UNIV. OF
TORONTO
LIBRARY

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/svensketymologis00hell

LaSwed.
H477Gs

[1]
7706

SVENSK ETYMOLOGISK ORDBOK

AV

ELOF HELLQUIST
PROFESSOR VID LUNDS UNIVERSITET

174081-2.
22. 9 22.

206062
24. 9. 26

LUND
C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG

[2]

LUND 1922
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET

[3]

PROFESSOR ESAIAS TEGNÉR

TILL HANS 80-ÅRSDAG

MED VÖRDNAD OCH TACKSAMHET

[4]

[5]

Förord.

Detta arbete avser att ersätta Fredrik Tamms etymologiska ordbok, vars utgivande avbröts genom författarens frånfälle, då det framskridit till början av bokstaven *k*.

Av flera skäl ansågs det emellertid olämpligt att taga vid, där Tamm fick sluta. Dels ha över 30 år förgått, sedan det första häftet av hans ordbok utkom, och mycket nytt har sedan dess kommit i dagen på ordforskningens område. Dels och framförallt önskade jag för arbetet en väsentligen annan plan än den, som följdes av min föregångare.

I denna ordbok, som nu föreligger färdig, har planen i följande avseenden utvidgats:

1) De romanska och klassiska lånorden ha i mycket stor utsträckning medtagits — betr. grundorden alla som ansetts ingå i den bildade allmänhetens vanliga ordförråd; däremot mindre ofta utpräglat »lärda» ord och vetenskapliga termer, vilkas användning väsentligen är inskränkt till fackmannakretsar, t. ex. *adhesion*, *cesur*, *idiom*, *ideolog*, *parafras*, *paraffin*, *parallax*[1]; eller en del (även rätt vanliga), som i så gott som oförändrad form överflyttats och som syntes mig ganska obehövliga i språket, eftersom de ofta hade goda inhemska motsvarigheter, t. ex. *emballage*, (vilka dock förklaras i avdeln. Ordbildning), *eminent* (se mun), *filantrop*, *filatelist*, *koaffyr* o. d. samt slutligen en del sammansättningar med allehanda förstavelser såsom *de-* *ex-*, *in-*, *per-* osv., vilkas senare led i regel å annat ställe förklaras; av dessa ha endast ett dock ganska frikostigt tillmätt urval behandlats. Härledningen av en del andra utelämnade lånord kunde enligt förf.:s uppfattning läsaren själv med någon möda förvissa sig om; av t. ex. *monografi* under monogram o. geografi.

Det var nämligen åtminstone från början alldeles icke avsikten att konkurrera med de f. ö. lätt tillgängliga och prisbilliga ordlistor över främmande ord, som redan finnas utgivna. Då det emellertid efter de

[1] Ett rätt stort antal ha dock i korthet behandlats i samband med besläktade ord (t. ex. *allod*, *allodial* under öde 2) el. till betydelsen närstående sådana (t. ex. *hermenevtik* o. *interpretera* under tolk) samt vidare, såsom nedan påpekas, i avdeln. Ordbildning (t. ex. under *-et*, *-ett*, *-in*, *-it*, *-är*).

första häftenas tryckning visade sig, att boken vann en stark spridning även bland dem, som saknade egentliga kunskaper i främmande levande språk och kanske ännu mera i de klassiska språken, ansåg jag mig, trots betänkligheter med hänsyn till utrymmet, böra rätt avsevärt utvidga planen i detta avseende; och särskilt sådana av den bruklighetsgrad som de ovan nämnda avsiktligt utelämnade *emballage*, *eminent* och *filantrop* ha i det följande nästan undantagslöst medtagits. Men då abonnenter skriftligen uttalat önskningar om upptagande eller beklagat frånvaron av ord som *evgenetik* eller *force majeure* ha de uppenbart alldeles missförstått arbetets huvudsyfte, vilket f. ö. betänkligt förryckts, därest hundradetals bildningar av detta slag fått plats i ordboken. Det sparade utrymmet ville förf. i första rummet anslå till etymologiskt viktiga inhemska dialektord — i valet mellan dessa grupper kunde ingen tvekan råda.

För att förf. i fråga om urvalet lyckats träffa ett visst lagom, talar i sin mån, att en anmälare å andra sidan undrat, om icke antalet lånord kunnat något inskränkas,

Huru som helst ha även de mera exotiska lånorden i denna ordbok tillmätts ett utrymme o. en uppmärksamhet större än i de flesta andra europeiska arbeten av samma slag. Och av dem, som av ovan angivna skäl i de första häftena utelämnats, ha en del förklarats i tilläggen: att där införa alla, som man — med utgångspunkt från de senare häftena — där väntar sig finna, ansåg jag så mycket onödigare, som jag i princip icke uppgivit den först utkastade planen, ehuru av opportunitetsskäl en mängd eftergifter gjorts.

2) Vidare har utrymme beretts åt ett stort antal dialektord, dels sådana som stå på gränsen till rikssspråk eller som vore förtjänta att där upptagas, o. dels andra, som erbjuda ett större etymologiskt intresse: ett icke ringa antal av dessa senare ha urgamla anor och deras närmaste släktingar återfinnas åtminstone i enstaka fall först i mycket avlägsna språk.

3) Ett stort urval av förnamn och ett mindre av ortnamn och familjenamn. För de rätt invecklade hänsyn, som spelat in i fråga om ortnamnen, kan icke i enskildheter redogöras. Bestämmande har i första rummet varit dels namnens popularitet och dels det rent etymologiska intresse de erbjuda. Men detta är synpunkter, som ofta, ja kanske oftast, icke sammanfalla: så torde t. ex. de här upptagna ortn. *Naffentorp* och *Vedyxa* vara kända av blott ett fåtal. Ett visst avseende har t. ex. i namnlistorna under *-stad*, *torp* osv. även fästs vid svårigheten att i namnets nuvarande form igenkänna de ursprungliga beståndsdelarna, t. ex. *Sällstorp* till *Sakulf*. En del allmänt kända ortnamn saknas av det skäl, att deras härledning varit för förf. och sannolikt också för övriga forskare okänd, eller också ha de framställda härledningarna ansetts allt för osäkra. Sådana äro t. ex. *Daga* (härad), *Fryken* (varom annars utförligt

förf. Sjön 1: 444—449), *Färs* (härad), *Tössbo* (härad), *Värtan* (vid Stockholm). Det har ej synts lämpligt att inkräkta på utrymmet med en mängd namn, om vilka man endast haft ett frågetecken att meddela. Namnen kunna nämligen ej anses falla inom ordbokens centrala område, såsom fallet är med övriga ord, vilka jag ansett mig skyldig att upptaga, även om beträffande dem just ingen annan upplysning heller kunnat lämnas än att deras härledning är dunkel eller okänd. Beträffande familjenamnen har förf. i första rummet måst tillgodose behovet av sådana förklaringar, som läsekretsen kunde anses mindre väl känna till. Men då de flesta icke genomskinliga familjenamnen äro av utländsk börd, medan flertalet inom gruppen äro inhemska, blir sålunda följden, att ordboken icke av detta namnförråd kan lämna en provkarta, som proportionellt avvägts efter de olika typernas frekvens. På t. ex. en av de vanligaste, de tvåledade namnen på *-berg*, *-kvist*, *-ström* osv., givas därför endast några få exempel. För dylika namn måste släktforskningen gripa in, och med denna har ordboken icke velat eller kunnat konkurrera. För övrigt ha naturligtvis vid valet av representanter för de olika familjenamnstyperna mera frejdade eller allmänt kända släktnamn föredragits, men ofta ha för helhetsbildens kompletterande exemplen måst hämtas från helt andra håll. — En del familjnamn av huvudsakligen suffixalt intresse ha förklarats i avdeln. Ordbildning (t. ex. på *-ert*, *-ertz* m. fl.).

4) Årtal eller belägg för de flesta ordens veterligen tidigaste uppträdande i språket, för så vitt de ej förekomma redan i fornsvenskan. Undantag ha gjorts huvudsakligen blott för en del romanska eller klassiska lånord, bl. a. av abstrakt innebörd eller ett antal verb på *-era* o. d. — ord, för vilka dylika uppgifter ofta ha ett ganska tvivelaktigt värde, då samlingarna av sådana helt naturligt äro mycket ofullständiga och deras äldsta, icke sällan rent tillfälliga uppträdande (»citatord») i många fall icke synes stå i något direkt historiskt samband med deras nuvarande bruk i språket.

Belägg och språkprov äro ytterst grundade på egna studier och samlingar, särskilt från 15- o. 1600-talen, från de klassiska svenska författarna i allmänhet och från det lägre språkets ordförråd. Dessa egna studier ha legat till grund för ett stort antal av särsk. de utförda beläggen, ävensom naturligtvis för alla omdömen om ordens o. betydelsernas frekvens hos olika förf. Men då det i regel gällt att anföra om möjligt det äldsta belägget för ett ord eller uttryck, har jag för de flesta orden dessutom måst anlita Svenska akademiens ordboks excerpt, en ovärderlig förmån, för vilken jag känner den djupaste tacksamhet. Där mina egna anteckningar, t. ex. från reformatorerna, Var. rer. 1538 eller Bib. 1541, kunnat anses i huvudsak göra till fyllest, har jag ofta sparat mig mödan att genomgå ordbokssamlingarna. I åtskilliga fall har med ett

t. ex. antytts, att belägget icke gör anspråk på att vara det äldsta, om jag också ibland haft anledning antaga, att så verkligen varit fallet.

Den förkärlek förf. mången gång visat sina egna excerpt beror på att han sett dessa i sitt sammanhang och sin språkliga miljö och f. ö. lättare kunnat kontrollera deras riktighet.

Då en icke obetydlig del av vår medeltidslitteratur ännu ej kunnat tillgodogöras för Söderwalls ordbok, har jag beträffande denna måst bygga mina uppgifter på egna studier (t. ex. större delar av P. Månsson). Något slags fullständighet kan det dock här ej — ens närmelsevis — bli tal om.

De mera stränga grundsatser för datering, som ovan angivits, tillämpades emellertid ej förr än en stor del av manuskriptet förelåg utarbetad. Vid den i sista stunden företagna omredigeringen lät jag en del allmännare tidsbestämningar ('sl. av 1600-t.', 'ett 1800-talsord' o. d.) ävensom vissa ordboksbelägg kvarstå (t. ex. vid *boxas, jokej* m. fl.), ehuru äldre litteraturbelägg funnos, varigenom i vissa fall missförstånd om tiden för ordets uppträdande kunna uppkomma. Dessutom är i de tidigare partierna antalet alldeles odaterade ord talrikare än i de senare, där dock även åtskilliga dylika förekomma (i enlighet med de grundsatser, som ovan angivits).

De flesta av de ojämnheter i fråga om dateringen, som härigenom uppstått, har jag ansett lämpligt att avhjälpa i tilläggen.

Utförligare citat (med angivande av sida o. d.) ha till tjänst för ordboken o. forskare meddelats för de belägg från egna studier, som icke anträffats i ordbokssamlingarna.

Beträffande dessa dateringar bör anmärkas, att alltjämt ny-, gammal- o. fornsvensk litteratur utgives, att ordbokssamlingarna ännu icke äro avslutade och att där särskilt för alfabetets senare del (H—Ö) mycket återstår, och slutligen att mina egna studier naturligtvis icke räckt till att ens närmelsevis fylla ut vad som saknas: jag har emellertid in i det sista sökt komplettera vad tiden medgivit. Särskilt tveksam har jag varit om lämpligheten av att datera de romanska lånorden, då samlingarna på detta område torde förete de största luckorna o. f. ö., såsom redan nämnts, åtskilliga med skäl kunna anses ha blivit till en början blott rent tillfälligt använda. Att jag det oaktat påtog mig den möda, som denna del av arbetet kostat, torde icke böra klandras. Till dess allt varit genomgånget kunde förf. icke vänta med bokens utgivande, så mycket mindre som dessa dateringar icke utgöra arbetets huvudsyfte och f. ö. den risken förelåg, att i så fall ordboken aldrig skulle komma att se dagen.

5) Vidare har upptagits ett urval av stående uttryck, fraser, ordspråk, talesätt och konstruktioner. Ofta ha motsvarigheter anförts blott från de närmaste språken; en del ega dock direkta sådana i de flesta europeiska tungomål.

6) Åt den interna ljudhistorien har jag ansett mig böra ägna

större uppmärksamhet än vad fallet plägar vara i etymologiska ordböcker. Accentförhållandena ha särskilt berörts, då (i sht i fråga om främmande ord) uppgifterna samtidigt kunnat tjäna till ledning för läsarens uttal.

Ävenså har, emot bruket i dessa arbeten, meddelats ett stort antal uppgifter från formläran, särskilt beträffande deklinations-, konjugations- och genusväxling.

Om dessa uppgifter från ljud- o. formläran ävensom de stående syntaktiska förbindelserna gäller, att sådana företeelser, som återkomma vid ett större antal ord, endast kunnat exemplifieras i ett mindre antal artiklar. Så behandlas t. ex. *så dags*, *så års* endast under år. Emellertid har avsikten varit, att de åtminstone någonstädes skulle vidröras. Skulle förf. här sökt iakttaga konsekvens, hade boken svällt ut över höven.

I de artiklar, som motsvaras av de i SAOB redan publicerade, har större sparsamhet iakttagits i fråga om uppgifter rörande den äldre ljud- o. formhistorien än i de följande (jfr t. ex. art. skepp o. streck med beck): den intresserade finner där i regel betydligt mera än jag kunnat ha utrymme för.

7) Synonymer ha i stor utsträckning meddelats och i korthet förklarats, särskilt sådana av större språk- el. kulturhistoriskt intresse, som ej blivit tillfälle att å annat ställe behandla.

8) Ordens historia har jag, där så ansetts lämpligt, sökt ställa i kulturhistorisk belysning. Uppgifter o. notiser av detta slag ha från studier o. samlingar stundom meddelats, även där det mera gällt saken än ordet.

9) Slutligen lämnas en översikt av ordbildningen, som förf. betraktar som ett, om också ej alldeles nödvändigt, så dock mycket behövligt komplement till ordboken, där för varje ord bildningssättet ej gärna kan behandlas.

Med avseende på denna må för övrigt nämnas, att förf. särskilt till en början, av utrymmesskäl, underlät att i ordboken upptaga en del ord, där stundom endast avledningar behövde förklaras, eller sekundära bildningar (*duns* till *dunsa* o. d.). En del dylika ha sammanförts i nämnda översikt av ordbildningen, t. ex. under *-age* (*lastage* o. d.), *-eri* (*bryderi* till *bryda*, äldre form för *bry*). Där ha även lämnats etymologiska uppgifter om mera »lärda» ord, facktermer o. d., som icke ansetts behövliga som stickord, t. ex. under *-et* (*homilet* o. d.), *-ett* (*kassett* m. fl.), *-in* (*paraffin*), *-it* (*apatit*, *pegmatit* osv.)[1] Och vidare har det ansetts lämpligt att till ordbildningsläran uppskjuta behandlingen av ett stort antal sammansättningar, som var för sig erbjuda föga av intresse, men sam-

[1] Dylika ord, som egentl. ej ansetts falla inom ordbokens plan, ha f. ö., som redan nämnts, i rätt stort antal behandlats även å olika ställen i ordboken i samband med till betydelse eller på annat sätt samhöriga uppslagsord.

manförda under enhetliga synpunkter få en klarare och lärorikare belysning.

Om det sätt, varpå den här angivna planen förverkligats, må framhållas, att vissa partier av (eller åtminstone vissa artiklar i) de första häftena och kanske i synnerhet i de två första i vissa avseenden äro knapphändigare avfattade än de följande. Om lånorden har redan talats. Vidare gäller det urvalet av dialektord, olika slags namn, anförande av korshänvisningar m. m.

Av utrymmesskäl underlät jag likaledes stundom i de första häftena att anföra de danska motsvarigheterna, där dessa icke erbjödo något av intresse, t. ex. av bolster, fält, gevär, gift, gifta. Detta beklagar jag nu, då sannolikt en del av läsekretsen är intresserad av att få veta, om ordet finns i danskan el. ej. I den största delen av arbetet har därför tvärtom de danska formerna (utom i fråga om romanska lånord o. d.) undantagslöst medtagits.

I fråga om stavningen av de danska orden ha på ett par ställen inkonsekvenser insmugit sig. Spår av dylik vacklan har jag dock endast kunnat upptäcka i de två första häftena.

Den utvidgning av planen, som försiggått, har delvis skett oavsiktligt. Den beror emellertid också på så småningom vunnen insikt om, att en rätt betydande ökning var möjlig, utan att omfånget därigenom skulle behöva svälla ut över rimliga gränser, ävensom — sedan jag lämnat bakom mig Tamms och Svenska Akademiens ordböcker — därpå, att möjligheten för läsaren att där få ytterligare besked om en del enskildheter icke längre stod honom till buds.

Av citaten från den språkvetenskapliga litteraturen har förf. i fackmännens intresse ansett sig böra vara frikostigast med dem, som hänföra sig till tiden efter utgivandet av tidigare etymologiska böcker. Den något större sparsamheten med hänvisningar till den äldre litteraturen beror dels på hänsyn till utrymmet, dels ock därpå att det beträffande de gamla, allmänt antagna härledningarna icke alltid är så lätt att utpeka den egentlige upphovsmannen. Dock äro citaten från dessa tider betydligt talrikare än hos vissa av mina föregångare.

I arbetets plan har icke ingått, att ens närmelsevis redogöra för alla härledningar, som framställts av ett ord. Särskilt ha en mängd tvivelaktiga rotkombinationer uteslutits. Därav att en förslagsmening icke anförts, får man icke utan vidare sluta sig till något förbiseende från förf:s sida.

De utförda språkproven från främmande tungomål (icke stående uttryck, fraser o. d.) äro hämtade från förf:s litteraturstudier o. förströelselektyr. Utan tvivel hade h. o. d. mera belysande eller intressanta exempel kunnat uppdrivas från större ordböcker.

Avledningar av i ordboken f. ö. behandlade ord ha icke konsekvent medtagits; men förf. har strävat efter att få de flesta mera spridda

el. intressanta bildningstyperna företrädda. Ett synnerligen stort antal förklaras f. ö. i ordbildningsläran.

Detsamma gäller om de många romanska lånordens uppkomst, där utrymmet icke tillåtit att vid varje sådant redogöra för bildningssättet eller anföra grundformen.

Betr. dessa senare må vidare anmärkas, att förf. särsk. i de första häftena av utrymmesskäl underlåtit att anföra mellanliggande grundformer. Uttr. 'fra. *domaine*, avledn. av lat. *dominus*' innebär sålunda naturl. ej, att ordet avletts direkt av det latinska; el. 'alkov .. från fra. *alcôve*' ej att lånet icke kan ha skett genom tysk förmedling. Då emellertid härigenom missförstånd uppstått, har förf. i arbetets senare del bemödat sig om större fyllighet i framställningen. Detaljuppgifter i detta avs. måste dock alltjämt förbehållas åt specialordböckerna och åt specialundersökningar, de senare f. ö. säkerligen ofta fåfänga, då det i en mängd fall torde bli omöjligt att avgöra om t. ex. ett franskt ord inlånats direkt el. över tyskan el. möjligen danskan. I fråga om utförlighet vid behandling av lånorden har jag i alla händelser gått betydligt längre än någon av föregångarna.

De språkprov, som icke hämtats ur egna samlingar, ha i regel måst kontrolleras blott efter manuskriptet. Det har varit ogörligt att ånyo genomgå t. ex. de hundratusental ordboksexcerpten, särskilt med hänsyn därtill att de — utom för de under arbete varande bokstäverna — ännu äro blott rent mekaniskt ordnade, alltså utan hänsyn till betydelse eller ålder; icke ens synonymerna ha ännu hunnit åtskiljas. Att till följd härav ett eller annat fel insmugit sig, är väl sannolikt. Två årtalsfel ha rättats i tilläggen: under innanmäte o. kalabalik.

Utförlig citering med angivande av sida har (dock icke alltid) bestått de språkprov från egna samlingar, som icke förekommit i Akademiens, men som visat sig vara äldre än dennas excerpt eller i annat avseende av särskilt intresse.

I en mängd uttryck, där det gällt att konstatera betydelsen och formen spelat en underordnad roll, har 'den gamla bibelöversättningen' el. 'gamla psalmboken' citerats ur yngre upplagor, den förra vanl. från den för den äldre generationen bekanta illustrerade Bonnierska bibeln, som utom i fråga om stavningen (*d* för *th* osv.) synes vara ett avtryck av Karl XII:s bibel o. i övrigt i stort sett överensstämmer även med Bib. 1541. Att i regel icke den nya bibelöversättningen anförts, beror naturligtvis därpå, att det är den förras uttryck och ordförråd, som hittills inverkat på språkbruket.

I. Erici har i anslutning till en i arbetet förekommande uppgift stundom daterats till 1642. Den i de sista häftena använda dateringen 'o. 1645' torde dock vara att föredraga (så även SAOB utom i de tidigaste partierna).

I vissa fall, där osäkerhet om den riktiga årsbeteckningen gjort

sig gällande t. ex. Schroderus Upsal., ha antagl. inkonsekvenser insmugit sig.

Uppgifter om att en språkform uppträder i ett visst landskap (Uppl., Ögtl. osv.) innebär icke, att den där är den enda rådande.

Om dialektformer, som anförts efter äldre källor, t. ex. Rietz, kan i vissa fall ej garanteras, att de ännu äro levande. I betraktande av den hastigt försiggående utjämningen på detta område kan detsamma naturligtvis i viss mån gälla även om ord och uttryck från mycket yngre tid.

Vissa dialektord, som behandlats i särskilda artiklar (t. ex. **yde*, löst pack, *ygg*, hemsk, *ämter*), ha upptagits under mindre vanliga stickordsformer, därför att jag kommit på tanken att låta ordet inflyta i ordboken först då de partier redan voro tryckta, där de med större fog kunnat beredas plats. Olägenheten härav har i någon mån avhjälpts genom korshänvisningar i tilläggen.

Ljudbeteckningarna för ord från en del främmande språkgrupper ha av hänsyn till de icke lingvistiskt skolade läsarna i en del fall förenklats. Så har skillnaden mellan indoeur. palataler o. velarer icke framhållits annat än i vissa undantagsfall, som haft ett särskilt intresse. Däremot ha för labiovelarerna särskilda tecken använts. För fhty. affrikata o. spirant *z* har samma tecken brukats (men ljudvärdet i vissa fall inom parentes angivits). De litauiska accenterna hade förf. urspr. utelämnat, såsom onjutbara för större delen av läsekretsen; men redan vid tryckningen av första häftet ändrades planen i detta avseende. Möjl. ha härav en del inkonsekvenser blivit följden. Även i fråga om beteckningen av de stumma ryska slutvokalerna och irisk vokallängd (′ eller –) har jag känt en viss vacklan, som åtminstone i något fall avspeglas i texten. Grek. *ζ* återgavs till en början med *ts*; men sedermera med *z*: intetdera tecknet täcker, som bekant, det forngrekiska uttalet. Min ovana att för grekiskan begagna det latinska alfabetet har väl också i andra fall givit anledning till bristande följdriktighet (t. ex. *ev* ~ *eu*, *ks* ~ *x*); det mesta torde dock ha uppmärksammats i korrekturet.

För att undvika alltför långa och svåröverskådliga artiklar ha viktigare och utförligare behandlade sammansättningar icke sällan upptagits som självständiga ord.

Sammansättningar ha f. ö. av olika skäl stundom behandlats under den senare leden, t. ex. *anlända* under lända, *baktanke* under tanke, *besynnerlig* under synnerlig, *förströ* under strö, vb, *motvilja* under vilja. Olägenheterna härav ha avhjälpts genom korshänvisningar (ett par upptagna i tilläggen) och listan på dylika ord i ordbildningsläran.

De upprepningar, som rätt ofta förekomma, av listor på parallella bildningar, böjningsformer, betydelseutvecklingar m. m., äro utan undantag avsiktliga och ha skett för att underlätta bokens studium. Naturligtvis ha dock i regel i stället korshänvisningar fått tjänstgöra, ehuruväl dylika säkerligen ofta stå till ringa eller ingen nytta.

Spärrad stil nyttjas ej blott för former, som uppträda som uppslagsord, utan överhuvud för alla svenska ord i lexikalisk form. Användningen av dylik stil innebär sålunda ej alltid (om också i de allra flesta fallen) en hänvisning.

Av artiklar, som av någon anledning förbisetts eller i alla händelser bort inflyta, har jag endast upptäckt två, nämligen *dyning* och *rykte*. De ha fått sin plats i Tillägg och rättelser.

Det vore mycket önskligt, att åtminstone de, som komma att i vetenskapligt syfte använda arbetet, ville i texten anteckna de rättelser och tillägg, som äro av någon vikt, så att ej onödigtvis oriktiga eller mindre riktiga uppgifter spridas. Särskilt gäller detta äldre belägg, bl. a. från y. fsv. (t. ex. P. Månsson och Cod. Ups. 20). Däremot torde de anmärkta tryckfelen i regel sakna praktisk betydelse.

I detta sammanhang erinras även därom, att i tilläggen (i anslutning till den så småningom försiggångna utvidningen av ordbokens plan) icke få dialektord och lånord behandlats, som jag urspr. ej ansåg nödigt att upptaga. Förf. vore tacksam, om läsaren, innan han ansåge sig hos arbetet kunna fastställa luckor i detta avseende, först ville övertyga sig om, huruvida ej tilläggen innehölle det som saknats.

Några vanligen i sista korrekturet inskjutna mindre artiklar (egentl. blott hänvisningar) ha inkommit omedelbart före eller efter den plats, dit de rätteligen hört.

En del dylika små typografiska inadvertenser, särskilt i de första häftena och icke ens där över hövan talrika, sammanhänga med vissa förhållanden under kristiden, för vilka varken författaren eller ledarna av sättning och tryckning med fog kunna göras ansvariga.

Vid korrekturläsningen av vissa partier av ordboken har jag haft hjälp av aktuarien vid Svenska Akademiens ordboksarbete dr Sven Berg och docenterna dr Jöran Sahlgren och dr Herbert Petersson och tackar dem härmed hjärtligt för de rättelser och upplysningar jag av dem fått mottaga.

I stor tacksamhetsskuld står jag även till direktören för Gleerupska förlaget Seth Collin för aldrig sviktande förtroende, välvilja och tillmötesgående. Till förste faktorn vid Berlingska boktryckeriet Fritz Larsson, som en gång för över 30 år sedan satte mitt första större arbete, doktorsavhandlingen, och nu fick på sin lott att övervaka sättningen och tryckningen av mitt största, har jag ävenledes att uttrycka min varma erkänsla för mycken möda och mycket besvär, som för visso ej kan anses ha ingått i hans egentliga tjänsteplikter.

Lund i September 1922.

Elof Hellquist.

Ordbildning.

Ordbildningen sker eller har vanligen skett genom avledning eller genom sammansättning.

I.

I förra fallet lägges ett bildningselement (prefix el. suffix) till en ordstam, så att därigenom ett nytt självständigt ord skapas, t. ex. *för-* i *förtala* till *tala* eller *-ling* i *yngling* till *ung* (att skilja från böjningsändelse t. ex. *-s* i *ynglings*).

Den speciella funktion, som tillkommer en större del av de s. k. suffixen (att bilda ord för vissa grupper, t. ex. manliga el. kvinnliga varelser, djur, kroppsdelar, väderstreck osv. el. att beteckna tillhörighet, individualisering, förminskning m. m.) är icke ursprunglig, utan har i regel uppstått därigenom att ett visst ords slutljud analogiskt överförts till i olika avseenden närstående ord, varigenom grupper av nyss nämnda slag så småningom uppkommit.

Stundom är det, i fråga om urspråkliga förhållanden, svårt att skilja suffixet från rotutvidgningen (rotdeterminativet, se Förkl. under *rot*). Dock har man anledning att kalla t. ex. *k* och *p* i *(ost)skalk* o. *skalp, skölp* för utvidgningar av roten *skel*, klyva, eller *p* och *t* i *stolpe* och *stolt* för utvidgningar av roten *stel*, vara styv, medan t. ex. *stjälk* väl snarast är en avledning av subst. *stel-* i det likbetydande ags. *stela*. Vad *p* beträffar, har denna konsonant (ieur. *b*) i olikhet med en del andra konsonanter icke egentl. kommit att brukas såsom gruppbildande avledning, och skillnaden mellan *(ost)skalk* och *stjälk* i berörda avseenden är strängt taget blott den, att man i senare fallet har ett bestämt grundord att hänvisa på, medan bildningen av *skalk* väl faller längre tillbaka i tiden. Från urspråklig synpunkt måste väl rotutvidgning och suffix identifieras: det senare är, i stort sett, en specialutveckling av den förra [1].

För ordavledningen har suffixet en större betydelse än prefixet.

Vilken form det förra, historiskt sett, haft kan i regel avgöras en-

[1] Naturligtvis kan också i många fall ett omvänt förhållande ha egt rum, nämligen så, att suffixet förlorat sin ursprungliga funktion o. sammansmält med »roten» — en process, som Persson Indog. Wortf. s. 923 t. o. m. betraktar som den normala vid rotdeterminativets uppkomst. F. ö. kan mycket väl tänkas, att vad som ter sig för oss som rotdeterminativ i själva verket tillhört ordets ursprungliga ljudgestalt. Ur två ljudkomplex *stelp* (ie. *stelb*) o. *stell* (ie. *steld*) kan en »rot» *stel* ha utlösts, som sedan givit upphov till bildningar utan dessa avledningselement.

dast om man ungefär känner den tid då ordet tillkommit. *Gryta* kunde tänkas bildat medelst suffixet *-a* (till *gryt*, sten), men då ordet även finnes i isl., där *grýt* motsvaras av *grjót*, hänvisas bildningen till en tid, då ännu ett omljudsverkande *i* fanns kvar i ordets slut och efterföljdes av ett *-o(n)*, varav sedan *-a* ljudlagsenligt uppstått (alltså **greut-iōn*, det av sten förfärdigade). På samma sätt synes t. ex. *udde* vara bildat medelst suffixet *-e* av *udd*, men då motsvarande bildning uppträ r även i västnord. språk, har ordet sannolikt uppstått, då avledningen ännu icke försvagats till *-e*, utan hade en annan form (se *-e*).

Från väsentligen nysvensk synpunkt äro de viktigaste suffixen följande[1]:

nsv. **-a** av växlande ursprung:

1. i **sbst.**, i de äldre ex. av el. motsv. urgerm. *ōn* (fem.), ofta i beteckningar för kvinnliga varelser o. hondjur, dels urgamla, t. ex. *kona* (*kvinna*), utvidgning av en ie. *ā*-stam (jfr grek. *gynḗ*), dels yngre denominativer t. ex. *frilla* (till isl. *friðill*, älskare), *katta*, *kviga* (till isl. *kvíga*, ung tjur, egentl. en adj.-bildning, sv. dial. *fåra*, el. *slarva*, *toka* (till *slarv*[*er*], *tok*[*er*]); f. ö. vanligt i kvinnonamn (ofta kortnamn), t. ex. *Hilda*, *Inga*, *Tora*; (dessutom lånade på *-a* av annat ursprung; se nedan);

i djurnamn (utom de ovan nämnda, där *-a* är könbetecknande) t. ex. *duva*, *fluga* (avljudsform till *flyga*), *flundra*, *glada* (till ett **glada*, glida), *humla* (utvidgning av ett starkt böjt ord = fhty. *humbal*), *kaja*, *kråka*, *skata* (: *skate*, topp, spets), *svala*, *trana*, *vipa* osv. (se även nedan);

vidare sakliga konkreta o. abstrakta, urgamla, t. ex. *tunga* (= got. *tuggō*, utvidgning av ett ord = lat. *lingua*), o. yngre: dels till sbst.: *huva* (: *huv*), *lya* (: *ly*, skydd), *torva* (: torv); eller med samma betyd. som grundordet: *brygga* (utvidgning av ett ord = ags. *brycg*), *böna* (: fsv. *bön*), *fura* (: *fur*), *runa* (= fsv. : fsv. *rūn*), *stätta* (: isl. *stétt*), *vidja* (: isl. *við*, genit. *-jar*), *ådra* (: *åder*), *åra* (: ä. nsv. *år*), el. till adj. t. ex. *flata*, *fåfänga*, *gula*, *leda*, *nesa* (: isl. *hneiss*, skymflig), *sjuka*, *villa*, *vita*, *yra*, *brådska* (: fsv. **bräpsker*), *fåvitska* (kvar i uttr. i *fåvitsko*), *glömska*, *ilska*, *spetälska*, *fradga* o. *stadga* (se under *-ga*); dels till verbrötter el. verb (stundom i avljudsförhållande till dessa), motsv. t. ex. got. *brinnō*, feber, t. ex. *dvala*[2] (: germ. st. vb. **dwelan*), *gåta* (avljudsform till isl. *geta*, gissa), *hicka*, *klämma*, *lada* (: fsv. *laþa*, lasta), *räfsa*, *saga*[3], *skära*, *slunga*, *snara*, plur. *sopor* (: vb. *sopa*), *spya*, *vaka*[3], *åkomma*. I yngre tid särsk. i en mängd personbeteckningar, djurnamn o. andra konkreta, i sht sammansatta (somliga dial.): *busk-*, *stenskvätta*, *en-*, *lavskrika*, *flickslänga*, *nattblacka*, *-blarra*, *-glappa*, *-skräva*, *-skäva*, *-vaka*, *nötskrika*, *-väcka*, *dalsänka*, *släng-*

[1] Här upptages även — såsom ett slags sammanfattning av o. supplement till ordboksartiklarna — en del lånade, bl. a. romanska suffix, som icke givit upphov till svenska nybildningar o. sålunda strängt taget icke höra hemma i en svensk ordbildningslära. — På grund av den intima beröringen mellan nominala o. verbala bildningar ha de olika ordklasserna ej fått tjäna som huvudindelningsgrund, utan upptagits som underavdelningar.

[2] Fsv. *dvala* f. o. *dvali* m.

[3] Kunde dock utgå från ett urgerm. **saʒēni-*, **wakēni-*. *Saga* kunde f. ö. även tänkas innehålla en utvidgning av germ. **saʒō* = ty. *sage* osv.

åka, *ölsupa* av samma slag som det redan i fsv. uppträdande *gräshoppa*. motsv. *gærshoppa* m.

I åtskilliga ord på *-a* är suffixet historiskt sett urgerm. *iōn* t. ex. *hynda*, *dyna* (: *dun*), *eka* (fsv. *ēkia* : *ek*), *gryta* (se ovan), *höva* (: *hov*), *lina* (: *lin*), där ofta avledn. *-iōn* uppträder som tillhörighetssuffix, eller avledn. av adj. såsom *fylla* (: *full*), *källa* (: *kall*), *möda* (: fsv. *mōþer*, trött), *skjorta* (av **skyrta* : germ. **skurta-*, kort), *syra* (: *sur*), *väta* (: *våt*), jfr även *yta* (: *ut*) Samma bildningstyp uppträder i en del ord på *-ja* t. ex. *lättja*, *tilja*, varom se under *-ja* [1].

De flesta av dessa ord på urgerm. *-ōn* böra betraktas som *n*-utvidgningar av *ō*-stammar (dvs. ieur. *ā*-stammar; jfr *tunga* : lat. *lingua* ovan el. urgerm. **armiō* = *ärm* osv.). Men vissa kunna mycket väl utgå från ieur. *ō(n)*-stammar, jfr t. ex. got. *raþjō*, tal, räkning, fhty. = *redea* (ty. *rede*) = lat. *ratio* (genit. *-ōnis*) osv., och t. o. m. från gamla maskuliner på ie *-ōn* (av grek. typen *daímōn*).

Till de svenska substantiven på *-a*, som återgå på *n*-stammar, höra även en del gamla neutrala kroppsdelsbeteckningar ss. *hjärta*, *öga*, *öra* (got. *hairtō* osv.), jfr isl. *nýra* n., njure. De tre första äro *n*-stamsutvidgningar av urgamla 'rotnomina' (bildade utan vokalisk avledning); jfr nedan.

I en mängd sbst. på *-a* är *-a* ej avledning utan utgår från gamla kasusändelser, särsk. från olika kasus på *-a* till mask. på *-e*. t. ex. *aga*, *beta*, *blomma*, *frossa*, *gröda*, *hjärna*, *hjässa*, *imma*, *klåda*, *kärna*, *låga*, *maka* [2], *racka*, *skada*, *skara*, *skugga*, *svalka* (se *-ka*), *sveda*, *tova*, *tunga* (tyngd), *tåga* (seghet), *vana*, *vassla*, *vilja* (: fsv. mask. *vili*), *våda*, *vånda*, *ånga*, *åsna*; ortn. *Backa* (som dock även kan innehålla en plur.-form), *Bråta* Vgtl. (ä. *Bråte*); i vissa fall kvarlever vid sidan av *a*-formen den gamla nominativen med (åtm. delvis) annan betyd. t. ex. *anda* ~ *ande*, *flotta* ~ *flotte*, *grädda* ~ *grädde*, *mossa* ~ *mosse*, stundom utan betyd.-skillnad, t. ex. *droppa* ~ *droppe*, *måna* ~ *måne*, *släda* ~ *släde*, *timma* ~ *timme*, *ända* ~ *ände*; dessutom i Finnl. ett större antal, där riksspr. blott har *-e*, t. ex. *kälka*, *stega*; så ock i vissa sv. dial. t. ex. i Uppl.;

o. vidare i en mängd ortnamn, t. ex. *Alfta*, *Aska*, *Aspa*, *Backa* (jfr dock ovan), *Berga*, *Boda*, *Brunna*, *Bua* (: västsv. dial. *bu*, bo), *Dala*, *Eda*, *Eka*, *Falla*, *Fittja*, *Floda*, *Forsa*, *Grana*, *Grava*, *Grinda*, *Gryta*, *Gårda*, *Haga* (jfr dock nedan), *Halla*, *Hamra*, *Hestra* (jfr ty. *heister*), *Holma*, fsv. *Horgha*, nsv. *Hova*, *Hulta*, *Husa*, *Höga*, *Jädra* (: fsv. *iæþur*, kant), *Kila*, *Kleva*, *Klinta*, *Kulla*, *Kumla*, *Kärra*, *Landa*, *Lena* (: no. *lein*, sluttning; stundom dock fsv. *Lina*), *Lida*, *Ljunga*, *Lunda*, *Löta*, *Malma*, *Marka*, *Moa*, *Mora*, *Myra*, *Måla*, *Nora*, *Nässja* (: fsv. *næs*, *ja*-stam), *Ruda*, *Rumma*, *Ryda*, *Rödja* (: *ja*-stammen *ryd*), *Rösa*, *Sala*, *Sanda*, *Skara*, *Skeda*, *Skoga*, *Slätta*, *Slöta* (egentl. : sumphålorna, se ordb. Tillägg), *Spånga*, *Stava*, *Stranda*, *Ströja* (~ *Strö*), *Strömma*, *Sätra*, *Söra* (: sv. dial. *sör*, smuts), *Talga* (till grund-

[1] Jfr utan *n*-stamsutvidgning t. ex. urgerm. **armiō* = *ärm*, till *arm* osv.; se nedan.

[2] Från nsv. synpunkt femininbildning till *make*, men historiskt sett att bedöma på ovan angivna sätt.

ordet för *Tälje*), *Tjärna* (: *tjärn*), *Tofta*, *Tomta*, *Torna*, *Torpa*, *Tuna*, *Tveta* (: sv. dial. *tvet*), *Tånga* (: *tånge*, udde m. m.), *Vada*, *Valla*, *Veckla* (fsv. *Veklom* dat. plur.), *Veda* (fsv. *Vidha* : *viþer*, skog), *Veta* (: isl. *veit*, avloppsdike m. m.), *Vika*, *Viltja* (jfr fsv. *Vitium* dat. plur.), *Vreta*, *Vråka* (fsv. *Vraka*), *Våla* (: sv. dial. *våll*, bråte), *Vånga*, *Väla* (fsv. *Vædhla* : isl. *veðill*, vadställe), *Åkra*, *Åsa*, *Änga* (fsv. *Ængia*), *Öja* (: *ö*), *Ökna*, *Önna* (: fsv. *ödhn*, ödemark), *Öra* (: *ör*, grus, sandbank osv.), (nästan) alla uppvisade i fsv. o. de flesta med motsvar. i no. o. flera på Island, från nomin. plur. (el. stundom genit. plur.) på *-a(r)*; — ibland dock med analogisk böjning efter *ōn*-stammarna, t. ex. fsv. *Aspa*, *Aspo* — varvid är att märka, att även neutra antagit samma ändelse, jfr *Berga*, *Gryta* osv. = fno. *Bergar*, *Grjótar* (i *Bråta* Vgtl. oblik kasus till ä. *Bråte*; se ovan; så väl också stundom i *Backa*, *Haga*); — dessutom stundom från genit. sg. av personnamn, t. ex. *Hornborga* Vgtl., av fsv. *Hornbora*, till ett **Hornbore* (= Vǫluspå), jfr fsv. *Hornborasta* Sdml. (se f. ö. Lundgren Ark. 3: 231 f.)[1]; jfr under *-na*;

i *näsa* från den fsv. pluralen *næsar*; i *yxa* egentl. nybildad oblik kasus till *yxe*, som självt är oblik kasus till *yx*.

I ett stort antal lånord kommer *-a* från det långivande språket t. ex. *ambra* (= ty.), *arena* (= lat.), *dilemma* (= grek.), *gala* (= rom. spr.), *lila* (= ty.), *lyra* (musikinstr., från grek.), *myrra*, *soda* (ty., span. osv.), *Agda*, *Anna*, *Katarina*, *Maria*, *Sofia* osv., el. beror på försvenskning t. ex. *boja* (mlty. *boie*), *fana* (mlty. *vane*), *flagga* (lty., ty. *flagge*), *kula*, håla (mlty. *kūle*), *luta* (mlt. *lûte*), *lykta* (mlty. *lûchte*), *matta* (ty. *matte*), *mössa* (mlty. *musse*), *riska* (ty. *ritzke*), *ruta* (fönster, mlty. *rūte*), *siska* (mlty. *sis(e)ke*), *sträcka* (ty. *strecke*), *sträva* (ty. *strebe*), *tröja* (mlty. *tröye*), *ättika* (mlty. *etik*); se f. ö. under *-ja* 1.

2. i oböjliga **adj.**, t. ex. *avvita*, *enstaka*, *laga*, *långväga*, *omaka*, *åsyna*, ofta gamla kasusformer (t. ex. genit.); i många fall dock som försvenskning av mlty. *-e*, t. ex. *ringa* av mlty. *ringe*, *sakta* av mlty. *sachte*, *äkta* av mlty. *echte*.

3. i **verb**: av urgerm. *-an* t. ex. *laga*, *-ōn* t. ex. *kalla*, *-ian* t. ex. *döma* (av **dōmian*), *välja* (av **waljan*), *-ēn* t. ex. *hava*.

a) Den första gruppen (de starka verben) äro i regel primära (dvs. man känner åtm. ej några grundord, varur de skulle vara avledda).

b) De flesta verb på urgerm. *-ōn*, *-an* äro däremot sekundära: avledda av sbst. el. adj. (adv. osv.); i skiftande betyd.-förhållande till grundordet.

De på *-ōn* äro urspr. bildade av *ō*-stammar t. ex. *vårda* (: germ.

[1] Vissa gamla ortnamn på *-a* äro dock *ōn*-stammar t. ex. *Brygga* Sdml. (fsv. *Bryggia*), *Bräcka* (brink), *Gata*, fsv. *Skura*, nu (oblik kasus) *Skuru* = fsv. *skura*, *skora*, skåra; jfr med avs. på formen *Skuru* t. ex. *Hulu* till fsv. *hula*, håla. Däremot kan fsv. *Skora* (= nsv. *Skåra*) innehålla en pluralform till ett ord = isl. *skor*, skåra (= sv. ortn. *Skår*). Dessutom en del mera el. mindre dunkla, t. ex. *Barva*, *Bromma* (fsv. *Broma*; *Brama*), *Teda* (jfr fsv. *Thedom*), *Tylla*, fsv. *Tanda* (nu *Tånnö*), *Åda* ((fsv. *Ādha*); se f. ö. *-na*. — Stundom till adj. t. ex. *Skarpa*. — Jfr härtill f. ö. de ortnamn på *-e*, som utgå från plur. *-ir* (se *-e*), o. dem, som innehålla dat. plur. t. ex. *Liom* (jämte ä. *Lida*), *Vram*.

**wardō*); jfr lat. *plantāre* till *planta*; sedan mycket tidigt även av andra stammar. Minnen av till denna verbklass hörande avledningar av *ja-* o. *jō*-stammar äro t. ex. *härja* (ipf. *-ade* : *här*), *klövja* (: isl. *klyv*, plur. *-jar*), *lövja* (: isl. *lyf* n., *ja*-stam), *vädja* (jfr got. *wadi* n.), *ägga* (fsv. *æggia*, ipf. *-adhe* : *æg*, *iō*-stam), *ända* (ipf. *-ade* : got. *andeis*). Hit hör egentl. även *skönja*, som i fsv. hade sitt imperf. på *-adhe*.

De på *-ian* höra äldst till *i*-stammar o. d. (jfr lat. *finīre* till *finis*).

a) Grundbetyd. i de av **substantiv** avledda verben på *-ōn*, *-ian* (el. nybildningarna av dessa typer) är mycket ofta 'göra till, åstadkomma', varmed sammanhänger den av 'förse med, giva åt' m. m.

Ex. från I konj.: *agna* (i isl. *egna* III, egentl.: förse med *agn*), *avguda* (1790: *avgud*; tidigare: *förguda*), *axla* (se nedan), *becka*, *betsla*, *dika*, *duka*, *egga* (se *ägga*), *elda*, *famna*, *fjättra*, *fläcka*, *grunda* (: *grund*, botten), *jorda* (se nedan), *kalka*, *lacka*, *lasta* (skepp o. d.: *last*), *limma*, *mura*, *sadla*, *skatta*, *sporra*, *stena* (jfr isl. *grýta* III, kasta sten: *grjót*, o. *tyrfa*, kasta torv), *stubba*, *timra*, *tjudra*, *tjära*, *tvåla*, *vattna*, *vaxa* (i fsv. i st. *vœxa* III), *vecka*, *vädra*, *ägga* (egentl.: förse med *ägg*, vässa; jfr f. ö. nedan); vidare (förr till III): *gärda* (: *gård*), *häfta* (: fsv. *haft*, band), *mälta* (: *malt*), *väpna* (: *vapen*), *ysta* (i isl. III: *ost*), lånorden *bilda* (: *bild*), *sinka*, hopfoga (: ty. *zinke*, tagg), *tälta* (: *tält*) osv.; el. refl. o. deponentier : *fjädra sig*, *flocka* o. *skocka sig* (jfr isl. *flykkjask* III o. *þyrpask* III ds.), *vara sig*, *ärra sig*, *dagas*, *knoppas*, *lövas*, *tåras*, osv.; el. opers.: *dugga*, *hagla* (men isl. *hegla* III), *regna* (men isl. *rigna* III), *storma*, *åska*, el. de förr opers. *hungra*, *törsta* (det senare förr III);

från II, III: *bända* (egentl.: förse med band), *dämma* (: *damm*), *hysa* (: *hus*), *knyta* (: *knut*; dock nu starkt, se nedan), *knäppa* (: *knapp*; ett annat ord än *knäppa* om ljud), *kröka* (: *krok*), ä. *läsa* (: *lås*, nu *låsa*), ä. *lässa* (: *lass*, nu *lassa*), *märka* (egentl.: förse med *märke*: fsv. *mark*), *nämna* (: *namn*), *sköta* (egentl.: taga upp i skötet), *snöra* (i nsv. o. fsv. även I), *steka* (: *stek*), *tyda* (: isl. *þjóð*, folk);

el. gruppen *regla*, *spärra* (egentl. förse med, sätta för en *sparre*, bjälke; förr III), *stänga* (sätta för en *stång*), *täppa* (sätta för en *tapp*); jfr *bomma för*, *tillbomma*.

Härtill även de numera vanliga förb. med *ner* t. ex. *bloda*, *håra*, *mjöla*, *tjära ner* osv. el. *till* t. ex. *yxa till* el. *för-* (ofta efter ty.) t. ex. *förgylla* (fsv. *for-*; jfr fsv., isl. *gylla*: fsv. *gull*), *försilvra*, *förtenna* osv. el. förb. såsom *stapla upp*, *torna upp*.

Från samma grundbetyd. utgå vidare en del verb med betyd. sätta el. lägga på el. i, t. ex. *axla*, *jorda*, *lyfta* (: *luft*) o. lånordet *våga* (egentl.: sätta på vågen).

Hit höra också närmast de av abstrakta avledda, t. ex. (utom de ovan i annat sammanhang nämnda):

till I: *blomma* o. *blomstra* (: fsv. *blōma*, *blomster* i betyd. 'blomning'), *bota* (: *bot*), *buda* o. *båda* (: *bud*, *båd*), *festa* (: *fest*) *forsla* (: ett fsv. **forþsl*, *sl*-bildning till *forþa*, sända), *fostra*, *gödsla* (: *gödsel*, urspr. abstr.), *hedra*, *hejda* (: *hejd*, måtta, fsv. **hœghþ* i *ohœgdhom*, hejdlöst, till *hagher*, skicklig, passande; alltså egentl.: hålla inom passande gränser), *hota* (jfr *höta* III), *hägna* (: *hägn*, förr även: inhägnad), *hävda* (: *hävd*), *laga* (bringa

i *lag*), *larma*, *lasta*, tadla (fsv. *last*[*er*], lyte; jfr fsv. *læsta* III), *lova* (: *lov*)[1] liksom *rosa* (: *ros*), *låna* (: *lån*; jfr ä. sv., dial. *läna* osv. III), *löna* (= isl. *launa* : *lön*), *rikta*, göra rik (: fsv. *rikt*, rikedom; fsv. sannol. III), *roa* (: *ro*), *rykta* (: *rykt*, ä. *rökt*, till fsv. vb *rökia*), *råna* (: *rån*, jfr fsv. *rœna* III), *städsla* (: *städsel*), *svara*, *svimma* (: fsv. *svīme*, svimning), *sömma*, *tacka*, *varsla*, *vårda* (: germ. **warđō*), *värna*, *växla*, *ångra*, *ödsla* (: ä. sv. sbst. *ödsla*); el. (förr äldst III) t. ex. *häda* (: fsv. *hāþ*, hån), *mörda* (: *mord*), *syna* (: *syn*), *tyna* (urspr. trans.: isl. *tjón*, som länder till skada o. d.), *önska* (med *-n-* från mlty., fsv. *öskia* m. m.: *ōsk*, önskan); el. depon. *färdas*, *våndas*, *åldras*, *ängslas* (: *ängsel*), *ävlas* (: *avel*); el. lånorden (el. åtm. av lånord avledda) *akta* (: *akt*), *arbeta* (: *arbete*), *bikta* (: *bikt*), *håna* (: *hån*), *lukta* (: *lukt*), *skända* (förr III, jfr ty. *schande*), *slakta* (: *slakt*), *tukta* (: *tukt*), *vakta* (: *vakt*), *ära* (: sbst. *ära*) osv.;

från II, III: *böta* (: *bot*, jfr *bota* I), *döma* (: *dom*), *flöda* (nu vanl. I: *flod*, flöde), *glömma* (: isl. *glaumr*, stoj, glädje; alltså egentl.: glamma o. därvid förgäta), *gömma* (: isl. *gaumr*, uppmärksamhet, alltså egentl.: aktgiva på, varav: vårda > dölja), *höta* (: *hot*, jfr *hota* I), *kyssa* (: ags. *coss* osv.), *lyda*, egentl.: lyssna (: *ljud*), *lysta* opers. (: *lust*), *möta* (: fsv. *mōt*, möte), *mäla* (: *mål*), *röna* (: *rön*), *skyla* (: *skjul*, egentl.: skydd), *skämma* (: *skam*), *tälja* (: *tal*), *ärva* (: *arv*; i fsv. även: lämna i arv).

Välja har snarast ej avletts av *val*, utan är väl en gammal bildning på *-eiō* (jfr samma svårighet i fråga om *tämja*, *vänja*); se under *y*.

Motsvarande betyd. 'förse med' uttryckes i yngre tid ofta med sammans. med *be-* o. *för-* (vanl. efter ty.), t. ex. *bekransa* (jämte poet. *kransa*), *bemanna* (jfr dock *manna* rå), *bepansra*, *förnickla*, *förtenna* osv. el. med *ut-* : *utkluta* osv.

Från grundbetyd. 'förse med o. d.' har möjl. utvecklats 'använda som el. behandla med redskap o. d.', t. ex. (I) *fila*, *hamra*, *ploga*, *sila*, *skovla*, *spika*, *spola* (: *spole*; naturl. ett annat ord än *spola*, skölja), *stånga* (egentl.: använda stång, liksom isl. *staura* : *staurr*), jämte (ombildade el. med övergång från III till I) *kamma* (äldre o. i dial. *kämba*, *-mm-* III), *segla* (förr: *sig(h)la* III), *stegla* (förr III), *sålla* (dial. *sälla*, fsv. *sœlda*, äldst III); (III) *plöja* (: *plog*). Hit höra de unga bildningarna *bila*, *cykla*, *sparkstötta* (elliptiskt till *sparkstötting*). Av liknande slag äro även *hända* (: *hand*), egentl. gripa med handen (se art. hända), *käfta* (: *käft*), *nosa*.

Stundom med privativ betyd.: 'avlägsna o. d.' t. ex. (I) *barka*, *bena* (fisk), *bläda* (: *blad*), *damma*, *fjälla*, *kvista*, *måka* (till germ. *muk-*, gödsel), *skumma*, fsv. *æggia*, skatta ett fågelbo på ägg; jfr även med något annan betyd.-skiftning *nacka* el. *strypa* (: *strupe*). I dylika fall nu ofta tillsammans med *av*, *bort* o. d., *ur-* (isl. *ør-*), jfr lat. *de-*, *ex-* osv.

I *stackra* (vard.), ömka, egentl.: kalla (ngn) stackare', är betyd.-förhållandet till grundordet detsamma som i isl. *þjófa*, *þræla*.

Ibland intrans., t. ex. (utom de redan i annat sammanhang nämnda) *gästa* (även trans., förr III), *slava*, *träla*, dvs. 'vara gäst, träl osv.'; el., med betyd. 'uppföra sig som', *gasta* : *gast* (egentl.: skrika som en gast),

[1] Enl. Brugmann har tvärtom *lov* bildats av *lova*; jfr ordboken under tåga 3.

tjura (: *tjur*) o. lånordet *stoja* av germ. **stōdian*, egentl.: rasa som en flock ston; el. med betyd. 'giva ifrån sig o. d.' t. ex. *barra*, vartill även gruppen *grisa*, *kalva* (i fsv. även *kælva* III), *lamma* (jfr sv. dial. *lämma*, isl. *lemba* III). sv. dial. *unga*, få ungar, *öna*, lamma (till ett ord motsv. lat. *agnus*, lamm).

Andra betyd.-grupper bilda bl. a. de intrans. verben 1. *bottna*, *hamna*, *landa*, dvs. 'nå botten, hamnen osv.', vartill även, numera med annan betyd.-skiftning, *stranda*, egentl.: nå el. komma till stranden (så i ä. da.); jfr (till III) *lända*, egentl.: anlända, alltså urspr. likbetydande med *landa*, ävensom isl. *grynna*, nå botten (: *grunn*); vidare 2. *blöda*, *bukta* (: lånordet *bukt*), *forsa* (jfr isl. *fyrsa* III), *glöda* (: isl. *glóð*), *strömma* (jfr isl. *streyma* III); 3. *jula*, *påska*, dvs. tillbringa julen, påsken.

Stunda är bildat av *stund* o. *tima* av fsv. *tīme*, tid. Hit hör även, med en specifik betyd.-utveckling, *sota* (för): *sot*, sjukdom, jfr *ja*-verbet *syta*.

Fiska är avlett av *fisk*, ej av *fiske*; jfr lat. *piscāri* : *piscis*.

Inkoativet *fetma* beror på ombildning av *fetna* i anslutning till subst. *fetma*.

Ofta uppträda hos samma verb flera av de här nämnda betyd.-skiftningarna eller andra sådana, och utvecklingen måste i varje fall särskilt undersökas.

β) De av **adjektiv** avledda verben på germ. *-ōn*, *-ian* betyda oftast 'giva el. åstadkomma den egenskap som adj. uttrycker' (jfr lat. *æquāre*, jämna : *æquus*), t. ex.

(I) *avlägsna*, *bena* (håret: isl. *beinn*, rak; om *bena* fisk se ovan), *blotta* (: *blott* i *blott och bar*), *bättra*, *fjärma* o. *närma* (till stammen i *fjärmare*, *närmare*; jfr no. *nærra*, *næma* ds.), *fägna* (got. *faginōn* : sv. dial. *fägen*, glad, osv.), *glödga* (: fsv. *glödogher*, glödande), *hela* (: *hel*; i vgerm. spr. däremot av **hailian*), *jämna*, (ä. sv.) *ledsna* (t. ex. Kellgren Sal. Dumbom)[1], *mogna* (Kjellén m. fl.)[1], *mätta* (förr även III), *nödga* (: *nödig*), *rena*, *sarga* (: fsv. *sārugher*), *stadga* (: *stadig*), *svala*, *vidga* (: fsv. **viþugher* el. analogibildning, jfr *vredgas* nedan), *villa* (: adj. *vill*), *visa* (: *vis*; jämte III), *ägna* (: *egen*), *ömsa* (: *ömse*), *öppna* (: *öppen*); el. refl. o. deponentier t. ex. *djärvas* (jfr fsv. *dirvas* III), *lata sig*, *snabba sig*, *sturskas*, *synas* (till fsv. adj. *syn*, synlig), *vredgas* (: fsv. **vrēþugher* el. analogibildning efter av dylika adj. avledda verb), *vånna* (ä. *vånda* : fsv. *vander*, nogräknad m. m.), *värdigas* (: *värdig*); el. (nu I, förr II, III) *döva*, *hylla* (: *huld*), *härda*, *lätta*, *möda* (: fsv. *mōþer*, trött), *rätta*, *skira* (: *skir*, klar), *stilla*, *syra*, *svärta*;

(II, III) *bleka*, *blöta*, *breda*, *fylla*, *fästa*, *glädja*, *göda* (: *god*), *hälla* (: sv. dial. *hall*, isl. *hallr*, sluttande), *höja* (: *hög*), *lysa* (möjl. dock till sbst. *ljus*), *rymma*, egentl.: göra fri el. öppen (: adj. *rum*, rymlig), *skymma* (: *skum*), *skärpa*, *späda* (: *späd* i betyd. 'tunn'), *späka*, *sträcka* (väl lån: germ. *strak(k)-*, rak), *stäcka* (: fsv. *stakker*, kort), *styrka* (: isl. *styrkr*, stark), *städja* (: germ. **stada-*, fast; egentl.: |fast|ställa), *stärka*, *tynga*,

[1] Sannol. av inkoativerna *ledsna*, *mogna* oberoende bildningar. Dock förekomma i poesi o. högtidlig stil inkoativer på *-na* i trans. betyd., t. ex. *gulna* ('hösten gulnar skördarna' o. d.).

tömma, *vränga* (: *vrång*, jfr dock nedan), *värma*, *vässa*, *öda* (: *öde*); *nöja sig* (: fsv. adj. *nögher*, tillräcklig);

el. till adv. o. d.: *främja* (: *fram*), *yppa* (: *upp*), båda förr *ja*-verb, som övergått till I konj.; *gena* (: fsv. prepos. *gen*, emot); *åtra sig* (: *åter*). *Mista* är närmast bildat till part. pf. *mist* av vb. *missa* (: grundordet till pref. *miss-*).

Särskilt i nyare tid ofta med *för-* (vanl. efter tyska mönster), t. ex. *förarga*, *-blinda*, *-dumma*, *-dunkla*, *-dyra*, *-dystra*, *-falska*, *-grova*, *-klena*, *-korta*, *-ljuva*, *-länga*, *-mildra*, *-mörka*, *-sköna*, *-slöa*, *-stumma*, *-svaga*, *-sämra*, *-värra*, *-yngra*, *-ädla*; förr i stället *blinda*, *svaga*, *vilda*, *värra* m. m.; el. med *upp* m. m., t. ex. *uppmjuka*, *snygga upp*.

I fråga om några verb, särsk. *tämja*, *vränga* o. *vänja*, kan ej med bestämdhet avgöras, om de äro avledn. av *tam*, *vrång*, *van* osv. eller möjligen kausativbildningar på *-eiō*, i vilket senare fall verben äro parallellbildningar till adj. alldeles som t. ex. kausativet *tränga* till adj. *trång*.

Stundom blott intrans. betyd. t. ex. *fradga* (: ä. nsv. *fradig*), *halta*, *medla* (: fsv. *miþal*), *snåla*, *sura*, *ömma* (jfr isl. *eyma* III) m. fl. el. inkoativen *magra*[1], *skygga* m. fl.

γ) Av **deverbativt** ursprung synas de s. k. kausativerna vara (se förklar. o. förkortn.), t. ex. *beta* till *bita*, alltså: göra att ngn biter, låta bita, *dägga* till *dia*, *leda* till *lida*, gå, *resa* (upp o. d.) till sv. dial. *risa*, stiga; *böja* (**bauʒian*) till *buga*, *flöja* (nu intrans.) till *flyga*, *röka* till *ryka*, *röta* (jfr part. *rutten*), *stöpa* (egentl.: låta *stupa*), fsv. *þröta*, trötta, 'komma (krafterna) att *tryta*', vars part. pf. *þrötter* ligger till grund för vb. *trötta* (till *β*); *bränna* till *brinna*, *dränka* till germ. **drinkan* (= sv. *dricka*), jfr ags. *drencan*, bl. a.: ge att dricka, *släcka* (jfr isl. part. *slokinn* o. sv. inkoat. *slockna*), *smälta* trans. (av **smaltian*) till st. vb. *smälta* (ipf. *smalt*) av **smeltan*, *släppa* till *slippa* i betyd. 'glida', alltså: låta glida, *spränga* till *springa*, *sprätta* till *spritta*, *stänka* till *stinka* i den äldre betyd. 'hoppa, fara hit o. dit', *svälta* trans. (av **swaltian*) till *svälta* intrans. (av **sweltan*), *sända* till germ. **sinþan*, gå, *sänka* till *sjunka* (ty. *sinken*), *tända* till mlty. *zinden*, brinna, *välla*, koka (i *förvälla*) till isl. st. vb. *vella*, koka (intrans.), *välta* trans. till isl. st. vb. *velta*, *välva* trans. till sv. dial. *välva* intrans., *vända* till *vinda* i betyd. 'vrida sig'; *kvälja* till fhty. *quëlan*, plågas, *lägga* till *ligga*, *sälja*, egentl.: överlämna, till ie. *sel* i grek. (*h*)*eleïn*, taga, alltså: komma att el. låta taga emot, *sätta* till *sitta*; *föda* till grek. *patéomai*, äter, *föra* till *fara*; *söva* till *sova* m. m.; *väcka* till *vakna* (jfr ags. *wæcnan*, ipf. *wóc*); *fälla* till *falla* o. *hänga* till germ. **hangan* (ty. *hangen*), båda redupl., liksom också fsv. *ökia* till det urspr. redupl. *öka*; lånorden *lära* (till got. *lais*, jag vet), *svämma* (*över*) till germ. **swimman* (jfr art. simma), *svänga* till *svinga*;

el. till adj.: *blända* till *blind*, *dröja* (**drauʒian*) till *drygg*, *döpa* till *djup*.

Möjl. höra även *tämja*, *välja* o. *vänja* hit o. vore sålunda icke avledda av *tam*, *val* o. *van*.

[1] I dylika fall har nsv. annars i regel bildningar på *-na* (*fetma* är en ombildning av fsv. *fitna* i anslutning till sbst.); men ett **magrna* kunde på grund av uttalssvårigheten ej gärna uppkomma.

Icke sällan har denna bildningstyp (åtm. urspr.) iterativ el. intensiv betyd. t. ex. *nöta* till *njuta* i betyd. 'bruka', alltså: ideligen bruka, (väl) *reta* (se d. o.), *räcka* (germ. **rakjan*) till ie. *reg* i lat. *regere* osv., *tränga* till germ. **þringan* (ty. *dringen*), *tänja* (sanskr. *tānáyati*) till ie. *ten*, sträcka, *täcka* (germ. **þakjan*) till lat. *tegere* ds., *töja* (germ. **tauʒian*) till got. *tiuhan* draga, *värja* (jfr sanskr. *vāráyati* ds.) till ie. *uer* ds.

Vanl. ha dessa verb bildats av imperfekts rotvokal (det s. k. starka rotstadiet): ie. **sod-eiō*, jag sätter, till *sed*, sitta; jfr från andra språk t. ex. sanskr. *pāráyati* = *föra*, grek. *sobéō*, avlägsnar, skrämmer bort : *sébomai*, skyr, dyrkar, lat. *moneo*, manar, till ie. *men*, minnas. Dock förekomma även i germ. spr. bildningar på svaga rotstadiet (t. ex. *dölja*, *hölja*?, se nedan) el. av ie. *-ē-* (t. ex. isl. *kvæfa*, *svæfa*).

Ett antal *ōn-* o. *jan*-verb förefalla vara primära bildningar, (utom de under *y* behandlade kausativbildningarna, därest de skola uppfattas som primärskapelser) t. ex. *frasa*, *spraka*, *sy*, *ärja*; särsk. verb med onomatopoetisk anstrykning el. av ljudsymboliskt ursprung. Till somliga torde nominalt grundord ha förelegat, ehuru det gått förlorat. Hit höra möjl. också *dölja*, *hölja* (germ. **duljan*, **huljan*), som kanske snarast äro på det svaga rotstadiet bildade kausativer på ie. *-eiō* (se ovan). En mängd verb med *-bb-*, *-dd-*, *-gg-* i stammen äro att uppfatta som intensiv- el. iterativbildningar av verb med enkel konsonant (se hypokoristisk bildning i Förklar. o. nedan.). Detsamma gäller om en del verb med geminerad tenuis, av vilka dock somliga även kunna fattas som ie. *nā*-presentier med assimilation av slutkonsonanten o. *n*; t. ex. *bocka*, *doppa*, *hoppa* osv.

Somliga av de svenska verben av typen *kalla*, *välja*, *döma* ha urspr. (dock ej alltid i fsv.) tillhört den starka el. reduplicerande verbklassen, t. ex. *baka*, *blanda*, *blåsa*, *bo* (fsv. *bōa*), *bärga*, *häva*, *skapa*, *skava*, *stöta*, *så*, *trivas*, *träda*, *tröska*, *tvinga*, *vräka*, *väva*, *växa*, *öka*, *ösa*. Somliga av dessa ha dock redan i fsv. uteslutande svag böjning.

Omvänt ha icke så få i yngre tid antagit stark böjning, t. ex. *hinna*, *knyta*, *kvida*, *lita*, *pipa*, *skryta*, *sluka*, *sprida*, *strida*, *stupa*, dial. *smida* (t. ex. i Uppl.); jfr även *tiga* (*teg*), ett gammalt verb på *-ēn*.

Om inkoativerna på *-na* (*blekna*, *vakna* osv.) se under *-na*.

c) Verben på urgerm. *-ēn* (got. *liban*, fhty. *lebên*) äro urspr. blott intransitiva o. i (regel liksom de starka verben o. några *ōn-* o. *jan*-verb) av primärt ursprung (till verbrötter), t. ex. *duga*, *leva*, *låda*, *tåla*, samt (utgående från former med *j*) *säga* av **saʒjan* ~ fhty. *sagên*, *liga* av **þaʒjan* ~ fhty. *dagên*, lat. *tacēre*; jfr det etymol. dunkla *följa* ~ fhty. *folgên*. Till adj. ansluter sig t. ex. *spara* (fsv. ipf. *-rþ-*) = fhty. *sparên* (m. m.).

De germ. infinitiverna på *-n* äro egentl. vbalsbst. (nomina actionis) på ieur. *-no*; jfr t. ex. avest. *zyānāi*, att skada.

4. i **adverb**, av olika härkomst, t. ex. urgerm. *ō* i de inhemska *gärna*, *illa* m. fl., el. vissa kasusändelser, t. ex. *borta* (*-a* < *-o*, jfr isl. *[í]burtu*), el. försvenskning av mlty. *e* (som dock kan vara etymologiskt lika med *-a* i *gärna*), t. ex. *sakta*.

1. **-ad** i adj. t. ex. *höghalsad*, *långarmad*, av urgerm. *-ōþ-* = ie. *-ōt-* i lat. *barbātus*, skäggig, till *barba*, skägg; bildade medelst ett denominativt tillhörighetssuffix, med växelformen *-iþ-* i typen *bredbent* osv. (med ana-

logiskt *-t* för *-d*; se *-t* 2); alltså samma funktion som *-ig* i *bredskäggig* osv. Tidigare i dylika fall ofta bildningar av typen *rödskägg*, lat. *triangulus*, trehörnig, sanskr. *jívá-putras*, som har levande söner, varav ett minne kvarlever i adj. på *-lig* (av *lik* i betyd. 'gestalt, utseende), t. ex. *kunglig*, varom ordb. under -lig.

2. **-ad (-nad)** i abstr.: fsv. *-aþer*, isl. *-aðr*, av urgerm. *-ōþu*, *-ōðu-* (jfr got. *gabaúrjòþus*, lust, *wratòdus*, resa) = lat. *-ātus* i t. ex. *apparātus* till *apparāre*, bereda, *magistrātus* till *magistrāre*, styra (= det lånade *-at* i *apparat*, *magistrat*, *ornat*). I nord. spr. urspr. till verb på *-na* t. ex. *blånad* : *blåna*, bli blå, *fägnad* : *fägna*, *hugnad* : *hugna*, *hägnad* : *hägna*, *saknad* : *sakna*, *svullnad* : *svullna* (jfr fsv. *sulnadher* : *sulna*), *trånad* : *tråna*, samtliga med motsvar. i fsv., o. från blott ä. o. y. nsv. t. ex. *bulnad* : *bulna*, *hårdnad* : *hårdna*. Ur dylika bildningar lösgjorde sig ett suffix *-nad*, fsv. *-naþer* osv. (såsom *-ling*, *-ning* av *-l*, *-n*, + *ing*, *-sel* av *-s* + (*e*)*l* osv.), som kunde läggas både till starka o. svaga verb, t. ex. *bonad* : fsv. *boa* i betyd. 'göra i ordning, smycka' (= *bo*), *klädnad* : *kläda*, *kostnad* : *kosta*, *levnad* : *leva*, *skapnad* : *skapa*, *skillnad* : *skilja*, *trevnad* i avljudsförb. till *trivas* (jfr *treven*), *vårdnad* (= *vålnad*; fsv. *varþnaþer*) : *vårda*, fsv. *varþa*, *vävnad* : *väva*, samtliga i fsv., o. från blott nsv.: *byggnad* : *bygga*, *fyllnad* : *fylla* (jfr fsv. *fulnadher*, fullhet m. m.: isl. *fullna*), *härnad* : *härja*, *sömnad* : *sömma*, *vördnad* : *vörda*. F. ö. stundom med substantiviskt grundord: *fänad* (om ej till ett verb = isl. *féna*?), *sårnad* (: *sår*?), *tjuvnad*, eller adjektiviskt sådant: *lystnad* (: *lysten*), jfr *trevnad* ovan.

Dessutom ibland genom ombildning av ord med annan avledning, t. ex. *brånad* till fsv. *broni*, *bruni*, *ledsnad* till ä. nsv. *ledsna* ds., *lydnad* till fsv. *lyþna* ds., *rodnad* till ä. nsv. *rodna*, *rodne* ds. (som själva ombildats av fsv. *rudhme*), *spånad* till ä. nsv. *spåne*, ävensom *marknad* (ytterst från lat. *mercatus*, som bildats med ett etymologiskt identiskt suffix, varom ovan).

Suffixet *-ad* motsvarar *-od* i lånorden *armod* o. *klenod* samt *-at* i *sirat*; se *-od*. Av annat ursprung är däremot *-ad* i *månad* (: *måne*) = got. *mēnōþs*.

3. **-ad** (med betonat *-ā-*) i en del lånord:

dryad, *myriad*, *nomad* osv., vanl. genom tysk el. fransk förmedling, av grek. *-ad* i *dryás*, genit. *dryádos*, osv.; samma *-ad* som delvis ligger till grund för germ. *-at-* i germ. vb på *-atjan* (se *-ta*); jfr *-iad*.

bastonad, *bravad*, *charad*, *fasad*, *limonad*, *marmelad*, *raffinad*, *rulad*, m. fl., från fra. *-ade*, av sydromanskt urspr. (span. *-ada*, ital. *ata* m. m.), i denominativa o. deverbativa ord, jfr t. ex. *bravad* (fr. *-ade*) till *bravera*, fra. *braver*, men *limonad* till fra. *limon*, citron, osv.; motsv. lat. *-āta*, varav i fra. det folkliga *-ée* i *allée* (sv. *allé*), *entrée* (sv. *entré*) osv. Etymol. = *at* i *sonat*, *suckat*, se *-at*. I *chokolad* från span. hör ändelsen redan till det aztekiska grundordet på *-atl*.

-age[1] (*-äsch*): i en del abstrakta o. kollektiva från sjö- el. handelsspr., t. ex. *bräckage* (från eng. *breakage*, till *break*, bryta), *lastage* (från lty.), *läckage* (från lty., jfr fra. *coulage*), *slitage*, *tacklage* o. *tonnage* (se d. o.);

[1] En del dylika ordbildningar ha ej upptagits i ordboken (se förordet).

jfr även *skänkas* (se ordb.); av lty. *-asche*, *-asie* (vanligt även i mellantyska dial.), av fra. *-age*, av lat. *āticum*, till adj. på *-aticus*. Hit höra även t. ex. *emballage*, till fra. *emballer*, till *balle*, packe (se bal 1), *staffage* osv. Denna avledning är olämplig till nybildningar, åtm. med inhemska ordstammar; jfr t. ex. det misslyckade *bygg(e)rasch* t. ex. Sturzen-Becker.

1. **-al** (svagtonigt): i *odal*, växelform till *-el* (*-il*) i det likbetydande fsax. *ôthil* n. o. i det besl. (lånordet) *ädel* (se *-el*); i adj. *gammal* (fsv. *-al*; dunkelt).

2. **-al** (betonat): särsk. i adj. o. substantiveringar av sådana, t. ex. *backanal*, *central*, *filial*, *final*, *kapital*, *kardinal*, *kolossal*, *kommunal*, *neutral*, *normal*, *oval*, *spiral*, *total*, *vestal*, av fra. *-al(e)*, lat. *-ālis* (n. *āle*), urspr. blott till sbst., varav även den mera folkliga utvecklingen i fra. *-el*, *-elle*, varav sv. *-ell* i *formell* osv. el. sbst. *naturell* osv. = *-el* i sbst. *ceremoniel*, *materiel*, se *-el* o. *-ell*.

Från neutr. *-āle* (jfr mlat. *fotrale*) kommer den från ty. (lty.) lånade efterbildningen *fodral* till det germanska *foder* (= foder 3).

F. ö. av skiftande ursprung, t. ex. *cymbal* (ytterst grek. *kýmbalon*), *kabal* (hebr. *kabbālā*), *schakal* (ett orientaliskt ord), *skandal* (ytterst grek. *skándalon*, förargelseklippa, *l*-bildning till roten i lat. *scandere*, stiga, osv.).

-alj: från romanska spr., mer av skiftande ursprung (delvis ej suffixalt), t. ex. *attiralj* från fra. *attirail* (*-ail* = lat. *-aculu-*, jfr t. ex. *snilj*, ytterst av lat. *canicula*, se *-ilj*), *batalj* från fra. *bataille* (senlat. *battuālia*: *battuere*, slå; jfr under *-al* 2), *detalj* (från fra., till vb. *détailler*, till *tailler*, skära), *medalj* från fra. *medaille*, från ital. *-aglia* (avledn. av lat. *metallum*), *seralj* från fra. *sérail* (pers.-turk. ord), *stramalj* från lty. *stramei* = holl. *stramijn* (med oorganiskt *-r-*) ytterst av lat. *stāmineus*, trådig. — Med bevarat *-e* i *kanalje* från fra. *canaille* (ital. *canaglia*) till lat. *canis*, hund; motsv. uttalet *batalje*, *butelje*, *seralje* hos Bellman.

-alje i *kanalje*, se *-alj* slutet.

-all: i *korall*, mlat. *-allus*, *-um*; i *metall*, lat. *-allum*, grek. *-allon* till *metallān*, efterforska, alltså urspr. ej suffixalt.

1. **-an** (svagtonigt el. obetonat):

i sbst.: 1. av gammalt datum i neutr. *lakan* (trol. gammalt lån); däremot i t. ex. neutra *hemman*, *nystan*, fsv. *lēkan*, leksak, sv. dial. *sådan*, hösåte, utvidgningar av fsv. *hēma*, *nysta* n. osv. — 2. i urspr. femin., t. ex. *dyrkan*, *gisslan* (: fsv. vb. *gīsla*), *talan*, ä. nsv. *älskan* (kvar i *nitälskan*) osv., historiskt sett till verb av konjugationen *kalla*, motsv. got. *salbôns*, av urgerm. *-ōni* (om motsvar. på *-īni*, *-ēni* se under *-n*); sedan analogiskt även till starka o. andra svaga verb, t. ex. *ansökan*, *inbjudan*; i *diktan och traktan* ombildning av lty. ord på *-en*. Hit hör, historiskt sett, även *borgen*, av fsv. *borghan* (*-a-* > *-e-* genom accentförsvagning). — 3. i en del utländska ord, t. ex. personn. *Fabian* o. d. (lat. *-iānus*; se *-an* 2), *saffran* (arab. *za'farān*), *skarlakan* (mlty. *scharlaken*, ombildat efter *lakan* av mlat. *scarlatum*); i *timjan* med oursprungligt *n* (grek. *thymiama*).

i adverb: 1. i t. ex. *fjärran*, *framman-* (i sammans.), *innan*, *nedan*, *ovan*; väderstrecksbeteckningarna *nordan*, *västan* osv.: motsv. got. *-ana*; urspr. med ablativ betyd.: *fjärran*, långt ifrån, osv., vilken dock numera i vissa fall fördunklats, så att ett *från* tillagts. Hit hör också enl. Tamm

nästan, egentl.: från närmaste håll; kanske dock egentl. ack. sg. m. till adj. *näst* (se ordb. nästan). Med samma avledn. synas även *samman* o. *sällan* vara bildade. 2. i *medan* o. *sedan*, jfr got. *miþþanei*, ags. *siððan*, av *-þan*.

2. **-an, -ian** (i regel betonat *-ā-*): av lat. *ānus* (: fra. *-ain*, jfr *suverän* under *-än*), *-iānus* t. ex. *römänus*, (vanl.) i personbetecknande substantiveringar (stundom dock ytterst från det etymol. identiska ital. *-(i)ano*, utan motsvar. i lat.); bl. a. i folknamn såsom *afrikan*, *indian* (förr även i betyd. 'indier'), *morian* (mlat. *mauritanus*), i dylika förr ofta *-anare* (se *-are* nedan), i namn på sekter o. företrädare av olika åsiktsriktningar, t. ex. *luteran*, *muhamedan*, *schartauan*, ävensom i ord som *boströmian*, *waldenströmian*, *jägerian* (till familjen *Jæger*) el. *republikan* o. det ytterst från eng. komna *vegetarian*. Utan syftning på tro, åsikter o. d. i t. ex. *kaplan*, *kastellan*, *sakristan*, *veteran* (: *vetus*, genit. *-eris*, gammal); jfr även (det egentl. ital.) *charlatan* (till en verbstam); om *sopran* se nedan. — Dessutom ofta i urspr. latiniserade familjenamn såsom *Montan*, *Sylvan*, i regel yngre förkortningar av äldre namn på *-anus*, vanl. till i ortnamn ingående naturbeteckningar ss. 'berg', 'skog'.

Samma lat. suffix *-iānus* ingår f. ö. i personn. ss. *Fabian*, *Maximilian*, *Sebastian*, med obetonat *-an*.

Det betonade suffixet *-an* är alltjämt brukligt o. brukbart för nybildningar; jfr de rätt unga *ritschlian*, *vagnerian*. Dock är i vissa fall avledn. *-are* avgjort att föredraga (t. ex. *svedenborgare*, *waldenströmare*).

Suff. *-(i)ān* (ytterst av lat. *(i)ānus*) uppträder även i *fasan* (ytterst lat. *phasiānus*, fågel från Phasis), *karduan* (mlat. *corduanus*, egentl.: från Cordova), *slentrian*, en bildning av humanisterna till ett germ. grundord, *sopran* (ital. *soprano*, mlat. *superānus*, etymol. = *suverän*), *vulkan* (lat. gudan. *Vulcānus*), samt i *altan* (ital. *altana*, till lat. *altus*, hög).

Av annat ursprung är däremot *-an* i t. ex. *astrakan* (ry. stadsn. *Astrakan*), *babian* (jfr fra. *babion*, *babouin*), *banan* (span. *banana*, *-o*), *buldan* (oklart), *bulvan* (lett. *bulwáns*, uppstoppad lockfågel, möjl. ytterst från pers.), *divan* (persiskt), *dolman* (ytterst turkiskt), *kaftan* (turk.), *krokan* (fra. *croquante*, egentl. part. pres.), *ocean* (grek. *ōkeanós*), *orkan* (karaib. *uragan*), *platan* (ytterst grek. *plátanos*, till *platýs*, bred), *roman* (ffra. *romant*), *saffian* (pers. *sachtjän*), *sultan* (arab.), *turban* (ytterst turk. *tulbend*) osv. I vissa av de ovannämnda grundorden är dock det där ingående *n*-et etymologiskt samhörigt med *-n-* i lat. *-(i)ānus*. Alldeles obesläktat är naturligtvis *-man* i *fennoman*, *monoman* osv. (se *-man*).

Adj. *momentan*, *spontan* m. fl. utgå från lat. ord på *-āneus*, varav ytterst även *-en* i *kapten* (mlat. *capitaneus*).

-ande, -ende: 1. i neutrala verbalabstrakta, t. ex. *anförande*, *springande*, *avseende*, i sv. tidigast på 1400-t., efter böjda mlty. infinitiver på *-ent* (genit. *-endes*) ss. *etent*, ätande, osv. Kunna i sv. bildas till de flesta verb; dock ej gärna t. ex. till sådana som ofta ingå fast förbindelse med andra ord (ss. hjälpverb o. d.) eller till deponentier (*glädjas* o. d.) o. reflexiver (dock t. ex. *bemödande*, *förbarmande*, *uppförande*) el. till sådana som väsentligen tillhöra talspråket (utom vid intransitiva verb med klandrande o. iterativ betyd.: 'ett fasligt rännande').

Såsom tunga o. föga folkliga böra dessa bildningar, där så ske kan, undvikas, och de kunna också mången gång utan möda ersättas med kortare och kärnfullare uttryck. Se f. ö. Cederschiöld Studier öfver verbalabstrakterna, Gbg 1908, jfr dock även Noreen V. Spr. 5: 446 f.

2. i part. pres., svaga former till (t. ex.) got. *-ônds*, *-ands*, motsvar. lat. *-ans* (genit. *-antis*), *-ens* (*-entis*; se *-ang*, *-ant*, *-ent*), grek. *-ont-*, *-ent-* osv. Ofta substantiverade såsom *domhavande*, *handlande*.

3. i participliknande utvidgningar av förstärkande natur t. ex. *beckande*, *ellande*, *smäckande* (full), *sprittsprångande* osv.; *villande* (till *vill*); *rosende*, ombildning av *rosene* (jfr mhty. *rôsîn*, rosig, ävensom den fsax. genit. plur.-ändelsen *-ono*; se under ros 1); i ä. nsv. även *döranne* o. *smellende* (full), *sprickande* (mätt).

Om *hyende* se under *-ende*.

-ander i familjen., till grek. *anêr* (genit. *andrós*), man, t. ex. *Hylander* o. *Silvander*, 'Skogman', *Neander*, 'Nyman', stundom till ortn. t. ex. *Arhusiander* (till *Aros*, Västerås); se art. Neander. — Ibland väl utvidgningar av namn på *-man*, t. ex. *Bromander* (till *Broman*?); jfr *-inder* i *Wallinder* o. d.

-ang: ofta av fra. *-ant*, ändelse för part. pres., t. ex. *pendang*, egentl.: hängande; *transparang*, egentl.: genomskinlig; jfr *-ant*. I *komplimang* (fra. *compliment*) hör urspr. *-m-* till suffixet = lat. *-mentum*, se *-ment*. *Harang* från fra. är etymol. = *ring*.

-ans, se *-ens*.

-ant (ofta, över fra., med uttalet *-angt*): i regel till romanska o. lat. part. pres. på *-ant* (lat. *-ans*, genit. *-antis*), nära besl. med sv. *-ande*; t. ex. adj. *bastant*, *briljant*, *charmant*, *dansant*, *frappant*, *genant*, *intressant*, *konstant*, *kontant*, *pikant*; substantiverat i t. ex. *briljant*, *guvernant* el. *debutant*, *prenumerant* osv. till verb på *-era*. Jfr det etymol. identiska *-ang* i *pendang* osv.

1. **-ar** (svagtonigt) i t. ex. *sommar*, se *-r*. — I lånordet *koppar* ytterst från senlat. *cuprum* till grek. *Kýpros*, Cypern.

2. **-ar** (betonat), av ty. *-ar*, lat. *-āris*, *-āre* i t. ex. *exemplar* el. adj. *polar*, *solar*; av ty. *-ar*, lat. *-ārius* i t. ex. *kommentar*; av ital. *-aro* i *korsar*; av serb. *-ār* i *bojar* (serb. *boljār*, den förnäme); samtliga dessa avledn. besläktade (se *-are*). Annat ursprung har *-ar* t. ex. i *standar* (se *-ert*); o. i *barbar* (egentl. reduplic. *bar-bar-*), *bulgar*, *jaguar* (sydamerik. indianord), *magyar* (från ungerskan), *tartar* (från turk.-pers.) o. i det från fra. lånade ljudhärmande *fanfar*.

-ard i *bastard*, *Leonard*, *Rickard* osv., se *-ert*.

-are: allm. germanskt, motsvar. got. *-areis*, ty. o. eng. *-er* (*fischer*, *fisher*); snarast gammalt lån från lat. *-ārius* (*camerarius* = *kamrer*; jfr *-ar*, *-arie*, *-iär*, *-när*, *-är*). Äldst denominativer t. ex. *domare* : *dom*, *dråpare* : *dråp*, *klockare* : *klocka*, *torpare* : *torp*; stundom även i nybildningar, ss. *över-* o. *underklassare*. Men som dylika ofta vid sidan hade av samma stam bildade verb (*köpare* : *köp* o. *köpa*, *lekare* : *lek* o. *leka* osv.), kom suff. *-are* efter hand att övervägande bilda deverbativer, ofta betecknande personer som 'pläga göra det el. det', icke sällan med klandrande innebörd t. ex. *bakdantare*, *skrymtare*, el. som utöva ett visst yrke t. ex. *bryggare*, *åkare*. *Mördare* har ombildats efter *mörda* av det

äldre *morþare* till *morþ*, mord. Även om saker, t. ex. *seglare*, *visare*. Dylika nomina agentis kunna nu bildas till synnerligen många verb. Dock ingalunda till alla; så t. ex. ej el. ej gärna till verb som beteckna en momentan handling el. övergång från ett tillstånd (t. ex. *vakna*, *sluta*) el. till deponentier o. (blott) reflexiva verb (undantag t. ex. *brottare*: *brottas*)[1]. Stundom, liksom folkslagsnamnen nedan, i lånord för ty. *-er*, t. ex. *snäppare* (ty. *schnepper*) osv. Särsk. i något lägre stil även i nomina acti, t. ex. *avstickare*, *funderare*, *insändare*.

Dessutom ofta i folkslagsnamn, efter ty. ord på *-er*, t. ex. *brasilianare*, *italienare* (med *-e-* även i ty., jfr ital. *italiano*), *sicilianare* osv., varemot *amerikanare* börjat undanträngas av *amerikan* (se under *-an*) och *japanesare*, *kinesare* (hos t. ex. Weste 1807 o. dialektiskt väl ännu) ersatts av *japanes* (eller det på senare tiden vanliga *japan*) o. *kines* (se *-es*)[2].

Stundom analogiska ombildningar av ord med (åtm. delvis) annan avledning, t. ex. *bägare* (ytterst mlat. *bicārium*), *hammare* av fsv. *hamar* (i *Östhammar*), *läkare* av fsv. *lækir*, *läktare* (ytterst lat. *lectōrium*), *Mälaren* av fsv. *Mælir*, *följeslagare* av fsv. *fylghis-laghi*, *ledsagare* av fsv. *lēþsaghi*[3], *passagerare* till ty. *passagier*, fra. *passager*, *pelare* av mlat. *pilāre*, *-ium* (: lat. *pīla*); ibland översättning av främmande ord på *-er* t. ex. *ångare*, jfr ty. *dampfer*, eng. *steamer*. *Navare* har i anslutning till orden på *-are* utvidgats av ä. *navar*, av germ. **naba-ʒaiza-* (till isl. *geirr*, spjut); *stackare* innehåller ordet *stavkarl*.

-arie: i *arkivarie*, *bibliotekarie*, *notarie* osv., med *e-* i vissa fall utvecklat på svensk botten, av lat. *-ārius* (se *-are* o. *-iär*). Hit hör också *ordinarie* (av genit. *ordinarii* o. kanske lat. adv. *ordinarie*, till *ordinārius*).

-as (betonat) av olika urspr., t. ex. i *galeas*, *populas* av fra. *-asse*, *-ace*, av ital. *-azza* (stundom med försämrande betyd.), motsvar. lat. *-ācea* (till adj. på *-aceus*, ss. *gallināceus*, som hör till tuppen, *gallus*, osv.; samma ie. *-k-* som i germ. adj. på *-ig* osv.); i *karbas*, jfr ty. *karbatsche*, ytterst slaviskt; i *karkas* av fra. *carcasse*, av ital. *carcassa*. — Etymol. samma suffix som i *galeas* o. *populas* ingår i *terrass* (se *-ass*).

-asm, -ast: i t. ex. *entusiasm*, *-ast*, av fra. *-asme*, *-aste*, av grek. *-asmos*, *-astēs*, till verb på *-ázō*; jfr *-ism*, *-ist*.

-ass: i *terrass* av fra. *-asse*, etymol. = *-as* i *galeas*, *populas*, se *-as*. — *Melass* utgår ytterst från ital. *-assa* el. span. *-aza* (till lat. *mel*, honing); *parnass* från grek. bergnamnet *Parnas(s)ós*.

-ast(er): i *kritikast(er)*, *poetast(er)*, med pejorativ funktion (ital. *-astro*, fra. *-âtre*), av lat. *-aster*, av grek. *-astḗr* i *patrastḗr*, styvfader, urspr. utan nedsättande betyd. t. ex. *dikastḗr*, domare, till verb på *-ázō* (jfr *-ast* ovan).

-at: i en del lånord, av växlande ursprung; i t. ex. *apparat*, *ma-*

[1] Jfr Cederschiöld Framtidssvenska s. 89.

[2] Cederschiölds förslag i Framtidssvenska s. 92 att, där så ske kan, utbyta dessa oviga bildningar på *-are* mot kortare är tilltalande, men de ifrågasatta *irer* o. *italer* för *irländare* o. *italienare* äro olämpliga, då de böra sparas för att, som hittills, beteckna de äldre folken.

[3] Jfr ä. nsv. o. sv. dial. *säng(e)lagare*, sängkamrat, till fsv. *siængalaghi*.

gistrat, ornat, av lat. *-ātus* (genit. *-ātūs*), se under *-ad, -nad*; i t. ex. *adressat, kastrat, soldat,* o. adj. *moderat, plakat, separat* motsv. lat. part. pf. på *-ātus* (genit. *-i*); i t. ex. *ceral* (se vax), *sublimat* o. d. motsv. lat. *-ātum*; i t. ex. *sonat* av ital. *-ata*; i *suckat* med ourspr. *-t*, ytterst av ital. *succada*, fra. *succade*, till lat. *sūcus*, saft, samma avledn. som *-ad* 3; i *sirat* från ty., av det germ. suff. *-ōþ-, -ōđ-* (= *-od* i *klenod* o. *armod, -ät* i *klenät* o. motsv. det inhemska sv. *-ad, -nad*, se *-ad* 1 o. *-od*); i sbst. *plakat* (från ty.) beroende på ombildning (av fra. *placard*), liksom också i *spenat* (ty. *spinat*) av ett pers.-arab. ord, o. i *tomat* (ty., fra. *tomate*) av ett mexikanskt ord med samma ändelse som i grundordet till *chokolad.*

-ation, se under *-ats* o. *-on* 2.

-ats i *seglats,* från mlty., holl. *-atie,* av lat. *-ātio* (till adj. på *-ātus*), motsv. *-ation* i *muntration, seglation.*

-d: I. i sbst., t. ex.:

1. av urgerm. *-iþō* = ie. *-etā* i t. ex. lat. *vīta,* liv, av **vīvitā,* till *vīvus,* levande; äldst till adj., motsvar. got. *diupiþa,* fhty. *frewida* (ty. *freude*: fhty. *frō,* glad), t. ex. *bredd* (av urgerm. **braiđiþo* : *bred*), *frejd* (: fsv. *frægher,* frejdad), *fröjd* (fsv. *frygh þ,* avljudsform till ty. *freude* ovan), *höjd, längd, mängd* (belagt först under 1600-t.), *slöjd* (: fsv. *slögher,* konstskicklig o. d.), *tyngd, vidd, väld,* partiskhet (fsv. *vild* : urgerm. adj. **wilja-*, jfr got. *gawiljis,* villig), el. *helgd* (fsv. *hælghþ* : *helig*; utan motsvar. i andra spr.) o. nybildningarna *rymd* (1600-t., till adj. *rum* el. möjl. vb. *rymma*) o. *snedd* (1600-t.); stundom även till sbst., motsvar. got. *weitwôdiþa,* vittnesmål (: *weitwôþs,* vittne) ss. *gränd,* egentl.: grannskap (: *granne*); *blygd* har bildats av adj. el. verbet; sedan, då ofta vid sidan av adj. stodo av dem avledda verb, även till verb (starka o, svaga), motsv. t. ex. fhty. *hôrida* till *hôran,* höra, t. ex. *bygd, dygd* (: *duga*), *följd, gärd* (: *göra*), *hävd* (till *hava*; väl dock ombildning av ett **habēþō*), *hämnd, nämnd,* el. de svenska nybildningarna *skygd* (: *skygga,* betäcka), *töjd* (: *töja*); efter tonlös konsonant dock *-t,* t. ex. *näpst, rykt, räfst* (se *-t*).

2. av urgerm. *-đi* = ie. *-ti* i lat. *mors* (genit. *mor-ti-s*), död, grek. *dósis,* gåva (av **do-ti-s*), i lat. ofta utvidgade till *n*-stammar, t. ex. *sta-ti-o* (= *station*), jfr *-ti* i lat. *statim,* strax, grek. *stásis* (i *exstas*); t. ex. *börd* (got. *gabaúrþs,* ty. *geburt,* av **bur-đi* till *bära*), *färd, köld, skörd, stöld*; ofta på svaga rotstadiet t. ex. **burđi, *kulđi *skurđi, *stulđi*; efter tonlös konsonant dock *-t,* t. ex. *drift, gift* (: *giva*), *list, sot, torft* i *nödtorft, ält* (se *-t*).

3. med ie. avledn. *-tu,* germ. *-þu, -đu,* i de abstr. sbst. *död* = got. *dauþus* (medan adj. *död* utgår från ett gammalt part. **dauđa-*), o. *vård* av germ. **warđu,* jfr lat. *fructus, status,* grek. *marty-* i *márty-r-os,* sanskr. *mántu,* rådslag > rådgivare, varav sedermera lat. *-ātu* i *magistratus* osv. (se *-ad* o. *-at*). — Dessutom även i konkreta, av vilka säkerl. åtm. somliga urspr. haft abstrakt betyd., t. ex. (utom *vård,* som förr även betydde 'vaktare, vårdare') *smed* el. *fjärd, fjord* (jfr avljudsf. lat. *portus,* hamn), *sköld, tråd, -vard,* måltid, (efter tonlös konsonant *-t* t. ex. *jäst, växt* osv., se *-t*).

4. F. ö. som representanter för olika grupper med urspr. (i regel urgammalt) suffixalt *-d* (ie. *-t*): *blad* (ie. rot *bhla*), *brand* av germ. **branda-* (: *brinna*), *bröd* (ie. rot *bhru*); *däld,* möjl. = isl. *dæld,* i alla hän-

delser ytterst suffixalt *d*; *eld* av germ. **ail(i)đa-* (: ags. *ælan*, bränna); *guld* har sitt *d* från mlty. o. ty. = det inhemska *gull* av germ. **gulþa-*, ett färgadj. (jfr *gul*) med suffixalt ieur. *-l*; *lid* (ie. rot *kli*, slutta). *Ängd* är däremot en yngre översättning av ett mlty. ord, motsv. ty. *gegend*. I *mäld* har ett avledande *-r* förlorats (se under *-der*). I vissa ord kommer *d* från grundverbet, t. ex. *våld*: germ. **waldan* = sv. *vålla*.

Anm. Ett suffixalt *d* = ie. *-t* döljer sig även i t. ex. *hull*, fsv. *huld*, av germ. **hulđa-* till ie. *kel*, slå (jfr ags. *hold*, död kropp), o. i *mull*, fsv. *muld*, av germ. **muldō* = ie. **mḷ-tā* till roten *mel*, krossa, mala. — Efter tonlös konsonant uppträder samma suffix som *t*; se *-t*.

I *värld* är *-(l)d* ett minne av sammansättningsleden *ald* = isl. *ǫld*, tid, ålder.

II. i adj.: *blåögd* o. d., historiskt sett av urgerm. *-iđa-*, uttryckande 'försedd med', ursprungl. med samma bildningssätt som *bredbent*, *finhyllt* osv., varom under *-t* slutet.

Anm. I t. ex. *mild* o. *vild* (det senare med *-d* från ty. = inhemskt *vill*) har dentalen ytterst varit avledn. el. rotdeterminativ.

-da: från oblika kasus av sbst. på *-de*, t. ex. *gröda* : fsv. *grödhe* (med llertydigt *i*-omljud) : *gro* (jfr ä. nsv. *grodhe*, isl. *gróđi*), *klåda* : fsv. *klāþe* (ags. = *clæweđa* osv., av germ. **klaw(w)iþan-*) : *klå*, klia (bildat som de ungef. likbetyd. fhty. *bronado*, *juhhido*, *scebido*, skabb), *våda* : fsv. *vāþe*.

-dd: i *grodd*, *snodd*, *sådd* med yngre *-dd* till *grōd-*, *snōd-*, *sād-*. Jfr även det mera enstaka *sydd*, sömnad (= Vätöm. Uppl.). Om *bredd*, *snedd*, *vidd* se *-d* I. 1. — I ett stort antal inhemska el. lånade ord, t. ex. *kladd*, *knodd*, *modd*, av hypokoristisk el. pejorativ karaktär.

-de: i t. ex. *ande* av urgerm. **an-đan-* till *an-*, andas; andra ex. se *-da*.

-der: oftast av germ. *-þr-*, *-đr-*, av ie. *-tr-*, använt som instrumental- (el. lokal)suffix (jfr *-r* mom. 1) ss. i lat. *arā-tr-um*, plog, grek. *níptron*, tvättvatten, osv., t. ex. *foder* (kreaturs-): ie. *pā-*, föda, äta, *foder* (undertyg) : ie. *pā*, skydda, *lödder* : ie. *lau̯-*, tvätta (jfr det likartade grek. *níptron* ovan), *roder*, *tjuder* : ie. *deu̯-*, draga; jfr, med yngre *-ll-* av *-ld-* : *giller* till *gilja* i betyd. 'locka'. Med annan funktion i t. ex. *ålder* : *al*, föda, nära, jfr lat. *spectrum*, syn, till *specere*, se. — Efter *s* uppträder i stället *-tr*, t. ex. *bläster* till *blåsa*, *ljuster* (möjl. dock blott *r*-suffix); el., med annan utveckling, *foster* (ie. **pāt-tro-* > germ. **fōs(s)ra* > **fōstra-*) : *föda* osv. — Ur ord med organiskt *s* utvecklar sig ett suffix *str* i t. ex. *alster*, *blomster*, *bolster*, *fjälster*, *halster*, lånordet *klister* = *-str-* i lat. *claustrum* (= *kloster*), *lustrum*, *monstrum*. — Samma suffix, germ. *-đr-*, ingår, historiskt sett, även i *bläddra* (se *-ra* mom. 1), *fjäril* (jfr fhty. *fifaltra*), se *-il* o. art. fjäril; o. vidare i *mäld*, med förlorat *-r*, jfr sv. dial. *mälder*, av urnord. **meldra-* till *mel*, mala. — F. ö. etymologiskt identiskt med *-ter* i lånorden *orkester*, *teater*.

1. **-e:** i urspr. mask. t. ex. *hane*, *oxe*, av ord med urgerm. stam på *-an* (*-en*), motsvar. t. ex. got. *hana*, lat. *homo* (genit. *-inis*), grek. *poimḗn* (genit. *-énos*), *daímōn* (genit. *-onos*), sanskr. *ukṣán*, oxe; vanligt bl. a. i kroppsdelsbeteckningar, t. ex. *knoge*, *käke*, *love*, *mage*, *mjälte*, *mule*, *nacke*, *njure*, *näve*, *skalle*, *strupe*, *tumme*, sv. dial. *hale*, svans

fsv. *læpi*, läpp, ävensom *hiærne*, *hiæsse* (nu *-a*; se *-a* mom. 1)[1]; ofta till verbrötter, med urspr. svagt avljudsstadium o. agentisk el. instrumental betyd. t. ex. *bete* (huggtand, fsv. *bīti*), som biter el. varmed det bites, *droppe*, som dryper, *flotte*, som flyter, *släde* (fsv. *sliþi* m. m.), som glider, *stege* (till *stiga*, instrum.), *stråke* (till *stryka*, instrum.), el. passiv betyd. (nomen act.) t. ex. *bråte*, det brutna, *båge*, den böjda (av fsv. *broti*, *boghi*)[2], el., med annat rotstadium, *stake* (till germ. roten *stak*, vara styv); el. i abstrakta (där dock nsv. har *a* från oblika kasus t. ex. *frossa*, *sveda* el. adj.-abstr. *hetta*, fsv. *hiti*, liksom f. ö. även i de på annat rotstadium bildade adj.-abstr. *vana*, *vånda* av fsv. *vani*, *vande*; se *-a* mom. 1); vidare som tillhörighetssuffix ('liknande, försedd med' o. d.) t. ex. *borste* (: *borst*), *galge* (jfr litau. *žalga*, stång), *mjölke* (: *mjölk*), *namne* (: *namn*), *udde* : *udd*, familjen. *Trolle* : *troll*; ofta dock med sedermera försvunnet prefix *ga-*, jfr *granne* = got. *garazna* till germ. **razn-*, hus; icke sällan med *-e* (*-an*) utan märkbar avvikelse i betyd. t. ex. *binge* (: isl. *bingr*), *kulle* (: *kull*), *vigge* (: *vigg*), varvid i vissa fall dock *-e* kan vara äldre än den starka formen; el. i substantiveringar t. ex. *dumbe* (: *dum* i betyd. 'stum'), *fåne* (no. *faaen*, enfaldig), *hare*, den grå, *järpe*, den brune, *like*, *nate* (: fsv. **nater*, våt), *unge*; f. ö. ytterst vanligt i (urspr.) smek- o. kortnamn t. ex. *Adde*, *Kalle*, *Lasse*, *Nisse*, *Sigge*.

I *värme* däremot av **warmian-*; med samma suffix som i lånordet *kämpe* av **kampian-*.

I *sate* beror *e* på missuppfattning av *satan* som ackus. sg. best. f.

Det i familjenamn uppträdande *-e* har mycket växlande ursprung; ofta från lty. o. ty. t. ex. *Jahnke*, *Heyne*, men även med inhemska anor. Dessa äldre namn ha sedermera tjänat som mönster för ett stort antal nybildningar, särskilt allmänna från och med 1880-talet, kanske genom inverkan från romannamn ss. Nils *Lyhne*, Erik *Grane*, vilka i alla händelser synas ha varit urbilden för de fingerade familjenamn på *-e*, som länge varit på modet i vår roman- och novellitteratur.

2. i mask. *herde*, fsv. *hirþe* = isl. *hirðir*, got. *hairdeis*, av urgerm. **herđia-*, med tillhörighetssuffixet *-ia* till *hjord* (**herđō*).

3. i urspr. fem. på urgerm. *-īn*, till adj., motsv. got. *mikilei*, storhet (till *mikils*), t. ex. *vrede* o. *glädje* (med *j* från vb. *glädja*); i övrigt har denna i fsv. talrikt företrädda bildningstyp ersatts av ord på *-het* m. m. t. ex. *blīdhe*, blidhet, *blinde*, blindhet, *dirve*, djärvhet, *milde*, mildhet, osv.

4. i neutra på urgerm. *-ia* el. motsvar. bildningar (= ie. *-io-* i t. ex. lat. *vitium*, grek. *paidíon*, sanskr. *-hátyam*):

a) till sbst. Synnerligen vanligt i sammmans., en företeelse med

[1] Jfr de likaledes till *n*-stamsdekl. hörande fem. *bringa*, *haka*, *lunga*, *tunga*, neutr. *hjärta*, *öga*, *öra* osv. I *näsa* uppträder dock en gammal pluralform.

[2] Det föreligger väl ej tillräcklig anledning att med Wessén (Zur Gesch. d. germ. N-dekl.) till sin uppkomst skilja typen *båge* från *droppe* o. betrakta den förra som utvecklad ur part. pf. pass. urgerm. **buzena-*; jfr isl. *vitstole*, berövad sitt förstånd, osv. Växling av aktiv o. passiv betyd. inom samma formation är mycket vanlig; jfr t. ex. de germ. möjlighetsadj. på *-i* (*-ia*) av typen isl. *kvæmr*, *næmr* (se art. angenäm, bekväm), sv. adj. *för*, *gäv*, *häv* osv., el. de germ. adj. på *-la-* el. grek. *tomós*, skärande, o. *tómos*, del, det avskurna, osv.

urgamla anor; jfr grek. *monomákhion*, envig, till *mákhē*, strid (liksom det likbetyd. fsv. *ēnvīghe* : *vīgh*, kamp), lat. *quinquennium*, femårsperiod : *annus*, år (med *e-* av *-a-* på grund av accentförsvagning), *æquinoctium*, dagjämningstid : *nox* (*noct-*), natt, got. *ufarmêli*, överskrift : *mêl*, skrift, o. f. ö. i alla germ. spr. (urspr. sannol. med någon skiftning i betyd. hos grundordet o. avledningen). Ex. : *anlete* (= fhty. *antlizzi*) : ä. sv. *anlet*, *bomärke* (: fsv. *mark* el. också : *märke*), *dagsverke* (: *verk*), *envälde*, *övervälde* (: *våld*), *fiskafänge* (: *fång*), *genmäle* (: *mål*), *konungadöme* (: *dom*), *lystmäte* (jfr fsv. *lustmæti* : *mat*; märk urspr. kortstavigt), *skaplynne* (: fsv. *lund*), *tillfälle* (: *fall*; jfr även t. ex. ä. nsv. *dödsfälle* : *fall*), *umgänge* (: *gång*), *uppehälle* (: *håll*), *vedermäle* (: *mål*, märke m. m.), *hybble*, *Nybble* o. *Tibble* av *-böle* (: *bol*), *Lödöse* (: *ös*), *Säffle* av **Sæfælle*, sjöfallet (: *fall*), *Åloppe*, *Ålöppe* (fsv. *Ālöpe* : *löp*, lopp), *Åminne* (fsv. *Āmynne* : *mun*, mynning)[1]. — Vidare i enkla ord (av vilka dock somliga synas ha lösgjorts ur sammans.), t. ex. *dike* (: isl. *dik* f.), *gille* (: *gäld*), *ide* av *hiþe* (: sv. dial. *hi(d)*), *lynne* (: *lund*), *möte* (: fsv. *mōt* ds.), *skede* (: isl. *skeið* n.), *sköte* (: *sköt* n., ännu poet.), *snöre* (: *snör* ds.), ofta som tillhörighetssuffix, särsk. i kollektiver o. ämnesnamn, t. ex. (ofta dial.) *björke* (ombildat av *birke*), *böke*, *eke*, *hässle*, *räfte*, takstänger (: *raft*), *trinne*, gärdsle (jfr *trinna*, gärdsgårdsstör), *töre* (: **terw-* i *tjära*), *törne* (: *torn*, tagg, i *liktorn*, fsv. *þorn*, jfr *hagtorn*), *virke* (: *verk*), *älme* (: *alm*), i *stycke* (: *stock*) väl med diminutivisk funktion.

Dessutom i åtskilliga ortnamn, t. ex. (i vissa fall) *Vänge*. Annars är ofta *-e* i nsv. ortnamn svårt att bestämma, även där fsv. har *-e*, ss. i t. ex. *Ede*, *Hede*, *Rumme*, *Stene*. Dylika namn kunna näml. också utgå från dat. sg. på *-e* (t. ex. *Sunne* : *Sund*) el. plur. på *-ir*, *-er* (jfr fno. *Lundir*, fsv. *Vālir* osv.). I somliga, där fsv. har *-a*, beror nsv. *-e* på svagton t. ex. *Nömme* av *Nöma*, *Väle* av *Vædhla*. *Tälje* har utvecklats ur *Tælghia*, liksom ett *Vänge* i Uppl. ur *Vængia*. I vissa fall har *-e* i nsv. ortnamn försvagats av *-o* (*-u*), oblika former till fem. på *-a*, t. ex. *Bräcke* (åtm. i flera fall av fsv. *Brækko*, till *Brækka* = sv. *Bräcka*), *Ävje* (förr *Ävjo*, *-u*, till *ävja*).

b) till adj., t. ex. *frälse*, egentl.: frihet (: fsv. *fræls*, fri), *kynne* (: isl. *kunnr*, besläktad), *lyte* (isl. *ljótr*, ful), *nöje*, egentl.: tillräcklighet (: fsv. adj. *nögher*, tillräcklig, jfr adv. *nog*; i nsv. med betyd.-anslutning till parallellbildningen fsv. *nöghia*, tillfredsställa), *snille* (: *snäll* i betyd. 'klok'); *änne* (: germ. *anþ-*, mot, i *anlete*).

Hit hör även *före* (: adj *för*) o. sannol. *läge* (: isl. *lægr*), *säte* (: isl. *sætr*); alltså till möjlighetsadj. på *-ia*, vadan *i*-et redan ingår i grundordet.

c) till verb, t. ex. *bete*, *bygge*, *byte*, *fiske*, *följe*, *gifte*, *hänge*, *hölje*, *klänge*, *knäppe*, *skifte*, *skrälle*, *skygge*, *sänke*, *tycke*, *täcke*, *yrke*; lånord ss. *häkte*, *sikte*; av dessa flera unga bildningar ss. t. ex. även den kemiska termen *kväve* o. sålunda egentl. ej bildade med suff. *-ia* utan analogibildningar efter dylika, liksom också det unga *område* till *råda om*. *Spänne* kan höra hit el. vara avlett av fsv. sbst. *-span* osv. *Styre* är däremot ej bildat av vb. *styra* utan avlett av germ. **steurō* = fhty. *stiura*, stöd, osv.

[1] Även som första led, t. ex. *fångesman* (fsv. *fangismaþer*) : *fång*.

Ovan nämnda bildningar (utom *hölje*, *kväve*, *täcke*) innehålla en (urspr.) långstavig stam. Undantagsvis uppträder dock *-e* även i andra ord, t. ex. *lystmäte* till *mat*.

Samma suffix *-ia* ingår i *fäderne* o. *möderne*, se *-erne*.

Hit höra däremot ej, från historisk synpunkt, *linne*, *ylle*, ä nsv. *öde*, egentl. till neutr. adj. *linnet* osv., vars *t* uppfattats som best. form (se *-en* 2). — I *arbete* (från mlty. *arbeit*) är *-e* tillagt i fsv.

På grund av synkope uppträda en del (urspr. kortstaviga) bildningar på urgerm. *-ja* i nsv. (o. fsv.) utan suffix, t. ex. *kön* av **kunja-*, se nedan.

5. i några oböjl. adj.: *frälse* till fsv. sbst. *frælse*, närmast dock utbrutet ur sammans., såsom också *skatte* från *skattehemman* o. d.; o. vidare *ömse*, egentl. fsv. plur. *ymsir*.

6. i adverb, t. ex. *framme*, *inne*, *nere*, *uppe*, *ute*, motsv. got. på *-a*, väl gammal kasusform; *länge* är en gammal ackus. sg. till ett fsv. **længe*, längd; *före* har urspr. bildats som *över*, men mist sitt slut-*r*; om *miste* se ordb. d. o.

2. **-e** (betonat) i *allé*, *entré*, *resumé* osv., se *-ad* 3.

1. **-el** (obetonat el. svagtonigt): sbst. 1. motsv. fsv. *-il*, i nsv. med tvåstavighetsaccent: a) i ä. tid ofta uttryckande den (el. det) handlande (nomen agentis), t. ex. fsv. *biþil*, friare (vartill da. *bejle*, fria), egentl.: som beder, ofta i djurnamn t. ex. nsv. *(blod)igel*, egentl.: som sticker (germ. **ezila-* till ie. *egh-*, sticka), *snigel*, egentl.: som kryper (av **snezila-*; avljudsform till eng. *snail*), *spindel* (fsv. *spinnil*), egentl.: som spinner, *stekel*, egentl.: som sticker, *svirvel*, egentl.: som snurrar runt, till germ. **swerban*, *svivel*, egentl.: som rör sig, till sv. dial. *sväva*, *virvel*, egentl.: som vrider sig, till germ. **hwerban*, vända, vrida, *vivel* (väl lånord), egentl.: som rör sig hit o. dit (även ingående i *tordyvel*), lånordet *slyngel* (ä. ty. *schlüngel* osv.) till germ. **slingwan*, slingra sig; el. b) instrumentet (jfr *-l*) t. ex. *degel*, egentl.: formningsredsksp, till ie. *dhigh-*, forma, knåda (besl. med *deg*), *gördel* till germ. **gerđan*, omgjorda, *nyckel* (förr: *lykil*) till fsv. *lūka*, stänga, *tygel* till germ. **teuhan*, draga, *törel*, kärnstav, till germ. **þweran*, vrida; el. lånorden *bängel*, egentl.: påk, till ty. dial. *bangen*, slå, *flygel* (till *flyga*), *mejsel* (till got. *maitan*, hugga) osv.; i båda dessa grupper ofta bildade på svaga rotstadiet i förh. till grundverbet (så t. ex. *stekel* o. alla uppräknade instrumentaler utom *bängel*, *mejsel*; *törel* är tvetydigt); el. c) med diminutivisk karaktär (jfr *-la*, *-ling*), t. ex. *revel* (till *rev*), dial. *trygel* till *tråg* el. lånorden *skänkel* (till *skank*), *stängel* (till *stång*), *svickel* (ty. *zwickel*: *zwick*). Av germ. *-ila-*, äldre *-ela-*, av ie. *-elo-*, jfr lat. *famulus*, tjänare, av **fam-el-o-* (se art. familj), *porculus*, gris, av **pork-el-o-* (till *porcus*, svin, alltså dimin.; se fargalt) samt de ytterst från lat. lånade ord, som uppräknas under 5. — Om det historiskt sett hithörande *rännil* se under *-il*.

2. av fsv. *-ul*, *-ol*, i nsv. med tvåstavighetsaccent: dels denominativa i t. ex. *angel* (metkrok, isl. *ǫngull*), *ankel* (fsv. *ankul*): mhty. *anke*, led på foten, (hjul)*axel* (fsv. *axul*): fhty. *ahsa* osv., *skakel* (fsv. *skakul*): ä. sv. *skak*, hälla, boja, avljudsform till no. *skaak*, skakel, *åtel* (fsv. *atol*): ä. nsv. *åt*, frätning, ohyra, isl. *át*, mat; dels av verb el. verbrötter,

t. ex. *stapel* (fsv. *stapul*) till germ. **stap-*, vara styv, resa sig (såvida ej även det är denominativt, jfr isl. *stapi*, hög klippa, osv.)[1].

3. av fsv. *-(e)l*, där *e* ej är stavelsebildande, i nsv. med enstavighetsaccent, t. ex. *tagel*, se under *-l*.

4. av annat ursprung t. ex. *tröskel*, fsv. *þriskulde* m. m., av oviss germ. grundform.

5. i en mängd lånord (utom de ovan nämnda; de flesta med enstavighetsaccent), t. ex. sbst. *Abel* (bibl.), *adel* från ty., med ursprungligt *-al* (jfr *-al* 1), *artikel* (ytterst lat. *articulus*, dimin.), *bibel* (ytterst från grek.), *buffel* (jfr fra. *bufle* osv.), *bängel* (från ty.), *cirkel* (ytterst lat. *circulus*), *cykel* (fra. *cycle*, ytterst grek. *kýklos*, hjul), *dadel* (ytterst grek. *dáktylos*, finger), *discipel* (ytterst lat. *discipulus*), *doffel* (lty., eng. osv. *duffel*, till stadsn. *Duffel*?), *drätsel* (mlty. *tresel* osv., med ourspr. *-l* : grek.-lat. *thesaurus*, skatt(kammare)), *däckel* (från ty.), *epistel* (från ty.; grek. *epistolē*), *exempel* (från ty.; lat. *exemplum*), *fabel* (ytterst lat. *fabula*), *finkel* o. *fusel* (förkortningar av längre ty. uttr.), *fistel* (ytterst lat. *fistula*), *flygel* o. *flöjel* (från ty. o. lty., till *flyga*), *fuktel* (ty. *fuchtel*), *gaffel* (från ty.), *hammel* (från ty., egentl. substantiverat adj., till fhty. *hamal*, stympad), *handel* (från ty., egentl. deverb. till *handla*), *hyvel* (från ty.), *kabel* (från ty. o. fra.), *kapitel* (från ty. osv., lat. *capitulum* dimin.), *kapsel* (ytterst lat. *capsula*), *koppel* (ytterst lat. *cōpula*), *lavendel* (från ty., av mlat. *lavandula*, dimin.), *lägel* (från ty., med ourspr. *-l*, jfr lat. *lagēna*), *mandel* (från ty.; vlat. **amendula*, grek. *amygdálē*), *mangel* (från ty., ytterst grek. *mánganon*, kastmaskin, blandat med ett inhemskt germ. ord, ty. *mandel* osv.), *mantel* (ytterst lat. *mantellum* : *mantum*), *mortel* (med *l* genom dissimilation, ytterst lat. *mortarium*), *muskel* (ytterst lat. *musculus*, egentl. dimin. till *mūs*, råtta), *märgel* (från ty.), *möbel* (från ty. = el. fra. *meuble*, jfr lat. *mōbilis*, rörlig), *onkel* (fra. *oncle*, av lat. *avunculus*, med samma diminutivsuffix *-c-ul-* som i *musculus* ovan), *orgel* (med sekundärt *l*, jfr *organist* o. grek. *órganon*), *persedel* (ytterst fra. *parcelle*), *poppel* (från mlty., ytterst lat. *pōpulus*), *prygel* (från ty.), *puckel* (från ty.), *pudel* (från ty.), *pänsel* (ytterst lat. *pēnicillus*, liten svans), *Pärkel* (från fin.), *pöbel* (från ty., ytterst lat. *populus*, folk), *regel*, rättesnöre (ytterst mlat. *regula*), *regel*, *rigel* (med acc. 2, från ty., inhemsk germ. bildning), *rundel* (från ty., av fra. *rondelle*, dimin. till *ronde*), *sabel* (från ty.; ytterst slav.), *Samuel* (bibl.), *sedel* (från ty.; ytterst lat. *schedula*, dimin. till *scheda*, av grek. *skhédē*, *skídhē*, träskiva), *skyffel* (från mlty., etymol. = *skovel*), *smärgel* (från ty.; ital. *smeriglio*), *snabel* (från ty. *schnabel*), *snirkel* (ä. ty. *schnirkel*), *sobel* (ty. *zobel*, från ry. *sobolī*), *spatel* (från ty., dimin. till lat. *spatha*), *spegel* (från mlty., ytterst lat. *speculum*), *spektakel* (lat. *spectāculum*), *spindel* (tekn., från ty.), *spisel* (med dunkelt *s*, jfr mlty. *pisel*, lat. *balneum pensīle*), *sportel* (från ty., ytterst lat. *sportula*, dimin. till *sporta*, liten korg), *stickel* (från mlty. = det inhemska *stekel*), *stipel* (lat. *stipula*), *strigel* (från ty., egentl.: lat. *strigilis*), *stämpel* (från ty.), *stövel* (från mlty.), *svavel* (från mlty.), *tackel* (från lty.), *tadel* (från ty.), *taffel* (från ty., ytterst lat. *tabula*, varav även *tavla*), *tempel* (ytterst lat. *templum*), *toffel* (ytterst ital.

[1] Delvis är dock *stapel* lån från mlty.

pantófola), *tvivel* (från mlty.), *vaktel* (från mlty.), *vimpel* (från lty.), *vinkel* (från mlty.), *väbel* (från ty., egentl. ett nom. ag.), *äckel* (ty. *ekel*), *ängel* (ytterst grek.),; ett stort antal av dessa med avledn. *-l* etymol. identisk med det ovan behandlade *-l*;

adj., t. ex. *dubbel* (från lty., av fra. *double*, av lat. *duplus*), *enkel* (från mlty., av germ. **ainikla-*), *nobel* (fra. *noble*), *simpel* (från mlty.) *stabel* (fra. *stable*, etymol. = *stabil*), de båda senare från lat. *-ilis*, se *-il* 2.

Anm. *Himmel* har sitt (sekundära) *-el* från ty., jfr ä. fsv. *himin*. Hit höra egentl. ej heller en del vbalabstr. på *-el* t. ex. *babbel*, *hångel*, *knussel*, *mummel*, *ruckel*, *skrävel*, *svammel*, *vingel*, vilkas *l* redan tillhör de till grund liggande verben på *-la* (se *-la*).

2. **-el** (betonat): i sbst. *ceremoniel*, *materiel*, se *-al*, *-ell*.

-elius i familjen., se *-ell* 1.

-ell: i familjen. vanl. av ortnamn, t. ex. *Forsell*, *Leksell* (till *Leksand*), *Tranchell* (till *Trankärr*), *Trosell* (till *Trosa*), ytterst av lat. *-elius* (t. ex. *Tiselius*, varav *Tisell* : *Tisareboda*; kvar i t. ex. *Rydelius*, *Svedelius*).

Även f. ö. vanl. av romanskt urspr., i regel över fra., av lat. *-ell-* el. *-āl-* m. m., i t. ex. sbst. *bagatell* (ital. *-a*), *bordell* (fra. *-el*, med germ. grundord), *citadell* (ital. *-a*), *duell* (ytterst flat. *duellum*, med oklar suffixbildning), *eternell* (: fra. *éternel*, evig), *flanell* (fra. *-e*), *gasell* (fra. *-e*, egentl. arab.), *hotell* (fra. *hôtel*, av lat. *hospitālis*, se *-al* 2), *kantarell* (från fra. dimin. till grek. *kántharos*, kopp), *kapell* (mlat. *capella*, dimin. till *capa*, kappa), *karamell* (ytterst span. *caramelo*), *karusell* (ytterst ital. *carosella*), *kastell* (ytterst lat. *castellum*), *kornell* (ty. *-e*, ffra. *cornille*, *-eille* av vlat. **cornīcula*, fra. *cornouille* av vlat. **cornu-cula*, till lat. *cornus*), *libell* (lat. *libellus*), *morell* (ital. *-o*), *muskatell* (ty. *-er*, ytterst mlat. *muscatellus*, muskotartad), *novell* (fra. *nouvelle* osv., till lat. *novellus*, ny), *pastell* (ital. *-o* : *pasta*, deg); alltså ofta ss. i *bagatell*, *kantarell*, *kapell*, *kastell*, *libell*, *morell*, *pastell* urspr. av diminutivisk karaktär. — Jfr *tablå* (lat. **tabulellum*). — Ej suffixalt i *rebell* (ytterst lat. *rebellis*, till *bellum*, krig).

Däremot inhemskt germ. *-ell* i *forell* från ty. *forelle* av *-enle*.

Vidare i adj. (fra. *-el*, av lat. *-ālis*) t. ex. *formell*, *generell*, *nationell*, *universell* el. det jämförelsevis nya *kulturell*, med substantiveringarna *naturell* o. de på *-el* (se ovan).

Etymol. motsv. *-el* i *rundel* (från ty., av fra. *rondelle*, dimin. till *ronde*), o. i ombildningen *persedel* (ytterst fra. *parcelle* av mlat. *particella*, liten del).

-else: av lågtyskt ursprung, t. ex. *döpelse* : fsax. *dôpisli*, *rökelse* : lty. *rökels* (el. möjl. ags. *récels*), motsvar. de inhemska avledn. *-sel*, *-sle* (se *-sel*); ofta även motsvar. lty. ord på *-nisse*, *-ense* (besl. med got. *-inassus* i t. ex. *blôtinassus*, dyrkan, av nominalt *-in* + *-at* + *tu*), t. ex. *fängelse* : mlty. *vengenisse*, *skickelse* : mlty. *schickenisse*. Stundom närmast från da., t. ex. *försändelse*, *salvelse*. F. ö. i ett stort antal ny- el. efterbildningar, i regel till verb (såväl starka som svaga) t. ex. *besvärjelse*, *födelse*, *kallelse*, *styggelse* (till vb. *styggas vid*). Stundom med konkret betyd. ss. *bakelse*, *fängelse*, *rökelse*, *stärkelse*.

1. **-en** (obetonat) i sbst., se under *-n*.

2. **-en** i adj. o. adv.

1. av tillhörighetssuffixet germ. *-īna* = lat. *-īnus* (se *-in*), t. ex. *yllen* av *ull* (vartill neutr. *yllet*, sv. *ylle*, varom under *-e* 3); jfr *gyllene* under *-ene*. Ur betyd. 'tillhörande' utvecklade sig den av 'benägen för, lagd åt' (till betyd. motsvar. adj. på *-sam*, t. ex. *retsam*), urspr. desubstantiva t. ex. (sv. dial.) *förveten* till fsv. *vit*, sedan (på grund av vid sidan av sbst. stående avledda verb) även till verb, såsom *fiken*, *sniken*, *sticken*, *tyken*. Hit höra även *snopen* till sv. dial. *snop*, adj., el. *snopa*, vb, o. *trägen*, som kan tänkas avlett antingen av ett sbst. el. adj.; se d. o. *Lysten* är däremot en yngre utvidgning av fsv. adj. *lyste*.

2. egentl. gamla particip el. analogt bildade ord t. ex. *duven*, *egen*, *luden*, *rutten*, *vissen*.

3. om *lumpen* se d. o.

4. i adv. *behörigen*, *saligen* o. de på *-ligen* från mlty. (väl egentl. dat. plur. till adj.; alltså = *-om* i *stundom*, *ömsom* osv.). Inhemskt är däremot *-a* i *svårliga* o. d. Se f. ö. art. -lig.

Anm. I t. ex. *trogen* (: *tro*) är *g* ej suffixalt utan beror på ljudlagsenlig utveckling av fsv. *trōin*; se f. ö. ordb. t. ex. art. mogen, redobogen.

3. **-en:** (betonat), ofta i vanl. från ortnamn härrörande familjenamn t. ex. *Björkén*, *Noreen*, *Petrén*, *Undén*, stundom med latiniserat första led, t. ex. *Pontén*, av lat. *-enius* (kvar i *Arosenius* till *Aros*, Uppsala o. Västerås, m. fl.). — I *hellen*, ty. *hellene*, efter grek. *(H)éllēn* till *(H)éllas*; i *kapten* från fra. *capitain*, av mlat. *capitaneus* osv. *Acetylen* är en nybildning till *acetyl* med lat. ändelse, *fotogen* (fra. *photogène*) har bildats av grek. *phōto-*, ljus, o. *génein*, alstra, vadan *-en* där urspr. ej är suffixalt.

-ende, se *-ande*. — För sig står i nsv. *hyende*, av fsv. *höghinde*, en avledn. (med ie. tillhörighetsufixet *-uent* + germ. *-ia*) av ett adj. = isl. *hógr*, bekväm.

-ene: i *gyllene*, från lty., innehållande urgerm. *-īn-*, som uttrycker 'bestående av' o. d., t. ex. **gulþīna-*, av guld = lat. *-īnus*, t. ex. lat. *pellīnus*, av läder (*pellis*; = got. *filleins*); se under *-en* 1, *-erne* o. *-in*; o. etymol. identiskt med *-īn* i *svin*.

-enn: i t. ex. sbst. *atenienn*, egentl.: atensk, *persienn*, egentl.: persisk, av fra. *-ienne*, fem. till *-ien*, av lat. *-iānus* (av *-i* + *-ān-*, se *-an* 2); i t. ex. adj. *solenn*, ytterst av lat. *sol(l)ennis*, *sol(l)emnis*.

-ens (uttalat *-äns* o. *-angs*) o. **-ans** (uttalat *-angs* o. stundom *-ans*): av ty. *-enz* (el. motsvar. i lty., holl.) el. fra. *-ence*, *-ance*, av el. motsvar. lat. *-entia*, *-antia* (egentl. part. pres. på *-nt* + avledn. *-ia* till adj. på *-us* t. ex. *angustia* till *angustus*); i t. ex. *allians*, *intelligens*, *konkurrens*, *korrespondens*, *leverans*, *magnificens*. Historiskt samma avledn. ingår i *chans*, av fra. *chance*, av vlat. **cadentia* (= *kadens*), o. *stans* (strof) av mlat. *stantia* (till part. pres. *stans*, genit. *stantis*).

-ensare, se *-es*.

-ent: i sbst. t. ex. *regent*, *tangent* (till verb på *-era*) o. adj. t. ex. *intelligent*, ofta genom tysk förmedling, av lat. part. pres. på *-ens*, genit. *-entis* (urbesl. med sv. *-ande*, *-ende*; se *-ande* 2). Jfr *-ment* o. *-ang*, *-ant*.

1. **-er** (obetonat): 1. i *fjäsker*, *hafser*, *lafser*, *mjäker*, *slarver*, *sudder*, *toker* o. d., egentl. en fsv. ändelse för nom. sg. mask. hos sbst. o. adj.,

som kommit att kvarleva särsk. i ord med förklenande betyd. o. givit upphov till nybildningar av samma slag. Stundom medföljer det gamla nominativ-*r* i böjningen, t. ex. plur. *spjuvrar* (jämte *spjuvar*). Samma nominativändelse *-er* lever också kvar i sbst. *dager* (nu med *r* inkommet i böjningen, plur. *dagrar*) = *dag* (egentl. ackus. sg.), i adj. *saker* samt i de med *fjäsker* osv. till betyd. jämförliga: (en riktig) *dummer*, (din) *stygger* osv. I t. ex. *bitter*, *diger*, *vitter* m. fl. är däremot *r*-et suffixalt (se *-r*).

2. av urgerm. *-ura-* i *fjätter* av fsv. *fiætur*, *klapper-* i *klappersten* (förr *klap(p)ur*), *staver*, stör, av fsv. *stavur* (besl. med *stav*); se *-r* o. *-ur* 2.

3. motsv. sv. *-are* i t. ex. vissa från ty. lånade ord t. ex. *mäster* (jämte *mästare*), särskilt folkslagsnamn såsom *indier*, *perser* o. i familjenamn (ofta från ty. el. lty.) t. ex. *Böttiger*, tunnbindare, *Köhler*, kolare, *Portner*, portvaktare, *Richter*, domare, *Schlyter*, fångvaktare, *Schröder*, skräddare, el. *Beijer*, bajrare, *Mannheimer*, från Mannheim, el. efterbildningar av dylika, t. ex. *Asker*, *Linder* (vanl. naturbeteckningar); dessutom som förlängning av äldre familjen., ss. *Alströmer*, *Lindquister*. Samma *-er* ingår i familjn. på *-ner*; se under *-när*.

4. I en mängd lånord av mycket skiftande ursprung, stundom ej suffixalt; t. ex. *alabaster* (ytterst av grek. *alábastros*, *bäver* (mlty. *bever* = det inhemska *bjur* i namn), *centner* (från ty., egentl. av lat. *-arius*), *chiffer* (urspr. arabiskt o. etymol. = *siffra*), *cinnober* (grek. *kinnábari*), *cylinder* (ytterst av grek. *kýlindros*), *daler* (från lty.), *däcker* (mlty. *deker*, ytterst av lat. *decuria*, tiotal), *eter* (ytterst från grek.), *feber* (ytterst av lat. *febris*), *fiber* (= ty., av fra. *fibre*, av lat. *fibra*), *fönster* (från mlty. *vinster*, av lat. *fenestra*), *genever* (från holl., från ffra. *genevre*, av lat. *jūniperus*, enbuske), *hummer* (snarast från lty., motsv. isl. *humarr*), *iver* (från mlty.), *junker* (från mlty.; *-er* egentl. = *herre*), *kader* (ytterst lat. *quadrus*, fyrkantig), *kaliber* (ital. *calibro*), *kamfer* (arab.-pers. *kāfūr* osv.), *kandelaber* (ytterst lat. *candelābrum* : *candēla*, ljus, med ie. suffix *-dhro-*, som i vissa fall kan motsvara germ. instrumentalsuff. *-ðr-*, se *-der*), *klister* o. *kloster* (se *-der*), *klöver* (växt, från mlty. *klēver*, sannol. germ. **klaiþ-r-iōn*, besl. med *klibbig*), *klöver* (kort; jämte *spader* osv.; se ordb. under klöver), *knaster* (från holl., ytterst av grek. *kánastron*, korg), *koger* (ä. da. *kaager*, mlty. *koker*), *krater* (ytterst grek. *krātḗr*, blandningskärl), *lager*, förråd (från ty.), *lager* (växt; ytterst lat. *laurus*), *liter* (ytterst grek. *lítra*), *manöver* (från fra.), *marter* (ytterst lat. *martyrium*), *meter* (ytterst grek. *métron*), *monster* (lat. *monstrum*, se *-der*), *panter* (grek. *panthḗr*), *plåster* (ytterst grek. *émplastron*), *pläter* (jfr eng. *plate*), med *er* från *silver*, *puder* (= ty., av fra. *poudre*, av lat. *pulverem*, varav ty., sv. *pulver*), *socker* (arab.-pers., ytterst sanskr. *çarkarā*, grus, småsten), *tender* (från eng.), *vicker* (= da. *vikker*; med pluralt *-er*; från ty. *wicke*) osv.

5. *under* o. *över* innehålla samma komparativsuffix *-er* som t. ex. lat. *super*. Komparativavledn. *-t* + *er* ingår i *efter*, lat. *inter* osv. samt ord som beteckna 'en (osv.) av två' ss. *annan* (av ie. **an-ter*), *varken* (ie. **kuo-ter*) o. sannol. *fader* o. *moder*; jfr med ie. *-tr-* väderstrecksnamnen *söder*, *väster* osv., *norr* (av ie. **nr̥-tr-*).

Anm. Om *-er* i *giller* o. d. se under *-der*. Jfr f. ö. under *-r* (där bl. a. *-er* av *-r* utan äldre mellanvokal behandlas).

2. **-er** (betonat): i familjen. ss. *Dunér*, *Holmér*, *Tegnér*, ytterst av lat. *-er(i)us*. — I det urspr. romanska *klaver* motsvar. lat. *-arium*, i *manér* (fra. *manière*) ett lat. *-aria*,

-era i verb, redan i y. fsv., från mlty. *-êren* av lat. *-ēre*, *-ĕre*, o. (ofta genom högtysk förmedling) från fra. *-er* av lat. *-āre*. Ex. från båda grupperna): *adressera*, *applådera*, *gruppera*, *kokettera*, *praktisera*, *respektera*, *returnera*, *studera*. Stundom med suffixet tillagt på germ. botten, t. ex. *spendera* av ty. *spendieren* till ty. *spenden* (av lat. urspr.), ibland till inhemska germ. stammar ss. *lovera* till holl. *loef*, vindstilla, *värdera* från mlty. till adj. *werd* osv. — Härtill även bl. a. *-isera*, från el. motsvar. fra. *-iser*, motsvar. lat. *-issāre* o. grek. verb på *ízein*; t. ex. *antikisera* (ty. *antikisieren*), *arkaisera* (ty. *archaisieren*, jfr grek. *arkhaizein*), *centralisera* (ty. *zentralisieren*, fra. *centraliser*), *moralisera* (ty. *moralisieren*, fra. *moraliser*) osv. (= det folkliga fra. *-oyer*).

-eri: fsv. *-eri* 1400-t. som neutr. *-erîe* f. (= ty. *-erei*), från ffra., fra. *-erie* = ital. *-eria*, medelst avledn. *-ia* till lat. ord på *-ārius*, sedermera även till ord av annat slag. I nsv. i regel till ord på *-are*, dels lånade ss. *färgeri*, dels inhemska nybildningar t. ex. *lantmäteri*; men även till andra slags grundord, t. ex. *bryderi* (till *bryda*, äldre form för *bry*), *hönseri*, *slaveri*. I nsv. bl. a. i en mängd nybildningar med nedsättande betyd., t. ex. *jobberi*, *prejeri*, *översitteri* o. d.

-erne: 1. med *-er* hörande till stammen i *fäderne*, *möderne*, bildningar på urnord. *-ia* till tillhörighetsadj. på *-n* el. *-īn* (jfr fsv. *-ærne* o. *-rine*) av samma slag som lat. *paternus*; se f. ö. *-n* o. *-īn*, *-ene*).

2. i *leverne*, fsv. *liværne*, genom anslutning till vb. *līva* av ä. *līv-* = isl. *liferni*.

-erska: t. ex. *svägerska*, *tvätterska*, egentl. till lty. mask. på *-er* (ofta = *-are*) + mlty. *-sche* (åtm. delvis av äldre *-se*); se *-ska* o. *-inna*.

-ert: i *bojert*, *hävert*, *skonert* m. fl., historiskt sett av lty. *-ert*, av fsax. *-hard*, *-hart* (= hård), lånat i rom. spr. (ital. *stendardo* osv. = *standert* o. *standar*); ingående i *bastard* o. i en del personn. ss. *Gerhard*, *Leonard*, *Rickard*; i ty. ofta växl. med *-er* (egentl. = *-are*); i lty. stundom med *-t* lagt till främmande ord ss. *koffert* (fra. *coffre*); i sv. (o. da.) ibland med *-t* utan motsvar. i andra spr. t. ex. *buffert*, *kamfert*, *klyvert*, *loggert*, *robbert* (eng. *rubber*), *skonert*, *stickert*. För enskildheter se närmare under de olika artiklarna. Samma *-ert* (dels av *-hart* o. dels utvidgningar av ord på *-er*, jfr *Fischart* o. *Fischer*) även i tyska familjenamn t. ex. *Beckert*, *Eckert*, somliga lånade el. efterbildade i sv. t. ex. *Sievert(h)* (*Siewerth*; se Sigurd under Sig-), *Streiffert*, *Wi(e)gert(h)*. Härtill urspr. genitiviska bildningar på *-ertz* t. ex. *Eckertz*, som i sv. givit upphov till talrika efterbildningar t. ex. *Weinertz*, *Siewertz*, *Wikner(t)z*. — *Dävert* är en ombildning av ty. *davit* (från eng.).

Om *-ert* i ä. nsv. *södert*, *vänstert*, se *-t*.

-ertz i familjen., se föreg. slutet.

-es: i sht i folknamn, t. ex. *albanes*, *japanes*, *kines*, ytterst av ital. *-ese*, av lat. *-ensis* (vartill *ateniensare*, *uppsaliensare* osv.); i sht förr ofta utvidgade med *-are* t. ex. *japanesare*, *kinesare* o. den ännu brukliga efterbildningen *ultunesare*.

-esch: i lånord, av skiftande urspr., i t. ex. *kalesch* slaviskt, i *kartesch* italienskt.

-esk: i *arabesk*, egentl.: arabisk, *humoresk*, *soldatesk*, o. adj. *romanesk*, fra. *-esque*, från ital. *-esco*, fem. *-esca*, av lat. *-iscus*, *-isca*; se f. ö. *-sk* o. *-ysk*.

-ess: i t. ex. *delikatess*, *finess*, *grossess*, *nobless*, av fra. *-esse*, till adj., av lat. *-itia* (t. ex. *lætitia*, till *lætus*, glad).

-ess, -essa: i beteckningar för kvinnor (o. i fra. även honor bland djuren t. ex. *tigresse*), såsom *mätress*, *negress* (jämte *negrinna*), *baronessa*, *prinsessa*, av fra. *-esse* = ital. *-issa*, mlat. *-issa* (jfr t. ex. *abbedissa*, *diakonissa*, *poetissa*, *profetissa* [redan i fsv., från lat.] el. de nybildade skämtsamma *emancipissa*, t. ex. Strindberg, *telefonissa*), av lat. *-issa*, från grek. (*basilissa*, kejsarinna).

-est: i *hyllest* o. *ynnest*, abstr.-bildningar av samma slag som *tjänst* osv.; se *-st*. — I *lingest* (= da.) från mlty. *dinges* (genit. sg. av *dinc*, ting), med oorganiskt *t*. — I *fyllest* (*till f.*) är *-est* ej suffixalt: till mlty. *vulleisten*, uträtta till fullo (jfr ty. *leisten*).

Om *därest*, *eljest*, *varest* se under *-t*.

-et, -ett (betonat), av fra. *-et*, *-ette* el. ital. *-etto*, *-etta* (lat. *-ittu-a* el. *ētum*), ofta diminutiver, stundom med germ. grundord, t. ex. *paket* (jfr *packe*), *piket*, *raket*, *staket* (jfr *stake*), samtliga förr även *-tt*; *signet* (mlat. *signētum*); *amulett* (mlat. *-ētum*), *anisett* (: *anis*), *bajonett*, *balett*, *bankett* (jfr *bank*, *bänk*), *barett*, *blankett* (jfr *blank*), *bukett* (jfr *buske*), *cigarrett*, *florett*, *grisett*, *jackett*, *kabinett*, *kabriolett* (varifrån *-lett* i ä. sv. *landaulett* t. ex. S. Knorring: *landau*, *landå*), *kassett* (ytterst ital. *cassetta*, dimin. till *cassa* = sv. *kassa*), *klarinett*, *klosett*, *kornett*, *korsett*, *kotlett* (till fra. *côte*, revben), *kuplett*, *kvartett*, *lorgnett*, *manschett*, *menuett*, *novellett*, *operett*, *parkett*, *pincett*, *piruett*, *planschett*, *pudrett*, *rosett*, *rulett*, *schalett*, *sonett*, *spinett*, *stafett* (jfr *stav*), *stilett*, *stövlett*, *sufflett*, *tablett*, *taburett*, *toalett*, *vedett*, *ägrett* m. fl., *Annett(e)*, *Lisett(e)* o. d.; el. adj. *violett* (till *viol*) samt *brunett* (det i sv. enda av adj. avledda lånordet av detta slag, som annars icke är ovanligt i fra.).

I *asjett* är *-ett* urspr. ej suffixalt (till ital. *assettare*, placera); ej heller i *lavett*, jfr fra. *l'affût* (: *fût*, stock, skaft); *sterlett* (ty. *sterlet*) utgår från ry. *stérljadĭ*.

Icke sällan från grek. *-ētēs* (egentl. till abstr. på *-ētā*; jfr *-etā* = germ. *-iþo*), t. ex. *anakoret* (grek. *anakhoretēs* till *anakhoreïn*, draga sig tillbaka), *asket* (grek. *askētēs* till *askeïn*, öva), *atlet* (grek. *athlētēs* till *athleïn*, kämpa), *estet* (grek. *aisthētēs*, som varsebliver), *homilet* (grek. *homilētēs*, egentl.: sällskapsman, till *homileïn*, vara tillsamman med), *kateket* (grek. *katēkhētēs*, till *katekheïn*, förkunna), *profet* (grek. *prophētes*, egentl.: förkunnare).

Däremot är *karet* en slavisk avledning av lat.-gall. *carrus*, kärra, o. *minaret* en europeiserad form av ett arabiskt ord.

-eus, -æus (-éus), i familjen., t. ex. *Fåhræus*, *Nyblæus*, *Zethræus*, ofta till ortnamn (se resp. art.), ytterst av grek. *-aios*. Äldre dylika ha ofta moderniserats till *-é*, *-ée* o. d. t. ex. *Miltopée*, *Modé(e)*, *Thomé(e)*.

-fik i *magnifik* (varefter det skämtsamma *kostifik*, kostlig), *specifik* osv., se under det dock ej besläktade *-ik*.

-ga i sbst. *fradga, stadga* har sitt *g* från de till grund liggande adjektiven ä. nsv. *fradig*, fsv. *staþugher*. De motsvar. verben äro antingen bildade av sbst. el. parallellt uppkomna av samma adj. (såsom vb. *glödga, helga, nödga, sarga, värdigas* m. fl. till fsv. *glödhogher* osv.).

I vb. *vidga, vredgas* kunde man möjl. tala om ett verbsuffix *-g*, då dessa ej vid sidan ha adj. på *-g*: de ha kanske alltså bildats efter mönstret av de förut nämnda.

-i: icke sällan av mlty. *-ie* (= ty. *-ei*), av ffra. *-ie*, av el. motsvar. mlat. *-ia* (jfr *-eri*), t. ex. (med germ. stam) *kofferdi, maskopi, staffli, värdi*, ävensom t. ex. *Lombardiet, Turkiet*; dessutom ofta (genom tysk el. fransk förmedling) ytterst av grek. ord på *-ia*, t. ex. *allegori, analogi, astronomi, filosofi, geografi, harmoni, monarki, tyranni.*

-iad: i *bellmaniad, gustaviad* osv., samt med *-i* hörande till grundordet t. ex. *jeremiad*, efter fra. *Henriade* (Voltaires dikt), *Iliade*, efter grek. *Ἰλιάς*, genit. *-άδος*; se f. ö. *-ad* 3 o. *-id.*

-ick i *manick*, se *-ika.*

-id: i t. ex. *karbid, sylfid* o. det inhemska *tegnerid*, av fra. *-ide* (*sylphide*), av grek. *-id-* (nomin. *-is, -idēs*), som förhåller sig till *-iad-* som *-ikós* till *-iakós*; se *-iad.*

i t. ex. adj. *solid, splendid* av fra. *-ide* av *-idus* i lat. *solidus, splendidus* (ie. *-d-*; möjl. även *-dh-*); i adj. *perfid* hör däremot *-id-* till stammen (lat. *fīd-us*, tillförlitlig).

-ienn, se *-enn.*

-ig: t. ex. *stenig*; åtm. i regel från lty. el. ty. *-ig*; som ersättning för fsv. *-ugher, -ogher*, ä. nsv. *-ug, -og* (kvar i *avog, gissug, idog*[1] samt i t. ex. uppl. dial. *-ug* o. västmanl. *-u*), som efterträtt ä. nsv. *-ut, -ot*, fsv. *-utter, -otter* (jfr *stackot*); av germ. *-ʒa-* med föreg. *a, i, ī, u*, växl. med *-ha-* i got. *stainahs*, av ie. *-ko-* jfr t. ex. grek. *hippikós*, hörande till häst, lat. *fabrica* till *faber*, hantverkare (se *-ik*); historiskt samma ie. *-k*, som ingår i *-ing, -ung.* — Äldst till sbst., ofta i betyd. 'försedd med, full av el. bestående av, liknande' t. ex. *benig, hårig, skuggig, snuvig, sotig, uddig* osv. (ett synnerligen stort antal), el. (till abstr.) t. ex. *dygdig, listig, nådig, tålmodig, väldig*, lånorden *duktig* (: mlty. *duht* av germ. **duhti-* till *duga*), *häftig* (jfr mhty. *heifte*, våldsam) osv. el. (till personl. sbst., vanl. med förklenande betyd.) t. ex. *brackig, fjantig, snobbig, stollig* (av vilka dock en del även kunna föras till motsv. verb). Senare, dock även dessa med gamla anor, även till adj. (el. adv.) t. ex. *blödig, värdig* el. *motig* till adv. *mot* (jfr ty. *widrig*) el. *framfusig* till äldre *framfus, ihålig* till ä. nsv. *i hål*, fsv. *i hul* (jfr under art. ikalv o. istadig), *villrådig* till fsv. *villerādha*, jfr översättningslånet *självständig* (: mhty. *selpstende*); redan i got., t. ex. *sineigs*, gammal, till ie. **seno-* = sanskr. *sána*, gammal. Slutligen även till verb (i så fall med aktiv el. passiv betyd.), t. ex. *dåsig, grinig, pösig, sölig, vinglig, äcklig* (av vilka dock somliga även kunna föras till motsvar. abstrakta); jfr ty. *säumig*, långsam (fhty. *sùmig*), till vb. *säumen* osv.

[1] Ett annat minne av denna avledning är på sätt o. vis även sbst. *rädd-håga*, i anslutning till *håg* av fsv. *ræddoghe*, substantivering av adj. *ræddogher* (se art. rädd). — Om adj. *biltog* se ordb. under d. o.

Kunnig (fsv. *kunnogher*) hör däremot ej närmast till vb. *kunna* utan till isl. adj. *kunnr* osv. (se art. kungöra).

En substantivering av ett gammalt adj. på *-ig*, urnord. **swestr-iz-*, uppträder i *syskon*, egentl.: de systriga, till *syster*; ävensom i *ärg*, som utgår från synkoperade former av ett fsv. adj. **ērugher* till fsv. *ēr*, koppar, brons.

I *fattig* föreligger ett fsv. **fā-töker*, till *taka* (*taga*); o. i sbst. *hertig* är senare leden egentl. *-tig*, till ett ord för 'anförare'.

-ik: i t. ex. *butik*, *epik*, *fabrik*, *gotik*, *gymnastik*, *historik*, *klassik*, *kolik*, *ornamentik*, *portik*, (*trafik*, dock etymol. dunkelt) av fra. *-ique*, lat. *-icus* (*-ica*); etymologiskt nära samhörigt med *-ig* (se närmare ovan). — Samma *-ik* ingår i *kanik*, av fsv. *kanuniker*, av mlat. *canonicus*. — Obesläktat är däremot *-ik* i det egentl. turkiska *kalabalik*; ävensom *-ik* i *magnifik*, *specifik* av lat. *magnificus*, mlat. *specificus*, där *-fic-* i svagtonig ställning uppstått av *fac-* i *facere*, göra.

-ika: i *Annika*, *fänika*, *läddika*, *nejlika*, *röllika*, *tännlika*, *Vivika*, m. fl. samt, med annan betoning, *Marika* av det lty. diminutivsuffixet *-eke*, som även ingår i familjen. *Engelke*, *Gödecke*, *Jahnke*, *Lembke* osv.; jfr *manick* (lty. *manneke*[*n*] = ty. *männchen*, etymol. = *mannekäng* nedan) o. *-ken* i *fanken*, *Fiken*, *fröken*, *Majken* = ty. *-chen*, jfr familjen. *Lemchen*, av diminutivsuffixet *-k* (jfr *-ka*) + germ. *-īn* (i t. ex. ty. *füllen*, föl, sv. *svin* osv., jfr *-in*), varav även änd. *-käng* i sv. *mannekäng* (från fra. *mannequin*, av mholl. *mannekin*, liten man). — I *rättika* (mlty. *redik*) hör däremot *-ik* till avledningen i lat. *rādix*, genit. *-īcis*; i *ättika* (mlty. *etik*) föreligger en omkastning av *t* o. *k* (lat. *acētum*). *Persika* betyder 'den persiska' (till lat. *persicus*; se *-ig*).

1. **-il** (obetonat): i *rännil*, för äldre *rännel*, avledn. av *ränna* som t. ex. *svängel* av *svänga*; alltså till de under *-el* mom. 1 anförda orden. — *Fjäril* utgår däremot från ett fsv. **fiæþrild*, jfr isl. *fiðrildi*, med metates av det egentl. suffixala *r*-et, jfr t. ex. fhty. *fifaltra*, alltså egentl. bildat med germ. suff. *-ðr* (ie. *-tr*); se *-der*. *Käril*, motsv. isl. *kerald*, av germ. **kazaðla-*, med ie. suff. *-tl-* till *kar*. *Äril*, förr även *-el*, är en ombildning av fsv. *ærin*.

2. **-il** (betonat): vanl. över fra., av el. motsv. lat. *-īlis* o. *-ilis*, t. ex. *febril*, *habil*, *mobil*, *stabil* (lat. *stabilis*, varav fra. *stable*, varav sv. *stabel*), *steril* osv.

-ilj: i t. ex. *flottilj*, *kadrilj*, *mantilj*, *vanilj*, genom förmedling av fra. från span. på *-illa*, diminutivändelse (besl. med det i germ. språk vanliga diminutivsuff. *-l*, jfr under *-l* o. *-ling*). Till sitt ursprung att jämföra, men ej identifiera med *-ilj* i *snilj* av fra. *chenille*, av lat. *canicula*, av diminutivsuff. *-k* + *ul-*. Jfr *-alj*.

-in: i regel betonat (se dock slutet); särsk. i ett större antal moderna delvis inhemska o. delvis lånade latiniserande nybildningar, i sht namn på kemiska ämnen, läkemedel o. d., såsom *anilin* (fra. *aniline*), *aseptin* (P. Hedenius 1868, av det privativa grek. *a-* o. stammen i *septisk*, se d. o.), *gelatin*, *kokain* (: växtn. *koka*), *lanolin* (se ull), *luteolin* (se vau), *paraffin* (av lat. *parum*, föga, o. lat. *affinis*, besläktad, dvs. föga angripet av kemikalier), *salubrin*, *strykning*, *vaselin*, *ytterbin*; av lat. adj.-avledn. *-inus*,

-a, uttryckande tillhörighet o. d., o. etymol. identisk med *-in* i *svin* o. i urgerm. **honisina-* (varav isl. *hónsn*, sv. *höns*) el. *-en-* i *gyllene* (se *-ene*). Olämpliga o. smaklösa i förb. med inhemska ordstammar såsom *lusin*, *läkerin* o. d. (jfr art. även ytterbin). — Samma lat. *-īnus* ingår också ytterst i de talrika familjen. på *-in*, ofta med första leden av ortnamn, t. ex. *Hedin*, *Sa(h)lin*; stundom dock även av äldre *-īnius*, jfr familjen. *Kollinius*.

Historiskt samma avledn. ingår i *baldakin* (mlat. *baldacinum*, till *Baldak*, Bagdad), *mandolin* (-ital. *-ino* till *mandola*), *stubin* (ital. *stoppino*), *turbin* (fra. *turbine*, till lat. *turbo* virvel). — Blott skenbart till denna avledning hör *kamin*, lat. *camīnus*, av grek. *káminos*, liksom *terpentin* innehåller en grek. adj.-ändelse *-inos* (till *terébinthos*). — Till fem.-formen höra f. ö. t. ex. *gardin* (ytterst lat. *cortīna*), *kantin* (ital. *cantina*), *latrin* (lat. *latrīna*), *medicin* (lat. *medicīna*), *officin* (lat. *officīna*), *ruin* (lat. *ruīna*), *sordin* (ital. *sordina* till *sordo*, döv, stum). — *Maskin* (lat. *machīna*) utgår däremot ytterst från grek. *mākhána* (dorisk form). — Lat. *-īn-* innehålla även (med annan accentuering) *kvintin* (urspr. en mlat. adj.-bildning på *-īnus*) o. även *kummin* (över ty.), av lat. *cumīnum*, som dock utgår från grek. *kýminon* (ytterst semitiskt). — En bildning på senlat. *-īnum* föreligger i lånordet *bäcken* (från mlty.; senlat. *bacchīnum*), o. på lat. *-īna* i lånordet *kölna* (ytterst lat. *culīna*, kök). — *Kanin* har sekundärt *-n* (ffra. *con(n)in*, biform till *connil*, jfr lat. *cuniculus*). — I *krinolin*, från fra., är *-in-* ej suffixalt: till lat. *crīnis*, hår, o. *līnum*, lin. — *Trikin* utgår från en eng. bildning (1800-t.) till grek. *thrix*, hår.

1. **-ing** (*-ling*), *-ung* i (urspr.) mask.: fsv. *-inger*, *-unger*, stundom även lånat; allm. germ.; av germ. *-inga-* (*-ung-*, *-ang-*), av ie. *-n* + *k* (se *-ig*); jfr litau. avledn. *-in-*, *-inka-*, lat. *juven-cu-s* (se art. ung), sanskr. *rājaka*, liten konung (av *-n* + *ko-*).

Urspr. **denominativt**, dels till sbst. t. ex. *konung* (till isl. *konr*, förnäm man), *niding* (till *nid* i *nidvisa*), dels till adj. t. ex. *galning*, *hedning*, *usling*, dels de yngre *fuling*, *raring*, *stygging* osv. el. lånordet *ädling* (till *ädel*); jfr *lätting* (med *-tt-* efter *lättja*; egentl.: **läting*).

Bl. a. vanligt i djurnamn, t. ex. *enhörning*, *gröngöling* (till *gol*, gul), *strömming*, *äling* (till *al*), *äsping* (till *asp*); *börting* (till *bjärt*), *röding*.

En talrik grupp av denominativer bilda avledningar av landskapsnamn t. ex. *skåning*, *upplänning* osv. ävenså de ej fullt analoga *gästring*, *hälsing* (jämte de äldre o. stundom ännu brukade *gästringe* o. *hälsinge*).

Ofta i familjenamn ss. *Billing*, *Fröding*, *Hulting*, *Ryding* (dock icke sällan av ortnamn på *-inge*, som i sin tur själva ofta utgå från släktnamn el. dyl. på *-ing* av samma slag som ännu kvarlever som familjen. i *Ribbing*).

Ävenså i sjönamn, t. ex. *Fyllingen*, *Gröningen*, *Nedingen*, *Skäringen* osv., icke sällan för äldre *-ung*, t. ex. *Föllingen*, *Mellingen* (se närmare förf. Sjön.). I åtskilliga fall kommer dock *-ing* i sjönamn urspr. från det till grund liggande gårdnamnet på *-ing(e)*.

Icke sällan diminutivt, t. ex. *fölsing* (till ä. sv. *fölse*, litet föl), *mansing* (till ä. nsv. *manse*), *äfsing* (till *av*); jfr barnspr. *fossing*, fot, o. *hansing*, hand (jämte *fosse*, *han(d)sa*); alltså i de flesta fall med dubbelt diminutivsuffix *s* + *ing*.

Sedermera fast mindre ofta **deverbativt**, t. ex. *dopping* (dock snarast ellips till sv. dial. *doppnäbb*), *införding*, *självspilling*, *snöping*, *strandrulling* el. *välling* (till *välla* i betyd. 'koka'; möjl. lån, varom se art. välling), varjämte O. Högberg försökt med t. ex. *hemföding* (dock redan i ä. nsv. t. ex. Grubb 1678 s. 304), *halvväxing* (halvvuxen pojke), *uppväxing*; det av honom också nyttjade *inflytting* uppträder även annorstädes och förtjänar komma i allmännare bruk.

Slutligen även nybildningar av annat slag, t. ex. *fördelling* el. *fästing* (ellips till *fästfluga*), *småtting* (sannol. till neutr. *smått* o. ej, såsom annars antagits, av *små* + *ting*).

Nsv. *-ing* ersätter stundom äldre *-ung*, t. ex. (utom de ovan anförda sjönamnen) *fjärding*, *geling*. En del utgå från el. ha vid sidan äldre former på *-inge* (se nedan).

Suffixet *-ling* har dels utlösts ur bildningar såsom fsv. *kærl-ing*, kärring, till *karl*, sv. *änkl-ing* till fsv. *ænkil* ds, *mässl-ing* till ä. nsv. *masla*, blemma, nsv. *usl-ing* till *usel* (alltså likartat med *-ning* o. *-sel*, *-sla* nedan el. *-ster* under *-der*) osv., varefter t. ex. *ättling* el. *förstling*, *sjukling*, *tvilling* (av *twin-linger*, till isl. *tvinnr*, dubbel), *vekling*, *vitling* el. *främling*, *yngling* (båda efter lty. el. ty. mönster); o. dels uppkommit genom sammansmältning av diminutivsuffixet *-l* (jfr t. ex. isl. *kistill*, liten kista, o. under *-el*, *-l*, *-la*) + *-ing*, varefter nybildningar danats, t. ex. *benling*, *gässling*, *killing* (till *kid*; jfr t. ex. lat. *capellus* : *caper*, *hædulus* : *hædus*), *kyckling* (: germ. **keuka-*), sv. dial. *källing* (: *katt*), *älling* (: *and*) osv.

Brottsling, *ensling* o. ä. nsv. *världsling* ha bildats till *brottslig*, *enslig* o. *värdslig*; *skyddsling* väl däremot efter ty. *schützling*, liksom t. ex. *uppkomling* o. *älskling* efter ty. *emporkömmling* o. *liebling*.

Liksom *-ing* icke sällan i familjen. ss. *Edling*, *Swartling* (: *Svartebo*), *Östling* el. vattendragsnamn t. ex. *Dimlingen*, *Femlingen*, *Ygglingen*; i vissa andra dock med *-ling* från grundorden.

Dessutom ofta i lånord ss. *grönling*, *smärling*, *stickling* (i båda betyd.) osv.

Både *-ing* o. *-ling* äro använda o. användbara till nybildningar, i sht för att beteckna härstamning o. d. o. diminutiver. Ett stort antal ha försvunnit ur språket, t. ex. ä. nsv. *käfling*, liten käpp, påk, *svälling*, som svälter, *syting*, krympling.

2. **-ing** i (urspr.). fem.; i regel i verbalabstr. t. ex. *hägring*, *segling* till motsv. verb; sällan till nomina t. ex. *drottning* (till fsv. *drotten*), *kär(r)ing* till *kar(l)*, *äring* till *år*; jfr även önamn ss. *Gislingen* (jfr fsv. *Gislö*), *Hisingen* (fsv. *Hising*), fsv. '*Lidhing* (nu *Lidingön*) m. fl. Stundom i st. f. äldre *-ind* ss. *fägring*, *sanning*. Jfr *-ning*.

1. **-inge** i *arvinge*, fsv. *arvinge*, analogiskt för äldre *ærvinge* (dessutom *arvunge*, *arvinger*), motsv. isl. *erfingi*, av urnord. '*arbingjan-*. Även t. ex. fsv. *höfþinge* (~ *höfdhinger*), jfr de i officiell stil länge kvarlevande *härads-* o. *landshövdinge* (o. de stundom ännu brukliga sammans. *landshövdingeresidens*, *-ämbete* osv.).

2. **-inge** i ortn., se under art. -inge.

-inna: t. ex. *grevinna*, av mlty. *-inne* (ty. *-in*), av urgerm. *-inī*, *-injo* ~ *unjō* (fsv. *apinia*, *-ynia*, se under *apa*), motsvar. ie. *-nī* (av ett stamslutande

n + det indoeur. femininsuffixet *-ī*, jfr grek. *téktaina* : *téktōn*, hantverkare o. d., o. se under *-is* 1 samt art. mö, orre, röj). Ex. från olika grupper: *furstinna, gudinna, regentinna*; *biskopinna, överstinna*; *lärarinna, tjänarinna* (om yrken annars vanl. *-erska*, t. ex. *tvätterska*); *judinna*, förr även: *kristinna* (t. ex. 1872); *ryttarinna, följeslagarinna* (o. i ngt annat betyd. *följeslagerska*); *björninna, lejoninna* (förr: *lejinna*, t. ex. gamla bibelövers.), *tigrinna, varginna, åsninna* (vissa ej användbara inom alla stilarter). Har stundom ersatt äldre inhemska o. kortare bildningar, t. ex. *gudha*, gudinna, *vina*, väninna. I ä. nsv. stundom *-inna* vid sidan av el. i st. f. *-(er)ska*, t. ex. *generalinna* (jfr da.), *mördarinna, svägerinna, äthiopinna*; för nsv. *-issa* i t. ex. *profetinna*. Jfr *-ska*.

-ion: t. ex. *nation, station*, se under *-d* o. *-on* 2.

-ir: i *bankir, furir*, se *-iär*.

1. **-is** (obetonat), mer el. mindre vard., skämts., t. ex. *Gästis, labbis, Opris*, efter *nobis* (se ordb. d. o.), samt f. ö. *borstis, lantis, probis*, provårskandidat, *vaktis*; *champis, svagis*; *flintis, tjockis*; *bakis*, bakrus, *bondis*, bondånger, *byxis*, byxångest, *dekis, tumis*; *stupis*, stupfull; *mjukis o. tjänis*. Ytterst åtm. delvis uppkomna i skol- o. studentspr. i anslutning till lat. ord på *-is*; dock ha personbeteckningarna möjl. också en annan förebild, nämligen det även i dial. vanliga *gubbis*, som kanske snarast är en inhemsk bildning (se art. gubbe).

2. **-is** (betonat): dels i *aktris, direktris* o. d., av fra. *-ice* av lat. *-īx*, genit. *-īcis* (t. ex. *victrīx*, segrarinna, till *victor*) till stammar på *-ī* (gammalt femininsuffix; se -inna), dels i *exercis, malis, notis, servis, sottis* o. d., av fra. *-ice, -ise*, av el. motsvar. lat. *-itia, -itium*, i t. ex. *nōtitia, excercitium* (vars *-it-* är identiskt med germ. *-iþ-* i suffixet *-iþō* i t. ex. *bygd*, varom under *-d*). *Polis* i *poliskonstapel* o. d. av fra. *police*, av mlat. *politia*; *polis* (försäkringsbrev) av fra. *police*, av provenç. *polissa* = ital. *polizza*; se närmare polis 1, 2;

även av annat ursprung t. ex. *kapris*, ytterst av ital. *capriccio, surpris* till part.-pf. av fra. *surprendre*.

-isera, se *-era*.

-isk, se *-sk*.

-ism, -ist: i en mängd moderna, ofta ytterst från fra. lånade nybildningar, med lat. *-ismus* (av grek. *-ismós*) el. senlat. *-ista* (av grek. *-istés*), urspr. till grek. verb på *-izō*; t. ex. *absolutism, -ist, aktivism, -ist, cyklist, pacifism, purism, rojalism, socialism, sofism*, icke sällan med germ. grundord såsom *blåbandist, hovrättist, nykterist* o. det något vulgära *fylleri, odist* (till namnet på sångsällskapet OD), *verdandist* el. (från eng.) *truism*. Av mycket unga nybildningar må nämnas *bilism* (Sv. Dagbl. 1922), *motorism* o. *motorist* (Sydsv. Dagbl. 1922). Ahnfelt Studentm. har det föga välljudande *bränvinism*. Jfr *-asm, -ast*.

-issa: i *abbedissa* osv., från mlat. *-issa* osv., se närmare under *-ess, -essa*.

-it: av romanskt ursprung, vanl. motsv. (el. ofta från) fra. *-ite*, av grek. *-ítēs*, med *-t-* ytterst från abstr. på (ieur.) *-tā, -tāt-*, men sedermera bildade till ord av helt annat slag; t. ex. *eremit, samarit, sybarit*, i nyare tid t. ex. *jesuit, moskovit, semit* ävensom t. ex. de speciellt svenska bildningarna *falsterboit, kalmarit, uppsalit* (det senare nästan blott lundensiskt uttr.); dess-

utom i en mängd mineral. och andra beteckningar såsom *antracit* till grek. *ánthrax*, kol (stundom, fast sannol. med orätt, sammanställt med sv. *sinder*), *apatit* (till grek. *apátē*, bedrägeri, så kallad av tysken Werner 1786, emedan mineralogerna länge misstogo sig om mineralets natur), *augit* (av lat. *augites*, Plinius, till grek. *augḗ*, glans), *diorit* (jfr grek. *diorízō*, begränsar, särskiljer, till *diá* o. *(h)óros*, gräns [se horisont]: i de först beskrivna bergarterna skilde sig vissa beståndsdelar skarpt från varandra), *dulcit* (till lat. *dulcis*, söt), *granit* (se d. o.), *leptit* (till grek. *leptós*, fri), *mannit* (till *manna*), *pegmatit* (till grek. *pḗgma*, det stelnade), *pyrit* (till grek. *pȳr*, eld, se fyr 3), *sorbit* (alkohol bl. a. i rönnbär, *Sorbus*), *stalaktit* (se d. o.), *stilbit* (till *stílbō*, glänser), *sulfit* (se d. o.), *syenit* (se d. o.), *trilobit* (se d. o.) el. det av inhemska ord bildade *alnöit*, till *Alnö*, o. *dellenit*, till sjönamnet *Dellen* Häls. Etymologiskt samma *-t* ingår i *troglodyt*, men ej i *proselyt* (se d. o.). — I *bandit* är *-it-* minne av part.-pf.-ändelsen *-ito* i ital. *bandito*, i *habit* (från fra.) av suff. *-itu-* i lat. *habitus* (genit. *-ūs*) o. i *visit* av iterativsuffixet *-it-* i lat. *visitāre*, besöka; *kolorit* kommer ytterst av ital. *colorito* (jfr kulör).

-itet: t. ex. *celebritet*, *dignitet*, *universitet*, ofta genom tysk el. fransk förmedling från lat. *-itas* (genit. *-itātis*), vars *-tāt-* uppstått genom sammansmältning av *-t* + *āti-*, till adj. (o. sbst.) ss. *societas* till *socius* (*-os*) o. *cīvitas* till *civis*. Nybildning: *förnämitet*.

-iv: av fra. *-ive* o. lat. *-īvus*, *-um*, t. ex. sbst. *laxativ*, *positiv* o. adj. *aktiv*, *konstitutiv* (jfr *konstitut-ion*), *positiv*, *spekulativ* (jfr *spekulat-ion*).

-iär, -jär: av fra. *-ier*, *-ière*, av lat. *-ārius* (*-ārium*), *-āris*, i sbst. t. ex. *finansiär*, *grenadjär*, *kyrassiär* el. *saladjär*; i adj. t. ex. *familjär*, *reguljär*, *tertiär*; se f. ö. *-arie*, *-är* o. *-are*. — Genom tysk förmedling även uppträdande som *-ir* t. ex. *bankir*, *furir*.

-ja: i sbst, i regel av el. motsvar. urgerm. *-jōn* (*-iōn*), t. ex. (sannol. el. möjl.) till verb el. verbrötter: *bölja* (fsv. *bylghia*, rot *bhelgh*, svälla), *mölja* (rot *mel*, mala krossa), *mörja* (rot *mer*, krossa), *smedja* (germ. **smiđ-*, avljudsform till vb. *smida*), *ässja* (rot *as*, brinna); el. avledn. av sbst., t. ex. *deja* (: *deg*); *blöja* (: ty. *blahe*; det nuvarande *j*-et är dock sekundärt, medan det ursprungliga bortfallit), *hässja* (: fsv. *hæs* [1]), *ryssja* (se d. o.), *svedja* (fsv. *-sviþia* : *sved*, fsv. *sviþ*, el. möjl. till vb. *sveda*, fsv. *svidha*) [2], *tilja* (: fsv. *þiæl*, botten i tyg), *vidja* (: isl. *við*, genit. *-jar*) [1]; sv. dial. *bössja*, ströhalm : *boss*, *dälja* : dal, *grevja* ds. : *grav*, *mössja*, liten fast fläck i mossar : *mosse* (*mose*), *spilja* i *bakuspilja*, bakspade : *spjäle* (stundom med diminutivisk betyd.); el. av adj., t. ex. *lättja*, *midja* (till *mid-* i *middag*), *sedvänja*, *sämja* (till *sam-* i *sams*), *ävja* (till ett ord för 'tillbaka', jfr *avig*); *i kättja* analogiskt för fsv. *kæte* (av germ. *-īn*; se *-e*).

Historiskt samma ursprung (urgerm. *-iōn*) har *a* i t. ex. könsbeteckningarna *höna* o. sv. dial. *bägga* (: *bagge*), *fänta* (: *fant*), *gräbba* (: *grabb*), *jänta* (: *gant*), *kytta*, flicka (: *kutte*, gosse), *svägra* (: *svåger*), *yrna* (: *orre*),

[1] Då fsv. *hæs* utgår från ett urgerm. **hasjō* o. isl. *við* från ett **wiðjo*, är avledn. i *hässja* o. *vidja* historiskt sett blott *-ōn* (*-a*),

[2] Vb. *svedja* har väl ombildats av vb. *sveda* (fsv. *sviþa*) i anslutning till sbst. *svedja*.

älgja (: *älg*), somliga dock unga analogibildningar; el. (ofta med funktion av tillhörighetssuffix) t. ex. *dyna* (: *dun*), *dynga*, *eka*, *gryta* (: *gryt*, sten), *hylla*, *hätta*, *hörna*, *krycka*, *slägga*, *stylta*, sv. dial. *bräsma*, ängskrasse (:*brasm*, brax; blommar vid braxens lektid), *fänna*, snödriva (: *fann*), *grynna*, grunt vatten (: *grund*), *härva* (: *harv*), *nista*, matsäck (isl. *nest*), *ränga*, stång (: *rång*), **röda*, kluvet gärdsle (: *rod*), *skrynta*, kropp (: *skrott*, av *skrunt*), *snyta*, vrå, hörn (: *snut*), *stryta* (: *strut*), *sälla* (: *såll*; kanske dock deverbativt, till vb. *sälla*), *tylla*, halvalnslång grantelning (: *tull*, topp m. m.), *vänna*, spö (:*vann*), *äska* (: *ask*); el. till adj.: *fylla*, *källa* (: *kall*), *möda* (dock till betyd. anslutning till det likaledes av fsv. *mōþer*, trött, avledda vb. *möda*), *syra*, *väta*, *yta* (: *ut*). I dessa bildningar har avledningens *i* bortfallit efter urspr. lång stamstavelse; i *dynga*, *eka*, *krycka*, *slägga* (fsv. *ia*) kvarlevde däremot det efter (*n*)*g* o. *k* utvecklade *i* in i nsv. tid.

Sbst. *smörja*, *värja* komma av verben *smörja*, *värja* såsom möjl. också det ovannämnda *mölja* av ett vb = isl. *mylja*. — *Vilja* är egentl. oblik kasus av fsv. *jan*-stammen *vili*.

Kedja, *mönja*, *olja* äro försvenskningar av mlty. *kede*, *minie*, *olie*, ytterst av lat. *catēna*, *minium*, (vlat.) *olium*; *slöja*, *tröja* av mlty. **slôie* (= mholl.), *tröye*; *lilja* ytterst av lat. *līlia* (plur.).

i verb, se under *-a*.

-je i *glädje*, se under *-e* 2. — I *linje* från ty. *linie* (lat. *līnea*); om *kultje*, *stiltje* se d. o.

-jär, se *-iär*.

-k: gammal avledn. t. ex. i djurnamn (germ. *-ak*, *-ik*, *-uk*), t. ex. *hök* av **haƀ-uk-*, fsv. *maþker*, mask (: got. *maþa*), sv. dial. *măk*, mås = ie. *-g* i t. ex. sanskr. *patagás*, fågel, flygande (av ie. **petn̥-go-*, till kymr. *etn*, fågel, av **petno-*), växl. med ie. *-k* i t. ex. sanskr. *vartaka*, vaktel, grek. *órtyx* (genit. *-k-os* o. *-g-os*) ds., motsv. germ. *-g* (i *-ig*); vidare i *stjälk* (jfr ty. *stiel*) o. en del uråldriga vattendragsnamn, t. ex. *Viskan*; ofta diminutiviskt, jfr t. ex. *Åke* (om = fhty. *Anihho*), sv. dial. *Danke*, *Jonke*, *tjonke*, yngling (: isl. *þjónn*), se även under *-ka* o. *-ika*. Ett diminutiviskt *-k* uppträder egentl. också i *dunk* (: *tunna*, se Tillägg) o. *läkt*(*e*) från lty. *letke*, motsv. ty. *lättchen*. — I t. ex. *fjäsk*, *klunk* o. d. hör *k* till grundordet. — I sv. dial. *spjälk* = isl. *spjalk*, spjäla m. m., föreligger väl ej ett *k*-suffix i vanlig mening utan snarast en utvidgning (determinativ) av roten *spel* (se spjälka). — Se f. ö. under *-ka* o. *-ke*.

-ka: 1. i sbst. t. ex. *halka* till *hal*. För att detta sbst. ej är bildat av verbet *halka*, utan att förhållandet är omvänt, talar i sin mån, att det förra även finnes i no., da. dial. o. nisl., men att det senare blott eger en motsvarighet i no. *haalkast*, bli hal, o. f. ö. ej uppvisats i fsv. Däremot kunde sbst. *svalka* (fsv. *svalke*) o. *torka* (jfr fsv. *thørka*, isl. *þurka*) snarare ha sitt ursprung i motsv. verb; dock osäkert. — Diminutiviskt i t. ex. *blacka* till *blad*, *stånka* till sv. dial. *stånda*, tunna, sv. dial. *fårka*, litet får, osv.; jfr under *-k*.

2. i verb, till adj. o. d. t. ex. *blidka*, *dyrka*, *jämka*, *samka*, *sinka* (: *sen*), *ömka*, samtliga med trans. betyd., medan *halka* (varom nedan) är intransitivt; till verb t. ex. *fjäska*, *knarka*, *solka*, *stånka*, dock betydligt allmännare i dial.; *idka* är avlett av sbst. *id* el. ett därav bildat verb

(jfr sv. *idas*); *vankas* (förr även *vanka*) av sbst. *vån* (fsv. *vān*); av el. motsvar. urgerm. *-akōn*, *-ikōn*, jfr mhty. *hôrechen* (fhty. **hôrahhôn*): got. *hausjan*, el. fhty. *ippihôn*, 'revolvere', till got. *ibuks*, rörande sig bakåt, ags. *ieldcian*, uppskjuta, till fhty. *altîh*, i vilka två senare fall *k*-et tillhör grundordet: sannol. ha de nordiska av adj. avledda *k*-verben ytterst sitt ursprung i dylika bildningar. — Om vb. *halka*, *svalka* o. *torka* höra hit el. utgå från motsv. sbst. är ovisst (se ovan). Osäkert är också, huruvida *sparka* (till roten *sper* i *spjärna*) bör med hänsyn till sin bildning ställas på alldeles samma plan som de ovan anförda verben.

Vidare hör hit den lilla ordgruppen *jaka* o. *neka* till *ja* o. fsv. *nē* (isl. *nei*), nej, ävensom *tveka* (fsv. *tvika* m. m.) till prefixet *tve-*, *tvi-*.

I en del verb på *-ka* uppträder *k* redan i grundordet el. roten, t. ex. *blinka* el. lånorden *sinka* (: *zinke*, tagg), *svinka*, *vinka* m. fl.

-ke, i *kälke* av **kel-kan-* till *köl* (fsv. *kiol*) av **kelu-*; alltså av samma slag som i t. ex. *stjälk* o. a. under *-k* anförda. Om fsv. *svalke*, svalka, se under *-ka*; och om avledn. *-ke* i personnamn under *-k*.

-ken i *fanken*, *fröken* osv., se *-ika*.

-l (*-el*): i sbst., utan (urspr.) mellanvokal i flera i regel mycket gamla bildningar (bl. a. för att bilda nomina agentis el. instrumenti), ss. *dravel* (isl. *dræfl*), *fil* (se fil 2), *mål* (mått, till ie. *me-*, mäta), *skavel*, *skjul* (till ie. *skeu-*, betäcka), *skovel* (avljudsform till *skjuva*), *sovel*, *stol* (till ie. *sthā-*, stå), *tagel*, *tvål* (till *två*, möjl. dock med sekundär instrumental betyd., jfr got. *þwahl*, bad), *vagel*, jfr även *nagel* av ie. **nogh(o)lo-* o. *sol* av ie. **sāu̯(e)l-*; motsvar. *-l-* i lat. *cælum*, mejsel, av ie. **kaid-(s)lom* till lat. *cædere*, hugga, el. i grek. *(h)óplon*, vapen. — Egentl. produktivt först i förb. med mellanvokal (jfr lat. *vinculum*, boja, grek. *omphalós*, navle, sköldbuckla), t. ex. *gördel*, *nyckel* osv., varom se *-el* 1. Dessutom i indoeur. språk allmänt diminutivsuffix, se *-el*, *-la* o. *-ling* (under *-ing*).

Samma instrumentala *-l* ingår även i t. ex. *bila* o. *bill* (plog-), *nål*, *såll*, där dock i indoeur. tid föregånget av *l*, alltså ett kombinerat suffix *-tl-* med instrumental funktion (jfr om dylika suffix under *-der*, *-sl*), ie. **nē-tl-ā*, medel att sy (: *nē-*, sy), osv.; i nord. spr. f. ö. uppträdande som *-l* el. *-ld* (varav *-ll*).

i adj., utan bindevokal i några urgamla bildningar, såsom *ful*, *hel*, jfr t. ex. grek. *typhlós*, blind (**dhubh-l-ó-*, se döv); betydligt vanligare med bindevokal, t. ex. isl. *þagall*, tystlåten (i nsv. försvunna; jfr under *-la* 2), got. *sakuls*, stridslysten, lat. *querulus*, som klagar (jfr sv. *kverulant*), grek. *aeikolos*, som framvisar, efterbildar, osv.

-la: 1. i sbst. t. ex. *nässla*, till sv. dial. *natä* el. fsv. *næta* ds.; med dimin. betyd. i *kvissla* (: *kvesa*), *strimla* (: *strimma*), *ögla* (: *öga*); sbst. *skrynkla* kan däremot ha fått sitt *l* från vb. *skrynkla*; jfr *-el*, *-ling*. I *kräkla* till ett fsv. **krækil* = ösv. dial. *kräkil*, taggigt trä, hör *l*-et till grundordet; *skramla* är bildat av motsv. verb (se 2). Dessutom i lånord ss. *buckla* (ytterst lat. *buccula*, till *bucca*, uppblåst kind), *fackla* (ytterst lat. *facula*, till *fax*), *mussla* (ytterst lat. *musculus* = *muskel*), *tavla* (ytterst lat. *tabula*), *våffla* (lty. *wafel*); alltså även här en del urspr. diminutiver. I lånordet *murkla* kan *l*-et möjl. utgå från en senare led, fht. **morh-wala*, till got. *walus*, stav (se val 1 o. Kluge Et. Wb. under *wurzel*).

2. i verb, ofta med (urspr.) iterativ, intensiv el. diminutiv betyd., t. ex. *babbla*, *dingla*, *famla*, *fumla*, *hymla*, *hångla*, *knussla*, *krångla* (jfr no. *kranga*), *ragla*, *skramla* (varav sbst. *skramla*), *skrävla*, mycket allmänna i dial., lånorden *bettla*, *handla*, *smuggla*, *-vandla* i *förvandla* m. fl.; i regel av verb, stundom imitativa el. ljudhärmande bildningar, utan bestämt grundord; av urgerm. *-alōn*, *-ilōn*, urspr. till nomina på *-l*, såsom fhty. *stammalōn*, stamma, till adj. *stammal*, men lätt uppfattat som bildat till *stammēn*, stamma, el. till adj. *stam(m)*, stammande. Denominativa äro i sv. t. ex. *yngla*, sv. dial. *kättla*, få ungar (om kattor), ä. nsv. *kidla* (om getter; gamla bibelövers.). — Om av dylika verb på *-la* bildade vbalabstr. *babbel*, *knussel*, *skrammel*, *skrävel* osv. se under *-el* (slutet). — I många verb på *-la* tillhör dock *l*-et grundordet, t. ex. (inhemska o. lånade) *adla* : *adel*, *odla* (väl : *odal*), *sadla* : *sadel*, *skovla* : *skovel*, *spackla*: ty. *spachtel*, *spegla* : *spegel*, *stämpla* : *stämpel*, *tygla* : *tygel*, *ävlas* : *avel* (o: väl även *avla* till samma sbst.).

-le: i t. ex. *navle* till *nav*, alltså: det nav-el.bucklelika, *spole*, spov, till fsv. **spōe* (jfr sv. dial. *spyel* ds.), *vassle* (el. *vassla*) till *vatten* el. ett därmed besl. adj. *vatal* el. dyl. Diminutivt i *Grålle*, *Rölle*. — I *sele* föreligger en urgammal *l*-avledn. till roten *si*, binda.

-lig, urspr. ett nomen, se art. -lig.

-ling, se *-ing*.

-m: urgammalt suffix i s. k. primära bildningar (till verbrötter el. verbstammar), ofta abstrakta, av vilka dock somliga sedermera blivit konkreta; t. ex. *arm* (väl egentl.: fogning, till roten i grek. *arariskō*), *dröm* (se d. o. i ordb.), *kvalm* (till ett st. vb, urgerm. **kwelan*, jfr *kvälja* av **kwaljan*), *stim* (egentl.: trängsel, till roten *sti*, tränga), *storm* (till *stur-* i isl. *styrr*, larm), *ström* (till ie. *sru*, flyta, i grek. *réō* osv.), *söm* (jfr *sy*), *tarm* (egentl.: genomgång = grek. *tórmos*, borrat hål, till roten *ter*), *töm* (jfr got. *tiuhan*, draga osv.). I adj. t. ex. dial. *olm*, folkilsken o. d., till got. *wulan*, sjuda, *varm* osv. — *N*-stamsutvidgningar av en dylik *m*-bildning föreligga i *stomme* (fsv. *stōme*) = sanskr. *sthāman-* till ie. *sthā*, stå o. d., *blomma* (fsv. *blōma*, *-e*) till roten i ags. *blówan*, blomma, m. fl. (verbet *blomma* är bildat av sbst.).

I ortnamn är *-m* ofta ett minne av dat. plur. t. ex. *Liom* till *lid*, *Vram* till *vrå*, el. av sammans.-leden *-hem* t. ex. *Bergum*, *Hajom*, av fsv. *Haghem*, *Marum* (*Marjum*, *Marma*), *Tanum*; *Askim*, *Markim*; *Säm*.

-ma: numera i några adj.-abstr: ss. *fetma*, *sötma*, urspr. mask. på *-e*, urgerm. *-an-*, jfr fsv *blāme*, blånad, *rudhme*, rodnad, *rutme*, förruttnelse, *sulme*, svullnad, sv. dial. *råm(m)e*, fuktighet, osv. (vanliga i gotl.); jfr under *-ment*. I vb. *fetma* hör *m*-et alltså urspr. till det substantiviska grundordet. — Om sbst. o. vb. *blomma* se *-m*.

-man: i *angloman*, *biblioman*, *fennoman*, *kleptoman*, *monoman*, *svekoman* m. fl., motsv. fra. *-mane*, egentl.: som har 'mani' för ngt, till grek. *manía*, raseri. Användbart för nybildningar. — *Talisman* har *-man* från det arabiska grundordet (ytterst av grek. urspr.),

-me i *stomme*, se *-m* slutet.

-mang, se *-ment*.

-ment: i *augment*, *dokument*, *supplement* osv., av lat. *-mentum*, av

ie. *-mn̥-to-*, urspr. till stammar på *-men* (motsv. avledn. i fsv. *fitme*, fetma) + suff. *-to-*, varav germ. *-mund* i fhty. *hliumunt* (ty. *leumund*), rykte, Etymol. = *-mang* i *komplimang* (från fra. *-ment*).

-n el. **-en** (i under fsv. tid enstaviga ord): av olika ursprung, dels konkreta, oftast uråldriga bildningar, med gammal mellanvokal t. ex. *agn* (på säd), av urgerm. **aɣanō* (jfr med gramm. växling got. *ahana*), *aln* (jfr got. *alina*, grek. *ōlénē*), *göpen*, av urgerm. **ɣaupano* (jfr fhty. *goufana*), *hägn*, förr även: inhägnad, av urgerm. **haɣinō* (besl. med *hage*), *löcken* (besl. med da. *laage*); el. utan mellanvokal t. ex. *vagn* (jfr ags. *wægn*) till ie. *u̯egh* i lat. *vehere*, föra, köra; dels abstrakta (el. på gränsen till sådana stående) t. ex. *lögn* av urgerm. **luɣinō* (jfr fhty. *lugina*) till *ljuga*, *syn* av urgerm. **seɣwni-* till *se*; i urgerm. tid produktivt såsom *-īni-* till verb på *-jan* t. ex. *lösen* av **lausīni-* till *lösa*, *socken* (nu konkret) av **sōkīni-* till *söka*, *värn* av **warīni-* till *värja*, o. såsom *-ēni-* till verb på *-ēn* i *sägen* av **saɣ-ēni-* (om motsv. avledn. *-ōni-* till verb på *-ōn* se under *-an*). Om avledn. *-n* i urgamla ö- och ånamn se t. ex. under Solna, Tjörn, Vagnhärad.

I *borgen* beror *o* på accentförsvagning, fsv. *borghan*, till *borgha*, ss. *dyrkan* till *dyrka* osv. I t. ex. *björn*, *örn* har *n*-et kommit upp i nomin. från andra *n*-stamskasus. — Om *-en* i *bäcken* se *-in*.

I adj. ofta bl. a. i färgbeteckningar t. ex. *brun* (jfr sanskr. *babhrú-*), *grön*, (av germ. **ɣrō-ni*); se f. ö. under färna, järpe, och jfr *vit* av ie. **kuīd-nó-*.

Ett suffixalt *n* döljer sig även i en del urgamla bildningar med *n*-et assimilerat med rotens slutkonsonant, t. ex. *all* av ie. **al-no-*, *full* av ie. **pl̥-nó-* = sanskr. *pūrṇá-*, *lock* (hår-) av ie. **lug-nó-*, jfr litau. *lugnas*, böjlig, *stack* (hö-) av ie. **stəg-nó-*, jfr fslav. *stogŭ*, hög, *ull* av ie. **u̯l̥-nâ* = sanskr. *ūrṇā*, lat. (*v*)*lāna*, *vit* av ie. **kuīd-nó-* (se ovan). — Se f. ö. *-an* 1.

Ändelserna *-(e)n* o. *-(a)n* i sjö- o. ånamn, t. ex. *Mälaren*, *Vänern*, *Lagan* äro i regel best. slutartikeln.

I namnen *Lisen*, *Lotten* ingår oblik kasusändelse till ty. namn på *-e*.

-na: 1. i inkoativa verb, t. ex. *somna* (förr även *sofna*) till *sova* (jfr fslav. *sŭnąti*), *storkna* (= got. *gastaúrknan*), *vakna* (= got *waknan*[1]), urspr. s. k. *n*-presens (ss. t. ex. *skina* till *ski-*, lysa, *spjärna*, el. isl. *fregna* = got. *fraihnan*, lat. *cernere* osv.); ofta med svagt rotstadium[2], t. ex. *blekna*[3] (fsv. *blīkna*), *bulna* (jfr isl. *bolgna*) till germ. **belɣan*, svälla, *bågna* (isl. *bogna*) till *buga*, *digna*, *drunkna*, *domna* (o. *duvna*), *lossna*, *multna*, *remna* (isl. *rifna*) till *riva*, *ruttna*, *sakna*, egentl.: bliva skadad, till fsv. *saka*, skada, *signa* (ned), *stanna* (fsv. *staþna*, jfr part.-adj. *staþin*), *slockna*, *lågna* (~ got. *liuhan*, draga), *vekna* (fsv. *vikna*)[3], vilka alla kunna föras till starka verb; jfr got. *andbundnan*, lösas, *gaþaúrsnan*, förtorka, *usgutnan*, utgjutas.

[1] De motsv. got. verben *waknan*, *fullnan* osv. ha i ipf. *-ôda*, vilket gör det troligt att *-an* är en speciellt got. nybildning o. att även i dessa verb infinitiven ändats på *-ōn*. I de nord. spr. gå inkoativerna på *-na* undantagslöst efter I. konj.

[2] Däremot uppvisa kausativerna i regel starkt rotstadium, alltså t. ex. germ. **beuɣan*, **būɣan* (= *buga*), st. vb, vara böjd ~ kausat. **bauɣian* (= *böja*) ~ inkoat. **buɣnōn* (*-an* = *bågna*), bliva böjd.

[3] Påverkade av adj. *blek*, *vek*.

Då emellertid samma svaga stadium även uppträder i part. pf., komma inkoativer på *-na* att bildas även till dylika (o. vissa av de föreg. äro nog i själva verket avledda av sådana; jfr t. ex. *duvna* vid sidan av det gamla *domna*, isl. *dofna*). — Hit höra även som avljudsformer till adj.: *hettna* (fsv. *hitna* : *hel*) o. *rodna* (: *röd*), liksom isl. *doðna*, bli slapp (: *dauðr*), *sokna*, bli sjuk (: *sjúkr*), *sortna*, bli svart, o. möjl. sv. *digna* (: isl. *deigr*, mjuk, el. ett st. vb **dîgan*) o. *lossna* (: *lös*, el. ett starkt vb **leusan*); jfr de analogt bildade kausativerna *blända* : *blind*, *dröja* : *dryg*, *döpa* : *djup*. — Härefter bildningar ss. *dåna* (: isl. *dáinn*), *gistna* (: *gisten*), *häpen* (: *häpen*), *härskna* (: *härsken*), *ledsna* (: *ledsen*), *mogna* (: *mogen*), *mulna* (: *mulen*), *murkna* (: *murken*), *tina* (: isl. *þíðinn*, icke frusen) (i fråga om *vissna*, fsv., isl. *visna*, jfr ags. *wisnian*, fhty. *wesanên*); o. till andra adj., t. ex. *blåna*, *djupna* (t. ex. E. Norlind), *falna*, *fastna*, (ä. sv.) *friskna*, nu *friskna till* el. *tillfriskna*, *glesna*, *gråna*, *gulna*, *hårdna*, *kallna*, *klarna*, *kvickna*, *ljumna* (mera sällsynt), *mjukna*, *mörkna*, *rakna*, *sjukna*, *skumna* (t. ex. Karlfeldt), *skörna*, *slakna*, *slappna*, *smalna*, *spakna*, *stelna* (fsv. *stirdhna*), *stillna*, *styvna*, *surna*, *svartna* (jfr *sortna* ovan), *tjockna*, *tröttna* (förr i st. *t(h)rottna*, fsv. *þrotna* till germ. st. vb. **þreutan* = *tryta*), *tystna*, *vitna*; jfr got. *fullnan*, bli full, *gabignan*, bli rik, *gahailnan*, bli frisk, *gaquiunan*, leva upp, *mikilnan*, bli stor. Mera sällan till sbst., t. ex. *dagna*, *kvällna*; jfr da *høstne*, isl. *féna*, bli rik, *tréna*, bli hård som trä; *krokna* är knappast avledn. av *krok* utan snarare en elliptisk bildning till *krokig*. — F. ö. rätt vanligt i unga bildningar i förb. med *till* (ofta vard. el. skämts.), t. ex. *fräckna till*, *fyllna till*, *gentilna till*, *ilskna till*, *morskna till*, *piggna till*, *snobbna till* (K. Barr), *sturskna till* [1].

Hit hör, historiskt sett, även det nu blott trans. *lämna*, fsv. *limna lifna*, lämnas, bliva kvar = got. *aflifnan* (jfr *bliva* av **bilîban*).

Denna bildningstyp har nått sin egentliga utveckling på nordisk botten. I fhty. ersättes den i regel av *ē*-verb, i fsax. o. ags. av *ō*-verb, som dock, även de, urspr. tillhört *ē*-konj., t. ex. fhty. *falawên*, ags. *fealwian*, ~ sv. *falna*, fhty. *hwîzên*, ags. *hwîtian* ~ sv. *vitna* osv.

De icke inkoativa *fägna*, *ägna*, *ärna* äro av annat urspr. (jfr de denominativa got. *faginôn*, *gaaiginôn*, *airinôn*); ävenså *varna* (jfr fhty. *warnôn*).

I *hägna*, *lugna* m. fl. hör *n* till grundordet. *Lyssna* är en nybildning till pres. *lyss*.

2. i en del i regel urgamla ortnamn, t. ex. *Bettna*, *Borna*, *Ekebyborna*, *Ekna*, *Flätna*, *Hyssna*, *Hössna*, *Härna*, *Järna*, *Kärna*, *Löckna*, *Multna*, *Näkna*, *Okna*, *Rockna*, *Rona*, *Rägna*, *Ukna*, *Ärna*, *Ökna* m. fl.; med skiftande urspr. *Borna* (sn) utgår från fsv. *Borghunda*; *Ekebyborna*, fsv. *Ekeby Boren* m. m., innehåller sjön. *Boren*; *Hyssna* Mark Vgtl. har tidigast, 1540, uppvisats under formen *Hisne*, men uttalas i dial. *Hyrsna*; *Jättna* av fsv. *Iætne* m. m.; *Multna* Nke skrives år 1384 *Mullhnö* (vid sjön *Mullen*); *Näkna* Ögtl. uppges på 1500-t. ha formen *Neckena* (vid sjön *Näken*); *Nökna* Sdml. utgår från ett *Nyknö* (1331) el. dyl., men uppvisar i fsv. även skrivningarna *Nikna*, *Nyknom*. De övriga uppräknade namnen ha

[1] F. ö. även utan *-n-*, t. ex. *dystra till* (Öberg).

i fsv. motsvar. former (*Hössna* Redväg Vgtl. utgår från fsv. *Hös(t)na*; ett *Järna* är = *Gerna*, ett annat = *Iærna*; *Löckna* = fsv. *Lykna*; namnen *Ökna*, *Okna* skrivas *Ökna*, *-e*, *-um*, *Okna*, *-um*). Icke ens dessa på fsv. *-na* kunna emellertid utan vidare antagas innehålla ett verkligt suffix *-na*. I vissa fall kan *n* höra till grundordet (å- o. önamn ha ofta bildats med denna avledn.; jfr att t. ex. *Näkna* ligger vid sjön *Näk(n)en* o. *Rägna* vid *Rägnaren*; se förf. Sjön. under d. o.). Man har för vissa fall också gissat på genit. plur. på *-na*, t. ex. *Härna* till *häre*, biform till *hare*, *Hössna* till fsv. *hyrsa*, sto (varvid kunde erinras om isl. ortn. *Hlaðna*, vartill nom. *Hlaðnir*); o. enstaka även på *vin*-namn. Även andra möjligheter äro tänkbara. Säkerl. är dock flertalet att bedöma som de under I *-a* 1 anförda ortn. på *-a* av typen *Berga*, *Floda* osv.; alltså nom. plur. (jfr bl. a. de stundom uppträdande biformerna på *-um* ss. *Okna*, *Oknum* osv.), i detta fall med grundord på *-n* (vilket antingen hör till stammen el. självt är en avledning); jfr t. ex. de där upptagna *Tjärna* (: *tjärn*), *Värna* (: *värn*). Dessa grundords etymologiska innebörd är f. ö. i regel mer el. mindre dunkel o. kan här ej bli föremål för undersökning. *Ökna* hör väl till *öken* o. i fråga om *Bettna* erinras om ortn. *Bet* Vgtl. (fsv. *Bet(h)*).

Anm. Om *-na* i *kölna* se *-in* (slutet).

-nad, se *-ad* 2.

-ner i familjen., se under *-när* slutet.

-ning: egentl. suffixet *-ing* (se ovan) med *n* från grundordet t. ex. inkoativer på *-na* (jfr även t. ex. *drottn-ing* till fsv. *dröttin*, drott); sedermera använt att bilda vbalabstr. (varav stundom konkret betyd. t. ex. *byggning*, *klädning*), till såväl starka som svaga verb med annat stamslut än *n* t. ex. *gryning*, *skoning* (på kläder o. d.: *sko*), *slagning* i t. ex. *vadslagning*, *vändning*. Stundom växla former med *-ning* o. *-ing* (el. hava växlat), t. ex. fsv. *lösning* o. *lösing*, nsv. *slaktning* o. ä. nsv. *slakting*, ä. nsv. *regerning* o. nsv. *regering*, nsv. *knivskär(n)ing*, *provkör(n)ing*, *rengör(n)ing*, *bärning*, men *brevbäring*, *störning*, men astron. *störing*, jfr *ätning*, men sv. dial. (t. ex. västg.) *äting*. — Liksom *-ing* mycket använt o. användbart i nybildningar. Dock kunna ej dylika abstrakter nyskapas till verb på *-ja* (såvida de ej föregås av *l* el. *r*) t. ex. *främja*, *läppja*, *nyttja*, *stödja*, *vänja* (jfr dock sammans. *avvänjning*). — *Tidning* (jämte äldre *tid(h)ing*) är väl en efterbildning av mlty. *tidinge*.

-när: av fsv. *-nær* (*-e-*, *-a-*), från mlty. *-(e)nêre* = fhty. *-inari*, av *-n* + mlty. *-êre* osv. (= sv. *-are*, jfr under *-iär*, *-är*), urspr. med *n* från ord på denna konsonant, t. ex. *körsnär* till fhty. *kursina*, pälsrock, osv., fhty. *waginari*, vagnmakare (= ty. *wagner* = familjen. *Wagner*), till *wagin*, vagn, el. *tullnär* med *n* från det lat. grundordet; sedan analogibildningar, t. ex. *konstnär* till *konst*, *resenär* osv., båda från lty., o. *gäldenär* (till *gäld*) med efterbildningen *borgenär*. Alltså uppkommet på samma sätt som t. ex. *-ling* av stamslutande *l* + *ing* el. *-sl* av *s* + *l*. — I *kämnär* av mlty. *kemener* har *-n-* uppstått genom dissimilation av *kemerer* (= *kamrer*) el. genom anslutning till andra ord på *-ner*. — Ändelsen *-när* är sålunda (i regel) identisk med *-ner* i familjen. *Mörner*, *Portner*, m. fl., varefter talrika efterbildningar ss. *Fjellner*, *Wikner*. Familjen. *Werner* (likaledes från ty.) innehåller däremot sbst. *här*.

-o: i sbst. *domvärjo, från-, samvaro* osv., *utsago*, ej avledn., utan från oblika kasus till fsv. sbst. på *-a* t. ex. *fränvara, væria*, liksom *-u* i *salu* osv. till sbst. *sala*; jfr *anda, hjärna* osv. till sbst. på *-e* (under *-a*). Se motsvar. fall under adv. — I *banko, brutto, netto, piano, porto, saldo, solo* osv. italiensk o. i *eldorado* spansk nominativändelse;

i adj. *redo* (fsv. *rēþo*), snarast försvenskning av mlty. *rêde* ds.;

i adv. o. adverbiella uttr.: dels i inhemska ord gamla kasusändelser, antingen *o* till fsv. sbst. på *-a* (jfr ovan): *i delo* (till sbst. *dēla*), *till visso* (till sbst. *vissa*), *å sido* (till sbst. *sida* m. fl.), el. *o* av den fsv. ändelsen för dat. sg. neutr. av starkt böjda adj.: *i allo, i godo, med ondo* m. fl.;

dels försvenskningar av från mlty. lånade uttr.: *till godo, till spillo*, efter mlty. *to gôde, tô spilde*. — *Desto* från ty. *desto*, men fsv. *deste* från mlty. *deste*.

-od: i *armod* från mlty. *-ôd-*, av urgerm. *-ōđ-, -ōþ-*, motsvar. det inhemska *-ad, -nad*. Identiskt med det betonade *-od* i *klenod* o. med *-ät* i det därmed identiska *klenät* (jfr ä. nsv. *klenat* i båda betyd.) samt *-at* i *sirat* o. ty. *heimat, monat*. — Ej suffixalt i *kommod*, ytterst av lat. *commodus*, bekväm, till *modus*, sätt; el. i *episod* o. *metod* (ytterst från grek., till prepos. *epí* o. *metá* o. *(h)odós*, väg).

-om i adv. *lagom, stundom* el. *ömsom* m. fl. är, historiskt sett, ej suffix utan den gamla dat.-pluraländelsen av fsv. *lagh, stund*, adj. *ymse* osv.; jfr *-en* i *behörigen*, se under *-en* i adj. 4. — *Bråttom* innehåller däremot adv. *om* (= prepos.).

1. **-on** (obetonat): särsk. i bär- o. fruktnamn, t. ex. *hallon, hjortron*, (dial.) *hönson*, (dial.) *klason, kröson, lingon, mjölon, odon, olvon*, (ä. nsv.) *svalon, tistron, tränjon*; många jämförelsevis unga elliptiska bildningar, jfr *hall-, hjorter-, höns-, klas-, kröse-, ling-, mjöl-, o-, ulv-, sval-, tistel-, tranbär*; efter mönstret av t. ex. *nypon*, som sannol. är, o. *smultron*, som kan vara en svag form motsvar. got. *-ôna* (jfr *ögon* : got. *augôna*). Sedermera överflyttat även på inlånade ord på *-a* med likartad betyd. såsom *fikon, krikon, plommon, päron, sviskon*. — I *syskon* föreligger snarast en analogisk avljudsform till äldre *sys(t)kin* (av *-īn-*); i *helgon* ett lån från fsax. (thie) *hêlagon*. — För sig stå i nsv. *afton* o. *morgon*, i fsv. även *aptan* o. *morghan, morghin* (jfr de sv. dial.-formerna på *-a*), vilkas avledningsändelser påverkat varandra.

2. **-on** (betonat med slutet *ō*): lånat, med olika ursprung, vanl. (ytterst) genom fransk förmedling av el. motsvar. lat. *-o*, genit. *-ōnis* (besl. med de under *-a, -e* omtalade germ. *n*-stammarnas avledn.), t. ex. *fason* (från ty. *fasson*, av fra. *façon*, av lat. *factio*), *legion, opinion, region, religion, skorpion, union*; i t. ex. *baron, champinjon, galon, garnison*, utan motsvar. i lat.; i t. ex. *kanon, kanton, skvadron* ytterst av ital. *-one*, ofta använt som förstoringssuffix (jfr lat. *canna*, rör); *agitation, ambition, nation* o. d. motsv. lat. *-ātio, -(i)tio* (jfr *-ats*) med de germ. o. nord. efterbildningarna *seglation* o. *muntration*. — Identiskt med *-ong* i *balkong, ballong, chinjong, kalsong, kapuschong, kupong, perrong*, osv.; även här icke sällan med det nyss nämnda ital. förstoringssuff. *-one* t. ex. *ballong*, ital. *ballone*, till *balla*, boll, kula., el. *salong*, ital. *salone*, till *sal*. Ibland

växlande: *feston* o. *festong*. — Stundom dock av annat urspr. I *patron* ytterst motsvar. lat. *patrōnus*; i *person* lat. *persōna* (möjl. egentl. etruskiskt); i *pardon* (till fra. *pardonner*, förlåta) innehåller *-on* en del av stamstavelsen i *donner*, giva. — Det med *å*-ljud uttalade *demon* är grek. *daímōn*, vars avledn. är identisk med det i *legion* osv. uppträdande *-o*, genit. *-ōnis*. Grek. *-ōn* ingår även i *amason*.

-ong, se *-on* 2.

-or: av skiftande ursprung; i *matador*, från span. (= lat. *mactātor*), är det etymol. = *ör* av fra. *-eur* (se *-ör*); i *spanjor* oursprungligt, jfr ä. nsv. *spanjol*, span. *español*; i adj. *sonor*, av lat. *sonōrus*, hör *-or* också urspr. till grundordet (*sonor*, genit. *-ōris*); i *meteor* är *-or* ej avledn., utan innehåller ett **āƒor-* till *aeírō*, upplyfter; osv.

-r: 1. i sbst.:

a) i många urgamla, samgerm. el. indoeur. bildningar, germ. *-ra-* el. *-ro-* (sällan *-ru-*), t. ex. *etter*, *finger*, *åder* (jfr grek. *ḗtor*, hjärta), stundom med utpräglad instrumental el. lokativ grundbetyd. (jfr motsvar. under *-der*), t. ex. *fjäder* av ie. **pet-rā* till *pet*, flyga, *läger* (till ie. *legh*, ligga), *timmer* (till ie. *dem*, bygga m. m.; även: byggnad, rum, t. ex. i ty. *zimmer*), *tunder*, fnöske (besl. med *tända*), *åker* (till ie *ag*, driva, köra). Det etymologiskt dunkla *läder* (av germ. **leþra-*) är möjl. ett handelslån från mlty. — Ibland med gammal mellanvokal t. ex. fsv. *fiætur* (sv. *fjätter*), *stavur* (sv. *staver*), varom under *-ur* 2; el. *hamar* (sv. *hammare*), nsv. *sommar*. — I *vinter* föreligger väl, att döma av got. *wintrus*, en avledn. *-ru* (jfr grek. *dákry*, lat. *lacru-ma*, motsvar. sv. *tår* av **dakro-*).

I *eker* är *-er* sannol. den gamla pluralformen (isl. *eikr*) till trädnamnet *ek*. I lånordet *piller* är *-r* sekundärt, kanske pluraländelse.

I vissa sbst. på *-r* tillhör avledningen egentl. det verbala grundordet, t. ex. *glitter*, *joller*, *klander*, *skimmer* (från ty.), *sladder*, *slammer*, *smicker*; jfr *-ra*.

b) i vissa fall av *s* (*z*) i gamla *s*-stammar: *mörker*, *seger* o. möjl. även *ånger*.

2. i adj., av germ. *-r-*, i t. ex. *bitter*, *diger*, *fager*, *mager* (= lat. *macer*), *vacker* (väl delvis lånat), *vitter* samt med rot på vokal *skir* o. *skär* (germ. **ski-ra-* o. **skai-ri-* till roten *ski* i *skina*), *stor* (till ie. roten *sthā*), *sur*; därjämte de lånade *laber*, *lucker*, *lutter*, *läcker*, *munter* (egentl.: vaksam), *smäcker* (väl lån); ofta med betyd. av nomen agentis (*bitter* 'bitande', *vacker* 'vaksam', *vitter* 'vetande, klok'); motsvar. ie. *-r-o-* t. ex. lat. *ruber*, röd, el. *-r-i-* t. ex. grek. *ídris* (motsvar. *vitter*), kanske även *-r-u-*. — Hit hör också *snäv*, som dock i nsv. förlorat sin avledn. *-r*.

3. i en del adverb, såsom *där*, *här*, el. väderstrecksnamnen *norr*, *öster* osv., är *r* ett gammalt lokalsuffix (varom under *-er* mom. 4 slutet).

-ra: 1. i sbst. t. ex. *bjällra* jämte dial. *bjälla*, *bläddra* av urgerm. **blǣ-đr-iōn* el. **bla-đr-iōn* till ie. *bhlē* i *blåsa* (se *-der*), *spillra* (= no. *spildra*) av urgerm. **spelđ-r-iōn*, jfr isl. *spjald*, träskiva = sv. *spjäll*. — *Skallra*, *splittra* m. fl. ha sitt *r* från de till grund liggande verben. — I *madra* härrör kanske *r*-et likaledes från grundordet, som kan vara ett färgadj. på *-r* (i slav. spr.). — Lånorden *cittra*, *mitra* ytterst från grek.

2. ofta i verb med (urspr.) iterativ el. intensiv betyd., t. ex. *glimra*

till *glimma*, *glittra* till isl. osv. *glita*, *pillra* till *pilla*, el. lånorden *fladdra*, *kantra* till *kant*, *skimra* till isl. *skima* osv., *slumra* till mlty. *slummen*, *splittra* till mlty. *spliten* el. lty. *splitten*, *vandra*, besl. med *förvandla*, osv.; vanligast i dial.; denominativ i t. ex. *kullra* till *kull* (i *om kull*); av el. motsvar. urgerm. *-arōn*, *-irōn*, jfr t. ex. fhty. *flogarôn*, fladdra; i regel deverbativer, men äldst till nomina; f. ö. fullt analogt med motsvar. verb på *-la*, *-sa*, *-ta*. — I många verb på *-ra* tillhör dock *r*-et själva grundordet, t. ex. *magra* till *mager*, *segra* till *seger* (egentl. *-z*), *spillra* till sbst. *spillra*, *timra* till *timmer* el. lånorden *skildra* till mlty. *schilder*, sköldmålare, *vägra* till fhty. *weigar*, dumdristig, osv. — Härtill ofta abstr. på *-er* (se under *-r*).

-s: i sbst.: urgammal bildning i t. ex. *broms*, *höns*, *lax*, åtm. delvis till s. k. *s*-stammar (lat. *genus*, genit. *generis* av *genes-*, vars *-es-* motsvarar *-is-* i urgerm. **hōnisīna-*, varav isl. *hónsn*). Jfr under *-r* 1 b. — I *gods*, *skjuts* egentl. kasusändelse. I de urspr. tyska *flöts*, *glans*, *harts* (jfr mlty. *hart*), *klots*, *krets*, *rots*, *sats*, *sits*, säte, *smalts*, *smuts*, *snits*, *spets*, *sprits*, *spröjs*(*ar*), (*svans*), *vits* m. fl. med *s* hörande till stammen (med *-ts* av ty. *-tz*, ljudlagsenligt utvecklat ur *-tj*, *-t*(*t*)); i *kvarts* däremot ovisst (se närmare art. kvarts); dessutom i en del lånord av annat ursprung. I t. ex. *ans*, *duns*, *flams*, *hams*, *slams* o. d. o. säkerl. också i *grums* har *s* ej uppkommit i sbst., utan är en avledning hos de till grund liggande verben *ansa*, *dunsa*, *flamsa*, *grumsa* osv.; så ock t. ex. i sbst. *räfsa* (se *-sa*);

i oböjl. adj., av fsv. sbst. med genit. sg. på *-s*, t. ex. *stackars* (till *stafkarl*), *-tals*, *in-* o. *utrikes*; om *ens* o. d. se under *-se*;

i adv., i regel likaledes av fsv. ord med genit. sg. på *-s*, t. ex. till sbst.: *inomlands*, *tids nog*, med analogiskt tillkommet *i* i t. ex. *i söndags*, ä. sv. *i aftons*; till adj. i t. ex. *ens*, *längs*, *nyss*, *tvärs* (*längs* är lån från ä. ty.; se längs). I *i jåns* (fsv. *i iādhans*) äro såväl *i* som *-s* analogiskt lagda till adv. (isl. *áðan*); jfr fgutn. *āþan*.

-sa: 1. i sbst. t. ex. *hälsa* till en *s*- stam; el. (ofta jämförelsevis unga) diminutivbildningar som fem. till mask.-suff. *-se*, i t. ex. sv. dial. *afse*, liten bäck (se art. ävja), ä. sv. *burse*, bonde, ä. sv. o. dial. *manse* (vartill *mansing*), sv. dial. *brorse*, *fölse* (vartill *fölsing*), el. isl. *berse*, hanbjörn, kortnamn ss. *Grimse*, *Jónse*; t. ex. *kossa*, sv. dial. *konsa*, *kungsa*, drottning, *kvinnsa*, *märrsa*, *sossa*, liten so (jfr lat. *sucula* : *sūs*), kvinnon. *Kajsa*, *remsa*, *skårsa*, ä. sv. *sårsa*, skråma; el. (sannol. åtm. delvis beroende på lty. inverkan) t. ex. fsv. *bryggisa*, sv. dial. *bryggsa*, bryggerska, sv. dial. *jättesa*, *klockersa*, klockarhustru, *lagårdsa*, *vävesa*, *spinnesa*, *tvättesa*, *vargesa* osv. — *Köksa* är en ellips av *kökspiga* liksom *husa* av *huspiga*. *Hylsa* från lty. el. ty., med suffixalt *-s* till *hul-*, hölja.

2. i verb av iterativ el. intensiv el. diminutivisk karaktär, t. ex. *ansa*, *dunsa*, *knipsa*, *näfsa*, *räfsa* (varav sbst. *räfsa*), jfr även *klösa* (: *klo*, *klia* osv.); motsv. got. *walwisōn*, vältra sig, till *-walwjan*, egentl. ytterst av nominalt urspr., t. ex. got. *hatizōn* till *hatis*, hat, el. möjl. isl., fsv., sv. dial. *hugsa*, till *hug*, *håg*, om detta utgår från ett **huǥiz*.

-se: i oböjl. adj. med växlande urspr., åtm. ofta utbildningar med *-e* av subst. el. adj. med genitivändelse *-s*, som använts som adj. el. adv., såsom *ense* av *ens*, varefter nybildningar ss. *gramse* : ä. sv. *gram*, *varse* :

var (nu ålderd.), *vilse* : *vill*. Urtypen kan utgöras av gamla perf.-part. (jfr got. *bêrusjôs*, föräldrar, egentl.: havande fött; se under föräldrar), så t. ex. isl. *heitsi*, som lovat, fsv. *dugse*, sv. *gängse*. — Sedan i anslutning till adj. på *-en* utvidgade med *-n*, t. ex. *harmsen*, *ledsen*, *skamsen*, *sorgsen*, (stundom) *vilsen* osv., även till verb ss. *efterhängsen*, *tilltagsen*. Ännu vanligare i (särsk. vissa götal.) sv. dial., såsom *bångsen*, vild, ostyrig (ä. nsv. *bångse*), *fängsen*, angelägen om, *gapsen*, förundrad, *garpsen*, pratsam, *grömse*, grym till utseendet, *hipse(n)*, häpen, *hogsen*, modfälld, *jälsen*, ängslig, *kallset* n., kulet (om väder), *krumsen*, *klumsen*, valhänd, *lamsen*, lam, *lekse(n)*, lekfull, *liksen*, duglig, *skumsen*, mörkrädd, *skurset*, *skulset* n., kyligt, ruskigt, *stirsen*, tankspridd, *stumsen*, häpen, flat, *tarvsen*, behövande, *vanse(n)* van, *yrsen*, yr, *vrångsen*, *örvänsen*, mycket villrådig (: adv. *örvännes*), jfr *bolsa*, orngalen (om suggor: *bol*, brunstig). Av dessa bygdemålsord lämpa sig flera att upptagas i rikssprâket, dit f. ö. *leksen* och väl även *krumsen* stundom funnit vägen. — I nda. dial. finnas flera substantiviska genitiver, som utan avledning övertagit adjektivisk funktion, t. ex. *trœls*, besvärlig : *trœl*, *vrags*, förkastlig : *vrag*, *volds*, våldsam: *vold*. — Adv. *städse* är en ombildning av y. fsv. *stœdhis*, från mlty. *stêtis*, adverbiell genit. till germ. adj. **stœđia-*.

Om dimin.-suffixet *-se* i sht i dial. se *-sa*.

-sel o. **-sla**, i regel abstrakta till verb (äldst o. ännu i sv. vanligast till sådana på urgerm. *-ian*, t. ex. **fôđian* = *föda*; alltså av urgerm. *-isl-*; jfr under *-else*), t. ex. *blygsel*, *födsel*, *hörsel*, *klädsel*, *känsel* o. *känsla*, *körsla* (vanl. i plur.), *rädsla* (men da. *rædsel*), *skötsel*, *styrsel* (förr även *styrsla*), *trängsel*, *vigsel*, *yrsel* (förr även *yrsla*). Stundom med sekundär konkret betyd., t. ex. *gödsel*, *stängsel*. *Fängsel* är en ombildning av *fängelse* (se *-else*). *Varsel* (= da.) intager en särskild ställning såsom bildat till fsv. *vara* (osv.), göra uppmärksam på, varna, alltså ett verb efter I. konj. Jfr även *samfärdsel* (1865, Hyltén-Cavallius 1868 osv.) från da. — Av den ännu äldre typen, urgerm. *-sla-* (utan mellanvokal) till verbrötter t. ex. got. *þreihsl*, trängsel, ags. *cnósl*, släkt, kvarlever ingen i nsv. — Historiskt sett var avledn. blott *l*, med *s* utlöst från ord, vilkas stam slutade på *s*, dels gammalt sådant o. dels möjl. uppkommet av ord på dental + ie. suffixt *-tlo*, vartill, såsom förf. förmodat Ark. 7: 161, *betsel* kunde höra: ordets betydelse hänvisar det nämligen snarare till de med instrumentalsuffix bildade kategorierna. Alltså uppkommet på samma sätt som t. ex. avledn. *-ling*, *-när*, *-ster* m. fl. — Hithörande avledn. på *-e* (motsv. germ. *-(i)sl-ia*) ha konkret betyd. t. ex. *bindsle*, *bränsle*, *gärdsle*, *hängsle*.

Av dessa nsv. bildningar på *-sel* o. *-sla* äro de senare, historiskt sett, att betrakta som (jämförelsevis unga) utvidgningar av de föregående.

Avledn. *-sl* uppträder i nord. spr. även som denominativsuffix, t. ex. sv. dial. *ätsel*, frat, *kvinnsle*, kvinnfolk, m. fl., varom se art. åtel.

-sing i *fölsing*, *mansing*, *äfsing* m. fl., se *-ing*.

-sk. 1. i sbst., utan spår i nsv. som inhemskt självständigt suffix. I *brådbrasket* ingår ett fsv. **brazk*, till **brazker*, bråd. På samma sätt äro *glömska*, *ilska* osv. substantiveringar av adj. på *-sk*. *Handske* (mlty. *hantzke*) innehåller en försvagad form av *sko*. I *slask*, *slusk*, *snusk* m. fl. hör *sk* till stammen el. till grundverben.

2. i adj. såsom de gamla bildningarna *dolsk*, *hemsk*, av urnord. *-iska*[1] i betyd. 'överensstämmande med, härstammande från', t. ex. got. *mannisks*, mänsklig, till *mann-*, människa (se d. o.) = ie. *-isko-* i grek. dimin. *anthropiskos* till *ánthrōpos*, människa, lat. *mariscus*, av manligt slag, till *mas* (genit. *maris*); även i litau. o. slav. (från germ. spr.?).

Särskilt synnerligen ofta till ortnamn, t. ex. *bohuslänsk*, *stockholmsk*, *norrländsk* (dock mera sällan till namn på vokal, i sht *-a*; alltså t. ex. ej till *Gränna*, *Sala* o. d.)[2]. Märk: *dalsk* till *Dalarna*, men *dalsländsk* till *Dalsland*; *lybsk* (skinka) till *Lübeck* o. *tursk(a* bönor) till *Turkiet*. Dessutom bl. a. till olika slags personbeteckningar, t. ex. *napoleonsk(a* tiden), *boströmsk* (filosofi)[3], *germansk*, *djävulsk*.

Växelform: *-isk*, dels inhemsk i ord på *-n* såsom *bottnisk* i *Bottniska viken* osv. o. det från fornsv. upptagna *gutnisk*, möjl. också i *hednisk*, som dock kan vara ett gammalt lån från västgerm. spr.; dels lånad från ty. *-isch* (jfr efterbildningen *självisk*) el. lty. *-isch* t. ex. *hövisk* (jfr under *-esk*, *-ysk*). — I *akademisk*, *elegisk*, *magisk*, *sympatisk* m. fl. är avledn. strängt tagit ej *-isk*, utan *-sk*; jfr *akademi*, *elegi* osv. Några ss. t. ex. *aristokratisk*, *filosofisk* äro i det fallet tvåtydiga (jfr *aristokrati* o. *aristokrat*).

Båda grupperna ansluta sig i regel till substantivstammen (märk till formen de ovan nämnda *dalsk*, *lybsk* o. *tursk*); sällan (såsom man också väntar sig på grund av suffixets ursprung) till verb ss. *bitsk* (nu föga br. = lty.), *glömsk*, *inbilsk*, *löpsk* o. *glupsk* (förr även *glupisk*), det senare möjl. lånat, el. *förförisk* (jfr ty. *verführerisch*), *hädisk*, *svärmisk*[4].

Förr ofta *-isk*, där nsv. har *-sk*, t. ex. fsv. *norisker* (jämte *norsker*) o. ä. nsv. *norrisk*, ä. nsv. *katolisk*, *kätterisk* (jfr nsv. *sekterisk*), *nederländisk*, *polnisk*, *skånisk*, *spättisk*, *stockholmisk*, *utländisk*, *östgötisk*, jfr Geijer: 'Horniska stamvapnet', o. ännu i senare tid *germaniska* o. *romaniska språk* (ännu åtm. på 1870-t. o. stundom även senare).

Mycket använt o. användbart i nybildningar. Mindre tilltalande äro t. ex. i de från tidningar uppvisade *aftonbladsk*, *inre-missionsk*.

Anm. Hit höra även en mängd förlängda biformer, oftast med utländska förebilder, men icke sällan produktiva i svenskan, t. ex. *-ansk* (ofta från ty. *-anisch*, t. ex. *afrikansk*, men även inhemska nybildningar, t. ex. *bergianska* trädgården), *-iansk* (t. ex. det inhemska *gustaviansk*), *-alisk* (t. ex. *lexikalisk*), *-erisk* (t. ex. *sekterisk*, till *sekt*; *numerisk* hör till *numerär*), *-istisk* (t. ex. *karaktäristisk*, från ty., *aftonbladistisk*, närmast till *aftonbladist*, jfr *-ist*).

---

[1] I t. ex. lånordet *rask* däremot av *-sk* utan mellanvokal el. av *-k*.

[2] Jfr Noreen V. spr. 5: 526.

[3] Synnerligen missljudande är däremot *hiertask(a* fonden), som anföres av Noreen V. spr. 5: 524.

[4] Suffixet uppträder, såsom synes, gärna i bildningar med nedsättande el. förklenande betyd., såsom också i andra germ. spr. (t. ex. ty. *kindisch*, *knechtisch*) ävensom i slav. (t. ex. polskan), närmast utgående från diminutivisk funktion (jfr t. ex. grek. *neāniskos*).

-ska, i beteckningar för kvinnor (hustrur, yrken[1], nation o. d.), efter vissa regler växlande med *-inna*, t. ex. *generalska, kassörska, professorska, spanjorska, stockholmska, studentska, östgötska*; i folkspr. även i *Petterssonskan* o. d. till mannens familjenamn (ytterst vanligt ännu på 1870—80-t., men nu starkt på återgång o. i regel blott med försmädlig anstrykning); y. fsv. *-ska*, av mlty. *-sche* till adj.-suffixet *-sch*, åtm. delvis dock urspr. *-se* (se *-sa*). I *engelska, tyska* osv. däremot direkt till ord på *-sk*. Om *tvätterska* o. d. se *-erska*.

i abstrakta (stundom med sekundär konkret betyd.), t. ex. *brådska, glömska, ilska, spetälska* ävensom (*i*) *fåvitsko* (fsv. oblik kasus av *fåvizka*), däremot av adj. på *-sk*; liksom också språkbeteckningar ss. *danska, franska* osv.

Betr. verben må anmärkas, att *minska* (= da. *mindske*) är bildat antingen med *-sk* till *min-* i *mindre* el. med *-k* till got. *mins*, mindre (jfr ags. *minsian*) såsom sv. dial., isl. *minka* till *min-*. Vb. *önska* (med *-n-* från mlty.) har sitt *-sk-* från grundordet fsv. *ösk*, önskan, vars *sk* dock i sin tur ytterst har verbalt ursprung; *älska* är avlett av ett adj. = isl. *elskr*. — I vissa verb, ss. lånorden *forska, äska*, är *-sk-* urspr. presensbildande suffix (jfr t. ex. lat. *crēsco*, perf. *crēvi*), vilket kommit att medfölja i hela böjningen, på samma sätt som det urspr. presensbildande *-n-* i *skina* till ie. *ski*, lysa.

-sla, -sle, se *sel*.

-st: i *tjänst* (fsv. *þiænist* m. m.), abstr. till *tjäna*; jfr *hyllest, ynnest* under *-est*. Hit höra ock de från lty. komna *brunst* (: *brinna*), *fångst, gunst, -komst* i *inkomst* osv., *konst, svulst, vinst*. — I *törst* är suffixet, historiskt sett, *-t* (*-tu-*), jfr *torr* av urgerm. **þurzu-* (se *-t*).

-ster, se *-der*.

-t: 1. i sbst. av växlande ursprung.

Stundom, efter tonlös konsonant, av el. motsvar. urgerm. *-ipō*, t. ex. *näpst, rykt* (fsv. *rökt*, till *rökia*, sköta, vårda), *räfst, täkt* (i *grus-, in-, ler-, löv-, våldtäkt*, till *taka*, taga), *ursäkt* (till fsv. adj. *ursaker* el. vb. *ursaka*), *väkt* i *morgonväkt* osv. (till *vaka* el. möjl. fsv. adj. *vaker*), *ändalykt* (till germ. vb. **lukjan*, tillsluta) — samtliga, utom kanske *ursäkt* o. *väkt*, avledda av verb —; o. möjl. lånordet *höft* (i *på en höft*) till *hov*, måtta. Annars, efter tonande konsonant, utvecklat till *-d*; se *-d* I. 1.

Ibland, likaledes efter tonlös konsonant, av ie. *-ti, -tu* (= germ.)[2], t. ex. *blåst, drift, gift* (: *giva*), *jäst, list* (jfr got. *lais*, jag vet), *sot* (av **suhti-* till got. *siukan*, vara sjuk), *torft, törst* (se *-st*), ortn. *Vist* o. *-vist* i *hemvist* (till germ. **wesan*, vara), *väft, växt, ätt* (av **aihti-* till germ. **aigan*, ega); el. i lånorden *bikt* (till fhty. *bijehan*, bekänna), *bukt* (av **buhti-*), *-dräkt* i *endräkt* (av **drahti-* till *draga*), *flykt* (av **fluhti-*), *jakt* (väl av **jahti-*, men ty. *jagd* av **jagoþ-*), *klyft* (av **klufti-*), *makt* (av **mahti-*), *tukt* (av **tuhti-*),

[1] Kvinnliga yrkestitlar, särsk. av officiell natur, som uppkommit i senare tid, t. ex. *lektor, postexpeditör*, kunna ej förses med avledn. *-ska* (lika litet som t. ex. *doktor* med *-inna*), i all synnerhet icke, då motsvar. titlar på *-ska* (o. *-inna*) redan äro i bruk om hustrur till personer med dessa titlar.

[2] I germ. spr. stundom växlande inom samma ord, jfr *växt* ~ isl. *vǫxtr*,

vikt (av **wehti-*), som även i nord. spr. givit el. skulle ha givit former på *-t* (*-tt*); annars efter tonande konsonant utvecklat till *-d*, se *-d* I. 2.

Hit hör också *läst* (skomakar-) av urgerm. **lais-ti-* till fhty. *-leisa*, fotspår, osv. (jfr *list* ovan). *Tolft* har ombildats av fsv. *tylft*, som uppkommit i anslutning till orden på *-ti*; i lånordet *hälft* ingår däremot snarast ett *-iþo*. Suffixalt är även *-t* i *lärft* (fsv. *læript* m. m.), till *lin* o. ett sbst. = isl. *ript*, tygstycke, besl. med *riva*.

En efterbildning av sbst. på (ie.) *-ti* (o. germ. *-iþō*) är det unga *upptäckt* till *upptäcka*.

Någon gång av (ie. *-to-* o.) urgerm. *-ta-*, t. ex. *frost* o. lånordet *knekt*; av (ie. *-tā* o.) urgerm. *-tō* i t. ex. lånordet *slakt*.

I kroppsdelsbeteckningen *höft* (från ty.) är *-t* sekundärt; jfr got. *hups* ds.

Trakt kommer ytterst av lat. *tractus*, en *tu*-stam (till *trahere*, draga), alltså motsvar. de germ. bildningarna på *-þu*, *-ðu* (se *-d* I. 3) o. sålunda även (efter tonlös konsonant) de ovan anförda *blåst*, *jäst*, *växt* (isl. *vǫxtr*).

Om *-t* i *hjort* se under *-ta*.

I åtskilliga ord på *-t* hör slutkonsonanten egentligen till det verbala grundordet, t. ex. *fläkt*, *glimt*, *skymt* av *fläkta*, *glimta*, *skymta* (se *-ta* 2).

I *läkt(e)* uppträder egentl. en omställning av lty. *letke* med diminutiviskt *k*.

2. i adj. såsom *bredbent*, *finhyllt*, *högländ* o. d. ingår ett denominativt tillhörighetssuffix urgerm. *-iđ* (alltså *-bainiđa-* osv.), som givit nord. *-d* (*-ð*; jfr *blåögd* under *d* slutet) o. efter tonlös konsonant *-t* (närmast *-þ*) såsom *-hyllt* av **hulþiđa-*, vilket *t* sedan analogiskt överförts till andra bildningar med ljudlagsenligt *d* såsom *-bent* osv. Se särsk. -hyllt o. jfr parallellbildningarna under *-ad*.

3. i adv. a. t. ex. *allmänt*, *mycket*, *öppet* av *-t* i adj.:s neutr. sg. (got. *-ata* = ie. *-d* i lat. *id*, det), stundom utan nu kvarlevande adjektiviska motsvarigheter t. ex. *enbart*, *mangrant*, *nogsamt*, *tätt och ofta*; *jämt och samt* till isl. adj. *samr*, samma. Med analogiskt tillagt *t*: *eljest* o. *straxt* till *eljes* o. *strax*; kanske också i *varest* (: fsv. *hvares*), se b.

b. i *dit*, *hit* o. *vart*, av pronominalstammar + *at*, åt (= lat. *ad*) för att beteckna riktning. Jfr ä. nsv. *södert*, *vänstert*, åt söder osv., av *söder åt* (*at*). Även *varest* (varefter *därest*) kan uppfattas som bildat med samma *at*.

c. i *samt och synnerligen* från mlty. (jfr got. *samaþ* osv).

-ta. 1. i sbst., saknas i inhemska ord[1]. Lånordet *kräfta*, från mlty. *krevet*, *kreft*, med *-a* tillagt i sv., innehåller samma i djurnamn icke ovanliga *t*-suffix som i eng. *hornet*, ty. *hornis*, bålgeting (se geting slutet) el. de inhemska isl. *alpt*, svan (germ. **albut-*, varom under Alt-), sv. *hjort* (germ. **herut-*) = ieur. *-d* i t. ex. grek. *kemás* (genit. *kemádos*), en antilop. I *lykta* (från lty.) hör *t* till grundordet (jfr ty. *licht*, med *-t* av germ. *-þ*); i lånordet *stötta* till stammen. *Klyfta* har ej gammalt *-ta*, utan är en yngre sidoform till *klyft* (se *-t*).

[1] I t. ex. redskapsnamnen (dial.) *bläkta*, *dryfta*, *gräfta*, *klyfta* hör *-ta* till de till grund liggande verben *bläkta* (av urgerm. **blakatjan*) osv.

2. i verb; stundom av el. motsvar. det urgerm. iterativ-intensiv-suffixet *-atjan, -itjan*, såsom i *fläkta, glimta, längta, skymta, skämta, snyfta, spänta* (till *spån* el. vb. *spåna*, ä. nsv. *späna*), *trängta, vänta, älta*; alltså **flakatjan* osv.; jfr got. *lauhatjan*, lysa; urspr. av substantivstammar på *-at, -et, -it* = ieur. *-ad, -ed, -id*, såsom t. ex. grek. *litházō*, jag stenar, av **lithadjō* till *líthas*, genit. *-ádos*, sten (jfr litografi). Härav deverbativerna *fläkt, glimt, skymt, skämt* (se *-t* 1).

Ofta hör dock i verb på *-ta t*-et till ett (ofta lånat) substantiviskt el. adjektiviskt grundord, t. ex. *akta* (: *akt*), *bikta* (: *bikt*), *bukta* (: *bukt*), *frakta* (: *frakt*), *frukta* (: germ. nominalstammen *furht-*), *häfta* (: fsv. *hapt*, band), *häkta* (från lty., etymol. = *häfta*), *jäkta* (: *jakt*), *lufta* (: *luft*), *lukta lukt*; etymol. = *lufta*), *mäkta* (: *makt*), *plikta* (: *plikt*), *rikta* (: ty. *recht*), *sakta* (: adj. *sakta*), *slakta* (: *slakt*), *tukta* (: *tukt*), *ursäkta* (: *ursäkt*), *vakta* (: *vakt*), *äkta* (: adj. *äkta*); el. också till stammen ss. i *välta* osv.

-te: i mask. i smeknamns- o. diminutivbildningar, t. ex. *brunte*, jfr sv. dial. *mante*, liten gosse : *man* (i riksspr. *pass mante*, jfr 'stopp min gubbe lilla' osv.), ä. nsv. *ronte*, galt: *rone*, sv. dial. *runte*, vädur : *runnbagge, konta* : *kona, kulta* : *kulla, Dante* (: *Daniel*), *Jonte, Svente* m. fl.;

i neutr. *löfte*, från mlty. *lofte, lovede* (jfr ty. *gelübde*) till *lova*; *rykte*, från mlty., innehåller en avledn. av en bildning på urgerm. *-ti* till *ropa*.

-ter, se *-der*. — *Slåtter* (jfr fsv. *slat*) har möjl. utbrutits ur sammans. såsom *slåtterkarl* (av fsv. genit. *-ar*).

-tor i *kantor* osv., se *-ör*.

-tur i *docentur* osv., se *-ur* 1.

-tör i *direktör* osv., se *-ör*.

-ung, se *-ing*.

1. **-ur, -tur** (betonat): av lat. *-ūra* (*-tūra* av *tū* + *rā*), egentl. av vbalabstr. på *-tū*, t. ex. de lat. grundorden till *censur* till *census* (av *-t* + *tū-*), *kultur* till *cultus*; sedermera analogibildningar ss. *docentur, intendentur* osv.; i *bravur* av fra. *bravoure*, av ital. *bravura*; jfr den romaniserande bildningen *krumelur* till *krum*, krokig. Etymol. = *-yr* av fra. *-ure*. Jfr även under *-ör*. — Däremot är *-ur* icke suffixalt i *sinekur* (lat. *sine cūra*, utan omsorg) el. samhörigt med suff. *-ur* i *tambur* (jfr ital. *tamburro* m. m., f. ö. av ovisst urspr., se tambur- 3) el. *filur* med senare tillagt *-r* (fra. *filou*).

2. **-ur** (obetonat), av urgerm. *-ura-* i *masur*; fsv. *fiætur*, ä. sv. *klappur*, o. *stavur* motsvar. sv. *fjätter, klapper-* o. *staver* (se *-er* mom. 2). I personn. *Hildur* ingår den nisl. nom.-ändelsen *-ur* (motsv. *-r* i isl. *Hildr*). — Ursprungligt i det egentl. persiska *asur* (*lasur*).

-us, från lat. *-us* i *kritikus, politikus* o. d., blott med skämtsam o. ofta i viss mån nedsättande anstrykning (jämfört med *kritiker, politiker*), o. slangspråkets efterbildningar *friskus*, frisk, *fräckus*, fräck, *vinkus*, vink, osv. ävensom det mera oregelbundna *fiffikus*[1]. Jfr *-is*.

[1] Ej att förväxla med det i nordnorrl. o. i sht finnl. dial. förekommande *-us* i okvädinsord på män, från det ytterst allmänna finska *-us* i samma anv. (jfr Saxén Sv. lm. XI. 3: 99).

-yl i *redikyl* av fra. *réticule* av lat. *rēticulum*, med dimin.-suffixet *-culum* till *rete*, nät; *kalkyl* av fra. *calcul* är ett deverbativ av *calculer*, till lat. *calculus*, liten sten (dimin. till *calx*); i *asyl*, ytterst av grek. *ásylon*, är däremot *-yl* ej suffixalt (till grek. *a-* med privativ betyd. o. *sylân*, röva).

-ym i *kostym*, ytterst av lat. ack. *consuētūdinem*, vana; däremot i *volym* (fra. *volume*) av lat. *volūmen* till *volvere*, rulla; i *parfym* hör *-ym* till stammen (jfr fra. *fumer*, röka).

-yr: vanl. av fra. *-ure*, motsv. lat. *-ūra* (se *-ur*), t. ex. *blessyr*, *broschyr*, *chevelyr* (lat. **capillatūra*), *dressyr*, *frisyr*, *glasyr* av fra. *glaçure* till *glacer*, komma att frysa, men liksom ty. *glasur* påverkat av *glas*; *koaffyr*, *leklyr*, *miniatyr*, *paryr*, *tortyr*, *turnyr*, *uvertyr*; jämte nybildningen *flottyr* till flott. — I *martyr* ytterst av grek. *mártyr*; *porfyr* (från fra.) ytterst av grek. *porphýra*, purpur; i *satyr* ytterst av grek. *sátyros* o. i *vampyr* ytterst av serb. *-ūr*.

-ysk: i *fransysk*, av ä. nsv. *fransösk*, jämte *-ösisch*, från ty., till ty. *franzose*, av fra. *français* (av **frankiscus*; med germ. *-isk-*; se *-sk*); se f. ö. art. fransk.

-å: i *tablå* osv., jfr under *-ell* 2.

-än: ofta av fra. *-ain* av lat. *ānus* (se *-an* 2), t. ex. *suverän* (mlat. *superānus* = *sopran*). — I *migrän* (fra. *-aine*) är *-än* ej suffixalt: grek. *(h)ēmi-kranía* (jfr *kranium*).

-är: av fra. *-aire*, av lat. *-ārius*, *-ium* el. *-āris*, t. ex. sbst. *cirkulär*, *formulär*, *millionär*, *pensionär* el. adj. *elementär*, *vulgär* osv.; jfr *-iär*, *-när* o. *-are*.

-æus, se *-eus*.

-ör, **-tör**: av fra. *-eur*, *-teur* (dels yngre lärda o. dels folkliga former); bl. a. i nomina agentis, egentl. av lat. *-(ā)tor* (t. ex. *cantor* = sv *kantor*), till part.-pf.-stammen av verb o. sedan i fra. analogibildningar direkt till infinitivstammen (jfr motsvar. förh. under *-ur* 1); t. ex. *aktör*, *chaufför* (etymol. = *kalfaktor*), *dansör*, *massör*, *medaljör*, *valsör*, *vivör* jämte de ej i fra. förekommande *grossör*, *leverantör*, *skrodör*; i sakliga konkreta t. ex. *parlör*, *portör*; i abstr. motsv. lat. *-or*, t. ex. *dusör*, *favör*, *longör*, *valör*, *vigör*. — Etymol. = *-or* i *matador*; se *-or*.

-ös (-iös): av fra. *-eux*, *-euse*, av lat. *-ōsus*, *-ōsa* (egentl.: försedd med, till sbst.; av omstritt urspr.), t. ex. adj. *muskulös*, *melodiös*, *nervös*, *religiös*, *skandalös*, *tendentiös* el. med inhemsk stam: *svinös* jämte *-iös*; dessutom i fem. sbst. till mask. på det obesläktade *-ör*, t. ex. *dansös*, *massös* el. utan motsvar. mask. t. ex. *brodös*, jfr även ä. sv. *polkös* Dalin 1853; av sakliga konkreta t. ex. *mitraljös*.

En del suffix, som i urspråken spelat en högst betydande roll, ha på grund av ljudutvecklingen (synkope m. m.) redan före den litterära tiden försvunnit, t. ex.

urgerm. *-a* (ie. *-o*), s. k. *a*-stammar, ss. i urgerm. **wulfaz* m. (sv. *ulv*) = sanskr. *vṛ́ka-* osv., av ie. **ulku̯-o-s*; motsv. sanskr. *-as*, grek. *-os*, lat. *-us* (genit. *-i*), el. urgerm. **werka(n)-* (sv. *verk*) = grek. *(ϝ)érgon*, av ie. **uergo-m*. — Ofta med agentisk el. participial karaktär, ss. i adj. *lat*, som släpper efter o. d. (: *låta*), *trygg*, som tror el. har trott el. litat (: *tro*),

ord av typen *stenbit* el. (Magnus) *Smek*[1]. — I neutrala vbalabstr. icke sällan med starkt rotstadium i förh. till det starka verbet, t. ex. *skall, skalv, språng, tvång, varp, varv* till de st. vb. fsv. *skælla, skælva, springa, þvinga, værpa, hværva*, el. de mer el. mindre konkreta *band* till *binda, vrak* till fsv. st. vb. *vræka* osv.

urgerm. *-ja(-ia)*, s. k. *ja*-stammar, motsvar. ieur. *-io*, egentl. ett adjektivsuffix, ofta använt i substantiveringar o. sedermera bl. a. som tillhörighetssuffix[2] t. ex. urgerm. **hazja-*, sv. *hägg*, till *hage*, alltså 'hägnadsträd', urgerm. **harja-*, sv. *här* = fpreuss. *karja-*. till litau. *kãras*, krig; el. som diminutivsuffix[2] t. ex. urgerm. **fulja-*, sv. *föl*, jfr *fåle*, urgerm. **kiđja-*, sv. *kid*; el. utan särskild betyd.-skiftning t. ex. urgerm. **kunja-*, sv. *kön*. I vissa fall (i regel efter lång rotstavelse) uppträder *ja*-suffixet (*ia-*) i sv. som *-e* t. ex. mask. *herde* o. neutr. *törne*, se under *-e*.

Hit hör, historiskt sett, en grupp möjlighetsadj., oftast bildade på preter. plur. rotstadium, med i böjningen avljudande *-i, -ja*, t. ex. *gäv, häv, -kvæm-* (i *bekväm*), *-næm-* (i *angenäm*, jfr got. *andanēms*), *för*, el. isl. *lægr, sætr*, som sannol. ligga till grund för *läge, säte*; vilka bildningars indoeur. urmönster trol. äro avledn. på *-io* av gamla rotnomina, jfr t. ex. sanskr. *vāhya-* : *-vāh*.

urgerm. *-ō* (ie. *-ā*), s. k. *ō*-stammar, ss. i urgerm. **sakō* (sv. *sak*), samma bildningstyp som lat. *mensā*, grek. *timḗ* osv. — Hit höra t. ex. *gjord* (sadel = isl. *gjǫrð*), *tång* (= fhty. *zanga* osv.), *våg*, väginstrument (= fsax. *wâga* osv.), o. bl. a. även en grupp med starkt rotstadium till verbrötter el. starka verb, t. ex. *grep* (germ. *-ai-*), grepe, till germ. **grīpan*, gripa, *led* (*-ai-*), resa o. d., till germ. **līþan*, gå, *stång* till **steng-* i *stinga*, **vēt* i ortn. *Veta* (= isl. *veit*) till fsv. *vita*, vetta; jfr isl. *kvǫl* f., kval : germ. **kwelan* osv. — Stundom germ. *-wō*, t. ex. *mad* (germ. **maþwō* el. *mađwō*; jfr lat. *metere*, meja; el. möjl: ie. *-tuā* till roten *mē* i *meja*).

urgerm. *-iō*, s. k. *iō*-stammar, ss. i urgerm. **a(ɣ)wiō*, sv. *ö*, till **ahwō-*, vatten (= lat. *aqua*), **armio-*, sv. *ärm*, till *arm*, **haiþiō-*, sv. *hed*, jfr fkymr. *koit*, skog, **meuziō-* el. **mūziō-*, sv. *myr*, till fhty. *mios*, mossa, el. ags. *mos*, myr (jfr sv. *mossa*), i dessa fall som tillhörighetssuffix (jfr *-ja*); sv. *skön*, gottfinnande; el. med femininsuffixet nom. *-ī*, genit. *-iō-*, se under art. mö, röj o. orre (dalm. *ynn* av urgerm. **urznī-* till *orre* av **urz-*).

urgerm. *-i* (ie. *-ī*), s. k. *i*-stammar, ss. i urgerm. **ɣastiz* (jfr urnord. *SalisastiR*, sv. *gäst*) av ie. **ghost-i-s* (= lat. *hostis*). I äldre urgerm. tid mycket använt att bilda verbalabstrakter, i sht mask., vilka i nord. spr. ofta motsvaras av neutr., t. ex. **slagi-* (ty. *schlag* m., men sv. *slag* n.); se t. ex. under bett, drev (~ ty. *trieb* m.), grepp, sken, skott, skred, snitt, steg, svek, såd, såg (under suga). — En särskild grupp av gamla

[1] Sådana ord som *fjäske(r), slarv(er)* (se under *-er*) förete samma typ, men ha åtm. i regel uppkommit långt sedan avledn. *-a* försvunnit; de höra därför till de under III (början) anförda bildningarna.

[2] Jfr *-e* ovan o. *-iō* nedan.

bildningar på germ. *-i* (*-ia*) bilda de s. k. möjlighetsadjektiven, varom under *-ja*.

urgerm. *-u* (ie. *-u*), s. k. *u*-stammar, ss. i urgerm. **sunus* (urnord. *sunuʀ*, sv. *son*), motsv. (med avljud) sanskr. *sūnú*, fslav. *synŭ* (även *n*-et är här suffixalt); jfr grek. *pe̯khys*, aln (se bog), lat. *manus* (genit. *-ūs*), hand. Hit höra t. ex. *köl* (= isl. *kǫlr*), *lag*, vätska (= isl. *lǫgr*, sjö), *mal*, insektnamn (= isl. *mǫlr*), *mjöd* (= isl. *mjǫdr*), *val* (som måttsord = isl. *vǫlr*, käpp), *vall*, fält (= isl. *vǫllr*).

Med dessa avledningar ha ett stort antal nordiska ord bildats, som nu förefalla suffixlösa, så t. ex. *band* ej blott genom vokalförändring (avljud) av *binda* utan av urgerm. **banda-* el., om indoeuropeiskt, av **bhondho-*. »Suffixlösa» äro däremot, historiskt sett, bl. a. en mängd jämförelsevis unga verbalabstrakter såsom *knäck*, *släng*, *smäll* el. neutr. *gnissel*, *jäkt*, *klink*, *knog*, *knåp*, *kälk*, *käx*, *plugg*, *skval*, *skvaller*, *slit*, *släp*, *spring* osv. (andra ex. se nedan III samt ovan under *-l*, *-r*, *-s*, *-t*).

Utan suffix uppkomna äro ock en del substantiveringar, såsom *djup*, *svensk*, *sår* osv. till motsvar. adjektiv, sbst. *dricka* till vb. *dricka* osv. (se nedan III), samt slutligen en del elliptiska ord, t. ex. *bil*, *rek*, *Greta*, *Rika* osv. (se nedan III samt Förklar. o. förkortn. under ellips).

Ett antal bildningar utan vokalisk avledning (rotnomina) funnos i det indoeur. urspr., t. ex. **pĕd-* (*pŏd-*), fot, **năs-*, näsa, **aus-*, öra, **kerd-* (**kord-*), hjärta, **dhur-* (m. m.), dörr, **gu̯ŏu̯-*, oxe, ko, **mūs*, råtta, **nāu̯-* skepp[1]. I senare tid böjas dessa som s. k. konsonantstammar el. ock ha de — oftare — utvidgats med allehanda suffix, *-an*, *-ōn*, *-i* osv.

Slutligen bör framhållas, att en del bildningselement, som nu göra intryck av vanliga suffix, i själva verket uppstått i en nominalböjning med inom paradigmet växlande stammar (heteroklis)[2]. Så har *r* i ty. *wasser* o. *n* i *vatten* sitt egentliga ursprung i en ieur. böjning nomin. *-ōr*, genit. *-n-és*; o. *t* i *salt* (~ lat. genit. *salis*) beror väl på ett ieur. paradigm **sāl-d* o. *sāl-i*, genit. *sal-n-és*.

Av prefixen el. de till avledning nyttjade förstavelserna äro följande de från etymologisk synpunkt anmärkningsvärdaste[3]:

a- i *ateist*, av grek. *a-* med upphävande betyd., av ie. *n̥-*. — Framför vokal *an-* i *analfabet*. Etymol. = lat. *in-*, ty. *un-*, sv. *o-* (se *in-* o. *o-*).

1. **an-** i *anhang*, *anrycka*, från lty. o. ty. *an-* = det inhemska *å-*.

2. **an-** i *anlete*, *anskrämlig*, *ansvar* o. *andöva* (i tilläggen), inhemskt, av ä. fsv. *and-* = got. *anda-*, ty. *ant-* (i *antvarda*); besl. med lat. *ante*, framför (varav sv. *ante-*) o. grek. *antí*, emot (varav sv. *anti-*). Identiskt

[1] Den möjligheten föreligger dock, att även dessa på ett tidigare stadium av det indoeur. urspråket haft suffixala element, som ljudlagsenligt bortfallit; liksom i sv. *band* av **banda-*, grek. *paĩs*, genit. *paidós*, av **pau̯id-* osv.

[2] De där uppträdande bildningselementen (*r*, *n*, *d* osv.) kunna dock ej till sitt yttersta ursprung skiljas från motsvar. här behandlade suffix. Så är t. ex. *n*-et i den ovan nämnda genit. *-n-és* (jfr sanskr. *ud-n-ás*) identiskt med den för *n*-stammarna karakteristiska konsonanten (se *-a*, *-e*).

[3] Då ordboken i särskilda artiklar redogjort för dessa prefix, behandlas de här, i motsats till suffixen, i allra största korthet.

med det från ty. komna *ent-* i *entlediga*, av ä. *ant-*, i nominala sammans.: emot, i verbala vanl.: bort från; ävensom *um-* o. *unt-*.

3. **an-** i *analfabet*, se *a-*.

av- i t. ex. *avdanka, avgud, avvittra* = adv. o. prep. *av*.

be-, från lty. *be-* = *bi* nedan o. senare delen av grek. *amphí*, omkring: *begripa* alltså egentl.: gripa omkring — Synnerligen ofta bl. a. i verb som tjänstgöra som transitiver till vid sidan stående enkla intransitiva verb (vanl. med prepos. *på* men även *i, med, till* m. fl.), t. ex. *bearbeta* (: *arbeta på*), *bebo* (: *bo i* el. *på*), *belysa, besvara* osv. — Bruket av denna tyska förstavelse har tack vare särskilt V. Rydbergs ingripande under 1870-talet gått starkt tillbaka, så att nu allmänt t. ex. *främja* o. *pryda* föredragas framför *befrämja* o. *bepryda, hedra* (utom i Finnl.) undanträngt *behedra* osv.

bi- i t. ex. *bihang*, från mlty. *bi-* = ty. *bei* = *be* ovan.

de- i *degradera, deverbativ* osv., från lat. *dē-*, av, från.

dis- i *disharmoni, disponera* osv., från lat. *dis-*, i sär (urbesl. med *två*).

ent-, se *an-* 2.

er-, från lty. o. ty. *er-*, obetonad sidoform till *ur-* = sv. *ur-*. Ofta med resultativ betyd. t. ex. *ertappa*, till ty. *tappen*, famla, treva, alltså: genom trevande nå fram till.

för-, som obetonad partikel, i regel från ty.: mlty. *vor-*, ty. *ver-*; se f. ö. ordb. samt ovan under *-a* 3 *b β* o. nedan under IV.

före- som betonad partikel (i *förefalla*) = mlty., ty. *vor*.

ge-, från lty. t. ex. *gemen* el. hty. t. ex. *gedigen*; åtm. till funktionen motsv. lat. *com-* (= *cum*, med) i *commūnis*; f. ö. = *g-* i *granne* (got. *garazna*).

im-, se följ.

1. **in-**, i *inhuman, inkompetent* m. fl., från lat. *in-*, med upphävande betyd., etymol. = *o-*; framför läppljud *im-* t. ex. *impopulär* (jfr *um-* av *un(d)-*).

2. **in-** = adv. *in*, dels inhemskt, t. ex. *inbördes, inhyses, inälvor*, o. dels lånat från ty., t. ex. *inbilla, intyg*; se för övr. art. in.

miss-, inhemskt o. lånat från ty.; egentl.: rotbesl. bl. a. med lat. *mūtāre*, förändra, o. f. ö. med *mista, miste, skilsmässa* osv.; se ordb.

o-, inhemskt = ty. *un-*, lat. *in-* (se *in-*), grek. *a-* (i *ateist*) osv., av ie. **n̥-*; med nekande el. upphävande betyd., t. ex. *ofred, ohelga*, (jfr *otukt* ~ *tukt*), el. av pejorativ karaktär t. ex. *okynne, oting*. Samma *o-* urspr. även i *övermage* av *o-formaghi*.

re- i *reaktion, reformera* osv., av fra. o. lat. *re-*, åter.

sam-, inhemskt = got., sanskr. *sama-*, grek. *(h)omo-*; t. ex. *samtala, samvaro, samvete*.

um- i vissa verb, t. ex. *umbära, -gälla*, från mlty. *um-*, av *unt-, und-* = *und-*.

und-, åtm. i regel från mlty. *unt-, ent-*, t. ex. *undfå* efter mlty. *entvân, undseende*, jfr mlty. vb. *untsên*, rädas för, väl egentl.: undvika att se på; av fsax. *and-, ant-* = *an-* 2, *ent-, um-*.

ur-, inhemskt i *urarta, urbota, urfjäll, ursinne, ursäkt, urtima* = t. ex. fhty. *ur-* (ty. *er-*; se *er-*). Från växelformen *or-*: *orlov, orsak* o. från

ör-: *örlig*. — Identiskt med *ur-* som förstärkningsord, t. ex. *urgammal*, efter ty. *uralt*, o. för att beteckna ursprung o. d., t. ex. *urbild*, *urtid*; i båda fallen från ty.

van-, med upphävande el. förringande betyd. av samma slag som t. ex. ty. *miss-*, *un-*, *ver-*, till isl. *vanr* osv., saknande; i t. ex. *vanför*, *-frejd*, *-tro*, *-vett*; förr brukat mer än nu (t. ex. *vanbruk*, *-hopp*, *-mod* osv.).

veder-, dels av fsv. *vedher*, biform till prepos. o. adv. *vid*, t. ex. *vederbörande*, *vederdeloman*, *vederstygglig*, dels från de etymol. identiska tyska motsvarigheterna, t. ex. *vederdöpare*, till ty. *wieder* i betyd. 'åter', *vedersakare* o. *vedervärdig* till ty. *wider*, emot (jfr *vidrig*). Åtskilliga hithörande, från ty. komna ordskapelser kunna med fördel utbytas mot inhemska, t. ex. *vedervärdig* ~ *motbjudande*, *vedervilja* ~ *motvilja*.

Som förstärkningsord användes, utom det ovan nämnda *ur-*, t. ex. *pin* (*pin kär*), *splitt(er)-*, *spritt-*, *stock-*, *storm-*, *stört-*. *ärke-*.

(Om förhållandet mellan grundord och avledning.)

Stora svårigheter möta ofta icke-fackmän vid försöken att bestämma, vilket ord som är grundord (primärt) i förhållande till ett annat[1]; och det kan stundom även för specialisten vara vanskligt nog.

Att här uppställa allmänna regler är ej möjligt. Ett avgörande kan i många fall ej träffas utan specialundersökningar av varje avledningshistoria i förening med kännedom om den indoeuropeiska ordbildningsläran i allmänhet. Rent teoretiskt sett kunde t. ex. *glimt* vara grundord till *glimta* (i så fall en ieur. bildning på *-ad-*, *-id-*[2]), men det är likafullt absolut visst för den, som undersökt dessa bildningars öden, att förhållandet är omvänt; lika visst som att t. ex. lat. *pugna*, strid, ej, såsom det kan förefalla, är grundord till *pugnāre*, strida (ehuru annars lat. verb av denna klass historiskt utgå från just dylika bildningar på *-ā*), utan tvärtom det förra bildats av det senare, som i sin tur är avlett av *pugnus*, knytnäve; alltså egentl.: kämpa med nävarna. Men bevis kunna här ej lämnas utan att rulla upp en stor del av den indoeuropeiska ordbildningens historia. Naturligtvis kan man ej heller blott på grundval av de yngre formerna avgöra något i dessa frågor. Orden måste återföras till sina grundformer, då det visar sig — för att taga ett exempel ur högen — att t. ex. sbst. *sticka* varken är bildat av det likalydande verbet el. detta av substantivet o. att *sticka* i betyd. 'stechen' har ett helt annat ursprung än *sticka* (eld på) el. *sticka* om strumpor o. d.

I vissa fall kan man dock utan ingående kunskaper med tämligen stor säkerhet fälla en dom i dylika frågor. Om av två ord det ena upp-

[1] De etymologiska uppgifter, som förekomma även i (icke-språkliga) vetenskapliga arbeten o. uppslagsböcker, äro åtm. från denna synpunkt mycket ofta falska eller vilseledande. Där det meddelas, att 'A kommer av B' bör det icke sällan heta, att 'B kommer av A' el. också ha A o. B ett gemensamt ursprung el. äro de blott 'besläktade' (f. ö. stundom icke ens det).

[2] Samma el. en fullt analog uppfattning gjorde sig också i den språkvetenskapliga litteraturen stundom gällande ännu på 1880-talet.

visar omljudsvokal, är det i regel sekundärt i förhållande till det andra, t. ex. *hysa* till *hus*, *värma* till *varm*, *ävlas* till *avel* [1]. Men stundom kan, vad som förefaller som omljud, i själva verket bero på avljud. Eller också kan förhållandet vara på annat sätt invecklat. Så t. ex. är sv. *stegel* ej bildat av vb. *stegla* utan grundord till detta; men substantivet har fått sin omljudsvokal (äldre *-ä-*) från det avledda verbet o. har självt haft formen **staghl* = isl. *stagl*.

Stundom kan emellertid, som nämnts, intet bestämt avgörande träffas. Så finnas t. ex. en del forn- och nysvenska substantiver av typen *fylla* o. *villa* med dels adjektiviska o. dels verbala betydelser ('fullhet' o. 'fyllnad' osv.), och det synes ofta omöjligt att veta, om avledningar av adj. (**falliōn* osv.) genom inflytande från vid sidan stående likalydande verb fått dessa senare betydelseskiftningar eller om man har att antaga 'olika ord' av resp. denominativt o. deverbativt ursprung. Eller andra fall. Vb. *lova* är antagligen avlett av sbst. *lov*, men enl. Brugmann är förhållandet omvänt. Vb. *tåga* kan betraktas som en avledning av sbst. *tåg*; det kan dock även tolkas som en parallellbildning till detta ('aoristpresens' i förhållande till got. *tiuhan*, draga). Osv.

Särskilt bör man taga sig till vara för att, såsom ofta sker, bedöma dylika frågor från det moderna språkets synpunkt. Därav att t. ex. *djup*, *ljus* m. fl. (sannol.) äro substantiveringar av motsvar. adj., sluter man gärna, att på samma sätt sbst. *lugn* bildats av det likalydande adjektivet, men förhållandet är i själva verket omvänt.

II.

Vid sammansättning ha två självständiga ord sammansmält till ett [2].

Här meddelas först exempel på de från formens och betydelseförhållandenas synpunkt viktigaste typerna, representerande olika bildningar från mycket olika tider, dels inhemska o. dels lånade el. översatta.

1. Senare leden är ett sbst.

sbst. + sbst.:

bergland, men *bergsbygd* (jfr nedan), *beståndsdel*, *befälsgrad* (men *befälhavare*, efter ty. *befehlhaber*, egentl. en avledd sammans.; jämte *befehlshaber*, varifrån ä. nsv. *befälshafvare*), *mangelbod*, men *handelsbod*, (ty. *handels-*), *sportartikel*, men *sportstidning*, *Kårlberg* (personn.), *Karlbérg* (ortn.), *Karlsbórg*, *Tegnérsplatsen* (jfr det felaktiga *Tegnérgatan*), *Viskafors* (till *Viskan*), *Hagaparken*, *Sofiahemmet*, *Mariefred* (till lat. genit. sg. *Mariæ*), *Marienglas* (från ty.), *Jälmar(e)kräftor*, *Londondimma*, *Schweizerost*, *fadersglädje* o. det analogiska *modersglädje* (se nedan), *farbror* (fsv. *faþurbroþir*, till genit. sg. *faþur*), *broderskärlek*, men *brodermord*, *broderfolk*, närmast: ett folk vilket i förh. till ett annat är som en broder (*un peuple-frère*), men *brödrafolk*, ett folk, vars medlemmar sinsemellan äro bröder (*un peuple de frè-*

[1] Däremot kunde möjl. (ehuru det ej är troligt) *avel* vara sekundärt till *avla*.

[2] Om begreppet sammansättning se f. ö. nedan.

res)[1], *himmelsfärd*, men *himmelrike* (jfr fsv. *himirike*) o. *himlakropp* (till fsv. genit. plur. *himla*), *hungersnöd* (motsv. i fsv.), men *hungerkänsla*, *krigsförklaring* (om t. ex. den avledda sammans. *krigföring* se nedan), *vinhandel*, men *brännvinshandel*, *statfolk*, *-karl* (till stat 1), men *statskonst*, *-man* (till stat 2), *barnsbörd*, men *barnbördshus*, o. *helgsmål*, men *helgmålsringning*, *landbacke(n)*, men *landsman*, *lantbo* o. *landamäre* (till fsv. genit. plur. *landa*, se nedan), *arvegods*, men *arvkonung*, *-prins* o. *arvsrätt*, *bön-* o. *bönehus* (fsv. *bönahus*), *örnnäsa* (men *Ar(a)näs* till en äldre form *ari*, örn), *flodhäst*[2] (efter ty.), *dagakarl* (till fsv. genit. plur. *dagha*), men *daglönare* o. *dagsverkare*, *karlakarl*, *sjumila-* o. *sjumilsstövlar*, *juldag* (fsv. *iula-*), *sedelära*, men *sedvana*, *domedag* (fsv. *dōmadagher*, till *dōme* m.), men *dombok* o. *domsbasun* (till *dom*), *skyttegille* (till gen. plur. av den äldre formen *skytte*, skytt), *fädernejord*, men *fädernesland*, *beteshage*, men *bältros* (*bältespännare* är en avledd sammans. till *spänna bälte*), *klädesplagg*, *klädedräkt* o. *klädkammare*, *sädeskorn* till *säde* n. i *utsäde* osv., *gossebarn*, men *gosskola*, *bågskytt*, *bagar(e)bod*, *kammarjungfru*, *flickklänning*, men *skolflicksklänning* (jfr nedan), *frågodag*, men *frågeform*, *mankön* (= fsv. *man-* o. *mannakyn*) o. *mansålder* (fsv. *manzalder*), *kvinnokön*, *kvinnfolk* o. *kvinnsperson*[3], *födoämne* (till fsv. genit. sg. av *föda*), men *födkrok* (möjl. till verbet), *kronbrud*, men *kronofogde*, *sid-* o. *sidovind*, *gatutrafik*, men *gathörn*, *fastedag* (av *fasto-*), *hjärtevän*, men *hjärtfel*; *konvalj(e)bukett*, *familjefest* till ä. nsv. *familje*, *champagneglas* (uttalat dels *champanj-* o. dels *champanje-*, det senare till en äldre uttalsform); *vattusot*[4], *vattenkonst* o. *vatt(en)välling*[5]; *grissleägg* (till *grissla*), men *nässelkål* (till *nässla*), *bjällerklang* (till *bjällra*), *äpple-* o. *äppelträd*; *deltaland*, *akacia-* el. *akacieträd*; *nipperask*, *bilderbok* (med pluralt första led, efter ty. *bilderbuch*); *krigsskådeplats* (med sammansatt senare led); *Vårfrudagen*; *beckbyxa* (om sjöman), *klumpfot* (även om personer), se nedan o. ordb. under -lig; *martisson* (till lat. *Martis*, genit. sg. av *Mars*), *neptunigördel* (till lat. *Neptuni*, genit. sg. av *Neptunus*); *prinsen-regenten*, *Hyltén-Cavallius*; *Slesvig-Holstein*; däremot äro t. ex. *Afrikaresande*, *Västindiefarare*, *ordförande*, *husbygge* att betrakta som avledda sammans., varom nedan.

adj. (kompar., superl.) + sbst.:

bittermandel (från ty.), *blanksmörja*, *blåbär* (men *blått bär*), *dubbelfönster* (efter ty.), *frisinne* (efter ty.), *fullmåne* (jfr ty. *vollmond*, lat. *plenilunium*), *gröngöling*[6], *hårdhandskarna*, *högsäte*, *latbänk* (jfr ty. *faulbett*),

---

[1] E. H. Tegnér Hemmets ord s. 19. — Andra typer tillhöra got. *brôþrulubô* o. *brôþra-lubô*, broderskärlek.

[2] Ytterst efter grek. *(h)ippopótamos* (med omvänd ordning av sammans.-lederna).

[3] Åtm. väsentligen av *kvinnes-* av *kvinnos-*, med analogiskt *-s* för *kvinno-* (vartill ä. nsv. *kvinneperson*); delvis möjl. också av fsv. *kvindes-* till *kvinde* n., kvinnfolk; se närmare tilläggen. Jfr *sagesman* av *sagus-* för *sagu-*.

[4] Se ordb. under vattu-.

[5] Dial. *vassvälling* utgår liksom *vassgröt*, *-verk* m. fl. från det vanliga fsv. *vat(n)s-* = isl. *vaz-*, vilken form däremot utdött i det egentliga riksspr.; se ordb. under vatten.

[6] Då ett enkelt *göling* finnes i dial., har man icke anledning att här antaga en s. k. avledd sammansättning till *grön* o. *gol* (*gul*) av samma slag

latmask [1], *rödstjärt* (s. k. bahuvrîhi-sammans.) [2], *sjukrum* [3], *svagdricka* (men *svagt dricka*); *lillfinger* (av fsv. *litla finger*), *lillebror*, *svarte-petter*, *ytterfönster* [4], *Svartån*, *Skönadal*; *dummerjöns* (till fsv. nom. sg. *dummer*), *ungersven* (till fsv. nom. sg. *unger*), *engelsman* (jfr fsv. *engilsk man*), *fransman* (till mlty. adj. *frans*); *dagligdags*; *rikemans barn*, möjl. till mlty. *rike*, rik = *rike-* i *rikedom* (vid sidan av isl. *rikdómr*), alltså den gamla *ja*-stamsformen, *sötebröd(sdagar)*, möjl. på samma sätt till lty. *söte* (se under söt); till kompar. ytterst sällsynt, (utom t. ex. *ytterfönster* ovan) *fler-* o. *mindretal*, *mervärde*, samtliga efter ty. — Hit höra historiskt sett även *helgdag* av fsv. **hælghe dagher*, svag form till *helig* (jfr dat. *hælgha daghe*), nu uppfattat som sammansatt med sbst. *helg*; ävensom *troman*, *-tjänare* till fsv. adj. *tro*, trogen. En urgammal sammans. av adj. + sbst., motsvar. ett nord. **frī-hals* (s. k. bahuvrîhi [5]), ligger till grund för sbst. *frälse*, frihet. — Om sådana sammans. som *Mörbylånga*, *Tomelilla*, se nedan under 2 [6].

räkneord + sbst.:

engifte, *trefot*, *femkrona*, *sjustjärnor(na)* (efter ty. *siebengestirn*), *åttkant* (förr även *åtta-*, liksom ännu den avledda sammans. *åtta-* o. *åttkantig*), *älvakaffe*; *fjärdedel*; *förste-lantmätare*;

pron. + sbst.:

all-, *någonting*, *någonsin* (: *sin*, gång), *ann(an)dag*, *vardag*;

verb + sbst.:

bind- el. *bindevokal* [7], *brygghus*, *brännblåsa*, *bärrem*, *dilam* (jfr ä. nsv. *deggielam* till *dägg(i)a*), *dragspel*, *däggdjur* (jfr ty. *säugetier*), *födgeni* (knappast till sbst. *föda*; se Tillägg), *hittegods* [8], *knäckebröd*, *körsven*, *levebröd* (från da.), *liggplats*, *läkemedel* o. *läkkött*, *läsebok* (jfr ty. *lesebuch*), *pekfinger*, *plägsed*, *skiljemur* [9], *skådeplats* (efter ty. *schauplatz*), *smädeord*, *sparbank*, *-bössa*, *-kassa* (jfr ty. *sparbüchse*, *-kasse*), *springpojke* (jfr ty. *laufbursche*), *strömoln*, *sändebud*, *tuggtobak* (jfr ty. *kautabak*), *väntetid* o. *väntsal* (jfr ty. *wartesaal*); *avrättsplats* (förr även *afrätt-* o. *afrättes-*), *in-*

---

som t. ex. *tjockhuding* till *tjock hud*. På samma sätt förhåller sig t. ex. *urvisare* (av *ur* o. *visare*) till *vägvisare*, som däremot bildats till *visa vägen* (jfr nedan).

[1] Använt om personer har ordet uppstått ur uttr. ss. *taga latmasken ur någon* (se Tillägg).

[2] Jfr ty. *rotschwänzchen*, ital. *codirosso* osv.

[3] Jfr eng. *sick-room*, ty. *krankenstube*.

[4] *Ytter-* kommer ofta av den svaga formen *yttra* (*yttre-*; så alltid i ortn., ss. *Ytterby* av fsv. *Ytraby*), men är stundom efterbildning av ty. sammans. (lty. *ûter-*).

[5] Av samma slag som de i ordb. under *-lig* anförda sammansättningarna.

[6] Jfr motsvar. bildning med adj. + sbst. i rom. spr. hos de ord, som ligga till grund för *belvedär*, *malör*, *miljö*, el. (med adj. efter) *republik*, *vinäger*.

[7] Sammans. med starka verb i förra leden ha annars i regel icke *-e* (ex. se nedan); *bindemedel* beror på inverkan från ty. *bindemittel*.

[8] Sammans. med verb efter I konj. (*-ade*) i förra leden ha annars i regel icke *-e* (jfr dock *skåde-* ovan): *hitta* böjdes emellertid förr efter II.

[9] Om *skiljomur* se ordb. Tillägg o. jfr *vädjemål* o. *vädjorätt* ävensom ä. nsv. *födekrok* o. det yngre *födokrok* (nu *födkrok*). *Skilsmässa* hör däremot till sbst. *skil* n., se ordb. under skilja.

körsport, utförsgåvor[1], *återvändsgränd* (se närmare ordb.), i dessa fall med analogiskt *s* liksom t. ex. ty. *hilfstruppen* för ä. *hilf-* osv.; *leverop* till *leve!*; *vippstjärt, våghals* o. d. (se ordb.), jfr även t. ex. *sammelwerk* från ty. =, *stärbhus* till ty. *sterben*, dö;

adv. (o. prepos.) + sbst.:

framstycke, förhud (jfr ty. *vorhaut*, got. *faúrafilli* osv.), *hädanfärd, innanfönster, innejungfru* el. *-piga, medvind, motbok, nutid; motsols, utomlands*; jfr ortn. *Ovanåker, Åtvid* osv. samt dial. (som adj. begagnade) *iföl, ikalv* o. d.

2. Senare leden är ett adj.

sbst. + adj.:

armstark, avundsjuk, barnkär, bergfast, buskablyg, gästvänlig, hjärtegod, olycksdiger, men *regndiger, alns-, arms-, famnsbred*, men *meterbred, års-, nattgammal; ordagrann* (förr även *ord-*; se Tillägg); *innehållsrik* (jfr ty. *inhalts-* o. *inhaltreich*), *statsklok* (jfr ty. *staatsklug*); *sedeslös* (med yngre *-s*, förr: *sedelös*), *skadeslös* (förr även *skade-*, fsv. *skades-* o. *skaþa-*, se skada)[2], *agelös* (arkaiskt, av fsv. *agha-* till nom. sg. *aghi*); *dödsblek* (jfr ty. *todesblass, -bleich*, jämte *tod-*), men *dödfull* (som historiskt sett snarast hör till sbst.); *nöjeslysten, trällysten* (väl till sbst.). — Rent formellt sett höra från nysvensk synpunkt hit även namn ss. *Hagabyhöga, Mörbylilla, Mörbylånga* (egentl. av samma slag som *Erik läspe, Ormen långe* osv.)[3].

adj. (adv.) + adj.:

egenkär, gammalsvensk; blåsur, dövstum, gulgrön, sötsur; allmännyttig (till adv. *allmänt*), *allmän(t)mänsklig; sannolik* (till fsv. neutr. *sanno*); *romersk-katolsk*;

räkneord + adj.:

fem-, fyr-. åttadubbel;

pron. + adj.;

självkär (jfr t. ex. got. *seinagaírns*);

verb + adj.:

bitvarg, bländvit, brännhet, giftasvuxen (se ordb. under gift 3), *härsklysten, trånsjuk, se-, älskvärd*; jfr *klä(d)vitt* (om ugglan);

adv. (prepos.) + adj.:

genomhederlig, överklok; i regel dock i dylika fall med (urspr.) particip som senare led: *medfaren, urringad* osv. (se 5).

3. Senare leden är ett räkneord.

räkneord + räkneord:

tjugofem (dvs. 20 + 25)[4].

---

[1] Möjl. dock, liksom vissa andra liknande, till ord på *-sel*; se ordb. under utförsgåvor.

[2] Hit hör också *medvetslös*, om elliptiskt till *medvetande*; se ordb. Tillägg.

[3] Jfr *bottfor* (av fra. *bottes fortes*), *republik* (ytterst lat. *respublica*), *schäslong* (fra. *chaise longue*), *vinäger* (fra. *vinaigre*, lat. *vinum acre*), el. t. ex. *Barbarossa, Montenegro*, fra. *Roquefort, Vaucluse*.

[4] Samma typ (varom nedan) tillhöra de nu förbleknade sammans. med *-ton*, tio, t. ex. *femton* = got. *fimftaihun* dvs. 5 + 10; jfr lat. *duodecim* o. grek. *dōdeka*, 12.

4. Senare leden är ett pronomen.

pron. + pron.:

varannan, vardera.

5. Senare leden är ett verb (el. particip).

sbst. + verb:

dagteckna, fridlysa (jfr fsv. *han lyste them friidh*; i lagen: *i frid lyst*; jfr ä. nsv. *fridkalla* ds.), *knäböja, lagfara, pantsätta*[1]; jfr *avdagatåga, iståndsätta*;

adj. + verb:

lamslå, oskadliggöra, småprata, snedvrida, varsebliva; jfr *pånyttföda*;

adv. + verb:

påbjuda, ålägga o. d. (jfr under *prefix*), *bortgiva, framkalla, hädanfara*; jfr t. ex. *stiga upp*;

sbst. + particip:

eldsprutande (berg), *danskfödd*; jfr de avledda sammans. sbst. *Afrikaresande, ordförande* ovan;

adj. (adv.) + particip:

lik(a)betydande, mångfärgad (historiskt sett ej till *mången* utan till biformen *mång* i *mångt och mycket* = fsv. *manger*; jfr likbetyd. fsv. *manglitadher*), *villberest, välfärsedd*; *mest- o. minstbjudande*;

6. Senare leden är ett adv. (el. en prepos.).

adj. + adv.:

bredvid (där *bred* synes vara en gammal ackus. nentr.);

pron. + prepos.:

sinsemellan (jämte med två huvudaccenter: *sins emellan*);

verb + adv.:

krypin, sittopp, svängom, Blåsut; *förgätmigej*;

adv. (prepos.) + adv. (prepos.):

bakfram, jfr *bak och fram, eftersom, längsefter, utanför, återigen, ännu.*

Ett stort antal sammansättningar ha till sin innebörd i olika avs. mer el. mindre **fördunklats**, därigenom att sammansättningslederna representera betydelser, som hos de enkla orden förändrats el. försvunnit, el. ljudutvecklingen medfört formella avvikelser från grundorden, el. slutligen några av lederna (el. någon gång båda) utdött som enkelt ord. Av de lånade finnas somliga, vilka redan vid upptagandet i språket måste för språkkänslan ha varit etymologiskt oklara el. ogenomskinliga och därför ofta föranlett folketymologiska ombildningar.

Ex.[2]: dels inhemska (el. möjl. i gammal tid lånade el. översatta): *abborre, allmoge, allsköns, argbigga, armbåge* (urspr. till *aln*), *askonsdag, babord, baldersbrå, bardalek* (till fsv. *bardaghi*, strid), *bastu, bläckhorn, bolmört, brandstod, brudgum, bröllop, bunkalag, buskablyg, bålstor, dagsmeja, danaarv, danneman, Distingen, dobbsko, domherre* (om fågel), *domsaga,* [*drots*, av *drotsel(i)*], *ekorre, eriksgata, fargalt, farkost, faster, falabur, fatlig, fingerborg,* (ä. nsv., dial.) *fälnubb, -sup* (: *färd*), *gorå, grundval,*

[1] Jfr t. ex. ital. *genuflettere*, knäböja, fra. *colporter*, egentl.: bära om halsen (se kolportör), o. möjl. även *culbuter* (se kullerbytta).

[2] För härledningen av dessa ord hänvisas till ordboken.

gutar, hambopolska, handsöl, harkrank, hedenhös, helbregda, helgeflundra, helvete, hindersmässa, horsgök, huckle, hundfila, hundkäx, hundra, hustru (av det lånade *-fru*), *huvudgärd, härad, idegran, idissla, idrott, igelkott, illfänas, illmarig, jordmån, järtecken, kalvdans, kapprak, kavat, kikhosta, kvicktionde, kälkborgare, ledamot, ledsaga* (lån?), *lekamen, lekatt, likstol, liktorn, [lärft], lärkträd* (med lånad första led), *lördag, lösöre* (till en nu föråldrad betyd. av *öre*), *manet, marsvin, matsäck*[1], *missfirma, morkulla, mormässa, mullvad, nabo, nattvard, nyckelpiga,* (insektnamn), *någonsin, någorlunda, nödeld, -saka, nötväcka, ordagrann* (se Tillägg under ord), *oxeltand, radband, rampris, ramsvart, redobogen, revben, roskarl* (fågeln.), *rospigg, rödhake, salskrake, samfund, skaföttes, skilsmässa, skråpuk, skörlevnad, smorläder, smörgås, spannmål, spillkråka, spilträ, stupstock*(?), *styvbarn, svartsjuk, sällträ, tallstrunt, tidelag, tinning, tordyvel, tordön, tretton, tusmörker, uroxe, vadmal, vallmo, vardera, varjehanda, varkunna sig, varnagel, villebråd, vitsord, åska, älskog, ödmjuk, ökänd, örngått, övermage*; och naturligtvis i ett stort antal namn, t. ex. *Arvid, Gustav, Holger* (av *Holmger*), *Ingrid, Sixten, [Alf = Adolf, Rolf = Rudolf* o. d.]; *Oxenstierna, Rålamb*; *Arboga, Askim* (: *hem*), *Aspeland* (av *Asbo-*), *Bohus, Båstad, Degerfors, Halland, Handbörd* (av *An[d]byrdh*), *Hålaveden, Hörby, Jön-* o. *Linköping, Malmö, Medelplana* (av *Mædhal-uplanda*), *Medevi, Omberg, Sevede, Skåne, Sverige, Säbrå* (av *Siobo[a]radh*), *[Säm,* till *hem], Taberg, Tanum* (: *hem*), *Värmland, Västerås, Åhus, Åkleby* (av *Åkullabygdh*) osv.;

dels naturligtvis ett stort antal lånade[2] (vissa översättningslån medtagna), t. ex. *annbok, apelsin, armborst, bofink, bottfor, bovete, brakvatten, bramsegel, [byxa], bålverk, bävergäll, dovhjort, dyvelsträck, ebenholts, elfenben, fanjunkare, fastlag, filfras, fladermus, fredag, frukost, funtimmer, grötmyndig, handske, hertig, hetvägg, hillebard, hundsfott, husbloss, härbärge, [häxa], [junker], kammarduk, kapplake, katrinplommon, kimrök, knävelborr, krakmandel, kramsfågel, kroppduva, kvacksalvare, kvicksilver, kyndelsmässa, källarhals* (växtn.), *kölsvin, lagerbär, lappskoj(s), lekman, lispund, lägervall, länstol, lövkoja, marskalk, masugn, medgift* (väl från mlty.), *met-* el. *medvurst, morot* (delvis övers.), *mullbär, murmeldjur, nackdel, nakterhus, naverlönn, nejonöga, näktergal, näsvis, nätteluk, persilja, pärlemo, renklo* (frukt), *rostbiff, rotvälska, rännsten, rördrom, salband, salpeter, schalottenlök, simpelkort, siskonkorv, skarndäck, skelört, skeppund, skyltvakt, skärslipare, skörbjugg, solbänk, sparlakan, spetsborgare, spetsglans, stallbroder, stolgång, syndaflod, systerkaka, sävenbom, tibast* (möjl. dock inhemskt), *tyghus, underslev, valnöt, valplats, valthorn, varulv, verktyg, vindspel, vårdtecken, åbrodd, åkermönja, ålderman, åldfru, örfil.*

En del av dessa uppfattas f. ö. numera knappast som sammans.,

[1] Här har blott senare ledens betyd. fördunklats för språkmedvetandet, jfr t. ex. sammans. *matsäcksskrin* (en s. k. katakres). Märk dock även uttalet *massäck*.

[2] I viss mening äro tydligtvis alla lånade sammansättningar dunkla för den, som ej känner det långivande språket. Här upptagas huvudsakligen sådana, som varit föremål för ombildningar el. i sin nuvarande form kunna ge anledning till felaktiga associationer med i vårt språk förefintliga ord el. ordbetydelser el. slutligen sådana, vilkas grundord äro igenkänliga blott för språkvetenskapsmannen, om stundom ens för honom.

t. ex. *abborre, Arvid, bröllop, kaval, lekamen, manet, Sixten, trettton*; och vissa bära i sin yngre form t. o. m. en avgjord prägel av enkla ord el. avledningar, t. ex. *byxa, fattig, handske, hertig, Holger, huckle, hundra, hybble, härad, häxa, junker, navare, Skåne, stackare, Tibble, tinning, åska,* för att nu ej tala om de enstaviga t. ex. *drots, lärft, Säm.*

Somliga urspr. osammansatta lånord göra tvärtom nu intryck av sammansättning el. ha folketymologiskt ombildats till sådana, t. ex. det inhemska *löndom* m. fl. el. lånorden *fänkål, följetong, hejduk, hängmatta, libsticka, muskedunder, palsternacka, sakristia, skärmytsling, äventyr.*

Här erinras slutligen även om de s. k. **avledda** el. **syntetiska sammansättningarna**, t. ex. *frånfälle* till *falla från* (knappast däremot till fsv. *frānfal* ds.), *konungadöme* o. d., varom se I. 1. *-e* 2; el. *bältespännare* till *spänna bälte, stegmätare* till *mäta steg, vindrickare* till *dricka vin* (jfr det likbetydande o. analogt uppkomna got. *weindrugkja*, tillhörande en äldre typ av dylika bildningar), *vägvisare* till *visa vägen*[1], *brevbäring* till *bära brev* (jfr däremot *bärning* till *bära*), *handvändning* till *vända handen*[2], *nådebevisning*[3], *vapenföring* (ty. *waffenführung*; jfr det konkreta *förning*), *gottfinnande* till *finna för gott, ordförande* till *föra ordet, sjusovare* (efter ty.), *tjockhuding* till *tjock* o. *hud, rödbrösta* (i betyd. rödhake', jämte bahuvrîhi-sammans. *rödbröst*[4]) el. *klumpfotad, enögd*[5], *bredbent, kroknäst,* el. *kroknäsig, sjuårig* osv., som ersatt den förr vanliga typen *klumpfot* osv. (som beteckning för personer), alltså s. k. bahuvrîhi-komposita ('som har klumpfot'), varom närmare under I. 1. *-ad* o. *-t* samt ordb. under -lig. Hit hör väl också den äldre typen *stenbit*, som sannol. ej bildats av *sten* + ett nomen agentis *bit-*, utan till *sten* o. *bita*. Jfr f. ö. s. LIX.

Gränsen mellan dylika avledda och verkliga sammansättningar är stundom flytande. Så även mellan de förstnämnda o. verkliga avledningar: så kunde ju t. ex. *frånfälle* tänkas bildat av *frånfall* — fsv. *frānfal*, ehuru så sannolikt ej är fallet.

I viss mån jämförliga med dessa avledda sammansättningar äro de avledda ellipser, som omnämnas nedan (III) i annat sammanhang, t. ex. *hallon* till *hallbär* o. d.

Ett stort antal svenska sammansättningar bero på överflyttning från andra språk, särsk. tyskan (jfr om översättningslån nedan under IV).

I fråga om växlingen av former med och utan *-s* (i *bergsbygd* ~ *bergland* osv.) kunna inga kortfattade regler lämnas[6], så mycket

[1] Däremot är t. ex. *urvisare* sammansatt av *ur* o. *visare*.

[2] Jfr ty. *handumdrehen*, fra. *tournemain* (det senare tillhörande en bildningstyp, som ofta motsvarar våra avledda sammans., jfr t. ex. fra. *chauffelit* ~ sv. *sängvärmare*, portug. *mondadentes* ~ *tandpetare* osv.).

[3] Jfr däremot da. *naadesbevisning* (som danism stundom även i sv.).

[4] Jfr Selma Lagerlöf: 'Fågel Rödbröst'.

[5] I äldre tid finnas i nord. spr. även representanter av dylika sammans. på germ. *-i*, t. ex. isl. *eineygr*, enögd, motsvar. lat. *imberbis*, skägglös, till *barba*, o. *inermis*, vapenlös, till *arma*. Formellt sett kunde hit även höra t. ex. *-länd* i *hög-, låg-, sidländ*, i så fall ej av **landiða-*, utan av **landi-*. Formerna på *-länt* äro under alla omständigheter analogibildningar.

[6] Jfr utförligare Tamm Sammans. ord i nutida sv.

mindre som dylika ofta växla inom samma sammansättning t. ex. *bord(s)fot* o. *bord(s)låda*, *Karl(s)dagen*, *kniv(s)egg* (jfr *knivsudd*, da. *knivsblad*, men sv. *knivblad*), *disponent(s)lön*, *pergament(s)band* el. i samtliga sammans. av t. ex. *buldan*, *konfekt*, *ättika*; eller av två fullt analoga sammans. den ena kan ha *-s* t. ex. *skogsförvaltare*, men den andra sakna detta t. ex. *skogvaktare* (jfr nedan).

Ett par synpunkter må emellertid framhållas.

Mången gång beror växlingen på utländska, särskilt tyska förebilder (varvid stundom den ena växelformen är inhemsk) t. ex. *livsfarlig*, motsvar. ty. *lebensgefährlich*, men *livdrabant*, *-färg*, *-garde*, *-gördel*, *-rock*, *-vakt* efter ty. sammans. på *leib-*; *ortsnamn* efter ty. *ortsname*, jfr det mera inhemska *ortnamn*; *rådman* efter mlty. *râtman*, men däremot fsv. *raþsmaþer* i betyd. '(konungens) rådsherre' (se art. råd); *sinnesart* efter ty. =, men *sinnebild*, motsvar. ty. *sinnbild*; *ståndrätt* (ty. *standrecht*) o. *ståndsperson* (ty. *standesperson*); *svärdfisk* (jfr ty. *schwertfisch*), men *svärdshugg* (där dock ty. har *schwert-*); *trosbekännelse* (jfr ty. *glaubensbekenntniss*), men *trofast* osv. (*trotjänare* är däremot sammansatt med fsv. adj. *tro*, trogen); *värdshus* (jfr da. *værtshus*, ty. *wirtshaus*), men *värdfolk*. Med adv. på *borgers-* o. *riddersman* (men *borgar(e)släkt* osv.) jfr ty. *bürgersman* o. mlty. *riddersman*. I *ålderman* ingår mlty kompar. *older*, äldre; jfr däremot *åldersklass* osv.

Ofta representerar den *s*-lösa formen ett pluralt o. *s*-formen ett singulart begrepp, t. ex. *båtlag* (efter den fsv. pluraltypen *bāta-*, jfr t. ex. *bātalēþ*), men *båtshake* (fsv. *bātshaki*), *nålfat*, men *nålsöga*, *rådrum* (fsv. *rāþarūm*), men *rådsherre*, *svärddans* (jämte *svärds-*), men *svärdshugg*.

Stundom har förra leden med *-s* en annan betydelse än den utan dylik ändelse. Så betecknar *lands-* i regel ett geografiskt (el. politiskt) område, t. ex. *landsfogde*, *-lag*, *-man* o. *land* vanl. 'land i motsats till vatten' t. ex. *landbacken*, *-tunga*, *-vind*; det urspr. tyska *lant-* däremot 'land i motsats till stad', t. ex. *lantadel*, *-luft*, *-man*. Med avs. på växlingen *landsman* o. *lantman* jfr da. *landsmand* o. ty. *landsmann* i den förra o. da. *landmand*, ty. *landmann* i den senare. Likaså skiljer danskan på *landevej*, landsväg, o. *landvej*, landväg (motsats: *søvej*). Sammans. med *vind*, 'ventus', sakna *s*, t. ex. *vindkåre*; det urspr. etymologiskt identiska *vind*, loft o. d., har däremot *s*, t. ex. *vindsglugg*. Jfr även t. ex. *statfolk*, men *statskonst*, *ståndkrage*, men *ståndsperson* o. d.

Den i förb. sbst. + adj. icke sällsynta genitivkonstruktionen (t. ex. *alnslång*, *årsgammal*) beror ofta på sammans. med adj. (i sht måttsadj. o. d.), som förr styrde denna kasus (åtm. i ty., varifrån en del av dessa sammans. äro översatta).

F. ö. har mången gång bruket av *s*-formen, på grund av analogibildning el. påverkan från andra språk, utsträckts till ord, där den ursprungligen ej hörde hemma, t. ex. *alnshög* (men fsv. *alnahögher*, till genit. sg. *alna(r)* av *alin*[1]), *bördsadel* (efter ty. *geburtsadel*), men det arkaiska *bördeman* (fsv. *byrþa-*), *kvinnsperson* efter *mansperson* (se s. LII n. 3), *modersmål* (redan fsv. *modhersmal* jämte det äldre *modhorsmal*), *sages-*

[1] *Alnshög* har däremot redan i fsv. den analogiska formen *alinshögher*.

man (ä. nsv. *sagusman*, jfr fsv. *saghuman*), *själsarbete* (jfr fsv. *siæl* f.), *trosbekännelse* (efter ty. *glaubens-*), *ängslycka*, *-teg* (fsv. *ængialykkia*, *-tegher*). Sammans.-formen *världs-* (fsv. *värulds-*) beror delvis på att ordet även var neutr. På samma sätt har nsv. mot den plurala betydelsen *-s* i en del ord, t. ex. *biskopsmöte* (jfr ty. *bischofsversammlung*), men fsv. *biskopa concilium* (jämte naturligtvis *biskopshatter*, *-stikt*), *censorskollegium*, *lektorsförening*, men *docent-*, *student-*, *järnvägsmanna-möte*.

Vidare må nämnas, att även i övrigt i senare tid *s*-formen icke sällan gynnats på bekostnad av den äldre utan *-s* (delvis på grund av tysk påverkan), alldeles som fallet i stor utsträckning varit i tyskan (y. *schiffsleute* för ä. *schiffleute*, *hülfs-*, *liebes-* för *hülf-*, *liebe-* osv.).

I stort sett kan man ju säga, att genitivformen på *-s* i ord med substantivisk senare led ofta användes för att beteckna, att förleden till den senare står i ett slags genitivförhållande (possessiv, partitiv osv.), men då detsamma gäller de gamla stamkomposita [1] o. efterbildningar av dem (jfr t. ex. got. *fotubaúrd*, men sv. *fotapall* med gammal genitivform), och dessutom, såsom nedan visas, en mängd sammans., som numera te sig som bildade med stammen, innehålla genitiver på *-a* o. *-o* (*-u*), kan från den nämnda synpunkten inom nysvenskan ingen skillnad göras mellan de båda formkategorierna.

Man kunde visserligen förmena, att i former såsom *edgång* (men *edsformulär*), *namnbyte* (men *namnsdag*), *krigföring* (men *krigsförklaring*, *-konst*) de *s*-lösa bildningarna i motsättning till dem med *-s* beteckna ackusativobjektet; men här föreligga i själva verket icke vanliga utan s. k. avledda samansättningar (varom f. ö. s. LVII), alltså ej till *ed* o. *gång*, *namn* o. *byte* el. *krig* o. *'föring* (eller dess tyska motsvarigheter *krieg* o. *führung*), utan till *gå ed*, *byta namn* o. *föra krig* (liksom t. ex. *ordförande* till *föra ordet*), där *ed*, *namn* o. *krig* i den nya ordfogningen behålla sin gamla karaktär av ackusativobjekt. Å andra sidan uppträder växling även i tydligen avledda sammans. t. ex. *vägbyggare* [2], *-bygge*, men *skepps-* (jfr även t. ex. *edsbrott*, men *edgång*), vadan alltså icke ens bland dem någon bestämd gräns synes kunna uppdragas, om också sannolikt de *s*-lösa formerna utgöra flertalet och måste betraktas som representanter för den normala typen. F. ö. har man här och i andra liknande fall ständigt att räkna med påverkan dels från de nedärvda sammansättningsformerna: i detta fall å ena sidan *väg-* av fsv. *vægha-* o. å den andra *skepps-* av fsv. *skips-*, och dels från grannspråken, särskilt tyskan: de ovan nämnda *krigföring* o. *krigsförklaring* äro sannol. överflyttningar av resp. *kriegführung* o. *kriegserklärung* [3], något som

[1] Om innebörden av detta uttryck se strax nedan.

[2] *Järnvägsbyggare* beror väl på samma av Tamm framställda regel, som givit *vinhandel*, men *bränvins-*, *flickfasoner*, men *skolflicksfasoner* osv. (dock ej undantagslöst jfr t. ex. *gåseleverpastej* jämte det sällsyntare *gåslevers-*).

[3] Formen *kriegs-* i detta ord beror antingen på att här en verklig sammans. (med *erklärung*) föreligger el. på ombildning i anslutning till den vanliga förleden *kriegs-* (liksom sv. *skeppsbygge* till det allmänt brukliga *skepps-*).

dock ej rubbar det sagdas giltighet, då i fråga om de avledda sammans. i huvudsak samma regler gälla för tyskan som för svenskan.

Historiskt sett har den *s*-lösa formen hos sammans. med substantiviskt förled mycket skiftande ursprung.

Den kan innehålla stammen (ofta s. k. egentlig sammansättning), en urgammal sammans.-typ, som synes härröra från tiden före kasusböjningens uppkomst, men som redan i indoeuropeisk tid utsattes för allehanda förändringar och i vissa fall av olika anledningar mycket tidigt sammanföll med de med kasusformer bildade ordfogningarna el. utbyttes mot sådana, liksom omvänt även dessa ersattes med stamkomposita[1]. Exempel på dylika sammansättningar med stamformen äro lat. *tripēs*, trefot [2], *simplex*, enkel, grek. *mȳs-phónos*, som dödar råttor, sanskr. *gō-hán*, som dödar nötkreatur, got. *gudafaúrhts*, gudfruktig, *aírþakunds*, av jordiskt ursprung (: *aírþa*, *ō*-stam, jfr isl. *jarðhús*) [3], *lubjaleis*, kunnig i gifter (jfr isl. *ja*-stammen *lyf* n.), *þûsundifaþs*, anförare för tusen (: got. *þûsundi* f. o. *þûsundja* n. plur.), *matibalgs*, matpåse (bildat som fsv. *matsækker* = sv. *matsäck*), *lustusams*, efterlängtad o. d., *manleika*, bild, *manasêþs* [4], människomängd m. m. (o. den avledda sammans. *manamaúrþrja*, människomördare; jfr däremot *ni mannahun*, ingen), urnord. *Hlewaʒastiʀ*, *Kunimu(n)ðiu* (dat. sg. : isl. *kyn*), *Saliʒastiʀ*, *Haðulaikaʀ* (till *u*-stammen **haðuʀ* = isl. *hoðr*, kamp) o. kanske sv. *vattu-* (av fsv. *vatu-* om av ie. *-n̥* = sanskr. *-a* i *uda-*; se vattu-). Hit höra t. ex. fsv. *biornspiut* = nsv. *björnspjut*, *bloþvite* = nsv. *blodvite*, *fotspor* = nsv. *fotspår*, *guþbarn* = nsv. *gudbarn*, *laghbok* = nsv. *lagbok*, *likami* = nsv. *lekamen*, *mandrap* = nsv. *mandråp*, *matsækker* = nsv. *matsäck*, *namnkunnogher* = nsv. *namnkunnig*, *æplegardher* (jfr nsv. *äppleträd*), *öghsten*, *-syn* (jfr no. *augstein*, isl. *augsjón*, got. *augadaúrô*, fönster, väl med sekundär anslutning till *a*-stammarna [5]) osv. Många av dessa fsv. sammans. äro emellertid säkerl. ej urgamla o. kunna av formella skäl ej heller vara det (t. ex. *björnspjut*), utan de ha uppstått i anslutning till den en gång historiskt givna typen.

Men ett stort antal av de nsv. sammans. med liknande utseende visa sig, om de följas tillbaka i tiden, ha ett helt annat ursprung.

Den *s*-lösa formen kan nämligen också ha utgått från genit. sg. av fsv. ord på *-e*, *-a*, t. ex. (till) *döddagar* av ä. *dödedaga* av fsv. *dödhadagha* till fsv. *döþe* m. (jämte *dödsdag* till fsv. *döþer* m.), *hälleberg* (väl av fsv. *hællo-* till *hælla* i fsv. *hælloskora*; jfr dock även fsv. *Hælleby*, nu *Häll(e)by*, av *iō*-stammen *häll*, se ordb. d. o.), *tunnbindare* av fsv. *tunno-*

[1] Ännu i got. äro dock de s. k. egentliga sammansättningarna nästan enarådande. Undantag t. ex. *baurgswaddjus*, stadsmur, *dulgisskula*, gäldenär (men *faihuskula* ds. är en 'avledd sammansättning', varom ovan).

[2] I detta slags sammans. ('som har tre fötter' osv., s. k. exocentriska) har bildning med stamformen sedan urminnes tider varit särskilt allmän, jfr sv. *klumpfot* (om personer), riddar *Blåskägg* osv.

[3] I got. förekommer ingen gång som sammansättningsfog det till *ō*-stammarna hörande *ō*. Även i utomgerm. spr. uppträder i motsvar. stammar synnerligen ofta *o* (= germ. *a*), tydligtvis hämtat från *a*-stammarna.

[4] Stamformen har dock här en sekundär gestaltning.

[5] Här äro dock även andra möjligheter till förklaring av sammansättningsfogens *-a* tänkbara.

till *tunna* (i åtm. vissa götal. dial. även *tunne-*), *gathörn* (men t. ex. *gatutrafik*); el. fsv. genit. sg. *-a(r)* (i *ō-*, *i*-stammar osv.), t. ex. *nattläger* (fsv. *nattalægher*), men *avlingegods* (fsv. *aflingagods*)[1] till fsv. *afling*, förvärv, *bönehus* (fsv. *bönahus*) av fsv. genit. *böna(r)*, el. *vedträ* (ä. nsv. *wedheträä*, sv. dial. *veaträ*, fsv. *vidhatræ*, isl. *viðartré*), *ättehög* av fsv. *ættar-* till *ätt*; el. fsv. genit. plur. på *-ā*, t. ex. *bondby* (fsv. *bondabyr*), men *bondehär* (fsv. *bondahær*) el. med bevarat *-a* t. ex. *brödrakärlek*[2], *skyttegille* (till ä. nsv. *skytte*, skytt), *skärgård* (fsv. *skæriagardher*)[3]; el. från utländska förebilder, t. ex. *fejdebrev* från mlty. *veidebrêf*, *lär-*, väl åtm. delvis från mlty. sbst. *lêre* (jfr fsv. *læremæstare*).

Verbal förled ingår däremot i t. ex. *körsven* av fsv. *köresvæn* el., med bevarat *-e*, *sändebud* av fsv. *sændebudh*. Nsv. *eldbrand* kan utgå från fsv. *eldhebrander* till vb. *elda* el. från fsv. *eldhbrander* till den första typen.

Sålunda har i nysvenskan, liksom i tyskan, på grund av ljudutvecklingen sammanfall i stor utsträckning egt rum av stam- o. kasuskomposita.

I många fall är det emellertid svårt att avgöra, om vokalbortfallet i t. ex. *bondby* (ä. *bonde-* av *bonda-*) o. *tunnbindare* (ä. *tunne-* av *tunno-*) beror på ljudlagsenlig utveckling el. anslutning till sammansättningar med 'stamformen'.

Då i nsv. sammans. på *-a*, *-o* (*-u*) o. *-e* el. utan mellanvokal växla, ha vanl. de förra ofta en högtidligare el. officiellare prägel än de senare o. äro f. ö. stundom rena arkaismer; jfr t. ex. *avlingegods* (fsv. *-a-*), *barnatro* (men *barnskara*), *bergakonung* (men *bergfolk*), *bondetåget* (men *bondby*), *byalag* (men *byväg*), *bördeman*, *-penning*, *-skilling*, av fsv. *byrþa-* (men *bördsadel* efter ty. *geburtsadel*), *dagakarl*, *duvoögon* (men *duvhanne*), *fiskafänge* (men *fiskhandel*), *fotabjället* (men *fotboja*), *fåglalåt* (men *fågelsång*), *födoämne* (men *födgeni* o. *födkrok*, av vilka väl dock åtm. det första hör till verbet[4]), *gästabud* (men *gästgivare*), *hanegäll* (men *hanbjälke*, *-fot*), *jordagods* o. *jordeliv* (men *jordtorva*), *kvinnodyrkan* (men *kvinnfolk*), *Ladulås*, *ladugård* (men i talspr. o. dial. även *la(d)gård*), *landamäre*, *läroanstalt* (men *lärpojke*), *påskalam* (men *påsklilja*), *skuldebrev* (men *skuldsedel*), *sorgebarn* (men *sorgdräkt*), *syneman* (fsv. *synaman*; men nsv. *synsinne*), *vattuman*, *-sot*, men *vattenvälling* (se ovan), *ärvdabalk* osv.

Ofta bero de vokaliska formerna på senare sammansmältning av de båda lederna, stundom på påverkan från dialekter, där mellanvokalen kvarstår (så särsk. i Götalandsmål, t. ex. smål. *folkaslag*, *fästemö*, *jor(d)abit*[5], *juladagen*, *kragatag*, *veaträ*, *skolemästare*, *speleman* osv.)[6].

---

[1] Ur dylika sammans. har adj. *avlinge* utlösts, analogt med adj. *frälse*, *skatte*.

[2] Jfr däremot den sannol. urgamla typen got. *broþrulubo* ds. o. det yngre *broþra-*.

[3] Jfr även ortn. *Skärmarö* Uppl., av fsv. *Skæriamara* (till *mar-*, hav o. d.).

[4] Av *födkrok* är formen *föde-* tidigare uppvisad än *födo-*, vilken senare kan bero på ombildning; jfr *skilje-* o. *skiljo-*, se f. ö. Tillägg.

[5] Härtill en del analogibildningar på *-bit* t. ex. *fläska-*, *korva-*, *ostabit*; *matabit* kan vara en gammal form.

[6] Jfr Kock Sv. lm. XIII. 11: 12 f.

Övergången till sammansättning[1] visar sig huvudsakligen däri, att de olika lederna ej längre dela den utveckling, som de självständiga orden i olika avseenden genomgått, utan avvika från dessa till form, accent eller betydelse — stundom i alla dessa avseenden.

Från formens synpunkt kan erinras om t. ex. *blåbär*, men *blått bär*, *brödrafolk*, men genit. plur. nu *bröders*, *höglid* med kort *ö* o. *g* uttalat som *k*, *nässelkål*, men *nässla*, *rättegång* till fsv. genit. sg. *rættar*, som i det enkla ordet ersatts av *rätts*, *sannolik* till den nu försvunna dat. sg. neutr. *sanno*, *sländföre* till *sländе* osv. Jfr t. ex. lat. *pater-familiās* till den gamla genit. på *-ās*, som senare utbyttes mot *-æ*.

Sammansättningar uttalas i regel med en huvudaccent, t. ex. *bergland* med acc. 2 el. *trädgård* med acc. 1. I det förra exemplet är det endast genom accenten, som ordet avviker från de enkla orden.

Stundom bevarar dock sammansättningen de enkla ordens form och accent, t. ex. *Vårherre*, vars uttal stämmer med det vanliga i förb. *vår herre* (*och konung* el. dyl.), el. *farväl*, *svängom* osv. Här är det betydelsespecialiseringen, som orsakat sammansmältningen. På samma sätt är *blåbär* icke detsamma som *blå bär*, *svagdrickat* skulle understundom kunna kallas starkt, *senvinter* betyder 'den senare delen av vintern', en *sen vinter* däremot 'som kommit sent', *hushålla* har en annan innebörd än *hålla hus* osv.

Vad i övrigt beträffar de **betydelseförhållanden**, i vilka sammansättningslederna kunna stå till varandra, äro de av allt för skiftande natur för att en utförligare redogörelse här skulle kunna meddelas. Till de anmärkningar, som ovan gjorts i annat sammanhang, må dock fogas följande.

I regel stå de båda lederna till varandra i förhållande av över- o. underordning, varvid ojämförligt oftast den första är underordnad el. bestämmer den andra[2].

Äro båda lederna substantiv, kan den första beteckna ett possessivt begrepp, t. ex. *farbror*, el. ett partitivt t. ex. *trädrot*, el. anger stället, t. ex. *bergsbo*, *hemliv*, *takås*, *tandvärk*, *väggbonad*, el. målet, t. ex. *Malmötåget*, el. tiden, t. ex. *sommarvilla*, el. ämnet, t. ex. *guldring*, *trähus*, el. medlet, t. ex. *knytnävskamp*, el. orsaken, t. ex. *glädjerus*, *solbränna*, el. en del andra adverbiella el. attributiva förhållanden, t. ex. *bönemöte*, *klänningstyg*, *världsman*, el. uttrycker en jämförelse el. analogi, t. ex. *liljehy*, *lövgroda* (efter färgen; kan dock även uppfattas som lokativt), *järnvilja*, *örnnäsa*, el. står till det senare i appositionellt förhållande t. ex. *blomkål* (övers.-lån; se under blomma), *drängpojke* (jfr got. *þiu-magus*), varmed kunna jämföras bildningar som *prinsen-regenten*, *Hyltén-Cavallius*, där dock första ledens underordning mindre starkt framträder, och kanske rent av (åtm. i vissa fall) den förra kunde betraktas som huvudord.

[1] Som sammansättningar räknas i denna framställning endast sådana ord, där lederna icke äro åtskilda genom andra ord, alltså icke de som av Noreen V. spr. 7: 381 osv. benämnas distanskomposita t. ex. *för — skull*.

[2] Ett slags undantag bilda historiskt sett ortnamn ss. *Hagabyhöga*, *Mörbylilla*, *Mörbylånga*, *Tomelilla*.

Har den senare leden en starkare utpräglad verbal karaktär (verbalabstr., nomen agentis osv.), blir den första ofta objekt, t. ex. *språkstudium*, ävensom i avledda sammansättningar såsom *stegmätare*, *krigföring* o. d. (jfr ovan).

I förb. adj. + sbst. står adjektivet oftast som adj.-attribut, t. ex. *blanksmörja*, *fullmåne*. Däremot är *sjukrum* ett rum för sjuka (jfr ty. *krankenstube*) o. *latbänk* en bänk, där man är lat el. latar sig (jfr ty. *faulbett*).

I förb. sbst. + adj. tjänstgör första leden ofta som ett slags adverbial, t. ex. *armstark*, stark i armarna, *innehållsrik*, rik på innehåll (jfr *regndiger*), *gästvänlig*, egentl.: vänlig mot gäster, numera dock: vän av gäster o. d. (jfr *barnkär*).

Förb. verb + sbst. tillhör en jämförelsevis ung typ, som åtm. delvis beror på tidigt formellt sammanfall av vbalsbst. med verbstammen, varav följde nybildningar med den senare, t. ex. *körsven* (ä. *köre-*), *sändebud*. Substantivet är här subjekt i en aktiv sats (t. ex. *körsven*, *springpojke*) el. i en passiv (t. ex. *sändebud*, *tuggtobak*) el. adverbial (t. ex. *brygghus*, *visselpipa*, *avrättsplats*). Jfr t. ex. got. *winþiskaúrō*, kastskovel, till vb. *-winþjan*. — Typerna *vippstjärt*, *våghals* (ofta lånade el. övers.) o. *krypin*, *sittopp*, *svängom* innehålla imperativen; jfr även de från fra. lånade *pincené*, *portmonnä*.

Rätt sparsamt företrädda äro i sv. det slag av sammans., där lederna stå i samordningsförhållande till varandra, såsom hos additionskomposita, i sanskrit, där de talrikt förekomma, o. därifrån i den språkvetenskapliga litteraturen ofta kallade *dvandva* ('par'), t. ex. *Slesvig-Holstein*, dvs. Slesvig och Holstein[1], *Söderby-Karl* (socken, av fsv. *Sudherby* + *Karls kyrka*, *Karlung* m. m.), *tjugofem*, dvs. 20 + 5 (jfr ovan); samt de likartade *gudamänniska*, *blågul* (dels gud, blå o. dels människa, gul) o. *sötsur* o. d.; jfr ital. (o. ä. sv.) *pianoforte*. I ett ord som *ljusdunkel* (efter fra. *clair-obscur*) ter sig emellertid för den omedelbara språkkänslan i anslutning till det ojämförligt vanligaste förhållandet den förra leden som en bestämning till den senare: dunkel blandat med något ljus[2].

Beträffande i olika avseenden anmärkningsvärda sammansättningar och sammansättningstyper se f. ö. i ordboken *beklagansvärd* o. d. (under värd 1), *dröjsmål* (under dröja), *familjefest* (under familj), *giftasvuxen* o. *giftermål* (under gift 3), *göromål* (under göra), *hyresgäst* (under hyra), *hälftenbruk* (under hälft), *medvetslös* (se ordb. Tillägg), *nappatag* (under taga), *orkeslös* (under orka), *predika-* o. *predik-* (under predika), *prövosten*, *rättegång* (under rätt), *sagesman*, *skadeslös* (under skada), *skilsmässa* (under skilja), *skonslös* (under skona), *skriftermål* (under skrift 2), *skällsord* (under skälla), *skärseld* (under skär 3), *sköteslös*, *supanmat* (under supa), *svaromål* (under svar), *sysselsatt*, *sysslolös* osv. (under syssla), *tjänste-* (under tjänst), *tuktomästare* (under tukta), *varu-* (under

[1] Däremot höra, som ovan påpekats, sådana namn som *Hyltén-Cavallius* ej hit, då det ju ej här är fråga om två personer, utan om en *Cavallius*, som även bär namnet *Hyltén* osv.

[2] Jfr Cederschiöld Dvandva-sammans. i nutidssvenska (Fresta duger s. 48).

vara 4), *vattu-*, *vredesmod* (under vred 2), *vädjo-* o. *vädjebana* (under vädja), *ättartal* o. *ättehög* (under ätt).

I många fall har den ena leden fördunklats till betydelse och stundom även till form och övergått till avledning; se under artiklarna *-aktig*, *-bar*, *-dom*, *-fällig*, *-het*, *-ledes*, *-lek*, *-lig*, *-lunda*, *-mässig*, *-mätig*, *-sam*, *-skap*, *-slädes*, *-vart*, *-vis*, *in-* o. *utvärtes*.

I fråga om det urspr. lånade *-het* erinras därom, att en mängd goda inhemska bildningar finnas, som med fördel kunna eller t. o. m. böra nyttjas i stället, t. ex. *beska* (Levertin, P. Hallström) för *beskhet*, *hälla*, *häpnad*, *stadga* för *stadighet*, *sötma*, *torka* och (poet.) *vänlek* (fsv. *vænlēker*) för *skönhet*.

III.

Stundom bildas emellertid nya ord på annat sätt än de två nämnda, avledning och sammansättning.

Ofta uppstå sådana (i jämförelsevis sen tid) genom **stympning av grundordet**, t. ex. (i sht) verbalabstrakter (med *den*-kön): *duns*, *glimt*, *klunk*, *knäpp*, *nick*, *skymt*, *släng*, *smäll*, *spark*, *suck*, *vält* (konkret) el. (neutrala) *flams*, *gnabb*, *gnat*, *jäkt*, *kackel*, *knussel*, *käbbel*, *mummel*, *skvaller*, *skämt*, *slit*, *släp*, *stök* (se även under *-la*, *-ra*, *-sa*, *-ta* ovan), uppkomna genom borttagande av infinitivmärket *-a* i motsvar. verb *dunsa*, *glimta*, *klunka* osv.; el. en del nedsättande personbeteckningar (vanligen med biformer på *-er*, egentl. nominativmärke) t. ex. *fjäsk*, *flabb*, *slarv*, *sudd*, på samma sätt bildade till *fjäska*, *flabba* osv.[1] Hit hör även det unga idrottsordet *spänst* till *spänstig*.

I dessa fall tillhör den nya bildningen en annan ordklass än grundordet.

Ett annat slag av ordförkortning föreligger i **ellipsen** (se Förklar. o. förkortn.), t. ex. *bil*, *bio* för *biograf*[2], *blyerts* (väl ellips av *blyertspenna*), *buss* (av *omnibus*), *daler* (se ordb.), *dricks* för *dryckspengar*, *kilo* för *kilogram*, *piano* av *fortepiano* el. *pianoforte*, *pudel* av *pudelhund*, *rek* för *rekommenderat brev*, *skjuts* av *skjutshäst* o. d. (till fsv. *skiūter*, häst), *tax* av *taxhund*, *Greta* av *Margareta*, *Hans* av *Johannes*, *Max* av *Maximilian*, *kornblå* av *kornblomblå* (efter ty.), *trettonafton* för *trettondagsafton*; med

[1] Förutsättningen för att dessa ord kunna föras hit är givetvis, att de uppstått i jämförelsevis sen tid, o. detta är också säkerligen fallet. Möjligen skulle dock ett o. annat av den förstnämnda gruppen kunna tänkas härstamma från den tid, då ännu de ovan (I slutet) omtalade bildningarna på *-a* (*-ō*, *-i* osv.) existerade; så t. ex. *smäll*. Den senare typen (nomina agentis av *a*-stamsform till presensstadiet av verb) har däremot aldrig varit nämnvärt produktiv i nordiska språk — utom i äldre binamn; dessutom i isländsk skaldediktning och stundom i djurnamn (typen *stenbit*), se ovan II. — Historiskt sett kunna dessa ord alltså endast i den meningen räknas till *a*-stammarna (osv.), att de bildats i anslutning till dessa: de ha aldrig ägt en dylik avledning utan ha uppkommit på sätt som ovan nämnts.

[2] I slangspråkets *bia*(*n*) o. d. kan man tala om en avledd ellips, en grupp, till vilken bl. a. kunna räknas en del av fruktnamnen på *-on*, t. ex. *hallon* till *hallbär*, *odon* till *odbär* osv.

avledningar t. ex. *fästing* till *fästfluga*, *husa* o. *köksa* till *hus-* o. *köks-piga*, *sparkstötta* till *sparkstötting* osv. Somliga av dessa ha icke uppstått på svensk botten [1].

I många fall föreligga blott tankeellipser, dvs. det fullständiga ordet har aldrig (el. sannolikt aldrig) förekommit i det talade språket, t. ex. *fabriksidkare* i st. f. *fabriksrörelseidkare* o. d., där man dock stundom med lika stort skäl kan tala om analogibildningar (jfr *näringsidkare* o. d.) [2].

Slutligen förekommer icke sällan, att ett ord utan förändring av form (men väl av böjning) **övergår till annan ordklass.**

Hit hör bl. a. substantiveringen. Särskilt vanlig är denna bland adjektiven, t. ex. *bekant* (plur. dock blott *bekanta*), *besk*, *brant*, *djup* (till ett *t*-lös neutr. av adj. *djup*), *frö*, *hål*, *hög*, *höger* o. *vänster* (om politiska partier; övers.), *ljus*, *ny* (om månad), *rum*, *slätt* (egentl. fem. till adj. *slät*), *svensk*, *sår*, *ärg* (: fsv. adj. *ērugher*), *fett* (egentl. neutr. till adj. *fet*), *grönt* (dock ej best. f. *-et*), *vilt* (best. f. *-et*; efter ty.), *världsallt* (övers. från ty.) el. *gotter* (plur. till neutr. *gott*) el. talspråkets *nyaste nyttet* (nyheten), av vilka somliga uppkommit av adj., som nu försvunnit åtminstone från rikssprâket: vissa av dessa gå f. ö. tillbaka till långt avlägsna tider, och det kan t. o. m. stundom falla sig svårt att avgöra, om den substantiviska eller adjektiviska funktionen, historiskt sett, är äldst. Allmän är också substantivering av adj. med svag böjning ss. *dumbe*, *like*, *make*, *vilde* (efter ty.), *överste*; *hare*, den grå, *järpe*, den brune, *unge*, *vise* [3]; *dimma*, *flata*, *gula*, *halva*, *kärasta*, *midja* (till got. *miþjis*), *sida*, *snugga*, *snärta*, *spetälska*, *svenska* (svensk kvinna o. svenskt språk), *vita*; *tunga* (tyngd, börda), *vana*, *vånda* (oblika kasus till fsv. *þunge*, *vani*, *vande*) osv. [4] I övrigt är hela den germ. svaga adjektivklassen att betrakta som beroende på substantivering.

Substantiverade räkneord föreligga i *etta*, *sexa*, *tia* osv.; pronomina i det filosofiska *jaget* el. ä. sv. *en han*, *en hon* (vartill *hanne*, *hona*); o. sbst. *di* (jfr ä. nsv. *gifva dia*), *dricka* o. *göra* (*latmans-*) ha uppstått ur motsvarande verb [5]. Av andra slags substantiveringar erinras om *nuet* (best. f.), *ett ja* el. *nej*, *ett hurra*, *ett välkommen*, *ett leve*.

Hit hör också användningen av adv. *avsides*, *fjärran*, *inrikes*, *lagom*, *utvärtes* o. d. eller av sbst. *fel* som adjektiv, t. ex. 'ett fjärran land', 'gå fel gata', dock utan adjektivisk böjning (jfr dock lägre spr. o. dial. *slå felt*, plur. *lagoma*) el. av *släkt* som predikativt adjektiv ('de äro släkt', vartill i dial. även pluralformen *släkta*). — Analog är från nysvensk synpunkt även den adjektiviska användningen av adv. *föga* o. *ringa*, vilka dock äro gamla adj. (se ordb.).

F. ö. ha adjektiv kommit att användas som adverb t. ex. *bra*, *inte*

---

[1] I detta sammanhang erinras även om ord o. förb. ss. *drucken*, *överlastad*, *god afton* osv., som utgått från utförligare uttr.

[2] Jfr E. H. Tegnér Forh. paa det andet nord. filologmøde s. 55.

[3] Se I under *-e*.

[4] Se I under *-a*.

[5] Däremot äro de feminina orden av typen (*snö*)*driva*, *nötväcka*, *slängåka*, *solbränna* bildade av verbstammen med suff. *-ōn* el. (ofta) efterbildningar av dylika ordskapelser; se I *-a*.

(egentl. en gammal neutral adjektiv form) el. alla de neutrala formerna på *-t*, *-et*, particip som prepos. o. konj. t. ex. *oaktat*, adverb som prepos. t. ex. *nära* el. som konjunktioner t. ex. *bara, blott* (= om bara osv.), *då, efter, ehuru, (e)medan, innan* (jfr fsv. *innan þæt at*), *när*, varjämte den ursprungliga interjektionsklassen mer el. mindre tillfälligt förstärkts med representanter för allehanda ordklasser, t. ex. *anamma, bevars, bravo, herre gud!, himmel!, tusan* osv.

En viss roll vid ordbildningen spelar hos oss såsom i andra besläktade o. obesläktade språk[1] den s. k. **ljudhärmningen** (onomatopoesi i inskränktare mening) i dels urgamla och dels jämförelsevis unga ordskapelser, t. ex. (dels inhemska o. dels lånord) i djurnamn (i sht fågeln.), ss. *alfågel, bi, broms, fink* (jfr det likbetydande men obesl. lat. *fringilla*), *gnoding, gris, humla, kaja, korp, kråka, pracka* o. *skrake* (fågelnamn), *råka, siska, steglitsa, syrsa, test* (fågeln.), *uggla, uv, vaktel*[2];

el. en del verb som beteckna ljud av olika slag, ss. *braka, brumma, bräka, bullra, böla, flisssa, fnissa, fnittra, gny, gnägga, grymta, gråta, gurgla, harkla, harska, hicka, huttra, jama, jollra, kackla, klicka, klinga, klirra, knarra, knastra, knattra, knorra, knota, knätta, krasa, krossa, kräkas* (liksom dial. *klökas*), *kurra, kuttra, kvittra, kväka, lalla, morra, mumla, murra, muttra, pingla, pladdra, plaska, plumsa, porla, prassla, puttra, rabbla, ramla, rapa*[3], *rossla, skorra, skramla, skratta,' skrika, skrocka, skryta* (egentl.: larma o. d.), *sladdra, smaska, smattra, snarka, snattra, spotta* (o. i art. spotta 1 anförda ord), *surra, susa, tissla, vråla, väsa* osv.;

samt f. ö. ord från olika grupper, t. ex. *fanfar* (från fra.), *krasch, kyss* o. *puss, puka, trumma* m. fl.

Vissa av de anförda orden (särsk. inom den första gruppen) äro dock blott medelbart 'ljudhärmande', i det att de avletts av verb el. verbrötter med dylikt ursprung.

Somliga av dem ha f. ö., på grund av ljudutvecklingen, förlorat mycket el. det mesta av sin ljudhärmande prägel t. ex. *råka, vaktel*. Men åtskilliga finnas, där denna fullständigt försvunnit. Så är fallet med t. ex. *gråla, gök, hosta* (men ieur. **kuās-*), *häger* (ieur. **kraik-*), *mygg, svänske* (fågeln.), *tjäder* (jfr grek. *tetrázō*, kacklar), *tärna* (fågeln.) el. den bl. a. i *ramsvart* kvarlevande gamla beteckningen för 'korp', *ram(m)* (ieur. stam **krop-* el. **krobh-*).

När ett ords onomatopoetiska karaktär fördunklats, ersättes det ofta helt el. delvis av en ny ljudhärmande bildning. Så har det nyss nämnda *ramm* långt efter den germanska ljudskridningen utbytts mot *korp* (jfr även det obesläktade lat. *corvus*), det gamla *gök* mot ty. *kukuck*, *le* (**hlahjan* av ie. **klak-*) mot *skratta* osv.

[1] Så har t. ex. finskan en mängd dylika ordskapelser med betyd. 'larma, skrävla, prata' o. d.

[2] Motsvarande beteckningar uttryckas i andra språk ofta medelst reduplikation, t. ex. sanskr. *ghurghuri*, syrsa, ry. *pelepelka*, vaktel, grek. *tenthrēnē*, geting, lat. *ululu*, uggla. — Se f. ö. förf. Om namn o. titlar (osv.) s. 99 f.

[3] Ett antal likbetydande på samma sätt uppkomna bildningar se art. rapa.

Å andra sidan må framhållas, att åtskilliga nysvenska ord, som i sin nutida form göra intryck av ljudhärmande bildningar, framträda i en helt annan gestalt, därest de överflyttas till de germanska eller indoeuropeiska urspråken. Dock är det naturligtvis vilseledande att företaga en dylik överflyttning av ord, där de urgamla anorna icke på något sätt styrkas genom fornartat bildningssätt eller motsvarigheter i andra språk.

Nära dessa stå de **ljudsymboliska**[1] bildningarna, där sinnesintrycket icke såsom i de ljudhärmande hänför sig till hörseln, utan (vanligast) till rörelsefenomen, t. ex. *dingla och dangla*, *gunga*, (sannol.) *kanka* (*kånka*), *pladask*, *vips*, eller mera sällan till andra företeelser el. förhållanden, t. ex. storlek, såsom *tripp trall trull*[2].

I viss mån besläktad med dessa företeelser är **hypokorismen**, dvs. ombildning av beteckningen för ett föremål, en handling, ett tillstånd m. m., varigenom denna liksom erhåller en mera förtrolig el. intim prägel[3]; alltså i synnerhet i en del 'vardags-' el. 'familjeord': särskilt ofta genom förlängning av stamkonsonanten t. ex. i förnamn (redan i fsv.) ss. *Sigge* till *Sigurd* o. d. el. *Adde* till *Adolf*, *Figge* till *Fredrik*, *Nicke* till *Niklas*, *Nisse* till *Nils*, *Olle* till *Olof*, *Tedde* till *Teodor* m. fl., el. sådana ord som *dille*, *fabbe* ('fabrikör', favör i spel), *kille*, *kurra* (sbst.), *priffe*, *prilla*, *vigga*; sedan urminnes tider med vidsträckt användning i allehanda ordgrupper; ofta i verb med intensivisk el. iterativisk karaktär. Se t. ex. ordboksartiklarna *agg*, *begabba*, *bobba*, *dabba sig*, *dadda*, *dubb*, *fubbla*, *klabb*, *kladd*, *klibba*, *klubba*, *knabb*, *knagg*, *knubb*, *krabba*, *kobbe*, *kudde*, *kugg*, *kvabba*, *labb*, *lubb*, *ludd*, *modd*, *mugga* 1, 2, *nagg*, *nubb*, *padda* (jfr sv. dial. *pugga*, groda, o. ags. *frogga* ds.), *pigg*, *plagg* 1, 2, *plugg*, *rabbla*, *rubba*, *rugge*, *sagga*, *skabb*, *skadda*, *skrabbig*, *skrubb*, *skrubba*, sbst. o. verb, *skädda*, *slagg* 1, 2, *slubba*, *snibb*, *snubba*, *snubbla*, *snudda*, *spigg*, *spragge* (gren), *stabbe*, *stabbig*, *stagg*, *stubb*, *stubbe*, *sugga*, *svabba*, *tagg*, *tragga*, *trubbig*, *tubba*, *ugge*, *vagga*, ävensom *snäcka* (fhty. *sneggo* m. m.); samt vidare sådana som *klatt*, *knatte*, *knott*, *kutte*, *loppa* el. *guppa*, *hoppa*, *lacka* (springa), *rucka*, *skratta*, *smacka*, *sucka*, *vicka*, *vippa* (vb) o. a. med lång (dubbel) tenuisgeminata[4], av vilka en del vid sidan ha bildningar med mediageminata (t. ex. sydty. *hoppen* av **hubbon* osv.). Se förf. NTfF 3 R XII. 49 f. (1903—04), Mediagem. s. 1. f. samt senare bl. a. Loewe Germ. Sprachwissensch. (2:dra uppl.) i Sammlung

[1] I ordboken vanligen uttryckt med den vidsträcktare beteckningen imitativ, som naturligtvis egentligen också innefattar de s. k. ljudhärmande bildningarna.

[2] Även inom denna grupp förekomma reduplicerade bildningar; jfr t. ex. lty. *wippwappen*, gunga, varmed det ovan nämnda *dingla och dangla* kan jämföras.

[3] Stundom föreligga, såvitt man kan se, t. o. m. nyskapelser av hypokoristisk natur, alltså bildningar utan skönjbar grundstam eller grundrot.

[4] I vissa dylika fall, såsom sannolikt *bocka*, *locka* m. fl., uppträder dock i stället assimilation av förgerm. *-gn- > -kk-* (osv.).

Göschen o. (med ex. särsk. från romanska språk) Carnoy Mod. Phil. 15: 159 f.[1]

Antagandet, att här föreligga ett slags intensiviska el. iterativiska bildningar, styrkes även därav, att, såsom förf. uppvisat i nyss citerade litteratur, vid sidan av dem el. i ord med motsvarande betyd. synnerligen ofta uppträda reduplicerande former el. ord som avletts med kända iterativ- el. intensivsuffix, alltså samma slags parallellism som i fråga om de onomatopoetiska bildningarna, till vilka, om ordet tages i vidsträcktare bemärkelse, på sätt och vis även dessa kunna räknas.

I detta sammanhang erinras även om den stora betydelse för ordbildning, som **avljudet** haft särskilt i avlägsna tider (se Förklar. o. förkortn. under avljud). Ännu i jämförelsevis sen tid uppträda f. ö. avljudande nyskapelser, bl. a. med diminutivisk anstrykning, t. ex. *klick* (~ *klack*), *klicka* (~ lty. *klacken*), *knirka* (~ *knarka, knarra*), *smiska*, slå, smälla (~ *smaska*); jfr även ordboksart. *tipp* (~ *tapp*); o. för övrigt i (ofta lånade) bildningar av typen *krimskrams, mischmasch, sicksack, slidderslad der, snicksnack, tripptrapp, virrvarr.*

IV.

Språkutvecklingen går i riktning mot skapande av nya sammansättningar till förfång för de äldre avledningarna, av vilka f. ö. somliga blivit obrukbara på grund av de efter hand försiggångna ljudskiftena. Exempel: med samma stam *baneman* ~ fsv. *bani* (nsv. arkais. *bane*), *landsman* ~ fsv. *lande*, *leksyster* ~ fsv. *lēka*, *svärfader* ~ fsv. *svære*, *björnhona* ~ fsv. *birna*, *orrhöna* ~ dalm. **yrn* (= isl. *yrn*), *gärdsgård* ~ fsv. *gardher* (bibeln *gård*), *hasselstång* ~ fsv. *hasla*, *leksak* ~ fsv. *lēkan*, *skjutvapen* ~ fsv. *sköte*, *smyghål* ~ fsv. *smugha*, *tistelstång* ~ fsv. *þistil*, *äppelträd* ~ *apel*, *blindhet* ~ fsv. *blinde* f., *djärvhet* ~ fsv. *dirve* f. osv., *hårdhet* ~ fsv. *hærdska*, *snikenhet* ~ fsv. *snikt*, *ålderdom* ~ fsv. *ælle*;

eller av olika stammar t. ex. *sändebud* ~ fsv. *āre* (se ärna), *fargalt* ~ fsv. *runi*, *vildsvin* ~ fsv. *basse*, *andtäppa* ~ fsv. *ænger*, *badvatten* ~ fsv. *lögh*, *fallningsgåva* ~ fsv. *nimme*, *fotsula* ~ fsv. *ili*, *kärnstav* ~ fsv. *þyril*, *läckerhet* ~ fsv. *krās*, *moderliv* el. *livmoder* ~ äldre *kved*, *selpinne* ~ fsv. *arþa*, *svärdfäste* ~ fsv. *hiælt*, *ögonhår*, *-lock* ~ fsv. *brā*, *dårskap* ~ fsv. *flætia*, *redskap* ~ fsv. *tōl*, *släktskap* ~ fsv. *sif* (i sammans.), *ledighet* ~ fsv. *tōm.*

Hit hör bruket att ersätta gamla enklare sjö- o. vattendragsnamn med längre bildningar av samma eller olika stammar, t. ex. *Nydalasjön* ~ *Rusken*, *Långsjön* ~ *Lången*, *Säfsjösjön* ~ *Säfsjön* osv., varpå en mängd ex. lämnas hos förf. Sjön. 2: 43.

[1] Den av en annan forskare framställda teorien att *-bb-*, *-dd-*, *-gg-* i dylika ord beror på utjämning inom urgermansk *n*-stamsböjning strandar bl. a. på de hithörande verben, av vilka de flesta (t. ex. *tragga* o. d.) ej kunna tolkas som avledda av nomina. — Naturligtvis bero dock långt ifrån alla svenska ord med *-bb-*, *-dd-* o. *-gg-* på dylik hypokorism. Somliga förete ett speciellt nordiskt *gg*-inskott (av typen *ägg*, *hugga*); åtskilliga lånord ha erhållit sin långa konsonant på grund av ljudsubstitution (t. ex. *krydda*) osv.

Där icke sammansättningar ersatt de äldre avledningarna, ha i många fall i stället de gamla orden utbytts mot längre bildningar av samma stam, t. ex. *björninna* ~ fsv. *birna*, *gudinna* ~ fsv. *gudha*, *väninna* ~ fsv. *vina*, *köpare* ~ fsv. *köpe*, *följeslagare* ~ fsv. *fylghislaghi*, *ledsagare* ~ fsv. *lēþsaghi*, *läkare* ~ fsv. *lækir*, *närkingar* ~ fsv. *nærikiar* (jfr *sörmlänning* ~ fsv. *suþermaþer*, dvs. 'söderman', *värmlänning* ~ fsv. *værme*[1]), *änkling* ~ fsv. *ænkel*, *blandning* ~ fsv. *bland*, *tanke* ~ fsv. *hyggia*, *röjning* ~ fsv. *ryþ*, *åmynning* ~ fsv. *ämynne*, *rodnad* ~ fsv. *rudhme*, *spånad* ~ fsv. *sponi*, *framfusig* ~ ä. nsv. *framfus*, *ihålig* ~ ä. nsv. *ihål*, *villrådig* ~ fsv. *villerādha*, *gramse* ~ ä. nsv. *gram*, *gängse* ~ fsv. *gænger*, *varse* ~ adj. *var*, *vilse* ~ *vill*, *förblinda* ~ fsv. *blinda*, *försvaga* ~ ä. nsv. *svaga*, *förtälja* ~ *tälja*, *frejdad* ~ fsv. *frēgher* (vartill *frejd*, vartill *frejda* med part. *frejdad*), *rykta* ~ fsv. *rökia* (vartill *rökt*, vartill *rökta*, *rykta*); el. av olika stammar t. ex. *varginna* ~ fsv. *ylva*. I vissa fall kvarlever det gamla enklare ordet med annat betydelseinnehåll, t. ex. *hage* (~ *inhägnad*).

Genom dessa utbyten har vårt språk utan tvivel mist mycket av sitt kärnfulla och kraftiga kynne. Åtskilliga döda ord skulle dock nog kunna återupplivas i rikssspråket, och särskilt sådana, som knyta sig till ord, som ännu kvarleva i bygdemålen.

Mycket vanliga äro de fall, där lånord trätt i stället för inhemskt språkgods, t. ex. *begär* ~ fsv. *giri*, *dekokt* ~ fsv. *suþ*, *förvaltare* eller *gårdsfogde* ~ fsv. *bryti*, *hingst* ~ fs. *vrēn*, *härd* ~ *äril*, *krita* (gammalt lån) ~ fsv. *blēka*, *släkt* ~ fsv. *niþ*, *släkting* ~ *frände*, *smak* ~ fsv. *thœver*, *smuts* ~ fs. *sör* (= dial.), *ära* ~ fsv. *dyrþ*.

I samband härmed erinras om de synnerligen talrika s. k. översättningslånen[2], där ett främmande ord helt eller delvis återgivits med tillhjälp av språkets egna tillgångar; t. ex. *baktanke* (under tanke), *barmhärtig*, *blomkål* (under blomma), *djurkrets(en)* (under djur), *enhörning*, *förströ* (under strö), *försyn*, *halvvärd* (under värld), *inflytande* (under influensa), *inställa* (under ställa), *kappsäck* (under kappa), *lintyg* (under tyg), *lycksalig* (under salig), *medlidande* (under sympati), *mindretal* (efter ty. *minderzahl*), *missdådare* (under miss-), *motspänstig*, *motvilja* (under vilja 2), *måndag* o. övriga veckodagars namn (utom *lördag*), *oro* (i urverk; se ur 1), *piggsvin*, *pärlemo(r)*, *självisk*, *självmord*, *sjöskum*, *skadeglad*, *sköterbarn*, *-synd* (under sköte), *snälltåg*, *spanskgröna*, *spelrum* (under spel 2), *spinnhus*, *spolmask* (under spole 1), *stallbroder*, *stickprov*, *stiftsfröken*, *-jungfru* (under stift 2), *storartad*, *strävpelare* (under sträva 2), *svartkonst* (under svart), *synkrets*, *synpunkt*, *takstol*, *tidsanda*, *tidsenlig*, *tillbehör*, *tillbörlig*, *tilldraga sig*, *tillfreds*, *tillfälle*, *tillför(e)ne*, *tillförlitlig*, *tillgiva*, *tillgänglig*, *tillika*, *tillnamn*, *tillnärmelsevis*, *tillräkna*, *tillskansa sig*, *tillskriva*, *tillstå*, *tillstädja*, *tillsäga*, *toreskägg* (under taklök), *träsnitt* (under trä), *tusenfoting*, *tvättäkta*, *tyghus* (under tyg), *underhandla*, *underhålla*, *underkasta*, *underrätta*, *undersöka*, *undervisa*, *undfå*, *undseende*, *uppkomling*, *upplagd*, *uppsats*, *upptäcka*, *urarta*, *urgammal*, *utskott*, *utställa*, *valnöt*, *vattuman* (o. övriga namn på djurkretsens tecken), *vederdöpare*, *vedersakare*, *vedervärdig*, *vindros*, *viss* (i *en viss N. N.*), *vågrät* (under våg 1), *vågspel* o.

[1] Dock redan i fsv. även *værmelandsbo*.

[2] Se t. ex. E. H. Tegnér Ark. 5: 155 f.

vägstycke (under våga), *välgörenhet* (under väl), *världsallt, världsborgare, världsdel, världsman, yngling, åkermönja, ångbåt, ångkvarn, århundrade, -tusende, ändamål* (under ända), *ängd, öppenhjärtig, övergrepp, överhand, överhus, överhuvud, överlägga, översikt* (under över), *överste, övertala* (under tala), *överväga* osv.; alltså särskilt kulturord o. d.; dessutom i en mängd yrkestermer, såsom t. ex. inom boktryckarkonsten *brödstilar, bröllop, lik, skepp* m. fl. (se ål 4), ävensom stående uttryck ss. *bryta staven över, förtjäna sina sporrar, för detta* (ty. *vor diesem*), *slå någon ur brädet* osv. — Stundom med etymologiskt oriktigt ljudutbyte såsom *solbänk* efter ty. *sohlbank* (egentl.: sulbänk), *spetsglans* efter ty. *spiessglanz*, el. möjl. *skenhelig* efter ty. *scheinheilig* (ä. nsv. dock *skīn-*) o. *ögonskenlig* efter ty. *augenscheinlich* (förr dock även *-skinlig*; ombildningen *-skin-* till *-sken* kan sålunda i båda orden ha egt rum efter sv. *sken* av *skina*); jfr *Rhen* (ty. *Rhein*) för äldre *Rin*. — Översättningslånen betecknas i denna ordbok vanligen med 'efter', ej, som andra lån, med 'av' eller 'från'.

Av hithörande litteratur hänvisas (utom till de ovan citerade avhandlingarna) till vissa i ordb. under Förkortningar anförda arbeten under Cederschiöld, Hellquist, E. Olson o. Tamm, vartill kunna läggas de där icke upptagna:

Hellquist Om nordiska verb på suffixalt *-k, -l, -r, -s* och *-t* samt af dem bildade nomina, Ark. 14: 1 o. 136 f.

Kluge Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte, Zweite Auflage, Halle 1899.

Vidare erinras om de rikhaltiga samlingarna i särskilt femte och sjunde banden av Noreens Vårt språk, där emellertid motsvarande företeelser (såsom även i Cederschiölds ovan åsyftade uppsatser) i regel behandlas från den nutida språkkänslans[1] el. betydelsefunktionens[2] synpunkt, vilken i fråga om unga bildningar ofta, men för äldre sällan sammanfaller med den historiska[3], som varit den ledande för föregående framställning. I denna har dock av praktiska skäl den förstnämnda synpunkten fått i viss mån bestämma suffixlärans yttre anordning och indelning.

[1] För Noreen blir alltså grundordet för en bildning det, med vilket den numera närmast associerar sig, ss. t. ex. (7: 305) *linne*, bildat med *-ne* till *lin* (medan ordet historiskt sett närmast hör till neutr. *linnet*, vars *t* uppfattats som best. slutartikel, o. sålunda i *linne* varken *n* el. *e* är suffixalt).

[2] För Noreen hör alltså *mängd* på grund av betydelsen 'myckenhet' icke till *mången* o. ännu mindre (såsom förhållandet är rent historiskt) till *mång* (i *mångt och mycket*), utan till det obesläktade *mycken* (5: 477); alltså en synpunkt, som här icke, annat än möjl. undantagsvis, beaktats.

[3] Såsom då t. ex. *bikt, bädd* o. *mjölk* enl. 5: 362 »utgöras av verbalstammar på kort *-a* minskade med detta suffix», medan från språkhistorisk synpunkt — alltså i realiteten — tvärtom *bikta, bädda* o. *mjölka* bildats av substantiven. Däremot sammanfalla (händelsevis) resultaten ifråga om de flesta andra s. st. uppräknade bildningarna, t. ex. *glam, glimt, kält, skämt*. Noreens framställning kan sålunda icke (i regel) användas av den, som vill lära sig, hur faktiskt ett ord historiskt bildats (och det avses naturligtvis ej heller av förf.), men väl med stor fördel i andra syften.

Innehåll.

I. Avledning s. I.
Suffix s. I.
nsv. *-a* s. II.
1. i sbst. s. II.
beteckningar för kvinnliga varelser, sakliga konkreta o. abstrakta s. II.
-a av urg. *-iōn* s. III.
neutrala kroppsdelsbeteckningar s. III.
-a från gamla kasusändelser, särsk. från oblika kasus på *-a* o. i ortnamn s. III.
-a från det långivande språket el. beroende på försvenskning s. IV.
2. i oböjliga adj. s. IV.
3. i verb s. IV.
a) primära s. IV.
b) sekundära s. IV.
α) av substantiv avledda s. v (olika betydelsegrupper).
β) av adjektiv avledda s. VII.
γ) av deverbativt ursprung s. VIII.
Övergång från stark till svag böjning el. omvänt s. IX.
c) verb på urgerm. *-ēn* s. IX.
4. i adverb s. IX.
1. *-ad* i adj. s. IX.
2. *-ad* (*-nad*) s. X.
3. *-ad* (med betonat *ā*) s. X.
-age s. X.
1. *-al* (svagtonigt) s. XI.
2. *-al* (betonat) s. XI.
-alj s. XI.
-alje s. XI.
-all s. XI.
1. *-an* (svagtonigt el. obetonat) s. XI: i sbst.; i adv.
2. *-an*, *-ian* (i regel betonat *-a-*) s. XII.
-ande, *-ende* s. XII: 1. i neutrala verbalabstrakta. 2. i part. pres. 3. i participliknande utvidgningar.
-ander s. XIII.
-ang s. XIII.
-ans s. XIII.
-ant s. XIII.
1. *-ar* (svagtonigt) s. XIII.
2. *-ar* (betonat) s. XIII.
-ard s. XIII.
-are s. XIII.
-arie s. XIV.
-as (betonat) s. XIV.
-ass s. XIV.
-as(*ter*) s. XIV.
-at s. XIV.
-ation s. XV.
-ats s. XV.
-d:
I. i sbst. s. XV.
1. av urgerm. *-iþō*.
2. av urgerm. *-ði*.
3. med ie. avledn. *-tu*, germ. *-þu*.
4. andra smärre grupper.
II. i adj. s. XVI.
-da s. XVI.
-dd s. XVI.
-de s. XVI.
-der s. XVI.
1. *-e*:
1. i urspr. mask. av urgerm. *-an* s. XVII.
2. i mask. av urgerm. *-ia* s. XVII.
3. i några urspr. fem. på urgerm. *-īn* s. XVII.
4. i neutra av urgerm. *-ia* s. XVII.
a) till sbst. s. XVII.

b) till adj. s. XVIII.
c) till verb s. XVIII.
5. i några oböjl. adj. s. XIX.
6. i adverb s. XIX.
2. *-e* (betonat) s. XIX.
1. *-el* (obetonat el. svagtonigt) s. XIX.
1. av el. motsv. fsv. *-il* s. XIX.
2. av fsv. *-ul*, *-ol* s. XIX.
3. av fsv. *-(e)l* s. XX.
4. av annat ursprung s. XX.
5. lånord s. XX.
2. *-el* (betonat) s. XXI.
-elius s. XXI.
-ell s. XXI.
-else s. XXI.
1. *-en* (obetonat) i sbst. s. XXI.
2. *-en* i adj. s. XXI.
3. *-en* (betonat) s. XXII.
-ende s. XXII.
-ene s. XXII.
-enn s. XXII.
-ens o. *-ans* s. XXII.
-ensare s. XXII.
-ent s. XXII.
1. *-er* (obetonat) s. XXII.
1. i *fjäsker* o. d. s. XXII.
2. av urgerm. *-ura-* s. XXIII.
3. motsv. sv. *-are* s. XXIII.
4. i lånord s. XXIII.
5. i adv. o. prepos. s. XXIII.
2. *-er* (betonat) s. XXIII.
-era s. XXIV.
-eri s. XXIV.
-erne s. XXIV.
-erska s. XXIV.
-ert s. XXIV.
-ertz s. XXIV.
-es s. XXIV.
-esch s. XXV.
-esk s. XXV.
-ess s. XXV.
-ess, *-essa* i beteckningar för kvinnor s. XXV.
-et, *-ett* s. XXV.
-eus s. XXV.
-fik s. XXV.
-ga s. XXVI.
-i s. XXVI.
-iad s. XXVI.
-ick s. XXVI.
-id s. XXVI.
-ienn s. XXVI.
-ig s. XXVI.
-ik s. XXVII.
-ika s. XXVII.
1. *-il* (obetonat) s. XXVII.
2. *-il* (betonat) s. XXVII.
-ilj s. XXVII.
-in s. XXVII.
1. *-ing* (*-ling*), *-ung* i mask. s. XXVIII.
2. *-ing* i fem. s. XXVIX.
1. *-inge* i *arvinge* o. d. s. XXIX.
2. *-inge* i ortn., se ordb. under inge.
-inna s. XXIX.
-ion s. XXX.
-ir s. XXX.
-is (obetonat) s. XXX.
-is (betonat) s. XXX.
-isera, se *-era*.
-isk, se *-sk*.
-ism, *-ist* s. XXX.
-issa s. XXX.
-it s. XXX.
-itet s. XXXI.
-iv s. XXXI.
-iär, *-jär* s. XXXI.
-ja s. XXXI.
-je s. XXXII.
-jär, se *-iär*.
-k s. XXXII.
-kä: 1. i sbst. 2. i verb s. XXXII.
-ke s. XXXIII.
-ken s. XXXIII.
-l s. XXXIII.
-la: 1. i sbst. 2. i verb s. XXXIII—IV.
-le s. XXXIV.
-lig, se ordb. art. -lig.
-ling, se *-ing*
-m s. XXXIV.
-ma s. XXXIV.
-man s. XXXIV.
-mang, se *-ment*.
-me s. XXXIV.
-ment s. XXXIV.
-n el. *-en* (i under fsv. tid enstaviga ord) s. XXXV.
-na, i inkoativa verb, s. XXXV; ortnamn s. XXXVI.
-nad, se *-ad* 2.
-ner i familjen., se under *-när* slutet.
-ning s. XXXVII.
-när s. XXXVII.
-o s. XXXVIII.

-od s. XXXVIII.
-om i adv. s. XXXVIII.
1. *-on* (obetonat) s. XXXVIII.
2. *-on* (betonat med slutet *ō*) s. XXXVIII.
-ong, se *-on* 2.
-or s. XXXIX.
-r s. XXXIX: 1. i sbst. 2. i adj. 3. i adv.
-ra s. XXXIX: 1. i sbst. 2. i verb.
-s s. XL.
-sa s. XL: 1. i sbst. 2. i verb.
-se s. XL.
-sel o. *-sla* s. XLI.
-sing, se *-ing*.
-sk s. XLI: 1. i sbst. 2. i adj.
-ska s. XLIII.
-sla, *-sle*, se *-sel*.
-st s. XLIII.
-ster, se *-der*.
-t s. XLIII: 1. i sbst. 2. adj. 3. i adv.
-ta s. XLIV: 1. i sbst. 2. i verb.
-te s. XLIV.
-ter, se *-der*.
-tor, se *-ör*.
-tur, se *-ur* 1.
-tör, se *-ör*.
-ung, se *-ing*.
1. *-ur*, *-tur* (betonat) s. XLV.
2. *-ur* (obetonat) s. XLV.
-us s. XLV.
-yl s. XLVI.
-ym s. XLVI.
-yr s. XLVI.
-å XLVI.
-än s. XLVI.
-är s. XLVI.
-œus, se *-eus*.
-ör s. XLVI.
-ös s. XLVI.
Äldre, försvunna avledn. s. XLVI: urgerm. *-a*, *-ja*, *-ō*, *-iō*, *-i*, *-u*.
Prefix. s. XLVIII.
Om förhållandet mellan grundord och avledning s. L.
II. Sammansättning s. LI.
1. Senare leden är ett sbst. s. LI.
2. » » » » adj. s. LIV.
3. » » » » räkneord s. LIV.
4. » » » » pronomen s. LV.
5. » » » » verb (el. particip) s. LV.
6. » » » » adverb (el. en prepos.) s. LV.
Fördunklade sammansättningar s. LV.
Avledda el. syntetiska sammansättningar s. LVII.
Sammans.-former med o. utan -s s. LVII.
Begreppet sammansättning s. LXII.
Betydelseförhållanden (över- o. underordning, samordning) s. LXII.
III. Ord bildade på annat sätt än genom avledning o. sammansättning: stympning av ord (bl. a. ellips) s. LXIV; övergång till annan ordklass utan förändring av grundordets form (men väl böjning), t. ex. substantivering s. LXV;
ljudhärmning s. LXVI, ljudsymbolik s. LXVII, hypokorism s. LXVII;
avljud s. LXVII.
IV. Anmärkningar om språkutvecklingen från ordförrådets sunpunkt s. LXVII:
utbyte av enkelt ord mot sammansättning s. LXVII;
utbyte av enkelt ord mot en längre avledning av samma stam (*björninna* ~ fsv. *birna* osv.) s LXIX;
inhemska ord utbytta mot främmande s. LXIX;
översättningslån s. LXIX.

Litteratur s. LXX.

Om det s. IV not 1 omnämnda o. där såsom dunkelt betecknade ortnamnet *Barva* se nu förf. Namn o. Bygd 1922.

Provisoriskt förord.

Detta arbete avser att ersätta Fredrik Tamms etymologiska ordbok, vars utgivande avbröts genom författarens frånfälle, då det framskridit till början av bokstaven *k*.

Av flera skäl ansågs det emellertid olämpligt att taga vid, där Tamm fick sluta. Dels ha 30 år förgått, sedan det första häftet av hans ordbok utkom, och åtskilligt nytt har sedan dess kommit i dagen på ordforskningens område. Dels och framförallt önskade jag för arbetet en väsentligen annan plan än den, som följdes av min föregångare.

I den ordbok, vars första häfte nu föreligger färdigt, har planen i så måtto utvidgats, att 1) de romanska och klassiska lånorden i stor utsträckning medtagits — överhuvud alla, som ansetts ingå i den bildade allmänhetens ordförråd; däremot endast undantagsvis utpräglat »lärda» ord och vetenskapliga termer, vilkas användning är inskränkt till fackmannakretsar; 2) en del allmänt spridda dialektord, som stå på gränsen till rikskspråk eller som vore förtjänta att där upptagas; 3) ett stort urval av förnamn och ett mindre av ortnamn och familjenamn; för de ofta rätt komplicerade hänsyn, som därvid spelat in, skall meddelas i det slutgiltiga förordet[1]; 4) årtal eller belägg för ordens veterligen tidigaste uppträdande i språket, för så vitt de ej förekomma redan i fornsvenskan; 5) en del stående uttryck, fraser o. konstruktioner.

Antalet artiklar blir på grund härav avsevärt större än i Tamms ordbok. Medan i denna senare detta under A är o. 115, belöper det sig här till o. 370.

Belägg och språkprov äro ytterst baserade på egna studier och samlingar, särsk. från 15- o. 1600-talen, från de klassiska svenska författarna i allmänhet och från det lägre språkets ordförråd. Men då det i regel gällt att anföra om möjligt det äldsta

[1] Här må blott nämnas, att vid valet av familjenamn framförallt en strävan gjort sig gällande att få olika bildningstyper företrädda, o. dessa ha naturligtvis exemplifierats med mera bekanta namn.

belägget för ett ord eller uttryck, har jag för de flesta orden dessutom måst anlita Svenska akademiens ordboks excerpt, en ovärderlig förmån, för vilken jag känner den djupaste tacksamhet. Där mina egna anteckningar, t. ex. från reformatorerna, Var. rer. el. Bib. 1541, kunnat anses i huvudsak göra till fyllest, har jag ofta sparat mig mödan att genomgå ordbokssamlingarna. I åtskilliga fall har med ett »t. ex.» antytts, att belägget icke gör anspråk på att vara det absolut äldsta, om jag också ibland haft anledning antaga, att så verkligen varit fallet.

Då en stor del av vår medeltidslitteratur ännu ej kunnat tillgodogöras för Söderwalls ordbok, har jag beträffande denna måst bygga mina uppgifter på egna studier (t. ex. P. Månsson). Något slags fullständighet kan det dock här ej — ens närmelsevis — bli tal om.

I fråga om citaten från den språkvetenskapliga litteraturen har förf. i fackmännens intresse ansett sig böra vara frikostigast med dem, som hänföra sig till tiden efter utgivandet av tidigare etymologiska ordböcker.

Arbetet utgives i tvångfria häften och torde komma att omfatta cirka 1,000 sidor. Manuskriptet föreligger i allt väsentligt färdigt; de förefintliga luckorna skulle kunna utfyllas inom loppet av några månader. Arbetets utgivande måste sålunda anses säkerställt och torde taga omkring 2 år i anspråk.

Ordbokens plan är så till vida frukten av en kompromiss, som den vänder sig dels till den bildningsintresserade allmänheten och dels till de studerande och till fackmännen i egentligaste mening. Härav förklaras å ena sidan en mängd elementära upplysningar och en viss förenkling av ljudbeteckningen, och å den andra en mängd anmärkningar av ganska speciell natur.

Under arbetets lopp har oavsiktligt dess plan förskjutits i riktning mot större utförlighet och ett djupare inträngande i enskildheter. Naturligtvis ha till följd härav de tidigare partierna måst undergå grundliga omarbetningar. Men förf. har möjligen ej alltid lyckats åvägabringa den fullt riktiga proportionen. Att emellertid behandlingen av de första bokstäverna i vissa fall blivit något knappare, beror också därpå, att för dessa icke sällan kunnat hänvisas till motsvarande artiklar hos Tamm o., särskilt i fråga om äldre former, i SAOB.

På grund av tillfällig brist på typer ha till en början endast fyra ark samtidigt kunnat stå uppsatta, vilket åtminstone till en del förklarar en del små, dock i regel oviktiga tillägg (av korshänvisningar o. d.) å vidfogad lista.

Lund i April 1920. *Elof Hellquist.*

Provisorisk förkortningslista.

ags. anglosaxiska.
alban. albanesiska.
armen. armeniska.
avest. avestiska (fornöstpersiska).
da. danska.
ds. detsamma, samma betydelse.
eng. engelska.
fda. forndanska.
ffra. fornfranska.
fgutn. forngutniska.
fhty. fornhögtyska.
fin. finska.
fir. forniriska.
fno. fornnorska.
fra. franska.
fpreuss. fornpreussiska (ett baltiskt språk).
fris. frisiska.
fsax. fornsaxiska (fornlågtyska).
fslav. fornslaviska.
fsv. fornsvenska.
germ. (framför med * betecknade former) urgermanska.
got. gotiska.
grek. grekiska.
holl. holländska.
ie. urindoeuropeiska.
ir. iriska.
isl. fornisländska (i regel inbegripet fornnorska).
korn. korniska (det forna keltiska språket i Cornwallis).
kymr. kymriska (Wales).
lat. latin.
lett. lettiska.
litau. litauiska.
lty. lågtyska.
mgrek. medelgrekiska.
mhty. medelhögtyska.
mlty. medellågtyska.
mno. yngre fornnorska.
no. norska (norska dialekter, nynorska).
no.-da. norskdanska (»norska»).
nsv. nysvenska.
pol. polska.
ry. ryska.
sanskr. sanskrit.
span. spanska.
sv. svenska.
tjeck. tjeckiska.
ty. nyhögtyska.
urnord. urnordiska.
vb verb; vb. verbet.
vgerm. västgermanska.
vlat. vulgärlatin.
y. yngre.
ä. äldre.
öfris. östfrisiska.
ösv. östsvenska.

* framför en ordform utmärker, att denna är uppkonstruerad.
> övergår till.
< utvecklad ur.
~ växlande med.

Ark. = Arkiv för nordisk filologi.
ATfSv. = Antiqvarisk tidskrift för Sverige.
BB = Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen hrsg. von A. Bezzenberger.
FUF = Finnisch-ugrische Forschungen.
IF = Indogermanische Forschungen.
KZ = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung begründet von A. Kuhn.
MoM = Maal og minne. Norske studier.

MSL = Mémoires de la société de linguistique de Paris.
NoB = Namn o. Bygd.
Noreen V. spr. = Vårt språk af Adolf Noreen.
NTfF = Nordisk Tidsskrift for Filologi.
PBB = Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur hrsg. von H. Paul u. W. Braune (E. Sievers).
SAOB = Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien.
SNF = Studier i nordisk filologi utg. genom H. Pipping.
Spr. o. st. = Språk och stil.
Sv. stud. = Svenska studier tillägnade Gustaf Cederschiöld.
Tamm Gr. = Tamm Fredr., Granskning av svenska ord (Skrifter utg. af k. human. vet.-samf. i Uppsala VII: 4).
WuS = Wörter und Sachen, Kulturhist. Zeitschrift.
Xen. Lid. = Xenia Lideniana.
ZfcPh = Zeitschrift für celtische Philologie.
ZfdA = Zeitschrift für deutsches Alterthum.
ZfdPh = Zeitschrift für deutsche Philologie.
ZfdW = Zeitschrift für deutsche Wortforschung.
ZfromPh = Zeitschrift für romanische Philologie.
Zfvergl. Sprchf., stundom använt som beteckning för (de senare årgångarna av) KZ.

Utförligare förklaringar av använda termer o. mera lättbegripliga förkortningar komma sedermera att lämnas.

Tillägg och rättelser.

alla, i brädspel, 1795, efter ty. *alle*; till all.
ammoniak, se salmiak.
antasta, r. 9, står: *tangera*, läs: *tangere*.
april. Om uttr. narra april o. dyl. se narra.
arg. Med avs. på isl. *ragr* se f, ö. under raggen.
as 1. Jfr även under osmundsjärn.
avvita, r. 1, står: av till, läs: till av.
begabba. Jfr även under gaffla.
Berzelius, familjen.; äldst: *Bergselius*; av den berömde vetenskapsmannens farfarsfar taget efter Bergsäter Ögtl.
bila. Jfr även under piska.
björn, s. 45, r. 6 nedifr. står: bram- o. brombär, läs: *bram-* o. *brombär*.
blöja. Ordet betydde i fsv., ä. nsv. o. isl. 'linneduk, linnekläde' o. 'lakan', såsom ännu i no. dial. o. (i fråga om betyd. 'lakan') i Sönderjylland. Den nuvarande specialiserade betydelsen är gemensam med nda.
boka. Jfr även under pocka.
Bremer, familjen., från ty.; egentl.: från Bremen.

A.

abandong el. **abandon,** i betyd. 'hängivande åt el. uppgående i en viss stämning' o. d. tidigast antecknat från Almqvist 1840 (se SAOB) o. Sturzen-Becker i Aftonbl. 1844, nr 208, s. 2, i båda fallen med citationstecken, en antydan om att ordet då föreföll nytt el. något vågat; av fra. *abandon* ds., till vb. *abandonner,* övergiva m. m. (*s'abandonner à,* hängiva sig åt), egentl.: överlämna till någons godtycke, till ffra. *a bandon,* efter behag el. godtycke, sannol. av germ. ursprung: jfr got. *bandwa,* tecken (se baner), el. germ. stammen *bann-* i betyd. 'påbud o. d.' (se bann); i enskildheter dock dunkelt.

abbé, se abbot.

abborre, fsv. *aborre,* 1506, äldre: *aghborre* = fda. *agborre,* da. *aborre,* no. *aaborr(e);* ett speciellt nordiskt ord; av den indoeur. roten *ak,* vara vass (i agn 1, ax, egg; jfr akrobat), o. vidare borre, av germ. **burzan* (se d. o., jfr borste); besl. med ty. *barsch* (av *bars*), abborre; efter den skarptandade ryggfenan; jfr likn. betyd. hos gärs. — Ordets första led hör däremot icke, såsom ej sällan antagits, till sbst. å, fsv. *ā* = lat. *aqua,* vatten osv. (den norska formen med *aa-* kräver sin särskilda förklaring); jfr framförallt mhty. *ag,* som ensamt betyder 'abborre', egentl.: spetsigt föremål = växtn. ag; se senast Lidén Festskr. t. K. F. Johansson s. 108 f. — Om det möjl. avlägset besl. ryska *ókuń,* abborre, se Agrell Balto-slav. lautstud. s. 49 (1919); om finska *ahven* ds. se litteraturen hos Setälä Finn.-ugr. Forsch. 13: 354. — Gemensamma beteckningar å fiskar (o. fiskredskap) för större delar av det indoeur. språkområdet saknas i allmänhet; jfr under fisk. Om lat. *perca,* abborre, av grek. *pérkē,* egentl.: den spräckliga, se fjärsing, färna o. forell.

abbot, fsv. *ab(b)ot(e),* från ags. *abbod,* y. *abbot,* av lat. *abbas,* genit. *-atis,* sengrek. *abbás,* av syriska *abbâ,* fader, munk (jfr bibelns 'abba fader'); härifrån även fra. *abbé,* varifrån sv. abbé. Egentl. ett (syriskt) barnord av samma slag som sv. pappa, amma, dadda osv.

abderitisk, 1822, till lat. *abderites,* invånare i den forntrakiska staden Abdera, bekant för stadsbornas enfald.

abnorm, Dalin 1850 = ty., av lat. *abnormis,* utan regel el. norm, av *ab-,* från, och *norma* (se norm).

abonnera, 1779, från ty. *abonnieren,* av fra. *abonner,* av omtvistat ursprung.

abrakadabra, o. 1800, av lat. *abracadabra,* i trekant skrivna ord med magisk kraft.

abrodd, se åbrodd.

Absalon, mansn., se Axel.

absint, 1870-t., t. ex. Strindberg Fjerd. o. Svartb., av fra. *absinthe,* av lat. *absinthium,* av grek. *apsínthion;* knappast av indoeur. anor.

absolut = ty., av lat. *absolūtus,* part. pf.pass. till *absolvere,* fullända o. d., göra lös, till *ab-* o. *solvere,* lösa (se solvens).

abstrakt, 1747 = ty., av lat. *abstractus,* till *abstrahere,* draga ifrån (= sv. abstrahera; jfr sv. subtrahera).

absurd, 1634, från ty. *absurd,* fra. *absurde,* lat. *absurdus,* av *ab-* o. *surdus,* döv, även: som man ej gärna hör, motbjudande.

accent, Arvidi 1651 = ty., fra., av lat. *accentus,* av *ad-,* till, o. *cantus,* sång

(jfr kantor), övers. av grek. *prosōdia*, egentl.: sång till (tal) = sv. prosodi.

accept, 1758, från ty. *accept*, lat. *acceptum*, part. pf. pass. till *accipere*, mottaga, antaga, gilla, till *ad-* o. *capere*, taga (urbesl. med häfta 1, 2).

accis, se karvstock.

ack, fsv. *akh*, från mlty. *ach;* väl (åtminstone delvis) = ah (se d. o.).

ackja, lapsk släde; lån från lap. *akio*, som självt lånats från urnord. **akjō*, vars inhemska fortsättning är sv. dial. *äcka*, körsla, o. det *-ikkia*, som ingår i fsv. *asikkia*, nu åska; till åka.

acklamation, av fra. *acclamation*, av lat. *acclamātio*, till *ad*, till, o. *clamāre*, ropa, alltså egentl.: skrik, rop, bifall. I sv. med betyd. 'bifallsrop av en församling' hos A. Oxenstierna 1645. I modern anv.: välja (osv.) genom acklamation, Tegnér 1837 osv., efter fra. *par acclamation*.

ackompanjera, om musik i sv. från senare hälften av 1700-t., från fra. *accompagner*, beledsaga; se f. ö. kompani.

ackord, i betyd. avtal o. d. omkr. 1620, inom tonkonsten o. 1720, från fra. *accord*, från mlat. *accord(i)um* (**ad-c-*), till lat. *cor*, genit. *cordis*, hjärta (se d. o.).

ackurat, i betyd. 'noggrann' Swedberg Schibb. 1716 osv., i sin nu allmänna vardagliga anv. som adv.: precis, alldeles, t. ex. hos Bellman = da. o. ty., av lat. *accūrātus*, part. pf. till *accūrāre*, använda omsorg om, till *cūra*, omsorg (se kurera).

ackusativ, o. 1800, i ä. tid: *accusativus*, av lat. (*casus*) *accusativus*, till *accusāre*, anklaga; en misslyckad översättning av ett grek. uttr., som betyder: '(kasus) som uttrycker det verkade el. vållade'.

adagio, 1802, av ital. =, stilla, egentl.: *ad agio*, makligt (se agio).

Adalbert, mansn., se Albert, Albrekt.

Adam, mansn., ett hebreiskt ord med betyd. 'människa'. — Adamsäpple, 1750, jfr ty. *Adamsapfel*, eng. *Adam's apple*, fra. *pomme d'Adam;* i anslutning till den uppfattningen, att något av den förbjudna frukten fastnade i Adams strupe.

addera, 1633, från ty. *addieren*, som på 1400-t. lånades från den mlat. aritmetiska termen *addere*, egentl.: tillägga, av *ad-*, till, o. *dare*, giva. — Härtill: addition, 1727 (i sammans.), från ty. o. fra. =, av lat. *additio*.

adel, ä. *adhel* o. 1520 = da. *adel;* lån från mlty. *adel*, härkomst, adel = fhty. *adal* (ty. *adel*), ags. *æðelu* n. plur.; jfr det inhemska adj. fsv. *aþal-*, förnämst, i Adelgatan, sammandraget Algatan (i danska o. skånska städer, t. ex. Lund) = isl. *aðal* ds., fsax. *aðal*, ädel, osv., vartill avledn. fsv. *æþle* n., väsen, beskaffenhet = isl. *eðli*, natur, härkomst, fsax. *aðali*, adel, jfr lånordet ädel. I avljudsförh. till det inhemska odal- i odalbonde. Mycket omtvistad o. alltjämt dunkel härledning. Se litteraturen hos Falk o. Torp ss. 1430, 1524 o. sedermera dessutom Neckel PBB 41: 385. Jfr följ. o. Albert, Albrekt, allfarväg.

Adèle, kvinnon., av fra. =, av fhty. *Adala*, kortnamn till namnen på *Adal-* (se Albert o. adel).

aderton, y. fsv. *adhar-*, *adhertan* m. m.. av ä. fsv. *attar-*, *atertan;* av *atta*, åtta (med *r* från *fiughurtan*, fjorton), o. *-tan*, tiotal. Biform: *attan* = sv. dial. o. fsv. = da. *atten;* jfr isl. *át(t)ján*; i riksspr. nu blott som svordom såsom tusan, egentl. 'tusen', underförstått 'djävlar' el. dyl.

adjunkt, 1541, om lärare 1661 = ty. *adjunct*, av lat. *adjunctus*, part. pf. pass. av *adjungere*, förena med, foga till, av *ad-*, till, o. *jungere*, förbinda (urbesl. med ok).

adjutant, 1689 = ty. osv., av lat. *adjūtans* (genit. *-antis*), hjälpande, till *adjūtāre*, hjälpa (till *juvāre* ds.; f. ö. dunkelt).

adjö, o. 1630, från ty. o. fra. *adieu*, av fra. *à Dieu*, åt Gud. Äldre: sv. *ade* = ty. Med avs. på det vulgära *a(d)jös* jfr lty. *adjös*, ty. *adjes*.

Adolf, mansn., från ty. = ags. *Æðwulf*, motsv. det inhemskt nord. runsv. *Aulfr* = isl. *Álfr* (lånat i sv. personn. Alf); till ett namnelement *Aþ-* av ovisst ursprung o. ulv.

adonis, vacker o. sprättaktig ung man, E. Carlén 1839; bildlig anv. av (ytterst)

grek. *Adōnis*, namn på en underskön yngling som älskades av kärleksgudinnan. Om namnet senast Kretschmer Glotta 7: 29.

adoptera, 1716, ytterst av lat. *adoptāre*, av pref. *ad-*, till, o. *optāre*, välja, önska.

adressera, 1657, av fra. *adresser*, av vlat. **ad-directiare*, rikta till; se dressera. Härav: adress, 1648, av fra. *adresse*.

advent = fsv., av lat. *adventus*, ankomst; sedan särsk. om Kristi tillkommelse; urbesläktat med åt, prepos., o. komma, vb. Jfr aveny.

advokat, Bib. 1541 = ty., av lat. *advocātus*, egentl. 'tillkallad'; jfr det etymologiskt identiska fogde.

aeroplan, se under aria.

affisch, 1749, av fra. *affiche*, av lat. *ad*, vid, o. ett vb vlat. **figicare*, fästa (= fra. *ficher*, ital. *ficcare*), till *figere*, ds.; alltså: vidfäst. Finns ej i da. Jfr ficka.

affär, 1654 i betyd. 'göromål', av fra. *affaire*, av *à faire*, att göra. Finns ej i da.

afton, fsv. *afton*, *aftan*, *apt-*, även: dagen före en högtidsdag (jfr fastlagen, julafton osv. ävensom ty. *sonnabend*, lördag, egentl.: dagen före *sonntag*) = isl. *aptann*, *aptunn*, fno. även *œptann*, da. *aften*, en uteslutande nordisk bildning, avvikande från västgerm. **āband-*: fsax. *âband*, fhty. *âbant* (ty. *abend*), ags *ǽfen* med avledn. *ǽfning* (eng. *eve* o. *evening*); saknas i got. Sannol. en nordisk ombildning i anslutning till morgon (jfr eng. *morning* o. *evening*) el. möjl. jämte de vgerm. formerna utgående från en ieur. böjning: nom. **ēp-t*, gen. **əpnós*, **əponós* (H. Petersson i föredrag; jfr även K. F. Johansson Beitr. z. griech. Sprachk. s. 154). Knappast till av; kanske snarare, såsom vanl. antagits, besl. med den ie.stammen *op-* i grek. *ópiste*, bakom, efteråt, *opsé*, sent. — I afton, denna dags afton, fsv. *i afton*. — I afse, i går afton (vard. o. dial.), en dunkel bildning, motsv. fsv. *i aftes*, ä. *i aftons* osv., da. *i aftes*, egentl. en genitivisk tidsbestämning med senare tillagt *i*; jfr i morse. — Aftonkvist, på aftonkvisten, Almqvist 1838, jfr no. (*morgon*)*kvist*, till kvist, gren; snarast, med SAOB, från jägarspr. om fågeln 'som sitter på aftonkvisten' o. d.; jfr även Noreen V. spr. 7: 213 n. 4; annorlunda Falk-Torp.

ag, ett halvgräs, särsk. Cladium mariscus, Spegel 1712, fgutn. *agh*; säkerl., på grund av växtens mycket spetsiga blad, av den ie. roten *ak*, vara vass (se abborre, agn 1).

aga, subst., som nom. sg. redan i L. Petri Kr. 1559, egentl. oblik kasus till fsv. *aghi* m., fruktan, skräck, tukt, sv. dial. *age*, fruktan = isl. *agi*, da. *ave*, i nda. blott 'tukt'; eng. *awe* från nord. spr.; besl. med el. utvecklat ur *s*-stammen got. *agis* n., fruktan, skräck (jfr t. ex. skada: got. *skaþis*), vartill avledn. germ. **azisan-* = fhty. *egiso*, ags. *egesa* ds. (jfr no. *egsa*, upphetsa, västsv. dial. *äksa*, även: tukta, gräla, da. dial. *eksa*, hålla i tukt; möjl. påverkat av ägga). Medavs. på betydelseskiftningen 'skräck ~ tukt' jfr sv. dial. o. no. *kust* (se kuslig). — Härtill vb. aga, fsv. *agha*, tukta, hålla i tukt = no. *aga* ds., även: skrämma, da. *ave*; jfr isl. *aga* (*-gðа-*) opers., synas hotande, sannol. = sydsv. dial. *ava*, visa tecken till att bli regn, egentl.: hota (Wigforss S. Hall. folkm. s. 193 n. 4); jfr även sv. dial. *aga(s)*, frukta, vara orolig; besl. med got. *un-agands*, utan fruktan, o. fir. *agur*, jag fruktar. Kausativum: isl. *ógja*, göra fruktansvärd, injaga fruktan = got. *ôgjan* ds.; med samma avljudsstadium som got. *ôgan*, frukta, o. isl. *ótti* m., skräck (av **ōht-*). — F. ö. blott osäkra anknytningar. — Jfr försagd.

Agda, kvinnon., fsv. *Aghada*, av äldre *Aghata* (= nsv. Agata), ytterst från grek. *Agátha*, kortform till feminina namn sammansatta med *agathós*, god. Inom den kristna världen närmast efter det berömda helgonet Agatha av Sicilien († 251).

agera, ytterst av lat. *agere*, driva, vara verksam, spela (om scenisk framställning) m. m., urbesl. med åka. I betyd. 'uppföra (ett skådespel)' i sv. redan 1594. Av participstammen *act-* komma t. ex. akt 3, aktie, aktör, exakt. — Härtill: agent = da., ty., fra., av lat.

agens (genit. *agentis*), part. pres. till *agere*.

agg, o. 1540 = no.; jfr sv. dial. *agga* ds. ävensom *agg*, *aggig*, retsam m. m., o. bornholmska *agg*, skarp, bitande, häftig; möjl. deverbativt av agga, oroa, orsaka smärta, L. Petri 1559 osv. = no., som kan vara en intensivbildning (med konsonantförlängning) till stammen i vb. aga; jfr nagga. — Annorlunda Tamm under agg, vilken (liksom SAOB) anser subst.som primärt i förh. till verbet. Enl. Tamm utgår agg från ett germ. **aǯaǯá-* = ie. *akakó-*, jfr grek. *akōkḗ*, spets, till ie. roten *ak*, vara vass el. spetsig (se ag, agn 1 osv.), o. är nära samhörigt med no. *agge*, tagg. Därest nu verkligen agg ursprungl. betyder 'spets, tagg', bör dess *gg* emellertid snarast förklaras i enlighet med kugg, nagg, pigg, tagg osv., alltså som beroende på hypokoristisk konsonantförlängning jfr förf. NTfF 3R 12, t. ex. s. 60.

aggressiv, 1870-t., av ty. *aggressiv*, fra. *aggressif*, av stammen i lat. *aggressus*, part. pf. till *aggredi*, angripa, av *ad-*, till, o. *gradi*, skrida, gå (se grad o. grassera).

agio, i ä. tid även *l'agio*, 1739 = ty. o. fra. *agio*, från ital. *aggio*, piemont. *agio*, väl samma ord som ital. *agio*, bekvämlighet, lämpligt tillfälle (jfr adagio). — Från italienskan ha f. ö. en mängd handels- o. banktermer lånats såsom *banko*, *brutto*, *konto*, *netto* osv.

agitera, i modern betyd. o. 1850, jfr ty. *agitieren*, fra. *agiter*, av lat. *agitāre*, (ofta el. häftigt) röra el. driva på, iterativ- el. intensivbildning till *agere*, i betyd. 'driva' (se agera).

1. **agn**, på säd, fsv. *aghn*, motsv. isl. *ǫgn*, da. *avn(e)*, got. *ahana*, mlty. *agen*, fhty. *ahana* (ty. *ahne*), ags. *egenu* o. *ægnan* plur. (eng. *awns* enl. somliga från nord. spr.), jfr fin. lånordet *akana*, av germ. **aǯanō*, **ahanō-* f., besl. med lat. *agna* (av **aknā*), grek. *ákanos*, tagg, tistel, ävensom lat. *acus*, agn, fhty. *ahhil*, agnar (ty. *achel*), osv.; se f. ö. ag, akacia, ax, egg; till ie. roten *ak*, vara spetsig (uppträdande med både palatalt o. velart *k*, det senare i t. ex. fpreuss. *ackons*, agnar).

2. **agn**, vid fiske, 1572 = isl., no., da., n.; ett blott nordiskt ord; möjl. till samma rot med betyd. 'äta' som uppträder i sanskr. *áçana-*, mat, grek. *ákylos*, ollon, egentl.: mat (se senast Persson Indog. Wortf. s. 825 med not 5), o. isl. *ǽja*, låta beta, om hästar (germ. **ahjan*).

Agnes, kvinnon. = fsv. osv., av lat. *Agnes* (genit. *-ētis*), en bildning till grek. *(h)agnós*, kysk, jfr grek. kvinnon. *(H)agnḗ*; alltså ej till lat. *agnus*, lamm, såsom fordom ofta antagits. — Härtill ombildningen Agneta = fsv., av mlat. *Agneta*.

agraff, 1762, av fra. *agrafe*, från mlat. *graffa*, från fhty. *krapfo*, krampa (se krapp 2).

agrar, ett 1890-talsord, efter ty. *agrarier* 1870-t., av lat. *agrārius*, hörande till jordbruket, till *ager* = sv. åker.

agronom = da., ty. osv., av grek. *agronómos*, lantlig, som sbst.: uppsyningsman över statens jord, till *agrós*, åker, o. *némō*, bl. a.: brukar, bebor.

ah, motsv. fsv. *a*, väl av urnord. **ah* = mlty *ach* (varav sv. ack), ty. *ah* osv. Såsom ljudhärmande uttr. kunna dock dessa former i vissa fall ha uppstått oberoende av varandra; jfr lat. *ah*, som knappast är 'besläktat' med de nämnda orden.

aj, t. ex. O. Petri, Bib. 1541 i numera obr. anv., i modern betyd. hos Stiernhielm, jfr no., lty., ty. *ai:* möjl. delvis av varandra oberoende bildningar; jfr grek. *aī*.

akacia, B. Olai 1578: *acatia*, av grek. *akakía*, som anses ha egyptiskt ursprung med folketymologisk anslutning till *akḗ*, spets, osv., av den ie. roten *ak*, vara vass; se abborre, agn 1.

akademi, i betyd. 'universitet' från 1593, genom förmedling av ty. o. fra. ytterst från grek. *akadēmía*, ä. *akadḗmeia*, plats där Plato lärde; avledn. av mansn. *Akádēmos*.

akleja, *aker-* Var. rer. 1538, från mlty. *akeleje* m. m. = fhty. *agaleie*, av mlat. *aquileja;* dunkelt.

akrobat, ett 1800-talsord, av fra. *acrobate*, av grek. *akrobátēs*, till *ákros*, skarp (urbesl. med ax), o. *bainō*, går (urbesl.

med komma, vb), egentl.: som går på tåspetsarna. Ett gammalt grek. uttryck för 'akrobat', *kybistētēr*, finns redan i Homeri Odyssé.

1. **akt,** uppmärksamhet = fsv. = da. *agt*, från mlty. *acht* = ty. (fhty. *ahta*), av germ. **ahtō*, bildat med *t*-avledning av en germ. rot *ah* i got. *aha* m., förstånd, väl av den ie roten *okᵘ*, se, i lat. *oculus*, öga. — Avledning: akta = fsv., isl. = da. *agte*, ha aktning, ämna (ej: akta = vara rädd om), från mlty. *achten*. — Inhemsk avledning av germ. **ahtō-*: fsv. o. fda. *ætla*, räkna, beräkna, sv. dial. *ättla* (*ässla*), ämna, isl. *ætla*, av germ. **ahtilōn*.

2. **akt,** fredlöshetsdom = fsv., från mlty. *acht(e)* = fhty. *âhta*, fientlig förföljelse (ty. *acht*, akt); av germ. **anhtō-* = ie. **anktā-*, besl. med fir. *écht* (ie. **anhtu-*), dråp av hämnd, o. sannol. även med grek. *anángkē*, nödtvång.

3. **akt,** handling, 1556 = da., närmast från ty., av lat. *actus* (genit. *-ūs*) o. *acta* n. pl., till *agere*, handla, driva (se t. ex. agera, aktie). Jfr aktuell. — Härtill: aktuarie.

akter, adv. (o. sbst.) = fsv., från mlty. *achter*, bakom, efter m. m., av äldre *after* (jfr till ljudutvecklingen t. ex. sikt 3), motsv. det inhemskt nordiska *after*, nsv. åter; en komparativbildning av den ie. roten *op* i grek. *ópi-then*, baktill, el. möjl. *ap* i sv. av; en annan dylik bildning (utan *t*) av samma rot är ty. *aber* (fhty. *abur*), men. — Jfr efter.

aktie, 1626, från ty. *aktie*, av holl. *actie*, av lat. *actio* (genit. *-ōnis*), handling (= aktion), jfr likbetyd. fra. *action*, till lat. *agere*, handla, urbesl. med åka; jfr akt 3.

-aktig, i t. ex. ståndaktig, adjektivändelse, fsv. *-aktogher*, från mlty. *-achtich*, av äldre *-haftich* = ty. *haftig* (jfr sv. manhaftig); utvidgning av ty. *-haft* (i t. ex. *wahrhaft*, verklig, sann), egentl.: behäftad med; se häfta.

aktiv = ty *aktiv*, fra. *active* osv., av lat. *actīvus*, verksam, till stammen i lat. *agere*, handla (se akt 3). I betyd. 'driftig' 1669, 'verkande' (1776 o.) 1840, som grammatisk term i slutet av 1700-t. — Aktivist är ett först under världskriget använt ord; möjl. inhemsk bildning; jfr dock det likaledes mycket unga fra. *activiste*.

aktuell, i betyd. 'brännande' o. d. från 1890-t., av ty. *aktuell*, fra. *actuel*, motsv. ett lat. **actuālis*, till lat. *actus*, handling m. m. (= akt 3).

aktör, 1744, av fra. *acteur*, av lat. *actor* bl. a. i samma betyd., egentl.: som handlar, är verksam, driver på o. d., till partic.-stammen i *agere* (se agera). — Ordet växlade ännu under 1800-talets första hälft med komediant. Det senare brukas numera blott i föraktlig betyd., även aktör har sjunkit i rang o. ersättes nu i regel av skådespelare (utom i titlar, ss. premieraktör); jfr det likartade förhållandet med artist, litteratör, poet.

akvavit, Stiernhielm o. 1650, av lat. *aqua vitæ*, livsvatten (varav fra. *eau-de-vie*), samma betyd. som i visky; urspr. använt som medicin.

akvedukt, av lat. *aquæductus*, vattenledning; se å o. dusch.

al = fsv., ä. da.; sannolikt av äldre **alr*, jfr sv. dial. *alder*, no. *older*, isl. *ǫlr*, ags. *al(o)r* (eng. *alder*), mlty. *elre*, fhty. *elira*, *erila* (ty. *erle*), jämte mlty. *else* (holl. *els*) o. det från germ. spr. lånade spa. *alisa*. Germ. **aluz-*, **alus-*, **aliz-*, **alis-*; besl. med lat. *alnus* (möjl. av **alsnos*) samt åtskilliga slavo-balt. ord med samma betyd.; jfr jolster. Da. *elle(træ)* utgår från en *i*-omljudd form; jfr isl. *elri* n., *elrir* m. (**alizja-*). Bl. a. fört samman med fhty. *elo*, grågul, sanskr. *aruṇa*, rödgul; med syftning på trädets färg; osäkert; jfr älg. — Kollektiv o. ämnesnamn: ale o., äldre, *äle*, i fsv. sammans. o. ortnamn, t. ex. *Æliby*, nu Älby. — Jfr alkuva, äling.

[alamodisk, ä. sv., se under modern.]

alarm, 1530, förr även *alarum* m. m. = da. *alarm*, från mlty. *allarm* = ä. ty. *alarum* m. m., ty. *alarm*, fra. *alarme*, av ital. *all'arme*, till vapen!, vartill även larm; jfr armé.

albatross, fågelsl. Diomedea, 1757 = ty., eng. osv.; förvridning av span. o. portug. *alcatraz*, bl. a.: pelikan.

Albert, Albrekt, mansn., båda i fsv.,

ursprungl. tyska, det förra väl dock i nsv. väsentligen engelskt lån, av fhty. (osv.) *Adal-* (se adel), men möjl. även *Al-* m. m., o. fhty. *beraht*, fsax. *berht*, ljus (se bjärt); alltså (åtminstone delvis) = fhty. *Adalbert*, *Adalperaht*, varav sv. Adalbert. Väl (där *adal-* ligger till grund) egentl.: av lysande börd; enl. Neckel PBB 41: 391 ingår dock, åtminstone i vissa av namnen på *Adal*, t. ex. *Adalward*, *Adaloald*, betyd. 'ärftlig jordegendom, odal', jfr t. ex. fhty. *Uodalrich*. — Jfr Engelbrekt, Lambert, Robert osv.

Albin, mansn., från eng., men väl urspr. tyskt; av lat. *albus*, vit, o. den romanska ändelsen *-īn-* (lat. *Albinus*), el. till mhty. *alp* (se alf o. jfr Alfred)

album, 1774 = ty. fra. osv., av lat. *album*, vit anslagstavla, matrikel, egentl. neutr. av *albus*, vit (jfr alp, Alt-).

aldrig, fsv. *aldrigh*, *aldri* m. m., motsv. isl. *aldrigi*, *aldri*, da. *aldrig*: egentl. dat. sing. av fsv. *alder*, ålder, med (i fornspr. även utan) vidfogad partikel fsv. *-ghi*, urspr. med förallmänligande betyd. o. senare (genom bortfall av ett *ne*, icke) med nekande (jfr ej); besl. med lat. *-que* o. *-cunque*; alltså: '(icke) i någon tid'.

Ale, härad i Vgtl., fsv. *Alir* m. m., genit. *Ala*, dat. *Alum*, även i Norr- o. Söderala Häls., Ala Gotl., Götala o. Motala; möjl. till samma ord, som ingår i fsv. *Frö(y)al* Vgtl., Smål., Gotl., nu Fryele m. m., o. vilket av Säve m. fl. sammanställts med got. *alhs*, tempel, fsax. *alah*, ags. *ealh*, motsv. litau. *alkas*, helig lund, helgedom, besl. med ags. *ealgian*, skydda, grek. *alkḗ*, värn, osv. (Müllenhoff), alltså egentl.: skyddad, inhägnad plats; jfr de urnord. inskrifternas *alu* o. *aluh* o. det mytiska lat.-germ. gudanamnet *Alcis* (se senast utförligt M. Olsen Hed. Kultminder s. 265 f. o. där citerad litteratur). Enl. Thumb KZ 36: 188 har ordet ie. *ku̯-* o. sammanhänger med grek. *Altis*, ett tempelområde vid Olympia.

1. **alf**, ett lägre mytiskt väsen, O. v. Dalin Hist. 1747; liksom da. *alf* litterärt lån från isl. (av samma slag som t. ex. as 1, gud, Frey, Hjalmar osv.) = no. *alv*, ags. *ælf* (eng. *elf*) samt, i betyd. 'mara, ond ande', mlty. *alf*, mhty. *alp*: jfr mhty. *Alberich* o. ffra. *Alberon* (fra. *Oberon*), namn på en alvkonung; se f. ö. (det inhemska) älva. Bl. a. sammanställt med lett. *elpe*, ande, el. med sanskr. *ṛbhú-* (ie. **l̥bhu-*), konstfärdig, även som beteckning för mytiska väsen. — Jfr Alfred.

2. **Alf**, mansn., se Adolf.

alfabet, 1588 = ty., fra. *alphabet* osv., av senlat. *alphabētum*, av grekiskans två första bokstäver *álpha bē̃ta*.

Alfred, mansn., från eng.; av ags. *Ælfréd* = fhty. *Albrât*; till alf o. råd. Det äldre sv. kvinnonamnet *Alfred*, *Alfrid* är inhemskt.

Alfta, ortn., se Alt-.

alfågel, Fuligula glacialis, Ödman 1783, även: *alla*; al- har sitt ursprung från fågelns egendomliga sång, vars början kan återges med *a-a-l*; jfr alka.

alg (växtn.), C. A. Agardh 1814 (i äldre tid i stället den lat. formen på *-a*); ytterst av lat. *alga*, väl egentl.: den klibbiga (jfr under ulk).

algebra, o. 1640 = ty. osv., av ital. *algebra* (från 1202), av arab. *al-jebr*, återförening, hopslutning (800-t.).

Algot, mansn. = fsv.; inhemskt, motsv. isl. *Algautr*; jfr göt 1, Gustav.

alias, rätteligen, vanligen kallad, 1871, av lat. *alias*, annars, egentl.: vid annat tillfälle, till *alius*, annan (se eljes o. jfr följ.).

alibi, 1856, av lat. =, annanstädes, till *al-*, annan (se föreg.), o. *ibi*, där, el. *ubi*, varest (jfr biformen *aliubi*).

alika, se alka.

Alingsås, fsv. *Alingsās*, till ås 1 o. ett personnamn **Aling*, **Alung*, trol. egentl. 'person från Ale härad' SOÄ 8: 10. Jfr fsv. *Ælingsby*, nu Älvsby Uppl., där dock sannol. personnamnet har ett annat ursprung.

alka, fågelsläktet Alca, i sht Alca torda, tordmule, 1779; liksom da. *alk(e)* o. ty. *alk* lån från vnord. spr.: no. o. isl. *alk(a)*; vanl. tolkat såsom en avledning med *-k* av germ. stammen *al-*, som uppträder i flera namn på vattenfåglar med starkt läte; jfr Lidén Ark. 13: 31. Mycket osäkert är däremot, om namnet, såsom skett, också får förbindas med sydsv.

alika, kaja, från mlty. *al(l)eke*, osv., vilket snarast är en diminutivform till det i djurfabeln som fågelnamn förekommande kvinnonamnet *Ale* (väl till *Adelheid;* jfr f. ö. SAOB).

alkohol, Berzelius 1808 = ty. m. fl. språk, från mlat. *alcohol*, särsk. i förb. *alcohol vini*, vinspiritus, av arab. *al-kohl*, fint pulver av blyglans; i Europa först: fint pulver, sedan: den finaste beståndsdelen i ett ämne, särsk. i vin, och slutligen genom ellips med samma betyd. som *alcohol vini*.

alkov, 1705, från fra. *alcôve*, egentl. arabiskt lånord med betyd. 'kabinett'.

alkuva, Phoxinus aphya, äling, elritsa; i sht i Dalsland, Linné 1747; till trädnamnet al (liksom äling o. elritsa), på grund av att fisken med förkärlek uppehåller sig mellan alarnas rötter, o. sv. dial. *kuv(e)*, hösåte, rund hög, ä. nsv. *kuv*, puckel osv. (se f. ö. kopp o. kuva), alltså med syftning på kroppsformen. Jfr förf. Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 85, E. Noreen Ärtem. ljudl. s. 125 n. 2.

all, adj., fsv. *alder* (stam: *all*), hel, all = isl. *allr*, got. *alls*, osv., allm. germ. ord, säkerl. ett ie. particip **al-nó-*, av roten *al* i got. *alan*, växa (se alster), liksom full av **pl̥-nó-*. — Dessutom finnas former med enkelt *l*, t. ex. isl. *al-*, fsax., fhty. *ala-*, ags. *æl-* (se allvar). — I betyd. 'slut, förbi', som utvecklats ur 'hel', redan i fsv., med motsvarigheter i sv. dial., isl., no., ty. m. m.; jfr nsv. (arkaiserande): 'Nu är visan all'. — Allra, gammal genit. plur. av all, såsom (ingen)dera av de. — Jfr alldeles, allmän.

alldeles, fsv. *al(l)deles*, sannol. ombildning av fsv. *alla lēþis*, egentl.: på allt sätt (till led 2). Jfr framdeles o. -ledes.

allé, 1663, av fra. *allée*, till *aller*, gå. Jfr till betyd. aveny o. gång.

allestädes, se -städes.

allemanner plur., folkslagsn., se under allmän.

allfar(s)väg, 1784: *alfari-vägen*, möjl. från sydsv. dial. = da. *alfarvei*, av ä. da. *adelfarwey;* till fsv. *aþal-*, förnämst, huvud- = ä. da. *adel-* ds., jfr Adel-, Algatan (se adel); för den senare leden (till fara o. väg) äro flera förklaringsmöjligheter tänkbara (se SAO).

allians, i betyd. 'förbund' 1631, ytterst av fra. *alliance*, till *allier*, förbinda (varav sv. alliera, part. allierad), av lat. *alligāre* (*ad-*) ds.; se f. ö. under legera, liera, liga o. mesallians.

alligator, 1788, från eng. *alligator*, av span. *el* el. *al lagarto*, ödlan, av span. best. art. o. lat. **lacarta*, av *lacerta*, ödla (till *lacertus*, överarm; betyd.-förhållandet dock flertydigt; urbesl. med lägg 1 o. lår 2).

allmoge, fsv. *almōghe(-ū-)*, folk, menighet = isl. *almúgi*, da. *almue;* till all, hel, o. fsv. *mōghe*, folk, menighet, jfr sv.dial. *muga*, hop, hög, isl. *múgi* (jämte *múgr*) ds., ags. *múga*, sädeshög (eng. *mow*), besl. med grek. *mýkōn*, hög Hesych., se Persson Indog. Wortf. s. 221; jfr Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 59; om stamvokalen i fsv. *moghe* se förf. Ark 34: 183 n. 2. — Ordet betecknade alltså ursprungl. samtliga människor inom ett visst område. Sedan emellertid vissa stånd avsöndrat sig från de övriga, senast borgerskapet i städerna, uppkom, under 15- o. 1600-talen, den nuvarande betyd. 'bönder(na), lantbefolkning', jfr särsk. uttr. *menige allmoge(n)*, t. ex. Gustaf Adolf, i samma betyd. En vidsträcktare betyd. kvarlever i da.: de s. k. lägre klasserna i allmänhet.

allmosa, fsv. *almosa* = isl. *ǫlmusa(al-)*, ä. da. *almuse*, från fhty. *alamuosan*, (ty. *almosen*); da. *almisse* från lty.; från ffra. *almosne* (> fra. *aumône*); från grek. *eleēmosýnē*, medlidande, förbarmande. Vokalen *a* har inkommit i fhty. genom folketymologi ('allmän mat'; jfr mos).

allmän, ä. nsv. även *al(l)meen*, *-e*, *-a*, fsv. *almen*, *almæn* = da. *almen*, isl. *almennr*, no. *aalmenn*. Det är något ovisst, om formerna med *-e-* el. *-ä-* äro de äldsta. I förra fallet hör ordets senare led samman med gemen, menig (jfr ty. *allgemein*), o. formrena med *-ä-* jämte isl. *almennr* vore ombildade i anslutning till man. I senare fallet är förhållandet omvänt, o. ordet utgår från ett germ. **ala-mannia-*, avledn. av **ala-manna-*,

jfr mlty. *alman*, varje, o. folkslagsnamnet Allemanner, lat.-germ. *alamanni* (fra. *allemand*, tysk); om formen med enkelt *-l-* se allvar. Av dessa möjligheter är, särsk. med hänsyn till det isl. ordet, den senare avgjort sannolikast. Den möjligheten föreligger dock, att här två ord av olika ursprung sammansmält.

allongeperuk, Dalins Arg. 1733 = ty. *allongenperuk* osv., till fra. *allonge*, i ä. fra. i plur. bl. a.: löshår, till *allonger*, förlänga, av lat. *allongāre* (*ad-*), till *longus*, lång.

alls, fsv. *alz* = isl. *alls;* egentl. genit. till all; betyd. har påverkats av lty. *all(e)s*.

allsköns, fsv. *alzkyns*, allt slags; gen. sing. av all o. fsv. *kyn*, slag (se kön).

alludera, 1669 = ty. *alludieren*, av lat. *allūdere*, till *ad-* o. *lūdere*, spela, leka; jfr likbetyd. sv. anspela. — Härtill: allusion, av fra. =, av lat. *allūsio*.

allvar, fsv. *alvar(a)* = isl. *alvara*, no. *aalvara* m. m., da. *alvor*, till ett adj. motsv. fsv. *alvar*, allvarsam, från mlty. **alwâr*, alldeles sann (jfr mlty. adv. *alwâr*, på allvar) = fhty. *alawâr*, även: välvillig; till germ. *ala-*, alldeles o. d. (fsv., isl. *al-*,fsax. *ala-* osv.), besl. med all, o. mlty., mhty. *wâr*, sann (ty. *wahr*), ags. *wær*, identiskt med (alltså ej lånat från) lat. *vērus*, sann, o. f. ö. besl. med got. *tuzwêrjan*, tvivla, isl. *vǫ́r*, trohet, fslv. *věra*, tro, osv. (ej till roten *ues*, vara; se sann).

alm, fsv. *alm-* (i ortnamn) = isl. *almr*, av urnord. **alma-;* i avljudsförh. till mlty., fhty., ags., eng. *elm*, (da. *elm* tvetydigt). Ags. *ulm-tréow* o. mhty. *ulmboum* (ty. *ulme*) kunna bero på inverkan från lat. Urbesl. med lat. *ulmus* o. fir. *lem* (om av **l̥mo-*): alltså ett germ.-italiskt-keltiskt trädnamn. Väl rotbesl. med al. — I isl. även 'båge' (egentl.: av almträ); jfr isl. *ýr*, båge, egentl.: av idegran (se Iv-). — Kollektiv o. ämnesnamn: alme o. äldre sv. samt sv. dial. *älme*, jfr ortn. Älmhult.

Alma, kvinnon., fem. sg. till lat. adj. *almus*, huld, ljuv, närande, *m*-avledn. till *alere*, nära (besl. med alumn o. urbesl. med alster).

almanack(a), 1540, jfr lty. *alm(a)nak*, ty. *almanach*; även i fra. o. eng., men ej i da. utom i sammans. *almanaktrykker*, lögnare (jfr sv. ljuga som en almanacka); på 300-t. omnämnt som ett egyptiskt ord under formen *almenikhiaká;* av okänt ursprung.

aln, ä. nsv. även *alen* (kvar ännu långt in på 1800-t. o. alltjämt i sv. dial.), fsv. *aln*, *alin* = fgutn. *eln*, isl. *ǫln*, *alin*, da. *alen*, motsv. got. *aleina* (för **alina?*), mlty. *el(n)e*, fhty. *elina* (ty. *elle*), ags. *eln* (eng. *ell*), av germ. **alinō-*, av ie. **ŏlenā* = grek. *ōlénē*, armbåge, arm, lat. *ulna*, även: aln, jfr fir. *uilen* (av **olīnā*), armbåge; besläktade bildningar även bl. a. i sanskr. o. slav. spr. Grundbetydelsen är 'underarm (begagnad som mått)', med samma betydelseutveckling som i t. ex. famn, fot o. tum el. lat. *cubitus*, armbåge, aln, fot, tum. Äldst sannol. 'böjning', till en rot *ole*; med *k*-utvidgning i vissa under lår 2 anförda bildningar, där även betyd. 'armbåge' växlar med 'aln'. — Fra. *aune* har germanskt ursprung.

Alnarp, fsv. (fda.) *Alneþorp*, *Alnaþorp*, 1145, 1314, av ett personnamn *Alne* (väl kortnamn till el. sammandraget av något annat namn) o. torp; se f. ö. -arp.

aloe = ty. osv., ytterst av grek. *alóē*, som vanl. betraktas som ett österländskt lån; jfr dock Schrader Reallex. s. 35.

alp, Spegel 1685, plur. (om Alperna), från ty. *alpe;* jfr lat. *alpes;* ytterst ett keltiskt lånord, möjl. 'de vita' (jfr lat. *albus*, vit). Den ursprungliga keltiska formen med *b* bevarar möjl. det mhty. lånordet *albe*, högfjällsbete.

alster = fsv., avföda, avledn. av fsv. *ala*, föda, nära = got. *alan* (*ól*), växa, jfr got. **aljan*, uppföda, i part. *aliþs* = no. *elja* ds., besl. med lat. *alo*, föder, när(er) (jfr proletär), fir. *al-*. Med avs. på bildningen jfr bolster o. fjälster. En parallellbildning med det ursprungligare ie. suffixet *-tro-* är det likbetydande fsv. *alder* m., etymologiskt identiskt med ålder. Samma betyd. 'avföda' har det besl. isl. *eldi* n., ä. nsv. *äle* (t. ex. i *skogsäle*, skogsbyke, Gustaf Vasa om Dacken: 'ett groft best och

skogsäle'). Jfr f. ö. de besläktade all, Alma, alt, alumn, ollon o. älska.

alt, slutet av 1600-t., från ty. *alt,* av ital. *alto,* av lat. *altus,* hög (jfr altan, exalterad; urbesl. med all o. alster), jfr lat. *vox alta,* hög stämma.

Alt-, i en del ortnamn, såsom sjönamnen Alten, Altasjön, samt med omljud Ältan, Ältaren, Älten, Ältasjön osv., innehåller ett urgammalt ord för 'svan', näml. isl. *alpt, ǫlpt* = fhty. *albiz,* ags, *elfet* osv., av germ. **alƀut-, *alƀit-,* med motsvarigheter i slav. språk, besl. med lat. *albus,* vit (jfr album o. alp). Med bevarat *f* (*p*) i sockennamnet Alfta Häls. o. sjönamnet Älften. Dessutom med annan ljudutveckling i t. ex. sjönamnen Anten, Änten, Älmten m. fl. Se närmare förf. Sjön. under d. o. samt i fråga om formutvecklingen m. m. även Noreen NoB 1: 5 f. o. K. F. Johansson NoB 2: 212 f.

altan, 1620 = ty., av ital. *altana,* ds., till lat. *altus,* hög (se alt).

altare, förr även *altáre,* jämte *altar* (med liksom i ty. växlande betoning; nu blott i poesi o. högre stil), fsv., isl. *altari* = da. *alter,* väl från fsax. *altari* = fhty. *altâri* (ty. *altar*), ags. *altare* (eng. *altar*); från lat. *altāre.* Stundom, men väl felaktigt, fört till lat. *altus,* hög; snarare besl. med sanskr. *alātam,* eldbrand. — I ags. vanligare det inhemska *wéobed* (till germ. *wīh-,* helig, se vi; o. *beuð-,* bord); i got.: *hunslastaþs,* egentl.: offerställe.

alumn, lärjunge, 1835 = ty., av lat. *alumnus,* barn, fosterbarn, en gammal participbildning till *alere,* nära, föda; se Alma, alster osv.

alun, förr åtminstone stundom med betoningen *alún,* jfr skå. *alún* = fsv., da., från mlty. *alûn* = ty. *alaun* osv., av lat. *alūmen* (varav fra. *alun*), urbesl. med öl (av germ. **alu-*); jfr att fslav. *kvasŭ* betecknar både 'alun' o. 'öl (ry. *kvas*)'. Grundbetyd. väl alltså: kärv, bitter el. dyl.

alv, jordlager under matjorden, t. ex. Linné 1747 (i något annan betyd. redan hos Rålamb 1690), jfr ty. dial. *alben,* ett slags lös kalkjord; av ovisst ursprung.

Alvastra = fsv., av al o. sannol. fsv. **vastr* (plur. **vastra(r)*), vadställe, till vada (bildat som blaster), alltså: de albevuxna vadställena; se Sahlgren o. B. Nerman NoB 1: 96 o. jfr O. Frödin Alvastrabygden s. 68 n. 1.

Alvesta, se -stad.

Amanda, kvinnon., egentl. fem. till lat. *amandus,* älskvärd, till *amāre,* älska (till en barnordsstam *am-,* av samma slag som i amma).

amanuens, 1730, förr med latinsk form, av senlat. *amanuensis,* till lat. *a manu,* till hands (jfr manege).

amason, ytterst av grek. *amatsṓn,* plur. *-ónes;* av omtvistat ursprung. Enl. Lagercrantz Xen. Lid. s. 270 f. snarast egentl. en från ett iranskt språk härstammande beteckning för ett krigiskt ryttarfolk, jfr pers.-(grek.) *(h)amatsa,* krig, besl. med grek. *mákhomai,* jag kämpar. Fick Bezz. Beitr. 24: 307 utgår från ett iranskt *Amaǰani,* starka kvinnor, av avest. *ama-,* stark, o. *ǰəni,* kvinna. Den redan av grekerna framställda säkerl. felaktiga härledningen av ordet såsom sammansatt av *a-,* utan, o. *matsós,* bröst, har givit upphov åt föreställningen att amasonerna brände bort sitt ena bröst.

ambassad, fra. *ambassade,* av lat. **ambacteata,* avledn. av det egentl. keltiska ordet *ambactus,* tjänare, egentl.: som går el. löper omkring (jfr med samma prefix o. grundbetyd. grek. *amphípolos,* lat. *anculus,* tjänare), vilket av de flesta anses ingå även i amt o. ämbete.

ambition, 1654, av fra. =, av lat. *ambitio* (genit. *-ōnis*), till *ambīre,* eftersträva (tjänster o. d.), gå omkring, av *amb-,* omkring, o. *īre,* gå (se t. ex. ed 1).

ambra, 1578 jfr ty. *ambra, amber,* fra. *ambre;* egentl. arabiskt ord.

ambrosia, ytterst av grek. *ambrosía,* av det nekande grek. *a-* (= den nord. förstavelsen *ō-,* se d. o.) o. stammen i *brotós,* dödlig, av ie. **mṛtó-,* jfr lat. *mors,* död, o. besl. med mord; alltså egentl.: 'föda för de odödliga'; jfr den liknande grundbetyd. av nektar.

ambulans, ett 1800-talsord, från fra. *ambulance,* till lat. *ambulāre,* vandra omkring (= sv. ambulera), vars första del är prefixet *am(b)-,* omkring (se ami

o. jfr ambassad), o. senare led till sitt ursprung omstridd.

ambult el. **ambolt,** städ, 1543, från mlty. *ambolt, anebolt,* städ, motsv. fhty. *anabolz,* ags. *anfilte,* (eng. *anvil*); av germ. partikeln *ana,* på (= an-, å), o. en släkting till lat. *pellere* (väl av **peldere*), slå, stöta (jfr propeller, filt o. fals 2); delvis folketymologiskt ombildat; jfr fsax. *felti,* städ. Allså egentl.: det som man slår el. hamrar på, liksom ty. *amboss,* städ, till fhty. *bôzan,* slå (se bösta), el. lat. *incūs* ds. till *cūdo,* slår (urbesl. med hugga).

amen, 1525, hos Bellman rimmande med *lekamen* = ty., lat. = grek. *amḗn,* av hebr. *āmēn* bl. a.: ja, i sanning. — Säga ja och amen, motsv. i holl. o. fra. — Säkert som amen i kyrkan o. d., Envallsson 1781, motsv. i da., lty. m. fl.

ametist, Bib. 1541: *ame-,* fsv. *amatist,* ytterst från grek. *amethýsta;* redan i forntiden härlett av adj. *améthystos,* egentl. 'motverkande rus', till det nekande prefixet *a-* o. *methýō,* berusar (se mjöd), på grund av att ädelstenen ansågs besitta denna egenskap; möjl. dock ytterst ett österländskt lånord.

amfibie, Linnè 1745 = ty., fra. *amphibie* osv., ytterst av grek. *amphíbion,* neutr. till adj. *amphíbios,* som kan leva på två sätt (här: på land o. i vatten). av *amphí,* omkring, på båda sidor (urbesl. med prepos. om), o. *bíos,* liv (jfr biograf).

amfiteater, 1654, ytterst av grek. *amphithéatron,* av *amphí,* omkring (se föreg.), o. *théatron,* skådebana (se teater); alltså egentl.: med åskådarplatserna runt om själva skådebanan.

ami, 1870-t., från fra. *amict* (uttalat *amí*), axelkläde av vitt linne som prästen bär över mässkjortan; i fsv. kallat *hovuþlīn,* isl. *hǫfuðlín* (från ags.); jfr senisl. *ametta* ds., mlty. *amitte* osv., av lat. *amictus,* till *am(b),* omkring (besl. med grek. *amphi-;* se föreg., o. ambassad), o. *jacere,* kasta; alltså egentl.: som kastas omkring (axlarna).

amiral, y. fsv. *ameral* = ty. *admiral* osv., av arab. *amīr,* befälhavare (= sv. emir) + *al,* som har romanskt (jfr general) el. arabiskt ursprung.

1. amma, sbst. = fsv. = da. *amme,* väl från lty. *amme* = fhty. *amma* (ty. *amme*); jfr det inhemska isl. *amma,* far- el. mormor; bildat av en i barnets lallande vanlig ljudförbindelse *am-,* t. ex. grek. *ámmia,* mamma, lat. *amita,* faster (se tant), span. *ama* (jfr Amanda); även i obesläktade språkstammar; likheten med dessa o. andra dylika ord beror ofta icke på släktskap, utan är rent tillfällig; jfr dadda, mamma, nunna. Då ljudförb. *am-, ma-* äro tidigare i barnens joller än *pa-,* ha de förra i regel i vitt skilda o. obesläktade språk kommit att bilda beteckningar för de personer, med vilka barnen först o. närmast komma i beröring, modern el. sköterskan; de senare ha oftast fäst sig vid fadern. — Från barnspr. härstammar ytterst också grek. *tithḗnē,* amma, jfr (med hypokoristisk konsonantfördubbling) *titthévō,* ammar.

2. amma, vb, Bib. 1541 = da. *amme,* väl lån från ty.; jfr mhty. *ammen.*

ammunition, i äldre betyd.: krigsförnödenheter, A. Oxenstierna 1622, i modern anv. 1658 = ty., ä. fra. *am-(m)unition,* uppkommet av *la munition,* som uppfattades såsom *l'amunition,* av lat. *munitio,* befästning. I ä. nsv., t. ex. Hund 1605, även *munition.*

amnesti, A. Oxenstierna 1635 = ty. o. ä. fra. *amnestie* osv., ytterst av grek. *amnēstía,* glömska, till *ámnēstos,* som glömmer, till det nekande prefixet *a-* (se ambrosia) o. roten i sv. minne.

amortera, 1789, av fra. *amortir,* döda, till lat. *mors* (genit. *mortis*), död; se mord.

1. ampel, subst., jfr fsv. *ampul,* ty. *ampel,* osv., ytterst från lat. *ampulla,* bukig flaska, dimin. till *ampora,* av grek. *amphorevs,* egentl.: kärl med två grepar, till *amphō,* båda (se båda 2), o. *phérō,* jag bär (se bära).

2. ampel, adj., i betyd, 'ymnig, rik' 1658, i abstrakt anv., om lovord, ett 1800-talsord, från fra. o. även eng. *ample,* av lat. *amplus,* vid, ansenlig.

amper, = fsv., motsv. isl. *apr* (av *amp-*); inhemskt el. lån från lty. *amper;* besl. med lat. *amārus,* bitter, sanskr. *am(b)lá-,* sur. Det besläktade alban.

amelé betyder 'söt'; jfr liknande betyd.-utveckling under salt.

amputera, som kirurgisk term 1754 (bildl. redan 1660) = ty. *amputieren*, fra. *amputer*, av lat. *amputāre*, beskära, avskära, av *am-*, omkring (urbesl. med om), o. *putāre*, skära (jfr deputation).

amt, nu blott i betyd., förvaltningsområde, om utl. förh., förr: ämbete m. m. = da., från lty. o. ty. *amt*, av mlty., mhty. *ammet* m., av fsax., fhty. *ambaht*, tjänst (se ämbete o. ambassad).

amulett, från ty. *amulet*, fra. *amulette*, av lat. *amulētum;* ovisst ursprung; jfr Walde² o. Wünsch Glotta 2: 219 f.

1. **an-, an,** prefix o. partikel, i t. ex. angränsa, anhalt(s)station (se d. o.), anhang (se d. o.), anrycka, ansikte (se d. o.), välan, uttr. gå av och an osv., y. fsv. *an-* = da. *an*, från lty. o. ty. *an*, av fsax., fhty. *an(a)* = got. *ana*, ags., eng. *on*, grek. *aná*, på m. m. = det inhemska *å*, prepos. o. adv., se d. o. och på. — Hithörande ord äro i allm. lånade från ty., stundom från lty.

2. **an-,** inhemskt prefix i betyd. 'emot' o. d. i anlete, anskrämlig, ansvar m. fl., ä. fsv. *and-* = da. *an-*, got. *anda-*, ags., fsax. *and-* (*ant-*), mlty., fhty, ty. *ant* (jfr antvarda); i obetonad ställning: ty. *ent-* (varav sv. ent-), mlty. *unt-* (varav sv. und-); besl. med lat. *ante*, framför (varav sv. ante-), o. grek. *anti*, emot (varav sv. anti-).

ana, vb, sl. av 1600-t. = da. *ane*, från lty. *anen*, ty. *ahnen*; av ovisst ursprung; enl. somliga till prep. *an* (se an- 1, å) med grundbetyd.: komma på el. över en; en härledning, varför nog ett o. annat kunde tala, se A. Lindqvist Gramm. o. psykol. subj. i sv. s. 20.

analog = ty., av grek. *análogos*, egentl.: motsvarande förnuftet, sedan: överensstämmande, till prep. *aná*, på m. m. (= an- 1, å, prepos.), o. *lógos*, förnuft, ord m. m. (jfr filolog o. d.).

analysera = ty. *analysieren*, av fra. *analyser*, till *analyse*, upplösning, av grek. *análysis*, till *analýein*, upplösa (urbesl. med lösa).

anamma, fsv. *anam(m)a* = da. *anamme*, från mlty. *annamen*, taga emot, närmast avlett av sbst. *anname*, mottagande, i avljudsförh. till *nemen*, taga (se angenäm o. förnimma ävensom astronomi).

ananas, 1754 (införd till Sverige 1726) = ty.. eng.. fra.; sydamerikanskt el. västindiskt lånord.

anarki = ty. *anarchie*, av fra. *anarchie*, av grek. *anarkhía*, till *an-*, o-, utan (= ty. *un-*, sv. *o-*), o. *arkhós*, överhuvud; jfr monarki, envälde, osv.

anbelanga, 1614 = da. *anbelange*, från lty. o. ty. *anbelangen*, egentl. sträcka sig fram till; jfr an- 1, anlanga, belanga o. särsk. langa o. lång.

1. **and,** fågel = fsv., da. = isl. *ǫnd*, mlty. *ant*, fhty. *anat, anit* (ty. *ente*), ags. *ened;* av germ. **anuð-*, **anið-*, motsv. lat. *anas* (genit. *-atis*), litau. *ántis*; säkerligen ett indoeuropeiskt ord liksom gås. Med avs. på bildningen jfr hind. — Andrake, anddrake, andhanne, ankbonde, Lucidor o. 1674: *andrak* = da. *andrik*, sannol. från mlty. *andrake*, *anderik* m. m. = fhty. *antrahho, anutrehho* (ty. *enterich*), troligen av and o. en bildning till roten i lat. *regere*, styra, härska (se regera). Det likbetydande drake (= lty. dial. o. eng.) beror i så fall på folketymologisk ombildning. Annorlunda dock bl. a. Suolahti Vogeln. s. 423.

2. **and,** skördetid, i t. ex. vårand, jfr det bibliska *skördeanden*, fsv. *an(d)* f., höstarbete o. skörd = isl. *ǫnn*, av **azn-*, jfr got. *asans* samt, med *r* av *z*, mlty. *aren* m. m., mhty. *erne*, jfr mhty. *ernde* (ty. *ernte*), vars dental väl är att sammanställa med den i sv. and. Germ. **asan-*, **az(a)n-*; jfr fslav. *jesenĭ*, höst, preuss. *assanis;* knappast, såsom antagits, besl. med lat. *annōna*, gröda (som kunde förutsätta ett äldre **azn-*). Jfr ansa.

andakt, 1621, från lty. el. ty. *andacht*, vbalsbst. till *andenken*, tänka på: jfr sv. åtanke.

andante, 1802, som beteckning för musikstycke redan hos Bellman, av ital. =, till *andare*, gå, alltså egentl.: i gående (tempo).

ande, anda, fsv. *ande* (övr. kasus i

sing. *anda*) = isl. *andi*, da. *aande*, i dessa betyd. ett särsk. nordiskt ord, formellt = fsax. *ande* osv., allmänt i västgerm. spr., i betyd.: vrede (egentl.: fnysande), av germ. **anðan-*, till den ie. roten *an*, blåsa, andas, i got. *usanan*, utandas, dö, lat. *anima*, andedräkt, luft, lat. *animus*, själ, grek. *ánemos*, vind, osv. Växelform.: urnord. **anðō-* i fsv. *and*, själ, liv = isl. *ǫnd*, da. *aand*. Ags. *ēðian*, andas, av germ. **anþian*, visar, att den ie. stammen varit *ant-*. – Den forngerm. betyd. är 'ande(tag)'; den av 'själ' inkom med kristendomen (lat. *spiritus*, ty. *geist*), men blev egentl. aldrig folklig. — Got. har härför ett särskilt, ej annorstädes uppvisat ord *ahma* m., besl. med *aha*, förstånd.

Anders, mansn., fsv. *Anders*, *Andres*, *Andris*, *Andreas*, av grek. *Andréas*, kortbildning till namn sammansatta med *anḗr*, genit. *andrós*, man; inom den kristna världen närmast efter aposteln Andreas, ett av den katolska kyrkans mera berömda helgon.

Anderslöv, Skåne, ej till Anders, utan väl till mansnamnet *Andor* = vnord. *Andor*, av *Arnþórr*; se f. ö. -löv.

andfådd, Columbus 1678, snarast nybildad maskulinform till ett i opers. konstr. predikativt använt neutr. **andfått*, äldre **andafatt*, till ett **andafār*, andtruten, jfr sv. dial. *annfått*, andfådd, o. *andfåa*, själtåg; se fattig, få 2.

andtruten, 1753: *ande-*; egentl.: för vilken andedräkten tryter; se tryta.

anekdot, i modern betyd. 1778, av fra. *anecdote*, av grek. *anékdoton*, egentl.: något outgivet (i sv. 1773 i betyd. outgiven skrift), till *an-*, o-, utan, o. *ekdidónai*, utgiva.

anförvant, 1648, från ty. *anverwandt*; se förvant; förr i stället det inhemska frände.

1. **angel**, metkrok, Linné 1745 = isl. *ǫngull*, no. *aangel*, *ongul*; att döma av formen (ej *ångel*) från någon dial., där *ang* ej blivit *ång*, el. möjl. ty. lånord, jfr mlty., ty. *angel* = ags. *angul*, *ongul* (eng. *angle*); avledn. av ett ord motsv. fhty. *ango*, dörrhake, mhty. *ange*, metkrok; besl. med lat. *uncus*, hake, hulling, grek. *ónkos*, hake, *ánkyra*, krok, ankare (se ankare); jfr följ., Ångermanland o. äng.

2. **angel**, i sammans. fotangel m. fl., tekn.: tånge; jfr fsv. *fotangel*, från mlty. *angel*, spets, tagg; avledn. av fhty. *ango*, ags. *anga*, gadd; i betyd. 'tånge' lån från ty. *angel* ds. Det är ovisst, om ordet är identiskt med föreg. el. hör till en annan rot. Jfr härom utredningen hos Erdmann Über die Heimat und den Namen der Angeln s. 104 f.

angelägen, o. 1563, från mlty. el. ty. *angelegen*, egentl. part. pf. till mlty. *anliggen*, ty. *anliegen*, ligga om hjärtat o. d., egentl.: ligga vid el. intill; till an- o. ligga. Betyd. 'ivrig, mån om', 1723 osv., synes utvecklad på svensk botten. — I ä. nsv. även *anlägen*.

angenäm, 1535 (i betyd. 'välkommen'), från ty. *angenehm* = mlty. *angenāme*, till ty. *annehmen*, antaga, mottaga (jfr anamma); alltså: som gärna antages el. mottages; med samma el. likartad betyd.-utveckling som det av samma urgerm. adj. **nœmia-* (= fsv. *nœmber*, isl. *nǽmr*) bildade got. *andanêms* till *andniman*, mottaga, el. som fra. *agréable*, angenäm, till *agréer*, väl upptaga. Jfr tacknämlig.

anhalt(s)station, 1866, 1873, efter ty. *anhalt*, till *anhalten*, hålla vid (se an- 1 o. hålla). — Numera i stället vanl. hållplats.

anhang, 1527, från ty. = mlty.; av an- 1 o. *hang*, till *hangen*, hänga (se hänga); jfr bihang.

anilin, Berzelius 1841, från ty. = (bildat 1841), avledn. av ty. osv. *anil*, indigo, av arab. *an-nīl* ds., egentl. *al-nīl*, av artikeln *al* o. ett ord motsv. sanskr. *nīlī-* ds., till sanskr. *nīla-*, (svart)blå.

anis, i äldre tid med tonvikten på senare stavelsen (liksom russin m. fl.), fsv. *ani(i)s*, från mlty., mhty. *anis* (ty. *anis*); liksom så många andra beteckningar för kryddväxter o. kryddor (t. ex. fänkål, körvel, mejram, mynta, timjan) från romarna: lat. *anīsum*, av grek. *ánison*, väl en biform till *ánēthon*, dill, anis; trol. i sin tur också ett lånord.

1. **anka**, 1587, snarast med Rydqvist, A. Kock o. Tamm lån från ett icke uppvisat lty. **antke* = lty. *ānk*, *antje*, dimin.

till lty. *ant* (se and). — I betyd. 'tidningsanka' (o. 1850) med motsvarigheter i da., ty. o. fra., av mycket omtvistat ursprung.

2. **anka,** lokalt talspr. o. dial., klaga, vara missnöjd = fsv., no. = da. *anke*, motsv. lty. *anken*, stöna, sucka, ir. *ong;* möjl. av en växelrot till ie. *angh* i ånger, ångest osv.

1. **ankare,** sjöt., fsv. *ankar(e)*, motsv. isl. *akkeri*, da., ty. *anker;* lån från lat. *anchora*, av grek. *ánkyra*, krok, ankare. Inhemsk släkting: angel, metkrok (se d. o.). — Om ankarspel se spel 2.

2. **ankare,** laggkärl, 1665 (som måttbeteckning), jämte da. *anker* från lty., ty. *anker*, av mlat. *ancheria*, mindre kar (från fhty. *hantkar*, handkar?).

ankarstock, avlångt fyrkantigt bröd av syrad deg, skämtsam användning av ordet i betyd.: trästock, som fästes vid ankarläggen strax nedom ankarringen; även i Norge (1656), jfr ty. *ankerstöcke*, som uppges vara grovt danskt bröd. Enl. Strindbergs Gamla Stockholm förekommer ordet i en månadstaxa redan 1669.

ankel, fsv. *ankol*, motsv. da. *ankel*, mlty. *enkel*, fhty. *anchal, enchil*, (ty. *enkel*), eng. *ankle;* jfr isl. *ǫkkla;* avledn. av ett ord motsv. mhty. *anke*, fotled, nacke, sanskr. *ánga*, led, lem; ags. *ancléow* o. fhty. *anchlâo* synas bildade av ordet för klo.

ankomst, 1500-t. = da., efter mlty. *ankumpst* (: ty. *ankunft* = förnumstig : förnuft).

anlanga, i modern betyd. 1593, förr även såsom i ty. : anlända = ä. da. *anlange*, från mlty. o. ty. *anlangen;* egentl.: sträcka sig o. nå fram till, varav bl. a.: vidkomma, röra; se närmare langa o. jfr anbelanga, belanga.

anlete, fsv. *anlite, andlite*, (även i Bib. 1541) m. m. = isl. *andliti*, ä. da. *andlede*, fhty. *antlizzi* (ty. *antlitz*) n., jfr ags. *andwlita, -e* m.; jämte, med annat bildningssätt, anlet (i poesi o. högtidlig stil, nu uppfattat som en förkortning av anlete), fsv. *anlit* = isl. *andlit*, ä. da. *andled* n.; jfr även got. *andawleizn* (n.?); av prepos. *and-*, mot (se an- 2), o. germ. *wlit-* i got. *wlits*, ansikte, utseende, isl. *litr*, fsv. *liter*, utseende, färg (se -lett i ljus-, rödlett), o. vb. lita, egentl.: se. — Analog bildning: got. *andaugi* n., anlete, jfr öga.

anmoda, o. 1600 = da. *anmode*, från mlty. *anmôden* = ty. *anmuten*, av an- o. mlty. *môden*, begära = ty. *muten* (se muta in, om malmfyndigheter), till subst. mod.

Anna, kvinnon. = fsv., fno.-isl., fda., efter S:t Anna, jungfru Marias moder. Samma el. liknande kvinnonamn finnas också i andra spr., t. ex. lat.; jfr även fsv. *Ana*. De ha i regel uppkommit i barnspr., oberoende av varandra, o. äro sålunda att jämföra med de under anor anförda orden el. med amma, kvinnon. Nanna osv. — Härtill Annika, med samma lty. diminutivavledn. som t. ex. i sv. fänika, nejlika osv. — Hit hör även Annie, från eng., bildat med diminutivsuffixet *-ie*.

annan = y. fsv., motsv. da. *anden*, egentl. ack. sing. m. av fsv. *annar* (även i betyd. 'en', se antingen) = isl. *annarr*, got. *anþar*, fsax. *âthar, ôthar*, fhty. *andar* (ty. *ander*), ags. *óðer* (eng. *other*), av germ. **anþara-*, motsv. sanskr. *antara-*, litau. *añtras;* komparativbildning till stammen *an-* i sanskr. *anya-*, annan, liksom lat. *alter*, den ene av två, till *al-* i *alius*, annan. — I annorledes ingår nom. sing. f. *annor;* se -ledes, -lunda; i annorstädes osv. har den feminina formen analogiskt inkommet. — Sv. dial. *āre*, andre, -a, utgår från den fsv. synkoperade formen *aþre(r)*, av **annrē(R)*, med ljudlagsenlig övergång av *-nnr-* till *-ðr-*, medan riksspr. *andre, -a* innehåller det analogiskt nybildade fsv. *andre, -a*.

annars = fsv., isl.; egentl. genit. sing. av fsv. *annar* (se annan); i användning påverkat av mlty. o. ty. *anders*. — I fsv. o. ä. nsv. även: annorlunda.

annbok, se avenbok.

annex, ytterst från lat. *annexum* el. *annexa*, part. perf. pass. n. o. f. av *adnectere*, knyta el. fästa vid (= sv. annektera).

annons, o. 1780, av fra. *annonce*, till vb. *annoncer*, av lat. *adnuntiāre*, förkunna, till *ad-*, till, vid, o. *nuntiāre*, kungöra, till *nuntius*, bud, förkunnande

(= nuntie, påvligt sändebud); jfr prononcera o. renons.

annorledes, fsv. *annorlēdhis* m. m., jfr da. *anderledes*, se annan o. -ledes; annorlunda, se annan o. -lunda; annorstädes, se annan o. -städes.

annotera, se notera.

anonym, adj., o. 1770 = ty. = fra. *anonyme*, ytterst av grek. *anōnymos*, till *an-*, utan, o- (motsv. grek. *a-* framför konsonant, se ambrosia), o. *ónyma*, *ónoma*, namn (urbesl. med namn).

anor, ä. nsv. *aner* 1561 osv. jämte *-or* 1631 osv. = da. *aner*, från mlty. *anen*, förfäder, motsv. ty. *ahnen*, plur. till *ahn*, stamfar, far- o. morfar, o. *ahne*, stammor, far- o. mormor, av fhty, *ano*, resp. *ana*, vartill dimin. ty. *enkel*, barnbarn; egentl. barnord; jfr lat. *anus*, gumma, med samma slags ursprung, men sannol. ej besläktat (se under amma), samt personn. Anna. — Den någon gång uppträdande nybildade sing. ana förekommer ännu i Strindbergs Julie (väl halvt skämtsamt).

anrätta, P. Svart Kr. 1561 (om måltid), efter mlty. o. ä. ty. *anrichten*, inrätta, förrätta, tillreda; jfr rätt 2.

ansa, 1600-t. = sv. dial., isl., no.; avledn. på *-s*, av stammen i and 2 i betyd. 'brådskande arbete', som även ingår i sv. dial. adj. *annt* n., brådskande, isl. *annast*, syssla med, taga hand om. — Med *i-* omljud (germ. avledn. *-isōn*) : sv. dial. *änsa*, fno. *enza*, da. *ændse*, bry sig om, vilken betyd. även uppträder i ä. nsv. *ansa* 1622 osv. o. isl. *anza*. Jfr Noreen Ark. 6: 358 f. — Härav ans, sbst., Dalins Arg. osv.

Anselm, mansn., från ty. =, av fhty. *Anshelm*, till *ans-* (= as 1, gud) o. *helm* (= hjälm; jfr Hjalmar).

Ansgar(ius), se as 1 o. Oskar.

ansikte = y. fsv., från mlty. *ansichte* n.; avledn. av mlty. *ansicht* (äldst f.), varav fsv. *ansikt* = fhty. *anasiht* f. (ty. *ansicht*); av *an-* (se an- 1) o. en bildning på *-ti* av den i se ingående germ. roten *sehw* (jfr sikt 1, åsikt osv.), alltså besl. med åsyn. Med avs. på betyd.-utveckl. jfr syn i den vardagl. betyd. av 'ansikte'.

ansjovis, o. 1650: *antios*, ytterst från eng. *anchovies*, plur. av *anchovy*, av span. *anchoa*, sannol. egentl. baskiskt.

anstalt, o. 1650, från ty. =; vbalsbst. till *anstellen*, ställa till, anordna.

anständig, S. Columbus = da. *anstændig*, från ty. *anständig* = mlty. *anstendich*, till ty. *anstehen* osv. (varefter sv. anstå). I ä. nsv. ofta i den numera föråldrade betyd. 'lämplig, passande'.

ansvar, fsv. *an(d)svar*, svaromål inför rätta, svar, ansvar = isl. *an(d)svar* ds., fsax. *antswor*, ags. *andswaru* (eng. *answer*); av *and-*, emot (se an- 2), o. svar i betyd. 'förklaring'; alltså egentl. 'gensvar'; jfr ty. *antwort*.

antasta, i ä. nsv.: vidröra (1526 osv.) m. m., i modern betyd. av 'ofreda o. d.' redan i Bib. 1541 = da. *antaste*, från mlty., ty. *antasten*, antasta, angripa, vidröra, av an- 1 o. ty. *tasten*, treva, av ffra. *taster*, (fra. *tâter;* jfr eng. *taste*, smak) = ital. *tastare;* vanl. härlett från ett vulg.-lat. **taxitare*, en bildning till lat. *taxāre*, hårt vidröra, besl. med *tangera*, beröra (se tangent, takt, taxa); dock ej fullt säkert.

ante- o. **anti-**, i antecedentier (efter ty., av lat. *antecedentia*, egentl.: det som går förut), antikrist osv.; ytterst av lat. *ante*, framför, o. grek. *anti*, emot, besl. med fsv. prefixet *and-* (se an- 2). Jfr antik, antipati.

Anten, sjön., se Alt-.

antik, adj., o. 1660 = da., ty. = fra., eng. *antique*, av lat. *antīquus*, forntida, gammaldags, avledn. av *ante*, framför (se ante-), alltså egentl.: föregående. — Av fem. sing. till samma adj. kommer antikva, boktr., Wikforss 1804, lat. *antiqua* (*litera*, dvs. bokstav), egentl.: den gamla stilen (i motsats till fraktur o. kursiv). — Hit höra även antikvarie o. antikvitet.

antilop, Sparrman 1779, allmänt eur. ord, ytterst av grek. *anthólops*, ett f. ö. obekant djur med långa såglika horn; f. ö. dunkelt; sin nuvarande betyd. har ordet fått i eng.

antimakass el. **-ar**, 1870-t., från eng. *antimakassar*, av *anti-*, emot, o. *macassar*, ett slags olja från Ma(n)kassar på Celebes; alltså egentl.: duk avsedd att skydda mot hårolja. — Formen an-

timakass beror på missuppfattning av antimakassar som en pluralform.

antingen, i ä. nsv. med en mängd växelformer, bl. a. synnerligen ofta (15- o. 1600-t.) *anten* (av *anteghen, antigen*), fsv. *antingen, antingia, antiggia,* av äldre *annattviggia, annattvæggia,* m. m. = isl. *annat tveggja,* ä. da. *anten* (m. m.); av neutr. till annan i betyd. 'en' o. genit. av fsv. *tvēr,* två; alltså: ett av två, ettdera; formerna med *-ing-* o. slutstavelsen *-en* bero på analogi (jfr de många bildningarna på *-ing-* o. varken). — Om formerna med *ä- (e-, æ-),* t. ex. fsv. *æntiggia,* ä. nsv., da. *enten* osv., se Kock Uml. u. Brech. s. 70 o. där citerad litteratur; knappast till **ent,* ett.

antipati, i fullt modern betyd. först o. 1770, allm. eur. kulturord, ytterst av grek. *antipátheia,* till *anti-,* emot, o. *páthos* n., lidande (se patetisk); jfr sympati.

Anton, mansn. = ty., av lat. *Antonius* (vartill fem. Antonia), av okänt urspr.; som kristet mansnamn brukligt i sht efter den helige Antonius, munkväsendets föregångare († 356).

antvarda, fsv. *antvardha, -vordha, andvarþa* = fno. *andvarða,* fda. *andvordhæ,* da. *antvorde;* åtminstone delvis beroende på inverkan från mlty. *antwarden,* avledn. av fsax. *andward,* närvarande, ags. *andweard* ds., även: mitt emot varande, i avljudsförh. till got. *andwairþs,* närvarande,jfr isl. *ǫndverðr, ǫndurðr,* mitt emot stående, börjande, fgutn. *af andverþu,* i början, även-som sv. Antvarden, namn på två nära varandra belägna sjöar i Klm. l. (se närmare förf. Sjön.); av *and-,* emot (se an- 2), o. en bildning av stammen i varda, lat. *vertere,* vända. — Att döma av den nsv. formen med *-a-* har ordet två gånger inlånats el. rönt påverkan från lty. — Formellt samma ord, men till betyd. påverkat av mlty. *antworden,* svara = ty. *antworten* (till ord), är mlty. *antwarden,* svara, varav fsv. *antvarda* ds.

1. **apa,** 1621, egentl., oblik kasus (el. femininbildning) till ä. nsv. *ape* m. 1604, fsv. **api* (väl i personnamnet *Api* i ortnamn t. ex. *Apaby,* nu Oppeby, Ögtl.), jfr y. fsv. *apor* (i nyare avskrift) = isl. *api* m., redan i den poetiska Eddan med betyd. 'dåre', da *abe* f., i ä. da. m., lty. *ape* m. o. f., fhty. *affo* m., *affa* f. (ty. *affe* m.), ags. *apa* m. (eng. *ape*); allmänt germ. ord (dock ej belagt i got.) med möjl. urgermanska anor; med ett fem. på *-injō(n)* o. *-unjō(n)*: fsv. *apinia, aapynia* m. m., med motsvarigheter långt in på 1800-talet o. ännu i vissa norrl. o. finnl. bygdemål, i fsv. o. något längre fram den vanliga benämningen på apan = isl. *apynja,* fhty. *affin(na)* (ty. *äffin*) osv. Ordet är säkerligen ett urgammalt lånord; fslav. *opica* kan vara besl. el. beroende på lån från germ. spr. (med fslav. övergång av *a* till *o*). — Eng. *monkey* är en diminutivbildning till ital. *monna,* egentl.: madonna, alltså ett slags smeknamn. F. ö. t. ex. sanskr. *kapi-,* grek. *pithēkos,* lat. *sīmia*; mer el. mindre dunkla. Samindoeur. beteckning saknas: apan har i vilt tillstånd förekommit blott i Europas sydligaste delar (ännu vid Gibraltar).

2. **apa,** om segel, dels trekantigt på aktermasten: mesanstagsegel, 1765, dels fyrkantigt akter om stormasten å fregatt, 1857 = da. *abe,* efter lty., holl. *aap;* samma ord som föreg.; jfr *papegoja* som namn på segel. Falk WuS 4: 64.

apanage, ett 1800-tals ord, av fra. *apanage,* till mlat. *ap(p)anare,* förse med bröd, av lat. *ad,* till, o. *pānis,* bröd (se t. ex. pastor; urbesl. med foder 2).

apel, 1558, sv. dial. även *apal,* ä. nsv. *apald, appull* m. m., fsv. *apal(d), apul(d)* = isl. *apaldr,* da. *abild,* fhty. *affoltra,* ags. *apuldre, apulder,* en urgerm. bildning med det indoeur. trädnamnssuffixet *-tr-* (jfr fläder, Hestra, jolster) av germ. stammen **apla-* (**apala-* el. dyl.) i mlty. *appel,* fhty. *apful* (ty. *apfel*), ags. *æppel* (eng. *apple*), vartill avledn. äpple (se d. o.), motsv. fir. *aball, uball,* litau. *óbůlas,* fslav. *jablŭko* m. fl. Väl på ett el. annat sätt sammanhängande med namnet på den för sin äppleodling bekanta staden *Abella* i Campanien; möjl. alltså: frukt från Abella. Dock föreligga här samma svårigheter som i fråga om t. ex. kastanj o. körsbär,

i det att omvänt staden kan ha benämnts efter sina äpplen (såsom sv. Apelby osv., ty. ortn. *Affoltern* osv.) Enl. somliga har ordstammen kommit till germanerna närmast från kelterna (övriga fruktträdsnamn ha dock i regel lånats från romarna); enl. andra är den dock möjl. inhemsk o. har urspr. betecknat vildäpplen.

apelsin, 1689 = da. *appelsin*, från ä. ty. el. lty. *appelsine* el. ä. lty. el. holl. *appelsina* = ty. *apfelsine*, av lty. el. holl. *appel*, äpple, o. *Sina*, gammalt namn på Kina, alltså egentl.: äpple från Kina (jfr ä. ty. *Sinaapfel*, *Chinapfel*, fra. *pomme de Chine* osv.), från vilket land vissa apelsinsorter på 15- o. 1600-talen infördes till Europa, först till Holland o. Hamburg o. därifrån till det övriga Tyskland o. Norden.

aplomb, 1840-t., av fra. *aplomb*, säkerhet i hållning, egentl.: vattenpass, lodrät ställning, av *à plomb*, lodrätt, till *plomb*, bly, jfr sv. lodrät till lod, bly; se f. ö. plomb.

apokryfisk, teol. 1742, i betyd. 'otillförlitlig o. d.' 1779 = ty. *apokryfisch*, till grek. *apókryphos*, egentl.: dold, förborgad, till *apokrýptein*, gömma undan, av *apó*, bort, o. *krýptein*, dölja (jfr krypta).

apostel = fsv., ytterst av grek. *apóstolos*, budbärare, till *apostéllein*, avsända. — Apostlahästarna, skämtsamt om benen som fortskaffningsmedel, Wallenberg 1769, med motsv. uttr. i ä. da., ty. osv., med syftning på apostlarnes vana att under sina missionsresor gå till fots. Jfr det gamla ty. studentuttr. *per Apostolorum pedes* ävensom ty. *auf schusters rappen reiten*, dvs. rida på skomakarens hästar. — Jfr epistel.

apostrof, i betyd. 'uteslutningstecken' hos Columbus 1678, ytterst av grek. *apóstrophos*, substantivering av ett adj. med betyd. 'bortvänd', till *apó*, bort, o. *stréphein*, vända, vartill även katastrof o. strof; i betyd. 'tilltal' av grek. sbst. *apostrophḗ*.

apotek = y. fsv., ytterst av grek. *apothḗkē*, till *apotithénai*, lägga undan, förvara; etymologiskt identiskt med butik. Grek. *thḗkē*, behållare, ingår även i bibliotek o. hypotek, o. dess stam, ie. **dhēk-*, motsvaras direkt av *fēc-* i lat. *fēci*, har gjort (se dåd). — Den nsv. vard. formen *aptek* finns redan hos Lucidor 1671. — Apotekare, redan i y. fsv.

apparat, 1626 (i allmän betyd. av 'tillbehör o. d.') = ty., fra., av lat. *apparātus*, tillrustning, vbalsbst. till *apparāre*, tillrusta, av *ad-*, till, o. *parāre*, bereda o. d.; jfr reparera.

appell, väsentligen ett 1800-talsord = ty., av fra. *appel*, till *appeler*, inkalla, kalla, ropa m. m., av lat. *apellāre*, tala till, vädja till m. m. (= sv. appel lera), av *ad-*, till, o. samma grundverb som i interpellera (av omstritt ursprung).

applådera, i modern betyd. i slutet av 1700-t., av fra. *applaudir*, av lat. *applaudere*, av *ad-*, till, o. *plaudere*, smälla, klappa, klappa händer; jfr explodera o. plausibel. — Härtill applåd, o. 1840, en speciellt svensk bildning.

aprikos, o. 1660, jfr ty. *aprikose*, av ä. fra. *abricots*, plur. av *abricot*, lån från span. *albaricoque* el. portug. *abricoque*, lån från ett arabiskt ord, som i sin tur återgår på lat. *præcocia* (näml. *persica*), plur. n. av *præcox*, tidigt mogen, av *præ-*, förut, o. *-cox* (till *coquere*, koka; se d. o.).

april = fsv., ty., eng., av lat. adj. *aprīlis*, romarnas andra månad; sannol. avledn. av ett adj. **aporos*, den sista av två = sanskr. *ápara-*, bakre, andre, komparativbildning avstammen *ap-*, i av. Ej, såsom ofta antages, av lat. *aperīre*, öppna.

apropå, av fra. *à propos*, till *propos*, förslag, samtalsämne, 'propå', jfr proponera, proposition.

aptit, förr ofta: *appe-:* 1527 osv., av ty. *appetit*, fra. *appétit*, av lat. *appetītus*, begär, åtrå, till *appetere*, eftersträva, av *ad-*, till, o. *petere*, söka, åtrå (jfr petition). Med betyd. sedermera specialiserad till 'begär efter mat'.

arbete, fsv. *arbeid(e)*, *arbet(e)* m. m. = da. *arbeid(e)*, lån från mlty. *arbeit*, möda, besvär, identiskt med det inhemska arvode (se d. o.). — Härtill: arbeta, fsv. = jämte *arbeida*, från mlty. *arbeiden* = ty. *arbeiten*, got. *arbaidjan*.

Arboga, fsv. *Arbugha*, av genit. sing. *ār* till *ā*, å, o. genit. plur. *bugha* till fsv. *bugh* n., krökning, Sdw. s. 1204, el. **bugher* = isl. *bugr*, krökning (av älv

m. m.), besl. med buga, bukt, alltså: åkrökarna, på samma sätt som Arvika betyder 'åvikarna'. Samma genit. *är* ingår i Arby Klm. l. o. Västerås.

Arby, se Arboga o. å, sbst.

areal, ett 1800-tals ord = ty., substantivering av lat. adj. *āreālis,* till *ārea,* jämn o. fri plats, plan; av omstritt ursprung; jfr, utom litteraturen hos Walde[2], Reichelt Zfvergl. Sprachf. 46: 314 samt under det dock ej säkert besl. äril.

arena, ytterst av lat *arēna,* sandig plats, sand; sedan om med sand betäckt plan i cirkus el. teater; etymologiskt flertydigt.

arg, fsv. *argher,* feg, usel, dålig = isl. *argr* ds., da. *arg* o. *arrig,* ondskefull, vred, fsax. *arug,* mlty. *ar(i)ch,* fhty., ty. *arg,* ags. *earg,* i allmänhet 'feg, dålig', men i nsv., nda. o. ty. dial. även 'uppbragt, förtörnad', av germ. **arʒa-* = fin. lånordet *arka,* rädd, försiktig; ett samgermanskt, men, liksom många andra etiska beteckningar, annars ej uppvisat ord; f. ö. av dunkelt ursprung trots flera förklaringsförsök. Hör väl på ett el. annat sätt samman med isl. *ragr,* feg, otuktig. — Den äldre betyd. kvarlever i t. ex. det juridiska argt uppsåt, de bibliska arg(a) skalk(ar) o. arga list. Betyd. 'ilsken' o. 'uppbragt' äro i sv. uppvisade först under 1600-talets senare hälft.

argbigga, Weste 1807, jfr sv. dial. *argbigg(er)* m., av mycket omtvistad härledning; den senare leden snarast ombildad av *-pigg-* el. dyl., jfr sv. dial. *etterpigg(e),* o. i så fall besläktad varken med fsv. *bikkja,* hynda, ä. nsv. *bykka,* el. med bagge el. med lty. *bigge,* gris, såsom av olika forskare antagits; se utförligt J. Swenning Spr. o. st. 14: 97 f.

aria, 1750-t., ytterst av ital. *aria,* aria, utseende, luft, av lat. *aërea,* fem. till *aëreus,* adj. till *aër,* luft (i aeroplan osv.); se f. ö. sbst. är o. jfr malaria.

arier = ty., av sanskr. *árya-,* arisk, väl till sanskr. *aryá-,* kär, tillgiven, jfr *aryamâ,* vän, kamrat, besl. med folkslagsnamnet iraner.

arilds i uttr. från arilds tid, (1524: *araldis,* 1528: *arelds* osv.), från fda. *aff arilde, aff arild tid,* da. *af* el. *fra arilds tid,* jfr no. *fraa arels ti* m. m., av ett *ār alda* (jfr *Vǫluspá: ár vas alda*), till isl. *ár,* tidigt, o. som sbst. 'början' (se arla), o. genit. av *ǫld,* tidsålder, (se ålder); alltså: i tidernas början. Uttr. har påverkat, men ligger ej, såsom stundom antagits, till grund för uttr. kung Orres tid (se under konung).

aristokrati, ytterst av grek. *aristokráteia,* av *áristos,* bäst, o. *-krateia,* styrelse, till *kratεῖn,* härska (urbesl. med hård); jfr demokrati.

aritmetik, t. ex. Lagerlöf o. 1680, ytterst av grek. *arithmētikḗ* (näml. *tékhnē,* konst), räknekonst, fem. av ett adj., som hör till *arithmεῖn,* räkna, till *arithmós,* även i logaritm, möjl. urbesl. med rim 1.

1. **ark,** bibl., fsv. *ark,* kista, skrin = isl. *ǫrk,* fin. lånordet *arkku,* got. *arka,* ty. *arche;* gammalt germ. lån från lat. *arca,* kista. till *arcēre,* innestänga (jfr exercera).

2. **ark,** papper = y. fsv. o. da.; från mlty. *ark,* av lat. *arcus* båge (efter de vid vikningen böjda pergamentsbladen); jfr ty. *bogen,* båge o. ark. Urbesl. med den germ. beteckningen för 'pil (till båge)': isl. *ǫr* osv. (se pil 1); jfr även armborst.

arkebusera, 1605, från fra. *arquebuser,* egentl.: skjuta ihjäl med hakebössa, fra. *arquebuse,* en folketymologisk ombildning (jfr lat. *arcus,* båge) av äldre fra. *haquebute* m. m.. från mlty. *hakebusse* el. mholl. *hakebus,* hakebössa, ett förr brukligt handgevär.

arkeolog, 1831, motsv. i ty. o. fra., av grek. *arkhaiológos,* till *arkhaîos,* forntida, gammal (till *arkhḗ,* början, jfr *árkhein,* vara den förste, börja, härska, av okänt ursprung), o. *-lógos,* forskare (till *légein,* samla m. m.; jfr biolog, logik). Till samma adj. hör ytterst även arkaisera, arkaism.

arkiater, se ärke- o. under läka.

arkitekt, O. Rudbeck 1670, motsv. i ty., fra. o. eng., av lat. *architectus,* bildat efter grek. *arkhitéktōn,* av *arkhi-* (till *árkhos,* överhuvud, se arkeolog, ärke- o. jfr anarki), o. *téktōn,* byggmästare (besl. med textil o. tax).

arkli, 1534: *archilij* osv., från mlty. *arkelei*, jfr ä. ty. *archallei* m. m., en ombildning av artilleri (se d. o.).

arla = fsv. = isl. *árla*, avledn. av **ār*, tidigt = isl. *ár*, da. *aar* (i *aarvaagen*), med samnordisk övergång av *air* till *ār* (jfr sår) = got. *air*, av germ. **air* (jfr komparativbildn. fhty. *ér*, ty. *eher*, o. superlativbildn. fhty. *êrist*, ty. *erst*); besl. med grek. *êri*, tidigt (av **āier-*), o. avest. *ayare*, dag. Jfr särla, som påverkat arla i ä. nsv. *erla* Messenius, *ärl* Lucidor. Se även arilds.

1 **arm**, sbst., fsv. *armber* = isl. *armr*, da. *arm*, got. *arms*, mlty., ty. *arm*, ags. *earm* (eng. *arm*); besl. med lat. *armus*, bog, skulderblad, sanskr. *īrmá-*, arm, frambog, fslav. *ramo*, *ramę*, skuldra, fpreuss. *irmo*, arm, armen. *armukn*, armbåge; alltså ett samindoeur. ord; väl med grundbetyd. 'fogning, led' till ie. roten *ar*, foga samman, i grek. *ariskō* osv. (jfr armé).

2. **arm**, adj., fsv. *armber*, olycklig, eländig, fattig = isl. *armr*, olycklig, eländig, da. *arm*, got. *arms*, fhty., ty. *arm*, ags. *earm;* i västgerm. spr. även 'fattig', vilken betydelse från ty. inlånats i sv. Möjl. med K. F. Johansson PBB 15: 223 f. av ett ie. **orbh-mo-*, som kan vara en *m*-avledn. av roten i arbete, arvode el. i lat. *orbus*, berövad (jfr arv 2) o. möjl. sanskr. *árbha-*, liten — kanske äro f. ö. samtliga dessa ord besläktade. Jfr armod.

armborst = fsv., från mlty. *armbo(r)st* = fhty., ty. *armbrust* osv., folketymologisk ombildning av mlat. *ar(cu)balista* (varav fra. *arbalête*), av lat. *arcus*, båge (se ark 2), o. *balista*, kastmaskin (se bal 2). Möjl. har dock det lat. ordet anslutit sig till ett redan befintligt germ. ord; jfr fhty. *armbrust*, gl. 'lacertum' (Schlutter ZfdW 14: 139).

armbåge, 1587, fsv. *alboghi* för äldre **alnboghi* = isl. *alnbogi*, *alm-*, da. *albue*, mlty. *elleboge*, fhty. *elinbogo* (ty. *ell(en)bogen*), ags. *el(n)boga* (eng. *elbow*); av aln i betyd. 'underarm' (se d. o.), o. båge. I den gamla formen **alnbogi* har *n* dels bortfallit i konsonantgrupp, såsom i fsv. *alboghi* (ännu i Lex. Linc. 1640), sv. dial. *albåge* osv., o. dels framför *b* övergått till läppljudet *m*, såsom i ä. nsv. *alm-*, t. ex. Var. rer. 1538, Bib. 1541 m. fl., isl. *almbogi* osv.; sedan *arm-* genom folketymologisk anslutning till arm.

armé, C. Cson Gyllenhielm o. 1607 = ty. *armee*, av fra. *armée* = mlat. *armata* f., krigsstyrka, substantiverat femininum till lat. *armātus*, beväpnad. part. pf. till *armāre*, beväpna (vartill sv. armera), till *arma*, redskap, vapen; samma ord som det historiska armada = span. (Betr. härledningen av lat. *arma* se, utom litteraturen hos Walde², Hartmann Glotta 4: 144 f. o. Persson Zfvergl. Sprachf. 48: 121, som mot Hartmann hävdar den gamla sammanställningen med ie. roten *ar*, foga tillsamman; jfr arm 1). Jfr alarm.

armod, fsv. *armōdh* = da. *armod*, från mlty. *armôd*, *armôde* = mhty. *armuot* (ty. *armut*), avledn. av mlty. *arm* (se arm, adj.) med samma ändelse som i klenod o. sirat.

Arne, mansn. = fsv., isl.; kortform till de talrika fnord. namnsn på *Arn-*, t. ex. *Arnbjörn* (varav sv. Ambjörn) osv., se Arvid.

Arnold, mansn., från ty. =, av fhty. *Aranolt* m. m. (varav fra. *Arnaud*), till fhty. *arn*, örn, o. *-olt* av *-walt*, motsv. det inhemska *-vald* i t. ex. Ragvald (= Reinhold); se våld, vålla o. jfr Evald, Osvald.

arom, 1820-t. = ty. = fra. *arome*, ytterst av grek. *árōma* (genit. *arômatos*), krydda, vällukt, av ovisst ursprung. Tidigare *aromat* i samma betyd. — Adj. aromatisk, efter ty. *aromatisch* (jfr grek. *arōmatikós*), uppträder redan o. 1750.

-arp i ortsnamn, utvecklat ur fsv. *þorp* (= torp) i namn, vilkas första led ändades på *-a*, t. ex. *Alnaþorp* > *Alna(ð)arp* > Alnarp, *Gasaþorp* > *Gasa(ð)arp* > Gassarp osv. Jfr Kock Sv. lm. XV. 5: 26

arrak, 1667 = ty. *arrack*, eng. *ar(r)a(c)k* osv., ytterst av ett arabiskt ord med betyd. 'saft'.

arrangera, av fra. *arranger*, av lat. *ad-*, till, vid, o. fra. *ranger*, ordna, till *rang*, egentl.: avdelning, led (= harang o. ring); se f. ö. rang o. rangera.

arrende, o. 1620 = ty., av mlat. *arrenda* till vb. *arrendare*, biform till *arrentare*, av lat. *ad-*, till, vid, o. grundordet för sv. lånordet ränta; se d. o.

arrest, i nuv. betyd. o. 1600. = da. från mlty. el. ty. *arrest*, av ffra. *ar(r)est*, till vb. *ar(r)ester* (fra. *arrêter*), av senlat. *adrestāre*, av *ad-*, till, o. *restāre*, stanna, bli kvar (vartill sv. lånordet rest, återstod).

arrogant, 1822 = ty., fra., av lat. *arrogans* (genit. *-antis*), förmåten o. d., egentl. part. pres. till *arrogāre*, tillvälla, tillegna, av *ad-* o. *rogāre*, fråga.

ars, vulg., se asa.

arsenik, i modern populär betyd. 1744; annars redan hos Lucidor o., med latinsk form, *arsenicum*, hos B. Olai 1578; av fra. *arsenic*, från grek. *arsenikón*, sannol. ytterst från ett persiskt ord med betyd. 'av guld, med guldfärg'.

art, fsv. *art*, *ardh*, härkomst, medfödd beskaffenhet = da. *art*, lån från mlty. *art*, *ard-*, motsv. ty. *art* i samma betyd.; sannol. identiskt med isl. *ǫrð*, gröda, fsax. *ard*, vistelseort, ags. *eard*, hemvist, land, fhty. *art*, plöjning, vbalsbst. till *ar-*, plöja (se årder), varvid man kan tänka sig en utveckling 'plöjning' > '(åker)fält' > '(hem)ort' > 'härkomst' > '(medfödd) beskaffenhet'. Möjl. bör dock ordet i den senare betyd. i stället förbindas med lat. *ars* (genit. *artis*), konst; ävensä må erinras om lat. *ortus*, härkomst.

artig = da., från ty. *artig*, väluppfostrad m. m.; avledn. av föreg., alltså egentligen: artad på ett visst sätt (jfr ty. *gutartig* o. d.), sedan: av god beskaffenhet, i vilken senare betyd. ordet uppträder i sv. redan o. 1580; i den speciellt svenska betyd. 'förbindlig' o. d. först o. 1780.

artikel, fsv. =, även: *artikul*, mindre avdelning i en urkund = ty. osv., av lat. *articulus*, dimin. av *artus*, led; jfr med avs. på bildningen partikel. I grammatisk anv. uppträder ordet i sv. o. 1650 samt i Columbus Ordesk.

artilleri, o. 1550 osv. i skiftande former, ytterst av fra. *artillerie*, om krigsmaskiner av olika slag; av omstridd härledning; ofta förklarat som en avledning av ett ffra. *artill(i)er*, utrusta m. m., av senlat. **articulāre*, till *articula*, diminut. till *ars*, konst; jfr i fråga om betyd.-utvecklingen fra. *engin*, maskin, o. lat. *ingenium*. snille; möjl. är dock detta *artill(i)er* en folketymologisk ombildning av det likbetyd. *at(t)ilier*, av okänt ursprung. En ombildning av detta ord är arkli. — Artilleripark, se park.

artist, enstaka o. 1585, i bruk egentl. först under 1700-t:s senare årtionden = ty., eng. = fra. *artiste*, av mlat. *artista*, till lat. *ars* (genit. *artis*), konst. — I betyd. 'konstnär' har ordet erfarit en viss betydelseförsämring av samma slag som t. ex. aktör, litteratör, poet m. fl. romanska lånord.

Artur, mansn., av eng. *Arthur*, från kelt. spr. Namnet har blivit populärt genom sagorna om konung Artur (el. Artus) och hans riddare av runda bordet.

1. **arv,** växtn., fsv. *arve* = isl. *-arvi*, motsv. lty. dial. *arve*, beteckningar för Stellaria media m. fl. växter, ags. *earfan* plur., vicker; av oviss härledning; jfr narv (uppkommet i sammans.).

2. **arv,** fsv. *arf*, n. (*arver*, *arve* m.), motsv. da. *arv* n., isl. *arfr* m., vartill en neutral avledn. på germ. *-ia-*: fsv. *ærve*, isl. *erfi*, fsax. *erbi*, fhty. *erbi* (ty. *erbe*), ags. *yrfe*; jämte fir. *orbe* av en ie. stam **orbh-* i lat *orbus*, grek. *orphanós*, föräldralös; jfr med avs. på betyd. lat. *hēres*, arvinge, o. grek. *khēros*, föräldralös.

3. **arv,** på lie, se orv.

Arvid, mansn. = fsv., av äldre *Arnvidh*, av stammen i örn (jfr Arne o. isl. mansn. *Ari*) o. *vidher*, skog (se ved).

Årvika, se Arboga.

arvode, i sin gamla betyd. 'arbete' ännu i 1734 års lag (arkaistiskt), fsv. *arvoþe* jämte *ærviþi* m. m., arbete, möda, motsv. isl. *erfiði*, *erfaði* n., got. *arbaiþs* f., fsax. *arbêd* f., *arbêdi* n., fhty. o. ty. *arbeit* f. (se arbete), ags. *earfeðe*, *earfoð* n.; avledningar av el. möjl. sammansatta med germ. stammen *arb-*, väl besl. med fslav. *rabŭ*, träl (av **orbho-*), jfr även fslav. *rabota*, trälarbete; se f. ö. arm, adj. Ordet började redan i y. fsv. i sin gamla betyd. undanträngas av arbete; dess nyare

bemärkelse av 'arvode' uppträder under 1700-talets första årtionden. — Betr. den rikhaltiga litteraturen till detta ord se Falk-Torp s. 1432.

1. **as**, mytol., litterärt lån (liksom t. ex. alf 1) från isl. *áss*, *óss* (plur. *æsir*), gud, motsv. got.-lat. *anses* plur., halvgudar, fsax. *ās-*, *ōs-* (i personnamn), fhty. *ansi-*, *ans-* (i personnamn, jfr Anselm o. Ansgar; se Oskar), ags. *ós* (se Osvald), av germ. **ansu-*; mycket omstritt; bl. a. sammanställt med avest. *ahura-* (av **n̥sura-*), gud, till en rot *ans-*, utvidgning av *an* i ande, i så fall egentl. 'vindgud' el. 'ande' (jfr grek. *theós* gud, av **dhu̯es*, andas; se djur); kanske dock snarare med Meringer IF 17: 159 o. Helm Altgerm. rel.-gesch. s. 227 besl. med germ. **ansa-*, bjälke (= ås 1) o. syftande på gamla träidoler (heliga stavar o. d.). Det ej uppvisade fsv. *ās* o. (med *i*-omljud) *æs* uppträder i åska (se d. o.) o. i åtskilliga person- o. ortnamn, t. ex. Asmund, Astrid, Eskil o. trol. Estuna. — Ås är en lärd ombildning i anslutning till den form ordet skulle ha haft, om det varit inhemskt; jfr dråpa o. drapa.

2. **as**, kadaver, okvädinsord = fsv. *ās*, jämte da. *aas* från mlty. *ās*, åtel, lockmat, mat = fhty. *ās* (ty. *aas*), ags. *ǽs*, av germ. **ēsa-*, mat = ie. **ēd-lo-*. jfr lat. partic. *ēsus*, *t*-partic. till den ie. roten *ed* i äta; jfr åtel.

asa, Linné 1732; av ovisst ursprung. Enl. Kock Ark. 13: 316 utvecklat ur ä. sv., t. ex. Lind 1749, o. sv. dial. *arsa*, motsv. no. *arsa* (*se fram*), da. *arse*, ty. *arsen*, av sv. (vulg.) ars, säte, bak = fsv., da., mlty. = ty. *arsch*, ags. *ears* (eng. *arse*), av germ. **arsa-* = ie. **orso-* i grek. *órros*. Då *ars* i vissa trakter givit upphov till ett *as*, kunde vb. asa också tänkas vara direkt utvecklat ur denna biform. Kanske är dock snarare asa en blandform av *arsa* o. hasa.

asfalt, 1671, ytterst av grek. *ásphallos*, av mycket omtvistat ursprung; betraktas vanl. som lånat från annat språk; annorlunda dock Diels KZ 47: 207 f., enl., vilken ordet hör till grek. *a-*, negativt prefix o. vb. *sphállein*, fälla, störta omkull, o. betecknar det bindemedel, som hindrar murarna att stötas omkull (*sphállesthai*).

asjett, assiett, 1763 från fra. *assiette*, även: läge, ställning. jfr provenç. *assieta*, placering, till ital. *assettare*, placera, av lat. **assedītāre*, till lat. *ad-*, vid, o. *sedēre*, sitta (urbesl. med d. o.). Alltså: egentl.: om tallrikarnas placering på bordet.

1. **ask** (träd), fsv. *asker*, ask(träd) (i sammans.), spjut (egentl. av askträ), låda (se följ.) = isl. *askr*, no. *ask*, da. *esk* (med *e* från kollekt.; jfr nedan), fhty. *asc* (jfr mhty., ty. *esche* f., avledn. av *ask-*, jfr följ. o. under asp 2, el. ombildning efter fhty. plur. *esci*), ags. *æsc* (eng. *ash*) = alban. *ah* (av **asko-*), bok el. ask; besl. med lat. *ornus*, ask (väl av **ōsinos*), fslav. *jasenŭ* (**ōs-*), litau. *ōsis* osv. Med avs. på betyd. 'spjut' jfr isl. *almr* båge, egentl.: av almträ (se alm), isl. (osv.) *lind*, sköld, egentl.: av lindträ (se lind), ävensom grek. *meliē*, ask o. askspjut (Homeri Iliad: *meilinon énkhos*). Askvirke är särskilt lämpligt för spjuttillverkning. — Kollektiv o. ämnesnamn: sv. (dial.) *äske* el. *aske* n. = isl. *eski*, varav ortn. Askersund, fsv. *Eskæsund* 1332.

2. **ask** (liten låda), fsv. *asker* (se föreg.) = isl. *askr*, mlty. *ask*, ty. *asch*; samma ord som föreg.; alltså egentl.: låda av askträ. — Da. *æske*, sv. dial. *äsk(j)a*, no. *eskja*, av urnord. **askiō(n)*; avledn. av trädn. ask med tillhörighetssuffixet *-iōn*, alltså bildat såsom t. ex. gryta: gryt, sten.

aska = fsv., isl., = da. *aske*, mlty. *asche*, fhty. *asca* (ty. *asche*), ags. *asce*, *æsce* (eng. *ash*, *ashes*); jfr med, som det synes, annan avledn.: got. *azgô*; från germ. spr. i span. *ascua*, glödande kol; sannol. avledn. av den ie. roten *as*, vara het, i lat. *ārēre*, *ardēre*, brinna (i båda med *-r-* av tonande *s*; jfr t. ex. Aurora: öster, hare: ty. *hase* osv.), sanskr. *āsa-*, aska, möjl. även grek. *ásbolos*, sot; se f. ö. ässja o. äril. — Kläda sig i säck o. aska (asko), NT 1526 (Mat. 11: 21), efter grek. *en sakkō̜ kai spodō̜*. — (Komma) ur askan i elden, 1665, motsv. i da., ty., eng., fra., lat.

Askersund, se ask 1.

Askim, Vgtland, fsv. *Ask(h)em*, till trädnamnet ask; se -hem.

askonsdag, fsv. *askuōþensdagher*, motsv. i isl., da., ty., eng., fra., från mlat. *dies cinerum*, *cineris* (jfr följ.), med syftning på bruket inom den kristna kyrkan att på fastlagsonsdagen beströ el. låta beströ sitt huvud med aska, varifrån man på 'reningsdagen' (se skärtorsdag) befriades.

askunge, 1781, efter fra. *cendrillon*, Perrault 1697, till *cendre*, aska (se cendré). Jfr *cinderella* i ital. o. eng. sagor.

Asmund, mansn. = fsv., av as 1 o. stammen i myndig.

1. **asp,** särsk. fisken Aspius rapax, 1622; sannol., väl genom ellips av **aspfisk*, av trädets namn, efter dettas färg (jfr fisknamnet björkna). Efter den av Linné skapade latiniserade formen *Aspius* har namnet upptagits i ty. o. fra. *aspe*.

2. **asp,** (träd), fsv. *asp* (i sammans.) = isl. *ǫsp*, da. *asp*, *esp* (med *e* från kollekt.; jfr nedan), fhty. *aspa*, av germ. **aspō-;* med avledn. **aspiōn* i mlty., ty. *espe*, ags. *æspe* (eng. *asp(en)*), jfr samma växling under ask; motsv. en del slavobaltiska namn på samma träd: lett. *apse*, litau. *apuszis*, ry. *osina* (av **opsina*) osv. Det slavobaltiska *-ps-* synes vara ursprungligare än det germ. *-sp-;* i alla händelser föreligger för de båda språkfamiljerna ett urspr. gemensamt namn på aspen. — Avledning: äsping (se d. o.). — Kollektiv o. ämnesnamn: sv. (dial.) *äspe* n., fsv. *æspe* = isl. *espi*.

ass, mus., 1782, från ty. *as*.

assessor, Reg.-formen 1634 = ty. osv., av lat. *assessor*, bisittare, till *adsidēre*, sitta bredvid, (jfr president; urbesl. med sitta).

assistent = ty. osv., av lat. *assistens* (genit. *-entis*), part. pres. av lat. *assistere*, bistå, ställa el. gå till (= sv. assistera), av *ad-*, till, o. *sistere*, ställa, reduplicerad form till roten i stå.

assurans, i betyd. 'försäkring (mot möjlig förlust)' 1626, av fra. *assurance*, till *assurer*, försäkra, till lat. *ad*, till, o. *sēcūrus* (fra. *sûr*), säker (till *sē-*, utan, o. *cūra*, omsorg; se kurera), motsv. sv. lånordet assurera, Sjöl. 1667, om postförsändelser 1827.

aster, 1780 = ty., eng., fra. (jämte *astère*), av lat. *aster*, lån från grek. *astḗr*, stjärna (jfr följ. o. astronomi), på grund av de stjärnformiga blommorna; alltså urbesl. med stjärna (se d. o.).

asterisk, ytterst av grek. *asteriskos*, liten stjärna (se föreg.).

astma, 1671: *asthma eller brösttäppa;* av grek. *ásthma*, andtäppa; av ovisst ursprung: den stundom antagna förbindelsen med *aátsein*, andas, flåsa, är osäker.

astrakan, 1794, sannol. ellips av *astrakanäpple*, 1762; av det ryska stadsnamnet *Astrakan*, varifrån man antagit, att svenska krigsfångar under Karl XII hemfört kärnor av dessa äppelsorter. De motsv. ty., eng. o. fra. orden förskriva sig i så fall från vårt land.

Astrid, kvinnon., fsv. *Astrīþ*, av runsv. *Asfriþ* = isl. *Astríðr*, äldre *Asríðr*, osv.; av as 1 o. frid, vacker, en avljudsform till frid, fred. Med omljud i första leden: Ästrid, da. *Estrid* (jfr *Sven Estridson*). — Utvecklingen har varit *As-frīþ-* > *As-rīþ* (med bortfall av *f* i konsonantgrupp) > *Astrīþ* (med inskott av *t* mellan *s* o. *r* såsom i hustru, ström). — Jfr Ingrid, Sigrid osv.

Astrild, se under gunst.

astronomi, 1672, tidigare med lat. form på *-ia*, ytterst av grek. *astronomía*, avledn. av *astronómos*, stjärnkunnig (= astronom), egentl. adj. med grundbetyd.: som fördelar el. ordnar stjärnorna (i stjärnbilder); till *ástron* n., stjärnbild, stjärna (jfr aster; urbesl. med lat. *stella*, av **sterla*, o. med stjärna), o. *némein*, fördela (urbesl. med ty. *nehmen*, taga, o. med anämma, angenäm o. förnimma).

asur, från fra. *azur*, för ä. *lazur* (jfr sv. lasur), med *l*-et uppfattat som best. art.; från arab. *lāzuwerd*, av pers. *lādjwerd*, lasursten, efter gruvorna i Ladjvurd i Persien.

asyl, i modern betyd. av 'hem för värnlösa' från 1850-t.; ytterst av lat. *asȳlum*, av grek. *ásylon*, till adj. *ásylos*,

som ej får plundras el. kränkas, av *a-* med privativ betyd. (se ambrosia, ametist, amnesti) o. *sylān*, röva.

ateljé, 1779, från fra. *atelier*, bl. a. verkstad, av ffra. *astelier*, timmerplats, avledn. av *astelle*, träflisa, av senlat. *hastella*, dimin. av lat. *hasta*, spjut, urbesl. med gadd.

1. **atlas**, kartbok, Rudbeck Atl. 1679 (*atlant*), om naturhistorisk atlas i boktitel från 1848 = ty. (plur. *atlanten*), fra., eng., efter titanen el. giganten Atlas, som uppbar himlavalvet o. även framställts såsom en i astronomi framstående konung (ordet användes även om stjärnkartor).

2. **atlas**, tygsort, i ä. tid *atlask*, 1532 o. ännu på 1800-t., *atlas* 1729, jfr da. *atlask*, mlty. *attelas*, ty., ä. eng. *atlas*, ytterst lån från arab. *aṭlas*, utan hår, glatt, i nyarab. även om glatt sidentyg.

atlet, ytterst från grek. *athletḗs*, till *athleín*, kämpa, tävla, till *áethlos*, kamp.

atmosfär, 1716, 1725 = fra. *atmosphère* osv., av nlat. *atmosphæra*, till grek. *atmós*, dunst (av ovisst ursprung), o. *sphaĩra*, klot (se sfär).

atom, 1728, Kellgren: *átom* = ty. *atóm*, ytterst från grek. *átomos*, odelbar, av det nekande *a-* (se o-) o. *tomós*, till *témnein*, skära, varav även sv. lånordet tom, volym.

1. **att**, infinitivmärke, fsv. *at* (jämte *aat*, varav i obetonad ställning *ad(h)*, jfr talspr. *å*) = isl., no., da. *at* (i da. vanl. uttalat ungef. å). Egentl. samma ord som fsv., isl. o. fda. prepos. *at*, åt, till (= åt), jfr liknande användning av den likabetydande prepos. eng. *to*, fhty. *zuo* (ty. *zu*). Formen *å* framför inf. är fsv. *at* med förlängt *a* (se åt), jfr sv. dial. *åt* i samma anv., men beror delvis på sammanblandning med *å* = *och* (se d. o.); *ok* framför infin. uppträder redan i fsv. (se bl. a. Östergren Spr. o. st. 1: 86).

2. **att**, konj., fsv. *at* (jämte *æt*, *ad(h)*; om *æt* se nedan o. om *d(h)* se föreg.) = isl., no., da.; för de nordiska språken egendomlig form. Egentl. neutr. av ett demonstrativt pronomen, liksom sv. det, ty. *dass*, eng. *that;* f. ö. av omstridd härledning. Snarast ej att skilja från fsv. *þat*, *þæt* (sv. det), ty. *dass*, eng. *that*, i det att *þ* (*ð*) av vissa anledningar bortfallit (jfr konj. än, möjl. = ty. *denn*, *dann*, eng. *than*); se bl. a. Kock Ark. 11: 117 f. Enl. somliga dock av en form motsv. got. *þatei*, att, emedan m. m. (av *þat-* o. *ei*, att m. m., väl egentl. en gammal kasusform till en pronominalstam). Man har också tänkt sig ett germ. **jata*, jfr sanskr. *yad*, neutr. till *ya-*, vilken (= grek. (*h*)*ós*, neutr. (*h*)*ó*); liksom fsv. *æt*, fgutn. *et*, att, möjl. bör identifieras med got. *ita*, det. Om en annan möjlighet se Noreen Gesch. § 204, 3: av **jaint* > *āt* i halvstark stavelse > *at*, till got. *jains* osv., den där; jfr han.

attack, 1627, av fra. *attaque*, vbalsbst. till *attaquer*, anfalla (= attackera), av omtvistat ursprung.

attentat, i modern betyd. först på 1800-t., i grundbetyd. '(orättmätigt el. brottsligt) försök el. tilltag' redan 1644 = ty., fra. osv., av lat. *attentātum*, egentl. part. pf. pass. n. till *attentāre*, försöka, av *ad-*, till, o. *tentāre*, känna på, pröva (se tentera).

attest, 1650 = ty., eng., till lat. *attestāri*, intyga, ytterst till *testis*, vittne, jfr protest, testamente.

attiralj, Karl XII 1704, i fullt modern anv. 1773, av fra. *attirail*, tillbehör, till *attirer* i en äldre betyd. 'ställa i ordning', av *à*, till (lat. *ad*), o. *tirer*, draga (se tirad).

attityd, 1773, av fra. *attitude*, av mlat. *aptitudo*, lämpligt tillfälle, till lat. *aptus*, tjänlig (vartill sv. aptera), egentl.: tillfogad (jfr koppel, kopula).

attrahera, i naturvetensk. anv. Triewald 1728, ytterst av lat. *attrahere*, av *ad-*, till, o. *trahere*, draga (se trakt). — Härtill: attraktion.

attrapp, i den ursprungligare betyd. '(angenäm) överraskning' hos Kellgren (ännu Wennerberg: 'aldrig mer attrapper'); även den härur utvecklade, numera nästan ensamt brukliga konkreta betyd. är först uppvisad hos Kellgren; av fra. *attrape*, snara, skälmstycke, till *attraper*, egentl.: fånga i fallgrop (besl. med trappa o. trampa).

audiens, i modern betyd. redan 1537

jfr fra. *audience* osv., av lat. *audientia*, uppmärksamhet på en talande, till *audīre*, höra, jfr följ.

auditör, 1651 (om Wivallius) = ty. *auditeur* ds., av fra. *auditeur*, även: åhörare, lärjunge, av lat. *audītor*, till *audīre*, höra, vartill också sv. auditorium, egentl.: hörsal.

augusti, jfr fsv. *augusta mōnadh* o. da., ty., eng. *august;* av lat. *augustus* (*mensis*), av *Augustus*, den förste romerske kejsaren, till vars ära månaden uppkallades (egentl.: helig, hög, vördnadsvärd; urbesl. med öka) = mansn. August.

auktion, o. 1650, jfr ty. *auktion;* av lat. *auctio* (genit. *-ōnis*), ökning, till *augēre*, öka, urbesl. med öka.

aula, 1846—47: *universitets aula eller solennitetssal* = ty., av lat. =, av grek. *avlḗ*, gård, palats m. m.

Aurora, kvinnon., av lat. *Aurōra*, morgonrodnadens gudinna, egentl.: morgonrodnad (av urital. **ausōsa*), besl. med grek. *Ēōs*, (av **ausōs*) ds.; urbesl. med öster (se närmare d. o.).

auskultera, av lat. *auscultāre*, lyssna (av stammen *aus-* i öra o. *-cultāre*, besl. med hälla, egentl., såsom ännu i dial., luta); se bojskaut.

auto, i sammans., av grek. *autó-s*, själv; i t. ex.: Autodidakt, av grek. adj. *autodidaktos*, självlärd, till *didáskein*, lära, rotbesl. med lat. *docēre*, lära (se docent). — Autograf, ytterst av grek. adj. *autógraphos*, egenhändigt skriven, till *gráphein*, skriva (jfr fono-, telegraf osv.). — Automat, ytterst av grek. adj. *autómatos*, som tänker el. handlar av sig själv; senare ledens härledning är omstridd. — Automobil, GHT 1896 = ty., av fra. *automobile*, till lat. *mobilis*, rörlig, till *movēre*, röra (se mobilier).

av, adv. o. prep., fsv. *af* = isl. *af*, no. *av*, *aav*, *aa*, da. *af*, got. *af*, *ab-*, fsax. *af*, fhty. *ab(a)* (ty. *ab*), ags. *of* (eng. *of*, *off*), av germ. **ab(a)-*, *af*, motsv. lat. *ab*, grek. *apó* el. *ápo*, sanskr. *ápa*, från, av, av ie. **apó*. Den i fsv. i en mängd uttryck kvarlevande grundbetyd. 'från' t. ex. *far abnam aff egipto lande*, har i nsv. efter hand i åtskilliga fall kommit att betecknas med *från*. Utdöd är t. ex. betyd. 'om, angående'. — *Av och an*, 1556, efter mlty. *af unde an*, ty. *ab und an*. — Av och till, 1544, motsv. i da., efter mlty. *af unde tō*, ty. *ab und zu*. — Gammal komparativbildning: efter (se d. o.). — Om olika betyd.-skiftningar hos av se t. ex. avdanka, avgud, avvittra.

avancera, milit. Gustaf II Adolf 1621, om tjänstemän 1677, av fra. *avancer*, av ett vulg.-lat. **abantiare*, till senlat. *abante* (till *ante*, framför), varav fra. *avant*, före, framför. — I part. pf., om åsikter: 'långt åt vänster gående' från 1880-t.: ordet förses i denna betyd. av Wirsén 1882 med citationstecken. — Härtill: avans, av fra. *avance*.

avbräck, O. Petri = da. *afbræk*, från mlty. *afbrek(e)*, till av o. mlty. *breken*, bryta (varav bräcka 1).

avdanka, 1600-t. = da. *afdanke*, från lty. *afdanken*, avskeda, el. ty. *abdanken;* till lty., ty. *danken* (= tacka); alltså egentl.: tacka vid avskedet. I betyd. 'avskeda, hemförlova' nu ersatt av försvenskningen avtacka; jfr till betyd.-utvecklingen fra. *remercier*, avskeda, egentl.: tacka.

ave, se ävja.

avel, i sv. dial. även: styrka, kraft, fsv. *afl*, *avel* m. (o. n.?), styrka, kraft, förvärv, avkastning = isl. *afl*, no. *avl* n. ds., da. *avel*, avkastning o. d., fsax. *abal*, styrka (ags. *afol* är ett fsax. ord); av germ. **ab(a)la-*. Härtill vb. avla, fsv., isl. *afla*, da. *avle;* i betyd. 'förvärva, åstadkomma' o. d.; i betyd. 'avla barn' ej i isl., men redan i fsv.; jfr fhty. *afalôn*, ivrigt syssla, o. sv. ävlas. Jfr även ämne, av germ. **abnia-*. Av germ. *af-*, *ab-* = ie. *op-* i lat. *opis*, *ope*, plur. *opes*, kraft, rikedom, m. m., *opus*, arbete (se opera), sanskr. *ápas*, verk, osv., jfr möjl. även grek. *Apóllōn*, egentl.: den kraftige (Prellwitz BB 24: 214); i avljudsförh. till sv. öva. — Betyd. 'avkastning' hos nsv. o. nda. *avel* utgår från verbet.

avenbok, 1740-t., av ä. da. *av(e)nbøg*, da. *avnbøg*, möjl. med anslutning till *avne*, agnar, syftande på de långa fruktskalen (M. Kristensen Ark. 17: 90), lånat från mlty. *hagenbôke* = ty. *hage(n)buche* (se hage); härav även sv. annbok; delvis dunkla ljudförhållanden (se SAOB).

aveny, i modern betyd. 1779, annars redan 1627 (i betyd. 'pass'), av fra. *avenue*, till *avenir*, komma till, av lat. *advenīre*, av *ad-*, till, o. *venīre*, komma (jfr advent o. äventyr). I fråga om betyd.-utvecklingen jfr allé, gång, pass 1.

avfällig, se fällig.

avgrund, förr, t. ex. i Bib. 1541, även n., fsv. *afgrund* n.? = da. *afgrund*, från mlty. *afgrunt* (*-de*) m. o. n. = fhty. *abgrunti* n. (ty. *abgrund* m.); till av, väl i betyd. 'nedåt (gående)', o. (ytterst) sbst. grund, mark, botten. Jfr med annat bildningssätt got. *afgrundiþa*, snarast till ett adj: **afgrundus*, av vilket även avgrund kunde vara bildat.

avgud, fsv. *afguþ* m. o. n. = no. *avgud*, da. *afgud;* ej känt i isl.-fno.; möjl. alltså lån; jfr mlty. *afgot* m., fhty. *abgot* n. m. (ty. *abgott* m.), ags. *afgod* n.; till av i nedsättande betyd.: 'avvikande från det rätta el. normala' (jfr sv. avvart, avvund, avvita). Jfr även got. *afguþs*, gudlös, egentl. : vänd från Gud = sydsv. dial. *avgud*, elak person.

avig, fsv. *avigher*, *avugher*, bakvänd, baklänges = isl. *øfugr* ds., da. *avet* (av **avigt*, neutr. sing. som adv.), fsax. *abuh*, fhty. *abuh*, *abah* (ty. *äbig*); jfr eng. *awkward*, som möjl. förutsätter ett ags. **afoc*, med annan avledn., men kanske snarare, med Björkman Scand. loanw. s. 20, lånats från nord. spr. Stundom betraktat som avledn. av ett ie. **op* i grek. *ópisthe*, bakom osv. (se efter), o. i så fall att, om också ej direkt, sammanhålla med sanskr. *ápāka-*, bakom liggande, fslav. *opakŭ*, vänd bakåt o. d.; möjl. i avljudsförh. till got. *ibuks*, bakåt, tillbaka (jfr grek. *epí*). Kanske dock snarare avlett av det väl i alla händelser besl. av i betyd. 'bort, från'. Jfr avog ävensom äbb, ävja.

avi(s), i betyd. 'åsikt' 1614, 'meddelande, notis' 1626, 'tidning' 1621 (ännu 1889: *Avisen* som namn på en svensk tidning, jfr da. *Folkets Avis* o. se avisa), jämte da., ty. *avis* o. eng. *advice* från fra. *avis*, egentl.: mening, åsikt, mlat. *a(d)visum*, av lat. *ad*, till, o. part. perf. *vīsus* till *vīdēre*, se (urbesl. med veta).

avisa, tidning, nu blott skämtsamt, 1689; väl till plur. *avisor*, som är en ombildning av *aviser* (plur. till *avis*) liksom t. ex. *rosor* för äldre *roser*. I slutet av 1700-t. jämte *gazette* (båda hos Bellman) den vanliga beteckningen för 'tidning'.

avlat, fsv. *aflat*, från mlty. *aflât;* jfr isl. *aflát*, ty. *ablass;* egentl.: efterskänkande; se f. ö. låta. — Ordet måste ha lånats efter övergången *ā* > *å;* jfr later o. olat.

avlida, fsv. *aflīþa* = ä. da. *aflide*, egentl.: gå bort, gå hädan; se lida 1.

avlång, fsv. *aflanger* = da. *aflang*, ä. ty. *ablang*, väl efter lat. *oblongus*, av *ob-* (besl. med *ab*, se av) o. *longus*, lång.

avlägsen, 1649, jfr no. *aavlægse*, ombildn. av ä. nsv. *avlägen*, i anslutning till ä. *avlägse*, fsv. *aflægse*, som avlägges, vilket är en bildning till vb. *aflæggia* el. ngt därmed besläktat nomen.

avnämare, 1633, från lty. *afnemer* el. ty. *abnehmer;* jfr da. *avnæmmer*, till lty. *nemen*, taga (jfr särsk. förnimma).

avog, fsv. *avogher*, en sidoform till avig (se d. o.). Ännu på 1700-t. även i betyd. 'avig, riktad bakfram o. d.'; nu blott i överförd bemärkelse: motig, t. ex. 1848, ovänligt sinnad, t. ex. Serenius 1734 (om snäsiga el. ovänliga ord o. d. t. ex. L. Petri 1559), samt i det från fsv. härstammande uttr. bära el. föra avog sköld mot sitt land o. d., dvs. egentl.: sköld vänd åt orätt håll.

avrad, fsv. *afraþ*, motsv. isl. *afrað*, *afráð*, jfr fsv. *afræþ(e)*, *afredh*, *afradhe*, sannol. av ett vb motsv. isl. *ráða af* bl. a. 'slutgiltigt bestämma', alltså egentl.: på förhand avtalad el. bestämd avgift; formerna *-rædh*, *-redh* bero på anslutning till neutr. *afræþe* (av urnord. **-rāþia-*). Enl. en äldre tolkning av **afraiþ*, till ett verb motsv. isl. *afreiða*, utreda, betala; jfr fsv. *afrezl(a)* i betyd. 'avrad'.

avrätta, 1544, till fsv. *rætta*, ä. nsv. *rätta* ds., jfr mlty. *africhten* ävensom da. *henrette*, ty. *hinrichten* o. under skarprättare. — Förr bl. a. även 'dressera' (djur) o. d., motsv. i da. o. ty.

avsked = da. *afsked*, efter mlty. *afsche(i)t*, ty. *abschied*, till mlty. *scheiden*, *schêden*, skilja; jfr besked o. se sked.

Alltså: egentl.: skilsmässa; sedan bl. a.: tillåtelse att bege sig bort o. handlingen att säga farväl (NT 1526). I ord o. avsked (1665) ingår däremot en gammal betyd. 'besked', väl egentl.: avgörande, avskiljande.

avskräcka, Bib. 1541, se skräck.

avskräde, 1558, se skräda.

avund, fsv. *afund*, i fsv. o. ä. nsv. även: harm o. fiendskap, = isl. *ǫfund*, da. *avind*; av av (om betyd. se avgud) o. en avledn. till vb. unna (se d. o.); en annan avledn. uppträder i fsax. *abunst*, fhty. *abunst*, motsv. den i sv. lånordet gunst (se d. o.).

avvita, fsv. *afvita*, av till i betyd. 'från' o. fsv. *vit*, vett; jfr fsv. *vanvita;* fsv. *avita* bör kanske jämföras med mlty. *âwitte*, dårskap; se f. ö. vett.

avvittra, jur. o. kamer., 1549, till av i betyd. 'från' o. fsv. *vitra*, kungöra, bildat av adj. *viter*, klok (se vitter). Egentl.: kungöra vad som bör avskiljas; sedan: vederbörligen avskilja.

1. **ax** (på växt) = fsv., isl. = da. *aks*, got. *ahs*, mlty. *âr*, fhty. *ahir*, *ehir* (ty. *ähre* f.), ags. *éar* (eng. *ear*), av germ. **ahsa-*, **ahaz*, **ahiz* n., motsv. lat. *acus* (genit. *-eris*), agn i ax, av ie. **akos*, **akes*, en s. k. *s*-stam, till den ie. roten *ak*, vara vass, i agn 1 m. fl. — Germ. **ahsa-* (= ax) förhåller sig till lat. *acus* som t. ex. **leuhsa-* (= ljus) till sanskr. *rōcas*.

2. **ax,** hjulax o. d., 1566: *-ax*, se axel 1.

1. **axel,** på hjul, fsv. *axul* = isl. *ǫxull*, da. *axel;* avledn. av ett ord motsv. mlty. *asse* ds., fhty. *ahsa* (ty. *achse*, varav da. *akse* o. sv. ax 2), ags. *eax;* besl. med lat. *axis*, grek. *áxōn*, sanskr. *ákṣa-*, fslav. *osĭ*, litau. *aszis*, vagnsaxel, fir. *ais*, vagn; väl att sammanhålla med följ. — Ovanstående tillhöra de etymologiska motsvarigheter, som berättiga oss att förlägga bruket av vagnar till indoeuropeisk tid; jfr vagn.

2. **axel,** skuldra, fsv. *axl* = isl. *ǫxl*, da. *axel*, fsax. *ahsala* (ty. *achsel*), ags. *eaxl*, av germ. **ahslō*, motsv. lat. *āla* (av **axla*), armhåla, vinge, *axilla*, armhåla; väl besl. med föreg. ord.

3. **Axel,** mansn., o. 1350, av fda. *Axilen* (med *-en* uppfattat som best. art.), av *Absalon*, egentl. hebreiskt: fridens fader.

axiom, ytterst från grek. *aksíōma*, värdering, åsikt, bildat till *aksioún*, värdera, anse, avledn. av *áksios*, värd, av stammen i *ágō* (se åka).

azalea, ytterst till grek. *atsaleós*, torr, till *átsō*, torkar (av **azd-*), till roten *as*, varom se aska, ässja. Azalean växer i torr jordmån.

azur, se asur.

B.

babbla, o. 1840, jfr da. *bable*, lty. *babbeln*, ty. *pappeln*, eng. *babble;* av ljudhärmande ursprung; jfr (det ej besläktade) lat. *babulāre*, fra. *babiller*.

babian, 1667, i ä. nsv. *bavian* m. m., av lty. *bavian* el. holl. *baviaan*, av fra. *babion*, *babouin*, som även lånats i sv. *babuin;* av ovisst ursprung.

babord, ä. sv. *bak-*, *bag-*, 1640-t., motsv. isl. *bakborð*, da. *bagbord*, mlty. *backbord*, holl. *bakboord*, ags. *bacbord* (eng. *backboard*); delvis påverkat o. möjl. helt o. hållet lånat från annat el. andra språk; se f. ö. bak o. bord. Namnet beror därpå, att å forntidens skepp styret var anbragt på fartygets högra sida (styrbord) och att styrmannen sålunda vände ryggen till den andra.

bacill, 1878, ytterst från senlat. *bacillus*, dimin. till lat. *baculus*, biform till *baculum*, stav, käpp, besl. med grek. *baktêrion* ds. (se bakterie).

1. **back,** sbst., matbunke 1765 (i den föråldrade betyd. 'vattenbehållare' redan 1671), från lty. *back*, av holl. *bak*, jfr senlat. *bacca*, vattenbehållare, se balja 1, bassäng, bäcken, bägare; möjl. egentl. keltiskt. — I överförd betyd.: backlag, egentl.: matlag (på ett fartyg), samt vidare, 1685 osv.: mindre upphöjt

däck, antagl. efter den tråg- el. bricklikn ande formen. I båda fallen lån från lty. el. holl.

2. **back,** 1788, adv., från eng. *back*, för *aback*, av ags. *on bæc*, på el. till ryggen (jfr bak). Härav: backa.

backanal, jfr fra. *bacchanale* osv., till lat. *bacchānālia* plur., fest till vinguden Backus' ära (f. ö. en egendomlig bildning; väl analogiskt efter *saturnālia*, *neptūnālia* osv., se Niedermann Zfvergl. Sprachf. 45: 349 f.).

backe, fsv. *bakke* = isl. *bakki*, da. *bakke;* åtm. delvis en form med urspr. *nk* (jfr dricka, drinkare), motsv. da. *banke*, jfr *bank* i *molnbank* (se bank 1), lånorden bank (se bank 1, 2) o. det inhemska bänk; väl av ie. roten *bhang*, vara böjd. välva sig, i sanskr. *bhañj-*, bryta, böja; delvis kanske dock av en germ. stam **bakkan-*, ä. **baʒnán-* o. möjl. besl. med bak, rygg.

backfisch, från ty. *backfisch*, motsv. holl. *bakvisch*, egentl.: stekfisk, dvs. liten fisk: av ty. *backen*, besl. med baka.

bad, fsv. *badh* (i sht varmt) = isl. *bað*, da. *bad*, fsax. *bað*, fhty. *bad* (= ty.; härtill stads- o. landsnamnet *Baden*, egentl. dat. plur., fhty. *az badun*, vid varmbaden), ags. *bæð* (eng. *bath*); i avljudsförh. till fhty. *bâjan* (ty. *bähen*), badda, värma; knappast besl. med lat. *fovēre*, värma. Jfr bastu. — Härav: bada, fsv. *badha* = isl. *baðast* osv.

badda, sl. av 1600-t., biform till bada, uppkommen i uttr. såsom bada på o. d., där verbet i obetonad ställning behållit sin gamla korta vokal. — Härtill: badd, stryk (jfr immerbadd).

baddare, 1769, sannol. till badda i betyd.: ge stryk; jfr sv. dial. *bada* o. *badde-huggare*, *bäding* samt sv. huggare; alltså egentl.: en som kan ge duktigt med stryk.

bagage, början av 1600-t., ytterst från fra. *bagage* (varav eng. *baggage*), avledn. av ett ord motsv. mlat. *baga*, säck, väl av germ. ursprung, jfr isl. *baggi* o. *bǫggr*, påse (se bagge); jfr även bagatell. Ännu hos Bellman (i betyd. 'pack') o. möjl. även Dalin 1850 uttalat trestavigt. Med avs. på betyd. 'pack, byke' jfr pack.

bagatell, 1667, Runius o. 1710, från fra. *bagatelle* = ital. *bagatella*, obetydlighet. Vanl. tolkat som en avledn. av mlat. *baga* i betyd. 'liten packe', varav även bagage är bildat. Annorlunda Suchier ZfrPh 19: 104: egentl. provençalskt o. fem. till fprov. *bagastel*, sprattelgubbe; alltså urspr. 'docka' el. dyl.; dimin. till prov. *bagas*, pojke; f. ö. med likartade anv. i ital. *bagatella*, som har sitt ursprung i fra.

baggböla, bildat av *Baggböle*, sågverk i Västerbotten, vars egare på 1860-talet beskylldes för att olovligt tillägna sig timmer i kronoskogarna.

bagge, gumse, = no. (*stald*)*baggi*, ett ännu ej överallt fullt folkligt uttryck, upptaget i riksspr. vid mitten av 1600-t. från Götaland, där det ännu är mera allmänt än gumse osv.; egentl. identiskt med isl. *baggi* m., no. *bagge*, packe, bylte, o. sammanhängande med isl. *bǫggr*, påse (se bagage ävensom packe); jfr meng. *bagge*, säck (eng. *bag*), som enl. Björkman Scand. loanw. s. 228 snarast är inhemskt, ävensom flaml. *bagge*, ryggkorg. Man har antagit, att ordet egentl. brukats om osnöpt gumse o. närmast syftat på djurets testikelpung; jfr med avs. på betyd.-utvecklingen bläs, tupp osv. Häremot talar emellertid, att *bagge* även användes om andra, särskilt tjocka o. klumpiga djur, i Norge bl. a. om kalvar o. får, i Sverige om hästar (t. ex. Dal., Gotl.) o. om vissa insekter (jfr skalbagge); jfr v. Friesen Mediagem. s. 98. Härledningen är i övrigt oviss; *-gg-* har sannol. hypokoristiskt ursprung; se förf. NTfF 3 R 12: 53 f. — Jfr följ. o. norrbagge.

baggsöta, i sht den urspr. norska Gentiana purpurea, y. fsv. *baggasöta*, till *bagge*, norrman (se norrbagge), o. söt (skämtsamt på grund av sin stora beskhet, varför den även kallats *beskört*). Växten har för sina medicinska egenskaper införts från Norge.

baisse, från fra. =, till *bas*, låg (av lat. *bassus;* jfr bas 1). Motsats: hausse (se d. o.).

bajadär, från fra. *bayadère*, av portug. *bailadeira*, danserska, av *bailar*, dansa; jfr bal 2.

bajonett, 1693, från fra. *baïonnette*, enl. vanlig uppfattning av namnet på den franska staden *Bayonne*, där vapnet skall vara uppfunnet; enl. vissa romanister dock bildat av fra. *bâilloner*, anbringa en *bâillon*, munkafle.

bajrare, jfr fsv. *beyerar* plur.; ty. *bayer*, motsv. lat. **Baivarii*, plur. (*Baioarii*), dvs. (de keltiska) bojerna, vilkas namn även ingår i namnet *Böhmen*, varifrån bajrarna urspr. invandrat (se bömare). Jfr familjen. *Beijer*, *Beyer*.

bak, rygg, fsv. *baker* m. = isl. *bak* n., ags. *bæc* n. (eng. *bak*); utan säkert uppvisade motsvarigheter i utomgerm. språk, av mycket omtvistad o. alltjämt okänd härledning; jfr backe. — Samma ord ingår i en del nedsättande beteckningar, såsom dröba(c)k (se drög) o. slöba(c)k, jfr fsv. *aghnabaker*, sädestjuv, isl. *gráþakr* = ä. nsv. *gråbak*, fsv. *lerbak* ävensom åbäke samt i fråga om betyd. latrygg o. ynkrygg. Se förf. Spr. o. st. 16: 152. — Baklänges, fsv. *baklængis*: se länges.

baka, fsv. *baka*, baka, uppvärma. = isl. *baka*, da. *bage*, ags. *bacan* (eng. *bake*), fhty. *bahhan*; jfr det på annat sätt (sannol. genom assimilation av *kn* > *kk*, av ie. **bhogn-*) bildade fsax. *bakkan*, fhty. *bacchan* (ty. *backen*); i avljudsförh. till grek. *phōgein*, rosta, steka.

bakdanta, = fsv., av bak o. fsv., ä. nsv. *danta*, av lty. **danten* (= ä. holl.), jfr ä. ty. *tanden* med avledn. ty. *tändeln*, skämta; denom. till mlty. *tant*, tomt prat (varav da. *tant*), ty. *tand*; av ovisst ursprung.

bakterie, 1870-t., från ty. (Ehrenberg 1828), ytterst från grek. *baktērion*, dimin. av *báktron*, stav, käpp; jfr det besläktade, från lat. härstammande bacill.

1. **bal,** packe, 1648, om papper 1628 = da., från lty. *bal*, av fra. *balle*, som självt lånats från fhty. *ballo*, mhty. *balle* (ty. *ballen*); besl. med ballong o. det inhemska boll.

2. **bal,** danstillställning, 1600-t., = da. = ty. *ball*, ytterst från fra. *bal*, till ffra. *baller*, dansa, liksom ital. *ballo* till *ballare*, av senlat. *ballāre*, från grek. *ballitsō*, dansar, egentl.: kastar benen, avledn. av *bállō*, kastar (urbesl. med kvälla); jfr balett, ballad o. bajadär.

balans, 1627, ytterst från fra. *balance*, av lat. **bilancia*, vågskål, avledn. av *bilanx* (näml. *libra*), våg med två viktskålar, av *bi-*, två-, tve-, o. *lanx* (genit. *lancis*), vågskål, fat. — Förr bl. a. även 'vågskål', t. ex. 1745.

baldakin = fsv., jfr isl. *baldakin* m. m., ty. *baldachin*, fra. *baldaquin* osv., mlat. *baldacinum*, avledn. av *Baldak* (ital. *Baldacco*), namn på Bagdad, det ifrågavarande sidentygets hemort. — Jfr t. ex. fsv. o. isl. *sindal*, egentl.: tyg från *Sindhu*, Indus, Indien.

Balder, gudanamn, litterärt lån från isl.-fno. *Baldr* (genit. *-rs*) = ags. *bealdor*, herre, fhty. *paltar* (i en av trollformlerna från Merseburg, här antingen som appellativ el. som gudanamn; i senare fallet snarast om Balder; dock omtvistat; jfr Brate Ark. 35: 287 med litter.); i isl. skaldeomskrivningar såsom *folk-*, *mannbaldr* är den appellativiska anv. sekundär, vilket däremot sannol. ej är fallet med det ags. ordet. Alltså snarast ett som namn använt appellativ (av samma slag som Frö o. det kristna *Herren*), besl. med båld, tapper, djärv. — Ehuru Balder egentl. (delvis) är en mytisk representant för dagsljuset, som i regelbunden växling försvinner o. återkommer, torde i så fall överensstämmelsen med litau. *báltas*, vit (se bål 3) vara tillfällig. Till denna ordgrupp hör däremot sannol. ags. *Bældæg*, Odens son (i en kungalista), egentl. 'den ljusa dagen' o. reellt identisk med Balder. — Gudanamnet förekommer enstaka i fno. ortnamn; är däremot i svenska ej säkert belagt. Jfr baldersbrå, som dock ytterst har ett annat ursprung.

baldersbrå, t. ex. Retzius 1806: *ballerbrå*, om Anthemis, sv. dial. även *balder-*, *baller(s)-*, *balle-*, *balse-*, *ballings-* m. m. = da. *balders-*, *bulderbraa*, no. *baldur-*, *balder-*, *balle-*, *barbrå*, nisl. *baldurs-*, *baldinbrá*. Senare leden innehåller ett ord motsv. fsv. *brā*, isl. *brá*, fsax. *bråha*, fhty. *brâwa* (ty. *braue*), ögonbryn, möjl. i en äldre betyd. av

'rörligt bräm', av roten i mhty. *brehen*, glimta (se bråS, förebrå); växtens kantblommor förändra under dygnet ställning. Förra leden, som är ganska omtvistad, föres vanligen till gudanamnet Balder (på grund av växtens hvitglänsande strålblommor). Snarast ingår här dock genit. *ballar* till isl. *bǫllr*, sv. *boll* (se d. o.), som då syftar på blomfästets halvklotformiga, hos vissa arter t. o. m. koniska form; jfr namnen surkulla o. surtuppa på Anthemis cotula (till resp. vfs. *kulder* o. *tupper*, topp); i så fall äldst: **ballarbrā* > *ball(e)rbrå*, vartill *baldersbrå* är en lärd ombildning, möjl. företagen av Snorre Sturluson. Se Palmér Ark. 34: 138. Jfr bullerblomster.

bale, Broocman 1736, uppkommet ur stammen *badhl-* i vissa böjningsformer, t. ex. plur. *badhlar*, ä. nsv. *badlar* o. 1645, av fsv. *badhul*, *bædhil*, bale, avledn. av stammen i bädd. Knappast har, såsom stundom antagits, dessutom ett **bali* funnits, i avljudsförh. till bol o. sv. dial. *bylja*.

balett, i modern betyd. 1665, från fra. *ballet*, av ital. *balletto*, dimin. av *ballo* (se bal 2).

1. **balja**, kärl, y. fsv. *balia* = da. *ball(i)e*, från mlty. *ballie*, lånat från fra. *baille*, väl av mlat. **bacula*, möjl. dimin. till det ord, motsv. senlat. *bacca*, som ligger till grund för back 2 o. bäcken, jfr bassäng.

2. **balja**, skida, slida, fsv. *balia*, väl av ä. da. *balge*, biform till det nu nästan obrukliga sv. lånordet *balg*, motsv. mlty. *balch* (genit. *balges*), bälg, svärdsskida, ty. *balg*, bälg, skida, balja, etymologiskt identiskt med det inhemska sv. bälg (av urgerm. **balǥi-*) o. besl. med gall.-lat. *bulga*, lädersäck (se budget).

balk, fsv. *balker* el. (med s. k. *u*-omljud) *bolker* = isl. *bǫlkr*, vartill även *n*-stammen fsv. *balke*, fsax. *balco*, fhty. *balcho* (ty. *balken*, bjälke); avledn. på *-k* av den stam, som (med olika avljud) ingår i bjälke o. bål, stomme, kropp, samt isl. *bulki*, fartygslast. I vissa betyd. lån från lty. Jfr falang.

balkong, 1656, av fra. *balcon*, liksom ital. *balcone*, sannol. av provenç. *balcon*, bildat medelst det romanska suffixet *-one* av den germ. stammen *balk-* (ej nödvändigt just av fhty. *balcho*); se balk.

ballad, i modern betyd. Kellgren o. 1790, ytterst från provenç. *ballada*, dansvisa, avledn. av *ballar*, dansa; se bal 2.

ballast, se barlast.

ballong, ytterst från ital. *ballone*, stor boll, medelst suffixet *-one* bildat av *balla*, boll, vilket har germ. ursprung; se bal 1, boll. — Om luftballong i sv. 1788.

ballra, prata, sladdra, se bullra. I den äldre betyd. 'bullra' redan 1599.

balsam, fsv. *balsam(a)*, jämte isl. *balsamr*, ty., eng. *balsam*, ffra. *balsme* (varav fra. *baume*, eng. *balm*) av lat. *balsamum*, av grek. *bálsamon*, väl av semitiskt ursprung; jfr balsamin o. även bisam(-oxe).

balsamin, 1790, ytterst av grek. *balsamínē*, avledn. av *bálsamon* (se föreg.).

baltisk, se Bält.

Baltsar, mansn., av ty. *Balthasar*, varav även det också i sv. förekommande familjenamnet Baltzer.

balustrad, 1740, från fra. *balustrade*, avledn. av *balustre*, liten pelare. av grek. *balaústion*, granatblomma (vars blomfoder liknade balustradkolonnen).

bambu, i ä. tid ofta *bambus*, med motsv. i de flesta europ. språk; av malajiska *bambu*.

[bams, sv. dial., bjässe, se under pimpla (slutet).]

bana, sbst., fsv. *bana*, tävlingsbana = da. *bane*, från mlty. *bane*, jämn el. öppen plats = mhty., ä. ty.; jämte mlty. *ban* m. o. f. (varifrån sv. biformen ban) = mhty. (ty. *bahn*); av omtvistat ursprung; i alla händelser, av formella skäl, ej till sanskr. *pánthās*, väg, grek. *póntos*, hav, lat. *pons* (genit. *pontis*), bro ~ grek. *pátos* (**pn̥t-*), väg, osv.; knappast ej heller, på grund av betyd., till ie. roten *bhan*, glänsa, i grek. *phainō*, glänser, sanskr. *bhānu-*, ljus, sken, osv.; snarare då, ehuru även detta osäkert, med grundbetyd. 'slagen, jämnad väg', till stammen i bane. — Vara (osv.) å bane, förr även: *vara på ban(en)*, o. 1600, efter ty. *auf der bahn sein*. Formen på *-e*

möjl. i anslutning till uttryck såsom *vara på färde* osv. — Härav vb. bana, Columbus Ordesk. = da. *bane*, från ty. *bahnen*.

banal, senare hälften av 1800-t. = ty., av fra. = : alldaglig, utsliten, till allas tjänst; den senare betyd. ursprungligare, egentl.: vad som hör till en länsherres *ban* el. jurisdiktion o. av honom påbjudits till allmänt begagnande; avledn. av det från germ. spr. lånade fra. *ban* (se bann).

banan, Kiöping 1667 (om frukten), allm. eur. ord av span. el. portug. *banana* (frukten), *banano* (trädet), egentl. av afrikanskt ursprung.

band = fsv. = isl., da., fsax., fhty. ty. *band* n., av germ. **banda-;* jfr eng. *band* (av nord. o. fra. ursprung) samt, med annan avledn., got. *bandi*, ags. *bend* (av germ. **bandjō-*); besl. med sanskr. *bandha-*, m., band; se binda. — I betyd. 'trupp, följe', är ordet lånat från ty. o. fra. *bande*, som återgår på ital. *banda*, självt av germansk härkomst o. nära besl. med band; jfr även följ.

bandage, Acrel 1767, från fra. *bandage*, avledn. av *bande* (sv. band i heraldisk betyd.), av germ. börd, motsv. fhty. *binta* (ty. *binde*); till binda.

bandit, o. 1660 = ty., fra., från ital. *bandito*. egentl. förvisad, perf. part. till *bandire*, motsv. det från germ. språk härstammande mlat. *bannire*, förvisa, se bann, banna (o. möjl. dessutom påverkat av ett ord, motsv. got. *bandwjan*, ge ett tecken).

bandolär, se **bantlär**.

bane, baneman, fsv. *bani* = isl. *bani*, fsax., fht. *bana*, ags. *bana*, *bona* (eng. *bane*), av germ. **banan-* m.; härtill avledn. got. *banja*, isl. *ben*, sår; antagl. av en utvidgad form till den germ. rot *ba-*, som ingår i isl. *bǫð*, kamp. Grek. *phónos*, dråp, som annars kunde utgå från en motsv. ie. stam *bhon-*, hör däremot icke hit: det måste härledas ur ett ie. **gʷhonos*.

baner, fsv. *bane(e)r*, *banner(e)*, även *baniel*, motsv. fno. *banel*, da. *banner*, mlty., ty. *banner*, (ty. även *banier*), av fra. *bannière;* väl, liksom ital. *bandiera*, av vulg.-lat. **bandaria*, till senlat. *bandum*, *bannum*, fälttecken, fana (jfr ffra. *ban*, fana); av germ. härkomst o. en ombildning av ett ord motsv. got. *bandwa*, *bandwō*, tecken (jfr abandong), av ovisst ursprung.

1. **bank**, sandbank o. d., 1644; från lty., ty. *bank* (av germ. **banki-*, identiskt med det inhemska bänk; jfr bank 2), möjl. delvis lånat från eng. *bank*, som sannol. självt har nord. ursprung; av samma stam som backe (se d. o.); i betyd. 'mörk molnvägg' väl inhemskt; jfr da. *banke*, sand- o. molnbank, som enl. Falk-Torp är ett inhemskt ord.

2. **bank**, penninginrättning, 1642 = da., från lty., ty. el. holl. *bank*, jfr fra. *banque;* av ital. *banco* (se banko) o. *banca*, som självt lånats från germ. *bank-* i bank 1 o. sålunda är etymologiskt identiskt med bänk; egentl.: växlarebänk.

banka = fsv. = no. *banka*, da. *banke*, ty. *banken;* jfr i samma betyd. fsv. *bunka*, meng. *bunchen*, slå, dänga; kan, såsom vanl. antages, vara en avledn. på *-k* (med intensivisk-iterativisk betyd.) av ett vb. motsv. isl. *banga*, slå, hamra (jfr sv. bång), men är snarast en oberoende av detta uppkommen självständig bildning av en stam *bank* med onomatopoietisk karaktär. Jfr dunka.

Bankekind, se Kind.

bankett, (ä. nsv. även *p-* o. neutr.), 1559, av fra. *banquette*, av ital. *banchetta*, diminit. av *banka*, om vilket ursprung. germ. ord se bank 1, 2 o. bänk. Jfr i fråga om betyd. taffel.

banko, ytterst av ital. *banco*, se bank 2.

bankrutt, 1596, av fra. *banqueroute*, ital. *banco rotto*, egentl. sönderbruten bänk el. bord; av *banco* (se bank 2) o. *rotto*, lat. *ruptus*, sönderbruten (till *rumpere*, bryta, besl. med rov); väl egentl.: ruinerad bank. — I ä. tid ofta med *p-;* se pank.

bann, i lysa i bann osv., fsv. *ban*, kyrkligt bann. förbannelse = isl. *bann* ds., även: förbud, da. *ban*, bann, i de nord. spr. neutr., fsax., fhty. *ban*, av myndighet utfärdat påbud, förbud, straff mot dylikt förbud, kyrkligt bann m. m. (ty. *bann*), m., n., ags. *gebann* (eng. *ban*)

n., ungef. ds.; härav en del romanska lånord (se banal o. bandit); besl. med ir. *bann*, påbud, förbud, sanskr. *bhánati*, ropar, osv.; bildat till en utvidgning av ie. roten *bhā*, tala, säga, i lat. *fāri*, grek. *phēmí* (se f. ö. bön o. fabel). — Åtminstone betyd. av 'kyrkligt bann' är utvecklad i o. lånad från ty.; med all sannolikhet har f. ö. hela ordet införts därifrån. — Härav vb. banna = fsv., isl. = da. *bande* osv., allm. germ. vb., i fsv. med betyd. 'bannlysa, förbanna', i ä. nsv. (bl. a. även) o. da. 'svärja', i andra germ. spr. också 'påbjuda, förbjuda'. Härtill sbst. banna = fsv., isl.; i nsv. blott i plur. liksom skrubbor, snubbor, snäsor o. finländska *grälor*. — Jfr abandong.

banta, från eng. *bant*, efter engelsmannen *Banting* (1860-t.).

bantlär, el. **bandolär**, 1600-t:s förra hälft, i ä. nsv. med växlande former = da. *bandoler*, ty. *bandelier*, i ä. ty. även *bantlier*, av fra. *bandoulière*, av ital. *bandoliera* el. span. *bandolera*, avledn. av *bandola*, dimin. av det från germ. språk lånade *banda* (se band). I sv. genom tysk el. lågtysk förmedling.

baobab = ty., fra., eng.; antagl. lånat på 1500-talet från något afrikanskt språk.

baptist, Bruhn Kyrkoh. 1822, ytterst från grek. *baptistēs*, som doppar ned, döpare, till *baptítsō*, döper, avledn. av *báptō*, dyker (av ie. *gᵘabh-* i kväva).

1. **bar**, disk o. d., ungt ord (från de senare årtiondena), från eng. *bar*, av fra. *barre*, stång, regel, skrank, sandbank, av mlat. *barra*, av oviss härledning; samma ord som *bar(r)*, sandbank (om utl. förh.), o. barr 1.

2. **bar**, adj., fsv. *bar* = isl. *berr* (med s. k. *R*- omljud av *a*), da., fsax., fhty., ty. *bar*, ags. *ber* (eng. *bare*), av en germ. stam *baz*- (med tonande *s*), motsv. litau. *bãsas*, fslav. *bosŭ*, barfotad, av ie. *bhos*-. — Lån från ty. i redbar. — Barhuvad, se under huvud.

3. **bar** = fsv., da., från mlty. *-bar;* motsv. fsv. (inhemskt) *bær* (t. ex. i *aldinbær*, fruktbärande), isl. *-bárr*, fhty. *-bâri* (ty. *-bar*) osv.; besl. med lat. *-fer* (t. ex. i *frugifer*, fruktbärande); egentl. ett självst. vbaldj., germ. **bæri(a)*- (motsv. sanskr. *bhārya*-) till bära, egentl.: bärande, som kan bära(s), t. ex. isl. *bárr*, berättigad (bildat som t. ex. *näm* i förnäm), sedermera i sammans. övergånget till suffix, från början i förbind. med sbst., numera i sv. i sht till verb (hörbar) och vbalsbst. (valbar). Ofta likbetyd. med -lig, t. ex. upptänkbar o. upptänklig. — -Bar i redbar hör till bar 2.

barack, 1710 = ty. *baracke*, av fra. *baraque*, väl ytterst från ital. *baracca* el. span. *barraca*, avledn. av ital. *barra*, tvärslå, vlat. *barra* (se bar 1, barr 1, 2, barriär). — Från fra. *baraque* kommer även lty. *brakke*, koja, varav da. *brakke* o. götaländska dial. *bracka* ds.

barbar, jfr fsv. *barbare* = ty. *barbar* osv., ytterst från grek. *bárbaros*, person som ej talar grekiska; egentl.: som talar otydligt; en ljudhärmande reduplikationsbildning motsv. sanskr. *barbara*-, stammande person, av icke arisk härstamning; jfr de icke besläktade lat. *balbus*, stammande, o. sv. babbla. — Samma ord är folkslagsnamnet Berber (i n. Afrika), jfr även följ. — Att ett folk betecknar ett annat med ord, som syfta på det senares oförmåga att tala, är en icke ovanlig företeelse; jfr t. ex. slav. *němĭci*, tysk, av *němŭ*, stum.

Barbara, kvinnon. = fsv., ty., fem. till lat. *barbarus*, utlänning o. d. (se föreg.) = Barbro.

barberare, B. Olai 1578, i ä. nsv. även *bal-*, *bard-* m. m.; ombildning av ett ord motsv. ty. *barbier* = fra., av senlat. *barbārius*, avledn. av lat. *barba*, skägg, urbesl. med sv. bard 1 o. det äldre *bardskärare*, barberare (se bard 1).

Barbro, kvinnon., oblik kasus till fsv. *Barbara* (se Barbara); jfr domvärjo, frånvaro, utsago osv.

1. **bard**, hornskiva i valfiskens mun, Rothof 1762, från lty. *barde* el. holl. *baard*, motsv. mlty., fhty., ty. *bart*, skägg, ags., eng. *beard*, isl. *barð*, kant, skägg (jfr lånorden fsv. *bardhskærare*, barberare, o. knävelborr samt lombard, det senare dock osäkert), urbesl. med lat. *barba* (**bharzdhā*), skägg (jfr barberare), litau. *barzdà* ds., osv.;

jfr hillebard ävensom bord i betyd. 'kant'.

2. **bard,** skald, slutet av 1700-t.; motsv. ty. *barde*, eng. *bard*, fra. *barde*, senlat. *bardus*, egentl. keltiskt: gaeliska *bàrd* osv.

bardalek, sammansatt av fsv. *bardaghi*, isl. *bardagi*, strid (av *bari-*, till stammén i fsv. *bœria*, isl. *berja*, slå; jfr baron), o. lek; egentl.: kamp, strid; sedan även om vitter fejd; alltså icke besl. med bard, skald.

bardisan, i ä. tid. även *p-*, 1546, ytterst av ffra. *partisane*, mlat. *partesana:* av oviss härledning.

bardun, 1672, ett slags skeppståg, ytterst av ital. *bardone* (plur. *-i*); väl av germ. ursprung o. besl. med bord.

barege, 1823, efter *Barèges*, en dalgång i södra Frankrike (jfr kambrik, musslin m. fl. namn på tygsorter).

barett, jfr fsv. *berœt*, från fra. *barrette*, av senlat. *barrētum* o. *bir(r)ētum*, mössa, avledn. av lat. *birrus*, kappa med kapuschong, sannol. ytterst av keltiskt ursprung.

1. **bark,** (fartyg), y. fsv. *bark*, = da., från lty. el. holl. *bark*, jfr isl. *barki;* av fra. *barque*, ital. *barca*, båt, mlat. *barca* (se barkaroll, barkass) jämte *barica* (varav ffra. *barge*, liten flodbåt); avledn. av grek. *bãris*, av koptiskt ursprung.

2. **bark,** på träd, fsv. *barker* (o. med *u-* omljud: *borker*, *börker*) = isl. *børkr*, da. *bark* (eng. *bark* från nord.), av germ. **barku-;* i avljudsförh. till mlty. *borke* (varav ty. *borke*), av germ. **burk-;* sannol. rotbesl. med barr 2, borre borste (ie. rot *bher-s*) i betyd. av något skrovligt, jfr lty. *bork* i betyd.: skrovlighet, hårt skal. — Mellan barken o. trädet, jfr motsv. uttr. i fsv., da., lty., eng. o. fra.

barka (i väg o. d.), Lind 1749, sannol. en bildl. anv. av vb. barka, avtaga barken å träd; jfr den likartade betydelseutvecklingen i flänga, kvista o. skala.

barkaroll, ytterst från ital. *barcarola*, av *barcarolo*, gondoljär, till *barca*, båt (se bark 1).

barkass, 1765, från fra. *barcasse* = ital. *barcaccia*, span. *barcaza*, till *barca*, båt (se bark 1).

barlast el. **ballast,** 1605: *bar-*, 1636: *bal-*, jfr fda., no. *barlast;* åtminstone i formen *ballast* lån från mlty. *ballast;* sammans. med last och, såsom första led, antingen 1) adj. bar (alltså om den last ett fartyg har, då det är 'bart', dvs. utan varulast), i vilket fall *-ll-* beror på assimilation av *rl*, eller 2) det i sammans. uppträdande mlty. *bal-*, dålig, onyttig (t. ex. *bal-sturich*), då de nord. formerna äro att betrakta som folketymologiska ombildningar.

barm, fsv. *barmber* = nisl. *barmur*, da. *barm*, got. *barms*, fsax. fhty. *barm*, ags. *bearm*, av germ. **barma-*, motsv. fin. lånordet *parma*. Vanl. fattat som en bildning på *-m* i avljudsförh. till bära, av ie. **bhormo-*, formellt identiskt med grek. *phormós*, flätad korg (att bära i), som dock torde vara en av barm oberoende bildning, liksom också grek. *phérma* (genit. *-atos*), foster (av **bherm-*). Ordet betecknar i så fall äldst mellanrummet mellan bröstet o. bröstbeklädnaden, där saker förvarades, som man bar på sig. Möjl. dock, liksom säkert isl. *barmr*, rand, kant, till en helt annan stam med betyd. 'kant, rand', besl. med bard 1 o. med samma betydelseutveckling som i bringa 1; jfr bräm.

barmhärtig, fsv. *barmhœrtogher* = ä. da. *barmhœrtig*, (da. *barmhjertig*, genom yngre fördanskning), efter mlty. *barmhertich*, jfr ty. *barmherzig*. Första leden är den i sv. erbarmlig, förbarma ingående stammen *barm-*, som innehåller förstavelsen *be-* o. adj. arm, o. senare leden utgöres av stammen *hert-* i de ty. motsvarigheterna för hjärta; jfr got. *armahairts;* översättning av lat. *misericors* ds. (till *miser*, eländig, o. *cor*, hjärta, se d. o.).

barn = fsv. = isl., da., got., fsax. o. fhty. *barn*, av germ. **barna-*, ett slags *n*-particip, ie. **bhorno-*, till bära i betyd. 'föda'; jfr lett. *bērns*, barn, litau. *bérnas*, dräng, av avljudande ie. **bherno-*; besl. med got. *baúr* o. isl. *burr*, son. I fråga om betydelseutvecklingen jfr ty. *kind* till roten i grek. *gignomai*, födas (se kön), grek. *téknon*, barn, till *tíktō*, alstrar, föder (se Tegnaby), el. rumäniska

nat, barn, till lat. *natus*, född. — Kasta utbarnet med badvattnet, t. ex. 1853, motsv. i da. o. ty. — Barnsben, i uttr. från b., fsv. *aff blotte barns been*, motsv. i isl., da., ty. m. fl. spr. — Barnkrubba, 1854 (*barna-*), motsv. ty. *kinderkrippe*, efter fra. *crèche* (egentl. samma ord som ty. *krippe;* se krubba); med syftning på Jesusbarnets krubba.

barnmorska, 1571: *barnamoderskor* plur., sannol. ombildning av ä. nsv. *barnamoder* i betyd. 'barnmorska' efter lty. *bademodersche*, egentl.: badgumma. Litteratur se SAOB. — Ett inhemskt ord är i alla händelser jord(e)gumma; se d. o.

barock, adj., i betyd. 'befängd o. d.' t. ex. Thorild 1785, jämte ty. *barock* osv. från fra. *baroque*, till portug. *barroco*, span. *barrueco*, oregelbundet bildad pärla; alltså egentl. en term från pärlfisket; f. ö. av omtvistat ursprung. — Som subst., om en viss stilriktning inom konsten, är ordet i sv. ganska ungt (o. 1870).

barometer, Alman. 1714 = ty. = fra. *baromètre*, till grek. *báros*, tyngd (se baryton), o. *métron*, mått (se meter).

baron, 1621, jfr fsv. *barun*, isl. *barún*, mhty. *barûn* (ty. *baron*), meng. *barun* (eng. *baron*), av ffra. *barun*, *baron*, av ett vulgärlat. *baro* (ack. *barōnem*), som sannol. betytt: man, man i motsats till länsherren, vasall. Egentl. av germ. börd, lånat från fhty. *baro*, man, egentl.: stridbar man, besl. med fsv. *bœria*, slå, sanskr. *bhara-*, strid (se bardalek); med avs. på betydelseutvecklingen 'man' > 'vasall' jfr den motsvarande i mhty. *man*. Se t. ex. Brüch Einfl. d. germ. Spr. auf das Vulgärlatein s. 162. Däremot bör nog ordet ej, såsom stundom sker, förbindas med lat. *bāro*, dumhuvud, tölp. — Som inhemsk titel i st. f. friherre är väl ordet knappast äldre än början av 1700-t.

1. **barr,** gymn. o. guld- el. silverstång, jfr fsv. *bar*, stång, tacka, ginbalk, ytterst av fra. *barre*, mlat. *barra*, se bar 1 o. jfr barack, barriär ävensom (det dock icke av *barra* direkt bildade) barrikad.

2. **barr,** på träd., fsv. *bar* = isl. *barr*, da. *bar*, av germ. **barz-*, till den rot, som uppträder i barsk o., med avljud, i borre, borste m. fl. ord med en grundbetyd. av något borstigt el. skrovligt. Jfr bark 2. Besl. är nog även isl. *barr*, korn = lat. *far*, spelt; se under bjugg slutet.

barrikad, 1690, från fra. *barricade*, ett i Frankrike uppkommit ord, bildat av *barrique*, vinfat (till *barre*, se barr 1), o. den ursprungl. från ital. *-ata* lånade ändelsen *-ade*. Till de första barrikaderna användes i stor utsträckning vinfat o. tunnor. Se E. Ljunggren Stud. tillegn. Es. Tegnér s. 398.

barriär, 1805, av fra. *barrière*, avledn. av *barre*, mlat. *barra*, stång, tvärslå: se bar 1, barr 1.

barsk, 1500-t., i äldre tid även: besk, i sv. dial. dessutom: käck, oförfärad = da., i äldre da. även: bitter, kärv; från mlty., ty. *barsch*, barsk, i holl. även: bitter; av den germ. stam *bars*, vara borstig el. sträv, som ingår i ty. *barsch*, abborre (se abborre); jfr barr 2. I fråga om betyd.-utvecklingen se härsk.

Bartel, mansn., kortform till *Bartolomeus*, apostel, egentl. hebreiskt, o. till Bartold, från ty.; jfr Bertil.

baryton, o. 1800, av fra. =, ytterst av grek. *barýtonos*, med djup ton, av *barýs*, tung (urbesl. med lat. *gravis*, se grav, adj.), o. *tónos*, ton.

1. **bas,** röst, Lex. Linc. 1640, ytterst av ital. *basso*, av vulg.-lat. *bassus*, låg, tjock (vartill även handelstermen (fra.) *baisse*). — Av *basso* är *bassone* avlett = fra. *basson*, varav sv. bassong, viss stämma i orgel, i ä. tid, ofta, t. ex. hos Bellman, skrivet *basson* o. med betyd. 'fagott'.

2. **bas,** arbetsförman, 1850-t., från lty. *bas*, förman, husbonde, motsv. ty. *bass;* jfr eng. *boss*, förman; ett barnord för 'farbror', jfr fhty. *basa*, ty. *base*, faster, tant, m. m.

3. **bas,** aga, Rondeletius 1614, bildat av basa.

4. **bas,** grund, grundval, ytterst från grek. *básis*, gång, steg, det man står på (bildat som t. ex. tes, diagnos), till *bainō*, går (urbesl. med komma).

basa, värma, fsv. *basa*, badda, smörja,

stryka = no. *basa;* på långt håll besl. med bada (se bad, badda). Identiskt är *basa* i betyd. 'rusa, gå på' med en betydelseutveckling, som har sin motsvarighet i badda, jfr mlty. *basen*, rusa på.

basalt, 1766 = ty., eng. = fra. *basalte*, av lat. *basaltes;* anses ha afrikanskt ursprung.

basar, ytterst av pers. *bāzār*, saluplats, besl. med ett sanskr. adj., som betyder 'vandrande, rörande sig på något'; alltså väl egentl.: ställe där man vandrar (fram o. tillbaka).

basilika, av grek. *basilikḗ*, fem. till adj. *basilikós*, kunglig, till *basileús*, konung; jfr följ. o. se under konung.

basilisk, Var. rer. 1538, av grek. *basiliskos*, ett slags ödla el. orm, dimin. till *basileús*, konung.

basse, nu vanl. i betyd. 'tölp, grobian', Hagberg 1849 osv., i dial. även: galt, stor oxe, fsv. o. fda.: vildgalt o. d., da. (såsom stundom också i nsv.): stark, grovlemmad karl. Snarast en hypokoristisk form, bildad av det i djurnamn ofta uppträdande suffixet *-se*. Åtminstone i betyd. 'vildgalt o. d.' sannol. till germ. **barh-*, **barʒ-* i sv. dial. *barre*, vädur, isl. *bǫrgr*, galt, fhty. *barah*, svin, ags. *bearh* (jfr förf. Ark. 7: 155, Björkman IF 30: 275), växelform till lat. *porcus*, gris, fhty. *farh* (ty. dimin. *ferkel*); knappast däremot, såsom också antagits, till ett nord. **bārr*, vildsvin = fsax., fhty. *bér*, ags. *bár* (eng. *boar*). Härmed kan i sv. ha sammanfallit en motsvarighet till isl. *bassi*, björn, som möjl. är en hypokoristisk ombildning av *berse*, *besse* ds.

bassäng, 1702 = da., ty. *bassin*, av fra. *bassin*, av ffra. *bacin* (eng. *basin*), av senlat. *bac(c)hīnus*, väl avledn. av lat. *bacca*, vattenbehållare; se back 1 o. bäcken.

bast = fsv., isl., da., mlty., ty., eng. (ags. *bæst*); med växlande kön, i fsv. n. o. m.; med avljudsformen mhty. *buost*, basttåg; väl besl. med lat. *fascis*, knippa, till ie. *bhas-* el. *bhad-s*, binda. Från det härav avledda germ. vb. **bastian* (jfr mlty. *besten*, binda med bast, sy ihop, no. *besta*, sy löst) kommer fra. *båtir*, sy, o. möjl. även det likalydande verbet med betyd. 'bygga' (ursprungl. om flätade väggar?).

basta, interj., 1729 = da., ty., eng. osv., från ital. *basta*, det är nog; väl egentl. en kortspelsterm; se följ.

bastant, i den äldre betyd. 'tillräcklig' från 1620-t.; i de numera brukliga användningarna från 17—1800-t., numera i allm. utdött i grannspråken, av ital. *bastante*, part. pres. av *bastare*, vara tillräcklig; av mycken omtvistad härledning.

bastard, jfr isl. *bastarðr*, da., ty. *bastard*, av ffra. *bastard* (fra. *bâtard*); av mlat. *bastum*, klövsadel (ital. *basto*), o. den från germ. språk lånade ändelsen *-(h)ard* (= sv. hård; i t. ex. standar, ävensom Eberhard, Gerhard, Leonard, Rickard); egentl.: avlad på klövsadeln, ej i äkta säng (kanske äldst om mulåsnedrivare o. d.); jfr ä. fra. *fils de bast*, ty. *bankert* (egentl.: avlad på en bänk), isl. *hrísungr* (egentl.: avlad i skogen). — Betyd. 'oäkta son' härstammar i sv. från första hälften av 1600-t.; den av 'korsningsprodukt', ifråga om djur från 1700- o. om människor 1800-talet.

bastilj, från fra. *bastille*, till mlat. *bastire*, bygga (fra. *bâtir*, jfr bast).

bastion, Gustaf II Adolf 1621, från fra. *bastion*, av ital. *bastione*, av *bastia*, egentl. 'pålverk'; ofta antagen släktskap med bastilj (o. fra. *bâtir*, bygga) är oviss.

bastonad, 1729, från fra. *bastonnade*, av span. *bastonada*, käpprapp, avledn. av *bastone*, käpp (se batong).

bastu, i bl. a. finsk bastu o. risbastu, 1695, ljudlagsenligt uppkommen form i sammans. ss. *badstugu-karl* (*badstuvu-*), varom förf. Sv. lm. XV. 6 f.; till badstuga, fsv. *baþstova*, *-stug(h)a* osv. = isl. *baðstofa*, da. *badstue*, mlty. *bad(e)stove*, ty. *badestube* osv.; se bad o. stuga. Med avs. på risbastu kunna jämföras ä. nsv. uttr. ss. *gå med ngn i badstuga*, ge ngn stryk. Den nuvarande användningen av bastu i betyd.: torkhus, ria o. d., o. 1640, sammanhänger med att badstugubyggnaderna, sedan de varma baden börjat att avtaga, så små-

ningom kommo att begagnas till andra ändamål.

basun, fsv. *basun* = isl. *basún*, från mlty. *bas(s)ûne*, av ffra. *bosine, buisine*, av lat. *būcina*, valthorn, jakthorn, av ej säkert fastställd härledning; det vanliga antagandet av lån från grek. *bukánē*, trumpet, är osäkert. Med avs. på övergången *o* > *a* jfr gardin, kalas. — Ett helt annat ord är *basson*, fagott, t. ex. hos Bellman; se under bas 1.

batalj, i betyd.: fältslag 1647 (slagordning 1621); i ä. tider trestavigt, ännu Markalls sömnl. n. 1821 (jfr medalj, seralj), från fra. *bataille* (jfr eng. *battle*), av senlat. *battuālia*, avledn. av lat. *battuere*, slå, väl egentl. keltiskt (jfr batteri, debatt, rabatt). Härav avledn. bataljon.

batist, 1754, från fra. *batiste*, som plägar förklaras såsom innehållande namnet på en person, *Baptiste*, som först i Cambrai i Flandern skall ha tillverkat detta tyg.

batong, från fra. *bâton*, av ä. fra. *bastun*, liksom ital. *bastone* möjl. till ett vlat. **bastare*, slå, f. ö. på ett el. annat sätt samhörigt med senlat. *bastum* el. *bastus*, stav, käpp (jfr senast Zauner WuS 6: 191), möjl. besl. med *battuere*, slå (se batalj); jfr bastonad. — Om polisbatonger (direkt från eng. *baton*) först i ett kungl. bref av 1850.

batteri, Gustaf II Adolf 1621, från fra. *batterie* el. ital. *batteria*, till ital. *battere*, lat. *batt(u)ere*, slå (se batalj).

1. **batting,** Dalin 1850, mynt, möjl. besl. med ty. *batzen*, ett visst slags mynt, mhty. *batze*, egentl. smeknamn på björnen (efter ett å myntet befintligt stadsvapen).

2. **batting,** Dalin 1850, liten pojke, i i dial. även: liten häst, ung stut, sannol. av *bant-* (jfr med avs. på assimilationen klint, klätt), jfr ä. ty. *banze*, litet barn, eng. *bantling*. — Härtill: illbatting.

battram, ä. sv. se mattram (slutet).

bautasten, förr ofta försvenskat till *bötasten*, lärt lån från isl. *bauta(r)steinn* jämte *bautaðarsteinn*, sammans. med isl. *bautaðr*, som stöter (här egentl.: phallos, bruklig inom fruktbarhetskulten?), bildat till *bauta*, stöta (jfr bösta).

baxa, tekn., sjöt., rubba, flytta, 1705, från holl. *baksen*, ty. *backsen*; möjl. besl. med följ.

baxna, i betyd. 'häpna' Weste 1807 osv., o. **baxnas,** Linné 1750, bildat av ä. nsv. *baxa(s)*, draga sig undan, skygga = sv. dial. *baksa*, åtra sig, medelst det s. k. inkoativsufixet *-na* i blekna o. d. *Baxa* är i sin tur avlett av bak, adv., el. av (till)baks.

be-, fsv. *be-* (*bi-*) = da. *be-*, lån från mlty. *be-*, motsv. got., fhty. *bi* (ty. *be-*), ags. *bi-, be-* (eng. *be-*), identiskt med adv. o. pref. bi o. med senare leden i grek. *amphí*, omkring (se om 2), o. sanskr. *abhí*, på, till, i vilket senare två ord sammanfallit: ie. *m̥bhi* (jfr grek. *amphí*) o. *obhi* (jfr lat. *ob*). Även kan *be-* tänkas motsvara grek. *epí-* sanskr. *api*, till, invid. Jfr bild.

Beata, kvinnon., fem. sg. till lat. *beātus*, lycklig (besl. med *bonus*, god).

beck, fsv. *bik* = isl. *bik*, da. *beg*, fsax. *pik*, fhty. *peh* (ty. *pech*), ags. *pic* (eng. *pitch*), lån från lat. *pix* (genit. *picis*); besl. med grek. *píssa*, beck (av **pikia*), o. möjl. lat. *pīnus*, gran, fura (jfr pinje).

Beda, kvinnonamn, ursprungl. mansnamn, särskilt bekant genom den i forntiden berömde anglosaxiske teologen *Beda venerabilis* († 735); har på grund av sin form övergått till kvinnonamn.

beckasin, Lind 1749 (*bäka-*) = da. *bekkasin*, från fra. *bécassine*, dimin. till *bécasse*, morkulla, till *bec*, näbb, av lat. *beccus*, av keltiskt ursprung.

bedarra, 1765, Weste 1807 m. fl.: *bedara*, från lty. *sik bedaren* el. holl. (*zich*) *bedaren*, lugna sig, möjl. besl. med ags. *darian*, ligga gömd, fsax. *darni*, gömd (jfr ty. *tarnkappe*), kanske också med sanskr. *dharati*, håller tillbaka, i pass.: är stilla.

bedja, fsv. *biþia* = isl. *biðja*, da. *bede*, got. *bidjan*, fsax. *biddian*, fhty. *bittan* (ty. *bitten*), ags. *biddian* (eng. *bid*), sannol. besl. med bida, motsv. grek. *peithō*, övertalar, lat. *fīdo*, tror, förtror (jfr perfid), i vilket fall man måste antaga, att verbet urspr. tillhört den s. k. *i*-serien (med ett imperf., motsv. ett isl. **beið*), men övergått till den s. k. *e*-serien (med imperf. fsv. *badh*, isl. *bað*) efter mönstret av t. ex. fsv. *sitia, sat*, vilket hörde till denna senare

avljudsklass (jfr lat. *sedes*, sv. säte osv.). — Till *i*-serien hör ett gammalt nomen agentis: fsv. *biþil*, friare = isl. *biðill*, ä. da. *bedel* (vartill da. *bejle*, fria). fhty. *bital* (även = tjänare m. m.), varav den latiniserade formen *pedellus* (osv.) = pedell (se d. o.).

bedraga, v. fsv. *bedragha* = da. *bedrage*, ombildning (efter det icke besläktade draga) av mlty. *bedrêgen*, vars långa *e* utgår från germ. *eu* (jfr t. ex. förtret, förtryta) o. som alltså motsvarar fsax. *bidriogan*, fhty. *bitriogan* (ty. *betrügen*), av germ. stammen *dreuɣ-*, väl besl. med t. ex. sanskr. *druh*, fientlighet, skada, svek (av **dhrugh*).

bedröva, fsv. *bedröva* = da. *bedrøve*, från mlty. *bedrôven*, motsv. ty. *betrüben;* jfr det enkla fsv. *dröva*, av mlty. *drôven* = got. *drôbjan*, ty. *trüben;* till fsax. *drôbi*, mulen, bedrövad, fhty. *truobi*, grumlig (ty. *trübe*) osv.; möjl. rotbesl. med drav.

beduin, o. 1750 (*bedovin-*), motsv. t. ex. ty. *beduine*, ytterst av arab. *badawī*, ökenbo, av *badw*, öken.

bedyra, se dyr.

befalla, fsv. *befal(l)a*, *befœla* m. m. (st. o. sv. böjt), motsv. da. *befale*, från mlty. *bevalen*, biform till *bevelen*, av fsax. *bifelhan*, överlämna, gömma = fhty. (ty. *befehlen*) osv., till germ. vb. **felhan*, gömma = fsv. *fiala* (se fal 2 o. fjälster). — Den äldre betyd. 'överlämna, anförtro' kvarlever i uttr. befalla sin själ i Guds händer.

befrynda sig, Bib. 1541, från lty. *sik befründen*, till *fründ*, frände, vän (se frände o. fria).

befäl, fsv. *befell*, från mlty. *bevel*, genit. *bevēles* = ty *befehl*, vbalsbst. till mlty. *bevelen* (se befalla).

befängd, fsv. *befængdher*, besatt (av en ond ande), part. perf. till *befængia*, smitta; jfr fsv. *befangin*, mlty. *bevangen* ds.; sammans. med ett vb motsv. ä. nsv., sv. dial. *fänga*, fatta (om eld o. d.), taga eld, antända, väl från lty. (jfr eldfängd o. fäng-), antagl. ett s. k. kausativum till få (av **fanhan*); se få o. fånga. Jfr elvabefängd.

begabba, fsv. *begabba*, till fsv., isl. vb. *gabba*, mlty. *gabben*, ags. *gabban*, jfr fsv. sbst. *gab*, isl. *gabb;* av onomatopoietisk karaktär, liksom ags. *gaffettan*, håna. Vid sidan av denna stam står en grupp av likbetydande ord med slutande guttural, t. ex. ty. dial. *gacken*.

begonia, bildat av botanikern Plumier († 1704) efter namnet på fransmannen Bégons († 1710). Jfr liknande ursprung för dahlia, fuchsia, hortensia, kamelia, magnolia.

begripa = fsv. *begrīpa*, omfatta, begripa = da. *begribe*, från mlty. *begripen* = ty. *begreifen;* egentl.: gripa omkring, omfatta, t. ex. 'Ångest haffuer begripit migh' Bib. 1541 el. 'begripa medh bådha hender, ath påven haffuer bedraghit oss' O. Petri. Jfr i fråga om betyd.-utveckl. fatta o. fra. *comprendre*, lat. *comprehendere*.

begynna, fsv. *begynna*, = da. *begynde*, från mlty. *beginnen* = fsax., fhty. *biginnan*, jfr de likbet. got. *duginnan*, ags. *onginnan*. Ordet anses av somliga besl. med lat. *re-cens*, färsk, frisk, grek. *kainós*, ny (av *kanjo-*), samt vissa kelt. o. slav. vb av en ie. rot *ken* o. med betyd. 'börja, uppstå'; i så fall har det ie. *k* på grund av betoningsförh. utvecklats till *g* (för väntat *h*). Kanske är dock i stället stammen besl. med sanskr. *hinóti*, sätter i rörelse, av *ghin-*.

begära, fsv. *begæra*, från mlty. *begeren*, till fsax., fhty. *gerôn*, åstunda (se gärna).

behaga, fsv. *behagha* = da. *behage*, från mlty. *behagen*, av fsax. *bihagôn*, motsv. ty. *behagen;* jfr det inhemska fsv. *hagha*, vara lämplig, fsv. *hagher*, isl. *hagr*, skicklig, konstfärdig, isl. *hagr*, förmögenhetsvillkor m. m. (jfr bohag), i avljudsförh. till stammen, germ. **hōɣ-*, i höger; se d. o. ävensom hejd, hyende o. misshag (under miss-).

Behm, familjen., se bömare.

behov, fsv. *behōf* = da. *behov*, från mlty. *behôf* = ty. *behuf;* sammans. med hov, måtta (se d. o. o. höva).

behändig, fsv. *behændogher* = da. *behændig*, från mlty. *behendich* = mhty. *behendec*, avledn. av mlty., mhty., ty. *behende* (varav ä. sv. *behänd*), vilket enl. somliga utgått från lty. adv. *behende*, egentl. 'till hands' (av *bi*, vid,

o. en kasusform av hand), men enl. andra är ett germ. adj. **bihanþia-*, besl. med isl. *hannarr*, flink, händig (av germ. **hanþara-*), möjl. vbaladj. till germ. **hinþan*, gripa (= hinna; jfr även hand). Se f. ö. under händig.

bej, turkisk titel, av turk. *beg*, furste, ståthållare, herre; jfr under bergamott.

bekajad, egentl. part. perf. av *bekaja*, äldst: insnärja o. d. (t. ex. NT 1526); sannol. lån av ett ej uppvisat mlty. verb, motsv. holl. *bekaaien* (part. perf. *bekaaid*), som till betyd. delvis överensstämmer med sv.; möjl. ytterst en avledn. av kaj (jfr ostfris. *käijen*, sluta till, dämma).

bekant, o. 1600, från mlty. *bekant* el. ty. *bekannt*, part. perf. till *bekennen* (sv. lånordet bekänna).

bekväm, fsv. *bekvæmber* = da. *bekvem*, från mlty. *bequême*, sammans. med ett ord motsv. det inhemska fsv. *kvæmber*. lämplig, isl. *kvæmr*, som kan komma (i neutr. *kvæmt*), av urgerm. **kwæmi(a)-*, som man kan komma till, vbaladj. till komma.

bekymra, fsv. *bekymbra* = da. *bekymre*, från mlty. *bekummeren*, *bekumberen*, motsv. ty. *bekümmern*, till mlty. *kummer*, *kumber*, nöd, trångmål, ty. *kummer*, väl besl. med det inhemska no. *kumra seg*, stöna. Med annan betydelseutveckling i holl. *kumber*, grus, vartill mlat. *combrus*, jordhög m. m. (fra. *décombres*, grus). Utomgerm. släktingar äro ej säkert uppvisade (jfr lat. *gemo*, stönar, suckar, grek. *gémō*, är full el. lastad?).

bekyttad, 1837, möjl. uppkommet genom sammansmältning av bekymrad o. betuttad (*betyttad*).

belacka, 1527 = ä. da. *belakke*, av ett lty. ord = holl. *belakken:* jfr lack 1 (i *lack* o. *lyte*), elak.

belamra, o. 1700, från lty. *belammern*, biform till *belemmern* (= ty.), varav da. *belemre*; avledn. av ett ord motsv. ä. holl. *lammer*, *lemmer*, det som hindrar el. besvärar, jfr ryska *lom*, samling sönderbrutna saker, sannol. besl. med adj. lam, se d. o. Jfr Tamm Etym. ordb.

belanga, i modern anv. 1530-t. = ä. da. *belange*, från mlty. o. ty. *belangen;* egentl.: sträcka sig o. nå fram till (såsom bl. a. i ä. nsv.); se langa o. jfr anbelanga, anlanga.

belemnit, av nylat. *belemnites*, bildat till grek. *bélemnon*, pil, vigg (till *bélos* ds., av osäker härledning).

belg(i)er, jfr ty. *belgier*, från lat. *belga*, ett keltogerm. ord, väl till fir. *bolgaim*, sväller, o. germ. **belgan* ds. (se bälg).

belladonna, ital., av *bella donna*, skön dam, en betydelse, som även tillkommer vissa andra växtnamn; jfr belvedär, dam.

[belunn, belen, norrl. dial., tålamod = isl. *biðlund*, no. *bidlund* ds., till bida o. fsv. *lund*, sinne, se -lunda o. lynne.]

belvedär, ytterst av ital. *belvedere*, av adj. *bello*, vacker, och den substantiverade infin. *vedere*, se, av lat. *bellus* o. *vidēre* (besl. med veta o. lånordet vy); alltså: vacker utsikt.

belåten, fsv. *belātin*, egentl. part. perf. till fsv. *belāta*, överlemna, beläna, till låta.

beläte, fsv. *bilæte*, *belæte*, jämte isl. *bilæti* folketymologiska ombildningar av fsax. *bilidi* (el. någon yngre form därav), bild, varav även ä. da. *belede* (da. *billede*), motsv. fhty. *bilidi* (ty. *bild*), alltså etymologiskt identiskt med det likaledes lånade bild; se f. ö. d. o.

ben = fsv. = isl. *bein*, da. *ben*, fsax. *bên*, fhty., ty. *bein*, ags. *bán* (eng. *bone*); urspr. blott i betyd. benpipa o. d.; betyd. 'lem som användes vid gående' är ordet främmande för västra Norden o. England. Av omtvistad härledning; möjl. till ett adj. motsv. isl. *beinn*, rak (se bena, sbst. o. vb), i vilket fall ordet urspr. begagnats om de raka benpiporna i de nedre extremiteterna. — Från en motsatt betyd. 'böjd' utgå kroppsdelsbeteckningarna lår, lägg, skänk, skänkel o. sannol. vad. — Taga el. lägga benen på nacken (el. ryggen), Gustaf III (1783), motsv. i da., jfr fra. *prendre les jambes à son cou*. — Om adj. på -bent, t. ex. bredbent o. d., under hylt.

bena, sbst. (Sahlstedt 1773) o. vb. (1587), båda avledn. av ett adj., motsv. isl. *beinn*, da. *ben*, rak, av obekant ur-

sprung; jfr fsv. *afbēna*, plocka bort fiskar, som fastnat i nätet.

Bengt, mansn., fsv. *Bænkt*, av äldre *Bændict*, av lat. *Benedictus*, egentl.: den välsignade.

benrangel, Lex. Linc. 1640: *benerangel*, jfr no. *beinrangl*, av sv. o. no. dial. *rangla*, vackla, ragla (se rangla); den äldre formen *benragel*, t. ex. Rudbeck 1679, hör till ragla.

bensin, Berzelius 1835 i betyd. 'bensol', Cleve 1883 i betyd. 'bensin', jfr fra. *benzine*, ung o. på lärd väg uppkommen avledn. av *benzoe* (sv. lånordet bensoe), av arabiskt ursprung. En annan från vetenskapsmännen härrörande bildning till samma ord är bensol, 1843, bildat av tysken Liebig 1834.

benved, namn på t. ex. Lonicera xylosteum, även: svensk b. 1683, Evonymus europæus 1751, Cornus sanguinea 1640 = da. = isl. *beinviðr*, jfr ty. *beinholz* o. grek. *xylósteon*, av *xýlon*, trä (jfr sv. xylograf), o. *ostéon*, ben (jfr sv. osteologi); efter det hårda träet.

benägen, fsv. *benæghin*, väl ombildat av ett mlty. adj. motsv. holl. *genegen*, egentl. part. perf. av mlty. *nigen*, böja sig (se niga); jfr med avs. på betyd.-utvecklingen ty. *geneigt* o. sv. *böjd* (för); se under böja o. huld.

berama, fsv. *beram(m)a*, hava till mål, bestämma, berama = da. *beramme*, från mlty. *berâmen*, jfr ty. *anberaumen* med dunkelt *au*, till mlty. *râmen*, sträva till, träffa, varav fsv. *rama* = sv. ramma 2 (i betyd. 'gripa byte'); se f. ö. d. o.

Berber, folkslagsnamn, se barbar.

berberis, Rudbeck 1685 = da., ty., span., mlat. = ital. *berberi*, möjl. av arabiskt ursprung.

berg, fsv. *bærgh* el. (med s. k. brytning av *e*) *biærgh* (kvar i ortnamn såsom Bjärby av *Biærghby*, Bjäre härad av *Biærgha*, Bjärred Skåne, av *biærget*, best. form) = isl. *berg*, da. *bjerg*, got. *baírg-*, fsax., fhty., ty. *berg*, ags. *beorh*, *beorg* (eng. *barrow*, gravkulle), av germ. **berʒa-* = ie. **bhergho-*, i avljudsförh. till borg; se f. ö. d. o. Jfr bergslag.

bergamott el. **pergamott**, Rudbeck 1685 (*perg-*), motsv. da., eng. *bergamot*, ty., fra. *bergamotte*, ital. *bergamotta*. Vanligen tolkat som ombildning av ett turkiskt ord med betyd. 'furstepäron' o. innehållande som första led en motsvarighet till sv. lånordet bej, av turk. *beg*, *bäj*, furste, herre o. d. Snarare är dock det turkiska ordet blott en omtydning av ital. *bergamotta*, egentl.: (päron) från Bergamo i Lombardiet; jfr t. ex. astrakan.

Berge, mansn., se Birger.

Bergkvara, se Vara.

bergslag = y. fsv. (neutr. plur.), av berg o. lag 2 (neutr.), sedan, på 1500-t., i plur. best. form uppfattat som sing; jfr Roslagen.

berlock, Dalin o. 1760, jfr ty. *berlocke*, av fra. *breloque*, äldre *berloque*, möjl. av ljudhärmande ursprung, efter klirret av hängande berlocker, jfr att fra. *breloque* o. *berloque* även betyder 'trumvirvel'.

Bernhard, mansn., från ty., av fhty. *Berinhart*, *Berenard*; första leden dunkel; andra leden *-hart*, *-hard* är etymologiskt identisk med sv. hård o. uppträder dessutom i en del romanska lånord, t. ex. bastard, standar. Jfr f. ö. Eberhard, Gerhard, Rickard. — Härav: Bernt. — Ett med -hard besläktat namnelement uppträder i de grek. personnamnen på *Krat-*, *-kratēs* osv.

bero = da., bildat efter ett verb motsv. ty. *beruhen*, till *ruhen* = mlty. *rouwen*, vila, avledn. av ty. *ruhe*, mlty. *rouwe* (se ro, sbst.). Ordet infördes väl på 1500-t., men uppträder i sina moderna betyd. först under 1600-talets första hälft.

berså, i modern betyd. hos Bellman 1771, av fra. *berceau*, vagga, lövsal med tak, avledn. av ä. fra. *bers* i dess äldre betyd. 'vagga', av oviss härledning. Finns ej i danskan ('lysthus').

Berta, kvinnon., fsv. *Bærta* 1345, från ty.; kortnamnsbildning till namn på *Bert-* el. *-bert* (se Albert, Bertil).

Bertil, mansn., egentl. tysk diminutivform till namn på *Bert-* (t. ex. *Berthold*), till fhty. *beraht*, ljus (= bjärt); jfr Bartel. — Kortnamnsformerna Beppe, Bebbe bero ej, såsom antagits, på överföring av *pp*, *bb* från andra kortnamn, utan ha uppkommit i barnspr., där på

ett tidigt stadium läppljud ersätta en mängd ljudförbindelser av annat slag; jfr Frippe till Fredrik osv.

bertram, ä. sv., se mattram (slutet).

beryll, fsv. *berill*, ytterst av grek. *bēryllos*, havsgrön indisk ädelsten, av sanskr. *vaidūrja-*, ett slags beryll, medelst suffixet *-ja* avlett av det indiska stadsnamnet *Vidura;* jfr briljant, brillor.

beråd, fsv. *berādh*, från mlty. *berât*, överläggning, övervägande = ty. *berat*, även: ingivelse, drift, motsv. sv. (på eget) beråd; se följ.

berådd, i med berått mod = fsv. *meth beradho modhe*, från mlty. *mit berâdenem möde*, till fsv. *berādha*, från mlty. *beråden*, rådföra sig, överlägga (jfr råda).

berömma, fsv. *beröma* = da. *berømme*, från mlty. *sik berômen* (uttalat: *-ö-*), av be- o. mlty. *rômen*, av fsax. *hrômian* = ty. *rühmen*, avledn. av fsax. *hrôm*, beröm, ära = fhty. *hruom* (ty. *ruhm*), *m*-avledn. av en germ. rot *hrō-*, se ros 3, Rudolf o. Rolf.

besa, ränna i väg el. omkring, särsk. om nötkreatur, i sht för att undfly boskapsbromsen, ä. nsv. o. sv. dial. även *bissa*, *bessa*, fsv. *bisa* (*fyr brymse*), motsv. da. *bisse* (vartill *bissekræmmer*, gårdfarihandlande, egentl. spenamn: som ränner omkring), mlty. *bis(s)en*, fhty. *bisôn* (ty. *biesen*), av *bīs-*, *biss*, därjämte i ä. da. o. da. dial. former, som utgå från ett *bīs-*, o. i no. dessutom en avljudsform *beisa*. Formväxlingen tyder på ljudhärmande ursprung; jfr sv. dial. o. no. *biss*, använt att hetsa djur; knappast, såsom antagits, besl. med litau. *baisà*, skräck (se bister). Jfr Hesselman *i* o. *y* s. 84, Seip 2: 56. — Om det möjl. hithörande fhty. *bîsa*, mhty. *bîse*, nordanvind, se Wehrle ZfdW 9: 164 f. — Härtill vbsbst. bes n.

besegla, fsv. *besighla* (*-e*), från mlty. *besegelen;* jfr insegel, sigill.

besk, adj., fsv. *bēsker* = isl. *beiskr*, da. *besk*, ett blott nordiskt ord, bildat med suffixet *-sk* (el. *-k*) av stammen i got. *baitrs*, i avljudsförh. till bitter o. bita. — Besk, sup av brännvin o. beska droppar, o. 1805, substantivering av adj.; med skämtsam latinisering: beskus, 1827.

beskaffad, o. 1630, (med anslutning till det redan i fsv. befintliga lånordet *beskaffa*) efter ty. *beschaffen*, egentl. part. pf. till vb. *beschaffen*, skapa, dana; alltså egentl.: skapad, danad, på ett visst sätt artad; jfr ä. nsv. *beskaffens* 1634, väl efter rättskaffens (se d. o.). — Beskaffenhet, efter ty. *beschaffenheit*, till *beschaffen*.

besked, fsv. *beskēdh* = da. *besked*, från mlty. *beschêd-*, *beschêt* = ty. *bescheid*, till mlty. vb. *beschêden*, bestämma, till *schêden*, skilja = got. *skaidan;* jfr avsked. Ordet betyder egentl.: (åt någon) avskild el. beskärd del, urskillning, förstånd; liksom adj. beskedlig, fsv. *beskēdheliker*, som det är besked med, förståndig ('Redelige och beskedelige Dannemannen N. N.'; i adresser ännu på 1870-t.); f. ö. med ungefär samma betyd.-utveckling som i snäll, förr: klok, o. spak.

beskäftig, o. 1650, från (m)lty. *bescheftich*, till *schefte*, verksamhet, jfr ty. *geschäft* ds., till ty. *schaffen* osv. i betyd. 'vara verksam', varav sv. lånordet skaffa o. etymologiskt identiskt med det inhemska skapa.

beskällare, 1769, förr även *-skäl-*, *-skel-* 1686 = da. *beskeler*, från ty. *beschäler*, till vb. *beschälen*, bespringa, betäcka; jfr fhty. *scelo* (ty. *schellhengst*) ds.; av omstritt ursprung; väl till mhty. *schel*, som hoppar upp o. d., även som, med Prellwitz m. fl., möjl. avlägset besl. med grek. *kēlōn*, beskällare; knappast däremot, med Palander m. fl., till ags. *sceallan*, testiklar.

beskänkt, drucken, fsv. *beskænkt* = da. *beskjænket*, från mlty. *beschenkt*, part. pf. av *beschenken* (se skänka), ursprungl.: förplägad, sedan: väl plägad.

beskära, giva, tilldela, fsv. *beskæra* = da. *beskjære*, från mlty. *bescheren*, till fsax. *scerian*, avdela, tilldela, sannol. avledn. av ett sbst. motsv. skara, antingen i betyd. 'hop, skara' el. i den av 'del, andel' (jfr eng. *share*).

1. **beskärma,** beskydda, fsv. *beskærma*, från mlty. *beschermen*, motsv. ty. *beschirmen*, till mlty. *schermen* = fhty. *scirman*, skydda (medelst sköld) m. m.,

avledn. av mlty. *scherm* = fhty. *scirm, scerm*, sköld, skydd (se skärm o. följ.).

2. **beskärma sig**, högljutt klaga o. d., 1736, av be- o. fsv. *skœrma*, fäkta; lån från det under föreg. ord omtalade mlty. *schermen*, även: fäkta, strida. Härur har på svensk botten närmast utvecklats betyd. 'fäkta = göra häftiga rörelser', o. sedermera har uttrycket huvudsakligen kommit att användas om de därmed förbundna utropen; jfr särsk. anfäkta sig o. det i bygdemålen förekommande bruket av det etymologiskt besläktade skärmytsla.

besman, fsv. *besman, bisman*, lån från slav. språk, jfr ryska *bezmen* osv., väl av turkiskt el. (äldst) arabiskt ursprung. Fsv. *bismare*, ä. nsv., sv. dial. *besmar*, isl. *bismari*, da. *bismer* utgå närmast från mlty. *bisemer* = ty. *desemer* (med oursprungligt *d*), en förtyskning av det slaviska ordet.

bessemer-, efter uppfinnaren av metoden, engelsmannen H. Bessemer († 1898).

best, 1521 = da. *bœst*, från mlty. *bêst*, = ty. *beest*, eng. *beast*, av ffra. *beste* (fra. *bête*), av vulg.-lat. *bēsta* = lat. *bēstia*, som sannol. hör till en ie. rot *dheues*, andas (vartill även grek. *theós*, gud, se teolog), o. i så fall är nära besl. med djur (av germ. **deuza-*); etymologiskt identiskt med bet 1.

bestick, 1804 = da. *bestick*, efter ty. *besteck*, egentl.: det vari något stickes in, till *bestecken*.

besticka, muta, 1614 = da. *bestikke*, efter ty. *bestechen*, väl egentl.: fästa (gåvan) vid ärmen; jfr med samma grundbetydelse, i anslutning till en gammal sed, ty. *angebinde*, födelsedagsgåva, egentl.: det fastbundna, o. motsv. anv. av binda i ä. nsv. (jfr Lenngren: 'med en stoppad nattrock blifvit bunden').

bestämma, 1524 (*-e-*) = da. *bestemme*, från mlty. *bestemmen*, jfr ags. *stemnan*, fastställa, besl. med stämma, sammankomst, o. möjl. även, fast fjärmare, med stämma, röst; se närmare stämma 4.

beständig, fsv. *bestœndugher*, i den ä. betyd.: som håller stånd, efter mlty. *bestendich*, avledn. av *bestant*, varav bestånd; i betyd. 'upprepad, idkelig, ständig', 1757, från ty. *beständig*, med motsv. ursprung; jfr ständig.

bestört, 1656, motsv. da. *bestyrtet*, lty. *bestört*, ty *bestürzt*, sannol. efter det sistnämnda, egentl. part. pf. till *bestürzen* (varav ä. sv. *bestörta*). Med avs. på böjningen jfr att störta i äldre tid hade ipf. *störte* o. sup. *stört*.

besvära, fsv. *besvœra*, = da. *besvœre*, från mlty. *beswêren* = ty. *beschweren*, till mlty. *swâr*, tung (se svår); alltså egentl.: tynga på. I ä. nsv. även *besvåra*. — Den refl. anv. i betyd. 'klaga o. d.', 1561, kommer från ty. *sich beschweren;* möjl. utvecklat ur betyd. 'känna sig betungad av ngt'.

1. **bet**, i spel, 1772 = da. *bet*, ty. *bete*, från fra. *bête*, av vulg.-lat. *bēsta*, motsv. lat. *bēstia*, djur (se best); egentl. från uttr. *faire la bête*, förlora spelet; i betyd. 'straffinsats' har ordet möjl. påverkats av span. *puesta*, spelinsats (lat. **posita*, det deponerade). Jfr Palmlöf Från fil. fören. i Lund 3: 302 f.

2. **bet**, i gå i bet, fsv. *bēt* f., motsv. isl. *beit*, bildat till bita liksom t. ex. led, väg, till fsv. *līdha*, gå.

1. **beta**, vb, om boskap = fsv. = isl. *beita*, da. *bede* (eng. *bait* från nord.), av germ. **baitian*, kausativum till bita, alltså ie. **bhoideiō*, kommer (någon) att bita, motsv. sanskr. *bhēdáyati*, kommer att klyva (se f. ö. bita); sedermera med allehanda konstruktionsförskjutningar; bildat som leda 3 till lida, gå. — Etymologiskt samma ord är det föråldrade *beta* i betyd. 'jaga med falk el. hund'.

2. **beta**, vb, tekn., behandla med skarp vätska, betsa, fsv. *bēta* = mlty. *bēten*, ty. *beizen* (lånat i sv. betsa); etymologiskt identiskt med föreg., alltså: komma (något) att bita sig in i (något). — Härtill: sbst. beta, om skarp vätska.

3. **beta**, sbst., munsbit, tugga, ur s. k. oblika kasus på *-a* uppkommet av fsv. *biti* m. (liksom anda till ande, hjärna till fsv. *hiœrne* osv.), motsv. isl. *biti*, ty. *bissen* osv., av germ. **bitan-*, bildat på det s. k. svaga avljudsstadiet till bita. — Efter den betan, från Joh. 13: 27, gamla övers.: 'efter den betan (dvs. brödstycket) for satan in i

honom'; sedan i bildlig betyd.: efter att ha gjort den (tråkiga) erfarenheten; härav också minnesbeta.

4. **beta**, vb, (genom bitande) sönderdela. = da. *bede*, jfr isl. *bita*, avledn. av föreg.

5. **beta**, växt, 1578, jfr mlty. *bête* (varav även ty. *beete*) = fhty. *bieza*, *bizza*, ags. *béte* (eng. *beet*), under de första årh. e. Kr. lånat från lat. *bēta*, väl av keltiskt ursprung.

betala = fsv. = da. *betale*, från mlty. *betalen;* se under tala.

1. **bete**, m., huggtand, fsv. *biti* = isl.; bildat på svaga avljudsstadiet till bita.

2. **bete**, n., betande, betesmark, fsv. *bēte* = isl. *beite*, avledning av bet 2 el. bildat till vb. beta 1.

3. **bete**, n., agn., 1642: *betet*, best. form, etymologiskt samma ord som föreg.; jfr isl. *beita* f., no. *beite* m.

4. **bete** (⌣ ⏝), vb, sammans. med te, vb.

betel, växt, Spegel 1705: *bettela*, *bettele*, Linder 1712: *betel* = ty., eng. *betel;* sannol. av portug. *betel*, väl ett malajiskt ord.

betinga, fsv. *bethinga*, liksom da. *betinge* efter mlty. *bedingen* = ty. Jfr tinga.

betjänt, sbst., o. 1650 = da. *betient*, efter ty. *bedient(er)*, egentl. part. perf. till *bedienen*, betjäna. I sv. äldst om tjänare såväl i enskild som allmän tjänst, även om ämbetsmän (t. ex. i 1734 års lag: *Konungens betiente*); redan tidigt dock om s. k. tjänsteman i motsats till (högre) ämbetsman, t. ex 1656, ännu 1823; sedan i motsats till både ämbets- o. tjänsteman, t. ex. 1830, jfr 1877: 'Civile embets- o. tjenstemän samt betjente.'

betong, 1856, från fra. *béton*, av lat. *bitūmen*, bergbeck, jordbeck (jfr sv. bitumen, bituminös), urbesl. med kåda o. det från ty. lånade kitt.

betrakta = fsv.: begrunda, betänka, göra avseende på, överväga, tillse = da *betragte*, från mlty. *betrachten*, överväga, taga i övervägande = fhty. *bitrahtôn* ds. (ty. *betrachten*). Vanl. uppfattat som sammansatt med det från lat. *tractāre*, behandla, övertänka, lånade ty. *trachten* osv. = sv. trakta, varvid betyd. 'åse o. d.' anses som en yngre överförd användning av ordet. Enl. Schlutter ZfdW 14; 141 skulle dock här två ord ha sammansmält; ett från *tractāre* lånat o. ett inhemskt med betyd. 'se' o. besl. med grek. *dérkomai*, åser, åskådar, fsax., ags. *torht*, klar, fhty. *zoraht*, jfr fhty. *bitrahtôn*, gloss.: circumspicere.

betsa, Sahlstedt 1773, från ty. *beizen*, etymologiskt samma ord som det inhemska beta 2, till vilket det förhåller sig som lånordet etsa till isl. *etja*, kausativum till äta.

betsel, fsv. *bezl*, *besl* = isl. *beizl*, da. *bidsel*, en bildning (med samma avljudsstadium som bete 2) till bita; alltså egentl. om själva munstycket el. bettet.

bett, sbst., dial. även *bet*, fsv. *bit* = isl. *bit*, av germ. **bita-* n., avljudsform till bita, bildat som flott, grepp, skott osv. — Växelform: germ. **biti-* m. = fhty. *biz* (ty. *biss*), ags. *bite* (eng. *bit*, konkret betyd.); jfr sv. grepp n., men ty. *griff* osv.; se även under svek. — Bett: dial. *bet* = grepp: dial. *grep* osv.

bettla, 1613 = da. *betle*, från ty. *betteln*, av fhty. *betalôn*, iterativbildning till *betôn* el. *bitten* (se bedja), motsv. mlty. *bedeln*. Da. *bejle* = no. *bidla*, fria, är besl., men icke etymologiskt identiskt med detta ord; da. *bejle* är nämligen avlett av ä. da. *bedel*, isl. *biðill*, friare.

betyg, enstaka från 1575; i nuvarande anv. från 1770-t., bildat till fsv. *betygh(i)a* = sv. betyga, lån från mlty. *betûgen*, sammansatt med mlty. *tûgen*, vittna (varav fsv. *tygh(i)a*, ä. nsv. *tyga*), motsv. ty. *zeugen* ds., sannol. till mlty. *tûch*, verktyg = ty. *zeug* (se tyg), här i betyd. 'bevisningsmaterial'; f. ö. väl identiskt med ty. *zeugen* skaffa, frambringa, avla; i avljudsförh. till got. *tiuhan*, ty. *ziehen*, draga, samt tåg 3. Jfr intyg o. övertyga.

bevara = fsv., från mlty. *bewaren* = ty. *bewahren;* se vara (i taga v. på), varse osv.

beveka, fsv. *bevēk(i)a*, förmå, från mlty. *bewêken*, bl. a. uppmjuka, vilken betyd. är uppvisad även i ä. nsv.; avledn. av mlty. adj. *wêk*, mjuk (se vek); i sv. till betyd. starkt påverkat av det icke besläktade mlty. o. ty. *bewegen*, röra (se bevåg, väga).

bevingad i bevingade ord, se ord.

bevåg, 1540-t. i den urspr. betyd. 'övervägande'; i nuv. användning från 1620; efter mlty. *bewach*, *bewag-*, vbalsbst. till *bewegen* i betyd. överväga, övertänka.

bevågen, fsv. *bevoghin* = da. *bevaagen*, från mlty. *bewogen*, egentl. part. perf. till *bewegen* (se föreg.); jfr ty. *gewogen*.

beväring, 1770-t. i betyd. 'beväpning', efter ty. *bewehrung*, bildat till *bewehren*, beväpna (varav sv. bevära), avledn. av *wehr*, värn; av samma stam som sbst. o. vb. värja; jfr gevär. — I sin något vardagliga betydelse 'beväringsman' från 1800-talets förra hälft.

1. bi, adv., o. **bi-,** prefix, fsv., da. *bī*, av mlty. *bî* = fhty. *bi* (ty. *bei*), ags. *bi* (eng. *by*), sidoform till germ. *bi* (se be-); den långa vokalen beror på förlängning i betonad ställning. Jfr förbi, bihang.

2. bi-, pref., två, tve-, se **bicykel.**

3. bi, sbst., fsv. *bī*, *bȳ* n. = isl. *býr*, da. *bi* c., jfr de feminina mlty. *bie*, fhty. *bîa*, ags. *béo* (eng. *bee*), ävensom fhty. *bini* n. (ty. *biene* f.) jämte fhty. *bîna* f.; besl. med lit. *bitis* samt lat. *fūcus*, drönare (väl av **bhoi-ko-s*); av en ljudhärmande ie. rot *bhi*, jfr broms, humla, mygg m. fl.

bibel, 1620, jfr ty. *bibel* osv.; förr ofta *biblia* 1541 osv.; ytterst av grek. *tà biblía*, böckerna, plur. till *biblíon*, liten bok, del av en bok, dimin. till *bíblos*, *býblos* papyrusbast, väl av *Býblos*, grekiskt namn på den feniciska staden Gebal, där grekerna först skola ha lärt känna användningen av papyrus som skrifmaterial.

bibliotek, 1561, ytterst av lat. *bibliotheca*, av grek. *bibliothḗkē*, sammans. av *biblíon*, liten bok (se bibel), o. *thḗkē*, förvaringsrum, en bildning till den ie. roten *dhē*, ställa, lägga (i grek. *títhēmi*, se dåd tema, tes), även ingående i apotek, butik, hypotek. — I ä. nsv. i stället stundom *libri*, från mlty *liberie*, till lat. *liber* bok; i Var. rer. 1538: *bokahws* (dvs. *-hus*).

bicykel, av bi-, av lat. *bi-*, två, tve- (av **dui-*, se två), o. cykel (se d. o.).

bida, fsv. *bīþa* = isl. *bíða* (ipf. *beið*), da. *bie*, got. *beidan*, fsax. *bîdan*, fhty. *bîtan*, ags. *bidan* (eng. *bide*), av en ie. stam *bhīdh-*, som formellt motsvarar lat. *fīdo*, litar på, grek. *peíthomai*, låter sig övertala, utan att dock betydelseövergången blivit fullt tillfredsställande utredd; se f. ö. bedja.

bidevind, 1698: *bijdewind*, från lty. *bi de wind* el. holl. *bij de wind*, jfr ty. *bei dem winde*, eng. *by the wind;* egentl.: invid vinden; se bi-, pref. 1. o. vind.

biff, ungt lån (1820-t.) från eng. *beef*, av ffra. *boef*, av lat. *bōvem*, ackus. till *bōs*, oxe, urbesl. med ko (se d. o.). — Biffstek, från eng. *beef-steak*, uppträder i sv. redan hos C. Warg 1765.

bigami, från fra. *bigamie*, bildning till adj. *bigame*, av senlat. *bigamus*, av *bi-* (se *bi-*, pref. 2) o. *-gamus*, av grek. *gámos*, äktenskap; jfr kryptogam osv.

bigarrå, 1745; 1739: *bigaronner* plur.; från fra. *bigarreau*, av *bigarrer*, göra brokig, av okänt ursprung.

bigott, 1735, från fra. *bigot*, av omtvistat ursprung, jfr ffra. *bigote*, börs, o. span. *bigote*, mustasch; enl. somliga till germ. (fhty.) *bî got*, vid Gud.

bihang, första hälften av 1700-t., från ty.: mlty. *bihanc*, ä. ty. *beihang*, av bi- o. *hang*, till *hangen* hänga (se hänga); jfr anhang.

bikt, Serenius 1734 (tidigare dock i sammans. *bichtefäder* Lex. Linc. 1640), efter lty. *bicht(e)*, motsv. fhty. *bijiht*, mhty. *bihte* (ty. *beichte*), egentl. vbalsbst. på urgerm. *-ti* till fhty. *bijehan*, bekänna, bikta, av *bi-* (se be-) o. *jehan*, säga, tillstå; jfr isl. *já*, tillstå, *já sik*, bekänna (jfr gikt).

bil, efter da. *bil;* förkortning (först från början av 1900-talet) av automobil.

bila, fsv. *bīla*, efter mlty. *bîle*, jfr fhty. *bîhal* (ty. *beil*); se närmare bill 1.

bild, t. ex. 1669, från ty. *bild*, etymo-

logiskt identiskt med det från lågtyskan lånade beläte, av germ. **biliðja*. Av mycket omtvistad o. ännu ej säkert fastställd härledning. Kanske snarast med Detter ZfdA 42: 54 en avledn. på *-ið* till en germ. stam **bila-*, som synes ha betecknat dubbelhet; jfr isl. *billingr*, tvilling, osv. (se Billingen) o. möjl. ie. *bhi-* i grek. *amphí*, varom se be- prefix 1; med avs. på betydelseutvecklingen har man jämfört lat. *imāgo*, bild, o. sanskr. *yáma-*, tvilling, vilkas samhörighet dock icke är höjd över allt tvivel. Jfr följ. o. billig. F. ö. bl. a. ställt till en germ. rot *bil*, klyva, hugga, alltså 'det tillhuggna', el. till pref. *bi-* o. got. *liþus* (= led 3), m. m. — Bildstod, 1793; i Bib. 1541: *beletestodh;* se stod.

bilda, Stiernhielm, Spegel, från ty. *bilden*, av fhty. *bilidôn*, avledn. av bild. — Bildning, om utbildning av andliga krafter o. om denna utbildnings innehåll, uppträder på 1790-t. och o. 1800; efter ty. *bildung*, väl först hos Herder o. Goethe. Se utförligt O. Hoppe Om orden upplysning, bildning, odling i Festskr. t. Söderwall s. 197 f.

biljard, o. 1690, från fra. *billard*, jfr span. *billarda*, namn på ett liknande spel; sannol. av fra. *bille*, kula, antagl. av germ. ursprung.

biljett, i betyd.: mindre brev o. 1690, inträdeskort 1741, från fra. *billet*, av ä. fra. *billete, bullete*, av lat. *bulla*, blåsa, kapsel, se bulla o. bill 2.

1. **bill,** i is-, plogbill, fsv. *bilder* = isl. *bildr*, da. *bill;* liksom det nära besläktade el. möjl. etymologiskt identiska lånordet bila medelst instrumentalsuffixet ie. *-tl-* (i nål, såll osv.) av en ie. stam **bhei-tl-* el. **bheid-tl-*, till roten i bita, jfr lat. *findere*, klyva (av ie. **bhid-* med *n-* infix). Ljudutvecklingen i fsv. *bilder*, isl. *bildr*, är ej i enskildheter utredd. Enl. somliga av urgerm. **biðla-;* enl. andra av **biþla-*, varvid omkastning egt rum av *ð* el. *þ* o. *l.* Urgerm. *-þl-* efter lång vokal, liksom även *-ðl-*, övergår emellertid stundom annars till *l.* Jfr nål, sill, såll. — Hit höra även: fsax. *bil*, n., svärd, fhty., ags. *bill* (ty. *bille* f. o. eng. *bill*, hacka); likaledes med dunkel grundform.

2. **bill,** lagförslag, från eng. *bill*, av meng. *bille*, af mlat. *billa, bulla*, av lat. *bulla*, blåsa, kapsel (jfr biljett o. se bulla).

3. **bill,** insekt, 1862, från da. *bille*, väl av äldre **bille*, svag adj.-form av ett ord, motsv. ags. *bitol*, benägen att bita, jfr ags. *bitel* (eng. *beetle*), tordyvel, o. *hræd-bita*, skalbagge; avljudsformer till bita.

billig, 1530-t., (jfr nedan) = da., från mlty. *billik, -ich* = fhty. *billîh* (ty. *billig*); besl. med mhty. *unbilde*, otillbörlighet, orättfärdighet (ty. *unbild*), *wichbilde*, stadsrätt (ty. *weichbild*, område), ags. *bilewit*, oskyldig, god, o. fir. *bil*, god. Enligt somliga är stammens grundbetydelse 'lik, överensstämmande med', egentl.: dubbel(het), varom se närmare under det möjl. besläktade bild. — Betyd. var äldst, 'rättmätig, skälig' (jfr nsv. rätt o. billigt); i betyd. 'prisbillig' först från 1800-t. (o. 1830); dock finns ett mycket osäkert belägg från 1756.

billion, jfr ty., eng., fra. =, bildat av bi-, pref. 2, två, i anslutning till million, alltså: 1,000,000^2.

Billingen, bergn., Vgtl., fsv. *Billing(er)*, av sv. o. no. dial. *billing*, tvilling, isl. *billingr* (se bild), efter bergets tvekluvna beskaffenhet; se Noreen Spr. stud. 3: 120; med samma ursprung som no. sjönamnet *Billingen*. — Om sv. sjön. Billingen Vrm. se förf. Sjön. 1: 51.

biltog, fsv. *biltogher, biltogha*, äldst: fredlös, sedan: landsförvist, landsflyktig; uppvisat blott i sv.; med många tolkningsförslag, t. ex. till isl. *bil*, tidrymd, o. **tugher*, till got. *tiuhan*, draga (se tåg 2, 3), alltså: som drager ut på en viss begränsad tid, se Pipping Minnesskr. af Filol. samf. i Gbg s. 106 (1910) o. där citerad litt.; jfr härtill även Lindroth IF Anz. 29: 44, Ekholm SNF VII. 2: 100. Dock alltjämt dunkelt.

binda = fsv., isl. = got. *bindan*, ty. *binden*, eng. *bind;* allm. germ. st. vb, av ie. roten *bhendh*, binda, i sanskr. *bhandh-* (sanskr. *a* < *e*), senlat. *offendimentum*, band, grek. *peîsma*, band (av **bhendh-sm-*), *pentherós*, svärfar. Om en äldre användning se under besticka.

binge, fsv. *binge*, förvaringsrum för säd l. mjöl, jfr isl. *bingr*, avdelat rum,

nisl. hög, no. *bing(e)*, liten avbalkning, lår, bås, mlty., ty. *binge*, eng. *bing*, hög, bås; väl i avljudsförh. till sv. *bunge*, skogsdunge, no. *bunga*, liten hög, fhty. *bungo*, knöl (jfr *Veronica beccabunga*, jfr ä. ty. *bachbunge* växtnamn), av ie. roten *bhn̥gh*, i sanskr. *bahu-*, mycken, talrik, grek. *pakhýs*, tjock, stor, o. vidare besl. med bunke; enl. somliga delvis lånat.

bingel, växtsl. Mercurius, Linné 1745 = ä. da., från ty. *bingel*, väl ellips för *bingelkraut* (jfr sv. bingelgräs 1638), av ä. ty. *büngel*, dimin. till mhty. *bunge*, knöl, med syftning på den tvåknöliga frukten; se föreg.

binnikemask, Linné 1740, sammans. med ä. nsv. *binnika*, band, o. 1560, från ett mlty. *bindiken*, dimin. till *binde* (motsv. sv. sbst. binda); jfr mlty. **bendeken* (= ty. *bändchen*, dimin. till band), vartill möjl. ä. sv. former på *ben-*. Analoga bildningar i da. *bændelorm* o. ty. *bandwurm*.

binokel, 1874 = ty., av fra. *binocle*, i nyare tid bildat av lat. *bini oculi*, ögonpar, av *bīni*, två (se bi-, pref. 2) o. *oculus* (se öga).

biograf, i betyd. 'författare av levnadsbeskrivning' 1797 (jämte biografi, biografisk o. 1770); i betyd. 'kinematograf' av fra. *biographe*, bildat 1893; till grek. *bíos*, liv (även i biologi, Agardh 1814, osv.; jfr amfibie o. se diet o. kvick), o. *gráphein*, skriva (urbesl. med karva; jfr grammatik).

bir, 1609: *bijr*, från ty. *bier*, motsv. sv. dial. *bjor*, isl. *bjórr* (sannol. lån i st. f. det inhemska *ǫl* = öl), fsax. *bior*, ags. *béor* (eng. *beer*), sannol. av germ. **beuza-*, till germ. roten *beuz*, *beus*, svälla, jfr fhty. *biost*, råmjölk, o. buska; se förf. Ark. 7: 145. Enl. andra: germ. **beura-*, *r-* avledn. till roten i bjugg, korn, alltså: dryck beredd av korn. — Härtill: birfilare, 1705: *-fidlare*, från ty. *bierfiedler*, krogspelman, jfr ä. nsv. *birfila*, vb, Spegel 1685 (*-dl-*) (se fiol).

Birger, mansn., upptaget ur fornspr. (*Birger Jarl*), jfr fsv. *Birgher;* snarast gammalt kortnamn, urnord. **Birǥia-*, till namn på *Bærgh-*, *Biærgh-*, nsv. *Berg-* (jfr t. ex. fsv. *Biærghulf*); knappast däremot 'hjälparen' el. dyl. till bärga. — Identiskt med Börje, som organiskt utvecklats ur *Birgher;* ävensom med Berge, Bärge, med liknande övergång av *-ir-* till *-er-*, *-är-* som i herde (med biformen *härde*).

Birgitta, kvinnon. genom metates av ä. *Brighitta*, egentl. keltiskt: ir. *Brigit*, bl. a. berömt helgon = fkelt. *Brigantia*, en gudinna (även ortnamn = *Bregenz*), sanskr. *Br̥hatī* (även som appell.), fhty. *Purgunt;* av ie. **bhr̥ghn̥tī-*, etymologiskt identiskt med det likaledes urgamla landsnamnet *Burgund* (i *Burgundarholmr*, nu Bornholm, benämnt efter sina höga o. branta klippor, o. *Burgund*, nu Bourgogne i Frankr.); till sanskr. *br̥hánt-*, hög, ie. **bhr̥gh-* i borg.

bisamoxe, 1802, sammans. med bisam, vissa starkt luktande ämnen, av mlat. *bisamum*, sannol. semitiskt liksom det etymologiskt nära samhöriga balsam; jfr desman.

bisarr, 1706; i ä. sv. även: egensinnig o. d., t. ex. Columbus 1679; av fra. *bizarre*, av span. *bizarro*, i äldre span. bl. a.: brokig, fantastisk, väl av baskiskt ursprung.

bischoff, Dalins Arg., från ty. *bischof;* egentl.: dryck för biskopar.

biskop, fsv. *biskoper* m. m., gammalt allm.-germ. lånord, liksom åtskilliga andra urgamla kristna ord (t. ex. djävul, kyrka, ängel) av grekiskt ursprung: ytterst från grek. *episkopos*, uppsyningsman, av *epí*, på, o. *skopeīn*, se (i mikroskop osv.; jfr speja). De germ. formerna med *b* kunna tyda på förmedling av vlat. *ebiscopus;* jfr dock under påve. — Bisp = fsv., da., beror väl på synkope i proklitisk ställning framför personnamn.

biskui, i modern betyd., om kakor o. småbröd 1664, om skeppsskorpor 1645 (*beschijtt*), från fra. *biscuit*, av lat. *bis* (äldre *duis*), två gånger (besl. med två, se även bi, pref. 2 o. bissera), o. ffra. *cuit*, part. perf. av *cuire*, koka, grädda, av lat. *coquere* (se koka); jfr i fråga om bildningen ty. *zwieback*, skorpa, ä. nsv. o. dial. *tveback*. Biformen biskott utgår ytterst från ital. *biscotto*, till part. perf. *cotto*, kokt, gräddad, av samma lat. vb.

bison, av lat. *bison* (genit. *bisontis*), grek. *bisōn*, som vanl. anses ha lånats från germ. spr., jfr fhty. *wisunt* (ty. *wisent*), ags. *wesend* (isl. *visundr* är lån från ty.), men snarast utgår från det motsv. kelt. ordet, se Brüch Einfl. d. germ. Spr. auf das Vulg.-latein s. 18. Möjl. till ett ieur. ord för 'lukt' (jfr under vessla), efter djurets mysklukt. Dock enl. andra egentl. 'den behornade', till sanskr. *viṣāṇa-* n., horn; se Charpentier Monde oriental 6: 129, H. Peterson KZ 46: 131.

bissera, av fra. *bisser*, till lat. *bis*, två gånger (se biskvi).

bister, i ä. nsv. även: förvirrad 1528, dyster Bib. 1541, om väder o. 1650, om lynne 1665 = da.; från mlty. *bîster*, irrande, vilsekommen, förvildad, usel, förvirrad, bister; jfr ä. ty. *beistern*, vild; av omtvistad härledning; sannol. till stammen i besa, ränna häftigt omkring.

bita, fsv. *bīta* = isl. *bíta*, da. *bide*, got. *beitan*, fsax. *bîtan*, fht. *bîzzan* (ty. *beissen*), ags. *bîtan* (eng. *bite*), av ie. roten *bhid*, varav sanskr. *bhid*, klyva, skära, o. lat. *findere*, perf. *fīdi;* jfr besk, bet 2, beta 1—4, bete 1—3, betsel, bett, bitt 1, bitter, båt m. fl. — Bita i gräset, stupa, dö, sannol. syftande på att dödligt sårade personer ofta i dödskampen bita omkring sig, Petreius 1615 osv.; med motsv. i bl. a. da. o. ty., jfr även eng. *bite the ground* osv., fra. *mordre la poussière*, lat. *humum* el. *arenam ore mordere* osv. — Härtill: bit, r., 1616; möjl. bildat av bita som klunk till klunka, sup till supa (Hesselman *i* o. *y* s. 54), jfr dock Wigforss S. Hall. folkm. s. 46 n. 3; motsv. no. *bit*, da. *bid*, lty. *bît*, väl knappast lån från det senare ordet.

bitter, fsv. *bit(t)er*, bitande, skarp, bitter = isl. *bitr*, da. *bitter*, fsax., fhty. *bittar* (ty. *bitter*), ags. *biter* (eng. *bitter*), av germ. **bitra-*, egentl.: bitande, avljudsform till got. *baitrs*, bitter, besk o. bita. — I betyd. 'besk' (med därur härledda bildl. betyd.) är nog sv. bitter (liksom faktiskt da. *bitter*) lån från ty.; däremot i betyd. 'skarp' (ännu om köld o. d.) inhemskt, liksom också i dial. i betyd. 'pigg, flink' (med *-e-*); jfr Hesselman *i* o. *y* s. 157, Seip 2: 53.

bittersta i uttr. icke det bittersta, 1700-t., efter lty. (*nich dat*) *bitterste*, en i anslutning till *bitter* (se bitter) bildad superl. till mlty. (*nicht en*) *bet* el. *bitte*, icke en beta el. bit el. smula (se beta 3).

bittida, fsv. *bit(t)idha*, *betiden* m. m., från ett mlty. *bitîde*, motsv. ä. ty. *beizeit*, tidigt, i tid, o. från mlty. *betîden*, stundom, motsv. ty. *bei zeiten*, tidigt, i tid.

bituminös, av fra. *bitumineux*, av lat. *bituminōsus*, bildat med avledn. *-ōsus*, rik på, till *bitūmen*, beck, urbesl. med kitt o. kåda.

bivuak el. **bivack,** 1729, av fra. *biv(ou)ac*, som i sin tur tycks vara lånat från ty. *beiwache* el. *beiwacht*, extravakt (jfr ä. sv. *bivakt*).

bjuda, fsv. *biūþa* (ipf. *böþ*), framräcka, bjuda till, erbjuda, inbjuda, förkunna, befalla m. m. = isl. *bjóða*, got. *-biudan*, fsax. *biodan*, fhty. *biotan* (ty. *bieten*), ags. *béodan* (eng. *bid* delvis från ags. *biddan*, bedja); av ie. roten *bheudh*, med avljud *bhoudh*, *bhudh* i sanskr. *budh*, vakna, märka, grek. *peúthomai* (av **bheudh-*), frågar, erfar, fslav. *bŭděti*, vaka, osv.; med släktingar även i kelt. spr.; f. ö. i enskildheter oklar betyd.-utveckling.

bjugg, sv. dial. även *bägg* (jfr dial. *nägg* o. njugg), fsv. *biug(h)*, *biog* = isl. *bygg*, da. *byg*, med nordiskt s. k. *gg*-inskott (jfr hugga ~ ty. *hauen*, ägg, ~ ty. *ei* osv.) = el. motsv. fsax. *bew-*, skörd, ffris. *be*, ags. *béow*, säd; väl av germ. roten *bew(w)* i bygga, bo i betyd. 'odla'; alltså egentl.: det odlade, dvs. säd i allmänhet; sedermera, då ju kornet i äldre tid var det vanligaste sädesslaget, specialiserat till betydelsen 'korn'; jfr den motsvarande betydelse-utvecklingen hos korn (äldst: säd). Om formväxlingen se Kock Uml. u. Brech. s. 314 f.: urnord. **beggwu-*, **biggwu-* jämte **beggwa-*; annorlunda Lindroth Ark. 24: 345. — De tyska språken ha för 'korn, bjugg' en stam **gerst-* (ty. *gerste* osv.), motsv. lat. *hordeum* (**ghṛzd-*). I got., fris., eng. o. nord. uppträder stammen **bariz-*, jfr got. *bariz-*, eng. avledn. *barley*, isl. *barr*

o. det mytiska namnet *Barre*, i Skírnismál om en lund, egentl.: sädesfält (M. Olsen) = lat. *far*, spelt, besl. med barr 2.

Bjur- i ortnamn, se bäver.

bjäbba, egentl. om hundar (1639 o. följ.); ljudhärmande, av samma slag som da. *bjæffe* o. ä. nsv. *bjäfsa* Spegel 1685.

bjäfs, egentl.: bård, frans o. dyl., o. 1630; sedan i utvidgad bemärkelse, jfr ä. nsv. *bjäfsa*, bård, garnering, Var. rer. 1538 m. fl.; av okänt ursprung.

bjälke, fsv. *biælke* = isl. *bjalke*, da. *bjelke*, ett speciellt nordiskt ord, av germ. **belkan-*, avljudsform till balk (se d. o). — I sv. dial. även som fisknamn, Leuciscus grislagine, likbetydande med sv. dial. *stamm*, *stävling* (: stav), *väling* (: isl. *vǫlr*, käpp); jfr under mört.

bjällra, NT 1526, ombildning el. avledning av fsv. *biælla*, ä. nsv. o. sv. dial. *bjälla* = da. *bjelde*, isl. *bjalla*, mlty., ags. *belle* (eng. *bell*); av germ. stammen *bell-* i fhty., ags. *bellan*, skälla m. m. (ty. *bellen*, eng. *bell*), av äldre **belz-* (jfr litau. *balsas*, röst, ljud) el. av äldre **beln-* (såsom i skälla), jfr isl. *belja*, råma; möjl. besl. med bullra.

Bjäre, härad i Hall., fsv. *Biærgha;* till en bruten form av berg (se d. o.).

Bjärred, Skåne, se berg.

Bjärke, härad i Vgtl., fsv. *Biærka hæradh*, till brytningsformen *biærk-* av björk; jfr SOÄ 3: 1.

bjärt, fsv. *biærter* = isl. *bjartr*, ä. da. *bjært*, got. *bairhts*, fsax. *berht*, fhty. *beraht*, ags. *beorht*, *briht* (eng. *bright*), av germ. **berhta-* = ie. **bherkto-*, bildning på *-t* snarast till ie. roten *bherek* i sanskr. *bhrāç-*, lysa, grek. *phorkós*, vitaktig, osv., ävensom mhty. *brehen*, skimra (se bräs); fjärmare släktingar se björk. Jfr f. ö. Albert, Albrekt, Engelbrekt, Robert ävensom under Bertil.

bjässe, 1600-t.; i sammans. *huggebiessar*, slagskämpar, 1618; i ä. nsv. stundom även 'björn'; hos Spegel m. fl. också med formen *besse;* jfr no. *besse*, stor, grov karl, isl. *bessi*, hanbjörn; sannolikt assimilerat av **bjärse*, **berse;* med suffixet *-se* (se basse) bildat av stammen *ber-* i björn. Assimilationen *rs* till *ss* beror i så fall på ordets hypokoristiska natur.

björk, fsv. *biork* (ortnamn), *biark-*, *biærk-*) = isl. *bjǫrk*, da. *birk* (med *i-* vokalen efter kollekt. *birke*, av **berkia-*), ags. *beorc*, av germ. **berkō-;* motsvarande fslav. *brěza*, ry. *bereza* (jfr det historiskt bekanta flodnamnet *Beresina*, björkfloden), litau. *bérzas*, lett. *bērzs;* med avledn.: ags. *birce* (eng. *birch*), fhty. *birihha*, (ty. *birke*), av germ. **birkiō-* (av äldre **berkiō-*); besl. med sanskr. *bhūrja-*, ett slags björk. Sannol. 'det ljusa trädet' (efter barken), till en ie. rot *bherg*, lysa, besl. med den i bjärt. Alltså en av de få europeiska beteckningar för skogsträd, som också uppträder i de ariska språken. — Hit hör också fisknamnet björkna, efter fiskens färg; i ä. nsv. bjärka. Jfr Bjärke.

björn, fsv. *biörn*, *biorn* = isl. *bjǫrn*, da. *bjørn*, av urnord. **bernu-* (jfr Torbern), med yngre övergång till *u-* stam (liksom fsv. *ramn*, korp, i ramsvart, o. örn), av en *n-* stam, germ. **beran-*, jfr isl. *bera*, björninna (jämte den urgamla femininbildningen *birna*), o. vidare: mlty. *bere*, fhty. *bero* (ty. *bär*), ags. *bera* (eng. *bear*); jfr bjässe, bärsärk o. under björnbär nedan. De västgerm. formerna motsvaras direkt av det nordiska personnamnet *Bjare*, som förhåller sig till björn som isl. *Are* till örn. Substantivering av ie. adj. **bhero-*, brun, i litau. *bėras* (liksom t. ex. järpe till fsv. *iarper*, brun); jfr bäver. — Det germ. **beran-*, den brune, är säkerligen ett s. k. noaord, använt i stället för det gamla ieur. **ŗ̥ksos* (i lat. *ursus* = sanskr. *ṛ́kša-*), som blev tabu; jfr sv. dial *den grå*, om vargen, skata i st. f. *skjur(a)* osv. — I betyd. 'fordringsägare', O. v. Dalin o. 1755 osv., från ty. uttryck ss. *einen bären losbinden*, betala en skuld. Hos Wadman: *nalle*. — Som stjärnbildsnamn, t. ex. 1619, ytterst från grek. *árktos*, björn (redan i Homeri Odyssé) = sanskr. *ṛ́kša-* (redan i Rigveda). — Björnbär, Rubus fruticosus o. cæsius, förr även: bram- o. brombär (jfr ty. *brombeere*); som busknamn 1638, som bärnamn Linné 1732 = no., jfr eng. *bearberry*, mjölon; stammen **bera-*, björn, synes också ingå i got. *bairabagms*, mullbärsträd, vars frukter likna björnbärens,

jfr samma dubbelbetydelse hos lat. *mōrum* ävensom att eng. *mulberry* i dial. betecknar 'björnbär'; se mullbär o. Falk-Torp ss. 77, 1438. Enl. Loewe Germ. Pflanzennamen s. 13 har dock got. *bairabagms* möjl. folketymologiskt anslutit sig till stammen för 'björn' o. hör egentl. till roten *bher*, vara spetsig (se barr); efter buskens taggar. — Björntjänst, 1891 = da. *bjørnetjeneste;* efter La Fontaines fabel om björnen, som då han skulle jaga bort en fluga från en sovande mans panna, därvid råkade döda även mannen.

1. **black,** sbst., Verelius 1681 (om fängsel), väl samma ord som y. fsv. *blak*, 1508, o. ä. da. *blak*, av oviss betyd., motsv. nisl. *blökk*, kubb; sannol. sidoform till block; vokalväxlingen dock svårförklarlig.

2. **black,** adj., fsv. *blakker* = isl. *blakkr* med *-kk-* av *-nk*, inhemsk motsvarighet till mlty., ty. *blank* (varav lånordet blank); av en nasalerad form till roten i mlty. *blaken*, brinna, lat. *flagrāre* (se flamma), grek. *phlégein*, lysa. Fjärmare släktingar: blek, blinka. — Härav substantiverat: black, black häst, Nordenflycht osv.

blacka, vulg., tidning, Lithogr. Alleh. 1864: *den s. k.* »*blackan*», sv. dial. *blakka*, stort blad (t. ex. kålblad), stort papper = nisl. *blaðka*, avledn. av blad.

blad, fsv. *blaþ* = isl. *blað*, da. *blad*, mlty. fhty. *blat* (ty. *blatt*, ags. *blæd* (eng. *blade*), av germ. **blaða-*, snarast en participbildning, ie. *bhlətó-*, till den ie. rot, som med avljud föreligger i blomma: avlägset besl. med lat. *folium*, blad (se folio, följetong), o. grek. *phýllon* ds. (se körvel), till en enklare rot *bhel* (jfr t. ex. bolster). — Pluralformen *blader*, 1635 osv., var mycket allmän under 1700-t., t. ex. Bellman: *lyckans fagra blader*, o. uppträder ännu i poesi; beror på inverkan från ty. — Jfr blacka, blaster o. bläda. — Bladet vänder sig, 1582, motsv. i da., lty., ty. — Taga bladet från munnen, 1685, motsv. i da.; jfr ty. *kein blatt vor den mund nehmen;* av omtvistad innebörd.

bladdra, Bib. 1541 = isl. *blaðra*, ä. da. *bladre* osv.; ljudhärmande liksom pladdra o. sladdra.

blaggarn, fsv. *blagarn*, av blår o. garn; vokalväxlingen beror på att *ā* i *blagarn* i fsv. tid förkortats och därför ej, såsom i blår, övergått till *å*.

blamera, på 1600-t., t. ex. 1634, *blasm-*, i betyd. 'smäda' o. d., av fra. *blâmer*, klandra, av ä. fra. *blasmer*, ytterst av grek. *blasphēmeîn*, förtala (se blasfemi). — I modern betyd., 1870, från ty. *blamieren.*

blancmangé, 1751: *blamaschi*, från fra. *blanc-manger*, av *blanc*, vit (se blank), o. *manger*, mat, som verb: äta (till en avledn. av lat. *mando*, tuggar).

bland, ibland, prep., fsv. *bland, ibland* = da. *iblandt*, av sbst. *bland*, blandning (se följ.); alltså egentl.: i blandning med; sålunda bildat som emot, egentl.: till mötes. Jfr eng. *among* ds. av ags. *on mang*, men lty. *mang*, till *(ge)mang*, blandning (se många).

blanda = fsv., isl. = da. *blande*, got., fsax., ags. *blandan*, fhty. *blantan;* anses besl. med blind, blunda; i så fall egentl. förmörka (genom tillsatser). Jfr meng. *blundren*, röra om, förvirra.

blank, 1538: vit, 1548: blank = da., från mlty., ty. *blank*, (glänsande) vit, blank, varav fra. *blanc* (jfr blancmangé o. blankett), varav eng. *blank*; identiskt med det inhemska black, adj. — Blanko, in bl., från ty. =, efter ital. *(in)bianco*, egentl.: vit = blank; alltså: (på) vitt (papper), dvs. tomt, oskrivet.

blankett, 1535 (i nu föråldrad anv.) = ty., av fra. *blanquet*, avledn. av fra. *blanc*, vit (se blank); alltså egentl.: vitt papper.

blår el. **blårr,** kort i killespel, Bellman 1772, möjl. genom felläsning el. ljudsubstitution av tjeck. *blázen* el. besl. ord, narr (se SAOB); andra förmodanden se Tamm.

blaserad, 1851, motsv. ty. *blasiert*, av fra. *blasé;* dunkelt.

blasfemi, från grek. *blasphēmía*, hädelse, till *blasphēmeîn*, häda (se blamera), besl. med *phēmē*, rykte = lat. *fāma*, av samma rot som *fabula* (se fabel) o. urbesl. med bön.

blaska, 1800-t., ljudhärmande bild-

ning liksom plaska; jfr no. *blask(r)a*. Likheten med t. ex. litau. *blazgėti* är tillfällig. — Blaskig, 1880-t., hör delvis hit, men kan i betyd. 'slaskig' också uppfattas som en sammansmältning av blöt o. slaskig o. i betyd. urblekt o. d. av black, blek o. (grå)daskig. Jfr Tamm Gr. s. 31.

blast el. **blaster,** ett under 1800-talets första hälft från dialekterna i riksspr. inkommet ord; bildning till fsv. vb. *blædhia* (av **blaðjan*), bläda (se d. o.); jfr med avs. på bildningen blomster. W. Cederschiöld Xen. Lid. s. 78 f.

bleck el. **bläck** (metall), fsv. *blæk* = no., ä. da. *blek*, da. *blik*, från mlty. *bleck* = fhty. *bleh* (ty. *blech*), av germ. **blika-*, egentl.: det glänsande, av samma stam som bläcka, märka träd, o. i avljudsförh. till adj. blek.

blecka, sup, dryckesgille, se bläcka 2.

blek, adj., fsv. *blēker* = isl. *bleikr*, da. *bleg*, fsax. *blēk*, fhty., ty. *bleich*, ags. *blāc*, av germ. **blaika-*, skinande, ljus, i avljudsförh. till isl. *blikja*, lysa, o. bleck, (bläck); fjärmare besl. med black, adj.

bleke, till vb. bleka, fsv. *blēkia* = isl. *bleikja*, avledn. av blek.

Bleking(e), fda. *Blēkyng(h)* osv., fsv.-lat. *Blekingia* (under medeltiden ej omfattande Listers härad); möjl. avledn. av sv. dial., fsv. *blēka*, kalk, krita = isl. *bleikja*, av germ. **blaikiōn*, till blek; jfr Noreen Spr. stud. 3: 83.

blekna, fsv. *blikna*, *blekna* = no. *blikna*, *bleikna*, isl. *blikna*. Äldst är formen med *-i-*, som står i avljudsförh. till blek; nsv. *blekna* beror delvis på inverkan från blek (jfr dubbelformerna i no.). Jfr t. ex. vekna, fsv. *vikna:* vek.

blemma, fsv. *blem(m)a*, sv. dial. *blaima* (av **blīma*), *blämma* m. m. = no. *bleime*, *blem(m)a*, da. *blemme*, av en germ. rot *blai-*, *blī-*, möjl. även *blā-* i vb. blåsa; även en del andra germ. ord med samma betyd. börja med *bl-*, t. ex. sbst. blåsa o. bläddra.

blick, om ögonkast: 1593 = da. *blik*, från mlty., ty. *blick*, glans, blick = fhty. *blicch*, hastig glans, blixt; bildat till fhty. *blicchen*, glänsa, blicka, osv. (se blicka). I fråga om betydelseövergången 'glänsa' > 'blicka' jfr under bliga, glana, glans, glindra, glo, glutta, glåmig, gläntа; jfr även t. ex. grek. *dérkomai*, ser: ags. *torht*, strålande, grek. *levssō*, ser: ljus, låga 2, no., sv. slangspråkets *tira*, titta, o. no. *tira*, stråla (jfr sira); andra ex. se Persson Indog. Wortf. s. 369.

blicka, i betyd.: lysa fram, synas 1636; om ögonkast o. d. Franzén 1793: 'Ingen har jag sett så blicka'; från lty., ty. *blicken* = fhty. *blicchan*, till germ. roten *blik* el. möjl. *blek*, glänsa (se bleck, blek, ävensom black, adj.).

blid, fsv. *blīþer* = isl. *blíðr*, da. *blid*, got. *bleiþs*, fsax., fhty. *blidi*, ags. *bliðe* (eng. *blithe*), i fsax. bl. a. 'glänsande', avledn. av en ie. rot *bhlī*, glänsa (se bly); med samma betydelseutveckling som i glad o. ty. *heiter* (se heder). Med avs. på växlingen av nord. *a*-stam o. vgerm. *ia*-stam jfr t. ex. blöd, fast, sen, tunn ävensom möda (i vissa fall ytterst från gammal *u*-stamsböjning).

bliga, fsv. *blīgha*, jfr isl. *blígja;* av en germ. stam *bliǥ-*, glänsa, i no. *bligra*, glimta svagt, med samma betydelseövergång som i blick(a); jfr blänga.

blind, fsv. *blinder* = isl. *blindr*, da. *blind*, got. *blinds*, ty., eng. *blind*, av den ie. roten *bhlendh*, mörk, dunkel, i t. ex. litau. *blendžiùs*, bli mörk; o. i avljudsförh. till blända o. blunda; jfr även blanda. — I blindo, t. ex. 1644, snarast dat. sg. neutr. till adj.; jfr i godo o. d.; kan dock även innehålla oblik kasus av fsv. o. ä. nsv. sbst. *blinda*, blindhet. — Blindvis, efter ty. *blinderweise*.

blindbock, *blindebock* 1640, av blind o. bock, jfr da. *blindebuk* (o. *blindegied*. om kvinna) samt även ä. nsv. *blindko*, *blindtlacka*, sv. dial. *blindgubbe*, ty. *blinde kuh*, ital. *mosca cieca*, egentl.: blind fluga, span. *cabra ciega*, egentl.: blind get.

blinka, Bib. 1541 = no. *blinka*, ty., meng. *blinken* (eng. *blink*), av en nasalerad form till germ. roten *blik*, lysa (i bleck; jfr blek o. blick). — Härav: blink, fsv. *blinker*, motsv. ty., eng. *blink*.

bliva, fsv. *blīva* = da. *blive*, från mlty. *bliven* = got. *bileiban*, fhty. *bilîban* (ty. *bleiben*), ags. *belîfan*, av be-, pref. 1, o.

germ. **līban*, besl. med leva, libba, liv, lämna o. säkerl. även lever, till ie. roten *lip* i sanskr. *lip-*, smörja, klibba, grek. *liparεῖn*, förbliva, *liparós*, fet, smord, fslav. *lĭpĕti*, klibba vid, litau. *lipti*. Grundbetyd. är 'hänga el. klibba fast vid', varav 'stanna, förbliva'. Den yngre betyd. 'övergå till, börja vara' har sannol. utvecklats redan i mlty. — Roten är en labialutvidgning av *li* i ler, lim osv.; jfr klibba, kli, klister osv.

blixt, 1615, nybildning till ä. nsv. *blixta* (jfr ty. *blitz* av *blitzen*), en *t*-avledn. av fsv., ä. nsv. *blixa* (se följ.); i äldre tid i stället ljungeld.

blixtra, utan motsvarighet i fsv. el. andra språk; 1652, Sahlstedt 1773; avledn. på *-r* av ä. nsv. *blixta*, el. kanske egentl. **blixra*, avledn. av fsv., ä. nsv. *blixa* (med inskott av *-t* mellan *s* o. *r*); möjl. kommer dock *r* i *blixtra* från ä. nsv. sbst. *blixter* n., som kan vara en gammal bildning; även andra möjligheter äro tänkbara. Fsv. *blixa*, blinka, i ä. nsv. även 'blixtra', är en avledn. på *-s* av fsv. *blika*, vara synlig el. blottad, isl. *blika*, glänsa, o. alltså en parallellbildning av detta verb till no. *blikra*, glimta, blinka, o. fsv. *blikta*, blinka; av germ. **blik-*, lysa (se bleck, blek, blicka). Ty. *blitzen*, blixtra, av fhty. *blëcchazzen*, utgår från urgerm. **blekatjan* (jfr black 2).

block, fsv. *blook* (**blokker?*) = da. *blok*, mlty. *block*, fhty. *bloch* (ty. *block*); från germ. språk kommer fra. *bloc* (jfr blockad), varav eng. *block;* i sv. i flera betyd. lånord; väl avlägset besl. med balk, bjälke; jfr följ.

blockad, 1636 = ty. *blockade*, jfr ital. *bloccata*, till *bloccare*, motsv. fra. *bloquer*, hvars stam i sin tur har germ. ursprung (se block). I fråga om ändelsen jfr t. ex. barrikad.

blod, fsv. *blōþ* n., *blōdher* m. = isl. *blóð*, da. *blod*, got. *blōþ*, fsax. *blōd*, fhty. *bluot* (ty. *blut*), ags. *blód* (eng. *blood*); möjl. besl. med blomma (se d. o.). — Väcka ond el. ont blod, jfr da. *sætte ondt blod*, med motsv. i ty. o. fra., till väcka 2 (fsv. *vækkia*, hugga, om vak, osv.), se d. o. Uttr. härrör från den gamla föreställningen om blodet såsom själsförmögenheternas o. temperamentets säte (jfr humör, åder): skämt blod ansågs vålla bitterhet i sinnet o. d. — Blodvite, fsv. *blōþvīte*, även *blōtvīte*, motsv. fda. *blothvite;* av A. Kock Sv. lm. X. 3: 1 f. tolkat såsom hörande till ett fsv. **þvīte* n., huggsår, besl. med ags. *þwítan*, avskära, sv. dial. *tveta*, hugga av, vartill även sv. ortnamnet Tveta (se d. o.).

blom, motsv. isl. *blóm*, se följ.

blomma, sbst., ä. nsv. (o. i viss betyd. stundon ännu) även *blom(m)e*, fsv. *blōma* f. o. *blōme* m., motsv. isl. *blómi*, da. *blomme*, got. *blōma*, fsax. *blōmo*, fhty. *bluomo* o. *bluoma* (ty. *bluhme*), ags. *blóma* i annan betyd. (eng. *bloom* från nord. spr.); en *m*-avledn. till ie. roten *bhlō* i ags. *blówan* (eng. *blow*), blomma, blomstra, fhty. *bluot* (ty. *blüte*, egentl. plur.), blomma, blomstring, samt i den utvidgade formen *bhlōs* i ags. *blóstm(a)* (eng. *blossom*) o. lat. *flōs*, genit. *flōris* (varav ffra. *flour*, varav fra. *fleur* o. eng. *flower;* se flora); sannol. besl. med blad, blåsa o. väl även blod. — Barn och blomma, redan i fsv. tid, där blomma egentl. är liktydigt med barn (ungefär: blomstrande barnskara) o. tillkommit med anledning av bokstavsrimmet. — Härtill vb. blomma, fsv. *blōmas*, motsv. lty. *blomen* osv. — Blomkål, 1643 = da. *blomkaal*, ty. *blumenkohl*, översättning av ital. *cavoli fiore* (fra. *chou-fleur*, eng. *cauli-flower*); se flor 2 o. kål.

blomster = fsv. = isl. *blómstr* n., snarast avledn. av fsv. vb. *blōmas* = isl. *blómask;* jfr med avs. på bildningen blaster.

blond, o. 1720, jfr ty. o. eng. *blond*, från fra. *blond*, av ffra. *blund*, väl i sin tur av germ. **blund-*, liksom blunda avljudsform till blind; enl. somliga dock ursprungl. romanskt, men utan tillfredsställande tolkningsförslag. — Härtill: blondin, 1810, från fra. *blondine*.

bloss, ä. nsv. stundom *blås*, fsv. *blus(s)*, *blos(s)*, motsv. da. *blus* ds., holl. *blos*, rodnad, jfr *j*-avledn. isl. *blys;* åtm. i vissa betyd. bildat av blossa; se d. o.

blossa, Spegel 1685: *bloss-*, fsv. *blusa*, motsv. da. *blusse*, mlty. *blosen*, jfr eng.

blush (av **blysian*); av germ. *blus-*, i avljudsförh. till bläs, se d. o.

blota = fsv. *blōta* = isl. *blóta* ds., got. *blôtan* dyrka, tillbedja, ags. *blótan*, fhty. *bluozan*, offra, jfr de från nord. språk lånade lapska *luottat*, sjunga, o. finska *luote*, trollsång, besvärjelse, det senare motsv. sv. blot, isl. *blót;* snarast med grundbetydelsen 'åkalla med besvärjelser el. offer' o. sannol. besl. med lat. *flāmen*, offerpräst, (av **bhlādmen* el. **bhlādsmen*).

blott, adj. i t. ex. blott o. bar, fsv. *blot(t)er*, motsv. da. *blot*, sannol. lån från mlty. *blôt*, av germ. **blauta-*, alltså etymologiskt identiskt med det inhemska blöt. Med avs. på ljudförhållandena jfr ä. nsv. *grott*, stor, från mlty. *grôt*. Jfr Sahlgren Spr. o. st. 16: 132. — Härtill: blott, adv., 1600-t., jfr da. *blot*, snarast i anslutning till ty. *bloss*, bara, blott.

bluffa, o. 1900, från eng. *bluff*, motsv. lty. *bluffen*, förbrylla, jfr mlty. *vorbluffen* (se förbluffa). — Härtill: bluff, sbst., o. 1900, av eng. *bluff*.

blunda = fsv. = isl. *blunda*, da. *blunde;* besl. med blind, blända, jfr även blanda, blond, vilket senare, därest det ursprungl. är germanskt, uppvisar samma avljudsstadium som blunda.

1. **blunder,** blund, t. ex. *Här är bäddadt, tag en blunder!* Gluntarne. = no.; väl till fsv., ä. nsv. *blundra*, blunda, *r*-avledning till blunda.

2. **blunder,** äldst (1837) med eng. plur.-form på *-s*, från eng. *blunder*, till stammen i blunda.

blus, 1822 = ty. *bluse*, av fra. *blouse;* dunkelt.

bly, fsv. *blȳ* = isl. *blý*, da. *bly*, mlty. *blî*, fhty. *blîo* (ty. *blei*), av germ. **blīwa*. — Snarast, med Persson Wurzelerw. ss. 109, 173, en *w*-avledn. av ie. roten *bhlī*, glänsa (se blid), i avljudsförh. till litau. *blaivýtis*, bliva ljus el. klar; alltså kanske urspr. ett substantiverat färgadjektiv, på långt håll besl. med blå (jfr under tenn). Ordet kan i nord. spr. vara ett gammalt kulturlån från grannfolken; jfr stål, tenn. — Enl. andra är emellertid det germ. ordet lånat från annat språk. — Om ett annat germ. ord för 'bly' se lod. — Jfr följ.

blyerts, 1637, väl ellips för blyertspenna 1668, till *blyerts* i betyd. 'blymalm, grafit', efter ty. *bleierz*, egentl. 'blymalm', till *blei*, bly, o. *erz*, malm, av fhty. *arizzi, aruz*, av germ. **arit-*, **arut-*, även ingående i det nu föråldrade sv. myntnamnet *örtug*.

blyg, fsv. *blūgher, blȳgher* = nisl. *bljúgr*, da. *bly* (o. *ublu*), mhty. *bliuc, blûc*, jfr fhty. adv. *blûgo*, blygt, av germ. **bleuʒa-*, **blūʒa-*, sannol. egentl. 'mjuk, blöt'; jfr litau. *blúkszti*, bliva slapp o. d.; avlägset besl. med blöt (av germ. **blauta-*). — Avledn.: blygas, fsv. *blȳgh(i)as*, motsv. isl. *blýgjask*, o. blygd, fsv. *blyghþ*, motsv. isl. *blygð* (åtm. det senare med gammal kort vokal).

blå, fsv. *blā* = isl. *blár*, da. *blaa*, mlty. *blâ(w)*, fhty. *blâo* (ty. *blau*), ags. *blâw;* från germ. spr.: fra. *bleu*, varav eng. *blue*, av germ. **blǣwa-;* möjl. trots olikheten i betyd. besl. med lat. *flāvus*, guldgul, blond (: blå = lat. *rāvus*, grå, grågul: grå); jfr om formutvecklingen (ie. *ēu* > lat. *āv*?) Hirt IF 37: 223 f., som dock anser orden obesläktade. Ordet betydde i äldre tid även: svart, blåsvart, kolmörk, t. ex. ä. nsv. *blåman* = fsv. *blāman*, neger, mor o. d. (se under neger), Gamla psalmbokens: *mörkret blå*, tillnamnet (*Harald*) *Blåtand* osv. — En sammanfattande o. gemensam beteckning för 'blå' saknas i de indoeur. språken. — Blånad fsv. *blānaþer*, hör närmast till fsv. inkoativet *blāna* = sv. blåna; jfr likbetyd. fsv. *blāne*, ä. nsv., sv. dial. o. ä. da. *blåne*. — Blått blod, 1891, motsv. i da., ty. o. eng., efter span. *sangre azul*, blått blod, betecknande de äldsta kastilianska släkterna, o. sannol. syftande därpå, att ådrorna hos dessa, som härstammade från germaner (goter osv.), företedde en mera blå färg än de mera mörkhyade landsmännens. — Blåstrumpa, 1842, motsv. da. *blaastrømpe*, ty. *blaustrumpf*, eng. *blue-stocking*, fra. *bas-bleu;* av omtvistat ursprung; kanske snarast från ett vitterhetssällskap i Venedig, 'Strumpsällskapet' (Società della calza), vilket bestod av både herrar o. damer.

blåkulla, 1500-t., ä. no. *blaakollen*, av

blå o. kulle; egentl. om platsen för häxornas möte med satan, jfr *Blåkulla*, berg vid Marstrand o. i Kalmarsund, y. fsv. *Blaakulla* 1400-t.; sedermera även om helvetet (jfr ä. nsv. *i heta Blåkulla*) o. använt i svordomar, vartill den unga Stockholmseufemismen *Blå porten*. Se förf. 1600-t:s sv. s. 47 f. o. Sahlgren Blåkulla o. blåkullafärderna (NoB 1915, s. 100 f.).

blånor, Spegel 1712; Lex. Linc. 1640: *blåner* (ännu SAOL 1874), Dalins Arg. 1734: *blånar* (ännu t. ex. 1834); sv. dial. *blån*, plur. *blånar*, fsv. *blān*, plur. *blānar;* utvidgning av stammen i blår (se d. o.), möjl. med *n* från vissa *n*-stamsformer (se slån); jfr ty. dial. *blane*, grov linneväv.

blår, fsv. *blaar* plur., till en sing. *blā*, motsv. da. *blaar*, fhty. *blacha*, grov dräkt (ty. *blahe*, grov linneväv), av germ. stammen **blahw-;* möjl. besl. med blöja.

blåsa, vb., fsv. *blāsa* = isl. *blása*, got. *-blêsan*, mlty. *blâsen*, fhty. *blâsan* (ty. *blasen*), av en germ. rot *blæs-*, en utvidgning med *s* av den i fhty. *blâjan* (ty. *blähen*), ags. *blâwan* (eng. *blow*), lat. *flāre*, blåsa; jfr blad. Da. *blæse* har (liksom sv. dial. *bläsa* o. den fsv. biformen *blæsa*) *æ* efter *i*-omljudda presensformer. — Den gamla reduplicerade ipf.-formen *bles*, *bläs*, (= ty. *blies*) uppträder i ä. nsv. o. sv. dial. — Härtill: blåst, fsv. *blāster*, motsv. isl. *blástr* (se närmare bläster).

blåsa, sbst., 1538 = no. *blaasa*, väl från lty. el. ty. *blase*, motsv. mlty. *blâse*, fhty. *blâsa*, av stammen i blåsa, vb. besl. med bläddra 2.

1. **bläck**, se bleck.

2. **bläck**, till skrivning, i ä. nsv. ofta *bleck*, fsv. *blæk* = isl. *blek*, da. *blæk*, från ags. *blæc*, motsv. mlty. *black*, fhty. *blach:* egentligen substantiverat av ags. adj. *blæc*, svart (eng. *black*) = fhty. *blach;* möjl. besl. med black 2. Jfr got. *swartizl*, bläck, till svart, lat. *atramentum* ds. till *ater*, svart, o. grek. *mélan* ds. till *mélas*, svart. Av det grek. ordet är väl ags. *blæc* osv. en översättning (liksom även ir. *dub*, bläck, till *dub*, svart, m. fl.). Eng. *ink*, bläck, av ffra. *enque*, härrör liksom ty. dial. *inket* m. m. ytterst från grek. *éngkaustos*, inbränd. Om ty. *tinte* se tinktur. Samtliga dessa ord för 'bläck' kommo (såsom lån el. översättningar) till det nordligare Europa med kännedomen om den latinska skrivkonsten. — Bläckfisk, Lex. Linc. 1640, tidigare dock *blackfisk* B. Olai 1578, motsv. da. *blækfisk*, mlty. *blackvisch*, ty. *black-* o. *tintenfisch* osv., efter en i en behållare i djurets kropp befintlig bläcklik vätska. — Bläckhorn, Var. rer. 1538, med motsvar. i da., isl., ty. osv., till horn, med syftning på det ämne, varav bläckbehållare urspr. förfärdigades.

1. **bläcka**, även **blecka**, märka träd, 1618: *blekat*, sv. dial. *blek(k)a*, *bläkka*, *blika*, motsv. no. *blik(k)a* m. m., egentl. etymologiskt identiskt med isl. *blika*, skina (se black 2, blek, blik); alltså: göra att något skiner el. synes.

bläcka el. blecka, vulgärt: sup, dryckesgille; egentl.: bleckmått använt vid servering av brännvin, Blanche 1856, av sv. dial. *blecka*, mindre bleckmått, avledn. av bleck.

bläda, avblada, avverka, fsv. *blœdhia* (vartill blaster) = isl. *bleðja*, avledn. av blad. — I ä. nsv. även: bläddra.

1. **bläddra**, vb, 1700, väl av lty. *blädern*, jfr da. *bladre*, ty. *blättern;* avledn. av blad.

2. **bläddra**, sbst., blåsa, fsv. *blœdhra* = no. *blæra*, da. *blære*, ags. *blǽdre* (eng. *bladder*), av germ. **blæðriōn*, resp. **blaðriōn*, växlande med **blæðrōn* i fhty. *blâttara* (ty. *blatter*), o. **blaðrōn* i ä. nsv. *bladra* = isl. *blaðra*; avledn. med det ie. suffixet *-tr-* av roten i blåsa, lat. *flāre;* jfr även blemma.

blända, äldst, slutet av 1500-t., i sammans. *för-*; från mlty., ty. *blenden* = fhty. *blentan*, ags. *blendan*, av germ. **blandian*, kausativum till blind, med samma avljudsförh. som mellan döpa o. djup; jfr följ.

blände, 1839, från ty. *blende*, bländverk o. d., till *blenden*, blända; alltså egentl. 'blindmalm', syftande därpå att zinkbländet ehuru liknande blyglans ej innehåller bly.

blänga, o. 1750, motsv. no. *blengja*, väl besl. med sv. (dial.) *blingra*, blinka,

skimra; möjl. av en nasalerad form av roten i bliga.

blänka, Bib. 1541 (*blänkia*), = no. *blenkja*, från mlty., ty. *blenken* = ä. eng. *blenk*, av germ. **blankian*, avledn. av blank. Därjämte med den sekundära betyd. 'bedraga', egentl.: 'blända el. dyl.' = isl. *blekkja*, ags. *blencan*. — Förr även: blanka o. komma att glänsa.

bläs, vanl. vit fläck i pannan (m. m.) på djur, i sht hästar, t. ex. 1707; hanndjur, vanl. häst med bläs, o. 1805, jfr fsv. *blæsutter* = isl. *blesóttr*, bläsig = no. *bles*, av germ. *bles-;* i avljudsförh. till mhty. *blas*, skallig, egentl.: blank, ty. *blass*, blek, mlty. *blasenhingst*, häst med bläs, mlty. *blare*, bläsa som konamn (av germ. **blaz-*), o. mlty. *blesse*, ty. *blässe* (väl av **blasjō-*); slutligen da. *blis*, sydsv. dial. *bliss* med oklart *i*, samtliga avljudsformer till stammen *blus-* i bloss. Med avs. på betyd.-utvecklingen 'vit fläck' > 'häst (osv.) med dylik fläck' jfr en parallell under hjälmig, se även tupp. — Bläsa med samma betyd., o. 1700 = no. *blesa*, avledn. av föreg.

bläster, i ä. nsv. även: blåst o. smältugn, med biform *blåster*, jfr sv. dial. *bläster*, blåst, bläster, bildat till blåsa, med *ä* från biformen *bläsa* (jfr da. *blæse*), jfr isl. *blástr* (genit. *-st(r)ar*) samt ags. *blást*, *blæst*, fhty. *blâst;* avledn. är snarast *-tro-*, växlande med *-tu-*; möjl. föreligger här dock, på grund av ett finskt lånord, en *s*-stam: urgerm. **blæstes*, **blæstaz*.

blöd, möjl. delvis (åtm. i ä. nsv.) motsv. fsv. *blödher*, blödig, rädd = isl. *blauðr*, ä. da. *blød*, ags. *bléað*, motsv. mlty. *blôde*, fhty. *blôdi* (ty. *blöde*); av germ. **blauþu-*, **blauþia-* (**blauþa-*), med samma deklinationsväxling som i t. ex. blid, fast, sen, tunn el. fsv. *mōþer*, trött ~ ty. *müde* (se möda); egentl.: blöt, mjuk; av samma rot som blöt, men med annan avledning. I det nuvarande spr. dels: vek, känslosam, blödig, beroende på inflytande från da. *blød*, som i denna betyd. väsentligen utgår från *blöt;* o. dels: mjuk, lös, böjlig (fr. o. m. 1880-t., t. ex. Levertin, O. Hansson, M. Malling), i vilket fall det är en ren danism, efter da. *blød* = sv. blöt.. Det är sålunda mycket ovisst, om ordet i någon modern betyd. kan betraktas som fortsättning av fsv. *blödher*. — Härtill: blödig, fsv. *blödhogher*, även: rädd, försagd (så ännu på 1600-t.).

blöt, fsv. *blöter*, mjuk, svag, veklig, vek = isl. *blautr*, ungef. ds., da. *blød*, mjuk, mlty. *blôt* (varav sv. blott), utblottad, fattig, fhty. *blôz* (ty. *bloss*), ags. *bléat*, eländig, av germ. **blauta-* = ie. **bhlōudo-*, med avljudsformen isl. *blotna*, bliva blöt, besl. med grek. *phlydarós*, mjuk av fuktighet, osv., till grek. *phlýō*, flödar över, lat. *fluo;* jfr blöd. — Den nuv. huvudbetyd. 'våt, vattensjuk' uppträder vid mitten av 1600-t., förmedlad genom den av 'uppmjukad genom vatten', som ännu kvarlever i vissa anv. (om potatis m. m.); de gamla betyd. 'svag' o. 'blödig' äro numera föga brukliga. — Blöt i lägga i blöt o. d., y. fsv. osv., är vbalsbst. till blöta. — Blötna, vb, är en ombildning efter blöt av avljudsformen fsv. *blotna* = isl. Jfr med avs. på bildningen: lossna: lös, rodna: röd.

blöja, fsv. *blē(i)a*, *blō(i)a* = isl. *blǽia*, *blóia*, da. *ble*, väl av resp. urgerm. **blahwiōn* o. **blaƶwiōn*, sannol. besl. med blår.

1. **bo,** sbst., fsv. *bō*, boning (djurs)bo, egendom, boskap = isl. *bú*, da. *bo*, ags. *bú*, n. fhty. *bû* m. o. n. (ty. *bau* m.); till följ. Stundom i ortnamn, t. ex. fsv. *Brynolfsbo;* de nsv. ortnamnen på *-bo* ha dock mycket ofta annat ursprung; se bo 4 o. bod. — Bohag, husgeråd fsv. *bohagh*, egendom, i ä. nsv. stundom: hushåll = no. *buhag*, da. *bohave*, husgeråd, till fsv. *hagher*, ställning, fördel m. m., alltså egentl.: boets ställning; se f. ö. behaga o. höger. — Bolag, fsv. *bolagh*, egendomsgemenskap, bolag, bolagsordning = isl. *búlag*, (egendoms)gemenskap; till lägga; jfr sv. samlag osv. Da. *bolag* är ett ungt lån från sv. — Boskap, fsv. *bōskaper*, hushåll, egendom, bohag, boskap = no. *buskap*, boskap, fda. *boskap*, ds. som i fsv.; jfr fsv. *bō* o. isl. *bú* i betyd. 'boskap'; i båda fallen beroende på en inskränkning av grundbetyd., som är: det som

hör till boet el. egendomen; jfr -skap. — Bostad, se stad 1.

2. **bo**, vb, fsv. *bō*, *bōa*, bo, bebo, bereda m. m. = isl. *búa*, ds., da. *bo*, got. *bauan*, fsax., fhty. *bûan* (ty. *bauen*), ags. *búan*, bo, stundom: odla m. m.; starkt o. svagt böjt vb (jfr det urspr. redupl. isl. ipf. *bjó*, av **bebōw*, got. part. *bauans*, motsv. sv. redobogen; men got. ipf. *bauaida*, fsv. *bōþe* osv.) av omstridd germ. grundform; till den ie. roten *bhū*, *bheue*, i lat. *fui*, var, grek. *phýō*, avlar, frambringar (se fysik), sanskr. *bhū*, *bhávati*, vara, är, bliva, blir, även i slavo-balt., kelt. o. alban. spr.; vartill också: fhty. *biom*, jag är (ty. *bin*), ags. *béon*, vara (eng. *be*), vilka förenats till ett böjningssystem med de obesl. verben *wes-* (i ty. *gewesen*, sv. vara 1) o. *es-* (i ty. *ist*, sv. är 1). Jfr följ. ävensom bod, bol, bonad, bur, by, bygga. Om bostad se stad 1.

3. **Bo**, mansn., fsv. *Bō* = isl. *Búi*, egentl. samma ord som *-bo* i nabo = isl. *nábúi* ävensom åbo, nomen agentis till vb. bo; alltså egentl. tillnamn, som övergått till förnamn på samma sätt som det likbetydande fsv. *Bonde;* däremot ej, såsom stundom föreslagits, biform till fsv. personn. *Bove*. — Samma *-bo* ingår i följ.

4. **-bo**, innebyggare, i nabo (se d. o.), åbo m. fl., fsv. *bōe*, till vb. bo; se f. ö. föreg. Gen. plur. *bōa* av samma ord ingår också i en del häradsnamn, t. ex. Bråbo, av fsv. *Brābō(a)*, dvs. deras (bygd) som bo vid *Brā*, Bråviken (år 1358 dock *Brabodhum*), Sunnerbo, de i söder (se sunnan), Vedbo, de i skogen (se ved o. Tiveden), Östbo osv. I många fall utgår dock nsv. *-bo* i ortnamn från former av bod (se d. o.).

boa (orm), Linné m. fl. *boas*, av lat. *boa*, *boas;* dunkelt. — Härtill: boa, om ett slags skinnkrage för damer, 1827: *boar* plur.

bobba, ä. nsv. även *babba*, om gråsugga; *bubba*, 1762, om kackerlacka; jfr isl. *bobbi*, da. *bobbe*, eng. *bob;* ljudsymboliska el. hypokoristiska former av ett slag, som äro vanliga i ord med betyd. av något tjockt el. runt; ofta med *-bb-*, *-dd-* el. *-gg-* i stammen; se förf. Mediagem. s. 4.

bobin, från fra. *bobine;* dunkelt.

bock, fsv. *bokker*, *bukker* = isl. *bokkr*, da. *buk* (gumse; annars: *gedebuk*), mlty., ty. *bock*, ags. *bucc* (eng. *buck*); jfr iriska *bocc* o. fra. *bouc*. Antages vanl. vara ett indoeur. ord; enl. förf. Ark. 7: 172, av ie. **bughnó-* till böja, efter de böjda hornen; jfr t. ex. lock (hår-) av **lugnó-* till *lug*, böja. Emellertid talar åtskilligt för, att detta djurnamn liksom gäms är ett gammalt alpord av icke indoeuropeiskt ursprung, möjl. egentl. från Kaukasus, där liknande beteckningar för 'bock' förekomma; se Brøndal Substrater og laan s. 179 f. — I betyd. 'fel' lånat från ty. Användningen av bock i betyd. 'ställning' (t. ex. sågbock osv.), 1542, har motsvarigheter i de flesta europeiska språk; jfr västgötska *slipemarr* (: märr) om ställning för slipsten, ävensom fra. *chèvre*, get, sågbock, kran, *cheval*, häst, o. *chevalet*, sågbock, förr även även: trähäst; jfr även under kypert. — Hoppa, stå bock, med motsvarigheter i da., ty. m. fl.; förr även *springa* el. *leka bock* (t. ex. 1784). — Ett annat gammalt ord för 'bock' är isl. *hafr* = lat. *caper* osv. (se kaprifolium o. kapris).

bocka, fsv. *bokka*, *bukka* = da. *bukke*, från mlty. *bukken*, mholl. *bokken*, jfr mhty., ty. *bücken*, av germ. stammen **bukk-*, antingen av ie. **bhugn-* el. med intensivförlängning av stamkonsonanten, till buga osv. Bocka: ty. *bücken* = doppa: lty. *düppen*.

bod, fsv. *bōþ*, bod, hydda, skjul = da. *bod* (varifrån eng. *booth*), isl. *búð* (väl med *ū* från vb. *búa*), mlty. *bôde*, mhty. *buode* (ty. *bude*), av germ. **bōþō-*, avledn. av stammen i bo 2; jfr (med avljud) litau. *bùtas*, hus, o. fir. *both*, hydda; alltså ett ord gemensamt för den norra delen av det indoeur. området. — Ofta i ortnamn i ursprung pluralform, fsv. *Bodha*, *-bodha*, nu vanl. -bo (jfr Falsterbo), från början i betyd. 'hydda, skjul o. d.' (jfr sv. fäbod) om mera tillfälliga bostäder, som efter hand utvecklade sig till gårdar, t. ex. *Brattabodha*, nu Bratteb o Smål., *Bænabodha*,

nu Bännebo Dal., *Gullabodha*, nu Gullebo Smål., *Ingabodha*, nu Ingebo Vgtl., *Munkabodha* Ögtl. osv.; vanl. med ett personnamn i första leden; en jämförelsevis ung namntyp. Jfr Borås. — Om i ortnamn uppträdande -bo av annat ursprung se -bo 1 o. 4.

bodisko, skämts.: bodbetjänt; t. ex. Levertin, men åtm. (i talspr.) allmännare under närmast föreg. årtionden; med hänsyftning på disk, av familjen. *Bodisco*, närmast en på sin tid bekant medlem av den ryska beskickningen i Stockholm under Karl XIV Johans tid; se förf. Spr. o. st. 16: 68 f.

bodmeri, 1631 = da., från lty. *bodmerij* (= ty. *bodmerie*, fra. *bomerie*, eng. *bottomry*), avledn. av mlty. *bodemen*, låna på fartyg el. last, avledn. av *bodem(e)*, botten, särsk. på fartyg; se botten.

boer, från holl. *boer*, bonde (lån från lty. *bûr*) = holl. *buur*, granne; se bur 2.

boett, slutet av 1700-t., från fra. *boite*, dosa, ask (med äldre uttal), av ffra. *boiste* (ital. *busta*), av vlat. *buxida*, till grek. *pýksis*, (stam: *pyxid-*), dosa av buxbom, till *pýksos*, buxbom; se box, buxbom, bössa.

bofink, Var. rer. 1538: *boofinke* = da. *bogfinke*, från mlty. *bôkvink*, av *bók* (se bok 1) o. fink.

bofällig, se -fällig.

bog, fsv. *bōgher* = isl. *bógr*, da. *bov*, mlty. *bôch*, fhty. *buog* (ty. *bug*), ags. *bóg*, även: gren (eng. *bough*, gren); egentl. om övre delen av frambenet; av germ. **bōʒu-*, av ie. **bhāghu-* = grek. *pêkhys*, underarm, sanskr. *bāhu-*; i arm.: framben. I överförd bemärkelse om fartyg; jfr bolin o. se betyd.-analogier under låring. — Bogspröt, se under spröt.

boggivagn, ytterst av eng. *bogie;* dunkelt.

bogsera, Sahlstedt 1713, från lty. *bógséren*, holl. *boegseeren*, med anslutning till bog väl av portug. *puxar*, draga, släpa, av lat. *pulsāre*, stöta (se puls).

bohag, se bo 1.

bohem, slutet av 1800-t., från fra. *bohème*, sigenare, egentl. Böhmen el. bömare, i sin överförda betyd. av person, som för ett oregelbundet liv, efter Murgers Scènes de la vie de Bohème (1848); se bömare.

Bohus, äldre *Bahus*, av *Bagahus*, av fno. *bága-*, svag form till *bágr*, som är till förtret el. obehag, vars fsv. motsvarighet **bägher*, sv. dial. *båg*, tvär, ingår i fsv. *Baghæsund*, sedan *Bogesund* (nu Ulricehamn), o. i sv. sjön. Båven (jfr runsv. *i bagi*); besl. med fhty. *bâga*, kiv, strid (ie. **bhēgh-*) ~ fir. *bág*, kamp (ie. **bhāgh-* el. *-ō-*), osv.

1. **boj,** ankar-, förr även *boja*, y. fsv. *boij*, *boija*, liksom da. *boje*, *bøje* från mlty. *boie*, lty. *boi*, lån av ffra. *bouée*, väl germanskt lån (jfr fhty, *bouhhan*, motsv. sv. lånordet båk); enl. andra identiskt med boja.

2. **boj,** tygsort, 1624, liksom da. *boi* från ty. *boi*, av lty. *bai* el. holl. *baai*, lån från ä. fra. *baie* (motsv. fra. *boie*), av adj. *bai*, rödbrun, av lat. *badius*, kastanjebrun; alltså egentl.: brunt tyg; jfr ital. *bajetta*, vanl.: mörkbrun boj. — Därjämte ä. nsv. *baj* = da. *bai*, från lty. el. holl.

boja, fsv. *boia*, liksom da. *boje*, *bøje*, isl. *bója*, *beja*, från mlty. *boie*, lån från ffra. *boie*, av lat. *boja*, halsjärn, kanske med Solmsen KZ 37: 24 egentl. fem. till folkslagsnamnet *boii* (se bömare); alltså: den bojiska o. sålunda syftande på ett bland bojerna övligt bruk.

bojar, 1618, motsv. ä. nsv., fsv. *bajor*, ett slaviskt ord, ry. *bojarin*, plur. *bojare;* allmänt tolkat som lån från turk. *bajar*, magnat; sannol. felaktigt, alldenstund en form med *-l-*, *boljarin*, enl. Brückner Zfvergl. Sprachf. 48: 175, uppträder tre århundraden tidigare än *bojarin*. Möjl. är i stället det turkiska ordet lånat från slaviskan.

bojert el. **bojort,** ett förr brukligt mindre fartyg (smack), 1533, från mlty. *bojert*, av mholl. *boyer*, avledn. av mholl. *boyen*, på ett skeppsbord anbringa en över däcket uppskjutande bordläggning: bojerten var i för o. akter försedd med en sådan.

bojkott, från eng. *boykott;* efter namnet på en år 1880 »bojkottad» irländsk godsförvaltare.

bojskaut, 1909 (*boy-scouts* plur.), från eng. *boy scout*, av *boy*, gosse, o. *scout*, spejare, av ffra. *escoute*, avledn. av ffra.

escouter (motsv. fra. *écouter*), lyssna, av lat. *auscultare* (i auskultera).

1. **bok,** trädnamn, fsv. *bōk* (*bök*) = isl. *bók*, da. *bøg* (med ø från plur. el. från kollekt. böke), ags. *bóc-*, jfr mlty. *bôke*, fhty. *buohha* (ty. *buche*) o., med *i*-avledning, lty. *bōke*, ags. *béce* (eng. *beech*); motsv. lat. *fāgus*, bok, grek. *phēgós*, ett slags ek, möjl. också 'kastanj' (med avs. på betyd.-växlingen jfr under lind); vanl. fört samman med grek. *phageîn*, äta (jfr sarkofag); i så fall: träd med ätlig frukt. — Om Bartholomaes av somliga godtagna, men säkerl. felaktiga sammanställning med kurd. *bûz*, alm, o. flera andra indoeur. ord av *u*-serien se Schrader ZfdW 11: 4; jfr senare Bartholomae IF 31: 36 n. 2 o. Schrader Reallex.[2] s. 171. — Slav. *buk-*, bok, bokstav, från germ. spr.; jfr senast Brückner KZ 46: 195. — Härtill kollekt. böke = fsv. = isl. *bǿki* osv., av germ. **bōkia-*. — Om ett annat svenskt ord för 'bok' se Hestra.

2. **bok,** (läse- o. d.), fsv. *bōk* f. = isl. *bók*, f., da. *bog*, got. *bôkôs* plur., brev, bok, ags. *bóc* f. (eng. *book*), men fsax. *bôk*, fhty. *buoh* (ty. *buch*) n.; samma ord som föreg.; egentl.: stycke bokträ, varpå runor ristades; jfr Taciti framställning i Germ. kap. 10 om de märken (*notæ*), varmed hos germanerna vid lottning o. d. de pinnar förseddes, som skurits från 'ett ätliga frukter bärande träd' (*arbori frugiferæ*), varmed vid denna tid knappast vanliga fruktträd utan snarast bok (el. ek) åsyftats; jfr även bokstav. — Boklåda, 1617 = da. *boglade*, efter ty. *buchladen;* se f. ö. låda 1.

boka, (malm), 1638, från mlty. *boken* = det inhemska no. *boka*, slå mjuk, gräva, rota, ty. *pochen;* avljudsformer till isl. *bauka* = sv. böka.

boken, halvskämd, 1731, motsv. no. *bøken*, halvtorr; väl i avljudsförh. till baka (jfr grek. *phôgo*, steker) o. betydande 'uppvärmd' el. dyl. — Härav vb. bokna = no.

bokstav, fsv. *bōkstaver* = isl. *bókstafr*, fsax. *bôkstaf*, fhty. *buohstab* (ty. *buchstabe*), ags. *bócstæf;* av stav i betyd. vertikalt runstreck, runa, sedermera i sammans. med bok använt om de latinska bokstäverna; se bok 2 o. stav.

bol, i sv. dial. även: bo för djur = fsv. = isl. *ból;* avledn. av stammen i vb. bo; möjl. ursprungl. dels 1: germ. **bōþla-*, motsv. fsax. *bôdlôs* plur., mholl. *boedel*, egendom, bo, jfr även ags. *bold* (av germ. **buþla-* el. med förkortning av stamvokalen), motsv. litau. *buklas*, bl. a. liggplats för djur (av ie. **bhutlo-*), tjeck. *bydlo*, boning, hjord (av ie. **bhūdhlo-*); dels 2: germ. **bōla-*, av samma stam som grek. *phōleós*, bo för djur. Härtill avledn. fsv. *bōle*, som ingår i bl. a. hybble, Nibble, Tibble (se d. o.) samt Nöbbelöv (se under -lev). — I den kamerala betyd. 'boställe' här i sv. bol också en form uppgått, som utvecklats ur fsv. *borþ* (liksom stel av *stirþer* osv.); jfr sv. klockarebord osv.

bola, Bib. 1541 = da. *bule*, från mlty. *bôlen* = ty. *buhlen;* avledn. av mlty. *bôle* m. o. f., frände, älskare, älskarinna, väl snarast ett barnord av samma art som ty. *bube* (se bov), *base* o. a.

bolag, se bo 1.

bolde, fsv., no. *bolde* = fda. *bulde*, av urnord. **bulÐan-* el. möjl. **buliþan-* (jfr Sandström Sv. lm. Bih. 6. 3: 36), besl. med böld.

bolin, fsv. *boghlina*, motsv. da. *bov-*, *bugline*, ty. *bulein(e)*, eng. *bowline* (möjl. från nord.), fra. *bouline*, ital. (osv.) *bolina;* av dunkelt ursprung: i alla händelser i germ. spr. anslutet till bog o. lina.

boll, fsv. *balder*, *bolder* (stam: *ball-*), motsv. isl. *bǫllr*, da. *bold*, av germ. **ballu-*, jfr fhty. *ballo* (ty. *ball*) m. m., varav fra. *balle* (> eng. *ball*), av germ. **ballan-*; möjl. ursprungl. (genom analogibildning o. kontamination) ur en gemensam *n*-stam (jfr brunn, fläck, läpp, osv.); i avljudsförh. till bulle, till ie. roten *bhel*, svälla o. d., i bolma m. fl. — Samma ord är sv. dial. *ball*, testikel, isl. *bǫllr*, med avledn. ags. *bealloc* (eng. *balloc*), i avljudsförh. till grek. *phallós*, manslem. — Jfr fotabjället under fot.

Bollebygd, Bollnäs, se båld.

bolma, ett 1800-talsord, i sv. dial. även: ryka starkt, svälla av hemlig vrede, av *bolm-* i sv. dial. *bolmstark*, mycket stark, *bolmstor*, mycket stor, o. sjönamnet Bolmen (se d. o.), jfr no.

bylma, se bister ut, av germ. stammen **bulg̃m-* (jfr under bolster) el. **bulm-*, en *m*-bildning ytterst av roten i bolde, bål(stor) m. fl.; se boll.

Bolmen, sjö i Smål., egentl.: storsjön, jfr sv. dial. *bolmstark* osv. (se bolma). Härtill: Bolmsö = fsv., ävensom (närmast till det forna namnet på *Bolmån*) Bölminge. Jfr förf. Sjön. 1: 64 f., Ortn. på *-inge* s. 244. — På Bolmsö o. Bolmen syftar sannol. det i Hervararsagan osv. omtalade *Bolm*, där Angantyr bodde; se litteraturen hos Schütte Ark. 36: 27.

bolmört, 1638, jfr fsv. *bölmeyrt*, ävensom *bulma* (*-ö-*), ä. nsv. *bolma* ds., motsv. da. *bulmeurt*, ä. da. *bulnurt*, *bølme*, besl. med ty. dial. *bilme*, ags. *beolone*, fhty. *bilisa*, ty. *bilsenkraut*, ryska *belena* osv., av obekant härledning.

bolschevik, 1917, av ryska *bol'ševik*, avledn. av *bol'šij*, större, rotbesl. med grek. *bélteros*, bättre, o. sanskr. *bálīyans*, starkare; egentl.: medlem av den större fraktionen av det ryska socialdemokratiska partiet (= maximalist); i motsats till *men'ševik*, anhängare av minoritetspartiet (besl. med mindre) = minimalist.

bolster = fsv. = isl. *bolstr*, fhty. *bolstar*, (ty. *polster*), ags., eng. *bolster*, av germ. **bul(g̃)stra-*, till roten i fhty. *belgan*, vredgas, egentl.: svälla upp, o. i avljudsförh. till bälg (av **balgi-*) o. bulna; möjl. besl. med serb. *blazina* (av ä. **bolz-*), preuss. *balsinis*, kudde. Samma grundbetyd. av 'det uppsvällda' uppträder i puta, dyna.

1. **bom,** stång = fsv., da., från mlty. *bôm* = fsax. *bôm*, träd, fhty. *boum*, (ty. *baum*), ags. *béam* (eng. *beam*, bjälke), av västgerm. **bauma-;* förhållandet till got. *bagms* o. isl. *baðmr*, träd, är oklart; somliga antaga olika ursprung. — Samma lånord *bom*, träd, ingår i bomolja = fsv., från lty. *bômolje;* bomull = fsv., från lty. *bômwulle*, o. vidare i Lundbom osv. o. det efter dyl. familjenamn bildade dumbom; se även buxbom, sävenbom.

2. **bom,** i skjuta, slå bom, äldst belagt i den senare förb. Serenius 1741; motsv. da. *bom*, ljudhärmande ord, jfr t. ex. eng. *boom*, dåna, o. bomb.

Bomans flickor, skämts. om spelkort; efter A. Bomans kortfabrik i Stockholm (o. 1850).

bomb, 1675, av fra. *bombe*, till lat. *bombus*, från grek. *bómbos*, dovt ljud; ljudhärmande bildning (jfr bom 2). — Härtill: bombardera, av fra. *bombarder*, avledn. av ffra. *bombarde*, grov artilleripjes.

bombasin el. **bombasäng,** under formen *bomesij* redan 1566, i ä. sv. även *bomsiden* med folketymologisk anslutning till siden, från fra. *bombasin*, till ett mlat. adj. *bombacinus*, en variant till lat. *bombycīnus*, avledn. av *bombyx*, av grek. *bómbyx*, silkesmask, silke, väl av österländskt ursprung; jfr bombast. — Ä. nsv. *bome(r)sin*, *bomsiden*, närmast från lty.

bombast, i nuvarande bildl. betyd. först uppvisat från Thorild, från ty. =, av eng. *bombast*, ett slags löst tyg, vadd, svulst, av ffra. *bombace* = ital. *bambagia*, bomull, till grek. **bómbax* (jfr mgrek. *bombákion* o. rumän. *bumbac*), en variant till *bómbyx;* se bombasin. Den överförda betyd. på grund av vaddens svällande form.

1. **bona,** om golv o. d., 1690, jämte da. *bone* från lty. *bônen*, glätta (ty. *bohnen*), motsv. holl. *boenen*, även: rengöra med vatten, ä. ty. o. ty. dial. *buenen*, *bühnen* m. m., med hett vatten rengöra m. m., eng. dial. *beene*, av västgerm. **bônian*, etymologiskt identiskt med det inhemska sv. dial. *böna*, med eld el. ånga uppmjuka, badda, vartill avledn. da. *bønse*. Grundbetyd. sannol.: impregnera o. d. Ordet kan sålunda ej, som vanl. skett, förbindas med sanskr. *bhānú-*, ljus, grek. *phainō*, glänser, osv.; ags. *gebóned*, som brukar översättas med 'polerad', är till sin betyd. oklart; snarast emellertid 'utsirad, utsmyckad'. Ljunggren Sv. lm. 1905, s. 80.

2. **bona om,** o. 1730; snarast bildat till bonad efter mönstret av fägnad: fägna: osv.

bonad, fsv. *bōnaþer* = isl. *búnaðr*, bildat till vb. bo, isl. *búa* i betyd. 'bereda, göra i ordning'.

bonde = fsv.: bofast man, jordägare, husbonde, äkta man = da. = isl. *bónde*,

pres.-participbildning till bo 2; sidoform till fsv. *bōande*, isl. *búandi*.

bonjour, 1803: *bonschiur* (i en bouppteckning); jfr Envallsson 1801: *bonjour rock;* från ty. *bonjour* o. *bonjourrock;* ej i fra.; till fra. *bonjour*, god dag; alltså egentl.: goddag-rock, syftande på plaggets användning vid förmiddagsbesök (benämnes på 1820-t. någon gång även 'morgonrock'). — Av J. M. Bergman Valda sm. skr. s. 339 (1858, 1876) föreslås att utbyta ordet mot *helrock*.

bord, fsv. *borþ*, bräde, planka, skeppsbord, matbord = isl. *borð*, da., fsax., ags. *bord* (eng. *board*), fhty. *bort* (ty. *bord*, rand, skeppsbord, med *d* från lty.), jfr got. *fotu-baúrþ*, pall. Vanl. betraktat som två skilda ord: 1. bräde, av bräder förfärdigat ting, bord (som möbel): germ. **burða-* (jfr bordell), i avljudsförh. till bräde. 2. kant, rand: germ. **burðael.* möjl. **burzda-*, i avljudsförh. till bard 2 (jfr brodera, bård); härtill: fno. *Bordhœrne*, nu Bullaren, härad i Bohusl., alltså egentl.: stränderna (kring Bullaresjön). Häremot dock Sperber WuS 6: 45, som framhåller, att betyd. 'rand, kant' kunnat uppstå ur den av 'bräde' under den tid, då på skeppet endast den övre kanten bestod av bräder o. det övriga utgjordes av den urholkade trästammen. — Betyd. 'matbord' har utvecklats ur den av '(mat)bräda, träfat': i äldre tider hade var o. en sitt särskilda lilla bord (se t. ex. Tacitus Germ. kap. 22): jfr att isl. *bjóðr*, got. *biuþs* o. isl. *skutill* (= ty. *schüssel*) beteckna både 'bord' o. 'fat'; se under disk. — Jfr även under bol (slutet).

bordell, Grubb 1665 = ty., av fra. *bordel*, egentl.: koja, dimin. av *borde*, litet hus av bräder, i sin tur av germ. urspr.: till germ. *borð-*, bräde, varom se föreg. Eng. *brothel* är i huvudsak inhemskt: till *brothel*, eländig varelse, vartill *brothelhouse*.

Bore, poetisk personifikation av nordanvinden o. vintern; egentl. av Rudbeck Atl. företagen ombildning av det västnord. mytiska namnet *Burr*, Odens fader, i anslutning till lat. *boreas*, av grek. *boréas*, nordanvind, av något oviss härledning, snarast av ie. *gᵘor-*, motsv. fslav. *gora*, berg, alltså: bergvind.

boren, fsv. *borin*, *burin*, part. pf. till bära i betyd. 'föda' (jfr barn); sannol. påverkat av mlty. *boren*, ty. *geboren*, född; jfr *buren* som egentl. partic. till verbet.

borg, fsv. *borgh* f., borg, stad = isl. *borg*, även: vall, mur, da. *borg*, got. *baúrgs*, stad, fsax., fhty., ty., ags. *burg* (*burh*), befästad plats, stad (eng. *borough*, *burgh*, köping), av omstridd härledning; snarast av en ieur. konsonantstam *bhṛgh*, motsv. fir. *bri* (genit. *brig*), berg, höjd (jfr Birgitta), o. sanskr. *bṛhánt-*, hög, i avljudsförh. till berg. Knappast, med betyd. 'värn', till bärga. Väl ej heller, med Brøndal Substrater og laan s. 133 f., ytterst av mlat. *burgus* (varav ital. *borgo*, fra. *bourg*, köping), av grek. *pýrgos*, fästningstorn. Mot denna senare härledning resa sig vissa formella betänkligheter; å andra sidan bör dock framhållas, att *burgus* uppträder i ortnamn, som äro äldre än folkvandringstiden; möjligheten torde i alla händelböra tagas i övervägande. Annorlunda H. Jacobsohn Zfvergl. Sprachf. 48: 140: besl. med grek. *phrássein*, inhägna, kringgärda. — I den gamla betyd. 'försvarsverk (i sht å en höjd)' uppträder ordet i en del gamla sv. ortnamn från järnåldern, t. ex. Borg. Betyd. 'stad' har uppkommit därav, att städer ofta uppstodo kring befästa platser (Hälsingborg osv.).

borga, fsv. *borgha*, ansvara för, taga o. giva som lån = senisl. *borga*, gå i borgen för, da. *borge*, låna, mlty. *borgen*, ansvara för, fhty. *bor(a)gên*, taga sig i akt för, skona, mhty. *borgen*, även: gå i borgen för (ty. *borgen*, låna), ags. *borgian* (eng. *borrow*), låna; väl med grundbetyd. 'sörja för o. d.' i avljudsförh. till bärga, jfr fslav. *brĕga*, sörjer för; med samma betyd.-utveckling i lat. *cavēre* (jfr kaution). Jfr följ.

borgare, fsv. *borghare* = fno. *borgari*, da. *borger;* lån från mlty. *borgere*, stadsbo = fhty. *burgâri* (ty. *bürger*); väl egentl. såsom ags. *burgware* sammansatt med ett ord, besl. med isl. *-veri* (av **warjan-*) i *skipveri*, tillhörande besättningen på ett skepp, *rómverjar* (plur.), romare, osv. o. lat. germ. *-varii* i folknamn.

borgen, fsv. *borghæn* (med försvagn. av *a*-), *borghan* = isl. *borgan*, da. *borgen;* vbalsbst. till borga.

borgenär, 1678, bildat av föreg. i anslutning till gäldenär.

borgis, boktr., 1880-t., från ty. *borgis*, av fra. *bourgeois* (= sv.), egentl.: borgare.

borgmästare, fsv. *borghamæstare* (jämte *borghara*-), lån från mlty. *borgemêster* (jämte *borger*-), egentl.: stadens styresman.

boricka, 1751, från fra. *bourrique*, jfr span. *burro*, åsna.

bornera, fradga sig, C. F. Dahlgren 1821, jfr holl. *borneeren*, egentl.: blanda vin med mineralvatten (*bornwater*), till *born*, brunn (se d. o.).

bornerad, inskränkt, 1786 = ty. *borniert*, efter fra. *borné* ds., part. pf. till *borner*, begränsa, inskränka, avledn. av *borne*, gräns.

Bornholm, se Birgitta.

borr, o. 1580, med biformen *bår* (*boor* osv.) 1549 osv. (jfr förh. mellan boss o. ä. nsv. *bås*), motsv. da. *bor* n., lty. *bor* f., fhty. *bora* (ty. *bohr* jämte *bohrer*), ags. *bor;* jfr även fsv. *boriærn* o. näsborr; se följ.

borra, ä. nsv. även *båra*, fsv. *bora* = isl. *bora*, da. *bore*, lty. *boren*, fhty. *borôn* (ty. *bohren*), ags. *borian* (eng. *bore*), av germ. **burōn* = lat. *forāre* (jfr sv. perforera), borra, grek. *pharān*, plöja, jfr grek. *pháros*, plog.

borre = fsv., no., da.; (eng. *bur* väl från da. biformen *burre*), ty. dial. *borren*, växt av släktet Lappa, av germ. **burzan*-, till ie. roten *bhṛs*, vara borstig o. d., i sanskr. *bhṛšti*-, spets, o. i borst, borste, i avljudsförh. till barsk o. ty. *barsch*, abborre. Jfr abborre, kardborre.

borst, i ä. sv. även *börst*, ännu t. ex. Adlerbeth 1804, fsv. *borst*, *börst*, f. = isl. *burst*, da. *børst*, fhty. *borst*, *burst*, ags. *byrst* (med avledn. **brystl* > eng. *bristle*), av germ. **bursti-* = sanskr. *bhṛšti*-, spets; se föreg. o. följ. Ty. *borste* utgår från biformen fhty. *bursta* f. = fsax. — Dricka (supa) som en borstbindare, motsv. i da., efter ty. *saufen wie ein* el. *die bürstenbinder.* Skämtsam ombildning av ty. *bürsten*, *bürschten*, i betyd. 'dricka', väl egentl. liksom 'borsta strupen' o. sålunda ej, såsom stundom antages, besl. med *bursch*, student.

borste = fsv. = isl. *borsti*, no. *boste*, da. *børste*, av germ. **burstan-;* jämte germ. **burstiōn* = mhty., ty. *bürste* avledn. av borst; alltså: den med borst försedda.

borsyra, Berzelius 1825, efter ty. *borsäure*, till *borax*, av arabiskt ursprung.

bort, fsv. *bort* (*burt*, *brot*, *bröt*), motsv. isl. (*á*, *i*) *braut*, *brot*(*t*), *burt*, da. *bort*, o. **borta,** y. fsv. =, ä. fsv. *borto* m. m. motsv. isl. (*á*, *i*) *brautu*, *brottu*, *burtu*, da. *borte;* egentl. ack. o. dat. sing. av fsv. *bröt*, isl. *braut* f., väg, alltså: på el. i väg (jfr ty. *weg*, av mhty. *in wec*, eng. *away* av ags. *on weg*), i avljudsförh. till *bryta*, jfr fra. *route* (se route) av lat. *rupta* (*via*), bruten, röjd (väg). Ordet *braut* ingår i Ynglingakonungens Brautanunds namn.

borup, sista spelet, enl. en tradition efter en originell borgmästare *Borup* i Norrköping (dock ej upptagen å tillgängliga förteckningar från 1700-t.), känd för att gärna vara siste man på gästabud ('Nu går Borup'); enl. en annan efter en kronofogde el. häradshövding i Skåne med samma namn. Jfr Wallin: 'Går ej borup?', Wadman: 'min hatt borup är på kalasen', ävensom namnet å v. Brauns sista kalender *Borup.* Finns som familj- o. ortnamn i Danmark o. som ortnamn i Skåne.

Borås, stad i Vgtl., efter den ås, då kallad *Bo(d)aråsen* (nu Rydaåsen), på vilken staden grundlades; till bod. Noreen Spr. st. 3: 96.

bosch, från eng. *bosh*, i turkiskan, persiskan o. sigenarspråket. Jfr Elmquist Spr. o. st. 11: 28.

boskap, se bo 1.

boss, ä. nsv, o. sv. dial. ofta *bås* (jfr förhållandet mellan borr o. *bår*, *bor*), fsv. *bos* = no. *bos*, *bus* (jämte avledn. *bys*, no.-da. *bøs*), sv. dial. *busa*, *båsa*, lägerställe för hundar o. svin, dålig bädd no. *bosa*, ävensom sv. dial. *bössja*, *byssja* ds.; vanl. fört. till den germ. roten *bus*, svälla (se närmare buska o. buske); f. ö. med ganska osäkra anknytningar.

boston, spel, sl. av 1700-t., o. dans, 1906, från eng.-amerik., efter den amerikanska staden *Boston*, där enl. uppgift bostonspelet skall ha uppfunnits under engelsmännens belägring 1775—76.

bot, fsv. *bōt*, förbättring, gottgörelse, lapp på kläder = isl. *bót*, da. *bod*, got., fsax. *bôta*, fhty. *buoza* (ty. *busse*), ags. *bót* (eng. *boot*), egentl.: förbättring; i avljudsförh. till båta o. bättre. — Härav: böta, fsv. *bōta* = isl. *bóta*, got. *bôtjan*, osv., egentl.: förbättra; ävensom bota, fsv. *bōta*.

botanik, Artedi 1729, Linné 1731 (*-ique*) = ty. osv., ytterst till grek. adj. *botanikós*, avledn. av *botánē*, gräs, jfr *bóskō*, jag betar.

botten, fsv. *botn* = isl., fda. *botn* (da. *bund*); jfr ags. *botm* (eng. *bottom*) o. med egendomligt *d-* fsax. *bodom*, fhty. *bodam* (ty. *boden*), besl. med sanskr. *budhná-*, grek. *pythmḗn*, lat. *fundus* (av **bhud(h)no-;* se fond); möjl. samtliga av ie. **bhud(h)m(e)no-;* jfr bodmeri, burk, bytta o. följ.

Bottenhavet, Bottniska viken (t. ex. Dalin 1747), förr *Botn(en)*, till fsv. *botn* i betyd. 'vik' (jfr isl. *fjarðarbotn* ävensom förf. Sjön. 1: 118 f.); samma ord som föreg. Härtill Norr-, Väster- o. Österbotten.

bottfor, 1809: *bottforter*, av fra. *bottes fortes*, starka stövlar, av ffra. *bote* (varav isl. *bóti;* jfr fsv. *bōtskōr* av mlty. *bôtschô)*, mlat. *bot(t)a*, *buta*, se närmare bytta o. jfr följ.

bottin, Sthlms mode-journ. 1843, från fra. *bottine*, avledn. av fra. *botte*, stövel; se föreg.

bov, ä. nsv. även *bove*, ännu hos Spegel 1685, fsv. *bōve*, kanske även: tjänare, jämte ä. da. *bove* o. isl. *bófi* (tillnamn) från mlty. *bóve* = mhty. *buobe* (ty. *bube*); sannol. urspr. 'gosse', såsom i holl. o. ty.; egentl. barnord av samma slag som sv. dial. *babbe*, liten gosse, eng. *baby* o. d., vb. babbla osv.

boven- i sjötermer, 1691, från lty. *boven*, av fsax. *bi-oban*, jfr ags. *on b-ufan* (eng. *above*), upptill; se be-, pref., o. ovan, adv.

bovete, Var. rer. 1538, i ä. tid även *bog-* o. *bok-*, från mlty. *bôkwête*, av *bôk* (se bok 1) o. *wête* (se vete), jfr ty. *buchweizen:* frukterna likna bokollon och smaken påminner om vetets.

box, o. 1850, från eng. *box*, ask, låda, av ags. *box*, av lat. *buxem*, ack. till *buxis*, av grek. *pýksis* (med uttal av grek. *y* som *u*, jfr grotta o. krypta), vartill även bössa; jfr buxbom, boett.

boxas, Almqvist 1842, jfr Weste 1807 (i tilläggen): *boxa*, från eng. *box*, en bildning till ett verb. motsv. mlty. *boken*, slå, varav sv. boka (malm.).

bra, R. Foss 1621: *en braa herre*, Columbus 1678 m. fl.; i ä. sv. dock vanligast *braf* (*brav*), t. ex. *låt mig supa braf* Bellman o. (o. med hänvisning till *bra*) ännu Dalin 1850; förr ofta 'tapper', med adv. *braft* t. ex. 1681; jämte no. *bra*, da. *brav* från lty. *brav* = ty. *brav*, av fra. *brave*, tapper, hederlig = ital. *bravo* (se bravo); av ovisst ursprung.

bracka, nu vulg. i betyd. 'kälkborgare', 1748: *clappere Braccos*, i en skämtdikt av en Uppsalastudent (A. Engström Kryss o. landkänning), Wallenberg o. 1770, Weste 1807, egentl. = ä. nsv. *bracka*, byxa, Hels. 1587 = ä. da. *bracker* plur., snarast från lat. *bracca*, biform till *brāca*, byxa, vilket självt lånats från keltiskan, som väl i sin tur i mycket gammal tid fått ordet från germ. språk, där det motsvaras av fsv. *brōk*, isl. *brók* (plur. *brókr*), fsax. *brôk*, fhty. *bruoh* (ty. dial. *bruch*), ags. *bróc* (plur. *bréc*, bakdel, vartill eng. *breeches*, knäbyxor), väl i avljudsförh. till germ. vb. **brekan* = ty. *brechen*, bryta (se bräcka 1); alltså egentl.: det brutna, 'gren'. Om betyd. 'bakdel' är den äldsta, kunde man jämföra fra. *culotte*, byxa, till lat. *cūlus*, bl. a. 'bakdel' (fra. *cul*). — Som okvädinsord har väl uttrycket uppstått genom förkortning av äldre *skinnbracka* i samma betyd., t. ex. Ekeblad 1654 (*-brakorna*) o. Bellman Fredm. test. nr 209; tidigare i betyd. skinnbyxa (jfr mlty. *buckhose*, bockskinnsbyxa = byxa) o. syftar på tarvlig benbeklädnad. Urspr. tillhörande djäkne- o. studentspråket beror dock ordet kanske delvis på anslutning till lat. *braccati*, byxbärande, varmed romarna betecknade vissa folkstammar,

som i motsats till dem använda benkläder. Andra gamla ungefär likbetydande studentuttryck voro *skinnare*, *skavare* o. *bälghund*. Jfr *beckbyxa*, om sjömän.

[bracka, sv. dial., koja, se barack.]

bragd, fsv. *braghþ* n., konstfärdigt arbete (jfr nsv. fiskebragd, fiskredskap), konstgrepp, knep, med sammans. *ōghnabraghþ*, ögonkast, ögonblick = isl. *bragð* n., även: ändring, sätt, skick, utseende, no. *bragd* f., n., företag, bedrift, till fsv. *breghþa* (ipf. *brā*), förvandla, förebrå = isl. *bregða*, hastigt röra m. m., varom närmare bråss, förebrå, helbrägda. Grundbetyd.: hastig rörelse o. d. — Den nuvarande betyd. 'bedrift' synes ej ha kommit mera allmänt i bruk förrän o. 1800; jfr Weste 1807. Ordet förordas av S. Gagnerus 1770-t., se Östergren Spr. o. st. 8:140. O. v. Dalin har *bragdande*, bragd, o. *bragdas*, vara bragdrik. De äldre ordböckerna upptaga blott de från fsv. nedärvda betyd.

bragebägare, en i anslutning till namnet på den västnordiske skaldeguden *Brage* uppkommen efterbildning av isl. *bragarfull*, dvs. den ypperstes bägare (till *bragr*), särsk. om Tor (*Asabragr*), vid vars bägare löften avlades om stora bedrifter.

brak, Schroderus o. 1638, motsv. isl. *brak*, da. *brag* n., mlty. *brak* m. ds. o. *brak* n., brytande, mhty. *brach* m., brak, larm; jämte vb. braka, L. Petri 1555, i dial. även: brista o. d., isl. *braka*, da. *brage*, mlty. *braken*, braka. Åtminstone i huvudsak ett inhemskt ord, i avljudsförh. till germ. **brekan*, bryta (se bråka 1, 2 o. bräcka), o. besl. med lat. *frāgor*, brak, lat. *frango* (med presensbildande *n*), bryter, sanskr. *-bhraj*, brytande, osv.; egentl. ljudhärmande: beträffande betyd.-växlingen 'braka' o. 'bryta' jfr brista. Se f. ö. brakved.

brakteat, av lat. *bracteātus* (nummus), till lat. *bractea*, tunn metallplåt (varav mlty. *bratse*, lånat i fsv. *braz*, spänne, smycke), ä. nsv. *brådtz*, *brosse* m. m.

brakvatten, 1739, från lty. *brackwater*, till mlty. *brack*, holl. *brak*, saltaktig, om vatten, möjl. i avljudsförh. till mlty. *brôk*, sumpig äng, fhty. *bruok*, träsk (ty. *bruch*), ags. *bróc* (eng. *brook*), bäck.

brakved, Rhamnus frangula, fsv. *brakvidher*, jfr sv. dial. *brake*, *bråkbuske*, no. *brakall* i samma betyd. samt sv. dial. *brakar*, buskar, no. *brake*, enbuske, till brak, alltså växter som lätt bräckas med brakande ljud eller som spraka i elden. Jfr fsv. *braker*, bräcklig, o. brågon.

brakycefal, till grek. *brakhýs*, kort (besl. med lat. *brevis*, se brev), o. *kephalḗ*, huvud (se gavel), alltså egentl.: korthuvad.

bram- i bramsegel (*bramsel* 1689) osv., från lty. el. holl. *bram* ds., väl till fsv., da. *bram*, stål, prakt, alltså 'prakt- el. lyxsegel', jfr eng. *top-gallant*, bram-, snarast av *gallant*, ståtlig. — Fsv. (osv.) *bram*, stål, i nsv. någon gång som danism (t. ex. Levertin), jfr no. o. sv. dial. *brama*, brösta sig, hör samman med sv. dial. *bramla*, larma. Med avs. på betyd.-utvecklingen: larma > skryta, brösta sig > (i vissa fall) stål(a), prål(a) jfr brasa, braska, prakt, prunk, pråla, skryta, skräna (vard.), skrävla. — Stammen *bram-* kan stå i avljudsförh. till brumma.

braman el. **bramin,** jfr ty. *bramane*, *bramine*, från sanskr. *brahmā́*, besl. med isl. *bragr*, diktkonst.

brand, fsv. *brander*, brand o. brinnande trästycke = isl. *brandr*, da., mlty., eng. *brand*, av germ. **branda-*, till brinna. I de nord. språken ofta även: käpp, bjälke, väl egentl.: bränsle; i isl., ags., fhty. dessutom: svärd, sannol. efter dess glans. — Den nuvarande analogiska pluralformen *bränder* för äldre *brandar* (o. *brander*) uppträder hos Grubb 1685.

brandstod, fsv. *brandstuþ* = da. *brandstød*, till fsv. *stuþ*, stod, stöd, hjälp (se stödja); i nsv. *-ö-* genom sammanblandning med stod (i bildstod osv.), se närmare under stod.

bransch, o. 1740, från fra. *branche*, gren (varav eng. *branch*), i somliga romanska språk även: hand, tass; av lat. *branca*, tass o. d.

brant, adj., fsv. *branter*, ags. *brant* = sv. dial., ä. nsv. *bratt* (ofta i ort-

namn, Brattås o. d.), isl. *brattr*, da. *brat*, med *-nt-* assimilerat till *-tt-*, av germ. **branta-*, av ie. **bhrondo-* i lett. *brûds*, takås, i avljudsförh. till ie. **bhrend* i kymr. *brynd*, sbst., hög (av **bhrendo-*); jfr bringa 1, brink.

brasa, sbst., Arvidi 1651 (*-aa-*), Rudbeck Atl., jfr ä. nsv. *bras*, *braseld*, no. *bras*, sprakande eldbrasa; till vb. brasa, Spegel 1685, med biformer brassa = no. *brasa*, brinna, steka; jämte sv. dial. *bras(s)a*, braka, skryta, braska o. braska till en germ. stam. *bras-*, av ljudhärmande karaktär av samma slag som i brak; f. ö. inlånad i romanska spr.: span. *brasa*, glödande kol (jfr bresilja), fra. *embraser*, antända. Se f. ö. braska o. prassla.

brasilian, se bresilja.

braska, = fsv.: bullra, uppträda överdådigt = no. *braska*, da. *braske;* snarast lån från mlty. *bråschen*, braka, skrika, brösta sig, skryta; jfr fsv. o. da. *brask*, mlty. *brâsch;* till en rot med betyd. 'braka, larma' av ljudhärmande karaktär; besl. med brasa (jfr särsk. sv. dial.: braka) o. brista. Med avs. på betyd.-utvecklingen 'larma' > 'skryta' (> 'ståta') se paralleller under bram. — Enl. somliga forskare dock, åtminstone delvis, inhemskt; jfr Noreen Sv. etym. s. 9, Torp Etym. ordb. s. 36. — Litau. *braszkėti*, spraka. är sannol. en självständigt uppkommen ljudhärmande bildning. — Sidoform: isl. *brasta*, braska, skryta, mhty. *brast*, larm, skryt, ags. *brastlian*, spraka, knaka, osv.; se prassla.

1. **brassa**, vb., biform till brasa, se d. o.

2. **brassa**, slå på stort, t. ex. *pråla och brassa* 1582; från mlty. *brassen*, motsv. ty. *prassen;* sannol. besl. med föreg.

3. **brassa**, sjöt., 1698, från lty. *brassen*, av fra. *braser;* till **brass** = da. *bras*, från holl. *bras* (ty. *brasse*), från fra. *bras*, arm, av lat. *brachium*, arm, från grek. *brakhiōn;* f. ö. dunkelt.

bravo, Bellman, av ital. *bravo*, god, förträfflig, även använt som bifallsrop till en man (till flera: *bravi*, till en kvinna: *brava*); se bra.

braxen, sv. dial. även *brasen*, fsv. *braxn*, motsv. da. *brasen*, mlty. *brassen*, fhty. *brahsina* (ty. *brassen*), samt med *m*-avledn.: sv. dial., no. *brasma*, fsax. *bressemo*, mlty. *brassem*, *bresme*, varifrån fra. *bréme*, varav eng. *bream;* jfr fhty. *brahsa;* besl. med germ. **brehwan*, glänsa (isl. *brjá*), o. sålunda även med brås, förebrå; jfr med avs. på betyd. 'glänsande' fisknamnen id, löja m. fl.; se förf. Etym. Bemerk. s. IX. — Fsv. *braxn* bör möjl. på grund av formen betraktas som lån; jfr J. Sverdrup IF 35: 157. — Avljudsform: brosme. — Braxenpanka, jfr fsv. *panka* (blott som tillnamn); oklart.

breccia, geol., se bräsch.

bred, fsv. *brēþer* = isl. *breiðr*, da. *bred*, got. *braiþs*, fsax. *brêd*, fhty., ty. *breit*, ags. *brâd* (eng. *broad*), av germ. **braiða-;* möjl. till samma stam, utan uddljudande *s*, som sprida. — Härtill: bredd, fsv. *bred(d)* = isl. *breidd*, av germ. **braiðiþō*, bildat som t. ex. vidd: vid.

Breitholtz, familjen., se hult.

bresch, se bräsch.

bresilja, 1546: *bryxsilia*, 1552: *brixilia*, 1629: *bresilia* = no.-da. *brissel*, ä. da. *bresilie(n)*, från mlty. *bresilien(holt)*, motsv. mhty. *presilie*, eng., span. *brasil*, fra. *brésil*, osv.; av dunkelt ursprung: möjl. till span. *brasa*, glödande massa (av germ. härkomst, se brasa); ingår även i namnet Brasilien, färgämnets hemland; jfr det likbetydande färnbock (till stadsnamnet *Fernambuco* i Brasilien).

brev, fsv. *brēf* = isl. *bréf*, da. *brev*, fsax. *brêf*, ty. *brief* osv.; lån från senlat. *breve* n. med sedermera förlängt *e*; egentl.: kort (skriftlig anteckning), till lat. *brevis*, kort (jfr brakycefal). — Eng. har i stället *lettre*, av fra. *lettre*, av lat. *littera* (se litteratur).

1. **bricka**, Var. rer. 1538 = da. *brikke*, från mlty. *brikke*, varav även fra. *brique*, tegelsten (> eng. *brick;* se brikett); väl egentl.: 'något avbrutet', till germ. *brek-*, bryta, i bräcka.

2. **bricka**, vard., bröst, bringa, t. ex. Chronander 1649, U. Hiärne 1680, O. v. Dalin; nu nästan blott i finl. (t. ex. i Fänrik Ståls sägner) o. sv. dial.; bl. a. i uttr. vit i brickan o. d.; väl av äldre **brinka*, med *-nk-* till *-kk-* såsom i dricka; avledn. av bringa 1.

bridge, från eng. *bridge(whist)*.

bridong, 1776, från fra. *bridon*, till *bride*, betsel, av germ. ursprung, jfr ags. *brigdils*, tygel, töm (eng. *bridle*), till *bregdan* röra, svinga (eng. *bride*, fläta), fsax. *bregdan*, fläta osv. (se bråS).

brigad, 1656, från fra. *brigade* = ital. *brigata*, till *briga*, strid; jfr följ.

brigantin = fra., av ital. *brigantino*, sjörövarskepp, avledn. av *brigante*, fra. *brigand*, rövare, till ital. *briga* strid; jfr föreg. o. följ.

brigg, 1768 = da. *brig*, från eng. *brig*, varav även ty. *brigg*, lty. o. fra. *brick;* sannol. förkortning av brigantin (se föreg.).

brikett, 1880-t., från fra. *briquet*, avledn. av *brique*, tegelsten, egentl. germanskt; se bricka 1.

briljant, adj., 1747, o. **briljera,** 1744, från fra. *brillant*, *briller*, till beryll; jfr brillor.

brillor, 1540, äldst i överförd betyd. 'oreda, svek' o. i uttr. *sätta brillor på ngn* o. d., bedraga; från lty. *brill(e)* = ty. *brille*, ä. ty. *berille*, *barille*, från ital. *barelle*, glasögon, av lat. *beryllus*, se beryll o. förbrylla. — I ä. nsv. annars *ögnaglas* o. *glasögon*, t. ex. Spegel 1685.

[brind, sv. dial., älg, se under älg].

1. **bringa,** sbst., bröst, barm, Var. rer. 1538 = isl. *bringa*, da. *bringe;* jfr isl. *bringr*, kulle, o. sv. ortnamn på Bring-; sannol. med grundbetyd. av något framel. uppskjutande, av ie. **bhrenk-* i avljudsförh. till litau. *branks(z)óti*, skjuta fram (se Bråviken), växlande med **bhreng-* i brink o. **bhrend-* (*bhrond-*) i brant; jfr under barm (slutet). — Hör emellertid bröst till germ. roten *breus*, svälla o. d., kunde man dock tänka på en liknande härledning av bringa: litau. *brinkti*, svälla, kvälla fram.

2. **bringa,** vb, 1524 = da. *bringe*, från mlty. *bringen*, av fsax. *bringan* = fhty., ags. *bringan* (ty. *bringen*, eng. *bring*), got. *briggan;* med den allmänt västgerm avljudsformen **brangian* = fsax. *brengian*, ä. ty. *brengen* osv. (jfr vinda: vända), vartill sannol. ursprungl. det sedermera till bringa överförda ipf. got. *bráhta* (av **branht-*), ty. *brachte*, osv. Med motsvar. blott i kelt. spr.: kymr. *he-brwng*, föra fram, korn. *hem-bronk* (futurum). Jfr Fick[4] 2: 186 ävensom Brugmann IF 12: 154.

brink = fsv., da.; trol. lån från mlty. *brink*, backe, brädd = eng. (lån?); jfr det inhemska sv. dial. *bräkka* (*brikka*), fsv. *brækka* = isl. *brekka*, med *-kk-* av *-nk-* (jfr t. ex. blank ~ black), samt ä. da. *brink*, brant, av en ie. rot *bhreng* (jfr under bringa 1).

brinna = fsv., motsv. isl. *brinna* (sällsynt), got., fsax., fhty. *brinnan*, ags. *beornan* (eng. *burn*), snarast av en ie. stam **bhrenu* (med germ. assimilation av *nu* till *nn;* jfr under mindre o. rinna), av en (sannol. med presentiskt *u*) utvidgad form av **bhren-* i fsv. avljudsformen *bruni* (se brånad); avlägset besl. med lat. *fervēre*, sjuda (ie. **bheru-*). De germ. formerna med *-e-* (*-æ-*) med samma betyd. höra till bränna. Ifråga om uppkomsten av *nn* äro vinna o. kanske rinna att jämföra. — Se f. ö. brunn, brunst.

brio, o. 1800 (i lex.), av ital. *brio*, livlighet.

bris, Dalin 1850 = da., från lty. *bris(e)* = holl. *bries*, ä. eng. *brise*. Det germ. ordet uppges ofta vara lån från fra. *brise* = span. *brisa*. Snarare är förhållandet motsatt; jfr t. ex. östfris. *brisen*, bryta med buller; sannol. till en germ. ljudrot *bris* av samma slag som *brus* i brusa. Se Th. Braune ZfromPh. 30: 709 f. Neng. *breeze* är icke säkert etymol. identiskt med de nämnda germ. orden.

brissling, skarpsill, S. Ödmann 1785, norskt ord, från lty. *brétling* (ty. *breitling*); avledn. av bred.

brist, fsv. *brist* (jämte *bræst brust*, *brysl*), brist, försummelse, även: spricka, remna, motsv. da. *brist*, *brøst*, ä. da. *brest*, isl. *brestr*, m., fhty. *brest;* i avljudsförh. till mlty. *borst*, ags. *byrst;* av germ. **bresti-* resp. **brasti-*, *brusti-;* till brista såsom ty. *gebrechen*, brist, till germ. **brekan*, (i bräcka).

brista, fsv. *brista* jämte *bræsta* = isl. *bresta*, även: braka, ä. da. *breste*, da. *briste*, fsax., fhty. *brestan* (ty. *bersten*), ags. *berstan* (eng. *burst*); besl. med isl.

brasta, braka, mhty. *brast*, larm, skryt, ags. *brastlian*, knaka, spraka, o. mir. *brissim*, bryter (av *bhrst-*); till den ljudhärmande rot, som också ingår i brasa, braska; betr. betyd.-utvecklingen 'braka' o. 'bryta' jfr under brak. — **Bristfällig**, 1701: *bröstfälligh*, jfr 1677: *bröstfälligheet*, båda i handl. fr. Smål.; 1736: *bristfällig*; översättning av lty. *brockfällig* = ty. *bruchfällig*, egentl.: färdig att brytas el. brista (jfr brock, bråk 1); se f. ö. -fällig. Med avs. på *bröst-* jfr fsv. *brøst*, da. *brøst*.

brits, o. 1780, även *brit(s)ch*, t. ex. 1791, 1848, jämte no. *brisk*, da. *briks* från lty. *brits(ch)e*, *briske* = fhty. *britissa* (1000-t., Kluge ZfdW 1: 341), varav ty. *pritsche*, sovbänk, klappträ, (harlekins) träsvärd, färla; väl avledn. av fhty. *pret*, *bret*, bräde (se d. o.). En motsvarighet till ty. *pritsche* i betyd. 'färla, karbas' är ä. nsv. *britz* 15- o. 1600-t. — Enl. Bréal MSL 12: 8 däremot av fra. *briche*, en medeltidslek, där slag utdelades.

britt, från ty. *brite*, jfr eng. *briton*, lat. *britanni*, Cæsar, grek. *brettanoi*, av keltiskt ursprung.

brittsommar, sv. dial. *britmässesommar*, de ofta vackra dagarna omkr. 7 okt., den heliga Birgittas dag; i sv. dial. även *fattigmanssommar*, *grävlingssommar*; jfr indiansommar.

bro, fsv. *brō*, anlagd väg, bro, trappa (jfr sv. dial. o. sammans. nsv. förstugubro) = isl. *brú*, da. *bro*, av germ. **brōwō-*, avljudsform till brygga, sbst., o. forngall. *brīva* (av **bhrēu̯ā*); vanl., dock kanske med orätt, sammanställt med de till betyd. ganska avvikande bryn o. ir. *brú*, kant. — Betyd.: '(över sank mark) anlagd väg' kvarlever i vissa sv. dial. o. ingår i en mängd. sv. ortnamn. Jfr Sahlgren Uppl. fornm. tidskr. 26: 92 f.

brock, sjukd., ä. nsv. o. dial. *bråk* = da. *brok*; lån från ä. lty. *brok* = ty. *bruch*, egentl.: brytning, avljudsform till germ. **brekan*, bryta (se bräcka); jfr åderbrock. — Var. rer. 1538 har i st. *förbråkenheet*, till mlty. *vorbroken*, sönderbräckt.

brockfågel, 1880-t. (Sv. Nilsson) = da. *brokfugl*; från lty *bro(c)kvogel*, jämte *bra(c)k-*, ty. *brachvogel*, till lty. *bråke*, trädesåker, adj. *bråk*, i träde = ty. *brache*, *brach*, till germ. **brekan*, bryta, i bråk osv.), alltså: som uppehåller sig på trädesåkrar; i ty. även som namn på spoven (m. fl. fåglar), jfr ty. *heidenschnepfe*, storspov. Formerna med *-o-* bero väl på anslutning till mlty. *brôk*, träsk (se brakvatten).

brodd, ä. nsv. även *brudd*, fsv. *brodder* (*-u-*), brodd på hästsko, verktyg varmed hål hugges i järn = isl. *broddr*, pigg o. d., fda., nda. *brod*; med nordiskt *-dd-* av germ. *-zd-* (liksom t. ex. i gadd) = ags. *brord*, pigg, grodd, fhty. *brort*, bädd, kant, spets, av germ. **bruzða-* = ie. **bhr̥zdho-*; i avljudsförh. till **bhrezdho-* i brädd, till en rot *bhres*, skjuta fram o. d. Annorlunda H. Pedersen IF 5: 73 o. Walde KZ 34: 506, varom Persson Indog. Wortf. s. 24 (jfr s. 348). — Jfr brodera o. under bord.

broder, fsv. *brōþer* = isl. *bróðir*, da. *broder*, got. *brôþar*, fsax. *brôðar*, fhty. *bruoder*, (ty. *bruder*), ags *bróðor* (eng. *brother*), motsv. lat. *frāter* (jfr fraternisera), grek. *phrâtōr*, sanskr. *bhrâtar*, fornir. *bráthir*, fslav. *bratrŭ*, alltså ett allmänt indoeurop. ord, av **bhrā-tor-*, **bhrā-tr-*. Om avledningen *-tr-* se f. ö. under fader. Jfr brylling. — Bror (ä. broder) som benämning på en förtrogen vän förekom redan i början av 1500-t., t. ex. *käre* (*hærra*) *bror* (1504, 1505), efter ty. Bror- el. duskålarna kommo väl dock knappast i mera allmänt bruk förrän på 1600-t., likaledes efter tyskt mönster.

brodera, 1697 = da. *brodere*, ty. *brodieren*, från fra. *broder*. Vanl., men säkerl. med orätt tolkat som en på omställning beroende biform till *border*, kanta, som är en avledn. av *bord*, rand, fåll (lånat i sv. bård). Denna härledning omöjliggöres emellertid därav, att *broder* urspr. haft ett *s* i stammen (jfr part. *brozdé*, *brusdé* Marie de France ävensom provenç. *broidar*, eng. *embroider*). Ä. nsv. *bordera*, da. *bordere* utgå från holl. *bordeeren*, av ffra. *border* i betyd. 'brodera', som genom metates uppstått ur *broder* o. till formen sammansmält med *border*, kanta. Ä. da.

baldyre kommer från holl. *borduren*, till fra. subst. *brodure*. Se Brøndal NTfF 4 R 5: 49 f. Men även med denna Brøndals härledning bör fra. *broder* tolkas som ett germ. lån, jfr fsax. *brordôn*, fhty. *brortôn*, till **bruzda-* (= brodd), som kan vara en växelform med det **burzda-*, som i bord möjl. sammansmält med **burða-*.

brok, byxa, fsv. *brōk*, se bracka. Jfr uttr.: *make till broken*.

brokad, 1640, av spa. *brocado*, ital. *broccato*, egentl.: genomstucket, av den romanska stammen i brosch.

brokig, ombildn. av fsv. *brōkoter*, motsv. da. *broget;* jfr sv. *brök*, no. *brōk(a)*, brokigt djur, i sv. dial. även 'fläck'; av oviss härledning.

brom, av grek. *brómos*, stank; f. ö. dunkelt.

1. **broms,** insekt, 1640; jfr fsv. *brims* (> *bryms* > ä. nsv. *bröms*, t. ex. 1637) = isl., no. *brims*, ä. da. *brimse*, fsax. *brimissia*, fhty. *brimissa* (det i ordböcker upptagna ags. *brimse* finns ej enl. Kärre Nom. ag. in Old Engl. s. 41 n. 1), av germ. **bremisiō-;* från *brims* utgår även sv. dial. *brems*, liksom da. o. lty., ty. *bremse* från motsv. fornformer med *-i-*. Avljudsformer el. snarare ombildningar äro däremot ä. da. *bramse* o. mlty. *bromese*, ä. holl. *brumse*. Utan *s*-avledn.: fsax., fhty. *bremo*. Till en ljudhärmande ie. rot *bhrem* i fhty. *breman*, brumma; jfr de på likartat sätt uppkomna bi, humla, mygg m. fl. — Sv. broms är enl. Hesselman De korta vok. *i* o. *y* s. 179 utvecklat ur *bröms;* snarare föreligger väl här som i mlty. *bromese* osv. en ombildning efter ä. nsv., sv. dial. *bromma* jfr brumma (vilket senare brukas om bin, Lex. Linc. 1640). Formernas spridning i dial. förbjuder antagandet av utländsk påverkan. — Ett på likartat sätt uppkommet ljudhärmande ord för 'broms' är lett. *bimbals*.

2. **broms,** tekn., förr jämte *bröms* även: kapson på hästar; lån från mlty. *premese*, lty. *bromese*, *bröms*, kapson, o. ty. *bremse*, broms (varav även da. *bremse*); av omtvistat ursprung.

bronkit, 1830-40-t., till grek. *brónkhia*, luftrör, väl urbesl. med krage; se d. o.

brons, 1672, från fra. *bronze*, av ital. *bronzo*, senlat. *æs brundusīnum*, dvs. koppar från *Brundusium* (mgrek. *Brontêsion*), nu *Brindisi*, fordom med berömda bronsfabriker.

brosch, 1843, från fra. *broche*, jfr *broc*, spett, ital. *brocco*, spetsig pinne, *brocca*, plog, av lat. *brocc-* i *broccus*, med framstående tänder (väl kelt.); jfr följ. o. brokad.

broschyr, 1749, från fra. *brochure*, till *brocher*, sy, sticka; alltså: med nålar sammanhäftad skrift; till föreg.

brosk, ä. nsv. *brosk* Var. rer. 1538, fsv. **brosk*, jämte *brusk*, da. *brusk*, av germ. **bruska-*, avljudsform till isl. *brjósk*, av germ. **breuska-;* jfr sv. dial. *bruska*, knastra mellan tänderna, o. väl även fsv. *brösker*, isl. *breyskr*, bräcklig, skör (av germ. **brauski-*); antagl. till germ. roten *brus* (jfr brusa) el. *brut* (i bryta), i vilket senare fall *t* bortfallit framför *s*; med grundbetyd.: som krasar mellan tänderna. Ordet föres också till en ie. rot *bhreus*, svälla, i t. ex. mhty. *briustern*, svälla upp (se bröst). Jfr även Scheftelowitz IF 33: 168 f.

brosme, torskarten Brosmius vulgaris, lubb, 1881: *brosmen* (anv. som best. form, om fiske vid Färöarna), ungt lån från no. *brosma* ds. = isl.; avljudsform till sv. o. no. dial. *brasma*, braxen (se d. o.), till germ. roten *breh(w)*, glänsa; alltså efter den ljusa färgen liksom torskbeteckningarna blanksej, lyra, vitling. På färgen syftar också torsknamnet kolja. — Sedermera, t. ex. av Lilljeborg, brukat även om andra fiskar, såsom tånglake (*tångbrosme*) o. ålkussa (*ålbrosme*).

brott, ä. nsv. även *brutt*, t. ex. Girs, fsv. *brot*, *brut* = isl. *brot*, da. *brud*, jfr ags. *gebrot*, av germ. **bruta-*, avljudsform till bryta (ss. t. ex. skott till skjuta).

brottas, ä. nsv. *brotas*, *bråtas*, fsv. *brotas*, *brutas* ds.; avljudsform till bryta.

bruckla, bråka, varav sbst. bruckel, bråk, t. ex. Strindberg, från gat- o. förbrytarspr., väl till bråka.

brud, fsv. *brūþ* = isl. *brúðr*, da. *brud*,

got. *brûþs* (svärdotter), fsax. *brûd*, fhty. *brût* (ty. *braut*), ags. *brýd* (eng. *bride*), av germ. **brūði-*, nygift ung kvinna; jfr mhty. *briuten*, öva samlag; av mycket omstridd härledning; snarast motsv. lat. *Frūtis*, binamn till Venus; ie. **bhrūti-;* knappast däremot av ie. **mrūti-* o. besl. med litau. *martì*, brud, svärdotter (jfr mård). — Från germ. spr.: fra. *bru*, svärdotter. — Brudgum(me), fsv. *bruþgumi* = isl. *brúðgumi*, da. *brudgom*, fsax. *brûdigumo*, fhty. *brûtigomo* (ty. *bräutigam*), ags. *brýdguma* (eng. *bridegroom*, genom anslutning till *groom*, ung man). Till y. fsv. *gumme*, (gammal) man = isl. *gumi*, man, got., ags. *guma*, fhty. *gomo* = ä. lat. *hemo* (lat. *homo*), av ie. **ghm̥-*; vanl. fört till lat. *humus*, jord, osv. (se under human, kameleont), i så fall: jordinvånare. Jfr gumma. I got. i stället *brûþfaþs* (besl. med despot). — Brudsäta, fsv. *brūþsœta*, jfr fno. *seta*, ett slags tjänarinna; av samma germ. rot *set* som sitta.

1. **bruk**, sed; verk, fabrik o. d., fsv. *-brūk* (i *missbrūk*) = da. *brug* n., från lty. *brûk* m. = fhty. *brûh* (ty. *brauch*); till bruka. Betyd. 'verk, fabrik' har utvecklats på nordisk botten; den uppträder i sammans. *brukskarl* t. ex. år 1700.

2. **bruk** i murbruk o. d., väl samma ord som föreg.; möjl. dock = isl. *brúk*, hop, massa, av annat, dock ovisst ursprung.

bruka = fsv. = da. *bruge*, från mlty. *brûken*, av fsax. *brûkan* = fhty. *brûhhan* (ty. *brauchen*), ags. *brúcan;* jfr got. *brûkjan* (pret. *brûhta*); grundbetyd.: njuta, använda, i ty. även: behöva o. pläga; i sv. dessutom: bearbeta (om jord m. m.), av ie. **bhrug-* i lat. *fruor*, (stam: *frūg-*), njuter, *fructus* (se frukt).

brumma, Lex. Linc. 1640, ä. nsv. även *bromma*, t. ex. R. Foss 1621 (= sv. dial.); i formen *brumma* väl från mlty. *brummen* = ty.; i avljudsförh. till mlty. *brimmen* o. *brammen*, besl. med fhty. *breman;* se broms 1.

brun, fsv. *brūn* = isl. *brúnn*, da. *brun*, mlty., fhty. *brûn* (ty. *braun*), ags. *brún* (eng. *brown*); i de flesta fornspr. även: blank, glänsande; från germ. spr. inlånat i roman. o. balt. spr.; av ie. stammen **bhrū-n-* i grek. *phrȳnē*, padda, egentl. 'den bruna', tillie. roten *bhru* (se bäver); avlägset besl. med björn (ie. rot *bher*) o. med brinna; alltså egentl. 'med brandfärg', såsom det med samma *n*-suffix bildade grön egentl. 'med gräsfärg'.

Brunkeberg, Sthlm., fsv. *Brunkabœrgh*, efter marsken *Brunke* (J. von Brunkow), som här avrättades 1319.

brunn, fsv. *brunder* = isl. *brunnr*, da. *brønd*, av germ. **brunna-*, (liksom t. ex. knut, läpp) uppkommet ur synkoperade kasus av en *n*-stam **brunan-;* jfr got. *brunna*, fsax., fhty. *brunno* (ty. *brunnen*), källa, brunn, ags. *brunna*, *burna* (eng. *bourn*, bäck), enl. vanligt antagande av germ. **brunnan-*, genom sammansmältning av **brunan-* o. det synkoperade **brunn-* (i t. ex. gen. plur.); jfr dock Brugmann IF 37: 252; av en ie. rot med betyd. 'sjuda, koka', besl. med likbetydande grek. *phréār* (genit.-*ātos*, av ie. **bhrēu̯n-*) samt med brinna. — Jfr till betyd. fgutn. *sauþr*, brunn, osv., till sjuda.

brunst, i ä. nsv. 'brand', t. ex. P. J. Gothus 1595, 'begärelser, lidelser' Stiernhielm Herc., från lty. *brunst*, = ty. *brunst*, brand, parningsdrift, till brinna (jfr med avs. på bildningen gunst o. konst), jfr även mhty. *brunft*, parningsskrik, till brumma. I fråga om betyd.-utvecklingen jfr brånad.

brunte, smeknamnsbildning av brun av samma slag som t. ex. sv. dial. *mante*, liten gosse: *man*, ä. nsv. *ronte*, galt: *rone*, sv. dial. *konta*: *kona*, *kulta*: *kulla*, *Ante:* *Anders*, *Dante:* *Daniel*, *Jonte:* *Jon*, *Kalte:* *Karl*, *Svente:* *Sven*.

brusa, Bib. 1541, om havet = fsv.: fara fram, vara vild = da. *bruse*, från mlty. *brûsen*, brusa, skumma = mhty. (ty. *brausen*), av ljudhärmande ursprung (jfr brosk); i avljudsförh. till det inhemska no. *brusa*, utbreda sig, svälla. Jfr följ. o. rödbrusig. — Osäkert är däremot, om ordet bör, som skett, sammanhållas med ags. *brýsan*, krossa, lat. *frustum*, stycke, osv.

brushane, Linné 1731 = da.; jfr ty. *braushahn* (möjl. skandinaviskt), till föreg., med anledning av hannens yviga

halskrage, som han breder ut, då han slåss; jfr da. *bruse* i betyd. 'resa sig' (om hår) samt f. ö. sv. dial. *lurvhals, purrhyns*.

brutal, Sylvius 1671, av fra. *brutal*, till lat. *brūtus*, tung, dum, känslolös, djurisk; jfr brutto.

brutto, 1741, liksom så många andra handelstermer från ital. (jfr t. ex. netto, procent, prokura, saldo), av ital. *brutto*, egentl.: smutsig, rå, i motsats till netto, egentl.: ren; av lat. *brūtus* (se föreg.).

bry, vb., ä. nsv. även *bryda*, t. ex. 1665 (jämte *bryia*), o. 1710, motsv. no. *bry(a)*, da. *bryde*. Åtminstone i betyd. 'plåga, genera' 1675 lånat från lty. *brüen*, ä. *brüden*, driva el. gyckla med, bry, av mlty. *brûden* med betyd. 'driva otukt med' (avledn. av brud), varav den yngre betyd. är en förbleknad användning; från betyd. 'plåga, genera' låter den av 'bry sig om' osökt härleda sig; ett mellanstadium intager ett ex. från Rudbeck 1712: *Hwad detta . . skulle warit, haffwa dee Lärda mycket brytt sig om*, med huvudtonen på *brytt*; jfr härtill betyd.-utvecklingen av ty. *geheien*, egentl.: gifta sig. Sannolikt har även uttr. 'bry sin hjärna' o. d. (t. ex. Rudbeck 1689) utgått ur den av 'plåga sin hjärna'; knappast föreligger här en genom förmedling av da. *bryde*, bryta, uppkommen översättning av ty. *sich den kopf (zer)brechen*), jfr ä. eng. *to break one's brains* osv. Härtill sbst. bry, jfr huvudbry. Se E. Ljunggren Ark. 21: 163.

1. **brygga,** vb, fsv. *bryggia* = no., jfr isl. *brugga*, mlty. *brûwen*, fhty. *briuwan*, *brûwan* (ty. *brauen*), ags. *bréowan* (eng. *brew*); egentl. starkt vb, germ. **breuwan*, resp. *brūwan* (med nordiskt *gg*-inskott som i hugga), av en ie. rot *bh(e)ru*, avlägset besl. med bröd, brinna, brunn.

2. **brygga,** sbst., fsv. *bryggia*, brygga, bro = isl. *bryggja*, mlty. *brugge*, fhty. *brucca* (ty. *brücke*), av germ. **bruǯjōn*, jämte ags. *brycg* (eng. *bridge*) av **bruǯjō-*, med *g*-inskott av äldre **bruwjō-* el. möjl., med gammalt ǯ av *k*, av ie. **bru-k-iā;* i avljudsförh. till bro; se d. o. Jfr om ordet WuS 1: 189 (med osäker härledning).

brylling, nu vanl. 'fyrmänning', fsv. *bröþlunger* (jämte *bröþlunge*, *bryþlinge* m. m.), kusin på fädernet, farbroders son = ä. da. *brödling;* avledn. av broder (egentl. av **bröþ(r)ling-*); jfr fsv. *bröþrunger* = isl. *bróðrungr;* se även syssling (: syster).

brylå, 1852, någon gång även *brulot*, av fra. *brûlot*, till *brûler*, brinna (möjl. en blandform av germ. *bren-* i brinna o. ett latinskt ord (jfr lat. *comburere*); finns ej i da.

bryn, fsv. *brȳn*, kant, ögonbryn = da. *bryn*; egentl. plur. till fsv. *brūn* f. = isl. *brún* (plur. *brýnn*); *n*-utvidgning till ett urgammalt ie. ord **bhrū:* ags. *brú* (eng. *brow*), ögonbryn, sanskr. *bhrū* ds., grek. *ophrȳs*, även: kant, bergkam, fslav. *brŭvĭ*, litau. *bruvis*, ögonbryn. Betyd. 'kant, rand' anses av somliga för sekundär; snarast föreligger dock här ordets grundbetyd. Hit hör nog även litau. *briaunà*, kant, knivrygg m. m.; se senast utförligt v. d. Osten-Sacken IF 28: 139 f. F. ö. sannol. besl. med bro, brygga 2, men knappast med fsv. *brā* (osv.), ögonbryn (se baldersbrå).

bryna, vässa, Lex. Linc. 1640: partic. *brynt* = isl. *brýna*, no. *bryna*, da. *bryne*; väl av bryn, kant, alltså: förse med kant, sålunda samma ord som no. *bryna*, kanta kläder. Dock enl. Tamm o. Jessen NTfF 4 R 3: 97 egentl. = mhty. *brûnen*, *briunen*, göra brun el. glänsande, varav fra. *brunir*, polera, glätta, ital. *brunire* osv. (varifrån i sin tur mhty. *brûnieren*, lty. *brunêren*, sv. brunera); i så fall en avl. av brun (etymologiskt = sv. bryna, göra brun), en möjlighet, som icke utan vidare kan avvisas. Härtill: bryne, Var. rer. 1538: *liysbryne* = isl. *brýni*.

Bryngel, se Brynjolf.

brynja, från fornspr. upptaget ord, fsv., isl. *brynja* = got. *brunjô*, fhty. *brunna* (ty. *brünne*), ags. *byrne*; möjl. avlägset besl. med el. lånat från en avledn. till fir. *bruinne*, bröst (av **bhrondio-*), jfr ital. *panciera*, pansar, till *pancia*, mage. Ett minne av vikingatidens av järnringar sammanflätade brynjor synes kvarleva i no. *brynja* i betyd. av ett slags breda band med järnringar.

Brynjolf, mansn., fsv. *Bryniulver*, jämte Brynolf, fsv. (lat.) *Brynolphus*; med dialektisk övergång av *nj* > *ng*: Bryngel; till föreg. o. ulv.

brysk, från fra. *brusque*, av ital. *brusco*. Ordet har först under 1800-talets senare hälft slagit rot i språket; ännu o. 1840 betraktades det som ren franska; C. Pipers användning av ordet 1709 o. 1711 synes ha varit rent individuell o. tillfällig; se förf. Festskr. t. Sdw s. 230 f.

bryta = fsv. = isl. *brjóta*, da. *bryde*, urnord. *b(a)riutiþ* 3 p. sg. pres. (Stentofta), ags. *bréotan* ds., mhty. *briezen*, bryta ut; till en ie. rot *bhreud*, säkerligen av ljudhärmande upprinnelse o. liksom flera andra rötter på *bhr* med likartade betyd. (jfr bråk, braka, brista) urspr. betecknande ett brakande ljud. — Bryta staven över, motsv. i da. o. ty., från bruket att domaren efter dödsdomens avkunnande sönderbröt domarstaven över den skyldige till tecken att han utfört sitt värv.

brå(c)k, se brock.

bråd, fsv. *brāþer* = isl. *bráðr*, da. *brad*, ett speciellt nord. adj., egentl. 'het' o. besl. med fsv. *brāþ*, stek (se villebråd), *brædha*, smälta, ags. *bræd*, ånga, andedräkt (eng. *breath*), fhty. *brâdam*, även: hetta (ty. *brodem*) osv., avljudsformer till mlty. *brôdem*, ty. *brühen*, skålla m. m., ags. *bréd*, ruvning, yngel (eng. *brood*), fhty. *bruot* (ty. *brut*); avlägset besl. med brinna, brygga. Jfr brådbrasket, brådska. — Härtill adv. bråtт, bråttom = da. *brat*. — Med avs. på betyd.-utvecklingen 'het' till 'hastig osv.' jfr sv. (vard.) het på gröten el. fra. *tôt*, snart, av lat. *tostus*, bränd.

brådbrasket, av bråd o. ett fsv. **brazk*, biform till neutr. av fsv. **brazker*, bråd, grundord för brådska; jfr förf. Etym. Bemerk. s. V n. 1, Noreen Sv. etym. s. 9. Jfr västgötska (1830-t.) *i bråm braskom* Sv. lm. 1918, s. 58 (sista bokstaven dock osäker), *i brånn braskum* Sv. lm. 1906, s. 38, väl av fsv. **i bräþom braskom*. Biformen brådrasket Weste 1807 beror på anslutning till rask el. på dissimilation.

brådska, fsv. *bārzka* häftighet, av ett fsv. adj. **brāzker*, som väl ombildats (i anslutning till grundordet) av ett **brœzker* (äldre **brœþisker*), varav biformen fsv. *brœzka*; avledn. av bråd. Jfr föreg.

brågon, frukten av brakved, bråkbuske, Oedman Bohusl. 1746; egentl. ett västsvenskt ord; stundom även *brägon*; av stammen i brakved med dialektiskt *-g-* o. den i fruktnamn vanliga ändelsen *-on*.

1. **bråk,** brutet tal, 1633, från lty. *brok* = ty. *bruch*, egentl.: brytning, brott, i betyd. 'brutet tal' från 1400-t.; i avljudsförh. till germ. *brekan*, bryta (se bräcka 1); som matematisk term översättning av lat. *fractio* ds.

2. **bråk,** oväsen, 1771: *buller och bråk* = no. *braak*, till bråka 1.

1. **bråka,** väsnas o. d., Envallsson 1788: *träta och bråka* = nisl. *bráka*, no. *braaka*, da. *brage*, från mlty. *brāken*, braka o. d., av äldre *braken* (se braka). Enl. Seip 1: 58 dock snarast inhemskt, till en avljudsform med ie. *-ē-* (jfr lat. *frēgi*).

2. **bråka,** i uttr. bråka sin hjärna osv., t. ex. Swedberg 1709 = föreg.

3. **bråka,** om lin o. d., 1581, av fsv. **brāka*, från mlty. *brāken*, bryta (se bråka 1, 2), i avljudsförh. till *breken*, bryta (se bräcka). — Härtill: bråka, sbst., Lex. Linc. 1640, = mlty. *brāke*, av *brake*, jfr *brâák* Schroderus 1637 m. fl.

brånad, Serenius 1741, utvidgad (analogisk) form av ä. *bråna* Spegel 1712, *bråne* Lex. Linc. 1640, fsv. *bruni*, *broni* = isl. *bruni*, av urnord. **brunan-*, ett nomen actionis av svagaste avljudsstadiet germ. *brun* till roten i brinna; jfr spånad: fsv. *spuni*: spinna, ävensom ledsnad: ä. nsv. *ledsna* sbst., rodnad: ä. nsv. *rodna* sbst.

brås (på), fsv. *brā* = no. *braa*, av stammen i fsv. inf. *brā* (isl. *brá*) i *breghþa*, förvandla, förebrå = isl. *bregða*, hastigt röra, svänga, förebrå, bräs på m. m., fsax. *bregdan*, fläta, ags. *bregdan*, röra, svinga (eng. *bride*, fläta, jfr bridong), fhty. *brettan*, väva, draga, med presensbildande ie. *-dh*, av germ. roten *breh, brah, braz* i got. *brahw augins*, ögonblick (se baldersbrå), mhty. *brehen*, isl. *b(r)já*, glänsa, isl., sv. dial. *braga*, flamma, om norrsken; ie. rot *bhrek*

(*bhrekᵘ*), sannol. besl. med bjärt. I fråga om betydelseutvecklingen 'bräs på' av 'hastigt röra, svänga' jfr isl. *kippa i kyn* (kippa, hastigt rycka), ty. *nach einem schlagen*. Se f. ö. förebrå o. bragd, braxen, brosme.

bråspel, för uppvindande av ankare, 1640, ä. nsv. även *brådspel*, från lty. *brâtspil*, holl. *braadspil*, efter holl. *spil*, vindspel, ombildat av *braadspit*, egentl.: stekspett; se bråd; villebråd o. spett.

bråte, ä. nsv. även *brått*e (*-a*), t. ex. Girs, fsv. *brote* = isl. *broti*, i avljudsförh. till bryta (liksom båge, fsv. *boghi*, till got. *biugan* osv.); jfr brott.

Bråviken, fsv. *Brāvik*, till ett fsv. adj. **brār*, av germ. **branha-*, brant, hög, i avljudsförh. till **breng-* i isl. *bringr*, kulle (se bringa, sbst.); avlägsnare besl. med ä. da. *brank*, brant, o. brink; se förf. Sjön. 1: 72 f.

1. **bräcka,** bryta sönder, fsv. ipf. *brækte*, = da. *brække*, från mlty. *breken*, bryta = got. *brikan*, ags. *brekan* (eng. *break*), fhty. *brehhan* (ty. *brechen*), besl. med brak, bråk. Jfr avbräck. — Härtill bräcka, f., från mlty. *breke*, formellt identiskt med bräsch.

2. **bräcka,** (svagt) steka, Schroderus Com. 1639: *the steckte och bräckte* (sakerna), i ty. texten: *gebackenen, gepregelten*; möjl. av fsv. **brædhka*, till *brædha*, steka (se bråd, villebråd), el. snarare av föreg. verb i en överförd betyd. Märk att dalmålets form förutsätter ett **brækkia*!

bräcklig, fsv. *brækeliker*, från mlty. *brekelik*, till *breken*, bryta (se bräcka); jfr fsv. *brösker* ds. till en rot med betyd. 'bryta'.

bräda, se bräde.

brädd, fsv. *brædder* = da. *bred*, ags. *bre(o)rd*, av germ. **brezð-*; i avljudsförh. till germ. **brazð-* i sv. dial. *bradd*, ags. *breard*, fhty. *brart* o. till **bruzð-* i brodd (se d. o.).

bräde, fsv. *brædhe* n. (plur. *-e, er*) = no. *bræde*, hög av bräder, väl efter mlty. *bret, bred-* = fhty. *bret* (ty. *brett*; jfr brits), ags. *bred*, i avljudsförh. till bord i betyd. planka. Den nsv. plur.-formen bräder (med accent 1) beror på yngre påverkan från ty. *bretter*; fsv. *brædher* är kanske däremot en växelform till plur. *brædhe*, y. *bräden* (jfr kläden o. kläder). — Betala, få (så o. så mycket) på ett bräde, 1638 (med *få*), motsv. i da., från ty. *auf einem brette bezahlen*, med syftning på det räknebräde, på vilket pängarna lades; jfr Moræus (o. 1680): 'Straxt skall tu pengar reda / På ett bräde för oss breda'. Ett dylikt räknebräde avses kanske också med det ä. nsv. uttr. *hava ögat* (m. m.) *på brädet*, se upp med. — Slå ur brädet, 1736, efter ty. *aus dem brett schlagen* el. (äldre) *wischen*; möjl. i motsättning till i ä. nsv. uttr. ss. *vara mycket väl i brädet* (hos ngn), *vara på högsta brädet* osv., efter ty. *hoch am bret sein*, egentl.: intaga en hedersplats, till *bret* i betyd.: bänk, bänkplats. Kanske dock ytterst ett brädspelsuttryck, ss. ty. *bei jm einen stein im brett haben*, stå väl hos, jfr ä. nsv. *spela* (ngn) *ur brädet*, 1769; ävensom i egentl. betyd.: *att slå en bricka ur brädet* o. *bli slagen ur brädet*, t. ex. 1832. Mindre troligt är att i ty. *hoch am brett sein* sammanhänger med uttr. sådana som ty. *ans schwarze brett kommen*, dvs. komma på 'svarta tavlan', råka i onåd (syftande bl. a. på bruket att så brännmärka relegerade studenter o. dyl.); i betyd. 'anslagstavla' förekommer bräde även i ä. sv. — Bräda, från 1800-talets senare hälft (ännu hos Dalin 1850 betecknat som dialekt) = no. *bræda*, da. (en) *bræde*; nybildning till *bräder*.

bräka, fsv. *brækia* = no. *brækja*, jfr da. *bræge*, med isl. avledn. *brækta*; liksom sv. dial. *bäkra*, no. dial. *blækta*, ty. *blöken* osv. av ljudhärmande karaktär.

bräken, ormbunke, i sht Pteris aquilina, y. fsv. *brækne* P. Månsson = da. *bregne* (eng. *brake, bracken* väl från nord. spr.), jfr nisl. *burkni*, no. *burkne*; möjl. besl. med braka, brakved. Jfr fräkne 1, 2.

bräm = Var. rer. 1538; Bib. 1541: *bremm*; med da. *bremme* från mlty. *brem(e)* = mhty. *brem*, jfr ags. *brimme* (eng. *brim*); *m*-avledn. av en rot med betyd. 'skjuta ut el. upp, kant' (se bard 1 o. jfr barm slutet).

bränna, fsv. *brænna* = isl. *brenna* (ipf. *brenda*), da. *brænde*, got. *brannjan*, mlty. *bernen*, fhty., ty. *brennen*, ags.

bærnan (eng. *burn*), av germ. **brannjan*, kausativum till brinna. Från samma bildning på ie. *-ejō* utgår även (den urspr. iterativa el. intensiva) betyd. 'brinna'; i t. ex. lokalt svenskt riksspråk, da. *brænde*, ty. *brennen*, eng. *burn* i vissa fall väl dock beroende på yngre sammanblandning med brinna, jfr lämpa. — Sammans.: brännvin, fsv. *brænnevin*, efter mlty. *bernewin*, jfr ty. *branntwein* (av *brannt win*, bränt vin).

bräsch, från fra. *brèche* (motsv. den geol. termen breccia av ital. *breccia*), av fhty. *brehha*, till *brehhan*, bryta (se bräcka).

bräsma, ängskrasse, 1800; säkerligen till sv. dial. *brasma*, braxen (se braxen); blommar vid braxens lektid.

bräss i kalvbräss, 1730: *bris*, 1736: *bresse*, C. Warg 1755: *briss* motsv. sv. dial. *bres*, även: *vräss* m. m., no. *bris*, jfr da. *brissel*; sannol. lån från ty., jfr ty. (dial.) *bries(el)*, *brieschen*; snarast av roten *breus*, svälla, i mhty. *briustern*, svälla upp; jfr bröst.

brätte, Phrygius 1618 (om hatt) = da. dial. *brætte*; jfr da. *bræt*, veck, även som sv. dial. *brätta*, vika upp, isl. *bretta*; till sv. dial. *bratt* brant (se brant).

bröd, fsv. *bröþ* = isl. *brauð* (ej i Eddad.), da. *brød*, fsax. *brôd*, fhty. *brôt* (ty. *brot*), ags. *bréad* (eng. *bread*), partic.-bildning till ie. roten *bhru*, sjuda, jäsa, jfr trak. *brȳtos*, öl (se brygga 1). Ett annat urgammalt o. i vissa idiom allmännare germ. ord för 'bröd' är lev. — Giva stenar för bröd, se sten.

bröllop, ä. nsv. ofta *bryllop*, ännu hos Lind 1749, fsv. *bryllop*, *bruþ-*, *-löp* = isl. *brúðhlaup*, da. *bryllup*, av urnord. **brūði-hlaupa-*, jfr med annan avledn. mlty. *brûtloft*, mhty. *brûtlouft*; av brud o. stammen i löpa (**hlaupan*), egentl.: brudlöpning; möjl. ett minne från brudrovens tider el. kanske helt enkelt urspr.: '(högtidlig) brudfärd'. — Om vokalväxlingen i sv. se senast Hesselman *i* o. *y* s. 182 f. — Jfr lopp.

bröst, ä. nsv. ofta även *brygst*, ännu hos Lind 1749, fsv. *bröst*, *brygst* = isl. *brjóst*, da. *brygst*, fsax. *briost*, ags. *bréost* (eng. *breast*), av germ. **breusta-* n.; i avljudsförh. till got. *brusts* f., fhty., ty. *brust*, mlty. *borst*; de neutrala orden möjl. till en urgerm. dual **breustō*, som uppfattats som neutr. plur. Betr. vokalens ursprung i de sv. formerna av bröst jfr Hesselman *i* o. *y* s. 179. Av mycket omstridd härledning: bl. a. fört till rötter som betyda 'skjuta fram' el. 'vara hård, fast' m. m. Snarast dock, möjl. urspr. med syftning på de kvinnliga brösten, med Falk-Torp (redan i Et. ordb.) till en germ. rot *br(e)us*, svälla el. dyl., i mhty. *briustern*, svälla upp, ty. *briest*, råmjölk, nisl. *ábrystur* ds.; jfr även brosk (slutet) o. f. ö. H. Petersson IF 23: 391, Persson Indog. Wortf. s. 330 f. En liknande härledn. är möjlig även för bringa, sbst., ehuru där en annan synes böra föredragas. — En analog växelform utan *r* (jfr t. ex. ty. *briest* o. *biest*, råmjölk) se buske samt jfr utförligt v. d. Osten-Sacken IF 28: 142. — Bröstgänges, t. ex. P. Svart Kr. (*-gengest*), motsv. ä. da. *brystgængs*, adverbial genitiv, möjl. dock blott tänkt, till ett med gång o. gånga besl. ord, av ungef. samma slag som baklänges; jfr gängse.

bubbla, sbst., Lex. Linc. 1640, motsv. da. *boble*, mlty. *bubbele*, eng. *bubble*; o. bubbla, vb, slutet av 1600-t., motsv. da. *boble*, mlty. *bubbeln* m. fl.; ljudhärmande bildningar av samma slag som de ej besläktade eng. *blubber*, grek. *bombylis*, litau. *bumbuls*, sanskr. *budbudas* osv.; jfr bulla.

buckla, i denna form vanligt först på 1700-t., i ä. nsv. i stället ofta *pöckla* 1543, *puckla*, *bugla* m. m. = da. *bugle*, (om da. *bule* jfr under bula), mlty. *bokele*; från ffra. *bocle*, senlat. *buccula*, dimin. till *bucca*, (uppblåst) kind, munhåla (vartill den språkvet. termen buckal), av ljudhärmande ursprung. I betyd. 'hårlock' = da. o. ty. *buckel*, från fra. *boucle* med samma härledning. Möjl. urbesl. med pocker o. där anf. ord.

bud, ä. nsv. även *båd* (jfr uppbåd o. bibelns *sändningabåd*), fsv. *buþ*, *boþ*, tillbud, budskap, inbjudning (jfr gästabud), budbärare, påbud m. m. = isl. *boð*, da. *bud*, mlty. *bot*, *bod-*, fhty. *gibot* (ty. *gebot*); av germ. **buða-*, vbalsbst. (med avljud) till bjuda; jfr båda 1. —

Formerna med *-o-* (*-å-*) bero på s. k. *a*-omljud.

budget, 1788, från eng. *budget*, av fra. *bougette*, nattsäck, avledn. av ffra. *boge* = ital. *bolgia*, ränsel, av lat. *bulga*, lädersäck, egentl. ett keltiskt ord, besl. med bälg. Den moderna betyd. av budget har utvecklats ur den av 'portfölj' el. dyl., i vilken finansministern till parlamentet medförde statsräkenskaperna.

budoar, 1811 (om franska förh.), från fra. *boudoir*, till *bouder*, vara trumpen, hänga läpp; alltså egentl.: rum där man är el. kan vara surmulen el. trumpen, ogenerad.

buffa, vb, väl från lty. *buffen* = meng. (eng. *buff*); ljudhärmande; jfr buffert o. puffa.

buffel, ä. nsv. även *boffel* 1614, *båffel*, jfr fsv. *böffel*, da. *bøffel*, mlty. *buffel*, lty. *büffel*, jfr eng. *buff*, från fra. *buffle* = ital. *bufalo* (varav eng. *buffalo*), av lat. *būbalus*, även: gasell, av grek. *boúbalus*, buffel, äldre: en gasellart, möjl. = lat. *būbulus*, hörande till oxen (till grek. *boûs*, lat. *bōs*; se ko).

buffert, 1871: *buffert* o. *buffers* (engelsk flertalsform), från eng. el. det från eng. lånade ty. *buffer*, till eng. *buff*, puffa (se buffa); med avs. på det tillagda *t* jfr puffert, ävensom hävert, klyvert, kypert, stickert m. fl.

buffet, 1703, från fra. *buffet* = ital. *buffetto*; dunkelt.

buga, fsv. *bugha* (väl långt *u*), ipf *bugde* o. *bögh* Kon. Alex., böja, buga, motsv. o. möjl. lånat från el. åtm. påverkat av mlty. *bügen* st. o. sv. vb = ags. *būgan* (eng. *bow*), avljudsform till st. vb got. *biugan*, fhty. *biogan* (ty. *biegen*), böja, böja sig; isl **bjúga* el. **búga* (ipf. plur. *bugu* o. part. pf. *boginn*), av ie. roten *bhugh* i bocka, bukt, båge, bågna, böja. Därjämte *bhug* i lat. *fugio*, flyr, egentl.: böjer undan, jfr att ags. *būgan* även betyder 'fly' (se buk); vidare *bhuk*^{u}, jfr fhty. *buhil*, kula, o. se under bula.

buk, fsv. *būker* = isl. *búkr*, da. *bug*, mlty. *būk*, fhty. *būh* (ty. *bauch*), ags. *būc*, även: kropp, bål; väl till den ie. roten *bhug*, böja (jfr no. *buk*, även: utböjning), varom se buga o. böja. Got. har i stället *wamba* = sv. våm, vom. — Nsv. buk som nedsättande personbeteckning, enkelt (t. ex. i Ögtl.) el. i sammans. (se girigbuk), har gamla anor; jfr fsv. *banzbuker*, förbannad kropp, ä. nsv. *late bukar*, om munkar, P. Svart, *afundsbuk*, *edebuk*, svärjare, *spelbuk* osv.; jfr bälg.

bukett, åtminstone i modern betyd. vanligt först under 1700-talets senare hälft, av fra. *bouquet* (med i äldre tid hörbart *t*) = ital. *boschetto*, egentl.: liten buske; av germ. stammen *busk-* i buske. — I äldre tid i stället de ännu i dial. kvarlevande *krydd(e)kvast* (: ä. nsv. *krydde*, bl. a.: ört, se krydda), *blomsterkvast*, *örtakvast* m. m.

bukt, y. fsv. *bucht* 1448 = da. *bugt*, från lty. *bucht* = ags. *byht*, av germ. **buhti-*; identiskt med nord. *bōt* i isl. *knésbót*, knäveck, o. enl. E. H. Lind NoB 2: 173 f. i vissa sv. sjönamn på Bōt- osv. (jfr sot, sjukdom, av *suht-*); bildning på *-ti* till roten i buga. — Få bukt med el. på, L. Petri 1555: *få bogt på oss* = da. *faa bugt med*; i sv. även: taga bukt på. Knappast med Falk-Torp s. 114 ombildning av lty. *énen tor bucht driven*, egent. om hästar o. boskap som drivas till sina stallar o. lås; jfr lty. *bucht*, avbalkning, bås. Enl. en förmodan av Jespersen NTfF 4 R 5: 137 skulle uttr. möjl. ha uppkommit ur det ännu brukliga danska talesättet: 'han vil have bugten og begge enderne', varvid bilden hämtats från repdragning, där den ene har var och en av de båda ändarna i sin hand o. den andre mitten av tåget, 'bugten'; *med* vore i så fall egentl. ej prepos. utan adv.: 'dessutom'. Säkerl. föreligger här emellertid helt enkelt en motsvarighet till isl. *fá svig*, *vinna svig á*, få bukt med, till *svig*, böjning; se Hesselman *i* o. *y* s. 55 f. o. under svikta slutet. Härför talar också, att konstr. med *på* (motsv. isl. *á*) synes vara den äldre, åtminstone i svenskan.

bula, svullnad o. d., B. Olai 1578: *bulor* (i betyd. 'bubblor el. dyl'.) = da. *bule*, från mlty. *būle*, av fsax. *būla* = fhty. *būlla*, *biulla* (ty. *beule*), ags. *bȳle* (eng. *bile*; *boil* från holl. *buil*);

väl i avljudsförh. till isl. *beyla*, buckla; jfr got. *ufbauljan*, komma att svälla; snarast *l*-utvidgning av den ie. roten *bhu*, svälla (se bö na). Besläktade inhemska ord äro möjl. ä. nsv. *bugla*, sv. dial. *buggla*, da. *bugle*; formellt dock oklara; kanske av en grundform med *gg*-inskott (jfr u ggla: ty. *eule*); el. med gammalt ȝ, i vilket fall bula kunde tänkas innehålla ett *h*, till en ie. rot *bhuk*^{u} (jfr under buga). — Ett annat ord är fsv. *bula*, sköldbuckla, motsv. isl. *bóla*; väl från rom. spr., jfr ffra. *boule*, kula; se Fischer Lehnw. s. 47. Identiskt med detta är väl också likbetyd. da. *bule*, som dock, med Falk-Torp, också kan vara en biform till *bugle* = sv. buckla.

buldan, ä. nsv. *bulldaan* Lex. Linc. 1640, av oklar härledning; väl på ett el. annat sätt sammanhängande med ä. nsv. *buldagel* G. I:s reg. m. fl., *bundagell* 1541, *boldagel* 1651 i samma betyd.; jfr ä. da. *boldavid*, oblekt lärft.

bulevard, av fra. *boulevard*, egentl. germ. ord, motsv. lty., mhty. *bolwerk* (se bå lverk).

bulgar, av omtvistat ursprung; snarast (med Schischmanow, jfr IF 31: 85) av *Bolga*, bulgarisk form av namnet på floden Volga, med betyd.: man från Volga; jfr *Bolgary*, by nära Volga, fordom huvudstad i det storbulgariska riket i östra Ryssland.

buljong, 1664, av fra. *bouillon*, till *bouillir*, sjuda, koka, lat. *bullīre*, till lat. *bulla* bl. a.: blåsa, bubbla (se följ.).

bulla, påvlig skrivelse, av lat. *bulla*, blåsa, kapsel, ljudhärmande ord (se bubbla); egentl. kapsel för urkundssigillet, sedan själva urkunden; jfr bill 2, biljett, bulletin.

Bullaren, häradsnamn, se bord.

bulldogg, 1850-t. av eng. *bulldog*, av *bull*, tjur (besl. med isl. *boli* ds.), o. *dog* (ags. *dogga*, en hypokoristisk form; se dogg).

bulle, egentl. samma ord som ä. nsv., fsv. *bulle* i betyd. av visst slags dryckeskärl = isl. *bolli*, dryckesskål, da. *bolle* ds., även: bulle, fsax. *bollo*, fhty. *bolla* (ty. *bolle*), ags. *bolla* (eng. *bowl*, varav sv. bål 2), egentl.: något uppsvällt, av ie. **bhl̥nen-*, i avljudsförh. till boll (av germ. **ballu-*), till den ie. roten *bhel*, svälla o. d., jfr följ.; med avs. på betyd. '(bröd)bulle', som också uppträder i holl. *bol* m., jfr betyd.-analogierna under kuse. Se f. ö. följ.

bullerblomster, Trollius, Franckenius 1659: *buller-*, *buleblomster*; jfr ä. nsv., t. ex. Linné, o. sv. dial. *äng(s)bullar*, ä. nsv. *smörbollar* 1694, no. *bollblomme* o. d.; till bulle, med syftning på blommornas form; jfr baldersbrå.

bulletin, från fra. *bulletin* = ital. *bulletino*, egentl.: liten bulla.

bullra, fsv. *buldra* = no. *buldra*, da. *buldre*, mlty. *bulderen*, ty. *poltern*; i avljudsförh. till sv. (dial. o. vulg.) *ballra*, no. *baldra*, mlty. *balderen*; jfr litau. *bildėti*, bullra, (ie. **bhl̥dh-* el. *bhl̥d-*, se bulta), möjl. till roten i bjällra (se d. o.). — Härav: buller, fsv. *bulder*.

bulna = fsv., motsv. isl. *bolgna*, da. *bulne* (meng. *bolnen*, svälla); avledn. av fsv. *bulin*, biform till *bulghin* = isl. *bolginn*, uppsvälld, part. pf. till ett vb, motsv. fhty. (osv.) *belgan*, vredgas, egentl.: svälla; se bolster, bulle, bälg.

bult, y. fsv. *bult*, *bolt*, åtminstone delvis jämte da. *bolt* lån från mlty. *bolle* = fhty., ty. *bolz*, ags., eng. *bolt*; väl besl. med litau. *bildėti*, banka, bullra (om detta förutsätter ett ie. *bhl̥d-*; jfr bullra). Se f. ö. bylte, bulta o. slingerbult. — Ordet förekommer i ä. (n)sv., t. ex. Reineke Foss o. Dalin Vitt., även i betyd.: kloss, grobian, o. användes ännu på 1880-t. som öknamn på ett visst läroverks elever. Sannol. har denna betyd. utvecklats ur den av 'stock' o. d., som uppträder i ä. nsv.; jfr sv. bängel, kloss, lurk osv.; knappast däremot elliptiskt av fyllbult o. d., som ha ett helt annat ursprung.

bulta = fsv., jfr no. *bolta*, bullra, storma fram; besl. med litau. *bildėti*, banka, bullra (se föreg.), el. avledn. av stammen i bullra. Jfr härtill även H. Petersson Glotta 4: 295.

bulvan, Brummer Jagt.-lex. 1789; lån från baltiska språk: lett. *bulwáns*, uppstoppad lockfågel (jfr ty. dial. *balbahn*, genom folketymologi *ballhahn*), samma ord som ä. ry. *bŭlvanŭ*, kloss. avgudabild, fslav. *balŭvanŭ*, kloss, stolpe, osv.;

av omstridd härledning; möjl. egentl. av persiskt ursprung.

bumerang = ty., efter austral. *woómera*, som dock ej skall beteckna själva vapnet utan något slags förberedelse till spjutkastning; enl. en uppgift betyder ordet 'kom igen'.

bums, Bellman, från lty. *bums*, härmande ljudet av ett slag eller fall. Jfr med avs. på bildningen bus, plumsa o. i fråga om betyd.-utvecklingen till 'plötsligt' under burdus, pladask o. plötslig.

bundsförvant, 1540 t. (*-förwante* sing.), från ty. *bundeswervandt*, till *bund* m., förbund (se binda, bunt), o. *verwandt* (se förvant).

bunkalag, t. ex. 1695, till bunke (kärl), alltså egentl.: matlag; väl egentl. om skeppsbesättning (jfr under maskopi o. matros).

bunke, ett slags kärl, senare hälften av 1500-t. (i sammans.) = no., ä. da., jfr no. *bunka*; av oviss härledning; jfr Noreen Sv. etym. s. 10.

[bunke, sv. dial., hög o. d., se under gråbo (slutet) samt det möjl. dock ej direkt dithörande ormbunke.]

Bunnström, ortn., se -rum.

bunt, 1632 = da. *bundt*, från lty. *bunt* o. *bund* n. = mhty. *bunt* (ty. *bund*), egentl. samma ord som ty. *bund* m., förbund m. m.; avljudsform till binda.

buntläder, 1723, av ett lty. ord, motsv. ty. *pfundleder*, egentl.: läder som säljes skålpundsvis.

buntmakare, P. Svart Kr., 1620: *Melchior Buntlemaker*, från mlty. *buntmaker*, sammans. av *-maker*, som gör (se maka o. jfr skomakare), o. mlty. *bunt*, pälsverk = mhty., till mhty., ty. *bunt*, brokig; alltså egentl.: mångfärgat pälsverk, i motsats till *grå*, grått, enfärgat pälsverk, jfr sv. gråverk, även som ty. *fehe*, ett slags pälsverk, till fhty. *féh*, brokig (jfr pittoresk). Härledn. av *bunt*, brokig, är oviss: vanl. betraktat som lån från lat. *punctus*, stucken, sedan: punkterad o. d. (se punkt). — I fsv. i stället: *pælsare* (se päls) o. *skinnare*, från mlty. *schinder* (se skinn). — Inhemska beteckningar för dessa yrkesutövare saknas, emedan i Norden tidigare pälsverksberedningen försiggick i hemmen.

bur, fsv. *būr*, mindre hus, kammare, förrådshus, bur = isl. *búr*, da. *bur*, mlhy., fhty. *bûr* (ty. *bauer*), ags. *búr* (eng. *bower*, veranda, villa), av germ. **būra-*, m. o. n., *r*-avledn. till roten i *bo* 2; egentl.: boning. Betyd. 'kammare' kvarlever i det numera blott arkaiserande el. skämts. använda jungfrubur, som egentl. syftade på en mindre självständig byggnad; ordet *bur* brukas på Fyen ännu om döttrarnas rum. Med avs. på betyd. 'förrådshus' jfr fatabur. Se även -bur 2. — Ungefär likbetyd. med bur i betyd. 'mindre byggnad' är fsv. *skæmma* = isl. *skemma*, till fsv. *skamber*, kort; se skämta.

2. bur- i sammans. -brev, -skap (jfr -skap; vinna burskap i bildl. betyd., t. ex. hos Stjernstolpe, om ord), -språk, av fsv. *būr(a)bref, būrskap, būrspräk* (från mlty. *bûrspräke*, egentl.: överläggning av borgerskapet, sedan: utbyggnad på rådhus o. d., varifrån man förhandlar med borgarna); av mlty. *bûr*, borgare, även: byinvånare, bonde, granne (varav ä. nsv. *bur*), jfr det egentl. lty. familjenamnet Burmester; av ä. mlty. *büre* (varifrån fsv. *būre*, borgare, o. isl. *búri*) = mhty. *bûr(e)* (ty. *bauer*), *n*-stams bildning av bur 1, med *ge*-prefix i fhty. *gibûro*, egentl.: som bor tillsammans med någon (bildat ungef. som gesäll), jfr mlty. *nâbur* (varav fsv. *nâbor*, ä. nsv. *nabor-*, *nåbor-*), granne, nabo, fhty. *nâhgibûr* (ty. *nachbar*) o. ags. *néahgebúr* (eng. *neighbour*); se nabo. Jfr även boer.

burdus, 1708; i ä. sv. även *buduus* 1678 (jämte *buus duus* 1679), *bordus* o. 1690 o. *bardus* Hallman, motsv. sv. dial. *ba(r)dus* = ä. da. *bardus*, från ty.: lty. *pardus*, *perdus*, ä. ty. *perdutz*, ty. *bardauz*, *pardauz*; ljudhärmande liksom bums o. bus.

burgen, fsv. *burghen*, egentl. part. pf. till vb. bärga (urspr. st. vb), jfr sv. *välbärgad*.

burgundare, se Birgitta o. borg.

burk, ä. nsv. även *bork*, fsv. *budhker* = isl. *buðkr*, fda. *budk*, motsv. mlty. *bodik*, kar, så, mhty. *botech* (varav avledn. mlty. *bodiker* = ty. *böttcher*, tunnbindare, lånat i da. *bødker*, sv. dial.

böckare o. identiskt med familjenamnet Böttiger); jfr med annan avledn. ags. *bodig*, trästam, kropp (eng. *body*); enl. somliga även besl. med ags. *byden*, kar, skepp, no. *buna* (av **budna*), isl. *Boðn*, ett av de kar, vari skaldemjödet förvarades, fhty. *butin(na)*, fat, bytta; där dock, åtm. delvis, romanska lånord synas föreligga, jfr bytta. Snarast till vissa former med germ. *-d-* av botten, alltså: försedd med botten.

burlesk, från fra. *burlesque*, av ital. *burlesco*, till *burla*, skämt, mlat. *burrula* till lat. *burra* ds.

burnus, från fra. *bournous*, av span. *al-bornoz*, arabiskt lånord.

burr, i håret, någon gång reduplicerat: *burr-burr* (jfr namnam), **burra, burrig**, se purra 3.

burspråk, se -bur.

bus, burdus o. d., o. 1695 = da. *bus*, lty. *bûs*, ty. *baus*, pladask; ljudhärmande såsom bums; i sv. möjl. med anslutning till busa, rusa. Jfr bus bas, reduplikationsbildning (av samma slag som tripp trapp osv.), väl till basa, rusa, jfr no. *bas*, blint framrusande. — Ordet synes ha påverkat sv. dial. *rabus*, rabalder, som är av tyskt ursprung; jfr ty. dial. *rappus*, iver, hast, en vulgär bildning till mlty. *rapen*, rycka till sig, gripa osv. (se rafsa, rappa 3).

busa, rusa o. d., Columbus = no. *busa*, da. *buse*, väl = mlty. *bûsen*, ty. *bausen*, eng. *bouse*, svira; besl. med isl. *bysja*, störta fram.

buse, 1600-t.; Möller 1755: *buseman*; jämte no. *buse* o. da. *bus(s)emand* från lty. *buse-*, *butzeman*, motsv. mhty. *butze*, tomte, spöke, utklädd person, ty. *butz*; säkerligen egentl.: liten förkrympt person, till ty. dial. *butz*, kort o. tjock figur (människa el. djur), lty. *bult*, klumpig, sv. dial. *but*, klump; se buss 2, butta, butter o. putsa. — Hamnbuse, O. Rudbeck d. ä., är möjl. bildat av den under buss 1 anförda biformen till detta ord, *buse*. Eller föreligger här liksom möjl. också i flåbuse en yngre utveckling av grundbetyd. i buse?

buska, färsköl, ä. nsv. *buske*, jfr fin. lånordet *puska*, besl. med mhty. *bûs*, svällande o. d., ty. *bausch*, pös, valk, ävensom fhty. *biost*, råmjölk (ty. *biest*), no. *budda* (**buzdōn*) ds., osv., till en vida spridd rot med betyd. 'svälla' o. d., till vilken sannol. också bir (fhty. *bior*) bör föras. Jfr följ. o. boss. Parallellrötter, ie. *bus* o. *pus*, svälla, se under pösa.

buskage, av ä. fra. *boscage* (fra. *bocage*), mlat. *boscagium*, buskverk, avledn. av *boscus*, ital. *bosco*, motsv. fra. *bois*, lån från germ. *busk-* (se buske). Annorlunda, men oriktigt bl. a. M.-Lübke Rom. etym. wb. s. 88; se t. ex. Th. Braune ZfromPh. 36: 713 f.

buske = fsv.; jfr no. *busk*, *buska*, da. *busk(e)*, fhty. *busk* (ty. *busch*), meng., eng. *bush*, av en utvidgning med *-k* till germ. roten *bus*, svälla, vara yvig; se föreg. o. följ., ävensom bukett. — Buskablyg 1831, Dalin 1850, förr även *buskblyg*, sannol. ej: person som av blyghet gömmer sig undan i buskarna, utan egentl. en som är 'skygg för en buske', jfr *buskrädd* 1796 ('buskrädda som harar'), Weste 1807 (liksom spökrädd, strykrädd). Hjelmqvist Spr. o. st. 8: 128. — Buskskvätta, fogeln., Dalin 1850, till sv. dial. *skvätta* (till), (av skrämsel) hoppa till; bildat som t. ex. lavskrika, nattblacka, nötväcka osv.

1. **buss**, krigsbuss, kamrat, vän (i goda el. såta bussar), 1609 i betyd. 'vän', 1622: *en retskafvens bus, blifva bussa*, dvs. såta vänner, Chronander Surge 1647, ä. nsv. även *busse* o. någon gång *burs* o. 1700; från lty. *burs*, *buss* = ty. *bursch(e)*, kamrat, gosse, av mlty., mhty. *burse* f., sällskap, matlag, studenthem (jfr betyd.-utvecklingen av gesäll ävensom av kamrat, av ital. *camerata*, sällskap, till kammare); av mlat. *bursa* (sv. börs), pänningpung, kassa. — Ordet skrives i början av 1700-t. någon gång även *busar* (om soldater), jfr t. ex. *buse* om betjänt hos O. v. Dalin o. 'krögarns raska busar' hos Bellman, ävensom sv. dial. *buse*, stor stark karl, o. hamnbuse under buse; möjl. dock ett annat ord. — Härtill i ä. sv. även fem. *bussa*.

2. **buss**, tugg-, t. ex. Wallenberg (*betel-*), Bellman, motsv. no. *buss*, litet avskuret stycke, stump, väl till sv. dial.

but, klimp, isl. *butr* (*bútr?*), stump, till roten i bösta (jfr även bautasten), alltså av ie. **bhud-to-*, det avhuggna (liksom t. ex. viss av ie. **u̯id-to-*); se buse, butta, butter.

3. **buss,** interj., ljudhärmande. — Härtill bussa (hundar o. d.).

bussaronger, vida och långa sjömansbyxor, sv. dial. *busserund*, *bussarong* m. m., långtröja, arbetsblus o. d., jämte no. *busserull*, blus, da. *busseronne*, barnförkläde med ärmar, från lty. *bus(s)erun*, sjömansskjorta av bomull, av fra. *bourgeron*, ett slags blus för hamnarbetare.

butelj, Holm N. Sv. 1702: *bouteiller* plur.; från fra. *bouteille* = ital. *bottiglia*, mlat. *but(t)icula*, dimin. av rom. *bot(t)a*, vinfat m. m., jfr lat. *buttis*, grek. *bútis*; se bottfor o. bytta. Da. *buttel* kommer närmast från lty. *buttel*. — Med avs. på *-lj* jfr t. ex. batalj, kanalje, medalj.

butik, 1700 o. 1740 om utl. förh.; i Sv. först o. 1840, t. ex. Knorring 1845: 'en af de förnämsta bodarne, eller butikerne (som de vilja heta)', om stockholmska förh.; hos Dalin 1850 med franskt uttal: *-tick*; av fra. *boutique* = ital. *bottega*, span. *bodega*, ytterst av grek. *apothḗke* (se apotek). — Tidigare sade man 'Herr Lejas bod' osv.

butta, piggvar, ä. nsv. *butte*, *butta*, ett slags flundror, t. ex. Bröl. ihugk., Spegel; från lty. *butt(e)*, flundra, varifrån ty. *butt(e)*, jfr eng. *turbot*, *halibut*; till lty. adj. *butt*, klumpig; se butter o. buss 2.

butter, ä. nsv. *butt* (även: grov, ohyfsad), t. ex. Dalins Arg., ännu Sahlstedt 1773: *butt* vel *butter* = da. *butt*, från lty. *butt*, trubbig, klumpig, butter, jfr holl. *bot* ds.; besl. med sv. dial. *but*, klimp, isl. *butr* (snarast med *ū*), stump, osv.; se buse, buss 2 o. föreg. — Avledn. *-er* kan bero på inflytande från nomin. *dummer* osv. el. från ty. nom. sg. *butter* o. har sedan uppfattats såsom tillhörande stammen; jfr t. ex. nyter.

buxbom, Var. rer. 1538, från mlty. *bussbôm*, ty. *buchsbaum*, av lat. *buxus*, grek. *pýksos* (se box, bössa) o. mlty. *bom*, träd (se bom 1). *Bux-* av lat. *buxu-* i *buxum*, eng. *box* av vlat. *buxem* till *buxis*.

1. **by,** storm-, rägn-, t. ex. Serenius, jfr no. *bya*, da. *by(g)e*, från holl. *bui*, lty. *bö(j)e*; okänt ursprung.

2. **by,** fsv. *bȳ(r)*, by, gård, stad = isl. *býr*, *bœr*, gård, stad, no. *by*, stad, *bø*, gård, ängsmark, da. *by*, stad, by; av roten i bo (kanske genom förmedling av ett sbst.); egentl.: bostad. — Betyd. 'stad' lever ännu kvar på 15- o. 1600-talen, liksom alltjämt i vissa dial. — Ordet ingår ofta i nord. ortnamn, av vilka de svenska knappast äro äldre än o. 600—700. Första delen innehåller vanligen en terrängbeteckning (Dal-, Sandby osv.) el. beteckning för kulturella förhållanden el. av människohand frambragta föremål (Bro-, Mjöl- av *Mölno-*, kvarn-, Ryss- av *Rydhs-*, gen. till ryd, röjning, Skälby till skäl, vägskäl, gränsmärke osv.). De med personnamn sammansatta (Aneby, Ingeby osv.) tillhöra ett yngre lager, flera av dem äro från kristen tid. Se förf. Sv. ortn. på *-by*, Om namn o. titlar s. 120 f.

bygd, fsv. *byghþ*, bebyggande, odling, bygd = isl. *bygð*, no., da. *bygd*, avledn. på *-iþō-* av bygga (liksom t. ex. dygd till duga). — Hos de gustavianska skalderna ytterst vanligt om landsbygden, med 'öm', idyllisk anstrykning.

bygel, sannol. (åtminstone delvis) från ty. *bügel*, motsv. ä. nsv. *bögel*, ännu hos Sahlstedt 1773, fsv. *böghil*, isl. *bygill*, no. *bøyggjel* o. *byggjel*, ä. da. *bøgel* (da. *bøjle*), mlty. *bögel*; därjämte den svaga formen *bygla* L. Petri (*byglon*, oblik kas.; best. form). Egentl. två olika bildningar: germ. **bu̯ĝila-* = isl., no. (*byggjel*), mlty., ty., av svaga avljudsstadiet till roten i böja o. möjl. direkt avlett av båge; och germ. **bau̯ĝila-* till starkaste avljudsstadiet av samma rot = fsv., no. (*bøyggjel*), da., avlett av germ. **bau̯ĝa-*, ring (= isl., fgutn. *baugr*, fhty. *bouc*, ags. *béag*; jfr under ring). De nord. formerna med *ö* kunna dock ha lånats från lty. o. sålunda vara etymologiskt identiska med isl. *bygill* osv. Tänkbart är även, att *-ö-* i fsv. *böghil* har ljudlagsenligt uppstått i synkoperade former av ett **byghil* = isl. *bygill*.

bygga, fsv. *byggia*, bo, bebo, odla, (be)bygga = isl. *byggja*, *byggva*, da.

bygge, väl av urnord. **buggwian*, med nordiskt s. k. *gg*- inskott (liksom i t. ex. hugga osv.) av germ. **buwian*; jfr det dock ej identiska ags. *búwian*; besl. med bo; jfr bjugg.

byka, 1554: *bygger* pres.; 1600-t. stundom: *bykia* = no. *bykja*, *bøykja*, da. *bygge*, *bøge*; från mlty. *bûken* = mhty. *büchen* (ty. *bauchen*, *bäuchen*), eng. *buck*; sannol. romanskt ursprung; jfr ital. *bucato*, byk, fra. *buer*, byka; snarast av ital. *bucare*, göra hål i, av *buca*, hål, emedan luten silas genom en med små hål försedd duk. — Härtill: byk m. o. n., byke n., det senare nu (utom i Finland) blott i betyd. 'pack, slödder', av lty. *bûke*.

bylte, Schroderus 1639: *reselbylte*; i ä. nsv. annars ofta *bylta*, t. ex. 1535 (plur. *-or*); jämte ä. da *bylle*, da. *bylt* från mlty. *bulle*, lty. *bült(e)*, liten kulle, halmsäck, madrass, linda m. m.; väl en växelform till bult, jfr holl. *bult*, knöl. — Härav vb. bylta, t. ex. 1682.

byrå, som beteckning för möbel t. ex. Dalins Arg.; under 1700-t. vanl. *birau*; av fra. *bureau*, avledn. av *bure*, grovt ylletyg; alltså urspr.: ett med dylikt tyg klätt bord; sedan: skrivpulpet. ämbetsrum. — Till den senare betyd. hör byråkrat, av fra. *bureaucrate*, en greciserande 1800-talsbildning (efter *bureaucratie* såsom *dĕmocrate* efter *démocratie*), till grek. *krateĭn*, härska; alltså: som håller på ämbetsmannaväldet (se f. ö. aristokrat).

byst, o. 1760; i ä. tid ofta *buste*, från fra. *buste* = ital. *busto*, bål, kropp, bröstbild; av ovisst ursprung. Enl. somliga av lat. *bustum*, ställe där lik brännes, till *combūrere*, bränna, till *ūrere* ds.; *byst* vore i så fall egentl.: å gravstället rest bild av den döde; dock från betydelsesynpunkt föga tilltalande. Kanske i stället germansk härkomst.

bysätta, fsv. *bysœtia*, biform till *bisœtia* (etymologiskt = bisätta), från mlty. *bisetten*.

byta, fsv. *bȳta*, byta, fördela = isl. *býta*, da. *bytte* (med *-tt-* från ipf., jfr *knytte*, knyta m. fl.), från mlty. *bûten* (uttalat med *y*), även: taga som byte; väl av ett ä. **bi-útian*, av pref. *bi* o. ett vb = isl. *ýta*, räcka fram, da. *yde*, giva, fullgöra, avledn. av ut; alltså egentl.: giva el. dela ut, sedan: byta bort (jfr sälja, egentl.: räcka fram) o. byta; knappast däremot med grundbetyd. 'avhugga' avledn. av ett *būt* = isl. *bútr* stump. Jfr fribytare.

byte, fsv. *bȳte* = isl. *býti*, från mlty. *bûte* (varav ty. *beute*, rov), även lånat i roman. spr. (fra. *butin*, varav ital. *bottino*). *Byte* (liksom byta) betraktas dock av somliga som inhemskt.

byting, i ä. sv. ofta *bytinge*; tidigast, såsom ännu i vissa sv. dial.: trollunge, som trollen lemnat i utbyte mot ett av dem bortrövat barn, t. ex. 1637 o. Schroderus o. 1638 (översatt med 'Wechselkind'), ännu hos Franzén; i sammans. *torsdagsbytinger* 1609 m. fl.; ofta använt som smädeord, t. ex. 1699 (till en skolpojke) o. sedan som smeknamn (jfr krabat, skälm osv.) = da. *bytting*; till byta; jfr (i den äldre betyd.) sv. bortbyting, sv. dial. *byt(es)barn*, *trollbyting*, isl. *skiptingr* (till skifta), *víxlingr*, ty. *wechselbalg*, eng. *changeling* (til *change*, byta). Om denna folkuppfattning se Burjam Den skandin. folktron om barnet s. 12 f., Helsingfors 1917.

bytta = fsv., isl. = da. *bøtte*; jfr mlty. *butte*, *budde*, mht. *büte*, ty. *bütte*, *butte*; jfr även lty. *böden*, fhty. *butin*, mhty. *büten*, ags. *byden*, *byðne*. Ytterst invecklade släktskapsförh. Enl. somliga äro samtliga lån från roman. spr.: ital. *bottino*, vattenbehållare, mlat. *butina*, flaska, av grek. *bytinē* (*p*-), korgflaska, vinsäck, med dess grundord *býtis* (varav lat. *buttis*), o. vidare: ital. *botte*, span. *bota*, fra. *botte*, *boute*, fat, bytta, stövel (jfr bottfor, butelj). Men ags. *byden*, fhty. *butin* kunna svårligen skiljas från no. *buna* (av **budna*) o. isl. *Boðn*, vilka i så fall också skulle utgå från samma gamla germ. lånord. Enl. andra äro de germanska orden inhemska (se Lidén Upps.- stud. s. 82): **budd-*, **butt-*, **buðen-*, till en germ. stam med betyd. 'avhuggen träklamp' (t. ex. no. *butt*) el. — föga troligt — 'det med botten försedda' (se botten o. burk), men ha i vissa fall rönt inverkan av de romanska orden, jfr t. ex. betyd. 'lädersäck' hos

ags. *bytt*. Å andra sidan skola vissa av de romanska bildningarna till formen ha påverkats av de germanska, såsom ital. *botte*, span. *bota*, fra. *boute* (varav eng. *butt*, stort vinfat). För germansk härkomst av åtminstone en del av de nämnda orden talar got. *biuþs* = isl. *bjóðr* osv., bord, som av H. Petersson IF 23: 395 föres till ags. *byden* osv. med en grundbetyd. av något tillhugget el. dyl. — Om -bytta i skvallerbytta o. sv. dial., ä. nsv. *rallbytta* se under skvallra.

byxa (jämte vard. byx), P. Brahe, ä. nsv. även *böxor* (regelbundet ännu hos Bellman) = no. *buxa*, da. *buxer*, från mlty. *buxe*, av *buck-hose*, benkläder av bockskinn, jfr mlty. *lérse*, läderbyxa, av *lederhose* (o. ä. nsv. *skinnbracka*, se bracka). — Den senare leden är germ. **husōn* = mlty., ags., eng. *hose*, fhty. *hosa* (ty. *hose*), isl., fsv., ä. nsv., sv. dial. *hosa* (resp. *husa*), strumpa, långstrumpa, i vissa språk även: byxa, som bl. a. kan stå i avljudsförh. till hus el. höra till samma rot som lat. *cutis*, hud, i båda fallen med betyd. 'den betäckande'. Till ordets inre historia se Schlutter ZfdW 14: 159. — Ett inhemskt nordiskt ord för 'byxa' är brok, vartill även det besl. lånordet bracka. — Byxor tillhöra ej den äldsta germanska dräkten; ännu i eddadikten Hárbarðsljóð hånas Tor därför att han är *berbeinn*, dvs. barbent, bär *brautinga gervi*, dvs. landstrykares dräkt, o. icke har *brókr*, alltså möjl. syftande på det tidigare brukade skynket kring höfterna, varur sedermera benkläderna utvecklat sig; jfr bracka.

1. **båda, buda,** fsv. *boþa, buþa* = isl. *boða*; avledn. av fsv. *bodh, buþ* (se bud).

2. **båda,** pron., fsv. *bāþir, bāþe* (ack. mask. o. i fem. *bāþa*) = isl. *báðir*, ä. da. *baade*, fsax. *bédie*, fhty., ty. *beide*, meng. *bâde* (eng. *both*); av germ. **ba-*, båda (i got. *bai*, neutr. *ba*, ags. *bá*) + pron. de (fsv. *þe*, isl. *þeir*); av ie. **bho-* i lat. *ambo*, grek. *ámphō*, båda (jfr ampel 1). Jfr bägge. — Andra besl. bildningar äro got. *bajôþs* o. ags. *begen-*. — Både, adv., av neutr. fsv. *bāþe*, isl. *báði* (biform till *báðir*).

båge, fsv. *boghi* = isl. *bogi*, da. *bue*, fsax., fhty. *bogo* (ty. *bogen*), ags. *boga* (eng. *bow*); i avljudsförh. till roten i buga, böja; alltså: böjning; vad som böjer sig. Annan avljudsform: isl. *baugr* osv., ring; se bygel.

bågna, fsv. *bughna* = isl. *bogna*, inkoativum till böja, jfr isl. part. *boginn*, böjd.

båk, 1633: *båkarne*, best. plur.; 1640: *båk, båknet*, fsv. **bāker*; väsentligen från lty. *båke*, sjömärke, vårdkas, från ffris. *båken*, signal, som direkt ligger till grund för isl. *bákn*, tecken, märke, ä. da. *bagn*, da. *bavn*, vårdkas; fris. *-á-* av *-au-*, alltså motsv. fsax. *bôkan*, tecken, fhty. *bouhhan*, ags. *béacon* (eng. *beckon*). Möjl. af pref. *bi-* o. en stam *aukn-*, till got. *augjan*, visa, såsom *taikn-* i ty. *zeichen* till *taiʒ-* i ty. *zeigen*, visa.

1. **bål,** stam, kropp, fsv. *bol* = isl. *bolr*, jämte mlty., mhty. *bole* (ty. *bohle*, planka), av germ. roten *bul* i bulle, bålgeting, i avljudsförh. till bjälke, boll, båld; jfr bålverk. — Bål (*bol*) är i fsv. o. äldsta nsv. det allmänna ordet för 'stam, trästam'; även i Var. rer. 1538.

2. **bål,** skål, t. ex. 1773, även hos Bellman, från eng. *bowl*, av ags. *bolla* = bulle.

3. **bål,** av ved, fsv. *bāl* = isl. *bál*, da. *baal*, ags. *bǽl*, besl. med sanskr. *bhāla-*, ljus, sken, jfr grek. *phalós*, glänsande, litau. *bãltas*, vit, fslav. *bělŭ*, vit (jfr *Belgrad*, den vita staden); kanske dock närmast bildning på *-l* direkt till den besl. ie. roten *bhē*, skina, jfr sanskr. *bhāti-*, ljus.

båld, Ps. 1536, fsv. *balder* (*baald, baal(l), boll, ball* m. m.), djärv, rask, duktig m. m., motsv. isl. *ballr*, fruktansvärd, skadlig (av **balþ-*), da. *bold*, duktig, djärv, got. *balþ-* i *balþei*, snabbhet, o. *balþaba*, djärvt, mlty. *bolt, balt*, rask, djärv (jfr fyllbult), fhty. *bald*, djärv, snabb (ty. *bald*, snart), ags. *beald*, djärv (eng. *bold*), av germ. **balþa-*. Snarast till ie. roten *bhel*, svälla, i boll, bulle osv. — De nsv. o. da. orden äro lånade från lty.; däremot kunna vissa av de fsv. formerna mycket väl vara inhemska (av **balþ-*, som i sv. skulle

ha givit **ball-*). Någon fsv. grammatisk växelform **balða-* finns knappast skäl att förutsätta för båld. — I alla händelser inhemska motsvarigheter till detta adj. i den mera ursprungliga betyd. 'stor, ansenlig' ingå i fsv. *Ballabygdh*, nu Bollebygd, o. *Baldanæs*, nu Bollnäs; med avs. på betyd. jfr det besl. bål- i bålgeting. — Från en tysk biform *bolt* utgår -bult i fyllbult (se d. o.). — Jfr Balder, Leopold.

bålgeting (*bolgeting* Var. rer. 1538), **-stark, -stor,** ä. sv. *bohlgrof* (O. v. Dalin) osv., till fsv. adj. **bol*, ä. (n)sv., sv. dial. *bol, bål*, stor, duktig, präktig, t. ex. Bellman: 'Den supen var bål'; av samma stam *bol-* som bål 1.

bålverk, fsv. *bol-* el. *bulvœrk*, liksom da. *bol-*, *bulverk* från mlty. *boleverk* = ty. *bollwerk*, varav eng. *bulwark* o. fra. *boulevard* (se bulevard), väl till mlty. *bole*, planka (se bål 1), o. verk; i mhty. dock 'kastmaskin', till mhty. *boln*, kasta?

bång, fsv. *bang*, buller = isl. *bang*, av fsv., isl. *banga*, ä. nsv., sv. dial. *bångas*, bullra, jfr ty. dial. *bangen*, banka, slå; i avljudsförh. till fsv. *bunga*, trumma; jfr banka, bängel. — Härtill: bångstyrig, jfr ä. nsv. *bångsam*, *bångse*, sv. dial. *bånglug*.

bår, fsv. *bār* = no., da. *baar*, fsax., fhty. *bâra* (ty. *bahre*), ags. *bǽr*, av germ. **bærō-*, bildat till **beran* (bära) som t. ex. våg (till vägning), av germ. **wæʒō-* till **weʒan* (väga). Härifrån fra. *bière*, närmast av **bēra*. Avljudsform *bar-*: isl. *barar* plur., ags. *bearwe* (eng. *barrow*) ~ *bur-*: lty. *bör*, varav da. *bør*, sydsv. dial. (*rulle-, trille-*)*bör*.

bård, o. 1630: *border* = da. *bord* jämte *bort*, om vars betyd.-historia se Brøndal NTfF 4 R 5: 63 n. 3 (om *borde* se nedan), jämte ä. nsv. *bordha* ds. Bib. 1541 = ä. da. *borde* Bib. 1550 från ty.: mlty. *borde*, mhty., ty. *borte* (fhty. *borto*), bård = ags. *borda* m., avledn. av bord i betyd. 'kant, rand'. Möjl. har på det nsv. ordet även det från germ. *borð-*, kant, rand, komna fra. *bord*, bård, inverkat. Enl. Brøndal anf. avh. s. 63 bör av betydelseskäl fsv. *bordha* = isl. *borða* skiljas från dessa ord o. härledas från mhty. *borde*, *borte*, där grundbetyd. är 'broderi, broderad prydnad', i sin tur från fra., varom under brodera; jfr dock Falk Awn. Kleiderk. s. 23. — Härtill isl. *byrða* = ags. *byrdan*, sticka, brodera, fsax. *burdian*, kanta.

bås n., fsv. *bās* m. = isl. *báss* m., jämte got. *bansts*, lada, ty. *banse*, del av ladan, ags. *bósig*, krubba, av germ. stammen **bans-*, möjl. av **bands-* = ie. **bhonds-*, till binda, alltså egentl.: ställe, där kreaturen bindas, jfr grek. *phátnē*, krubba (ie **bhn̥dnā*). — Ordets gamla mask. kön lever kvar t. ex. hos Bellman ('inom din stängda bås') o. sv. dial.; Dalins Arg.: *båsar* plur., men *båset* sing.; Lind 1749 har m. o. n., Sahlstedt 1773 o. Weste 1807 blott n.

Båstad, 1400-t., till båt o. stad, ställe; alltså 'båtplats'.

båt, fsv. *bāter* = isl. *báti*r, da. *baad*, sannol. lån från ags. *bát* (eng. *boat*). Från det ur ags. *bát* utvecklade meng. *bōt* kommer lty., ty. *boot*. Frånsett könet etymol. identiskt med det inhemska isl. *beit*, skepp, av germ. **baita-* = ie. **bhoido-*, till roten *bhid*, klyva (se bita); alltså egentl.: avhuggen, kluven trädstam; jfr till samma rot t. ex. fsv. *biti* m., tvärbjälke i fartyg (= isl.), grek. *phitrós*, trästam. Se Lidén Uppsalastud. s. 85 f. (om armen. *p'ait*, ved, trä, se dock H. Pedersen Ark. 20: 385). Från germ.: ital. *batto* med dimin.: ital. *battello*, fra. *bateau*. Till betyd.-utveckl. jfr skepp. — Ge på båten, Grubb 1665, där betecknat såsom brukat då man önskar någon något ont = da. *give paa baaden*; enl. Sahlgren NoB 3: 125 n. 1 förkortat av uttryck, som syftade på båten, som förde till helvetet. Annorlunda Falk-Torp s. 39. — Båtsman, fsv. *bātsman*, matros o. d.; i modernare betyd. egentl. från Karl XI:s dagar o. i viss mening t. o. m. från början av 1600-t.; från mlty. *bó(t)sman*. Om båtsmansmat se maskopi. Formen *båts-* för väntat *båt-* (jfr sv. båtkarl osv.) beror på att ordet lånats; jfr båtshake, fsv. *bātshake*, från mlty. *bó(t)shake*; jfr Tamm Sammans. ord s. 41. Å andra sidan har fornsvenskan *bāts-* i *bātsdref* o. *bātsfarmber*, som äro inhemska ord.

båta, fsv. *bāta*, även: vinna, förbättras, liksom da. *baade*, från mlty. *bāten*, av äldre *bāten* = fhty. *bazen*, jfr ags. *batian*, vara i gott tillstånd. Inhemskt nordiskt är no. *bata*, gagna, ha fördel. Av germ. *bat-* i bättre, bäst, i avljudsförh. till bot. — Härtill: båtnad, 1555 (*-l*), 1587 (*-dh*), ombildning efter båta av ett inhemskt **batnaþer* = isl. *batnaðr*, till fsv., isl. *batna*, bli bättre, gagna. Jfr likbetyd. isl. *bati* m.

Båven, sjönamn, se Bohus.

bäck, fsv. *bækker* = isl. *bekkr*, da. *bæk*; meng. *bek* (eng. *beck*) kan vara nordiskt; snarast av germ. **bakja-*, biform till **baki-* = fsax. *beki*, fhty. *bah* (ty. *bach*), ags. *bece*; jfr (?) fir. *búal* (**bhogl-*), vatten (enl. Zimmer), o. fslav. *bagno*, träsk (enl. Mikkola m. fl.); numera ofta o. möjl. riktigt fört till litau. *bėgti*, löpa, fslav. *běža*, löper; jfr lat. *rīvus*, flod, o. det egentl. keltiska flodnamnet Rhen, till roten *ri*, rinna, löpa.

bäcken, fsv. *bækken* = da., från mlty. *becken* = fhty. *beckin* (ty. *becken*), från senlat. *bac(c)hīnum* (ital. *bacino*, fra. *bassin*, varav sv. bassäng); se back 1, balja 1, bägare o. pickelhuva.

bädd, fsv. *bæd*, ackus. sing = isl. *beðr* m. (bolster, dyna), fda. *bædh*, motsv. got. *badi* n., fsax. *bed*, mlty. *bedde*, fhty. *betti* (ty. *bett*, bädd, *beet*, trädgårdssäng), ags. *bedd*, säng, trädgårdssäng (eng. *bed*), av germ. **baðja-*, motsv. fin. lånordet *patja* = ie. **bhodhio-*; möjl., trots framställda invändningar, besl. med lat. *fodio*, gräver, grek. *bóthros* m., grav, kymr. *bedd* ds., osv.; alltså med grundbetyd.: utgrävd liggplats, kanske särsk. för djur, jfr fsv. *badhul* (se bale). — Den nsv. formen torde bero på inverkan från lty.; da. *bed*, trädgårdssäng, är lån från ty. — Samma stam *bad-* ingår väl, med Lidén NoB 4: 113, i ortn. Skarnbad Vgtl., till skarn i betyd. 'gödsel', jfr no. *bed(d)*, hög, stack; alltså egentl.: gödselhög.

bägare, fsv. *bikar(e)*, y. fsv. *beghare*, *bæghare* = isl. *bikarr*, da. *bæger*, mlty. *beker*, ty. *becker*, eng. *beaker*; från mlat. *bicarium*, avledn. av lat. *bacar*, vinkärl, väl till *bacca*; se back 1, balja, bäcken.

bägge, fsv. *bæggia* (*begge*) = isl. *beggja*, da. *begge*, av urnord. **bajjō*, egentl. genit. av stammen *ba-* i båda, jfr *tvæggia* till *tvēr*, två; (se tveggehanda); med s. k. *gg*-inskott (såsom i ägg 1 = ty. *ei*).

bälg, fsv. *bælgher*, buk, bälg = isl. *belgr*, da. *bælg*, got. *balgs*, skinnsäck, mlty. *balch*, fhty., ty. *balg*, ags. *belg* (eng. *belly*, buk, o. *bellows*, egentl. plur., blåsbälg), av germ. **balĝi-*, egentl.: något uppsvällt; besl. med lat. *follis*, blåsbälg; se f. ö. balja 2, bolster, bulle, bulna, bölja ävensom budget; jfr med avs. på betyd.-utvecklingen påse. — Liksom buk även i okvädinsord o. d., t. ex. ä. nsv. *hatbälg* m. fl. — Bälgvante = da., egentl.: säckvante, vante utan fingrar. — Bälja i sig, motsv. i da. = isl. *belgja*, egentl.: fylla buken; jfr till betydelseutvecklingen pimpla.

Bält, Wivallius: 'öfver Bält och Ocean', ä. även *Bälten*, sing. mask. el. den-kön (jfr Bottnen, Kvarken), om Stora o. Lilla Bält, förr (till o. 1850) även om Östersjön (se Risberg Spr. o. st. 7: 1 f.); att sammanhålla med *Baltia* hos grek. förf. som namn på en ö i Östersjötrakterna, *mare balticum* (1000-t.), eng. *the Baltic*, mhty. *belte-mere*, Östersjön. Ovisst är, om namnet äldst syftat på den västra delen av Östersjön (Adam av Bremen) el. den (syd)östra. Osäker härledning: till bälte (Adam av B.) el. litau. *báltas*, vit, el. fslav. *blato*, kärr (av **bolto-*), o. alban. *bal'te*, dy, myr, i sistn. fallet med avs. på strandsjöarna vid Östersjöns s. ö. kust. o. väl urbesl. med pöl.

bälte, fsv. *bælle* = isl. *belti*, da. *bælte*, jfr ags., eng. *belt*, fhty. *balz*, från lat. *balteus*, *balteum*, gördel, bälte, av ovisst ursprung.

bända, fsv. *bænda* = isl. *benda*, ags. *bendan* (eng. *bend*), böja, spänna, isht om båge; avledn. av band; egentl.: sätta sträng på (båge).

bängel, Gustaf Vasa 1559 = da. *bengel*, från lty. *bengel*, tölpig yngling, lymmel, knölpåk, vilket senare är grundbetydelsen; till ty. dial. *bangen*, slå (se bång), såsom ty. *schlägel* till *schlagen* slå, fhty. *stōzil* till *stōzen*, stöta, osv. Betyd.-utvecklingen är ungef. densamma som i dräng o. lurk.

bänk, fsv. *bænker* = isl. *bekkr*, da. *bænk*, fsax., ty. *bank*, ags. *benc* (eng. *bench*), av germ. **banki-*; se f. ö. bank 1, 2 o. backe. Egentl.: upphöjning.

bär, fsv. *bær* = isl. *ber*, da. *bær*, got. *basi*, fsax., fhty. *beri* n. (ty. *beere* f.), jfr ags. *berie* f. (eng. *berry*), av germ. **bazja-*, **basja-*; av omstridd härledning; möjl. med Grimm o. Lidén IF 18: 416 till ags. *basu*, röd, jfr ags. *basu*, bär, o. ir. *derc*, bär: fhty. *zoraht*, glänsande.

bära, fsv. *bæra* = isl. *bera*, da. *bære*, got. *bairan*, fsax., fhty., ags. *beran* st. vb. (eng. *bear*; jfr ty. *gebären*, föda); allmänt indoeur. verb, **bher-* = lat. *fero* (jfr offer), grek. *phérō*, sanskr. *bhar-*, fir. *berim*; i slav. spr. i sht: samla. Jfr barn, bår, böra, börja, börd även-som got. *bêrusjôs*, föräldrar, varom se föräldrar (slutet). — Bära sig åt, fsv. *bæra sik at*, motsv. i da. o. isl., vartill vbalsbst. åtbörd. Med annat avljud: fhty. *gibârên* osv. (ty. *gebaren*), vartill ty. *gebärde*. — Bära till, hända, tillgå, fsv. *bæra til*, motsv. i isl.; fsv. även *bæra at* = isl. *bera at*, vartill vbalsbst. fsv. *atburdh*, händelse, motsv. isl. *atburðr* (jfr åtbörd).

bärga, fsv. *bærgha*, *biærgha* = isl. *bjarga*, da. *bjerge*, got. *bairgan*, fsax., fhty. *bergan* (ty. *bergen*), ags. *beorgan* st. vb. = urslav. **berg-* (fslav. *brĕga*, sörjer för); ie. *bhergh-*. Grundbetyd.: gömma (t. ex. got., fsv.: *tha solen var bærghat*), varav: bevara, rädda. Jfr fingerborg, förborgad.

bärling, handspak, jfr no. *berling*, ett slags liten stock på fartyg, o. isl. *berlingsáss*; dimin. till fsv. *bar*, stång = mhty. *bar*, se bar 1, barr 1.

bärnsten, Schroderus Com. 1647: *agdsteen* (*bernsteen*); från lty. *bernstên*, till mlty. *bernen*, bränna, smälta. Inhemsk benämning: fsv. (ännu i Lex. Linc. 1640), isl. *raf*, da. *rav*; jfr även glas.

bärsärk, från isl. *berserkr*, av *ber-*, björn, o. *serkr* (se särk), egentl.: kämpe klädd i björnskinn; jfr isl. personn. *Bjarnheðinn*, egentl.: björnskinnströja, o. *ulfheðnar*, bärsärkar, egentl.: vargskinnströjor. — Orden synas hänvisa på tider, då djurskinnspälsar användes i stället för de senare brynjorna o. d.

bättre, bäst, fsv. *bætre*, *bæzter* (*bazter*) = isl. *betri*, *beztr*, got. *batiza*, *batists* osv., allm. germ.; använda som kompar. o. superl. till god; till germ. *bat-* i båta, avljudsform till bot; se d. o.

bäst, se bättre.

bäva, fsv. *bæva* (med dunkelt *æ*) = da. *bæve*, biform till fsv. *beva*, av **biva* = isl. *bifa*, no. *biva*, fsax. *bibôn*, fhty. *bibên* (ty. *beben*, märk dock *-e*), ags. *beofian*; reduplicerat vb., ie. **bhi-bhoi-li* (3 p. sing.) = sanskr. *bibhēti* till vb. *bhī-*, litau. *bijótis*, frukta; egentl. nog: dallra, darra; jfr de likaledes reduplicerade got. *reiran*, darra, bäva, o. isl. *titra* = ty. *zittern*.

bäver, fsv. *bæver* = da., från mlty. *bever*, motsv. det inhemska fsv., ä. nsv. *biur*, nsv. Bjur- i ort- o. familjenamn = isl. *bjórr*, av urnord. **bi-* el. **beþura-* = fhty. *bibar* (ty. *biber*), ags. *beofor* (eng. *beaver*); motsv. lat. *fiber*, fslav. *bebrŭ*, *bĭbrŭ*, litau. *bẽbrus* ds., korn. *befer* (från kelt. även fra. *biévre*), sanskr. *babhrú*, en stor ichneumonart.; egentl. 'den brune' o. substantivering av ett ie. adj. = sanskr. *babhrú-*, brun, av ie. **bhe-bhru-*, reduplicerad bildning till roten i brun, en utvidgning av den i björn. Den tyska namnformens seger över den inhemska beror på bäverns stora betydelse i handeln o. djurets hastiga tillbakagång i vårt land. Bävern var, såsom namnets spridning antyder, känd av indoeuropéerna; om dess allmänhet vittna talrika gamla ortnamn i skilda språk, t. ex. kelt. *Bibrax*, *Bibracte*, ty. *Biberach*, de nordiska på *Bjur-* osv. — Bävergäll, fsv. *bævergæl*, från mlty. *bevergeil*, *-gél* = ty. *bibergeil*, till mhty. *geil* n., testikel, till fhty. *geil*, översvallande kraftig o. d., got. *gailjan*, glädja.

[böckare, sv. dial., tunnbindare, se burk.]

böckling, Var. rer. 1538: *böcling* = da. *bøkling*, från lty. ty. dial. *bückling*; jfr mlty. *buckink* = ty. *bücking*; avlett av bock (på grund av den fräna lukten?), jfr mholl. *bocksharinck*.

bödel, fsv. *bödhil* = da. *bøddel*, från mlty. *bodel* (*o* = *ö*), rättsbetjänt, bödel = fhty. *butil* (ty. *büttel*), ags. *bydel*, av

urgerm. **buðila-*, nomen agentis med s. k. svagt avljudsstadium till bjuda; alltså egentl.: den som budar; jfr bud o. bövel. Eng. *beadle* hör närmast till det under pedell anförda germ. **biðala-*, till bedja. — Jfr bövel.

böja, fsv. *böghia* = isl. *beygja*, da. *bøie*, fsax. *bôgian*, fhty. *bougan* (ty. *beugen*), ags. *bíegan*, av germ. **bauǯian*, kausativum till buga; jfr även båge. Böjd för, i fsv. i stället *bögheliker* = ä. nsv. *böj(e)lig*, jfr da. *tilbøjelig*, med samma betyd.-utveckling som i benägen (se d. o.), ty. *geneigt* (till niga), eng. *inclined* = lat. *inclīnātus* (till *clīnāre*, böja, luta; se lid), fra. *penchant* (: lat. *pendēre*, hänga ned), ävensom sv. huld (se d. o.), sv. dial. *luten*, benägen, böjd (till vb. luta; jfr under lust slutet).

böka, 1657 = isl. *bauka*, avljudsform till mlty. *boken* (sv. boka; se d. o. o. under pocka).

böke, se bok 1.

böla = fsv. = nisl., no. *baula*, jämte isl. **baula*, ko, i avljudsförh. till isl. *bylja*, böla; ljudhärmande. En analog bildning är da. *bøge*, av **baukōn*. Nötkreaturens råmande *bu* o. *mu* återfinnes även i slav. *bykŭ*, tjur, o. lat. *mugīre*, råma.

böld, fsv. *byld* = da.; nära besl. med bolde, till germ. roten *bel* el. *bul*, svälla, blåsa upp, jfr å ena sidan boll, bulle, bål 1, å den andra got. *ufbauljan*, blåsa upp. — Grundformen är oviss. Från ordbildningslärans synpunkt är av flera skäl ett germ. **bulði-* sannolikast (jfr börd, skörd, stöld osv.). Vissa dialektformer med kakuminalt *d* tyda emellertid snarare på ett **buliþō-*. Möjl. har dock ett **bulði-* i fråga om *l*-et påverkats av besl. el. i annat avs. närstående ord. Jfr samma svårighet vid köld. Se Sandström Sv. lm. Bih. 6: 36, Pipping SNF VI. 5: 27 (med litteratur).

bölja, fsv. *bylghia* = isl. *bylgja*, da. *bølge*, lty. *bülge* (eng. *billow* från nord.), av germ. **bulǯiōn*, till germ. roten *belǯ*, svälla, se bolster, bulna, bälg.

Bölminge, se Bolmen.

bömare, från ty. *böhmer*, till *Böhmen*, fhty. *Bêheima*, lat.-gall. *Boihaemum*, dvs. (de keltiska) boiernas bygd (jfr bajrare, boja o. hem). — Från ty. o. dess dial.: familjenamnen Böhm, Böhme, Behm m. fl.

bön, fsv. *bön* = isl. *bón*, da. *bøn*, ags. *bén* (eng. *boon* från fnord. biformen *bōn*), av germ. **bōni-*, egentl.: tal (el. dyl.), jfr grek. *phōnḗ*, ljud, tal (se fonetik), till ie. roten *bhā*, tala, i lat. *fāri* osv., se bann.

böna, fsv. *böna* = no. *bauna*, da. *bønne*; utvidgning av fsv. *bön* = isl. *baun*, mlty. *bône*, fhty. *bôna* (ty. *bohne*), ags. *béan* (eng. *bean*), av germ. **baunō(n)*, jfr lat.-germ. önamnet *Baunonia* Plinius, ett speciellt germ. ord; till den ie. roten *bheu*, svälla, växa, i t. ex. got. *ufbauljan*, komma att svälla, osv. (se t. ex. bula o. buske); jfr samma betyd.-utveckling i grek. *kýamos*, böna: *kyéō*, egentl.: sväller, o. möjl. litau. *pupà*, böna: lett. *paupt*, svälla; se H. Petersson IF 23: 390. — Lat. *faba* är ej besläktat. Detta liksom fslav. *bobŭ* o. även det nämnda litau. *pupà* göra snarast intryck av hypokoristiska bildningar, ytterst vanliga att beteckna runda föremål o. ofta till sin form erinrande om barnord (därför vanl. med läppljud). — De nämnda orden betecknade äldst den s. k. bondbönan, Vicia faba, som synes ha tillhört de europeiska indoeuropéernas äldsta åkerbruksprodukter.

bönhas, 1622, Gustaf II Adolf = da., jämte ty. *böhnhase* från lty. *bön(e)hase*, öknamn på hantverkare, som arbetade i smyg utan att tillhöra skrået, av *böne*, loft, vind (= ty. *bühne*; möjl. till botten), o. *hase*, hare, alltså: som håller till på vinden o. jagas som harar, s. k. *bönhasjakt*, lty. *bönhasenjagen*; jfr ä. nsv. *buskhasa*, arbeta som bönhas, av lty. **busch-hase*, egentl.: buskhare. — Det vanliga ä. nsv. *bön(h)ås*, t. ex. 1650, Dalins Arg., förutsätter väl tidigt medeltida lån. — Härtill ä. nsv. vb. *bönhasa* (*-å-*) 1616.

böra, fsv. *böra* (denna form väl från mlty.), **byria* (pres. *byr* opers., tillkommer, ipf. *bordhe*, *burþe*) = isl. *byrja* (ipf. *-aði* o. *burði*), tillkomma, jfr da. infin. *burde* (nybildad) o. pres. *bør*, motsv. fsax. *giburian*, hända, mlty. *geboren*, tillkomma, fhty. *giburjan*, *giburen*, hända, rättligen tillkomma (ty. *ge-*

bühren), ags. *gebyrian*, hända, passa, av germ. **gaburjan*; i avljudsförh. till bära o. nära besl. med börja; jfr att fsv. *bær* o. isl. *berr* även betyder 'tillkommer'. Med avs. på betyd. 'händer' jfr sv. (vard.) bära till, ävensom den analoga o. besl. grek. bildningen *symphérein*, bl. a.: hända, egentl.: bära tillsamman. — Den äldre opersonliga konstruktionen finns ännu hos fru Lenngren 1798: 'Nu bör det mig att göra min'.

börd, fsv. *bördh*, *byrþ* f, bärande (i järnbörd, vittnesbörd), börda (jfr följ.), födelse, börd, arvjord = isl. *burðr* m., o. i betyd. 'födelse': got. *gabaurþs*, ty. *geburt*, eng. *birth*, jfr sv. barnsbörd, av germ. **burði-* (**burþi-*), ett vbalabstr., med svagt avljudsstadium, till bära; = sanskr. *bhṛti-* f., bärande, underhåll, lat. *fors* (ablat. *forte*), tillfälle. — Börd: isl. *burðr*: bära = skörd: isl. *skurðr*: skära = stöld: isl. *stuldr*: stjäla. — Jfr åtbörd.

börda, y. fsv. *byrdha*, för ä. *byrþ*, *byrþe* f., motsv. isl. *byrðr* f., y. *byrði*, da. *byrde*, av urnord. **burþiō-*; väl urspr. identiskt med got. *baurþei*, lty. *börde*, fhty. *burthî* (ty. *bürde*), ags. *byrðen*, *byrden* (eng. *burthen*, *burden*), av germ. **burþīn-*; i avljudsförh. till bära. Jfr bördig, fullborda.

bördig, fsv. *bördogher*, *byrdhogher*, härstammande, av god börd, genom börd berättigad, da. dial. *byrdig*, fruktbar; till börd.

börja, fsv. *böria*, *byria* (ipf. *-aþe* o. *burþe*) = isl. *byrja* (ipf. *-aði*), börja; egentl. samma ord som lty. *bören*, fhty. *burien*, lyfta (upp), som varit grundbetydelsen; avljudsform till bära, som självt (i isl.) tycks ha kunnat ega betyd. 'lyfta' (jfr Noreen Xen. Lid. s. 6); se f. ö. böra. Jfr betyd.-utvecklingen i ty. *anheben* o. sv. upphov till häva, lyfta; ävensom ty. *anfangen* o. lat. *incipere*, båda med grundbetyd.: gripa, taga i. — I da. i stället *begynde*.

Börje, mansn., ä. nsv. *Börier* P. Brahes kr., av fsv. *Byrghir*, med *-y-* av *-i-* mellan *b* o. *r*, av ä. *Birgher* (se Birger); med avs. på ljudutvecklingen *-ir-* > *-yr-* > *-ör-* jfr börting.

börs, i ä. sv. även *börsa*, *börse*, *burs* m. m.; 1585 i betyd. 'penningpung el. -kassa'; 1635 om börsen i Amsterdam = da., från lty. *börs* = ty. *börse*, av mlat. *bursa* (ital. *borsa*, fra. *bourse*), penningpung, egentl.: skinnpåse, av grek. *búrsa*, djurhud, möjl. självt lånord. Härur betyd. dels av samlingsplats för penningaffärer o. dels av buss 1.

börting, ockla, laxöring, t. ex. Sv. Nilsson 1855, egentl. ett norrl. dialektord, av ett fsv. **birtinger*, avledn. av bjärt; med samma ljudutveckling som i Börje; jfr det no. fisknamnet *sjobyrting* o. isl. *birtingr*, ävensom, med avs. på bildningen, t. ex. vitling.

bössa, fsv. *byssa*, bl. a. penningbössa o. eldvapen = fno. *byssa*, från mlty. *busse* (*u* = *ü*), jfr fhty. *buhsa* (ty. *büchse*); från mlat. *buxis*, dosa av buxbom (se box, buxbom).

bösta = fsv. = isl. *beysta*, ä. da. *bøste*, av germ. **baustian*, väl besl. med lat. *fustis*, knölpåk (fra. *fût*, se fastage o. lavett); jfr t. ex. prygla till ty. *prügel*, knölpåk, o. mhty. *bûschen* till *bûsch* ds. — Om i bösta o. *fustis* ett ie. *d* bortfallit, är ordet nära besl. med isl. *bauta*, slå, gotl.: fånga fisk i isvak (egentl.: genom slag bedöva) = ags. *béatan* (eng. *beat*) o. fhty. *bôzan* (jfr ty. *amboss*, städ; betyd.-analogier se ambult); jfr bautasten.

böta, se bot.

Böttiger, familjenamn, från ty., egentl.: tunnbindare; se burk.

bövel, t. ex. 1609 = no. dial. *bövel*, urspr. eufemistisk beteckning för bödeln; liksom bödel (ännu t. ex. hos Envallsson 1782) även brukat i svordomar (jfr ty. *geh zum henker*) o. sedermera uteslutande i denna användning samt uppfattat o. begagnat som en förvridning av djävul; se förf. Ark. 35: 202. Jfr sv. dial. *bökelen* Vgtl. i anslutning till *djäkeln*.

C.

Cavallius, Cavalli, Cavallin, familjen., latiniserade efter stamgården Håldala (lat. *cava vallis*), Allbo hd Smål. — De två senare namnformerna äro yngre, såsom Montelin i förh. till Montelius osv.

ceder, Bib. 1541 = ty. *zeder* osv., av lat. *cedrus*, av grek. *kédros*, en, ceder m. m., möjl. besl. med den baltiska stammen *kad-* i namn på enbusken. — Härtill: cedro- i t. ex. cedroolja, av ital. *cedro* i betyd. 'citron' el. av lat. *cedro*, ablat. till *cedrus* i samma betyd. Jfr citron.

celeber, av fra. *celèbre*, av lat. *celĕber*, talrik, omtalad, firad, av ovisst ursprung. — Celebrera finns redan i fsv.

cell, jfr fsv. *celle*, ytterst av lat. *cella*, litet rum, urbesl. med hall 2. Jfr följ. o. källare.

cellulosa, i numera föråldrad naturvet. anv. Acrel 1775, i betyd. 'cellämne' 1847 (efter fra. *cellulose*), i modern tekn. betyd. 1883; av nlat. *cellulōsa*, av adj. *cellulōsus*, rik på små celler, till *cellula*, dimin. av *cella*. — Härtill bildades 1869 i Amerika *celluloid*, varifrån sv. celluloid; jfr med avs. på suffixet sv. karbid osv.

cement, av lat. *cæmentum*, huggen sten, till *cædere*, hugga (jfr ciselera).

cendré, av fra. *cendré*, till *cendre*, aska, av lat. stammen *ciner-* i *cinis*, aska; alltså: askgrå; jfr fra. *cendrillon* (under askunge).

censor, från lat. =, till *censēre*, värdera, uppskatta, vartill även ty. *zins*, ränta (se under ränta).

centner, Var. rer. 1538 = ty., ytterst av mlat. *centenarius* (*-um*), vikt av hundra skålpund, till adj. *centenarius*, som innehåller hundra, avledn. till *centum*, hundra, av ie. stammen **knt-* i hundra.

centrum, av lat. =, av grek. *kéntron*, spets, cirkelben, medelpunkt, till *kenteĩn*, sticka.

ceremoni, O. Petri Kr., jfr fra. *cérémonie*, av lat. *cærimōnia*, fromhet, religionsbruk, av ovisst ursprung.

cert, som sjöterm o. d. 1624, i överförd bem. av ungt datum (från o. 1890?); jfr mlty. *serte*, kontrakt, ty. *zerte*, kontrakt mellan skeppsbyggare o. redare om fartygsbyggnad, skeppsbyggnadsplan, skeppscert, av ffra. *charte*, av lat. *charta*, papper (se karta, kort 1); eng. *charter* av ffra. *chartre*, av lat. dimin. *cartula*.

certeparti, ytterst av lat. *charta* (se cert) o. *partīta*, delad (se parti), på grund av bruket att skriva två likalydande intyg å samma papper.

cession, 1669, av lat. *cessio*, vbalssbst. till *cēdere*, vika, avträda; alltså: avträde (av tillgångar); jfr excess, process m. fl.

chaîne, dansterm, se chinjong.

champagne, 1739, av fra. =, förkortning av *vin de Champagne*, dvs. vin från landskapet *Champagne*, av lat. *campania*, slätt (i det ital. landskapsnamnet Campanien), varav även fra. *campagne*, slätt (= kampanj, se d. o.); jfr följ. — Det vardagliga champis, t. ex. Selstedt 1857, är bildat som svagis (till svagdricka) osv.

champinjon, Rålamb 1690: 'Champignioner uti Ragou' = da. *skampion*, ty., eng. *champignon*, av fra. *champignon*, avledn. av *champ*, fält, av lat. *campus* ds. (se kamp 2), vartill *campania*, slätt (se föreg.). Förr även *svampion* såsom ännu i dial. genom anslutning till svamp.

changera, av fra. *changer*, av senlat. *cambiāre*, av keltiskt ursprung.

chans, av fra. *chance*, av vlat. *cadentia* (jfr kadens), fall, utfall, lyckoträff, till lat. *cadere*, utfalla (vartill även *casus* = kasus).

charabang, av fra. *char-à-bancs*, vagn med bänkar (se kärra o. bänk).

charad, Kellgren 1790, av fra. *charad(e)*, 1700-t., av provenç. *charrado*, småprat, till *charra*, prata.

chargera, i mil. betyd. 'anfalla' o. d. 1627, i modern betyd. 'överdriva' från o. 1800, av fra. *charger*, av senlat. *carricāre*, lasta, belasta, etymologiskt identiskt med karikera, till lat. *carrus*, vagn (se kärra). — Härtill sbst. charge, i betyd. 'tjänst, ämbete' 1638, av fra. *charge* ds., egentl.: last, börda. Jfr decharge.

charkuteri, 1870-t., av fra. *charcuterie*, till *charcutier*, som handlar med kokt kött, av ä. fra. *char*, fra. *chair*, kött, o. fra. *cuite*, kokt, till *cuire*, koka, av lat. *coquere* (se koka).

charlatan, Dalins Arg. 1734 (i betyd. 'kvacksalvare'), av fra. *charlatan*, av ital. *ciarlatano*, pratmakare, till *ciarlare*, prata; enl. somliga ombildat av ett *cerretano*, invånare i Cerrato.

Charlotta, kvinnon. från fra. *Charlotte*, av *Charles* (germ. *Karl*) + dimin.-el. smeknamnssuffixet *-otte* (mask. *-ot* i t. ex. *Charlot*; jfr pierrot). Jfr Lotten.

charm, av fra. *charme*, förtrollning, i plur.: behag, till *charmer*, förtrolla, av lat. *carmināre*, till lat. *carmen*, (troll)sång.

charpi, B. Olai 1578: *corpei*; i modern form väl först vid slutet av 1700-t., av fra. *charpi(e)*, part. perf. av ä. fra. *charpir*, upprispa (vlat. **carpire*), till lat. *carpere*, plocka (urbesl. med harv).

chaufför, av fra. *chauffeur*, eldare vid ångmaskin, chaufför, vbalsbst. till *chauffer*, värma, av vlat. **calefare*, till lat. *calefacere*, göra varm, till *calēre*, vara varm; jfr echaufferad, kalfaktor o. nonchalant.

chaussé, 1800, av fra. *chaussée*; enl. somliga av vlat. **calciāta* (*via*, väg), tilltrampad, av **calciāre*, tilltrampa, av lat. *calx*, häl (se chaussera); kanske dock snarare, enl. vanligt antagande, av vlat. **calciāta* (*via*), väg belagd med kalksten, av lat. *calx*, (kalk)sten (se kalk 2); i senare fallet att jämföra med stråt.

chaussera, av fra. *chausser*, av lat. *calciāre*, *calceāre*, sätta på fötterna, av *calceus*, sko, av *calx*, häl; jfr kalsonger. — Härtill: chaussyr, av fra. *chaussure*, fotbeklädnad.

chauvinism, 1870-t., av fra. *chauvinisme*, efter *Chauvin*, en av personerna i den populära vådevillen La cocarde tricolore (1831).

check, ett 1800-talsord, av eng. *check* el. (med fra. stavning) *cheque* (varav fra. *chèque*), bankpapper som möjliggör kontroll, anvisning; egentl. samma ord som *check*, schack(spel), varav: schackning, hinder, kontroll, kontrollmärke, av ffra. *eschec*, *eschac*; se f. ö. schack.

chef, 1716, av fra. *chef*, av lat. *caput*, huvud, (varav ytterst även kap, udde; jfr kapten), urbesl. med huvud o. hövding.

chemis, 1773; hos Bellman i betyd. 'fruntimmersmorgonrock' = ty. *chemise*, av fra. *chemise*, av senlat. *camisia*, besl. med ty. *hemd*, skjorta; se hamn 1.

chevelyr, av fra. *chevelure*, motsv. ital. *capellatura*, till lat. *capillus*, hår (jfr sv. kapillärkärl), urbesl. med huvud.

cheviot, som beteckning för cheviottyg i sv. av ungt datum (o. 1880); av eng. *cheviot*, skotsk fårras, bekant för sin täta ull, av ortnamnet *Cheviot*.

chic, av fra. *chic*, förkortning av *chicane* (se chikan) el. möjl. lån från ty. *(ge)schick*, skicklighet, sätt (jfr sv. skick).

chiffer, Dalins Arg., av fra. *chiffre* = mlat. *cifera*, ett egentl. arabiskt ord, identiskt med siffra, som i flertal användes i samma betyd. av t. ex. Columbus o. Karl XII; jfr även under roll.

chiffonjé, 1793, av fra. *chiffonier*, avledn. av *chiffon*, tyglapp (sv. chiffong), avledn. av *chiffe*, tunt tyg (väl germ.); alltså egentl. (såsom i Frankr.) (liten) byrå för tyglappar o. d.

chikan, av fra. *chicane*, om (juridiska) knep o. d., av ovisst ursprung. — I sin ä. betyd., motsv. fra., redan i Dalins Arg.; i den yngre speciellt svenska av 'förolämpning' o. d. hos Geijer 1812.

chimär, av fra. *chimère*, ytterst av grek. *khímaira*, egentl.: get (urbesl. med sv. dial. *gimmer-lam*, honlam), sedan: namn på ett getliknande vidunder i den grek. mytologien, varifrån betyd.: hjärnspöke, drömbild o. d.

chinjong, Bellman 1771, av fra. *chignon*, ä. fra. *chaignon*, egentl.: kedja av nackkotor, nacke, nackhår, sedan: hårpung, biform till *chaînon*, kedjelänk, avledn. av *chaîne*, kedja (varav danstermen chaîne), av lat. *catēna*, kedja (se kedja, kätting).

chock, av fra. *choc*, stöt o. d., av somliga betraktat som egentl. germ. ord, från fhty. *scoc*, stöt.

chok(o)lad, 1688; om drycken: 1716; av fra. *chocolat*, av span. *chocolate*, egentl. en aztekisk benämning på en av bl. a. kakaobönor bestående maträtt; användningen om drycken beror

på förväxling med ett annat aztekiskt ord, som betecknade en av kakao tillredd dryck.

cigarr, 1786 = ty. *zigarre* osv., ytterst av span. *cigarro*, cigarr, cigarett, möjl. av *cigarro*, syrsa, på grund av en viss likhet i formen.

cikoria, om växten: B. Olai 1578; om kaffesurrogatet: 1790-t. = ty. *cichorie* osv., av mlat. *cic(h)oria*, ytterst av grek. *kikhóreia*, *kikhórion*, av okänt ursprung.

cinnober, 1560, y. fsv. *cenober*, P. Månsson s. 520 = ty. *zinnober* osv., ytterst av grek. *kinnábari*, väl av österländskt ursprung.

cirkel, fsv. *cirkil*, ytterst av lat. *circulus*, dimin. till *circus*, ring (jfr cirkus.)

cirkus, i fråga om moderna förh. ett 1800-talsord; av lat. *circus*, av grek. *kirkos*, ring.

ciselera, av fra. *ciseler*, avledn. av ffra. *cisel* (fra. *ciseau*), mejsel, ytterst till lat. *cædere*, hugga, skära (jfr cement).

ciss, mus., 1739, från ty. *cis* (se diss).

cistern, 1712 = ty. *cisterne* osv., av lat. *cisterna*, avledn. av *cista*, av grek. *kistē* (se kista).

citadell, 1636 = ty. *zitadelle* osv., av ital. *citadella* ds., även: liten stad, dimin. av ä. ital. *cittade* (ital. *città*), av lat. *cīvitas* (genit. *-ātis*), stat, stad, till *cīvis*, medborgare (se civil).

citat, 1810 = ty., av lat. *citātum*, egentl. part. perf. till *citāre*, framropa, åberopa, till *ciēre*, sätta i rörelse (se heta); i ä. tid i stället *citation*.

citron, 1578, av fra. *citron*, av ä. ital. *citrone*, till lat. *citrus*, citronträd, biform till *cedrus*, ceder (se ceder). Bruket av cederns namn om citronträdet beror möjl. på liknande användning av trädens virke. Enl. somliga äro dock orden identiska, o. formen *citrus* skulle bero på etruskiskt inflytande; se Brøndal Substrater o. laan s. 173.

cittra, o. 1620 (*zithara*) = ty. *zither* osv., ytterst från lat. *cithara*, av grek. *kithára* (se gitarr); av ytterst omstritt ursprung; se Boisacq o. senare Fay IF 32: 332.

civil, 1621 = ty., eng., fra., av lat. *cīvīlis*, medborgerlig, borgerlig, avledn. av *cīvis*, medborgare (jfr citadell; urbesl. med hjon). — Härtill: civilisera, i modern betyd. hos Serenius 1734, av fra. *civiliser*, med avledn. civilisation o. 1750, det senare möjl. en inhemsk latiniserande bildning efter andra ord på *-ation*; de motsv. ty., eng. o. fra. orden synas nämligen uppträda senare (omkr. o. efter den franska revolutionen).

clown, av eng. *clown*, av ä. eng. *clowne*, klumpig person, tölp, gycklare; besl. med kluns.

cykel, jfr fra., eng. *cycle*, av lat. *cyclus*, av grek. *kýklos*, ring, krets, urbesl. med hjul o. med de grek. stammarna *tele-* (i telefon) och *pol-* (i pol). — Härtill: cyklon (egentl.: virvelstorm) o. cyklop (egentl.: rundögd).

cylinder = ty., eng. m. fl., av grek. *kýlindros*, till *kylíndein*, rulla (sig); av Em. Swedenborg försvenskat till *rull*.

cymbal, Bib. 1541, i ä. nsv. även *cimbal*, *cymbla* m. m., allm. spritt europeiskt ord, ytterst av lat. *cymbalum*, av grek. *kýmbalon*, till *kýmbē*, urholkning, urholkat föremål, vas m. m.

cynisk, i betyd. 'rå' o. d. Leopold 1794, ytterst av grek. *kynikós* (bildat till *kýōn*, genit. *kynós*, hund), efter namnet på den lokal *Kynósarges*, där den s. k. cyniska filosofskolan öppnades, o. även med syftning på dessa filosofers levnadssätt.

cypress, fsv. *cypres*, ytterst av lat. *cupressus*, sannol. lånat från samma källa som grek. *kypárissos* (jfr med avs. på bildningen narciss).

D.

dabba sig, 1880, allmänt i sydsv. dial., en bildning av samma art som ty. dial. *tappen*, bära sig klumpigt åt, av hypokoristisk art, möjl. från barnspråket.

dadda, 1824, jfr da. *dadda*, till en

grupp barnord på *dad-*, som oberoende av varandra uppkommit i olika språk, t. ex. eng., fra., serb. osv. Jfr amma, mamma, pappa.

dadel, Bib. 1541, *daddel* 1818 = da. *daddel*, av mlty. *dadele*; biformen med *-dd-* beroende på samma i lånord vanliga förlängning som i t. ex. gadda, krydda; jfr fsv. *dattil, daktil* = mhty. *dachtel*, nu: örfil (liksom *feige*, fikon, i *ohrfeige*, ä. sv. *smällfikon* osv.), ty. *dattel*; med motsvarigheter i romanska språk, t. ex. ä. ital. *dattilo*, fra. *datte*, varav eng. *datte*; ytterst från grek. *dáktylos*, finger (= daktyl); på grund av den fingerformiga frukten.

dag, fsv. *dagher* = isl. *dagr*, urnord. *DaʒaR* (personn.), got. *dags* osv., av ie. **dhogho-*, sannol. till ie. *dhegh*, bränna (i sanskr. o. litau.), jfr litau. *dágas*, skördetid (egentl.: den heta), fpreuss. *dagis*, sommar. Jfr dager, dygn. — De flesta ieur. beteckningarna för 'dag' äro annars bildade av ie. roten *di*, lysa: lat. *dies*, got. *sin-teins*, daglig, med motsvarigheter i alla ieur. språkfamiljer utom grek.; se f. ö. Tyr. — Upp i dagen (vara, likna), motsv. da. *op ad dage*, no. *op i dagen*; vanl. tolkat som härrörande från ä. sv., ä. da. *oppedaged*; egentl. om dvärgar o. troll som överraskats av dagsljuset; jfr i denna betyd. isl. *uppi dagaðr* o. sv. dial. *uppedagad*. Jfr följ. ex. från Runeberg (efter SAOB): 'så lik din far som om han gick uppdagad'. — Dagvard, se nattvard.

dager, egentl. den gamla fsv. nomin. *dagher*, vars *r* uppfattats som hörande till stammen, jfr plur. *dagrar*, t. ex. 1784.

1. **dagg** (i daggdroppe o. d.), fsv. *dag* f. (även m.?) = isl. *dǫgg*, av samnord. **daggw-*, med *gg*-inskott (såsom i t. ex. hugga), motsv. fsax. *dau* m., fhty. *tou* (ty. *tau*), ags. *déaw* (eng. *dew*), av germ. **dawwa-*, ett speciellt germanskt ord, väl rotbesl. med sanskr. *dhav-*, flyta, löpa, grek. *théō*, löper. Biform: dugg, se d. o. — I utomgerm. spr. i stället t. ex. lat. *rōs*, med motsvar. i slavo-balt. spr. (jfr rosmarin), o. det enl. somliga därmed avlägset besl. grek. *érsē*. — Daggkåpa, växten Alchemilla vulgaris, 1806, daggskål; den senare leden har avseende på de veckade bladen, jfr ä. sv. *vårfrukåpa*, da. *Mariekaabe*, ty. *Marienmantel* osv.; den förra leden syftar på det vatten, som avsöndras av bladen och på deras botten samlas till en vattendroppe, som uppfattas som en daggdroppe; jfr även sv. daggskål(ar), dial. *Jungfru Marie tvättskålar*.

2. **dagg** (straffredskap), 1765, jfr da., holl. *dag*, ty. *dag(ge)*; fra. *dague* från germ.; i sv. lånat; av okänt ursprung. — Ett annat ord är mlty. *dagge*, kort svärd, dolk (varav fsv. *dagge*), ty. *degen*, fra. *dague* osv.; likaledes dunkelt.

Dagmar, kvinnon., från da.; efter den böhmiska prinsessa, som år 1205 blev Danmarks drottning.

dagsmeja, 1585, av äldre *dagsmägen* (*dagzmäien* 1545), egentl.: dagens kraft = isl. *dagsmegin*, full dag, no. *dag(s)meie, -mein* m. m., jfr fsv. *solmæghin*, solvärme; till fsv. *mæghin*, kraft, osv., kvar i ortn. Mäjensjö, Majenfors osv. (se närmare makt, må). I da. förekommer avledn. *dagmeining*. Formerna på -midja, -medja kunna bero på folketymologisk omtydning. Se Lindroth Fr. filol. fören. i Lund 3: 43 f.

dagtinga, fsv. *daghþinga* = fno. *dagþinga*, efter mlty. *dagedingen*, avledn. av fsax. *dag(a)thinge*, fastställd dag; se dag o. ting.

dahlia, namn givet 1791 av spanjoren Cavanilles efter den svenske botanisten A. Dahl († 1789); jfr georgin o., med liknande ursprung, begonia, fuchsia, hortensia, kamelia, magnolia.

dakapo, o. 1753, av ital. *dacapo*, av *da*, från, o. *capo*, början, huvud, av lat. *caput* (jfr chef, kap i betyd. 'udde'; jfr huvud). Alltså egentl.: från början.

daktyl, av grek. *dáktylos*, daktyl, finger (jfr dadel); så kallad på grund av jämförelse med de tre fingerlederna.

dal = fsv. m. = isl. *dalr*, dal, båge, da. *dal*, motsv. det neutrala got., fsax. *dal*, fhty., ty. *tal*, ags. *dæl*, av germ. **dala-* = slav. *dol-*, dal; nedåt, under, o. enl. vanligt antagande grek. *thólos*, kupol; med grundbetyd. 'konkav el. konvex böjning el. urhålkning'; jfr t. ex.

kjusa till ie. *gu-*, vara välvd, litau. *lankà*, dal till *lenkti*, böja (sig); se under äng; f. ö. med samma betyd.-växling som i de under huv, kubb, kula, kupa anförda orden; häremot dock bl. a. Schrijnen Neophilologus 2: 241 f. Se f. ö. dala o. däld samt i fråga om betyd.-växlingen t. ex. huv.

dala, sänka sig, som sjöterm 1693, poet. o. 1830, jfr sv. dial., no. *dala*, da. *dale*, från lty. *dalen*, av *dal-* i betyd. 'ned' (jfr got. *dalaþ*, ned) el. möjl. direkt av sbst. dal; i sv. delvis lån från da.

Dalarna, egentl. plur. till dal; urspr. syftande på Dalälvens båda floddalar. — I Dalom innehåller den gamla fsv. dat. plur. obest. form.

daler, o. 1530 = da., ty., ä. eng. (eng. *dollar*), efter ty. *taler*, förkortning av *joachimstaler* (varav ä. sv. *joakimsdaler* m. m.), avledn. av *Joachimstal*, namn på de gruvor, från vilka man (från 1519) hämtade silvret till de första dalrarna. — I Sv. med under årens lopp ständigt sjunkande värde. Använt som räknemynt t. ex. i Småland ännu på 1880-talet. — I uttr. ta mig dalern (Ihre 1766, från Hälsingland, jfr: *Åh dalern* Bremer 1834) föreligger en förmildrande omskrivning för djävulen; jfr lty. *dusend dikke daaler* och sv. ta mig tusan plåtar, där uttrycket ytterligare försvagats genom utbyte mot ett annat gammalt myntnamn (se plåt).

dalja, prygla, Onkel Adam 1842 = sv. dial., no.; jfr lty. *daljen* plur., slag, o. ty. dial. *dalgen*, slå; av ovisst ursprung; jfr förf. Ark. 15: 327.

dallra, senare hälften av 1600-t.; jfr no. *daldra*, dingla; möjl. *r*-avledn. av ett **dalla* = no. *dalla*, dingla; jfr även no. *dilla*, *dillra*, *dilta* ds. Dylika bildningar av mera ljudsymbolisk natur uppstå dock ofta oberoende av varandra; jfr sv. dial. *plumma*, da. *plumre*, sv. plumsa. Ofta bero de dessutom på kontaminationer, varför man här också kunde erinra om darra, da. *dirre* osv. Delvis annorlunda Olson Spr. o. st. 4: 193 f.

Dalmatien, egentl.: fårlandet, se får.

1. **dam,** fruntimmer, Wivallius: *dam* (rim: *fram*), *dama*, jfr sv. dial. *dam*, *dam(m)a*, isl. *damma*, da., ty., eng., fra. *dame*, av lat. *dom(i)na*, fru (varav även ital. *donna* o. sp. *dueña*), fem. till *dominus*, herre (jfr span. *don*), avledn. av *domus*, hus (urbesl. med timmer). Jfr sv. madam, dom 1, domino, domän o. despot. — Ordet dam är sålunda etymologiskt besläktat med fruntimmer, vilket ord det alltmera undanträngt.

2. **dam,** spel (uttalat *damm*, men även *dām*); i betyd. 'damspel' 1745; av ty. o. fra. *dame* i samma betyd. = dam 1; jfr ä. nsv. *damenspel*, ty. *damenspiel*, fra. *jeu des dames*.

damask(er), 1729, genom förväxling med *damask* (se följ.) av ty. *gamasche*, av ä. fra. *gamache* (sv. gamasch), sannol. från span. *guadamaci*, ett slags läder, efter den tripolitanska staden Gadamès; jfr karduan, 'från Cordova', marockäng, 'från Marocko', osv.

damast, äldre även *-ask*, t. ex. Var. rer. 1538 = da., (ä.) ty. *-ask*, *-ast*, eng. *-ask*, fra. *-as*, från ital. *damasco*, *damasto*, av *Damasco*, Damaskus, vävnadens hemort. Besl. med sviskon.

1. **damm,** fördämning, vattengrav o. d., fsv. *damber* (*damper*) i båda betyd. = isl. *dammr*, fördämning, da. *dam*, vattengrav, i ä. da. även: fördämning, mlty. *dam* (varav ty. *damm*), mhty. *tam*, eng. *dam*, fördämning; i nord. spr. möjl., åtm. delvis, lån från mlty. Av omstridd o. oviss härledning; möjl. besl. med grek. *dhamnós*, hopad, tät, o. *dhōmós*, hop, till roten *dhē*, *dhō*, ställa, lägga, i dom, dåd osv. Betyd.-växlingen är densamma som i dike. — Härtill: dämma, fsv. *dœmma* = isl. *demma*, got. *faurdammjan*, ags. *fordemman*.

2. **damm,** stoft o. d., sv. dial. även *damb* n., damm, *damm* f., dimma, ä. nsv. ofta *damb* (åtminstone i skriften långt in på 1800-t.), fsv. *damb* i betyd. 'ånga, rök o. d.' liksom i ä. nsv. (Bib. 1541) o. i förb. *rök och dam(m)* i Gyllenborgs Tåget över Bält (om Karl X Gustaf) o. i Tegnérs Karl XII (där dock ordet numera tillägges den moderna betyd.) = no. *damb*, *damm*, damm, till ie. roten *dhembh* (se dimma, dum), växlande med *dhemb* i lty., eng. *damp*, ty. *dampf*, ånga, imma, rök o. d. —

Härav t. ex. det vard. damma på, piska på o. d., Weste 1807.

dan, -dan (i sådan), se dann.

dana, Spegel 1712 (enstaka); i litteraturen först o. 1750; från da. *danne*, bilda, forma, äldre även: laga (så att) skån. *danna*, forma, avledn. av adj. *dan* i *saadan* osv.; i sv. ombildat efter dan (se dann). — Att ordet först uppträder hos Spegel är säkerl. ingen tillfällighet, då denne var född i Ronneby o. flera år vistats i Skåne.

danaarv, fsv. *dānaarver*, *dānar-* m. m., motsv. fno. *dánararfr*, fda. *danearv*, väl egentl. 'arv till vilket icke finnes levande arvingar', till genit. sing. av ett **dān* f., död (avledn. av stammen i dåna o. dö); jfr fnor. *dánarfé*, danaarv, o. *dánardagr*, dödsdag. — Vokalen *a* i nsv. för väntat *å* (jfr fsv. *spān* > nsv. spån osv.) beror därpå att ordet fortplantats på lärd väg o. genom skriften.

dandy, modelejon, ett numera mindre brukligt ord, som hade sin egentliga glanstid under 1830—1850-talen (jfr lejon, petimäter, snobb, sprätt), av eng. *dandy*, snobb; f. ö. dunkelt.

dangla, Spegel 1712: *dångla* (liksom i vissa sv. dial.) = no. *dangla*, nisl. *dángla*, da. *dangle* (eng. *dangle* möjl. från nord.), avljudsform till dingla; ljudsymboliskt; jfr dank 1, 2.

1. **dank,** smalt ljus, 1720, *dancke* 1721; i sv. dial. även *dånk*, till sv. dial. *danka*, dingla, slänga, alltså urspr.: 'något slankigt' el. dyl.; besl. med dangla; jfr sv. dial. *dangling*, dank, till dangla.

2. **dank** i slå dank 1640 = da. dial., jfr no. *driva dank*, till ä. nsv., sv. dial., no. *danka*, da. dial. *danke*, gå o. driva, i sv. dial. även 'dingla' (se föreg.); jfr slå klick (: klicka), slå slint (: slinta). I fråga om betyd.-utvecklingen 'dingla' > 'vara sysslolös' jfr sv. dial. *dangla* i båda betyd., no. *dalla* bl. a. 'slänga' o. finl. dial. 'slå dank', no. *darla* o. *darka*, ty. *bummeln* osv.; se Olson Spr. o. st. 7: 66 f. — Härtill: ä. nsv. *danker*, lätting, Brasck 1645 o. ännu hos Dalin 1850 = sv. dial.

Danmark = fsv., fda. = runda. *Danmǫrk* o. 980 (*tanmaurk*) = isl. *Danmǫrk*, latinis. *Danimarca*, motsv. sv. Danmark, socken i Uppl., m. m.; av omstritt ursprung. Noreen Spr. stud. 2: 138 f. sammanställer namnet med fsax. *denne*, ty. *tenne*, fast mark, loggolv m. m., av germ. **danjō-*, avledn. av mlty. *dan*, skog, mholl.: småskog, öppet fält, vartill även fhty. *tanna* (ty. *tanne*), väl egentl.: skogsträd; besl. med sanskr. *dhanvan*, slättland; senare leden vore mark i betyd. 'skog'; alltså: skog på fast o. jämn mark, snarast syftande på danernas ursprungliga hemland (Skåne). — Enl. Wadstein Namnet Danmark (Göteb. högsk. årsskr. 1918) syftar ordet ursprungl. på det forna danska gränsområdet mot söder (jfr mark) o. betyder egentl.: vattenbesköljd, sank gränsmark; till mlty. *dane*, *dene*, sidländ, av flodvattnet översköljd mark, sv. dial. *dank(e)*, sankt ställe, eng. adj. *dank*, våt, samt sanskr. *dhánvati*, rinner, osv.; jfr även eng. *den* (germ. **danja-*), djup håla, klyfta. — Enligt båda dessa härledningar skulle folkslagsnamnet ha sekundärt uppstått ur landsnamnet, något som emellertid i fråga om så gamla folknamn är egnat att ingiva betänkligheter; jfr härom under est. — Bugges i betydelsehänseende tilltalande härledning av *daner* Ark. 5: 125 (: grek. *khthónios*: *khthōn*, jord) stöter på vissa formella svårigheter (jfr H. Pedersen KZ 36: 105).

dann o. **dan,** adj., förskräcklig, häpen m. m. = no. *dan*, beskaffad, lysten, begärlig, förskräckt m. m., da. dial. *dan*, skickad till, passande för; samma ord som -dan i sådan osv., motsv. fsv. *dan(a)* i *svadan(a)*, *hurudana* = da. *saadan*, *hvordan* osv.; från mlty. *dân*, gjord, skapad, beskaffad, part. pf. av *dôn*, göra, o. motsv. ty. *getan* (se f. ö. danne-, don, dåd o. jfr dana).

danne- i danneman, dannekvinna, fsv. *donde(s)*, *dande(s)*, *danne* = senisl. *dándi*, fda. *dande(s)*, *dande(s)*, av mycket omstridd härledning; sannolikast från da., vars *donde(man)* kanske uppstått ur äldre *dughande man* (jfr fsv. *doghandi man*, isl. *dugandi maðr*); härav sedan *dande*. Dessutom har man bl. a. tänkt på lån från mlty. *dônde*, part. pres. till *dôn*, göra, i den dock ej

uppvisade betyd. 'driftig, verksam', varvid dock *dande* vore närmast kommet från da., som skulle ha erhållit formen från frisiskan. Se senast Seip 1: 94.

dans, fsv. *danz*, jämte motsv. isl., da., lty., ty., eng. ord ytterst från ffra. *danse*, från germ. spr.; till följ.

dansa, fsv. *danza*, jämte motsv. germ. ord från fra. *danser* = ital. *danzare*, lån från fhty. *dansôn*, draga; besl. med fhty. *dinsan*, got. *þinsan* i samma betyd., av en ie. rot *tens*, kanske = sanskr. *tams-*, draga hit o. dit, väl till tänja. Ett annat germ. ord för 'dansa' var **laikan*; se lek. Lånade äro däremot ags. *sealtian*, fhty. *salzôn*, från lat. *saltāre* (till *salīre*, hoppa), o. got. *plinsjan*, från fslav. *plęsati*; jfr bal 2. Samindoeur. beteckningar för 'dans' saknas. — Dansa efter någons pipa, motsv. i da. o. ty. — Dansa på rosor, redan Chronander Surge 1647.

darra = fsv., no.; jfr även no. *dadra*, ty. dial. *tattern*, o. avljudsformen sv. dial. *dirra*, da. *dirre*; med åtskilliga förklaringsmöjligheter (enl. somliga: gamla reduplikationsbildningar liksom ty. *zittern* osv.) av högst osäker natur, då ord av denna karaktär äro starkt utsatta för allehanda ombildningar o. liknande uppstå i olika språk. — Darra på manschetterna, se manschett.

daska, 1651 = nisl., no., antagl. samma ord som sv. dial. *daska*, vara lat, senfärdig, gå o. driva = no. *daska* o. da. dial. *daske* i likn. betyd.; flera paralleller se Olson Spr. o. st. 7: 66 f. Sannol. egentl. av onomatopoetiskt urspr., liksom ty. dial. *ta(t)schen* o. eng. *dash*. Likheten med t. ex. det ungef. likbetyd. litau. *dázgau* o. a. (Scheftelowitz IF 33: 157) är nog rent tillfällig; jfr föreg. — Härav: dask, 1645, smäll.

dass, jämte da. *das* från ty. *das haus*, huset, varav i eufemistiskt syfte den senare delen utelämnats, jfr hin för hin onde, tusan för tusan (dvs. tusen) dj. osv. — Andra lånade beteckningar äro: avträde, 1730 (försvenskning av ty. *abtritt*), privet (redan i fsv., se d. o.) o. fsv. *hysken* (se hus). Det fsv. uttr. var annars *hemelikhus*, hemlighus; jfr ä. nsv. *hemelhus* el. *himmelhus* (till adj. *hemul*; se hemul); jfr hus.

dat = fsv., från mlty. *dât* = det inhemska dåd.

dativ, förr i regel med lat. form = ty., av lat. *datīvus* (underförstått *casus*), tidigare *casus dandi*, till *dare*, giva (besl. med datum, donation osv.); efter grek. *dōtikḗ* (*ptō̃sis*).

datt, lek, Rudbeck 1698; Rondeletius 1614: *tatt*; i leka, slå datten, egentl., såsom i sv. dial., (lätt) slag; till sv., da. dial., isl. *datta*, slå sakta m. m., o. avljudsformen sv. dial. *dätta*, ipf. *datt*, isl. *detta*, ipf. *datt*, falla (tungt) (jfr även no. *dunt*, isl. *dyntr*, ags. *dynt*, stöt); av äldre *dant-*, *dent-* (liksom brant > bratt); se f. ö. anm. till dänga.

datum, av mlat. *datum*, part. pf. pass. till *dare*, giva (jfr dativ); alltså egentl.: givet; använt i slutet av myndigheters handlingar o. brev; jfr sv.: *givet å Stockholms slott den . .* o. d. — Härtill: dato, egentl. ablat. av *datum*, i sht använt efter prepos.

David, mansn., från hebreiskan med betyd. 'älskad'.

david, davit, se dävert.

debattera, 1620-t., av fra. *débattre*, av *dē*, om, o. *battre*, kämpa (se batalj). Härav: debatt, av fra. *débat*.

debet, av lat. *dēbet*, är skyldig, till *dēbeo*, av **dē-habeo*, alltså egentl.: har något av någon, är i besittning av något, som tillhör honom. Till participstammen *dēbitus*, förpliktad, hör debitera, av fra. *débiter*.

debutera, Clewberg 1788, av fra. *débuter*, egentl. spelterm: göra första kastet, till *but*, mål, som sannol. har germanskt ursprung. — Härav: debut, av fra. *début*.

december = fsv., från lat. =; egentl. = den tionde månaden från 1 mars (årets början); till *decem* (= tio); senare delens ursprung är omtvistat.

decharge, i modern betyd., om ansvarsbefrielse för förvaltning, Sahlstedt 1769; av fra. *décharge*, ansvarsfrihet, till *décharger*, egentl.: avbörda, avlasta o. d., till *charge*, börda, last (se f. ö. chargera).

decimal, av fra. *décimal*, lärd avledn. av lat. *decimus*, den tionde; jfr tio.

defekt, adj. o. sbst. = ty. (sbst.), av lat. *dēfectus*, till *dēficere*, fattas, i 3 pers. sg. pres. *dēficit*, varav sv. sbst. deficit, brist, balans; till *dē*, från, o. *facere*, göra (jfr effekt, facit, faktum).

defensiv, sbst., 1738 (som adj. redan Gustaf II Adolf 1629: 'en defensiv örligh') = fra. *défensive* osv., egentl. av fem. sg. till ett mlat. adj. *defensivus*, till part. pf. *defensus* av lat. *defendere*, försvara, avvända (av *dē-*, bort, från, o. ett verb, som sannol. hör till en ie. rot *gʷhen* i bl. a. isl. *gandr*, käpp).

defilera, i modern milit. betyd. 1819 (annars som militär term, i ursprunglig betyd. redan 1687), av fra. *défiler*, egentl.: gå i rad, till *file*, rad, tråd, av lat. *fīlum*, tråd (jfr filé, profil).

definiera = ty. *definieren*, fra. *définir*, av lat. *dēfīnīre*, avgränsa, bestämma, sluta (jfr fin, final). — Härtill bl. a. definitiv, av fra. *définitif*, av lat. *dēfīnītīvus*, bestämd; ävensom definition, 1604, som logisk term Rydelius 1721 = ty., av lat. *dēfīnītio*.

deg, fsv. *dēgher* m., motsv. isl. *deig* n., da. *dei(g)*, got. *daigs*, mlty. *dêch*, fhty., ty. *teig*, ags. *dág* (eng. *dough*), av germ. **daiǯa-* el. möjl., att döma av genusväxlingen o. grek. *teikhos* nedan, en *s*-stam **daiǯaz*, till ie. roten *dh(e)igh*, knåda, forma, i got. *deigan*, st.vb, ds., lat. *figura*, gestalt (se figur), *fingere*, bilda (med presensbildande *n;* se fint), grek. *teīkhos* n., mur, sålunda egentl.: knådad massa (alltså av ler); ävensom isl. adj. *deigr*, mjuk = mlty. *dêch*, mhty. *teic* (ty. dial. *teig*). Jfr degel, deja, diger, digna.

degel, i ä. nsv. även *däg(h)il*, y. fsv. *deghil* = isl. *digull*, da. *digel*, mlty. *degel*, fhty. *tegal* (ty. *tiegel*), av germ. **diǯila-*, **diǯula-*, instrumentalbildning på svaga avljudsstadiet till ie. roten *dheigh*, knåda, forma, i deg; alltså egentl.: formningsredskap; bildat som t. ex. stekel. Möjl. påverkat av det obesl. lat. *tēgula*, degel. — Det svenska ordet synes snarast vara lånat från mlty.; den först på 1700-t. uppträdande biformen digel beror i alla händelser på inverkan från ty. *tiegel*.

Deger-, stor, i ortnamn, se diger.

deja, fsv. *dēghia*, hushållerska = isl. *deigja*, tjänstekvinna, ä. da. *deie*, hushållerska, frilla, ags. *dáge*, bakerska, ladugårdspiga, av germ. **daiǯiōn*, avledn. av deg, egentl.: bakerska; jfr ags. *hláfdige* (med samma avljudsstad. som got. *deigan*, älta, forma) > eng. *lady*, egentl.: brödknåderska (se lev).

dejeunera, egentl. = dinera (se d. o.).

dejlig, i ä. tid ofta *däg(e)lig*, fsv. *dœgheliker* m. m., duktig, vacker = da. *deilig*, från mlty. *degelik*, duktig, avlett av *deg(e)*, trevnad, framgång, germ. **þiǯi-*, i avljudsförh. till got. *þeihan*, fsax. *thihan*, fhty. *gidihan* (ty. *gedeihen*), frodas, trivas o. d. (se gedigen), av germ. **þinhan*; besl. med tung (**þung-*) o. tät (**þinht-*).

dejsa, sjöt., sacka o. d., 1698, liksom (ä.) da. *deise*, ty. *dei(n)sen* av ä. holl. *dei(n)sen*, av ä. **densen*, röra sig upp o. ned, av ovisst ursprung.

dekadans, av fra. *décadence*, av mlat. *decadentia*, till *dē*, ned, o. *cadere*, falla (jfr chans).

dekan, se under det ej besläktade djäkne (slutet).

deklamera, av lat. *declamāre*, häftigt ropa, av förstärkande *dē* o. *clamāre*, ropa (se reklam).

deklarera, av lat. *declarāre*, göra klar, förklara m. m.; se klar.

deklinera, av lat. *declīnāre*, böja undan, avtaga, minskas, böja (i grammat. betyd.), av *dē-* o. *clināre*, böja (se klinik; urbesl. med lid).

dekokt, U. Hiärne 1680 = ty., av lat. *decoctus* o. *decoctum* (även som sbst.), part. till lat. *decoquere*, uppkoka, till *coquere* (se koka). I ä. nsv. stundom i stället översättningen *afsod(h)*, till sjuda, koka.

dekolleterad, av fra. *décolleté*, part. pf. till *décolleter*, av *dé-*, bort (av lat. *dis*, jfr tvist), o. *collet*, krage, avledn. av ett ord motsv. lat. *collum*, hals (se d. o. o. kyller).

dekorera, av fra. *décorer*, av lat. *decorāre*, avledn. av *decus* (genit. *decoris*), prydnad.

dekret, L. Petri 1566 = ty., av lat.

decrētum, avgörande, egentl. part. pass. neutr. till *decernere*, avgöra, till *cernere*, tydligt iakttaga, egentl.: sikta, sålla (urbesl. med adj. ren); jfr diskret.

del = fsv., da. (jfr nedan), från mlty. *dēl*, av fsax. *dēl* m., fhty., ty. *teil*, m., n., ags. *dǽl* n. (eng. *dole*), av germ. **daila-*, jämte **dili-* = got. *dails*, ags. *dǽl* m. (eng. *deal*) o. **dailō-* = got. *daila*. Fslav. *dělŭ* kan vara ett ieur. **dhailo-* (**dhəilo-*) o. hör då hit, men även ett **dailo-*, som kunde föras till grek. *daíomai*, delar. — En likbetydande rot med ieur. *d-* uppträder i sanskr. *dala-*, del, fslav. *dola*, litau. *dalis*. — Nda. *del* utgår delvis från ä. da. *deld* = fsv. *deld*, isl. *deild*, del, delning, av germ. **dailiþō*. — Om verbet dela se delo.

delfin, av lat. *delphīnus*, av grek. *delphís*, genit. *-īnos*, till den ie. roten *gᵘelbh-*, vara välvd o. d., vartill även ortnamnet *Delphoí*, Delfi; besl. med kalv. — Jfr även under marsvin.

delikat = ty., av fra. *délicat*, av lat. *dēlicātus*, fin, späd, bortklemad, nogräknad; av omstritt ursprung; snarast kanske till *dēliciæ*, nöjsamma ting, njutningar o. d. (till *lacere*, locka). — Härtill: delikatess, av fra. *délicatesse*.

delinkvent, 1660 = ty. *delinquent*, av lat. *dēlinquens* (genit. *-entis*), part. pres. av *dēlinquere*, svika sin plikt, av *dē*, från, o. *linquere*, lämna (jfr relik; urbesl. med lån).

delirium, 1680, av lat. *dēlīrium* i betyd. 'vansinne', avledn. av *dēlīrus*, som vikit från (den rätta) fåran, till *līra*, fåra (se list, lära, läst). — Kortform: dille = da.; en bildning av samma slag som priffe o. dyl.

delo i uttr. ligga i d., egentl. oblik kasus till fsv. *dēla*, tvist = isl. *deila*, till fsv. *dēla*, tvista = isl. *deila*, ä. da. *dele*, eng. *deal*, en bildlig anv. av det samgerm. verbet dela, got. *dailjan* osv., till del. Med avs. på formen jfr Falun, närvaro, salu, ägo.

dels, i motsättningen dels — dels, 1635, efter mlty. *dēls* = ty. *teils*, genit. sg. till *dēl*, *teil*.

delta, 1682 (om Nildeltat) = ty., fra. osv., av grek. bokstavsnamnet *délta* (*Δ*), på grund av likheten i form.

demagog, 1766 = ty. osv., av grek. *dēmagōgós*, av *dē̃mos*, folk (jfr epidemi), o. *agōgós*, ledare (jfr pedagog), till *ágō*, för, leder (urbesl. med åka).

dementera, 1800; tidigare hos Kellgren i nu knappast brukliga användningar; av fra. *démentir*, beslå med osanning, vederlägga, till lat. *dē-*, från, o. *mentīri*, ljuga. Härtill dementi, o. 1740, av fra. *démenti*. Dalin 1850 upptager sbst., men ej verbet; Weste 1807 intetdera.

demokrat, Weste 1807 = ty., av fra. *démocrate*, uppkommet under den franska revolutionen o. ungefär samtidigt lånat i ty.; nybildning till fra. *démocratie*, av grek. *dēmokráteia*, till *dēmos*, folk (se föreg.), o. *kratɛ̃ín*, härska; jfr aristokrati.

demon, Nybom: *démon* = ty. *dämon* osv., av grek. *daimōn*, ande, gud, i kyrkospr. i sht om onda andar; av omstridd o. oviss härledning. — Ordet blev i sv. i olika betyd.-skiftningar mera allmänt först o. 1800.

demonstrera, o. 1600, av lat. *demonstrāre*, ställa för ögonen, visa, av *dē-*, från, rörande, o. *monstrāre*, visa (se f. ö. monster, monstrum o. mönstra). — Härtill: demonstration, av lat. *demonstrātio* (genit. *-ōnis*).

den, y. fsv. även *d(h)en*, fsv. *þæn*, urspr. ack. sing. mask. till *sā(r)*, den, neutr. *þæt* (y. fsv. även *d(h)et(h)*) = da. *den*, jfr isl. *þann*, ack. sing. mask, *þat*, got. *þana*, *þata* osv.; av de germ. demonstr. pron.-stammarna *þa-*, *þe-*, motsv. lat. *(is)te*, grek., fslav. *to-*, sanskr. *ta-*, egentl. tillhörande de olika kasus, medan germ. *sa-*, *se-* (fnord., got., ags.) = ie. *so-*, *se-* (grek., sanskr.) tillkommo nominativen. Jfr dymedelst, ty.

denne, fsv. *þænne*, med *-nn-* från ack. sing. mask. till nom. **þæsse*, fgutn. *þissi* (jfr fsv. fem. sg. *þæsse* osv.) = isl. *þessi* (ack. sg. m. *þenna*), da. *denne*, av germ. pron.-stammen *þe-* = ie. *te-*, *to-* (se den) + ett förstärkande suffix *-si* (väl till pron.-stammen *se-*, se den); jfr fsax. *these*, fhty. *deser* (ty. *dieser*), ags. *þes* (eng. *this*). I *þænna*, *þætta* ingår samma förstärkande suffix som i t. ex. got. ack. sg. *þanuh*, sannol. av urgerm.

-unhve, av ie. *-*n̥k*ᵘe* (enl. somliga *-uhve*, av *-*n̥-k*ᵘe*), besl. med. lat. *-que* (jfr dock). Jfr Lidén Ark. 4: 97 f.

departement, 1678, av fra. *département*, till *départir*, avskilja (se parti).

depens, 1680, av fra. *dépens(e)*, till fra. *dépenser*, av lat. *dispensare*, utdela, till part.-stammen *dispens-* i *dispendere*, utväga, utbetala, av lat. *dis-*, isär, o. *pendere*, väga, betala, vartill även pensum (egentl.: det uppvägda, tillmätta).

depesch, i modern anv. o. 1690; i betyd. 'avsändande i officiellt ärende' 1642; av fr. *dépêche*, till *dépêcher*, avsända, egentl.: lösa (ur bojor), till lat. *pedica*, fotboja (urbesl. med fjät, fot).

deponera, i betyd. 'till förvar överlämna (dokument, värdepapper o. d.)', 1617 = ty. *deponieren*, av lat. *dēpōnere*, lägga ned o. d., med part. pf. *dēpositus*, vartill deposition o. depå (se d. o.); jfr post 3 o. ponera.

deportera, 1798 = ty. *deportieren*, fra. *déporter*, av lat. *dēportāre*, av *dē-*, bort, o. *portāre*, bära, forsla (se portör).

deputation, i modern betyd. 1719, ytterst av lat. *dēputātio*, vbalsbst. till *dēputāre*, bestämma (till ngt el. för ngn), varav sv. deputera (1600-t.); alltså egentl.: utväljande (av ett visst antal personer för visst ändamål); av *dē*, från m. m., o. *putāre*, beräkna, anse (samma ord som *putāre*, skära, i amputera).

depå el. **depot,** av fra. *dépôt*, av lat. *dēpositum*, det nedlagda, till *dēpōnere* (se deponera). I betyd. 'upplagt förråd' 1763; f. ö. väsentligen ett 1800-talsord.

-dera i en-, ingendera osv., fsv. *þēra* = isl. *þeira*, genit. plur. till den, alltså: av dem; härtill, med analogiskt tillägg av *-s*, den nu vanliga formen deras.

dervisch, persiskt ord: tiggare, tiggarmunk.

desavuera, 1746, av fra. *désavouer*, av *dés-* med upphävande betyd. o. *avouer*, tillstå, till *vouer*, lova m. m., av lat. **vōtāre* = votera (se d. o.).

desman, mysk (nu mest i sammans., ss. desmansråtta), jfr *desme* Var. rer. 1538, *desmo-* Bib. 1541, *desman* 1677, sv. dial. *desma*, *desmar* m. m., da. *desmer*, från mlty. *desem*, *dessmer-* = fsax. *desamo*, ags. *disme* (jfr Wadstein IF Anz. 14: 30), fra. *desman*; även i slav. spr. Sammanhänger väl på ett el. annat sätt med fhty. *bisamo* (se bisamoxe), vars *b* genom dissimilation blivit *d* som i mlty. *besemer* (se besman) > lty. *deesemer*; ordet måste i så fall från någon dialekt ha lånats i de övriga spr.

desperat, av lat. *desperātus*, part. till *despērāre*, misströsta, förtvifla, av *dē*, från, o. *spērāre*, hoppas. I sin ursprungliga betyd. 'förtvivlande, tröstlös' 1629; i den vardagliga betyd. 'ursinnig' o. 1750.

despot, = ty. osv., ytterst av grek. *despótēs*, husbonde, härskare, vars första led kan utgå från ett ie. **dems-*, avljudsform till *domus*, hus (se dam) (el. möjl. från ett ie. **gʰes-*, besl. med *gos-* i ry. *gospodĭ*, herre (såvida ej detta är lån från ett got. **gastfaþs* = lat. *hospes*, se nedan o. jfr Kluge Urgerm. s. 39), o. vars senare led sammanhänger med grek. *pósis*, make = sanskr. *pátis*, herre, got. *hundafaþs*, centurion, jfr lat. *hospes*, värd (av **hosti-potis*, till *hostis*, egentl. främling; se gäst). Om sålunda i despot gömmer sig en urgammal beteckning för familjens överhuvud, föreligger i sanskr. o. litau. en sådan för ättens huvudman, motsv. ie. **vik-poti-*. — Ordet, som egentl. brukades i den grundbetyd. närstående bemärkelsen av 'envåldshärskare' (så Sahlstedt 1773), uppträder i sin nedsättande betyd. först under årtiondena före den stora franska revolutionen. — Jfr potentat.

dess, desto, fsv. *þæs*, egentl. genit. sg. neutr. av *þæn* (se den); jfr desto.

dessert, 1740-t. = ty., eng., av fra. *dessert*, till *desservir*, duka av, av *dés-* (lat. *dis-*, åtskils) o. *servir* (se servera); desserten serverades urspr. först då bordet avdukats.

desslikes, fsv. *thæslīkis*, av mlty. *deslikes*, av *des*, genit. sg. till *de*, den, o. *likes*, adverbiell genitiv till adj. *lik* (se lik, adj.).

destillera, *dis-* B. Olai 1578, y. fsv. *distillera* P. Månsson, av lat. *destillāre*, av *dē*, ned, o. *stillāre*, droppa, till *stilla*, droppe.

destinera, 1620-t. = fra. *destiner*, av

lat. *destināre*, bestämma, fastställa, av det förstärkande *dē-* o. en *n*-bildning till roten i stå; jfr obstinat.

desto, fsv. *deste*, från mlty. *deste*, ty. *desto*, av ä. *des diu*, genit. o. instrum. neutr. sg. av demonstr. pron. mlty. *de*, ty. *der* (besl. med den).

detalj, o. 1650, i uttr. gå i detalj 1716 osv., av fra. *détail*, till *détailler*, egentl.: skära i stycken, av *dé-* (lat. *dē*, från) o. *tailler*, skära.

detektiv, som sbst. 1872 (i en övers. av J. Verne Jorden rundt), av eng. *detective*, till *detect*, avtäcka, till lat. *detect-*, part. pf.-stam till *dētegere*, avtäcka (jfr tegel, urbesl. med tak).

devis, o. 1700, av fra. *devise*, egentl. delning, (sär)skiljande, sedan: kännemärke o. d., till *deviser*, fördela, av lat. **dīvīsāre*, avledn. av *dīvīsus* (jfr division), part. pf. till *dīvidere*, dela.

dia, fsv. *dī(a)* = da. *die*, mhty. *tien*, av germ. **dī(j)an*, i avljudsförh. till ie. roten *dhē(i)* i fhty. *tâen*, dägga, lett. *dēju*, lat. *fēlāre* ds., *fēmina*, kvinna (jfr betydelseutveckl. i det obesl. isl. *feima*, (blygsam) kvinna, under fet), *fīlius*, son, grek. *thēlḗ*, bröstvårta, sanskr. *dhāyati*, suger; jfr dägga o. Distingen. — I uttr. ge di är *di* egentl. den gamla infinitiven (fsv. *giva dia*; jfr dricka 2).

diadem, 1723 = ty. *diadem*, fra. *diadème* osv., av grek. *diádēma*, till *diadeîn*, binda om, av *diá*, genom, o. *deîn*, binda (i t. ex. syndetikon); alltså egentl.: band.

diagnos, 1813, av grek. *diágnōsis*, urskiljande, undersökning, till *diagignṓskein*, urskilja, undersöka (urbesl. med kunna). — Tidigare med den lat.-grek. formen.

dialekt, 1670 = ty. osv., ytterst av grek. *diálektos*, till *dialégesthai*, samtala (se dialog, lexikon).

dialog, 1721 = ty. *dialog*, fra. *dialogue* osv., ytterst av grek. *diálogos*, utredning o. d., till *diá*, genom, o. *légein*, läsa, tala; jfr föreg.

diamant, Var. rer. 1538, Bib. 1541 (*dimant*) = ty., fra., från mlat. *diamas* (genit. *-antis*), ombildning av lat. *adamas* (genit. *-antis*), av grek. *ádamas*, urspr. om en viss mycket hård metall, möjl. egentl.: obetvinglig, till det nekande *a-* (= den nord. förstav. *ō-*; se *o-*) o. *damáō*, kuvar (urbesl. med tämja) — I ä. tid ofta även demant, från ty.

diarium, 1632 = ty., av lat. =, bl. a.: dagbok, besl. med *dies*, dag (besl. med under Tyr anförda ord).

diarré, 1753, jfr fra. *diarrhée*, ytterst av grek. *diárroia*, genomflytning, till *diá*, genom, o. *roía*, vbalsbst. till *reîn*, flyta (urbesl. med ström).

Didrik, se dyrk.

diet, B. Olai 1578: *dieta*, *dieet* (*hålla sijn d.*), av lat. *diæta*, av grek. *díaita*, levnad, levnadssätt, till en ie. rot $g^{u}i$, leva, som i grek. i vissa ställningar ger *d-*, i andra *b-* (*bio-* i biologi), i somliga *ts-* (*zoo-* i zoologi), i lat. *v-* (i *vivere*, leva, jfr sv. vivre) o. i germ. spr. *kv-* (i kvick); samtliga här upprräknade ord äro sålunda besläktade.

difteri, 1868, av fra. *diphtérie*, ung term (1855), till grek. *diphthéra*, djurhud (med tanke på de vid sjukdomen uppkommande hinnorna), för äldre (1821) *diphthérite*. Jfr under (det dock ej säkert härmed sammanhängande) litteratur.

dig, se du.

diger, fsv. *digher*, *degher* = isl. *digr*, ä. da. *diger*, got. *digrs* (varav *digrei* f., överflöd), jfr mlty. *diger* o. mhty. *tiger*, adv., fullständigt; *r*-avledn. av germ. roten *digᵹ* (se degel, digna); jfr med avs. på bildningen bitter, fager, vitter; i avljudsförh. till deg; alltså egentl.: tätt packad el. dyl. — I nsv. tid delvis upptaget från fornspråket; möjl. har dock även en avljudsform *dīgher* funnits = no. dial. *dīger*, se Palmér Starkton. vok. s. 33. — Härav: Deger- i ortnamn, t. ex. Degerby, av *Dighra by*, Degerfors osv. — Digerdöden, 1555: *svarthe döden*, *dijgredöden* och *store döden*, jfr sv. dial. *degermansdöden* Vrml. o. *dirade*, en svordom, av ett fsv. *dighra dödh* (liksom *serrade* av *vars hærra dödh*); i fsv. vanligen kallad *store dödhen*.

digna, Bib. 1541, motsv. isl. *digna*, vekna, mjukna, förlora modet, no.: böja sig; inkoativ till ett starkt vb **diga* got. *deigan*, forma, egentl.: göra mjuk, vartill no. (part. pf.) *digen*, seg, om

mjölk; bildat som isl. *signa* (se segna) till *siga*, sjunka; i avljudsförh. till deg. Man hade snarast väntat ett nsv. **degna*; jfr det nyss nämnda segna.

dike = fsv.: dike, damm, fördämning = isl. *díki*, sump, vattengrav o. d., da. *dige* ds. som i fsv., av germ. **dīkia-*, avledn. till mlty. *dīk* m., fördämning, vattendamm, mhty. *tīch* (ty. *teich*, vattendamm, o. *deich*, fördämning), ags. *dīc* m. o. f., vall, dike (eng. *dike*, fördämning, dike, vattendamm, o. *ditch*, dike; det förra kan vara nordiskt); i fråga om betyd.: vattendamm ~ fördämning, vall jfr samma växling hos damm 1; f. ö. av oklart urspr.: möjl. besl. med sanskr. *dēhi* f., vall, fördämning, vattendamm (**dheigh-*, väl till roten i deg), i vilket fall germ. *dīk-* utgår från ett ie. **dheighn-* el. från en växelform på ie. *-g*; av andra fört samman med lat. *figo*, fäster, sticker, litau. *dẽgti*, sticka, till ie. roten *dhig*.

1. **dikt**, tätt bredvid, nära, 1612, som sjöt. 1685, från lty., ty. *dicht*, adv. till adj. *dicht* = tät; alltså: tätt bredvid.

2. **dikt**, sbst. = fsv., jämte isl. *dikt*, da. *digt* från mlty. *dicht(e)*, jfr ty. *gedicht*, vbalsbst. till följ.

dikta, fsv. *dikta*, förestava, dikta, uttänka, inrätta, jämte isl. *dikta* o. da. *digte* från mlty. *dichten* = fhty. *dihtôn*, *tihtôn* (ty. *dichten*), ags. *dihtan*, även: befalla, ordna (eng. *dight*, bereda, smycka), från lat. *dictāre*, författa, uttänka (= sv. diktera), till *dicere*, säga (urspr.: visa o. urbesl. med vb. te, förete).

diktan = fsv., isl., vbalsbst. till dikta; åtm. i förb. diktan n. traktan ombildat av ty. *dichten* n., till vb. *dichten*.

dilemma, av grek. *dílēmma*, dubbelsats av *di-*, två (se tve-), o. *lēmma*, försats, antagande, till *lambánein*, taga,

dilettant, o. 1800, från fra., av ital. *dilettante*, egentl.: som roar sig, part. pres. av *dilettare*, förnöja (sig), av lat. *dēlectāre* ds.

diligens, 1779 (om utl. förh.), av fra. *diligence* i betyd. hastighet, elliptiskt för *voiture de d.*, dvs. hastighetsfordon, av lat. *diligentia*, flit, driftighet m. m. — I Sverige upprättades den första diligensförbindelsen 1830; belägg år 1835.

dill, fsv. *dil* = da. *dild*, motsv. fsax. *dilli*, (ty. *dill*), ags. *dile* (eng. *dill*) osv.; i avljudsförh. till ags. *dyle*, ty. dial. *tülle*; jfr även no. *dylla*, Sonchus arvensis; av ovisst ursprung.

dimma, fsv. *dimba* = no. *demba*, jfr sv. dial. *dimba* st. vb, ånga, ryka, i avljudsförh. till damm; av ie. roten *dhembh*, växlande med *dhem* i isl. *dimmr*, mörk, ags. *dimm*, o. med *dhemb* i mhty. *dimpfen*, ånga (jfr damm ~ ty. *dampf*); se även dum.

dimpa, Arvidi 1651, i avljudsförh. till ösv. o. da. dial. *dampa* o. sv. dial., no. *dumpa*, da. *dumpe* ds., jfr isl. *dumpa* o. lty. *dumpen*, slå, stöta; ljudhärmande.

din, fsv. *þin* (*d-*) = isl. *þinn*, da. *din*, got. *þeins*, fsax. *thîn*, fhty. *dîn* (ty. *dein*), ags. *þīn* (eng. *thy*, *thine*), av germ. **þīna-*; sannol. bildat av genit. el. lokat. (ie. **tei*) till 2 pers. pron., alltså ie. **tei-no-*; specifikt germ. bildning; annars vanl. ett ie. **teuos*, **tuos* (lat. *tuus*, grek. *teós*, *sós* osv.). Jfr dig under du. — Om de mycket skiftande meningarna betr. uppkomsten av det i samtliga nord. språk förekommande bruket av din, ditt i uttryck ss. *din oådåga* osv., jfr fsv. *thiin fula vætær*, se utförligt SAOB under *din*, sp. 1445 f., o. senare O. Gjerdman Spr. o. st. 15: 235 f.

dinera, 1792 (om Gustav III i Tuilerierna), av fra. *diner*, av ffra. *disner*, egentl. om dagens första måltid, av vlat. **disjunare*, upphöra att fasta, av **disjejunare* (varav dejeunera), av *dis-*, itu, o. en avledn. av *jējūnus*, fastande; jfr eng. *breakfast*, frukost (egentl.: som bryter fastan).

dingla, Columbus 1678 = nisl. *dingla*, da. *dingle*, avljudform till *dangla*. Förbindelsen dingla och dangla är av samma typ som *knirra och knarka* Bellman, fsv. *pitra och patra*, *snitra och snatra*, pladdra, snattra, sv. vingla och vångla (sv. dial. *vångla*, no. *vangla*). — Till dessa verb hör närmast reduplikationsbildningen dinglidang med motsv. i da. o. eng. (jfr sv. *tingeltangel*, om grannlåt; se tingeltangel).

diplom, 1750-t. = ty. = fra. *diplôme*, av grek. *diplōma*, urkund o. d., egentl. dubbelvikt (brev osv.), till *diploũn*, vika, lägga dubbelt, till *diplóos*, dubbel, motsv.

lat. *duplus*, vartill sv. lånordet dubbel; urbesl. med tvivel. — Härav: diplomat, ännu ej hos Weste 1807 (som i stället har *diplomatist*) o. Lindfors 1815 = ty., av fra. *diplomate*, o. 1800 bildat av *diplomatie* (liksom vid ungefär samma tid *bureaucrate* av *bureaucratie* o. *démocrate* av *démocratie*).

direktör, senare hälften av 1600-t., av fra. *directeur*, av senlat. *director*, till lat. *dirigere*, bestämma riktningen (= sv. dirigera); vartill part. pf. *directus* = sv. direkt; se regera, rektor.

1. **dis,** lätt dimma, mycket ungt ord, O. Hansson 1884: *regndis*; jfr sv. dial. (n. Uppland) =; i riksspr. lånat från da. *dis*, som väl bildats till adj. *diset*, *disig*; se disig.

2. **dis,** mytol., **Disa,** kvinnon., se Distingen.

discipel, t. ex. 1617 (plur. *-er*), av lat. *discipulus*; på grund av bildningssättet, enl. Stowasser o. Walde, ej, såsom ofta antages, till *discere*, lära sig; snarare till ett **dis-cipere*, egentl.: taga isär (till *capere*, taga), jfr *præcipere*, lära, undervisa (vartill *præceptor*, lärare).

disig, ett 1800-talsord (dock hos Möller 1790) = da.; väl från lty. *disig* = holl. *dijzig*; den vanligen framställda härledningen (germ. **þins-* i fhty. *dinster*, mörk > fsax. **þis-*) är ganska osäker.

disk, fsv. *disker*, tallrik, fat, bord = isl. *diskr*, da., fsax. *disk*, fhty. *tisc* (ty. *tisch*, bord), ags. *disc* (eng. *dish*); gammalt lånord från lat. *discus*, skiva, runt fat, bord (varav även bl. a. fra. *disque* > eng. *desk*, pulpet), från grek. *diskos*, kastskiva. Med avs. på betyd.-utvecklingen till 'bord' se under bord. — Härav vb. diska, vartill också disk som vbalsbst. i betyd. 'rengöring av matkärl.'

diskant, fsv. *discant* = mlty. *discant*, ty. *diskant* osv., av mlty. *discantus*, av lat. *dis-*, i sär, o. *cantus*, sång, till *canere*, sjunga (jfr kantor, urbesl. med hane); jfr närmare SAOB.

diskont, 1771 = ty. osv., till ital. vb. *discontare* (= sv. diskontera), motsv. lat. *discomputāre*, avräkna (se konto o. jfr disputera).

diskret, i betyd. 'grannlaga, försynt' 1654, om sak: 'dämpad' 1880-t. = ty. osv., av lat. *discrētus*, part. pf. pass. av *discernere*, åtskilja; alltså närmast: försedd med urskillningsförmåga. Jfr t. ex. dekret, kris.

diskurs, 1550-t. i betyd. 'samtal' = ty. osv., av lat. *discursus*, egentl.: kringlöpande, sedan: samtal, till *discurrere*, löpa hit o. dit, sedan: samtala, av *dis-*, i sär, o. *currere*, löpa (jfr konkurs o. kurs).

diskutera = ty. *diskutieren* osv., av lat. *discutere*, skaka åtskils, sedan: undersöka, pröva, till *dīs-*, i sär, o. *quatere*, skaka (ej, såsom ofta antagits, besl. med kassera).

dispens, av fra. *dispense*, till fra. *dispenser*, befria från (*de*), utdela, av lat. *dispensāre*, indela, fördela, utbetala m. m. (jfr pensum).

disponent, i modern betyd. 1792 = ty. osv., av lat. *dispōnens* (genit.-*entis*), part. pres. till *dispōnere*, anordna, bestämma (= sv. disponera); se ponera.

disputera = ty. *disputieren* osv., av lat. *disputāre*, utveckla m. m., av *dis-*, i sär, o. *putāre*, räkna, överväga (jfr diskont). — En motsvarighet till det vardagliga disputats, disputation, förekommer redan på 1500-t. (P. Svarts Kr.) = ä. da. *disputatz*.

diss, mus., J. A. Bellman 1706, från ty. *dis*; se f. ö. SAOB.

distans, av fra. *distance*, avstånd, av lat. *distantia* ds., till *distans*, part. pres. till *distāre*, vara avlägsen el. skild från, till *dis-*, i sär, o. *stāre*, stå (se stå).

Distingen, fsv. *dīsaþing* n., sedan f., ting o. marknad i Uppsala i februari, samtidiga med en offerfest, **dīsablōt* (= isl.); av *dīsa*, genit. plur. till fsv. *dīs*, i ortnamn t. ex. *Dīsavī*, nu Disevid Östgtl., Dise (offer)källa Skåne, dvs. disernas helgedom resp. källa, o. i kvinnonamn såsom *Frö-*, *Hialm-*, *Hœþindīs*, *Oþindīsa* m. fl. = isl. *dís*, namn på kvinnliga fruktbarhets-, skydds- o. dödsgudomligheter. Av mycket omstridd härledning. Säkerl. sammanhängande med fsax. *idis*, plur. *idisi*, kvinna, fru, fhty. *itis*, *idis*, ags. *ides*, i fhty. om vissa mytiska kvinnoväsen, valkyrjor, jfr ortn. *Idisiawiso* Tacitus (till ty. *wiese*, äng).

Se f. ö. litteraturen hos Levander ATf Sv. 18. 3: 25 f., Brate ZfdW 13: 143; jfr sedermera även Schütte Hjeml. hedenskab s. 56 (keltiskt) o. K. F. Johansson Die altind. göttin Dhiṣáṇā, särsk. s. 100 f. Bl. a. ställt till ett förstärkande prefix **iw-* o. got. *filudeisei*, klokhet, alltså: vis kvinna, el. till ett västgerm. *ī*, vatten + isl. *dís*, kvinna, alltså: vattennymf, el. till isl. *ið-*, åter, i *Iðunn*, o. en bildning till roten *i*, gå, alltså: som återvänt, osv. Troligen dock med K. F. Johansson anf. st. besl. med det fornind. gudinnenamnet *Dhiṣáṇā*, en växtlighetsgudomlighet, jordgudinna, som appellativ egentl.: näring, vegetativ kraft; sannol. till roten i dia (se d. o.), jfr till denna senare anknytning även Falk-Torp s. 143. Om förra leden *i-* se en förmodan hos Johansson s. 103 n. 2. — Härtill: Disa, kvinnon., efter en sagodrottning, som skulle ha givit namn åt Distingen, ehuru förhållandet är omvänt. Se Bygdén Saml. 1896. — Jfr Fastingen, kyndelsmässa o. mässa.

distribuera = ty. *distribuieren* osv., av lat. *distribuere*, fördela, av *dis-*, i sär, o. *tribuere*, fördela; se tribun, tribut.

distrikt, Gustaf II Adolf 1629 = ty. (osv.) *district*, av mlat. *districtus*, bl. a.: område som ligger under en länsherres domsrätt, till mlat. *distringere*, bl. a.: tvinga genom straff el. böter, i lat.: draga el. snöra åtskils, av *dis-*, i sär, o. *stringere*, draga åt, snöra till (väl urbesl. med sträng, sbst. o. adj.: jfr prestige).

disträ, Dalins Arg.: *distrait*, av fra. *distrait*, av lat. *distractus*, part. pf. pass. av *distrahere*, förvirra o. d., egentl.: draga i sär (= sv. distrahera); jfr trakt o. trakta.

dit, fsv. *þīt* = fda. *þīt*, da. *did*; av **þī-at*, jfr ösv. dial. **diåt* (*tiot*), av ie. *tei-*, lokat. till den (det), jfr grek. *teī-de*, + *ad*, germ. *at* (se åt); jfr fsv. *þingat*, *þighat*, isl. *þangat*, dit, o. hit.

dito, 1589, ytterst av ä. ital. *ditto* (ital. *detto*), av lat. *dictum*, det sagda (jfr dikta).

ditt och datt, Wingård Minnen 1846, från lty. *dit un dat*, egentl.: det här o. det där (neutr. till pron., motsv. denne o. den), jfr eng. *this and that*. — I den lågtyska formen uppträder uttr. 1593 samt hos Linné m. fl.

divan, = ty., från fra. =, (ligg)soffa, divan, även om turkiska statsrådet; egentl. persiskt med betyd.: bok, samling skrifter, i överflyttad betyd.: rådsförsamling o. d., o. slutl.: praktrum med låga soffor (divaner).

diverse, 1633, tysk plur. till adj. *divers* (*diverse waaren* o. d.), av lat. *diversus*, åtskild, part. pf. till *divertere*, skilja m. m. (även: avleda, roa, jfr sv. diversion, divertissement).

division, av lat. *dīvīsio*, delning (se devis o. ved).

djup, adj., fsv. *diūper* = isl. *djúpr*, got. *diups*, ty. *tief*, eng. *deep*; allm. germ., varav sbst. djup, n., germ. **deupa-*, av ie. roten *dh(e)ub* i lit. *daubà*, klyfta (**dheub-*; kan dock vara **dheubh-*), *dubùs*, ihålig, djup (kan dock vara **dhubh-*) osv., el. möjl. ie. **dheupn-*, jfr fslav. *duplŭ*, ihålig (**dhoup-*), el. **dheubn-*. I avljudsförh. till döpa o. doppa. Jfr duva 2.

djur, fsv. *diūr* = isl. *dýr* (med s. k. *R*-omljud), da. *dyr*, got. *dius*, fsax. *dior*, fhty. *tior* (ty. *tier*), ags. *déor* (eng. *deer*); i eng., fhty. o. isl. uteslutande el. huvudsakligen om djur av hjortsläktet; annars vanl.: vilt djur; av germ. **deuza-*, vanl. uppfattat som substantivering av ett likalydande adj.: ags. *déor*, vild, dristig (förhållandet kan dock även vara motsatt); säkerl. med rätta fört till ie. roten *dhues*, andas, vartill väl även lat. *bēstia* (**dhues-*, se närmare Walde IF 19: 106 f.) = sv. best; ävensom t. ex. fslav. *duša*, själ, grek. *theós*, gud (av **dhueso-*), alltså egentl.: ande (jfr under as 1), mlty. *getwās*, spöke. Om betyd. 'vild' är den äldre, har väl alltså grundbetyd. varit 'flåsande, fnysande'; är däremot adj. sekundärt, kan betydelseutvecklingen jämföras med den i lat. *animal*, djur: *anima*, själ, ande: roten *an*, andas (se ande), jfr även under man 2. — En gemensam indoeur. beteckning för 'djur' saknas; dylika sammanfattande benämningar tillhöra i regeln ett yngre stadium än specialnamnen. — Djurkretsen, efter ty. *tierkreis*,

efter grek. *tsōdiakós kýklos*, till *tsō̃on*, djur (se zoologi).

Djurkälla, vid Tåkern Ögtl., se Jut-.

Djuvanäs, ortn., se fiskgjuse.

djäkne, gymnasist, fsv. *diækne* jämte *diækn*, diakon, studerande (såsom stundom tjänstgörande som diakon), motsv. da. *degn*, klockare, isl. *djákni*, mlty., mhty. *diāken*, ags. *diacon* (eng. *deacon*), av grek. *diákonos*, egentl.: tjänare. — Ä. nsv. *deken* Var. rer. 1538, ä. da. *degn*, dekan, eng. *dean*, fra. *doyen* däremot av lat. *decānus*, egentl.: föreståndare för tio (munkar): *decem* (se tio), varav även sv. dekan.

djärv, fsv. *diærver* = isl. *djarfr*, da. *djerv*, av germ. **derba-*; i avljudsförh. till germ. **darbia-* i fsax. *derbi*, kraftig, mlty. *derve*, rättfram, grovkornig o. d. (ty. *derb*). Av omstritt ursprung. Enl. Torp Spr.-hist. Stud. s. 176 f. besl. med grek. *tróphis*, fet, stor, *tréphō*, föder, till ie. roten *dherebh* (se drav, dravel); grundbetyd. är i så fall 'kraftig' el. dyl. Av Pogatscher m. fl. ställt till ie. *dherb*, arbeta, i ags. *gedeorf*, möda, litau. *dẽrbti*, arbeta; osannolikt. H. Petersson Zfvergl. Sprachf. 47: 283 förbinder ordet mera tilltalande med armen. *derbuk*, skrovlig, styv. — Det gamla adj.-abstr. fsv. *dirve* = fda. *dyrve*, av germ. **derbīn-*, ersattes redan i fsv. av *diærvhet*.

djävul, fsv. *diævul* = isl. *djǫfull*, got. *diábaulus*, fsax. *diabol*, *diubal*, fhty. *tiufal* (ty. *teufel*), ags. *déofol* (eng. *devil*); från lat.-grek. *diabolus*, egentl.: förtalaren, till grek. *diabállein*, förtala. Det svenska ordet kan åtminstone delvis vara direkt lånat från lat.-grek. — Djävla, nu blott i svordomar, är den gamla genit. plur.: ett djävla väsen betyder alltså 'väsen av djävlar'; ännu vid mitten av 1700-t. utan vulgär biton, t. ex. Kolmodin: *diefla klokhet*, pietisten Murbeck: *djefla arghet*. — Ge någon el. något dj. innehåller den gamla prepositionslösa dativen; alltså överlemna någon el. något åt dj., dvs. låta honom sköta om det hela, varur betyd. 'ej bry sig om'. — Gå el. dra för dj., förkortat: för dj., betyder egentl. 'inför (hans ansikte), till'; gå för dj. i våld beror på sammanblandning av två uttryck; jfr NT 1526: *giffuas diäffuulen j wäldh*.

dobbla, fsv. *dob(b)la*, *dub(b)la* jämte isl. *dufla* o. da. *duble* från mlty. *dob(b)elen* = mhty. *top(p)elen*; av omstritt ursprung; bl. a. tolkat som hörande till dubbel, alltså: spela med dubbel insats, jfr fra. *doublet*, alla i tärningsspel; däremot ej, såsom också antagits, av germ. upprinnelse. — Härtill vbalst. dobbel = fsv., motsv. isl. *dubl*, *dufl*, mlty. *dob(b)el*, tärningsspel.

dobbsko, 1710, *dub-* 1548, ombildning av doppsko, kanske i anslutning till dubb, bult.

docent, se doktor.

dock, ä. nsv. även *doch*, *dogh* m. m., fsv. *doch*, *dogh*, *thok* m. m., motsv. da. *dog*, från mlty. *doch* = ty. (osv.) = det inhemska fsv. *þō*, fgutn. *þau*, isl. *þó*, got. *þauh*, ags. *þéah* (eng. *though*) osv.; av germ. **þauh*, av *þau* (till en gammal pronominalstam på ie. *t-*; se den) + *h* (= lat. *-que*; se denne). Etymologiskt identiskt är väl likbetyd. fsv. adv. *þā*, starktonig form av *þa(h)*, av *þauh* (Noreen Gesch. d. nord. spr. s. 78), kvarlevande i det obetonade adv. då (i nej då osv.), som dock även har andra källor: dels ä. *dogh* (jfr å ~ ock) o. väl dels även det nämnda *þō*. — Y. fsv. *thok* är en blandform av det lånade dock o. det inhemska *þō*.

1. **docka,** leksak, tråddocka m. m., fsv. *dokka*, *-u-*, leksaksdocka, även = flicka (*kära dokka*) = isl. *dokka*, da. *dukke*, mlty. *docke* (ty. =) osv.; väl urspr. en barnspr. tillhörande kort- el. smeknamnsform; jfr germ. stammen *dot(t)* i samma betyd.: sv. dial. *dotta*, liten flicka, da. dial. *dot*, trådbunt, osv., ävensom under puppa. En likartad bildning är slav. *čača*, leksak. I de nordiska spr. möjl. lån från lty.

2. **docka,** skepps-, Rosenfeldt 1698, jämte da. *dokke* från lty. *docke*, jfr holl. *dok*, eng. *dock*; av oviss härledning.

dodra, doddra el. **dådra** (lin-), växtsl. Camelina, 1581: *dudra*, Franckenius 1638: *dudder*, Arvidi 1651: *dådra*, Tillandz 1683: *dådder*, Sv. Hof: *dåddra* osv.; sv. dial. även *dodder*, *dotter*, *dåda*, *döra*, *dudor* m. m.; jämte da. *dodder*

från lty., jfr holl. *-dodder*, mhty. *toter-* (ty. *dotter*); i ty. o. eng. även namn på Cuscuta. Omstridd härledning. Snarast, såsom redan Tamm Et. ordb. förmodat, på grund av de gula blommorna efter det västgerm. ordet för 'äggula': fsax. *dodro* (lty. *dodder*), fhty. *totoro* (ty. *dotter*); av ovisst ursprung. Jfr ty. *dotterblume* som namn på flera växter med gula blommor, t. ex. Caltha, Ranunculus. — Enl. Falk-Torp s. 145 (jfr s. 1449) vore förhållandet omvänt o. växtnamnet ursprungligare. På grund av att eng. *dodder* även betecknar Briza media, som också har namn på *shake-* o. *tremble-* (jfr sv. *daller-*, *darr-*, *skälvgräs*), skulle växtnamnet höra samman med eng. *dodder*, darra, no. *dudra* ds., grek. *thýssomai* (av ie. **dhudhi̯o-*), skakar mig. Men då ingen likhet synes förefinnas mellan dallergräset o. dodran, torde eng. *dodder* i den förra betyd. vara ett helt annat ord, som dock säkerl. har den av Falk-Torp förmodade härledningen o. sålunda i stället är rotbesl. med ä. da. *dude(r)korn*, Lolium temulentum, da. *dude*, vars förtärande framkallar bedövning el. rus, o. vars närmaste germ. släktingar äro ffris. *dud*, bedövning, eng. dial. *dudder*, förvirra, till roten i grek. *thýō*, brusar, rasar, vartill även de ovan anförda orden med betyd. 'darra, skaka'. Jfr de likbetydande sv. dial *dårrepe*, *svimmel*, ty. *tollhafer* (: *toll*, tokig); se rajgräs. Till ä. da. *dude(r)korn* hör även y. fsv. *dudrakorn*, som enl. Sdw. Tillägg o. där citerad litteratur syftar på den giftiga Agrostemma githago; alltså ej till dodra, såsom i en handbok uppgives. Det fsv. ordet bevisar alltså intet för antagandet, att dodra skulle vara inhemskt.

doffel, 1648: *duffels* (från holl. plur. =), *duffel* 1815; *doffel* 1788 = lty., ty., eng., holl. *duffel*, väl efter staden *Duffel* i Brabant. Den svenska *o*-formen har icke någon uppvisad motsvarighet i grannspråken.

doft, fsv. *dopt*, *-u-*, stoft = isl. *dupt*, fint stoft, mhty. *tuft*, dunst; i betyd. 'vällukt o. d.' är ordet, liksom da. *duft*, lånat från ty. *duft*; till ie. roten *dhubh* i grek. *tỹphos*, rök (se döv), el. *dhup* i sanskr. *dhūpa-*, rökelse, kanske utvidgning av *dhū* (i lat. *fū-mus*, sv. dun, dunst osv.); jfr dyft.

dogg, från eng. *dog* (ags. *dogga*); en hypokoristisk bildning av samma slag som eng. *frog* (ags. *frogga*) osv.

dogm, av grek. *dogma* n., mening, till *dokeīn*, mena (bildat som drama, flegma); jfr paradox.

dok n., y. fsv. *dōker* m., från mlty. *dôk* fhty. = *tuoh* (ty. *tuch*), kläde, tyg, duk; av okänt ursprung; jfr den tidigare lånade biformen duk. — I nsv. med analogiskt uppkommet neutralt kön; jfr de neutrala huckle, kläde osv.

doktor = fsv. (redan där i betyd. 'läkare'), av lat. *doctor*, lärare, till *docēre*, lära, varav även part. pres. *docens* (genit. *docentis*) = sv. docent. Betyd. 'läkare' från *doctor medicinæ*. — I ä. nsv. (1600-t.) även *doktare*, såsom ännu i sv. dial. — Titeln doktorinna, om en läkares hustru, förekommer redan i början av 1600-t. (*doctrinna*). — Jfr följ.

dokument, 1611 = ty., av lat. *documentum*, bevis, egentl.: något varav man kan hämta lärdom el. upplysning, till *docēre*, lära; jfr föreg.

dolk, 1565 = da., lty. = ty. *dolch*; möjl. från slaviska spr. (pol. *tulich*). Det till sitt ursprung omtvistade isl. *dálkr*, nål, spänne, kniv, synes i alla händelser vara obesläktat. Annorlunda dock Walde s. 240 o. Hirt-Weigand under *dolch*: från lat. *dolo*, käpp med klinga i (av grek. *dólōn*).

dollar, från eng., av ä. eng. *daler*; se daler.

dolma i kåldolma, se d. o.

dolman, i modern betyd. (om husarrock) 1809; el., (snarast) med *-n* uppfattat som best. art. (jfr t. ex. sate), dolma 1832; även om ett fruntimmersplagg = ty. *dolman*, från ett magyariskt *dolmány*, som i sin tur fått ordet från turk. *dolamán dolamá*, ett slags lång rock.

dolsk, fsv. *dulsker* (*-y-*), trög, försumlig = da. dial. *dolsk*, dåsig, motsv. fhty. *tulisc*, dåraktig; avledn. av germ. roten *dul* i fsv. *dol*, trög (inhemskt) = mlty. *dol*, *dul*, galen (varav fsv. *dol* ds., ä. nsv.

Tillägg o. rättelser.

Till h. I, s. IV.

abderitisk, 1799 enl. R. Berg.

abnorm, 1839.

ackja är ej lån från något lapskt *akio*, utan väl från fin. *ahkio*, vars *-hk-* icke gärna kan återgå på ett nord. *-k-*; se utförligt Wiklund Le Monde oriental 5: 189 n. 2.

adonis, 1769, 1787 enl. R. Berg.

aftonkvist, Thomander 1824 enl. R. Berg.

alka. Betr. tolkningen av det där nämnda (o. sannol. ej med alka besläktade) alika som dimin. till ett kvinnonamn kan jämföras eng. *magpie*, skata, till eng. *Magot* = fra. *Margot*, dels som kvinnonamn o. dels i betyd. 'skata', kortform till *Marguerite*; jfr Klas som namn på kajan o. andra ex. under Klas.

amatör, 1780, av fra. *amateur*, till lat. *amāre*, älska (jfr Amanda).

ambulans, jfr även somnambul.

anstränga sig, se sträng, adj.

applåd, Liwijn 1803 enl. R. Berg.

apportera = ty. *apportieren*, av fra. *apporter*, av lat. *apportare*, av *ad-*, till, o. *portāre*, bära (se portör).

arkeolog, 1785 enl. R. Berg.

arrogant, 1815 enl. R. Berg.

Aspeland, härad i Klm. l., fsv. *Asbo land*, egentl.: *Asboa land*, dvs. åsboarnas land, till *ās* = ås (berg- o. d.); jfr häradsn. Åsbo Skå. o. under bo 4.

avis, står: *vīdēre*, läs: *vidēre*.

beck. Jfr harpojs.

bekyttad, Almqvist 1822 enl. R. Berg.

biografi, Salvius 1745 enl. R. Berg; biografisk, 1765.

byxångest, byxis, se ångest.

bälg. Jfr det gamla finska lånordet *palje*.

[bör, sv. dial., medvind, se under med 2].

chargera. Jfr superkarg.

chiffer, står: roll, läs: noll.

dabba sig, Blanche 1864 enl. R. Berg.

Danmark. Om namnet se nu även Brøndal Da. Stud. 1920, s. 17 f., enl. vilken folknamnet är primärt i förhållande till landsnamnet o. betyder 'bågskyttar', till ett skytiskt lånord *dan*, båge = sanskr. *dhanu-*.

Till h. II.

domherre. Jfr till betyd. fra. *perroquet*, papegoja, egentl.: liten kyrkoherde (se papegoja slutet).

Döderhult, sn i Klm. l., fsv. *Dudhraholt* m. m., till hult o. ett vattendragsnamn, som ännu kvarlever i *Dö(d)ern*, beteckning för en utvidgning av Döderhultsån. Se K. F. Johansson NoB 2: 205 f.

försiktig, se sikt 1.

dull, t. ex. 'dulle Banér'), ty. *toll* ds., eng. *dull*, slö; med grundbetyd. 'förvirrad o. d'.; se dölja o. dvala. — Härtill ösv. dial. *dyssja* (*-u-*), lat kvinna, av **dylskia*.

1. **dom,** stor kyrka = ty. *dom* osv., efter fra. *dôme*, från ital. *domo* (*duomo*); väl egentl. efter lat. *domus dei*, gudshus, o. åtminstone i domkyrka, domherre osv. (med Kretschmer KZ 39: 545 f.) egentl.: kyrka, vars präster bilda ett domkapitel (collegium canonicum), efter den byggnad, *domus ecclesiæ* el. *domus episcopalis*, där domkapitlets medlemmar bodde; till lat. *domus*, hus. — Dom- (med slutet *o*- ljud) i domkyrka (fsv. *domkirkia*), domherre osv., av fsv. *dōm-*, jämte isl. *dóm* av mlty. *dôm-*, motsv. fhty. *tuom*, gammalt lån från lat. *domus*, hus (se dam, timmer), med *ŏ* > germ. *-ō-*. Jfr katedral. — Domedag, fsv. *dōmadagher* osv.; se d. o. — Domherre (fågelnamn), se d. o. — Domkapitel, motsv. fsv. *kapitel*; så kallat på grund av biskop Krodegangs av Metz bestämmelse (o. 760), att ledamöterna (canonici, kanikerna) vid sina sammankomster skulle bl. a. läsa o. behandla ett kapitel av bibeln.

2. **dom,** fsv. *dōmber*, tillstånd, förhållande (jfr barndom, sjukdom), sak, ting, i t. ex. *hælagher domber* (jfr helgedom), beslut, utslag, dom, domstol, domsrätt, myndighet, i sammans. t. ex. *hærradomber* osv. (nu undanträngda av biformerna på *-döme*, t. ex. herradöme; se döme), omdöme m. m. = isl. *dómr*, ungef. ds., da. *dom*, dom, got. *dôms*, fsax. *dôm*, fhty. *tuom* (ty. *-tum*), ags. *dóm* (eng. *doom*, dom, undergång, *-dom*) i samma el. likn. betyd.; av germ. **dōma-*, *m*-avledn. till germ. roten *dō*, *dē* (jfr västgerm. *dōn*, göra, se *-dan*), av ie. *dhō*, *dhē*, ställa, lägga; alltså egentl.: bestämmelse, anordning; jfr sanskr. *dhāman-*, bestämmelse, heligt bruk, ävensom med avs. på betyd.-utvecklingen lag 3 till lägga, ty. *gesetz* till sätta. Formellt identiskt: grek. *thōmós*, hög. Jfr *-dan*, dåd. — Samma ord i avledn. *-dom*, fsv. *-dōmber* = isl. *-dómr*, fsax. *-dôm*, ty. *-tum*, eng. *-dom*, till sbst. o. adj. (ex. se ovan); även i t. ex. läkedom (i fsv. o. isl. också konkret: läkemedel), egentl. till fsv. *lækir*, läkare, o. spådom, till **spā* = isl. *spá* f., spådom; kännedom, fsv. *kænnedomber* = isl. *kennidómr* hör väl dock direkt till vb. känna; jfr f. ö. svordom, ävensom under det dock sannol. ej hithörande lönndom. — Domsaga, se saga o. lagsaga. — Domstol = fsv., da., se *-stol*.

dombjällra, bjällra med svag klang, I. Erici 1642: *dumbiälla*; ej upptaget i de vanliga äldre ordb., sv. dial. *dom-*, *dåmm-* o. *dumbjäll(r)a* = no. *dumbjølla*, till fsv. *dumber* i betyd. 'dov' (se dum); jfr Noreen Sv. etym. s. 11. — Isl. *dynbjalla* = sv. dial. *dunbjälla* Vgtl. (åtminstone på 1830-t., Sv. lm. 1906, s. 50) hör däremot till isl. *dynr*, dån, o. sv. dån.

domdera, 1662 (*dam-*), dial. även *domendera*, ombildning (i anslutning till kommendera o. möjl. även dundra) av likbetyd. sv. dial. o. no. *dominera*, av lty. *dominêren* ds., av fra. *dominer*, härska (= sv. dominera), av lat. *dominâre*, till *dominus*, herre (se domino). Jfr med avs. på betyd.-utvecklingen under regera.

domestik, tjänare, Dalins Arg. (i betyd. 'person som hör till någons hus' tidigare, t. ex. 1678) = da., ty., av fra. *domestique*, av lat. *domesticus*, hörande till huset, till *domus* (se dam 1, domino). — I betyd. av 'bomullstyg' 1845 från eng.-amerik. *domestic*, av *domestic*, hemgjord, av samma lat. *domesticus*.

domherre, Pyrrhula pyrrhula, Schroderus Com. 1639, Linné = no., ä. da.; på grund av fågelns svarta huvudfläck o. hals, som påminte om »domherrarnas» (kanikernas) dräkt; av fsv. *domhærra*, kanik, medlem av domkapitel, som *domherre* (enl. Rietz) ännu kvarlevande i Smål. om medlem av konsistoriet; till dom 1. Jfr da. *dompap*, från lty. *dômpape* = ty. *dompfaff* ds. (se påve), ävensom ital. *monachino* (till munk).

dominera, se domdera.

domino, maskeraddräkt, 1761; spel, Weste 1807; lån från fra., ital. *domino*, svart prästkappa, egentl.: herre (som tilltalsord till andliga); som spelbeteckning väl efter dominobrickornas svarta baksida; av lat. *dominus*, herre (se dam 1).

domkraft, 1691, Sahlstedt 1773, från lty. *dum(m)kraft* el. *dûmkraft* = ty. *daumkraft*, till mlty. *dûme* ds. = ty. *daume(n)*, hjulkugg = *daumen*, tumme (se d. o.); jfr dymling 1. — Om *o*-ljudet i sv. se Noreen Sv. etym. s. 11, V. spr. 3: 247; annorlunda Kock Sv. ljudhist. 2: 162 (ljudsubstitution såsom i kalkon, plommon).

dommedag, fsv. *dōmadagher*, med motsvarigheter i isl., da., mlty., fhty., ags.; efter lat. *dies judicii*. Första leden är gen. plur. till dom el. gen. sing. till biformen fsv. *dōme*.

domna, fsv. *dom(p)na*, av ä. *dofna* (ännu t. ex. Bib. 1541 o. långt in på 1700-talet genom nyare anslutning till grundordet) = isl. *dofna*, da. *dovne*; avledn. av fsv. *dovin* (se duven). En yngre avledning av duven är duvna.

Domnarvet, Dalarna, förr.: *Domararvet*, till domare o. en i Dalarna o. på Gottland vanlig ortnamnsändelse med betyd. 'arvegodset'; alltså av ungefär samma innebörd som -löv (*-lev*).

domvärjo, till dom o. oblika kasus sing. till fsv. *værja*, försvar, besittning m. m. (se värja); jfr ego.

domän, av fra. *domaine*, kronogods m. m., avl. av lat. *dominus*, herre (se dam, domino osv.).

don, Columbus Ord. 1678 (anfört som talspråksord, som föreslås till upptagande i riksspr.) = no. *don(t)* ds., ä. da. *dont*, göromål, saker, från lty. *dón(t)* n., egentl. substantiverad infin. till *dón*, göra (se -dan). — Det är en don = lty. *dat is én dont*, det är detsamma. — Härtill: dona med, doning (t. ex. O. v. Dalin) = no.

dona, fågelsnara, Karl IX 1585, från lty. *done* = ty. *dohne*, spänd vidja med fågelsnara, av mhty. *done*, spänning, av germ. **þunō-*, till lty. adj. *don*, spänd, besl. med lat. *tenus*, snara, samt med tänja o. tunn. — Ordet måste vara inlånat i fsv. tid före övergången av europ. *o*-ljud till slutet *o*; jfr boka, dosa.

donera, av lat. *donāre*, giva, vartill *donātio*, givande, varifrån donation. Jfr pardon; besl. med Dorotea, dos(is); jfr även mandat.

donna, av ital. =; alltså etymologiskt identiskt med dam 1; se närmare d. o. o. jfr primadonna.

dop = y. fsv.; jämte da. *daab* från lty. *dôpe* = fhty. *toufa* (ty. *taufe*), av germ. **daupō-* (~ lty. *dôpe*, fhty. *toufi*, närmast motsv. got. *daupeins*); se döpa. — Dopfunt, se funt.

doppa = fsv., no. (*-u-*), av germ. **duppōn*, växlande med germ. **duppian* = lty. *düppen* (varav da. *dyppe*), ags. *dyppan* (eng. *dip*), till ie. **dhubn-*, **dhubhn-* el. **dhupn-* (jfr djup, döpa, duva 2) el. också med intensivisk förlängning av rotens slutkonsonant, jfr ags. *dyppettan*, bildat med intensiv- el. iterativsuffixet *-atjan*. Doppa: ags. *dyppan* = bocka: ty. *bücken*.

dopping, fågelsl. Podiceps (Colymbus), Widegren 1788, till vb. doppa; jfr sv. dial. *doppnäbb*, *döpare*, ags. *dopfugel*; jfr även fhty. *tuhhil*, da. *-dykker* till dyka. Om ags. *dúfedoppan* se duva 2. — Ordet är en av de jämförelsevis få deverbativa bildningarna på *-ing*.

doppsko, 1640, *dupp-* 1566 = da. *dopsko*, till mlty. *dop(pe)*, metallhylsa, skålformigt föremål (varifrån isl. *doppa*, ä. nsv. *dopp*, metallknapp, o. da. *dop*, stift, hylsa) = ty. *topf*, gryta; besl. med doppa o. djup. Jfr dobbsko o. isl. *dǫggskór*; sannol. ombildningar, det senare efter *dǫgg*, dagg. — Med avs. på den oegentl. betydelsen av sko jfr handske, hämsko.

Dorotea, kvinnon., av grek. *Dōrothéa*, till *dō̃ron*, gåva (jfr följ.), o. *theós*, gud (jfr Tyr); alltså: Guds gåva; jfr Teodor. — Kortnamn: Dora o. det från eng. lånade Dolly.

dos(is), av grek. *dósis*, gåva, till *didōmi*, giver, lat. *dare*, giva, alltså: vad som (varje gång) gives el. bör givas; jfr gift 2. Besl. med föreg. o. donera.

dosa, Schroderus 1638: *dosza*, 1642: *doos*; jämte da. *daase* från lty. *dōse*, av ä. *dose*; av oklart urspr.; slav. *děža* osv., tråg o. d., är nog ej besl. Ordet måste på grund av sitt slutna *o* vara inlånat i fsv. tid; se boka, dona.

dosta, Clinopodium, Origanum (med blommor i huvudlika samlingar), B. Olai 1578; från mlty. *dost*, fhty. *dosto* (ty. *dost(en)*) = mhty. *doste*, vippa, blom-

kvast, no. *tust(a)*, tofs, klunga, isl. *þústa*, hop, massa, nisl. *þústr*, kvast, viska; till en ie. rot *tus*, svälla, vara yvig el. dyl., vartill med *k*- utvidgning även ty. *dosche*, buske, tofs. — Ie. *tus-t* : *tus-k* = de likbetyd. stammarna *bhus-k* : *bhus-t* (se buska) o. *bhrus-k* : *bhrus-t* (se brosk o. bröst). Annorlunda Charpentier KZ 43: 161 (som hit även för det sanskr. trädn. *túṣa*, även 'spält' m. m.).

dotter, fsv. *dot(t)ir* = isl. *dóttir*, da. *datter*, got. *dauhtar*, fsax. *dohtar*, fhty. *tohter* (ty. *tochter*), ags. *dohtor* (eng. *daughter*), motsv. sanskr. *duhitár*, avest. *duγdar*, armen. *dustr*, grek. *thygátēr* (med dunkelt bildningssätt), tokar. *ckacar*, fslav. *dŭšti*, litau. *duktė*; svårligen, såsom stundom antagits, till ie. roten *dhugh*, mjölka. Ordet saknas sålunda i alban., latin o. kelt. språk, alltså samma språkgrenar, som icke heller uppvisa det indoeur. ordet son. — I fråga om växlingen *dotter* ~ *doter* jfr senast Noreen V. Spr. 4: 72 f. o. där citerad litteratur.

dov, o. 1710 i betyd. 'dåsig, slö', 1723 om ljud (från 1600-t. i sammans., som dock kunna höra till motsv. ä. nsv. subst.), i ä. sv. även 'döv' Lind 1749 (jfr sv. dial.). Väl, åtminstone i nuvarande anv., från lty. *dôf*, döv m. m. = det inhemska döv; jfr att lat. *surdus* har båda betyd. o. se lomhörd. Delvis kanske från avljudsformen lty. *duff* = mhty. *top* osv.

dovhjort, t. ex. Linné, Sahlstedt 1773, jämte *dof* (med oklart *v*), ä. nsv. *dåhjort* 1620, Spegel 1685, ävensom ä. sv. *dogghjort* från da. *daahjort*, jfr fsv. o. fda. *dā*, från ags. *dá* (eng. *doe*), dovhind, sannol. från kelt. (*da*, *dam*), varifrån väl även lat. *dāma* (ty. *dam(m)hirsch*). — Härtill också: dovdjur m. m.

drabant, jfr ä. nsv., fsv., lty. *dravant*, mhty. *drabant*, av fra. *trabant*, ital. *trabante*; av mycket omtvistad härledning; man vet ej ens säkert, om de rom. orden lånats från de germ. el. om förhållandet är motsatt; enl. somliga ytterst från pers. *derbân*, portvaktare (*der-*, dörr); enl. andra till ty. *traben* = trava; osv.

drabba, Bib. 1541, förr med allmännare betyd.; med förlängning av *b*, från ä. da. *drabe*, träffa, drabba, slå, från mlty. *drapen* (jfr dråplig), i avljudsförh. till *drepen* = det inhemska dräpa o. lånordet träffa. Ännu hos Sahlstedt 1773 i den förr vanliga, nu obrukliga förb. *drabba målet*, träffa målet.

Drag, ortn., ofta: plats mellan vattendrag, över vilken farkosterna släpades; till följ.

draga, fsv. *dragha* i betyd. 'trahere' inhemskt = isl. *draga*, da. *drage*, ags. *dragan* (eng. *draw*); i betyd. 'bära' däremot från mlty. *dragen* = fsax. *dragan*, fhty. *tragan* (ty. *tragen*), jfr got. *gadragan*, hopa, samla; betyd. 'bära' ännu Kellgren: 'Jorden nya skrudar drog'; jfr fsv., ä. nsv. *brefdraghare*, brevbärare. Möjl. ursprungl. sammanblandning av två stammar. Hit hör även lat. *traho*, drager, om (genom dissimilation) av **dhraghō*.

dragg, o. 1730, ä. nsv. *dragge* 1612, från lty. *dragge* el. eng. *drag* (> fra. *drague*); jfr biformen lty. *dregge*, varifrån ä. nsv. *drägg*, no. *dregg*, da. *dræg*; deverbativum till meng. *draggen* (eng. *drag*), släpa, till germ. vb. **draǥan* (= draga), snarast med intensivisk konsonantförlängning av samma slag som i vagga, vb, osv. — Avledn.: dragga.

dragon, Gustaf II Adolf, från ty. *dragoner* = fra. *dragon* osv.; egentl.: drake, efter fältecknet; se följ.

drake, fsv. *draki* = isl. *dreki*, da. *drage*, mlty. *drake*, fhty. *trahho* (ty. *drache*), ags *draca*; gammalt lån från lat. *draco* (genit. *-ōnis*; varav fra. *dragon* > eng.), som i sin tur lånats från grek. *drákōn*, orm, drake, till ie. **dr̥k-* = sanskr. *dr̥k-*, se, grek. **drákos*, öga, jfr *dérkomai*, ser (urbesl. med vgerm. adj. *torht-*, klar); alltså egentl.: den skarpt blickande. — I betyd. av ett forntida skepp med drakhuvud lärt lån från isl. *dreki*; i denna anv. blott känt från de fornvästnord. språken. — Draksådd, efter den grek. myten om Kadmos, som dödade en drake o. utsådde dennes tänder, ur vilken sådd fem beväpnade män framvuxo.

dram(m), sup, snaps, o. 1760, Bellman osv. (ej hos Sahlstedt 1773), från da. el. da.-no., från eng. *dram*, av fra. *drame*; egentl. tillhörande apotekarspråket o. = 1/8 uns; av lat. *drachma*, av grek.

drakhmḗ, ett slags vikt, kvintin; väl egentl. 'en handfull, en nypa' o. besl. med *drássomai*, tager med handen, griper (av **draghio-*).

drama el. **dram,** i båda formerna från 1780-t., ytterst av grek. *drãma* n., handling, till *dráō*, *drō*, gör (bildat som *dógma*; se dogm); jfr drastisk.

drank, 1638, jfr fsv. *kirsedrank*, körsbärsvin; från lty. *drank*, dryck (för människor o. djur) = ty. *trank*; till lty. *drinken* = dricka.

drapa jämte det försvenskade **dråpa,** 1697 osv., från isl. *drápa*, konstfull dikt; i avljudsförh. (jfr dråp) till isl. *drepa*, slå (på en sträng) = sv. dräpa o. lånordet träffa; alltså: dikt beledsagad av strängaspel. — Formen *dråpa* är en lärd ombildning i anslutning till den form ordet skulle haft i nsv., om det varit inhemskt; jfr ås (gud) jämte as, Frö jämte Frey osv.

draperi, t. ex. Ehrensvärd Skr.; 1669: klädesfabrik el. dyl., av fra. *draperie*, till *draper*, bekläda, drapera, avl. av fra. *drap*, kläde, tyg = mlat. *drappus*, varav även sv. *drapp*, en tygsort; obekant urspr.

drastisk, o. 1750, av ty. *drastisch*, av grek. *drastikós*, driftig, kraftig, jfr *drastḗr*, arbetare, tjänare, till *dráō*, gör, handlar; jfr drama.

drasut, t. ex. 1614, av *dras*, pass. till draga, o. ut, jfr suput.

drav, fsv. *draf*, som svinmat = isl. *draf*, avfall, da. *drav*, drav, jäst, mlty. *draf*, ags. **dræf* (eng. *draff*); jfr fhty. *trebir* plur. (ty. *treber*); med avledn. no. *drevja*, mjuk massa, röra; besl. med lty. *drabbe*, bottensats, gyttja, ags. *drabbe*, drägg, ry. *drob*, drägg, drank, av ie. **dhrobh-*. Vanl. betraktat som en avljudsform till germ. adj. **drōbia-*, förvirrad m. m. (= ty. *trübe*; se bedröva); i så fall möjl. med samma grundbetyd. av 'grumlig o. d.' som i drägg; besl. med grek. *tréphō*, bildar bottensats, kommer att löpna m. m. = *tréphō*, föder, gör fet; jfr dravel o. se även under djärv.

dravel, fsv. *drafl*, avfall, smörja = isl. *drafl*, da. *dravel(ssnak)*, mlty. *dravel*, uselhet; jfr isl. *drafli* m., mjölk som kokats till dess ostämnet utskilts; *l*-avledn. av drav. — Ordet anbefalles till bruk av S. Gagnerus (1770-t.); se Östergren Spr. o. st. 8: 140.

dregla, *dräg(g)la*, 1688 (*-e-*), av fsv. **drighla*, av en rot *drig-*; jfr no. *drøyggja*, dregla (om lik), *drøygla*, avsöndra från uterus (om ko), av en rot *drug*; i övrigt dunkelt. — Härtill: dregel 1681.

dreja, sjöt., t. ex. Rosenfeldt 1698; i ä. nsv. även: sno, tvinna; 1587 dessutom i uttr. *låta dreja sig vid näsan* = da. *dreje*, från lty. *dreien*, vrida, sno = fsax. *thrâian*, fhty. *drâjan* (ty. *drehen*), ags. *þráwan*, vrida, kasta (eng. *throw*), till ie. roten *trē*, vrida, även: genomborra, varom under tråd o. tarm; se f. ö. lurendrejare o. drilla.

dressera, 1664, av fra. *dresser*, av vlat. *directiare*, rätta, rikta, till lat. *directus*, rak, rät; jfr adressera.

dressin, ett slags förfranskning av ty. *draisine*, efter konstruktören, badensaren K. v. Drais († 1851).

1. **drev,** vid jakt, motsv. fsv. *drif* n. (= isl.) egentl.: drivning, vbalsbst. (på svaga rotstadiet) till driva.

2. **drev,** av blånor, fsv. *drif*; identiskt med föreg.

1. **dricka,** vb, fsv. *drikka* (för ljudlagsenligt **drinka*, efter ipf. *drak(k)* av **drank* o. d.; jfr fick under få o. gick under ganga) = isl. *drekka* (med *-kk-* av *-nk-*, jfr drunkna), da. *drikke*, got. *drigkan*, fsax. *drinkan* osv. (ty. *trinken*, eng. *drink*); av okänt urspr. Jfr dränka o. drank. — Härtill: dryckspengar, väl till fsv. *drikker*, (ä.) nsv. *drick* (jfr fsv. *drykkispœningar* i annan betyd.), efter ty. *trinkgeld*, fra. *pourboire*.

2. **dricka,** sbst., n., egentl. substantiverad infinitiv (från uttr. som *ge dricka*; jfr di).

drift, fsv. *drift-* = isl., da., lty., av germ. **drif-ti-*, vbalsbst. till driva; i vissa betyd. från ty. Betyd. 'gäckeri, skämt' t. ex. 1843. — Härav: driftig, väl från lty. *driftig*.

1. **drill,** mus., 1725, med oklart *d*, jfr da. *trille*, ty. *triller*, från ital. *trillo*.

2. **drill,** borr m. m., Stiernhielm, till drilla. I betyd. 'exercis' o. d. är däremot ordet mycket ungt i litteraturen, knappast äldre än ett par årtionden.

drilla, borra med drill, 1728; gå fint o. knipslugt till väga, lura m. m., 1634; även: exercera, 1649; från lty. *drillen*, hastigt vrida omkring, borra, exercera, bry, så radvis på drill = holl. (varav eng. *drill*), till en germ. rot *þrel*, vrida, sno, besl. med dreja, tråd.

drinkare = fsv., från mlty. *drinker*, till *drinken* = drikka.

dristig, y. fsv. *dristogher* = no., da. *dristig*; från mlty. *drîstich*, avledn. av *drîst(e)* (> ty. *dreist*), av fsax. *thrîsti* = ags. *þrist(e)*, djärv; kanske germ. **þrinhstia-* till got. *þreihan*, fsax. *thringan* (se tränga).

drittel, ett slags träkärl, från ty. *drittel*, tredjedel, brukat som mått på smör.

driva = fsv. = isl. *drífa*, da. *drive*, got. *dreiban*, fsax. *drîban*, fhty. *trîban* (ty. *treiben*), ags. *drífan* (eng. *drive*); dunkelt (jfr H. Petersson IF 23: 396). — Driva med ngn, motsv. i da. (där det anses som lån från sv.), efter ty.; jfr t. ex. mhty. *einen trîben* ds.; jfr under drift. — Driven, erfaren, skicklig = da. *dreven*, från lty. *bedreven* el. ty. *getrieben*. — Drivet arbete, motsv. i da., från motsv. uttr. i lty. el. ty. — Driva (snö-) = isl. *drífa*, da. *drive*, av verbet liksom ty. (*schnee*)*wehe* av vb. *wehen*, blåsa. — Jfr f. ö. drev 1, 2 o. drift.

drog, 1721: *droguer* plur., jfr da. *drogerier*, liksom ty. *droge* o. eng. *drug* från fra. *drogue* (*droguerie*) = ital., span. *droga*; stundom betraktat som lån från holl. *droog*, torr, av germ. **drauǥa-* med avljudsformen **dreuǥa-* i ags. *drýge* (eng. *dry*), jfr dränera; alltså egentl.: torra växter; enl. andra av arabiskt ursprung; så Seybold ZfdW 10: 218 (: arab. *dowâ*, läkemedel; mycket osannolikt av formella skäl) o. Kluyver samma tidskr. 11: 7 (med utgångspunkt i en av de franska betyd. 'gammalt järnskrot, skräp' från ett arab. *dŭrâwa*, agnar o. d.; osäkert).

dromedar, 1682; förr även: *dromedarie* (nu blott bildl. om person) = mhty., ty. *dromedar*, av lat. *dromedārius*, till grek. *dromás*, löpare, till *dramein*, springa (jfr grek. *drómos*, lopp, i t. ex. hippodrom).

droppe, ä. nsv. o. dial. även *dråpe*, fsv., isl. *dropi* = da. *draabe*, fsax. *dropo*, ags. *dropa* (eng. *drop*), av germ. **drupan-*; fhty. *tropfo* (ty. *tropfen*), av germ. **drupp-*, av **drupn-*; nomen agentis i avljudsförh. till drypa, bildat som dråse till germ. **dreusan*.

droska, 1809, om rysk-finska förhållanden, Dagl. Alleh. 1824: *drotska*, om svenska förh.; från ty. *droschke* el. direkt från det ryska grundordet *drožki* f. plur., lätt vagn, dimin. till *drogi*, arbetsvagn, underrede på vagn m. m., plur. till *droga*, långbom på vagn; möjl. urbesl. med draga.

drots, fsv. *drotseti*, *drotze(t)* m. m., skaffare, överhovmästare, sedan: landets högste ämbetsman, fgutn. *drotsieti*, skaffare vid bröllop = isl. *dróttseti*, konungens skaffare, da. *drost*, drots; delvis möjl. inhemskt o. i så fall av germ. *-setan*, i avljudsförh. till mlty. *drucsâte*, *drotsête* (av *-sæte*), *droste* = fhty. *truh(t)sâzzo* (ty. *truchsess*), av germ. **druhti-*, skara (se drott), o. **sætian-* (jfr undersåte), i avljudsförh. till sitta; alltså: som sitter med konungens hird. I alla händelser till betyd. o. form påverkat av mlty. — Osäker är den även framställda härledningen från ett **druht-*, mat, till draga i betyd. 'bära' (= ty. *tragen*).

drott, ä. nsv. *drotte*, av *drotten*, vars *n* uppfattats som best. artikeln (jfr sate), y. fsv. *drōtin* = isl. *dróttinn*, runda. *drōt(t)in* (Hällestad), da. *(jord)drot*, ags. *dryhten*, fhty. *truhtin*; avledn. av germ. **druhti-*, skara = isl. *drótt*, got. *drauhts* i got. *gadrauhts*, krigsman osv., se f. ö. drots; i avljudsförh. till got. *driugan*, göra krigstjänst, isl. *drýgja*, utföra osv. (se dryg); besl. med litau. *draũgas* reskamrat, fslav. *drugŭ*, kamrat. Med avs. på bildningen jfr t. ex. got. *kindins*, ståthållare, till kind 2. Annorlunda Wood Mod. Phil. 5: 271 f. — Biformen *drotin* lever kvar i Drotens kyrka (dvs. Herrens) Visby; jfr även t. ex. fsv. *Drotins*, nu Drothems socken i Österg.; jfr med avs. på växlingen av *t* o. *tt* sv. *doter* o. *dotter*. — Se f. ö. konung o. drottning.

drottning, fsv. *drotning* = isl. *dróttning*, da. *dronning*; avledn. av fsv. *drōtin* (se drott), såsom t. ex. fsv. *kærling* (= kär(r)ing) av karl.

drul, senfärdig person, tölp, t. ex.

hos A. Blanche = no. *drul*, tvärvigg, holl. *druil*, drul; till vb. drula = no. *drula*, holl. *druilen*. Avljudsformer: nisl. *drjóli*, trögmåns ~ no. *draula*, söla, det senare möjl. = sv. dial. *dröla*, som dock kan vara att sammanhålla med no. *drøla* o. lty. *drölen* ds., såvida ej möjl. det no. ordet är lån från lty., i vilket fall direkt släktskap med drul osv. väl kan antagas. F. ö. ingen säker anknytning; jfr under drummel. — Härtill även drulle 1844.

drula, se drul.

drummel, ett 1800-talsord i litteraturen, antages vanl. vara antingen avlett av fsv. *-drumber* i *nokkadrumber*, en nedsättande beteckning (se nucka) = isl. *drumbr* (i t. ex. *trédrumbr*, trästubbe, öknamn, vartill öknamnen *drymbill* o. *drymblingr* o. no. *drumbà*, kloss o. d.; el. ock lånat från det besläktade mlty. *drummel*, kloss, liten undersätsig person, knubbigt barn (se även lurk), jfr isl. *dramb(r)*, klump, knuta, sv. dial. *drump*, tjockändan av en slaga, grek. *thrómbos*, klump, litau. *dremblỹs*, tjockis, osv. (med ie. *-bh* o. *-b*). Ordet bör dock kanske snarare, liksom no. *druml*, anses som deverbativt av vb. drumla, vara lat o. tölpig (1779: 'Ungdomen drumlade vid Academien til 30 års ålder') = no. *drumla*, halvsova, en *l*-avledning av no. *drumma*, söla, jfr adj. *drumlen*, *drumsen* ävensom ty. dial. *trümmlen*, arbeta långsamt; möjl. en variant till drula (se drul). Jfr förf. Ark. 14: 13, där andra besläktade ord anföras. — Drummelaktig (1741) o. drumlig äro nog bildade av verbet.

drunkna = fsv., jämte ljudlagsenligt *drukna* = isl. *drukkna*, da. *drukne* (även 'dränka'); inkoativum till dricka (stam: *drink-*); jfr dränka.

drus, mineral., 1747, av ty. *druse*, sannol. = *drüse*, körtel (mhty. *drüese*, plur. till *druos*), av obekant ursprung.

druva, fsv. *-drūva*, även: klase, da. *drue*, från mlty. *drûve* = fsax. *thrûvo*, fhty. *t(h)rûba*, *-o* (ty. *traube*); egentl.: klump, klase, jfr östfris. *druv(e)*, klump; väl besl. med lty. *drubbel*, klump, osv.; se trubbig. Jfr v. Friesen Mediagem. s. 87.

dryad, av grek. *dryás* (genit. *-ádos*), till *drỹs*, ek, träd (besl. med trä).

dryck, fsv. *drykker* = isl. *drykkr*, mlty., fhty., ty. *trunk*, ags. *drync*, av germ. **drunki-*, avljudsbildning till dricka. — Vissa sammans. se fyllbult.

dryckenskap, fsv. *drykkinskaper*, biform till *drukkin-* = da. *drukkenskab*, mlty. *drunkenschap*, av part. pf. till vb. dricka.

dryfta, avhandla, noga pröva; ung, sekundär betyd. (ej hos Dalin 1850), som det synes, införd av V. Rydberg o. S. A. Hedlund; egentl. som i ä. nsv. (Bib. 1541, glossa, osv.) o. sv. dial.: rensa säd = no. *dryfta*, da. *drøfte* (även i bildl. betyd.); av germ. **drupatjan*, låta droppa, jfr ags. *droppettan*, iterativbildning till drypa. Jfr sv. ventilera (ett ämne) o. lat. *ventilāre* bl. a.: vanna säd.

dryg, fsv. *drỹgher* = isl. *drjúgr*, da. *drøj* = östfris. *drég*; germ. **dreuƶa-*, som håller ut, varaktig, till **dreuƶan*, utföra (i got. *driugan*, ags. *dréogan*; se drott); jfr dröja o. mjöldryga.

drygsel, 1769, ej direkt till dryg, utan avledn. av det därav bildade sv. dryga = isl. *drýgja*, utdryga.

drypa = fsv. = isl. *drjúpa*, fsax. *driopan*, fhty. *triofan* (ty. *triefen*), ags. *dréopan*, av germ. **dreupan*; med avljudsformerna: mholl. *drûpen* ds., jfr isl. *drúpa*, hänga över, o. germ. **drupjan* = mlty. *druppen* (varav da. *dryppe*), ags. *dryppan* (eng. *drip*), drypa, fsv. *drypia*, idissla, sv. dial. *dryppja* (*-ö-*) ds; jfr droppe; till en ie. rot *dhrub*, fjärmare besl. med *dhrus* i dråsa.

dråp, fsv. *drāp* = isl. *dráp*, da. *draab*, avljudsform till dräpa, motsv. den i drapa, dråpa.

dråplig, fsv. *drāp(e)liker*, betydlig, väldig = da. *draabelig*; från mlty. *drap(e)lik*, växelform till *drepelik*, ty. *trefflich* (i förträfflig), till *drapen* (se drabba) o. *drepen* (se dräpa, träffa); alltså egentl.: träffande.

dråsa 1736, med *-ss-* redan i G. I:s reg. = da. *draase*; med annan avledn.: no. *drysja*, da. *drysse*, sv. dial. *drösa*; se följ.

dråse, hög, hop, i ä. nsv. o. dial. även

drosse, fsv. **drosi*, *drosse* = no. *drose*, till germ. **dreusan*, falla (got. *driusan*, osv.), som *dropi* till **dreupan* (drypa); jfr got. *drus* m., fall ~ isl. *dreyri* m., blod (**drauzan-*); av en germ. rot *dru-s*, möjl. variant till *dru-p* i drypa.

drägg, fsv. *dræg*, bottensats, grums, jäst = isl. *dregg* (plur *dreggjar*) (eng. *dregs* plur., från nord.), av germ. **draʒjō-* = preuss. *dragios* (germanskt lån?), besl. med fslav. *drozdiję* f. plur. (väl av **dhragh-skā*, Berneker Slav. etym. Wb. s. 228), alban. *dra* (av **dra(g)ā*; jfr om formen Jokl IF 36: 108), till roten i grek. *thrássō* (av **dhragh-i̯ō*), förvirrar (Fick⁴ 1: 464), väl egentl.: grumlar (jfr till betyd.-utvecklingen under drav). Härtill även fhty. *trestir* plur., bottensats (ty. *trester*), ags. *dærste* f., surdeg, plur.: jäst (av germ. **drahst-*; jfr Sverdrup IF 35: 154). Lat. *fraces* plur., jäst, hör enl. Walde² ej hit; jfr dock Persson Indog. Wortf. s. 929. — En obesläktad parallellbildning se drav.

dräggla, se dregla.

dräglig, fsv. *drægh(e)liker*, från mlty. *dregelik*, som kan bäras, till *dragen*, bära (se draga).

1. **dräkt** (i klädedräkt o. d.), Bib. 1541, i ä. nsv. även: dragande, dragstång, andedrag (se -dräkt 2), utskyld, omgång mat, sv. dial. bl. a.: skaklar; jämte ä. da. *drægt*, da. *klædedrakt*, dräkt, o. da. *drægt*, yngel, från mlty. *dracht*, börda, dräkt, havandeskap = ty. *tracht*, bärande, börda, för en viss trakt egendomlig dräkt, motsv. det inhemska sv. dial *drätt*, drag(ning), dragstång, skaklar, väggbonad, matta, foder till kläder, ä. nsv. *drätt* o. fsv. *dræt*, dragande, dräkt, väggbonad = da. *dræt*, notvarp, gång (om körredskap), dragtyg, avel, yngel, foder till kläder, av germ. **drahti-*, bärande, vbalsbst. till draga, bära (bildat som t. ex. ätt); jämte **drahtu-* = isl. *dráttr*, dragning, no. *draatt* ds., notvarp, vindpust o. d.; jfr eng. *draught*, dragning o. d. — Jfr -dräkt 2, 3.

2. **-dräkt** i ande-, notdräkt, t. ex. Möller 1745, jfr ä. nsv. *drächten af min and*, Liljenstedt, ombildning av fsv. *dræt*, dragande, efter mlty. *dracht*; se föreg. o. jfr indräktig.

3. **-dräkt** i en-, tvedräkt, fsv. *en-, tvedrækt* = ä. da. *endrægt* m. m., da. *tvedragt*, från mlty. *ên-, twedracht* = ty. *ein-, zwietracht*, till mlty. *over ein dragen*, vara ense, *twedragen*, vara oense; etymologiskt = -dräkt 2; se även tve-.

dräktig, om djur t. ex. Lex. Linc. 1640, på 1500-t.: bördig m. m. = da. *drægtig*, från lty. *drechtich* = ty. *trächtig*, till lty. *dracht* = mhty. *traht*, havandeskap, egentl.: bärande, se dräkt 1.

dräll, 1637 = ä. da. *drel* (jfr da. *drei(e)l*), från mlty. *drelle*, treskäftad linneväv = mhty. *dril(i)ch* (ty. *drillich*), varav eng. *drill*; substantiv. av fhty. adj. *drilich*, trefaldig, från lat. *trilīx* (genit. *trilīcis*), av *tri-*, tre-, o. *līcium*, vävskaft, vävtråd (se lits).

drälla, redan 1600-t., spilla, tappa, dråsa, i dial. även: drula; snarast en hypokoristisk *l*-bildning till något av de nord. verben på *dr-* med liknande betyd., t. ex. dråsa o. sv. dial. dratta.

dränera, 1860-t. = ty. *dränieren*, fra. *drainer*, av eng. *drain*, av ags. *dréahnian*, uttorka, besl. med isl. *draugr*, torr trästam, mlty. *dróge*, torr; se f. ö. drog.

dräng, fsv. *drænger*, ung, duktig man, gosse, tjänare = isl. *drengr* ds., da. *dreng*, gosse; i isl. o. no. även 'tjock käpp'; sannol., med Torp Sprogl.-hist. Stud. s. 179, besl. med isl. *drangr*, uppstående, spetsig sten, o. fslav. *drągŭ*, påk, stång, vilket i så fall är grundbetydelsen; jfr bängel, sydsv. dial. *påg* (= påk) ävensom knekt. Motsvarande betyd.-utveckling: 'gosse el. ung man > tjänare' föreligger även i fsv. *svæn* (se sven), got. *magus* (jfr mö o. måg), lat. *puer*, grek. *paîs*, fpreuss. *waix*, dräng, men litau. *vaĩkas*, gosse, son, fra. *garçon* m. fl.; jfr även piga, urspr.: flicka, o. lurk.

dränka, fsv. *drænkia* = isl. *drekkja*, doppa ned, dränka, ä. da. *drænke* ds., i nda.: para sig, om vissa fåglar, egentl.: sjöfåglar (= vissa sv. dial.), got. *dragkjan*, ge att dricka, mlty. *drenken*, även: dränka, fhty. *trenken* (ty. *tränken*), ags. *drencan* (eng. *drench*); kausativum till dricka, alltså: komma ngn att dricka; med hänsyn till *nk* jfr drunkna.

dräpa, fsv. *dræpa*, slå ihjäl = isl.

drepa, stöta, slå, dräpa, da. *dræbe*, dräpa, mlty. *drepen* fhty. *treffan* (ty. *treffen*), stöta på, träffa, ags. *drepan*; blott känt i nord. o. vgerm. spr., obekant urspr. Etymologiskt identiskt med lånordet träffa. Jfr drapa, dråp. — Den för de nord. spr. utmärkande betyd. 'slå ihjäl' har utvecklat sig ur betyd. 'slå' i pregnant anv. el. möjl. i ett verb med bortfallet *ga-* el. annan likbetyd. förstavelse.

drätsel, ä. nsv. *träs(s)el* Bib. 1541, *dretsle* L. Petri 1555, *drässel* osv., även: *drätz* L. Petri 1573; med *t* i anslutning till former med *-ts-*, som vanl. uttalades med *-ss-* (*plats* ~ *plass* o. d.); i ä. nsv. vanl.: skattkammare o. d., från ä. da. *dressel* o. mlty. *tresel*, av ffra. *tresor*, skatt(kammare), av grek.-lat. *thesaurus*, av okänd härledning.

drätsla, drässla (ä. sv.), t. ex. Leopold: *man drätslade sitt guld*, ännu hos Fr. Bremer, hör ej till drätsel, utan betyder: plocka ut trådarna ur (guldbrokad, siden m. m.) o. har lånats från ty., jfr ty. dial. *drieseln*, *dröseln*, sno, snurra, väl = ty. *drechseln*, svarva, såvida det ej måste förbindas med det likbetyd. *trenseln*, som avletts av ty. *trensen*, sno en lina, av romanskt urspr., jfr span. *trenzar*, fläta, o. se träns. Jfr Mjöberg Spr. o. st. 13: 115.

1. **drög**, ett slags fordon, t. ex. I. Erici 1642, y. fsv. *drö*, *drygh*, ä. fsv. **drögh*, av urnord. **drōʒiō-*, till draga; jfr de annorlunda bildade no. *drog* o. *drag*.

2. **drög**, drulle, latmask, Brasck 1648, till draga (jfr föreg.), motsv. no. *drøgje* o. da. *drog* ds., vartill dröback, av **drögbak*, till bak, rygg (se närmare d. o.).

dröja, fsv. *dröghia*, (för)dröja, trans. o. intrans., möjl. av urnord. **drauʒian* o. i så fall kausativum (med avljud) till dryg, alltså: göra långvarig, sedan i intrans. betyd.; bildat som döpa till djup. Jfr det direkt av dryg bildade no. *drygja* i samma betyd. Betyd.-växlingen är densamma som i isl. *dvala*, fördröja (trans.), men fsv. *dvala*, dröja intr. — Dock finnas också skäl för antagandet, att ordet utgår från ett urnord. **drōʒian*, till draga, som föra till fara; jfr Tamm Nord. stud. s. 25 f. — Dröjsmål, 1600-t.: *drögzmål*, sannol. av **drögslmål* till ä. nsv. *drögsl*, fsv. **dröghsl*, dröjsmål, en bildning på *-sl* till dröja; jfr spörsmål. Tamm Spr. o. st. 1: 186.

dröm, fsv. *drömber* = isl. *draumr*, da. *dröm*, fsax. *drôm*, fhty. *troum* (ty. *traum*), ags. *dréam* (eng. *dream*); enl. rätt allmänt antagande av germ. **drauʒwma-*: **dreuʒan*, bedraga (= ty. *trügen* osv., se bedraga), liksom töm av **tauʒwma-* till got. *tiuhan*, draga; o. i så fall att skilja från fsax. *drôm*, ags. *dréam*, jubel, fröjd, germ. **drauma-*, till grek. *thréomai*, larmar, skriker (ie. **dhreu-*). Grundbetyd. vore då 'skenbild, gyckelbild', varemot emellertid icke utan skäl invänts att för de primitiva folken drömmen icke är ett sken utan verklighet, om också en högre form av denna. — F. ö. uttrycktes 'dröm' i flera germanspråk med samma ord som 'sömn'; fsax. *swéban* o. ags. *svefn* ha endast betyd. 'dröm', jfr lat. *somnus*, sömn, men *somnium*, drömsyn (se f. ö. under sömn). Grek. har i stället det dunkla *ónar* med motsvar. i armen. o. alban. språk.

dröna, söla o. d., Sahlstedt 1773: *gå och dröna*, jfr ä. nsv. *dröngöt*, sölkorv (Gustaf I om svenskarna), ä. nsv. *drön* Brasck 1648 o. sv. dial. *dröner*, sölare, vilken betyd. utvecklats ur den av: 'råma el. böla utdraget el. sakta' i det motsv. ä. sv. *dröna*, t. ex. Serenius 1741, Weste 1807, av Dalin 1850 anfört som dial. (hos Dahlstierna: skalla), sv. dial. *drön(j)a* = nyisl., no. *drynja*, jfr got. *drunjus*, ljud, ton; jfr följ.

drönare, bihanne, 1770, jfr sv. dial. *drön(je)*; till föreg.; möjl. ombildat av mlty. *dröne* ~ *dråne*, ags. *drán* (eng. *drone*), i avljudsförh. till fhty. *treno*. Liknande bildningar i andra språk, t. ex. grek., kunna, såsom ljudhärmande, vara självständigt uppkomna.

dröppel, (åtminstone) första hälften av 1700-t., väl från lty., till *dröppeln*, droppa. Ett besl. ord är ä. nsv. *dröpel*, tungspene, av fsv. *drypil* = da. *drøbel*.

du, med *d-* på 1500-talet, jämte ä. nsv. *t(h)u*, fsv. *þū* = isl. *þú*, da. *du*, fsax. *thû*, fhty. *dû* (ty. *du*), ags. *þú* (eng. *thou*) = lat. *tū*, grek. *tý* (grek. *sý*

kommer från oblika kasus med *tu-*, jfr sanskr. *tv-am*, du), fir. *tú*, fslav. *ty* osv.; allm. indoeur. ord: **tŭ*, växl. med avljudsformen *teue* i sanskr. genit. *táva*, lat. *tuus* (se din). De nord. formerna med *d-* bero på ursprunglig obetoning (av äldre *ð*). — Härtill dig, y. fsv. *thigh*, *thegh*, *thek*, fsv. *þik* = isl. *þik þig*, da. *dig*, fsax. *thik*, fhty. *dih* (ty. *dich*), med *-i-* för *-e-* på grund av obetonad ställning, jfr fno., ags. *þec*, av germ. **þe* + *k* = ie. *te* (lat. *tē*, ackus.) + partikeln *ge* (grek. *-ge*, lagt till personl. pron., *sy-ge* osv.; se och); jfr din. Got. *þuk* är en ombildning efter *þu*. Urspr. blott ack. till du; dock redan i ä. fsv. även som dat. vanligare än den gamla dativformen *þœr* = isl. *þér*, ty. *dir*, fsax. *thî*, ags. *dé* (jfr got. *þus*). — Med avs. på nsv. *däj* jfr y. fsv. *thegh* (med försvagning av *k* till *ʒ* i obetonad ställning).

dubb, motsv. sv. dial. *dobb(e)*, även: äling, no. *dobb*, järnbult, ett slags hypokoristisk bildning till den germ. stam *dub-*, ie. *dhubh-*, som ingår i lty. *dovel*, mhty. *tübel*, tapp, träplugg, grek. *týphos*, plugg; jfr dyvika. — Avledn. (enl. somliga forskare): dobbel; se d. o.; jfr f. ö. dymling 2.

dubba, slå till riddare, 1748 = isl. *dubba*, utrusta, utstyra, dubba, ags. *dubban*, dubba; lån från ffra. *ado(u)ber*, väpna, rusta, tillreda (varav ital. *addobbare*, smycka, utstyra, span. *adobar*, bereda), som i sin tur erhållit ordet från germ., jfr östfris. *dubben*, stöta, slå, en intensivbildning till fris. *duwa*, lty. *duwen*, stöta (som i så fall ej vore att hålla samman med lty. *dûwen*, trycka ned, med urspr. *þ-*; se duva 1), av samma slag som de likbet. sv. dial. *bobba*, meng. *dabben*, da. *skubbe* (bl. a. 'stöta') osv. Betyd.: slå (till riddare) är alltså äldst; de övriga betyd. ha utvecklats på romansk botten o. därifrån övergått till den yngre isl. litteraturen.

dubbel, = fsv., no., lty.; ty. *doppel(t)*; från fra. *double*, av lat. *duplus*, tvåfaldig, urbesl. med tvivel; jfr diplom o. dobbel.

dubblett, 1620, från ty. *dublette*, av fra. *doublet*, till lat. *duplus* (se föreg.) = duplett, 1628, som mera direkt avletts av det lat. ordet.

duell, 1649, från fra. *duel* = ital. *duello*, arkais., motsv. flat. *duellum*, ä. form för *bellum*, krig (jfr rebell). — Duellera, vb, saknar motsv. i fra.

duett, 1739 = ty.; såsom de flesta sång- o. musiktermer från ital., av *duetto*, till lat. *duo*, två.

duga, fsv. *dugha* (*-o-*), vara duktig el. lämplig, hjälpa = isl. *duga*, da. *due*; egentl. pret.-pres.: got. *daug*, duger, fsax. *dôg* fhty. *toug* (vartill ty. infin. *taugen*), ags. *déag*; ie. rot *dhugh*, jfr litau. *daug*, mycket, ryska *dužij*, stark. Jfr dygd, duktig, odåga.

dugg, Serenius 1741 = da., motsv. isl. *dǫgg*, biform (med *w*-omljud, jfr senast Olson Ark. 29: 38) till dagg; vartill inte ett dugg, egentl.: ej en daggdroppe, o. vb. dugga, 1635 osv.

duk, fsv. *dūker*, = isl. *dúkr*, da. *dug*; gammalt lån från fsax., mlty. *dôk* = fhty. *tuoh* (ty. *tuch*); jfr Seip 1: 74; f. ö. dunkelt.

duka under, fsv. *under dūka*, från lty. *underdûken*, till *dûken*, dyka, böja sig ned = fhty. *tûhhon* (ty. *tauchen*); se f. ö. dyka. Da. *dukke* är ej fullt identiskt: från ty. *ducken*, böja, dyka = mhty. *tucken*, ett intensivum (med *kk-* av *-ʒn-* el. med intensivisk konsonantförlängning) till lty. *dûken* osv. Inga säkra utomgerm. släktingar äro kända. En likbetyd. parallellrot föreligger i doppa.

dukat, 1537, jfr ital. *ducato*, av mlat. *ducātus*, först *ducatus Apulica*; efter det lat. ord 'ducat', varmed på de äldsta dukaterna den latinska omskriften på frånsidan slutade. Ordet har dock även förts till lat. *dux*, genit. *ducis*, anförare, varav ital. *doge*, o. tolkats ss. syftande på dogen i Venedig Pietro Gradenigo, som först lät slå dessa mynt.

duktig, o. 1660, från lty. *duchtig*; med biformen *düchtlich* (varav da. *dygtig*) = ty. *tüchtig*; avledn. till mlty. *ducht*, av **duhti-*, till duga (jfr dock v. Bahder Verb.-abstr. s. 67).

dum, i ä. sv. även i betyd.: stum, svag, skum, jfr gamla bibelövers.: 'om den dumba dufvona' Psalt. 56 (nya övers.:

'den stumma duvan'), fsv. *dumber*, stum, dov (jfr dombjällra); svag, skum (om ögon) = isl. *dumbr*, stum, ä. da. *dum* som i fsv., nda.: dum, got. *dumbs*, ags., eng. *dumb*, stum, fhty. *tumb*, stum, döv, enfaldig, lty. *dumm* (varav ty.), enfaldig, av germ. **dumba-*, egentl.: oklar, omtöcknad; besl. med damm 2, dimma o. där anf. ord. Jfr till betyd.-utveckl. döv (besl. med grek. *typhlós*, blind). Betydelseväxlingen 'dum' o. 'stum' uppträder även hos stum (jfr holl. *stom*, dum). — Den nsv. betyd. (redan 1659) hos det annars inhemska ordet kommer från ty. — Dumbom, H. Järta 1826 i brev, efter Kellgrens 'Dumboms lefverne', bildat efter familjen. på *-bom* (se bom 1). — Jfr dumbe.

dumbe, stum människa, arkaisk form från bibelspråket = fsv.; substantivering av föreg. I äldre tid även *dumme*, t. ex. Bellman (rim: *tumme*).

dun = fsv., no., da., n.; jfr isl. *dúnn* m; (lånat i mlty. *dûne*, eng. *down*); av germ. **dū-na-*, egentl.: som yr omkring, *n*- bildn. till ie. *dhū* i litau. *dùja*, dammkorn, sanskr. *dhūma-*, lat. *fūmus*, rök; jfr avledn. dyna, se f. ö. dunst, dyner.

dunder, Bib. 1541 i betyd. 'åska' = da., från mlty. *dunner*, *donder* m. = fhty. *donar* (ty. *donner*), ags. *þunor* (eng. *thunder*), av germ. **þunra-* = fnord. *þōr-* i tordön o. gudanamnet Tor; besl. med ags. *þunian* o. lat. *tonāre*, åska, sanskr. *tányati*, ljuder, dundrar, osv.; av en *s*-lös biform till roten i stöna; jfr ton. Ej besl. med dåna. — Det nsv. neutrala könet beror på att ordet uppfattats som ett vbalsbst. till dundra, ehuru detta verb egentl. är sekundärt i förh. till sbst. — Härav: dundra, fsv. *dun(d)ra*, åska = da. *dundre*, från mlty. *dunnern* = fhty. *donarôn* (ty. *donnern*); knappast, med Falk-Torp, inhemskt o. besl. med dåna.

dunge, liten lund, 1640, jfr ä. nsv. *dung* = no. *dunge*, hop, hög; besl. med dynga (se d. o.).

dunka, 1642, men sent i ordböckerna (Sahlstedt 1773) = no. = meng. *dunchen*; jfr isl. *dynkr*, slag, larm; kan vara en avledn. av dåna (äldre *duna*), men likaväl en självständigt uppkommen ljudhärmande bildning. Jfr dunsa o. banka.

dunkel, o. 1550 = da., från lty., ty. *dunkel* (fhty. *tunchal*); växl. med *r*-avledn. fsax. *dunkar*, vartill en inhemsk motsvarighet i det fsv. adj. **dunker*, mörk, som sannol. ligger till grund för sjön. Dunkern, ä. nsv. *Dunker*, Sdml., varav även namnet på den socken (fsv. *Dunker*), där sjön är belägen, jfr även isl. tillnamnet *dunkr* (se förf. Sjön. 1: 96, Lind NoB 2: 117), i avljudsförh. till ffris. *diunker* o. (utan suffixalt *r*) isl. *døkkr*, av germ. **denkwa-*; av okänt ursprung.

dunsa, 1749 = no. = lty. *dunsen*; avledn. av dåna (*duna*) el. självständig ljudhärmande bildning; se dunka.

dunst, o. 1600 (*blå dunst*) = no., da., från (m)lty. *dunst* ds. (= holl. *donst*, mjöldamm) el. ty. *dunst*, av mhty. *dunst*, *tunst*, jfr fhty. *dunist*, *tunist*, *dunst*, blåst; väl i avljudsförh. till sanskr. *dhvaṁsati*, dammar, ryker i sär; el., om urspr. hörande till en *u*-rot, besl. med got. *dauns*, isl. *daunn*, fsv. *dön*, ä. da. *døn*, lukt (sedermera undanträngt av lånordet lukt), sv. dun, lat. *fūmus*, rök, osv. Med avs. på betyd.-växlingen: ånga o. d. ~ lukt jfr under lukt o. ånga.

dupera, från fra. *duper*, till *dupe*, narr o. d., av somliga betraktat som en gammal (självständigt uppkommen) biform till *huppe*, namn på härfågeln (liksom de obesläktade lat. *upupa* ds., ital. *bubbola*, ty. *wiedehopf* osv. efter lätet): fågeln gällde för dum.

duplett, se dubblett.

dur, mus., 1723 = ty. osv., av lat. *dūrus*, hård. Urspr. beteckning för det 'hårda' el. 'fyrkantiga' *b* (♮, *b durum* el. *quadratum*, vårt *h*) i motsats till det 'mjuka' el. 'runda' *b* (♭, *b molle* el. *rotundum*). Sedermera i utvidgad användning.

1. **durk** (krut-), sjöt., Var. rer. 1538; *dorck*, från holl. *durk* o. mlty. *dork*, av ovisst ursprung.

2. **durk**, adv. o. pref., 1712, förr ofta skrivet *durch*; egentl.: igenom; från ty. *durch* = fsax. *thurh*, ags. *þurh* (eng. *through* o. *thorough*) osv., vartill fhty. *durhil*, genomborrad av hål, ags. *þýrel*

(av **þyrhil*), med avljudsformen got. *þairh*, igenom, o. fhty. *derh*, genomborrad, besl. med litau. *trúkti*, gå itu, lat. *torqueo*, vrider, osv.; jfr trans-. — Härtill vb. durka, om häst. — Durkdriven, o. 1740, från lty. *dörchdräven* = ty. *durchtrieben*, egentl.: genomdragen, full av, i y. tid (genom ellips el. pregnantiskt): förslagen, inpiskad. — Durkslag el. dursch-, 1563: *dor-*, förr även: *dörslag* m. m. = da. *dørslag*, från lty. *dörslag*, resp. ty. *durchschlag*.

1. **dus** i sus och dus = da. *suus og dus*, jfr fsv. *i fullan dus*, ännu t. ex. 1732; identiskt med sv. dial. *dus*, susning; jfr ty. *saus und braus*; av samma stam som no. *dūsa*, da. *duse*, svira, o. sv. dusa nedan.

2. **dus**, spelterm, tvåa = fsv., från mlty. *dûs*, av ffra. *d(o)us* = lat. *duos*, ackus. till *duo*, två (se d. o.); jfr sinkadus.

3. **dus**, mild, se dusör.

dusa, slumra = isl. *dúsa*, hålla sig lugn, no. *dūsa*, stillna, i avljudsförh. till dåsa (*dus-*) o. mhty. *dôsen* (*daus-*); jfr ty. *dusel*, halvslummer, o. lett. *dusa*, slummer; väl besl. med dus 1, dusk osv. Ur grundbetyd. 'ryka, rök' (varom under dusk) har utvecklat sig den av att 'vara omtöcknad' o. d.; jfr likartad betyd.-utveckling under dum, döv.

dusch, 1766, av fra. *douche*, till vb. *doucher*, av vlat. **ductiāre*, leda (vatten), till lat. *ductus*, ledning (i akvedukt), till *dūcere*, föra, leda (urbesl. med tåg, procession o. d.). Finns ej i da. (»styrtebad»).

dusk (regn-), Sahlstedt 1773; jfr följ.

duska = no.; jfr no. *dysja*, *dosa*, regna smått; med annan avledn. i sv. dial., fno., mlty. *dust*, damm, stoft, till en ie. rot *dhus*, ryka o. d. (jfr dusa), med andra rotutvidgningar i doft, dun.

dussin, 1591: *dussen*, fsv. *dusen*, från mlty. *dos(s)in*, av fra. *douzaine*, av vlat. **dōdicīna* (= ital. *dodicina*, *dozzina*), till vlat. **dōdecim*, lat. *duodecim*, tolv (urbesl. med två o. tio).

dust, sammandrabbning, fsv. *dust(er)*, *diost* = da. *dyst*, från mlty. *dust*, *diost*, av ffra. *joste*, *juste* (fra. *joute*), bildat av ett verb = fra. *jouter*, inlåta sig i strid med, fäkta o. d., av vlat. **juxtiāre*, till lat. *juxta*, strax bredvid (urbesl. med ok); alltså egentl.: närkamp.

dusör, jfr Runius: *Douceur åt en vacker flicka*, hyllning(sdikt)?, Bellman: *famntag och dusörer*, ynnestbevis?; i modern betyd.: GHT 1833, av fra. *douceur*, egentl.: mildhet, till fra. *doux* (varav sv. dus 3), lat. *dulcis*, mild (jfr glycerin).

1. **duva**, nästan blott som vbalsbst. duvning, inpluggande, grundligt förhör, t. ex. Geijer 1845: 'ta oss en dufning med lille Räknemästaren' (enl. A. Hamilton-Geete), jfr N. P. Ödman 1891: 'dufva studentkandidater'; el.: (duktig) skrapa, skrupens, t. ex. Scholander 1853: 'skarpa dufningar'. Av Tamm Etym. ordb. uppfattat som lån från lty. *dûwen* trycka (ned) (varifrån ä. nsv. *dufva neder*, undertrycka o. d., t. ex. i slutet av 1500-t.), av fsax. *(be)thûwen*, motsv. fhty. *dûhen*, ags. *þýan*, trycka; alltså med urspr. germ. *þ-*; av ett trots framställda förklaringsförsök dunkelt ursprung. I alla händelser dock närmast till sv. dial. *duva till*, slå till, motsv. sv. (vard.) duva på, ge ngn på pälsen = no. *dūva*, klämma till, som antagl. lånats från lty. *dûwen*, stöta. Detta kan nu antingen vara identiskt med det nyss nämnda lty. *dûwen*, trycka (ned), med urspr. *þ-*, el. ett annat ord med egentl. betyd. av 'slå, stöta' o. besl. med dubba (se närmare d. o.). Från sv. dial. *duva*, slå till, har även betyd. 'våga' utvecklats i ä. sv., t. ex. Lind, o. i sv. dial.

2. **duva**, sjöt., om fartyg: röra sig häftigt upp o. ned, stampa = no. *duva*, da. *duve*. Väl samma ord som fsv. *dūva*. fno. *dúfa*, doppa ned, ags. *dúfan*, dyka, sjunka (jfr ags. *dýfan*, varav eng. *dive*); av ie. roten *dhup* (i fslav. *duplĭ*, ihålig, av **dhoup-*) el. möjl. av *dhubh* (jfr fslav. *dŭbrŭ*, klyfta, som dock kan utgå från ett *dhub*); se f. ö. djup, doppa. Otänkbart vore dock ej, att duva som sjöt. i stället hörde samman med det i föreg. art. omnämnda lty. *dûwen*, trycka, stöta (jfr Tamm duva 2 slutet). Därifrån ha i alla händelser lånats två andra i ä. sv. uppträdande likalydande sjötermer, dels om rodret, t. ex. 1698: *dufwande*

Roret bordwart, o. dels i betyd. 'sätta segel till, söka redd'.

3. **duva** (fågel) = fsv. = isl. *dúfa*, da. *due*, fsax. *dûba*, fhty. *tûba* (ty. *taube*, varav sv. familjen. Taube), eng. *dove*; samgermanskt ord (dock ej uppvisat i ags.; ags. *dúfe* i *dúfedoppan* är en vattenfågel; jfr föreg. o. dopping; se Suolahti Vogeln. s. 207); säkerligen, såsom så många andra beteckningar för 'duva' ljudhärmande; jfr skogsduvans läte: *hō hō hō* el. ringduvans *rucku* (fra. *roucou* el. *brou* el. *coucou*; eng.: 'two-coo., curr dhoo. Love me and I'll love you'); stamkonsonanten i germ. **dūbōn* kunde fattas som det indoeur. djurnamnssuffixet *bh*, men hör snarast till »roten». Annars fört bl. a. till ir. *dub*, svart; en hel del ie. duvbeteckningar innehålla adj.-stammar med betyd.: svartaktig, grå el. blå. — Duvslag = da., från ty. *taubenschlag*; till en från ty. lånad avledd betyd. av slag 1; jfr det nu nästan obrukliga bislag.

duven, fsv. *duvin*, maktlös, slapp, ljum m. m. = isl. *dofinn*, slapp, o. d., da. *doven*, lat; besl. med mlty. *doven*, bedöva(s), ty. *toben*, rasa, till ie. roten *dubh*, vara förvirrad, i grek. *typhlós* blind; avljudsformer till döv; jfr dov o. domna.

dvala, fsv. *dvala* (o. *dvale*), även: dröjsmål = isl. *dvala*, dröjsmål, da. *dvale*, dvala, jfr ags. *dwala* m., villfarelse, o. isl. *dvǫl* (av **dwalō*-), dröjsmål, uppehåll; besl. med dväljas (se d. o.). — Betyd. 'dvala' är äldst; möjl. utgöra orden med betyd. 'dröjsmål' självständiga, fast etymologiskt identiska bildningar.

dväljas, fsv. *dvælias* = isl. *dveljask*, ä. da. *dvæljes*, uppehålla sig (jfr nda. *dvæle* ds.), reflex. till fsv. *dvælia*, fördröja, dröja = isl. *dvelja* ds., fsax. *bidwellian*, fhty. *twellen* o. ags. *dwellan*, föra vilse (eng. *dwell*, dväljas, är snarast lån från nord. spr., åtminstone till betydelsen), av germ. **dwaljan*, kausativum till germ. st. vb **dwelan* (ipf. **dwal*), dröja m. m., i fsax. *fordwelan*, försumma, fhty. *twelan*, vara bedövad m. m.; egentl.: vara förvirrad el. bedövad (varav: icke kunna röra sig, dröja): besl. med got. *dwals*, dåraktig; med *m*-avledn. i ä. nsv. *dvalm*, dvala, t. ex. Stiernhielm, fsax. *dwalm*, svek, osv. (: **dwelan* = kvalm: **kwelan*) ~ lty. *dol*, fhty. *tol* (ty. *toll*), galen (se närmare under dolsk); besl. med grek. *tholós*, grumlig, *thólos*, dy, lett. *duls*, halvgalen, mörk; jfr f. ö. dölja.

dvärg, fsv. *dvœrgher* = isl. *dvergr*, da. *dverg*, mlty. *dwerch*, fhty. *twerg* (ty. *zwerg*), ags. *dweorh* (eng. *dwarf*), av germ. **dwerʒa*-; i avljudsförh. till isl. *dyrgja*, dvärginna; ett, som det synes, speciellt germ. ord, av omtvistat ursprung; knappast besl. med grek. *sérphos* m., liten insekt, kryp; snarare till den ie. roten *dhuer* i sanskr. *dhvárā* f., *dhváras* n., ett demoniskt väsen. — I ä. nsv. o. sv. dial. ofta med betyd. 'spindel'; jfr *dvergsnät*, spindelväv, t. ex. Bib. 1541.

dy r. = fsv. m. o. n., fda., no. = isl. *dý* n., ett speciellt nord. ord, av ovisst ursprung. Av Falk-Torp s. 170 fört med en germ. grundform **dunhia*- > **dūhia*- tillsamman med ä. da. *djung*, våt ~ sv. dial. *dungen*, fuktig; jfr dyvåt = no. *dyvaat*, med utvidgningen no. *dyende vaat* ~ sv. dial. *dyngvåt* = da. *dyngvaad*. Persson Indog. Wortf. s. 44 sammanställer ordet tveksamt med lett. *dūńi*, *dūnas* plur., dy, jfr litau. *dùja*, dammkorn o. d. Även betraktat som en avläggare av roten i dagg, dugg.

dyft, i inte ett d., J. Jolin (ännu ej hos Dalin 1850); omljudd form till doft, som i dial. även kan betyda 'dyft'. Med avs. på betydelseväxlingen 'grand' o. 'lukt' jfr fnyk.

dygd, i ä. nsv. bl. a. 'godhet, välvilja', fsv. *dyghþ*, duglighet, godhet m. m.; = isl. *dygð*, da. *dyd*, av urnord. **duʒiþō*, till duga (som bygd till bygga osv.). — Andra bildningar: med *-unþ-* i mlty. *dogent*, *doget*, fhty. *tugund* (ty. *tugend*), ags. *duguð*, samt med *-ti* i urgerm. **duhti*- (se duktig). — Betyd.-utvecklingen i etisk riktning (möjl. genom utländsk påverkan) erinrar om den hos from. Den speciella anv. om en kvinnas dygd o. d. beror på inflytande utifrån; jfr motsv. betyd. hos ty. *tugend*,

fra. *vertu*, eng. *virtue*. — En adjektivbildning av samma *duƷ-*, germ. **duƷja-* föreligger i isl. *dyggr*, trogen, rättskaffens, no. *dygg*, duglig, kraftig m. m. — Göra en dygd av nödvändigheten, efter utländska mönster, med motsv. i da., ty., fra. o. eng.

dygn, fsv. *dyg(h)n*, *dög(h)n*, dygn = isl. *dœgn*, halvdygn, da. *døgn*, dygn, av germ. **dōƷin-*; jfr fsv. *dögher*, isl. *dœgr*, ags. *dógor* (en *s-* el. *r-* stam); avljudsformer till dag; jfr got. *fidurdógs*, fyradagig. Med avs. på övergången *ö* till *y* jfr rykt av *rökt*.

dyka, Serenius 1741, jfr fsv. tillnamnet *dykare* 1419, från lty. *düken*, biform (med analogiskt omljud) till *dûken*, varav fsv. *dûka* trans., ä. nsv. *duka* i betyd. dyka, t. ex. 1667, 1700 (se f. ö. duka under). Da. *dykke* från lty. *dücken* (intensivum till *dûken*), liksom *ducke* från *ducken*. — I ä. tid ipf. *dykade* osv. (t. ex. Sahlstedt, Weste, Onkel Adam, E. Carlén, N. P. Ödman); Dalin 1850 har blott *dykte* o. *dök*; SAO 1900: äfv. *-ade*, en uppgift som dock blev föremål för anmärkning.

dylik, dymedelst, egentl.: lik detta, medelst detta; till fsv. *þȳ*, dat. sg. n. till pron. *þæn* (se den), med *þ* > *d* i obet. ställning; den starktoniga formen kvar i ty. — Dylik motsvarar fsv. *þyliker*; det med annan kasusform bildade *þoliker*, *þolikin* är grundordet för nsv. (vard. o. dial.) *tocken* (jfr Karl XII Bref: 'tåcka paper'). Se f. ö. lik, adj., o. medelst.

1. **dymling,** arm i hjulstock, varigenom stampen i ett bokverk upplyftes; från lty. *dümeling*, jfr ty. *däumling*, till lty. *dûme*, ty. *daume(n)*, i samma betyd. (egentl.: tumme); se domkraft. Får ej, såsom stundom sker, etymol. förväxlas med följ. inhemska ord.

2. **dymling,** träplugg, som sammanhåller bjälkar i timmervägg, ä. *dömling*, *dymbling*; avledn. av sv. dial. *dymbel*, träplugg = isl. *dymbill*, träkläpp (ingående i följ.); snarast av en nasalerad biform till roten i lty. *dovel* (da. *dyvel*), dymling, besl. med dubb o. dyvika (se d. o.). Jfr ett formellt sett avvikande alternativ v. Friesen Germ. mediagem. s. 35.

dymmel- i **-onsdag, -vecka,** fsv. *dymbilödhensdagher*, *dymbilvika*, påskvecka, *-daghar*, (vissa) dagar i påskveckan = isl. *dymbil-*, da. *dimmel-*, motsv. isl. *dymbill*, träkläpp (se föreg.); på grund av bruket att under »den stilla veckan» använda träkläppar i kyrkklockorna för att dämpa ljudet.

dyna = fsv. = isl. *dýna*, av germ. **dūniōn*, den med dun försedda, till dun.

dynamit, bildat 1867 av A. Nobel († 1896), till grek. *dýnamis*, kraft.

dynasti, från grek. *dynasteía*, makt, besl. med föreg.

dyner, plur., från lty. *dünen*, plur. till *düne*, sandkulle vid havet = ags. *dún*, kulle (eng. *down*, sandkulle m. m.); sannol. liksom dun till ie. roten *dhū*, sätta i rörelse, ryka, virvla omkring. Ej att förväxla med fir. *dún*, borg (se tun).

dynga, fsv. *dyngia*, hög, gödsel = isl. *dyngja*, hög, även (urspr. delvis under jorden belägen o. med gödsel täckt) frustuga, da. *dynge*, gödsel, fhty. *tunga*, av germ. **dungiōn*; avledn. av ett sbst. motsv. ä. nsv. *diung*, hög (t. ex. Spegel 1685), ävensom fsax. *dung*, underjordiskt rum, mhty. *tunc* m. m.; jfr Tacitus Germ. kap. 16; kanske till den ie. roten *dhengh*, täcka, i litau. *deñgti*. Jfr dunge o. under mocka 2 (om da. *mødding*, gödselhög).

dynt, ä. nsv. *dynter*; jfr fsv. adj. **dyntogher* (neutr. *dintocht*), ä. nsv. *dintor* I. Erici 1642 o. da. *tinte*; okänt ursprung. *Dynt* har utvecklats ur *dint* på grund av inverkan från det labialiserade *n*-et, jfr dyrk o. *dirk* nedan.

dyr = fsv.: dyr, dyrbar = isl. *dýrr*, da. *dyr*, fsax. *diuri*, fhty. *tiuri* (ty. *teuer*), ags. *déore* (eng. *dear*, jfr *darling*, älskling, av *déorling*), av germ. **deuria-*; i avljudsförh. till mhty. *mich tiuret*, det gör mig ont, egentl.: är mig dyrt, ty. *dauern* (att skilja från *dauern*, räcka, vara, från lat. *dūrāre*); f. ö. dunkelt. — Från ty. härstammar betyd. i uttr. en dyr ed, lova högt o. dyrt, ävensom bedyra = ty. *beteuern*. — Härtill isl. avledn. *dýrð*, härlighet (**deuriðō-*), varifrån t. ex. V. Rydberg lånat sitt dyrd.

dyrk, 1545: *dijrck*, jämte da. *dir(i)k*

från lty. *dîrk*, biform till *did(e)rik*, motsv. ty. *dietrich*, egentl. = mansnamnet lty. *Dîrk*, *Didrik*, ty. *Dietrich*, got. **þiudareiks*, lat.-germ. *Theodericus* med urspr. betyd. av 'folkhövding' (se tyda o. rik); möjl. på grund av likhet med ty. *dieb*, tjuv. Med avs. på övergången av *i* till *y* framför *rk* jfr fyrk. — Andra dylika väl från tjuvspråket stammande beteckningar för dyrken äro lty. *Klöschen* o. *Peterken*, dimin. till *Klaus* o. *Peter*. Jfr dävert.

dyrka = fsv.: fördyra, hålla helig, odla = isl. *dýrka*, da. *dyrke*, avledn. av dyr liksom jämka: jämn, ömka: öm osv.

[dyssja, sv. dial., lat kvinna, se dolsk.]

dyster, Stiernhielm, ej allmänt på 1700-t. = da., från lty., ty. *düster* = fsax. *thiustre*, ags. *þýstre*, av germ. **þeustria-* el. **þeuhstria-*, i senare fallet möjl. besl. med sv. dial. *tåka* o. töcken (se d. o.); dunkelt.

dyvelsträck, t. ex. I. Erici 1642 = da. *dyvelsdræk*, från mlty. *dûvelsdreck*, till mlty. *dûvel*, djävul (> ä. nsv. *dyvel*), o. träck; jfr eng. *devil's dung*.

dyvika, ä. nsv. o. sv. dial. *dövika*, svicka, tapp; från mlty. *dovicke*, dimin. av germ. stammen **duƀ-* i ty., lty. *dovel*, ty. *döbel*, pinne osv.; jfr sv. dial. *dövling*, plugg, no. *duvlung*; besl. med dubb.

dyvla på, egentl.: under svärjande påbörda, jfr sv. dial. *dyvla*, svärja, från lty. *düveln*, avledn. av *düvel*, djävul.

då, adv. o. konj., ä. nsv. även *tå*, fsv. *þā* = isl. *þá*, ä. da. *daa*, da. *da*, av urnord. **þan* = got., fsax. *þan*, ags. *þon* (jfr medan); till ie. demonstrativstammen *to-*, *te-* (se den); knappast däremot = lat. *tum*, då, därpå; möjl. därjämte av urnord. **þā* = ags. *þá* el. fsax. *thô*. — Den kausala konj. då från ty. *da* (fhty. *dâr*; se där). — Om det tillsammans med dock hörande obetonade då i nej då osv. se dock o. ändå.

dåd, fsv. *dādh*, f.? o. n., handling, dåd, manligt el. ridderligt handlingssätt = isl. *dáð* f., god egenskap, dygd (med den urspr. betyd. bevarad i avledn. *fordæða*, trollkvinna, egentl.: förgörerska), da. *daad*, got. *-dêds*, mlty. *dât* (= sv. dat), fhty. *tât* (ty. *tat*), ags. *dæd* (eng. *deed*), av germ. **dæði-*, gärning, handling; motsv. fslav. *blago-dĕti*, välgärning, gåva; till ie. roten *dhē*, *dhō*, lägga, sätta, göra, i grek. *títhēmi*, sätter, sanskr. *dádhāti* ds., lat. *fēci*, han har gjort (= grek. *(é)thēka*, aor. till *títhēmi*, jfr apotek), perf. till *facio*, gör (se facit osv.); se f. ö. -dan, dom 2, don; i avljudsförh. till det med samma suffix som dåd bildade grek. *thésis* (av **dhe-ti-s*), sättande, ställande (se tes), osv. — Råd och dåd, fsv. *radh ok dadh* = da. *raad og daad*, ty. *rat und tat*.

dådra, se dodra.

dålig, 1697: *dåligt i förståndet*, Spegel 1712: oförmögen = isl. *dáligr*, skadlig, usel, olycklig, ä. da. *daallig*; avledn. av ett adj. = isl. *dár*, som gör ett starkt intryck (både behagligt o. obehagligt), i t. ex. *e-m verðr dátt*, jfr isl. *dá*, beundra, men no. *daa*, känna medlidande, germ. *daw-* till ie. *dhau-* i t. ex. grek. *thāvma*, (föremål för) förvåning. — Ett annat ord är ä. nsv. *dårlig*, dåraktig (ännu i början av 1800-t.) = fsv. *dārliker*, till dåre.

1. **dån**, även **då**, växtsl. Galeopsis (i sht: tetrahit), jfr isl. *akrdái*, no. *daae*, *døyn*, ty. dial. *daun*, besl. med isl. *dá*, dvala, av samma ie. rot *dhau*, (vara) slö o. d., som dö, dåna 2; på grund av dess egenskap att, trots likheten med nässlorna, icke bränna; jfr som namn på denna växt: no. *dova* (jfr döv), da. *døvnelde*, sv. *åkerblindnässla* osv., motsats: *brännässla*.

2. **dån** n., Schroderus 1639, Lex. Linc. 1640 (i ä. nsv. ofta *don*), motsv. no. *don*, *dun* m., gammal växelform till dön el. nybildn. till el. ombildning efter dåna.

1. **dåna**, dundra, Verelius 1681, Spegel 1685 = isl. *duna*, av ie. rot *dhun* i sanskr. *dhuni-*, stormande, brusande, i avljudsform till ie. *dhuen* i sanskr. *dhvánati*, ljuder; se f. ö. döna.

2. **dåna**, falla i vanmakt, fsv. *dāna* = no. *daana*, da. *daane*, till ett part. pf., motsv. isl. *dáinn*, död, jfr isl. *dá*, dvala, o. dö, danaarv.

dåre, fsv. *dāre* = isl. *dári*, da. *daare*; säkerligen, trots vissa formella svårighe-

ter, tidigt lån från mlty. *dôre* = mhty. *tôre* (ty. *tor*, dåre), av germ. **dauzan-*, egentl.: omtöcknad, förvirrad, i avljudsförh. till dusa, slumra. Jfr dock Seip Lånordstud. s. 82; från ett **dawaran* kan emellertid med Tamm o. Seip ordet icke härledas, då *w* i denna ställning veterligen icke försvinner. Om ä. sv. *dårlig* se dålig slutet. — Dårrepe, Lolium temulentum, se dodra slutet o. repe.

dåsa = no. *dosa*, vila, stanna, da. dial. *dose* (eng. *doze* kan vara nord.); i avljudsförh. till dusa; se d. o. o. dus. — Verbet tycks emellertid vara mycket sent i riksspr. Det finns ej hos Dalin 1850, som dock har dåsig, o. blir i litterat. allmänt först på 1880- o. 1890-t., men framförallt efter 1900. Kanske det i riksspr. elliptiskt bildats till detta adj. — Vanligt i ä. nsv. är sbst. *dåse* m., slö person.

dåsig, Weste 1807 (betecknat som vard.), men ej hos Sahlstedt 1773; från mlty. *dosich* = ags. *dysig*, fjollig, dum (eng. *dizzy*, yr); av samma dus- som föreg.; i avljudsförh. till mlty. *dûsich*, yr, o. sv. dusa; vidare till mhty. *dôsen* (av **daus-*), slumra, vara stilla, samt väl också avlägset besl. med mlty. *dwâs*, dåraktig o. d.

däck, 1690-t., Serenius 1734, från lty. *deck*, egentl.: betäckning, till vb. *decken* (= sv. täcka). — Ordet vann egentligen ej rotfäste i språket förr än under senare hälften av 1700-t.; Lind 1749 skriver *täck*. Den äldre beteckningen för 'däck' är *överlopp* (jfr holl. *overloop*), t. ex. 1640, brukat ännu av Sahlstedt 1773 som förklaring av däck. Jfr E. H. Tegnér Ark. 5: 156.

däckel, från ty. *deckel*, till *decken* (= sv. täcka).

däcker, tiotal av skinn, jfr fsv. *deker*, fno. *dekor*, mlty. *deker*, från lat. *decuria*, tiotal, till *decem* (se tio).

dädan, **dän**, fsv. *þæþan*, fgutn. även *þiaþan*, därifrån, no. *dedan*, ä. da. *deden*, jfr isl. *þaðan*; av den germ. stammen *þe-*, *þa-* (ie. *te-*, *to-*, i fsv. *þæn*, se den) + suff. *-ð* i got. *hwaþ*, vart, o. *þad-ei*, dit som + suff. *-ana*, med betyd. av riktning ifrån, i fsax. *thanana*, fhty. *daunana* (ty. *dannen*) osv., därifrån, o. vidare: sv. hädan, vadan, nordan, innan osv. — Dän har utvecklats av dädan som hän (delvis) av hädan el. som adv. sen av *siþan* o. fsv. *mæn* av *mæþan*.

dägga, ge di, nu blott om djur (jfr däggdjur), i ä. tid i vidsträcktare anv., t. ex. *dägde sin son*, gamla bibelövers., 1 Sam. 1: 23, fsv. *dæggia* = ä. da. *dægge*, got. *daddjan*, med s. k. skärpning av germ. **daijan* (jfr tvegge-) = fslav. *doiti*; kausativum till roten i dia.

däja, se deja.

däjlig, se dejlig.

däld, Schroderus 1639, avledn. av roten till dal; möjl. = isl. *dæld*; jfr lty. *delle*, ags., eng. *dell* (av **daljō*), fördjupning, hålväg, got. *ibdalja* m., sluttning; se dal.

dämma, se damm 1.

dämpa, = fsv. = no. *dempa*, da. *dæmpe*; från lty. *dempen* = ty. *dämpfen*, av germ. **dampian*; avledn. av lty., eng. *damp*, ånga, fuktighet, fhty. *dampf*, ånga, rök (ty. *dampf*), el. kausativum till det därtill avljudande mhty. *dimpfen* st. v., ryka, ånga (liksom bränna: brinna osv.), alltså egentl.: komma att ånga, varur: kväva, undertrycka (elden); till ie. roten *dhem-b*, se damm, dimma.

dän, se dädan.

dänga, fsv. *dængia*, slå, bulta = isl. *dengja*, mhty. *tengen*, av germ. **dangwian*, kausativbildning, resp. iterativum-intensivum till germ. st. vb. **dengwan* > **dingwan* = fsv. **diunga* (pres. *diunger* VGL) med samma slags brytning som i sv. sjunga av **singwan* (meng. *dingen* sannol. från nord. spr.; något motsv. sv. vb. ags. *dencgan* har ej existerat; se Björkman Scand. Loanw. s. 207). Till en ljudhärmande ie. rot *dhenk*^{u}; jfr den likartade roten *dhen*, *dhn̥* i dunsa el. isl. *detta*, falla tungt osv. (**dentan*; jfr datt); jfr dangla, dingla o. anm. till banka. — Ordet användes mycket ofta i ä. nsv. o. stundom även i fsv. om hjärtat, t. ex. *Mit hierta denger i minom kropp* Bib. 1541. I den nu vard. betyd. 'ge stryk' t. ex. L. Petri 1562. Ordets nuvarande vardagl. prägel var för det äldre språket främmande.

Dänningerum, se -rum.

där, fsv. *þær* = fno. *þær*, no., da. *der*, växelform till fsv., isl., ags. *þar*, jfr ags.

þár (eng. *there*), fhty. *dâr* (ty. *da(r)*), av ie. *tor*, *tēr*, jfr sanskr. *tar-hi*, där, till demonstr.-stammen *to-*, *te-* (i den) + lokalsuff. *-r*, jfr här 1, var 2. — Härtill sv. dial. *dänna*, där, av **þærna*, motsv. isl. *þarna*, bildat som *hänna* (se här, adv.), sv. dial. *sinna*, så här, Norrl., *rätt nunnas* (se nu); om avledningen *-na* se nå 1.

därest, konj., ä. nsv. *therest* (1600-t.) ofta även adv.: där; bildat av där, sannol. efter det tidigare uppvisade varest (se d. o.).

däst, adj., Arvidi 1651, väl = isl. *dǽstr*, utmattad, till isl. *dǽsask*, no. *dæsa*, försmäkta, till isl. *dási*, no. *daase*, sv. dial. *dåse* m., lätting o. d. (det senare möjl. i vissa fall av **dose*, jfr dåsig), da. dial. *daasel*, enfaldig person, i avljudsförh. till sv. *dasa*, da. dial. *dase*, lata sig, no. *dasa*, isl. *dasask*, försmäkta o. d.; till germ. *dǣs* (*dās*), *das*, sidoformer till *dwǣs*, *dwas*, *dus* (se dåsig). Svårförklarligt blir emellertid det vanliga ä. nsv. *deest*, som ej kan föras till no. *deisen*, slapp (för *døysen*); jfr litteraturen hos Kock Sv. ljudhist. 1: 286.

däven, fsv. *dævin*, jfr *dæver*, adj., o. **dævia* (v. Friesen Mediagem. s. 29), fukta; jfr sv. dial., no. *dave*, vattenpöl o. d., isl. *dafla*, plaska, o. möjl., som ett slags hypokoristiska bildningar till denna stam, eng. *dab*, *dabble*, fukta m. fl.

dävert, Gosselman 1833, efter andra ord på *-ert* ombildat av ty. *david*, *davit*, från eng. *davit* (jfr ä. fra. *davied*, *daviet*), varav sv. devit 1756, 1904, david 1757, 1830, davit 1893, 1904. Anses av somliga innehålla mansn. David, jfr dyrk.

dö, fsv. *dö(a)*, *döia* (ipf. *dō*, jämte svagt *dödde*, ännu hos Bellman) = isl. *deyja*, da. *dø*, fsax. *dôian*, fhty. *touwen*; eng. *die* från nord.; germ. rot *daw-*, avljudsform till *dew* i got. *diwans*, dödlig. Härtill kausativet germ. **dōwian* (i got. *af-dauiþs*, utpinad) = fslav. *daviti*, kväva (litau. *dovyti*, uttrötta, väl lån från slav.). Släktskapen med dån 1 o. dåna visar hän på en grundbetyd. 'bli bedövad, domna o. d.' Jfr dessutom Persson Indog. Wortf. s. 744 med not 1. Om ett annat i nord. o. ags. uppträdande ord för 'dö' se under själ 1; ett tredje är isl. *andazt*, till ande. Den allmännast spridda indoeur. beteckningen för 'dö' ingår i ordet mord (se d. o.). — Nsv. ipf. *dog* har fått *g* från fsv. plur. **dōgho* (jfr konjunkt. *dōghe*), av **dōwo* (med *w*-inskott som i redobogen, trogen), av **dōo*. I t. ex. slog hör däremot *g* till den ursprungliga pluralstammen.

1. **död**, adj., fsv. *döþer* = isl. *dauðr*, da. *død*, got. *dauþs*, fsax. *dôd*, fhty. *tôt* (ty. *tot*), ags. *déad* (eng. *dead*), av germ. **dauða-*; part. pf. pass. på ie. *-to* till dö.

2. **död**, sbst., fsv. *döþer* = isl. *dauðr*, da. *død*, got. *dauþus*, fsax. *dôth*, fhty. *tôd* (ty. *tod*), ags. *déað* (eng. *death*), abstr. på ie. *-tu* till dö. — Växelform: fsv. *döþe* m. = isl. *dauði*, av germ. **dauþan-*.

dölja, fsv. *dylia*, även: neka = isl. *dylja*, da. *dølge*; jfr abstr. fsv. *dul* n., isl. f., isl. *dulinn*, inbilsk, samt dolsk; i avljudsförh. till dvala (se särsk. dväljas). Grundbetyd. i dölja är alltså: förvirra, föra vilse.

döma = fsv. = isl. *dóma*, da. *dømme*, got. *dômjan*, fsax. *a-dômian*, fhty. *tuomen* (utdött i nhty.), ags. *déman* (eng. *deem*); avledn. av dom 2.

döme = fsv.: exempel (jfr nsv. nybildn. till dömes), myndighet o. d., även om det underlydande området (jfr konungadöme) = isl. *dómi*. Kan vara avlett av dom (alltså germ. **dōmia-*) el. bildat som vbalabstr. till vb. döma (jfr omdöme o. d.); möjl. här bådadera. I sammans. har i regel *-döme* självständigt uppstått. Jfr f. ö. dom 2.

dön n., arkaisk poet. biform till dån 2, fsv. *dyn* m. = isl. *dynr*, ags. *dyne* m. (eng. *din*), av germ. **dunja-* el. möjl. **dunju-*; se f. ö. dåna.

döpa = fsv. = isl. *deypa*, da. *døbe*, got. *daupjan*, fsax. *dôpian*, mhty. *tôufen* (med bif. *toufen*, varav ty. *taufen*); egentl.: doppa.; kausativbildning (med avljud) till djup (bildat som t. ex. dröja till dryg); besl. med doppa. Ordets anv. i rituell betyd. beror på lån från Tyskland; jfr härtill Braune PBB 43: 421 f. — Andra germ. uttr. för 'döpa' äro sv. dial., fsv., isl. *kristna*, väl efter mlty. *kerstenen*, isl. *skira*, egentl.: rena

(se skira), o. *skirn*, dop, ags. *fulwian* (besl. med full o. viga). De romanska språkens beteckningar utgå däremot från grek. *baptítsein* (jfr baptist).

dörj, rev till fiske, väst- o. sydsv. dial. *dorj* = isl., no. *dorg* f. ds.; *ö* återger dialekternas öppna *o*-ljud; germ. **durg̑ō*, avljudsform till draga.

dörr, ä. nsv. (o. dial.) ofta även *dör*, fsv. *dyr* (motsv. *dyrr* o. *dyr*; *dur-* i obl. kasus), f. plur. o. n. plur., senare: f. sing. = isl. *dyrr* f. plur. o. *dyr* n. plur., da. *dør*, fsax. *duri*, fhty. *turi* f. (ty. *tür*), jfr ags. *duru* f. (*u*-stamböjn.; snarast egentl. ack. plur. urgerm. **durunz*, ie. *dhurn̥s*, möjl. dock gammal dualis, jfr näsa); egentl. germ. plur. **duriz* av en kons.-stam *dur-*. Dessutom germ. **dura-*: got. *daúr*, fsax., ags. *dor* (eng. *door*), fhty. *tor* (ty. *tor*, port). Allmänt ieur. ord: **dhur-* (grek. *thýrā* f.) ~ **dhuor-* (lat. *forēs*, plur.) ~ *dhu̯ēr*, t. ex. sanskr. *dvāras*, plur. (för **dhv-*); dessutom i slavo.-balt., arm., alb. o. kelt. spr. Se f. ö. Falk MoM 1910 s. 10. — Sv. dörr motsvarar direkt fsv. *dyrr*; ä. nsv., sv. dial. *dör* kommer från former med enkel konsonant, t. ex. genit. o. dat. plur.

dös, fsv. *dys*, sädestrave = isl. *dys* (genit. *dysjar*) f., gravhög av sten; i nsv. i nyaste tid upptaget från sydsv. dial. *dös(se)* el. da. *dysse*, dös; av germ. **dusjō-*, jfr vnord. dial. *dos*, liten sädesstack, o. no. *døysa*, hopa.

döv, fsv. *döver* = isl. *daufr*, da. *døv*, got. *daub-*, lty. *dôv* (varav dov), fhty. *toub* (ty. *taub*), ags. *déaf* (eng. *deaf*); i olika betyd.: slö, döv m. m.; av germ. **dauba-*, till ie. roten *dhubh*, röka o. d., i doft; alltså egentl.: 'omtöcknad, förvirrad', varur olika betyd.-skiftningar, även 'blind' i grek. *typhlós* (av ie. **dhubh-lo-*). — Härav vb. döva = fsv. = isl. *deyfa* osv.

E.

1. **e-,** prefix, i sht, med förallmänligande betyd., i vissa relat. o. interrog. pron. el. adv. (t. ex. eho, ehuru, evad, evar, evem) o. (urspr.) tempor. konj. (emedan, enär) samt i esomoftast, evärdlig m. fl.; egentl. ett självständigt ord, fsv. *ē*, *ā*, alltid = isl. *ey*, *ei*, *á*, got. *aiw*, någonsin, fsax., mlty., fhty. *io* (ty. *je*; se ju), ags. *á*, *ó*, alltid, resp. någonsin; egentl. stelnade kasusformer av ett sbst. med betyd. 'tidsålder, tid', motsv. got. *aiws* m., (lång) tid, fhty. *êwa* f., evighet, ags. *ǽ(w)*, liv, isl. *ævi*, liv, tidsålder, m. fl., besl. med lat. *ævum*, grek. *aiōn* ds., *a(i)ei*, alltid (lokativkasus), sanskr. *āyus*, livstid m. m. — Ordet *e*, alltid, ingår även i ej (se d. o.) o. t. ex. i da. (Erik) *Ejegod*, alltid god; jfr vidare elak. — Se f. ö. evig, evinnerlig.

2. **e-,** i emellan, emot, i obet. ställning uppkommen biform till prepos. *i*.

ebb, se äbb.

Ebbe, f. **Ebba,** personn., fsv., fda. *Ebbe*, gamla kortnamnsformer av ytterst tyskt urspr., jfr fhty. *Ebbo* till *Eberhard* o. d.

ebenholts, 1600-t., från ty. *ebenholz*, av grek. *ébenos* (väl urspr. egyptiskt el. semitiskt) o. ty. *holz*, trä (se hult). — Bib. 1541 försvenskat: *hebenträ*. — Da. *ibenholt* ds. har sitt *i* från mlty. *îbenholt*, idegran (se d. o. o. Iv-).

Eberhard, mansn., från ty., av fhty. *Eburhard*, av fhty. *ebur* (ty. *eber*), (vild)galt = ags. *eofor* ds., isl. *jǫfurr*, furste, egentl.: vildgaltshjälm, vildgalt, upptaget i äldre svensk diktning som *Jofur*, Jupiter (jfr lat. gen. *Jovis*), besl. (enl. Hirt IF 37: 221 identiskt) med lat. *aper*, vildsvin, o. *-hard* (se Bernhard). Jfr Evert.

echaufferad, 1830-t., efter fra. *échauffé*, part. till vb. *échauffer*, upphetta, till lat. pref. *ex-*, ut, ur, o. ett vb, som motsvarar lat. *calefacere*, göra varm; jfr chaufför, kalfaktor.

ecklesiastisk osv., till grek. *ekklesía*, kyrka, egentl.: folkförsamling, till *ekkaleîn*, ropa ut; alltså ytterst om de genom härolder sammankallade borgarna (jfr under kyrka).

1. **ed,** näs, vanligt i ortn., fsv. *ēþ* = fno. *eið*, no. *eid*, av germ. **aiða-*, ie. snarast **oi-dho-*, avledn. till roten *i*, gå, i lat. *īre*, gå (se t. ex. ambition), grek. *eīmi*, skall gå, got. *iddja*, gick; jfr det likbetyd. grek. *isthmós* ävensom *ithma* n., gång, där väl samma *dh* uppträder, o. grek. *(h)oimos*, väg (av **oi-s-mo-s*). Jfr följ. o. id 2.

2. **ed,** högtidlig försäkran o. d., fsv. *ēþer* = isl. *eiðr*, da. *ed*, got. *aiþs*, (fh)ty. *eid*, ags. *áð* (eng. *oath*) osv.; av ie. **oito-* = ir. *óeth* ds. Av mycket omstritt ursprung. Snarast, med Osthoff BB 24: 199 f., i avljudsförh. till grek. *aînos*, tal, berättelse (med samma betyd.-utveckling som i svärja); jfr med avs. på vokalväxlingen grek. *oîtos* : *aîsa*, lott, öde. För denna grundbet. talar starkt, att eden urspr. var ett slags trollformel el. förbannelse, uttalad med högtidlig stämma. Föga sannolik är däremot av flera skäl den vanl. omfattade härledningen från roten *i*, gå, alltså: gång, jfr sv. edgång (se föreg.). — Den ofta antagna släktskapen med ty. *eidam*, måg, är ganska oviss.

Eden, egentl. namn på det landskap, där enl. 1 Mos. 2: 8 lustgården för de första människorna var belägen = ty. (osv.) *Eden*, av hebr. *'ēden*, väl urspr. ett assyriskt ord med betyd. 'slättland', men uppfattat som = hebr. *'ēden*, lust, sällhet; i bildl. betyd. 'paradis' o. 1685.

eder, pers. pron., fsv. *iþer* = isl. *yðr*, da. *eder*, *jer*, väl urspr. = got. *izwis* o. i så fall med oursprungligt, sannol. genom dissimilation av urnord. **iʀwiʀ* uppkommet *d* (*ð*); utan *-z-* (*-r-*) i fsax., fhty. *iu* (jfr ty. *euch*), ags. *éow* (eng. *you*). Omtvistad härledning. — Eder, poss. pron., fsv. *iþar* = isl. *yðvarr*, ä. da. *eder*, da. *eders*, jfr got. *izwar* o. (utan *-z-*) fsax. *ewa*, *iuwa*, fhty. *iuwar* (ty. *euer*), ags. *éower* (eng. *your*). — Härtill er, uppkommet i obetonad ställning.

Edgar, mansn., från eng., av ags. *Éadgár*, motsv. det inhemskt nord. isl. *Auðgeirr* = fsv. *Ædhger*; av germ. stammen *auð-*, rikedom o. d. (se öd o. under rik), o. **gaiza-*, spjut (isl. *geirr*, fsv. *gēr*).

Edit, kvinnon., från eng., av ags. *Éadgýð* = fhty. *Autcund(a)*, motsv. det inhemskt nord. isl. *Auðgunn(r)*; av germ. **auð-* (se öd) o. **gunþiō-*, en *iō-* avledn. av germ. *gunþ-* strid, i ags. *gúð*, isl. *gunnr* osv. (i Gunnar, Gunhild osv.).

Edmund, mansn., från eng., av ags. *Éadmund*, motsv. det inhemskt nord. isl. *Auðmundr*, fsv. *Ödhmund*, *Ömund* (ävensom kanske *Edhmund* o. *Emund*, med samma utveckling som i fsv. skogsnamnet *Emordh* av *Öþmorþ*); av germ. **auð-* (se öd) o. **mund-* (se myndig).

Edvard, mansn., från eng., av ags. *Éadweard*, motsv. det inhemskt nord. fsv. *Ödhvardh*; av germ. **auð-* (se öd), o. **ward-* i vård, vårda; jfr eng. *lord* av ags. *hláford*, av samma *-ward* (första leden motsv. sv. lev, bröd; se deja).

Edvin, mansn., från eng., av ags. *Éadwine*, motsv. det inhemskt nord. isl. *Auðunn*, fsv. *Öþin*, samt isl. *Aunn*, bl. a. namn på en av Ynglinga-konungarna i Uppsala (vanl. känd såsom Ane den gamle); av germ. **auð-* (se öd) o. **wini-*, vän (amicus).

effekt = ty., av lat. *effectus*, utförande, verkan, till part.-stammen av *efficere*, utföra, åstadkomma, till *ex-*, ut, ur, o. *facere*, göra (se facit, faktum). — Effekter, tillhörigheter, från ty. *effekten*, efter fra. *effets*, men i formen anslutet till det lat. ordet.

efter, fsv. *æftir* = isl. *eptir*, da. *efter*, komparativbildning på ie. *-ter-* till ie. stammen *op-* i grek. *ópisthe*, bakom, *ópithen*, baktill, efteråt, el. möjl. till *ap-* i av; av samma slag som (med annat avljud i suffixet) fsv. *apter* (se åter o. akter). Jfr även avig. — Eftermäle, se -mäle.

1. **ega, äga,** vb, ä. nsv. o. sv. *åga*, fsv. *ēgha*, *ǣgha*, *āgha*, pres. ält *ā* (av **aih*), ipf. ält *āt(t)e* (av *aiht-*), varav ä. nsv. o. sv. dial. *åtte* = isl. *eiga*, da. *eje*, got. *aigan* (pres. *aih*, ipf. *aihta*), fsax. *êgan*, fhty. *eigan*, ags. *ágan* (eng. *owe* vara skyldig m. m., ipf. *ought*, borde); gammalt preterito-presens; besl. med sanskr. *īç*, ega. — Sv. äga, fsv. *ægha* har sitt *ā* från pres. *ægher*, vilket i sin tur är en analogisk bildning, med *-gh-* från bl. a. inf. o. *æ-* från pres. *æ*

av *œih, av œig = got. *aig*, medan got. *aih* motsvaras av fsv. presens *ā*, varifrån *ā* övergått på fsv. *āgha*, ä. nsv. *åga*, där dock stamvokalen även kan ha andra källor. — Jfr ätt.

2. **ega, äga,** sbst., fsv. *ēgha* = isl. *eiga*, da. *eie*; varav den oblika kasusformen ego (i min ego o. d.); jfr t. ex. domvärjo, frånvaro.

egen, fsv. *ēghin*, egen, egendomlig (för) = isl. *eiginn*, da. *egen* o. *eien-*, fsax. *êgan*, fhty. *eigan* (ty. *eigen*), ags. *âgen* (eng. *own*); egentl. part. till ega; jfr sanskr. *īçaná-*. — I betyd. 'besynnerlig' o. d., o. 1780, från ty. Tyska förebilder ha även flertalet av de många sammansättningarna med egen-, t. ex. egenmäktig, vilka alldeles saknas i fsv.

egentlig, G. I:s reg. 1542: *eig-* i numera obruklig betyd.: som någon själv eger; i betyd.: huvudsaklig o. d. 1555 = da., från lty. *êgentlik* = ty. *eigentlich*, jfr mhty. *eigenlîch*; med *t*-inskott som i offentlig, ordentlig.

egg, ägg, vass kant, fsv. *œg* = isl. *egg*, da. *eg*, fsax. *eggia*, fhty. *ekka* (ty. *ecke*, kant, hörn), ags. *ecg* (eng. *edge*), motsv. fin. lånordet *agja*, spets, av germ. **aǥjō-*, till ie. roten *ak*, vara spetsig, i t. ex. det till bildning o. betydelse närstående lat. *aciēs*; se abborre, agn 1, ax o. acacia.

egoism o. 1740, av fra. *égoisme*, en fransk bildning med det egentl. grek. suffixet *-ism-* till lat. *ego*, jag.

eho med neutr. evad, **ehuru,** se e 1 o. ho 1, huru.

Einar, mansn., upptaget från isl. *Einarr* (liksom Fritiof, Hjalmar osv.) = fsv. *Enar*, av urnord. **Aina-harja-* = fhty. *Einher*, till en 3 o. här, sbst.; jfr Gunnar o. Ragnar. Namnet innehåller sålunda samma beståndsdelar som isl. *einheri*, plur. *einherjar*, kämpar i Valhall; egentl.: de som höra till en o. samma här.

ej, fsv. *ei*, *œi*, *e(i)gh*, *e(i)ghi*, *œghi* = isl. *eigi*, ä. da. *egh*, da. *ei*; av e- 1 + det förallmänligande suffixet *-ghi* (jfr aldrig); urspr.: **ne-ei-gi*, egentl.: icke i någon tid; med bortfall av negationen, varefter ej ensamt representerar den nekande betydelsen, jfr nej.

ejder, Linné 1731, Sahlstedt 1773 (jfr nedan), motsv. da. *ederfugl*, förr även *edder*, *ejder*; i sv. från da.; från Tyskland: lty., ty. *eider*, liksom eng. o. holl. *eider* lån från nisl. *æður* (uttalat *aið-*), av isl. *æðr* f. (genit. *æðar*), *æðarfugl*, jfr bohusl. *ära*, ejderhona, motsv. det inhemska sv. (dial.) *åd(a)*; av germ. **œðī-* = ie. **ētī-*, jfr (?) sanskr. *āti-* o. *ātī-*, en viss sjöfågel. — Under formen *ider-* redan 1699; i ä. sv. även *ed(d)er*, *äder*, *idder*, *etter-* (o. 1712); väl åtm. delvis beroende på olika försök att substituera ty. *ei*; jfr dock även ä. ty. *eder*, *etter* samt da. *eder-*.

ek = fsv. (plur. *eiker*, enstavigt) = isl. *eik*, da. *eg*, fsax. *êk*, fhty. *eih* (ty. *eiche*), ags. *âc* (eng. *oak*), av. germ. konsonantstammen *aik-* = ie. *aig-* i grek. *aígeiros*, Populus nigra, *aigílōps*, ett slags ek, *krátaigos*, ett trädslag, o. väl även lat. *æsculus*, bergek (av **aig-sk-*?). Schrader KZ 30: 461 m. fl. Jfr eker o. eka. Om ett par andra ie. ord för 'ek' se under bok o. fura. — Kollektiv o. ämnesnamn: eke = fsv. = isl. *eiki* osv.

eka, ekstock, båt, fsv. *ēkia* = isl. *eikja*, da. *ege*; avledn. med tillhörighetssuffixet *-iōn* av ek (jfr gryta, lina osv.); alltså: farkost av urholkad ekstam; jfr ags. *âc*, ek, men även: eka. — Biform: öka, ä. nsv. *ökia*, möjl. ur en böjning med o. utan *w*-omljud: *œikw-* > *ök-*, men *œik(w)u* > *ek-*.

eker, Var. rer. 1538: *-eker*, Bib. 1541: *ekrar* plur., ä. sv. även *ek(a)*, *ekra*, motsv. no. *eik(a)* o. *eke*, da. *ege*; till ek; alltså egentl. 'ekpinne'. Eker är sannol. med Tamm den gamla pluralformen till trädnamnet, fsv. *ēker* = isl. *eikr* plur., sedan uppfattad som en kollektiv singularis, därefter med individuell betyd. o. därtill en nybildad plur. *ekrar*.

ekipage, förr 'utrustning' o. d., 1628 osv., av fra. *équipage*, skeppsmanskap, utrustning, till *équiper* (i sv. ekipera), av ffra. *eskiper*, utrusta ett skepp, till ffra. *eskip*, skepp, lån från germ. *skip-*, skepp.

ekivok, adj., 1700-t., i modern betyd.: tvetydig, frivol, Tersmeden o. 1780, av fra. *equivoque*, av senlat. *æquivocus*, likalydande, av *æquus*, lik (jfr ekvator), o. *vox* (genit. *vocis*), röst (jfr vokal).

eklatant, 1700-t., i modern betyd. o.

1770, av fra. *éclatant*, part. pres. till vb. *éclater*, bli allmänt känd, utbryta, brista eller springa sönder (varav sv. eklatera, i modern betyd. o. 1770, jfr fra. *faire éclater*), av ä. fra. *esclater*; av ovisst ursprung.

eklärera, 1769, av fra. *éclairer*, upplysa m. m., av lat. *exclarāre*, av det förstärkande *ex-* o. *clarāre*, upplysa, till *clarus* (= klar).

eko, Rudbeck 1664; förr vanl. skrivet *echo* = ty. *echo* osv., ytterst av grek. *ēkhō*, (gen)ljud, även som namn på ett mytiskt kvinnligt väsen; f. ö. av ovisst ursprung. — I isl. *dvergmáli* m., till dvärg o. mål, tal.

ekonomi, 1559, av fra. *économie*, sparsamhet, ändamålsenlig inrättning, (lant)hushållningskonst, av grek. *oikonomía*, anordning, hushållsförvaltning, till *oīkos*, hus (= lat. *vīcus*, by, stadskvarter), o. en avledning av *-nómos* i *oikonómos*, husvärd (varav fra. *économe*, förvaltare, hushållare, sv. ekonom), till *némein*, tilldela m. m. (se förnimma, nemesis osv.). Med avs. på betyd.-utvecklingen från 'hushållning' till 'sparsamhet' jfr sv. hushålla.

ekorre, t. ex. Schenberg 1747, till det i ä. sv. ytterst vanliga (ännu o. 1870) *e(c)korn* (jämte *i(c)korn*), uppfattat som best. form, fsv. *ekorne*, äldre *ikorne*, motsv. isl. *íkorni*, no. *ikorn* m. m., ä. da. *egerne*, da. *egern*, mlty. *êkeren*, *ékhorn*, ty. *eihhorn*, ags. *ácwern*; växlande m. o. n.; samgerm. ord, som tidigt utsatts för allehanda ombildningar. Förra leden, germ. *īk-*, *aik-*, har tydligen anknutits till ek, men är kanske urspr. besl. med isl. *eikinn*, rörlig, jfr sanskr. *ējati*, rör sig, el. möjl. med E. Lönnberg Fauna o. flora 1917, s. 216 f. av ljudhärmande ursprung, efter djurets smackande läte: *(i)kko(u)*. Senare leden hör sannol. tillsammans med en del slavo.-balt. reduplicerande bildningar för ekorre, mård, iller, t. ex. fslav. *věverica*, ekorre, litau. *vaĩveris*, hanne av iller o. mård, med vilka man, sannol. med orätt, även förbundit senare delen av grek. *skiouros*, ekorre (vartill dimin. mlat. *squiriolus* > fra. *écureuil*, eng. *squirrel*). — Ekorren kallas i vissa dial. *granoxe*, varmed kan jämföras ä. dalm. *furufnatt* (jfr *furufnatten* i en gammal visa om Gustaf I o. dalkarlarna), ty. dial. *baumfuchs*, ty. *eichkätzchen* osv. Då djuret inom folktron allmänt betraktas som olycksbådande, äro möjl. dessa liksom kanske ekorre eufemistiska kenningar; jfr t. ex. under vessla. I en trolldosa från Danmark (1300—1100 f. Kr.) har enl. Schnittger Fatab. 1912 s. 104 bl. a. anträffats underkäken av en ekorre.

eksem, ungt ord, hos Dalin 1871 med grek. form; av grek. *éktsema*, egentl.: genom hetta utdrivet, till vb. *ektséein*, av *ek-*, ut, ur, o. *tséein*, koka (av ie. stam *jes-*, urbesl. med jäsa).

ekvator, av nlat. *æquator*, till *æquāri*, göra lik, till *æquus*, lik (jfr ekivok) = landsnamnet *Ecuador* (span.) i Sydamerika, på båda sidor om equatorn. Jfr följ.

ekvilibrist, av fra. *équilibriste*, lindansare, till *équilibre*, jämnvikt, av lat. *æquilibrium* ds., till *æquus*, jämn, lik (se föreg.), o. *lībra*, våg, det vägda (se niveau).

elak, ä. sv. även *il(l)ak*; *illak* ännu hos Dalin 1850 (jämte *elak*), dalm. *jälåk*, fsv. *elaker*, dålig, usel = no. *ilak* ds.; väl av *e-*, alltid, o. fsv. *läker*, motsv. isl. *lákr* el. *lakr*, dålig, ringa, no. *laak*, *lak*, väl besl. med lack 1 (i *lack o. lyte*), belacka; se även religion. Växlingen av *e-*, *i-* torde bero på olika accentuering.

eld, fsv. *elder*, *eledh*, y. fsv. även *ildh-*, *el(l)-* = isl. *eldr*, da. *ild*, fsax. *êld*, ags. *ǽled*, av germ. **ailða-*, **ailiða-*; jfr ags. *ǽlan*, bränna; enl. Sievers IF 4: 339 av äldre **aiðliða-*; i alla händelser väl ytterst av en ie. rot *ai* i isl. *eimr*, rök, osv. (se Emån), grek. *aithō*, bränner, brinner (se eter o. est), osv. Om formen se f. ö. Leffler Sv. lm. I. 7: 1 f. (s. 271 f.). — Det allmänna germ. ordet för 'eld' kvarlever i sv. lånordet fyr; se d. o. En för ind., ital. o. slavo.-balt. spr. gemensam beteckning representeras av lat. *ignis*. — Eldfängd, 1700-t., partic. till ä. nsv., sv. dial. *fänga*, fatta, om eld o. d. (se få, fånga); alltså: som fattas av elden, brinnande; sedan: som lätt fattar eld, kanske i anslutning till ä. nsv. *eldfängig*. Se f. ö. befängd, fäng-. —

Eldmörja, fsv. *eldmyrja* = no., ä. da. *ildmørje*; se f. ö. mörja.

elefant, = fsv., ty., från lat. *elephas* (ack. *elephantem*), av grek. *eléphas*, av oviss härledning. Knappast, trots Osthoff (som antager ett ie. *el-*, horn, i grek. *élaphos*, hjort, osv.) m. fl., av indoeuropeiskt ursprung. Äldre germ. lånformer se elfenben; jfr även under kamel. — I fsv. dessutom *elpender*, från mlty. *elpendér* (se djur), samt *fil* = isl. *fíll* (från pers.-arab. *fil*).

elegant, 1766 = fra., av lat. *ēlegans* (ackus. *ēlegantem*), ytterst till *ēligere*, utvälja; alltså egentl.: noggrann i valet; jfr elit.

elektrisk = ty. *elektrisch*, efter fra. *électrique*, nlat. *electricus*, till grek. *ēlektron*, bärnsten, till *ēléktōr*, lysande.

element = fsv., da., ty. osv., av lat. *elementum*, grundämne; många tolkningsförsök, alla osäkra.

Eleonora, kvinnon., från ty. *Eleonore*, jfr meng. *Eleanor*, *Alianor* (folketymologiskt anslutet till grek. *éleos*, medlidande).

elev, Linné 1746, från fra. *élève*, till *élever*, uppfostra; under inflytande av ital. *allievo*, till *allevare*, uppfostra = lat. *allevāre*, upplyfta (till *ad-* o. *levis*, lätt).

elfenben, Bib. 1541, från ty. *elfenbein* = mlty. *elpenbén*, ags. *elpen(d)bán*, vars första led beror på lån från lat.-grek. *elephas*, äldre än de under elefant nämnda orden.

elfte, se elva.

Elias, mansn., från hebr. *Eli jáhu* el. *Elija*, (min) Gud är Jahve (Jehova). — Härtill Elis, till Elias som t. ex. Zackris till Zackarias.

Elin, kvinnon. = fsv., även: *Ælin* (motsv. sv. dial. *Äli* Vgtld), isl., från lat. *Helena*, av grek. (*H*)*elénē*; jfr Elna, Ellen. I Sverige blev namnet omtyckt genom sankt Elin i Skövde.

Elisabet, kvinnon., av bibl.-grek. *Elisábet*, av hebr. *Elischeba*, Johannes Döparens moder. Härtill: Elise, Elsa, Lisa o. Lisen (se d. o.).

Elise, kvinnon., se Elsa.

elit, från fra. *élite*, egentl.: urval, participbildning till *élire* = lat. *eligere*, utvälja (se elegant).

elixir, från arab. *el iksīr*, som av somliga anses lånat från grek. *xérion*, torrt pulver, till *xērós*, torr.

eljest, eljes, 1500-t.: *ellies(t)*, av fsv. *ællighis*, *ællæghis*, med samma betyd. som fsv. *ællighar* = isl. *elligar*; *æl-* av germ. **alja-*, annan = lat. *alius* (jfr följ. o. elände ävensom alias, alibi); senare leden (enl. A. Kock Etym. belysn. av några nord. ord o. uttr. s. 7 f., Lund 1911) genit. (i adverb. funktion) av *læghi* (se läge), alltså: vid annat (sak-)läge, under annat förhållande. *Ællighar* (i huvudsak) = got. *aljaleikôs*, annorlunda.

Ellen, kvinnon., från eng., av lat. *Helena*, gr. *Helénē*; alltså egentl. samma ord som Elin, Elna.

eller, konj., motsv. fsv. *æller*, *ællær*, *ællr* o. kanske även fsv. *ællar* (= isl. *ellar*, eljest), med acc. 1., jfr också fsv. *ælla(s)*, eller, eljest; sv. dial. *ella(s)*. Första delen *æl-* är germ. *alja-*; se eljest. I övrigt har fsv. *æller* tolkats på flera sätt; se Kock a. st. o. där citerad litteratur. *Ællar*, isl. *ellar*, o. *ælla* ha ombildats av ä. **ælja*, **æljar* (motsv. got. *alja*, utom, *aljar*, annorstädes) efter *ællighar*, isl. *elligar*, som i huvudsak är identiskt med got. *aljaleikōs*, annorlunda (till germ. *līka-*, gestalt, se lik; alltså egentl.: av annat utseende); *ællas* har analogiskt adverbiellt *-s*. — Eller har undanträngt det samnord. **eð(ð)a* = isl. *eða*, fda. *eth*, eller = got. *aiþþan* osv. Växlade förr stundom med det obesl. heller.

Ellida, namn på Fritiofs skepp, se lodja.

Elna, kvinnon., genom synkope av *i*, av ä. *Elina* el. *Elena* (= isl. *Elina*), med huvudaccent på första stavelsen, liksom i Elsa av Elisa; från *Helena*, av grek. *Helénē*. Biform: Elin.

Elof, mansn., fsv. *Elof*, *Elav*, *Elef* = fda. = isl. *Eileifr*; av urnord. **Ainalaibaʀ*, som med huvudaccenten på senare leden givit **Æinlāvr*, varav fsv. *Elāf*, sedan *Elof*; och med samma accent på den förra leden **Æinlœivr* > *Elēf*. Om första leden se en 3 (jfr Erik); den senare innehåller samma stam som isl. *leif*, f., egentl.: lämning; egendom, arv, o. de da. o. sv. ortnamnen på *-lev*; se leva, lämna o. -löv. Jfr f. ö. Olof. — Biform (med avljud i sista leden): fsv. *Elif* = isl. *Eilífr*.

elritsa, äling, Spegel 1685: *elfverits* (genom anslutning till älv), från ty. *elritze*, äldre: *erlitze*, avledning av fhty. *elira*, *erila* (ty. *erle*), al (se d. o.); jfr f. ö. alkuva, äling.

Elsa, kvinnon., genom synkope av *i*, av fsv. *Elisa*, med huvudaccent på första stavelsen (liksom i Elna av *Elina* el. *Elena*); gammal kortform till Elisabeth, vartill även Lisa o. Elise. Från Elisabeth synes även fsv. *Elisif* = isl. *Ellisif* härstamma.

elva, fsv. *ællova* m. m., äldre *ællivu* = isl. *ellifu*, da. *elleve*, motsv. got. *ainlif*, fsax. *élleban*, fhty. *einlif* (ty. *elf*), ags. *endlufon* (eng. *eleven*; med assimil. av *nl* > *ll*), av germ. **aina-*, en, o. snarast *lib-*, lämning, rest (se leva, lämna, men jfr även lån), varav även *-lv* i tolv; jfr litau. *vẽnů-lika*, 11, till *vẽnas*, en, o. *-lik-*, lämning (se lån); alltså: *elva* = ett över (tio). Bildningen i övrigt delvis flertydig. — Elfte, fsv. *ællipte*, *ællofte* osv. I elfte timman efter Matt. 20: 6, där dock uttr. betyder: i slutet av dagen (numera: i sista minuten, mycket nära att komma för sent).

elvabefängd, vard., sannol. med Noreen V. spr. 5: 503 n. 1 till älva; alltså: gjord tokig (*befängd* i den gamla betyd. 'besatt') av älvorna; jfr da. *ellevild* (äldre *elvevild*).

elände, fsv. *ælænde* m. m., f. o. n., landsflykt, elände, liksom ä. da. *elende* från mlty. *el(l)ende* n. ds., av fsax. *elilendi*, främmande land = fhty. *elilenti* (ty. *elend*); jfr adj. mlty. *el(l)ende*, främmande o. d. (varav fsv. *ælænde*, jfr nsv. arkaiserande de elända) o. det Nürnbergska gatnamnet *die elende strasse*, främlingsgatan (utanför stadsporten); av germ. **ali-land-ia-*, varande i el. från annat land, av **alja-*, annan = lat. *alius* (se eljest, eller). Till betyd. jfr eng. *wretch*, usling, av ags. *wrecca*, landsförvist (se vräka, vraka), el. lat. *captivus*, fånge, varav ä. ital. *cattivo*, dålig, ond, o. fra. *chétif*, usel, skröplig. — Hit hör möjl. också Elsass, till fhty. *Elisâzzo*, som sitter (bor) på andra sidan (Rhen?), jfr Holst; dock omtvistat.

emalj, 1781: *email*, från fra. *émail*, jfr ital. *smalto*; från germ. **smalt-*, avljudsform till smälta. — Av samma stam komma de äldre sv. uttrycken för 'emalj': fsv. *smælt* = isl. *smelt*, från mlty. =; o. ä. nsv. *smelts*, *smalts* 1590-t., jfr ty. *schmelz*.

emancipera, av fra. *émanciper*, från lat. *emancipāre*, avsäga sig sin egendomsrätt, lösgiva, göra fri, jfr *mancipium*, eganderätt, egendom, till *manus*, hand, o. *capere*, taga. — Härtill: emancipерad, emancipation. — Om kvinnans emancipation användes dessa uttryck väl först på 1840- o. 1850-talen, i sht av Fr. Bremer samt om den bekanta mamsell Sager.

Emanuel, mansn., av hebr. *Immanuel*, 'Gud med oss'; jfr Matt. 1: 23. — Kortform: Manne.

embar, se ämbar.

emblem, från fra. *emblème*, av grek. *émblēma* n., till *embállein*, inlägga, till *en*, i, o. *bállein*, kasta (se bal 2); alltså egentl.: inlagt arbete, prydnad. Jfr problem.

emedan, konj.; i ä. nsv. även 'alldenstund, då ju' samt som temporal konj. i betyd. 'så länge som' o. temporalt adv., fsv. *æ mæþan* (*e-*), medan, emedan, emellertid, av e- 1 o. medan, som förr jämte temporal även hade kausal betyd.

emellan, fsv. *e mællan*, av e- 2 o. mellan (se d. o.). Jfr med dat. plur.: fsv. *i mællum* = isl. *i millum*, da. *imellem*. Jfr även sinsemellan.

emellertid, ä. nsv. *i medler tijdh* från mlty. *middeler tit*, under mellantiden, till adj. *middel*, jfr medel-.

emigrant, Tessin 1756, från fra., egentl. part. pres. till lat. *emigrāre*, av *ē*, *ex*, ur, från, o. *migrāre*, vandra, flytta

Emil, mansn., från fra. *Emile*, av lat. *Æmilius*.

emir, Atterbom 1815: *émir* = ty. *émir* (sällsynt även *emír*), av arab. *emīr*, *'amīr*, egentl.: som befaller.

1. **Emma,** kvinnon., från ty. =, jfr fhty. *Emma*, *Imma*. Väl kortnamnsform särskilt till namn på *Irm-* (såsom *Irmgard*, *Irmtrud*) o. *Ermin-*, *Irmin-* (såsom *Irminburg*, *-hild*), till ett germ. **ermina-*, **ermana-*, väldig (= fsax. *irmin-*, fhty. *erman-*, ags. *eormen*, isl. *jǫrmun-* i *jǫrmungandr*, jätteorm, m. m.). Delvis kanske också en av de

verkliga personnamnen oberoende namnbildning av samma slag som t. ex. Nanna; jfr amma osv.

2. **emma,** även i emmastol, jfr Knorring Förhoppn. 1843: 'en af dessa förträffliga karmstolar som av någon oförklarad dumhet kallas Emma'. Ordet synes ha uppkommit ungefär vid denna tid o. innehåller möjl. kvinnon. Emma.

emot, fsv. *i mōt* (= isl. *í mót*), varav på grund av obetonad ställning av *i*: *emot*; till fsv. *mōt* n. möte o. d. (= isl. *mót*, ags. *gemót*), kvar i prepos. mot, sbst. ledamot o. en del ortnamn, Motala, Åmot,; jfr möta o. med avs. på bildningen ibland.

empir el. **empirstil,** till fra. *empire*, kejsardöme m. m., av lat. *imperium*; efter första franska kejsardömet under Napoleon I (1804-1815).

Emån el. **Äm-,** fsv. *Eem*, jfr Emmaån Nke, gårdn. Emma, ä. nsv. *Ema* (*qvarn*) vid Hällestadsån Ögtl., som tydl. också hetat *Em*, samt en del sjönamn Emmern, Ämmen, Emsjön, Emsen (av *Emsjön*); till fsv. *ember*, *eem*, imma = isl. *eimr*, dimma, rök, alltså med samma betyd. som sjön Ämmen, Ämmelången (till ett fsv. älvnamn *Äma*), varom under Omberg. Besl. med Emån äro vissa sjön. på Im- (Immen, Immeln), dels av *ēm-* o. dels av avljudsformen *īm-* i imma. Se närmare förf. Sjön. under anf. namn.

1. **en,** sbst., fsv. *ēn*, sannol. analogibildning för **ēne(r)* i *ēnebær*, sv. *enelag*, motsv. isl. *einir*, no. *eine* m., da. *ene-*, jfr sydsv. dial., da. *ener*, no. *einer* m. m., ävensom lty. *énberen*, enbär, mhty. *eynholz*, ty. *einberbaum*. Då det synes väl djärvt att, såsom skett, antaga, att de tyska orden lånats från nord., måste man väl låta den gamla sammanställningen med lat. *jūniperus*, en (av **joini-* > **jūni-*), falla; det senare har f. ö. tolkats på flera andra sätt; se Walde o. Charpentier Glotta 9: 55; jfr det därifrån härstammande genever. — Till avledn. ene n. hör t. ex. enelag.

2. **en,** adv., framför räkneord: vid pass, efter ty. *ein* i samma betyd., egentl. neutr. till *ein*, en, såsom attribut till det följ. uttr.

3. **en,** räkneord, pron. o. obest. art., fsv. *en*, *æn* = isl. *einn*, da. *en* got. *ains*, fsax. *én*, fhty., ty. *ein*, ags. *án* (eng. *one*, *a*), av germ. **aina-*, av ie. **oi-no-* = lat. *ūnus* (ä. *oinos*; jfr noll 1), en, grek. dial. *oinós* (*oiné* f.), etta på tärning, fir. *oen*, preuss. *ains* osv.; jfr grek. *oïos*, ensam, av **oi-ɣo-*, o. sanskr. *ēka-*, av **oi-ko-*. — Härtill: enbett, sbst. o. adv., väl neutr. till fsv. *enbetter* (uppvisat bl. i betyd. 'envis'), till beta 2, här i betyd.: betsla o. d.; jfr no. *einbeite* n., till *beite*, förspänning med betsel, formellt = bete 2. — Endräkt, se -dräkt. — Enstaka, adj. = fsv., isl., till stake; jfr fsv. *enstika*, motsv. da. (*vard.*) *enstig*, till isl. *stika*, stör, stake (resp. *stik*, pålar); se enstöring (slutet). Hos Bureus Suml. o. 1600: *enstakat* m. sg.

ende = fsv., en speciellt svensk bildning efter ordningstalen på *-de*, vartill senare superl. endaste o. adv. endast, i fsv. uttryckt med *ēnaster*, adv.: *ēnast(a)*, *at ēnasto*. — Om sv. dial. *enka*, ende, se enkom.

energi, 1773, av fra. *énergie*, ett mode- o. slagord under franska revolutionen o. väl egentligen först då allmänt, av grek. *enérgeia*, till *energós*, verksam, till *en*, i, o. *érgon*, arbete (= verk).

enfaldig, ä. nsv. ofta även *-fallig(h)*, *-fållig(h)*, i betyd. 'menlös' t. ex. Bib. 1541 (*enfållighe som duffuor*), i betyd. 'enkel' ännu t. ex. Dalins Arg.: *enfaldiga kläder*, fsv. *enfaldogher* (*-fall-*, *-fald-*, *foll-*), enkel (i motsats till tvåfaldig), konstlös, uppriktig, simpel, enfaldig = da. *enfoldig*, ty. *einfältig* osv.; utvidgning av ett adj. motsv. fsv. *enfalder*, isl. *einfaldr*, got. *ainfalþs* osv.; av germ. *-falð-* o. *-falþ-*; egentl.: som har en 'fåll', ett veck (se -faldig, fåll); jfr till betyd.-utvecklingen lat. *simplex*, egentl.: med ett veck, enkel = sv. lånordet simpel. — Fsv. *-fald-* ger ljudlagsenligt nsv. *-fåld-*, *-fåll-* (jfr *halda* > hålla), *-fall-* kvarstår (jfr falla). Nsv. *-faldig* kan bero på kontamination, varjämte möjl. accentförhållandena inverkat. — Sbst. enfald, o. 1750, är en analogisk nybildning till enfaldig o. enfaldighet.

engel, se ängel.

Engelbrekt, mansn. = fsv., där även

Engelbert, från mlty., till folkslagsnamnet *Angler* (se engelsk) o. germ. adj. **berhta-*, glänsande, ljus (= sv. bjärt, se d. o.); jfr Albert, Robert osv.

engelsk, fsv. *ængilsker, ænglisker* = isl. *engilskr* (*enskr*), ags. *englisc* (eng. *english*) osv.; avledn. av ags. *Engle*, angler, en av de forngermanska stammar, som på 400-t. togo England i besittning. Enl. somliga av ett landsnamn *Angul* (Beda) = **angul* i betyd. 'trång, långsmal havsvik', egentl. namn på havsviken Schley i Slesvig, trol. besl. med ånger o. -ånger i ortnamn. Dock enl. Erdmann Über die Heimat und den Namen der Angeln s. 114 i stället avledn. av germ. **angan-*, spjut (se angel 1, 2), o. egentl. betydande 'spjutmännen'; jfr t. ex. folknamnet saxare.

enhällig, i ä. nsv. även: enig, ense; 1593: *riksens stenders . . . enhellige begären*; från lty. *einhellig*, besl. med mlty. *gehellen*, överensstämma, fhty. *hellan*, ljuda, *hell*, ljudande, sedan: klar, ty. *hallen*, skalla; till en del ord med enkelt *l*, t. ex. isl. *hjala*, prata (jfr fsv. ånamnet **Hiœla*, i *Hiœluby*, nu Jäleby Ögtl.), lat. *calāre*, ropa, grek. *kélados*, skrik osv.; alltså urspr.: enstämmig (i detta ords egentliga betyd.). — En växelform är det i ä. nsv. vanliga *enhällelig*, t. ex. 1619, som torde vara en utvidgning av enhällig o. sålunda knappast grundord till detta. — Jfr f. ö. ä. nsv. *samhällig*: 'Alle himlar sjunger / Med samhällig mun' i Gamla psalmboken.

enhörning, fsv. *enhyrninger* = isl. *einhyrningr*, da. *enhjørning*; avledn. av horn; jfr fhty. *einhurno* (ty. *einhorn*), ä. nsv. *enhörne* Var. rer. 1538 osv.; efter lat. *ūnicornis* (till *ūnus* = en 3 o. *cornu*, besl. med horn) o. grek. *monokérōs* (till *mónos*, ensam, enda, jfr sv. monad, monogami o. grek. *kéras*, besl. med hjort, horn).

enkannerligen, adv., fsv. *enkan(n)elika, enkannar-*, adv. till *enkan(ner)liker*, särskild, synnerlig, motsv. isl. *einkanligr, einkenniligr*, särskild, utomordentlig, jfr *einkanna, einkenna*, utvälja; av en 3 o. stammen i känna o. isl. *kanna*, söka få veta; alltså: som kännes ensam för sig l. dyl.; *r*-et beror på analogi, jfr evinnerlig.

enig, Messenius 1614 = da., från ty. *einig*, till en 3, jfr ens. Formellt identiskt är ä. nsv. (t. ex. Bib. 1541), fsv. *ēnigher*, ende, ävensom isl. *einigr*, vem helst som, ingen, fhty. *einīg*; se även under enkom o. enlig.

enkel, t. ex. 1655 (1643: *inkell*) = da., från mlty. *ênkel*, av germ. **ainkila-*, jfr got. *ainakls*, ensam, o. i fråga om bildning o. betyd. lat. *singulus* (besl. med sam-); avlett av en *k*-bildning till en 3; se f. ö. följ., änkling o. änka.

enkom = fsv., da. dial. = isl. *einkum*, särskilt, särdeles; egentl. dat. plur. (bildat som ömsom) till fsv. adj. *enka*, ende = sv. dial. (sydsv. *ynka*) = isl. *einka*, säregen, speciell; till en 3. Jfr även fsv. *enge*, isl. *einga*, got. *ainaha*, ende, svaga former till ett adj., som kan motsvara lat. *ūnicus* (av **oin-iko*); jfr under enig.

enlevera, av fra. *enlever*, av lat. *inde*, därifrån, o. *levāre*, borttaga (egentl.: göra lättare, till *levis*, lätt).

enlig(t), jfr ä. nsv. *enliga*, på ett o. samma sätt, *enlig* som adj. bl. a.: jämlik, likartad, enig, fsv. *ēnlig, ēnliker*, ensam (= da. *enlig*), särskild, jämte adv. *ēnliga, ēnlika*, ensamt, särskilt, gemensamt.

enorm, 1637, av fra. *énorme*, av lat. *enormis*, av *ē-* (*ex*), ur, från, o. *norma*, rättesnöre, norm (se d. o.). Jfr abnorm.

ens, adv. = fsv., da. (i da.: enahanda) = isl. *eins*, genit. sg. av en 3; i icke ens, icke en gång o. d., dock väl från lty., jfr ty. *nicht eins*, liksom även sammans. överens har lty. ursprung, lty. *overêns*.

ensam, se = sam.

ense, yngre utvidgning av ens (efter adj. på *-se*: gramse o. d.).

enskild, ä. *-skylt* o. *-skilt*, y. fsv. *ēnskilder* = isl. *einskildr*, av en 3 o. part. pf. till *skilia*; jfr fsv. *enskylder*, till *skylder*, skyldig. Om deras inbördes förh. se Kock Sv. ljudh. 1: 450.

enstaka, se en 3.

enständig, t. ex. 1677, äldre: *i(h)nständig*, t. ex. 1657 = da. *indstændig*; från lty. *instendich* = ty. *inständig*, med utbyte i sv. av prefixet *in-* mot en 3

efter enträgen o. d.; jfr fhty. *instendigo*, ihållande, got. *instandan*, för vilket i ett fall en liknande betydelse brukar angivas (2 Timot. 4: 2: *instand*, motsv. grek. *epistethi*); av *in* (se i) o. *stand-* i stånd(a). Bildning o. betyd.-utveckling erinra starkt om lat. *instans* med adv. *instanter*, enständigt, o. *instare*, egentl.: stå på, samt *insistere*, egentl.: ställa (sig) på, sedan: insistera.

enstöring, Dalins Arg., jämte ä. nsv. o. sv. dial. *enstö(h)ling* (med tjockt *l*) möjl. av ett ä. **enstörding*, till **störd*, stel (av fsv. *stirdher*, *styrdher*), jfr Noreen Sv. etym. s. 15; väl ombildning av ä. sv. *enstöding*, (ännu Dalin 1850), fsv. *enstöþinger* = no. *enstøding*, även om ensamt stående föremål; väl närmast avlett av ett adj. motsv. isl. *einstöðr* (bl. i fem.), bildat till *standa*, ipf. *stóð*, som t. ex. adj. *förr* (sv. för) till *fara*, *för*; jfr städse. Hör emellertid enstaka direkt till stake liksom isl. *einstika* till sbst. *stika*, stör m. m., kunde ju *enstöding* tänkas närmast avlett av stod i betyd. stolpe. — Ett likbetyd. o. snarlikt ord är även *enstöking* Lind 1749, ävensom *enstöving* Dalin 1850 (under *enstöding*). — Härtill adj. enstörig, t. ex. 1821; jfr Swedberg 1709: *enstyrig(t)*.

entente, svenskt ord först med världskriget, om sammanslutningen mot centralmakterna, av fra. *entente*, bl. a.: överensstämmelse, gott förhållande, samförstånd, till *entendre*, höra, förstå m. m. (lat. *intendere*, ha för avsikt m. m.).

entlediga, 1561 (om fångar), från lty., ty. *entledigen*, avledn. av ty. *ledig*, fri (sv. ledig). *Ent-* av ä. *ant*, i nominala sammans.: emot, i verbala vanl.: bort från, motsv. sv. an- 2, se även und.

entusiasm, 1760-t. (1735: *-asmus*) från fra. *enthousiasme*, från grek. *enthusiasmós* Plato, bildning ytterst till *én-theos*, havande Gud i sig, ingiven av Gud, av *en* (se *i*) o. *theós*, gud (i teologi osv.), egentl.: ande (urbesl. med best, djur).

envig, upptaget från fornspr., jfr fsv. *envīghe* = isl. *einvígi* n., tvekamp (egentl.: enskild strid), jfr fsv. *vīgh* = isl. *víg*, n., strid, fhty. *wîc* m. (i t. ex. Hedvig, Ludvig), av verbstammen i fsax. osv. *wîgand* (familjenamnet *Weigand*), krigare; se f. ö. vig, adj.

enär, se e- 2; i ä. nsv. även ren tidskonjunktion.

eon, se under sann.

epidemi, Höpken 1772: *epidemie och fahrsot* = ty. *epidemie*, fra. *épidémie*, av grek. *epidēmía*, till adj. *epidémios*, egentl.: bland folket, kringspridd över ett helt land, vanlig, i sht om sjukdomar, av *epi-*, i, på, o. *dēmos*, folk (jfr demagog osv.).

epigram, Kellgren, Leopold; tidigare: former på *-a* = ty. *epigramm*, fra. *épigramme*, av grek. *epigramma*, egentl.: påskrift, om kortfattade dikter å byggnader, minnesmärken m. m., till *epí*, på, o. *gramma*, skrift (se grammatik).

epilepsi, Linné o. 1750; förr: former på *-ia*, t. ex. B. Olai 1578 = ty. *epilepsie*, fra. *épilepsie*, av grek. *epilēpsía*, anfall, i sht av fallandesot, egentl.: gripande el. fattande i, till *epilambánō*, griper el. fattar i.

epilog, Lenngren = ty. *epilog*, fra *épilogue*, av grek. *epílogos*, sluttal, slut, av *epi* o. *lógos*, tal (se logik).

episod, o. 1750: *'En ful Episode'*; av fra. *épisode*, av grek. *epeisódion*, egentl.: inskott, utifrån inkommet, i sht om den i korsångerna inskjutna dialogen el. handlingen, som urspr. var av mindre betydelse för dramat, av *epi*, på, *eis*, i, o. en avledn. av *(h)odós*, väg (urbesl. med sitta); jfr metod.

epistel = ty., av lat. *epistola*, av grek. *epistolé*, egentl.: något översänt, till *epistéllein*, sända till (se apostel). Jfr fsv. *epistola*, oblik kasus: *epistolo*.

epitet, Sahlstedt 1759, tidigare den grek. formen = fra. *épithète*, av grek. *epítheton*, egentl.: det tillagda, tillfogade, till *epí*, på m. m., o. *tithēmi*, lägger, ställer (jfr tema, tes, urbesl. med dåd).

epok, Linné 1741: *epocher* plur.; av fra. *époque*, av grek. *epokhé*, hållpunkt i tideräkningen, egentl.: hållande, till *epékhō*, håller på (jfr under seger). — I sv. tidigare: *epocha* (ännu Lind 1749).

epålätt, 1790-t., från fra. *épaulette*, avledn. av fra. *épaule*, skuldra, av lat. *spat(h)ula* = spatel (avledn. av *spatha*, varom under portepé, spade o. spader).

1. **er,** se eder.

2. **er-,** prefix, nu betonat, förr obetonat, från lty., ty. *er-* = fht. *ir-*, *ar-*, *ur-*, egentl.: ur, ut, i verb o. deverbativa ord uppkommen obetonad sidoform till fsax., fhty. *ur-* = sv. ur, ur-.

erbarmlig, Tegel 1622: *ärbarmeligit Tyrannij*, från ty. *erbärmlich*, egentl.: som uppväcker medlidande; se barmhärtig, förbarma.

eremit, O. o. L. Petri: *h-*; Schroderus 1635: *e-* = ty. *eremit* osv., från lat. *eremīta*, av grek. *erēmitēs*, till *érēmos*, ensam; alltså: ensittare.

erg, se ärg.

Erik, mansn., fsv. *Ērīker* = isl. *Eirīkr*, av äldre **Ein-rīkr*; av en 3 o. *rīk-*, mäktig, härskare o. d. (se rik); med dialektisk diftongisering av *ē* till *je, jä* i Järker (med bevarad nominativändelse *-er*). — Med avs. på *n*-bortfallet i **Einrīkr* jfr under lärft.

eriksgata = fsv.; av mycket omtvistad härledning. Man har tänkt sig en sammansättning med personnamnet Erik som kunganamn el. med samma ord som appellativ med betyd. 'allhärskare'; el. en fördunklad bildning av **ēþvreks-gata* till fsv. *vræka ēþ* i betyd. 'gå el. avlägga ed'; el. av **ēþrīkis-gata* i betyd. 'edbekräftarens färd' el. snarare 'edbekräftelsens väg' till ett **rīkia ēþ*, bekräfta ed (avledn. av rik i betyd. 'mäktig', jfr Häls.-lagens *eþrikiæ*, **ēþrīkiar*, edsavläggare el. dyl.). Litteratur se Lindroth Hist. tidskr. 1912 s. 126 f. jfr senare Wadstein s. tidskr. 1914 s. 38 f.

Erland, mansn., fsv. *Ærland* (*-lænd*) = isl. *Erlendr*, *Erland(e)* m. m.; av en stam *erl-*, jfr fsv. *Ærling* = isl. *Erlingr*.

Ernst, mansn., från ty., av fhty. *Ernust*, jfr fhty. *ernust*, allvar, strid, o. möjl. även isl. *orrusta*, strid.

erotisk = ty. *erotisch*, efter fra. *érotique*, av grek. *erōtikós*, till *érōs* (genit. *érōtos*), kärlek; av dunkelt ursprung.

ertappa 1636, från ty. *ertappen*, av *er-* med resultativ betyd. o. *tappen*, famla, treva (besl. med *tappe*, tass, fot), alltså: genom trevande el. famlande nå fram till el. få tag i.

erövra, Sv. Sture 1563: *äröuere*, Gustaf II Adolf 1615 = ä. da. *erøvre*, från lty. *erövern* = ty. *erobern* (varav da. *erobre*), av *er-* o. *over*, över; alltså egentl.: övervinna.

eskader, 1687: *esqwadre*, från fra. *escadre*, av ital. *squadra*, bildat till *squadrare*, lat. *exquadrāre*, göra fyrkantig; jfr skvadron, kader, kadrilj.

Eskil, Åskil, mansn., fsv. *Æskil* = fda. *Eskil*, motsv. isl.-fno. *Áskell*, *Áskétill*, av as 1 (med omljudda o. oomljudda former) o. kittel. Jfr Torkel.

Eslöv, fda. *Esleff*, av ett personnamn o. det i sydsv. ortnamn vanliga -löv, av äldre *-lēv* (se -löv).

Esmeralda, kvinnon., se smaragd.

essay, från fra. (> eng.), av lat. *exāgium*, försök; nära besl. med examen.

esse, se ässe.

essens, i sammans. med *citron-* 1688, i betyd. 'väsen' 1648 = ty. *essenz*, fra. *essence*, av lat. *essentia*, ett tings väsen, till *esse*, vara (urbesl. med pres. är). Jfr kvintessens.

est, folkslag, fsv. *ester* m. plur. (i ä. nsv. ofta i betyd. 'livegna') = isl. *eistr* plur., Tacitus: *Æstii* osv. Av mycket omstritt ursprung.; anses numera snarast för germanskt. Enligt T. E. Karsten Germ.- finn. Lehnwortstud. s. 210 är *Est-* i *Estland* en omskrivning för bärnsten: germ. **aist-*, besl. med lat. *æstus* (**aidh-st-*), glöd, isl. *eisa* (**aidh-sā-*), eld (jfr lat. *glēsum*, bärnsten, egentl.: det lysande o. bärnsten till brinna); enl. Tacitus samlade Aestii denna produkt; folknamnet vore i så fall sekundärt. Andra förslagsmeningar se Lindroth NoB 5: 41; jfr även Noreen Fornv. 1920, s. 35. Mot dessa tolkningar med utgångspunkt i landsnamnet se dock förf. Ark. 34: 193 med not 1: namntypen på *-land* är för ung för att kunna bilda en antaglig utgångspunkt vid härledningen av dylika urgamla folknamn; jfr Danmark. — Esterñas namn ingår i åtskilliga sv. ortnamn, t. ex. Estö Sdml., Estamåla Smål.

Ester, kvinnon., från hebr., möjl. av ett persiskt ord för 'stjärna', motsv. avest. *star-*, sanskr. *stár-* (urbesl. med stjärna).

estrad, 1832, från fra. (egentl. provenc.) *estrade* = ital. *strada*, av lat. *strāta* (*via*), stenlagd väg (se närmare stråt).

Estuna, se as 1.

etablera, från fra. *établir*, av lat. *stabilīre*, fastställa (jfr stabel, stabil).

etapp, av fra. *étape*, upplagsställe för munförråd, handels- el. stapelplats, av ffra. *estaple*, från germ. *stapul-* = stapel (jfr stapelplats osv.).

eter, från fra., av grek. *aithḗr* (till den under eld o. est omtalade ie. stammen *aidh-*, brinna o. d.).

etikett, Dalins Arg.: 'Lär dig Etiquetten och Ceremoniellen'; om etikett på böcker o. d. väl o. 1800; från fra. *étiquette*, påskriftssedel, egentl.: uppsatt (uppspikad) lapp, jfr dial. *estiquete*, spetsig pinne, till ffra. *estiquer*, sticka o. d., till germ. *stik-*, *stek-*, sticka.

etsa, R. Foss 1621, ä. även *ätsa*, = da. *etse*, från ty. *ätzen*, etymologiskt samma ord som det inhemskt nordiska isl. *etja*, ge till föda m. m.; germ. **atjan*, kausativum till *äta*, alltså: komma (något) att äta sig in i (något). Etsa förhåller sig till *etja* som lånordet betsa till beta 2.

etter, fsv. *eter* (*æ-*), sv. dial. även *ätter* = isl. *eitr*, da. *edder*, fsax. *êttar* fhty. *eit(t)ar*, ags. *át(t)or*, av germ. **aitra-*, med *r*-suffix bildat av *ait-* i mhty. *eiz*, varböld, till ie. roten *oid* i grek. *oidos* n., böld, osv.; om fslav. *jadu* (**ěd-*), gift, hör hit, äro meningarna delade. — Hit hör Ätran, ofta uttalat *Ättran*, flodn., fsv. *Ēthra*, *Ēdræ* = no. *Eitra*, fhty. *Eiteraha*; jfr *Eiterbah*; alltså: den etterkalla, liksom sjön. Ettern Kind Ögtl.

etui, 1750 (för kniv, gaffel o. sked), från fra. *étui*, av ffra. *estuis* = span. *estuche*, av ovisst ursprung.

etyd, från fra. *étude*, av lat. *studium*, strävan, iver (se studium).

etymologi, ordforskning, av grek. *etymología*, avledn. av adj. *etymólogos*, ordforskare, till *étymon*, ett ords sanna el. verkliga betydelse el. förklaring, neutr. till adj. *étymos*, sann, säker (av en stam *set-*, till *(e)s-*, vara, o. sålunda rotbesl. med adj. sann o. pres. är), o. en bildning till *légein*, tala (jfr legend osv.).

Eugène, mansn., från fra., av lat. *Eugenius*, egentl.: ädelboren, till grek. *eũ*, väl (jfr evangelium), o. ie. roten *gen*, föda (se geni, urbesl. med kön).

Eva, kvinnon., av hebr. *chavva*, liv. — Ingår bl. a. i namnet på den gamla brunnsorten Evedal vid Växiö, efter landshövdingskan grevinnan *Eva Mörner*.

Evald, mansn., från ty., jfr fhty. *Êwald*, till fhty. *êwa*, lag (se äkta), o. germ. stammen *walð-*, styra, härska, råda (se våld, vålla; jfr Arnold). Feng. *Ewòldus*, *Ewald-* (i ortnamn) kan vara tyskt lån; om inhemskt, innehåller det ags. *Éad-*, *Éd-* (i Edvard) el. ett *Eo-*. Möjl. har också funnits ett inhemskt *Evald* (jfr fsv. ortn. *Ewals* Finnland), vars första led i så fall har annat ursprung.

evangelium, av grek. *evangélion* n., glädjebudskap, av *eũ*, väl (jfr Eugène), o. en avledn. av *ángelos*, sändebud (= ängel). — Evangelist, fsv. *evangeliste*? (plur. *-ar*), av kyrkolat. *evangelista*, av grek. *evangelistḗs*, till *evangelítsesthai*, förkunna ett glatt budskap. — En inhemsk germ. översättning av 'evangelium' är isl. *guðspjall*, från ags. *godspell*, (eng. *gospel*), av *gōd-*, (ursprungl.) till god (sedermera anslutet till gud), o. *spell*, berättelse (eng. *spell*, förtrollning) = isl. *spjall*. Från ags. kommer även fhty. *gotspell*.

evar, se e 1.

evelig, (dial.), i var eveliga gång o. d., från lty. *ewelik*, varje, för *jewelik* = fhty. *iowelih*, av *io* (= prefixet e 1) o. stammen *lik-* i t. ex. vilken.

eventuell, av fra. *éventuel*, tillfällig, möjlig, till lat. *eventus*, utgång, händelse, till *ē* (*ex*), ur, ut, o. *venīre*, komma (se d. o.).

Evert, mansn., från ty., jämte *Ebert* av Eberhard (se d. o.).

evident = ty., av lat. *ēvidens* (genit. *ēvidentis*), till *ē* (*ex*), ur, ut, o. part. pres. av *vidēre*, se (rotbesl. med veta).

evig, fsv. *ēvogher* (även *ævogher* = ä. nsv. *ävig*, ännu hos Tegnér, rim: *jävigt*) = da. *evig*, från mlty. *êwich*, av fsax. *êwig* = fhty. (ty. *ewig*); avledn. av ett sbst., motsv. got. *aiws*, tid osv. = pref. **e-** 1, alltid (se d. o.).

evinnerlig, fsv. *ævinnerliker*, äldre *ævinneliker*, även *e-* = fda. *ævinneligh*, motsv. isl. *æfinligr*, avlett av en adj.-

form, motsv. got. *aiweins*, evig, fhty. *êwin*, avledn. av germ. sbst. *aiw-*, tid = pref. e- 1; *-vinne-* för *-vin-* beror på analogi efter de många andra fsv. adj. med »bindevokal» (*dœþeliker* = isl. *dauðligr* osv.), Kock Sv. lm. XV. 8: 7; *-r-*et i *evinner-* är även analogiskt liksom i enkannerligen, sannerligen.

evärdlig, fsv. *eværþeliker* (*æ-*) = fno. *ævarðligr*, fda. *eværdeligh*; till e- 1, alltid, o. *værþa*, bliva (se varda).

exakt = ty., fra., av lat. *exactus*, part. pf. pass. till *exigere*, utföra, fullborda, till *ex*, ut, ur, o. *agere*, handla (se t. ex. agera).

exalterad, o. 1800, av fra. *exalté*, part. pf. till *exalter*, av lat. *exaltāre*, upphöja, till *ex*, ut, ur, o. *altus*, hög (se alt).

examen, t. ex. 1635, förr stundom neutr. = ty. osv., av lat. *exāmen*, undersökning, prövning, tungan på vågen m. m., av *ex*, ut, ur, o., snarast, **agsmen* till *agere*, driva, handla (se agera). — Härtill: examinera, redan i fsv. = isl., av lat. *exāmināre*.

excellens, av fra. *excellence*, egentl.: förträfflighet, utmärkthet, av lat. *excellentia*, till *excellens*, part. pres. till *excellere*, höja sig upp el. fram (urbesl. med hall 1, holme). Med avs. på användningen av detta abstrakta ord som titel jfr de ungef. likbetydande sv. eminens, magnificens, majestät ävensom härlighet, höghet, högvördighet, nåd osv.

excentrisk, efter fra. *excentrique*, till lat. *ex*, ut, ur, o. *centrum*, medelpunkt; alltså egentl.: som går utanför medelpunkten.

excess = fra. *excès* osv., av lat. *excessus*, avvikelse o. d., till *excēdere*, vika av o. d., till *ex*, ut, ur, o. *cēdere*, vika; jfr process.

exekution = ty., av lat. *execūtio* (genit. *-ōnis*), till *exsequi*, fullfölja (= exekvera), av *ex*, ut, ur, o. *sequi*, följa.

exempel = fsv. o. Bib. 1541 i betyd. 'föredöme' = ty. m. fl., av lat. *exemplum*, av **ex-em-lom*, till *eximere*, uttaga, utesluta, av *ex*, ut, o. *emere*, taga; alltså egentl.: det utvalda, mönster, förebild. — Härtill: exemplar = ty., av lat. *exemplār(e)*, mönster, förebild, avskrift, kopia.

exercera, = ty. *exerzieren*, av lat. *exercēre*, öva, bedriva, av *ex*, ut, ur, o. *arcēre*, innesluta, hindra (vartill även *arca*, kista = ark 1); alltså egentl.: släppa ut, befria. — Härtill: exercis, av fra. *exercice*, av lat. *exercitium* (plur. *-ia*), övning.

existens, av fra. *existence*, av nlat. *existentia*, till lat. part. pres. *existens* (genit. *-stentis*), av *existere*, uppstå, träda fram, av *ex*, ut, ur, o. *sistere*, ställa, *stāre*, stå (se stå).

exkrement = ty., av lat. *excrēmentum*, avsöndring, till *ex*, ut, ur, o. *cernere* (perf. *crēvi*), avskilja, sikta o. d.; jfr sekret o. krita; väl urbesl. med adj. ren.

expediera = ty. *expedieren*, av fra. *expédier*, av lat. *expedīre*, verkställa, laga i ordning m. m., egentl.: lossa o. d., till *ex*, ut, ur, o. *pēs* (genit. *pedis*), fot. — Härtill: expedition = ty., av lat. *expedītio*.

expenser, plur., av lat. *expensa*, utgifter, neutr. plur. till part. pf. pass. av *expendere*, utbetala (se spendera, spis 2).

experiment = ty., av lat. *experīmentum*, till *experīri*, försöka (urbesl. med fara 1, 2). — Av part. *expertus*, erfaren, kommer fra. *expert*, varav sv. expert. — Jfr speditör.

explicera = ty. *explizieren* osv., av lat. *explicāre*, utveckla, veckla upp, av *ex-*, ut, ur, o. *plicāre*, vika (se pli).

explodera, av lat. *explōdere*, vissla ut, driva ut genom handklappningar, till *plaudere* (**plōdere*), smälla (jfr applådera). — Härtill explosion, av fra. *explosion*, av lat. *explōsio* (genit. *-ōnis*), utvisslande genom handklappningar.

exponera, av lat. *expōnere*, till *ex*, ut, o. *pōnere*, ställa, lägga; jfr ponera, position, post 1-3. — Härtill: exposition, av fra. *exposition*, av lat. *expositio* (genit. *-ōnis*).

exportera, 1770-t. = fra. *exporter*, av lat. *exportāre*, till *ex*, ut, o. *portāre*, bära, föra, urbesl. med vb. fara o. föra. — Härtill: export, 1750-t., väl av eng. *export*, varav även ty. *export* 1801.

express, kurirtåg, ytterst från eng. *express*, varav även fra. *express* (med den inhemska varianten *exprès*, t. ex. 'un courrier exprès'), egentl.: ett tåg med precisa avgångs- o. ankomsttider, med noggrant bestämd fart o. d.; ytterst av lat. adj. *expressus*, uttrycklig, tydlig, part. pf. pass. till *exprimere*, uttrycka (jfr press). — Även i expressbud osv. — Fra. *exprès* föreligger i sv. (vard.) *exprä*, direkt, utan dröjsmål, enkom.

extas, 1760-t., äldre: *extasi(e)*, t. ex. 1690-t. (U. Hiärne), 1700, 1735, av fra. *extase*, av grek. *ékstasis*, hänförelse, sinnesrubbning, egentl.: bortryckande från ett ställe, till *existēmi*, rubbar (ur sin vanliga ställning), till *ek-*, *ex-*, ut, ur, o. *(h)istēmi*, ställer (urbesl. med stå).

extra, av lat. =, utanför, utom, till en avledn. av *ex*, ut, ur.

extrakt = ty., av nlat. *extractum*, det utdragna, neutr. sing. till *extractus*, part. pf. pass. till *extrahere*, draga ut.

extravagant = ty., av mlat. *extravagans* (genit. *-vagantis*), till lat. *extra* (se föreg.) o. part. pres. av *vagāri*, ströva omkring (jfr adj. vag; urbesl. med vackla); alltså: som strövar utanför el. går utom (vissa gränser).

F.

fabel, O. Petri Kr. *fabele*: historia, saga; i Bib. 1541: allmänt samtalsämne, från ty. *fabel*, resp. (i yngre tid) fra. *fable*, av lat. *fābula*, berättelse, till ie. roten *bhā*, tala, i t. ex. lat. *fātum*, utsago, öde (jfr fé); urbesl. med bann, bön; jfr även professor, profet.

Fabian, mansn., av lat. *Fabiānus*, avledn. av *Fabius*.

fabrik, Swedberg 1716, Dalins Arg. = ty. osv., av fra. *fabrique*, av lat. *fabrīca*, konst, verkstad, avledn. av *faber*, hantverkare, konstnär (av ie. roten *dhabh*, passa, foga, i fslav. *dobrŭ*, vacker, god, isl. *dafna*, bli stark, duktig; med växelformen *dhab* i tapper, urspr.: sammanfogad).

facil, av fra. *facile*, medgörlig, lätt m. m., av lat. *facilis*, lätt, egentl.: görlig, till *facere*, göra (se facit).

facit = ty. *fazit* (1400-t.), af lat. =, egentl.: det (ut)gör, pres. sing. till *facere*, göra (till en ie. rot med uddljudande *dh-* o. urbesl. med eng. *do*, göra, sv. dåd osv.). Jfr faktor, faktum osv.

fack, liten låda, 1804 = da. *fag*, från lty. *fa(c)k* = fhty. *fah*, avdelning, mur m. m. (ty. *fach*), ags. *fæc*, även: tidrymd, av germ. **faka-* = ie. **pago-*, till roten *pag* i lat. *compāges*, fog, grek. *pḗgnymi*, fäster, *pagḗ*, fälla, fiskryssja, jfr sv. lånordet kompakt; alltså egentl.: sammanfogning. Om en rotvariant *pag* se fager, foga, fägna. — Förr även: *fakt*, 1764, Weste 1807 (som biform) m. fl.; med *t* av okänt ursprung. — I betyd. 'kunskaps- el. näringsgren' 1801 i en översättning från tyskan, men förkastas som osvenskt i Åbo allm. lit.-tidn. 1803; upptages sedan av fosforisterna i Polyfem, men ogillas som germanism av Vitalis 1821 o. av Palmblad 1837. Mjöberg Festskr. t. Söderwall s. 269.

fackla, t. ex. Lex. Linc. 1640 (*fakla*), ä. nsv. även *fakel*, plur. *faklar* 1626, jämte da. *fakkel* från lty. el. ty. *fackel* (fsax. *fakla*, fhty. *facchala*), från lat. *facula*, dimin. till *fax*, genit. *facis*, fackla.

fadd, 1746, jfr: *pastor Fadd* Lenngren; Lindfors 1815, av fra. *fade*, av omtvistat ursprung.

fadder = y. fsv., da.; jfr Var. rer. 1538: *faddre* m., *faddra* f.; från mlty. *vadder(e)*; jfr fhty. *gifataro* (ty. *gevatter*), ags. *gefædera*, översättning av lat. (kyrkl.) *compater*, 'medfader' i andlig mening: dopet uppfattades som en ny födelse, där faddrarna blevo barnets andliga föräldrar; jfr gudfader, gudmor. — I ä. nsv. även som motsv. ord i ty.: kusin o. d., i högligt el. gemytligt tilltal.

fader, fsv. *faþir* = isl. *faðir*, got.,

fsax. *fadar*, fhty. *fater* (ty. *vater*), ags. *fæder* (eng. *father*), av germ. **faðer* = ie. **pətér* (**patér*): lat. *pater*, grek. *patḗr*, sanskr. *pitár*, armen. *hair*, tokar. *pācar*, lir. *athir* (med *p*-bortfall); en urgammal indoeuropeisk bildning av barnspråkets *pa* (jfr pappa) med avledn. *-t(e)r*, som tjänar att uttrycka relativa begrepp o. egenskaper (fader ~ moder, öster ~ väster, lat. *noster*, vår ~ *vester*, eder, osv.). — Den analogiska plur.-formen *farar* i vissa sv. dial. o. i ä. nsv. motsvaras av fsv. plur. *fadhrar*. — Far (= y. fsv.) har uppkommit i obetonad ställning. — Jfr fäderne. — Gå till sina fäder, efter 1 Mos. 15: 15, om Abraham. — I got. (Ulfilas bibel) ersättes det blott en gång uppvisade *fadar* av barnordet *atta* (t. o. m. i bönen Fader vår), jfr de obesl. lat. o. grek. *atta* m. fl. — Farfar, fsv. *faþurfaþir* (till genit. *faþur*) = isl. *fǫðurfaðir*; danskan har i stället numera *bestefar*; jfr ty. *grossvater* (till *gross*, stor). I isl. även *afi*, farfar (möjl. besl. med lat. *avus* ds.), o. i fhty. *ano* (av barnspråksstammen *an-*, jfr lat. *anus*, gammal kvinna, grek. *annís*, mormor, osv.).

fadermördare, om ett slags höga kragar, 1846, motsv. da. *fadermorder* från ty. *vatermörder* (1833); enl. somliga beroende på skämtsam förvrängning el. missförstånd av likbetyd. fra. *parasite*, som uppfattats som *parricide* = lat. *par(r)icīda*, som dödat nära släkting(ar).

fager, fsv. *fagher*, fager, skön, vacker, redan i fsv. i förb. *fagher ordh*, vackra ord o. löften utan mening (med den fsv. komparationen *fæghre*, *fægherst* kvar i sv. dial.) = isl. *fagr*, da. *fager*, i ä. da. också *faur*, *feir* (det senare efter kompar. *feire*), got. *fagrs* (lämplig, passande), fsax., fhty. *fagar*, ags. *fæger* (eng. *fair*, bl. a. även 'blond'), av germ. **faǯra-*, med *r*-avledn. (liksom bitter, diger, vitter) till germ. *faǯ-* i fägna o. (med avljud) i foga, feja; med grammatisk växling i got. *fahēþs*, glädje. Grundbetyd.: passande (som i got.); i fråga om sinnesstämning: passande, harmonisk. Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr fslav. *lěpŭ*, skön, passande. Se f. ö. de besläktade få, vb, fånga samt jfr följ. — Betyd. 'vacker', som i riksspr. numera förekommer blott i poetisk stil (utom i t. ex. snutfager), är fullt levande i flera dialekter. Om dess forna folkliga karaktär vittna de synnerl. talrika ortnamnen, där ordet ingår, t. ex. o. 50 Fagerhult. — Jfr snutfager.

faggor, plur., i uttr. med *i*; under 1700-t. även sing.: *föra i faggan*, *bära i faggan*, om fördärv, sjukdom o. d., som för ngt med sig, har ngt i sitt våld; jfr sv. dial. med betyd.: värjo, gömmor; enl. Spegel Gl. 1712 betyder *faggor* 'rimsor af kläderna'; = nisl. *fǽggur*, f. plur., restyg, jfr no. *fagg*, bylte, eng. *fadge*, bylte (lån från nord.). Uttrycket betyder alltså: ha ngt i kläderna el. dyl. Säkerl. bildat med intensivfördubbling av kons. (av samma slag som de hos förf. NTfF 3 R. XII s. 49 o. Mediagem. behandlade orden) till den stam, som ingår i det sannol. från germ. spr. stammande ital. *fagotto*, bylte (med rom. suffix) (> fra. *fagot* > eng. *faggot*; se fagott); trol. till roten i foga osv.; alltså egentl.: det sammanbundna el. dyl., med likbetyd. släktingar i slav. språk.

fagott, 1696 = ty., av fra. *fagot* = ital. *fagotto*, bunt, knippa, antagl. på grund därav att instrumentet uppkommit genom hopvikning av bombarden; ytterst av germ. ursprung, se närmare faggor. — Förr på grund av sin behagliga ton även kallad *dulcian* (till lat. *dulcis*, ljuv).

fajans, 1782, från fra. *faïence*, efter den ital. staden *Faenza*.

fakter, se under fukter.

faktor, redan o. 1550 i olika betyd.; om tryckerifaktor Dalins Arg. 1732; som matem. term från 1700-t., av lat. *factor*, som förfärdigar, till *facere*, göra (se facit).

faktotum, 1617, i fullt modern betyd. 1706 = ty. osv., av nlat. *factotum*, av lat. imper. *fac*, gör (se facit), o. *tōtum*, allt (se total).

faktum, av lat. *factum*, gärning, egentl. part. pf. pass. neutr. till *facere*, göra (se facit).

fakultet, om universitetsfakulteter 1604, i den föråldrade betyd. 'vetenskap'

redan 1542 = ty. *fakultät* osv., av lat. *facultas* (genit. *-ātis*) förmåga, färdighet (förr även i sv., t. ex. E. Tegnér), till *facilis*, lätt, egentl.: görlig (se facil), jfr adv. *faculter*, lätt.

1. **fal,** till salu = fsv. = da. (blott i vissa uttr.) = isl. *falr*, avljudsform till fhty. *fâli*; av ie. *pol-* i sanskr. *paṇa-* (**polna-*), pris, vara, resp. *pēl-*, växl. med *pōl-* i grek. *pōléomai*, säljer, o. *pel-* i litau. *pe͡ĭnas*, lön, fslav. *plěnŭ* (**pelno-*), byte, osv. Med dunkel vokal: mlty. *vêle*, fhty. *feili* (ty. *feil*); väl av ie. **pēi̯l-*. Jfr falka.

2. **fal,** skafthylsa o. d., sv. dial. även: lapp, läderbot, fsv. *-fal* = isl. *falr*, ä. da. o. da. dial. *fal* = ags. *fealh*, rör (Lidén Eng. stud. 38: 338), av germ. **falhu-* m., bildat till **felhan*, dölja, gömma o. d. (se fjälster o. befalla); möjl. besl. med fpreuss. *pelkis*, kappa.

3. **Fal-** i ortnamn såsom Falbygden, Falköping, Falun, fsv. *falan*, best. form, om Falbygden o. den slätt, på vilken Falun uppstod (jfr: *byggia en stadh på Fahlan* 1620), *Faluköpunger* osv., jfr Karlfeldt: 'Hembygdens fala', 'Vinden rider på falorna' (arkaiserande); egentl.: slätt; av en germ. stam *fal-*, även t. ex. i da. *Falster* (bildat med ett i urgamla önamn vanligt suffix *-str-*, jfr Falsterbo) = ie. *pol-*, huvudsakligen i slav. spr., t. ex. fslav. *polje*, fält, namnet på Polen (jfr polska), lillryska *polonýná*, högslätt (**polu-*) osv.; besl. med fält, flak, flat, lånorden palm, plan, plån, vidare: grek. *pélagos*, hav, egentl: havsyta, osv. — Falun är ack. sing. best. form av detta ord.

falang, av fra. *phalange*, ytterst av grek. *phálanx* (genit. *-angos*), egentl.: runt trästycke, stor käpp, urbesl. med balk, bjälke.

falaska = fsv. = da. *falaske*, omtydning av ett ord motsv. sv. dial. *falske*, ä. nsv. 1538, isl. *fǫlske* m., fhty. *falawisca* f. (varav ital. *falavesca*), där *-(i)sk-* är avledn.; till fsv. **fal*, blek (i falna) = isl. *fǫlr*, fsax. *falu*, fhty. *falo*, *falawêr* (ty. *fahl*, *falb*), ags. *fealo*, *fealw-* (eng. *fallow*), blek, black, av germ. **falwa-* = ie. **polṷo-* i litau. *pal̃vas*, blek, fslav. *plavŭ* (**polṷo-*), vitaktig, o. f. ö. besl. med sanskr. *palitá-*, grå, grek. *poliós* ds., lat. *pallidus* (**paln-*), osv., även i armen.; med annan avledn.: germ. **falha-* i ty. dial. *falch* = litau. *pálszas* (Much ZfdA 40: 296); alltså en samindoeur. färgbeteckning, som i de nord. spr. undanträngts av blek, gråblek. F. ö. fört till ie. roten *pele*, brinna, i fslav. *paliti* osv. (se flau slutet; jfr brun till brinna). Jfr falna. — Ä. nsv. även: *falsna* = sv. dial. *farsna* osv.; dessutom sv. dial. o. no. *falke*, väl med *k*-avledn. till *fal*.

-faldig i taladjektiv, fsv. *-faldugher*, = da. *-foldig*, efter mlty. *-valdich* utvidgat av fsv. *-falder* i *tvæ-*, *marghf.* osv. (neutr. *-falt* i sv. tvefalt o. d.) = isl. *-faldr*, got. *-falþs* osv., till stammen i fåll o. fålla; jfr avljudsformen ie. *plt-* i grek. *-plásios* (**pltio-*), -faldig; till en enklare rot *p(e)l* i lat. *duplus* (se dubbel o. tvivel) o. väl även fålla (för kreatur). — Jfr en-, margfaldig.

falk, fsv. *falke* = isl. *falki*, da. *falk*; lån från mlty. *valke* = fhty. *falcho*, motsv. senlat. *falco*, ital. *falcone* osv.; av mycket omstridd förhistoria: enl. somliga lån från lat. el. rom. spr.; enl. andra urspr. germ. För det förra antagandet kunde bl. a. tala, att ordet finns i samtliga rom. dial. utom rumänskan, men däremot, beträffande de germ., saknas i nord. spr. (såsom ursprungligt) o. i ags. Är namnet latinskt, kunde det möjl. vara bildat till *falx*, lie, o. syfta på klorna. Se bl. a. Suolahti Die deutschen Vogelnamen s. 327 f., Brüch Einfl. d. germ. Spr. auf das Vulg.-lat. s. 8 (för lat. ursprung). Jfr Falkenberg.

falka, i t. ex. falka på, fsv. *falka*, bjuda ut till salu, *k*-avledn. av fal. 1, varav även fsv., sv. dial., isl. *fala*, da. *fale*.

Falkenberg = fsv., fda., efter det på *Falkberget* belägna slottet.

falla = fsv., isl. = da. *falde*, fsax., fhty. *fallan* (ty. *fallen*), ags. *feallan* (eng. *fall*); ej i got.; redupl. vb; med *-ll-* möjl. av *-ln-*, väl i avljudsförh. till litau. *pùlu*, faller (**pōl-*). — Falla igenom, bli kuggad o. d., efter ty. *durchfallen*, av äldre *durch den korb fallen* (jfr få korgen, varom under korg). —

Med avs. på sbst. fall i betyd. '(slaktad) djurkropp' jfr kadaver.

fallala, fallera, osv., interj. o. sbst., 1657: *fala fala falallerila*, Bellman 1791: *falliralliralla* osv., motsv. da. *fallala* m. m., eng. *falala* osv., egentl. en refräng, bildad av tonbenämningarna *fa* o. *la* o. inkommen med den särsk. i England o. Italien odlade form av madrigalen, som med anl. av refrängen fått namnet *fala*. Palmlöf i SAOB.

fallera, vb, Wivallius, i ä. nsv. även: göra konkurs (jfr följ.), från ty. *fallieren*, av ital. *fallire*, fela, slå fel (= fra. *faillir*, se fela), av vulg.-lat. **fallīre*, biform till *fallere* ds., även: bedraga, av mycket omstritt ursprung (se, utom litteraturen hos Walde², Reichelt Zfvergl. Sprachf. 46: 344); jfr fals 1, falsk.

fallissemang, tysk bildning för fra. *faillite*, konkurs, till föreg.

fålna = fsv.: vissna, tyna bort = isl. *fǫlna*, ä. da. *falne*, till adj. *fal*, blek, i falaska. Parallellbildning: da. *falme*.

fallrep, i uttr. vara el. bringa på fallrepet, skämtsam anslutning till sjöt. fallrep. Förr i uttr. *på fallrep(et)*, i betyd. 'till slut, till avsked', t. ex. Hallman: 'På fallrep ta en sup', motsv. i da., som även haft men nu knappast har den förstnämnda anv. av ordet.

1. **fals,** svek = fsv., isl. = mlty., mhty., *vals*, substantivering av fsv. (osv.) adj. *fals*, av lat. *falsus*, falsk, part. pf. pass. till *fallere*, bl. a.: bedraga; jfr fallera, falsett, falsk o. fåt.

2. **fals,** kant, fog o. d., ä. nsv. *falts* 1697, från ty. *falz*, till fhty., ty. *falzen*, lägga tillsamman, av germ. **faltan*, väl besl. med lat. *pellere* (av **peldere*), stöta; se ambult, filt, propeller.

falsett, Wikforss 1804 = ty., liksom många andra musiktermer från ital.: *falsetto*, till fals 1, alltså: falsk röst. — Tidigare i sv. den franska formen *fausset(t)* 1780.

falsk, fsv. *falsker* = da. *falsk*, från mlty. *valsch* = ty. *falsch*, biform till fals 1.

Falsterbo, fsv., fda. *Falsterbōde*, *-bōdhœ*; av da. önamnet *Falster* (se Fal-) o. bod; efter de sjöbodar, där invånare på Falster uppehöllo sig under sillfångsttiden.

familj, 1558, i ä. nsv. även *familie* (vartill sammans. familjefest osv.) m. m. = ty. *familie*, fra. *famille* osv., av lat. *familia*, egentl.: samtliga tjänarna i ett hus, till *famulus*, tjänare, av ovisst ursprung (jfr, utom litteraturen hos Walde², Reichelt Zfvergl. Sprachf. 46: 344, som hävdar den gamla sammanställningen med sanskr. *dhāman-*, bostad). — Ett inhemskt nordiskt ord för 'familj' är isl. *hýski* (se hjon).

famla, NT 1526: *fambla* = da. *famle*, lty. *fammeln*, ä. eng. *famble*; med avljudsformen sv. dial., no. *fimla* = mlty. *fimmelen*, o. sv. fumla (se d. o.). Sannol. av imitativ karaktär, med en bland dylika bildningar vanlig formväxling; jfr fubbla. Knappast, såsom antagits, besl. med isl. *fimr*, sv. dial. *femmer*, rask, o. fir. *eim* (av ie. **peimi-*) ds. Ordet har ej heller, såsom man också hållit före, uppstått genom metates ur isl. *falma* ds., som är en avljudsform till germ. **fōlian* = fsax. *gifôlian*, beröra, känna, mlty. *vôlen* (varav da. *føle*), ags. *félan* (eng. *feel*) osv.

famn, fsv. *famn*, *fagm* m. m., famn, börda som man bär i famnen = no. *famn*, da. *favn*; samtliga former väl av **faðm-*, motsv. isl. *faðmr*, fsax. *fathmôs* plur., fhty. *fadam*, *-um* (ty. *faden*, tråd, egentl.: så mycket som avmätts med de utsträckta armarna), ags. *fæðm* (eng. *fathom*); egentl.: utbredda armar, sedan som måttsbestämning (i vissa språk ensamt kvarlevande); av germ. **faþma-*, *m*-avledn. till germ. *faþ-* i got. *faþa* f., om hägnad (motsv. isl. **fǫð*, enl. M. Olsen i vissa fno. ortnamn); besl. med lat. *patēre*, stå öppen (jfr paten, patent), grek. *petánnymi*, utbreder, gael. *aitheamh* (**patemā*), ett längdmått, osv. Jfr foder 1. — Enl. somliga ha dock famn o. da. *favn* utvecklats ur ett **faþmna-* > **famna-*; jfr den mlty. *n*-stammen *vademe* m.; alltså med *n* uppkommet i nomin. såsom t. ex. i brunn. — I fråga om famn som måttsbeteckning erinras om ty. *klafter*, famn (fhty. *clâftra*), besl. med ags. *clyppan*, omfamna; jfr de ävenledes från kroppsdelsnamn utgående aln, fot, tum.

1. **fan,** på fjäder, 1727, från lty. *fân*

= holl. *vaan*, yngre biform till fana; jfr ty. *fahne* i samma betyd.; i sv. neutr. genom anslutning till borst, fjun osv.

2. **fan**, djävulen, ä. nsv. *fanen* P. Svart Kr. = no. *fan(en)*, da. *fanden*; med bif.: fsv. *fændin* osv.; från fris. *fannjen*, *fannen*, *fännen*, egentl. part. pres. med betyd. 'frestaren', ffris. *fandiand* = fsax. *fandônd* till fsax. *fandôn* = ags. *fandian*, söka, fresta, besl. med inna (egentl.: söka nå el. finna). A. Kock NTfT NR 7: 301 f. — Betr. konstruktionerna med ge o. för se djävul. — Härtill: fanders, o. 1600, Messenius 1609: *en fanners röra*, egentl. genitiv till lty. *fander*, med suff. *-er* bildat av samma verb; o. fanken = no., med dimin.-änd. *-ken* (jfr fröken).

fana = fsv. (ä. nsv., t. ex. P. Brahe Kr., även = fänika), no. = da. *fane*, från mlty. *vane* = ty. *fahne*; jfr fhty. *fano* m., got. *fana* m., tygstycke o. d.: betyd. 'fana' möjl. från sammans. isl. *gunnfani* = fhty. *gundfano* osv., egentl. stridsduk (se Gunnar); besl. med lat. *pannus*, duk, fslav. *o-pona*, förhänge. — Härtill: fanjunkare, t. ex. Bellman 1770-t., Sahlstedt 1773: *fanjunker* = ä. ty. *fahnenjunker*, till junker i betyd. ung adelsman; sedan om ung officer (som bar fanan), o. därefter om äldre underofficerare; jfr fänrik. Fanbäraren benämndes tidigare ofta *fanförare* el. *förare*.

fanatisk, från ty. *fanatisch*, fra. *fanatique*, av lat. *fānāticus*, avledn. av *fānum*, tempel; alltså egentl.: religiös svärmare; jfr profan.

fanera, vb, o. **faner**, sbst., 1700-t., jämte holl. *forneeren*, *forneer* o. ty. *furnieren*, *furnier* från fra. *fournir*, förse med, skaffa (= furnera; se d. o.); jfr eng. *veneer*, faner(a). Med avs. på *-a-* av *-o-* jfr kalas o. kanin.

fanfar, o. 1800, från fra. *fanfare*; ljudhärmande.

fant, huvudsakl. dialektiskt (i sht norra o. västra Sverige), landsstrykare, tattare o. d., t. ex. Fröding = no. ds., ä. da.: pojke, tjänare; från ett lty. ord, varav även ty. *fant*, lymmel, narr = mhty. *vanz*, skälm; väl från ital. *fante*, pojke, dräng, av lat. *infans* (genit. *-fantis*), barn (varav fra. *enfant*), alltså = infant; egentl.: som ej kan tala (urbesl. med bann, bön). — Härav väl familjenamnet Fant. — Jfr fjant o. femininbildningen fänta.

fantasi, 1535, i ä. nsv. stundom neutr. liksom i ä. da. (t. ex. Holberg), från grek. *phantasía*, ytterst till *phaínō* (av **bhanjō*), synes o. d.; egentl.: synliggörande o. d., besl. med fantom o. fenomen.

far (fisk), se faren.

1. **fara**, vb = fsv., isl. = da. *fare*, got., fsax., fhty., ags. *faran* (ty. *fahren*, eng. *fare*), av ie. **por-* i grek. *porevō*, sätter över, sänder, *póros*, gång, por (se por), växl. med **per-* i fjord (ie. **pertu-*); sannol. även besl. med fjol (fjor), fjärran, forn; se f. ö. följ., farsot, fart, färja 1, 2, färd, föra. — Sekundära betyd. äro 'handla, gå till väga' (redan i fsv.), t. ex. *fara med lögn*, 'förfara med, behandla', t. ex. *fara illa med* (redan i fsv.), o. 'vara i en viss ställning, få ett visst öde', t. ex. *fara illa*, avskedshälsningen *farväl* (redan i fsv.), jfr sv. välfärd. — Härtill med *m*-avledn. även: fsv. *-farmber*, last, se parm o. pråm. — Farkost, fsv. *farkoster* = isl. *farkostr*, av vb. fara el. fsv., isl. *far*, färd, och fsv. *koster* i betyd. 'sätt, tillfälle, medel' o. d.; ordet har alltså äldst troligen abstrakt betyd. Detta *koster* är = isl. *kostr*, medel, verktyg, ä. da. *kost*, sak, verktyg (jfr da. *stjaalne koster*); samma ord som fsv. *koster*, villkor m. m., isl. *kostr*, val, tillfälle, god egenskap, sätt, got. *kustus* o. *gakusts*, prövning, fsax., fhty. *kust*, val m. m., osv., av germ. **kustu-* o. **kusti-* till **keusan*, välja (se tjusa), motsv. lat. *gustus*, smak, osv.; alltså ett annat ord än kost 1.

2. **fara**, sbst. = y. fsv. = da. *fare*, från mlty. *väre*, försåt, fara, fruktan (jfr förfära). = fhty. *fâra* ds. (jfr ty. *gefahr*), ags. *fær*, fara (eng. *fear*, fruktan); besl. med isl. *fár* n., vrede, fiendskap, bedrägeri, skada = fsax. *fár* n., försåtlig förföljelse, vartill avledn. got. *férja* m., förföljare, spion; germ. stam **fēr-* = ie. **pēr-*, växlande med *per* i lat. *periculum*, fara, men även: försök, prov (jfr experiment), grek. *peîra* (av **periā*), försök (jfr pirat); besl. med vb. fara,

alltså egentl. med grundbetyd. hos sbst. *fara* av 'farande efter (för att skada), förföljelse'; sedan med syftning på dens tillstånd, som är utsatt för förföljelsen. I det besläktade lat. *perītus*, erfaren, föreligger samma betyd.-utveckling som i förfaren o. bevandrad. — Jfr farsot. — Om farhåga se håg. — Löpa fara, motsv. i da., efter ty. *gefahr laufen*, möjl. efter fra. *courir risque* (jfr sv. löpa risk).

faren, fisken Abramis ballerus, Linné 1740, Sahlstedt 1773 med plur. *farnar*; väl besl. med det från germ. språk härstammande lat. *fario*, antagl. 'forell'; egentl.: 'den spräckliga'; se forell, färna.

fargalt, fsv. *fargalter*, till germ. **farha-*, svin, gris = fhty. *far(a)h* (jfr ty. dimin. *ferkel*), ags. *fearh* (eng. *farrow*), av ie. **porko-* = lat. *porcus*, svin (vartill porslin; jfr f. ö. under piggsvin), litau. *parszas*, snöpt galt, fir. *orc* (med kelt. bortfall av uddljudande *p*). Ä. nsv., sv. dial. *farre*, sv. dial. *far*, *farg* o. *farke* äro väl kortformer till fargalt. Bör däremot isl. *farri* i Ynglingatal med Schück Stud. i Yngl.-tal s. 106 översättas med 'galt' (o. ej med 'tjur' el. dyl.), är ä. nsv. *farre* sannol. en gammal bildning. Dock vill man ogärna skilja det isl. ordet från fhty. *farro*, ags. *fearr*, tjur, o. ty. *färse*, ko, av helt annat ursprung. — Den egentliga innebörden av den såsom det förefaller nästan tavtologiska sammans. fargalt är oklar; flera möjligheter kunna tänkas.

farhåga, se håg.

farm, lantgård o. d., Dalin 1850, från eng. *farm*, av fra. *ferme*, arrendejord, till *fermer*, fastställa (här om arrende), av lat. *firmāre*, egentl.: göra fast, till *firmus*, fast (jfr firma, firmament o. konfirmera).

farmaceut, av grek. *pharmakeutés*, till *pharmakeúō*, ger läkemedel, till *phármakon*, läkemedel.

fars, GT 1788, Leopold, Thorild; från fra. *farce*, till lat. **farsus*, för klass. lat. *fartus*, part. pf. till *farcīre*, stoppa; egentl. alltså: 'proppad', med växlande innehåll. Etymologiskt identiskt: färs.

farsot, Var. rer. 1538 = da. Jfr norrl. dial. *far* n. ds., finl. *faru* f. o. *farsjuka*, no. *farang* m., nisl. *faraldr* m., isl. *farald* n. Till vb. fara o. sålunda att skilja från fno. *fársótt*, farlig sjukdom = mlty. *vârsucht* ds. Jfr sot 2.

farstu, fsv. *farstugha* = fno. *farstova*, till fara vb., kanske: stuga, där man far (går) in o. ut. — Farstukvist, se under kvist 2.

fart = y. fsv., da.; från mlty. *vart*, färd, fart, av urgerm. **farði-* = det inhemska färd. Jfr lagfart o. kofferdi.

fartyg, o. 1660, lån från lty. = ty. *fahrzeug*; äldst kollektivt: flotta; till tyg, redskap (jfr tyghus, tygförvaltare).

fas, skifte o. d., från fra. *phase*, av grek. *phásis*, egentl.: kommande till synes, till *phaínō*, synes (jfr fantasi). — Ett annat ord är fra. *face*, ansikte, framsida (i t. ex. det ofta i sv. brukade *en face*), av lat. *facia*, biform till *faciēs*, ansikte; jfr fasad.

fasa, sbst., egentl. oblik. kasus till fsv. *fasi* m., o. vb. **fasa** = fsv., äldst opers.; sannol. besl. med ä. da. *fas*, angrepp, stormlopp, da. dial.: krampryckning (se A. Lindqvist Gramm. o. psykol. subj. i sv. s. 15 ävensom till betyd.-utvecklingen H. Petersson Zfvergl. Sprachf. 47: 246); jfr dalm. *fasur* (**faser*), jätte, buse, ösv. dial. *fasakus*, buse, den onde; övriga släktingar, som, med andra utgångspunkter, pläga anföras, synnerligen osäkra.

fasad, 1752, av fra. *façade*, avledn. av *face*, ansikte; motsv. ital. *facciata* (ä. eng. *faciate*); till lat. *faciēs*, ansikte; väl besl. med *facere*, göra (se facit). Av det ital. ordet kommer ä. sv. *faciat* 1740 (o. möjl. tidigare).

fasan, Risingh 1671: *phasshan*; jfr Asteropherus 1609: *phasanter* plur. = ty. *fasan* (fhty. *fasân*, mhty. även *fasant*) osv., av lat. *phasiānus*, (fågel) från floden Phasis i Kolchis.

fashionabel, 1838, från eng. *fashionable*, till *fashion*, från ffra. *fazon*, se fason.

fason, 1636: *phason* = ty. *fasson*, av fra. *façon*, av lat. *factio* (genit. *-ōnis*), handlande, handlingssätt, till *facere*, göra (se facit). Jfr fashionabel. — Etymologiskt samma ord är ä. nsv. *fansun*

(*fantzun* osv.) 1544—1631 = ä. da., från mlty. Jfr Spegel Gl. 1712: *'fansun* kallas nu *façon'*. Inskottet av *n* har försiggått i lty. o. är av samma slag som i ranson (lat. *ratio*).

fast, fsv. *faster* = isl. *fastr*, da., fsax. *fast*, ags. *fæst* (eng. *fast*), jfr fhty. *festi* (ty. *fest*), av germ. **fastu-*; jfr sanskr. *pastyá-*, fast bostad. Med avs. på deklinationsväxlingen i de germ. spr. jfr blid, blöd, sen, tunn o. under möda. — Som adv. inhemskt i betyd. 'mycket': fast mera osv.; i (ä.) nsv. i betyd. 'nästan' från ty. — Fast, fastän, konj., först i ä. nsv. tid; egentl.: så mycket som; i ä. nsv. också i betyd. 'även om'; jfr fsv. *sva fast som*, såväl som, lika mycket som.

1. **fasta,** lagfartsbevis = fsv., till det av fast avledda fsv. *fasta*, genom laga formaliteter överlämna. Jfr följ.

2. **fasta,** vb, hålla fasta o. d. = fsv., isl. = da. *faste*, got. *fastan*, mlty. *vasten*, fhty. *fastên* (ty. *fasten*), ags. *fæstan* (eng. *fast*); sannol. redan i hednisk tid med rituell betyd. — Härtill: fasta, sbst. = fsv., isl., fsax., fhty. (ty. *fasten*) = da. *faste*; jfr det fslav. lånordet *postŭ* m. — Egentl.: hålla(nde) fast vid (näml. vissa religiösa föreskrifter); sedan även i profan betyd. Jfr fastlagen, Fastingen.

fastage, 1722, från ty. =; ombildning av *fustage*, av fra. =, egentl. laggkärl, till ffra. *fust* (fra. *fût*), av lat. *fustis*, påk (jfr under bösta o. lavett).

faster, 1651: *faaster*, 1724: *farster*, motsv. da. *faster*, av det vanliga ä. nsv. *farsyst(h)er*, t. ex. G. I:s reg. 1529, Var. rer. 1538 osv., av *fad(h)ersyster*, t. ex. O. Petri 1528, fsv. *faþursystir* = isl. *fǫðursystir*.

Fasting(en), marknad i Kristinehamn, ä. *faste-ting*, av fsv. **fasto-þing* n. plur., ting i fastan. Jfr Distingen o. under mässa.

fastlagen, nu uppfattat som best. form, i ä. nsv. även: karnevalsupptåg, gyckelspel, fastlagsnarr, fsv. *fastelaghen* jämte *fastelaven* = ä. da. *fastelagen*, da. *fastelavn*; lån från mlty. *vastelavent*, dagen före fastan, till *avent*, afton (i betyd. 'dagen före'; jfr påsk-, julafton), o. *vastel-*, genom dissimilation av *vasten-*, jfr ty. *fastenabend*, fettisdag. Från början användes ordet blott om närmaste dagen före fastan (fettisdagen), sedan om de tre närmaste före denna o. numera om hela veckan. Uttrycket sammanhänger ytterst med det gamla, redan hos Tacitus anmärkta bruket hos germanerna att räkna dygnets början från föregående natt (se natt); jfr ty. *fastnacht* i betyd. 'dagen före fastan'. — Se även fettisdag.

fat = fsv., där även: klädesplagg, effekter = da. *fad*, isl., fsax. *fat*, fhty. *faz* (ty. *fass*), ags. *fæt* (eng. *fat*); ett got. **fat* väl i span. *hato*, portug. *fato*, garderob, av germ. **fata-* = ie. **podo-*, växl. med ie. *pēd-* i fhty. *givâzzi*, bagage (ty. *gefäss*, kar, fat), got. *fētjan*, utrusta, pryda, o. ie. *pōd-* i litau. *pūdas*, kruka, fat; besl. med fatta, alltså: det omslutande.

fatabur, arkais., i bildl. bem.; i egentl. betyd.: fatbur (»fatburen på Björkvik»), ä. nsv. *fata-*, *fate-*, *fatubur*, fsv. *fatabur*, förrådskammare = isl. *fatabúr*, klädkammare, skattkammare, da. *fadebur*, till bur 1 o. fat i den äldre betyd. 'kläder, effekter'.

fatal, o. 1700, från fra. =, av lat. *fatālis*, egentl.: av ödet bestämd (se fe). Jfr om anv. förf. Festskr. t. Sdw. s. 237.

1. **fatt,** beskaffad, i hur är det fatt? osv.; ex. fr. Bib. 1541; motsv. da. *fat*; av fsv. *fat(t)*, neutr. till *fäþer*, ä. nsv. *fådd*, no. *faadd*, part. perf. till få; alltså med samma betyd. som i no. det andra part., *fengen*, av samma vb; jfr f. ö. sv. hundfatt = no. *hundefingjen*, folkfatt, folklik, ofatt, oformlig, klumpig (Kock Från fil. för. i Lund 1897, s. 3 f.).

2. **fatt,** i få fatt på, i o. d., med motsv. uttr. i fsv. o. da., från lty. *fat krîgen*, till sbst. *fat*, grepp, tag, till fatta.

fatta, fsv. *fata*, jämte da. *fatte* från lty. *fat(t)en* = fhty. *vazzôn* (ty. *fassen*), ags. *fatian* (jfr eng. *fetch*); besl. med fslav. *po-padą*, fattar; väl till isl. *feta* (ipf. *fat*) finna väg, nå fram, sanskr. *pádyaté*, gå till, nå osv. (se författa, fjät, fjätter, fot).

fattas = y. fsv. *fattas*, *fatas* = no. *fattast*, da. *fattes*, bildat av fsv. neutr. *fat*,

bristande, i uttr. såsom *ther war engom faat* el. finsk-sv. *fem minuter fått i två*, till adj. *fā* (se fattig, få 2, andfådd); jfr isl. *fǽttask*, minska, till neutr. *fátt*.

fattig, y. fsv. *fatigher, -iker* osv., ä. fsv. *fātöker* = isl. *fátókr*, da. *fattig*; av fsv. *fā*, litet, ringa, till adj. *fār*, isl. *fár*, paucus (se få 2), o. *töker* = isl. *tókr*, av germ. **tōkia-*, vbaladj. till *taka* = taga (av samma slag som t. ex. gäv, häv) med betyd.: som kan el. får taga; alltså: som har litet att taga av; jfr lat. *pauper*, fattig, av samma stam *pau-* som ingår i *fā-*, o. *-per*, som förvärvar (till *pario*). — *Fattig* för **fåttig* beror på förkortning av *ā* till *ă* framför *tt*; jfr blaggarn. — Ordets bildning är f. ö. analog med fåfäng. — Fattig som en kyrkråtta, t. ex. Modée 1738.

fauna, nylat., till lat. *Faunus*, romersk fruktbarhets- o. fruktsamhetsgud (varav sv. faun), väl besl. med *favēre*, gynna; se favör.

Faurås, härad i Hall. fsv. *Færthusæ*, urspr. namn på byn Faurås vid utloppet av en å; sammans. med os, åmynning, jfr med avs. på *ō* > *u* det av samma ord bildade Åhus. Senare leden är väl färd; möjl. syftande på färjställe; jfr Noreen Spr. st. 3: 106.

favör, gunst, fördel, Spegel 1685: *thet Faveur*, av fra. *faveur*, av lat. *favor*, gunst, jfr *favēre*, gynna, av mycket omstridd härledning; jfr fauna.

faxe m., losta, rågsvingel, Bromus secalinus, närmast dialektord; *n*-stamsutvidgning av germ. **fahsa-* n., hår, i isl., no. *fax*, man, fsax., fhty. *fahs*, huvudhår, ags. *feax* ds.; i ty. dial. *fachs*, styvt gräs = ie. **pokso-*, *o*-utvidgning av *s*-stammen **pok(o)s*, varav sbst. får; se d. o. Faxe är alltså etymologiskt identiskt med de isl. mytiska hästnamnen *Hrímfaxe*, med rimfrost i manen, o. *Skinfaxe*, med skinande man. Samma grundbetyd. anses av somliga (sannol. med orätt) ingå i det likbetyd. losta; se d. o.

fé, 1746, från fra. *fée*, av vulg.-lat. *fāta*, ödesgudinna (i *Fata Morgana*) = lat. *fāta*, plur. till *fātum*, öde, egentl.: det utsagda; jfr fabel.

feber, 1551, i ä. nsv. även neutr., t. ex. A. Oxenstierna = da., från mlty. *feber* n. = fhty. *fiabar* (ty. *fieber*), ags. *fefor* n. (eng. *fever*), från lat. *febris* f. (varav fra. *fièvre*); omstritt; snarast med grundbetyd. 'hetta'. — Gamla inhemskt germ. beteckningar för 'feber' äro t. ex. got. *brinnô* (till brinna); *heitô* (till het); ags. *hriđ* = ty. *ritten*, egentl.: darrning o. d. (besl. med isl. *hriđ*, storm); fsv. *kaldasot*, även: frossa (till kall).

februari, egentl. från genit. till lat. *Februārius*, reningsmånad (se kyndelsmässa), till *februo*, renar. — I ä. nsv. i stället rent latinska former el. det inhemska *göyomånad* m. m. (se göjemånad).

feg, fsv. *fēgher*, bestämd till döden (Rökst.: *faiʒian*, ackus., nyss död) = isl. *feigr*, fsax. *fēgi*, mlty. *veige*, ags. *fǽge* i samma betyd.; i ags., mhty. även: 'rädd (att strida)', den enda betyd. i ty. *feige*. Den fsv. betyd. kvarlever i sv. dialekter; betyd. 'feg' i sv. o. i da. *feig* beror på lån från ty. Av mycket omstridd o. oviss härledn.; senast, mindre tillfredsställande, fört till litau. *paĩkas* dum.

Fegen, stor sjö på gränsen mellan Älvsb. o. Jkpsl., ombildning av fsv. *Fyghþir* VGL IV, med samma avledning som i fno. sjön. *Ygðir* (nu *Ögderen*); ett urgammalt namn, sannol. av den ie. stam *phuk-*, germ. *fuʒ-*, som ingår i grek. *poiphýssō* (av *-phukiō*), blåser, fryser, litau. *puka*, snöyra, växl. med ie. *p(h)ug-* i lett. *pūga*, vindstöt = germ. *fuk-* i sv. dial., isl. *fok* n., om damm, snö o. d. som yr omkring, sv. dial. *fjuka*, fsv. *fiūka*, isl. *fjúka*, da. *fyge*, fara el. yra omkring i luften, osv. (jfr under fjun o. fågel); alltså egentl.: den blåsande el. dyl. Se förf. Sjön. 1: 154 f. o. om formen Fegen s. 113 f.

feja, Bib. 1541, ä. nsv. även *fäga*, liksom da. *feie* från mlty. *vegen* = ty. *fegen*, rengöra, sopa; härmed i sv. möjl. sammanfallet ett med ie. *ē* bildat inhemskt **fēghia* = isl. *fægja*, göra blank, jfr isl. *fága*, göra ren, smycka m. m.; anses vanl. besl. med fager, foga osv., alltså egentl.: göra passande; kanske dock snarare till sanskr. *pāja-* n., glans, glädje (se under fägna).

fejd, fsv. *feghþ, feyd,* ä. nsv. även *feide,* jämte da. *feide* från mlty. *veide* = fhty. *fêhida* (ty. *fehde* nyupptaget), ags. *fǽhð,* hat, fiendskap, strid, av germ. **faih-iþō,* till adj. **faiha-* i fhty. *fêh,* fientlig, ags. *fáh,* utsatt för förföljelse o. hämnd (eng. *foe,* fiende) osv., jfr got. *faiha* n. plur., jämte *bifaihôn* med ngt olika betyd.: (begå) oförrätt, bedrägeri o. d.; av ie. *poik-,* jfr fpreuss. *po-paika,* bedrager ~ litau. *piktas,* ond, vred. Om fir. *óech,* fiende, som vanligen föres hit (ie. **poiko-*), är besl., torde vara ovisst (se H. Pedersen Ark. 20: 382). — Fejdebrev, från mlty. *veidebrêf.*

1. **fela,** jfr fsv. *misfēlas,* slå fel, o. pres. *fegler* (= *feiler*) ds., jämte da. *feile* från mlty. *feilen* = ty. *fehlen,* eng. *fail*: från ffra. *faillir*; etymol. identiskt med (det egentl. ital.) fallera (se d. o.). — Fel n. = mlty. *feil* m., jfr ty. *fehler* m., fra. *faille.* — Fel, adv. i slå fel o. d., P. Svart Kr., jfr lty. *feil slân* osv.

2. **fela,** sbst., se fiol.

Felix, mansn., av lat. *fēlix,* fruktbar, lycklig.

Fellingsbro, härad o. socken i Vstml., fsv. *Fiælandsbro,* till fsv. mansn. *Fiæland* o. bro i betyd. 'anlagd väg'. Samma personnamn ingår i Fjärdingslöv (se d. o.). En annan förmodan se Noreen Spr. stud. 3, rättelser.

fem, fsv. *fæm* = isl. *fim(m),* da. *fem* = got. *fimf,* fsax. *fif,* fhty. *fimf* (ty. *fünf*), ags. *fíf* (eng. *five*), av germ. **fimfi* = ie. **penkᵘe* i lat. *quinque* (med *qu-* från det följande *qu-* el. från *quat(t)uor*), grek. *pénte,* sanskr. *páñca* (jfr punsch), ir. *cōic,* litau. (böjd form) *penki,* osv.; med annan bildning: fslav. *pętĭ.* — Germ. *-f* genom assimilation med uddljudet. I nord. språk hade man väntat ett samnord. **fēf* (fsv. **fæf*); fsv. *fæm* beror på partiell anslutning till ordningstalet **fimti* (varav *fæm(p)te* efter vokalen i *fæm*), isl. *fim(m)* på fullständig anslutning till det samma. — Ej kunna räkna till fem, Brasck 1645, motsv. i da., ty., span. (*no sabe cuantos son cinco*) m. fl.; i da. även *til ti,* syftande på fingrarnas antal å ena resp. båda händerna, vilket vid räkning spelade en viktig roll i äldre tider, liksom ännu vid inlärande av räknekonsten; jfr lat. *nescit quot digitos habet in manu,* han vet ej, hur många fingrar han har på handen, ävensom sv. kunna på sina fem fingrar, motsv. da. *kunne paa sine fingre.* På de fem fingrarna syftar även uttr. det är så säkert som fem. — Till det av fem avledda sbst. femma hör uttr. det var en annan femma. Motsv. uttr. äro t. ex. i da. *det var et andet par buxer,* i eng. *that's another pair of shoes* (skor), i fra. *c'est une autre paire de manches* (ärmar). — Femte, fsv. *fæm(p)te* (med *-æ* från fem), även *fimte,* motsv. isl. *fimti,* got. *fimfta,* ty. *fünfte,* eng. *fifth* osv., *n*-stammar, motsv. *o*-stammarna grek. *pémptos,* lat. *quintus* (se kvint) osv. — Femtio, y. fsv. *fæmtio,* ombildat av *fæmtighi* = isl. *fimm tigir,* got. *fimf tigjus,* ty. *fünfzig,* eng. *fifty* osv.; av fem o. germ. **teƶu-,* tiotal; se tjog o. tio. — Femton, fsv. *fæm(p)tan,* motsv. isl. *fimtán,* got. *fimftaihun,* ty. *fünfzehn,* eng. *fifteen* osv.; av fem o. germ. **tehun* (= tio) el. (i de nord. spr.) möjl. avljudsformen **tæhun* (jfr got. *-téhund,* tiotal; se Kock Ark. 9: 137 f.; dock ovisst, varom se tio).

feminin, adj., ytterst av lat. *fēminīnus,* kvinnlig, till *fēmina,* kvinna (sannol. med *f-* av ie. *dh,* till roten *dhē(i)* i dia).

Femmen, sjön., Smål., av fsv. **Fæm-* i gårdn. fsv. *Fæmsrydh, Fimsidh*; dialekternas uttal visar hän på ett i sv. annars ej uppvisat germ. **faima-* = fhty., ty. *feim,* ags. *fám* (eng. *foam*), skum, jämte no. *feim* i liknande betyd., av ie. **(s)poimo-,* jfr lat. *spūma* ds.; alltså: skumsjön; se förf. Sjön. 1: 116 o. pimsten.

fena, Spegel 1712, antingen utvecklat ur fsv. *fina* el. i yngre tid uppkommen utvidgning av ett fsv. **fin* = ä. nsv. *fe(e)n, fänn,* Lex. Linc. 1640 osv. (även *fen* plur.) = sv. dial.; av germ. **finō(n)-*; besl. med likbet. mlty. *vinne* (ty. *finne*), ags. *finn* (eng. *fin*) med *-nn-,* möjl. uppkommet ur *n*-stamsböjning (jfr kvinna: got. *qinō*); med *m*-avledn. i sv. dial. *fime,* flaml. *vimme* (även: snärp); jfr f. ö. sv. dial. *fen* n., *fena,* agn, borst (jfr kofen, sv. dial. *kornfena*), no. *finn*

m., Nardus stricta m. m.; av ie. rot *(s)pin-* i fhty. *spenala*, nål, i avljudsförh. till lat. *spīna*, törntagg; lat. *pinna*, fena, tinne m. m., kan innehålla gammalt *-nn-*, men även utgå från ett **pit(s)nā*, **pidnā* m. m., jfr litau. *spitnà*, spänntorn; av en enklare ie. rot *(s)pi*, vara spetsig, i lat. *spīca*, ax, jfr finne, spik, spira osv.

fenomen, av grek. *to phainómenon*, till *phainō*, synes, alltså: det ögonskenliga, uppenbara, påtagliga; besl. med fantasi, fantom.

Feodor, mansn. från ry. *Fedor* (uttal:: *fjådor*), från grek. *Theodoros* (= Teodor).

Ferdinand, mansn. från ty., med i ä. tid växlande o. dunkel första led; andra leden är germ. *nanþ-*, våga, i nännas.

ferie, jämte t. ex. eng. *fair*, marknad, ytterst från lat. *fēriæ*, vilo- el. högtidsdagar, flat. *fēsiæ*, besl. med *festum* (se fest). På äldre lån beror stammen i fira.

fernissa, ä. nsv. *fernis*, 1554 osv., *fernisa* m. m., y. fsv. *fœrnissa*, från mlty. *fernis*, *fornisse* = ty. *firnis*; från fra. *vernis* (> eng. *varnish*; jfr vernissage) = ital. *vernice*; flera tolkningsförsök, mer el. mindre osäkra.

fest, Bib. 1541, fsv. *fæst(er)*, motsv. da., ty. *fest*, från lat. *festum*; jfr ffra. *feste* (fra. *fête*, eng. *feast*) från mlat. *festa*; besl. med ferie.

fet, fsv. *fēter* = isl. *feitr*, da. *fed*, fholl. *feit*, mhty. *veiz*; härtill avledn.: germ. **faitian*, göra fet: isl. *feita*, mhty. *veizen*, vartill part. pf. urgerm. **faitiða-*: fholl. *feitit*, lty. *fett* (se fett nedan), fhty. *feizzit*, *feizt* (ty. *feist*), ags. *fǽted*, *fǽtt* (eng. *fat*), som sålunda ej få identifieras med *fet* vilket utgår från urgerm. **faita-* = ie. **poido-*, i avljudsförh. till fsv. *fite* m., fetma, isl. *fita*, fett, fet vätska, fsv. *fitme* (se fetma o. Fittja), samt fsv., isl. *fitna* (: fet = fsv., isl. *hitna* : het). Egentl.: svällande; jfr grek. *pídax*, källa; till en enklare rot *pi* i grek. *piōn*, fet; i avljudsförh. till avest. *paeman-*, modersmjölk, enl. somliga motsv. germ. *faim-* i ags. *fǽmne*, jungfru, egentl. digiverska, isl. *feima*, blygsam kvinna; jfr i fråga om betydelseövergången fslav. *dĕva*, lat. *fēmina*, (ung) kvinna, till roten *dhēi*, dia (se dia). — Fettisdag, 1701, annars ofta *fetetisdag* 1691; motsv. ty. dial. *fetter zistig* Schweiz, flaml. *vette dinsdag*, fra. *mardi gras*; av omstritt urspr.: enl. somliga på grund av den starka o. feta mat, som under den katolska tiden på den dagen vankades; enl. andra egentl. en förvrängning av *vit-tisdag* (o. motsvarigheter), syftande därpå att man då endast fick äta 'vit mat' (fsv. *hviter mater*), dvs. mjölkmat o. smör; jfr ä. nsv. *hvite tisdag* o. d., 1662, 1703), i vilket fall det fra. uttr. finge betraktas som en översättning; även andra möjliga tolkningar ha framställts. Under 1600-t. var annars den vanliga benämningen *fastlag(hen)*; se f. ö. Fastlagen. Jfr närmare Louise Hagberg Sv. lm. 1911, s. 521 f. — Fett, Var. rer. 1538 = da. *fedt*, väl från lty. *fett*, egentl. substantiverat neutr. till lty. adj. *fett*, urspr. part. till germ. vb. **faitian* (se ovan), el. möjl. substantiverat av det inhemska neutr. *fett* av fet (jfr världsalltet o. d.). Ä. nsv. *feet*, t. ex. 1664, 1697, utgår möjl. från ett lty. **fēt* = isl. *feit* n.

fetaliebröder, hist., se viktualier.

fête, fät, se fest.

fetisch, från fra. *fétiche*, av portug. *feitiço*, som subst.: amulett, avgudabild; av lat. *factīcius*, konstgjord o. d., till part.-stammen *fact-* i *facere*, göra.

fetma, sbst., fsv. *fitma*, oblik kasus till fsv. *fitme* m. = da. *fedme*, i avljudsförh. till fet; med avs. på avledn. jfr sötma, fsv. *rudhme*, rodnad (se d. o.), osv. Härav vb. fetma. — Ett annat gammalt ord för 'fetma' är fsv. *fiti* m., ä. nsv. *feta* f. Bib. 1541 (: fet = fsv. *hiti*: het; se hetta).

Fi-, en form av fä, i ortnamn, se under fä.

fiaker, 1731: *fiacre*, från fra. *fiacre*, efter den helige Fiacrius, vars bild brukades som skylt för dylika hyrkuskdroskor.

fiasko, 1847: *gjort fiasko*; ej hos Dalin 1850; jfr ty. *fiasko machen*, efter ital. *far fiasco*; väl till *fiasco*, flaska, men i övrigt oklart.

fiber, 1755 = ty., från fra. *fibre*, av lat. *fibra*.

fibla, bot., jfr ä. nsv. *fifler* plur., sv. dial. *fibler*, Arnica montana, ävensom nisl. *fífill*, maskros, no. *fivel*, ängsull, *fibl*, maskros, till isl. *fífa*, ängsull; möjl. besl. med fjun (se d. o.).

Fiby, ortn., se under fä.

ficka, Serenius 1741, Linné 1745 = da. *fikke*, från lty. *ficke* = ty.; av somliga ställt till mhty. *ficken*, fästa (fickorna fästes förr utanpå kläderna), av ital. *ficcare*, av lat. **figicare*, till *fīgere*, fästa (jfr affisch, fisch), el. enl. Brøndal Substrater og laan s. 151 till *ficken* i betyd. 'stöta, sticka', alltså: det vari man sticker el. stoppar något (med betydelseanalogier under pung, taska). — Ordet har undanträngt det gamla ordet för 'ficka' taska, som kvarlever ännu i ä. nsv. o. i dial., jämte *lomma* = da. *lomme*.

fidibus, egentl. ty. studentord; av omtvistat urspr.; enl. somliga dat. plur. till lat. *fides*, sträng på musikinstrument, o. beroende på en skämtsam omtydning av Horatius Od. 1: 36: Et thure et fidibus juvat placare.

fiende, fsv. *fiænde*, *fiande*, även: djävul = isl. *fjándi* ds., da. *fjende*, motsv., med något avvikande bildning, got. *fijands*, fhty. *fiant* (ty. *feind*), ags. *féond* (eng. *fiend*, djävul) osv.; egentl. part. pres. till germ. **fijēn*, hata: got. *fijan*, isl. *fjá* osv.; jfr got. *faian*, tadla, till ie. roten *pi* i sanskr. *pīyati*, hånar. Jfr med avs. på bildningen frände. — Fientlig, från lty.

fiffa (upp), 1850-t. = no. *fiffa*; dunkelt.

fiffig, Fr. Bremer 1834 = da., från ty. *pfiffig*, till *pfiff*, knep, egentl. vbalsbst. till *pfeifen*, pipa, o. sannol. urspr. syftande på fågelfångarens efterhärmning av fågelns låte.

figur, redan 1520-t. = ty., från lat. *figūra*, till ie. roten *dhig*, bilda, forma i deg; jfr fsv. *figurera*, förebilda.

fika, ä. sv. ännu *fiker*, *fikte* (t. ex. Bellman, Weste 1807), fsv. *fikia*, ivrigt sträva, även: skynda (såsom ännu i ä. nsv. o. dial.) = isl. *fikja(sk)*, da. *fige*; meng. *fiken* kan vara nordiskt; möjl. besl. med no. *fika*, ivrigt röra med armarna, jfr mhty. *ficken*, gnida fram o. tillbaka.

fiken, fsv. *fīkin* = isl. *fíkinn*, ä. da. *figen*; jfr nyfiken; bildat till föreg. Ordet innehåller ej participets ändelse utan tillhör liksom t. ex. sticken en grupp nordiska adj. med betyd. 'benägen till el. böjd för' (motsv. adj. på -sam), som utgå från bildningar med germ. *-īna-*. — I sv. dial. även *fiksen*, bildat som ledsen osv.

Fiken, kvinnon., se Sofia.

fikon, sing. till fsv. *fīkon* neutr. plur., i anslutning till inhemska bär- o. fruktnamn på *-on* (t. ex. ollon) bildat efter mlty. *vīgen* (varav da. *figen*), plur. till *vīge* = fsax., fhty. *fīga* (ty. *feige*), eng. *fig*, motsv. fsv. *fīka* = isl. *fík(j)a*, ags. *fīc*; ytterst, liksom så många bär- o. fruktnamn (se t. ex. körsbär), från romarna: av lat. *fīcus*, fikonträd, fikon, som direkt el. indirekt sammanhänger med grek. *sȳkon*, båda orden snarast oberoende av varandra lånade från något medelhavsfolk. — Formerna med *k* väl direkt från lat.; de med *g* däremot genom romansk förmedling (fra. *figue* osv.). — Ä. sv. *smällfikon* i betyd. 'smäll, stryk'; jfr ty. *ohrfeige*, örfil, till *feige*, fikon; liknande uttr. för 'stryk' se f. ö. förf. 1600-t:s sv. s. 60. — För sig står det oförklarade got. *smakka* = fslav. *smoky*. — *Fick du fikon, Zakarias*, dvs. lång näsa; enl. E. Tegnér Ord o. bild 1894 s. 157 sammanhängande med fra. *faire la figue* (*à qn*) = ital. *far la fica*, varefter ty. *einem die feige(n) weisen*, egentl. betecknande en skymflig åtbörd, f. ö. beskriven av Ovidius. Det da. uttr. *fikst du pæren, Z.* är i så fall en ombildning. Hur Zakarias inkommit i uttr. är obekant. Samma ursprung har möjl. även grek. *sykophántēs*, falsk angivare (sv. sykofant), egentl.: den som 'visar fikon (åt någon)'?

1. **fil,** rad, 1776, från fra. *file* = ital. *fila*, av lat. *fīlum*, tråd, vartill även avledn. filé; jfr defilera, filigran, profil.

2. **fil,** rasp = fsv., da.; från mlty. *vīle* lånad biform till det inhemska fsv. *fæl* = ä. da. *fæl*, fhty. *fihala*, *fīla* (ty. *feile*), ags. *féol*, *fīl* (eng. *file*); av omtvistat ursprung; väl snarast av germ. stam **finhl-*, en instrumentalbildning

på *-l* (jfr skovel, tvål o. a.) till ie. roten *pi(n)k*, ristar o. d., i sanskr. *piṅçáti*, uthugger, osv. Dunkelt är isl. *þél*, fil (väl med *þ* för *f*; jfr dock förf. Ark. 7: 160 n. 3 o. Lidén Stud. s. 42 n. 5, som här antaga en parallellbildning av ie. roten *te(n)k*). Litteratur se f. ö. Falk-Torp s. 1458.

3. **fil-**, i filbunke, ä. nsv. även *file-* 1637 såsom ännu i dial., filmjölk; jfr ä. sv. *fil* Linné, i Finnl. även neutr., no. *file*, *fel(e)* m.; av mycket omstritt ursprung; kan ej, såsom dock stundom skett, skiljas från isl. *þél* n., löpnad mjölk, i vilket fall *þ* snarast är det äldre uddljudet; sannol. alltså ett germ. **þenh(i)la-*, till roten i tät (**þenh-t-*), tätmjölk. Litteratur se Falk-Torp s. 1458.

filé, från fra. *filet* = ital. *filetto*, kanske med suffixbyte för *filé*, ffra. *filee*, av **filatum*, till lat. *fīlum*, tråd (se fil 1), alltså efter formen el. utseendet.

filfras, järv, 1672: *fillfrass*, från ty. *vielfrass*, egentl.: storätare, från mlty. *veelvrâtz* med omtydning efter *veel*, mycket (se full), o. *vrâtz*, fråssare; väl urspr. (genom hanseatiska pälshandlande?) lånat från no. *fell-* el. *fjallfross*, av fjäll 1 o. no. *fross*, jfr isl. o. sv. dial. *fress*, hankatt, som möjl. är släkt med fräsa, frasa o. frusa. Enl. Böhtlingk Ber. d. sächs. Gesellsch. d. Wiss., Phil. hist. Kl. 1901, s. 35 f., är däremot det no. ordet tvärtom en ombildning av det tyska.

filial, av nlat. *filiale*, neutr. till mlat. *filiālis*, till lat. *fīlius*, son, o. *fīlia*, dotter.

filigran el. **-gram**, från fra. *filigrane* = ital. *filigrana*, av lat. *fīlum*, tråd (se fil 1), o. *grānum* (= sv. korn).

filipin, från fra., omtytt efter ty. *vielliebchen*, hjärtanskär (*ein v. essen*, spela f.), även flerstädes i Tyskland ombildat till *philippinchen*.

Filipstad, stadsn., 1611, efter prins Karl Filip, son till stadens grundläggare Karl IX.

filister, C. F. Dahlgren; egentl. tyskt studentuttryck: bracka; som det förefaller utgånget från Jena i slutet av 1600-t. Stundom härlett från det bibliska folknamnet *filistéer* i motsättning till det utvalda folket, judarna, dvs. här: studenterna. Ordet synes emellertid äldst ha använts om stadssoldater, vilka här som i Sverige ofta benämndes med öknamn (jfr ä. sv. *korv*). Enl. Schröder Streckformen s. 20 f. däremot en förlängd form av ett inhemskt föraktligt uttr. *fister*.

film, från eng. *film*, hinna, av ags. *filmen*, besl. med grek. *pélma*, fotsula m. m., o. fjäll 2, jfr även fäll.

filolog = ty. *philolog(e)*, av lat. *philologus*, vän av vetenskaper, senare: språklärd, av grek. adj. *philólogos*, som älskar vetenskap, till *philos*, kär, o. *lógos*, tal, berättelse m. m. (jfr logik), till *légein*, säga, samla (jfr lexikon) = lat. *legere*, läsa (jfr legend osv.).

filt, y. fsv. *filter* P. Månsson = da. *filt*, från mlty. *vilt* = fhty., ty. *filz*, ags., eng. *felt*; av en germ. *s*-stam **feltaz*, **filliz* (sedan **filtir-*, vartill de från germ. lånade mlat. *filtrum*, ital. *feltro*, fra. *feutre*, jfr filtrera) = ie. **peldos*, till roten *peld*, stöta (se fals); filten beredes genom stampning; jfr det analogt uppkomna kläde ävensom det inhemska uttr. för filt under tova med liknande betyd.-historia. Erdmann Kleid u. Filz (Skr. utg. av Hum. Vet.-Samf. i Ups. I. 3). — Filta sig, jfr ty. *sich filzen*.

filtrera, från fra. *filtrer*, avledn. av *filtre*, lärt ord vid sidan av det äldre *feutre*, till germ. *filt-* (se filt); alltså egentl.: sila genom filt.

filur, *filour* St.-post. 1780, *filur* Kexel 1790-t.; *felouer* pl. Lucidor o. 1670, *philou* 1767, *filou* Bellman = da. *filur*; ombildning av fra. *filou*, skälm; sannol. skedd i da. i anslutning till ä. da. = ä. nsv. *lur*, listig person, filur, från mlty. *lûr* ds. (se lura 1).

fimmel- el. **fimmerstång**, *fimber-* 1549, båda formerna på 1600-t.; av okänd härledning (jfr isl. *fimbul-*, stor?).

fin = fsv. = isl. *finn*, mlty. *fin*, ty. *fein*, eng. *fine*; från ffra. *fin*, ital. *fino*, till ett mlat. *finus*, ytterst till lat. *fīnis*, slut; alltså egentl.: fulländad, fullkomlig o. d.; jfr följ. o. raffinad. — Finhyllt, se hyllt.

final, ytterst av ital. *finale*, slutstycke

(i sht om musik), till lat. *fīnis*, slut (se fin).

finanser, från fra. *finance* = ital. *finanza*, summa, inkomst, av lat. **finantia*, till **finãre*, klass. lat. *finīre*, sluta; alltså egentl.: slutprestation, betalning; den moderna betyd. är ung; i ä. nsv.: list, knep (= ä. da., mlty.).

finger = fsv., m. o. n. = isl. *fingr*, da. *finger*, got. *figgrs*, fsax., fhty. *fingar* (ty. *finger*), ags. *finger* (= eng.), av germ. **fingra-* av **fengwra-* = ie. **penkᵘro-*, väl till ie. **penkᵘe* = fem, sannol. besl. med fslav. *pęstĭ*, knytnäve (av **penksti-*) o. i avljudsförh. till fhty. *fûst* (ty. *faust*) ds. (av **pn̥ksti-*); jfr hand = grek. *kont-* i *-konta*, tio. Jfr om de ofta gemensamma indoeur. beteckningarna för fingrar o. tår under tå. — *Guds finger*, efter 2 Mos. 8: 19: 'Detta är Guds finger'. — Se genom fingrarna med, t. ex. Petreius 1615, motsv. i da., lty. o. ty.; egentl.: hålla handen för ögonen o. se mellan fingrarna, dvs. se vad man vill. — Fingerborg, i ä. nsv. vanl. *-borr*, om vilken form se Tamm Spr. o. st. 2: 217, jfr no. *fingerbjør(g)*, *-bor(g)*, ä. da. *-bjærg*, *-bør*, till bärga i betyd. 'skydda'; alltså egentl.: fingerskydd.

fink, ä. nsv. *finke*, o. 1638, lån från mlty. *vinke* = fhty. *fincho* (ty. *fink*), av germ. **fink(i)an-*; jfr ags. *finc* (eng. *finch*), av germ. **finki-*; utgår från bofinkens lockton, som brukar återges med *pink* el. *fink* el. *twint* (jfr dial. *norrtvint*, bergfink) el. (eng.) *chink* m. m. Ej besl. med spink.

finka, 1843, från lty. *vinke* i *vinkenbûr*, fängelsebur, väl (skämtsam) kortform till mlty. *venknisse*, fängelse.

finkel, 1735 = da., förkortat av lty. *finkeljochen*, ty. *-jochem* (ä. nsv. *finkeljockum*); enl. Kluge lånat från tjuvspråket av judetyska *finkeln*, koka, o. *Jochen* (*Joachim*), förvridning av hebr. *jajin*, vin; däremot enl. Schröder PBB 29: 558 f. egentl.: '*fencheljauche*', av fänkål o. ty. *jauche*, stinkande vätska (äldre *jûche*).

finna = fsv., isl. = da. *finde*, got. *finþan*, fsax. *fithan* (av **finþan*) o. *findan*, fhty., ags. *findan* (ty. *finden*, eng. *find*), av germ. **fenþ-*, *fend-* = ie. *pent-* i fir. *étaim*, finner (med *p*-bortfall); möjl. nasalerad form till *pet* i lat. *peto*, strävar, söker, alltså egentl.: gå för att söka (till roten *pet*, falla, flyga, se fjäder o. penna); ävenså väl besl. med fsax. *fâthi* (av **fanþia-*), gång, fhty. *fendo* (av **fanþian-*) osv., fotgängare (se finne 1), liksom med lat. *pons* (genit. *pontis*), bro (se ponton), grek. *póntos*, hav, o. *pátos*, stig (av **pn̥to-*), sanskr. *pánthā-* ds., osv. Jfr fund o. fynd. — I betyd. 'tycka' yngre lån från ty. *finden* (jfr fra. *trouver* ds.).

1. **finne**, folkn. = fsv., jfr isl. *finnr*; Tacitus: *Fenni*, Ptolemæus: *Phinnoi*, plur.; av omstritt urspr.; bl. a. fört till stammen i finna med avljudsformen **fanþian-*, fotgängare (se ovan), o. fattat antingen som 'vandrarefolk' el. 'samlarefolk' samt f. ö. sammanställt med Finnveden (Jordanes: *Finnaithae*); germ. grundform: *fenþn- > fenn- > finn-*; el. också betraktat som sekundärt i förhållande till landsnamnet Finnland, som i så fall snarast innehåller en terrängbeteckning. Litteratur t. ex. hos T. E. Karsten Germ. -finn. Lehnw.-stud. s. 228 f., jfr SNF IX. 3 o. Noreen Fornv. 1920, s. 33 f.

2. **finne**, blemma, B. Olai 1578 (om ansiktsfinnar) = da., från lty., ty. *finne* f.; besl. med de under fena anförda orden med grundbetyd.: spetsig o. d.

Finnland, urspr. blott om Egentliga Finnland; det nuvarande Finnland kalledes *Österland*; se f. ö. finne 1.

fint, t. ex. Columbus Ordesk. (pl. *finter*) = da. *finte*, från ty. *finte*, av ital. *finta*, låtsad stöt vid lat. fäktning, stam *finct-*, till *fingere*, föregiva, bilda (urbesl. med deg); jfr följ.

fintlig, till föreg.; i den nuv. betyd.: fyndig o. d., t. ex. 1752 osv., anslutet till finna. I ä. nsv., t. ex. Swedberg 1713, även: kännbar, ömmande; väl ett annat ord, jfr ty. *empfindlich*. Dessutom uppträder i ä. nsv. ett *fint(e)lig*, befintlig, från ty.

finurlig, Kellgren 1770 (i brev, där betyd. dock ej är fullt klar); i äldre tid, t. ex. 1813, även: fin, smånätt; väl nybildning av adj. fin efter naturlig o. a.

fiol, 1640 (se nedan) = da., från lty. *viole*, violin, från fra. *viole* = ital. *viola* (jfr violin); av mycket omstridd härledning; snarast av mlat. *vitula* (jfr t. ex. provenç. *viutla*) till lat. *vītulāri*, jubla, o. *Vītula*, segerjublets gudinna (sannol.: **u̯oi*, jubelrop, jfr grek. *evoī*), jfr till betyd.: ags. (Beow.) *gamen-wudu*, harpa (:*gamen*, jubel). Av samma *vitula* kommer det västgerm. **fiþula*, som ligger till grund för ags. *fiðele* (eng. *fiddel*), fhty. *fidula* (ty. *fiedel*), isl. *fiðla*, fsv. *fiþla*, sv. (dial.) *fela*, *fejla*. Se D. Fryklund Stud. i mod. språkv. VI. 3: 102. — Jfr Lex. Linc. 1640: '*fiol vulgo fedela*'.

1. **fira** (högtid o. d.), Balck 1596: *tilbidne och firadhe aff hwar man*; absol., i sht om arbetare: hålla sig borta från arbetet, t. ex. 1657; från lty. *firen* = fhty. *fīrôn* (ty. *feiern*, varav da. *fejre*); mycket gammalt lån från lat. *fēriāri*, hålla vilodag, avledn. av *fēriæ* (se ferie o. fest), vartill även mlty. *vire*, högtidsdag = ty. *feier*. Med avs. på germ. *ī* i gamla lån från lat. ord med *ē* jfr t. ex. krita o. siden. Jfr f. ö. fyr 1, fyraben.

2. **fira**, släppa efter tåg o. d., P. Svart Gensv. 1558 = da. *fire*; från lty. *firen*; jfr eng. *veer*; dunkelt; möjl. från fra. *virer*, vrida (se girland).

firma = ty., från ital. =, urspr.: bindande underskrift av ett handelshus, sedan om handelshuset självt; till ital. *firmare* = lat., egentl.: befästa, till *firmus*, fast (jfr farm o. följ.).

firmament = mhty., ty., av lat. *firmamentum*, stöd, fäste, till *firmus*, fast; se föreg.

fisa = isl. *fisa*, da. *fise*, mhty. *visen*; jfr fsv. *fīs* m., med *t*-avledn. i mlty., mhty. *vist* (ty. *fist*) osv.; = no. *fisa*, blåsa, pusta; väl till en ie. rot (*s*)*pis* i lat. *spīrāre*, blåsa m. m. (med *-s-* > tonande *s* > *r* liksom i *aurōra*: öster osv.).

fisch, spelmark, av fra. *fiche*, till lat. **figicāre*, fästa (se affisch, ficka).

fisk, fsv. *fisker* = isl. *fiskr*, da. *fisk*, got. *fisks*, ty. *fisch*, eng. *fish*; allm. germ. ord, germ. **fiska-*, jfr ie. **piski-* i lat. *piscis* o. ie. **peisko-* i fir. *iasc*; f. ö. dunkelt. Gemensam indoeur. beteckning för 'fisk' saknas; jfr t. ex. sanskr. *mátsya-*, men grek. *ikhthýs* osv. — Få sina fiskar varma, A. Oxenstierna 1647: 'troo wist at Salvius j sin tijdh fuller fåår sine fiskar warma', Kolmodin 1732; ett av de många äldre uttr., där 'stryk' o. d. betecknades med namn på maträtter; jfr munfisk o. förf. 1600-t:s sv. s. 60. — Fiskare = fsv. (ej i landskapslagarna), uppträder som egentlig yrkesbeteckning först i ä. nsv.; under medeltiden fanns ingen klass, som hade fiske till huvudnäring; havsfisket (uteslutande vid stränderna) bedrevs huvudsakligen av bönder, som vid vissa tider av året lämnade sitt jordbruk (jfr under Falsterbo). Ortnamnen på *Fisk(e)-*, *Fiskar-* syfta på sötvatten. — Fiskebragd, se bragd. — Fiskgjuse, Bib. 1541: *fiskagiusen*; besl. med fsv. *giuþer* (i ortn. *Giudhanæs*, nu Djuvanäs Smål), sv. dial. *judar* plur., *fiskegjur* (av **-gjudr*), no. (*fiske*)*gjud*, isl. *gjóðr*, o. sv. dial. *jutar* plur., fhty. *eringeoz*; i avljudsförh. till ags. *earngéat* (även *-géap*), örn?; till den ljudhärmande ie. roten *gheu*, *ghou*, som även ingår i isl. *geyja*, skälla, *gaula* = sv. dial. *göla*, tjuta, sanskr. *hávati*, ropar, osv. Jfr förf. Nord. stud. s. 187.

fiskal, av lat. *fiscālis*, till *fiscus*, egentl.: korg, sedan: pänningkorg, statskassa.

fistel = fsv., da., från ty.: mlty. *vistel*, fistel = fhty. *fistul*, rör (ty. *fistel*), av lat. *fistula*, rör, rörpipa, fistel; av omstridd härledning; möjl. genom dissimilation av **flistula*, varom närmare under plister. — I da. o. ty. även 'falsett' på grund av dennas pipiga ljud.

Fittja, ortn. = fsv., dat. plur. *fitium* 1329, med motsvarigheter i västnord. ortnamn; pluralformer = isl. *fitjar*, *fitjum*, till *fit* f., sidländ jordsträckning vid vatten; jfr ä. nsv. *fitia* U. Hiärne o. 1715; avljudsform till fet (stam *feit*), se d. o.

fittja, egentl. dialektord (fem.), knippa av oskäktad hampa el. lin, jämte sv. dial. *fittje* m., plur. *-ar* (*-er*), jfr Broman Hels.-boken 1733: *fittjar* plur., Carleson 1756: 'små kärvar (lin), Fittiar kallade', motsv. fsv. *fiti* m. (ackus. *fitia*)

ds., besl. med no. *fit* m., *fitja* f. ändan el. avdelning av en väv, det senare även: härva, da. *fid*, *fed*, härva, garnbunt, fhty. *fizza* (ty. *fitze*) ds., i fhty. även: trådändarna i en väv, i bildl. betyd. fsax. *fittea*, ags. *fitt*, del av en dikt. *Fittja* är formellt en *n*-stamsutvidgning av germ. **fetiō*- i de västgerm. orden; fsv. *fiti* av germ. **fetja*- i no. *fit* m. Sv. dial. *fittje* m. har utvecklats ur fsv. *fiti* genom påverkan av de oblika kasus, såsom ä. sv. *vilje* (se vilja, sbst.) ur fsv. *vili*. Germ. **fetjō*- (med grundbetyd.: ända, kant, fot, jfr no. o. fhty.) = ie. **pedi̯ā* i grek. *pétsa*, kant (egentl.: fot) på kläder; alltså = isl. *fit* f., hud mellan tårna, o. isl. *fit* f., kant på kappa, no. *fit*, bård, kant på hästman; avledn. av ie. **pedo*- (= fjät), avljudsform till fot. — Härtill: fittjegarn.

fixera, från fra. *fixer*, av lat. **fixāre*, fästa, till *fixus*, fast, till *fīgere*, fästa (jfr ficka, krucifix).

fjant(er), ungt ord i sv. liksom fjanta o. fjantig; i litteraturen först från 1800-t:s senare hälft (ej hos Dalin 1850); jfr da. *fjante* ds., vartill vb. fjanta = no. Enl. många av fant genom inverkan från likbetyd. nord. ord på *fj*- såsom *fjoll*-, *fjåk*- (se fjoskig) osv.; jfr V. Andersen Dania 1: 223; kanske dock inhemsk nybildning med pejorativt *j* (se fjoskig).

fjol el. **fjor,** uppsvensk resp. sydsvensk form, i förb. i fjol o. sammans. fjol-år, fsv. (*i*) *fiordh* = fno. *í fjorð*, da. (*i*) *fjor*, urspr. utan prepos. *i* (liksom i går) = mhty. *vert*, av germ. **feruði*- = sanskr. *parút*, grek. *pérysi* (av **peruti*), armen. *heru*, fir. *uraid*; av ie. *per* (se fjärran, forn) o. *-uti*, avljudsform (snarast lokativus sing.) till ie. *u̯et*- i grek. *étos* n., år (jfr vädur).

fjolla, sbst., 1685, **fjollas,** vb, **fjollig,** adj.; jfr ä. (n)sv. *fjoller* Bellman, *fioll* n., tok (t. ex. Bellman) o. tokeri, no. *fjolla* o. da. *fjolle*, vb; anses vanl. för ombildning av ffra. *fol*, dåre (varav fra. *fou*, eng. *fool*, fsv. *fol*, isl. *fól*, båda neutr.), av lat. *follis*, blåsbälg (urbesl. med bälg); möjl. dock inhemskt: jfr no. o. sv. dial. *fjalla*, da. *fjaale*, bära sig otympligt el. tafatt åt, m. fl., med pejorativt *j* (se t. ex. fjollig) o. en inom detta slags verb vanlig vokalväxling.

fjord, fjärd, det förra i sht västsvenskt, det senare mellansvenskt, fsv. *fiordher*, *fiærdher*, från ett gemensamt paradigm nom. *fiordher* (med s. k. *u*-brytning), genit. *fiærdha(r)* (med s. k. *a*-brytning) = isl. *fjǫrðr*, da. *fjord* (eng. *firth* från nord.), av urnord. **ferþu*- = ie. **pertu*-, med *tu*-suffix av roten *per*, fara (se fjol), avljudsform till *por* i fara; alltså egentl.: överfartsställe; i avljudsförh. till ie. **pr̥tú*- i t. ex. no. *for(d)*, väg över ett träsk, samt i ortnamnen gall.-lat. *Augusto-ritum* osv., eng. *Oxford*, ty. *Erfurt* osv., avest. *peretu*, bro; lat. *portus*, hamn, kan vara ie. **portu*- el. **pr̥tu*-; jfr de hithörande lånorden port ävensom under portvin.

fjorton, dial. även *fjortan*, fsv. *fiōrtan*, *fiughurtan* m. m., jfr isl. *fjórtán*, *fjog(o)rtán*, got. *fidwortaihun*, ty. *vierzehn*, eng. *fourteen* osv.; av former till fyra o. germ. **tehun* (= tio) el. (i de nord. spr.) möjl. en avljudsform härtill; se f. ö. under femton.

fjoskig, till sv. dial. *fjåsk* n., fjoskig person; knappast, såsom antagits, en blandform av fjäsk(a), fjäskig o. ä. nsv. *fjåka*, fjollig, *fjåkot* fjollig; i alla händelser en bildning med samma pejorativa *j* som i fjantig, fjollig o. en del ord på *pj*- (se t. ex. pjoska, pjunka).

fjun, Var. rer. 1538 = no. *fjun*, *fjon* n. o. f., da. *fyn*, ängsull. Enl. Åström Sv. lm. VI. 6: 73 o. Tamm Etym. ordb. neutr. plur. **fībun-* > **fīwun-* > *fjun* (liksom *beƀur-* > bjur-), till isl. *fífa* f., ängsull (se fibla) el., enl. en modifikation av Noreen Sv. etym. s. 18 f., med ursprungligt *w*, av **fiwun*-, plur. till ett neutr. **fīwa* (varav isl. *fífa* med ombytt kön), med samma utveckling som i **hīwun* till isl. *hjún*, *hjón* (se hjon) o. avlägset besl. med fsv. *fiūka* osv., fara hastigt i luften = da. *fyge* osv. (se Fegen). Enl. Torp MoM 1914 s. 91 däremot av urgerm. **feuhna*-, **feuhnō*-, besl. med litau. *pūkas*, dun. Jfr fågel.

fjäder, fsv. *fiædher* = isl. *fjǫðr*, da.

fjær, fsax. *fethara*, fhty. *fedara* (ty. *feder*), ags. *feðer* (eng. *feather*), ej i got., av germ. **feþ(a)rō-*, jfr sanskr. *pátra-*, vinge, bildat med instrumentalt *r*-suffix till ie. roten *pet*, flyga, falla, i grek. *pétomai*, flyger, *pterón*, vinge, lat. *penna* (av **pet(s)nā*), fjäder (se pänna), osv.

1. **fjäll** (snöfjäll o. d.), i vissa sv. dial.: brant el. bart berg, t. ex. Vgtl., fsv. *fiæl(l)* = isl. *fjall* (*fell*), da. *fjeld* (eng. *fell* från nord.); antingen germ. **felzá-*, växlande med **falisa-* i fhty. *felis(a)* (ty. *fels(en)*) osv., jfr sanskr. *pāṣāna-*, sten (av **pels-*), el. också av germ. **felþa-*, egentl.: högslätt (= sv. lånordet fält o. det inhemska *fjäll* i urfjäll), el. möjl. av germ. **felna-* (med *-ln-* till *-ll* såsom t. ex. i ull).

2. **fjäll** (fisk- o. d.), y. fsv. *fiæll* (*fiæld*); besl. med germ. **fella-*, skinn, i isl. *berfjall*, björnhud, got. *fill* i *þrutsfill*, spetälska, västgerm. *fell*, motsv. lat. *pellis* ds. (av **pelni-*; se päls o. även under det dock ej säkert hithörande päll), jfr film o. fäll. — Fjällen falla från någons ögon, efter bibeln: Ap. g. 9: 18: 'och strax föllo av hans ögon såsom fjäll'.

fjälster, korvskinn, egentl. = fsv. *fiælster* n., gömställe (även i no. o. ä. da.), till sv. dial. *fjäla*, stoppa, fylla = fsv. *fiæla*, isl. *fela*, got. *filhan*, gömma m. m. (se f. ö. fal 2 o. befalla); bildat som hölster. Jfr under fylgja.

1. **fjär**, stolt, från fra. *fier*, av lat. *ferus*, vild.

2. **fjär** i när och fjär, fsv. *fiær* = isl. *fjar*, ä. da. *fjær*, fsax., fhty. *fer*, ags. *feor* (eng. *far*); se fjärran.

fjärd, se fjord.

fjärde, fsv. *fiærþe*, *fiarþi* = da. *fjerde*, isl. *fjórði*, av germ. **feþurþan-* el. **feðurþan-*, jfr fsv. *fiæþer-*, fyr-, i t. ex. fsv. *Fiædhrundaland* Uppl. (av *Fiæþrhunda-* till gen. plur. av ett fsv. **hund*, hundare, alltså: de fyra hundarenas land; se hundra), got. *fidur-dōgs*, fyra dagars, ags. *fyðer-féte*, med fyra fötter; f. ö. motsv. fhty. *fiordo* (ty. *vierte*), ags. *féorða* (eng. *fourth*) osv. samt sanskr. *caturthá-*, lat. *quartus* (av **qᵘturtos*; se kvart), grek. *tétartos*, litau. *ketvirtas*.

fjärding, fsv. *fiærþunger*, motsv. isl. *fjórðungr*, ags. *féorðing* (eng. *farthing*, ett mynt) osv. — En fjärdingsväg, jfr y. fsv. *en fierdhing wegh* o. ä. nsv. *en fierding wägx* P. Brahe Kr. (jfr ibid.: *3 milar wägx*).

Fjärdingslöv, Skåne, fda. bl. a. *Fialenslew*, till samma personn. *Fialand*, som ingår i Fellingsbro; om senare leden med betyd. 'arvegods' el. dyl. se -löv.

Fjäre, härad i Halland, fda. *Fiærœ* = sv. dial. *fjära*, *fjöra* m. m., strandbädd o. d., isl. *fjara*, äbb, strandbädd, no.-da. *fjære*, no. *fjøra*, av germ. **ferwōn* (jfr lapska lånordet *fjervva*, äbb, strand, isl. vb. *fyrva*, bli äbb), till ie. *per* i fjär adv., fjärran; egentl.: det att havet fjärmar sig; alltså ett gammalt inhemskt ord för 'äbb' med samma betyd.-utveckling som äbb o. ävja; jfr även ida. Med avs. på *w*-bortfallet jfr gata, svala, töre. Se f. ö. Fyris.

fjärndel, biform till fjärdedel, från lty. *vêr(e)ndel*.

fjäril, Arvidi 1651: *fjärel*, Risingh 1671: *fierlor* plur.; ä. nsv. även *färil* t. ex. Var. rer. 1538 = fsv. **f(i)æþrild*, jfr nisl. *fiðrildi* n. (jämte *fifr-*), med metates av det egentl. suffixala *r*-et, jfr det i nämnda avseende mera ursprungliga sv. dial. *fjädåider* ävensom fsv. *fiædhal* = ä. nsv. *fjädel* (vartill avledn. ä. nsv. *fjäling*); med en mängd växelformer i germ. spr., t. ex. fsax. *vivoldara*, ags. *fifealde*, fhty. *fifaltra* (ty. *falter*), besl. med lat. *pāpilio* (se paulun, paviljong); samtliga urspr. med intensiv-reduplikation till en ie. rot *pol* el. *pal*, fladdra, slå (varav utvidgningar i fladdra, fladermus), i germ. spr. med suffixet *-ðr-* (ie. *-tr-*). Dentalen i nord. spr. (*fiðr-*, *fiædh-*) beror på ombildning, sannol. i anslutning till avledningens *d*, o. kan ej tjäna som stöd för en stundom antagen härledning av roten *pet*, flyga (i fjäder). Jfr bl. a. Detter ZfdA 42: 55, Walde under *pāpilio*. — I fsv. även *somarfoghil* = da. *sommerfugl*, mlty. *somervogel*.

fjärma, ungt ord, från 1700-t., t. ex. Kellgren; ej hos Weste 1807; nybildning till fjärmare, fjärmast.

fjärmare, fjärmast, jfr fsv. adv. *fiærmēr, fiærme,* superl. *fiærmast* o. da. *fjermer* (om högra hästen), isl.-fno. *firr-, fjarrmeir(r),* bildat av stammen i fjär 2, fjärran o. komparativadv. mer; jfr närmare o. sedermera. Superlativens *m* har, såsom annars antagits, knappast något att skaffa med superlativsuffixet *-m* i sanskr. *parama-,* fjärmast, utan *m* har här inkommit från kompar. på *-mer;* jfr under närmare. — I ä. nsv. även nybildningen *fjärrare.*

fjärran, fsv. *fiærran,* fjärran ifrån, långt borta, långt bort = isl. *fjarran,* fsax. *ferran(e),* fhty. *ferrana,* ags. *feorran;* med komparativt *r*-suffix liksom i fsv. *fiærre,* fjärran m. m. = got. *fairra,* o. fsv. *fiærra* = got. **fairrō;* till stammen i fjär, adv., fjärmare, got. *fairneis,* gammal, **fairns* i t. ex. *fairnin jēra* (jfr W. Schultze KZ 42: 92), fhty. *firni,* gammal (ty. *firn*), ags. *fyrn* ds., fsax. *fern,* förgången (om år), litau. *pérnai,* förra året; mty. *verne,* avlägsen (ty. *fern*) väl däremot av fhty. *ferrana;* da. *fjærn* genom kontamination av ä. da. *fjær* o. ty. *fern;* i avljudsförh. till forn; till ie. roten *per* i grek. *péra,* bortom, på andra sidan, sanskr. *pára-,* bortom el. fjärmare varande m. m.; jfr för(e), fjol. Med avs. på avledn. *-ana* se dädan, hädan. — Betyd.-utvecklingen 'fjärran ifrån' (kvar i poet. stil) till 'fjärran, långt borta' är analog med den i ovan, ovan ifrån, varav: ovanpå, upptill.

fjärsing, fisknamn, Linné 1740: *färsing,* 1748: *fiärsing* = isl. *fjǫrsungr,* ä. da. *f(j)ersing,* da. *fjæsing,* av germ. **ferhsunger-,* besl. med grek. *pérkē,* abborre (varav lat. *perca*), o. sv. forell; av ie. roten *perk, pṛk,* brokig, i grek. *perknós,* sanskr. *pṛçni-;* på grund av de mångfärgade ränderna o. fläckarna. — Identiskt med no. *fjersing,* randig furuved.

fjärt, fsv. *fiærter* = da. *fjert;* till vb. fjärta = da. *fjerte,* mlty. *verten,* fhty. *ferzan,* ags. *feortan* (eng. *fart*), grek. *pérdō,* sanskr. *pard-,* litau. *pérdziu,* osv., allmänt indoeur. verb; med avljudsformerna sen-mhty. *varzen* (ty. *farzen*) o. lty. *furt,* fjärt = ty. *furz,* vartill vb. *furzen.* Jfr med omställning av vokalen o. *r*: sv. dial. *fräta,* isl. *freta.* — Jämte den ieur. stammen *perd-* i dessa ord fanns ett *pezd-* i lat. *pēdere,* slov. *pezděti,* jfr grek. *bdéō* ur *bzd-.* Växlingen beror sannol. på ordens onomatopoetiska karaktär; enl. Hirt-Weigand däremot från en gemensam stam **perzd-.*

fjäsa, i ä. nsv., t. ex. Spegel 1685, även: ävlas, jfr sv. dial. *fjåsa,* kurtisera, yra, *fjas,* fjäs, ä. da. *fiæse,* larma, no. *fjasa,* fara i ogjort väder, sladdra m. m.; väl en imitativ bildning av samma slag som t. ex. sv. dial. *pjåsa,* klema m. m., sv. pjoska o. d.; jfr mlty. *vase,* prat.

fjäska, i ä. nsv., t. ex. Spegel 1685, även: löpa fram o. d.; *k*-utvidgning av föreg.; jfr förhållandet mellan de i föreg. art. nämnda sv. dial. *pjåsa* o. sv. pjoska.

fjät, fsv. *fiæt* = isl. *fet,* da. *fjed,* av germ. **feta-* = ie. **pedo-* = grek. *pédon,* mark, plats, sanskr. *padá-* n., spår, steg, plats (som även kan vara ett **poda-,* jfr fslav. *podŭ* m. grund); jfr även litau. *pėdà,* fotspår, o. (av ie. **pedi̯ā-*) isl. *fit* f., hud mellan tårna, simhud. Besl. med fittja, fot o. fjätter; jfr under tomt.

fjätter, fsv. *fiætur* = isl. *fjǫturr,* fsax. *feter* m., jfr fhty. *vezzera* o. ags. *feter* f. (eng. *fetter*); besl. med grek. *pédē,* fotboja, lat. *pedica,* till *ped-,* fot (se fittja, fjät, fot). — Ty. *fessel,* boja = isl. *fetill,* bindsle, svärdsgehäng, av germ. **fatila-,* hör till fatta.

fjöl, jämte dial. *fjäl,* fsv. *fiöl,* fiol = isl. *fjǫl,* da. *fjæl,* ett uteslutande nordiskt ord, som icke, såsom vanligen antages, synes utgå från ett germ. **felō-,* utan att döma av lapska lånordet *fiello,* bräde, enl. Wiklund FUF 12: 33, förutsätter ett **felho-,* jfr sanskr. *phálaka-* n., bräde, av en *k*-utvidgning till ie. *(s)phel,* klyva, jfr f. ö. ryska *polŭ,* bräde, osv. — I betyd. bro, spång uppträder ordet i Husbyfjöl Ögtl., fsv. *Hosabyfiol;* närmare förf. NoB 4: 138.

fjös, dialektord, fähus, ladugård,

jämte *fjus*, *fjäs*, *fäggus* m. m. = isl. *fjós*, no. *fjos*, *fjøs*, av **fē-hūs*, till fä o. hus.

fjösbent, om fåglar: med fjädrar på benen; 1828; egentl. sydsv., jfr ä. da. *fjøskbenet*, till ä. da. *fjøser* (da. *fjæser*), testar o. d., isl. **fjǫs* f. = mlty. *vese*, frans, tåga; med avljud i fhty. *fasa* f., *faso* m. (ty. *faser*), tåga, fiber.

flabb, i betyd. '(stor el. hängande) mun' o. 1640 o. i betyd. 'näsvis pratmakare', egentl. 'person med stor o. gapande mun', 1700 (*flabber*) = no. *flabb* o. da. *flab* i båda betyd.; från mlty. *vlabbe* = ty. *flappe* ds.; av germ. *flabb-*, hänga löst, i ty. *flappen*, eng. *flabby*, slapp; en hypokoristisk biform till *flap-* i nisl. *flapalegr*, vårdslös, eng. *flap*, hänga löst. — Därjämte: sv. dial. *fläbb*, hängande underläpp, flik, o. *fläbba*, hänga läpp, sitta löst o. d. — Jfr flep(er).

flack, 1640-t., då o. in på 1700-t. vanl. i uttr. *på* (el. *i*) *flacka fältet* = da. *flak*, från lty. *flack*, med i slutet av enstavig form förlängt *k*, av mlty. *vlak*, flat = fhty. *flah* (ty. *flach*), av germ. **flaka-*; se f. ö. flak o. flake samt flaga. — I bildlig betyd. t. ex. Tegnér 1830: 'det haltlösa, flacka, barnsliga'. — Förr enstaka även *flak*, t. ex. 1729. — Härtill, mera enstaka, sbst. flack, flak, t. ex. GHT på 1890-t.

flacka, 1653 = isl. *flakka*, da. *flakke*, jfr lty. *flackern* osv., fladdra; till ie. *plăg*, egentl.: slå, i grek. *plēgḗ*, slag, jfr got. *flókan*, slå sig för bröstet; jfr flaxa, fläkta o. flagg.

fladdra, 1619: *fladra*, från lty. *fladdern* = ty. *flattern*; avljudsform: flädermus.

Fladen, sjön., se flat.

flaga, sbst., tunn skiva, o. 1638; i dial. även: flat yta = isl. *flaga*, tunt jordlager, no.: avfläkt skiva, da. dial. *flave*, torvskiva, mlty. *vlage*, yta, landsträcka. Här ha sannol. två ord sammansmält: dels en germ. stam *flaǯ-* (biform till flak osv.); jfr grek. *plátx* (genit. *plakós*), flat yta, skiva, samt flo, flott 2 ävensom planka, alltså: flata; o. dels en grammatisk växelform till vb. flå, jfr vb. flagna, alltså: det avflådda el. avflängda, jfr flarn. — Om det ej besläktade fsv. *væderflagha*, vindstöt, se flagg.

flagg, 1757, i sammans. tidigare, el. **flagga**, sbst., Hund 1605: *flagge*, Girs († 1639): pl. *flaggor*, motsv. da. *flag*, från lty., ty. *flagge* = eng. *flag*, till germ. *flag-* i isl. *flǫgra*, fladdra, osv.; jfr no. *flaga*, fsv. *vædherflagha*, vindstöt, osv.; biform till *flak-*, jfr flacka. Säkerl. har lty. *flagge* osv. bildats av ett **flaggōn*, fladdra, med intensivisk konsonantförlängning; se förf. Mediagem. s. 41. — Härtill vb. flagga, t. ex. Leopold, motsv. lty., ty. *flaggen*.

flagna, Lind 1749 = isl., no., inkoativum till flå (av **flahan*), väl delvis med anslutning till flaga.

1. **flak** n., (stor) yta, t. ex. Törneros, i litteraturen annars egentl. först under de senare årtiondena = no., av germ. **flaka-*, flat, i sv. sjön. Flaken o. lånordet flack, jfr ty. *fläche* f., yta, o. vb. fläka (itu osv.) = ie. **plag-* i lat. *plaga*, trakt m. m., jfr grek. *pélagos*, hav, o. följ. — Avljudsformer: isl. *flóki*, ags. *flóc* (eng. *flook*), flundra (jfr floka) samt fläck. Se även flott 2 o. flat.

2. **flak** i isflak = nisl., no.; egentl. = föreg.

flake, fsv *flaki* = isl. *flaki*, da. *flage* = mlty. *vlake*, flätverk, nät; allmänt fört till germ. *flak-*, flat, i flack, flak; jfr dat. *plaga*, trakt, men även: nät, garn. Den genomgående betyd. 'flätverk o. d.' kunde dock tala för att här snarare se en biform till ie. *plek* (i fläta), i vilket fall lat. *plaga* representerade två skilda ord.

flamma, sbst., Palmcron, I. Erici 1642; i ä. nsv. ofta även *flam*; från ty.: mlty. *flamm(e)* = ty. *flamme*, av lat. *flamma* (av **flagma*, till *flagrāre*, låga; urbesl. med black 2). — Vb. flamma, Lind 1749, ej hos Serenius, från lty., ty. *flammen*, jfr lat. *flammāre*.

flamsa, t. ex. Kolmodin Qv.-sp. 1732 = no.; *s*-avledn. av en ung variantrot på *-m* till flana.

flana, t. ex. 1694, ungefär: flamsa o. flänga = no. *flana*, ä. da. *flane*, löpa omkring; jfr grek. *planáomai* ds. — Härtill: ä. nsv. *flane*, glop, 1622, o. *flana*, slyna, 1669.

flanell 1728 = ty., från fra. *flanelle*; dimin. till ffra. *flaine*, ulltyg, av kelt. **vlan-*, ull (= kymr. *gwlan*), besl. med lat. *lāna* o. ull.

flanera, från fra. *flåner*, dunkelt.

flank, Widekindi 1671: *flanquer* plur. = ty. *flanke*, av fra. *flanc*, troligen från fhty. *hlancha*, höft, länd (besl. med länk); jfr fläns. I fråga om romanskt *fl-* av germ. *hl-* se under flau.

flarn, i sht om flöte på nät, 1620; besl. med likbetyd. sv. dial. *flar* m., *flår* n. Bildningen av flarn är oklar; snarast nyare utvidgning av dial. *flar*, *flår*, som väl i sin tur egentl. är pluralformen till likbetyd. sv. dial. *flå*, isl. *flá* (plur. *flár*), no. *flaa*, av germ. **flahō-*, till vb. flå; se f. ö. flaga o. flagna.

flaska = fsv., isl. = da. *flaske*, mlty. *vlasche*, fhty. *flasca* osv.; åtminstone delvis från mlat. *flasca*, ffra. *flasche* (vartill fra. *flacon*), som i sin tur erhållit ordet från germ. spr., där det t. ex. i no. är inhemskt i betyd. träkar, mjölkbytta. Dunkelt. Enl. Schrader-Roethe Anz. fdA. 23: 157 av stammen **ploksko-*, ytterst till roten *plek* i fläta; i t. ex. Italien (*fiasco*) ännu med ett flätat, korgaktigt hölje, jfr även eng. dial. *flask*, korg.

flat, fsv. *flater*, även: efterlåten = isl. *flatr*, da. *flad*, fsax. *flat*, fhty. *flaz* (i nhty. i stället *flach* = lånordet flack), av germ. **flata-* = ie. **plado-*, jfr lett. *pladina*, flat kaka (med ie. *-d-* el. *-dh-*); med växelformen germ. *flad-* i sv. dial. *flada*, slätt (i trakter där *t* ej övergått till *d*), sv. sjönamnet Fla(d)en, no. *fla(d)e*, flat äng el. åker, mlty. *vlade*, kaka = ie. *plat(h)-* i grek. *platýs*, bred (se platan o. jfr under platt), *platthanon*, kakbräde, osv. Jfr Fal-, fält samt under flundra. — Härtill avledn. ä. nsv. *flätja*, fsv. *flætia*, dårskap, fåfänglighet.

flau, 1845, 1848, tidigast i tidningspressen o. även sedermera väsentligen ett tidningsord, från ty. *flau*, av lty. *flau*, matt, svag, utan efterfrågan, från ffra. *flou*, *flo(i)*, matt o. d.; möjl. i sin ordning, med Kluge o. Tamm, från fhty. *hlâo* (ty. *lau*), ljum (med *hl* > *fl* såsom i flank), se under lya; enl. Torp m. fl. däremot från ett med *hlâo* synonymt germ. **flæwa-*, till ie. roten *pele*, brinna (se under falaska).

flaxa, 1618 = no., med *s*-suff. av roten i flacka; jfr fläkta.

flegma, från grek. *phlégma* n., till *phlégein*, brinna; egentl.: brand (se flox), sedan: slemmighet i blodet, trögghet; bildat som dogm, drama.

flen (delvis dial.), åtskilliga sjukdomar, ss. magspänning, vissa svullnader m. m., (jfr sammans. flenhus), fsv. *flēn*, svulst, giktknuta = sv. dial. *flen*, *fläin*, *flain* även: svallis, isskorpa, det hårda, men spröda träet på undre sidan av en tall, no. *flein*, knuta, svulst; grundbetyd. väl: något uppsvällt; besl. med no. *fleir* n., utväxt i huden på häst, nisl. *fleiðr* n., hudlöst ställe, av germ. **flai-na-*, resp. **flai-ðra*.

Flen, ortn., Sdml.. fsv. *Flēn* = no. *flein* m., naken fläck, barklöst ställe på träd, till sv. dial. *flen*, gottl. *flain*, bar, naken = no. *flein* ds., i avljudsförh. till litau. *plýnas* (av *-ī-*), trädlös, jfr *plynė*, trädlös slätt; se f. ö. de besl. flina o. flintskallig. Förf. Sjön. 1: 129 f.

flep(er), t. ex. Lucidor, till ä. nsv. o. dial. *flepa*, vara efterlåten, prata meningslöst o. d. = isl., no. *fleipa*; i avljudsförh. till fsv., no. *flipa*, lipa, egentl.: hänga läpp, jfr sv. dial. *flip*, lapp, flik, hängläpp, avlägset besl. med flabb o. flik. Med avs. på betyd. o. bildning jfr *-gråt* i ä. nsv. *masgråt*, sv. smulgråt.

flere, -a; fleste, -a, fsv. *flēre* (även sing.: mera), *flæster* = isl. *fleiri*, *fleistr*, da. *flere*, *flest*; blott nord.; av germ. **flaizan-*, **flaista-*, motsv. lat. *plūs* (genit. *plūris*), mer (jfr plural, pluring), *plūrimus*, mest (**plē-is-* el. **plō-is-*), grek. *plées*, flere (Hom.; av **plēi-es-*), *pleîstos* osv.; kompar.- o. superl.-bildn. på *-is* (möjl. dock påverkad av mera, mest) till roten *pelē* i lat. *plēnus*, full; se full.

flexion, se reflektera.

1. **flicka,** sbst., senare hälften av 1500-t., Schroderus 1638, Lex. Linc. 1640; av mycket omstritt ursprung; säkerligen emellertid liksom så många

andra uttryck för 'flicka' o. 'gosse' urspr. en nedsättande el. skämtsam bildning o. att sammanställa med no. *flikja*, yr, lättsinnig kvinna, nisl. *flik*, löst kvinnfolk, sv. dial. ds., besl. med no. vb. *flikja*, öppna sig (om kläder), med avljudsformen *fleikja*, vartill *fleikja*, slinka, slyna; se A. Kock ATfSv. 16: 3 (delvis annorlunda), Flom Journ. of engl. and germ. phil. 12: 840 o. jfr flik. Betyd.-utvecklingen är att jämföra med sv. flickslänga, sv. dial. *slyngja*, slyna: *slyngja*, slänga, osv.; jfr slyna. — Det gamla ordet för 'flicka' var piga.

2. **flicka**, vb, med da. *flikke* från lty. *flikken*, lappa = ty. *flicken*; avledn. av *vlec*, lapp, fläck (= fläck).

flik, Bib. 1541 = isl. *flik*, da. *flig*; enl. somliga ytterst till den germ. roten *fli-*, vara öppen (el. flat), i flina osv. (se Flom Journ. of engl. and. germ. phil. 12: 78 f.); snarare dock besl. med litau. *pléiszu*, river o. d., alltså: avrivet stycke l. dyl. (Persson Indog. Wortf. 1: 233); jfr under fläsk. Samma svårighet betr. flicka 1, som nog i alla händelser är besläktat; kanske egentl. med samma betyd. som sv. stycke om löst kvinnfolk.

flina, 1600-t. (sbst. *flin* P. Svart) = no., i dial. även st. böjn.; egentl.: visa tänderna; avljudsform: gottl. *flain*, skallig = no. *flein*, blottad, jfr flint(skallig) o. Flen; till *fli-* (se föreg.); möjl. besl. med fly 4.

flinga, åtm. 1700-t. = no.; avljudsform: sv. dial. *flänga*, tunn skiva = no. *flengja*, o. sv. dial. *-flånga*, ä. sv. *flanga* Linné, till flänga.

flink, Ekeblad 1651 = da., från lty. *flink*, rask, vacker, egentl.: skinande, jfr ä. ty. *flinke(r)n* ~ *flunkern*, blinka, glänsa; avlägset besl. med sanskr. *sphulinga-*, gnista.

flint, panna (förklarat i Spegels Glossar 1712); väl till roten flina o. sv. dial. *flain*, skallig; alltså: bar del (av huvudet); jfr följ.

flinta = fsv., jfr no. *flint* f. = mlty. *flint(stên)*, ty., ags., eng. *flint*; egentl. = no., ä. da. *flint*, tunn skärva, motsv. grek. *plinthos*, tegelsten (möjl. för äldre **plindos*; se plint); besl. med splint, ie. **splend-*, klyva, nasalerad form av roten i flit, split.

flintskallig, ä. nsv. *flintskalloger* Syll. 1649., jfr ä. nsv. *flijnskallot* Lex. Linc. 1640, fsv. *flinskalloter* o., med annan vokalisation, sv. dial. *flenskallig*, no. *fleinskollutt*, da. *fleenskallet*; till sv. dial. *flen*, no. *flein*, bar, naken (se Flen o. flina); avlägset besl. med fslav. *plěšivŭ*, kal (av **ploikh-*, Meillet m. fl).

flirt, A. Lundegård 1893, från eng. *flirt*, *flurt*, i samma betyd.; även: göra narr av o. d., lätt el. snabbt röra, lätt stöta till el. bort, jfr öfris. *flirr*, *flīrt*, lätt stöt, *flīrtje*, yr tös; av imitativt ursprung.

flis(a), 1648: *flijser* pl., Spegel 1685: *flijs*, Linné 1751: *flisa*, jfr sv. dial. *flis* = isl. *flís* f.; jfr mlty. *vlise*, stenplatta (ty. *fliese*); till en rot med betyd. 'klyva' i flit, split, jfr flinta o. fläsk.

flissa, motsv. ä. nsv. *flisa*, t. ex. Spegel 1685, ä. nsv. o. sv. dial. *flesa*, no. *flisa*, nisl. *flissa*; antagl. ljudhärmande som fnissa.

flit = fsv.: iver, flit, omsorg, jämte da. *flid* från mlty. *vlît* = fhty. *flîz* (ty. *fleiss*), ags. *flit*, iver, strid, jfr t. ex. ags. *flitan*, strida emot, tvista (eng. dial. *flite*), till ie. roten (*s*)*plid*, klyva, i split.

flitter, Bib. 1541, från mlty., ty. *flitter* m.; egentl.: något fladdrande, jfr meng. *fliteren*, fladdra, eng. *flittermouse*, flädermus; avlägset besl. med fladdra.

flo, lager, stapel m. m., fsv. *flō* = isl. *fló*, no. *flo* f., av germ. **flōhō-*, jfr lett. *plůzi* m. plur., skikt; till ie. *plāk*, flat; jfr flaga. Persson Indog. Wortf. s. 238, 877. Jfr floka.

1. **flock**, hop, fsv. *flokker* = isl. *flokkr*, da. *flock*, ags. *flocc* (eng. *flock*), av germ. **fluz̄nā-* till flyga (bildat som lock); egentl.: flygande svärm. Jfr följ.

2. **flock** n., avfall av ull, i biformen flocka även om snö, jfr *isflockor* 1723, jämte da. *flok(ke)* från mlty. *vlocke* f., ullflock, snöflinga = fhty. *floccho* m. (ty. *flocke*) [eng. *flock*], med ytterst invecklade ursprungsförhållanden. Ofta betraktade som inhemskt germ. o. i så fall snarast bildningar av samma slag

som föreg., alltså germ. **fluʒn*-till flyga; jfr no. *flugsa*, *flygsa*, snöflocka m. m. Isl. *flóki* m., något sammantovat, no. *floke*, sv. dial. *flok* bevisa däremot, i motsats till Tamm s. 154, intet för det germ. ursprunget av flock 2, då de, med Torp Etym. ordb. s. 123, kunna med grundbetyd. 'något sammanstampat' el. dyl. föras till germ. **flōkan*, slå, i t. ex. ags. *flócan*, klappa o. d. (jfr filt). Däremot är väl eng. *flock*, lån från ffra. *floc*, av lat. *floccus*, (ull)flock o. d., som kanske hör till roten i grek. *phladeīn*, sönderriva. — Enl. andra, t. ex. Brüch Einfl. d. germ. Spr. auf das Vulgärlatein s. 9 ('zweifellos'), beror fhty. *floccho* osv. på lån från lat. *floccus*, som dock möjl. i germ. spr. träffade samman med ett liknande inhemskt ord. — 'Ullflock' hette förr ofta *ullflag(h)a*, Schroderus o. 1638, stundom *ullflack*.

flod, fsv. *flōþ* f. (jämte *flödh* f.), jfr isl. *flóð* n., *flóðr* f., no. *flod* n. o. f. (med plur. *flør*), da. *flod*; jfr got. *flódus* m., ström, fsax. *flód*, fhty. *fluot* m. (ty. *flut* f.), ags. *flód* m., n.; av germ. **flōðu*-, **flōði*-, bildat på ie. *-tu*, *-ti* till roten *plō(u)* i ags. *flówan* (eng. *flow*), flyta, isl. *flói*, utvidgning av ett vattendrag, nisl. *flói* m. fjord o. d. = sv. o. no. dial. *flo(e)*, vattensamling på låglänt mark (i sv. sjön. Flon, Möcklaflon osv.), grek. *plóō*, seglar; besl. med flyta.

floka, bergv., lager av orstenskalk, egentl. västg. dial.-ord, antingen dimin. på *-ka* av flo (bildat som t. ex. blacka av blad) el. snarare samma avljudsform till flak som ags. *flóc*, flundra.

Flon, sjön., se flod.

1. **flor,** tunt tyg o. dyl., 1649, Lucidor = da., från lty. *flór* = ty., även: hår på sammet; möjl. från fra. *velours*, sammet (av lat. *villōsum*, till *villum*, ragg o. d.). — Florshuva, bildl.: lätt rus; jfr Cederborgh 1815 (s. 519, uppl. 1882): 'I skymningen anlände kaptenen, tämligen plägad, eller, enligt svenska ordspråket: kapten med florshufva' (jfr kapten). Med modern konstruktion v. Braun 1846. På samma sätt förekommer i sv. dial. (Uppl.) hilka i betyd. 'rus'.

2. **flor** n., blomstring, 1535 = da., ty., från lat. *flōs* (genit. *flōris*), blomma, blomstring, *in flore esse*, stå i flor. Jfr florett, florin, floskel.

florett, Möller 1755; Runius: *fleurette* = ty. *florett*, från fra. *fleuret*, mlat. **flōrettus*, till flor 2 (fra. *fleur*), på grund av den blomsterliknande knappen på spetsen.

florin, från ffra. *florin* = ital. *fiorino* (*florino*), ett mynt från Florence, som bar en lilja i sitt vapen; se flor 2.

floskel = da., ty., från lat. *flosculus*, liten blomma, dimin. av *flōs* (se flor 2).

flossa, ett slags skånsk vävnad, från sammans. flossamatta o. d., till sydsv. dial. *floss* n., lång lös lugg = da. *flos* med likn. bétyd., lånord, jfr holl. *vloszijde*, eng. *floss-silk*, flocksilke; möjl. från ä. fra. *flosche*, till ffra. vb. *flocher*, till *floc*, ulltott = lat. *floccus*; enl. andra inhemskt germ., i avljudsförh. till mlty. *vlûs*, fårskinn med ullen på, ulltott, mhty. *vlûs*, fårskinn (ty. *flaus(ch)*, hårtofs, vadmal), germ. **flūs*-, o. till mhty. *vlies*, fårskinn (ty. *fliess*), ags. *fléos* (eng. *fleece*), skinn, germ. **fleus*-; besl. med lett. *pluskas*, tott.

1. **flott,** adj. el. adv. = da., från lty. *flott* (> ty. *flott*) i t. ex. *flott maken*, motsv. ä. nsv. *koma til floss* (av *flots*) o. isl. *koma á flot*, egentl.: komma i flytning, till sbst. *flot* n., flytning. — I lty. o. ty. även i överförd betyd.: som lever 'flott'; nyligen inlånat i sv.

2. **flott,** fästing, ä. nsv. *flåt* Var. rer. 1538, *flåått* Lex. Linc. 1640 = no. *flaatt*, *flōtt*, ä. da. *flaat*; i no. även om flatlus, av ie. **plak-tu*-, väl till *plak*, *plag*, flat; jfr en ie. stam **plākt*- i ett litau. adj. för 'flat'. Om växlingen mellan kort o. lång vokal se Noreen V. spr. 4: 69.

3. **flott,** fett, fsv. *flot* = isl., egentl.: som flyter (ovanpå) = mlty *vlot* n., grädde (ty. *flott*); till svaga rotstadiet av flyta; jfr flott 1. o. grädde.

flotta, ä. nsv. *flota* o. *flote*, motsv. isl. *floti* m., da. *flaade*, mlty. *vlote* f.; samma ord som flotte, med *-a* från oblika kasus (jfr anda ~ ande osv.). Från germ. spr.: fra. *flotte* (osv.), varifrån ty, *flotte*; med dimin. fra. *flottille* (= flottilj). — Fsv. *flate*, *flöte*, flotta, ha lånats från mlty. *vlate*, *vlote*. — Eng. *fleet*,

flotta, kommer däremot av ags. *fléot*, se följ. — Jfr Flundre.

flotte, ä. nsv. även *flotta*, fsv. *floti*, y. *flotte* m., fgutn. *a fluta*, dativus (Kock Sv. ljudhist. 2: 155, H. Pipping GL) = isl. *floti*, da. *flaade*, ags. *flota*, fartyg (eng. *float*, flotte); av germ. **flutan-*, den flytande, bildat till flyta som t. ex. droppe till drypa. Avljudsform **fleut*: ags. *fléot*, skepp (eng. *fleet*, flotta), m. fl.

flox, från grek. *phlox* (genit. *phlogós*), låga (besl. med flegma).

fluga, fsv. *flugha* = isl. *fluga*, da. *flue*; av germ. **fluɣōn*; med avljudsformen **fleuɣōn* i no. *fljuge*, mlty. *vlége*, fhty. *flioga* (ty. *fliege*), ags. *fléoge* (eng. *fly*); till flyga. — Av en stam *mus-* komma däremot de likbetyd. orden i lat., grek. o. slavo-balt. språk; jfr under det sannol. (dock ej direkt) besläktade mygg.

flundra = fsv., no., i no. även: flat skärva, av germ. **flundrōn*; med suffixet *-iōn*: da. *flyndre*, isl. *flyðra*, av **flundriōn*; jfr lty., ty. *flunder*; med avljud i sv. dial. *flinnra*, ty. *flinder* o. mhty. *flander*; av en rot med betyd. 'flat' i lat. *planta*, fotsula, nasalerad form till flat (se förf. Etym. Bemerk. s. III). Jfr de likabetydande mhty. *fluoder* (germ. **flōþ-*) i avljudsförh. till *flaþ-* (se flat slutet), o. isl. *flóki*, ags. *flóc*, flundra (se flak 1), ävensom da. *plœde*, ä. da. *plette*, flundra, till platt, jfr ty. *plattfisch*; vidare: ty. *scholle*, flundra = sydsv. dial. *skolla* (varom förf. Språkv. sällsk. förh. i Ups. 1891—94 s. 86) o. ty. dial. *scharren*, flundra, fra. *écharde* ds.: fra. *écharde*, flinga (germ. stam **skarð-* i ty. *scharte* osv.). — *Flunder* Var. rer. 1538 beror väl på lån från lty.

Flundre, härad i Vgtl., fsv. *Floðnæhæræþ* VGL I, y. fsv. *Flonna-*, *Flunna-* m. m.; enl. SOÄ 5: 1 av **Flotna-hæraþ*, möjl. till runsv. **flotnar*, **flutnar*, sjökrigare (jfr Rökst. *flutna*; besl. med flotta), dock osäkert; jfr förf. Ark. 25: 201, 357, Lindroth NoB 3: 17. Om såväl grundform som betyd. se även Lidén NoB 8: 12 (*tn* > *dn* > *nn*).

fluss, miner. o. medic., som sjukdomsnamn t. ex. 1636, A. Oxenstierna 1646, från ty. *fluss*, egentl.: flytning (även: flod), av germ. **fluti-*, jfr isl. *flot* n., *a*-stam (flott 1); till flyta. — I ä. nsv. *flot* i betyd. 'fluss' (sjuk 1.) = mlty. *vlot* el. fsv. *flot*, jfr fsv. *floti* m. i samma betyd.

fluster n., Vet. ak. handl. 1774, vanl. tolkat som 'flyghål' till flyga, varför kan tala likbetyd. ä. nsv. *flögd*; även förklarat som egentl. betecknande den lilla tillspikade brädlappen utanför flyghålet, till no. *flustr*, skal, flisa, utväxt, till *flysja*, avskala m. m. W. Cederschiöld Stud. över genusväxl. i fvn. o. fsv. s. 120 f.

flux, ä. nsv. *flux(t)*, t. ex. Bib. 1541, Girs 1627: i hög grad, mycket, Hund o. 1600: genast; från mlty. *fluckes*, *vluchtes*, egentl. genit. på *-(e)s* till resp. germ. **fluɣi-* (ty. *flug*) o. **fluhti-* (= flykt), vbalabstr. till flyga; alltså: i flygande (fart). Jfr hux flux.

1. **fly** (gung-), fsv., no. *flȳ*, (grund) vattensamling, jfr da. dial. *flye*, mosse; snarast av germ. **fleuja-*, **flūja* el. **flōwja-* till roten i flyta, flod. Enl. somliga: germ. **fluhja-*, besl. med lett. *pelkis*, myr, osv.

2. **fly** (ankar-) = ä. nsv. (1700-t.), jfr no. *ankarfli*, till no. *fli* f., skiva, hulling, avljudsform till ags. *flá* (av **flaiō-*), med *n*-avledn. i isl. *fleinn*, hake = ags. *flán*, vartill isl. *akkerisfleinn*. Möjl. har det sv. ordet påverkats av likbetyd. ty. *ankerflügel*, liksom da. *ankerflig* av ty. *ankerfliege*.

3. **fly**, vb, (undfly o. d.), fsv. *flȳ(ia)* = isl. *flýja* (båda delvis med stark böjn.), motsv. fsax., fhty. *fliohan* (ty. *fliehen*), ags. *fléon* (eng. *flee*), got. *þliuhan*; ovisst om av germ. **þleuh-* el. **fleuh-*; alltså dunkelt.

4. **fly**, räcka, fsv. *flȳ(a)*, *flī(a)*, anordna, lämna m. m., sv. dial. även *fli* = no. *fli*, da. *fly*; från mlty. *vlī(g)en*, st. vb, lägga lagvis, ordna = fsax. *giflīhan*, mhty. *vlī(h)en*, ordna; egentl.: lägga i varv el. lag; antagl. besl. med litau. *pa-pleikiu*, gör bred, *pri-pleikiu*, fogar sig; väl ytterst till roten *pli-* (germ. *fli-*), vara öppen o. d. (i flik osv.), varav betyd.: flat > lag, varv. Jfr Wood Mod. Phil. 4: 491, även under flo o. flaga. — Övergången *flī-* > *flȳ* är sannol. ljudlagsenlig, jfr Seip 2: 47; annorlunda Kock Sv. ljudhist. s. 104.

flyga, fsv. *flūgha, fliūgha* = isl. *fljúga*, got. **fliugan* (jfr kausat. *-flaugjan*), mlty. *vlêgen*, fhty. *fliogan* (ty. *fliegen*), ags. *fléogan* (eng. *fly*) osv.; germ. rot *fluǯ* = ie. *pluk*, möjl. till litau. *plaũkti*, simma, med grundbetyd.: röra sig raskt, jfr lat. *plūma*, fjun, dock med oviss grundform; kanske avlägset besl. med flyta. — Flyga (med got. *fl-*) kan ej sammanhänga med fly 3 (med got. *þl-*).

flygel, ä. nsv. även *flyjel* 1649, från ty. *flügel*, egentl.: vinge, av germ. **fluǯila-*, med instrumentalsuffixet *-il* till svaga rotstadiet av flyga; bildat som tygel till *tuǯ-*, leda. Jfr flöjel.

flygg, om fågelungar, Arvidi 1651; liksom ty. *flügge* från lty. *flügg(e)*, av germ. **fluǯja-*, som kan flyga.

flykt, fsv. =, jämte *flukt*, till fly o. flyga; jämte da. *flugt* från mlty. *vlucht* (med *v* o. *ü* växl. i böjn.) = ags. *flyht* (eng. *flight*) *f.*; av germ. **fluhti-*, egentl. två ord, vbalsbst. till fly (got. *þliuhan*) o. flyga (got. **fliugan*). — Stammen **fluht-*, flykt, föreligger i inhemsk nordisk gestalt i isl. *flótti* m., av germ. **fluhtan-*, jfr t. ex. ty. *sucht* o. sot, sjukdom.

flyta = fsv. = isl. *fljóta*, da. *flyde*, fsax. *fliotan*, fhty. *fliozzan* (ty. *fliessen*), ags. *fléotan* (eng. *fleet*); ej i got.; till den ie. roten *plud* i lett. *pludêt*, flyta ovanpå, litau. *plústi*, komma att flyta (av **plud-t-*); jfr flott 1, 3; *d*-utvidgning av roten *plu* (se flod), av samma slag som i gjuta till roten i grek. *khéō* el. i lut till roten i lat. *lavo*, tvättar, badar. Jfr flytta.

flytta, redan hos P. Svart, efter pres. *flytter* till ä. nsv. *flyt(t)ia*, fsv. *flytia* (ipf. *flutte*, yngre *flytte*), föra fram, överflytta = isl. *flytja*, föra över (särsk. över vatten), da. *flytte*; kausativum, bildat på svaga rotstadiet (liksom t. ex. rynka) av flyta; alltså: låta flyta, sedan: sätta i rörelse, flytta.

flå, fsv. *flā* (delvis starkt böjt) = isl. *flá* st. vb, da. *flaa*, ags. *fléan* (eng. *flay*), ä. holl. *vlaen*, av germ. **flahan*, väl till litau. *plėszti*, riva (**plėk-*); jfr flagna.

flåsa, 1600-t.; med, att döma av dial., gammalt *-o-* (ej *-ā-*); liksom åtskilliga andra verb på *fl-* ljudhärmande. Formellt identiskt är no. *flosa*, sladdra.

flått, fästing, se flott 2.

fläck, fsv. *flækker* = isl. *flekkr*, fhty. *flec* (ty. *fleck*); dessutom fhty. *fleccho* (ty. *flecken*, även: köping) m. fl.; germ. **flekn-*, väl ur en böjning: nom. **flekan-*, genit. **fleknáz*, varav **flekkaz* (jfr t. ex. brunn, knut, läpp), till germ. *flek*, vara flat, avljudsform till *flak* i flak, flake osv.; däremot av formella skäl knappast, såsom stundom antagits, av en *i*-rot med *a*-omljud (jfr flik).

fläder, 1640, i sammans. åtminstone redan 1597; från mlty. *vleder*, även: syrén (ty. *flieder*) = holl. *vlier*; antagl. bildat med det germ. suffix *-ðr-*, som ingår i vissa andra trädnamn, jfr det likbetydande ty. *holunder* ävensom apel o. jolster; i övrigt av okänt ursprung. — En tidigare benämning på flädern är hyll (se d. o.).

flädermus, y. fsv. *flædhermūs*, från mlty. *vledermûs* = ty. *fledermaus*, till fhty. *fledarôn* (osv.), avljudsform till fladdra; jfr sydsv. dial. *fladdermus*, ombildat efter fladdra, da. *flaggermus*, efter *flagre*, o. eng. *flittermouse* (se flitter). I fråga om senare leden mus, råtta, jfr fra. *chauve-souris*. — Betyd. 'fladdra' även i nattblacka.

fläka, fläcka, jfr fsv. imper. *flæk* o. part. pf. *flekta*, kanske till ett fsv. **flækia* = no. *flækja*, spricka, komma att spricka (jfr nisl. *flákjast*, vandra omkring), o. motsv. sv. fläka, av germ. **flækian* av ie. *plēg*, medan fläcka är = no. *flekkja*, da. *flække*, av germ. **flakjan*; liksom isl. *flaka*, gapa (om sår), sv. dial.: spärra ut m. m., till germ. *flak-*, vara öppen el. flat, i flak, flake; alltså egentl.: riva av flata skivor o. d.

fläkta = fsv., iterativum på *-ta* (germ. *-atjan*) till germ. *flak-* i parallellbildningarna på *-ra*, *-sa* no. *flakra* o. sv. flaxa; jfr isl., no. *fløkta* (av **flakutjan*?). — Härav: fläkt. Betyd. 'tur i spel' fanns åtm. redan 1870, Sönd.-nisse 9: 47. Jfr till betyd. vind i seglen.

flämta, t. ex. I. Erici 1642 (*-e-*), Arvidi 1651 (*-e-*), i ä. nsv. även 'fladdra', om kläder, t. ex. Lucidor; iterativum på *-ta* (germ. *-atjan*) till en stam *flam-*, väl av ljudhärmande natur liksom flåsa.

flänga, flå, hastigt avriva; fara hastigt fram, fsv. *flængia*, piska (jfr sv. hudflänga) = isl. *flengja*, piska, da. *flænge*, fläka; av urnord. **flangian*, egentl.: flå, nasalerad biform till flå (jfr flinga); i betyd. 'piska' möjl. dock ett annat verb, en nasalerad form till ie. roten *plak*, *plag*, slå (se flacka), jfr lat. *plango*, slå, högt jämra sig. Med avs. på betyd, 'fara hastigt fram' (t. ex. Sahlstedt 1773. Bellman) jfr barka, kvista o. skala. — Jfr även hudflänga.

fläns, utåtgående kant (på rör), 1850-t., jämte holl. *flens*, ty. *flantsche* från eng. *flange*, dial. *flanch*, från ffra. *flanche* f., biform till *flanc*, sida (se flank).

flänsa (en val), nog lån, men ovisst från vilket språk; jfr no., da. dial. *flense*, lty. *flensen*, holl. *flenzen*, eng. *flense*; avlägset besl. med flinta o. innehållande en utvidgning av ie. roten (*s*)*pel*, klyva. Ordet utgår sannol. ytterst från Norge, där även biformerna *flinsa* o. *flunsa* uppträda.

flärd, fsv. *flærþ* = isl. *flárð*, fda. *flerdh*; jfr det dunkla ags. *fleard*, meng. *flærd* (se Björkman Scand. loanw. s. 160, Fischer Lehnw. des Altwestnord. s. 22); sannol. vbalsbst. på *-iþō-* till ett fnord. vb **flæra*, till isl. *flár*, falsk = ags. *fláh*, av germ. **flaiha-*, väl besl. med fhty. *fléhôn*, smickra o. d. (ty. *flehen*), i avljudsförh. till *flehôn* o. got. *gaþlaihan*.

fläsk, fsv. *flæsk*, kött, fett kött, fett, hull, fläsk = isl., da. *flesk*, fläsk; i västgerm. språk 'kött': fsax. *flésk*, fhty. *fleisc* (ty. *fleisch*), ags. *flǽsc* (eng. *flesh*), av germ. **flaiska-* (**flaiski-*), i nord. med samma utveckling av *-ai-* till *-ä-* som i häst; jfr utan *k*: mlty. *vlês*, kött; besl. med flis; alltså egentl. 'något avskuret', om det från köttet avskurna fläsket el. i betyd. 'köttskiva'; jfr de rotbesl., med annan rotavledning bildade isl. *flikki*, fläsksida = mlty. *vlicke*, ags. *flicce* (eng. *flitch*), o. ags. *flǽc* (av **flaiki-*), kött (Schlutter ZfdW 14: 147); jfr under flik. Med samma grundbetyd. i lat. *caro* (genit. *carnis*) kött, till roten (*s*)*ker*, skära, ävensom kanske i litau. *kúnas*, kött, kropp, varom H. Petersson IF 24: 257. Om grundbetyd. är 'fläsk' el. 'kött' är ovisst. Se f. ö. under kött.

fläta, vb, ä. nsv. även *-e-*, fsv. *flæt(t)a* = isl. *flétta*, da. *flette*, sv. vb, mlty. *vlechten*, fhty. *flehtan* (ty. *flechten*), ags. *fleohtan*, st. vb. = lat. *plectere* (se komplex, perflex), fslav. *plesti*; *t*-presens till grek. *plékō*, flätar, osv. — Härtill: fläta, sbst., fsv. *flæta* = fno. *-flétta*, ty. *flechte*, jfr grek. *plektḗ*, flätat tåg, nät; avljudsform: got. *flahtôm*, dat. plur., flätor.

[flätja, ä. nsv., dårskap o. d., se flat.]

flöda, fsv. *flödha*, pres. *-ir* = isl. *flóða*, ä. da. *fløde*; avledn. av flod.

flöj, se flöjstång.

flöja, fsv. *flöghia*, hoppa (över stängsel) = isl. *fleygja*, låta flyga, ila, got. *usflaugjan*, låta flyga bort; kausativum till flyga.

flöjel, ä. nsv. *flögel*, jfr 1555: *vildflöjel*, fsv. *flöghla* plur., möjl. i betyd. 'flöjlar' = ä. da. *fløgel*, *flowel*, da. *fløjel*; från mlty. *vlogel* (*-ö-*), *vlöwel* jämte *vlugel*, flöjel, vinge = det väl från hty. lånade flygel. — Ä. nsv. *flyglar* plur. Dahlstierna kommer från lty. *vlügel* el. hty. *flügel*; ä. nsv. *fleglar* 1683 beror väl på ett lty. *vlégel*, till *vlégen*, flyga (**fleuʒan*).

flöjstång, till flöj, flöjel (numera sällsynt), sv. dial. *flög*, ä. nsv. *flög(h)*, fsv. *flögh* = da. *fløj*, vimpel, flöjel, flygel; antingen = isl. *flaug* f., flykt, möjl. även i betyd. 'vimpel', el. från mlty. *vloge*, flykt, i plur. i betyd. 'vingar'; i da. har i alla händelser ltysk påverkan egt rum; jfr isl. *flug* n., flygande o. vimpel; besl. med flyga.

flöjt, Rudbeck 1675: *vloit*, Fernander 1695: *fleut*, f. ö. i ä. nsv. *flöt(e)*, *flyt*, i Var. rer. 1538 m. fl.: *flöta* (jfr Kock Sv. ljudh. 2: 274) motsv. da. *fløjte*, från mlty. *vloite*, lty. *fleute* = ty. *flöte*; av ffra. *flaüte* (fra. *flûte*), med ovisst ursprung.

flöte, 1700-t., uteslutande sv. bildning = isl. **fleyti*, till roten i flyta; besl. med likbetyd. isl. *fljótendi* n., ty. *flosse*, eng. *float* m. fl.

flöts, U. Hiärne 1687: *flötz*, jfr Stiernhielm: *flösser*, från ty. *flötz*, av ä. ty. *fletze* n. = mhty. *vletze*, jämn mark, jordgolv, fsax. *flet(ti)*, ags., isl. *flet*, fsv. *flæt*, av germ. **flatja-*, avledn. av flat.

fnalla, se fnassel.

fnas, Var. rer. 1538: *fnaass* = no., da., med vb. fnasa = da. *fnase*; av onomatopoetisk karaktär; jfr Persson Indog. Wortf. 2: 810 n. 2. Jfr ä. nsv., sv. dial. *fnis* n., mjäll, fnassel. — Parallellbildning: no. o. da. dial. *knas*, se knassla.

fnask, 1564, avledn. av föreg., liksom ungefär likbetyd. no. *bosk*: *bos*, o. sv. dial. *knask*: no. o. da. dial. *knas*, no. *mylkr*: *myl*, sv. smolk: smula osv. Utvecklingen av betyd. 'lösaktig kvinnsperson' motsvaras af den i fnyk.

fnaska, småsyssla, oförmärkt ge sig i väg, i ä. nsv. även: snatta, o. i dial.: småsnöa, småregna; avledn. av föreg. (jfr förf. Ark. 14: 20). — Härtill: fnasker m. (jfr puttefnasker), som förhåller sig till fnaska som likbetyd. fnatt m. till *fnatta*. Även *fnusker* o. 1685 (jfr *fnutter* jämte *fnatter*; se fnatta).

fnassel, 1680 (*fnasl*), jfr ä. nsv. *fnasla* (plur. *-or*); kan vara direkt avlett av fnas, men snarare deverbativt av ett **fnassla* (jfr sv. dial. *fnissla*, gnugga, gnida, vid sidan av *fnissla*, blemma) liksom t. ex. yngel till yngla, isl. *brjál* 'showy trifles', till *brjá*, glänsa, osv. En parallellbildning till detta **fnassla* vore sv. dial. *fnarla* (**fnazilōn* el. **fnazalōn*), smått knåpa, jfr även likbetyd. *fnalla* ds. (även i litterat.: C. F. Dahlgren, Strindberg); se Tamm Etym. ordb.; jfr knalla, gå sakta, småpyssla, o. knassla, hörande till en i de flesta avseenden alldeles parallell ordgrupp.

fnatta sig, om hundar: klå el. smått gnaga sig = ä. da. *fnatte*; jfr sv. dial. *fnatt*, skabb, utslag = da. *fnat*; besl. med föreg.; med utomgerm. sidoformer på ie. *kn-*, t. ex. grek. *knaíō*, gnuggar, skrapar. — Hit hör fnatt(e), *en liten f.*, Columbus (*lille fnatter*), liksom fnasker till fnaska.

fnissa, småskratta, Spegel 1712: skratta = da. *fnise*; ljudhärmande liksom t. ex. flissa; säkerligen icke, såsom stundom antages, besl. med fnysa. Avledn.: ä. nsv. o. sv. dial. *fnis(s)la*, sv. dial. *fnistra* (av **fnisra*), vilka visa, att ordet måste ha ganska gamla anor. — Av samma slag äro: no. *knisa*, fnissa, jämte *knisla* o. *knistra*; jfr sv. dial. *fnalla* (under fnassel) ~ knalla, gå sakta, egentl.: småpyssla o. d.

fnittra, Dalin 1850 (med *-e-*, vilket väl är ourspr.); ljudhärmande såsom föreg.; med samma konsonantväxling som i t. ex. fnas o. sv. dial. *fnatt*.

fnoskig, ännu ej hos Dalin 1850, äldre: *fnuskig* 1800-t., jfr ä. nsv. *fnusker*, tok o. d., 1600-t.; möjl. ytterst till ä. nsv. *fnusken*, murken (om trä), *fnuskot* ds.; sedan med *-o-* i anslutning till fjoskig.

fnugg, 1682, jfr da. *fnug*, dammkorn o. d. (om av *fnugg*; jfr fnyk), o. sv. dial. *fnagg* n., kort gräs el. hår. Fnugg är möjl. = isl. **fnǫgg* av germ. **fnawwa-*, till *fnagg* som dugg till dagg el. da. *lug* till lagg (jfr Kock Sv. ljudhist. 2: 378); eller av **fnuwwa* (jfr biformen fnyk); f. ö. liksom flera andra ord på *fn-* med invecklad förhistoria; även här förekomma, såsom vid fnas o. fnatta, gamla rimformer med annan begynnelsekonsonant, t. ex. grek. *khnóos*, dun (av **ghnoŋo-*). — Ä. nsv. *fnjugg* är väl en blandform av fnugg o. ä. nsv. *fiugg*, ulltapp o. d. Lindroth Ark. 24: 364.

fnurra, sbst., 1685, ä. ofta *fnurr*, o. **fnurra sig,** med adj. fnurrig o. fnurr, jfr no. *fnurteleg*, jämte sv. dial. *fnurpen* m. m.; med *k*-avledn.: sv. dial. *fnurka*, intrassla (med adj. *fnurken*, intrasslad), o. som sbst.: vresig kvinna; imitativt liksom ungef. likbetyd. sv. dial. *knurra*, *kurra*, knut på tråd.

fnuttig, futtig, blandningsform av futtig o. stammen i fnatta, fnatt; jfr från 1700-t.: *fnutter*, likbetyd. med *fnatter*, liten fnatt.

fnyk, 1700-t., i t. ex. icke ett fnyk, dammkorn o. d., jfr fsv. *fnuk*, *fnok*, orenlighet(?), ä. nsv. *fnock*, fnugg (1600-t.), da. *fnug* n. (jfr fnugg), damm, o. isl. *fnykr* m., stank. Betydelserna 'dammkorn' o. 'lukt' uppträda förenade även i doft (dyft). Jfr rimformerna isl. *hnykr*, *knykr*, *snykr*, stank, o. anm. till fnugg.

fnysa, 1600-t. = isl. *fnýsa* sv. vb, da. *fnyse* st. o. sv. vb, jfr ags. *fnéosan* st. vb, fnysa; urspr. ljudhärmande, såsom tydligt framgår av *pf* för *f* i mhty. *phnüsen* (även 'nysa'). Härpå beror

även formväxlingen i isl. *fnósa*, *fnasa*, fhty. *fnehan* ds., mhty. *phnuht*, fnissande, osv. Av samma slag är även grek. *pnéō*, andas. Direkt släktskap mellan dessa bildningar o. fnysa bör knappast antagas, lika litet som med fnissa el. som t. ex. mellan en hel del uttryck för 'grymta o. d.' på germ. *gr-*, ie. *ghr-*. — Liknande o. delvis likbetyd. parallellbildningar se under nysa o. snusa, vilka man felaktigt fört samman med fnysa från en gemensam ie. rot *s(k)nus*; ävensom under gnista.

fnöske, motsv. ä. nsv. *fnösk* m. Lind 1749, jämte *fnyske* n. Var. rer. 1538, Spegel 1685 osv.; *-ö-* i dial. av *ō* (Hesselman *i* o. *y* s. 193), av **fniōsk-*, jfr isl. *fnjóskr* m. Formväxlingen: isl. *hnjóskr*, sv. dial. *knösk(e)*, *snöske* osv. visar hän på ljudhärmande ursprung, sannol. urspr. syftande på ljudet vid förbränningen.

foajé, foyer, från fra. *foyer*, av lat. *focārius*, hörande till härden, avledn. av *focus* m., eldstad (> fra. *feu*, eld); alltså: rum, som eldas, samlingsrum.

1. **fock**, sjöt., Var. rer. 1538: *focko seghel*, 1600-t.: *focka*, jämte da. *fok* från holl. *fok* el. mlty. *fock(e)*; föres ofta, men sannol. felaktigt, till fsv. *fiuka* = da. *fyge*, drivas av vinden, yra; betyd. 'trekantigt stycke land' i no. *fokka* är sekundär.

2. **fock**, slangspr., n., tag, omgång, i bottenfock o. d.; o. m., fyr, kurre; av okänt ursprung.

focka, vard., köra bort, Levertin 1886, f. ö. egentl. först på 1890-t., av dunkelt urspr.; tolkningsförslag: Noreen Sv. etym. s. 9 o. Sperber Imago I, h. 5: 32.

1. **foder**, mått för våta varor = fda. *fothœr* (före 1300), från lty. *fóder* n., vagnsfora, lass ss. rymdmått, ett västgerm. ord = fhty. *fuodar* (ty. *fuder*) ds., ags. *fóder*, vagnlast (eng. *fother*, *fodder*, ett vid bergverken använt mått); en avljudsform till famn el. möjl. = foder 3 i betyd. fodral.

2. **foder**, kreaturs-, fsv. *fōþer* = isl. *fóðr*, da. *foder*, mlty. *vôder*, fhty. *fuotar* (ty. *futter*), ags. *fóðor*, *fódor* (eng *fodder*); ej i got.; av germ. **fōþra-*, **fōðra-* = ie. **pā-tro-*, bildat med instrumentalsuffixet *-tr-* till roten *pā* i lat. *pābulum*, foder (av *pā* + instrum.-suff. *-dhl-*), *pā-sco*, betar (jfr pastor), *pā-nis*, bröd; se f. ö. föda ävensom furagera o. furir. — Fodermarsk, fsv. *fodhermarsk*, se marsk.

3. **foder**, undertyg o. d., fsv. *fōdher* = fno. *fóðr*, da. *foder* o. *for*; från mlty. *vôder*, foder, fodral = fhty. *fuotar* ds. (ty. *futter*), ags. *fódor*, *fóðer*, fodral, skida, got. *fôdr*, svärdsskida, av germ. **fōðra-*, som kan vara identiskt o. ofta förbindes med sanskr. *pātra-* n., dryckeskärl, vilket emellertid snarare utgår från ie. **pō-tlo-* = lat. *pōculum* (jfr pokulera). Foder innehåller ie. roten *pā*, skydda, vakta (i sanskr. *pāti*), vilken ofta, ehuru möjl. med orätt, identifieras med *pā*, äta o. d., i foder 2. — Av den germ. stammen *fōðr-* har i fra. avletts t. ex. *fourrure*, pälsverk.

fodral, 1682: *een futtral*, Möller 1745 m. fl.: *futteral*, Lind 1749: *foteral*, det senare jämte *fotral* ganska vanligt in på början av 1800-t.; med *-d-* o. 1750: *fouderal* o. ungef. samtidigt *foderal*, den senare formen den regelbundna till o. 1850 (ännu hos Dalin 1850 som biform); *fodral* enstaka dock under 1700-talets senare hälft; jämte da. *foderal* o. *futteral* från lty. resp. hty.; jfr holl. *foedraal*, ty. *futteral* (redan 1419: *futral*), av mlat. *fotrale*, avledn. med romansk ändelse, av foder 3.

1. **fog**, skäl, lämpa, nu n. liksom redan hos Sahlstedt 1773, men Dalin 1850: m.; fsv. *fōgh* f., som är till pass, önskvärt; från mlty. *vôch*, *vôg-* m., f. = mhty. *vuog* (ty. *fug*) m., till mlty. *vôgen*, passa (sv. lånordet foga). Jfr ofog o. föga 2.

2. **fog**, r., m., men Sahlstedt 1773 n., snick.: fogning o. d., från lty. *vôge*, ty. *fuge* f. (jfr från 1500-t. sv. *foga* i betyd. fog 1).

foga, ä. nsv. =, 1500-t., i betyd.: laga (så att ngt sker), lämpa; motsv. y. fsv. *fögh(i)a* = da. *föie*; av mlty. *vôgen* (med o. utan *i*-omlj. av *ô*), foga, foga sig = fsax. *fôgian*, fhty. *fuogen* (ty. *fügen*), ags. *fégan* (eng. *fay*); i avljudsförh. till fager (egentl.: passande), till ie. *pāk*, fästa, i lat. *pāx* (*pāc-*), fred (jfr

pacifist), egentl.: fastställelse, grek. *pássalos* (**paki̯*-), spik; besl. med få, vb; med växelformen *păg*, varom se fack. Jfr föga 1, 2, ävensom påle, palats.

fogde, y. fsv. *fohgdhe*, jämte fsv. *foghat(e)*, *foghadhe*, *foghote* m. m., ståthållare, fogde, o. isl. *foguti*, da. *foged* från mlty. *voget*, *voged-* = fhty. *fogat* (ty. *vogt* = familjen. *Vogt*) osv., från mlat. *vocatus* för *advocātus*, förespråkare, biträde m. m. (= advokat). — Jfr den numera obrukliga tjänstetiteln fogat.

foliant, 1671, från ty.; jfr lat. *liber folians*, bok i helt band; se folio.

folie, från ty.: tunnt bleck av metall, använt som underlag för ädelstenar m. m., ofta bildl.; av lat. *folium*, blad; se följ.

folie, av lat. *in folio*, (bok) i (helt) blad (i motsats till kvart, oktav osv.); ablat. till *folium*, blad (fra. *feuille*, se följetong); jfr interfoliera, kaprifolium (urbesl. med blad).

folk = fsv., isl., da., fsax., fhty. (ty. *volk*), ags. (*folc*), eng.; i fornspr. ofta: krigarskara; av germ. **fulka-*; från germ. spr.: litau. *pulkas* m., skara, fslav. *plŭkŭ*, krigarskara, av ie. **plgo-*; sannol. besl. med lat. *populus*, folk (reduplicerad bildning: **po-pel-os*), *plēbēs*, *plēbs* o. grek. *plēthos*, mängd (**plē-dh-*), till ie. roten *pelē*, fylla, vara full, vartill sv. full. Äldst alltså: mängd. Jfr f. ö. bl. a. Uhlenbeck PBB 26: 310. Jfr fylka, fylke ävensom plebej, populär o. pöbel. — Andra germ. ord för 'folk' äro isl. *ljóðr* osv., jfr ty. *leute* (av ovisst urspr.; se luden), o. den allmänt spridda, tydligen samindoeur. beteckning, som ingår i isl. *þjóð*, got. *þiuda* osv. (se tysk).

folkfatt, se fatt 1.

folkfolor, med *l* av »tjockt» *l* av *rð*, ä. nsv. *fola* (1700-t.); väl av ett fsv. **forþa*, skick, jfr fsv. *forþa*, skicka, föra, fda. *foordhœ*, ä. da. *forde*, beteende (Noreen Sv. etym. s. 19, V. spr. 3: 101), se fort, fordra o. forsla; med biformen -foror, som kan vara dels en sydsvensk motsvarighet till -*folor* (jfr fjol o. fjor) o. dels = fsv. *föra*, beteende (se fora).

folklore, från eng. (en av W. T. Thoms 1846 föreslagen term), till *lore*, kunskap, vetenskap, av ags. *láre*, oblik kasus till *lár* = fhty. *léra* (ty. *lehre*, sv. lånordet lära), av germ. **laizō*; se lära, vb.

fond, bakgrund o. kapital, från fra. *fond* (lat. *fundum*, ack. till *fundus*, *-i*, m., grund) o. *fonds* (lat. **fundus*, genit. *-oris*, n.); även ingående i plafond; urbesl. med botten. Jfr förgrund.

fonetik = ty. *phonetik* osv., avledn. av grek. *phōnḗ*, röst, ljud (rotbesl. med bön).

fonograf, egentl.: ljudskrivare, av grek. *phōno-* till *phōnḗ*, röst, ljud (se föreg.), o. *-graphos*, skrivande, till *gráphein*, skriva (se grammatik).

fontanell, från ital. *fontanella*, dimin. av *fontana* (se följ.).

fontän, Ekeblad 1651: *fonteine* (om utl. förhåll.), f. ö. Rålamb, Spegel osv., från fra. *fontaine*, av lat. **fontāna*, avledn. till *fons*, genit. *fontis*, källa (se funt).

fora, lass, i dial. även: resa, **foror**, plur., beteende, fsv. *fōra*, färd, fora, beteende = no. *fora*, jfr isl. *herfóra*, krigarerustning; antages ofta vara lån från mlty. *vôre*, färd, fora = fhty. *fuore* (ty. *fuhre*), fora, ags. *fór*, färd; i avljudsförh. till fara. Ordet är dock i betyd. 'beteende' allmänt i dial. (jfr härtill Noreen V. Spr. 3: 85 n. 1); i vissa (sydsv.) representerar emellertid *fora* ett annat ord (se folkfolor).

fordom, fsv. *forþom* = isl. *forðum*, da. *fordum*; av omtvistad härledning. Snarast med grundbetyd. 'före detta', av *for*, före, o. en förlorad dat. sg. neutr. av den; troligast direkt motsv. got. *faur þamma*, av germ. dat.-abl. **þammō* (Noreen Gesch. s. 183), el. möjl. av ett **forþeim* (Falk-Torp s. 266; med utveckling till *-u-*, *-o-* i svagtonig ställning; jfr under som). Knappast med Kock Sv. ljudhist. 1: 424 av en gammal dat. plur. **for(n)ðom* (jfr stundom) till ett ord motsv. isl. *fyrnd* f., forna tider (med *o* från forn); jfr nsv. (i) fordomtima, isl. *í fyrndinni*. — Ags. *furðum*, först, just, bör kanske skiljas från fordom; med antagande av Kocks förklaring måste de båda orden i alla

händelser skiljas. Enl. Kluge Urgerm. s. 258 föreligger här en uråldrig superlativform, av ie. **pṛt(h)əmom*, motsv. sanskr. *prathamá-*, den förste. — I ä. nsv. stundom även attributivt, t. ex. Lucidor: *min fordom Siähl ok Hierta*. Jfr fordomtima.

fordomtima, SthlmsPosten 1769: *i fordom tima* (om fornnord. förh.); vanligt först under de första årtiondena av 1800-t., då icke sällan med *-mm-*, t. ex. Geijer, Atterbom, Tegnér; se föreg. o. timme. Jfr sv. fordomtid(a), fordomdags, förr även fordomtids.

fordra, 1500-t. bl. a. i betyd.: förtskaffa o. befrämja, jämte da. *fordre* från mlty. *vorderen* = fhty. *fordarôn*, *furdiren* (ty. *fordern*, fordra, o. *fördern*, befrämja); avledn. av kompar. mlty. *vorder*, tidigare m. m. = fhty. *fordar* (ty. *vorder*), främre, framtill befintlig (ags. *furðor*, eng. *further*, kan även föras till fort), av ie. **pṛ-ter-*, kompar. till ie. **pṛ-*, germ. **fur-* i före, jfr grek. *próteros*, den förre.

forell, 1640, Spegel 1685, jämte da. *forelle* från ty. *forelle* (**forenle*), dimin. till mhty. *voren*, fhty. *forhana* = mlty. *vorne*, *vore*, ags. *fórn(e)*, av germ. **forhanō-* = ie. **pṛkənā-*, besl. med fir. *orc*, lax (av **porko-*); till sanskr. *pṛçni-*, spräcklig, grek. *perknós*, mörkfärgad (jfr *pérkē*, abborre > lat. *perca*), fir. *erc* (av **perko-*), spräcklig; jfr faren, fjärsing, färna o. fräkne 2.

form = da., ty. osv., jfr fsv. *forma*, från lat. *forma*. — Härtill formalitet, formell osv.

form = y. fsv. (1508), ty. osv., jfr fsv. *forma*; av lat. *forma*, vartill vb. forma, mlty., ty. *formen*; formalitet = ty. *formalität*, av mlat. *formalitas*; format = ty., av lat. *formātum*, part. pf. pass. neutr. till *formāre*, forma; formel = ty., av lat. *formula*; formulär, av fra. *formulaire*, osv.; jfr informator, reform.

forn = fsv., isl., ä. da., jfr fsax., fhty. *forn*, förr; *n*-avledning, egentl. ett slags particip, till roten i för(e); i avljudsförh. till germ. **fern-* i got. *fairneis*, gammal, osv. (se under fjärran även som fjor o. fara), alltså urspr.: (fram)faren, förgången. Härtill avledn. sv. dial. *förna* (av **furniōn*), *forna*, fjorgammalt visset gräs. — Forntid synes vara en yngre sammansättning från 1770—80-t. (Sylvius 1690-t. har *forne tijder*); i fsv. o. på 1500-t. i stället *fortidh*, resp. *förtid*, jfr ty. *vorzeit*.

fors = fsv., isl., ä. da.; nda. *foss* från no. *foss* = isl. (med *-ss-* av *-rs*), ett blott nordiskt ord (mlty. *forsch* lån från nord.), av germ. **fursa-* till ie. roten *pers* i sanskr. *pṛṣ-*, stänka, bli våt, fslav. *prachŭ* (av **porso-*), damm, osv.; väl ljudhärmande liksom frasa, fräsa.

forska, Serenius, Nordenflycht 1746 (transit. såsom allmänt in på 1800-t., t. ex. Wallin o. Tegnér), jfr *utforska* 1632 osv.; (möjl. genom förmedling av da. *forske*) från ty. *forschen*, av fhty. *forskôn*, efterfråga, av ie. stam **pṛk-sk-* i lat. *posco* (av **pṛk-skō*), fordrar, begär (se postulera) = sanskr. *pṛcchâti* osv., till roten i lat. *precor*, bedjer, sv. fråga, frejd osv.

forsla, 1642: *fordzla* (Schroderus o. 1638 *fodzla*); jämte sbst.: *forsler* plur. 1588; av ett fsv. **forþsla*, avledn. till ett **forþsl*, bildat till *forþa*, sända (se folkfolor, fort) som t. ex. *försl* 'förande' till *föra*. Om formutvecklingen jfr Kock Sv. ljudhist. 2: 133. — Ordet betecknas av Sahlstedt 1773 som 'vox plebeja'. — Betydligare vanligare varfrån o. 1540 till in på 1700-t. *försla* (*fördsla*, *fösla*), till det ovan nämnda fsv. *försl*; jämte sbst. *försla*, körsla, fora = fsv.

1. **fort**, mindre fästning = ty., eng., från fra. *fort*, av lat. *fortem*, ack. till *fortis*, stark (jfr fortepiano).

2. **fort**, adv., P. Svart 1538 = no., da., från lty. *fort*, fram, bort, strax, av fsax. *forð* = ags. (eng. *forth*), ty. *fort*; västgerm. ord: 'framåt', vartill kompar. got. *faúrþis*, förr; bildning med *þ* av ie. roten *pṛ* i för(e), jfr fsv. *forþa* = isl. *forða*, föra fram m. m. (se folkfolor, forsla); avlägset besl. med fram.

fortepiano, Agrell Bref om Marocko 1796: 'sin Forte-piano' (om utl. förh.), tidigare (1741): *forte och piano*, jfr ä. fra. *clavecin à forte et piano*; från ital.; av *forte*, starkt (se fort 1), o. *piano*, svagt (se piano); alltså ett tangentinstrument, som kan spela både 'starkt

o. svagt' (ital. *forte e piano*) i motsats till det gamla klaveret, som saknade styrka, o. klavecinen, som saknade nyanser i styrka. — Förr även: *pianoforte*: nu vanl. förkortat till piano.

fosfor, Wikforss 1804, hos Weste 1807 med huvudtonen på senare stavelsen = ty. *phosphor*, sannol. upptäckt 1669 o. så benämnt på 1670-t., av grek. *phōsphóros*, ljusbärande (som sbst. om morgonstjärnan), till *phōs*, ljus, o. *phérein*, bära (se d. o.). Jfr fotogen.

fossil, av lat. *fossīlis*, till *fossa*, grav, till *fodio*, gräver (se bädd); alltså: uppgrävd ur jorden.

foster = fsv., (i sammans.) fostring, avföda = isl. *fóstr*, uppfödande, underhåll, fosterbarn, da. *foster*, foster, mlty. *vôster*, foder, ags. *fóstor*, uppfödande, föda, av förgerm. **pāt-tro-* > urgerm. **fōsra-* (med inskott av *t* mellan *s* o. *r* som i ström < ie. **sroumo-*), bildat med suff. *-tro-* till roten *pāt* i föda. — Fostbrödralag, efter isl. *fóstbróðralag*, där *r* utstötts mellan *t* o. *b*.

fot, fsv. *fōter* = isl. *fótr*, da. *fod*, got. *fōtus*, fsax. *fôt*, fhty. *fuoz* (ty. *fuss*), ags. *fōt* (eng. *foot*), med i got. o. (delvis) i nord. oursprunglig *u*-stamsböjning, av en urgerm. konsonantstam **fōt* = ie. **pōd-* = grek. *pôs* Hesych., sanskr. *pād*; med avljudsformerna grek. *poús* (genit. *podós*; se podager, polyp), lat. *ped-* (nom. *pēs*, jfr pedal, expediera, fra. *pied*, jfr piedestal, pionjär), grek. *ped-* t. ex. i *trápetsa*, bord (se trapets), sv. fjät (se d. o.); även om armen. Alltså en indoeur. beteckning. — Fslav. har i stället *noga*, fot (se nagel). — Såsom beteckning för längdmått har ordet urgamla anor; jfr av på liknande sätt använda namn på kroppsdelar o. d. aln, famn, tum. — I betyd. 'förhållande' o. d.: leva på stor fot, stå på god fot osv. från ty., där motsv. uttr. uppträda. — Sätta på fri fot, motsv. i da. o. ty.; väl med syftning på gamla bruk att fängsla fötterna. — Fotgängare, se -gängare. — Fotsack, Dagl. Alleh. 1808, till hälften övers. o. till hälften lån från ty. *fussack* (till *sack*, säck). — Det särsk. från bibeln bekanta fotabjället, nu väl blott i uttr. *från hjässan till fotabjället*, Bib. 1541: *footbielle*, innehåller ett ord, motsv. sv. dial. *bjälle*, knöl; väl besl. med mlty. *bille*, arsklinka, o. med boll (se d. o.).

fotogen, Grill 1861: *benzin (äfven kallad fotogen)* = ty., eng. *photogen* (där o. 1860), fra. *photogène*, av grek. *phōto-* (grek. *phōs*, genit. *phōtós*), ljus, o. *génein*, alstra (urbesl. med kön); jfr fosfor o. följ.

fotografi, Sv. T. 1852: 'prof af en nyligen uppfunnen method att upptaga ljusbilder på papper, kallad photografi' (i Bonniers bokhandel); ännu ej hos Dalin 1850, men vanligt från o. med 1860-t., av eng. *photography* 1839 fra. *photographie* 1839, av grek. *phōto-*, ljus (se föreg.), o. en avledning till *gráphein* skriva (se biograf).

frack, 1780-t. (om betyd. jfr nedan), Wikforss 1804; hos Möller 1782 översättes ty. *frack* med: 'en engelsk öfverrock af gröfre kläde'; jfr da. *frak(ke)*, bonjour, överrock ('frack' heter i da. *kjole*), ty. *frack* (o. 1770) förr: överrock, sedan: frack, fra. *frac*, *fracque* (jfr nedan), eng. *frock*, om olika slag av rockar el. blusar. I sv. o. da. lån från ty., som fått ordet från fra., vars *frac*, *fraque* vanl. anses utgå från eng. *frock*. Förhistoria dunkel: som grundord betraktas ofta ffra. *froc*, munkkåpa, av okänt ursprung; enl. somliga egentl. germanskt. — Fracken i sin nuvarande form, med utskurna rockskört, uppkom först under den franska revolutionen; betyd. 'rock, överrock' i da. (o. ä. sv.) härrör från ty. *frack* i den äldre betyd., som före revolutionen även tillkom fra. *fraque*; jfr ovan översättningen av ty. *frack* från 1782. — Vokalen *-a-* beror möjl. på det öppna uttalet av eng. *-o-*.

[frack, adj., sv. dial., se frank.]

fradga, sbst., f., B. Olai 1578, ä. nsv. ofta *fradge* m., jämte vb. fradga (Bib. 1541); avledn. av ä. nsv. *fradigh*, fradgig (1500-t.), till sbst. fsv., ä. nsv. *fradha*, sv. dial. *fraa* f., fradga, besl. med mlty. *vradem* (*-t-*), dunst, grek. *prēthō*, bränner, blåser. Jfr frodig. — Till en annan avljudsserie höra likbetyd. fsv. *frödha* f., isl. *fraud* n. ~ isl. *froða*, da. *fraade* (meng. *frode*, eng. *fröth* sannol.

från nord.) ~ ags. *á-fréoðan*, skumma; jfr sanskr. *pruth-*, pusta, blåsa.

frakt, 1529 = da. *fragt*, från mlty. *vracht* (varav ty. *fracht*, eng. *fraught*); väl = fhty. *frêht* f., förtjänst, lön, av germ. **f(e)r-aihti-*, av prefixet *fer-* (lat. *per-*; se för, från) o. **aihti-*, egendom (= ätt); *a*-vokalen tyder på frisiskt ursprung. Däremot nog ej av **fr-aht-* till åka. — Det härav avledda vb. frakta finns redan i y. fsv.; från mlty. *vrachten*.

fraktion, del av ett politiskt parti = ty., av lat. *fractio* (genit. *-ōnis*), brytning, av pf.-participstammen i lat. *frangere*, bryta (jfr följ. o. refräng; urbesl. med bräcka, bräsch).

fraktur, boktr., 1682, av lat. *fractūra*, brytning, till *frangere*, bryta (se föreg.); alltså egentl.: bruten, dvs. kantig, tryckstil. — Dessutom som kirurgisk term, t. ex. 1782.

fram = fsv., isl., got. osv.; i got., ags. (o. fsv.) även prepos. (se från); da. *frem* med *-e-* från kompar. *fremre*; egentl. *t*-löst neutr. till fsv. adj. *framber*, som är framme, framstående m. m. = isl. *framr*, ags. *fram*, positiv till främre, av ie. **pro-mo-*, till *pro-*, framför, i lat. *pro*, jfr grek. *prómos*, förkämpe. Avljudsform: *frum-* i from. — Härtill adv. framme = fsv., isl., bildat som inne, nere, uppe, ute, motsv. got. adverb på *-a*. — Framdeles = fsv., jfr da. *fremdeles*; ombildning, i anslutning till del, av fsv. *fram(a)lēþis* = isl. *framleiðis*, ä. da. *framledes*, till led 2. Jfr alldeles o. -ledes, -framt i såframt se d. o.

framfusig, 1600-t. enstaka: *framfosigh* (1682, Finnl.), sällsynt på 1700-t., i sin nuvarande klandrande betyd. väsentligen ett 1800-talsord; nybildning till sv. dial. *framfusen* = no., utvidgning till fsv., ä. nsv., sv. dial. *framfus* (*-fos*) = isl. *framfúss*, ivrig, till fsv. *fūs*, *fōs* = isl. *fúss*, fhty. *funs* osv., ivrig, av germ. **funsa-* = väl ie. **pn̥t-tó-*, till roten i fsax. *fundôn*, skynda i väg, m. fl., o. besl. med finna.

framgent, 1593, äldre även *-gint* L. Petri osv., till fsv. *gent*, *gint*, neutr. till gen; väl egentl.: rakt fram; jfr adj. *framgen*, 1642 o. ännu t. ex. Atterbom o. Wingårdh, antagl. bildat till adverbet.

framlänges, se -länges.

framme, se fram.

framstupa = fsv., äldre: *fram stūpo*, till fsv. adv. *stūpo*, egentl. oblik kasus till sbst. *stupa* (ättestupa).

framsynt, snarast lån från no.-da., jfr J. Lie's 'Den fremsynte'; jfr f. ö. fsv. *framsyn* = isl. *framsýnn* o. se -synt.

1. **frank**, adj., ett 1800-talsord: Almqvist 1839, Dalin 1850 (ej hos Weste 1807) = da., från ty. =; från fra. *franc*, fri (varav eng. *frank*), som åter i sin tur tycks ha fått ordet från ett germ. adj., väl motsv. fsv. *frakker*, sv. o. no. dial. *frakk*, isl. *frakkr*, modig, rask, som i så fall vore ett urnord. **franka-*, nasalerad form till sv. o. no. dial. *frak*, ansenlig, duktig (avljudsform till fräck), men dock även kan tänkas utgå från ett germ. **frakna-*. Jfr följ. o. franko.

2. **frank**, folkslag, hist. ord, motsv. ty. *franke* osv. Frankernas namn, lat. *franci*, ags. *francan*, fhty. *franchon*, isl. *frakkar*, fsv. *franker*, tolkas kanske bäst som 'de frie' el. 'de modige, tappre' (till föreg.); av många dock i stället som 'spjutbärare', till ags. *france* el. *franca*, isl. *frakka*, spjut (jfr saxare), vilket emellertid från ordbildningslärans synpunkt är betänkligt (vapennamnet är snarare omvänt bildat av folknamnet). Litteratur: Schönfeld Wb. d. altgerm. pers.- u. völkern. under *Franci*. — Härav de egentl. tyska familjenamnen Frank o. Franke (jfr Böhme, Fries, Sachs, Schwab).

franko, från ital. *franco*, fri (*di porto*, från porto), väl från germ. spr. = frank 1.

frans, senare hälften av 1500-t.: *frantzer*, plur., m. m., jämte da. *frynse* från mlty. *frense* o. ty. *franse*, från ffra. **frenge*, fra. *frange* (> eng. *fringe*); väl från lat. **frimbia*, genom omställning av *fimbria*, frans.

Frans, mansn., från ty. *Franz*, förkortat av *Franciscus*, frank (folkslagsnamn), alltså etymologiskt identiskt med fransos, se följ.

fransk, jfr y. fsv. *franska*, plur., fransmän; från mlty. *fransch* (jämte *frans* i fransman), väl bildat till fra. *France*,

Frankrike. — Fransysk, ä. nsv. *fransösk* (t. ex. P. Brahe Kr. o. 1580, om språket, o. ännu hos t. ex. Hof † 1786) jämte *frantzösisch*, till fransos (vanligt i plur. i ä. sv., liksom även i sv. dial., som namn på syfilis), av mlty. *franzôs*, av ffra. *françois* (vulg.-lat. **frankiscus*); se frank 2. Formen *fransysk* med *-y-* är egendomlig; säkerl. beror den på ljudutbyte i avsikt att bilda en »finare» form, jfr dial. *tösk* för tysk.

fransman, till mlty. adj. *frans*, biform till *fransch* (se föreg.); jfr hollands-i hollandslärft.

fras r., från fra. *phrase*, av grek. *phrásis*, till grek. *phrátsō*, utvecklar.

frasa, ä. nsv. (t. ex. Dahlstierna, Spegel) o. dial.: knastra, fräsa, y. fsv.: fräsa (om vatten) P. Månsson = no. *frasa*, spraka; besl. med fräsa.

frat, avfall, sågspån (så redan o. 1640), även: ohyra; från (m)lty. *vrât* m., vad som ätes, förtäres; även 'storätare' (= ty. frass), till lty. *freten*, äta (= fräta); jfr (utan prefixet *fr-*) ä. nsv., sv. dial. *åt* n., ohyra (jfr åtel); nära besl. med vb. frossa. Det neutrala könet i sv. kan ha föranletts av *åt* el. uppstått genom missuppfattning av best. form sg. *frater* som plur.

fraternisera = ty. *fraternisieren*, av fra. *fraterniser* (som slagord under franska revolutionen om förbrödringen mellan de revolutionära o. de trupper som utsänts att bekämpa dem, 1791; f. ö. dock med mycket äldre anor), till lat. *fraternus*, broderlig, till *frāter* (= broder), varav fra. *frère* (eng. *friar*, munk), ital. *frate*, även: munk (vartill *frà* i Frà Diavolo osv.).

fred, fsv. *friþer*, frid, fred = isl. *friðr*, kärlek (i den poet. eddan), frid, fred, da. *fred*, fsax. *frithu*, fhty. *fridu* (ty. *friede*; i dial. även 'inhägnad'), ags. *friðu* (ä. eng. *frith*, inhägnad); i got. blott i namnet *Friþareiks* o. vb. *gafriþōn*, försona (där annars: *gawairþi*), av germ. **friþu-* = ie. **pri-tu-* till roten *pri*, skona, älska, i sanskr. *prīti-* f., glädje, vänskap. Fred alltså egentl.: vänskapligt förhållande, skonande. Se f. ö. Fredrik, fria, frid, adj., Frigg, frilla, frände; jfr fri. — Frid i något annan betyd. beror på inverkan från ty. o. fornspr. — Med avs. på betyd. jfr fslav. *mirŭ*, fred till slav. *mil-*, kär. — Samindoeur. beteckning för 'fred' saknas, medan däremot flera uttryck för 'krig, strid' äro gemensamma för två el. flera språkfamiljer.

fredag, fsv. *frē-*, *frēa-*, *frīadagher*, jämte isl. *frjádagr*, da. *fredag* gammalt lånord; jfr mlty. *vrîdach*, fhty. *frîtag* (ty. *freitag*), ags. *frig(e)dæg* (eng. *friday*); germansk översättning av lat. *dies Veneris*, till gudinnenamnet fhty. *Frîa* = isl. *Frigg* (se f. ö. Frigg). — Stundom felaktigt uppfattat som inhemskt.

Fredrik, mansn., fsv. *Fredherik* m. m., från lty. el. ty. = got. *Friþareiks* osv.; till fred o. rik. Jfr Frits.

fregatt, 1675; *fregater* plur.; ytterst från fra. *frégate* = ital. *fregata*; flera högst osäkra tolkningar.

Freja, Fröja, fnord. gudinnenamn, litterärt lån från isl. *Freyja*, *Frøyja*; kan fattas som femininbildning till *Freyr*, *Frøyr*, egentl.: herren (se Frö), men är snarare isl. *freyja*, *frøyja*, härskarinna, fru (= lånordet fru); sannol. med Sahlgren NoB 6: 26 vid vissa tillfällen använt som ersättning (»noa») för *Nerthus*, **Njǫrðr* fem., som var tabu. I den vnord. mytologien syster till Frej, men urspr. säkerligen hans maka.

frejd, fsv. *frægh þ* = isl. *frágð*, fda. *frægdh*, abstr. på *-iþō* till fsv. *frægher*, omtalad, ryktbar = isl. *frágr*, fsax. *gifrâgi*, ags. *ge-frǽge*, av germ. **frēǯia-*, egentl.: som man spörjer om, vbaladj. till roten i fråga, forska.

fresk, Ehrensvärd 1782: 'målat i fresque'; från fra. *fresque*, från ital. *fresco*, frisk (om målning på friskt, ännu vått kalkbruk), lån från germ. frisk. — Till ital. *fresco* hör freskomålning osv.; jfr *a fresco* 1764.

fresta, fsv. *fresta* (*-æ-*), försöka, pröva = isl. *freista*, da. *friste* (jfr med avs. på *-i-* *gispe*; se gäspa), av germ. **fraistōn*, jfr got. *fraistubni*, frestelse, besl. med got. *fraisan* st. vb, försöka, vartill sbst. fhty. *freisa* f., fara, osv., med avledn. fsax. *frêsôn*, fresta, bringa i fara, mhty. *freisen* ds., ags. *frâsian*, försöka m. m. En analog betydelseutveckling föreligger

i avläggen av ie. *per* i vb. fara; jfr t. ex. lat. *experīri*, försöka, pröva, *periculum*, fara, o. sbst. fara, på grund varav Falk-Torp s. 245 i fresta osv. se utvidgningar av denna rot. Snarare dock, med flera andra forskare, bildningar med prefixet *fra-* (se för, prep. o. adv.); sannolikast (se Hoffmann *Ἔφας* s. 38) till ett verb motsv. sanskr. *ēṣati*, söker. Se f. ö. litter. hos Uhlenbeck PBB 30: 297.

Frey, se Frö.

fri = y. fsv., no., da.; från mlty. *vrî* = fsax., fhty. *frî* (ty. *frei*), ags. *frî*, *fréo* (eng. *free*), got. *freis*, ack. *frijana*; germ. **frija-*; däremot väl inhemskt i det nord. **frī-hals-*, som ligger till grund för frälse; av ie. **prijo-* = kymr. *rhydd*, fri. Snarast, enl. vanligt antagande = sanskr. *priyá-*, älskande, älskad, kär (jfr Frigg), varur möjl. den nuvarande betyd. utvecklat sig genom mellanlederna: vän, släkting (jfr de besl. frände o. ty. *freund*), landsman, fri landsman (jfr Schrader Reallex. s. 806); se följ. Knappast däremot, såsom också förmodats, besl. med lat. *prīvus*, för sig själv bestående, enskild. — Neutr. *fritt* betyder i ä. sv. ofta 'gärna', t. ex. Bellman: *tro fritt*; ännu i sv. dial. — Fribytare, L. Petri 1573 = da. *fribytter*, från mlty. *vrîbûter*, privilegierad sjörövare, osv., egentl.: som har frihet att göra byte; jfr ä. nsv. *fribyte*, röveri, byte, rov, 15- o. 1600-t., *fribyteri*, sjöröveri. — Frimickel, se mickel. — Frimurare, 1747 (i boktitel), motsv. ty. *freimaurer*, eng. *freemason*, fra. *francmaçon*, egentl. benämning på medlemmar av vissa medeltida byggnadsgillen. — Frisinnad (i politisk bem.), GHT 1833 i citat från Upsala Correspondenten; förr även: *frisinnig*, t. ex. Tegnér 1834, efter ty *freisinnig*, där ett gammalt ord, fast urspr. ej i politisk anv.

fria (till ngn) = fsv., no.; från mlty. *vrîen*, fria, gifta sig = mhty. (ty. *freien*) ds. o. isl. *frjá*, ags. *fréo(g)an*, got. *frijôn*, älska, som är den ursprungliga betyd.; besl. med fred o. frid 1.

1. **frid**, fager, från fornspråket (därifrån också hos Stiernhielm), fsv. *frīþer* = isl. *friðr*, no. *frid*, egentl. gammalt part. pf., ie. **prī-to-* = sanskr. *prītá-*, älskad, omhuldad, med samma avljudsstadium som i sanskr. *prīti-*, glädje, vänskap, o. got. *freidjan*, skona, till ie. roten *pri*, skona, älska, i avljudsförh. till fred o. frid 2; se fria o. frilla. Alltså egentl.: älskad. Ett part. pres. till samma rot är frände. — Som namnelement ingående i Astrid, Ingrid, Sigrid osv.

2. **fiid**, sbst., se fred.

Fries, familjen. (flera släkter; förr även *Frijs* m. m.); väl ytterst: man från Frisland, friser (se fris 3); jfr sv. Böhme, Frank, Sachs, Schwab.

Frigg, gudinnen., fsv. *Frig* = isl. *Frigg*, genit. *-jar* (med nord. *gg*-inskott som i bägge), fsax. *Frî*, fhty. *Frîja*, ags. *Frig*, av urgerm. **Frijō-* = sanskr. *prīyâ*, maka, motsv. fsax. *frî*, käresta, till roten i fria (isl. *frjá*, älska), se d. o. — I sv. ortnamn, dock sällsynt: fsv. *Friggiæraker*, nu Friggeråker Vgtl.; vidare i ä. nsv. (Messenius), sv. dial. *friggerock(en)*, om stjärnbilden Orions bälte, samt, i lånad form, i fredag. Ortn. på *Frigges-* innehålla vanl. personnamn.

frihult, 1741: plur. *-ar*, även -holt, från lty. *vrîholt*, egentl.: riv- el. skavträ, till lty. *vrîven*, riva, o. *holt*, trä (se hult); jfr Tamm Granskn. s. 7.

frikadell, 1664: *fricandeller* plur., 1730: *frikadeller* plur., från fra. *fricandelles* pl., besl. med följ.

frikassé, Lucidor 1672: *fricasse*, Rålamb 1690: *fricassée*; från fra. *fricassée*, bildning på rom. *-ata*, till vb. *fricasser*, frikassera; av ovisst ursprung.

frilla, fsv. *frilla*, ä. *friþla* = isl. *frilla*, *friðla*, da. *frille*, motsv. fhty. *fridila*, käresta, hustru; femin. till isl. *friðill*, älskare, älskling = mlty., mhty. *vridel*, älskare, äkta man; dimin. av ett ord motsv. frid, adj. (det senare dock med *ī*). Jfr biformen flty. *friuthil*, fhty. *friudil* ävensom fslav. *prijatelĭ*, älskare, vän.

1. **fris**, bygg., Spegel 1705: *frize*, om prydnad på kanoner o. 1695 = da. *fris(e)*, ty. *fries*, ytterst från fra. *frise*, egentl.: något krusat, till *friser*, krusa (varav sv. frisera), med biformen *fraiser* (vartill *fraise*, halskrås, pipkrage = sv. fräs); väl av germ. ursprung, jfr ffris.

frisle, lockigt hår, o. följ. — Enl. en äldre tolkning, liksom ital. *fregio*, från lat. *phrygium*, dsv. frygisk prydnad.

2. **fris**, tygsort, 1546, lånord; jfr ty. *fries*, holl. *vrieze*, eng. *frieze*, fra. *frise*; möjl. till föreg. med grundbetyd.: kläde med krusig lock; kunde dock även betyda: kläde från Frisland (jfr doffel, kambrik, musslin m. fl., där namnet betecknar ursprungsorten).

3. **fris**, folksl., fsv. *frīs* = isl. *frísir* plur. lat. *Frisii* (Plin., Tac.), grek. *Phrísioi* (Ptolem.), ags. *frisan*, *frésan*, ffris. *frisa*, *fresa*, fhty. *frieson*, plur., där *i* o. *e* synas beteckna olika avljudsstadier (jfr göt); av omtvistad härledning: 'de krushåriga' (till fris 1), 'de djärva' (till roten i fresta) m. m.; se t. ex. Erdmann Über die Heimat u. den Namen der Angeln s. 83; senare v. Grienberger IF Anz. 32: 51: abstraktion ur ett landsnamn: urlat. **pris-mo-* (= lat. *prīmus* först), alltså: det främsta, vid havet belägna landet. Dunkelt. — Härav det egentl. tyska familjenamnet Fries.

frisel, febersjukdom med utslag, Block 1711 (s. 11 dock angivet som en tysk beteckning: 'Der Rothe und weise Friesel'), Linné osv.; jämte da. *frisler* från ty. *friesel* n. o. m. ds., jfr mty. *friesen*, feberrysning o. d., till mhty. *friesen* = frysa (av germ. **freus-*), jfr no. *frost* även om utslag; o. sålunda ej besl. med sv. dial. , ä. nsv., fsv., no. *frisma*, *fresma*, varblåsa, böld o. d., mlty. *vressem*, *vresmen* n., de senare av ovisst ursprung.

frisera, Rudbeck 1698: *fisera* (så!) *håret*; se fris 1 o. fräs 1.

frisk, y. fsv. *frisker*, färsk, frisk = no., da. *frisk*; från mlty. *vrisch* med bif. *versch* (= färsk) = fhty. *frisc* (ty. *frisch*), ags. *fersc* (eng. *fresh*); av germ. **friska-*, i avljudsförh. till litau. *prĕskas*, osyrad, fslav. *prěsĭnŭ* (**praisk-*), färsk, osyrad, jfr fhty. *freiscing* (jämte *friscing*), offerdjur. Germ. **friska-* även i roman. spr.: fra. *frais*, ital. *fresco* (se fresk). F. ö. dunkelt. — En inhemsk motsvarighet till lånordet frisk föreligger möjl. i fsv. sjönamnet *Friski*, nu Frisjön Vgtl.

frist, sv. dial. även *fräst*, y. fsv. *frist* f., jämte ä. fsv. *frœst*, *frest* f., m., motsv. fgutn. *frest* f., isl. *frest* n., da. *frist*, fsax., fhty., ty. *frist* f., ags. *first* m. — Sv. (y. fsv.) frist beror väl på ty. inverkan. De nord. formerna kunna innehålla urnord. *ai*, i så fall i avljudsförh. till de västgerm. med *i*. Från en för alla gemensam grundform **frista-*, som också antages, kan man utgå endast under förutsättning av *a*-omljud även i lång rotstavelse. — Härledningen är oviss; ett förslag (ie. **pres-stā-*, förestå, jfr sanskr. *puraḥ-sthitas*, förestående) se Brugmann IF 13: 164.

Fritiof, mansn., efter Tegnérs *Fritiof*, av isl. *Friðþjófr*, ett fingerat namn, endast uppvisat från sagan om Fritiof den tappre.

Frits, från ty. *Fritz*, jämte *Fritze*, varav sv. familjen. Fritze; kortform till *Friedrich* (= Fredrik); jfr *Hintz(e)* under Henrik o. *Kuntz(e)* under Konrad.

frivol, 1781, från fra. *frivole*, av lat. *frīvolus*, värdelös, bräcklig (sannol. till *friāre*, smula el. gnida sönder).

frodas, Möller 1790, f. ö. ett 1800-talsord; tidigare *froda sig*, 1769 o. rätt allmänt ännu under första hälften av 1800-t; bildat av *frōd-* i adj. frodig, P. J. Rudbeckius 1624: 'feet och frodig', Stiernhielm Herc. 'fyllig och frodig' osv., Syllabus 1649 (under 1600-t. i allm. om personers utseende) = da. = sydty. dial. *fruetig*; ävensom ä. sv. *froda* f., *frod* n., fetma, frodighet, *frod-* i sammans.; i avljudsförh. till *fraþ-* i fradga. — Till en annan avljudsserie höra bl. a. no. *fraud* f., fradga, frodighet = sv. dial. *frö*, fradga, no. *fraudig*, frodig, östsv. dial. *fröudu* ds., växlande med no. *frōdug*, mogen; se vidare under fradga.

from, i sv. dial. även: fyllig, stark, y. fsv. *fromber*, framstående, bra, from, jämte da. *from* från mlty. *vrome* (ds. som i fsv.), mhty. *vrom* (ty. *fromm*); besl. med isl. *frum-*, först (i *frumvaxta*, nyss vuxen), got. *fruma*, svagt adj., den förste; av ie. **pr̥-mo-* = grek. *prámos* (dock tvivelaktig läsning), litau. *pirmas*, den förste; i avljudsförh. till fram. Betyd.-utvecklingen 'framstående' > 'from' erinrar om den hos dygd, duglig. Jfr furnera.

fromma, fsv. *froma* f., jfr *frome* m., fördel, båtnad, jämte da. *fromme* väl åtm. väsentligen från mlty. *vrome* m., jfr fsax., fhty. *fruma* f.; med en inhemskt nordisk avljudsform i isl. *frami* m. ds.; se f. ö. föreg.

frond, från fra. *fronde*, parti under Ludvig XIV:s minderårighet (av **fundula*, med metates av *l* o. *l* > *r*), ytterst till lat. *funda*, slunga.

front = ty., från fra. *front*, panna, framsida, av lat. *frontem*, ack. sg. till *frons*, panna. Hos Bellman ('med front i pannan') i betyd. 'tupé, uppstående pannhår'.

frontespis, från fra. *frontispice*, mlat. *frontispicium*, till lat. *frons*, panna, o. *specere*, se; jfr front o. speja, spå.

1. **frossa**, sbst., 1500-, 1600-t.: *frose*, *frosa*, *frås(s)a*, sv. dial. *frosse*, *fruse* m., fsv. **frosi*, **frusi* m., av svaga rotstadiet till frysa, liksom t. ex. droppe till drypa.

2. **frossa**, vb, jfr NT 1526: *frässning*, fsv. *frāzare*, frossare, jämte da. *fraadse* från mlty. *vrâtzen*, avledn. av *vrâtz*, *vrâs* m., frosseri, frossare, som är lånat från mhty. *vrâz* m. = lty. *frât* (> sv. frat); till mlty. *vreten*, äta (se fräta).

frost r., under 15- o. 1600-t. ofta n. ss. i fsv. o. isl.; så i Karl XII:s bibel; Lind 1749 f., Sahlstedt 1773 m. = fsv., isl. (n), da., motsv. mlty. *vorst* m., fhty., ty. *frost* m., ags. *forst* m. (eng. *frost*), av germ. **frusta-*, avljudsbildning till frysa.

frottera, från fra. *frotter*; okänt ursprung.

fru = fsv., jämte *frū(u)a*, *frūgha*, härskarinna, fru, kvinna = isl. *frú*, ä. da. *fru(gh)æ*, da. *frue*; gammalt lån från fsax. *frûa* = mlty. *vrûwe*, fhty. *frouwa* (ty. *frau*) = det inhemska isl. *freyja* ds. (se Freja), fem. till germ. **fraujaherre* (se Frö). Även ingående i hustru. — Det nu blott arkaiserande el. skämtsamt brukade fruga kan ha utvecklat sitt *g* på nordisk botten (jfr stuga o. dial. stuva), men kan också härröra från en mlty. övergång *ûw* > *ûg*; se Seip 2: 115. — Som titel under medeltiden blott åt drottningen samt av tjänare åt förnämare matmödrar; under 1600-t. även åt adelsmäns hustrur; från o. med frihetstiden utsträcktes efter land titeln till »ståndspersoner» i allmänhet.

frugal, enkel, om måltid o. d., ungt ord, El. Janzon Horat. 1899: *hans frugala måltid* = ty., av fra. =, av lat. *frūgālis*, till *frux* (genit. *frūgis*), frukt m. m.; se frukt o. bruka.

frukost, y. fsv. *frōkoster*, jämte da. *frokost* från mlty. *vrôkost*, av kost 1 o. mlty. *vrô*, tidigt = fhty. *fruo*, jfr fhty. adv. *fruoji* i ty. *früh*, vartill ty. *frühstück*; besl. med grek. *prōí*, tidigt (av ie. **prōui*), sanskr. *prātár* (se f. ö. för 2). — I ä. nsv. även *frubisken*, från lty., jfr ty. *frühbisschen*. — I got. heter 'frukost' *undaúrnimats*, till isl. *undorn*, tiden omkring kl. 9 f. m., osv. (se under, prep. o. adv.).

frukt = fsv. = senisl. *fruktr*, da. *frugt*, från mlty. *vrucht*, av fsax. *fruht* = fhty. (ty. *frucht*); från lat. *fructus*, frukt, avkastning, njutning, till participstammen av *fruor* (**frūg-*), njuter, urbesl. med bruka; jfr frugal. Germanerna lärde fruktodling av romarna; se körsbär, plommon osv.

frukta = fsv., från mlty. *vruchten*, av fsax. *forhtôn* = ags. *forhtian*; med biform på germ. *-ian* (på grund varav *i*-omljud): fsv. *frykta*, da. *frygte*, fhty. *furhten* (ty. *fürchten*), got. *faurhtjan*; avledn. av nominalstammen germ. **furht-* i got. *gudafaurhts*, gudfruktig, västgerm. *forht* adj. (vartill *in*-bildningen got. *faurhtei*, fruktan, ags. *fyrhto* (eng. *fright*)), o. fsax., fhty. *forhta* (ty. *furcht*) = ie. **pṛkt-*; av mycket omstridd o. alltjämt dunkel härledning; litteratur se Falk-Torp s. 1464.

fruntimmer, förr även *fruen-*, *frugen-*, *frughe-*, *frutimber* m. m., i ä. nsv.: frustuga Bib. 1541 osv.; kollekt.: egentl. om frustugans invånare, damer 1560 osv., ännu på 1700-t. o. i senaste tid i sammans. hovfruntimret; i individuell betyd., bl. a. hustru 1582 = da. *fruentimmer*, förr även *frue-*; från mlty. *vrouwentimmer* (koll.), lty. *frûen-* = senmhty. *vrouwenzimmer* 1455, frustuga, ty. *frauenzimmer*, i äldre tid kollekt., sedan individuell betyd. Samma el. lik-

nande betyd.-utveckling i ä. nsv. *frustuga*, sv. buss 1, kamrat; jfr även sto. Se f. ö. fru o. timmer. — Enl. E. Kock Kontin.-germ. Streifz. s. 21 (Lunds univ. årsskr. NF. Avd. 1. Bd. 15. Nr 3) har emellertid snarare den kollektiva betyd. (varur sedan den individuella) utvecklats parallellt med den av 'frustuga', från fhty. *zimbar*, materia o. structura; alltså: kvinnosläkte > kvinnor > kvinna (fru); jfr ags. *magutimber* om hela det manliga släktet, *fœger fugeltimber*, om fågeln Fenix.

frusa, 1600-t.:s senare hälft = no. *frūsa* ds., jfr isl. *frýsa*, frusta, o. **frusta**, 1700-t., väl besl. med sanskr. *pruṣ-*, fslav. *prysnąti*, frusa (jfr Persson Indog. Wortf. s. 875 n. 2); av en ljudhärmande rot liksom spruta.

frusen, som har benägenhet att frysa, är kanske ej identiskt med part. frusen, utan en ombildning av **frysen* (= sv. dial.), motsv. isl. *frýsinn* i samma betyd. Lindroth Adjektiv. af part. s. 67 n. 1.

fryna (på näsan), lokalt rikssprak, allmänt i götal. dial. = no.; jfr (?) eng. dial. *frine*, knota; i avljudsförh. till no. *frøyna*. Det likbetyd. eng. *frown* (meng. *frounen*) utgår närmast från ffra. *fro(i)gnier*, vilket av somliga anses ha kelt. ursprung (kymr. *ffroenio*, röra näsborrarna), men av andra kanske rättare uppfattas som urspr. germanskt o. sammanställes med fryna. Med hänsyn till den i no. även uppträdande betyd. 'blåsa föraktligt' kunde man med Torp s. 137 tänka på rotsläktskap med frusa osv.

fryntlig, Gl. t. Ter. Andria o. 1550: *familiariter ffrijnteligh*; ännu under 1700-t. i betyd. vänlig (utan den moderna bibetyd. av 'gladlynt' o. d.) = ä. da., från lty. *früntlik* = ty. *freundlich*; till lty. *früntt*, *fründ*, vän (varav y. fsv. o. 1500-t.: *frynt*) = ty. *freund*, motsv. det inhemska sv. frände.

frysa = fsv. = isl. *frjósa*, da. *fryse*, mlty. *vrēsen*, fhty. *friosan* (motsv. ty. *frieren*), ags. *fréosan* (eng. *freeze*); växlingen *s* ~ *r* beror på s. k. grammatisk växling (jfr hare ~ ty. *hase*); av germ. **freusan*, till den ie. roten *prus*, frysa o. bränna, i lat. *pruna* (**prusnā*), glödande kol, *prūrīre* (**prus-*), klia, bränna; jfr frost. Betyd.-växlingen är densamma som i sval m. fl.

fråga, vb, fsv. *frāgha*; från lty. *vrāgen*, av fsax. *frāgôn* = fhty. *frāgên* (ty. *fragen*), jämte sbst. fråga (från lty. *frage* = fhty. *frága*) till germ. *frægō-* i fsv. *frægher* = isl. *frægr*, väl känd (vartill frejd), i avljudsförh. till fsv. *frāghna*, isl. *fregna*, got. *fraihnan*, ags. *frignan*, (ett s. k. *n*-presens, jfr ipf. fsv. *frā*, isl. *frá*, got. *frah*), isl. *frétt* f., spörjande (av germ. **frehti-* > **frihti-*); till ie. roten *prek* i lat. *precor*, beder (se preja 1, prekär), i avljudsförh. till lat. *procus*, friare (egentl.: som beder, liksom isl. *biðill* osv. till bedja), grek. *theoprópos*, spåman (av **-prok-ŭos*), alltså: som frågar gudarna; se f. ö. forska. — Ä. nsv. *frägha* (ipf. *frägde* Lucidor), sv. dial. *fräga* (*fräja*), no. *frega* kan utgå från det gamla *frægha* (osv.) med analogisk förlust av *n*; jfr dock även mlty. *vregen*.

från, fsv. *frān*, jfr ä. da. *fran*, biform till *frā*, ä. nsv., sv. dial. *frå* = isl. *frá*, da. *fra* (av *frā*); eng. *fro* från nord. *Frā* är egentl. en proklitisk form till fram (i betyd. 'från'; se d. o.), med mellanstadiet *fra* (dvs. nasalt *a*); från beror väl på blandning av *frā* o. ett *frān* (av *fram*), vars *n* dock är dunkelt.

fräck, Serenius 1741, jämte da. *fræk* från ty. *frech*, av fht. *freh*, begärlig = isl. *frekr*, lysten, sträng, sv. dial. *fräk*, bl. a. god, snäll, got. *faihu-friks*, sniken, ags. *frec*, lysten, djärv, av germ. **freka-*, i avljudsförh. till sv. o. no. dial. *frak* (se frank) o., med germ. *ō* o. *n*-avledn., fsv. *frökin*, rask = isl. *frókinn*, *frókn*, djärv, rask, fsax. *frókni* osv. — Det på 1600-t. uppträdande *fräk*, *fräck* i betyd. 'modig, käck' är väl åtminstone delvis den inhemska motsvarigheten till lånordet fräck = no. dial. *frek*, ds.

fräken, 1. **fräkne**, ormbunke, i sht Equisetum, men även Pteris, Franckenius 1659: *fräken*; väl till följ. på grund av växtens brunspräckliga utseende; se följ. o. jfr fhty. *varn*, ormbunke (under renfana).

2. **fräkne**, vanl. **fräknar**, pl., ä. nsv. *fräkna*, Var. rer. 1538, motsv. nisl. *frekna*,

da. *fregne*, jfr fsv. *frœknotter* fläckig; i no. även *fraknor*, *fruknor*; jfr fris. *friakan* (eng. *freckle* från nord.); besl. med sanskr. *pṛçni-*, spräcklig, osv. av en ie. rot (*s*)*prek* o. (*s*)*preg* i spräcklig även-som väl forell, färna.

frälsa, = fsv. = isl. *frelsa*, *frjalsa*, da. *frelse*; avledn. av fsv. o. fda. adj. *frœls* = isl. *frjals*, fri; egentl.: **frī-hals* 'som har halsen fri', vanl. tolkat som syftande på ringen kring trälens hals, ett gammalt tecken på ofrihet, men enl. Neckel PBB 41: 405: 'den okränkbara halsen', 'som man inte får halshugga' (ss. t. ex. krigsfångarna i Jómsvík. saga). Härtill sbst. got. *freihals* m., ags. *fréols* f., frihet. — Frälse n. = fsv.: frihet = isl. *frelse*, avledn. av föreg.; varav i nsv. även det oböjl. adj. frälse.

främja, fsv. *frœmia*, föra framåt m. m. = isl, *fremja*, da. *fremme*, fsax. *fremmian* m. fl.; avledn. av fram.

främmande = y. fsv., liksom no. *fremmend* o. ä. da. *frœmen* ombildning (efter part. pres.-formen) av fsv. *frœmadhe* m. m. = nsv. (dial.) främmad med kollekt. sbst. *främmat*, da. *fremmed*, från mlty. *vremede*, *vremet* = fhty. *fremidi* (ty. *fremd*), got. *framaþja-* osv., adj., egentl.: avlägsen, avlett av stammen i fram i betyd. '(borta) från' (eng. *from* osv.), möjl. närmast till ett adv. **framaþ*, framåt, bildat som got. *dalaþ*, nedåt. Fsv. *frömmadher* från mlty. *vrömed*.

från, 1597: *frään* (om bockar), 1600-t. stundom *freen*, jfr sv. dial. även *fren*, *från*, också: skarp, ondsint, no. *frœna*, lukta starkt. Förhållandet till sv. dial. *frön* ävensom no. *frøyna*, dofta, är oklart; möjl. avljudsformer **frēwn-*, **fraun-*. Dunkelt. Knappast besl. med isl. *fránn*, *frænn*, glänsande, skarp, no. *fraanen*, rödkindad o. d.; jfr dock Blankenstein IF 23: 133.

frände = fsv. = isl. *frændi*, da. *frænde*, släkting; egentl. part. pres, till isl. *frjá*, älska (se fria); med något avvikande bildning i got. *frijônds*, fhty. *friunt* (ty. *freund*), ags. *fréond* (enl. *friend*) m. fl., vän, stundom även: älskade el. släkting; jfr befrynda sig, fryntlig. Begreppen vän o. släkting uttryckas i de indoeur. spr. ofta med samma ord; motsats: germ. **gastiz* (= gäst), främling = lat. *hostis*, fiende. — Jfr med avs. på bildningen fiende.

fränka = fsv. fno.; kortform till fsv. *frœn(d)kona* = isl. *frændkona*, jfr t. ex. isl. *griðka* till *griðkona*, väl i anslutning till ord på dimin.-suff. *-ka*.

1. **fräs**, halskrås, Bellman 1758: 'med salope, étui och fraise'; från fra. *fraise* ds., även: krås, innanmäte, besl. med fris 1, frisera (egentl.: krusa). Jfr med avs. på betyd. krås 2.

2. **fräs**, roterande fil, från fra. *fraise*, till föreg.

fräsa = fsv., no., jfr isl. *fræs* f., väsning; utan omljud: sv. dial. *fråsa*, no. *fraase*; avljudsform till frasa. Jfr Persson Indog. Wortf. s. 875 n. 2.

fräsch, från fra. *fraîche*, av germ. *frisk-*; se frisk, jfr fresk(o).

fräta = fsv., från mlty. *vreten*, äta glupskt, fräta = fhty. *frezzan* (ty. *fressen*), ags. *fretan* (eng. *fret*) ds., got. *fra-itan* (ipf. *frēt*), äta upp; av äta o. pref. got. *fra-*, *fr-*, vgerm. *fr-*, jfr sv. för- o. ty. *ver-*; jfr även frat, frossa, vb.

1. **frö** = fsv., da., no., motsv. isl. *frjó*, *fræ*, gottl. *froy*, got. *fraiw* n., av germ. **fraiwa-*; jfr adj. fsv. *ofrö*, sv. dial. *frö*, isl. *frjór*, *frær*, fruktbar, fortplantningsduglig; dunkelt; möjl. avlägset besl. med grek. *spérma* n., frö o. d.

2. **frö**, groda, ä. nsv., fsv. *frödh* f., *frödher* m. = isl. *frauð(r)*, no. *frau*. Andra besl. bildningar: germ. **froska-* = isl. *froskr*, mlty. *vorsch*, ty. *frosch*; isl. *fraukr* el. *frauki* ävensom ags. *frogga* (eng. *frog*). Med avs. på *frosk-* jfr sv. dial. *łosk* (under tossa 2); med avs. på *k*-avledn. i *fraukr* (*frauki*) jfr likbetyd. lty. *lork* ävensom ags. *paddoc* (se padda); om diminutiviska *s*-avledningar till likbetyd. ord se under tossa. Ags. *frogga* är en kortform av samma slag som padda, sv. dial. *pugga*, ags. *tadde* (se tossa 2). Formväxlingen sammanhänger med den hypokoristiska o. diminutiva karaktär, som tillkommer så många ord för 'groda, padda'. Jfr även groda samt förf. NTfF 3 R XII. 62 f. — I övrigt blott mycket osäkra anknytningar: enl. Falk-Torp besl. med

fradga, alltså: den slemmiga; även tolkat som 'den hoppande', till sanskr. *právati*, hoppar, m. m.

3. **Frö**, ofta även Frey, gudanamn, ombildning av (i anslutning till svenska ljudlagar), resp. lån från isl.-fno. *Freyr* (*Frøyr*) = fsv. *Frö* (Saxo), av germ. **Frauja-*, urspr. *n*-stam, motsv. got. *frauja*, herre, fsax. *fróho*, fhty. *frô*, ags. *fréa*, av germ. **fraujan-* o. **frawan-*, besl. med sanskr. adj. *pūrvyá-* osv., främre, ävensom lat. *prō*, *præ*, framför, för, prepos. o. adv.; jfr Freja, fru o. provins. Alltså egentl. appellativ, såsom t. ex. det kristna *Herren* o. sannol. Balder (se d:o); jfr även sanskr. *asura*, herre, som epitet till guden Varuna. Troligen ett s. k. noa-namn (jfr under Freja, björn, varg) i stället för Tyr el. möjl. något annat gudanamn, som blivit tabu. — I sv. ortnamn, t. ex. Frösslunda, fsv. *Fröslunda*, nu Frustuna, Frösvi, Frösåker, möjl. också Frövättern (sjö i Vrml., nära Ullvättern; se dock E. Noreen NoB 8: 30 n. 4) samt en del nu föga el. icke använda personnamn såsom fsv. *Fröbiorn*, *Frömund*, *Frösten*.

fröjd, fsv. *frögdh*, *fryghþ*, fröjd = isl. *frygð*, härlighet, yppighet, no. *frygd*, livslust, livlighet, ä. da. *frygd*, kraft, fröjd, da. *fryd*, fröjd; av urnord. **friggwiþō-*, av germ. **frewiþō-*, el. möjl. av urnord. **fruggwiþō-*, av germ. **fruwiþō-*; i avljudsförh. till germ. **frawiþō* i mlty. *vrouwede*, fhty. *frawida* m. m. (ty. *freude*); till germ. adj. **frawa-* i fsax. *frá*, fhty. *frô* (ty. *froh*, varav da. *fro*), glad, isl. *frár*, rask, fsv. *ār-frā*, morgonkry. I övrigt osäkra släktskapsförh.; se Falk-Torp s. 276 (under *fro*), där adj. *frár* föres till ie. *pro-* (se fram, för 3), jfr isl. *forr*, våldsam; o. Persson Indog. Wortf. s. 876 n.

fröken, 1502: *frögdeken* (= *fröiken*), prinsessa = da. *fröken*, från mlty. *vrouken* (*-ōu-*) m. m., prinsessa, förnäm ung dam; dimin. på *-ken* (= ty. *-chen* i t. ex. *mädchen*) till mlty. *vrouwe* ≐ fru; jfr t. ex. manick. Med dimin.-ändelsen *-lin*: mhty. *vrōu(we)lin* (ty. *fräulein*). — Under 1500-t. o. 1600-t.:ets förra hälft blott om prinsessor (t. o. m. Margareta Lejonhufvud kallas »jungfru»); ett tidigt undantag är Ebba Brahe; först på 1700-t. så småningom även om den lägre adelns döttrar; under 1800-talets förra hälft dessutom efter hand om döttrarna till högre oadliga ämbetsmän; mera allmän titel o. 1870. Jfr jungfru, mamsell.

fubbla, Blanche (jfr *fubblare*, fuskare, Thorild, o. *fubblig* Almqvist) = no. *fubla*, jfr no. *fubba*, småpyssla, o. sv. dial. *fubb(a)*, trög, ovig person, ävensom sv. dial. *febbla*, no. *fibla* ~ sv. dial. *fabbla*; med i verb med dylik betydelse vanlig formväxling; tydl. av imitativ natur. Jfr fumla ~ famla ävensom i fråga om bildningen hafsa ~ hamsa, slabba ~ slafsa, slamsa.

fuchsia, efter den bayerske botanisten Fuchs, 1500-t. Jfr liknande ursprung för t. ex. begonia, dahlia, hortensia, kamelia, magnolia.

fuffens, Onkel Adam 1843, lånord, jfr östfris. *fûfe*, *fûferé*, fuffens.

fuga, mus., Serenius 1734, från ital. *fuga* (= lat.), egentl.: flykt; på grund av att temat, som genomlöper stämmorna, uppträder än här o. än där.

fukt, 1520-t.: ånga, rök, sv. dial. stundom 'tjocka, dimma' = no., från mlty. *vukt* n., till mlty. adj. *vucht*, fuktig = fhty. *fûht* o. *fûhti* (ty. *feucht*), ags. *fûht*; av omstritt o. ovisst ursprung. Enl. Lidén Språkv. sällsk. i Uppsala förh. 1891-94 s. 60: av germ. **fūhtu-* av **funhtu-* = ie. **pṇq-tu-*, besl. med sanskr. *paṅka-*, gyttja, o. got. *fani* ds. = isl. *fen*, träsk, osv.; jfr de från germ. spr. lånade ital., span. *fango*, fra. *fange*, gyttja. El. snarare med Torp. Etym. ordb. s. 139, till sv. dial. *fjuka* osv., yra omkring; alltså egentl: drivande töcken (se Fegen).

fuktel, prygel (med sabel), från ty. *fuchtel*, bred värja (till *fechten* = fäkta). Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr prygel.

fukter, 1680, från ty., jfr sydty. dial. *fucht*, häftig rörelse. Avljudsform: ä. nsv. o. sv. dial. *fakter* plur., y. fsv. *fakt*, skapnad, utseende, ä. da. *fakt* (nda. *fagter* plur.), no. *faktir* pl., sätt, åtbörder, någon gång även i nsv. fakter; möjl. till mlty. *vacht(e)*, fäktning; bildning till *vechten* = fäkta. Enl. Torp

Etym. ordb. skulle dock *fakter* vara inhemskt nordiskt o. besl. med ty. *fackeln*, röra sig hit o. dit.

ful, i ä. nsv. även: rutten, stinkande, oren, lat, i sv. dial.: rutten, i norrl. dial. också brunstig (m. m.) som i no. dial., fsv. *fūl*, stinkande, ful, skändlig m. m. = isl. *fúll* ds., da. *ful*, ful, i no.-da.: listig, i no. dial.: motbjudande, vred, brunstig, got. *fûls*, rutten, mlty. *vûl*, stinkande, oren, dålig, lat, fhty., mhty. *fûl* ungefär ds. (ty. *faul*, murken, lat, trög), ags. *fúl*, rutten, oren, dålig (eng. *foul*), av germ. **fūla-*, besl. med litau. *púliai* plur., etter. Till den allm. spridda ie. roten *pu* i lat. *pūs*, grek. *pýon*, etter, sanskr. *pūyati*, stinker, litau. *púti*, ruttna, isl. *fúinn*, rutten; jfr potpurri samt under futtig. Roten *pu* är säkerligen egent. en interjektion för avsky; jfr t. ex. bantuspråkets *pu* i betyd. 'böld'. Se under fy. — Jfr även hundfila. — Med avs. på uttr. *den fule, fulingen* om den onde jfr ä. nsv. *ljoten*, dalm. *ljotingen* i samma betyd., till isl. *ljótr* osv., ful (se lyte), o. sv. *styggen* ds. till stygg i betyd. 'ful, vederstygglig'. Ordet användes i fsv. även som beteckning för bödeln: 'aff fulum manne . . . halshuggin'.

full, fsv. *fulder* = isl. *fullr*, da. *fuld*, got. *fulls*, fsax., ags., eng. *full*, fhty. *vol* (ty. *voll*), av germ. **fulla-* = ie. **plnó-* i sanskr. *pūrṇá-*, ir. *lán*, litau. *pilnas*, fslav. *plŭnŭ*; i avljudsförh. till lat. *plēnus*, full; båda part. pf. pass. på *-no-* till roten *pele*, fylla; besl. med grek. *polýs*, mycken (se poly-), sanskr. *purú-* osv., i avljudsförh. till germ. **felu-* = got., fsax. *filu*, mycket, fhty. *filu* (ty. *viel*), ags. *feolu*, isl. *fjǫl-*; se f. ö. under folk. — Full i betyd. 'drucken' uppträder redan i fsv. *fulder ok drukkin*; där även om mat: övermätt; egentl. elliptiskt av fullständigare uttryck, jfr bibelns: *druckne av sött vin*. — Full som en kaja, se kaja.

fullborda, fsv. *fulbordha*, samtycka till, fullborda, jämte fda. *fuldbordhe* (*-u-*), da. *-byrde* från mlty. *vulborden*, samtycka till, avledn. av *vulbort*, samtycke (varav fsv. *fulbordh*), till full o. (sannol.) ett vbalsbst. till bära (jfr börd).

fullmakt, t. ex. Hund 1605 = da. *fuldmagt*, från mlty. *vulmacht*, till full o. makt, översättning av lat. *plenipotentia*. — Fullmakt på en tjänst, t. ex. Karl XII Bref.

fumla, 1600-t. = no. *fumla*, lty. *fummeln* (eng. *fumble* snarast nord.); till sv. dial. *fumma*, vara darrhänt, yra, no. *fuma*, fubbla m. m., nisl.: förhasta sig ~ sv. famla ~ no. *fimla*, famla.

fund, i komma under fund med, plur. *fynder* (1500-t.; i ä. nsv. även *fund*, t. ex. Psalmb. 1695: 'Bevara oss för satans fund'), påfund, samfund, fsv. *fund* f. o. yngre n. el. *funder* m., oomljudd biform till fynd, se d. o. Plur. *funder* (med acc. 1) = no. *funder* kunde dock närmast höra till *fundra* (se följ.) o. sålunda endast medelbart vara besläktat.

1. **fundera**, grundlägga, stifta = fsv., allm. i sht på 1500- o. 1600-t., nu sällsynt; från mlty. *fundêren*, från lat. *fundāre* till *fundus*, grund (= fond; urbesl. m. botten.

2. **fundera**, tänka på, grunda, under 1600-t. bl. enstaka (Columbus 1678); en ombildning efter föreg. av sv. dial. *fundra* ds. = no.: lura, lista o. d., avlett av det sällsynta ä. nsv. *funda* 16—1700-t. (även *funda på*), utfinna, fundera = sv. dial. *funna(s)*, ana, få hum om, fundera (sig till), till fund (se d. o.), till finna. Jfr v. Friesen Spr. o. st. 1: 233 f. — En parallellbildning till *fundra* är sv. dial. *funta* i samma betyd.

fungera = ty. *fungieren*, av lat. *fungi*, uträtta, förvalta o. d., av omstritt ursprung. Till part.-stammen *funct-* hör *functio* (genit. *-ōnis*), varav sv. funktion = ty.

funt, dop-, fsv. *funter*, *fonter* = isl. *funtr*, ä. da. *funt*, da. *font*, från mlty. *vunte*, *vonte* o. ags. *font*, i sin ordning från lat. *fons* (genit. *fontis*), källa, i kyrkospr.: dopfunt. Den nu utom i vissa dial. obrukliga sammans. *funtfadder* användes i ä. sv. (t. ex. Dalins Arg.) i betyd. 'såt vän'; ännu hos Dalin 1850.

funtad, t. ex. E. Carlén 1846, part. pf. till sv. dial. *funta*, förfärdiga, refl. (även i vardagl. riksspr., t. ex. 1852): skicka sig = no. *funta*, da. dial. *fonte*; avledn. av fund (jfr fundera).

fura (i da. dial. också 'barrträd, gran'),

fsv. **fura* (oblik kasus härtill sv. furu), *fora* = isl. *fura* (*-ú-*), da. *fure*; jfr fhty. *forha* (ty. *föhre*), ags. *furh* (eng. *fir*, knappast nord.); i sv. även fur = gottl. *fäur*, ä. da. *fur*; koll. o. ämnesnamn: nord. *fyre* (**furhia-*); germ. stam **furh-* = ie. **pṛkᵘ-* i lat. *quercus* (med *qu-* som i *quinque*, se fem, jfr även koka), ek, motsv. ä. ty. *ferch*, longob. *fereha*, ek; möjl. även i got. *fairguni*, berg (egentl.: ekbevuxet); se Hirt IF 1: 479; med avs. på betyd. jfr bok 1, trä. — Ordets äldsta betyd. är sannol. 'ek'; se f. ö. trä.

furagera, från fra., till sbst. *fourrage*, vars stam är germ. *fōþr-* i foder 2; jfr furir.

furie = ty., fra., av lat. *furia*, plågoande, hämndgudinna, raseri, till *furere*, rasa; jfr furor.

furir, Wivallius: *fourrier*, från ty. *furier*, från fra. *fourrier*, av mlat. *fodrarius*, egentl.: som sörjer för foder; av den germ. stammen i foder 2 (jfr furagera).

furnera, av. fra. *fournir*, förse med, av ffra. *fornir*, *formir* = ital. *fornire*, provenç. *fromir*, *formir*, av germ. **frumjan* = fhty., fsax. *frum(m)ian*, befrämja, fullborda, göra, till mhty. *frum*, *vrum* (se from); betr. det i rom. spr. uppträdande *n*-et se Brüch Einfluss d. germ. Spr. auf das Vulg.-latein s. 71, där även ett annat mindre tilltalande tolkningsförslag med tvekan framlägges. — Jfr faner(a).

furor, 1836: 'gör . . . furore', ungefär samtidigt som i Tyskland, av ital. *furore*, raseri, av lat. *furor* (se furie).

furste, P. Månsson s. 676, motsv. y. fsv. o. ä. nsv. *förste*, från lty.; jfr fsax., fhty. *furisto*, mlty. *vurste*, *vorste*, lty. *först(e)*, ty. *fürst*; substantivering av en superl. motsv. först (jfr överste); alltså samma grundbetyd. som i prins.

fusel, Cederborgh (om tobak), från lty., ty. *fusel*, dåligt brännvin, i lty. även om tobak; förkortat av *fuselbranntwein*; jfr lånordet no. *fuss*, mycket dåligt brännvin, o. östfris. *fúsje*, kornbrännvin; väl till ty. vb. *fuseln*, fuska o. d., besl. med följ.

fuska, 1683: *fuskare* (ofta i förb. med *bönhas*, *bönås*), 1758: *fuskande*, om hantverk, 1770: *fuska*, om ingrepp i annans yrke; i mera modern betyd. Thorild osv. = da. *fuske*, från ty. *pfuschen*; jfr *fuscheln* o. *fuschern* ävensom sv. dial. *fussla*, i hemlighet pyssla, öva små knep, no. *fusla*, fuska; liksom lty. *fudeln*, arbeta vårdslöst, sv. dial. *futtla*, fuska m. m. väl av imitativt ursprung, med hos dylika verb vanlig formväxling.

futtig, från 1700-t., 1720 översatt: homo futilis, sordidus, av Weste 1807 betecknat som lågt ord; från lty. *futtig*, till lty. *fott-* i sammans.: strunt o. d., varifrån sv. dial. *fott*, futtig människa. Säkerl. med Tamm Gr. s. 7 avledn. av lty. *fott*, cunnus, vulva (se hundsfott) = mhty. *vut* med avledn. ty. *fotze* (varav ä. nsv. *fåtsa*; jfr lty. *fottsig*, futtig), sv. dial. *fo(d)*, no. *fud*, även: podex, isl. *fuð*. Sannol. besl. med sanskr. *pūtaú* (dualis), skinkorna (Bezzenberger BB 27: 176), grek. *pýnnos*, stuss (väl av **pulsno-*, Brugman Grundr.² 1: 752); jfr samma betyd.-skiftning hos no. *fud* o. ty. dial. *fot(te)* samt hos sanskr. *buli*, vulva o. podex. F. ö. enl. van Helten ZfdW 10: 195 till lat. *pūtēre*, lukta illa (se ful); enl. K. F. Johansson IF 14: 319, Persson Indog. Wortf. s. 243 till en rot *put*, svälla o. d., alltså egentl. 'uppsvällt, förhöjning'; enl. Bezzenberger anf. st. till ie. *pu-*, bakom, i sanskr. *púnar*, tillbaka, åter, osv. Jfr fnuttig.

fux, 1624: *foxar* plur., Grubb 1665: *fuchs* i uttr. *stryka fuchsen*, Serenius 1741: *fux* = da., från ty. *fuchs*, räv, i överförd betyd. även: häst med rävfärg; ett västgerm. ord för räven: mlty. *vos*, ags., eng. *fox* osv.; *s*-avledn. av stammar i got. *faúhô*, fhty. *foha*, isl. *fóa*, honräv; kanske egentl.: den långsvansade, till sanskr. *puccha-*, svans, vartill möjl. även fågel. I fråga om betyd. jfr brunte, grålle, skäck. — Fux i skolfux se d. o.

fy, interj., Bureus 1624, Stiernhielm osv., i ä. nsv. även *pfuy* t. ex. Stiernhielm, *pfu* R. Foss 1621, *fi* Rydelius, *pfy skam* Fernander 1695 (jfr nedan) = isl. *fý*, no. da. *fy*; med olika vokal i ty. *pfui* el. mhty. *pfû* el. meng. *fi* (eng. *fie*); jfr lat. *fi*, *phy*, *fū*, grek. *phȳ*, fra. *fi* osv.; delvis oberoende av varandra uppkomna bildningar. Med avs. på ord på uddljudande *p* el. *f* till beteckning av avsky jfr under ful. —

En del av de ä. nsv formerna äro påverkade av el. lånade från tyskan. — Fy skäms, t. ex. 1736; fy baj, t. ex. Envallsson.

fylax, skämts.: drucken; t. ex. 1862 (från Uppsala); ombildning av full efter grek. *phýlax*, väktare (ofta som hundnamn).

fylgja = äldre dalm. enl. Hülphers; i riksspråket litterärt lån från isl. *fylgja*, mytiskt väsen i kvinno- el. djurgestalt, som ansågs nära förbundet med en person o. hans öde, genius; enl. somliga kanske ej till vb. följa utan en parallellbildning (germ. **fulʒiōn-*) till isl. *fulga*, hinna, till germ. **felhan*, gömma, dölja (se fjälster); människans skyddsande ansågs knuten till fosterhinnan. — I sv. dial. i stället i samma betyd. *vård* o. *vålne* (se vålnad).

fylka, ställa upp i slagordning, samla sig omkring, hist.-litterärt lån från fornspr.: fsv. *fylkia* = isl. *fylkja*, avledn. av folk el. fylke. — Härtill fylking = fsv., isl., egentl. abstraktbildning till fylka.

fylke, hist.-litterärt lån (slutet av 1700-t.) från isl. *fylki* n., häravdelning, landskap i det forna Norge = ags. *gefylce*, skara; avledn. på *-ia-* av folk; jfr fsv. *folkland*, mindre landskap i Uppl., även som föreg.

fylla = fsv., isl. = da. *fylde*, got. *fulljan*, fsax. *fullian*, fhty. *fullen* (ty. *füllen*), ags. *fyllan* (eng. *fill*); avledn. av full.

fyllbult, ä. nsv. o. dial. *fylle-*, ombildning av ä. nsv. *dryck(e)sbult*, *-bolt*, efter lty. *drunkenbolt* = ty. *trunkenbolt*; liksom ty. *raufbold*, slagskämpe, o. dyl. bildat efter tyska mansnamn på *-bolt* (t. ex. *Reinbolt*, motsv. fra. *-baut*), biform till *balt*, *bald*, djärv (= sv. båld), såsom dumbom efter Enbom, Lundbom o. dyl. — Andra likbetyd. bildningar äro: fyllhund (= da. *fyldehund*), ä. nsv. *fyll(e)hynda*, *fyllehålk*, *fylleprám*, *fyllpuppa* 1756 (även i nsv.), *birhals* (jfr ä. da. *fyldehals*), *dricke-* el. *dryckiestut*, *ölehund* osv. — Ä. nsv. *bult* som öknamn har sannol. ett annat ursprung; se bult.

fyllest, till f., fsv. *fyllest* (*-ist*), ersättning, hjälp, ofta vid *göra*, = da. *fyldest*; från mlty. *vulle(i)st* (ofta med *tō*, till), ds., egentl.: fullgörande = fsax. *fullêsti*, ags. *fullæst* m., fhty. *folleist* f., till mlty. *vulleisten* osv., hjälpa, egentl.: uträtta till fullo, av full ss. prefix o. mlty., ty. *leisten*, fullgöra, got. *laistjan* osv., följa efter, egentl.: följa i någons spår, denom. av got. *laists* m., fotspår, osv. = sv. läst; se f. ö. lära o. list.

fynd n. = fsv. *fynd* f., jämte *fund* o. yngre n., finnande, fynd, möte, påfund ~ fsv. *funder* m., isl. *fundr* m. ds. = mlty. *vunt* m. o. f., mhty. *vunt* m.; germ. **funði-*, verbalabstr. till **finþan* = finna. Se fund. — Fyndgruva, efter t. *fundgrube*, egentl. ett bergverksord, i bildlig betyd. redan hos Luther.

1. **fyr** n., gyckel o. d., hålla f. osv., Arvidi 1651, Lucidor, Weste 1807; från lty. *fir* = ty. *feier*, högtid, till fira (se d. o. och ferier). — Härtill: fyraben (ä. nsv. även *firabend* el. *fyrafton*), hålla f. = da. *fyraben*, från mlty. *vîravent* (= ty. *feierabend*), aftonen före en hälgdag; särskilt om hantverkare. Jfr följ.

2. **fyr** m. (lustig osv.) Almqvist 1843: 'en ärlig fyr', E. Carlén: 'ung fyr', Dalin 1850 (med betyd. 'gosse' o. betecknat som provinsialism) = no., da. Enl. Kock Från fil. för. i Lund 1897 s. 7 f. av föreg. från uttr. ss. *driva fyr med* (jfr sv. dial. *fyras med*), där det neutrala *fyr* uppfattats ss. m. i analogi med driva gäck, narr o. d., där gäck o. narr egentl. äro personbetecknande, fast de också användas som abstrakta. Kanske dock snarare förkortning av ett ord motsv. lty. *firburs*, gesäll utan arbete = ty. *feierbursch*; jfr föreg. I sv. möjl., åtm. delvis, lån från no. el. da.

3. **fyr**, i ge fyr, i uttr. fyr och flamma osv., Gustaf II Adolf: 'gifwer fyr', P. Svart: *fyhr* som kommandoord, ä. nsv. (y. fsv.?) *fyr* i betyd. 'eldgivning': 'han håller stort fyr' i visan om Brunkebergsslaget 1471, Medeltidsdikt. s. 415, y. fsv. *fȳr(e)*- i sammans. t. ex. *fyrbalder*, fyrbåll, jämte da. *fyre* från mlty. *vûr*, *vür* n., eld = fsax., fhty. *fuir*, *fiur* (ty. *feuer*), ags. *fŷr* (eng. *fire*) o. isl. *fúrr* m. (poet.) = grek. *pȳr*, n., eld, armen. *hur*, umbr. *pir*; jämte isl. *funi* m., låga, got. *fôn* n. (genit.

funins), eld (jfr även ty. *funke*) sannol. ur ett gemensamt uråldrigt paradigm av samma slag som vatten ~ ty. *wasser*. Jfr senast Brugman IF 33: 300 f., Bartholomae PBB 41: 272 f. Se även helsefyr o. under eld. — Fyr i betyd. 'fyrbåk', 1727, Linné Sk. resa 1749, i båda fallen om Kullens fyr i Skåne = da. *fyr*, är förkortat av fyrbåk, J. Månsson 1644, Spegel 1685; från mlty. *vûrbâke*; se båk. — Fyrverkeri, 1701, jfr 1740: *feurvärkerij*, från ty. *feuerwerkerei*. — Fyra, vb = fsv. = da. *fyre*, från mlty. *vûren*, elda, giva eld.

fyra, räkn. = fsv., kasusform till nom. m. *fȳre*, motsv. ä. fsv. *fiūrir*, neutr. *fiughur* = isl. *fjórir*, neutr. *fjǫgur*, da. *fire*; säkerl. av urnord. **feðurai*, m., i neutr. med av *ð* i denna ställning utvecklat *ʒ*; motsv. got. *fidwor*, fsax. *fiwar*, fhty. *fior* (ty. *vier*), ags. *féower* (eng. *four*), i västgerm. spr. med dunkelt bortfall av *ð*; jfr urgerm. **feþur-* i fjärde osv. Ie.: **kᵘetlᵘōr-*, **kᵘetur-* m. m.: sanskr. *catvāras* plur., *catur-*, lat. *quattuor* (jfr kvadrat), grek. *téssares* (*kᵘ* > *t* frfr palatal vokal; jfr trapets) m. m., tokar. *śtwar*, *śtwer* (om formen se Siebs KZ 43: 380), ir. *cethir*, litau. *keturì*, fslav. *četyre* osv.; i germ. spr. *f* för väntat *hv* väl i anslutning till fem, liksom antagl. i lat. omvänt *quinque* för **pinque* efter *quattuor*. Jfr fyrsprång. — Fyrtio, y. fsv. *fȳrætīo* m. m., ombildning av ä. fsv. *fȳra-*, *fiūratighi* = isl. *fjórir tigir*, got. *fidwor tigjus*, ty. *vierzig*, eng. *forty* osv.; av fyra o. germ. **teʒu-*, tiotal = ie. **dekṃt* (se f. ö. femtio). Jfr da. *fyrretyve* (nybildning) för ä. da. *firti*, no.-da. *fyrti*.

Fyris, ä. nsv. *Fyresåå*, Fyrisån vid Uppsala, egentl. en lärd isl. form (O. Rudbeck), inneh. gen. sing. av ett ord motsv. nsv. Föret, namn på de två sjöar, vartill Fyrisån utvidgar sig, fsv. **Fyri*, *Föri-*, kanske också Högbystenen: *furi*, jfr isl. (Yngl.-tal) *við Fýre* (kanske att läsa: *Fyrve*); väl ett urnord. **ferwia-* > **firwia-*, *ia*-bildn. av stammen i germ. **ferwōn*: sv. dial. *fjära*, isl. *fjara*, ebb, strandbädd (i Fjäre), jfr isl. vb. *fyrva*, bli ebb, o. töre (isl. *tyrve*). Alltså: plats, där vattnet sjunker undan. — Samma ord ingår i fsv. *Førikarlaby*, nu Forkarby Uppl., 'männens by, som bo vid Föret'. — Se Brate Ögtls runinskr. s. 82 o. där cit. litt.

fyrk, 1510: *fyrck*, ett slags mynt, ä. nsv. *fyreck*, *fyrick* m. m. = ä. da. *firik(en)*, från mlty. *vêreken* = ä. ty. *vierichen*, 1/4 »skilling», dimin. till räkneordet fyra (jfr fröken m. fl.). Med avs. på övergången av *i* till *y* jfr dyrk.

fyrsprång, Petreius 1608, jfr sv. dial. *fyrspring*, no.-da. *firsprang*, da. *firspring*; egentl.: då hästen samtidigt har alla fyra fötterna i rörelse. I sv. dial. 'dä går på brinnande fyren' synes dock anslutning ha egt rum till fyr, eld.

fysik, från fra. *physique* osv., till grek. adj. *physikós*, avledn. av grek. *phýsis* f., natur = ie. **bhu-ti-s*, till roten *bhu*, växa, vara, bliva, i grek. *phýō*, alstrar, lat. *fūi*, har varit, sv. bo, bygga osv. Jfr följ.

fysionomi, från fra., från grek. *physiognōmía*, till föreg. o. stammen *gnōm-*, kännetecken o. d.. jfr *gnōs-*, kännedom (i diagnos), urbesl. med känna.

1. **få**, vb., fsv. *fā*, gripa, få, giva m. m. = isl. *fá* ds., da. *faa* samt got., fhty. *fâhan*, ags. *fón* osv., redupl. vb; med Vernersk växling i fånga; av germ. **fāhan* < **fanhan*: ie. rot *pank*, onasalerat *pak*, egentl.: fasthålla, fästa, i sanskr. *pāça-*, fjätter, lat. *paciscor* egentl.: fastställa, fager osv.; med biform *pag* i fack. — Ipf. fick är en blandningsform av fsv. *fæk* (av **fing*; jfr under dricka) o. plur. *fingo*; jfr gick: **ging* (som icke är besl. med gå, medan däremot fick o. få äro former av samma verbstam).

2. **få**, adj. i plur. o. sammans., fsv. *fa-*, 'paucus', med neutr. *fat* (varav ä. nsv. o. finl. fått o. sv. fattas; jfr andfådd) = isl. *fár*, da. *faa*, got. *fawai* plur., fhty. *fao*, *fô(h)-*, ags. *féa(we)* (eng. *few*), besl. med lat. *paucus*, ringa o. d., *pauper*, fattig, grek. *paûros*, liten. Den germ. grundformen är svår att exakt bestämma; möjl. förhåller sig nord. *fá-* (urnord. **fawaʀ*) till fhty. *fôh-*: ie. **pauᵏᵘo-* el. *pauk-ŭo-* (lat. *paucus*?) = nord. *hā-* (isl. *hár*, sv. Hå-), hög: got. *hauhs*: ie. **kouᵏᵘo-* (litau. *kaukas*); alltså germ. **fauhw-*, *fauʒw-*; se Leffler Ark. 1: 276. Jfr fåfäng, fåne. — Fåvitsk,

fsv. *favizker*, *-visker*, *sk*-avledn. av *vit* (= vett); *-t-* i nsv. är arkaiserande.

fåfäng, fsv. *fafænger* = no. *faafeng*, ä. da. *fafæng*; till adj. få i neutral betyd. (jfr fåkunnig, fåordig, fåvitsk) o. ett vbaladj. **fænger* till vb. få (jfr -fänge o. fånga), bildat som *gäng-* i gängse. Alltså egentl.: som får, dvs. förvärvar el. uträttar, litet.

fågel, fsv. *fogh(i)l*, *fughl* = isl., no., da. *fugl*, got. *fugls*, ty. *vogel*, eng. *fowl* (nu i betyd. 'fjäderfä' o. d.; annars *bird*, urspr.: fågelunge o. d.); allmänt o. speciellt germanskt ord, **fuglа-*, rotbesl. med litau. *paũksztas*, sanskr. *phuka-*, fågel; jfr fux. Andra möjl. rotbesl. ord se under Fegen (fsv. *Fyghþir* osv.) o. fjun. Samindoeuropeisk beteckning för 'fågel' saknas; så ock för 'fisk', där dock tre språkfamiljer äro företrädda. — Varken fågel eller fisk, bokstavsrimmaude uttr., motsv. i da. o. eng., jfr ty. *weder fisch noch fleisch*.

Fåhræus, familjen., o. 1700, efter släktens hemsocken Fårö på Gottland.

fåle, fsv., isl. *foli* = da. *fole*, got. *fula*, mlty. *vole*, fhty. *folo* (ty. *fohlen* n.), ags. *fola* (eng. *foal*), av germ. **fulan-*, besl. med grek. *pṓlos*, föl, enl. somliga också med lat. *pullus*, unge (se senast Solmsen IF 31: 474). Jfr föl.

fåll, fsv. *falder*, veck, fåll = isl. *faldr*, da. *fold*, fhty. *falt* m., jämte ä. nsv. *fålla* (plur. *-or* 1697), mlty. *volde* f., ty. *falte*; av germ. **falða-* (med avledn. **falðōn*); jfr sanskr. *puṭa-*, veck (av *pull-*); till vb. fålla, fsv. *falda*, svag böjn., vecka = isl. *falda* (ipf. *félt* o. *-að-*), da. *folde*, got. *falþan* redupl. vb, mlty. *volden*, fhty. *faltan*, *faldan* (ty. *fallen*), ags. *fealdan* (eng. *fold*), av samma stam *falð-*, *falþ-* som -faldig (se d. o.) o. fålla, sbst. — Fållbänk = ä. da. *foldebænk*; jfr fsv. *faldabordh*, fällbord, väl efter mlty. *voldetafel*; jfr även det urspr. germ. fåtölj.

fålla, för kreatur, t. ex. Schroderus 1639: *fäfålla*, motsv. (med stark böjning) ä. da. *fald*, da. *fold*. fsax. *faled*, fårfålla, ags. *falod*, *fald* (eng. *cheepfold*) osv.; dunkelt; möjl. med Uhlenbeck PBB 21: 103 besl. med fslav. *polica*, bräde, osv. (knappast besl. med fjöl, se d. o.); enl. andra med grundbetyd. 'flätverk' (liksom ty. *hürde*, fålla: lat. *crātēs*, flätverk), till ie. roten *pel*, vartill en utvidgning med *-l* i fåll (jfr tvivel). Marstrander ZfcPh. 1910, s. 368 jämför fsax. *faled* med ir. *buaile* (genit. *bualed*), bås, av ie. **gōu-palet*. — Härtill: ä. nsv. *fålla*, driva i fålla, P. Brahe 1585 osv.

fåne, fsv. *fāne* = ä. da. *faane*; egentl. best. form av ett adj., motsv. no. *faaen*, enfaldig, fjantig; jfr no. *faae*, fåne, o. adj. *faa* (= sv. få, adj.), även: tyst, *faaleg*, försagd; alltså egentl.: som vet el. säger litet.

fång, fsv. *fang* n. = isl. osv.; fhty. *fang* m.; vbalsbst. till vb. fånga, fsv., isl. *fanga*, från mlty. *vangen* = ty. *fangen*, vartill fånge, fsv., da. *fange* = isl. *fangi*; till germ. *fang-*, grammatisk växelform till *fanh-* i vb. få. — Fångesman, ombildat av fsv. *fangaman* (: genit. plur. av *fang*). — Fångst = da. *fangst*, från lty. *vangst*, vbalsbst. till *vangen*. — Fängare i fågelfängare, ä. nsv. *foghlafängiare*, lån, jfr ty. *vogelfänger*. — Fänge i fiskafänge = fsv.; avledn. på *-ia* till *fang*.

får, fsv., fda. *fār* = isl. *fár* n. (med s. k. *R*-omljud; härtill *Fáreyjar*, Färöarna, liksom Dalmatien, illyr. *Delmatīa*, till albanes. *del'me*, får); ett speciellt nordiskt ord, väl av germ. **fahaz* (dock enl. J. Schmidt **fæhaz*) = ie. **pokos* = grek. *pókos* n., ull; med avljudsformen grek. *pékos* n., fårskinn med ullen på, formellt = lat. *pecus* n., genit. *-oris*, boskap, särsk. får (motsv. sv. fä); närmast: djur nyttigt genom sin ull; närbesl. med germ. **fahsa-*, hår (se faxe).; till roten i grek. *pékō*, kammar, kardar, klipper (bl. a. om får), lat. *pecto*, kammar (jfr penjoar), litau. *peszù*, *pèszti*, rycka, slita. Hit hör även fsv. *ulla fætter*, ullpäls, sv. dial. *fätt*, sammanrullad ull, ä. da. *fæt*, holl. *vaht* osv., av germ. **fahti-*. Alltså, att döma av betyd. 'rycka, slita' i det litau. ordet, liksom isl. *reyfi*, avriven ull m. m. (se rov), o. sannol. också ull, ett minne från den tid, då ullen icke avklipptes utan avslets. — Ett allmännare spritt ieur. ord för 'får' är ie. **ovi-* i bl. a. lat. *ovis* = isl. *ær*

(tacka). Om germ. **sauþa-, -i,* får = sv. dial. *sö* se under sjuda.

fåra (i åkern o. d.), ä. nsv. *fora*, även *for(r)*, får, motsv. fsv., isl. *for* f., da. *fure*, mlty. *vore*, fhty. *furuh* (ty. *furche*), ags. *furh* (eng. *furrow*), till ie. stammen **pṛk-* i lat. *porca*, rygg mellan fåror; även i kelt. o. armen.

fåt, fel, från fra. *faute*, av lat. **fallita*, till *fallere*, bedraga, med supinum *falsum* (se fals 1 o. falsk).

fåtölj, 1715 (i ä. tid ofta med fransk stavning), från fra. *fauteuil*, av äldre *faudeteuil*, av ffra. *faldestuel*, i sin tur av germ. ursprung, mlat. *faldistolium*, till fåll o stol, alltså av samma slag som fållbänk o. fsv. *faldabordh*; egentl. stol att vika ner, fälla ihop.

fåvitsk, se under få 1.

fä, fsv. *fæ* = isl. *fé*, da. *fæ*, got. *faihu*, fsax. *fehu*, fhty. *fehu*, *fihu* (ty. *vieh*), ags. *féo(h)* (eng. *fee*, arvode o. d.); i äldre tid även: egendom, pängar (jfr samma betyd.-utveckling hos nöt), av germ. **fehu-* n. = ie. **peku-* n., boskap, i lat. *pecu* o. *pecus* n. (genit. *pecoris*; jfr pekoral), boskap, får, *pecus* f. (genit. *pecudis*), *pecūnia*, pängar, sanskr. *paçú-*, boskap (flitau. *pecus*, boskap, är väl lån); se f. ö. får o. fjös. Med avs. på betyd. 'pängar' jfr t. ex. det östfris. myntnamnet *schāp*, egentl.: får (= ty. *schaf*), även-som under skatt. — Fänad, fsv. *fænaþer* = isl. *fénaðr*, till sbst. fä el., då dylika bildningar i regel äro deverbativa, möjl. till ett fsv. **fæna* = isl. *féna*, bli rik; alltså kanske i en ursprunglig betyd. av 'rikedom'. — Ordet fä uppträder i ortnamn dels med *ä*, men dels ock med *i*-vokal (beroende på en fsv. vida spridd ljudlag *ēa* > *īa*), t. ex. Fiholm Sdlm. o. Vstml., sannol. också Fiby Uppl. (fsv. *Fiaby*); se Wigforss NoB 6: 117.

fäderne, fsv. *fæþærne*, *fæþrine* m. m., motsv. isl. *faðerni*, fda. *fæþrini* n.; bildningar på *-ia* till tillhörighetsadj. på *īn-* el. *-n* (jfr lat. *paternus*), som avletts av fader; jfr got. *fadrein* n., faderskap, föräldrar, förfäder, o. *fadreins* f., släkt.

fägna, fsv. *fæghna*, ombildning av *faghna* glädja sig, hälsa, mottaga = isl. *fagna* ds., got. *faginôn*, fsax., fhty. *fagi-nôn*, ags. *fægnian*, glädja sig; avledn. av adj. sv. dial. *fägen*, glad, fsv. *fæghin* osv., *n*-part. av roten i got. *fahéþs*, *-êds* f., glädje, besl. med feja osv. (se f. ö. d. o. och illfänas).

fägring, = y. fsv., ombildning (efter abstr. på *-ing*) av fsv. *fæghrind* f., skönhet o. d.; jfr fno. *fegrindi*, isl. *fegryndi* n. pl., y. fda. *feyrende* m. m.; avledn. av fager medelst ett ie. suffix *-u̯ent-*, *-u̯nt-*, urspr. bildande denominativa adj. med betyd. 'försedd med' o. d. Liknande ombildning i sanning.

fäkta = y. fsv. = da. *fægte*, från mlty. *vechten*, slå med armarna, fäkta = fhty. *fehtan* (ty. *fechten*), ags. *feohtan*. Av omstritt ursprung: kanske snarast (med övergång till *e*-serien) av ett germ. **fuhtan*, pret. **faht* (jfr vb. träda o. tråda), besl. med lat. *pugnus*, knytnäve (vartill *pugnāre*, strida, vartill *pugna*, strid), grek. *pýx*, med knytnäven, osv. (väl till *pungere*, sticka; se punkt); jfr Osthoff Parerga s. 369 f. Dock äro även andra möjligheter tänkbara.

fälad, gemensam betesmark, Linné Sk. resa osv. (i allmänhet om sydsv. förh.) = ä. da. *fælaþ* ds., av fä o. **lāþ* = isl. *láð* n., land, ags. *léð* osv., av ie. **lē-to-*; även i got. *unlêþs*, fattig (egentl.: utan (jord)egendom). — Härav, med genusväxling, fsv. *fæladher* m., boskap, med samma slags betydelseutveckling som i sto (urspr.: plats där hästar stå).

[fälas, sv. dial., se färd.]

fälb, ä. sv. även *fälp* t. ex. 1752 (Fatab. 1911, s. 79), jfr da. *felpel*, lty. *felp*, ty. *felbel*, från roman. spr., jfr ital., span. *felpa*, plysch.

fälknäpp, se färd o. knäppa, ä. nsv. o. sv. dial. fälnubb, se nubb.

fäll, fsv. *fælder*, fäll = isl. *feldr*, täcke, mantel, no. *feld*, av germ. *falði-*, egentl.: betäckning; jfr sanskr. *paṭala-* (av **palt-*), täcke, hinna; möjl. även rotbesl. med fjäll 2.

1. **fälla,** vb. = fsv. = isl. *fella*, fsax. *fellian*, ty. *fällen* osv.; ej i got.; kausativum till falla (bildat som t. ex. germ. **hangian*: **hangan*, se hänga).

2. **fälla,** sbst. = fsv. = isl. *fella*, da. *fælde*, av urnord. **falliōn*, sidoform till fsax. fhty. *falla* (ty. *falle*), ags. *fealle*

osv., av **fallōn-*; till vb. falla; alltså egentl.: nedfallande stock. Jfr sv. dial. *fällstock*, om giller för rovdjur.

-fällig, från lty.; av tvåfaldigt ursprung: 1. lty. *-fällig*, mlty. *vellich*, ss. självständigt adj.: fallande, fallfärdig, avledn. (med *i*-omljud) av mlty. *val* m. (= sv. fall). Jfr avfällig (från mlty. *afvellich*), bofällig (från mlty. *bûwevellich*: *bûwe*, byggnad); se f. ö. bristfällig. — 2. mlty. *-veldich* = mhty. *veltich*, motsv. (utan *i*-omljud) -faldig, alltså egentl.: veckig, full av rynkor. Hit hör sorgfällig, från mlty. *sorchveldich* (även *-valdich*).

Fällingsbro, se Fellingsbro.

fält, y. fsv. *fælt-* (1507), från mlty. *velt* = fsax., fhty., ty., ags. *feld* (eng. *field*), ett västgerm. ord av urgerm. **felþo-* (= fin. lånordet *pelto*, åker), senare **felþa-* = det inhemska fsv. *(ur)fiælder*, avsöndrat jordstycke, ä. nsv. *fiell*, jordland m. m. Avljudsform: isl. *fold* (no. ortn. *Folden*), fsax. *folda* osv., jord, land, motsv. ie. **pl̥thú-* i sanskr. *pṛthú-*, bred, vidsträckt. Till en ie. rot *pel*, *pol*, vara flat o. d., i t. ex. Fal-; jfr flat. — Fältspat, se spat.

fäng-, i sammans. -hål, -krut m. fl. = da. *fæng-*, från lty. *feng-*, till *fengen* antända, varifrån väl ä. nsv., sv. dial. *fänga* (se befängd, eldfängd).

fänge, se fång.

fängelse = fsv. = fda. *fengelse*, biform till fsv. *fangilse*, isl. *fangelsi*; ombildning av mlty. *veng-*, *vangnisse* f., jfr ty. *gefängniss* n., bildat av stammen i *fång-* med suff. *-nissi* (m. m.), motsv. got. *-nassus* (ie. **-n-at-tu-*). — Fängsel, 1500-t. = da.; ombildning av föreg. efter inhemska ord på *-sel*.

fänika, historisk term: avdelning fotfolk, som följde en fana, y. fsv. (1500-t.) *fænika*, liten fana (även i Bib. 1541, Es. 33:23), kompani, *feneken*, från mlty. *veneken* n., dimin. till *vane* (= fana), av samma slag som fröken, nejlika, rölleka m. fl.

fänkål, y. fsv. *fænikal*, *fenekol*, från mlty. *venekól*, ombildning (efter *kól* = kål) av mlty. *ven(n)ikel* (varav da. *fennikel*, ä. nsv. *fenikel*) = fhty. *fenichal*, *fenachal* (ty. *fenchel*), ags. *finugl* m. m. (eng. *fennel*); liksom så många andra beteckningar för kryddväxter (se särsk. anis) från romarna: lat. *fēniculum*, varav fra. *fenouil*; möjl. dimin. av *fēnum*, hö. Jfr under finkel.

fänrik, o. 1600, ä. nsv. även *fändrik*, från ty. *fähn(d)rich* i samma betyd. som *fahnenjunker* (se fanjunkare), bildat av mhty. *vaner(e)*, fanbärare, till *vane*, fana.

fänta, ung flicka, 1638, Bellman osv. = no. *fenta*, väl till fant (som jänta till *gant*).

färd, fsv. *færþ*, bl. a. också: beteende, händelser, förehavande, gång (vicis), ä. nsv. (Prytz 1622) o. sv. dial. även *fäl* (jfr fälknäpp o. sv. dial. *fälas*, fara fram; med avs. på *-l-* av *-rð-* jfr hin håle osv.) = isl. *ferð*, da. *færd*, fsax. *fard*, mlty. *vart* (varav sv. fart), fhty. *fart* (ty. *fahrt*), ags. *ferð*, *fyrð*, av germ. **farði-* = ie. **por-ti-*, *ti*-bildning till fara; jfr även under fjord. — Gå sina färde kan av formella skäl ej motsvara y. fsv. genit. *sina fœrdha* (vars *-a* i nsv. borde ha kvarstått) = isl. *(fara) ferðar sinnar*, utan utgår från da. el. lty. — Vara på färde, fsv. *vara a fœrdhe* = da. *være paa færde* innehåller ackus. plur.; i fsv. även med den plurala dativen *a fœrdhom* = isl. *á ferðum*. — Färdknäpp (o. fälknäpp, varom ovan), se under knäppa.

färdig, fsv. *færþogher*, vid hälsa o. krafter (kvar i nsv. frisk och färdig), duglig, färdig, jämte isl. *ferðugr* o. da. *færdig* lån från el. åtminstone till betydelsen påverkat av mlty. *verdich* = ty. *fertig*, till mlty. *vart* (= färd); egentl.: i stånd el. skick att resa. Den nu vanliga betyd. har utvecklat sig ur föreställningen att förberedelserna äro bragta till sitt slut. — Sannfärdig o. möjl. även rättfärdig höra till färd i den redan i fsv. uppträdande betyd. 'handlingssätt'; jfr rättfärdig. Se även lättfärdig.

färg, 1651 (*ferg*), för fsv. *fœrgha*, ä. nsv. *färga* (ännu Sahlstedt 1773, jämte *färg*; plur. *färgor* kvarlever ett stycke in på 1800-talet); jämte fda. *færge* (da. *farve*) från mlty. *verwe*, *varwe* = fhty. *farawa* (ty. *farbe*); substantivering av adj. fhty. *faro*, *faraw-*, färgad; väl besl.

med faren, forell, färna osv. Litau. *parvas*, färg, är germanskt lån. — Om det inhemskt nordiska ordet för 'färg' (*litr*) se -lett. — Gemensam germansk eller indoeuropeisk beteckning för 'färg' saknas, liksom i allmänhet hos mera primitiva folk, för vilka en dylik abstraktion torde vara alltför invecklad o. fjärran liggande. Vanl. ha uttrycken hämtats från ord med betyd. 'hölje, hud' o. d.; jfr t. ex. kulör. — Färgstoft, med i sv. tillagt *-t*, 1700-t.; även -stoff; från ty. *farb-* el. *färbestoff* osv.; se stoff o. stoft 2.

1. **färja**, sbst., fsv. *fœria* = isl. *ferja*, da. *færge* (eng. *ferry* möjl. från nord.); jfr mlty., mhty. *vere*, *ver* f., n. (ty. *fähre*); av germ. **farjōn* (**farja-*), till fara vb; kanske dock närmast avlett av ett sbst. motsv. isl. *far* n., farkost.

2. **färja**, vb = isl. *ferja*, fsax., fhty. *ferian*, färja, jfr got. *farjan*, resa, kausativum till vb. fara o. motsv. det lat. **poreo*, som förutsättes för lat. *porto*, jag för, bär (se portör). Ett annat kausativum är föra.

färla, L. Petri Sv. kyrkoordn. 1571: *ferlo* (oblik kasus) = da. *ferle*, från lat. *ferula* ds., egentl. en umbellatväxt med märghaltiga stjälkar (till *ferīre*: piska?). Ordet tillhör egentl. skolspråket o. synes ha upptagits i de nord. spr. direkt från lat.

färm, äldst, t. ex. 1653, 1657, i betyd.: fast, stadig, jfr Sv. folkv.: 'Så fermer rider Helmer i sadelen'; från fra. *ferme*, fast, av lat. *firmus*, fast (jfr firma). — Den nyare betyd. 'rask, rapp' synes vara utvecklad under 1700-t.

färna, fisken Leuciscus latifrons, Sv. Nilsson (anfört från Norrköping), sedermera av zoologerna upptaget som ett rikspråkord, av germ. **ferhnōn*, till grek. *perknós*, mörkfärgad, *pérkē*, abborre, osv. (se förf. Etymol. Bemerk. s. XI), el. avljudsformen **farhniōn* (H. Pipping SNF XII. 1: 34); se f. ö. forell.

färnbock, 1700-t.; 1600-t: *fernabuck*, *fernebock* m. m., lånord; jfr da. *fernambuk*, ty. *fernambuck* osv., till landskapsnamnet *Pernambuco* i Brasilien, varifrån färgämnet härstammar; jfr bresilja.

färs, t. ex. Weste 1807; tidigare: *fars*, *farce*, t. ex. 1730 o. C. Warg = da. *fars*, lty. *farse* osv., från fra. *farce*, till lat. *farcīre*, stoppa; etymol. = fars.

färsk, fsv. *fœrsker* = isl. *ferskr*, da. *fersk*, från mlty. *versch*, sidoform till *vrisch*, som senare lånats i frisk.

Färöarna, se får.

fästa, vb, fsv. *fœsta*, även: lova, trolova = isl. *festa*, da. *fæste*, fsax. *festian*, fhty. *festen* (i ty. i stället *befestigen*); till fast. — Fästman, fsv. *fœstamaþer* (= isl. *festarmaðr*, till genit. sg. av *fœst* = isl. *festr* f., trolovning), o. *fœstimaþer* till *iō*-stammen *fœste* el. direkt till vb. *fœsta*. — Fästning, befäst plats, t. ex. 1627, Lex. Linc. 1640; efter mlty. *vesteninge*, till mlty. *vestenen* = fhty. *fastinôn*, fästa.

fästing, flått, Ixodes, Linné, jfr ä. sv. *fästfluga*; snarast en elliptisk bildning till ett dylikt ord; i alla händelser till fästa o. fast. Enl. Tamm Etym. ordb. däremot av ett **fä-sting* n., kreaturssting (till *styng*, fäfluga), med ändrat kön i anslutning till bildningar på *-ing*. Fästingen hemsöker dock huvudsakligen hundar. Det som analogi anförda småtting (enl. T. av **små-ting*) är också en bildning på *-ing*.

föda, fsv. *föþa* = isl. *fóða*, da. *føde*, got. *fôdjan*, fsax. *fôdian*, fhty. *fuoten*, ags. *fédan* (eng. *feed*); allm. germ.: nära, uppföda, i nord. spr. även: föda till världen; kausativum till ie. *pat* i grek. *patéomai*, äter (liksom föra till *far-*); jfr foder 2, foster. — Härtill: föda, sbst., fsv. *föþa* = isl. *fóða*.

1. **föga**, adj. o. adv., i ä. nsv. även i förb. som t. ex. 'hans fögho anseende' Bib. 1541, fsv. *fögha*, *fögho*, *föghe*, passande, sinnrik, måttlig, ringa, föga = da. *føje*, från mlty. *vôge*, passande, måttlig, föga; av germ. **fōǯia-* (bildat som t. ex. för 2); besl. med foga. Betr. betyd.-utvecklingen 'passande, måttlig' > 'föga' jfr måttligt, tämligen (motsv. ty. *ziemlich*, egentl.: passande) osv. Jfr följ.

2. **föga**, i falla till föga, fsv. *falla til fögha* (*fögho*), motsv. da. *falde til føje*, efter mlty. *in de vôge vallen*, till *vôge* f. (ô = ö), sammanfogande, passande sätt el. förhållande, jfr *vöch* m. (= fog), foga o. föreg.

föl, fsv. *fyl* = isl. *fyl*, da. *føl*, av

urnord. **fulja-* n., dimin. till stammen i fåle, med samma suffix som grek. *paidion* n., liten gosse, *thērion*, litet djur, osv. — Med utvidgning till *jon*-stam: sv. dial. *följa* = isl. *fylja*, o. med dimin.-suff. *-in-*: fhty. *fulīn* n. (ty. *füllen*).

följa, fsv. *fylghia* = isl. *fylgja*, da. *følge*, fsax. *folgian*, fhty. *folgēn* (ty. *folgen*), ags. *folgian*, *fylgan* (eng. *follow*); ej i got.; av omstritt o. ovisst ursprung; knappast sammansatt med gå trots fhty. *folagēn* o. mlty. *fulgangan*, vilka snarast äro sekundära bildningar; svårligen heller besl. med germ. **felhan*, dölja (se fjälster; jfr Wiedemann BB 28: 22 f. med litteratur). — Deverbativum: följe, fsv. *fylghe* = isl. *fylgi*, da. *følge* n.

följetong, i Sverige väl egentl. från Aftonbladets 'feuilleton'; redan på 1840-t. med modern stavning; i Tyskland allmännare bekant på 1830-t.; av fra. *feuilleton*, till *feuillet*, dimin. till *feuille*, blad, tidning(sblad) (jfr portfölj), av lat. *folium* (se foliant, folio); alltså egentl.: litet blad; i Frankrike först som ett litet tilläggsblad till tidningen (Journal des Débats 28 jan. 1800). — Plur. *följetänger* uppträder t. ex. hos Knorring 1843, men förses med citationstecken; Dalin 1850 har *följetånger* med huvudaccent på *-tång-*.

fönster, fsv. *fynster*, av ä. *finster*, från mlty. *vinster*, med sidoformen *venster*, varav ä. sv. *fänster* (*fenster*, med hänvisning till *fönster* ännu hos Dalin 1850) = ty. *fenster* n. (osv.); från lat. *fenestra*. — De gamla takfönstren benämndes oftast med ord för 'öga': fsv. *vindögha* = eng. *window*; got. *augadaurō*, egentl.: ögondörr; slav. *okno* till *oko*, öga, osv.

1. **för,** sbst., å fartyg, Weste 1807 endast *fören*, best. form, substantivering av för 3, jfr holl. *in het voor*, i fören.

2. **för,** adj., fsv. *för*, farbar, i stånd att fara, i stånd, duglig, stridbar, stark = isl. *fǫrr* ungefär ds., av germ. **fōria-*, möjlighetsadj. till fara (bildat som *töker* i fattig till *taka* osv.). Härtill t. ex. sammans. målför = isl. *málfǫrr* (se målföre). Jfr före 2.

för, före, partiklar, fsv. *för*, *före*, da. *før*, jfr fsv. *for*, sv. dial. *får* = got. *faur(a)*, ty. *vor*, eng. *for* osv. (~ ty. *ver-*); fsv. *för* dels motsv. *for* med omljudsvokal från *före*, dels uppkommet av *före* i praktisk ställning; fsv. *före* motsv. ä. fsv. *fyre*, *fyrir* = isl. *fyri(r)*, da. *før* (före, förr), jfr fsax., fhty. *furi* (ty. *für*); med delvis dunkel förhistoria; germ. **fur-* = ie. **pr-* i sanskr. *purā*, före, grek. *pará*, vid, förbi ~ *per-* i fjärran osv. ~ *pro-* i lat. *pro*, fram osv. — Fsv., isl. *fyrir* (före) är bildat som (el. efter) *undir*, *yvir* (se under, över). — För-, allmänt som obetonad partikel i sammans. vb, i regel från ty.: mlty. *vor-*, ty. *ver-*, med många skiftande betyd., såsom 'bort' (t. ex. fördriva), 'alldeles, till slut, ofta', motsv. sv. upp- (t. ex. förbruka, förtära), ofta uttryckande förlust, skada o. dyl. (t. ex. fördärva, förgäta; jfr förföra), motsv. got. *faur(a)*, *fair-* o. *fra-* (jfr fräta), el. blott med förstärkande betyd. (t. ex. förhindra); dessutom, vid avledn. av adj., bl. a. kausativ betyd. hos trans. vb (t. ex. fördubbla, förlänga) el. inkoativ hos intrans. vb (t. ex. förvissna), o. vid avledn. av sbst. stundom betyd. av 'förse med' (t. ex. förgylla). Ex. av olika slag se f. ö. nedan. — Före som betonad partikel (t. ex. förefalla) = mlty., ty. *vor*. — För, alltför, från fsv. (motsv. isl. *til*, ty. *zu*, eng. *too*), från fsv. sammans. ss. *fordiärver*, *forgamal* (motsv. isl. o. fsv. sammans. med *of*), vilka i sin tur utgå från sammans., där *for* har blott förstärkande betyd. ss. fsv. *formykin*. — För sann, se minsann.

föra, = fsv. = isl. *föra*, da. *føre*, fsax. *fôrian*, fhty. *fuorran* (ty. *führen*), ej i got., ags. *féran* intrans.: färdas; kausativum till *fara*, jfr sanskr. *pārāyati*. — Ett annat sådant är färja 2.

förbarma sig, fsv. *forbarma sik*, från mlty. sik *vorbarmen*; jfr fsv. *barma sik*; se barmhärtig.

förbaskad, eufemistiskt i svordom för förbannad, jfr dial. *förbasad* o. nsv. förbankad (redan på 1600-t.), förbanskad; möjl. i anslutning till ord med betyd. slå: basa, banka o. d.

förbi, 1600-t., från mlty. *vorbî* = ty. *vorbei*; egentl.: fram vid; se bi-1. Tidigare: *fram om* (fsv., Bib. 1541, P. Svart Kr. osv).

förblommerad, förtäckt, figurlig, egentl. part. pf. till förblommera (nu föga br.), på ett förtäckt el. figurligt sätt framställa, i ä. nsv., 1617, 1622: falskligen framställa el. föregiva; till ä. nsv. förblomma(d), 1500-t. = ä. da. *forblomme*, da. *forblommet*, från mlty. *vorblômen, vorblûmen*, egentl.: smycka med blommor; jfr ty. *verblümt* o. *durch die blume*, fra. *sous la fleur*, bildligt; jfr även floskel, egentl.: liten blomma. — Det enkla blommera, smycka, finns redan i O. Petri Kr.; jfr ty. *blumieren*.

förbluffa, 1795: *förbluffad*; 1793 o. ännu 1820: *förblöffad*; från mlty. *vorbluffen* = ty. *verblüffen*; till lty. *bluffen*, skrämma, förirra, egentl. = holl. *bluffen*, skryta, östfris.: skälla (se bluffa); av ljudhärmande natur.

förborga, vanl. part. pf.: -ad, 1600-t. = ä. da. *forborge*, bildat till mlty. *vorborgen*, part. pf. till *vorbergen*, gömma, till *bergen* = sv. bärga (jfr i fråga om bildningen ur part. förlora).

förbrylla, 1500-t., (ä. nsv. *-y-, -i-*), ä. nsv. o. sv. dial. även *brylla, brilla*; sannol. med E. Ljunggren Ark. 21: 171 f. till ä. nsv. *briller*, glasögon, i överförd betyd.: oreda, spegelfäkterier, svek, särsk. i uttr. *sätta briller på ngn*, föra bakom ljuset o. d. (se brillor). I så fall är formen *brilla* äldst, möjl. = holl. *brillen*, låta se genom färgade glasögon, ge falsk föreställning om; med *för-* från förvilla o. *-y-* från bry.

fördel, fsv. *fordel* (ä. även: vinst) = da., från mlty. *vordêl* = ty. *vorteil*, egentl. den första, större andelen i motsats till *nachteil*, den senare, mindre; jfr premie.

fördetting, Onkel Adam o. 1840 (med citationstecken); enl. Crusenstolpe (CJ o. Mor.), Cygnæus m. fl. urspr. begagnat som speord om Gustaf IV Adolf efter hans fall; efter fra. *ci-devant*, under franska revolutionen använt om f. d. furstliga el. adliga personer.

fördevind, o. 1730?; tidigare, 1712, *vor de wind*; under 1600-t.: *för en wind*, t. ex. Tegel 1612, Rosenfeldt 1698; från holl. el. lty. *vor de wind*, egentl.: framför vinden. Jfr bidevind.

fördom, 1600-t., i ä. nsv. ofta *föredom* = da. *fordom*, väl efter ty. *vorurteil* o. lat. *præjudicium* (jfr t. ex. Schroderus Com. 1639 o. Lex. Linc. 1640), egentl.: förut fälld dom (utan vederbörlig sakkännedom).

fördärva, fsv. *fordærva* = da. *fordærve*, från mlty. *vorderven*, sv. v., kausativum till st. v. *vorderven*, gå förlorad = ty. *verderben*; på grund av flfrank. *fardurvon* 'perierunt', fvfris. *forderva* snarast av en urgerm. stam med *ð*, i vilket fall ty. *verderben* är en mellan- el. rhenfrank. form, jfr mhty. *verterben*; antagl. besl. med ags. *deorfan*, arbeta, ansträngа sig, vara i fara; jfr litau. *dárbas*, arbete. van Wijk IF 24: 230.

1. **före,** sbst. = fsv. *före*, (godt) väglag; redskap (i *eldföre*) = isl. *fœri*, da. *føre* n., till adj. för, farbar (bildat som läge, säte o. a.). Till samma adj. hör även målföre.

2. **före,** partikel, se för 3.

förebrå, ombildning av fsv. *forbrā*, till stammen i fsv. *brægha*, ipf. *brā* (se bråss); med ungef. samma grundbetyd. som ä. nsv. *för(e)kasta*, ty. *vorwerfen* el. det vulgära slunga (någon något) i ansiktet (synen).

Föret, se Fyris.

förevita, ombildning av ä. nsv. *förvita* Bib. 1541 (ännu hos Lindfors 1815), fsv. *forvita* (ipf. *-vet, -vitte*), från mlty. *vorwîten* = fhty. *farwîzzan* (ty. *verweisen*); jfr got. *fraweitan*, straffa, hämnas; till (det inhemska) fsv. *vīta*, bevisa, skylla (jfr tillvita) = fno. *vita*, belägga med straff el. vite. Grundbetyd.: 'visa, bevisa', av 'låta se'; besl. med veta o. vis; jfr vite, vitsord.

författa, i ä. nsv.: omfatta, t. ex. 1536, innefatta, sammanfatta (jfr nedan), infatta, begripa, företaga m. m. = da. *forfatte*, från mlty. *vorvaten* = mhty. *verfazzen* (ty. *verfassen*); egentl.: fatta, sammanfatta (innehållet av ngt), jfr Bib. 1541: *han screff then samma drömen, och författadhe honom* (Luther: *verfasset*), varifrån den moderna betyd. Se f. ö. fatta. — Författning i uttr. gå i författning om sammanhänger med *författa* i betyd. 'företaga, utföra', t. ex. hos A. Oxenstierna; jfr Kolmodin 1732: *sedan de ... en god författning gjort*, dvs. träffat lämpliga anstalter.

förfära, fsv. *forfæra* = fda. *forfære*, da.

forfærde, från mlty. *vorvêren* = mhty. *vervêren*, jfr ags. *fáran* ds.; avledn. av mlty. *vâre*, fara, fruktan (= sbst. fara).

förföra, i ä. nsv. bl. a. även: förtala, missleda, bortföra, fsv. *forföra*, föra bakom ljuset, undantränga, bortföra = da. *forføre*, nu blott i dålig betyd.; från mlty. *vorvôren* med samma betyd. som i fsv. = fhty. *ferfuoren* (ty. *verführen*); alltså egentl. dels 'föra bort' o. dels (med den hos prefixet *för-* stundom uppträdande pejorativa betyd., se för 3) 'föra vilse'.

förfördela, R. Foss 1621: *förfordela*, Schroderus 1639: *förfordela och beswijka* = da. *forfordele*, från mlty. *vorvordêlen* = ä. ty. *vervortheilen*, jfr ty. *übervorteilen*; egentl.: vinna en fördel på en annans bekostnad, den i sv. äldst uppvisade betyd.

förgift, se gift; **förgänglig**, se -gänglig.

förgrund, Sthlmsp. 1792; efter ty. *vordergrund*, som egentl. är en ologisk motsatsbildning till *hintergrund* (varefter sv. bakgrund), det senare en förtydligande översättning av fra. *fond*, bakgrund, i stället för det likabetydande *grund*.

förgäta, fsv. *forgæta* = ä. da. *forgæde*, *forgjætte*, från mlty. *vorgeten*, av fsax. *forgetan* = fhty. *fargezzan* (ty. *vergessen*), ags. *forgietan* (eng. *forget*), av för (osv.) i betyd. 'förlust, skada o. d.' (se för 3) o. germ. **getan* (= gitta), egentl. 'få tag i' o. i överförd bemärkelse 'uppfatta', alltså: förlora uppfattningen av; besl. med lat. *prehendere* (*prendere*), gripa, taga (se pris 1, 2), grek. *khandánein*, fatta, fir. *gataim*, tager, stjäl (av **ghednāmi*), även i alb. o. slavo-balt. spr., till ie. roten *ghe(n)d*; jfr gissa, gitta, gåta.

förgätmigej, Myosotis, ä. nsv. *förgät ej min* Bröms Gyllenm., *förgät migh icke* 1639 = ä. da. *forgietmigei* 1594, snarast Veronica chamædrys, da. *forglemmigei*, efter ty. *vergissmeinnicht* (förr om Veronica chamædrys) = eng. *forgetmenot* (tidigare om Ajuga o. Veronica); möjl. på grund av dess onda smak, som icke lätt försvann (jfr F. Didrichsen Bland. 1: 103); enl. andra därav att överräckandet av blomman haft symbolisk betyd. — I något ä. sv. även: *glömmigej*, *glömmigaldrig*. — Dylika imperativiska växtnamn äro t. ex. ä. sv. *statt-upp-och-gack*, om Pyrola umbellata (använd mot gikt), eng. *wait-a-bit* (*-thorn*), egentl.: vänta lite, om en viss taggig buske, el. det latinska namnet på sprängörten *noli-me-tangere*, rör mig ej.

förgäves, y. fsv. *forgæves*, ä. *forgivins* (med sekundärt *i*), liksom da. *forgjæves* från mlty. *vorgeves*, ä. *vorgevens*, till skänks, utan ersättning el. nytta = ty. *vergebens*, genitivadv. till part. pf. av mlty. *vorgeven* = ty. *vergeben*, skänka bort; jfr till bildningen invärtes, längs, strax, tvärs.

förhala, draga ut på tiden (med), jfr Asteropherus 1609: 'Då will iagh eij länger här förhala', fsv. *förhalning* = da. *forhale*, är en nordisk bildlig anv. av sjötermen förhala, medelst kablar osv. förflytta ett fartyg en kortare sträcka, från lty., holl. *verhalen* (se hala).

förhyda, skeppsb., Rosenfeldt 1698, väl från lty., jfr ty. *verhäuten*; motsv. da. *forhude*; avledn. av hud; jfr isl. *hýða*, hudstryka.

förkovra sig, y. fsv. *forkofra(s)* = ä. da. *forkovre(s)*, från lty., jfr mlty. (*sik*) *vorkoveren*, skaffa sig (m. m.); jfr även fsv. *kofra sik*, repa sig = no. *kovra* (*seg*), förtjäna m. m.; från roman. spr.: ffra. (*se*) *recovrer*, span. *cobrar*, återvinna, av lat. *recuperāre* ds. (väl bildat till *recipere*, mottaga; jfr recept).

förlisa, ä. nsv. (1500-t. osv.) även förlora, förslösa, från mlty. *vorlîsen*, förlora = mhty. *verliesen*, biform till mlty. *vorlêsen* (av fsax. *farliosan*; se följ.).

förlora, O. Petri 1528, P. Svart 1558, ofta som part.-adj.: *förlorad* (jfr *den förlorade sonen* Bib.) = da. *forlore*, bildat till part. pf. da. *forloren*, förlorad, från mlty. *vorloren*, till *vorlêsen*, förlora, fördärva = fsax. *farliosan*, fhty. *firliosan* (ty. *verlieren*), got. *fraliusan* osv. (= förlisa); enl. vanligt antagande till ett germ. vb **leusan* i avljudsförh. till lös o. lossna; med grammatisk växling *s-z* (*r*) som i frysa ~ ty. *frieren* osv.; jfr dock van Helten ZfdW 11: 56. I fråga om bildningen ur particip. jfr

förborga: i båda fallen har nog det sv. ordet närmast kommit från da., vars part. pf. neutr. på *-et* lätt kunde uppfattas som part. pf. till ett svagt vb.

förlova, fsv. *forlova* bl. a.: utlova = da. *forlove*, från mlty. *vorloven* = ty. *verloben*; numera bl. om trolovning o. d. (redan i Bib. 1541) samt i det bibl. uttr. det förlovade (dvs. utlovade) landet; jfr da. *det forjættede land* till ett nord. vb, fsv. *iæt(t)a*, isl. *játta* osv., som undanträngts av lova (se d. o.). Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr lat. *spondēre*, *sponsāre*, förlova, trolova, högtidligen lova, besl. med grek. *spéndō*, lovar. — Ett annat germ. uttryck för 'trolova' är got. *gawadjón*, ags. *weddian* = vädja, till germ. **waðja-*, pant; alltså egentl.: lämna pant el. borgen att ynglingen på avtalad tid inställer sig o. hemför bruden.

förlåt, förhänge (ark.), 1538: *forlååt*, av ett fsv. **forlæter*, från mlty. *vorlât*, till för 3 o. låta (jfr fsv. *lata for*, sätta för).

förlåta, fsv. *forlāta*, övergiva, lämna, låta fara; släppa efter, förlåta, tillgiva, från mlty. *vorlâten* = ty. *verlassen*, got. *fralêtan* osv.: allm. germ.; urspr.: låta fara, lämna från sig; därav: övergiva (t. ex. Bib. 1541: *förlåt icke tinne modhers bodh*) o. tillgiva (jfr ty. *vergeben* med samma utveckl.). Se f. ö. låta.

förlägen, 1647 (ungef.: tafatt), från lty., ty. *verlegen*, egentl. part. pf.: som har legat för länge (= förlegad, no. *forlegjen*).

förmak, P. Brahe o. 1585: 'drotningens förmack', jfr ty. *vorgemach*, se gemak o. mak.

förmedelst, se medelst.

1. **förmena,** hindra, neka, fsv. *för-, formēna* = ä. da., da. *formene*, till fsv. *mēna* ds., sv. dial. *mäina*, isl. *meina*, avledn. av men, skada (se d. o.): jfr mena 1.

2. **förmena,** förmoda, fsv. *för-, formēna* = ä. da. *formene*, till vb. mena 2, tänka (se d. o.).

förmyndare, fsv. *formyndare*, från mlty. *vormunder*, jämte *vormünde*, ty. *vormund* till fsax. *mund* = fhty. *munt* f., beskydd, som man brukat föra till fsax., ags., isl., fsv. *mund*, fhty. *munt* f., hand (jfr under löga), varur den överförda symboliska betyd.: skydd; men som enl. Osthoff (se IF Anz. 15: 104) snarare hör till got. *mundôn*, betrakta, vakta sig för (med samma betyd.-historia som lat. *tūtor*: *tuēri*, egentl.: betrakta, eng. *guardian*, förmyndare, fra. *gardien*, beskyddare: *garder*, från ty. *warten*, egentl.: skåda); dock knappast, med Osthoff, besl. med grek. *mántis*, siare. — Got. *mundôn* är etymologiskt identiskt med isl. *munda*, sikta, styra mot ett visst mål; väl förutsättande ett ie. sbst. **mn̥dhā*, uppmärksamhet; besl. med grek. *manthánō*, blir uppmärksam på, jfr sanskr. *mēdhā*, vishet (av **mn̥dhdhā*, Brugman IF 18: 434); till ie. *mendh*, en utvidgning med *-dh* (som enl. somliga hör till roten *dhē*, sätta, lägga, i dåd osv.) av *men*, tänka osv., i minne. Hit hör även fsv. *munder* m., visst tids- el. rumsmått, isl. *mund* n., tid, tidpunkt, samt kanske också fsv. *munder*, isl. *mundr*, gåva av brudgum till brudens giftoman (se Olson Appell. sbst. s. 328); jfr osmundsjärn. — Fsv., isl. (osv.) *mund*, hand, är besl. med lat. *manus* ds., men även 'makt, våld'. — Jfr myndig, myndling, munter, mån.

förmå, y. fsv. *formā*, pres. *-mār*, ombildning av ä. fsv. *formägha* (ipf. *-māt(t)e*), jfr da. *formaa*, y. isl. *fyrirmoga*, åtminstone delvis lån från mlty. *vermogen* = ty. *vermögen*. Jfr må 1 o. förmögen. — Härtill: förmåga, fsv. *formagha*, *formogha* = da. *formue*, förmögenhet, jfr mlty. *vermoge* m. o. f.

förmån, fsv. *formon* = ä. da. *formon*; se mån 1.

1. **förmäla,** omtala, y. fsv. *formæla*; till mäla, avlett av mål, tal; sannol. under påverkan av det obesläktade da. *formælde* = mlty. *vormelden* (> ä. nsv. *formelda* 1526), till *melden* = fsax. *meldôn*, av obekant ursprung.

2. **förmäla,** gifta (om furstliga personer), Lind 1749 = da. *formæle*; från mlty. *vormälen* el. ty. *vermählen*, egentl.: lova bort (så ngn gg i 1700-talets svenska), avledn. av den ty. stammen *mahl-* (= sv. mål 1, 2) i *gemahl* (= gemål; se d. o.).

förmäten, 1597: 'förmätna vppå wåra werdigheet', Sigfridi 1619: 'grymmer och förmäten'; från mlty. *vormeten*,

part.-adj. till *sik vormeten* (varav ä. nsv. *förmäta sig* 1600-t.) = ty. *sich vermessen*, bl. a.: mäta fel; alltså förmäten egentl. om den som mäter sig för högt el. misstagit sig om sin förmåga.

förmögen, Hels. 1587: *Haffwa godh rådh*, vel *Wara förmöghen* (tidigare på 1530—1550-t. svårt att skilja från grundbetyd. 'som förmår'), från mlty. *vermogen*, lty. *vermögen*, med förlorat *d*, motsv. holl. *vermogend*, ty. *vermögend*, varifrån ä. nsv. *förmögend* 1550: *förmögende borgare*; egentl. part. pres. till *vermogen*, *vermögen*; se förmå.

[förna, sv. dial., se forn.]

förnimma, fsv. *fornima* jämte y. *fornæm(m)a* = da. *fornemme*, efter mlty. *vornemen* = ty. *vernehmen*, till fsv. *nima*, taga, fatta, inhämta = isl. *nema*, got., fsax., ags. *niman*, ty. *nehmen* osv., motsv. lett. *nemt*, taga, grek. *némō*, tilldelar, m. m. (se ekonomi, nemesis o. nomad). Jfr avnämare, anamma, angenäm, förnäm, förnuft samt (dial.) nimma, nummen.

förnuft n., fsv. *fornuft* f. = da., från mlty. *vornuft* (med i fsax. försvunnet *m*) = fhty. *firnumft* (ty. *vernunft*), med fty. *mft* av. ä. *mþ*, alltså *-numþi-*, abstr.-bildning, 'förnimmande', till mlty. *vornemen* osv. (se förnimma); jfr följ. — Taga sitt förnuft till fånga, efter 2 Kor. 10: 5: 'vi tillfångataga allt förnuft under Kristi lydno', där dock uttr. har en snarare motsatt betyd.: låta förnuftet tiga (i nya bibelövers.: tankefunder).

förnumstig, fsv. *fornum(p)stogher*, förståndig, till *fornum(p)st* f., förstånd, från mlty. *vornum(p)st*, till *vornemen* (se föreg.), som förhåller sig till ty. *vernunft* (jfr ä. nsv. *förnumftig*, t. ex. 1678) liksom mlty. *ankum(p)st* (> ankomst) till ty. *ankunft*, abstr.-bildn. till *ankommen*.

förnäm, 1600-t., i ä. tid med huvudaccenten på första stavelsen liksom i da. *fornem*, från mlty. *vornéme*, ty. *vornehm*, innehållande germ. möjlighetsadj. **næmia-*, som kan el. bör taga(s) = fsv. *næmber*, som har lätt att fatta, isl. *næmr* (vartill avledn. fsv. *næm(m)e*, fattningsgåva = isl. *næmi* n.), got. *andanêms*, behaglig; till germ. **neman*, taga (se förnimma), bildat som t. ex. nord. *bær-* (se -bar); förnäm alltså egentl.: som bör tagas el. föredragas framför andra.

förnärma, Leopold, Weste 1807 (med hänvisning till *förfördela*, *göra för när*) = da. *fornærme*; nybildning (uppkommen i språket ungef. samtidigt med närma) till *göra för när* o. d. Lån från da. el. omvänt?

förordna, se under ordna.

förplikta, O. Petri (refl.), efter ty. *verpflichten*. De stundom uppträdande förpliktiga (1760, 1832 m. fl.) o. förpliktigad bero väl, åtminstone delvis, på sammanblandning med berättiga(d).

förr, adv., fsv. *fyr* = isl. *fyrr*, fda. *før*, av germ. **furiz*, komparat. till för 3. — Förre, adj., fsv. *fyrre* = isl. *fyrri*, ä. d. *førre*, fhty. *furiro*, av germ. komp. **furizan*.

försagd, 1535: *forsagt eller blödig* = da. *forsagt*, från ty. *verzagt*, part. pf. till *verzagen*, fälla modet, till fhty. *zagén*, väl av germ. **at-agēn* (med bortfallet *a*), av partikeln *at* (= lat. *ad*, sv. åt) o. roten *aǯ*, frukta, i aga, jfr fir. *ad-agur*, jag fruktar. Jfr i fråga om uddljudet förtona.

försaka, fsv. *forsaka*, även: bestrida, förneka = da. *forsage*, från mlty. *vorsaken* = fsax. *forsakan*, fhty. *firsahhan*, ags. *forsacan* (eng. *forsake*); till det germ. st. vb. *sakan* (= got. osv.), strida, tvista, en rättegångsterm, besl. med sak, saker, vedersakare m. fl.; jfr sak, sakna. Försaka i betyd. 'bestrida' står i samma betyd.-förh. till sak som lat. *recusare* till *causa*. — Betyd. 'försaka' synes i mlty. o. ty. ha uppstått genom påverkan från mlty. *vorsagen* o. mhty. *versagen* (nu ersatt av *entsagen*).

förskräcka, se skräck.

förslagen, P. Svart Kr. (jfr fsv. *forsleghin*? Bjärk.), från mlty. *vorslagen*, ty. *verschlagen*; väl till mlty. *sik vorslân*, gömma sig, varav: listig.

försmå, fsv. *forsmā*, ringakta o. d., även intr. (med dat.): förtryta = da. *forsmaa*; från mlty. *vorsmân* = ty. *verschmähen*, jfr fhty. *smâhen* (ty. *schmähen*), skymfa, o. ty. *schmach*, skymf; väl av germ. stammen **smah-* liten (i små), egentl.: göra ringa; jfr smäda.

försnilla, se snilla.

försoffa, nybildning till adj. försoffad, på 1500-t.: bestört, modfälld, rådlös, y. fsv. *forsoffadher*, domnad, jfr ä. da. *forsuffet* ds., till *forsuffe*, från mlty. *vorsuffet* ds. till *vorsuffen*, bli bestört osv., jfr holl. *suffen*, yra, besl. med sova. — Ett annat ord är da. *forsuffen*; från ty. *versoffen*, motsv. sv. försupen (från lty.), i ä. nsv. (1500-t.): drucken. Möjl. har detta ty. *versoffen* påverkat det nsv. försoffad, jfr Weste 1807: 'f. i nöjen, i liderlighet'.

försona, fsv. *forsöna*, från mlty. *vorsônen*; se sona.

först, fsv. *fyrster* = isl. *fyrstr*, da. *først*, fsax., fhty. *furist*, ags. *fyrst* (eng. *first*); av germ. **furist*, superl. till för 3 o. förre; jfr furste. — I förstone, fsv. *i fyrstonne* = isl. *i fyrstunni* (*-inni*), egentl. till fsv. *i fyrsto* = isl. *i fyrstu*, dat. sg. n. till *fyrster*, men uppfattat som dat. sg. till ett sbst. *fyrsta* f. o. försett med den best. slutart. till ett dylikt ord. Jfr sistone, åtminstone.

förstockad, fsv. *forstokhader*, hårdnad, styv (om hudar) = da. *forstokket* i bildl. betyd., från mlty. *vorstocket* = ty. *verstockt*, egentl. part. pf. till mlty. *vorstocken*, bli styv = mhty. *verstocken*, bli okänslig; jfr ä. nsv. *förstocka*, göra styv (jfr Bib. 1541, 2 Mos. 4: 21, om hjärtat, efter Luther), stocka, tilltäppa, o. *förstockenhet*, förstockelse; till mhty. *stocken*, bli styv, ty.: stanna, hejda sig, till stock. — Den bildl. anv. av ordet har ej utvecklats ur den fsv. o. ä. nsv. utan försiggått på tysk botten.

förstå, fsv. *forstanda* = senisl. *fyrir-, forstanda*, da. *forstaa*, från mlty. *vorstân*, av fsax. *farstandan*, fhty. *firstantan* el. *-stân* (ty. *verstehen*), ags. *forstandan*. Likbetydande sammans. med prepos. o. verb med betyd. 'stå, ställa' äro fhty. *instantan*; eng. *understand*; grek. *epistamai*. Betyd.-utvecklingen åtminstone delvis oklar el. flertydig.

förständiga, 1500- o. 1600-t.: underrätta; från ä. ty. *verständigen* i denna betyd., till *verstand*.

förstöra, fsv. *forstöra*, se störa.

försumma, fsv. *försûma*, från mlty. *vorsûmen*; med *i*-omlj. i fsv. *forsyma* = da. *forsømme*, ty. *versäumen*; jfr mlty. *sûmen*, söla = ty. *säumen*; väl av en avljudsform *swûm-* till *swîm-* (se simma), jfr mholl. *verzûmen* o. *verzwimen*; antagl. besl. med försvinna.

försumpa, försumpning i bildl. betyd., Dag. Nyh. 1896 (om det offentliga livet), från denna tid ett modeord inom tidningspressen; efter ty. *versumpfen* (jfr sump).

försupen, se försoffad (slutet).

försyn, fsv. *forsŷn*, förutseende, förtänksamhet, tillsyn, (gudomlig) försyn = da. *forsyn*; i den senare betyd. väl (såsom ty. *vorsehung*) översättning av lat. *providentia* (eng. *Providence*); jfr f. ö. no. *forsyn*, omsorg, försiktighet; se syn. — Härtill avledn. försynt, i ä. nsv. (1600-t.): som är på sin vakt, ängslig.

försåt, fsv. *forsât* f., n., jfr isl. *fyrirsât* f.; vbalsbst. till fsv. *sitia firi*, isl. *sitja fyrir*, sitta i försåt (egentl.: före ngn, som färdas vägen fram).

förtona, äldst, slutet av 1700-t., om utsikt från sjön ('Huru förtonar sig Lands End . .?') i betyd. 'te sig, synas' = da. *fortone (sig)*, från mlty. *vortônen*, holl. *vertoonen*, visa, framställa; mlty. *tônen* = germ. **at-augnian*, en biform till got. *at-augjan*, visa = fsax. *tôgian*, fhty. *zougen*, isl. *teygja(sk)* i Vǫlund.-kv., av *at-* (= lat. *ad*, sv. åt) o. stammen i lat. *oculus*, öga, osv. (se öga), egentl.: bringa till synes. Jfr med avs. på uddljudet försagd. — Stundom associerat med ton: förklinga.

förtret, y. fsv. *fortrêt* n., jfr da. *fortræd* c.; från mlty. *vordrêt*; o. **förtreta,** y. fsv. *fortrêta*, från mlty. *vordrêten* = ty. *verdriessen*, motsv. sv. förtryta Bib. 1541, vars *y* beror på anslutning till det inhemska o. med *-drêten, -driessen* etymol. identiska tryta; motsv. got. *usþriutan*, besvära. Avljudsform: mlty. *vordrot* (varav ä. nsv. *förtråt*) = ty. *verdruss*; ä. nsv. *förtröot* 1622 kan vara en inhemsk ombildning. *T* i förtret för väntat *d* beror väl också på inverkan från det mera inhemska förtryta osv.

förträfflig = da. *fortræffelig*, jämte ä. nsv. *treffelig* från ty. *(vor)trefflich* (till ä. ty. *vortreffen*, överträffa, ty. *treffen*) = mlty. *drepelik*, en biform till dråplig; jfr dräpa o. träffa.

förtöja, 1698 = da. *fortøie*, från mlty. *vortöien*; väl från germ. **tauhian*, kausativum till *tiuhan*, draga (= ty. *ziehen*); se tåg 2. Ä. nsv. *förtåga sig* = ä. da. *fortove*, från mlty. *vortögen*, av en grammatisk växelform **tauʒjan* = sv. töja.

förtörna, y. fsv. *for-, förtörna*, jämte da. *fortørne* från mlty. *vortornen* (-ö-), motsv. ty. *erzürnen*, avledn. av mlty. *torn* = ty. *zorn*, vrede o. d.; väl till ie. roten *der*, slita o. d., i got. *gatairan*, slita itu (se tära); jfr holl. *torn*, klyvning o. d.

förvalta, 1631 = da. *forvalte*, från ty. *verwalten*, till *walten*, härska = vålla (se d. o.); alltså egentl.: råda el. härska över.

förvanska, reformationstiden, i nsv. åtm. delvis efter da. *forvanske*, bl. a. vanställa; jfr fsv. *forvanskas*, försvagas, fördärvas m. m., ä. nsv. *förvanskas* ds., avledn. av en adj.-stam *vansk-* i vanslig, se d. o.

förvant, frände, släkting, 1520-t.; nu mest i sammans., jfr anförvant, konstförvant (egentl.: medbroder i konsten), förr även adj., jämte da. *forvandt* från mlty. *vorwant*, samhörig, befryndad med o. d., el. ty. *verwandt*, frände; egentl. part. pf. till *verwenden*, vända i en viss riktning; alltså egentl.: riktad till, kommen i förhållande till.

förvara, fsv. *forvara*, göra uppmärksam på, förut ge akt på, akta sig för, värna, bevara, o. med ungefär samma betyd. i ä. nsv., från mlty. *vorwaren*; se vara (i taga v. på), varse osv.

förvirra, se virrig.

förvåna, ungt, uteslutande sv. ord; adj. *förvåna* förordas av Columbus Ord. till upptagande i riksspr.; Swedberg Schibb. 1716: *förvånad*; hos Ihre 1766 som dialektord, jämte *förvånas* o. *förvån*, undersam; till vån, väntan; alltså adj. *förvån* egentl.: utöver förväntan.

förvägen, 1680-t., från ty. *verwegen*, till vb. *sich verwegen*, drista sig till, till mhty. *wegen*, röra sig (se väga). Jfr oförvägen.

föräldrar, fsv. *forældrar*, även: förfäder = isl. *forellrar*, da. *forældre*, ty. *voreltern* osv.; jfr fsv. *forældre* n. = isl. *forellri* o. fsax. *eldirôn* = ty. *eltern*, egentl.; de äldre (se äldre). — Gemensam ieur. beteckning saknas o. har f. ö. icke existerat. Av de särspråkliga benämningarna vittna en stor del om fadrens större betydelse, t. ex. got. *fadrein*, isl. *feðgin* plur., lat. *patres*. På övervikt å moderns sida tyder däremot got. *bérusjôs*, föräldrar, plur. av germ. **bērusī* f. sg., egentl. part. perf. akt. till germ. **beran*, bära, föda, alltså om modern (jfr Benigny Zfvergl. Sprachf. 48: 230 f.); jfr med avs. på bildningen under näck.

fösa, y. fsv. *fösa* (1500-t.), driva bort = no. *føysa*, driva åstad, svälla ut, skvalpa över m. m., av germ. **fausian*; väl i avljudsförh. till no. *fusa*, strömma fram, da. dial. *fuse* ds., sv. dial. *fusa*, åka utför; en parallellstam till *bus* i busa (på) osv.

G.

Gabriel, mansn. = fsv., från hebr. med betyd. 'Guds man'.

gadd, fsv. *gadder* = isl. *gaddr*, da. dial. *gad*, hake till fiske (meng. *gad(d)*, eng. *gad* från nord. spr.); med nord. *-dd-* av germ. *-zd-* (såsom t. ex. i brodd, brädd) = got. *gazds*, fsax. *gard*, fhty. *gart*; i sht: udd, pigg; med *iō*-avledn.: mlty. *gerde* spö, fhty. *gerta* (ty. *gerte*); till den ie. stammen **ghazdh-* i mir. *gat*, spö; besl. med lat. *hasta*, stång, lans (**ghas-t-*).

gadda sig (tillsammans), ä. nsv. *gadda* (*sigh*) *tilhopa* Bib. 1541, förena (sig) mot (en fiende), från mlty. *gaden*, passa, förena sig (i äktenskap) = mhty. *gaten*, förena, komma tillsammans (ty. *sich gatten*, para sig); besl. med fsax. *gi-gado*, kamrat, make = ty. (*ehe*)*gatte*, äkta make (jfr ä. nsv. *ehegadde* ds.), samt med *r*-suffix: mlty. *gad(d)eren*, samla = eng. *gather* ds. o. ags. *tó gædere* (eng. *together*); germ. stam *gað-*, passa, i avljudsförh. till god; besl. med fslav. *godŭ*, passande tid, osv.; jfr god. —

Med avs. på förlängningen av *dd* jfr dad(d)el o. krydda, ävensom möjl. ladda. — Se även galler 1 slutet.

gaffel, Var rer. 1538 (furcilla) = da., från mlty. *gaffel(e)*, motsv. fhty. *gabala* (ty. *gabel*), ags. *geafl*; egentl. om hötjugor o. d., sedan överflyttat till bordgaffeln vid dess uppträdande i Tyskland under den senare medeltiden. Enl. somliga från kelt.: ir. *gabul*, tvåkluven gren, gaffel, varifrån lat. *gabalus*, galge (se avbildningen hos Sperber WuS 6: 42), av en ie. rot *ghabh*, variant till *ghab* i gap. — Jfr dock Th. Braune ZfromPh. 36: 80, som i fhty. *gabala* o. mlty. *gaffel(e)* ser inhemska germ. avledningar av resp. *(mist)-gab* o. feng. *gaffe*, eng. dial. *gaff*, hake, gaffel. — Jfr även gavel o. gaffla.

gaffla, vulg., prata, skrodera, allm. i dial., där även: skratta med uppspärrad mun = (o. väl lånat från) lty. *gaffeln*, skratta, jfr ags. *gaffetan*, håna; att sammanhålla med *gabb-* i begabba osv.; med intensivisk el. hypokoristisk konsonantförlängning; möjl. ytterst till ie. *ghab* el. *ghabh*, varom se gap o. gaffel, jfr med avs. på betyd.-utvecklingen gapa i betyd. 'skrika' o. d.

gagat, 1790-t. = ty., i fsv. *gagates*, från grek. *gagátēs*, av *Gagas*, flod o. stad i Lycien, bekant fyndort för gagaten.

gage, från fra. *gage*, pant, plur.: lön, (varav ital. *gagio*, span., portug. *gage*), från mlat. *vadium* (*wadium*), borgen, pant, som vanl. betraktas som egentl. germ.: got. *wadi* (**waðja-*), pant, men kanske snarare är en växelform till lat. *vas* (genit. *vadis*), borgen; se senast Brøndal Substrater og laan s. 139 f. Jfr f. ö. vad 3, vädja.

gagn, fsv. *gaghn* = isl. *gagn* (även: bohag, utrustning), da. *gavn*; egentl.: 'sammanträffande', varav 'anpassning'; till isl. *gagn-*, emot; se gen, genom o. under leding.

gaj, sjöt., 1840, tåg el. kätting, som stöttar bommar m. m., från eng. *guy*, från fra. *guie*, till fra. *guide*, ledare, av germ. urspr.: stam *wit-* i got. *witan*, se, iakttaga osv. (se veta).

1. **gala,** vb = fsv.: gala, kraxa (om kråkan ännu I. Erici 1642) = isl. *gala*, skrika, gala, skälla, kraxa, sjunga (i sht trollsånger), da. *gale*, fsax., ags., fhty. *galan*, sjunga (trollsånger) m. m. — Med *m*-suffix: sv. dial. *galm*, skrik, larm (= fsax., fhty. *galm*), även i sjön. Galmaren Ögtl., en i vattendragsnamn ej ovanlig betyd. (jfr t. ex. Jälmaren). — Med ie. *tro*-suffix: galder, trollsång, besvärjelse, litterärt lån från fornspr.: fsv. *galder* = isl. *galdr* m. (genit. *-rs*), ags. *gealdor*; med *-stro-*: fhty. *galstar*. Med avs. på betydutvecklingen jfr lat. *incantamentum*, till *incanto*, reciterar en trollformel, sjunger (se kantor), o. grek. *epōdḗ*, bl. a.: trollsång, till *aeidō*, sjunger. — Avljudsform: got. *gôljan*, hälsa = isl. *gôla*, göra förnöjd; egentl.: ropa till, en iterativ-intensiv-bildning på ie. *-eiō* (med såsom oftast starkt avljudsstadium). — Jfr gall 2, gäll 2, 3, näktergal. — Om gökens galande brukades förr stundom *gucka* t. ex. Linné Öl. 1741.

2. **gala,** festdräkt, ytterst från span., ital. *gala*, varav fra. =. Härav avlett: ital. *galante*, varifrån fra. *galant* = sv. galant (o. 1675; ytterst vanligt o. 1700, se Spegel Gloss. Sueog. s. 594). Dunkel härledning. Jfr galon.

galat, folksl., grek. *galátai* plur.; besl. med kelternas namn.

galeas, Spegel 1685 (:*galeazzer*) = da., från holl. =; från fra. *galéasse*, från ital. *galeazza*, avledn. av *galea* (se galeja).

galeja, Bib. 1541: *galleyer* plur.; 1600-t. bl. a.: *-a* sing., *-or* plur., jämte fsv. *galeidha* från mlty., holl. *galei*, resp. mlty. *galeide* = mhty., från ffra. *galie*, från ital. *galea*, *galia*, nygrek. *galéa*; möjl. till grek. (dor.) *kãla* plur., skepp, till *kalon* n., trä. Jfr galeas, galär. — Vad hade min son på galejan att göra? (jfr Wallenberg: *Min son på galejan* 1781), närmast genom kontamination med den Wallenbergska boktiteln från en översättning (1741) av Molières Les Fourberies de Scapin, där uttr. *que diable allait-il faire dans cette galère?* återgives med: *Hvad den och den hade han giöra på den Galeyan?*; jfr motsv. uttr. i da. Härtill: nsv. skämts., vardagl. på galej, på vift, på kalas o. d.

galen, fsv. *galin*, vansinnig, vild, häftig = isl. *galinn*, även förtrollad, da.

gal, förkortat av ä. *galen*; egentl. part. pf. till *gala*, sjunga trollsånger; alltså urspr.: förhäxad genom dylika. Jfr lat. *incantatus*, förhäxad, förtrollad: *incantare*, sjunga trollsånger, fra. *charme* bl. a. 'förtrollning': *carmen*, sång osv. — Galenpanna, Dalin Arg., jfr ty. *tollkopf*, till *toll*, galen, o. *kopf*, huvud, eng. *mad-cap*, till *mad*, galen, o. *cap*, mössa, osv., samt med avs. på bildningen sv. vildhjärna o. det med eng. *mad-cap* analoga yrhätta.

galge, fsv. *galghe* = isl. *galgi*, da. *galge*, got. *galga*, fsax., fhty. *galgo* (ty. *galgen*), ags. *gealga* (eng. *gallows*, egentl. plur.); i de flesta fornspr. även (i got. uteslutande) om Kristi kors, i fhty. dessutom 'brunnstång', av germ. **galɣan-*, egentl. böjlig gren (formen för den äldsta galgen; jfr Uppl.-l.: *hængia a gren* o. Tacitus Germ. kap. 12), stång; jfr isl. *gelgja*, stång (av germ. **galɣiōn*), av ie. *gholgh-* i litau. *žalga* f., stång, lett. *fchalga*, spö.

1. **gall,** ofruktsam (bl. a. i gallblomma, gallko), ä. nsv. o. dial. även *gåll*, fsv. *galder* = da. *gold*, mhty. *galt*, av germ. **galda-*; jfr isl. *geldr*, mlty. *gelde*, ags. *gielde*, av germ. **galdia-*; väl egentl. från ett enhetligt paradigm; av dunkelt ursprung; om möjl. besläktade sydty. ord se Lessiak ZfdA 53: 146. — Avledn.: gälla 2, kastrera, o. gallra.

2. **gall** i gallskrika, -skri(k) 1770-t. = no.; motsv. ä. nsv. *ropa i gall*; till ä. nsv., sv. dial. *gall* n., gäll stämma, isl. *gallr*, starkt ljudande (jfr gäll 2), jämte gäll 3 till germ. **gall-* resp. **gell-*, av **galn-*, **geln-*, besl. med gala. — I ä. nsv. förekommer även *le i gall*, dvs. skratta högljutt, Asteropherus 1609.

3. **gall-** i gallstekel, -äpple (B. Olai 1578); jfr ty. *gallappel*, mlty. *galle*, eng. *oakgall*, ital. *galla*, span. *agalla*, från lat. *galla*, galläpple; jfr under galla 1.

1. **galla,** svulst på häst, motsv. fsv. *galle* m. = da., jfr sv. dial. *gräsgaller* plur., bulnader på hästhov; väl lån från mlty. *galle* f. = ty.; jfr ags. *gealla* m., gnidsår (eng. *gall*). Dunkelt ursprung: 1. enl. somliga egentl.: 'skada, lyte', såsom i isl. *galli* m., ä. da. *galde*, o. urbesl. med litau. *žala*, skada, ie. rot *ghal*; 2. enl. andra: identiskt med gall- 3 i galläpple osv. o. lån. från roman. spr. = lat. *galla*, galläpple.

2. **galla, galle** (bilis, fel), fsv. *galle* m. jämte *gal* n., motsv. isl. *gall* n., da. *galde*, fsax., fhty. *galla* f. (ty. *galle*), ags. *gealla* m. (eng. *gall*), av förgerm. **ǯaln-*, besl. med grek. *khólos*, *kholḗ*, galla, o. vissa slavobalt. ord; om förhållandet till lat. *fel* (genit. *fellis*) se Walde; av den ie. roten *ghel*, (grön)gul (se gul); alltså efter färgen. Om gallan som upphov till vrede o. mjältsjuka se de besl. kolera o. melankoli.

1. **galler,** n. = Bib. 1541 m., jämte plur. *galrar*; ä. nsv. även: *gal(l)ra* f. 1538 osv. Enl. Kock Från fil. fören. i Lund 2: 10 f. skulle *gal(l)ra* vara ett vbalabstr. till vb. gallra, alltså egentl.: 'gallring' > 'det utgallrade, glesa, otäta'; galler däremot uppkommet ur sammans. såsom *galrewärk* 1640, som 1649 uppträder som *galler-wärck* (jfr *havresoppa* > *haver-*). Emellertid har galler uppvisats o. 100 år tidigare än *gallerwärck* osv., vartill kommer, att vb. gallra på 1500-talet o. ännu på 1600-talet uteslutande förekommer i sin ursprungliga användning om hampa (se nedan). Sannolikt sammanhänger galler i stället, såsom tidigare antagits, på ett el. annat sätt med likbetyd. fsv. *gaddra(r)*, lån från mlty. *gaddere*, vartill också omljudsformen mhty. *geter*, varav ty. *gitter* (> da. *gitter*), som väl hör till *gader*, samman (se gadda).

2. **galler,** folkslag, historiskt ord, lat. *gallus*, kelt. lån, motsv. fir. *gall*, utlänning; av ovisst ursprung.

galleri = da., från fra. *galerie* = ital. *galleria*; dunkelt; knappast från germ. spr.: till mlty. *gadder(e)* osv. (se galler slutet) med samma övergång *d* > *l* som i galmeja; snarast besl. med galär osv.

gallimatias, Dalins Arg. 1733: *galimathias*, av Sedol. Merc. 1733 anf. som franska; dessutom: *galimathi(e)* 1740, 1813 m. fl.; motsv. i da., ty., eng., fra.; många osäkra tolkningsförslag; jfr fra. *galimafré(e)*, röra.

gallion = da., från holl. *galjoen*, från fra. *galion*, från ital. *galeone*, med för-

storingsuffixet *-one* av *galea* (= galeja).

gallra, ä. nsv. *gal(l)ra hampa* P. Brahe 1585 = da. *galdre hamp*; alltså egentl. blott om gallring av hampa genom att borttaga hanstånden; jfr sv. gallhampa, ä. nsv. *gal(l)ra*, sv. dial. *gallra*, *gålla* m. m., no. *galde*, da. *galder* (till gall 1, ofruktsam, icke fruktbärande). På samma sätt betyder no. *galda*, *galdre* 'utplocka gallhampan' o. sedan 'gallra, vraka' överhuvud. — I överförd betyd.: om skog o. d. allmänt redan på 1700-t.

galmeja, B. Olai 1578: *galmei*, från ty. *galmei*, av ä. *kalmei*, från lat. *cadmia* = grek. *kadmeĭa*; med *l* möjl. från biformen mhty. *kalemin*, fra. *calamine*.

galon, 1637 (: *galon* o. *galun*), Wivallius 1645 (: *gallonor* plur., Saml. 1918, s. 61), Bröl. ihugk. osv., från fra. =, från ital. *gallone*; dunkelt; har förts som avledn. till gala 2.

galopp, slutet av 1600-t. = ty., från fra. *galop*, ffra. även *walop*. Möjl. till germ. **hlaup-*, lopp. Första delen, som kräver germ. *w-*, har bl. a. tolkats som germ. *walh-*, keltisk (se välsk). Kanske bättre, med Herzog, till ett germ. vb. **wela-hlaupan* (till väl); jfr Brüch Einfl. der germ. Spr. auf. das Vulg.-latein s. 40 n. 2 (med litteratur). Enl. Skeat skulle ordet utgå från no. *vallhopp*, galopp, egentl.: fältlöpning; men detta ord är tyskt lån; jfr mhty. *walop* m., *walopieren*, galoppera, biform till *galopieren*.

galosch, Columbus Ord. (pl. *galocher*), motsv. da., ty. *galosche*, från fra. *galoche* (> eng.) = ital. *galoscia*; osäkra tolkningsförsök. — I ä. sv. (17- 1800-t.) o. sv. dial. ofta *k-* (*c-*), jfr sydty. *kalosche*.

galt, fsv. *galter* = isl. *gǫltr*, da. *galt*, sydty. dial. *galz*, i sht. snöpt hansvin, av germ. **ǥallu-*; jfr fhty. *galza*, ung sugga, med avljudsförh. *gelza*, ags. *gilte* ds. (av **geltiōn-*) o. isl. *gyltr*, *gylta*, sugga, sv. dial. *gylta*, ung el. snöpt sugga (av **gultiō-*, se gylta); möjl. av ie. **ghoḷlnú-*, till gälla, kastrera (jfr t. ex. förf. Ark. 7: 15), el., enl. andra, kanske besl. med sanskr. *huḍu-*, vädur (av **ghḷdu-*) till en rot *gheld*, skrika (se gala).

galär, från fra. *galēre*, ital. *galeara*, avledn. till ital. *galea* = galeja.

gam, ä. nsv. *gamm* o. *gam*, fsv. *gamber* = fda. *gam* (i nda.: *grip*), jfr isl. *gammr* o. *gambr*, ett slags stor fågel, no. *gamber*, en sagofågel; sannol. av romanskt ursprung.

gamasch, se **damasker.**

gammal, fsv. *gamal* = isl. *gamall*, da. *gammel*, ags. *gamol*, fhty. *gamal* i egennamn; jfr fsax. *gi-gamalōd*, part.-adj., ålderstigen, mlty. *gamelen* osv., bliva gammal. Dunkelt: bl. a. fört till ett germ. **gam-* = ie. **ghiom*, vinter (grek. *khiōn*, snö, ir. *gam*, vinter), alltså: som upplevat många vintrar (år); jfr det likbetyd. lat. *annōsus* till *annus*, år.

gamman, fsv. *gamman*, *gaman* = da. *gammen*, isl., fsax., fhty. *gaman*, ags. *gamen* (eng. *gammon*, *game*, spel, skämt); med *l*-avledn. i ä. da. *gammel*, mhty. *gamel*, skämt, ty. dial. *gammel*, vällust (såsom ofta isl. *gaman*) osv.; väl besl. med sv. o. no. dial. *gams*, ystert skämt, isl. *gems*, anstötligt uppförande; till en rot *gam-* i no. *gama seg*, roa sig. — Ordet uppgives av Sahlstedt 1773 vara föråldrat, men tyckes dock ha varit i bruk i oavbruten följd sedan fornsvensk tid, om också med en viss begränsad användning.

gamäng, 1849: *-iner* plur. (Bryssel), från fra. *gamin*, från gatspr. o. upptaget i fra. litteraturen 1834; f. ö. dunkelt.

gan (dial.) f. gäl, även: gap, gom, t. ex. Bureus Suml. = no. *gan* n., gälar, *gøn* (av *gǫn*) f., innanmäte på fisk, *gan* f., gap, mun på djur; till vb. gana, gapa, se i vädret med öppen mun o. tillbakaböjt huvud = no.: sträcka halsen, da. dial. *gane* ds.; till ie. *ghan-* i grek. *khainō*, gapar (av **ghanio̯ō*), *khános* n., klyfta, mun; jfr under gås; avlägset besl. med gom.

ganasch, underkläde på häst, från fra. *ganache* = ital. *ganascia*, väl till grek. *gnáthos* f., käke (i sv. prognat, som har framskjutande käke).

ganska = fsv. = da. *ganske*; i fsv. även *gansl*, *ganz*, *gansk*, ganska, o. adj. *gansker*, hel, all; lån; jfr mlty. *ganz*, *gans*, adj. (o. adv.), mholl. *gansch*, fhty. *ganz*, oskadd, fullständig, hel (ty. *ganz*), ett egentl. högtyskt ord; av mycket omstridd upprinnelse. Enl. H. Möller m. fl. slaviskt lånord: jfr fslav. *konĭcĭ*, slut, vars ackus. betyder 'till slut, fullkom-

ligt' (jfr härtill H. Pedersen Ark. 20: 380). Litteratur f. ö. hos B. Schmidt IF 33: 313—332: 'Ganz', som där utförligt motiverar den gamla Benfeyska sammanställningen med grek. *khandós*, rymlig (**ghand-*), som enl. Schmidt utgår från adv. *khandón*, gapande, med öppen mun; dock ytterst invecklad betydelsehistoria. — Det nord. *-sk* beror möjl. på falsk ljudsubstitution, jfr *dansk* för *danskt*, o. d., varefter *gansk-* till *ganst*, *ganz*; se Brøndum-Nielsen Sprogl. forf.-bestemmelse s. 111 not 2.

gap = fsv., isl. = da. *gab*; jämte vb. **gapa** = fsv., isl. = da. *gabe*, mlty. *gapen*, ty. *gaffen*, till en ie. rot *ghab*, växelform till *ghabh* (se gaffel). Jfr gaffla.

gar, adj. (o. i sammans. -koppar, -ugn), renad, om koppar, från ty. *gar*, egentl.: beredd, av fhty. *garo*, *garw-*, vartill garva; se f. ö. göra.

garanti, från fra. *garantie* (> eng. *warrant*), till *garant*, borgensman; av germ. ursprung, motsv. fhty. *wërento*, part. pres. till *wërên*, lämna säkerhet o. d. (jfr ty. *gewähren*).

garde = da., ty., från fra. *garde* egentl.: vakt = ital., span. *guardia* (> ä. ty. *guardi* osv., ä. nsv. *guardie* o. 1595, *lijff Gwardi*, livgarde, Petreius 1615); jämte vb. *garder* (i sv. gardera) från germ. **warð-* i fsax. *warðôn*, vara på vakt, sörja för = isl. *varða*, vakta, skydda, sv. vårda. — Hit: garderob, från fra. *garderobe*, klädkammare, klädförråd, av imper. *garde*, bevara, o. *robe*, klädning (se rob, rov); alltså: klädbevarare el. dyl. — Gardist, från ty. (ej i fra.), liksom grossist.

gardin, i ä. nsv. ofta neutr. t. ex. Spegel 1685 = da. (n.), från lty., ty. *gardine*, holl. *gordijn*, från ital. *cortina*, fra. *courtine*, mlat. *cortīna* (väl samma ord som lat. *cortīna*, kittel, välvning).

garfågel, Alca impennis, en färöisk form för isl. *geirfugl*, till *geirr*, spjut (se gissel, navare), efter näbbets form.

1. **garn,** = fsv. = isl., ty. = ags. *gearn* (eng. *yarn*); egentl.: snöre av torkade tarmar, till isl. *gørn* f., tarm, jfr flty. *midgarni* osv., fettet mellan inälvorna, o. litau. *žárna*, tarm, besl. med lat. *hernia* (**gherniā*), brock (avledn. av **herna*, tarm), o. fjärmare grek. *khordḗ* (**ghor-d-ā*), tarm, sträng (jfr sv. kordong). Se även följ.

2. **Garn, Garn-, -garn** i ortnamn, sannol. samma ord som föreg. antingen i betyd. 'tarm' i överförd bemärkelse el. i en ursprungligare betyd. av ngt långsträckt; möjl. ha vissa namn på *-garn* dessutom en annan källa (jfr Lindroth Fornv. 1914, s. 125 f.).

garnera, 1630 som bergv.-term, om koppar, 1664 om maträtt, ytterst från fra. *garnir*, av ffra. *guarnir*, förse, utstyra, av germ. ursprung, besl. med likbetyd. fhty. *warnôn*. Det formellt motsvarande germ. **warnian* = fsax. *warnian*, mhty. *wernen*, ags. *wiernan* betyder emellertid 'vägra o. d.'; möjl. beror därför det fra. ordet på en korsning av **guarnāre* (= fhty. *warnôn*) o. **fromīre* (fra. *fournir*; se furnera). Brüch Vulg.-latein s. 61 f. Orden äro kanske i alla händelser besläktade o. höra till germ. roten *war*, iakttaga, akta på, sörja för, i varna o. varse; **warnian*, vägra, kan emellertid även föras till värja 1, försvara. Däremot är garnera icke, såsom stundom antages, besl. med värna, vilket det annars formellt kunde motsvara. Se f. ö. närmare under resp. ord samt garnison, garnityr.

garnison, J. De la Gardie 1613: 'i garnison liggie'; under 1600-t. ofta *guarnison* (såsom i ä. ty., där ordet ungefär samtidigt uppträder), från fra. *garnison*, till ffra. *guarnir*, förse, utrusta (= garnera, se d. o.). — Under 1620- o. 1630-t. i svenskan även *gardi-* el. *gardeson*.

garnityr, 1664 o. Rålamb 1690: *-ur-*, 1687: *garnitеur*, förr ofta *garna-*, t. ex. 1707 o. Serenius 1734 = ty. *garnitur* (där senare), av fra. *garniture*, till *garnir* (se garnera).

Garp- i ortnamn, t. ex. *Garphyttan* (se förf. Sjön. 1: 166), av fsv. *garper*, tysk som vistas i Norden, smädenamn på hanseater = sv. dial. *garper*, skrävlare, no. *garp* ds., isl. *garpr*, oförfärad man, fno., om hanseater; till sv. o. no. dial. *garpa*, skrävla, stoja, besl. med gorma. — Medan de flesta sv. ortnamn på Garp- innehålla betyd. 'tysk', utgår

no. älvnamnet *Garpa* från betyd. 'bullra o. d.' liksom *Gaula*, *Skratla*, *Skvaldra* m. fl.

garva, 1600-t. = da. *garve*, från lty., ty. dial. *garven* = mhty. *gerwen* (ty. *gerben*), avlett av gar o. = göra; alltså egentl.: göra färdig, bereda; jfr lat. *conficere* med samma betyd.-utveckling. Ieur. ord för 'garva' utgå annars stundom från betyd. 'trampa'.

1. **gas**, tyg, 1697: *gazer* plur., förr stundom neutr., från fra. *gaze* (= ty.), span. *gasa*, vanl. härlett från stadsnamnet *Gaza* i Palestina; enl. Thumb IF 14: 356 trol. till pers. *kaž* (arab. *gazz*), siden.

2. **gas** (lys- o. d.), Block 1711, förr neutr., i da. blott 'lysgas', från ty. *gas* n., benämning uppfunnen (i anslutning till grek. *kháos*, se kaos) av alkemisten J. B. van Helmont från Bryssel († 1644).

gasell, från fra. *gazelle*, från span. *gazela*, från arab.

gask, spelt., o. 1820 = da. *casco*, *casque*, lhombreterm, sannol. från span. — Härur sekundärt: gask, komma i gasken (Söndagsnisse 1870, s. 5, från Uppsala), vara i g., i studentspr. o. d., med syftning på viragasken som ett något högt o. äventyrligt spelbud. Jfr Sönd.-nisse 1871, s. 74: 'Det unga Stockholm befann sig (den 1:sta maj) betydligt uppe i gasken. En stor del spelade både muntergök o. vingel'. Härmed kan jämföras att kuku, namn på det högsta kortet i kille, förr använts i liknande betyd., t. ex. Aftonbl. 1843, nr 2, s. 3: 'Och Tratt var ofta ej ens kladd, / Då alla andra voro cucu'.

gassa (sig), Serenius 1734: *gassa en* i betyd. 'smörja upp' (jfr till betyd. badda, basa); Hallman: 'gassa våra magar'; Weste 1807: *gassa sig* i betyd. 'gona sig' såsom även senare o. i dial. = da. *gasse sig*, göra sig till godo, no. *gasa seg* ds.; dunkelt.

1. **gast**, matros t. ex. Nordberg 1740: *sjö-gast* = da., från lty., holl. =; etymol. = gäst; i ty. o. holl. även: sälle, karl, arbetare av olika slag.

2. **gast**, spöke, y. fsv. *gaster* = ä. da., no. *gast*; möjl. från östfris. *gást* = ty. *geist*, ags. *gást*, ande (eng. *ghost*, vålnad, spöke), till got. *usgaisjan*, förskräcka, sanskr. *hēḍas* n., vrede (**ghaizd-*). — I ä. nsv. o. dial., liksom i no. även: uv. Denna betyd. uppträder dock ej, som antages i Dahlgrens Gloss., i Es. 13: 21: *Gastar skola ther springa* (dvs. hoppa) *och Vgglor siunga vthi hans palatz*; Luther har där: *feldgeister*. — Avledn.: gasta, skrika som en gast; här urspr. i den speciella betyd. av en mördad människa, som ej blivit begraven i vigd jord o. i vissa trakter av Sverige anses skrika o. jämra sig om nätterna (förväxling med (berg)uvens hemska läte); jfr t. ex. Gyllenii Diarium 1648 (Noreen-Meyer Valda st. s. 125), E. Bøgh i Husl. härden 1860, s. 21 f. I ösv. dial.: *gastonera*; jfr domdera, skrodera.

gata = fsv., isl. = da. *gade* = got. *gatwó*, mlty. *gate*, fhty. *gazza* (ty. *gasse*, smal gata),; eng. *gate* från nord.; troligen till stammen i gatt. Med avs. på *w*-bortfallet jfr Fjäre, svala, töre.

gatt (med sammans. spygatt o. Kattegatt), 1763 (om förh. i Amsterdam), f. ö. ett 1800-talsord från lty. el. holl. *gatt*, hål, öppning, smal sjöled = det inhemska sv. dial., isl., no. *gat*, hål m. m., fsax. *gat* (även med den, trots likbetydande o. möjl. urbesläktade grek. ord, här sekundära betyd. 'podex'), ags. *gæt*, *geat* (eng. *gate*).

gavel, fsv., isl. *gafl* = da. *gavl*, avljudsform till got. *gibla* m., tinne, mlty. *gevel* m., fhty. *gibil* (ty. *giebel*); av samma stam som fhty. *gebal*, huvud-(skål), *gibilla* (f.) ds., urbesl. med grek. *kephalē* (**ghebh-*), huvud. Enl. åtskilliga forskare är gaffel besläktat; jfr t. ex. Sperber WuS 6: 40 f. — Uttr. på vid gavel, vidöppen (om dörrar), jfr ä. nsv. *gavelvitt*, *gavelöppen*, hör till ags. *geaflas*, gap, isl. **gafa* (ipf. *gafði*), gapa, Persson Indog. Wortf. s. 835.

gavott, dans (1662, Columbus 1676), musikstycke, från fra. *gavotte*, efter *gavots*, bergsbor i Sydfrankrike.

ge-, prefix, i sen yngre fsv. lånat från lty., t. ex. gemen, el. längre fram från hty., t. ex. gedigen = da. *ge-*, även-ledes lånat, från lty., ty. *ge-*, av fsax. *gi-*, fhty. *ga-*, *gi-* = ags. *ge-*, got. *ga-* o. det inhemska *g-* (av *ga-*) i t. ex. granne, isl. *glíkr*, lik, m. fl.; otta med

betyd. 'tillsamman med' el. bildande kollektiver el. åt verb o. deverbativer meddelande perfektiv betyd. Ofta, trots formella svårigheter, betraktat som etymologiskt identiskt med lat. *com-* (= prepos. *cum*, med), fir. *com-*, varmed det i alla händelser funktionellt nära överensstämmer; jfr t. ex. lat. *commūnis* ~ gemen, lat. *convenio* ~ got. *gaqiman*, komma tillsamman, osv. — I de nord. spr. undanträngt av likbetyd. sam-.

gebit, Tuneld 1741 s. 9: *gebiet*, mera allmänt dock först på 1800-t.; från ty. *gebiet*, område, egentl.: som man härskar över, i ä. ty. även: befallning (alltså med samma betyd.-utveckling från abstr. till konkret som i välde), till ty. *gebieten*, befalla (motsv. sv. bjuda). Jfr till betyd. även område. — Da. *gebet* från mlty. *gebêt*; jfr i fråga om det lty. *ē* t. ex. förtret.

[gebärder, ä. nsv., åtbörder, se åtbörd.]

gedigen, U. Hiärne 1687: *gedieget Ten*; i bildl. betyd. ett 1800-talsord, från ty. *gediegen* ds., av mhty. *gedigen*, fhty. *gidigan*, utvuxen, mogen, haltfull = fsax. *gethigan*, part.-adj. till fhty. *gedîhan*, ty. *gedeihen*, förkovras, frodas = got. *þeihan*, växa m. m., osv.; besl. med dejlig (se närmare d. o.).

gehör, i förb. giva 1609, få 1648, vinna 1656, i betyd. 'förmåga att höra o. d'. vanligt egentl. först på 1700-t., i ä. nsv. även 'tillhörighet'; från ty. *gehör*, av mhty. *gehöre* n. (jämte *gehörde*), till *hören* (= höra).

Geijer, familjen., från ty., egentl.: gam; se girig (slutet).

gelatin, 1750-t., från fra. *gélatine*, lärd avledn. av lat. *gelātus*, frusen (jfr följ.).

gelé, 1717, 1730, Dalins Arg. osv., från fra. *gelée*, motsv. lat. *gelāta*, till *gelāre*, bringa till frysning (urbesl. med kall).

gelike = no. *gjelike*, från mlty. *gelike*, lik, jfr *mîn gelike*, lik mig; se like.

gemak, 1627, om kungagemak = da., från mlty. *gemak*, ty. *gemach*, urspr.: bekvämlighet, sedan: bekvämt rum o. d.; till adj. *gemak*, *gemach*, passande, bekväm, maklig; i fsv. o. ä. nsv. *mak*, rum (se mak), jfr även sv. förmak; till stammen i maka, vb, make, skomakare osv., se d. o.

gemen, 1500-t.: menig, allmän (jfr sv. *gemene man*, *gemen soldat*), simpel = da., från lty. *gemên*, även (liksom i sv. dial.): vänlig mot folk av ringare stånd, mlty. *gemêne*, även: gemensam = got. *gamains* (ack. *-njana*), fhty. *gimeini* (ty. *gemein*), ags. *gemǽne*, av germ. **gamainia-*; liksom det likbetyd. lat. *com-mūnis* (se kommun) av en ie. stam. **moin-* i litau. *maĩnas*, byte, fslav. *měna*, växling, lat. *mūnus* (genit. *-eris*), åliggande o. d. (egentl.: motprestation, gengåva); alltså egentl.: som står i utbyte med, ömsesidig el. dyl.; se f. ö. under miss-. — Med övergång från betyd. 'byta' till 'förfalska, skada' o. d. föreligger samma stam i men, sbst. — Jfr menig o. allmän. — Ingen gemen, här ä bara korpraler, Bellman Fredm. ep. nr 8.

gemytlig, senare delen av 1800-t.; Atterbom Minnen 1: 98 har ännu den tyska formen; från da. o. ty.; av ty. *gemütlich* i samma betyd., till *gemüt*, sinnelag, gemyt; egentl. koll. till ty. *mut* = sv. mod. Från ty. *gemüt* har lånats sv. gemyt, i modern betyd. t. ex. 1843: *gemüth*, ännu ej hos Dalin 1850; i betyd. 'sinnelag' o. d. ett mycket gammalt lån t. ex. 1613: *gemut*, i ä. tid även *gemyte*, *gemöt* (t. ex. Bellman) o. *gemöte*.

gemål, 1565: *gemael*, 1609: *gemål*; i vissa sv. dial. (som neutr.) i betyd. 'hustru (i allm.)' = da. *gemal*; från mlty. *gemâl*; att döma av *å* lånat redan i fsv. tid; motsv. ty. *gemahl* m., n., av fhty. *gimahalo* m., trolovad, brudgum, äkta man, o. sen mhty. *gemachel* n., i sht. om kvinnor, jfr fhty. *gimahala* f., trolovad, brud, hustru, till *mahal*, högtidlig förhandling, äktenskapskontrakt (vartill även ty. *vermählen*, varifrån sv. förmäla 2) = det inhemska -mål i giftermål, sv. mål 2; alltså egentl.: genom överenskommelse el. kontrakt förbunden.

gen, gin, fsv. *gen*, *gæn*, *gin*, rak, bekväm = da. *gjen*, motsv. isl. *gegn* ds.; neutr. som adv.: gent emot, fsv. *gent*, isl. *gegnt*, jfr framgent. Hit höra vidare: pref. gen- (i gensvar o. d.). mot,

o. adv. (prep.) igen, fsv. *(i)gen* = isl. *(i)gegn*, jämte *gagn-*, motsv. fsax., fhty. *gegin* (m. m., ty. *gegen*), ags. *ongegn* (eng. *again*); germ. adj. **gaʒina-*, **gaʒana-*. — De sv. formernas utvecklingshistoria är delvis mycket dunkel. Se Swenning Sv. lm. Bih. 4: 105, 120 med litteratur. — Jfr gagn, genast, gensaga, genom, ogen. — Genmäle, se -mäle.

genast = fsv. (jämte *genstan* m. m.), superl. till gen, använt om tid, ss. strax(t) till lty. *strak*, rak, tvärt m. fl.

gendarm = ty., från fra. *gendarme*, ä. *gens d'armes*, män med vapen.

genealogi, släktforskning, -register, av grek. *genealogía*, till *geneá* f., börd, släkt (urbesl. med kön); se f. ö. etymologi.

genera, från fra. *géner*, plåga, besvära, till sbst. *géne*, ffra. *gehene*, som anses åtminstone påverkat av hebr. *gehenna*, dödsrike.

general, t. ex. Wivallius (om Tilly); som militär titel i Sv. på 1600-t. = ty., från fra., förkortat av *capitaine général*, *colonel général* (jfr ä. nsv. *generalöverste* 1600-t., ty. *generaloberst*), till lat. *generālis*, allmän, avlett av *genus*, *-eris* (urbesl. med kön).

generation, 1686 i betyd. 'släktled', tidigare, t. ex. I. Erici 1642 i betyd. 'fortplantning' = ty. osv., av lat. *generātio*, alstrande, till *generāre*, alstra, till *genus* (genit. *generis*), kön.

generell, allmän, ej hos Weste 1807, från ty. =, ombildning av lat. *generālis* (se general).

generös, 1671: *genereus*; vanl. under 1700-t. (dock äldst i betyd. 'ädelmodig' utan den nuv. bibetyd. av 'frikostig'), men ännu ej upptaget hos Weste 1807; dess förekomst i en övers. klandras av Journ. f. litt. 1800 = ty., av fra. *généreux*, av lat. *generōsus*, ädel, till *genus* (genit. *generis*), släkt, kön (urbesl. med kön). — Att ordet redan o. 1700 var i viss mån 'folkligt', synes framgå av skrivningen *siönnerössa* plur. Lybecker 1710.

genever, Tersmeden 1734: 'ett glas jenevre', från holl. *jenever*, från ffra. *genevre* (fra. *genièvre*, eng. *gin*), från lat. *jūniperus*, enbuske.

geni, 1719, från fra. *génie*, av lat. *genius*, skyddsande, sedan: vett, smak, kvickhet (väl genom inflytande från *ingenium*, se ingenjör), urbesl. med kön. — I svenskan äldst 'naturligt anlag, skaplynne' o. d. Betyd. 'originell skaparkraft, person begåvad med dylik' uppträder först vid slutet av 1700-t. (i Tyskland o. mitten av samma årh.), tydligt utpräglad hos t. ex. Geijer och nyromantikerna. Dock ännu i en annons i DA 1808: 'En yngling om 15 år med qvickt genie och hyggligt utseende'; samtidigt ingenium o. snille i samma anv. — Ett annat, men besläktat ord ingår i genieofficer, nämligen fra. *génie*, ingenjörskonst, av mlat. *genium* för *ingenium*, maskin o. dyl. (ffra. *engin* > eng. *engine*, se gina), i lat.: (medfödd) begåvning m. m. (se ingenjör).

genitiv, förr i regel med lat. form = ty. osv., av lat. *genitīvus*, *genetīvus* (underförstått *casus*), som anger el. tillhör släkten, medfödd, alstrande, tidigare *casus patricius*, med förebild i grek. *genikḗ* (underförstått *ptō̃sis*, fall); till stammen i genus osv.

genom, igenom, vard. o. dial. även *gönom*, i dial. också *gömmen* (jfr fsv. *gömon*) genom konsonantomställning, fsv. *(i) genom* (*gin-*, *gyn-*, *gön-*), motsv. isl. *(i)gegnum*, *gǫgnum*, fno. *gøgnum*, da. *(i)gjennem*, jfr ags. *gegnum*, rakt fram; egentl. dat. plur. till adj. gen, motsv. isl. *gegn* osv.; bildat som ömsom. Formernas utvecklingshistoria är i vissa avs. omstridd o. dunkel; jfr Kock Ark. 9: 263, 10: 303, PBB 18: 430, Ljudh. 2: 14, Uml. u. Br. s. 232 med litteratur; se även under gen. — Det förstärkande genom-, t. ex. genomelak, även som två ord, nu vard., redan hos Spegel 1685: *genomarg*.

genompyrd, se pyra.

gensaga, se gen o. saga.

genstörtig, fsv. *genstörtogher*, *-igh*, *genstyrktigh*, av gen-, mot (se ovan), o. en avledn. till fsv. *styrkt*, styrka, motståndskraft (= isl.), en bildning på *-iþō-* till isl. *styrkr*, stark. Noreen V. spr. 7: 217, 218.

gentil, ett 1800-talsord, som betydligt sjönk i kurs redan under seklets

förra hälft; från fra. *gentil*, artig, nätt, täck, behaglig, av lat. *gentīlis*, egentl.: av familj, här: av god familj, ädel (jfr gentleman), alltså med samma grundbetyd. som konung; avledn. av lat. *gens* (genit. *gentis*), etymologiskt identiskt med ortnamnet Kind.

gentleman, ännu o. 1850 (enl. Dalin) uttalat 'schä'ntlmann', från eng., till fra. *gentil*, av lat. *gentīlis* (se föreg.).

genuin, väsentligen ett 1800-talsord (enstaka i Dalins Arg., om engelska förhållanden!), jfr ä. fra. *génuine*, eng. *genuine*, från lat. *genuīnus*, medfödd, äkta, verklig, avledn. av en lat. *u*-stam **genu-* (i *ingenu-us* i delvis samma betyd. = sv. ingenu) = sanskr. *janu-*, börd; till lat. *gigno*, föder (urbesl. med kön).

genus = lat., se kön.

geografi, från grek. *geōgraphia*, till *géa*, *gẽ*, jord, o. en avledn. av *gráphein*, skriva.

geometri, från grek. *geōmetria*, till *géa*, *gẽ*, jord, o. en avledn. av *métron*, mått, *metreīn*, mäta.

Georg, mansn., ytterst av grek. *Geórgios* (jfr fsv. *Georgius*, *Iurius*, *Yrius*), till *geōrgós*, lantbrukare, till *géa*, *gẽ*, jord (se geografi), o. besl. med *érgon* (= verk). Jfr Göran.

georgin, = ty. *georgine*, givet 1803 efter I. G. Georgi, professor i Petersburg; jfr dahlia, en något äldre benämning, som nu tycks ha segrat i Sverige.

geranium, från grek. *geránion*, avledn. av *géranos*, trana (besl. med ty. *kranich*, se trana); efter tranans näbb, alltså liksom det inhemska näva (till ä. *näv*, näbb) efter den näbblika fruktpelaren.

Gerhard, mansn., från ty., jfr fhty. *Gérhart*, till fhty. *gêr*, spjut = ags. *gár*, isl. *geirr* m. (se garfågel o. gissel) o. *-hard*, i Bernhard, Eberhard, Rickard (se hård). Jfr Gertrud, Oskar.

german, ty. *germane*, eng. *german* (tysk) osv., lat. *germani*, *garmani*; av mycket omstridd härledning. Äldre tolkningar utgående från germ., kelt. el. lat., se Bremer Ethnografie d. germ. stämme § 3, alla mer el. mindre osäkra; en del senare Hoops Reallex. u. *Germanen*; jfr även t. ex. Steffen Beil. zum Mannus Bd. 6, h. 3. Åtskilligt talar för Th. Birts tolkning, Die Germanen 1917, enl. vilken ordet verkl. är lat. *germāni* i betyd. 'de äkta', först antagl. använt av Posidonius o. 80 f. Kr. o. från början spritt under krigen med cimbrer o. teutoner, vilka i vildhet o. kroppsstorlek mera erinrade om de galler (romarna skilde ej på galler o. germaner), som på 300-t. plundrat o. bränt Rom, än de galler (»germaner»), med vilka de sedan kommo i beröring: de »äkta germanerna» (*germani galli*) hade nu kommit. Enl. Tacitus var det urspr. blott de på vänstra Rhenstranden boende stammarna, som kallades germaner. — Lat. *germānus*, egentl.: köttslig (om syskon) är en bildning till *germen*, grodd, avkomling.

gers, se gärs.

Gertrud, kvinnon., från ty., jfr fhty. *Gêrtrût*, till fhty. *gêr*, spjut (se Gerhard), o. isl. *þrúðr*, styrka (även valkyrjenamn).

gesant, från ty. *gesandte*, part.-adj. till *senden* = sända.

geschäft, från ty. =, motsv. mhty. *gescheft(e)*, egentl.: skapelse, sedan: vad som ger en att »skaffa», vbalsbst. till *schaffen* (= sv. lånordet skaffa o. det inhemska skapa).

gesims, Scheutz 1832, från ty. =; kollekt. till fhty. *simiz* (ty. *sims*); på ett el. annat sätt samhörigt med lat. *sīma*, kranslist å pelare.

gest, Linné o. 1750 = ty., fra. *geste*, från lat. *gestus* m., åtbörd, egentl.: sätt att föra sig, till supinstammen *gest-* i *gerere*, bära, föra (**ges-*, jfr kasta).

gestalt, Lælius 1588, rätt ovanligt under 1700-t., från ty. =; av adj. *gestalt*, beskaffad, egentl. part. pf. till *stellen* (= sv. ställa).

gesvint, adv. till det nu obr. adj. gesvind, snabb, t. ex. Chronander 1647, från lty. *geswint*, ty. *geschwind*, till mlty., mhty. *swinde* (varav ä. nsv. *svind*, *svinn*, vådlig, bedräglig, o. 1540), ags. *swið*, stark, häftig, got. *swinþs*, stark, isl. *svinnr*, klok osv., av ovisst ursprung bl. a. betraktat som en avljudsform till sund, adj. — I betyd. 'vådlig, äventyrlig' uppträder *gesvind* i ä. nsv. redan 1549.

gesäll, i ä. nsv.: följeslagare, kamrat, stallbroder, t. ex. Messenius; sven, t. ex. Schroderus 1638; Serenius 1741: *handtvärks-gesell* = da. *gesel*, från lty., ty. *gesell* = mlty. *geselle*, fhty. *gesello*, kamrat, egentl.: hus- el. rumskamrat, av germ. **gasaljan-*, avledn. av sal, rum, liksom ags. *geselda* ds. till *seld* n., boning, hus (jfr got. *saliþwôs*, fsax. *selitha*, fhty. *salida* ds.). Jfr säll̈e, buss 1, kamrat, kompanion, maskopi, även som got. *gasinþa*, reskamrat, osv. (under sinom).

get = fsv. = isl. *geit*, da. *gjed*, got. *gaits*, fsax. *gêt*, fhty. *geiz* (ty. *geiss*), ags. *gât* (eng. *goat*), f., motsv. lat. *hœdus*, bock (**ghaid-*); en av de många indoeur. beteckningarna för 'get' (grek. *aíx*; ags. *hécen*: fslav. *koza*; det dunkla fhty. *ziga*, ty. *ziege*, osv.).

geting, fsv. *gētunger* = isl. *geitungr*, ä. da. *geding*; jfr da. *gjedehams*, till föreg., väl efter formen på antennerna, som likna bockhorn, jfr likbetyd. fsax. *hornobero* ds. — Ordet är speciellt nordiskt. Den allmänt germ. beteckningen representeras av no. *kvefs* = da. *hveps* (med analogiskt *h*) = mlty. *wepse*, fhty. *wafsa*, *wefsa* (ty. *wespe*, dial. *webes*), ags. *wæsp* (eng. *wasp*), av germ. **wabisa-* (-ō), **wafsa-*, besl. med fslav. *vosa*, lat. *vespa*, fir. *foich* osv.; alltså ett samindoeur. ord för 'geting', sannol. till roten *u̯ebh*, väva, med syftning på boets beskaffenhet. — Urgammal är även bålgetingens västgerm. beteckning: ty. *hornis*, eng. *hornet* osv., av en ie. stam **krsn-*, besl. med lat. *crābro* (av **crāsro*) ds.

gevaldiger, 1636; förr även *gevalliare* o. d. = sv. dial. *gevaljare*; Lind 1749: *gewallier*, motsv. t. ex. Bellman o. det vanliga nsv. uttalet; från lty. *gewald(i)ger*, profoss = ty. *gewaltiger*, nom. sg. m. till adj. *gewaltig*, mlty. *gewaldig*, till ty. *gewalt*, myndighet o. d. (> sv. gevalt, se våld).

gevalt, från ty. *gewalt* (se föreg. o. våld).

gevär, Spegel 1685 (i betyd. vapen), från lty., ty. *gewehr*, urspr.: försvar, värn, med samma betyd.-utveckling o. av samma stam som värja, sbst.: jfr beväring. — Den äldre betyd. 'vapen (i allmänhet)' kvarlever ännu i början av 1800-t., t. ex. Adlerbeth 1804, Lindfors 1815.

giffel, ett hornformigt småbröd, bekant åtm. på 1870-t.; någon gång även gyffel; möjl. från ty. *gipfel*, ä. ty. *güpfel*, spets.

1. **gift,** i av-, hemgift o. d., fsv. *gift*, *gipt* = isl. *gipt*, da., ags., eng., fhty. *gift*, mlty. *-gift* f., gåva o. d. egentl.: givande (förr om bortgivande el. förlovning av kvinna), av germ. **gifti-*, vbalabstr. till giva. Jfr got. *fragifts*, förlovning. Om giftermål se gift 3.

2. **gift** (-dryck o. d.), Serenius 1741 från ty. *gift*, nu neutr. = fhty. *gift* f. = föreg., alltså: vad man 'ger in' (jfr dos(is)). — Ännu Spegel 1712 blott *förgift*, fsv. *forgift*, från mlty. *vorgift*, till *vorgeven* = förgiva.

3. **gift,** adj., egentl. part. pf. till vb. gifta, fsv. *gipta*, *gifta* = isl. *gipta*, avledn. av gift 1 i betyd.: bortgivande, om hustru. — Giftermål = da., en i lagspr. bevarad ålderdomlig form av fsv. *giptarmāl*, av genit. till sbst. *gipt* (= gift 1) o. mål, avtal (jfr gemål, förmäla); se mål 2. — Till den mediopassiva infin. giftas (fsv. *giptas*) höra giftaslysten, -sjuk, -skygg, -tankar (alla utom den första av Dalin 1850 betecknade som 'fam.'), -vuxen (hos Dalin ännu *giftvuxen* liksom Weste 1807, som i dessa ord endast har denna sammansättningsform). Sammansättningsleden *giftas-* uppträder dock tidigare, t. ex. *giftassjuka* Kexel, *giftasfärdig* 1812. Dessförinnan förekommer i liknande bildningar *gift-* el. *gifte*; utom hos Lind 1749: *giftestankar*, *giftestillbod*, väl till sbst. gifte, sannol. en av Linds många norrländska dialektformer, jfr O. Högberg: *giftestokigt*. Knappast ha emellertid dessa senare ord på *giftes-* utövat något inflytande på bildningen av sammansättningarna med *giftas*.

giftas-, se gift 3.

1. **giga,** fsv. *gīgha*, ett slags violin = isl. *gigja*; från mlty. (jfr dimin. *gigel*) = mhty. *gige* (ty. *geige*), varifrån även ital. *giga*, ffra. *gigne* (> eng. *jig*, en dans); av mhty. *gigen*, vagga, gunga

(ty. dial. *geigen*, ofta med bibetyd. av olika slags ljud), besl. med no. *giga* vackla (se f. ö. gigel slutet); jfr närmare D. Fryklund Stud. i mod. språkv. VI. 3: 103 f.

2. **giga,** vb, bärga ett segel medelst gigtågens halande, jfr da. *gie* (väl av **gige*), från lty. *giken* = holl. *gijken*, till lty. *gik* = holl. *gijk*, rå, vartill lty. *giktau* osv., varav sv. gigtåg, da. *gi(e)taug* el. *givtaug*; rotbesl. med holl. *gei*, rå, *geien* osv. samt möjl. med vissa av de under giga 1 o. gigel nämnda orden.

gigant = fhty., ty. *gigant* osv., liksom fra. *géant* (eng. *giant*) ytterst av grek. *gigas* (genit.-*antos*), jätte; kanske en intensivisk reduplikationsbildning av samma slag som titan?

gigel, Lotus, Landtbruksst. växtn. 1894, nyskapat efter gigelsärt, t. ex. 1858, förr även: *gigals-*, Lotus corniculatus, vars grundbetyd. framgår av biformen *gigelständer* (jämte det allmänna käringtänder), till ä. sv. *gigeltand*, utskjutande tand, o. stundom även i nsv.) gigeltänt, med tänderna skjutande över varandra (se även Tamm Etym. ordb.), jfr sv. dial. **gigla*, böja ut taggarna i ett sågblad, ty. dial. *gigeln*, giva en sned riktning, böja sig åt sidan, röra sig hit o. dit ~ isl. *geiga*, gå snett, no.: slänga hit o. dit; alltså även beröring med ord för 'vackla, vicka', t. ex. no. *gigla*, o. 'gunga', t. ex. mhty. *gigen*. Säkerl. föreligga dock här två obesläktade ordstammar, den i gigeltänt (o. 1640: *gijgeltändt*) osv. till ie. *ghi*, gapa (jfr got. *gageigan*, begära, egentl.: gapa; se girig o. jfr förf. Sjön. under Gigeln), o. en ljudsymbolisk för 'gunga, vagga' (vartill även giga 1) av samma slag som mhty. *gugen* o. sv. gunga samt i viss mån (med hänsyn till *-gg-*) även vagga.

gigg, Dagl. Alleh. 1824 i annons om en 'Engelsk Gigg', mera allmänt på 1830-t., från eng. *gig* (> da. o. ty.), nog besl. med no. *giga*, vackla, o. *geiga*, bl. a.: slänga hit o. dit (se giga 1 o. gigel slutet).

gikt, Arvidi 1651 = da. *gigt*, väl från mlty. el. ty. *gicht* (mhty. *giht*), medan fsv., sv. o. no. dial., fda. *ikt* synes utgå från mlty. biformen *jicht*, om ock *j*-bortfallet är något dunkelt. Av omstritt ursprung. Tidigare förklaringar, samtliga högst osäkra, se Falk-Torp ss. 309, 1468. Enl. en senare, väl motiverad tolkning av Lessiak ZfdA 53: 101-182 sammanhänger detta liksom åtskilliga andra sjukdomsnamn med gammal folktro: identiskt med fhty. *jiht*, utsago, försäkran o. d., sedan: förhäxande; jfr *verjehen* (liksom *versprechen*), genom talande förhäxa, med analogier i de flesta andra europ. språk; jfr möjligheten av en liknande betyd.-utveckling under läka. *Jiht* (av germ. **jehti-*) är vbalsbst. till fhty. *jëhan*, fsax. *gëhan* (jfr bikt). Emellertid bjuder det något emot att skilja gikt från ags. *gicða*, *gihða* ds., som kanske är ett annat ord än *gycða* (= fhty. *jucchido*), till ty. *jucken*, klia. — Enl. Seip 2: 58 f. innehåller ordet *ga*-prefix och är antingen lån från mlty. (germ. **ehti-* till roten *egh* i igel) el. inhemskt o. identiskt med no. *ikt*, ett trådformigt vattendjur, som anses förorsaka gikt = da. *ikte*, en parasitmask (se igel).

Gil- i Gilberga Vrml. m. fl. ortnamn, till isl., no. *gil* n., klyfta, jfr sv. dial. *gilja*, hålväg, av flertydigt ursprung; kanske till ie. roten *ghi*, gapa (se girig); jfr under gäl.

gilja, fsv. *gilia*, ha begär till, locka, förföra (en kvinna), fria = isl. *gilja*, lägra (en kvinna), ä. da. *gill(i)e*, fria. Ordet bör väl förbindas med fsv. *giœl-*, *giolskaper*, otukt, *giœlmaþer*, lägersman, isl. *gilmaðr* ds., sv. dial. *gil*, brunstig. I så fall kunde man utgå från en germ. rot *gil* i avljudsförh. till got. *gailjan*, glädja, fsax. *gêl*, fhty., ty. *geil*, ags. *gâl*, yster, yppig, i mhty. (ty.) o. ags. även: kättjefull (med samma betyd.-utveckling som i kåt); jfr litau. *gailùs* bl. a. häftig, fslav. *žĕlŭ*, häftig, sanskr. *hēlā*, tygellöst uppförande av en lättsinnig kvinna. Vanligen inlägges emellertid i gilja en grundbetyd. 'locka' (se giller), jfr fslav. *zeléti*, begära; alltså: germ. **geljōn*. För denna senare härledning talar i sin mån giller.

giljotin, från fra. *guillotine*, uppfun-

nen 1789 o. uppkallad efter uppfinnaren, den franske läkaren *Guillotin* († 1814).

gill i gå sin gilla gång osv., fsv. *gilder*, gällande, fullgod, giltig = isl. *gildr*, da. *gild*; av germ. **gildia-*, vbaladj. till gälda, betala (= gälla); alltså egentl.: som skall el. bör betalas. — Härav: gilla, fsv. *gilda*, finna el. förklara för 'gill' el. fullgod, godkänna.

gille, fsv. *gilde*, betalning (i sammans.), gästabud, brödraskap, gillestuga (jfr Gillet i Uppsala) = isl. *gildi*, motsv. mlty. *gilde*, dryckeslag (eng. *guild* från nord.); av germ. **gildia-* n., avledn. av gäld, betalning; alltså egentl.: avgift, sammanskott > dryckeslag, till vilket deltagarna sammanskjutit penningar; sedan om själva deltagarna o. deras samlingsplats; jfr samma betydelseutveckling i kalas, lag o. got. *gabaúr*, gästabud (till *gabaíran*, bära tillsamman), o. en liknande i börs. Betyd. 'dryckeslag, gille' torde icke vara inhemsk i de nord. spr.; jfr A. Bugge i Afhandl. viede S. Bugges minde s. 197 f.

giller, fsv. *gilder* = no., ä. da., n.; jfr fsv., isl., no. *gildra* f. o. fsv., fno. *gildre* n. (eng. *gilder* från nord.); säkerl. bildat med det ie. instrumentalsuffixet *-tro-*, liksom foder, årder m. fl.; möjl. till gilja, om grundbetyd. här är 'locka'.

giltig, o. 1650 (även *gyld-*, *gylt-*), från ty. *giltig*, biform (med gammalt el. dialektiskt *i*) till *gültig*, avledn. av mhty. *gülte*, betalning, skuld, i avljudsförh. till ty. *gelten* (= gälda, gälla), gill, gäld. Jfr likgiltig.

Gim- i ortnamn, se girig (slutet).

gin, se gen.

gina, sjöt., ett slags hissverk, Grundell o. 1695; motsv. da. *gi(e)*, av *gin*, vars *n* uppfattats som best. art.; från lty. *gin*, från eng. *gin*, förkortning av *engine*, mekanisk inrättning, hissverk m. m. (av fra. *engine*, av lat. *ingenium*, se genioffícer).

ginst, växtsl., 1651: *spansk(e) ginst*, från ty., av fhty. *geniste*, *gneste*, från lat. *genista*, *genesta* (varav fra. *genêt*).

gipa (mun-), Arvidi 1651: *mungijpa* = no.: djupt gapande sår; jämte lty. *gipen*, gapa, i avljudsförh. till sv. dial. *gipa*, gapa, i no.: låta gapa, snappa efter luft, o. isl., no. *geipa*, sladdra m. m.; varianter till roten i gap; jfr gäspa.

gippa, el. **gipa,** fara över åt andra sidan (om segel), 1865: *gipning*, 1880-t.: *gippa*, jfr no. *gipa*, da. *gibbe*, från holl. *gijpen* (> eng. *jib*); egentl. = föreg. Sv. gippa (med *pp*) kan bero på konsonantförlängning i uttr. som gip(p)a över; jfr dock även sv. dial. *gippa*, gapa, glappa.

gips, B. Olai 1578, från ty. =, från mlat. *gypsum*, grek. *gýpsos*, av semitiskt ursprung.

gira, avvika från kursen, Rosenfeldt t. ex. 1698 = da. *gire*, från lty. *giren*, holl. *gieren*; biform till holl. *geeren*, etymol. identiskt med no. *geira*, gå snett, väl rotbesl. med no. *geiga* vika åt sidan o. d. (jfr giga 1).

giraff, Spegel 1685: *giraf*, motsv. fra. *girafe* osv., från arabiskan.

girig, fsv. *girugher* = fda. *girig* (da. *gjerrig*), no. *girug*; väl inhemskt, möjl. dock senare påverkat av det etymol. identiska mlty. *girich*, ty. *gierig* (fhty. *girig*), av roten i begära, gärna. — Ordet är att skilja från germ. *gīr-* i no. *gīr*, begär, fhty. *giri*, girig, *gēr*, gam (ty. *geier*, sv. familjenamnet Geijer), som är en *r*-avledn. av ie. *ghi*, gapa, i lat. *hio*, med *n*-avledn.: isl. *gina* ds. o. med *m*-avledn. i sv. dial. *ugnsgima*, järninfattningen kring en ugnsöppning, no. *gīma*, öppning, skåra, isl. *gíma*, gap, o. en del nord. ortnamn t. ex. fsv. *Gimn*, flod i Jämtl. (se förf. Sjön. 1: 170, där dock några från fsv. ej belagda böra betraktas som osäkra); jfr under gigel samt Gil- o. gäl. — Girigbuk, se buk (slutet).

girland, 1790, från fra. *guirlande*, varav ital. *ghirlanda*, en sannol. i anslutning till ett vlat. **virare* (fra. *virer*; vartill möjl. fira 2), vrida, fläta, försiggången ombildning av ffra. *garlande*, som hör till ett vlat. **werulare*, en utvidgning av germ. **wērōn* = mhty. *wieren*, fläta omkring (med guld), motsv. vb. vira. I fråga om avledn. jfr ital. *filanda* till vb. *filare*, spinna (till lat. *fīlum*, tråd; se fil 1). Jfr t. ex. Brüch Einfl. d. germ. Spr. auf das Vulg.- lat. s. 64.

giro, bankterm, ett 1800-talsord; liksom så många andra bank- o. handelstermer (t. ex. banko, konto, saldo) från ital. =, egentl.: omflyttning, kretslopp, från grek. *gȳros* m., krets, ring.

gissa, fsv. *gissa*, förmoda, gissa, o. *gitza* = no. *gissa*, jfr mlty. *gissen*, varifrån ordet skulle kunna vara lånat.; eng. *guess* (meng. *gessen*) är ej inhemskt, snarast nordiskt. Besl. med nisl. *gizka* ds., fsv. *gœta*, bl. a.: gissa (= gitta, egentl.: få tag i; jfr förgäta), o. gåta; i övrigt till sin bildning dunkelt. Jfr gäta, vakta. — Ett annat ord för 'gissa' är fsv. *rāþa* (= råda), isl. *ráða*, besl. med ty. *rätsel*, gåta.

gissel n., Bib. 1541: *gisslar* plur., ännu på 1800-t.; hos Dalin 1850 m. o. f.; fsv. *gisl* f., av äldre *gēsl*, gissel, med biformen *gisla* f. (plur. *-or*, t. ex. Dalins Arg.), motsv. isl. *geisl* m., skidstav, *geisli* m., stav, no. *geisl* n., piska, *geisle* m., stav, m. m., mlty. *geisel* f., fhty. *geis(a)la* (ty. *geis(s)el*, gissel, piska), *l*-avledn. av germ. *gais-*, växl. med *gaiz-* i isl. *geirr* (jfr navare) = fsax. *gêr* osv., spjut (i Gerhard), got.-lat. *-gaisus* i t. ex. mansn. *Hariogaisus*, av ie. **ghais-* i sanskr. *hēṣas* n., kastspjut, grek. *khaïos* m., herdestav, samt flera kelt. ord; i avljudsförh. till langobard. *gisil*, pilskaft, o. forntyska namn på *-gis(i)l* o. nord. på *-gisl*, *-gils* (såsom *Aðils*, *þorgils*, se Truls; jfr *-stav* i Gustav). — Av samma stam *g(a)is-* kommer väl även sv. dial. *gist*, kluven stolpe att hänga nät på (varav ä. nsv., sv. dial. *gista*, torka nät, malt), jfr fin. lånordet *kaista*, stång, spö; se Lidén Fin.-ugr. Forsch. 11: 133. — Osäkert är däremot, om man hit också, såsom ofta sker, bör föra ags. *gád* f., pigg (eng. *goad*), med en grundform **gaizdō-*; snarare i stället med Lidén a. st. av **gaiðō-* = fin. lånordet *kaita*, spetsig (adj.), kilformigt stycke, som i alla händelser kunde vara rotbesl. med **gaiso-*, näml. med blott *gai-* gemensamt. — Osäkert är även, om gissel är besl. med fsv. *solgisl* f. (*-gisla* f. o. *-gisle* m.), av **gēsl-* (= isl. *geisle* m.), stråle, el. motsv. no. avljudsformen *gisl*, vädersol, nisl. *gisli* m., stråle, vilka kanske i stället böra förbindas med litau. *gaĩsas*, svagt sken på himlen; jfr annars dubbelbetyd. 'stråle' o. 'pil' i stråle.

gisslan, fsv. *gīslan* f., egentl. abstr. (av typen ävlan) till vb. *gīsla* = isl. *gísla*, giva el. taga gisslan, avledn. av fsv. *gīsl* m. m., vanl. i plur., gisslan, motsv. isl. *gísl*, da. *gissel*, mlty. *gîsel*, fhty. *gisal* m. (ty. *geisel* m., f.), ags. *gîsel* m.; besl. med fir. *gīall*; enl. Schröder ZfdA 42: 65 o. Much WuS 1: 47 egentl. 'fri yngling' o. besl. med föreg. — Ä. nsv. ofta: *gislare*, av mlty. *giselere*.

gisten, fsv. *gistin* = da. *gisten*; utan *t*: sv. dial., ä. da. *gissen*, no. *gisen*, nisl. *gisinn*; med avledn. gistna o. no. *gisna*; jfr no. *gista*, bli gles, sv. dial. *gistänt*, med glesa tänder; till en stam *gis-*, gapa el. dyl. (jfr no. *gīsa*, blinka, plira, egentl. med syftning på den smala ögonöppningen), väl utvidgning av roten *gi* (varom girig slutet). — Om det ej hithörande sv. dial. *gista*, torka, se gissel.

gitarr, Ekeblad 1662: *g-*; Sylvius 1670-t.: *kitharr*; från fra. *guitare*, span. *guitarra* osv., från grek. *kithára*, varifrån över lat. även cittra.

gitta, förmå sig till o. d., y. fsv. =, med något dunkelt *tt*, väl efter pres. *gitter*, där *t* ljudlagsenligt förlängts; av fsv. *gita*, lyckas, förmå, kunna, yngre biform till fsv. *gœta*, omtala, gissa, urspr.: få tag i, motsv. da. *gide*, isl. *geta* (se förgäta, gissa, gåta, gäta).

giva, fsv. =, biform till *gœva* = isl. *gefa*, da. *give*, got. *giban*, ty. *geben*, eng. *give* osv., allm. germ. ord, som ersatt det ieur. **dō* (i lat. osv.) o. tydl. från början haft en annan betyd.; stundom fört till litau. *gabénti*, bl. a. 'bringa', o. ir. *gabim*, tager, sedan även: giver (jfr att sv. dial. o. fsv. *fa*, få, betyder både 'taga' o. 'giva'). — Ge, till y. fsv. o. ä. nsv. *geva* (av *giva* liksom leva av *liva*). — Till infinitiv- el. presensstammen av giva har med best. art. bildats speltermen given, i urspr. abstrakt o. sedan även personlig betyd. — Jfr gift, gåva, gäv.

gjord, fsv. *giorþ* = isl. *gjǫrð*, got. *gairþa* f., av germ. **gerdō*; i avljudsförh. till mhty., ty. *gurt* osv. (se följ.). Jfr got. *bi-gairdan*, st. vb, omgjorda.

gjorda, fsv. *giorþa, giurþa,* bruten form av **gyrþa* (såsom i fsv. *giurdhil,* gördel, o. skjorta) = isl. *gyrða,* ty. *gürten* osv., av germ. **gurðian,* i avljudsförh. till got. *bigaírdan,* omgjorda; antagl. besl. med gård. Jfr gördel.

gjuse, se fiskgjuse.

gjuta, fsv. *giūta* = isl. *gjóta,* da. *gyde,* got. *giutan,* fsax. *giotan,* fhty. *giozan* (ty. *giessen*), ags. *géotan*; allm. germ. st. vb av ie. **gheu-d-* i lat. *fundo,* perf. *fūdi,* utvidgning av den ie. roten *gh(e)u* i grek. *khéō* (av **khevō*), gjuter, sanskr. *hu,* gjuta, offra (jfr under gud), av samma slag som i flyta till ie. roten *plu.* — Hit hör bl. a. ösv. dial. **gjuta* (*jutu* m. m.), sank däld o. d., no. *gjota,* dalkjusa, da. dial. *gyde,* trång väg el. liten trång gata, osv. — Jfr gyttra.

glace, se glass.

glaciär, av fra. *glacier* ds., jfr *glacière,* isberg, o. gletscher, till lat. *glacies,* is (se glass o. klake).

1. **glad,** adj., i dial. även: klar (jfr glad 2), fsv. *glaþer* = isl. *glaðr,* även: blank, ljus (bl. a. poet. som hästnamn; i denna betyd. ej, såsom stundom antagits, av **ga-hlað-* till *hlaða,* lasta), da. *glad,* fsax. *glad-* i *gladmōd,* glad, mlty. *glat,* glatt, fhty. *glat,* glatt, glänsande (ty. *glatt*; jfr lånordet glatt), ags. *glæd,* klar, glad (eng. *glad,* glad); av germ. **glaða-* = ie. **gladho-,* jfr lat. *glaber,* glatt, skallig (av ie. **gladh-ro-*), ävensom avljudsformen **ghlādh-* el. *glōdh-* i litau. *glodùs,* glatt, slätt liggande (om hår), fslav. *gladŭkŭ,* glatt. Jfr f. ö. under glada. — Den gamla betydelsen 'glänsande' ingår i de sv. sjönamnen Gla, ä. *Glad,* Vrml., vartill ä. nsv *Gladvall,* nu Glava sn; Glan (av **Gladen*) Ögtl., Smål. m. fl.; närmare förf. Sjön. 1: 174 f.; jfr följ. o. glada. — Betydelseutvecklingen: glänsande > glad är densamma som i blid o. ty. *heiter* (se heder).

2. **glad,** öppet ställe i skog, jfr no. *glada* ds. o. östsv. dial. *gladu,* öppning i is, vassfritt ställe i kärr; av föreg. i betyd.: ljus; alltså med samma grundbetyd. som i gläntа, sbst., el. sv. dial. *lysa*; se även Lo 4.

glada, y. fsv. *gladen* (med best. art.), till en verbstam *glað-* 'glida' i sv. dial. *gladas,* no. *glada,* gå ned (glida ned), om solen; liksom likbetyd. isl. *gleða,* av **gliða* (med *a*-omljud), motsv. ags. *glida* m. (eng. *glede*), till glida o. da. *glente,* glada, till sv. dial. *glänta,* glida (jfr gläntа, sbst.), alltså efter gladans berömda glidande flykt. Se förf. Etym. Bemerk. s. III. I samtliga tre fall eger ursprunglig släktskap rum med motsv. germ. stammar *glað-, glið-* o. *glan-* i betyd. glidande, glatt, hal, egentl. ljus; se även glana, glans, gläntа 1. — Avledn.: sv. dial. *glära,* av ett fsv. **glædhra* = nisl. *gleðra,* liksom sv. dial. *blära,* blåsa, av *blædhra,* osv. — Ett speciellt tyskt ord för 'glada' är mlty. *wie* = fhty. *wîo* (ty. *weihe*); av förf. Etym. Bemerk. s. I härlett av ett ie. **u̯ei-o-,* av två bestående, gren, jfr sanskr. *vayā,* gren, till *u̯i,* två, efter den kluvna stjärten, jfr ty. *gabelweihen, gabelschwänze* om gladorna.

glam = fsv., isl., no., larm, gny, sorl, varav vb. glamma, fsv. *glama,* larma, gny, isl.: sampråka, da. *glamme,* skälla; med *r*-avledn. isl. *glamra,* larma; i avljudsförh. till isl. *glymr,* larm, *glumra,* larma; flertydigt; snarast rimord till likbetyd. germ. *hlam-, hlum-* (se lomhörd o. lämm) o. ej, såsom antagits, bildade med *ge*-prefix till dessa stammar. — I ortnamn stundom med syftning på vattendragets klingande ljud, t. ex. *Glambeck,* vid Lund (o. 1500).

glana, vard., glo, i dial. även: lysa svagt = no. *glana,* glo, glimta, da. dial. *glane,* glo, nisl. *glan* n., glans; besl. med ir. *glan,* ren, gall. flodnamnet *Glana* osv. med den under blick exemplifierade vanliga betydelseövergången: glans, glänsa > blicka, titta o. d.; jfr följ.

glans, ä. nsv. *glantz* (t. ex. Bib. 1541, neutr.), jämte da. *glan(d)s* o. holl. *glans* (varav möjl. eng. *glance,* blick), ytterst från mhty., ty. *glanz* m., jfr adj. fhty., mhty. *glanz,* glänsande, av germ. *glant-,* väl med *i*-omljud i sv. dial. *glänta,* klarna, ó. gläntа, glad i skogen, med avljudsformen *glent-* > *glint-* i mhty. *glinzen,* st. vb, glänsa, no. *gletta* (av **glint-*), sv. vb, kika, o. st. vb, glida, sv. dial. *glinta,* glida (se glada), jfr ir.

glése, glans (av **ghlend-tiā*), fslav. *gledati*, se (som dock även kan utgå från ie. *ghlendh-* i glindra); besl. med mhty. *glanst*, glans; till en enklare bas i glana. — Jfr glänsa.

glansk i glanskis o. d., ä. nsv. *glansker* i t. ex. *glansker is*, Kolmodin 1732, besl. med föreg.

glappa, Weste 1807; sbst. *glapp* 1781 (i uttr. *glapp och ränn*), jfr sv. dial. *gläppa*, öppna sig (om söm, dörr m. m.), no. *gleppa*, glida, slå fel, ä. da. *gleppe*, ävensom sv. dial. *glapa*, stå öppen, på gränt, no.: ha mellanrum, sv. dial. *glap* n., spricka, öppning, no.: mellanrum, isl. *glepja*, kausativum: komma att slå fel, av germ. *glap(p)-*, *glep(p)-*, glida, vara öppen o. d., som förhåller sig till germ. *glip(p)-* (i ä. nsv., sv. dial. *glip* n., gap, hål, rämna, sv. dial. *glīpa* [ipf. *glēp*], vara öppen, no. *glīp(a)*, öppning, mhty. *glifen*, vara brant el. sned, mlty. *glippen*, glida osv.) som germ. *glað-* till *glið-*, glida o. d. (se glada o. glida). Jfr gläfsa. — Avljudsform: glop (se d. o.).

glas = fsv., jämte no., da., från mlty. = ty. *glas*, ags. *glæs* (eng. *glass*), i fhty. även: bärnsten, av germ. **glása-*, växl. med **glazá-* i det inhemska fsv., da. *glar*, isl. *gler* (med s. k. *R*-omljud); i avljudsförh. till det från germ. lånade lat. *glēsum*, bärnsten (Tacitus), mhty. *glâr*, harts, ags. *glǽr(e)*, kåda, bärnsten, isl. *glǽsa*, pryda med ngt glänsande (som dock kan utgå från ett **glansian*); av samma rot *glas*, glänsa, vara blek el. klar, som ingår i isl. *Glasir*, (mytisk) lund med gyllene löv, o. fir. *glass*, grön (av **ghlas-to-*). Urspr. väl namn på bärnstenen, som sedermera överflyttades på det relativt sent uppträdande glaset, o. ett av de ord, som anförts som stöd för den uppfattningen, att det germ. urhemmet varit beläget vid Nord- o. Östersjön. — En primärare ie. rotform *ghlē* uppträder i glåmig. — Taciti *glēsum* översättes av Rudbeck i Atl. med *glijs*, varav hos Stagnelius *Glissjön* om Östersjön (se Bööks upplaga, Kommentar, s. 299).

glasera, = fsv. = da. *glassere*, ty. *glasieren*; med romansk ändelse *-era* till glas; jfr det analogt bildade glasyr = ty. *glasur*.

glass, från fra. *glace*, av lat. *glacies* (ack. *-em*), is (urbesl. med kall); jfr gletscher.

glatt, Lex. Linc. 1640 = da. *glat*, från lty., ty. *glatt* = det inhemska glad. — I sjötermen ett glatt lag från lty., jfr mlty. adv. *glat*, helt o. hållet, jfr likartad betyd.-utveckling i da. *slæt*, alldeles.

glav(en), poet., nu: svärd, förr: spjut (Bib. 1541 osv.), fsv. *glavin* n., m. = da. *glavind*, biform till fsv. *glævia* (*-a-*) = isl. *glefja*; från mlty. *glave(n)* (med *-n* i obl. kasus o. pl.), *glevie* f., från ffra. *glaive*, lans, spjut (fra., eng.: svärd); av lat. *gladius*, svärd, möjl. urspr. keltiskt.

gles, Lex. Linc. 1640, i ä. nsv. o. sv. dial. även *glis*, jfr ä. nsv. *glesug*, no. *glisen*, *glesen*, sv. dial. *glisländ* = no. *glistennt*; besl. med ä. nsv., sv. dial. no. *glīsa*, glimta fram (genom en öppning), (hån)le o. d., ags. *glisian*, glimma; gles alltså egentl.: som släpper fram ljus. Besl. ord se f. ö. gli.

glete, silverglitt, förr även *glett*; väl liksom många andra bergsbruksord från hty.; av mhty. *glete* f. (motsv. ty. *glätte* = mlty. *glede*), abstr.-bildning till adj. *glat*, glänsande = glad 1. — Biformen silverglitt motsvarar närmast holl. *zilverglit*, till *glit-*, glänsa, i glittra.

gletscher, från ty. =. egentl. ett schweitziskt ord, från lat. *glacies*, is.

gli, fiskyngel, Serenius 1741, Linné, till ä. nsv., sv. dial. *glia* = isl. *gljá*, glimma, glänsa; alltså: det som glänser i vattnet; till germ. *gli-*, glänsa (jfr t. ex. ir. *glé*, glänsande, väl av *ghliɨ-*); med *m*-avledn. i glimma, *n*-avledn. i no. *glīna*, glänsa, *r*-avledn. i gliring, *s*-avledn. i gles, *t*-avledn. (ie. *d*) i glittra.

glida, y. fsv. *glīdha*, giva sig åstad; i modern betyd. på 1580-talet = gottl. *gläidä*, no. *glida*, da. *glide*, motsv. fsax. *glidan* osv. (utom i got.); i avljudsförh. till nisl. *gleiðr*, no. *gleid*, utspärrad. Ordet saknas i de äldre nord. fornspråken o. är väl åtminstone delvis lånat, t. ex. i den y. fsv. betyd., som motsvarar en hos mlty. *gliden* uppträdande. Stundom fört samman med litau. *glitùs*,

glatt (se f. ö. under glada); jfr dock Persson Indog. Wortf. s. 793 n. 2.

glim, glimster, växtsl. Silene, från no., väl till no. o. sv. dial. *glim*, glimt; se glimma.

glimma, fsv. *glima* (ä. nsv. *glemma*) = no. *glima*, jfr varav även ags. *gleoma* m., glans (**glīman*-); i avljudsförh. till mhty. *glīmen*, glänsa (ty. *glimmen*), fsax. *glīmo* m., glans, o. ags. *glǽm*, glans (**glaimi*-); *m*-avledn. till germ. *gli*-, glänsa (se gli).

glimra, fsv. *glimbra* = da. *glimre*, mhty., ty. *glimmern*, meng. *glimeren* (eng. *glimber*); iterativ-intensivbildning på *-arōn* till föreg. — Härav: glimmer n., fsv. *glimber*. Däremot är glimmer r., miner., lånat från ty. =.

glimta, Almqvist 1838, Dalin 1850 (ännu ej hos Weste 1807) = no. = da. *glimte*, antagl. nordisk nybildning till glimma, formellt motsv. ett germ. **glimatōn* el. **glimatjan*. — Härav: glimt r. = da. (av glimta som skymt av skymta).

glindra, Lex. Linc. 1640 = no. *glindra*, plira, speja, ä. da. *glindre*, glindra, jfr fsv. *solglinder*; till germ. *glend*- i avljudsförh. till mhty. *glander*, strålande, sbst.: glans (jfr glans slutet). I fråga om betydelseförh. mellan de sv. o. no. orden se under blick.

gliring, rätt ungt rikssspråksord (Blanche, Crusenstolpe; dock ej hos Dalin 1850), enl. Rietz spritt i sydsv. dial., till ä. nsv., sv. dial. *glira*, plira, flina, hånle = no. *glira* ds., även: glimta, besl. med gli, glimma osv.; alltså väl egentl.: flin, hånleende. Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr isl. *glotta* (se glutta) o. glömma.

glis, vildpersilja, från ä. ty. **gliz* = ty. *gleiss* ds., motsv. fhty., mhty. *gliz* m., glans, till germ. *glīt*-, glänsa (se glittra); efter bladens glänsande undersida.

glittra, 1600-t. = isl. *glitra*, ä. da. *glidre*, meng. *glit(e)ren* (eng. *glitter*), bildning på *-arōn* till isl. *glita*, glänsa ~ fsax. *glītan*, ty. *gleissen* (se glis), jfr got. *glitmunjan* ds., se gli.

glo, slutet av 1700-t., särsk. ofta hos Bellman = da., av fsv. *glōa*, glöda = isl. *glóa*, fsax. *glôian*, fhty. *gluoen* (ty. *glühen*), ags. *glówan* (eng. *glow*), glåda (ibland även: glänsa),; germ. *glō(w)*-, besl. med glöd, i avljudsförh. till glåmig. — Betr. betydelseutvecklingen jfr de besläktade sv. dial. *glora*, glimma o. stirra, o. sv. o. no. dial. *glosa*, tindra o. titta (se glosögd samt f. ö. exemplen under blick). — Jfr glugg.

glob, Schroderus o. 1638, från fra. *globe*, av lat. *globus* m., kula.

glop, fsv. *glōper*, *glōp*, fåne = isl. *glópr* ds.; motsv. no. *glōp* m., svalg; i avljudsförh. till germ. *glap* i isl. *afglapi*, glop, o. i glappa, egentl.: gapa; alltså urspr.: som gapar o. ser dum ut. Besl. är isl. *glǿpr*, missgärning, synd, väl egentl.: dårskap, isl. *glópa*, förleda, förföra. Jfr glupande.

glopp (snö-), Arvidi 1651 (*gläp* t. ex. 1646), motsv. sv. dial. *gläp* ds., *gläpregn*, no. *glöpregn*, regn med stora droppar, till sv. dial. *gläp*, no. *glöp*, gap, med vb. *gläpa*, *glöpa*, sluka o. d.; jfr glupa, glupsk o. gläpord. Glopp alltså egentl. om det, som liksom kommer ur ett stort gap el. dyl. Noreen Sv. etym. s. 31. Däremot ej, såsom också förmodats, av germ. **ga-hlaupa*- till löpa. — Sv. *pp* beror säkerl. på inhemsk utveckling; i västnord. språk finnas emellertid besläktade ord med, som det synes, gammalt *pp*, t. ex. no. *gloppa*, håla, färöiska *gloppa*, smått öppna.

glosa = da. *glose*; motsv. ord i ä. nsv. (15- o. 1600-t.), mhty. o. mlat. betyder bl. a. 'förklaring (av ord)'; jfr fsv. *glosa*, vb, uttyda, förklara; från grek. *glōssa* i betyd. 'mindre brukligt ord', egentl. 'tungomål', urspr. 'tunga', med den attiska växelformen *glōtta* (se polyglott).

glosögd, fsv. *glōsögdher* Söderw. Ordb. (tillägg), till sv. o. no. dial. *glōsa*, titta, stirra; liksom ä. nsv. *glorögd*, no. *glorøygd* till *glōra* i samma betyd. (se glo o. klor). Ordet är för gammalt i språket för att kunna betraktas som en efterbildning av likbetyd. ty. *glotzäugig*, till *glotzen*, stirra (jfr glutta). — Se även glysa (slutet).

glufsa, Linné: *glofsa*, Sahlstedt 1773:

glufsa ('pleb.'). = no., jämte no. *glupsa* o. sv. dial. *gluspa*, sannol. utvecklat av **glupsa*, avledn. till glupa; kanske dock till en kortstavig växelform. — Sv. dial. *gluffa* är en nybildning efter *glufsa*.

glugg, fsv. *glugger* = isl. *gluggr*; jfr likbetyd. fsv. *glugga* f. o. isl *gluggi* m., av germ. **gluw(w)a-*, avljudsform till glo, egentl.: lysa; alltså: vad som släpper fram ljus, liksom fsv. *liūre*, isl. *ljóre* m., taköppning (:germ. *leuh-*, lysa, i ljus). Jfr gnugga till gno. — Härmed besl.: ä. nsv. (Bib. 1541), sv. dial., no., nisl. *glugga*, titta, även: lura, speja (med samma betyd.-övergång som i. ex. under blick), o., med avljudsformen *glaw-*, i fsv. *glægger*, isl. *gløggr*, got. *glaggwu-*, ags. *gleaw* (osv.), skarpsynt, klok m. m.

glunka, Spegel 1685 = no.; i sv. dial. också: klunka; samma dubbelbetydelse i sydty. dial. *gluggen*; ljudhärmande liksom klunka. En annan förklaringsmöjlighet se förf. Ark. 14: 25. — Ett annat ord är ä. nsv., sv. dial. *grunka*, glunka = no., möjl. till isl. *gruna*, förmoda, ana (jfr grunda).

glunt, en av Wennerbergs 'Gluntarne', egentl. = ä. nsv. (o. 1550), sv. o. no. dial. *glunt*, pojke; jfr sv. (dial.) glytt o. da. *glut*, barn (om med *t(t)* av *nt*, vilket dock är osäkert); möjl. besl. med no. *glunta*, skämta, prata skräp.

glupande = fsv., Bib. 1541, part. pres. till sv. dial. = no. *glūpa*, ä. da. o. dial. *glube*, sluka o. d., egentl.: gapa, jfr fsv. *glūper*, no. *glūp* m., gap, svalg; motsv., med ngt annan betyd.-utveckling, mlty. *glûpen*, blicka lömskt, snegla o. d. (egentl.: se genom en smal öppning såsom i östfris.). Besl. former med gammalt *ŭ* se glåpord.

glupsk, sl. av 1500-t., ä. nsv. även *glupisk*, motsv. da. *glubsk* (nu: rovgirig, ilsken), till föreg., jfr lty. *glûpsch*, mlty. *glûpesch*, lurande o. d. — I ä. nsv. även: *glupen*, *gluplig*, *glupse*.

glutt el. **gluttsnäppa,** Totanus glottis, Linné 1748: *glutt*, Sv. Nilsson Fauna: gluttsnäppa (varifrån da. *gluttsneppe*), motsv. ty. dial. *glutt* (*glut(t)en* m. m.), varifrån enl. Suolahti Vogeln. s. 287 även det vetenskapliga namnet härstammar. Om det sv. ordet lånats el. uppkommit självständigt, är ovisst (i förra fallet har det sannol. införts av Linné, som använder glutt som översättning av *glottis*); i alla händelser har det ytterst sin rot i det av fågelns läten, som annars återgivits med *tlovit*, *kju-kju* m. m.; jfr *jûliut*, som är snäppans namn på Helgoland. En annan variant (återgiven: *gelire*, *kri-kri* m. m.) ligger till grund för da. *klire*, en tredje (annars återgiven *ki-kja*, *tija* m. m.) återfinna vi i fin. *vikla*.

glutta, redan i fsv., att döma av tillnamnet *Glutta* (se förf. Xen. Lid. s. 108) = no. *glutta* ds., jfr ä. nsv. *gluttra*, titta, no. *glytta* ds., isl. *glotta*, hånle, ty. *glotzen*, glo; besl. med no. *glott*, klar fläck, liten öppning m. m., *glytt* även: skimmer; med grundbetyd. 'lysa o. d.'; urbesl. med o. med samma betyd.-utveckling som i glo; andra ex. se under blick. I fråga om betyd. 'hånle' o. dyl. i isl. *glotta* se under gliring o. glänta 1. — Nord. parallellformer med *nt* vålla emellertid här, såsom i fråga om glunt (o. *glytt* m. m.), stora svårigheter beträffande dessa ords förklaring.

glycerin, Berzelius 1837, till grek. *glykerós*, *glykýs*, söt, mild (sannol. av **dlukus* o. besl. med lat. *dulcis*; se dusör o. lakrits).

glysa, glystorsk, Gadus minutus, Sv. Nilsson, till ä. nsv., sv. dial. *glysa*, skimra o. titta = no.: se efter (om betydelseutvecklingen se blick); jfr isl. *glys*, skimmer, mhty. *glose*, glans, osv., till en *s*-utvidgning av ie. roten *ghlu*, lysa (se glömma). Fisken har sålunda sitt namn på grund av sina stora (stirrande) ögon, liksom i Norge benfisken Chimæra monstrosa av samma orsak kallas *glōs*, av stammen i glosögd.

glytt, barn, liten pojke, ett stundom i sydsv. litteratur förekommande, från sydsv. dial. lånat ord; se glunt.

glåmig, sl. av 1700-t., Spegel: *glåmot*; i dial. även: glosögd, jfr ä. nsv. o. sv. dial. *glåma*, stirra, no. *glaamen*, stirrande, *glaam*, glåmig person, isl. *glámr*, måne, samt ags. *glóm*, skymning (eng. *gloom*;

Tillägg och rättelser.

Till h. I, s. IV.

almanack(a). Ordet finns naturligtvis också i da. (*almanak*).

anlända, se lända; jfr anm. nedan.

arsenal, o. 1660, bildl.: 1771 = ty. osv., av fra. =, av ital. *arsenale*, till *arsenà*, *darsena* (fra. *darse*), av ett arabiskt ord med betyd. 'verkstad' (se närmare SAOB).

besynnerlig, se synnerlig.

bodisko. Jfr även Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 343, med citat från 1884.

borup. En i Malmö år 1748 född häradshöfding *Borup*, död i Uppsala 1805, omtalas hos Sjöström Sk. nat. s. 330; se SAOB i ett snart utkommande häfte under *borup*.

bracka. Den efter A. Engström citerade versen bör dateras till slutet av 1700-t.

brasa, sbst. Om *braasa* hos Arvidi 1651 är sbst. el. verb, kan ej avgöras.

bringa, sbst., finns antagl. belagt redan i fsv., nämligen i tillnamnet *bringa*; förf. Xen. Lid. s. 100, Sdw. Tillägg.

dejlig. Den här antagna släktskapen med tät är osäker, med tung knappast riktig; se närmare tung o. tät o. om germ. stammen *þiz-* tillägget under gedigen.

dyrgrip, se gripa.

Till h. 2.

entré, av fra. *entrée*, inträdesavgift m. m., till vb. *entrer*, inträda, av lat. *intrāre*, av *in-*, i, o. **trāre*, till *trans*, över (se trans-).

entreprenör, se impressario; **esplanad,** se plan; **estimera,** se under det sannol. ej besl. ära.

fideikommissarie, se kommission.

fal 1. Antagandet att ty. *feil* osv. »väl» förutsätter ett ie. **pēil* bör helst utgå. Jfr Lidén Stud. zur tochar. Sprachgesch. H. 1, s. 20 (med litter.).

flint, hjässa, panna, t. ex. 1162, är sannol. i stället, med Östergren Spr. o. st. 13: 147, blott en överförd anv. av *flint*, biform till flinta.

flintskallig har ombildats av äldre *flinskallot* i anslutning till *flint* ovan. Östergren anf. st.

2. **flicka,** vb, G. I:s reg. 1544 (i sammans.).

flisa. Biformen *flis* redan i y. fsv. (1495), Sdw. Tillägg.

2. **fock.** r. 1: står: n., läs: r.

fordomtima. Står: Sthlms Posten; läs: Posten.

frack. Uppgiften '1780-t.' syftar på Tersmedens memoarer. Dessa avse visserligen i detta fall händelser från 1735 o. 1740, men dessa o. många andra av dagbokens årtal äro olämpliga el. oanvändbara för datering (se arbetets för-

'ord o. jfr gask nedan), varför i denna ordbok i stället begagnas 'o. 1780' el. 1780-t.' (tiden för memoarernas slutredigering).

försvinna, se svinna; **förvandla,** se vandel.

galghumor, se humor.

galla. Om lat. *fel*, galla, se även Lidén Stud. zur tochar. Sprachgesh. H. 1, s. 27.

gamäng. I ordbokslitteraturen uppträder *gamin* i franskan redan 1801 (Revue de phil. 29—30: 236).

gask. Vb. gaska (*gasqua*) användes av Tersmeden Mem. 2: 49 om spelet kadrilj (ett slags lomber), alltså åtm. 1780-t. o. kanske tidigare, då här händelser skildras från 1735 (jfr dock under frack ovan).

gedigen. Om det hithörande got. *þeihan*, fhty. *gedihan* utgår från ett germ. **þinhan*, är naturligtvis böjningen efter *i*-serien sekundär o. stammen *þig-* beror på nybildning (efter övergången *þinh-* till *þīh-*); med den gamla nasalen däremot i fsax. *githungan* osv., förträfflig, egentl.: vuxen. Möjl. kan dock gedigen vara ett gammalt particip till ett *i*-verb; jfr Falk-Torp s. 304.

genre, av fra. =, slag, sätt, smak, av lat. *gener-* i *genus* (se general). Genremålning, egentl.: som framställer olika slag (av händelser el. tillstånd inom skilda länder, tider el. klasser).

get. Ty. *ziege* är knappast »dunkelt» till sin härledning; det innehåller ett gammalt lockord för 'get', varom under tacka 1 o. kid.

Gilljam, familjen., se Vilhelm.

Sammansättningar (av något egentligt etymologiskt intresse), som ej anträffas under sitt stickord, behandlas i samband med den senare leden (t. ex. besynnerlig under synnerlig). Som detta kommer att omnämnas i förordet. ha ej alltid korshänvisningar meddelats. — Av förekommen anledning må vidare påpekas, att i planen alldeles icke ingår att undantagslöst redogöra för allehanda etymologiskt genomskinliga el. ointressanta sammansättningar, t. ex. på *de-*, *dis-*, *in-*, *kon-*, vilkas senare led å annat ställe i ordboken förklaras.

Till grund för transskriptionen av de grekiska orden har av praktiska skäl i ett par fall lagts det traditionella svenska (skol)uttalet. Till undvikande av missförstånd ha i stor utsträckning grundformer anförts, t. ex. *atsō* (**azd-*) osv. I det följande har dock i st. f. *-ts-* (som torde förefalla en o. annan stötande) använts det mera neutrala *z*; dock även detta ju en ganska otillfredsställande beteckning.

Under utarbetandet av ordbokens första tredjedel följdes ännu ej fullt konsekvent de stränga grundsatser för datering, som efter hand utbildade sig och som angivas i det provisoriska förordet: i vissa fall lemnades blott mera allmänna uppgifter ('sl. av 1600-t.') el. belägg från ordböcker; dessutom är antalet odaterade ord större än i det följ. Vid den i anslutning till den utvidgade planen företagna omredigeringen ha, särskilt i de första häftena, en del dylika uppgifter fått kvarstå.

LUND 1920. BERLINGSKA BOKTR.

germ. *-ō-* el. möjl. *-ǣ-*); med grundbet.: 'skina svagt'; *m*-avledn. (vanlig i ord för 'glans' o. dyl.) till ie. *ghlē-* i t. ex. lat. *glēsum*, bärnsten osv. (se glas); f. ö. urbesl. med glana, glo. — Den äldre betyd. av stammen *gläm-* 'glänsa' föreligger i nord. vattendragsnamn, se förf. Sv. lm. XX 6: 10.

glåpord, Möller 1755, i vissa dial. med *ŏ*, till nord. *glup-*, *glŏp-*, gap (se glopp); i avljudsförh. till isl., no. *gløypa*, sluka; i no. även: vara öppen, tala plumpt, vartill fsv. *glŏpa-ordh* = ä. nsv. *glöpeord*, glåpord; jfr glupa. Se Noreen Sv. etym. s. 30 f. — Samma *glåp* 'gap' ingår också i glåptur, dial. även *glåp* (*-ŏ-*).

glädje, motsv. fsv. *glæþi* f. = isl. *gleði*, da. *glæde*; adjektivabstr., av urnord. **glaðīn-*, till glad; med *j* från vb. glädja (fsv. *glæþia*, likaledes avledn. av glad); redan i y. fsv. *glædhie* (*glädhe* dock i Bib. 1541 o. ännu o. 1600).

gläfsa, t. ex. Lucidor = isl. *glefsa*, snappa, no. även: *glafsa*, med fsv. biformen *glafsa*, gläfsa, ännu hos t. ex. Sturzen-Becker 1842 o. Dalin 1850 (med hänvisning till *gläfsa*); *s*-avledn. av *glap-* i glappa, egentl.: vara öppen, gapa o. d. Jfr de likabetyd. ä. nsv. *bjäfsa* Spegel 1685 o. käfsa.

glänsa, förr med pres. *-ar*, t. ex. Lex. Linc. 1640, Stiernhielm Herc., o. ipf. *-ade*, t. ex. Linné Sk. resa; genom förmedling av mlty. *glensen* från ty. *glänzen*; se glans (stam: *glant-*). — Da. *glinse* kommer från mlty. *glinsen*, germ. stam *glens-*.

1. **glänta,** något litet öppna en dörr, bekant från t. ex. Bellman ('Han blott på dörren gläntar'), men knappast mycket äldre i litteraturen; även, liksom i ä. nsv. o. dial.: lysa, framskymta, ljusna (ordets äldre betydelse); i ä. nsv. dessutom: halka (jfr nedan); motsv. (med *-nt-* > *-tt-*) sv. dial. *glätta*, sv. vb, glänta m. m., no. *gletta*, kika, titta, jfr ä. da. *glinteskud*, lättfärdigt ögonkast (i fråga om betyd. se under blick); meng. *glenten*, glida, se snett, skina (eng. dial. *glent*) möjl. från nord. spr.; väsentligen av germ. **glantian* (av samma rotstadium som lånordet glans), en bildning av den ie. typen på *-eiō* (jfr sänka till **sinkwan* = sjunka osv.), till germ. **glintan*, glänsa, i mhty. *glinzen*, st. vb, ds., isl. *gletta*, st. vb, glida (liksom isl. *spretta*, st. vb, av **sprintan*; i fråga om betyd.-utvecklingen 'glänsa' till 'vara glatt el. hal, glida' se glada), ä. nsv., sv. dial. *glinta*, st. vb, vara glatt, hal, *glätta*, st. vb, halka. F. ö. har (såsom i fråga om bränna o. brinna, ränna o. rinna, ty. *hängen* o. *hangen* m. fl.) sammanblandning egt rum mellan det starka verbet o. den därtill hörande kausativ- el. iterativbildningen på *-eiō*, så att t. ex. glänta i dial. även har stark böjning, varförutom det konjugeras dels efter III (döma), den äldre böjningen, o. dels efter I (kalla). — Hit hör sannol. också: isl., no. *gletta*, sv. vb. retas; möjl. med samma betyd.-utveckling som i gliring o. i isl. *glotta*, hånle ~ sv. glutta (egentl.: lysa): urspr.: visa tänderna medelst ett leende; men möjligheten av en bildning utan nasal är här ej utesluten (jfr glutta). — Från dessa ord böra skiljas det mera avlägset besläktade no. *glenta*, skämta, rasa, som jämte likbetyd. *glensa* avletts av stammen *glan-* i glana. — Om denna stora, från ordbildningslärans synpunkt ganska svårbestämbara ordgrupp se f. ö. (delvis annorlunda) förf. Ark. 14: 23 f. — Om sv. dial. *glänta*, da. *glente*, glada, egentl.: den glidande, se glada. — Jfr följ.

2. **glänta,** glad i skogen, ungt ord i riksspr., i dial. även: ljus strimma mellan moln, väggspringa; snarast deverbativt av glänta i den dial. betyd.: ljusna. No. *gletta* ds. kan närmast höra till det motsv. st. vb. *gletta* (av **glintan*), jfr shetl. *glint*, glimt. I fråga om betydelseutvecklingen jfr glad 2.

glättig, ä. nsv., sv. dial. (nord.- o. östsv.) *glättug*; ett 1700-talsord (med *-ug-* ännu hos Bellman); från 1600-t. blott känt som dialektiskt; f. ö. utan motsvarigh. i andra spr. Enl. Kock Fr. fil. för. i Lund 1897, s. 11 f. avledn. av dial. *glätt*, glad, egentl. part. pf. till dial. *glätta*, göra glad, germ. iterativum **glaðatjan* till glad (ss. t. ex. skämta till fsv. *skamber*, kort, osv.). Det östsv. *glättug*, glättig, som ej kan förklaras på

samma sätt (enl. Hesselman Korta vok. *i* o. *y* s. 98 av **glitug*), tyder emellertid på ett annat ursprung för ordet. *Glittug* hör väl med H. till östsv., isl. *glita*, glänsa, skimra, o. till samma stam kan det sannol. egentligen upp- o. östsv. *glättug* föras, med samma betydelseutveckling som i glad, egentl.: glänsande; jfr glittrande glad. Ordet kan även förbindas med den under glänta 1 behandlade stammen *glätt-*, vars grundbetyd. ävenledes varit den av 'lysa, skimra'.

glöd, fsv. *glöþ* f. = da. *glød*, motsv. sv. dial. *glo* (pl. *glör*), isl. *glóð*, mlty. *glôt*, fhty. *gluot* (ty. *glut*), ags. *gléd* (eng. *gleed*). av germ. **glō-ði-* till *glō-*, lysa (se glo). — Härtill vb. glöda, y. fsv. *glödha* = isl. *glóða*, da. *gløde*. — Glödga = y. fsv., avledn. av fsv. adj. *glödhoger*, glödande (såsom t. ex. stadga till stadig). Härtill: glögg, ett 1800-talsord, förr stundom skrivet *glödg*), med *dg* > *gg*, liksom i ä. sv. stundom *glögga* för *glödga*. Jfr Dalins Arg: *glödgad Dryck*. — Glödhoppa, glödbakad kaka, i dial. även *-hyppja*, *-gläfsa*; motsv. no. *glodhoppa*; jfr y. fsv. *kolhuppad(er)*, stekt på kol (se kalops), egentl.: det som vid stekning el. bakning hoppar på glöd el. kol.

glögg, se glöd.

glömma, fsv. *glöma* = isl. *gleyma*, da. *glemme*; i isl. även: stoja, vara uppslluppet glad; avledn. av isl. *glaumr*, stojande glädje = ags. *gléam*, motsv. fslav. *glumŭ*, skämt, lek; *m*-avledn. till ett ie. *ghlou̯-*, i avljudsförh. till *ghleu̯-* i isl. *glý* n., glädje (av **gleuja-*), grek. *khleúē* f., skratt, åtlöje; ytterst, såsom många andra ord med betyd. 'skämt(a), skratta o. d.' (se gliring), till en rot *ghlu* med betyd. 'skina o. d.' (jfr glysa). Glömma betyder alltså: hängiva sig åt uppsluppen glädje (så att man försummar el. glömmer). — Härtill: glömsk, fsv. *glömsker*.

gnabbas, 1639 (*-eri*), 1665, med sbst. gnabb, 1646, att sammanhålla med sv. dial. *gnapas* ds., mlty. *sik gnappen*, träta; med intensiviskt *-bb-* liksom t. ex. det likbetyd. sv. dial. *knabbas*, mholl. *knabbelen*, da. *knubbes*, nisl. *knybbast* o. östfris. *kabbeln*. Med avs. på den i dylika ord vanliga växlingen av *gn-* o. *kn-* jfr under gny, knarra, o. knastra.

gnaga, fsv. *gnagha* = isl. *gnaga*, da. *gnave*, mlty. *gnagen*, fhty., ags. *gnagan* (eng. *gnaw*) (ej i got.). Med ie. *ghn-* börja en del ord med likartad betyd., som kunna vara urbesläktade, t. ex. grek. *khnaúō*, sv. gno; jfr Persson Indog. Wortf. s. 811 f. — Rimord: fsax. *knagan* osv. o. isl. *naga*, ty. *nagen* osv. (jfr nagga).

gnata o. **gnat,** Weste 1807, jfr Cederborgh OT 1814: *Mamsell Gnath*, med adj. gnatig, jfr isl. *gnata*, braka sönder (Vǫluspá), sv. dial. *gnattra*, gnaga, hugga med slö yxa, östfris. *gnatern*, knota; sannol. ljudhärmande liksom isl. *gnadd*, knot, no. *gnadra*, knota, lty. *gnaddern*, vara vresig osv. Skulle grundbetyd. vara 'gnaga' (jfr sv. dial. *gnattra*), kan erinras om ä. sv. *gnag* o. *skav* i betyd. 'gnat'; båda t. ex. i Dalins Arg. — Rimord: sv. dial. *knata*.

gnejs, Retzius 1795, från ty. *gneis*, av ä. *geneiss*, biform till *gneist*, gnista, ä. *geneiste* m. m. (se gnista).

gnet, y. fsv. *gnether* plur. = isl. *gnit*, da. *gnid* (vanl. plur. *gnidder*); rotbesl. med gnida. Om slav. *gnida*, gnet, bör direkt förbindas med gnet är ovisst; se H. Petersson Balt. u. slav. wortstud. s. 60 f. — En likartad bildning är ä. da. *nid*, mlty. *nit*, fhty. *niz* (ty. *niss*), ags. *hnitu* (eng. *nit*); jfr grek. *konis*, plur. *konides*, sannol. med liknande grundbetyd. — Härtill: gneta o. gnetig.

gnida, y. fsv. *gnīdha* = da. *gnide*; jfr isl. *gniða*, *-að-*; motsv. mlty. *gniden*, fhty. *gnitan*, ags. *gnidan*, i de nord. spr. möjl. lånat från mlty.; till en dentalutvidgning av ie. *ghni-*, vartill med annan dental gnet. Biformer med *kn-* (t. ex. ags.). Tydligen egentl. ljudhärmande liksom de flesta ord på (urspr.) germ. *gn-*. — Betr. betyd. 'vara njugg el. girig' jfr njugg med likartad betyd.-utveckling. — I de västgerm. riksspr. nu ersatt av andra verb (ty. *reiben*, eng. *grate*, *rub* m. m.).

gnissla, i ä. nsv. även: knota, fsv. *gnisla* (*-zl-*), även trans., väl av **gnistla*,

jfr fsv. *gnistlan* f., gnisslande, motsv. ä. da. *gni(d)sle*; jfr isl. *gnista* ds., no. *gnista*, gnälla, sv. dial. o. no. *gnistra*, gnälla, gnissla, mlty. *gnisteren*, gnissla; ljudhärmande bildningar liksom isl. *gnast(r)an*, gnisslande, lty. *gnastern*, gnissla, el. isl. *gnesta*, st. vb, smälla, el. no. *(k)nista*, gnälla, ty. *knistern*, knastra, sv. knastra osv.; jfr gnista, gnistra.

gnista = fsv., jfr fsv. *gnist* f., *gniste* m., ä. sv., sv. dial. *gnistra*, da. *gnist*, motsv. isl. *gneisti* m., fhty. *gneisto* m. (ty. *gneist*; jfr gnejs), ags. *gnást* f., m. m. Det östnord. *i* kan ha uppstått av *ē* (= *ei* i isl. *gneisti*; jfr under fresta o. gäspa); annars föreligger här avljud. Man har bl. a. ansatt en germ. grundform **ga-hnaist-*; jfr isl. *hneisti* o. fpreuss. *knaistis*, brand. I alla händelser sannol. av ljudhärmande upprinnelse liksom gottl. *snaikstā* ds.: egentl. 'sprakande' el. dyl., jfr föreg. — Annorlunda Brugmann IF 6: 102 f.: en sammansättning av ett *gan-* o. en bildning motsv. lat *æstus*, hetta (av **aidh-s-t-* enl. Frödhe); jfr under id 1 o. idel. *Gan-* för K. F. Johansson IF 19: 136 n. till ie. *ghen*, gnida (med bakre *gh*), i sanskr. *ghaná-* osv., liksom *hn-* o. *sn-* i de isl. o. gottl. orden till ett likabetydande (*s*)*ken*; jfr sv. nödeld, egentl.: gnideld, till isl. *núa*, gnida, osv. Men växlingen *gn-*, *hn-*, *sn-* måste närmast sammanhållas med den i de onomatopoetiska bildningarna fnysa, *nysa* (isl. *hnjósa*) o. eng. *sneeze* el. den i isl. *fnykr*, *knykr*, *snykr*, stank, osv., där en analog tolkning icke är möjlig el. antaglig. — Härtill vb. gnistra = da. *gnistre*. Ett avlednings-*r* uppträder även i fhty. *ganeistra*, sbst., gnista, jfr ä. sv., sv. dial. *gnistra* ds. Möjligheten att vb. gnistra är denominativt kan sålunda ej avvisas.

gno, fsv. *gnōa* (med *ō* av *ū*) = isl. *gnúa*, no. *gnua*, no.-da. *gnu*, i avljudsförh. till gnugga; besl. med grek. *khnaýō*, skrapar, river (**ghnau̯-*); jfr gny. Rimord: isl. *núa* = fhty. *nûan* (se nödeld); jfr även isl. *bnúa* = got. *bnauan*, möjl. med pref. *bi-*; ävensom ie. *knu*, gnida, varom under njugg. — Betyd. 'springa' i sv. slangspr. är att jämföra med motsv. i skubba el. sv. dial. *gni(da)*. — Gno förhåller sig till gnugga som glo till glugg.

gnoding, fisken Trigla gurnardus, egentl. ett dialektord (jfr Linné Sk. resa) med samma betyd. som fiskens andra namn, knorrhane (från lty. *knurrhan*, ty. *knurrhahn*) o. knot, efter dess knorrande el. grymtande läte; besl. med isl. *gnadd* n., knorrande, knot, *gnydja*, knorra; jfr no. *rjot*, *ryt* (till ryta), fra. *grognard* (> eng. *gurnard*, varav artnamnet), 'grymtaren'. Onomatopoetiska bildningar av samma art som knorrhane o. knot äro verben knorrra o. knota.

gnola, Bureus Suml. o. 1600, besl. med gnälla, isl. *gnǫllra*, no. *gnaala*; jfr gnöla = gottl. *gnaula*.

gnugga = fsv., av germ. **gnuwwōn*, i avljudsförh. till gno såsom glugg till glo. Fsv. *gnogga* har utvecklats ur *gnugga* som fsv. *togga* ur *tugga*. — Växelformer: no. *nugga*, *nyggja*; jfr isl. *núa*, fhty. *nûan*. — Jfr Kock Uml. u. Brech. s. 233 med där citerad litteratur.

gny, fsv. *gnȳ* m. o. n. = isl. *gnýr* m., da. *gny* n., ett blott nordiskt ord, av urnord. **gnūia-*, till *gnū-* (i gno), egentl.: gnida, skrapa, varav: framkalla ett starkt ljud (isl. *gnýja*, larma, är nog avlett av *gnýr*). Jfr kny.

gnägga, fsv. *gnæggia* = isl. *gneggja*, da. *gnægge*, av germ. **gnaʒjōn*. — Rimord: nisl. *hneggja* = ags. *nǽgan* (eng. *neigh*) osv.; no. *kneggja*, sv. dial. *knäja*. Uddljudsväxlingen visar hän på ljudhärmande ursprung.

gnälla, t. ex. 1592, i ä. no. ofta: gläfsa, skälla = isl. *gnella*, gläfsa, i nisl., no.: skrika, jämra; i ä. nsv. (1600-t.), sv. dial., isl. o. no. med stark böjn.; kanske ljudhärmande (jfr knall); möjl. dock, liksom flera andra germ. vb. med *gn-* (jfr gny) urspr.: gnida, skrapa.

gnöla, se gnola.

gobeläng, 1852 (*gobelin*), från fra. *gobelin*, efter uppfinnaren Jean Gobelin (1400-t.). — Tidigare dock i sammans. gobelängstapet, 1812; jfr Oxenstierna 1796: *Gobelins tapet*.

god, fsv. *gōþer*, god, förträfflig, f. ö. i ungef. samma betyd. som i nsv., t. ex. 'ansedd, redlig o. d.' (jfr det officiella

uttr. 'gode herrar och svenske män'); i uttr. *godher vin*, god vän; i betyd. 'passande, läglig' t. ex. i uttr. *i godhom tima* (jfr sv. 'i god tid'); 'ansvarig' (jfr sv. 'god man', 'gå i god för'); 'lätt' (oftast med infin.), t. ex. *hon ær ække godh at fiäla* (dvs. 'fjälla'); även 'välvillig', 'vänskaplig' m. m. = isl. *góðr*, da. *god*, got. *gōþs*, fsax. *gōd*, fhty. *guot* (ty. *gut*), ags. *gōd* (eng. *good*), av germ. **gōða-*; avljudsform till *gað-* passa(nde), i mlty. *gaden*, passa, osv. (se gadda sig); f. ö. sannol. identiskt med det grek. **khātós*, som kan vara grundordet för *khâsios*, god (Lagercrantz KZ 35: 289 f., nyligen även Güntert Berl. phil. Wochenschr. 37: 263). Mot antagande av släktskap med grek. *agathós*, god, resa sig formella hinder, grek. *-g-* för väntat *-k* (som emellertid finnes hos Hesychius: *akathón*); möjl. har dock, med Güntert, *akathós* ombildats efter sammans. på *aga-* t. ex. *agakleés*, mycket namnkunnig. — Jfr gods o. göda. — I godo, fsv. *i gōþo*, dat. sg. neutr. — Goddagspilt uttrycktes i ä. tid även med *-barn*, *-galt* Dalins Arg., *-hjon*, *-junker*, *-karl*. — Go(d)hällig (dial.), som har lycka med sig, till sv. dial. *häll*, lycka (se hell o. hälsa). — Godkänna, från uttr. sådana som: *kenna honom godh för theres herra och konung*, O. Petri Kr., till fsv., ä. nsv. *känna* i betyd. 'erkänna'.

gods, fsv. *gōþs* = isl. *góz*, da. *gods*; egentl. genit. sg. med partitiv betyd. till god, (i t. ex. **afla goþs*, *niuta goþs*, **miok goþs*); i fsv. även: *gōþit*, best. form sg.

goja, smörja, vanligast o. väl även äldst i uttr. prata goja (M. Hultin, o. 1865); snarast med Tamm Etym. ordb. uppkommet i detta uttr. = prata som en goja, dvs. papegoja. Enl. Björkman IF 30: 274 n. (jfr Tamm Fon. kännet. s. 240) en barnspråksbildning till gorr, med i barnspr. vanligt utbyte av *r* mot *j*, ss. Eje (Erik), Kajsa (Karin); jfr moja sig. Häremot talar emellertid bl. a. att goja åtm. numera hör hemma i kretsar, där gorr icke brukas el. brukats.

golf, havsvik, i Golfströmmen, från ital., span, *golfo*, väl till en sengrek. form till grek. *kólpos*, barm, bukt (jfr till betyd.-utvecklingen t. ex. ty. *meerbusen*, lat. *sinus*).

golv, fsv., isl. *golf* = da. *gulv*; i fsv. (*gulf*) även: bukvägg, i isl., no., ä. nsv. o. sv. dial. även: rumsavdelning, avbalkning (i lada o. d.); germ. **gulba-*; bl. a. fört till fslav, *žlĕbŭ*, ränna (**ghelbh-*); mycket osäkert.

gom = isl. *gómr*, gom, tandkött, jfr fsv. *gōme* m., *-a* f., fda. *gomæ* (da. *gumme*, tandkött), ags. *gōma* (eng. *gums*, tandkött), fhty. *guomo* m., gom; besl. med litau. *gomurỹs*, tandkött, svalg, lett. *gāmurs*, luftrör; i avljudsförh. till fhty. *goumo* (ty. *gaumen*) o. *giumo* m., gom; till ie. *ghō(u)*, *gheu*, gapa, jfr grek. *kháos* (av **ghau̯os*), gap, svalg (= kaos).

gona sig, ä. *godna sig* = no. *go(d)na seg*; refl. till sv. dial. *gona*, bli god el. bättre, inkoativum till god (som lättna till lätt).

gondol, Spegel 1705 med accentuationen *góndol*, från ital. *gondola*, dimin. till *gonda*, gondol.

gorilla, Sundevall, Berlin, Theorell (ännu ej hos Dalin 1850) = ty., eng. osv., upptaget efter en grekisk översättning av en av kartagern Hanno o. 500 f. Kr. författad skildring av en färd till Afrikas västkust, i vilken människoliknande apor omtalas, som av infödingarna kallades *gorillas*.

gorma, Arvidi 1651, men i litteraturen ett 1800-talsord = no. (jämte *garma*), böla; jfr *Garmr*, helveteshunden i Eddan, o. möjl. sanskr. *ghar-gar-a*, knastrande, rassel, fir. *gairm*, skrik.

gorr, ä. nsv. (t. ex. Bib. 1541) o. sv. dial. *gor* (*går*), fsv. *gor-* i *gorþiūver*, boskapstjuv, osv. = isl., no., fda. *gor*, orenlighet, halvsmält föda i kreaturstarmar, i no. även: gyttja, mlty. *gore*, gödselpöl, ags., fhty. *gor*, gödsel m. m., av germ. **gura-*. Bl. a., sannol. med rätta, av Falk-Torp tolkat som 'jäsning', besl. med sv. dial. *gäras* osv. (se närmare under göra). Annorlunda, men osannolikt Fröhde (se Walde[2] under *foria*). — Härtill även sv. dial. *görja*, gyttja, no. *gyrja* ds., ävensom *m*-avledn. sv. dial. *gorm*, *gurma*, dy, no. *gurm(a)*

ds., även: drägg, sv. dial. *görma*, no. *gyrma*, röra, grums o. d. — Samma ord i formen går- uppträder som förstärkningsord i gårdum, gårelak (båda även med två huvudaccenter), gårsupa, t. ex. Wadman, osv., jfr no. *gorløgn*, *gorstor* m. fl. — I ortnamn bl. a. i sjön. Gorjen, av fsv. **gorghe*, svag form till sv. dial. *gårug*, smutsig o. d., o. sålunda bildat som t. ex. Grycken, Gräsken, Maljen. Förf. Sjön. s. 183.

gorå, 1661, Lind 1749: *godråd*, Weste 1807: *godrå* (o. *gorå*) = da. *goderaad* (*god Raad*, t. ex. Holberg), no. *goro*, till god råd, alltså: välståndskaka i motsats till tunnrå o. no. *fattigmand*(*sbakkelse*).

gosse, tidigast o. 1600; av mycket omstridd härledning; bl. a. fört till fsv. *garsun*, sven, väpnare, av ffra. *garçun* (fra. *garçon*), el. till no. *gut*, pojke + suff. *-se*, el. härlett av *gōþ(er) son* (jfr den analoga tolkningen av gubbe, gumma) el. motsv. no. *gosse*, galt, (även om stora, feta karlar), egentl. 'gris', o. använt bl. a. som smeknamn till små gossar, el. fattat som en hypokoristisk bildning på *-se* till en germ. stam *gorr-* (no. *gorre* osv.) med skiftande betyd.: knotigt träd, bagge, gris, gosse, lymmel m. m. Av dessa etymologier äro de båda första av olika skäl knappast antagliga. Se senast Björkman IF 30: 252 o. där cit. litteratur. — Ordet började i svenskan mera allmänt användas ungefär samtidigt med flicka.

got(er), hist. ord, motsv. fsv. *gotar*, mlat. *gothi* osv., etymol. samma ord som gutar (se göt).

Gottfrid, mansn., från ty. *Gottfried*, av fhty. *Gota-*, *Godofrid* = isl.-fno. *Guð(f)røðr*, fda. *Guþ(i)freþ* m. m.; till gud o. fred; jfr Gödecke o. Sigfrid.

Gotthard, mansn., från ty. =, av fhty. *Gotahart*, till gud, jfr f. ö. Bernhard osv. samt bastard.

Gottland, Linné: *Gulland*, gottl. *Gutaland*, fsv. *Gotland* = da. *Gulland*; av omstridd härledning; se under göt 1.

grabb (slangord), pojke, 1880-t., väl = no. *grabb*, grov o. barsk person; med avledn. sv. dial. *gräbba*, flicka = no. *grebba*, grov o. barsk kvinna (liksom jänta: *gant*, fänta: fant). Den norska betyd. är ursprungligast: liksom i en del andra fall har betyd. 'gosse, flicka' utvecklat sig ur en mera speciell (jfr t. ex. flicka, gosse, jänta). Väl till grabba, alltså egentl.: 'en som tager hårt i' el. dyl.

grabba, Arvidi 1651, Columbus Måål-Roo = no., motsv. mlty. *grabben*; jfr *l*-avledn. ä. nsv., sv. dial. *grab(b)la*, vara tafatt, vårdslöst hantera = mlty. *grabbelen*, grabba, treva; intensivbildning till ie. *ghrabh* i sanskr. *grabh-*, gripa, osv. — Variantformer: lty. *grappe(l)n*, treva, no. *grapsa*, rafsa m. fl.

graciös, 1633, av fra. *gracieux*, artig, nådig, behaglig; i sv. numera blott i den senare betyd.; förr även: *vara så graciös att* . ., dvs. så nådig, ynnestfull (Linné—A. Kahl), till *grace*, nåd, behag (sv. grace, hos Lucidor i betyd. 'nåd'), av lat. *gratia* ds., även: tack (se gratis).

1. **grad**, (jämförelse-), 1520: stånd, jämte mlty. *grât*, *grâd* osv. från lat. *gradus*, egentl.: steg (jfr aggressiv, grassera). — Få graden (doktors-) förekommer redan i R. Foss 1621: *I Practik skrifft han graden får* (i den lty. texten: *He wert mester in practiken-schrift*).

2. **grad**, tekn., kant el. ås, t. ex. 1772, från lty. *grad*, vass kant, ägg = ty. *grat*, skarp kant m. m. (i *rück-grat*, jfr sv. ryggrad), mhty. *grât*, varav ty. *gräte* f., fiskben (egentl. plur.); besl. med polska *grot*, pil- o. spjutspets, till en ie. rot. *ghrē*, *ghrə* m. m., vara spetsig, sticka fram; se f. ö. gran, gro, gräs.

3. **grad**, rät, t. ex. 1818, från lty., ty. *grad*(*e*) = *gerade*, rak (varav ä. sv. *gerad*), mhty.: snabb, rask; av pref. *ge-* o. mlty., mhty. *rat*, *rad*, snabb, rask = fsv. *raþer*, isl. *hraðr*.

gram = ty. *gramm*, från fra. *gramme*, från grek.-lat. *gramma* n., skrivtecken, viktenhet (se grammatik).

grammatik, från grek.-lat. *grammatica*, grek. *grammatikḗ*, substantiverat fem. (underförstått *téknē*, vetenskap, jfr sv. teknik osv.) till adj. *grammatikós*, skrivkunnig, grammatisk, avledn. av *gramma*, skrivtecken, egentl.: det inristade, till *gráphein*, inrista, skriva (jfr bio-, telegraf).

grammofon, St. Dagbl. 1889, till grek.

gramma, skrivtecken (se föreg.), o. *phōnḗ*, röst, ljud (jfr telefon).

gramse, Bib. 1541, avledn. (möjl. genom förmedling av en genit. *grams*) till ä. nsv. adj. *gram*, fsv. *gramber* ds. = isl. *gramr* osv. (allm. germ. utom got.), vred, egentl.: brummande o. dyl., jfr got. *gramjan*, uppreta (se gräma): ie. **ghrom-* i grek. *khrómos*, buller m. m., *khrómados*, gnissel o. d. fslav. *gromŭ*; dunder, urspr. ljudhärmande (läte av vrede); besl. med grym, grymta.

1. **gran**, vikt, B. Olai 1578 = ty. (m.), av lat. *grānum*, korn, i mlat.: minsta viktenhet (fra. *grain*, varav ä. nsv. *green* 1589), urbesl. med korn; jfr granat.

2. **gran**, träd = fsv., no., da. = isl. *grǫn*, ett blott nord. trädnamn; efter de spetsiga barren; besl. med isl. *grǫn*, fhty. *grana*, ags. *granu*, mustasch, i fhty. även: fiskben (ty. *granne*) o. axskägg, jfr ir. *grend*, skägg; till samma rot med betyd. 'sticka fram, vara spetsig o. d.' som grann, grad 2, gräs o. (sannol.) gro; se förf. Etym. Bemerk. s. VI f., Persson Indog. Wortf. s. 18 n. 2. Samma betyd.-utveckling föreligger i ty. *fichte*, gran, tall, av fhty. *fiuhta*, besl. med grek. *peúkē* osv., sammanställt med grek. (hom.) *ekhe-pevkés*, spetsig. — Fsv. *græn*, sv. dial., no. *grän* jämte en del ortnamnsformer visar möjl., att ordet urspr. är en *i*-stam el. kanske konsonantstam; jfr Sahlgren Skagershults sockens naturnamn s. 68 f. Formen har annars förklarats som ett kollektivt urnord. **granja-* (jfr gräs). — Avledn. av gran föreligga i sjönamnen Grängen t. ex. Vrml., Vstml., Dalarna, o. sockenn. *Gränge* (vartill Grängesberg) Dalarna, nu vanl. Grangärde. Se förf. Sjön. 1: 193.

1. **granat**, ädelsten = fsv. (pl.-*a*) = ty., från lat. *grānātus*, kornig, till *grānum*, korn (se gran 1 o. jfr granit).

2. **granat**, ett slags projektil, J. De la Gardie 1623 = ty. *granate*, från ital. *granata* (fra. *grenade*; se grenadjär), en med krut o. hagel fylld kula, uppkallad efter granatäpplet (Bib. 1541), som innehåller en massa karmosinfärgade kärnor o. självt fått sitt namn av denna anledning (: lat. *grānātus*, kornig, se granat 1).

1. **grand** = fsv., nisl., fda.; i ä. sv., no., ä. da. även m. (r.); motsv. lty., ty. *grand* m., grus; av germ, **granda-*, jämte **grandan-* i fno., no. *grande* m., grusbank o. d. vid vatten; i avljudsförh. till mholl. *grinde* f. ds., fhty. *grint* (ty. *grind*) m., utslag, sårskorpa, med betyd. 'grus' el. dyl. i fhty. ortn. *Grintaha*, o. grund 1, 2; till ags. *grindan*, söndermala, krossa (eng. *grind*), av germ. **grend-* = ie. **ghrendh-* i litau. *gréndu*, gnider sönder; med samma betyd.-utveckling som i gryn, gryt o. got. *gramst-*, grand (se grumla); till en ljudhärmande rot av samma art som den i gramse.

2. **grand**, (av Spanien), från span. *grande*, till lat. *grandis*, stor. — Hit: grandezza, från span. el. ital. (motsv. en lat. bildning på *-itia*).

granit, o. 1750 = ty., från mlat. *granitum marmor* (> fra. *granit*), egentl.: kornig sten, till lat. *grānum*, korn; jfr granat; urbesl. med korn.

grann, i ä. nsv. även: tunn, liten, fin, t. ex. i frasen *groft och grant*, in på 1800-t. (Weste 1807); dessutom: noggrann, längst kvarlevande i uttr. *giva grann akt*, 1807, 1813, av Dalin 1850 betecknat såsom något föråldrat; ävensom ännu i samvetsgrann; i sv. dial. alltjämt i båda dessa betyd., t. ex. *grann tråd*, *vara grann på något*, fsv. *grander*, *grann-*, fin, tunn, noggrann = isl. *grannr*, fin, tunn, da. *grand*, tydlig; jfr lty. *grann*, skarp, bitter, noga, sydty. *grannig*, skarp, sparsam; av germ. **granna-*. till *gran-*, vara spetsig (se gran). — Den nsv. betyd. 'fin, om kläder o. d.' har utvecklat sig ur betyd. 'tunn, fin' ungefär som det likbetyd. fin. — Jfr granska, mangrant. — Grannlaga, 1600-t.: nogräknad, ömtålig (t. ex. Dalins Arg.), även: fin, smärt, jämte ä. nsv. *grannlagad* (= no.), *grannlagd*, nogräknad m. m., höra till lag i betyd. 'sätt, art', resp. vb. lägga. Härtill: grannlagenhet, O. v. Dalin 1740 osv., Sahlstedt 1773, bildat efter mönstret av beskaffenhet, beläsenhet osv. (till ty: *beschaffen*, ä. sv. *beläsen*); knappast däremot till det sällsynta *grannlagen*, som uppträder t. ex. i pluralf.

grannlagna, Göteb. magaz. o. 1760. — Grannlåt, t. ex. Columbus, till (det inhemska) fsv. *lāt*, skick, ä. nsv. *låter* plur., motsv. det från mlty. lånade el. från fornspr. upptagna later; alltså: vad som ser fint ut.

granna, vålla skada el. förtret, fela, slutet av 1600-t., i uttr. det är litet som grannar, fsv *granda*, skada = isl., no.; avledn. av fsv., isl. *grand* n., skada, ags. *grandorléas*, harmlös (väl germ. **grandaz*, **granduz*, *s*-stam); möjl. till **grindan*, krossa > trycka el. dyl. > vålla skada, sorg (se grand 1).

granne = fsv., isl., ä. da. = got. *garazna*; av pref. *ga-*, samman, o. got. *razn*, hus (i rannsaka, se d. o.); jfr fhty. *gibûro* ds., av *ga-* o. *bûr*, bostad, ävensom gesäll; alltså: som bor i samma hus. Med avs. på bildningen jfr även namne. Se f. ö. gränd.

granska = fsv., no. = da. *gran(d)ske*, till grann i betyd.: noggrann.

grassera, O. Martini Läk. o. 1600, om pest; även, t. ex. 1633, 1637, om nattligt oväsen; från ty. *grassieren*, av lat. *grassāri*, gå omkring, svärma omkring (i sht om nätterna), rasa, frekventativ till *gradior*, går, till stammen i *gradus*, steg; se grad 1 o. jfr kongress. — Att i flockar löpa omkring på gatorna, i sht nattetid, kallades i det forna student- o. djäknespråket *att gå grassatim*, t. ex. Es. Tegnér om Lundaförhållanden, jfr *grassategång* Swedberg.

gratis, 1664, = ty., från lat. =, av ä. *gratiis*, dat. plur. till *gratia*, tack; alltså egentl.: 'för tack' el. dyl.; jfr graciös. I fsv. o. ä. nsv. i stället (bl. a.): *givins*, *til givins*.

gratulera, ytterst från lat. *gratulāri*, tacka, önska lycka, till stammen i föreg.

1. **grav**, sbst., fsv. *graf* = isl. *grǫf*, da. *grav*, got. *grava* f.; jfr fsax. *graf*, ty. *grab*, ags. *graf* n.; till fsv. *grava* osv. (se gräva). — Grava (lax), till vb. *grava* el. nybildning till gravlax (beredd till föda genom nedgrävning i jorden), som tillnamn, *Olafuer graflax*, i Jämtl. 1348 (Lidén SNF I. 1: 21).

2. **grav**, adj., av fra. *grave*, tung, allvarsam, av lat. *gravis*, tung (urbesl. med grek. *barýs*, tung, i baryton).

1. **gravera**, rista, från fra. *graver*, skära in, från lty., holl *graven* ds. (se gräva).

2. **gravera**, belasta, från lat. *gravāre*, tynga, besvära, till *gravis*, tung (se grav 2). — Härtill: adj. graverande.

gredelin, U. Hiärne 1665; Broocman 1736: *gredlin*, med *e* av obetonat *i*; jämte (ä.) gridelin (ej i da.) från fra. *gris de lin*, lingrå (fra. *gris*, grå, från germ. *grīs* = ty. *greis*; se gris).

greja, vanl. i plur. (vard.) = no. *greida*, ordning, redskap, jfr isl. *greiði* m., redogörelse; till sv. dial. *gräja*, *gre(d)a*, ordna, reda = isl. *greiða* ds. (m. m.), got. *garaidjan*, anordna, befalla, osv.; av pref. *ga-* o. vb. **raiðian* = vb. reda. — I sv. är ordet dels norvagism o. dels väl också lån från dial.

grek, fsv. *greker*, jfr isl. *grikkr*, *girkr*, mlty. *greke*, got. *krêks* osv., från lat. *græcus*, grek. *graikós*.

gren, även: skrev, vinkeln mellan benen, i dial. dessutom: vinkel mellan två skott på träd = fsv. m. o. f., skiljande, åtskillnad, gren = isl. *grein* f. ds., da. *gren*; egentl. abstr. till grina (urspr.: gapa), bildat som grep till gripa, led 2 till fsv. *līþa*, gå. Den konkreta betyd. 'gren' har alltså utvecklat sig ur den abstrakta: gap, skillnad. W. Cederschiöld Filol. samf.:s i Göteb. minnesskrift s. 73 (1910).

grenadjär, 1701: *-ier*, av fra. *grenadier* (varav även ty. *grenadier*), till fra. *grenade*, granat (se d. o.). Egentl.: som kastar (hand)granater; sedan om vissa elittrupper. Förr även: *granadör* t. ex. Runebergs Fänrik Stål (jfr *granadieur*, *granadier* m. m. o. 1700).

grensle (ofta uttalat med *-ä-*), i sitta, rida gr. o. dyl., äldst: *grensl* B. Olai 1578; *grensle* O. Rydbeck d. ä. osv., i ä. sv. även *grinsle*; möjl. till ett fsv. **grensl*, *-sle*, till grena (jfr ä. sv. *grena ut med benen*); jfr ä. nsv., finl. dial. *grens*, grensle.

grep = fsv. = isl. *greip* f., da. *greb*; till gripa som gren till grina osv. — Grepe, Var. rer. 1538 (oblik kasus: *grepa*), väl fsv. **gripi* = ä. da. *grebe*, motsv. no. *gripe* m., rummet mellan fingrarna o. d., ags. *gripa*, handfull; bil-

dat på svaga rotstadiet till gripa (som bete, huggtand, fsv. *biti*, till bita).

grepp, ä. nsv. o. dial. även *grep*, fsv. *grip* = isl. *grip*, da. *greb*, av germ. **gripa-* n., avljudsform till gripa; bildat som bett, flott, skott osv. — Växelform: germ. **gripi-* m. = fhty. *grif* (ty. *griff*), ags. *gripe* (eng. *grip*), även i dyrgrip (se gripa). Jfr sv. bett n., men ty. *biss* m. osv. — Grepp: *grep* = bett: *bet* osv.

Greta, kvinnon. = fsv., motsv. ty. *Grete*, förkortning av Margareta; jfr även Margit, Marit o. Märta.

grevar, pl., klumpar efter fettsmältning, 1772 anfört som ett ord brukat av 'gemene man,' Dalin 1850; 1827: *grefvor* = da. *grever*, från mlty. *grêve* m. = fhty. *griobo* (ty. *griebe*), eng. *greaves*; germ. stam **greuƀ-*, väl i avljudsförh. till grov.

greve = fsv. = isl. *greifi* (med *ei* genom ljudsubstitution ss. i *reikna*, se räkna, jfr *steinn* = mlty. *stên*), från mlty. *grêve* (**grāƀion-*) = fhty. *grâvio*, jfr fhty. *grâvo* (ty. *graf*); urspr. om vissa högre kungliga ämbetsmän, särsk. föreståndare för ett område, sedermera ärftlig värdighet. Den äldre betydelsen kvarlever i t. ex. ty. *deichgraf*, mlty. *dikgrêve*, överuppsyningsman över skyddsdammarna i ett landskap, holl. *pluimgraaf*, hönsvaktare, ty. dial. *grêbe*, byfogde. Ofta fört till roten i got. *gagrêfts*, befallning (i så fall egentl.: befallningshavande), o. skilt från ags. *geréfa*, *giréba* (*groeba*), föreståndare (**garōƀian-*, jfr eng. *reeve*, byfogde), *scírgeréfa* (eng. *sheriff*), föreståndare för ett visst distrikt, *scír*, som bl. a. förts till fhty. *ruova*, tal, isl. *-róf* (alltså: anförare för en skara el. dyl.). Förbindelsen mellan de ty. o. ags. orden hävdas dock senast av Loewe Zfvergl. Sprachf. 48: 100 medelst antagande av ett **gagrāfo*, **gagrāfio*, varav genom haplologi fhty. *gráfo*, *gráfio*. Enl. Brøndal Substrater og laan s. 145 f. o. tidigare Heyne Wörterb. utgå dock samtliga orden ytterst från den bysantinska hovtiteln *graphevs*, egentl.: skrivare, varav på merovingisk latin bildats *graphio*, hos frankerna i Gallien beteckning för en kunglig ämbetsman; jfr fra. *greffier*, domstolsnotarie (**graph*[*i*]*arius*). De ags. formerna ävensom fhty. *grâvo* kunde innehålla ett **grāfus*, av *graphevs*: i ags. återges lat. *ā* både med *é* o. *œ*. — Grev framför namn, särsk. vanligt under 16- o. 1700-t., från ty. — Komma i grevens tid, i en lycklig stund, numera dock vanl.: i sista minuten; jfr: *Printz Eugene dog i Grefwens tid* (1736), dvs. 'i behaglig tid'. Enl. Tuneld 5: 242 (1773) kallades den för de underhavande lyckliga tiden under greve P. Brahe d. y:s friherrskap i vissa delar av Finnland för »grevens tid». I Danmark med motsatt betyd., med syftning på »grevefejden» under greve Kristoffer av Oldenburg (Dalin Hist.).

griffel, 1637: *greflar* plur., 1640: *grefflar* plur., 1689: *gryffel*, S. E. Brenner 1703: *griffel* = da. *griffel*, från lty., ty. *griffel* = fhty. *grifil* m., osv., från lat. *graphiolum*, dimin. till *graphium*, från grek. *graphion*, *graphe͡ion*, skrivstift, till *gráphein*, skriva (jfr biograf).

grift, fsv. *grift* f. o. *grifter* m. = fda., ä. da. *grift*, av germ. **grefti-*, till *greƀan* (= gräva); i avljudsförh. till germ. **grafti-* i fno. *greft*, mlty. *graft*, *gracht* osv.. Den sv. betyd. 'välvd el. murad grav' torde bero på främmande inverkan, snarast från ett ord motsv. fhty. *gruft*, *cruft*, underjordiskt rum, väl ej ett germ. **grufti-* (avljudsformen till föreg.), utan från mlat. *grupta*, grek.-lat. *crypta* (se krypta, grotta).

griljera, C. Warg. från fra. *griller*, halstra, till fra. *gril*, halster (se grill 1).

1. **grill**, grillrum, från eng. *grill*, egentl.: halster, från fra. *gril*, halster, biform till *grille*, galler, rost, av ffra. *graille*, av lat. *crāticula*, halster, liten fläta, dimin. av *crātes*, flätverk (urbesl. med germ. *hurð-* i fsax. *hurth*, flätverk, galler, isl. *hurð*, got. *haúrds*, dörr, osv.). — Grilljanne, skämtsam benämning under 1890-talet på ett visst slags unga snobbar, »dekadansfjant», efter Jones grillrum vid Norrmalmstorg; uppfunnet av tidningsmannen Gunnar Hægerstolpe (se Aftonbl. 1919, 29. 12) o. särskilt spritt genom Jörgens Figaro; med avs. på senare leden jfr bondjanne m. fl. Möjl. bildat efter fra. *gratin*, snobb, egentl.: kött stekt med rivet bröd.

Hjelmqvist Förn. o. familjen. m. sekund. anv. s. 79, Sternhagen Spr. o. st. 5: 247.

2. **grill,** Serenius 1734, vanl. pl. *-er* t. ex. Columbus Ordesk. (i ä. nsv. ofta använt som sg.), jämte da. *grille*, plur. *-er*, från lty., ty. *grille*, plur. *-en* = *grille*, syrsa (fhty. *grillo*), från lat. *grillus*, *gryllus*, av grek. *grýllos*, gräshoppa. — Den bildliga anv. av ordet finns även i ital. *grilli* pl.; jfr dessutom lty. *sirs* ds., egentl: syrsa. F. ö. ha griller o. nycker jämförts med andra insekter såsom bin (i eng.), flugor (i da.), myggor (i ä. sv. o. ty.), myror (i sv.); även med fåglar (ty.) o. maskar (se vurm).

grimas, Columbus Ordesk. (*grimace*), från fra. *grimace*; dunkelt; ofta fört till stammen i följ.

grimma (nos- o. dyl.), fsv., no. *grīma* = da. *grime* ds.; i fsv. o. fda. även: märke på träd; i fsv. dessutom: mask för ansiktet (i *grīmumaþer*) = isl. *gríma*; därjämte i sydsv. o. no. dial.: smutsstreck o. dyl. i ansiktet; jfr fsax. *grîma* f., ags. *grîma* m., ansiktsmask m. m., ävensom sv. dial. *grimig*, smutsig el. stripig i ansiktet, no. *grimutt* ds. Hit hör också no. *fossegrimen*, näck o. dyl., jfr isl. *grímr*, person som döljer sitt namn, egentl.: maskerad. Av dunkelt urspr.; möjl. besl. med grek. *khríō*, bestryker, smörjer (**ghri-*).

Grimsten, härad i Nke, fsv. *Grīma-* o. **Grymostēn*, antagl. till ett personn. o. sten; jfr personn. *Grim* i t. ex. Grimstorp, t. ex. Vgtl., Ögtl., Smål.

grina, t. ex. Bureus o. 1600 = isl. *grína*, no. *grina*, st. vb, da. *grine*, mlty. *grînen*, fhty. *grînan* (ty. *greinen*) i unget. samma betyd.: förvrida ansiktet till sura miner, gråt el. skratt; jfr ags. *grânian* (eng. *groan*), stöna, klaga, av **grainōn*. Väl egentl. samma ord som sv. grina, ej sluta tätt till o. dyl. = no. *grina*, da. *grine* ds. (om söm o. dyl.); med grundbetyd.: gapa, t. ex. i uttr. grina som en solvarg. Härtill med avljud: gren samt isl. *greina*, *-nd-*, åtskilja m. m., som kan vara kausativum till *grína*, men även denominativt. Jfr till betyd.-utv. gapa. Se t. ex. W. Cederschiöld Fil. samf.:s i Göteb. minnesskr. s. 71. Ordet är rotbesl. med sv. o. no. dial. *grisa*, grina o. dyl.; i övrigt dunkelt; jfr sanskr. *hrī*, skämmas (egentl.: förvrida ansiktet?). — Jfr grätten.

grind = fsv. = isl., no., i betyd.: grind, galler, spjälverk av olika slag; med avledn.: mlty. (osv.) *grindel*, tvärslå, rigel; av ie. **ghrendh-* i litau. *grindis*, tilja, fslav. *greda*, bjälke, sannol. i avljudsförh. till ie. **ghrondh-* i lat. *grunda*, taksparrar (kollekt.), takstol. Dessa utomgerm. ord gör det osannolikt, att grind, såsom föreslagits, skulle vara en bildning på ie. *-ti* till grina i betyd. gapa (dit däremot mhty. *grinden*, öppna sig, är att föra; jfr Persson Indog. Wortf. s. 97).

grindval, en mindre val, som uppträder i stim = no. *grindhval* el. *-kval*, från Färöarna; vanl. fört till grind i betyd. 'fålla', men kanske i stället med Persson Indog. Wortf. s. 448 anm. 1 besl. med ry. *grjadá* (**ghrendh-*), rad.

grip, fsv. *grīper* = isl. *grípr*, da. *grib* i betyd. gam; från mlty. *grîp* = fhty. *grîf* (ty. *greif*) med biformen *grîfo*; lån från lat. *gryphus*, från grek. *gryps*, en sagofågel.

gripa = fsv. = isl. *grípa*, da. *gribe*, got. *greipan*, fsax. *gripan*, fhty. *grîfan* (ty. *greifen*), ags. *grîpan* (eng. *gripe*), samgerm. st. vb; av ie. **ghrib-*, i avljudsförh. till litau. *grëbti*, *graibýti* ds. Jfr grep, grepe, grepp o. följ. — Hit hör även dyrgrip (särsk. skämts.), från isl. *dýrgripr*, dyrbarhet, till isl. *gripr* m. ds. = fsv. *griper* (plur. *-ir*), egentl.: egendom, av germ. **gripi-*, etymol. identiskt med ty. *griff* (se grepp).

griphummer, öknamn särsk. på exekutionsbetjänter o. tullnärer, C. F. Dahlgren, från lty. *griphummers*, egentl. om humrar med stora klor (till gripa). Väl av ä. nsv. *Gripomenes* Leopold, Weste 1807, da. *Gripomenus* Holberg Jeppe osv., vanl. betraktat som en makaronisk bildning *griphomines*, till lat. *homines*, människor; i så fall urspr. från studentspr., som älskat dylikt blandspråk (jfr t. ex. den lundensiska dikten: *Gingimus in gatis* osv.); kan emellertid svårligen skiljas från likabetyd. fra. *gripimini*, *grippeminaud*, som synas ha ett annat ursprung. Jfr Å. Munthe Stud. i mod. språkv. 6: 175 f.

Gripsholm, slottsn., efter anläggaren Bo Jonsson Grip.

gris = fsv., no., da. = isl. *griss*, även: galt, ett speciellt nord. ord, av Falk-Torp betraktat som substantivering av fsax., fhty. *gris*, grå (ty. *greis*, gubbe; sydty. dial. *gris* m. om grå hästar m. m.), varav fra. *gris*, väl avlägset besl. med grå; dock snarare efter lätet, som i grek. återgavs med *gry*; jfr sanskr. *ghṛṣvi-*, galt, o. grek. *khoĭros* (av **ghorsio-*), gris, svin, som kunna höra till en likartad ljudhärmande rot; ävensom västgötska *hussingar*, svin, efter locklätet *huss*. — Inte vara mors minsta gris, redan i Putzdrummel (sl. av 1600-t.). — Köpa grisen i säcken, motsv. i da., ty. o. eng.: ombildningar av uttr. *die katze im sacke kaufen*, erinrande om historien om Eulenspiegel, som sålde en katt för en hare. — Griskulting, till sv. dial. *kult* ds., även: liten pojke; grundbetydelsen ingår i no. *kult*, kloss o. d.; se närmare kult 2, 3 o. jfr rorkult.

grissel el. **grissla**, brödspade, jfr fsv. tillnamnet (*Pädher*) *grysla* o. *grislikaka*, motsv. no. *grisl* o. *grisla*, da. *grissel*, *grisle*; dunkelt; jfr likbetyd. mlty. *ge(r)stel* o. da. dial. *grittel*.

grissla, sjöfågeln Uria grylle, 1638; jfr pl. *grässler* 1687 o. sv. dial. *gröttla* Klm. l., *grylla*, *grautle* Gotl., den förra formen där sannol. lånad, samt da. *grylletejste*, motsv. fsv. **grytle*, *-a*, isl. **grjótle*, *-a*, **grýtle*, *-a*; uppkallad efter sitt förnämsta tillhåll bland stenörar o. skrovliga klippor; till fsv. *grȳt*, sten-(rös), isl. *grjót* (se Gryt-, gryta); jfr *grott*, grissla, Ögtl. I fråga om *tl* > *sl* jfr nässla, vassle; *i* för *y* beror väl på dialektisk utveckling. Se förf. Ark. 13: 238 f.

gro, fsv. *grō(a)* = isl. *gróa* ds., da. *gro*, växa, mlty. *gróien* ds., fhty. *gruoen*, även: grönska, ags. *growan*, växa, gro (eng. *grow*); snarast egentl. 'sticka fram' o. i avljudsförh. till gran, gräs. Jfr grodd, gröda, grön samt följ. — Med avs. på *-w-* i ags. *growan* jfr ags. *rowan* = ro, vb.

grobian, 1618 = da., från ty. = jämte *grobianus*, skämtsam latiniserande bildning till *grob*, grov, uppkommen under humanismens dagar; jfr slentrian.

groblad, Plantago (i sht: major), y. fsv. *grōbladh* = no. *groblad*; jfr y. fsv. *groddabladh* (av **grōdha-*), sv. biformen grodblad (sannol. hypersvecism el. anslutning till groda), no. *grorblad* (**gróðr-*), nisl. *gróðiblaðka* (till vb. *gróða*, läka); till gro i betyd. 'läka', syftande på bruket att lägga bladen på sår; jfr sv. dial. *läkeblad* ds. o. under salvia.

groda, 1603; jfr 1538: *gro* = no. *gro*, pl. *grør*. Enl. Noreen Sv. etym. s. 32 är groda en ombildning av *gro* efter mlty. *krode* (ty. *kröte*). Möjl. i stället på missförstånd beroende inskott av *d* i ett **groa*, såsom i y. fsv. *flodhen* för *floen*, ä. nsv. *frödet* för *fröet* osv. (jfr förf. Ark. 35: 205 med litter.). Ord för 'groda' o. 'padda' uppvisa f. ö. i olika språk en hel del variantformer, som icke kunna förklaras vare sig som ljudlagsenligt el. analogiskt uppkomna; åtm. i en del fall hypokoristiska el. eufemistiska bildningar; jfr frö 2, padda, tossa o. se utförligt förf. NTfF 3 R 12: 62 f.

grodd, jfr y. fsv. *groddabladh*, jämte isl. *gróðr* m. (genit. *-rar* o. *-ar*) vbalsbst. till gro, germ. **grōþu-*, jämte *grōði-* f. i mhty. *gruot*. Möjl. beror *dd* i grodd på ljudsubstitution i ett lån från mlty. *gróde*.

grogg, 1795 (om utl. förh.), 1834, från eng. *grog*; enl. allmänt antagande efter amiral Vernon, med öknamnet Old Grog (så kallad efter sin vanliga dräkt av tygsorten grogram), vilken år 1740 utfärdade en order om att manskapet skulle förplägas med en blandning av rom o. vatten.

groll, 1639; hos Lind 1749 mask.; från ty. *groll* m., jfr vb. *grollen*, hysa groll, mullra (om åska), i avljudsförh. till *grell* (se gräll) o. grälla, som dock kunna vara oberoende av varandra uppkomna, obesläktade bildningar.

grop = fsv. = isl. *gróp*, da. dial. *grob*; jfr mlty. *grôpe*, ränna för spillning, samt med *i*-omljud ags. *grep(e)*, ränna; kanske germ. *grōbn-*; besl. med gräva; jfr gruva.

1. **gross**, tolv dussin, 1640 (plur. stundom *grossen*), Serenius 1734: 'en gros', neutr. hos Möller 1790 = lty. *gross*, från fra. *grosse*, egentl. fem. till adj. *gros*, stor (se följ.); alltså egentl.: stort dussin (*douzaine grosse*). — I ä. nsv.,

t. ex. 1636, 1637, även *grot(t)* (plur. *grötter*), av mlty. *grôt*, stor (= ty. *gross*).

2. **gross**, om partihandel, t. ex. Riksr. prot. 1636: *handla* .. i *gross*, Serenius 1734: *sälja i gross*, jfr lty. *in't gross handeln*, från fra. *gros* (*en gr.*) el. ital. *grosso*, *ingrosso*; egentl. m. sg. till adj. fra. *gros*, ital. *grosso*, stor, grov, av lat. *grossus*, tjock (jfr grossess); ett helt annat ord än ty. *gross*, stor, som formellt är = gröt. — Grossör, nyare ord, Dalin 1850 även *grosseur*, bildat i sv. med fra. ändelse (liksom kassör), jfr da. *grosserer*, ty. *grossierer*, från fra. *grossier*, mlat. *grossarius*. — Grossist har däremot sin ändelse från ty. liksom gardist. — Etymologiskt identiskt med gross är det ä. nsv. myntnamnet *gross*, *grossa*, t. ex. 1553 = mhty. *gros*, *grosse*, jfr ty. *groschen*.

grossess, 1776, från fra. *grossesse*, se föreg.

grotesk, adj., Tessin 1735: *grotesqua figurer*, från fra. *grotesque*, efter ital. *grottesco*, avledn. av ital. *grotta* (se följ.); egentl.: i samma stil som grottmålningar(na) (i vissa utgrävda villor i Rom, vilkas underjordiska rum kallades *grotte*, grottor). — Som sbst. 1784 (om prydnader å vapen).

grotta, Spegel 1705: *grotter*, Tiselius 1723: *gråttar*; Ehrenadler Telem. 1723: *grotta* (förklarat i en not) = da., ty. *grotte*, från fra. *grotte*, ital. *grotta*, håla, av mlat. *grupta*, av grek.-lat. *crypta*, grek. *krýptē* (jfr grift, krypta).

grov, fsv. *grōver*, jämte isl. *grófr*, da. *grov* från mlty. *grof*, *grōv-* = fhty., ty. *grob*; inlånat från mlty. tvåstaviga former med förlängt *ŏ* före den fsv. övergången av *ō* till slutet *o*; av samma stam som litau. *grubùs*, grov, till en ie. rot *ghrubh*, mala o. d.; jfr no. *grupa*, grovmala, av ie. **ghrubh-n-* el. en variantrot *ghrub*; alltså med samma betyd.-utveckling hos grov som hos germ. **grauta-* i ty. *gross*, eng. *great* (se gröt),

grubbla, o. 1630 da. *gruble*, från lty. *gruveln* o. ty. *grübeln* = fhty. *grubilôn*, gräva efter, rota, motsv. (det inhemska) no. *gruvla*, *grygla*; i avljudsförh. till gräva; jfr det därav avledda ä. nsv. *gräfla* i samma betyd. — Grubbla konstrueras, såsom man väntar sig, äldst med prepos. *i*.

gruffa, i litter. först mot slutet av 1800-t.; egentl. = sydsv. dial. *groffa*, smågrymta; ljudhärmande; jfr grymta.

grumla, jfr ä. nsv. *grumlot*, grumlig, Spegel 1685, 1712, till stammen i ä. nsv. *grum*, sammanblandad orenlighet, I. Erici 1642, sv. dial., östfris., *grum*, bottensats, i sv. dial. även: innanmäte i fisk, no. *grymja*, röra, m. m., jfr grums; i avljudsförh. till fris. *gram*, *grim*, innanmäte i fisk, isl. *gróm(r)*, smuts; väl till ie. roten *ghrem* (osv.), gnida sönder o. dyl., i litau. *grémsti*, skava, got. *gramst-*, grand (om »grandet o. bjälken», med samma betydelseutveckling som i grand 1); egentl., liksom det likbetydande ie. *ghrend*, av ljudhärmande karaktär; jfr grymta osv.

grums, t. ex. Leopold = da.; till stammen *grum-* i föreg.; snarast deverbativt till grumsa, göra grumlig, som ej behöver vara bildat av grums, utan kan uppfattas som en parallellbildning till grumla av samma slag som t. ex. grumsa, knorra o. dyl., till lty. *grummeln* (se följ.) el. som no. *grafsa* till *gravla* osv.

grumsa, vard., halvhögt knota o. dyl., t. ex. Beskow, Blanche, Dalin 1850, är en parallellbildning till grymta o. lty. *grummeln*, grumsa, av samma slag som t. ex. no. *drumsa*, sv. dial. *drymta* o. sv., no. *drumla* (osv.) till no. *drumma*.

1. **grund** n. o. 2. **grund** r. utgå från två olika fsv. sbst., som dock stundom äro svåra att hålla isär: 1. *grun* n. o. *grunder* m., stam: *grunn-*, botten, i sht under vatten, motsv. isl. *grunn* n., grund, grunt ställe, o. *grunnr* m., botten, samt 2. *grund* n. o. *grunder* m., stam: *grund-*, grund, botten, djup, grundval, bildl.: grund, orsak m. m., jfr isl. *grund* f., slät mark, fält; motsv. **grundu-* i got. *grunduwaddjus*, grundmur, fsax. *grund* m., grund, jordmån, i ags. även: golv, djup, sjö (eng. *ground*), fhty. *grunt*, grund, botten, slätt (ty. *grund*), av germ. **grunþ-* o. **grund-*; sannol. i avljudsförh. till de ord för 'sand, sandbank; grand o. dyl.', som omnämnas under grand 1; till ie. **ghrendh-*, gnida sönder o. dyl.

Jfr Persson Indog. Wortf. s. 293 n. 2. Se även avgrund.

3. **grund,** adj., fsv. *grunder*, stam: *grunn-* = isl. *grunnr*, da. *grund*; till föreg.; egentl.: nära botten. — Avledn.: sv. o. no. dial. *grynna*, bank i sjön.

grunda, tänka, fundera = fsv., isl. = da. *grunde*; jfr fsv. *grund* m., tanke, uppsåt, isl. *grund(r)*, noggrant övervägande; väl besl. med fsv. *grun*, isl. *grunr* m., misstanke, isl., no. *gruna*, ana, misstänka, i no. även: tänka, fundera (jfr ä. nsv. *grunka* under glunka), ett ord av ovisst ursprung; enl. somliga besl. med grek. *phrén*, sinne, själ o. d., mellangärde (om av ie. **gʰhr-*), jfr till betyd. under -lunda. — Ordets spridning, även i dial., talar mot antagande av lån från mlty. *grunden*, utänka (till grund 1, 2; egentl.: komma till grunden).

grundval = fsv., till fsv. *val* m. (bl. uppvisat i betyd. val 1) = sv. dial. *val*, cylindriskt trästycke, käpp, bjälke, isl. *vǫlr* osv. (rund) stav; alltså här: grundstock, syll. Wadstein NTfF NR 10: 229. — Ett annat ord är isl. *grundvǫllr*, da. *grundvold*, som närmast hör till vall, men väl påverkats av ags. *grundweall*.

grupp, sl. av 1700-t., = da., ty. *gruppe*, från fra. *groupe*, av ital. *groppo*, väl i sin tur från germ. (= kropp).

grus = y. fsv., da.; sannol. från mlty. *grûs* n., besl. med gryt, gryn osv.; bildningssättet är flertydigt.

gruva = fsv., no. = da. *grube*; tyskt bergsmansord, från ty. *grube* = fhty. *gruoba*, egentl.: grop, got. *gróba*, isl. *gróf* osv.; avljudsform till gräva; jfr grop.

gruva sig, fsv. *grūva sik*, jämte da. *grue* från mlty. *grûwen*, rysa, frukta = ty. *grauen*, med avledn. *grausen* (fhty. *irgrû(wi)són*), jfr no. *grysja*, rysa, fsax. *gruri*, ags. *gryre* m., fruktan (af germ. **gruzi-*), osv.; besl. med isl. *grýla*, skräckbild, trollkvinna. Av omstritt o. dunkelt ursprung; olika förslagsmeningar se Falk-Torp ss. 352, 1474 (med litteratur). En inhemsk släkting, med *gg*-inskott, synes föreligga i hälsingemålets *grugga*, hava avsky för något. Om fsv. *gröywadhe sik* se Kock Sv. ljudh. 2: 273.

1. **gry,** sbst., i gott gry o. dyl., yngre form (t. ex. Sahlstedt 1773) för ä. *gryt* (ännu hos t. ex. Onkel Adam; Dalin 1850 har båda formerna), egentl. om kvalitet hos sten, särsk. kvarnstenar = no. *grjot* ds.; alltså samma ord som gryt, sten (se d. o.). Formen utan *t* har uppstått genom misstydning av gryt, som sannol. uppfattats som best. f. — I ä. nsv. o. uppl. dial. i samma betyd. även *gryte* n. (*ia*-bildning) i samma betyd. — En liknande betyd.-utveckling föreligger i eng. *grit*, bl. a.: förstånd, mod ('to have a great grit') av ags. *gréot* = gryt.

2. **gry,** vb = y. fsv., da., av ä. **grȳia*, jfr isl. *grýjandi* f. gryning; i avljudsförh. till grå; alltså egentl.: gråna, liksom ty. *grauen* o. no. *graane*.

grym, fsv. *grymber*, *grymm-*, som kan utgå från det även uppvisade *grimber* (i fråga om i > *y* jfr skymf o. skimmel, skymmel) el. innehålla *i*-omljud av *u*, jfr fsv. *grumber*, *grumpt*; sålunda motsv. antingen isl. *grimmr*, ty. *grimm* osv. (jfr grek. *khremítsō*, gnäggar) el. da. *grum* (jfr grymta; båda avljudsformer till *gram-* i gramse (se d. o.); alltså egentl. med ljudhärmande ursprung: som brummar, skär tänder el. dyl. Samma svårigheter föreligga i fråga om skymmel, dimma o. d. för ögonen, o. skymta.

grymta = fsv., no. (där även: glunka); iterativum på *-atjan* till stammen *grum-* i sv. dial. *grum(m)a*, braka, mumla; jfr ags. *grymettan* o. med avljudsformen *gram-* (i gramse) ags. *gremettan* samt grek. *khrómados*, gnissel, vars ie. motsvarighet kan vara grundord till det ags. verbet. Jfr f. ö. parallellbildningen grumsa samt grym. — En analog, men ej besläktad germ. bildning är det likbetyd. ä. nsv. *grynta* = da. *grynte*, ty. *grunzen*, jfr lat. *grunnīre* ds.

gryn = fsv. (med *ȳ* av ä. *iu*) = isl. *grjón*, da. *gryn* ds. = mlty. *grên*, sandkorn, mhty. *grien*, grov sand, av germ. **greu-na-*, till ie. *ghr(e)u*, krossa, mala, i gryt osv. Med avs. på betyd. 'gryn' o. 'grus' jfr ty. *griess* nedan.

1. **gryt,** stenig mark, i sht om grävlingars o. andra djurs bo = fsv., även

småsten, grus = isl. *grjót*, motsv. västgerm. (i betyd. grus, även: sandstrand): fsax. *griot*, fhty. *grioz* (även m., ty. *griess*, även smågryn), ags. *gréot* (eng. *grit*; jfr under gry 1); av germ. **greuta-*; i avljudsförh. till: 1. sv. dial. *grut*, grus, småsten, da. dial. *grud* n. ds., ags. *grút* f., grovt mjöl, mhty. *grûz* m., korn, sandkorn (ty. *graus*), av germ. **grūta-* ~ 2. ags. *grot* n., grovt mjöl, av germ. **gruta-*, med avledn. *-ja-*: ags. *grytt(a)* m. (eng. *grit*), fhty. *gruzi* n. (ty. *grütze*), gröt ~ 3. gröt, av germ. **grauta-*; jfr litau. *grúdas*, lett. *grauds* korn, samt lat. *rūdus*, genit. *-eris* (väl av **ghreud-* el. **ghrūd-*), söndersmulad sten; till germ. *greut-*, krossa sönder, i mhty. *durchgriezen* st. vb = ie. *ghreudh-* i litau. *griudžiu*, stampar; av en enklare bas *ghreu-*, vartill nisl. *grúi*, insektssvärm (enl. E. Wessén), no. *grugg* n. m., grums, av **gruwwa-*, o. med *n*-avledn. gryn. Samma betyd.-utveckling i malm, sand(fält): mala; jfr även rör 1. — Avledn.: gryta (se d. o.); jfr f. ö. följ.

2. **Gryt-**, -gryte, i ortnamn, till fsv. *grȳt*, sten, jämte avledningar (se föreg.); i socken- o. gårdn. Gryt, Örgryte, sjön. Gryten, Grytingen, Grycken, Gröcken (av besl. former **grytge* > **grytke*, den steniga, till ett fsv. adj. **grȳtugher*, motsv. isl. *grjótugr*; liksom Maljen, den sandiga, av best. formen till ett adj. **maligher*, **malugher*) m. m. — Av ett *Grytby* komma en hel del bynamn, såsom nsv. Gre(d)by, Grevby, Grippeby, Gryby, Gryttby m. fl.

gryta = fsv. = isl. *grýta*, da. *gryde*; avledn. av gryt; alltså: stenkärl. Ett ord som stengryta är sålunda, etymologiskt sett, en tavtologi, liksom t. ex. järngryta är en s. k. katakres. — Äldre tiders grytor tillverkades ofta av täljsten, som i Norge ännu kallas *grotsten* (ä. **grjótsteinn*).

grå, fsv. *grā(r)* = isl. *grár*, da. *graa*, mlty. *grâwe*, fhty. *grâo* (ty. *grau*), ags. *grǽg* (eng. *gray*), av germ. **grǣwa-*, motsv. lat. *rāvus* (**ghrāu-* liksom *rūdus*: gryt ovan). Grå: lat. *rāvus* = (möjl.) blå: lat. *flāvus*. Om Hirts uppfattning IF 37: 223 är riktig, att ie. *ēu* blir lat. *āv*, äro de lat. o. germ. orden identiska. Betyd. 'ovänlig' (jfr mörk i hågen) uppträder redan i fornspr.; härav ordets anv. i dial. om den onde: *han grå* o. *gråen*. — Grålle, hästnamn, Dalin 1740: *Grollen*, jfr dial. *gulle*, gul häst, o. i fråga om bildningen f. ö. Kalle, Pälle el. dial. *falle*, lille far. — Avsked på grått papper syftar på det forna bruket inom armén att skriva avskedsbetyget på grått papper för att därigenom giva uttryck åt missbelåtenhet med den avskedades uppförande. — Gråverk = da. *graaverk*, från ty. *grauwerk*; se under buntmakare.

gråbo, Artemisia vulgaris, fsv. *grābō* = no. *graabu*; jfr sv. dial. *gullbo* Solidago virgaurea, *rödbo* (fsv. *rödhabo*) = no. *raudbu*, namn på Erigeron acris samt en Rumex-art o. Epilobium angustifolium, da. *strandboe* Litorella lacustris, fno. *hærbúa*, av mycket omstridd betydelse; till ett fsv. *bō(a)* = isl. *búa*, som sannol. med Falk-Torp under bunke III, Östberg Spr. o. st. 16: 7 haft den allmänna betyd.: växt; till ie. *bhu*, växa, i grek. *phýma*, *phytón*, växt, osv., i dentisk med den i bo, bygga, o. bjugg; med andra avledn. i fsv. *buna*, sv. dial. *bunrot*, *gråbōna*, da. dial. *bon*, *graabone*, Artemisia vulgaris; tydl. ett urgammalt ord o. möjl. (med Falk-Torp m. fl.) utgående från en ie. böjning: nom. **bhuon* (*-ōn*), genit. **bhunós*; vartill no. *bunke* i samma betyd., såsom t. ex. fhty. *funcho* (ty. *funke*) till got. *fōn*, genit. *funins*, eld; jfr även ormbunke; väl dock med anslutning till fsv. *bunke*, hög, sv. dial. *bunk(e)*, da. *bunke*, mlty. *bunk*, stor benknota, eng. *bunch*, svullnad, knippe, klunga m. m., osv., som torde höra till en ie. rot *bhengh* i grek. *pakhýs*, tjock (av **bhnghu-*), sanskr. *bahú-*, mycken, osv.

gråta, fsv. *grāta* = isl. *gráta*, da. *græde* (med yngre *æ*, jfr *blæse*: blåsa), got. *grētan*, fsax. *grātan*, ags. *grǽtan*; gammalt reduplicerande vb; liksom åtskilliga andra ord på *gr-* egentl. ljudhärmande, sålunda sannol. besl. med mhty. *grâzen* sv. vb, skrika, rasa, o. kanske också med sanskr. *hrādatē*, ljuda, rassla. — I ty. ersatt av *weinen*, i eng. av *weep* (= got. *wōpjan*, isl. *ópa* osv.). —

Kausativum: fsv. *gröta* = isl. *gróta*, bringa att gråta, kvar i sv. dial.: förarga; formellt överensstämmande o. möjl. identiskt med fsax. *grôtjan*, tilltala, fhty. *gruozan*, tilltala, hälsa (ty. *grüssen*), ags. *grétan* (eng. *greet*), formellt = sanskr. *hrādáyati*, kommer att ljuda; jfr under hälsa 2. — Härtill: gråt, fsv. *gräter* = isl. *grátr*, da. *graad*; jfr got. *grêts* f. el. m.

[gräbba, sv. dial., flicka, se grabb.]

1. **grädda**, vb, om bröd o. dyl., o. 1600, ett speciellt sv. ord av ovisst urspr. jfr dalm. *gräddjenn*, ett slags järn att baka bröd på, möjl. på ett el. annat sätt sammanhängande med eng. *gridiron*, gräddjärn, halster.

2. **grädda, -e**, fsv. **grædde* (ack. sg. *grædda*n), speciellt svenskt ord av obekant härledning. — Gamla germ. namn för 'grädde' äro annars: 1. ä. nsv. o. sv. dial. *flöt(er)* = isl. *flautir* pl., da. *fløde*, motsv. ags. *fliete* ~ mlty. *vlot* (= flott 3); 2. isl. *rjómi* m. (**reum-*) ~ **raum-* i mhty. *roum* (ty. *rahm*), ags. *réam*; 3. ty. *sahne*, lty. *san(e)*; 4. mhty. *smant*: sanskr. *mantu*, Lidén SNF I. 1: 42 n. 2.

gräla, o. 1750 = no.; jfr no. *graala*; säkerl., liksom många andra ord på *gr-*, av ljudhärmande natur, till en rot av samma slag som el. besl. med den i gräll o. groll. — Under 1700-t. betyder verbet dessutom: göra sig huvudbry, grubbla, jfr *gräl* n., lärt grubbel, pedanteri, t. ex. Dalins Arg., o. *gräl(er)* m., skolfux, pedant. Om dessa verkligen höra hit, har sannol. påverkan egt rum från ä. nsv. *gräfla*, snoka, rota, grubbla (se grubbla slutet).

gräll, ungt ord = da. *grell*, från ty. *grell*, om färger o. ljud, urspr. blott i senare anv., till mhty. *grellen* st. vb, skrika högt, i avljudsförh. till *grollen* (se groll); jfr även gräla. Betydelseutvecklingen är densamma som i ty. *hell*, egentl. ljudande > klar; jfr även uttr. skrikande färger. — I sv. litteratur synes ordet vara infört av Levertin (i Småmynt), närmast från danskan.

gräma, y. fsv. *græma* (med analogiskt förlorat *i*), motsv. ä. fsv. *grœmia* = isl. *gremja*, got. *gramjan*, ty. *grämen* osv., avledn. av germ. adj. *gram-*, vred (se gramse).

gränd, i t. ex. Häls.-målet: grannelag, trakt, fsv. *grænd*, grannskap, grannelag, sedan: gränd = fno. *grend*, grannskap, av urnord. **garazniþō-*, avledn. av granne. Ett minne av den gamla betyd. är konstruktionen i gränden (men på gatan). Betyd. 'grannelag' ligger till grund för ortn. Gränd Kinds hd Vgtl. SOÄ VII. 1: 113. En annan bildning av samma grundord är möjl. stadsnamnet Gränna.

Grängen, sjön., **Grängesberg**, se under gran 2.

Gränna, stadsn., stad 1652, fsv. *Grœnna* 1250 osv., se gränd.

gräns = y. fsv. *grœns*; ä. nsv. även *gränsa*, vars plur. *-or* uppträder ännu t. ex. hos Onkel Adam; från mlty. *grensze* = mhty. *greniz(e)* (ty. *grenze*), från slav. spr.: polska (osv.) *granica*, avlett av polska *grań*, kant, hörn. Gamla inhemskt germanska beteckningar för 'gräns' föreligga i mark o. (landa)märe.

gräs, fsv. *græs* = fda., da., av urnord. **grasja-*, kollektiv-bildning till germ. **grasa-* n. i fsv. (en gång i VGL), isl., got., fsax., fhty., ty. *gras*, ags. *gærs*, *græs* (eng. *grass*). Jfr bl. a. E. Noreen Ärtem. ljudl. 1: 141 n. 6. Annorlunda Ekwall Nord. stud. s. 247 f., Suffixet *ja* s. 83 o. H. Pipping SNF XII. 1: 49 f. Avljudsform: mlty. *grôse*, växtkraft, mhty. *gruose* f., grodd. — En specifikt germ. beteckning, av germ. roten *gra*, sticka fram o. d., i grad 2, gran, gro. — Gräshoppa, fsv. *græshoppa* (*-u-*) = da. *græshoppe*; jfr ags. *gærshoppa* m. (ävensom fsv. *græshoppare*, lty. *grashüpper* osv.); till gräs o. hoppa. Jfr de analogt bildade o. likbetydande ags. *gærsstapa*, *waldstapa*, egentl.: gräs-, skoggångare (jfr stappla), ty. *heuschrecke*, av fhty. *hewiscrekko*, till fhty. *scrëckôn*, *scricchan*, hoppa, osv. Med avs. på bildningen se förf. Ark. 13: 234 f. o. med avs. på betyd. de likbetydande västfal. *hüppe*, got. *þramstei* till fsax. *thrimman*, röra sig, fslav. *prągŭ*, besl. med springa, o. fslav. *skačikŭ*, besl. med *skokŭ*, hopp språng. — Gräsänka, hustru vars man är bortrest, O. v. Dalin; i dial. även: fästmö vars fästman dött,

ensamt boende liderlig flicka = da. *græsenke*; översättning av mlty. *graswedewe*, förförd övergiven flicka, motsv. ty. *strohwitwe*, eng. *grace-widow* (ä. *grass-widow*); seden att vid vigseln låta förförda flickor bära en gräs- el. halmkrans i st. f. den krans av blommor, som tillkommer andra brudar, är nog sekundär i förh. till namnet: ordet syftar sannol. egentl. på en flicka, som förförts ute i det fria o. sedan övergivits. — Till gräs höra en del ortnamn, bl. a. sjön Gräsken Smål., snarast 'den gräsiga' o. bildat som sjön. Gorjen (se gorr), Grycken (se gryt) o. Maljen; jfr sjön. Gräsmangen, -sjön, -viggen, fhty. *Grasabah* osv. Förf. Sjön. 1: 194.

gräslig, fsv. *græs(e)liker* = da. *græselig*, från mlty. *greselik*, avledn. av *grese*, rysning, väl av ä. *gris-* ~ *grīs-* i mlty. *grisen*, rysa o. dyl., ags. *ágrisan* ds.; jfr *grīs-* i no. *grysja*, rysa, ags. *grýre*, skräck (**gruzi*), *ágrýsan*, rysa, osv. (jfr gruva sig). Ty. *grässlich* är däremot avlett av ett adj. *grass* (besl. med gråta), men har även rönt inverkan av det mlty. obesläktade ordet, liksom väl också nsv. gräslig delvis kan betraktas som påverkat av ty. *grässlich*.

grätten, granntyckt, kräsmagad, i dial. även: surmulen o. dyl.; ett västsvenskt ord = no. *gretten*, grinig, nisl. *grettinn*, surmulen, jfr ä. nsv. *grätt*, knarrig, vresig 1700-t., isl. *grettast*, grina, visa tänderna av ilska, sv. dial. *grättas*, smågråta, osv.; med assimil. av *nt* > *tt* (jfr t. ex. glunt) till ett vb. **grantian*, visa tänderna o. dyl., jfr da. dial. *grante*, gnälla; besl. med fsv. *grænia*, ä. nsv. *gränia*, grina, tjuta, ags. *grennian*, visa tänderna av glädje el ilska, osv.; väl urspr. med samma grundbetyd. 'gapa, öppna sig' som det kanske på långt håll besläktade grina.

gräva, fsv. *græva*, biform till *grava* = isl. *grafa*, da. *grave*, got., fhty. *graban* (ty. *graben*), fsax. *graban*, ags. *grafan* (eng. *grave*, *gravera*, skära ut): allm. germ. st. vb; i avljudsförh. till el. snarare med analogiskt uppkommet *a* i förh. till fslav. *grebą*, skava, krafsa (jfr gånga i förh. till litau. *zengiù*). — Fsv. *græva* får ej direkt förbindas med de slavo-balt. formerna med *e*, utan har i yngre tid fått sitt *æ* på analogisk väg.

grävling, 1538 = no. *grevling*, da. *grævling*; avledn. av ett germ. **graƀila-* = mlty. *grevel*, grävsvin (egentl.: grävare), el. möjl. direkt bildat till detta; jfr mlty. *grever* ds. o. ä. da. *græving*, sydsv. dial. *gräing*, mlty. *grevink*. — Sv. grävsvin uppträder på 1600-t. — Om ett urgammalt namn på detta djur se under tax (egentl. grävsvinshund).

gröda, väl oblik kasus till fsv. *grödhe* m., ä. nsv. *gröde* = da.; jfr no. *grøda* f., *-e* n. ds. samt ä. nsv. *grodhe* Bib. 1541, gräs, gröda o. dyl., isl. *gróði* m., växt; avledn. till stammen i grodd. Jfr följ.

gröer, förr även *grö*, arter av gräsläktena Poa o. Glyceria, sannol. egentl. en dialektform (med bortfallet mellanvokaliskt *dh*) av fsv. *grödhe* m.; se föreg.

grön = fsv. (även: frisk, om sår m. m.) = isl. *grǿnn*, da. *grøn*, fsax. *grôni*, fhty. *gruoni* (ty. *grün*), ags. *gréne* (eng. *green*); av germ. **grōnia-*, avledn. av stammen i gro, växa, alltså väl egentl. 'med gräsfärg', liksom det med samma *n*-suffix bildade adj. brun 'med brandfärg'. — Göra sig grön = lty. *sik grön maken*, ställa sig in (varur väl även: göra sig viktig = ty.), med utgångspunkt i uttryck, där grön symboliserar hopp, glädje o. dyl., t. ex. da. *gøre sina hoser grønne* ds. I ä. nsv. betyder uttr. stundom: visa sig barsk o. dyl., alltså motsv. no. *grøn*, vred; från ansiktsfärgen, jfr bli grön av ilska. — Grön, omogen (redan på 1600-t.), åtm. delvis från den omogna, gröna karten. — Det i Skåne o. Danmark vanliga, ofta gamla gatnamnet *Grönegatan* (Lund), *Grønnegade* syftar urspr. på vägar o. under anläggning varande gator i stadens utkanter; jfr *Gröna gatan* i Majorna, Göteborg.

gröngöling, jfr ä. nsv. *grönggyling* ävensom likabetyd. sv. dial. *gylling*, ä. nsv. (1600-t) o. sv. dial. *göling* o. sv. dial. *gröngölja*; avledn. av gul, resp. bif. *gol*; jfr även t. ex. det besl. fslav. *žlŭna*, gröngöling, till roten i gul.

1. **gröpa** (ur), urholka = fsv. ds. = isl., no. *grøypa*, ä. da. *grøbe*, fälla in i

fals = mlty. *grôpen*, urhålka, av germ. **graupian*; jfr no. *graup* f., fals; i avljudsförh. till no. *gröp*, urhålkning, no. *gropa*, sv. dial. *groppa*, urhålkning i jord o. dyl.; germ. rot *gr(a)up-*, en variant till den i grop.

2. **gröpa**, grovmala, I. Erici 1612 = no. *grøypa* (även: bilda klumpar m. m.), av germ. **graupian*; jfr sv. dial. *grypa*, *griopa* = no. *grjupa*, *grüpa*, st. vb, av germ. **greupan*, **grüpan* till en germ. rot *grup*, med labialutvidgning av *gru*, mala, i gryn, gryt o. gröt. — Härtill: gröpe, sl. av 1700-t.

gröt, fsv. *gröter* = isl. *grautr*, da. *grød*; av germ. **grauta-*; i avljudsförh. till ty. *grütze* (**grut-*) o. gryt (**greut-*), till en rot med grundbet. 'krossa el. mala grovt'; se gryt. — Formellt identiskt är nog västgerm. **grauta-* (ty. *gross*, eng. *great*), egentl. 'grovkornig' o. dyl.

grötmyndig, 1688, Serenius 1734, väl ombildning av ett lty. **grötmündig*, till *grôt*, stor (ty. *gross*, se föreg.), o. möjl. *mund*, mun, dvs. stor i munnen; jfr 1688: 'Gröt-myndig i sitt Tal'.

guano, 1808, från span. =, ett sydamerikanskt indianord, *huano*, gödsel.

gubbe, o. 1550 = no. ds., av mycket omstritt ursprung; säkerl., att döma av *bb*, en, möjl. i barnspr. uppkommen, hypokoristisk el. kortformsbildning, åtm. delvis, med Brate Ark. 16: 166, till fsv. *göþer bonde* (jfr personn. *Gubbe* till *Gudhbiørn*). Om ordets ursprungliga karaktär av kortnamn erinrar alltjämt dess användning i smeknamn el. ironisk stil. I jordgubbe, sv. dial. *gubbe*, sädesskyl, motsv. lty. *gubbe* f., hövålm, skyl, föreligga hypokoristiska bildningar av annat slag (jfr förf. NTfF 3 R 12: 52 f.); möjl. kan gubbe delvis ha sin upprinnelse även i en liknande form (jfr v. Friesen Mediagem. s. 41, Ark. 18: 53 f.), i vilket fall i gubbe (liksom sannol. i gumma) ord av olika ursprung sammansmält. — De unga gubbarna, förr vanligt öknamn på Lunds studenter, härrör från en af O. P. Sturzen-Becker (Orvar Odd) författad artikel i Aftonbladet 1865, där kårens beslut att icke fira representationsförändringen skarpt klandrades. — Gubbis, allm. i dial., sannol. med Kock Sv. lm. X. 3: 6, XV. 8: 11, av ett **god-bise*, till sv. dial. *bise*, gubbe, huvudman, vise; upptaget i riksspr. har det sedan tjänat som mönster för postis, probis osv., medan Opris, Taddis o. d. bildats efter Nobis (se d. o.). — Gubbstut, se stut.

gubevars, av gud bevare oss; med ännu starkare förkortning: (ja) bevars el. vars; jfr med samma synkope av *o*: gunås.

guckusko, Cypripedium calceolus, toffelblomma, sorgskräpp (till sv. dial. *skräppa*, väska); till *gucku*, växelform till kucku, gök, bildat efter lätet (jfr ä. nsv. *guck-ku* 1600-t.), o. sko, efter blommans utseende. Jfr sv. dial. *guckulin*, *guckuråg*, frögömmen av större mossor.

gud, fsv. *guþ* m., äldre: n. = isl. *goð*, *guð* n., m., got *guþ*, da. *gud*, fsax., ags., eng. *god*, fhty. *got* (ty. *gott*, jfr Gottfrid, Gotthard), ett speciellt germanskt ord av omstritt ursprung. Enl. Lidén Bezz. Beitr. 21: 97 av ie. **ghu-tes*, rotbesl. med sanskr. *ghō-rás*, skräckinjagande o. d., i så fall ett abstraktum på *-tes* med betyd. 'fruktan, vördnad' o. sedermera 'det som inger fruktan'. Snarare dock ett *t*-particip till ie. *ghu*, ropa, jfr sanskr. (*puru-*)*hūta-*, (mycket) åkallad, om guden Indra, möjl. med Osthoff KZ 24: 191 f.: genom magiska formler tillkallad el. frambesvuren, eller rent av abstrakt: trolldomsord (incantamentum), liksom sanskr. *bráhman-*; alltså ett ord med rötter i den primitiva magin. — Den stundom förekommande egendomliga användningen av gud i sammans. såsom 'en riktig matgud', dvs. storätare, t. ex. Lunds dagblad 1919 22. 1, har motsvarigheter i t. ex. Dalins Arg.: *trägud*, ävensom i nutida uppländska o., särskilt allmänt, sörmländska bygdemål; jfr Hesselman Arg. Anm. I, s. 75. — Gud uppträder ofta i fnord. personnamn, t. ex. Gudmund, -run, jfr Gullbrand o. Gusten samt de från ty. komna namnen på Gott-. — Avledn. av gud: isl., fda. *goði*, tempelföreståndare, o. isl. *gyðja*, tempelföreståndarinna, även (i sammans.): gudinna. — Den allmännaste indoeur. beteckningen för 'gud'

är annars ie. **deiu̯o-* (med avljudsformer) = lat. *deus*, sanskr. *dēvá-*, litau. *dẽvas*, fir. *dia* osv. (se Tyr). Andra uttryck äro t. ex. det med föreg. ej besläktade grek *theós* (se djur) o. as 1. — Gudi lov, till fsv. *guþi*, dat. sing. av *guþ*. — Gudi nog, o. 1550, innehåller väl ej den inhemska dativen av gud (i Gudi lov), utan beror snarast på inverkan från lty. *gode noog*, av *god en noog*, egentl.: Gud och nog = ty. *Gott und genug*, dvs.: (hava) Gud o. (därigenom hava) nog, el. på inhemsk utveckling av *Gud och (å) nog*, jfr med avs. på försvagningen av *-o-* till *-e-* i obetonad stavelse, tomtebolycka. Hjelmqvist Festskr. t. Söderwall s. 30 f. — Gudinna, fsv. *gudhinna*, med ändelsen från mlty. *godinne* = ty. *göttin* osv. I fsv. även det inhemska *gudha*; se Ludgo, Luggude. — Gudbarn, -fader, -moder (jfr gumma), -son, förr även: *-broder*, *-syster*, alla med motsvarigheter i fsv., syfta på den andliga släktskap (fsv. *guþsiviar*, besl. med ty. *sippe*, se under ätt), i vilken under den katolska tiden faddrar o. den döpte ansågos stå till varandra. — Gudlig, fsv. *guþliker* = da. *gudelig*. I fsv. med god betyd., som dock redan försämrats i början av 1500-t.; se förspr. till NT 1526; i sin urspr. betyd. dock ännu t. ex. hos Thorild; jfr Söderwall Hufvudep. s. 102, Hjelmqvist En ny källa för vår fosterl. odling s. 30. I betyd. 'gudfruktig' vid denna tid i stället gudaktig, NT 1526 (*-ugh*) osv., vilket även ledes sjunkit i betyd. (i sin äldre av 'gudfruktig' dock stundom ännu i biblisk o. religiös stil), o. gudfruktig, t. ex. 1544, förr även *guds-* = da. *gudfryglig*, från mlty. *godevruchtig* o. ä. ty. *gottfurchtig* Luther, ty. *gottesfürchtig*. — Gudsfruktan, O. Petri = da. *gudsfrygt*, efter ty. *gottesfurcht* Luther, jfr isl. *guðhræzla*, ä. da. *gudsrædsle*, efter det bibliska lat. *timor dei*. — Gudom, fsv. *guþdomber* = isl. *guðdómr*; se dom 2.

Gudrun, kvinnon., fsv., fda. *Gudhrun* = isl. *Guðrún*, till gud (se d. o.) o. fnord. *rūn*, hemlighet (se runa).

gudunge, östsv. namn på gammal ejderhanne; även *guding*; Spegel 1685: *gudungar*, Sahlstedt 1773; av dunkelt ursprung; enl. Charpentier KZ 40: 434 möjl. i avljudsförh. till isl. *gjóðr* (se fiskgjuse), jfr med avs. på bildningen sanskr. *vartaka-*, vaktel.

Guille(t)mot, familjen., se Vilhelm.

gul, ä. nsv. även *gål*, fsv. *gul*, *gol* = isl. *gulr*, da. *gul*; speciellt nord. form, av germ. **gula-*, i avljudsförh. till västgerm. **gelwa-*: fsax., fhty. *gelo* (ty. *gelb*), ags. *geolu* (eng. *yellow*) = ie. **ghelu̯o-* i lat. *helvus*, honungsgul, litau. *zelvas*, grönaktig; besl. med sanskr. *hári-*, fslav. *zelenŭ*, gul, grön, jfr även grek. *khlóē* (**ghlo-*), grönska; med s. k. bakre *gh*: lit. *geltas*, blekgul. Ursprungl. väl alltså: gulgrön el. dyl. (egentl. om den späda grönskan?). Jfr guld. — Gulsot, se sot 2.

gula (dial.), skinkmärr, jämte *kula* (med *k* utvecklat i sammans. *hästgula*; jfr *hästkuler* plur. Klm. l.), motsv. fsv. *gūl*, sämre häst, från mlty. *gûl* ds. (men även utan föraktlig bibetyd.) = mhty. *gûl*, även: vildgalt (ty. *gaul*, skinkmärr, men också i betyd. 'ståtlig häst'); enl. Wadstein o. senare H. Petersson Ar. u. armen. Stud. s. 107 egentl.: hanndjur, sädesutgjutare, av ie. **ghū-lo-* till roten i gjuta; jfr under göt o. orne.

gulasch, i betyd.: krigsjobbare, särsk. med bibetyd.: vräkig uppkomling, förkortning av gulaschbaron, t. ex. Posttidn. 1916, från ty. *gulaschbaron* ds., egentl.: person som (hastigt) förtjänat förmögenhet på leveranser av födoämnen till armén, sammans. med ty. *gulasch*, en starkt peppad kötträtt, från ungerska *gulyashus* ds., en älsklingsrätt bland herdarna, till *gulyas*, herde, till *gulya*, hjord av nötkreatur.

guld, fsv. *gul*, *gull-*, y. fsv. *guld* (med *d* på grund av utländskt inflytande) = isl. *gull*, *goll*, da. *guld*, got. *gulþ*, fsax., ags., eng. *gold*, fhty. *golt* (ty. *gold*), av germ. **gulþa-*, **guldа-* = ie. **ghlto-*; i avljudsförh. till fslav. *zlato* (av **ghолto-*) o. lett. *felts* (av **ghelto-*); egentl. ett med gul besläktat, på suffixet *-t* bildat färgadjektiv (jfr litau. *geltas*, blekgul); sålunda: den gula (metallen); jfr det besl. o. analogt uppkomna substantiverade adj. sanskr. *hаṭaka-*, guld, även som

sanskr. *kánaka-*, guld, till grek. *knēkós*, gulaktig (se honing). Det neutrala könet hos detta liksom flera andra metallbeteckningar beror sannol. på anslutning till det enda samindoeur. metallnamnet **ais-* (= lat. *æs*, got. *aiz*, fsv. *ēr*, se ärg) n. — Guld och gröna skogar, t. ex. Dalins Arg., motsv. i da. — I ortn. Gullebo, Gullestad ingår icke guld (*gull*) utan personn. Gulle.

Gullbrand, mansn., se följ.

Gullmaren, fjord i Boh. l., fno. *Goðmarr*, till fno. *goð*, gud (jfr sv. Gudsjön), o. *marr*, hav (se mar-); med samma övergång av *ð* till *l* som (möjl.) i personn. Gullbrand, fsv. *Gulbrander* jämte *Gudhbrander*, dial. *Gullmund* för *Gudmund*.

gullviva, 1700-t.: *gullhvifva*, blott svenskt ord, till ä. nsv. *hvifva*, huva, avledn. av fsv. *hvīver* m. = ä. da. *huiff*, ett östnord. ord av obekant ursprung; alltså: med gyllene huva; jfr da. *Peders hue*.

gumma = y. fsv. = isl. *guma* Snorres Edda (om formen jfr v. Friesen Ark. 18: 54). Här synas flera ord ha sammansmält. Dels ett fem. till y. fsv. *gumme*, gammal man = isl. *gumi*, man (se brudgumme). Dels ett ord, motsv. dalm. *gumma*, gudmor, en kortform till gudmoder (gummor), o. slutligen säkerligen också ett ord motsv. no. *gumma*, farmor, mormor, kortform till sv. dial. *gom(m)or*, no. *gomor* i samma betyd., av fsv. *gōþ mōþer* (jfr da. *bedstemoder*), det senare sannol. också i nsv. jordegumma att döma av den fsv. formen *iordhgommor* plur. o. fda. *gothæ kunær*, *gothæ quinnæ* plur. (till adj. god), om jordmödrar el. barnmorskor. — För att gumma liksom gubbe åtminstone delvis är en kort- o. smeknamnsform talar starkt dess användning i tilltal i äldre o. nyare tid, t. ex. Rondeletius 1614: *dågher ey thz åt gumman?*, *Nu, nu, min gumma* Asteropherus 1609, el. Hallman: *söta gumma lilla* (av en herre till en ung fru) osv. I vissa östsv. dial. betyder f. ö. *gumma* blott 'gudmor', medan 'gammal kvinna' ersättes med *gamla* (Vendell).

gummi, sl. av 1500-t. = ty., från grek.-lat.; av grek. *kómmi*, av egyptiskt ursprung. — Gummilacka innehåller ordet lack 2 (se d. o.).

gump, i öknamnet *drosagump*, om sädestjuvar, Ol. Magnus o. 1525 (Lidén Ark. 13: 33), f. ö. 1575 osv. = da., no. = isl. *gumpr*; i no. även: fingerända; säkerl. med grundbetyd. av ngt välvt el. rundat o. av en nasalerad biform till mlty. *gope*, fhty. *goffa*, gump, jfr sydty. *guppe*, *gupf*, den översta välvda delen av något, hattkull, *guppel*, välvning. — Isl. *gumpr* är påfallande med sitt *mp* för väntat *pp*; östnordiskt lånord?

gumse, 1587, men i sammans. *horngumsar* pl. redan i P. Svart Kr.; bildat med djurnamnssuff. *-se* till stammen i y. fsv. *gummarlamb*, hannlam, ä. nsv. *gummar*, gumse, Bib. 1541 (plur. *gumrar*) = isl. *gumarr*; jfr no. *gumsa*, sv. dial. *gumma*, tacka, isl. *gymbill*, lamm, ä. nsv. *gymmer*, ung tacka, Bib. 1541 = isl. *gymbr* ds.; dunkelt. Om en germ. stam *gim-* i sv. dial. *gimmer*, ung tacka, se under horsgök; sannol. ha ä. nsv. *gymmer* o. isl. *gymbr* här sin upprinnelse, men ha påverkats av stammen gum- i gumse osv.

gunga, vb, Petreius 1615 = ä. da. *gunge*, jfr da. *gynge*. Härtill sbst. gunga, Petreius 1615 = ä. da. *gunge*, jfr da. *gynge*. Av ljudsymboliskt ursprung (jfr interj. *gung gung*, använd vid gungande), liksom t. ex. de likabetyd. mhty. *gugen* el. *gigla* (se gigel) el. ty. dial. *klunker* o. *schunkel*, sbst., gunga, el. dingla o. dangla osv.; stundom, såsom ofta i dylika fall, uttryckt med reduplikation såsom i lty. *wippwappen*. Den stundom framställda uppfattningen av ordet såsom en avljudsform till fsv. *ganga* (= sv. gånga) är oriktig. — Avledn.: ä. nsv. *gungsa* 1640 = sv. dial.

Gunhild, kvinnon., fsv. *Gunhild* = isl. *Gunnhildr*, fhty. *Gunthilt*; av *gunn-*, strid (se föreg.), o. det likabetyd. isl. *hildr* f. (se Hildur). — Härtill: Gunnel, Gunnil, Gunilla, varav det senare förhåller sig till Gunnil som Hilda till namn på -hild, Gerda till Ingegerd osv.

Gunnar, mansn. = fsv. = isl. *Gun-*

narr, fhty. *Guntheri* osv., germ.-lat. *Gunthi(h)arius*, av germ. **Gunþi-harja-*, till isl. *gunnr*, strid = fsax. *gûđea*, ags. *gûđ* (se Edit), i avljudsförh. till grek. *phónos*, dråpslag (av **gᵘhon-*), *théinō*, slår (av. **gᵘhen-*) osv. + stammen i här, sbst. Identiskt med de från tyskan komna familjen. Günther o. Gunther. — I nsv. lån från isl.

gunnrum, åtm. 1860-t., från eng. *gunroom*, till *gun*, bössa, kanon; gunnrummet var förr beläget på ett av batteridäcken.

gunst, ä. nsv. även *gönst*, t. ex. NT 1526 = fsv. (även *-ö-*, *-y-*), da., från mlty. *gunst* = ty., bildat till *gunnen*, unna = sv. gynna. Jfr utan *g*-prefix fhty. *unst*, gunst, till unna, o. avljudsformen fhty. *ansi*, got. *ansts* osv., gunst, nåd = isl. *ást* f., kärlek (i det kvasimytologiska Astrild, egentl.: kärlekseld, en nyskapelse av Stiernhielm efter isl. *ástareldr*, kärlekseld). — Härtill gunstig, fsv. *gunstogher*, från mlty. *gunstich*. Uttr. ss. nsv. gunsti junker, gunsti herrn i skämtsam el. ironisk anv. härleda sig från den gamla vanliga anv. av ordet i attributiv ställning just i dylika förb., särskilt i tilltal ss. artighets -el. vördnadsbetygelse, t. ex. fsv. *sidhan* (lutade) *gönstoghe herran sik än nidher*, Asteropherus 1609: *gunstige junker*, Bellman: *gunstig herr kronobefallningsman* osv.; jfr gynnare med likartad utveckling. Under 1700-t. var ordet i samtalsspr. så allmänt i dylik anv., att bruket av vissa förf. parodieras.

gunås, t. ex. Dalins Arg. (*gudnås*), jfr o. 1695: 'Gu nå oss' (i vardagsspråk), av fsv. *gudh nādhe os* = da. *Gud naade os*, mhty. *genâde dich got* (som avskedshälsning), ty. *gnade uns Gott*; konj. pres. till fsv. *nādha*, vara nådig, hjälpa (jfr nåde) = isl. *náđa*, ty. *gnaden*; väl, åtminstone i denna anv., i sv. o. da. lånat; se f. ö. nåd.

guppa, Arvidi 1651 (utan översättning), Bellman, möjl. = ty. dial. *gupfen*, ha en hoppande gång o. dyl., en intensivbildning uppkommen antingen genom förlängning av konsonanten el. av förgerm. **guƀn-*, jfr fslav. *gŭnati* (**gŭbnati*), böja, vika o. dyl., jfr även lett. *gubt*, *gubstu*, sänka sig, bocka; se vippa, vb, o. förf. Mediagem. ss. 15 f., 42. Man kunde dock även tänka på en avledn. av det interjektionella gupp, gupp (redan hos Runius), som målar samma rörelse; jfr *i gupp och galopp* Bellman.

gurgla, B. Olai 1578: *gorgle* (gurgla sig med, om medicin), jfr *gurgelwatn* s. förf., 1675: *gurgla* i samma anv., motsv. da. *gurgle*, ty. *gurgeln*, lty. *görgeln*, *gorreln*; i sv. lån från ty., resp. lty.; säkerl. ljudhärmande bildning såsom t. ex. ital. *gargagliare* (*gor-*), gurgla, portug. *gargarejar* ds.; knappast däremot, såsom vanl. antages, denominativt av ty. *gurgel*, strupe = fhty. *gurgula*, vilket självt är av onomatopoetiskt ursprung, vare sig det enl. gängse åsikt lånats från lat. *gurgulio* (jfr Kvarken, kvarka) el., såsom sannolikt är, självständigt uppkommit. — Gurgla i betyd. 'gräla' är en i slangspr. uppkommen sekundär anv. av ordet.

gurka, 1636, Lex. Linc. 1640: plur. *gurkor(-er)*, vid samma tid även *augurkor*, *agurker*, jämte da. *agurk* närmast från lty., ty. *gurke*, resp. ä. lty. *agurke*; från slav. språk, jfr t. ex. polska *ogurek*, diminutiv till sengrek. *aggoúrion*, vattenmelon; möjl. av österländskt ursprung.

gurkmeja, 1762, Sahlstedt 1773, men hos Lind1749 översatt med en omskrivning = da. *gurkemeie*, från ä. ty. *gurkumey* (ty. *kurkemei*), efter nlat. *curcuma* (= ital.), av österländskt ursprung; jfr t. ex. arab. *karkum*.

gurmand, Almqvist 1842, S. Knorring osv; från fra. *gourmand*, o. **gurmé,** 1890-t., från fra. *gourmet*; av okänt ursprung.

Gustav o. **Gösta,** ett i forntiden (nästan) uteslutande svenskt o. huvudsakligen götaländskt mansnamn, i historisk tid ganska vanligt, dock ej bland allmogen, fsv. *Göstaver*, *Göstaf* samt, betydligt sällsyntare, *Gostaf*, *Gustaf* m. m. Av folkslagsnamnet göt o. stav; enl. v. Friesen NoB 8: 77 snarast 'götarnas stöd' el. dyl., på vilken härledning f. ö. redan P. Svart anspelar (Är. s. 50, 1560): 'thet är Göters Staaff' (om Gustaf Vasa). — Urnord. **Gauta-staƀar*. Härav enl. Kock (t. ex.) Accentuierung

s. 211 alltefter huvudtonens läge *Gösta(v)* o. *Go(t)stav* (jfr under Olof); snarare äro dock de senare uppträdande formerna med *-o-*, *-u-* endast av ortografiska faktorer betingade skriftformer; jfr v. Friesen anf. avh. s. 66. — Med avs. på bortfallet av *v* i Gösta jfr Ola under Olof.

Gusten, mansn. = fsv., av äldre *Guþsten*, till gud o. sten. Jfr Sixten, Östen osv.

guttaperka, slutet av 1840-t., ett malajiskt ord, av *gutta*, gummi (javanesiska *getah*), o. *percha*, trädet Isonandra gutta, av vars mjölksaft ämnet beredes. — Jfr Tekn. tidskr. 1877, s. 88: 'År 1844 var namnet guttaperka okändt'.

gutår, gammal dryckesterm, motsv. nsv. skål; i ä. nsv. även *gott år*; egentl. en tillönskan om 'gott år', väl närmast om årsväxten; jfr fsv. 'drikker herra abote fore got ar, at Gudh giffui got ar bondom' o. P. Svart Kr.: 'wår nådh dricker edher nådh ett godt åår till' (om erkebiskop Joh. Magnus o. Gustav Vasa). Jfr ä. da. *got aar* i samma anv. o. lty. *God gew uns en god jaar*, dels som hälsning vid möte o. dels i betyd. 'skål', med motsv. i ä. ty. — *Gut-* är fsv. *gut*, neutr. till god, uppkommet före år 1400 av *gött* genom vokalens förkortning. — Ä. nsv. *god tår* beror på falskt etymologiserande.

guvernant, 1770- o. 1780-t., från fra. *gouvernante*, fem. till part. pres. av *gouverner*, styra, leda, av lat. *gubernāre*, lån från grek. *kubernān*, av ovisst ursprung.

guvernör, från fra. *gouverneur*; se föreg.

gyckla, 1600-t. jämte *-ö-* = da. *gøgle*, från mlty. *gôkelen*, lty. *gökeln* (*-ü*) = fhty. *goukelôn* (ty. *gaukeln*) m. m., jfr fhty. *gougolôn* samt mhty. *gogelen*; möjl. besl. med mhty. *giege(l)*, narr, o. i så fall inhemskt germanskt; i alla händelser väl, jämte gyckel (mlty. *gôkel*), gycklare (mlty. *gôkeler*), påverkat av mlat. *jocularis, jocularius*, spelman, taskspelare (se jonglera). — Växlingen av former med *-y-* o. *-ö-* (jfr ännu Lind 1749: *göcklare*) anses vanl. bero på inverkan från olika ty. dial.; snarast föreligger här dock ljudutbyte i avsikt att få en »finare form», jfr dial. *nöcklar* o. riksspr. nycklar.

1. **gyllen** r., mynt, fsv. *gyllen* (*-ld-*), från mlty. *güllen* (*-ld-*), variant till ty. *gulden*, egentl.: mhty. *der guldîn pfenning*, urspr. ett guldmynt; se vidare gyllen 2.

2. **gyllen** n. el. r., äpplesort; egentl., liksom föreg., en substantivisk form av ett adj., motsv. gyllen- i sammans. o. gyllne, fsv. *gyllen-*, *gyllene*, från lty. *gülden* (resp. av en mlty. böjningsform på *-ene*), motsv. (utan omljud) mhty. *guldin*, ty. *golden*, got. *gulþeins* samt (det inhemska) isl. *gullinn*; jfr sv. (poet.) silverne, ty. *silbern*, got. *silubreins*; med i ämnesadjektiv vanligt suffix (se linne, ylle). — Hit hör bl. a. gyllenlack, Cheirantus cheiri = da. *gyldenlak*, från ty. *goldenlack, goldlack*, egentl.: lackfernissa med guldgul färg; sedan överfört på blomman på grund av dess färg; jfr lackviol o. lack 2.

gylf, se julp.

gylta, fiskn., Labrus, dels: maculatus, även: berggalt, berggylta, bergsnultra; dels: melops, även: skärrone, skärsnultra; efter sina tjocka o. uppsvällda läppar (jfr da. *læbefisk*), till sv. dial. *gylta*, sugga (se galt), resp. *rone*, galt; jfr snultra; se förf. Etym. Bemerk. s. XII, XIII n.

gymnasium, från lat. =, av grek. *gymnásion*, äldst: offentlig plats för kroppsövningar av nakna ynglingar, till grek. *gymnós*, naken (väl på ett el. annat sätt besl. med sanskr. *nagná-*, naken, osv.; se naken). — Gymnastik, Försl. till skolordn. 1817, Almqvist 1819 = ty.; nybildning. I den vard. betyd. 'gymnastiklokal' redan 1830 i en snickarräkning från Växiö: 'Lagat en häst på Gymnastiken'.

gynna, Lex. Linc. 1640: unna ngt gott, jfr sbst. *gynnan* 1616 = da. *gynde*, från lty. *günnen*, av fsax., fhty. *giunnan* (ty. *gönnen*); se gunst o. unna. — Gynnare i skämtsam el. nedsättande betyd., redan på 1700-t., har utvecklat sig ur den vanliga anv. i adresser o. tilltal: *min gunstige gynnare* o. *gunsti gynnare*; jfr gunstig.

gyttja, sl. av 1500-t. = da.-no. *gytje* (da. har *dynd*), av urnord. **gutjōn*, egentl.: utgjutning, flöde, sedan: översvämmad mark el. avlagring; av svaga stadiet till gjuta. Egentl. samma ord i fsv. *urgylia*, slöseri (o. slösare); jfr även no. *gytja*, fördjupning, fiskromshinna, o. ags. *gyle* m. (av **guti-*), utgjutning.

gyttra, Sylvius 1670- o. 80-t.: *giuttra, giuttra sigh* el. *giutras tilhopa*, sedan: *gyttra*; *r*-avledn. av gjuta, vars betyd. framskymtar i ett av exemplen från Sylvius: *giuttra och sända neder. . ett friskt. . Watn*, men i övrigt är rätt fördunklad.

gå, fsv., *gā* = da. *gaa*, mlty., fhty. *gân*, av germ. roten *gā* = ie. *ghē* i sanskr. *hā-*, gå, lämna, grek. *kikhēmi*, uppnår (redupl. **ghi-ghē-mi*); därjämte germ. **gai-* i mlty., fhty. *gên* (ty. *gehen*), ags. *gán* (eng. *go*). Ordet saknas alltså i got. o. västnord. spr. Besl. med sanskr. *jihītē*, går bort, grek. *kikhēmi*, uppnår. Litteratur se Boisacq under *kikhánō*. — *Gā* är i ä. fsv. sällsynt i inf., men vanligt i pres., de enda former, i vilka det då uppträdde; undantränger sedermera det obesläktade *ganga* (gånga) utom i ipf. gick, gingo o. part. pf. gången. — Gå all världens väg, efter Bib., 1 Kon.-bok. 2: 2 (där i betyd. 'dö').

gånga, nu ålderdomligt utom i under gå nämnda former, med pres. gångar för äldre *gånger* (väl efter ståndar); fsv. *ganga* = isl. = ä. da. *gange*, got. *gaggan*, fsax., fhty., ags. *gangan*, redupl. vb., väl med analogiskt uppkommen *a*-vokal, till ie. roten *ghengh* (med resp. främre o. bakre *gh*) i litau. *žengiù*, skrider, sanskr. *janghā*, ben, fot. — Ipf. gick är en blandningsform av fsv. *gæk* (**ging* = ty.) o. *gingo*, liksom fick av *fæk* o. *fingo*. — Härtill: gång, fsv. *ganger* = isl. *gangr*, ty. *gang* osv. — Ett tredje verb för 'gå' föreligger i got. ipf. *iddja* = sanskr. *áyāt*, han gick, till roten *i*, gå, i lat. *īre* (se ed 1); ett fjärde i det mera specialiserade vada.

1. **går,** i går, fsv. *i gār* = da. *i gaar* = isl. *í gær* (med *R*-omljud), fno. *i gjár* (med ungt *gj-* från *í gær*), i isl. även: i morgon; urspr. utan prepos. (liksom i fjor), av urgerm. **gjæz*, av ie. **ghjēz*; därjämte ie. **gh(j)es* i sanskr. *hyás*, grek. *khthés*, lat. *heri* (av **gh(j)esi*), i går, gamla lokativbildningar, med avledn. *-t(e)r-* i fhty. *gestaron* (ty. *gestern*), ags. *geostran-dæg* (eng. *yesterday*), i går, got. *gistradagis*, i morgon, samt lat. adj. *hesternus*, hörande till gårdagen; med besl. ord även i avest., alban. o. keltiska språk; alltså ett allmänt urindoeur. ord för 'andra dagen från i dag'. — I fråga om *j*-bortfallet i germ. språk jfr göjemånad.

2. **går-** i gårelak o. dyl., se gorr.

gård, fsv. *garþer*, gärdsgård, inhägnad (jfr skärgård), gårdsplats, gård m. m. = isl. *garðr*, da. *gaard*, got. *gards*, fsax. *gard*, fhty. *gart*, ags. *geard* (eng. *yard*), av germ. **garða-*, **garði-*; därjämte germ. **garðan-* i got. *garda*, hägnad, fhty. *garto* (ty. *garten*), trädgård, osv. (varifrån fra. *jardin*, varav ital. *giardino*, span. *jardin*). Tvetydigt: antingen o. snarast ie. **ghordhi-* = litau. *žařdis*, inhägnad (jfr gjord, gjorda), el. **ghortó-* (**ghorti-*) = lat. *hortus*, trädgård, *cohors* (genit. *-hortis*), kringhägnad gårdsplan m. m. (jfr kur 3, kurtisera o. kortege), grek. *khórtos*, betesplats m. m. Möjl. finnas bland de germ. orden motsvarigheter till båda dessa f. ö. besläktade ordgrupper. — Fslav. *gradŭ*, inhägnad, stad (i t. ex. *Belgrad*), ry. *gorod*, stad (i *Novgorod*), anses av somliga för lån från germ. spr.; osannolikt; säkerl. beroende på gammal växling av velart och palatalt *gh*.

gårdfarihandel, M. Blix 1789, till ä. nsv., sv. dial. *gårdfari*, handlande som far från gård till gård, av fsv. *fari* m., som far (jfr till formen fsv. *gardhvari* = gårdvar ovan); jfr sv. dial. *gårdfara* (*gål-*), vb, o. ä. nsv. *gårdfarig* (sällsynt).

gårding, Rosenfeldt 1698 = da. *gaarding*, från holl. *gording*, till *gorden*, omgjorda (besl. med gjorda); alltså: tåg, varmed man omgjordar råseglet; jfr göling.

gårdvar, fsv. *gardhvari*, gårdvaktare; nu blott om hundar, på 1600-t. även om t. ex. stadsvakten i Stockholm o. i sv. dial. även om tjänare; deverbativt till värja i betyd. vakta, försvara (se

även vara 3). Ä. sv. även gårdvard; formellt flertydigt; jfr isl. *garðvǫrðr*.

gås, fsv. *gās* = isl. *gás*, da. *gaas*, mlty., ags. *gós* (eng. *goose*), fhty., ty. *gans* f.; av ie. **ghans-* i lat. *anser* (egentl. dialektform för **hanser*), grek. *khēn*, sanskr. *haṁsá-*, *haṁsī*, osv.; allmänt ieur. ord, liksom t. ex. and; i urindoeur. väl ännu betecknande vilda gåsarter. På en enklare stam *gan-* tyder mlty. *ganle* osv., gåskarl, o. ags. *gandra* ds. Allmänt fört till ie. roten *ghan*, gapa (se gan); osäkert. — Ha en gås oplockad med, motsv. i da. o. eng. — Gåsögon, om citationstecken, jfr da. *gaaseøine*, ty. *gänsefüsschen* o. *gänseaugen* i samma betyd. — Jfr Gäsene.

gåta, fsv. *gāta* = isl. *gáta*, da. *gaade*, bildat med avljud till fsv. *gæta*, gissa, egentl.: få fatt i; se gissa, gitta, förgäta. Jfr likbetyd. sv. dial. *gissan* n. Hals. — I västgerm. språk brukas i stället en avledn. av råda (förr bl. a. 'gissa' = ty. *raten* ds.), t. ex. ty. *rätsel* osv.

gåva, fsv. *gāva* = isl. *gáfa*, mlty. *gâve*, ty. *gabe*, av germ. **gæbōn*; avljudsform till germ. **geban* (= giva); möjl. dock lån från mlty.

gäck, nu vanl. i uttr. driva gäck, där ordet numera uppfattas som abstrakt (jfr narr), y. fsv. *gæk*, narr, dåre = da. *gjæk*; från mlty. *geck* ds., särsk. i uttr. *den geck drîven* = ty. *geck*; dunkelt.

gädda, fsv. *gædda* = isl. *gedda*, i vissa dial. även om torskarter; blott i nord. spr., men där allmänt; förr vanl. fört till gadd, men i stället möjl. med Lidén FUF 11: 135 f. att förbinda med det lapska lånordet *kaito*, snarast då med en germ. grundform **gaið-ið-ōn* till ags. *gád*, spjutspets o. dyl., fin. lånordet *kaita*, spetsig, kil. Grundbetyd. blir i alla händelser densamma: med vassa tänder el. spetsig mun, liksom i det västgerm. ordet för 'gädda', germ. **hakuð-*, **hakið-* (i ty. *hecht* osv.), till fhty. *hecchen*, sticka (se hake o. häckla), el. eng. *pike* (till pik), mlty. *snôk*, jfr holl. dial. *snoeks*, skarp (se snäcka 2), fra. *brochet* (till *broche*, spett, se brosch) m. fl. (t. ex. i kelt. spr.); jfr även ä. nsv. o. sv. dial. *snipa*, gädda (se snipa).

gäl, jfr y. fsv. o. ofta även ä. nsv. *ge(e)l*, gottl. *gail*, ä. da. *gæln*, da. *gælle*, isl. *gjǫlnar* plur.; eng. *gills* från nord.; alltså en blott nordisk ordgrupp, som dock synes representera två skilda ordstammar, germ. *gel-* o. *gil-*. Isl. *gjǫlnar* har av Wharton Etyma græca ss. 132, 147 sammanställts med grek. *khelýnē*, läpp, käke. Fsv. *gel*, gottl. *gail*, höra väl samman med no. *geil*, smal väg ~ isl. *gil*, klyfta, osv. (se Gil-); förhållandet till nsv. gäl är ej fullt klart; jfr Noreen Sv. etym. s. 36, Tamm Etym. ordb. s. 260.

gälbgjutare, 1758: *gelb-*, 1779: *gjälb-*, förr även *g(j)äl(l)-*, t. ex. 1764: *gäl-*, efter ty. *gelbgiesser* o. lty. *gálgéter*, egentl.: gjutare av gul metall, till ty. *gelb*, lty. *gäl*, gul (se d. o.).

gäld, med yngre *d*, av y. fsv. *giæl*, ä. fsv. *giæld* n., betalning, skuld = isl. *gjald*, got. *gild*, fhty. *gelt* (ty. *geld*, pängar) osv.; av germ. **geldа-*, egentl.: betalning (jfr gäll 1); till vb. gälda, från fornspr. upptaget lagord, fsv. *giælda*, betala, y. fsv. *giælla* med andra avledda betyd. (= gälla 1) = isl. *gjalda*, got. *gildan*, ags. *geldan* (eng. *yield*, prestera m. m.) osv.; med något osäker anknytning till ir. *gell*, pant, grek. *télthos*, avgift (i så fall: **gᵘheldh-*) m. fl.; knappast däremot, av fonetiska skäl, besl. med grek. *opheílō*, är skyldig. Fslav. *žlěd-*, betala, är väl germ. lån. — Gäldenär, y. fsv. *gieldenær* (långivare) = ä. da. *gieldener* (gäldenär); ej i mlty.; kanske därför bildat efter fsv. *skyldenær*, långivare, liksom borgenär efter gäldenär.

1. **gäll,** präst-, pastorat, fsv. *giæld*, *præsta-*, motsv. i ä. da. = gäld, betalning (till präst), sedan om det område som ger prästen inkomster.

2. **gäll,** hane-; tvetydigt: till ä. nsv. *hönsegäld*, till fsv. *gæld* f., egentl. vbalabstr. till gala, germ. **galði-* (uppvisat i betyd. galenskap), el. ä. sv. *hönsegälle* n., fsv. *hönsgalla*, varav åtminstone det senare hör till det besl. *gall-* i gallskrika. Jfr isl. *hanagalan* o. *hangaldr*.

3. **gäll,** skarpt ljudande, Columbus 1674 = isl. *gjallr*, jfr mlty. adv. *gelle*, högljutt, till gälla 1.

4. **-gäll,** i bävergäll, se d. o.

1. **gälla,** nu †, skalla, fsv. *gælla* st. vb = isl. *gjalla*, *gella*, fhty., ags. *gellan* (ty. *gellen*, eng. *yell*) osv.; ej i got.; av germ. **geln-*; se gala o. gall 2.

2. **gälla,** snöpa (väsentligen ett götaord), fsv. *gælla*, *gælda* = isl. *gelda*, da. *gælde*; blott i nord. spr., men där allmänt (eng. *geld* väl från nord.); enl. M. Förster Arch. f. d. St. d. n. Spr. 1911, s. 46 dock inhemskt, men påverkat från nord.); avledn. av gall 1, ofruktsam.

3. **gälla,** angå m. m., y. fsv. *g(i)ælla*, biform (med *ll* av *ld*) till gälda, betala: sedan bl. a.: inbringa, vara värd (det gäller livet alltså: den inträffade situationen är värd lika mycket som livet), angå; liknande betyd. i mlty. *gelden* o. ty. *gelten*, som kunna ha inverkat. Jfr (lik)giltig.

gäms, stenget, Var. rer. 1538: *gämss*, från ty. *gemse*, av fhty. *gamiza*; sannol. romanskt lån: fra. *chamois*, ital. *camozza*, från lat. *camox* 448 e. Kr. Much ZfdA 42: 167 f. Väl ett alpord av icke indoeuropeisk upprinnelse; jfr bock. Annorlunda t. ex. Torp Spr. hist. Stud. tilegn. Unger s. 188 (: gumse osv.); jfr härtill Lidén KZ 40: 260.

gänga, skruv-, äldst i plur.: 1707 *gänger*, 1752 *jängor*, Sahlstedt 1773 blott *gängor* = da. *gænge*; med nybildad sing., från ty. *gänge*, pl. till *gang*, egentl.: gång.

-gängare, från mlty. *-ganger(e)*, ty. *-gänger*, till *gang* (= gång); t. ex. fotgängare, y. fsv. *fotgængere* jämte *-gangare*, om fotsoldater; se f. ö. partigängare, rorgängare.

1. **gänglig,** 1769, för ä. nsv. *gänglot*, jfr sv. dial. *gängla*, lång, smal kvinna, ä. nsv., sv. dial.: stylta (fsv. *gængla* möjl.: träsko el. träben), sv. dial. *gängla*, bygga löst o. gängligt, gå osäkert, samt *gingla*, vackla; med avs. på det närmaste grundordet flertydigt; i alla händelser av en *l*-bildning till *ganga* (= gånga).

2. **-gänglig,** ä. nsv. *-gängelig*, från mlty. *-genklik*, ty. *-gänglich*; även enkelt, t. ex. O. Petri, i betyd.: gängse, liksom i ä. da., no., mlty.; avledn. av *gang* (= gång), i förgänglig, oundgänglig (se d. o.), tillgänglig.

gängse, fsv. *gængse*, jfr da. *gængs*; till fsv. *gænger* = isl. *gengr*, mlty. *genge*, fhty. *gengi* (ty. *gäng*), ags. *genge*, av germ. **gangia-*, möjlighetsadj. till *ganga* (gånga): som kan gå (bildat såsom t. ex. *-fænger* i fåfäng); jfr även isl. *algangsa*, överallt rådande, *ofgangsi*, överhandtagande; f. ö. till bildningssättet flertydiga former; jfr bröstgänges.

gärd, fsv. *gærþ*, görande, vad som utgöres, utskyld = isl. *gerð*, da. *gærd*, *i gærde*, i görningen, av urnord. **garwiþō*, abstr. till göra; med sin egentl. betyd. kvar i åtgärd o. konkret väl även i huvudgärd, där dock betyd.-utvecklingen är oklar, kanske: anordning för huvudet.

gärda, fsv. *gærþa* = isl. *gerða*, av urnord. **garðian*, avledn. av gård, inhägnad. — Gärde, fsv. *gærþe*, gärdsgård, inhägnat jordstycke = isl. *gerði*, da. *gærde*, till samma gård; möjl. dock ej alldeles samma bildningssätt för de båda betyd. Gärdet är uppgivet, t. ex. i Dalins Arg. Jfr mellangärde. — Gärdsel o. gärdsle, fsv. *gærþsl*, *gærþsle*, motsv. i (ä.) da.; no. *gjerdsl*; av urnord. **garðisla-* n., resp. **garðislia* n., till gärda. — Gärdsgård, 1520-t., väl till gärdsel, motsv. ä. nsv. *gärslgård* (jfr skärseld av fsv. *skærsl-elder*); gärdesgård däremot av fsv. *gærþisgarþer*, med motsv. i no., till gärde. Tamm Etym. ordb. — Gärdsmyg, Sv. Nilsson, enl. Tamm av ä. **gärdselsmyg*; jfr f. ö. da. *gjærdesmutte*, ty. *zaunschlüpfer*; i sv. dial. bl. a. *Thomas i gärdet.*

Gärdslösa, se -lösa.

gärna, fsv. *giærna* = isl. *gjarna*, da. *gerne*, fsax., fhty. *gerno* (ty. *gern*), ags. *georne*; adv. till germ. adj. **gerna-* (fsv. *giærn* osv.); jfr finska lånordet *kernas*, 'promptus'; med *n*-suffix till ie. roten *gher* i begära, lat. *horior*, uppmanar, grek. *khairō* (av **ghəriō*), gläder mig (se körvel), sanskr. *háryati*, begär (m. m.), osv.; jfr girig.

gärning, fsv. *gærning* = vnord. *gerning(r)* f. o. m., allm. nord. bildning till göra.

gärs, gers, fisk, Acerina cernua, 1639: *gersz*, 1600-t. även *girs* (jfr familjenamnet *Girs*: Aegidius Girs, historieskrivare),

jfr no. *gjørs*, gös. Enl. Noreen Sv. etym. s. 21 av ett urnord. **gairs-*, till isl. *geirr*, spjut, osv. (se Gerhard, gissel); alltså egentl.: tagg(fenig) fisk. Annorlunda Lidén PBB 15: 508 f.: ie. *ghers-*, vara styv el. sträv, i lat. *horreo*, stelnar, står i vädret, osv., en härledning, som dock icke förklarar *e-* o. *i-* vokalerna i sv., medan å andra sidan den förra icke är fullt tillfredsställande från ordbildningslärans synpunkt. — I båda fallen med samma betyd.-utveckling som i abborre.

Gäsene, härad i Vgtl., fsv. *Gæsene, Gæsini*, till gås o. fsv. *vin*, betesmark (se f. ö. Väne o. SOÄ 6: 1 f.); med *i*-omljud i första ledens stamstavelse såsom i Kälvene till kalv osv.

gäspa, fsv. o. ä. nsv. *gespa*, ä. nsv. o. sv. dial. även *gispa* = isl. *geispa*, da. *gispe*; förr även: gapa; med *-sp-* av *-ps-* (såsom sannol. i rispa); av germ. **gaipsōn*; till isl. *geipa*, prata, egentl.: gapa, avljudsform till gipa, se d. o. Eng. *gasp* är flertydigt. — Med avs. på *-i-* av äldre *ē* jfr da. *friste* (se fresta) o. sv. gnista.

gäst, fsv. *gæster* = isl. *gestr*, da. *gæst*, got. *gasts*, fsax., fhty., ty. *gast* (= gast 1, matros), ags. *giest*, främling, gäst; av germ. **gasti-* = ie. **ghosti-* i lat. *hostis*, fiende (egentl.: främling), fslav. *gostĭ*, gäst; jfr lat. *hospes*, gästvän, av **hostipotis*, egentl.: gästherre (se despot). — Gästabud, fsv. *gæstabudh*, motsv. i isl., da. o. ty.; till *budh* i betyd. 'inbjudning'. — Gästgivare (i ä. nsv. även 'gästfri man'), y. fsv. *gæstgivare*, i Krist. landslag, motsv. i da., jfr ty. *gastgeber*; tidigare: fsv. *hærbærgare*. — Härav vb. gästa, fsv. *gæsta*; ipf. *gäste*, sup. *gäst*, ännu under 15-1600-t. Isl., fsv. *gista* med analogiskt *i*.

Gästrikland, fsv. *Gestrikaland(ia)* 1253, sammansatt med gen. plur. av folknamnet **gæstrikar* (jfr y. fsv. tillnamnet *gestrekie*), sannol. bildat av y. fsv. bynamnet *Gestereke*, nu Gästre i Simtuna hd Uppl., från vilket håll den fasta bebyggelsen av landskapets inre delar synes ha utgått. Senare leden: 'ekskog o. d.' hör till ek, o. den förra är möjl. besl. med lty. *geest* f., hög o. torr (sand)terräng över sankare mark. Nordlander Hist. tidskr. 1913, s. 212 f., Lindroth NoB 1: 138. — Nsv. gästrike kan vara den gamla folkslagsbeteckningen, men också bero på yngre ellips från landskapsnamnet. — Gästring är väl en analogibildning efter hälsing; den föreligger i gen. plur. i *Gestringaland* O. Petri Kr.

gäta (dialektord), vakta, fsv. *gæta*, vårda, giva akt på = isl. *gæta*, no. *gjæta* ds., ffris. *gêta*, upprätthålla, iaktta; avledn. av ett ord motsv. nisl. *gát* f., no. *gaat* n., uppmärksamhet, tillsyn; avljudsbildning till fsv. *gæta* st. vb, omtala, gissa, få = isl. *geta* (se gitta). Jfr under örngott.

gäv, nu: ypperlig, väl från fornspr.; fsv. *gæver*, gångbar, fullgod, utmärkt = isl. *gæfr*, da. *gæv*, mlty. *gêbe*, ty. *gäbe* (i *gang und gäbe*), av germ. **gæbia-*, möjlighetsadj. till giva: som kan givas, som duger till betalning o. dyl; jfr i fråga om bildningen under häv.

Gävle, fsv. *Gœfle, Gefla*, innehåller ordet gavel; antingen direkt el. genom förmedling av namnet på *Gavleån*; sannol. med Nordlander Ymer 1907, s. 49 f., NoB 1: 78 av ä. **Gaflvin* (till *vin*, äng), med *i*-omljud = no. *Geflin*.

[gö, skälla, göla, tjuta, sv. dial., se under skälla.]

göda, fsv. *göþa*, göra god el. bättre, i sht göda = isl. *góða*, da. *gøde* (om jord), motsv. mhty. *güeten*, göra god, begåva; av germ. **gōðian*, avledn. av god. — Härtill *sl*-avledn. gödsel, fsv. *göþsl*; den moderna uttalsformen *gössel* redan åtm. I. Erici 1642.

Gödecke, familjen., från lty. =, egentl. förnamn o. kortnamn med diminutivsuffixet *-ke* till förnamn på *God-*; jfr Gottfrid. Vanlig lågtysk familjenamnstyp; jfr Höpken, Jahnke.

Göinge, härad i Skåne, fsv. *Gydhingœ (hœradh)*, egentl.: Gydingarnas härad, alltså ett gammalt ätte- el. folknamn, (formellt identiskt med ty. *Göttingen*), fsv. *gydhingar*, göingar, bildat med avledn. *-ing*, jfr Konga, Lösing, Memming samt under -inge. Se f. ö. förf. Ortn. på *-inge* s. 41, Lindroth Fornv. 1911, s. 183 f., M. Olsen Indskr. med de

ældre runer s. 611 n. 4. (1917). Om andra häradsnamn med annat bildningssätt, men samma betydelse se Kind 1.

göjemånad, februari, Var. rer. 1538: *göyomånat,* 16- o. 1700-t. även *göja-,* motsv. no. *gjø* f., nymånen näst efter »torre» (jfr sv. torsmånad), slutet av februari o. större delen av mars, isl. *góa;* av formen att döma en urgammal bildning. Snarast med Bugge Ark. 4: 127 av en böjning *góa,* gen. sg. **gójar,* av en germ. stam **gō-,* av ä. **gjō* (liksom ty. *gestern* till *gjes-,* se går), till grek. *khiốn* f., snö, i avljudsförh. till lat. *hiems,* vinter (**ghiem-*); alltså: snö-el. vintermånad.

gök, fsv. *göker* = isl. *gaukr,* da. *gøg,* mlty. *gôk,* fhty. *gouh* (ty. *gauch*), ags. *géac;* allm. germ. ord (dock ej i got.); germ. **gauka-;* av fågelns läte, liksom sv. kucku, gucku, ty. *kuckuck,* lat. *cuculus* osv. (samtliga sinsemellan obesläktade). Betyd.: skälm, lustigkurre finns även i ty. — Gök, dryck av kaffe o. brännvin (el. konjak), intogs förr tidigt på morgonen, o. uttr. är en förkortning av *en sup för göken,* dvs. (på fastande mage) till skydd mot den skadliga inverkan av gökgället, i anslutning till en även i Danmark samt bland lappar o. finnar förekommande folktro; hos lapparna gäller denna uppfattning även åtskilliga andra fåglar. Se Lidén Spr. o. st. 6: 95 f., Wiklund 6: 249 f., S. Drake Västerbottenslapparna (osv.) s. 265 f. — Göktyta el. -tita, Jynx torquilla, Linné: *giöktyta* el. *-tyda;* stundom i ä. sv. även *-tilta;* efter fågelns genomträngande rop *ty, ty* osv. el. *ti, ti.* Sv. dial. *göktieta* Uppl. synes utgå från ett *-tētta,* en tredje beteckning av fågelns läte, som dessutom återgives med *wid, wid,* jfr sydty. namnet *wid-wid.* Efter göken har fågeln fått sitt namn som förkunnare av dennes ankomst; jfr eng. *cuckoos footman* o. den finska benämningen, som betyder 'gökflicka'

göl, y. fsv. *göl* Cod. Ups. C. 20, av ett fsv. **gyl,* motsv. fi. lånordet *kulju,* av urnord. **guljō-,* jfr mhty. *gülle,* pöl, mlty. *gole,* sump; möjl. en parallellbildning af stammen *gul-* till *gil-,* gap, i isl., no. *gil* n. (varav no. *gyl, gjøl*), klyfta, av germ. **gilja-* (se Gil-). — Minnen av *jō*-stamsböjningen kvarleva i de sydsv. ortnamnen Göljahult (allmänt), Göljemåla, Göljaryd.

gömma, ännu Bib. 1541 i betyd. 'bevara, skydda', fsv. *göma,* ge akt på, iakttaga, bevara, draga försorg om förvara = isl. *geyma,* ungef. ds., fda. *gømæ* (da. *gjemme,* förvara) = got. *gaumjan,* ge akt på, fsax. *gômian,* fhty. *goumen, goumôn* (ty. dial. *gäumen, gaumen,* vakta), ags. *gieman;* f. ö. med något skiftande betyd.; avledn. av isl. *gaumr* m., *gaum* f., uppmärksamhet, fsax. *gôma* f., undfägnande, fhty. *gouma,* uppmärksamhet m. m., ags. *gieme,* omsorg; *m*-avledn. av roten i isl. *gá,* rikta sin uppmärksamhet på, märka, hysa vördnad för, av germ. **gawēn,* motsv. fslav. *govĕli* med roten i pregnant betyd., om religiös dyrkan (lat. *favēre,* gynna, däremot osäkert). Grundbetyd. av gömma är alltså: ge akt på > bevara > förvara, gömma > gömma undan, dölja. Jfr Persson Indog. Wortf. s. 729 med litteratur. Annorlunda om isl. *gá* dock bl. a. Björkman Nord. stud. s. 169. — Jfr ä. nsv., fsv. *siälagömare,* själasörjare.

göpa, sv. dial., lodjur, y. fsv. *göpa* P. Månsson s. 478 = isl., no. *gaupa,* möjl. besl. med ags. *géopan,* sluka; se göpen. — Ingår i ortn. Göphult Hall., Göpås(en) Bohusl., Vgtl., Vrml.

göpen, håligheten i den krökta handen, fsv. *göpn* = isl. *gaupn,* lty. *göps* (plur.), fhty. *goufana* f.; med bif. gottl., no. *gaukn;* besl. med *géopan,* sluka o. d., no. *gop,* djup, jfr litau. *žiùpsnis,* göpen, som mått för mjöl o. d., Persson Indog. Wortf. s. 835, ytterst till roten *ghu,* gapa; el. med ags. *géap,* krokig, lett. *gubt,* böja sig, till ie. roten *gub,* kröka sig, jfr betyd.-analogier hos Lidén Armen. Stud. s. 120, H. Petersson Heterokl. s. 79.

göra, fsv. *göra* (*-œ-, -io-*) = isl. *gør(v)a, ger(v)a,* da. *gøre,* göra = fsax. *garuwian, gerwean,* bereda, göra färdig, mlty. *gerven,* fhty. *garawen* ds., mhty. *gerwen* (ty. *gerben*), garva (se d. o.), ags. *gearwian,* göra färdig, bereda; av germ. **garwian,* avledn. av germ. adj. **garwa-* (urnord. även **gar(w)u-, *garwia-*?) = fsv. *gor, gör,* isl. *gørr, gørr,* fsax., fhty. *garo* (ty. *gar*), ags. *gearo,* färdig, beredd

= norrl.dial. *garv*, djärv. Av omstritt o. dunkelt ursprung. Säkerl. icke att, såsom stundom skett, sammanställa med sanskr. *karōmi*, gör. Snarare, med Kauffmann PBB 20: 530 f. m. fl. bildat med prefixet *ga-* av det (ungef.) likbetydande adj. **arwa-* = isl. *ǫrr*, färdig, snabb, fsax. *aru*, ags. *earo*, beredd (möjl. till grek. *arariskein*, foga samman). Enl. Falk-Torp (under *gjøre*), Torp (under *gjerast*) betyder grundordet egentl. 'jäst' med ungef. samma betyd.-utveckling som sanskr. *pakvá-*, kokt > mogen > färdig, alltså besl. med en del germ. ord för 'jäsa, jäst' såsom ä. nsv. *göras* (jfr o. 1645: *ogiordt spijsööl*), ä. da. *giøres*, sv. dial. *göras*, no. *gjerast*, da. *gære*, ty. *gären*, jäsa, isl. *gerð*, jäsning, jäst, till en ie. rot *ghᵘer*, vara varm (möjl. i lat. *formus*, varm, grek. *thermós* ds., som dock ofta föras till varm), liksom t. ex. ä. nsv. *bärma*, da. *bærme*, jäst, lat. *fermentum* till roten i lat. *fervēre*, koka, eller jäst till roten *jes* ds.; jfr gorr. — I de västgerm. språken har den speciella betyd. 'göra färdig' bevarats; i de nordiska språken förekommer av verbet blott den allmänna 'göra', i vilken ordet utträngt det samgermanska **dōn* (= eng. *do*, ty. *tun* osv.; se dåd). — Göra en mygga till elefant, motsv. i da.; i t. ex. spanskan i stället: göra en loppa till kamel (*hacer de una pulga un camelo*). — **Göromål**, Serenius 1741 osv., ombildning (väl efter klagomål o. d.) av äldre *göremål* 1696 o. vanligt under hela 1700-t. (under senare hälften vid sidan av *göro-*), ännu hos Moberg 1815, ävensom *göramål* 1727, Serenius 1734, o. *görmål* (*gi-*) Dalins Arg. 1734 (jämte *göremål*; i senare upplagan utbytta mot andra ord); väl bildade direkt till infin. göra.

Göran, mansn., äldre *Iörian*, y. fsv. *Iöran* (jfr nedan), väl från lty. (jfr Jörgen), avledn. av *Georgius* (= Georg), motsv. lty. *Yurg*; jfr de etymologiskt identiska, från mlty. härstammande fsv. *Iurian* (= mlty.) o. *Yrian*, *Örian* (av mlty. **Jürian*). Jfr Kock Sv. ljudhist. 2: 393. Enl. Noreen V. spr. 3: 233 dock troligen från fsv. *Iorund*, liksom nsv. Håkan motsvarar fsv. *Hākun*. I enskildheter dunkelt.

gördel, motsv. fsv. *-giurdhil*, bruten form av **gyrþil* (jfr gjorda) = isl. *gyrðill*, lty. *gördel*, ty. *gürtel* osv. (utom i got.), av germ. **gurðila-*, nomen instrumenti på svaga rotstadiet till germ. **gerðan* (se gjord(a)).

1. **gös**, fisk, Lucioperca, 1530 o. annars stundom under 1500-t.: *göss*, f. ö. *gö(ö)s*, motsv. vissa sv. dial. *gys*, fsv. *gius* (*gyus*), fda. *gys*; jfr fin. *kuha*, av **kuza-*, av **gusa-* (?), o. ty. *giesen*, Cyprinus cephalus; till stammen i isl. *gjósa*, forsa fram ~ mhty. *güse*, flöde; namnet väl på grund av att fisken plägar spruta ut den luft han insupit (dock ej karakteristiskt ensamt för gösen!). Ehrismann PBB 18: 229. Förhållandet mellan de nord. formerna är f. ö. oklart. Jfr gös 4.

2. **gös**, tackjärnsstycke, Risingh 1671, U. Hiärne 1687; inkommet med vallonerna, från fra. *gueuse*; dunkelt; enl. somliga i sin tur från ty. *guss*, smält järnklump, egentl.: gjutning. Jfr göt 2 o. gös 4.

3. **gös**, flagg på bogsprötet, 1719: *Konungens Giös* = da. *gjøs*, från holl. *geus*; osäkra tolkningsförslag.

4. **gös i en dum gös, dum som en gös**, t. ex. *dumma giösar* 1741, jfr: *sådan skadlig giös* 1732 o. sv. dial. *jöser*, opålitlig person. Olika tolkningsförslag. Sammanställt med gös 1, jfr *dum som en flundra*, *torsk* osv.; med gös 2, alltså 'klump', o. med Jöns i *dummerjöns* (med bortfallet *n*, jfr Jösse). Se Hjelmqvist Ark. 16: 177 f., 18: 128 f., o. förf. 1600-t.:s sv. s. 35 med där citerad litteratur. Sannolikast synes vara att ehuru tydligen ordet tidigt ställts i samband med fisknamnet, det egentliga ursprunget, särskilt av språkprovet från 1732 att döma, dock är ett helt annat. Mot att gös 2, tackjärnstycke, här skulle ingå talar emellertid detta ords sena uppträdande i svenskan ävensom den rätt folkliga karaktären av vissa hithörande ord och uttryck.

1. **göt** el. **göte**, folknamn, fsv. *göte*, vanl. plur. *götar*, om väst- o. östgötar, i VGL särskilt om de förra = isl. *gau-*

tar, motsv. ags. *géatas* Beowulf, Procopius: *gavtoí*; i avljudsförh. till vissa forngerm. namn på goter, gutar (gottländingar) o. stundom även götar: fsv. *gutar* (*-o-*), isl. *gotar*, ags. *gotan* plur., Plinius: *gutones*, Tacitus: *gotones*. Av omstritt ursprung. Numera ofta härlett av ett gammalt namn på Götaälv el. någon del därav (Trollhättefallen), **Gaut*, isl. *Gautelfr*, där då *gaut-* enl. Tamm m. fl. skulle betyda 'utflöde' resp. 'fors el. dyl.', till gjuta; liksom gutar (o. goter) analogt tolkats såsom ytterst hörande till ett likbetydande *gut-* el. med Lindroth NoB 2: 75 f. till ett flodnamn *Gut-* (förr *Guteån*, nära gården *Gute* på Gotland, vartill då närmast Gotland). Häremot talar dock i sin mån bl. a., att likheten mellan namnen på dessa närbesläktade folk i så fall bleve rent tillfällig. Snarast betyder götar o. gutar (goter) 'män' (till gjuta) med ungef. samma betyd.-utveckling som grek. *ársēn*, manlig, pers. *arsan*, man, till roten *ers*, väta, utgjuta (jfr orne); se förf. Ark. 19: 138 o. där citerad litteratur. Isl. *gautar* o. *gotnar*, män, krigare, i poetiska omskrivningar (kenningar) utgå dock från de resp. folknamnen. Göta älv innehåller i så fall genit. plur. av detta folknamn; jfr Ark. 25: 199, 351. — Vanligt i personnamn, t. ex. Algot, Gustav; jfr även gudanamnet isl. *Gautr*, om Oden = got. **Gauts* (hos Jordanes skrivet *Gapt*), ags. *Géat*. — Götes konung, P. Svart *Götis k.*, i denna form lånat från den äldre danska konungatiteln (liksom också *Vendes*), genit plur. till göt, motsv. det inhemska *götas*, t. ex. O. Petri, med analogiskt *s* av fsv. *göta* (jfr ovan); ingående i den svenska konungatiteln från o. med Magnus Ladulås o. (med lat. form) Karl Sverkersson.

2. **göt** el. **göte** n., gjutet järn- el. stålstycke; till gjuta; f. ö. flertydigt; jfr y. fsv. *göte*, gjutning, o. lty. *göt(e)* ds.

Göteborg, från 1619, efter *Göta älv*; bildat efter mönstret av äldre namn på *-borg*.

H.

habit, Petreius 1615: 'vthi Polensk habijt' = ty., från fra. =, dräkt, från lat. *habitus* m., egentl.: utseende, hållning o. dyl., till *habēre*, hava, hålla.

hack, i uttr. i h. och häl, h. i häl Linné 1747, från lty. *hacke*, häl (varav ty. *hacke(n)*); antagl. besl. med hake; jfr t. ex. häl till stammen *hank-* med likn. betyd.

1. **hacka**, vb, fsv. *hakka* = no.; da. *hakke*; väl från mlty. *hakken* (= ty.) = ags. *haccian* (eng. *hack*); jämte sbst. 1. hacka, Var. rer. 1538 = no. *hakka*; da. *hakke*; från lty. *hack(e)* = ty., osv.; sannol. besl. med hake; bildningssättet f. ö. flertydigt.

2. **hacka**, lågt spelkort, 1768 ('hackor och kort'), efter lty. plur. *hacken*; egentl.: hackmat o. dyl., till mlty. *hack(e)* i denna betyd., jfr *hackmack*, värdelöst skräp, pack; till föreg. — Icke sällan även om pängar, jfr Wennerberg: *hundra banko är en hacka*.

hackspett, ä. nsv. *hackespett* 1640 o. *hackspi(j)t* Bureus Suml. o. 1600, 1649, jfr isl. *spœtr*, no. *spett(a)*, da. *spætte*, = fhty. *spëht* (ty. *specht*), mlty. *specht* (eng. *speight* från ty.); med *t*-avledn. att döma av fhty. *spëh* ds. (> ffra. *espeche*); säkerl. besl. med lat. *spīca*, ax, *spīculum*, spets, gadd, till ie. *spi-*, vara spetsig, i spik osv., jfr (utan *s-*) lat. *pīcus*, hackspett; namnet alltså efter den långa spetsiga näbben. Annorlunda, men osannolikt, Much ZfdW 2: 285: till da. *spætte*, fläck (se spätta), alltså: den fläckiga. Sammanställningen med ty. *spähen* osv. (se speja) är oantaglig. — En variant är hackspik, jfr ty. dial. *grünspeich*, gröngöling.

hafsa, 1676: *hafs' med munnen* (dial.), Spegel 1712 i betyd. 'rycka till sig' = no. (även *hapsa*), jfr sv. dial. *habba* ds. o. lty. *happen*, nafsa; antagl. rätt unga bildningar av imitativ natur, av samma art som slafsa o. slabba, där man

knappast kan säga, att det ena ordet är grundord till det andra. — Härtill bl. a.: sbst. hafsa Dalins Arg., hafser Lind 1749, adj. hafsig 1741 (Spegel 1712: *hafsot*: owårlig). — Vid sidan av hafsa står hamsa liksom slafsa o. slamsa; jfr även fubbla o. fumla.

[hadd, sv. dial., hank, grytkrok, se under kedja].

hage, fsv. *haghi*, stängsel, inhägnad betesmark, hage = isl. *hagi*, inhägnad betesmark, da. *have*, trädgård, mlty. *hage*, häck, gärde, ags. *haga*, inhägnad, trädgård (eng. *haw*), av germ. **haʒan-* m.; jfr fsv. *hagh*, sv. dial. *hag* n., inhägnad, o. fhty., ty. *hag* m. ds.; från germ.: fra. *haie*, häck (se haj 2). En *jō*-avledn. av germ. *haʒ-* ingår i lånordet häck Av omstridd härledning; möjl. besl. med det ytterst från kelt. härstammande kaj (se d. o.), ävensom med sanskr. *kakṣā*, gördel, ringmur; se Pogatscher Prager Stud. 8: 84 a. 2. — Jfr hagtorn 2, hägn o. häxa.

hagel, fsv. *haghl* = isl. *hagl* n.; mlty. *hagel*, fhty. *hagal* (ty. *hagel*), ags. *hagol*, *hægel* (eng. *hail*), i vgerm. spr. m.; av germ. **haʒla-* = ie. **kaghl-* i grek. **káklos*, varav dimin. *kakhlēx*, liten sten, vilket alltså vore grundbetyd. i hagel, jfr fsv. *haghlsten*, hagelkorn (motsv. i isl. o. ty.).

hagtorn, y. fsv. *hagtorn* = isl. *hagþorn*, fsax. *haginthorn*, mhty., ty. *hagedorn*, ags. *hæg-* el. *haguþorn* (eng. *hawthorn*); av fsv. *hagh*, inhägnad, o. fsv. *þorn*, tagg (se liktorn o. torn 1); alltså: taggväxt, brukad till häck; se häck 1.

1. **haj,** fisk, 1674: *then Fisk Hayen*, 1685: *haije*; från holl. *haai* (> ty. *hai* osv.), i sin tur från nord. språk; jfr isl. *hár* (med nasalvokal), sv. dial. *hå* Boh.-l., haj; väl egentl. = isl. *hár*, årtull, sv. dial. *hå*; enl. Lidén Upps.-stud. s. 90 f. germ. **hanha-*, motsv. sanskr. *çankú-*, spetsig påle, men även: ett visst vattendjur; i så fall med en betydelseöverföring från 'påle, träkloss, käpp o. dyl'., som är ytterst vanlig i fisknamn. En avledning av **hanha-* föreligger i sv. dial. *häl*, träplugg = fsv. *hœl*, isl. *hæll*, påle (**hanhila-*). Då emellertid den germ. roten *hanh-* synes haft grundbetyd. 'vara spetsig, hake o. d.', kunde också tänkas, att fisknamnet syftade ej på kroppsformen el. dyl. utan på de spetsiga tänderna (jfr gädda).

2. **haj** el. **hä,** dubbel rad, häck, av fra. *haie* ds., i sin tur från germ. (se hage).

3. **haj,** adj., förskräckt, Spegel 1712, jfr finl. *hajji* ds.; möjl. av finskt urspr. (jfr Saxén Sv. lm. XI. 3: 120) el. kanske att föra till ä. sv. *haj* ss. interj., t. ex. Kolmodin Qv-sp., Almqvist. — I äldre tid någon gång attributivt, t. ex. en *haj natur* Hallman; 1706: *haij vid*, rädd för.

haka = fsv., isl. = da. *hage*; nära besl. med hake 1; alltså: kroppsdel som har form av en hake; ett spec. nordiskt ord. I västgerm. spr. betecknas däremot hakan med det ord (motsv. ty. *kinn*), som i nord. spr. o. got. betyder 'kind'. — I ä. nsv. stundom även *hake* = finnl.

1. **hake,** fsv., nisl. *haki* = da. *hage*, fsax. *hako*, ags. *haca*, av germ. **hakan-* m.; i avljudsförh. till fhty. *hâko*, *hâggo* (ty. *haken*) o. ags. *hóc*, hake (eng. *hook*), mlty. *hôk* m., krok, samt isl. *hókja* (**hōkion*), krycka; jfr lett. *keŷis*, krycka. — En avledning av denna stam är germ. **hakið-* osv. (ty. *hechl*); se gädda.

2. **hake** i mässhake, 1640, ombildning av ä. *messhakel*, fsv. *mæssuhakul* = fno. *messuhǫkull*, da. *messehagl*, till fsv. *hakul*, ä. nsv. *hakel* ds. = isl. *hǫkull*, kappa, got. *hakuls*, fhty. *hahhul*, ags. *hacele*, med avledn. isl. *hekla* (= isl. vulkannamnet *Hekla*); ovisst urspr; kanske snarast betecknande ett djurskinn, besl. med fslav. *koža*, skinn, av **kožia*, avlett av *koza*, get, urbesl. med o. i avljudsförh. till dimin.-bildn. germ. **hōkīna-*, ung get (i mlty. *hôken*, ags. *hécen*). Jfr rödhake.

Hakon, mansn., från fornspr. (fno.) upptagen form; jfr (det inhemska) Håkan.

hal fsv., ä. da., med ljudhistoriskt dunkelt *ă*, motsv. isl. *háll*, no. *haal*, fhty. *háli*; väl urspr. 'frusen', jfr holl. *hal* n., tjäle, o. litau. *szálti*, frysa osv.; härav 'glatt' (jfr ags. *hælig*, opålitlig).

— En reduplicerad bildning av samma rot är isl. *héla*, rimfrost, av germ. **hihlōn*: sanskr. *çiçira-*, köld, frost. — Jfr halka.

hala, som sjöt. slutet av 1600-t., = isl., no. = da. *hale*, lty., holl. *halen* (> fra. *haler*) i betyd.: hala (i sht. som sjömansterm) = fsax., fhty. *halôn* i allmännare betyd.: draga el. rycka till sig; med varianter fhty. *holôn* (ty. *holen*); dunkelt; har bl. a. sammanställts med armen. *khalem*, samla ihop, rycka upp. — Samma ord som hala, dröja, 1587 (i hala ut på tiden o. dyl.) o. förhala samt ä. nsv. *hala*, hämta, NT 1526, o. draga, G. I:s reg. m. fl.

Halen, sjön., även i sammans. t. ex. Lång-, ett jämförelsenamn av fsv. *hali* m., svans, stjärt = isl. = da. *hale*, av germ. **halan-*; besl. med grek. *kēlon*, pil, o. möjl. sanskr. *çalá-*, pil.

1. **hall**, häll, klippa, poet., dial. o. i ortnamn (t. ex. Halland, se d. o., Halleberg), fsv. *hal*, *hall-* f. (o. m. ?), motsv. isl. *hallr*, got. *hallus*, av germ. **hallu-* = ie. **kolnú-*, besl. med litau. *kálnas*, berg, o. lat. *collis*, kulle, till ie. roten *kel*, höja sig i lat. *celsus*, uppskjutande, hög, osv. (jfr excellens); se häll, holme, hylla sbst. — Med avs. på bildningen jfr hatt (av ie. **kadhnú-*) o. vante.

2. **hall**, i byggnad; i betyd. 'sal' från fornspr., i den gamla betyd. av lokal för besiktning o. stämpling av fabriksvaror från ty. (kvar i hallstämpel, nu bl. i överförd bem.), i saluhall o. dyl. väl även från ty., i betyd. av rumsliknande tambur från eng., fsv. *hal-*, *hall* (snarast självt lån från isl. el. mlty.) = isl. *hǫll*, fsax., fhty. *halla* (ty. *halle*), ags. *heall* (eng. *hall*), fem. (> fra. *halle*); i forntiden: stor sal el. byggnad bestående av en sådan. Germ. **hallō-*, av **halnō-*, till ie. roten *kel* i germ. **helan*, dölja o. dyl. (ty. *hehlen*), lat. *cella*, förrådskammare, cell osv.; se f. ö. helvete, ihjäl, hjälm, hål, hölja osv.

[hall, sv. dial., sluttande, se hälla 1.]

Halland = fsv.; jfr Jordanes 500-t.: *hallin*, om inbyggarna; till hall 1.

Halleberg, se hall 1.

halling, dans, från no. =, från Hallingdalen (fno. *Haddingjadalr*).

hallo, se hallå.

hallon, blott svenskt ord, t. ex. Petreius 1615, Franckenius 1638, jämte *hållon*, *hollon*, o. 1635, 1640 m. fl.; jfr sv. dial. *hall-* o. *hållbär* ds. Biformerna *hållon* o. gottl. *halde* tyckas förutsätta ett fsv. *hald-* (jfr hålla av *halda*), som antingen (föga troligt) beror på något slags ombildning, i vilkel fall den gamla sammanställningen med hall 1 kan upprätthållas ('bär från stenig mark'); el., sannolikare, med Noreen V. spr. 4: 85 n. 4 bör föras till ett **hald*, backe, Vernersk växelform till sv. dial., no. *hall* ds., isl. *hallr* (jfr vb. hälla), alltså egentl.: backbär.

hallucination, 1800-t. = ty., av lat. *hallūcinātio*, av dunkelt ursprung.

hallå, från lty. *hallo*; ljudhärmande; jfr holla. Det vulgära hallo n., oljud, larm, innehåller en äldre variant av samma lystringsord. — Ett annat ord är ty. *holla*, till *holen*, hämta; som det synes, urspr. ett tillrop till färjkarlen.

halm, fsv. *halmber*, halmstrå, halm = isl. *halmr* ds., da. *halm*, halm, fsax., fhty., ty. *halm* o. ags. *healm* (eng. *halm*), strå; alltså samma betyd.-växling som i sv. strå ~ ty. *stroh*; motsv. grek. *kálamos*, rör (> lat. *calamus*; jfr kalmus), fslav. *slama* f., halmstrå (**kalmā* el. **kolmā*) ~ lat. *culmus*, halmstrå.

halma, spel, från ty.; av grek. *(h)alma* n., språng (till *(h)allomai*, hoppar, av **salio-*; besl. med lat. *salīre* ds., *saltus*, språng, jfr saltomortal).

Halmstad, stadsn., fda. *Halmstadh*, möjl. egentl. 'halmupplag', till stad i betyd. 'ställe' o. sålunda tillhörande typen Båstad, Ystad; se f. ö. -stad. Jfr Halmstad i Skåne, fda. *Halmstadhe*.

hals = fsv., isl., da., got., fsax., fhty., ty. = ags. *heals* (i eng. ersatt av *neck*, se nacke, samt av *throat* m. m.), av germ. **halsa-* = ie. **kolso-* i lat. *collum*, *-us* ds. (se dekolleterad, kolli o. kyller); jfr fir. *coll*, hals (lån?); i övrigt omstritt; snarast till ie. *kᵘel*, vrida, i lat. *colus*, spinnrock, osv.; jfr hjul, kalesch, pol o. till betyd.-utvecklingen fslav. *vratŭ*, hals, till *vrŭteti*, vrida. —

Som sjöterm: 'tåg varmed ett segels nedre hörn fästes', väl från lty. el. holl. Om hals i ortnamn se Hälsingland. — I äldre nord. o. andra germ. spr. ofta som personbeteckning t. ex. fsv. *hardher hals* (jfr halsstarrig); även i sammansättn. t. ex. fsv. *knekehals*, väl egentl.: som sträcker på halsen (jfr knek), ä. nsv. *birhals* (jfr ä. da. *fyldehals*, se fyllbult), sv. gaphals, våghals, (= da. *vovehals*, ty. *wagehals*). Jfr frälse. — Hals över huvud, efter ty. *hals über kopf*, egentl.: med halsen över huvudet; ombildat till *über hals und kopf*, varifrån da. *over hals og hoved*. — Halsstarrig, 1640, från ty.; till *starr*, styv, stel (se starr); jfr ä. sv. *halsstyv* i samma betyd., t. ex. Bib. 1541.

halster = fsv., väl = östfris. *halster*, grovt bröd, som gräddas i glöd el. på halster; möjl. en bildning på ie. *-stro-* till roten i lat. *calēre*, vara het (förf. Ark. 7: 169). v. Friesens härledning Spr. o. st. 1: 229: en bildning på *-tro-* till germ. *hald-* (i hålla), alltså 'apparat varmed man håller mat över elden', passar knappast till det östfris. ordet.

1. **halt**, sbst., värde o. dyl., U. Hiärne 1687 (om malmarter); från ty. *halt*, egentl.: innehåll; till *halten* = hålla; egentl. = halt 2. — Härtill: -haltig = ty., i underhaltig osv.

2. **halt**, sbst., i sht milit., 1700 (neutr.); från ty. *halt*, uppehåll = *halt* 1. — Såsom kommandoord, 1679, från ty. imper. *halt(e)* till *halten*, hålla. Det stundom tidigare uppträdande *halt*, håll!, t. ex. Prytz 1622 är väl en inhemsk imperativform till hålla (växlande med *hålt*).

3. **halt**, adj., fsv. *halter* = isl. *haltr*, da. *halt*, got. *halts*, fsax. *halt*, fhty. *halz*, ags. *healt* (eng. *halt*), halt, men i vissa spr. även lam (i got. blott med denna betyd.); av germ. **halta-* = ie. **koldo-* i ryska *koldyka*, halt person osv.; jfr f. ö. grek. *kólos*, stympad (se Hildur, hull), el. *kyllós*, krökt, missbildad. Jfr med avs. på betyd.-växl. lam. — Haltebolink, skämts., enl. Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 124 av *halte *boglinker*, ursp. om en häst, som linkar av skada i bogen; jfr hästsjukdomsnamnet boghälta. Därav vore det sydsv. *haltebonick* en yngre variant. — Halta, vb = fsv. = ags. *healtian* m. fl. Halta på båda sidor i bildl. anv., efter bibeln 1 Kon. 18: 21: »Huru länge halten I på båda sidor?» — Hälta, halthet = no. *helta*, avledn. på *-iōn* (el. efter mönstret av sådana), till halt; jfr fsv. *hælti* ds. = isl. *helti* f., av germ. **haltēn-*.

halv, fsv. *halver* = isl. *halfr*, got. *halbs* osv.; allm. germ.; av **halta-*; omstritt; säkerl. egentl.: kluven, besl. med grek. *skólops*, spetsig påle, lat. *scalpo*, ristar, skär, sanskr. *klptá-*, bl. a.: skuren. — Urspr. betecknade ordet blott en av de två delarna, utan hänsyn till deras lika omfång; jfr uttr. *den större hälften* o. dyl. — Jfr hälft.

Halvdan, mansn., fsv. *Halfdan* = da.; isl. *(-r)*; egentl.: halvdansk, till *dan*, dansk (se Danmark); alltså: född av dansk o. utländsk person. — Samma senare led i Jordan o. fsv. *Sighdan*.

hambo(polska), 1840-t., efter Hanebo socken i Hälsingl., fsv. *Hanabo* > *Hambo* såsom fsv. *Rikonabœrgha* > *Rickomberga*. — Dansen skall enl. A. E. Holmberg förr ha kallats *Horgadansen*, efter Horga by i Hälsingl.

hamla, skogsbr., underkvista, t. ex. Linné, urspr.: stympa o. d., ännu i lagspråket: *illa hamlad och handterad*, fsv. *hambla*, stympa = isl. *hamla*, lty. *hameln*, fhty. *hamalôn* ds. (ty. *hammeln*, kastrera), ags. *hamelian*; avledn. av fhty. *hamal*, stympad (se hammel); besl. med fhty. *hamm*, stympad, o. avlägsnare väl även med got. *hamfs* ds., som hör till ie. *kamp-* i grek. *kampḗ*, böjning, krökning, osv. (se kamp 2).

hammare, ä. nsv. vanl. *hammar*, fsv. *hamar* (o. *-e*) = isl. *hamarr*, da. *hammer*, fsax. *hamur*, fhty. *hamar* (ty. *hammer*), ags. *hamor* (eng. *hammer*); ej i got.; i isl. o. no. även: klippbrant o. dyl.; i sv. dial. ofta: stenbacke, stenig mark, stundom: utskjutande tvär lantudde; dessa mera ursprungliga betyd. vanliga i ortnamn såsom Hammarby, Hammarkind (se Kind), Hamra, Östhammar osv. Grundbetyd.: sten; sedan: stenverktyg. Med annan avledn.: isl. *hǫmulgrýti*, småsten,

mhty. *hamel*, brant klippa. F. ö. besl. med fslav. *kamy*, *kamenĭ*, sten (jfr det dock knappast hithörande kamin); jfr även litau. *akmů*, sten, grek. *ákmōn*, städ, ävensom med palatalt *k*: sanskr. *áçman-*, sten, hammare, städ.

hammel, 1716: *hamel*, 1743: *hamlar* plur. från ty. =, snöpt gumse, substantivering av fhty. adj. *hamal*, stympad, sedan: kastrerad; se hamla.

1. **hamn**, skepnad, vålnad, fsv. *hamn*, skapnad, skepnad, klädnad = no., av germ. **hamna-*, som uppstått vid böjningen av *n*-stammen **haman-* (i ags. *hama* m., hölje, dräkt, o. i lekamen; se d. o.) som t. ex. björn, örn från *n*-stamsparadigmen **beran-*, **aran-*; till germ. roten *ham* i isl., no. o. sv. dial. *hams*, skal, o. fhty. *hemidi* (ty. *hemd*), ags. *hemeð(e)*, skjorta = ie. *kam*, betäcka (se chemis o. kammare), växl. med *skam-* (se skam). — Jfr hårnma.

2. **hamn**, i uttr. i h. och häl, t. ex. Lucidor, för äldre *ham*, i sv. dial. *hamboge*, knäveck, motsv. isl. *hǫm*, genit. *hamar*, lår på en häst (jfr fsv. *hamulboghi*, no. *hombot*, knäveck), samt mlty. *hamme*, fhty. *ham(m)a*, ags. *hamm* f. (eng. *ham*) i skiftande betyd.: baklår, baksida av knä, skinka; germ. **ham(m)ō*, av **hanmō-*, besl. med grek. *knḗmē*, skenben, fir. *cnäim*, ben.

3. **hamn** (för fartyg) = fsv. = isl. *hǫfn*, da. *havn*, mlty. *havene* (> ty. *hafen*), mhty. *habene*, ags. *hæfene* (möjl. nord.; eng. *haven*); germ. väl **habnō-*; möjl., jämte fhty. *havan*, kruka (ty. *hafen*) m., grek. *kápē*, krubba, m. fl. till en ie. rot *kap*, innehålla, omfatta = *kap* i lat. *capio*, tager, osv. — Hamnbuse, se buse.

hampa = fsv., jämte *hamper* (*hamp* ännu på 1700-t.) = isl. *hampr*, da. *hamp*. motsv. mlty. *hennep*, *hemp*, fhty. *hanaf* (ty. *hanf*), ags. *hænep* (eng. *hemp*); *n* > *m* före *p*; germ. **hanap-*, motsv. grek. *kánnabis* (> lat. *cannabis*, jfr mlat. *canava*, se kanfas), fslav. *konoplja*. Hampan tillhör ej, såsom t. ex. linet, det äldsta lagret av europ. kulturväxter; omtalas först av Herodotus, som nämner den som odlad hos skyterna. Namnet har av greker o. nordeuropéer lånats från Österuropa; dock före den germ. ljudskridningen.

hampa sig, vard., Sahlstedt 1773, Bellman (i bondespråk), upptages av Spegel som ålderdomligt; växelform till sv. dial. *happa sig* ds., till sv. dial. *happ*, lyckträff, i isl.: lycka, osv., jfr meng. *happen* (eng. *happy*), lycklig. Ovisst, om de nord. formerna med *-pp-* utgå från *-mp-* el. ej. Möjl. är *hamp-* en nasalerad biform till *hap-*, som motsvaras av en del slav. ord, t. ex. serb. *kob*, skickelse, järtecken, osv. Jfr oförhappandes.

hamsa, vard., slarva o. dyl., 1770-t.: *hamsa efter* = no. *hamsa*, riva tillsammans, jämte no. *hamla* o. *hemta* ds. iterativer el. intensiver på resp. *-s*, *-l*, *-t* (*-atjan*) till *hama* ds.; betyd. 'slarva' i sv. kan delvis bero på inverkan från hafsa, slamsa o. dyl.; f. ö. av ovisst ursprung. — Härav: hams, Fr. Bremer 1837, annars väsentligen sydsvenskt.

hamster, Cricetus frumentarius, Regnér 1803: *Taxlingen eller Hamstern* = da., från ty. =, samma ord som fsax. *ham(u)stra*, fhty. *hamustro* (*-a*), båda i betyd. 'kornmask'. Sammanhänger på ett el. annat sätt med fslav. *chomĕstaru*, animal quoddam; jfr ry. *chomjakŭ*; hamster. F. ö. i enskildheter dunkelt. Jfr bl. a. Schrader Reallex. s. 326. — Härtill vb. hamstra, hopsamla förråd, rätt vanligt i tidningspressen under världskriget, från ty. *hamstern* ds., med syftning på hamstern, som om hösten samlar vinterförråd.

han = fsv., da. = isl. *hánn*; ett nord. ord. Fem. hon = fsv. = isl. *hón*, da. *hun*; av urnord. **hānō-* > **hānu* > **hǫ́n* (genom *u*-omljud). — Ändelserna *-en*, *-na* i vard. *jag såg 'en*, *såg 'na* äro minnen av de gamla fsv. ackus. m. *han* (i t. ex. smål. ännu *-an*), f. *hana*, vilka annars undanträngts av dativerna honom (av **hānum*) o. *henne* (av urnord. **hānirē*). — Omstritt ursprung: han, urnord. **hānaR*, kan vara besl. med grek. *kẽnos*, biform till (*e*)*keĩnos*, den där, el. en *n*-bildn. till fsax., ags. *he* (eng. *he*), han, el. = got. *jains*, ty. *jener*, den där, av germ. **jainaz* > urnord. (i relat. obet. ställning) **jānaR*, vars *j* skall bortfalla (jfr ty. *jahr* = sv.

år), varefter *h* inkommit från andra pronomina (Kock Ark. 24: 186 f.; jfr s. 190); m. m. — Från o. med början av 1700-t., jämte *hon*, även använt som tilltalsord (efter ty. *Er*); i rang mellan du o. I (Ni); rätt snart betraktat som nedlåtande o. nu mera sällsynt.

hand = fsv. = isl. *hǫnd*, da. *haand*, got. *handus*, fsax., ty., ags., eng. *hand* osv.; allm. germ.; med ovisst ursprung; kanske motsv. grek. *-konta*, tiotal (se hundra), liksom finger möjl. till fem; sammanhängande med urgammal räkning efter fingrarnas antal; el. till got. *hinþan*, fånga (jfr isl. *greip*: gripa, grek. *kheir*: sanskr. *hárati*, tager; osv.; litter. hos Lidén Tochar. Sprachgesch. h. 1, s. 32 n. 2). Jfr tveggehanda. — Gå någon till handa = da. *gaa en til haande*, med betyd. efter ty. *an die hand gehen*; motsv. fsv. *ganga enom til handa* (genit. plur.), underkasta sig ngn, hylla, ett allmänt germ. uttryck; jfr fsv. *handgangin*, undergiven = isl. *handgenginn*, da. *haandgangen*; nsv. handgången i arkaiserande stil. — Två sina händer, i betyd.: fritaga sig från skuld, från bibeln: Ps. 26: 6, Matt. 27: 24. — Handfallen, Columbus Ordesk., motsv. i da.; jfr isl. *hǫnum fellusk hendr*, han blev rådlös, egentl.: händerna föllo ned, el. ä. nsv. (Wivallius): 'Digh strax faller Hand och Modh'; jfr även t. ex. ä. nsv. *modfallen*. — Handfat. Om en äldre beteckning se under löga. — Handgemäng, 1704: *handgemänge* = da. *haandgemæng*, från ty. *handgemenge*, avledn. av mhty. *gemanc*, blandning, till *mengen*, blanda (= lånordet mänga, se närmare d. o.). — Handklovar, 1555: *-kloffver* (-å- t. ex. 1620, 1670-t., Blanche osv.), förr även *-klöfver*, t. ex. 1648, 1707; till klove, klämma, osv. (se d. o.). Uttalet med slutet *o* beror på inflytande från skriften. — Handlove, se love. — Handplagg, jfr ä. nsv. *handplaggor* t. ex. Dalins Arg. till plagga, slå (se plagg 2). — Handsöl, fsv. **hand-söl* (av äldre *-sǫl*), plur. med *u*-omljud (jfr öl av **alu-*) till *handsal* n., gåva, dricks-pengar, i isl.: överlåtelse med handslag, till sälja (av **saljan*), äldst: lemna. — Hant-, se nedan.

Handbörd, härad i Klm. l., fsv. *An(d)-byrdh*, enl. Noreen Spr. stud. 3: 107 egentl. 'motkant', till fsv. *and-*, emot (se an- 2 o. antvarda), o. en omljudsform till bord, brädd, kant (se Bullaren o. inbördes), urspr. syftande på den del av häradet, som låg på södra sidan av Ämån.

handla, i modern betyd.: idka köpenskap (t. ex. Spegel 1712) samt i ssgrna av-, be-, för, miss-, från ty. *handeln*, identiskt med det åtm. delvis inhemska fsv., ä. nsv. *handla*, vidröra, hantera (ännu hos Lucidor), behandla, handhava, förhandla = isl. *hǫndla*, mlty. *handelen*, fhty. *hantalôn*, ags. *handlian* (eng. *handle*); avledn. av hand, liksom fsv., sv. dial. *hanna*, hantera. — Härtill: handel, från ty.

handskas, hos t. ex. Prytz 1622 o. Sahlstedt 1773, motsv. sv. dial. *handskas* med betyd.: brottas, pröva varandras styrka, jfr sv. dial. *handska*, taga fatt = no.: gripa o. dyl.; ytterst av hand — Sahlstedt betecknar ordet som vulgärt.

handske = fsv., da. = isl. *hanzki*, från mlty. *hantschô*, *hantsche* = fhty. *hantscuoh* (ty. *handschuh*); av hand o. sko. Inhemskt är däremot vante; men knappast isl. *glófi*, som sannol. lånats från ags. *glóf* (eng. *glove*) o. säkerligen icke, såsom antagits, är bildat av love med *ga*-prefix.

1. **hane**, gammal beteckning för tupp = fsv., isl. *hani*, got. *hana*. ty. *hahn* osv.; allm. germ. ord, av **hanan-*; jfr grek. *ēikanós* da., egentl.: som sjunger tidigt; till ie. *kan*, sjunga, i lat. *cano* (se kantor), fir. *canim*; såsom litau. *gaidỹs*, tupp, till *gëdóti*, sjunga (se kvida). — I betyd. bösshane = da. från ty.; i fra. liknad vid en hund (*le chien*), i spanskan vid en katt (*el gatillo*). — Jfr höna. — Ordet ingår i ett rätt stort antal nord. ortnamn på *Han(e)-*, äldre *Hana-*. I somliga uppträder personnamnet *Hane*, t. ex. fsv. *Hanakind* (se Kind), *Hanabo* o. nsv. Hänninge osv. (se förf. NoB 4: 141 f.); men i de många på *-berg*, *-backen*, *-kullen* t. ex. sv. Haneberg, no. *Hanaberg* osv. uppträder djurnamnet *hane*, säkerl. med

mytisk innebörd: tuppen har som bekant sedan urminnes tid spelat en högst betydande roll i forna religiösa föreställningar; se härom förf. NoB 4: 143 f. ävensom M. Olsen NoB. 8: 35.

2. **hane**, djur av mankön, se h a n n e.

Hanekind, se K i n d.

hangla, vara hängsjuk o. d.; från sv. dial., där *-ang-* ej gått över till *-ång-* = sv. (vulg. o. dial.) h å n g l a, (i sht ohöviskt) kurtisera, egentl.: hänga efter; i dial. även: draga ut på tiden m. m.; med parallellbildn. sv. dial. *hängla*, vara hängsjuk; iterativum till *hanga* (h ä n g a); på *-s*: isl. *hangsa*, dröja, vara långsam. Jfr h a n k a.

hank, på gärdsgårdsstör, fsv. *hanker* m. ds., jfr isl. *hǫnk*, handtag, svärdsring = mlty. *hank*, handtag (eng. *hank* trol. nordiskt); möjl. till *hank-* i ty. *henken*, hänga, *henkel*, handtag, el. besl. med litau. *kéngė*, hake. — Hit hör uttr. i n o m (någons) h a n k o. s t ö r, dvs. egor.

hanka, med möda hjälpa sig fram; vara hängsjuk; flacka; 1615 om en person, som skruvar sig för att avlägga en bekännelse (jfr sv. dial. *hångla*, draga ut på tiden o. d.; se h a n g l a); annars i litteraturen först mot slutet av 1700-t. (ännu ej hos Sahlstedt 1773, men hos Weste 1807, betecknat som vard.) = no. *hanka*; väl en *k*-avledn. av *hanga* (h ä n g a) o. sålunda parallellbildn. till h a n g l a, sv. dial. *hängla* o. isl. *hangsa*. — Samma ord är väl även ä. nsv. *hanka ihop*, (med möda?) rafsa samman, 1596 (i samma mening förekommer ordet *sanka*, samla, samka).

hanne el. (i uppsv. vanligare) **hane**; Peringskiöld: *hannerna* plur., Dalins Arg., Serenius 1734: *hanne*, Giese 1730: *hanan*, Möller 1790: *hane*; i ä. nsv. annars de substantiverade pron. (en) *han*, (en) *hon*, t. ex. Bib. 1541, Linné (Västg. r. s. 11: *han*, *hane* o. *hona*, Öl. r. omväxlande *han* o. *hon* samt *hanne* o. *hona*) o. ännu Zetterstedt 1818 (*hann*, men *hona*); best. f.: *then Han*, *then Hon* I. Erici 1642. Härav h a n n e o. h o n a bildats; h a n e i denna betyd. är väl sålunda en omtydning i anslutning till h a n e 1, som brukas om hannar av hönssläktet. Jfr E. Tegnér Ark. 5: 317 f.

hanrej, ä. nsv. *hanerey*, 1624; liksom da. *hanrej*, ty. *hahnrei*, ä. ty. *hahnreh* m. m., även: kapun, från mlty. *han(e)rei(g)*; till mlty. *hane*, tupp. Enl. vanligt antagande med syftning på den gamla seden att vid kastreringen på kapunerna skära av sporrarna o. till igenkänningstecken sätta dem i den stympade kammen; senare leden är enl. somliga mlty. *rê*, rådjur = ty. *reh* (= sv. rå): då sporrarna vuxit fast, liknade de råbockens horn. Alltså: en man, som är oförmögen att fylla sina äktenskapliga plikter; sedan: en bedragen äkta man. Dock ej fullt säkert. — Ä. da. *hanreder* (= ty. *hahnreier*) beror på ett misslyckat försök att åstadkomma en korrekt dansk form: rikspråkets *ed* motsvaras i vissa dial. av former med *ei*. — I ä. nsv. stundom i stället *hornbest*.

Hans, mansn. = fsv., fda., mlty., mhty., ty. *Hans*. Antagl. lånat o. ej, såsom antages av Noreen V. spr. 3: 438, utvecklat av de fsv. biformerna *Hannes* (= mlty.), *Hanes*, jfr även fsv. *Hannus*, *Hanos*, *Hanis*; kortformer till J o h a n n e s; jfr J o h a n, J ö n s.

hansestad, till mhty. *hanse*, mlat. *hansa*, särsk. om sammanslutningen av de nordtyska handelsstäderna från 1200- till 1600-talet., av fhty. = got. *hansa*, ags. *hós*, åtföljande skara, jfr (?) fin. lånordet *kansa*, folk; av mycket omstritt o. ovisst urspr. Jfr h ö n s a.

hantera = fsv.: behandla, vidröra = ä. da. *hantere* (nu *haandtere* genom anslutning till *haand*, hand), från mlty. *hantêren*, ofta besöka för affärer, driva handel, behandla m. m. = ty. *hantieren*, från fra. *hanter*, ofta besöka, umgås med, i ä. fra. även: bruka, utöva, utföra (> eng. *haunt*, besöka, hemsöka); av tvivelaktigt urspr.

hantverk, 1553: *hand-*, från ty. *handwerk* el. mlty. *hantwerk*; jfr det inhemska fsv. *handaværk*, ännu i 1734 års lag = isl. *handaverk*, arbete med händerna.

Haparanda, stadsn., av fin. *Haaparanta*, av fin. *haapa*, asp, o. *ranta*, strand (det senare gammalt lån från sv.), alltså: aspstranden.

Harald, mansn. = fsv., fda. = isl.

Haraldr, fsax. *Har-*, *Heriold*, fty.-lat. *Chariovaldus* (1:sta årh. e. Kr.), urgerm. **Hari(a)-walðaz*, till sbst. här o. ett *-walða-*, maktegande, av stammen i våld; etymol. identiskt med lånordet härold. — I nsv. lån från isl.

harang, 1680, från fra. *harangue* = ital. *aringa*, (högtidligt) tal, jfr ital. *aringo*, rännarbana, talarplats, från fhty. *hring*, bl. a.: krets, församling, skådebana = det inhemska sv. ring o. det från fhty. lånade ä. fra. *reng*, varav fra. *rang* (= sv. lånordet rang). Harang, rang o. ring äro alltså etymologiskt samma ord. Om betyd.-utvecklingen se mål 2.

Hardemo, härad i Nke, fsv. *Hardhhem(e)*, alltså urspr. ett namn på *-hem*, med första leden av ovisst ursprung: till adj. hård el. möjl. ett fsv. **harþ*, skog = mhty. *hart*, *hard* bl. a. i *Harz* o. *Spessart*. — Jfr Harjager.

hare, fsv. *hari* = da. *hare*; med *R*-omljud: ä. fsv. *hæri*, fgutn., isl. *heri* = ags. *hara* (eng. *hare*); av germ. **hazán-*, motsv. mlty. *hase*, fhty. *haso* (ty. *hase*) av **hásan*; ie. **kas-* i sanskr. *çaçá-* (**çasa-*), fpreuss. *sasnis*, kymr. *ceinach* (**kasinako-*) ds.; väl till germ. **haswa-*, grå, i isl. *hǫss*, ags. *hasu* osv., jfr lat. *cānus* (av **cas-no-s*). Jfr även de på analogt sätt uppkomna djurnamnen björn, järpe, osv. — Harvärja, i uttr. taga till harvärjan, 1665: *hareverian*, jfr ty. *das hasenpanier ergreifen* (här egentl. om harens svans, som han vid flykten sätter i vädret, jfr *das h. aufwerfen*, *aufstecken*).

harem = ty., från arab. *ḥaram*, det förbjudna, helgedom, kvinnoboning.

Harg, rätt vanligt ortn., fsv. *Hargh*, till fsv. **hargher* = isl. *hǫrgr*, stenhop, offerställe, fhty. *harug* o. ags. *hearg*, lund, helgedom, jfr (med *u*-omljud) sv. dial. *horj* m., bl. a.: plats uppfylld av naturligen hopad sten; germ. **haruza-*, o. väl även **harza-* (jfr Wiklund IF 38: 75 f.), till sv. dial. *har*, stengrund, *stenhar*, stenrös; besl. med sanskr. *çarkarā-*, sten (egentl. = socker), grek. *krókē*, stenstrand, fir. *carric*, klippa, m. m. Betyd. 'tempel' utgår från 'stenaltare'. Se närmare förf. Språkvet. sällsk. i Ups. förh. 1891-94 s. 96, Sjön. 1: 226. — Betyd. 'offerställe' ingår i fsv. *Othinshargh*, *Thorshargh*, *-hærghe* (= Torshälla); säkerl. också i åtskilliga av namnen Harg. Hit höra även Harby (av *Harghby*) Sdml. o. Hörby (se d. o.) samt Hör (se d. o.).

Harjager, härad i Skåne, fsv. (fda.) *Hardhakra* m. m., till åker (liksom Uppåkra osv.); om första leden se Hardemo. — Av samma grundform kommer skå. ortn. Harrie.

1. **harka**, räfsa, Var. rer. 1538: rastrum (hacka), occa (harv) = no.; väl från mlty. *harke*, räfsa (= ty.); till harka 2 i betyd. skrapa; jfr kratta, besl. med ty. *kratzen*, skrapa, o. ä. nsv., sv. dial. *riva*, räfsa, till vb. riva. — Härtill vb. harka, räfsa o. d., Hels. 1587, Broocman 1736.

2. **harka**, harkla, i dial. även: skrapa = no.: rossla, skrapa, nisl.: skrapa ihop, motsv. lty. *harken*, harkla, skrapa, jfr isl. *harkask*, väsnas, osv.; ljudhärmande, med germ. varianter *harg-*, *hrak-* o. utomgerm. *kharg-* (t. ex. i sanskr. *kharj-*, knarra) m. fl., som kunna vara uppkomna oberoende av varandra. Av samma art äro sv. dial. *kraka*, harkla, o. sv. dial. *rackla*, *rockla* (varom se rackelhane). — Avledn.: harkla ds. = fsv., no.; i sv. dial. även: skrapa.

harkrank, Polyneura, en mygg-grupp, ä. nsv. *hårkranck* Lex. Linc. 1640, under *culex*, *harkrancka* Syllabus 1649, sv. dial. *hår-*, *har-*, y. fsv. *harkrankin*, best. f.; till hår, med syftning på de spinkiga benen, o. krank i betyd. smal (= mhty.); jfr sv. dial. *moykrank* Dl. (av *mȳ-*) ds. — Har- för hår- beror på ställningen framför konsonantgrupp.

harlekin, 1699 = ty., från ä. fra. *harlequin* (nu *arlequin*); ett av de i etymologiskt hänseende mest omstridda romanska orden; se senast M. Rühlemann Etymologie des Wortes *harlequin* Halle 1912, som efter att ha kritiserat o. 20 av de mera beaktansvärda tolkningarna hävdar ordets ursprung från fra. *hellequin*, djävul i de medeltida legenderna, o. med Grimm antar germansk härkomst, egentl. diminutiv på *-kîn* till fhty. *hella*, helvete; jfr dock O. Driesen Arch. f. d. Stud. d. neu. Spr. 130: 455.

harm, fsv. *harmber*, sorg, harm, lidande = isl. *harmr*, da. *harme*, fsax. *harm*, fhty. *haram* (ty. *harm*), ags. *hearm* (eng. *harm*) i likn. betyd.; av germ. **harma-*, varav även ett adj. **harma-* (fsv. *harmber* osv.); motsv. fslav. *sramŭ*, skam; ie. **kormo-*. — Harmsen, ombildning av ä. nsv. *harmse* Bib. 1541, kanske utgående från fsv. genit. *harms* (jfr gramse).

harmoni = ty. *harmonie* osv., av grek. *(h)armonía*, egentl.: sammanfogning (se arm 1, armé).

harnesk = fsv., jämte isl. *harneskia* o. da. *harnisk* från lty. *harnasch* m. m. = mlty. (ty. *harnisch*), från ffra. *harnas* m. m., även: utrustning (fra. *harnais* > ital. *arnese*); kanske keltiskt.

1. **harpa,** sbst., vanna, o. 1750, = da. dial., eng. dial. *harp* ds.; enl. Sperber WuS. 3: 68 f., med stöd av ett gottl. *harpa* i betyd. 'harv o. räfsa', urspr.: avhugget träd med kvarsittande grenstumpar (använt som primitivt åkerredskap) o. urbesl. med harv; (med i så fall sekundär betyd.) lånat i ital. *arpa*, klo (jfr harpun); enl. allmänt o. sannolikare antagande dock av följ. ord (efter likheten); jfr harpa 2.

2. **harpa,** musikinstrument = fsv., isl. = mlty. *harpe*, fhty. *harpfa*, *harfa* (ty. *harpfe*), ags. *hearpe* (eng. *harp*); samgerm. ord (dock ej i got.), **harp(p)ōn*, av lat. förf. på 400-t. omtalat som ett barbariskt (germanskt instrument); inlånat i rom. spr.: fra. *harpe*, ital. *arpa* osv.; rotbesl. med nisl. *harpa*, knipa, *herpast*, draga sig krampaktigt tillsamman, osv. (se följ. o. jfr harv), jfr (det egentl. germ.) ital. *arpa*, klo (se föreg. o. jfr Brüch Einfl. d. germ. Spr. auf das Vulg.-lat. s. 158 n. 4); alltså syftande på handgreppet vid spelningen el. också på instrumentets krökta form (enl. Sperber är namnet överflyttat från föreg.).

3. **harpa,** gammal kvinna, t. ex. Serenius 1734, jfr isl. *munnharpa*, namn på troll, kvinna, sydty. dial. *harpf*, bl. a. käring; i avljudsförh. till no. *hurpa* ds., till nisl. *harpa*, knipa, sv. dial. *harpa*, vara stel, styv, *harpa ihop*, draga el. sy tillsammans, osv. (se föreg.), alltså egentl.: hopknipen, skrumpen, jfr skarp.

harpojs, -pöjs, sjöt., ett slags blandning av linolja, vax o. talg, Weste 1807: *harpöjs*, dial. även *hårpös*, jfr fsv. *harpös* = no. *harpeis*, jfr da. *harpiks* (genom ny anslutning till lat. *pix*, beck); från mlty. *harpois*, blandning av beck, tjära o. harts = ty. *harpeus*, *harpüse*, från ffra. *harpois*; väl av fsax. *hart* (se harts) o. fra. *poix*, beck, av lat. *pix* (se beck).

harpun, sl. av 1700-t. = da.; ty. *harpune*; från holl. *harpoen*, från fra. *harpon* ds.; till den germ. stammen i harpa 1, 2 el. till grek. *(h)árpē*, lie, hake.

harr, fiskn., Thymallus, 1671 = no. = fi. lånordet *harju(s)*; av germ. **harzu-*, motsv. litau. *kirzlĩs*, harr, *karszis*, braxen. till litau. *kérszas*, svart- o. vitfläckig, osv., jfr sanskr. *kṛṣṇá-*, svart. Lidén PBB 15: 509.

Harrie, ortn., Skå., av fsv. (fda.) *Hardhakra* (se Harjager).

Harry, mansn., från eng. *Harry*, av fra. *Henri*, av (germ.) Henrik; sef. ö. d. o.

harska, P. Brahe Oec. 1581, **harskla,** T. Bielke 1556, ljudhärmande varianter till harka, harkla. — I ä. sv. även härska, t. ex. Atterbom.

hart, i hart när = fsv.; adverbiellt neutr. till adj. *harþer* (hård), med framför *rt* ljudlagsenligt *a*, bibehållet på grund av att ordet lösryckts från adj.-paradigmet; el. möjl. påverkat av mlty. *hart*.

harts, U. Hiärne 1706, från ty. *harz* = fhty., kåda = mlty. *hart*; av okänt ursprung. Därjämte fhty. *hartzuch*, väl = ags. *hortuc* (ZfdW 14: 155). Jfr harpojs.

harv, fsv. *harf* = isl. *harfr*, som öknamn, no. *horv*, da. *harv*; jfr avledn. fsv. *akerhærve*, harv, *anhærve*, höräfsa = isl. *herfi* n.; eng. *harrow* är till sitt urspr. något dunkelt; till ie. *kerp*, *karp*, krafsa, skära o. dyl., i lit. *kerpù*, skär, klipper, lett. *karpīt*, krafsa, skrapa, lat. *carpo*, plockar el. rycker av (jfr charpi); mera avlägset besl. med harpa; jfr f. ö. härva, härvel o. höst. Biformer med ie. *sk* se skarv 2 o. skärva. — Ett förgerm. ord för 'harv' föreligger i fhty. *egida* (besl. med ty. *egge*), med motsvarigheter i ags., balt. o. kelt. spr. o. besl. med lat. *occa*.

has = fsv.; jfr no., da. *hase*; dunkelt; möjl. en lånad form, motsv. holl. *haas* = fhty. *hahsa* (ty. *hechse*), mlty. *hesse*, motsv. lat. *coxa*, höft, sanskr. *kakṣa-*, armhåla, m. fl., till en ie. rot *kek*, vara krokig (växl. med *kenk*; se häl). Kan av formella skäl ej föras till isl. *há-sin*, hälsena. — Härtill vb. hasa, jfr asa.

hasa, sbst., vanl.: pl. hasor, t. ex. Bellman: *nedkippade hasor*; antingen: skor som man hasar på, eller kanske ombildning av plur. *hasar* till has, jfr o. 1620: *ligge oss i haserne.*

hasard, Gustaf II Adolf till A. Oxenstierna 1624: 'Och skole I serdeles achta edher för hazardh (dvs. risk)' = ty., från fra. =, vågstycke, tillfällighet; utvecklat ur betyd. 'hasardspel', ur 'tärningsspel i allmänhet', ur 'bestämt, visst tärningsspel', ur 'visst slag av tärningskast'; grundbetyd. synes vara 'tärning' (dock svagt bestyrkt); till ett österländskt ord, arab. *zār*, tärning, med artikel *azzār*, jfr mgrek. *tsárion* o. *atsárion* osv. *H* i fra. jämfört med span. *azar* är som i *haut*, hög, *huit*, åtta, osv.; *-ard* (*-art*) beror på ombildning ss. i *poignard*, dolk, från ital. *pugnale* osv. Jfr Tiktin Arch. f. d. Stud. d. neu. Spr. 127: 162 f.

hasp, även haspe, ä. nsv. ofta *haspa*, t. ex. 1626 (förr ss. ännu i dial. ofta utan *h*), motsv. no. *hasp*, da. *haspe*, ty. *haspe*, ags. *hæsp*, *hæpse* (eng. *hasp*); med *i*-omljud: isl. *hespa*, mlty. *hespe*; av okänt ursprung, liksom även förhållandet till germ. *hasp-* i en del ord för 'garnvinda' o. 'härvel' är mycket oklart.

haspel, 1687 som gruvterm, Lind 1749; från lty. el. ty. =; avledn. till mlty. *haspe*, garnvinda, osv., jfr föreg.

hassel, fsv., isl. *hasl* = da. *hassel*, mlty. *hasel*, fhty. *hasal(a)* (ty. *hasel*), ags. *hæsel* (eng. *hazel*), motsv. lat. *corulus* (av **kosulo-*), fir. *coll* (av **koslo-*); alltså en urgammal samindoeur. beteckning för detta träd. — Härtill avl. fsv. *hæsle* = isl. *hesli* n., hassellund m. m., i ortn. Hässle, Hässleby m. fl.

hast = fsv., da.; från mlty. *hast* = ty.; från ffra. *haste* (> eng. =; fra. *hâte*); i sin tur från germ. **haisti-* i ags. *hæst*, våldsamhet, fiendskap, jfr fhty. *heist(i)*, häftig, ags. *hæste* ds.; av **haifsti-* i got. *haifsts*, strid, o. utan *s* isl. *heipt*, jfr mhty. *heifte*, våldsam (vartill ty. *heftig* = sv. lånordet häftig). Möjl. rotbesl. med sanskr *çībhrá-* m., häftighet.

hat = fsv. = da. *had*; jfr isl. *hatr*, got. *hatis* n., fsax. *heti*, ags. *hete*, fhty. *haz* (ty. *hass*) m.; i betyd.: hat, förr även: fientlig förföljelse; germ. **hatiz* n., *s*-stam; väl besl. med grek. *kēdos* n., sorg o. dyl.; jfr fir. *caiss*, hat (dock oviss grundform). — Härtill vb. hata, fsv. o. isl.: förfölja, hata = da. *hade*, hata, fsax. *hatôn*, hata, förfölja, fhty. *hazzôn* (ty. *hassen*), ags. *hatian* (eng. *hate*, hata); med annat bildningssätt: got. *hatan* = fhty. *hazzên*, ävensom got. *hatjan* osv. (= hetsa). Grundbetyd. har möjl. varit 'förfölja'. — Jfr hätsk.

hatt, fsv. *hatter* = isl. *hǫttr*, da. *hat*, ags. *hætt* (eng. *hat*), av germ. **hattu-* av **haðnu-*; i avljudsförh. till mlty. *hôt* (*hôd-*), hatt, fhty. *huot*, hatt, huva, hjälm (ty. *hut*), ags. *hód*, hätta (eng. *hood*); sannol. besl. med lat. *cassis*, hjälm (om av **kad-ti-*), o. möjl. med mlty. *hôde*, fhty. *huota* (ty. *hut* = sv. lånordet hut), bevakning, omsorg o. dyl.; i så fall med grundbetyd.: betäckning, skydd. — Med avs. på bildningen jfr hall 1 o. vante. — Hatten var i forntiden (i motsats till mössan) en symbol av frihet och oberoende (hattens avtagande blev sålunda ett tecken till ödmjukhet el. underkastelse). Ett bleknat minne härav är uttr.: vara karl för sin hatt, med motsv. i da.

haubits, C. G. Rehnsköld 1705 = da., från ty. *haubitze*, ä. *hauffenitz*, egentl. ett tjeckiskt ord för 'stenslunga'.

hausse, från fra. =, till *haut*, hög (av lat. *altus*). Motsats: baisse (se d. o.).

hav, fsv. *haf* = isl. *haf*, da. *hav*, mlty. *haf* (varav ty. *haff*, strandsjö), mhty. *hap*, ags. *hæf*; av germ. **hafa-* n.; möjl. till **hafjan* (= sv. häva); jfr med samma grundbetyd. ags. *holm*, hav (se holme). — Ordet har i nord. spr. undanträngt den gamla indoeur. o. germ. stammen *mar-* (se d. o.).

hava = fsv.: hålla, hava, få = isl.

hafa, da. *have*, got. *haban*, fsax. *hebbian*, fhty. *habên* (ty. *haben*), ags. *habban* (eng. *have*), germ. **haƀai-*. Trots överensstämmelse i ljud o. bildningssätt knappast direkt besl. med lat. *habēre*, hava; enl. K. H. Meyer IF 35: 224 f. äro dock de flesta ieur. ord för 'hava' o. besl. betyd. (*khab(h)-*, *k(h)ap-*, *khab-*, *g(h)ab(h)-*, *gap-*) på grund av vissa flexiviska egendomligheter att återföra till en grupp, vars ljudväxling beror på dess imitativa karaktär (efterhärmning genom ljudet). — I ty. o. eng. liksom i fsv. o. isl. ofta även: få; kvar i t. ex. *det skall du ha igen*. — Havande, om kvinnor, motsv. i fsv., isl. o. fda., elliptiskt till uttr. ss. fsv. *hava* (*barn*) *i kviþi*, dsv. i moderlivet, jfr grek. *ékhousa* (part till *ékhō*, håller, har) ds. — Jfr häv, åthävor.

haveri, Serenius 1734, i ä. sv. även med den franska formen *avarie* Risingh o. 1650, *averi*; liksom motsv. i da. från lty. *haverie*, holl. *haverij*; från fra. *avarie* = ital. *avaria* osv. (varav även eng. *average* med tillägg av *-age*), även: hamntull o. dyl; knappast lån från arab. *awār*, skadad vara, som självt torde ha sitt ursprung i de rom. spr.; f. ö. blott mycket osäkra tolkningsförslag.

havre = fsv., isl., da. = fsax. *haboro*, fhty. *habaro* (ty. *haber*; *hafer* från mty. o. lty.); eng. dial. *haver* från nord. (det inhemska eng. namnet är *oats*, egentl. pl., ags. *áte*); allm. germ. ord (dock ej i got.), av **habran-*. Anses vanl. för en avledn. av germ. **habra-*, **hafra-*, bock = isl. *hafr*, ags. *hæfer*, lat. *caper* ds., grek. *kápros*, vildsvin; varmed kunde stämma, att havren äldst företrädesvis användes till foder; de ofta anförda analoga härledningarna av fslav. *ovĭsŭ* o. lat. *avēna*, havre, från lat. *ovis*, får, o. grek. *aigilōps* från *aix* (*aig-*) get, äro dock osäkra el. oriktiga. Kanske i stället ett ursprung, analogt med det, som antagits för fgutn. *hagri* = fin. lånordet *kakra*, *kagra*, vilket av somliga betraktas som ett annat ord o. föres till no. *hagr*, de grova håren på hästsvansen o. manen, da. *heire*, Bromus secalinus (jfr sv. faxe ds.: isl. *fax*, hästman), liksom fir. *coirce*, havre (**korkio-*) möjl. till *corc*, hår, o. armen. *varsak*, havre, till *vars*, hår; no. *hagr* är kanske besl. med sanskr. *kaca-*, huvudhår (jfr dock H. Petersson Ar. und armen. Stud. s. 14 f.); detta namn på havren sålunda efter håren på agnarna o. kornen. Enl. H. Petersson har även havre en liknande upprinnelse: till ie. *kəpr-*, hår, i lat. *caprōnæ*, pannhår, man, sanskr. *çípra*, hår; se Balt. o. slav. Wortstud. s. 19, jfr även Charpentier KZ 46: 30 f. — Gemensamt ieur. namn på havren saknas alltså. Den är f. ö. ett typiskt nordeur. sädesslag, men ej bland de äldsta: havre odlades dock i Danmark redan under bronsåldern. Havreodlingen synes härstamma från sydöstra Ryssland.

hebré, jfr Bib. 1541: *Ebree, de Ebreer* o. fsv. adj. *ebrezker* (*h-*), ä. ty. *ebreer*, från lat. *hebræus*, från hebr. *'ibrī*, den från andra sidan (av någon flod, Eufrat) komne, utlänning, t. ex. om Abraham (1 Mos. 14: 13). — Hebreiska, i t. ex. uttr. *det är hebreiska för mig*, dvs. obegripligt, motsv. i da. o. fra.; jfr ä. nsv. 'Tå kan jagh hebraiska vthföra', dvs. göra underverk, Brasck 1648.

hed, fsv. *hēþ* = isl. *heiðr*, da. *hede*, got. *haiþi*, mlty. *heide*, fhty. *heida* (ty. *heide*) f., ags *hæð* n., m. (eng. *heath*); i mhty. även 'ljung' o. i ags. 'timjan'; av germ. **haiþiō-* = ie. **koitiă-*, väl avledn. av **koit-* i fkymr. *coit*, skog, gall.-lat. *cēto-*, *-cētum* i namn, jfr lat. *būcētum*, betesmark (dock formellt dunkelt). Enl. Kluge ZfdW 11: 26 vore i germ. spr. betyd. 'ljung o. dyl.' den ursprungligare. — Jfr Hedemora.

Hedemora, fsv. *Hēnamora*; sannol. innehållande gen. plur., äldre **hēþna*, av ett ord, som betydde 'hedbor', jfr Hedkarleby i Gästrikland, dvs. 'hedkarlarnas by'; f. ö. möjl., med J. V. Svensson NoB 7: 12 identiskt med det hos Ptolemeus anförda skandinaviska folkstamsnamnet (grek.) *Khaideinoi*. Annorlunda, men icke troligt Noreen Spr. stud. 3: 98: till genit. plur. av fsv. *hēþin*, hednisk. Se f. ö. Mora.

heden, se hedning.

hedenhös i uttr. från el. av h., jfr fsv. *af hēdhnom hös*, Stiernhielm: *af*

hedenhöös, väl från fornspr; Lucidor 1672: *hoos Hedna Höss*, Kolmodin Qv.-sp.: *i dystra hedenhös* m. fl., ä. da. *aff hedhen høs*; väl till fsv. *hös* = isl. *hauss*, huvudskål, snarast dock med Noreen V. spr. 7: 194 n. 2 (osv.) i en äldre betyd. av (grav)kulle, hög (se f. ö. hös).

heder, fsv. *hēdher*, ära, heder = isl. *heiðr* (genit. *-rs*), da. *hæder*, en speciellt nord. betyd. = ags. *hádor*, klarhet, till germ. adj. **haiðra-*, klar, i fsax. *hēdar*, fhty. *heitar* (ty. *heiter* även: munter, glad', jfr betyd.-utveckl. i glad), ags. *hádor*; utan *r*-suff. i isl. *heiðr* (*heið-*), klar, o. *heiðr* m. (gen. *-ar*), heder (= suffixet -het); besl. med sanskr. *cētas* n., glans, *citrá-*, strålande, o. avlägsnare med het. Jfr herre. — Om betyd.-utvecklingen i hederlig, egentl.: hedrad, aktad, se ärlig.

hedersknyffel, Hagberg Arist. 1834. Enl. Björkman Spr. o. st. 9: 268 f. av **hederskarnyffel*, till sv. dial. *karnyffel* (*karnibel*, *karnobel* osv.), stygg o. elak person, med sekundär betyd., egentl. = ä. nsv. *karniffel*, ett kortspel, da. *karniffel*, knekten i kortspelet styrvolt, från ty. *karnüffel*, ett kortspel, efter huvudkortet, som föreställde en landsknekt; möjl. från fra. *cornifle*, mlat. *cornifolium*, hornblad; alltså ungefär 'hederstrumf, hederspamp', jfr eng. *he is a regular trump*. Sannol. dock i stället av ett ord med betyd.: påk o. dyl., sålunda med liknande betyd.-utveckl. som i bängel, dräng m. fl.; till ä. nsv. *knöffel*, påk, Var. rer. 1538, jfr mlty. *knüppel* ds. = mhty. *knüpfel* (även bildl. om människor), som sannol. hör till mhty. *knopf*, knuta o. d. på växter, o. motsvaras av sv. dial. *knyppel*, liten pojke o. grov käpp. Jfr hedersknubb(e) i samma betyd., till knubb, o. se även karnibel.

hedning, i ä. sv. även *hedninge* t. ex. Bellman, fsv. *hēdhninger* (el. *-e*) = da. *hedning*, motsv. isl. *heiðinge*; avledn. av adj. heden (i heden tid), fsv. *hēþin* = isl. *heiðinn*, fhty. *heidan* (jfr ty. *heide* m.), ags. *hǽðen* (eng. *heathen*), jfr got. *haiþnō* f., hednisk kvinna. Särsk. förr betraktat som en av got. *haiþi* (= hed) bildad översättning av lat. *pagānus* (fra. *païen*), till *pagus*, by m. m. Anses dock numera, efter Torp-Bugge IF 5: 178, av åtskilliga för ett från goterna kommet ord, ombildat, i anslutning till hed, av armen. *hethanos*, hedning, självt en ombildning av grek. *éthnos*, skara, folk, plur. *éthnē* även 'hedningarna' (till *éthos* n., sed; se sed). Annan litteratur se Falk-Torp s. 1480, vartill även H. Pedersen NTfF 3 R 15: 127 o. Kluge ZfdW 11: 21 f. (båda mot Torp-Bugge), även som en osäker gissning av Holthausen IF 30: 48: 'den från de kristne avsöndrade', till germ. roten (*s*)*kaiþ* i got. *skaidan*, skilja (se t. ex. skede).

Hedvig, kvinnon., från ty. =, av fhty. *Hathuwīg*, av fhty. *hadu*, kamp (= ags. *heaðu-*, urnord. *haþu-* i t. ex. personn. *Haþuwulafʀ*, jfr isl. *Hǫðr*, Balders blinde broder, besl. med ty. *hader*, tvist, sanskr. *çatru-*, fiende, fir. *cath*, kamp, fslav. *kotora* ds.), o. fhty. *wīc*, krig, strid (se envig). Jfr Ludvig o. Viktor.

hej, interj., Ps. 1536, Bib. 1541 = da., väl från lty., ty. *hei*. Jfr hejsan.

hejare, tekn., Polhem 1744, från mhty., ty. *heier*, jfr *heie* ds.; dunkelt.

hejd, ä. nsv. o. sv. dial. *hägd*, måtta, fsv. **hæghþ* i dat. pl. såsom adv. *ohægdhom*, hejdlöst = no. *hegd*, av urnord. **hazidō-*, till fsv. adj. *hagher*, skicklig, egentl.: passande, el. det därav avledda fsv. *hagha*, ordna, passa, = isl. *haga* (se f. ö. behaga). — Härtill avledn. hejda, ä. nsv. *hägda* Lind 1749: 'mässigen', Sahlstedt 1773 bl. refl.: *hejda sig*, sv. dial. bl. a. 'hålla måtta', fsv. *hæghþa* bl. uppvisat i betyd. 'spara' = isl. *hegða*, inrätta, ordna. Verbet betyder alltså egentl.: hålla inom passande gränser.

hejduk, Weste 1807 (: *-duck*) även i den bildl. betyd.: person, som tjänar som (blint) redskap; från ty. *heiduck*, betjänt, särsk. i ungersk dräkt, även: polisbetjänt; av ungerska *haiduk*, plur. till *haidu*, infanterist m. m., egentl., från början av 1500 talet, benämning på lösa skaror, som förde gerillakrig mot turkarna o. sedan även användes som yrkessoldater. I denna senare betyd. i sv. t. ex. 1593 osv.

hejsan, Lind 1749: *hej san*, efter lty., ty. *heis(s)a*. Alltså ej sammansatt med

san, av *sade han*, såsom ofta antages. Jfr hoppsan.

hekatomb, stort högtidligt offer, egentl.: av 100 nötkreatur m. m., från grek. *(h)ekatómbē*, av *(h)ekatón*, hundra (urbesl. med hundra), o. *-bē*, besl. med *boũs*, nötkreatur (urbesl. med ko).

hektisk = ty. *hektisch* osv., av grek. *(h)ektikós*, bröstsjuk, egentl.: som har en viss egenskap el. befinner sig i ett visst tillstånd, besl. med *(h)éxis*, tillstånd, till *ékhō*, har, håller (av **seghō*; besl. med skema, skiss o. seger).

hekto(-), från fra., till grek. *(h)ekatón*, hundra.

1. **hel**, adj., fsv. *hēl*, hel, helbrägda = da. *hel*, motsv. isl. *heill*, got. *hails*, sund, *gahails*, hel, utan vank, fsax. *hêl*, fhty., ty. *heil*, ags. *hâl* (eng. *hale*, frisk, *whole*, hel), av germ. **haila-* = ie. **koilo-* i fslav. *cělŭ*, hel, jfr fpreuss. *kailustikan*, sundhet, grek. *koîly*, det sköna (Hesych.), osv.; se f. ö. hell (häll) o. hälsa. — Fsv. o. nsv. *hel* är egentl. ack. sg.; den ljudlagsenliga motsvarigheten till isl. nom. *heill* (av germ. **hailaz*) är *hæl(l)*; se hell, interj., o. jfr under sten. — Härtill avledn. hela, vb, fsv. *hēla* = isl. *heila*, av germ. **hailōn*; jfr germ. **hailian* = fsv. *hēla* (ipf. *hēlde*, *-te*), got. *hailjan* osv. — Helbrägda, ä. nsv. även *helbrög(h)da* NT 1526, O. Petri, *-bryghda* NT 1526, med yngre *-a* (redan i fsv.) av fsv. *helbrægdho* (*-brigdho*, *-brygdho*, *-brughdo* m. m.), frisk, svag form till adj. *helbryggdher* el. en adverbiellt brukad oblik kasus till sbst. *helbryggdha*, hälsa, välfärd; jfr fno. adj. *heilbrigðr* o. sbst. *heilbrigði* f. samt da. sbst. *helbred*; till hel o. stammen i bragd. Isl. *bragð* betyder bl. a. 'utseende'; alltså väl: med friskt utseende. Men som grundbetyd. i germ. *bregð-* är 'hastigt röra', kunde man även tänka sig, att helbrägda egentl. är liktydligt med frisk o. färdig, alltså: förmögen att röra sig; jfr även sv. för i betyd. 'frisk, stark', egentl.: som kan fara, o. sv. rask i betyd. 'frisk'.

2. **Hel**, fornnordisk dödsgudinna; lån från isl. *Hel*, egentl. personifikation av dödsriket *hel*, av germ. **haljō-* (se helvete). En inhemsk motsvarighet skulle i sv. ha lytt *Häl*.

helg, **hälg**, fsv. *hælgh* (*ō-stam*), = isl. *helgr* f. (*iō*-stam), da. *helg*, av urnord. **hailaʒō-* el. *-iō-*; till adj. helig. — Helgd (-ä-), fsv. *hælghþ*, av urnord. **hailaʒiþō-*, adj.-abstr. till helig; ett speciellt svenskt ord. — Helgdag (-ä-), äldre: *helgedag* (ännu hos Dalin 1850), fsv. **hælghe dagher*, jfr fsv. *hælghan dagh*, stark ack. sg. mask., *hælgha* o. *hælgho dagher*, svag nom. sg. mask. (= personn. Helge) av helig. Av somliga med orätt fattat som sammansättning med genit. av sbst. *hælgh*, helg. Litteratur hos A. Nordlind Om sammanskrivning o. särskrivning av sammansättning (osv.) s. 129 (1919), vartill kan läggas Noreen V. spr. 2: 300. — Helgedom (-ä-), fsv. **hælghedomber* (jfr dat. sg. *hælghudōme*, med svag form av adj., osv.), heligt ting, relik, jfr isl. *heilagr dómr* ds., även helgedom, motsv. ty. *heiligtum* osv.; se f. ö. -dom. — Helgsmål (-ä-), äldre *helges-* (ännu hos Dalin 1850), fsv. **hælghismāl*, till *hælghi* n. (i sammans.), helighet, helgd, o. *mal*, tidpunkt (se mål 1). Dessutom ä. nsv. *heligsmål*, 15- o. 1600-t.

Helena, kvinnon., ytterst av grek. *(H)elénē*. Biformer se Elin, Ellen, Elna.

Helge o. **Helga**, personn., med motsvarigh. i fsv., isl. o. fda.; svaga (synkoperade) former till helig. — Samma svaga former ingå också i Helgasjön, Helgaån osv. — Jfr Olga.

helgeflundra (-ä-), Sahlstedt 1773: *hälg-*), motsv. da. *helleflyndre*, till svaga formen av helig; tillåten föda under den katolska fastan; jfr isl. *heilagr fiskr*, ty. *heil(ig)butt*, eng. *hali-* o. *holibut*. Biformen hälleflundra, *helle-* 1609, från da., där *-lgh-* övergått till *-ll-*.

helgon (-ä-), fsv. *hælghon* = da. *helgen*, från fsax. (*thie*) *hêlagon*, de heliga, svag pluralform till helig (jfr isl. *helghir* nom. pl. ds.); i fsv. använt som sing. neutr.

helig, fsv. *hēlagher* m. m. = isl. *heilagr*, da. *hellig*, fsax. *hêlag*, fhty. *heilag* (ty. *heilig*), ags. *hâlig* (eng. *holy*);

allm. germ. (Ulfilas har dock *weihs*, se vi, viga); avledn. av germ. sbst. **haila-* med samma betyd. av 'lycka' som fsv. *hel, hæl* (se hell); alltså egentl.: lyckobringande. — Om de närmast till adj. hörande helgedom, helgdag se under helg. — Jfr Helge, helgeflundra, helgon.

hell (-ä-), interj.; fsv. *hæll*, en biform till adj. hel o. den ljudlagsenliga motsvarigheten (med *œi* > *œ* före *ll*) till isl. adj. *heill*, hel; hel är ack. sg. (se d. o.); särsk. i den gamla hälsningsformeln fsv. *hæl* (i fsv. o. ä. nsv. ofta förbundet med säll: *hæl ok sæl*), jfr isl. *heill(þú)*, mlty. *wes hil* osv. Jfr den lat. hälsningsformen *salvē* (: *salvus*, frisk, helbrägda). — Hell dig, jfr da. *hil dig*, är kanske efterbildning av ty. *heil dir*; i så fall icke innehållande adj. hel, utan germ. *s*-stammen **hailiz* osv. i fsv. sbst. *hæl(l)*, *hēl* = isl. *heill* osv., lycka, hälsa, till adj. hel; se närmare hälsa.

heller (-ä-), fsv. *hælder*, hellre, snarare (kvar under 15- o. 1600-t.), heller (efter nekande ord), eller = isl. *heldr* ds., även: mera (framför adj. o. part. att uttrycka dessas komparativ), tämligen, da. *heller*, heller, got. *haldis*, hellre, fsax., fhty. *halt*, mycket mer (ty. *halt*, i försvagad betyd.: väl, nog); av germ. **halðiz* (bildat med samma komparativa adverbsuffix som t. ex. lat. *magis*), till fhty. *halto*, mycket. — Den forna betydelsen hos heller 'hällre' uttryckes nu i sv. med hellre, fsv. *hældre* ds. = da. *hellere*, egentl. neutr. till ett adj. motsv. isl. *heldri*, större; härtill superl. helst, fsv. *hælzt*, da. *helst*; jfr isl. adj. *helztr*. Ovisst ursprung; kanske, med grundbetyd.: böjd för, rotbesl. med hälla i betyd.: luta, isl. *hallr*, lutande.

helvete (-ä-) = Bib. 1541, y. fsv., av ä. fsv. *hælvite*, dödsrike = isl. *helviti* ds., da. *helvede*; lån genom missionärer, motsv. fsax. *helliwiti*, ags. *hellewite* m. m. (ej i got.); egentl.: hälvetesstraff, till vite (nu blott bötesstraff; se d. o.), o. fsv. *hæl* = isl. *hel*, got. *halja*, fsax. *hellia*, fhty. *hella* (ty. *hölle*), ags., eng. *hell*, av germ. **haljō-* f., det forngermanska namnet på dödsriket (jfr Hel), sedan i västgerm. om de kristnes helvete, egentl.: det höljande, döljande, till germ. **helan*, dölja; se hall 2 o. hölja. — Helsefyr = no. *hels(ke)fyr*, från mlty. *helschvûr*, helveteseld, till adj. *helsch* (motsv. ty. *höllisch*), helvetisk, o. *vûr* (se fyr). — Helsike, möjl. en ombildning av ett ä. sv. **hälske*, ellips för **hälskefyr*.

1. **hem** = fsv. n., boningsort, hem, värld, jämte *hēmber* m., värld, motsv. isl. *heimr* m., hem, värld, da. *hjem*, hem (egentl. jutsk form, liksom *hjemmel*, se hemul), got. *haims* f., by, fsax. *hêm* m., n., fhty. *heim* m., n., hem, ags. *hám* m., hem, hus (eng. *home*); av germ. **haima-* (*-i*), väl lånat i litau. *kaimas*, *kēmas*, by, bondgård (se kajman, namne); dunkelt; stundom bl. a. fört till ie. roten *kei* i grek. *keîmai*, ligger, o. *koimáō*, bringar till vila, *koítē*, läger, osv.; alltså möjl.: plats där man slagit sig ned; jfr hjon, ide, ocean. — Adv. hem = fsv. = isl. *heim* osv., egentl. ack. sg. till hem. — Adv. hemma, fsv. *hema* = isl. *heima*, da. *hjemme*, egentl. dat. sg. av fsv. *hema* (i *ægha hema*) = isl. *heima* n. — Hemvist n., i ä. nsv. (1600-t.) fem., till fsv. *vist* fem., uppehåll; se visthus, vistas.

2. **-hem,** i ortnamn, t. ex. Dalhem,; gammal typ, väl från äldre järnåldern (o. möjl. bronsåldern), särsk. vanligt i Vgtland, motsv. no., ty. *-heim*, eng. *-ham*, till föreg. i betyd. 'bygd'. — I nsv. ofta *-um* (t. ex. Bergum, Tanum), stundom *-im* (t. ex. Askim: ask 1, Markim); ibland sammandraget, t. ex. Säm (se d. o.). — Jfr Hardemo.

hemisfär, av grek. *(h)ēmi-*, halv (= lat. *sēmi-* i semikolon), o. *sphaîra*, klot (se sfär). Jfr migrän.

hemlig, fsv. *hēmeliker* ds., även: förtrolig, förtrogen; jfr isl. *heimiligr* i den senare betyd., da. *hemmelig*, i ä. da. även: förtrolig, från mlty. *heimelik*, som hör till huset el. familjen, förtrolig, hemlig = mhty. *heimelich*; till hem. Den moderna betyd. utgår från den av: hörande till el. uppehållande sig i hemmet o. därför dold för främmandes blickar.

hemman, fsv. *hēman*, hem, bostad

(så ännu i Bib. 1541), stundom: lantgård; utvidgning av fsv. *hema*, hem = isl. *heima* n. (jfr under hem), liksom fsv. *lekan* n., leksak, till isl. *leika* n., nsv. nystan till fsv. *nysta* n., sv. dial. *såtan* n. till fsv. *sata* n. (se såte).

hemorrojder, egentl. plur. (*-des*) till grek. (*h*)*aimorroís* blodflöde, av (*h*)*aĭma* n., blod, o. en avledn. av *réō*, flyter (urbesl. med ström).

hemsk, med nuv. betyd. känd blott från y. nsv. (1800-t.), fsv. *hemsker*, försagd, förbluffad, dåraktig, dum, i Bib. 1541: slö, försoffad, i ä. nsv. vanl. dyster, ängslig o. dyl. = isl. *heimskr*, dum, tokig; avledn. av hem, alltså egentl.: hörande till hemmet, med sin egentl. betyd. i lånordet inhemsk o. ty. *heimisch*. Härur betyd. 'dum', egentl.: som setat för mycket hemma. Betyd. i nsv. utgår från anv. om dyster o. ängslig sinnesstämning, jfr B. E. Malmström: 'blef så hemsk inunder linden'.

hemul, lånord från fornspr. = fsv., även *hemuld* o. *hemol(d)*, f., laga försvar, garanti för eganderätt, motsv. isl. *heimuld*, *-ild*, da. *hjemmel* (egentl. en jutsk form; jfr *hjem* under hem); bildningar (väl på *-iþō-*) till adj. fsv. *hemul*, isl. *heimull*, *heimill*, tillkommande ngn som laglig egendom, egentl.: hörande till ngns hem el. hus (se under dass). Jfr ohemul.

hen, brynsten, t. ex. Schroderus Lex. 1637 = isl. *hein*, fda. *hēn* (i *Harald Hen*), ags. *hán* (eng. *hone*), av germ. **hainō-*; ie. rot snarast *kē(i)* (*kəi*), *kō(i)* i avest. *saēni-*, spets, grek. *kō̃nos*, brynsten, sanskr. *çāṇa-*, npers. *sān*, jfr även lat. *cōs*, *cōtis*, slipsten, osv.

Henning, mansn. = fsv., från ty.; till namn på *Han-*.

Henrik, mansn. = fsv., från mlty., lty. *Hinrik* = ty. *Heinrich*, äldst: *Heimi-*, till *heim* (se hem) o. *-rich* (se rik). Jfr Harry. — Av en fsv. biform till detta namn, *Hindrik*, kvarlever ett minne i Hindersmässan, januarimarknad i Örebro, efter biskop Henrik, i Uppsala, Finnlands apostel, vars mässa inföll den 19 jan., ävensom i familjen. Hinders(s)on. — En kortform till Henrik är mansn. Hinke, jfr fsv. *Hencke* m. m., från lty. I vissa fall är dock *Hencke* en med lty. diminutivsuffixet *-ke(n)* (jfr fröken) bildad hortform till Johan, Hans o. d. — En annan kortform till Henrik är fsv. *Hinze*, från mlty. *Hintze*, varav sv. familjen. Hintze, närmast till biformen *Hinrik*, liksom hty. *Heinz* till *Heinrich*; jfr ty. *Fritz* (= sv. Frits) till Fredrik o. ty. *Kunz* till Konrad.

heraldik = ty., avledn. av mlat. *heraldus* (= härold; se d. o.); egentl. alltså: vetenskap för härolder, syftande därpå att tidigast undersökningen o. studiet av sköldmärkena (o. d.) väsentligen var häroldernas sak.

herbarium = ty., av lat. *herbārium*, till *herba*, ört (av dunkelt urspr.).

Herbert, Heri-, mansn., från ty.; till sbst. här o. fty. *berht*, ljus (se bjärt). Jfr t. ex. Albert, Albrekt.

herde, även härde, sv. dial. *here*, sydsv., pojke, ung dräng, *häle* (med tjockt *l*), *hyre*, *höle* m. m., fsv. *herþe*, *hyrde*, *hördhe*, av äldre *hirþe* = isl. *hirðir*, da. *hyrde*, got. *hairdeis*, fsax. *hirði*, fhty. *hirti* (ty. *hirt*), ags. *hierde* (eng. *shepherd*, fårvaktare), av germ. **hirðia-*, av ä. **herðia-* = litau. *kerdžius*; avledn. med germ. tillhörighetssuffixet *-ja-* (ie. *-i̯o-*) av germ. **herðō-* (= hjord). — *Hirþe* till herde (härde) som fsv. *sirla* till ä. nsv. *serla*, sv. särla; *hirþe* till *hyrde*, *hördhe*, dial. *hyre*, *höle*, som fsv. *virþa* till *vyrdha*, sv. vörda. — Betyd. 'pojke' av 'herdegosse'. — Avledn.: sv. dial. *höling* osv., fsv. *hirþinge*, *hyrd-*, *hörd-*, *hiord-* = isl. *hirðingi*, no. *hyr(d)ing*, *juring* m. m.; *-irþ-* till *-yrd-* till *-iurd-*, *-iord-* såsom i sadelgjord av **gyrþ*. — Av germ. **herðo-* (= hjord) är även avlett fsv. *hirdha*, vakta, vårda = isl. *hirða*, samma ord som ösv. dial. **hyra*, förslå, räcka till = no. *hyra* ds., även: gagna, utrusta, med grundbetyd. 'taga sig av, sköta om', av äldre 'vakta, vårda'.

Herman, mansn. = fsv., från ty. *Hermann*, av fhty. *Heriman* m. m., egentl. appellativ = fhty. *heriman*, fsv. *hærman* osv., krigare, till sbst. här o. man; jfr Her(i)bert osv.

hermelin = fsv., da.; lånord; jfr mhty.

hermelin, en bildning med dimin.-suff. *-lîn* (= ty. *-lein*) till fsax., fhty. *harmo*, vessla, ags. *hearma* m., lit. *szarmů* (*szer-*), hermelin, o. sannol. även rhetorom. *karmuin*, vessla (till ett lat.el.kelt. **carmo*?).

hermetisk, lufttät, motsv. i ty. o. eng., efter Hermes Trismegistus, som ansågs för alkemiens grundläggare.

herre, y. fsv. *hœrre*, motsv. ä. *hœrra*, jämte isl. *herra*, da. *herre* gammalt lån från fsax. *herro* = fhty. (varav ty. *herr*), yngre form för *hêrro*, synkoperat av *hêriro*, komparativ till fsax., fhty. *hêr*, förnäm, hög = ags. *hâr*, gråhårig, gammal (eng. *hoar*), isl. *hárr* ds., av germ. **hai-ra-*, en *r*-avledn. till germ. **hai-*, skina, i h e d e r. Jfr med avs. på betyd.-utvecklingen 'gammal' till 'herre' t. ex. lat. *senior*, äldre > ital. *signore*, fra. *seigneur*, *sire*, eng. *Sir*; ävensom grek. *gérōn*, gubbe, men *géras*, heder o. d. — Formen h e r r (framför namn o. titlar), y. fsv. *hœr*, från mlty. *her*. — Under medeltiden o. på 1500-t. som titel blott om el. till riddare (men ej till andra frälse- el. adelsmän) o. andlige; under senare hälften av 1600-t. även till konungens tromän samt officerare o. under 1700-t. dessutom till konungens trotjänare o. övriga s. k. ståndspersoner, men då ännu ej till medlemmar av det lägre borgerskapet. — Jfr h ä r l i g.

Herrstad, ortn., Ögtl., **Herrestad** Sdml. o. Skå., till fsv. personn. på *Hær-* (**Hærridh*? o. *Hærvidh*), se -s t a d.

hertig, fsv. *hærtogher* (*-e-*), härförare, hertig, = da. *hertug*, från mlty. *hertoch*, av fsax. *heritogo* = fhty. *herizogo*, *-zoho* (ty. *herzog*), ags. *heretoga*, till h ä r sbst. o. germ. *-*tuzan-*, -*tuhan-*, förare, ledare, besl. med lat. *dūcere*, föra, o. t ö j a, t å g 2, 3. Isl. *hertogi* i betyd. 'härförare' är kanske inhemskt. — Som titel är ordet en översättning av det besl. lat. *dux* (fra. *duc*, eng. *duke*). — Parallellbildning: fsax. *folktogo* ds. till f o l k i betyd. 'härskara'.

herul, germansk folkstam, se under j a r l.

hes = fsv. (där även sträv, om ljud) = fda. *hees*, fsax. *hês*, fhty. *heisi* (ty. *heiser*), ags. *hás*, stam **hais-*; växl. med **hairs-* i meng. *hors(e)* (eng. *hoarse*), mholl. *heersch* samt med bortfall av *r* (efter den samnord. övergången av *air-* > *ār-*) sv. dial. *hås*, hes, no. *haas*, isl. *háss*, vilket att döma av ordets spridning i dial. ej kan vara lån från ags.; jfr isl. *hjarsi* ~ fno. *hjassi* (se h j ä s s a). Förhållandet mellan dessa stammar är f. ö. mångtydigt; grundbetyd. sakerl.: sträv, skrovlig, alltså = no. *haas* i denna betyd.

hesitera, av fra. *hésiter*, tveka, vackla, av lat. *hæsitāre* ds., även o. egentl.: låda vid, hänga fast, iterativum till *hærēre* i sistn. betyd. (= litau. *gaisztù*, *gaiszaũ*, tveka, dröja, av ie. **ghais-*).

Hestra, Hester (-h e s t e r, H e s t e r-), ortn. i Hall., Älvsb. l., Jönk. l., s. Ögtl., fsv. t. ex. *Hestræ*, *Histræ*, *Heyster*, 13-1400-t., till germ. **haistr-* = mlty. *heistere*, mholl. *heester*, mhty., ty. *heister*, ung bok el. ek (varifrån fra. *hêtre*, bok), jfr ty. *Heisterbach*; bildat med det ieur. trädnamnsuff. *-tr-* till stammen i fsax. *Hêsiwald*, lat. *Silva Caesia*; jfr a p e l, f l ä d e r, h y l l, j o l s t e r. Förf. Ark. 17: 66 f.

1. **het**, fsv. *hēter* = isl. *heitr*, da. *hed*, fsax. *hêt*, fhty. *heiz* (ty. *heiss*), ags. *hât* (eng. *hot*); ej i got.; av germ. **haita-*, till en germ. rot *hai* i fhty. *(ge)hei*, hetta, got. *hais*, fackla; besl. med litau. *kaitrà*, glöd, *kaitrùs*, het; antagl. även med h e d e r o. a. ord av germ. *hai*, lysa, vara klar. Avljudsform: h e t t a (se d. o.) ävensom fsv., isl. *hitna* (: h e t = fsv., isl. *fitna*: f e t). — H e t på gröten, t. ex. C. Gyllenborg Sv. sprätth. 1737, O. v. Dalin.

2. **-het**, ändelse för abstr. sbst., nu endast till adj. = fsv., på 1300-t. lånat från mlty. *-heit* = ty. *-heit*, ags. *-hâd* (eng. *-hood*); i västgerm. spr. även som självständiga ord i betyd.: person, rang, beskaffenhet m. m. = got. *haidus* m., sätt, isl. *heiðr* (gen. *-ar*), heder (se d. o.) = sanskr. *kētú-* m., ljus, glans, av ie. **koitu-*; alltså med ungef. samma betydelseutveckling som i ty. *erscheinung*: *scheinen* (= s k i n a); jfr även -l e k. — Efter b e s k a f f e n h e t (ty. *beschaffenheit*), b e l ä s e n h e t (ty. *belesenheit*) ha i sv. uppstått ombildningar av lånord såsom b e f o g e n h e t, b e l e v e n h e t, g o d h j ä r-

tenhet osv. el. nybildningar såsom nedlåtenhet, välgörenhet osv.; jfr grannlagenhet.

heta = fsv. (där såsom i isl. även aktivt: kalla, benämna) = isl. *heita* (i betyd.: 'heta' med pres. *ek heiti*, minne av det gamla medio-passivet på *-ai*, jfr grek. *phéromai*), da. *hede*, urnord. *ha(i)te-ka*, heter, *haitinaR* part. pf. m., got. *haitan*, kalla, inbjuda, befalla (*haitada*, heter), fsax. *hêtan*, fhty. *heizzan* (ty. *heissen*, uppmana, kalla, heta; jfr under Schultz), ags. *hátan*; förr redupl. vb; av ovisst ursprung: snarast med Brugmann IF 6: 94 rotbesl. med lat. *ci(e)o*, sätter i rörelse, *cito* ds. (se citera), grek. *kiō*, går, *kinéo*, sätter i rörelse (se kinematograf), med samma betyd.-utveckling som i grek. *kéllō*, rör, o. *kélomai*, driver på, kallar.

hetman, polsk o. litauisk överbefälhavare, av polska *hetman*, från mlty. *hôvetman* el. en snarlik mhty. form, överbefälhavare, anförare = ty. *hauptmann*, kapten; se hövitsman. Härmed förväxlas ofta lillryska *ataman*, äldste (*staršýj*), alltså (urspr.) ej 'överbefälhavare för kosackerna'; av ett helt annat ursprung. Brückner Zfvergl. Sprachf. 48: 171 f.

hetsa, Sahlstedt 1773, Bellman, på grund av *e* (för väntat *ä*) ej från ty. *hetzen* (germ. **hatjan*, till hata) utan en ombildning (väl efter het, hetta) av ä. nsv., fsv. *hitza*, *hissa*, från mlty. *hitzen*, *hissen*, som väl bildats av ett utrop, *hiss* el. dyl., brukat till djur, som hetsas, liksom ä. nsv., östsv. dial., no. *hussa* ds. av interj. *huss*; jfr tussa. — *Hitsa* förekom långt fram på 1700-t. o. motsvaras av nsv. hissa (med dialektisk färgning), i Lag 1734 (om hundar).

hetsig, o. 1650, ä. nsv. även *-i-* o. med betyd. 'het'; från ty. *hitzig*, till *hitze*, hetta (se d. o.).

1. **hetta**, sbst., ä. nsv. *heta* f., *hete* m., fsv. *hita* f., *hiti* m. = isl. *hita* f., *hite* m.; adj.- abstr. på svaga rotstadiet, av germ. **hitan-*, **hitōn-*, avljudsform till het, liksom fsv. *fiti* m., fetma, till fet. Ty. *hitze* är ett annat slags bildning, germ. **hitjō-*; eng. *heat*, av ags. *hǽto*, ett germ. **haitjo-*. — Hetta har utvecklats ur fsv. *hita* som t. ex. vecka ur fsv. *vika*.

2. **hetta**, vb, kan motsvara dels fsv. *hita* = no. o. dels fsv. *hēta* = isl. *heita*, fhty., ty. *heizen*, ags. *hǽtan* (eng. *heat*), av germ. **haitjan*, göra het.

hetvägg, 1689 (*het-*), C. Warg 1755 (*hett-*), från lty. *hectweggen* m. m., fettisdagssemla, från mlty. *hête weggen*, egentl.: varma bullar, urspr.: viggar, kilar, till fsax. *weggi*, kil (se vigg). I Sverige har detta ord i somliga trakter i stället kommit att beteckna den aga, som på fettisdagsmorgonen på skämt tilldelas familjemedlemmarna (i sht barnen), ett urgammalt hedniskt kultbruk, o. fettisdagsbullarna ha i stället fått benämningen fetvägg. Betyd.-ändringen beror på att man friköpte sig från piskningen genom hetvägg. Jfr Louise Hagberg Sv. lm. 1911, s. 523 f.

hetär, från grek. (*h*)*etairā*, (kvinnlig) kamrat, fem. till (jon.) (*h*)*étaros*, kamrat ((*h*)*étairos* är en nybildning efter fem.), till ie. *s^{u}e-*, *se-* (se sig, sin, svear).

hicka, vb, fsv. *hikka*, hicka, flämta, snyfta = no. *hikka*, flämta, snyfta, da. *hikke*, hicka, i ä. da. även 'snyfta', holl. *hikken*, hicka; jfr isl., no. *hiksta* o. no. *hiksa* (ävensom eng. *hickup* osv.). Antingen direkt ljudhärmande el. intensivbildning (med konsonantförlängning) till sv. dial. *hikja*, flåsa, motsv. no. *hika*, da. *hige* (i överförd betyd.: 'fika efter'), jfr mlty. *hîchen*, *hîgen* osv., av onomatopoietiskt ursprung liksom *kik-* i kikhosta, kippa 2 osv.; se his(s)na o. jfr under sucka. — Härtill sbst. hicka, fsv. *hikka* = da. *hikke*.

hide, se ide.

Hildur, kvinno., nyisl. form för fisl. *Hildr*, en valkyrja = *hildr* f., strid = fsax., ags. *hild*, fhty. *hilt(j)a*, av germ. **helðiō-*, väl besl. med ir. *ceallach*, krig, jfr litau. *kalìu*, slår (se hull). Detta ord ingår som senare led i Gunhild, Ragnhild m. fl. o. f. ö. i de urspr. tyska Hildebrand, Matilda.

hilka, Aurivillius Cog. 1693, Lind 1738 (även *-e*), möjl. från ty dial. *hilche*, medan ä. nsv. *hyllicka* 1637, sv. dial. *hylka*, da. *hyllike* utgår från mlty. *hul-*

leken, dimin. till mlty. *hulle* = ty. *hülle*, huvudduk m. m., egentl.: omhölje, besl. med hölja. — I vissa dial. med betyd. 'rus'; jfr florshuva.

hillebard, närmast motsv. y. fsv. *hillebard* 1517; Var. rer. 1538: *-bart*; jfr *-bärd* 1600-t.—Weste samt med *-e-* i första leden y. fsv. *hellebardh* (nsv. hällebard); jämte da. *hellebard(e)* från mlty. *hellebarde* jämte *helm-*, motsv. mhty. *helmbarte* (ty. *hellebarte*); från germ. spr.: fra. *hallebarde*. Sammansatt med ett germ. ord för 'stridsyxa': fsax. *barda*, fhty. *barta*, isl. *barða* (jfr lombard), avledn. av germ. **barða-*, skägg, egentl.: utstående kant o. dyl. (se bard 1 o. knävelborr), såsom isl. *skeggja*, yxa, till *skegg*, skägg. Första leden är oklar: enl. Hirt-Weigand till *helm*, hjälm: alltså egentl. en yxa att hugga genom hjälmen med; enl. Tamm, Falk-Torp m. fl. däremot av ett ord för 'skaft': mhty., ty. *helm*, jfr fhty. *helmakes*, yxa med långt skaft; även: 'rorpinne' i t. ex. isl. *hjalmvǫlr* (snarast till ie. *(s)kel*, klyva o. dyl.; se häll 1, skilja). — Dunkelt är *i* i sv. hille-. Seip 2: 112 förmodar mlty. övergång av *e* > *i* framför *l* + konsonant.

hiller, se iller.

Hilmer, mansn., lån från isl. *Hilmir*, sagonamn = *hilmir*, beteckning för furste, egentl.: hjälmbärare, urnord. **Helmia-*, till stammen *helm-* i hjälm.

Himle, härad i Halland, av fsv. *Henöflæ*; dunkelt (en förmodan hos Noreen Spr. stud. 3: 108).

himmel (= no., da.), fsv. *himil*, tämligen sen form, lånad från Tyskland = fsax., fhty. *himil* (ty. *himmel*), med yngre *l* för *n* ss. i ty. *esel* (jfr åsna), motsv. det inhemskt nordiska fsv. *himin* = isl. *himinn*, got. *himins*, fsax. *heban*, ags. *heofon* (eng. *heaven*), med *b*, *f* ur *m* framför *n* (i synkop. kasus); ie. **kemeno-*; flera tolkningsförsök; väl egentl.: valv, tak, besl. med grek. *kmélethron*, tak, *kamára*, välvning (se kammare), såsom litau. *dangùs*, himmel: *deñgti*, täcka. Jfr med avs. på betyd.-utvecklingen under loft, luft. — I religiös stil förr ofta plur.: *fara till himla* (gen.plur.), *som är i himblom* (dat. plur.; i bönen Fader vår) osv., jfr lat. *coeli*. — Den äldsta ieur. beteckningen för 'himmel' var **dḭēus*, den lysande = sanskr. *dyā'us* = grek. *Zeús* (gudanamn); se Tyr.

hin, minne av ett fsv. demonstr. pron. kvar i gamla bibelövers., t. ex. 'medan hin ännu långt borta är' Luc. 14: 32 (= den förre, den andre) o. i sv. dial. ävensom i hinsidan, hinsides, på andra sidan, o. hin onde, hin håle (jfr 1649: *det weet den hååle*, av *hårde*, jfr Lind 1749: *hin hårde*; med *rd* > 'tjockt' *l* > vanligt *l*, jfr fälknäpp, sköl, stel, svål, Åmål) o. elliptiskt endast hin, samtliga uttr. (liksom även det likbetyd. den o. den) redan på 1600-t.; jfr Stiernhielm: *hin stygge*; av fsv. *hin*, den där, den andre, även som best. art. framför adj. (+ sbst.) = isl. *hinn*, ett speciellt nord. ord, av omstritt ursprung: möjl. uppkommet genom sammansmältning av två ord: dels 1. det fornnord. demonstr. pron. *enn*, *inn* (kvar som best. slutartikel, i dag-en osv.), av något oviss upprinnelse: jfr got. *jains*, ty. *jener*, den där, el. fhty. *enêr* ds., fslav. *onŭ*, han; dels 2. pronominalstammen *hi-* i got. *hita*, det, osv. Knappast är *hin* en urgammal bildning (enl. somliga: *n*-avledn. till ett *hī-* = ie. *kei* i grek. *(e)keī*, där, lokativ till ie. pron.-stammen *ke-*, där, varom under hit; i så fall analog med min, din osv.). — Motsvarigheter till hin onde osv. äro sv. den lede, sv. dial. *den farlige*, *den fule*, *den sure* osv.

hind = fsv. = isl., da., ags., eng. = mlty. *hinde*, fhty. *hinta*; väl besl. med grek. *kemás* (*-ádos*) f., hjort, gasell; i så fall **hind-* av äldre **hemð-* (såsom sand av *samð-* o. antagl. sund av *sumð-*) = ie. **kem-tā-*; jfr f. ö. (med Lidén KZ 40: 257 f.) sanskr. *çáma-*, hornlös, litau. *szm-úlas* ds., osv., i motsats till lat. *cervus* o. hjort, den behornade. Med avs. på bildningen jfr and 1.

Hindersmässa, -son, se Henrik.

hindertyg, remtyg bakpå seldon, Var. rer. 1538, från lty., till *hinder*, bakom = ty. *hinter* (se följ.)

hindra = fsv., isl. = da. *hindre*,

mlty. *hinderen*, fhty. *hintarôn* (ty. *hindern*) osv. (dock ej i got.); av omtvistad härledning; väl, med Falk-Torp (jfr Brugmann Demonstr. pron. s. 144 f.), egentl.: hålla el. driva tillbaka; till stammen i got. *hindar*, mlty., ags. *hinder* (eng. *hinder-*), ty. *hinter* osv., bortom, bakom, ss. adj. i bl. a. fsv. *hindradagher*, isl. (genit.) *ens hindra dags*, dagen efter; egentl. en komparativ (motsv. grek. *-teros*) med superl. isl. *hinztr*, sist, got. *hindumists*, borterst, osv.; besl. med got. *hindana*, bakom, på andra sidan, ty. *hinten* osv.; f. ö. omstritt ursprung. — De nord. orden äro möjl. lån från mlty.; fsv. *hindra* finns dock redan i Uppl.-lagen. — Sbst. hinder = isl. *hindr*, da., mlty. *hinder*, är bildat av verbet.

hindu, egentl. om den ariska befolkningen i Hindustan, till iran. *hind*, ursprungl. om floden Indus = sanskr. *sindhu*, flod, ström. Härav genom förmedling av latinska o. grek. författare former utan *h-* i Indien osv.; se indian.

hingst, Var. rer. 1538, fsv. *hingist*, *hengist*, jämte da. *hingst*, från mlty. *hing(e)st* (med dial. *i* för *e*), *heng(e)st* = ffrank. *hangisto* Lex salica, mhty. *heng(e)st* (ty. *hengst*), ags. *heng(e)st*, ett allmänt västgerm. ord för 'hingst', stundom: 'häst, vallack'; sannol. germ. **hangista-*, vartill en Vernersk växelform **hanhista-* (= det inhemska häst); av mycket omstridd härledning; möjl. superlativ till ett adj., motsv. litau. *szankùs*, rask; jfr fsv. *skiūt*, häst: *skiūter*, snabb. — Hit hör det sagohistoriska ags. (möjl. egentl. danska) kunganamnet *Hengest*. — Om ett annat germ. ord för 'hingst', fsax. *wrénio* osv., se vrenskas.

hink, Var. rer. 1538; dunkelt. I flera dial. även *ink*.

Hinke, mansn., se Henrik o. Johan.

1. **hinna**, vb. = fsv.: hinna upp el. ned = da. dial. *hinde*; egentl.: få tag i = got. *hinþan* st. vb, fånga; i avljudsförh. till fsv. *hanna*, röra vid, o. fjärmare besl. med ags. *huntian*, jaga (eng. *hunt*). I den fsv. o. nsv. betyd. 'hinna med' antagl. påverkat av fsv. *inna*, hinna med, uträtta = isl., allm. germ. vb (dock ej i got.): bringa in o. dyl., avledn. av germ. *inn-*, förstärkt form till germ. *in* = nord. *i*, jfr t. ex. inbördes. — Se f. ö. behändig. — Verbet böjdes till inpå 1700-t. svagt (ipf. *hinte*, *hinde*). Den starka böjningen (Sahlstedt 1773: *hann* osv.) beror på anslutning till finna, vinna osv. Jfr liknande övergång till stark böjning hos knyta, kvida, skryta, snyta, strida, tiga.

2. **hinna**, sbst. = fsv., isl. = da. *hinde*; av germ. **hennōn-*; bl. a. sammanställt med fir. *ceinn*, fjäll, korn. *cennen*, hinna; ie. **kendnā-*; till ie. roten *(s)ken* i skinn; se Lidén Språkv. sällsk. i Upps. förh. 1891—94 s. 75 f. Isl. *himna* är obesläktat.

Hintze, familjen., se Henrik.

hipp, i hipp hurra, från eng. *hip* (el. *hep*) *hurrah*; hipp o. hopp tillhör samma bildningsgrupp som ä. nsv. *snick* o. *snack*, *knas* o. *knis*, *knirrknarr* osv., sv. villervalla osv., alltså uppkomna genom fördubbling av den ursprungliga ordstammen med (ung) avljudsväxling. I dylika bildningar har vanl. blott en av lederna äldre anor; i detta fall hopp, såvida icke hip skulle höra till lty. *hippen*, hoppa, som självt är en ung avljudsform till *hoppen*.

hippodrom, från grek. *hippódromos*, rännarbana, av *hippos*, häst (= lat. *equus* osv.; se Joar o. häst slutet), o. *drómos*, lopp (se dromedar).

hird, kunglig livvakt, hovfolk, om fornnord. förh., upptaget från fornspr. = fsv. *hirþ* (i *hirþman* osv.), isl. *hirð*, från ags. *hir(e)d*, av ä. **hí(w)-rǽd* (jfr *hiwrǽden*, familj), formellt = fhty. *hirât*, giftermål (ty. *heirat*), egentl.: husligt förhållande o. d.; sammansatt av 1. ags. *hiw-* i ags. *hiwisc*, familj osv. = got. *heiwa-* i *heiwafrauja*, husbonde, osv. (se hjon), o. 2. ags. *rǽd* = råd, här med förbleknad betyd., snarast som suffix liksom t. ex. -skap i herrskap.

hirs, Spegel 1712: *hirsen* = da. *hirse*, från ty. *hirse*; i st. f. ä. nsv., y. fsv., ä. nsv. *hers*, Var. rer. 1538: *härss*, från mlty. *herse* = fhty. *hirsi*, *hirso*, *herse* (gl.), ags. *herse* Schlutter ZfdW 14: 156 (eng. *hirse* från ty.); sannol. inhemskt germ. ord, med osäkra anknytningar

till lat. *Cerēs*, åkerbrukets gudinna, el. lat. *cirrus*, hårlock. — Hirsen hör jämte korn o. vete till den gamla världens äldsta sädesslag; den odlades i Norden redan under stenåldern.

hirschfängare, *hirs-* Serenius 1741; från ty. *hirschfänger*, till *hirsch* (= hjort) o. *fangen* i betyd.: sticka (en hjort) till döds; i ä. sv. även *härs-* m. m., till lty. *hērsch-* (ä. **hērts-*), till mlty. *herte*, hjort.

hisklig, 1600-t. *hijskelig*, *hijslig*, senare *hiskelig* o. *hislig*, av stammen *hīks-* i hisna; jfr no. *heiskleg*, förfärlig, vild (om väder), som kan ha ombildats i anslutning till det obesl. *heskjelig* fruktansvärd = sv. dial. (till sv. dial. *haske* = isl. *háske* m., fara).

1. **hissa** (segel osv.) = no. = da. *hisse*, egentl. ett lågtyskt sjömansord, från lty. *hissen* (= ty.); från germ.: fra. *hisser*, ital. *issare*; besl. med holl. *hijschen*, varav da. *hejse*, eng. *hoist* (med *t* från part. pf.). Imitativt el. ljudhärmande. — I ä. nsv.: *hyssa* Lex. Linc. 1640, Palmcron 1642: 'medh Händer hyssade'; Serenius 1741 både *-i-* o. *-y-*. Mojl. är *-y-* ortoepiskt efter mholl. *hyssen*, men snarare föreligger i ä. nsv. *hyssa* en parallell ljudhärmande bildning; jfr under hysta.

2. **hissa**, hetsa, se under d. o.

his(s)na, y. fsv. *hisna*, med bortfall av *k* mellan kons., av ä. fsv. **hiskna* = ä. nsv. *hi(j)skna* Lucidor, gottl. *heiskna*; genom omkastning av *k* o. *s* av urspr. **hīksna*, till sv. dial. *hik(j)a*, flåsa, osv. (se hicka), motsv. mlty. *hîgen*, *hichen*, sydty. dial. *higgen*, flåsa. Jfr ä. nsv. *hixna* 1641. Formväxlingen i grundverbet beror på dess onomatopoetiska upprinnelse, av samma slag som i sv. dial. *hipa* osv. (se häpen). I ä. tid stundom utan *h*, t. ex. fru Lenngren 1794: *isnade* Vitt.-samf. s. 104 (anslutning till is?).

historia, O. Petri Kr.: *gambla Historier*, y. fsv. (Sdw. Tillägg); ytterst från grek. *(h)istoría*, till *(h)istōr* (i polyhistor), egentl.: som vet, av **u̯id-tor-* till roten i veta. — Historia i betyd. (vetenskaplig) historisk framställning hette på 15- o. 1600-t. *krönika*.

hit = fsv., da. = fno. *hít*; av **hī-at*, av ie. *kei-* = grek. *(e)keĩ*, där, lokativ till pronominalstammen *ke-*, *ki-* osv. (i t. ex. lat. *cis*, på andra sidan, got. *hita*, detta, fhty. *hiutu*, av *hiutagu* [ty. *heute*], i dag) + ie. *ad* = germ. *at* (= sv. åt, prep. o. adv.); jfr fsv., isl. *hingat*, *higat*, hit, o. dit.

hitta = fsv. (med annan böjning: ipf. *hitte*) = isl. = da. *hitte* (y. ags. *hittan*, eng. *hit* väl från nord.); ett blott nord. ord; mycket osäkra förklaringsförsök. — Övergången till I konj. beror på det otydliga imperfektmärket i fsv. *hitte*; jfr *hämtade* för *hæm(p)te*, *skämtade* för *skæm(p)te*, *skiftade* för *skipte*, *väntade* för *vænte*.

hiva, sjöt.: vinda m. m., i betyd. 'slunga' även hyva, 1850-t.: *hiva i sig* = no. *hiva*, *hyva* ds., da. *hive*, kasta ankar, lätta, från eng. *heave*, etymologiskt = häva; *-y-* i *hyva* är dunkelt.

Hjalmar, mansn., upptaget från isl. *Hjalmarr*, liksom t. ex. Einar, Fritiof Harald; av urnord. **Helma-harja-*, till hjälm (jfr Vilhelm) o. här, sbst. (jfr Gunnar, Ragnar, Herbert, Valter).

hjalt(e), hjält, svärdfäste, om fornnordiska förh., upptaget från fornspr. = isl. *hjalt* n., *hjǫlt* f., fsv. *hiælt* n., fda. *hialt*, i sing. om en av de två svärdsknapparna, i plur. om svärdfästet = fhty. *helza*, ags. *hilt(e)* (eng. *hilt*); egentl. nog: handtag; möjl. till germ. roten *helt*, klyva (se hult).

Hjo, se följ.

hjon, fsv. *hiōn* (*hiön* Uppl.-l. = uppl. *jön*), familjemedlem, i sht i plur., dels om äkta makar (jfr nsv. fästehjon, hjonelag i lagstil) o. dels om tjänstefolk ('brådtom hade alla husets hjon' Lenngren) = isl. *hjón*, *hjún*, ä. da. *hjøn*; urspr. en sammanfattande neutr. plur. el. dual av en *n*-stam, motsv. fhty. *hiwo* m., familjemedlem, make, fhty., flty. *hiwa* f., hustru, fhty. *hi(w)un* n., man o. hustru, ags. *hiwa* m., äkta make, tjänare. Jfr med avs. på ändelsen sv. ögon, öron; jämte isl. *augu*, *eyru*, motsv. isl. *hiú* (= sv. ortn. Hjo, fsv. *Hiō* 1413; jfr fsv. *Hiūby*, nu Juby Ögtl.). Denna *n*-stam **hīwan-* är en utvidgning av **hīwa-*, familj, hushåll

o. dyl. i got. *heiwa-frauja*, husbonde, ags. *híwræden*, hushåll (se hird), isl. *hýbýli* (se hybble), *hýski* n., familj = ie. **kei̯u̯o-*, besl. med lat. *cīvis*, borgare, lett. *sẽwa*, hustru, sanskr. *çivá-*, god, kär; osv.; vanl. fört till ie. roten *kei*, ligga, vila, varav möjl.: vara bosatt o. d. (se hem). — Ett minne av *n*-stammen **hīwan-* synes föreligga i isl. *hjá*, hos, fsv. *hia-*; jfr hos.

hjord, fsv. *hiorþ* = isl. *hjǫrð*, da. *hjord*, got. *hairda*, fhty. *herta* (ty. *herde*), ags. *heord* (eng. *herd*), av germ. **herðō-*, antingen ie. **ǩerdhā-*, motsv. sanskr. *çárdha-*, skara, hjord, eller = ie. **kerdhā-*, motsv. fslav. *črěda*, hjord, rad, tidsföljd (i så fall urspr. 'rad', jfr fhty. *herta*, växling). — Avledn.: herde, se d. o.

hjort, fsv. *hiorter* = isl. *hjǫrtr*, da. *hjort*, fsax. *hirot*, fhty. *hiruz* (ty. *hirsch*), ags. *heorot*; av germ. **herut-* = ie. **kerud-*, till bildningen motsv. (med avljud) grek. *kórydos*, tofslärka, besl. med lat. *cervus*, hjort, grek. *keraós*, försedd med horn, till sbst. **ker-*, horn, i grek. *kéras* (genit. *kératos*; jfr karat), i avljudsförh. till horn; alltså: den behornade (jfr hind, hornlös); samma grundbetyd. som i det avlägset besläktade djurnamnet ren (se d. o. 2). En avljudsform till ie. **keru-d* synes föreligga i isl. *hrútr*, vädur, av **krū-d-*.

hjortron, 1694, jfr sv. dial. *hjorter*, *hjorten*, *hjorterbär*; avledn. av hjort; med *-on* efter andra fruktnamn på denna ändelse t. ex. smultron. Jfr R. Loewe Germ. pflanzenn. s. 154.

hjul, fsv. *hiūl* = isl. *hjól*, da. *hjul*, ags. *hweowol*, *hwéol* (eng. *wheel*); av germ. **hwezwlá-* = ie. **kᵘe-kᵘl-o* i grek. *kýklos*, ring (= cykel), sanskr. *cakrá-*, hjul, reduplicerad form av roten *kᵘel*, vrida, i grek. *pélomai*, vrider mig (se pol), *télos* (**kᵘelos*), mål, egentl.: vändpunkt (i telegraf), fslav. *kolo*, hjul, lat. *colus*, spinnrock (se kalesch; om *colus* jfr dock Walde); jfr hals. — Dunkla o. flertydiga äro isl. *hvél*, *hvæl* samt mlty. *wêl*, ty. *wiel*; no. *kvël* (= isl. *hvel*, dock osäker form), möjl. en ej reduplicerad bildning. Jfr senast H. Pipping SNF XII. 1: 22 f. — Femte hjulet under vagnen; motsvarighet hos Dalin Arg. I nr 13; även i lty. o. ty. — Om ett annat germ. ord för 'hjul' se ratt.

[hjälle, sv. dial., se hylla].

hjälm, fsv. *hiælmber* = isl. *hjalmr*, da. *hjelm*, got. *hilms*, fsax., ty., eng., *helm* (jfr Anselm); av germ. **helma-*m., motsv. sanskr. *çarma(n)-*, betäckning, skyddstak m. m.; *m*-avledn. till ie. *kel*, gömma, dölja; se t. ex. hål, hölja. Jfr mansn. Hilmer, Hjalmar, Vilhelm. Samma grundbetyd. har också lat. *cassis*, hjälm (se hatt).

Hjälmaren, se Jälmaren.

hjälmig, om nötkreatur: som har vitt huvud el. vit(a) fläck(ar) på huvudet el. pannan, i dial. även *-og*, *-ed*, motsv. nisl. *hjálmóttur*, no. *hjelmutt*, da. *hjælmet*; avledn. av sv. dial. *hjälm*, hvit fläck i pannan på boskap, da. dial. *hjælm* ds., med utvidgad betyd. (av samma slag som i bläs): sv. dial. *hjälm*, hjälmig oxe el. tjur, jfr *hjälma*, hjälmig ko, osv., motsv. sydty. dial. *helm*, vit fläck i pannan på nötkreatur = nypersiska *čarma*, vit häst, skimmel, trol. även 'grå häst', av ie. **kel-mo-*, bildat med det även i andra färgbeteckningar icke sällsynta suffixet *-m-* (t. ex. litau. *sziřmas*, grå, om husdjur), o. rotbesl. med t. ex. sanskr. *karka-*, vit, vit häst av **kol-ko-*. Alltså ett urgammalt reliktord med indoeuropeiska anor. Lidén Stud. tillegn. Tegnér s. 579 f. o. där cit. litteratur.

hjälpa, fsv. *hiælpa* = isl. *hjalpa*, da. *hjælpe*, got. *hilpan*, fsax., ags. *helpan* (eng. *help*), fhty. *helfan* (ty. *helfen*); jfr litau. *szelpti*, hjälpa, med pres. *szelpiù* o. refl. *szelbiûs*.

hjälte, Bibeln 1541: *hielte*, ombildning av y. fsv. *helte*, stridsman, hjälte, från mlty. *helt*, för det osynkoperade fsv. *hœladhe*, y. fsv. *hœlœdh*, som även är ett lågtyskt lån, motsv. mhty. *helet* osv. (ty. *held*); ett gammalt forngerm. ord för 'fri man, stridsman o. dyl.', **haliþ-*, **haluþ-*, vars slutkons. mycket tidigt faller (ss. i öl av **aluþ-*): ags. *hæle*, isl. *halr* (fsax. *helið*, ags. *hæleð*, isl. *hǫldr*, med *ð* från andra kasus, där kons. ej stod i slutljud). I övrigt blott osäkra

anknytningar. — Hjälte för *hälte* beror snarast på försök att ge ordet en mera svensk form (jfr hjälm, hjälp- ~ ty. *helm, helf-* osv.) Seip 2: 113 tänker sig möjligheten av lågtysk diftongisering. Betyd. var på 1500-t. ofta icke 'hjälte', utan 'man, soldat', t. ex. P. Brahe Kr. s. 36: *Niels Dacke med sina hielttar.*

hjärna, egentl. oblik kasus som nom. (redan i sen fsv.), motsv. ä. fsv. *hiærne*; *hjerne* (jämte *-a*) ännu Lindfors 1815, kvar i dial. = isl. *hjarne*, da. *hjerne*, av germ. **herznan-*; jfr mlty. *herne* f. o. n., fhty. *hirni* (ty. *hirn*), meng. *herne* av germ. **hirznia-* (m. m.); utgående från paradigmformen *herzn-* i *n*-stammen **hersan-* i isl. *hjarsi*, hjässa (se d. o.). Av ie. **kers-*; jfr lat. *cerebrum* (**kerasrom*), hjärna, grek. *kárēnon* (**karas-no-*), huvud, *krānion* (**kras-nio-*), huvudskål (= kranium), *kórsē*, tinning, sanskr. *çīršán-*, huvud; avlägset besl. med **ker-*, horn (se hjort).

hjärta, fsv. *hiærta* (i plur. ännu blott *-a*) = isl. *hjarta*, da. *hjerte*, got. *hairtô* n., fsax. *herta*, fhty. *herza* (ty. *herz*), ags. *heorte* (eng. *heart*); av germ. **hertan-* n. (bildat som öga, öra), av en ie. stam **kerd-*, i avljudsförh. till **krd-* i lat. *cor* (genit. *cordis*; jfr kordial), grek. *kardía* (jfr sv. kardialgi), fir. *cride*, litau. *szirdis*; jfr grek. *kēr* (**kērd-*); alltså ett allmänt europeiskt ord för 'hjärta'; jfr kredensa. Den indo-ariska grenen har i stället rimordet **ghṛd*, **ghērd* i sanskr. *hṛd-* osv. — Om hjärta i betyd. av säte för olika andliga krafter o. egenskaper se under -lunda. — Hjärtnupen (: nypa) är ett gammalt ord; finns redan i P. Brahes Kr. o. 1580: *hiertnopne* pl.

hjärter, Mont-Louis 1739, Lind 1749 (säkerl. dock lika tidigt som klöver o. ruter; se d. o.), väl från da. *hjerter* (= plur. av *hjerte*), ombildat av ä. lty. *herten*, plur. till *herte*, motsv. ty. *herz* o. eng. *heart(s)*; översättning av fra. *coeur*. Anses av somliga bero på misstydning av fra. *chœur*, sångkör, vilket skulle symbolisera det andliga ståndet (liksom klöverbladet betecknade bondeståndet osv.); å de gamla tarockkorten motsvarades hjärtat av en bägare, dsv. nattvardskalken. Enl. andra skall man för att hedra finansmannen Jacques Coeur till tecken för en av de fyra färgerna å de nyuppfunna piketkorten ha tagit hans vapen, ett hjärta. — På formen med *-er* kan även klöver ha inverkat (jfr under d. o.).

hjässa, egentl. oblik kasus som nom., motsv. fsv. *hiæsse*; ännu Dalin 1850 har *hjesse* som normalform = fno. *hjassi*, ä. da. *jesse* (da. *isse*). Kan ej skiljas från formerna med *-rs-* i isl. (osv.); se f. ö. hjärna. — Redan i y. fsv. med enstaka bortfall av *h*.

1. **ho,** pron., vem, i ålderdomlig stil, fsv. *hō*, utvecklat ur ä. *hva*, som till sin uppkomst är något oklart, jfr fsv. *hvar* = got. *hvas* ds. Dat. sg. till detta pron. fsv. *hvem* brukas nu som nom. sg. Se f. ö. vad 4 o. vem.

2. **ho** = fsv., ä. da.; ett blott östnordiskt ord, av trots flera tolkningsförsök (se Tamm Et. ordb.) okänt ursprung. Ordet kan knappast, såsom skett, betraktas som uppkommet genom felaktig upplösning av sammans. (såsom svin-no, kvarn-no; jfr t. ex. nypon) ur det likbetydande sv. dial., no. *no*, ho, ränna, nisl. *nór*, tråg = isl. *nór*, skepp, egentl. ihålig trädstam, lat. *nāvis* (se navigera), grek. *naũs*, sanskr. *nāu-*, osv.

Hoffmanns droppar, efter med. professor Fr. Hoffmann i Halle († 1742), på grund av vars rekommendation den av apotekare Martmeijer framställda blandningen fick sitt anseende o. sin spridning.

hojta, Columbus Ordesk. 1678: *hoita*, jämte sv. dial. *hojla* o. *hoja* av interj. hoj (= da., lty. m. fl.)

hokuspokus, Kolmodin Qv.-sp. 1732 (Spegel 1712: *hux pux*, jfr *hoxpox* Dahlman Sv. red-dejan) = da., ty.; eng. *hocus-pocus*, egentl.: konster varmed taskspelaren sökte avleda åskådarnas uppmärksamhet. Uttr. användes i ä. tid ofta som inledning till besvärjelseformler (se t. ex. Reuter Schelmuffsky 1696-97, Neudrucke s. 9) o. anses vanl. för en förvridning av den katolska nattvardsformeln *hoc est* (*meum* osv.) *corpus*, detta är (min osv.) lekamen; fullstän-

digare i sv. hokuspokusfiliokus, där man kanske också har ett minne av lat. *filii (corpus)*, dvs. sonens (lekamen), el. av lat. *filioque*.

Holger, mansn. = fsv., av äldre *Holmger* = da. = isl. *Holmgeirr*; med bortfall av *m* mellan två konsonanter; senare leden = isl. *geirr*, spjut (se gissel o. Rutger). I nsv. snarast lån från da. (jfr *Holger Dansk*).

[holians, sv. dial., skäligen, tämligen, se höger.]

1. **holk,** metallhylsa el. -ring (kring knivskaft m. m.), i dial. även om olika slags cylindriska träkärl, fsv. *holker*, stäva = isl. *holkr* o. da. *holk* ds. som i nsv.; jfr ags. *holc* n., urholkning, o. no. *hylke* n., träkärl; av germ. **hulka-*, avledn. av hål, el., med förf. Ark 7: 14, av germ. **hulɀnâ-* till ags. *holh*, hål. Jfr följ.

2. **holk,** avtacklat större fartyg, använt till blockskepp, bostad m. m., från lty. *holk* = mlty. *holk* (*hullik* m. m.), större lastskepp (varifrån fsv. *holker* ds.), motsv. mhty. *holche*, meng. *holke*, mlat. *hulca*, *hulcum*; vanl. uppfattat som lån från grek. (*h*)*olkás*, lastfartyg; snarast med Heinertz PBB 41: 493 urspr. samma ord som föreg.

holla, *hwip hålla* 1609 = da, ty., eng. osv.; väl från fra. *holà*, av *ho*, ohoj, o. *là*, där.

hollandslärft innehåller ej genit. sg. av Holland, utan en biform till ä. nsv., da. adj. *hollandsk*, från holl. *hollandsch*, holländsk; jfr frans- i fransman.

holländeri, 1727 (i samband med J. Alströmer), äldst: koladugård med mjölkhantering o. dyl., sedan: stam av rasnötkreatur el. mjölkkor; från lty. *hollenderie* el. ty. *holländerei*, egentl.: mejeri(gård), skött efter holländskt mönster av en s. k. *hollender*, dvs. holländare.

holme = fsv. = isl. *holmi*, av germ. **hulman-* m.; jämte **hulma-* m. i fsv. *holmber* = isl. *holmr*, da. *holm*, kvar i många nord. ortnamn ss. Bornholm, Norsholm, Stockholm; ej blott om ö utan också om upphöjning över marken; motsv. fsax. *holm*, höjd, förhöjning, ags., eng. ds. (i ags. även: hav; jfr d. o.); ie. stam **kḷm-*, motsv. lat. *culmen* n., topp (se kulmen), jfr lat. *collis* (**koln-* el. **kḷn-*), kulle osv., till ie. *kel*, höja sig; se hall 1.

Holst, familjen., P. Brahe Kr. o. 1580 osv., egentl.: holsteinare, från mlty.; jfr fsv. *holtzter*, adj. o. mask. plur.; motsv. fty. *holcetæ*, *holtzati* m. pl., jfr isl. *Holtsetaland*; till germ. **hulta-*, skog (lty. *holt*; se hult), o. **sœti-*, sittande, boende (= isl. *sætr*), resp. *set-*, till sitta, jfr drots, undersåte; alltså 'skogsbo(ar)'. — Den mlty. dat. plur. av det likabetydande folknamnet, *Holsten*, har övergått till landsnamn (såsom Franken, Sachsen); härav genom felaktig översättning till hty.: Holstein, vartill sv. holstejnare.

Holstein, holstejnare, se föreg.

homeja, sydsv. dialektord (särsk. Skå., Hall. o. Blek.), utbyggt fönster, takfönster, utbyggd dörröppning till rännet, genom vilken höet inkastas, ä. nsv. *ho(f)meja*, utbygge, altan m. m., Var. rer. 1538, Bib. 1541 osv., fsv. *hoghmeidh*, utbyggd öppning i muren på en förskansning, *homegha*, vårdtorn (med samma betyd. i G. I:s reg.: *homeyen* best. form, om Alvsborgs fästning); från mlty. *ho(ge)mei(d)e*, *hameide* m. m. = mhty. *hamît*.

homeopat = ty. *homöopath*, bildat o. 1800 av dr S. Hahnemann, till grek. (*h*)*ómoios*, lik (se sam-), o. *páthos* n., lidande (= sv. lånordet patos), med syftning på homeopatiens grundregel: lika botas med lika.

hon, se han.

hona, Rondeletius 1614: *han eller hona*, Serenius 1734; avledn. av hon; tidigare: (en) *hon*; se hanne.

honing, se honung.

honnett, från fra. *honnête*, ffra. *honeste*, av lat. *honestus*, hederlig, till lat. *honōs*, *-or* (genit. *-ōris*), ära, vartill även honorera, honnör (av fra. *honneur*) osv.

honung, t. ex. I. Erici 1642, med en mängd växlande former i äldre o. yngre tid, t. ex. *hanigh* 1529, 1578, *hannog* Bib. 1541, *hanung* Lex. Linc. 1640, fsv. *honagher* m., *hanogh* n., motsv. isl. *hunang* n., da. *honning* c., fsax. *honig*

n., fhty. *hona(n)g* (ty. *honig*), ags. *hunig* (eng. *honey*); av germ. **huna(n)ga-* = ie. **kənako-*, gulaktig, besl. med grek. *knēkós* ds., sanskr. *kánaka-* n., guld. Litteratur se Boisacq s. 476. Jfr under safflor. — En vida spridd indoeuropeisk beteckning för 'honung' är **melit*: armen. *meł̇r*, alban. *mjal'*, grek. *meli* (jfr marmelad o. melis), lat. *mel* = got. *miliþ*, ags. *mil*. En annan är **medhu-*, i indoiranska o. slavo-balt. språk med betyd. 'honing', f. ö. 'mjöd', 'vin' = mjöd.

hop, fsv. *hōper* (jfr nsv. en hel hoper) = isl. *hópr*, da. *hob*, gammalt lån från fsax. *hôp* = fhty. *houf*, ags. *héap* (eng. *heap*); med avljudsformen fhty. *hûfo* (ty. *haufen*) m. m. Germ. **haupa-*, möjl. = ie. **koupnó-*, besl. med litau. *kaũpas*, fslav. *kupŭ*, hop, till ie. roten *kup*, vara välvd el. böjd (i lat. *cūpa*, tunna, osv.; se huv), el. till det likabetydande ie. *kub* (se höft). Betyd.-utvecklingen är densamma som i litau. *kúgis*, hop (se huka); jfr även hög. — Till hopa, fsv. *til h.*, från mlty. *tô hôpe*.

hoppa = fsv., fno. = da. *hoppe*, ags. *hoppian*, av germ. **huppōn*; jfr mlty. *huppen*, mhty., ty. *hüpfen*, av germ. **huppian* samt sydty. dial. *hoppen* (osv.) av germ. **hubbōn*; intensivbildning, om vars uppkomst se förf. Mediagem. ss. 15 f., 42 f. Man jämför grek. *kybistáō*, slår kullerbytta, el. fslav. *kypěti*, hoppa. — Hoppsan, t. ex. Almqvist 1842, motsv. da. *hoppsa*, efter lty., ty. *hop(p)sa*, till *hop(p)sen*, hoppa, avledn. av. *hoppen* = hoppa. Jfr *hoppsasa* Atterbom LÖ. Alltså ej sammansatt med *-san*, av *sade han*, såsom ofta antages.

hoppas = y. fsv., av ä. *hopas* = fno.; fda. *hopes* (da. *haabe*), från mlty. *hopen*, motsv. mhty., ty. *hoffen*, ags. *hopian* (eng. *hope*). Dunkelt. — Härtill: hopp, fsv. *hop(p)* = isl. *hop* n.; jfr mlty. *hope* f. = eng. osv. — Det allmänna samgerm. ordet för 'hoppas' är **wēnian* = got. *wēnjan*, fsv. *vāna* osv., varav avledn. vänta (se d. o.).

hor, fsv. *hōr* = isl. *hór*, da. *hor*, fsax. *hôr*, fhty. *huor*, ags. *hór*, n. — Avledn. av hor är vb. hora (jfr Bib. 1541: *horeri*) = isl. *hóra*, da. *hore*, fhty. *huorôn*; jfr got. *hôrinôn*. — Hora, sbst., fsv. *hōra* = isl. *hóra*, da. *hore*, mlty. *hôre*, fhty. *huora* (ty. *hure*), ags. *hóre* (eng. *whore*), av germ. **hōrōn*, även: äktenskapsbryterska; jämte mask. got. *hôrs*, isl. *hórr* (jämte *hór*), horkarl, älskare. Växelform: germ. **hōriōn* = fhty. *huorra*, mlty. *hôrre*, varav fsv. *hörra*. — Avljudsform: sen mhty., mlty. *herje* (*-g-*), sköka, konkubin, vartill mlty. *herjensone*, lånat i ä. nsv. *härjansson*, fsv. *hœrians(s)on* o. isl. *herjansonr* som skymford; jfr fsv. *hōranson*, ä. nsv. *horenson* av mlty. *hôrensone* ds. — Ieur. stam väl **kār-* i lett. *kārs*, lysten, lat. *cārus*, kär, dyrbar (se kär); *r*-avledn. till ie. roten *kā* i t. ex. avest. *kā-*, trängta efter (o. dyl.). — Härjämte: fsv. *portkuna* (i sammans.), sköka, o. isl. *portkona*, till port. Got. har i stället *kalkjô* (el. *kalkî* ?); väl lånord. Jfr under sköka.

hord, 1700-t., motsv. da., ty., eng., fra. *horde*; från slav. språk; egentl. tatariskt med betyd.: läger.

horisont, 1573: *horizonte*, 1623, 1624 osv. = ty. *horizont*, ytterst av grek. *(h)orizōn* (genit. *-ontos*), part. pr. av *(h)orizō*, begränsar, till *(h)óros*, gräns.

horn = fsv., isl., da., fsax., fhty., ty., eng. *horn*, got. *haurn*, urnord. *horna* ack. sg., av germ. **hurna-* n., av ie. stam **krn-* i lat. *cornu* (jfr karneol, kornett), sanskr. *çṛn-ga-*, horn, grek. *kárnos*, hornboskap; jfr de besl. hjort o. ren 2. — Härtill hörn (se d. o.). — Ha ett horn i sidan till ngn, motsv. redan i G. I:s reg. (med prepos. *på*), ävensom i da. (*til, paa*), med syftning på den stångande oxen; jfr ty. *einem die hörner bieten* el. *zeigen*.

horoskop, 1708 = ty. osv., av grek. *(h)ōroskópion* (*-eīon*) n., till *(h)ōra*, årstid, timma (se år), o. *skopeīn* (se spå).

horribel, ett av de många fra. lånord, vars bruk alltmera inskränkes, fra. *horrible*, av lat. *horribilis*, ryslig, till *horrēre*, rysa, jfr *horror*, rysning (> fra. *horreur* > sv. horrör).

horsgök, enkel beckasin, 1600-t.: *hors(se)-gök*, motsv. gottl. *russgauk*, isl. *hrossagaukr*, da. *horsegøg*; till fsv.

hors, häst = isl. *hross*, ty. *ross* osv. (se russ o. valross); liksom t. ex. sv. dial. *märrgök*, da dial. *hingstefugl* syftande på fogelns gnäggande läte (väsentl. åstadkommet genom dallring av stjärtpennorna). I en del andra benämningar jämföres getens bräkande, t. ex. sv. dial. *himmelsget*, *vårget*, fra. *chèvre céleste*, ags. *hœferblǽte* (till germ. **hafra-*, bock, jfr under havre, o. ags. *blǽtan*, bräka). Jfr även sv. dial. *kvällgimra*, till *gimra*, ungt får som ej lammat, motsv. no. *gimber*, ung sugga, besl. med grek. *khímaira*, get; egentl.: vintergammal, besl. med grek. *kheimón*, lat. *hiems*, vinter; se under (det ej besl.) gumse.

horst, geol., 1890, från ty. =; egentl. = ty. *horst*, busksnår, sand- el. jordhög, bildad av vatten, rovfågelsnäste m. m., mhty. *hurst*, ags. *hyrst* (eng. *hurst*), skog m. m.; säkerl. med grundbetyd.: skrovlig(het) o. dyl., besl. med isl. *herstr*, skrovlig, fslav. *sruchŭku*, skrovlig, ry. *šerstĭ*, ull, krusigt hår; osv.; till en ie. rot *kers*; se H. Petersson Balt. u. slav. Wortstud. s. 39 o. jfr under hår.

hortensia, 1835 = fra., uppkallad efter en fransk kvinna, fru Hortense Lepaute (1700-t.). Jfr liknande ursprung för begonia, dahlia, fuchsia, kamelia, magnolia.

hos = fsv., da.; svagtonig form till hus; jfr fsv. *i hoss*, invid, i närheten, 1 gg. Samma betyd.-utveckl. i fra. *chez*, hos = lat. *casa*, hus. — Isl. *hjá*, no. *hjaa*, hos, höra till hjon.

[hosa, fsv., ä. nsv., strumpa, benkläder, se byxa o. hus.]

hospital, i ä. sv.: vårdanstalt för fattiga, lytta o. sjuka = ty., egentl. neutr. till lat. *hospitālis*, gästfri, till *hospes* (gen. *-itis*), gästvän, av **hostipotis*, egentl.: gästherre, av *hostis* (= gäst) o. *potis*, motsv. got. *hunda-faþs*, befälhavare över 100 man. — Ett äldre likbetyd. ord med samma källa är fsv. *spital*; se spetälsk; jfr även lasarett. Etymologiskt identiskt är f. ö. hotell.

hosta, sbst. = fsv., av ä. **hōste* m. = isl. *hósti*, da. *hoste*, mlty. *hóste*, fhty. *huosto* (ty. *husten*), ags. *hwósta*; germ. **hwōstan-* = ie. **kᵘāsten-*, *t*-avledn. till ie. *kᵘas-*, hosta, i sanskr. *kāsatē* vb, fslav. *kašlĭ* m., litau. *kósėti* vb, osv. — Med avs. på bildn. jfr kläda. — Härtill: vb. hosta = fsv., allm. germ. (ej i got.).

hostia, från mlat. =, av lat. *hostia*, offerdjur, offer, jfr *hostīre*, slå, såra.

hot = fsv. = isl. *hót* pl., jfr got. *hwōta* f.; i avljudsförh. till isl. *hvatr*, snabb, *hvetja*, ägga (se vass 2), alltså egentl.: äggelse. — Avledn.: hota = fsv. = fno. *hóta*, nybildning för el. växelform till höta = fsv. = ä. da. *høde*, got. *hwōtjan*; det senare i nsv. blott om hot med tillhygge (i betyd. 'hota' dock kvar i Lag 1734 BB); med biformen hötta efter ipf. *hötte* (liksom slutta efter det äldre ipf. *slutte*). Hit hör även hytta (åt ngn), med *y* av *ö* i ipf. *hötte* till höta; jfr fsv. *hyta* 1 gg.

hotchpotch, 1884, särsk. i förb. med soppa, från eng. *hodgepodge*, äldre: *hodgepot*, från fra. *hochepot*, till *hocher*, skaka, o. *pot* (se pott, potta); efter mholl. *hutspot*, till *hutsen*, skaka, o. *pot*, gryta; alltså egentl.: det som skakas om el. tillsamman i ett kokkärl.

hotell, från fra. *hôtel*, av ffra. *hostel*, till lat. *hospitālis*, gästfri; alltså etymologiskt identiskt med hospital, se d. o. — Ordet synes i sv. uppträda först på 1780-talet o. brukas då om utl. förh., dels om hotell för resande o. dels om enskild förnäm byggnad.

hottentott, urspr. ett öknamn som holländarna gåvo infödingarna på Godahoppsudden; enl. somliga på grund av dessas för deras öron stammande språk: egentl. *hot och tot* (jfr mholl. *hateren* o. holl. *tateren*, stamma); kanske dock med betyd.: slödder, utan denna bimening, jfr lty. *hottch und tottch*, pack (Altenburg), ty. dial. *hottlicht* ds.

1 **hov,** på häst, fsv. *höv(er)* = isl. *hófr*, da. *hov*, fsax. *hôf*, ags. *hóf* (eng. *hoof*), fhty. *huof* (ty. *huf*); väl besl. med sanskr. *çaphá-* ds.

2. **hov,** måtta, fsv. *hōf* = isl. *hóf*; jfr lånordet behov o. ags. *behóf*, fördel (eng. *behoof*); snarast till germ. **haffjan* (= häva) = lat. *capio*, tager, o. närmast utgående från betyd. 'avpassning'. — Avledn.: höva (se d. o.)

samt fsv. *höveliker*, passande, ä. nsv. *hövelig* t. ex. Bib. 1541, ett annat ord än hövlig; jfr höft 2.

3. **hov** (uttal: *håv*), fsv. *hof*, furstes boning o. hushållning o. dyl., = da. *hof*, från mlty. *hof* ds. = fsax., fhty., ty., ags. *hof* i olika betyd.: gårdsområde, lantgård; betyd. 'furstehov' efter fra. *court*. — Etymologiskt identiskt är det inhemska fsv. **hof*, som uppträder i en mängd ortnamn, Hof osv., dels väl i betyd. 'gård' o. dels i den av 'gudahus' = isl. *hof* n. i samma betyd. — Möjl. egentl.: upphöjning, jfr no. *hov* n., liten hög, mhty. *hübel*, kulle, samt väl även fsv. *humpna*, svullna = da. *hovne*; besl. med huv; Meringer IF 18: 267 utgår däremot från det till samma ordgrupp hörande sanskr. *kūpa-*, grop, håla, o. ansätter grundbetyd.: 'bostadsgrop'. — Jfr hovera, hoveri, hyfsa, hövisk, hövlig. — Sammans. fsv. *hofgardher*, herregård, sätesgård, kvar i sydsv. dial. *hogård* o. t. ex. ortn. Eksjöhofgård Smål. = isl. *hófgarðr*, slott, berg, fda. *hofgaard*, da. *hovgaard*.

hovera = fsv., öva sig i riddarspel pråla, jämte da *hovere* från mlty. *hovêren* = ty. *hofieren*; avledn. av hov 3; alltså egentl.: uppträda som man brukar vid ett hov. I ålderdomlig anv. t. ex. i Psalmb. 1695: 'Men min själ skal nu hofwera'.

hoveri, om danska o. skånska förh.: arbete som underlydande bönder hade att lemna till brukandet av godsegarens jord = da.; närmast till ett verb motsv. skån. *ho(v)a*, göra dagsverke under en herrgård, till da., sydsv. dial. *hov* i betyd. 'herrgård' = hov 3.

Hubert, mansn., se Hugo.

huckle, t. ex. Bellman, Weste 1807, dialektord, utvecklat av fsv. *huvudhklædhe*.

hud, fsv. *hūþ* = isl. *húð*, da. *hud*, fsax. *hûd*, fhty. *hût* (ty. *haut*), ags. *hýd* (eng. *hide*), av germ. **hūði-* f. = ie. **kūti-*, motsv. (med avljud) lat. *cutis* f., jfr grek. *kýtos* n., fpreuss. *keuto*; till ie. *(s)kut*, betäcka, jfr grek. *skȳtos* n., hud, utvidgning av *(s)ku*, se hum, skjul. — Medan sålunda hud urspr. betecknat den skyddande, kvarsittande huden, synes däremot skinn äldst ha betytt 'den avflådda' el. dyl. — *Hud* brukades förr ofta i uttr., där nu skinn användes, t. ex. *hålla någon el. sig i huden*, Gustaf II Adolf osv., *sätta till huden* i betyd. 'släppa till skinnet' osv. — Hudflänga, fsv. *hūdhflængia*, till flänga i betyd. 'flå'.

hudik, en glad h., 1850-t. (Uppsala); möjl. från mlty. *hūdeken* (med *-en* uppfattat som best. art.), egentl.: liten hud, jfr ty. *eine gute, ehrliche* (osv.) *haut* (förr dock i dålig bem.: *üble haut*), se Noreen V. spr. 3: 258; kanske dock helt enkelt en skämtsam anv. av namnet på invånarna i Hudiksvall.

Hudiksvall, stadsn., möjl. av ett *Huvudvik* o. vall; jfr Noreen Spr. stud. 3: 96.

hug, ålderdomlig poet. form för håg (fsv. *hugher*, *hogher*); se d. o. — Hugskott, fsv. *hugskot*, ingivelse = isl.; jfr fsv. vb. *skiuta i hugh*, ingiva.

hugga = fsv., av ä. **hǫggwa* (runsv. *haukua*) = isl. *hǫggva*, da. *hugge*, av urnord. **haggwan* = fsax. *hauwan*, fhty. *houwan* (ty. *hauen*), ags. *héawan* (eng. *hew*); av germ. **hauwan*, jfr fslav. *kovati*, hugga, smida, litau. *kauti*; med *d*-avledn. i lat. *cūdo*, slår. — Härav hugg, fsv. *hug* = isl. *hǫgg* n., jfr mlty. *hauw* m. osv.

hugna, fsv. *hug(h)na* = isl. *hugna*, behaga; avledn. av hug (el. *n*-stammen fsv. *hughi*). — Härtill: hugnad, fsv. *hug(h)naþer*; motsv. i da., no.

Hugo, mansn., från ty. =, av fhty. *Hûgo*, kortnamn till mansnamnen på *Hug-* (samma ord som sv. håg), t. ex. *Hugibert*, nu Hubert (sammansatt med ett adj. bjärt liksom t. ex. Her(i)bert, Robert). Jfr Höpken.

huj, interj., Bib. 1541. — Som sbst.: i en el. ett huj, jfr fsv. *medh enom hyij* Ansg., ä. nsv. *medh en huy* 1555, motsv. i da., lty., ty. (*in einem hui*); i ä. nsv. även: *uthi en hoy* 1626, ännu Weste 1807: *i en hoj*. — I sv. väl lån från da. el. lty.

huk, i brädspel, Bellman: *brickan i huken*, egentl.: hörn (jfr likbetyd. fra. *coin*), från lty. *hûk*, hörn, biform till *hôk*, hörn = ags. *hóc*, hake, krok (eng. *hook*); i avljudsförh. till hake. — Samma

ord för 'hörn' ingår även i skeppsbyggeritermen hukplanka.

huka, v. fsv. *hūka* blott i betyd.: mångla (se hökare), i modern betyd.: Verelius 1681 = isl. *húka*, da. *huge*, mlty. *hûken*, fhty. *hûchan*; jfr, med annat bildningssätt, ty. *hocken* (m. m.); i avljudsförh. till isl. *heykjask*, huka sig, *hokinn* part. pf., böjd; snarast till ie. *kug*, vara böjd el. välvd, i lit. *kúgis*, stor hop (med samma betyd.-utveckl. som hop); jfr varianten *kuk* i serb. *čučati*, huka, sanskr. *kucati*, kröka ihop sig, o. hög.

huld, fsv. *hulder* (*hull-*) = isl. *hollr*, da. *huld*, got. *hulþs*, fsax., fhty., ty., ags. *hold*, av germ. **hulþa-*; väl i avljudsförh. till adj. **halþa-*, sluttande, i sv. dial. *hall* osv. (se hallon, heller, hälla); alltså egentl.: böjd el. benägen för; jfr betyd.-analogier under böja. — Huld, sbst., från ty. *huld*, av fhty. *huldi* f., *īn*-bildning till adj. — Avledn.: hylla, fsv. =, göra bevågen, hylla = isl. (ipf. *-lt-*; så väl urspr. också i fsv.), motsv. mlty., mhty. *hulden*, av germ. **hulþian*. Betyd. 'hylla', som ej finns i isl., kanske efter da. *hylde* el. mlty. *hulden*.

huldra, ungef. 'älva', Afzelius Sagoh.: *en god Huldra*; ungt lån från da.-no. *huldre*, till no. *huld(er)* f., urspr. med *r* som nominativmärke = isl. *Huldr*, namn på en trollkvinna (i *Huldarsaga*); av germ. **hulðī-*, fem. till ett part. **hulða-* till **helan*, gömma, dölja, jfr lat. *oc-cultus*, dold, grek. gudinnenamnet *Kalypsō* osv. (se hölja). Hit höra bl. a. även da. *hyldemor*, som senare satts i förb. med trädnamnet *hyld*, fläder, o. isl. *huldarhǫttr*, hatt som förlänar osynlighet. — Fhty. *holda*, ty. *frau Holle*, ett övernaturligt kvinnoväsen, innehåller däremot adj. huld; jfr got. *unhulþa* m., *-ō* f., demon.

hull, fsv. *huld*, kött på kroppen = isl. *hold* ds., da. *huld* i vissa uttr., ags. *hold*, om död kropp; av germ **hulða-* n. = ie. **klto-*, jfr sanskr. *kaṭa-* (av **kalt-*), lik, part. pf. till ie. *kel*, slå, i t. ex. litau. *kaliù*, slår, grek. *kólos*, stympad (se halt), osv.; jfr även fir. *colinn*, kött; alltså urspr.: ihjälslagen kropp.

huller om buller, t. ex. Lind 1749, Spegel 1712 s. 196: *hullerbuller*, jämte da. *hulter til bulter* efter lty. *huller de buller*, motsv. ty. *holter* (*die*) *polter*; till mlty. *bulder* (se buller), resp. ty. *poltern*, bullra, medan *huller* får betraktas som ett rimord utan egentlig betyd.; jfr eng. *hurly-burly* ds. — Sv. om beror väl på inverkan från t. ex. ä. (n)sv. o. sv. dial. *hult om bult* o. 1670, *hummel om dummel* el. *tummel* (jfr Weste 1807) el. (i sv. dial.) *drummel*, jfr da. *hurlumhei* o. no. *huml-i-duml* el. *huml aa duml*. Ett annat uttryck är ä. nsv. *holl över boll* 1614, jfr lty. *hol over bol*. — Av annan typ: ä. sv. *rips raps* Möller 1755.

hulling, jfr P. Brahe Kr. s. 48: *hullangere*, hullingarna, Schroderus: *hullung*, ännu 1834, Columbus: *hulling*, Lind 1749: *hull-unge*, dessutom: *hulung*, *hylling*, *holl(n)ing* o. *hulning*; sv. dial. *huldunge* Gottl., *hulding* Nuckö. Säkerligen från början en sammansättning, antagligen av hull, kött, o. ett sbst. motsv. isl. *angi*, fsax. *ango* osv., gadd, tagg (jfr *hullangere* ovan o. se angel 1, metkrok). Härför talar bl. a. också dalm. **huldlånge* (anfört av Noreen Sv. lm. IV. 2: 80) till sv dial. *långe*, spets = isl. *tangi*. Jfr Tamm Etym. ordb.

hult, numera nästan blott i poesi o. dial. samt i ortnamn såsom Hult, Hulta, Älmhult, men förtjänt att allmännare användas; ä. nsv. även *hållt*, fsv. *hult*, *holt*, liten skog, skogsdunge, lund = isl. *holt*, stengrund, ofta trädbevuxen, fsax. *holt*, lund, ved, fhty., ty. *holz*, ags. *holt* ds. (eng. *holt*), av germ. **hulta-* n. = ie. **klto-* i grek. *kládos* m., gren; jfr fslav. *klada*, bjälke (av **koldo-*), även som ir. *caill*, skog (av **kald-*). Vanl. fört till en ie. rot *keld*, klyva, slå, besl. med lat. *clādēs*, nederlag m. m., grek. *kladarós*, bräcklig, en utvidgning av roten i litau. *kálti*, slå, smida, osv.; i så fall egentl.: avhugget trästycke (jfr hull); dock osäkert. — Den *a*-omljudda biformen *holt* (*hålt*) ingår i de sv. ortn. Hålt, Håltane. — I betyd. 'trä' i vissa sammans. såsom rundhult är ordet lånat från lty. — Ty. *holz* ingår i familjen. Breitholtz o. i pockenholts. — Jfr även Holst, Holstein.

hum i ha el. få hum om, närmast av ä. nsv. *humn* ds., som väl får betraktas som best. f. till el. en analogisk ombildning av fsv. *humi* m., dunkel föreställning; besl. med no. *hüme*, mörker, o. isl. *húm* n., skymning; *m*-avledningar till den ie. roten *ku*, betäcka, i t. ex. hud; växl. med *sku* i skum, skjul osv.

human, 1658 av lat. *hūmānus*, möjl. till *humus*, jord, o. *homo*, människa (jfr lomber; urbesl. med -gumme i brudgumme); *ū* i det lat. ordet är dock dunkelt.

humbug, Almqvist o. 1855, Backman Pickw. 1870, från eng. *humbug* (o. 1750), som äldst betydde 'puts, skämt'; osäkra tolkningar; jfr (?) *bug*, fågelskrämma, spöke o. dyl.

humla, fsv. *humbla* (även: gräshoppa) = no. *humla*, da. *humle*, av germ. **humlōn-*, avledn. av germ. **humla-* i ä. nsv. *hummel* (*humbel*) = mlty. *hummel*, fhty. *humbal* m. (ty. *hummel* f.), jfr eng. *humble-bee*; besl. med fslav. **čьmelь* (polska *czmiel*), av en ie. rot *kṃ*, ljudhärmande; jfr ty. *hummen*, surra; alltså av samma slags ursprung som insektnamnen bi, broms o. mygg. — I ä. nsv. synes den starka formen vara enarådande (ännu hos Lind). Den svaga formen *hum(b)la* t. ex. Swedberg 1719. — Om dial. *möhumla* se under mjöd.

humle = fsv., da. = fno. *humli*; jfr ags. *hymele*; säkerligen ett urgammalt lån från slavernas *chmelī* (av **chŭmelī*), vilket självt kommit från Östern, där motsvarigheter finnas i östasiat., turkotatar. o. östfinska språk. Lånet stod i samband med införandet av humleodlingen. De västgerm. språken ha ett inhemskt uttryck: **hoppan-* i ty. *hopfen* osv., besl. med ty. dial. *hupp*, tofs (efter humlekottarna); själva växten är hos germanerna inhemsk.

hummer, 1639, 1642: *humer*, jfr *humor* 1609, motsv. isl. *humarr*, da., lty., ty. *hummer*. Det sv. ordet är att döma av sitt *-e-* snarast lån från ty., där det dock är sent uppvisat. Den yttersta källan (liksom för fra. *homard*) är säkerl. det västnord. *humarr*, som synes vara urbesl. med grek. *kám(m)aros*, ett slags kräfta, som kunde tänkas höra till roten *kam*, betäcka (se himmel); alltså: välvt, övertäckt djur. En avljudsform är sannol. ags. *hæfer*, krabba (eng. dial. *heaver* m. m.), av **hǽþr*, av västgerm. **hamr*, av germ. **hamaraz* (Pogatscher). — Eng. har i stället *lobster*, av ags. *loppestre*, av lat. *lopostra*, biform till *lōcusta*.

humor, egentl. från lat. *hūmor*, vätska, begagnat av engelska läkare om kroppens vätskor, av vilkas inbördes förhållande de fyra temperamenten bestämdes; härav: lynne, sinnelag; se humör (jfr: 'vara vid goda, dåliga vätskor'); o. sedermera även (under Shaksperes tid) om de lustiga infall, som leda sitt ursprung från sinnelaget. — I betyd. 'lynne, sinnelag': 1630-t., A. Oxenstierna 1644: 'folkedt i god humor' (såsom han har *favor* för favör, *honor* för honnör osv.). — Galghumor, från ty. *galgenhumor*, egentl. om den dömdes känslor i el. under galgen.

humör, 1638, från fra. *humeur*, från eng. *humour*, från lat. *humor*, vätska; se föreg.

hund, fsv. *hunder* = isl. *hundr*, got. *hunds* osv. (eng. *hound* blott om jakthundar); allm. germ., av **hunda-*, = ie. **kun̥-tó-*, *d*-avledn. av ett urgammalt ieur. ord för vårt äldsta husdjur: ie. *kuon-*, *kun-* i grek. *kýōn* (genit. *kynós*), sanskr. *çvā* (genit. *çunás*), samt i armen., fir. o. litau.; lat. *canis* hör även hit, men är till sin form dunkelt (kanske med analogiskt inkommet *a*). — Samma avledn. som i germ. spr., men annat avljudsstadium föreligger i armen. *skund*. — Hundfatt, se fatt 1. — Hundfila, 1796, Weste 1807, ombildning av sv. dial. *hundfyla*, till vb. *fyla*, banna, snäsa, avledn. av ful; jfr sv. dial. *hundful*, oförskämd. — Hundkäx jämte -kax, umbellaterna Anthriscus o. Chærophyllum, 1587: *hundakex*, I. Erici 1642: *hundakax*, motsv. no. *hundkjeks*, ä. da. *hundekjæks* (o. 1577, delvis även om andra växter); i sv. dial. även *käx*, *kax* som enkla ord. Av omtvistad härledning. Jfr eng. *kex*, ihålig stängel, Conium; sannol. lån från nord. spr.; kelt. *cecys* kommer från eng. Se f. ö. Ekwall Shaksp. vocabulary 1: 84 n. 5. — Hundloka, se loka 1.

hundra, ä. nsv. även *hundrat*, av fsv. *hundraþ* n., ofta som adj.; jämte hundrade, av fsv. *hundraþa*, egentl. gen. pl. (kvar bl. a. i århundrade); motsv. isl. *hundrað* n., da. *hundred*, fsax. *hunderod*, fhty., ty. *hundert*, ags., eng. *hundred*; av germ. **hunda-*, hundra, i got. o. västgerm. *hund*, o. **raþa-*, tal, jfr got. *raþjō*, räkenskap, tal = fhty. *redia* (ty. *rede*), tal, motsv. lat. *ratio*, beräkning, förnuft (se reson), till *reor*, beräknar (möjl. besl. med råd). — Germ. **hunda-*, 100 = ie. **kṇto-* (*-mt-*) i lat. *centum*, grek. (*h*)*ekatón*, sanskr. *çata-* n. samt i fir., fslav. o. litau.; alltså ett urindoeur. räkneord. — Ordet ingår i fsv. **hund*, hundare, härad (egentl.: skara på 100 el. 120 män el. familjer el. snarare: 100 fattat som obestämt antal) i t. ex. Lagunda (se under lag 1) o. namnen på de uppländska folklanden *Fiædhrundaland*, *Attundaland*, o. *Tiundaland* m. fl., möjl. även i finska lånordet *Satakunta*, som enl. Karsten är en tavtologisk bildning: fin. *sata*, 100, från ariska spr. Avledn. *hundare*, härad (snarast lån från sydgerm.), uppträder i en del uppländska härads- o. sockennamn, ss. Lång-, Närding-, Sju- (dvs. 'sjö-'), Sämming-, Ärlinghundra.

hundsfott, okvädinsord, 1609 (plur. *-er*), 1631 (nom. sg. *-er*), på 1600-t. betecknat som ett mycket 'ohöviskt' ord, från lty., ty. *hundsfott*, egentl. 'cunnus canis', till ty. dial. *fott*, vulva = isl. *fuð* osv.; se närmare futtig. I ty. under 16- o. 1700-t. som okvädinsord ofta eufemistiskt skrivet *Hundsf.* el. *Hundsetc.* Schulz ZfdW 10: 131. — I y. tid även: baksits på släde, t. ex. Weste 1807.

hunger = fsv., da. = flty., fhty. *hungar* (ty. *hunger*), ags. *hungor* (eng. *hunger*) ~ got. *hûhrus*; av germ. **hungra-*, **hunhru-* = ie. **kṇkru-* (*-a*), besl. med grek. *kénkei*, hungrar, *kánkanos*, torr, *polykankés*, mycket brännande; väl även med isl. *há*, plåga (av **hanhan*), o. litau. *kenkti*, göra ont. Med avs. på betyd.-växlingen 'bränna' ~ 'hungra' jfr svälta o. ex. hos H. Petersson Ar. u. arm, stud. s. 43 f.

Hunneberg Vgtl., fsv. *Hundab(i)ærgh*, jfr Hundeberg i Sunnerbo hd Smål., Hunnekulla, fsv. *Hundakulle*, Vgtl., osv.; kanske till genit. plur. av hund; el. också, enl. förf. Sjön. 1: 239, åtm. i vissa fall, till ett urgammalt bergnamn **Hunde*, rotbesl. med fsv. *hūn*, takås, isl. *hún*, mastspets, kymr. *cwn*, höjd; jfr (?) grek. bergn. *Kýnthos*; i avljudsförh. till ie. **kṵendho-* i fir. *cend*, bret. *penn*, huvud, spets (jfr bergn. *Penninerna* i n. Engl.).

hunner, asiatiskt nomadfolk, bekant i Europa från 300—400-t. e. Kr., motsv. ty. *hunner* osv., långt före Kr. av kineserna kallade *hiung nu*, jfr sanskr. *hūna*, grek. *unoi*, m. m., fhty. *hûn*. På germ. botten har detta sammanfallit el. förväxlats med ett inhemskt germ. ord, *hūn-*, i t. ex. ty. ortnamn ss. *Hünfeld* o. personnamn ss. *Humboldt* (fhty. *Hünbolt*) samt lånorden isl. *húnar* (i den poet. Eddan om både franker o. hunner), fsv. *hūnar* (om invånarna i 'Hunaland'), vilket antagl. är ett germ. folkstamsnamn, som i mhty. fått betydelse 'jätte' och vars härledning är omstridd; se t. ex. Brate ZfdW 12: 108 f. o. där anförd litt.

hunsa, Försök att tourmatta på opinionen s. 4 (1819), C. F. Dahlgren 1828 (*hundsa*); från lty., ty. *hunzen*, avledn. av hund; alltså: behandla som en hund.

1. **hurra** i uttr. så att det hurrar efter, i ä. nsv. (Columbus 1674, Serenius 1741) o. dial.: hastigt svänga, virvla = isl. *hurra*, ä. ty. *hurren*; jfr eng. *hurry*, skynda; imitativt. — Gå som en hurr Blanche el. i en (el.) ett hurr, av likn. upprinnelse, jfr ty. interj. *hurr*, som betecknar surrande el. hastig rörelse (jfr följ.). — Hit hör även kaffehurra, skämts. om kaffepanna, bildat till vb. hurra som mjölksurra till vb. surra.

2. **hurra,** ropa hurra, jfr ty. *hurrahen*. Väl efter interj. hurra, förr även: *húrra* Bellman ('psalmen var hurra' Fredm. s. nr 24; jämte *hurrá*), Weste o. ännu o. 1830; från ty. *hurrah*, möjl. = mhty. interj. *hurrâ*, betecknande hastig rörelse o. kanske imper. till vb. *hurren* (se föreg.) med tillagt *â*.

hurtig, äldst: *hurtige karlar* o. dyl. t. ex. 1618, förr även: snäll, hygglig; = da., från ty. *hurtig*, av mhty. *hurtec*; avledn. av mhty., mlty. *hurte*, stöt, från ffra. *hurt* (fra. *heurt*), jfr *hurter* (fra. *heurter*), stöta; möjl. keltiskt.

huru, hur = fsv. jämte *horo*, *hvaro* m. m.; utvecklat i svagtonig ställning ur *hvaru* = fda. *hvaru* (da. *hvor*, som dock delvis har annat ursprung); till stammen i fsv. *hvar*. vilken (av flera än två) = isl. *hverr*, got. *hvarjis* osv., jfr var i betyd. varest; i övrigt dunkelt; möjl. av **hvar(n)veg* > **hvarug* > *hvaru*, liksom **hvarsveg* > **hvarsug* > fsv. *husu*, jfr isl. *hversu(g)*; alltså till väg i betyd. 'sätt': på vilket sätt. — Ehuru, egentl. som i ä. nsv. o. fsv. 'huru än', till *e-* i evad, eho o. huru.

hus = fsv., da. = isl. *hús*, got., flty., fhty. *hûs* (ty. *haus*), ags. *hús* (eng. *house*), av germ. **hūsa-*, varifrån fslav. *chyzŭ*; flertydigt. Snarast med Persson Indog. Wortf. s. 181 f. i avljudsförh. till ags. *hosa*, skida, ty. dial. *hose*, hylsa, skida, fsv., isl. *hosa*, benbeklädnad (se byxa), av germ. **husōn*, o. till hös (av germ. **hausa-*). Enl. andra av ie. **kūdh-so-* till roten *keudh*, betäcka, dölja, i grek. *kévthō* (jfr hydda) el. till litau. *kulis*, stall, osv. (besl. med hud). I alla tre fallen med grundbetyd. 'betäckning' el. dyl. Se även hytta. — En indoeur. beteckning för hus företrädes av lat. *domus* (genit. *-ūs*), grek. *dómos*, sanskr. *dáma-*, fslav. *domŭ*, jfr grek. *dōma*, urbesl. med timmer. I grek. *oīkos* = sanskr. *vēçá-* är väl betyd. hus sekundär. Jfr även under bod. — Hus i betyd. 'avträde' beror antingen på ellips av det gamla *hemlighus*, *hemmelhus* osv. (se dass) el. på lån från ty. Jfr det från lty. lånade likabetydande dimin. y. fsv. *hysikke* ävensom *hysken* i *Hyskengatan* Kalmar 1400-t., motsv. da. *Hyskenstræde* Khamn. Om sv. dial. *gå på tuset* Ögtl., av *åt huset* med senare tillagt *på*, se under på. Ett likbetyd. ord är ä. nsv. *ganthus*, till *gant*, gyckel (se jänta). — I en del ortn., såsom Glimmingehus, Malmöhus, Örbyhus, ingår den fsv. o. fda. betyd. 'slott, fäste'. — Husgeråd = da. *husgeraad*, från lty. *hûsgerât*, av ett ord, med pref. *ge-*, motsv. råd med samma betyd. som i förråd. — Hushålla, t. ex. 1582. Med avs. på betyd.-utvecklingen till 'spara' se ekonomi. — Huskors, om besvärliga hustrur, t. ex. hos Gjörwell 1792 (i brev), jfr ty. *hauskreuz*, fra. *croix domestique*.

Husaby, Husby, till hus o. by; de flesta äldst tillhörande Uppsala öd o. tjänande som förvaltningsgårdar o. som bostäder åt kungliga ombudsmän el. 'brytar'. Se Schück Uppsala öd (1914) o. förf. Ortn. på -by s. 128 f.

husar, C. Gyllenhielm o. 1640: *husarrer* (om fientliga trupper); 1687 om till den svenska arméen hörande trupper; från ty. =, från ungerska *huszár*, sannol. en biform till serb. *gusar*, rövare, o. ital. *corsare*, se korsar.

husbloss, ä. *husblås* 1618, enstaka: *-blåsa* = da. *husblas*; från lty. *hûsenblase* = ty. *hausenblase*, till fhty. *hûso*, stör, Accipenser huso (ty. *hausen*), o. *blase* (= sbst. blåsa); alltså: störens simblåsa, av vilken limmet beredes. Fhty. *hûso* är besl. med hös o. syftar väl på kroppens el. huvudets bensköldar. — Den nuv. korta vokalen beror på dess ställning i senare sammans.-led. — En likbetyd. bildning är ä. nsv. *husbladt*, från ett mlty. ord motsv. holl. *huisblad*; jfr ty. *hausenblatter*, till *blatter*, blåsa; Sahlgren Spr. o. st. 16: 133 f.

Husbyfjöl, se fjöl.

husera, Joh. Banér 1626: *att Tillij gruveligen huserar* (i Mark Brandenburg), motsv. i da., från lty. *huséren* = ty. *hausieren*, avledn. av hus.

hustru = fsv., da., från fsv. *husfru(a)*, vars *f* fallit mellan *s* o. *r*, varvid *t* inskjutits (jfr Astrid o. ström), från mlty. *hûsvrowe*; jfr (med ny anslutning till fru) sv. husfru i mera inskränkt betyd. I fsv. finns även ett ljudlagsenligt utvecklat *hustro*, vanlig form i ä. nsv., folketymologiskt anslutet till tro. — Den inhemska formen är fsv. *husfröa* (= isl. *húsfreyja*) o. *huströ* (se Freja). — Den maskulina motsvarigheten husbonde har nu mist sin betyd. 'äkta man', som lever kvar i Bib. 1541; jfr eng. *husband* (från nord.).

hut, interj., i å hut 1659, i sht i ä. tid ofta, liksom i no., till hundar, o. 1645; därjämte som sbst. i t. ex. veta hut, icke sällan i S. Brascks komedier (1640-t.), 1658 osv.; möjl. primärbildning el. kanske med Persson Indog. Wortf. s. 188 av vb. huta.

huta, 1625 (möjl. i betyd. skrika), nu vanl. med åt, t. ex. 1739, förr även med ut el. opp el. trans.; 1639 dessutom med dat. (*huta enom*); i ä. tid, liksom interj. hut, ofta med avs. på hundar, t. ex. 1730, 1732, Bellman, 1839, motsv. no. *huta*, hojta, ropa till en hund, hunsa; av Pipping Gotl. stud. s. 87 sammanställt med fgutn. *huti* (väl pres. konj.), ropar, tillkallar; jfr mhty. *hûzen*, ropa, egga. Väl dock snarast av interj. hut. Om emellertid ordet urspr. har den allmännare betyd. av 'skrika o. dyl.', kunde man med Persson Indog. Wortf. s. 187 f. tänka på sammanhang med grek. *kydázō*, smädar, fslav. *kuditi*, skymfa, fsax., fhty. *hosc* (**hutska-*), hån, osv.

huttla, o. 1670, Dalins Arg. m. fl. i betyd. 'bedraga' ('låta hutla Ehr'), Spegel 1712 i betyd. 'bry' = da. *hutle*, från ett ltyskt vb motsv. östfris. *hötelen*, holl. *hoetelen*, slarva, fuska, slå dank; på ett el. annat sätt samhörigt med mlty. *hûdelen*, ty. *hudeln* ds.; dunkelt. — Ordet brukades i ä. tid ofta trans.; så ännu o. 1850.

huttra, Atterbom LÖ 1827, ej hos Dalin 1850 = no. *hutra*; ljudhärmande liksom likbet. lt. *hudern*, ty. dial. *huttern*, sv. o. no. *hukkra*, lty. *hubbern* osv.; jfr hu, bl. a. som uttryck för obehag av köld o. dyl. — En likartad o. likbetydande bildning är ä. sv. *kuttra*, t. ex. O. v. Dalin = sv. dial.

huv, fsv. *hüver*, tak, överbyggnad på tak = isl. *húfr*, bog å fartyg, no. *hův*, takås, bula m. m., da. dial.: lutande tak m. m.; jfr ags. *hŷf*, bikupa; besl. med lat. *cūpa*, tunna, grek. *kýpē*, håla, sanskr. *kūpa* (m.), grop, osv.; jfr under hov 3. Grundbetyd. är alltså: rundning, välvning (av konkav el. konvex art; en vanlig betyd.-växling, se t. ex. dal, kubb, kula, kupa). — Jfr följ.

huva = fsv. = isl. *húfa*, da. *hue*, fsax. *hûva*, fhty. *hûba* (ty. *haube*), ags. *hŷfe*; i isl. även: kyrktak o. i fhty. bl. a.: kupol; av germ. **hūbōn-*, avledn. av **hūba-* i huv. — Förr även om manlig huvudbonad; jfr fsv. 'gaff honum .. ena hufwo'; se även pickelhuva.

huvud, fsv. *huvuþ*, *hovuþ*, *hövuþ*, *höviþ* (i hövidsman), *höfþ-* = fgutn. *hafuþ* (från synkop. kas. *hafþ*, av **hauſþ-*), isl. *hǫfuð*, *haufuð*, got. *haubiþ*, fsax. *hôbid*, fhty. *houbit* (ty. *haupt*), ags. *héafod* o. *hafud-* (eng. *head*); säkerl. alla från germ. **haubuða-*, **haubiða-*, av ie. **kauput-*, *-it.* Med den germ. grundformen stämmer ej lat. *caput* o. sanskr. *kapucchalam* (av **kaput-*), hår på bakhuvudet; jfr lat. *capillus*, huvudhår, o. ags. *hafola*, huvud. Sannol. beror det germ. ordet på en sammanblandning med en annan stam, jfr litau. *kaupas*, hög, o. huva. Ieur. **kaput-*, huvud, hör sannol. samman med sanskr. *kapâlam*, skål, huvudskål, lat. *capēdo*, dryckesskål, o. fhty. *hafan*, kruka; med samma betyd.-övergång som lat. *testa*, skål > fra. *tête*, huvud, sv. kopp o. ty. *kopf*, huvud; en mängd liknande uttr. särsk. från lägre spr. se D. Fryklund Några sv. uttr. för begreppet huvud (osv.), Upps. 1911. — I ortnamn i betyd. 'bergig udde' o. d., t. ex. Stenshuvud (jfr hals, nacke, näs). — Huvad i barhuvad, Weste 1807, nybildning till huve, för ä. *barhufdad* o. *barhövdad*, jfr fsv. pl. *barhuffwdhe*. — Huvudgärd, fsv. *hovudhgærdh* jämte ä. *hofþagærþ*, med motsv. i isl. o. da., se gärd. — Huvudstol, kapital, utlånad summa (i motsats till räntan), fsv. *hovudhstōl* = da. *hovedstol*, från mlty. *hôvetstôl* = ty. *hauptstuhl*; till mlty. *stôl*, kapital, egentl.: grundval, etymologiskt identiskt med stol (jfr likstol). Ordet är väl en översättning av mlat. *capitale*, egentl.: huvudsumma (se kapital). — Hufvudstupa, fsv. *hoffwodhstūpa*, av ä. *stūpo*, en isländsk bildning till vb. stupa jfr, med annan vokalisation, isl. *hǫfuðsteypu*.

huvudbry, Sahlstedt 1773, men det enkla *bry* i samma betyd. 1683; jfr *bryeri* 1682. Man vill gärna förbinda ordet med bryta (i så fall snarast ge-

nom dansk förmedling) på grund av ä. sv. *huvudbråk* o. ty. *kopfbrechen* (jfr bråk o. bräcka) o. ä. nsv. *huvudbrott* o. *hjärnbrott*, jfr även *bryta sitt huvud* 1582. Men åtskilligt talar för att ordet sammanhänger med det från lty. lånade bry i betyd. 'plåga, genera' o. sedan 'bry sig om'; se f. ö. under d. o.

hux flux; om flux se d. o.; hux är en rimbildning till detta ord av samma slag som t. ex. huller till buller; möjl. grundad på huj.

hv-, se v.-; (Hven(a), se Ven(a)).

hy, fsv. *hȳ* m., utseende, färg, hy; motsv. got. *hiwi* n., utseende, ags. *hí(e)w*, *héow*, utseende, skapnad, färg, hy (vgerm. **hiuw-*, eng. *hue*); av germ. **hīwa-*, **hiwja-*; jfr fin. lånordet *hipiä*, *hiviä*, hud, yta. Av ovisst urspr.: snarast till roten (*s*)*keu*, betäcka, i hud, skjul, jfr sky, o. i så fall väl besl. med sanskr. *chavi*, skinn, färg (se betyd.-analogierna under kulör); enl. andra till färgadj. litau. *szývas*, vit, möglig, fslav. *sivŭ*, grå, sanskr. *çyāva-*, brun. Man vet ej heller säkert, om ordet hör samman med isl. *hý*, tunt hår, dun, no. *hy* n. ds. eller ej. Med avs. på betyd.-växlingen 'färg' o. 'hy' se analogier under -lett. — Jfr hyckla.

hyacint, B. Olai 1578: *hia-*, *hyacint* = fra. *hyacinthe* osv., av grek. (*h*)*yákinthos*, sannol. av icke indoeur. ursprung.

hybble, L. Petri: *hybbele*, Lex. Linc. 1640: *hybbel* = isl. *hýbýli*, fno. *hýbóli*; till germ. **hīwa-*, familj, hushåll (se hjon), o. fsv. *böle* n., avledn. på *-ia* av bol; jfr Tibble o. skå. ortn. Nöbbelöv (av äldre *Nyböle*). — Ordets betyd. har så småningom sjunkit.

hybrid, av fra. *hybride*, av lat. *hybrida*, av grekiskt ursprung.

hyckla, i ä. nsv.: locka, förleda, L. Petri 1555, o. lisma, Bib. 1541 = da. *hykle*, från mlty. *hûchelen* = ty. *heucheln*; omstritt; snarast med H. Schröder PBB 29: 556 av ett **hiuwilōn* liksom lty. *grûcheln*, fasa, av **griuwilōn*, jfr ags. *hiwian*, färga, växla, hyckla, till hy i betyd. 'gestalt' o. fht. *lichisôn*, hyckla, till *lîh*, gestalt (se lik).

hydda = fsv. = ä. da. *hydde*, fängelserum, av germ. **huzdiōn-*; jfr sv. dial. *hudda*, ä. da. *hudde*, skjul, av germ. **huzdōn-*; besl. med got. *huzd*, fsax., ags. *hord*, fhty. *hort* n., isl. *hodd* f., skatt, rikedom. F. ö. osäker härledning: till ie. roten *keudh* i grek. *kevthō*, döljer (i så fall väl av ie. **kudhz-dh-*; jfr under hytta o. hus), el. också till en utvidgning med *dh* av roten *kus*, betäcka, varom under hus.

hydra, av grek. (*h*)*ýdrā*, *-ē*, nära besl. med utter, till stammen i grek. (*h*)*ýdōr*, vatten (se d. o.); alltså egentl.: vattendjur.

hyena, Bib. 1541, av grek. (*h*)*ýaina*, avledn. av (*h*)*ȳs*, svin, sugga, (se so), bildat som *léaina*, lejoninna, osv.

hyende, Lex. Linc. 1640, y. fsv. *hyghynde*, *hyghiande*, av fsv. *höghinde* m. m., dyna, hyende = isl. *höginde* (även: bekvämlighet), da. *hynde*; avlett av ett adj. = isl. *hógr*, bekväm (se höger), medelst en *ia*-avledn. av ett ie. suffix *-u̯ent*, *-u̯nt*, försedd med, liknande, t. ex. sanskr. *ápavant*, vattnig. — *Hyendehund*, egentl.: dynhund, förekommer på 1600-t. i betyd. 'knähund'.

hyfsa, mindre vanligt ord enl. Stiernhielm; Columbus Ord. (*hyffsade* part.) ungef. i betyd. 'tilltufsa', ä. nsv., t. ex. Schroderus, o. dial. även *höfsa*, från ett lty. **hüfschen* resp. **höfschen* = ty. dial. *hübschen*, göra vacker, fiffa upp; till lty. *höfsch*, ty. *hübsch*, avledn. av ett sbst. = hov 3, alltså: med hovskick o. dyl. (ty. 'höfisch'), i ty. *hübsch* med betyd. 'vacker'.

hygga sig, vardagl., även: hygga till sig, bli hyggligare; är en elliptisk bildning till hygglig (av samma slag som det vardagliga vikta sig, göra sig viktig) o. sålunda ej att direkt förbinda med det annars besläktade (ä.) nsv. o. sv. dial. hygga sig till någon, söka el. hålla sig till för att få skydd o. dyl., ä. nsv. *hygga om sig*, göra sig bekvämt o. dyl., (med konjugationsväxling) = fsv. *hyggja* (ipf. *hughþe*), tänka, besinna, även: uppmuntra = isl. *hyggja* ds., även: tycka (väl el. illa om), da. *hygge*, sköta väl om, ställa väl för, ä. da. trösta, uppmuntra, got. *hugjan* osv., tänka (mhty. *hügen* även: glädja), allm. germ. vb,

avlett av germ. **hugi-* (= hug, håg) Jfr hygglig.

hygge n., t. ex. Serenius 1741, möjl. lösryckt ur sammans. såsom skogshygge, till hugg el. hugga, bildat som t. ex. vindfälle.

hygglig, ä. nsv. ofta *hygge-*, förr i vidsträcktare betyd.: angenäm, vacker o. dyl., t. ex. Bib. 1541, motsv. da. *hyggelig*, angenäm, trevlig, hygglig; kanske egentl.: som gör en väl till mods; till vb. hygga. Isl. *hyggiligr* betyder 'förståndig', jfr *hygginn* ds. o. sbst. *hyggja*, förstånd.

hygien, fra. *hygiène*, av grek. *(h)ygieinḗ*, egentl. substantiv. adj. fem., till *(h)ygiḗs*, frisk, hälsosam, av ie. **su-*, väl, o. roten *g^{u}i-*, leva, i grek. *bio-* (se biologi), lat. *vivere*, kvick osv.

hyla, tjuta, med dial. anstrykning, mest i Sydsv., 1621 (jfr *höla* 1560) = da. *hyle*, motsv. mlty. *hülen*, mhty. *hiulen* (ty. *heulen*); av ljudhärmande urspr. liksom yla. — Ordet, som även är allmänt i nordsv. dial. (o. på Gottl.), är väl inhemskt, men beror i s. Sverige sannol. på lån från söder; i mellersta Sv. torde det icke höra hemma.

hyll, hylle-, sydsv., fläder, fsv. *hylle*, motsv. da. *hyld*; jfr ä. nsv. o. sv. dial. *holltry* (jfr try), Viburnum opulus; väl av en germ. stam *huln-*, besl. med fhty. *holuntar* (ty. *holunder, holder*), som är bildat med det i trädnamn icke ovanliga germ. suff. *-ðr-* (jfr fläder o. apel); jfr det dunkla meng. *hildir*, fläder (se E. Björkman ZfdW 2: 216). Antagl. att hålla samman med slav. *kalina*, Viburnum opulus m. m., en betyd. som utom i det nämnda *holltry* också uppträder i ty. *wasserholder*. — Att det sv. ordet är inhemskt kan ej betraktas som fullt säkert.

1. **hylla,** sbst., Var. rer. 1538 (1520-t.: *hyllerne* pl.) = no. = da. *hylde*, av germ. **hulþiōn-*, växl. med germ. **helþion* (> **hilþ-*) i ä. nsv., isl. *hilla* (i 1600-t.:s svenska även *hill*) = mlty. *hilde* f., skulle, foderhäck, o. **helþa(n)-* i isl. *hjallr*, upphöjt underlag, ställning, sv. dial. *hjälle* m., skulle, hylla, ä. da. *hjæld*, höloft, m. m.,; till den ie. roten *kel*, höja sig, i hall 1, holme osv.

2. **hylla,** vb, se huld.

hylle, blomhylle, botanisk term, neutr., från ty. *hülle* f., till vb. *hüllen* = hölja.

hyllest, fsv. *hyllist* f. o. n., huldhet, trohet = ä. da. *hyldest*, isl. *hollusta*, till stammen *hull-* i huld, bildat som tjänst o. ynnest.

-hyllt i fin- m. fl., bildning till hull av samma art som -bent, -hänt, -lynt, -länt, -mynt, -sint osv., urspr. med urnord. änd. *-iþ-*, vilket uppträder som tillhörighetssuffix i en mängd denominativa adj. av participial natur; *-t* hör ljudlagsenligt endast till avledn. av stammar på tonlös konsonant såsom just detta, av urnord, **hulþiþa-* > **hulliþa-*, där *l* på grund av det en gång i stammen befintliga *þ* blivit tonlöst; *-t* är sålunda i t. ex. -bent analogiskt.

hylsa, 1743, Sahlstedt 1773 = da. *hylse*, från ty. *hülse* (fhty. *hulsa*) = mlty. *hulse*, en *s*-bildning till germ. *hul* i hölja. Ä. sv. *hölsa* Acrel 1745, Weste 1807, Dalin 1850 (med *ö* av äldre *y*) beror på tidigare lån.

Hymen i knyta Hymens band o. dyl., ung romersk bröllopsgudomlighet, egentl. från grek. *(h)ymḗn*, rop eller sång, som uppstämdes av brudföljet; besl. med hymn; men obesl. med grek. *(h)ymḗn*, mödomshinna, i sv. använt som anatomisk term, som hör till den ie. roten för sy.

hymn, av grek. *(h)ýmnos*, besl. med Hymen.

hynda = fsv., en spec. svensk bildning, av germ. **hundiōn*; jfr fsv. *kætta*, isl. *kætta*, katta, till katt osv. Isl. har *hyndla* av **hundilōn*. Andra nord. ord för 'hynda' äro fsv. *bikkia* = eng. *bitch*, sv. tik, da. *tæve* o. da.-no. *tispe*.

hypnos = fra. *hypnose*, till grek. *(h)ýpnos*, sömn, motsv. lat. *somnus* o. (det inhemska) sv. sömn.

hypokondri, av grek. *(h)ypokhóndria*, neutr. pl., underliv, av *(h)ypó*, under, o. *khóndros*, hjärtgrop.

hypotek, 1636 (*ehn H.*) = ty. *hypothek* osv., av grek. *(h)ypothḗkē*, egentl.: underlag, till *(h)ypó*, under, se f. ö. apotek.

hypotes E. Swedenborg: *hypotheser*

plur. = ty. *hypothese* osv., av grek. *(h)ypóthesis*, egentl.: underläggning, av samma grundord som föreg.; jfr tes.

hyra, vb, = da. *hyre*, från mlty. *hûren* = ags. *hýran* (eng. *hire*). Av ovisst ursprung, jfr senast Seip 2: 67. Härtill: sbst. hyra, från mlty. *hûre* = ags. *hýr* (eng. *hire*). Både som vb. o. sbst. synes det sv. ordet äldst ha brukats om sjöförhållanden: *få* (båtsmännen) *for en hyro* o. *hyra skep* 1532 osv. fram till o. 1630-40, då båda orden uppträda i andra betyd. — Det inhemska ordet för 'hyra' är fsv. *lēghia*, även i Bib. 1541 = leja. — Han har fått sin hyra, han har fått sig ett rus, t. ex. Rosenfeldt († 1700) hos Hans. Vitt. 16: 218, Holmström Hans. Vitt. 6: 211, Lind 1749 osv., anses av Tamm Gransk. s. 10 kunna utgå från y. fsv., sv. dial. *hira*, yrsel. Härför kunde möjl. ett ex. från I. Erici tala (1642): 'Tå ett Nööt bekommer Hyro, theraff thet löper omkring'. Uttr. syftar dock säkerl. i stället på den betalning som en matros får efter slutad sjöresa: det användes f. ö. i litter. gärna av sjömän, t. ex. Rosenfeldt (ovan) o. Tersmeden 2: 109 (o. 1780): 'Hvad herrarne ej vid bordet fått af sin hyra gafs dem efter middagen' (jfr under kapten o. nock). — Hyresgäst osv., väl efter ett ä. lty. *hüres-*, jfr y. lty. *hürs-mann*, hyresgäst.

hysa = fsv. = isl. *hýsa*, av urnord. **hūsian*, avledn. av hus.

hyska, ä. nsv. *hyskia* Lex. Linc. 1640, 1700-t. bl. a.: *(h)ösia*, *öska*, den senare formen upptagen ännu hos Dalin 1850, Weste 1807: *hyskja*, *hyssja*, *össja*; från mlty. *ôseke* f. (jfr lty. *ösken* n., varav da. *ösken*; i lty. även *ösche(n)*), dimin. till mlty. *ôse* ds., även: öra, handtag = ty. *öse* f., av germ. **ausiō-*, jfr likbet. fhty. *ôri* (ty. *öhr*) n., av **auzia-*; avledn. av ett sbst. motsv. got. *ausô*, resp. sv. öra. — *H* i sv. beror väl på inverkan från hake, jfr Lind 1749: *ösjor och hakar*, el. häkta.

1. **hyss**, sbst., mest sydsv.: knep, skälmstycke, egentl. = sv. dial. *hyss* i betyd.: hopp o. kast, till hyssa 1.

2. **hyss** o. **hysch**, interj., motsv. no. *hyss*, da. *hys*; ljudhärmande. Jfr Noreen V. spr. 1: 471.

1. **hyssa** (ett barn), gunga el. lyfta i vädret: möjl. sammanhängande med ä. nsv. *hyssa*, biform till hissa (se d. o); jfr lty. *hüssen*, gunga i sömn, vyssja, no. *hussa*, ä. sv. *hyssja* (se hyssa 2 sluta), osv. Säkerl. åtminstone delvis av varandra oberoende bildningar av likartad onomatopoietisk upprinnelse.

2. **hyssa** el. **hyssja**, i modern betyd. (*-ssj-*) t. ex. 1849, motsv. no. *hysja* ds., även: susa starkt, da. *hysse*, hyssja; närmast till interj. hyss o. hysch. — Förr även 'gunga i sömn, vyssja' o. d., t. ex. 1753, 1817; jfr under hyssa 1.

hysta, med dial. färgning, kasta upp i luften, slunga, = no.; av likartat ursprung som hyssa 1, närmast om den susning i luften som uppstår vid häftig kastning; jfr även hissa (slutet).

hysterisk, 1783, efter grek. *(h)ysterikós* till *(h)ystérā*, livmoder, besl. med lat. *uterus* ds., jfr grek. *(h)ýstros*, mage (se under mage slutet).

hytt, t. ex. 1875, ungt lån från lty. *hütt*, för ä. *hütte*, egentl. 'hydda' = hytta (se d. o.). — Om passagerarehytt brukades *hytta* ännu in på 1800-talet.

1. **hytta** = fsv.: smälthytta, bergsmansord, från mhty. *hütte*, även: hydda, tält; i ä. nsv. dessutom som sjömansord, hos Serenius 1741 översatt med 'roundhouse', från lty. *hütte* (jfr hytt), vilket, liksom da. *hytte*, fsax. *huttia*, eng. *hut* o. fra. *hutte*, utgår från det fhty., mhty. ordet (= ty. *hütte*), av germ. **huðjōn-*, till roten i ags. *hýdan*, dölja (eng. *hide*) osv.; ie. rot *kudh* el. *kut*; se under hus. Jfr om ett hithörande ä. nsv. uttr. under rubb och stubb. — Hydda är möjl. besläktat, men f. ö. en helt annan bildning; se d. o.

2. **hytta** (åt ngn) se under hot.

hyvel, 1691, Serenius 1741 osv. = no.; Var. rer. 1538 o. ännu Weste 1807: *höfvel* = no. *høvel*, da. *høvl*; från skilda ty. former; jfr mlty., ty. *hobel*, lty. *hövel*, o. mty. *hyvel*, *hubel*, ty. dial. *hübel*; ett nord- o. mellantyskt ord, av dunkelt urspr., kanske, såsom man gissat, bildat av vb. *hobeln*, i sin tur av

fhty. *hubal*, liten hög, alltså egentl.: borttaga förhöjningarna. Det gamla inhemska (liksom allm. germanska) namnet på hyveln är väl annars fsv. *skavi* m., jfr isl. *-skafa* f., fhty. *scaba* f., ags. *scafa* m., till skava. Jfr även ags. *locer* = isl. *lokarr* (möjl. lån från ags.).

hyvens, slangspr., bra, utmärkt, även *hivens*; både som attribut o. predikativ; av somliga tillika med no. *hiva* (*ein hiva kar*) härlett från fin. *hyvä*, god, bra; i sv. i så fall en ombildning; annorlunda Reitan i MoM 1912, s. 115 f., som även anför ett no. *hivannes*; jfr Wigforss S. Hall. folkm. s. 79.

Hå- i vissa ortnamn t. ex. Håtuna, fsv. *Hatuna*, av **hawa-*, hög, besl. med hög, adj.

[hå, sv. dial., årtull, se haj.]

håg, med biformen hug, fsv. *hogher*, *hugher*, sinne, mod, håg, tanke = isl. *hugr*, da. *hu*, got. *hugs*, fsax. *hugi*, fhty. *hugu*, ags. *hyge*, sinne (stundom: glädje), av germ. **huʒi-*, **huʒu-*, kanske urspr. *s*-stam: **huʒiz*, *huʒuz* (bevarad i fsv., sv. dial. *huxa* = isl. *hugsa*, tänka, komma ihåg); av okänt ursprung trots flera tolkningsförsök. — Härtill fsv. vb. *hughas*, *hoghas*, få mod, isl. *huga*, fhty. *hugên*, ags. *hogian*, tänka, vartill sv. part. hugad, hågad, fsv. *-hughaþer* = isl. *hugaðr*, sinnad m. m. Se f. ö. hygga sig. — En växelform till håg föreligger i sammans. på *-håga*, av oblika kasus till fsv. *hoghi*, *hughi* m. = isl. *hugi*; i farhåga till sbst. fara; räddhåga, fsv. *rædd(h)oghe*, o. åhåga, fsv. *āhoghe* = isl. *áhugi*. — Om avledn. hågad, hugad, jfr fsv. *-hugadher* i sammans., se sinnad.

Håkan, mansn., fsv. *Hākan*, av äldre *Hākon* = fda. = fno. (isl.) *Hákon*, jfr de fornir. lånorden *Agonn*, *Acond*; ofta latiniserat *Haquinus*, jfr det fornir. lånordet *Acuind* o. (?) fhty. *Hancwin*. Första leden oklar; den senare väl fnord. *vin* (= sbst. vän). Jfr Noreen Upps.-stud. s. 201, NoB 8: 2 o. betr. formen H. Pipping SNF XII. 1: 65. Se även Hakon.

håken, djävulen, för ä. *hin håken* Weste 1807, svagare uttr. för hin håle (se hin), bildat med dimin.-suff. *-ken* i fanken, fröken osv.

hål, fsv. *hol*, *hul* = da. *hul*, isl., fsax., fhty., ags. *hol* (eng. *hole*), substantivering av adj. fsv. *hol*, ihålig = isl. *holr*, fsax. *hol* osv. (ty. *hohl*), av germ. **hula-*; besl. med got. *hulundi* f., håla, o. ags. *holh*, håla (eng. *hollow*); ofta fört till roten i hölja; enl. andra dock snarare en avljudsform till lat. *caulis*, stängel, stjälk, osv. (se kål); jfr litteratur hos Walde under *caulis*. Se även hölj. — En svag form av adj. *hol*, ihålig, ingår i skogsnamnet Hålaveden, fsv. *Holavidher*, jfr ä. nsv. *dän håle skog* 1687. — Hålkäl, från ty. *hohlkehle*, se käl.

håla, fsv. *hola* = isl. = da. *hule*, av germ. **hulōn-*, till föreg.; jfr fhty. *huli* f. (ty. *höhle*) av germ. **hulīn-*.

håle i hin håle, se hin.

hålla, fsv.; isl. *halda* = da. *holde*, got., fsax. *haldan*, fhty. *haltan* (ty. *halten*; jfr anhalt(s)station, halt 2), ags. *healdan* (eng. *hold*), hålla, men i got.: vakta boskap, vilket anses vara den äldsta betyd.; germ. redupl. vb, väl, med Zupitza, Osthoff m. fl., utvidgat med ie. *t* av ie. roten *kel*, driva, i grek. *kéllō* ~ *boukólos*, herde, jfr särsk. sanskr. *kalāyati*, driver boskap på bete, håller, bär, håller för. — Hålla idéns fana högt, från Ibsen, som lägger orden i munnen på frasmakaren Tønnesen; enl. J. Paulsen Samliv med Ibsen hämtade från en vers av Jonas Lie. — Hålla munnen, Bib. 1541: 'Kära barn, lärer hålla munnen' Jes. Syr. 23, motsv. isl. *halda munni sínum*, da. *holde sin mund*, ty. *das maul halten*. — Hålla sig i skinnet, se skinn. — Hållen, part. som adj. i hel och hållen, motsv. i da., antagl.: välbehållen. — Håll, sbst., fsv. *hald* = isl. osv. (= sv. lånorden halt 1 o. 2); i åtskilliga betyd-, t. ex. riktning, avstånd, håll i sidan (väl egentl.: vad som håller tillbaka el. hindrar andedräkten). — Hållen, best. f., i uttr. loven är bra, men hållen är bättre, ombildning av hålla efter loven (fsv. *lovan*).

Hålt osv., se under hult.

håmma, ett Götalandsord, väsentl. dial.: ryssja, mjärde, ä. nsv. *håm*, *håm(m)a*, I. Erici 1642, Linné osv., y. fsv. *haamor* plur. P. Månsson, från

mlty. *hame* = mhty. *ham(e)* (ty. *hamen*); samma ord som germ. **hama-*, **haman-*, hölje, i hamn 1 o. lekamen; se d. o. Jfr Setälä FUF 13: 317.

hån, y. fsv. *haan* (m. liksom ofta i ä. nsv.) = da., från mlty. *hôn* = mhty. (ty. *hohn*); till ett adj., motsv. mlty. *hôn-* (i *hônheit*, hån, varifrån ä. da. *haan*, sydsv. dial. *hån*, kvar i da. *lade haant om*), ags. *héan* ds., got. *hauns*, ödmjuk, jfr fhty. *hôni*, föraktad, eländig = ie. **kaun-* i grek. *kavnós*, dålig, lett. *kauns*, skam; *n*-utvidgning av roten **keu* (osv.) i litau. *kuvėtis*, skämmas, germ. **hawiþa-* i fsv. *hāþ* n., *hādher* m. = isl. *háð*, hån o. dyl. (vartill vb. häda). — En germ. bildning **hauniþō-* föreligger i fhty. *hônida*, fsax. *hônda*, varifrån fra. *honte*, skam, skymf. — I ä. nsv. t. ex. Prytz 1622 (rimmande med *lön*), finns också ett *hön* i samma betyd. som hån; jfr mhty. sbst. o. adj. *höne*.

hångla, se hangla.

hår, fsv. *hār* = isl. *hár*, da. *haar*, fsax., fhty. *hâr* (ty. *haar*), ags. *hǽr* (eng. *hair*); av germ. **hēra-*; vanl. fört till ie. *(s)ker*, skära, i grek. *keírō*, skär, isl. *skǫr* f., huvudhår = fhty. *scara*; snarare till ie. *ker* (osv.), vara styv o. dyl.; i mlty. *haren*, vara skarp el. torr, isl. *hara*, stirra, jfr fslav. *sr̆stĭ*, hår, o. fhty. *hurst*, tofs o. dyl. (jfr horst). — Däremot ej besl. med isl. *haddr*, huvudhår på kvinnor, ags. *heord*, av germ. **hazda-*, jfr fslav. *kosa* f., hår, då man i så fall väntat ett nord. **hār-* (med R-omljud); möjl. besl. med hör.

hård, fsv. *harþer* = isl. *harðr*, da. *haard*, got. *hardus*, fsax. *hard*, fhty. *herti*, *hard* (ty. *hart*), ags. *heard* (eng. *hard*); av germ. **harðu-* = ie. **kortú-*, i avljudsförh. till grek. *kratýs*, stark, *krátos*, styrka, osv. Om ett etymologiskt motsvarande namn- o. avledningselement se bastard o. Bernhard.

håv, fsv. *hāv-* = isl. *háfr*, no. *haav*; ett blott nord. ord, besl. med häva; alltså antingen: 'det som lyftes upp' el. (jfr det besl. lat. *capio*) 'det som man tager med'.

håvor, plur. till ä. nsv. *håva* (ännu på 1720-t.), fsv. *hāva*, egodel = fno. *háfa* (*hafa*?), från mlty. *have* (med förlängt *a*) = fhty. *haba* (ty. *habe*); till hava.

hä, se haj 2.

1. **häck,** av buskar o. dyl., Rålamb 1690 = da. *hæk*, från ty. *hecke*, av fhty. *hecka* = mlty. *hege*, meng. *hegge* (eng. *hedge*), av germ. **hazjō-*, avledn. av hag-; se hagtorn, hage o. hägg.

2. **häck,** foderhäck (o. 1645), vagnshäck (1676), jfr (?) fsv. *hek* (se Sdw.) = da. *hæk*, foderhäck; från lty. *hek*, grind, halvdörr, vagnshäck m. m. = ags. *hæc*, *hæcc-*, grind, halvdörr (eng. *hatch*); av germ. **hakja-*, **hakjō-*, möjl. till hake: egentl.: något upphakat el. uppfäst?

3. **häck** (fågel-), se följ.

häcka, para sig (om fåglar), Weste 1807 = da. *hække*, från lty. *hecken* = meng. *hacchen* (eng. *hatch*); hålles vanl. för besl. med mhty. *hagen*, avelstjur, ty. dial. *hegel*, testikel, ags. *hagan* pl., genitalia, fslav. *kočanŭ*, manslem; i så fall utgår *-kk-* från förgerm. *-ǯn-*. — Verbet är rätt sent uppvisat, men sammans. häckbur finns redan på 1770-talet o. häck, fågelhäck, hos Spegel 1712; det senare = da. *hæk*, från lty., ty. *hecke*.

häckla, sbst. (för lin o. hampa), 1638, Lex. Linc. 1640, jämte da. *hegle* från mlty. *hekele*, motsv. mhty. *hachel*, ty. *hechel*, meng. *hekele*, *hechele* (eng. *heckle*, *hackle*, *hatchel*), av germ. **hakilō-* o. **hakulō-*; väl besl. med fhty. *hecchen*, stinga, ty. *hecht* (se gädda), jfr hake; alltså efter häcklans vassa spetsar. — Häckla, vb, även i bildl. betyd. (t. ex. Spegel Gl. 1712), fsv. *hækla* Cod. Ups. C 20 = da. *hegle*, mlty. *hekelen*, ty. *hecheln*, likaledes i överförd anv. Jfr till den överförda anv.: ä. nsv. *draga genom häcklan* 1600-t. ävensom under ramponera. — De nord. språken sakna alltså ett inhemskt uttryck för denna procedur; dock ha linhäcklor hittats i norska gravar från vikingatiden.

häcklefjäll, 1648, nu som lindrigare uttr. för 'helvete', i ä. tid (t. ex. Dalin Arg. o. Dalin 1850) även *häcken-* = da. *hekkenfeld* (*-t*), ä. da. *hækkel-*, mlty. (*na*) *Hekelvelde* (*varen*), väl från da.;

egentl. folkligt uttr. i Danmark för den isl. vulkanen *Hekla*, vilken liksom sv. Blåkulla (se d. o.) o. ty. *Blocksberg* ansågs för en av trollpackornas mötesplatser o. vars namn uppträder i ä. sv. svordomar, t. ex. *Häkla ta then som först swijker* Messenius Sign. Om härledningen av namnet *Hekla* se hake 2. — I Hessen förekommer också ett häxberg *Hechelberg*, som ävenledes kan ha inverkat.

häda, fsv. *hœdha*, håna, häda = isl. *hœða*, ä. da. *hœde*; avledn. av fsv. *hāþ* (osv.), hån, skymf, varom se hån. Ett minne av verbets gamla böjning, III, ipf. *hädde*, kvarlever i uttr.: som man är klädd, blir man hädd (-*hädhat* redan i NT 1526), där också den gamla allmännare betyd. uppträder (ännu t. ex. hos Bellman Fredm. sång 21: »plär dina vänner häda jemt»); numera bl. om religiösa ting o. d.

hädan, fsv. *hæþan*, härifrån, hädanefter m. m. = isl. *heðan*, da. *heden* (bort) härifrån; av den germ. pronom.-stammen *hi-* (se hin, hit); f. ö. bildat som dädan (se d. o.). Jfr med annat bildningssätt fsax., fhty. *hinan(a)* (ty. *von hinnen*), ags. *heonan* (eng. *hence* med tillagt *s*). Se f. ö. hän.

1. **häfta,** fsv. *hœfta*, *hœpta* (äldst III konj.), binda, hämma m. m. = isl. *hepta* ds., da. *hefte*, häfta, got. *haptjan*, fsax. *heftan*, mlty. *hechten* (= sv. häkta), fhty., ty. *heften*, binda, fängsla; avledn. av stammen i fsv., isl. *hapt* n., band, fjätter, fhty. *haft* m. ds. osv. o. isl. *haptr*, got. *hapts*, ags. *hæft* osv., fången (fånge) = lat. *captus*, fir. *cacht*, *t*-part. till häva = lat. *capio*, tager.

2. **häfta,** sbst., sammans. tunghäfta, fsv. *hœfla*, *hœpta*, band, fängelse, hinder, förstoppning (ännu hos B. Olai 1578); till vb. häfta; el. (delvis) en parallellbildn. till detta, alltså en avledn. på *-iōn* av stammen *hapt-*, se föreg. Jfr häkta sbst.

häfte i den unga betyd. 'bokhäfte' efter ty. *heft*. Ett inhemskt häfte finns ännu hos Sahlstedt 1773, av fsv. *hœfte* n. (likbetyd. med *hœfta*), av germ. **haftia-*; se häfta 1.

häftig, Syn. Lib. 1587, från mlty., ty. *heftig*; ett egentl. lty. ord = mhty. **heiftlich*, jfr mhty. *heifte*, våldsam, o. isl. *heipt*, fiendskap; se f. ö. hast.

häger, fsv. *hœgher* jämte *hœghre* (i sammans.), ä. nsv. *hägre* Var. rer. 1538, motsv. isl. *hegri*, da. *hejre*, fsax., mhty. *heiger*, fhty. *heigaro* m. fl., av germ. **h(a)iɣra(n)-*, motsv. det gamla finska lånordet *haikara*; sannol. (väl genom dissimilation) av det **hraiɣra(n)*, som förutsättes för fsax. *régera*, mhty. *reiger* (ty. *reiher*), ags. *hrágra*; av ie. **kr(a)ikro(n)-*, efter fågelns hesa läte, som brukar återges bl. a. med *kraik*; jfr det likbetyd., men obesläktade elsasska *giriks*. — Från germ. språk kommer ffra. *(h)aigron* (> fra. *héron*); se ägrett. — Vid Hälgasjön Smål. förekommer (el. förekom för o. 20 år sedan) den egendomliga formen *häjd* 'häger'.

hägg, fsv. *hœgger* = isl. *heggr*, da. *hæg*; jfr sydty. dial. *hâg-chries*, hägg, o. eng. *hedgeberry*, häggbär (egentl.: häckbär). Germ. **haɣja-*, avledn. av hage, alltså egentl.: hägnadsträd, häckträd.

hägn n., fsv. *hœghn* f., inhägnad, hägn, motsv. da. *hegn* n., fsax. *hagin* m., hägnad, törnbuske, fhty. *hagan* ds. (ty. *hain*, hage, lund); avledn. till hage (se d. o.). — Härtill vb. hägna, fsv. *hœghna* = isl. *hegna* osv., jämte hägnad, fsv. *hœgnaþer* = isl. *hegnaðr*. — Jfr ohägn.

hägra, 1788, 1792 (jfr nedan), Weste 1807, ett blott svenskt ord; enl. v. Friesen Spr. o. st. 1: 230 f. ett egentl. götaländskt verb, avlett av en adj.-stam *hägh*, hög, motsv. no. *haag*, *hægre* Telem., en blandningsform av hög o. *hā-* (se Hå-); alltså egentl.: göra högre, sedan opersonl.: 'landet (osv.) hägrar', dvs. synes högt upp i luften. Jfr sv. dial. *hägda* ds., avlett av samma *hägh-*, o. isl. *hilla*, no. *hjelme* m. fl., till isl. *hjallr*, upphöjd ställning (se hylla 1). — Om formen jfr senast H. Pipping SNF XII. 1: 66, 77. — Ordet hägra jämte dess avledning hägring tycks först i början av 1800-t. ha blivit rotfäst i riksspr. *Hägring* betecknas 1792 av S. Ödmann som ett skärgårdsord. — I vissa ösv. dial. förekommer i samma betyd. *skulla*, även:

glittra, skifta i olika färger = isl. *skolla* (ipf. *-ld-*), sväva, vara vankelmodig osv., ett ie. **skl̥-nā-mi*, till ie. roten *skel*, vara sned, i skuldra osv., varom utförligt förf. Ark. 22: 362 f.

häkta, vb, fsv. *hækta*, fästa, hålla stånd, fängsla = da. *hægte*, häka fast, från mlty. *hechten*, med *-chl-* av *-ft-*, alltså = sv. häfta (se d. o.). — Häkta, sbst., fsv. *hækta*, även: boja, från mlty. *hechte* f., bl. uppvisat i betyd. fängsligt förvar. — Häkte n., fsv. *hækte*, kön ovisst, biform till föreg.

häl, fsv. *hēl* = isl. *hǽll*, da. *hæl*, jfr ags. o. ffris. *héla* m.; av germ. **hanhila-*, dimin. till germ. **hanha-* i isl. *há-*, häl (i *háskin*, hälsena), ags. *hóh* ds. (eng. *hough*, knäveck). Ie. rot *kenk* i litau. *kinka*, *kenklẽ*, knäveck; se f. ö. has. — Ordet är gemensamt blott för de nord. o. västliga västgerm. spr. Lat. *calx*, häl, är obesläktat. — En indoeuropeisk beteckning för 'häl' föreligger däremot i ty. *ferse*, av fhty. *fers(a)na*, motsv. fsax. *fersna*, got. *fairzna*, ags. *fyrsn*, grek. *ptérna*, sanskr. *pārṣṇi-* samt lat. *perna*, länd, lår tillika med foten, skinka.

[häl, sv. dial., träplugg, se haj 1.]

[häla, sv. dial., dölja, se hölja.]

hälft, fsv. *hælft* = isl. *helft*, da. *halfte*; från mlty. *helft(e)* (ty. *hälfte*); vilket ser ut som en *ti*-bildning till halv (germ. **halfti-*), men att döma av mholl. *helfde* o. fno. *helfð* kanske snarare utgår från ett germ. **halbiþō-*; mlty. *helfte* vore i så fall sammandraget av **helvede*. — Hälften- i hälftenbruk osv. förekommer redan på 1690-t. o. är en allmän form under 1700-t. Sahlstedt 1773 har emellertid *hälftabruk* o. ett *hälftawärck* uppträder 1742. Möjl. beror, med Tamm Etym. ordb., hälften- på missuppfattning av *hälfta-* (sammansatt med genit. fsv. *-a(r)*) såsom dialektisk best. art. *-a* för rikssprålkigt *-en* (ss. *sola* för *solen* osv).

hälg, se helg.

1. **häll**, berg-, fsv. *hæl(l)*, av urnord. **halliō-* = fin. lånordet *kallio*, avlett av hall 1 el. snarare uppkommet ur samma paradigm, germ. **hallu-*, som detta Samma grundform förutsättes av fsv. *Hælliby*, nu Häll(e)by. — Dessutom tycks i fsv. ha funnits ett mask. *hæl(l)*. Se Läffler hos M. Olsen Indskr. m. de ældre runer (1917) s. 685 f. — Hälle- i hälleberg, -flinta, från fsv. *hælle*, genit. sg. till den utvidgade fsv. formen *hælla*, jfr fsv. *hælloskora*, bergsklyfta.

2. **häll**, interj., se hell.

3. **häll**, på häll, se följ.

1. **hälla**, vb, fsv. *hælla*, bringa att luta, hälla = isl. *hella*, da. *hælde* ds. = fsax. *af-heldian*, stupa nedåt, fhty. *helden*, luta, ags. *hieldan* böja sig (eng. *heel*), av germ. **halþian*, avledn. av germ. adj. **halþa-*, lutande = sv. dial. hall, isl. *hallr*, fhty. *hald* osv.; antingen till ie. roten *kal* i litau. *at-si-kõlti*, luta sig, sanskr. *kaṭaka-* (**kalt-*), sluttning, el. till ie. *kel* i litau. *szalìs*, sida, trakt (vartill *kleī-* i lat. *clīno*, böjer, se lid). Jfr under hallon, heller. — På häll, motsv da. *paa hælde*, möjl. av en tvåstavig form, jfr sv. dial. *å hälle*, ä. da. *ad hælde*, väl = got. *-halþei* (i *wiljahalþei*, gunst), bildning på *-īn-* till adj. **haþa-*, lutande.

2. **hälla**, sbst., i riksspr. vanl.: byxrem under foten; ä. nsv. o. sv. dial.: bindsel kring foten om häst (får osv.) ss. också i fsv. *hælda* = no. *helda*, da. *hilde* (av *hælde*), mlty. *helde*; av germ. **haldiōn-* till hålla.

-hälle i sam-, uppehälle, fsv. *-hælde* i bl. a. *sam-*, *up(pe)hælde*, dels i nuv. betyd. o. dels med urspr. betyd. av resp. 'sammanhållning' o. 'uppehållande'; motsv. i isl.; med i sammans. vanlig *ia*-avledn., till fsv. *hald* (= håll), ss. *fiskafænge* till *fang* (fång), *tilfælle* till *fall* osv.

hällebard, se hillebard; **häller**, se heller.

1. **hälsa**, sbst., fsv. *hælsa* (*-e-*), även: välfärd, hälsning = isl. *heilsa*, da. *helse*, *hilse*, av germ. **hailisōn*, avledn. av den germ. *s*-stammen **hailis-*, som växlande med **hailiz* (*-uz*, *-as*) uppträder i fsv. *hēl*, *hæl(l)* f. o. n., lycka, isl. *heill* n. o. f., lycka, gynnsamt förebud m. m., da. *held*, fsax. *hél* n., fhty., ty. *heil* n., lycka, frälsning, ags. *hǽl* n. o. f., förebud, lycka, hälsa (eng. *hail* från nord.), ags. *hálor* n. o. *háls* f., frälsning (efter lat. *salus*); jfr fir. *cél*, förebud; till adj. hel; se även interj. hell (slutet).

2. **hälsa,** vb, fsv. *hœlsa* = isl. *heilsa*, lyckönska, hälsa, da. *hilse* ds. = fhty. *heilisôn* o. ags. *hǽlsian*, iakttaga järtecken, mhty. *heilsen*, lyckönska (vid större högtider), ags. *hálsian*, besvärja andar, osv.; av germ. **hailisōn* till germ. *s*-stammen **hailis*, lycka, välgång (se föreg.). Det sv. ordet betyder alltså egentl.: tillönska lycka o. välgång. — Sbst. o. vb. hälsa äro sålunda parallellbildningar (av samma grundord), o. det ena är ej bildat av det andra. — Det allmänna germ. verbet för 'hälsa' är **grōtian* = ty. *grüssen*, mlty. *grôten*, varav fsv. *gröta* (se under gråta), väl liksom flera andra indoeur. verb med denna betyd. egentl.: tilltala.

hälsefyr, hälsike, se helsike osv.

Hälsing- i Hälsingland (fsv. *Hælsingaland*), Hälsingborg (fsv. *Hælsing(i)aborgh*) liksom Hälsinge i Hälsinge regemente är egentl. ett minne av en genit. plur. till ett sbst. *hälsing(e)*, avledn. av hals i betyd. av trång del av ett vatten, i ena fallet Bottniska viken, i det andra Öresunds förträngning; alltså: 'deras (land, borg osv.), som bo vid halsen'. Jfr att Bottniska vikens smalaste del heter Kvarken, dvs. strupen. Se dock härtill Hultman Finsk tidskr. 1920, s. 434 f. — Senare leden i Hälsingborg har avseende på borgen Kärnan el. dess föregångare. — Som svordom uppträder *Hälsingland* på 1690-t., en eufemism, kanske uppkommen i anslutning till helsike, helsefyr (se d. o.).

hälta, se halt.

hälvete, se helvete.

hämma, 1633 = da. *hemme*, från mhty., ty. *hemmen* (el. ett motsv. lty. vb) = salfrank. *chamian*, klämma, trycka, o. (det inhemska) (n)isl. *hemja*, hålla i styr, jfr det på annat sätt bildade mhty. *hamen*, hindra; f. ö. besl. med fsv. *hamna*, egentl.: årband, sedan: visst distrikt, o. likbet. isl. *hamla*, isl. *hemill* (i uttr. *hafa hemil á e-m*, hålla ngn i tygeln) samt vidare t. ex. litau. *kãmanos*, tyglar, o. väl även fir. *ur-chomal*, hälla på häst; jfr hämna. — Hämsko, ej hos Dalin 1850 = da. *hemsko*, från ty. *hemmschuh*, ett slags broms för vagnshjul. Med avs. på den oegentl. betyd. av sko jfr doppsko, -handske. Ordet uppträder i litterat., i egentl. o. oegentl. betyd., först under 1800-t:s senare hälft.

hämna(s), fsv. *hœm(p)na(s)* (ipf. *hœm(p)de*) = isl. *hefna*, da. *hœvne*; snarast med grundbetyd. 'komma att upphöra' till sv. dial. *hamna*, ge efter, hämma = isl. *hafna*, avstå från; besl. med hämma; jfr i fråga om betyd.-utvecklingen R. Pipping SNF VIII. 2: 6. — Hämnd = fsv. = isl. *hefnd*, ä. da. *hœvnd* (da. *hevn*), av urnord. **hamniþō-*, till hämna, liksom t. ex. nämnd till nämna.

hämpling, 1727, från lty. *hempling* = ty. *hänfling*; av lty. *henf* (osv.), hampa, vars frön tillhöra fågelns älsklingsrätter. Stiernhielm har formen *hämplickor* plur. Jfr t. ex. ryska *konopljanka*, till *konopelĭ*, hampa, o. fra. *linotte* (: *lin*).

hämta, fsv. *hœm(p)ta* III, sedan I, hämta, hemföra = isl. *heimta*, III, I, även: kräva, da. *hente*, av germ. **haimatjan*, formellt = ags. *hǽmettan*, härbärgera; till hem. — Böjningen efter I konj. är väl sekundär o. bör ej föranleda till uppställande av en biform **haimatōn*.

hän, adv. o. pref.; dels sammandragen form av hädan (i t. ex. imper. gå hän, jfr dän av dädan); dels o. vanligen = y. fsv. *hen*, bort = da., från mlty. *hen* = fhty. *hina* (ty. *hin*), ags. *hin-*, bildat av pronom.-stammen *hi-* (i hit, se hin), liksom fhty. *dana* (ty. *dann*) av *þa-*. Från da. o. ty. kommer pref. *hän-* i hänvisa osv., i regel rätt unga lån el. översättningsord, som i sv. börja att uppträda under senare hälften av 1600-talet. För hänskjuta Sahlstedt 1773 har t. ex. Dalin Arg. ännu *hemskiuta* osv.

hända, fsv. *hœnda*, äldst: gripa, taga, nå; yngre: hända = isl. *henda* ds., även: beröra, da. *hœnde*, hända, av urnord. **handian*, avledn. av hand; alltså egentl.: beröra med handen. — Med avs. på utvecklingen av betyd. 'hända' ur en mera konkret grundåskådning jfr t. ex. bära till, tilldraga sig, in-

träffa, ty. *begegnen*, fra. *arriver*, egentl.: anlända (till stranden) osv.

händig, jfr adv. *hendochth*, snabbt, 1506 = no. *hendig*, behändig, flink, da. *hændig*, från mlty. *handich* o. mhty. *handec* o. *hendic*, behändig, passande, ags. *hendig* (eng. *handy*). Ordet är kanske i sv. lånat från lty.; men i åtm. en del sv. o. no. dial. inhemskt, där stundom förutsättande ett **handug-*. Avlett av hand. Om hit också bör föras got. *handugs*, vis, är osäkert (möjl. besl. med isl. *hannarr*, klok, konstfärdig, av **hanþara-*, som bl. a. förbundits med vb. hinna; jfr under behändig).

hänga, fsv. *hængia* trans. o. intrans., liksom da. *hænge* uppkommet genom sammansmältning av ett (urspr. intrans.) st. (redupl.) vb o. ett därtill bildat kausativ. St. vb: germ. **hanhan* = got., fhty. *hâhan*, mlty. *hân*, ags. *hôn*, samtliga trans.; germ. **hangan* = isl. *hanga* (pret. *hekk*), intrans., fsv. **hanga* (pres. *hænger*, imper. o. pret. *hænk*), intrans., mlty., ty. *hangen* o. eng. *hang*, intrans. o. trans., åtm. delvis med nybildad infin. Kausativum: germ. **hangian* = fsv. *hængia*, isl. *hengja*, mlty., fhty. *hengen* (ty. *hängen*), ags. *hengan* (bildat som fälla: falla). Dessutom: *-ē-* verb: got. *hâhan* (*-ai-*), isl. *hanga* (*-ngd-*), fhty. *hangên*, o. *-ō-* verb: fsax. *hangôn*, ags. *hangian*, åtm. de båda senare väl med ursprunglig böjning. Germ. rot *hank*, *hang*, ofta ställd till ie. *konk* i lat. *cunctor*, dröjer, tvekar, sanskr. *çaṅkatē*, vacklar, fruktar, med grundbetyd.: sväva, vartill även isl. *hátta* sbst., fara, risk, vb: riskera (**hanhti-*). Jfr anhang, bihang. — Hängsle n., jfr Lind 1749: *byxhängsel*, jfr no. *hengsle* n., *hengsla* f., da. *hængsel*, ty. *hängsel* osv.

[hängla, sv. dial., se hangla.]

hängmatta, 1679: *hänge-*, motsv. i da., ty., efter holl. *hangmat*, av *hangmac*, omtydning av fra. *hamac* (eng. *hammock*) = span. *hamaca*, egentl. ett västindiskt ord för 'sovnät'.

hänsyn, o. 1835, Dalin 1850: »nytt ord, lånadt ifrån danskan», da. *hensyn*, översättning av ty. *rücksicht*. — Synes uppträda i svensk litter. med Atterbom 1835 (i betyd. 'hänseende'; sedan hos honom vanligt); vidare: Sv. litt.-fören. tidn. 1838 ('utan hänsyn på'; i övers. från ty.), o. t. ex. Almqvist 1846 ('i politisk hänsyn'), C. J. Bergman 1858 ('i hänsyn till'), Berlin 1866 o. Rydberg 1873 ('med hänsyn till'), Wisén 1873 ('med hänsyn på').

-hänt, i darrhänt osv., motsv. isl. *-hentr*, till hand: om bildningen se -hyllt. Biform: -händ, fsv. *-hænder* = isl. *-hendr*, av **handia-*.

häpen, NT 1526: *häpne* pl., av ä. **hipen*, jfr sv. dial. *hip(p)en*, bestört, no. *hippen*, *hīpen*, full av förväntan, da. *forhippet*, till ä. da. *forhibe sig i*, förgapa, förälska sig i; till sv. dial. *hīpa*, draga efter andan, gapa av förvåning, no. *hīpa*, åtrå, ä. da. *hibe* ds.; ljudhärmande liksom sv. dial. *kīpa*, flåsa (se kippa 2 o. kifta). Med avs. på ljudutvecklingen jfr näpen. — Ordet hade i ä. nsv. en starkare betyd. än nu.

1. **här**, adv., fsv. *hær* = isl. *hér*, got. fsax., fhty. *hér*, fhty. även *hiar* (ty. *hier*), ags. *hér* (eng. *here*); av germ. **hēr*, kanske av **hēir* (?); till demonstr.-stammen *hi-* (se hin, hit) + lokalsuff. *r*, jfr där, var 2 o. följ. — Härtill: sv. dial. *hänna*, här, fsv. *hærna* = isl. *hérna*, jfr sv. dial. *dänna* (se där) o. *rätt nunnas* (se nu); om avledn. *-na* se nå 1.

2. **här-**, prefix, som betecknar ursprung, ej i fsv., från hty. *her-*, möjl. ngn gång lty., t. ex. härkomst Lex. Linc. 1640 = ty. *her*, hit, av fhty. *hera*, till demonstr.-stammen *hi-* (se föreg.), bildat som fhty. *wara*, varthän. — Om härstamma se stam 2.

3. **här**, fsv. *hær* = isl. *herr*, här, skara, da. *hær*, got. *harjis* m., fsax., fhty. *heri* n. (ty. *heer*), ags. *here* m.; germ. **harja-* = fpreuss. *karja-*, här, krig, fir. *cuire*, skara; avledn. med tillhörighetssuffixet *ia-* av ie. **koro-*, strid, krig = litau. *kāras*, fslav. *kara-*; jfr fpers. *kāra*, här. Härtill väl även: grek. *koiranos*, härförare, herre (**koria-*) = isl. *Herjann*, namn på Oden. Jfr Gunnar osv., Herbert, Walter. — Avledn.: härja, fsv. *hæria*, äldst: angripa med krig(shär) = isl. *herja* osv.

härad, fsv. *hæraþ* (*har-*), bygd, härad, i ortnamn även om mindre område,

t. ex. *Lohœradh*, socken = isl. *herað*, nisl. *hjerað*, fda. *hær(r)œlth* (da. *herred*); omtvistat. Enl. Falk Ark. 4: 358 av här 3 o. fsv. *rāþ* (osv.) = råd, egentl.: makt att råda över en här > myndighetsområde; enl. Brate Ark. 9: 130 f., 22: 206 f.: germ. **hiwa-rāđa-*, en variant till **hīwa-* i lånordet hird (se d. o.) — två härledningar, som dock icke tillfredsställande förklara de skiftande formerna. Enl. Kock (bl. a.) Ark. 22: 272 f.: germ. **harja-raiđa-* > **hær-rāđ-* (i relat. obeton. ställning), egentl.: härutrustning (se reda, vb). Enl. Tunberg (bl. a.) NoB 1: 133 f.: urnord. **harjaraiđō* (med senare genusskifte) = fty. *hariraida*, *harireita*, härskara, egentl.: ridande skara, varav: 'bofast skara' > 'bygd', samt slutligen enl. Sahlgren t. ex. Sydsv. dagbl. 1919 nr 93, NoB 8: 60 f., med samma utgångspunkt som Tunberg från betyd. 'ridande skara' > 'skara som rider åt samma håll' > 'område med gemensam mötesplats', alltså liknande betyd.-utveckling med den i socken, vilket ord från början synes ha betecknat detsamma som härad, alltså ett jämförelsevis litet område med gemensamma offentliga förhandlingar. — Häradshövding, fsv. *hæraþ(s)höfþinge(r)* = isl. *heraðshǫfðingi*; egentl. blott i Götalands provinser; längre fram under medeltiden även i Svealand i stället för det där förut brukliga *domare*. *Häradsdomare*, nu blott en hederstitel (vanl. den äldsta bland nämndemännen), betecknade mot slutet av medeltiden i sht en tjänsteman, som i vissa fall utövade häradshövdingens domsrätt.

härbärge, fsv. *hærbærghe* (*-byrghe*), logis, kammare, boning = isl. *herbergi* n., da. *herberg(e)*; från mlty. *herberge* f. = fsax., fhty. *heriberga*, även: krigsläger (ty. *herberge*); eng. *harbour*, även: hamn (meng. *hereberge*), anses av somliga för ett nord. lånord; från germ. språk komma ital. *albergo*, fra. *auberge*. Till här, sbst., o. germ. **berǥō-*, skydd (= isl. *bjǫrg*, hjälp; se bärga, fingerborg, Ingeborg); alltså: tak över huvudet åt en här el. skara, sedan: åt folk i allm. Möjl. ett slags översättning av lat. *mansio*, som också har dessa båda betyd.

1. **härd**, eldstad, fsv. *hærþer*, smälthärd, bergverksterm, ännu hos Sahlstedt 1773 blott som tekn., nu oftast med poet. anstrykning; från ty. liksom gruva, hytta: fhty., ty. *herd* m. = fsax. *herđ*, ags. *heorđ* (eng. *hearth*), härd (i allmän bemärkelse); väl besl. med lett. *zeri*, heta stenar, ryska *čéren*, kolbäcken, osv. Jfr Walde under *carbo* samt keramik. Betyd. 'mark' i fhty. är knappast ursprunglig. — Ett inhemskt ord för 'härd' är fsv. *arin*, *ærin* = isl. *arinn*, jfr sv. dial. *arne*; se äril.

2. **härd**, ä. sv. o. sv. dial., skuldra, se d. o.

härda, även i sammans.: fram-, ut-, med ändrad böjning, fsv. *hærþa* III, göra hård, hålla ut = isl. *herða*, got. *gahardjan* osv.; avledn. av hård.

härdig, fsv. *hærdhogher* = no. *herdig*, ä. da. *hærdig*, mlty. *herdich*, ty. *härtig-* (i *härtigkeit*) osv.; väl åtm. delvis från lty. (i härdig är dock inhemskt); till hård el. ett därav bildat adj.-abstr.; jfr fsv. *hærdhi* f. hårdhet = isl. *herði* osv., germ. **harđīn-*; o. fsv. *hærdha* f. ds., germ. **harđiōn-*, jfr isl *herða*, som dock på grund av sin betyd. 'härdning' väl närmast bildats till vb.

härfågel, Upupa epops, Linné 1731, Weste 1807, förr kallad *vipa*, jämte da. *hærfugl* från ty. *heervogel*. Ordet har tolkats som en ombildning av **horvogel*, till mhty. *hor*, smuts (se skarn), jfr likbetyd. *dreckvogel*, *kot-*, *misthahn*, med syftning på hans mycket osnygga o. av gödsel stinkande bo. Sv. dial. *ofresfågel*, krigsfågel, o. *oäringsfågel* (till oår) sammanhänga emellertid med den gamla tron, att fågeln bebådade krig o. hungersnöd, o. omöjligt är väl ej, att också ty. *heervogel* haft denna betyd. Enl. en förmodan av Tamm ingår här i stället ett mlty. **hêr* = fhty. *hehara* (ty. *häher*) nötskrika. Från fågelns egendomliga parningsrop härleda sig i alla händelser en del av hans namn, ss. lat. *upupa*, grek. *épops*, ty. *wiedehopf*, da. *hærpop* m. fl., samtliga sinsemellan obesläktade.

Härjedalen, fno. *Herjardalr*, en sam-

mansättning med dal o. genit. av namnet på den å, i vars dalföre den första bosättningen skett, fno. **Her* el. *Herjá*, nu *Härjån*. Modin Sv. lm. XIX. 2: 27 f. Landskapsnamnet har alltså samma slags ursprung som Värmland.

härlig, fsv. *hærliker* = da. *herlig*, från ty.: fsax. *hêrlik* = fhty. *hêrlich*, förnäm, präktig, till adj. *hêr*, förnäm, hög (vartill herre egentl. är en komparativ). Biformen herrlig, Weste 1807 (som huvudform) osv., beror på anslutning till herre, sannol. under påverkan från ty. *herrlich*, vilket också, åtm. i någon mån, beror på inflytande från motsv. *herr*. Något direkt sammanhang mellan herrlig o. fsv. *herreliker* eger däremot icke rum.

härma, 1596 (trans.), i ä. tid mycket ofta med *efter*, i dial. även: berätta, anföra ett uttryck (med *efter*), t. ex. Vgtl. = isl. *herma* III, även: återupprepa, berätta, da. *herme*, av urnord. **harmian*; omstritt; snarast till ie. **karm-* i lat. *carmen*, dikt, sång (om verkligen detta ord har gammalt *r*), besl. med grek. *kéryx*, härold, sanskr. *kārá-*, lovsång, *kīrti-*, omnämnande, beröm, osv., samt mycket avlägset även med beröm, ros (pris). Grundbetyd. i så fall: med rösten återgiva.

härnad, Verelius 1664, 1672, i ordböckerna först hos Lind 1749 (f. o. n.), litterärt lån från isl. *hernaðr*, vbalsbst. till härja.

Härnevi, ortn., se Vi.

härold, Bib. 1541, ä. nsv. även: *-hold*, *-hålt* m. m., jämte da. *herold* från mlty. *herholt* = ty. *herold* osv., av ffra. *heralt* (fra. *héraut*, eng. *herald*) = mlat. *heraldus*; i sin tur av germ. urspr.: germ. **harja-waldа*, härbehärskare = personn. Harald (se d. o.). Jfr heraldik.

härs i härs o. tvärs, o. 1750, stundom *härts o. tvärts* 1761, jfr ä. nsv. *härt o. tvärt* Lucidor, Swedberg = sv. dial.; ett rimord till tvärt (till tvär), med *h* från t. ex. hit (i hit o. dit) el. från adv. här.

härsk, P. Svart Kr. o. enda formen ännu Dalin 1850; nu i st. **härsken**, nybildning till härskna, inkoativum till härsk; motsv. no. *hersk*, barsk, härsken, bitter, färöiska *herskin*, illa smakande ~ da. *harsk*, härsken, mlty., ty. *harsch*, sträv, i dial. även: härsken; besl. med isl. *herstr*, bitter, barsk; till en germ. rot *hers* ~ *herz*, utvidgad av *her*, *har* i mhty. *here* (ty. *herb*), bitter, av **harwia-*, o. mlty. *haren*, vara skarp el. torr = isl. *hara*, stirra, sv. dial. *har* n., stengrund. I fråga om betyd.-utveckl. jfr barsk till ie. roten *bhers*, vara styv el. sträv, o. mhty, *garst* (jfr ty. *garstig*) till den lika betyd. ie. roten *ghers* i lat. *horreo*, bl. a.: är styv el. sträv, sanskr. *hṛšyati*. Närmare förf. Nord. Stud. s. 183 f.

härska, Gustaf II Adolf s. 84 (i ej fullt modern betyd.-skiftning) = da. *herske*, från mlty. *hêrschen* = ty. *herrschen* (med *sch* < *s* efter *r*), av fhty. *hêrisôn*, ytterst avledn. av *hêr*, förnäm, hög, kanske till komparativen (stam germ. **hairis-* ~ **hairiz-* i fhty. *hêriro* = herre) el. (med v. Friesen-Tunberg, se M. Olsen Eggjumstenens Indskrift s. 62 (134) n. 6) till ett abstr. germ. **hairisan-*, ärevördighet el. dyl.

härva, o. 1625 = no. *herfa*; enl. Sperber WuS 6: 47 f. närmast till vb. ä. nsv. *härva* Lind 1749 (jämte *-a-*) = ä. da. *hærre*, härvla (av **harbian*), egentl.: från sländan vira upp garnet på en harv — sådan användes för detta ändamål t. ex. i Rumänien — o. sedermera: vira upp det på härveln; alltså av avledn. av harv; på analogt sätt är det rumänska ordet för härvel avlett av en stam, som annorstädes betyder 'harva'. Jfr följ.

härvel, Schroderus 1639: *härfwilen* (best. f.), fsv. *hærvil* Cod. Ups. C 20; förr även *härvträ* (*harv-*), garnvinda; enl. Sperber a. st. deverbativt på *-il* till vb. härva, varav även sbst härva, o. ytterst till harv (se föreg.).

hässja, Bureus o. 1600: *rogh häsior* = no. *hessja*, ä. da. *-hæsse*; *n*-stamsutvidgning av fsv. *hæs*, hö- el. halmstack, sv. dial. *häs*, da. *hæs*, av urnord. **hasjō-*, el. också ombildning av detta ord i anslutning till det av *hæs* avledda vb. hässja; dunkelt; knappast till fno., no. *hes*, plur. *-jar*, vridbar tapp el.

nagel i kedja el. klave. — Härtill vb. hässja, 1697 osv. = no. *hesja*.

häst, fsv. *hæster, hester, heisth*, sv. dial. även: *hēst* = isl. *hestr*, da. *hest*; förr o. i dial. ofta 'hingst'; av samnord. **hœistʀ*, av urnord. **hāhistaʀ*, av **hanhistaʀ*, grammatisk växelform till germ. **hangista-* = lånordet hingst, se d. o. — Den ieurop. beteckningen för 'häst' är **ekuo-* = lat. *equus*, isl. *jór* osv., i alla språkgrenar utom den slaviska. Andra mindre spridda namn se märr o. russ. — Med avs. på uttr. slita som en häst jfr motsv. i da. I fråga om -häst i vissa sammans., t. ex. plugghäst, jfr da. *bal-, danse-, læshest*.

hästhov, växten Tussilago farfara, Franckenius 1659: *hestahooff*; förr även: *hästsko*; motsv. no. *hestehov*, da. *føllehov* (till föl), ty. *rosshuf*, eng. *horse hoof*, ital. *ugna di cavallo*; i fra. o. ofta i ty. o. ital. även efter åsnan; syftande på de rundat hjärtliknande bladens likhet med spåren av en hästhov o. d. — I ä. sv. dessutom ofta *hostört* (Franckenius 1659: *hostaört*), jfr sv. dial. *hostehäva* (egentl.: som häver hosta) o. lat. *tussilāgo* (till *tussis*, hossa); med syftning på växtdelarnas medicinska användning.

hätsk, fsv. *hætsker*, jfr da. *hadsk*, från mlty. *helisch, halisch*, även: förhatlig, till hat.

hätta, fsv. *hætta*, mössa (egentl.: kapuschong) = isl. *hetta*, da. *hætte*, av urnord. **hattiōn-*, avledn. av hatt; alltså 'med huvudbetäckning försedd', liksom fsv. *ekia* (= eka) av ek osv.

häv, ett allmänt dialektord, förtjänt att användas i riksspr., i ä. nsv.: duktig, präktig, stolt m. m., fsv. *hæver*, duktig = isl. *hæfr*, brukbar, nyttig, no. *hæv*, nyttig, duktig, rask; av germ. **hæbia-*, möjlighetsadj. till hava, egentl.: värd att hava; bildat som gäv till giva (*gefa*), fsv. *næmber*, läraktig = isl. *næmr* till germ. **neman*, taga (jfr förnimma), osv.

häva, NT 1526: *häffua*, med förlorat *i*, av fsv. *hæfia*, lyfta (även: börja) = isl. *hefja*, da. *hæve*, got. *hafjan*, fsax. *hebbian*, fhty. *heffen, heven* (ty. *heben*), ags. *hebban* (eng. *heave*; jfr hiva) = lat. *capio*, tager (jfr ockupera), vars betyd. återfinnes i germ. partic. **hafta-*, fånge, band (se häfta). — Hävel, 1639 = sv. dial. = ty. *hebel* osv., av germ. **habila-*, instrumentalbildning till häva av samma slag som t. ex. gördel; i fsv. *n*-stam: *hæfle* m. — Hävert, 1700-t., Weste 1807 = da. *hævert*, från lty. *hever* = ty. *heber*; med avs. på *-t* jfr buffert, klyvert, koffert, skonert, stickert m. fl. Ä. sv. har stundom hävare, t. ex. Sahlstedt 1773.

hävd, fsv. *hæfþ*, innehavande, bruk, hävd, lägersmål (egentl.: besittning av en kvinna) = isl. *hefð*, da. *hævd* = mhty. *hebede*, egendom, mlty. **hevede* i *hevedich*, egande, av germ. **habiþō-*, analogiskt för **habēþō-*, till hava. Hävd i uttr. hålla i hävd (motsv. i da.) är knappast, såsom stundom antages, ett annat ord. — Den i fsv. ej uppträdande betyd. 'historia, fornsägen' förekommer hos Schroderus 1620; jfr *häfdesökare* 1630. — Härav: hävda vb, fsv. *hæfþa* = isl. *hefða*, da. *hævde*.

häxa, 1667, Verelius 1681, Serenius 1741; jämte da. *heks*, lty. *hex* från ty., mhty. *hexe*, ett västgerm. ord: fhty. *hagazussa, hagazissa*, yngre *hāzussa*, ags. *hægtisse* (eng. *hag*, förkortning); väl, trots Francks invändningar (jfr nedan), till fhty. (osv.) *hag*, lund, skog (se hage), jfr sv. *skogsrå*, fhty. *holzmuoja*, skogshäxa, osv. Senare leden är mycket omtvistad; bl. a. av Kauffmann ställd till sanskr. *dasyu-*, fientlig demon, o. av Falk-Torp till no. *tysja* (även: *hauga-, hulda-*), kvinnlig vätte (se tös). Om ordets historia se närmare Franck IF Anz. 15: 100 f. (referat av en utförligare uppsats), där sammanställningen med hage förkastas.

hö = fsv. = isl. *hey*, got. *hawi*, fsax. *houwe*, fhty. *houwi, hewi* (ty. *heu*). Väl germ. **hauja-*, till hugga; jfr ry. *kovýlĭ*, steppgräs. Har även tolkats som *ja*-avledn. till ett ord, motsv. isl. *há*, sv. dial. *hå*, nytt gräs vuxet efter slåttern = litau. *szėkas*, nyslaget foder (Lidén Upps.-stud. s. 94). Sammanställningen av dessa ord med hö är osäker, men anmärkningen däremot, att

ett germ. **hazwja-* skulle ge **hazja-*, icke avgörande (jfr under mö o. sbst. ö).

1. **höft**, Var. rer. 1538: *höfft*, ä. nsv. även *hoft* o. *hyft*, jämte da. *hofte* från mlty. *hufte* (*-u-* o. *-ü-*) = ty. *hüfte*, med sekundärt *t*, till mlty., fhty. *huf* = got. *hups*, ags. *hype* (eng. *hip*), av germ. **hupi-* = fin. lånordet *kuve*, gen. *kupe(h)en*, höft m. m. (enl. Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 103 *s*-stam) = ie. **kubi-* i lat. *cubitum*, armbåge (varifrån grek. *kýbiton* ds.), grek. *kýbos*, höfthåla på boskap (= kub), till ie. *kub*, böja sig (se hop, nypon). — Jfr under ro 1.

2. **höft**, på (en) höft, *på hyfft* 1622, *på höft* 1643, 1679, dessutom i ä. (n)sv.: *på en h.*, *på en oviss h.*, *på en blott h.*, *på humn och höft* 1751, allm. i sv. dial., jfr ä. nsv., sv. dial. *höfta*, avpassa, träffa lagom, ungefärligen bestämma; jfr sv. dial. *höftä*, väl träffat, lagom, no. (*ei*) *høfte* (*gång*), sällsynt, samt no. *paa eit høve*, på slump (= (= isl. *hófi* n., mål, avledn. av *hóf* = hov 2); snarast avledning av hov 2 el. det därtill bildade fsv. vb. *höva*, avpassa = isl. *hófa*, alltså ett **hōfþ*, yngre *höft* (Noreen- v. Friesen Spr. o. st. 1: 231 f.) el., mindre troligt (med Tamm Etym. ordb.) till det nyss nämnda vb. *höfta*, som i så fall ej vore bildat till höft utan ett gammalt iterativ, germ. **hōbatjan*, till samma stam. Se f. ö. hov 2.

1. **hög**, adj., fsv. *högher* = no. *høg* (genom inflytande från sv.), da. *høi*, germ. **hauz(w)a-*, grammatisk växelform till **hauh(w)a-* = sv. Ho- i vissa ortnamn (förf. NoB 4:127 f.), fgutn. *haur*, isl. *hór*, got. *hauhs*, fsax., fhty. *hôh* (ty. *hoch*), ags. *héah* (eng. *high*); isl. *hár* är till sin uppkomst något dunkelt; jfr Hå- i vissa sv. ortnamn, av **Hawa-*. — Om ordens delvis invecklade formhistoria se senast H. Pipping SNF XII. 1: 62 f. (med litteratur). Jfr hägra. — Härtill substantiveringen hög, fsv. *högher* = fgutn., isl. *haugr*, da. *høj*, mhty. *houc*; i avljudsförh. till germ. **huzil-* i ty. *hügel*, kulle, sv. Hågelby, fsv. *Hoghalby*, *Thorshughli*, 'Torshög' Brate Ark. 29: 106 f. Ie. *kouki* litau. *kaũkas*, böld, *kaukarà* f., hög, fslav. *kuků*, krokig ~ sanskr. *kuca-*, kvinnobröst; till ie. roten *kuk* i sanskr. *kucati*, kröker sig. Ofta i ortnamn, t. ex. Högby (efter gamla gravhögar), Vämmenhög (av fda. *Væmundæhög*, dvs. Vämunds hög); stundom nu med förändrade former, t. ex. Malmö (se d. o.), Oxie (se under os). — Huvudet högre än allt folket, efter 1 Sam. 9: 2, 10: 23, om Saul. — Högdragen, 1660-t., bl. a. Lucidor: 'högdragen, stålt', efter ty. *hoch(ge)tragen*; jfr ty. *den kopf hoch tragen*, bära huvudet högt. — Högfärd, fsv. *höghfærdh*, försvenskning av fsv. *hoghfærþ*, från mlty. *hôchvart* = ty. *hoffart*; jfr ty. *hochfahrend*; till fara, färd. — Högljudd, 1798, Weste 1807 (jfr J. Skytte: *höghliudha roop*), väl bildat efter högljutt som adv., i sin tur sannol. efter överljutt, y. fsv. *overlyut*, ombildning av y. fsv. *overlut*, från mlty. *overlût*, till mlty. adj. *lût*, av fsax. *hlûd* = ty. *laut*, ljudlig o. d. Tamm Avledn.-änd. hos sv. adj. s. 19. I slutet av 1700-t. mera enstaka även *högljudad*, *högljudig*. Jfr ljud. — Högmod, fsv. *höghmōþ*, *hogh-* (i fsv. även: mod, tapperhet, iver) = da. *hovmod*, försvenskad form av mlty. *hô(g)môd* = ty. *hochmut*. Jfr däremot da. *høimod*, ädelmod; väl efter ty. ord såsom *hochgesinnt*, *hochherzig* osv. (E. H. Tegnér Ark. 5: 161). Till mod i betyd. 'sinne (lag)'. — Högtid, fsv. *höghtīþ*, även: bröllop, allm. nord. o. vgerm. ord, bl. a. = ty. *hochzeit*, bröllop. — Högtravande, 1614: 'Rydzernes högtrafwande o. grofwe Sedh', Schroderus 1635 (som attribut till *ande*, *menniskia*, *sinne* m. m.) = da. *høitravende* (i ä. da. om hästar), från ty. *hochtrabend*, egentl. om hästar, som vid travet lyfta hovarna högt; med motsv. utveckling i grek. *lógos* (*h*)*ippobámōn*. Ett likartat uttr. är ä. nsv. *högtrafvad*, ungef.: högfärdig, t. ex. Petreius 1615: *vpblåste och högtrafwade* (om ryssarna).

2. **hög**, sbst., se föreg.

höger, med yngre *-er* (jfr vänster), fsv. *höghre* = isl. *hógri*, da. *højre*; egentl. kompar. till ett adj., motsv. isl.

högr, bekväm (*hóg-* i sammans.), o. grundord för hyende; i avljudsförh. till fsv. *hagher*, isl. *hagr*, skicklig, konstfärdig, ofta ställt till roten i sanskr. *çakti*, hjälper, *çakrá-*, stark (se f. ö. behaga, bohag, misshag). Alltså: den bekvämare (handen el. sidan); jfr av andra beteckningar för 'höger': mhty. *diu bezzer hant*; fsax. *suîthra hand*, egentl.: den starkare; got. *taihswô*, högra handen, fhty. *zesawa*, grek. *deksiós* osv. till ie. **deks-* i lat. *dex-ter-*, skicklig; ty. *recht* o. eng. *right*, egentl.: den rätta, liksom fra. *droit* (av lat. *directus*, rak, rät) o. fslav. *pravŭ*. Det allmännast spridda ieur. ordet för 'höger' är den nyss nämnda stammen **deks-* i indo-iran., grek., lat., kelt., germ. o. slavo-balt. spr. — Höger som politisk term, i Sv. från 1800-talets senare hälft, efter ty. *die rechte* o. ytterst fra. *la droite* (egentl.: det parti som i kammaren satt till höger om presidenten). Av samma stam *hōg-* kommer även sydsv. dial. *holia*, *holians*, tämligen, av **hōgliga(ns)* = isl. *hóglega*.

höja, fsv. *höghia* = da. *høje*, lty. *högen*, av germ. **hauʒian*. Växelform: **hauhian* = got. *hauhjan*, fsax. *hô(h)ian*, fhty. *hôhen* (ty. *höhen*). Eng. har i stället *heighten*, av *height*, höjd, o. no. *høgra* (till kompar.) I isl. saknas motsv. verb.

höjd, fsv. *höghþ* = no. *høgd*, da. *høide*, av germ. **hauʒiþō-*; avledn. av hög 1. Växelform: **hauhiþō-* = isl. *hóð*, *háð* (det senare av omtvistad grundform), got. *hauhiþa*, mlty. *hôgede*, *hôchte* fhty. *hôhida*, ags. *hiehðo* (eng. *height*) osv. — Ty. *höhe* är en helt annan bildning = fhty. *hôhi* (= fsax.), got. *hauhei*, av germ. **hauhīn-*; jfr t. ex. fsv. *glædhi* (glädje) till glad.

hök, fsv. *höker* = isl. *haukr*, da. *høg* av urnord. **ha(b)uka-* = fsax. *habuc-* (i ortn. *Habucforst*), fhty. *habuh* (ty. *habicht*, med tillagt *t*), ags. *heafoc* (eng. *hawk*); av germ. **haƀuka-*, jfr finska lånordet *ha(v)ukka*, bildat med ett i fågelnamn ej ovanligt suffix (jfr ty. *kranich*, trana), inlånat i kelt. o. ryskan; Av Kluge m. fl. fört till roten i häva = lat. *capio*, bl. a.: griper, jfr mlat. *capus*, hök. För denna härledning kunde i sin mån tala, att enl. Lewy FUF 13: 306 wotjak. *ʤ̌utĭnĭ*, hök, snarast bör förbindas med vb. *ʤ̌utĭnĭ*, lyfta upp.

hökare, 1693: *Hökaren J. B.* = da. *høker*, från lty. *höker*, i sht viktualiehandlande, väl = mlty. *höker*; jfr mhty. *hucke*, ty. *hocke*, meng. *hukster* (eng. *huckster*) ds. samt y. fsv. *huka*, mångla, o. mlty. *hocken* ds. De vanliga härledningarna, av ty. *hocken*, sitta lutad (jfr huka), el. av *hocken*, bära en börda, äro knappast riktiga; se v. Helten ZfdW 11: 296.

Hölebo, se hölj.

hölj, djup göl i sjö el. å, ett allmänt sydsv. dialektord, även *höl*, fsv. *hyl* = isl. *hylr*, ä. da. *høl*. Väl av germ. **hulja-*, avledn. av hål; formen med *j* beror då på analogi från *j*-kasus (jfr dock förf. Ark. 7: 14). Besl. med fhty. *huliwa*, pöl. Enl. Hesselman Vnord. stud. 2: 24, H. Pipping SNF XII. 1: 44 identiskt med detta, av germ. **hulwiō-*. — Ingår i häradsnamnet Hölebo Sdml., fsv. *Hölbo*, *Hylbo* (*hundare*), samt i namnet på den i häradet belägna socknen Hölö, förr *Höle*.

hölja, fsv. *hylia* = isl. *hylja*, da. *hylle*, got. *huljan*, fsax. *-hullian*, fhty. *hullen* (ty. *hüllen*); avljudsform till germ. **helan*, dölja = mlty. *helen* (varifrån sydsv. dial. *häla*), ty. *hehlen* osv.; besl. med likabetyd. lat. *cēlo*, *occulo* (se ockult) o. fir. *celim*; se f. ö. hall 2, hjälm, hål ävensom lånordet kulör.

hölster, 1596, ä. även *hylster*, sannol. från två olika ord: 1. fsv. **hylster* (med *y* från vb. *hylia*), **hulster* = ä. da. *hulster* (*-y-*), gömsle, hölje, nisl. *hulstr*, fodral, got. *hulistr*, hölje, bildat till roten i hölja som fjälster till fsv. *fiæla*, dölja; o. 2. lty. *holster*, pistolhölster, ej samma ord som föreg., utan med *st* av *ft* (såsom holl. *halster*, grimma = ty. *halfter*) o. alltså = ty. *holfter* ds., jfr fhty. *hul(u)ft*, hölje, fodral; snarast av en labialutvidgning till roten i hölja, jfr grek. *kalýptō*, täcker, gömmer. Se Tamm Etym. ordb.

höna, fsv. *höna* = isl. *hóna*, da. *høne*, av germ. **hōnion*, femininbildning med avljud (jfr Brugmann nedan anf. st.) till

hane (liksom t. ex. sv. dial. *gylta*, sugga: galt osv.); se d. o.; möjl. motsv. lat. *cicōnia*, stork. Annan bildning i västgerm. spr.: mlty. *henne*, fhty. *henna* (ty. *henne*), ags. *henn* (eng. *hen*), av omstridd grundform; se Brugmann IF 37: 249 f. o. där citerad litteratur. Jfr följ.

höns, fsv. *höns* = isl. *hǿnsn*, *hǿsn*, *hǿns*, da. *høns*, av germ. **hōnisīna-*, ett kollektiv bildat med tillhörighetssuffixet *-īn-* (jfr t. ex. fäderne) till den urgerm. *s*-stammen *hōniz-* i det västgerm. ordet för 'höns': fhty. *huon*, plur. *huonir* (ty. *huhn*) osv.; alltså samma avljudsstadium som i höna. — De isl. orden företräda icke skilda bildningar utan torde utgå från olika utjämningsformer inom paradigmet.

hönsa, i sjömansspr.: (på visst sätt) traktera el. undfägna (den som första ggn till sjöss passerar linjen el. dyl.), Tersmeden o. 1780, i dial.: traktera (i allm.) = da. *hønse*, ä. da. *hænse*; från mlty. *hensen*, lty. *hänsen* ds.; egentl.: betala avgift för att bli upptagen i ett sällskap; jfr ty. *hänseln*; avledn. av hansa, förening av köpmän m. m.; se f. ö. hansestad. — Härtill: hönsning.

Höpken, von, familjen., från lty. *Höpke* (1600-t.), diminutivbildning på *-ke* till ett kortnamn; alltså av samma slag som de likaledes urspr. lågtyska familjen. Gödecke, Pöpcke m. fl.

1. **hör**, lin (allmänt dialektord i Götal.) = fsv. = isl. *hǫrr* (dat. *hǫrvi*), da. *hør*, ffris. *her*, fhty. *haro* (genit. *harwes*; ty. dial. *haar*), av germ. **hazwa-* el. **harwa-*; i övrigt omstritt; bl. a., av Falk-Torp, sammanfört med ags. *heordan* plur., blånor (eng. *hards*) osv., mlty. *hêde* (ty. *heede*), grek. *keskéon* ds. (av **kes-kes-*), till ie. roten *kes*, kamma o. d., vartill ir. *cīr*, kam (av **kēs-ra*), jfr H. Pedersen IF 5: 46 o. se under det ej besl. hår; i så fall egentl. om blånorna såsom de avkammade delarna av lintågorna; el., med (Fröhde o.) Zupitza Gutt. s. 110, till lat. *car(r)ere*, karda, mlty. *harst*, räfsa, även i detta fall med samma grundbetyd.

2. **Hör**, Frosta hd Skå., fsv., fda. *Hörg*, *Horgh* m. m., av **Hǫrgh*, *u*-omljudd form till harg, stenhop, offerställe (se d. o.), jfr t. ex. ä. nsv. *hörg*, stenel. malmhop, G. I:s reg.

höra = fsv. = isl. *heyra*, da. *høre*, got. *hausjan*, fsax. *hôrian*, fhty. *hôrren* (ty. *hören*), ags. *hieran* (eng. *hear*), av germ. **hausian*, **hauzian*, motsv. ie. *-kous-* i grek. *akoúō* (**akousiō*), av dunkelt ursprung. Enl. somliga till en *s*-utvidgning av roten *(s)ku* ~ *(s)kou̯* i skåda, ty. *schauen*. Knappast till *ak*, vara spetsig, o. stammen i öra ('spetsa öronen'). Jfr gehör. — Hörsaga Palmblad 1811, hörsagen Blanche 1865, hörsägen Svedelius 1879; efter ty. *hörensagen*, sammansmält i uttr. *habe es sagen hören*.

Hörby, Skåne, fsv., fda. *Hörghby*, till en *u*-omljudd form av harg, stenhop, offerställe; se d. o. o. Hör.

hörn, Bib. 1541, y. fsv. *hyrn(bod)*, yngre form för ä. nsv., sv. dial. *hörne*, fsv. *hyrne* = fno. *hyrne*, da. *hjørne*, av germ. **hurnia-*; avledn. av horn, som självt även kunde betyda 'hörn'. — Parallellbildning: hörna, fsv., isl. *hyrna* = ags. *hyrne*, av germ. **hurniōn-*.

hös i svinhös o. (vulgärt) ge någon på hösen, allm. särsk. i sydsv. dial., fsv. *hös*, huvudskål = isl. *hauss*, da. dial. *høs*, av germ. **hausa-* = sanskr. *kōṣas*, förvaringskärl, behållare; till en ie. rot *keus*, betäcka, dit också hus kan föras. Se Persson Indog. Wortf. s. 182 f. Jfr hedenhös.

höst, fsv. *höster* = vnord. *haustr* m. (*haust* n.), da. *høst*, väl germ. **harbusta-* (se Noreen Ark. 6: 313 f.), motsv. fhty. *herbist* (ty. *herbst*), ags. *hærfest* (eng. *harvest*), av **harbista-*; egentl.: skörd o. dyl., besl. med lat. *carpo*, plockar, grek. *karpós*, frukt, sanskr. *kṛpāṇī*, sax; se f. ö. harv. I Sydtyskland betecknar 'herbst' ännu frukt- o. vinskörden. Uttryck såsom 'före' el. 'efter skörden' äro vanliga som tidsbestämningar i svenska bygdemål. — Gemensamt ieur. namn för denna årstid saknas; enl. Tacitus brukade icke heller germanerna någon beteckning för densamma.

höta, se under hot.

höva (i över höva) = fsv., det som passar el. behöves, av germ. **hōbiōn-*;

jfr isl. *hófi* ds. av **hōbia-*; avledn. av hov 2, jfr höft 2.

hövas = fsv. = ä. da. *høves*, reflex. till fsv. *höva*, avpassa, passa = isl. *hófa*; avledn. av hov 2 o. sålunda parallellbildning till föreg.

-hövdad, nu blott i sammans. med räkne- o. talord, ss. tre-, mång-, ä. nsv. *-höfdad* (t. ex. *bar-*, nu med det yngre -huvad), avledn. av fsv. *hövuþ, höfþ-*; se huvud.

hövding, fsv. *höfþinger* o. *höfþinge*, motsv. isl. *hǫfðingi*, mlty. *hôveding* osv.; avledn. av fsv. *hövuþ, höfþ-*; se huvud.

hövisk, fsv. *hövisker*, hövisk, passande, vacker, jämte isl. *hóve(r)skr*, da. *høvisk* från mlty. *hövesch* = ty. *höfisch* o. i betyd. 'vacker' *hübsch*; egentl.: hörande till hovet; efter ffra. *courtois*, till *court*, hov; jfr hyfsa o. hövlig.

hövitsman, fsv. *hövitzman*, väl ombildning i anslutning till mlty. *hôvetman* av det inhemska fsv. *huvuþsmaþer*, huvudman (i rättslig bem.) o. anförare; etymologiskt identiskt med lånorden (bergs)hauptman o. hetman; jfr chef o. kapten (: lat. *caput*, huvud).

hövlig, jfr fsv. *höveliker* i betyd. hövisk, belevad = da. *høflig*, motsv. lty. *höflik*, ty. *höflich*, egentl.: med hovskick, till hov 3; jfr hövisk. — Fsv. *höveliker*, passande, lämplig, hör till hov 2, höva osv.

I.

I, pron., fsv. *i*, ä. fsv. *ir* = da. *i*, isl. *ér*, av urnord. **jiʀ* = fsax. *gî*, fhty. *ir* (ty. *Ihr*), ags. *gé* (eng. ålderd. *ye*; *you* är den oblika formen); ombildning efter 1. pers. pron. urnord. **wīʀ*, germ. **wīs*, **wīz* (got. *weis*, se vi 3) av urspr. **jus*, **juz* (got. *jus*), I = litau. *jús*, avest. *yūš*; jfr **ju-* i sanskr. *yúyám*, I (grek. *(h)ymeîs* o. alban. *ju* kunna icke utan vidare föras till stammen *ju-*). — Bruket av I som tilltalsord till en person, från 12- o. 1300-t., kommer från Tyskland. — Ni har utvecklats ur uttr. sådana som haven I, där *n* förts till det senare ordet (*have ni*). Det förekommer hos Columbus 1678 o. synes ha vunnit burskap i talspr. o. 1680, men betraktades länge som vulgärt. Att Gustaf III uteslutande brukar Ni i sina dramatiska arbeten, innebär ingalunda, att talspråket allmänt omfattade denna sed. Med avs. på utveckl. av Ni jfr isl. *þér* av *hafiþ ér* o. dyl. — Se f. ö. Tegnér Ark. 5: 303 f., förf. Stud. i 1600-t.:s sv. s. 13 o. Om namn o. titlar s. 67 f., Nordman SNF IX. 4: 16 f. — Om eder se d. o.

i, prep., fsv. *i* = isl. *í*, da. *i*, av urnord. *in* = got. (osv.) *in* (liksom fsv. *a*, nsv *å* = *an*); allm. germ. = ie. **eni* i grek. *enί*, *en*, lat. *in*, armen. *i*, ir. *i(n)*, litau. *i*, fpreuss. *en*. Jfr iföl, ikalv, ihärdig, istadig. Se f. ö. in.

ibland, fsv. *i bland*, egentl.: i blandning (med), se bland.

icke, fsv. *ikke*, intet, icke = no. *ikkje*, da. *ikke*, icke; av **ēkki*, **ētki*, av *et*, ett + partikeln *-gi* (se ej), egentl. (liksom inte) nom. o. ack. sg. neutr. till ingen (*en* + *gi-*); jfr fsv. *ække* (**æit* + *gi*) = isl. *ekki*, till biformen fsv. *ængin* = isl. *engi*. Ordet uppträder i de nord. spr. i början av 1500-t. o. undantränger efterhand alltmera ej.

1. **id,** fisken Leuciscus idus, t. ex. Wivallius, Lucidor = no. (även *idmort*); ett blott nordiskt fisknamn (i södra Sv.: *ort*), som dock har en släkting i ty. *aitel*, Leuciscus cephalus cl. latifrons (i Sv. stundom kallad färna); fra. o. eng. *ide* utgå från det av Linné skapade lat. artnamnet *idus*. Till den ie. roten *(e)idh, aidh*, glänsa, brinna, i grek. *itharós* klar ~ grek. *aithōn*, glödande, strålande, osv. (jfr idel o. gnista slutet); alltså med samma grundbetyd. som braxen, löja m. fl. snarlika fiskar; jfr även under ruda o. sarv. Se förf. Etym. Bemerk. s. X, Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 98.

2. **id**, trägen verksamhet, flit, fsv. *idh* = isl. *ið*, no., da. *id*; ett blott nord. ord, väl till ie. roten *i*, gå; alltså egentl.: gående, jfr sanskr. *iti-* o. lat. *itio* ds. Jfr idas, idka, idog; ävensom de rotbesl. ed 1 o. ån, som utgå från andra ie. ord för 'gång'. — Ordet synes ha varit oavbrutet i bruk från fornsvensk tid fram till slutet av 1700-t., väl dock väsentligen använt i poesi. Först i Westes ordbok 1807 betecknas det som ett förr gängse ord. Sedermera på litterär väg ånyo upplivat.

1. **ida** el. **eda**, bakvatten, strömvirvel, sv. dial. *ia*, *ea* m. m., y. fsv. *idha* Sdw. Tillägg = fno. *iða*, no. *ida*, da. *ide*; jfr dalm. **idja* (eng. *eddy* från nord.) o. mhty. *itwâge* ds. (till våg 2); till germ. *iđ-*, åter, tillbaka = isl. *iđ-*, got. *id-*, fsax., ags. *ed-*, fhty. *ita* (jfr ider, idissla, idrott, Idun); till pronominalstammen *i*, den (se idelig, identisk). Jfr till betyd.-utvecklingen äbb, ävja.

2. **Ida**, kvinnon., jfr fsv. *Idha*, fda. *Ida* samt ty. *Ida*, fhty. *Ita*; kortformer till namn på *Id-*, t. ex. fhty. kvinnon. *Idaberga*. Det nsv. ordet är väl väsentligen lån från ty.; även det fsv. är möjl. utländskt.

idas el. (vard.) iss, is, fsv. *īdhas* = no. *idast*, till fsv. *īdha*, idka, utöva = fda. *īdhe*, jfr isl. *iðja* ds.; egentl.: vara verksam, till id 2. — Till isl. *iðja*: vbalsbst. *iðn* f. — Jfr idka.

ide, O. Rudbeck, Verelius, Serenius 1741 (som biform), för äldre *hide* (med *h* bortfallet i ssmmans.), fsv. *hīþe* = isl. *híðe*, no. *hide*, jämte ä. nsv., sv. dial., no. *hi(d)*, isl. *hið* n., motsv. det finska lånordet *kiides*, djup grotta, *kides*, rävlya, germ. **hīðiz*, *s*-stam (Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 85); till den ie. roten *kei* i grek. *keîmai*, ligger ~ *koitē*, viloplats (se hem).

idé, t. ex. Dalins Arg., Linné 1751: 'får . . ide om saken', från ty., fra. *idée*, av lat.-grek. *idea*, urbild, av grek. *idéa*, gestalt, bild, förebild, i filosof. bemärk. (Plato) om den eviga och sanna verkligheten: det allmänna, rena abstrakta begreppet, som existerade före tingen (hos Plato även *eidos*), till *ideîn*, se, besl. med lat. *vidēre*, se, o. med veta; jfr idol, idyll. — Härtill: ideal, adj, av lat. *ideālis*, neutr. *ideāle*, vartill fra. sbst. *idéal*, varav ty. *ideal* = sv. ideal n., i sv. i filosofisk betyd. 1790-t. (B. Höijer m. fl.), närmast från ty. — Ideell, från ty. (Goethe osv.), ej i fra.

idegran el. (i ordböcker) id, Taxus baccata, jfr Var. rer. 1538: *ijdh*, förr även *ideträ(d)*, 16- o. 1700-t., *ydeträä* Franckenius 1659, jfr gotl. *aidägran*, säkerl. till ett fsv. **īþe* (**ȳþe*), bildat med kollektivsuff. *-(i)þja* (i t. ex. fsv. *thilde* n., golvbräder, isl. *skóði*, skotyg, osv.) till det forngerm. namnet på samma träd = fhty. *îha*, *îwa*, *îga* (ty. *eibe*), fsax. *îch*, mlty. *îwe*, ags. *éoh*, *íw*, *éow* (eng. *yew*), isl. *ýr*, ofta även om bågar (som vapen), emedan idegranen härtill med förkärlek brukades, jfr namnet på Njords boning *Ýdalir*. Som germ. grundformer ansättas vanl. **īhwa-* o. **iƶwa-* (> *īwa-*). För dessa tala i sin mån de estniska och liviska motsvarigheterna, som enl. Wiklund Le Monde Oriental 10: 178 äro lånade från germ spr. Jfr emellertid kymr. *yw*, preuss. *iuwis*, idegran, fslav. *iva*, vide, m. fl. Förhållandet till dessa ord är dunkelt; sannol. föreligger här ett urgammalt vandringsord med i dylika vanlig formväxling. Fra. *if* har antingen kelt. el. germ. ursprung. — Trädnamnet uppträder sannol. el. möjl. i en del sv. ortnamn, t. ex. Idhult, Idö, o. dess grundord, fsv. **ī(w)-*,**ȳ-* i Ivetofta, Idala m. fl. Se under Iv- o. Sahlgren Sv. lm. 1912, s. 62 f.; jfr även Läffler Det evigt grönskande trädet vid Uppsala hednatämpel i Sv. lm. 1911 s. 617 (med flera följdskrifter). — Ett yngre, i västra Sv. o. Norge uppträdande namn på idegranen är bar(r)lind.

idel, 1530-talet = da., från mlty. *idel*, ren, tom, fåfäng(lig), av fsax. *îdal* = fhty. *îtal* (ty. *eitel*), ags. *idel* (ags. *idle*), tom, fåfäng; kanske till ie. roten *eidh*, glänsa (se id 1), alltså med grundbetyd. 'glänsande', varifrån 'ren', 'tom på' osv. Jfr illa.

idelig, fsv. *idheliker*; jfr isl. *iðugligr*, *iðurligr* ds., ä. da. *idelig*, även: flitig,

ivrig; åtmin. väsentligen till id 2 el. till avledn. av detta ord; alltså med samma betyd.-utveckl. som i sv. flitigt, ofta; enl. somliga dock snarast en blandning av former, som höra till lat. adv. *iterum*, åter, för andra gången (se ider), o. sådana, som avletts av id 2.

identisk, efter fra. *identique*, till lat. *idem*, densamme (till ie. *i*, den, se ideelig).

ider (dial.), ånger, t. ex. L. Petri, y. fsv. *idher* = no. *ir* m., ängslan, isl. *iðrar* plur., ånger (ett annat ord än *iðrar*, inälvor, se d. o. o. ister); till sv. dial. *idras*, trängta, längta efter, fsv. *iþras*, ångra sig = isl. *iðrast* ds. (jfr *iðra*, framkalla ånger, göra bedrövad), no. *irast*, ängslas för, trängta, längta; besl. med fsv. *iþroghe*, *idhrughe* m., ånger, till adj. *idhrogher*, ångerfull, vartill vb. *idhrugas*, jfr got. *idreigô* f., ånger, avledn. av ett adj. **idreigs*, vartill vb. *idreigôn*; till en germ. stam **iðra-*, motsv. lat. *iterum*, åter, för andra gången, o. sanskr. *itara-*, den andre, kompar. till pronominalstammen *i-*, den (se f. ö. ida 1). Samma stam även i mlty. *ederkouwen*, idissla (se d. o.). — Ordet har i Sv. annars ersatts av ånger, som urspr. betydde 'ångest, ängslan o. d.' De västgerm. språken ha i stället bildningar av en germ. stam **hreuw-* **hrūw-* (= ty. *reue* osv.; jfr ruelse) med grundbetyd. av 'bedrövelse, sorg'.

idiot, o. 1690 (o. 1615 ungefär: lekman) = ty., från grek.-lat. *idiota*, av grek. *idiótēs*, privatman i motsats till statsman, alltså: okunnig i statssaker, sedan: okunnig i allm., till *idios*, egen, egendomlig.

idissla, Schroderus 1639: *ijdislar*, Lex. Linc. 1640, I. Erici 1642: *idisla*; ett uteslutande svenskt ord; till germ. *ið-*, åter, om igen (se ida 1). Jfr med avs. på första leden fhty. *itaruchen* ds. (osv.; se ider), besl. med ags. *rocettan*, stöta upp, rapa; eller mlty. *ederkouwen* (jfr ty. *kauen*, tugga), ty. *wiederkäuen*. Senare leden anses av somliga innehålla ett germ. **etilōn*, iterativum till äta; med *tl* > *ssl* liksom i nässla, vassle. Enl. en förmodan av Bugge Sv. lm. IV. 2: 88 f. kunde däremot ordet tänkas utgå från ett **ið-þoysla* (till isl. *þeyja*, smälta = töa), vartill ett iterativum **ið-þoysta* = dalm. **itösta*. För Bugges konstruktion talar i sin mån onekligen ä. nsv. *itexla(nde)* Leyonstedt; men om direkt samband eger rum med idissla är av formella skäl ovisst.

idka, fsv. *idhka*, utföra m. m. = isl. *iðka*, no. *idka*; avledn. av id 2 el. ett därav bildat vb (jfr idas).

idog, fsv. *idhogher*, jfr ä. nsv. *idig* Linné, motsv. no. o. da. dial. *idig*; avledn. till av id 2.

idol = da., ty. osv., egentl.: avgud, ytterst av grek. *eidōlon*, gestalt, bild, avgudabild (se idyll).

idrott, Stiernhielm (*idrot*), Verelius 1664 (*-å-*), Dalin, Serenius, Mörk, Kellgren, Wallin, Geijer, Liljegren, Almqvist, Crusenstolpe osv.; urspr. litterärt lån från isl., motsv. fsv. *iþrœt*, yrke, ä. nsv. *idrett* E. G:son Tegel 1617 (Schück Ä. sv. biogr. 1—2 s. 74), Spegel 1712: *idrät* (jämte *itrot*), da. *idrœt*, förr: verksamhet, nu: kroppslig idrott, isl. *iþrótt*, *idrótt*, färdighet, i sht om manliga kroppsövningar; till germ. *id-*, åter, om igen (se ida 1), o. isl. *þróttr* m., kraft, uthållighet, av germ. **þruhtu-*, besl. med isl. *þrekr*, styrka, ags. *þracu* ds. (osv.). De fsv. o. da. formerna med *œ* förklaras enklast ur en avljudsform **þrahti-*; andra möjligheter äro dock tänkbara (se Noreen V. spr. 3: 326). — Ordet betecknas av Hof 1753 som föråldrat; exempelurvalet ovan visar emellertid, att det i något högre stil oavbrutet använts sedan Stiernhielms tid. Formerna hos Spegel ha knappast hämtats från det levande språket.

Idun, lån från isl. *Iðunn*, en fornvästnordisk gudinna, sannol. med betyd. 'föryngrerskan' o. avlett av prefixet *ið-*, åter, om igen, varom se ida 1 o. idissla.

idyll, Bergklint 1781 (om diktarten), Atterbom Minnen (om naturen) = ty., från grek.-lat. *idyllium*, av grek. *eidýllion*, om mindre (idyllisk) dikt, egentl.: liten bild, dimin. till *eidos* n., bild (till ie. roten *u̯id*, se, veta, i lat. *vidēre* o. sv. veta). Jfr idé o. idol.

iföl, motsv. utan omljud fsv. *i fol*,

till *fol* n., fåle, o. *i fola*, till fåle. Jfr ikalv.

igel, blod-, Var. rer. 1538: *ighel*, y. fsv. *igil-*, pl. *yglar*, motsv. no., da. *igle* (= dalsl. *igel* av **igle*), ä. da. *egel*, *igel*, mlty. *egel*, fhty. *egala*, *egila* (ty. *egel* o. *blutigel*); av germ. **ɛ̨ila-*, till ie. *egh-*, sticka, i bl. a. isl. *igða*, om vissa småfoglar (sannol. mesar), no. *egda* bl. a.: ärla (av germ. **ɛ̨iðōn*; se förf. Ark. 13: 231 f.), o. vidare grek. *ékhis*, *ékhidna* orm. I no. o. da. dial. även 'levermask', jfr kymr. *euod*, fårmask (**eghi-*), o. no. *ikt*, ett slags trådformigt vattendjur (germ. **ɛ̨it-* = ie. *eghid-* i grek. *ékhidna*, ödla).

igelkott, fsv. *īghul-*, *īghilkuttær*, jfr *īghul* (bl. som tillnamn) samt likbetyd. *īghilbursta*r, motsv. isl. *igulkǫttr*, da. dial. *jylkatt* Bornh., jfr no. *igulkjer*, sjöborre, isl. *burstigull*, igelkott, ä. da. *egel* o. *jævel* (**jagul*) samt, i utomnord. språk, mlty. *egel*, fhty. *îgil*, *igil* (ty. *igel*, ä. ty. även *eigel*). Tydligen av två olika, icke samhöriga ordstammar: germ. *ɛ̨-* = ie. *egh-* (med palatalt *gh*) i grek. *ekhînos*, igelkott, litau. *ežys*, fslav. *ježĭ* ds. (möjl., trots den olika kvaliteten av *gh*, ytterst sammanhängande med föreg.), o. en annan, germ. *īɛ̨-*, snarast besl. med grek. *aikhmé*, spjutudd (**aiksmā*), osv., isl. *eigin*, sv. dial. *egel*, första uppskjutande brodden av säd. — Senare leden, *-kott*, hör tillsammans med kott(e), egentl. ett rundat föremål; isl. *-kǫttr*, katt, o. bornholmska *-kat* bero väl i så fall på folketymologisk ombildning. — I fsv., ä. nsv. o. sv. dial. även *pinnsvin* (se under piggsvin).

igen, se gen.

i hjäl, y. fsv. *ihiæl*, motsv. da. *i hjel*, av ä. fsv. o. fda. i *hæl*, till döds = isl. *í hel*, av prepos. *i* o. sbst. *hæl* i betyd. död (se helvete); jfr likbetyd. fsv. *til hælia*, isl. *til heljar* (genit. sg.). Stundom förklarat såsom uppkommet genom inskott av konsonantiskt *i* efter *h*, såsom i i jåns o. möjl. i hjälte. Snarare med Tamm Nord. stud. s. 26 f: *i hæl* > *i æl* > *iæl*, vilken enstaviga form sedan analogiskt ombildats till *i iæl*, vartill en ny parallellform med *h*: *i hiel*.

ihärdig, Kellgren 1793, Weste 1807, ombildning antingen av ä. *il(l)härdig*, 1756 (envis) o. Sahlstedt 1773 (ihärdig), som hör till ill- i illa o. även kan betyda 'illasinnad', eller möjl. av sv. dial. *enhärdig*, egensinnig, motsv. ä. da. *enhærdig*, jfr isl. *ein(h)arðr*, *einherðr*, uthållig.

i jåns, Möller 1790: *i ons*, sv. dial. även *i ans*, gottl. *i jedans* (varom Kock Sv. ljudhist. 2: 296) motsv. no. *i aans*, ä. da. *i jåns*; av y. fsv. *i iādhans*, *i ādhons*, y. fda. *i āthens*, *i iādans*; en med prepos. *i* utvidgad form (med parasitiskt *i*; jfr under ihjäl) av fsv. **āþans*, fgutn. *āþans* = fda. *āthæns*, förr; med yngre *s* i anslutning till andra tidsadverb (fsv. *morghons* osv.), motsv. isl. *áðan*, förr, nyss, besl. med isl. *áðr*, förut, förr, redan, innan; av okänt ursprung (*ā* + *þan* el. *āþ* + *an*?).

ikalv, jfr eng. *in calf*, bildat som iföl; jfr sv. dial. *ibär* ds., till bära i betyd. 'föda'.

[ikt, sv. dial. (osv.), gikt, se under gikt.]

1. **il,** väderil, neutr. ännu hos Weste 1807, fsv. *īl* n. jämte *æl*, stormby = isl. *él*, nederbörd av regn, snö el. hagel, i sht i förening med blåst, no. o. ä. da. *el*, stormby. Förhållandet mellan formerna med *ī* o. *ē* (*æ*) är oklart; jfr (?) fil(bunke) o. isl. *þél*. Mycket osäkra o. delvis formellt betänkliga tolkningsförslag; knappast, såsom numera stundom antages, till ila 2. Jfr under jul.

2. **il** f. (dial.), fotblad, fotsula, Dalarna = fsv., isl., no., da. dial., av urnord. **iljō-*, motsv. ags. *ile* m. ds., jfr mlty. *ele* jämte *elde*, *elt*, hård hud på händer o. fötter; väl ytterst av en germ. konsonantstam **iliþ*. — Härtill med dimin.-suff. *-k*: isl. *ilkr* m., fotsula, no. *ilk(e)*. — F. ö. dunkelt.

1. **ila,** opersonl., i uttr. ss. det ilar i tänderna, t. ex. Lind 1749, där även: storma, såsom ännu i dial., motsv. no. *ela*; avledn. av il 1. — Härtill: ilning, t. ex. Dalins Arg. (om kroppen); jfr *iling* (*väder-*), t. ex. Lind 1749.

2 **ila,** skynda = y. fsv., jämte da. *ile* från mlty. *îlen* = fsax. *îlian*, fhty. *îl(l)en* (ty. *eilen*); möjl. *l*-avledn. till roten *ī*, gå (se ed 1, 2, id 2).

illa = fsv. = isl. *illa* (*i-*), da. *ilde*; adv. till sv. dial. *ill(er)*, ond, elak, vred, fsv. *ilder*, *ill-*, ond, svår, kvar i sammans. o. dial. = isl. *illr* (*i-*), ä. da. *ill*; jfr ilsken. Av mycket omstridd härledning, delvis beroende på svårigheten att avgöra, huruvida isl. i ordet haft (alternativt) *ī* el. ej. Av de många tolkningsförslagen böra två avgjort föredragas: 1. av urnord. **elhila-*, sidoform till urnord. **elhia-* i finska lånordet *elkiä*, elak, *ilkeä*, avskyvärd, ful, besl. med fir. *olc*, *olc*, dålig (jfr t. ex. Falk-Torp s. 461, Karsten Germ.-finn. Lehnwstud. s. 79, 241, H. Pipping SNF XII. 1: 51); el. 2. av **iðl-*, från synkop. kasus av ett urnord. **iðila-* = fsax. *idal*, ty. *eitel*, värdelös, ringa, fåfäng (sv. lånordet idel); betydelseutvecklingen: 'värdelös' > 'moraliskt dålig, ond' har motsvarigheter i elak, ty. *böse*, fra. *vil* m. fl. (Lindroth Xen. Lid. s. 57). Övriga förklaringsförsök se Falk-Torp s. 1490, Lindroth anf. avh. — Spår av äldre långt *i* möjl. i ä. sv. *ilhärdig* (se ihärdig) o. *ilfänas* (se illfänas).

iller, Mustela putorius, G. I:s reg. 1523 (*iller skin*), Linné, el. **hiller**, 1546: *hillerskin*, motsv. da. *ilder*, fhty. *illi(n)-liso* (ty. *iltis*, ty. dial. *elledeis*, *ils(l)er*, *iltnis* m. m.); jfr lty. *ilk* o. *illink*. Dunkelt ursprung: man vet ej ens, om det nord. ordet är inhemskt el. lånat från ty.; i senare fallet väl hos oss närmast från da., där ordet kunnat ombildas i anslutning till ä. da. *marder*. Senare leden i den fhty. formen anses kunna innehålla ett *-wiso*, besl. med vessla; i övrigt blott osäkra gissningar. — Formen hiller beror möjl. på anslutning till hermelin.

illfänas, ivrigt sträva el. fika, under de senare årtiondena (på grund av anknytning till fä) med en bibetyd. av envishet el. tjurskallighet, som icke framträdde för o. 50 år sedan; jfr t. ex. Dalin 1850 el. M. Månsson Ny. ill. tidn. 1865, s. 189: 'sålunda illfänas (dvs. stretar, knogar) allmogen äfven den andra dagen'; med den nuv. formen 1712, O. v. Dalin, Bellman Fredm. ep. nr 80 (å senare st. ungef.: ivrigt streta el. knoga), Kellgren osv.; jfr *ilfänad* o. *ilfänig* Tessin samt tidigare *illfännas* Syll. 1649, *ilfänies* pres. sg. 1641, *illfe(h)nas* Schroderus Com. 1639 (= fsv., jfr nedan) jämte *illfägnas*, vilken senare form, vanlig under 16- o. 1700-t., uppträder ännu hos Weste 1807 o. Fryxell; dessutom hos Dahlstierna *illfijnas*; fsv. *ilfenas* Cod. Ups. C 20 (*ropa ok ilfenas aff köldh*). — Betyd. var äldst 'vara illa till mods; ängslas, gräma sig' (ännu Lind 1749), varur utvecklat sig den av 'vara ivrig, ivrigt sträva', t. ex. hos O. v. Dahlin, Sahlstedt 1773, Bellman osv. — Avledn. av ett fsv. **illfæghin*, illa till mods, till *fæghin*, glad (se fägna o. feja). Om bl. a. formen -fänas (*-fenas*) se Tamm Spr. o. st. 2: 218 f.: *-fenas* möjl. till ett fsv. dial. adj. **illfæyen*, av **illfæghin*, varefter genom kompromiss med *-fæghin* erhållits ett *-fägnas*. — Därjämte: *il(l)fånas*, t. ex. 1795 ('ilfånas efter Njutanden'), Topelius m. fl., i anslutning till fåne, o. *ilfälas* 1759, efter *fälas* ('färdas'). I ösv. dial. även *illfanas*.

illmarig, jfr Ihre 1766: *illmaruger* Nke, ett ungt ord i riksspr. (o. 1850); liksom inmarig sammansatt med sv. dial. *marig*, *maraklig*, väl = no. *marig*, rutten (se murken), jfr no. *innful*, illmarig, till *ful*, rutten (se ful).

illparig, o. 1670, jfr no. *fulparug* ds., till sv. dial. *parug*, ä. da. *parig*, illistig, jfr nisl. *pöróttr* ds., avledn. av fsv. *par*, knep, list, osv., som sammanställts med mhty. *pårât*, handel, knep, vilket senare ord är av romanskt urspr. — I Dalins Arg. förekommer dessutom ett etymologiskt dunkelt *illpadig*.

illuminera, av lat. *illuminâre*, upplysa, till partikeln *in* o. *lūmen*, ljus, urbesl. med ljus.

illusion = ty., fra., ds., av lat. *illūsio*, gäckeri, till *in* o. *lūdere* (sup. *lūsum*), leka, göra narr av.

illustrera, av lat. *illustrâre*, egentl.: göra ljus el. klar, besl. med *lux* ljus o. sv. ljus.

ilsken = yngsta fsv., no.; utvidgning av *ilsk*, nu närmast dial., fsv. *ilsker*, ond = ä. da. *ildsk*, avledn. av fsv. *ilder*, *ill-* (se illa), vartill sv. ilska, fsv. *ilska* = isl., no. *illska*, ä. da. *ilske* (delvis även med andra betyd.).

imitera, av lat. *imitāri* ds., besl. med *imago*, (av)bild (jfr under bild).

imma, som nomin. (*im*[*m*]*a*) Verelius 1681 osv., i oblik kasus 1741, ä. sv. *imme*, Serenius 1741, Sahlstedt 1773 o. som biform Weste 1807, tidigare *ime*, utvidgning av *im* 1600-t. o. förra hälften av 1700-t., imma = isl. *ím*, damm, no. *im*, lukt; i avljudsförh. till fsv. *ēmber* = isl. *eimr*, varom se Emån.; jfr följ.

Immeln, sjön. i Skåne, 1624: *Imell*, till föreg. el. närmast till det därmed besl. isl. *ímr*, mörk (i *ímleitr*). — Härtill även sjön. Immmen. — Förf. Sjön. 1: 263.

immer-, från ty. *immer*, alltid, alltjämt, av fhty. *iomēr*, av *io*, alltid (se e 1), o. *mēr* (se mer). — Immerbadd, Hagberg 1847, till badd o. badda, såsom det sällsynta immerbas, E. Carlén, ännu i Ydre hd, till de likbetydande bas o. basa; alltså med en grundåskådning motsv. den i uttr. baddare egentl.: 'gå-påare' el. basa på. — Immerfort, t. ex. Columbus, från ty. =. — I sv. dial. även *immermer*, *-värre*, t. ex. Ydre hd.

immun = ty., från lat. *immūnis*, fri från (t. ex. *mali*, *boni*), egentl. o. äldst: fri från avgifter till staten, statens tjänst o. d., till *in-* (= sv. *o-*) o. *mūnus* n., prestation, ämbete, gåva m. m. (se f. ö. gemen o. kommun). Den moderna betyd. av oemottaglighet för sjukdomar uppträder först på 1800-t.

impertinent, Sv. Lagerbring 1772: *impertinenta bref* = ty., av fra. *impertinent*, oförskämd, otillbörlig, av lat. *in-*, *o-*, o. *pertinens*, part. pres. till *pertinēre*, höra till, ha avseende på, egentl.: sträcka sig till, av *per-* o. *tenēre*, hålla (urbesl. med tänja). Ordet betyder alltså etymologiskt: som icke hör till, varav: opassande > oförskämd o. d.

imponera = ty. *imponieren*, av lat. *impōnere*, förorsaka, tillfoga, lägga el. sätta på (jfr ponera, position, post 1, kompost). Sålunda egentl. elliptiskt (underförstått: beundran, respekt el. dyl.). — Imposant, av fra. *imposant*, part. pres. till *imposer*, väcka beundran; av samma stam som position.

importera, av lat. *importāre*, till *in*, in, o. *portāre*, föra, bära, urbesl. med vb. fraa.

impregnera, indränka med vätska = ty. *imprägnieren*, av lat. *imprægnāre*, till *in* o. *prægnans*, havande, full.

impressario = ty., fra. *impresario*, från ital. =, till *impresa*, företag = ä. fra. *emprise*, till ital. *imprendere*, företaga = ä. fra. *emprendre*, till lat. *in-* o. *pre(he)ndere*. taga (jfr pris 1, 2; urbesl. med gitta). Alltså med samma innebörd som fra. *entrepreneur* (= sv. entreprenör); jfr fra. *entreprise*, företag.

impressionism, modern konstterm, efter en 1874 utställd tavla av Claude Monet, kallad 'Soleil levant. Impression', efter vilken den franska skämttidningen Charivari döpte den då radikalaste målarekricken till 'impressionistes'; av fra. *impression*, intryck, av lat. *impressio* ds., till *imprimere*, trycka in (part. pf. pass. *impressus*; se pressa).

improvisera, = ty. *improvisieren*, av ital. *improvisare*, fra. *improviser*, till lat. *improvīsus*, part., icke förutsedd, oförmodad, till lat. *providēre*, förutse (jfr proviant, provisor).

impuls = ty., av lat. *impulsus*, till *impellere*, stöta emot, sätta i rörelse, av *in* o. *pellere*, stöta (se puls).

in, adv., fsv. *in* = isl. *inn*, da. *ind*, got., ags. *inn*, en förstärkt form till germ. prep. *in* = i; jfr fsax., fhty. adv. *in*, i fhty. även *īn* (ty. *ein*). Parallella bildningar i germ. *up*, *upp*, *ūp*; se upp. — Prefixet in- är dels inhemskt, t. ex. inbördes, inhyses, intäkt, inälvor, dels lånat från ty., t. ex. inbilla, intyg; se f. ö. nedan.

inalles, 1579, 1600-t., väl från lty. = ä. holl. *in alles*, egentl.: i allt, av prep. *in*, i, o. *alles*, gen. sg. neutr. av adj. *al*, all. Jfr varianten *i alls* Sahlstedt 1773 o. sv. dial. *i alles*.

inbilla, 1604 m. fl.: *inbilda*, under 1600-t. o. början av 1700-t.: föreställa (sig), övertyga (sig) om; den moderna betyd. t. ex. Serenius 1741. Från mlty. *inbilden*, inprägla (jfr ä. da.), samt ä. ty. *einbilden* ds., även: föreställa sig; den nyaste betyd. 'ingiva falska föreställningar' härrör från nhty. Egentl.: giva en bild el. föreställning o. liksom

bilda avlett av bild. I ty. kanske en översättning av lat. *imaginări*, till *imāgo*, bild. — Den äldre betyd. av ordet föreligger i Kellgrens *Inbildningens Verld* o. da. *indbildningskraft*. Jfr även t. ex. Leopold: *inbillningens* (dvs. fantasiens) *vingar*, i motsats till *raisonnementets många fötter*.

inbördes, fsv. *inbyrþis* ds., ä. fsv.: inombords, ombord; Bib. 1541: inomhus = isl. *innbyrðis*, inombords, da. *indbordes*, inbördes; urspr. genit. sg. av en *ia*-avledn. till bord (som sjöterm); något enkelt *byrþe* behöver icke ha funnits.

indian, Schroderus 1635 = ty., av span. *indiano*, egentl.: invånare i Indien. Ordets nuv. betyd. beror på att även Amerika i ä. tid kallades Indien (jfr ännu *Västindien*). Om invånarna i Ostindien brukas indian ännu t. ex. hos Iser Folkslagens hist. s. 253 (1807); jfr även Weste 1807 o. Lindfors 1815 (*Indian* .. 1. *Indus*. 2. *Americanus*); stundom kallas de 'österländske indianer', t. ex. Åtsk. nationers löjligheter 1789, s. 25. Om ett fall av dylik förblandning av Indien o. Amerika se under kalkon. Jfr hindu. — Indiansommar, från eng. *indian summer*; jfr Fr. Bremer Hemmen i den nya verlden 1: 39 o. Longfellow Evangeline II. Se även brittsommar.

indifferent = ty., av fra. *indifférent*, lat. *indifferens* (genit. *-entis*), egentl.: som ej har el. gör någon skillnad, till *differre*, åtskilja, till *dis-*, i sär, o. *ferre*, bära.

indigo, Oxenst. brefv. 1637, Linné = ty., fra., av span. *indigo*, av lat. *indicum*, det indiska. — Sanskritnamnet på indigoväxten ingår i anilin.

indignerad, efter fra. *indigné*, till *indigner*, förarga, till *in-* o. *digne*, värdig, av lat. *dignus* ds.

individ, o. 1790, Weste 1807 ('m. el. n.'), jfr fra. *individu*, den tidigare i sv. vanliga formen (o. 1750 — Almqvist 1833), jämte den latinska på *-um*; till lat. adj. *indīviduus*, odelad, odelbar, neutr. *indīviduum* (jfr division). — Som vetensk. term (biol. o. filos.) icke sällan ännu neutr.

indräktig, 1709, till ä. nsv. *indrägt*, vinst, L. Petri, 16- o. 1700-t. o. ännu in på 1800-talet, en bildning till indraga i betyd. 'inbringa' = ä. da. *inddrage*, ty. *eintragen*. Jfr -dräkt 2.

industri, i modern betyd. 1790-t. (ungefär samtidigt i Tyskland); tidigare, t. ex. 1600-t. o. ännu 1780, i betyd. 'flit' o. d. = ty. *industrie*, från fra. *industrie*, av lat. *industria*, flit, idoghet, till *indu-*, i, o. *struere*, hopfoga, bygga (jfr instrument, konstruera). — Industririddare, efter fra. *chevalier d'industrie*, bedragare.

infam, nedrig = ty. = fra. *infâme*, av lat. *infāmis* ds., av *in-*, nekande partikel (till form o. betyd. = sv. o- i oduglig o. d.), o. *fāma*, rykte (besl. med fabel); alltså egentl.: ärelös o. d.

infant, kunglig prins av Spanien, av span. *infante*, av lat. *infans* (genit. *-ntis*), litet barn (> fra. *enfant*), se f. ö. fant o. följ.

infanteri, J. Banér 1629, ytterst från span. *infanteria*, till *infantes*, adliga ynglingar, fotsoldater, plur. till föreg.

infinitiv, förr ofta lat. form = ty., av lat. (*modus*) *infīnītīvus*, till *infīnītus*, obestämd, till *in-*, o-, o. *fīnīre*, bestämma, sluta, (jfr definition, fin, final).

inflammation, av lat. *inflammātio*, antändning, till *inflammāre*, antända (= inflammera); se flamma.

influensa, 1783, 1837, 1841, av ital. *influenza*, farsot (år 1782 allmänt europeiskt namn på den då härjande influensaepidemien), motsv. lat. **influentia*, inflytande, till *fluere*, flyta; ytterst sammanhängande med en astrologisk vidskepelse, nämligen antagandet att från stjärnorna ett visst fluidum utgick, som inverkade på människornas handlingar. Härav är sv. inflytande ett översättningsord.

informator, t. ex. 1617 = ty., av lat. =, till lat. *informāre*, dana, bilda, bilda genom undervisning (varav sv. informera; se form).

införding, fsv. *infödhinger*, även: landsman, till in- o. föda, en av de sällsynta fsv. deverbativa bildningar på *-ing*, som beteckna personer o. ha passiv betyd. ('infödd'); jfr vettvilling.

införliva, t. ex. Sahlstedt 1773, för ä. *inlifva* o. 1550 till början av 1800-t.; från mlty. *invorliven* = ty. *einverleiben*, resp. mlty. *inliven*; till mlty. (osv.) *lif*, kropp (se liv); väl översättning av lat. *incorporāre* (= sv. inkorporera), till *corpus*, kropp.

-ing, familjenamnsändelse, se -inge (slutet).

ingalunda, se -lunda.

Inge, mansn. = fsv. (vanligt), fda.; i fno. o. isl. lån från östnord. språk; kortform till namn såsom fsv. *Ingebiörn*, *Ingemar* osv., el. med Noreen NoB 8: 2, till den fsv. form, som motsvarat isl. *Yngvin* (vartill Yngve). Ingår i en del ortnamn såsom Ingabo o. Ingeby. Härtill fsv. ättnamnet **Inglinger*, vartill nsv. Inglinge. Här ingår kanske ett fornnordiskt guda- o. herosnamn *Ing-*, germ. **Inguz*; jfr även lat.-germ. *Inguæones*, en gammal germansk kultsammanslutning. Har möjl. med rätta sammanställts med grek. *énkhos*, lans. Se senast Noreen NoB 8: 1 f., enl. vilken namnet skulle ha phallisk betyd.

-inge, -unge, -unga, ortnamnsändelser. De flesta innehålla gen. plur. av personbeteckningar på *-ing* (*-ling*), *-ung*, t. ex. *Sværting*, avkomling av en *Svart* el. medlem av hans familj, el. *Aklung*, till ett kortnamn **Akle*, el., med geografiskt grundord, *Utrung*, en som bor vid sjön Uttran; härav genit. plur. *Sværtinga*, *Utrunga* osv., dvs. deras (by) som höra till *Svart* el. som bo vid Uttran osv., jfr Göinge, Konga, Lösing, Memming, Närdinghundra osv. De till grund liggande personnamnen ha ofta karaktär av kortnamn (jfr under Ribbing). Ortnamnen ha ofta etymologiska motsvarigheter i Tyskland o. England. De flesta torde härstamma från äldre järnåldern o. folkvandringstiden. — Dessutom finnas en del grupper »oäkta» *inge*-namn, t. ex. stelnade kasusformer av medelst suff. *-ing-* bildade namn (utan förmedling av personbeteckningar), t. ex. nom. sg. fsv. **Risinger*, till *ris*, småskog, dat. *Risingi*, **Sændinger*, till *sand* osv., i sv. Risinge, Sänninge osv. — Se förf. Om de sv. ortn. på *-inge*, *-unge* o. *-unga* Gborg 1904 samt betr. åldern Ortn. på *-by* s. 133. — Av dessa ortn. på *-inge* ha sekundärt en del familjenamn på *-ing* bildats, t. ex. (i vissa fall) Billing. Ytterst få dylika härstamma nämligen från de gamla släktskapsord på *-ing*, som till en stor del ligga till grund för dessa ortnamn. Ett sådant är emellertid Ribbing (se d. o.).

Ingeborg, kvinnon., fsv. *Ingeborgh* = fda. = isl.-fno. *Ingiborg* jämte *-bjǫrg*; besl. med bärga; se f. ö. Inge.

ingefära, fsv. *ingefæra*, biform till fsv. *ingefær* = fno. *ingifer*, da. *ingefær*; från mlty. *ingever* = ty. *ingwer*; jämte ags. *gingifer(e)* (eng. *ginger*) osv. från ffra. *gingibre*, *gingivere* (fra. *gingembre*), av lat. *gingiber*, av sengrek. *zingiberis*, ett indiskt ord = påli *singivera* = sanskr. *çṛṅgavēra-*, ingefära, till *çṛṅga-*, horn (rotbesl. med horn, se d. o.), o. *vēra-*, kropp, efter rotstockens form.

Ingelstad, härad i Skåne, fda., fsv. *Ingelstet*, *Ingilstatheret* m. m.; väl till fsv. o. fda. personn. *Ingild*, växelform till *Ingiæld* (jfr *Ingjald illråde*); se f. ö. stad.

Ingemar, mansn., = fsv., fda. = isl.-fno. *Ingimarr*, jfr Tacitus: *Inguiomerus*, en cheruskerfurste; till isl. *mærr*, berömd = got. *-mêrs*, fsax., fhty. *mâri*, ags. *mære*, besl. med grek. *-mōros*, berömd, gall. *-mārus* i personn. *Viridomārus*, fir. *mār*, *mōr*, stor; även i appell. el. släktn. *mæringa* (genit. plur.) å Rökstenen; se mer. Kanske Ingemar även i fråga om förleden är besl. med grek. *enkhesi-mōros*, spjut- el. lansfrejdad (jfr Inge) o. möjl. rent av är urtypen för namnen på Inge-. — Jfr Valdemar.

ingen, fsv. *ingin* (av *ē-* av *æi-*) = da. *ingen*; med biformen fsv. *ængin*, isl. *engi*. Till en + partikeln *-ghi(n)* = isl. *.gi(n)*, med urspr. förallmänligande, sedan nekande betyd.; alltså egentl.: icke en (se aldrig o. ej o. jfr varken). Med bevarad negation o. besl. partikel: got. *ni ainshun*, ingen. — Härtill de gamla neutralformerna icke o. inte (intet), se d. o.

ingenjör, förr om militärbyggmästare, t. ex. 1611 om J. B. Bresselisij (ungef. samtidigt i Tyskland), vanligt först på

Tillägg och rättelser.

advent, jfr äventyr; **ag,** se även åm 2; **angel** 1, se även ål 3 o 5; **annan,** se även ändra.

Bjäre, läs: härad i Skåne.

dann, se även underdånig.

dragon. Kanske i stället till ä. eng. *dragoon,* ett slags karbin el. musköt; motsv. ord i ä. ty. o. ä. fra. även om ett slags kanoner; egentl.: eldsprutande drake. Jfr Murray o. (alternativt) redan hos Skeat Et. dict. 1901.

drapa. Enl. F. Jónsson Oldno. o. oldisl. litt. hist. 1: 413, med f. ö. formellt samma härledning, snarast i fråga om grundbetyd. anslutande sig till det nära besl. dråp; alltså: kväde över de(n) dräpte el. fallne.

druva, jfr även tropp; **dunst,** jfr även timjan; **dålig,** jfr även teater.

fabrik (slutet). Framför 'med växelformen *dhab* i tapper' bör insättas: troligen.

fara 2, jfr även ungefär.

farnöte, i förb. i flock och farnöte, se nöt 2.

fattas, se även tafatt 2.

Fegen. Om förh. mellan fsv. *Fyghdhir* o. Fegen se även SOÄ VII. 2: 278.

filister, jfr även Hjelmqvist Bibelgeogr. namn s. 71.

finger. — Se genom fingrarna med; ett motsv. uttr. redan hos L. Petri Oec.

fransäs (dans), egentl.: fransk (dans), (se fransk); jfr sv. angläs (egentl.: engelsk) o. polska.

[fäl, sv. dial., förskräcklig, hemsk, se under skräck slutet.]

gulasch. I ungerskan är enl. uppgift av K. B. Wiklund formen *gulyás* (alltså utan *hús,* kött) numera den enda brukliga.

Gästrikland. Senare leden i fsv. *Gestereke* föres av O. Lundberg i Turistför. årsskr. 1915 s. 90 till *rek* i Rekarna.

halv, rad 2 står **halta-,* läs: **halba-.*

hejduk. Bättre: *hajduk, hajdu.*

Herta, kvinnon., se Njord.

Hultsfred, ortn., se Romfartuna o. Unden.

hundstjärna, se Sirius.

hus. En annan beteckning för 'avträde' är i ä. nsv. *tarfhus* (se tarv).

Härjedalen. Se dock även Nordlander Ark. 23: 286, med en modifikation av Modins härledning.

höger. Rad 3 nedifrån bör skiljas från det föreg. medelst ett —.

id (fisknamn), i sammans. redan P. Brahe 1585.

-inge. Se även förf. NoB 4: 133 o. där meddelad förteckning å tidigare tillägg av förf.

intrigera, se även under trick 1.

jalusi, jfr zelot.

1620-t. = ty. *ingenieur*, av fra. *ingénieur* (varav eng. *engineer*), avledn. av ett ord motsv. fra. *engin*, bl. a. 'maskin', förr om krigsmaskiner, mlat. *ingenium*, maskin, i lat.: (medfödd) begåvning, uppfinningsförmåga m. m.; se geniofficer o. gina, sbst. Ordet finns i ital. redan 1196 under formen *encignerius* (för *ingignerius*) i betyd. 'krigsbyggmästare'; jfr Feldhaus ZdV:s deutscher Ingenieure 1906 s. 1599, Malmborg Tekn. för. månadsblad 3: 11. — Den gamla betydelsen kvarlever t. ex. i ingenjörtrupper.

ingenstädes, se -städes.

Ingolf, mansn., i nsv. lån från isl. *Ingolfr* = fsv. *Ingulf* (*Ingolwer*) = fda.; till *Ing-* (se Inge) o. ulv.

ingrediens, jfr fra. *ingrédient*, till lat. *ingredi*, gå in i, till *gradi*, gå (se grad 1, grassera, kongress).

Ingrid, kvinnon., fsv. *Ing(e)ridh* (vanligt) = fda. *Ing(e)ridh*, isl.-fno. *Ingiriðr*; liksom Astrid o. Sigrid till frid 1, vacker, vars *f* i vissa ställningar försvunnit, varefter ett namnelement *-rið-* uppstått. — Om Ing- se Inge.

Ingvar, mansn. = fsv., fda. = isl., fno. *Ingvarr*, *Yngvarr*, jfr det fornryska lånordet *Igor* av urnord. **Ingu-harir* el. *-ʒeiʀʀ* (jfr Inge o. Gunnar); enl. Noreen NoB 8: 5 grammatisk växelform till Ivar (se dock d. o.).

inhyses, fsv. *inhȳsis* = isl. *innhýsis*; bildat till hus som inbördes till bord.

inhändiga, i ä. nsv.: lämna i handom, t. ex. 1664—1717 = ä. da. *inhændige*, från ty. *einhändigen* ds.; avledn. av hand. Från o. 1750 (Serenius osv.) uppträder i sv. den moderna betyd. av 'få i handom', väl genom part. pf. som uppfattats såsom 'mottagen' i st. f. 'given, överlämnad'.

initial, begynnelsebokstav = da. = ty. *initiale* osv., av lat. *initiālis*, adj. till *initium*, början (till *in-īre*, egentl.: gå in i).

initiativ, av fra. *initiative* (där betecknat som 'nytt' o. 1800), till lat. *initium*, början; se föreg.

inkiett, av fra. *inquiet*, orolig, otålig, av lat. *inquiētus* ds., till *quiēs* (genit. *-ētis*), vila, ro (urbesl. med vila).

inkognito = ty., från ital. *incognito*, av lat. *incognito*, ovetande, ablativus till lat. *incognitus*, okänd (urbesl. med kunna, känna).

inkorporera, se korporation.

inkråm, ä. nsv. *inkrommet*, I. Erici 1642 om höns, Salé 1664 om bröd, *inkråm* 1762, till ä. nsv. *kråm* n. ds., kanske inhemskt, motsv. isl. *krumr* (~ *kraumr*) i ungef. samma betyd.; i alla händelser besl. med ä. nsv., y. fsv. *krome*, *krumme* m., malle i bröd, m. fl. former, jämte da. *krumme* ds. från mlty. *krome*, ty. *krumme* = ags. *cruma* (eng. *crum(b)*), i avljudsförh. till mholl. *crûme*; jfr lat. *grūmus*, jordhög (vartill fra. *grumeau*, klimp, eng. *grume*), grek. *grýméa*, *grýtē*, skräp o. d., till ie. roten *gru*, krafsa, mala sönder (variant till *ghru* i gryt, gröt osv.). — Man har för inkråm även utgått från ett **krofn* > **kromn*, till isl. *krof*, kropp av slaktat djur, jfr Fårömålet (Gottl.) *krungi* (**krufni*), inkråm, soppklimp; se Noreen Sv. lm. 1: 322, Kock NTfF 2 R 9: 156 f.

inkräkta, i ä. nsv.: intaga, erövra O. Petri Kr., A. Oxenstierna 1644, inbegripa P. Svart Kr., instänga G. I:s reg. IV, inskränka L. Petri 1563, liksom ä. nsv. *bekräkla* från mlty. med *kt* av lty. *cht* av äldre *ft* (jfr t. ex. akter); alltså egentl. = ä. da. *indkræfte*, intaga med makt, jfr mlty. *kreften* ds.; jfr sv. bekräfta i annan betyd.; avledn. av mlty. *kraft* = sv. kraft.

inkvartera, från ty. *einquartieren*; därjämte ä. nsv. *kvartera* ds. A. Oxenstierna; till ty. *quartier* i betyd. 'ståndläger' o. 'boning' (se kvarter).

inkvisition = ty. *inquisition*, av lat. *inquīsitio* (genit. *-ōnis*), undersökning, efterforskning, sökande, till *inquīrere*, undersöka o. d. (till *in* o. *quærere*, undersöka, söka (av okänt ursprung). — Av ett vulg.-lat. *inquærere* kommer fra. *enquérir*, göra sig underrättad om o. d., vartill participsbst. *enquête*, varifrån sv. enquête, enkät, olämpligt tidningsord i st. f. rundfråga el. dyl.

inlagsfä, 1734 års lag, fsv. *inlaghsfæ*, deponerat gods, till ett **inlag*, sbst. till *inlæggia*, bl. a. deponera, o. *fæ* i betyd. rörlig egendom (se fä).

Inland, (sammanfattningsnamn på fyra) härad i Bohusl. = fsv., fno. (sl. av 1400-t.); bildat med utgångspunkt från öarna utanför, el. möjl. i motsättning till *Utlanden*, varmed avsågs de bygder av det gamla svenska väldet som låg längst ut mot Västerhavet (Hisingen, Askim, Sävedal o. Vättle). Jfr Lindroth Bohusl. härads- o. sockennamn s. 22 f.

inmarig t. ex. Almqvist 1838, jfr no. *innmarisk* o. adv. *innmari*; av stammen *mar-* i illmarig (se d. o.) o. det förstärkande in-, motsv. t. ex. ösv. dial. *inlistig*, *inslug*, no. *innful* o. ä. da. *indglad*.

inmundiga, o. 1850, skämtsam bildning till mun efter inhändiga till hand. — Ordet förses i ett språkprov av 1854 med citationstecken.

innan, fsv. *innan*, om rum o. tid, med betyd., som nu uttryckas med 'innantill', 'innanför', 'inom', 'härunder', 'före' m. m., Bib. 1541: inom, innantill, osv.; även i uttr. *innan þæt at*, varav nu genom ellips innan, förr än = isl., fsax., fhty., ags. *innan*, da. *inden*, got., fhty. *innana*; avledn. av germ. *inn* = sv. adv. in, med samma suffix som i dädan, hädan; alltså egentl.: inifrån.

innandöme, ombildning av mlty. *ingedôme*, motsv. sv. -döme, till lty. *dôm* = sv. dom 2.

innanmäte, Serenius 1734, även inmäte, C. Warg 1734, jfr ä. (n)sv. *inmat* o. 1550, *innanmat* Lind 1749, motsv. resp. no. *innmete* m., no. *innmat*, da. *indmat*; bildat till mat som lystmäte.

inne = fsv. = isl. *inni*, da. *inde*, motsv. got., fsax., fhty. *inna* o. fsax., fhty., ty. *inne*, väl i regel dativ- el. lokativformer till germ. *inn* = sv. in; bildat som uppe, ute, nere m. fl. I förb. med vb o. därav bildade sbst. ofta växlande med in- (se d. o.), t. ex. inneo. invånare,, från mlty. *inwoner* = ty. *einwohner* o. ett mlty. **innewoner* = mhty., jfr våning.

innerlig, ä. nsv. även: inre, inbördes, fsv. *innar-*, *innerliker*, inre, innerlig, da. *inderlig*, jfr isl. *innarliga* adv., på inre sidan, det komparativiska fsv. *innar-* (= isl.), t. ex. *innarmer*, längre in, isl. *innar(r)* ds. o. ty. *innerlich*, invärtes. Därjämte fsv. *inneliker*, väl till inne, liksom ty. *innig* av motsv. ty. *inne* (varav ä. nsv. *innig*, innerlig, vilket kanske dock i betyd. 'inbunden' är en inhemsk bildning).

inpass, med den unga betyd. 'inkast' (t. ex. 1861, jfr dock nedan) o. som spelterm, Weste 1807; i ä. (n)sv.: intrång, streck i räkningen, Gustaf II Adolf o. ännu Weste = ä. da. *indpas*, från mlty. *inpass*, ingrepp o. d.; väl av romanskt urspr. = ital. *impaccio*, hinder, bekymmer. — En länk mellan den äldre o. yngre betyd. är väl t. ex. Geijers: 'det inpass mot hela tankeledningen, som han gjort'.

inpiskare, vid politiska val, om svenska politiska förh. Ups. n. tidn. 1896, översättning av eng. *whip*, *whipper*. Något tidigare i sv., 1893, om eng. förh., med citationstecken.

inpyrd, se pyra.

inre, fsv. *indre* = isl. *innri* (*iðri*), da. *indre*, fhty. *innaro*, *-iro*, ags. *in(ne)ra*, ej i got. o. fsax.; kompar. till adv. in o. *inne*, germ. **innaran-* (jfr fsv. *innar* osv.) o. möjl. *-iran-*. — Innerst, fsv. *innarster* = da. *inderst*, superlativ, bildad på kompar. *innar-*; annan bildning: isl. *inztr* ds.

inrita sig, ä. nsv. *inritas* 1637, *inritar* ds. Spegel 1685, från mlty. *inrîten* intrans. ds. = ty. *einreissen* intrans., förr även med *sich*, till mlty. *rîten*, ty. *reissen*, rycka sönder, slita isär (se rita); dock med något dunkel betyd.-utveckl. Ordet blev i sv. efter en tid reflexivt, kanske i anslutning till inrota sig, som dock även självt tidigast har formen *inrotas*.

inrota sig, 1582: *inrotas*, är möjl. bildat i motsättning till utrota, som ej säkert sammanhänger med rot; se f. ö. utrota.

insegel, fsv. *insighel* = ä. da. *insegʻeʼl*, jfr fsv. *insighle* = isl. *innsigli*, liksom motsv. fhty. o. ags. ord från ett vb = fsv. *insighla* osv. (jfr sv. be-, försegla), efter mlat. *insigillare* ds., till lat. *sigillum* (se sigill), möjl. också påverkat av lat. *insigne*, kännetecken (av vars plur. *insignia* kommer sv. insignier), till *signum* (se signa 2).

insekt, I. Erici 1642: *thenna Insect,*; Weste 1807: *I'nsect* o. *Insec't*, jfr ännu Sehlstedt: 'Du är mot larver och insekt / En sol att se uppå'; förr ofta neutr. (t. ex. Linné) = da. o. ty. n. (med betoningen *insékt*); av lat. *insectum* (plur. *insecta*, insekter, hos Plinius), substantiverat part. pf. neutr. till *insecāre*, inskära; alltså egentl.: djur med inskärningar.

insignier, se insegel (slutet).

insikt, vanligt först o. 1740 = da. *indsigt*, från ty. *einsicht*, vbalsbst. till *einsehen*, inse (se sikt 1 o. jfr uppsikt, åsikt).

insinuera, Dalin 1850, av lat. *insinuāre*, göra omtyckt, egentl.: sticka i barmen, till *sinus*, barm, vik.

inskränka, o. 1700 = da. *indskrænke*, från ty.; jfr ty. *einschränken*, *beschränken* o. mlty. *schrenken*; avledn. av mlty. mhty. *schrank* (= sv. lånordet skrank) el. av det därmed sammanhängande mlty., mhty. *schranke* (se skranka); alltså egentl.: sätta innanför skrank el. hålla inom skrankorna. Jfr skränka.

insockne(s), se socken.

insolvent, av det nekande lat. *in-* o. solvent (se närmare d. o.).

inspektera, av lat. *inspectāre*, tillse; liksom inspektor till participstammen av lat. *inspicere* ds. (jfr respekt, spektakel; urbesl. med speja, spå). — Redan Weste 1807 skiljer mellan *inspe'ctor* o. *inspecto'r*. — Samma ord är inspektör, närmast från fra. *inspekteur*.

inspirera = fra. *inspirer* osv., av lat. *inspīrāre*, inblåsa (jfr t. ex. respirera o. spirituell).

installera = ty. *installieren*, av mlat. *installare*, fra. *installer*, i sin tur till germ. **stall-*, ställe, i fhty. *stal* osv. (= stall); alltså egentl.: insätta i en viss ställning (ämbete osv.). Jfr piedestal.

instans, vanl. jurid., om viss avdelning inom systemet av ett lands domstolar, även: motbevis, invändning, från ty. *instanz* i samma betyd. (*die erste instanz* osv.), även o. egentl.: enträgen ansökan om ngt, av lat. *instantia* ds., dessutom: ihållande flit, avledn. av *instans*, part. pres. av *instāre*, ansätta (t. ex. med böner), egentl.: stå på, av *in* o. *stāre* (urbesl. med stå). Jfr Konstantia.

instinkt, Boëthius 1782, A. G. Silfverstolpe, B. Höijer (flera ggr), Weste 1807 = ty., av lat. *instinctus* m., drift, ingivelse, till *instinguere*, ägga, driva, nasalerad form till roten i lat. *instīgāre* ds. (urbesl. med stek 1, 2, stick 1, stinga osv.).

institut = da., ty. osv., av lat. *institūtum*, inrättning, till *instituere*, inrätta, till *in* o. *statuere*, ställa (se statut; urbesl. med stad).

instrument, om musikinstrument: G. I:s reg. 1554; i betyd. 'redskap' t. ex. 1630-t.; y. fsv. *instrument*, urkund (P. Månsson), en även sedermera allmän o. ännu (i jurid. stil o. d.) förekommande betyd. = da., ty. osv., av lat. *instrūmentum*, verktyg, hjälpmedel, till *instruere*, sammanfoga, tillreda (jfr industri o. konstruera).

insurgent = da., ty. osv., av lat. *insurgens* (genit. *-entis*), part. pres. till *insurgere*, resa sig upp (emot) (till *-in* o. *surgere*, resa sig upp, av **subsregere*, till *sub-* o. *regere*, rikta m. m., se regera).

inte = fsv., ä. da.; av fsv. *ingte*, intet, nom. o. ack. neutr. till *ingin* (ingen); sidoform till *ængte*, till *ængin*, ingen; varianter till *ikke* (icke) o. *ække*, av formellt samma slag som *hwarte* till *hwarke* (se varken); uppkomna genom blandning av skilda former. — Intet, t. ex. 1583 i uttr. bliva om intet, i st. f. inte, som icke längre uppfattades som en neutralform utan ombildades i anslutning till andra neutralformer (eget: egen osv.). En ännu yngre form är inget, bildad direkt till ingen.

intelligent, Atterbom 1835 (som filosofisk term), Geijer 1839, Dalin 1850 = da., ty. osv., av lat. *intelligens* (genit. *-entis*), part. pres. till *intelligere*, inse, varsebliva (till *inter*, emellan, o. *legere*, samla, lära, se legend). — Avlett av *intelligens* är *intelligentia* (jfr med avs. på bildningen under instans o. konstant), varav fra. *intelligence*, varifrån sv. intelligens, Ekeblad 1656, 1657 (: *intelligence*, *intelligentien* best. form).

intendent = ty., fra. *intendant*, till lat. *intendens*, part. pres. av *intendere*, rikta sin uppmärksamhet på, egentl.:

spänna ut (urbesl. med tänja). Till pf. part.-stammen av samma verb hör intensiv, egentl.: spänd, med uppmärksamheten starkt riktad på.

interfoliera, nylat. bildning av *inter*, emellan, o. *folium*, blad (se folio).

interjektion, Moberg 1815; jfr 1735: 'Pöfwelen (dvs. pöbeln) gör narracktiga interjectioner' (Molander 1753 har den latinska formen) = ty., av det likabetydande lat. *interjectio* (genit. *-ōnis*), egentl.: mellanord, till *interjicere*, kasta emellan (till *jacere*, kasta).

interpellera, 1645 osv. = ty. *interpellieren*, av lat. *interpellāre*, egentl.: tala emellan, av *inter*, emellan, o. stamordet i appellera. — I modern parlamentarisk anv. om svenska förh. (liksom interpellation) allmänt egentl. först på 1890-t.

intressant, t. ex. Lagerbring 1748, från fra. *intéressant*, egentl. part. pres. till *intéresser* (varav sv. intressera), av lat. *interesse*, vara av vikt, angå, beträffa, urspr.: vara emellan, till *inter*, emellan, o. *esse*, vara (urbesl. med är). — Från lat. *interesse* kommer ty. *interesse*, även: ränta, varav sv. intresse, t. ex. 1643: *interesse*; åtm. som handelsterm möjl. genom italiensk förmedling.

intervju, slutet av 1800-t., från eng. *interview*, sammankomst m. m.; i sin svenska användning egentl. ett amerikanskt journalistuttryck från slutet av 1860-t.

intet, se inte.

intim = ty., från fra. *intime*, av lat. *intimus*, egentl.: innerst (besl. med prepos. *in*, i = ty. *in*, sv. *i*).

intrigera, från fra. *intriguer*, av lat. *intrīcāre*, inveckla, förvirra, jfr *trīcæ*, ränker, intriger. Härtill sbst. intrig, vanligt o. 1700, från fra. *intrigue*.

intyg, till intyga = mlty. *intūgen*, ä. ty. *einzeugen*; se f. ö. betyg o. jfr övertyga.

intäckt = fsv.: inkomst (i sammans.), även: intaga å utmark = isl. *inntekt*, inkomst, da. *indtægt*, i ä. da.: intaga; jfr ty. *einnahme*; av in o. germ. **takiþō-*, till fsv. *taka*, taga.

invalid, sbst., 1758, om franska förhållanden, annars vanligt först på 1790-t. = ty. *invalide*, av fra. *invalide*, av lat. *invalidus*, kraftlös, till det nekande *in-* o. *valēre*, vara kraftig, gälla (se valuta, valör). — Förr enstaka (1747) även i betyd. 'fattighus' el. dyl.

inventarium, Gustaf I:s reg. 1521, av senlat. *inventārium*, förteckning, till participstammen av *invenīre*, finna, skaffa (av *in-*, till, o. *venīre*, komma; jfr t. ex. advent), vartill även inventera. — Bildligt om personer redan hos Eurén 1793 (i övers.): 'det der gamla inventariet' (om en gammal kapten); Onkel Adam 1843: 'Mäster Petrus .. gick .. qvar på Mellingsta som ett gammalt inventarium'; Blanche talar om ett 'Uppsalainventarium'.

invitera, av fra. *inviter*, av lat. *invitāre* ds. (f. ö. av omtvistat urspr.).

invånare, se inne.

invändig 1673, = da. *indvendig*, från mlty. *inwendich* el. ty. *inwendig*; jfr fsv. *invændelika*; till vända. Jfr nöd-, utvändig o. till betyd.-utvecklingen följ. — Förr även *invändes*.

invärtes, yngsta fsv. *inværtis* = ä. da. *indvertes*, från lty. *inwertes*, jämte da. *indvortes* från mlty. *inwordes*; med *t* för *d* väl från andra lty. former, jfr t. ex. mholl. *inwerts* (med *d* > *t* före *s*); bildade som t. ex. got. *framwairþis*, vidare, till got. adj. *wairþs*, fsax. *werd*, *ward*, vänd (åt), riktad, till roten i germ. **werþan*, egentl.: vända sig, sedan: bliva, se f. ö. varda o. antvarda. Jfr till betyd.-utvecklingen invändig.

inälvor, ä. nsv. vanl. *-er*, dessutom *-e* n. plur. (t. ex. Bib. 1541), fsv. *inælvir*, *-a(r)*, yngre form för *inælve* n. plur. motsv. sv. dial. *inävler*, ä. da. *indelfve*, isl. *innyfli*, *-ylfi*, *-ifli* n. pl., ags. *in(n)ielfe*, *inifli* n.; jfr fhty. *innuovili*; möjl. en substantivering till ett adj. av samma slag som got. *dauþubleis*, bestämd till döden; till adv. in liksom isl. *iðrar*, inälvor, med flera under ister anförda ord. — Förhållandet mellan de olika germ. formerna är delvis dunkelt. Da. *indvolde*, no. *innvol* bero på yngre ombildning. — Om ett indoeur. ord för 'inälvor' se under åder.

ironi, Creutz 1759, från fra. *ironie*, ytterst av grek. *eirōneia*, förställning, avledn. av *eirōn*, hycklande o. d.

irra, i ä. nsv. (1600—1700-t.) ofta: misstaga sig, dels intrans. (t. ex. B. Oxenstierna, Serenius 1741) o. dels, yngre, refl. (Sahlstedt 1773 o. stundom ännu); från ty. *irren*, irra omkring, gå vilse, misstaga sig, av fhty. *irrôn*, fara vilse = germ. **erziōn*; besl. med ty. *irre*, fhty. *irri*, got. *airzeis*, vilseförd, vartill kausativet ty. *irren* (varifrån ä. nsv. *irra* trans., 1600-t.). got. *airzjan*, föra vilse. Ie. rot *ers* i lat. *errāre*, gå vilse, misstaga sig. — Med denna ordgrupp förbinder man även en del ord för 'vred', 'vredgas' o. d., t. ex. ags. *eorre, yrre*, fsax. *irri*, vred, vartill bl. a. mlty. *irren, erren*, göra vred (lånat i sv. o. no. dial. *irra*, ä. da. *irre, erre*, reta), sanskr. *irasyáti* (**ər-*). vredgas, osv.

is = fsv., da. = isl. *íss* m., mlty., fhty. *îs* n. (ty. *eis*), ags. *îs* n. (eng. *ice*), ej i got., av germ. **īsa-*; i övrigt mycket osäkra tolkningsförslag. Indoeuropéerna synas ha saknat ett gemensamt ord för 'is', men egde däremot ett sådant i snö o. dess motsvarigheter.

Isabella, kvinnon. = ty., från roman. *Isabel* (t. ex. span.), från hebr. *Isebel*, konung Ahabs gemål. Fra. *Isabeau* beror på felaktig anknytning till fra. *bel, beau*, vacker. — Härtill: isabell(a) färg osv., till fra. adj. *isabelle*, blekgul o. dyl., av sagan förknippat med Filip II:s dotter Isabella, som skulle ha avlagt det löftet att ej byta linne, förrän hennes gemål erövrat det av honom belägrade Ostende; härav då färgnamnet.

Isak, mansn., från hebr.: egentl.: 'han (el. man) ler'.

Isidor, mansn., av grek. *Isidōros*, (gudinnan) Isis gåva; jfr Dorotea, Teodor.

islam = ty., av arab. *islām*, hängivande åt Gud.

isop, Var. rer. 1538: *isop*, fsv. *ysop, esop*, jfr mlty. *isop, ysop*, från grek. *(h)ýssōpos, -on*, från hebr.

istadig, fsv. *istadhogher*, avlett av något fsv. sbst., sammansatt med prep. *i* o. identiskt el. besl. med *staþer*, ställe (se stad 1), jfr stadig ävensom isl. *ístaða*, stillastående. Ett besläktat o. likabetydande ord är sv. dial., ä. da. adj. *sta* = isl. *staðr*, varom se städja.

ister = fsv., da. = isl. *istr* n., vartill avledn. isl. *istra* (osv.) f., fett kring inälvorna; motsv. mlty. *inster* n., inälvor av slaktdjur (ty. *inster*), jfr fpreuss. *instran*, ister (lånord?); av germ. (adj.?) **instra-*, av ä. **en(þ)s(t)ra-*, *r*-avledning till ie. **entos*, **entes* (= lat. *intus*, grek. *éntos*, inne, innantill m. m.), varav även isl. *iðr, innr* n. pl., no. *inder*, av germ. **enþra-* = grek. *éntera* n. pl., inälvor, o. vidare de likabetydande lat. *intes-t-īna* n. pl., sanskr. *antas-tya*, litau. *iszczios* (**nts-tio-*).

i sänder, se sänder.

itu = da., motsv. no. *i tvau*, till fsv., fda. *tū*, motsv. det annorlunda bildade isl. *tvau*, neutr. till två (se d. o.); jfr ty. *entzwei* av **in zwei*, ags. *on twá*.

Iv- i ortn. Ivö, Ivön, Ivetofta m. fl. innehåller sannnol., med (Lidén o.) Sahlgren, det gamla germanska ordet för 'idegran' *īw-* (fhty. *îwa*, isl. *ýr* osv.); se under idegran.

Ivar, mansn. = fsv., fda. = isl. fno. *Ívarr* jämte fsv., fno. *Ývar(r)*; jfr det fornryska lånordet *Ivor*; snarast av urnord. **Īwa-harjaʀ*, till **īwa-*, båge, idegran (se föreg.), o. sbst. här (Kock Uml. u. Brech. s. 214); el., enl. Noreen NoB 8: 5, mindre troligt, av urnord. **Inhu-harjaʀ*, grammatisk växelform till Ingvar, jfr de lånade ags. *Inwar*, fir. *Imhair, Imar* (se dock härtill v. Friesen Rökst. s. 139). Med avs. på senare leden jfr Gunnar, Ragnar.

iver, o. 1620 = da. *iver*, från mlty. *îwer* = ty. *eifer*; möjl. i avljudsförh. till fhty. *eivar*, ags. *áfor*, skarp, häftig.

J.

ja, fsv. *ia, iā* (varav ä. nsv. *jå*, 1500-t.) = isl. *já*, da. *ja*, got. *ja* (jämte *jai*), fsax., fhty. *jâ* (ty. *ja*), ags. *geá* (dvs. *já*, eng. *yea*); jfr ags. *giese* (väl av *je-swā*, till så adv.). Sannol. egentl. en kasusform till ie. pron. **jos*, **jā*, **jod* (=

sanskr. *yás*, *yâ*, *yâl*). Jfr litau. *jé*, ja, o. möjl. grek. *ẽ*, sannerligen (som dock kan vara av ett ie. *ē* = sanskr. *â*). — Enl. somliga är isl. *já* = got. *jah*, och. — Ljudlagsenligt skulle *j* på nordisk botten ha bortfallit (jfr år = ty. *jahr*); att det kvarstår beror på ordets enklitiska o. iterativa användning. — Jfr Lidén Ark. 3: 235 f. o. se under jo. — Jaha, av *ja* med tvåspetsig accent, där expirationstrycket på den senare accentspetsen förstärkts till huvudaccent, varvid ett *h* inskjutits vid vokalmöte. Jfr nehej för nej. Se Kock Ark. 11: 140 n. 1.

jacka, 1546, 1563, Lex. Linc. 1640; dessutom bl. a. i Brunkebergsvisan (Medeltidsdikter s. 417) = y. fno. *jakka* (1410), da. *jakke*, från mlty. *jacke* = ty., av fra. *jaque*, förr även: pansartröja, soldatrock (eng. *jack*) = ital. *giaco*, span. *jaco*; enl. somliga från mansnamnet *Jacques*; enl. andra av arab. el. turk. urspr. Med avs. på *j*-ljudet för fra. *j* jfr just, adv.

jag, y. fsv. *iagh*, med *gh* av *k* i obet. ställning, av ä. fsv. *iak* (*iæk*, starktonigt) = fno., ä. fda. *iak*, da. *jeg*; brytningsformer av urnord. **eka*; med sidoformerna: isl. *ek* (*-k*), urnord. *ek*, *ik*, motsv. got., fsax. *ik*, fhty. *ih* (ty. *ich*), ags. *ic* (eng. *I*), av germ. **ik*, **ek* = ie. **egom*, **eg*, jfr grek. *egṓ(n)*, lat. *ego*; ävensom sanskr. *ahám* (med ie. *gh*) o. motsv. ord i armen. o. slavo-balt. språk. — Om den ieur. växlingen av *g* o. *gh* jfr H. Petersson Heterokl. s. 15. — Jag, sbst., jfr fsv. *thœnne ær suasom annar jak*; under 1700-t. (1730 osv. o. ännu Weste 1807) nästan undantagslöst mask. (el. komm.): 'min andre Jag' osv.; o. 1800 neutr. hos filos. förf. (särsk. B. Höjer) efter mönster av Kant o. Fichte. Motsv. utveckling i da.; jfr lat. *alter ego*, mholl. *een ander ic*, fra. *un autre moi-même* (för språkkänslan mask. el. fem.), eng. *another I*, men *the I* i filosof. o. psykol. anv. N. Lindqvist Spr. o. st. 20: 1 f. — Jfr f. ö. mig.

jaga, y. fsv. *iagha*, för äldre *iægha* (= sv. dial. *jäga*, ä. nsv. *iägha* Bib. 1541), i sin tur av *iagha* = fno. *jaga*, da. *jage*, från mlty. *jagen* = ffris. *jagia*, mholl. *jaghen*, fhty. *jagôn* (ty. *jagen*), ett speciellt kontinental-vgerm. ord, av omstridd härledning. Sannolikast, såsom redan Grassmann Wbuch o. Bezzenberger BB 1: 336, rotbesl. med sanskr. *yahú-*, *yahvá* (av **jagh-*), som skyndar. — Grek. *diókō*, förföljer, o. *azēkhés*, häftig m. m., som bl. a. även ställts hit, böra däremot snarast hållas skilda från denna grupp. — Jfr jakt 1 o. jägare. — Verbet har undanträngt det gamla inhemska ordet för 'jaga': fsv. *vēþa* = isl. *veiða*, mlty. *weiden*, ags. *wæðan*; med annan bildning: fhty. *weidôn* (ty. *weiden*, beta); avledn. av ett sbst. motsv. isl. *veiðr* f., jakt, osv., en dentalutvidgning av roten *uei*, *ui* i sanskr. *vêti*, strävar efter, förföljer, litau. *výti*, jaga, drev. (*h*)*iemai*, begär o. d. (lat. *vīs*, du vill, osäkert!), alltså egentl.: sträva till. — Jagare, litet segel framför klyvaren, från lty. *jager*, väl egentl.: som driver fartyget framåt.

jaka, fsv. *iaka*, med *k*-suffix till ja; jfr sv. dial. *jaa*, fsv. *iaa*, jaka, bifalla, samt med avs. på bildningen neka. Härtill med *l*-avledn. no. *jakla*. — Med annat bildningssätt: fsv. *ial(t)a*, *iæl(t)a* I, III, isl. *játta* I, III, no. *jatta*, ä. da. *jate*, da. *jætte*, *forjætte*, motsv. fhty. *gijâzen*. I Norden analogiskt uppkommet för **æta* av **jā-atjan* Lidén Ark. 3: 238, förf. Ark. 7: 55 n. 2, 14: 37.

Jakob, mansn., från hebr.; i fsv. med biformerna *Ja(a)p*, *Jop*, sv. dial. bl. a. *Jåp* (se snåljåp) o. *Jäppe*. Jfr jockej. — De motsv. fra. *Jacques* o. eng. *Jack* uppträda även i sv. som mansnamn. — Ingår i ä. nsv. *Jakobs staf*, Var rer. 1538 m. fl., stjärnbilden Orion.

jakobin, en politisk klubb under den franska revolutionen; efter sin lokal, ett kloster, som tillhört dominikanerna el., såsom de också kallades, jakobinerna (efter gatan St-Jacques). Ordet användes under 1800-talets första år i Sverige om en del liberalt sinnade män; enligt Beskow Lefnadsm. s. 103 närmast i anslutning till Jakob Cederströms förnamn: C. var en af hufvudmännen för 'Stockholmsrevolutionen' af år 1809.

1. **jakt**, vbalabstr. till jaga; y. fsv. *iakt* (jfr ä. *iækt*) = da. *jagt*, från mlty.

jacht, väl av germ. **jahti-*; jfr mhty. *jaget* (ty. *jagd*), av **jagōþ-*, av samma slag som got. bildn. på *-ôdus*. Jfr följ.

2. **jakt**, ett slags fartyg, fsv. *iakt* (jfr ä. *iækt*), från mlty. **jacht* = lty., ty. *jacht*, kortform till lty. *jachtschip*, till föreg., alltså urspr. antingen 'fartyg som förföljer' el. 'snabbseglare'; jfr sv. *jagare*, om vissa mindre krigsfartyg.

jalusi, 1. svartsjuka, redan A. Oxenstierna. 2. ett slags fönsterskärm, Dalin 1850, av fra. *jalousie* ds.; i betyd. 'fönsterskärm' egentl.: det som liksom avundsjukt el. svartsjukt skyddas mot nyfikna blickar; snarast syftande på de äkta männen, som med dylika medel liksom utestängde främmande personer från anblicken av deras hustrur. I fra. ursprungl. om ett slags korgar som hängdes framför fönstren. Avledn. av fra. *jaloux*, svartsjuk, varav sv. jalu; lat. **zēlōsus*, till lat. *zēlus*, från grek. *zēlos* bl. a. svartsjuka.

jama, om kattläte, 1700-t. ofta *jamma*, t. ex. Runius o. 1710, jfr ä. sv. *jamla* Serenius, no. *jamla*, *jamsa* m. m.; ljudhärmande bildning av samma slag som *mjama* Lind 1749 osv,

jamare, t. ex. Sönd.-nisse 1880, skämtsam ombildning av *jamaika* (*rom*), som i början av 1800-t. före konjaken o. whiskyn spelade en stor roll bland våra alkoholstarkare drycker. Jfr *jamajka* 1840-t. i betyd. av färdiglagad jamaikatoddy. Se Munthe Spr. o. st. 3: 145 f. o. förf. Sv. stud. s. 356 f.

jamb = ty. *jambe*, fra. *ïambe*, av grek. *ïambos* ds., av omstridd härledning.

1. **Jan, Janne, Jahnke, Jancke**, se Johan.

2. **jan** i brädspel, förlorat dubbelt parti, resp. den som förlorat, Kexel 1781, Weste 1807: *jan* o. *janspel*, 1818 osv. = da. *jan*, från lty. *jan*, av personn. Jan (se Johan); jfr motsv. anv. av fra. *Jean*. Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 71. — Onkel Adam Hemma (skämts.): *bli en »Johannes»*.

januari, av äldre *januarii*, genit. sg. till lat. *Januārius*, efter guden *Jānus* (se ån).

jargon, t. ex. fru Lenngren 1798: 'Du har jargon af goda ton'; från fra. =, av okänt ursprung.

jarl = da., lån från fornspr., fsv. *iarl* med biformen *iærl* (ä. nsv. *jerl* t. ex. Columbus), förnäm man, jarl, konungens högste ämbetsman = isl. *jarl* ds., även: fri man, fsax. *erl*, man, förnäm man, fhty. *erl-* (i personn., t. ex. *Erlaberaht*), ags. *eorl*, förnäm man, jarl (eng. *earl*, greve). Åtminstone de västgerm. formerna utgå från ett germ. **erla-*; växl. med **erula-*, **erila-* i lat.-germ. *Eruli*, *Heruli* (med sekundärt *h*), namn på en (enligt en dock ej alldeles enhällig mening) urspr. i Skåne el. på de danska öarna bosatt germansk folkstam (heruler), resp. i urnord. *erilaʀ*, vilket av Bugge m. fl. tolkats som 'herulen', men även kan uppfattas såsom betydande 'förnäm man, av hög kast'. Möjl. kvarlevde ordet (*h*)*erul* som folknamn ännu in i senare tid i Bleking att döma av en uppgift, att en i Lister boende, nu avliden gubbe betecknat sig som 'en riktig äkta järul'. *Järul* av **erul-* liksom fjätter av **fetur-*, fjärsing av **fersung-*, fsv. *iætun* av **ętun-* osv. Från synkoperade kasus av av ett motsv. **jarul-* utgår enl. Pipping SnF XII. 1: 101 n. snarast ordet jarl; enl. andra åter hör det till paradigmet **erila-*; möjl. bör dock den ovan angivna grundformen *erla-* föredragas. — Den inhemska omljudsformen *järl* kvarlever indirekt i vissa svenska ortnamn, sammansatta med det av jarl bildade fsv. mansnamnet *Iærle*, t. ex. Järlabo Uppl., fsv. *Iarlabodhum* (dat. plur.; jfr bod o. bo 4 slutet), Jär(r)estad Skåne, fsv. *Iarlestatha* (se -stad 2).

Jean, mansn., **Jeanna**, kvinnon., se sjana o. Johan.

jasmin, 1651; under 16- o. 1700-t. ofta *jesmin* = ty., fra., span. *jasmin*, från persiskan. — Med sekundärt *r* även schersmin.

jaspis = Bib. 1541, fsv. = mhty., ty., från grek.-lat. *iaspis*, från hebr. (jfr under safir).

jehu i komma som ett jehu o. d., Kexel 1789: *for som Jehu*, osv.; efter 2 Kon. 9: 20 'det är ett körande, såsom Jehu körande Nimsi sons; ty han kör

lika som han wore rasande'. — Även som eufemism för Jesus. Jfr utförligt Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 117 f.

jemini i Herre Jemini, Almqvist 1838 osv., en även i da. o. ty. förekommande eufemism för Jesus i anslutning till 1 Sam. 22: 7: 'Hörer I Jemini barn'; alltså av samma slag som Jehu ovan. Jfr Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 156.

jeremiad, Dagl. Alleh. 1771, av fra. *jérémiade*, efter Jeremias klagovisor. — I vissa dial. folketymologiskt *jämmeriad* (efter jämmer).

jesuit, 1593: *jesuviter* (så ofta i ä. nsv.), 1594: *jesuiter* plur. = ty. *jesuit*, av mlat. *jesuita*, medlem av Societas Jesu (1534).

jo, Balck 1603 i uttr. *jomän*, Ekeblad 1655: *jo* i modern betyd. = da.; av omtvistat ursprung; enl. somliga en ursprungl. trycksvag biform till ä. nsv. *jå* (se ja); enl. andra gammal avljudsform till *ja*; knappast lån från mlty. *io*. Litteratur hos Noreen V. spr. 3: 115 n. 3. — I ä. nsv. liksom ännu i finnl. i betyd. 'ja'.

Joar, mansn., fsv., fda. *Iōar* = fno. *Jóarr* (lån från fsv.), till isl. *jór*, häst (se häst slutet); i fråga om senare leden jfr Gunnar, Ivar, Ragnar. — Härav Jordstorp (fsv. *Ioarsthorp*) i t. ex. Ögtl. o. Smål.

jobb, H. af Trolle 1875: 'jobb eller bråk', M. Roos 1892: 'folkupplysning och allt sådant der jobb', Aft.-bl. 1897 (om värdepapper), av eng. *job*, ackordsarbete, affär; jämte vb. jobba, H. af Trolle 1875, som handelsterm Strindberg 1885, efter eng. *job*, o. jobbare, Geijerstam 1892, efter eng. *jobber*; f. ö. dunkelt. — Ordgruppen når i Sverige ingen spridning förr än på 1890-t.

jockej, t. ex. Dalin 1850, av eng. *jockey*, egentl.: dimin. till *Jock*, skotsk biform till *Jack*, förkortning av *Jakob*; jfr. fra. *Jacques*.

jod, nlat. *jodum*, av grek. *iodidēs*, violfärgad, med hänsyn till jodgasens färg, av grek. *ion*, viol (se d. o. o. lövkoja), o. *eidos*, utseende m. m. (se idyll).

joddla = da. *jodle*, från ty. *jodeln*, från de sydtyska alpländerna; ljudhärmande.

Jofur, i äldre svensk diktning namn på Jupiter (Tor), se närmare under Eberhard. — I ett poem av Bröms († 1722, Hanselli 14: 366) klandras användningen av detta o. dylika namn i poesin.

Johan, mansn., av fsv. *Iohan*, jfr även ty. *Johann*, av *Johannes*, grek. *Iōánnēs*, från hebr. Andra former: Hans (se d. o.), Jan (från lty., holl.; jfr jan 2; kanske dessutom delvis inhemskt), Janne (jfr lty. *Jannes*), Jean (från fra.; jfr sjana), John (från eng.), Jon (med slutet *ō*, av fsv. *Ioan* av *Ióhan*) o. Jöns, Jösse (se d. o.). — En äldre från lty. kommen biform till Johan är *Jahan*, t. ex. *Anders Jahan Retzius*. — På svensk botten har däremot biformen *Jogan* utvecklats, ä. nsv. o. sv. dial. (t. ex. *Joga Blund* Ögtl.), av fsv. *Ioghan*, av *Iowan* (jfr dial. *roga sig* av roa sig), av *Ioan*, av *Iohan*. — En diminutivavledn. av lty. *Jan* föreligger i de från lty. inkomna sv. familjen. Jahnke, Jancke (jfr Gödecke, Höpken).

Johannesört, Hypericum perforatum, Berchelt 1588: *S: Johannis örf*; efter ty. *Johanniskraut*, förr: *S:t Johanniskrut*, även *S:t Johannisblut*, enligt legenden uppsprungen ur bloddroppar från Johannes döparens tunga, som genomstacks av Herodias, sedan hans huvud blivit avhugget. — Även: *Fans* el. *Satans flykt*, efter ty. *Teufelsflucht*, *Jageteufel* osv.; växten användes för att utdriva onda andar.

jollra, 1667: *jålra* ds., jfr sv. dial., ä. nsv. *jola* J. Swedberg, no. *jolla* ds., no. *juldra*, gnola, o. sv. jolta; liksom ä. nsv. *jorla* 1639, 1649, Bellman = fin.-sv. dial. *jorla*, ljudhärmande bildningar, sannol. uppkomna oberoende av varandra. Omöjligt är dock ej, såsom också antagits, att jollra uppstått ur *jorla* genom metates el. genom anslutning till dial. *jolla*. Jfr porla (*pollra*).

jolmig, 1768: om duvet dricka, f. ö. i litteraturen ungt (1880-t. osv.); närmast till jolm (t. ex. 'gränderna jolm'

o. 1870); möjl. på ett el. annat sätt besl. med sv. dial. *göljas*, kräkas, fsv. *gölia*, äckla, av f. ö. dunkelt ursprung.

jolster, Salix pentandra, 1685 (*-å-*), 1600-t. även: *hjolster*, *hjälster* (1638), i sv. dial. även bl. a. *juster*, *jälster*, *(h)ilster*, *(h)alster*, motsv. isl. *jǫlstr* f., med *ia*-avledn. *ilstri* n., ett slags pil, o. no. *ister* f. m. m., Salix cinerea, ty. dial. *hilster*, *halster*, med sekundärt *h* såsom i sv. dial.; av germ. **elustra-*, **elistria-*, med trädnamnssuffixet ie. *-tr-* (jfr apel, fläder, Hestra, hyll) till en *s*-stam **elus-*, **elis-*, möjl. i avljudsförh. till **alus-*, **aluz-*, **alis-*, **aliz-* i al; se förf. Ark. 7: 170.

jolta, vard., i riksspr. från de senaste årtiondena (o. 1900), från dial. =, prata enfaldigt, *t*-avledn. till västsv. dial. *jåla*, ds., jollra = no. *jaala*; ljudhärmande rot; jfr jollra. — Härtill deverbativet jolt n.

Jon, mansn., se Johan. — Jon Blund, Runius o. 1710, osv.; se Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 85. *Joga Blund* i Ögtl. beror på en dialektisk utveckling av Johan (se d. o.).

jonglera, av fra. *jongler*, jämte *jongleur* (= sv. jonglör), ffra. *jongleur*, till lat. *joculāri*, skämta, leka, till *jocus*, skämt (> fra. *jeu*); jfr gyckla.

jons, se jåns.

jord, fsv. *iorþ* (*iarþ-*) = isl. *jǫrð*, da. *jord*; med *u*-brytning av y. urnord. **erþu*, av germ. **erþō* = got. *aírþa*, fsax. *ertha*, fhty. *erda* (ty. *erde*), ags. *eorð* (eng. *earth*); avledn. av ie. *er-* i grek. *éra*, jord, *éraze*, på jorden: med likbetyd. släktingar även i armen. o. alban.; se f. ö. Järva. Härtill även, med Kögel m. fl.: ags. *Erce* (*eorðan módor*) i ett gammalt åkersigneri; väl kortnamnsform. — Med avs. på betyd. jfr mull o. ags. *molde*, jord, värld. — En annan vida spridd indoeuropeisk beteckning för 'jord' företrädes av lat. *humus* (jfr under human), besl. med grek. *khamaí*, på jorden (jfr kameleont), o. fslav. *zemlja* (i t. ex. *Novaja Zemlja*, 'nyland'). Mera enstaka: lat. *terra* (se torr) o. grek. *gaĩa*, *gḗ* (se geografi); m. fl. — Jordfästa, 1711; syftar antagl. från början på bruket att på olika magiska sätt binda den döde vid jorden, så att han ej gick igen; jfr t. ex. o. 1800: 'en Trollkarl (hade) sluteligen så jordfästat honom, att han sedan legat stilla'. Jfr H. Pipping Hist. tidskr. f. Finland 1919, s. 3 (sep.) — Jordmån, fsv. *iordhmun* (*iordha-*, *iordhs-*), jordstycke, jord, stundom närmande sig den nyare betyd.: jordbeskaffenhet = senisl. *jarðmunr*, jordagods, da. *jordsmån*, jordstycke, jordmån; till mån 1 i betyd. 'värde', se d. o. — Jordrök, växten Fumaria officinalis, Berchelt 1588; i grek. bl. a. kallad *kapnós*, egentl.: rök: dess skarpa saft ansågs reta till tårar liksom röken. Jfr J. Lindgren Läkemedelsnamn s. 135.

Jord- i ortn. Jordstorp, se Joar.

Jordan, mansn., fsv. *Iordan* (rätt vanligt) = fda. *Jordanus* (latiniserat), fno. *Jórdan*; knappast givet till erinran om Jesu döpelse i Jordan utan möjl. inhemskt, jfr till första leden fsv. *Iorger*, *Iorund* o. till den senare Halvdan ävensom fsv. *Sighdan*.

jord(e)gumma, y. fsv. *iordhgomma*; jfr sydsv. dial., da. o. no. *jord(e)moder*, *-mor*; egentl.: den som lyfte det nyfödda barnet från jordgolvet, där barnaföderskan låg; jfr de härom i isl. brukade uttr. *hefja af jǫrðu* o. *liggja á golfi*, motsv. eng. *lie in the straw*, ligga i barnsäng, ävensom no. *straamoder*, barnmorska, o. ty. *hebamme*, mlty. *hevemôder* (till häva, lyfta). I denna användning är gumma säkerl. en kortform till **gōþmōþir* (jfr sv. dial. *gom(m)or*, farmor, mormor); jfr fda. *gothæ kunær* plur., barnmorskor, jordegummor, o. fra. *sage femme*. Se f. ö. gumma. — Med avs. på den forntida seden att framföda barnen på boningens golv kan erinras om att den lapska barnbördsgudinnan *Madderakka* av språkliga skäl ursprungl. måste ha varit husgolvets gudinna (Setäla FUF 12: 209).

Josef, mansn., av hebr. *Jōsēph* (enl. 1 Mos. 30: 24: han tillfogar).

jota i det vard. uttr. inte ett jota som beteckning för något mycket litet, motsv. ty. *jot* i samma anv., av grek. *tôta* n. (*ι*) = hebr. *jod* (varefter *j* i vissa trakter kallats o. möjl. ännu kal-

las *jod*); jfr Matt. 5: 18: 'icke den minsta bokstav' = got. *jota ains* .. (*ni usleiþiþ*), efter grek. *iōta* (*h*)*èn* osv.

journal, 1628 = ty., från fra. *journal*, avledn. av lat. *diurnus*, daglig (varav fra. *jour*, dag), bildat i anslutning till *nocturnus*, nattlig, o. besl. med *dies*, dag (urbesl. med Tyr). — Härtill: journalist, 1780—90-t., jfr den periodiska skriften *Journalisten* 1790 osv., av fra. *journaliste* (under senare hälften av 1600-t., närmast om medarbetarna i Journal des Savants). Jfr Wingård Minnen 6: 76, om Karl XIV Johans distinktion mellan journalister o. publicister. Förr stundom även i betyd. 'dagboksskrivare'.

jovialisk, 1766 (i ej fullt modern anv.) = ty. *jovialisch*, till fra. *jovial* (varav sv. jovial, Kellgren 1787 osv.), egentl.: född under Juppiters tecken, av lat. *Joviālis*, tillhörande *Jovis* (dvs. Juppiter), vars stjärna enl. den astrologiska uppfattningen förlänar glatt o. gott lynne. I denna mera ursprungliga betydelse finns ordet i svenskan redan 1657 i Fuhrmans almanack. Jfr martialisk, ävensom eng. *mercurial*, lättsinnig (till *Mercurius*), o. *saturnine*, melankolisk (till *Saturnus*, olycksstjärnan).

ju, fsv. *iu*, *io*, alltid, allt (vid kompar.), säkert, dock, ju m. m., även distributivt (som i ä. nsv.), jämte da. *jo*, ju (vid kompar.) från mlty. *ju*, *jo*, alltid m. m., av fsax. *ēo*, *io* = fhty. (ty. *je*); identiskt med det inhemska fsv. *ē*, *ǣ*, alltid, o. prefixet e 1. — Förr mycket ofta (o. stundom ännu) som (pleonastisk negation) efter nekande uttryck såsom *icke neka*, *icke tivla*; motsv. anv. av da. *jo*; jfr lat. *non dubito quin*, fra. *je ne doute pas, qu'il ne* . .; dessutom icke sällan i betyd. 'icke' efter ett föreg. *icke*, *ingen* osv., t. ex. O. v. Dalin: 'ingen olycka är så stor, at den ju har någon god värkan' (ännu hos Hyltén-Cavallius Vär o. vird.). Jfr A. Lindqvist Spr. o. st. 17: 105 f.

jubel, högljudda glädjerop o. d., o. **jubla,** 1800-talsord, det förra hos Lindfors 1815 (där ännu ej verbet förekommer) samt t. ex. Tegnér o. Stagnelius 1817, det senare hos Stagnelius o. 1820; efter ty. *jubel* o. *jubeln*, från lat. *jubilum* o. *jubilāre* (vartill fsv. *iubilera*, ä. nsv. *jubilera*, jubla, ännu hos Oscar II); ljudhärmande bildningar. — Av helt annat ursprung, men tidigt sammanblandat med o. påverkat av de nämnda orden är jubel- i sammans. ss. jubelfest (t. ex. Prytz 1622) osv. o. i vb. jubilera i betyd.: fira jubelfest (t. ex. Runius o. 1712, Serenius 1734) = ty. *jubel-* o. *jubilieren*, urspr. från (m)lat. (*annus*) *jubilæus*, jubelår, en av judarnas högtider, vars namn sedan överfördes på den katolska kyrkans jubelår, (med anslutning till *jubilum*) från grek. *iōbēlaïos* adj. o. *iōbēlos* sbst., av hebr. *jôvêl*, basun (året invigdes med klang av basuner, jfr bibelns: klangår).

Juby Ögtl., se under hjon.

jude, folkn., fsv. *iūþe* = isl. *júði*, från mlty. *jûde*, av fsax. *jûdo* = fhty.; från lat. *judæus* = grek. *iovdaïos*, egentl.: av Juda stam. Da. *jøde* (= fsv. *iödhe*) från mlty. biformen *jôde* (med *ö*-ljud), väl från fsax. *judéo*.

Judit, kvinnon., från grek., av hebreiskt ursprung.

juft, rysläder, 1550 (om finska förh.), äldst vanl. i plur.: *-er*, *-ar*; under 1700-t. ofta *jukt* (*-ch-*); från lty. *juften*, *juchten* plur., ty. *jucht*(*en*), från ryska *juft'*, *jucht'*.

jul, fsv. *iūl* n. plur. o. f., urspr. den hedniska midvinterfesten = isl. *jól* n. plur., no. *jol*, *jul*, da. *jul*, ags. *ġe*(*o*)*hhol*, *géol*; eng. *yule* från nord.; jfr finska *joulu* (lån från urnord.) o. väl även finska *juhla*, högtid (i så fall ännu tidigare lån från urnord.). Härtill avledn. på germ. *-ia*: got. (*fruma*) *jiuleis*, julmånad, isl. *ýlir*, hälften av nov. o. dec.; på germ. *-an*: ags. *se ǽrra géola*, den förra julmånaden, *se æfterra ġ.*, den senare *i.* Germ. grundform: **jehwla-*, **je*(*ʒ*)*wla-*. I övrigt mycket omstridd härledning: 'snöstormarnas tid' (: isl. *él* = sv. il); el. 'glädjefest' (urbesl. med lat. *joculus*, skämt); el. (till samma rot) med grundbetyd. av 'inbjudning' el. av 'trolldom, magi' m. m. Allt ovisst. Litteratur se t. ex. Meringer WuS 5: 184 f.; jfr även W. Braune PBB

43: 412. — Den stundom (i icke språkvetenskapliga arbeten el. populärvetenskapliga uppsatser) antagna släktskapen med hjul är av ljudhistoriska skäl otänkbar. Sammanställningen finnes f. ö. redan hos S. Columbus: 'Ock weestu eij hwarför wij Swänske kalla Juul, Därför / at Werldsens Lius / då wänder om sijn Hiuul'. — Tyskan har i stället *Weihnacht(en)*, egentl.: helig natt (heliga nätter); se Vi, viga; eng. *Christmas*, egentl.: Krist-mässa; fra. *Noël*, av lat. *natālis*, till *nasci*, födas, betyder 'födelsedag' (jour natal). — *Fira jul* hette förr betecknande nog *dricka jul*, t. ex. Karlskrön. alltså: 'jwlen han i arbogha drak' (om Karl Knutsson).

julbock, Columbus = da. *julebuk*; jfr no. *jolegeit*, dalmålet *julgumse*; förr även om figurer av julhalm, som upphängdes i stugutaket.

julgran, i litteraturen spritt först på 1840-t., men ännu ej hos Dalin 1850. År 1817 omnämnes från godset Trestena i Vgtl. 'ett träd af granris eller snarare sagt en liten gran och däruti fult mäd små vaxlius' (osv.), se Fatab. 1909, s. 249. Atterbom Minnen 1817—18 talar om *Christ-trädet* o. *julträdet* (om ty. förhållanden), det senare ordet särskilt i finländsk litt. (jfr da. *juletræ*). C. F. Dahlgren berättar, att han o. 1810 på julafton såg i Geijers hus en 'granruska fullsatt med ljus', men 1846 begagnar han ordet julgran. Enstaka förekommer julgranen (i modern form) i Sv. redan o. 1750 ('en gran med på qwistarna bundna vaxljus'; se Fatab. 1911, s. 124); men började här något allmännare användes först under 1820-talet.

juli = ty., av lat. *Julii*, egentl. genit. sg. till *Julius*, efter Cajus Julius Cæsar; förut av romarna kallad *Quintilis*. — Av Cæsars ättenamn *Julius* kommer även mansn. Julius.

julklapp, 1741, egentl. med avs. på bruket att hårt klappa på dörren, innan gåvan inkastades; 1768: *et Julklapp*. I numera vanlig form blevo enl. Sv. Merc. 1762 julklapparna mera gängse först vid denna tid (i st. f. de förut brukliga nyårsgåvorna); julgåvor av olika slag till underordnade, fattiga osv. ha dock i Norden urgamla anor; jfr isl. *jólagjǫf*. — Tersmeden (o. 1780) använder uttr. *hålla julklapp* i betyd. 'fira Jul'. — Ordet har lånats till lty. o. da.

julle, 1700-t. även *-a*, Dalin 1850 m. fl.: *joll*, *jolle* = da. *jolle*, från mlty. *jolle* (varav ty. =); av okänt ursprung.

julp, ännu ej hos Dalin 1850, från lty. = holl. *gulp* ds., sannol. från en dialekt med *j* för *g* (såsom i Berlin); väl en variantform till holl. *glop* n., öppning, gap, o. besl. med glupa el. möjl. glappa. — Hit hör även gylf, med dunkelt *f* (från högty.?).

jumfru, mått (officiellt till 1862), känt bl. från sv., samma ord som jungfru (med *ng* > *m* före läppljud, ss. t. ex. fsv. *Ramborgh*, av *Rang-*, av *Ragn-*); på grund av måttets likhet med en kvinnofigur i kjol; det hade äldst formen av en stympad kon. Jfr sv. dial. *käring* om olika föremål, delvis på grund av formen, såsom *lys-* o. *stickkäring*, *täljkäring* m. fl.

jungfru = fsv. (även: *iumfru*, se föreg.), ogift kvinna av högre börd, hovfröken, mö, liksom isl. *jungfrú* o. da. *jomfru* från mlty., mhty. *juncvrouwe*; av *jung* (se ung) o. *vrouwe* (= fru); jfr junker. — Ännu under 1600-t. som titel till adliga ogifta kvinnor. Då i början av 1700-t. frökentiteln blev för dessa allmän o. icke långt därefter de ogifta kvinnliga ståndspersonerna av ofrälse börd började kallas mamsell, övergick under 1700-talets senare hälft jungfru till den lägre medelklassen, dock alltjämt med sjunkande tendens; jfr Bellman: 'Jungfru Ulla'. 'Hut, trafvarlapp, Sök dina jungfrur på gatan' (yttrande av Ulla Winblad, som vanl. kallades 'mamsell': 'Mamsell Ulla, märk mamsell'). För tjänarinnor ansågs dock titeln som mycket hedersam ännu vid mitten av 1700-t.; den tilldelades endast dem, som tjänade i finare hus. Att döma av Dalins Arg. (SVS s. 113) ansågs dock av somliga titeln för olämplig. Officiellt stod länge jungfru betydligt högre på rangskalan; ännu 1865 användes ordet i K. M:ts reskripter om medlemmar av den högsta adeln. I en förteckning på folkskollärarinnor av 1861

(från Norrköping) betecknas somliga som »mamsell», andra som »jungfru»; de förra voro antagl. borgardöttrar. — Jfr fröken, mamsell. — Jungfrutal, översättning av eng. *maiden speech*.

Jungfru Marie nyckelpiga (jämte andra benämningar å samma insekt), se under nyckel slutet. — Jungfru Marias namn ingår i dial. i åtskilliga växtnamn, såsom *Jungfru Marie hand* el. *nycklar* el. *rock* om Orchis maculata, *J. M. sänghalm* el. *vaggegräs* om Galium verum, *J. M. kåpa* om Alchemilla vulgaris, *J. M. bär* om Rubus saxatilis.

jungman, Götheb. Tidn. 1788: 'Jungmannen Anders Twitsell', motsv. i da., från lty. *jungmann*, ung sjöman, ungkarl, egentl.: ung man, jfr jungfru.

juni = ty., av lat. *Junii* (så i sv. i äldre tid t. ex. ännu hos Bellman, jfr *Junius* hos Runius), egentl. genit. sg. till *Junius*, så kallad efter gudinnan *Juno*.

junker, fsv. *iunker*, biform till *iunkhærra*, ung herre, i sht adlig yngling, page, som titel även: prins (t. ex. *junker Magnus*), liksom isl. *jungherra* m. m., da. *junker* från mlty. *junker*, *junchere* = ty. *junker*. I nsv. kvar bl. a. i uttr. gunsti' junker, egentl. en hövlig tilltalsform, med samma betyd.-utveckl. som gynnare. I förklenande betyd. redan t. ex. hos Kellgren o. fru Lenngren. — Gammal biform: -junkare = fsv., i fan-, hov-, kammar-, lant-, styckjunkare.

juridisk = da. = ty. *juridisch*, genom falsk analogi bildat efter lat. *juridicus*, juridisk, som kommer av *jūs*, rätt, o. *dico*, säger, men uppfattats som innehållande adj.-ändelsen *-icus*, vilken i vanliga fall motsvaras av ändelsen *-isk*.

jurist G. I:s reg. 1536 (*juriste*) o. 1557 (*jurist*) = ty., av mlat. *jurista*, till lat. *jūs* (gen. *jūris*), rätt; vartill lat. adj. *justus*, rättvis, varav fra. *juste* (= sv. just, uttalat *schyst*); jfr följ.

just, adv., t. ex. H. Wrangel 1633 i betyd.: 'riktigt', väl den enda under 1600-t.; i fullt modern anv. t. ex. 1713; = da., ty., från lty. =; från fra. *juste*, riktigt, just, jfr lat. adv. *juste* till adj. *justus*, rätt, riktig (= personn. Justus), till *jūs*, rätt, se föreg. Med avs. på *j*-ljudet för fra. *j* jfr jacka.

Justus, mansn., se föreg.

Jut-, rätt spridd sjönamnsstam i Ögtl. Samma namn har en gång även burits av Tåkern, vilket framgår av fsv. *Iutskælda*, nu Djurkälla, på sjöns västra strand, o. fsv. *Jutsbærgh*, nu Jussberg, å södra stranden av Dagsmossen i närheten av pålbyggnaden vid Alvastra, härstammande från den mycket avlägsna tid (o. 2000 f. Kr.), då denna som en öppen vattensamling sammanhängde med Tåkern; alltså resp.: källan o. berget vid sjön *Jut-*; av ie. rot *eud-*, vatten, i litau. *audra*, flod, svall, avest. *aoδa*, vatten, sanskr. *ódma-*, flod, svall, o. (det slav.) flodnamnet *Oder*; om av **eu̯ed*, även besl. med Vättern o. vatten. Se förf. NoB 4: 131 f., 153 f. Enl. Noreen hos Schück Folkn. Geatas s. 5 n. 2 föreligger samma stam även i Jutland, alltså: vattenlandet el. dyl; dock osäkert (jfr följ.).

1. **jute,** folk, fsv. *iute*, på 1500-t. o. även senare nedsättande benämning på danskar i allm. = da. *jyde*, isl. *jótar* plur., jutar, o. *ýtar*, män, ags. *ýte*, *éotas*, latiniserat *iuti*, ffrank. *eucii* (= *eutii*). Enl. Noreen (se föreg.) sekundärt i förh. till Jutland; dock osäkert (jfr under Danmark o. est).

2. **jute,** bast av en ostindisk växt, från eng. *jute*, ett bengaliskt ord.

juvel, i ä. nsv. även neutr. som i ty., t. ex. 1649 (Saml. 1918, s. 66) = da., från lty., ty. *jụwel*, från ffra. *j(o)uel*, *joel* (fra. *joyeau*); enl. somliga av lat. **jocellus*, dimin. till *jocus*, skämt (jfr fra. *jouer*, roa sig, o. se gyckla); enl. andra till lat. *joie*, glädje, av lat. *gaudia*, plur. till *gaudium*; alltså: föremål att roa sig med el. glädja sig åt.

juver, y. fsv. *iūwer*, *iūger*, ä. nsv. även *jur* = isl. *júgr*, da. *yver*, med *v* av *g* (jfr sv. dial. *ljuva* till tjuga o. under ruva 2) av *ð* i urnord. **euður*, i avljudsförh. till fsax., ags. *ûder* n. (eng. *udder*), fhty. *ûtar* (ty. *euter* m.), av ie. **(e)udh-* i sanskr. *ûdhar* n. (genit. *ûdhnas*), grek. *oũthar* (genit. *-atos*, av **-n̥tos*), lat. *ūber*, spene el. juver; jfr

litau. *ūdrûti*, vara dräktig, samt fslav. *vyme*, juver (av ie. **ūdh-men-*). — Om utvecklingen av urnord. **euður* se Noreen Sv. etym. s. 40 o. Kock t. ex. Ark. 14: 253.

jåns i uttr. i jåns, se i jåns.

Jäder-, Jär- i en del ortn., t. ex. sockenn. Jäder, fsv. *Iæþer*, Sdml., gårdn. Jära, av fsv. *Iæþra* (1540: *Jedra*), Mulseryds sn Vgtl., älvn. Jädran el. Jädraån Gästr., sockenn. Järeda, fsv. *Iæritha* (väl av **Iæþrēþa*; se förf. Sjön. 1: 282) Klm. l., osv., jfr no. *Jæderen*, *Jaderen*; till sv. dial. *jäder*, kant (på väv), fsv. *iæþur*, kant = isl. *jaðarr*, *jǫðurr*, no. *jadar*, *jær* m. m. ds. = fsax. *edor*, inhägnat land, gärdsgård (jfr med avs. på betyd.-utvecklingen under Tuna), fhty. *etar* (ty. dial. *etter*), ags. *eodor* ds., även: rand; f. ö. blott osäkra anknytningar.

jägare, fsv. *iæghare* = da. *jæger*, från mlty. *jeger* = ty. *jäger*; till jaga. — I ä. nsv. även *jaghare*, fsv. *iaghare*. — Jägmästare, från ty. *jägermeister*, med i sv. bortfallet *-er-*.

jäkel, y. fsv. *dyäkel* 1508 = no. *jekel*; eufemistisk form för djävul.

jäkta, i ä. nsv. t. ex. Stiernhielm mera närmande sig betyd. 'jaga'; den nuv. betyd. härrör från 1800-t. jfr ä. da. *jægte*, *jagte*, lty. *jachten* osv.; att döma av *jäkt-* lånat från mlty. redan i tidig fsv., jfr fsv. *iækt*, jakt; avledn. av mlty. *jacht*. Sbst. jäkt n. är bildat av verbet.

Jäleby Ögtl., se enhällig o. lomhörd (slutet).

Jälmaren, sjön., o. 1175 *ialmans* (gen.), 1502: *Jælmaren* osv., på 15—1800-t. allmänt skrivet med *Hj-*; väl till fsv. obest. f. **Ialman*, avledn. av ett fsv. **iælmber* = isl. *jalmr*, buller, stoj, norrl. dial. *jalm*, skrik, olåt; likbetydande med t. ex. sjön. Bjälmen, Galmaren (vilka även avletts av abstr. på *-m*), Tjutingen m. fl., alltså egentl.: den vinande sjön, stormsjön. Se närmare förf. Sjön. 1: 279.

jämka, fsv. *iæmka*, y. fsv. *iænka* (= sv. dial. *jänka*, ofta: flytta litet, maka); egentl.: göra jämn, bildat till jämn såsom t. ex. ömka: öm. Med avs. på formen *jänka* jfr ynka o. ömka.

jämmer, Bib. 1541 (*-e-*) = fda. *iæmber*, jfr da. *jammer*, från mlty. *jammer* = ty.; substantivering av fsax., fhty. adj. *jāmar*, ags. *geómor*, sorgsen o. d.; av ljudhärmande ursprung. — Jämmerdal, motsv. i ty., eng., fra.; efter Bib., Psalt. 84: 7.

jämn, fsv. *iæmn*, ä. fsv. *iamn*, även: rättvis (lika mot alla) = isl. *jafn* ds., da. *jævn*; brutna former = got. *ibns*, fsax. *eban*, fhty. *eban* (ty. *eben*), ags. *efn*, *emn* (eng. *even*), av germ. **ebna*; av omtvistat ursprung, dock alltjämt dunkelt; se litteraturen hos Falk-Torp s. 1492 o. senare Sommer IF 31: 361 (av ie. **epnó-* till *epi*, vid; egentl.: beiseiend, beikommend, æqualis) samt Brugmann IF 37: 161. — Jäm- i sammans. t. ex. jämlik, fsv. *iæmliker*, med bortfall av *n* mellan *m* o. konsonant, ss. i neutr. jämt o. adv. jäms; av verb blott i jämföra = *iæmföra* (i betyd.: dela i lika stora delar). — Jfr även, oäven, — För jämnan, med något oklar bildning; kanske till ett fsv. **iæmne* m., jfr isl. *jafni*, jämt förhållande, el. sammandraget av **jämnaden*, jfr fsv. *iæmnaþer*, jämt förhållande, el. = isl. adv. *jafnan* ds. med senare tillagt *för*.

jämna, snarast dial., beteckning för Lycopodium complanatum, se under lummer (slutet).

1. **jämte,** invånare i Jämtland, fsv. *iæm(p)te* = isl. *jamti* (plur. *jamtr*), urnord. stam *emat-*, formellt motsv. o. stundom sammanställt med grundstammen i fhty. *emazzig*, uthållig m. m. (ty. *emsig*, flitig, trägen). — Jämtland, fsv. *Iæm(p)taland*, till genit. plur. av *iæm(p)te*.

2. **jämte,** prep., y. fsv. *iæmte*, bredvid, med tillagt *e* av fsv. *iæmt*, neutr. till jämn, även i ä. nsv.; snarast uppkommet i anslutning till rumsord på *-e* ss. fsv. *fore*, före: *for*, *mote*, emot: *mot* el. sådana adv. som *framme*, *inne* osv.

jänta, ä. nsv. *gänta* (*-e-*) t. ex. Lucidor, Verelius = sen fno. *genta*, no. *gjenta*, femininbildning till ä. nsv., sv. dial. *gant*, narr, P. Svart Kr., motsv. da. *gante* ds., bildat som sv. dial. *fänta* till fant el. *gräbba* till grabb; alltså egentl. 'toka' o. äldst brukat som skämtsamt

smekord; jfr ä. nsv. *gantas*, skämta o. d., P. Svart Kr. = no. *gantast*; i övrigt dunkelt; jfr B. Schmidt IF 34: 330 (dock osäkert). — Ordet, som under 1600-t. icke är alldeles sällsynt, försvinner under 1700-t. från litteraturen o. ordböckerna (Ihre 1766 anger det som värmländskt) o. uppträder sedan egentl. först under 1800-talets senare hälft, vanligen i bygdediktning o. d.

Järker, se Erik.

Järlebo, se jarl (slutet).

järn, fsv. *iærn*, motsv. isl. *járn*, *iarn*, *isarn*, da. *jærn*, got. *eisarn*, fsax. *îsarn*, fhty. *îsa(r)n* (ty. *eisen*), ags. *isern*, *iren* (eng. *iron*); säkerl. lån från kelt., jfr gall. *Isarno-*, fir. *iarann*, *iarn*, f. ö. vanligt i kelt. personnamn; enl. Pokorny KZ 46: 292 i sin tur ett illyriskt lånord. F. ö. blott osäkra tolkningsförsök. — De germ. orden äro ljudhistoriskt delvis dunkla; för ags. *iren* antager Kluge PBB 43: 516 ej grammatisk växling (alltså ett germ. **izarno-*) utan assimilation av **isren*; jfr även Braune s. st. — Om ett annat urgammalt nord. ord för 'järn' se under röd. — Balterna o. slaverna ha för 'järn' en helt annan beteckning, fpreuss. *gelso* osv. — Järnväg, Jernk. annal. 1824 o. Dagl. Alleh. 1824 (om eng. förh.); tidigare om andra slag av transportmedel; jfr fra. *chemin de fer*, ävensom ty. *eisenbahn*, som närmare motsvaras av järnbana, Almqvist 1845, Knorring 1845 ('lifvets jernbana') = da. *jærnbane*. Dalin 1850 hänvisar från *jernbana* till *jernväg*.

Järnevi, ortn., Ögtl., se Vi.

järpe, fsv. *iærpe* = isl. *jarpi*, ett speciellt nordiskt fågelnamn, substantiverat av isl. *jarpr*, brun = fhty. *erpf*, ags. *eorp*, mörkfärgad, av germ. **erpa-* = ie. **erbhnó-* el. **erbo-*, i avljudsförh. till grek. *orphnós*, mörkbrun; besl. med litau. *érubė*, järpe (av **erubh-*), o. lett. *irpe*, rapphöna, samt mer el. mindre avlägset besl. med järv, rapphöna, ripa o. sannol. även med räv. Jfr med avs. på bildningen av järpe djurnamnen björn o. hare. — I ty. i stället *haselhuhn*, jfr da. *hasselhøne*.

Jär(r)estad, se jarl (slutet).

järtecken, fsv. *iærtekn* (jämte *-tekne*, *-tegne*, *-tigne*) n., motsv. isl.-fno. *jartegn* (*-tei(g)n*, *-teikn* f.), da. *jærtegn*. Ovisst ursprung: bl. a. härlett ur ett äldre **jarknteikn* till got. *airkns*, ren, äkta, fhty. *erchan*.

järv, fsv. *iærf* (ack.) = no. *jerv*, *erv*, av urnord. **erba-*, substantivering av ett likljudande färgadj. 'brun', jfr grek. **orphnós*, mörkbrun; alltså besl. o. likbetydande med järpe (se d. o.); jfr f. ö. rav, räv o. rapphöna. Se Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 126 f.

Järva, ortn., Solna sn Sthlms l., fsv. *Iærva*, även *Erva*, *Yrva*; till ett fsv. **iærve* = isl. *jǫrvi*, sand, grus, sandbank, rotbesl. med jord.

jäsa, Bib. 1541 = fhty. *jësan*, vartill kausativet *jerian*, komma att jäsa. — Härtill: jäst, fsv. *iæster* = isl. *jǫstr* (gen. *jastar*), no. *jester*; med brytning av **est-*, av germ. **jes-tu-*, vars *j* i nord. spr. bortfallit (jfr år = ty. *jahr*); motsv. mlty. *gest* (av *jest*), mhty. *jest*, *gest*, även: skum (ty. *gischt*), ags. *giest* (eng. *yeast*); till ie. *jes-* i sanskr. *yasati*, kokar o. d., grek. *zéō*, jäser, sjuder (av **jesō*; se eksem), samt i alban. o. kelt. — Avljudsform: no. *asa* (ipf. *ōs*), brusa upp, jäsa, av germ. **jas-*, vartill kausativet germ. **jōsian* = isl. *ósa*, sätta i häftig rörelse, no. *ösa*, upphetsa; se os 1. — Ordet har i ty. (*gären*) sammanblandats med en ordgrupp av helt annat ursprung, vartill ä. nsv. *göras*, jäsa, m. fl.; se under göra, där analogier för utvecklingen 'koka' > 'jäsa' anföras.

jäsiken, jäs(t)ingen osv., eufemistiska ombildningar av djävul(en), jfr dial. *djäse*, den onde; det senare dock sannol. även associerat med Jesus-namnet o. begagnat som omskrivning för detta. Jfr Munthe Spr. o. st. 4: 116.

Jätsbol, ortn., se jätte.

jätte, fsv. *iætte* = da. *jætte* (möjl. från sv.), s. k. hypokoristisk- el. kortnamnsform till fsv. *iætun* = isl. *jǫtunn*, fda. *iætæn*, ags. *eoten*; jfr ä. lty. *eteninne*, häxa; motsv. finska lånordet *etana*, *etona*, dålig människa; av germ. **etuna-*, till äta; alltså: storätare. — Därjämte: urnord. **etula-*, **etola-*, varav no. *jotul*, jätte, o. (med finsk avledn.) det finska lånordet *etolainen*, vedervärdig, motsv.

ett fsv. **ialul*, varav finska *jaluli*, jätte (Thomsen, Karsten). — Med avs. på växlingen av brytningsvokalerna (isl. *jǫ-* o. fsv. *ia-*) jfr t. ex. fjärsing o. på formen med *-tt-* fsv., ä. nsv. *skratte*, tomte, osv. (se under skrattabborre). — I fsv. även som person- el. tillnamn, t. ex. i gårdn. *Iætunsbol*, nu Jätsbol Sdml.

jäv, lagspr., fsv. *iæf* n., tvivel, bruten form, motsv. isl. *ef* ds., no. *ev*, dunkelt spår, antydan till; jfr isl. *if*, *ifi* n., *efi*, *ifi* m. ds.; möjl. substantiveringar av konjunkt. got. *ibai*, *iba*, isl. *if*, *ef*, fsax. *ef*, fhty. *iba*, ags. *gif* (eng. *if*) med betyd. 'om, huruvida' m. m. (se om 1).

Jödde, mansn., använt som smekform till John, Jöns m. fl., behöver ej bero på överföring av *-dd-* från andra kortnamn, utan har uppkommit i barnspr., där *n* osv. utbytts mot det lättare uttalbara *d(d)*, liksom t. ex. Bebbe, Beppe för Bertil: *b(p)* o. *d(t)* äro de i verkliga barnord allmännaste konsonantljuden; jfr t. ex. pappa, dadda, got. *atta* fader, osv. Delvis kanske också fortsättning av fsv. *Iodde*, *Iudde*, av helt annat ursprung.

jökel, ganska nytt ord, från nyisl. *jökull*, glaciär, av isl. *jǫkull*, även: istapp (varifrån möjl. mlty. *jokel*); av urnord. **ekula-*, med biformerna **ekila-* > **ikila-* i fsv. *is-ikil*, istapp, ä. da. *egle*; motsv. fhty. *(h)ichil*, ags. *gicel* (eng. *icicle*), istapp o. d.; väl av germ. **jekula*, **jekila-*, *l*-bildningar till isl. *jaki* m., isstycke, av **ekan-*; besl. med fir. *aig*, is, o. litau. *ýžià*, *ýžė*, bottenis.

Jönköping, fsv. *Junakøpunger* 1278, *Jonœ-* o. 1350, *Jöne-* o. 1400, vars första led härrör från *Junabœkker*, Junebäcken, o. senare del innehåller *køpunger* i betyd. 'handelsplats' (se Köping). Trots många tolkningsförslag (av M. F. Lundgren, Bugge, Pipping, v. Friesen m. fl.) måste väl namnet alltjämt anses dunkelt, o. förledens form gör det sannolikt, att dess gåta icke snart skall lösas. Se f. ö. v. Friesen Meddel. fr. N. Smål.:s fornm. -för. 1915, som för *Juna-* utgår från ett svagt adj. **œwne* > **iöne*, till samnord. adj. *œwinn*, beständig, alltså 'den ständiga, aldrig sinande bäcken' (Junabäcken är en källbäck). — Nsv. Junabäck är egentl. en lärd fornspråksform; jfr däremot *Jöne bäch* 1664, som sannol. representerar den då levande talspråksformen (v. Fr. anf. st.). — Ett oförklarat *jun-* föreligger även i fsv. *Junaker*, nu Jönåker, härad i Sdml.

Jöns, fsv. *Iöns*, ä. *Iönes*, till Johannes. Även i dummerjöns osv. Se f. ö. Johan. — Härtill kortformen Jösse, fsv. *Iösse*; jämte fsv. *Iosse* till *Ionis*, ä. nsv. *Jusse* (om t. ex. Jösse Eriksson). — Hit hör väl också jösse som namn på haren, R. Foss 1621 (vilket dock även tolkats som en ombildning av ett ord motsv. no. *jase*, hare, för vilket man, ehuru på svaga grunder, förmodat en grundform **hezan* i avljudsförh. till hare). Sannol. urspr. från jägarspr., där ordet hare blivit tabu. Hos Salan 1693 uppträder *Hiösse* bland eufemistiska beteckningar för vargen (kanske dock ett annat ord; jfr Nyrop Mindre afh. udg. af Det Phil.-hist. Samf. s. 135). Med avs. på djurnamn av personnamn jfr da. *Morten*, om haren, ävensom sv. Pelle, om baggar, Pålle, häst, osv., ävensom under Mickel.

Jönåker, ortn., se Jönköping (slutet).

Jörgen, mansn., från lty. *Jörgen*, jfr mlty. *Jurian*, se f. ö. Göran o. Georg.

1. **Jösse,** personn., jösse om haren, se Jöns.

2. **Jösse,** härad i Vrml., fsv. *Iursers*, *Iuzez*, *Iossez*, *Iussis hæradh*, jfr *Iuds edhe* SRP 1394, fiske i Arvika sn, säkerl. av genit. sg. till ett sjö- el. strömnamn **Iuþer* o. ed 1; det förra kanske egentl. 'vattnet' o. besl. med sjön.-stammen Jut- (se d. o.), jfr förf. Sjön. 1: 270 n. 2, el. rent av identisk med denna, i vilket fall *Iuds* berodde på felaktigt återgivande av ett **Iuls*.

K.

kabal, 1660, 1715, av fra. *cabale*, stämpling intrig o. d., från hebr. *kabbālā*, under medeltiden namn på en hemlig mystisk lära av judiskt ursprung, sv. kabbala. — Ordets anv. klandras av Schulzenheim Sv. spr. skrifs. 1807. Det var annars vid denna tid allmänt o. uppräknas (enl. Ruben Berg Spr. o. st. 9: 2) av Leopold 1801 bland de oumbärliga lånorden.

Kabbarp, gårdn., Skå., fsv. (fda.) *Kabbathorp*, till person.- o. tilln. *Kabbe*; med avs. på *-arp* se Alnarp.

kabbelek(a) el. **-lök,** Caltha palustris, Lex. Linc. 1640: *kabbeleka*; förr även *kalvleka*, *kalvlök* = da. *kab(b)eleie*, ä. da. *kabeleg*, da. dial. *kabbeløj*, även om Trollius europæus, jfr da. dial. *kabling*, *kavling*, ty. *bachkappeln*, Caltha. Trots framställda förklaringsförsök alltjämt dunkelt. Mot tolkningen av senare leden från en avledn. till isl. *lókr*, bäck (jfr ä. nsv. *bäckeblomma*, nisl. *lækjasóley* osv.) tala bl. a. de vanliga formerna med *-e-*.

kabel, Var. rer. 1538, fsv.: tåg, rep, ankartåg, = mhty., ty., från fra. *câble*, vilket av somliga härledes från mlat. *capulus*, *-um*, fånglina, till *capere*, gripa, taga (urbesl. med häva).

kabeljo, 1637: *kabeliou*, *cabelaw* m. m.; ännu på 1800-t. stavat *kabeljå*, *kabeljau*; jämte lty., ty. *kabeljau* osv. från mholl. *cabbelyau* m. m. Därjämte holl. *bakeljauw* från span. *bacal(l)ao* (motsv. i portug. o. bask.), som man först till lat. *baculus*, käpp; alltså 'stockfisk'. Kanske dock i stället den senare benämningen beror på ombildning av den förra. Dunkelt.

kabinett, t. ex. Dalins Arg., Serenius: *cabinet* = ty., av fra. *cabinet* = ital. *gabinetto*; knappast, såsom ofta antages, dimin. till *cabine*, koj, hytt (av eng. *cabin*, av fra. *cabane*), som är yngre än *cabinet*. — Kabinettsfråga, efter fra. *question de cabinet*, till *cabinet* i betyd. 'ministär' (egentl. om samlingsrummet).

kabriolett, Dagl. Alleh. 1793 i annons = ty., av fra. *cabriolet*, av *cabriole*, bocksprång (se kapriol); egentl.: åkdon som gör dylika luftsprång.

kabyss, Dalin 1850 (jämte *-a*), jfr 1715: *cabisen* best. f.; förr (o. ännu allmänt ss. vard. el. vulg.) *kabyssa*, 1644, Fröding, hos Weste 1807 med växlande huvudaccent, dessutom i äldre tider *kabysan*, t. ex. 1757; jämte da. *kabys* från mlty. *kabûse*, liten avplankning, i sht. på skeppsdäck, tjänande till sovplats o. kök, lty. *kabuse*, *kabuze* m. m. = östfris. *kabüs(e)*, jämte *kombüse*, holl. *kabuis*; härifrån även eng. *caboose*, fra. *combuse*; av Schröder Streckformen s. 28 f. förklarat som en utvidgning (»streckform») av mlty. *kûtze*, *kûsse*, ett slags bädd (jfr hans likartade förklaring av kajuta); ovisst.

kachera, av fra. *cacher*, dölja, av vulg.-lat. **co-acticare*, ett iterativum till **co-actare*, trycka samman, i sin tur iterativbildning till lat. *cogere* ds., sammandraga, till *con-*, samman, o. *agere*, driva m. m. (se agera); fra. *cacher* sålunda urspr.: trycka samman ngt för att undandraga det uppmärksamhet. — Från ett annat iterativum till lat. *agere* utgår sv. agitera.

kackalorum, Thorild: *caccalorum*, 1817: *cacalorum*; skämtsam latiniserande bildning.

kackerlack(a), kaker-, kak-, t. ex. 1781: *kakelack*, av Kalm 1756 anfört såsom brukat av svenskar i Amerika (*kackerlack*) = da. *kake(r)lak*, från holl. *kakkerlak* = ty. *kakerlak*; jämte insekten från Sydamerika. I Sverige tidigare: *toraker* plur., t. ex. Kalm.

kacka, göra sitt tarv, allmänt i dial. = da. *kakke*, lty. *kakken*; egentl. onomatopoetiskt barnord, bildat oberoende av likbetyd. lat. *cacāre*, med motsvarigheter i de flesta indoeur. språkfamiljer o. flera icke indoeuropeiska språk. Om den fonetiska förklaringen se Jespersen NTfF 4 R 5: 142.

kackla, B. Olai 1578: *kakla* = da.

kagle, mlty. *kakelen*, eng. *cackle*; ljudhärmande liksom likbetyd. ä. nsv. *kagra kaga*, *kaka*, ty. *gackern*, holl. *gagelen*, eng. *gagle*, nord. **gagla*, vartill isl. *gagl* n., liten gås = sv. dial. *gagel* n., no. *gogl* f., vildgås (det mlty. *gagel*, tandkött, varmed detta ord stundom sammanställts, har långt *ā* = ags. *géagl*; se Sievers IF 34: 337); jfr även de obesläktade sv. dial., no. *kokla* (se kyckling), lat. *cacabāre*, kackla, osv.

kadaver, av lat. *cadaver*, lik; sannol. till *cado*, faller; jfr grek. *ptôma*, fall o. lik, *pésos*, lik (till ie. *pet-*, falla), isl. *hrør*, lik, besl. med ags. *hryre*, fall o. sv. (dial.) fall, om slaktad djurkropp (kofall osv.).

kadens, av fra. *cadence*, till lat. *cadere*, falla, etymol. = chans.

kader, av fra. *cadre*, av ital. *quadro*, ram, av lat. *quadrus*, fyrkantig (jfr sv. kvadersten, kvadrat), till *quattuor*, fyra. Jfr eskader, kadrilj, skvadron.

kadett, Post. Tid. 1758: 'Cadetten A. R. (är utnämnd) till Fenrik vid L. Regementet'; 1680 i betyd. 'yngre son' = ty. *kadett*, av fra. *cadet*, den yngre bland syskon, ung adlig officersaspirant, av gaskogn. *capdet*, avledn. till lat. *caput*, huvud (jfr chef).

kadrilj, J. G. Oxenstierna Dagb. 1771: 'Om qvällen i Quadrille för mina synder bött'; ytterst av span. *cuadrilla*, grupp ryttare, till lat. *quadrus*, fyrkantig (se kader).

kafé, Almqvist 1845: best. f.: *caféen*, Blanche 1847: *en kaffé*, Dalin 1850 neutr.; jfr da. best. f. *kaféen*; av fra. *café*; tidigare kallat *kaffehus* (från 1720-t.; om utl. förh. tidigare).

kaffe, Rålamb 1658 (om turk. förh.): *cafe*; o. 1710 i resebeskr. o. karolinska dagböcker: *cauffi*, *caffe*, *cavé*, *caffé*, även ledes om utl., i sht. turk. förh.; 1730: *coffeij* (i ett tillagningsrecept); Dalins Arg.: *caffé*, *caffe-*; Linné ofta *coffe*, även *coffé* o. *caffé*; *coffe* dessutom 1749; Lind 1749: *koffe* el. *kaffe*; Möller 1755: *caffee*, Sahlstedt 1773: *caffe*, Weste 1807: *càffe*; f. ö. växla former med acc. på första o. andra stavelsen till framemot 1850 (*kaffé* resp. *café* hos t. ex. Törneros, Knorring o. enstaka senare) = da. *kaffe*, ty. *kaffee*, fra. *café*, eng. *coffee* osv., ett närmast turkiskt, urspr. arabiskt ord. — Accentväxlingen beror på lån från skilda språk, sannol. ty. o. fra.; formerna med *o* härstamma väl från eng. — Kaffehurra, se hurra 1. — Kafferep, Onkel Adam 1843 (inom citationstecken), Nybom 1846, Dalin 1850, innehåller väl sbst. rep i bildl. anv.; el. möjl. till repartisera, vard. repa. Stundom endast rep, t. ex. Litogr. alleh. 1863. Annars vid mitten av 1800-t. ofta uttryckt bl. a. med *kaffe* el. *caf(f)é*, t. ex. 1837, 1843, Runeberg m. fl.

kaftan, lång prästrock, Lind 1749, Weste 1807, Dalin 1850: *koftan* i samma betyd., hos O. v. Dalin, Lind (även) o. Sahlstedt: *kofl*; t. ex. 1658 o. hos Weste o. Dalin: *kaftan* i betyd.: österländsk rock, motsv. fra. *caf(e)tan* ds., av turk. *qaftân*. Jfr kofta.

kagge, Lælius 1588 = isl. *kaggi* som öknamn, ä. da. *kagge*, jfr isl. *vinkaggr*, motsv. ä. eng. *cagg(e)*, eng. *cag*, som ej behöver vara lån från nord.; väl besl. resp. identiskt med no. *kagge*, tätt sammanpackad massa, stapel, storbuk, sv. dial. *kagg(e)*, handtag på lieskaft, no. *kagg* ds., med avledn. nisl. *köggull*, klump, ävensom mera avlägset med de under kägel anförda orden för 'gren, stubbe' m. m.; jfr med *-kk-*: isl. *vatnkakki*, vattenkagge (se f. ö. under käx 2), av **kaɣn-* (jfr kåk : kägel). Kagge har alltså grundbetyd. av något välvt el. kupigt, klump, kloss; jfr kutting. Se f. ö. v. Friesen Mediagem. s. 102 f. (*-gg-* har här dock hypokoristiskt ursprung). — Jfr kaxe.

kaj, Weste 1807 = da. *kai*, från holl. *kaai*, av mlty. *kâje*, av fra. *quai* (eng. *quay*); anses för urspr. keltiskt: kymr. *cae*, kringhägnad, mbret. *cae*, häck o. d., av en ie. rot *kagʰ*, vartill även hage (se d. o.).

kaja, fsv. *kaia* = no. *kaie*; efter lätet liksom kråka, korp o. fsv. *rampn*, korp (se ramsvart). Av samma slag, men ej fullt identiska med kaja äro da. *kaa*, mlty. *kâ*, fhty. *kâ*, *kaha*, ags. *céo*. Sannol. självständiga bildningar (o. ej beroende på lån från germ.) fö-

religga i polska *kavа*, tjeck., polska *kavka* ds. Ibland har kajans läte uppfattats med ett dentalt begynnelseljud, och vi komma då till det namn för kajan, urgerm. **daʒwō(n)*, som ligger till grund för eng. *daw*. Förflyttat till indoeur. skulle namnets stam ha lytt *dhakw-*. Frånsett uddljudet kan man då jämföra (de oberoende av dessa ord uppkomna) fin. *naakka* o. *hakki(nen)* samt eng. *jack* (i den tavtologiska bildningen *jack-daw*). Jfr Suolahti D. Vogeln. s. 185, förf. Om namn o titlar s. 113 f. Om andra benämningar på kajan se Klas. — Full som en kaja, t. ex. Runius; jfr da. dial. *fuld som en allik* o. sydsv. dial. *full som en alika* (egentl. ett lty. ord för kaja), i Norge förändrat till *fuld som en alke*, dvs. alka (med syftning på denna fågels vacklande gång). Uttrycket syftar kanske på att kajorna lätt kunna göras druckna medelst i bröd doppat brännvin, varefter de äro begärliga. Möjl. föreligger dock här en överflyttning från ett annat uttryck, t. ex. det sydsvenska *dum som en alika*; i England betraktades kajor som dumma fåglar; jfr *foles and dawes* John Skelton o. 1522 ävensom ett liknande uttr. i Shaksperes Coriolanus.

kajman, namne, Ekeblad 1653: *kaieman*, Serenius 1734: *kayman*, i dial. även *kajme*, från fin. *kaima* (genit. *-an*) ds., från balt. spr.: litau. *kaimýnas*, granne, egentl.: som bor i samma by, avledn. av litau. *kaimas*, by (= hem).

1. **Kajsa**, kvinnon., smeknamnsform till Karin, Katarina (se d. o.); med samma från barnspr. härstammande övergång av *r* > *j* som i t. ex. *Eje* av Erik, *Moje* av Maurits, *Bojan* av Ingeborg osv. Jfr följ. — Storkajsa o. lillkajsa, ett par spelkort i kasino, till äldre *stor-cas(s)ino* o. *lill-cas(s)ino*; se kasino.

2. **Kajsa**, i uttr. 'blås, Kajsa' torde vanl. fattas som en smeknamnsombildning till den västnord. vindguden *Kári*, Fornjots son = kåre, fsv. **kāre* (jfr om dylika former med *j* under föreg.); se t. ex. Brate Nord. fam.-bok 13: 927. Emellertid torde denne aldrig ha varit allmännare känd, åtm. ej i Sverige, såvida han ej rent av, som säkerl. flera av Fornjots ätt, är att betrakta som en lärd abstraktion. Kanske föreligger här därför i stället namnet Kajsa = den heliga *Katarina*, möjl. i så fall Birgittas dotter, bekant för sina underverk, o. kanske i dylika fall åkallad av sjömännen; dock finnes bland de övriga helgonen med samma namn åtminstone två med stort rykte. Jfr härmed att enl. Setälä FUF 13: 380 fin. *Kati*, bl. a. en trädgudomlighet, väsentligen återgår på den heliga Katarinas namn.

kajuta, Schroderus o. 1638, förr även: *kajut* = ä. da. *kajytte*, från mlty. *kajûte*, varifrån även ty. *kajüte* o. fra. *cajute*; av trots alla förklaringsförsök dunkelt ursprung, liksom också förhållandet är oklart mellan detta ord o. fra. *cahute*, koja, varav ä. da. *kahyte*, tält, bod, da. *kahyt*, kajuta. Säkerl. ej, såsom av många tidigare antagits, att förbinda med koja; knappast heller, med Schröder Streckformen s. 35 f., en utvidgad form (»streckform») av lty. *kûte*, *kût(t)e*, hål, grop (jfr hans likartade förklaring av kabyss); snarare då, med Falk-Torp s. 483, ytterst från ffra. *cahute*, som i sin tur kunde vara en blandform av fra. *cabane*, koja, kajuta, o. det germ. ordet (lty.) *hütte* (se hytt, hytta).

kaka = fsv., no. = da. *kage* (meng., eng. *cake* nordiskt lån?); avljudsform till mlty. *kôke*, fhty. *kuocho* (ty. *kuchen*), jfr ags. *cécil* (av **kōkil-*); besl. med koka (jord-)klump; jfr käx 1. — Kaka söker maka, 1617, jfr fsv. *æ findher kaka sin maka*, väl förändrat av ett uttr. motsv. da. *krage søger mage*, nu uppfattat såsom hörande till *krage*, kråka, men av Falk-Torp på grund av ä. no. *krake fær vel sin make* (sagt som tröst åt misslyckade friare) fört till krake, stackare; omöjligt är väl dock ej, att i stället omvänt det no. ordspråket utgör en ombildning av ett äldre, där ordet kråka ingått: jfr ä. no. *kraake søger maake* o. eng. *birds of a feather flock together*. F. ö. erinras om ty. *gleich und gleich gesellt sich gern* o. likbetydande uttr. i lat. o. grek. — Kakstad, skämtsamt för 'mage' redan hos Modée 1739: 'det kliar i kakstan'.

kakao, 1758 = ty., av fra., ital., span. *cacao*, från ett mexikanskt språk (jfr chokolad).

kakalorum, Extra Posten 1792: 'disputera med Er öfver detta slags Cacalorum'; i ett yttrande från 1799: 'detta moraliska cacalorum'; i modern betyd. Almqvist 1843: 'ett hiskeligt kakalorum' o. Blanche 1843; väl från djäkne- o. studentspråket. Möjl. en s. k. sträckform till kolorum (i anslutning till kackel?), vilket i sin tur kan vara en skämtsam ombildning av korum.

kakel, Arvidi 1651 = da. *kakkel*, väl närmast av ett lty. **kakel* = ty. *kachel* (varav lty. *kachel*), kakel, av fhty. *kachala*, lergryta, antagl. från vlat. **caccalus* (= ital. dial. *caccalo*), till mlat. *cacchus*, fat, skål, motsv. portug. *caco*, skärva; sammanhängande med lat. *cac(c)abus*, kokkärl, av grek. *kákkabos*, ett lånord av okänt ursprung. De äldsta kaklen voro skålformiga. Se Meringer WuS 3: 179 f. — Kakelugn, t. ex. o. 1580 = da. *kakkelovn*, efter mlty. *kacheloven*, ty. *kachelofen*.

kaktus, en egentl. sydamerikansk växt, som uppkallats efter grek. *káktos*, namn på en taggig växt.

kal, 1602: *kalt* neutr., från lty. *kal* el. ty. *kahl* = fhty. *chalo* (*chalawēr*), ags. *calu* (eng. *callow*), väl urbesl. med fslav. *golŭ*, naken, bar.

kalabalik, t. ex. 1614, i sv. först brukat om Karl XII:s strid i Bender 1713, av ett ungef. likalydande turkiskt ord med betyd. 'bråk, virrvarr, följe, tross'. I överförd anv. t. ex. hos O. v. Dalin.

kalas, ä. nsv. *collatzie* Var. rer. 1538, *collats* (*-tz*) Bib. 1541 m. fl., *collas* 1607, *callatz* 1619, *callas* Wivallius, motsv. da. *kalas*, *kollas*, från mlty. *collatie*, ä. ty. *kollatz*, av lat. *collātio* (fra. *collation*, varav sv. kollation), egentl.: sammanbärande, bidrag, till *conferre*, bära samman; alltså urspr. om festligheter, till vilka varje deltagande lämnade ett bidrag, jfr gille, lag. Formen med *a* utgår väl från ett ej uppvisat lty. ord; jfr kanin, karduan.

kaldun, ä. sv., se kallun.

kalender, t. ex. Spegel 1685 = ty., av senmlat. *calendarius*, *calendarium*, avledn. av lat. *calendæ*, första månadsdagen, sedan: månad. Till härledningen jfr, utom Walde[2], Reichelt Zfvergl. Sprachf. 46: 325.

kalesch, 1627 m. fl.: *kalläss* (o. d.), 1677: *callesch* = da., ty. *kalesche*, från fra. *calèche* (eng. *calash*), liksom droska o. kusk slaviskt lånord: tjeck. *koleska*, dimin. till fslav. *kolo*, hjul (se d. o.); alltså urbesl. med hjul o. de från grek. härstammande pol o. tele(fon), ävensom sannol. med hals.

kalfaktor, officersuppassare; Gustaf II Adolf: *calefactor*; egentl.: som har till uppgift att elda, av mlat. *calefactor*, till *calefacere*, göra varm (se chaufför o. faktor); jfr kallun.

kalfatra, 1754, om skepp, o. 1730 i bildl. anv. = da. *kalfatre*, från lty., holl. *kalfateren*, jämte holl. *kalfaten*, av mlat., ital. *calafatare* (fra. *calfater*), ett sjömansord av österländskt ursprung; däremot ej, såsom antages av Schröder Streckformen s. 143, ett egentl. germ. ord, som förlängts av öfris. *klatern*, holl. *klateren*, klappra, rassla. Under formen *kalffuators* plur., kalfatrare, uppträder ett hithörande ord redan i G. I:s reg.

kaliber, diametern till ett eldvapens lopp (nu ofta i bildl. betyd.: art, slag) t. ex. Karl XII Bref 1698 = ty., av fra. -span. *calibre* = ital. *calibro*. Den vanliga härledningen från arab. *qâlib*, *qâlab*, skoläst, gjutform (numera även: kaliber, t. ex. i Algier, vilken betyd. väl lånats från fra.) betvivlas av Kluyver i dennes grundliga uppsats 'Kaliber' ZfdW 11: 219 f., där bl. a. även den ä. span. formen *calibo* behandlas; enl. Kl. är ordet italienskt (där dock med annan, men snarlik betyd.); f. ö. dunkelt.

kalikå, DA 1824: *kallikå* (i annons), av eng. *calico*, fra. *calicot*, efter den ostindiska staden *Kalikut*.

1. **kalk,** bägare, fsv. *kalker* = isl. *kalkr*, da. *kalk*, gammalt lån från ags. *calic*, biform utan *i*-omljud till ags. *celic* = fsax. *kelik*, fhty. *kelih* (ty. *kelch*); ett mycket tidigt germ. lånord från lat. *calix* (genit. *calicis*), jfr grek. *kýlix* ds.

2. **kalk** (blom-), t. ex. Weste 1807 da. *kalk*, från ty. *kelch*, egentl. upptaget från grek. *kályx*, blomkalk, knopp,

varav lat. *calyx*, senare skrivet *calix* o. förblandat med *calix*, bägare.

3. **kalk**, jordart, fsv. *kalker* = da. *kalk*, från mlty. *kalk* = fhty. *kalch*, *kalk* (ty. *kalk*), ags. *cealk* (eng. *chalk*, krita); gammalt lånord från lat. *calx* (genit. *calcis*), kalksten, kalk (av grek. *khálix*, kisel, kalk), liksom källare, mur, tegel o. vissa andra uttr. tillhörande stenbyggnadskonsten, som germanerna lärt av romarna. Det inhemska ordet för 'kalk' är lim. Jfr kalkyl.

kalkera, 1784, av fra. *calquer*, av ital. *calcare*, inpressa, trampa, av lat. *calcāre* ds., till *calx*, häl (se chaussera o. kalsonger).

kalkon, Asteropherus 1609: *kalkun*, 1700-t.: *kalkon* Serenius osv., motsv. da. *kalkun*, lty. *kalkûn*, holl. *kalkoen*; den svenska *o*-formen möjl. av ett lty. **kalkôn* el., med Kock Sv. ljudhist. 2: 162, uppkommen genom ljudsubstitution; jfr plommon. Egentl. kortform till uttr. såsom ä. nsv. *kalkunsk hane, höna* 1633, *calkoneske hanar och hönor* o. 1640, *kalkons höns* 1649 = lty. *kalkûnsche höner* osv., motsv. ty. *kalekutischer hahn* (med kortformen *kalekut*); egentl.: från Kalikut (jfr kalikå). Uttr. beror på missuppfattning av sådana benämningar på kalkonen som t. ex. fra. *poule* el. *coq d'Inde* (varav *dinde*). Då fågeln egentl. härstammar från Mexiko, o. Amerika i äldre tid antogs vara en del av Indien (se indian), kom han att benämnas efter den allmänt kända ostindiska handelsstaden *Kalikut* (jfr kalikå). — Eng. *turkey*, egentl.: från Turkiet.

kalkyl, Palmquist Algebr. 1746, från fra. *calcul*, räkning, till *calculer*, räkna, av lat. *calculāre* ds., till *calculus*, räkning, liten sten (använd vid räkneoperationer), dimin. till *calx*, sten, kalk (varav kalk 3). — Tidigare: kalkulation, 1633. — Vb. kalkulera finns redan 1613 o. hos Wivallius.

kall, adj., fsv. *kald er* = isl. *kaldr*, da. *kold*, got. *kalds*, fsax. *kald*, fhty., ty. *kalt*, ags. *ceald* (eng. *cold*), av germ. **kalđa-*, participbildning till germ. st. vb. **kalan* = isl. *kala* (*kól*), göra frusen (*mik kelr*, jag fryser), sv. dial. *kala*, blåsa litet, ags. *calan*, göra frusen, frysa, vartill kausativbildningen germ. **kōlian* = fsv. *köla*, isl. *kóla*, fhty. *kuolen*, ags. *célan*, göra kall, avkyla (möjl. dock avlett av germ. adj.-stammen *kōl-* i fhty. *kuoli*, ags. *cól*, motsv. resp. ty. *kühl*, eng. *cool*, kylig, se kultje); se även kul, kulen, kuling, kyla, köld, källa samt klake. Besl. med lat. *gelu* n., frost, *gelidus*, kall, *gelāre*, frysa, litau. *gélmenis*, häftig kyla, ävensom lat. *glaciēs*, is (jfr sv. lånorden glass, gletscher).

1. **kalla** = fsv.: ropa på, åkalla, mana, säga, nämna, isl.: ungef. ds. = da. *kalde*, kalla, mlty. *kallen*, tillkalla, tala, fhty. *kallôn*, tala, prata, ags. *ceallian* (eng. *call*), ropa, kalla; antingen av **kalz-*, besl. med fslav. *glasiti* (**gols-*), ropa, *glasŭ*, röst, el. av **kaln-*, jfr fir. *gall*, berömd, *gall*, svan; möjl. hör också hit lat. *gallus*, tupp, som dock kanske snarare betyder 'det galliska (djuret)'; utan utvidgning med *-s* el. *-n*: fslav. *glagolati* (**gol-gol-*), tala, osv. Jfr kälta. — Kall, yrke, särsk.: prästämbete o. d., egentl.: vartill man blivit kallad; jfr ty. *beruf*, eng. *vocation*.

2. **kalla** (en växt), av lat. *calla* (el. *calsa*); f. ö. dunkelt.

Kalle, mansn., se Karl.

kalligraf = ty. *kalligraph*, av grek. *kalligráphos*, skönskrivare, av *kállos* n., skönhet, o. *gráphein*, skriva.

kallun (sydsv. dial.), innanmäte av slaktkreatur, ä. sv. *kaldun* t. ex. 1548, Wadman: 'Och dricker vatten, tills kaldunet svider' = da. *kallun*, från mlty. *kallûne(n)*, *kaldûne(n)*, inälvor = ty. *kaldaunen*, av mlat. *caldūna* (ffra. *chaudun*, eng. *chaudron*), till lat. *cal(i)dus*, varm (se kalfaktor); alltså antagl. egentl. om de ännu varma inälvorna av nyss slaktade djur.

Kalmar, stadsnamn, runsv. *i kalmarna* (trol. 1000-t.), isl. *Kalmarnir*, av sv. dial. *kalm*, stenröse, stenkummel (möjl. av ie. **gol-mo-*, jfr t. ex. sanskr. *gaṇa-*, mängd, hop, av **gol-no-*, lat. *glomus*, klump, nystan? H. Petersson Ar. u. arm. Stud. s. 28), o. en i sv. ortnamn vanlig ändelse *-arn*, jfr fin. lånordet *arina*, klippa el. grund i sjön (egentl. samma ord som fsv. *arin*, härd; se äril).

kalmera, nu egentl. blott skämts., av fra. *calmer*, lugna, av ital. *calmare*, till *calma*, lugn, vindstilla. Vanl. tolkat såsom i anslutning till lat. *calēre*, vara varm (se chaufför o. kalfaktor), ombildat av grek. *kaũma*, hetta (till *kaiō*, bränner), med betyd.-utvecklingen 'hetta' > 'vindstilla' > 'lugn' el. 'hetta' > 'vilotid på dagen'. — Under åtm. 1700-talets senare o. 1800-talets förra hälft vanligt inom vissa av franskan påverkade kretsar, men av lexikograferna tydl. ej betraktat som fullt införlivat med språket.

kalmus, Acorus calamus = fsv. (Sdw. Tillägg), ty. osv., av lat. *calamus* rör, av grek. *kálamos*, urbesl. med halm.

kalops, C. Warg 1755, hos t. ex. Sahlstedt o. Bellman neutr., i ä. sv. stundom *kollops* Ihre 1769, från eng. *collops* (*scotch collops*, ett slags kalvkotletter), plur. till *collop*, köttskiva, som tidigare förts till fra. *escalopes* ds., men av senare forskare ss. Björkman o. Skeat härletts från meng. *colhoppe*, egentl.: som hoppar på kolen, jfr fsv. *kolhuppad* (se glödhoppa).

kalott, o. 1655 = da. *kalot* osv., från fra. *calotte*, möjl. av grek. *kalýptra*, huvudbetäckning, till *kalýptō*, betäcker (urbesl. med hjälm osv.).

kalsonger pl., J. G. Oxenstierna 1771: *caleconer*, 1808: *calsonger*, av fra. *caleçon*, av ital. *calzone*, förstoringsord av *calza*, strumpa, av vlat. **calcea* (fra. *chausse*, i plur.: knäbyxor), jfr lat. *calceus*, sko, till *calx*, häl. Den inhemskt fra. motsvarigheten. till *caleçon* är *chausson*, socka, filtsko. Jfr chaussera o. kalkera. — Förr stundom i stället: *lårfoder*, t. ex. Hallman, såsom ännu skämts.

kaluv, Livin 1781: *calufven*, best. f., Weste 1807: *kallufven*, best. f., enl. Dalin 1850 förkortning av *pickaluv* (i så fall sannol. i anslutning till kalott, jfr nedan, o. på grund av den obskena betyd. som förra leden kan ega) i t. ex. 'hugga någon i pickalufven' Dalin 1850, med biformen *pickalorf* Topelius (efter lurvig), ombildning av pickelhuva. Jfr da. 'tage en i kalotten'. Knappast däremot, såsom också antagits, lån från ry. *golová*, huvud. — Dessutom, med nyare omdaning, kalufs, t. ex. J. Jolin.

kalv, fsv. *kalver* m. = isl. *kalfr*, da. *kalv* c., fsax. *kalf* n., fhty. *chalp* m. m., plur. *chalbir* (ty. *kalb*), ags. *cealf*, av en germ. *s*-stam **kalbaz* n., jfr fin. lånordet *kalpei*, *kalve*, av **kalbiz*; i avljudsförh. till ags. *cilforlamb*, tacka, fhty. *kilburra* (ty. dial. *kilber*), med *k*- för väntat *kw*- sannol. från kalv; nära besl. med grek. *dólphos* (**gᵘolbh*-) o. *delphýs* (**gᵘelbh*-), moderliv, sanskr. *gárbha*-, livmoder, foster, unge, ävensom grek. *délphax*, gris, jfr f. ö. delfin; av en ie. rot *gᵘelbh*, vara välvd, tjock el. dyl., vartill även fsv. *kalve*, benkalv, vad = isl. *kalfi* osv. (betyd.-utvecklingen dock oviss), fsv. *kalver*, kil el. förlängning av en not, där fisken stannar, sv. dial. *kalv* ds., egentl.: 'buken' av noten, m. m. Jfr Persson Indog. Wortf. s. 74. Se även följ. — Plöja med andras kalvar, motsv. i da. o. ty., efter Simsons yttrande i Domareb. 14: 18: 'Om I icke haden plöjt med minom kalf, I haden intet råkat på mina gåto'. — Kalvdans, rätt av råmjölk, o. 1695: *kalfwedantz* = no., da. *kalvedans*; i sv. dial. även: lungmos; i no. o. da. dial. också: gelé av spädkalvskött. Senare leden syftar på rätternas dallrande utseende, jfr dalm. *dallär*, gelé, o. no. *kalvdirr*, kalvdans; möjl. ytterst från ty., se närmare Bugge Ark. 4: 136 f.; den förra leden skulle enl. Falk-Torp höra samman med ags. *calwer-clim*, *cealer-briw*, rätt av ystad mjölk, till *calwer* (osv.), tjock mjölk, mlty. *keller*, som kan föras till germ. roten *kel*, bli kall, styvna, i kall osv. — Kalvskinn i sv. dial. o. ä. nsv. *få k.*, få korgen, se korg o. svartsjuka.

Kalven, bildlig anv. av kalv, ytterst vanligt namn på mindre sjöar, som äro belägna vid större sådana (någon gång också om vikar av större sjöar); stundom även i sammans. såsom Radkalven (fsv. *Raðkalf*) vid *Rasjön* Smål., Utterkalven vid sjön *Ultran* Sdml. Samma bruk i Norge. I Norrland, Norge o. på Själland även om mindre öar vid sidan av större; i Norge också om fjällnamn. — Hit hör däremot knappast sjön. Kalven (fsv. *Kalf*) i Kalfs sn Vgtl., om också sannol. sjönamnet är

primärt i förh. till sockennamnet; jfr dock SOÄ VII. 2: 285. — I vissa fall såsom Kalvgöl, Kalvtjärn uppträder djurn. *kalv* i egentl. betyd.; jfr Ko-, Ox-, Tjursjön osv. — Se närmare förf. Sjön. 1: 290 f.

kam, fsv. *kamber*, kam, fjäderkam, takås = isl. *kambr*, da. *kam*, fsax., fhty. *kamb* (ty. *kamm*), ags. *camb* (eng. *comb*), egentl.: försedd med tänder = grek. *gómphos*, kindtand, sanskr. *jambha-*, tand, fslav. *zabŭ*, tand, osv., av ie. **gombho-*; besl. med sanskr. *jabh-*, *jambh-*, gripa med tänderna. En avljudsform **gembh-* föreligger sannol. i sv. dial. *kim*, tuppkam, o. i kimme (se d. o.). — Skära alla över en kam, motsv. i da. o. ty.; till skära i betyd. 'klippa'. — Kamgarn = da. = ty. *kammgarn*, garn av kamull, som utkammas.

kambrik, se under kammarduk.

kamel = fsv., da., från mlty. *kamél*, av lat. *camēlus*, av grek. *kámēlos*, ett österländskt ord, jfr hebr. *gāmāl* osv. Ett äldre germ. namn på kamelen är fsv. *ulvalde* = isl. *ulfaldi*, jfr got. *ulbandus*, fhty. *olbanta* osv., väl på ett el. annat sätt sammanhängande med grek. *eléphas* (se elefant). Jfr kamlott.

kamelia, 1836: *camellier* plur., ett namn givet av Linné (Camellia) efter botanisten, jesuiten Camelli, som införde växten från Japan = fra. *camélia* osv. Jfr liknande ursprung för begonia, dahlia, fuchsia, hortensia, magnolia.

kameleont, 1675; Spegel 1685: *camæleon*, av grek. *khamailéōn* (genit. *-ontos*), av *khamái*, på jorden (även i kamomill; besl. med human o. -gum i brudgum), o. *léōn*, lejon; alltså egentl. jordlejon.

kamera, av lat. *camera*, valv; alltså egentl. samma ord som kammare; se d. o.

kameral, av lat. *camerālis*, avledn. av *camera* (se föreg.), närmast i betyd. 'skatt- el. räntekammare' o, d.

kamfer = fsv., da., motsv. ty. *kampfer*, fra. *camphre*, mlat. *camphora*, nygrek. *kaphourá*, sanskr. *karpūra-*, arab.-pers. *kāfūr* osv.; tolkat som ett malajiskt ord, *kapûr Bârûs*, kalk från Barus (på Sumatra), kamfer. — Därjämte, med oursprungligt *-t*, kamfert; jfr t. ex. buffert, hävert, koffert, loggert, robbert, skonert.

kamill, se kamomill.

kamin, 1808; enstaka 1647 i annan anv. = da., ty. (redan i mhty.), av lat. *camīnus*, eldstad, härd, av grek. *káminos*, ugn, som av somliga sannol. med rätta tolkats som besl. med kamera osv.; enl. andra som hörande samman med fslav. *kamenĭ*, *kamy*, sten (se hammare). — En avledn. föreligger i fra. *cheminée* (eng. *chimney*), skorsten = fhty. *keminâta*, rum med ugn.

kamlott, tyg av kamelhår, ä. sv. oftast *kamelott* (alternativt ännu Dalin 1850), fsv. *kamelot* (redan av 1283) = isl. *kamelet*, ty. *kamelott* osv., av (f)fra. *camelot*, avledn. av lat. *camēlus* (se kamel). — Andra, äldre former äro: ä. nsv. *skamelot* Var. rer 1538 (från mlty. *schamlot*, av ffra. *chamelot*) o. *kamlat* (*camblat* m. m.), t. ex. 1548, o. 1640, jfr mhty. *scham(b)lât*.

kammarduk, 1552: *camerduck*, från mlty. *kamerdôk*, ty. *kammertuch* osv., jfr holl. *kamerijksdock*, till namnet på den flandriska köpmansstaden *Cambrai*, på västflamländska kallad *Kamerijk* (lat *Camaracum*), vartill även eng. *cambric* = ty. *kambrik*, sv. kambrik; jfr Lucidor: *Cambrays Duuk*; alltså med samma slags härledning som t. ex. kaschmir, kretonn, muslin.

kammare, fsv. *kam(m)are*, även om del av skjutgevär, jämte *kamar*, varav ä. nsv. o. nsv., nu poet., *kammar* = isl. *kamarr*, avträde, hemlighus, da. *kammer*, motsv. fsax., fhty. *kamara* (ty. *kammer*) osv., av lat. *camara*, *camera*, valv (se kamera), av grek. *kamára*, valv, välvt rum (enl. Solmsen, egentl. ett kariskt ord), till ie. roten *kam*, betäcka, o. alltså urbesl. med hamn, skepnad. Med avs. på sv. kammarrätt jfr fsv. *kamar* i liknande betyd. — Kammarherre, kammarjunkare, från ty., ansluta sig till den forna anv. av ty. *kammer* (o. fra. *chambre*) om konungens el. furstens boningsrum. — Jfr f. ö. kam-

rat, kamrer(are), kämnär, ävensom kamin.

kamomill el. **kamill**, jfr fsv. *komillabloma* (*kamello-*), motsv. da., ty. *kamille*, eng. *chamomile*, av mlat. *camomilla*, av grek. *khamaimēlon*, av *khamai*, på jorden (även i kameleont), o. *mēlon*, äpple (varav lat. *mālum*); alltså egentl.: jordäpple; på grund av växtens äppledoft.

1. **kamp**, häst, Kolmodin 1732 = no. o. da. dial.; på ett el. annat sätt väl sammanhängande med no.-da. *gamp* ds.; i övrigt dunkelt trots framställda förklaringsförsök; jfr Falk-Torp s. 299, Torp Etym. ordb. s. 257, Wigforss S. Hall. folkm. s. 240.

2. **kamp**, strid, fsv. *kamper*, i sht tvekamp = da. *kamp*, från mlty. *kamp* = fhty., ty. *kampf*, ags. *camp*; väl, såsom nästan allmänt antages, gammalt lån från lat. *campus*, fält, slagfält (egentl.: böjning, jfr grek. *kampē* i denna betyd.; jfr hamla), varifrån även fsax., mlty. *kamp*, inhägnat fält = sv. dial. *kamp*, slätt, t. ex. i Kampen vid Linköping; ävensom fra. *champ*, stridsplats, tvekamp; jfr champinjon, kamp 2, kampanj. En biform med *-mp- > -pp-* föreligger väl i kapp 2. Avledn.: kampe, kämpa, kämpe, jfr kampera. — För lån talar den omständigheten, att ordet jämförelsevis sent uppträder i germ. språk. Om en gammal inhemsk beteckning för 'strid, tvekamp o. d.' se envig.

kampanj, av fra. *campagne*, fälttåg, fält, av lat. *campania*, slätt, slättland (jfr det etymologiskt identiska champagne), till *campus*, fält (se kamp 2).

kampe, timotej, Phleum (i sht pratense), Linné; jfr no. *kjempegras* ds.; dessutom, som namn på Plantago media: ä. nsv., sv. dial. *kämpegräs* (sv. dial. *kämpar* m. m., om axen), no. *kjæmpe*, *kampe(gras)*, da. *smaakæmper*. Samtliga namnen höra till kamp o. kämpe o. ha sin grund i tävlingslekar med timotejaxen o. med grobladens stänglar, varom se Lyttkens Sv. växtn. s. 186 o. Pipping Sv. stud. s. 142 f. Timotejaxen kallas vid dylika tillfällen på sina håll även *rivaler*.

kampera = ty. *kampieren*, av fra. *camper*, till *camp*, fältläger, av lat *campus*, fält (se kamp 2).

kamrat, 1633: *cammarath*, o. 1640: *camerart*, Stiernhielm: *camerad*, 1656: *trätkamrat* osv. = da. *kamerat*, från (äldre former av) lty., ty. *kamerad*, från romanska spr.: fra. *camarade* = ital. *camerata* m., kamrat, till lat. *camara*, *camera* = kammare; egentl.: personer som bo i samma rum (jfr t. ex. span. *camarada* f., soldatlag); sedan om var o. en av dem särskilt; med samma betydelseutveckling som i gesäll (jfr även under fruntimmer).

kamrer(are), Bib. 1541: *kamererare*, *kamarerare*, skattmästare, räntmästare, kammarherre, jfr mhty. *kamerære* (ty. *kämmerer*) osv., av senlat. *camerārius*, avledn. av *camera*, varav kammare, här i den gamla specialbetydelsen 'räkneel. skattkammare'. Jfr kämnär.

kana, sbst., i slå kana, 1678: *slåår kane*, till sv. dial. *kana*, ett slags släde, fsv. *kani* m., båt, ä. nsv. *kan(a)*, nisl. *kani*, litet träkar, da. *kane*, ett slags släde, förr även: båt, motsv. mlty. *kane*, båt, ty. *kahn* o. det ffra. lånordet *cane* (vartill fra. *canard*, anka); i avljudsförh. till isl. *kæna* f., båt; möjl. besl. med kanna (se d. o.); f. ö. dunkelt. Fsv. *kani*, båt, är väl lånat från mlty. Jfr Falk WuS 4: 89. — Härtill i ä. sv. dial. *kana*, vb, t. ex. 1745.

kanal = da., ty. = mlty. *kanāl*, eng. *canal*, ffra. *chanel* (eng. *channel*), ital. *canale*, av lat. *canālis*, vattenränna, väl avledn. av *canna*, rör, med *-nn-* till *-n-* före huvudtonig stavelse, lån från grek. *kánna*, av österländskt ursprung. Jfr kanel, kanik, kanon, knaster.

kanalje, Ekeblad 1652: *canalier* plur.; förr ofta neutr. i betyd. 'pack' t. ex. Karl XII; jämte da. *kanalje*, från fra. *canaille*, pack, skurk = ital. *canaglia*, egentl.: skara av hundar, avledn. av lat. *canis*, hund; jfr snilj. Med avs. på biformen karnalje jfr da. *karnalje*, från lty. *karnalli*.

kanapé, Nordenflycht 1746—47 = ty. *kanapée*, av fra. *canapé*, ett slags vilsoffa = ital. *conope*, av grek. *kōnōpeī'on* myggnät kring säng, sedan: med dylikt

nät försedd vilobädd, till *kŏnōps*, mygga (av dunkelt urspr.).

kanariefågel, 1674 = da. *kanariefugl*, från ty. *kanarienvogel*; jfr eng. *canary*; efter fågelns hembygd Kanarieöarna.

kandelaber, Posttidn. 1791: *antique candelabrer*, med samma form i Dagl. Alleh. 1808 o. Stockh. Posten 1808 = ty. *kandelaber*, av fra. *candélabre*, av lat. *candēlābrum*, avledn. av lat. *candēla*, vax- el. talgljus, varav fra. *chandelle*, ags. *candel* (eng. *candle*), till lat. *candēre*, glänsa, av en ie. rot med avlägg i sanskr., grek., alban. o. kelt. spr. Jfr kandidat.

kandi(socker), jfr Hels. 1587 i sammans. med *socker-* = da. *kandis(sukker)*, från ty. *kandis(zucker)*, jfr fra. (*sucre*) *candi* osv., av arab.-persiskt ursprung.

kandidat = da., ty. osv., av lat. *candidātus*, vitklädd; den som sökte ett ämbete uppträdde i det gamla Rom i vita kläder, *toga candida*, till *candidus*, vit, till *candēre*, glänsa (se kandelaber). — Som examenstitel beteckar sålunda kandidat egentl. en person, som ämnar avlägga en högre examen (licentiatexamen). Denna gamla betydelse framträder starkare vid de tyska universiteten, där ordet (f. ö. utan officiell karaktär) blott användes om studenter, som stå i begrepp att undergå examen. — I Sverige tidigt brukat i tilltal till oexaminerade studenter, att döma av en strof, citerad av Ihre i en disputation från 1743, där det gycklas med svenskarnas benägenhet att höja titulaturererna: »..'En Prost du nämn Prælat / Student Herr Candidat ...»

kanel = fsv., da., från mlty. *kanēl* = mhty. (ty. *kanel*), från fra. *can(n)elle*, dimin. till *canne*, rör, av lat. *canna*; på grund av rörformen; se f. ö. kanal, kanik, kanon.

kanfas, 1550-t.: *canifass*, 1564: *canfas* = da., ty. *kanefas*, av fra. *canevas*, ital. *canavaccio*, av mlat. *canavacium*, grovt linne, avledn. av mlat. *canava*, hampa (se d. o.).

[kangro, kångro, sv. dial., spindel, se väva.]

kanin, R. Foss 1621: *canijn* = da., från mlty. *kanîn* (jfr ty. *kaninchen*), med *a* av obetonat *o* i mlty. dimin, *konineken* (jfr karduan); av ffra. *con(n)in*, biform till *connil* (eng. *cony*); av lat. *cuniculus*, en diminutivbildning sannol. av ett iberiskt grundord; i alla händelser är den pyreneiska halvön utgångspunkten för romarnes kännedom om kaninen, liksom de fossila resterna av djuret framför allt blivit funna i Spanien o. Portugal. Schrader Reallex. ss. 70, 407 f.

kanik, fsv. *kaniker* = da. *kannik*, yngre form för fsv. *kanuniker* osv. = sen mhty. *kanonike* osv. (ty. *kanoniker*, *-us*), av mlat. *canonicus*, medlem av domkapitel, egentl.: som levde efter vissa regler, till grek. *kanōn*, regel, rättesnöre, samling av de bibliska böcker som anses innehålla regeln el. rättesnöret för människans tro o. leverne, helgonförteckning (se kanonisera), måttstock, rak stav el. käpp, rör, det senare den urspr. betyd., besl. med grek. *kánna*, rör, varom närmare de besl. kanal, kanel, kanon, knaster. — Kvar i ortn. Kanikebo, -bol, -lyckan (Lund), -marken (Malmö), urspr. betecknande åt domkapitels ledamöter anslagna hemman osv. — Jfr kanonisera.

kanka, kånka, knoga el. streta med ngt tungt, i sv. dial. även: vackla, gå långsamt, flacka, väl samma ord som ä. nsv. *kanka*, guppa, t. ex. Dahlstierna, Kolmodin m. fl.; jfr sv. dial. *kangla*, *kångla*, kånka, vackla m. m. Med avs. på växlingen av *a* o. *å* framför *nk* kunde jämföras skank o. stånka 2. Formväxlingen beror dock förnämligast därpå att ordet råkat inom sfären för de imitativa ordskapelserna; snarast är det helt enkelt självt ett sådant (jfr t. ex. gunga, vagga). Ett annat, mycket osäkert försök till förklaring se Tamm Etym. ordb. s. 414. En osannolik möjlighet av sammanhang med el. lån från finska *kankata*, gå långsamt, *konkkia* m. m., gå vacklande, trögt, framställes av Saxén Sv. lm. XI. 3: 135.

kanna = fsv., isl. = da. *kande*, fsax., fhty. *kanna* (ty. *kanne*), ags. *canne* (eng. *can*); med biformen fhty. *chanta* (ty. dial. *kante*); jfr fra. *cannette*; i de nord. spr. möjl. lån från mlty. Enl. Lidén

Språkv. sällsk. i Upps. förh. 1891—94 s. 75 n. 5 ett inhemskt germanskt ord o. besl. med isl. *kani*, litet träfat, osv. (se kana); kanna utgår möjl. från ett ie. **gandh-nā*, o. fhty. *chanta* från ett **gandhā*; ett besläktat ord föreligger i mir. *gann*, kanna o. d. — Kannstöpare = da. *kandestøber*, egentl.: kanngjutare; i överförd betyd. från Holbergs komedi 'Den politiske Kandestøber' 1722 (på svenska 1729 av Lagerström: Den Politiske Kannstöparen); vanligt på 1750-t., t. ex. Oelreich 1755, Gjörwell 1759 m. fl., då ännu alltid i förb. med *politisk*. Härtill kannstöperi i betyd. 'kälkborgerligt politiskt prat', likaledes o. 1750 o. sedan ytterst vanligt; däremot synes vb. kannstöpa vara en rätt sen ordskapelse (1840-t.).

kannibal, 1671: *Cariber* och *Canibaler* (som folknamn), 1765 i allmännare betyd. = da., ty. = fra. *cannibale*, eng. *cannibal*, från span. *canibal*, ett annat namn på de västindiska människoätande karaiberna. — Jfr under (det dock ej säkert hithörande) karnibel.

kanon, mil., Stiernhielm Herc. = da. = ty. *kanone*, eng. *cannon*, av fra. *canon*, av ital. *canone*, förstoringsform till lat. *canna*, rör; se kanal, kanel, kanik o. följ. — I samma betyd. användes åtm. under 1600-t. vanl. *stycke*; även *bössa* m. m.

kanonisera = fsv. = ty. *kanonisieren* osv., egentl.: upptaga i den katolska kyrkans *kanon*, dvs. förteckning på helgonen; se närmare kanik.

kanot, av fra. *canot*, jfr span. *canoa*, eng. *canoe*, ett indianord.

kanske = y. fsv.; väl övers. av mlty. *mach schên* ds. (se må o. ske), varav fsv. *maske* = da. *maaske* o. fsv. *maxan*, motsv. sv. dial. *maxa*, nästan.

kansler, fsv. *kancelær* m. m. = fno. *kanceller* osv., från mhty. *kanzeler*, *kanzelære*, av senlat. *cancellarius* (eng. *chancellor* osv.), avledn. av lat. *cancelli*, galler, skrank, av ett skrank omgiven plats (vartill även ty. *kanzel*, predikstol), dimin. till *cancer* ds., som tolkats såsom genom dissimilation uppkommet av *carcer*, skrank, inhägnad m. m.; alltså egentl. om vissa ämbetsmän, som vid el. inom ett skrank överbragte el. kungjorde vissa meddelanden el. befallningar.

kansli, t. ex. P. Svart Kr.: *cancelly*, från mhty. *kanzelîe* (ty. *kanzlei*), jfr senlat. *cancellaria*, till föreg.; egentl. om själva ämbetsrummet o. sedan även om de tjänstemän, som där arbetade. I ä. nsv. även: *kansleri* (*cancelerij*), t. ex. Bib. 1541.

kant, Wivallius 1634 = da., från mlty. *kant(e)* (ty. *kante*) = eng. *cant*, från fra. *cant* = ital., span. *canto*, som brukar härledas från lat. *canthus* = grek. *kanthós*, hjulring av järn, o. f. ö. motsvarar fslav. *kątu*, hörn; av okänd härkomst. Jfr kantin, kanton, kantra. — Komma på kant med, från da.; egentl.: sätta kanten emot; jfr holl. (*zich*) *kanten*, sätta sig emot. — Vara el. hålla sig på sin kant, sammanställt med fra. *se tenir sur son quant-à-soi*, till uttr. *quant à moi* (osv.), vad mig (osv.) beträffar.

kantarell, Linné: *chantarell* = fra. *chanterelle*, dimin. till grek. *kántharos*, kopp, dryckeskärl (egentl.: ett slags tordyvel), av ovisst ursprung. Alltså efter formen.

kantat = ty. *kantate*, av ital. *cantata*, egentl. substantivering av fem. till lat. part. pf. pass. *cantātus*, till *cantāre*, sjunga; jfr kantor.

kantin, 1701 = ty. *kantine*, av fra. *cantine*, i ty. o. fra. även: soldatkrog, marketenteri, av ital. *cantina*, källare, av ovisst ursprung; av somliga betraktat som en avledn. av ital. *canto*, hörn (se kant). Ordet synes äldst huvuds. ha hört hemma i det militära spr.

kanton = ty., av fra. *canton*, av ital. *cantone*, kanton, trakt, vrå, hörn, alltså egentl.: landsända el. dyl., avledn. av ital. *canto*, se kant.

kantor, jfr fsv. *cantorkapa*, korkåpa, av mlat. *cantor*, kyrkosångare, i lat.: sångare, till *canere*, sjunga (urbesl. med hane, tupp). Jfr diskant.

kantra 1765, om skepp, o. 1770 (bildl.) = da. *kantre*, från lty. *kantern*, kantra, ställa el. ställa sig på kant, välta; avledn. av kant liksom även lty., ty. *kentern* (da. *kæntre*). — Ordets enstaka

uppträdande o. 1700 i överförd anv.: svänga om (i fråga om sinnesstämning o. d.) står kanske ej i direkt samband med dess användning i senare tid.

kantsju(k), Dahlberg Lefn. o. 1755: 'med canschucker smörgde (12 ryska dragoner) våra syndiga kroppar på bara lintyget', Tegnér i Halkan 1819: *kantschu* = ty. *kantschu*, med motsvarigheter i slaviska spr. o. ungerska; egentl. av turkiskt ursprung.

kaos, av grek. *kháos*, bl. a.: den tomma omätliga rymden, egentl.: gap, avlägset besl. med *khaínein*, gapa; se f. ö. gom. Jfr den fornord. mytologiens *Ginnunga gap*.

kap, (bergig) udde, 1756, Sahlstedt 1773 = da., från ty. *kap* = eng. *cape*, av fra. *cap* = ital. *capo* osv.; av lat. *caput*, huvud, jfr huvud i samma betyd. i sv. ortnamn, t. ex. Stenshuvud. Jfr chef, dakapo.

1. **kapa**, uppbringa fartyg, tillskansa sig, 1796: *kapa bort*, om fartyg; 1833, Dalin 1850: *kapa bort* i bildl. anv.; 1853: *kapa åt sig*; från ett ord motsv. öfris. o. holl. *kapen*. Härtill sbst. kap, t. ex. Kellgren, Bellman, äldst i förb. *fara el. gå på kap* o. 1715, jfr holl. *kaap* f., kaperi. Sannol. egentl. ett frisiskt ord: till fris. *kâpia*, köpa, *kâp*, köp, byteshandel (se köpa), med ungefär samma betydelseutveckling som i byta. Enl. andra egentl.: lura på, till mholl. *kapen* osv., gapa, se sig omkring. — Kapare = da. *kaper*, från holl. *kaper*.

2. **kapa** el. (nu sällan) **kappa**, avhugga, om tåg o. d., Rosenfeldt 1698: *kappa*, 1801: *kapa* = da. *kappe*, från lty., ty. *kappen*, i mholl. även: skära sönder, möjl. av romansk härkomst; jfr mlat. *cappare*, skära, span. *capar*, kastrera (se kapun) m. fl.

kapabel = ty., av fra. *capable*, av mlat. *capabilis*, till lat. *capere*, fatta, taga; jfr följ.

kapacitet, jfr fra. *capacité*, av lat. *capacitas* (genit. *-tātis*), till *capax*, som fattar, till *capere*, taga; jfr föreg.

kapell, fsv. *kapel* = da. *kapel*, från mlty., ty. *kapelle* = fhty. *kapella*, av mlat. *capella*, kort kappa, diminutivum till *capa*, kappa, egentl. om det rum el. den kyrkliga byggnad, där den helige Martins kappa förvarades. Betyd. 'musikkapell' beror därpå, att kyrkosångarna ofta hade sina övningar i 'kapellet'. Jfr kaplan. — Av helt annat ursprung är den kemiska termen kapell, om ett slags skål; till lat. *cupella*, litet fat, dimin. till *cūpa*, tunna (urbesl. med huv), o. påverkat av mlat. *capella*, lock över en destillerkolv (till *capa*, kappa).

kapital, 1629: *capital*; tidigare (1622) med lat. form på *-e* = da., ty., från fra. *capital*, huvudsumma, grundfond (i motsättning till räntorna), av mlat. *capitale* n., till *capitalis*, huvud-, till *caput* (se huvud, chef, dakapo, kap, kapitel, kapson, kapten). Jfr att grek. *kephalé*, huvud, o. två ord för 'huvud' i babyloniskan brukas i samma betydelse. En översättning av *capitale* är väl huvudstol (se d. o.).

kapitel = fsv., da., ty., av lat. *capitulum*, huvudpunkt av en skrift, kapitel, egentl.: litet huvud, dimin. till *caput*, huvud (se föreg., kapitulera o. kapitäl). Om anledningen till den redan i fsv. förekommande betyd. 'högtidlig sammankomst, domkapitel' se under domkapitel.

kapitulera = ty. *kapitulieren*, av fra. *capituler*, av mlat. *capitulāre*, egentl.: avhandla om huvudpunkterna i ett föredrag o. d., till *capitulum*, huvudpunkt = kapitel.

kapitäl = ty., av mhty. *kapitel*, av lat. *capitellum*, egentl.: litet huvud, dimin. till *caput*, huvud, o. alltså en växelform till *capitulum* (= kapitel).

kaplan, fsv. *kaplan*, *kapellan*, kapellpräst, hov- o. huspräst = isl. *kapellán*, mhty. *kap(p)el(l)án* (ty. *kaplan*, *kapellan*), av mlat. *capellānus*, kapellpräst, till kapell.

kapotthatt, 1851, till kapott, hatt, t. ex. 1811, fruntimmerskappa, Cederborgh 1814, förr även om ett slags munderingspersedel, av fra. *capote*, i samma betyd., till *cape*, kapusjong; se kappa, kåpa o. kapusjong.

1. **kapp**, överbyggnad å däck m. m., 1801, från holl. *kap* = da., ty. *kappe*; egentl. samma ord som kappa.

2. **kapp**, i uttr. i kapp el. kapp, t. ex. springa (i) kapp osv., P. Erici 1582: *dricka kapp*, motsv. fsv. *a kapp* (som kvarlever i nsv. i vissa trakter förekommande *på kapp*), isl. *kapp* n., tävlingsstrid, plur. *i kǫpp*, no.-da. *i kap*, da. (o. no.-da.) *om kap*. Vanl. uppfattat som en biform till kamp 2, med assimilation av *-mp-* till *-pp-* såsom t. ex. soppa o. svamp; jfr sv. dial. *i kamp*, i kapp. Enl. Olson Från fil. fören. i Lund 3: 11 f. dock möjl. av annat ursprung o. besl. med kippa (möjl. av **keppian*). Jfr kapprak. — Härtill vb. kappas = no. *kappast*, da. *kappes*, jfr sv. dial. *kampas*; jämte, med *i*-omljud, sv. dial. *käppas* = isl. *keppa(st)*, no. *kjeppast*.

kappa = y. fsv.: kappa (i regel med kapuschong), kapuschong = da. *kappe*. från mlty. *kappe* ds. som i fsv. = fhty. *kappa* (ty. *kappe*, huva), ags. *cæppe*, kappa (eng. *cap*, kapuschong, huva, mössa), lån från rom. spr.: mlat. *cappa*, kappa, huvudbetäckning, möjl. äldst om båda i förening = ital. *cappa*, kappa, osv.; biform till *cāpa* (se kåpa); sannol. kortformer till ett av lat. *caput*, huvud, bildat ord. Egentl. sålunda: huvudbetäckning el. kappa försedd med sådan; den nuv. betyd. i sv. uppkom, sedan hättan skilts från kappan. Jfr kapp 1, kapplake o. kapucinermunk. — Bära kappan på båda axlarna, t. ex. Dalins Arg. (*draga*), motsv. i da. o. ty.: kappan bars förr i regeln blott på vänstra skuldran; genom att hänga den över båda skyddade man sig mot regn och blåst från båda sidorna, dvs. var beredd på alla eventualiteter. — Vända kappan efter vinden, t. ex. Dalins Arg. (*efter vädret*), efter ty. *den mantel nach dem winde hängen*. — Kappsäck, 1744, Lind 1749, övers. av likbetyd. ty. *mantelsack*, jfr eng. *cloakbag*, fra. *portemanteau*. Tegnér Ark. 5: 163. — I äldre tid i stället *våtsäck*, från mlty. *wâtsak*, till *wât*, kläder (= sv. våd; jfr väska). — Ett liknande ord är mlty. *knapsack*, matsäcksväska o. d., varifrån ä. nsv. *knappsack*, *-säck*, ränsel, varupåse, ä. da. *knapsæk* ds. o. eng. *knapsack*, ränsel, till holl. *knap*, mat; jfr knapra.

kappas, se kapp 2.

kappe, i ä. nsv. (Var. rer. 1538 o. inpå 1800-t.) även om dryckeskärl; under 1500-t. som spannmålsmått i Finland; fsv. *kappe* (*cappi jern* 1292, dock i avskrift från 1603; *kappi* n., mått för järn, se Sdw. Tillägg); f. ö. obekant i germ. spr.; säkerl. lån från fin. *kappa*, kappe, kappmått, stånka, trästop m. m. Se Tamm-Saxén Sv. lm. XI. 3: 136 f.

kapplake, viss procent av vinst å frakter, vilken tillkommer fartygsbefälhavaren, 1768: *kaplaken* (som best f.) = da. *kaplak*, från mlty., holl. *kaplaken*, vars *-en* uppfattats som best. artikel, av *kap(pe)* (se kappa) o. *laken* (lakan), urspr.: gåva av kappa el. huvudbetäckning, jfr likbetyd. eng. *hatmoney* o. fra. *chapeau* (egentl.: hatt).

kapprak, t. ex. Linné 1745, Sahlstedt 1773, förr: *kapprät*, t. ex. Möller 1755, fsv. *kapræter*; väl till kapp 2, möjl.: som ävlas el. strävar att hålla sig rak.

kappsläde, 1748, Sahlstedt 1773, väl till kapp 2, alltså egentl.: kappkörningssläde.

kaprifolium, nylat. bildning av *caper*, bock (urbesl. med isl. *hafr* osv., se bock slutet), o. *folium*, blad (se folio). Jfr kapriol, kapris, kypert.

kapriol, Bröms Gyllenmärs, Spegel 1685 (*caprcol*), Rudbeck 1685: 'springa en capriol', förr även *cabriol*, ytterst av ital. *capriola*, till lat. *caper*, bock (se kapifolium); alltså egentl.: bocksprång; jfr kabriolett.

1. **kapris**, nyck, t. ex. M. Björnclou 1655, av fra. *caprice* = ital. *capriccio*, väl till *caper*, bock (se kaprifolium); alltså egentl.: uppförande likt en bock.

2. **kapris**, en krydda, B. Olai 1578: *cap(p)ris*; Bellman: *kapris*, men Weste 1807: *cápris* = da. *kapers*, ty. *kaper* osv., av grek. *kápporis*, lånord av okänt ursprung.

kapsel, t. ex. Linné 1744 (som botanisk term) = da., ty., av lat. *capsula*, dimin. till *capsa*, förvaringsställe (se kassa).

kapson, Spegel 1685, motsv. da. *kapsun*, genom tysk förmedling (lty. *kapsûn*) till fra. *caveçon*, av ital. *cavezzone*, förstoringsform till *cavezza*, grimma, jfr

lat. *capitium*, livstycke o. d., avledn. av *caput*, huvud. Ty *kappzaum* beror på omtydning.

kapten, y. fsv. *kapiten* (*caputeyn*, *kapiteyn*), i ä. nsv. o. y. fsv. även *kapitenare*, motsv. ä. da. *capetein*, lty. holl. *kaptein*, ty. *kapitän*, av fra. *capitaine*, av mlat. *capitaneus*, befälhavare för soldater (ffra. *chevetain*, varav eng. *chieftain*, hövding), till *caput*, huvud; alltså egentl. likbetydande med chef, hövding, hövitsman o. ty. *hauptmann*. Under 1500-t. även i en allmännare betyd. av 'huvudman, ledare' t. ex. hos O. Petri om Kristus. Jfr det besl. kadett. — Samma etymologiska grundbetyd. har även sv. korporal (se d. o.).

kapucin(ermunk) = ty. *kapuziner*, av senlat. *capucinus* (fra. *capucin*, från ital.), avledn. av *capucium*, *caputium*, kapuschong (ital. *capuccio*, fra. *capuce*, varav ty. *kapuze*; se karpus), avledn. av mlat. *cappa*, *capa* (se kappa); jfr kapuschong; alltså egentl.: munk med hätta el. kapuschong.

kapun = fsv.: kapun, snöping = da., från mlty. *kapûn* = ty. *kapaun*, ags. *capûn* (eng. *capon*), från rom. spr.: ital. *cappone*, fra. *chapon* (*capon* i betyd. 'pultron'), av lat. *capo*, *capōnis* (*cappo*; grek. *kápōn*, från lat.), sannol. till en rot med betyd. 'skära (kastrera)'.

kapuschong, Dagl. Alleh. 1771 (i annons: *caprichon*); 1774: *capuchon*; av fra. *capuchon*, från ital., avledn. av senlat. *capucium*, kapuschong; se kapucin(ermunk) o. karpus.

kaputt, o. 1700: *caput*, = ty., i sv. dial. även *kapūt*, *kaputt*, från en fransk spelterm *capot* i *il est capot*, han förlorar alla sticken, o. *faire capot*, göra någon slam, väl med fra. *capoter*, kasta omkull, till *cap* (se kap), ytterst av lat. *caput*, huvud, alltså: ställa på huvudet.

kar = fsv.: kista, skrin, kärl, bägare, kar = isl. *ker* (med *R*-omljud), got. *kas*, fsax. (*bi*)*kar*, mlty., fhty. *kar*, mhty. *binenkar* (jfr ty. *bienenkorb*), av germ. *kazá-*, vartill man fört fhty. *kasto* (ty. *kasten*), kista (se kast 2); möjl. till samma ie. rot *ges*, bära (tillsamman) som kase o. kast 1, alltså: det som man bär i (?). Jfr kärl.

kara, skrapa ihop, i sht dial. = nisl., no., besl. med nisl. *kar* n., smuts på nyfödd kalv m. m., fhty. *ubarkara*, smuts, ävensom fhty. *kerjan*, sopa (ty. *kehren*); till en ie. rot. *ger*, vartill litau. *žeřti*, skrapa. — Härtill ä. nsv. *glödkara* 1640 = no. *kara*, skovel. — Jfr även kardborre.

karaff, Posttidn. 1791 = ty. *karaffe*, eng. *carafe* osv., från fra. *carafe* = ital. *caraffa*, från persiskan. — Härtill: karaffin, 1709 = ty. *karaffine*, av fra. *carafine* = ital. *caraffina*.

karaktär, hos Columbus Ordesk. i betyd. 'bokstav'; ytterst av grek. *kharaktér*, det ingrävda, inskurna, inpräglade, inristad figur, bokstav o. d., utmärkande kännetecken, karaktär, till *kharássein*, inrista, inprägla (liksom t. ex. *kamptér*, böjning, till *kámptō*, böjer, osv.).

karamell, Bellman Fredm. ep.: 'Vin och Sviskon och Carameller', Weste 1807: *caramell*, tidigare blott enstaka, ss. Rålamb 1690: *caramelle* = da., ty. *karamel*, från fra. *caramel*, från span. *caramelo*, av ovisst urspr. (möjl. sammans. med ett ord motsv. lat. *mel*, honung?).

karantän, 1687: *quarantainen* best. f., av fra. *quarantaine*, avledn. av *quarante* (lat. *quadraginta*), fyrtio; alltså egentl.: tid av 40 dagar, den förr (i Venedig) vanliga karantänstiden.

karat, 1613: *karadh*, Stiernhielm: *karat*, y. fsv. *karat*(*h*) P. Månsson = ty., av fra. *carat* = ital. *carato*, fportug. *quirate*, av arab. *qīrāṭ*, i sin tur från grek. *kerátion*, den hornformigt böjda frukten på johannisbrödet (*keratéa*), till *kéras* (genit. *kératos*), horn (urbesl. med hjort o. horn). Karat var viktenheten vid handel med ädelstenar o. guld, liksom lod i fråga om silver (jfr lödig).

karavan, Lucidor 1672 = ty. *karawane* osv., av fra. *caravane*, ital. *caravana*, från persiskan.

karbas, Asteropherus 1609: *karbaass*, i ä. nsv. även: *karbass*, *carbatz*, förr också: läderpiska, motsv. ä. da. *karbas*(*k*), da. *krabask*, från lty., ty. *karbatsche*; även med skiftande former i romanska o. slav. spr., från vilka senare ordet

lånats till tyskan; urspr. från turkiskan. Jfr det likaledes från slav. spr. lånade piska.

karbid, karbol, karbonad, karbonat, till lat. *carbo* (genit. *carbōnis*), kol; karbonad från fra. o. ytterst från ital.; jfr karbunkel.

karbin, C. Gyllenhielm o. 1640: *carrabiner* plur., Protok. från Åbo 1660: *karbin* = ty. *karabiner*, ä. ty. *karpiner*, av fra. *carabine* ds., avledn. av *carabin*, ryttare beväpnad med eldgevär; dunkelt.

karbunkel, elakartad böld, om utväxt på näsor t. ex. 1810 = da., ty. osv., överförd anv. av karbunkel, körsbärsröd ädelsten, fsv. *karbunkule* = ty. *karfunkel* (varav da. o. ä. nsv. =), ombildning efter *funkeln*, gnistra, av mhty. *karbunkel*, av mlat. *carbunculus*, glödande kol, dimin. till lat. *carbo*, kol (se karbid osv.).

karda, Spegel 1712, jämte *kårda*, 1593, Lex. Linc. 1640, Salberg 1696, liksom da. *karde*, *karle* från mlty. *karde*, även: kardtistel = fhty. *karda*, *karta* (ty. *karde*), eng. *card*; från mlat. *cardus* av lat. *carduus*, tistel (jfr fra. *chardon*), el. av biformen ital. *carda*: tistlar brukades förr till kardor; lat. *carduus* är f. ö. besl. med lat. *carrere*, karda, kamma. Jfr under tistel samt följ. — Formerna *karda* o. *kårda* representera resp. yngre o. äldre lån från mlty.; formen med *-å-* är för tidigt uppvisad för att den skulle kunna utgå från nlty. *korde*. — Härtill vb. karda, t. ex. 1639 (*-a-*).

kardborre, Weste 1807 (jämte *kar-*), äldre: *karraborre*, lappa, Var. rer. 1538; *karreborre*, ofta under 1600-t.; *karbor*; *karborre* 1700-t.; stundom även: kardtistel, jfr no. *kareborre*, kardtistel, da. *kardeborre*, *-bolle* ds. De äldre formerna bero möjl. på ombildning av el. utveckling ur ett **kardhaborre* (till föreg.) i anslutning till kara, skrapa, krafsa, no. *karra*, skrapa; nsv. kardborre skulle då ha uppkommit genom yngre anknytning till karda. — Formen med *-d-* stadgade sig i litteraturspråket först under senare hälften av 1800-t. — De germ. orden för 'kardborre' beteckna f. ö. i regel något som 'klibbar vid', såsom ags. *clife* el. *clife* ? o. no. *kleikja* (se klibba), lty. *klise* (se klifs slutet), ty. *klette* (se klister), lty. *kladde* (se klatt slutet); jfr sv. dial. *klänkeborre*, till *klänka*, besl. med klänga.

kardemumma, Serenius, jfr B. Olai 1578: *cardamomum*, I. Erici 1642: *cardemomer*, Lind 1749: *kardimoma*, fsv. *kardemoma* m. m. = da. *kardemomme*, mhty. *kardemume* o. mhty., ty. *kardamom(e)* osv., ytterst från grek. *kardámōmon*, av **kardam-amōmon*, av *kárdamon*, ett slags krasse, Lepidium sativum (vartill växtnamnet *cardamine*), ett österländskt ord, o. *ámōmon*, en indisk krydda.

kardinal, fsv. *kardinal(e)* = ty. osv., av mlat. *cardinalis* ds., substantivering av lat. adj. *cardinālis*, förnämst, egentl.: som rör el angår huvudpunkten, avledn. av lat. *cardo* (genit. *cardinis*), huvudpunkt, vändpunkt, dörrhake (vartill även scharner); jfr sv. kardinalpunkt.

karduan, 1500-t.: *kardeuaner*, under 1600-t. ofta: *cardewan*, i ä. tid även: *cardoan*, *carduban*, motsv. da., ty. *korduan*, mlty. *kordewan* osv.; i sv. med *-a-* för *-o-* sannol. från lty. (jfr kalas, kamin); av frans. *cordouan* (vartill *cordonnier*, skomakare), span. *cordoban* osv., av mlat. *corduanus*, kommande från *Cordova* (i Spanien). Jfr likartat ursprung för marokäng.

kardus (för tobak), t. ex. Dalins Arg., Linné 1745 = da. (där även: kartusch), från mlty. *kardûse* (med oklart *d*), *kartûse* = ty. *kardause*; samma ord som kartusch, se f. ö. d. o. — I militär anv.: omhölje för kanonkrut o. d. o. 1695 osv.

karet, stor, otymplig vagn m. m., t. ex. Spegel 1685: *caretter* plur. = da. *karet*, från ty. *karrete*, jfr ry., pol. *kareta*, avledn. till lat.-gall. *carrus* (se kärra); jfr kaross, karriol.

karg, fsv. *kargher*, karg, snål = da. *karrig*, från mlty. *kar(i)ch* = fhty. *karag*, sorgsen, mhty. *karc*, listig, girig (ty. *karg*, snål, arm), ags. *cearig*, sorgsen (eng. *chary*, sparsam), avledn. av germ. **karō-*, sorg, omsorg, varom närmare under kära. Betyd. 'sparsam' har utvecklats ur den av 'bekymrad, som har omsorg'.

karikatyr, Leopold 1788: *en outrerad carricature*, vanligt först o. 1800; av fra. *caricature*, av ital. *caricatura*, egentl.: överlastande, till ital. *caricare*, belasta, överdriva, av senlat. =, (be)lasta, varav fra. *charger* = sv. chargera, som alltså är etymologiskt identiskt med sv. karikera.

Karin, kvinnon., fsv. *Karin(e)*, av *Kad(h)rin(e)*, av *Katerina* (se Katarina); särskilt populärt genom sankt Karin († 1381), den Heliga Birgittas dotter. Härav även Karna. Jfr Kajsa.

karkas, Dagl. Alleh. 1771, av fra. *carcasse*, av okänd härledning.

1. **karl** = fsv., jämte yngre *kar*, *kall*, karl, man, gubbe, fri enskild man, bonde = isl., även: gift man (vilken betyd. även uppträder i sv. dial.), da. = fhty. *karal*, man, äkta man, brudgum m. m.; i avljudsförh. till mlty. *kerle*, fri man, kraftig man (ty. *kerl*), ags. *ceorl*, fri man av låg klass, äkta man (eng. *churl*, bonde, tölp), m. m. Om fin. *karilas*, mycket gammal man, hör hit, är ganska ovisst: det kan vara en avledning av fin. *kari*, ruin, rest; se FUF 13: 378; är det däremot lånord från germ. spr., kan möjl. *i* vara svarabhaktivokal (Wiklund Ark. 22: 79). — Grundbetyd. sannol.: gammal man, besl. med grek. *gérōn*, gubbe, sanskr. *járati*, åldras, nypers. *zar* o. arm. *cer*, gubbe, till en rot *ger*, åldras, egentl.: mogna (se kärna 2, korn). Jfr följ. o. käring. — Genit. plur. av karl ingår i det vanliga ortn. Karleby (osv.), fsv. *Karlaby*; av samma slag som t. ex. Rinkaby, Svenneby, Tägneby. Se förf. Ortn. på *-by* s. 77. — Om uppkomsten av formen *kar* se litter. hos förf. Ark. 35: 200 f. — Om uttr. vara karl för sin hatt se hatt.

2. **Karl**, mansn. = fsv., fno., da., fhty., ty. (m. m.), i fhty. även *Karel*, latiniserat *Carolus*; med svag form: fsv., fno., fda., mhty. *Karle*; av föreg. Efter Karl Martell o. framför allt Karl den store som appellativ i många språk med betyd. 'konung', t. ex. fslav. *kralĭ*, litau. *karãlius*, ngrek. *králēs*, ung. *király*. — Härtill smeknamnsformen Kalle (jfr *Karle* ovan) som Pälle till Pär. — Mansn. Karl ingår i en del mera bekanta ortnamn, t. ex. Karlberg, givet av o. uppkallat efter riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm; Karlshamn, stad 1664, efter Karl XI; Karlskoga, efter Karl IX; Karlskrona, stad 1680, efter Karl XI o. Landskrona; Karlstad, 1584 (förut *Tingvalla*), efter Karl IX.

Karlavagnen, Stora Björnen, ä. nsv. även *karle-*, *karl-*, O. Petri Kr., y. fsv. *karlawagnen*; jfr sv. dial. *karsvagnen* = da. *karlsvognen* (ags. *carles wæn*, väl från nord.); senare omtytt efter Karl den store, jfr Stiernhielm: *then stoore Carels wagn*, meng. *Cherlemaynes-wayne*. Felaktigt tolkat såsom innehållande isl. *karl* som binamn på Oden, jfr mholl. *Woenswaghen* (till *Woen*, Oden). I stället sammansatt med appellativet karl i motsats till isl. *kvennavagn*, om Lilla Björnen. Beteckningen 'vagn' för Stora Björnen — syftande på stjärnbildens form — är allmänt spridd, jfr t. ex. isl. *vagn*, ty. *wagen*, grek. *ámaxa* Homerus, lat. *plaustrum*, fra. *chariot* osv.

karled, nedersta delen på hästens ben, I. Erici 1642; dunkelt.

karm, Lex. Linc. 1640: ram; på släde t. ex. 1757; förr (liksom i ä. da.) även: täckt vagn, t. ex. Bröms Gyllenmärs visb. o. i historisk framställning; sv. dial. bl. a.: vagnskorg, ryggstöd av flätverk = isl. *karmr*, bröstvärn, da.. *karm*, karm; möjl. med H. Petersson IF 23: 384 f. egentl.: flätverk, till ie roten *ger*, vrida, fläta, med utvidgningen *gers* i grek. *gérron*, flätad vagnskorg m. m. o. möjl. även sv. dial. *karse*, korg av vidjor m. m. (Lidén Stud. s. 1 f.); jfr kärr o. under kasse.

karmin, Möller 1755 = da., ty. = eng. *carmine*, fra., span. *carmin*, sammanhängande med karmosin o. kanske ombildat av detta under inflytande av lat. *minium*, mönja. — I sammans. 1707.

karmosin, o. 1550: *carmesin*, *carmasijn* = da. (även *-e-*) = ty. *karmesin*, fra. *cramoisin* (eng. *crimson*, fra. *cramoisi*), ital. *carmesino*, från ett arabiskt ord, som anses återgå på sanskr. *krmija-*, uppkommen av maskar, till *krmi-*, mask, o. *jan-*, alstra; jfr fra. *vermeil*, skarlakansröd, av lat. *vermiculus*, liten mask (se orm). Av det hithörande arabiska

namnet på den sköldlus, som alstrar karmosinfärgen, kommer ytterst ty., eng. *kermes*, fra. *kermès*, karmosin; från dess latinska namn *coccus ilicis* (till *ilex*, järnek) utgår fra. *cochenille*.

Karna, kvinnon., i dial. även *Kårna*, av Katarina; se Karin.

karneol, B. Olai 1578: *carneol* o. *corneol*, förr även: *corniol* (*k-*) = da., ty., från fra. *carnéol* = ital. *corniola*, även: kornellbuske, mlat. *carniola*, till lat. *corneolus*, hornartad, avledn. av *cornu*, horn (se d. o.). Formen med *-a-* för *-o-* beror väl på anslutning till *caro* (genit. *carnis*), kött; på grund av färgen.

karneval, E. Dahlberg o. 1660: *carnavaln* best. f. (om Venedig) = da., ty., = fra. *carnaval*, av ital. *carnevale*, fettisdag, osv.; av ital. *carne vale*, dvs. kött farväl, syftande på att man då avstod från köttmat; egentl. dock en folketymologisk omtydning, enl. somliga av *carrus navālis*, skeppsvagn, betecknande skepp på hjul, som användes vid festliga upptåg, eller av mlat. *carnelevāle*, avlägsnande av köttet (till lat. *caro*, genit. *carnis*, kött, o. en avledn. av *levāre*, befria, borttaga), jfr ital. *carnelasciare* (lat. *carnem laxāre*), *carnescialare*, fira fastan, egentl.: släppa köttet löst.

karnibel, karnobel, vulg. o. skämts.: gynnare, i dial. även: *karniffel*, *karnoffel*, *karnyffel*, slyngel o. d.; egentl. om knekten i det förr brukliga kortspelet karniffel el. styrvolt = da. *karniffel*, ty. *karnöffel*, *karnüffel* (se under det sannol. dock ej hithörande hedersknyffel). I sv. påverkat av det likbetyd. *karibel*. — Enl. Noreen V. spr. 2: 393 vore emellertid karnibel en ombildning (väl genom inflytande av kannibal) av *karibel*, som utgår från span. *caribal* (yngre *canibal*), karib (folkslagsnamn; jfr kannibal). Men de vida spridda o. mycket allmänna formerna på *karn-* kunna icke gärna tänkas vara ombildade av det mera sällsynta *karibel* (Almqvist 1838, C. A. Hagberg, Fr. Hedberg osv.).

karnis, listverk (S), Peringskiöld 1710: *karnitz*, från ty. *karnies*, av fra. *corniche*, ital. *cornice*, av grek. *korōnis*, liten krans, snirkel (se krona), kanske även förväxlat med lat. *cornix*, kråka. Etymologiskt sålunda identiskt med kornisch.

Karolina, kvinnon. = ty. *Karoline*, fem. till mlat. *Carolus* (se Karl). Förkortat: Lina. Af *Carolus* är även myntnamnet karolin avlett (1684); liksom också den likalydande beteckningen för Karl XII:s krigare, t. ex. o. 1750.

karolina (biljardterm), 1810, från ty. *karoline*, väl ombildat av ett *carambole*, till fra. *carambole* (= eng.), dels om ett slags röd biljardboll, dels om själva spelet, av span. *carambola*, av ovisst urspr. (jfr sv. biljardtermerna karambol, karambolage).

kaross, 1645 = da. *karosse*, från ty. =, av fra. *carosse* jämte *carroche* (varav ä. eng. *car(r)oche*) = ital. *carrozza*, förstoringsform till ital. *carro*, av lat. gall. *carrus*, kärra (se d. o.). Jfr karusell.

karott, Posttidn. 1791: *Fat*, *Talrikar*, *Carotter*, Lindfors 1815, ett blott svenskt ord, erinrande om det i helt annan betyd. uppträdande fra. *carotte*, morot (= sv. karott), av lat. *carota* ds. Dunkelt.

karp, Var. rer. 1538, från lty. *karp(en)* = fhty. *karpfo* (ty. *karpfen*), motsv. senlat. *carpa*, karp (500-t., Donau), o. f. ö. en mängd bildningar på *karp-* i rom., slavo-balt. o. kelt. spr., en spridning, som säkerl. sammanhänger med fiskdieten under den katolska fastan. Fisken o. dess namn har sannol. utgått från Sydeuropa; f. ö. dunkelt (man har rent av antagit förindoeur. ursprung).

karpus, mössa med flikar, 1635, motsv. no. *karpusa*, nisl. *karpús*, da. *kabuds*, från holl. *karpoe(t)s*, *kapoets*; med sekundärt *r* från ty. *kapuze*, från ital. *capuccio*, kapuschong, hätta; se närmare kapucin(ermunk), kapuschong.

karriol, o. 1700 = da. *kar(r)iol*, ty. *kar(r)iole*, av fra. *carriole* = ital. *carriuola*, från mlat. *carriola*, *carriolus*, dimin. till lat.-gall. *carrus*; se kärra o. jfr följ. o. karet, kaross.

karriär, om levnadsbanor (särsk. med häns. till befordringar o. d.) o. 1750, från fra. *carrière*, från mlat. *carraria*, körväg, till lat.-gall. *carrus*; se kärra. — '(Köra i full) karriär' o. d. uttrycktes

o. 1700, åtminstone av karolinerna, regelbundet med *c(o)ur(i)e(r)* (se kurir).

karsk, fsv. *karsker*, rask, kry, munter = isl. *karskr* (*kerskr*), da. *karsk*, mlty., mhty. *karsch*; till ie. roten *ger* i grek. *egeirō*, väcker, sanskr. *jāgarti*, vakna, vara livlig (bildat som t. ex. besk till bita). Jfr kask 2.

Karsten, mansn., egentl. lty. biform till Kristian, av lat. *christiānus*, kristen.

kart, omogen frukt, fsv. *-karter* i *birkekarter*, grov björknäver, *ekekarter*, ekbark, i den nsv. betyd. från 1630-t. = da.; i sv. dial. även 'grov ytterbark' o. 'liten sten' o. i no. bl. a. 'knöl på trä'; jfr ä. nsv. *karta*, bekläda med grov bark; besl. med no. *kort*, knöl på trä, omogen frukt', kanske jämte isl. tilln. *kortr* egentl. *u*-stam liksom bark, katt (E. H. Lind Ark 36: 318); möjl. egentl. 'något ojämnt, hopskrumpet', jfr no. dial. *karra* o. sv. dial. *korra sej*, skrumpna; dock osäkert; jfr körtel. — Härtill: kartnagel, fsv. *kartnaghl* el. *kartanaghl* = isl. *kartnagl*.

karta, under 1600-t. i olika betyd., jfr t. ex. 1563: *kärter* (äldre lån), motsv. ty. *karte*, fra. *carte*, från lat. *charta*, grek. *khártēs*, papyrusblad, skrift, sannol. egyptiskt ord. Biform: kort (se d. o.); jfr även cert. — Komma på överblivna kartan, ej längre ha utsikt att bli gift (om ungmör), egentl. ett postalt uttryck; jfr 1799: 'desse . . bref (ha) blifvit liggande på Päst Contoiret, och icke en gång utförde på öfverblefna chartan' (dvs. på förteckningen över obeställbara brev?).

kartesch, ett slags med skrot fylld projektil, Ekeblad 1659: 'styckon (dvs. kanoner), som de med kartetzer hade laddat', från ty. *kartätsche*, snarast av ital. *cartaccia*, grovt papper, makulatur; el. enl. andra av det likabetyd. *cartoccia*, som i alla händelser givit ä. ty. *kartutsche*, kartesch (etymol. = kartusch); båda avledn. av lat. *charta*, papper; se karta, kardus.

kartusch, patronväska, 1758: *cartoucher* plur., från ty. *kartutsche*, fra. *cartouche*, av ital. *cartoccio*, patron, strut, *cartoccia*, grovt papper, avledn. av lat. *charta* (motsv. en latinsk avledning *-uculus*). Biform: kardus (se d. o. o. jfr kartesch).

karusell, på 16- o. 1700-t. ridupptåg med historiska el. mytologiska ämnen = da. *karusel*, av fra. *carrousel* = ital. *carosella*, väl till kaross o. ytterst lat.-gall. *carrus*, kärra (se d. o. o. jfr karriol).

karva, 1664 = no. *karva*, da. *karve*; väl från lty. *karven*, medan fsv. *kærva* utgår från mlty. *kerven* = ty. *kerben*, ags. *ceorfan* (eng. *carve*), urbesl. med grek. *gráphein*, riva, inrista, skriva; jfr under det dock ej säkert hithörande kärve ävensom under krabba. Ordet kan dock vara inhemskt. — Hit hör även karvstock, motsv. mlty. *kervestock*, ett stycke trä, på vilket fördes räkenskaper medelst skåror el. hack, i Skåne även kallade *knävlingar* (se knävel); jfr isl. *skor*, egentl.: skåra, antal av 400, sv. accis, skatt, av mlat. *accisa*, avskuren del, osv.

karv(e), kummin, ett dialektord = no. *karvi*, från mlty. *karwe* = mhty. *karbe*, *karve* (ty. *karbe*, *karbei*); från fra., ital., span. *carvi*, av arab. (*al*)*karavija* (varav span. *alcaravea* > eng. *car(r)away*); egentl. benämning på den inhemska europ. arten; upptaget i den vetenskapliga nomenklaturen som *Carum carvi*. Släktnamnet *Carum* återgår på lat. *careum*, grek. *káron* (enl. Plinius efter landsnamnet Karien, lat. *Caria*). Jfr under kummin.

kaschmir el. **kasimir,** Sandelius Norrk. minne 1798: '4 alnar Casimir' = ty. (i båda formerna), fra. *cachemire*, egentl.: tyg från den indiska staten *Kashmir* (sanskr. *Kāçmīras*); jfr t. ex. de på likartat sätt uppkomna benämningarna kambrik, kretonn, muslin.

kas(e) i vårdkas(e), t. ex. O. Rudbeck Atl.: *case* = isl. *kǫs*, hop, hög, no. *kos*, *kas* ds., da. *kase*, jfr finska lånordet *kasa*, *kaso*, hop, hög, till ie. roten *ges* i lat. *gero* (av **gesō*), bär tillsammans, hopar, *congeries*, hög, *agger* (av **ad-ges-*), jordvall, osv.; jfr gest, kast 3, kasta, ävensom kar. — Enl. Noreen V. spr. 3: 162 n. 3 uppträder ordet i fsv. under formen *kasi* i ett av andra forskare annorlunda tolkat ordspråk.

kasematt, befästn.-k., ett slags hålbyggnad avsedd till skydd, C. Gyllenhielm o. 1640; 1710: *cachematters*, även sjöv.: ett bepansrat täckt rum för kanon(er) = da. *kasemat*, ytterst av ital. *casamatta*, av *casa*, hus (se kasern o. kasino), o. enl. somliga *matto*, matt, blind (se matt 1), alltså egentl.: blind, osynlig befästning, det senare dock ganska osäkert.

kasern, 1710: *cassern*, från ty. *kaserne* el. fra. *caserne* = ital. o. span. *caserna*, till *casa*, hus; jfr följ. o. kasematt.

kasino, hus för sällskapligt umgänge, i sv., t. ex. 1846, nästan blott om utl. förh. = ty., av ital. *casino*, till *casa*, hus (se föreg.). Samma ord är den likalydande beteckningen för ett kortspel; i sv. åtminstone på 1840-t.; enl. uppift från ett spelhus (*casino*) i Florens. Två av de i detta spel använda förnämligare korten hette *stor-cas(s)ino* o. *lill-cas(s)ino*, vartill numera kortnamnen storkajsa o. lillkajsa.

1. **kask,** 1770-t. (*casque*), från fra. *casque*, hjälm; av span. *casco*, skärva, huvud, hjälm, av *cascar*, sönderbryta (lat. **quassicare*, till *quassere*). Jfr kaskett.

2. **kask,** blandning av kaffe o. brännvin, Onkel Adam 1862: *'kask' eller uddevalla* (yttrat av en vandrande gesäll); allmänt i mellersta o. norra Sv.; motsv. no. *karsk*, *kask* ds.; möjl. från lty., jfr sydty. dial. *chärsch*, stark, rivande (om dryck) o. ein *chärsches*, snaps; till *karsch* (= karsk). — Härtill vb. kaska, 1890-t.

kaskad, Spegel 1685, från fra. *cascade*, av ital. *cascata*, vattenfall, till ital. *cascare*, falla, av vlat. **casicare*, till stammen *cas-* (jfr sv. kasus) i lat. *cadere*.

kaskelott el. **-ot,** en valfisk, 1796 (*-tt-*), hos Regnér 1803 med den fra. formen *cachelot* = da. *kaskelot*, av fra. *cachelot*, *cachalot*, av span. *cachalote*, stundom tolkat som avledn. av span. *cacho*, (djur)unge (av lat. *catulus*; se katt).

kaskett, 1671: *casket* i betyd.: hjälm, stålhatt, f. ö. namn även på civil huvudbonad under 1700- o. början av 1800-t., jfr uttr. »yr i kasketten», från fra. *casquette*, dimin. till *casque*; se kask 1.

Kasper, mansn., från ty. (jfr även *Kaspar*), av mlat. *Casparus*, en av de tre vise männen från Österlanden. Av stjärngossarna, som sjöngo vid trettonhelgen, kallades i Tyskland den som förde ordet för 'svarte Kasper', varur utvecklat sig bl. a. betydelsen 'lustigkurre', i Wien upptagen som motsvarighet till den tyska komiska teaterfiguren *Hanswurst*; ännu kvarlevande i Kasperteatern.

kassa, 1697: *casse*, från ty. *kasse*, från ital. *cassa*, av lat. *capsa*, förvaringsställe (se kapsel).

kasse, P. Brahe Oec. 1585 = fno. *kass(e)*, sannol. slaviskt lånord, jfr fslav. *kosŭ*, korg. Fsv. *katse* ds. beror väl på inverkan från finska *katsi* (= katsa); se Sdw. o. Saxén Sv. lm. XI. 3: 141. Sv. dial. *karse* (= fsv. Cod. Ups. C 20) är möjl. ett annat, inhemskt ord (se karm o. kärr). Jfr Lidén Stud. s. 8 o. (delvis annorlunda) Torp Etym. ordb. under *kass*.

kassera, 1632, från ty. *kassieren*, från fra. *casser* = ital. *cassare*, till lat. *cassus*, tom, värdelös.

1. **kast,** vedkast, fsv. *kaster*, hög (av lik), jämte t. ex. *viþa-kaster*, vedkast = isl. *kǫstr*, da. *vedkost*, av germ. **kastu-*, av samma stam som kasta (se d. o.).

2. **kast,** boktr., t. ex. Weste 1807, från ty. *kasten*, låda, av fhty. *kaste*, ett speciellt tyskt ord, av oviss härledning (jfr kar).

3. **kast,** stånd, klass, Geijer 1819, Agardh (ännu ej hos Weste 1807), från ty. *kaste* el. fra. *caste* = span., portug. *casta*, ren, oblandad ras, portugisisk beteckning på vissa klasser i Indien, till lat. *castus*, ren.

kasta = fsv., isl. = da. *kaste* (eng. *cast* från nord.); av samma stam som kast (i vedkast), med *t*-utvidgning av stammen i kas(e), vårdkas; se d. o. — Härtill vbalsbst. kast, bl. a. i uttr. stå sitt kast, egentl. med syftning på tärningskast o. d., jfr 1665: 'stånde . . sitt kast och Hassard'.

kastanj(e), B. Olai 1578: *castanier* plur.; från ty. *kastanie*, från ital. *castagna* (vartill bl. a. eng. *chestnut*), av lat. *castanea*, grek. *kastanéa*, knappast av stadsnamnet *Kastana* i Pontus, kanske i st. armen. *kaskeni*. — Härav: ka-

stanjett(er), ytterst från span. *castañetas*, efter den kastanjelika formen. — Krafsa kastanjerna ur elden åt någon, motsv. uttr. i da., ty., fra., ital. m. fl.; efter den gamla fabeln om apan, som narrade katten att krafsa kastanjer ur elden.

kastell, fsv. *kastel* (*-eel*, best. f.: *-elit* o. *-ellit*), jämte *kastelle* o. *kastale*, kastell, borg, by = mlty. *kastél*, upphöjning på akterstäven av ett skepp, fhty. *kastel*, kastell (ty. *kastell*), av lat. *castellum*, dimin. till *castrum*, med vall o. gravar omgivet läger (varav ags. *ceaster*, *cester*, stad, borg; kvar i ortn., t. ex. *Manchester*).

kastor, bäverhår särsk. till förfärdigande av hattar, även dylik hatt, 1640, = ty., av grek. *kástōr*, bäver, egentl. överförd anv. av gudanamnet *Kástōr*, vilken åkallades vid vissa livmoderssjukdomar, för vilka bävergällen begagnades som läkemedel. — Namnet *Kástōr*, en av de s. k. dioskurerna (Zevssönerna), betyder sannol. med Kretschmer 'den lysande' (till grek. *kad-*, i part *kekadménos*, pf. *kékasmai* osv., vartill väl även *Kádmos*), liksom namnet på hans broder *Poly-deúkēs* 'den mycket lysande' (genom dissimilation av **Poly-lévkēs*; se ljus); motsv. lat. *Castor* o. *Pollux*, i sv. i överförd anv. ofta om två oskiljaktiga vänner.

kastrera, om skrifter o. d. 1660; i betyd. 'snöpa' A. J. Retzius 1802 = ty. *kastrieren*, av ital. *castrare*, av lat. *castrāre*, egentl.: avskära, beskära, om vars härledning, utom litteraturen hos Walde, se Brugmann IF 28: 371.

kastrull, Rålamb 1690: *casseroln*, best. f., 1709: *kastrull*, *cast(e)rol*, med *-o-* stundom in på 1800-t. (väl då dialektiskt), motsv. da. *kasserol(l)e*, holl. *kastrol*, ty. *kasserolle*, från fra. *casserolle*, dimin. till fra. *casse*, metallgryta = ital. *cazza*, degel, väl av lat. *cattia* (glossa), murslev. — Den svenska formen med *-t-* har möjl. uppkommit oberoende av den holländska; med inskott av *t* mellan *s* o. *r* som i hustru.

kasus, av lat. *cāsus*, fall, till *cadere*, falla (jfr chans).

katafalk, Lidner 1782 = ty. = fra. *catafalque*, lån från ital. *catafalco*, ställning, katafalk, schavott = ffra. *chafaut* (= schavott), jfr med pref. *e-* ffra. *escadafaut* (> fra. *échafaud*); väl av vulg.-lat. **catafalicum*, till pref. *cata-* (av grek. *kata-*, ned m. m.) o. lat. *fala*, bl. a. hög ställning el. upphöjning av bräder på cirkus (av ovisst ursprung).

katakomb = ty. *katakombe*, av fra. *catacombe*, ital. *catacomba*, av okänt ursprung.

katalog, Ekeblad 1653: *cathaloge eller matrikel* = ty. *katalog*, av grek. *katálogos*, egentl.: uppteckning, uppräkning, till *katalégein*, upptecknа, berätta, utplocka, av *kata-* o. *légein*, berätta, samla m. m. (jfr biolog, logik).

Katarina, kvinnon., av grek.-lat. *Catharina*, egentl.: den rena, till grek. *katharós*, ren, obefläckad (vartill även kättare), av oviss härledning. Härtill: Kata, i dialekterna även *Kåta*, Karin (se d. o.), Kajsa 1 (se d. o.), ävensom det från eng. lånade kortnamnet Ketty. Jfr även Kajsa 2 o. katrinplommon.

katarr, B. Olai 1578: *chatarrus* = ty. *katarrh* osv., från grek. *katárrous*, egentl.: nedflytande, till *katarreîn*, flyta ned (urbesl. med ström).

katastrof, 1660: *catastrophe*; o. 1629 rimmande med *see* = fra. *catastrophe* osv., ytterst av grek. *katastrophḗ*, egentl.: vändning, vändpunkt, särsk. i ett drama, av *katá*, ned, om, o. *strophḗ*, vändning; se apostrof o. strof.

katedral, motsv. fra. *cathédrale* osv., egentl. = lat. *ecclesia cathedrālis*, till *cathedra*, biskopsstol, från grek. *kathédra*, bl. a.: stol, bänk (= sv. kateder), av *katá*, ned, o. *(h)édra*, säte, stol (motsv. sv. säter, ortn. Säter), se schäs. — Katedral är alltså egentl.: biskopskyrka; urspr. ej likbetydande med dom(kyrka), se d. o.

kategori, Schroderus 1635: *Aristotelis Cathegorier* = ty. *kategorie* osv., av grek. *katēgoría*, egenskap, predikat, anklagelse, av *katá*, mot, o. *agoreúein*, tala (till *agorá*, församling, torg, till *ageirō*, samlar).

kat(e)kes, t. ex. 1669: 'Catechesens enfaldige förklaring'; från grek. *katḗkhesis*, förkunnande, undervisning, av

katēkhein, förkunna, undervisa. Äldre vanl.: *catechismus*, 1530.

katig, ä. nsv. även *katug* t. ex. Schroderus 1620, sv. dial. *katig-*, *-ug*, *-un*, även; svårhanterlig, kinkig; dunkelt; möjl. besl. med no. *kata*, sträva att hålla jämna steg med, *kate* liten gosse. Lind 1749 o. sv. dial. ha även *kartig* ds., som hör till *karta*, sträva, t. ex. Bjursås, Dalarna (där även *'katig* = *katu*, *katugän* förekommer).

katrinplommon, 1759: *Catrin-Plommon*, C. Bonde 1771: *Caterine Plommon*, efter ty. *Catharinenpflaume*, fra. *prunes de St Cathérine*; att döma av den franska formen efter den heliga Katarina.

katsa el. **katse**, fsv. *katiza*, *-e*, från fin. *katitza*, i sin tur från ryskan. Saxén Sv. lm. XI. 3: 141. Förhållandet till likbetyd. da. *ketser* o. mlty. *kesser*, ty. *kescher* ävensom ä. da. *kedsel*, ty. dial. *kessel* är oklart; kanske äro de senare obesl. o. höra till eng. *catcher* ds., till *catch*, fånga (såvida ej det eng. ordet är en ombildning i anslutning till detta verb).

katt, fsv. *katter* = isl. *køttr*, da. *kat*, av germ. *'kattu-* m., varav lapska lånordet *kattu-*, *gatto*; motsv. vgerm. *'kattōn*, f.: mlty. *katte*, fhty. *kazza* (ty. *katze*), ags. *catte* (eng. *cat*); jfr ss. beteckningar för honkatten: fsv. *kætta*, sv. dial. *kätta*, isl. *ketta* o. för hankatten: mlty. *kater*, fhty. *kataro* (ty. *kater*). Gammalt lånord, jfr senlat. *cattus* (ital. *gatto*, fra. *chat*), vulg.-lat. även *catus*, o. senlat. *catta*, äldst 'mård' el. dyl.; även i kelt., slavo-balt., fin.-ugr., turkiskan o. arabiskan; jfr kaskelott. Dunkel förhistoria: man har förmodat keltiskt, germanskt el. latinskt urspr.; enl. somliga besl. med lat. *catulus*, djurunge; senast enl. Brøndal Substrater og laan s. 175 f. till lat. *catus*, klok, listig. — Osa katt, ana oråd m. m., t. ex. 1842, väl urspr. med syftning på hunden, som vädrar katt, under påverkan av uttr. ss. *osa bränt horn* Giöta Kämpavisa, m. fl. Jfr Å. Munthe Spr. o. st. 3: 147 f. — Ta mig katten osv. i eder bl. a. på grund av att katten på sina håll ansetts stå i förbindelse med mörkrets makter. Se utförligt Å. Munthe Stud. i mod. språkvetenskap II. — Kattost, malva, fsv. *kattoster* = da. *katost*, motsv. ty. *katzenkäse*, jfr eng. dial. *cheese-cake*, möjl. på grund av fruktens likhet med ett oststycke; jfr dock ags. *col(t)uc*, malva.

Kattegat, till katt o. lty. *gatt*, bl. a.: smal passage (se gatt).

kattun, Lind 1749; jfr Lucidor: *cotton*; förr även *kartun*; från ty. *kattun*, från fra. *coton* (varav eng. *cotton*) = ital. *cotone*, egentl. arabiskt ord. — En folketymologisk ombildning härav föreligger möjl. i det isl. tygnamnet *guðvefr* = fsax. *godowebbi*, fhty. *gotaweppi*, ags. *godwebb*; sedan: altarkläde, tempelförhänge o. d. Falk Awn. Kleiderk. s. 65.

kav, förstärkningsord i kav slut 1831, omöjligt 1842, lugnt osv. = no., da.; egentl. samma ord som fsv. *kaf*, havsdjup, jfr ä. nsv. *segla i kaf* 1685 osv., biform till kvav i gå i kvav; jfr isl. *kafhlaðinn*, lastad med fara att sjunka, men östsv. dial. *kvavlastad* (se kava, kväva); jfr stup, störta. Uttryckets ursprung belyses av t. ex. Columbus: 'Som vattendroppan kaaf i svalgets afgrund stupar' (o. 1675?) el. *kav stiltje* E. Carlén 1846. Jfr kavat.

kava, arbeta med händer o. fötter, särsk. för att hålla sig över vattnet, C. A. Ehrensvärd 1791 = no. *kava*, ä. da. *kave* ds., isl. *kafa*, dyka, simma under vatten. Grundbetyd. är 'dyka', se närmare kväva. Formen utan *v* beror på ljudlagsenligt bortfall i vissa former av kväva.

kavaj, 1843: *kawaj* (inom citationstecken), Dalin 1850: ett slags sjömanskappa = da. *kavai*, ulster, från holl. *kabaai*; möjl. från polska *kabat*, tröja.

kavaljer, i ä. nsv. även *cavaleer* Wivallius, jfr lty. *kavalēr* (> da. *kavaler*), fra. *cavalier*, av ital. *cavaliere*, till lat. *caballus*, häst (möjl. egentl. slaviskt ord); alltså urspr.: ryttare. Stammen i det inhemska fra. *chevalier* uppträder i sv. chevaleresk.

kavalleri, J. Banér 1629, jfr ty. *kavallerie*, fra. *cavallerie*, ital. *cavalleria*, till lat. *caballus*, häst (se kavaljer).

kavat, i litteraturen först vid 1700-talets slut; jfr Leopold 1795: 'churu

cavat det än kunde synas', i brev (Saml. skr. h. 6 s. 286, Sv. vitt.-samf. II). Sannol., med förf. Nord. stud. s. 189 (o. Tamm anf. st.), av ett **karlhváter* (jfr i fråga om ljudutvecklingen kofen av *kornfen(a)*, ävensom manet), till karl o. sv. dial. *vat*, isl. *hvatr*, rask, jfr sv. dial. *bålvat*, duktig, stor (se vass, adj.); jfr även sv. karlaktig, sv. dial. *kärig*, stolt Smål., da. *karslig* osv. Däremot enl. Falk-Torp s. 504 ombildat (i anslutning till likabetyd. sv. dial. *bravat* till bravera) av no. *kaut*,-stolt, övermodig, jfr da. dial. *kovte*, skryta (från holl. *kouten*, pladdra = mhty. *kalzen*; se kälta), jfr, något annorlunda, Torp Etym. Ordb. s. 262 — en uppfattning, som även ledes är förtjänt av övervägande. Noreen V. spr. 3: 167, som finner båda tolkningarna ohållbara, ser i kavat en sammansättning av det nämnda *vat* o. no. *kav*, ivrig, jfr isl. *ákafr*, no. *aakav*. Men denna härledning är oantaglig, därför att det f. ö. föga spridda *kav* (Torp s. 262) säkerl. är en förkortning av *aakav*, isl. *ákafr* (enl. Persson Indog. Wortf. s. 84 av **ákeifr* = ags. *cáf*, hastig o. d., av ie. **goibho-*) o. vidare *kav* är okänt i Sverige. Snarare kunde man då, ehuru även detta utan tillräckliga grunder, tänka på det ovan behandlade förstärkningsordet kav.

kaviar, 1669 = da., ty. *kaviar*, eng. *caviare*, *cavier*, fra. *caviar*, ital. *caviaro*; även i turkiskan o. möjl. lånat från detta spr.

kavitet, se konkav.

kavle, fsv. *kafle* = isl. *-kafli* i *meðalkafli*, handtaget mellan de båda hjalten, no. *kavle*, kavle, rund käpp, avledn. av kavel, kavle = isl. *kafl*, flöte, no., da. *kavl* ds.; besl. med mlty. *kavele*, ett trästycke att kasta lott med, lott (jfr isl. *rúnakefli* n.), ty. dial. *kabel* ds.; egentl.: runt trästycke; möjl. med släktingar i litau.

kavring (allm. i sydsv. dial.), ett slags tvebakat surt rågbröd el. ugntorkad limpa, ä. nsv. *kafring* 1544, liksom no. *kavring* från da. =; inkommet i Danmark o. 1500 från ry. *kovriga*, runt bröd, i fornryskan: ring, krets.

kaxe, o. 1550 = no. *kakse*, mäktig man; antagl. en avledn. med ändelsen *-se* (i smeknamn o. d.); möjl. av no. dial. *kagge*, storbuk (se kagge), i isl. som öknamn. Jfr no. *knaxe*, kaxe: *knaxe*, bergknall, o. knagg. Se Persson Nord. stud. s. 59. — Formen *kax* hos R. Foss 1621 är att bedöma såsom t. ex. *fyr*, fyra, *pann*, panna, *tryn*, tryne, *ör*, öra, m. fl. i samma källa o. har sålunda intet etymologiskt värde.

kedja el. (sällan) ked, fsv. *kædhia*, *-kædhe* (*kädhe* O. Petri Kr.) = da. *kæde*, från mlty. *kede*, biform till *kedene* = fhty. *kelina* (ty. *kette*); lån från lat. *catēna* o. mlat. *cadēna* (varav fra. *chaine*; se chinjong), urbesl. med sv. dial. *hadd*, grytkrok, motsv. isl. *hadda*, av **haðiðōn* (förf. Ark. 7: 167). Jfr kätting. — Fsv. *kædhia* beror på ombildning efter y. fsv. *smedhia* o. d., som motsvarades av mlty. ord på *-e* (*smede* osv.). Mera direkt återgives det lty. ordet av sv. dial. *kea*.

kejsare, ä. nsv. stundom *kesare*, fsv. *keysar(e)*, *kesar(e)* = da. *keiser*, från mlty. *keiser* = fsax. *kêsar*, got. *kaisar* osv., allm. germ. ord; i germ. spr. lånat före Kristi födelse från lat. *Cæsar* (uttalat *Kaisar*), efter Julius Cæsar, o. från germ. upptaget i slav. spr. (fslav. *cěsarĭ*, ry. *tsar'*). Däremot kan ordet knappast innehålla den under århundradena närmast efter Kr. brukliga romerska Cæsartiteln, emedan vid denna *ai* redan övergått till *æ* o. man i så fall t. ex. i fhty. hade väntat ett **kieser*; jfr t. ex. *Græci* o. ty. *Griechen*. Sedermera har emellertid anslutning ägt rum till den romerska värdighetsbeteckningen. I de romanska spr. stadgade sig däremot lat. *imperator*, även detta en hederstitel åt Augustus (fra. *empereur*). — Giva kejsaren det kejsaren tillhörer, efter bibeln, Matt. 22: 21.

kela, käla, smeka o. d. Spegel Gl. 1712, Serenius 1741: *kela*; Lind 1749 både *-e-* o. *-ä-*; jfr *keel-achtigheet* 1669, *käling(het)* Lucidor; liksom da. *kæle* antagl. en sekundär bildning till fsv. *kælin*, klemig, i Linnés Sk. resa anfört som ett skånskt dialektord (*kelen*), i senare tid (*-e-*, *-ä-*) delvis danism, i sv. dial. även 'frusen', jfr no. *kjæla*, vek-

lighet, egentl.: ömtålighet för kyla; till roten i isl. *kala*, göra kall, o. sv. kall (se d. o.). — Härtill: kelgris, Knorring 1834.

kemi, av grek. *khēmeía*, biform till *khymeía*, blandning, till *khymós*, saft, vätska, *m*-avledn. till *khéō*, gjuter, till ie. roten *gheu*, varav även sv. gjuta.

Kempe, Kempff, familjen., se kämpe.

[sv. dial. *kēpa*, skakelpinne, se käpp.]

keramik, av fra. *céramique*, krukmakarkonst, till grek. *kéramos*, lera, lervas, tegel, möjl. urbesl. med härd 1 (osv.).

Kerstin, kvinnon., se Kristina.

kesa, skena o. d., om kor o. kalvar, Kolmodin 1732, Thorild = no. *keisa* i samma betyd., även: gå i krokar, isl. *keisa*, böja, slunga; dunkelt (jfr Torp Etym. Ordb. s. 265).

Ketty, kvinnon., se Katarina.

kid, fsv. *kidh* = isl. *kið*, da. *kid* (eng. *kid* från nord.), av germ. **kiđja-*, vartill dimin. **kittīna-* = fhty. *kizzî(n)* (sydty. *kitze*), såsom germ. **tikkīna-* (= fhty. *zicki(n)* osv.), ung get, till germ. **tiǥōn-* (= ty. *ziege*), get (jfr under tacka 1), jfr förf. Ark. 13: 233 n. 1. Säkerl. barnspråksord el. onomatopoetiska bildningar i anslutning till lockord. Likartade o. (ungef.) likabetyd. ordskapelser finnas i en hel del språk, t. ex. alban. *k'id*, getabock, utan att någon släktskap bör antagas; de förekomma även i fi.-ugr. språk. Jfr Reinius Nord. stud. s. 420 n. (med litteratur) o. se under tacka 1. — Fhty. *kizzî(n)* utgår ej, såsom man förmodat, från ett ä. germ. **kiđ-n-*, lika litet som *zicki(n)* från **tiǥn-*, utan den långa konsonanten beror här, såsom i så många andra fall, på ordens hypokoristiska el. onomatopoetiska ursprung; alltså av samma slag som ä. nsv. (Lex. Linc. 1640 osv.), sv. dial. *kidde*, kid (förf. NTfF 3 R XII, s. 65). — Kid bör nog sålunda ej, som jag förmodat i Ark: 7: 36, förklaras som en bildning på ie. *-tia-* till germ. roten *ki* i got. *keinan*, gro (part. af. *kijans*), fhty. *chîmo*, grodd (ty. *keim*), i vilket fall kid vore etymologiskt identiskt med fhty. *frumikîdi*, telning. — Jfr killing. — I ortnamn bl. a. i västg. sockenn. Kärråkra, ombildning av fsv. o. ä. nsv. *Kidruke* (*Kyd-*), *Kidråkra*.

kifta, se kippa 2.

kika, Var. rer. 1538 = no. *kika*, (ä.) da. *kige*, möjl. från mlty. *kîken* = meng. *kiken* (jfr nedan). Enl. Lidén Stud. s. 45 (jfr även Björkman Xen. Lid. s. 183) skulle ordet egentl. betyda: böja huvudet bakåt för att se, jfr isl. *keikr*, bakåtlutad. Emellertid föreligga här säkerl. i stället ett slags ljudmålande bildningar av samma slag som titta o. ä. nsv. *tita*, da. *pippe* o. eng. *peep* ds. Enl. Seip 2: 45 skulle kika (da. *kige*) vara inhemskt o. da. *kikke* (*kigge*) ha lånats från lty. med dansk förlängning av lty. *k* o. förkortning av vokalen. Utan tvivel sammanhänger dock växlingen *kikke* o. *kige* (liksom titta o. *tita*) med ordens ljudsymboliska karaktär; jfr även de på samma sätt uppkomna ty. *gucken* o. ä. ty. *guggen*, *gugen*. Sådana bildningar uppstå ofta oberoende av varandra, o. det är ytterst svårt att i dylika fall avgöra, om de lånats el. äro av inhemsk börd. Se f. ö. titta.

kikhosta, 1675, jfr fsv. *kykehosta* (som möjl. står för *kijke-*, men även kan föras till lty. *kûchhôst*) = da. *kighoste*, ä. ty. *keichhusten*; jfr ä. nsv. *kika*, andtäppa, Var. rer. 1538 osv.; till sv. dial. *kika* = no. *kīkja*, kikna, motsv. mhty. *kichen*, andas tungt (ä. ty. *keichen*); ljudhärmande liksom mholl. *kûchen*, mhty. *kûchen* (ä. ty. *kauchen*; jfr ty. *keuchen*) el. *kink-* i mlty. *kinkhôste* osv. el. sv. dial. *kīpa*, flåsa, flämta, osv. (se kippa 2). — Härtill: kikna, Bureus Suml. o. 1600 = no.

kil = fsv. = da. *kile*, från mlty. *kil* = fhty. (ty. *keil*), med biformen fhty. *kîdel* (ty. *keidel*), bildad med instrumentalsuffixen *-l*, resp. *-þl* (ie. *-tl*) av germ. roten *ki* = ie. *gi*, klyva, i t. ex. sv. dial. *kina*, gapa, ävensom got. *uskeijans*, som spirat fram, *uskeinan*, spira fram, ags. *cinan*, brista, stå öppet osv., samt fsax., fhty. *kîmo* m. m., brodd (ty. *keim*), o. ags. *cíð*, ung telning, osv. — Ett motsv. inhemskt ord är kil, smal vik, i Fiskebäckskil, Lysekil osv. = isl. *kíll* ~ no. *keila*, smalt sund, rävhona (den senare betyd. utgående från den av 'klyfta, cunnus', jfr sprund), mlty. *kêl*, smal havsvik.

kila, springa, O. v. Dalin = da. *kile* (*afsted*), jfr lty. *kilen*; egentl. avledn. av föreg., jfr no. *kila*, slå in (en kil). Jfr: 'Then Danske flotta kijlade således fram, som vinden fogade' Widekindi 1691.

kille, o. 1830, spel, som uppkallats efter namnet på det kort, som föreställer harlekin; kortnamnsbildning till harlekin av samma slag som Pelle: Pär osv.

killing, fsv. *kidhlinger* = isl. *kiðlingr*, no. *killing*, dimin. till kid; jfr ä. nsv. *kille*, *killa* o. no. *kidla* ds., o. till bildningen gässling till gås.

kim, kimme, tunnstav, vad som av stäverna skjuter över bottnen på ett laggkärl; Schroderus o. 1638: *kimb*, i dial. även *kimbe* = da. *kimme*, laggfals, från lty. *kimm(e)* i samtliga betyd. (varav ty. *kimme*, utskjutande skarp kant, fals i laggkärl), av mlty. *kimme*, yttersta randen, horisont = meng. *chimbe* (eng. *chimb*, *chime*), överskjutande kant på laggkärl; besl. med sv. dial. *kim*, tuppkam; o. sannol. i avljudförh. till kam (jfr Rietz s. 318, Falk-Torp s. 509), alltså ie. **gembho-* ~ **ghombho-*, med grundbetyd. av 'kant'; betyd. 'fals i laggkärl' är tydl. sekundär.

kimrök, O. Rudbeck, förr även *kinrök* = da. *kønrøg*, från lty. *kînrôk*, av mlty. *kin*, *kên*, tjärbloss, torrved = fhty. *kien*, *kén*, tjärbloss, furuved (ty. *kien*, vartill *kienrauch*, *kienruss*, kimrök; jfr även ty. *kiefer*, fura, av fhty. *kienforaha*), ags. *cén*, tjärbloss; f. ö. av ovisst ursprung. — *Kim-* för *kin-* möjl. efter (åtm. äldre) östgötska, ä. nsv., fsv. *kim*, sot (av okänd härledning).

1. **kind**, med sekundärt *d*, fsv. *kin* = isl. *kinn*, da. *kind*, got. *kinnus*, kind, ags. *cinn* f., haka (eng. *chin*); fsax. *kinni* f., n., haka, fhty. = n., haka, kind (ty. *kinn*, haka), av germ. **kinnu-*, ur en böjning **kenu-*, genit. **kinwaz*, motsv. ie. **genu-* = grek. *génys*, haka, sanskr. *hánu-*, käke, jfr lat. *gena*, kind (med *u*-stammen bevarad i lat. *genuīnus*, hörande till kinderna; ett annat ord än *genuīnus*, medfödd = genuin), kymr. *gen*, kind, haka (fir. *gin*, mun, ?, se under mun) osv. Övergången *-nw-* > *-nn-* som i brinna. Slutkonsonanten *-d* i kind beror väl på fsv. plur. *kinder* (med *d*-inskott mellan *nn* o. *r*). — I den överförda betyd. '(brant) sluttning' o. d. ingår ordet i nord. ortnamn.; se Kinna.

2. **kind** (dial.) m. o. n., (litet) barn, isht som smeknamn, icke ovanligt i äldre folkvisor, jfr fsv. *kint*, page (från mlty.) = no. *kind* m. o. n. i samma anv. som i sv. dial., ä. da., fsax., fhty. ty. *kind* n., av germ. **kenða-*, **kenþa-* = ie. **gen-to-*, participbildning till roten *gen*, föda, med avljudsformen **gn̥-to-* i isl. *kunnr*, son, släkting, osv.; jfr även det besl. isl. *konr*, bl. a.: son (se konung); se f. ö. Kind 3, kynne, kön. — Jfr till bildningen barn, ett slags particip på *-n-* till bära, föda.

3. **Kind, Kinda**, häradsnamn = fsv.; till isl. *kind* f., släkt, ätt, jfr got. *kindins*, ståthållare, egentl.: klanchef el. dyl. (bildat som fsv. *drōtin*; se drott); av germ. **kindi-*, äldre **kendi-* = ie. **genti-* i lat. *gens* (genit. *gentis*; se gentil, gentl'eman) f., stam, släkt (som dock även kan innehålla avljudsformen **gn̥t-* i kynne); nära besl. med kind 2 (barn), se f. ö. under de även besl. konung, kynne, kön. Jfr Kinnekulle o. Kinnevalds (härad). — Samma *kind*, släkt, ingår i häradsnamnen Bankekind, fsv. *Banka-*, egentl.: Bankes släkt, till personn. *Banke*, Hanekind, fsv. *Hana-*, egentl. Hanes släkt (samma Hane, efter vilken häradets gamla tingsställe uppkallats, fsv. **Hanahögha*, sedan *Hanögha*, nu Haninge, alltså urspr.: Hanes högar); Björkekind, fsv. *Biærka-*, kan innehålla ett personn. *Biærke*, men är snarare sammansatt med björk, jfr häradsnamnet Bjärke Vgtl. (fsv. *Biærka hæradh*), o. tillhör alltså den med appellativ bildade yngre gruppen av häradsnamn på *-kind*, såsom Hammarkind, till fsv. *hamar*, klippa (se hammare), Skärkind, till sbst. skär, osv. — Se förf. Ortn. på *-inge* s. 46 o. NoB 4: 139. — Kinds härad i Vgtl. kallades förr även *Agnakind*, där Schück o. Noreen se ett folkslagsnamn *Agnar* (Ager; jfr med avledn. *-ð- Agder* i Norge), men som hellre bör föras till personnamnet Agne; jfr Banke- o. Hanekind ovan. — Om

andra gamla beteckningar för ätten se under ätt.

kinematograf, av grek. *kinēma* (genit. *kinēmatos*), rörelse (till *kineīn*, röra; se under heta), o. en avledn. av *gráphein*, skriva.

kinka, 1647, Arvidi 1651; väl samma ord som sv. dial. *kinka*, hänga o. slänga, gunga, no.: vrida, vricka, till en germ. rot *kenk*, vrida, böja. jfr no. *kank*, knut, men även: illvillighet, sv. kanka, kånka, jfr i fråga om betydelseövergången sv. vriden, vresig. — Ordet uppräknas av A. Oxenstierna i brev till sonen Johan 1647 (Bref s. 345) bland de »spitiske ordh», som den senare i sin brevväxling tillåtit sig. — Jfr ä. nsv. *kinkot*, hos Columbus Ord., i betyd. 'besvärlig' el. dyl.

Kinna, sockenn., Vgtl. = fsv., till ett ord = no. *kinn*, fjällsida, brant sluttning (även i ortnamn); egentl. en överförd anv. av *kinn* = kind 1, av samma slag som i hals, huvud, kap, sv. dial. *kvärk*, strupe (se Kvarken), näs, rygg, (ås-), tunga osv.

Kinnekulle, i fsv. kallat *Kindkulle* o. *Kinda bærgh*, dsv. kullen el. berget i Kinds el. Kinne härad; se Kind 3.

Kinnevalds, fsv. *Kindvats* (av *-vatns*), härad Smål., till Kind 3 o. vatten.

kiosk = da., ty. osv., från ett turkiskt ord med betyd. 'trädgårdspaviljong'.

1. **kippa** (ned skorna); jfr Serenius 1734, Weste 1807: *kippa skorna på sig*, motsv. no. *kippa paa seg*, taga på sig i hast, isl. *kippa skóm á fótr*; vidare: *kippa skorna*, t. ex. Ihre 1769, Lindfors 1815, hos den sistnämnde: trampa ned (bakstyckena på) skorna, varav *kippa ned skorna*, t. ex. Hof 1772, väl under påverkan av trampa (ned); till fsv., isl., no. *kippa*, rycka, hastigt draga = mlty. *kippen*, snappa; av omtvistad härledning. Grundbetyd. hos dessa uttr. har varit '(hastigt) draga skorna på sig' = *kippa skorna på sig*, varav: a) draga skorna på sig utan att (ge sig tid att) draga strumpor på, t. ex. Lind 1749; jfr Hallman 1776: *på bara fötterna kippa*; b) draga skorna på sig utan att (ge sig tid) att draga upp bakstyckena, Sahlstedt 1773, Weste 1807. Sedermera: *kippa skorna*, med starkare aktiv betyd. o. slutligen: *kippa ned skorna*, där betyd. 'taga skorna på sig' alldeles försvunnit o. lemnat plats åt den av 'trampa ned skorna'. — Härtill: kippskodd, t. ex. Spegel 1712 osv., med skiftande betyd.. i anslutning till föreg. uttr.; jfr Bellman: *med .. kippade skor* och: *toffeln .. uppdragen på kipp* (motsv. sv. dial. *kippe*, utan strumpor i skor, stövlar osv.). — Se Olson Från fil. fören. i Lund s. 1 f.

2. **kippa** (efter andan), Hallman 1778, ännu ej hos Dalin 1850, jfr sv. dial. *kīpa* ds.; sannol. ljudhärmande, liksom den likartade stammen *kik* under kikhosta, o. liksom sv. dial. *hikja*, flämta (se hicka, hisna), sv. dial. *hipa*, flåsa, osv. (se häpen); möjl. dock åtminstone påverkat av föreg. — Härtill avledn.: kifta, t. ex. Dalins Arg., bildat, snarast till *kīpa*, som snyfta osv., alltså motsv. ett germ. **kīpatjan*. — Se Olson Från fil. fören. i Lund s. 6 f.

kirurg, ytterst från grek. *kheirourgós*, arbetande med handen, till *kheír*, hand, o. *érgon*, arbete (se verk).

kis, Spegel 1685 = da., från ty. *kies*, av mhty. *kis*, grov sand, vartill en inhemsk motsvarighet i ortn. Kisa (se förf. Ark. 17: 78). Jfr kisel.

kisa, Weste 1807, f. ö. ungt i litteraturen = no.; väl besl. med fris. *kisen*, öppna sig, stå öppen, visa tänder; av omtvistad härledning. — Härtill: kisögd, ä. nsv. *kissögd* 1600-t., även om den som kastar kärleksfulla blickar (Lind 1749).

kisel, Linné 1735: *kissel* = da. *kisel*, från ty. *kiesel*, av fhty. *kisil*, kiselsten, hagel = ags. *cisel*, sand ~ lty. *keisel*; avledn. av kis.

kisse, O. v. Dalin: *kise*, f. *kissa*, Lind 1749: *kiss*, f. *kissa*, Sahlstedt 1773, fru Lenngren 1794, Weste 1807: *kiss*, den senare även: *kisse*, jfr da. *kiss*, isl. *kisi*; bildat av ett lockord för katter (jfr liknande ordskapelser under kid o. tacka 1); ej besl. med ty. *kitze*, som är en ung diminutivisk avljudsbildning till *katze* (jfr om dylika t. ex. under tipp).

kista = fsv., isl. = da., mlty. *kiste*,

fhty. *kista* (ty. *kiste*), ags. *ciste, ciest* (eng. *chest*); gammalt lån från lat. *cista* (avledn.: *cisterna*; se cistern), från grek. *kistē*, korg (redan hos Hom. Od.); av ovisst ursprung. — I fsv. o. ä. nsv. även: fängelse, häkte (efter mlty.); väl kvar i Kistegården Smål., nära Komstads tingsställe. — Andra (ungef.) likbetyd. germ. ord, som lånats från lat., äro ark 1 o. skrin.

kitslig, urspr.: kittlig; ä. nsv., Stiernhielm Herc., ungefär 'sinnligt lysten' (även annorstädes), dessutom bl. a.: mottaglig el. ömtålig 1698 el. klåfingrig, självsvåldig Dalins Arg.; betyd. 'kittlig' ännu hos Möller 1755; tydlig tysk påverkan hos Lind 1749: 'En kitslig sak, eine kitzlichte Sache'; i modern betyd. t. ex. Sahlstedt 1773 (jämte den av 'levis, novique cupidus' o. d.), Weste 1807. Åtm. delvis säkerl. från ty. *kitzlich*, kittlig, kinkig (*eine kitzliche frage*), till *kitzeln* = kittla. Delvis kan formen med *ts* dero på inhemsk utveckling (med *t* bevarat på grund av påverkan från kittla), jfr ä. nsv. *kitsla* o. *kissla*, kittla, o. sv. dial. *kisluger*, kittlig, o. kitslig, no. *kislug* (jämte *kitlug*), med samma utveckling av *tl* > *sl* som i nässla, vassle. — Da. har för 'kittlig' *kilden*, som dessutom liksom sv. kittslig brukas i betyd. 'ömtålig, delikat', om sak el. fråga.

kitt, t. ex. Serenius 1741 o. fr. o. m. denna tid vanligt = da. *kit*, från ty. *kitt*, av fhty. *kuti*, *quiti* = ags. *cwidu*, *cudu*, kåda; av germ. **kweðu-* = ie. **gᵘetú-* i sanskr. *játu*, lack, gummi, o. lat. *bitūmen*, jordbeck (jfr betong), som lånats från en osk.-umbr. dialekt. Avljudsform: kåda.

kittel, Bureus o. 1600: *kittil*, Swedberg 1690: *kittel*, f. ö. ytterst sällsynt till senare hälften av 1700-t. (Sahlstedt 1773); annars *-e-*, *-ä-*, ännu Möller 1755 (*-e-*) o. enstaka (säkerl. dial.) in på 1800-t., fsv. *kœtil* = isl. *ketill*, da. *kedel*, got. *katils*, mlty. *ketel*, fhty. *kezzil* (ty. *kessel*), ags. *cietel* (eng. *kettle* från nord. spr.), av germ. **katila-*, motsv. fin. lånordet *kattila-*; gammalt germ. lån från lat. *catillus*, dimin. till *catīnus*, djup el. flat skål. Identiskt med fsv. mansn. *Kœtil*, nsv. Kjell. — Övergången av fsv. *-œ-* till nsv. *-i-* beror på inverkan från det föreg. *k* (jfr kätte o. sv. dial. *kitte*), sannol. dock urspr. från sammans. — Pluralformen *kœtzlar* (*-e-*) i fsv. o. ofta under 1500-t., stundom även på 1600-t. (t. ex. A. Oxenstierna 1630: *kesslar*), beror på samma övergång av *-tl-* till *-(t)sl-* som i nässla, vassle. — Ett inhemskt nord. ord för 'kittel' är isl. *hverr* = ags. *hwer*, fhty. *wer*, motsv. sanskr. *carú-*, ir. *coire* ds., ry. *čára*, skål: alltså en indoeur. beteckning; med *n*-avledn. isl. *hverna*, stor skål, got. *hwairnei*, huvudskål.

kittla, ä. nsv. även *kitsla*, t. ex. Dalins Arg., fsv. *kitla*, *kitzla* = isl. *kitla*, ä. da. *kidle*, *kilde* (varav avledn. da. *kildre*), fhty. *kizzilôn* (ty. *kitzeln*), ags. *citelian* (i eng. ombildat till *tickle*); jfr sv. dial. *kitta*; av imitativt (onomatopoetiskt) urspr. liksom lat. *titillare*.

kiva(s), fsv. *kīva* = isl. *kífa*, da. *kives*; från mlty. *kîven* = mhty. *kîven* (ty. *keifen*); sannol. med grundbetyd. 'skrapa o. d.', alltså = ty. dial. *kifen*, skrapa, gnaga. Jfr mholl., holl. *krabben* i båda dessa betyd. Se Psilander KZ 45: 258.

Kjell, mansn., se kittel.

kjol, se följ.

kjortel, med biformen **kjol**, t. ex. Bellman, av Weste 1807 betecknat som vard., fsv. *kiortil*, *kiurtil*, kjortel, livrock (såsom i isl. både mans- o. kvinnoplagg = isl. *kyrtill*, da. *kjortel*, *kjole*, det senare utom 'klänning' även 'frack', ags. *cyrtel* (eng. *kirtle*); avledn. av kort, liksom skjorta av germ. **skurta-*, kort; jfr även under stack 2 (snarast till *stakk-*, kort). Sv. kjol o. da. *kjole* utgå från plur. *kjortlar*; varav **kjorlar*, ä. da. *kjorler* (liksom **ærtla*, isl. *ertla* > ärla), varav *kjolar*, till vilket sg. *kjol(e)* nybildats; jfr Noreen V. spr. 3: 104. Kjortel har genom brytning av *y* före *rt* uppstått av *kyrtil* liksom skjorta av *skyrta*. — Ordet kan tänkas vara lånat från ags.; men då grundordet kort icke är belagt vare sig i isl., ä. fsv. el. ags., men väl i fsax., har det möjl. bildats i detta språk.

kjusa (dal-), jfr sv. dial. *kjus*, hörn av säck, isl. *kjóss*, öppning vari något

kan gömmas, vik, no. *kjos*, smal vik, liten skog m. m.; ytterst till en ie. rot *g(e)u*, vara välvd o. d., vartill med *r*-avledn. grek. *gȳrós*, böjd, rund, o. med *l*-avledn. bl. a. kula, kyl. Se förf. Sjön. under Kösen, Lidén IF 19: 326 samt i fråga om betyd.-utvecklingen under dal; jfr även gall. *nanto-*, dal, av ie. **nm̥tó-* = sanskr. *natás*, böjd, till *námati*, böjer sig. — Olika utvidgningar av denna rot föreligga, utom i de nämnda orden, möjl. även i kota, kudde, kull, kusa, kuta, kåta; jfr även kösa.

klabb, kort o. tjockt trästycke = no. *klabb*, klump; ett slags hypokoristisk växelform till klamp av samma slag som t. ex. sv. dial. *klubb* till klump; el. också till ett **klapp*, klump (jfr klappersten); jfr även kladd, knubb, kubb ävensom knatte.

klack, på skor, egentl. = fsv. *klakker* i *biærghsklakker*, bergsklack, sv. dial. *klakk*, klump, bergstopp = nisl. *klakkr* ds., no. *klakk*, brant klippa. Väl samma ord som ä. nsv. *klack*, no. *klakk*, fläck = mhty., jfr ty. *kleck(s)*, o. hörande till den germ. roten *klak(k)*, smälla, i sv. dial. o. no. *klakka*, smälla, slå, mhty. *klac*, knall, osv. (se klicka o. klack), av ljudhärmande urspr. Liknande betydelseutveckling uppträder i klick 1, kladd, klatt m. fl. — Dock enl. Persson Indog. Wortf. s. 792 n. 3 möjl. av ett ie. **gloĝno-*, besl. med ry., fslav. *gleznŭ* m. m., knoge, o. ry. *glazŭ*, öga, egentl.: liten kula (jfr härtill Agrell Zwei Beitr. zur slav. Lautgesch. s. 62).

1. **kladd** m., (liten) klump, fläck; i ä. nsv. även: palta el. dyl. 1605 = no. *kladd*, klump, ofta om något som hänger vid, besl. med lånordet kladd 2 o. vb. kladda samt en biform till klatt; se d. o. Betyd.-växlingen 'klump' ~ 'fläck' är densamma som hos klack.

2. **kladd** el. **kladder**, slarvig el. oordentlig person, stympare, O. Gyllenborg, Lind 1749, till föreg. ord o. vb. kladda, med samma betyd.-utveckling som i likbetyd. ty. *klecker*, *kleckser* till kleck, *klecks*, fläck, o. klecken, kladda, el. sudd, slarver, till sudda.

3. **kladd**, koncept, (mera tillfällig el. mindre noggrant förd) anteckningsbok, 1633, = da. *kladde*, från lty. *kladde* ds., egentl.: 'smutsfläck' o. besl. med det inhemska kladd 1; till mlty. *klad(d)eren*, smörja ned, smutsa ned; se f. ö. klatt.

4. **kladd**, full, drucken, Aftonbl. 1843 (se t. ex. under gask), även: kladdig, till kladda i betyd. 'svira, festa' (se följ.) o. besl. med kladd 1—3.

kladda, slarva, vårdslöst måla el. stryka över, kludda (t. ex. 1699); festa (i sydsv. skolslang: gå på konditori), på 1600-t.: *kladda med varor* o. d. (1639 osv.), Serenius 1741: fuska i hantverk; antingen inhemskt till kladd 1 o. motsv. no. *kladda*, bilda klumpar o. d., el. snarare från det besläktade lty. *kladden*, kludda ned, fläcka ned, vartill kladd 2. — Betyd. 'festa, svira' har utvecklats analogt med sudda i samma betyd. — Se f. ö. klatt o. kludda.

klaff, på kläder o. 1750, på bord o. d. o. 1800, antagl. av en tysk sidoform till det från lty. lånade likbetydande ty. *klappe*, besl. med klappa o. etymologiskt identiskt med ty. *klaff*, skall, brak; alltså egentl.: som slår igen med en smäll, om bordklaffar o. d., sedan sekundärt om nedhängande klaffar på kläder. — Från betyd.: öppna sig med en smäll utgår ty. *klaffen*, gapa (om sår m. m.) varifrån ä. sv. *klaffa* ds.; även (i mhty.), prata o. d. (jfr nhty. *kläffen*), varav fsv., ä. sv. *klaffa*, baktala, *klaffare*, bakdantare (t. ex. Bibeln 1541); jfr till betyd.-utvecklingen gapa.

klaga, fsv. *klagha* = da. *klage*, från mlty. *klagen* = fhty. *klagôn* (ty. *klagen*), till en ljudhärmande rot av samma slag som den i klinga; bl. a. sammanställd med sanskr. *gárhati*, klagar, tadlar (**g-lgh*). — Grek. *blēkhḗ*, bölande, som av Fick m. fl. förts hit (ie. **gᵘlēghā*), är säkerl. ett onomatopoetikum på ursprungligt *b-*, — Ordets användning i rättsspråket beror på att i forngermansk tid vid dylika tillfällen klagorop upphävdes; jfr t. ex. fhty. *gruoz*, anklagelse, besl. med gråt, mlat. *clamans*, åklagare, till lat, *clamāre*, ropa, samt under ropa. — Klagomål, fsv. *klaghamāl*, har väl sitt o från käromål, fsv. *kæromāl*.

klak, vard., svag, maktlös, försagd, se under kläcka 1.

klake (dial.; allm.), frusen mark utan snö, tjäle o. d., i. skå. *klage*, *klave*, ä. nord. *klake*, t. ex. 1630 = isl. *klaki*, no. *klake* ds., da. dial. *klage*, frusen jordklump; av ie. *gla-g-*, väl besl. med lat. *glacies*, is av en växelrot *gla-k* (se glass, glaciär, gletscher), avlägset besl. med kall.

klammer, Lind 1749 i betyd. 'hållskruv', Loenbom 1758; 'Flott- broar med sina klamrar och ankar', Dalin 1850 (med hänvisning till *klamra* f.) = da., från ty. = mhty. *klam(m)er* f.; jfr isl. *klǫmbr* f.; med instrumentalt *r*-suffix till roten i klämma (**klammian*), resp. no. *klemba* (av **klambian*). — Jfr utan *r*-avledn.: mlty., mhty. *klamme*, varifrån da. *klamme* ds.

klammeri, 1688: 'bruka otijdigt klammerij', 1735: 'tullskrifwarne o. gesällerne woro i klamerj', Lind 1749 = da.; till ä. nsv. *klamber* n., bråk, kiv, buller, 1544, *klammer* Sahlstedt 1773 = da. *klammer*, o. ä. nsv. *klambra*, bråka, väsnas, no. *klamra*, ä. da. *klamre* ds., parallellbildning till isl. *glamra*, larma (se glam) o. sv. slamra; av ljudhärmande karaktär.

klamp, Spegel Gl. 1712; i Sv. fornsånger: träben = no. *klamp*, kloss, da. *klampe*, i dial. även: snöklump under skon; jfr ty. (egentl. lty.) *klampe*, kloss, krampa; i avljudsförh. till klimp (kläpp) o. klump. En likbetyd. bildning är klabb, som är att bedöma enl. förf. Mediagem. s. 5 f. — Härtill: klampa, gå tungt o. bullersamt.

klamra, Börjesson 1856: 'Bröst emot bröst sig vid hvarandra klamra'; f. ö. mest i förb. klamra sig fast; ännu ej hos Dalin 1850 = da. *klamre* (varifrån det sv. ordet åtm. delvis härrör), från ty. *klammern*. Ordet kan vara avlett av klammer, men också en självständigt uppkommen bildning **klam(m)arōn* direkt till roten i klämma. — Serenius 1741 har *klamra up* i betyd. 'klättra'; säkerl. försvenskning av motsv. eng. *clamber up*, som även är att sammanställa med klamra.

klandra = fsv., isl.: väcka tvist om, genom klander avhända, anmärka, tadla = no.-da., ä. da. *klandre* (i nda. lån från övriga nord. spr.); *r*-avledn. av fsv. o. isl. *klanda* ds.; dunkelt. — Deverbativum: klander = fsv. = isl. *klandr*.

klang, yngre lån, jämte ä. nsv., sv. dial. *klång*, t. ex. Lucidor = fsv. (neutr. liksom ofta i ä. nsv., ännu hos Lind 1749 m. o. n., hos Sahlstedt 1773 blott m.) = da., från mlty. *klank*, ty. *klang*, av fhty. *klang* = eng. *clang*; avljudsform till klinga. Mlty. *klank* kan dock vara identiskt med biformen fhty. *clank* = eng.; jfr följ.

klanka, smågnata o. d., 1633: *klancka på*; jämte klank, knot o. d., 1633, 1636; säkerl. ljudhärmande liksom det under klang anförda vgerm. *klank* o. möjl. etymologiskt identiskt med detta; jfr ä. sv. *klanka*, om korp o. kråka; med sin bibetydelse av knot o. klander kanske i anslutning till klandra. Jfr klinka vb.

klappa, = fsv.: klappa, slå, smeka = isl. = da. *klappe*, mlty. *klappen*, smälla o. d., fhty. *klapfôn*, slå el. stöta tillsamman, jfr klaff samt ags. *clæpetan* o. eng. *clap*; till en germ. ljudrot *klap* el. *klab* (i vilket fall *-pp-* av *-bn-*) av samma slag som *klak* o. *klat* (se klack och klatscha). Jfr klappra o. knyppla. — Klappat och klart, ungt uttr. från da. *klappet og klart*, som förklarats härstamma från da. *klappe sammen*, bringa tillsamman genom giftermål; jfr den gamla seden att slå dem i ryggen, som blivit trolovade; se Feilberg 2: 173 a.

klappersten, 1708, i ä. tid vanl.: *klapur-* el. *klappursten*, jfr ä. sv. *klappur* G. I:s reg., Swedenborg 1719, Linné osv., o. *klapur* t. ex. Rudbeck, Verelius, Spegel, Fischerström osv., sv. dial. *klapur* o. *klappur*. *Klapper-* hör samman med isl. *kløppurnes*, bergig udde (jämte *kleppar-*, *kleppu(r)-*), enl. v. Friesen Germ. mediagem. s. 56 till ett **klapp*, klump o. d. (med gammalt *-pp-*), o. enl. Noreen Sv. etym. s. 44 till klamp (med *-mp-* > *-pp-*, jfr kläpp ~ klimp osv.), medan enl. samme förf. *klapur* hör till en onasalerad stam med samma betyd. (jfr klåpa). Enl. Kock Ark. 20: 60 f.

har formen med *-pp-* ljudlagsenligt uppstått av *-p-* i första sammansättningsled med fortis. Sannol. föreligger här emellertid gammal växling av *-pp-* o. *-p-*. Orden böra möjl. förklaras i enlighet med nämnda förf. såsom betydande 'klump(ar)' el. dyl., men kunna också förbindas med klappa osv.; formen *klapur* hör i så fall till stammen i det besläktade ags. *clœpeltan* osv.; alltså egentl.: som smäller el. rasslar.

klappra, Lindfors 1815, Fr. Bremer, Böttiger = da. *klapre*, från lty., ty. *klappern*; avledn. av klappa; jfr klippare, häst.

klar, Bib. 1541, Lex. Linc. 1640, jämförelsevis ungt lån (efter övergången av fsv. *ā* > *å*) från mlty. *klār*, varifrån tidigare lånats fsv. *klār*, klar, ren, ljudlig, tydlig (ä. nsv. o. vissa sv. dial. *klår*) = isl. *klárr* = mhty. *klâr* (ty. klar); av lat. *clārus* (fra. *clair*, varav eng. *clear*), till roten i lat. *clāmāre*, ropa (se lomhörd), alltså med samma betyd.-utveckling som i fhty. *hell*, ljudlig, o. ty. *hell*, klar, ljus. — Betyd. 'färdig' (även i mlty. o. eng.) utgår från den av 'ren', framförallt i sjömansspråket, om skepp, vartill klarera = da. *klarere*, från lty. *klaréren*, ty. *klarieren*. — Jfr följ., klarinett, deklarera, eklärera.

Klara, kvinnon., motsv. fsv. *Klāra*, jfr den heliga *Klara* från Assisi, efter vilken Klara kyrka o. församling i Stockholm; av lat. *clāra*, fem. sg. till *clārus*, klar, klart skinande; se föreg.

klarinett, 1790-t. (då allmänt) = ty. *klarinette* osv., av fra. *clarinette*, av ital. *clarinetto*, dimin. till ital. *clarino*, ett slags trumpet med gäll ton, till lat. *clārus*, bl. a.: klart ljudande (se klar).

Klas, mansn., yngre lån från ty.; jfr ä. sv. *Claës*, *Claus* (det senare nu som familjenamn), ävensom fsv. *Klās* (vore ett nsv. **Klås*), likaledes från ty. (mlty.); på tysk botten förkortat av *Nikolaus*; se Nils. — Även använt som smeknamn på kajan; jfr da. dial. *Klavs* o. *Grete*, om skatan o. kråkan, alika, kaja, sannol. till lty. kvinnon. *Ale* (se alka), eng. *mag-pie*, skata, till kvinnon. *Mag* (se tillägg o. rättelser under alka), fra. *jaquette*, skata, till *Jaques* (se Jakob), fra. *colas*, korp, o. neapol. *kole*, skata, av *Nicolaus* m. fl. — I gårdn. Klastorp Hageberga o. Kyrketorps s:nar Vgtl. ingår ej Klas utan ett personn. = runsv. *Klakr*.

klase, sv. dial. även: klump, fsv. *klasi* = isl. *klasi*, da. *klase*, att speciellt nord. ord, väl till samma grundrot som en del germ. ord på *kl-* = ie. *gl-* med betyd. 'klump, klunga' såsom klump, klunga, lat. *globus*, *glomus*, *glēba* osv. Om det med klase likbetyd. lty. *kluster*, ags., ang. *cluster* innehåller gammalt, till roten hörande *s*, är det, såsom också antagits, sannol. nära besläktat med klase; men dess *s* kan tillhöra suffixet el. möjl. ha på annat sätt uppkommit.

klass, t. ex. Lex. Linc. 1640: 'Vthdela Dieknarnar vthi wisse Klasser och Rotar', Columbus Ordesk. i betyd. 'avdelning' = ty. *klasse* osv., från lat. *classis*, avdelning, bl. a. milit.: flottavdelning (egentl.: uppbåd, besl. med *calāre*, ropa; jfr t. ex. enhällig). — Klassiker, t. ex. Geijer 1845 = ty., efter fra. (*auteur*) *classique*, av lat. (*scriptor*) *classicus* (förr även i sv., t. ex. Hammarsköld 1819), egentl.: av (första) klass(en). Även klassik; det senare också i betyd. 'underlig person, original', t. ex. Strindberg Röda rum. 1880, Wennerberg 1881: 'En underlig klassik'. — Klassisk, Göteb. Tidn. 1788: 'Classiska Auctorerna', Leopold, vanligt först på 1800-t., särsk. ofta hos Tegnér = ty. *klassisch*, efter fra. *classique*, av lat. *classicus* (se föreg.), ytterst om samhällsklasser: *civis classicus*, borgare av första klassen. — Klasskamp, T. Holmberg 1892 (dock säkerl. använt åtm. under slutet av 1880-t.), efter ty. *klassenkampf*, Marx 1846, 1847.

klatscha, Weste 1807 = da. *klaske*, från ty. *klatschen* = lty. *klatsken*, av germ. **klatskōn*; jfr lty. *klatsen*, till en ljudhärmande germ. rot *klat* i lty. *klateren*, rassla o. d., sv. dial. *klatra*, larma, no.: banka osv. (jfr klatt) av samma slag som *klap* i klappa o. *klak* (se klack). — Härtill interj. klatsch, Envallsson, som sbst. A. G. Silfverstolpe 1797.

klatt, liten klump, fläck, ungt ord i riksspr. (ej hos Dalin 1850), från da. *klat* ds. = no. (dial.) *klatt*, hop, restslump, motsv. el. lån från lty. *klat(te)*, mjuk klump (jfr under klut), ty. dial. *klatz*, smutsfläck, m. m.; liksom likbetyd. klick, ty. *kleck(s)* osv. till en germ. ljudrot med betyd. 'smälla', jfr klatscha osv. En biform härtill är kladd. Dessutom möjl. sammansmält med bildningen av en rot med betyd. 'klibba', jfr lty. *kladde*, kardborre, med samma slags ursprung som ty. *klette*, varom under klister.

klav, tidigast, 1701, 1713, om chiffer, Serenius 1734: 'clav på et orgewärk' = ty. *klave*, av lat. *clāvis*, nyckel, besl. med *claudere*, tillsluta (rotbesl. med sluta).

klave, fsv. *klavi* = isl. *klafi*, da. *klave*, mlty. *klave*, av germ. **klaƀan-*; besl. med fhty. *kláftra* (ty. *klafter*), famn, till ie. roten *glebh*, trycka tillsamman, i litau. *glẽbiu*, *glẽbti* osv., omfatta. Jfr under klämma. — Spela krona o. klave, där klave syftar på de två korslagda pilarna å vissa äldre mynt; jfr uttr. *gubbe o. pil* el. *krona o. vase* (se d. o.).

klavér, Rudbeck 1685: 'spela på claver'; Rel. cur. 1682: *clavir* i betyd. 'klaviatur' = da. *klavér*, från lty. = ty. *klavier*, från fra. *clavier*, nylat. *clavarium*, urspr.: klaviatur, medan själva instrumentet vanl. hette *clavecin* (fra.) = ital. *clavicembalo*, till lat. *clāvis*, nyckel, o. *cymbalum*, bäcken. Jfr klav.

Kleen, Klein osv., familjen., se under klen.

klema, om barn o. d., o. 1650: *klema med*; egentl. = sv. dial., ä. nsv., fsv. *klēma*, klena = no. *kleima* ds., av urnord. **klaimōn*; jfr av germ. **klaimian*: mholl. *kleemen* ds., mhty. *klẽmen*, ags. *clǽman* ds., ävensom ä. nsv. *klem(m)a*, klibbighet, smet, *klemig*, klibbig, sv. dial. *kläim* ds., ags. *clám*, klister, gyttja, m. m.; *m*-avledn. till ie. roten *gloi* i klena, klen, kläde, klägg (se d. o.); jfr kli, klister. Den överförda betyd. 'klema, kela' (även i no. *kleima*) utgår från den av 'ideligen smeka o. d.', egentl.: 'klibba el. hänga fast vid (som en kardborre)'. I ä. nsv. förekomma i liknande bildlig anv. t. ex. *klemmedalk*, klemig stackare, 1650, *klem* ds. Moræus o. i betyd. 'feghet' S. Brenner. Samma betyd.-utveckling i ä. nsv. *klifsa*, klema, besl. med klibba (se klifs).

Klemens, personn., av lat. *clēmens*, mild (väl rotbesl. med *clināre*, böja, slutta; alltså egentl.: böjd el. dyl.; se klient, klinik).

klen, fsv. *klēn*, fin, prydlig, veklig, svag, tunn, liten = ä. da. *klen* (da. *klein* från hty.), från mlty. *kleine*, *klêne* = fhty. *kleini*, även: strålande (ty. *klein*), ags. *clǽne*, ren (eng. *clean*), av germ. **klaini(a)-* = ie. **gloini-*, bildning på *-ni* till roten i grek. *gloiós*, klibbig fuktighet o. d.; o. klema, klena, klägg, jfr även kläde o. ty. *klee*, klöver (se d. o.); i avljudsförh. till kli, klister osv.; alltså väl egentl.: 'insmord, bestruken med fett o. d.', som kan häntyda på primitiva folkslags kända böjelse att ingnida sina kroppar med feta o. glänsande ämnen. Härav: 'glänsande' (i en fhty. glossa), varur 'ren' (eng.) o. 'fin, sirlig' (ännu i ä. nsv., jfr Wivallius: 'Tin Hals så kleen, förvthan meen') o. därav 'liten' (i vår gamla bibelövers.: 'Frukta dig icke, du klena hjord') o. 'svag, klen'. Härtill vb. förklena, egentl.: förringa, jfr ty. *verkleinern*. — Från lty. *klẽn* o. ty. *klein* utgå de urspr. ty. familjenamnen Kleen (Kléen) o. Klein (m. fl. former); alltså egentl. tillnamn såsom Lange osv. — Jfr klenod, klenät. — Klensmed, fsv. *klensmidher* = ty. *kleinschmied*, egentl. 'smed i fint arbete'.

klena, Bureus o. 1600, Månsson 1642, Sinclairsvisan: 'Hans hjerna satt i håret klent (dvs. klenad)' = sv. dial. *kläina*, no. *kleina*, ä. da. *klene*; i avljudsförh. till sv. dial. *klina*, även: klättra, isl. *klína*, no. *klīna* o., med germ. *-ī-*, fhty. *klenan* st. vb (med *a*-omljud); av germ. *klain-*, resp. *klin-*, motsv. fir. *glenim* (**glin-*), klibbar fast, jfr grek. *glínē*, lim, fslav. *glina*, ler, o., med ie. *-oi-*, fslav. *glěnŭ*, spott; jämte klen *n*-bildningar till roten *gloi*, *gli* i klema, kli, klister osv.

klenod, R. Foss 1621: *klénodh* (såsom också Granatenflycht m. fl.) o. *klenódh*

(plur. *klenödher*), i ä. nsv. även *klenoot* (*klénoot* Beyer † 1705), *klenat*; i ä. nsv. neutr. (ännu Lind 1749; Sahlstedt 1773 m.), fsv. *kle(e)nodh*, jämte *klœnaþ* MELL, *klenadh*, *klœnat*, *cleynœt*, *klenœt* m. m., n., fint arbetat föremål, smycke, klenod, motsv. da. *klenodie* (jfr nedan), ä. da. *kle(i)net*, från mlty. *kle(i)nôde*, *klênade* n. = mhty. *kleinôt*, *kleinöte*, *kleinöde*, *kleinât*, *kleinet* (ty. *kleinod*) n. ds., med samma avledningsändelse som i t. ex. armod, sirat, ty. *heimat*, till mlty. *klêne*, ty. *klein* (= sv. klen) i betyd. 'fin, sirlig'. De lty. o. ty. formerna med *-a-* bero på vokalförsvagning i senare led. — Plur. *klenodier*, redan i fsv., jfr da. *klenodie* (sing.), ty. *kleinodien* (plur.), utgår från den latiniserade formen *clenōdium*, plur. *clenōdia*. — Etymologiskt identiskt med klenät.

klenät, 1650: *clenätter* plur., jfr *kle(e)nat* i samma betyd. 1639, 1642 o. *klennatzkake* o. 1580 = fsv. *klenœt*, klenod, jfr fgutn. *klenat*, matvaror = ä. da. *kle(i)net*; etymologiskt samma ord som klenod, till klen i betyd. 'liten'; alltså 'litet bakverk'. Härav nda. *kleine* = sydsv. dial. *klena*. — I vissa sv. dial. folketymologiskt *klen-äte* (till äta).

kleptomani = ty. *kleptomanie*, ung bildning till grek. *kléptein*, stjäla (urbesl. med got. *hlifan* ds.), o. *mania* (se mani).

klerikal = ty., av ett nylat. *clericālis*, till mlat. *clerus*, det andliga ståndet (inom den katolska kyrkan), av grek. *klēros* m., i plur. i bibelgrek. (I Petri 5:3) 'herrar över församlingen' (nya bibelövers.), egentl.: lott, arvedel, träbit o. d. (använt vid lottning), till roten i *klāō*, sönderbryter, om kvistar o. d. — Härtill även grek. adj. *klērikós*, varav mlat. *clericus*, präst, andlig, varav ty. *kleriker*, fsv. *klœr(e)ker*, sv. klerk.

klev, brant backe el. klippa el. stig, fsv. *klef* f., bl. i ortnamn, jfr nsv. Klev, Mårdaklev osv. = isl., no. *kleif* ds., jutl. *kløv*, om dynerna vid Nordsjön, av urnord. **klaibō-*, i avljudsförh. till isl. *klif* n. = mlty. *klif*, *klef*, (brant) klippa, ags. *clif*, klippa (eng. *cliff*), av germ. **klība-*; besl. med klippa. Till ie. roten *gleibh* el. *gleip*, vara klibbig el. hal, varom se klibba; alltså egentl.: 'kal o. därför svårtillgänglig stig'; för språkmedvetandet säkerl. anslutet till det besl. kliva i betyd. 'klättra'.

kli = fsv. = da.-no. *kli(d)*, vål från mlty. *klie* = fhty. *kli(w)a* (ty. *kleie*), av germ. **klīwōn*, till ie. roten *glei*, vara klibbig, besl. med grek. *glía*, *gloía* osv., lim, osv., se f. ö. klister, klema, klen, klena, klägg. För att dock ordet, åtminstone delvis, är inhemskt, kunde bl. a. den fsv. formen *klȳ* tala; med *w*-omljud enl. Kock Uml. u. Brech. s. 212. Se f. ö. Seip MoM 1917, s. 151 f., Låneordstud. 2: 44.

klia, Hels. 1587: *kliga* (dvs. *klija*), o. 1600 *klija* (ännu ett stycke in på 1700-t.), 1642: *klia*; säkerl. utvecklat ur y. fsv. *kleia*, känna klåda, opers.: klia = isl. *klája* (*-aði*), känna klåda, sv. dial. *kläja*, väl av germ. **klœwiōn*, varjämte germ. **klœwēn* i mlty. *klouwen*, fhty. *klâwēn* (ty. *klauen*), klå, kratsa; jfr klå 1; till en avljudsform av klo, se f. ö. d. o.

klibba, Serenius 1741: *klibbas*, jfr *klibbug* Serenius 1727, möjl. en hypersvecism för äldre *klebba* Linné 1759, *klebbig* Broocman 1736; sannol. från mlty., jfr mlty. *klibbere*, klibbig, ags. *clibbor*, med hypokoristiskt *-bb-*, motsv. fsax. *bikliban*, klibba vid, fhty. *kliban*, med kausativet fhty. *kleiben*, fästa (ty.: klibba, klistra), varjämte med kort *i*; fsax. *klibôn*, mlty. *kleven*, klibba, ags. *clifian*, hänga fast, fhty. *klebên*, klibba vid (ty. *kleben*, varav da. *klœbe*), till ie. roten *glibh* el. *glip*, varav även vgerm. **klībōn* el. **klibōn*, kardborre (ags. *clife* el. *clife*? osv., med samma betyd.-utveckl. som i ty. *klette*, varom under klister, o. lty. *klise*, varom under klifs, el. no. *kleikja* ds. till en utvidgad germ. rot *kli-k*); en *p*-utvidgning av roten *glī*, *gloi* i klister, klena osv. Ur samma rot har även kliva utvecklats; jfr f. ö. klifs. — Hit hör säkerl. även klöver; se d. o. — Klibba förhåller sig till **kliban* som t. ex. nsv. dial. *labba*, vidhänga, fastna vid, till isl. *lafa* (*-fð-*), 'hänga fast vid'; se närmare förf. Mediagem. s. 20. En parallellbildning se libba.

1. **klick**, fläck o. d., t. ex. 1617: 'uthskiämma eller en klick påläggia' = da. *klik*, från mlty. *klik*, ung avljudsbildning till *klak*, fläck (jfr klack); *-i-* har diminutivisk karaktär såsom väl i tipp el. som i ty. *kribbeln* ~ *krabbeln*, *flimmern* ~ *flamme(r)n* osv. Grundbetyd. är nog 'smäll' o. ordet hör till följ. o. klicka el. till ett ljudord med likn. betyd. Jfr ty. *kleck(s)* o. sv. kladd, klatt med samma betyd.-utveckling.

2. **klick**, kotteri o. d. (jfr klickväsen), urspr. ett tidningsord, vanligt först på 1890-t., t. ex. J. A. Eklund 1892, GHT 1894, Vårt Land 1895: 'Hedin . . uppträdde som den fåtaliga radikala klickens talman' = da. *klike*, ty. *klicke*, från fra. *clique*, skara, band, liga m. m., till ä. fra. vb. *cliquer*, jämte *clicher* (se klisché), diminutivisk avljudsbildning till *claquer*, klappa, smälla, vartill *claque* (på teater), o. sannol. lånat från germ., varom följ. *Clique* betyder sålunda sannol. egentl.: liga av skrikhalsar, skrävlare el. dyl. — Med avs. på bildningen jfr föreg.

klicka, 1701 (i bildl. anv.: slå fel), om bössa, t. ex. Bellman 1769 = no. *klikka*, da. *klikke* = östfris. *klikken*, eng. *click*, picka, skallra o. d., diminutivisk avljudsform till lty. *klacken*, knalla (jfr klack); se f. ö. föreg. Att ordet åtm. delvis är inhemskt i nord. spr., framgår av avledningarna sv. dial. *klixa*, knäppa, o. no. *klikla*, klinga med metalliskt ljud, varav *nordanvindsklikla*, gröngöling. — Betyd. 'slå fel' (även i da.) är sekundär, från bössans klickande.

klient, 1693 = ty., av lat. *cliens* (genit. *clientis*), snarast, med L. Meyer, Bersu m. fl., egentl.: som sluter sig till någon, till roten i *clināre*, luta; jfr klimat, kljnik; urbesl. med lid. — Ej, såsom förr antagits, till ie. *kleu*, höra (se ljud), alltså: 'der hörige'; det *cluens*, hos Plautus, på vilket man grundat denna härledning, synes böra läsas *cliens*.

klifs, sötsaker, slisk, t. ex. o. 1730, Sahlstedt 1773, i ä. sv.: klemande, smek, t. ex. Swedberg 1709, Dalins Arg., ännu hos Weste 1807 (jämte den moderna betyd.) o. även ngn gång i nsv., jfr ä. sv. *klifsa med någon*, klema o. d., t. ex. Serenius 1741, Dalin 1850, samt, med ursprungligare betyd., ä. nsv. *klifsa*, smörja, Spegel 1685. Ordet är närmast deverbativum av vb. *klifsa* o. hör tillsammans med klibba, väl med samma oregelbundna formutveckling som i många andra pejorativa vardagsord; möjl. dock av **klipsa*, av **klibbsa*. Etymologiskt identisk är stammen i sv. dial. *klifs*, klase, o. *klifsa*, bunt som hänger ihop, egentl.: klibbat ihop sig. Sv. dial. *klissa*, klunga, är också fjärnare besläktat; jfr da. dial. *klise*, klibba, *kliset*, klibbig; lty. *klise*, kardborre (med samma betyd.-utveckling som i ty. *klette*, varom under klister, o. ags. *clife*, varom under klibba).

klimax, se klimat.

klimat, t. ex. Risingh 1671: *climate*, ytterst av grek. *klíma*, jordens lutning från ekvatorn mot polerna, lutning, till roten i grek. *klīnō*, lutar, lat. *clināre* (se klient), *klīmax*, stege, trappa, stegring (varav sv. klimax) osv.; se f. ö. Lena, ortn., o. lid, sluttning.

klimp, fsv. *klimper* = ä. da. *klimp*, isl. *kleppr*, klump (**klimp-*), lty. *klimp*, liten klippa, ie. rot *glemb*, antingen labialutvidgning av roten i lat. *glomus*, kloss, o. klämma, el. en nasalerad form till roten i lat. *globus*, kula, klump, *glēba* jordtorva, klump (se klåpa); i bådadera fallen väl egentl.: det sammantryckta, hoppressade. Etymologiskt identiskt med kläpp. I avljudsförh. till klamp o. klump. — Vid sidan av ie. **glembo-* i klimp stå **glendo-* i klint o. **glengo-* (osv.) i sv. dial. *klunk*, klump; om ungef. likbetydande paralleller härtill (**gumbo-*, **gundo-*, **gungo-* osv.) se H. Petersson Balt. u. Slav. s. 23 f. (Lunds univ. årsskr. NF. Avd. I, B. XII, Nr 2).

1. **klinga**, sbst., G. I:s reg., P. Svart Kr., R. Foss 1621: *klinge*, Brasck 1645: *klinga* = da. *klinge*, från ty. *klinge*, av mhty. =; till följ., efter svärdens klingande läte. — Springa över klingan, t. ex. P. Svart Kr. (*klinge*), med motsv. i da. o. ty.

2. **klinga**, vb = fsv. (ipf. *klang* o. *klingadhe*) = da. *klinge*; jfr isl. *klingja*;

väl från mlty. *klingen*, st. o. sv. vb = fhty. *klingan* (ty. *klingen*). Ljudhärmande liksom de obesläktade lat. *clangere*, smattra (om trumpeter), skrika, *clangor*, klang, skrik, grek. *klangḗ*, klang = germ. *hlank-* i isl. *hlakka*, skrika; el. som got. *klismjan*, klinga, *klismô*, ringklocka. — Klinga i betyd. 'skåla' t. ex. Bellman: 'Ej klingat för din raska värd'; jfr da. *klinke*.

klinik, 1847 = ty., av grek. *klinikḗ*, egentl.: som hör till (sjuk)bädden (underförstått *téknē*, konst, se teknik), femin. av adj. *klinikós*, till *klínē*, bädd, läger; besl. med *klīnō*, lutar (se klimat).

klink, skeppsb., i byggd på klink (motsats: kravell) 1765, jfr ty. *klinkerweise gebaut*; till lty., holl. *klinken*, nita, spika ihop (varav da. *klinke*), snarast besl. med klinka, alltså: ge ett klingande ljud ifrån sig; med kausativet fhty. *klenken* = eng. *clench* (*clinch* hör väl till lty. *klinken*), egentl.: komma att klinga; möjl. dock i stället besl. med fhty. *klenkan*, binda el. knyta tillsamman, som hör tillsammans med klänga o. klunga; jfr klinka, subst. Se f. ö. klinker(t).

1. **klinka**, vb, 1731: 'med sin wärja klinckat', i modern betyd. t. ex. Geijer 1807: 'klinkas på ett klaver' = da. *klinke*, skåla, holl. *klinken*, klinga o. d., eng. *clink*; ljudhärmande liksom klinga o. möjl. besl. med detta. Jfr följ.

2. **klinka** (på dörr), fsv.: slagbom? = da. *klinke*, från mlty. *klinke*, dörregel, klinka = mhty., ty. = eng. *clink*; fra. *clinche* från germ. spr.; gärna o. väl med rätta fört till föreg.; betyd. 'dörregel' kan dock även visa hän på släktskap med fhty. *klenkan*, binda el. knyta tillsammans (jfr under klink o. se Falk-Torp).

1. **klinker(t)**, hårt bränd tegelsten, 1705: *klinkort*, 1799: *klinkert*, Stål 1834: *klinker* = da., ty. osv., till lty. *klinken* (se klinka, vb), alltså egentl.: klingande tegelsten. I ä. sv., Linné osv., o. stundom ännu: *klink*. Med avs. på växlingen *-er* o. *-ert* jfr under buffert, skonert osv.

2. **klinker(t)**, skepp byggt på klink, från lty. *klinker*, holl. *klinkaart*; se klink.

1. **klint**, backkrön o. d., fsv. *klinter* = da. *klint*, brant havsstrand, motsv. (med *-nt-* > *-tt-* o. *-i-* > *e*, *ä*) sv. klätt, isl. *klettr*, fristående klippa, no. *klett*, bergstopp m. m., o. (med bevarat *-i-*) da. *klit* = mlty. *klint*, klippa, brant strand. Avljudsformer: sv. dial. *klant*, knöl (även om berg) = no.; o. da. *klunt*, klump; väl med Lidén Stud. s. 88 besl. med lat. *glans* (genit. *glandis*) osv., ollon, o. med sanskr. *gaṇḍá*, bl. a.: knut, något uppsvällt (av **gol-ndo-*). Jfr följ., kluns o. under klint. — Klint förhåller sig till klätt som klimp till kläpp.

2. **klint**, växtnamn, Agrostemma githago, även om Centaurea, särsk. i sammans. blå-, rödklint osv., fsv. *klinter* (jämte *klinta*), möjl.: Agrostemma githago, motsv. da. *klinte* o. sv. klätt (se d. o.). Vanl. o. med rätta identifierat med föreg., alltså med grundbetyd. av 'klump o. d.', syftande på den klumplika formen hos frökapseln på Agrostemma; som beteckning för Centaurea har ordet sannol. haft avs. på blomholkens form, såvida ej snarare namnet reflexionslöst överförts på dessa växter på grund av deras med Agrostemma gemensamma egenskap att vara allmänt spridda ogräs. — Jfr liknande betyd.-utveckling i växtn. knavel.

1. **klippa**, vb, fsv. *klippa*, *klyppa* = isl., no. *klippa*, *klyppa*, da. *klippe* (eng. *clip* från nord. spr.); möjl. besl. med isl. *klípa*, no. *klīpa*, knipa, klämma, o. kanske påverkat av det likbetyd. isl. *klýpa* ds.; dock av flera skäl ganska osäkert; jfr klippare 1, klipper, klipping. — Klippt och skuren, redan i y. fsv., P. Månsson s. 484: 'Ter medh är alltt både klipt och skuritt'. Sannol. urspr. med syftning på klädedräkt.

2. **klippa** = fsv. = da. *klippe*, från ty., jfr mholl., mhty., ty. *klippe*; ett nordtyskt kustord, urspr. brukat om havsklipporna; förgerm. **klibn-*, jfr germ. **kliba-* (= isl. *klif* osv.) o. **kleibō* = klev, se d. o.

1. **klippare**, skälm o. d., Envallsson; sv. dial. *klöpper* (av **klypp-*), klipsk person = no. *klippar*, *klyppar*, duktig karl, motsv. eng. dial. *clipper*, utmärkt per-

son el. sak; möjl. till klippa, vb, i en äldre betyd. 'knipa' jfr isl. *klípa*, no. *klipa*, knipa, klämma, o. isl. *klýpa*, no. *klypa* ds. ävensom sv. knipslug. — Härtill adj. klipsk, Rydqvist 1827.

2. **klippare** (häst) = y. fsv.: mindre ridhäst = y. fda. *klipper*, eng. *clipper*; jfr da. *klepper(t)*, från mlty. *klepper*, liten snabbsprungen ridhäst = holl. Enl. Falk-Torp till holl. *kleppen*, klappra; alltså egentl.: som klapprar o. slår med hovarna; jfr lty. *klöpper* ds. till *kloppen*, slå med hovarna = ty. *klopfen*; se klappra o. klappa. Mot denna förklaring tala dock i sin mån de redan i y. fsv. o. fda. uppvisade *i*-formerna. Jfr Seip 2: 103.

3. **klipper(skepp)**, Gosselman 1833: *klipper*; 1861: *klipperskepp* = da. *klipper*, från eng. *clipper*, ett slags snabbseglande fartyg, till *clip*, klippa, liksom kutter till *cut*, skära.

klipping i t. ex. klippingshandske, fsv. *klippinger*, klippt fårskinn = isl. *klippingr*, varifrån mlty. *klippink*; avledn. av vb. klippa liksom t. ex. välling till välla i betyd. koka.

klirra, Franzén 1834, mera allmänt först under de sista tre årtiondena = da. *klirre*, från ty. *klirren*; ljudhärmande.

klisché, av fra. *cliché*, till vb. *clicher*, växelform till *cliquer*, smälla (se klick 2), syftande på det buller, som uppstod vid avtryckandet, alltså av ett ursprung motsv. de egentl. likbetydande sv. avklapp o. ty. *abklatsch* (till *klatschen*, se klatscha).

klister, t. ex. I. Erici 1642 = da., från mlty. *klister* = mhty. (ty. *kleister*), av germ. **klīstra-* = ie. **glei-stro-* till roten *glei* i isl. *klína* (~ *gloi* i klena) el. ie. **gleit-tro-* till den med dental utvidgade roten i t. ex. lat. *glis* (gen. *glitis*), klibbig jord, *glūten* (**gloit-*), lim, litau. *glitùs*, hal, ags. *æt-clíðan*, klibba fast vid, *cliðe* (*-d-*), kardborre, fhty. *kleta*, *kletto* (ty. *klette*) ds.; jfr även kläde. Se f. ö. klibba, klema, klifs.

klistir el. **klystir**, B. Olai 1578: *clisteer* = ty. *klistier*, *klystier*, ytterst av grek. *klystḗrion*, dimin. av *klystḗr*, till *klýzein*, spola, rensa, besl. med kloak o. urbesl. med lutter, egentl.: ren.

kliva = fsv.: kliva, klättra = isl. *klifa* (ipf. *kleif*), no.-da. *klyve* (med samma övergång av *ī* > *ȳ* mellan *l* o. *v* som i fsv. o. sv. vard. o. dial., *klyva*, klättra) = mholl. *cliven*, klättra; egentl.: 'klamra sig el. klibba fast vid' o. hörande till germ. vb. **klīban*, klibba (varom under klibba), med samma betyd.-utveckl. som i klänga, klättra m. fl.

klo = fsv., da. = isl. *kló*, av germ. **klōwō-*, med avljudsformerna **klœwō-* = fhty. *klâwa* (ty. *klaue*) m. fl.; **klawō-* = ags. *clawu*, *cléa* (eng. *claw*); möjl. med rätta fört till ie. roten *gleu*, krama el. bolla tillsamman, i sanskr. *glāu-*, boll, kula, fhty. *chli(u)wa* m. m., kula, nystan (jfr ty. *knäuel*, genom dissimilation av **kläuel*; jfr knavel) osv., se klot. Jfr klia, klå.

kloak, L. P. Gothus 1623, ytterst av lat. *cloāca*, av **clovāca*, till *cluere*, rena, besl. med klister o. urbesl. med lutter, egentl.: ren.

klocka, fsv. *klokka*, *klukka* (redan i de äldsta landskapslagarna), ringklocka, i sht. kyrkklocka, bjällra, ur; ett bland germaner, romaner (utom i vissa sydl. dial.) o. kelter allmänt spritt ord = isl. *klokka*, *klukka*, da. *klokke*, mlty. *klocke*, fhty. *glocka* (ty. *glocke*), ags. *clugge* (eng. *clock*, ur, från mholl.), mlat. *cloc(c)a*, fra. *cloche*, ir. *cloc* osv.; ljudhärmande; kanske egentl. (genom förmedling av iriska missionärer) från Irland, där, som det synes, först kyrkklockor infördes. Fslav. *klakolŭ*, ryska *kolokolú* osv. äro inhemska, likaledes onomatopoetiska bildningar. Jfr de på liknande sätt uppkomna got. *klismô*, ringklocka, el. sanskr. *kiṅkiṇī* ds. — Senlat. har i stället *campana*. — Överflyttat på ur (med slagverk) redan i y. fsv., t. ex. *tha klokkan slo VII* Karlskrönikan. Jfr ur 1. — Klockare, fsv. *klokkare*, föreståndare för kyrkringningen = isl. *klukkari*, da. *klokker*; jfr mlty. *klockener*, ty. *glöckner*; i mlat.: *campanarius*. — Härtill: klockarkärlek, t. ex. Törneros, C. F. Dahlgren = da. *klokkerkjærlighed*, felaktig översättning av fra. *amour de clocher*, sockenpatriotism (till *clocher*, kyrktorn, kyrksocken; till *cloche*, kyrkklocka). Uttr. kär som en klockarekatt (La-

gerström o. 1730, jfr Mont-Louis 1739: 'Hon är kiär som en kläckar-katta', övers. av fra. 'Elle est amoureux, comme une chatte) kan vara en utbyggnad på det från *klockarkärlek* härrörande uttr. *kär som en klockare*, beroende på språkets strävan efter en viss harmonisk fyllighet; att just i detta ordstäv valts katt förklaras åtminstone delvis genom bokstavsrimmet. Se Nordfelt Ark. 12: 201. Som synes av exemplen, uppträder emellertid uttr. kär som en klockarkatt betydligt tidigare än klockarkärlek. På grund härav är det tänkbart att detta uttryck självständigt uppkommit ur uttr. *kär som en katt* (= fra. *amoureux comme un chat*) o. sedermera avrundats med ett alliterernde tillägg.

klok, fsv. *klōker*, klok, kunnig, förståndig, slug, konstfärdig, konstig, subtil = senisl. *klókr*, da. *klog*, från mlty. *klōk* = mhty. *kluoc*, även: sirlig, tapper (ty. *klug*); dunkelt; enl. somliga av germ. **klōkka-*, av **klōgna-*, besl. med fir. *glicc*, klok (av **glkni-*).

klor, kem., upptäckt av Scheele 1774, men namngivet av Davy 1810; av grek. *klōrós*, blekgrön, gröngul, på grund av den färg, som uppkommer hos gasen vid rumstemperatur; av ie. **ghlōr-* = germ. **glōr-* i ä. nsv. *glorögd*, glosögd, isl. *glóra*, gnistra, osv. (se glosögd), o. rotbesl. med glad, guld, gul osv. — Härtill: kloral.

klosett, 1869, från eng. *closet*, från ffra. =, dimin. till *clos*, instängt rum, lat. stam *claus-*, till *claudo*, stänger (jfr kloster, klys, sluss; urbesl. med sluta). I något äldre danska uppträder den äldre o. allmännare betyd. 'litet rum, kabinett'; jfr Chr. Winther: »Der er hun jo! fra sit kloset / Hun sagtelig fremtriner».

kloss, klots, Möller 1755: *kloss*, Brauner 1756: *klotser* plur., Sahlstedt 1773: *klots* (hos Lind 1749 översättes ty. *klotz* med 'klabb') = da. *klods*, *klos*, från ty. *klotz*, av mhty. *kloz* m. o. n. (genit. *klotzes*) = ags. *clott*, klump (eng. *clot*), av germ. **klutta-*, besl. med klot o. möjl. klut, till den ie. rot *gleu*, krama el. bolla tillsamman, som omtalas under klo. — Möjl. har i nsv. kloss också uppgått ty. *kloss*, klimp, jordkoka, lty. *klōt* = sv. lånordet klot.

klossa, klumpig kvinna; möjl. en utvidgning av kloss; kan dock vara identiskt med ä. nsv. *klossa*, groda (Var. rer. 1538: *clotza*), som kanske är en diminutivisk *s*-avledning av klot.

kloster = fsv. (även *klöster*), da., från mlty. *klōster* = fhty. *chlōster* (ty. *kloster*), ags. *clauster* (varifrån isl. *klaustr*; eng. *cloister* från ffra. *cloistre* = fra. *cloître*); av lat. *claustrum*, vlat. *clostrum*, lås, rigel, innesluten plats, till *claudere*, tillsluta (jfr klosett, klys, sluss; urbesl. med sluta).

1. **klot,** fsv. *klōt*, klot, svärdsknapp = senisl. *klót*, svärdsknapp, da. *klode*, från mlty. *klōt*, klump, kula, testikel = mhty. *klōz* (ty. *kloss*), eng. *cleat*, av germ. **klauta-*; avljudsform till kloss (germ. **klutt-*) o. möjl. klut; se d. o. o. klo.

2. **klot,** ett tyg, Dalin 1850 (med engelsk stavning), från eng. *cloth*, kläde, av ags. *clāð* = kläde (se d. o.).

klots, se kloss.

klottra, 1825, motsv. no.-da. *kludre* ds.; jfr mlty. *klūteren*, utföra smått hantverksarbete (varav da. *kludre*); antagl. germ. nybildningar av imitativ karaktär; annars sammanfört med roten i klut. Jfr kludda. — En likbetyd. o. likartad bildning är ä. sv. *pluttra*, t. ex. Dalins Arg.

klove, verktyg för att fasthålla vissa föremål, kreatursbindsle, klave, fsv. *klovi* m., kluven gren el. stång, dessutom i betyd. 'klyfta' i ortnamn ss. fsv. *Klovasten* = isl. *klofi*, vinkel (även i terrängen) m. m., da. *klove*, ok för kor, i ä. da. även: klyka, grepe, fsax. *klobo*, fotboja, kluven käpp för fågelfångst, fhty. *klobo*, kluven käpp m. m. (ty. *kloben*), eng. *clove*, klyfta (i ortnamn), av germ. **kluban-*, klyfta, till klyva (som t. ex. bråte till bryta). Jfr ty. *knoblauch*, vitlök, dissimilerad form av fhty. *klobolauh* (liksom t. ex. ty. *knäuel* av **kläuel*, se under klo). — Ordet ingår även i handklovar, (se d. o.).

klubb, Oelreich 1755: *klubber* plur.,

Sahlstedt 1773 = da., ty. *klub*, från eng. *club* (1600-t.), av eng. (från nord. spr. lånade) *club*, klubba (se d. o.), på grund av att ett dylikt föremål såsom budkafle sändes omkring vid inbjudningar till gästabud o. d.; jfr det avlägset besläktade isl. *kolfr*, rund käpp o. d., men även om festliga sammankomster, som höllos i tur o. ordning ä. ty. *kolben* i samma betyd. (se Fritzner[2] 2: 313 f.). Jfr följ. o. under klumpfot.

klubba = fsv., isl. (där även *klumba*), ä. da. *klubbe* (eng. *club* från nord. spr.; se föreg.); besl. med klump; *-bb-* har kortnamnskaraktär; jfr lubb o. lump. — Om ett annat nord. ord för 'klubba', *kylfa*, se kolv. — Ty. *keule* är en avljudsform till kula. — Gemensam ieur. beteckning för detta urgamla, redan i de schweiziska pålbyggnaderna funna vapen saknas.

klucka, 1642 i betyd. 'gurgla' = da. *klukke*, motsv. mlty. *klucken*, ags. *cloccian* (eng. *cluck*); ljudhärmande liksom de ej besläktade lat. *glōcīre* (jfr fra. *glousser*) o. grek. *klózein* (av **klōgi-*).

kludda, Karl XII Bref 1701, Lind 1749 (med hänv. till kladda), med sbst. kludd, Stiernhielm (om en målare), jfr lty. *kludderen* ds., ävensom no. *klodda*, smutsig ulltott, o. sv. dial. *klodd*, lerklump, ulltott m. m.; antagl. germ. nybildningar av imitativ karaktär, liksom klottra osv. Möjl. är dock kludda en ung svensk avljudsbildning till kladda (efter sudda?).

klump, 1638 = da., motsv. mlty. *klumpe*, träsko, lty. *klump*, kloss, klump (varav ty. *klumpen*), eng. *clump* ds.; i avljudsförh. till klamp o. klimp samt besl. med klubba. — Klumpfot = da. *klumpfod*, lty. *klumpfôt*, ty. *klumpfuss*; jfr fsv. *klunkofoter* (Xen. Lid. s. 100), ä. nsv. *klunkefot* Var. rer. 1538 till sv. o. no. dial. *klunk*, klump, lty. *klunker*, klump, lapp (jfr under klut), isl. *klumbufótr* (jfr under klubba), eng. *clubfooted*, jfr ä. nsv. o. sv. dial. *klubb*, klump m. m. = no. = ä. da. *klub* (jfr klubb).

klunga, ett 1800-talsord i riksspr.: Hjelm i Vet.-Ak.Handl. 1805, Weste 1807, jfr no. *klung*, *-e* m., da. *klynge*, fht. *klunga*, ty. *klüngel* ds. samt no. *klunge*, klättra, da. *klynge*, klänga fast; se f. ö. klänga.

klunka = fsv., no., i no. liksom i ä. da. även om vissa fågelläten; ljudhärmande liksom t. ex. sydty. dial. *glunggen*; jfr det analoga klucka.

kluns, Modeé o. 1740 (i egentl. betyd.) = no.; jfr vb. klunsa, vara klumpig el. tafatt = no. = da. *klunse*; besl. med da. *klunt*, kloss, klump (se klint 1), sv. o. no. *klunk* ds. (se under klumpfot).

klut, fsv. *klūter* = senisl. *klútr*, da. *klud*, ags. *clút* (eng. *clout*); enl. Fischer Lehnw. s. 23 möjl. lån från ags.; av Falk-Torp (jfr Wood IF 18: 44) betraktat som en avljudsform till klot; jfr med avs. på betyd.-utvecklingen lty. *klat*, klump, stycke, lapp, o. *klunker*, klump, lapp.

klyft, 1603 (i betyd. 'kluvet ställe') = da. *kløft*, från mlty. *kluft* = fhty., ty. = eng. *cleft*, *clift*, av germ. **kluftī-* till klyva.

klyfta, 1670 (i betyd. 'frånkluvet stycke'), nybildning till *klyftor* t. ex. Schroderus Com. 1639, genom falsk ljudsubstitution för äldre *klyfter*, t. ex. Stiernhielm Herc., plur. till *klyft* (jfr *orsor* för ä. *roser* till ros). — Om förhållandet mellan klyft o. klyfta under 1700-t. o. senare se Lindblad A. Sahlstedt s. 80.

klyka, Schroderus o. 1638 i betyd. 'hötjuga', östsv. dial. *klỹtjo*, av germ. **klūkiōn*; av Heinertz IF 35: 319 f. identifierat med fris. *kletsie*, spjut (av ä. **klēt-*), besl. med ags. *clyccan* (eng. *clutch*), gripa, omfatta o. d., av **klukjan*. Betyd. 'spjut' har utvecklat sig ur den av 'något gaffelformat', urspr. med syftning på den i äldsta tider klufna spjutskaftsändan. — Andra likbetydande ord äro sv. dial. *klysa* o. *klynna* (sydsv. *klynga*), bl. a. i den botaniska termen klynnedelad. — Samtliga dessa ord äro väl, liksom klyva, olika utvidgningar av en grundrot germ. *kleu* = ie. *gleu*.

klynka, t. ex. 1711(?), 1766, Rhodin Ordspr. 1807 = da. *klynke* (se under kläcka 1).

klynnedelad, se klyka.

klys, sjöt., Rosenfeldt 1698 = da. *kly(d)s*, från lty. *klūse*, holl. *kluis*, förkortning av lty. *klūsgat* osv.; till mlty. *klūse*, trång öppning, cell (fsv. *klūs*, eremitboning) = ty. *klause*, klyfta, sluss, cell, osv., av mlat. *clūsa*, fem. till part. pf. pass. *clūsus* = lat. *clausus*, till *claudere*, innesluta (se kloster o. sluta).

[klyse, sv. dial., öppning, se klyka.]

klystir, se klister.

klyva = fsv. = isl. *kljúfa* (*klauf*), fsax. *cliobban*, fhty. *kliobban* (ty. *klieben*), ags. *cléofan* (eng. *cleave*); i avljudsförh. till mlty. *klûven*, klyva, plocka, skala (se klyvare). Kausativum: no. *kløyva* = da. *kløve*. Inkoativum: fsv. *klufna*, sv. dial. *klomna* = isl. *klofna*, klyvas, jfr fsv. part. *kluvin*; da. *kløvne* är ombildat efter *kløve*. Ie. rot *glub* i lat. *glūbo*, skalar, grek. *glýphō*, skär, inristar. Jfr klove, klyft(a), klöv, klövja, även-som under klyka.

klyvare, trekantigt segel framför focken, Serenius Sjö- o. Handl. Reg. 1757 = da. *klyver*, från lty. *klüver*, holl. *kluiver*, till holl. *kluiven* = mlty. *klûven*, klyva, fhty. *klûbon*, plocka el. klyva sönder (ty. *klauben*); möjl. egentl.: kil (som klyver); el. närmast till det med *kluiven* samhöriga *kluif*, klo (efter ring-arna i seglets lik), jfr holl. *kluiffok*. Se även klyvert.

klyvert, Sahlstedt 1773, från lty. *klüver*, holl. *kluiver*, med *t* som i log-gert, holl. *logger*, skonert, holl. *schooner* osv. Se f. ö. klyvare (: klyvert = skonert: skonare).

1. **klå,** klia (trans.), kratsa, fsv. *klā* = isl. *klá* (ipf. *kló*, part. pf. *kleginn*), väl = ags. *clawan* st. v. (ipf. ej belagt); jfr Psilander KZ 45: 263 n. 3. Enl. andra är *klā* en analogiskt bildad in-finitiv till *kleyja*, ipf. **kláða* (jfr *streyja*, *stráða* osv.), med stark böjning efter isl. *flá*, flå (*fló*, *flegiun*), *slá*, slå (*sló*, *slegiun*) osv.; men sannol. är *kleyja* blott en grafisk variant för *kléja*; det germ. **klaujan*, som skulle ligga till grund för *kleyja*, synes dock i alla händelser föreligga i da. *klø* = sv. dial. *klöja*. — En avljudsform se klia, som numera är både trans. o. intrans., medan klå endast har trans. betyd. — Rotbesl. med klo; se d. o.; jfr även följ., kläda o. klösa. — I betyd. 'klå åt sig' 1558. Jfr särsk. uttr. klå och få, redan hos P. Månsson s. 681 o. i L. Petri Kr. 1559, i y. fsv.: *fla och kla til hopa* (1508).

2. **klå,** ge stryk; ur en skämtsam användning av klå, klia (trans.); jfr t. ex. 'Them plägar iagh medh min yxa klåå' Chronander 1641 el. 'Om jag tager en käpp, så skal jag visserligen klå ribbenen på eder' Lagerström 1731; jfr samma anv. av klia i våra dagars gat-språk. — Få klått, egentl. part. perf. av klå, beroende därpå att få i de nord. fornspr. förbands med denna form av verbet; sydsv. dial. *få slaget någon*; numera uppfattas *klått* som ett oböjdt substantiv. I sydsv. dial. i stället med infin.: *få* el. *ge klå*. — Jfr förf. Ark. 15: 238.

kläda, fsv. *klādha* (med den oblika kasusformen som nomin.), ä. *klādhe* = isl. *kláði*, ä. da. *klaade*, fhty. *clouuido*, ags. *clæweða*, av germ. **klawwi-þan-*, till roten i klå; jfr bl. a. Psilander KZ 45: 253 f.

klådra, se klädra.

kläpa, Rudbeck 1679: *klopa*; jämte kläpare, L. Petri 1555, Växiö domkap. ark. 1651, Serenius 1741 (jämte *kläpare*): *kläper*, P. Erici 1582: *kläpare* (om oskick-liga läkare). Enl. Noreen Sv. etym. s. 44 f. att sammanställa med isl. öknam-net *kláþr* o. *kláp-* i *klapeygr*, stelt blick-ande, storögd = sv. dial. *kläp*, tjockända, egentl.: klump, germ. **klæp-* = ie. *glēb-* i lat. *glēba*, klump; onasalerade former till klimp, klump osv.; alltså egentl.: vara klumpig, bära sig klumpigt åt. — Då verbet uppträder mycket senare än subst. o. i övrigt är sällsyntare än detta, har det sannol. bildats av det senare, som i sin tur är en ombildning av det hos L. Petri anförda *kläper* = det av Noreen framdragna isl. *kláþr*. — Skriv-ningen med *-o-* är i äldre tid ytterst sällsynt.

1. **kläcka,** spritta till, ipf. *klack* o. (även i senare tid) *kläckte*, Lind 1749 (med båda ipf.-formerna) = isl. *klokkva* (ipf. *klakk*), bli häftigt upprörd, jämra sig, ä. da. *kluncke* (med samma slags

brytning som i sjunga, sjunka), da. *klynke*, av germ. **klinkwan*, av **klenkwan*, egentl.: bli svag el. mjuk, besl. med sv. dial. o. i vard. riksspr. *klak*, svag, maktlös, i dial. även *klök*, fsv. *klöker* Sdw. Tillägg, isl. *klokkr*, svag, utmattad, no. *klokk*, mjuk, späd, samt det annorlunda bildade lty. *klinker*, mjuk, späd, svag; sammanställt med litau. *gležnus*, mjuk, svag. — Kausativum: sv. dial. *kläcka*, smälta (trans.), isl. *klokkva*, göra mjuk, röra.

2. **kläcka**, om ägg, fsv. *klækkia* = isl. *klekja* (ipf. *klakti*), da. *klække*, i ä. da. även: uppföda, vårda, jfr eng. dial. *cletch*, yngel, o. isl. *nýklakinn*, nyss utkläckt; av Falk-Torp sammanställt med grek. *neoglagés*, nyfödd, till *glágos*, mjölk, jfr *gála* o. lat. *lac*, genit. *lactis*, av **glakt-*; i så fall egentl.: ge mjölk > nära > utkläcka; dock osäkert. — I ä. nsv. mycket ofta: *kläckt o. buren* (*boren*) 1609 osv.; jfr visans: 'I Sorunda är jag båd' födder och kläckt'.

kläde, fsv. *klæþe*, kläde, tyg, duk = isl. *kléði*, da. *klæde*, att döma av lapska lånordet *laðđe* av urnord. **klæþia-*, sannol. gammalt handelslån för väntat **klaiþia-*, såvida ej, mindre troligt, i ordet (som åtm. sedermera ofta uppträder i sammans.) *-ā-* utvecklats i relativt svagtonig ställning; enl. Wadstein Friserna o. forntida handelsvägar i Norden s. 14 från ffris. (ordet betecknar frisernas speciella handelsartikel); jfr ffris. *klāth*, *klēth*, ags. *cláð* (eng. *cloth*, varav sv. klot, en tygsort) jämte *cléð* = mlty. *klét*, mhty. *kleit* (ty. *kleid*), en germ. *s*-stam, **klaiþaz-*, **klaiþiz-* = ie. **gloitos*, till roten *gloi* el. den utvidgade *gloit*, vara klibbig m. m., i klena, klister osv., syftande på tillverkningen av klädet medelst valkning, varvid ett slags lera användes; sedermera i allmännare betyd. Jfr filt, egentl.: det stampade. Se Erdmann Kleid u. Filz (Skr. utg. af Hum. Vet.-samf. i Ups. I. 3), o. f. ö. litteratur hos Ekwall Suff. *ja* s. 101. — Härav: kläda, fsv. *klæþa* = isl. *kléða* osv. I betyd. 'passa, anstå' från ty. Det urgamla indoeur. uttrycket för 'kläda', roten *ues*, kvarlever i var, överdrag, o. väst. — Kläder, efter ty. *kleider* pl. Den i fsv. o. äldsta nsv. uppträdande formen *klädher* är en växelform till pl. *klädhe(n)*, liksom *stykker* till *stykke(n)* osv. o. skulle sålunda nu ha uttalats med acc. 2. Den moderna formen med acc. 1 fanns åtm. redan vid början av 1700-t. Jfr *bräder* o. *bräden* (under bräde).

klädra el. **klådra**, taltrast, O. Adam: *kledra*, sv. dial. även *klera*, *klädra* m. m. Formen med *-å-* utgår från sv. dial. *klådra*, sjunga, lalla, en bildning av samma art som bladdra, sladdra osv.; alltså. med ungef. samma betyd. som taltrast; se förf. Om namn o. titlar s. 102. f. Klädra o. dial. *klera* förutsätta ett likbetydande verb **kliðra*, i avljudsförh. till isl. *kliðr*, fågelskrik, o. no. *klia*, skrika, kackla; jfr da. *klire*, rödbena, Totanus. Jfr även Wigforss S. Hall. folkm. ss. 12, 110.

klägg, klägge, dialektord, broms, Tabanus = isl. *kleggi*, no. *klegg*, av germ. **klajja(n)-*, av ie. **gloio-*, till *gloi*, vara klibbig, klibba fast, i klema, klen, klena, kläde, i avljudsförh. till kli, klister osv.

klämma, fsv. *klœmma* = da. *klemme*, motsv. fsax. *biklemmian*, fhty. *biklemmen* (ty. *klemmen*), ags. *beclemman*, av germ. **klammian*; en bildning till mhty. *klimmen*, klämma (jfr ty. part. *beklommen*), vartill väl även mhty., ty. *klimmen*, klättra, av samma slag som t. ex. slänga till germ. **slingwan* (= slunga) osv., alltså av *eio*-typen, men icke med kausativ betyd. Det nord. ordet har väl i riksspr. lånats från lty. Inhemskt är däremot no. *klemba*, av germ. **klambian*, som synes förhålla sig till ags. *climban* st. vb, klättra (eng. *climb*), som klämma till germ. **klimman*. I fråga om orden med betyd. 'klättra' jfr dock nedan. Av ett inhemskt verb kommer även dalmålets *klämta*, klämma, med parallellbildningen da. dial. *klemre*, klämta. Det inbördes förhållandet mellan dessa germ. stammar *klemm-* o. *klemb* kan tolkas på flera sätt. Den förra är besl. med litau. *glomóti*, omfamna, lat. *glomus*, klump, nystan m. m., till ie. roten *glem*, trycka ihop o. d. *Klemb-* kan vara en labialutvidgning av samma rot (jfr klump)

av samma slag som t. ex. germ. *demb* till *dem* (se dimma), el. en nasalerad form till roten i klave. I betyd. 'klättra' föreligger även möjligheten av en rot *klimb*, nasalerad form till kliva, med grundbetyd. 'klibba fast', liksom i klättra, i vilket fall de till denna betyd. hörande orden finge avskiljas från denna ordgrupp. — Jfr klammer o. klamra. — Kläm i betyd. 'sup o. d.', Wallin (?), Wadman osv.

klämta, fsv. *klæmpta* = da. *klemte*, till ett fsv. **klæmper*, ä. nsv. *klämp*, motsv. fsv. *klimper* o. *klæpper*, (klock)-kläpp; liksom sv. dial. *kläpta*, *kläfta* till kläpp el. det därav avledda vb. *kläppa*. Ordet är i så fall på sin höjd blott avlägset besläktat med likbetyd. sv. dial. *klämma* o. da. dial. *klemre*. — Klämtare, sup, möjl. urspr. 'morgonsup' (jfr det synonyma morgonväckare), alltså egentl. 'en sup, varmed man purrades liksom av morgonklämtningen' (Lidén Spr. o. st. 6: 96), el. också från början i allmänhet betecknande supen såsom den där var ägnad att väcka de domnade livsandarna.

klänga, i ä. nsv., som det synes, äldst refl.: klättra, t. ex. 1582 (*klengia sigh up*) 1615, 1618, 1625; i betyd. 'klamra sig fast o. d.' t. ex. Spegel 1685 = no.-da. *klænge*, hänga sig fast vid, isl. *klengjast*, tränga in på, av germ. **klangian*, i avljudsförh. till germ. **klingan* = ags. *clingan*, krympa ihop (eng. *cling*, haka sig fast). — Samma betyd.-utveckling 'klättra' av 'klänga sig fast' föreligger i ty. *klimmen* (jfr klämma), sv. kliva, klättra m. fl. — Ordet får under 1700-t. en konkurrent i klättra, som även ärver den dock numera försvunna refl. formen. I ä. nsv. förekommer även *klänka* i samma betyd.

kläpp, fsv. *klæpper*, av urnord. **klimpa-*, alltså = klimp (se d. o.); jfr med avs. på formen klätt ~ klint samt under räpp.

klätt, växtnamn, etymologiskt identiskt med klint 2 (se d. o.); jfr kläpp o. klimp.

klättra, 1747 — o. 1800, som det synes, regelbundet refl.: *klättra sig upp*; i ordb. först hos Weste 1807, som dock även har den intrans. formen, vilken emellertid ännu är mycket sällsynt o. tycks bliva förhärskande först efter 1850; Dalin 1850 betecknar den refl. formen med »äfv(en)»; från ty. *klettern* (ej uppvisat i mhty.). Danskan har i stället *klatre* = ä. sv. *klat(t)ra* Sahlstedt 1773 (med hänvisning till *klänga*), Den oväld. gransk. 1812, nr 104; från lty. *klatteren*, *klåteren*. Jfr lty. *kladdern*; jfr även lty. *klauern* m. m. Besl. med ty. *klette*, kardborre (se klister), klatt o. kladd o. egentl. betydande: klibba, klamra sig fast; med samma betyd.-utv. som i kliva, klänga, ty. *klimmen*, klättra (se klämma slutet), m. fl. — Den refl. formen övertager ordet från klänga (se d. o.).

klösa, 1552 (ipf. *klöste*), 1588: *klössa*, ett speciellt sv. ord, besl. med klo, klia, klå; f. ö. oklart till sin bildning; kanske snarast med *s*-suffix avlett av klo, liksom med *r*-avledning isl. *klóra*, no. *klore* o. mlty. *klouweren* (: *klouwe*). Mhty. *kliuselen*, smeka (Wood IF 18: 45) är ej besläktat.

klöv, fsv. *klöf* = isl. *klauf*, ä. da. *kløf*, av germ. **klaubō-*, till *klyva* som germ. **brautō-*, väg (fsv. *bröt*) till bryta.

1. **klöver,** växt, med *-ö-* hos O. Rudbeck 1685, tidigare *-e-*, t. ex. Franckenius 1659, fsv. *klēver* = ä. da. *klever*, da. *kløver*, från mlty. *klêver* (o. *klâver* med frisisk vokalisation) = ags. *cléfre*, *cláfre* (eng. *clover*), sannol. av germ. **klaiþriōn*, till roten i klibba; med syftning på blommans klibbiga saft. Till en enklare bas *klai* hör ty. *klee*, av fhty. *chlêo*, genit. *chlêwes*; jfr klen, klena. — Den yngre sv. formen med *-ö-* beror väl på lån från sydskand. dial.; jfr ströva, stövel, ävensom -löv. — En äldre nordisk beteckning är sv. o. no. dial. *smäre*, isl. *smári* (varifrån eng. dial. *smeer*), av omstritt ursprung. Jfr Björkman ZfdW 2: 227 f. — Se även följ.

2. **klöver,** i spel, 1688: 'sju dagliga Bön i Boken Klöfwer og Ruter'; väl från da. *kløver*, *klør*, samma ord som föreg.; efter ty. *klee* ds., översättning av fra. *trèfle* (av lat. *trifolium*, klöver); möjl. symboliserande bondeståndet. — Klöver kan vara utgångspunkten för den väl i da. uppkomna ändelsen *-er* i hjärter,

ruter o. spader, men de båda förstnämnda böra kanske snarare förklaras som gamla pluralformer.

klövja, ä. nsv. *klyfia* t. ex. o. 1675, fsv. *klyfia* = isl.; avledn. av fsv. *klyf*, kluven hästbörda, klöfjebörda = isl. *klyf* f. (plur. *klyfjar*), av germ. **klubjō-*, till klyva; jfr t. ex. klove (o. klave). Härtill: klövsadel, fsv. *klyfsaþul* = ä. da. *klovsadel*. — Vokalen i vb. *klövja* beror på anslutning till sbst., som ljudlagsenligt utvecklats till *klöv*; se Hesselman *-i-* o. *-y-* s. 134 n. 1.

knabb, knagg, knubb, jfr *tjurknabb* Lind 1749, under *farr*, sv. dial. *knabb(e)* ds., även: liten undersätsig karl, tjock oxe, tjur = no. *knabb(e)*, bergknalle o. d.; sannol. en intensivbildning till germ. *knab-* i knävel o. ty. dial. *knabe*, plugg, stift o. d., samt på ett el. annat sätt besl. med knapp, jfr även knubb med flera likbetyd. germ. ord på *kn-*; sannol. delvis jämförelsevis unga ombildningar el. avljudsformer. Se f. ö. knape o. jfr till bildningen (med *-bb-*) nabb.

knaber, sup o. d., t. ex. F. Hedberg 1858, förr stundom även *knabert*; möjl. lånat. I fråga om ändelsen kan jämföras danskarnas likbetydande *slubbert*.

knacka, Wivallius 1634, om hjärtat; Serenius 1741; formellt identiskt med lty., ty. *knacken* (varav ä. sv. *knacka* 1740), eng. *knack*, knäcka; ljudhärmande liksom de väl besläktade knaka o. knäcka. — Härtill: knack, ett spel, Sehlstedt, Nyblom 1873; med anledning av den knackning i bordet, genom vilken den spelande anger, att han »går med» i spelet o. ej »lägger korten».

knagg, Prytz 1620, fsv. *knagger*, som tillnamn = no. *knagg* (jämte *knagge*), da. *knag*, motsv. mlty., meng. *knagge*; hypokoristisk intensivbildning, möjl. besl. med isl. *knakkr*, fot, ben, no. *knakk*, trefot(ad stol). Knappast, såsom antagits, att föra till någon rot med betyd. 'trycka samman', lika litet som i fråga om knabb, knubb, knalle m. fl. dylika bildningar. Jfr f. ö. no. *knugg*, knut, knöl, till fsv. *knoka* (varom under knota 2), ävensom under kaxe.

knaka, = fsv., no. = da. *knage*, jfr mlty. *knaken*, knäckas; ljudhärmande liksom t. ex. det väl besläktade knacka.

knal, ej hos Dalin 1850; Hedenstierna 1890, allm. i sv. dial., i uttr. ss. 'det går knalt för ngn'; jfr sydsv. dial. *knällt*, knappt; knappast, på grund av ordets spridning i dial., en blandform av knapp, adj. (el. dyl.) o. skral, som är ett rätt ungt lånord; dunkelt.

knall, t. ex. Schroderus 1635, Sylvius 1682 (där neutr. såsom icke sällan i ä. sv.); o. 1640: *knallen*, best. form sing.; hos Lind 1749 m. o. n. = da. *knald*, från ty. *knall* m., till mhty. *knellen*, knalla, braka, ä. ty. med ipf. *knall*; jfr ags. *cnyllan*, ringa; väl ljudhärmande; enl. Falk-Torp hörande till gnälla med senare skärpning av g till *k* före *n*; jfr knarra, knastra, kny. — Knall och fall, åtm. slutet av 1600-t., motsv. i da., från ty.; egentl. syftande på samtidigheten av skottet o. bytets fall. — Avledn. knalla, vb. = da. *knalde*.

knalla, gå sakta o. d., Topelius 1840: 'Jag knallade mig upp', jfr no. *knallra*, *knaldra* ds., även: gnaga, gnida, da. dial. *knaldre*, småsyssla; tydligen f. ö. identiskt med (ä.) sv. *knalla* i betyd. 'snatta' o. d., t. ex. C. F. Dahlgren: 'Inspektoren.. knallar litet och stjäl kanske'. Grundbetyd. är alltså ungefär: knåpa, småpyssla (på olika sätt), och betyd. 'gå' sekundär. Sannol. av ett germ. **knazlōn*, jfr sv. knássla (sig fram), stundom även såsom i vissa sv. dial. (t. ex. Frykd.) 'knapra' E. Carlén 1846, till no. o. da. dial. *knas*, smulor, fnask, o. *knasa*, krossa, krasa (se knase o. knast). Knalla förhåller sig till knassla som sv. dial. *fnalla*, smått knåpa, till det **fnassla*, som väl bör förutsättas för sbst. fnassel. Betyd. 'gnaga' o. 'snatta' uppträda i båda ordgrupperna (jfr fnaska). Jfr även parallellismen fnas o. fnask ~ no. o. da. dial. *knas* o. sv. dial. *knask*.

1. **knalle** (berg(s)-) el. knall, 1673: *knallar* plur. = da. dial. *knald* ds., samma ord som no. *knall*, grobian, jfr sydty. dial. *knalle* ds; enl. somliga av germ. **knazla-* till roten *knas* i da. *knase*, knacka sönder = sv. dial. *knasa*,

coire. Kanske att jämföra med isl. *knollr*, rund bergstopp, da. *knold*, knöl, även om personer, ags. *cnoll*, bergstopp, lty. *knolle*, knöl, mhty. *knolle* (ty. *knollen*), (jord)klump m. m., jfr knöl; enl. somliga av germ. **knuzla-*, till knusa; jfr även knös. — Se f. ö. knalle 2, 3 o. knalt.

2. **knalle**, brödsort, 1558, 1570: *knallar* plur., jfr da. dial. *knalder*, litet stycke av ost o. d.: egentl. = föreg.

3. **knalle** (västgöta-) t. ex. 1796, förr även *skålknalle*; möjl. till knalla, gå sakta, jfr biformen *knallare* Smål., Hall.; alltså med syftning på västgötaknallarnas gårdfarihandel; el. snarare med Hyltén-Cavallius Vär. 1:62 (1864) elliptiskt till *Knall(a)bygden*, benämning på vissa härad av Älvsborgs län, till knall(e) 1, alltså: höglandet el. dyl.; knappast däremot till det med knalle 1 identiska no. *knall*, grobian (jfr även da. *bondeknold*, bondknöl, till, *knold*, knut, knöl m. m.). — Kallades, åtm. förr, i Vgtl. även *nase* o. *nasare*.

knalt (berg(s)-), särsk. i västsv. dial. = no., till knalle 1 liksom sv. dial. *knolt*, klump, *knult*, klippa, no. *knolte*, bergsknalt, till sv. dial. *knoll*, förhöjning m. m., no.: bergsknalt, da. *knold*, knut, knöl (se föreg.), ags. *cnoll* ds., mhty. *knolle*, jordklump, osv.; se f. ö. knalle 1. — Härtill möjl. adj. knallig, ojämn, som dock även kan föras till vb. knalta, gå ojämnt o. med svårighet, vilket väl är en *t*-avledn. av knalla (se d. o.); jfr skraltig o. sv. dial. *skralta* under skral.

knape, historisk term, fsv. *knapi*, man av lågadeln, vapensven, yngling i tjänst hos en förnäm man = isl. *knapi*, från mlty. *knape* ds. = ags. *cnapa*, gosse, ung man, tjänare; besl. med likbetyd. y. fhty. *knappo*, mhty. *knappe* (av **knabb-*), ävensom med fhty. *knabo* (ty. *knabe*), gosse, (förr även:) knape o. d. Sannol. egentl. överförda användningar av de under knabb anförda orden; jfr samma betyd.-växling även av det besl. mlty. *knevel*; se v. Friesen Mediagem. s. 57 f. Dock bör den vanliga härledningen från roten *gene*, föda (se kön) ej alldeles avvisas; jfr knekt. — Hit höra: knap(er)herrskap o. knap(er)adel, med biformerna *knaper-* beroende på folketymologisk anslutning till knapra.

1. **knapp**, fsv. *knapper* = isl. *knappr*, da. *knap* ds., lty. *knapp*, bergstopp, klack, ags. *cnæpp*, bergstopp, spets (eng. *knap*), av germ. **knappa-*; väl besl. med knabb (o. kanske också med knopp); se f. ö. följ. o. knäppa 2. — En knapp i västen, om en sup o. d., även: en knapp i rocken Blanche 1843; möjl. på ett el. annat sätt sammanhängande med uttr. knäppa till brännvin, som begagnas om felknäppning av rock el. väst; jfr dock även sv. dial. *knape*, sup, av dunkelt ursprung, o. sv. färdknäpp, som innehåller en överförd anv. av sbst. knäpp till knäppa (se under knäppa). — Knappnål, 1618 = da. *knappenaal*, ombildning av lty. *knôpnâdel*, ty. *knopfnadel* (se knopp), som direkt motsvaras av ä. nsv. *knoppnål*, Schroderus, Lind.

2. **knapp**, o. 1585: *knap*, om vinden; 1627: *knappe* plur., om livsmedel; 1628: 'om husrum svåra knapt'; i dial. även: rask, stark = no.: även 'rask' = da. *knap*, motsv. o. kanske lånat från lty. *knap*, knnpp, sparsam, hurtig, prydlig m. m. (varifrån ty. *knapp*); med biformen fsv. *napper* o. *nœpper*, isl. *hneppr*, trång, knapp, osv. (se näppeligen); väl egentl. 'sammantryckt' el. dyl. o. sannol. nära besl. med föreg.

knapra, Rålamb 1690 (om får), i ä. tid (o. väl delvis ännu) även *knappra*, t. ex. Spegel 1712, så ock i vissa dial., motsv. ty. *knappern*, *knabbern*, jfr lty. *knabbeln* ds.; utan *r-* el. *l*-avledn. i no. *knapa*, lty. *knappen* i samma el. liknande betyd. Avljudsform: no. *knupra*, lty., ty. *knuppern*. Av sannol. ljudhärmande ursprung, med en i dylika ord vanlig formväxling; i vissa fall troligen oberoende av varandra uppkomna bildningar. Jfr med likaledes ljudhärmande *kn-* (*gn-*) de likbetydande da. *knaske* o. *gnaske* = lty. *gnaschen*.

knarka, smått knarra, Schroderus o. 1640, om storken, i ä. nsv. ofta: knota, y. fsv.: knota (1506), no.: knota, knarra = da. *knarke*, knarra; *k*-avledn. till knarra. Jfr knirka.

knarra = fsv. = da. *knarre*, mhty., ty. *knarren*; ljudhärmande; jfr mhty. *gnarren*, eng. *gnar(l)*; med samma växling av *kn-* o. *gn-* som i det likaledes onomatopoetiska knastra osv. Jfr knorra.

[knasa, sv. dial., krossa m. m., se under krasa (slutet).]

knase, 1770, ofta i förb.: en rik knase, motsv. no. *knas*, duktig el. äldre myndig man; egentl.: klump, knöl o. d.; besl. med knast, knöl på trä; alltså med samma betydelseutveckling som i knös (av **knös-* el. **knaus-*); se f. ö. följ.

knast, 1858, jfr adj. (ä. sv.) *knastig* 1737 o. knastfri 1765 osv. = da., lty. *knast*; i avljudsförh. till sv. dial. *knöse*, klump, knöl på trä, lty. *knôst* ds.; besl. med sv. dial. *knasa*, trycka, coire = no.: krossa, krasa = da. *knase*; jfr knase o. knassla.

knassla, se under knalla.

knaster, Sahlstedt 1773, jfr: 'Knaste fijnaste röök tobak' Hanselli Vitt. 4: 267, ävensom *knaster-tobak* 1730 = da. *kanaster*, *knaster*, från holl. *k(a)naster*, av span. *canast(r)o*, vidjekorg (här: för förpackning av tobak), av grek. *kánastron*, korg, till *kánna*, rör (se kanal o. jfr under tornister). — Betyd. 'dålig tobak' har ordet antagl. fått genom påverkan av det obesläktade *knaster*, dåligt folk, pack. t. ex. HSH 8, Knorring.

knastra, Wallerius 1747, Sahlstedt 1773 = lty. *knasteren*; jfr lty. *gnasteren* o. isl. *tannagnastran*, tandagnisslan; ljudhärmande liksom det likbetyd. no. *knesta* o. *gnesta*; med samma växling av *kn-* o. *gn-* som i det likaledes onomatopoetiska knarra osv. — Av samma slag äro östsv. dial. **knīstra*, ty. *knistern* m. fl., vartill en motsvarighet knistra även uppträder i nsv. — Knistra: knastra = knirka : knarka.

knatte, nu dels om en liten el. småvuxen person ('en liten knatte') o. dels om en $^1/_4$ el. $^1/_8$:s flaska punsch, Wetterstedt Mut. 1832, J. O. Wallin 1838: *en knatte pounsche*, Dalin 1850: (fam.) liten bål punsch, sv. dial.: liten gosse, litet djur, liten kutting, mindre sten (*stenknatte*), liten sup, motsv. isl. *knatti*, bergknalle; till sv. dial., no. *knatt*, bergknalle, o. (med *u*-omljud) isl. *knøttr*, kula, boll, no. *knott*, knubb, liten pojke m. m. (som dock åtminstone delvis kan ha gammalt *-o-*, jfr knott), möjl. besl. med no. *knata*, liten nätt kvinna, av ovisst ursprung: formerna med *-tt-* göra intryck av att tillhöra ljudsymboliska el. hypokoristiska bildningar av samma slag som knabb, knubb, klabb, klatt osv. — Avledning: knatting, Törneros 1827: 'bryggde oss en god knatting'; även: småtting, i sht i Finnland.

knattra, Spegel 1685, om storken = ty. *knattern*; ljudhärmande.

knavel, Scleranthus = da., från ty. *knau(e)l*, *knäu(e)l*, egentl. = ty. *knäuel*, något sammangyttrat, kula, nystan (se klo); efter nötfrukten el. möjl. också sammangyttringen av flera i fruktstadiet befintliga blommor; jfr liknande betyd.-utveckling hos växtnamnet klint. — I äldre tid: *knaflegräs* Franckenius 1659.

kneip(kur) o. d., efter den tyske prästen o. vattenläkaren S. Kneipp († 1897).

knek(en) i komma på kneken osv., Girs 1627: *komma på den knek*, *at..*, samma ord som ä. sv. *knek*, knäböjning Lind, fsv. *knēk*, bakbog, o. sv. dial. *knek*, krökning på vägen = no. *kneik* ds., ä. da. *kneg*, böjning; besl. med ä. nsv. *knick* (i t. ex. *komma på knick* 1638), sv. dial.: vägkrökning; jfr knix. — Härtill även: (ä.) nsv. *kneka*, kröka sig, svikta o. d., isl. *kneikja*, klämma, trycka, no.: böja bakåt, ä. da. *knege*, böja sig, vartill da. *kneise*, bära huvudet högt (av **kneksa*), jfr fsv. *knekehals*, som böjer halsen bakåt, högfärdig person; besl. med mlty., ty. *knicken*, till hälften knäcka, i ä. ty. även: svikta, vackla; f. ö. dunkelt. Jfr knix.

knekt, P. Svart Kr.: *knechter* plur., soldater; under 1500-t. även: sven, t. ex. G. I:s reg., o. dräng, t. ex. L. Petri, fsv. *knekt* (*knechte* plur.), dräng = da. *knegt*, nu i sht: slyngel, lånord (jfr Noreen V. spr. 3: 206), motsv. mlty. *knecht*, gosse, tjänare, sven m. m. = fhty. *kneht* ds. (ty. *knecht*, dräng), ags. *cniht* ds. som i mlty. (eng. *knight*, riddare); grundbetyd.: gosse, ung man; av germ. **knehta-*.

Med samma möjligheter till förklaring som för ty. *knabe* osv. (se knape): antingen 1): överförd betyd. av ett ord med betyd.: käpp el. knabb, t. ex. sydty. *knüchtel*, påk, knagg osv. (så t. ex. Lewy, Holthausen), med ungef. samma betyd.-utveckling som i bängel, dräng el. sv. dial. *påg* (= påk); el. 2): till roten *gene*, föda (se kön), enl. Brugmann IF 19: 378 n. besl. med got. *niuklahs*, nyfödd, omyndig (av **niwa-knaha-*, genom dissimilation), med en avledn. *-eht-*, i avljudsförh. till *-aht-* i t. ex. fhty. *steinaht*, stenig; det av nämnde förf. anförda got. ordet tillåter dock flera andra, alldeles avvikande förklaringar. — I överförd anv. om en del redskap, t. ex. i sv. dial.: dragträ till oxar, da. o. ty.: stöd, jfr även sv. stövelknekt = ty. *stiefelknecht* o. det numera blott i hist. framställning förekommande ljusknekt. Som namn på ett kort jfr ty. *bube*, eng. *knave*, rumän. *fante*, egentl.: pojke (se fant).

knep, o. 1700, Serenius 1741 = da. *kneb*, från mlty. *knep(e)*, jfr den likbetydande jämförelsevis unga ty. nybildningen *kniff*; till knipa. Da. *kneb* i betyd. 'knipande, magknip' (= ä. sv. *knep*, 1639, Lucidor, sv. dial.) ersättes i nsv. av det direkt av infinitiv- o. presensstammen i knipa bildade knip.

1. **knipa,** vb, R. Foss 1621: *kneep*, 1630-t.: *kniper aff* = no. *knīpa*, da. *knibe* = mlty. *knipen* st. vb, varav ty. *kneipen* o. (genom överflyttning till högtyska ljudförhållanden) *kneifen*; besl. med litau. *gnýbti*, knipa. — Parallellform: mlty. *nīpen* (se näpen). — Jfr följ. o. knippa, knippe, knipsa.

2. **knipa,** sbst., klämma o. d., Rudbeckius 1615: *komma i knipan* = da. *knibe*, väl från mlty. *knīpe*; till föreg.

3. **knipa,** sbst., Clangula glaucion, Sigfridi 1619: *knijper* plur., Broman 1733: *knipor* plur., Rudbeck 1679: *strandknipar* plur.; jfr sv. dial. *knip* Blek., *kneip* (av *knīp-*) Dal., *knipoxe* Sdml., *knipånn* Smål., ävensom da. *blankekniv*. Många av fågelns namn syfta på det vinande el. klingande läte, som uppkommer vid flykten, t. ex. sv. dial. *gnällvinge*, no. *hvinand*, da. *krikand*, ty. *schellente*, varför det är troligt, att även namnet knipa egentl. är av ljudhärmande ursprung.

knippa, sbst., Hels. 1587, Schroderus o. 1638, ombildning av följ.

knippe = fsv. (*knyppe*), no. o. da., jfr öfris. *knippe* f., garnbunt av viss storlek; vanl. fört till knipa.

knipsa, C. F. Dahlgren 1833: *knipsa nacken af*, Blanche 1847: *knipsa af* = no.: snappa, knäppa = da. *knipse*, knäppa, från ty. *knipsen*, knipa, till mlty. *knippen*, knäppa (med fingrarna), i mlty. även: knipa av = no. *knippa*, snappa, knäppa; besl. med knipa. — Härtill: interj. knips Almqvist 1838 osv.; hos Bellman 1772: *knips knaps* (liksom piff paff el. Dahlstierna: *smick smack* osv.).

knirka, I. Erici 1642 = da. *knirke*, lty. *knirken*, knarra; till ä. sv. *knirra*, t. ex. Bellman = ty. *knirren*, diminutivisk avljudsform till knarra (jfr trippa o. mlty. *trappen* el. ty. *knirren*, om finare, o. *knurren*, om grövre läten). Om orden äro lånade el. självständigt uppkomna ljudhärmande bildningar föreligga, kan ej avgöras. — Deverbativum: sv. dial. *åkerknirka*, nattskärra (: vb. knirka = nattskärra: vb. skärra). — Parallellbildning: sv. dial. *knirsa*, knarra, knastra.

knistra, se knastra.

knittel(vers), från ty. *knittel-*, *knüttelvers*, till *knüttel*, knölpåk (till *knoten*, knut; se knut); övers. av lat. *versus rhopalicus*, till grek. *rópalon*, knölpåk. Jfr Feldmann ZfdW 4: 277 f.

kniv, fsv. *knīver* = isl. *knífr*, da. *kniv*, mlty. *knîf* (ty. *kneif*, kort, krökt kniv); ags. *cnif* m. (eng. *knife*) är möjl. nordiskt (jfr Logeman Neophilol. 2: 56 n. 1). Från germ. spr.: fra. *canif*. I mlty. även *knip*, trädgårds- el. skomakarekniv; jfr mlty. *knippen*, bl. a.: skära av. Väl rotbesl. med knipa.

knix, Topelius (hos Læstadius 1833 om böjning el. krökning av vägen) = da. *kniks*, från ty. *knicks*, avledn. på *-s* till stammen i ty. *knicken* (se knek).

knodd, Weste 1807, från lty. *knode(n)*, bl. a. öknamn på handelsbetjänter, egentl.: knöl, jfr holl. *knod*, *knodde*, knöl, motsv. ä. nsv. *knodd*, om svärds-

knapp, 1648 (besl. med knut); med en analogi i fra. *courtaud (de boutique)*, om bodbetjänt, egentl.: kort o. tjock person; se Tamm Gr. s. 14 o. jfr Noreen V. spr. 3: 468.

knoga, äldst i betyd. (knoga o.) spara: Rutström 1799: *skafva och knoga*, Carlén 1842 o. Braun 1843: *knoga ihop*, om pängar, jfr finnl. *knogare*, sparsam person, snålvarg, Porthan osv., av ett fsv. **knōa* = sv. dial. *knoa* (jfr med avs. på ljudutvecklingen följ.) = no. *knua*, trycka med knogarna; jfr isl. *knýja* (ipf. *knúða*), slå el. trycka med knogarna, driva på; avledn. av knoge, isl. *knúi*; jfr även de besl. ags. *cnúwian*, stöta, öfris. *knôjen*, trycka, knoga, m. fl., ävensom isl. *knýja* (ipf. *kníða*), som synes förutsätta ett germ. **kneujan* o. sålunda icke till sin bildning vara identiskt med det denominativa *knýja* (*knúða*). Av samma grundrot som sv. o. no. dial. *knuva*, trycka, sv. o. no. dial. *knoka*, trycka, bearbeta med knogarna (jfr knyckla), o. *knosa*, *knusa*, slå, krossa (jfr knoster o. knös) osv., motsv. ie. *gnu* i litau. *gniutù*, *gniùsti*, trycka, *gniaužti* ds., osv. Jfr i fråga om betyd. 'spara' betyd.-utvecklingen hos knussla.

knoge, Var. rer. 1538, av ett fsv. **knōwe* av *knōe* (liksom loge av *lōe*) i fsv. *fingraknoe* Sdw. Tillägg = isl. *knúi*, da. *knoe*, ett speciellt nordiskt ord; besl. med föreg. o. med fsv. (osv.) *knoka*, knota, varom under knota 2.

[knoka, sv. dial., ä. nsv., fsv., benknota, osv., se under knota 2 o. knyckla.]

knollra (sig), Rydqvist 1850 = sv. dial., genom en icke ovanlig metates av *-rl-* till *-lr-*, av ä. sv. (enl. lex., t. ex. Dalin 1850, också i y. sv.) *knorla*, t. ex. Kolmodin Qvinnosp. 1732, avledn. av knorra 2; se Hesselman Spr. o. st. 4: 101. — Härtill: knollrig, Dagl. Alleh. 1771, jfr *knor(r)lig* 1662, Bellman, Dalin 1850 m. fl., ä. nsv. *knorlot*, *knorlhårig(h)*, Schroderus 1639, Verelius.

knop, 1698: *knoop*, om knut på skeppståg = da. *knob*, *knop*, från mlty. *knôp*, knut = mhty. *knouf* (ty. *knauf*), av germ. **knaupa-*, avljudsform till knopp (se d. o.). Betydelsen av viss fartygshastighet utgår från den av en knut på logglinan, varmed farten bestämdes; jfr ty. *knoten*, eng. *knot* i samma betyd.

knopp, fsv. *knopper* = no. *knupp*, da. *knop*, mlty. *knuppe*, *knoppe*, fhty., ty. *knopf*, av germ. **knuppa-*, i avljudsförh. till **knaupa-* (se knop); väl besl. med knubb (se d. o.); kan dock även föras till samma avljudsserie som knapp 1 tillhör. Jfr även knyppla. — Härtill y. fsv. *knoppa* P. Månsson s. 325, plur. *-or* s. 326.

knorva, Strindberg Hemsöb.: *knorfva till* = no. *knurva*, trycka, krama ihop; besl. med no. *knurv*, liten knölig figur, i avljudsförh. till *knarv* ds; av imitativt ursprung.

1. **knorra,** knota = fsv. = no. *knurra*, da. *knurre*, lty., ty. *knurren*; jfr ä. sv. *knurla*, kuttra; ljudhärmande liksom knarra, till vilket det kan stå i avljudsförhållande, ävensom de likbetyd. fsv. *korra* (se kurra 3) o. sv. knota 1. — Knorrhane, se gnoding.

2. **knorra,** hoprulla, t. ex. Rålamb 1690, dial. även *knurra*, ett härmningsord av samma slag som det likbetyd. dial. *korra*; jfr Hesselman Spr. o. st. 4: 101 f. — Härtill: knorr (på svansen o. d.), t. ex. Lucidor, Linné; ävensom i betyd. 'sup o. d.'

knoster, slägga, t. ex. Runius 1712, Serenius 1741, avledn. till sv. dial., ä. nsv., fsv. *knosa*, krossa = isl.; jfr no. *knysja*, ags. *cnyssan*; i avljudsförh. till fsv., no. *knūsa*, da. *knuse*, mlty. *knûsen* osv. Jfr likbetyd. ä. nsv. o. sv. dial. *knyster*, t. ex. Spegel 1712, ä. nsv. *knöster* 1621 osv., *knuster* 1643. Ordet är snarast en gammal instrumentalavledn. av samma slag som t. ex. fjälster o. hölster, men det kan även uppfattas som ett jämförelsevis ungt deverbativum till ett verb, motsv. resp. sv. dial. **knostra* (*knoster*), ä. nsv. *knystra*, *knöstra* o. no., sv. dial. *knustra*. Hit hör även knussla.

1. **knota,** vb, Schroderus 1639: *knotas*, ungef.: hota, 1703: *knota*, gräla o. d., Spegel 1712 = no. *knōta*; jfr mlty. *knôteren* ds.; utan tvivel ljudhärmande

liksom likbetyd. knorra o. fsv. *korra*. En liknande onomatopoetisk stam föreligger i fisknamnet knot, ävensom det likbetydande gnoding, vid sidan av knorrhane; se gnoding. — Annorlunda, men icke riktigt Noreen V. spr. 3: 93.

2. **knota**, sbst., Schroderus 1638, Spegel 1712; enl. Noreen V. spr. 3: 93 av ett mlty. *knōte*, besl. med holl. *knoet*, knut, knöl; jfr knott o. knut. — Det äldre svenska uttrycket var sv. dial., ä. nsv. (ännu Lindfors 1815, med hänvisning till *knota*), fsv. *knoka* = no., motsv. mlty. *knoke* m., ty. *knochen* osv., besl. med knoge; se även under knyckla.

knott, ett slags små mygg, I. Erici 1642, Linné osv. = no.; jfr sv. dial. *knätt*, ävensom med *gn-*: ags. *gnætt* m., mygg (eng. *gnat*), mlty. *gnitte*, litet mygg, sv. dial. *gnadd* ds., möjl. också *knatt*, *knätt*, något litet (jfr dock knatte), sv. dial. *gnatt*, fnas; sannol., att döma av den i dylika ord vanliga formväxlingen, hypokoristiska former för att uttrycka något smått, åtm. delvis sinsemellan obesläktade. Enl. Torp s. 300 återgå knott, sv. dial. *knätt* o. ags. *gnætt* ytterst på en *u*-stam **gnattu-* (i de nord. orden med skärpning av *gn* till *kn*; jfr knalla). — F. ö. kan här sammanblandning ha egt rum med olika ordstammar; jfr Noreen Sv. etym. s. 45 följ.

knottra sig, jfr *knottras* Serenius 1727, besl. med sv. o. no. dial. *knott*, mycket liten knöl el. knuta (dock väl delvis av **knattu*, se knatte), ags. *cnotta*, knut, osv. (se knut); jfr emellertid även föreg. — Härtill: sbst. knottra 1764 o. adj. knottrig 1742, jfr ä. nsv. *knöttrig*, t. ex. Kolmodin 1732.

knubb, t. ex. 1803, om nötkreatur 1671: *slachteknubber* (jfr ä. sv. *tjurknabb* under knabb), sv. dial. även *knubbe* ds., *knobb*, undersätsig person = no. *knubb*, ä. da. *knub(b)*, motsv. mlty. *knobbe*, knöl (på trä el. i huden), meng. *knobbe* (eng. *knob*); jfr no. *knybbe* m., kloss, sv. dial. *knybbel*, knubb, ävensom sydty. dial. *chnûp* osv.; besl. med sv. dial. *knuv(a)*, liten förhöjning på marken, no. *knuv*, massa med avrundad topp, osv. Formerna med *-bb-* äro av hypokoristisk natur.

knuffa, Kling 1735: *knuffade sig fram*, från lty., ty. *knuffen* (även *gnuffen*), ett härmningsord av samma slag som likbetyd. ä. (n)sv. *knubba* t. ex. Lag 1734 = sv. dial., no. = da. *knubbe* ds., *knubbes*, gnabbas, träta, el. som ä. nsv., sv. dial. *kuffa* el. sv. puffa, lty. *buffen* osv. o. sydsv. dial. *bobba*.

knussla, E. Carlén 1841 = no. *knusla*, till fsv., no. *knūsa*, krossa, i no. även: knussla, jfr ty. *knäusern* ds.; egentl.: trycka el. klämma på slantarna. Se f. ö. knoster. I fråga om betyd.-utvecklingen kan i viss mån knoga (äldst: spara o. d.) jämföras. — Då ordet i litteraturen tycks först uppträda hos fru Carlén o. f. ö. förekommer i Norge, är det väl urspr. en västnordisk bildning, kanske rent av lånad från no.

1. **knut**, fsv. *knūter* = isl. *knútr*, no. *knut*, av germ. **knūð-*; jämte mlty. *knutte* ds., mhty. *knotze*, knast, ags. *cnotta*, knut (eng. *cnot*) av **knuðn-* från synkoperade former av en *n*-stam- **knuþan-* (fhty. *knodo* m.) o. **knuðan-* (fhty. *knoto*, ty. *knoten*); se liknande fall under brunn, fläck, läpp. Möjl. äro dock mlty. *knutte* osv. att fatta som i ord med dylik betyd. vanliga hypokoristiska former; jfr nämligen särsk. holl. *knod(de)*, knut, knöl (se knodd). Väl egentl.: något sammantryckt, till den under knoga omtalade ie. roten *gnu*, trycka o. d.; jfr Trautmann KZ 43: 176. Släktskap med lat. *nōdus*, knut, är högst oviss. Jfr f. ö. knittel, knott, knottra, knuta, knyta, knyte, ävensom följ. o. Knut. — Där ha vi knuten, motsv. i da., ty., jfr lat. *nōdus* o. grek. *(h)ámma* i betyd. av 'svårighet'. — Den gordiska knuten, efter berättelsen om Alexander den store, som i Gordium i Mindre Asien med sitt svärd avhögg den invecklade knut, vars lösande enl. oraklets utsago skulle tillförsäkra den, som därmed lyckades, herraväldet över Asien.

2. **knut**, slag med läderpiska, från ry. *knutĭ*, knutpiska, lån från nord. knut.

3. **Knut**, mansn. = fsv., da. = isl.-fno. *Knútr*; i isl. även som tillnamn,

säkerl. dess urspr. anv.; egentl. danskt namn (om vars tillkomst finnes en sägen i Flat.-b. 1: 97); till knut 1.

knuta = isl. *knúta* (huvudet på benknota), da. *knude*; till knut, jfr knota. Samma betyd. hos lat. *nōdus*.

kny, vb, t. ex. Lucidor = no. *knya*, da. *kny*; en bildning av samma slag som gny; enl. somliga egentl. detta ord med skärpning av *gn-* till *kn-*. — Härtill sbst. kny = ä. da.: klagoljud, da.: knot. Jfr knysta.

knycka, hastigt rycka till, 1780: *knycka eller rista*, Bellman 1790: *på nacken knycker*, hos Weste 1807 blott sbst. *knyck*, betecknat som vard.; en fonetiskt ännu ej tillfredsställande förklarad växelform till likbetyd. isl. *hnykkja* (se nyck), av samma slag som t. ex. adj. knapp o. isl. *hneppr*, sv. dial. *knöske*, fnöske, o. isl. *hnjóskr*. — Den vulgära betyd. 'olovligt tillgripa, stjäla' har utgått från den av 'hastigt (o. oförmärkt) rycka till sig'. — Härtill sbst. knyck (på nacken o. d.).

knyckla, Berzelius 1842: *sammanknyckla*, ej hos Dalin 1850, allmänt i dial., där även: *knuckla*, av urnord. **knūkilōn*, resp. **knŭkilōn*, till no. *knūka*, trycka, bearbeta med knogarna, resp. sv. dial. *knåka* (*-o-*), no. *knoka*, trycka (ihop el. ned), ä. da. *knoge* (nu *knuge*), mhty. *knochen*, puffa, stöta, ags. *cnocian*, slå, stöta (eng. *knock*); besl. el. bildat av no. *knūka*, benknota, resp. fsv. *knoka* (se under knota 2) o. rotbesl. med de under knoga o. knoge anförda orden. — Hos Almqvist 1838 uppträder sbst. knyckla (plur. *-or*).

knyffel, se hedersknyffel.

knyla, se knöl.

knyppla, t. ex. Serenius 1741 (*knypla*); ä. nsv. ofta *knöp(p)la*, t. ex. Messenius, Risingh o. ännu Sahlstedt 1773 (jämte *-y-*), stundom: *knippla* = da. *kniple*, från ty. former med resp. *-y-* o. *-ö-*, jfr mlty. *knuppeln*, ty. *knüppeln*, ävensom ty. *klöppeln*; de förra avledda av lty. *knuppel*, knyppelpinne, det senare av likbetyd. ty. *klöppel*: väl två olika ord, de med *kn-*, germ. **knuppila-*, till knopp, o. de med *kl-* instrumentalbildningar till ty. *klopfen*, slå (besl. med klappa), jfr den hty. formen *klöpfel*, verktyg att slå med. Lty. *knuppel* är etymologiskt identiskt med mlty. *knuppel*, ty. *knüppel*, knölpåk, varifrån bl. a. fsv. *knyppel*, ä. nsv. *knyppel*, *knöppel*, *knöffel* ds. — Dock kunna de ty. orden på *kn-* för 'knyppla, knyppelpinne' även tänkas bero på dissimilation; jfr under klo o. klove.

knysta, Spegel 1685: *ingen knysta tordes* = no. ds. = da. dial. *knyste*, småhosta; jfr finnl. *knysa* (ipf. *knös*) Topelius, knysta, no. *knysa*, fnissa; utvidgning av kny el. möjl. därav oberoende ljudhärmande bildning. — I Finland (Runeberg o. Topelius) med avledn. knystra.

knyta = fsv. = isl. *knýta*, ä. da. *knyde* (da. *knytte* med *-tt-* från ipf.), av urnord. **knūtian*, till knut. Jfr mlty. *knutten*, ags. *cnyttan* (eng. *knit*), av germ. **knuttian*. — I fsv. med ipf. *knytte*; i nsv. analogiskt stark böjning (ipf. *knöt*) liksom hos skryta, snyta; jfr hinna, strida m. fl.

knyte, i ä. nsv. även: knut, t. ex. Spegel = isl. *knýti*, no. *knyte*, av urnord. **knūtia*, till knut.

knåda, fsv. *knodha* = isl. *knoða*, no. *knoda*. Växelform: mlty. *kneden*, fhty. *knetan* (ty. *kneten*), ags. *cnedan* st. vb; jfr träda ~ träda. Besl. med fslav. *gnetą*, *gnesti*, knåda, fpreuss. *gnode*, degtråg. Hör väl till den stora gruppen av germ. ord på *kn-* med grundbetyd. 'trycka' o. d.; se knoge.

knåpa, i modern betyd. Lindschöld 1669 (jfr nedan), sv. dial. *knupå*, av ett fsv. **knŏpa*, dunkelt; ett par osäkra förmodanden hos Noreen Sv. etym. s. 46 o. Torp Etym. ordb. under *knôplen*. — Hit hör väl också *knåpa*, *knopa* i sådana uttr. som 'Hans pältz jagh skulle knåpa om' Brasck 1650 samt i betyd. 'packa sig (bort)' t. ex. Moræus. — Härtill ä. nsv. *knopra* 1655; ävensom ä. nsv. *knuppla*, östsv. dial. *knoppla* o. gottl. *knupla* i samma betyd.

knä, fsv. *knæ* = isl. *kné* (i fsv. o. isl., liksom i fsax. o. ags., även: släktskapsgrad, släktled), da. *knæ*, got. *kniu* (genit. *kniwis*), fsax. *knio*, fhty. *kneo* (ty. *knie*), ags. *cneo(w)* (eng. *knee*), av germ. **knewa-*, avljudsform till ie. *genu-*, *gnu-* i lat. *genu*, grek. *gónу*, sanskr. *jānu* (om vars

form se Güntert IF 37: 44); grek. *gnýx*, adv., på knä, osv.; jfr trä, av germ. **trewa-* ~ grek. *dóry*. Betyd. 'släktled' osv. efter 'knä el. led på strå'. — Knäskål, Schroderus 1635; Spegel både *-skål* o. *-skaal*, ombildning efter skål av fsv. *knæskal* (plur. *-skali*), med kort *a* = da. *knæskal*, motsv. isl. *knéskel*, till skal; jfr no.-da. *knæskjæl* o. ä. da. *knæskæl*, till skäl (i vägskäl), till skilja.

knäcka, L. Petri (i betyd. ('knaka'), jfr fsv. sbst. *knæk* (ackus.) = no. *knekkja*, da. *knække*, kausativum till sv. dial. *knäcka* (ipf. *knack*), knäckas, brista = no. *knekka* ds.; besl. med knacka o. knaka. — Deverbativum: knäck, ett slags karameller t. ex. Växiö 1713; i sammans. 1697: *Såcker-Knäck*; i abstr. betyd. redan i fsv.: *knækker* (bildat till verbet såsom t. ex. blink, smäll, suck osv.).

1. **knäppa,** ge ett knäppande ljud, även trans. (vard.) : knäppa ngn, 1608: *knepte till*, om vintern, Schroderus 1639 (intrans.), Stiernhielm: *knäpten under näsan* = no. *kneppa*, da. dial. *knæppe*; ljudhärmande av samma slag som de möjl. besl. holl. *knappen*, eng. *knap* ungef. ds.

2. **knäppa** (med knappar), fsv. *knæppa* = nisl., no. *kneppa*, avledn. av knapp 1. I da. nybildningen *knappe*. — Knäpp, vard., sup, i bl. a. färdknäpp, med samma betyd.-utveckling som t. ex. no. *knert* ds., men även 'knirkande ljud, lätt slag', ty. dial. *knipps* till *knipsen*, no. *støyt* till *støyta* osv. el. sv. pilleknarkare till knarka. — Deverbativum: knäppe, 1673.

knävel, i svordomar, t. ex. Holof. o. 1600: 'Hwadh siw twsende knefflar', motsv. ä. da. *kneffuel* i samma anv., identiskt med da. dial. *knevel*, tölp, o. no.-da. *knebel*, slyngel; från lty. *knäwel*, grobian, lymmel, t. ex. *'n knäwel van jung* = ty. *knebel* ds. Ur dylika fraser, *en knävel till pojke*, har användningen i svordomar uppkommit, varvid knävel brukats o. uppfattats som en eufemism till djävul; jfr ä. nsv. *snäfvel* ds. o. se även under bövel. Egentl. en överförd anv. av mlty. *knevel*, kort o. tjockt trästycke, kavle = mhty., ty. *knebel*, isl. *knefill*, tvärstock, jfr sv. dial. *knavel*, stör, stake, handtag på lieskaftet; besl. med knabb (se även knape); men i övrigt av oviss härkomst. Betyd.-utvecklingen är ungefär densamma som i drummel, lurk m. fl. — Hit hör även skånska knävling, ett slags fordom bruklig karvstock, där medelst inskärningar olika förbrytelser mot byalagets stadgar utmärktes.

knävelborr, Var. rer. 1538: *knewelbårdh*, Petreius 1615, O. v. Dalin: *knäfvelbor* osv. = ä. da. *knebelbart*, *knevelbar(t)*, da. *knebelsbart*, från lty. resp. ty.: ty. *knebelbart* o. 1530 = holl. *knevelbaard*; första leden sannol. till föreg. i betyd. 'tvärslå, kavle' med syftning på formen; om senare leden, motsv. fhty., ty. *bart*, skägg = ags., eng. *beard* osv., se barberare, bard 1, hillebard o. bord i betyd. 'kant'.

1. **knöl,** Bliberg 1737 osv., jämte *knöla* Möller 1755, av ett fsv. **knȳl* el. **knöl* (**knaul-*); besl. med det ä. nsv. *knȳl*, som i äldre tid vanl. ersätter knöl, fsv., ä. nsv. (stundom även i nsv.), sv. dial. *knȳla* (av urnord. **knūliōn*), fsv., sv. dial. *knūla*, no. *knūl*, jfr ä. nsv. *knulpåk*. No. *knøl* är enl. Torp s. 303 snarast lån från sv.; det där anförda gottl. *knäul* utgår från ett *-ū-* o. bevisar intet för en grundform **knaul*. Enl. somliga till den germ. roten *knu*, hoptrycka, i isl. *knúi*, knoge, osv.; se knoge o. jfr anm. under knagg. Jfr även de under knalle 1 anförda orden med likartad betyd. av en germ. stam *knoll-*. I fråga om betyd. 'drumlig människa o. d.' jfr kloss, klump, knös.

2. **knöl,** berusad, t. ex. Sönd.-nisse 1874, s. 116, möjl. från ty. *knüll* ds. Härtill sv. dial. *knölig* ds.

knös, i uttr. en rik knös osv., i sv. dial. även om den onde, fsv. *knös*, troll, förskräcklig människa, motsv. no. *knøs*, stolt, myndig man, trotsig person, ä. da.: våldsam o. övermodig man, da.: ung person. De sv. o. da. orden kunna utgå från ett *'knaus-* = nisl. *hnauss*, jordklump, no. *knaus*, bergknalt, ä. nsv. (t. ex. U. Hiärne), sv. o. da. dial. *knös*, liten förhöjning el. hög m. m., väl besl. med de under knoge anförda orden

(fsv. *knosa*, krossa, osv.); men även vara identiska med no. *knøs* (av **knōsia-*; se Torp Ark. 24: 94), i avljudsförh. till det likbetyd. sv. knase o. möjl. även sv. dial. *knasa*, trycka sönder, osv. I alla händelser är knös en överförd anv. av ett ord med betyd. 'knöl, klump o. d.', jfr den bildl. betyd. av knöl, kloss, klump, eng. *lob*, stor klump o. lymmel (se lubb) osv. Se även under kaxe o. kuse.

ko = fsv. = isl. *kýr* (av *kūR*, med s. k. *R*-omljud, ackus. *kú*), no. *ku*, da. *ko*, fsax. *kō*, fhty. *kuo* (ty. *kuh*), ags. *cú* (eng. *cow*), av ie. **gᵘōu-* = sanskr. *gāus* m. f., grek. *boũs*, lat. *bōs* (genit. *bōvis*; egentl. ett dialektord för **vōs*), oxe, ko (varav fra. *boeuf*, se biff); även i armen., kelt. o. slavo.-balt.; alltså en urgammal indoeur. beteckning; säkerl. ljudhärmande. Förhållandet mellan *-ō-* i fsv. osv. o. *-ū-* i ags. o. isl. kan tolkas på flera sätt. Jfr avledn. kviga.

kobbe, rundat mindre skär, Björnström 1853 o. Sehlstedt (ännu med citationstecken), Strindberg, Tavaststjerna osv., egentl. ett östsvenskt dialektord (*kobb*, *kubbe*), etymologiskt identiskt med isl. *kobbi*, sälhund, jfr sv. dial. *kubbsäl* (efter den klumpiga kroppsformen); båda till kubb, se f. ö. d. o. Besläktade äro möjl. även lty. *kobbe*, spindel, eng. *cob*, om åtskilliga djur, som dock kunna vara självständigt uppkomna hypokoristiska bildningar. Med avs. på betyd. 'sälhund' se sv. dial. *kut* under kuta.

kobolt, miner., från ä. ty. *kobolt* 1600-t. (ty. *kobalt*), av ty. *kobold*, tomte, gruvtomte, bergtroll. Namnet härleder sig därifrån, att bergsmännen tillskrevo gruvtomtarna de för andra metaller skadliga egenskaper, som kobolten ansågs besitta; jfr nickel ävensom under kvarts. Ursprunget till *kobold*, tomte, är omtvistat: enl. Kluge m. fl. av germ. **kuba-walða-*, till mhty. *kobe*, stall, bur, håla (ty. *koben*, kyffe, svinstia; jfr koff), mlty. *kove(n)*, koja, avplankning, ags. *cofa*, kammare (eng. *cove*, gömställe m. m.), isl. *kofi* ds., fsv. *kovi*, kammare, sovrum, eremithåla, ä. nsv. *kåfva*, hydda (se kåve), besl. med grek. *gýpē*, jordhåla, kammare (väl besl. med kopp o. kubb, jfr även kyffe o. koff o. till samma ie. grundrot *geu* som i kjusa) + en bildning av germ. **walðan*, styra, råda = vålla (jfr våld); enl. Falk-Torp sannol. en ombildning av grek. *kóbalos*, skälm (vartill även fra. *gobelin*, eng. *goblin*, tomte); enl. Schröder, föga sannolikt, en s. k. sträckform till ty. *kollern*, larma m. m.

kock, fsv. *kokker* = da., fsax. *kok*, fhty., ty. *koch*, ags. *cóc* (med något dunkelt *ō*, möjl. med Pogatscher lärt o. direkt lån från lat. *cocus* med *o* > *ö* i öppen stavelse; eng. *cook*); lån från vlat. *cocus* (ital. *cuoco*, ä. fra. *queux*; nfra. *cuisinier* däremot till *cuisine*, kök, se d. o.), av lat. *coquus*, till *coquere* (se koka). — Härav familjen. Kock o. Koch (jfr Schubert, skomakare, Schultz, fogde, osv.). — Om kocksmat se maskopi.

kockelkärnor, ett slags försvenskning av ty. *kockelskörner*, egentl.: kockelkorn, från mlat. *coccula* (*orientales*) el. *cocculi* (*indici*), dimin. av grek. *kókkos*, frö, fruktkärna.

1. **kodak**, från eng. =, konstgjort ord till skydd för fotografiartiklar.

2. **kodilj**, spelt., Mont-Louis 1739, Tersmeden o. 1780 s. 49: 'gubben miste . . cinquième codillen' (i spelet kadrilj, ett slags lomber); av fra. *codille*, dubbelbet, av span. *codillo* ds., egentl.: del av frambenet på ett djur, knä, bukt, avledn. av *coda*, svans (etymologiskt identiskt med kö), av lat. *cauda* ds.

kofen, i uttr. inte ett kofén, jfr sv. dial. *allri fen*, *inte ett fen*, av ett äldre *kornfen* med acc. på senare leden, motsv. sv. dial. *kornfena*, av korn o. sv. dial. *fen*, agn, borst på korn, smula o. d. (jfr förf. Sjön. 1:117 n. 1), motsv. fsv. **fin* (Hesselman *i* o. *y* s. 39), av germ. **finō-*, besl. med no. *finn*, Nardus stricta, sv. dial. *finnskägg*, samt med fena o. finne (se d. o.). — Med avs. på ljudutvecklingen (bortfall av *rn* i mindre betonad stavelse) jfr manet.

koff, ett rundgattat, bukigt holländskt handelsfartyg, Dagl. Alleh. 1808 = da. *kuf*, från holl. *kof*, lty. *kuf*; stundom härlett från fra. *coffe*, tråg, fat, som i sin tur möjl. lånats från mhty. *kobe*

osv. (varom under kobolt); f. ö. väl besl. med kyffe.

kofferdi, jfr C. G. Wrangel 1644: *copfördier*, Ekeblad 1658: *coffardier* (i betyd. 'kofferdiskepp') = da. *koffardi*, från lty. *kópfardie*, holl. *koopvardij* (ty. *kauffartei*), avledn. av mlty. *kôpvart*, varav fsv., ä. nsv. *kofart*, handelsfartyg, Hund 1605; till köp o. fart, färd.

koffert, 1627: *cuupfert* (i brev från E. L. v. d. Linde), 1651: *kofferthen* best. f., 1687: *kuffertar* plur., S. E. Brenner: *kofrar* plur., = da. *koffert*, kappsäck, från lty. *koffer(t)*, *kuffer(t)* = ty. *koffer*, av fra. *coffre* (eng. *coffer*), från grek. *kóphinos*, stor korg (eng. *coffin*, likkista), av okänt ursprung.

kofta, Bureus Suml. *-or* plur., Spegel 1685: *kofta*; i ä. sv. även *koft*, kaftan = da. *kofte*, väl samma ord som kaftan (*koftan*), se d. o.

koger, fsv. *kogher* n., väl från da.: ä. da. *kaager*, da. *kogger*, från mlty. *koker* m., av fsax. *kokar* = fhty. *kochar*, med ombildningen *kochâri* (ty. *köcher*), ags. *cocer*, även: svärd, spjut. Enl. vanligt antagande lån från mlat. *cucurum* (ffra. *cuivre*, varav eng. *quiver*) = mgrek. *kovkouron*, koger = ry. *kukorŭ*, patronväska o. d. Enl. Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 121 visar emellertid den mycket ålderdomliga formen fin. *kukkaro*, pung m. m., hän på ett gammalt inhemskt germ. ord (med grundbetyd. 'behållare'), som givit upphov till de utomgerm. beteckningarna; snarast till ie. *geu*, böja el. vara välvd (i kjusa osv.). — Samindoeur. beteckning för 'koger' saknas.

kohort, se kur 3.

koj, Weste 1807, tidigare: plur. *koyar* 1790 o. *koyer* 1799, från holl. *kooi*, egentl. samma ord som koja, vilket redan i G. I:s reg. brukas i betyd. 'koj' (ännu o. 1800 i samma betyd. i plur. kojor).

koja, 1583 (jfr även koj) = da. *koie*, från mlty. *kóje*, avplankning, väl av **kauja*, **kawia*, av lat. *cavea*, förvaringsställe för djur, bur m. m. (jfr fra. *cage* > eng. =, bur), varifrån även fhty. *kevia*, fängelse, fågelbur (ty. *käfig*).

1. **koka** = fsv. = da. *koge*, från mlty. *koken* = fhty. *kochôn* (ty. *kochen*); gammalt lån från lat. *coquere*, koka (varav fra. *cuire*); jfr dekokt, kock o. kök. — Lat. *coquere*, av **quequ-* utgår från ett ie. **peqᵘ-* (jfr liknande fall under fem o. fura) o. är sålunda nära besl. med grek. *péssō*, kokar (jfr under melon o. vidare sv. pepsin, av ett ord för 'matsmältning', egentl. 'kökning'). — Det inhemska ordet för 'koka' är sjuda. — Ett kok stryk, C. Gyllenborg 1723 (*kook*), Dalin 1754 osv., närmast till vbsbst. kok av koka, alltså av samma slag som t. ex. risbastu, få sina fiskar varma (se fisk), ty. *prügelsuppe* osv., andra ex. se under fikon, munfisk, rammelbuljong o. förf. 1600-t.:s sv. s. 60; dock egentl. ombildning av uttr. med kåk (i betyd. 'skampåle o. d.), t. ex. ä. nsv. *kåkstryka* (jfr *kockstrijkas* 1640) o. *kåk-stryk* Lagerström 1736 (där även *kok-stryk*), motsv. ä. da. *kagstryg*. Lindroth Spr. o. st. 8: 46, Hjelmqvist 11: 77.

2. **koka** (jord-) = fsv.; svag form till ä. nsv. *kok* Hels. 1587 = no. *kōk*; samma avljudsform till kaka, som ingår i fhty. *kuocho* (ty. *kuchen*) osv.; se kaka.

kokard, 1765 (i övers. från eng.), 1768, av fra. *cocarde*, urspr. *bonnet à la cocarde*, till *coq*, tupp, egentl.: mössa med en tuppkamliknande prydnad. Jfr följ.

kokett, jfr: *småcoquet* 1712 (efter Boileau), som sbst. 1735, i ordb. först hos Lindfors 1815, av fra. *coquet*, till det ljudhärmande *coq*, tupp; egentl.: bröstande sig som en tupp. — Hit hör även kokott, av fra. *cocotte*, egentl.: liten höna, även om små flickor.

kokosnöt = ty. *kokosnuss* osv., av span. (m. fl.) *coco*.

kol, fsv. *kol*, *kul* = isl. *kol*, da. *kul*, fhty. *chol*, ags. *col* n. (eng. *coal*), av germ. **kula-*, jämte mlty. *kole*, fhty. *cholo* m. (ty. *kohle*, varav *köhler*, kolare = det från ty. inkomna familjen. Köhler), av germ. **kulan-* =; såsom redan Bopp insett, i avljudsförh. till ir. *gúal* (av **goulo* el. **geulo-*); inga något så när säkra, närmare släktingar äro f. ö. kända (jfr Lidén Armen. Stud. s. 122 f. med litter.). — Vanligt i ortnamn,

såsom Kolbäck, Kolmården (se d. o.), Kolsjön. — Härtill de yngre avledn. (i) kola, kolande (mörkret). Något till kol bildat gammalt adj. *kol(r)*, svart, har icke, såsom stundom antagits, existerat; personn. *Kol* osv. beror på ellips av *Kolbrandr*, *-grímr* osv.; se Lidén NoB 4: 117 n. 2. — Jfr kolja, kummel 2. — Samla glödande kol på ens huvud, efter bibeln: Sal. ordspr. 25: 22, Rom.-brevet 12: 20. — Kolartro, H. M. Melin o. 1850, H. Hjärne osv., jfr Thomander 1824: *kolartrogen*, motsv. da. *kulsviertro*, efter ty. *köhlerglaube*, enl. Hirt-Weigand m. fl. i anslutning till en anekdot (efter Luther); jfr dock även det likabetyd. fra. *foi de charbonnier*.

kola av, vard., dö, Onkel Adam 1849, från finska *kuollaa* ds., jfr sv. dial. (Skuttungem.) *kola pöjs* ds. (till fin. *pois*, bort).

kolera, B. Olai 1578: 'then gula Cholera', av grek. *kholéra*, galla, gallsjuka, till *kholé*, galla (urbesl. med galla). Jfr det etymologiskt identiska koller. — Härtill: kolerisk, av grek. *kholerikós*, gallsjuk.

kolifej, Agnes Geijer 1845: 'i går hade vi vårt stora kolifej för dem' (enl. Hamilton-feete); möjl. en kontaminationsbildning av kollation i betyd. 'kalas' o. något annat ord, ovisst vilket.

kolik, t. ex. 1732 (*c-*) = ty., av lat. *colica*, av grek. *kōlikḗ* f., till adj. *kōlikós*, till *kōlon*, koliktarm. Under 1600-t. i stället *c(h)olica*.

koling, Alb. Engström 1897, efter Engströms typ *Kolingen*; jfr sv. finnkoling.

kolja, G. I:s reg. 1531: *kolior* plur., Spegel 1685: *kuljor* = no. *kolga*, *kolja*, ä. da. *kolve*, da. *kuller* (egentl. plur.). Enl. Falk-Torp substantiverad svag form av ett adj. **kolugr*, kolsvart, efter den stora svartaktiga fläcken som fisken har strax ovan bröstfenorna. Det tidiga *i*-et i den svenska formen är dock i så fall påfallande. Med avs. på bildningen jfr det sv. sjönamnet Maljen (: **malugher*, sandig).

kolka el. **kulka,** I. Erici 1642: *kulka*, gurgla; i modern betyd. jämförelsevis ungt, t. ex. Tranér 1833, Blanche 1845 (*kolka i sig*), jfr Lind 1749: *kalka i sig*; motsv. da. *kulke*; ljudhärmande liksom t. ex. klunka o. såsom sannol. även ett par grupper germ. bildningar med betyd. 'kräkas, få uppstötningar', såsom ty. dial. *kolken*, *kölken*, *kolksen* ~ no. *gulka*, sv. dial. *gylka*, motsv. lett. *gulgâtis*, rapa; jfr även lett. o. slav. stammen *gulk-* osv.; därjämte med *-p*: sv. dial. *kulp*, klunk, ty. dial. *kolpen*, kräkas, osv. — Säkerl. ej med Falk-Torp till urgamla rötter *gel*, sluka (jfr lat. *gula*, strupe, osv.), resp. *gel* i gala osv.; se F-T. under *kulk*, *kulp*, *gylpe*.

kollation, samma ord som kalas; se d. o. — I nu föråldrad förb. t. ex. hos Bremer 1837: 'förtärde en utsökt collation'.

kollegium, av lat. *collegium*, sammanslutning, skrå o. d., till *colligere*, hopsamla, av *con-*, tillsammans, o. *lego* (*lēgi*), samlar, rotbesl. med grek. stammen *log-* i logik, orden på -logi osv. Jfr följ.

kollekt, = ty. *kollekte*, av mlat. *collecta*, allmoseinsamling, egentl. fem. till lat. *collectus*, part. pf. till *colligere*, hopsamla; se föreg. — Härtill även kollektiv = ty., av lat. *collectīvus*, sammanplockad.

koller, hästsjukdom, t. ex. Rålamb 1690 (tidigare *colleran*, best. form, I. Erici 1642) = ty. *koller*, motsv. mhty. *kolre*, raseri, lty. *kuller*; av lat.-grek. *cholera*, galla, gallsjuka (se kolera), varav även fra. *colère* bl. a : vrede. — Härtill: kollrig, av ty. *kollerig*.

kolli, K. af Kullberg 1846: *kollys* plur., stundom även *kollo* = da. o. ty. *kolli* o. *kollo*, fra. *colis*, av ital. *colli*, plur. till *collo*, varubal, egentl.: halsbörda = *collo*, hals, av lat. *collum*, *-us* (urbesl. med hals).

kollision, = ty., av lat. *collīsio*, till *collīdere*, stöta tillsamman., av *con-* o. *lædere*, skada, såra.

Kolmården, fsv. *Kolmarþ*, av fsv. *kol*, kol, o. *marþ*, skog; snarast alltså 'den kolsvarta skogen', jfr sv. Kolbäck, Kolsjön osv. En växelform till *marþ* är *morþ* i fsv. *Öþmorþ*, nu Ödmården, o. i Åmål (se d. o.); antingen avljuds- el. *u*-omljudsform till *marþ*; f. ö. om-

stritt urspr.; jfr å ena sidan Noreen Sv. etym. s. 54, å den andra Falk-Torp under *mor* II.

kolokvintare el. **kolikvintare,** skämts. o. vard., sup o. d., ombildning av de bekanta läkemedelsnamnen kolokvintdroppar eller -piller, till kolokvint, B. Olai 1578, ur mlat. *coloquintis*, av grek. *kolokynthis* jämte *kolokýnthē*, av omstritt o. oklart ursprung. Om en annan möjlighet se förf. Sv. stud. s. 360 f.

kolon, Arvidi = ty., av grek. *kō̃lon*, lem, led, sedan: led i en satsperiod o. slutligen skiljetecken mellan dessa delar av periodbyggnaden (hos grekerna liktydigt med semikolon; först hos romarna :); urbesl. med germ. **halþa-*, sluttande (se hälla).

koloni = ty. *kolonie*, av lat. *colōnia*, lantgård, nybygge (varav ty. stadsnamnet *Köln*), avledn. av *colōnus*, lantbrukare, till *colere*, odla (jfr kultur).

kolonn, av fra. *colonne* = ital. *colonna*, av lat. *columna*, pelare, etymologiskt identiskt med kolumn, jfr kulmen.

kolorum, O. v. Dalin, Wallenberg Min son på galejan; se kakalorom.

koloss, ytterst av grek. *kolossós*, jättebildstod, särsk. om den på ön Rhodus.

kolportör, 1784: *colporteur*, om tidningsförsäljare, av fra. *colporteur*, kringvandrande försäljare (av tidningar m. m.), till fra. *colporter*, egentl.: bära vid halsen, till lat. *collum*, hals (urbesl. med hals), o. *portāre*, föra, bära (jfr exportera, portör).

kolt, Dalins Arg., Serenius 1741: *gå i kolt*; väl med Noreen V. spr. 3: 328 avljudsform till fsv. *kilta*, uppskörtat plagg (av **keltiōn*), jfr isl. *kelta*, *kjalta*, ds. (av **keltōn*) samt det från nord. spr. lånade skotska *kilt*, kort rock; dunkelt (ett tolkningsförsök se Falk-Torp under *kilte*). Ett annat ord är fsv. *kulter*, från mlty. *kolte*, stoppat sängtäcke.

kolumn, se kolonn.

kolv, Serenius 1741 (i lås), motsv. da. *kolbe*, från ty., jfr mlty. *kolve* o. ty. *kolbe* = fhty. *kolbo*, kolv, klubba, av germ. **kulban-*, varjämte *a*-stammen fsv. *kolver*, trubbig pil, ä. sv. *kolf* ds. Serenius 1741, ännu i sv. dial. = ä. da. *kolv*, isl. *kolfr*, jämte *iōn*-bildningen fsv. *kylva* = isl. *kylfa*, da. *kølle*, klubba (egentl.: den med klump försedda). Ie. rot *gl̥bh*, möjl. besl. med fir. *gulban*, gadd, kymr. *gylfin*, snabel; vanl. annars fört samman med lat. *globus*, kula o. d. (jfr klimp). — Från betyd. 'pil' utgår den i ä. nsv. (o. ännu i sv. dial.) uppträdande betyd. 'pik, spetsigt yttrande' Runius m. fl, jfr Serenius 1741: *skottkolfvar*. Ett minne av betyd. 'pil' kvarlever i ösv. dial. *märr(e)kolv* (*māra-*), trollslända (jämte *märr(e)pil*).

komedi, av fra. *comédie*, ytterst av grek. *kōmō̃dia*, till *kōmos*, (dionysisk) fest, o. *ō̃dḗ*, sång (= sv. ode). Till en avledn. *kōmikós* av samma *kōmos* hör komiker, vartill även komisk.

komet = ty., ytterst av grek. *komḗtēs*, till *kómē*, hår; alltså egentl.: långhårig (syftande på svansen). Jfr ä. nsv. *kometstjerna* 1618.

komfort, komfortabel, på 1830- o. 40-t. (*com-*) ännu med citationstecken el. kursivering el. utländsk böjning, av Knorring 1845 betecknat som »ny-introducerat»; av eng. *comfort*, från ffra. *confort*, stärkande, till lat. *confortāre*, stärka, till *fortis*, stark. — Om ordens historia se närmare förf. Festskr. t. Söderwall s. 243 f.

komisk, se komedi.

1. **komma,** vb, fsv. *koma* = isl. *koma*, da. *komme*, fsax., ags *cuman* (eng. *come*), fhty. *coman* (ty. *kommen*), i avljudsförh. till got. *qiman*, av ie. **gᵘem-*, *gᵘm̥-* i sanskr. *gam*, komma, grek. *bainō*, går (av **gᵘm̥iō*), lat. *venio*, kommer (av **gᵘm̥iō* el. **gᵘem-*; i lat. o. grek. med *n* för gammalt *m* från former, där *m* ljudlagsenligt övergått till *n*, t. ex. *vent-* i advent); även i armen. — I fnord. spr. också trans.; jfr sv. komma någon att ... — Komma sig, återfå krafterna, bli frisk, motsv. da. *komme sig*, ags. *cuman*. — Komma till i uttr. hur kommer det till?, fsv. *koma til*, hända, ske; även elliptiskt i betyd.: komma till världen, födas, motsv. isl. *koma til*, da. *komme til*. — Komma till korta, se under kort 2. — En avljudsform, germ. **kwēm-* (ie. *-ē-*), se bekväm.

2. **komma**, sbst. = ty., av grek. *kómma* n., inskärning, del av en satsperiod, till *kóptein*, hugga av; i ä. tid skrivet och tryckt .

kommendera = ty. *kommandieren*, fra. *commander*, befalla, härska över, av lat. *commendāre*, anförtro, till *con*, med, o. *mandāre*, ge i uppdrag (jfr rekommendera o. mandat).

kommentera = ty. *kommentieren*, av lat. *commentāri*, vartill kommentar = ty., av lat. *commentārius*, ytterst till *mens* (genit. *mentis*), sinne, förnuft (urbesl. med minne).

kommers, A. Oxenstierna: *commercier* pl. 1644, Dalins Arg.: *commerce*, av fra. *commerce*, av lat. *commercium*, handel, till *merx*, vara, *mercāri*, handla (jfr merkantil, marketentare o. marknad).

komminister, Sv. synodalakter 1703, till lat. *con*, med, o. *minister*, tjänare, hjälpare; alltså: biträde (se minister).

kommiss- i kommissarie, kommission(är) osv., av lat. *commissus*, anförtrodd, part. pf. pass. till *committere*, anförtro (jfr kommitté), till *mittere*, sända. — Härtill även fideikommiss, av lat. *fideicommissum*, det som anförtrotts åt någons tro, ärlighet, till dat. sg. av *fides*, tro.

kommitté, 1791, om engelska förh., om svenska t. ex. o. 1820, ytterst av eng. *committee*, parlamentarisk undersökningsnämnd, till *commit*, anförtro; se föreg. Förr i stället ofta kommission i samma betyd.

kommod, sbst., Dalin 1850 med hänvisning till *nattkommod* (t. ex. 1808 o. ännu i en broschyr från Lund 1864), varav ordet är en förkortning liksom potta i betyd. 'nattkärl' av det äldre *nattpotta*, jfr även *sängkommod* 1771, motsv. ty. *kommode*, byrå, vilken betyd. även uppträder i ä. sv. o. i da.; av fra. *commode* ds., substantivering av adj. *commode*, av lat. *commodus*, bekväm (till *modus*, mått, sätt, jfr mode) = sv. adj. kommod, jfr Dalins Arg.: 'en alltför commod Herre', Weste 1807.

kommun, av fra. *commune*, jfr lat. *commūnio*, gemenskap (= sv. kommunion), till *commūnis*, gemensam (se gemen o. jfr immun, municipal-).

kompakt, av fra. *compacte*, av lat. *compactus*, sammanträngd, part. pf. pass. till *compingere*, sammanfoga, till *pangere*, nasalerad form till roten i fack, jfr även foga. — Fsv. *kompakt* m., överenskommelse, hör till lat. *compācisci*, överenskomma, perf. *compactus sum*, till *pāx*, fred.

kompani, i militär betyd. t. ex. 1618 = ty. *kompanie*, *kompagnie*, av fra. *compagnie*, kompani, sällskap, av mlat. *companium*, sällskap, till *con*, med, o. *panis*, bröd, alltså: matlag; jfr ackompanjera. — Som beteckning för en viss truppstyrka tidigare *fana*, *fänika*.

kompanjon, av fra. *compagnon*, ital. *compagnone*, egentl.: matlagskamrat (se föreg.); nära besl. med fsv. *kumpan*, ä. nsv. *kompan*, kamrat, stallbroder, av mlty. *kumpân* osv., av ffra. *compaing* (fra. *copain*), ital. *compagno*, av mlat. *companio*. Jfr med avs. på bildning o. betyd. got. *gahlaiba*, kamrat, till *ga-*, sam-, med-, o. *hlaifs*, bröd = sv. lev, el. fhty. *gimazzo*, bordskamrat, till *maz* = mat (se maskopi).

komparativ, av lat. *comparatīvus*, till *comparāre*, jämföra, till *parāre*, bereda (se paraply).

kompass, fsv. *kompas* = isl. *kompáss*, ty. *kompass*, fra. *compas*, av ital. *compasso*, även: cirkel, jämte *compassare*, avmäta, till lat. *passus*, steg; se f. ö. pass o. passare. — I ä. nsv. stundom: *segelnål* (jfr under magnet).

kompetent = ty., av lat. *competens* (genit. *-tentis*), part. pres. till *competere*, gemensamt eftersträva; alltså egentl.: medtävlare (om ett ämbete o. d.), så, som sbst., i ty.; i det medeltida rättsspr. som adj.: behörig, befogad.

komplett, jfr fsv. *kompleter* = ty. *komplett*; av fra. *complet*, av lat. *complētus*, part. pf. till *complēre*, fylla (rotbesl. med full); jfr följ.

komplex = ty., av lat. *complexus*, omfattande, till *plectere* (part. *plexus*), fläta, foga i vartannat (urbesl. med fläta).

komplimang, jfr Lucidor: *complementer* plur., av fra. *compliment*, av ital. *complimento*, till ä. fra. *complir*, fylla, av lat. *complēre* (se föreg.); alltså egentl.:

handlingen att uppfylla ett artighetskrav. — Avledn.: komplimentera, av av fra. *complimenter*.

komplott, 1655 = ty., av fra. *complot*; dunkelt.

kompost, 1807 = ty., av fra. *compost*, av mlat. *compostum*, gödselhög, av lat. *compositum*, det sammansatta, egentl. part. pf. n. till *componere*, sätta tillsammans (= sv. komponera), o. etymologiskt nära samhörigt med kompott; jfr imponera, post 1.

kompott, Rålamb 1690: *Compotte af Äpplen* = ty., av fra. *compote* = ital. *composta*, av lat. *composita*, fem. till part. pf. *compositus* av *componere*, sammansätta (se föreg.).

kompromiss = ty., av mlat. *comprōmissum*, ömsesidigt löfte, substantiverat neutr. till *comprōmissus*, part. pf. pass. till *coprōmittere*, ömsesidigt lova, varav med annan betyd. fra. *compromettre* = sv. kompromettera.

kona, i god bemärkelse ännu Lind 1749: hustru, liksom i vissa sv. dial., fsv. *kona*, *kuna* (gen. plur. *kvinna* jämte *kvænna*), kvinna, hustru, frilla = isl. *kona* (gen. plur. *kvenna*, *kvinna*), kvinna, hustru, da. *kone* ds., mhty. *kone*, av germ. **kunōn*, i avljudsförh. till **kwenōn* i got. *qinô*, fsax., fhty. *quena*, ags. *cwene* ds. (eng. *quean*, sköka), mholl. *quene*, sköka, o. till **kwēni-* i got. *qēns*, kvinna, hustru, fsax. *quân*, hustru, ags. *cwén*, även: drottning (eng. *queen*, drottning), isl. *kvén*, hustru, fsax. *-kvēn* ds; motsv. sanskr. *-jāni*; besl. med sanskr. *ganâ-*, *gnâ-*, gudagemål, *jáni-*, kvinna, hustru, grek. *gynḗ* (beot. *baná*), fir. *ben*, fslav. *žena* osv.; ett urgammalt ieur. ord. Se f. ö. kvinna. — Betyd.-utvecklingen till 'liderlig kvinna o. d.' är av samma slag som i ty. *dirne* (= tärna), eng. *hussy* (= *housewife*) o. fra. *fille*, egentl.: flicka, dotter.

koncept, A. Oxenstierna 1646, av lat. *conceptum*, det sammanfattade, substantiverat neutr. till *conceptus*, part. pf. pass. till *concipere*, sammanfatta, till *con*, med, sam-, o. *capere*, fatta, taga. — Förlora koncepterna, t. ex. hos Weste 1807; i övrigt, i delvis föråldrade uttr., rätt vanligt från 1800-talets början; jfr (ä.) da.: »nu er jeg fra mine Concepter» Holberg.

kondition = ty., av lat. *conditio*, villkor, villkorlig överenskommelse, till *condere*, egentl.: sätta el. lägga tillsammans. — Av samma lat. ord kommer fsv. *kondicie*, stånd.

konditor, 1791 = ty., av lat. *conditor*, till *condīre*, göra smaklig, inlägga el. insylta (väl till *condere*, inrätta, bringa i ordning m. m.; med analogiskt *ī* efter andra kökstermer såsom *sallīre* salta).

konduktör, 1622 i betyd. 'ledare', 1630-t. som tjänstetitel (jfr nedan), av fra. *conducteur*, förare, förman, konduktör, motsv. lat. *conductor*, till lat. *condūcere*, föra. — Förr i betyd. av 'arkitekt' (som tjänstebeteckning; ännu, vid Lunds universitet: *byggnadskonduktör*) o. som titel å vissa officerare (sedermera även underofficerare) vid Fortifikationen; i betyd. 'konduktör' (vid diligens) o. 1800 (om utl. förh.).

konfekt, y. fsv. *confækt* (n.) = ty., av mlat. *confectum*, substantiverat neutr. till *confectus*, part. perf. till lat. *conficere*, förfärdiga, till *facere*, göra. Denna betydelse är bättre bevarad i det nya ordet konfektionsaffär, butik för färdiggjorda kläder (efter ty. o. fra.).

konferens, = ty. *konferenz*, av mlat. *conferentia*, överläggning, samtal, till lat. *conferre*, meddela, egentl.: bära tillsammans, till *ferre* (urbesl. med bära).

konfirmand = ty., av lat. *confirmandus*, egentl.: som skall el. bör befästas, till *confirmāre*, befästa (= sv. konfirmera = fsv.), till *firmus*, fast (jfr t. ex. firmament).

konfiskera = ty. *konfiszieren*, av lat. *confiscāre*, indraga till den kejserliga skattkammaren (kallad *fiscus*, se fiskal).

konflikt, Palmblad 1811 = ty., av lat *conflictus*, till *conflīgere*, stöta tillsammans, strida, till *flīgere*, slå.

konfonium, skämtsamt om spritdrycker, förvridning av kolofonium, stråkharts, efter staden *Kolophon* i Mindre Asien; alltså: något som man smörjer sig med.

konfys, Arvidi 1651: *confuus* (rim: *gruus*, *huus* m. m.), senare under 16- o. 1700-t. vanligen skrivet med *u*, som dock

i vissa fall säkerl. uttalats med *y*, av fra. *confus*, av lat. *confūsus*, part. pf. pass. till *confundere*, gjuta tillsamman, förvirra, till *fundere* (urbesl. med gjuta).

Konga, härad i Smål., fsv. *Korunga* el. *Kurunga* (*hæradh*), egentl.: Kurungarnas härad, alltså ett gammalt ättenamn, nom. sing. **Kurunger*, jfr t. ex. fsv. *Kyrlinge*, nu *Körlinge*; se närmare förf. Ortn. på *-inge* ss. 80, 81. Jfr Göinge osv.

kongress, t. ex. A. Oxenstjerna 1642 = ty., av lat. *congressus*, sammankomst, till stammen i part. pf. pass. av *congredi*, komma tillsammans, till *gradi*, gå, besl. med *gradus*, steg (se grad 1 o. grassera).

kongruent, av lat. *congruens* (genit. *-entis*), part. pres. till *congruere*, överensstämma m. m., till *con-* o. *ruere*, falla (se ruin).

konig, koning, växten Origanum vulgare, förr även *konung*, fsv. *konunger*, *kununger* = fda. *kunung*; jfr sv. dial. *konungsgräs. -ört*, no. *bergkonge*, *skaarekonge*. Icke osannolikt en överförd anv. av konung: en stor mängd växter i Norden o. annorstädes ha liknande namn, t. ex. sv. *junkrar*, *kämpar*, *landsknektar*, *munkar*, *ryssar*, *slåttergubbar*, *studenter*, *god-Henrik*, *Pär-i-backa* osv. Knappast däremot ombildning av lat. *conila*, *cunila* (grek. *konilē*), binamn till origanum. Se Läffler SNF III. 1: 40 f.

konjak, o. 1618 (*connjack*, Åbo), 1788 (*conjacque*), 1820 osv.; de två första ex. torde vara ganska enstaka representanter från dessa århundraden. Efter *Cognac*, stad i Frankrike.

konkarong (vard.), Wennerberg 1849: 'I natt satt jag hos Österberg, med hela konkarongen och hade trifligt'; egentl. en skämtsam anv. av ä. sv. *konkarong*, Lenngren, Lilljebjörn 1874 (om äldre förh.), benämning på ett slags fruntimmersplagg, sannol., såsom redan J. G. Carlén förmodat (Lenngrensuppl.), av fra. *conquérante*, kvinna som gör erövringar genom sina vackra kläder, erövrerska, till *conquérir*, erövra.

konkav = ty. osv., av lat. *concavus*, välvd, av *con-* o. *cavus*, välvd, ihålig, vartill även kavitet, ihålighet (fra. *cavité*). Alltså samma grundbetyd. som konvex.

konklusion = fra. *conclusion*, slutsats, av lat. *conclūsio* (genit. *-ōnis*) ds., inneslutande, till pf.-participstammen av *conclūdere*, draga slutsats, varav sluta i denna betyd. är ett översättningslån (jfr kloster, sluss o. sluta).

konkubin, 1610 = ty. *konkubine* (redan i mhty.), av lat. *concubīna*, till *concumbere*, ligga tillsammans med; jfr med avs. på betyd.-utvecklingen grek. *parákoitis*, maka, till *pará*, bredvid, o. *keîtai*, ligga (jfr hem), el. ä. nsv. *bislåperska*, frilla, från mlty. *bislâpersche*, till bi-, vid, o. mlty. *slâpen*, sova (se slapp).

konkurs, 1769 = ty., av lat. *concursus*, sammanlopp, sedermera: av borgenärer; till participstammen av lat. *concurrere*, löpa med el. tillsammans (= konkurrera). Av part. pres. till detta vb, *concurrens* (genit. *-entis*) kommer konkurrent, egentl.: medlöpare, som löper i kapp om något.

Konrad, mansn., från ty. =; fhty. *Kuonrât* = ags. *Cénréd*; till fhty. *kuoni* (ty. *kühn*), djärv = ags. *céne* (eng. *keen*, skarp, ivrig), isl. *kónn*, erfaren, kunnig, osv., av germ. **kōnia-*, väl möjlighetsadj. till kunna; andra leden motsvarar sv. råd. — Kortformer: ty. *Kurt* (varifrån sv. Kurt) = lty. *Kord* (varav y. fsv. *Kurd*) o. *Kunz(e)*, varifrån det även i Sv. uppträdande familjenamnet Kunze (jfr Fritze till Fredrik o. Hintze till Henrik).

konsekvent = ty., av lat. *consequens* (genit. *-entis*), part. pres. till *consequi*, följa, logiskt följa.

konselj, av fra. *conseil*, råd, rådsförsamling, konselj, av lat. *consilium*; jfr konsul.

konsert, om musik 1739: *concert* (i en övers.); i betyd. 'överenskommelse o. d.' o. 1660; av fra. *concert*, samklang, överensstämmelse, konsert(stycke), av ital. *concerto*, till lat. *concertāre*, tävla, till *certāre*, tvista, avledn. av *certus*, avgjord, viss.

konserv = ty. *konserve*, av mlat. *conserva*, till lat. *conservāre*, bevara (se följ.).

konservera = ty. *konservieren* osv., av lat. *conservāre*, bevara, av *con-*, med, o. *servāre*, bevara, rädda (jfr reservera). — Särsk. under 16- o. 1700-t. vanligt i förb. *konservera huset*, om präst, som gifte sig med sin företrädares änka el. dotter (bl. a. vanligt i det skånska stiftet), sedan också: *konservera änkan* osv.; egentl. o. urspr.: underhålla den gamla prästfamiljen (även utan giftermål). — Jfr föreg. o. följ.

konservativ, Dagl. Allehanda 1835 = ty., av eng. *conservative*, som politiskt slagord o. 1830, av ett nylat. *conservativus*, bevarande, till *conservāre*, bevara (= konservera). — Ordet efterträder uttr. 'de servila', men var ännu 1844 icke vedertaget att döma av Brinkmans yttrande: de så kallade »konservative» eller »regeringsfolk».

konsideration, av fra. *considération*, övervägande, betraktande m. m., abstr. till *considérer*, av lat. *consīderāre*, betrakta, till *sīdus*, genit. *sīderis*, stjärnbild, stjärna; med f. ö. omtvistad betyd.-utveckling. — Under senare hälften av 1700-t. även i den från fra. lånade betyd. 'styvkjortel'; jfr Hjelmqvist Lenngr. saml. skr., Anm. s. 11 f. (Sv. Vitt.-samf. VI).

konsonant, Sahlstedt 1759 = ty., av likabetyd. lat. (*littera*) *consonans*, part. pres. av *consonāre*, ljuda med (jfr sonant). — Tidigare i svenskan med latinsk böjning, t. ex. Sigfridi 1619: 'Consonantes och Vocal', Swedberg 1716: 'med en consonante eller medlyding', 1753 (o. sannol. ännu senare).

konsorter. t. ex. en politisk broschyr från 1819: 'Ni och edra consorter', Argus II 1822 = ty. *konsorte* sg., av lat. *consors* (genit. *-sortis*), delaktig (av *con-* o. *sors*, lott, besl. med *serere*, foga, knyta). Jfr om anv. förf. Namn o. titlar s. 21.

konspirera = ty. *konspirieren*, fra. *conspirer*, av lat. *conspīrāre*, sammangadda sig, egentl.: blåsa tillsamman, till *spīrare*, blåsa, andas (jfr t. ex. spirituell).

konst, fsv. *konst*, *kunst*, konst, insikt o. d. = da. *kunst*, från mlty. *kunst* fhty., ty., egentl.: kunskap, vetande, av germ. **kunsti-*, vbalabstr. till kunna. Parallellbildning på ie. *-ti*: litau. *pažintis*, kunskap = *-kund* i misskund. — En ordskapelse av något annat slag är fsv. *kunnist(a)*, motsv. isl. *kunnusta*, bildad som hyllest, tjänst o. ynnest. — Härtill: konstig, i ä. nsv.: konstförfaren, förståndig (t. ex. NT 1526, Lex. Linc. 1640 under *mechanicus*), slug, fsv. *konstogher*, konstig, konstrik, kunnig = mlty. *kunstich* osv. — Konstfärdig = da. *kunstfærdig*, från ty. *kunstfertig*. — Konstförvant, se förvant. — Konstnär, Var. rer. 1538: *konstener* (övers. av lat. *faber*) = da. *kunstner*, från mlty. *kunstener* (jfr ty. *künstler*), bildat som t. ex. körsnär, resenär.

konstant = ty., av lat. *constans* (genit. *-antis*), till *constāre*, ega bestånd, vara, även: kosta (= sv. lånordet kosta). — En avledn. av *constans* är *constantia*, ståndaktighet, varav kvinnon. Konstantia, även med den fra. formen *Constance*; jfr med avs. på bildningen instans.

Konstantinopel, se politik.

konstapel, 1629 (vid artilleriet), i ä. nsv. även *-stabel* = da. *konstabel*, av ty. *konstabel*, *konstabler* = eng. *constable*, av mlat. *constabularius*, till lat. *stabulum*, stall (jfr stall); alltså egentl.: stallbroder, kamrat (i militärtjänsten). Av detta ord är sannol. stallbroder en översättning. — Ett annat ord är konnetabel, av fra. *connétable*, överfältmarskalk, av mlat. *comes stabuli*, stallgreve, överstallmästare (jfr marskalk).

konsternerad, motsv. ty. *konsterniert*, av lat. *consternātus*, till *consternāre* (av *-ster-* el. *-stur-*?), göra bestört, bringa utom sig, besl. med fhty. *stornēn*, vara bedövad (se under starrbliga). Synes ej besl. med *prosternere*, sträcka till marken, nedslå o. d.

konstitution = ty. = fra., eng. *constitution* av lat. *constitutio* (genit. *-ōnis*), fastställande o. d., till stammen i part. pf. pass. av *constituere*, ställa fast (= sv. konstituera), till *statuere*, ställa (= sv. statuera); urbesl. med stad.

konstla, o. 1700, jfr ty. *künsteln*, till konst. I dial. även: *konstra*, krångla o. d., till plur. *konster*, egentl.: göra konster.

konstnär, se under konst.

konstruera = ty. *konstruieren*, av lat. *construere*, foga tillsamman, sedan: grammatiskt förbinda; jfr industri.

konsul, av lat. *consul*, den högsta magistratspersonen, besl. med *consilium*, råd (se konselj). Hit hör även konsulent, av lat. *consulens* (genit. *-entis*), part. pres. till *consulere*, gå till råds, rådfråga, senare även: giva råd.

konsumera, av lat. *consūmere*, förbruka, förtära, till *sūmere*, taga.

kont, se kunt.

kontant, 1636: *contante penningar*, jfr fra. (*au*) *comptant*, (för) reda (pänningar), ital. *contante*, som genast betalar, som utgöres i reda mynt, till fra. *compter*, ital. *contare*, räkna, av lat. *computāre*, beräkna; jfr konto, kontor.

konterfej, jfr O. Petri; *konterfejing*, avbild, o. *konterfeja*, porträttera = ty. *konterfei*, av mhty. *kunterfeit*, eftergjord, av fra. *contrefait*, mlat. *contrafactus*, part. perf. pass. till fra. *contrefaire*, mlat. *contrafacere*, efterbilda, till *contra*, mot, o. *facere*, göra (se facit).

kontinent, Geijer 1819 = ty., av fra. *continent*, av lat. (*terra*) *continens*, sammanhängande (land), egentl. part. pres. till *continēre*, hålla tillsamman, till *tenēre*, hålla (urbesl. med tänja).

kontingent = ty., av fra. *contingent*, av lat. *contingens* (genit. *-entis*), part. pres. till *contingere*, beröra, angå; alltså egentl.: vederbörlig (del, utgift, tillskott o. d.); till *tangere*, beröra (jfr tangent, takt, taktik).

konto, o. 1809 = ty., liksom så många andra bank- o. handelstermer från ital.: *conto*, räkning, till *contare*, räkna; se kontant, diskont.

kontor, ä. nsv. *contor*, *cantor*, skåp, Messenius, A. Oxenstierna m. fl., i modern betyd. i ä. sv. ofta *contoir* Serenius, *comptoir*, i sv. dial. även: *kantor* = ty. *kontor*, *comptoir*, av fra. *comptoir*, ital. *contore*, egentl.: räknerum; se f. ö. kontant.

kontra-, av lat. *contra*, emot (bl. a. sammanställt med fsv. *handær*, på andra sidan ~ got. *hindar*, ty. *hinter*, bakom; dock osäkert).

kontraband, 1701: *contrebande*, Dalins Arg.: *contrabands-* = ty. *konterbande*, av fra. *contrabande*, ital. *contrabando*, egentl.: handel emot (lagarna), till *bando*, kungörande av en order o. d.

kontrakt, 1554, 1559: *contract* = ty., av lat. *contractus*, fördrag, kontrakt, egentl.: sammandragande, till *contrahere*, draga tillsamman, med part. pres. *contrahens* (genit. *-entis*) = kontrahent; jfr traktat.

kontrast, i modern betyd. 1776, i föråldrad 1703 = ty., av fra. *contraste*, av ital. *contrasto*, till *contrastare*, stå i motsats till, till lat. *stāre*, stå.

kontrasignera, av lat. *contra-*, o. *signāre*, teckna (med pennan, gravstickeln m. m.) = signera.

kontribution, se tribut.

kontroll, 1770 = ty. *kontrolle*, av fra. *contrôle*, ä. *contrerolle*, moträkning, egentl.: motrulle, till fra. *rôle*, ä. *rolle* (= sv. roll, rulle, se d. o.).

kontrovers, av fra. *controverse*, strid, stridsfråga, av lat. *contrōversum*, egentl.: vänt emot, neutr. till *contrōversus*, av *contra*, mot (i en ursprungligare form), o. stammen i part. pf. pass. av *vertere*, vända (se konversera).

kontur, Dagl. Alleh. 1825, Törneros 1825 (i bildl. betyd.) = ty., av fra. *contour* = ital. *contorno*; besl. med tur, törn (se d. o.).

konung, fsv. *konunger*, *kununger*, = isl. *konungr*, ä. da. *konung*, da. *konge*, fsax., fhty. *kuning* (ty. *König*, varav sv. familjenamnet König; i denna användning väl från betyd. 'ålderman för ett hantverksskrå'), ags. *cuning* (eng. *king*), avledn. med patronymikalsuffixet *-ung-*, *-ing-*, av isl. *konr*, (förnäm) man, son, ättling, motsv. fhty. *kuni-*, ags. *cyne-*; till germ. **kunja-*, ätt, börd (= kön; se d. o.); alltså egentl.: son av en förnäm man (jfr de besläktade gentil, gentleman); enl. Tacitus valde germanerna sina konungar ur de förnäma släkterna. Stamvokalen *-o-* i de nord. spr. måste väl bero på anslutning till grundordet *konr* (säkerl. försiggången i samnordisk tid). Från germ. spr.: fin. *kuningas*, konung, litau. *kùningas*, herre, präst, fslav. *kŭnegŭ*, furste. — Andra gamla germ. benämningar: isl. *drót-*

tinn osv. (se drott) o. got. *þiudans*, isl. *þjóðann* osv.: got. *þiuda*, folk, osv. (se tysk, tyda). En urgammal beteckning för 'konung' är ie. **rēg-* i lat. *rēx*, sanskr. *rāj-*, fir. *rī* (genit *rīg*); se rike. För sig står det etymologiskt oklara grek. *basileús* (se basilika o. basilisk). — Kung, y. fsv. *kung(er)*, beror på synkope i relativt obetonad ställning framför namn. Dylika kortformer av titlar äro vanliga i de flesta språk; jfr fra. *sire* (= lat. *senior*), ital. *monna* (se madonna), ry. *sŭ*, av *súdarĭ* av *gosudárĭ*, nygrek. *kýr*, herre, av *kýrios*, turk. *èfè* ds. av *èfèndi* osv. — Kung Orres tid, R. Foss 1621: i *Kong Orres tijdh*, jfr 1564: *kongh Årre* (Lindroth Saml. 1907 s. 213). Uttr. har påverkats av arilds tid (se arilds), men Orre är ej en folketymologisk ombildning av ett som personnamn uppfattat Arild. F. ö. omstritt. Enl. A. Kock Ark. 28: 206 f. är Orre den *king Orry* el. *Gorry* (isl. *Goðrøðr*), som 1079 erövrade Man. M. Olsen MoM 1912 utgår från isl. *þorri*, torsmånad (se d. o.), varvid *Orre* uppstått i sammanställningar sådana som **Sankt (T)orre* el. snarare **Blōt-(T)orre*. Häremot Kock Ark. 28: 384, Jfr även Neckel D. Lz. 1912, s. 934. Litteratur se f. ö. Jungner MoM 1914, s. 123, som själv utförligt motiverar en egen förslagsmening, enligt vilken Orre-figuren kunde leda sitt ursprung från Erik av Pommern, vilket namn förväxlats med el. medvetet förvridits till *Hårik*, vartill en kortform *(H)åre*. — Kungsgatan, se d. o.

konvalje, se liljekonvalje.

konversera, = ty. *konversieren*, fra. *converser*, av lat. *conversāri*, umgås, till stammen i part. pf. pass. av *vertere*, vända (urbesl. med varda; jfr vers).

konvex = ty. osv., av lat *convexus*, välvd, av omstritt ursprung (jfr under vång); alltså samma grundbetyd. som konkav.

konvojera, t. ex. Karl XII i brev: *confoyera*, från fra. *convoyer*, till lat. *con-*, med, o. *via*, väg (jfr t. ex. viadukt, trivial); alltså egentl.: tillryggalägga väg tillsammans med. Härav fra. *convoi* = sv. konvoj.

konvolut = ty., av lat. *convolūtum*, part. pf. pass. neutr. till *convolvere*, rulla tillsamman, vartill *convolvulus*, åkerbinda (Plinius) = konvolvel.

konvulsion = ty., av lat. *convulsio* (genit. *-ōnis*), avledn. av stammen i *convulsus*, part. pf. pass. till *convellere*, skaka, slita lös, till *vellere*, rycka (snarast till ie. roten *uel*, slita, rycka, vartill en utvidgning i germ. **wulfa-* = ulv).

kooperation, egentl.: samarbete, av lat. *con-*, tillsammans, o. *operātio*, egentl.: arbete (= operation; se operera).

kopek, ryskt kopparmynt, i sv. slangspr. ofta skämts.: *inte en kopek* = ty. *kopeke*, av ry. *kopéika*, till *kopje*, lans, efter den förr däråt präglade lansen; se Brückner Zfvergl. Sprachf. 48: 173.

kopia, jfr fsv. *kopie*, av mlat. *cōpia*, avskrift, i lat.: förråd; alltså egentl.: vad som ökar förrådet av exemplar.

kopp, i betyd. 'dryckeskärl' i ä. nsv. även *kupp*, t. ex. Rudbeck. Atl. 1689 (jämte *kopp* i samma arbete), jfr ä. nsv. i betyd.: koppglas, kopphorn Var. rer. 1538 osv. = isl. *koppr*, kopp, kar, hjälmbuckla, ögonhåla, da. *kop*, kopp; väl från mlty. *kop*, kopphorn, huvud = fhty., mhty. *kopf*, bägare, skål, hjärnskål, huvud (ty. *kopf*, huvud), ags. *copp*, kopp, jfr *cuppe*, även: bägare (eng. *cup*). Av omstritt ursprung. Kanske snarast, såsom flera andra beteckningar för kärl, lånat från romarna = mlat. *cuppa*, bägare (ital. *coppa*, fra. *coupe*), jfr lat. *cūpa*, tunna (se kupa). Dock, enl. somliga (t. ex. Falk.-Torp), ett inhemskt germ. ord, av germ. **kuppa-*, av **kubnā-*, i avljudsförh. till kupa o. no. *kaup*, träkanna, o. besl. med germ. **kūba-* = ä. nsv. *kuf*, puckel, sv. dial. *kuv*, hösåte, övre delen av ryggen m. m., no. *kuv*, rund topp, puckel, stack, osv., jfr isl. *kúfóttr*, rund, kulformig (se under alkuva o. kuva); övriga släktingar se under kobolt o. kubb. — Enl. R. Gutman KZ 44: 136 f. ytterst ett finskt-ugriskt ord, jfr estn. *kopp*, skål, osv.; föga sannolikt. — Med avs. på betyd.-utvecklingen 'skål' > 'huvud' jfr t. ex. lat. *testa*, skål > fra. *tête*, huvud (se tête-à-tête), isl. *hverr*, kittel, *hverna*, skål, gryta ~ got. *hvairnei*, huvudskål, o. se

under huvud. — Till kopp i betyd. 'koppglas' o. d. hör vb. koppa = no. mlty. *koppen* osv. — För 'kopp' brukas under 1700-t. ofta *tass*, t. ex. Hallman: 'en tass chokolade', av fra. *tasse* (av arab. urspr.). — Jfr under spilkum.

koppa, vb, se föreg. (slutet).

koppar, fsv. *kop(p)ar* = isl. *koparr*, ä. da. *koper*, da. *kobber*, mlty. *kopper*, fhty. *kupfar* (ty. *kupfer*), ags. *copor* (eng. *copper*), från senlat. *cuprum*, till grek. *Kýpros*, Cypern, alltså: (metall) från ön Cypern, varifrån antikens folk erhöllo den mesta kopparn. Biform: (aes) *cyprium* (fra. *cuivre*). Från germ. spr. har ordet lånats till kelt. spr. o. finskan. — En annan beteckning är ags. *bræs* (eng. *brass*), ffris. *bras-*. — Den urgamla ie. stammen *ais-* (lat. *aes*, got. *ais*, fsv. *ēr* osv.) synes bl. a. ha betecknat 'koppar'. — Kopparslagare, fsv. *koparslaghare*, från mlty. (jfr slå, slag); i överförd bemärkelse om bakrus, Braun 1837, 1838; jfr eng. *hot coppers*. Betydelsen synes ha uppkommit på svensk botten o. beror sålunda knappast på skämtsam anslutning till lty. *kop*, huvud.

koppel, fsv. dat. plur. *koplom*, i ä. nsv. även *kubbel* Spegel = da. *kobbel*, från mlty. *koppel* = ty., av lat. *cōpula*, band (= sv. kopula o. fra., eng. *couple*, par), av **co-apula*, till *co-*, samman, o. lat. *aptus*, passande, egentl.: fogad samman (jfr attityd); jfr kuplett.

koppor, 1685 (*swijnakoppor*), Florinus 1695 (*kåppar*) = da. *kopper*, omställning av pocker (se d. o.).

kopula = koppel; se d. o.

1. **kor**, kör = fsv. = senisl. *kórr*, fhty. *chôr* (ty. *chor*) osv., av lat. *chorus* (fra. *choeur* = kör), av grek. *khorós* m., ringdans, kör. Jfr följ. o. koral, korum. — Det numera skämts. uttr. i den högre koren härstammar från gamla bibelövers., Davids Psalt.: 'en visa i högre choren', t. ex. 128.

2. **kor**, bygg. = fsv., mask. o. neutr. = t. ex. fhty. *chôr* m. (ty. *chor* n.), samma ord som föreg. med betydelsen överflyttad från (kyrko)sångarna till deras plats i kyrkans bakre del.

kora, välja = fsv. = da. *kaare*, från mlty. *koren* = fhty. *(bi)korón*, smaka, pröva, välja; avledn. av ett germ. sbst. **kuzá-* n. = isl. *kør*, val (med s. k. *R*-omljud), no., fsv., ä. nsv. *kor*, da. *kaar*, ags. *(ge)cor* (se villkor); (med en i dylika vbalabstrakta vanlig växling; se bett, grepp) även germ. **kuzi-* = ags. *cyre* m., val, fhty. *kuri* f. (se kurfurste). Grundverb: germ. **keusan* = got. *kiusan*, välja, lty. *késen* (varav fsv. *kēsa*, välja) = det inhemska tjusa; se f. ö. d. o.

koral, = ty. *choral*, av mlat. *choralis*, hörande till koren el. kören (se kor 1 o. kör).

korall, Var. rer. 1538, jfr fsv. *korel* n., *korl* m. o. n., ä. nsv. *korell*, *korl* = mhty. *koral(le)* (ty. *koralle*) osv., av mlat. *corallus* m., *corallum* n., ytterst av grek. *korállion* m. m., möjl. ett semitiskt ord.

koran, C. V. Strandberg: *kóran* = ty. *kóran* (Goethe stundom: *korán*), av arab. *qorān*, uppläsning; jämte, i sht i äldre tid, 1616, Bellman, *alkoran*, av arab. *al-qorān*, där *al-* är best. artikel.

korda, mat. o. mus., av lat. *chorda*, sträng, rep, tarm, av grek. *khordḗ* ds. (urbesl. med garn); se f. ö. korderoj, kordong o. simpelkort.

korderoj, Dagl. Alleh. 1824: *korderoy* = da. *korduroy*, benämning på flera randiga el. rutiga tyger av kardull el. halvylle, från eng. *corduroy*, ett slags randig bomullssammet (alldeles olik korderojen), även kallad *kingscord*, väl av fra. **corde du roi* (ej brukligt i Frankrike), egentl.: kungssnodd, så kallad, emedan ränderna äro upphöjda i form av snoddar, av *corde*, snodd, snöre (jfr föreg.).

kordial = ty., av mlat. *cordialis*, till lat. *cor* (genit. *cordis*), hjärta (urbesl. med hjärta).

kordong, 1758, milit.: 'inrätta en Cordon vid Weichelströmen', 1768 i samma betyd. om inhemska förh., 1773 om sundhetskordong, i betyd. 'snöre, galon' i slutet av 1700-t. osv., av fra. *cordon*, till *corde*, snöre, sträng, av lat. *chorda* (varav korda), av grek. *khordḗ*, tarm, tarmsträng. Jfr korderoj o. simpelkort.

korg, fsv. *korgher* = fda. *korgh* o. *korf* (da. *kurv*), no. *korg*, med oklart *g*, jämte senisl. *korf* från mlty. *korf* (i sv. väl dock närmast från fda.) = fhty., ty. *korb*. På grund av mhty. *krebe*, korg, o. mlty. *kerve*, ryssja, enl. somliga att betrakta som inhemskt germanskt ord; i så fall trol. egentl. 'flätverk'; se krubba, kärve. Snarare dock i stället, liksom fslav. *krabij*, litau. *kuřbas*, lån från lat. *corbis* (jfr fra. *corbeille*, eng. *corb*; f. ö. kanske även med grundbetyd. 'flätverk'): beteckningar för 'korg' ha inom de indoeur. språken lånats i stor utsträckning. Med avs. på betyd. 'korg' av 'flätverk' jfr t. ex. got. *snôrjô* till roten i sno (jfr snöre), ävensom got. *tainjô*, korg = fhty. *zeinna*, avledn. av got. *tains*, kvist, osv. (se ten). — Få korgen = da. *faa kurven*, ty. *einen korb bekommen*, efter ett gammalt tyskt bruk att sända friaren en korg som tecken till avslag; jfr ä. nsv. o. sv. dial. (Dalarna, Estl. m. m.) *få skinn* el. *kalvskinn* i samma betyd. (se svartsjuk), ävensom mlty. *de schüfele bekommen*, egentl.: få skyffeln. Urspr. efter uttryck, som betydde 'falla genom korgen' (även i ä. nsv., t. ex. Messenius m. fl.), anslutande sig till en medeltida sed, som bestod däri, att den unga flickan till den väntande älskaren nedhissade en korg, vars botten dock för misshagliga friare gjordes så svag, att han föll ned på marken; jfr den medeltida sagan om Virgilii misslyckade frieri. Härav också uttr. falla igenom (i examen); se under falla.

korint(er), B. Olai 1578, motsv. da. *korender*, från ty. *korinthen* = eng. *currants*; efter staden *Korinth*; jfr fra. *raisins de Corinthe*.

kork, t. ex. Schroderus 1639, jfr fsv. *korkabarker*, kork, ä. nsv. *corkaträ* Var. rer. 1538 = da., från ty. = eng. *cork*, av span. *corcho*, av lat. *cortex* (genit. *-icis*), bark, korkträ (till ie. *sker-t*, skära; rotbesl. med skära osv.). Ordet upptogs i germ. spr. samtidigt med införandet av glasflaskor (1400-t.).

korn = fsv., korn, sädeskorn, säd, hordeum (bjugg) = isl., da., fsax., fhty., ty. = ags., eng. *corn*, got. *kaúrn*, av germ. **kurna-* n. = ie. **grno-*, motsv. fslav. *zrŭno*, korn, kärna, litau. *žirnis*, ärt, ävensom lat. *grānum* (: korn = *lāna*, ull : ull, jfr under kynne); se kärna 1, 2 o. körna. F. ö. fört dels till ord med grundbetyd. 'riva, gnida' (jfr sanskr. *jîryati*, upplöses, blir murken) o. dels till ord med betyd. 'mogen' o. d.; se Walde [2] s. 352. Betydelsen 'bjugg' har i de nord. spr. utvecklats ur den av 'säd' under en tid, då denna var det allmänna sädesslaget; alltså samma betyd.-utveckling som bjugg synes ha undergått; jfr även fra. *froment*, vete, av lat. *frumentum*, säd, osv. — Om andra germanska benämningar för sädesslaget korn se under bjugg. — Taga på kornet, motsv. i da. o. ty., från betyd. 'siktkorn på skjutvapen', från den av 'mycket litet föremål', vilken i sin tur utvecklats ur 'sädeskorn'.

kornell, busken Cornus mas = da. *kornel*, fhty. *cornul* (ty. *kornelle*, om frukten, jfr *kornelbaum*), eng. *cornel* o. fra. *cornouille* osv. (om frukten), till lat. *cornus*, kornell = grek. *krános*, motsv. litau. **kìrnas*, körsbärsträd (jfr *Kirnis*, gudomlig beskyddarinna av körsbärsträden); alltså knappast, på grund av det velara *k*-et, besl. med lat. *cornu* = horn.

kornett, före 1835: underlöjtnant o. d. = ty., egentl.: standarförare, av fra. *cornette*, förr även: fänika, skvadron, standar; sannol. efter standarets form, avledn. av *corne*, horn (lat. *cornu*, se föreg.); jfr fra. *cornet*, litet horn, strut.

kornisch, från fra. *corniche*; se f. ö. det etymologiskt identiska karnis.

korp, fsv. *korper* = isl. *korpr*, no. *korp*; ett blott nordiskt ord, efter lätet, som i olika spr. givit upphov till liknande benämningar, ss. de obesläktade lat. *corvus* o. grek. *kórax* ds. Likheten med sv. dial. *karpa*, skrika, är rent tillfällig. Ordet, som är en nordisk nybildning, har undanträngt det äldre ramn (se ramsvart), ie. **krop(e)n-*, vars ävenledes ljudhärmande karaktär fördunklats. Jfr t. ex. förhållandet mellan den indoeur. ljudhärmande stammen *klang-* (i lat. *clangor* osv.) = isl. *hlakk-* (i vb. *hlakka*) o. den germ. nybildningen *klang-*, *kling-* (se klang, klinga).

korporal, 1629: *corporaler* = da., ty. osv., av fra. *corporal*, ombildning efter *corps* (se kår) av *caporal*, korporal, av ital. *caporale*, anförare, till ital. *capo*, huvud, av lat. *caput* ds. (se huvud, kap osv.); alltså egentl. likbetyd. med kapten o. besl. med detta ord. — Ingen gemen, här ä' bara korpraler Bellman.

korporation, av fra. *corporation* ds., av lat. *corpōrātio* (genit. *-ōnis*), kropps antagande, till *corporāre*, förse med el. göra till kropp (jfr sv. inkorporera), till *corpus* (genit. *corporis*), kropp (se kår).

korpulent, 1635 (*c-*), förr även *corpo-*, stundom *corpulant* i anslutning till det franska uttalet = ty. *korpulent* = fra. *corpulent*, av lat. *corpulentus*, till *corpus*, kropp (se kår).

korpus, boktr., Atterbom Minnen: *corpus-stilar*, av lat. *corpus*, fyllighet, massa, kropp (se kår). Namnet härledes därav, att en samling rättskällor, som benämndes *corpus juris civilis*, i Tyskland trycktes med denna stilsort. — Ordets numera skämtsamma anv. i den lat. betyd. 'kropp' har anor från 1600- o. 1700-t., men då ofta utan skämtsam anstrykning. Om den äldre betyd. 'kår' se d. o.

korrekt = ty., av lat. *correctus*, part. pf. pass. av *corrigere*, göra rak, förbättra (= korrigera), till *regere*, rikta, styra (urbesl. med rak, rät osv.). Härtill även korrektur = ty., av lat. *correctūra*, egentl.: förbättring.

korrespondera = ty. *korrespondieren*, av mlat. *correspondere*, av lat. *con-*, med, o. *respondere*, svara, svara emot m. m. (besl. med spendera).

korridor, Tersmeden o. 1780 (men samme förf. 1736: *corridos* plur.) = ty., av ital. *corridore*, egentl.: gång där man löper fram o. åter, till *correre*, löpa (se kurs).

korrigera, se korrekt.

korrumpera = ty. *korrumpieren*, av lat. *corrumpere*, fördärva, förfalska, till *rumpere*, bryta, jfr bankrutt (urbesl. med rov).

kors = fsv., da.; med metates i förhållande till isl. *kross*, som utgår från ags. *cross* el. fir. *cross* el. möjl. från ffra. *crois* (fra. *croix*, jfr kroasera), av lat. *crux*; eng. *cross* anses dock stundom vara lånat från nord. spr. Från lat. ackus. *crūcem* kommer fsax. *crûci*, fhty. *krûzi* (ty. *kreuz*); jfr kryss(a). Det för fsv. o. da. närmast långivande språket är svårt att bestämma. I got. i stället *galga* (= galge). — Krypa till korset, motsv. i da., mlty., ty.; egentl.: till krucifixet (vid botgöringen); jfr under kryss. — Interjektionen kors! (o. d.) är ett bleknat minne av gamla bedyranden och eder vid Kristi kors, av samma slag som t. ex. *vassärratre*, 'vår Herres trä(d)', dvs. korset. Jfr: *Han swor: som kors*, Hund 1605.

korsar = ty., av ital. *corsaro*, till lat. *cursus*, lopp (se kurs). Jfr husar.

korsett, 1723 i bouppt., 1773: 'Stack, som nu heter Corset' (om den inre av dubbla tröjor) = ty. *korsett*, av fra. *corset*, till *corps*, kropp, av lat. *corpus* ds. (se kår).

1. **kort**, sbst., Synon. libell. 1587: *koort*; hos Stiernhielm även *kårt-* (i *kårt-spel*); väl snarast från da. *kort* el. möjl. från en mltysk icke uppvisad motsvarighet till lty. *kort*; i övrigt med delvis dunkla ljudförhållanden; biform till karta (se d. o.); jfr även cert. Tamm Gr. ss. 14, 35, Kock Ljudh. 1: 406, Seip 1: 69, Noreen V. spr. 3: 103. — Kortlek, Swedberg 1709, där det annars vanl. till ett suffix förbleknade lek bevarat något av sin ursprungliga betyd.: spel o. d.; se lek 1 o. -lek. — Kortspel motsvaras i Var. rer. 1538 av *kartenspel*.

2. **kort**, adj. = y. fsv. o. 1500 = nisl. *kortr*, da. *kort*, från mlty. *kort* = fhty., ty. *kurz*; väl lån från lat. *curtus*, kort (varav fra. *court*). Jfr kjortel o. skjorta. Om ett inhemskt ord för 'kort' se skämta. — Komma till korta = = da. *komme til kort*, efter ty. *zu kurz kommen* osv., där *zu* uppträder i betyd. 'allt för' (se till), jfr isl. *koma til skamt*. — Kort o. gott, förr ofta *kort om godt*, t. ex. Dahlstierna osv. (jfr ty. *kurz um*). — Kortvaror, efter ty. *kurzwaren*, motsats till sådana varor som mätas med aln (manufakturvaror o. d.).

kortege, av fra. *cortège,* av ital. *corteggio,* hederseskort o. d., till ital. *corte,* (furstligt) hov = fra. *cour;* se kur i göra sin kur, kurtisera.

korum, egentl. ackus. sg. av lat. *chorus,* kör; se kor 1.

korv, fsv. *korver* = no. *kurv,* kanske snarast med Noreen Sv. etym. s. 48 urspr. = isl. *kurfr,* stump, avljudsform till karva (se d. o.); annars fört till no. *kurva,* kröka, i så fall med samma betyd.-utveckl. som i likbetydande isl. *bjúga* (besl. med buga o. böja) o. möjl. även i ty. *wurst* (se metvurst). — Det bekanta ordstävet måttliga korvar ä bäst tycks höra till korv som gammalt öknamn på stadssoldaterna (stadsvakten) i t. ex. Stockholm, Göteborg o. Norrköping (där ännu på 1870-t.); enl. J. G. Carlén Bellm. 2: 268 n. överståthållaren Carl Sparres svar på fänriken vid stadsvakten Resenhoevts anhållan att få värva längre karlar till kompaniet.

korvett, 1788, av fra. *corvette,* av lat. *corbīta,* lastskepp, till *corbis,* korg.

koryfé, t. ex. Argus III nr 91 (1824): 'Historiska Skolans corypheer', av fra. *coryphée,* av grek. *koryphaîos,* anförare, hövding, till *koryphḗ,* huvud.

kos, kosa, ä. nsv. *kos, kose* m. o. f., t. ex. NT 1526, väl redan i fsv. (se Sdw.) = no. *kos,* da. *kaas,* väl av ett mlty. **kōss,* biform till *kōrs,* kurs (jfr lty. *buss* av *burs,* pojke; se buss 1); samma ord som kurs (se d. o.). Jfr A. Spole 1674: *koosz eller Cours.*

kosack, av ry. *kozaki* osv.; i ä. nsv. även *casack,* t. ex. Gustaf II Adolf. Förr ofta med uttalet *kósack,* t. ex. Runius, Weste 1807.

koschnill, Dalin 1850 med uttalet 'kåschni'llj'; 1786: 'Skarlakansfärgen eller Cochenillen' = ty. *koschenille* (uttalat *-ilje*), av fra. *cochenille,* av ital. *cocciniglia* el. span. *cochinilla,* till grek. *kókkos,* bär varmed färgas skarlakansrött, kärna t. ex. i granatäpplet, kådig kotte, testikel (möjl. av hypokoristiskt ursprung el. lånat från ett icke indoeur. spr.). — Med den åtm. förr vanliga biformen konsjonell, konschonell, J. G. Oxenstierna 1796: *konsjonellen,* jfr Dalin 1850, Nord. Fam.-b. osv.; tidigare, 1784: *concianelle,* jfr Linné 1759: *coccionellen*; alltså i svenskan med oorganiskt *n,* antagl. föranlett av det senare *n*-et.

kosmetik, av fra. *cosmétique* ds., till ett likalydande adj.: förskönande, till grek. *kósmos,* bl. a.: prydnad, smycke, även: värld (se följ.).

kosmopolit, ytterst av grek. *kosmopolītēs,* till *kósmos,* värld (urspr.: ordning, god ordning), o. *polītēs,* (med)borgare (se politik).

1. **kost,** fsv. *koster,* underhåll, kost = senisl. *kostr,* da. *kost,* från mlty. *kost(e)* = mhty., ty. *kost*; samma ord som fsv. *koster,* kostnad, utgift = senisl. *kostr,* ä. da. *kost,* från mlty. *kost(e)* = ty. *kosten* plur., osv., som är en bildning till vb. kosta. Betyd.-utvecklingen är alltså: utgift (för föda) > kost, föda; sålunda densamma som i spisa.

2. **-kost** i farkost, av inhemskt ursprung; se d. o.

kosta = fsv., isl. = da. *koste,* från mlty. *kosten* = mhty., ty., av mlat. *costare* (fra. *coûter,* eng. *cost*), av lat. *constāre,* till *stāre,* kosta, egentl.: stå (se stå); jfr sv. komma att stå någon dyrt, stå i ett visst pris osv.

kosterbåt, egentl.: båt från *Koster* Boh. l. (ett av de många i regel etymologiskt dunkla nord. önamnen på *-ster*; jfr Lister).

kostym, 1770- o. 1780-t. = da. *kostume,* ty. *kostüm,* av fra. *costume* ds., av ital. *costume,* vana, sed, av lat. *consuētūdo,* vana. Alltså egentl. o. urspr. om dräkt, som avpassats efter vissa tiders seder o. bruk (maskerad-, teaterdräkt o. d.). Etymologiskt samma ord som kutym, av det inhemska fra. *coutume,* vana.

kota = fsv. = da. *kode,* has, karled på häst, från mlty. *kote,* has, karled, hov, klo m. m. = ty. *kote, köle* osv., vartill dimin. mlty. *kotel,* liten klump; med samma avljudsstadium som sv. dial. *kot,* knuta på trä, no. *kaata* ds.; i avljudsförh. till sv. dial. *kût,* puckel, knöl, säl (se kuta), o. besl. med kotte 1, 2; se även kudde. Möjl. till en utvidgning av den ie. roten *gu,* vara böjd o. d. (se kjusa, kula, kåta). Jfr Torp NTfF 3 R 16: 145.

kotiljong, av fra. *cotillon* ds., egentl.: stubb, underkjortel, avledn. av fra. *cotte*, kjortel, av ffra. *cote*, mantel (> eng. *coat*, jfr redingote), av germ. ursprung: jfr fsax. *cot*, yllemantel m. m., fhty. *choz(zo)* (ty. *kotze*), vars ursprung är dunkelt (jfr Fick BB 6: 211). — Dansen uppfanns på 1820-talet. Dess namn återgår emellertid på en mycket äldre dans, som beledsagades av en sång med omkvädet: 'Ma commère, quand je danse, mon cotillon va-t-il bien?' (dvs.: sitter kjolen bra?), varifrån ordet *cottillon* kom att överföras på själva dansen. Jfr i en anteckning från 15 febr. 1818: 'Mot slutet dansades en här (i Åbo) ny, eljest gammal, fransk valsdans, cotillon' (Skr. utg. av Sv. litt.-sällsk. i Finl. CXVI: 126).

kotlett, 1730 (*cotte-*), C. Warg osv., Weste 1807: *cotelett*; Bellman, Lenngren: *kort-* = da. *kotelet*, ty. *kotelette*, av fra. *côtelette*, dimin. avfra. *côte*, revben, sida, av lat. *costa* ds., varifrån även kust.

1. **kotte** (gran-), jfr: *grankuttar* P. J. Gothus 1602, besl. med no. *kott* n., litet trådnystan; se f. ö. följ. o. kota, kutting. — Da. har i stället *kogle* = no. *kokul*, *kokla* ds., sv. dial. *kokkel*, klump; el. också till en biform med germ. *-g-*.

2. **kotte,** liten pojke, dial. även *kott* o. *kutte*, i dial. även 'liten gris' med avledn. *kutting* o. *kytting*; samma ord som föreg.; alltså egentl.: knubb o. d.; med samma betyd.-utveckling som i knatte i betyd. 'liten person', kult 3 osv. — Jfr även de vard. uttr. inte en kotte (kutte), ingen.

kotteri, Tersmeden (1747, o. 1780): *min skönas cotterie*, Björnståhl 1773: *slutne Sälskaper eller Cotterier*; av fra. *coterie*, mlat. *coteria*, till ffra. *cote*, koja, av germ. ursprung (se f. ö. kåta); urspr.: ett antal bönder som gemensamt arrenderade ett jordområde.

kox, Dalin 1850: *coaks*, benämning i England (osv.); alltså då ännu ej fullt naturaliserat svenskt ord; = da., ty. *koks*, från eng. *cokes*, plur. till *coke* (liksom käx av *cakes*), i dial. även 'aska'; sammanställt med eng. *coke*, märg, kärnhus, av ä. eng. *colk(e)*, i avljudsförh. till sv. dial. *kälk*, märg i ben, o. grek. *gelgís*, kärna i vitlök, varom utförligt Falk-Torp under *kal*.

koxa, ä. nsv. även *kuxa*, fsv. *koxa*, avledn. av sv. dial. *koka* el. *koga*, motsv. no. *koga*, ä. da. *kaage*, jfr isl. *kogla*. Växelformer: ty. *gucken*; isl., no *kaga*, mlty. *kageren*; samt med *-p-*: sv. dial., no., isl. *kōpa* ~ mlty. *kapen* osv. Formväxlingen tyder på imitativt ursprung. — Nsv. koxa med slutet *o* kan utgå från *kuxa*; nsv. uttalet med öppet *o* däremot från fsv. *koxa*; se Noreen V. spr. 3: 245; jfr dock Kock Ljudh. 2: 174.

krabat, 1778 (*-er* nom. sg.) = da., från lty. *krabat*, ostyrigt barn, egentl. (såsom i ä. nsv., 1630, o. ä. da.): kroat, o. förvridning av detta ord: kroaterna voro under det trettioåriga kriget kända för sin vilda framfart. — Ordet användes även kakoeufemistiskt, såsom fuling, stygging, troll osv., en företeelse som ytterst beror på fruktan att vackra namn o. beteckningar skulle bringa olycka. — Etymol. identiskt är kravatt.

krabba, i sv. dial. 'kräfta' t. ex. Smål., Var. rer. 1538, jfr fsv. *craba* (se Sdw.), oblik form till fsv. *krabbe* = isl. *krabbi*. da., mlty. *krabbe*, ags. *crabba* (eng. *crab*), hypokoristisk form till stammen *krab-* i mlty. *krevet*, kräfta (se d. o. o. jfr förf. NTfF 3 R 12: 62), el. också, fast mindre troligt, att fatta som bildat till intensivbildningen sv. dial., no., isl. *krabba*, krypa (jfr förf. Ark. 13: 237): i båda-dera fallen till roten i krafsa, kravla. Ie. rot. *grebh*, väl egentl.: krafsa o. d. o. besl. med *garbh* i karva. — Krabbtaska, Cancer pagurus, motsv. da. *taskekrabbe*, efter ty. *taschenkrebs*; efter kroppsformen.

krafsa, Bib. 1541, jfr ä. nsv. *krafsa sig upp*, kravla sig upp, 1595 = isl., no., avledn. till den verbrot, som föreligger i kravla o. sv. dial. (osv.) *krabba*, krypa; se föreg. — Krafsa kastanjer na ur elden åt någon, se kastanje.

kraft, fsv. *krapter* (pl. *-ir* o. *-ar*) m., *krapt* f., kraft, bemyndigande, giltighet m. m., motsv. isl. *krǫptr*, *kraptr* m., da. *kraft* c., fsax. m. o. f., fhty. o. ty. f., ags. *cræft* m. (eng. *craft*, hantverk, konst, list), av germ. **kraftu-*, **krafti-* (**krafta-*?);

i avljudsförh. till isl. *kræfr*, stark, tapper, av germ. **krēfia-*; sammanfört bl. a. med krav o. med sv. dial. *krav*, isblandat vatten, no.: tunn isskorpa osv., till en rot *krab* el. *krap*, vara fast o. d., jfr fslav. *krĕpŭ*, fast. — Se f. ö. det hithörande inkräkta.

krage, under 15—1600-t. även 'hals, strupe', fsv. *kraghi*, hals, krage, ävensom: kräva P. Månsson = senisl. *kragi*, halskrage, no. *krage*, da. *krave*, krage, löst skjortbröst, ä. da.: kräva, från mlty. *krage*, hals, krage, matstrupe = fhty. *krago*, hals, krage (ty. *kragen*), ags. **craga*, kräva (eng. *craw*), av germ. **kraɣan-*; väl besl. med grek. *brónkhos*, strupe, luftrör (jfr sv. bronkit), *brókhthos*, strupe, gap, av ie. **gʷrogh-*, som man fört till roten *gʷer*, sluka (se Kvarken kvarka). Jfr kräva (slutet) ävensom krog. — Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr sv. dial. *kvard*, linning m. m., under Kvarken.

1. **krake**, torkställning för ärter, bönor m. m., stör att hänga sädesnekarna på, 1730-t., sv. dial.: stam med avhuggna grenar, grytkrok = no.: krokigt o. klent träd, isl. *kraki*, tunn stång med hake i ändan, da. *krage*, till stängsel använd trädstam med till hälften avhuggna grenar, klätterstång; jfr sv. dial. *krakk*, toppen av en gran med utstående grenar att lägga lin på, ävensom östsv. *kraggo* f. ds. o. sv. dial. *kragg*, riskvist; besl. med fhty. *chrâcho* m., redskap med krok (**krēkan-*), o. *chraco*, *chracco* (det senare väl av **kraggan*); avljudsformer till krok. Jfr följ., krycka o. kräkla.

2. **krake**, stackare, klen o. mager häst, i båda betyd. på 1840- o. 50-t. = no. = isl. *kraki*, tunn o. smal person (jfr *Rolf Krake*); samma ord som föreg., med ungefär samma betyd.-utveckling som i no. *krok* o. i kruka 2. I ä. nsv. (slutet av 1500-t.) finns även en nedsättande beteckning under formen *kräkla*, som dock snarast hör till följ. — Obesläktat är da. *krakke* o. *krak*, hästkrake, från lty. *krakke* ds., till lty. *krakken*, brista, knaka (jfr krakmandel), alltså egentl.: bräcklig varelse, o. med ungef. samma grundbetyd. som skrälle (till skrälla); med den unga avljudsformen lty. *krikke*, varav da. *krikke* o. sydsv. dial. (t. ex. Lister) *kreck* (**krick*), krake, stackare.

krakel, Messenius, Lucidor: *krak(k)eel*, osv. = ä. da. *krakel* (jfr nda. adj. *krakilsk*), från mlty. *krakēle*, larm, träta o. d.; av Schröder Streckf. s. 126 f. förklarat som en utvidgning av flaml. *kreel* (av fra. *querelle*, träta = lat. *querēla*) i anslutning till holl. *kraken*, knaka (se krakmandel). Jfr ä. nsv. *krä(c)kla*, larma, träta, o. sbst. *krä(c)kla*, bråkmakare.

krakmandel, 1750-t.: *krack-* o. *krakmandel* = da. *krakmandel*, från lty. *krakkmandel*, holl. *kraakmandel*, motsv. ty. *krach-*; till mlty. *kraken* (o. lty. *krakken*), knaka, brista = ty. *krachen* osv., av ljudhärmande ursprung; se f. ö. under det obesl. krake (slutet).

1. **kram**, sbst. = fsv., senisl., da., från mlty. *krām(e)*, tälttak, av dylikt täckt handelsbod, kramvaror m. m. = mhty. *krâm* ds. (ty. *kram*); med hansestädernas köpmän även fört till slav. spr. (*kram* osv.), till franskan i Flandern (*cram*) o. till skotskan (*kram*); I övrigt omstritt. Enl. somliga är det germ. ordet i sin tur självt lånat från slav. spr., varvid man gissat på dels fslav. *chramŭ*, hus, o. dels *črĕmŭ*, tält, vilket väl självt är lånat från el. urbesl. med germ. **skerma-* (= skärm). Man har även velat se ordets källa i grek. *karáma* (Hesych.), vagnstält, som t. o. m. ansetts vara en omställning för *kamára* (se kammare); en sammanställning som senast hävdats av Brøndal Substrater og Laan s. 152. Enl. Brugmann Morf. Unters. 1: 62 o. K. F. Johansson IF 8: 171 är däremot ordet inhemskt germanskt o. urbesl. med sanskr. *grāma-*, skara, by; egentl.: samling, samlingsort, varav: tält. Snarast synes dock ordet äldst ha betecknat det tälttak, som den körande köpmannen hade utspänt över sin vagn. — Jfr krimskrams, krämare.

2. **kram**, adj., om snö, Gyllenius 1652, Lind 1749 ds. = isl. *krammr* ds., no. *kram(n)*, besl. med got. *grammiþa*, fuktighet, o. möjl. även med lat. *grāmiæ*,

ögonslem (Hirt BB 24: 281); för nordiskt språkmedvetande dock anslutande sig till krama.

krama el. **kramma**, fsv. *krama* = no. *krama*, da. *kramme*; i sv. dial. även: famla, o. *krama åt sig*, rycka till sig, i no. också: proppa, stoppa, jfr isl. *kremja* (*kramda*), trycka, klämma, o., med *-mm-*, mhty. *krammen*, gripa med klorna o. ags. *crammian*, proppa, stoppa (eng. *cram*); i avljudsförh. till stammen *kremm-* i ags. *crimman* st. vb, proppa, krama sönder, fhty. *chrimman*, kröka klorna, gripa, o. till *krumm-* i isl. *krumma*, hand; möjl., med Lidén Stud. s. 15, besl. med lat. *gremium*, sköte, egentl.: omfattande med armarna. Jfr under krum (slutet).

Kramer, familjen., från lty., av *krâmer*, krämare, jämte *krêmer*, varav familjen. Kræmer; se krämare.

kramp, i ä. nsv. även *krampe* (= sv. dial.), *krampa*, y. fsv. *kramp*, *krampe* o. (i sammans.) *krampa* = da. *krampe*, från mlty. *krampe* = fsax. *kramp(o)*, fhty. *krampf(o)* (ty. *krampf*); från lty. kommer även fra. *crampe*, varav eng. *cramp*; till germ. adj. **krampa-*, krökt = ösv. dial. *kramp(ur)*, fhty. *krampf*; avljudsform till germ. vb. **krimpan*, kröka sig, krympa = krympa; se d. o. följ. ord, krum o. krämpa.

krampa, 1635: *krampa för bodhdören* = da. *krampe*, väl lån från mlty. *krampe* = fsax. *krampo* (ty. *krampe* liksom väl även eng. *cramp* från lty.), fhty. *krampfo* m. o. *krampfa* f. (ty. dial. *krampf*); liksom föreg. avljudsformer till krympa. Inhemskt nordiska former äro sv. dial. *kramp*, sadelbåge, no. *krampe*, järnkrok m. m. — Krama: krampa = ram 1 (*hr-*): ags. *hramma*, krampa (se ram 1).

kramsfågel, i ä. nsv. även *krantz-*, t. ex. 1609 = da. *kramsfugl*, från ty.: lty. *kramsvogel*, ty. *kram(me)tsvogel* (mhty. *kranwitvogel*), björktrast (snöskata), till fhty. *kranawitu*, enbärsbuske, av mhty. *krane*, trana (se d. o. o. kran), o. *witu*, träd (se ved). Ordet, som sålunda betyder 'fågel som äter enbär' o. äldst betecknade blott björktrasten (Turdus pilaris), begagnas nu i sv. kollektivt om åtskilliga fågelarter, även sidensvansar, domherrar m. fl., men blott med syftning på deras användbarhet till föda.

kran, 1555, om hissinrättning för vindbro jfr *stålboge kraan*, om en del av bågen (redskap till dess spännande?) P. Svart Kr. = da., från mlty. *kran* = ty. *kra(h)n*, egentl. samma ord som mlty., mty. *krane*, trana (jfr ty. *kranich*; se föreg. o. trana), o. så kallad på grund av likheten med denna fågels hals o. näbb. Samma dubbelhet i betyd. föreligger hos ä. ty. *kranich*, ävensom hos de besl. grek. *géranos* o. lat. *grūs*. Jfr vidare sv. dial. **trana* (*tranå*), å spisen anbringad ställning av järn med utgående arm (för grytor), det hithörande (sv. dial.) krönika 2, fra. *robinet*, kran, till *robin*, fårhuvud, o. spanska *cigueña*, pumpstock, av lat. *cicōnia*, stork. En liknande metafor uppträder även i ramm, egentl.: vädur.

kranium, latiniserad form av grek. *krānion* (se migrän samt hjärna, hjässa).

krank, fsv. *kranker*, svag, skröplig, vanställd, dålig, ond = senisl. *krankr*, ä. da. *krank*, från mlty. = mhty., ty.; i mhty. även: smal; ursprungl.: krokig, krökt, såsom ännu i eng. dial. *crank*; avljudsform till germ. vb. **krinkan* = ags. *crincan*, falla i strid, egentl.: kröka sig; besl. med likbetyd. *cringan*; se f. ö. kring, kringla, kränga ävensom harkrank. — Avledn.: kränka.

krans, fsv. *krantz* = senisl. *kranz*, da. *krans*, från mlty. *kranz*, från fhty., ty. *kranz*; av omtvistad härledning; snarast med Lidén Stud. s. 19 f. av ie. **gronda-* (**grondi-*) = litau. *grandis*, armband, järnring, hjulring, rund ostkaka; vartill möjl. en växelform på ie. *-th* i sanskr. *granth-*, knyta, binda.

1. **krapp** (sjö), adj., i dial. även: trång, snäv = da. *krap*, i sht i förb. *krap sjø*, isl. *krappr*, trång, svår, holl. *krap*, trång, knapp, ty. dial. *krapf*, dålig, ringa, till en onasalerad biform till roten i kramp, krympa (se d. o.), jfr särsk. ösv. dial. *kramp*, krokig = fhty. *krampf*. I sin moderna anv. i riksspr. är ordet antagligen ett mycket ungt lån. I isl. o. sv. dial. kan det ha sammansmält med assimilerade former av det nyss nämnda adj. *kramp*.

2. **krapp,** färgämne av rotstocken av släktet Rubia, 1637, Linné 1751 = da. *krap*, från holl. *krap*, varav även ty. *krapp*. Anses uppkallat efter växtens haklika taggar o. i så fall identiskt med mlty. *krappe*, hake, klo = fhty. *krapfo* (ty. *krapfen*), varav också agraff (se d. o.); onasalerad biform till krampa.

krasa = fsv.: krossa, no.: krossa o. (intrans.) krasa (som i nsv.); eng. dial. *craze* ds. o. fra. *écraser*, krossa, från nord.; jfr da. dial. *krasle*, rassla; egentl. ljudhärmande, möjl. med påverkan från andra håll. Jfr krasslig, särsk. i den dialekt. betyd.: harkla, hosta upp slem. — Härtill sbst. kras, Stiernhielm Herc.: *i kraas* = no. *kras*, i no. även: smulor o. d. I da. i stället *i knas*, till det likaledes ljudhärmande da. *knase*, krossa, knastra = no., sv. dial. *knasa*, i sv. dial. även: coire.

krasch, interj., 1880- o. 90-t., efter ty. *krach*. — Härtill: sbst. krasch, 1882, från ty. *krach*, som slagord där efter 'den stora krachen' i Wien 1873, av fhty. *chrac*; ljudhärmande.

kraschan, Dagl. Alleh. 1793: *crachane*, Weste 1807: *craschan*, (ej i da.), ombildning av fra. *crachat* ds., egentl.: spottkluns, till *cracher*, spotta, ljudhärmande.

krass, 1712, vanligt dock först o. 1810 (romantikerna), t. ex. Palmblad 1812: 'denna crassa realistiska handelsstat', Geijer 1820: 'denna crassa ideen om försoningsläran', ännu ej hos Dalin 1850 = ty., från studentspråket, av lat. *crassus*, tjock, av ej säkert fastställt ursprung.

krasse = fsv. = da. *karse*, från mlty. *karse*, *kerse* = mhty. *krasse*, fhty. *kresso*, *kressa* (ty. *kresse*), ags. *cærse* (eng. *cress*); från germ. spr.: fra. *cresson*; bl. a. tolkat som besl. med fsv. *krās*, läckerhet, o. grek. *grástis*, grönfoder; mycket osäkert.

krasslig, Verelius 1681, i sydsv. dial.: som hostar upp slem (i anslutning till *kråsa*, hosta slem o. d.), östsv. dial. *krattlog*, besl. med krassla, gå o. hänga, krassla sig fram, motsv. no. *krasla* o. *kratla*, röra sig smått o. långsamt; jfr även no. *krasen*, *krasken* o. *kraslen*, krasslig, samt kanske *krasl* o. *kratl*, snår, småskog, m. m. På grund av växelformer med *-s-* o. *-t-* äro dessa ord svåra att etymologiskt bedöma. Sannol. ha olika stammar sammanblandats, en på *-s* och en på *-t*; de senare sammanhänga säkerl. med kratta 2, stackare; de förra möjl. på ett el. annat sätt med krasa. — Liknande former med *sk-* äro Upplandsdial. *skraslug*, no. dial. *skratlen* ~ Upplandsdial. *skruslug*, no. dial. *skrutlen*; jfr Grip Sv. lm. XVIII. 6: 134.

krater, T. Bergman 1774 (plur. *crateres*) = ty., av lat. *crātēr*, öppning på ett eldsprutande berg, bäcken, äldst: blandningskärl (för vin), av grek. *kratér* m., blandningskärl, bål, till *keránnymi*, blandar.

kratsa, I. Erici 1642 = da. *kradse*, antingen från mlty. *kratsen* el. från ty. *kratzen*. Det senare (fhty. *krazzôn*) är etymologiskt identiskt med vb. kratta; det förra kan vara lånat från hty. el. en *s*-bildning till kratta (germ. **krattōn*).

kratsch, Envallsson, ljudhärmande; möjl. ombildning av krasch i anslutning till klatsch.

[kratt, sv. dial., se kratta 2.]

1. **kratta,** vb, sv. dial. även: nedmylla (säd) i jorden, riva, klösa = fsv. (o. ä. nsv., t. ex. o. 1645): riva, klösa = da. *kratte*, kratsa, motsv. lty. *kratten*, fhty. *krazzôn* (ty. *kratzen*, jfr kratsa); jfr mhty. *kretzen* osv., av **krattian*; besl. med sv. dial. *kråta*, skära, tälja, isl., no. *krota* samt (med *s-*): meng. *skratten*, mhty. *schratzen*, kratsa, o. no. *skrota*, inskärning; se f. ö. kratta 2. — Härtill sbst. kratta, redskap att kratta med, 1727 (jfr 1722: *kraddor*), av vb. kratta såsom t. ex. sbst. räfsa o. sv. dial. *riva* av motsv. vb.

2. **kratta,** vard.: stackare, 1853: *en liten kratta till ångbåt*, 1862 (om människor); i sv. dial. även om usla hästar: skinkmärr o. d. (i litteraturen från t. ex. 1832 o. 1886); besl. med sydsv. dial. *kratt*, småskog, busksnår, smått o. sämre utplock av potatis = da. *krat*, småskog o. d.; jfr med enkelt *t*: no. *krat*, avfall, sv. dial. *krate* ds., även som no. *kratsaud*, litet uselt får.; besl. med

föreg. o. alltså egentl. betydande: avskrap o. d. Jfr under krasslig samt Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 129 f.

Kraus(e), familjen., se Kruse.

Krautmeyer, familjen., se krut o. Meier.

krav, fsv. *kraf* n., motsv. isl. *krǫf* f., da. *krav* n.; dunkelt; bl. a. sammanfört med kraft till en germ. rot. med betyd. 'vara fast' o. d. (jfr mhty. *herten*, hålla fast vid en mening: *hart*); se d. o. Ordet kan vara bildat till germ. vb. **krafjan* (**krabjan*) = kräva 2, el. vara avlett av ett med detta vb gemensamt grundord.

kravall, 1840-t., först som tidningsord = da. *kraval*, från ty. *krawall*, i sht om upploppen 1830, av mlat. *charavallium*, ä. fra. *charivalli*, som tolkats som en biform till *charivari*, larm, oväsen, kattmusik, väl egentl. ljudhärmande.

kravatt, Swedberg Schibb. 1716: *cravat* = ty. *krawatte*, från fra. *cravate*, växelform till *croate*, kroat, alltså egentl.: kroatisk soldathalsduk; etymol. identiskt med krabat. Ordet nämnes av Swedberg bland de franska lånord, som vi under senare tider »fått skieppan full» med.

kravell i bygga på kravell, skeppsb., lägga bordläggningsplankorna kant i kant (i motsats till bygga på klink), t. ex. 1771, motsv. i da., lty., ty., eng. o. fra., till fsv., ä. nsv. *kravel*, ett slags fartyg av lång o. smal form = da. *k(a)ravel*, från mlty. *kravêl*, *karvêl* (eng. *carvel*), från fra. *caravelle* = span. *carabela* (t. ex. Columbi fartyg), dimin. av *caraba*, motsv. mlat. *carabus*, ett slags båt, egentl. = lat. *carabus*, kräfta, från grek. *kárabos*, kräfta, ett slags lätt fartyg (av omstritt ursprung). Alltså: begagna samma byggnadssätt som på 'kravellerna' (liksom kräftans skal). Från mlat. *carabus* kommer även isl. *karfi*, ett slags fartyg, varav fin. *karvas*.

kravla, Sahlstedt 1773 = isl. *krafla*, no. *kravla* (kratsa), da. *kravle* (eng. *crawl* från nord.), *l*-avledn. av sv. dial. *krava* o. parallellbildning till krafsa. Jfr lty., ty. *krabbeln*, sv. dial., no. *krabbla*, da. *krable* o. sv. dial., no. *krabba*, kravla, krafsa, gripa, med intensivisk konsonantförlängning (vartill en ung avljudsbildning i da. *krible*), ävensom sv. dial. *krappla*, kravla sig fram, mhty. *krappeln*. Se f. ö. krabba, krafsa o. kräfta.

kraxa, Linné 1745 (*-x-*), om kornknarren, Tessin 1752 (*krassa*); väl ombildat av ty. *krächzen*, av äldre *krachitzen*, till *krachen*, jämra sig, stöna; ljudhärmande liksom ty. *krochzen* o. de obesl. lat. *crocīre*, *crōcītare*, grek. *krázein*, *krōzein*, kraxa. Jfr kråka.

kreatur, fsv.: skapelse, värld, skapad varelse (även *-a*) = da., ty., från lat. *creātūra*, varelse, till *creāre*, skapa (= kreera, jfr rekreera). — Härav även (med tidigt tillbakadragen accent) sv. dial. *kritter*, även *kritur* (*-e-*), hornboskap o. får, även: små kryp, ohyra, jfr ä. nsv. *kretur* t. ex. Dalin Sagan om hästen. = no. *kryter* (*-ø-*), ä. da. *kritter*. — Betyd. 'djur' även i eng. *creature*, som liksom det sv. o. ty. ordet också kan beteckna någons viljelösa redskap.

[kreck, sv. dial., krake, se under det obesl. krake.]

kredensa, ä. nsv. (1500-t.): smaka på mat o. dryck, innan de kringbjudas (jfr nedan), fsv. *kredenza* = mhty. *credenzen* (ty. *kredenzen*), till ital. *credenza*, smakande på en dryck el. en maträtt för att bevisa dess giftfrihet el. oskadlighet, sedan som artighetsbetygelse; egentl.: tro, tillit, av mlat. *credentia* (varav mlty. *credencie*, skriftlig fullmakt för ett sändebud, kreditiv, varifrån ä. nsv. *kredens(ie)* ds.), till lat. *crēdere*, tro (jfr följ.; sannol. besl. med *cors*, genit. *cordis*, hjärta, o. sv. hjärta). Sedermera utan denna bibetydelse: iskänka o. kringbjuda dryck åt gäster. — Kredensande i urspr. betyd. påbjudes i Erik XIV:s hovordning från 1560, med strängt straff för försummelse.

kredit (*-í-*), 1614: *opå min eghen credit*, om lån = ty. osv., från fra. *crédit*, ital. *credito*, av lat. *crēditum*, lån, till *crēdere*, tro, låna ut; se föreg.

kreditiv, P. Svart Kr. = ty., av mlat. *creditivus*, som bör skänkas tillit, till lat. *crēdere*, tro. I ä. nsv. även *kredens*, se kredensa.

Tillägg och rättelser.

Afzelius, familjen., efter skattebonden Afse Larsson på Afsegården Vgtl. (1600-t.).

Anders, se även familjen. på -ander under Neander; **Arhusiander,** familjen., se Västerås; **arun,** växtn., se tusengyllen (slutet); **Aurivillius,** familjen., se Örbyhus.

baldrian, se vändelrot.

[bete, sv. dial., gällgumse, se under vädur slutet.]

björn. Om andra eufemistiska beteckningar för 'björn' se under nalle.

[bläkta, (sbst.) sv. dial., vanna, se d. o. slutet.]

botanik, något tidigare hos Swedberg 1716.

boxas. Här ha, såsom någon enstaka gång i de första häftena, blott ordboksbelägg anförts. Litteraturexempel: som deponens redan Linné 1750.

bresilja, jfr även y. fsv. *brecilio trä* P. Månsson s. 555.

[bäkre, bäs(s)e, sv. dial., gumse, bagge, se vädur slutet.]

Danderyd, ortn., se under det dock (urspr.) ej besläktade ryd.

elastisk, Linné 1732 = ty. *elastisch*, fra. *élastique* osv., av nlat. *elasticus* 1651, till grek. *elácin*, driva.

elinsrot, se ålandsrot; **endossent,** se trassera.

2. **fara,** jfr även villfara.

Filip, mansn., ytterst av grek. *Philippos*, egentl.: hästvän, till stammen *phílos*, vän (se filolog), o. *(h)íppos*, häst (se under häst slutet).

finger, r. 8, står: jfr hand = grek. *kont-* i *-konta*, tio; läs: jfr hand, kanske = grek. *kont-* (osv.).

förmoda, se anmoda o. mod 1.

gramse, jfr även pogrom.

gummi. Redan i y. fsv. *gumi* P. Månsson s. 552.

Hazelius, familjen., latinisering till gårdn. *Hassela* i Hälsingland.

2. **-hem,** jfr även Lindome, Marma, Okome.

[hyla, sv. dial., tjuta, se under tjuta (slutet).]

Hylander, familjen., se Neander.

håg. Om det här omnämnda räddhåga se närmare d. o. (urspr. ej sammansatt med håg).

innanmäte, r. 2: läs: C. Warg 1755.

irer, Irland, jfr mir. *Hérin* (latiniserat *Hibernia*), väl besl. med grek. *Piería*, *pīar*, fett, osv., urbesl. med fet; alltså med syftning på landets rika växtlighet el. bördighet.

jordegumma, sista raden, läs: Setälä.

Julita, socken i Sdml., fsv. *Iulita*, efter det romerska helgonet *Julitta*; se närmare Arv. Lindhagen Fatab. 1918 s. 118 f.

jury, från eng. = av ffra. *jureé*, av lat. **jurāta*, egentl. part. pf. pass. till *jurāre*, svärja, binda med ed, till *jūs* (genit. *jūris*), se f. ö. jurist.

kabaret, se under varieté.

kackalorum. Denna art. är en äldre, av förbiseende kvarstående redaktion av art. kakalorum. De där lämnade uppgifterna äro dock i all sin knapphet riktiga.

kaka. Om uttr. kaka söker maka se ett annat tolkningsförslag hos Wadstein Sv. lm. XI. 6: 7.

kalabalik, r. 1, står: t. ex. 1614, läs: 1714.

kallun. Redan i y. fsv. finnas formerna *kaldun* o. *koldun*.

karm. I betyd. 'ram' redan i y. fsv., P. Månsson s. 547.

katolik, katolsk, ytterst av kyrkolat. *catholicus*, av grek. *katholikós*, allmän, jfr grek. *kathólou*, i allmänhet, till *katá*, genom m. m., o. (*h*)*ólos*, hel, odelad (av ie. **soluo-* = lat. *salvus*, se salva 1).

katsa, r. 2: läs: fin. *katitsa*.

klocka, r. 13, läs: ry. *kolokolŭ*.

koka 1, jfr även terrakotta.

kola av, r. 2: läs: finska *kuolla*.

kompromiss, r. 4, läs: *comprōmittere*.

Konrad, r. 5, läs: **kōnia-*.

korv. — Uttr. måttliga korvar ä bäst förekommer även i dial., t. ex. Sdml., o. Sparres svar på fänrik Resenhoevts anhållan bör väl snarast betraktas som en skämtsam användning av detta kanske gamla ordstäv.

De här gjorda tilläggen av vissa familjenamn o. lånord äro en följd av en senare försiggången utvidgning av arbetets plan.

kreera, från fra. *créer*, utnämna, tillsätta, frambringa, skapa, av lat. *creāre*, skapa; se kreatur o. kreol, ävensom krescendo o. rekryt.

krematorium = ty., ung latiniserande bildning till lat. *cremāre*, förbränna (av ovisst ursprung).

kremla, se krämla.

kreol, egentl.: avkomling av vit o. halvindian (mestis), även om i Sydamerika född med oblandat vitt blod, av fra. *créole*, av span. *criollo*, till span. *criar*, avla, föda, av lat. *creāre*, skapa (= kreera).

kreosot, Berzelius 1833, av fra. *créosote*, egentl.: som bevarar köttet, till grek. *kréas*, kött (urbesl. med adj. rå), o. *sōzein*, bevara.

krepera, ungt ord = ty. *krepieren*, av lat. *crepāre*, brista, gå sönder m. m. I sv. blott bildl.: falla samman, gå under o. d., om personer; i egentl. betyd. användes i stället det från fra. *crever* lånade etymologiskt identiska krevera.

krepong, Brenner 1719 (*crepon*), av fra. *crépon*, ett slags krusigt tyg m. m., ytterst till lat. *crispus*, krusig (med flera förklaringsmöjligheter), vartill även kräpp (se d. o.).

krescendo, från ital. *crescendo*, gradvis tilltagande, till lat. *crēscere*, växa (till *creāre*, skapa, se kreera).

kresus, om en övermåttan rik person, bildl. anv. av personn. *Kresus*, grek. *Kroïsos*, den rike o. mäktige siste konungen i Lydien, 500-t. f. Kr.

kreta, tälja o. d., Dalin 1850, av äldre **krīta* = no. *krīta* ds., fhty. *krizzon*, kratsa osv., till germ. roten *krit*, rista, vartill mlty. *krete* m., skåra, av germ. **kriti-*, mlty. *krît* ds., av germ. **krīta-*, m. fl. bildningar; i avljudsförhållande till krets.

kreti och pleti, folk utan börd, bildning el. samhällsställning, egentl. hebr. o. benämning på konung Davids livvakt (2 Sam. 8: 18, 1 Kon. 1: 38 m. fl.), med f. ö. något oviss betyd.; *kreti* betecknar emellertid en filisteisk stam. o. sannol. har *pleti* urspr. haft en liknande innebörd. — I ä. nsv. stundom i samma betyd.: *herr omnes*, efter mlty. *her omnes* o. ty. *herr omnes*, till lat. *omnes*, alla.

kretin, av fra. *crétin*, egentl. en dialektform till *chrétien*, kristen, av lat. *christiānus* ds., här närmast i betyd. 'stackare som med andra människor blott har dopet gemensamt'; alltså egentl. = kristen.

kretonn, Freja 1874, av fra. *cretonne*, ett slags lärft, egentl.: från *Creton*, stad i Normandie. Jfr till betyd. kambrik, madapolam, muslin, nanking.

krets, i ä. nsv. ofta *kress*, Lex. Linc. 1640: *kriss*, fsv. *krez* (*kreytz* m. m.) = da. *kre(d)s*, från mhty. *kreitz* (med *e* i sv. o. da. genom ljudsubstitution el. från det besl. mlty. *krêt*), av germ. **kraitia*, varjämte germ **kraita-* i mlty. *krêt* = ty. *kreis*; till germ. roten *krit* rista o. d., alltså egentl. 'inristad linje'; se f. ö. kreta.

krevera, etymologiskt = krepera, se d. o.

kria, Broman 1727, av grek. *khreía*, egentl.: bruk, nytta o. d., sedan bl. a. om sentenser hos författare, som voro nyttiga att inhämta; vidare om dylika sentenser begagnade som övningsuppgifter för uppsatser; o. slutligen om uppsatser, som behandlade dylika ämnen (jfr till betyd.-utvecklingen tema), besl. med grek. *khrê*, det behövs, det måste (egentl. ett subst. med betyd. 'nödvändighet').

kricka, krickand, Berlin 1852 resp. Nilsson 1858; enstaka även krecka, såsom i vissa dial. (-ä-) (varefter *Anas crecca* Lin.), motsv. no. *krikt*, da. *krikand*, östfris. *krike*, *kreke*, lty. *krickant* m. m., ty. *krickente*, *krichente* (uppfattat som hörande till *kriechen*, krypa, varför även *kriechente*, varefter lty. *krûpant*, efterbildat i sv. krypand); efter hannens vårrop, stundom återgivet med *krik* el. *krlik*, varav också de självständigt uppkomna fra. dial. *cric*, *criquet* o. litau. *kriklė*.

kricket, 1871 (om eng. förhållanden), från eng. *cricket*, enl. uppgift förr spelat med krokigt bollträ o. på grund härav härlett från ffra. *criquet* i denna betyd., vilket av somliga betraktas som en avledn. av en germ. stam, motsv. den i krycka (?). Jfr med avs. på betyd.-utveckl. krocket.

krig, fsv. *krīgh*, *krī*, äldst i betyd.: ansträngning, motstånd = da. *krig*, från mlty. *krich*,-*ges*, strid, krig = fhty. *krêg*, hårdnackenhet (ty. *krieg*); dunkelt. — Andra fsv. uttr. för 'krig' äro annars det åtm. delvis lånade örlig, örlog och det inhemska *ofriþer* (»den stora ofreden») = isl. *úfriðr*. Samgerm. beteckning saknas.

krikon = y. fsv. (P. Månsson); ombildning (liksom t. ex. plommon, sviskon), efter mönstret av inhemska frukt- o. bärnamn på *-on*, av ett *krika*, motsv. da. *kræge*, från mlty. *krêke*, *krike* (fra. *crèque*) = mhty., ty. *krieche*, jfr fhty. *chriehboum*, *krich-*; av mycket omstridd härledning. Stundom fört till mhty. *krieche*, grek; jfr *prunum grecum* 1517; som dock kan bero på folketymologi. F. ö. betraktat som en avljudsform (*kreuk-*) till mlty. *kroke*, rynka (i ty. dial. betecknar ordet ofta fruktträd med skrumpen frukt), el. som besl. med litau. *kriáuszė*, päron, el. med grek. *brábylon* (i så fall av ie. **gᵘregᵘ-*). Allt osäkert.

[krim, sv. dial., snuva, se snuva, slutet.]

kriminal-, av lat. *criminālis*, avledn. av *crīmen* (genit. *-inis*), förbrytelse (f. ö. dunkelt); kriminell av motsv. fra. *criminel*.

krimskrams, 1708, stundom även *krams och krims* = da., från ty., reduplikationsbildning (med avljud) av samma slag som mischmasch, sicksack, sliddersladder, snicksnack, tripptrapp, virrvarr; möjl. till kram 1; den ena leden i dylika förbindelser saknar ofta självständig betyd. Jfr de likbetyd. ty. *kribskrabs* o. *kribbelkrabbel*. — De stundom förekommande formerna *krims* (t. ex. Kolmodin 1732; även Bureus o. 1600, ovisst i vilken betyd.) o. *krams* (1840-, 1850-t.) ha väl uppstått ur sammansättningen, liksom slidder (sällsynt) ur sliddersladder.

kring, prepos., jämte omkring o. (snarast dial.) i kring, i dial. även *kringom* = fsv. *kring*, *kring um*, *um kring*, motsv. isl. *í kring*, da. *omkring*; egentl. kasusform av sbst. sv. dial. *kring*, krets, ring, isl. *kringr*, egentl.: ring, no. *kring*, krets, ring, krans, mlty. *krink* (stam *kring-*), mhty. *krinc*; vanl., under antagande av en ie. grundform *grengh-*, sammanställt med litau. *gręžiù*, vrider, osv., som dock även kan utgå från ie. *greng-* o. höra till det i alla händelser besl. germ. vb. **krinkan*, kröka sig (se krank). Se Lidén Stud. s. 13 f. Jfr kringla, krångla, kränga. — Hit hör även sv. dial. *kring*, rask = fsv. *kringer* ds., isl. *kringr*, bekväm att begagna, ä. da. *kring* ds.; egentl.: böjlig; jfr eng. *crank*, livlig, böjlig (till roten i krank). — Om en ie. sidoform *krengh* se under ring.

kringla = fsv., isl.: ring, krets = da. *kringle*; diminutivavledn. till isl. *kringr*, ring, se föreg. En likartad bildning med stark form är mlty. *kringel*, kringla (om bakverk) = ty., delvis med samma betyd., vilken sannol. påverkat den numera vanligaste anv. av det svenska ordet. — Jfr *Heimskringla*, vanlig benämning på Snorres norska konungasagor; egentl.: jordens rund; efter arbetets första ord: *kringla heimsins*.

krinolin, av fra. *crinoline* (1850-t.), av lat. *crīnis*, hår, o. *līnum*, lin. Först kallad *vertugardien* el. *vertugadin*, egentl. 'dygdevaktare', varav sv. *vertugad* (*ve(r)tugall*).

kris, av fra. *crise*, av grek. *krísis*, (avgörande (av **kritis*, jfr kritik), till roten i *krínein*, skilja, avgöra = lat. *cernere* (jfr diskret osv.), sannol. urbesl. med adj. ren o. med sv. dial. *rid*, stund m. m. (se rid).

kristall, fsv. *kristal*, *crystal* = ty. *kristall*, *krystall* osv., av lat. *crystallus* (*-um*), kristall, från grek. *krýstallos* m., is, till *krýos* (av ie. **krusos*) ds., urbesl. med rysa (se d. o.).

kristen, fsv. *kristin* = isl. *kristinn*, da. *kristen*, från mlty. *kristen* = mhty. ds., fhty. *christâni*, av kyrkospr. lat. *chrīstiānus*, av grek. *khrīstianós*, bekännare av Kristus, till grek. *Khrīstós*, Kristus (lat. *Crīstus*, varav ags. *Crist*, men med *ī* i fhty. *C(h)rist*, isl. *Krist* osv.; jfr sv. arkais. 'Vite Krist'), egentl.: den smorde, till *khriō* (av **khrisiō*), smörjer, gnider. Jfr följ. o. kretin. — En äldre beteckning för kristen var *nasaré* (jfr Ap.-gärn. 24: 5: *tōn Nazōraiōn* (*h*)*ai-*

réseōs [genit.], dvs. nasaréernas parti), motsv. arab. *nasrani*. Ap.-gärn. 11: 26: 'Och det var i Antiokia som lärjungarna först begynte kallas »kristna»' (nya övers.; grek. *khristianoús* [ackus.]). — Avledn.: kristna = fsv., isl.; i fornspr. även: döpa, såsom ännu dialektiskt. Fslav. *krĭstiti* (osv.), döpa, utgår däremot från den i slav. spr. också brukliga betyd. 'göra korstecken', till *krĭstŭ*, i den sekundära betyd. 'kors' (från fhty. *Christ*, Kristus).

Krister, mansn., av fsv. *Kristern*, av *Kristiarn* (se följ.).

Kristian, mansn., från da. *Kristian*, ty. *Christian*, av lat. *christiānus*, kristen (se föreg.), el. av det därmed identiska fsv. *Kristiarn* (med tillagt *r*, varom se litteraturen hos Noreen Aschw. gr. § 333), varav även Krister (se föreg.). Jfr Karsten.

Kristianstad, stadsn., år 1612 grundlagt av Kristian IV; jfr under -stad (slutet).

Kristianopel, köpingsn., år 1600 grundlagt av Kristian IV; till grek. *pólis*, stad (jfr *Konstantinopel* osv. o. se politik).

Kristina, kvinnon. = fsv. = ty. *Christine* osv., till kristen (osv.), se d. o. — Härav också fsv. *Kristin*, varav *Kirstin* (liksom fsv. *Brig(h)ita* > *Birg(h)ita*), nsv. (med tillbakadragen accent) Kersti(n). Kortform: Stina (liksom t. ex. Greta av Margareta). — Jfr följ.

Kristinehamn, stadsn., 1642, uppkallat efter drottning Kristina; förut *Brohamn*.

Kristof(f)er, mansn. = da. *Kristofer*, ty. *Christoph(er)* osv., av grek. *Kristophóros*, egentl.: Kristusbärare, till *phérein*, bära (se d. o.); jfr särsk. *Kristofer den helige*, katolskt helgon († o. 250), vilken givit anledning till namnets spridning.

kristtorn, Ilex aquifolium, E. Fries 1864 = da., från ty. *Christdorn*, av *Christ*, Kristus, o. *dorn*, tagg (se törne). Möjl. ha de röda bären lett tanken på de bloddroppar, som frampressats av Kristi törnekrona, o. ytterst givit anledning till namnet (E. H. Tegnér); växten begagnades f. ö. på palmsöndag i stället för palmer, varifrån kanske även namnet kunde härledas; jfr ty. *stechpalme* som benämning på samma växt. Emellertid brukas ty. *Christdorn* även om en del andra buskar, såsom om Rhamnus spira Christi, som enl. sägnen skall ha begagnats till Kristi törnekrona, ävensom om Cratægus oxyacantha o. Rosa rubiginosa. Sannolikhet för överflyttning föreligger alltså, o. det är ovisst, i vilken riktning en sådan skett.

krita, Bib. 1541 (i ä. nsv. även *kreta*) = no. *krīt*, ä. da. *kride*, da. *kridt*, från mlty. *krîte* = fhty. *krîda* (ty. *kreide*); gammalt lån från lat. *crēta* (med avs. på *ī* av *ē* jfr siden); ej, såsom vanl. antagits, 'jord från Kreta' utan, om ordet är inhemskt latinskt, kanske egentl. *terra crēta*, dvs. 'sållad jord', till *cernere*, avskilja, sikta, sålla (jfr exkrement; möjl. urbesl. med adj. ren). Se Schrader Reallex. s. 479 o. Walde. Fir. *crē*, lera, betraktas vanl. som lån från lat.; häremot dock H. Pedersen Ark. 24: 300. — Taga på krita (vartill i slangspr. kritsa), motsv. i da., lty. o. ty., syftande på det gamla bruket att med krita anteckna skulderna på en svart tavla el. på väggen; jfr Bellman: 'Krögarn, den Basilisken, Summerar Taflan full i dag'. — Ett inhemskt nordiskt ord för 'krita' (o. 'kalk') är sv. dial., fsv. *blēka* = isl. *bleikja* (se Bleking o. blek).

kriterium, av grek. *kritērion*, medel att bedöma, rättesnöre, till följ.

kritik, 1731 = ty., av fra. *critique*, av grek. *kritiké* (*tékhnē*), omdömesförmåga o. d., fem. till adj. *kritikós*, varav lat. *criticus*, fra. *critique*, varefter bildats ty. *kritisch*, sv. kritisk (med avs. på betyd. 'avgörande, betänklig' jfr det besl. kris), till roten i grek. *krínein*, skilja, avgöra. — Kritikast el. -aster Knigge 1804, rätt vanligt hos nyromantikerna, bildat med det pejorativa suffixet *-aster* (ital. *-astro*, fra. *-âtre*), av lat. *-aster*, av grek. *-astér* i *patrastér*, styvfader, osv., urspr. utan nedsättande betyd., t. ex. *dikastér*, domare, bildningar till verb på *-azō* såsom *thaumázō*, beundrar, osv. Jfr poetaster.

kroasera, Dalin 1850 med fransk o. svensk stavning, av fra. *croiser*, korsa, kroasera, till *croix*, kors (se d. o.).

kroat, se krabat o. kravatt.

krocket, om svenska förh. väl först på 1870-t., tidigast stavat *croquet* = ty., av eng. *croquet* i samma betyd., av fra. (dial.) *croquet,* krökt käpp, egentl.: liten krok (= *crochet*), sedan återupptaget från eng. i betyd. 'krocket'; väl av germ. urspr. o. besl. med krok. Jfr kricket.

krog, fsv. *krōgher* = ä. da. *krog,* da. *kro,* från mlty. *krôch* (genit. *krôges*) = ty. *krug* (väsentligen nordtyskt). Halländska *kru,* krog, utgår från mlty. biformen *krûch.* Av ovisst ursprung. Möjl. identiskt med fhty. *kruog* (ty. *krug*), krus (se kruka): sådana begagnades förr som skyltar på värdshusen; emellertid heter 'krus' i lty. *kruke.* Enl. Holthausen IF 20: 322 däremot snarare avljudsform till germ. **kraʒan-,* hals, kräva (= krage), med egentl. betyd. av 'trångt hål, håla' liksom lat. *gurgustium,* bl. a. 'krog', till *gurges,* djup m. m., el. fra. *garousse,* krog, men ital. *gargozza,* strupe, jfr ty. *kneipe*: knipa. — Krögare, från lty. *krōger*; jfr fsv. *krōghare* från mlty. *króger,* ävensom familjenamnet Krüger från ty. = *krüger,* krögare.

krok, fsv. *krōker,* även: årder = isl. *krókr,* da. *krog* (eng. *crook* från nord.); avljudsformer se kraka 1 o. kräk. Jfr krocket. — Härtill avledn. kröka, fsv. *krökia* = isl. *krókja,* da. *krøge.* Kröka armen, vulg., egentl. för att föra bägaren till munnen, supa, gammalt uttr., redan hos Runius.

krokan, C. Warg 1755: *croquan,* 1836: *crochaner* plur.; av fra. *croquante* ds., egentl. fem. till adj. *croquant,* som krasar mellan tänderna, till *croquer,* krasa, knastra m. m., ljudhärmande; jfr krokett, kroki. — I da.: knäck. 'Krokan' heter där *kransekage.*

Krokek, gård o. sn i Lösings hd o. by i Lysings hd Ögtl. = fsv., egentl.: 'den krokvuxna eken'; en intressant ortnamnsbildning av samma slag som Vrångebjörk Vgtl., förr bl. a. - *byrck,* dvs. 'den krokiga björken'; jfr fsv. *i foronæ femgreno,* dvs. 'den femgrenade furan' som namn på råmärke mellan Vgtl. o. Dalsl. Sahlgren o. Lidén NoB 4:104, 124. — Från ett likartat tyskt ortnamn utgår väl det från ty. lånade svenska familjen. Krumlinde, egentl.: 'den krokiga linden' (möjl. urspr. ett värdshusnamn).

krokett, kokk., av fra. *croquette,* till *croquer,* krasa; se krokan.

kroki, av fra. *croquis,* pennteckning i utkast, till *croquer* i betyd. 'göra ett hastigt utkast' (= krokera), samma ord som *croquer,* krasa, knastra, här med syftning på pennans gnisslande.

krokodil, Schroderus 1639: *crocodyl* (*-y-* vanligt under 16- o. 1700-t.; ännu o. 1780), Rudbeck 1679: *-dilar* plur., 1689: *-dyler,* stundom även *-dill,* t. ex. 1712 = ty., av grek. *krokódīlos* (m. fl. former), även 'ödla'. Enl. Diels IF 15:1 f. genom dissimilation av **krokó-drīlos,* till *krokḗ,* klappersten, strand, o. *drīlos,* mask; alltså med syftning på ödlornas förkärlek för varma stenar; jfr det besl. o. analoga sanskr. *kṛkalāsá-,* ödla, till *çarkara-,* kisel, sten, o. *ās-,* sitta, uppehålla sig (Brugmann IF 15:8). — Mhty. *kokodrille,* ital. *cocodrillo* osv. utgår från lat. *cocodrīlus,* jfr (genom metates av *krokó-*) grek. *korkódīlos.* — Krokodiltårar, P. Svart Kr. 1561: *crocodilithårer,* i ä. nsv. även *-låt* = da. *krokodilletaarer,* ty. *krokodilsthränen* osv.; från sägnen om krokodilen, som lockar till sig människor genom att efterhärma ett barns gråt.

krokus = ty., av lat. *crocus,* av grek. *krókos,* av ett österländskt ord för 'saffran'. — Ett betydligt äldre lån föreligger i fhty. *cruogo,* saffran, isl. *krog.* — Även beteckningen för det av krokusväxten beredda saffran härstammar från österlandet.

krollilja, Lilium martagon, till ty. *krolle,* hårlock, *krollen,* rulla el. krusa (sig) (se f. ö. följ. o. krulla), efter de tillbakarullade kalkbladen. — Av samma *kroll-* kommer även ä. sv. *krollhöna,* Gallina crispa.

krollsplint el. **-spint,** 1880-t., enstaka kryll- (jfr sv. dial. *krylla,* krulla), till ty. *krolle,* hårlock, osv. (se f. ö. krulla), o. splint 1. Biformen *-spint* beror väl på dissimilation.

krom, av grek. *khrōma,* färg, hud, även om en tonart i musiken, vartill

även kromatisk som mus. o. fys. term, efter grek. *khrōmatikós* egentl.: färgad.

krona, fsv. *krōna, krūna,* krans, krona, tonsur = isl. *krúna,* no. *kruna,* da. *krone,* ä. da. även *-u-,* från mlty. *krône, krûne* = mhty. *krôn(e)* (ty. *krone*); lån från lat. *corōna,* krans, ring, krona, av grek. *korônē,* något böjt el. krökt, ring, krans, fem. till adj. *korōnós,* krokig, krökt, böjd (besl. med lat. *curvus,* se kurva). Från lat. *corona* kommer ffra. *corone* (fra. *couronne,* varav meng. *corûne, croune,* eng. *crown*). Alltså egentl.: krans. Betyd.-utvecklingen beror på, att den hos greker o. romare brukliga kransen genom österländskt inflytande ersattes av kronan. Hos forngermanerna tycks den kungliga värdigheten ofta ha utmärkts genom bl. a. en huvudbindel el. hjälm. — Betyd.: regering, stat (i sht med avseende på finanser) uppträder i Sverige redan under 1300-talet. — Krono som sbst. o. adj., egentl. genit. sing. till fsv. *krōna.* — Avledn.: kröna = fsv. (även: *krȳna*) = isl. *krýna,* ty. *krönen* osv. — Jfr krön, ävensom kornisch o. karnis.

Kronobergs län, efter kungsgården Kronoberg vid Växiö, uppförd på 1440-talet.

kronologi, se krönika.

kropp, fsv. *kropper,* kropp, bål = isl. *kroppr,* da. *krop* ds., mlty. *krop,* bål, lik; i no. liksom i sv. (skämts.) även: person, av germ. **kruppa-,* väl = mlty. *krop,* rund utväxt, struma, kräva (varav fsv. *krop(per),* körtelsvulst), fhty., ty. *kropf* ds. (jfr kroppduva), ags. *cropp,* sädesax, kräva m. m. (eng. *crop,* spets, sädesax, skörd, m. m.); av omstridd härledning; nu vanligast, jämte isl. *krof,* kropp, bål, ställt till grek. *grypós,* krokig, böjd; alltså egentl. 'utböjning, utböjt föremål' o. förutsättande ett tidigare germ. **krubnâ-*; jfr krypa. Grundbetyd. 'runt föremål' el. dyl. föreligger även i de romanska orden ital. *groppo,* klump, hop (varav fra. *groupe* = sv. grupp), o. fra. *croupe,* bergstopp, länd på hästar m. m., som vanl. betraktas som lånade från germ. *kropp-.* Från ett germ. **kruba-* utgår isl. *krof,* uppskuren djurkropp, no. *krov* (jfr skrov). — Samma ord är väl även sv. dial. *kropp,* det översta av ett tak, jfr sv. kroppås, sv. dial. *kruppås;* (fsv. *kroppadamber* hör ej hit utan betyder 'ruddamm', till sv. dial. *kroppa,* ruda). Jfr ortn. Kroppefjäll Dalsl. — Obesläktat är naturligtvis däremot lat. *corpus,* kropp = sv. lånordet kår. — Kroppshydda, Hedbom 1835: 'den vanskliga kroppshyddan' (i regel ej i oldb.), efter 2 Kor. 5:1 (o. 4): 'om denna hyddones vårt jordiska hus nederslaget varder' (nya övers.: 'vår kroppshydda, vår jordiska boning'); alltså urspr. om kroppen såsom själens bostad; nu ofta i vidsträcktare anv.: 'En väldig kroppshydda'. Jfr Maj Lagerheim Nord. stud. tillegn. A. Noreen s. 81 f.

kroppduva, Linné 1731 (*krop-*) = da. *kropdue,* efter ty. *kropftaube,* jfr lty. *kröpper,* eng. *cropper* m. m., till ty. *kropf* i betyd. 'hudsäck på halsen av vissa fåglar' = kropp (se f. ö. d. o.); så kallad på grund av den stora uttänjbarheten av halshuden.

kroppkaka, 1820-t., jfr sv. dial. *kropp, kroppa, kroppning,* kokad klimp av mjöl o. vatten (i soppa), även 'blodpalt'. Väl besl. med kropp, men på grund av dialektformerna *kråpa, kröpa* knappast identiskt med detta ord.

krossa = fsv., från mlty. *krossen*; besl. med det inhemska fsv. *krosa, krusa,* liksom krasa av en ljudhärmande rot, vartill även krysta; jfr en liknande bildning under krokan.

krubba = y. fsv. (även *-o-*), no. = ä. da. *krubbe,* da. *krybbe,* från mlty. *krubbe*; avljudsform till fsax. *kribbia,* fhty. *krippa* (ty. *krippe*), ags. *cribb* (eng. *crib*); med en biform med germ. *-p-* i fhty. (alem.) *krippha* ~ ä. ty. *krupf*; sannol. besl. med mhty. *krebe,* korg (se under kärve o. det dock ej säkert hithörande korg); ordet användes även om flätverk av pålar o. ris, varmed havsstranden stärkes. Från germ. spr.: ital. *greppia,* fra. *crèche* (eng. *cratch*). — Ett inhemskt ord för 'krubba' är fsv. *iæta* (kvar i dalm. (*i*)*eta*) = isl. *jata, eta,* brutna (o. obrutna) former till roten i äta. Jfr det besl. got. *uzêta,* sammans. med *uz-,* ur. — Barnkrubba, se barn. — Krubbitare, snål el. en-

störig person, i dial. även: stackare, egentl. om häst som har ovanan att bita i krubban = da. *krybbebider*, lty. *krubbenbider* i egentl. betyd. o. bildl.: odugling, stackare, ty. *krippenbeisser* i egentl. betyd. o. bildl.: vresig, tadelsjuk person.

krucifix, L. Petri (*cr-*) = ty. *kruzifix*, av mhty. *crûzifîx*, osv., av mlat. *crucifixum*, egentl.: fästat vid korset, till lat. *crux* (se kors) o. part. pf. pass. till *fīgere*, fästa (se fixera).

Krüger, familjen., se krog.

1. **kruka** = fsv., från mlty. *krûke*, av fsax. *krûka* = ags. *crúce*, mhty. *krûche* (ty. dial. *krauche*); härav även fra. *cruche*. Da. *krukke*, isl. *krukka* sannol. från ags. *crocca*. Jfr även fhty. *kruog* (ty. *krug*), ags. *cróg* (se under krog). Formväxlingen tyder snarast på lån: kanske i så fall på ett el. annat sätt sammanhängande med grek. *krössós* (av **krōk̂io-*), krus, urna, o. ir. *crocan* (som väl knappast med Thurneysen är lån från germ. spr.). — Got. har i stället *aúrkeis* (från lat. *urceus*; jfr urna).

2. **kruka**, rädd stackare, t. ex. S. E. Brenner 1700: *rädda krukor*. Jfr sv. dial. *krūker* o. no. *krūk* ds., no. *kruken*, rädd, försagd, men även: nedböjd, krokig; tydligen till sv. dial. *krūka*, gå krokig, stå el. sitta hopkrupen, no.: huka sig ned, i avljudsförh. till germ. **kreukan* = no. *krjuka*, krypa ihop, krypa, ty. *kriechen*, lty. *krêken*. Sv. dial. *krūker* betyder alltså egentl.: den som kryper ihop el. hukar sig ned; formen kruka kan bero på anslutning till föreg. Delvis samma betyd.-utveckling föreligger i krake 2 o. i no. *krok* ds. Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 127; sv. kräk, som där föres till lty. *krêken*, har dock ett annat, men liknande urspr. — I detta sammanhang må även jämföras Runius: *fast jag blef en kryckia* Hanselli 14: 156, väl i betyd. 'stackare'. — Å andra sidan förekomma med kruka 1 likbetydande ord i nedsättande betyd., t. ex. ä. nsv. *kakel* = ä. da., jfr ä. da. *kakel*, kruka (se förf. 1600-t.:s sv. s. 37), ävensom nsv. potta. Kanske bör därför den gamla sammanställningen med kruka 1 föredragas.

krulla, 1794: *krulla sig*, om hår, ä. nsv. o. sv. dial. även *krylla(s)*, motsv. nisl. no. *krulla*, da. *krølle*, mlty. *krullen*, mhty., ty. *krüllen*, ty. även *krollen*, meng. *crullen* (eng. *curl*, som dock även kan utgå från sv. o. no. dial. *kurla*, krusa (sig)); jämte ä. nsv., no. *krull*, krulligt föremål, lock o. d., da. *krølle*, mlty. *krulle*, mhty., ty. *krolle* ds., till mhty., ty. *kroll*, krusig, lockig, mholl., meng. *crul* jämte meng. *crolle* ds., möjl. av germ. **kruzl-* till mhty. *krûs* ds. osv. (se krusa o. i fråga om *-zl-* till *-ll-* under troll). Jfr krollilja, krollsplint. — Hit hör krullhårig, med krusigt hår; 1810, jämte ä. sv. *krullhår*, i madrasser, 1770-80-t.

krum, R. Foss 1621 = da., från mlty. *krum*, av fsax. *krumb* = fhty. *krump* (ty. *krumm*), ags. *crumb*, av germ. **krumba-* jämte **krumpa-* = ags., eng. *crump*, fhty. *krumpf*, med avljudsformerna fhty. *krampf* o. mhty. *krimpf* ds.; besl. med kramp, krampa, krympa ävensom krapp 1; se f. ö. d. o. — Krumgädda (jämte kråm-), efter ty. *krummhecht*. Med avs. på biformen kråm- jfr kråma. — Krumlinde, familjen., se Krokek. — Krumsprång, efter ty. *krummsprung*. — Inhemskt nordiska äro däremot sv. dial. *krummen*, *krumsen*, no. *krum*, styv o. krokig i fingrarna av väta o. köld, som närmast stå i avljudsförh. till kram(m)a, medan däremot kram (om snö) snarast icke är urspr. besläktat (se kram 2).

krumelur, 1780-t., då även (såsom i vissa sv. dial., t. ex. Hall.) *kromelur*; romaniserande bildning till krum, krokig, möjl. med utländsk (lågtysk?) förebild.

krumpen, krumpna, se krympa.

krupp, -hosta, strypsjuka = ty. *krupp*, *krupphusten*, fra. *croup*, av ett skotskt folkord *croup* ds., som 1765 upptogs av den skotske läkaren Francis Home i hans arbete Traité du croup; besl. med eng. *croup*, kraxa o. d., ljudhärmande.

krus, kärl = fsv. n. = senisl. *krús* (f.), da. *krus*; väl från mlty. *krûs*, *krôs*; jfr mhty. *krûse* f. (ty. *krause*); dunkelt.

krusa = fsv.: göra krusig = da. *kruse*, från mlty. *krûsen* = mhty. (ty.

krausen); avledn. av mlty. *krûs*, krusig, lockig (varav ä. nsv. *krus*, sv. krushårig osv.) = mhty. *krûs* (ty. *kraus*), meng. *crûs*; jfr familjen. Kraus(e), Kruse; med avljudsformen germ. **krausa-* (= kråsa 2); möjl. besl. med krulla sig, krullhårig. — I överförd bemärkelse: ä. nsv. *krusa*, pryda, grant utstyra, nsv.: vara överdrivet artig o. d., no. i båda betyd., da. *kruse* (*for en*); med samma betyd.-utveckling som i ty. *ziererei*, krus, till *zieren*, pryda. — Kruserlig, bildat som el. efter manerlig (till maner); jfr Tamm Avl. hos. adj. s. 41. — Krusmynta, 1572, fsv. *krūsamynta* = da. *krusemynte*, från mlty. *krûsminte* = ty. *krauseminze*, av *krause minze*, egentl.: krusig mynta; jfr lat. *mentha crispa* ds.

krusbär, o. 1640, från mlty. *krussbeere*, *krûselbeer*, väl till *krûs*, krusig; se föreg.

Kruse, Kruuse, familjen., (åtm. i vissa fall) från lty.; urspr. tillnamn med betyd. '(krus)lockig' (se krusa) o. etymol. identiskt med de från hty. införda familjen. Kraus, Krause; jfr det ty. familjen. *Krauskopf*, egentl.: krushuvud. Alltså av samma slag som familjen. Kleen, Lange, Schéele m. fl.

krusiduller, grannlåter, även: krus, omsvep, ä. sv. även *krusdoller* 1753 = da. *krusedulle*, från lty. *krûsedolle*, egentl.: krusade prydnader på linne o. d.; senare leden möjl. lty. *dolle*, rör m. m. (urbesl. med dal).

krut = fsv. (jämte *krūd(h)*), no., ä. da. (da. *krudt*), från mlty. *krût* (ellips för *bussenkrût*, bösskrut) = holl. *kruit*, ä. ty. *kraut*; egentl. samma ord som mlty. *krût* (genit. *krûdes*), ört, krydda, varav fsv. *krūt* (*krūd(h)*), ä. da. *krud* (da. *ukrud*, ogräs) = fsax. *krûd*, fhty. *krût* (ty. *kraut*; jfr Krautmeyer); se krydda. Betyd. 'krut' härrör från krutets likhet med sönderstötta kryddor. Germ. **krūða-*, möjl. med Froehde, Persson m. fl. besl. med grek. *bryō*, sväller, jäser, är full av, slår ut (om blommor), *bryon*, mossa, *émbryon*, foster (jfr sv. embryologi), om detta utgår från ett ie. **gᵘ̯ru-* (dock ovisst; jfr en annan möjlighet hos Boisacq). Jfr kry. — Med avs. på betyd. 'ört' erinras om ordstävet: 'Jag känner krutet, sa hin onde om nässlan'. — Ont krut förgås ej så lätt; på grund av missuppfattning av mlty. *unkrût* = mhty. (ty. *unkraut*), ogräs. Med avs. på krut om elaka kvinnor ('ett riktigt krut'; kanske dial.) jfr ä. ty. *ein poes kraut* ('ein böses kraut'), t. ex. H. Sachs. — Krutgubbe, Wallmark 1832 (om en skräddare o. stadsmajor), möjl., med Noreen V. spr. 3: 252, egentl. till krut i den äldre betyd. 'ört', alltså likbetyd. med ty. *krautjunker*, lantjunkare; dock brukas i ä. tid ordet med förkärlek om gamla militärer.

kry, o. 1580 (som övers. av lat. *alacer*) = no., da.; i da.: modig, stolt, i dial. även 'rask'; jämte vb. krya på el. till sig = no. *krya seg*, da. dial. *kry sig*, jfr sv. dial. *kryna*, bli frisk(are)); vanl. sammanställt med grek. *bryō*, sväller m. m. (se krut). En avljudsform är no. *kraa seg*, *kraana*, krya på sig. — Ett allmänt kontinentalgerm. ord för 'kry' är östfris. *krüdig* osv., varav no. *krydig*, avledn. av *krûd*, ört; alltså möjl. medelbart besl. med kry.

krycka, fsv. *kryk(k)ia*, krökt stav, krycka = no. *krykkja*, da. *krykke*, mlty. *krucke*, fhty. *krucka* (ty. *krücke*), ags. *crycc* (eng. *crutch*), av germ. **krukjōn*, avljudsform till krake 1 o. krok. — Om det härmed sannol. identiska mhty. *krücke* i betyd. 'kräkla' se under kräkla. — Om sv. dial. *krycka* i betyd. 'lysningsgåva' se under predikstol.

krydda, fsv. *krydde*, *kryde* n., vanl. plur., örter, kryddor = no. *krydda*, da. *krydder* (egentl. plur.), från mlty. *krûde*, till *krût* (gen. *-des*), ört, krydda; se krut. Sv. dial. *kryddkvast* betyder 'blombukett'; se under bukett.

krympa (ipf. *-te*, sup. *krympt* o. intrans. även *krumpit*), fsv. *krympa*, st. vb., hopdraga (part. *krumpin*; ej belagt i ipf.), av äldre **krimpa* (jfr skrympa = mlty. *schrimpen*) = da. *krympe*, formellt = det germ. intrans. vb. **krimpan*, kröka sig, krympa = isl., no. *kreppa* (ipf. *krapp*), mlty. *krimpen*, fhty. *krimpfan*, vartill adj. (part.) krumpen, fsv. *krumpin* = isl. *kroppinn*, o. inkoativet krumpna = fsv. I nsv. med både intrans. o. trans. betyd. Den se-

nare uttrycktes i ä. tid av det i sv. dial. ännu kvarlevande kausativet **krampian* = sv. dial. (*)*krämpa* (t. ex. Uppl., Vbtn), isl. *kreppa* (ipf. *-ta*), mhty. *krempfen* osv. Germ. rot *kremp* = ie. *gremb* i t. ex. lett. *grumba*, rynka (jfr kramp, krampa), nasalerad form till *greb*, *gerb* i t. ex. fslav. *grŭbŭ*, rygg, serb. *grbati se*, bocka sig (jfr krapp 1). Jfr följ.

krympling, fsv. *krymplinger*, även *krimp-*, *krip-*, *kröp-* (= sv. dial. *kröppling*), snarast = isl. *krypplingr*, av urnord. **krumplingaʀ*; avledn. av ett fsv. **krympil* = isl. *kryppill* ds. (knappast däremot av ett **krumpiōn* = isl. *kryppa*, puckel); till krympa. Formellt sett kunde krympling även utgå från ett *krimp-*, liksom fsv. *bryms*, broms, av *brims*; men häremot talar det isl. ordet; fsv. *krimplinger* är snarast utvecklat ur *krymplinger* genom inverkan av avledningsändelsens *i*. — En annan bildning är da. *krøbling*, till ä. da. *krøbel* = ags. *crypel* (eng. *cripple*) osv., till svaga rotstadiet av krypa; alltså fullt analog med krympling enl. den här förordade tolkningen.

krypa = fsv. = isl. *krjúpa*, da. *krybe*, y. fsax. *criepen*, mlty. *krûpen*, ty. dial. *kriefen*, ags. *créopan* (eng. *creep*); väl egentl.: kröka sig; jfr ags. *cryppan*, kröka; trol. rotbesl. med kropp (se d. o.). Vid sidan av germ. **kreup-*, krypa, förekommer ett likbetyd. **kreuk-* i no. *krjuka*, ty. *kriechen* osv. — Kausativum: no. *krøypa* = ags. *críepan*, draga ihop. — Krypand, se kricka. — Krypin, E. Lundgren 1849, som krognamn hos Bellman, bildat t. ex. som ortnamnen *Vändom* (vid körvägens slut), *Tittut*, *Bialitt* ('vänta lite'), krognamn, *Blåsut* osv.; jfr Vegesack.

krypta, av grek.-lat. *crypta*, grek. *krýptē*, till *krýptō*, döljer, etymol. identiskt med grotta; se även under grift.

krysantemum, av lat. *chrȳsanthemum*, av grek. *khrysánthemon*, till grek. *khrȳsós*, guld (ett semitiskt lånord), o. *ánthemon*, blomma; alltså egentl: guldblomma.

kryss, kors o. d., ä. nsv. ofta i förb. *kr. till kryss*, t. ex. P. Svart Kr. (till *krytze*), jfr *krydz sadell giord* 1546 osv. = da. *kryds*, från mlty. *krûze*, av fsax. *crûci* n., f. = fhty. *krûzi* n. (ty. *kreuz*), av lat. *crūcem*, ackus. sg. till *crux*, kors; se f. ö. kors. — Härtill: kryssa, t. ex. 1644: *krytza* = da. *krydse*, mlty. *krûzen*, holl. *kruisen*, varav eng. *cruise*; egentl.: skära korsvis.

krysta = fsv. = da. *kryste*, samma ord som got. st. vb. *kriustan*, skära tänder; av en ljudhärmande rot av samma slag som el. besl. med den i krossa, jfr även krasa. Krysta betyder alltså urspr.: åstadkomma ett krasande ljud. En motsvarande *i*-rot föreligger i fsv. *krista*, ä. da. *kriste*, mhty. *kristen*, isl., no. *kreista*. Som släktingar vanl. anförda utomgerm. ord äro ytterst osäkra.

kråka, fsv. *krāka* = isl. *kráka*, da. *krage*, jfr isl. *krákr*, korp, till en germ. stam *krǣk-* el. med *k*-suffix (vanligt i djurnamn) till *krǣ-* i det västgerm. ordet för 'kråka': fsax. *krâia*, fhty. även *krâwa* (ty. *krähe*), ags. *cráwe* (eng. *crow*), med motsv. verb: ty. *krähen* osv.; i båda fallen ljudhärmande, ie. **grē(g)-*, av samma slag som ie. *grak-* i lat. *graculus*, kaja, el. ie. *krōg-* i råka; jfr kraxa, korp, ramsvart med likartat ursprung, ävensom t. ex. sanskr. *kāka-* (KZ 45: 146). — Kråkfötter, om dålig skrift, t. ex. Dalins Arg., motsv. no. *kraakeføtter*, da. *kragetæer*, efter ty. *krähenfüsse*. — Kråkvinkel, kälkborgerlig håla, efter ty. *krähwinkel*, i denna betyd. begagnat av Kotzebue 1803 som skådeplats för hans lustspel 'Die deutschen Kleinstädter'; efter ty. bynamnet *Krähwinkel*, fhty. *Chrâwinchil*; egentl.: vrå där kråkorna bygga bo. — Jfr följ.

kråkbär, Empetrum nigrum (egentl. bären därav), Franckenius 1659: *kråkebär*, i sammans. med *-liung* Bureus Suml. o. 1600 = no. *kraakebær*, da. *kragebær*, motsv. ty. *krähenbeere*, eng. *crow-berry*, fra. *raisin de corneilles*; till kråka; på grund av färgen el. snarare emedan bären ätas av kråkorna. — Dessutom i sv. dial. *kräkling* Vgtl. = no. *krekling*, avledn. på *-ling* av kråka; ävensom *kräkon*, väl med *ä* från *kräkling*.

kråma sig, 1797, väl med Noreen V. spr. 3: 126 (alternativt), från ett mlty.

krōmen, av äldre **krŏmen*, vid sidan av *krummen*, varav ä. nsv. *krumma*, kröka, o. *krumma sig*, kråma sig, t. ex. O. v. Dalin, Envallsson, till krum; jfr ty. *krümmen*.

krångla, 1758: *krångla sig upp*, Weste 1807 (betecknat som 'fam.') = no. *krangla*, släpa sig fram, bråka, da. dial. *krangle*, vackla vid gåendet, motsv. ty. dial. *krangeln*, *chrangeln*, slingra sig, visa sig krånglig; *l*-avledn. till fno. *kranga*, släpa sig fram; i avljudsförh. till sv. dial. *kringla*, gå i krokar = no.: gå i ring; av germ. **krang-*, **kreng-*, se f. ö. kring, kränga. — Härtill: krångel, formellt = no. *krangl* n., trång, krokig passage.

1. **krås** (bröst-, hals-), Sahlstedt 1773, Envallsson 1781; med ljudsubstitution av *å* för hty. *au*, från ty. *krause* ds., närmast till adj. *kraus*, krusig (se krusa), enl. somliga ombildning av det likbetyd. ä. ty. *kröss*, *kalbskröss*, egentl.: kalvkrås (se krås 2) o. så benämnt på grund av likheten; med samma dubbelhet i betyd. som i fra. *fraise*.

2. **krås**, innanmäte, tarmkäx, bl. a. i sammans. gås-, kalvkrås, G. I:s reg. 1555: *krosit eller inmathen*; Serenius 1741 *kråtz* o. Lind 1749 *kråts* (med oetymologiskt *t*) = no., da. *kraas*, från lty. *krôs*, vartill avledn. lty. *kröse*, mhty. *gekroese* (ty. *gekröse*) = sv. krös, av germ. stammen *kraus-*, avljudsform till *krūs-* i krusa, krusig; jfr mlty. *krûse* ds., varav ä. nsv. *krus*; alltså egentl.: det krusiga, besl. med föreg. Jfr Tamm Gr. s. 14 f. — Hit hör uttr. smörja kråset.

3. **krås** (dial.), läckerhet m. m., se kräsen.

kräfta, Astacus, förr vanl. *kräfveta*, ännu Sahlstedt 1773 o. mera enstaka under 1800-t:s förra hälft (åtm. om sjukdomen); Möller 1745 o. Lind 1749 båda formerna; Spegel 1712 har *kräfveta*, men *kräftklo*, fsv. *krævet(a)*, *krævete*, från mlty. *krevet*, *kreft* = fhty. *krebaz(o)* (ty. *krebs*, varav da. *krebs*). Från fhty.: fra. *écrevisse*, varav eng. *crayfish* (ombildat i anslutning till *fish*). I sv. dial. *kräveka*, med lågty. diminutivändelse. — Härav även sjukdomsnamnet, fsv., da. (*kræft*), mlty., ty., efter lat. *cancer* i båda betyd. (med *n-* genom dissimilation av *-r-*, jfr grek. *karkinos*, kräfta, osv.). I ä. nsv. även *likmadk*, fsv. *likmadhker* (se lik 1). — Namnet på stjärnbilden, t. ex. I. Erici 1642 (*kräfveta*), härstammar från lat. o. grek.; motsv. även i sanskr. o. fornegypt. — I fsv. o. ä. nsv. även benämning på ett slags pansar; jfr sanskr. *kankaṭa-*, pansar, dissimilerat av *karkaṭa-*, kräfta. — Besl. med krabba; se närmare d. o.

kräk, (litet) djur, stackare, äldst om krypande djur, jfr *etterkräk* 1688, hos Linné som beteckning för en djurklass (Amphibia), om små barn 1731, om hästar 1709, i betyd. 'stackare' 1712; i ä. nsv. stundom *kräck* = no. *krek*, kryp, i Shetl.-dial. även 'kreatur med klena bakben', jutl. dial. *kræg*, stackare; till fsv. *kræka*, krypa (ännu t. ex. i gamla bibelövers.), sv. dial. *kräka*, no. *kreka* (st. vb) ds. ~ fsv., no. *kraka* ds.; möjl. egentl.: 'kröka sig' o. besl. med krake o. krok (jfr under kräla). — Sv. dial. *krek* utgår i vissa mål från en biform *kreka*.

kräkas, fsv. *kækias*, känna benägenhet att kräkas; ljudhärmande bildning av samma slag som sv. dial. *klöka(s)*, da. dial. *kløge(s)* el. sv. dial. *glypa* Häls. osv.

kräkla el. **kräckla**, biskopsstav; 1804 i sammans. *ärkebiskops-*, 1814 (förklarat som 'krokig käpp'), egentl. samma ord som kräkla i betyd. trädredskap för omröring av gröt m. m. (Serenius, Lind), sv. dial. ds., även: mångkvistig gren att fästa blånorna på, trästycke att sätta mellan hästar, då de vilja trängas (se Rietz s. 349) = no. *krekla*, krokigt trä, kluven stång att hänga tvätt på, nisl.: böjd gren; avledning av ett fsv. **krækil* = isl. **krekill*, i östsv. dial. *kräkil*, taggigt trä o. d., dimin. till krake 1, egentl.: krokigt trä(d); avljudsform till krok, vartill dimin. fsv. *krökla*, kräkla, krumstav = no. *krøkla*, förkrympt träd m. m., ävensom isl. *krókill* krumstav; jfr ä. nsv. *kröke*, kräkla, Lucidor, ävensom mhty. *krücke* ds., som sannol. är identiskt med krycka, men av somliga, trol. med orätt, föres till mlat.

crucea (till lat. *crux*, kors); jfr Brüch Einfl. d. germ. Spr. auf das Vulgärlatein s. 9. Alltså egentl.: krokigt trä: biskopskräklan var först rak, men erhöll sedermera den nuvarande krokiga formen.

kräla, O. Petri M:skans ärl. skap. (ändrat från *kräka*) = no. *kræla*; jfr ä. sv. *krälla*, t. ex. Lucidor, Tegnér, i sv. dial. även med stark böjning, ävensom sv. dial. *kråla* = no. *kraala*; sv. dial. *kralla*; no. *kraula* m. fl. likartade bildningar, samtliga med betyd. 'kräla' o. 'myllra'. Formväxlingen sammanhänger med ordens egenskap av imitativer. — Kräla har i sv. undanträngt fsv. *kræka*, ä. nsv. *kräka* (t. ex. i Bib. 1541) = no. *kreka*, no.-da. *kræka*, ä. da. *kræge*, av germ. **krekan* (se kräk), växl. med **kreukan* i ty. *kriechen* osv.; jfr f. ö., likaledes med begynnande *kr-*, krypa, kravla, ty. *kribbeln* osv. Sannolikt äro kräla osv. nordiska nybildningar av diminutivisk-imitativ karaktär till en 'rot', som eliminerats ur dessa äldre ord för 'krypa o. d.'; däremot torde de ej, med Torp Etym. ordb. s. 319, 332, innehålla en germ. stam *kraw-* o. böra förbindas med mlty. o. ty. ord för 'klo, hake o. d.' el. 'kratsa, klia'. — Att kräla efterhand ersatt *kräka*, beror på den formella överensstämmelsen mellan detta senare ord och kräka(s).

kräm, 1664: *cresme*, 1730: *kräm*, C. Warg 1755: *crem*, av fra. *crème*, kräm, grädde (varav eng. *cream*), jfr ital. *crema*, grädde, av omtvistad härledning; snarast över ffra. *cresme* av grek. *khrīsma*, smörjelse, i vilket fall ital., span. *crema* måste betraktas som lån från fra.; säkerl. ej, såsom också antagits, av lat. *cremor* (genit. *-ōris*), utpressad saft av frökorn. Jfr Meyer-Lübke Arch. f. d. Stud. d. neu. Spr. 126: 185 f.

krämare, = fsv. = da. *kræmmer*, från mlty. *krêmer* jämte *krâmer*, avledn. av kram 1. — Hit höra familjen. Kræmer o. Kramer.

krämla, kremla, E. Fries 1861; dunkelt.

krämpa, = fsv.; i ä. nsv. även: kramp; möjl. en inhemsk avledning av germ. adj. **krampa-*, krokig, krökt = ösv. dial. *kramp(ur)*, fhty. *krampf*, vartill även lånordet kramp, el. en ombildning av detta senare ord; i alla händelser en avljudsform till krympa. — Härtill ä. nsv. *krämpling*, sjukling.

kränga, fsv. *krængia*? (blott i part. *kränkt*) = no. *krengja*, da. *krænge*, vränga, lty., holl. *krengen*, av germ. **krangian*, kausativisk avljudsbildning till stammen i kring (såsom blända till blind osv.); nära besl. med krångla. Såsom sjömansuttryck i betyd. 'lägga sig på sidan' (om skepp) väl från lty. el. holl.

kränka, fsv. *krænka*, försvaga, förstöra, kränka, överträda = y. fno. *krenkja*, försvaga, no.: skada, överträda m. m., da. *krænke*, från mlty. *krenken*, försvaga = ty. *kränken*, förnärma. I den senare betyd. har det ty. ordet sannol. påverkat det svenska. Avledn. av krank.

kräpp, Dagl. Alleh. 1824 = ty. *krepp*, från fra. *crêpe*, av ä. fra. *crespe*, av lat. *crispus*, krusig; vartill även krepong.

kräsen, ett egentl. sydsvenskt rikspråksord, Spegel 1705, Dalins Arg. = isl. *krǽsinn*, da. *kræsen*; till fsv. *krǽsa*; förpläga, isl. *krǽsask*, förpläga sig; avledn. av fsv. *krås*, läcker mat, ä. nsv. *krås*, t. ex. Lucidor, (i sv. dial.: bakelse, även: 'doppa', ett slags mos av mjöl o. mjölk), isl. *krás* (vanl. i plur.), no. *kraas*, ags. *crás*, av germ. **krǽsō-* f. = ie. **grēsā-*, redan av Curtius med rätta sammanställt med sanskr. *grásati*, slukar, äter, grek. *gráō* (av äldre **grasō*; ie. väl **gṛsō*), gnager, *grástis*, grönfoder, m. m.; jfr möjl. även grek. *gastér*, mage, mat (av **grastér*) enl. Prellwitz KZ 47: 297 o. (utförligt) Lagercrantz Minnesskr. utg. av Fil. samf. i Gbg 1920 s. 64; se f. ö. krasse. — I nysvensk litteratur beror nog ordet stundom på inverkan från da. — En annan avledning av *krås*, läckerhet, är kräslig, fsv. *kræseliker* = nisl. *krǽsiligr*, ä. da. *kræselig*.

1. **kräva**, sbst., P. Erici 1582: *fogla kräffuor*, i dial. även: bröst, av Johansson BB 18: 21 sammanställt med grek. *bréphos* n., frukt i livmodern, foster, (av **gṛebhos*) osv., ävensom med isl. *krof*, kropp av slagtat djur, o. med germ. **kruppa-* av **kruƀna-* = fhty. *kropf*, etymologiskt identiskt med kropp, av vilka

dock åtminstone *krof* o. kropp möjl. böra förklaras på annat sätt. — Härtill även ä. nsv. *kraf* (plur. *-ar*), t. ex. 1736. — Förhållandet till likbetydande da. *kro* med avljudsformen no. *kraae* är oklart; kanske snarast ej besl. med kräva. — Ä. da. o. da. dial. *krave*, kräva, utgår från **kraghe* = fsv. *kraghi*, bl. a.: kräva = sv. krage, egentl.: hals o. d.; se närmare d. o.

2. **kräva**, fsv. *kræfia* = isl. *krefja*, da. *kræve*, germ. **krafjan* el. **krabjan*; jfr *ōn*-verbet ags. *crafian* (eng. *crave*); se f. ö. krav.

krögare, se krog.

kröka, se krok.

krön, 1795, 1797, men ej hos Weste 1807; sannol. från holl. *kruin* (uttalat *kröin*), hjässa, topp, krön, av mholl. *crûne*, hårkrans, tonsur, samma ord som krona. I sv. troligen formellt anslutet till kröna. Jfr Tamm Gr. s. 15. — Ordet användes äldst uteslutande som teknisk term, om bröstvärn o. murar; i litteraturen blir det vanligt först under 1800-talets senare årtionden.

kröna, se krona.

1. **krönika** = fsv. (även *-o-* ; *krönik*) = da. *krønike*, från mlty. *kroneke* = ty. *chronik*, av grek. *khroniká* (underförstått: *biblía*, böcker), n. plur. till adj. *khronikós*, hörande till tiden, till *khrónos*, tid; alltså egentl.: tidebok. — Härtill även: kronologi, egentl.: tideräkning (jfr logik).

2. **krönika** (dialektord), mindre stång med ett bukigt tvärträ i ändan att lyfta upp stockar o. stenar med; egentl. ett lågtysk diminutivum (av samma slag som nejlika osv.) till mlty. *krane*, trana (se d. o.), el. kanske direkt att förbinda med en lågtysk motsvarighet till ty. *kranich*, trana, som i ä. ty. också betecknade en hissinrättning; i alla händelser med samma slags bildliga anv. som i de hithörande kran o. sv. dial. **trana*, om ett slags järnställning å spiseln, ävensom i vissa andra under kran anförda redskapsbeteckningar.

krös, tarmkäx, Linné (även: *-an*), Berlin Läseb. 1852 = da. *krøs*, från lty. *kröse*, ty. *gekröse*, innanmäte, gåskrås, avledn. till lty. *krôs*, varav kräs 2, o. besl. med kräs 1.

kröson, lingon, t. ex. I. Erici 1642: *krösan*, *krösona-*, allmänt dialektord: *krösen* n., *krösa* f. (plur. *-er*), finnl. *krööjson*, Nucköm. *kraus* osv., med det vanliga fruktnamnssuffixet *-on* till en stam *kraus-*, av ovisst ursprung.

kub, av lat. *cubus*, av grek. *kýbos*, tärning, även: höfthåla (urbesl. med höft; se även hop, nypon). — Härtill: kubik- i sammans. = ty., av fra. *cubique*, fyrkantig som en tärning, ytterst av grek. *kybikós*. — Kubism, modern konstterm, av fra. *cubisme*, urspr. en skämtsam beteckning, 1908 använd av målaren Matisse; med syftning på denna konstarts matematiska prägel (stereometriska färgfigurer o. d.).

kubb i huggkubb, 1643, osv., i betyd. 'bistock' hos Spegel 1685, jfr ä. nsv. *kubba*, jordkoka, motsv. sv. dial. *kubb*, utom såsom i riksspr. även: vält, större båt med flat botten, *kubbe*, kvist, stjälk, även *kobb(e)*, no. *kubb(e)*, kubb, nisl. *kubbi*; jfr även ä. nsv. *kubbot*, knubbig, 1630; övriga hithörande nord. ord se under kobbe; en hypokoristisk intensivform antingen till no. *kumb*, kubb, isl. *trékumbr*, el. till nord. stammen *kub-* i sv. dial. *kūv*, hösåte, översta delen av ryggen (jfr alkuva), no.: rund topp, puckel, isl. *kúfóttr*, rund, om vars släktskapsförh. se under kobolt o. kopp, ävensom (delvis dock osäkra) hos v. Friesen Mediagem. s. 62 f. (med annan förklaring av *-bb-*). Om såsom under kobolt antagits, dessa senare ord äro besl. med grek. *gýpē*, håla, föreligger samma betyd.-växling av 'konkav o. konvex böjning' som (sannol.) i de under dal, huv, kula, kupa anförda orden. — Jfr de på likartat sätt uppkomna klabb, stubb o. trubb- i trubbig.

kuckla, hemligen göra upp el. samråda, smida ränker o. d., Bark 1704 (i brev), i t. ex. kuckla ihop Sahlstedt 1773 osv.; egentl.: trolla, såsom t. ex. Hels. 1587 o. i sv. dial.; i ä. nsv. o. sv. dial. även *kockla*, jfr fsv. *kokel*, trolldom, förtrollning (jfr sv. kuckel), *koklare*, trollkarl, gycklare, motsv. no. *kukla*, *-o-*, trolla, besvärja, da. *kogle*, jfr isl. *kukl*, trolldom, *kuklari*, gycklare; från mlty. *kókelen*, trolla, gyckla, *kókeler*,

gycklare, från mlat. *caucularius*, gycklare, egentl.: en som leker el. gör konster med bägare, till lat. *cauculus*, bägare, dimin. till *caucum* ds., jfr grek. *kaũka*, *kaukálion*, kymr. *cawg*, f. ö. av okänt ursprung.

kucku, gök, Serenius 1734: *kuko*; plur. *kukuer* C. F. Dahlgren 1829; efter lätet liksom ty. *kuckuck*, ty. dial. *gugku*, fra. *coucou*, eng. *cuckoo* osv. o. liksom det äldre gök (se d. o.): jfr guckusko. — Dessutom benämning på ett kort i killeleken (kambio), Bellman (i speltermen *Cucu står*), Schröderheim osv., samt förr beteckning på ett högt stadium av rus, Aftonbl. 1845, efter kucku som namn på det högsta kortet i killespelet.

Kuddby, se kuta.

kudde, Schroderus o. 1638: *kudda* = isl. *koddi*, no., ä. da. *kodde*; meng. *codde* är lån från nord.; samma ord som (resp. besl. med) fsv. *kodde* (el. *kodder*), testikel, sv. dial. *kodd(ar)*, no. *kodd*, da. dial. *kodde*, ags. *codd* ds., mholl. *kodde* även 'klubba'; ävensom sv. dial. *kudde*, ärtbalja, da. dial. *kodde*, meng. *codde* ds.; o. sv. dial. *kudd*, liten (fullvuxen) person, liten pojke, mlty. *kudde*, *kodde*, gris (med samma betyd.-utveckling som i de under kult anförda orden). Hypokoristiska bildningar till germ. stammen **kuð-* i nisl. *koðri*, testikel, ffris. *kuda*, knölpåk, ty. dial. *käutel*, svulst, m. fl. Jfr f. ö. Persson Indog. Wortf. ss. 108 f., 937 o. (med annan förklaring av *-dd-*) v. Friesen Mediag. s. 93 f. Möjl. ytterst dentalutvidgning av ie. roten *gu*, vara välvd o. d.; se kjusa.

kufisk, vard.: komisk, kuriös, A. Engström 1909, Dag. Nyh. 1914, i Uppsalaslang åtm. på 1880-t.; egentl. skämtsam anv. av kufisk, om gamla arabiska mynt, till *Kufa* vid Bagdad i Asiatiska Turkiet.

kugga, Atterbom LÖ: *kuggade studenter*; förr stundom även 'kväsa', t. ex. Onkel Adam Får gå! s. 124 (1844; med anföringstecken) o. enstaka i finnl., Tavaststjerna, vars bruk av ordet i denna betyd. sålunda icke såsom gissats från finsk-svenskt håll, beror på misstag, jfr även J. af Wingård i Nordstjernan 1848 s. 65: 'kuggad och inkörd i Magdeburg'. Ordet betecknas på 1840-t. icke sällan med anföringstecken; jfr (utom ex. från O. Adam) Kiellman-Göransson i Nordstjernan 1847 s. 155. Antagl. upptaget från dial., t. ex. Vbtn i betyd. 'narra'. Av dunkelt urspr.; snarast en intensivbildning till ett verb motsv. isl. *kúga*, tvinga (se kuva). Andra förmodanden se Noreen V. spr. 3: 281 o. Falk-Torp s. 590.

kugge el. **kugg**, Spegel 1712; av omstridd härledning. Enl. v. Friesen Mediagem. s. 105 o. Persson Indog. Wortf. s. 113 till germ. **kugg-* i bl. a. ags. *cycgel* (eng. *cudgel*), knölpåk, mlty. *kogge*, ett slags brett o. klumpigt lastskepp = meng. *cogge*, ä. da. *kogge*, isl. *kuggr* (de två senare lånord), samt **kuƶ-* i mhty. *kugele* (ty. *kugel*) m. fl.; i så fall säkerl. bildningar med spontan konsonantförlängning av samma slag som i no. *agge*, tagg (se agg), (sv.) nagg, pigg, spigg, tagg (annorlunda dock v. Friesen anf. st.). Noreen V. spr. 3: 281 m. fl.: till fhty. *kiuwan* osv., tugga (jfr under tugga), med nordiskt *gg*-inskott som i hugga osv.; alltså egentl.: tand. Dunkelt.

kujon, ä. nsv. även *kojon*, t. ex. Brasck 1648 = ä. da. *kojon*, da., lty., ty. *kujon*, ä. ty. *cojon*, av fra. *coïon*, av ital. *coglione* ds., urspr.: testikel, avledn. av lat. *cōleus* ds., av omstritt ursprung.

kul, bris, 1717: *magert kuhl*, *starck kuhl*, 1740: *styf kuhl*, 1756: *en liten kul*, synes i sv. åtm. väsentligen ha uppstått ur ä. nsv. *kult*, under 1700-t:s första hälft vanlig form för kultje; jfr stillt väder under stiltje, o. bör sålunda ej utan vidare identifieras med det väl inhemskt nordiska isl., no. *kul*, jfr da. *kule*, by med regn o. hagel, som äro besl. med sv. dial., no. *kula*, blåsa litet, da. *kule*, blåsa starkt, avljudsform till sv. dial. *kala*, blåsa litet, osv. (se kall o. jfr kulen). — Kuling, O. v. Dalin, äldre (1628; U. Hjärne) *kyling(h)*; Serenius 1757: *kulning* = da. *kuling*; möjl. inhemskt, men kanske snarare efter holl. *koeling*; jfr även ty. *kühlung*.

1. **kula**, bula = fsv. = isl. *kúla*, ä. da. *kule* (jämte sv. dial. o. no. *kul*) = mlty. *kûle* ds., med avljudsformen mhty.

kiule, klubba (ty. *keule*); liksom sv. dial. *kyl*, påse, buk, o. isl. *kjóll*, skepp (= fhty. *kiol*, ags. *céol*) innehållande en *l*-utvidgning av ie. roten *gu*, vara välvd o. d., i t. ex. grek. *gýalon*, håla, dal, osv. (se kjusa), jfr med avs. på betyd.-skiftningen kula 2 o. under dal, huv, kubb, kupa. — Betyd. 'gevärskula' beror på inverkan från det möjl. obesläktade ty. *kugel*.

2. **kula**, håla = fsv. = da. *kule*, från mlty. *kûle*; samma ord som kula 1, vilket dock är inhemskt; om betyd.-skiftningen 'konkav o. konvex böjning' se föreg.

kulen, av ett fsv. **kulin*, växl. med *kolin*, frusen, såsom *mulin* o. *molin* (se mulen), egentl. part. till ett **kala* = sv. dial. *kala*, blåsa litet, isl. *kala* i *mik kelr*, jag fryser; se kall. Jfr de fsv. inkoativerna *kulna*, *kolna*, bliva kall.

kulinarisk, Sturzen-Becker 1851, till lat. *culīna*, kök; liksom likbetyd. *coquīna* (se kök) till *coquere*, koka (se d. o.).

kuling, se kul.

kuliss, G. J. Ehrensvärd 1779: *coulissen*, best. form, från fra. *coulisse* ds., egentl.: ränna i vilken en kuliss löper, sedan om kulissen själv, till *couler*, löpa, en utvidgad betyd. av 'rinna, sila', av lat. *cōlāre*, sila, till *cōlum*, sil, tratt. Jfr kulvert.

1. **kull** (barn-), fsv. *kulder* (-*o*-), samtliga barn i samma äktenskap, kull av vilda djurs ungar m. m. = fda. *kol(l)*, *kul* (da. *kuld*), no. dial. *kold*, *kuld* (m. o. f.), av germ. **kulþa-* (o. **kuldō-*). Vanl. fört som avljudsform till got. *kilþei*, moderliv, *inkilþō*, havande, ags. *cild* (eng. *child*), barn, besl. med sanskr. *jaṭhára-* (**gelth-*); med motsv. betyd.-utveckling i fra. *ventrée*, kull, till *ventre*, bl. a. moderliv. Jfr bl. a. Persson Indog. Wortf. s. 74, som anser kult besläktat o. antager en grundbetyd. 'välvning'. Annorlunda emellertid Lidén IF 19: 335 f.: till litau. *gulta*, djurläger, *guliù*, ligger, lägger, grek. *gōleós*, ide, osv.; jfr till betyd. t. ex. no. *böle*, både 'näste' o. 'kull'; alltså med en urspr. betyd. av 'bädd, läger'.

2. **kull** i hattkull, ä. nsv. även: huvudskalle, hjässa, sv. dial. också *koll* ds., fsv. *kulder* (-*o*-), topp, hjässa, huvud = isl. *kollr*, huvud, rund topp, no. *koll*, topp, hårtofs, hattkull, hög m. m., ä. da. *kuld*, hjässa, mlty. *kol*, huvud m. m., av germ. **kulna-*, besl. med sanskr. *gula-*, *gulikā*, kula, huvud, osv.; se Persson Indog. Wortf. s. 66; jfr kulle, kulla, kullig samt under kjusa. — Samma ord ingår i bergn. Kullen (med enstavighetsaccent) Skåne.

3. **kull**, adv., i i kull, om kull, fsv. *um kull* = isl. *um koll*, no. *i koll*, da. *omkuld*, i ösv. dial. även *åkull*, till kull 2, alltså: över ända. Härtill även sammans. kullkasta osv., jfr fsv. *kasta um kull*, senisl. *hrinda um koll*.

kulla i betyd. 'kvinna', 1640-t. (i en bondedialog), särsk. i sammans. dal-, Vingåkers- o. (mindre vanl.) vallkulla, jfr *Margareta Fridkulla*; Düben 1721 i betyd. 'flicka'; i dial.: ogift kvinna Dalarna, ösv. *kolla*, fjollig kvinna = isl. *kolla*, kvinna, i sammans., men även annars (Kahle Ark. 27: 381), no.: i sammans. Kan svårligen skiljas från ä. nsv. *kulla*, ko utan horn, Schroderus 1638, sv. dial. även *kolla* ds., även: älgko, sugga m. m. = isl. *kolla*, hondjur, i sht hjort, no.: hondjur utan horn (i sht om hind o. älgko), som är en avledn. av kull 2 i betyd. 'runt huvud o. d.' Det är ovisst, om kulla i betyd. 'kvinna' bör betraktas som en metaforisk användning av den om hondjur el. om en parallell utveckling föreligger. Jfr kulta, liten rund flicka, till kult (om allehanda runda föremål, även om djur); se f. ö. under kult. — Samma ord ingår i fågeln. morkulla (se d. o.) o. en del växtnamn: brun-, duv-, färg-, grön-, let-, slåtter-, sur-, vit-, åkerkulla; sannol. utgående från betyd. 'flicka'; jfr t. ex. växtn. *jungfrun i det gröna*; el. möjl. urspr. från växter med runt el. kullrigt blomhuvud. — Annorlunda om kulla, kvinna, flicka, Kock Från filol. fören. i Lund 1897 s. 1: i sammans. uppkommet av germ. **kunilō*, **konilō-*, dimin. till kona, kvinna, liksom got. *mawilō*, isl. *meyla*, liten flicka, till mö.

kulle, höjd, även: hattkull = fsv. =

da. (dial.) *kolle*, backe, rundad bergstopp, avledn. av kull 2 el. uppkommet inom samma paradigm som detta (jfr under brunn). — En böjd form härav ingår i en mängd ortn., såsom Blåkulla (se d. o.), fsv. *Mat(h)kulla* (se under mat) osv.

kull(er)bytta, Spegel, Sahlstedt 1773: *kul(l)bytta*, Dalins Arg., Wallenberg: *kyllbytta*, Leopold: *kullbytt*, Weste 1807: *kullerbytta* o. *kull-*; av fra. *culbute*, till vb. *culbuter*, av *culer*, gå över styr (till *cul*, bakdel, lat. *cūlus*), o. *buter*, snava, stappla; alltså bildat som t. ex. *tournevirer*, dreja; enl. andra direkt av *cul*. I sv. med folketymologisk anslutning till kull (i omkull) o. bytta; senare till kullra; jfr *kuller* i betyd. 'kullerbytta' hos C. F. Dahlgren.

kullig, om ko, ä. nsv. *kullot*, utan horn, skallig, Bib. 1541, fsv. *kullotter*, kullrig, utan horn, utan hår = isl. *kollóttr*, da. *kullet*; jfr ty. dial. *küll-bock* o. *kiel-bock*, bock utan horn (germ. **kull-* o. **keul-*), ävensom alban. *gul*, hornlös, skallig; till kull 2.

kullra, 1620: *sigh kullrer*, rulla sig, Columbus o. 1675: *kring-kring kulra*; avledn. av kull 2, 3 liksom kulta till kult 2. — Hit hör: kullersten, Linné 1747, -stol; jfr ä. sv. *kuller*, kullrighet, t. ex. o. 1750.

kulmen, av lat. *culmen*, högsta spetsen, topp, även: *columen*, rotbesl. med holme; möjl. även samhörigt med kolumn.

1. **kult**, gudsdyrkan = ty. *kult*, fra. *culte* osv., av lat. *cultus*, dyrkan, omvårdnad, till *colere*, odla, sköta, vörda. — Härtill: fra. *cultiver*, varav sv. kultivera, ävensom lat. *cultūra*, odling, varav sv. kultur.

2. **kult** i rorkult = no. *kult*, liten kloss, träbit, hjulnav, bergknalt; besl. med kull 2; se följ.

3. **kult**, liten gris, 1706, 1727; gosse, 1730 = no. *kult*, kraftigt byggd (ung) man, gosse; med fem. kulta, liten rund flicka, 1730; jfr skotska *cultie*, föl, eng. *colt*; samma ord som föreg. Jfr med avs. på betyd.-växlingen kotte, kudde samt exempelsamlingen hos Björkman IF 30: 259 f. Möjl. f. ö. besl. med sanskr. *gaḍi-*, *gali-*, ung tjur, ävensom *gaḍu-*, puckel (jfr K. F. Johansson KZ 36: 376 med n. 2, Persson Indog. Wortf. s. 69). — Avledning: kulting, Verelius 1681: *kultung*, om gris; 1730: *kulting*, om pojke; jfr da. dial. *koltring*, pojke.

[kult, ä. nsv., kultje, se d. o.].

kulta, vb, springa smått (om barn), rulla, 1730: *kulta til wägs* = no., där även: avrunda o. d., till kult 2, 3 (liksom kullra till kult 2, 3), sannol. dock påverkat av kull 3 o. kullra. — I no. även *kultra*.

kulting, se kult 3.

kultje, 1693, 1695, 1711 m. fl.: *ku(h)lte*, 1711: *kult*, 1714: *kuhlt*, 1717: *kuult*, 1757: *coult*, 1785, Sjöbohm 1787 o. Widegren 1788: *kultje* (*cultie*). Den nsv. formen utgår från holl. *koeltje* n., avledn. av adj. *koel*, sval = lty. *köl*, fhty. *kuoli* (ty. *kühl*), avljudsform till kall, se d. o. Ä. nsv. *ku(h)lte* (o. *kult*) kommer däremot från den holl. biformen *koelte* f. = lty. *költe*, ty. *kühlde*. Från den förkortade formen *kult*, uppfattad som neutr. adj., härrör sbst. kul (se d. o.). Jfr stiltje.

kulvert, tekn., för genomsläppande av vatten, från eng. *culvert*, möjl., med tillagt *t*, från ffra. *coulouëre*, kanal, ränna, till fra. *couler*, sila (se kuliss).

kulör, av fra. *couleur*, av lat. *color* (genit. *-ōris*), färg, egentl.: hölje, besl. med *cēlāre*, hölja, dölja, o. urbesl. med hölja, hölster osv.; alltså samma grundbetyd. som i sanskr. *várṇa-*, hölje, färg, sedan även 'ras', med syftning på å ena sidan de ljusare indoeuropéerna o. å den andra den mörkhyade urbefolkningen, till *vṛnóti*, höljer (se under värja 1); jfr även det dock osäkra hy (i betyd. 'färg'); se f. ö. under färg (slutet). — Jfr trikolor(en).

Kumla, se följ.

1. **kummel** (sten- o. d.), i arkeol. anv. upptaget från fornspr., f. ö.: sjömärke av sten, i dial. även: märke på kreatur, hos Spegel 1685 med biformen *kumla*, stengrund, runsv. *kumbl*, gravrör, gravvård, fsv. (*bo*)*kumbel*, (bo)märke = isl. *kum(b)l*, gravhög, tecken, fsax. *kumb(a)l*, tecken, ags. *cumbol* (jämte *-or*), tecken, fana (väl även fhty. *chumbal*, översatt med 'cohortes'). Av om-

stridd o. oviss härledning: enl. Prellwitz[2] besl. med grek. *gamphós*, krökt, litau. *gumbas*, upphöjning, knut; enl. Meringer IF 19: 445, 21: 298 till grek. *gómphos*, plugg, spik, isl. *kumbr*, kloss, varvid hos kummel betyd. 'gravhög' utvecklats ur den av över graven anbragt trämärke; en tredje möjlighet hos Falk-Torp s. 594. I alla händelser ej, såsom också antagits, lån från lat. *cumulus*, hög. — Härtill en del ortnamn: Kumla, fsv. *Kumlar*; Stenkumla, fgutn. *Stainkumbla*; Stockkumla; Träkumla, fgutn. *Trekumbla*; Kummelby, fsv. *Kumblaby*, osv.; se förf. Ortn. på *-by* ss. 22, f. 118.

2. **kummel,** Merluccius vulgaris, en torskart (berglax), Wright 1842 = ty. *kummel*, förvridning av ett ord motsv. da. *kulmule* ds. = no. *kolmule*, Gadus melanostomus el. poutassou, ty. *kohlmund*, jfr likbetyd. ty. *kohlfisch*, eng. *coalfish*, ital. *carbonajo* (till lat. *carbo*, kol). Alltså egentl.: kol- el. svartmun, till kol o. mule.

kummer, blomhänge på hängeväxterna, i sht. al o. björk, samt i växtn. får-, nejlikekummer, 1751: björkknopp, 1755: fröhus av lin (ännu i dial.), 1780: hänge, sv. dial. även *komar*, *kumbäl* m. m. = no. *kumar* (även *kumul*), löv-, blomsterknopp, hänge på träd; möjl. rotbesl. med litau. *žémbu*, *žembėti*, gro, o. i så fall kanske också med lat. *gemma*, knopp på vinstock (även: ädelsten), o. en del andra av Walde under *gemma* anförda ord (bl. a. kummel; dock mycket ovisst).

kummin, ä. nsv. även *kummen*, fsv. *kumin*, *komi(i)n* m. m. = da. *kummen*, *kommen*, från mlty. *komen*, *komîn* = fhty., mhty. *kumin*, jämte (med dissimilation) *kumil* (ty. *kümmel*), ags. *cymen* (eng. *cummin*); liksom så många andra beteckningar för kryddor (t. ex. peppar osv.) från lat.: *cumīnum*, av grek. *kýminon*, egentl. ett semitiskt ord (hebr. *kammôn* osv.). — I sv. förr med huvudtonen på den då långa senare stavelsen (jfr den fsv. skrivningen med *-ii-*). — Dessutom en form med *-l* (motsv. ty.) i sv. dial. *kummil* = ä. sv., hos Bellman i betyd. 'sup (kumminbrännvin)'. — Egentl. benämning på Cuminum cyminum. Om den likaledes från semit. spr. härrörande beteckningen för den i Europa inhemska Carum carvi se under karv(e).

kumpan, i historisk el. arkais. stil, stallbroder, se kompani.

kund, 1636, om en fånge i dennes förh. till fångvaktaren; i den äldre betyd. 'bekant' t. ex. Bellman, ofta hos Runeberg, även hos P. G. Ahnfelt 1857; i modern betyd. hos Envallsson = da. *kunde*, från ty. *kunde*, av fhty. *kundo*, bekant, infödd = ags. *cúða*, substantivering av germ. adj. **kunþa-*, känd, bekant = ty. *kund* osv.; se kungöra. Den gamla betyd. 'bekant, vän' kvarlever ännu i södra Tyskland.

kung, kung Orre, se konung.

Kungs- i vissa gårdn., t. ex. Kungsered Vgtl., syftar på belägenhet å gammal kronomark. Jfr Lidén NoB 4: 122.

Kungsbacka, stadsn., fsv.-fda. *Konungsbakka*, omtalat som slott år 1336; alltså efter det kungliga slottet på 'åbacken' (jfr sv. ortn. Åbacka, Åbacken).

Kungsgatan, vanligt gatnamn; tidigast i Stockholm: *Konungsgatan* 1600-t., nu St. Nygatan; i anslutning till den italienske konstteoretikern Albertis († 1472) anvisning i De re ædificatoria, att den betydelsefullaste gatan så bör kallas. Se R. Josephson Stadsbyggnadskonst s. 99. Sedan enligt samma grundsats i en mängd svenska städer.

Kungshatt, klippig ö i Mälaren, av kung o. hatt i den bildl. betyd. 'bergstopp'; jfr sv. Hattåsen o. under Trollhättan. Sägnen om kungens hatt beror på felaktigt etymologiserande.

Kungälv, 1498: *Congelff*, folketymologisk ombildning av fsv. (fno.) *Konungahœlla*, *Kongœlla* m. m., till konung o. häll.

kungöra, Balck 1603 = senisl. *kunngera*, da. *kundgøre*; till fsv. *kunder*, kunnig, känd = isl. *kunnr*, got. *kunþs*, fsax. *kûth*, mlty. *kunt*, fhty., ty. *kund* (se kund), av germ. **kunþa-* = ie. **gn̥to-*, part. till roten i kunna. Väl översättning av ty. *kundmachen*, *kundtun*. I fsv. i stället *kunnogha*, ä. nsv. *kunniga*, till *kunnogher*, kunnig.

kunna = fsv.: känna, veta, vara i stånd, vara möjlig, lära, undervisa = isl. *kunna*, da. *kunne*, got., fsax., fhty. *kunnan*, (ty. *können*), ags. *cunnan* (eng. pres. *can*); besl. med litau. *žinóti*, känna, o. likbetyd. ord i avest., arm. o. fir.; med avljudsformerna ie. *gnē*, *gnō* i isl. *knár*, kann, *knár*, duktig, fhty. *irknâan*, märka, lära känna, ags. *cnáwan*, veta (eng. *know*), lat. *(g)nōsco*, känner, *gnārus*, kunnig (jfr inkognito, nobel, not 2), grek. *gignóskō*, lär känna, *gnōsis*, insikt, kunskap (se diagnos), osv. Det andra *n* i germ. *kunnan* är presensbildande. Grundbetydelsen var: känna, veta (kvar i t. ex. kunna utantill, motsv. ty. *auswendig können*, kunna sin läxa osv.); senare: förmå o. d., i vilken betyd. ordet undanträngt fsv. *magha*, *mogha* = isl. *mega*. — Inte kunna med ngn = da. *ikke kunne med en*, jfr isl. *kunna e-u (vel, illa)*. — Jfr känna samt kund, kungöra, kunskap, konst, kön 2, miskund, urkund, varkunna.

kunskap, fsv. *kunskaper*, kännedom, bekantskap, umgänge = da. *kundskab* (i ä. da.: kännedom, bekantskap), från mlty. *kuntschop* = ty. *kundschaft*; jfr -skap. Den äldre betyd. kvarlever i kunskapare = ty. *kundschafter*, egentl.: som skaffar sig kännedom. Jfr det inhemska fsv. *kunlēker* = isl. *kunnleikr*.

kunt, kont, näverväska, ränsel, i dial. även: korg (*fiskkont*) = no. *kunt*, från fin. *kontti*; ej omvänt, som icke sällan antages. Litteratur se Setälä FUF 13: 389.

kupa, även i bikupa; i dial. också om ett slags mjärde el. ryssja, såsom även i no. o. ä. da., fsv. *kūpa*, skål, skålformig fördjupning = nisl. *kúpa*, no. *kūpa*, skål o. d., da. *kube*; väl från mlty. *kûpe*, stor skål, fat, tunna; med biformen sv. dial. *kypa*, ett slags halmkärl = lty. *küpe*, stor korg, balja, tunna, ty. *kiepe*, ryggkorg, eng. *cipe*, ryssja, korg. Dels inhemskt germ. (särsk. i betyd. 'korg, ryssja') (jfr under kop'p) o. dels sammansmält med ett lån från lat. *cūpa*, tunna, mlat. *cōpa* (jfr under skopa), varifrån mlty. *kôpe*, fhty. *chuofa* (ty. *küfe*; jfr *küfer*, tunnbindare m. m.), ags. *cópa* (eng. *coop*, jfr *cooper*, tunnbindare), urbesl. med huv, jfr kupol. Se även kyp o. kypare. — Med avs, på betyd.-skiftningen 'konkav o. konvex välvning' jfr det möjl. besl. kubb även som dal, huv, kula 1, 2.

kupé, 1791, av fra. *coupé*, egentl.: avdelning, till *couper*, avskära (varav sv. kupera), vartill *coup*, hugg, slag, spratt, affär, kupp (varav sv. kupp); väl egentl.: avhugga huvudet (till lat. *cuppa*, bägare, i den avledda betyd. 'huvud', se under kopp). Jfr kupong.

kupera, se kupé.

kuplett, Gustaf III 1782: *coupletterna* plur. best. f., av fra. *couplet*, till *couple*, par (= koppel; se d. o.); alltså sannol.: med parvisa rim, el. dikt bestående av verser sammanfogade med rim.

kupol, 1791: *coupolen* best. f., av fra. *coupole*, av ital. *cupola*, varav även ty. *kuppel*; till lat. *cuppa* o. *cūpa*, tunna, fat (se kupa slutet); alltså egentl.: med tunnform. — Serenius 1734: *kupel*; 1766: 'rundel eller cupula'.

kupong, av fra. *coupon*, till *couper*, avskära o. d.; se kupé. — I sammans. *räntekupong* i Aftonbl. 1869; f. ö. egentl. vanligt först på 1890- o. i sht 1900-t.

kupp, se kupé.

1. **kur**, skjul o. d., t. ex. 1729 (*Tak-Cuur*), jfr ä. nsv. *kurtorn*, vakttorn, från mlty. *kûr* i *kûrhûs*, vaktstuga, jfr *kûr(e)*, tornväktare o. d., till kura i betyd. 'hålla utkik'.

2. **kur**, sjukdomsbehandling, i ä. nsv. stundom neutr. t. ex. Gustaf II Adolf till A. Oxenstierna 1619: 'önsker jagh min k(äre) b(roder) lycka till sitt chur'; från ty. *kur*, av lat. *cūra*, omsorg, f. ö. av okänt ursprung; jfr kurera, sinekur.

3. **kur**, uppvaktning, i göra sin kur, t. ex. 1720, om hovtjänst = ty. *cour* i *die cour machen*, av fra. *cour* ds., även: hov, hovhållning, tidigare bl. a. om fasta platser o. borgar (jfr ortnamnen på *-courl*), särsk. konungens slott el. residens; av lat. *cors* (genit. *cortis*), gårdsrum, inhägnad, skara, följe, av äldre *cohors* (= sv. kohort), av *co-*, samman, o. ie. **ghṛti-*, urbesl. med gård. Jfr kortege, kurtisera. — Härtill vb. kura (vard.), göra sin uppvaktning.

kura i sitta och kura, fsv. *kūra*, sitta stilla, stå (som jaktterm), se Sdw. = no. *kūra*, ligga sammanhukad, (ä.) da. *kure*, sitta el. ligga stilla, mlty. *kûren*, lura, speja, ty. *kauern*, huka sig ned; eng. *cower* ds. från nord.?; jfr fin. lånordet *kuuro*, gömställe, hukande ställning; väl besl. med grek. *gȳrós*, krokig, osv., till ie. roten *geu*, vara böjd, jfr Lidén IF 19: 343 o. se kjusa, kota, kula 2, kåta, ävensom kåre. — Kura gömma, se kurra 2.

kurage, ä. nsv. även *kuras* Spegel (jfr ä. ty. *corass*); Bellman: *courage*, trestavigt uttal liksom *bagage*; av fra. *courage* = ital. *coraggio*, avledn. av fra. *coeur* = ital. *cuore*, av lat. *cor* (genit. *cordis*), hjärta (urbesl. med hjärta).

[Kuramåla, gårdn., se under -måla.]

kurant = ty., av fra. *courant*, löpande, gängse, part. pres. av *courir*, löpa, ytterst till (men ej direkt av) lat. *currere* ds.; se kurs.

kurbits, B. Olai 1578, från lty. el. ty.: fsax. *kurbiz*, som lånats från fhty, *churbiz* (ty. *kürbis*) = ags. *cyrfet*; gammalt lån (före den tyska ljudskridningen) från lat. *cucurbita*, med reduplikationsstavelsen *cu-* antagl. från *cucumis*, gurka, o. f. ö. motsv. sanskr. *carbhaṭa-* m. fl. former; väl egentl. om Lagenaria vulgaris. — Om ags. *hwerfette*, kurbits, se litteratur hos Walde s. 206.

kurera, ytterst av lat. *cūrāre*, bl. a.: vårda, bota, urspr.: hava omsorg om, till *cūra*, omsorg jfr kur 2, kuriös o. assurera. — Till *cūrāre* hör också kurator, av lat. *cūrātor*, som sköter om, ombesörjer.

kurfurste, P. Svart Kr.: *churförster* plur., från ty.: mlty., mhty. *kurfürste* (ty. *kurfürst*), till mhty. *kür*, val, o. furste; se kora, villkor o. tjusa; kurfurstarna valde tysk kejsare.

kuriositet, av lat. *cūriōsitas* (genit. *-tātis*), vetgirighet, nyfikenhet, till *cūriosus* (se kuriös).

kurir, från ty. *kurier*, av fra. *courrier*, till *courir*, löpa (se kurs o. jfr under karriär).

kuriös, i ä. sv. även: nyfiken, t. ex. Dalins Arg. (*curieus*), av fra. *curieux*, nyfiken, sällsam, av lat. *cūriosus*, sorgfällig, nyfiken, till *cūra*, omsorg (se kurera).

1. **kurra**, häkte, t. ex. 1769, i dial. även *korra*, väl samma ord som sv. dial. *kurra* (*-o-*), liten koja, el. möjl. en kortnamnsbildning till ä. nsv. *kurtorn*, vakttorn (se kur 1), el. till *corps de garde*, stadsvakten. Jfr det väl på liknande sätt uppkomna finka ävensom (ä. sv.) prubba (till *proba*).

2. **kurra el. kura** i uttr. k. gömma, Lind 1749: *kura gjöme*, Sahlstedt 1773: *kura i göma*, 1796: *kurra gömma*; i ä. tid även *kurra bo och gömma* (jfr sv. dial. *kurra-bo-gömma* Ögtl., Nke), el. blott *kurra bo* (till sbst. bo). Sannol. är det hos Sahlstedt förekommande *kura i göma* den ursprungliga formen, till fsv. *göma*, gömställe, sv. gömma. Det i dial. även uppträdande *kur(r)a gömme* hör till ä. sv. *gömme* n. el. har kanske i vissa trakter uppstått ur fsv. *gömo*, oblik kasus till *göma*. Kurra har utvecklats ur kura (se d. o.) i svagtonig ställning. Se Kock Sv. lm. XV. 8: 13 f. — Jfr det finska lånordet *kuuro*, gömställe, även om leken 'kurra gömma'.

3. **kurra**, vb, t. ex. om katt el. i uttr. det kurrar i magen, motsv. ä. nsv. *korra*, kurra, kackla, kvittra, rossla, sv. dial. *korra*, *kurra* bl. a. även 'knorra, knarra', fsv. *kurra*, kväka, *kura*, kuttra, *korra*, *kurra*, knorra, knota, isl. *kurra*, knorra, tala högt, no.: om t. ex. duvors, tjädrars o. orrars läten, da. *kurre*, kuttra, i ä. da. även 'knorra, knota', mlty., mhty. *kurren*, knota, knorra, i ä. ty.: kurra, om katt, ty.: tala med djup röst (i motsättning till *kirren*), eng. dial. *curr*, knota, knorra; ljudhärmande bildningar, somliga kanske unga o. uppkomna oberoende av varandra; delvis dock möjl. avljudsformer till no. *karra*, kackla, kuttra, o. mlty. *kerren*, knarra, fhty. *kerran*, knarra, skrika, ags. *ceorran*, knarra; jfr lat. *garrio*, pratar, litau. *garsas*, ljud, osv. Jfr det likaledes ljudhärmande knorra. — Avledn. på *-l*: ä. nsv. *korla*, kurra, rossla, kuttra, gurgla, B. Olai 1578 o. ännu Lindfors 1815, ä. nsv., no. *kurla*, kuttra o. d.

1. **kurre**, ekorre, Liljestråle 1797:

Du lille Curre, hypokoristisk bildning till ekorre.

2. **kurre**, i uttr. en lustig, underlig k. osv., Braun 1843, jfr rummelkurre osv., ett slags hypokoristisk bildning (av samma slag som t. ex. prisse), kanske i anslutning till föreg.

3. **kurre**, hund, även som hundnamn, jfr mholl. *korre*, meng. *curre* (eng. *cur*), vanl. fört till kurra 3, dock ovisst.

kurry, från eng. *curry*, från tamiliskan (Indien). — I sv. tidigast i sammans. *kurrypulver* 1874.

kurs, under 1600-t. vanl. i den ursprungliga betyd. 'lopp, färd, kosa', t. ex. Gustaf II Adolf 1620; om penningar t. ex. 1654 = ty. = fra. *cours*, av lat. *cursus* (genit *-ūs*), lopp m. m., till *currere*, löpa; se diskurs, korridor, korsar, kos, kurant, kurir, kurtage, kärra. — Härtill: kursiv, sbst. o. adj., som boktryckarterm 1654 = ä. ty. *cursiv* (ty. *kursivschrift*), fra. *cursif*, adj., f. *cursive*, *cursive* f., kursivstil, av nlat. *cursīvus*, f. *cursīva*, löpande, alltså om skrift: skriven med löpande hand. Kursivstilen uppfanns o. 1500, sannol. av venetianaren Aldus Manutius, efter vilken kursivtyperna förr också kallades *aldiner*.

Kurt, mansn., egentl. högtyskt kortnamn till Konrad; se d. o. I ty. som familjen. latiniserat till *Curtius* (jfr under Mathesius).

kurtage, 1716, av fra. *courtage*, mäklarsyssla, mäklararvode, jfr *courtier*, ä. *courretier*, mäklare, till *courir*, löpa, alltså egentl.: som löper från den ena till den andre. Jfr kurs.

kurtis, Polyfem 1811, Lindfors 1815, Fr. Bremer Nina 1835 (»*courtis*»), ombildning av fra. *courtoisie* (= sv. kurtoasi, jfr härom nedan), i anslutning till kurtisera, 1642, 1693: *courtisera*, av fra. *courtiser* ds., till fra. *cour*, kur-(tis), hov = kur 3 (jfr sv. göra sin kur, ty. *den hof machen*). — Härtill: kurtisan, av fra. *courtisane*, egentl. hovdam, o. kurtisör (ej i fra.), t. ex. 1813: *courtiseur* (Finnl.); ävensom fsv. *korteis*, belevad, artig = isl. *kurteiss*, av ffra. *courteis* (fra. *courtois*), varav det ovannämnda *courtoisie*, jfr ä. nsv. *kortisier*, artigheter, 1627, *courtesie* 1652, *cortasie*, kurtis, 1710. Betyd.-utvecklingen: 'hovdam' > 'kurtisan' är av intresse för den äldre franska sedehistorien. — Under 1700-t. förekommer stundom *kurtisan* (fra. *courtisan*) i betyd. 'hovman'.

kurva, 1689 = ty. *kurve*, av lat. *curva*, fem. till adj. *curvus*, krokig (jfr under krona). — Tidigare: *curvens* genit. best. f. 1811, *curver* plur. 1843 osv.

kuscha, Lind 1749: *kusja* jämte *kusa* (jfr nedan) = ty. *kuschen*, lägga sig på magen, kuscha (om hundar), till interj. kusch = ty., från fra. *couche*, imperat. till *coucher*, ligga, lägga, *se coucher*, bl. a.: lägga sig ned, kuscha (om hundar) (av lat. *collocāre*, lägga, sätta, till *locus*, ställe; jfr lokal). — Den i ä. nsv. förekommande biformen *kusa*, t. ex. Kolmodin 1732, C. Gyllenborg 1737: *han kusar som en hund*, Hallman osv. = sv. dial. *kusa*, kuscha (om hund), visa sig undergiven, no. *kusa seg*, böja sig ned, beror väl på sammanblandning med kuscha o. ett inhemskt ord, motsv. gotl. *käusä*, underkuva, besl. med fsv. *kuska*, sv. dial. *kuskja*, da. *kuske*, tvinga; se f. ö. kuse, kuslig.

kuse (jul-), O. v. Dalin: *julkuse*, sannol., med Persson Nord. stud. s. 56 f., med grundbetyd. 'tjockt, klumpigt bröd', besl. med mlty., lty. *kûse*, klubba, oxeltand, mholl. *cûse*, holl. *kuis*, knölig stock, klump m. m., ävensom med no. *kūs*, puckel, no. *kūsa*, klunga; med samma betyd.-utveckling som i t. ex. bulle, egentl.: något uppsvällt, el. ty. *kuchen*, kaka: no. *kōk*, klump, el. no. *lumpe*, tjockt bröd: eng. *lump*, klump. — Från samma grundbetyd. av något 'stort, tjockt' utgår sannol. ä. nsv., sv. dial., fsv. *kūse*, mäktig, myndig man, husbonde, person som man är rädd el. har respekt för, i dial. även om den onde = no. *kuse*, med alldeles samma betyd.-utveckling som i knös; jfr även under kaxe. Betyd. av detta *kuse* har möjl. påverkats av de under kuscha o. kuslig omnämnda orden av en stam *kus-* med betyd. 'tvinga, skrämma' o. d. — I sv. dial. *kuse*, björn, varg, *långkuse*, orm, *skärpkuse*, skalbagge, osv. föreligger del-

vis den vanliga överflyttningen på djur med klumpig kroppsform av ord, som beteckna något 'klumpigt, stort, tjockt'. Vissa av dessa djurnamn, såsom de på varg o. björn, äro emellertid eufemismer av samma slag som *gråben*, *tasse* osv. (av Salan 1693 uppräknat bland dylika beteckningar för 'varg'), o. otänkbart är därför ej, att de i själva verket närmast utgå från *kuse* i betyd. 'mäktig man, husbonde' o. d. — Enl. en annan uppfattning, som i sht hävdats av folkminnesforskare, innehåller kuse, bröd, i stället närmast djurnamnet o. har först uppträtt i sammans. julkuse, som betecknat i djurform bakat julbröd. Antagandet är sannol. felaktigt, om också sådana benämningar på julkusen som t. ex. *julagalt* (Hyltén-Cavallius Vär. 2: 444) kunde synas tala härför. — Sv. dial. *kuse*, kalv, är en bildning på *-se* till ko; jfr *kussa*, kalva sv. kossa osv.

kusin, Carl XI: *cosin* 1690 o. *cusien* 1692; f. ö. 1711, Dalins Arg. osv.; av fra. *cousin* m., *cousine* f., av lat. *consobrīnus*, fem. *consobrīna*, egentl.: född av två systrar, av urital. **consuesrīnos*, av *con-*, samman, o. en avledning till *soror*, syster (se d. o.). — De fsv. beteckningarna voro resp. *bröþrunger* (se brylling) o. *systlinger*, *systrunger* (se syssling).

kusk, 1615: *kutsk*, Stiernhielm: *kutsch*, med *-t-* vanl. under 16- o. 1700-t. = da. *kusk*, ä. da. *kudsker*, från ty. *kutscher* = holl. *koetsier*, avledn. av ty. *kutsche*, droska, diligens, vagn (jfr ä. nsv. *kutz* 1614, *kusk* 1635, *kutsvagn* t. ex. 1599, 1663 = ty. *kutschwagen*); från ungerska *kotsi*, förr: *kocsi*, varav även fra. *coche* (eng. *coach*) osv., enl. uppgift efter byn *Kocs*, där dylika vagnar först tillverkats. — Saknaden av *-er* i sv. o. da. beror på att detta uppfattats som böjningsändelse; jfr tratt, ävensom t. ex. gry, marg, nys, sate, tallrik.

kuska (i väg, omkring samt i förb. k. för någon, dvs. köra för någon som kusk), Rudbeck 1679: *kutzka*, 1712: *kutska* trans., är en avledn. av kusk resp. ä. nsv. *kusk*, vagn) men har möjl. sin uppkomst åtminstone delvis att tacka ä. nsv. (t. ex. 1688), sv. dial. *kuska* löpa, som kanske utgår från ett **kutska*, till sv. dial. *kuta*, löpa (jfr kuta).

kuslig, Atterbom Minnen 1817, LÖ 1827, Almqvist 1834 = no. *kuselig*, även: *kusen*, besl. med sv. dial. *kust*, fasa, obehaglig känsla, no.: tukt, respekt (jfr med avs. på betyd.-växlingen under aga), möjl. också gotl. *käusä*, underkuva, fsv. *kuska*, tvinga, osv. (se kuscha). Betyd.-beröring synes även föreligga med kuse. Förhållandet till da. *kyse*, skrämma, är oklart; det senare är identiskt med fsv. *kiusa*, förtrolla (= tjusa), som knappast kan skiljas från germ. **keusan*, välja (jfr kora osv.).

kust, E. Dahlberg o. 1660: *cost*, RARP 1660: *coust*, 1663: *kost*, 1675: *cust*, Spegel 1685: *kustar* plur., Holm N. Sv. 1702: *küst*, Agrell 1710: *kosterna*, *kösterna* = ä. da. *kost*, från (m)lty. *kost*, holl. *kust*; da. *kyst* från ty. *küste*; av ffra. *coste* (fra. *côte*, vartill kotlett, eng. *coast*), av mlat. *costa*, kust, sida, av lat. *costa*, sida, revben (av omstritt ursprung).

[kut, säl, sv. dial., se kuta.]

kuta, gå el. sitta med krökt rygg, Törneros 1824, C. F. Dahlgren 1833, till ä. nsv. *kut*, knöl, puckel, Columbus = sv. dial. ds., no. *küt*, knuta (i växten), väl samma ord som ä. nsv., sv. dial. *kut*, säl (möjl. i fsv. ortn. *Kuta*, *Kutbo*, *Kudby*, nu Kuddby Ögtl.), i vilket fall finska *kuutti*, sälunge, är lånat från sv. (jfr dock Saxén Sv. lm. XI. 3: 159); jfr till betyd.-utveckl. isl. *kobbi*, säl, under kobbe; se f. ö. kota. — Ovisst om, såsom antages av Torp Etym. ordb. s. 339, fullt identiskt med sv. dial. *kuta*, springa, löpa häftigt, springa hastigt o. hoppande, jfr (?) L. Petri 1559: *lära gamall hundh kutha* = no. *kuta* ds., skjuta fram. Orden äro dock nära besl., fast de bildats vid olika tider (såsom t. ex. kuva o. no. *kuva*, avrunda, om de verkligen höra tillsamman); kuta, gå med krökt rygg, är sannol. en rätt ung bildning. — Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr sv. dial. *kula i väg*, springa med krökt rygg, till *kul*, puckel, bula. — Sv. dial. *kutta* o. *tjytta*, löpa, kunna ha fått sin korta vokal i förb. *kuta i väg* osv. el. ock (Noreen Sv. etym. s.

48) från ipf. *kutte, tjytte*. — Härtill: kutrygg, o. 1640, osv.

kutte, vanl. i förb. *ingen* el. *inte en kutte*, Thomander 1826, jfr *ingen kutt*, Livin 1781, dessutom (väsentl. dial.): liten gosse, biform till kotte, jämte *kytt(er)*, med samma betyd.-utveckling som i sv. dial. *knatte* (se knatte), sv. knubb, kult, kvant(ing) osv. Jfr kutting.

kutter, Chapman 1775: *en engelsk kutter*, G. M. Armfelt o. 1797: *en svensk kutter* = da., ty., från eng. *cutter*, till *cut*, skära (se kåta 2); alltså 'som skär', liksom eng. *clipper* (sv. klipper(skepp)) till *clip*, klippa.

kutting, liten tunna, kagge, 1815 = da.; efter den bukiga el. välvda formen; till kutte, kotte (se d. o.); med samma betyd.-utveckling som i kagge, jfr även kopp. Persson Nord. stud. s. 61. — Hit hör även sv. dial. *kutting*, liten (fet o. tjock) gosse, till kutte i samma betyd.; jämte det stundom även i riksspr. uppträdande (*pojk*)*kytting*.

kuttra, om duvor: Lucidor o. 1674, i ä. nsv. ofta om orren, t. ex. Spegel 1685, Linné 1741, Lind 1749 (stundom också i nsv.), i ä. nsv. även om harens läte, i sv. dial. bl. a. också om domherren Gottl.; ljudhärmande liksom ä. nsv. *tuttra, dufveputter*, Columbus, *knurla*, samtliga om duvor, el. likbetydande sv. dial., no. *kurra*, da. *kurre* (se kurra).

[kuttra, ä. nsv. o. sv. dial., huttra, se d. o.]

kutym, se kostym.

kuva, P. Brahes Kr. (*-ffu-*), Lex. Linc. 1640 = no. *ku(v)a*, da. *kue* (eng. *cow* från nord.); jfr no. *kyva*, trycka el. böja ned. Vanl. fört till ä. nsv., sv. dial., no. *kūv*, puckel o. d. (se kopp), o. i så fall formellt identiskt med no. *kuva*, avrunda; dock ovisst. Besl. äro i alla händelser ä. nsv., sv. dial. *kuffa*, kuva, stöta (jämte sbst. *kuff*) = lty. *kuffen*, stöta, eng. *cuff*, slå med handen. Oklart är förhållandet till likbetyd. isl. *kúga*; jfr Kock Ark. 11: 151.

kuvert, 1675: *covert*, 1682: *couvers* = ty. *kuvert*, från fra. *couvert*, av ett lat. *coopertum*, neutr. part. pf. pass. (här med aktiv betyd.) till mlat. *cooperire*, betäcka (fra. *couvrir*), av *con-*, samman, med, o. *operīre*, tillsluta (av *op-uer-*; se värja 1).

kvabba, Lophius piscatorius, marulk, Retzius 1772; hos Sundevall även om maneter; hos Oedman 1746 i betyd. 'kvabbso', i Skåne, Hall. o. Bohusl. benämning på honan av Cyclopterus lumpus (honan kallas i Bohusl. *stenbit*); även i sammans. ålkvabba, Zoarces viviparus, tånglake, ålkussa, Lilljeborg 1884; jfr Linné 1754: *grodkvabba*; motsv. da. *kvabbe*, Lota vulgaris, lake, fsax. *quappa*, mlty. *quappe, quabbe*, ty. *quappe*, även: Cottus gobio, stensimpa, o. grodunge; sv. dial. *kvabbso* (se ovan) = da. *kvabso* ds.; ålkvabba = da. *aalekvabbe*, lake, tånglake, mlty. *aalkwabbe*, ty. *aalquappe*. Urspr. 'groda, padda' att döma av de urbesl. fslav. *žaba*, groda, fpreuss. *gabawo*, padda. Jfr: holl. *puitaal, puit*, tånglake, ags. *ælepúte* (eng. *eelpout*, lake) holl. *puit*, groda (jfr puta); fhty. *ruppa, rûpa* (ty. *aalraupe*), lake, jämte mhty., ty. *rutte* ds., från lat. *rubēta*, padda; marulk, Lophius piscatorius (ty. *froschfisch*): no. *ulka*, lty. *ulk*, groda; sv. paddfisk, Cyclopterus, da. *havpadde*: padda, osv. Likheten mellan paddor o. grodor o. de nämnda fiskarna består dels i den mjuka, slemmiga o. hos somliga fläckiga kroppen o. dels, hos vissa, t. ex. Lophius o. Cyclopterus, i den klumpiga kroppsformen o. det frånstötande utseendet överhuvud. Säkerl. har f. ö. i somliga fall överföring av namn egt rum från en fiskart till en annan. — Med avs. på den i beteckningar för 'padda, groda' vanliga konsonantförlängningen (av kortnamnsnatur) se exemplen under padda. — Orden äro f. ö. besl. med (el. ha anslutit sig till) en germ. stam *kvabb-* med grundbetyd. 'mjuk, fet, lös' o. d. och med intensivisk mediageminination: sv. dial. *kvabba*, dallra av fetma, även om det ljud som uppstår, då man går i ett kärr, som sbst.: tjock fet kvinna, no. *kvabb*, dy, *kvabba*, manet, mlty. *quabbe*, gungfly, lty. *quabbe(l)n*, dallra av fetma, holl. *kwab(be)*, fett som dallrar, dubbelhaka, eng. *quab*, gungfly; sammanhängande med da. *kvappe*, om det ljud, som uppstår, då man går i nå-

got vått el. slår i något fett, ävensom med no. *kvapa*, vara mjuk, svampig, porös, blöt, *kvap*, mjuk el. fuktig massa. Denna stam är inhemskt nordisk, medan av fisknamnen åtminstone ålkvabba o. sannol. även de övriga lånats; de förekomma huvudsakligen i sydliga o. västsvenska dialekter. Inhemskt är väl också det hos Sundevall o. i no. förekommande *kvabba* i betyd. 'manet'. — Geminationen i fisknamnen o. i vb. *kvabba* osv. står icke i direkt förbindelse med den i vb. *kvabba* osv., men beror ytterst på likartade psykiska förlopp.

kvacksalvare, 1622, 1628 = da. *kvaksalver*, från ty.: lty. *quacksalver*, ty. *quacksalber*; till salva o. verbstammen i lty. *kwakkeln*, fuska, vara opålitlig o. oordentlig, ty. *quackeln*, no. *kvakla*, sv. dial. *kvackla* (vartill även *kvacklare*, kvacksalvare, Vgtl.), *kvacka*, röra ihop likt o. olikt; alltså egentl.: en som fuskar med salvor. Övriga anknytningar osäkra. — Om det likbetyd. sv. dial. *lappsalvare* se lappsalva.

kvadda, dialektord: smaska, smäcka, besl. med da. *kvadder*, (is)sörja, lty. *quaddern*, plaska, mosa o. d.; ljudhärmande, liksom likabetyd. ty. *quatschen*. — Ej att förväxla med avläggen av den rot, som ingår i mlty. *quetteren*, ty. *quetschen*, krossa o. d., vartill möjl., med Lidén Minnesskr. utg. av Fil. samf. i Gbg 1920 s. 102, sv. dial. *kvittra*, skärva; kanske, med Wood m. fl., besl. med litau. *ged-* i *gèsti*, gå itu.

kvader(sten), 1635: *-steen*, Adlerbeth: *qvader* = ty. *quader(stein)*, av mhty. *quâderstein*, ytterst till lat. *quadrus*, fyrkantig, till *quattuor*, fyra; jfr följ. Se även kader.

kvadrat, 1640; som adj. L. P. Gothus 1629 = ty. *quadrat* osv., av lat. *quadrātum*, fyrhörning, subst. neutr. till *quadrātus*, part. pf. pass. till *quadrāre*, göra fyrkantig, avledn. till *quadrus* (se kvader(sten)).

kvagga, en sebraart, från hottentottiskan.

kval = fsv.: lidande, krångel, tvist m. m., motsv. da. *kval* n., isl. *kvǫl* f., ags. *cwalu* f., död m. m., av germ. **kwalō-*, **kwala-*, i avljudsförh. till fsax., fhty. *quâla* (ty. *qual*); till fsax., fhty. *quelan* st. vb., plågas, ags. *cwelan*, dö, till den ie. roten *gᵘel* i litau. *gélti*, sticka, fslav. *žalĭ*, smärta, fir. *atbail*, dör, osv. Jfr kvälja.

kvalitet = ty. *qualität*, fra. *qualité*, av lat. *quālitas* (genit. *-tātis*), till *quālis*, huru beskaffad (urbesl. med pronom. vad, adv. vi, varför, osv.).

kvaller, Aegopodium podagraria, E. Fries, en umbellat med vitt krypande rötter, ett av de svårare ogräsen, möjl. till kvälla, med samma avljudsstadium som kvalm o. kvalster; f. ö. nära besl. med sv. dial. *kvall*, knöl, omogen ved, *-skog*, *-tall* (1705). — Även jämte en del andra växter kallad skvallerkål, särsk. om de gröna bladen under vårtiden = da. *skvalderkaal*. Kanske bör kvaller snarast sammanhållas med dessa former?

kvalm, i ä. nsv.: ånga, utdunstning o. kvalmighet; 1638: *qvalmer* pl., ångor, Linné: *qvalma*; väl från mlty. *qualm* ds. = ty.; kanske snarast till ie. roten *gᵘel* i kvälla, såsom mhty. *walm*, ånga, rök, till välla. — Kvalm i betyd. 'illamående', motsv. da. *kvalme* o. eng. *qualm*, är däremot identiskt med fsax., fhty. *qualm*, död = ags. *cwealm*, även: plåga, o. hör till germ. st. vb. **kwelan*, plågas, dö, vartill även kval o. kvälja.

kvalster, om en del små spindeldjur, ofta parasitiska, t. ex. fågel-, näbb-, orkvalster, I. Erici 1642 = da. dial., om flera slags insekter, från ty.: mlty. *qualster*, om en del insekter ss. trädlus, timmerman = ty.; samma ord som sv. dial. *kvalster*, da. dial. *kvalster*, mlty., ty. *qualster*, segt slem, samt besl. med ty. *qualle*, skivmanet, medusa; rotbesl. med kvälla; jfr kvaller o. kvalm. Med avs. på betyd.-utvecklingen se under kvabba. — Den stundom ansatta germ. grundformen **kwalhstra-* (Falk-Torp s. 602, H. Pipping SNF XII. 1: 33) är osäker.

kvanne, Angelica archangelica, en storväxt umbellat med tjock, pipig stjälk o. klotrunda blomflockar, Rothof 1762, jfr Linné 1734 (från Dalarna), från dalm. o. no. *kvann(a)* (med *kv* av *hv*) = isl. *hvǫnn* (genit. *hvannar*), av urnord.

**huannō-*, varav lapska lånordet *faddnu* (av **fannu*); enl. Lidén Upps.-stud. s. 94 besl. med litau. *szveñdrai* f. plur. (av **kuendh-rā*), ett slags säv el. rör, Typha latifolia (kaveldun), varmed Bezzenberger-Fick Bezz. Beitr. 6: 237 även sammanställt lat. *combrētum* (av **kuondhr-* el. **kuondhr-*), vars antagna betyd. av Juncus maximus dock sannol. är felaktig (se Walde); jfr även Lehmann ZfdW 9: 23, KZ 41: 390. Däremot har grek. *kánnai* plur., rör (se kanal, kanel), som även förts hit, annat ursprung. Ie. grundform för isl. *hvǫnn* möjl. **kuondhnā-*, jfr Lidén anf. st. Om, såsom antagits av sistn. förf., ie. *ku-en* är en utvidgning av *ku*, vara rund, i grek. *kyeîn*, vara havande, isl. *húnn*, unge, barn m. m., kan namngivningen antingen utgå från kvannens runda blomflockar o. kaveldunets trinda ax el., med den negativa betyd. 'ihålighet' (jfr det besl. lat. *cavus*, ihålig), från betyd. 'rör o. d.', jfr den pipiga stjälken hos Angelica; se om denna betyd.-skiftning under dal, huv, kula, kupa. Jfr isl. *huann-ióli*, Angelica, no. *jol*, *aul*: grek. *aulós*, rör, pipa; Lidén Stud. s. 83 n. 5.

kvant, liten pojke, R. Foss 1621 i betyd. 'skälm' (från lty., jfr nedan), 1730: slyngel, halvvuxen, möjl. samma ord som fsv. tillnamnet *Kvant*, jfr sv. dial. *kvatt*, liten pojke, gris (väl med *-tt-* av *-nt-*); antagl. identiskt med lty. *kwant*, skälm, eng. dial. *quant*, stake, käpp. I den äldre betyd. 'skälm' o. d. från lty.; f. ö. väl inhemskt. Jfr, med betyd.-analogier, Björkman IF 30: 265. — Samma lty. ord ingår väl i det *Qvant*, som ligger till grund för familjen. von Quanten; i så fall, såsom så många i sht tyska familjen., urspr. binamn; jfr t. ex. Scheele. — Avledn.: kvanting, t. ex. Dalins Arg.

kvantitet = ty. *quantität*, fra. *quantité*, av lat. *quantitas* (genit. *-ātis*), storlek, mängd, till *quantus*, huru stor.

kvar, fsv. *kvar*, *kvarr-*, *kvær*, lugn, stilla (om väder), orörlig, kvarblivande, kvar = isl. *kyrr*, *kyrr*, lugn, no. *kvar*, *kvær* m. m., da. *kvær* (poet.), ä. da. också *kvar*, lugn, i ä. da. även *blive kvær*, i betyd. 'kvar', got. *qairrus*, lugn, saktmodig, mlty. *quer(r)e*, spak, ty. *kirre* (en medeltysk form), spak, förtroendefull, av germ. **kwerru-* (från *u*-stamsböjningen har isl. *-i-*, *-y-* genom *i-* o. *u*-omljud); av omstritt ursprung; snarast med Bezzenberger Bezz. Beitr. 3: 81 m. fl. besl. med lett. *gurstu*, *gurst*, bliva matt, litau. *gurti*, lägga sig (om vinden). — Den svenska formen *kvar* för äldre *kvær* beror på övergång av *ä* till *a* mellan *w* o. *r*; jfr Kvarken, kvarn, vara, varda. — Den fsv. o. ä. nsv. neutralformen *kvart*, ännu t. ex. Lind 1749, dör ut under 1700-talets senare hälft. — Kvarstad, fsv. *kvarstaþer* = fda. *kvœrstad*; i fsv. även *-staþi*, *-staþa*; egentl.: kvarstående, till germ. *stað-*, stå, i isl. *staða*, stående, se f. ö. stånda o. stad.

[kvard, kval, sv. dial., bred fåll, linning, se Kvarken.]

kvarka, I. Erici 1642, Verelius, Lind: *qwar(c)k(en)*, hos Lind även: *qwarka*, förr även *qverka* 1756, sv. dial. *kvärk* m. = da. *kverke*, till fsv. *kvœrk*, strupe, hals; se f. ö. följ.

Kvarken, smalaste delen af Botniska viken, egentl.: strupen, halsen, till sv. dial. *kvärk*, fsv. *kvœrk* = isl., da. *kverk*, mlty. *querke*, *quarka*, fhty. *querca*, besl. med lat. *gurges* (genit. *-itis*), vattenvirvel, *gurgulio*, strupe, luftrör, sanskr. *gargara-*, svalg, virvel; av en ieur. rot *gᵘerg*, *gurg*, som sannolikast är ljudhärmande (jfr t. ex. ital. *gargatta*, *gorgozza*, strupe, span., portug. *garganta* ds. ävensom under gurgla) el., såsom vanl., men troligen med orätt antages, reduplikationsform till ie. *gᵘer*, sluka, vartill bl. a. lat. *vorāre*, sluka (av **gᵘor-*), litau. *gérti*, dricka, fslav. *grŭlo*, hals, ävensom mhty. *querder* m., agn (ty. *köder*). — Nära besl. med det senare är sannol. mlty. *(hals)quarder*, *querdar* m., rand, infattning, varifrån sv. dial. *kvard*, bred fåll, linning, no. *kvarde*, ä. da. *korde*; i så fall egentl.: hals, sedan: halskrage o. d., alltså med samma betyd.-utveckling som i krage. — Med avs. på betyd. av Kvarken jfr sv. dial. *kvarka*, den smala delen av skosulan, ävensom under Hälsing- till hals; om annan anv. av kroppsdelsnamn i geografiska beteck-

ningar se huvud, Kinna, näs. — Formen med *a* för äldre *ä* beror på dialektisk utveckling (jfr Noreen V. spr. 3: 243); möjl. underlättad av ställningen mellan *v* o. *r* (jfr kvar).

kvarn, Bib. 1541: *quern*, fsv. *kvarn*, *kvœrn*, kvarn, handkvarn = isl., da. *kvern*, got. *qaírnus*, fsax. *querna*, fhty. *quirn(a)*, ags. *cweorn* (eng. *quern*), i got.: kvarnsten, såsom ofta även i övriga fornspr.; av germ. **kwernu-*, **kwernō-*, f., motsv. litau. *gìrnos* plur., handkvarn, fslav. *žrŭny*, kvarn; *n*-bildning till ie. roten *gᵘer*, krossa, vartill bl. a. även sanskr. *grāvan-*, sten att mala sönder med. — Om en yngre beteckning för 'kvarn' (vattenkvarn), fnord. *mylna*, se under Mjölby. — Enl. Kock Sv. ljudh. 1: 237 står kvarn i avljudsförh. till fsv. *kvœrn*. Emellertid synes icke nisl. *kvörn* nödvändigt kräva ett dylikt antagande (jfr Skulerud Ark. 28: 243); o. sannolikt är väl därför, att i kvarn samma övergång av *-wœr-* till *-war-* föreligger som i kvar.

kvart = da., från ty. *quart* n., förr även *quarte* f., substantiveringar till lat. *quartus*, den fjärde. I sv. även om tid (liksom i no.; ej i da. o. ty.). Som musikterm motsv. ty. *quart(e)* f. — Vara på tre kvart, t. ex. Blanche, jfr *vara tre quart full* Hallman (jfr *halvfull*, *på sju åttondelar*); motsv. i da. (väl från sv.).

kvartal = ty. *quartal*, av mlat. *quartāle* (*anni*), fjärdedel(en av ett år), neutr. till *quartālis*, avledn. av lat. *quartus*, den fjärde.

kvartett = ty. *quartett* n., av ital. *quartetto* m., till lat. *quartus*, den fjärde.

kvarter, som rymdmått numera vanl. *kvárter*, fsv. *kvarter*, *-eer*, fjärdedel, fjärdedels timme el. pänning el. aln el. stop m. m. = da. *kvartér*, från mlty. *quartêr*, ty. *quartier* n. = fra. *quartier* m., av mlat. *quartārium* n., lat. *quartārius* m., fjärdedelen av ett mått, till *quartus*, den fjärde. I betyd. 'del av stad' väl urspr. 'fjärdedel' (knappast, såsom nu, 'omgiven av fyra gator'), jfr Fjärdingen i Uppsala. I betyd. 'soldatläger' egentl. 'fjärdedelen av lägret'; härav i ä. sv. *giva kvarter*, giva pardon, egentl.: giva rätt till uppehåll i lägret, jfr: ä. nsv. *gifua sigh til qvarter*, begära pardon, 1612, efter motsv. ty. o. fra. uttryck. Från den militära användningen härrör betyd. 'uppehållsort, bostad' även om civila; i sv. lån från ty.

kvarts, Spegel 1685, U. Hiärne 1687 (1624 däremot: 'som the kalla på Tyska Qwartz') = da., från ty. *quarz* (= mhty.), varifrån eng., fra. *quartz* osv. Enl. Grimms Wb., Falk-Torp m. fl. möjl. en smeknamnsform (av samma slag som *Fritz* till *Friedrich*, *Heinz* till *Heinrich* osv.) till ty. dial. *querk*, dvärg, växelform till *zwerg*; jfr t. ex. no. *dvergstein*, kristall; alltså att jämföra med kobolt o. nickel. Däremot Sommer IF 31: 373: av ie. **ṭuardo-*, nära besl. med grek. *sárdion*, en vanlig kvartsart (karneol), *sardó* (jfr Plinius: *sarda*), liksom t. ex. grek. *sákos*, sköld, av **ṭuak-* (alltså enl. S. ej 'sten från Sardes'); besl. med fslav. *tvrŭdŭ*, hård, fast (av **ṭurdo-*). Mot denna senare härledning talar dock i sin mån ordets begränsade utbredning (som inhemskt).

kvasi, i kvasi-liberal o. d., = ty. *quasi* osv., av lat. *quasi*, adv., såsom om, av **quām* (= *quam*, såsom) o. *sī*, om (egentl. demonstr.: då, så).

kvast, i sv. dial. även *kost*, fsv. *kvaster*, *koster*, *kvœster* = no. *kvost*, *kvast*, da. *kost*, mlty., mhty., ty. *quast* (jämte fhty. *questa*, mhty. *queste* i liknande betyd.), av germ. **kwastu-*, jämte **kwasta-* i det sannol. gamla finska lånordet *vasta*, kvast, badkvast; möjl. besl. med da. dial. *kvas*, småris, o. sannol. med fslav. *gvozdĭ*, skog, jfr även grek. *bóstrykhos*, lövverk (om av *gᵘos-*); enl. somliga i avljudsförh. till kvist. Jfr f. ö. Torbiörnsson Nord. stud. s. 255, Jokl IF 30: 203 f. Ordet är sålunda säkerl. inhemskt o. fslav. *chvostŭ* osv., hårbuske, svans m. m., lånade från germ. språk. — Om sv. dial. *kost*, fsv. *koster* se Kock Sv. ljudhist. 1: 301, 3: 145 (med litteratur); knappast, såsom K. alternativt förmodar, lån från ty. (jfr mhty. *kost*).

1. **kvav,** adj., fsv. *kvaver*, om luft = no. *kvavt* n.; till roten i kväva, alltså egentl.: kvävande.

2. **kvav,** sbst., i gå i kvav o. d., jfr

R. Foss 1621: 'Hon gick ther wadha, til öron i qwaff', fsv. *kvaf*, nedsänkning i vatten, kvav, djup, blott i uttr. (*sighla, siunka* osv.) *i kvaf*; till kväva som krav till kräva. Se f. ö. det egentl. etymologiskt identiska kav.

kved, nu blott högtidl. o. poet.: moderliv, sv. dial. *kvid*, buk, fsv. *kvedh*, äldre *kviþer*, buk, mage, livmoder = isl. *kviðr*, buk, ä. da. *kvid*, moderliv, got. *qiþus*, buk, moderliv, ags. *cwið(a)*; jfr mlty. *queden*, bukskinn på ekorre, fhty. *quiti*, vulva; av germ. **kweþu-*, väl av en ie. rot g^{u}*et* med betyd. 'ansvällning' o. d., jfr lty. *quadel*, en sjuklig ansvällning av huden, fhty. *quedilla*, blemma, ags. *cwedele*, svulst, bula; i avljudsförh. till mlty. *koder*, buk, hängande kött el. hud under hakan, jfr holl. *kossem* med den senare betyd., no. *kusma*, sjuklig ansvällning i ansiktet (av germ. **kuþ-sm-*). Övriga vanliga anknytningar, t. ex. lat. *botulus*, korv, tarm (i så fall ett umbr.-samn. lån), grek. *býttos*, vulva (hade väl bort giva **gyttos*), osv. äro felaktiga el. mer el. mindre osäkra.

kvesa, fsv. *kvēsa*, blemma, böld, möjl. även: fulslag o. vagel = isl. *kveisa*, böld, no. även: barnkoppor, mlty. *quêse*, blodblandad blåsa (nu: blåsmask, varav da. *kvæse* ds., se nedan), av germ. **kwaisōn*; dessutom väl sammansmält med det härtill i avljudsförh. stående fsv., sv. dial., no. *kvisa*, blemma. Jfr även no. *kveis*, snyltdjur i fisk, blåsmask, sekundärt: illamående efter rus, o. isl. *kveisa*, magsmärtor (Falk MoM 1910 s. 106), ävensom fin. lånordet *koisa*, *koiso*, kvesa, fulslag, mal, malört, kvesved (urnord. **kwaisō-* el. **kwaisōn*), varom se litteraturen FUF 13: 388. Okänd härledning trots flera tolkningsförslag. — Kvesved, besksöta, Solanum dulcamara, Linné 1745; möjl. samma som i y. fsv. kallas *kvesyrt* (*kveso-*, *kvesa-*) = fda.; förr använd mot någon av de sjukdomar, som betecknats med kvesa, liksom det likbetyd. ty. *hinschkraut* till *hinsch*, mjältbrand el. dyl. Enl. en uppgift från 1654 blev ingen drucken, som på huvudet bar en krans av kvesört (dock här översatt med Hedera); jfr härtill den i no. uppträdande betyd. av *kveis*: illamående efter rus. Jfr litteraturen hos Söderwall s. 1282 sp. 2.

kvi(a), dial., kreatursfålla, teg, även *kve(j)* = isl. *kví*, fålla, no. *kvi(a)*, fålla, säteräng; sammanställt med umbr. *bio*, inhägnad, av ie. **g*^{u}*iā*. — Från germ. spr.: fin. *kuja*, väg mellan gärdsgårdar, trång plats mellan hus (jfr Fröding: *Lars i Kuja*).

kvick, i lagspråket o. sv. dial. även: levande, jfr: *det* (barnet) *var qvickt födt* Ärfda B., fsv. *kvik(k)er*, levande, livlig, rörlig = isl. *kvik(k)r* (ack. *kvik(k)van*), *kykr* ds., no. *kvik* ds., da. *kvik*, livlig, munter, fsax. *quic*, fhty. *quec*, *queh* (ty. *quick*, *queck*, *keck*; jfr käck), ags. *cwic(u)* (eng. *quick*), av germ. **kwikwa-*; motsv. got. *qius* (gen. *qiwis*), levande, lat. *vīvus*, levande, grek. *bíos*, liv (i biologi), sanskr. *jīva*, levande, fir. *biu*, *beo*, fslav. *živŭ*, litau. *gývas*, av ie. **g*^{u}*iu̯o-*, med släktingar även i alban.; till en ie. rot g^{u}*i* (osv.), leva, i t. ex. lat. *vīvere* (se vivre). På grund av olika utveckling av ie. g^{u} i grek. framför olika vokaler äro, utom grek. *bíos*, liv, även de grek. stammarna *di-* i *diaita* (= diet) o. *zō-* i *zóo*, *zō*, lever, av **g*^{u}*i̯-i̯ō* (jfr zoologi) att föra hit; jfr även hygien. Stammen g^{u}*i* innehåller den allmänna indoeur. beteckningen för 'leva'. — Förhållandet mellan germ. **kwikwa-* o. got. *qius*, lat. *vīvus* osv. är oklart; enl. somliga äro orden identiska, enl. andra uppträder i **kwikwa-* ett ie. *g*-suffix el. ett 'inskott'. — Möjl. äro de nsv. o. nda. orden påverkade (enl. somliga t. o. m. lånade) från ty. — En substantivering av adj. är sv. dial. *kvek* n., i s. Sv. *kväg*, da. *kvæg*, fäkreatur; sannol. inhemskt, varom Wigforss Ark. 34: 236. — Härtill inkoativet kvickna, fsv. *kvikna* = isl. = eng. *quicken* (sannol. påverkat från nord.); jfr got. *quiunan*. Kausativum: fsv. *kvēkia*, göra levande = isl. *kveikja*, *køyk(v)a*, mlty. *quêken* osv., bildat på det för kausativer vanliga starka avljudsstadiet (t. ex. leda, vb, till germ. **līþan*, gå). — Betyd. 'levande, livlig' ingår i flera sammans., t. ex.: Kvickrot, Triticum repens = da. *kvikrod*; jfr sv. dial. *kvicka*, *kveka*, no. *kvika*, da. *kvikker*,

kvækgres, fhty. *quecca* (ty. *quecken* m. n.), eng. *quick-grass*; med syftning på ogräsets sega livskraft. — Kvicksilver, fsv. *kviksilf* = da. *kviksølv*, från mlty. *quiksulver* = ty. *quecksilber*, ags. *cwicseolfor* (eng. *quicksilver*) osv.; översättning av lat. *argentum vivum* (fra. *vif-argent*), på grund av dess lättrörlighet o. silverfärg.

kvicke, det inre hornet av hästhoven, Rålamb 1690; motsv. sv. dial. *kvikk*, *kvek(k)e* m., no. *kvikk* m., no., isl. *kvika* f., avledn. av kvick i betyd. 'levande', här närmast: 'känslig' i motsättning till de fasta delarna av hoven. — Sv. dial. *kveke* är formellt = fsv. *kviki* m., levande kreatur.

kvida, fsv. *kvīþa* (ipf. *kvidde*), vara orolig, kvida = isl. *kviða*, vara sorgsen el. bekymrad för, ä. da. *kvide*, klaga, fsax. *quîthian*, jämra sig, ags. *cwíðan* (st. vb), klaga, rotbesl. med got. *qainôn*, gråta, sörja, ags. *cwánian*, klaga, isl. *kveina*, klaga, jämra sig, isl. *kveinka*, no. o. nordsv. dial. *kvinka*; ofta sammanställt med sanskr. *gâyati*, sjunger, litau. *gëdóti*, sjunga, osv.; andra sannol. el. möjl. hithörande ord se v. d. Osten-Sacken IF 24: 239 f. Om, såsom stundom antagits, grek. *ōdínō*, känner (häftig) smärta o. d., också är besl., synes mycket osäkert. — I nsv. med analogisk stark böjning, liksom t. ex. *stred* för äldre *stridde*; se likn. ex. under hinna 2. — Jfr kvillra.

kviga, fsv. *kvīgha* = isl. *kvíga*, da. *kvie*, av germ. **kw-īʒōn*, till ett adj. **kwīʒa-*, jfr isl. *kvígr*, ung tjur, ungef. motsv. ett lat. **bovīcus*; avledn. av ko; förf. Ark. 7: 3. Annorlunda bl. a. (Bezzenberger) Zupitza Gutt. s. 88 o. Lidén IF 19: 329 (den senare: måhända '*binētiōn*' el. 'coitui maturus', besl. med grek. *binéō*, övar samlag o. d.); om ordet jfr f. ö. närmare Lidén anf. st.

Kville, härad i Boh. l., fsv. *Kvildir*, egentl. gårdnamn, plur. till fsv. *kvild* f., källa till en flod, blott i ortn. t. ex. *Nizær quild* (: ånamnet *Niz*) = sv. dial. *kvill*, av germ. **kveldi-*, *li*-bildning till ie. roten *gᵘel* i kvälla.

kvillra, Dalins Arg., *r*-avledn. av sv. dial., ä. nsv., no., isl. *kvilla* ds., av **kviðla*, i sin tur *l*-avledn. av kvida. Annorlunda Noreen V. spr. 4: 19: metates av sv. dial. *kverla*, jämra sig, om barn. Noreens anmärkning att *-ra* i svenskan ej plägar avleda verb är icke riktig, såsom framgår av listorna hos förf. Ark. 14: 184. I den exempelsamling i V. spr. 7: 314, dit N. hänvisar, äro ord sammanförda med mycket skiftande ursprung (*glittra* hör ej direkt till *silverglitt* o. *klappra* ej till *portklapp*).

kvinna = fsv., isl. (där även *-e-*) = fda. *quinnæ*, da. *kvinde*, utvidgning av den urgerm. stammen **kwinn-*, av **kwenn-*, tillhörande de svaga kasus av germ. **kwenōn* = got. *qinô* osv.; se f. ö. (avljudsformen) kona. Om stamvokalen *i* se R. Pipping Erikskr. ljudl. s. 27; annorlunda Kock Sv. ljudh. 1: 6, 126 m. fl.

kvint = ty. *quinte*, av lat. *quinta*, fem. till *quintus*, den femte. Jfr kvintessans, kvintilera, kvintin.

kvintessens = ty. *quintessenz* osv., av mlat. *quinta essentia*, femte grundämnet el. varat, det senaste o. finaste av alla ämnen, eter, till lat. *quintus*, femte, o. *essentia*, väsen (se essens).

kvintilera, t. ex. Wivallius = da. *kvintilere*, ty. *quintilieren*, till kvint i betyd. 'femte (o. finaste) strängen på en fiol)'. — Därjämte mlty. *quinkeléren*, ty. *quinkelieren*, varifrån ä. nsv. *kvinkilera*, t. ex. Düben 1722 (*qvincki-*), jämte lty. *quinken*, ty. *quinkeln*, jfr isl. *kveinka*, sv. dial. *kvinka* (se kvida). Möjl. har här inbördes påverkan egt rum.

kvintin, nu ofta med bokuttalet *kvintin*; med accenten *kvíntin*, t. ex. Spegel, Kellgren, Weste 1807, Dalin 1850, 1871 o. fortfarande av åtm. äldre fackmän, fsv. *kvintin(e)*, ett femtedels lod, från mlty. *quintîn* = mhty. *quentîn*, av mlat. *quintīnus*, till lat. *quintus*, den femte.

kvissla, Arvidi 1651 (*qwitzla* Schroderus o. 1638) = da. dial. *kvesel*, dimin. till fsv. *kvisa* el. möjl. *kvesa* (*kveis-*, med *ē* > *i* framför konsonantgrupp); se kvesa. Bildat som kringla, ögla.

1. **kvist**, fsv. *kvister* = isl. *kvistr*, da. *kvist*, av germ. **kwisti-* el. **kwesti-*, i senare fallet avljudsform till kvast. En avledning härtill ser Sperber WuS 6:

31 i got. *qistjan*, fördärva, mlty. *quisten*, fhty. *quistan*, egentl.: avhugga grenar; dock mycket ovisst. Annorlunda Falk-Torp: av **twisti-* = tvist, till **twis*, tu-, två (se tvänne). — Jfr aftonkvist.

2. **kvist** i förstu(gu)kvist, Var. rer. 1538: *swale, qvist* = no. *kvist*, takkammare; jfr sv. dial., ä. da., no. *tvist* ds. Förhållandet mellan formerna med *kv-* o. *tv-* är dunkelt. Om de senare äro ursprungligast, hör ordet till germ. **twis-*, tu, två (i tvänne, tvist osv.); alltså egentl.: utgrening el. dyl.

kvista (i väg osv.), 1558 = no.; av kvist 1 som t. ex. ösv. dial., no. *kvasta* ds. till kvast; jfr de likbetyd. barka, skala osv. med likartad betyd.-utveckling. — Annorlunda Wood KZ 45: 68: östfris. *kwispeln*, röra sig oroligt hit o. dit; osannolikt.

kvitt, fsv. *kvitter*, trygg, fredad, fri från, fri, kvittad, kvitterad, efterskänkt = senisl. *kvittr*, fri från (fordringar), da. *kvit*, från mlty. *quit* = mhty. *quit* (ty. *quitt*), eng. *quit*, från ffra. *quite* (fra. *quitte*), av mlat. *quittus, quītus*, av lat. *quiētus*, lugn, till *quiēs* (genit. *-ētis*), vila (urbesl. med d. o.). Jfr om formen Tamm Gr. s. 16. — Ordet kunde i plur. böjas ännu o. 1850; jfr Crusenstolpe Carl Joh. 3: 171: *blifva .. qvitte*, men s. 175: *blifva vi .. qvitt*. Av Dalin 1850 anges dock ordet som oböjl. — Härtill dels kvitta = fsv.: befria, (av)kvitta, isl. = mlty. *quit(t)en*; dels kvittera, förr även 'lämna' = ty. *quittieren*, av mlat. *quittare*, varav fra. *quitter* bl. a. 'lämna'. — Jfr kvittens, kvitto.

kvitten, Cydonia vulgaris, B. Olai 1578, jfr Var. rer. 1538: *kwedenträ*; från mhty. *quiten*, ty. *quitte*; da. *kvæde* från mlty. *quede*; motsv. fhty. *quitena, kutina* osv.; väl från vlat. *cudenœa*, grek. **kydonaïa*, jfr grek. *kydónion mālon*, som tolkats som 'äpple från Kydonia' på Kreta, men enl. Solmsen Glotta 3: 241 f. är en folketymologisk ombildning av grek. *kodýmalon* (kanske : äpplet *kodý*, från Mindre Asien). — Eng. *quince*, egentl. plur. till *quine*, av ffra. *coin*, från biformen *cotōneum*.

kvittens, jfr 1525: *qwittensze, qwittencia*; förr även neutr., t. ex. Leopold (efter kvitto?); fsv. *kvittancia (-ance)*, från mlty. *quitancie* = fra. *quittance*, av mlat. *quit(t)antia*, till *quit(t)are* = kvittera (se kvitt).

kvitto, o. 1585: *qvitties* plur., 1618: *qvitthe*, 1646: *quitto*, Serenius; ej bildat med det italienska *-o* i andra affärstermer såsom konto, saldo osv., utan elliptiskt för *kvittobrev* (ännu Dalin 1850 med hänvisning till *qvitto*), fsv. *kvittobref* (*kvitta-*), efter mlty. *quitebrēf*, vars *e* här såsom ofta i sv. vid överflyttningen utbytts mot *o* o. *a*; se Tamm Gr. s. 15 o. f. ö. kvitt.

kvittra, fsv., no. *kvitra* = da. *kvidre*; ljudhärmande av samma slag som fhty. *zwizzirôn* (ty. *zwitschern*), meng. *twiteren* (eng. *twitter*), ävensom ä. nsv. *svittra* Lucidor, *tittra* Wivallius. Jfr även de knappast besl. lty. *kwatteren, kwattelen*, pladdra, kvittra, holl. *kwetteren, kwetelen*, som möjl. äro intensivbildningar till stammen i kväda, el. äro självständigt uppkomna bildningar av samma slag som pladdra, sladdra, snattra osv. — Ä. nsv. *kvittra*, klaga, kvida, har i betyd. anslutit sig till kvida el. självständigt bildats till detta verb.

[kvittra, sv. dial., skärva, se under det ej besl. kvadda.]

kvot, matem., Bergklint 1781 (1633 *quotum*, latinsk ackus.); jfr ä. nsv. *qvota*, andel, bidrag, 1629—1812, Lindfors 1824 = ty. *quote*, jfr ital. *quota*, bidrag till en gemensam utgift, substantivering (underförstått *pars*, del) av fem. sg. till lat. *quotus*, huru mycken, till *quot*, huru många (= sanskr. *káti*).

kväda, fsv. *kvæþa*, säga (i lagarna), ljuda, föredraga i rytmisk takt, sjunga, kväda = isl. *kveða* ds., got. *qidan*, säga, tala, fsax. *quethan, quedan*, fhty. *quedan*, ags. *cweðan* (eng. *quoth*, han sade); ett förr allmänt germ. vb för 'säga', vilken betyd. numera kvarlever blott i några no. o. ty. dial. samt i eng. *quoth he*. Betyd. 'sjunga' har utvecklats ur den av 'högtidligt o. rytmiskt framsäga'. Jfr att got. *siggwan*, sjunga, även betyder 'läsa, föreläsa'. — Kausativbildning: germ. **kwaðjan* = isl. *kveðja*, tilltala, hälsa = fsax. *queddian* osv., jfr fsv. sbst. *kvæþia*, hälsning = isl. *kveðja*. — Besl.

är isl. *kviðr* m., dom = ags. *cwide*, dom, testamente. F. ö. av omstridd o. ännu dunkel härledning; jfr Lidén Arm. Stud. s. 68 f., Persson Indog. Wortf. s. 898. — Ordet synes åtm. långt fram på 1600-t. fullt otvunget ha brukats liktydigt med 'sjunga', liksom ännu i vissa nordliga bygdemål. Det förekommer f. ö. utan bruklighets- el. betydelseinskränkning i 1700-talets ordböcker o. hos Weste 1807; först hos Dalin 1850 översättes det med 'dikta' o. framhålles dess arkaistiska prägel (hos Lindfors 1824 hänvisas till *sjunga*).

kväde, dikt, fsv. *kvæþe* (dessutom i sammans.: yttrande, jfr okvädinsord) = isl. *kvæði*, av urnord. **kwāþia-*, till isl. adj. *-kvæðr* (t. ex. *já-kvæðr*, som samtycker); i avljudsförh. till **kweþan* (= kväda). — I nsv. väl åtm. påverkat av fornspr.; ordet finns dock i ä. ordböcker, Serenius 1741 osv., o. synes aldrig ha varit utdött i språket.

kväka, Comenius Orbis pictus 1684: *Grodan qväker* (*skiäller*), jfr isl. *kvaka*, kvittra, no. *kvakka*, kväka, gläfsa, sv. dial. *kvaka*, snattra, om and, ä. da. *kvakke*, kväka, da. *kvække*, mlty. *quaken*, kväka, skrika, ty. också *quäken* ds., även: snattra, skälla, gnälla, eng. *quack* snattra. Ljudhärmande, delvis självständigt uppkomna bildningar; jfr de obesläktade fslav. *kvakati* (med betyd. 'kväka' t. ex. i ry.) o. lat. *coaxāre*, kväka. Se f. ö. skväka.

kväkare, Ord. St. Posttijd. 1687: *qväkare*, Rudbeck 1688: *queker*; jämte ty. *quäker* osv. från eng. *quaker* o. 1650, urspr. smädenamn, av eng. *quake*, darra, skaka, av ags. *cwacian*, jämte *cweccan* (ej, såsom stundom antages, besl. med lat. *vexāre*, skaka m. m.); enl. den vanliga tolkningen på grund av kväkarnas häftiga rörelser under det exstatiska tillståndet; enl. andra med syftning på att ett tal, som sektens upphovsman Fox hållit inför domstolen, slutat med de orden: 'Darren (*quake*) för Guds vrede'.

kvälja, fsv. *kvælia*, kväva, plåga, hindra, väcka tvist om = isl. *kvelja*, da. *kvæle*, kväva, pina, plåga, fsax. *quellian*, fhty. *quellan* (ty. *quälen*) ds., ags. *cwellan*, döda (eng. *quell*, kväva m. m.); av germ. **kwaljan*, kausativum till germ. st. vb. **kwelan* (se kval o. kvalm).

kväll, fsv. *kvæld(er)* m. o. n. = isl. *kveld* n., ä. da. *kveld*; jfr fhty. *quiltiwerc*, aftonarbete, ags. *cwieldtid*, afton; av germ. **kweldaz*, *-iz* n., till ie. **g^{u}el-* i litau. *gãlas*, slut (t. ex. på dagen) osv. Lidén Språkv. sällsk. i Upsala förh. 1891-94 s. 71 f. F. ö. blott osäkra anknytningar. Jfr, särsk. om no. formen *kvald*, Skulerud Ark. 28: 239 f. — Kvällsvard, se nattvard.

kvälla, välla, ungt ord i sv., Dalin 1850, från ty. *quellen*, av fhty. *quellan*, jfr ags. *gecollen*, uppsvälld, till ie. roten *g^{u}el* i sanskr. *gálati*, dryper, grek. *bállō*, kastar (av **g^{u}l̥iō*; jfr t. ex. bal 2 o. problem), osv. En inhemsk bildning av samma rot är fsv. *kvild*, källa till en flod; se Kville. Ett deverbativ av ty. *quellen* är sbst. *quelle*, källa; däremot är källa, trots flera handböckers uppgifter, obesläktat. Jfr kvalm, kvaller, kvalster.

kväsa, A. Oxenstierna 1627: *qväste* (part.; säkerl. normaliserat), 1645, 1651, 1652, 1658, 1671: *qwätzt-* (*-e-*; även *qu-*), part.; 1669, 1679, 1685: *qwest-* (*-ä-*; även *qu-*); under 1600-t. regelbundet o. under 1700-t:s förra hälft nästan alltid i part. pf., om slaktningar o. drabbningar, ofta i förb. med *sargad*, *sårad* el. *slagen* o. i dessa betyd. = ä. da. *kvæsse*, *kvætse*, da. *kvæste*, från ty.: mlty, *quetsen*, *quessen* (jämte *quetten*), krossa, skada, såra, o. mhty. *quetzen* ds. (ty. *quetschen*, krossa, pressa). Mlty. *quetsen* kan vara en *s*-avledn. av *quetten*, som är identiskt med mhty. *quetzen*; el. en från hty. lånad form. Besl. är da. *kvas(s)e*, pressa ut, om saft = ty. *quatschen* (eng. *quash* väl däremot från ffra. *quasser* = fra. *casser*), av lat. *quassāre*, till *quatere*, skaka. Jfr även sv. dial. *kvadda*, krossa, da. dial. *kvaddre*, slå i stycken, från lty. *quadderen*; härtill da. *kvadder*, små stycken. Snarast av ljudhärmande urspr. (liksom ty. *quatschen*, plaska, prata, lty. *quassen*, sv. dial. *kvasa*, om vatten i stövlarna; el. som krysta, pressa o. d.). Annorlunda Wood Mod. lang. notes 1902 (se IF Anz. 15: 107).

kväva, fsv. *kvæfia* (ipf. *kvafdhe*, y. *-æ-*), kväva, dep.: dyka, drunkna, kvävas = isl. *kvefja*, *kefja* (ipf. även *kôf*), mhty. *erqueben* (da. i st. *kvæle*), av germ. **kwabjan*, besl. med grek. *báptō*, dyker, *baphḗ*, neddoppande, bl. a. i färg, av ie. **gᵘabh-*. Väl egentl. kausativum: komma att dyka, doppa; jfr isl. *kófa*: *kéfa* (: *kvefja* = *sófa*: *svéfa*: *svefja*); med inkoativet *kvafna*, sv. dial. *kvamma* m. m. Se f. ö. kvav 1, 2, kav, kava.

kyckling, sv. dial. även *kjuklung*, fsv. *kyklinger* (även *köklinger* o. *kyllinger*) = isl. *kjúklingr* (gåsunge), da. *kylling* (eng. *chickling* från nord.), dimin. av germ. **keuka-*, med avljudsformen **kūka-*, vartill dimin. **kūkīna-* = mlty. *kûken* n., mty. *küchen*, ags. *cýcen* (eng. *chick*, nu oftast som dimin. till *chicken*, av plur. *cýcenu*); jämte y. mhty. *kuchelîn* (ty. *küchlein*); väl i avljudsförh. till sv. dial., da. *kock*, isl. *kokr*, ä. holl. *cocke*, ags. *cocc* (eng. *cock*), tupp. Ljudhärmande; jfr det obesl. sanskr. *kukkuṭa*, tupp, ävensom sv. dial., no. *kokla*, kackla, no. *kukla* ds. (jfr under ärla slutet).

kyffe, t. ex. Erik XIV 1574: best. f. sg. *kyffen*, 1669, från mlty. *kuffe* (jämte *kiffe*) = holl. *kuf*; dunkelt; man har bl. a. gissat på lån från lat. *cavea*, bur (varav koja), ävensom på släktskap med mlty. *kove*, koja m. m., ty. *koben*, fsv. *kofi* osv. (se under kobolt o. kåve). Jfr koff.

kyl (norrl. dial.), matpåse, (skinn)säck, stor mage, buk = isl. *kýll* m. ds., motsv. fhty. *kiulla* f., ficka, ränsel; besl. med grek. *gýlios*, *gyliós*, ränsel, ävensom med kula o. isl. *kjóll* m., skepp (= fhty. *kiol*, ags. *céol*), ett annat ord än köl; till en *l*-utvidgning av ie. roten *gu*, vara välvd o. d. (se kjusa). Jfr Torp Etym. Ordb. under *kýla* 2, Persson Indog. Wortf. s. 106.

1. **kyla,** vb, Balck 1603, Spegel Gl. 1712 osv., ersätter likbetyd. fsv., ä. nsv. *köla* (ännu hos Rudbeck 1698), om vars bildning se kall. Kyla kan ej ha ljudlagsenligt utvecklats ur *köla*, men förh. är i övrigt oklart: kanske, med Tamm Nord. stud. s. 27 f., påverkat från det etymologiskt identiska lty. *kölen*, som i många dial. trol. hade ett tämligen slutet uttal (närmande sig till det i ty. *kühlen*), knappast däremot av sbst. kyla, som tycks vara yngre i spr.; jfr härtill även Torp Ark. 24: 93.

2. **kyla,** sbst., 1723, Serenius 1749; kanske med Tamm anf. arb. från lty. *köle* = fhty. *kuoli* (ty. *kühle*), bildning på *-īn-* till fhty. *kuoli* (ty. *kühl*), i vilket fall det tyska grundordets *-ö-* haft ett slutet uttal. Ordet kan dock även ha rönt inverkan av föreg. el. rent av ha lånats från den högtyska formen *kühle*; jfr det från ty. *kühl* härrörande ä. sv. *kyl*, kylig, t. ex. 1737, 1759.

kyller, ä. nsv. *köller* t. ex. Schroderus o. 1639, Sahlstedt 1773, *kyller* 1669, Serenius, Lind = ä. da. *køller*, da. *køllert*, från y. mhty. *kuller*, ä. ty. *köller*, jfr fsv. *koller*, sen mhty., ty. *koller*, av fra. *collier*, halsband, av lat. *collāre* ds., mlat. *collarium*, *-erium*, halsskydd, till lat. *collum*, hals (urbesl. med hals). Om växlingen *-y-* o. *-ö-* i sv. se Kock Sv. ljudh. 2: 17, Noreen V. spr. 3: 230.

kylsa, röra el. bylta (ihop), allm. i dial., där även: vårdslöst knyta ihop; besl. med sv. dial. *kyllra* o. *kylta* ds.; av ovisst ursprung; möjl., såsom ofta bildningar med dylik betyd., av imitativ karaktär o. sålunda utan egentligt grundord, eller uppkomna som varianter till andra ord med likartad betyd., såsom bylta, sv. dial. *balsa*, *balla* osv.

kymrer, keltisk invånare i Wales, av kymr. *cymro*, plur. *cymry*, av **cymbro*, till en prepos. = lat. *cum*, med, o. kymr. *bro(g)*, *mrog*, mark, gräns, nära besl. med mark 1. Alltså egentl.: landsman.

kyndel, växten Satureja hortensis, hos oss köksväxt, B. Olai 1578: *kynnal*, *kynnil*, Schroderus 1639, Månsson Träg. 1643: *kyndel*; från ty.: mhty. *kundel* jämte *quen(n)el*, *quendel* (ty. *quendel*), av fhty. *quenala*, *konala* m. m. = fsax. *quenela*, ags. *cúnelle*, väl från lat. *cunīla*, av grek. *konílē*; f. ö. dunkelt ursprung. Växtens hemland är Grekland o. Italien.

kyndelsmässa, 2 febr., J. Marias kyrkotagning, fsv. *kyndil(s)-*, *kvindilmæssa* = isl. *kyndil(s)messa*, da. *kyndelmesse* (*-misse*), ombildning av lat. *missa candelarum*, ljusmässa, varav ags. *candel-*

mæsse, eng. *candlemas*, jfr ty. *lichtmess*, så kallad med anledning av de många ljus, som då tändes o. invigdes (å runstaven betecknad med en ljusstake); ursprungl. en hednisk-romersk reningsfest, lat. *februalia* (jfr februari); i Sverige samtidig med det stora midvintersblotet (se Distingen). — Första leden är isl. *kyndill*, ljus, no. o. sv. dial. *kyndel*, fackla, bloss, vilket icke, såsom stundom antagits, lånats från lat. *candēla* (jfr kandelaber), utan är en inhemsk germ. bildning **kundila-* till isl., sv. dial. *kynda*, tända = ty. dial. *kunten*, *künten*, av germ. **kundian*, jämte fhty. *cuntesal*, brand, avljudsformer till **kwend-* i fsv. *kvindilmæssa*, *kvindla*, tända, sv. dial. *kvinsel*, torrved, o. **k(w)and-* i sydty. dial. *kenten*, tända, sv. dial. *kvända*, no. *kvende*, torrved. Eng. *kindle*, antända, från nord. Jfr Olson Östg.-l. ljudl. s. 35 f., Kock Sv. ljudh. 1: 63 f.

kynne = fsv.: natur, art, beskaffenhet = isl. *kynni*, även: släkt m. m. (jfr nedan), no. *kynne*, av germ. **kunþia-*, avledn. av adj. **kunþa-* i isl. *kunnr*, besläktad, härstammande från; med grammatisk växling: germ. **kunðia-* = isl. *kyndi*, art, slag, no. *kynde*, avledn. av adj. **kunða-* i got. *himinakunds*, ags. *heofoncund*, himlaboren, urnord. *raʒinaku(n)ðo*, härstammande från gudamakterna (Fyrunga) = ie. adj. **gṇto-*, jfr lat. *(g)nātus*, född (såsom korn: *grānum*, ull: *lāna* osv.); i avljudsförh. till kind 2 (barn); besl. med Kind 3 o. kön (se d. o.). — Isl. *kynni* i betyd. 'släkt' liksom fsv. *hemkynne*, hem, hemort, kunna dock föras till germ. adj. **kunþa-*, bekant (se kungöra), som hör till kunna. Om detta ord i sin tur ytterst är besl. med kön o. kynne är ganska ovisst. — Ordet synes ha oavbrutet varit i bruk sedan fornsvensk tid. — Jfr okynne.

kyp, upplöst indigofärg, även om den kittel som användes vid färgningen (den urspr. betyd.); Scheffer 1759 = ty. *küpe* i båda betyd., från lty. *küpe*, *kupe*, balja, tunna, korg, där ett inhemskt ord synes ha sammansmält med ett lån från lat. *cūpa* (se kupa). Alltså med vanlig betyd.-övergång från kärlet till dess innehåll.

kypare, Risingh 1669: *kypare och tunnebiñare*, Holm N. Sv. 1702 ds.; 1730: *wijnkypare* (vid hovstaten), samma betyd. av 'person som sköter om el. provar vinerna' under 1700-t.; i modern betyd.: Markalls sömnl. nätter 1821 = da. *kyper*, föreståndare för en vinkällare, från mlty. *kûper* ds. som i da., även: tunnbindare, till mlty. *küpe*, tunna; motsv. ty. *küfer* ds. som i mlty., av mhty. *küefer*, även *küfere* = meng. *cowper*, tunnbindare (eng. *cooper*), till ty. *kufe*, tunna, av fhty. *chuofa*. Se f. ö. kupa o. jfr kypra. Betyd.-utvecklingen av kypare är delvis densamma som i ty. *kellner*, förr: föreståndare för en källare. — I sv. förr: *källarsven*, *skänksven*.

kypert, ett slags vävnadsbindning, 1788, 1826: *kipert*, 1795: *kypert* = da. *kip(p)er*, från ty. el. holl.: mlty., holl. *keper*, varifrån ty. *köper*, egentl. bildl. anv. av mlty. *kepere*, bjälke = holl. *keper*, sparre i vapen, med anledning av vävnadens diagonala ränder el. linjer (kypertlinjer); samma ord som ty. *käpfer*, bjälkhuvud, kragsten. Enl. Hirt-Weigand lån från lat., jfr lat. *capreolus*, strävbjälke, till *caper*, bock (jfr kaprifolium, kapris); med avs. på dylika överförda anv. av beteckningar för 'bock' se d. o. Enl. Falk-Torp s. 511 däremot inhemskt germ. o. besl. med käpp (se d. o.). — I fråga om det tillagda *t* jfr buffert, hävert, klyvert, stickert.

kypra, sköta om på fat lagrade viner, Åkerman Kem. techn. 1832 i betyd. 'klara'; till kypare i betyd.: föreståndare för vinkällare (se d. o.).

kyrass, förr även: *kyris* (G. I:s reg.), *köritz*, *körs(k)*, *körass* (1634), *cuirasse* (1652) osv. = ty. *kürass*, förr även *küriss*, *koritz*, egentl.: läderpansar; av fra. *cuirasse*, av lat. *coriaceus*, av läder, till lat. *corium* (fra *cuir*), läder. I sv. huvudsakligen genom tysk förmedling.

kyrka, fsv. *kyrkia*, *kirkia* = isl. *kyrkja*, *kirkja*, från ags. *cyrice*, *cirice* (eng. *church*) = fsax. *kirika*, fhty. *kiricha* (ty. *kirche*), gammalt lån (knappast genom gotisk förmedling, jfr Braune PBB 43: 424) från grek. *kyriakón*, *kyrikón*; egentl. adj. neutr. med betyd.: hörande till Herren,

till grek. *kýrios*, herre. — Beteckningarna för 'kyrka' i de romanska språken utgå i regel från lat. *ecclesia* (grek. *ekklēsia*): fra. *église* osv., jfr got. *aikklesjô* (se under ecklesiastisk).

kysk, i ä. nsv. även *kusk* O. Petri, fsv. *kysker*, da. *kysk*, från mlty. *kûsch* = fhty. *kûski* (ty. *keusch*), ags. *cúsc*, jfr fsax. adv. *cûsco*; av mycket omstridd härledning. Då grundbetyd. synes vara 'ren' (i motsats till 'oren'), tycks ordet knappast kunna vara besl. vare sig med litau. *žiauksoti*, vara måttlig (Berneker IF 10: 161), el. med ags. *cýme*, späd, fin (Brugmann Grundr. ² II. 1: 480); snarare, med Grimm o. Sommer IF 31: 372, 'utvald, renad' till roten i germ. **keusan*, utvälja (se tjusa, kora osv.), till bildningen att jämföra med det till betyd. närstående frisk. Enl. Kluge Urgerm. s. 26 (med ?) o. Sperber WuS 6: 55 f. däremot lån från lat. *conscius* (> **kōskju-* > **kūskia-*), ett ord från en gammal hemlig kult, vars betydelse 'medvetande (invigd)' övergått till den av 'ren, kysk', jfr fhty. *unkûski*, profanus; osäkert.

kyss, Hels. 1587, liksom da. *kys* o. eng. *kiss* ombildat efter vb. kyssa osv., av ä. nsv. *kuss* Bib. 1541, fsv. *kus(s)*, *koss* = isl. *koss*, fsax. *kus*, *kos*, fhty. *kus* (ty. *kuss*), ags. *coss*, av germ. **kussa-*. Många tolkningsförslag, i allm. föga tilltalande; se litteraturförteckningarna hos Walde under *bāsium*, Olson Appell. sbst. s. 485. Säkerl. helt enkelt av onomatopoetisk karaktär liksom puss, ä. ty. *buss*, litau. *buczû'ti*, kyssa, m. fl. En annan bildning är sv. dial. *muss*, kyss, jämte *myssa*, kyssa (jfr Wigforss S. Hall. folkm. s. 80), vartill *myss*. — Härtill: kyssa = fsv., isl. = ty. *küssen* osv. Jfr med annan slutkonsonant got. *kukjan*, östfris. *kükken*. Likbetydande, men obesl. är grek. *kynéō*. — Ord med denna betyd. innehålla vanl. vokalen *u*, men begynnelseljuden växla, vanl. dock läppljud, såsom *b*, *p* o. *m*. — I ä. nsv. förekommer någon gång *kyssår* i betyd. 'smekmånad' = ty. *kussjahr*.

kåda, sv. dial. även *kvåda*, *kvada*, *koa*, fsv. *kode* (uttalat *ō* el. *å*?), *kādha*, *kwāþa* = isl. *kváða*, no. *kvaada*, *kō(d)a*, *kvae*, *kvōe* m. m., även: råmjölk (på grund av dess seghet), ä. da. *kvade*, av urnord. **kwāðōn* (jämte, att döma av vissa norska former, **kwaðōn*); avljudsformer till germ. **kweð-* i kitt; se närmare d. o. — Kåda, fsv. *kādha*, uppfattas vanl. som en kontaminationsform av *kwāþa* o. oblik kasus **kōþu* (av **kwāþu* genom *u*-omljud o. utveckling av *wp̄* till *wō*), Kock Ark. 5: 53 osv.; från **kōþu* härröra i alla händelser vissa dialektformer med slutet *ō*. Åtminstone i vissa trakter har dock *kwā-* direkt utvecklats till *kå-*, jfr fsv. *Kvādhovī* till nsv. Kåvö, se E. Noreen NoB 2: 121. — Om nsv. Kåvö se anf. st.; ordet kåda i detta med *vi*, hälgedom, sammansatta ord har sannol. kultisk betydelse; kådan har inom folkmedicinen spelat en stor roll. — Avledn.: sv. dial. *kväd* n., ett slags kitt el. gummi, no. *kvæde* n. ds., av germ. **kwāðia-*.

kåk, fsv. *kāker*, skampåle, schavott (dock ej för dödsstraff), kåk, fästning av ringa betydenhet, jfr fsv. *trækāker* = da. *kag*, skampåle, från mlty. *kâk*, skampåle (holl. *kaak*); i avljudsförh. till mlty. *kôke* = fhty. *slit-kuocha*, slädmed o. d.; möjl. med *n*-suffix (germ. **kāgna-*) till de under kägel omnämnda orden för 'gren, stubbe o. d.' Jfr kok (stryk) under koka. Betyd. 'skampåle, schavott' är specialiserad ur den av 'påle, träställning' (jfr schavott, etymol. egentl.: ställning), ur hvilken även den nsv. av 'träruckel' utvecklat sig. — Till ä. sv. *kåk*, skam- el. spöpåle, hör ä. sv. *kåkstryka* = da. *kagstryge* (efter mlty. *bi dem kâke stûpen*), ävensom det stockholmska gatnamnet Kåkbrinken. Om ett annat gammalt ord för spöpåle o. d. se under stupa 2. — Kåkmat förekom under 1600-t. som okvädinsord, syftande på ett av de straff som drabbade lösaktiga kvinnor; jfr *böfvelsmater* (*bofvels-*), *galgemater*, galgfågel, egentl.: mat åt kåken, bödeln o. galgen.

kål, fsv. *kāl* m., motsv. isl. *kál* n.; från ags. *cál*, *cáwel* (eng. *cole*) = fsax. *kôli*, fhty. *kôl(o)* (ty. *kohl*); tidigt lån från lat. *caulis*, stjälk, kål (> ital. *cavolo*, fra. *chou*), motsv. grek. *kaulós*, lett. *kauls*, stängel m. m., osv. (möjl. urbesl. med

hål). — Italien är hemlandet för den egentliga kålodlingen. Formerna av kål tyda på senare odling bland germanerna än t. ex. rova. Först inom nyare tid faller blomkålsodlingen (se blomkål). — Göra kål på, Rudbeckius 1618: *giöra kåhl på honom* (filistéen om David); senare även: få kål på; väl egentl.: hacka kål av. — Kåldolma, förr vanligast (såsom stundom ännu) *dolma*: C. Warg 1765, Björnståhl 1777: *Emin Effendi åt Dolma med handen*; av turk. *dolmá*, fyllning (även i namnet på den turkiske sultanens palats *Dolma-bagtje*). Ordet är obekant för andra språk o. synes ha kommit till Sverige direkt från Turkiet. Se SAOB. — Kålsupare, Hertig Karl 1599 till en av rådsherrarna: 'så borde och lijke bröder ware lijke kålsupere'; till det förr vanl. uttr. *supa kål* i betyd. 'äta kål' (se supa).

kålrabbi, 1722: *Kohl Rabi*, motsv. i da., från ty. *kohlrabi*, från ital. *cavoli rapi* pl. (till *cavolo*, kål, o. *rapa*, rova, se d. o.), motsv. fra. *chou-rave*.

kånka, se kanka.

kåpa, fsv. *kāpa* = isl. *kápa*, kappa, vanl. med kapuschong, da. *kaabe*, av senlat. *cāpa* = span. *capa*, fra. *cape* (vartill kapott o. kapuschong; jfr kapuciner) o. *chape* (vartill *chapeau*, hatt; jfr schappa), en biform till mlat. *cappa* (se närmare kappa).

kår, o. 1710: *corp*, 1711: *corps*, av fra. *corps* ds., av lat. *corpus* (genit. *corporis*), kår, kropp; jfr korporation, korpulent, korpus, korsett. — Under 1600-t. i stället den lat. formen *corpus*.

kåre, Columbus Ordesk.: *kåra*; i överförd betyd. Gyllenius; f. ö. i litteraturen egentl. ett 1800-talsord, vanligt först o. 1840 med Almqvist = isl. *kári*, no. *kaare*, egentl. 'krusning', avledn. av *kār-*, krusig, i fsv. *kārötter*, krusig, om hår, isl. *kárr* m., krusig lock, no. *kaar*, finkrusig ull, jämte fnord. mansn. *Kári*, egentl.: den krushårige; jfr isl. *afkárr*, besvärlig att behandla, ogen, tvär, av germ. **kawera-*, växelform till germ. **kaur-* i no. *kaur* n., ull, *kaure*, krusig lock, mir. *gúaire*, hår (av **gourio-*) osv. ~ germ. **keur-* i no. *kjøre*, ost i första stadiet, finska lånordet *keuru*, krökt. Andra avljudsformer se kura; se f. ö. d. o. o. kjusa, kula, kåta. Lidén IF 19: 341, Armen. Stud. s. 111 (: armen. *kor*, krökt, böjd). — Härtill: sv. dial. *kåra*, smått blåsa = no. *kaara*.

kårel, växtsl. Erysimum, Landtbruksst. växtn. 1894, upptaget från no. *kaarel*.

kåsera, Hedenstierna 1884: 'som det på publicistspråket heter »kåsera»'; från fra. *causer*, tala förtroligt, pladdra, till *cause*, orsak m. m., ett lärt ord, jämte det äldre *chose*, sak, av lat. *causa*, skäl, orsak (av ej säkert fastställt ursprung). Väl närmast utvecklat ur betyd. 'framlägga sina skäl' o. alltså med ungef. samma betyd.-utveckling som resonera. — Härtill: kåseri, Sturzen-Becker 1861: *causeriet* best. f., av fra. *causerie*.

kåt, ä. nsv.: yr, yster, ostadig t. ex. Bib. 1541, o. ännu Lind 1749, om kalvar, jämte den nuv. lägre betyd., som vid början av 1700-t. var den allmännaste i riksspr.; vid slutet av 1600-t. även: frodig, kraftig, sv. dial., utom kättjefull: glad, livlig, frodig, kraftig, jfr *munnkåt*, käck i tal, fsv. *kāter*, yster, glad, okynnig, yppig, lättsinnig = isl. *kátr*, glad, lustig, no. *kaat*, da. *kaad* ds., i ä. da. även 'kättjefull'; av omtvistat o. dunkelt ursprung. Med anledning av den i dalm. uppträdande nasalvokalen, som dock är föga bevisande, har ordet bl. a. ställts till sv. dial. *kång(er)*, kvick, livlig, yr, löpsk, alltså ett germ. **kanhla-* > **kāhla-* (jfr Karsten Primär nominalbildn. 2: 160 f. med litteratur), hvilket dock snarast bort giva ett isl. *káttr*. Hellre med Falk-Torp o. Torp (jfr Lidén Arm. Stud. s. 72) av ett germ. **kawita-* till lat. *gaudēre*, glädja sig, som dock utgår från ett **gaudh-*, jfr grek. *gēthéō* ds., o. sålunda ej får omedelbart sammanställas. Andra mycket osäkra o. delvis oriktiga förmodanden se i litteraturförteckningen hos Falk-Torp s. 1492. — Om det ej säkert hithörande meng. *kēte*, duktig, stark, glad, se Björkman Scand. loanw. s. 174. — Jfr kättja.

1. **kåta**, Stiernhielm i betyd. 'hydda', Spegel 1685 om bäverns hus; det lapska

kåta under 1600-t. vanl. med *-tt-*, t. ex. Bureus Suml. o. 1600 osv. = no. *kota*, hydda m. m., nisl.: liten avbalkning el. vrå, mlty. *kote* m. o. f. Härtill även: *kot-* i fsv. *kotkarl*, husman o. d., sv. dial. o. no. *kot* n., hydda, litet rum, ä. da. o. da. dial. *kod*, fsax. *kot*, ags. *cot*, vartill ffra. *cote* (se kotteri), ävensom avledn. isl. *kytja* f., östsv. dial. *kytjo* m. m. (jfr no. *køyta* = ags. *cyte*, ej *cyte*, se Holthausen IF 32: 339). Har bl. a. tolkats som 'håla o. d.' till den ie. roten *gu* (se t. ex kula), vara välvd, med vanlig utveckling till beteckning även av konkavitet; se Persson Indog. Wortf. s. 111. — Ett liknande ord finns också i de finsk-ugr. språken, t. ex. fin. *kota*, lapska *goatte* osv.; se Persson a. st. n. 2.

2. **kåta**, tälja, dalm. *kuetå*, av ett fsv. **kota*, jämte *kutå* av **kuta*; jfr meng. *cutten*, *cütten*, *kitten* (eng. *cut*; jfr kutter), skära, som kan vara lån från nord.; ävensom sv. dial. *kute*, *kytte*, ett slags kniv, nisl. *kuti*, liten kniv, no. *kytel* träkniv att skala av barken med, vilka dock möjl. äro lånade (jfr fra. *couteau*, lat. *cultellus*, kniv).

kåve, ruckel, kyffe; numera mycket sällsynt, men upptaget i SAOL, Dalin 1850, fsv. *kofi*, kammare m. m.; se utförligt under kobolt.

kåvis, sv. dial., näsvis, frågvis, pratsam, illmarig, förståndig, även *ka-*, Norrl., Uppl., ä. nsv. *kåvis*, mångtalig = isl. *kávíss*, strids- el. trätlysten, jfr *kávísi*, trätlystnad, besl. med *ká*, oroa, förtreta; väl sammanhängande med kåt (se d. o.).

kä, se kaj.

käbbla, t. ex. Serenius; ä. nsv. även *käpla* t. ex. 1587, *käppla*, motsv. mlty. *kabbelen*, *kevelen*, *kibbelen* osv.; jfr utan *l*-avledn.: sv. dial. *käbbas*, till likbetyd. former med *-f-*, *-v-*; se käfsa. Åtminstone somliga av formerna äro inhemska; formväxlingen sammanhänger i övrigt med ordets betydelse o. onomatopoetiska karaktär, jfr förf. Nord. vb med mediagem. s. 17. Sannol. är ordet ytterst avlett av samma stam, som ingår i käft; jfr käxa, käke. — Till mlty. *kibbelen* ansluter sig ä. nsv. *kibel*, käbbel.

käck, P. Erici 1582, Gyllenhielm o. 1600 osv. = da. *kjæk*, från ty. *keck*, av mhty. *kec*, en biform till *quec*, livlig, modig m. m. = kvick, se d. o.

käfsa, käfta, gläfsa, Arvidi 1651: *keffsa*, 1781: *käfsa och käxa*, allmänt i dial., besl. med no. *kjava*, käbbla, sladdra, stoja, *kjavla* ds., även: mödosamt tugga, ä. nsv. *käfla*, da. *kævle*; till roten i käft, närmast till *t*-lösa former som lty. *keve* osv. (se käft). Ett slags hypokoristisk bildning härtill är käbbla (se d. o.). — Med avs. på. betyd. 'gläfsa' jfr gläfsa o. ä. nsv. *bjäfsa* ds.; möjl. beror denna betyd. på inverkan från dessa ord.

käft, fsv. *kiæpter*, käft, käke, svalg = isl. *kjǫptr*, da. *kæft*, besl. med ty. *kiefer* o. *kiefel*, käke, gäl, lty. *keve* ds., av germ. **kef-* el. **keb-*. Avljudsform: fsax. *câfl*, ags. *ceáfl*, käke. Urbesl. med avest. *zafan-*, mun, m. fl., till en ie. rot *gep*. Jfr käbbla, käfsa. — Avledn.: käfta, vulg., munhuggas o. d. = isl. *kjapta*, prata, no. *kiepta*, *kjeftast*, okväda, munhuggas, larma, skråla, i nisl. också: röra käkarna. Jfr käxa o. käke. Ett annat nordiskt ord för 'käft' är isl. *hvaptr*, i plur.: mun, väl egentl. (såsom flera likabetyd. ord) 'hål', jfr ry. *svepetŭ*, 'vildbinas hål i träd', armen. *sunb*, hål, öppning (Lidén). Osannolikt är ej, att de nord. orden *käft* ombildats av den i vgerm. spr. uppträdande stammen **kef-*, **keb-* i anslutning till detta ord, där avledningen är urgammal.

[käfte, sv. dial., kätte, se under det ej besl. kätte slutet.]

kägel, Lind 1749 (jämte *kägla*, se nedan); som boktr.-term 1654: *kegel* = ä. da. *kegel* (da. *kegle*), från mlty., holl. *kegel* (varifrån eng. *kails*) = fhty. *kegil*, påle, pinne (ty. *kegel*), av germ. **kaǯila-*, dimin. till ett ord motsv. sv. dial. (Norrl.) *kage*, stubbe, no. *kagi*, låg buske, i isl. som öknamn, ty. dial. *kag*, kålstjälk, eng. dial. *cag*, stump; jfr holl. *keg(ge)*, kil, av **kaǯjō-*; väl besl. med litau. *žagrė*, plog, urspr. bestående av en gren, *žagaras*, torr gren; jfr kåk o. kagge. — Biform: kägla, den enda formen hos Spegel 1712, Serenius 1741, fsv. *Kiægla*, ortnamn, o. *kægla* i *kægloslagh*, kägelspel.

käke, ä. sv. ofta *keke* (varom Noreen V. spr. 3: 307), fsv. *kœke* = no. *kjake*, ä. da. *kiœge*, da. dial. *kjage*, av urnord. **kekan-*; jämte käk f., sv. dial. *kjåk*, no. *kjok*, da. dial. *kjæg*, av urnord. **kekō-*; besl. med mlty. *keke* f., tandkött, gälar, o. avljudsformen *kake* ds.; mycket osäkra förklaringsförsök. Da. *kœve* hör kanske samman med käft. Jfr käxa, vb. — Ett helt annat ord är isl. *kjalke* osv., käke, se kälke o. köl.

käl, ränna, i bl. a. hålkäl (se d. o.)., Snickerib. 1858, från ty. *kehle* ds., överförd anv. av dess vanliga betyd. 'strupe'; se f. ö. kälke, köl, rotgel.

käla, se kela.

kälkborgare, Weste 1795, Palmblad 1813: *Kelkborgarnes krönika*, (övers. av Tieck), Cederborgh 1814, hos Hallman i icke föraktlig betyd.; väl elliptisk bildning för **Kälkestadsborgare*, borgare i Kälkestad, som under 1800-t. (Fahlcrantz, Palmblad m. fl.) stundom brukas liktydigt med Grönköping, Kråkvinkel, Skråköping, grekernas Abdera, tyskarnas Schilda osv.; upptaget från det gamla uttr. 'när Adam bodde i Kälkestad', anfört t. ex. av Bång 1675, ett i åtskilliga landskap förekommande gårdnamn; enl. uppgift från prästen Adam i Kälkstad, Medelpad (1630-t.); jfr Hjelmqvist Bibl. pers. namn s. 18. — Förr o. stundom ännu även: spetsborgare, da. *spidsborger*, efter ty. *spiessbürger*, egentl.: borgare beväpnade med spjut (o. till fots) i motsats till de rikare till häst el. till de värvade lansknektarna; jfr ä. ty. *glevenbürger* ds., till *gleven*, lans = sv. glaven. *Spiess*-motsvarar etymologiskt sv. spjut, men missuppfattades som en motsvarighet till spets.

kälke, fsv. *kiœlke* = isl. *kjalki*, no. *kjelke*, av urnord. **kelkan-*, jfr fin. lånordet *kelkka*; *k*-avledn. av köl (**kelu-*), efter de böjda medarna. Jfr isl. *kjalke* osv., käke, motsv. fhty. *keluh*, struma, närmast till det med köl besl. germ. **kelōn* = fhty. *kela* (ty. *kehle*), strupe (= käl; jfr rotgel), ags. *ceole*.

källa, fsv. *kælda* = isl. *kelda*, ä. da. *kælde*, da. *kilde* är ej, såsom stundom ännu antages, besl. med kvälla osv., utan en bildning på germ. *-iōn* till kall (germ. **kalð-*), såsom t. ex. no. *verma*, ej tillfrysande källa, till varm, syra till sur osv. Germ. alltså **kalðiōn* = fin. lånordet *kaltio*. Jfr litau. *szaltinis*, källa: *száltas*, kall. Fslav. *kladęzĭ* ds. är lånat från en germ. bildning **kalding-*.

källare = fsv. = isl. *kellari*, *kjallari*, da. *kælder*, fsax. *kelleri*, fhty. *kellari* (ty. *keller*), från lat. *cellārium*, skafferi m. m., till *cella* ds. (se cell). Lånat, då lat. *c* före *e* ännu uttalades *k*. — Källarhals, välvd ingång till källare, fsv. *kællarahals* = da. *kælderhals*, från mlty. *kellerhals*; jfr no.-da. *kælderstrupe*. Som växtnamn i betyd. Daphne mezereum, fsv. *kællarahals*, från mlty. *kellerhals* = ty., möjl. till mlty. *kellen*, förorsaka smärtor = mhty. *queln*, *kellen*, plåga (se kval), emedan bären, som förr användes vid halssjukdomar, vållade häftiga smärtor i halsen. I så fall av en imperativisk bildning **kell den hals* el. dyl.; jfr Falk-Torp s. 515.

källarhals, växtn., se föreg.

kälta, i dial. även: skälla (med samma betyd.-skiftning som i käfsa), smått hosta, fsv. *kœlta*, käxa; besl. med ösv. dial. *kälsa* ds. Se ut som iterativbildningar, germ. **kallatjan*, resp. **kallisōn*, till kalla, egentl.: ropa; med vanlig växling av *-s-* o. *-l-*avledn. i dylika verb. Å andra sidan kanske olämpligt att skilja från ffris. *kaltia*, tala = mhty. *kalzen*, *kelzen*, tala högt, skryta, vilka likaledes äro besl. med kalla, fast bildningen är en annan (se även under kavat); jfr (?) fir. *adgladiur*, tilltalar, ävensom under kältring.

kältring, 1689 (som okvädinsord), stundom: *kälting* = da. *kæltring*, i ä. da. också 'landstrykare', från fris. *keltring* ds., till *sik kellern*, bruka grova ord, jfr lty. *kellern*, skryta, osv.; se kälta.

kämnär, medlem av en 1849 upphävd underdomstol för Sveriges städer, fsv. *kœm(m)enœr(e)*, kammarherre, skattmästare, kamrer m. m. = da. *kæmner*, *kœmner*, stadsfogde el. dyl., från mlty. *kemener*, genom dissimilation av *kemerer*, jfr

mhty. *kamerære*, o. alltså etymologiskt samma ord som kamrer(are) (se d. o.) till kammare i betyd. 'skattkammare o. d.'

kämpa, fsv. *kæmpas* (jämte *kampa*) = da. *kæmpe*, från mlty. *kempen* = fhty. *kempfen* (ty. *kämpfen*); jfr isl. *keppa(st)*, anstränga sig, tävla, ä. nsv., sv. dial. *käppas* ds., till kamp 2, jfr kapp o. följ.

kämpe, fsv. *kæmpe* = da. med betyd. 'jätte', från mlty. *kempe*, av fsax. *kempio* = fhty. *chemphio*, *kempfo* (ty. *kämpe* från mty. el. mlty.), ags. *cempa*, mlat. *campio* (fra., eng. *champion*), till kamp 2. Isl. o. fsv. *kempa* (*-æ-*) från ags. *cempa*; därjämte isl. *kappi*, ny avledn. av *kapp* el. motsv. mlty. *kampe*. Jfr kampe. — Härtill även familjen. Kempe, från lty., o. Kempff, från hty., båda äldst tillnamn.

käng, känga, 1622: *känger*, Linné 1732: 'uti Vesterbotn såg jag alt folket hafva på föttren ett slags skor, *kängor* kallade'; över Norrl. från finska *kenkä*, genit. *kengän*; se litteraturen hos Saxén Sv. lm. XI. 3: 144.

känguru, år 1770 upptäckt av Cook i Nya Sydwales o. uppkallad med invånarnas i Nya Holland beteckning för fyrfotadjur *känguru*.

känna, fsv. *kœnna*, låta veta, undervisa (jfr fsv. *kœnnifaþir*, lärare, *kœnnipilter*, lärjunge), igenkänna, märka, erkänna, tillerkänna, hava köttsligt umgänge med (jfr gamla bibelövers.) m. m. = isl. *kenna* ungef. ds., da. *kende*, känna, got. *kannjan*, göra bekant, mlty. *kennen*, fhty. *-kennen* (ty. *kennen*), ags. *cennan* (eng. *ken* från nord.); av germ. **kannian*, med dels kausativ o. dels intensiv betyd. (såsom t. ex. bränna); till kunna. — Giva till känna = da. *give til kende*, efter mlty. *to kennen geven*, egentl.: giva att veta. — Härtill avledn. känsel, t. ex. Schroderus 1626 (i uttr. *bära känsel på*) = isl. *kensl* o. ä. da. *kendsel* (i motsv. uttr.); o. känsla, ä. nsv. bl. a. i betyd. känsel, t. ex. Bib. 1541, känning, el., liksom i fsv. *kœnsla*, kännedom, kunskap, t. ex. Bib. 1541, Schroderus; i modern betyd. väl först under 1700-t., t. ex. Serenius = isl. *kensla*, undervisning, tillerkännande m. m. — Kännedom, se dom 2. — Kännspak (mest dial.), som lätt känner igen, fsv. *kœnnispaker* = no. *kjennespak*, till adj. spak i den äldre betyd. 'klok, förståndig'.

käpp, fsv. *kœpper* = isl. *keppr*, da. *kæp* ds., fsax. *kip*, stock, ags. *cipp* m., trästam, plogbill, vävbom; jfr fhty. *kipfa* f., vagnstång; med avledn. sv. dial. *kippel*, pinne som lägges i munnen på föl, kid o. lamm, m. m., no. *kipling* ungef. ds., samt fsv. *kipla*, sv. dial. *kippla*, lägga kavle el. pinne i munnen på; avljudsformer till isl. *keipr*, årtull, sv. dial. *kepa*, trästycke med inskärning på mitten att fästa selen med vid slädskakeln, skakelpinne, mlty. *kêp* f., inskärning; besl. med lty. *kippen*, skära, göra en inskärning, ags. *cippian* (eng. *chip*), hugga (till), skära. Jfr kypert (slutet). — Käpphäst, Palmblad 1820 (i egentl. betyd.), Aftonbl. 1841 (i bildl. betyd.) = da. *kæphest*, motsv. ty. *steckenpferd* o. eng. *hobbyhorse*. Hos Rademine Knigge 1: 154 (1804) användes ännu icke det svenska ordet (i bildl. betyd.) utan i stället: '*Steckenpferd* (Hobbyhorse)'.

käppi, ett slags läderhuvudbonad för soldater, förr även kallad *schaká*, av ty. *käppi*, en sydtysk diminutivform till *kappe*, mössa (se kåpa).

kär, fsv. *kær* = isl. *kærr*, da. *kær*, gammalt lån från ffra. *cher* (= nfra.), av lat. *cārus* (väl urbesl. med hor). — Jfr käresta, kärlek.

kära, lagspr., anställa rättegång o. d. = fsv. (ipf. *-dhe*): klaga, beklaga sig, anföra beskyllning (mot), väcka tvist (om), anställa rättegång (om) = isl. *kæra* ds., da. *kære*, av urnord. **kārian*; i avljudsförh. till got., fhty. *kara*, bekymmer, i fhty. även: klagan (ty. *karfreitag*, långfredag), ags. *cearu*, bekymmer (eng. *care*, omsorg); jfr karg. Grundbetyd.: klagan; jfr fsax. *karm*, veklagan, ags. *cearm*, *cierm*, skrik. Ie. rot. *ger* osv. i grek. *gêrys*, stämma, fir. *gāir*, rop. — Parallellrot *gᵘer* i fhty. *queran*, sucka, osv. — Till fsv. vb. *kæra* (osv.) har bildats sbst. *kæra* f., sorg, klagan, klagomål, käromål = isl. *kæra*, vartill sammans. *kæromāl* = käromål.

käresta, fsv. *kæresta*, jämte *kærasta* = da. *kæreste*, i da.: fästman, fästmö (utan poetisk el. skämtsam anstrykning); egentl. substantivering av fem. svaga superlativformen till kär; med *-a-* till *-e-* (*-i-*) på grund av akut betoning; se Kock Sv. lm. XV. 5: 3 f., Noreen V. spr. 3: 350 f. — I ä. sv. o. ä. da. även om maka.

käring, även kärring, 1626: *käringh*, o. 1638: *-r-* o. *-rr-*, i sv. dial. stundom: hustru, fsv. *kærling*, äldst: kvinna, jfr *karl ok kærling*, man o. hustru, vanl.: gammal kvinna = isl. *kerling*, da. *kærring*, *kælling*, även i da. numera med föraktlig bibetyd.; avledn. av karl, liksom drottning till fsv. *drottin*. Om käring i ortn. o. som namn på olika föremål se Lindroth Boh.-l. härads- o. sockenn. s. 80. — Käringtand, Lotus corniculatus m. fl., Franckenius 1638, 1659 = da. *kællingtand*; efter blommornas form.

kärl el. **käril,** ä. nsv. *käril(l)e* Bib. 1541, I. Erici 1642 osv., *kärel* Hels. 1587, sv. dial. *kärald*, *-ild*, *käld* = isl. *kerald*, no. *kjerald*, av germ. **kazaðla-*, till kar (såsom fsv. *säld* osv., mått för säd, av sbst. så).

kärlek, fsv. *kærlēker* = isl. *kærleikr*, ä. da. *kærleg*; i nda. ersatt av *kærlighed*; se kär o. -lek.

1. **kärna,** sbst. (smör-), ä. nsv. även *ke(e)rna* Bib. 1541, fsv. *kirna* = el. motsv. isl., no. *kirna* jämte isl. *kjarne* m., da. *kærne*, mlty. *kirne*, *kerne* f., ags. *ceren*, *cyren* (eng. *churn*), av germ. **kerniō(n)*, **kernan-*. Den sv. formen har utvecklats ur *kern-* av *kirn-* såsom särla ar *serla* av *sirla*; men utgår åtminstone i vissa dial. dessutom från ett ord motsv. isl. *kjarne*, da. *kærne*. Sammanhänger med vissa ord för 'grädde': nisl. *kjarna*, mholl. *kerne*, ty. dial. *kern*, vilka av somliga betraktas som grundord till kärna osv., o. hörande till kärna 2: alltså grädden uppfattad som mjölkens kärna med hänsyn till dess koniga utseende. Enl. Fischer Lehnw. s. 33 skulle orden vara lånade från mlty.; osannolikt. — Härtill vb. kärna, ä. nsv. *ke(e)rna* Bib. 1541, sv. dial. även *kirna*, *kjorna* (av **kyrna* av *kirna*, med brytning som i sadelgjord), motsv. nisl., no. *kirna*, da. *kærne*, lty. *karnen*, ty. dial. *kirnen*, ty. *kernen*, ags. *cernan* (eng. *churn*). — Ordgruppens spridning visar hän på smörberedning hos germanerna i mycket gammal tid.

2. **kärna** (i frukt o. d.), från oblika kasus av biformen kärne, fsv. *kærne* = isl. *kjarni*, da. *kærne*, mlty. *karne*, fhty. *kerno* (ty. *kern*), av germ. **kernan-*; med dimin. **kurnila-* = ags. *cyrnel* (eng. *kernel*); avljudsform till korn. — I bildlig betyd. endast kärna; jfr grädda ~ grädde.

kärr, fsv. *k(i)ær*, sumpmark, moras = da. *kær* ds., isl. *kjarr* n., busksnår, småskog, *-kjǫrr* n. plur., no. *kjerr*, *kjarr*, *kjörr*, kärr (i sht med busksnår), risiga snår, småskog, av germ. **kerza-*, besl. med lett. *gārscha*, stor skog, *gārschas*, kärr (Lidén Ark. 13: 35 n. 1; jfr emellertid de av samme förf. Stud. s. 8 n. 3 framställda betänkligheterna, som dock icke torde rubba härledningens giltighet). Grundbetyd. är sannol. 'risiga snår, buskage', varur betyd. 'kärr' utvecklat sig över den av 'med buskage o. d. bevuxen mark'. Enl. Lidén Stud. s. 9 urspr. 'flätverk'; identiskt med grek. *gérron* (av **gerso-*), videflätning, flätad vagnkorg, inhägnad m. m., till ie. roten *ger*, fläta, vrida (liksom vidja till ie. *ui*, fläta; jfr även karm), vartill enl. samme förf. sv. dial. *kars(e)*, liten vidjekorg o. d., *kärsa*, fiskkorg, no. *kass*, vidjekorg, ryggkorg (om vilken senare sammanställning jfr Torp Etym. ordb. s. 260; se kasse). — Om det ej hithörande ortn. Kärråkra se kid.

kärra, fsv. *kærra* = isl. *kerra*, da. *kærre*, av urnord. **karriō(n)*, till lat. *carrus*, mlat. *carra*, varifrån även fhty. *karro* (ty. *karren*) o. *karra* (ty. *karre*) = mlty. *karre*, varifrån da. *karre*. Lat *carrus*, fyrkantig transportvagn (varav fra. *char*), är egentl. ett galliskt ord (med *rr-* av *-rs*), besl. med lat. *currus*, vagn, *currere*, löpa, *cursus*, lopp (se kurs). Se f. ö. charabang, karet, kaross, karriol, karusell ävensom chargera o. karikera.

kärring, se käring.

Kärråkra, sockenn. i Vgtl., se kid.

kärv, ä. nsv. *tiärf*, t. ex. I. Erici 1642 = isl. *þjarfr*, fadd, osyrad, no. *tjerv*, smaklös, osaltad, fhty. *derp*, ags. *þeorf*, osyrad, i ffris. *derf* med överförd betyd. 'häftig'; jfr även ty. *derb*, hård, fast, grovkornig (varom se dock Hirt-Weigand); besl. med fslav. *trŭpukŭ*, sträv, bitter, ry. *térpkij*, kärv, sur, ävensom litau. *tirpstù*, blir stel, känslolös, lat. *torpeo*, är stel, känslolös, förlamad (jfr torpedo), *torpesco*, blir slapp; med grundbetyd. 'styv, stel'. Jfr närmare Persson Indog. Wortf. s. 437. — Om växelformen ie. *sterp* (*sterbh*) se stärbhus.

kärve, fsv. *kærve* m., jfr da. *kærv* ds., isl. *kerf*, *kerfi* n., knippa, bunt, no. *kjerve* ds. Kanske, med Lidén Stud. s. 9 f., av ie. **gerbho-* (osv.), växl. med **greb-* i mhty. *krebe* m., korg (se under krubba, korg), jfr grek. *grīphos* (varom under logogryf), utvidgning av roten *ger*, varom under karm o. kärr. Enl. andra, t. ex. Jessen, Torp, till ty. *kerben*, göra inskärningar o. d. (se karva), i vilket fall kärve egentl. betydde 'något avskuret'.

käs(e), nordsv. dialektord, ostlöpe = no. *kjæse*, nisl. *kæsir* ds., etymol. = ty. *käse*, ost, osv., av lat. *cāseus* (se f. ö. potkes). Hit hör även det likbetydande fhty. *kâsiluppa* (ty. *käselub*) osv.; se under löpe.

kättare, fsv. *kættare* = da. *k(j)ætter*, från mlty. *ketter* = ty. *ketzer*, från grek. *katharós*, ren, obefläckad (vartill även Katarina), i plur. som kollektivnamn på nymanikeiska sekter under 1000- o. 1100-talen, *katarer*; sedan om affällingar i allm. från katolicismen o. därefter om sådana från varje ortodox kyrka. — I ä. nsv. betydde *kätteri* även 'blodskam'; jfr mhty. *ketzerîe* i samma betyd..

kätte, fsv. *kætte* (jämte *kætta*) = da. dial. *kiætte*, liten avbalkning; jfr fgutn. *ketti*, vagga; dunkelt. Om sv. dial.-formen *kitte* jfr under kittel. — I dial. dessutom *käfte*, i samma betyd., vilket ej kan vara identiskt med kätte, utan bör sammanhållas med fsv. *kæpti* i VGL I, inhägnad för boskap, fålla, varom se K. G. Westman Ark. 19: 307 f.; av åtskilliga andra, som det synes, på icke tillräckliga grunder ändrat till *kæfli*. Detta *käfte* hör antingen till käft el. till mlty. *kefter*, litet rum, osv.; se Westman anf. st.

kätting, ränning i väv, Lind 1749, på mastrår Serenius 1757 = da. *k(j)ætting*, från holl. *ketting*, ombildning av mholl. *ketene* = mhty. (ty. *kette*), osv., vartill kedja; se d. o.

kättja, Balck 1603: *kätia*, ombildning, sannol. i anslutning till ä. nsv. *flätia*, dårskap (se flat) o. d., av ä. nsv. *käti*, ännu 1635 (1695: *kätti*), fsv. *kæte*, ysterhet, glädje, lättsinne = isl. *kæti* f., adj.-abstr. på germ. *-īn-* till kåt; bildat som t. ex. fsv. *glæþe* till glad (se glädje). — Den äldre betyd. 'ysterhet o. d.' kvarlevde långt in på 1700-t.

1. **käx,** bakverk, C. Warg 1755: *kiäks*, *käcks* = da. *kjeks*, *kix*, jfr lty. *kecks*, från eng. *cakes*, plur. till *cake* = kaka.

2. **käx,** tarmkäx, t. ex. 1739; på grund av dess egenskap att fästa tarmen vid bukväggen efter ett ord för 'hake': ösv. dial. *käks*, båtshake, harpun, *käksi*, båtshake Gottl., fsv. *kækse*, hake, krok, båtshake, fgutn. *kexi*, no. *kjeks*, krok med skaft m. m., ä. da. *kex*, hake, båtshake, jfr finska *keksi*, båtshake. Enl. rätt vanlig uppfattning (se litter. hos Setälä FUF 13: 382) lån från finskan. Ett omvänt förhållande antages, dock med tvekan, av Saxén Sv. lm. XI. 3: 144, särsk. med tanke på det möjl. samfinska verbet *keksiä*, med båtshake söka m. m. För den händelsen ordet verkligen är inhemskt, vilket på grund av ordformen synes mindre sannolikt, kunde det med Falk-Torp o. Torp Etym. ordb. tänkas vara avlett av ett ord = sv. dial. *kakk*, förhöjning, selpinne, no.: knagg, litet nystan, isl. *kǫkkr*, klump, osv. (se f. ö. kagge); jfr att det med *kjeks* likbetydande *klepp* också egentl. betyder 'klump', ävensom den *s*-lösa formen sv. dial. **käkka*, fästa med hake.

käxa, vb, Verelius 1681, av P. Lagerlöf 1692 uppräknat bland 'något nedrige och gemene' ord (i Spegels Thet öpna Paradis; jfr Sandwall Spr. o. st. 13: 13), *s*-avledning av sv. dial. *käka*, tala emot, gräla, skrävla = no. *kjaka* ds, vartill även *l*-avledn. sv. dial. *käckla*, kivas,

larma, skrävla, no. *kjekla*, kivas, ä. da. *kiægle*; sannol. ytterst till käke (jfr parallellen under käfsa) o. i så fall identiskt med sv. dial. *käxa*, med munnen hastigt snappa efter = no. *kjeksa*. En självständig bildning är väl mlty. *kekelen*, kivas, till lty. *kakel*, *kekel*, käft; väl likaledes till käke. — Deverbativum: sv. dial. *grankäxa*, gransångare.

Köhler, familjen., från ty., av *köhler*, kolare (se kol).

kö, av fra. *queue*, av lat. *cauda*, svans (vartill även kodilj).

kök, jfr fsv. *kökia* f., 1500-t. o. ofta på 1600-t.: *köke* n., motsv. no. *kjøk*, da. *køkken*, från mlty. *koke*, *kokene* = fhty. *kuchina* (ty. *küche*), ags. *cycene* (eng. *kitchen*); från mlat. *cucīna* (> fra. *cuisine*), av lat. *coquīna*, till *coquo* (se koka). Ordet har ersatt det gamla fsv. *stekarahus*, som kvarlever i dial. *stekerhus*, *sters*, nu stundom: brygghus; på Island o. i Norge även *eldhús* = dalm. *jällaus* m. m. — Jfr kulinarisk.

köl, fsv. *kiöl*, *kiol*, skeppsköl = isl. *kjølr*, även: bergsrygg (jfr plur. *Kilir*, Kölen, mellan Sverige o. Norge), da. *køl*, av urnord. **kelu-*; besl. med ags. *cele* m. Grundbetyd. har väl varit 'något krökt', ännu tidigare 'hals'; jfr ty. *kehle*, strupe, isl. *kjalki*, käke, varom under käl, kälke; o. ordet är i så fall besl. med lat. *gula*, svalg, sanskr. *gala-*, strupe, osv.; till den allmänt spridda ie. roten *gel* (*gʷel*) i ir. *gelim*, slukar, osv. Jfr betyd.-utvecklingen av hals o. se under låring. — Kölsvin, o. 1580 = da., sedan inlånat i lty., holl. m. m.; anses vara omtydning el. genom dissimilation uppkommen förändring av *kölsvill* (t. ex. i no.), till *svill* = syll; alltså egentl.: planka, som löper parallellt med kölen. — Av ett helt annat ursprung är isl. *kjóll* m., skepp = fhty. *kiol*, ags. *céol* (se kula 1 o. kyl).

köld, fsv. *kyld* = no. *kjøld*; av germ. **kulδi-* el. **kuliþō-*, avljudsbildning till kall. Den förra formen är från ordbildningslärans synpunkt sannolikast (jfr börd, skörd osv.); för den senare tala dial.-ord med kakuminalt *d*, varom Sandström Sv. lm. Bih. 6: 35; jfr dock härtill även H. Pipping SNF VI. 5: 27 (med litteratur). Jfr fsv., da. *kulde*, isl. *kuldi* m. ds., av **kulδan* el. **kuliþan-*.

kölna, stuga där lin torkas, säd mältas osv. = fsv. = isl. *kylna*, ä. da. *kølne*, från ags. *cylen* (eng. *kiln*), från lat. *culīna*, kök (i kulinarisk). — Ett inhemskt o. urgammalt ord, som dock betecknade en mera primitiv inrättning för samma ändamål, är sv. o. no. *tarre*, plats för lintorkning, nu i somliga landskap: takhylla, ovanrum, loft m. m., motsv. fhty. *darra* (ty. *darre*), torkria, o. grek. *tarsós* (*-rr-*), till ie. *ters*, torka o. dyl. (se torr).

1. **kön**, fsv. *kön*, *kyn*, släkt, slag = isl. *kyn*, da. *køn*, got. *kuni*, fsax., fhty. *kunni*, ags. *cynn* (eng. *kin*), av germ. **kunja-*, besl. med lat. *genus* n., släkt, slag (jfr genealogi, general, geni), grek. *génos*, sanskr. *jána-*, till ie. roten *gen* i lat. redupl. vb. *gigno*, avlar, frambringar, *nātus*, född (av **gnāto-*; se nation, natur), grek. *gignomai*, födes, sanskr. *jánati*, avlar, fir. *rogēnar*, föddes, ags. *cennan*, avla, osv.; se f. ö. kind 2 (barn), Kind 3, kynne. — Från germ. **kunja-* utgår finska lånordet *kunnia*, heder, ära (av 'familjeära', 'förnäm släkt', jfr isl. *konr*, man av förnäm släkt, jfr konung); se Setälä FUF 13: 320 f.

2. **kön**, nu kvar blott i några dial. i betyd. 'vacker, beskedlig', f. ö. icke sällsynt under 1600-t. i betyd. 'djärv, tapper' (ännu hos Kolmodin 1732), fsv. *kön*, kunnig, skicklig, skicklig till strid, modig (i denna betyd. väl påverkat av mlty.) = isl. *kónn*, kunnig, duglig, no. *kjøn*, även: klok, da. *køn*, vacker, förr: klok, modig, mlty. *kône*, djärv, fhty. *kuoni*, modig, stark (ty. *kühn*), ags. *céne*, modig (eng. *keen*, skarpsinnig), av germ. **kōnia-*, verbaladj. till kunna (jfr t. ex. adj. för), alltså med grundbetyd. 'kunnig'. Med avs. på betyd.-utvecklingen 'kunnig' > 'beskedlig' (i sv. dial.) jfr snäll.

köpa, fsv. *köpa*, handla, köpa, betala da. *købe*; att döma av fsv. ipf. *köpte*, av det germ. **kaupian*, som ligger till grund för isl. ipf. *keypta*, ags. *ciepan*, fhty. *kouffen* o. snarast även (som lån)

för fslav. *kupiti*. — Därjämte germ. **kaupōn* = isl. *kaupa*, got. *kaupôn*, fsax. *cōpôn*, fhty. *koufôn* (ty. *kaufen*), ags. *cēapian*. — Enl. somliga forskare inhemskt. Snarast dock en germansk bildning med latinskt grundord: lat. *caupo* (genit. *-ōnis*), handlande, i sht med vin; germ. **kaupōn*, **kaupian* betyder alltså ursprungligen: driva affärer (byteshandel) med en *caupo*. Härledningen av lat. *caupo* är omstridd o. dunkel; kanske snarast till *cuppa*, bägare (se kupa). — Gamla handelsförbindelser med romarna avspeglas också i mångla, till lat. *mango* (genit. *-ōnis*), i sht slavhandlare: de båda orden tyda sålunda på, att byteshandel med vin o. slavar utgjort grundvalen för romarnes handel med barbarerna. Även marknad innehåller ett lat. grundord. — Härtill: köp = fsv., även pris (kvar i få för gott köp) = isl. *kaup*, ags. *cēap* (jfr eng. *cheap*, billig, från *good cheap*) osv.; jfr finska lånordet *kauppa*. — Köpeskilling, se skilling. — Köpenskap, fsv. *köpinskaper*, från mlty. *köpenschap*. — Köpslå, fsv. *köpslā* o. *köpslagha*, genom handslag stadfästa ett köp, från mlty.; jfr under handsöl.

köping, fsv. *köping*, *köpunger*, handelsplats = ä. da. *køb(e)ing*; väl egentl. ombildning av ett ord = isl. *kaupangr* (genit. *-rs*), av **kaup-angra-*, vars senare led motsvarar mlty. *anger*, fhty. *angar* m., gräsplats, äng, egentl. = fno. *-angr*, havsvik (i ortnamn såsom no. *Hardanger*, *Stavanger*), fsv. *-anger* (i ortnamn; se Ångermanland o. äng). — Som ortnamn: Köping osv., da. *Køb(e)ing*, eng. *Chipping*. Det svenska stadsnamnet Köping hette i fsv. tid *Laghlysaköpung*, handelsplats där lagar pålysas.

kör (-sång o. d.), av fra. *choeur*, se kor 1.

köra = fsv.: driva, fördriva, köra, åka = isl. *keyra*. även: jaga, rida, da. *køre*, av urnord. **kaurian*; enl. H. Petersson IF 24: 253 besl. med serb.-kroat. *žuriti*, skynda sig, ila (ie. **geur-*), *gurati*, stöta (ie. **gour-*), vartill **kaurian* är en kausativbildning. — I ett kör = no. *i eitt kjøyre*, da. *i en køre*, *i et kør*. — I betyd. 'köra' användes i fsv. ofta *aka* = åka.

körna, väsentl. dial., Götaland, ränsa agnarna från det tröskade kornet medelst omtröskning = da. dial. *kørne*, jfr lty. *kornen*; till korn.

körsbär, Bib. 1541: *kirseber*, fsv. *körsa-*, *kyrse-*, *kirsebær* = da. *kirsebær*, från mlty. *kersebere*, jfr fhty. *kersa*, *kirsa* (ty. *kirsche*), ags. *cirsbéam*, *-tréow* (eng. *cherry*); liksom en del andra bär- o. fruktnamn (t. ex. fikon, mullbär, plommon, päron) gammalt lån från romarna: vulg.-lat. **ceresia*, **cerasia* (fra. *cerise*; även i slav. spr.), av grek. *kerasía*, *-éa*, körsbärsträd, jfr *kérasos* (varav lat. *cerasus*); sannol. ej, såsom ofta antages, besl. med *kéras*, horn (på grund av den hårda veden), varom Boisacq MSL 17: 56 f.; f. ö. trol. sammanhängande med namnet på den vid Svarta havet belägna staden *Kerasunt* (grek. *Kerasoûs*), bekant för sina körsbär. Med avs. på ljudutvecklingen jfr körtel, körvel.

körsnär, 1669: *körtznär*, jfr *kyrsnär* 1696, från lty. *körsner*, mhty. *kürsner*, *kürsenære* (ty. *kürschner*), till mhty. *kürsen*, fhty. *kursina*, pälsrock, väl från fslav. *krŭzno*, päls; bildat som t. ex. konstnär, resenär. — Även i familjen. Kôersner.

körtel, ä. nsv. stundom även *kyrtel* samt enstaka *kirtel*: Rålamb 1690 (*kirtlar*), av fsv. *kirtil* = da. *kjertel*, *kirtel*; vanl. fattat som ett dimin. av ett **kert-*, i avljudsförh. till kart, egentl. som i no. 'knuta'. Dock enl. Jessen TfF 4 R 3: 106 lån från fir. *certle*, nystan el. dyl. (gloss.: 'glomus'). — Betr. *-ir-* till *-yr-* till *-ör-* jfr körsbär, körvel.

körvel, fsv. *kyrvil*, *kirvil* = da. *kørvel*, från mlty. *kervel(d)e* = fhty. *kerbila* (ty. *kerbel*), ags. *cerfille* (eng. *chervil*); liksom så många andra beteckningar för köksväxter från romarna: lat. *cerefolium* (*caere-*; fra. *cerfeuil*), ombildning av grek. *khairéphyllon*, till *khairō*, gläder mig (urbesl. med gärna), o. *phýllon*, blad (avlägset besl. med blad). — Utvecklingen *kirv-* > *kyrv-* > *körv-* är av samma slag som av *-ir-* till *-ör-* i körsbär, körtel.

kösa, Agrostis spica venti, även: åkerkösa, Linné Sk. resa 1751 = no. *kjosa*,

da. dial. *køs*, *kys*. Har sammanställts med kjusa (dal-); jfr gräsnamnet ven väl till sv. dial. (*h*)*ven*, myrmark, o. särsk. åkerven, kösa, Fischerström. Växer dock blott på åkrar.

kött, fsv. *köt*, *kiot*, *kiöt* = isl. *kjǫt* (dat. *kjǫtvi*), da. *kød*, av urnord. **ketwa-* (**ketwu-*?), ett uteslutande nord. ord av trots flera tolkningsförsök alltjämt dunkelt ursprung. Enl. Torp NTfF 3 R 16: 145 m. fl. (jfr Froehde BB 10: 300) av en ie. rot *gued* i avljudsförh. till sanskr. *gudá-*, tarm, mlty. *kût*(*e*), de mjuka delarna av djurkroppen, inälvor (jfr härtill Persson Indog. Wortf. s. 109). Annorlunda H. Petersson PBB 43: 149: 'det kluvna, skurna'. Fsv. *köt* beror på *w*-omljud, *kiot* på brytning. — Det västgerm. ordet för 'kött' se fläsk. Got. har *mimz* med motsvarigheter i sanskr., armen., kelt., fslav. o. fpreuss.; dessutom *mammó*, urspr. ett barnord el. i alla händelser uppkommet ur likartade förutsättningar. En släkting till lat. *caro* (genit. *carnis*), kött, föreligger i fsv. *harund*, hull, kött, kropp = isl. *hǫrund* (till (*s*)*ker*, skära; jfr fläsk). — Allt kött är hö, från bibeln, Es. 40: 6 (i nya övers.: *gräs*).

L.

1. **labb**, grov hand, fot på djur, Spegel 1685, om människohand (skämts.) t. ex. 1780 = no.; jfr fhty. *lappo* m., flat hand, årblad; med hypokoristisk konsonantförlängning till fhty. *laffa* f., flat hand (av germ. **lapō-*); jfr no. *lamp*, labb, ävensom ä. nsv. *labbug*, klumpig, grov, o. 1700, o. i fråga om bildningen klubba, knubb, kubb osv. Avlägset besl. är love, med avljud o. annan slutkonsonant. — Labb förhåller sig till germ. *lap-* som flabb till germ. *flap-* i nisl. *flapalegr*, vårdslös. — En mängd ord med denna betyd. äro helt el. delvis av hypokoristiskt ursprung, t. ex. ty. *pfote*, *tappe*, fra. *patte*, slovenska *cápa* o. det från ty. lånade tass (se d. o.).

2. **labb** el. **labbe**, simfågelssläktet Lestris, Broman 1733: *labbar* plur., Linné osv.; har liksom flera andra sjöfåglar sitt namn efter gången: till sv. dial. *labba*, gå tungt o. ovigt = no., nisl.; jfr sv. dial. *lafsa* ds.: labbarna röra sig långsamt på land, simma dåligt o. kunna ej alls dyka. — Det av Broman anförda namnet *labbhirar* hör till sv. dial. *hira*, vackla hit o. dit, ragla = isl. *hira*, söla med, o. är sålunda en tavtologisk bildning, vilken i sin mån styrker den givna härledningen.

labba, dialektord, hänga vid, fastna vid, besl. med no. *labben*, hängande slappt ned; med intensivisk konsonantfördubbling till no. *lava*, hänga o. dingla, isl. *lafa* (ipf. *lafða*), hänga fast vid, vara overksam, av germ. **laƀēn* (alltså till samma konjugation som de i huvudsak likbetyd. isl. *drúpa*, *gnapa*, *gnúfa*, *grúfa*, *hnipa*, *loða*, *loka*, *vafa*); se f. ö. laber, lapp o. lav. — Labba: isl. *lafa* = klibba: fhty. *klëbên*. — Förf. Mediagem. s. 19 f. Ordet kan ej, med v. Friesen Mediagem. s. 68, tolkas som ett denominativum.

laber, om vind, Rosenfeldt 1693: *labber kuhlte*, 1711: *labber kulte*, Dahlman 1765: *labber cultie*, Sjöbohm 1787: *laber cultie*, Tersmeden 1780-t.: *labert*; formen *labber* från lty. *labber* ds., egentl.: svag, jfr *labberig*, slapp; formen *laber* = da. *laber* möjl. däremot, med Noreen V. spr. 3: 430, från en ej uppvisad biform lty. **laber*, jfr *laberen*, tala slappt. Besl. med labba, lav, lapp o. love.

laborera = ty. *laborieren*, av lat. *labōrāre*, möda sig, arbete, till *labor*, möda, arbete (av ovisst ursprung).

labyrint, t. ex. Stiernhielm, Dahlstierna, ytterst av grek. *labýrinthos*, av Kretschmer m. fl. tolkat som lån från kariskan el. lydiskan, till kar.-kret. *lábrys*, dubbelyxa, den kretensiske Zevs' symbol; alltså egentl.: 'dubbelyxans

palats', om den kretensiska kungaboningen.

1. **lack**, fel, fsv., ä. da. *lak*, jfr da. *lakkelos*, från mlty. *lak*, fel, brist, klander = eng. *lack*, brist (enl. somliga nord.); jfr mlty. *laken*, tadla (se belacka), ags. *ungelæccendlic*, otadlig. Väl besl. med fsv. *lāker* (osv.), dålig (se elak), som dock vanl. skiljes från lack o. bl. a. (se Persson Indog. Wortf. s. 130) sammanställes med mlty. *lak*, lös, slapp, lett. *leģēns*, ir. *lacc* (av **lagno-*) osv., medan lack, fel, förts än till germ. **lahan*, tadla (alltså germ. *-ɣn-* > *-kk-*), varom under last 2, än tillsamman med roten i läck, jfr mlty. *laken*, avtaga, osv. Dunkelt. — Lack och lyte, gammalt bokstavsrimmande uttr., Schroderus 1620.

2. **lack**, Bureus 1603; 1637 i samband med *sigillvax* = da. *lak*, från ty. *lack*, av fra. *laque* (eng. *lac*, *lake*) = ital. o. mlat. (1300-t.) *lacca* (= B. Olai 1578), dels om lacksköldlusen o. dels om det röda färgämne, som avsöndras från insekten o. blandas med den saft el. kåda, som på vissa ostindiska träd uppkommer genom dess styng, gummilacka; från pers. *lak* = prakrit **lakkhā*, jfr sanskr. *lākṣā* ds. Använt till förseglíng från 1500-t. Jfr lackera, schällack. — Lackviol, gyllenlack; om anledningen till namnet se gyllenlack.

lacka, Balck 1603: *suetten lackadhe nedh på honom*, väl egentl.: löpa, o. sålunda samma ord som ä. nsv. *lacka*, löpa, springa, Balck 1603, särsk. *komma lackandes* = no. *lakka*, även: trippa, da. dial. *lakke*, gå lugnt o. långsamt, i no. o. sv. dial. (stundom även i riksspr.) om tiden: *det lackar hän mot slutet*, jfr mhty. *lecken*, springa. Möjl. till lett. *lezu*, *lēkt*, springa, hoppa, grek. *laktízō*, sparkar bakut, till roten i lägg (jfr Falk-Torp); knappast dock, såsom även antagits, med germ. *-kk-* av *-ɣn-*, utan med intensivisk konsonantförlängning.

lackage, till mlty. *lak* osv., läck, biform till det nu vanligare läckage; se d. o.

lackera = ty. *lackieren*, av ital. *laccare*, fra. *laquer*, till lack 2.

lackmus, ett färgämne, U. Hiärne 1706, jfr *lackmans* (väl för *lackmaus* el. dyl.) *blått* 1637, sv. dial. även *lackemos* = da. *lakmus*, lty. o. ty. *lackmus*, eng. *litmus*, från holl. *lakmoes*, till mos, men däremot ej, såsom vanl. antages, till lack 1: den äldsta formen (såsom ännu i västflaml.) är *le(e)kmoes*, vilket tyder på samband med vb. läcka. Se Heinsius Tijdschr. voor nederl. taal en letterk. 30: 271.

lad (dial.) n. 1. sidenband, fsv. *ladh*, prydnadsband, galon, bräm, jfr *gulladh* o. skå. *gyllenla(d)* = isl. *hlað*, no. *lad*; till fsv. *laþa*, lasta m. m.; egentl.: något pålagt; o. 2. avbalkning i loge, slagbord, redskap på en vävstol, vari skeden sättes = isl. *hlað*, stapel, hög m. m., no. *lad*, stapel, liten vägg el. mur m. m., ags. *hlæd*, loft, ställning, i avljudsförh. till nisl. *hlóð* n., härd, ags. *hlóð* f., skara, mhty. *luot*, även: last; till samma verb. Se lada, ladda.

lada, fsv. *laþa* = isl. *hlaða* (i fno. även 'stack'), da. *lade*, till fsv. *laþa*, lägga i hög, införa i lada, lasta (se närmare under ladugård o. ladda) såsom t. ex. fsv. *iæta*, krubba, till äta. Jfr lad o. (det dock snarast ej hithörande lånordet) låda. — Ladugård, fsv. *ladhugardher* (jfr y. fsv. *ladhagårdhen* som beteckning för Ladugårdslandet i Stockholm), äldst kanske 'inhägnad av torv el. sten' o. sedan med specialiserad betyd., till sbst. *ladha* i en ursprungligare betyd. av 'något uppstaplat (sten, ved osv.)'. En utveckling av denna till 'vägbank o. d.' föreligger i åtskilliga ortnamn, t. ex. Läby Uppl., fsv. *Lædhuby*, av äldre *Ladhuby*, alltså: byn vid vägbanken. Sahlgren Uppl. Fornm.-för. Tidskr. h. XXVI, t. ex. s. 17 n. 1. Om (den dock svaga) möjligheten att nsv. *lag(g)ård* utgår ej från *ladhugardher* utan från en form motsv. isl. *hlaðgarðr*, inhägnad av torv el. sten, se Noreen V. spr. 2: 301.

ladda, om skjutvapen t. ex. 1695 (se nedan), i ä. sv. även: lasta, belasta (om skepp ännu hos Weste 1807, som dock föredrager lasta, samt Dalin 1850); jfr sv. dial. *lada*, lägga i hög el. i lag, ä. nsv. *lada*, lasta, ladda (1640), fsv. *laþa*, lägga i hög, lasta, ladda = isl. *hlaða*

(ipf. *hlóð*), got. *hlaþan*, fsax., fhty., ags. *hladan* (ty. *laden*, eng. *lade*), germ. rot *klaþ* = ie. *klat*, *t*-utvidgning av *kla* i litau. *klóju*, *klóti*, lägga i breda lag, växl. med *klad(h)* i fslav. *kladą*, *klasti*, lägga (ss. t. ex. lat. *nitеo*, glänser, o. *renīdeo*). — Ladda är emellertid antagl. ej identiskt med fsv. *laþa*, utan snarast bildat av dess part. pass. *ladder*, lastad, liksom trötta: trött, part. till fsv. *þröta*; jfr t. ex. *medh ladde .. bysser* 1593. Ordet kan dock även tänkas vara lånat från likbetyd. mlty. *laden* med samma övergång av *d* > *dd* som i t. ex. gadda. — Betyd. 'ladda' (om gevär) har utvecklats ur ordets anv. om artilleri, där en jämförelse med lastning (av skepp o. d.) låg nära till hands, t. ex. *Cartescher laddes* (pres. sing.) *på Krutet* o. 1695; jfr till betyd.-utveckl. fra. *charger*. — Se f. ö. lada, lass, last 1, läst.

[fgutn. läþigs, om våren, se under vår, sbst.]

1. **lag**, vätska, i sockerlag, fsv. *lagher* = isl. *lǫgr*, även: insjö, flod (i no. flodn. *Laagen*) = fsax., ags. *lagu*, vatten, sjö, flod, av germ. **laʒu-* = ie. **laku-* i lat. *lacus* m., insjö (ital. *lago*, jfr sv. lagun), fir. *loch*, sjö, fslav. *loky*, rägn. Annan bildning: germ. **lahō-* = isl. *lá*, strandvatten vid havet, mhty. *lâ*, träsk o. d. F. ö. av omstritt urspr. Jfr Lagan, Lagunda o. Lögaren.

2. **lag**, varv, sällskap, ordning, fsv. *lagh*, läggande, ordning, (rätt) ställning, beskaffenhet, stöt m. m. = isl. *lag* ungef. ds., da. *lag*, till stammen i lägga (**laʒjan*) el. primärbildning (med avljud) till roten i ligga. Hit höra en mängd uttr., ss. i lag, ur lag (= fsv. *i lagh*, isl. *ór lagi*), i längsta laget (= isl. *í lengsta lagi*), göra till lags (motsv. i no.), vid det här laget, här vid lag (jfr da. *ved det lag*) osv. Lag i betyd. 'sällskap' (glatt lag osv.) = isl., no., da. (*lav*); jfr ty. *gelage*. Giva glatta laget, fullt lag, om kanoner, motsv. i da. = ty. *die volle lage geben*. Jfr följ., laga, lagom samt bergslag, Roslagen, sinnelag.

3. **lag** r., fsv. *lagh*, äldst neutr. plur. = isl. *lǫg* n. pl., da. *lov*, *-lav* = ags. *gilagu* n. pl., bestämmelse, öde, lott; ags. *lagu* f., eng. *law*, däremot från nord.; väl urbesl. med o. i avljudsförh. till lat. *lēx* (gen. *lēgis*), lag (som dock även kan föras till *legere*, samla o. d., läsa; jfr legend). Y. fsv. *lagh* m., sv. *lag*, beror på uppfattning av n. pl. best. f. *laghen* ss. sg. m. Alltså egentl. plur. av föreg. Egentl.: det (före)lagda, fastställda, till lägga i betyd. 'fastställa, bestämma'; jfr isl. *leggja lǫg*, grek. *keîtai nómos* samt ty. *gesetz* till *setzen*, sätta, ävensom likbetyd. grek. *thémis*, sanskr. *dhâman-*, till roten *dhē̆* i grek. *títhēmi*, ställer, lägger (se dåd); o. statut (se d. o.). — Lagfart, Bælter 1760 (om proceduren mot Kristus), jfr *lagfartsprotokoll* 1771, av lag 3 o. det från ty. lånade fart = färd, till vb. lagfara. — Lagsaga, fsv. *laghsagha*, lagarnas uppläsande för folket av lagmannen, sedan bl. a. om det under lagmannens domsrätt lydande området; jfr isl. *lǫgsǫgn* (jfr sägen), till saga, egentl.: sägande; se säga.

1. **laga**, adj. o. adv. i laga ansvar, kraftvunnen osv., fsv. *lagha*, egentl. genit. plur. till lag 3. Hit även: olaga.

2. **laga**, vb, fsv. *lagha*, ställa, ordna, lämpa, laga = no. *laga*, da. *lave*; avledn. av lag 2; alltså: bringa i ett visst läge. — I betyd. 'reparera o. d.' i fsv., ä. nsv. o. sv. dial. i stället ofta *bota* o. *böta* (se bot).

Lagan, fsv. *Lagha*, jfr fno. *Lagará*, nu *Laggeraaen*, innehållande fsv. *lagher*, vätska = isl. *lǫgr*, även: insjö, flod; se lag 1, Lagunda, Lögaren. — Härav stadsn. Laholm, fda. *Lagœholm* 1399; jfr t. ex. Tidaholm till Tidan.

1. **lager**, förråd; varv, lag, Vallerius Vet.-A.H. 1743 (om sten), Sahlstedt 1773 = da., från ty. *lager*, ombildning av ä. *leger* = sv. läger.

2. **lager** (träd), **lagerbär**, jfr fsv. *laghurtræ*, *lavertræ*, *lagherbær*, *laverbær*, ä. da. *lavr*, da. *laurbær*, lagerträd, mhty. *lôrbere*, lagerbär, *lôrberenbôm*, lagerträd, fhty. *lôrbaum* ds., *lôrberi*, lagerbär (ty. *lorbeer*, lagerträd), varav ä. nsv. *lorbärträ*, t. ex. Stiernhielm; till ty. lånat o. 600 från lat. *laurus* (jfr fra. *laurier*, varav eng. *laurel*), lagerträd; grek. *laũros* från lat.; f. ö. dunkelt. —

Den fsv. formen kommer möjl. från en form, motsv. mholl. *lauwer*; knappast direkt från lat. *laurus*; med avs. på det sekundära *g*-et jfr t. ex. fsv. *frügha*, fru, o. mlty. *vrûwe*, sv. dial. *roga sig* för *roa*, *Agerell* för *Aurell* osv.

lagg, Schroderus o. 1638, i dial. även: kant, rand, särsk. av kärr o. d., såsom även i ä. sv., t. ex. Celsius 1795, fsv. *lagg* i *laggare*, som hopsätter laggkärl = isl. *lǫgg*, no. *logg*, da. *lug(ge)*, av germ. **lawwō*, till ie. roten *leu*, skära, i sanskr. *lunāti*, skär (se lie, lo 3 o. under lur 1); alltså egentl.: inskärning (såsom ofta i no. om den fals, i vilken kärlets botten är infälld). Da. *lug*: lagg = fnugg: sv. dial. *fnagg* = dugg: dagg 1.

lagga, dial.: 1. lagga om, piska upp, utvecklat i relativt obetonad ställning av *laga óm*; jfr badda: bada, brassa på: brasa, radda opp: rada opp. 2. lagga å, bege sig i väg, med samma ljudutveckling, av laga sig av, i väg; alltså ett annat ord än no. *lagga*, gå smått, lunka = bornh. (*gå och*) *lagga*, (gå o.) driva, som är ett slags (f. ö. sannol. besläktad) intensivbildning.

lagom, som adv. 1634, som attribut t. ex. 1655, 1658; dat. plur. av lag i betyd. 'rätt ställning el. förhållande'; bildat som adv. stundom till stund osv. Ordet anges av Columbus Ordesk. vara ett talspråksord, som borde upptagas i skriftspr. — Det böjes stundom som ett adj., t. ex. Sturzen-Becker V. skr. 2: 464: 'ett . . lagomt mått', 2: 478: 'ett par lagomma eldbrasor', Kleen Kannstöp.: 'det lagomas stora värde'. Formen *lagomma* klandras av Rydqvist SSL 2: 100.

lagun = ty. *lagune*, av ital. *laguna*, av lat. *lacūna*, pöl, puss, grop, fördjupning (= lakun), till *lacus*, sjö (urbesl. med lag 1; jfr Lögaren).

Lagunda, härad i Uppl., fsv. *Laghund(a)*, till fsv. *lagher*, vätska, här möjl. i den i isl. förek. betyd. 'sjö' (se lag 1 o. Lögaren), o. *hund*, hundare, härad (se under hundra), jfr det likbetyd. fsv. *Syöhundare* t. ex. 1412; alltså ej till den i ortnamn annars ofta uppträdande avledn. *-und*. Se förf. Sjön. 1: 331.

Laholm, se Lagan.

lakan = fsv., senisl., i ä. nsv. såsom också i fornspr. även: tyg, kläde, = da. *lagen*, fsax. *lakan*, fhty. *lahhan* (ty. *laken* från lty.), meng. *lake*, av germ. **lakana-*, till ie. roten (*s*)*lag*, (*s*)*lēg*, vara slapp, hänga ned i slak, lake 2, loka 2 osv., jfr lake 2. Härtill även fsv. *hœslelaki*, hänge av hanblommor på hassel = no. *lake*, flik, egentl.: nedhängande. Jfr kapplake. — I nord. språk trol. gammalt lån från fsax. el. mlty. — I samma betyd. användes förr även blöja; se tilläggen.

1. **lake** (salt-), fsv. *saltlaki* = da. *lage* ds., besl. med (el. möjl. lån från) mlty. *lake*, stående vatten, saltlake = fhty. *lacha* (ty. *lache*), pöl o. d., ags. *lacu*, ström (eng. *lake*, sjö), skot. *latch*, pöl, till roten i läck (se d. o.), o. avljudsform till Loka. Förf. Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 91, Much ZfdW 2: 283.

2. **lake**, fisken Lota vulgaris, fsv., isl. *laki* = no., ä. da. *lake*. Enl. förf. Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 94 till germ. adj. **wlaku-* i betyd. 'fuktig, slemmig' ≔ ags. *wlacu*, ljum, mlty. *wlak* ds., besl. med fslav. *vlŭgŭkŭ*, fuktig, lett. *we'lgs* ~ lett. *wa'lks* ds., jfr ulk o. det besl. fhty. *welc*, som samtidigt har betyd. 'fuktig, ljum o. mjuk' (ty. *welk*); el. också till germ. *lak* i lake 1, jfr ir. *do-luigim*, jag gör mjuk el. lös. Däremot enl. Falk-Torp till ie. roten (*s*)*lag*, vara slapp (se lakan, slak). Samtliga tolkningsförslagen sålunda med tanke på fiskens mjuka kött el. slemmiga hud. — En analog, urgammal nord. beteckning för 'lake' föreligger i gottl. *ylle* (*ylla*) = fsv. **ylla* f., sannol. av germ. **wulliō(n)*, av ie. **u̯lnī-* el. **u̯lnīā*, femininbildning till ie. **u̯lno-* el. **u̯lnio-* i fpreuss. *wilnis* ds., sannol. likaledes efter den mjuka o. slemmiga huden till roten *u̯el* i de nyss nämnda lett. *wa'lks*, fuktig, *we'lgs* ds. osv. o. sålunda möjl. avlägset besl. med lake, därest detta, såsom ovan antagits som möjligt, bör förbindas med germ. **wlaku-* i denna betyd. Ordet hör alltså till den lilla grupp av fisknamn, som äro gemensamma för balt. o. germ. spr. (jfr under

mal 2 o. val 3). Lidén Minnesskr. utg. av Fil. samf. i Gbg s. 88 f.; betr. sådana, som även uppträda i de slav. spr., se under lax o. sik. Betr. andra överensstämmelser mellan germ. o. balt.-slav. spr. i fråga om ordförråd jfr under guld, hermelin, hjälpa o. snöre (slutet); samtliga tydande på ett urgammalt närmare sammanhang mellan dessa språkfamiljer (i de nämnda fallen särsk. germ.-balt.).

lakej, t. ex. Spegel 1685: *laquayer* plur., väl närmast från ty. *lakai* (äldre *lackay* m. m.); av fra. *laquais*, av span. *lacayo*; f. ö. obekant härledning.

lakonisk, 1663 = ty. *lakonisch*, efter lat. *lacōnicus*, från Lacedemonien, spartan, till grek. *Lákōn* ds.; med syftning på spartanernas korthuggna o. träffande uttryckssätt.

lakrits, ä. nsv. även t. ex. *lachris, -sa, -se* B. Olai 1578, med betoningen *lakrís* hos Runius m. fl. (jfr ty. *lakritze*), y. fsv. *lacrisa, likris(sa), likridza, lucrisa* m. m. = da. *lakrits*, mlty. *lackeritze* m. m., ä. ty. o. mhty. *lakerize, lekritze, lackeritz, licritz* (ty. *lakritze*), från mlat. *liquiritia* (fra. *réglisse*, med konsonantomkastning, eng. *licorice* m. m.). Ombildning, väl i anslutning till *liquor*, vätska (se likör), av grek. *glykýrriza*, till *glykýs*, söt (se glycerin), o. *ríza*, rot (urbesl. med rot o. örd); alltså egentl.: sötrot, jfr ty. *süssholz* ds. I fsv. lån från mlty. o. i senare tid påverkat av den tyska formen. — Lakritsroten odlades i Europa från och med 1200-talet. — Om ett annat i sv. dial. vida spritt ord för 'lakris', *treakelse* osv., se under teriak.

laktuk, växten Lactuca virosa, fsv. *laktuk*? (dat. plur. *lactucum*), av lat. *lactūca*, sallat, till *lac* (genit. *lactis*), mjölk, på grund av den ymniga mjölksaften i de gröna växtdelarna. Härav även ty. *lattich* = mlty. *lattike*, varav fsv. *lætikia*.

lakun, lucka i text, brist, av lat. *lacūna*, grop, fördjupning, pöl (= lagun).

lalla, t. ex. 1591, Dahlstierna; i ä. nsv. även 'sjunga' = da. *lalle*, ty. *lallen*; jfr lat. *lallāre*, lulla i sömn, grek. *laléō*, pratar, *lálos*, pratsam, osv. Ljudhärmande bildningar, som åtm. delvis kunnat uppkomma oberoende av varandra, såsom sannol. är fallet med t. ex. lalla o. lulla.

lam, fsv. *lamber*, utmattad, lam = da. *lam*, i ä. da. även: halt, jfr isl. *lami*, lam, fsax. *lamo*, fhty. *lam* (ty. *lahm*), ags. *lama* (eng. *lame*, även: halt). Avledn.: fsv. *læmia*, mörbulta, allm. germ. vb (ej i got.), motsv. fslav. *lomiti* (*sę*), utmatta (kanske gammalt kausativ); o. isl. *lemstr* n., förlamning, sv. dial. *lämster*, lam (egentl. sbst.); om avljudsformen *lōm-* se lomma 2. Betyd.-växl. 'lam' o. 'halt' även i halt. — Got. har för 'lam' *us-liþa*, egentl.: som ej kan bruka sina leder; ä. nsv. ofta: *borttagen*, t. ex. ä. bibelövers. — Jfr belamra.

lama, ett sydamerikanskt kameldjur, tyg av dettas ull; av peruanskt ursprung.

Lambert, mansn. = fsv., av fhty. o. ty. *Lambert*, av äldre *Lantberht*, till land o. bjärt; jfr Albert osv. — En kortform till detta namn är fhty. *Lampo*, under formen *Lampe* uppträdande i Reineke Vos som namn på haren.

lambertsnöt, efter ty. *lambertsnuss*, äldre: *lambertische nuss*, dvs. nöt från Lombardiet; jfr mhty. *lamparten*, langobarder.

lamell, tunn platta el. skiva = ty. *lamelle*, av lat. *lamella* ds., dimin. till lat. *lam(m)na, lammina* ds.; väl urbesl. med lås. Jfr omelett.

lamentera, t. ex. Wivallius, ännu ej i den nuv. betyd. 'överdrivet el. högljutt klaga' = ty. *lamentieren*, av lat. *lāmentāri*, klaga, till en ljudrot *la* (jfr lom o. lämmel).

lamm = fsv., isl., got., fsax., fht., ags., eng. *lamb*, da. *lam*, ty. *lamm* (varav det egentl. ty. familjen. Lamm), i ags. även *lambor*, jfr fhty. plur. *lembir*, av germ. **lamba-* el. möjl. *s*-stam **lambaz, *lambiz*. Omstritt. Nu vanl. efter Hirt o. Osthoff betraktat som besl. med grek. *élaphos*, hjort, hind (av **elŋ-bhos*, med djursuffixet *bh*); ovisst. Litteratur Olson Appell. subst. s. 120; jfr senare H. Petersson Heterokl. s. 22. — Ett minne av den gamla formen *lamb* kvarlever i familjen. Rålamb. — Möjl. föreligger en gammal avljudsform i ösv. dial. *limb*

n., *lims* m., jfr Norrbotten *lemb* (Vendell Pedersöre-Purmom. s. 213).

lampa = fsv., motsv. isl. *lampi*, da. *lampe*, från mlty. *lampe* = ty., från fra. *lampe* (eng. *lamp*), av grek. *lampás* (genit. *-ádos*), fackla, till *lampō*, lyser; med onasalerade biformer i fpreuss. *lopis*, låga, litau. *lëpsnà* ds. osv. Jfr lanterna. — Ett gammalt västgerm. ord för 'lampa' är fsax. *liohtfat*, fhty. *liohtfaz*, ags. *leohtfæt*, egentl.: ljusfat.

1. **lana**, ett slags fiskredskap = fsv. jämte *lani*, i ä. nsv. även *laan*, från finska *lana*.

2. **lana** (dial.), även: *låno*, förstuga, rummet utanför fähuset, dessutom: *lån*, svale, motsv. y. fno. *lon*, *lan*, husrad, nisl. *lön*, husrad, ffris. *lana*, *lona*, väg, holl. *laan*, allé, ags. *lanu*, smal väg, gång (eng. *lane*), osv.; av germ. **lanō(n)*-sannol., såsom gissats, till roten i grek. *eláō*, driver, *elaúnō* ds., osv. — Säkerl., på ett el. annat sätt, sammanhängande med Lane härad, Bhll., fsv. *Lana* (jfr Lindroth Bohusl. härads- o. sockenn. s. 19 f.).

land = fsv., isl., got. osv.; allm. germ. ord, urbesl. med fir. *land*, *lann*, öppen plats, inhägnat landområde (jfr lawntennis), i avljudsförh. till fsv. *lęđina*, hed, ouppodlat område, o. enl. vanligt antagande även sv. linda, träde, trädesåker (av germ. **lendiōn*); polska *ląd*, land, strand, är väl lånat från ty. — Jfr landamäre, Landvetter, Lannaskede, Öland, Uppland. — *Land(a)* som senare led i gårdnamn t. ex. Uppland(a) betyder i regel 'jord som brukas o. eges av enskild person' i motsats till 'allmänning'; jfr v. Friesen Fatab. 1906 s. 23. — Avl.: landa o. lända; se sistn. ord.

landamäre, fsv. *landamære* n., gräns mellan land el. landskap = isl. *landamæri*, väl av urnord. **landa-mairia-* (med *-ai-* > *-ā* i semifortisstavelse, varav genom *i*-omljud *æ*), motsv. ags. *landgemære*, till ags. *mære*, gräns, mholl. *mêre*, gräns, (gräns)påle, väl av ie. **moir-* i lat. *mūrus*, mur; se f. ö. d. o. och med, sbst. Jfr Franck KZ 37: 120 f. Om den isl. växelformen *landamóri* se Kock Sv. ljudhist. 1: 275 n. — Jfr till betyd. ortn. Lannaskede (under skede).

Landskrona, stad 1413, under Erik av Pommern uppkallat efter hamnplatsen *Landör*; efter tyska förebilder.

Landsort, sydligaste udden av Södertörn, innehåller ty. *ort* i betyd. 'udde, spets' = det från lty. lånade ort 1 (o. 2) o. det inhemska udd.

Landvetter, sockenn. Vgtl., 1540: *Landwit(t)arid*, 1583: *Lanuetere*, sammans. med ryd o. (möjl.) ett fsv. **landviti*, vårdkas avsedd för signalering, till isl. *viti*, vårdkas, märke, tecken, no. *vite*, bohusl. *vedde*, vårdkas, osv. (se f. ö. vette). Lindroth Skr. utg. av Instit. för ortn.- o. dial.-forskn. i Göteborg 2: 115 f.

landå, Knorring: *landau*, Crusenstolpe: *landauer*, men Dalin 1850: *landå* (med uttalsuppgiften *lanngdå'*), av ty. *landauer* (varav da. =), förr även: *landauer wagen*; efter staden *Landau*. I sv. dock möjl. inkommet från fra., dit även ordet lånats; i annat fall beror det nsv. uttalet på samma missuppfattning som i t. ex. polityr, som ej finnes i fra.

Lane, hd i Bhl., se lana 2.

langa, som sjöt. i äldre tid *långa* Rosenfeldt 1698 m. fl., i annan anv. t. ex. 1833 = da. *lange*, från ty. el. som sjöt. (m)lty. el. holl. *langen* = mhty., till adj. *lang* = lång; egentl.: bliva längre, varav: sträcka ut sig o. gripa el. räcka något. Jfr anbelanga, anlanga o. belanga.

langarn, 1851, förr även: *lantråd* o. *glansgarn*; okänt ursprung.

langobard, se lombard.

lank, urspr.: svagt o. dåligt bränvin, C. Warg 1755, sedan: skräp, strunt, till mholl. *lanc*, kraftlös, om vätskor. Jfr följ.

lanka, dåligt kort, hacka, Blanche 1846; kunde tänkas höra till föreg., men det f. ö. etymologiskt oklara sv. dial. *lana* (vanl. plur.: *laner*) ds. gör det sannolikt, att lanka är en diminutivisk *k*-avledning av detta ord.

[lanka, sv. dial., gå illa, lunka, se lunka.]

Lannaskede, se skede.

lanolin, 1890-t. = ty. 1880-t., bildat av lat. *lāna*, ull (se d. o.), o. *oleum*, olja (se d. o.).

lans, o. 1585: *ländsor* plur., C. Gyl-

lenhielm o. 1640: *rennestake eller lantze* = da. *lanse*, från ty. *lanze* (= mhty.), från fra. *lance* (eng. =), av lat. *lancea*, ett egentl. keltiskt ord av omstritt ursprung. — Bryta en lans för någon el. något, motsv. i da. o. ty.; från tornerspelet. — Lansett = ty. *lanzette*, av fra. *lancette*, dimin. till *lance*. — Jfr följ.

lansiär (dans), även -kadrilj, i da.: *les lanciers*, från fra. *quadrille des lanciers*, uppfunnen 1856, till *lancier*, lansryttare, ulan (se föreg.).

lanter, nu blott (huvudsakligen dial.) i uttr. spela lanter med någon, driva gäck med, narra; namn på ett kortspel, knekt, Lagerström 1737 = da., av eng. *lanterloo* (nu *loo*), av fra. *lantur(e)lu*, urspr. ett omkväde (från 1630), sedan: prat, dumheter, o. slutligen beteckning för ett visst kortspel. Se Murray o. Palmlöf Från fil. fören. i Lund 3: 306.

lanterna, t. ex. 1775, förr icke sällan skrivet *lan(d)t-tärna*; tidigare vanl. *latern* 1670-t. (Stiernhielm: *latern'*), *lantern* = da. *lanterne*, närmast från ty.: mhty. *lanterne* jämte *laterne*, av lat. *la(n)terna*, av grek. *lamptér*, till *lámpō*, lyser (se lampa). — Som (nu obr.) milit. term redan under Gustaf Vasa.

lantkrabba, om personer som vistas på landbacken (i sht. anv. av sjömän), C. A. Ehrensvärd 1780 = da. *landkrabbe*; jfr det likbetyd. ty. *landratte*, egentl.: landråtta.

lapa = fsv. = ags. *lapian* (eng. *lap*), av germ. **lapōn* ~ germ. st. v. **lapan* = fhty. *laffan*, *luof*, vartill instrumentalbildningen holl. *lepel*, ty. *löffel*, sked (se Leffler); jfr under läppja; ie. rot *lab* i lat. (med nasalering) *lambo*, slickar. Rotvariant: ie. *laph* i grek. *laphýssō*, slukar. — Ligga och lapa solsken Brasck, 1648: här i betyd. 'ligga o. kifta'.

lapis, av lat. *lapis* (genit. *-idis*), sten, besl. med grek. *lépas* ds. — Härtill: lapidarstil, egentl.: stenstil.

1. **lapp**, stycke, fsv. *lapper*, da. *lap*, av germ. **lappa-*, motsv. germ. **lappan-* i fsax. *lappo*, mlty. *lappe*, ags. *læppa*, möjl. genom sammansmältning av synkoperade o. osynkoperade *n*-stamsformer **lapan-* o. **lapp-* som i brunn o. got. *brunna*; jfr läpp, lappri o. lappsalva. Fhty. *lappa* (ty. *lappen*) kan bero på lty. inverkan el. utgå från biformer med *-bb* (se labba, laber, lav). Besl. med isl., no. *lapa*, slappt nedhänga, av ie. roten *lob*, *leb* i grek. *lobós*, öronsnipp m. m.; se låp. Germ. **lappa-* kan dock även utgå från ett ie. **lopnó-* till en variantrot *lop* i litau. *lópas*, lapp. Nasalerad form: *lemb* i sanskr. *lámbatē*, hänger slappt ned. — Isl. *leppr*, lapp, kan vara ett avljudande **leppa-* el. möjl. ett germ. **lappia-*. — Avledn.: lappa = fsv. Sdw. Tillägg = mlty. *lappen*.

2. **lapp** (folkslag), fsv. *lapper* = isl. *lappir* plur.; möjl. finskt lånord, jfr fin. *lappalainen*, egentl.: person från *Lappi* (kanske med betyd. 'ödemarken i norr'), o. ry. *lóparj*. Det äldsta nord. namnet synes ha varit *finnar* (se d. o.). Själva kalla sig lapparna *sapme* sing., *sabme*, *same* m. m. K. B. Wiklund Nord. fam.-bok 15: 1186 f.

lappri, ä. nsv. även *lapperi*, t. ex. 1571, Columbus Ordesk., C. Gyllenborg; äldst i betyd. 'fuskeri, bönhaseri', y. fsv. *lappari*, lagning, från mlty. *lapperi*, lappverk, fusk. lappri = ty. *lapperei*, abstraktbildning till mlty. *lapper*, lappare, flickare = ä. nsv. *lappare*, till vb. *lappen* = sv. lappa. Jfr med avs. på accentflyttningen till första stavelsen under narri. — Med latinsk ändelse: ty. *lappalie*, varifrån ä. nsv. *lappalier* plur.

lappsalva, sjöt., insmörja det stående godset av en tackling med tjära o. terpentin, Rosenfeldt 1698: *lap-*, bildl. o. skämts. även 'ge stryk', t. ex. H. Cavallin 1890-t. = da. *lapsalve*, från lty. *lapsalfen*, holl. *lapzalven*, urspr. 'kvacksalva', till lapp o. salva, alltså egentl.: en som smörjer plåster, sedan uppfattat som: en som smörjer med en lapp.

lappskoj(s), stuvat oxkött med potatis, 1880, 1893 m. fl.: *lap(p)skojs*, Strindberg 1904: *lappskås*, A. Engström 1910: *lappskoj* (bildl., om böcker), även lobskås, 1892: *lobscouse*, motsv. no.-da. *labskaus*, da. *lobskous*, lty. *labskausch*, eng. *lobscouse*. Ordet anses ytterst vara engelskt o. har tolkats bl. a. som ett *lob's*

course till *lob*, klimp, klump, o. *course*, rätt, men av andra sammanställts med eng. dial. *lob*, ungef.: 'sleva i sig', även 'bubbla' o. d., jfr det nästan likbetyd. eng. *loblolly*. Dunkelt.

lapsus, av lat. *lapsus* (genit. *-ūs*), fall, till *lābi*, glida, *labāre*, vackla; jfr lavin.

larm, 1629 (i betyd. 'oro' el. dyl.), o. 1657, stundom även i den tyska formen *lärm*, t. ex. 1703 = da. *larm*, jfr ty. *lärm*, förkortning av alarm, egentl.: till vapen (se d. o.). — Den gamla betyd. framskymtar i uttr. slå larm, jfr även larmsignal o. Larmgatan i Göteborg, 1690, utmed de gamla fästningsverken (förr också Alarmgatan), ävensom i Kalmar; jfr gatn. Luntantu under lunta.

Lars, mansn., ä. nsv. bl. a. *Larntz* P. Svart, fsv. *Lares*, *Larens*, *Lafrins*, *Laurins*, *Laverins* m. m., ytterst av lat. *Laurentius*, varav även ty. *Lorenz*, lånat i sv. Lorens, ävensom sv. Laurits. — Härtill smeknamnsformen Lasse (bildad som Måsse, Nisse osv.). Även i överflyttad betyd.: liten toddy (sup), t. ex. Wallenberg 1771 (där även *nisse*; om sup, som sjömansuttr.), vanl. i förb. med *liten*; jfr Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 158 f.

1. **larv**, förklädnad, P. Svart, nu blott i bildl. betyd.: under vänskapens larv o. d., jfr P. J. Gothus 1588, ävensom Columbus: *masquelarfwen af ädelmodighet*; förr särsk.: ansiktsmask, skråpuk, P. Erici 1582; i överförd bem.: insektslarv, t. ex. 1786, i ä. nsv. ofta *lar(f)va* = da. *larve*, insektslarv, förr även: ansiktsmask, från ty. *larve*, ansiktsmask, insektslarv, i den första betyd. mhty. *larf(f)e*, av lat. *larva*, *lārua*, ond ande, spöke, ansiktmask, sammanställt med lat. *lar*, plur. *lares*, flat. *lases*, ett slags tomt- och väggudomligheter, alltså kanske egentl. om bilder el. masker, som föreställde larer. — Med avs. på betyd. 'insektslarv' jfr sv. skråpuk, i dial. i båda betyd.; i båda fallen efter utseendet. Likheten mellan mask 1 o. 2 är tillfällig. Jfr f. ö. under grimma.

2. **larv** el. **larver**, liten gosse, även, i sht i dial., stackare = no. *larv*, trashank, slarver, till sv. dial., no. *larv*, trasa, lapp, nisl. *larfi* ungef. ds. ävensom sv. larva, springa med små (o. fjantiga) steg, vara larvig, no. även: fuska, arbeta dåligt; möjl. till slarv(er) o. slarva, trasa, som t. ex. sv. dial., no. *larka*, larva o. d., till no. *slarka*; jfr (?) isl. *laraðr*, slapp. Se f. ö. avljudsformen lurvig. — Jfr med avs. på betyd.-utvecklingen hos larv(er): larva t. ex. tasker, larvig person: ä. nsv. *łaska*, larva, traska.

lasarett, Phrygius 1615: *siukestugu och lazareth* = ty. *lazarett* ds., fra. *lazaret*, karantänsanstalt, epidemisjukhus, från ital. *lazzeretto* = span. *lazareto*. Vanl. förklarat som en avledn. av *Lasarus* (*Lazarus*) i NT, Luk. 16: 20 (till hebr. *Eleazar*), av den katolska kyrkan betraktad som de sjukas o. särsk. spetälskas skyddspatron, efter vilken de medeltida sjukhusen för spetälska uppkallades; sedan med vidsträcktare betydelse. Emellertid voro de äldsta lasaretten pesthospital; tidigast känt från 1423 på en ö utanför Venedig, *Isola di Santa Maria di Nazareth*, vartill, enl. Nyrops utförliga behandling av ordet Nord. tidskr. 1920 s. 369 f., ett *nazareto*, varav, genom folketymologisk anslutning till *Lazarus*, *lazzeretto*. — Förr i stället ofta *hospital* (se d. o.) el. *helgeandshus*; jfr även under spetälsk. — Av namnet *Lazarus* kommer eng. *lazar*, fra. *lazare* i betyd. 'spetälsk', ävensom ital. *lazzarone*, plur *-i*, egentl. om de fattiga i Neapel.

laschera, spelt.: ej sticka över, maska, av fra. *lâcher*, egentl.: släppa efter, göra slak, av lat. *laxāre*, lätta, lossa (= laxera), till *laxus*, slak m. m. (urbesl. med slak).

lasciv, av fra. *lascif*, av lat. *lascīvus* (se lust).

[lase, sv. dial., trasa, se följ.]

lask, söm el. skarv på skor, timmer m. m., Rajalin 1730 (som skeppsb.) = no. *laske* i liknande betyd., da. *lask(e)*, från mlty., ty. *lasche*; jämte vb. laska = no. = da. *laske*, mlty. *laschen*; i ty. med betyd. 'prygla', som även uppträder i sv. F. ö. i enskildheter dunkelt. Enl. Lidén IF 18: 412 av **lak-sk-* till no. *lake*, lapp, trasa (rotbesl. med slak).

Kan dock även föras till det möjl. inhemska sv. *lase* m., trasa, da. *las(e)* ds., no. *las*, trashank, som kanske hör till isl. *lasinn*, svag, got. *lasiws* osv. Är emellertid sv. *lase* osv. lånat, utgår det snarast från mlty. *las*, vilket kan ha utvecklats av **lasch* o. sålunda vore en biform till *lasche*. Jfr följ.

laska, dial., småspringa, lunka, jfr Sv. fornsånger: *laska sig* = no. *laska*, gå slött o. driva, da. dial. *laske* ds., sydty. dial. *lasche(n)*, av vilka åtm. det senare tycks höra till *lasch(en)*, trasa; jfr föreg.

lass, fsv. *las* = isl. *hlass*, ä. da. *las*, till germ. **hlaþan*, lasta o. d. (se ladda, lada), o. ie. suffixet *-to*, alltså ie. **klat-to* el. **klət-tó-*. En annan bildning är västgerm. **hlaþ-sti-* (se last). Da. *læs* beror på anslutning till det av lass bildade vb. *læsse* = fsv. *læssa*, isl. *hlessa*; i st. f. vilket (fsv., nsv.) lassa (liksom låna för läna, låsa för läsa, råna för äldre *räna* osv.).

lasse, liten toddy (el. sup), se under Lars.

lasso, ett slags rep med ögla, från mexik.-span. *laso*, av fornspan. *laso*, av lat. *laqueus*, ögla.

1. **last,** i betyd. 'skeppslast t. ex. Stiernhielm, bildl.: 'börda' Gustaf II Adolf = da., från mlty. (m., f., n.) = fhty. *hlast* f., m. (ty. *last*), ags. *hlæst* n. (eng. *last*), av germ. **hlaþ-sti-*, **hlaþ-sta-*, till germ. **hlaþan*, lasta (se ladda, lada); alltså en parallellbildning till lass o. egentl. samma ord som läst 1. — Lägga någon något till last, efter ty. *einem etwas zur last legen*, utgår från köpmannaspr., t. ex. *einem etwas zur last schreiben*, skriva på någons konto el. räkning, egentl. belasta någons konto, jfr ä. nsv. ofta *räkna till last*; sedermera i sv. (o. da.) uppfattat ss. hörande till last 2.

2. **last,** vanesynd, fel o. d., fsv. *laster* m. o. *last* f., tadel, skymf, skada, fel, brott, last, skuld = isl. *lǫstr* (genit. *lastar*), da. *last*, av germ. **lahstu-*; jfr germ. **lahstra-* = fsax., fhty. *lastar* n., tadel m. m. (ty. *laster*, ärekränkning, last), o. germ. **lahtra-* = mlty. *lachter* n., tadel, ags. *leahtor*, fel, synd, last, sjukdom; till germ. **lahan* = fsax., fhty. *lahan* (ipf. *lóg*), tadla, ags. *léan* (ipf. *lóg*), nisl. *lá*, tadla; väl egentl. 'tilltala' o. besl. med lat. *loqui*, tala, grek. *láskō* (perf. *lélēka*), talar, skriker. — Den numera vanliga betyd. 'vanebrott el. vanesynd mot sedelagen' utgår från betyd. 'tadel', alltså: 'vad som hos någon blir föremål för (upprepat) klander'. Betyd. 'tadel' kvarlever i lägga någon något till last o. vb. lasta. — Jfr lack 1, lemlästa.

lasting, 1837: 'Engelskt lasting', från eng. *lasting*, egentl.: varaktigt (tyg), part. pres. till *last*, räcka, vara = got. *laistjan*, följa, osv.; se f. ö. läst 2.

lasur = fsv., ty. osv.; se asur.

lat, fsv. *later*, slapp, trög, lat = isl. *latr*, da. *lad*, got. *lats*, fsax. *lat*, fhty. *laz* (ty. *lass*, slapp, med superl. *letzt*, sist), ags. *læt* (eng. *late*, sen, med superl. *last*, sist), av germ. **lata-*; besl. med lat. *lassus*, trött, matt (av **lad-to-s*); avljudsform till låta; alltså egentl.: som släppt el. släpper efter. — Neutr. *latt* t. ex. hos Linné Del. nat. (övers. 1773) s. 10. — Latmansgöra, se under lätting. — Latrygg, se under ynkrygg o. bak. — Jfr lätting o. lättja.

latent, av lat. *latens* (genit. *-entis*), part. pres. till *latēre*, vara dold.

later, plur. till sing. *laat* Stiernhielm = da. *lader*, ä. da. *lad* sing., sent lån från mlty. *lât* n. = fsv. *lāt*, beteende, ljud (= låt), isl. *lát* ds. Jfr olat o. grannlåt.

latin, förr även *den*-kön, t. ex. Leopold = fsv. (jämte *-a*, *-e*), da. = mhty. *latin* (ty. *latein*) osv., av lat. *latīnum* o. *latīna*, substantiver. av adj. *latīnus*, till landsn. *Latium*; sedan länge (dock äldst på ljudhistoriskt oantagligt sätt) tolkat som 'slättlandet' i motsats till den sabinska bergsbygden; enl. Persson Indog. Wortf. s. 198 av ie. **stlatiom* el. **tlatiom* till ie. roten *(s)telā*, *(s)tele*, utbreda, i t. ex. lat. *lātus*, bred, *tellus*, jord, fslav. *po-stelja*, bädd, osv. (se tilja); möjligheten av icke-indoeur. ursprung är dock icke utesluten.

latitud, av lat. *lātitūdo*, bredd, till *lātus*, bred, egentl.: utbredd.

latrin = ty. *latrine*, av lat. *lātrīna*,

avlopp, avträde, bad, till *lavāre*, tvätta (se lavemang).

Laura, kvinnon., av ital. =; populärt genom namnet på skalden Petrarcas älskade (Laure de Noves?).

Laurits, mansn., se Lars.

lav, Var. rer. 1538: *laaff*, fsv. *-laf* i sammans. *äppletrælaf* = no., da. *lav*; i no. även om hängande spindelväv m. m., till isl. *lafa* (ipf. *-fði*), hänga fast vid, no. *lava*, hänga, dingla; se f. ö. labba, lapp o. laber.

lava, Sv. Merc. 1764: *den så kallade Lava* (med förklaring), vanligt först på 1770-t. = ty., av ital. =, i Neapel även: översvämning till följd av regn; enl. somliga till lat. *lavāre*, tvätta; enl. andra lån från arab.; dunkelt.

lave, brits i en badstuga, simpelt sängställe utmed en vägg, drivbänk m. m., fsv. *baþstovu-*, *mæltelavi*, även *-laghi* (med övergång av *w* till *ʒ*), genom förmedling av finska *lava* lånat från slav. *lava*; möjl. besl. med loge. Se litteraturen hos Saxén Sv. lm. XI. 3: 165, Berneker Etym. Wb. 1: 695.

lavemang, 1745 (*lavement*), av fra. *lavement*, egentl.: tvagning, till *laver*, tvätta, av lat. *lavāre*, tvätta (urbesl. med löga; jfr lavendel). I fra. var ordet svagt vulgärt redan under Ludvig XIV o. ersattes av *remède*. Jfr följ. o. latrin, lavera, lavoar.

lavendel, o. 1580, jfr fsv. *lavendelvatn* = da., ty., av mlat. *lavandula* (ital. *lavendola*), dimin. till *lavanda* (fra. *lavande*), till *lavāre*, tvätta; för sin välluktande använd vid bad o. tvättning.

lavera, måln., 1780- o. 90-t., av fra. *laver* ds., egentl.: tvätta (se lavemang).

lavett, Grundell o. 1695, L. Kagg 1704 m. fl.: *lavet*, Karl XII 1717: *lavett* = da. *lavet*, ty. *lafette*, av fra. *l'affût*, äldre *l'affust*, egentl.: om det trä (sedermera järn el. stål), som utgör underlaget till ett tungt eldvapen, till *fût*, stock, skaft, av lat. *fustis*, påk, stake (väl urbesl. med bösta).

lavin, 1809 (ej hos Weste 1807); från ty. *lawine*, av ladinska *lavina*, av mlat. *labīna*, till lat. *lābi*, falla (se lapsus). Äldre lån: fhty. *lewina*, bergsbäck.

lawntennis, från eng. =, till *lawn*, öppen gräsvuxen plats, glad, av meng. *launde*, av ffra. *lande*, hed, besl. med (genom kelt.) el. lånat från germ. **landa-* (= land); o. eng. *tennis*, av meng. *tenétz*, *tenise* m. m., från ffra. *tenetz* (fra. *tenez*), av lat. *tenēte*, imper. plur. av *tenēre*, hålla (urbesl. med tänja).

lavoar, i bouppteckn. 1866 = ty. *lavo(i)r*, ä. holl. *lavoor*, av fra. *lavoir*, till lat. *lavāre*, tvätta (se lavemang). Danskan har i stället *servante* (jfr servera).

lax = fsv., isl. = da. *laks*, fsax., fhty. *lahs* (ty. *lachs*), ags. *leax* (skot. *lax*), besl. med litau. *lãszis*, *laszisza* (av **lak̂is-* el. dyl.), lett. *lasis*, fpreuss. *lasasso*, ry. *losoš* (saknas i de sydslav. trakterna, där laxen icke förekommer); alltså ett germ.-slavo.-balt. ord liksom sik; av okänt ursprung; möjl. samtliga formerna från en heteroklitisk böjning (H. Petersson Heterokl. s. 20); litteratur se f. ö. Olson Appell. subst. s. 121. Lånat i lapskan; jfr de förfinskade, egentl. lapska ortn. *Luossajärvi*, laxsjön, *Luossavaara*, laxfjället. — Lat. *salmo*, lax, varav fra. *saumon* (eng. *salmon*), ty. *salm*, har keltisk upprinnelse.

laxativ, Bureus o. 1630, från fra. (*remède*) *laxatif*, av lat. adj. *laxatīvus*, till *laxāre*, bl. a. lossa, lätta, varav sv. laxera, I. Erici 1642 (trans. med *buken* som objekt) o. laschera, till adj. *laxus*, vid, öppen, slak m. m. (urbesl. med slak).

lazzaron, se lasarett.

le, förr (ännu vid början av 1800-t.) även: skratta, fsv. *le(a)*, le, skratta = da. *le*, isl. *hlæja*, got. *hlahjan*, skratta, fsax. *hlahan*, fhty. *hlahhan* (ty. *lachen*), ags. *hliehhan* (eng. *laugh*); germ. rot *hlah* = ie. *klak*, ljudhärmande bildning, växlande med *klek* i fslav. *klekŭtati*, ropa, *kleg* i litau. *klegù*, skrattar högt, o. *klang* i lat. *clango*, skriker m. m. = isl. *hlakka* ds. — Kausativum: isl. *hlógja*, komma att skratta (bildat som föra till fara) = got. *ushlóhjan* (med analogiskt *h*). Jfr löje.

Le o. **Lelång**, sjönamn i Dalsl., fsv. *Lee* o. 1268 (enstaka *Læ*). Av Noreen IF 26: 222 identifierat med isl. (poet.) *Hlér*, namn på en havsgud, *hlér*, hav (enl. Kock IF 10: 106 av urnord. **hlewaR*, högljudd, gäll, se ljud; annorlunda Noreen anf. avh. s. 233: till roten i lat. *cluo*, sköljer, renar, osv., se kloak).

1. **led** n., på gärdesgård, fsv. *garþsliþ* osv. = isl. *hlið*, (öppet) mellanrum (även om tid), led, port, da. *led*, liten dörr, ffris. *(h)lid*, öppning, lock, mlty. *lit*, lock, lucka, fhty. *lit*, *lid* (ty. *augenlied*, ögonlock), ags. *hlid*, öppning, lock (eng. *lid*), av germ. **hliða-*, **hliþa-*, part.-bildning till ie. roten *klí*, böja, slutta; se f. ö. lid.

2. **led**, väg, riktning, fsv. *lēþ* f., färd, väg, riktning; sätt (se -ledes) = isl. *leið* ds., även: tidrum, följe m. m., ags. *lād*, väg, resa (eng. *lode*, metallåder m. m.), av germ. **laiðō-* = fin. lånordet *laita*, till **līþan*, gå, resa (= lida 1), som t. ex. fsv. *rēdh*, isl. *reið* till rida. Jfr -ledes, leding, ledsaga, ledtåg o. lots.

3. **led**, på kroppen osv., släkt, ättled, fsv. *ledher*, äldre *liþer*, led, lem, släktled, o. *liþ* n., isl. *liðr* m., da. *led*, got. *liþus*, fsax. *lith*, fhty. *lid*, även neutr., i sammans. även *lidu-* (ty. *glied*, av *gelid*), ags. *lið* n., i sammans. *lioðu-*; av germ. **liþu-* el., med Lidén Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 74, en ie. *tes*-stam; till ie. roten *li*, böja, i fsv. *limber* = lem (se d. o.). — Härtill: ledamot, fsv. *lidhamōt*, ledfogning, led, lem, jämte *lidhmōt*; till fsv. *mōt*, möte, jfr fsv. *gatumōt*, gathörn, *væghamōt* (Bib. 1541: *väghamot*), korsväg osv.; se mot; alltså egentl.: ledmöte. — Se f. ö. ledig o. lirka.

4. **led**, adj., fsv. *lēþer*, förhatlig, ful, stygg, ledsen, vred = isl. *leiðr*, da. *led*, fsax. *lēth*, *lēd*, fhty., ty. *leid*, ags. *lāð* (eng. *loath*), av germ. **laiþa-*, säkerl. en participbildning, ie. **loi-to-* till en rot *li*, vartill väl isl. *lá*, skada, fhty. *lē*, gen. *lēwes*, även som möjl. grek. *loi-tós*, pest (Hesych.), *loi-mós* ds., *loi-gós*, fördärv, död, Persson Wurzelerw. s. 15. — Från germ. spr.: fra. *laid*, ful o. d. — Avledn. 1. sbst. leda, fsv. *lēdha*, leda, ledsnad = isl. *leiða*, da. *lede*; även som 2. vb. ledas, fsv. *lēþas* = isl. *leiðast*, da. *ledes*, reflex. till fsv. *lēdha*, isl. *leiða (-dd-)*, inge avsky = ags. *lǣðan*, ty. *verleiden*. I ä. nsv. finns ett *ledska*, elakhet; jfr med avs. på bildningen ondska. — Jfr ledsam, ledsen, ledsna.

1. **leda**, avsmak, se föreg.

2. **leda**, böja i leden, se under ledig.

3. **leda**, föra, fsv. *lēþa*, leda, föra m. m. = isl. *leiða*, da. *lede*, fsax. *lēdian*, fhty., ty. *leiten*, ags. *lǣdan* (eng. *lead*), av germ. **laiðian*, varav lapska *laitije-* (*laiddit*), kausativum till **līþan*, gå (= lida 1), alltså komma att gå, bildat som t. ex. beta 1 till bita. Jfr lejd. — Ledsven, fsv. *lēdhesven*, är ej, ss. stundom antages, bildat av ett neutr. **ledhe* (= isl. *leiði*), utan direkt till vb. *leþa* (**laiðian*) ss. t. ex. sändebud o. d. till sända (**sandian*).

ledamot, se led 3.

-ledes, fsv. *-lēþis* = isl. *-leiðis*, da. *-ledes*, bildat såsom en genit. sing. till en neutral *ja*-stam **lēþe* (jfr isl. *leiði* n., förlig vind; gravplats), till led 2, väg, här i den därav utvecklade betyd. 'sätt'; jfr sv. gå till väga; till adj. (pron.) i annorledes (se d. o.) o. sammaledes; till adv. i huru-, så- o. ävenledes; jfr även likaledes; sannol. ombildat i allo. framdeles (se dessa ord).

ledig, fsv. *ledhugher*, *liþugher*, ledig, fri (från tvång, göromål m. m.), tom = isl. *liðugr*, da. *ledig*, mlty. *led(d)ich*, mhty. *ledec* (ty. *ledig*), ags. *liðig*; med något skiftande betyd.; säkerl. avledn. av germ. **liþu-*, led (se led 3), alltså egentl.: försedd med leder, varav 'böjlig, lättrörlig', vilken betyd. finns i sv., isl. o. ags., men ej i da. o. ty.; jfr sv. vb. leda, böja, röra, om lemmarna, no. *lida*, *lea* ds. Härledningen är dock ej alldeles obestridd; jfr t. ex. Persson Wurzelerw. s. 6, som för ordet samman med lida 1 (i betyd. 'gå'). — Betyd. 'ledig från' beror på inverkan från ty.

leding el. **ledung**, härnadståg till sjöss, liksom i da. upptaget från fornspr.: fsv. *lēþunger*, härnadståg med därtill hörande utrustning = fda. *lēding*, motsv. isl. *leiðangr* (genit. *-rs*) ds., äldst utan till stammen hörande *r*, såsom framgår av ir. *láideng* Marstrander Bidr. till det norske sprogs hist. i Irland s. 144. Till isl. *leið*, följe = led 2. Senare leden av det isl. ordet är enl. Falk-Torp s. 630 isl. *gagn*, redskap, utrustning (= gagn); jfr isl. *farangr*, bagage, av **fargagn* m. fl.; varefter ombildning skett i anslutning till *kaupangr* (genit. *-rs*; se

köping). I de östnord. spr. har i så fall ordet antagit formen av bildningar på *-ung*, *-ing*. Man har också gissat på, att senare leden vore ordet *gangr*, färd gång; alltså egentl.: härtåg.

ledsaga, L. Petri, G. I:s reg. 1558 i den äldre betyd. 'visa vägen', 1623 i betyd. 'leda, föra' = da. *ledsage*, i ä. da. även: visa vägen, motsv. mlty. *leitsagen*, leda; till fsv. sbst. *lēdhsaga* (i *lēdhsaguman*, ledare) = isl. *leiðsaga*, visande av vägen, ävensom fsv. *lēdhsagi*, lots = isl. *leiðsagi*, vägvisare, mlty. *leitsage*, ledare, lots; jfr fsv. *lēþsagare* = isl. *leiðsagari*; till led 2 o. stammen *saȝ-* i säga. Jfr saga, domsaga osv.

ledsam, fsv. *lēdhsamber*, ledsam; jfr *lēdhosamber*, även: kännande leda, ä. nsv. *ledho-*, *ledhesam*, ledsen, utledsen; till adj. led 4 (o sbst. leda 1); se f. ö. -sam.

ledsen, 1671: *ledsna* plur., 1680 (som predikativ); *lessen* t. ex. I. Holmström; utvidgning med *-n* av ä. nsv. *ledse*, t. ex. Bib. 1541, Möller 1755, fsv. *ledse* (m. m.); till adj. led; jfr med avs. på bildningen t. ex. harmsen, sorgsen. — Ledsna, vb, slutet av 1600-t., i ä. nsv. även *ledsnas* t. ex. Mörk; kan vara en inkoativbildning till ledsen el. *ledse*, men även uppfattas som ett ungt inkoativ till *leds*, presens till vb. ledas, liksom lyssna bildats till *lyss* (*lyds*), presens till likbetydande *lydas*. — Ledsnad, t. ex. Lind 1749, ombildning av ä. sv. *ledsna* f., t. ex. O. v. Dalin, som är en avledn. av ledsen; jfr rodnad till vb. *rodna*. En likbetydande bildning är ä. nsv. *ledsla* f., t. ex. Bib. 1541.

ledtåg = ä. da. *led(e)tov*, sällskap, följe, da. *ledtog*, blott om otillåtna handlingar; till led 2 i den äldre betyd. 'resa, följe' o. mlty. *toch*, resa (se tåg); alltså egentl. en tavtologisk sammans.

Leffler (Läffler), familjen., från ty., urspr. yrkesnamn, till ä. ty. *leffler*, skedmakare (nu *löffler*, varav ty. familjen. *Löffler*), avledn. av mhty. *leffel*, sked (ty. löffel), varom se lapa.

1. **lega**, liggplats, fsv. *legha*, *lægha*, liggande, läge = isl. *lega*, av germ. **leȝōn*, till roten *leȝ* i ligga. Vokalen *-e-* i nsv. för väntat *-ä-* är flertydig.

2. **lega**, avtalad betalning o. d., fsv. *lēgha* = isl. *leiga*, da. *leie*, av germ. **laiȝōn*; till fsv. vb. *lēgha* (jämte *lēghia*, se leja) = isl. *leiga* (ipf. *-gð-*), av germ. **laiȝēn*, grammatisk växelform till **laihn-*, i lån, län; se närmare d. o.

legal = ty., av lat. *lēgālis*, laglig, till *lex* (genit. *lēgis*), lag (ej besl. med likbetyd. sv. lag). Av samma lat. ord även fra. *loyal*, egentl.: laglydig, varav sv. lojal. Jfr följ.

1. **legat** m., sändebud = ty. osv., av lat. *lēgātus* ds., egentl. part. pf. pass. till *lēgāre*, skicka som sändebud, väl närmast från betyd. 'befullmäktiga', till *lex*, lag. Jfr följ. o. relegera. — Härtill även legation, av lat. *lēgātio*.

2. **legat** n., testamentsgåva = ty. osv., av lat. *lēgātum* n., till *lēgāre* i betyd. 'testamentera'; se föreg.

legend, O. Petri, L. Petri, förr även: i sing. *-a*, *-e*, plur. *-or* (jämte *-er* redan hos L. Petri) = ty. *legende*, av mlat. *legenda* f., samling helgonberättelser o. d., som vid gudstjänsten upplästes å helgonens (osv.) åminnelsedagar, egentl. neutr. plur. av lat. *legendus*, som bör läsas, till *legere*, läsa (egentl.: samla ihop, utvälja); jfr lektor.

legera, om metaller = ty. *legieren*, av lat. *ligāre*, binda, förena (jfr liga, obligat; urbesl. med lik 2) = fra. *lier* (se liera); jfr fra. *alliage*, *aloi*, eng. *alloy*, legering, till sammans. *alligāre* (se allians).

legio, många, stor mängd, Bib. 1541 (Mark. 5: 9, Luk. 8: 30) = lat. *legio* (genit. *-ōnis*), romersk häravdelning (4—6000 man), legion, varav sv. legion = ty. i betyd. 'stor mängd', egentl.: utvalt manskap, till *legere*, välja, samla ihop (även: läsa, se legend, lektor), besl. med grek. *lógos*, tal m. m. (jfr biologi osv.).

legitim = ty., av lat. *lēgitimus*, lagenlig, till *lex*, lag (se legal).

legymer, K. Stobæus 1725 (hos B. Olai 1578 den lat. formen), av fra. *légumes* plur., grönsaker, av lat. *legūmen* n., skidfrukt; knappast, såsom ofta antages, till *legere*, plocka, samla, välja, alltså: plockad el. utvald frukt.

leja, fsv. *lēghia*, växelform till *lēgha*

= isl. *leiga*; se lega 1. Da. *leie* kan vara = fsv. *lēghia* el. *lēgha*.

lejd, fsv. *leidhe* f. (vartill sammans. lejdebrev) = da. *leide*, från mlty. *leide* n., följe som av myndigheterna gavs åt den resande, jfr ty. *geleite* n. o. isl. *leið* f., bl. a. följe; se led 2 o. leda 3. — Avljudsform: fsv. *liþ* n., hjälp, undsättning = isl. *lið*, även: husfolk, följe, närmast till svaga stadiet av lida, gå.

lejdare, sjöt., repstege med tvärpinnar av trä, ävensom namn på vissa tåg; jfr mholl. *leder*, ty. *leiter* osv., stege, av fhty. *hleitar(a)*, varom Meringer IF 16: 120 f.; se f. ö. lider.

lejon, ä. nsv. även *leon*, fsv. *leion*, med vid vokalmöte uppkommet *i*, av äldre *leon* m. o. n. = isl. *leó* m., *león* n., *ljón*, motsv. mlty. *lewe*, *lo(u)we*, *lawe* m., fhty. *le(w)o*, *louwo* m. m. (ty. *löwe*, varav da. *løve*; poet. även *leu*; hit också ortn. *Lauenburg*), ags. *léo* (genit. *léon*); av lat. *leo* (genit. *leōnis*, varav fra. *lion* > eng. =), från grek. *léōn* (jfr kameleont), vilket sannol. ej, såsom stundom antagits, lånats från egypt. *labu* (osv.), utan vars ursprung alltjämt måste betraktas som dunkelt. Lejonet har ännu i historisk tid hållit sig kvar i vissa delar av Balkanhalvön (Aristoteles), varför indoeuropeisk härkomst för namnet ej är utesluten; Schultze har gissat på avledn. av roten *slei* i slita. — Vissa tyska former vålla formella svårigheter för härledning från lat. *leo*. I nord. spr. (åtm. isl.) möjl. inkommet genom ags. — I betyd. 'person, som anger tonen el. väcker allmän uppmärksamhet', möjl. närmast från ty. *löwe* (o. 1830), efter eng. *lion*. I Sverige t. ex. i uppsatsen *Våra lejon* av Sturzen-Becker i 'Liten lefver än' 1843, om Jenny Lind, Dahlqvist m. fl. I den speciella betyd. 'modelejon' synes ordet i sv. ha blivit allmänt i början av 1860-talet, då det uppgives undantränga dandy. — Lejonpart, motsv. i da., ty., eng.; efter en esopisk fabel. — Lejontand, Taraxacum officinale, maskros, Franckenius 1638 = ty. *löwenzahn* m. fl., översättning av lat., grek. *leóntodon* (fra. *dent de lion*, eng. *dandelion*); efter bladflikarnas likhet med rovdjurständer.

1. lek, i dial. även: melodi, dans (jfr sv. lekstuga), fsv. *lēker*, hastig rörelse, lek, ras, kamp, idrott, spel, skämt m. m. = isl. *leikr* ungef. ds., da. *leg*, lek, got. *laiks*, dans, fhty. *leih*, spel, melodi, ags. *lác*, lek, spel, kamp m. m., av germ. **laika*-; till vb. leka = fsv., röra sig, hoppa, dansa, leka, spela = isl. *leika*, got. *laikan*, mlty. *lēken*, mhty. *leichen*, ags. *lácan* osv., ett urspr. st. vb med betyd. 'springa, hoppa', o. dyl.; av ie. **loig*- i litau. *laigýti*, löpa omkring, sanskr. *réjatē*, hoppa ~ **lig*- i grek. *elelizō*, bringar i darrning el. svängning (fslav. *likŭ*, lek, dans, från germ. spr.). — Samma ord är lek, fsv. *lēker*, om vissa foglars parningslekar o. fiskarnas fotplantningsakt = da. *leg*; med syftning på fiskens rörelser. — Den gamla betyd. av ordet lek har i någon mån bevarats i sammans. kortlek, strängalek, väderlek (jfr följ.) o. vitterlek; jfr även sv. dial. *orgellekare*, organist; i övrigt uppträder senare leden som suffix (se följ.). Minnen av densamma äro också en del vattendragsnamn, såsom sjön. Leksjön, Lexen, Lekvattnet, Säveleken m. fl., som urspr. syftat på vattnets livliga rörelse (förf. Sjön. 1: 337). Se f. ö. Leksand. — Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr under spela ävensom fslav. *igra*, spel, osv., till sanskr. *éjati*, rör sig.

2. -lek, ändelse för abstr. sbst., fsv. *-lēker* = isl. *-leikr*, sällsynt i västgerm. spr., saknas i got.; mest till adj., t. ex. kärlek, fsv. *kærlēker* = isl. *kærleikr*; sällan till sbst., t. ex. väderlek (se d. o. o. föreg.). Egentl. = föreg., alltså med grundbetyd.: företeelse, som yttrar sig i häftiga rörelser > gestalt, utseende, beskaffenhet; jfr -het. — Lämpligt för nybildningar av samma slag som grov- o. finlek.

lekamen, fsv. =, äldre: *likamin*, med fastvuxen best. art., till *līkami*, lekamen, kropp, lik = isl. *lik(h)ami*, da. *legeme* (jämte *legem*), fsax. *likhamo*, fhty. *lichamo* o. *lichinamo* (ty. *leichnam*), ags. *líchama*; till fsv. *līkhamber*, isl. *likhamr*; till lik i den äldre betyd. 'kropp' o. germ. **hama(n)*-, hölje (= hamn 1, skepnad o. d.); alltså egentl. 'kropps-

hölje'. Fhty. *lichin-* utgår från en *n*-stam *licho* = isl. *líki* m. Jfr ags. *flǽschama*, lekamen (till fläsk i betyd. 'kött'). Se även liktorn.

lekatt, hermelin, fsv. *lēkatter*, *lǣ-* = no. *lekatt*, da. dial. *lækatt*. Första leden är dunkel. Enl. somliga till lä, skydd, emedan djuret uppehåller sig i jordhålor, rämnor, stenrösen o. d. Enl. E. Noreen Ärtem. ljudl. s. 66 n. 7 snarare till got. *hlaiw*, grav, osv. i en äldre betyd. 'hög' (besl. med lid, Lena, ortn.), jfr likbetyd. isl. *hreysikǫttr*, no. *røysekatt* (till röse). — Ordet synes i alla händelser ha haft samnord. *ē*, o. formen *lekatt* härrör från dial., där detta bevarats; jfr Hesselman Spr. o. st. 5: 111, 119.

lekman = fsv. = isl. *leikmaðr*, da. *lægmand*, från mlty. *lēkmann* = fhty. *laihman*; i fornspr.: tillhörande det värdsliga ståndet (i motsats till det andliga); jfr fsv. *lēker* (jämte fsv. o. ä. nsv. *lēkter*) = isl. *leikr*, da. *læg* (ofta i förb. fsv. *lēker ok lærþer*, dvs. präst = isl. *leikr ok lærðr*, da. *læg og lærd*), från mlty. *lēk*, av mlat. *laicus*, av grek. *laïkós*, profan, oinvigd, egentl.: hörande till folket, till *lāós*, att. *leós*, folk (jfr liturgi). Från *laicus* kommer även ty. *laie* (fhty. *leigo*).

Leksand, ortn., Dalarna = fsv.; liksom t. ex. Lekslätt Ögtl. o. fsv. *Lekwanghœ* Vgtl. (till vång) sammansatt med lek o. väl betecknande öppna platser, där fordom lekar anställdes. — I vissa andra namn på *Lek-* (med genit.) såsom t. ex. Leksberg Vgtl. ingår väl det fsv. personn. *Lek*, liksom i Lekaryd Smål., fsv. *Lēkarydh*, antagl. ett personn. *Leke*.

lektion, förr ofta i betyd. 'lektorat' o. 'föreläsning' = da., ty. osv., av lat. *lectio* (genit. *-ōnis*), läsning, under medeltiden: läsning av ett stycke ur bibeln (se lektor), till *legere*, läsa (jfr legend). I sv. kanske närmast från ty. Etymologiskt identiskt med läxa; se d. o.

lektor, 1593, om svenska förh.; under medeltiden (*lector*) titel för lärare vid klosterskolorna; dessutom (såsom ännu i de katolska länderna): den kyrkliga funktionär, som vid gudstjänsten föreläste stycken ur de heliga skrifterna (*lectio*); sedermera överfört på lärare vid världsliga skolor; under medeltiden även vanlig beteckning för akademisk lärare; av lat. *lector*, föreläsare, läsare, till *legere*, läsa (såsom t. ex. rektor till *regere*, styra). Undervisningen vid de äldre svenska gymnasierna meddelades i form av föreläsningar. — Jfr läktare.

lell, likväl, väsentl. dialektiskt, se likväl.

lem, fsv. *lemmer* m., äldre: *limber* = isl. *limr*, även: gren på träd, da. *lem*; jfr ags. *lim* n., lem, gren (eng. *limb*), till ie. roten *li*, böja (se led 3), liksom t. ex. slem till roten *sli*, vara slemmig, osv. — Härtill även: ä. nsv. *lemme*, lem (NT 1526) ~ sv. dial. *lim(m)e*, riskvist, -knippe (*lajme*), fsv. *līme*, spö, isl. *limi* osv., m. fl. likbetydande bildningar med kort o. långt *i*. — Lemlästa, y. fsv. *limlæstadher* (*læm-*) 1517 = da. *lemlæste*, till fda. *limmæ lest* = isl. *lima lǫstr*, skadande av lemmarna, jfr fsv. *læsta*, skada = isl. *lesta*, avledn. av last.

lemmel, se lämmel; **lemna**, se lämna; **lemonad**, se limonad.

len, fsv. *len*, *lin*, len, mild, saktmodig = isl. *linr*, ä. da. *lin*, motsv. mhty. *lin* (genit. *linwes*), ljum, matt, med avljudsformen *lin*; besl. med ir. *lían*, mild (av **leino-*), ävensom med grek. *elinýō*, vara overksam; med ie. *-nu-* > germ. *-nn-* (liksom i brinna): got. *aflinnan*, gå bort, vika, fhty. *bilinnan*, upphöra, osv., st. vb (det svaga vb. sv. dial. *linna*, avtaga, no.: bli mild, hör däremot närmast till det besl. adj. sv. dial. *linn(er)*, mild, osv., varom se lindorm). Väl ytterst till ie. roten *li*, klibba o. d., i sanskr. *līyatē*, klibba fast vid o. d.; se lim. — Härtill ä. nsv., sv. dial. *len* n., tö, sv. dial. *lena* f. ds., som vb.: töa.

Lena, ortn. = fsv., av ett fsv. **lēn*, sluttning el. kulle = no. *lein* f., sluttning (även i ortn.), got. *hlains* m. el. f.?, hög, jfr sv. dial. *lena* ds. = no. *leina*, sluttning, motsv. ags. *hlǽn* f., ryggstöd, osv. ~ fhty. *lina* (ty. *lehne*); se f. ö. lid, klimat o. klinik ävensom under Sæm (slutet).

Lennart, **Leonard**, mansn., från ty.,

till fhty. *leo*, lejon, o. avledn. *-ard*, varom se bastard, Eberhard osv.

Leonora, se Eleonora.

leopard, Bib. 1541, ä. nsv. även *leiopard* = mhty., ty. *leopard* osv., av lat. *leopardus*, av *leo*, lejon, o. *pardus* (se pard).

Leopold, mansn., från ty. =, av fhty. *Liutpald*, till fhty. *liut*, folk, ty. *leute* (jfr luden), o. *palt*, tapper (= båld).

leporid, greciserande bildning till lat. *lepus* (genit. *leporis*), hare, o. grek. *-eidēs*, med utseende av (till *eĭdos*, utseende, bild; jfr idyll); alltså: lik en hare. Om lat. *lepus* osv. se senast Brüch KZ 46: 351 f.: liguriskt, egentl. 'slappöra' (jfr det analoga grek. *lagós*; se slak); osäkert.

ler = fsv., da. = isl. *leir*, av urnord. *laiRa-* (varav lapska *lair(r)e*, *rair(r)e*), av germ. **laiza-*, till ie. roten *li* i lat. *līno* (jfr liniment), grek. *alinō*, smörjer; se f. ö. lim o. följ. Om en labialutvidgning av samma rot se bliva, libba o. leva. Jfr Lärje, livländare.

lera, Rudbeck 1679 (i sammans.), Linné, Serenius: *ler*, men *såplera* = isl., no. *leira*, avledn. av föreg.

leta, fsv. *lēta* (ipf. *-adhe*, y. *lette*), se sig om efter, söka, försöka, leta = isl. *leita*, da. *lede* = got. *wlaitôn*, se sig om, ags. *wlâtian*, stirra, avledn. av germ. **wlaitō-*, seende = isl. *leit* f., sökande, bildat till germ. **wlītan*, se (delvis = lita) liksom t. ex. isl. *leið* f., färd, led (= sv. led 2), till **liðan*, gå (= lida 1). Se f. ö. lita, anlete. — Med avs. på bildning o. betyd. jfr no. *sokna*, söka, till *sokn*, sökande.

[leta, sv. dial., färga, se -lett.]

letkulla, även: färgkulla, Anthemis tinctoria, Tillandz 1683: *letblomster*, använd vid färgning, till fsv. *liter*, färg, el. motsv. verb; se -lett o. kulla. Även i letgräs, -lav.

-lett i ljus-, rödlett, fsv. *-liter* i *en-*, *svartliter*, en-, svartfärgad = isl. *-litr* i t. ex. *rauðlitr*; till sv. dial. *lit*, *let*, färg, hy, fsv. *liter*, utseende, färg, hy = isl. *litr* ds., da. *lød*, färg = got. *wlits*, ansikte, utseende, fsax. *wliti*, glans, anlete, gestalt, ags. *wlite*, klarhet, utseende, av germ. **wliti-*; till germ. **wlītan*, se (delvis = lita); möjl. till en utvidgning på ie. *-ei* till roten i lat. *vultus*, ansiktsuttryck, utseende. Med avs. på betyd.-växlingen 'färg' o. 'hy' se under hy; jfr även under färg. — I isl. förekommer även avljudsformen *-leitr*, t. ex. *rauðleitr* = fsv. **lēt*, som delvis kunde ligga till grund för nsv. -lett. — Av fsv. *liter*, färg, osv. är avlett: fsv. *lita* (ipf. *-adhe*), färga, ä. nsv., sv. dial. *leta* = isl. *lita*; jfr ä. nsv. *letare*, färgare.

lett el. **letter**, folkn. = ty. *lette*, lat. *lettus*, motsv. lett. *latwis* el. *latwētis*, lett, sannol. besl. med o. snarast innehållande en ombildning av *Lëtuwà*, Litauen.

1. **lev**, brödkaka, fsv. *lēver* = isl. *hleifr*, ä. da. *lev*, got. *hlaifs*, fhty. *leip* (ty. *laib*), ags. *hláf* (eng. *loaf*; jfr *lady*, urspr.: brödbakerska, o. *lord*, brödherre, se d. o.), av germ. **hlaiba-*, varav lapska *laipe* (*laibbe*), fin. *leipä* o. litau. *klẽpas*, lett. *klaips* samt väl också fslav. *chlěbŭ*; enl. Lidén PBB 15: 514 i avljudsförh. till mhty. *lebekuoche* (ty. *lebkuchen*) o. lat. *lībum*, flat kaka, vartill även enl. Walde m. fl. grek. *klībanos*, bakpanna o. d. (avledn. av ett **klībon*), vars *b* i så fall skulle härstamma från ett område, där ie. *bh* blivit *b*. Möjl. är dock stammen lånad från något icke indoeur. språk. — Ordet beteckar i motsats till bröd alltid färdigbakat bröd; jfr t. ex. fsv. *aff fæm lewom brödh.*

2. **-lev**, se -löv.

leva, ä. nsv. även *liva* (*liffua*) t. ex. Lucidor, fsv. *leva*, *liva* (även: vara kvar) = isl. *lifa* ds., da. *leve*, got. *liban*, fsax. *libbian*, *lebôn*, fhty. *lebên* (ty. *leben*), ags. *libban* (eng. *live*), av germ. **libēn* (i västgerm. spr. med *-bb-* från pres. **libj-*), urspr.: bliva kvar, till ie. *lip*, hänga el. klibba fast vid, varom närmare under bliva; jfr libba, liv, -lev, lever, lämna. — Leva svearna, enl. Cl. Lundin G. Stockh. s. 445 efter den stockholmska Sveaordens (från 1793) glada o. uppsluppna utflykter. — Om leva, om segel, se levra 1. — Levebröd, Svedelius 1869, Bergstedt 1872, från da. *levebrød*, ombildning av ä. da. *livsbrød*. Då av verb bildad första led

i inhemska sammansättningar ändas på *-e*, höra annars verben nästan regelbundet till 2:dra konjugationen (t. ex. *kännetecken*) el. ha förr böjts efter denna konjugation (t. ex. *hittebarn*); jfr Tamm Sammans. ord s. 151. — Härtill: levebrödspolitiker, Vårt Land 1894, om norska förhållanden. — Leverne, fsv. *liverne* = isl. *liferni*, avledn. av liv; i sv. med anslutning till leva. — Levnad, fsv. *lifnaþer* = isl. *lifnaðr*, da. *levned* el. *-et*, till vb. leva som t. ex. bonad till bo el. trevnad till trivas.

Levanten, i sht om det asiatiska Turkiet, av ital. *levante*, österland, öster, egentl.: 'soluppgång' o. part. pres. till *levare*, höja sig, stiga upp; alltså likbetyd. med Orienten; betyd.-analogier se öster.

Lewenhaupt, adligt familjen., på 1600-o. en del av 1700-t. även *Löwenhaupt*, tidigare också *Löwenkopf*, förtyskning av Le(i)jonhufvud, föranledd av bl. a. tyska släktförbindelser o. besittning av tyska jordagods.

lever, i sv. dial. även *lyr*, fsv. *liver* (*-e-* redan i fsv.) = isl. *lifr*, da., mlty. *lever*, fsax., fhty. *lebara*, i fhty. även *libara* (ty. *leber*), ags. *lifer* (eng. *liver*), av germ. **libarō*, tidigare **libarā* (= det urgamla lapska lånordet *lib'rë*, Wiklund Le Monde Oriental 5: 234). Förr vanl. fört samman med det urgamla ie. ordet för lever: sanskr. *jákṛt* (genit. *yaknáṣ*), grek. *(h)ẽpar* (genit. *(h)ẽpatos*), lat. *jecur* (genit. *-inoris* o. *-oris*), litau. *jeknos* plur., osv., enl. J. Schmidt Pluralb. s. 198 f. av ie. **ljēkᵘərt*, genit. *ljekᵘnés* (med bortfall av *l* framför palatal frikativa). Säkerl. dock med Zupitza Gutt. s. 12 f. (jfr Meillet Mém. soc. ling. 8: 285) i stället motsv. grek. *liparós*, fet, smord, alltså egentl. ett substantiverat adj., som enl. Z. ofta användes i förb. med ordet för 'lever', **jēkṛt*, o. slutligen ersatte detta i de germ. spr. På samma sätt har i de romanska språken ur lat. *fīcātum*, ofta brukat som attribut till *jecur* (alltså: med fikon gödd lever), utvecklats fra. *foie*, lever, ital. *fegato* osv.; ett möjl. analogt fall se under tår slutet. Om armen. *leard*, lever, jfr Walde ² s. 375 f. Till ie. roten *lip*, klibba vid osv.; se bliva, leva, libba. Jfr levra sig. — Om hetlevrad se under *-lunda*.

leverans, 1630: *leffverantzie*, sedan *lefverants* o. d., från lty., motsv. holl. *leverantie*, av ffra. *liv(e)rance* (saknas i nfra.), till leverera = fsv. (den nu vard. formen *levrera* redan hos t. ex. O. Petri: *lefrera*), från mlty. *leverêren* = mhty. *lievern* (ty. *liefern*), mlty. *leveren*, varifrån ä. nsv. *lefra* (t. ex. Bib. 1541); av fra. *livrer* = ital. *liv(e)rare*, av lat. *līberāre*, befria, lossa, till *līber*, fri; jfr livré. — Leverantör, 1791: *-eur*, till äldre *lefverant*, 1730 = ty. *lieferant*; saknas i fra.

1. **levra**, sjöt., brassa ett segel, så att det fladdrar o. slår; besl. med leva, fladdra (om segel), leka; jfr ty. *lebendig brassen* o. *werden* i samma betyd.

2. **levra sig**, fsv. *lifras* (*-e-*) = no. *livrast*, da. *levres*, mhty. *liberen*.

lexikon, 1651 = ty., av grek. *lexikón* (underförstått: *biblíon*, bok; se bibel), substantiverat neutr. till adj. *lexikós*, som rör ett ord, till *lexis*, ord, tal, till *légō*, talar (egentl.: väljer, samlar = lat. *legō*, läser osv.; se legend o. filolog).

l'hombre, se **lomber**.

lian, av fra. *liane*, till *lier*, binda; se liera.

libation, av lat. *lībātio*, till lat. *lībāre*, utgjuta, offra; jfr under litauer.

libba, jfr *libbig*, klibbig, 1805, intensivbildning till germ. **lib-*, klibba vid, jfr lty. *libber(ig)*, klibbig, osv.; se f. ö. bliva, leva. Libba förhåller sig till en enklare rot *li* (i lim o. ler) som klibba till *kli* i kli, klister.

liberal, adj., frikostig, i denna betyd. vanl. under 1700-t., från fra. *libéral*, av lat. *liberālis*, avledn. av lat. *līber*, fri, av omstritt urspr. — Som partinamn först i Spanien i samband med den konstitutionalism som där infördes på 1810-talet; omkr. 1820 i Tyskland, till en början där dock i opolitisk betyd.; hos oss vanligt i den politiska diskussionen under 1820- o. 30-talen, t. ex. Allmänna Journalen 1820 (jämte liberalism; därjämte *liberalist*, t. ex. 1832 o. ännu 1868). Från början använt av liberalerna själva; av motståndarna gärna försett med ett »s. k.» eller med citationstecken, t. ex.

Hans Järta 1825 o. tidskr. Hermoder 1847. Tidigare i st. jakobin, brukat blott av motståndarna. — Jfr libertin.

libell = ty., av lat. *libellus*, liten bok, dimin. till *liber*, bok (jfr libretto o. under loft).

libertin, av fra. *libertin*, ital. *libertino*, utsvävande, av lat. *lībertīnus*, frigiven, ytterst till *līber*, fri; se liberal.

libhaber, 1686; 1681 m. fl.: *liebhafware*, förr även: *liebhabare*; från ty. *liebhaber*, av mhty. *liephaber*, till ty. *lieb haben*, tycka om (se ljuv).

libretto, från ital. =, egentl.: liten bok, till *libro*, bok, av lat. *liber*; se libell.

libsticka, Levisticum officinale, B. Olai 1578: *lybbe-*, förr även *lib(b)e-*, gottl. *limburstuck*, fsv. *libbe-*, *lybbestikka* m. m. = da. *løvstikke*, *lostilk* m. m., motsv. mlty. *lubestikel*, *lubbestock*, *leverstock*, fhty. *lubi-*, *lupistechal* (ty. *liebstöckel*), ags. *lufestice*, fra. *livèche*, ry. *ljubistokŭ* osv., med allehanda omtydningar, i sht till ord för 'kär (ljuv)', i fhty. även till *luppi*, växtsaft, trolldom (se lövja), m. m., o. i senare leden till sticka, stock; av mlat. *levisticum*, *libisticum*, *lub-*, av lat. *ligusticum*, dvs. härstammande från *Liguria* (i norra Italien).

licens = ty. *lizenz*, fra. *licence*, av lat. *licentia*, tillåtelse (att göra vad man vill), till *licens* (genit. *-entis*), egentl. part. pres. till *licet*, det är tillåtet, står fritt; jfr följ.

licentiat = ty. *lizentiat*, av mlat. *licentiatus*, egentl. part. pf. pass. till *licentiare*, meddela tillåtelse; urspr. om tillåtelse att föreläsa vid universitetet (motsv. sv. docent); äldst blott i de tre s. k. högre fakulteterna; numera om den högsta fakultetsexamen.

lid, backe, fsv. *līþ* f., bergssluttning = isl. *hlíð*, no. *li*, fhty. *(h)lita*, av germ. **hlīðō-*; i avljudsförh. till **hliþō-* el. **hliðō-*: fsv. *lidh*, sida. isl. *hlið*, no. *led*, jämte **hliþa-*: ags. *hlið* n., bergssluttning; till ie. roten *kli*, böja, slutta, luta (sig) o. d., i grek. *klītos*, bergssluttning, lat. *clīvus*, kulle osv.; övriga släktingar se Klemens, klient, klimat, klinik, led 1 (på gärdsgård), Lena, lider, Lidingö, lita, länstol; jfr även under lekatt.

1. **lida** i t. ex. tiden lider, fsv. *līþa*, gå, fara, om tid: gå, förlida o. d. = isl. *líða* (*leið*) ds., da. *lide*, got. *leiþan*, gå, resa, fsax. *lithan*, ags. *liðan* ds., fhty. *lidan*, även liksom mlty. *liden*: erfara, uppleva, lida (ty. *leiden*), av germ. st. vb. **līþan*, till ie. roten *lith* i avest. *para-irith*, dö. Jfr led 2, leda 3, lejd, avlida o. följ.

2. **lida**, utstå, tåla, fsv. *līdha* = nisl. *líða*, da. *lide*, egentl. samma ord som föreg., med betyd. från mlty. *liden*; se lida 1.

Lidan, älv i Vgtl., fsv. *Līþa*, till lida 1, alltså: den (sakta) gående el. framskridande. — Härtill stadsn. Lidköping 1400-t.

lider, Hels. 1587: *vedlider*, väl egentl. uppsvenskt; nära besl. med got. *hleiþra* f., tält, hydda (motsv. det lat. **clītrā*, som synes ligga till grund för lat. dimin. *clītellæ*, klövsadel, Froehde), jfr även mir. *clíath*, boskapsfålla; till ie. roten *kli*, slutta, luta; se f. ö. lid, lejdare.

liderlig, 1632 m. fl.: *liderligen* adv., ungef.: sorgligt, ömkligt, 1653: *liderliga pänningar*, dvs. usla, en i ä. nsv. vanlig betyd.; förr även: obetänksam, lättsinnig; i betyd. 'liderlig' allm. på 1700-t. (jämte äldre betyd.) = da.; från ty. *liederlich*, oordentlig, slarvig, liderlig = mhty. även: lätt o. prydlig, obetydlig = ags. *lýðerlic* jämte *lýðre*, dålig, föraktlig, av germ. **leuþr-*. Besl. med mlty. *lod(d)er*, odåga, gycklare (varav fsv. *loddare*, *lyddare*, gycklare, lekare, isl. *loddari* ds.) = mhty. *lot(t)er*, lättfärdig person, gycklare (jfr ty. *lotterbube*), ags. *loddere*, tiggare, ävensom fhty. *lotar*, tom, haltlös; enl. Falk-Torp ss. 641, 659 sammanhängande med fsax. *lodara*, trasa, osv. (se lurendrejare) o. de under ludd anförda orden, till en rot med grundbetyd. 'vara slapp el. lös'; jfr loj, låda 2. Annars sammanställt bl. a. med grek. *eleútheros*, fri, av ett ieur. **leuth-*. Men det grek. ordet kan svårligen skiljas från lat. *līber*, väl av **leudhro-*, medan det germ. ordet förutsätter **leut-* el. **leuth-*. F. ö. blott osäkra gissningar. Litteratur Falk-Torp s. 1508.

Lidingö, vid Sthlm, fsv. *Lidhingö* (även *-y-*, väl som tecken för *-i-*); säkerl. med *-ö* såsom senare tillägg till ett fsv. önamn **Liþing*, bildat som (t. ex. *Hising* = nsv. Hisingen osv.) av lid, backe, sluttning.

lie, dial. även: *le*, *ljå*, *ljo*, *lö*, fsv. *līe*, *lē* = isl. *lé*, no. *ljaa(r)*, *lo*, da. *le*, mlty. *lê*, *lehe*, väl av germ. **lewan-*, besl. med grek. *laïon* (av **lauio-*), sanskr. *lavi-*, *lavitra-* ds., till ie. roten *lu*, skära; se lagg, lo 3 o. under lur 1. Bugge KZ 20: 10. De nord. ordens formhistoria är oklar; litteratur Pipping Gramm. stud. (1905) s. 13. Vokalen *ī́* i sv. beror på en fsv. ljudlag *ēa* (här i oblika kasus) > *īa*, Wigforss NoB 6: 113 f.

liera, av fra. *lier*, binda; se lian, allians, legera.

-lig, adj.-suffix, dels av fsv. *-līker*, y. *-ligher* (jfr isl. *-ligr*, *-legr*) = got. *-leiks*, fhty. *-lich*, eng. *-ly* (t. ex. *lovely*) osv., av germ. **-līka-*; oftast dock lånat el. påverkat av det identiska lty. *-lik* el. ty. *-lich*. Egentl. = sbst. lik, död kropp, i dess äldre betyd.: gestalt, utseende; med grundbetyd.: egande gestalten el. utseendet av, t. ex. kunglig (hållning o. dyl.), ljuvlig, varur: hörande till, utmärkande för el. förenad med, t. ex. kunglig (krona). Jfr got. *samaleiks*, av samma utseende, o. adj. lik — Äldst blott till sbst. o. adj. Sedan även till verb (med aktiv el. pass. betyd.), ofta i betyd. av möjlighetsparticip, t. ex. bräcklig, ätlig. — Lämpligt till nybildningar. — Jfr ärftlig. — Dessa adj. utgöra en kvarleva av de i nästan alla äldre indoeur. språk uppträdande adjektiviska s. k. exocentriska sammansättningarna av typen sanskr. *jīvá-putras*, som har levande söner, grek. *aioló-pōlos*, som har snabba hästar, lat. *tri-angulus*, trehörnig; i sv. ersatta av utvidgningar på *-ad* ('bredaxlad'), *-ig* ('svartskäggig') osv.

liga, av fra. *ligue* ds., till lat. *ligāre*, binda, förena; se legera.

ligga, fsv. *liggia* = isl. *liggja*, da. *ligge*, fsax. *liggian*, fhty. *licken*, *ligen* (ty. *liegen*), ags. *licgan* (eng. *lie*), av germ. **lezjan*; motsv. got. *ligan* utan *j*, liksom *sitan*, men fsv. *sitia*; till ie. roten *legh* i grek. *lékhos* n., läger, lat. *lectus*, säng, fir. *lige* (**leghio-*) n. ds. osv. Jfr lag 2, 3, laga 1, 2, lager, lega 1, låg, läge, läger, lägga, läglig.

1. **lik** = fsv. *līk*, skepnad, utseende, lik = isl. *lík* ds., da. *lig*, lik, got. *leik*, lekamen, kött, lik, fsax. *lik*, fhty. *lîh* (ty. *leiche* av fhty. *lihhi* f.), ags. *lic*, av germ. **līka-*. Omstritt. Enl. somliga till en ie. rot *lig*, bilda, forma, växelform till *lik* i fslav. *ličiti*, bilda, serb. *na lik*, lik, osv. Se f. ö. litteraturen hos Falk-Torp s. 1508. Jfr lekamen, likstol, liktorn, -lig o. adj. lik, ävensom under spetälsk. — Ä. nsv. *likmadk*, *-matk*, fsv. *līkmadhker*, egentl.: likmask, är en forntida benämning på kräftan o. likn. sjukdomar.

2. **lik**, sjöt., smal tross som fastsys längs ett segels ytterkanter, t. ex. Dahlman 1765 = isl. *lík*, da. *lig*, mlty. *lîk*, holl. *lijk*, eng. *leech*, *leach*. Samtliga möjl. lånade från mlty. (resp. holl.). Besl. med alban. *l'ĭðɛ* m. m., band, Lidén Upps.-stud. s. 88; till lat. *ligāre*, binda (se legera).

3. **lik**, adj., fsv. *līker*, även: rättvis, sannolik, lämplig = isl. *(g)líkr*, ungef. ds., da. *lig*, lik, got. *galeiks*, fsax. *gelîk*, fhty. *galîh*, *gelîh* (ty. *gleich*), ags. *gelîc* (eng. *like*); av germ. **ga-līka-*; jfr slik. Omstritt. Vanligast o. väl med rätta tolkat som betydande 'som har samma form el. kropp som', alltså till lik 1 i äldre betyd. Av andra fört tillsammans med litau. *lýgus*, lik. Litteratur Falk-Torp s. 1508. — Härtill adv. lika = fsv. = isl. *líka*, da. *lige*, mlty. *like*, ags. *lîce*, av germ. **līkō*. Jfr vb. lika, sbst. like, vb. likna. — Likgiltig = da. *ligegyldig*, från ty. *gleichgültig*, till *gelten* = gälla 3; jfr giltig. Ordet förekommer i betyd. 'lika gällande' 1735; i betyd. 'lika nöjd' o. d. först mot slutet av 1700-t., t. ex. Kellgren; ännu ej hos Sahlstedt 1773. Lind 1749 översätter ty. *gleichgültig* med 'lika nöjd'; hans översättning 'likgiltighet' av *gleichgültigkeit* åsyftar säkerl. ej den moderna betyd. — Likmätig, se -mätig. — Likställig, svensk nybildning, o. 1765, vanl. på 1790-t.; anses vågat av förslagsställaren Gagnerus 1770-t., ej hos Sahlstedt 1773,

men hos Weste 1807. — Likväl, fsv. *līko-*, *līkavæl* = no.-da., ä. da. *ligevel*, från mlty. *likewol* = ty. *gleichwohl*. Härav sammandragningen *lell*, *läll* i sv. dial., som under 1600-t. stod högre på rangskalan än nu, men aldrig egentl. trängde till normalprosan; jfr exemplen hos förf. 1600-t:s sv. s. 94; även använt t. ex. av Karl XII i brev.

lika, behaga = fsv. (ipf. *-adhe*) = isl. *líka* (*-að-* o. *-t-*), got. (*ga*)*leikan* (*-aida*), behaga (jfr likna slutet), *galeikôn*, vara lik, fsax. *likôn* o. fhty. (*gi*)*lichên*, behaga (i fhty. även: vara lik), ags. *lícian* (eng. *like*); av germ. **līkēn* o. **līkōn*, egentl. 'vara lik el. passande'. I fornspr. med opers. konstr. av olika slag; jfr däremot eng. *I like*. I nsv. riksspr. väsentl. att betrakta som lån från fornspr. o. dial. — Ett annat vb är fsv. *līka*, göra lik, jämföra m. m. = isl. *líka*, jämföra, giva utseende av, båda med ipf. *-að-*; jfr även isl. *líkja* (*-kt*), fsv. part. *līkt*, fhty. pres. *līkju* osv., i samma el. likn. betyd.

like = fsv. = isl. *líke*, got. *galeika*, mlty. *gelîke* (varav gelike), fhty. *gilicho* (ty. *meines gleicheu*), ags. *gelíca* (eng. *like*), substantivering av adj. lik.

likna = fsv.: vara el. göra lik, efterlikna, jämföra = no. *likna*, jämföra, likna, da. *ligne*, mlty. *likenen*, göra lik, jämföra. I betyd. 'vara el. bliva lik' ett inkoativum på *-na* till adj. lik av samma slag som t. ex. gulna o. d.; i betyd. 'jämföra' väl påverkat från mlty. — Isl. *líkna*, 'förbarma sig över' är en avledn. av *líkn* f., barmhärtighet = got. *leikains*, behag, till *leikan*, behaga = lika.

likstol, förr: avgift till pastor vid dödsfall, stundom även -stod, fsv. *līkstōl*, omtydning av *līksto* i anslutning till *stol* i betyd. 'belopp' (se huvudstol); liksom fsv. *eldsto*, eldstad, o. *garþsto*, plats för gärdsgård, sammansatt med ett ord *stō* = isl. *-stó* i *eldstó*, no. *stō*, mjölkplats, ags. *stów*, plats, av germ. **stōwō-*, plats, ställe = litau. *stovà*, plats, ställe (av ie. **stāuā-*), osv., jfr grek. *stoá*, pelarhall (av **stōuiā-*; se stoiker), till ie. roten *stāu*, stå, vara ställd, utvidgning av roten *st(h)ā* i stå. Formellt samma ord är got. *staúa*, dom, egentl.: (tings)plats. Jfr stuva 2. — Avljudsformer till ie. *stāu* se under stöd, stor.

liktare, skeppsb., pråm som biträder större fartyg med lastning el. lossning, Sjöl. 1667 = ä. da. *ligter*, da. vanl. *legter*, från lty., holl. *lichter*, varav eng. *lighter*; egentl.: som lättar (på last), till vb. *lichten*, motsv. lätta. Jfr med avs. på formen rikta o. rätta. — I ä. nsv. *lättare*, t. ex. Lind; i nsv. även läktare.

liktorn, I. Erici 1642, fsv. *līkthorn* (Sdw. Tillägg) = isl. *líkþorn*, da. *ligtorn*, mlty. *likdorn*, ty. *leichdorn* (vanl. dock *hühnerauge*); egentl.: kroppstagg; se lik 1 o. torn 1.

likvidera, = ty. *liquidieren*, fra. *liquider*, av mlat. *liquidāre*, till lat. *liquidus*, viss, klar, flytande, till *liquēre*, flyta. Likvidera betyder alltså egentl.: göra klar, klarera; med samma betyd.-utveckling som i klarera, Jfr följ.

likör, av fra. *liqueur* ds., även: vätska, av lat. *liquor*, vätska; se föreg. — I ä. nsv., t. ex. 1701, om starka drycker i allmänhet.

lila, blekviolett = ty., av fra. *lilas*, syrén, syrénfärg, motsv. ital. o. span. *lilac*, syrén m. m., från arab. *līlak*, av pers. *nīlā*, blå.

lilja, fsv. *lilia* = isl. *lilja*, da. *lillie*, fhty. *lilja* (ty. *lilie*), ags. *lilie* (eng. *lily*); liksom åtskilliga andra beteckningar för odlade prydnadsväxter från romarna (jfr t. ex. ros, viol): av lat. *līlia*, plur. av *līlium* (fra. *lis*), möjl. lån från grek. *leírion* (med avs. på *l*-et jfr växlingen lat. *līlinum* o. *līrinum*, liljeolja, från grek. *leírinon*); kanske dock med Meillet MSL 15: 163 lån från en med det grek. ordet gemensam källa; f. ö. dunkelt. — Ulfilas översätter grek. *tà krína*, liljorna, med det allmänna *blômans*, blommor.

liljekonvalje, Bromelius 1694; Linné Gotl. r.: *lellecovalle* (så ännu i smål.); motsv. no. o. da. dial. *liljekonval*, efter det latinska namnet *Lilium convallium* (till *vallis*, dal); anslutning till *lille* framgår av da. dial.-former på *bitte-*. Förr: *rams* o. *majlilja*.

lilla, se liten.

lilleputt, förr *-pytt*: Bellman (*Lillepytt*, som namn), 1779 (*lillpytt*, om tusenskönan), 1799 (*lillipyttar*); till sv.

dial. *pytt*, liten pojke, osv.; se putte. Möjl. ombildat av o. i alla händelser senare säkert anslutet till eng. *Lilliput* i Swifts Gulliver's Travels.

lim, fsv. *līm*, lim, kalk (den senare betyd. kvar i dial., jfr nedan ortn. Limhamn Skå. = isl. *lím* ds., da. *lim*, lim, i dial. också 'kalk', i de nord. spr. neutr., motsv. fsax., fhty. *lîm* m., lim (ty. *leim*), ags. *lím*, lim, kalk (eng. *lime*); jfr finska lånordet *liima*, lim. Avljudsform: germ. **laima(n)*- = fsax. *lêmo* m., dy, ler, fhty. *leim(o)*, ags. *lám* (eng. *loam*). Liksom lat. *līmus*, dy, *m*-avledning av ie. roten *li*, varom se ler, även som, med labialutvidgning, bliva, libba osv.; jfr parallellbildningen slem (dit lat. *līmus* också kunde föras). — Limhamn är en gammal utskeppningsort för kalk. Kallas av Linné *Kalkhamn*.

limonad el. **lemonad**, Spegel: *limonada*, Rålamb 1690: *limonade* = ty. *limonade*, äldre även *-a*, av fra. *limonade*, ital. *limonata*, till limon, citron, G. I:s reg. 1556: *lemon*, Schroderus 1639: *limon* = ty., av fra. *limon*, ital. *limone*, av pers. *līmūn*, citron(träd). — Om formen med *-e-* se Kock Sv. ljudh. 4: 442.

limpa, Gustaf II Adolf, förr även *-e-*, ett, som det tyckes, uteslutande svenskt ord; väl avljudsform till no. *lumpe*, *lumpa*, tjockt flatbröd, eng. dial. *lump*, ett slags brödkaka, besl. med sv. dial. *lumpog*, kort o. tjock, no. *lumpen* ds.; se f. ö. lump. Möjl. eger också sammanhang rum med no. *limp*, kant, hörn, lty. *limpe*, om de spetsiga hörnen på ett tyg.

limstång i uttr. löpa med limstången, t. ex. Columbus Ordesk, Dalins Arg. osv., jämte motsv. i da. från ty. *mit der leimstange laufen*, egentl. om fågelfängaren, som använder ett med lim bestruket spö (limspö); i sv. med skiftande betyd., varom Hesselman Argus Anm. I, s. 81.

lin, fsv. *līn*, även: linne = isl. *lín*, da. *lin*, got. *lein*, fsax., fhty. *lîn* (ty. *lein*), ags. *lín* (jfr eng. *lin-seed*, linfrö), motsv. lat. *līnum* (varav fir. *līn*, fra. *lin*; se linje, linoleum, linong), o. med kort *i*: grek. *línon*, fslav. *lĭnŭ*, litau. *linaĩ* plur. Omstritt, om inhemskt germ. el. lån från lat.; i senare fallet dock synnerligen gammalt att döma av den samgerm. avledn. **līniōn* = lina. Även betvivlas av somliga hela ordets indoeur. börd; snarast med orätt: märk särsk. lat. avledn. *linteum*, linne, o. grek. (hom.) *līta* ack. plur. n., *līlí* dat. sg., linneväv. Alltså i alla händelser en indoeur. beteckning: de indiska språken ha dock avvikande benämningar. Urgamla ord för 'lin' äro även hör o. ty. *flachs* = ags. *fleax*. Jfr härtill Schrader Reallex.[2] s. 323 f. Se f. ö. lina, linne o. lärft.

lina, fsv. *līna* = isl. *lína*, da. *line*, mlty. *line*, fhty. *lîna* (ty. *leine*), ags. *line* (eng. *line*), av germ. **līniōn*, egentl.: gjord av lin (bildat som t. ex. gryta: gryt, sten); jfr linje. Betyd. 'lina, snöre' finns f. ö. redan i grundordet i t. ex. fsv. o. lat. — Löpa linan ut, motsv. i da. o. eng., väl egentl. om hästar, som tämjas.

lind = fsv., isl., da., ags., eng. = fsax. *lind(i)a*, fhty. *lint(e)a* (ty. *linde*), av germ. **lindō*-, **lindiō*- = ie. **lentā*, **lentiā*. Avljudsform: *lont*- i ryska *lutïe*, lindskog, ry. dial. *lutŭ*, lindbast, o. enl. Bezzenberger m. fl. även **lṇt*- i grek. *elátē*, fura (med avs. på betyd.-växlingen jfr t. ex. bok, fura; linden är ej inhemsk i Grekland; den senare sammanställningen dock osäker: jfr Lidén IF 18: 491). Enl. somliga även besl. med litau. *lentà*, bräde, o. lat. *linter*, båt (jfr sv. eka: ek); jfr H. Petersson Heterokl. s. 60 f. — I isl., fhty. o. ags. betyder ordet också 'sköld'; jfr fsv. *asker*, spjut o. askträd. — Möjl. till germ. adj. **linþia*-, böjlig m. m., o. lat. *lentus*, böjlig, seg; med syftning på lindbastets el. virkets beskaffenhet (se under lindorm o. len). Jfr f. ö. linda 2.

1. **linda**, träde = fsv., ett speciellt svenskt ord; vanl. betraktat som en avljudsform (germ. **lendiōn*) till land o. enl. somliga även till lund, det senare mycket ovisst.

2. **linda**, barn- o. d., oblik form av ä. nsv. *linde* Lind 1749 = fsv.: bindel, gördel, kvinnobälte = isl. *lindi*, no., ä. da. *linde*, av germ. **lindan*-, till

mlty. *lint*, öfris. *lind* m. m., band använt till besättning o. d.; väl till ty. dial. o. ags. *lind*, bast, som i sin tur anses höra till trädnamnet lind; alltså egentl.: gördel o. d. av lindbast; el. snarare utan förmedling av lind, direkt till den adj.-stam *lind-*, varav trädnamnet anses bildat; otänkbart är f. ö. ej, att ordet i stället bör sammanhållas med lat. *linteum*, linne (Walde s. 434). — Härav vb. linda.

lindare, sutare, Tinca vulgaris, Schroderus 1638; *linnare* Schroderus 1639, I. Erici 1642, Fischerström 1785; jfr gotl. *lindra* möjl. ds. (se Rietz); kanske till germ. *linþ-*, *lind-*, mjuk (se lindorm), o. i så fall besl. med len samt väl också med det slavo-balt. ordet för 'lindare': litau. *lýnas*, fpreuss. *linis*, fslav. *linĭ*, samtliga ytterst till ie. roten *li*, vara klibbig o. d., i lim osv., alldeles som (sannol.) det likbetydande ty. fisknamnet *schleie*, av fhty. *slio* = mlty. *sli*, ags. *sliw* till roten *sli* i slem. I det sv. ordet föreligger dock knappast denna äldre betyd. utan snarare någon mera sekundär. Eller skulle det möjl. vara ett lån från öster o. ombildat av det slavo.-balt. fisknamnet? — Emellertid bör hänsyn även tagas därtill, att ordet liksom så många andra fisknamn kan vara ett s. k. noanamn, som haft sin rot i numera svårtillgängliga föreställningar o. uppfattningar. Det synes mig därför ej otänkbart att vi här ha en överförd anv. av ett hantverkarenamn av samma slag som de likbetyd. fisknamnen sutare o. skomakare el. sv. dial. *skräddare*, abborre; alltså ett **lindare*, gördelmakare, till fsv. *linde*, bälte, gördel (jfr t. ex. fsv. *bæltare* o. se linda 2).

Linde el. **Lindesberg**, stadsn., efter Lindesåsen o. det vid Lindesberget bedrivna bergsbruket.

Lindome, socken i Hall., fsv. *Lyngemæ* m. m., alltså egentl. 'Ljunghem' = fsv. *Lionghem*, nu Ljunghem Vgtl. Med avs. på *-hem* > *-om-* jfr Okome. Se f. ö. -hem.

lindorm, fsv. *lindormber* = isl. *linnormr*, da. *lindorm*, mhty. *lintwurm*; jfr isl. *linnr*, *linni*, ä. da. *lind*, fhty. *lint*, orm; väl till germ. adj. **linþia-* i betyd. 'böjlig' o. d. = fsax. *lithi*, fhty. *lindi*, mjuk, mild (ty. *lind*, *(ge)linde*), ags. *liðe* (eng. *lithe*, smidig), med i nord. spr. vanlig övergång till *a*-stam (se ex. under blöd): sv. dial. *linn(er)*, mild, om väder, no. *linn*, böjlig, svag, mild m. m. (ä. nsv. o. da. *lind*, mild, lån från lty.), stambesl. med lat. *lentus* böjlig, seg; rotbesl. med len, jfr lindra, lindare.

lindra, 1589 (refl.) = da. *lindre*, från ty. *lindern*, avledn. av adj. *lind(e)*, mild (se lindorm).

lingon, I. Erici 1642, som även anför det likbetyd. *krösan*; bildat med det vanlig fruktnamnssuffixet *-on* av stammen **lingwa-* i ljung, alltså samma obrutna form som (möjl.) i Linköping. Jfr sv. dial. *lingbär* ds., till vilket ordet väl snarast är en elliptisk bildning, såsom t. ex. mjölon till *mjölbär*, olvon till *ulvbär* el. tränjon till *tranbär*, efter mönstret av fsv. *hiupon* (se nypon), *smultron* o. d., där sannol. *-on* är en gammal pluraländelse.

liniment, av lat. *linīmentum*, smörja, till *linīre*, bestryka (se ler).

linjal, t. ex. Rosenfeldt († 1710): *lineal* (trestavigt, i vers) = ty. *lineal*, latinsk avledn. av *linea* = linje; alltså: verktyg att draga räta linjer.

linje, motsv. fsv. *linia*, rad i skrift, hjuleker = da. *linie*, fhty. *linia* (ty. *linie*) osv., av lat. *līnea*, linnetråd, lina, linje, avledn. av *līnum*, lin; jfr grek. *linéa*, lina, snöre. De nsv. o. nda. orden ha i nyare tid upptagits från ty. — Linjeskepp, linjetrupper efter ty.; till *linie* i betyd. 'slaglinje'.

linka, Brasck 1649, Arvidi 1651; i föråldrad anv. 1631 = no. *linka*, slänga med kroppen, shetl.-dial. *link*, halta m. m.; jfr sv. dial. *linksa*, halta; till ä. nsv. *link*, halt, besl. med mhty. *linc*, *lęnc*, vänster, tafatt (ty. *link*), av urnord. (urgerm.) **hlinkaz* (varav lapska *liŋkas*), av germ. **lenk-* ~ **lank-*, jfr litau. *lingóti*, gå o. vagga, nicka med huvudet, sanskr. *laṅga-*, lam, möjl. även lat. *languēre*, vara matt o. slapp, åtminstone det senare avlägset besl. med slak osv.; jfr Lidén Stud. z. ai. u. vgl. sprachgesch. s. 46. Se f. ö. lunka o. slank.

Linköping, fsv. *Lingköpunger, Ljong-, Lyn-, Liunga-*. Enl. den vanliga uppfattningen brutna o. obrutna former av ljung, alltså egentl.: ljungköpingen, platsen för det s. k. *lionga thing*; jfr även lingon. Om formväxlingen se dock Wessén NoB 1921. — Noreen Fornv. 1920 s. 37 f. förmodar här i stället ett fornsvenskt folknamn **liungar* (av **līwung-*; jfr t. ex. *folkungar*), av samma stam som i det östgötska bynamnet Ljuna (fsv. *Liunum* dat.), om vilket även Lindroth NoB 5: 37 f.

linne = fsv., från mlty. *linne* i *linnewant* osv.; i sv. väl också delvis uppkommet ur linnet (neutr. till linnen), som uppfattats som en best. form (jfr da. *linned*, linne, se linnen o. ylle); se f. ö. lin o. linnen. — Fra. *linge* ds., av vlat. **līnicum*, avledn. av *līnum*, lin.

linnea, 1749: *Linnæa*, fem. till *Linnæus*, C. v. Linnés tidigare namn.

linnen, fsv. *linnin, līnin* = ä. da. *linnen, linen*, da. (neutr.) *linned, linnet* (varav substantiveringen *linned, linnet*, linne); från mlty. *linnen, linen*, av lin = fhty. *līnin* (ty. *leinen*, även som sbst.; ty. *linnen*, adj. o. sbst,. från lty.), ags. *linen* (eng. *lin(n)en*, adj. o. sbst.); bildat av lin med tillhörighetssuffixet *-īn-* (jfr gyllene, yllen). Se f. ö. linne.

linning, Verelius 1681 = da. = no. *līning* jämte *līna*; möjl. sammanhängande med eng. *lining*, klädningsfoder, till lin.

linoleum = ty., från eng. = (1860); nylatinsk bildning av *līnum*, lin, o. *oleum*, olja.

linong, av fra. *linon*, till *lin*, lin.

1. **lins,** ärtväxten Uvum lens, Var. rer. 1538 o. Bib. 1541: *lin(t)ze* = da. *lins*, från ty. *linse*, av fhty. *linsi, -în* = holl. *linze*, ags. *lent* (jfr eng. *lentil*) av lat. *lens* (genit. *lentis*), varifrån även fslav. *lęšta* anses, om också ej omedelbart, härstamma; litau. *leñszis* betraktas av somliga som lån från ty. F. ö. i enskildheter dunkelt. Jfr Hoops Waldbäume s. 462 o. följ.

2. **lins,** glas med konvexa sidor, ögonlins = da. *lins*, från ty. *linse*, bildlig anv. av föreg. på grund av likheten med ett linsfrö. Eng. *lens* direkt från lat. *lens*.

Linus, mansn., väl närmast efter en i Nya Test. omtalad kristen romare, som enl. traditionen varit biskop i Rom; i vissa fall kanske också efter den grekiske skalden *Linos*.

lipa, t. ex. Stiernhielm = sv. dial. *lipa* i betyd. 'göra grimaser'; jämte sbst. lip, i ta till lipen, i uttr. *hänga lipen* 1610, jfr ä. sv. (t. ex. Bellman) o. sv. dial. *lip*, (under)läpp. Orden uppfattas väl vanl. som med grundbetyd. 'hänga läpp' hörande till en germ. stam *līp-*, läpp, rotvariant till den i läpp. Emellertid är verbets äldst uppvisade betydelse 'gråta, tjuta', o. *lip* kan vara ett deverbativum härav med anslutning till likljudande ord för 'läpp' (jfr sv. dial. *slip, flip* m. fl.); förbindelsen med ord för 'läpp' är alltså oviss; knappast ej heller till lat. *lībare*, utgjuta, offra. Jfr Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 139. — Lipsill, pipsill, av Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 16 f. betraktat som en efterbildning av lty. *en piepen sielk*, lipsill, om en flicka, el. möjl. som en självständig bildning till Silla, kortform till Cecilia, jfr *lipsissa, piplisa, pipsiri* osv., el. som en folketymologisk anslutning till sill av de även förekommande *lipsil* o. *pipsil*; jfr även Munthe Spr. o. st. 4: 120.

lira, ett slags nu gammalmodigt stränginstrument = fsv. = da. *lire*, från mlty. *lire* = fhty. *lira* (ty. *leier*), av ital. *lira*, av grek. *lýra* (se lyra 2).

lirka, Gustaf II Adolf: *lerckande*; *-e-* f. ö. allmänt o. ännu 1892 av Sundén upptagen som en rikskspråksform; Chronander Belesn. 1649, Arvidi 1651 osv.: *lirka* = no. *lirka, lerke*, da. *lirke*; vanl. o. med rätta förklarat från ett **liþka* = nisl. *liðka*, no. *likka, k*-avledning av isl. *liða*, böja, no. *lida*, sv. leda (se led 3 o. ledig), jfr vricka : vrida, vartill även *r*-avledningen sv. dial. *lira, lera* (av **liðra*), vrida omkring, röra sig livligt, men stilla, no. *lidra, lira, lera*, lirka, pilla, vricka (se lyra 1); med avs. på övergången av *-þk-* till *-rk-* jfr *mark*, mask (se d. o.), da. *ørk*, öken, sv. burk osv.

— Knappast med Torp s. 382 sekundär avljudsform till sv. dial. *larka*, gå sakta, pilla med, no.: arbeta trögt m. m., o. sv. dial., no. *lurka*, gå långsamt o. d. — Ej heller ung avledning på *-k* av det ovan nämnda *lira* (*'liðra*), såsom omvänt no. *likra*, lirka, kan vara avlett av *likka*.

1. **lisa**, sbst., oblik kasus till fsv. *lise* m., vila, ro, hugnad, hjälp, förskoning = no. *lisa*, da. *lise*, i ä. da. även: vila, ro; knappast inhemsk ordstam, men sannol. såsom sbst. först brukat i de nord. spr.; till mlty. adj. *lise*, sakta, jfr fhty. adv. *liso*, sakta, stilla, mhty. *lise*, adj. (ty. *leise*). Enl. somliga en lty. form (med förlorat *s*), vars högtyska motsvarighet vore mhty. *linse* ds.; kanske dock snarare växling av onasalerade o. nasalerade former. I alla händelser väl ytterst rotbesl. med len o. där anf. ord. — Jfr följ. o. lisma.

2. **lisa**, vb = fsv., till föreg.

Lisen, kvinnon., egentl. oblik kasus till lty. *Lise* = Lisa, kortform till Elisabet.

lisma = fsv. = ä. da. *lisme*; besl. med sv. dial. *lisk(a)*, lisma, no. *liska*, da. *liske*; jfr även lty. *lisken*, tala sakta, *belisken*, vinna genom smicker, till *lise*, sakta. Släktskap mellan de nord. o. lty. orden kan dock ej antagas (såvida ej de förra äro lånade) annat än i det fall, att lty. *lise* icke utgår från en form med *-n-*; jfr lisa.

lispund, fsv. *lis-* o. *lifspund*, även *lif-*, i ä. nsv. också: *lifskt pund* = isl. *lifs-* o. *lispund*, från mlty. *lis-* el. *livespunt* (varav ty. *liespfund*), *livesch punt*, egentl.: livländskt (liviskt) pund, förr begagnat i Riga. Jfr fin. *leiviskä*, lispund. Se f. ö. livländare.

lissera, glätta, av fra. *lisser*, till *lisse*, glatt, av ovisst ursprung.

Lissle- i ortn., se liten.

1. **list** = fsv.: skicklighet, konstfärdighet, konst, klokhet, list = isl. *list*, konstfärdighet, klokhet, got. *lists*, list, fsax., fhty., ty., ags. *list*, även: klokhet o. d., av germ. **listi-*, *ti*-bildning till ie. roten *lis*, spåra; se lära, läst. Enl. somliga äro de nord. orden helt el. åtminstone i vissa betyd. lånade från mlty. List uppträder i alla händelser ej i landskapslagarna o. har i isl. i regel karaktären av ett bokord.

2. **list**, kant, fsv. *-list* i *pærlolist* = da. *list*, motsv. ä. nsv., fsv., isl. *lista*, da. *liste*, mlty. *liste*, fhty. *lista* (ty. *leiste*), ags. *liste* (eng. *list*); vanl. uppfattat som ett inhemskt ord, men snarast lån från vgerm. spr.; väl urbesl. med lat. *lītus* (genit. *litoris*), strand (jfr litauer). Se följ. o. Lister.

lista, sbst. 1636, förr även *liste* 1635 m. fl. = da. *liste*, från ty. *liste*, av fra. *liste* (eng. *list*) = ital. *lista*, i sin tur lånade från germ. språk = list 2.

Lister, härad i Blek. = fsv. Såsom namn på ett i havet utskjutande landområde kan det, liksom Listerudden i Uppl. föras till list 2, men även tolkas som bildat med det i önamn vanliga suffixet (ie.) *-tr* (t. ex. da. *Falster*, sv. Lister): båda äro säkerl. urspr. önamn (se förf. Ortn. på *-by* s. 124 med not 2).

lita, fsv. *līta* (ipf. *litte*), nöja sig med, rätta sig efter, anlita, lita på, lita till = isl. *hlíta*, nöja sig med, lita på, da. *lide*, lita på, förr även: nöja sig med. I sv. o. da. sammansmält av två verb: dels ett germ. **hlītian*, av ie. **kleid-*, en *d*-utvidgning av *klei-*, luta o. d. (se lid), o. dels ett starkt verb för 'se', germ. **wlītan* = isl. *líta* (ipf. *leit*), vartill leta (av **wlaitōn*), om vilket se även under anlete o. -lett. — Den gamla ipf.-formen *litte* ännu t. ex. Lind 1749 jämte den yngre *litade* (den enda hos Sahlstedt 1773); därjämte stundom *let* t. ex. Knigge 1804. — Härtill sbst. lit, fsv. *lit* f. o. n., det varmed man kan vara nöjd = isl. *hlít* f., da. *lid*; liksom tillit hör till uttr. lita till = isl. *líta til*.

litania, av grek. *litaneía*, anropande, bedjande, till *litaneúein*, bedja, anropa, till *litḗ*, bön; f. ö. dunkelt.

litauer = ty. *littauer* osv., till litau. *Lëtuwà*, Littauen, besl. med ir. *Letha*, Armorica, Bretagne, sannol. till lat. *lītus*, strand (jfr list 2), möjl. till ie. roten *li*, utgjuta, regna, strömma, i litau. *lytùs*, regn (vartill en *b*-utvidgning under libation), alltså egentl.: strömområde. Jfr bl. a. Patrubány IF 32: 327. Om en delvis avvikande uppfattning av

Schachmatov (: urspr. kelt. ord) se litteraturen hos Schrader Reallex. ² s. 80.

liten, fsv. *lītin, lītil* (ackus. sg. *lītin, litlan*) = isl. *lítill* (ackus. sg. *lítinn*), da. *liden*, got. *leitils*, mholl. *litel*, jfr ffris. *litik*. Formen med *-n* från ackus. sg. m. (jfr mycken). — Svag form: lille, -a, fsv. *lille, litle, litsle* = isl. *litli*, da. *lille*. Formen med *-ts-* är uppkommen såsom nässla av *nætla*, vassle av *vatle*; jfr ortn. Litsleberga Vstml. (fsv. *Litlabærgha*), Litselby Uppl. o. Lissleby Sdml. (fsv. *Litlaby*) m. fl., även så norrl. dial. *liss*, liten, (Envallsson: 'Liss Fiken min). Den med *-ll-* har uppstått i svagtonig ställning av *-ðl-* liksom t. ex. Östergyllen av *Östra Götland*; i sydskand. dial. har *-tl-* blivit *-ðl-* (varav *-ll-*) även i starktonig ställning; jfr da. *nelde*, nässla. — Synonymer med *-u-*äro: fsax. *luttil*, fhty. *luzzil* (ty. dial. *lützel*), ags. *lýtel* (eng. *little*) osv., jfr adv. fsax. *l(i)ut*, ags. *lýt*, litet, något, även som serb. *lud*, liten, o. fir. *lútu*, lillfinger. — En biform *lis* finnes i ags. *lǽssa* (av **laisiz-*), mindre, adv. *lǽs* (eng. *less*), ags. *lǽst*, minst (eng. *least*), jämte *lǽrest*, osv. (jfr under mindre). — Fpreuss. *likuts*, liten, är knappast besl.; jfr Lidén Armen. Stud. s. 98. — F. ö. alltjämt dunkelt trots många förklaringsförsök, liksom även förhållandet mellan stammarna *lit* o. *lut* är oklart trots Sütterlin IF 25: 72. Jfr Falk-Torp s. 640 o. litteraturen därst. s. 1508. — Adv. lite av fsv. *litidh* (med i svagtonig ställning uppkommet *ð*, som sedan bortfallit, liksom nsv. *va?*, vad, av *hvadh*), av *litit*. Nsv. *litet* har erhållit sitt *t* genom analogi. — Sammans. lill- t. ex. lillfinger, i dial. även *lille-*, från fsv. *litla f.* — Som personnamn (egentl. tillnamn) ingår ordet liten i ortn. Litskvarn Ögtl., fsv. *Litins kvarn*.

liter = ty. osv., av fra. *litre*, av grek. *lítra* (-ĭ-), vikt av 12 uns, väl av **līϸra* = lat. *lībra*, skålpund, våg (fra. *livre*); sannol. med Schulze båda lånade från en gemensam källa.

litograf, litografi, av ty. *lithograph(ie)*, till grek. *lithos*, sten (dunkelt), o. *gráphein*, inrista, teckna, skriva (jfr grammatik); alltså egentl.: stentecknare, stenteckning. Uppfinnaren själv, Aloys Senefelder 1799, använde uttr. *steindruckerkunst*.

lits, Schroderus 1639: *litzer*; dessutom i ä. tid *litsa*, t. ex. Stiernhielm: *litzor* plur. = da. *lidse*, från ty. *litze*, av mhty. =, snöre, list, ytterst från lat. *līcium*, tråd, vävtråd (sannol. besl. med *oblīquus*, sned); jfr dräll o. följ.

litsa, vb, sjöt., 1800-t., medelst litser, garn el. linor fästa ett segel; till föreg.

Litskvarn, Litsle- i ortn., se liten.

litteratur, o. 1750 = ty. *literatur*, fra. *littérature* osv., av lat. *litteratūra*, bokvett, språkkonst, bokstavsskrift m. m., till *littera*, bokstav (fra. *lettre*), plur. *litteræ*, skrifter, vetenskap. Knappast, såsom antagits, lån från grek. *diphthéra*, beredd djurhud (bl. a. till pergament). Den gamla härledningen: 'något påsmort' (om bokstav) till lat. *linere*, smörja på, bestryka (jfr lim), hävdas ånyo av Persson Zfvergl. Sprachf. 48: 129 f.; jfr grek. *aleiptērion* 'grapheĩon'; enl. P. till en *s*-stam **lītes-* (*lei-, lēi-*?). — Litteratör, vanligt först på 1790-t., t. ex. Kellgren 1793, från fra. *littérateur*. Förr i en allmännare betyd. av 'författare', med en betyd.-utveckling likartad med den av aktör, artist, poet. — Litterär, av fra. *littéraire*, av lat. *litterārius*, som hör till läsande o. skrivande, till *litteræ*, se ovan.

liturgi = ty. *liturgie* osv., av kyrkolat. *liturgia*, helig kyrklig förrättning, av grek. *leitourgía*, offentlig förrättning el. ämbete, till *léïtos*, offentlig, beträffande folket (till *laós*, folk; jfr lekman), o. *-ourgía*, förrättning, *-ourgós*, förrättare (se kirurg), till *érgon*, arbete (= verk).

liv, fsv. *līf*, liv, livstid, kropp, midja, moderliv = isl. *lif*, da. *liv*, fsax. *lif, lib*, fhty. *lib* (ty. *leib*, kropp; annars *leben* av vb. *leben*), ags. *líf* (eng. *life*), av germ. **līfa-*, **lība-* n., till germ. vb. **līban*, egentl.: bliva kvar (i sammans. bliva), med avljudsformen **libēn* = leva; om härledningen se bliva. Betyd. 'kropp' saknas i ags. o. eng.; i nord. spr. torde den ha inkommit samtidigt med kristendomen (i motsättning till själ). I en del uttr. lån från ty.; även så i åtsk. sammans., bl. a. i den förbleknade betyd. 'person', t. ex.

livmedikus, livrätt, livvakt (efter ty. *leibarzt, -gericht, -wache*). — Med liv och lust, motsv. i da., genom felaktig övers. av ty. *mit lieb*' (dvs. kärlek) *und lust*. — Detta ord har alldeles undanträngt ett annat urgammalt ord för 'liv': germ. **ferhwu-* = isl. *fjǫr*, fhty. *ferah*, ags. *feorh*, jfr got. *fairhvus*, värld, av ie. **perkʷu-* (genit. **perkʷ-*) = sanskr. *párçu*, revben (dit bl. a. livsfunktionernas säte förlades; jfr -lunda), vartill avledn. isl. *firar*, män, ävensom, med dentalavledn., isl. *fyrðar*, män (av germ. **ferɣwiðōz*, förf. Ark. 7: 168), o. ags. *fer(h)ð*, liv, ffris. *fer(e)th*. — Livaktig, fsv. *lifaktogher*, levande, livaktig, från mlty. *lifachtig*, som rör kroppen = ty. *leibhaft(ig)*; i da. betyder *livagtig*, livslevande, i egen person; jfr ty. *leibhaft*. Se f. ö. -agtig. — Livmoder, 1715 = da., till liv i betyd. 'underliv' (jfr livsfrukt, moderlivet) o. *moder*, livmoder, i modersjuka, moderpassion, sv. dial. *modern*, *mora* best. form ds. = ty. *mutter*, efter lat. *mātrix* (jfr mattram), avledn. av *māter*, moder. — Livsandar, Ehrenadler Telem. 1723 (i fra. originalet: *esprits*), motsv. da. *livsaander*, ty. *lebensgeister*, övers. av mlat. *spiritus vitales* (o. *animales*, jfr eng. *animal spirits*), ett slags luftartade väsen, som troddes genomströmma ådrorna o. spela en viktig roll vid livsprocesserna. I denna filos. o. naturvet. betyd. ofta under 1700-t., t. ex. Rydelius, Wallerius, A. J. Retzius. — Livstråd, motsv. i da., ty., eng., från uppfattningen om nornorna, som spunno o. avskuro barnets 'livstråd', ävensom efter den likartade föreställningen om de romerska ödesgudinnorna (parcæ).

livländare el. **liff-**, till Livland. Enl. Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. ss. 7, 205 egentl. germ., till en stam **(s)līwa-* i isl. *slý*, slemmiga vattenväxter, sv. dial. *slī*, slem, finska lånordet *liiva*, slam, grek. *leîos* (av **leiuo-*), glatt, flack, om orter, lett. *leija*, dal (jfr slem, ler, lim); alltså 'sumpmark' el. 'kustland'. Om lett. *leija* se dock förf. Ark. 35: 192. — Hit hör möjl. också stadsn. Libau. — Härav det från Livland härstammande sv. familjen. von Liewen.

livré, 1663: *livrée*, jfr nedan, av fra. *livrée*, egentl. om dräkter som husbonden, i sht konungen, vid större fester gav sina tjänare, 'det överlämnade', till *livrer*, överlämna; se f. ö. leverera. Den ä. nsv. formen *liberi*, 1616 o. f. ö. under 1600- o. en del av 1700-t., härstammar från ä. ty. *lieberey*, *liberee*, liksom det vanliga *liveri*, 1621 o. ännu o. 1800, från ä. ty. *liveree*, *liverei*. — Förr stundom även, liksom i fra., i betyd. '(livré)betjäning', t. ex. G. J. Ehrensvärd 1780: 'Först gingo hennes livrée, tre och tre i bredd'; jfr Leopolds Eglé och Annett: 'Med statsvagn, hof-livré, entréer, taburett', där *hoflivré* betyder 'hovbetjäning'. I Tersmedens memoarer (o. 1780) stundom i betyd. 'uniform', vilket senare ord där emellertid också användes.

ljud, fsv. *liuþ*, lyssnande, tystnad (kvar i äska ljud), ljud, röst = isl. *hljóð*, ä. da. *ljud* ds., da. *lyd*, ljud, got. *hliuþ*, lyssnande, i avljudsförh. till mlty., mhty. *lût* (ty. *laut*); jfr med annan avledning fhty. *liodar*, ags. *hléoðor*, ljud o. d. Till grund ligger adj. **hleuþa-*: isl. *hljóðr*, tyst (jfr lytt 2), fsv. *liūdher*, ljudlig ~ **hlūða-*: fsax. *hlûd*, fhty. *hlût* (ty. *laut*), ags. *hlúd* (eng. *loud*), högljudd; jfr högljudd; egentl. particip på ie. *-to-*, motsv. (med annat avljudsstadium) lat. *inclutus*, grek. *klytós*, sanskr. *çrutá-*, berömd; till den i samtliga ie. språkfamiljer uppträdande roten *kl(e)u* i lat. *clu(e)o*, kallas, grek. *kléō*, berömmer m. m., sanskr. *çṛṇóti*, hör, fir. *clunim*, hör, osv.; med *m*-avledn.: got. *hliuma* m., hörsel, öra (se lomhörd), fhty. *hliumunt* (ty. *leumund*), (gott) rykte (= sanskr. *çrómatam*, gott rykte); med *s*-stamsbildning: grek. *klé(ϝ)os*, ära, fslav. *slovo*, ord (se slav), osv.; se även lystra. Jfr f. ö. Le, lyda, lyss, lyssna, lyhörd, lytt 2. — Betyd. 'tystnad' utgår liksom den motsatta av 'ljud' från grundbetyd. 'höra, lyssna'. — Annat ljud i skällan, redan hos P. Brahe Kr. 1580-t. — Härav vb. ljuda, fsv. *liūdha* = isl. *hljóða*, da. *lyde* osv., av germ. **hleuðōn*, i avljudsförh. till fsax. *hlûdôn*, mlty. *lûden* (se nedan), fhty. *lûten* (ty. *lauten*), med kausativet germ. **hlū-*

ðian = mlty. *lûden*, fhty. *lûten* (ty. *läuten*). En annan avledning är vb. lyda, se d. o. — Obesläktat är naturligtvis germ. **leuþa-* = ags. *léoð*, sång, dikt, fhty. *liod* (ty *lied*), isl. *ljóð*, jfr got. *liuþōn*, sjunga, av omstritt ursprung.

[ljuder, sv. dial., sår på träd, se lur 1.]

ljuga, fsv. *liūgha* (ipf. *lögh*) = isl. *ljúga*, da. *lyve*, got. *liugan*, fsax., fhty. *liogan* (ty. *lügen*), ags. *léogan* (eng. *lie*), besl. med fslav. *lŭžą*, *lŭgati*, ljuga (av ie. *lugh-*); se f. ö. lögn, lönn 2.

ljum, fsv. *liumber*, *liomber*, jfr fsv. *liomadher*, ljummad, ljum, *liomin*, ljum, sv. dial. *ljummen*, ävensom shetl.-dial. *ljumet*, ljum, *ljum(ma)*, varm luft o. ånga, sydty. dial. *liem*, varm, med avljudsformen ty. dial. *laumig*, fuktig, mild, om luft; germ. **hleuma-*, besl. med isl. *hlýr*, varm, mild, isl. *hlær* o. fsv. *liö(r)*; se närmare lya. — Ej säkert hithörande äro: sv. dial. *lumma*, vara varm, no. *lum*, ljum, mild, om luft, da. dial.: kvav, da. *lummer*, kvalmig, sv. o. da. dial. *lunken*, ljum, no. *lunka*, göra ljum (väl av **lum-k*), om vilka se Torp Etym. ordb. under *lum*, *lunka* 2; y. fsv. *lionken*, P. Månsson, sv. dial. *ljunken* kan bero på anslutning till ljum.

ljumske, Schroderus o. 1638, 1639: *liumska(n)*, ä. nsv. även *liömskan* best. f. Tranæus 1690, enstaka: *lömske* såsom i vissa sv. dial.; ombildning av ä. nsv. *liuske*, Var. rer. 1538, Spegel 1685 m. fl., sv. dial. *ljuske* (jfr t. ex. Dalin Sagan om hästen), *lyske*, fsv., ä. da. *liuske* = da. *lyske*, mlty. *lésche*; ags. *lésca*, meng. *leske* möjl. från nord.; nisl. *ljóski* bildat efter ä. da. *liuske*. Av Lidén IF 19: 369 sammanställt med ags. *læuw*, plur. *leower*, länder, av germ. **læwiz-*, **læwaz-*. F. ö. omstritt o. dunkelt. Se särsk. Lidén anf. avh. s. 367 f.; om formen *ljumske* s. 367 n. 5. Jfr f. ö. utom litteraturen hos Falk-Torp s. 1512 även Holthausen WuS 2: 211. — Ty. *leiste* ds. är obesläktat: till list 2.

ljung, fsv. *liung* = sv. dial., isl., da. *lyng* (eng. *ling* från nord.), ett blott nordiskt, men att döma av bildningssättet uråldrigt ord av urnord. **lingwa-* n., i nsv. r. (Lind 1749 f. o. n.), med samma slags brytning som i t. ex. sjunga; till en ie. rot *lenk*, kröka sig, vartill litau. *leñkti*, böja (sig), fsv. *ląkū*, krokig, ags. *lóh*, rem (**lanha-*), växl. med *slenk* i slinga, slunga, slänga osv. — För denna växt finns ett indoeur. namn i grek. *ereikē* (jfr lat. släktnamnet *Erica*) med motsvarigheter i kelt. o. slav. språk. — Jfr Lindome.

Ljungan, älvn., 1694: *Liogna*, 1698, 1802: *Iågna*, säkerl. fsv. **Oghn* i *Oghnaroos* 1412, ett fiske i Haverö sn, dvs. mynningen av älven **Oghn* (jfr Rotneros o. se under os 1), sannol. att sammanställa med *Ugnö* (*V-*) 1500, by i Njurunda, nu *Juni* (förr även *Iungnij*, *Umne* m. m.), belägen i den dalgång, där Ljungan el. en gren av denna fordom synes ha strukit fram; i så fall egentl.: **Ugnan*, den förbi *Ugnö* rinnande ån. Formerna med *j-* (*lj-*) bero på sammansmältning med prepos. *i* såsom i sockenn. Junsele, av *Jönsel* av i *Ö(de)ns sel*; jfr även t. ex. sjön. Iväg, Jägern samt liknande fall från andra länder (varom förf. Sjön. 1: 267, 277). Se Nordlander Om flodnamnet »Ljungan», Ymer 1912 s. 302 f. Om icke det fsv. namnet på Ljungan *Oghn* med N. bör anses bildat till *Ugnö*, måste det, såsom förf. antagit Sjön. 5: 114 (jfr 1: 450), identifieras med isl.-fno. älvn. *Ógn* (*Ógna*), besl. med got. *ôgan*, frukta, alltså 'den förskräckliga' el. dyl. (se aga). Kanske f. ö. *Ugnö* är sekundärt i förh. till flodnamnet. — Ljungan betyder sålunda icke, med Noreen Spr. stud. 3: 119, 'den blänkande' o. får icke sammanställas med ljungeld.

ljungeld, y. fsv. *liungelder* m. m., av ä. fsv. *liugnelder* = ä. da. *liugnild*, av germ. **leuzna-*, växl. med **leuhna-* i ä. da. *liun*, da. *lyn*, till ie. roten *luk*, lysa, i ljus, låga 2; jfr av andra ord för 'blixt' till samma rot: ä. da. *liugnæth*, varav yngre *lynet*, en bildning på *-aðr*, ävensom ags. *liegetu*, fir. *lóche* o. got. *lauhmuni*, det senare en femininbildning till en försvunnen mask. *n*-stam, motsv., med annat avljudsstadium, isl. *ljóme*, glans, nordsv. dial. *ljöm*, norrsken, fsax. *liomo*, glans, ags. *léoma*; jfr även lat. *lūmen*, ljus (av **leuksmen*; i luminös). — Härtill vb. ljunga, motsv. da. *lyne*.

ljus, adj. o. sbst., fsv. *liūs* = isl. *ljóss*, adj. o. *ljós* n., da. *lys*, av germ. **leuhsa-*, jfr fhty. *liehsen*, strålande, till en ie. stam **leuks-* (**luks-* osv.) i lat. *lūna*, måne (av **leuksnā* el. **louks-*; jfr luna), grek. *lýkhnos* (av **luksno-*), avest. *raokhṣna-*, strålande, sanskr. *rukṣá-* ds., fpreuss. *lauksnos* plur., stjärnor, med motsvar. även i armen. o. kelt. spr.; avledning av en *s*-stam ie. **leukos* i sanskr. *rôcas*, *rōcís*, glans; se f. ö. lykta, lyra 3, låga 2 (o. där anf. ord) samt med avs. på bildningen ax 1. Jfr *m*-avledn. isl. *ljómi* m., glans, osv.; se föreg. — Det går ett ljus upp för mig, från bibeln, jfr t. ex. Mat. 4: 16. — Avledn.: vb. lysa, se d. o. o. växtn. lysa, lysing. — Ljusstake, fsv. *liūsastaki* = isl. *ljósastaki*, egentl. efter den uppstående spetsen, som man stack in i det mjuka ljuset. I gottl. i stället *lukarnastaki*, jfr got. *lukarnastaþa*, vars första led är ett (möjl. genom kelt. förmedlat) lån från lat. *lucerna* (till *lux* o. ljus).

Ljusnan, älvn., förr: *Liosna*, *Lusn*, till ljus, en i vattendragsnamn vanl. betyd.; jfr t. ex. sjön. Glan (se glad 1), Skiren (se skir), Viten, älvn. Klaran osv. Avledn. *-n* är densamma som i fsv. älvn. **Rotn* (se Rotneros), fsv. sjön. *þughn* (se Tåkern) samt i de av förf. Sjön. 2: 34 f. ö. anförda fallen.

ljuster n., fsv. *liuster* m. (jämte *liustra*, *lystra*) = isl. *ljóstr* (genit. *-rs*) m., da. *lyster*, avledn. medelst instrumentalsuff. (ie.) *-tr-* el. *-r-* av isl. *ljósta* st. vb., hugga, stöta, fsv. *lyster* pres., *lustin* part., av okänt ursprung.

ljuta, fsv. *liūta* (ipf. *löt*), få genom lott, få på sin lott, nå, få = isl. *hljóta* ungef. ds., fsax. *hliotan*, fhty. *liozan*, ags. *hléotan*, kasta lott, i mhty. även: spå, trolla, få genom lottning. Härtill de avljudande sbst.-stammarna **hlut-* o. **hlaut-*, se lott. Man har jämfört litau. *kliudýti*, fästa o. d., till *kliúti*, haka sig fast el. bliva hängande vid, lett. *klūt*, lyckas, uppnå, *klūtas*, öde, händelse. — Med avs. på betyd. 'spå' o. d. jfr Tacitus-Germ., kap. 10.

ljuv, fsv. *liūver*, kär, täck, mild, vänlig, god = isl. *ljúfr* ds., got. *liufs* (*liubs*), fsax. *liof*, fhty. *liup* (ty. *lieb*), ags. *léof*, av germ. **liuba-*; jfr fslav. *ljubŭ*, kär; i avljudsförh. till got. *brôþralubo*, brödrakärlek, ags. *lufu* f., kärlek (eng. *love*), o. lov 1, 2, lova 1, 2, se närmare d. o.

1. **lo** (lodjur), i ä. nsv. även best. f. *lowen* o. plur. *lowar* (jfr under loge), = fsv. *lō*, av germ. **luha-*, av ie. stammen *luk-* i litau. *lúszis*, fpreuss. *luysis*, (ry. *rysĭ* väl med sekundärt *r*), armen. *lusanun-*; med nasalering (varom senast H. Petersson Heterokl. s. 21 f.) i grek. *lyngx* (genit. *lyngkós*), varav lat. *lynx*. Med *s*-avledn. i fsax. *lohs*, mlty. *los* (varav da. *los*, ä. nsv. (*katt*)*loss*), fhty. *luhs* (ty. *luchs*, varav da. *luks*, listig person), ags. *lox*. Till ie. roten *luk̂*, lysa, i t. ex. sanskr. *rúçant-*, ljusfärgad; antingen efter de gnistrande ögonen el. efter färgen; växlande med *luk* (med velart *k*) i ljus osv. Lo: *luhs-* = isl. *fóa*, rävhona (av **fuhōn*): ty. *fuchs*, räv. Jfr Lo 4. — Indo.-iranerna o. kelterna synas sakna beteckningar för lodjuret. Ett speciellt nordiskt ord är sv. dial., y. fsv. *göpa* (se göpa).

2. **lo**, lugg på kläde m. m., t. ex. Schroderus 1639: *loo* i betyd. ludd, dun (ej att förväxla med *lo*, ludd, av *lodh*; se ludd) = nisl. *ló*, no. *lo*, da. *lu* (med *u* från t. ex. *luv*) = fsax. *wlôh*, ulldamm, ags. *wlóh*, tofs, frans, av germ. **wlōhō-*; besl. med isl. *lagðr*, hår- el. ulltott, no. *lagde* av germ. **wlaǥiðan-*, samt grek. *lákhnē*, krusigt ullhår, *lákhnos*, ull (Kluge), fslav. *vlakno*, tåga, fiber (Bezzenberger), el. *vlasŭ* (av ie. **u̯olk̂o-*), hår. Om rotförh. Lidén Stud. s. 48. — Jfr under losta o. lugg 1.

3. **lo**, garvarbark, Dalin 1850, från mlty. *lô*, *lowe* el. ty. *lohe*, av mhty., fhty. *lô* (genit. *lôwes*); snarast, med H. Petersson IF 24: 268, av germ. **lōwō-*, till ie. roten *lu*, skära, liksom lat. *cortex*, bark, till ie. *kert*, skära. — Härtill: logarva, t. ex. Weste 1807, o. logarvare, motsv. ty. *lohgerber*.

4. **Lo, Lohärad** m. fl., (gottl.) **Lau**, fsv. *Lō-*, åtminstone i vissa fall = isl. *ló* f., lågt liggande äng, no. *lo*, särsk. i ortn. ss. *Oslo* = mlty. *lô(ch)*, undervegetation, lund, fhty. *lôh* m. n. ungef. ds., ags. *léah* f., äng (eng. *lea*), av germ.

lauho-*, **lauha-*, motsv. lat. *lūcus* (louko-*), lund, sanskr. *lōka-*, öppen plats, litau. *laũkas*, öppen plats (jfr till betyd. under lund); egentl.: glad, glänta, ljusning, till roten i ljus o. låga. Se Läffler Ark. 7: 257 f. (samt om formen *Lau* Kock Sv. ljudh. 2: 261, som emellertid anser det ovisst, om ett **lauh-* ligger till grund). Jfr med avs. på betyd. glad, sbst.

1. **lock**, hårlock, fsv. *lokker* = isl. *lokkr*, fsax. *lok*, fhty. *loc* (ty. *lock*), ags. *locc* (eng. *lock*), av ie. **lugnó-* = litau. *lugnas*, böjlig, smidig, till roten *lug* i grek. *lýgos*, böjlig gren, *lygóō*, böjer, gäl. *lugach*, krokbent; jfr lök o. luka.

2. **lock**, på kärl, fsv. *lok*, *luk*, lock, lucka, rigel? = isl. *lok*, rigel, lås, lock, förvaringsställe, halvdäck, slut, da. *laag*, lock, ffris. *lok*, lås, fhty. *loh*, gömställe, hål (ty. *loch*), ags. *loc*, regel, förvaringsställe, fängelse, av germ. **luka-*, bildat på svaga rotstadiet till germ. vb. **lūkan*, tillstänga = fsv. *lūka* osv. (såsom t. ex. tåg, rep, till **tiuhan*); egentl.: 'tillstängning', varav dels 'det stängande, lock' o. dels 'det tillstängda, hål o. d'. Jfr lucka 1, 2, lycka vb, nyckel. — Den germ. roten i lock 2 osv. identifieras av somliga med ie. *lug*, böja, i lock 1: 'böja' > 'tillsluta (en dörr)'; osäkert; jfr luka.

locka (tubba o. d.), fsv. *locka*, *lukka* = isl. *lokka*, da. *lokke*, mlty. *locken*, fhty. *lockôn* (ty. *locken*), *lucken*, ags. *loccian*; besl. med litau. *lugoti*, bedja inställsamt. Ovisst, om *-kk-* beror på intensivisk konsonantförlängning el. utgår från *-kn-* (jfr litau. *palùgnas*, inställsam, liksom fhty. *follôn*, fylla: sanskr. *pūrná-*, full).

locke, spindel, fsv. *lokke*, *lukke*, sannol. en kortnamnsbildning, av samma slag som likbetyd. sv. dial. *nocke*, ags. *lobbe*, lty. *kobbe* m. fl., dock av oviss härledning. Enl. Celander Lokes mytiska ursprung däremot egentl. ett vättenamn *Lokke*, som sammanhänger med Loke; jfr samme förf. Dan. stud. 1914, s. 80 f., ävensom Setälä FUF 13: 325 n. 1. Betr. *Loke* o. *Lokke* jfr även Riegler WuS 4: 221 o. se Loke.

locker, se lucker.

Locknevi, socken o. by i Klm. l., fsv. *Ludhkonuwy* (dvs. *-vi*) m. m., sannol. till ett fsv. **Lodhkona*, äringsgudinnan, till got. *liudan* osv., växa (se luden). Sahlgren NoB 6: 33 f. Något annorlunda (: isl. *lóð*, gröda) K. F. Johansson Die altind. göttin Dhiṣáṇā s. 96 n. 1. Jfr Luggude.

lockout, lockaut, från eng. *lockout*, egentl.: stäng ute; jfr lock 1, lycka vb o. ut.

lod = fsv., da.; förr även 'kula', såsom ännu i sv. i poet. språkbruk; från mlty. *lôt* (genit. *lôdes*), bly, kula, viss vikt (jfr lödig) = mhty. *lôt*, bly, vikt (ty. *lot*), ags. *léad*, bly (eng. *lead*), av germ. **lauða-*. Förhållandet till mir. *lúaide*, bly, är oklart; ettdera möjl. lånat. — Med avs. på lodrät jfr aplomb. — Avledn.: löda, se d. o.

lodda, fisken Mallotus villosus, Nilsson 1855; 1845 däremot *lodd* (1770 om den mycket närstående norsen), från no. *lodda* ds., hypokoristisk bildning till no. *lode*, ludenhet (se ludd o. luden), efter de ludna banden längs sidorna.

lodja, ett slags pråm, fsv. *lodhia*, från mlty. *lodie*, från ryska *lod(i)ja* = fslav. *ladiji* osv., av urslav. **oldīja*, snarast med Lidén Bland. språkh. bidr. I s. 9 f. (Göteb. högsk. årsskr. 1904) till germ. **alða-*, **alðōn*, tråg, ho = sv. dial. *ålla* ds., osv.; jfr fsv. *lædhia*, isl. *leðja* (sannol. till en slavisk form med *a*) o. se f. ö. Ålleberg o. ollon. En ombildning av samma slaviska ord föreligger i isl. *elliði* m., *elliða* f., skepp, särsk. bekant genom det i Tegnérs Fritiofs saga uppträdande skeppsnamnet Ellida.

loft, fsv. *loft*, *lopt*, övervåning, loftsbyggnad, även: upphöjning, upphöjd plats = isl. *lopt* n. ds., även: luftrummet över jorden, da. *loft*, loft, rumstak, motsv. mlty. *lucht* f., övervåning, vind (eng. *loft* från nord.); samma ord som luft o. lukt. Ordets grundbetyd. har sannol. varit 'tak (av bark)'; jfr fhty. *louft*, bark, bast, nötskal (jfr ty. dial. *läuft*, nötskal, fruktskida), samt utan *t*-avledn. fhty. *louba*, *loupa*, *louppia*, svale, svalgång, vind m. m. (ty. *laube*, även: berså, lusthus; med anslutning

till *laub*, löv), varifrån ital. *loggia* o. fra. *loge* (se loge 2). Till ie. *lubh-* el. *lup-*; jfr ry. *lubŭ*, bast, fslav. *lubĭnŭ*, vad som gjorts av bast, litau. *lubà*, bräde, *lū'bas* m. m., bark, lat. *liber*, bok, bast (av **lubro-*; jfr libretto), vilka dock även kunna utgå från ie. *lub-*; fslav. *lupiti*, skala, litau. *lùpti* ds. (även *lep-* i grek. *lépō*, skalar, osv., *lépos*, bark, skal); jfr under löv. Se Ehrismann PBB 18: 228 f. Ur denna betyd. av 'tak' har sedermera den av 'luft' utvecklats: alltså egentl. om luftrymden, som så uppfattats; jfr den liknande betyd. av himmel, egentl.: tak, täcke. Denna uppfattning av ordets härledning kan vara riktig utan att man därför, såsom vanl. sker, behöver antaga att den ursprungliga betydelsen kvarlever i loft. På grund bl. a. av den ringa spridningen av detta ords betyd. synes det ej osannolikt, att i loft en sekundär betyd.-utveckling föreligger av samma slag som i vind 2 av vind 1; alltså: tak > luft-(rum) > loft. — Hit hör väl också sv. dial. *löp*, *låp*, korg, fgutn., isl. *laupr*, ags. *léap* osv., ofta i betyd. av ett visst rymdmått; till ie. roten *lub* (se ovan) el., om av ie. **loubhnó-*, till *lubh*; jfr serb. *lùbura*, näverkärl.

Lofön i Mälaren, fsv. (äldst) *Log(h)ö*; av somliga, sannol. felaktigt, identifierat med det i Ynglingatal förekommande *Lófund* (dat. *Lófundi*); f. ö. dunkelt.

1. **loge** (tröskgolv), t. ex. 1678, dial. också *lo*, *love* (t. ex. Skuttungem. i Uppl.), *lugge*, av **lōwe* (i ä. nsv. t. ex. 1613: *loofva*), av fsv. *lōe* (*lō*), med samma ljudutveckling som i knoge, redobogen, trogen; härav fin. *lu(u)va* ds. = ä. da. *lov*, da. *lo* (nordfris. *lô* från da.); jfr fvästnord. *lófi*, *láfi*, no. *laave*. Sammanställt med lave o. besl. slav.-balt. ord, ävensom med grek. *alōḗ* (av **alōuḗ*), loge, vingård. De vnord. formerna anses av Tamm IF 4: 396 som lånade från ett finskt **lāva*; de sv. o. da. uppfattas allmänt (o. de vnord. av somliga, t. ex. Bugge) som inhemska. Litteratur se Olson Appell. subst. s. 226; dock ännu i flera avs. dunkelt. — Med avs. på betyd. 'loge' av 'bräde, bänk (lave)' jfr ty. *lenne*, loggolv, till litau. *dẽnis*, brädbetäckning i en båt.

2. **loge** (frimurare-, teater- osv.), 1777, av fra. *loge* ds., även: hydda, skrubb, galleri m. m., varav ital. *loggia* = span. *lonja*, av germ. ursprung, etymologiskt identiskt med fhty. *louba* osv., svalgång, vind m. m. (ty. *laube*), av germ. **lauƀiō*; se under loft. Jfr följ.

logera, av fra. *loger*, till *loge* i betyd. 'hydda' o. d., liksom hysa till hus. — Härtill logi, av fra. *logis*.

logg, sjöt., Rajalin 1728, jämte da., ty. *log* från eng. *log*, även: träkloss, från isl. *lág*, kullfallen trästam (se låga 1); i sin tekn. anv. anses ordet härstamma från arab. *lauch*.

loggert, ett slags mindre tremastat fartyg, Gosselman 1833 (om utländska förh.) = da. *lugger*, från lty. el holl. *logger* = eng. *lugger*; jfr eng. *lugsail*, loggertsegel; av ovisst ursprung. Med avs. på det oorganiska *-t* jfr kamfert, skonert, efter mönster av ord med etymologiskt *-ert*.

loggia, se loge 2 o. loft.

logi, se logera.

logik = ty. osv., av lat. *logica*, substantiv. fem. sg. till adj. *logicus*, av grek. *logikós*, hörande till förnuftet, till *lógos*, förnuft, tal, ord, till *légō*, talar (= lat. *legō*, läser); se lexikon o. följ.

logogryf, av fra. *logogriphe*, bokstavsgåta, dunkelt tal, till grek. *lógos*, ord (se föreg.), o. *grīphos*, fiskarnät, invecklad flätning, sedan: dunkelt tal, gåta (sannol. rotbesl. med krubba o. kärve).

loj, Wingård 1830, ej hos Weste, men upptaget av Dalin 1853 såsom vard. = ä. da. *loi*, da. *løi*, från mlty. *loi(e)*, trög, lat (holl. *lui*). Vanl. förklarat ur ett germ. **luðja-*, besl. med liderlig. Enl. van Wijk IF 24: 32 av **luja-* (el. **lauja-*), besl. med vgerm. **hlāwa-*, ljum, i ty. *lau* osv. (se lya o. ljum), varifrån betyd. 'trög'.

lojal, se legal.

1. **loka**, bogträ, Bureus Suml. o. 1600, jfr ä. nsv. *lokeranka*, G. I:s reg.: *loke rancke*, från fin. *luokka*, från slav. språk: fslav. *lǫkŭ*, båge, osv.

2. **loka**, hundloka, namn på vissa umbellater, ss. Chærophyllum o. An-

thriscus (jfr även björnloka jämte -floka), om Heracleum Bureus Suml. o. 1600, jfr sv. dial. *hundsloka*, no. *hundslokja*, till ä. nsv., sv. dial. *loka*, sloka = isl. *lóka*, hänga, släpa, no. *loka*, gå o. söla, till germ. roten (*s*)*lak*, (*s*)*lōk*, se slak o. sloka. Ä. nsv. *hundeluka* 1587 osv. synes höra till samma ordgrupp som da. *slukøret* (se under slokörad) o. möjl. slockna. Namnet syftar egentl. på växter med stora slokande blad.

3. **Loka**, Vstml., sannol. äldst plur. **Lōkar*, efter de två sjöarna Norra o. Södra Loken (förf. Sjön. 1: 351), besl. med dalm. *lōk*, vattenpuss, isl. *lókr*, långsamt flytande bäck, no. *løk* även 'dypöl, vattenpuss', i avljudsförh. till lake 1; se f. ö. läck.

lokal, sbst. = ty. (där neutr.) = fra. *local*, substantivering av lat. adj. *locālis* (sv. lokal), till *locus*, ställe (sv. lokus). Jfr lokomobil, lokomotiv ävensom kuscha, löjtnant, miljö.

Loke, mytol., från isl. *Loki*, av omstritt ursprung. Säkerl. ett slags kortnamnsbildning till de västnord. gudanamnen *Loptr* o. möjl. även *Lóðurr* (el. *Loðurr*); jfr Olrik Sv. lm. 1911 s. 587 f. o. förf. Ark. 34: 187 n. 2. En annan kortnamnsbildning med i dylika fall vanlig konsonantförlängning är det östnordiska vättenamnet *Lokke*, som möjl. sammanhänger med locke, spindel (se d. o.). De vanliga sammanställningarna av Loke med låga o. i all synnerhet germ. **lūkan*, stänga, tillsluta, böra helst avvisas.

lokomobil, Bolinder 1861 (om Munktells lokomobiler från Eskilstuna) = fra. *locomobile*, till lat. *locus*, ställe (se lokal), o. *mōbilis*, rörlig (se mobilier).

lokomotiv, 1838: 'ångvagn eller, som det heter, 'lokomotiv' (om tyska förh.) = ty. *lokomotive*, fra. *locomotive*, från eng. *locomotive*, till lat. *locus*, ställe, o. ett unglat. *motīvus*, som förorsakar rörelse (se motiv).

lolla, Dalins Arg., *lålla* Serenius 1734, jfr no. *lulle* m. o. *lulla* f., gosse el. flicka på o. 15 år; jfr sv. dial. *lolla*, vara trög o. d., nisl. *lolla*, *lulla* ds. Imitativa bildningar av samma slag som ty. dial. *löll*(*e*), narr, dåre, *lulle*, *lülle* ds., tyrol. *lolla* i samma betyd. som sv. lolla, polska dial. *lola*, oordentlig kvinna, litau. *lulýs*, lett. *lulis*, dumbom, ital., neap. *lollo*, narraktig, ngrek. *lōlós* ds. Släktskap i egentl. mening föreligger icke mellan de flesta av dessa ord. Jfr lalla.

lom, fågelnamn, *loomer* Sigfridi 1619 = isl. *lómr*, da. *lom*, av urnord. **lōma-*, från nord. språk lånat i ty. *lohme*, holl. *lom*, ä. eng. *loom* (eng. *loon* genom ombildning), fra. *lumme*; jfr isl. *lómr*, skrik; efter fågelns läte; besl. med no. *heilo*, da. *hjeile*, ljungpipare, till *heid*, hed, o. isl. fågeln. *ló* f., *lóa*; sannol. till en ljudrot, vartill avljudsformen *la* i grek. *laíein*, skälla, o. *láros*, mås (kanske dock ej besl.); se lämmel o. jfr Noreen Sv. etymol. s. 52 ävensom Lidén Arm. Stud. s. 49 f. Däremot ej, såsom även antagits, till lomma 2, gå med tunga steg: sjöfåglar gå i regeln illa.

lombard, invånare i Lombardiet, jfr fsv. *lumbardhar* plur., isl. *Lumbarðaland* = ty. *lombarde*, från ital. *lombardo*, av germ.-lat. *longobardus*, *langobardus*; enl. somliga: långskäggig, till germ. **langa-*, lång, o. **barða*, skägg (se bard 1); enl. andra: beväpnad med långa hillebarder, till fhty. *barta*, isl. *barða*, stridsyxa (se hillebard o. jfr frank 2, saxare). — Från detta folknamn kommer även lombard som beteckning å ett visst slags låne- el. pantlånebanker; efter de lombarder, som under medeltiden slogo sig ned i olika länder som växlare o. bankirer (jfr *Lombard street* i Londons city).

lomber, l'hombre, ett spel, Swedberg 1716: *lomber*, av fra. *l'hombre*, urspr. ett spanskt spel, av span. *hombre*, människa, av lat. *homo* (se human, brudgum).

lomhörd, ä. nsv. *lom*(*m*)*hörd*(*er*), Var. rer. 1538, Lex. Linc. 1640 osv., den allmännaste formen, jämte *låm-*, t. ex. Lind 1749, Linné, *lium-* Dalins Arg. m. fl., *liom-*, t. ex. 1745, höra, med Kock Sv. ljudhist. 2: 174 f., tillsamman med ä. sv. *lom*, dov, lomhörd, nsv. lomma 1, sv. dial. *lum*, dovt ljud, *ljomma*, *ljumma*, genljuda. På samma sätt bör ä. sv. *lam-*

hörd Lind 1749 förbindas med sv. dial. *lama*, genljuda, ge eko, o. sv. dial. *lömhörd* med *lömma*, genljuda, Grip Skutt. m. ljudl. s. 76. Med avs. på betyd.-skiftningen 'dov' ~ 'döv' se under dessa ord. Orden återgå på några, delvis till olika avljudsserier hörande germ. stammar på begynnande *hl-*: *hlōm-*, *hleum-* (jfr isl. *hljómr*, starkt ljud; se ljud), *hlum-* (jfr isl. *hlymr*, larm), *hlam-* (jfr isl. *hlamm*, glam o. d.), jfr även ags. *hlimman* st. vb, genljuda, klinga, böla (se läm); till ljudrötter på ie. *kl-*, som kunna vara avlägset besläktade med lat. *calare*, ropa, *clāmor*, rop (jfr reklam), *clārus* (se klar), grek. *kélados*, larm, fhty. *hellan*, klinga starkt, isl., sv. dial. *hjala*, prata (i fsv. ånamnet **Hiœla*, den mumlande, sorlande, vartill *Hiœluby*, nu Jäleby Ögtl.). — Annorlunda Noreen Sv. etym. s. 50 f.: fsv. **lömber*, döv, i avljudsförh. till lam, varemot de ovan anförda analogierna bestämt tala. — Sv. dial. *lum* osv. torde icke med Kock anf. st. bero på övergång av *ō* > *u* utan, att döma av motsvarande former i andra språk, innehålla en avljudsform till *lōm*.

1. **lomma**, genljuda, eka, i t. ex. 'det lommar för öronen', Bib. 1541, om hjärtat, av ett fsv. **lōma*; ä. nsv. även *lumma*; se f. ö. under lomhörd.

2. **lomma**, gå med klumpiga steg = östfris. *lômen*; jfr östfris. *lôm*, förlamad, haltande, matt, fhty. *luomi*, matt; avljudsform till lam, adj. Om man till denna stam möjl. hörande vattendragsnamn se förf. Sjön. 1: 351.

3. **lomma**, ficka, väsentl. sydsv. o. norrl. dialektord: *lŏmma* el. *lumma* = no. *lumma*, da. *lomme*, fris. *lomm*; dunkelt; kanske på ett el. annat sätt sammanhörande med gäliska *loman*, säck, jfr ä. da. *lomme* i denna betyd.

Lona, kvinnon., väl kortnamn till da. *Magelone* el. möjl. till Apollonia.

Lonen, sjön., se luden.

longitud, av lat. *longitūdo*, längd, till *longus* (se lång).

longobard, se lombard.

longör, av fra. *longeur*, i plur.: långtrådiga ställen, till *long*, se föreg.

lopp, fsv. *lopp*, *lop* n., från mlty. *lôp* m., motsv. det inhemska fsv. *-löp* n., isl. *hlaup*, da. *løb* n., fhty. *louf* (ty. *lauf*) m., ags. *hliep* m. (eng. *leap* väl efter vb. *leap*), till löpa; jfr bröllop. Den långa konsonanten beror kanske på inverkan från senare leden av sammans. — Ordet är knappast, såsom också antagits, inhemskt (i avljudsförh. till **hlaup-* el. utlöst från sammans., där *-hlaup* ljudlagsenligt givit *-lop*, t. ex. fsv. *framlop*).

loppa = fsv., no. = da. *loppe*; ags. *loppe* (eng. *lop*) är sannol. lån från nord. spr. Vanl. uppfattat som 'hopparen' o. fört antingen till germ. **hlaupan* (= (löpa) el. till mhty., ty. *läpfen*, lyfta i höjden, i mhty. även: röra sig raskt. Annorlunda v. Friesen Mediagem. s. 71: egentl. 'liten klump' el. dyl., jfr no. *lopp*, liten tott, ävensom en del ord med *-bb-*, t. ex. no. *lubb*, om vissa djur med rund kroppsform (se lubb). Av dessa härledningar bör v. Friesens föredragas, ehuru utan tvivel formförhållandena böra förklaras på annat sätt än som skett å anf. st. Ordet tillhör i stället den stora grupp av hypokoristiska bildningar, som betecknar djur med rund el. klumpig form; jfr f. ö. lubb. — Enl. v. Friesen höra samtliga å anf. st. uppräknade ord samman med luva, alltså med grundbetyd. 'luden' el. dyl.; möjl. böra dock vissa avskiljas o. däribland sannol. just loppa. — I ä. nsv. brukades stundom *sätta någon loppor i öronen* i samma betyd. som nsv. *sätta myror i huvudet*; jfr ty. *einem einen floh ins ohr setzen*. — Ordet har, säkerl. som ett slags eufemism el. förmildrande beteckning, undanträngt det gamla, allm. germ. ordet **flauha-*, **flauhō-* = mlty. *vlô*, fhty. *flôh* (ty. *floh*), ags. *fléa(h)* (eng. *flea*), isl. *fló*, som kan vara besl. med vb. fly, men däremot knappast, såsom också antagits, bör förbindas med likabetyd. lat. *pūlex*. Då det sålunda får anses som säkert, att i loppa en speciellt nordisk nybildning föreligger, har man så mycket mindre skäl att, såsom skett, betrakta ordet som något slags produkt av urgermanska ljud- och ordbildningslagar.

lord, från eng. =, av ags. *hláford*, av **hláfweard*, egentl.: brödvaktare, brödherre; se lev o. vårda; jfr med avs.

på betyd.-utvecklingen stuvert o. marskalk. — Tidigare nord. lån från ags. äro fsv. *lavarþer*, isl. *lávarðr*, jfr *Knut Lavard*, dansk prins († 1131).

Lorens, mansn., från ty. *Lorenz*, av lat. *Laurentius*, varifrån även Lars.

lorgnett, lornjett, t. ex. Hvad nytt 1773: 'Et stycke perspective av kortaste slaget, eller en så kallad lorgnette, innefattad i skilpadd', av fra. *lorgnette*, till *lorgner*, förstulet betrakta, av dunkelt ursprung, stundom fört till en avledn. av lura.

lort, y. fsv. *lorter* = no. *lort*, i ortnamn redan o. 1400, da.; eng. dial. *lorty*, smutsig, väl för nord.; jfr(?) östfris. *lurd* ds.; f. ö., trots flera förklaringsförsök, alldeles dunkelt.

Losman, familjen., se lots.

loss i kasta, komma loss osv., 1558 (med *giva*), 1588 (med *taga*) = da. *los*, från lty., holl. *los* = mlty. *los(s)*, av germ. **lussa-*, avljudsform till lös. Exemplen från 1500-t. stå dock knappast i direkt förbindelse med nsv. loss, vilket synes vara ånyo lånat under 1700-talets senare hälft; jfr 1784 som sjöterm; möjl. är f. ö. ä. nsv. *loss* lån från mlty. *lós* = lös. — Härtill: lossa, allmänt även i äldre tid, t. ex. Schroderus Com. 1639, om skott = da. *losse*, från lty., holl. *lossen*. I ä. nsv. även *lössa*.

lossna, fsv. *losna, -u-* = isl. *losna*, inkoativ till lös, bildat som fsv. *blotna*: blöt, rodna : röd. Jfr got. *fralusnan*, gå förlorad, som dock ej torde stå i direkt samband med lossna. Nybildning: fsv., sv. dial. *lösna* = da. *løsne*; jfr blötna o. fsv. *blotna*.

losta, växtsl. Bromus, o. 1580: *lwste*, I. Erici 1642: *låst*, Gyllenius 1651: *lusta*, Franckenius 1659: *lösta*, Rudbeck 1685: *låsta*, i sv. dial. också *lösta*; förr även *lusterogh*, jfr nsv. råglosta. Av Noreen Sv. etym. s. 52 härlett från ett äldre **lodst-* liksom det synonyma sv. dial. *losme* av **lodsme*, till ludd, liksom isl. *rostungr* : *rosmhvalr*, valross, till *rođ*, rodnad. Dock föga troligt, särsk. med hänsyn till ä. nsv. o. sv. dial. *lyxa*, *löxa*, som synas förutsätta en stam **luhs-* el. snarare **wluhs-* (sålunda germ. **wluhsiōn*). I det senare fallet är ordet besl. med lo 2, alltså med samma grundbetyd. som den av Noreen förutsatta o. motsvarande den i det likbetyd. faxe. Utvecklingen av *hs* framför konsonant resp. halvvokal el. vokal överensstämmer med den i flertalet analoga fall; jfr å ena sidan isl. *brosma*, ett slags torsk, av germ. **bruhsmōn* till germ. **brehwan*, glänsa (se brosme), o. isl. *lǫstr* av germ. **lahstu-* (se last 2), o. å den andra oxe, av **uhsan-*, växa, av **wahsjan*. Framför konsonantgrupp har i losta o. dial. *losme* tidig förkortning ägt rum; sv. dial. *lyxna* Boh. l. beror väl på yngre utvidgning av det vanliga *lyxa*. I den äldre formen *lusta* föreligger sannol. samma slags övergång av *o* till *u* som i fsv. o. dial. *gott* till *gutt* (till god).

lots, ä. sv. ofta *los*, t. ex. Salberg 1696, Dalins Arg., Linné Västg. r., *lots* 1729, jämte da. *lods* från lty. *lóts* (ty. *lotze*), holl. *loods*; förkortad form av mlty. *lótsman*, holl. *loodsman* (varav ä. nsv. *lotzman*, jfr sv. familjen. Losman), från meng. *lodesman*, eng. *loadsman*, vars *s* tycks visa hän på en form motsv. isl. *leiðsǫgumaðr* (jfr mlty. *lédsage*, lots, o. sv. ledsagare); jfr ags. *ládman*, förare, ledare, till ags. *lád*, väg, led (= led 2). Lucidor har *leedsman*, från mlty. *leidesman* (efterbildning av eng. *loadsman*). Med avs. på förkortningen jfr skjuts. — Om ordets historia å lågtysk botten se Kluge ZfdW 9: 119.

lott, fsv. *luter*, *loter*, lott, del, andel = isl. *hlutr*, da. *lod* ds., fhty. *(h)luz* m., andel, jämte mlty. *lot*, ags. *hlot* n. (eng. *lot*); av germ. **hluti-* (**hlutu-*?) **hluta-*; i avljudsförh. till got. *hlauts* m., lott, arvedel, isl. *hlautr*, lott, fsax. *hlôt*, fhty. *(h)lôz* (ty. *loos*); till germ. vb. **hleutan* = ljuta, få på sin lott. Hit hör även isl. *hlaut* n., offerblod (använt vid spådomar), jfr betyd. 'spådom' hos fhty. *(h)lôz* (se ljuta). Ovisst ursprung. Enl. Zupitza Gutt. s. 119 besl. med lett. *kl'ūt*, bliva, lyckas, *kl'ūtas*, öde, litau. *nekliūtas*, olycka. H. Pedersen Ark. 24: 300: till lat. *claudo*, sluter (jfr till betydutveckl. under lycka 4). Helt annorlunda Schrader KZ 30: 475 m. fl.: grek. *kládos*, gren, kvist (se hult), här

om sådan, använd vid lottning. — Från germ. spr. (**hlut-*): fra. *lot*, ital. *lotto*; se lotteri. — Härtill vb lotta, fsv. *luta*, *lota* = isl. *hluta*, mlty. *lut(t)en*.

Lotten, kvinnon., egentl. oblik. kasus till *Lotte* = Lotta, kortform till Charlotta, -e. Jfr Lisen.

lotteri, 1720, från fra. *loterie*, till lott. Den äldre benämningen var *lyckepotteri*, jfr *hålla lyckepottor* i betyd. 'hålla lotteri'; ännu hos Weste 1807 (*lyckpotta*) i betyd. 'lotteriurna', motsv. ä. ty. *glückstopf*; jfr potta.

lotus, av grek. *lōtós*, från semit. spr., hebr. *lōṭ*.

Louise, kvinnon., från fra., fem. till *Louis* (= Ludvig, se d. o.).

1. **lov**, tillåtelse, fsv. *lof*, bifall, tillåtelse, lov, löfte = isl. *lof*, da. *lov*, av germ. **luba-* n., i avljudsförh. till **lauba-* n. = mlty. *lôf*, mhty. *louf*, ags. *léaf* (eng. *leave* i t. ex. *by your leave*), jämte **laubia-* = fgutn. *loyfi*, isl. *leyfi* (jfr loven); egentl.: välbehag, benägenhet; till ie. roten *lubh* i liuv, lat. *lubet*, lyster, behagar, *lubīdo*, begär, sanskr. *lúbhyati*, känna åtrå ~ *lōbha* m., åtrå. — Jfr följ., lova 1 o. orlov.

2. **lov**, pris, beröm, fsv. *lof* = da. *lov*, mlty., ags. *lof*, fhty., ty. *lob*, av germ. **luba* n., samma ord som föreg., med betyd. 'pris' utvecklad ur den av 'bifall, samtycke'. — Jfr lova 2.

3. **lov**, i uttr. göra en lov, dvs. vrida upp mot vinden; väl egentl. bildat av vb. lova, t. ex. 1693 = da. *luve*, från holl. *loeven* (jfr lovera), medan da., no. *luv*, lovartssida, lånats från holl. *loef* (varav också eng. *loof*, *luff* = mlty. *lôf*, vindsida); egentl. (såsom i meng. *lōf*) om ett slags på vindsidan placerad åra, som användes för att hålla fartyget upp mot vinden, ett minne av det forna bruket av en på styrbordssidan anbragt styråra. I avljudsförh. till fhty. *laffa*, årblad (ty. *-laffe*), o. besl. med fslav. *lopata*, skovel, lett. *lāpstas*, årblad, skovel, spade; av samma stam som love. — Taga loven av någon, motsv. i da., holl., ty.; egentl.: komma på vindsidan av ett skepp o. därigenom taga vinden från dess segel; jfr ä. (n)sv.: *hafwa lofwen af et skep*, Serenius. — Lovart, o. 1585 (enstaka); mera vanl. först under 1600-t:s senare hälft, 1676: *lofwarts*, osv. = da. *luvart*, från holl. *te loeve waart*, *loefwarts*, egentl. ett adv. (utan prepos.): mot vindsidan; se vart 2.

1. **lova**, giva löfte om = fsv.: tillåta, lova (att utföra el. uppfylla), ansvara, gå i borgen = isl. *lofa*, tillåta, lova, da, *love* ds., mlty. *loven*, lova, fhty. *gilobôn*, tillåta (ty. *geloben*); avledn. av lov 1. Betyd. 'lova' härrör möjl. från mlty. Ordet har i nsv. undanträngt fsv. *iāt(t)a*, ä. nsv. *jätta*, ge löfte om. — Till avljudsformen **lauba-* hör t. ex. ty. *erlauben*, tillåta (se under orlov). — Det vill jag lova, egentl. i betyd.: ansvara el. gå i borgen för, motsv. da. *det skal jeg love for*. — Lova med hand och mun, Gustaf Vasa 1543: trohetsed avlades muntligen o. med uppsträckta händer. — Lova runt och hålla tunt, redan Moræus Vit. o. 1685; jfr Rondeletius 1614: *loffwa och hålla tunt*.

2. **lova**, prisa = fsv. = isl. *lofa*, da. *love*, fsax. *lobôn*, fhty. *lobôn* (ty. *loben*), ags. *lofian*; avledn. av lov 2. Jfr litau. *liaupsė*, lovsång (: ie. **leubhos* n.). — Om det likbetydande got. *hazjan*, ags. *herian*, egentl.: ropa, skrika, se under pris 3.

3. **lova**, sjöt., se lov 3.

love i handlove, fsv. *lōve* m., handens insida = isl. *lófi*, got. *lófa*, meng. *love*, jfr ags. *glóf*, handske (eng. *glove*, isl, *glófi*), motsv. ry. *lápa*, tass, lett. *lēpa*. Övriga släktingar se under labb o. lov 3. Osäkert, om ordet hör vare sig med Persson Indog. Wortf. s. 196 till en ie. rot *lop*, *lep*, vara bred, flat, el. med Torp Etym. Ordb. s. 392 bör förbindas med den under labba o. lav behandlade roten. Det till grund liggande ie. *lāp-* erinrar till sin bildning om de under labb anförda imitativa ty. *lappe*, slov. *cápa* osv.

1. **loven** i taga loven av någon, se lov 3.

2. **loven**, i uttr. på tro o. loven, o. loven är god, men hållen är bättre, fsv. *lovan*, *lofin* m. m., ä. nsv. även *låffue*, motsv. da. *love* (*paa tro og love*), från mlty. *lôve*, oblik kas. *lôven*, förtroende, tro, löfte = fhty. *giloubo*

(ty. *glaube*), ags. *geléafa* (jfr eng. *belief*), tro, osv., vartill vb. got. *galaubjan*, fhty. *gilouben* (ty. *glauben*), ags. *geliefan* (jfr eng. *believe*), tro, osv.; till germ. stammen **laub-*, varom se under lov 1. Grundbetydelsen är 'välbehag, kärlek' (se ljuv), varav 'förtroende' o. sedermera 'tro' utvecklat sig. 'Tro', 'hopp' o. 'kärlek' ha i germ. spr. uttryckts med bildningar av samma rot: ty. *glaube*, 'tro', got. *lubains*, hopp, o. ty. *liebe*, eng. *love*, kärlek. — Fsv. *lovan* beror på ombildning efter inhemska mönster.

lovera, o. 1585 = ä. da. *lovere*, från mholl. *loveeren*, av ä. fra. *louvier* (fra. *louvoyer*), till holl. *loef*, vindsida (se lov 3 o. lova 3). Ä. nsv. *lavera* Spegel 1685 m. fl. = da. *lavere* från lty., holl. *laveeren*, med yngre *a*.

Lovisa, kvinnon., från ty. =, av fra. *Louise* (se Louise).

lubb, Brosmius vulgaris, 1794 (från Bohusl.), motsv. fno. *lubba*, tjock torsk, no. *lubbefisk*, *-torsk*, tjock torsk, da. *lub(be)*, Gadus pollachius(?); jfr sv. dial. *lubber*, tjock o. trög man, *lubba*, tjock o. klumpig kvinna, no. *lubb(e)*, fyllig figur, får, kalv m. m., nisl. *lubbi*, långhårad hund, tjock hårtott, da. *lubbe*, fet hund, mlty. *lobbe*, tjock, hängande läpp, nedhängande manschett, stor hund el. stockfisk, meng. *lobbe*, långhårig hund, eng. *lob*, stor klump, lymmel m. m., jämte adj. ä. nsv. *lubbig*, tjock o. klumpig, Dahlstierna m. fl., sv. dial. ds., no., *lubben*, rund o. fyllig, o. vb. sv. o. no. dial. *lubba*, gå tungt o. trögt. Hypokoristiska bildningar av samma slag som t. ex. knubb, möjl. till olika grundord; jfr f. ö. under loppa, luv 1 o. löv. För Torps härledning s. 392 av en germ. rot *lub*, hänga slappt, kunde tala no. *lugg*, stor tjock kropp, i sht: stor forell, till lugg 2 (om hår), ävensom den motsvarande betyd.-skiftningen i orden under lump (vilket f. ö. möjl. är avlägset besl. med lubb) o. under lunta.

lucern el. **lusern**, Broocman 1736: *lucerne* = ty. *luzerne*, av fra. *lucerne* 1500-t.; dunkelt. — Växten odlades först av iranerna (mederna), jfr grek. *mēdikḗ*, den mediska (växten), o. lat. släktnamnet *Medicago*.

Lucia, i dial. även *Lusse* (vanligt även i riksspr.) o. *Lussi* (från en form med tillbakadragen accent; jfr Maja), i ty. även *frau Lutz*; enl. legenden ett helgon († 304); möjl. dock egentl. en hednisk ljusgudinna el. dyl.; i alla händelser till lat. *lūx* (genit. *lūcis*; urbesl. med ljus), vars dag, den 13 dec., åtm. i Norden (o. i Sverige särsk. i den västra delen) varit en av årets betydelsefullaste dagar, förbundna med om julfirandet starkt påminnande plägseder. Litteratur se Nord. Fam.-bok 16: 1218, vartill kan läggas Brate Ord o. Bild s. 635 (som anser festen ha en jämförelsevis sen upprinnelse, 1400-t.) o. M. P:n Nilsson Årets folkl. fester s. 178 f.; jfr även Hjelmqvist Förn. och familjen. s. 165 f. — Lucia företer med avs. på sättet för hennes firande frändskap med den sydtyska (Österrike) *frau Perchta*, vars namn är en avledn. av fhty. *peraht*, *beraht* = bjärt.

1. **lucka**, fönster- o. d., fsv. *luka*, *loka*, lucka, dörr, ä. nsv. *luka* ännu t. ex. 1693 (vartill lucka som t. ex. vecka av *vika*) = isl. *loka*, da. *laage*, till svaga rotstadiet av germ. **lūkan*, tillstänga = fsv. *lūka*; jfr lock 2. Från presensstadiet *lūk* utgår däremot sydsv. dial. *luga*, da. *luge*, no. *lūka* = mlty. *lûke*.

2. **lucka**, öppning, sannol. samma ord som föreg., möjl. dock påverkat från ty.; jfr *lücke* = fhty. *luccha*, av germ. **lukjōn*, formellt identiskt med lycka 1.

lucker, 1764, om matjord, jfr U. Hiärne 1702 o. Lenæus 1758: *luck*, från ä. ty. el. lty. *lukker* = ty. *locker*, jfr mhty., ty. dial. *luck* jämte mhty. *lücke*. Dunkelt liksom också förhållandet till no. *lukr*, som snarast ej hör hit. — Därjämte den från nhty. kommande formen locker, 1807, Strandberg 1856 m. fl. o. i nyaste tid Grebst 1912, Berg En german 1916.

ludd, Arvidi 1651, Serenius, Salander 1758, jfr ä. da. *lodd*, ludd, shetl. *lodd*, tjock betäckning av hår el. ull, nordsv. dial. *ludda*, grov toffel, no. o. jämtl. *lodde*, hårsock, jämte fiskn. lodda till ä. nsv. *lodh*, *låd* (t. ex. I. Erici 1642),

lo, sv. dial. *lå*, *lo* (ej att förväxla med ungef. likbetyd. *lō*; se lo 2), nisl. *loð* n., ludenhet, o. no. *lode* m., ludenhet, hår. Formerna med *dd* äro snarast av hypokoristisk natur. Se f. ö. närmare under luden, låda 2 o. lödja.

luden, sv. dial. även *loen*, *löen*, fsv. *ludhin*, *lodhin*, luden = isl. *loðinn*, även: gräsbevuxen, da. *laaden*; egentl. part. pf. till germ. **leuðan*, växa = got. *liudan* st. vb, fsax. *liodan*, fhty. *-liotan*, ags. *léodan*, av ie. **leudh-* i sanskr. *rōdhati*, växer, spirar. Härtill även got. *laudi*, gestalt, *swalauþs*, så stor, fhty. *lota*, grodd, m. fl., möjl. även isl. *ljóðr*, folk, ty. *leute*, osv. Se f. ö. lodda, även-som de dock ej säkert hithörande ludd o. vb låda. — Till det fornnord. adj. *loðinn*, gräsbevuxen, hör som svag form fsv. sjönamnet *Loðne* VGL IV, sedan Lönen, o. fno. *Loðnakjǫrr*, nu Lönnekärr Boh.-l.; jfr förf. Sjön. 1: 382 o. 353 f., där jag dock på grund av Schlyters uppgift tvekar om, huruvida icke med *Loðne* snarast sjön Lönern åsyftats; se även Sahlgren Skagershults naturn. s. 85 n. 1, Lind NoB 2: 177. — Jfr Locknevi, Ludgo, Luggude.

luder, i betyd. 'åtel' t. ex. 1740; Kolmodin Qv.-sp.: *ludder*; i betyd. 'sköka' Bellman 1771 = da.: sköka (även *-dd-*), i ä. da. också: kadaver (av djur), från ty. *luder*, kadaver, åtel, sköka, av mhty. *luoder* = holl. *loeder*, av germ. **lōþra-*, lockmat, avljudsbildning med instrumentalsuffixet *r* till germ. **laþōn*, inbjuda = got. *laþōn*, ty. *laden*, isl. *laða*, allm. germ. (dock ej i fsv.), jfr got. *laþaleikō*, gärna, av f. ö. okänt urspr. (sammanhang med grek. *lēn*, vilja, högst osäkert). — Från germ. spr.: fra. *leurre*, lockmat (> eng. *lure*).

Ludgo, sockennamn i Sdml., fsv. *Liuthguthuvi*. Enl. Sahlgren NoB 6: 28 f. med sekundärt *-i-* (s. 35) till ett fsv. **Ludhgudha*, namn på en ärings- el. fruktbarhetsgudinna (även i Luggude, se d. o., o. i byn. Luggavi Nke), motsv. **Ludhkona* i Locknevi (se d. o.); till got. *liudan*, växa (se luden). Förekomsten av *i* i de fsv. formerna av såväl Ludgo som Luggude gör dock härledningen, åtminstone i den framställda formen, osäker: man vill snarast utgå från fsv. *Liuþ-*. För densamma talar å andra sidan starkt parallellformen **Ludhkona* i Locknevi.

Ludvig, mansn., från ty. =, av fhty, *Hludowic(us)* osv. (frank. *Chlodvig*), varav fra. *Louis*; av germ. **Hluþa-*, **Hluða-* = ie. **kluto-* i mansnamn på sanskr. *Çruta-*, grek. *Klyto-*, gall. *Cluto-* = grek. *klytós*, lat. *inclutus* osv., berömd, i avljudsförh. till ljud (se d. o.) + germ. **wih-*, **wiz-*, besl. med de fornnord. namnen på *-ver*, *-vé*, t. ex. isl. *Ølver*, fda. *þyrvi* (nu Tyra), o. *-vig* i envig (se även adj. vig). Jfr Lyttkens o. Hedvig ävensom Louise o. Viktor.

luffa, Knorring 1838: *luffade som en björn*, Dalin 1850 = no.-da. *luffe*, *loffe*. Möjl. från någon tysk dialektisk variant till *laufen*, jfr ty. dial. *löfen*, löpa, mhty. *lüffer*, löpare, ä. ty. part. *geloffen*. Eller snarare en inhemsk hypokoristisk växelform till sv. o. no. dial. *lubba*, gå med tunga steg, vilket kommer närmare till betyd. (se lubb). — Härtill: lufsa, Weste 1807, Thomander 1826; jfr no. *lufsa*, gå så att håret flaxar, sv. dial.: lugga, i båda fallen sannol. anslutet till el. bildat av luv, lugg.

1. **luft**, Schroderus 1639, Stiernhielm osv., i ä. nsv. även 'lukt' = da., no. *luft* (i no dial. blott i betyd. 'övre luftrum'; annars *vind*), från ty.: mlty. *luft* (o. *lucht*, även i betyd. 'lukt', varav sv. lukt) el. ty. *luft*, av fsax., fhty. *luft* m., f. = ags. *lyft* m., f. o. n., got. *luftus* f. motsv. isl. *lopt* n., luft, luftrum (= loft); av germ. **luftu-*, **lufta-*, samma ord som loft, se närmare d. o. Avledn.: lufta, som i ä. nsv. även betyder 'lukta', t. ex. P. Erici 1582 (*-o-*) o. ännu på 1700-t.; ävensom lyfta (se d. o.). — Det ligger i luften, giva luft åt sin vrede, gripet ur luften, efter motsv. ty. uttr. — Luftslott, o. 1740: *lufteslott*, särsk. i förb. bygga l., Möller 1755, med motsvarigheter i da., ty., eng., ital. o. span.; jfr fra. *bâtir des châteaux en Espagne*.

2. **luft** (fönster-), sekundär betydelseutveckling ur föreg.

1. **lugg**, lo (på kläder), 1761, Weste 1807, i ä. tid däremot allmänt *logg* m. o. n., t. ex. Spegel 1712 under *laaf* o.

ännu o. 1850 (enl. Moberg 1815 o. Dalin uttalat med slutet *o*); om *o*-et se Kock Uml. u. Brech. s. 18 f. Av ovisst ursprung. Om den under lo 2 anförda härledningen av detta ord är riktig, kan lugg icke med Noreen V. spr. 3: 283 förhålla sig till lo som glugg till glo el. gnugga till gno. Jfr följ.

2. **lugg** (hår-), 1659 = no. *lugg*, jfr da. dial. *luggi*, man med oredigt nedhängande hår (eng. dial. *luggy* ds. lån från nord.); av Falk-Torp o. Torp fört till en germ. rot *luʒ*, hänga slappt (jfr under lubb slutet). Vanl. identifierat med föreg. — Titta el. se under lugg, 1688.

Luggude, härad i Skåne, fda. *Lyuthgudhhœrœth*; omstritt; se Sahlgren NoB 6: 28 f. med litteratur: enl. S. med sekundärt *-i-* o. med betyd. 'ärings- el. fruktbarhetsgudinnans helgedom'. Jfr dock under Ludgo; se även Locknevi.

lugn, sbst., fsv. *lughn*, vindstilla, ro, fred = isl. *logn*, vindstilla, ä. da. *lu(g)n*, även: ro, fred; no. *logn*, också: ställe, där vattnet är blankt, vilket är grundbetyd., varav 'lugnt vatten'; till den ie. roten *luk*, lysa, i låga 2, ljus osv. Med grammatisk växling: germ. **luhn-*: isl. *lón* n., no. *lōn*, ställe där vattnet står stilla el. rinner sakta, fno. *lón* f., no. *lön* med liknande betyd. — Avledn.: sv. dial. *lugna* f., no. *logna*. — Härav adj. lugn, fsv. *lughn* = no. *logn*, i sht om vatten, da. *lun*; jfr isl. *i*-avledn. *lygn*, i sht. om vädret. — Härtill sjön. Lygnern mellan Hall. o. Vgtl., fsv. *Lyghnir*, av germ. **Luʒnia-*, o. Lygnen, Allbo hd Smål.; se förf. Sjön. 1: 364 f.

luka, rycka upp ogräs, väsentl. götaländskt dialektord, lokalt riksspr., Linné Sk. resa 1751 = da. *luge*, från mlty. *lûken*, draga, rycka = ffris. *lûka*, draga, ags. *lúcan*, luka, jfr fhty. *liochan* (ty. dial. *liechen*), draga, luka. Besl. med grek. *lygíō*, böjer, kröker, sanskr. *rujáti*, bryter, varom lock 1 o. lök; av somliga även identifierat med germ. *luk*, tillsluta, i lock 2, lucka osv., det senare dock osäkert.

lukrativ, av fra. *lucratif*, av lat. *lucratīvus*, förenad med vinst, till *lucrum*, vinst (urbesl. med lön).

lukt, fsv. *lukt* (*lucht*, *lokt*), luft, lukt, luktsinne = da. *lugt*, senisl. *lukt*, no. *lukt* (o. *luft*), från mlty. *lucht* (*luft*), lukt, luft, samma ord som luft o. loft; jfr med avs. på ljudövergången *ft* till *cht* (*kt*) häkte o. häfte. Betyd.-växlingen 'luft' o. 'lukt' är densamma som i dunst el. i ånga o. isl. *angi*, lukt. Ordet har undanträngt det inhemska fsv. *dön* = ä. da. *døn*, isl. *daunn*, got. *dauns*; se dun o. dunst. — Jämte det härav avledda vb. lukta (= fsv.) förekom i ä. nsv. i samma betyd. även *lufta*, se under luft.

lukullisk, efter den romerske fältherren Lucullus († 56 f. Kr.), bl. a. bekant för sitt yppiga levnadssätt o. utpräglade sinne för bordets njutningar.

Lule, stadsn., fsv. *Lüla*, av lapska *Lulēju*, äldre **Lūlājjū*, östervatten. Wiklund i Ymer 1904, s. 180 f.

lull, i adv. stå lull 1816 (om barn); från barnspr.

1. **lulla**, (till sömn), 1707, hos Dalin 1752 i betyd. 'sjunga'; jfr *lulla* i en vaggvisa Bureus Suml. o. 1600, *sof lull lull* Bellman 1769 osv. = no. *lulla*, da. *lulle* ds., lty., ty. *lullen*; jfr mlty., holl. *lollen*, eng. dial. *loll*, sjunga högt; ljudhärmande (sjunga *lull* el. dyl.) liksom lalla, jfr tjeck. *lulati* ds. — Härtill ä. nsv. sbst. *lull*, sömn, lur, Rondeletius 1614. — I ä. sv. förekommer en härav oberoende ljudhärmande bildning *lulla*, blåsa i horn, jfr *lullhorn*, vallhorn, Dahlstierna o. *vallhornets lull* C. F. Dahlgren.

2. **lulla**, i t. ex. gå o. lulla, supa smått, Livin 1781, *suplullande*, adj. 1792; samma ord som föreg., väl egentl.: gå o. gnola, befinna sig i upprymd sinnesstämning. — Härtill: lull, berusad, full, C. F. Dahlgren 1843, jfr *på lull* samme förf. 1824, o. det nu föga brukl. *lullig* Dalin 1850.

lullull, såsom ett ord senare hälften av 1800-t.; imitativ bildning från barnspr. av samma slag som namnam o. liksom detta sammandraget av två fortisstavelser (1840-t.), så som ordet ännu uttalas, då man t. ex. visar barnet något grant. Jfr Bellman: *lull*, om en stjärna.

luminös, av fra. *lumineux*, lysande,

av lat. *lūminōsus*, till *lūmen* (genit. *lūminis*), ljus (se d. o.).

[lumma, sv. dial., ficka, se lomma 3.]

lummer, växtsl. Lycopodium, 1749, förr även *lum(b)ri(c)k* Franckenius 1638 osv., sv. dial. också *lummik*, motsv. no. *lumbergras*, av lat. *lumbrīcus*, mask, magmask: växten el. dess spormjöl, nikt, ansågs fördriva magmask; jfr Lyttkens Sv. växtnamn s. 1600 f. En dekokt på L. selago begagnades för boskapen mot ohyra, varifrån sv. dial. *lopp-* o. *luslummer*. — Sammanhänger möjl. sv. dial. *jämna*, L. complanatum, såsom lån från något tyskt ord, motsv. ty. dial. *liemle*, namn på en Lycopodiumart?

lummig, Phrygius 1618: *lomogt* neutr. (om träd), Verelius 1664: *lummig*, Rudbeck Atl. 1679: *lummug*, Spegel 1712: *lomog*, *lummog*; i ä. sv. även *lommig* i betyd. 'skuggig' o. 'ullig', enl. Spegel också: fet o. frodig; jfr (?) no. *lomug*, knubbig; dunkelt. Ett tolkningsförslag hos v. Friesen Mediagem. s. 71 (av fsv. **lumnugher*, av **lubn-*, till luv 1, luva o. lubb).

lump, Lind 1749 (jämte *lumpe*), i ä. nsv. även *lumpa*, trasa, P. J. Gothus 1614, vanligast i plur.: lumpor, sv. dial. *lump*, kort o. tjockt träd, avhuggen bit av en timmerstock, no.: knubb, kloss; i fsv. som tillnamn: Thorkil *Lump* 1405, sannol. i den yngre betyd. 'stackare, pjask' (jfr ty. *lump* o. lumpen); jfr sv. dial. *lumpa*, tjock kvinna, da. dial. *lumpi*, tjockt djur; väl lån från ett ltyskt ord motsv. ä. holl. *lompe* (holl. *lomp*), klump, trasa, i ä. holl. även: tändtråd (se lunta), mhty. *lumpe*, antagl. från lty. (ty. *lumpen*), meng. *lumpe*, klump (eng. *lump*); jfr under limpa. Lump synes f. ö. förhålla sig till lubb o. där anf. ord som t. ex. klump till klubb. Enl. Falk-Torp o. Torp är lump besl. med mhty. *lampen*, slappt nedhänga, sanskr. *lambatē*, hänger ned, eng. dial. *limp*, svag, kraftlös, ävensom verben eng. *limp*, mhty. *limpfen*, lty. *lumpen*, ä. da. *limpe* o. *lumpe*, halta (se f. ö. lämpa); i så fall med alldeles samma egendomliga betyd.-skiftning: slappt nedhängande ~ tjock som i orden under lubb samt i no. *lugg*, stor tjock kropp, o. lugg 2 (om hår). Möjl. ha dock här ord formellt sammanfallit av helt olika ursprung. I fråga om betyd. 'trasa' till en rot med betyd. 'hänga, dingla' se också lunta.

lumpen, 1635 = da., från ty. *lumpen*, som uppkommit i sammans. ss. *lumpenkerl* osv., vars förled innehåller oblik kasus av ä. lty. *lumpe*, trasa (se lump); jfr ty. *lumpig* o. *lump*, lumpen (egentl.: trasig) person.

luna, sinnesstämning, nyck; väsentligen dial., Dalin Sag. om hästen: 'altsom lunorne togo honom', fsv. *lūna* ds., även: tidpunkt, stund = da. *lune*, väl närmast från mlty. *lûne*, månfas, ombytlig sinnesstämning = mhty. *lûne* (ty. *laune*), med Kluge från lat. *lūna*, måne (se ljus); med de yngre betyd. beroende på den gamla uppfattningen av månens inverkan på sinnet o. humöret. Annorlunda Kögel IF 3: 290: inhemskt, till fhty. *slûna*, fortuna. Ej besl. med lynne.

1. **lund**, fsv. *lunder* = isl. *lundr*, även: träd, da. *lund*; av ovisst ursprung. Snarast med Much ZfdA 42: 170 f., Lewy PBB 32: 138, Persson Indog. Wortf. s. 42 m. fl. avljudsform till land o. linda, trädesåker; jfr t. ex. fhty. *lôh*, lund, lat. *lūcus* ds. ~ litau. *laũkas*, fält (se Lo, Lohärad), el. ty. *wald*, skog ~ sv. vall 1 osv. Däremot av Lidén PBB 15: 521 f. sammanställt med grek. *lásios*, luden, skogbeväxt (av **ulnti-*); det senare dock hellre av **ulti-*, jfr ir. *folt*, hår (av **uolto-*) osv.; se Persson anf. st. o. Boisacq (med litteratur).

2. **Lund**, stadsn., fsv. o. fda. bl. a. *Lund*, *Lundæ* (gen.), *Lundum*, *Lunden*; enl. Stjerna Hist. tidskr. f. Skåneland 3: 203 f. uppkallelsenamn efter *London*, förr *Lundona*; åtskilligt talar dock för, att namnet är urgammalt o. inhemskt, i vilket fall former ss. *Lunden* o. d. bero på anslutning till det engelska namnet.

-lunda i annor- (= fsv.; se annan), inga- (fsv. *inga-*, *ænga-* m. m.), någon (jfr fsv. *nokorlund*; se någon), samma- (jfr fsv. *sama* el. *samu lund*), sålunda = da. *-lunde*, egentl. genit. plur. av fsv. *lund* f., sätt, sinnelag, sinne = sv. dial., isl., no.; jfr norrl. dial. *belunn*, tålamod = isl. *biðlund*, till vb. bida.

I fsv. (o. delvis ä. nsv.) växl. med uttr. som innehålla ack. el. dat. sg. *lund*, ack. plur. *lundir* el. dat. plur. *lundum*, föregångna av attribut, stundom även prepos. *a*, *i*, *medh*, t. ex. *þæssum lundum*, i *thæsse lund*. Avledn.: lynne (se d. o.).

Härledningen av *lund*, sätt, sinne, är ej fullt säker. Enl. Bugge Norr. fornkv. s. 416 o. Falk-Torp en sekundär användning av isl. *lund* f., köttet kring njurarna, no.: höft, länd, sv. dial. *lonn*, *lynger*, höft, ä. da. *lynd*, länd, ags. *lund-*, *lynd*, fett (jfr *gelyndu* n. plur., länder), ävensom fhty. *lunda*, njurtalg, av germ. **lundi-*, **lundō-*, avljudsform till länd (se d. o. o. jfr lunnefågel). I så fall sammanhängande med en forntida allmänt spridd uppfattning om vissa kroppsdelar el. kroppsvätskor som säte för livskraften el. de andliga förmögenheterna; t. ex. blodet, hjärtat, levern (jfr sv. hetlevrad), mellangärdet (jfr under grunda), njurarna (jfr det bibliska 'rannsaka hjärtan o. njurar'; se njure), saliven, revbenen (jfr germ. **ferhvu-*, liv = sanskr. *parçu-*, revben; se under liv).

lung i lungvåt osv., 1743 (*lugn-*), jfr Columbus Ordesk.: *lungande wåt*, motsv. no. *lungeblaut* (antagl. lån från sv.); dunkelt. Ett förklaringsförsök av Noreen IF 26: 224.

lunga = fsv., no. f. = da. *lunge*, mlty. *lunge*, fhty. *lunga* (ty. *lunge*), motsv. isl. *lungu* n. plur.; alltså snarast urspr. neutral. *an*-stam (av typen hjärta, öga, öra), vartill möjl. fsv. *lungan* plur. (blott en gång belagt); motsv. med annan avledn. fsax. *lungannia*, fhty. *lungunnâ*, *lunginnâ*, ags. *lungen* (jfr eng. *lungs*, lunga, egentl. plur.), av germ. **lunganjō(n)*, *-unjō*; i avljudsförh. till stammen **lenht-* i adj. lätt; med samma betyd.-utveckling som i eng. *lights*, djurlungor, till *light*, lätt, ryska *légkoje*, lunga, till *légkyj*, lätt, portug. *leve*, lunga, till *leve*, lätt, ir. *scaman*, lungor, till *scaman*, lätt (jfr även ett ex. i armen. hos Lidén Armen. Stud. s. 114). En liknande grundbetyd. ha väl också lat. *pulmo* o. grek. *pleúmōn*, egentl.: simmande ovanpå (lättare än vattnet); se Walde, H. Petersson Armen. Stud. s. 116 f. — Lungsiktig, se -siktig (till ty. *sucht*, sot, sjukdom). — Lungsot, se sot 2.

lunka, Bureus o. 1600?, 1650, O. v. Dalin osv. = no. *lunka*, ä. da. *lunke*; liksom sv. dial. *lanka* avljudsform till linka.

lunnefågel, Mormon arcticus, 1822, från no. *lunde* m. = isl. *lundi*. Kunde tänkas avlett av isl. *lund*, köttet omkring njurarna, ags. *lynd*, fett, osv. (se -lunda, länd); alltså efter köttet el. fettet; dock föga troligt.

luns, i riksspr. mest om person, Spegel 1685: *the tröga lunsarna*; i dial. även: klump, kluns = no.: köttstycke. Kanske av no. *lums*, luns, besl. med *lumra*, klimpa el. levra sig; med övergång av *m* till *n* före *s*.

lunsch el. **lunch**, från eng. *lunch*, förkortning av *luncheon*, som i sin tur är en avledn. av *lunch*, stort brödstycke.

1. **lunta**, tändtråd = fsv., no. = da. *lunte*, från mlty. *lunte*, varifrån även ty. *lunte*, eng. *lunt*. Av ä. ty. *lunte*, trasa = sv. dial. *lunta*, sv. lunta, om böcker o. d., Lind 1749 (under *schäbe*), urspr.: något trasigt, illa medfaret; väl egentl. till en verbrot med betyd. 'hänga o. slänga' med betyd.-skiftningen 'gå långsamt' i no. *lunta* o. 'klumpig o. d.' i sv. dial. *lunta*, tjock ovig flicka; se åtskilliga betyd.-paralleller under lubb. — Även ä. holl. *lompe* betyder både 'trasa' o. 'tändtråd'. — Härtill det omstridda gatnamnet Luntantu Göteborg, vilket förklarats av ett icke uppvisat värdshusnamn *Londontown*, *London view* m. m., men i själva verket härrör från det halvtyska kommandoordet *luntan to*, dvs. 'luntan till (fänghålet)' (till lty. *to*, till = ty. *zu*, jfr tapto), vilket ofta hördes från de fästningsverk, nedanför vilka gatan löper; jfr Larmgatan under larm. Förf. Göteborgs gatnamn s. 9.

2. **lunta** (bok), se föreg.

Luntantu, gatnamn, se lunta 1.

Luossajärvi, **Luossavaara**, se lax.

lupp el. **lup**, en som förstoringsglas använd bikonvex lins, av fra. *loupe* ds., även, metall., liten smälta, varav sv. lupp, enl. den vanliga tolkningen egentl.

bildl. användningar av betyd. 'flenhus, knöl under huden, s. k. 'vargsvulst', av lat. *lupa*, varginna, fem. till *lupus*, varg (= sv. sjukdomsnamnet lupus, urbesl. med ulv); dock osäkert.

lupus, se föreg.

1. **lur**, (hör-, vallur osv.), Bureus Suml. o. 1600, Arvidi 1651: *lurar* plur., 1681, 1682, Spegel 1712 jämte *ludr*; i ä. nsv. annars *lud(h)er* el. *lud(h)* m. el. n., t. ex. L. Petri: *ludhar* plur., O. v. Dalin: *ludren* best. form., fsv. *lūdher* m. el., med bortkastat *-r*, *lūdh* = isl. *lúðr* (genit. *-rs*) m., no. *lur*, även: näver- el. barkrulle, ä. da. o. da. dial. *lud*; i sv. dial. också: skorstenspipa. Vid sidan härav finnes ett isl. *lúðr* m., urholkad stock, stock till underlag för kvarn, no. o. sv. dial. *lur*, kvarnlave; eng. dial. *lowder* ds. från nord. spr. Förhållandet mellan dessa ord är omstritt. Snarast är isl. *lúðr*, urholkad stock, osv. närmast att förbinda med fhty. *lûdara*, vagga, o. med H. Petersson IF 24: 267 att ställa till ie. roten *lu*, skära (se lagg o. lie), i avljudsförh. till sv. dial. *ljuder*, (gammalt) sår på träd, no. *ljor* ds., även: sår på ryggen av en häst, av ie. **lū-tr-*, resp. **leu-tr-*, bildat som subst. bläddra, ålder osv. Om lur, blåsinstrument, också utgår från en grundbetyd. 'urholkning el. dyl.' är ovisst; kanske det med H. Petersson IF 24: 267 n. bör skiljas härifrån, o. betraktas som bildat med *r*-avledn. till got. *liuþōn*, sjunga, fhty. *liodan*, ags. *léodian* ds., fhty. *liod* (ty. *lied*), sångdikt, visa, isl. *ljóð*, sångstrof, osv. — Med avs. på bortfallet av *d* framför *r* jfr sv. dial. *āre*, andra, av fsv. *aþrir* sv. dial. *blära*, bläddra (sbst.), ä. nsv. *fjär*, fjäder, sv. dial. *glära* av fsv. **glæþra*: isl. *gleda*, glada, sv. dial. *väre*, vädur, osv.

2. **lur**, slummer, se lura 2.

1. **lura**, ligga på lur o. d. = y. fsv. (1507), no. = da. *lure*, från mlty. *lûren* = mhty. (ty. *lauern*) ds., meng. *lûren*, se dyster el. sur ut (eng. *lower*); dunkelt; jfr följ. o. lurifax. — Ligga på lur, P. Svart, motsv. i ty. — Härtill: ä. nsv. *lur*, luver, lurifax, P. Svart osv., från mlty. *lûr*; ä. nsv. *lure* o. *lurant* ds., 1600-t.

2. **lura**, slumra, O. v. Dalin, Bellman, kanske (i ett osäkert ex.) redan från 1600-t.; jfr Polyfem 1812: *lura en middagssömn* = no. *lura*, da. *lure*, väl egentl.: se med halvslutna ögon, såsom i ty. dial. *luren*; alltså samma ord som föreg. — Härtill sbst. lur = no., da., o. adj. lurvig. Dalin 1850.

lurendrejare, C. Bonde 1658: *lurendrägare*, smugglare = da. *lurendrejer*, genom anslutning till lura 1 från lty. *lurrendreier*, bedragare m. m. = holl. *lorrendraajer*, smugglare, bedragare, till holl. *ieman einen loer draajen*, bedraga (*draajen* egentl. = ty. *drehen*, vrida, sv. dreja), till *loer* (även: tölp) = *luur*, linda, biform till *lor*, lump = fsax. *lodara*, trasa, lump; jfr ä. ty. *einem ein lödlein eintragen*, bedraga, till *loden*, grovt ylletyg; se under liderlig. Egentl. om förfalskning av tyg, tågverk o. d. Se Falk-Torp s. 665. — Äldre i litteraturen är *lurendrejeri*, 1636: *lurendräjeri*, f. ö. under 1640- o. 50-t. vanl. *loren-* (*låren-*); jfr holl. *lorren-* o. för den förstnämnda formen lty. *lurde*, trasa, garn av gammalt tågverk (väl med omställning av *-dr-* till *-lr*; jfr lårding), sedan: lögn o. d.

lurifax, Karl XII i brev till M. Stenbock 1703: *H:r Lurifax* = da., även *-fas*, efter lty. *lûrfix*, en som lurar, spion, av lura 1 o. enl. vanligt antagande ty. *fex*, narr, såvida det ej snarare, såsom sannol. ä. ty. *narrifex* (varav da. *narrifas*), är en i djäkne- el. studentspr. uppkommen efterbildning av lat. *artifex*, listig person, konstnär.

lurk, grov o. ohyfsad person (jfr nedan), i dial. även: tiggare, ä. nsv. också *lork*, fsv. *lurker* i förb. med *landafæghi*, i betyd. 'tiggare' (*lurker* ensamt kan dock möjl. stå i en ursprungligare betyd.: man med knölpåk; jfr Brate Ark. 19: 232) = isl. *lurkr*, knölpåk, no. *lurk* även: grovvuxen person, ä. da. *lyrk*, knölpåk = färöiska *lurkur*, medelstor torsk, liksom i sv. uttr. *en stor lurk* o. d. kan användas om stora fiskar, som fångats; sammanställt med ir. *lorgg*, knölpåk, varifrån enl. Marstrander Bidr. t. det norske sprogs hist. i Irland s. 95 ordet lånats: *-u-* härstammar från oblika

kasus (dat., ack. *lurigg*). Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr bängel, drummel, dräng, sv. dial. *påg* o. mhty. *zolch*, kloss, lymmel (se Tolken), mhty. *strunze*, trästump, drummel (se strunt).

lurvig, 1731, *-og* 1723, *-ot* Spegel 1685; i ä. sv. ofta *lorfvog*, *lorfvog*, *lorfvig*, t. ex. Lex. Linc. 1640, Arvidi 1651, Lind 1749; i betyd. 'lummig' o. d. om träd Ung 1653, U. Hiärne, Leyonstedt m. fl.; samt i sv. dial., motsv. no. *lurvutt*, lurvig, da. *lurvet*; till sv. dial. (stundom även i riksspr.) *lurv*, lurvigt hår, t. ex. 1759, ä. nsv. även *lorf(f)*, t. ex. Arvidi 1651, Lind 1749 (jämte *lurf*), no. *lurva*, trasa. Hit hör även no. *lurv*, larv(er), stackare, sv. dial.: slarv, o. sv. dial. *lurva*, larva omkring. Jfr larv 2 o. vb. larva, ävensom slurver, slurvig, slarv o. slarva, trasa, med i huvudsak samma betyd.-skiftningar. — Lurvig i betyd. 'drucken', t. ex. G. Wennerberg 1852, Sönd.-nisse 1868.

lus = fsv., da. = isl. *lús* (plur. *lýss*), mlty., fhty. *lûs* (ty. *laus*), ags. *lús* (eng. *louse*); besl. med kymr. *lleuen*, korn. *lowen*, av kelt. **loues-*. F. ö. blott osäkra anknytningar; se litteraturen hos Falk-Torp s. 1511, ävensom Zarndt Courtelyou Die altengl. namen d. ins. s. 93 f. De övriga indoeur. språkfamiljerna ha andra sins emellan obesläktade beteckningar: lat *pēdiculus*, grek. *phtheir* osv. — Jfr löska.

lust, fsv. *luster* m., *lust* f. = senisl., da. *lyst*, got. *lustus*, fsax., fhty., ty., ags., eng. *lust*, av germ. **lustu-*, **lusti-*; i isl. säkerl. lån från mlty. o. i sv. väl delvis påverkat från ty.; jfr det inhemska isl. *losti* m. (no. *lost*) = fsv. *luste*. Vanl. fört till en ie. rot *l̥s*, avljudsform till sanskr. *lā́ṣati* åstundar (av **la-ls-ati*, alltså redupl.), grek. *lilaíomai*, åtrår (av **li-las-i̯o*), lat. *lascīvus*, uppsluppen o. d. (se lasciv), fslav. *laska*, smicker, osv. Dock enl. Sperber WuS 6: 54 snarare av germ. **lustu-*, av ie. **lud-stu-*, *(s)tu*-bildning till vb. luta, jfr sv. dial. *luten*, benägen, böjd, med ungef. samma betyd.-utveckling som i böjelse, ty. *neigung* osv. (se under böjd). — Lustgård (bibl.), se under trädgård. — Lustspel, 1740: 'Den Tanckefulla, Lustspel, uti Fem Acter'; i annan anv. tidigare = da. *lystspil*, efter ty. *lustspiel*, förtyskning av *komödie*. — Avledn.: *lysta* (se d. o.).

-lust o. **-lyst(!)**, i villa- o. gårdnamn; efter danska namn på *-lyst* (se föreg.), urspr. blott om lustslott, men sedermera med ganska stor spridning. Jfr Sahlgren Vad skall villan heta? s. 10.

lut = fsv., no. = da. *lud*; till en utvidgning av roten i lat. *lavo* tvättar, badar (se lavemang o. lavendel), grek. *loúō*), av samma slag som i t. ex. flyta o. gjuta; besl. med lödder, lördag, löga o. alltså även med det likabetyd. ty. *lauge*.

1. **luta**, vb, i dial. även starkt böjt = fsv. (ipf. *lutte* o. *lutadhe*), intr. o. trans., även: buga = isl. *lúta* (ipf. *laut* o. *lútti*), da. *lude*, motsv. ags. *lútan*, st. vb, böja sig, falla, *lútian*, ligga dold, lura, fhty. *luzên* ds.; väl med rätta sammanfört med litau. *liudėti*, vara sorgsen (egentl.: luta huvudet), jfr t. ex. isl. *hnipinn*, sorgsen: *hnípa*, hänga el. luta huvudet (av sorg). Se även löt 1, 2, ävensom lyte, o. jfr under lust (slutet).

2. **luta** (musikinstrument) = fsv., från mlty. *lûte* = senmhty. *lûte* (ty. *laute*), från fra. *luth*, ytterst från arab. *al-ʿūd*.

lutter, i den urspr. betyd. 'ren' t. ex. 1582, i betyd. 'pur, idel' t. ex. 1622, i ä. tid i förb. med konkreta subst., t. ex. fru Lenngren: *lutter hermelin*; jämte ä. da. adj. *lutter* (nu blott adv.) från mlty. *lûtter*, ren, oblandad, klar, av fsax. *hlûttar* = fhty. *hlûttar* (ty. *lauter*), ags. *hlúttor*, med västgerm. *tt* framför *r*, got. *hlûtrs*, ren; *r*-bildning (jfr bitter, vitter) till ie. roten *klud* i grek. *klýzō*, spolar, renar (av **kludi̯ō*), besl. med lånorden klistir o. kloak (se f. ö. d. o.). — Härav: luttra, Bib. 1541, jämte da *lutre* från mlty. *lûtteren* = ty. *lautern*.

1. **luv**, lugg, tjockt hår, Kolmodin 1732 = no.; jfr ä. nsv. *lufva* = isl. *lúfa* ds.; väl besl. med no. *luva*, böja sig ned; se f. ö. närmare under lubb o. löv. Jfr luva.

2. **luv,** Beronius Reb. 1674, el. **luver,** Brasck Ap. gern. 1648; dunkelt; knappast, såsom gissats, till föreg. med betyd. 'som tittar under lugg'. — Ordet är väl identiskt med smål. *lu,* pojke. Ord med betyd. 'gosse' o. 'flicka' härröra icke sällan från beteckningar av i viss mån nedsättande innebörd.

luva, luden mössa, fsv. *lūva* = no. *luva,* da. *lue*; identiskt med ä. nsv. *lufva,* lugg, tjockt hår, o. isl. *lúfa* ds. = *Lúfa,* tillnamn på Harald Hårfagre; avledn. av luv 1.

luxuös, av fra. *luxueux,* se lyx.

lya, R. Foss 1621, avledn. av fsv. *lȳ,* skydd, lä = da. *ly* ds., isl. *hlý* n., värme, av germ. **hleuja-,* vartill även nisl. *hlýr,* varm, mild, sv. o. da. dial., ä. nsv. *ly,* ljum, stilla (om väder) = ags. *hléowe,* varm (eng *lew*), jfr vb. isl. *hlýja,* ge skydd, osv., ävensom *a*-stammen **hlewa-* = lä. Avljudsform: germ. **hlœwia-* = isl. *hlœr,* mild, ljum, motsv. mlty. *lauw,* fhty. *lâo* (ty. *lau,* se flau) o. fin. låneordet *lievä,* lös, lätt; jfr inkoativet isl. *hlána,* bli ljum. Fsv. *liō(r),* ljum, ä. da. *liū,* kan föras till både isl. *hlœr* o. nisl. *hlýr*: snarast till det förra. Möjl. ytterst till roten i lat. *calēre,* vara varm. Jfr ljum o. loj (slutet). — Till fsv. *liō(r),* ljum, hör sjön. Lyen Smål. vid Lyåsa, fsv. *Liō(ff)āsa,* det senare alltså 'åsarna vid sjön *Liōe*', jfr nsv. dial. *jōwi* (**ljōen*), ljum. Förf. Sjön. 1: 362 f.

1. **lycka,** ögla, fsv. *lykkia* ds. = isl. *lykkja,* böjning, ögla o. d., da. *løkke* (*-y-*), snara, ögla, av germ. **lukjōn,* till germ. roten *luk,* böja, i lock 1; jfr lycka 4. Då denna rot väl är densamma som *luk,* sluta, är ordet formellt identiskt med lycka 2 o. med ty. *lücke* = fhty. *luccha* (se lucka 2), utan att dock därför bildningssättet behöver överensstämma.

2. **lycka,** inhägnad, fsv. *lykkia* = isl. *lyk(k)ja,* da. *løkke* (*-y-*), besl. med vb. lycka = fsv. *lykkia,* stänga, innesluta. Sbst. kan vara direkt bildat av verbet el. ha avletts av germ. sbst. **luka-* i betyd. 'tillstängning' el. dyl. (se lock 2).

3. **lycka,** vb, stänga, fsv. *lykkia* = isl. *lykja* (ipf. *lukta*), ä. da. *lykke* (da. *lukke* med *u* från ipf. *lukte*), av germ. **lukjan,* besl. med st. vb. **lūkan,* stänga, sluta = fsv. *lūka,* isl. *lúka* (*lauk*), got. *galûkan,* fsax. *-lûkan,* fhty. *-lûhhan,* ags. *lúcan.* Jfr lock 2, lockout, lucka, lycka 2, lykta 2, ändalykt.

4. **lycka,** fsv. *lykka* (*-u-, -ö-*), öde (fortuna), framgång = senisl. *lukka* (*-y-*), da. *lykke,* från mlty. (*ge*)*lucke,* öde, lycka = mhty. *gelücke,* slump o. d. (ty. *glück*); eng. *luck* från holl. *luk.* Av ovisst ursprung. Möjl. med Falk-Torp (jfr H. Pedersen Ark. 24: 300) till germ. roten *luk,* böja (se lock 1, lycka 1), alltså egentl.: 'sätt på vilket ngt böjer sig, dvs. utfaller', oberoende om lyckligt el. olyckligt; sedan särsk. om lycklig utgång. Begreppet 'lyckligt tillstånd' uttrycktes däremot i forngerm. spr. med germ. **sœliþō-* = fsv. *sœld,* fhty. *sâlida* osv.; jfr sv. lycksalighet. Betr. betyd.-utvecklingen jfr lat. *successus,* egentl.: förlopp > fra. *succès,* framgång, lycka, el. lat. *fortuna,* äldst: tillfällighet, sedan: lycklig slump, lycka. Se A. Lindqvist Gramm. o. psykol. subj. s. 146 n. 1. — Härtill vb. lyckas, fsv. *lykkas* = da. *lykkes,* från mlty. *lukken.* Med rent personligt subj. först o. 1800: 'lyckades han att öfvervinna alla hinder' Rosenstein 1809.

1. **lyda,** i åtlyda osv., fsv. *lȳþa,* lyssna, lyda, hörsamma; (jämte *liūþa,* efter *liūþ*) = isl. *hlýða* ds., ä. da. *lyde* ds., nda. blott 'hörsamma' liksom i nsv.; av germ. **hleuðian,* urspr. 'lyssna', sedan även 'lyda, hörsamma', avledn. av ljud. Jfr ty. *horchen,* lyssna ~ *gehorchen,* lyda. Da. *lytte,* lyssna, är ombildat av *lyde* efter supin. o. part. pf. liksom *knytte*: *knyde* m. fl. Se f. ö. följ., lyss o. lyssna.

2. **lyda,** innehålla o. d., fsv. *lȳþa* = da. *lyde,* med anslutning till det inhemska *lȳþa* från mlty. *lûden* (varav även fsv. *lūdha*) = ty. *lauten,* av germ. **hlūðōn*; se ljud (slutet).

Lydia, kvinnon., från lat. = (t. ex. hos Horatius); egentl.: flicka från Lydien (lat. *Lydia,* grek. *Lydía* m. m.).

[ly(d)ja, sv. dial., vårull, se lödja.]

lyfta = fsv. = isl. *lypta,* da. *løfte,* mlty. *luchten,* ty. *lüften* (eng. *lift* från nord.), av germ. **luftian,* avledn. av luft; alltså egentl.: höja i luften.

Lygnen, Lygnern, sjön., se lugn.

lyhörd, 1890- o. 1900-t., *lydhör* 1894, *lydhörd*, *lydhört* 1903, 1907, 1912, efter da. *lydhør*, som hör skarpt, till *lyd* (se ljud). Enl. Tamm Spr. o. st. 4: 189 beror adj. i formellt avs. på det i Bohusl. vanliga, endast i neutr. förekommande *lyhört* i samma betyd. som lytt 2; dock tvivelaktigt. Jfr f. ö. Celander Spr. o. st. 4: 82, 8: 212, R. Berg 4: 190.

1. **lykta**, sbst. = fsv. = da. *lygte*, från mlty. *lûchte*, *luchte*, avljudsform till fhty. *liuhta*, i sht: glödpanna, fyrfat att lysa med (ty. *leuchte*); till det västgerm. ordet för 'ljus': fsax., fhty. *lioht* (ty. *licht*), ags. *léoht* (eng. *light*), jfr got. *liuhaþ*, ljus; avledn. av ie. roten *luk*, lysa, varom se ljus, låga 2; jfr t. ex. lat. *lucerna*, lampa, varifrån got. *lukarn*, lykta. — Lyktgubbe, irrbloss, motsv. da. *lygtemand* o. eng. *Jack with a lantern*; i ä. nsv. även *eldblyss*, besl. med bloss, o. i da. *vættelys*.

2. **lykta**, sluta = fsv., isl.; avledn. av fsv., isl. *lykt*, slut (av germ. **lukiþō-*, se ändalykt).

lymfa, av lat. *lympha*, vatten: greciserande form av omstritt ursprung; jfr lat. *lumpa*, *limpa* ds.

lymmel, 1718, förr även såsom i götal. dial., *lömmel* t. ex. Möller 1755 under *bouvier* = da. *lømmel*; lån från ty. *lümmel*, stor ohyfsad person, i ty. dial. 'starkt byggd karl' = öfris. *lummel*, även om något klumpigt i allmänhet. Sannol. avledn. av ett ord för 'klump' el. dyl.; kanske med Falk o. Torp s. 681 besl. med lubb el. lump. Jfr även Hesselman *i* o. *y* s. 101 n. 1, där dock ordet närmast uppfattas som inhemskt. Den vanliga härledningen ur ty. *lumm*, lös, slapp, är säkerligen felaktig.

lyncha, från eng. *lynch*; enl. en tradition efter överste *Charles Lynch* († 1796), en plantageegare i Virginien (Nordamerika), som mot den då rådande laglösheten organiserade sammanslutningar med självtagen rättskipning; åtm. på 1820-talet har ordet påvisats från Virginien.

lynne, fsv. *-lynde* i *læt-*, *skaplynde* = isl. *lyndi* n., sinnelag, no. *lynde*, avledn. av fsv. (osv.) *lund*, sinne m. m., varom under -lunda. Om skaplynne se -skap.

-lynt, i glad- (fsv. *gladhlynter*), god- (fsv. *godhlynder*) o. misslynt (fsv. *mislynter*), participialliknande, men denominativ bildning, till lynne (el. dettas likbetydande grundord *lund*), av samma slag som -bent, -hyllt, -hänt (-händ), -mynt, -sint osv.. Om bildningssättet se närmare -hyllt.

1. **lyra**, i bollspel, i dial. även *lira*, till sv. dial. *līra*, röra sig livligt, men stilla, bl. a. om bollens parabelrörelse i luften, även: vrida omkring, i somliga dial. *lēra* (se lirka). Formen med *-y-* torde bero på folketymologisk ombildning.

2. **lyra** (musikinstrument), av grek. *lýra*; se lira. — Härtill: lyrik, lyriker, båda från 1800-t., o. adj. lyrisk (något tidigare), ytterst till grek. adj. *lyrikós*, som hör till lyrspel, ackompanjeras av lyra.

3. **lyra**, torskarten Gadus pollachius, även: *lyrtorsk*, *lyrblek*, *lyren* (samtliga från Boh. l.), blanksej, ett västnord. ord, motsv. isl. *lýrr*, no. *lyr*, av germ. **leuhiza-* till germ. roten *leuh-*, lysa; se ljus o. låga 2: fiskens undre sida är silverfärgad. Samma el. liknande betyd. i torsknamnen blanksej, brosme, vitling.

1. **lysa**, vb, fsv. *lȳsa* = isl. *lýsa*, da. *lyse*, av germ. **leuhs-ian*, till ljus. Ags. *léxan* kan vara identiskt, men bör snarast tolkas på annat sätt. I västgerm. o. got. spr. i stället avledn. av **leuhta-*, ljus (se lykta 1): ty. *leuchten*, got. *liuhtjan* osv. — Betyd. 'förkunna' finns redan i fornspråken.

2. **lysa, lysing**, växtn., se ljus.

Lysekil, egentl.: 'kilen', dvs. viken (se kil) i Lyse socken, fsv., fno. *Lȳsa*, säkerl. avljudsform till adj. ljus o. syftande på någon av åarna i Lyse socken. Om nord. vattendragsnamn på *Lys-* se förf. Sjön. 1: 368.

Lysings härad i Ögtl. = fsv., till genit. sg. av ett släktnamn **Lysinger*, som även ingår i sv. Lysinge; se förf. Ortn. på *-inge* s. 93. Jfr t. ex. Skånings h.

lyss, till pres. sg. *lyss* (*lyds*), till ä. nsv.

Tillägg och rättelser.

ans osv. Sammanblandning har också egt rum med stammen i ande; se ansa.

barnmorska. Jfr även sv. dial. *närkvinna* osv. under när.

buxbom, redan i y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 64: *boxbo(o)m.*

2. **död.** Om *de* (av död) i vaserra de osv., bleknade minnen av förr vanliga bedyranden o. svordomar vid Kristi död, se under vaserra.

1. **e-.** Se också äva.

fant. Jfr y. fsv. *forlöpare ok fanther* som övers. av lat. *preco,* Cod. Ups. C 20 s. 476.

foliant, r 2: står: band, läs: blad.

folio. S. 151 r. 21 står: **folie,** läs: **folio.**

form. Den första art. med detta stickord har i ett senare korr. ersatts med en betydligt utvidgad redaktion; men har av förbiseende fått kvarstå.

german. Betr. Birts tolkning av germannamnet se nu den i Glotta 11: 128 anförda litteraturen.

grabb. Samma ord som sv. dial. *gräbba* är väl y. fsv. *grebba* Cod. Ups. C 20 s. 3 ('mulier complexibus apta').

grädde. Se även römme.

grönling, fiskn., egentl.: som håller sig vid bottnen (ty. *gründling*), se under smärling slutet.

harkrank. I y. fsv. finns ordet även i Cod. Ups. C 20 s. 157: *harkranke.*

3. **hov,** sista raden, står: berg, läs: borg.

härfågel, redan i y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 408: *här fogil* (= *ondha lykko fogil*) som övers. av *parafus.*

kajuta, redan i y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 483: 'Pretoriolum .. litit raadhus ok kayuta'.

kapp 2, rad 10: läs: sopp.

karva, karvstock. Jfr y. fsv. *skurukæpper* under skåra 1.

Klas r. 3 ned. läs: Hagelbergs.

kolifej, rad 3: läs: Geete.

-kost 2, jfr även okostig.

krafsa, i y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 534.

kropp. Kroppås redan i y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 199: *kroppas tak.*

krusbär. Andra germ. beteckningar se under stickelbär.

kräkla i *gröta kräkla* redan i y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 447.

krämla sammanhänger möjl. med no. *krembel,* litet tjockt föremål, väl egentl.: något sammanträngt el. dyl., till germ. *kremb-,* växelform till *kremp-* i krympa.

Kuddby, under **kuta.** Den gamla, med 'möjl.' betecknade sammanställningen med sv. dial. *kut,* säl, är naturligtvis av flera skäl högst oviss. Om namnet se f. ö. förf. Ortn. på *-by* s. 17, 42, 97, 98.

kungsfogel, Regulus, Linné 1740 (hos Schroderus Com. 1639 däremot om gärdsmygen), Var. rer. 1538: *konnings foghel* (regulus o. trochilus); även *fågelkung* Nilsson Fauna, motsv. da. *kongefugl*, *fuglekonge*, *stjernekonge*, ty. *sommerkönig* osv., jfr lat. *regulus* o. grek. *basileús*; med syftning på den kronlika form, som de gulglänsande huvudfjädrarna erhålla, då de resas i vädret. Liknande namn tillkommer även gärdsmygen, t. ex. (utom *kungsfogel* ovan) skå. *baskakung* (egentl.: riskung), da. *gærdekonge*, ty. *zaunkönig*, fhty. *kuningilin* osv. Gärdsmygen avses också hos P. Månsson: 'Fogla konwngen mykith sywnger'. Se närmare förf. Spr. o. st. 15: 144 f.

känna. Om uttr. känna sina pappenheimare se pappenheimare.

ledstjärna, se polstjärna.

lipa, redan i Cod. Ups. C 20 s. 526 (*lipan ok mwn gapan*).

Lödöse r. 9 står SOA, läs SOÄ.

lydas (kvar i ipf. *lyddes*), fsv. *lȳþas*, lyssna, refl. till ä. nsv. *lyda*, lyssna, t. ex. Bib. 1541, Kolmodin Qv.-sp. m. fl., fsv. *lȳþa* ds., se lyda 1. Jfr följ. samt i fråga om bildningen sv. låss, vard. för låtsa till *lātas*.

lyssna, o. 1655: *lysnandes*, f. ö. sällsynt under 1600-t. o. första hälften av 1700-t., ej hos Serenius 1741, men upptaget hos Lind 1749; bildat till pres., imper. *lyss*; se föreg.

lysta = fsv.: opers. o. personl., isl.: opers. = da. *lyste*, fsax. *lustian*, fhty. *lusten* (ty. *(ge)lüsten*), ags. *lystan* (eng. *list*); avledn. av lust. — Lysten, R. Foss 1621 = da., utvidgning av ett adj. motsv. fsv. *lyste*, isl. *lystr* ds.; jfr ty. *lüstern*.

lystmäte, ombildat efter föreg. av fsv. *lustmæte* (liksom i nsv. tillsamman med vb. få); till lust o. mat. I ä. nsv., t. ex. Lucidor, i samma anv. även *kråsmäte* (fsv. *krāsmæte*, läckerhet; se kräsen). Jfr med avs. på bildningen sv. innanmäte.

lystra, 1633 (med *efter*) = da. *lystre*, från mlty. *lûsteren*, lyssna, höra = fhty. *hlûstrên* (ty. dial. *laustern*); besl. med isl. *hlust*, öra, o. *hlusta*, lyssna, ags. *hlyst*, hörsel, o. *hlystan*, höra (eng. *listen*), fir. *clúas*, öra (av **kloustā*); till germ. *hlus* = ie. *klus* i fhty. *hlosên*, lyssna, (ty. dial. *losen*) osv. ~ germ. **hleuza-* i isl. *hlýr*, kind, fsax. *hlior*, ags. *hléor*; jfr fslav. *sluchŭ*, hörsel, osv.; utvidgning av ie. *klu*, *kleu* i ljud osv.

lyte = fsv. = isl. *lýti*, da. *lyde*, av urnord. **leutia-*, till isl. *ljótr*, sv. dial. *ljut*, *ljot*, vanskaplig, ful, = got. *liuts*, hycklande, falsk; med ungefär samma betydelseskiftning som i ful o. dess släktingar; jfr got. *lûtôn*, bedraga, osv. Vanl. sammanställt med luta, alltså 'gå böjd' > 'se skenhelig el. falsk ut'; den nord. betyd. 'ful, vanskaplig' kan antingen utgå från den senare el. vara självständigt utvecklad ur betyd. 'gå böjd, krokig'. Om en annan överförd anv. av grundbegreppet 'luta' ('vara sorgsen') se under d. o. — Annorlunda om got. *liuts* se Persson Wz. s. 25. — Med avs. på ä. nsv. *ljoten* (*hljoten*, *hioten*) o. dalm. *ljotingen* om den onde, jfr sv. *fulingen* under ful ävensom sv. *styggen* i samma betyd. — Jfr följ.

1. **lytt**, vanskaplig, 1595, 1639, egentl. part. av fsv. vb. *lȳta*, tillfoga lyte, avledn. av fsv. **liūter* = isl. *ljótr*, vanskaplig, ful, vartill även lyte (se föreg.).

2. **lytt**, så beskaffad, att man hör mycket väl på grund av gynnsamma akustiska förhållanden, H. Larsson Int. 1892 (*lydt*), Sydsv. dagbl. 1896; efter da. *lydt*, egentl. neutr. till ä. da. *lyd*, hörbar o. d. = isl. *hljóðr*, tyst, osv. (grundordet för sbst. ljud; se d. o.),

Lyttkens o. **Lütkens**, familjen., från lty.; bildat med genitivändelsen *s* av ett kortnamn med diminutiv avledn. *-ken*: *Lütke(n)*, *Lüdeke*, *Lüdekin* m. m. (= fsv. -lat. *Lydekinus*, efter vilken en fornvästgötsk handskrift uppkallats); till Ludvig o. d., delvis också till namn på *leud-*, såsom *Leodechin* osv.; jfr t. ex. Wilkens ävensom Gödecke, Höpken m. fl.

lyx, Tessin 1754 o. Oelreich 1755: *luxe*; Höpken m. fl. skriva *lux*; ännu ej hos Dalin 1853 (som dock upptager *luxuriös*); av fra. *luxe*, av lat. *luxus* (av omstridd härledning; se senast Persson Indog. Wortf. s. 207: till lat. *luxus*, vriden ur led; alltså med grundbetyd.: bringas ur sitt vanliga läge > utsväva).

1. **låda**, sbst., t. ex. 1625 (om skrålåda), 1636 (*låder* plur.); i betyd. 'lavett' t. ex. 1543 (*-a-*), 1556 (*-o-*); från mlty. *lāde*, äldre *lade*, låda, lavett = ty. *lade*. Enl. somliga etymologiskt identiskt med lada, till isl. *hlaða*, lasta, osv.; i så fall egentl.: inrättning att lasta med. Säkerl. dock i stället att föra samman med mhty. *lade*, bräde, handelsbod (ty. *laden*), vartill sv. boklåda; sannol. besl. med fsax., fhty. *latta* (ty. *latte*), smal bräda, spjäla, ags. *lætt* (eng. *lath*); med växling av germ. *-þ-*, *-tt-* o. *-þþ-*; jfr läkt. Alltså egentl.: av bräder förfärdigat. — Fsv. *ladhika*, ä. nsv. o. sv. dial. *låd(d)eka*, *läd(d)ika*, (liten) låda, utgår från en mlty. diminutivform av samma slag som nejlika.

2. **låda**, vb, fsv. *lodha*, *luþa* (ipf. *-de*) = isl. *loða*, no. *löda*, ett speciellt nord. ord, av germ. **luþēn*. Av Falk-Torp s. 651 fört samman med luden osv. till

ie. roten *ludh*, växa, medan Torp s. 387 skiljer ordet från denna ordgrupp o. utgår från en grundbetyd. 'hänga slappt ned', vartill (också enl. Falk-Torp) liderlig o. loj. Överhuvud dunkelt. Måste man här, såsom möjligt är, antaga skilda grundrötter, kunde ifrågasättas, om ett ord såsom t. ex. ludd icke likaväl kunde föras till låda som till luden. Ovisst är också, hur det förhåller sig med isl. *loði*, fsax. *lotho*, fhty. *lodo* (ty. *loden*), klädesplagg av grovt tyg, o. mlty. *lode*, trasa. Sannol. har här betydelsepåverkan egt rum mellan de båda ordgrupperna. Hör däremot låda samman med luden, har man för det förra att utgå från betyd. 'vara fastvuxen'.

[låd(d)eka, sv. dial., se låda 1.]

[lådi(n)g, sv. dial., vår, vårtid, se under vår, sbst.]

låg, fsv. *lägher* = isl. *lágr*, da. *lav* (eng. *low* från nord.), jfr finska lånordet *laaka*, flat, av germ. **lēʒa-*, möjl. motsv. det i så fall urgamla finska lånordet *liekko*, flat, jämn; med *ia*-avledn. i mlty. *lêch*, *lêge*, mhty. *lâge*; egentl. 'liggande', till ie. roten *legh* i ligga, med samma avljudsstadium som i lat. *lēx* (*lēgis*), lag, o. isl. ipf. pl. *lágo* = sv. lågo. Jfr låga 1.

1. **låga**, dial., kullfallen trästam, avledn. av ett ord = isl. *lág* f. ds., no. *laag*; till ligga, med samma avljudsstadium som i låg. Jfr logg.

2. **låga**, eld, flamma, egentl. oblik kasus av ä. nsv., sv. dial. *låge*, fsv. *loghi*, *lughi* = isl. *logi*, da. *lue*, ffris. *loga* (meng. *loghe*, eng. dial. *lowe*, från nord.), av germ. **luʒan-* m., i avljudsförh. till isl. *leygr*, eld, fhty. *loug*, ags. *lieg* (jfr löja); med grammatisk växling i mhty. *lohe* m. (i ty. f.); till ie. roten *luk* (med velart *k*; även *luk̂*) lysa, i t. ex. lat. *lūcēre*, lysa, *lūx* (genit. *lūcis*; jfr Lucia), ljus, grek. *leukós*, vit, glänsande (jfr lövkoja), *leússō* (av **leukiō*) ser (jfr under blick), sanskr. *rócatē*, lyser, fslav. *luča*, stråle, litau. *laũkas*, vitbläsig, osv. Se f. ö. ljungeld, ljus, lo 1, Lo 4, lugn, lykta, lyra 3, löja.

lån, fsv. *lān* n., även: län = isl. *lán*, da. *laan* = mlty. *lên* (varifrån sv. län), fhty. *lêhan* (ty. *lehn*), ags. *lǽn* (eng. *loan* från nord.), jfr lapska *laine-* o. finska *laina*, *laihna*; ytterst av germ. *s*-stammen **laihnaz*, **laihniz*, *n*-bildning med avljud till germ. **līhwan*, st. vb, låna ut = got. *leihwan*, fsax., fhty. *lihan* (ty. *leihen*), ags. *léon*, isl. *ljá* (i isl. med svag böjning); motsv. sanskr. *rēkṇas*, ärvd egendom; till ie. roten *likᵘ* i lat. *linquo*, lämnar (jfr relik), grek. *leipō* ds., litau. *likti*, lämna kvar, fslav. *otŭlĕkŭ*, återstod, sanskr. *atirēka-* ds.; även i armen. o. alban. Hit hör även *-lik-* i litau. *vėnů-*, *dvýlika*, 11, 12, som enl. somliga forskare är identiskt med germ. **lif-* i elva, tolv; snarast dock av varandra (formellt) oberoende parallellbildningar. — Identiskt med lånordet län. Grammatiska växelformer se lega, leja. — Härtill vb. låna, fsv. *lāna* = isl. *lána*, da. *laane*; jfr läna.

lång, fsv. *langer* = isl. *langr*, da. *lang*, got. *laggs*, fsax., ty., ags. *lang* (eng. *long*), av ie. **longho-* = lat. *longus*, mir. *long* (enl. somliga dock lån). Om det keltiska ordet är inhemskt, kan **longho-* ej, såsom stundom antages, utgå från ett **dlongho-* o. innehålla en nasalerad form till roten i grek. *dolikhós*, lång. Jfr länga 1, längd, länge, -länges, längs, längta. — Härtill adv. längs, fsv. *langs* = da.; från mlty. *langes*, jfr ty. *längs*; egentl. genit. av *lang*, lång. Se även längs. — Till lång hör bl. a. ty. *lenz*, vår; jfr fhty. *lengizin* = ags. *lencten* (eng. *lent*, fastan), möjl. till *-tīn* i got. *sinteins*, daglig, besl. med sanskr. *dinam*, dag; alltså: årstiden då dagarna bliva längre. — Långfredag, fsv. *langa freadagher* = isl. *langafrjádagr*, da. *langfredag*, från ags. *langa frígedæg* (i eng. i st. *Good Friday*). Tyskan har i stället *Karfreitag*, till fhty. *kara*, sorg, klagan (se kära).

låp, väsentl. dial., enfaldig, fjantig person, 1830-t. (neutr.), jämte låpa f., t. ex. 1694, o. adj. låpig; väl avljudsformer till sv. dial. *lapa*, gå sakta, i no.: hänga slappt, nisl. *lapi*, vårdslös person (i sht i gången), no. *lapen*, slappt nedhängande, mhty. *erlaffen*, slappas; besl. med grek. *lobós*, öronflik; se f. ö. lapp o. läpp. Möjl. kan dock *å*-vokalen bero

på inverkan från t. ex. våp; jfr även sjåp.

1. **lår,** (i *vedlår* o. d.), i ä. nsv. även *låre*; Var. rer. 1538: *kornlada eller låre*, NT 1526: *lårar* (där Bib. 1541 har *ladho*) = nisl. *lárr*; samma ord som finska *laari*, sädesbinge, ry. *lar'*, sädeslår, lår. Ovisst i vilket språk ordet ursprungl. hör hemma. Jfr Tamm Slav. lånord s. 28, Berneker Wb. 1: 691, Noreen V. spr. 3:142 (med not 5).

2. **lår,** n. (på ben), fsv. *lär* = isl. *lær*, da. *laar*, germ. väl **lahaz* el. **lahiz* (knappast **lēhaz*), till ie. roten *lek*, vara böjd, böja, i lat. *lacertus*, arm, fslav. *lakŭtĭ*, aln (jfr armbåge), grek. *láx* adv., med hälen, osv.; med Vernersk växling i lägg 1. Med avs. på grundbetyd. 'vara böjd o. d.' jfr rygg, skank, skänkel, vad 1. Till en fullare rotform *olek* osv. höra t. ex. armen. *olokʿ*, skenben, ben (Lidén Arm. Stud. s. 97), grek. *álax* el. *álx*, arm(båge), litau. *al-, elkúnė*, armbåge, litau. *ůlektis* o. lett. *ůlekts*, aln, osv. Se Lidén Bezz. Beitr. 21:94 o. samme förf. Arm. Stud. s. 96 med litteraturförteckning; jfr även Walde[2] under *lacertus* o. under sv. lacka. Om den enklare roten *ole*, vara böjd, böja, se aln, där andra betyd.-analogier för växlingen 'aln' ~ 'armbåge' anföras. Jfr låring.

lårding, sjömansgarn, Grundell o. 1685 (*-å-*), Runius: *lording* = da. *lording*, från holl. *lording* = lty. *lurding*, till lty. *lurde* garn av gammalt tågverk o. d., öfris. *lurd*, trasa; se f. ö. lurendrejare.

låring, skeppsb., om viss del av fartygssidan (å tremastare mellan akterstäven o. mesanmasten); Rajalin 1730 = da. *laaring*, avledn. av ä. nsv. *lår* ds. = ä. da. *laar*, samma ord som lår 2, alltså ett av de många fall, där i Norden delar av fartyget uppkallats efter beteckningar för kroppsdelar, såsom bog, köl, isl. *hals*, framdelen av ett skepp, m. fl.

lås, fsv. *lās* m. o. n. = isl. *láss* m., da. *laas* n., mlty. *lôs*; väl med Noreen Ark. 3:13 m. fl. av germ. **lamsa-* till sv. dial. *lamm*, dörrhake med gångjärn, isl. *lamar* plur., dörrhakar, no. *lam*, besl. med lat. *lam(m)ina*, tunn platta (se lamell). — Härtill vb. läsa, låsa, se d. o.

låss, se under låtsa.

låt, fsv. *lāter* m., *lāt* f. o. n., ljud, klang (*basunalat* osv.) = isl. *lát* n., ä. da. *laad*; till fsv. *lāta* i betyd. 'ge ljud från sig' = sv. låta (illa osv.); se följ. Etymologiskt identiskt med -låt i grannlåt och det lånade later till fsv. *lāt* osv. i betyd. 'skick'. — Avledn.: läte.

låta, fsv. *lāta* (ipf. *lēt, lēt, lōt* m. m.), släppa, låta gå, låta rinna (kvar i åderlåta, låta sitt vatten = ty. *das wassen lassen* osv.), lämna (jfr sv. överlåta), mista (om t. ex. livet), låta vara (jfr sv. det ena göra och det andra icke låta), tillåta, föranlåta, bete sig, låtsa (se d. o.), genom åtbörd el. ljud ge tillkänna (jfr lät), m. m. = isl. *láta*, da. *lade*, got. *lêtan* (ipf. *lailôt*), fsax. *lâtan*, fhty. *lâzzan* (ty. *lassen*), ags. *lætan* (eng. *let*), redupl. verb germ. **lētan*, besl. med grek. *lēdeĩn*, vara trött, osv.; i avljudsförh. till lat; jfr det till *i*-serien hörande litau. *léidmi*, låter, släpper (av **lēid-*). Alltså ursprr. med passivisk betyd.: vara slapp el. overksam, släppa efter o. d.; sedan mera aktiviskt: föranlåta o. d.

låtsa, Moræus Vit. 1685, *låssa* O. v. Dalin 1738, nybildning (efter mönstret av infin. på *-a*) till *låts* (*låss*) = fsv. *latz*, låtsar, pres. sg. till det under 1500-1600-talen vanliga *låtas* (stundom *låttas*), låtsa, som ännu hos Serenius 1741 är den enda infinitivformen, hos Lind 1749 med *låtsa* inom parentes o. hos Möller 1755 jämställd med *låtsa*, som hos Sahlstedt 1773 ensamt upptages. *Låtas* är identiskt med fsv. *lātas*, reflex. till *lāta* (= *låta*). De fsv. ipf. *lætz, leetz, lotz, lathz* osv. efterträdas i ä. nsv., utom av de nedärvda *lätz, lotz*, av nybildningarna *låttades, lättades, låttes, låddes*, den senare tidigast belagd R. Foss 1621 o. Gustaf II Adolf 1629 (jfr nedan), o. senare *låssade* (*låtsade*) vid mitten av 1700-t. En fullt analog bildning är Vätömålets *törsa*, töras. — Till pres. *låts, låss* (m. fl. former) bildades även infin. låss Agneta Horn, Lucidor (*låtz* Börk 1688). Närmast till denna infinitiv kan ipf. *låddes* ha danats, i analogi efter

bråss : *bråddes*, *nå* : *nådde* osv. Dock kan den även tänkas ha utgått från en infin. *lådhas* (med *t* > *dh* i svagtonig ställning) Hof Dial. (jfr *lådhas* som pres. plur. hos R. Foss 1621), liksom *låttes* ovan till *låtas*. Se f. ö. förf. 1600-t:s sv. s. 163 f., Björkstam Mod. hjälpv. s. 65 f.

lä, Spegel 1685 = isl. *hlé*, skydd, läsida, da. *læ*, lä, ags. *hléo(w)* n., skydd (eng. *lew*; *lee* behöver ej vara nordiskt lån), jfr fsax. *hleo* m., mlty. *lê*, av germ. **hlewa-*; se f. ö. lya. I sv. möjl. lån el. åtm. påverkat från lty. el. holl. — Jfr under lekatt.

Läby, ortn., se under lada.

läck, adj., t. ex. Sjölag 1667 = da. *læk*, från lty. *leck*, holl. *lek* = ä. ty. *lech* (nu i stället den lty. formen *leck*), ags. *lec* o. det inhemska isl. *lekr*; besl. med sv. dial. *läka*, fsv. *læka* (pres. *lækker*), isl. *leka*, st. vb (varav eng. *leak*), mholl. *leken*, fhty. *lechan* (i part. *gelechen*), medan sv. vb. läcka = da. *lække* lånats från mlty. *lecken*, avledn. av avljudsformen mlty. *lak*, läck. Härtill kausativet germ. **lakjan* = mlty. *lecken*, sila, mhty.: väta, ags. *leccan* ds. Besl. med ir. *legaim*, smälter m. m. Se f. ö. lake 1 o. Loka. — Sbst. läcka ansluter sig till vb. läcka o. är sålunda ej identiskt med isl. *leke* m.

läcker, L. Petri 1555 = da. *lækker*, från mlty. *lecker*, som vill leva (äta) gott, välsmakande = ty.; till germ. vb. **(s)likkōn* = ty. *lecken*, eng. *lick* osv., slicka (se slicka); alltså egentl.: som slickar. — Med *i*-vokal: ä. nsv. *licker*, läcker, lysten efter läckerheter.

[läd(d)ika, sv. dial., se låda 1.]

läder, fsv. *lædher* = isl. *leðr*, da. *læder*, mlty. *led(d)er*, fhty. *ledar* (ty. *leder*), ags. *leðer* (eng. *leather*), av germ. **leþra-* = ie. **letro-* i fir. *lethar* (enl. somliga dock lån från germ. spr.); f. ö. dunkelt. — Enl. Fischer Lehnw. s. 34 är ordet i de nord. spr. ett handelslån från mlty. En säkert inhemsk beteckning för 'läder' är skinn.

Läffler, se Leffler.

läge, fsv. *lægha* = isl. *lægi*, da. *leie*, av urnord. **lāgia-* n., till ligga, väl närmast till adj. isl. *lægr*, liggande, som kan ligga; med samma avljudsstadium som i låg. Jfr med avs. på bildningen säte.

lägel, fsv. *lægil* = isl. *legill*, da. *legel*, från lty. *legel* el. ty. *lägel*, av fhty. *lâgilla*, *-ella*, av lat. *lagoena* (*-ēna*), flaska, av grek. *lágynos* ds.; av osäkert urspr. Den ty. formen med *l* för *n* är att jämföra med t. ex. ty. *esel*: lat. *asinus*, åsna, el. *kümmel*: kummin.

lägenhet, fsv. *lægenhet*, från mlty. *legenheit*, jfr ty. *gelegenheit*, till part. pf. av mlty., mhty. *(ge)ligen*, ligga, alltså egentl.: huru något ligger, tillstånd, beskaffenhet.

1. **läger**, bädd o. d., fsv. *lægher* = isl. *legr*, gravplats, samlag, ä. da. *leger*, bädd, samlag, got. *ligrs*, läger, fsax. *legar*, liggande, mlty. *leger*, läger, fältläger (varav sv. läger 2), fhty. *legar* ds. (ty. *lager*, ombildat efter *lage*; härav sv. lager 1), ags. *leger*, läger, säng (eng. *lair*, om djur), av germ. **leɣra-* n., egentl.: liggande, till ie. roten *legh* i ligga (se d. o.)., bildat som åker osv.

2. **läger**, fält-, fsv. *lægher*, från mlty. *leger* ds. = det inhemska läger 1.

lägervall, egentl. från sjöspr., jfr Serenius 1741: *vara på lägerwall* = da. *lægerval*, från lty. *legerwall* = holl. *lagerwal*, av mlty. *wall*, bl. a. kust = vall 2, o. komparativen till mlty. *lêch*, *lège* = sv. adj. låg; alltså egentl.: lägre vall(en), dvs. strand åt läsidan, som ett fartyg kommit för nära med risk att stranda: jfr Gustaf II Adolf: *lägerewallsstrandh*. Motsvarande uttr. för lovartsida är lty. *upperwall* el. holl. *hoogerwal* (till hög): vindsidan fattades som högre upp belägen än läsidan. Härur den överförda betyd. 'förfall' o. d. = nyno. *legervall*, da. *leiervold*; jfr 1649: *wara i lägerwald* (Saml. 1918, s. 67), Grubb 1665: *råka i lägro wall*, Sylvius 1670-t.: *lägre wall*. Se Tamm Gransk. s. 16 f.

1. **lägg**, del av benet, fsv. *lægger*, lägg, ben; rotstock = isl. *leggr*, da. *læg* (eng. *leg* från nord.), av urnord. **lagja-* el. möjl. *s*-stam: *lagiz*; jfr langob. *lagi*, lår, till ie. **lak-* i lat. *lacertus*, arm, osv., till roten *lek*, vara böjd, böja, se närmare lår 2. — Att ordet haft en all-

männare betyd., synes framgå av t. ex. fsv. *arm-*, *benlægger*. En överförd anv. uppträder i ättelägg, fsv. *ættalægger*; jfr ä. nsv. *lägg*, ätt, släkt. — Om det härav bildade sv. dial. *islägg(a)*, (ben)skridsko, se under skridsko.

2. **lägg,** varv o. d. = da. *læg*, kant, våd, väl nybildning till lägga.

lägga, fsv. *læggia* = isl. *leggja*, da. *lægge*, got. *lagjan*, fsax. *leggian*, fhty. *lecken*, *legen* (ty. *legen*), ags. *lecgan* (eng. *lay*), kausativum till ligga; motsv. fslav. *ložiti*, lägga. — Det vardagliga uttr. lägga till ngn, slå till, har gamla nordiska anor; jfr isl. *leggja til hans*. — Lägga näsan i blöt, se näsa.

läglig, fsv. *læghliker*, från mlty. *legelik*, belägen, till roten i ligga; alltså egentl.: väl belägen; jfr da. *belejlig*, från mlty. *belegelik* ds.

lägra (en kvinna), till läger 1.

läka, fsv. *lækia* = da. *læge*; jfr isl. *lækna* = got. *lêkinôn*, fsax. *lâknôn*, fhty. *lâchinôn*, ags. *lǽcnian*, *lácnian*; enl. somliga är det isl. ordet lånat från ags. — Härtill: läkare, fsv. *læk(i)are*, ombildat av äldre *lækir* = da. *læge*, got. *lêkeis*, fhty. *lâchi*, ags. *lǽce*, även: igel (eng. *leech*, veterinär, igel). Jfr isl. *læknir*, även som yngre *læknari*, motsv. mhty. *lâchenære*. — Av omstritt ursprung. Enl. somliga inhemska germ. ord, avledda av ett germ. **lēka-*, läkemedel, varifrån fslav. *lěkŭ* ds., o. urbesl. med fir. *liaig*, läkare. Enl. andra lån från kelterna, vilkas druider voro bekanta för sin läkekonst; fir. *liaig* möjl. av ie. **lēpagi-*, till roten i sanskr. *lápati*, pratar, viskar, alltså egentl.: besvärjare o. d., med analogier i flera språk: läkekonsten har urspr. framgått ur besvärjelser o. signerier; jfr gikt. Litteratur se Falk-Torp; jfr även Luft ZfdA 41: 237 o. senast Holthausen IF 39: 71 (: grek. *légō*, talar; alltså även i detta fall urspr. 'besvärjaren'). — Läkedom, se dom 2. — Ty. *arzt*, läkare, är egentl. samma ord som ä. sv. *arkiater*, av grek. *arkhiatrós*, till *arkhi-* (se ärke-) o. *iātrós*, läkare, till *iáomai*, läker, *iainō*, vederkvicker. En annan gammal beteckning för 'läkare' se medicin.

läkt el. **läkte,** Var rer. 1538: *lekte*, G. I:s reg. *licther* osv., i ä. nsv. även: brädställning, balkong = da. *legte*; med omställning av *-tk-* från lty. *letke* = ty. *lättchen*, diminutivum till ty. *latte*, spjäla, osv.; se låda 1.

läktare, fsv. *læktare*, läspulpet, upphöjd plats i kyrka, varifrån föreläses ur den heliga skrift, m. m. = isl. *lektari*, från ty.: mhty. *lecter*, av lat. *lectōrium*; jfr lat. *lector*, föreläsare; till *legere*, läsa (se legend, lektor osv.)

läll, lell, likväl, se d. o.

lämm, fallucka, Växiö domkap. 1679: *skåttlämmar*, för fönster, annars ofta såsom i dial.: fälla (för mindre däggdjur o. fåglar), jfr nedan = isl. *hlemmr*, även: loft; samma ord som ags. *hlemm*, smäll, alltså egentl.: som slår igen med en smäll, o. med samma grundbetyd. som det besläktade got. *hlamma* f., fälla, snara (jfr ovan); till stammen i sv. dial. **lamra*, skrävla, no. *lamra*, skramla, larma, isl. *hlamm*, buller, dån, fsax., fhty. *hlamôn*, brusa, med avljudsformerna isl. *hlymr*, buller, dån, o. ags. *hlimman* st. vb, genljuda, m. fl.; jfr lomhörd. — Parallellbildningar på germ. *gl-* se glam. — Ordet betecknas av senare ordböcker såsom Weste 1807 o. Dalin 1850 (jfr även Moberg 1815) som dialektiskt. Denna prägel bär det alltjämt, o. det har f. ö. egentligen aldrig tillhört riksspråket. Då det uppträder i litteraturen, kan det snarast betraktas som dialektlån. — I sv. ortnamn sannol. i betyd. 'djurfälla'; se Sahlgren NoB 8: 160.

lämmel el. **lemmel,** O. Magnus 1555: *lemmus* (latiniserad form), 1671: *lämblar* plur., 1729: *lemmell* (från Jtl.), Linné: *lemlar*, *lömblar*, sv. dial. även *lemming*, *lymälld*; möjl., med Lidén i NoB 4: 126 n. 1, i riksspr. lån från no.: *lemælle*, *lemældre*, *lemende(-i-)*, *lemming*, *lom(h)und* m. m., (i ortnamn se anf. avh. s. 115), no.-da. *lemæn*, i da. skrivet *lemming* (varifrån ty. o. eng. *lemming*), ä. no. även *lemmicker* 1673, isl. *lemendr* plur. (om denna form samt om *lomundi* ack. plur. och *læmingr* se Kålund Ark. 25: 302); jfr de från nord. lånade lapska *luomonjo*, *luomek*. På grund av formväxlingen synnerligen dunkelt. Enl.

Falk-Torp s. 634 o. Torp Etym. ordb. s. 373 hör **lōmund* möjl. till ett sbst. **lōm-*, skällande, jfr litau. *lóti*, skälla, fslav. *lajati*, lat. *latrāre* (jfr lamentera), till samma ljudrot, som omtalas under lom. *Lemendr* osv. är i så fall omtydning.

lämna, lemna, i riksspr. med *-ä-* från uppländska dial. (se Hesselman *i* o. *y* s. 16 f.), fsv. *limna, lifna*, blott intrans.: lämnas, dessutom: få liv, bliva vid liv = isl. *lifna*, bliva kvar, da. *levne*, lämna kvar, got. *aflifnan*, bliva kvar; inkoativum (av typen vakna osv.) till germ. st. vb. **līban*, bliva kvar (i bliva); se även leva, liv. Den trans. betyd. har ordet erhållit från det nu i riksspr. utdöda sv. dial., ä. nsv., fsv. *lēva* = isl. *leifa*, got. *bilaibjan*, fsax. *lévian*, fhty. *leiben*, ags. *lǽfan* (eng. *leave*), av germ. **laiƀian*, kausativum till **līban*, bildat som beta till bita osv.; jfr kvarleva o. -lev. — Med avs. på ljudutvecklingen jfr rämna, vb o. sbst.

lämpa, vb, y. fsv. *læmpa* o. 1500 = nisl., no. *lempa*, da. *læmpe*, från ett i mlty. ej uppvisat **lempen*, egentl. kausativ (germ. **lampian*), vars betyd. 'göra passande, lämplig' övergått till grundverbet mlty. *limpen* (jfr om dylik sammansmältning t. ex. bränna) = ags. *(ge)limpan*, st. vb, lyckas, fhty. *(gi)limpfan*, vara passande. Betyd. 'lämplig' härrör väl från prefixet *ge-*, egentl. 'samman', o. ordet har därför trol. med rätta sammanställts med de under lump anförda orden med grundbetyd. 'slapp, nedhängande', varifrån hos det germ. grundverbet **limpan* betyd. 'glida' > 'gå för sig'. — Subst.: lämpa, fsv. *læmpa* = no. *lempa*, da. *lempe*; jfr mlty. *limpe* ds. ävensom mlty. *gelimp*, lämplighet, måttfullhet, fhty. *gelimpf*, överensstämmelse (ty. *glimpf*, skonsam hänsyn) m. m.

län, fsv. *lēn*, även: lån = isl. *lén*, da. *len*, från mlty. *lên*; se f. ö. lån.

läna, fsv. *lēna* = isl. *léna*, no. *lena*, från mlty. *lênen* = fhty. *lêhanôn* (ty. *lehnen*), ags. *lénan* (jfr eng. *lend*); avledn. av föreg. Jfr nybildningen låna, av samma slag som låsa för äldre, numera sällsynt läsa.

länd, fsv. *lænd* = isl. *lend*, da. *lænd*, motsv. fin. lånordet *lantio* ds., jfr fsax. *lendin* plur., fhty. *lentin* f. (ty. *lende*), ags. *lendenu* n. plur.; av germ. **landi(ō)-*, resp. **landīn-*, av ie. stam *londh-* i lat. *lumbus*, länd (av **londhuos*), med avljudsformen **lendh-* i fslav. *lędvija*, länd, njure, o. **lndh-* i isl. *lund*, köttet kring njurarna, osv. (se -lunda); jfr särsk. J. Schmidt Plur. s. 6. Om härledningen i övrigt blott osäkra gissningar; jfr t. ex. Lewy PBB 32: 138.

lända, ä. nsv.: föra el. leda till ett mål, t. ex. O. Petri, gå ut på, t. ex. L. Petri, anlända, landa, fsv. *lænda*, komma, landa = isl. *lenda*, fhty. *lenten* (ä. ty. *länden*, undanträngt av *landen*, motsv. sv. landa = fsv., där i betyd. 'anlända', no.), av germ. **landian*, avledn. av land. — Härtill: anlända, 1620-t., förr även: landstiga, landa, efter ä. ty. *anländen*; jfr med avs. på betyd.-utveckl. fra. *arriver*, anlända, av vlat. **ad-ripāre*, till *rīpa*, strand, alltså urspr.: landstiga.

länderi, Serenius 1734, från mlty. *lenderie* el. ty. *lenderei*, till land.

1. **länga** (hus- o. d.) = da. *længe*, till lång.

2. **länga,** sjöv., lösända att slå om el. fästa på tunnor o. d., som skola hissas el. firas = isl. *lengja*, rem, remsa, da. *længe* ds. som i sv., mlty. *lenge* ds. Väl till lång; annorlunda dock Falk-Torp s. 675. Som sjöterm möjl. lån från det likbetydande mlty. ordet el. från holl.

längd, fsv. *længd* = isl. *lengd*, da. *længde*, mlty. *leng(e)de*, ags. *lengð(o)* (eng. *length*), av germ. **langiþō-*, till lång som mängd till fsv. *manger*, mången, bredd till bred osv. — Parallellbildning: germ. **langīn-*, se länge. Längd till **langīn-* (ty. *länge* osv.) som mängd till **manaʒīn-* (ty. *menge* osv.).

länge, fsv. *længe* f. = isl. *lengi*, da. *længe*; egentl. ackus. sg. av ett fsv. **længe*, längd = got. *laggei*, mlty. *lenge*, ty. *länge*, ags. *lengu*, av germ. **langīn-* till lång (såsom vrede till vred osv.).

-länges i bak-, framlänges, fsv. *-længis* i *baklængis*, adverbiell genitivbildning till ett **længe*; se längs.

längs, Stiernhielm Arch. *längst*, van-

ligt först o. 1700, även då i början nästan regelbundet med *-t*; Lind 1749 har *längs*, men Möller 1755 *längs*. Ej med Tamm Änd. hos adverb s. 26 uppkommet av äldre **länges* (jfr sv. baklänges) som genitivbildning till ett neutralt fsv. **længe*, utan lån från ty. *längs*, 1600-t., med tillagt *-t* som i eljest m. fl., bildat som strax, tvärs osv.

längta, fsv. *længta* (ipf. *-adhe* o. *-te*), pers. o. opers. = no. *lengta* I konj., da. *længte*, av germ. **langitōn* el. **langatjan*, till adj. lång el. till vb. fsv., isl. *langa*, längta, ä. nsv. *långa*, fsax. *langôn*, fhty. *langên* (ty. *(ver)langen*), ags. *langian* (eng. *long*), egentl.: finna lång, jfr sv. dial. *längas*, isl. *lengjast*, da. *længes* ds. — Till lång höra även sv. dial. *längta*, förlängas, no. *lengta*, förlänga, liksom sv. dial. o. ä. nsv. *länga*, förlänga, fsv. *længia*, isl. *lengja*.

länk, fsv. *lænker* = isl. *hlekkir* plur. (*-kk-* av *-nk-*), da. *lænke*; eng. *link* från nord. spr.; jfr ags. *hlenca* m., *hlence* f. ds.; ävensom ty. *gelenk*, av mhty. *gelenke* n., kollektiv till det besl. fhty. *hlancha*, höft, länd, veka livet, egentl.: böjning av kroppen (se flank). Länk osv. av germ. **hlanki-*, till en germ. rot *hlenk*, böja = ie. *kleng*, som sammanställts med lat. *clingere*, omgjorda; jfr parallellroten *klenk* i fslav. *po-klęcati*, böja sig, halta.

läns, Rosenfeldt 1698: *pumpa läns* = da. *lens*, egentl. ett sjömansord, från lty., holl. *lens*, tom, jfr flaml. *len(t)s*, *lengsch*, *lins*, matt, kraftlös; f. ö. ovisst ursprung, varom olika meningar hos Falk-Torp o. Franck Et. Wb. Jfr följ.

länsa, sjöt., H. Bjelke 1585: *länsede . . för tachell*, Rosenfeldt 1698 = da. *lense*, från mlty. *lensen*, holl. *lenzen*, till föreg., med grundbetyd. 'lossa segeln' el. dyl.

länstol, 1645, förr stundom *läne-* o. ofta *länd-* (i anslutning till länd) = da. *lænestol*, från ty. *lehnstühl*, ä. ty. *lehnestuhl*, till *lehnen*, stödja sig, av fhty. *(h)linên* = fsax. *hlinôn*, ags. *hleonian*, till ie. roten *kli*, luta o. d.; se f. ö. lid.

läpp, fsv. **læpper* (dat. pl. *læppom(en)*, nom. pl. *leppanar*), av germ. **lepn-*, väl uppkommet ur synkoperade kasus av *n*-stammen **lepan-* (jfr t. ex. lapp, brunn, fläck) = fsv. *læpi*, sv. dial. (väsentligen i Götaland) *läpe*, no. *lepe*, da. *læbe*. Härtill även fsv., ä. nsv., sv. dial., no. *lippa*, ä. da. *lipe*, på grund av dess spridning i dial. snarast ett inhemskt ord, av germ. **leppiōn*, avledn. av **leppa-* (= läpp); jfr t. ex. isl. vb. *brynna* till det på samma sätt som läpp uppkomna brunn. Ags. *lippa* m. (eng. *lip*), ty. *lippe* kan vara ett **lepjan-* el. **leppian-*. F. ö. besl. med fsax. *lepur*, fhty. *leffur*, o. fhty. *lefs* (ty dial. *lefze*) ds. Av ie. roten *leb*, hänga ned, vartill även lat. *labium* (som dock möjl. delvis beror på anslutning till *lambere*, slicka; jfr om *labium* ~ *lambere* bl. a. Osthoff IF 27: 164 n. 1). Se f. ö. lapp. Jfr bl. a. Wadstein IF 5: 22 o. (delvis annorlunda) Lindroth Festskr. t. Sdw. 135 f. — Ett annat germ. ord för 'läpp' är fsv. *var*, *vær* = isl. *vǫrr*, ffris. *were*, jfr dimin. got. *wairilō*, besl. med fpreuss. *warsus*. Samindoeur. beteckning saknas; jfr grek. *kheĭlos* (urbesl. med gäl) osv.

läppja, smaka med läpparna, fsv. *læpia* (ipf. *-adhe*), lapa (vilken betyd. kvarlever långt in i ä. sv.), motsv. no. *lepja* (pres. *-ar*), läppja, o. nisl., no. *lepja* (*lapte*, i no. i pres. även *-jar*), lapa = fhty. *gilepphen*, av germ. **lapjan*; växelform till lapa (se d. o.). Av somliga skiljes dock nsv. läppja = no. *lepja* (pres. *-ar*) från fsv. (osv.) *læpia*, lapa, i det att det förra ställes till samma rot *lap*, hänga slappt, som läpp, o. blott det senare föres till lapa. Jfr härom Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 141 f.

lär, o. 1600: *lärer*; *lär* (*ler*) t. ex. Gustaf II Adolf, y. fsv. *ler* 1495. Tidigare uppfattat som en svagtonig form av *läter*, till låta; jfr Uppl.-L.: *lær sik þær til myrþæ* = *læter sik . . til*. Kanske dock snarare, med Björkstam Mod. hjälpverben i sv. s. 70 f., pres. till lära, med övergång av ordet till futuralt o. modalt hjälpverb i uttr. såsom lära känna osv. (jfr även ty. *meine uhr lernt wieder gehen*, börjar åter gå, osv.), där antagl. lär mist sin egentliga betydelse, genom en betydelseförskjutning av det infinita verbet i psykologiserande riktning. Egendomlig är dock, med B:s

uppfattning, den tidiga förekomsten av formen *lär*, medan av lära annars ännu på 1600-t pres. *lärer* är nästan enarådande (jfr förf. 1600-t.:s sv. s. 143, Noreen V. spr. 4: 136). — Ordet brukas tidigast i futural-modal betyd.; sedan, från o. 1680, även som rent modalt i bet. 'torde'; i bet. 'säges' från o. 1800. Den gamla futurala betyd. kvarlever i uttrycket: *Han lär få sanna mina ord.*

lära, vb, fsv. *lœra*, lära o. lära sig = isl. *lœra*, da. *lære*; lån från mlty. *lêren*, lära, lära sig, det isl. ordet möjl. från ags. *lǽran* = fsax. *lêrian*, fhty. *lêren* (ty. *lehren*), med *r* av *z* = got. *laisjan* (med analogiskt *s*), lära ((*ga*)*laisjan sik*, lära sig), av germ. **laizian*, kausativum med grundbetyd. 'komma ngn att veta' till got. pret.-pres. *lais*, jag vet, egentl.: jag har efterspårat (jfr till betyd.-utvecklingen got. *wait*, jag vet, egentl.: jag har sett). Avljudsform: got. *lubjaleis*, trollkunnig. Med avs. på grundbetyd. 'spår, spåra' jfr got. *laists*, spår = läst 2 (se f. ö. d. o.) samt spörja till spår.; alltså, liksom sannol. även nys, minnen av forntidens jägarliv. — Härtill avljudsbildningen germ. **liznan*, lära sig = fsax. *linôn* (med förlorat *r*), fhty. *lirnên*, *lernên* (ty. *lernen*), ags. *leornian* (eng. *learn*); se även list. — Deverbativum: lära, sbst., fsv. *lœra* = da. *lære*, från mlty. *lêre* = fsax., fhty. *lêra* (ty. *lehre*), ags. *lár* (eng. *lore*; jfr sv. folklore). — Lärjunge, Bib. 1541, fsv. *lœriunge*, lärjunge, lärling (ej i da.), från mlty. *lêrjunge* = ty. *lehrjunge*, till en substantivering av mlty. *junc*, ty. *jung* = ung. I fsv. dessutom *lœresven* = isl. *lœrisveinn*, da. *læresvend*. Om Kristi lärjungar använder got. det till sitt ursprung omstridda *siponeis*. — Lärospån, nu neutr. (plur.), hos Dalin 1850 (*läro-*. *lär-*) mask. sing.; enl. Tamm Gr. s. 17 möjl. till spån i den äldre betyd. 'träskiva till bokpärm'; alltså egentl.: lärobok inbunden i träpärmar > elementarkunskap.

lärft t. ex. Spegel, ä. nsv. även *läreffi* t. ex. 1645, o. *läroft*, ännu Linné, fsv. *lœript*, *lœropt* m. m. = isl. *lérept*, no. *lereft*, ä. da. bl. a. *lœrept*, *lerft*, da. *lerred*, av äldre **līn-rept* (jfr Erik av *Einrīkr* o. gudanamnet Tor av **þunr-*); av lin o. ett ord motsv. isl. *ript* f., tygstycke, ags. *rift*, klädesplagg, kappa m. m., fhty. *beinrefta*, benkläder, till riva, vb, o. rev 6 (el. möjl. rev 1). — Den nsv. formen *lärft* har väl uppstått i trestaviga former (t. ex. best. f.) o. beror på synkope i trestavigt ord (med akut betoning) av den stavelse, som stod närmast efter den tryckstarka (jfr t. ex. lärka). — De nord. orden för 'lärft' ha antagl. fått neutralt kön (jfr det feminina *ript*) genom anslutning, till vadmal o. d.; jfr under örngott.

Lärje, Lärjeholm, gård i Vättle hd Vgtl., av ä. nsv. *Lergo*, oblik kasus till y. fsv. *Leria* 1463, jämte Lärjeån, 1584: *Lärie ström(m)*, av äldre **Lērigha*, den leriga, motsv. ä. nsv. *lerja*, lergrund (sällsynt), y. fsv. *lergha* P. Månsson, sv. dial. även *lärja*; ovisst, om urspr. om ån (jfr Maljen o. ä. sv. *Lera*, ånamn) el. gården. Jfr förf. Sjön. 3: 66, SOÄ 13: 10, 116.

lärka, t. ex. Spegel 1685; Wivallius o. ännu t. ex. Schenberg 1747: *lärkia*, *lerckia*; Var. rer. 1538: *lerekia*, fsv. *lœrikia* = isl. *lévirki*, no. *lerka*, da. *lerke*; sannol. lånat liksom så många andra beteckningar för sångfåglar, ss. bofink, hämpling, näktergal, steglitsa; motsv. mlty. *lêwer(i)ke*, fhty. *lêr(a)hha*, mhty. *lêwerch* m. m. (ty. *lerche*), ags. *lǽwerce*, *láwerce* (eng. *lark*); från germ. spr. kommer nordportug. *laverca*. Av mycket omstridd o. dunkel härledning. Som grundform har ansatts germ. **laiwarikōn* el. **laiwazak(i)ōn*; av somliga uppfattat som innehållande det germ. djurnamnssufixet *-ik-* el. *-ak-* (jfr t. ex. mask); stundom fört till grek. *laíein*, sjunga, skrika o. d., got. *laian*, smäda, osv. (se närmare Noreen Sv. etym. s. 27). En motsvarighet till ordets första del föreligger möjl. i fin. *leivo*, lärka; jfr Kaukoranta FUF 13: 64 f. Saknaden av för större områden gemensamma indoeur. beteckningar för lärkan tycks visa, att dess sång liksom näktergalens först jämförelsevis sent ådrog sig större uppmärksamhet. — Med avs. på uppkomsten av formen *lärka* ur *lärikia* (*-ekia*) jfr lärft.

lärkträd, Schroderus 1639; *lärcketrä* = da. *lerketræ*, från ty.: mhty., ty. *lerche*, av lat. *larix*, som av vissa forskare anses innehålla sabinskt *l* för *d* o. sammanställts med roten i trä; jfr dock häremot Lidén IF 18: 487, med ett eget tolkningsförslag; ett senare av Reichelt Zfvergl. Sprachf. 46: 350 (: fslav. *lěsŭ*, skog, av **lēso-*).

1. **läsa,** fsv. *læsa* (ipf. *las*), plocka, samla, läsa = isl. *lesa* ds., da. *læse*, fsax., fhty., ags. *lesan* (ty. *lesen*, eng. *lease*); i ags. o. eng. blott 'samla', medan 'läsa' där uttryckes genom ags. *rædan* (eng. *read*), egentl.: uttyda (se råda), jfr att samma språk också för 'skriva' ha ett avvikande, likaledes från runtiden nedärvt uttryck, nämligen *writan* (eng. *write*; jfr rita). Grundbetyd. 'plocka' har å tysk botten utvecklat sig till 'läsa' genom analogi från lat. *legere*, som betyder både 'läsa' o. 'plocka'. Besl. med litau. *lesù*, *lèsti*, plocka upp. — Den äldre betyd. 'plocka' ingår möjl. urspr. i uttr. läsa lusen av någon, såvida ej snarare här syftas på besvärjelseformler; jfr t. ex. fsv. *læsa enom hest matken bort*, dvs. genom läsning fördriva masken på en häst. — Avledn.: ä. nsv., fsv. *läst*, evangelium, predikotext = isl. *lest*; övers. av lat. *lectio* (se lektion). — Läsare som relig. o. kyrkohist. beteckning, från 1750-t., då om en pietistisk rörelse i Vgtl.; egentl.: som (flitigt) läser bibeln.

2. **läsa,** låsa, fsv. *lēsa* = isl. *lǽsa*, avledn. av lås; sedan i sv. undanträngt av nybildningen låsa = da. *laase*, liksom låna i regel ersatts av låna, lässa av lassa o. äldre *räna* genomgående av råna.

läska, I. Erici 1642, förr ofta i förb. *läska törsten*, dvs. släcka = da. *leske*, i ä. da. även: släcka (eld), från mlty. *leschen*, släcka = fsax. (*a*)*leskian*, fhty. *lescan* (ty. *löschen*), av germ. **laskian*, kausativum till det starka vb. **leskan* = fsax., fhty. *lescan* (ty. *löschen*), upphöra att brinna. Snarast med Falk-Torp s. 636 av **lekskan*, egentl.: bliva svag, av ie. roten (*s*)*leg* i slak; jfr samma betyd.-skiftning i släcka, slockna ~ ags. *slacian*, bliva svag. Om andra möjligheter se Persson Upps.-stud. s. 184, som själv utgår från samma grundbetyd., men ställer orden till mhty. *erleswen*, bliva svag, got. *lasiws*, svag, osv. — Läskedryck, Wivallius 1631: *läskedrick*, Palmcron 1642: *läskiodrick* = da. *leskedrik*. Enl. somliga skulle ordet vara en ombildning av ty. *letztrunk*, till *letzen*, vederkvicka, urspr.: hämma, uppehålla (se lat). Jfr dock ä. nsv. *läska*, läskedryck; den 1664 uppträdande formen *letszkedryck* beror väl på s. k. omvänd skrivning (på grund av den vanliga assimilationen *ts* till *ss*).

läspa, fsv. *læspa* = no. *leispa*, da. *læspe*, avljudsform till mlty. *wlispen*, fhty. *lispen* (jfr ty. *lispeln*), ags. *wlispian* (eng. *lisp*) ds. Ljudhärmande liksom t. ex. ital. *bisbigliare*, *pispigliare*, fra. *sussoyer*, *chuchoter* osv.

lässa, se lass.

1. **läst,** ss. rymdmått (numera bl. vid mätning av träkol), före 1874 o. 1880 även som viktenhet vid skeppsmätning, fsv. *læst* f., ss. viktbestämning o. rymdmått = isl. *lest*, da. *læst*; egentl. samma ord som isl. *lest*, skeppslast, o. lånat från mlty. *last* (plur. *leste*), last, bestämt mått varor = last.

2. **läst** (skomakar-, strump-), L. Petri Kyrkost. 1566: *lester* plur. = isl. *leistr* m., strumpfot o. d., da. *lest*, läst, got. *laists*, spår, mlty. *lēst*(*e*), läst, fhty. *leist*, spår, läst (ty. *leisten*, läst, sydty. dial. *leist*, spår), ags. *lást*, *lǽst*, fotsula, spår (eng. *last*, läst), av germ. **laisti-* = ie. **lois-ti-*, till stammen i fhty. *waganleisa*, fotspår, mhty. *leis*(*e*) (ty. *gleis*, *geleise*, med *ge*-prefix), av ie. **loisā* = fslav. *lěcha*, åkerteg ~ **leisā* = lat. *līra*, fåra i åker (se delirium), litau. *lýsė* (**līs-*), trädgårdssäng. Grundbetyd. är alltså: spår o. d.; se f. ö. lära, list. — Avledning: got. *laistjan*, följa i spåren, fhty. *leisten*, efterkomma en befallning (ty. *leisten*, fullgöra o. d.), ags. *lǽstan*, följa, hjälpa, utföra, hålla ut (eng. *last*, räcka, vara; se lasting), osv. — Skomakare, bliv vid din läst, jfr lat. *ne sutor supra crepidam*, enl. berättelsen om den grekiske målaren Apelles svar på en skomakares kritik av en hans tavla.

läte, fsv. *læte*, även: beteende = isl. *læti*, av urnord. **lātia-*, avledn. av låt; se d. o.

lätt, fsv. *lætter*, även: lättsinnig, lättfärdig = isl. *léttr*, da. *let*, got. *leihts*, fsax. *licht*, fhty. *lîht(i)* (ty. *leicht*), ags. *léoht* (eng. *light*), av germ. **līht(i)a-* av **lenht(i)a-*; till ie. **lengh-*, **lṇgh-* i grek. *elakhýs*, ringa, obetydlig (av **lṇghu-*), *elaphrós*, lätt, snabb (av **lṇghro-*), litau. *leñgvas*, *lengvùs*, lätt, fsax. *lungor* o. fhty. *lungar* snabb; sannol. även sanskr. *laghú-*, *raghú-*, lätt, rask (som dock formellt sett även kunde innehålla den onasalerade roten); se även lunga o. liktare. Besl. med fhty. *gilingan*, komma i väg, lyckas (ty. *gelingen*), sanskr. *lánghati*, skyndar, osv. Onasalerade växelformer: lat. *levis*, lätt (av **leghu̯is*, till femininformen på *-ī*, för mask. **leghus*; jfr t. ex. *suāvis* under söt; se elev, sulagera), fslav. *lĭgŭkŭ* ds., osv. — Lättfärdig, i ä. nsv. bl. a.: som har lätt att färdas o. lätt att föra, o. 1555, lättledd, godtrogen, P. Svart = no. *lettferdug*, snabb, da. *letfærdig*, lättfärdig, från mlty. *lîchtverdich*, rask, snabb, lättfärdig = ty. *leichtfertig*; till färdig; jfr rättfärdig. Möjl. såsom sannol. i rätt- o. sannfärdig dessutom påverkan av fsv. *færþ*, handlingssätt (= nsv. färd i högtidlig stil); denna behöver dock ej i dessa fall vara direkt utan kan utgå från något av de tre adjektiven, som sedan inverkat på de övriga. — Lättsinnig, förr: gladlynt o. d., t. ex. O. Petri: '(Gustaf I var) en liuff. lig, lustig och lättsinnig herre'; jfr t. ex. Leopold 1795, om stil: lätt, lekande = da. *letsindig*, förr ävenledes i betyd. 'gladlynt', liksom i det till grund liggande ty. *leichtsinnig*, som under 1500-t. hade denna betyd.; egentl.: med lätt sinne. Yngre är ty. *leichtsinn* (för äldre *leichter sinn* o. *leichtsinnigkeit*), varifrån da. *letsind* o. sv. lättsinne, ett 1800-talsord, t. ex. Dalin 1850, som dock ännu har det äldre *lättsinnighet* som huvudform. — Lättsövd, se -sövd. — Lättvindig, 1673: *lättwindigare*, 1679: *lättwinnigare*, hos Dalin 1850 betecknat som vard. o. skämts., mera allmänt i litteraturen först under 1800-t:s senare årtionden; ombildning av sv. dial. *lättvinn*, ofta neutr.: *-vint* = no. *lettvinn*, *lettvindt*, till vinna i den äldre betyd. 'arbeta'. — Jfr följ.

lätta, fsv. *lætta* (ipf. *lætte*) = isl. *létta*, da. *lette*, ombildning efter lätt av ljudlagsenligt **līt(t)a* = mlty. *lîchten*, lyfta, egentl.: göra lätt (jfr sv. lätta ankar, motsv. i da., från lty.), fhty. *lîchten*, lätta (jfr ty. *erleichtern*), ags. *líhtan*, stiga ned från en häst, egentl.: göra (det) lättare (för hästen) (eng. *lighten*, även: lätta, lindra, *light*, *alight*, stiga ned); till föreg. Jfr under rätta o. släta.

lätting, 1624, 1639 osv., ombildning efter lättja av äldre *läting* G. I:s reg. 1555, Schroderus Com. 1639, ännu (enstaka) 1783 = no. *læting*, till lat. — I ä. sv. ofta även *lättinge*. — I ä. nsv. även *latman*, vartill nsv. latmansgöra.

lättja, fsv. *lætia*, av urnord. **latjōn*, till lat. — Annan avledn.: fsv. *læti* = isl. *leti*, av urnord. **latīn-*.

läxa, fsv. *lækza*, *lexa* jämte *lækze*, läsning, stycke ur bibeln el. annan religiös bok som föreläses el. sjunges vid gudstjänst m. m., lektion, lexa (bildl.), på 16- o. 1700-t även: klass i skola (t. ex. S. Ödmann Hågk.) = da. *lekse* el. *lektie*, lexa, förr även: skolklass, från mlty. *lexe*, *lectie*, av lat. *lectio*, läsning, föreläsning, varav lektion.

löda, fsv. *lödha*, från mlty. *lôden* = ty. *löten*, till lod i den gamla betyd.: bly, smält- el. gjutbar metall.

lödder, ä. nsv. *lör* o. 1645, *lödder* 1654, *löder* Verelius 1681, Möller 1745 o. 1755, Lind, Sahlstedt o. ännu Möller 1808 = isl. *lauðr*, lut, lödder m. m., ags. *léaðor* (eng. *lather*), av germ. **lauþra-* = ie. **lou-tro-*, motsv. grek. *loutrón*, bad, Homerus: *lo(ϝ)etrón*, gall. *lautro*, översatt med 'balneo', fir. *lóathar*, bäcken; bildning på instrumentalsuffixet *-tr-* (av samma slag som t. ex. årder) till roten i lat. *lavo*. tvättar, osv. (se lut, löga, lördag). Jfr no. *løa*, *laua*, skumma, östsv. dial. **löyda*, stampa i sjögång, sv. dial. *löa* o. da. dial. *lød(d)e*, visa tecken till kalvning (egentl.: skumma i könsdelen); se även Lödöse. — Formen

lödder förhåller sig till *löder* som slödder till *slöder*; ä. nsv. *lör* är att bedöma som t. ex. lur 1 av *ludher*.

lödig, fsv. *löþogher* = senisl. *lóðugr*, da. *lødig*, från mlty. *lôdich* = ty. *lötig*. Egentl.: innehållande full halt av ren metall (silver), till lod i betyd. 'viktenhet (sextondelen av en mark)', egentl.: bly, metall. Jfr karat.

lödja, vårull, väsentl. dial., ä. nsv. *lydia* 1639, Lind 1738: *lödja*, i dial. även *ly(d)ja* m. m., avledn. av sv. dial. *lå(d)*, da. dial. *låd* ds. = ä. nsv. *lodh*, *låd*, ludd, osv.; se f. ö. ludd o. luden. Om dialektformerna se Hesselman *-i-* o. *-y-* s. 121.

Lödöse, (*Gamla*), äldre namn på St Peders sn, Ale hd, Vgtl., fsv. *Lödhöse*, avledn. på *-ia* till den fsv. biformen *Lödhös*, till os, (å)mynning, sammansatt med det fsv. ånamnet *Liūdha*; jfr Beckman Vägar o. stigar i Vgtl. s. 15, Kalén NoB 1921 (ännu outg.) samt om besl. vattendragsnamn förf. Sjön. 1: 269. Annorlunda, men icke antagligt SOA 2: 60 f. Jfr Orsa (av *Öröse*), till ör) o. Tönnersjö (av *Thundrösæ*).

löfte, fsv. *löfte*, *lyfte* = da. *løfte*, från mlty. *lofte*, *lovede* = fhty. *gilubida* (ty. *gelübde*), bildning på germ. *-iþō-* till fhty. *gilobôn*, tillåta, osv.; se lov 1, lova 1. — I fsv. o. ä. nsv. även: borgen, t. ex. Jesu Syr. 29: 'Gå i löffte, haffuer monga rijka menniskior förderffuat' (Bib. 1541); kvar i löftesman.

löga, bada, fsv. *lögha* = isl. *lauga*; avledn. av fsv. *lögh*, bad, varom under lördag. Ordet har i riksspr. alltmera undanträngts av bada, men lever alltjämt som ett allmänt uttr. i många dial. — Till ä. nsv. *lög*, fsv. *lögh*, bad, hör bl. a. sv. dial. *mullöga*, runt tvättfat, ä. nsv. *mullög*, fsv. *mullögh(a)*, motsv. isl. *mullaug*, med assimilation av *nl* till *ll*, av *mundlaug*, sammans. med isl. *mund* (osv.), hand (urbesl. med lat. *manus*, hand; jfr under det dock ej säkert hithörande förmyndare). Båda sammansättningslederna äro besl. med det likbetydande lat. *malluvium*, till *manus*, hand, o. roten i *lavāre*, tvätta; med samma assimilation av *nl* till *ll* som i det nord. ordet.

Lögaren, en genom missförstånd av svenska översättare uppkommen förvridning av den t. ex. hos Snorre Sturluson uppträdande benämningen på Mälaren, *Lögrinn*, *Løgrinn*, även skrivet *Loginn*, *Lauginn*, dat. (*i*) *Leginum*, best. form av isl. *løgr*, sjö = lag 1 o. sannol. motsvarande ett en gång befintligt fsv. sjönamn **Lagher*, av samma stam som Lagan. Av Peringskiöld m. fl. felaktigt ställt till det isl. mytiska namnet *Loge* o. i nyare tid oriktigt anknutet till löga, bada.

lögn, fsv. *lyghn* (*lyng(n)* m. m.) = no. *lygn*, da. *løgn* = fsax., fhty. *lugina* (ty. *lüge*), ags. *lygen*, med avljudsformen got. *liugn*, till ljuga. Likbetydande bildningar: fsv. *lygdh* = isl. *lygð*, av **luziðō-* o. isl. *lygi*, den senare väl urspr. formellt identiskt med lögn; jfr även fhty., ty. *lug* m. o. ags. *lyge* (eng. *lie*). Jfr lönn 2. — I ä. nsv. finns ett *lögnfärdig* som motsättning till sannfärdig. — Lögnhals, t. ex. Kolmodin 1732, efter ty. *lügenhals*; jfr gap-, våghals osv. (se under hals).

löja, sv. dial. o. ä. nsv. *löga* 1642 osv. = no. *løya*, *løje*, *laue*, ä. da. *løge*, da. *løjer* (med *r* från plur.); jfr sydty. dial. *laugen* ds.; besl. med isl. *leygr*, glans, osv. (se låga 2), på grund av fiskens silverglänsande färg; jfr grek. *leũkos*, en fisk, ävensom de tyska beteckningarna för 'löja': *blicke* o. *weissfisch*; analogier se id 1 o. f. ö. förf. Etym. Bemerk. s. IX. — De nord. formerna synas utgå från germ. **lauzōn* resp. **lauziōn*; sv. löja kan dock ha uppstått i dialekter, där i dylik ställning *g* blivit *j*, jfr *öja* för *öga* osv.

löje, fsv. *löghe* = isl. *hlógi* n., da. *løier* pl., av germ. **hlōzia-*; till *hlahjan* = le; möjl. genom förmedling av ett möjlighetsadj. **lögher* = isl. *hlógr* (liksom före: adj. för osv.).

löjtnant (förr ofta med betoningen *löjtnánt*, jfr Runeberg), ä. nsv. *luthenampt* P. Brahe Kr., *lutenanbt* Gustaf II Adolf, *leutenant* t. ex. Aurivillius, *lieutenant* t. ex. Möller 1745, 1755, m. m., från ä. ty. *lütinampt*, *lutenant* o. y. ty. *leutnant*, av fra. *lieutenant*, till *lieu*, ställe (av lat. *locus*, jfr lokal). o. *tenant*

hållande (till lat. *tenere*, se tänja); alltså egentl.: ställföreträdare, med samma grundbetyd. som ståthållare; särsk. om kaptens ställföreträdare, jfr den äldre titeln *kaptenlöjtnant* (vid flottan). — Uttalet *löjt-* beror på ty. *leutnant*, som möjl. ombildats i anslutning till *leute*, folk.

lök, fsv. *löker* = isl. *laukr*, da. *løg*, mlty. *lôk*, fhty. *louh* (ty. *lauch*), ags. *léac* (eng. *leek*), av germ. **lauka-*, ett speciellt germ. ord, lånat i fin. *laukka-* o. fslav. *lukŭ*; med osäker anknytning till ie. roten *lug*, böja, i grek. *lýgos*, böjlig gren (se lock 1), i så fall på grund av de bandlika bladen. — F. ö. finnas på det indoeur. området en mängd beteckningar för 'lök', delvis etymologiskt dunkla vandringsord.

lömsk, fsv. *lömsker* i y. fsv. *lømska*, lömskhet, av äldre **lymsker* = isl. *lymskr*, no. *lymsk*, liksom i sv. ofta om hästar, jfr da. *lumsk*; avljudsform till fsv. *liomsker*, ä. nsv. *liumsk*, sv. dial. *jumsk*, *jömsk*; besl. med isl. *luma*, gömma undan, sv. dial. *limja* (av **lymja*), smyga, no. *lȳma*, blicka lömskt, lägga öronen bakåt (om hästar), no. *lauma* ds. som *lyma*, sv. dial. *löma*, smyga, *lömer*, lömsk, m. m., ävensom holl. *luimen*, se dyster ut, se snett på o. d. — Ett likbetydande ord är ä. nsv. o. sv. dial. *lönsk*, no. *løynsk*. — Jfr härtill Hesselman *i* o. *y* s. 186, som icke anser det säkert, att sv. lömsk direkt motsvarar isl. *lymskr*.

lön = fsv. n. pl. o. f. = isl. *laun* n. pl., da. *løn*, got. *laun*, fsax., fhty. *lôn* (ty. *lohn*), ags. *léan*, av germ. **launa-*, *n*- avledn. till roten i lat. *lucrum*, vinst (se lukrativ), grek. *apolaúō*, njuter, *leía*, byte, fslav. *lovŭ*, jaktbyte, fir. *lóg*, *lúag*, lön, pris.

1. **lönn**, trädsl. Acer, fsv. *lön* = isl. *hlynr*, da. *løn*, ags. *hlyn*, jfr mlty. *lonenholt*; av germ. **hlunja-*, besl. med kymr. *celin*, fslav. *klenŭ* ävensom litau. *klẽvas*. Ä. nsv. o. sv. dial. *lonn* utgår icke från en annan grundform utan från ett dial. öppet *ō*-ljud. — Ett annat urgammalt namn på lönnen företräddes av lat. *acer*, grek. *ákastos*, ty. *ahorn*.

2. **lönn**, i lägga å l., fsv. *lön* f. = isl. *laun*, förnekande, döljande, da. *løn*; jfr. fhty. *lougna*, förnekande, ävensom got. *andalaugns*, dold, av germ. **lauɣunō-*, till ljuga; jfr lögn. Annan bildning: fsv. *lönd*, hemlighet, döljande = isl. *leynd*, av germ. **launiðō-*. Åtminstone det i sammans. som lönndörr, -gång, -port ingående *lönn-* kan delvis utgå från detta *lönd*; jfr fsv. *löndaporter* o. *lönporter*. Jfr följ. — Lönndom, i uttr. *i l.*, fsv. *i löndom* (el. i *lönd*) = da. i *løndom*, dat. plur. till det ovan nämnda fsv. *lönd*, hemlighet m. m. (jfr lagom, stundom); ej, med Falk-Torp, bildat med avledn. -dom, men i uttalet påverkat av denna.

lönskaläge, arkaisk juridisk term, fsv. *lönskalægher* jämte *löskalægher*, den ursprungliga formen (till fsv. *lösker*, lös, ogift, till lös; jfr löskerkarl), som ombildats i anslutning till lönn, hemlighet; jfr ä. nsv. *lönsk*, lönnlig, fördold (jämte 'lömsk'; se d. o.).

[löp, sv. dial., korg, se loft.]

löpa = fsv. = isl. *hlaupa* (ipf. *hljóp*), da. *løbe*, got. *us-hlaupan*, fsax. *hlôpan*, fhty. *(h)laufan* (ty. *laufen*), ags. *hléapan* (eng. *leap*). Sammanställt med litau. *klùpti*, knäböja; högst osäkert. Jfr följ. o. det besl. vidlyftig.

löpe, o. 1580 = isl. *hleypir*, no. *løype(r)*, da. *løbe*, till sv. dial. *löyp(a)*, ysta, fsv. *löpa*, komma att rinna(?) = isl. *hleypa*, komma att löpa m. m., kausativum till isl. *hlaupa* = löpa (bildat som fälla till falla osv); jfr sv. *löpna* = fsv.; med samma betyd.-utveckling som i eng. *rennet* till ty. *gerinnen*, löpna, stelna. — Andra ord äro (sv. dial.) käse o. fhty. *kâsiluppa* (ty. *käselub*), ags. *cieslybb*, till ett ord motsv. ty. *käse*, ost (se under potkes), o. germ. **luƀja-*, läkeört o. d. (se lövja).

lördag, t. ex. Lind 1749 (jämte *lögerdag*); ä. nsv. *lögerdag*, ännu Serenius 1741 o. Gjörwell 1793 (i brev); fsv. *löffwerdagher* 1493, *lögher-*, *löghar-*, = isl. *laugardagr*, ä. da. *løgerdag*, da. *løver-*, *lørdag*; till fsv. *lögh* bad, badvatten = isl. *laug*, badvatten, mlty. *lôge*, lut, fhty. *louga* (ty. *lauge*), ags. *léah* (eng. *lye*, *lie*), av germ. **lauɣō-* (varifrån lapska *lauku-*, *lavggo*, tvätt; jfr fin. *laukka*,

saltlake, varom K. B. Wiklund IF 38: 71), vartill vb. löga; f. ö. rotbesl. med lut o. lödder samt med lavemang o. lavendel. Härjämte isl. **laugdagr*, varav lapska *lavutaɔka* (*lavvodak*). Med avs. på betyd. jfr isl. *þváttdagr*, tvättdag. Namnet, som en samt av benämningarna på de svenska veckodagarna, saknar utländsk motsvarighet, beror på bruket att på lördagarna taga ett bad o. särskilt tvätta huvudet med lut. — I andra germ. spr.: eng. *Saturday*, Saturni dag, ty. *Sonnabend* o. *Samstag* (egentl.: sabbatsdag, jfr fra. *samedi*; jfr sabbat). — Dunkla i formellt avs. äro fsv. *löghurdagher* o. isl. *laugurdagr*; förklaringsförsök hos Noreen Sv. etym. s. 42, Kock Ark. 20: 63 f. Oklara äro även de sv. dial.-formerna *lorda* o. *lårda*; jfr Wigforss S. Hall. folkm. s. 184 f. — Med avs. på uppkomsten av *lördag* ur en trestavig form jfr t. ex. lärft o. lärka.

lös = fsv.: lös, opålitlig, lösaktig = isl. *lauss* ds., även tom, da. *løs*, got. *laus*, lös, tom, intetsägande, fsax. *lôs*, *lôs*, falsk, fhty. *lôs*, fri, tom, mhty. även: falsk (ty. *los*, *lose*), ags. *léas*, tom, falsk (eng. *-less*, *loose* däremot från nord. spr.), av germ. **lausa-*. Avljudsformer: germ. **lauzan-* (med Vernersk växling) i isl. *útlleri*, vansläktad; se även loss ~* *leus-*, **leuz* i ags. *léoran*, gå bort; se även förlisa, förlora. Enl. allmän uppfattning till en germ. rot *lus*, utvidgad av *lu* i lat. *luo*, betalar, *solvo*, löser (av **se-luo*), grek. *lýō*, löser, osv. Van Helten ZfdW 11: 56 för däremot ordet i betyd. 'lös, icke bunden' till roten i grek. *eleútheros*, fri (alltså ie. **loudh-to* > *lauss-*, jfr viss), o. i betyd. 'falsk' till got. *liuts*, falsk (alltså ie. **loudso* > **loutso-* > **lauss-*); som det förefaller, obehövliga antaganden. Jfr lösen. Om *k*-avledn. fsv. *lösker* se lönskaläge. — Lösöre n., fsv. *lösöre* (m.) = da., motsv. isl. *lauss eyrir* o. *lausaeyrir* (motsats: isl. *fastr eyrir*), till öre, som liksom fä i fornspr. fick betydelsen av gods i allmänhet. — Lösa, vb = fsv. = isl. *leysa*, got. *lausjan* osv., allm. germ.; avledn. av lös el. kausativum till germ. **leusan*, varom under förlora.

-lösa, i ortnamn, t. ex. Gärdslösa, av fsv. *Iærunzlösa*; av olika ursprung. I huvudstammen har senare leden vanl. tolkats såsom närmare el. fjärmare besl. med ags. *lǽs* (eng. *lease*), betesmark, äng. Härigenom måste man emellertid skilja de nordiska namnen från en del andra, t. ex. vissa västgerm. på *-losum* (8—1100-t.), *lôse* m. m., som icke kunna etymologiskt förbindas med ags. *lǽs*; se Lindroth Fornv. 1915. Mot Lindroths egen härledning från adj. lös i betyd. 'mjuk', varav 'fuktig' (alltså: fuktig, sank, vid vatten(drag) belägen äng), el. i betyd. 'tom' (alltså: ett stycke land som icke är uppodlat), el. i betyd. 'fri' (alltså: icke hägnad mark) tala emellertid starka skäl av bl. a. topografisk o. språklig (semologisk) natur; se Sahlgren NoB 7: 95. Enl. sistnämnde förf. innehåller -lösa (germ. **lausōn* el. **lausiōn*) ett sbst., bildat med *l-* el. *s*-suffix av stammen i löt, alltså egentl.: sluttning; se närmare löt. Enl. somliga beteckna åter namnen jord, som köpts av trälar. — I vissa nsv. ortnamn på -lösa ingår urspr. det nämnda löt självt, t. ex. Svartlösa hd (fsv. *Svarta löts* hd) efter tingstället *Svarta löt*, se Sahlgren anf. avh.). I några andra namn av yngre datum utmärker senare leden brist på förledens innehåll; jfr sjönamnet Fisklösen. — Namnen av den »äkta» *lösa*-typen ha säkert bildats under järnåldern, o. det är mycket osannolikt, att, såsom av somliga antagits, någon av dem eller samtliga skulle härröra från stenåldern. Jfr Sahlgren NoB 7: 93 f.

1. **lösen**, lösepänning, viss avgift för handlingar o. d., fsv. *lösen*, *lösn*, frigivande, frihet, förlossning, avförande medel, lösenpänning m. m. = isl. *lausn* ungef. ds., got. *uslauseins*, befrielse, ffris. *lêsne*, lösepänning, av germ. **lausīnī-*, vbalsabstr. till lösa. Jfr med avs. på bildningen nys, värn.

2. **lösen**, igenkänningsord, paroll, salut, fsv. *lösen*, *lösn*, lösen, igenkänningstecken = da. *løsen*; formellt samma ord som föreg., ombildat efter ty., jfr mlty. *lose*, ä. ty. *loos*, *löse*, ävensom senmhty. *lôsunge*, *lôzunge* (ty. *losung*) ds., som

icke höra till lös, lösa, utan snarast till ty. *los* (se lott); med ungefär samma betyd.-skiftning som lat. *tessera*, tärning, mark, igenkänningstecken, paroll; i nord. spr. emellertid uppfattat som 'medel att lösa el. befria sig'.

Lösing, härad i Ögtl., fsv. *Lösninga-(hœradh)* m. m., egentl.: Lös(n)ingarnas härad, urspr. genit. plur. av ett ättenamn på *-ing*; jfr Göinge, Konga, Lysing, Memming o. under -inge.

löska, Spegel 1685, ä. nsv. även *lyska*, Schroderus 1629 = no. *lyska*, da. *løske*, till lus. Därjämte ä. nsv. *luska* 1558 osv. = sv. dial., no. — Formen med *-ö-* härstammar från dial., där *y* i denna ställning övergått till *-ö-*; i andra trakter *lyska*.

löskerkarl, ej bofast, ogift; arkais., till fsv. *lösker*, lös, ogift; se under lönska läge.

löss, geol., från ty. *löss*; dunkelt.

1. **löt**, betesmark, utjord, i dial. även: liten gräsbevuxen dal mellan åkrar (begagnad till bete), fägata o. d., fägård = fsv.: betesmark m. m. = isl. *laut*, land, jord, no.: liten dal, gräsmark, i sht omgiven av berg; av germ. **lautō-*, avljudsform till luta (bildat som t. ex. isl. *braut*, väg, till bryta); jfr finnl. dial. *löyto* f., urholkning (av **lautiōn*), o. fin. lånordet *lautta*, fägård, av germ. **lauta-*. Betyd.-utvecklingen är ungef. densamma som i no. *slad*, bl. a.: vid öppen dal med svagt sluttande sidor: *slada*, svagt luta. Betyd. 'betesmark, utmark' bero därpå, att betesmarkerna till de äldsta på höjderna anlagda byarna o. gårdarna lågo nedanför på sluttningarna o. på samma gång ofta voro utmarker. Se Sahlgren NoB 7: 96 f. — Jfr följ. o. -lösa.

2. **löt** (hjul-), Schroderus 1639, till luta, egentl. etymologiskt identiskt med föreg. Avljudsform: sv. dial. *lot* m. ds.; jfr no. *lot* n., böjningspunkt i kölen. — En samvästgerm. beteckning för hjullöten är fsax., fhty. *felga* f. (ty. *felge*), ags. *fealg*, *fealh* (eng. *felly*); da. *fælg(e)* från mlty.; f. ö. av omstritt ursprung.

1. **löv**, fsv. *löf* = isl. *lauf*, lövverk (annars *laufsblað*), da. *løv* n., motsv. got. *laufs* m., fsax. *lôf*, fhty. *loub* (ty. *laub*), ags. *léaf* (eng. *leaf*, blad i bok), av germ. **laufa-*. Av Persson Wurzelerw. s. 187 f. m. fl. sammanställt med de under loft anförda germ. o. utomgerm. orden för 'bast, bark, skal' m. m. I så fall förhåller sig löv till fslav. *lupiti*, skala, som litau. *lāpas*, löv, till grek. *lépō*, skalar. Däremot enl. v. Friesen Mediagem. s. 72 jämte lubb o. luv 1 till ie. *lup*, växa, i sanskr. *ropáyati*, kommer ett växa, el. möjl. ie. *lubh* i isl. *lyf*, läkeört (se lövja). Enl. Falk-Torp o. Torp höra samma ord till germ. *lub*, hänga slappt ned.

2. **-löv**, i ortn., fsv. *-lēf*, *-löf*, t. ex. *Skatalēf*, *-löv*, nu Skatelöv Smål., i sht i Skåne, även i Hall., Smål. o., enstaka, Vgtl.; av fsv. *lēf*, lämning = isl. *leif* = got. *laiba*, fsax. *lêba*, fhty. *leiba*, ags. *láf*, jfr sv. kvarleva (se lämna); snarast med betyd.: något som överlåtits el. överlämnats; väl alltid sammans. med personn. t. ex. Annelöv av Anund (gen. *Anunda(r)-*). Åtm. delvis ganska gamla; något tvingande skäl att, såsom skett, föra dem tillbaka till stenåldern, föreligger dock alldeles icke (varom Sahlgren NoB 7: 93 f.). Talrika motsvarigheter på Själland (ofta sedan som familjenamn t. ex. *Erslev*) o. i Tyskland, t. ex. *Eisleben*. Namnens innebörd är ungef. densamma som i de på -arve i Dalarna o. på Gottland (egentl.: arvegodset; jfr Domnarvet). — Om övergången *lēv* till *löv* jfr klöver. — Skå. Nöbbelöv hör ej hit, utan har förr haft formen *Nybōle*; se Nibble, Nybble. — Jfr f. ö. Anderslöv, Eslöv, Fjärdingslöv o. Skepparlöv.

lövja, bedriva trolldom (i sht med läkemedel o. d.); i riksspr. blott litterärt o. poetiskt; sv. dial. *lövja*, *lyva*, *levja* m. m., läka, bota = isl. *lyfja*, läka medelst trolldom o. d., no. *lyvja*, läka, lindra smärtor, avledn. av sv. dial. **lyv* i t. ex. hälsingemålets *levjer* f. pl., läkemedel, dalm. *löve* n. = isl. *lyf* n., läkemedel, trolldom, fsax. *lubbi*, saft, gift, fhty. *luppi*, även: trolldom, ags., gift, jfr got. *lubja-leis*, giftkunnig (betr. *-leis* se list 1 o. lära), av germ. **lubja-*; väl egentl.: växt, ört, sedan om läke-

örter, jfr det nära besl. ir. *luib* (av **lubhi-*), ört; möjl. sammanhängande med löv; se även under löpe (slutet). — Härtill lövjerska, trollkvinna, signerska, klok gumma; likaledes litterärt; sv. dial. ds. Dalarna.

lövkoja, C. Bonde 1693: *lecojuen* best. form; under 1700-t. (1722 osv.) vanl. *leu-*, *lev-*; *löf-* t. ex. 1788; *levkoja* dock ännu hos Dalin 1850 som huvudform; i ä. tid oftast *-er* i plur. = da. *levkøi*, från ty. *levkoie*, 1700-t., av ital. *leucojo*, av grek. *leukóïon*, av *leukós*, vit (se låga 2), o. *íon*, viol (se d. o. o. jod), alltså egentl.: vit-viol, på grund av blommans violdoft. — Den nsv. formen beror på folketymologisk anslutning till löv.

M.

Mac i familjen., t. ex. Macfie, Mac Key osv. o. som efterbildning Mac Berlin (jfr mackintosch, makadam), till ir. *macc*, son, gosse (möjl. med hypokoristiskt *kk*; jfr under mö).

macedonier, se mager, adj.

machverk el. mack-, från ty. *machwerk*, till *machen*, göra; se maka, vb.

mackintosch, förr: ett slags regnrock; efter uppfinnaren skotten *Ch. Mackintosh* (1823, † 1843) = det sv. familjen. Mac Intosch (se Mac).

mackril, se makrill.

mad, kärräng, fsv. *maþ* f. = fda. *math* ds., fsax. *matha*, *mada*, äng, mhty. *mate* (ty. *matte*), ags. *mǽd* (genit. *mǽdwe*; eng. *meadow*), av germ. **maþwō-*, **maðwō*, rotbesl. med lat. *metere*, meja, skörda, el. med ie. avledn. *-tuā* till den outvidgade grundroten *mē* i meja.

madam, plur. *madammor* P. Brahe Kr., av fra. *madame*, av *ma*, min, o. *dame* (se dam), liksom ital. *madonna* ytterst av lat. *mea domina*. — Under 1600-t. i betyd. 'dam'; av Wivallius använt om själva kärleksgudinnan Venus. I slutet av 1600-t. o. början av 1700-t. som titel ungefär likställt med 'fru'; snart emellertid med lägre rang ersättande 'kära mor'; i slutet av 1700-t. o. ännu mer under 1800-talets första årtionden började titeln ratas även ibland den borgerliga medelklassen (jfr Crusenstolpe CJ o. sv. 3: 135: 'det *dammar* sig icke', yttrande av en näringsidkerska); dock särsk. i vissa trakter inom den lägre medelklassen o. högre arbetsklassen alltjämt vanligt ännu på 1880-talet; nu sällsynt som titel; men vanligt i sammans. skurmadam o. väggmadam (eufemism för 'vägglus').

madapolam, Aftonbl. 1865, av eng. *madapollam*, efter byn *Madapolam* i Ostindien. Jfr muslin osv. — I sv. dial. även *madampolan*, möjl. folketymologi.

madd, växtsl. Sherardia, nära besl. med måran, E. Fries; jfr madra, måra.

madera, Berzelius 1828 (tidigare om utl. förh.), egentl.: vin från *Madeira*, span. *Madera* (av portug. *madeira*, trä; efter öns skogrikedom; se materia). — Jfr Törneros 1827: *maderades*, dracks madera (skämts.).

Madkroken, sjön., se Mat-.

madonna, av ital. =, etymologiskt identiskt med madam (se d. o.). En kortform till ital. *madonna* är *monna* (i *Monna Lisa*, *Vanna* osv.).

madra, växtsl. Asperula, Linné 1745, jfr *madder ört* Risingh 1671, samma ord som måra, 1560: *modrar*, 1574: *mådror*, Franckenius 1638: *måra* (*-e*), Linné 1746 = fno., isl. *maðra*, Galium (i ortn.), no. *modra*, *maare* m. m. = mhty. *matare*, *metere* ds., ags. *mæderc*, *mæddre* (eng. *madder*); jfr finska lånordet *matara* ds. Möjl. besl. med det slav. färgadj. **modrŭ*, blå, blek m. m. (kslav. *modrĭ* osv.), varav en del växtnamn bildats; i så fall av ie. **modh-r-* (jfr Berneker Et. Wb. 1: 67). Det nord. ordet har inlånats i ry. o. lett. i betyd. 'röd färgrot'. — Om, såsom antages av Noreen V. spr. 3: 462, formen med *-å-* (*-o-*) verkligen är lånad från no., beror

detta på att växten importerats som färgämne. — Jfr madd.

madrass, Risingh 1669, *madress* 1681, 1709 m. fl., *matrass,* Spegel 1685, Linné o. 1750 m. fl., *madrats* 1756 = da. *madras, matras,* från ty. *matratze,* av mhty. *mat(e)raz* (*s*-ljud) = eng. *mattress,* av mlat. *matratium* (jfr ty. *-tz-*), ä. fra. *materas* (nu *matelas*), ital. *materasso, -a,* span. *almadraque,* av arab. *maṭrah,* kudde att sitta på, madrass.

madusa, stor o. grovlemmad kvinna, Stiernhielm Herc. (*-or* plur.); *mardusa,* 1695, Lind 1749; i dial. *mar-dusa, maddussa, baddusa* m. m. = no. *maggadusa, maggedyse* m. m.; jfr da. dial. *madusken,* da. dial. *madullike,* lty. *madotske, mädotske.* I no. ombildat efter *magga* ds. = sv. dial. (av ovisst ursprung). Senare delen är knappast besl. med no. *dysja, dyse* ds., annat än för så vida detta vore en ellips av *maggedyse* osv. Knappast heller beror ordet, såsom vanl. antages, på ombildning av *Medusa,* ett kvinnligt vidunder (i den grek. mytologien).

magasin, 1627, 1643 osv.; äldst: *en magasin* = ty. *magazin* n. osv., av fra. *magasin,* ital. *magazzino* m., motsv. span. *(a)lmagacen,* av arabiskt ursprung.

Magdalena, se Malin.

mage, fsv. *maghi* = isl. *magi,* da. *mave,* mlty. *mage,* fhty. *mago* (ty. *magen*), ags. *maga* (eng. *maw*), av germ. **mazan,* jfr fin. lånordet *mako* (från ackus. sg.); allm. germ., men ej i got. Om grundbetyd., såsom icke är osannolikt, urspr. var '(mag)öppning', hör ordet sannol., med Strachan Bezz. Beitr. 20: 3, nära samman med ir. *mén,* mun (av ie. **mēkno-* el. **mēknā*), liksom grek. *stómakhos,* mage, till *stóma,* mun. Magen har först sent uppfattats som eget organ (C. Pauli Die Körperteile bei den Indogerm.). Ett annat förslag se Flensburg Festskr. t. Sdw. s. 313. — Gemensam indoeur. beteckning saknas. Jfr dock sanskr. *udára-,* makeon. *(h)óderos,* litau. *vėdaras* (ävensom grek. *(h)ýstros*; se hysterisk); om grek. *gastḗr* se under kräsen; jfr f. ö. under kved. Got. har (en gång) ett f. ö. isolerat o. oförklarat ord för 'mage', *suþn(s).*

1. **mager,** adj., fsv. *magher* = isl. *magr,* da. *mager, maver,* mlty. *mager,* fhty. *magar* (ty. *mager*), ags. *mæger,* av germ. **mazra-* = ie. **makro-* (**məkro-*) i grek. *makrós,* lång, lat. *macer,* mager (varav fra. *maigre,* varifrån eng. *meagre*), *r*-avledn. till roten i grek. *makednós,* tunn, smärt (vartill *Makedónes,* namnet på Makedonierna) osv.; enl. somliga besl. med små (**smak-*), alltså med Vernersk växling (*h* ~ *z*); dock osäkert; av andra fört tillsamman med got. *magus,* gosse, isl. *mǫgr* (se måg), från en rot med betyd. 'växa, bli stor'.

2. **mager,** sbst., se följ.

magi, 1776; tidigare *magia,* t. ex. 1671, ytterst av grek. *mageía,* trolleri; jämte magisk, efter grek. *magikós,* till sbst. mager, av grek. *mágos,* plur. *mágoi,* en medisk prästkast, bekanta som medicinmän, trollkarlar o. d., från iranska spr.: fpers. *maguš,* mager, trollkarl; enl. somliga, kanske med orätt, ytterst av assyriskt ursprung.

magister, av lat. *magister,* föreståndare, till *magis,* mer; se närmare det etymologiskt identiska mästare o. jfr minister. — I mlat. som beteckning för ett stort antal ämbetsmän av olika slag.

magistrat = ty., av lat. *magistrātus,* till föreg.

magle i sydsv. ortnamn, t. ex. Magle (stora o. lilla) kyrkogata i Lund, efter kyrkan *Mariæ major,* även kallad *Worfru kirke magle* 1429; Maglehem, Gärs hd, fskån. *Magleheem*; Maglesten vid Ljungby Skå., 1624: *Maglesteen*; fskån. *Bedinge magle* 1494, nu Stora Bedinge; *Rabymaglæ* 1269, nu Stora Råby vid Lund; i semifortisstav. (framför *gh*) av *meghle,* jfr da. *Egeslevmagle* av fda. *Egeslevmegle*; till fda. *meghel,* stor, av *mikil*; se f. ö. mycken. Jfr Falkman Ortn. i Skå. s. 238, Kock Ark. 11: 145, Kock Alt-u. neuschw. acc. s. 193.

magnat = ty., fra., av mlat. *magnates,* till lat. *magnus,* stor (jfr Magnus o. mycken).

magnet, P. Erici 1582 = da., ty., av

mhty. *magnet(e)*, av lat. *magnēs* (genit. *magnētis*), av grek. *magnēs, líthos magnḗtēs*, egentl.: sten från Magnesia (i Thessalien); även *líthos hērákleios*, egentl.: sten från Heracleum (i Macedonien). — I rom. spr. i stället bildningar av grek. *ádamas*, diamant (se d. o.). I isl.: *leiðarsteinn*, till led, väg; i fsv. *sæghlsten*, ä. nsv. *seghel-, seghersten*, av mlty. *segelstên* (jfr under kompass).

magnificens = ty. *magnifizenz*, fra. *magnificence*, av lat. *magnificentia*, storslagenhet, präktighet m. m.; jfr lat. *magnificus*, präktig, varav fra. *magnifique* = sv. magnifik; till lat. *magnus*, stor, o. *facere*, göra. — Med avs. på anv. som titel jfr excellens.

magnolia = fra.; efter den franske botanisten Magnol († 1715). Jfr liknande ursprung för begonia, dahlia, fuchsia, hortensia, kamelia.

Magnus, mansn. = fsv., da. = isl. fno. *Magnús*; i Norden först buret av den norske konungen Magnus den gode († 1047), som enl. Snorres berättelse i Heimskringla uppkallades efter Karl den store, dvs. Karl Magnus, av lat. *magnus*, stor (jfr magnat), urbesl. med mycken. Härav: Måns (se d. o. o. Montelius).

mahogny, 1780- o. 90-t. (t. ex. Bellman o. Kellgren): *mahogen(e)*, *mahogony* (ännu 1845 o. 1857), *mahognu* m. m.; Geijer 1809: *mahogni*; från eng. *mahogany* (1700-t.); väl av västindiskt ursprung.

Maier, Mayer, familjen., se Meier.

1. **maj**, månadsnamn, y. fsv. *mai* (*may*) = da., ty. *mai* (fhty. *meio*), eng. *may* osv., av lat. *maius*, efter guden *Maius*, med en kvinnlig motsvarighet, fruktbarhetsgudinnan *Maia*, vars fest firades den 1 maj; f. ö. av omstridd härledning (kanske till *maior*, större; se major). Den vid samma tid infallande fornnordiska vårfesten har inhemska anor. — I ä. nsv. ofta med latinsk form, *Majus*, *Maji* (även med prepos. *i*). — Jfr följ. — Majstång, 1664: *maijstenger* plur., 1665: *maijstångh* (där använt om midsommarstång); förr i somliga trakter rest d. 1 maj; sedermera överflyttat på midsommarstången.

2. **maj**, grönt löv, lövad gren, i vetenskaplig litteratur, jfr sv. dial. *mäjor* plur. (sg. **mäja*; varifrån finska *meiju*) = ä. da. *mai*, från mlty. plur. *meije* = mhty. *maye* (ty. *maia*), fra. *maie*, ital. *majo*; av månadsnamnet maj. — Härtill vb. maja, smycka med löv, Linné 1751, jfr sv. dial. (även) *meja*, *möja*, fsv. *mæia* = ä. da. *maje*, da. *maie sig ud*, från mlty. *meien* = mhty.

Maja, kvinnon., redan i fsv., jfr *Anund Maiobonde*, dvs. Majas man, 1352, kortnamn till **Marja* (= sv. dial. *Marja*, t. ex. Vrml., Boh.-l., Hall., Skå.). Sannol. gammal lånad växelform till *Maria*; jfr fhty., got. *Marja* (jämte *Maria*), o. ej, såsom vanl. antages, med inhemsk accentflyttning. Bortfallet av *r* är vanligt i barnspr., jfr Bojan till Ingeborg, Eje till Erik, Kajsa till Karin osv. Oblik kasus till *Marja* föreligger i kvinnon. *Marjo* (t. ex. O. v. Dalin), liksom domvärjo till *-värja* osv. — Ordet betecknas i Dalins Arg. som ett 'pignamn'; numera i anslutning till folkligare o. arkaiserande strömningar på personnamnens område med avgjord 'överklass'-prägel.

majestät, y. fsv. *maiestäl* 1501, jfr: *hans konunglige maiestat* 1493, från ty.: mhty. *majestæt*, *-stât* (ty. *majestät*) osv., av lat. *maiestas* (genit. *-tātis*), storhet, även i tilltal till kejsaren, avledn. (med avljud i suffixet) till *maius*, större (av **maios*), neutr. till *major* (se major).

majolika, Tekn. tidskr. 1871, ytterst från ital. *majolica*, efter ön *Majorca*, som i Europa är majolikans ursprungliga hemland.

majonnäs, av fra. *mayonnaise*; enl. en uppgift så kallad till minne av Mahons erövring 1756 genom hertig de Richelieu.

major, om svenska förh. från o. 1630, från ty. *major* 1577, av likbetyd. span. *mayor*, av lat. *maior*, större (av ie. **magiōz*), till stammen i *magnus*, stor (se Magnus), o. *magis*, mer (se magister), urbesl. med mycken. Jfr Meier o. mejeri.

majs, Rudbeck 1689: *mais*, förr även: *macis* 1640, *magis* = ty. *mais*, fra. *maïz*,

ital. o. span. *maiz*, av amerikanskt ursprung (enl. uppgift från Haïti).

mak, i ä. nsv. även: rum, kammare, t. ex. Bib. 1541, ävensom liksom i vissa sv. dial.: avträdesrum = fsv.: mak, ro, kammare, gemak, avträde, hemlighus, tarv, naturbehov = isl. *mak*, förrättning, kammare, ä. da. *mag*, kammare, hemlighus, da. *mag* i förb. *i mag*, från mlty. *mak*, ds. som i fsv., till adj. no. *mak*, maklig, senisl. *makr*, foglig, tjänlig, från mlty. (*ge*)*mak*, hörande till, passande = fhty. *gimah* (ty. *gemach*). Med avs. på betyd.-utvecklingen till 'avträde o. d.' kunde jämföras fra. *commodité* o. sv. bekvämlighetsinrättning; möjl. dock närmast från betyd. 'kammare, rum'. Jfr förmak, gemak, omak, substantiveringen make o. i fråga om härledningen maka, vb.

maka, vb, smått flytta på o. d. = fsv.: göra, göra i ordning, foga, sätta = isl. *maka*, bearbeta, besvära, no.: jämna, bearbeta, tillreda, da. *mage*, inrätta, i ä. da. även: göra, göra i ordning, från mlty. *maken*, göra, åstadkomma, av fsax. *makôn* = fhty. *mahhôn* (ty. *machen*, jfr machverk), ags. *macian* (eng. *make*); jfr bunt-, skomakare. Snarast med Meringer IF 17: 146 f. (jfr även Berneker Etym. Wb. 2: 29) besl. med grek. *mageús*, bagare, *mázō*, knådar, fslav. *mazati*, smörja, med växelformen ie. *mak-* i grek. *mássō*, knådar (av **makjō*), osv. (jfr Walde[2] under *māceria*); jfr mänga. Annorlunda Lidén Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 67: fir. *mám*, ok (av **magmu-*), jfr fir. *commáim*, maka: sv make, -a; alltså med grundbetyd.: förbinda el. dyl., jfr även avest. *maga*, kamratskap. Andra äldre tolkningar äro oantagliga. — Jfr föreg., följ. o. mäkla.

makadam, 1879 = ty., efter skotten J. L. Mac Adam († 1836), som uppfann ett sätt för vägbeläggning med krossad sten (makadam). — Härtill även makadamisera, Dagl. Alleh. 1825: *Macadamiserade*, part. plur. (om utl. förh.), av fra. *macadamiser*.

makaroner, C. Warg 1755: *macaroni*; ytterst av venet. *macaroni* plur., ital. *maccherone* m. sg., till ital. *maccare*, knåda. Etymologiskt = makron. — Hos t. ex. C. Warg förekommer även ett likbetyd. *nudler* plur., från ty. *nudeln*; se nudel.

make, fsv. *maki*, kamrat, like, äkta make = isl. *maki*, da. *mage* (med i de nord. spr. bortfallet *ge*-prefix) = fsax. *gemako*, fhty. *gimahho*, ags. *gemaca*; jfr ags. *gemœcca* med *i*-avledn. (eng. *match*); substantivering av germ. adj. **ga-maka-*, passande tillsamman o. d.; se gemak, mak, maka. — Nsv. maka, som nu användes som fem. till make, innehåller egentl. ej femininändelsen *-a*, utan är historiskt sett oblik kasus till make (såsom hjärna till *hiærne* osv.). E. Ljunggren Ark. 13: 212 f. — Ordet är väl snarast ett gammalt lån från vgerm. spr. — Betyd.-utvecklingen har en motsvarighet i ty. *gatte*, make, till germ. *gaðô-*, passa (se gadda).

makedonier, se mager, adj.

makrill, 1637: *mackrill*, 1639: *makrill*, 1640: *makreel*, *-ell* (i äldre tid säkerl., såsom stundom ännu, med huvudtonen på sista stavelsen) = da. *makrel*, från holl. el. ty.: holl. *makreel*, ty. *makrele* = eng. *mackerel*, fra. *maquereau*. Anses av somliga utgå från mholl. *makeréle*, kopplerska, eng. *mackerel*, kopplare, fra. *maquereau*: makrillen anses följa honsillen o. föra honorna till hanarna; jfr ffris. *mekere*, äktenskapsmäklare; besl. med mäklare o. maka, vb.

makron, ett slags bakelse, 1664: *macaroner* plur., C. Warg 1755: *macroner* = ty. *makrone*, av fra. *macaron* ds., av ital. (venet.) *macarone*, makaron (se d. o.).

maksis, se maxis.

makt = fsv., senisl. = da. *magt*, från mlty. *macht* = got. *mahts*, fsax., fhty. *maht* (ty. *macht*; jfr Matilda), ags. *meaht*, *miht* (eng. *might*), av germ. **mahti-*; jämte isl. *máttr*, av **mahtu-*, o. fsv. *vanmata*, vanmakt, av **-mahtōn*; vbalabstr. på *-ti*, *-tu* till germ. **magan*, **mugan*, kunna, förmå (= sv. må; se d. o.). — Härtill även: fsv. *mœghin* n., kraft, styrka, makt (jfr dagsmeja) = isl. *megin*, *magn*, fsax., fhty. *megin*, ags. *mœgin* (eng. *main*); även ingående i fsv. *Mœghinsior*, nu Mäjsjö Västbo hd Smål., nsv. gårdnamnet Mäjensjö Västra hd

Smål. o. nsv. Maj(en)fors, stark fors i Sunnerbo hd Smål. (av fsv. **Mæghinfors*); med avledn. sv. dial. *mängne* n., must, styrka. — Avledn.: mäkta, adj. o. adv., svensk ombildning av mlty. *mechtich*, efter mönstret av andra adj. på *-a* (jfr ringa, sakta); mäkta, vb, fsv. *mækta* = da. *mægte*, nordisk bildning av lånordet makt; o. mäktig, adj., fsv. *mæktogher* = da. *mægtig*, från mlty. *mechtich* = ty. *mächtig*, got. *mahteigs*, isl. *máttugr* osv.

makulatur = ty., av mlat. *maculatura*, till lat. *maculāre*, göra fläckig, till *macula*, fläck (av omstritt ursprung); jfr malja.

1. **mal** (insekt), fsv. *mal*, *möl* = isl. *mǫlr* (genit. *malar*), no. *mol*, da. *møl*, av germ. **malu-*; jfr got. *malô* f.; besl. med mala, alltså: som mal sönder, ävensom med fhty. *mil(i)wa* (ty. *milbe*), mlty. *mele*, av germ. **melwiōn* (jfr got. *gamalwjan*, sönderkrossa), o. fslav. *moli* ds. — Jfr mott, sannol.: som gnager sönder. Se även malört.

2. **mal,** Siluris glanis, Asteropherus 1609 (*maal*) = da. *malle*, från lty. *mall*, av *wal* genom övergång av *w* till *m* på grund av assimilation av artikelns *n* + *w* till *m*; se Falk-Torp s. 691 (o. jfr men 1 samt t. ex. Runömålets *brämin* av *brännvin*. Motsv. mlty. *walre* o. mhty., ty. *wels*, mal, ävensom fpreuss. *kalis* ds., alltså till den grupp av för baltiska o. germ. spr. gemensamma fisknamn, som beröres under lake; se f. ö. val 3. — Då sedermera germanerna stiftade bekantskap med valen, överflyttade de på honom namnet på sin största sötvattensfisk. — Sannol. kvarlever den inhemska formen för malens äldsta namn i önamnet Hvalen (1346) i Jälmaren: ön har genom sin långsmala, krokiga o. taggiga form ett givet tycke med en jättestor mal med fenor o. skäggtömmar. Sahlgren Vet.-soc. i Lund, Årsbok 1920 s. 15 f.

[sv. dial. mal, grusbank vid vatten m. m. se Maljen].

mala, fsv. *mala* (ipf. *mol*), krossa till smådelar, mala (säd) = isl. *mala*, da. *male*, got., mlty., fhty. *malan* (ty. *malen*); men saknas i ags. o. eng.; till ie. roten *mel*, sönderkrossa, i lat. *molo*, grek. *mýllō* (*-ll-* av *-li-*), även i fir., slavo-balt. spr. o. armen.; men utan motsvarighet i de indo-iranska spr.; jfr även got. *gamalwjan*, sönderkrossa = isl. *mølva*. Jfr mal 1, malm, mild, mjöl, molla, moln, mulen, mull, mäld, mölja, ävensom ortn. på Mal-.

malaga, efter *Malaga* i Andalusien, landskap i Spanien.

malaj, av malaj. *maläju*, med oviss grundbetydelse.

malaria = ty., av ital. *mala aria*, dålig luft; jfr malis, malör, ävensom *Buenos Aires*, span., egentl.: god luft, o. aria, är, sbst.

Malen vid Båstad, egentl.: grusstranden el. dyl.; se Marstrand o. Maljen.

Malexander, se följ.

Malin, kvinnon. = fsv., av äldre *Mádlin*, av **Madlēn*, av *Magdalena*, av grek. (*hē*) *Magdalēnḗ*, dvs. kvinnan från Magdala, alltså egentl. tillnamn. Av Magdalena kommer även Magda, Malen(a) o. Lena.

malis, t. ex. 1660 i betyd. 'illvilja', av fra. *malice*, av lat. *malitia*, ondska, elakhet, list m. m., till lat. *malus*, dålig, elak (fra. *mal*); jfr malaria. — Härtill: maliciös, av fra. *malicieux*, av lat. *malitiōsus*.

malja, 1612, fsv. *malia* i sammans. = no.-da. o. ä. da. *malje*, da. *malle*, no. *mal(j)a*, *mella*, från mlty. *mallie*, av fra. *maille* (eng. *mail*) = ital. *maglia*, av lat. *macula*, maska (i garn), fläck (se makulatur).

Maljen, sjön. i Ydre hd Ögtl., fsv. **Malghe*, ingående i fsv. *Malghasandr* osv., nu Malexander, den socken, inom vilken sjön är belägen; egentl. svag form till ett adj. **maligher*, **malugher*, sandig (liksom hälge till helig; jfr Gorjen under gorr, Grycken under Gryt-, Gräsken under gräs), till sv. dial. *mal* m., grovt grus o. småstenar vid stranden av hav, sjö el. å = isl. *mǫl* f., no. *mol*; f. ö. ingående i en mängd andra sv. ortnamn ss. sjön. Malen, sockenn. Malung, Nordmaling (1535: *Normalingh*); jfr även Mälaren o. Marstrand. — Den nsv. socknamnsformen Malexander beror ej, såsom förmodats, på folketymologi, utan har ljudlagsenligt utvecklats ur fsv.

Malighssander (jfr *Maligxsanda* 1363 o. *-sandr* ovan), som innehåller genit. av den starka adj.-formen **maligher*. Sockennamnet betyder alltså: sandstranden vid sjön **Maligher*, resp. **Malghe*; med avs. på betyd. 'sandstrand' jfr sand. Se förf. Sjön. 1: 390 f. — Annorlunda men oriktigt, Norrby Ydre h. gårdn. 1: 55. — Besl. med den nord. stammen *mal-*, grus o. d., är germ. **melha-* (jfr lapska lånordet *mielle*, brant sandstrand, som hänvisar på ett **melh-*, se K. B. Wiklund FUF 12: 33 o. under fjöl) = isl. *melr*, sandbank o. d., vartill no. *melrakke*, fjällräv; med Vernersk växling: **melɣa-* i dalmål. *mjåg*, sandras i en älvbacke; se f. ö. moln o. smal (slutet). Möjligt är, att även de här behandlade ortn. på *Mal-* utgå från en stam *malh-*, varom H. Pipping SNF XII. 1: 54. — I vissa no. ortnamn på *Mal-* synes i stället (med M. Olsen) isl. *malr*, säck, ingå; se Pipping SNF XII. 1: 53 med litteratur.

Malkolm, mansn., från skotskan.

mall (fartygs-, rit-), 1698 (om fartyg), från holl. o. flaml. *mal*, *moll*, *malde*, *molde*, jfr meng. *molde* (eng. *mould*), span. *molde*, ffra. *mole* (fra. *moule*), modell, av lat. *modulus*, o. sålunda etymologiskt med modell (se f. ö. d. o.).

Malla, kvinnon., egentl. kortform, vanl. till Amalia, men även till Malvina.

malle, det mjuka el. inkråmet (i bröd o. d.), 1723 (om äpplen), i dial. med biformen *mal*, även: märg = ä. da. *malle*; möjl. avlägset besl. med mild (egentl.: mjuk) el. med mull; jfr (Palmér o.) Wigforss S. Hall. folkm. s. 218 n. 4.

mallrika, se marleka.

1. **malm**, förstad, fsv. *malmber* ss. namn på förstad vid Stockholm, t. ex. *oppa norra malm*, egentl.: sandfält, även: malm, metall = isl. *malmr*, malm, metall, no. *malm*, även: kärnved (ss. också i sv. dial.), da. *malm*, malm, ags. *mealm*, kalkjord, sandsten, av germ. **malma-*, jfr **malman-* i got. *malma*, sand. Avljudsformer: fsax., fhty., mhty. *melm*, sand, damm ~ lty., ty. dial. *mulm*, damm m. m. Besl. med litau. *melmũ* m., njursten. Avledn. på *-m* till roten *mel*, krossa, i mala osv. (såsom t. ex. hjälm till germ. **helan*, dölja, skydda), alltså egentl.: 'det sönderkrossade', varav 'sand' (jfr grus, gryt till germ. *gr(e)ut*, krossa); härav: 'sten som krossas för metallens skull', 'malm'. — I betyd. 'sand(mark)' ingår ordet i många sv. ortnamn, såsom Malma, Malmslätt, sjön. Malmingen o. Mälmingen m. fl.; se även Malmö.

2. **malm**, mineral = föreg.

Malmö, redan 1367, äldre: *Malmöughe* m. m. = isl. *Malmhaugar*, av malm, sand, o. plur. till hög, sbst.; alltså egentl.: sandhögarna.

malplacerad, av fra. *mal placé*, illa placerad, till lat. *male*, illa, o. placera.

malströmmen = holl. *maalstroom*, ty. *mahlstrom* osv.; sannol. ej till mala, utan snarast till -öfris. *dwalen*, virvla, vartill holl. *waal*, virvel; jfr holl. *dwallerig* = *mallerig*, enfaldig. Schröder Zum germ. ablaut s. 73.

malt = fsv., isl., mlty., eng. = ty. *malz*; härav fra. *malt*; inlånat i fin. (*mallas*, av germ. **maldas*, alltså lånat före ljudskridningen), magyar. samt en del slavo-balt. spr., tydande i fråga om bekantskapen med maltet på en kulturströmning från väster till öster; till isl. *maltr*, rutten m. m., fhty. *malz*, smältande, mjuk, besl. med multna o. smälta; alltså: uppmjukad massa (jfr under mild). — Härtill: mälta = fsv. = isl. *melta*, got. *gamaltjan*, upplösa, osv., kausativum till isl. st. vb. *melta* (malt) osv. — En annan vida spridd, egentl. keltisk, utomgermansk beteckning för 'malt' o. d. är ir. *mraich*, *braich* osv., vartill ytterst fra. *brasser*, brygga, o. från rom. spr. väl också i ry. *bråga*, öl, mäsk; urbesl. med lat. *marcēre*, vara slapp el. vissen, *fracēs*, jäst (av **mrak-*), se f. ö. under murken.

Malte, mansn., från danskan; egentl. kortnamn.

Malung, socken i Dalarna, se Maljen.

malva, växtn., som svenskt knappast tidigare än 1850-t. = ty. *malve* (ungt lån) = ags. *mealwe* (ags. *mallow*), från lat. *malva* (fra. *mauve*), på ett el. annat sätt sammanhängande med grek.

malákhē ds. — En inhemsk beteckning är kattost (se d. o.).

malör, av fra. *malheur*, av *mal*, ond, elak (jfr malaria), o. *heur*, timme, stund, nu *heure* (se ur, sbst.), motsv. lat. *mala hōra*.

malört, fsv. *malyrt* = da. *malurt*; egentl.: ört mot mal (se mal 1). Jfr ä. nsv. *matckieört* O. Rudbeck (till *matk*; se mask) o. det urspr. likbetyd. vermut, väl: ört mot mask. — Annorlunda H. Pipping SNF XII. 1:52, som med utgångspunkt i ä. nsv. *målyrt* förutsätter ett *malh-* = isl. *malr*, säck, jfr fhty. *malaha*, läderväska; alltså egentl.: säckört, här syftande på testiklarna (jfr pung, taska, ty. [*hoden*]*sack* osv. i samma betyd.): malörten brukades som botemedel mot svullna testiklar.

mameluck(er), Växiö 1815: *mameluckor* (i bouppt.), Blanche 1846: *mamlucker* = no.-da. *mam(m)elukker*, om ett slags förr brukliga vida flickbyxor, jfr ä. fra. *mamelouk* i ungef. samma betyd. (*en m.*); egentl. efter *mamluckerna* (i sv. på 1580-t.), beteckning för sultanens livvakt o. egyptiska kavallerister (arab. *mamlūk*, slav), som voro klädda på liknande sätt; jfr o. 1800: *mamluckbyxor*.

mamma, Warnmark 1688, Karl XII i brev 1692; enstaka den franska formen t. ex. Stenbock 1693: *mam(m)an* = da., ty. *mama*, från fra. *maman*, jfr eng. *mam(m)a*, span. *mama*, ital., lat. *mamma*, grek. *mámmē*, *mámma*, med motsvar. även i pers., alban. o. slavo-balt. spr.: egentl. en från barnets lallande härrörande bildning av samma slag som ä. nsv. *mamma* (plur. *mammor*), kvinnoel. modersbröst, gottl., mlty., mhty. *mamme*, lat. *mamma* ds. o. som amma, dadda, pappa m. fl.; delvis självständigt uppkomna bildningar o. med motsvarigheter i icke besl. språk. — Jfr de likartade mlty. *môme*, lty. *möme* (varav ä. nsv. *möme* Stiernhielm), fhty. *muome* (ty. *muhme*), faster o. moster m. m., isl. *móna*, mamma, osv., ävensom mlty. *môie*, faster, moster m. m., grek. *maîa*, mamma, amma. Av ett liknande barnspråkselement är moder bildat. Se närmare pappa. — Ett likartat ursprung har säkerl. också got. *mammô*, kött, ävensom det likabetyd. *mimz* (med motsvar. i flera språk); jfr mumma o. under kött. — Från barnspr. härstammar även fsv. kvinnon. *Mamma*, jfr fhty. *Mama*, o. mansn. fsv., fda. *Mamme* = fhty. *Mam(m)o*. Härtill gårdn. Mämminge(n), fsv. *Mæminge*, egentl.: Mämingarnas by; se förf. Ortn. på *-inge* s. 101. Jfr liknande namnbildningar under Nanna 2 o. pappa.

mammon = ty., från bibeln, t. ex. Matt. 6: 24: 'I kunnen icke tjena Gudi och Mammon', alltså uppfattat som rikedomens avgud; även utan personifikation, t. ex. O. Petri 1530; av kaldeiska *mām(m)ōn*, rikedom, timliga egodelar. Jfr Hjelmqvist Bibl. pers. namn s. 236 f. — Mammonsträl, t. ex. Wennæsius † 1684.

mammut, 1740: *mammont*, 1808: *mammoth-djur*, 1826: *mammuth*, i y. sv. från ty. *mammut*, av ryska *mamont*, egentl. av jakutiskt el. tungusiskt ursprung.

mamsell, från ty. =, av fra. *mademoiselle*, av *ma*, min, o. fem. till ä. fra. *damoiseau*, mlat. *domicellus*, dimin. till *dame*, av lat. *dominus*, herre (se dam, don, donna, madonna). — Under formen *mademoiselle* tidigare även till högadliga damer (Karl XII i brev till Ebba Marie De la Gardie). Från förra hälften av 1700-t. användes mamsell till o. om s. k. 'bättre' ogifta kvinnor av ofrälse börd; detta bruk upphörde efter hand genom den s. k. Aftonbladsreformen i slutet av 1860-t. — Jfr jungfru, fröken.

1. **man** (på häst) = fsv., da. (där dock vanl. *manke*) = isl. *mon*, mlty. *mane*, fhty. *mana* (ty. *mähne* av avledn. *menin*), ags. *manu* (eng. *mane*), av germ. **manō-*, egentl.: hals; besl. med fir. *muin*, hals (av **moni-*). Avledn.: ie. **moniā-* = sanskr. *mányā*, nacke, samt med betyd. 'halsband, smycke' germ. **manja-* n. = isl. *men*, fsax. *meni*, fhty. *menni*, ags. *mene*, ävensom lat. *monīle*, halsband, fslav. *monisto* (med egendomligt bildningssätt) osv. Till ie. roten *men*, skjuta upp el. fram, i t. ex. lat. *mons*, berg (se mön o. under munn). Jfr manke. — I fråga om betyd.-utveckl. 'hals, nacke' ~ 'man' ~ (i avledn.)

'halsband' jfr t. ex. sanskr. *grīvá*, nacke ~ fslav. *griva*, man ~ *grivina*, halsband.

2. **man** (best. f. *mannen*), fsv. *man*, urspr. (delvis) ackus. sg. till nom. *mander* (av **mann-d-r*, med analogiskt *nn* o. *d*-inskott, jfr *andra* under annan), för äldre *maþer* (av **mann-r*, jfr sv. dial. *de are*, de andra, under annan) jämte *man* (av **mann-R*) = isl. *maðr*, da. *mand*, fsax., fhty., ty., ags. *mann* (eng. *man*), jfr got. *manna*; av germ. **manna-*, snarast med *-nn-* från synkoperade kasus (t. ex. genit. sg. **manniz*) av en *n*-stam **manan-* (jfr t. ex. brunn ~ got. *brunna*; se dock Brugmann IF 37: 252); med det enkla *n*-et kvar i got. *manasēþs*, människosläkte, fsv. o. isl. *man* n., träl, trälinna, got. *gaman*, medmänniska. Besl. med germ.-lat. *Mannus*, germanernas mytiske stamfader enl. Tacitus; samt vidare: fslav. *mąžĭ*, människa (**man-*), sanskr. *mánu-* ds., *Mánu-*, människornas stamfader, *mānuṣa-*, människa. På grund av de senare formerna se emellertid vissa forskare (t. ex. Kluge) i germ. *mann-* ett ie. **manu-* : sanskr. *mánu-* = ie. **genu-* (i isl. *kinn*, kind): *genu-*, tunn : ie. **tenu-* osv.; med *-nu-* till *-nn-*. — Ordet betyder sålunda i äldre tid både 'man' o. 'människa'; med samma växling som hos got. *guma*, man, o. lat. *homo*, människa (se brudgum). Betyd. 'människa' ingår i t. ex. fsv. *kvinnaþer*, isl. *kvennmaðr*, kvinna, o. ags. *wifmann* ds. (eng. *woman*; se viv). — F. ö. ofta fört till den ie. roten *men*, tänka (se minne, månne); i så fall dock till denna rot i en betydligt mera konkret o. primär betyd. (jfr grek. *mainomai*, av **manĭ-*, rasar, samt se under djur): en beteckning av människan som 'den tänkande' är för de urindoeur. förhållandena knappast möjlig. I alla händelser ej, såsom också förmodats, av ett ie. **ghmon-*, som biform till **ghəmon-* i lat. *homo*, got. *guma*. — Plur. *man* från ty. — Jfr man 3, manna vb, manick, mannekäng. — Manbar, Stiernhielm, Widekindi 1671, om mö; 1711, 1721 m. fl., duktig o. d., om soldater, arbetare m. m.; förr även: bemannad = da., från mlty. *manbâr*, egentl. om kvinna: giftasvuxen, till *-bâr*, som kan bära; se -bar. Om mö förr även *mangill*. — Mangrant, 1659, till sv. (i sht dial.) *grant*, noga o. d., neutr. till fsv. *grander*, noga (se grann). — Manhaftig, från ä. ty. *mannhaftig*; jämte ä. nsv. *manhaft*, t. ex. Stiernhielm, från ty. *mannhaft* (se -aktig). — Mannamån, Emporagrius o. 1655 (*manne-*), Spegel 1685 (*mannamon*) = isl. *mannamunr*, skillnad, företräde; se mån. — Manskap, i sin nuv. betyd. om soldater (t. ex. 1687) från ty. *mannschaft*; i betyd. 'vuxna män' 1680 m. m. Fsv. o. ä. nsv. *manskap(er)* i betyd. 'trohet, tjänst' (ännu på 1700-t.) utgår från mlty. *manschap* i samma betyd. — Mantal, tal som uttrycker ett hemmans storlek, fsv. *mantal*, *mannatal*, bl. a. förteckning över skattskyldiga personer, mantalslängd, antal vapenföra män, egentl., såsom ännu i slutet av 1500-t., antal personer = isl. *manntal*. — Diminutivbildning till man: sv. dial., ä. sv. *manse* (ännu hos Weste), liten gosse, bildat som sv. dial. *brorse*, lille bror, *fölse*, litet föl, *gusse*, ejderhanne (till gudunge), ä. nsv. *burse*, bonde (till bur- 2), osv. Härtill utvidgningen *mansing*, liten gosse, Ögtl. (i riksspr. som smeknamn till make), jfr *fölsing* till *fölse*.

3. **man**, obest. pron. = fsv., i ä. fsv. sällsynt, något vanligare i y. fsv.; i fsv. i stället i denna betyd. oftast plur. *mæn*, motsv. isl. *menn*, mlty. *men* i samma betyd. = da., ty. *man*; till föreg. Alltså med samma betyd.-utveckling som i fra. *on*, span. *om* av lat. *homo*, man, människa. — Utvecklingen av man till obest. pron. har skett under tysk påverkan. Detsamma är förhållandet med en i samma anv. (motsv. i da., ty. o. eng.). Se E. H. Tegnér Ark. 5: 337 f.

4. **man**, adv., blott, bara, Bib. 1541, nu huvudsakligen i uttr. ser man på, av äldre *se man på* = da., från mlty. *man*, blott; se f. ö. men 1. — I sydsv. dial. i stället *mans*, med ett (egentl. lågtyskt) adverbiellt *-s*.

mana = fsv.: påminna om, påstå, uppmana, bedja, kräva för skuld, anmana, inmana, (som fånge), sen fno.: uppmana = da. *mane*, från mlty. *ma-*

nen, påminna om, uppmana, kräva för skuld = fsax., fhty. *manôn*, i fhty. även *manén* (ty. *mahnen*), ags. *manian* = lat. *monēre*, erinra, uppmana (se monster, monument); med samma avljudsstadium som t. ex. germ. pret.-pres. *man* (se månde) o. grek. *mémona*, ämnar; till ie. roten *men*, tänka, i minne, månne osv.; alltså egentl.: komma (ngn) att tänka på, erinra. — Till den förr o. dial. ej sällsynta böjningen *manle*, *manl* hör självmant, egentl. part. pf.

manasse, nu föga br.: sup, särsk. om den sista av en rad supar, t. ex. Wranér 1889; av det bibliska personn. *Manasse* möjl. med Hjelmqvist Bibl. pers. namn s. 71 att förklara som ett skämtsamt rimord till »lilla Lasse».

mandarin = ty., fra., portug.; anses vanl. för en ombildning av ett indiskt ord med betyd. 'rådgivare'.

1. **mandat,** uppdrag, o. 1550 osv. (i betyd. 'påbud, cirkulär), från ty., av lat. *mandātum*, till *mandāre*, ge i uppdrag; väl till *manus*, hand (jfr manifest), o. *dare*, giva (besl. med dos(is) osv).

2. **mandat,** bragd, t. ex. Bellman, annars sällsynt i litteraturen, samma ord som föreg. med folketymologisk omtydning efter man o. dat (jfr t. ex. sv. mannadat(er), Rydqvist, o. man. nadåd).

mandel, fsv. *mandel*, *mandol*, = da. *mandel*, från mlty. o. ty. *mandel*, av fsax., fhty. *mandala*, av vulg.-lat. **amendula* (fra. *amande*, eng. *almond*, ital. *mandola*, isl. *al(a)mandr* osv.), ombildning av *amygdala*, från grek. *amygdálē*; f. ö. dunkelt. — I betyd. 'halskörtel' (= da., ty.), efter formen.

Manderström, adligt familjen., efter det äldre namnet *Forsmander*, väl bildat till ett *Forsman* såsom t. ex. Bromander (efter Örebro) till ett *Broman* (E. H. Tegnér i Nord. tidskr. 1882 s. 117).

mandolin, 1769, av fra. *mandoline*, från ital. *mandolino*, till *mandola* jämte *mandora*, väl ombildat av ital. *pandora*, *pandura* = ffra. *pandore*, ytterst av grek. *pandoũra*.

manege, av fra. *manège*, av ital. *maneggio* ds., egentl.: hanterande, skötande (av hästar), jfr *maneggiare un cavallo*, rida in en häst, till *mano*, hand, av lat. *manus* ds.; jfr följ. ävensom manifest, manipulation, manschett.

maner, (*-ér*), 1615, förr stundom *manier*, t. ex. 1630 = senisl., da. *manér* mhty. *maniere* (ty. *manier*), eng. *manner*, av fra. *manière* = ital. *maniera*, till lat. *manus*, hand; egentl.: sätt att föra handen.

manet, Linné 1748; under 1700-t. även *-iett*, t. ex. Linné 1747, Kalm 1753, ännu 1807: Bladh, samt *manett*, Hasselqvist 1749, Weste 1807; motsv. no. *mannœta*, säkerl. av **mar-nœta*, havsnässla (se mar- o. nässla), jfr ty. *meernessel*; f. ö. med dunkla ljudförhållanden; se litteraturen hos Noreen V. spr. 2:353 med n. 1, 2.

Manfred, personn., från ty. = fhty. *Manfred*; till fred, frid, sbst. (jfr t. ex. Gottfrid) o. möjl. man. I svenskan väl efter den från historien o. diktningen välbekante hohenstaufaren konung Manfred av Neapel o. Sicilien († 1266).

mangel, o. 1750; dial. 1678 (Öland), från ty.: mlty., mhty., ty. *mangel* (jämte *mange*); i mlty. o. mhty. även 'stenslunga (i krig)', av mlat. *manganum*, *manga* m. m., av grek. *mánganon*, kastmaskin. Enl. Meringer IF 19:436 f. är, i motsats till det vanliga antagandet, den senare betyd. oursprunglig; dock ovisst. Ordet har blandat sig med ett inhemskt germ. ord för 'mangel', **manðula-* = mhty., ty. dial. *mandel*, mangel, isl. *mǫndull*, liten stång varmed man vrider om en handkvarn, no. *mondul*, *mungel*, sv. dial. *mondel*, *mongel*, sydsv. dial. *kvarnmangel* osv., besl. med sanskr. *mánthati*, vrider, rör om. — Härav vb. mangla = ä. da. *mangle* (nu *rulle*), jfr ty. *mangeln* osv.

Mangen, sjön., se Mången.

mangold, växtsl. Beta, Linné 1731: *mangolt*; från ty. *mangold*, av mhty. *man(e)golt*; dunkelt; möjl. på ett el. annat sätt sammanhängande med fhty. personn. *Managold*, *Manig-*, till *manag*, mycket, o. *wallan*, råda, styra (jfr t. ex. Arnold).

mani, 1795: *manie* i betyd. vansinne, av ty., fra. *manie*, mani, vurm, ursinne,

vansinne, av grek. *manía*, raseri, till *mainomai*, rasar (av **manio-*). — Tidigare i sv. med lat. form, t. ex. B. Olai 1578. — Jfr kleptomani.

manick, GHT 1896 = ä. da. *manicke*, från lty. *manneke(n)* = ty. *männchen*, bl. a.: (manlig) figur, docka, diminut. till man (jfr fröken), motsv. mholl. *mannekin*; se mannekäng. Tamm Gr. s. 17.

manifest, Karl XII 1704, i brev = ty., av mlat. *manifestum*, substantiverat neutr. till lat. *manifestus*, handgriplig, uppenbar, till *manus*, hand (jfr manege); i fråga om senare leden dunkelt. — Tidigare i sv. med lat. form, t. ex. 1635: *manifesta* plur.

manipulation = fra., till fra. *manipuler*, (konstmässigt) hantera, behandla m. m., jfr lat. *manipulus*, handfull, egentl.: 'fyllande handen', till roten i *pleo*, fyller (urbesl. med full).

manke, Rålamb 1690 (*-a*, ackus. sg.) = isl. *makki* (med *-kk-* av *-nk-*), man, ä. da. *manke*, manke, men i da. 'man'; av Bugge ATfSv. 10:42 sammanställt med ir. *mong* f., hår; till man 1.

mankera, Joh. Skytte 1617, av fra. *manquer*, från ital. *mancare*, felas, fattas, fela, bliva vanmäktig m. m., avledn. av ett ord = lat. *mancus*, stympad, lytt.

mankill, ett slags blydagg, från eng.; jfr eng. *man-killer*, mandråpare, till man 2 o. *kill*, döda. — Med avs. på formen *-kill* för *-killer* jfr Winterbladet 1853 s. 141, där även talas om *propell* för *propeller*; jfr dial. *kilomet*, *sekvest*, *teat*, där *-er* uppfattats som pluraländelse.

1. **manna,** vb, fsv. *manna*, bemanna = da. *mande*, från mlty., ty. *mannen*, till man 2. I sv. numera blott i förb. manna rår el. reling.

2. **manna,** sbst., NT 1526 n. (Bib. 1541 däremot *man*) = got., ags. = fhty. *mannâ*, från bibl. (lat. o. grek.) *manna*, av arab. *mann*, egentl.: gåva.

Manne, mansn., kortnamn till Emanuel o. Magnus, dels möjl. också en fortsättning av fsv. *Manne* = fda. = fhty. *Manno*, som väl äro kortformer till namn på *-man*.

mannekäng, av fra. *mannequin*, docka el. modellfigur med rörliga leder, av mholl. *mannekin*, dimin. till man 2 o. etymologiskt motsv. manick.

Mannheimer, familjen., egentl.: Mannheimare, dvs. från *Mannheim*; av samma typ som de tyska familjen. *Frankfurter*, *Strassburger* osv. Vid sidan härav förekomma familjen., direkt bildad av ortn., såsom de likaledes urspr. tyska Frankfurt o. Warburg (se d. o.).

mansardtak, från fra. *mansarde*, efter uppfinnaren François *Mansard* († 1666).

manschett, Swedberg 1688, i äldre tid: ärm- el. handkrus; av fra. *manchette*, dimin. till *manche*, ärm, av lat. *manica* ds., till *manus*, hand (jfr manege osv.). — Darra på manschetterna, Crusenstolpe 1841; jfr ä. ty. *die manschetten zittern ihm*, ty. *manschetten haben*.

[mansing, sv. dial., liten gosse, se man 2 slutet.]

mantel, fsv. *mantel*, *-ol*, *mattul* = isl. *mǫttull*, mlty. *mantel*, fhty. *mantal* (ty. *mantel*), ags. *mentel*; ytterst från lat. *mantellum* (fra. *manteau*, eng. *mantle*), avledn. av lat. *mantum*, *mantus*, kort mantel, av Isidorus betecknat som ett spanskt ord; f. ö. dunkelt. Jfr följ. — Inhemskt nordiska beteckningar för detta urgamla indoeur. plagg (äldre än rock o. benkläder) äro t. ex. fsv. *hakul* osv. (se hake 2), isl. *skikkja* (besl. med skynke), *verja* (se var 4); i lat. *toga* (se tak), *sagum* (keltiskt), grek. *khlaîna* (> lat. *læna*) osv.

mantilj, av fra. *mantille*, av span. *mantilla*, stor slöja, avledn. av lat. *mantum*, *-us*; se föreg.

manufaktur, 1648: *manufacturer och handtwärcker* = ty., av fra., eng. *manufacture*, till lat. *manus*, hand (se manege osv.), o. *factūra*, tillverkning, till *facere*, göra (jfr t. ex. facit, faktor).

manuskript, Stiernhielm Fateb. = ty., av mlat. *manuscriptum*, egentl.: handskrift, till *manus*, hand, o. *scribere*, skriva.

manöver, PT 1758 (milit.), av fra. *manoeuvre* ds., även: arbete m. m., till *manoeuvrer* (= manövrera), av *main*, hand (av lat. *manus* ds.), o. *oeuvre*, arbete (av lat. opera; jfr operera).

mar- med urspr. betyd. av 'hav, vatten' i -eld, -gräs, -halm, -katta, -svin,

-ulk, -vatten, samt i en mängd sv. ortnamn t. ex. sjön. Maren, -maren (de allra flesta nära saltsjön; Jälmaren har dock annat ursprung); sv. dial. *mar*, kärr, moras, grund, gyttjig havsvik, fsv. **mar* (fsv. *mær* från mlty.) = isl. *marr* m., sjö, hav, got. **mar- i mari-saiws*, hav, fsax., fhty. *meri* (ty. *meer*) ds., ags., eng. *mere* (sjö); med växlande kön; jfr got. *marei*, hav; av germ. **mari-*, motsv. lat. *mare*, hav (jfr marin), fir. *muir* (av **mori*), fslav. *morje* ds., litau. *mãrės*, haff ('hav' däremot i litau. *júrės*); i avljudsförh. till germ. **mōra-*, träsk (se moras). Den slaviska stammen *mor-* ingår även i det mähriska flodnamnet *Morava* (varav Mähren) o. i slav. *Po-morje*, egentl.: vid havet, kustland (= Pommern), o. den motsv. keltiska i *(P)armorica*, gammalt namn på Bretagne, med i kelt. bortfallet uddljuds-*p*. — Ordet, som återfinnes i de flesta ieur. spr. (dock ej säkert uppvisat i indo-iranska spr. o. grek.), har anförts som stöd för den uppfattningen, att indoeuropéernas urhem varit beläget vid något hav. — Jfr markatta, Marma, marskland, marsvin o. manet.

mara = fsv., isl., fhty. (ty. *mahr*) = da., mlty., ags. *mare* (eng. *night-mare*); jfr fslav. *mora*, häxa (enl. somliga lån från germ. spr.), ir. *mor-(r)igain*, egentl.: mar-drottning. Omstritt. Vanl. fört till germ. roten *mer*, krossa o. d. (se murken, mörja); jfr fra. *cauchemar*, marritt (till lat. *calcāre*, pressa, trycka; senare leden från mara). Dock även sammanställt med lat. *mori*, dö (se mord), i så fall egentl.: dödsväsen; ävensom med fsax. *merrian*, hindra, osv., ffris. *mere*, band, boja, m. m. (jfr märla 2). Litteratur se Falk-Torp s. 1515, Hirt-Weigand under *mahr*. — Hit höra också: marbuske, -kvast, -lock, -skog, -tall, jfr nisl. *marhrísla*, no. *marekvist*, da. *marelok*, sv. dial. *martova*, mlty. *marvlechte*, marlock, ty. *mahrzopf* osv.; ty. dial. *hexenbesen*, häxkvast, eng. dial. *witch's besom* ds.; sammanhängande med föreställningar om maran, som rider träd (markvast, -tall osv.) o. hästar (marlock). Jfr marleka.

marg, marginal, 1693 o. 1754 (båda best. form *margen*) = da. *marg*, *margen*, av lat. ackus. *marginem* till *margo*, kant, rand. Formen *marg* har uppstått genom missuppfattning av *-en* i *margen* som best. artikel; jfr t. ex. sate, tallrik. Se Jespersen Festskr. t. Thomsen s. 2. — Avledn.: marginal (se d. o.).

Margareta, kvinnon. = fsv., motsv. mhty., ty. *Margarete* osv., av lat. *margarita*, pärla, av grek. *margarítēs* ds. (varifrån got. *marikreitus* o. mhty. *margarite*, pärla), till grek. *márgaron*, pärla (se margarin), av österländskt ursprung. — Härtill: Greta, Margit (se d. o.), Marit, Märta (se d. o.).

margarin, av fra. *margarine* (från o. 1870), närmast till *margarique*, ett slags syra, som ingår i margarinens sammansättning, till grek. *márgaron*, pärla; efter färgen (se Margareta).

margfaldig, arkais., jfr fsv. *marghfalder*, *marghfaldeliker*, till fsv. *margher*, *marghin*, mången = isl. *margr*; sammanställt med roten i nisl. *mor*, stoft, mängd, sv. murken, mör, mörja. Jfr f. ö. -faldig.

marginal, o. 1700: 'Han höll så hög som låg vid marginalen'; f. ö. vanligt först på 1800-t.: Weste 1807 osv. = ty. *marginale*, av nlat. *marginālis*, avledn. av lat. *margo* (genit. *-inis*), kant, rand (urbesl. med mark 1). Jfr marg. — Östergren Främ. ord föreslår i stället försvenskningen *frikant*.

Margit, kvinnon. = fsv. (t. ex. 1407: *Marghit*), uppkommet av *Marg(a)ret(a)* (med huvudtonen på första stavelsen), alltså analogt med Märta. — Biform: Marit.

Maria, kvinnon., från lat. *Maria*, grek. *María*, från hebr. (arameiska) *Mirjam*, *Marjam*, med gammal biform *Marja*, varav (egentl. oblik kasus) Marjo o. Maja (se närmare detta ord). — Under medeltiden i Sverige sent (slutet av 1300-t.) o. f. ö. ytterst sällsynt, liksom under samma tid också i det övriga Norden; så t. ex. aldrig anträffat bland (åtminstone det svenska) klosterfolket. Utan tvivel sammanhängande med en av religiös skygghet o. försynthet förestavad motvilja mot uppkallelse efter Gudsmodren, av samma slag som den,

vilken (i protestantiska länder) förbjuder anv. av *Jesus* som personnamn el. avhöll de hedniska nordmännen att giva sina barn gudanamn (de uppträda blott i sammans. el. som kortnamn av dylika). Se A. Grape Fornsv. inlånade personn. 1:67. — Jfr Mariefred, Mariestad, Marika, marionett o. mormässa.

mariage, ett slags kortspel, från fra. *mariage* ds.; egentl.: giftermål, till *marier,* gifta (till *mari,* äkta man, av lat. *maritus*). Förr (t. ex. O. v. Dalin) o. i dial. ännu kallat *man och viv* (se viv).

Mariefred, stadsn., 1590, syftande på det år 1493 anlagda, efter jungfru Maria uppkallade klostret.

Mariestad, stadsn., av grundläggaren, sedermera konung Karl IX år 1583 uppkallat efter hans gemål Maria av Pfalz.

Marika, kvinnon., förr även *Maricken,* med lågty. dimin.-suff. *-ke, -ken* till Maria (jfr t. ex. fröken).

marin, sbst., 1718 (i plur.) = ty. *marine,* av fra. *marine,* egentl. fem. till adj. *marin,* av lat. *marīnus,* som rör havet (jfr följ.), till *mare,* hav (se mar-).

marinera, Rålamb 1690, av fra. *mariner,* inlägga, salta = ital. *marinare,* till lat. *marīnus* (se föreg,). till *mare,* hav; alltså väl egentl.: ge havssmak åt (knappast, såsom stundom angives, inlägga el. konservera för sjöresor). — Härtill: marinad, 1664, av fra. *marinade.*

marionett, 1731: *margonette,* av fra. *marionette,* egentl. diminutiv till kvinnon. *Marion* (till Maria).

Marit, kvinnon., se Margit.

1. **mark,** jord, fält, område = fsv., da. = isl. *mǫrk,* skog, obygd, got. *marka,* gräns, fsax., fhty. *marka,* även: (gräns)område (ty. *mark*), ags. *mearc* (eng. *mark, march*), av germ. **markō-* f.; från germ. spr.: ital. *marka,* gräns, fra. *marche.* Besl. med lat. *margo,* rand (jfr marginal), avest. *marəzu,* gräns, mir. *mruig, bruig,* gränsland o. o, (av **mrogi-,* se kymrer, jfr gall. folknamnet *Allobroges*). Alltså egentl.: gräns, varav: gränsskog (jfr t. ex. Finnmarken) > mark. Jfr med avs. på betyd.-utveckl. ry. *kráĭ* (*kraj*), 'gräns' o. 'skog', litau. *mẽdis,* träd (egentl.: skog), o. fslav. *mežda,* gräns (urbesl. med mid- i middag osv.), ävensom under ved. Väl f. ö. sammanhängande med stammen *mark-* i märke (se d. o.). — Jfr under Danmark (där knappast, såsom antagits, den sena o. oursprungliga betyd. av 'skog' ingår). — Markgreve, jfr fsv. *margreve,* från mlty. *mar(c)gréve* = ty. *markgraf,* egentl.: (kunglig) befälhavare över el. ståthållare i ett gränsland (såsom t. ex. *Mark Brandenburg* osv.). Jfr markis 1, Markvard.

2. **mark,** vikt = fsv.. da. = isl. *mǫrk,* mlty., mhty., ty. *mark,* till germ. **markō-,* **marka-,* märke, väl syftande på märkena el. strecken på vågen, enl. andra på av myndigheterna anbragta tecken el. stämplar. Se f. ö. märke o. följ.

3. **mark,** mynt = fsv., da. = isl. *mǫrk* osv., samma ord som föreg. med samma betyd.-utveckling från vikt(enhet) till myntbeteckning (egentl. en mark silver i vikt; sedermera med starkt fallande värde) som eng. *pound,* fra. *livre* (egentl.: lat. *libra,* skålpund), grek. *tálanton* (lat. *talentum*); jfr lat. *pendere,* väga o. betala.

4. **mark,** spelmark, från ty. *marke,* av fra. *marque* ds., i sin tur från germ. spr.: fhty. *marcha* f., beteckning, påskrift, fnord. *mark* n., märke, vartill märke (se d. o.). Jfr markera.

markatta, Bureus Suml. o. 1600, i ä. nsv. även *markat* Var rer. 1536 m. fl., motsv. ä. da. *markat, merkat,* da. *marekat,* från mlty. *merkatte* = fhty. *merekazza* (ty. *meerkatze*), alltså: katt som kommit över havet (se mar-), med syftning på den långa svansen o. djurets lust att klättra; av somliga uppfattat som en folketymologisk ombildning av ett ord motsv. sanskr. *markáṭa,* benämning på en apart.

markegång, från mlty. *marketgang,* till *market* (se marknad). Jfr O. Petri: *marknadz gong* ds. o. ä. nsv. adj. *markgångig* = ty. *marktgängig.*

markera = ty. *markieren,* av fra. *marquer,* beteckna o. d., egentl.: förse med märke, till *marque,* märke, mark; se mark 4 o. jfr t. ex. remarkabel.

marketentare, Gustaf II Adolf 1622: *marchetanter* plur.; 1625: *marquatenter*

plur., Jac. De la Gardie 1625: *marchitentere* plur., Joh. Banér 1628: *marketenterne* plur.; *-are* vanl. först på 1700-t. = da. *marketender*, från lty. *marketenter* o. ty. *marketender*, efter ital. *mercatante*, *-ande* handlande, motsv. fra. *marchand*, eng. *merchant*, köpman, egentl. part. pres. till lat. *mercāri*, handla; se kommers, marknad o. merkantil. — Förr även *sudlare* = ä. d. *sudler*, från mlty. *sudeler* osv., besl. med sjuda, koka, o. sudla (se d. o.); alltså: som kokar mat.

1. **markis**, titel, av fra. *marquis* = ital. *marchese*, av mlat. *marchensis*, markgreve (se d. o.), latinsk avledn. av det germ. ordet *mark-*, gränsland (se mark 1).

2. **markis** (för fönster), 1811 (jfr nedan) = ty. *markise*, av fra. *marquise* ds., egentl.: markisinna. Mot att, som skett (se Hirt-Weigand), hänföra den överförda användningen till markisinnan Pompadour (f. 1721) talar avgjort, att ordet i sv. en enstaka gång uppträder redan o. 1734 i taffeltäckaren Hultmans anteckningar om Karl XII, där det omtalas, att denne logerade i ett turkiskt tält 'invändigt, öfver och omkring med Markis begifvit'.

marknad, i sv. dial. (t. ex. Hall. o. Skå.) även *markad*, dessutom bl. a. *ma(r)ten* (se nedan), fsv. *marknaþer* = isl. *marknaðr*, *markaðr*, ä. da. *markned*, da *marked*, fsax. *markat*, mlty. *market* (jfr markegång), fhty. *marc(h)at* (ty. *markt*), även: torg, ags. *marcet* (eng. *market*); från ffra. *market*, från lat. *mercātus*, handel, marknad; se f. ö. kommers, marketentare o. merkantil. — De nord. formerna på *-nad* (*-nað-*) bero på ombildning efter inhemska ord med denna avledning. — Till förklaringen av (t. ex. smål., västg. o. vrml.) *ma(r)ten* ävensom nordsv. dial. *martne*, no. *martna* se Noreen Fryksd.-m. ljudl. s. 56 jämfört med Wigforss S. Hall. folkm. s. 697: sannol. inskott av *t* mellan *rk* o. *n*. Jfr följ.

marktschrejer, nu blott hist. el. i bildl. anv., hos t. ex. Bellman o. Hallman om kringresande förevisare av 'schene rariteten', annars: kvacksalvare o. d., som på marknaderna utbjödo sina varor, motsv. da. *markskriger*, från ty. *marktschreier*, till *markt* (se föreg.) o. *schreien*, skrika.

Markus, mansn., av lat. *Marcus*, av **Martkos*, till *Mars* (genit. *Martis*), namn på krigsguden (jfr mars).

Markvard (Marqvard), förn. o. familjen., från ty., av fhty. *Marcwart*, egentl.: gränsvaktare (till mark 1 o. ty. *warten* = vårda), i Reineke Vos använt som namn på hägern; jfr ty. dial. *Markolf*, häger, egentl.: gränsvarg, väl även ledes från någon försvunnen variant av djursagan.

markör, av fra. *marqueur*, till *marquer* (= markera).

marleka el. **mallrika**, en egendomlig bildning inuti lera el. märgel, i form av en kula el. av en rund el. avlång platta el. trissa, 1730: *marlekar* o. *malrikor*; Linné: *marleka* o. *marlek*, egentl.: leksak för maran (jfr sv. dial. *näckebröd*); till mara o. lek.

Marma, ortn., Lagga sn Uppl., fsv. *Marhēme* m. m., etymologiskt identiskt med Marjum, Söderby-Karls sn Uppl., o. Marum, socken i Vgtl. (fsv. *Mareem*); sammans. av mar-, vatten, sjö o. d., o. -hem.

marmelad, B. Olai 1578: *marme-* m. m., av fra. *marmelade*, av span. *mermelada*, av grek. *melímēlon*, kvittenäpple, till *méli*, honung = lat. *mel* (se melass o. under honung slutet), o. med senare leden av *mēlon*, äpple (se melon); alltså urspr.: mos av kvittenäpplen.

marmor, jfr fsv. *malmar* Fl. o. Bl., *marmorsten*, motsv. senisl. *marmari* o. *malmari*, da. *marmor*, fhty. *marmul* (ty. *marmor*, *marmel*), ags. *marm(or)stán*; vid olika tider inlånade former, ytterst från lat. *marmor* (varav ffra. *marbre* > eng. *marble*), av grek. *mármaros*, äldst: sten, klippblock (med betyd. 'marmor' genom folketymologisk anslutning till *marmairō*, glänser); till roten *mer*, krossa o. d., i murken o. mortel. — Formerna med *-l-* bero på dissimilation (jfr under marter).

marodör, o. 1705, av fra. *maraudeur*, till *maraud(er)*, plundra, marodera, till *maraud*, lymmel, slyngel, av ovisst ursprung; jfr maruffel. Av *maraud*

kommer det t. ex. hos Bellman uppträdande *marod* i samma betyd., t. ex. 'eller vatten hit, maroder'.

marokäng, 1774: *marroquin*, av fra. *maroquin*, egentl.: läder från Marocko. Jfr likartat ursprung för karduan; se även under saffian.

mars, månadsnamn, I. Erici 1642 (om Januari, av »gemehne Bönder»), Serenius 1741, jfr B. Olai 1578: *martzblome* (i ä. nsv. i stället vanl. den lat. formen *Martius*), från mlty. *martze*, *mars-* = fhty. *marceo*, *merzo* (ty. *märz*) osv., av lat. *Martius* (underförstått: *mensis*, månad), egentl.: hälgad åt krigsguden *Mars* (genit. *Martis*; av mycket omstritt ursprung; kanske snarast med Walde till grek. *márnamai*, jag kämpar). Jfr Markus, martialisk. — Mars med sitt långa skägg lockar barnen utom vägg, jfr I. Erici 1642; 'Mars med sitt långa skägg lockar oss fram Barn under wägg'.

marsala, efter *Marsala*, hamnstad på Sicilien.

marsch, 1640-t. = ty., av fra. *marche* ds., gång, till *marcher*, stiga, trampa, gå, marschera, varav ty. *marschieren*, sv. marschera; dunkelt. — Marschruta, A. Hummerhielm 1707: förr även *-route* m. m., av fra. *route*, väg (se rutt).

marschall, Tersmeden o. 1780; bildlig anv. av fra. *maréchal* (se marskalk), vars tyska motsvarighet *marschall* (liksom sv. marskalk) även kan användas om funktionärer vid större högtidligheter.

marseljäs(en), av fra. *marseillaise*, 1792, till *Marseille*; så kallad emedan sången först bragtes till Paris av frivilliga från denna stad.

marsipan, Var. rer. 1538: *marcipan* (övers. av *maza panis*), ytterst av ital. (neapol.) *marsapane*, motsv. ä. fra. *marsepain*, fra. *massepain*, span. *mazapan*. Sannol., med Klyuver ZfdW 6: 59, av arabiskt ursprung.

marsk, fsv. *marsker* = da. *marsk*, beteckning för en hög medeltida stormansvärdighet; i Sv. framträder marsken stundom som rikets främste man; sammandragen form av marskalk (se d. o.). — Fodermarsk, person som har tillsyn över fodret (Strömsholms ridskola) el. (numera föga br.) som mottager hästar till utfodring, el. som passar hästar m. m., fsv. *fodermarsk*, föreståndare för en stormans stall, person som håller resande foder till handa; på 1500-t.: en bland de högsta hovämbetsmännen = da. *fodermarsk*.

marskalk, fsv. *marskalker*, (konungens) stallmästare, rytterianförare, härhövitsman, marsk = da. *marskalk*, från mlty. *marschalk*, stallmästare, rytterianförare = fhty. *marahscalc*, varifrån fra. *maréchal*, hovslagare, (fält)marskalk (jfr marschall); av germ. **marhaskalka-*, av **marha*, häst (se märr), o. **skalka-*, tjänare (se skalk); alltså egentl.: hästsven, sedan närmast beteckning för hovstallmästaren. Jfr marsk o. till betyd.-utvecklingen konnetabel (under konstapel); ävensom familjen. *Stuart*, egentl. beteckning för en hög hovsyssla (rikshovmästare o. d., seneskalk), äldst: vaktare av husdjuren (se stuvert o. stia).

marskland, M. Stenbock 1713: *marsch-*, från ty. *marschland*, till ty. *marsch*, fruktbart lågland vid havs- el. flodstrand, från mlty. *marsch*, *mersch* ds. = ags. *mer(i)sc* (eng. *marsh*), träsk; av germ. **mariska-*, avledn. av *mari-*, hav, sjö (se mar-). Jfr mlat. *mariscus*, träsk, till lat. *mare*, hav, o. se under moras.

Marstrand, stadsnamn, sv. dial. *Masstran*, fno. *Mastrand* 1291, 1293 m. fl., *Malstrand* 1313, 1324 m. fl., yngre *Marstrand*. Enl. de äldsta formerna snarast till isl. *már*, stam *mā-*, mås; men som dessa härröra från i utlandet skrivna källor, kanske i stället bättre med Lindroth Bohusl. härads- o. sockennamn s. 86 f. till sv. dial. *mal*, grusbank vid vatten m. m. = isl. *mǫl*, hög el. vall av smådelar (jfr Malen vid Båstad), o. syftande på de djupa skalsandslagren; jfr även Maljen, malm.

marsvin, tumlare, Phocæna communis (hos O. Rudbeck även *mär-*) = fsv., da., motsv. mlty., fhty. *mersvin* (ty. *meerschwein*), ags. *mereswin*; till mar-, hav, o. svin. Jfr likbetydande lat. *maris sus*, ital. *porco marino*, till lat. *por-*

cus, svin (urbesl. med fargalt), vilket även ingår i eng. *porpoise*, marsvin (till lat. *piscis*, fisk). Däremot är det osäkert, om grek. *delphís*, tumlare, bör direkt föras till *délphax*, gris (jfr delfin), med vilket det i alla händelser är besläktat. — Dessutom uppträder ordet, liksom motsv. i da. o. ty., som beteckning för gnagaren Cavia cobaya; i sv. t. ex. Linné 1748. — Marsvinsholm i Skåne har sitt namn efter den danska adliga ätten Marsvin (av *marsvin* = tumlare).

Marta, kvinnon., fsv. *Martha* = fhty., ty. = got. *Marþa*, av grek. *Martha* (Nya. Test.), av arameiska *märtā*, fru, härskarinna. Dessutom kan dock i svenskan med detta namn ha sammansmält en växelform till Märta, alltså uppkommen av Margareta (med huvudtonen på första stavelsen).

marter, 1635: *then store Marter*: förr ofta neutr., t. ex. Sahlstedt, Weste, Livijn 1817, jfr fsv. *martil*, liksom da. *marter* o. fda. *martel* närmast från ty.: mlty. *marter*, *martel* = ty. *marter* (av fhty. *martyra*, *martila*), av kyrkolat. *martyrium*, martyrdöd, av grek. *martýrion*, vittnesbörd, avledn. av *mártyr* (se martyr). — Formerna med *l* bero på dissimilation av samma slag som i ty. *marmel*, marmor (se d. o.). — Härtill: martera = fsv.; jämte fsv. *martelera*, ä. nsv. *martilera*, o. fsv., ä. nsv. *martla*, ä. nsv. även *martra*, från ty.; jfr mlty. *martelen*, fhty. *martirôn*, *martolôn*, ty. *martern*.

martialisk = ty. *martialisch*, jfr fra. *martial* efter lat. *martiālis*, hörande till *Mars*, krigsguden (se Mars), född under Mars tecken (jfr jovialisk).

Martin, Mårten, mansn., fsv. *Martin*, *Mörten* = ty. *Martin*, av mlat. *Martinus*, egentl. 'krigisk', avledn. av lat. *Mars*, krigsguden (se föreg.). Växlingen av *-a-* o. *-å-* i nsv. beror dels på lån vid olika tider, dels väl också därpå, att i vissa sv. dial. förlängningen av *a* framför *rt* inträtt efter den tid, då fsv. *ā* utvecklade sig till *å*. — Med lågtysk genitivändelse i familjen. Martens. — Mårtensgås, på S:t Martins dag, 11 nov., efter ty. *Martinsgans*.

martyr, jfr fsv. *martir*, motsv. mlty. *martir*, fhty., ty., ags. *martyr* (mhty. även *marter*, *merter*) osv., av kyrkolat. *martyr*, blodsvittne, av grek. *mártyr* (jämte *mártys*), vittne (rotbesl. med det reduplicerade lat. *memor*, ihågkommande, jfr promemoria). — Härtill: martyrium, etymologiskt identiskt med marter (se d. o.).

maruffel, vard., av fra. *maroufle*, drummel, väl besl. med likbetyd. *maraud* (se marodör).

maräng, Gjörwell 1797: *maringar*, Dalin 1853: *maräng*, av fra. *meringue*, av okänt ursprung. Den tidigare benämningen var *mödom(ar)*.

mas i dalmas (Dalin 1853) = sv. dial. *mas*, lat o. trög människa, no. *masog*, utmattad, med avljudsformen *mos* ds., jfr sv. dial. *moset*, trög, het (se mosig); till följ. — Om *mas-* i ä. nsv. *masgrått*, *mashund* se Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 361.

1. **masa (sig)**, vara trög el. långsam, jfr no. *masast*, falla i sömn o. d., o. möjl. ags. *á-masod*, bedövad; tydl. samma ord som följ. (jfr ovan t. ex. sv. dial. *moset*, trög, men även: het).

2. **masa (sig)**, värma (sig), i sv. dial. även: gotta sig med mat o. dryck, jfr sv. dial. (*röd*)*masig*, egentl.: röd av värme; i avljudsförh. till no. *mosen*, het, trög, osv. (se f. ö. mosig); av dunkelt ursprung. — Härtill sv. dial. *mas*, stryk, med samma betyd.-utveckling som i bas till basa, värma.

1. **mask** (djurnamn), Lucidor 1668 (*maskar*), Lind 1749 (jämte *matk*) osv.; *matsk* Rudbeck 1698, vidare 1723, 1727, Nordenflycht; f. ö. under 15- o. 1600-talen *matk* (vanligast) el. *mark*, sv. dial. även *makk* o. *mark*, fsv. *matk* (*makk*), *mark* o. *maþker* = isl. *maðkr*, no. *mark*, ä. da. *madk* = mlty. *maddik* (meng. *mathek*, eng. dial. *mawk*, från nord.?); motsv. fin. *matikka*, liten mask; avledn. av got. *maþa*, fsax. *matho*, fhty. *mado* (ty. *made*), fin.-lapska lånordet *mato* (dock osäkert); jfr det synnerligen svagt bestyrkta fsv. *madher* el. fsv. **madhi*, mask, som kanske ligger till grund för västg. dial. *maa* (fsv. **madha*), mata fiskkrokar, i sht med mask (se

Lidén Ark. 36: 43 f.). Möjl. av samma rot som sanskr. *matkuṇa-*, vägglus; likbetydande med den i mott. — På grund av *sk*-formens sena uppträdande är det föga troligt, att mask med Noreen Sv. etym. s. 27 är en parallellbildning på *-sk* till fsv. *maþker* (varav *matk* o. *mark*), utan sannolikt föreligger här en i vissa dial. försiggången utveckling av *tk* till (*t*)*sk*. — I fråga om den i djurnamn icke sällsynta *k*-avledn. jfr t. ex. hök, fsv. *māki*, más (se d. o.), el. got. *ahaks*, duva, motsv. ett got. **maþaks*. — Om en annan även utanför de germ. språken uppvisad beteckning för mask, germ. **wurma-*, se orm. — Maskros, t. ex. 1816 (från Ögtl.), efter de larver o. d. ('maskar'), som pläga förekomma i blommorna; jfr dial. *busros* till *busar* i betyd. 'larver, maskar', Förr bl. a. även *lejontand* (se d. o.) o. *prästekrona*.

2. **mask** (ansikts-), t. ex. Swedberg 1716: *masqve*, Serenius, jfr *masquelarfwen* Columbus Ordesk. = da., ty. *maske*, från fra. *masque* (eng. *mask*), mlat. *masca* o. 700, jfr ital. *maschera*, span. *mascara* (holl. *masker*). Ofta tolkat som utgående från arab. *maskharat*, gycklare. Häremot dock viktiga invändningar av Karpf WuS 5: 121 f., som själv i anslutning till äldre forskare anser ordet i rom. spr. lånat från sbst. maska i betyd. 'nät'; jfr till betyd.-övergången särskilt s. 123 o. om den ital. avledn. *-era* s. 124. — Härtill sbst. maskerad, hos Spegel 1712 i fransk form *mascarades*, översatt: larvæ, spectra = da., ty. *maskerade*, från fra. *mascarade*, till vb. *masquer* (= maskera). — Den inhemska beteckningen för 'mask' var *grīma*; se under grimma.

3. **mask,** i spel, o. vb. **maska,** vard., av maskera; se föreg.

maska, sbst. = fsv., motsv. isl. *mǫskve*, da. *maske*, fsax. *maska*, fhty. *masca* (ty. *masche*), ags. *max* av **masc* (eng. *mesh*), i fhty., ags. o. eng. även 'nät'; besl. med litau. *mazgas* m., knut; till den ie. roten *mesgʷ* i litau. *mezgù*, *megsti*, knyta. Jfr mask 2.

maskin, t. ex. 1687 (*-ch-*) = ty. *maschine*, av fra. *machine*, av lat. *māchina*, av grek. *mākhánā* (i doriskan), *mēkhánē*, verktyg, hjälpmedel; se mekanik.

maskopi, i t. ex. ligga i m. med någon, Weste 1807 betecknat som 'fam(iljärt)', ä. nsv. *matskapi* 1550, P. Svart Kr. (i förb. med *hålla*) = da. *maskepi*; egentl.: sällskap, kamratskap, kompani, bolag, t. ex. 1545 (*mattskapie*), R. Foss 1621 = ä. da. *madskabi* ds., från mlty. *matschopie*, holl. *maatschappij* i sistn. betydelser (med romansk ändelse = lat. *-ia*; jfr kofferdi, staffli, värdi); jämte mlty. *matschop*, holl. *maatschap* (varav fsv. *matskap*[*er*] ds., även: kamrat, ämbetsbroder = ä. da. *madskab*; jfr ä. nsv. *matskap* n., matlag, Bib. 1541, genom direkt anslutning till mat) av mlty. *mat*(*e*), kamrat (motsv. fhty. *gimazzo*), o. avledn. -skap (se d. o.). Jfr senast Kauffmann WuS 2: 20 f. — Mlty. *mat*(*e*), kamrat, är en avledning av mat, alltså egentl.: matlagskamrat; jfr got. *gahlaiba*, kamrat (till lev, bröd), sv. kompanjon (till lat. *pānis*, bröd) ävensom isl. *mǫtunautr* ds. (se matros). — Från lty. (el. holl.) inkommet i sv. (numera knappast br.) *båtsmansmat* o. *kocksmat*. — Den nyare betyd. av maskopi har väl påverkats av mask, maskera.

maskulin, sbst. o. adj., ytterst av lat. *masculīnus*, manlig, till *mās* (genit. *maris*) ds.

massa, Lind 1749 = da., från ty. *masse* (fhty. *massa*), av lat. *massa* (fra. *masse*, eng. *mass*), från grek. *mâza* (el. *mãza*), deg av kornmjöl, tunn brödkaka, egentl.: något knådat, till *mázō*, knådar. — Härtill: massiv, t. ex. Serenius = ty., av fra. *massif*.

massage, 1876, av fra. =, till *masser*, knåda, massera, som anses lånat från arab. *mass*, beröra.

massakrera, av fra. *massacrer*, jfr *massacre* = sv. massaker; dunkelt.

[massel, sv. dial., smått utslag, se mässling.]

massiv, se massa.

mast = fsv., da., no. (jämte *master*), från mlty. *mast*, stång, mast = fhty., ty. = ags. *mæst* (eng. *mast*); från germ. språk kommer fra. *mât* osv.; av germ. **mastō-*, motsv. lat. *mālus*, mast, väl

ett sabinskt matrosord, av **mazdo-*. Grundbetyd. är 'stång'; jfr nir. *maide*, käpp (av **mazdio-*). Överensstämmelsen i betyd. mellan de lat. o. germ. orden är tillfällig: betyd.-utvecklingen 'stång' > 'mast' är särspråklig (jfr Schrader Reallex. s. 755). — Ett inhemskt nord. ord för 'mast' är isl. *sigla*, *siglutré*, avledn. av *segl*, segel.

mastix = ty. osv., av lat. =, ytterst av grek. *mastikhē*, ett slags harts el. kåda, besl. med grek. *masāsthai* o. lat. *mandere*, tugga (f. ö. av omstritt ursprung). Jfr armen. *kiv*, kåda, under tugga samt seden bland t. ex. dalkullorna att tugga kåda.

mastodont, jfr fra. *mastodonte*, till grek. *mastós*, kvinnobröst, spene (till *madān*, vara fuktig, rinna), o. *odónt-*, till *odoús*, tand; så benämnd efter de spenlika knölarna på kindtänderna.

masugn, G. I:s reg. 1558: *masz-*, y. fsv. *masughn* (*-vngh*), 1461 = da. *masovn*, från ty.; jfr ä. ty. *massofen*, uppfattat som sammansatt med *mass*, mått (se d. o.), alltså en ugn, där smältningen försiggår inom ett visst antal timmar, men egentl. bildat av namnet på guden *Mars* (se mars), som i alkemien ställdes i samband med järnet.

masur, flammigt trä (vanl. lönn el. björk), Bureus Suml. o. 1600, fsv. **masur* i tilln. (Östen) *Masur* 1359 (förf. Xen. Lid. s. 98) = isl. *mǫsurr*, fsax. *masur*, fhty. *masar*, *-or* (ty. *maser*) ds., ags. *maser*, knuta i trä (eng. *mazer*, stor bägare, utgår däremot från ffra. *masere*, skål av lönnträ, som i sin tur kommer från germ. spr.; jfr mhty. *maser* ds. o. isl. *mǫsurbolli*). Samma ord som ty. *masern* plur., mässling; o. besl. med mlty. *masel(e)*, blemma, röd hudfläck (se mässling), sv. dial. *masog*, flammig (om trä), ty. *masig* ds., ä. da. *mase*, göra brokig, no. *masa* ungef. ds. F. ö. blott osäkra el. felaktiga anknytningar.

masurka, Envallsson, ytterst från polska *mazurka* (m. m.), ursprungl. dansad av *masurerna*, invånare i det forna polska hertigdömet Masovien.

1. **mat,** i vissa dial. blott om kött el. fläsk (medan andra rätter kallas *äta* m. m.), fsv. *mater* = isl. *matr*, da. *mad*, got. *mats*, fsax. *mat* o. *meti* m., fhty. *maz* n. (*mezzi-*), ags. *mete* m. (eng. *meat*, köttmat), av germ. **mati-*; jfr ir. *maisse*, mat (av **mad-liā*). Mycket omstridd härledning: enl. somliga besl. med lat. *madēre* o. grek. *madān*, vara våt el. saftig (jfr mastodont); av andra fört till roten i lat. *mandere*, tugga, el. till mäta, alltså: tilldelad portion, m. m.; dunkelt. Jfr mätt, mos, maskopi, matros, metvurst; om uttr. mat för måns se Måns. — Matmoder, fsv. *matmōdhir*, har en motsvarighet i sv. dial. *matfar*, fsv. *matfadhir*, husbonde. — Orden matleda, matsäck finnas redan i fsv.; så ock ett *matro*, motsv. skånskans *madaro*; matvrak t. ex. 1771. — Icke sällan i vattendragsnamn för att beteckna fiskrikedom, t. ex. sjön. Matbyttan Vstml., Matlången Vrml., Matlöpen Vrml., ävensom Madkroken Smål., förr även *Matkroken* = *Matkroken* Öl. (namn på en revel); jfr bl. a. gårdn. Matkull, fsv. *Mat(h)kulla*, Smål, ett mycket högt beläget ställe, förr säkerl. ett rastställe, där reskosten tagits fram o. hästarna fodrats; jfr t. ex. fhty. *Untarnesberg* (till undarn). Se närmare o. med ytterligare ex. förf. Sjön. 1: 384 f., 395 f. — I sammans. stundom -mäte, såsom innanmäte, lystmäte (se d. o.).

2. **-mat** i båtsmans-, kocksmat, se maskopi.

matador, storkaxe, Dalins Arg., högt trumfkort i spel, 1712 (efter Boileau), Tersmeden 1734 (o. 1780) = da., från fra. el. ty. *matador*, i båda betyd., av span. *matador*, kämpe vid tjurfäktningar, egentl.: som dödar, till span. *matar*, slakta, döda, av lat. *mactāre* ds. — I de nord. spr. o. väl även i ty. är betyd. 'kaxe' o. d. sekundär i förh. till speltermen, som väl antagl. inkommit i språket i samband med l'hombrespelet. Jfr Gigas i Dania 3: 32.

matematik, ytterst av grek. *mathēmatikḗ* (underförstått: *tékhnē*, konst), egentl. fem. sg. till adj. *mathēmatikós*, hörande till vetenskaper (i sht matematik), till *máthēma* n., vetenskap, det lärda, till *matheīn*, lära sig, studera (av ie. **mndh-*, urbesl. med mana o. minne).

materia, O. Petri kr.: *materie*, av lat. *māteria*, ämne, byggnadsvirke; av somliga avlett av *māter*, moder, i så fall egentl.: moderämne; dock osäkert. Jfr madera.

Mathesius, familjen. = ty., latinisering av kortformer till Mattias o. Matteus; av samma slag som t. ex. ty. *Curtius* till *Kurt*, *Thomasius* till *Thomas* osv.

Matilda, kvinnon., från ty. *Mat(h)ilde*, av fhty. *Mathilda*, *Mathilt*, samma ord som mhty. *Mechtilt* (varav *Mechtild*, Birger Jarls gemål), fhty. *Mehtilda* (med *i*-omljud, orsakat av senare ledens *i*), av fhty. *maht* (= makt) o. *hilt(j)a*, kamp, isl. *hildr* (se Hildur). Från fty. kommer ytterst även eng. *Maud*, äldre *Maulde*, *Mahalt*, *Mathild* m. m. — Kortform: Tilda. En annan är ty. *metze*, nu i betyd. 'sköka'.

matiné, av fra. *matinée*, till *matin*, morgon (av lat. *mātūtīnus*, tidig; jfr maturitetsexamen). — Till det lat. ordet även ty. *mette*, tidig mässa.

matrikel, Phrygius 1620, förr ofta *-ul* (*-ol*) = ty., av lat. *mātrīcula*, lista, rulle, dimin. av *mātrix* (genit. *-īcis*) ds; besl. med *māter*, moder; f. ö. dunkelt i fråga om betyd.-utvecklingen; jfr Götze ZfdW 12: 212.

matrona, 1575, av lat. *mātrōna*, till *māter*, moder. — Förr även som ett slags titel, t. ex. 1648: 'Hederlige Matrona Hwstro Malin'.

matros, Brask 1680 = da., från holl. *matroos* (varav ty. *matrose*), ombildning av fra. *matelot* (närmast plur. *matelots*?), av fra. *matenot*, av isl. *mǫtunautr*, matlagskamrat, motsv. holl. *maatgenot*, mhty. *mazgenôze*; till mat o. germ. **(ga)nauta-*, som njuter tillsammans med (= isl. *nautr*, ty. *genosse*, kamrat, osv.). Betyd.-utvecklingen sammanhänger med de olika matlag (jfr bunkalag), i vilka skeppsbesättningen voro indelade. Se Baist ZfdW 4: 274 f. samt jfr mat 2 o. särskilt under maskopi. — Fra. *matelot* är en av de många sjöfartstermer som de romanska spr. lånat från de germ.; jfr båt, mast, skot, stag. — Den äldre svenska beteckningen för 'matros' var *båtsman*; i fsv., isl. o. fda. även *skipari* (se skeppare).

Mats, mansn., fsv. *Mat(t)s*, jfr *Matis*, *Mattes* m. m., kortformer till Mattias o. Matteus. Möjl. utvecklade på svensk botten; men kunna även, åtminstone delvis, vara lånade: jfr ä. ty. *Mathes* av *Matthäus*, *Mathis* av *Matthias*. Jfr Mathesius. — Taga sin Mats ur skolan, draga sig för något, som börjar se obehagligt ut, Celsius 1719; se f. ö. Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 195 f.

1. **matt,** adj. o. sbst., i schack, y. fsv. *mat* = da., mlty., mhty. *mat* 1100-t., från fra. *mat* = ital. *matto* osv. (jfr kasematt), av arab. *schāh māt*, kungen är död (jfr sv. schack-matt). Se även följ.

2. **matt,** adj., svag, kraftlös, Joh. Banér 1629: *våra matta hestar* = da. *mat*, från ty. *matt*, från schackspelstermen matt.

matta = fsv. = da. *matte*, från mlty. *matte* = fhty. *matta* (ty. *matte*), ags. *meatte* (eng. *mat*), av lat. *matta*; enl. somliga ett feniciskt ord. Jfr lat. *natta*, varav fra. *natte*.

Matte, kortnamn till Mattias (o. Matteus?), redan i fsv.

Matteus, mansn., fsv. *Matheus* (*Mathius* m. m.), av bibl.-grek. *Matthaîos*; jfr Mats.

Mattias, mansn., västsv. dial. *Máltias*, fsv. *Mathias*, av bibl.-grek. *Matthías*, väl av hebr. *Mattitjāh*; jfr Mats o. Mathesius.

mattram, Matricaria parthenium, fsv. *matram* = da. *matrem*, motsv. mlty., mhty. *matere* m. m. (ty. *meter*), förkortning av mlat. *matricaria*, motsv. lat. *mātricālis herba*, till *mātrix*, moderliv: växten brukades mot modersjuka. — Ändelsen *-am* härstammar väl, åtminstone delvis, från likbetyd. ä. sv. *bertram*, *battram* = da. *bertram*, från ty. *bertram*, urspr. Anacyclus pyrethrum, en i anslutning till ty. mansn. *Bertram* (egentl.: glänsande korp) företagen ombildning av grek. *pýrethron*, till *pýr*, eld, med anledning av rotens brännande smak; delvis kanske också, med Björkman Nord. stud. s. 174, från likbetyd. mlat. *matrona*, varav fhty. *materan*.

maturitetsexamen m. m., till lat. *mātūritas* (genit. *-ātis*), mogenhet, till

mātūrus, mogen (egentl.: som sker i rätt tid; jfr matiné).

Maud, kvinnon., se Matilda.

Maurits, mansn., jämte Morits (= ty. *Moritz*), ytterst av lat. *Mauritius*, till *Maurus* (egentl.: invånare i Mauretanien) = mor 2. I sv. dial. även *Magris*; med avs. på *g*-et jfr lager 2. — Kortform: Moje, med det i barnspråket vanliga utbytet av *r* mot *j*; jfr t. ex. Kajsa, Maja.

mausolé, av fra. *mausolée*, ytterst av grek. *Mausōleion*, avledn. av personn. *Mausolos*, konung i Karien († 353 f. Kr.), över vilken hans sörjande gemål Artemisia lät uppföra en praktfull gravvård, ett av 'världens sju underverk'.

Max, mansn. = ty., kortform till Maximilian = fra. (med i de rom. språken genom dissimilation uppkommet *l*), av senlat. *Maximiniānus*, egentl.: som hör till *Maximīnus*' ätt (till mansn. *Maximus* = *maximus*, den störste; se maxim).

maxim, av fra. *maxime*, grundsats, av mlat. *maxima* (*regula*), den högsta grundsatsen, fem. till lat. *maximus*, störst (jfr Max), superl. till *mag-* i *magis*, mer (se magister). — Härtill neutr. sg. maximum, från lat. =.

maxis, maxyss (med växlande tonvikt) tilltal till hundar, t. ex. i uttr. hoppa maxis, i bildl. anv. lära någon maxis, jfr Dalins Arg.: 'lärt den bussen Machsyss', Braun 1847: 'en . . katt, som hoppar 'machsüss', 1895: *maksis*; jfr sv. dial. *maksyrs*, *maksyss*; väl från ett tyskt *mach süss*! (som dock numera knappast förekommer i ty.). Jfr Hjelmqvist Imperat. substantivbildn. s. 32.

[me, sv. dial., vi, se vi 3.]

meander(slinga), byggn.-k., efter den slingrande floden (lat.) *Mæander*, (grek.) *Maiandros* (nu *Menderez*) i Mindre Asien, omtalad för sitt krokiga lopp redan hos Herodotus ('skoliós . . katáper (h)o Maiandros').

mecenat, av ty. *mäcenat*, till lat. *Mæcēnas* (genit. *-ātis*), romersk statsman († 8 f. Kr.), beskyddare o. varm vän av vitterhet o. konst. — Förr brukades stundom personnamnet oförändrat i samma betyd., t. ex. Bellman: *min M.*, jfr fra. *Mécène*.

1. **med** el. **mede** (släd-), Columbus: *stå på mejan ell' medan*, i dial. även: stång i allm. = isl. *meiðr*, träd, stång, med, da. *mede*, av germ. **maiþa-* el. **maiða-*, besl. med litau. *mėtas*, påle, sanskr. *mē-thí-*, *mē-dhí-* m., *-thí*, *-dhí* f., lat. *mēta*, kägel- el. pyramidformig figur, vändpunkt (väl av *mē(i)tā* el. möjl. *meietā*), ir. *methos*, gränsmärke (av **mit-*), väl också armen. *mair* (i så fall av **maitr-*), tall, gran, ceder; samt av ie. **moit-to-*: fslav. *mĕsto*, ort, osv., jfr sanskr. *minóti*, fäster, uppreser; se f. ö. mur o. landamäre. Uhlenbeck Aind. wb. s. 231, Lidén IF 18: 493, AfslavPh 28: 38, Walde *mēta* (med litteratur), Berneker Etym. Wb. 1: 51.

2. **med**, prep. o. adv., fsv. *medh*, *mæþ(er)*, bl. a. även: hos, i fsv. o. ä. nsv. även som konjunktion: medan, emedan = isl. *með(r)*, da. *med*, got. *miþ*, *mid*, fsax., ags. *mid*, fhty., ty. *mit*; jämte fsax. *midi*, fhty. *miti* besl. med grek. *metá*, med, bland, efter; rotbesl. med mid-. — De äldre formerna med *-r* bero på analogi efter fsv. *viþer*, emot m. fl. (se vid, prep. o. adv.). — Medvind, sl. av 1600-t., t. ex. Peringskiöld, förr även: *medväder*. Den gamla nord. beteckningen är sv. dial. *bör*, *byr*, fsv. *byr* = isl. *byrr*, da. *bør*, av germ. **burja-*, jfr öfris. *bur*, vind; till svaga stadiet av bära, alltså: som bär fram (fartyget); jfr börja. I ä. nsv. även: *viljeväder*.

medalj, G. I:s reg. 1555: *medalegher* plur.; förr ofta *medalje*, t. ex. Agrell 1711, Sahlstedt 1773 o. Bellman (hos B. rimmande bl. a. med *Canalje*; jfr batalj, revelj, seralj), av fra. *médaille*, av ital. *medaglia*, avledn. av lat. *metallum* (se metall); den inhemska fra. formen är *maille*. Ännu Möller 1755 översätter fra. *medaille* med 'et gammalt mynt' osv. — Härtill: medaljong, av fra. *médaillon* ds., även: stor medalj.

medan, konj., fsv. *medhan*, *mæþan*, medan, emedan (såsom ännu t. ex. i Bib. 1541), då likväl, ehuru = isl. *meðan*; jfr da. *medens* (*mens*) = ä. nsv. *mäns* t. ex. Börk, med senare tillagt *s*;

motsv. got. *mipþanei*, medan, egentl.: med det att; av med o. en gammal kasusform, *þan*, till den (jfr då). Jfr emedan ävensom, i fråga om formen, sedan.

mede, se med 1.

medel- i sammans., fsv. *medhel-*, *midhil-*, *midhal-* = isl. *meðal-* o. prepos. *miðil*, *meðal*, mellan, egentl. ett adj. = fhty. *metal*, i mitten befintlig, jämte fsax. *middil*, fhty. *mittil* (ty. *mittel*; se mittel-), ags. *middel* (eng. *middle*), till stammen **með-* i germ. adj. **miðja-* av **meðja-*; se mid o. jfr följ. samt medelst o. medla. — De nsv. sammans. på medel- äro ofta försvenskningar av lty. el. ty. ord på *middel-* resp. *mittel*; t. ex. Medelhavet, efter ty. *mittelmeer*; — medelmåtta, fsv. *midhalmāta*, där även: medelväg, efter mlty. *middelmāl*; — medelålder, jfr ty. *mittelalter*; i ty. dessutom om medeltiden = da. *middelalder*. Fsv. har i betyd. 'medelålder' det inhemska *midhalder* (till mid-) = ä. sv. *medålder*, ännu hos Weste 1807; — medelväg i *den gyllne medelvägen*, efter ty. *der goldne mittelweg*, efter lat. *aurea mediocritas*. — Inhemskt är däremot medel-i t. ex. Medelpad (se d. o.).

medel, fsv. *medhel*, *midhel*, medel, medling, medelpunkt, mitt = ä. da. *medel*, mitt, en inhemsk substantivering av fsv. adj. **medhel*, **meþal* i medel- (se d. o. o. mellan), men med betyd. 'medel' lånat från det etymologiskt motsvarande mlty. *middel* (varav da. o. fsv. *middel*), även: mitt = fhty., ty. *mittel* ds. (se mittel o. mitt 2 slutet), ags. *middel* (eng *middle*), mitt. Jfr medelst. — I fråga om betyd.-utvecklingen jfr det besl. mlat. *medium* (fra. *moyen*, varav sv. vard. mojeng), egentl. neutr. sg. till adj. *medius*; sannol. beror f. ö. betyd. 'medel' i germ. spr. på inverkan från detta ord.

Medelpad, fsv. (i) *Mœþalpaþa*. Bl. a. tolkat som: landet mellan ådalarna (Ljungans o. Indalsälvens), av medel- o. fsv. **paþi*, jfr finsksv. *padha*, ådal, 1672; besl. med northumbr. *pæð* m., dal = ags. *pæð* (eng. *path*), fhty. *phad* (ty. *pfad*), väg, stig (Hultman Xen. Lid. s. 176, T. E. Karsten Germ.-finn. Lehnwortstud. s. 87). Invändningar mot denna betyd. framställas av G. Bucht Hedn. kultorter i mellersta Norrland s. 7: snarare om Ljungans dalgång. — Germ. **paþ-* är av dunkelt urspr.; möjligheten av urgammalt lån från ickegerm. spr. (Much m. fl.) kan ej utan vidare avvisas; jfr t. ex. avest. *paþ*, väg.

Medelplana, sockenn. i Vgtl., fsv. *Mœtheluplanda*, till fsv. **meþal-*, i mitten (se medel), se f. ö. Uppland.

medelst, 1679: *des medelst*, därmed, Lucidor: *medelst* i betyd. 'av'; förmedelst, jfr fsv. *formiddelst*, efter lty. *-middelst* el. ty. *mittels(t)*, egentl. genit. sg. av sbst. *middel*, *mittel*, med analogiskt tillagt *t*; se föreg. o. dymedelst.

Medevi Ögtl., fsv. *Midhiavidh*, till fsv. *miþer*, i mitten befintlig (se mid-), o. *viþer*, skog (se ved); alltså: mitt i skogen.

medicin, B. Olai 1578 = ty. *medizin* osv., av lat. *medicīna* (näml. *ars*, konst), egentl. fem. sing. till adj. *medicīnus*, till *medicus*, läkare, till *medēre*, läka, besl. med avest. *vī-mad-*, läkare, o. väl även med namnet på den trolldomskunniga Medea, grek. *Mēdeia*, liksom med flera andra grek. beteckningar på *Mēd-* för läkekonstgudomligheter.

medium, 1800-talsord = ty., av lat. *medium*, neutr. sg. till *medius*, i mitten befintlig (se mid-). Jfr moatjé.

medja, se midja.

medla, fsv. *medhla*, *midhla* = isl. *miðla*, da. *midle*, mlty. *middelen*, mhty. *mitteln* (ty. *vermitteln*) ds., ags. *midlian*, dela; till germ. **miðil-* i medel-, medel; se d. o.

medvurst, se metvurst.

megära = ty. *megäre*, av grek. *Mégaira*, en av erinyerna el. hämndgudinnorna, egentl. 'den avundsamma', till *megairō*, avundas, egentl.: anse något (alltför) stort, till *mégas*, stor (urbesl. med mycken).

Meier, Meyer, familjen., från ty. Dels egentl. yrkesnamn, av mhty., ty. o. lty. *meier*, förvaltare å ett lantgods, arrendator o. d., ytterst av lat. *major*, större (se f. ö. major o. mejeri). På grund av namnets vanlighet i Tyskland ofta försett med en särskiljande förled. Jfr de urspr. tyska familjen. Glosemeyer

(*-ij-*), Krautmeyer (se krut), Münchmeijer (*-y-*; se munk 1). Wehmeyer, det senare av samma typ som ty. *Geh-*, *Ha-*, *Uhmeyer*, alltså efter förnamnsinitialerna G, H, U, W. — Dels, som judiskt familjenamn, av hebr. *me-ir*, upplysande.

meja, Lex. Linc. 1640 = da. *meie*, från mlty. *mêjen* = fhty. *mâen* (ty. *mähen*), ags. *máwan* (eng. *mow*); besl. med grek. *amáō*, mejar, *ámētos*, skörd; jfr ags. *máð* n., mejande, o. mad, som dock kunde tänkas innehålla den *t*-utvidgning av roten, som ingår i lat. *metere*, meja, skörda. — Meja användes i vissa trakter (t. ex. av Skåne) om korn, havre och blandsäd; om råg o. vete brukas *hugga*.

mejeri, 1805, men egentl. i bruk först på 1840-t., äldst (i Skåne) om anläggningar för mjölkhushållning å vissa herregårdar o. i vidsträcktare betyd. (innefattande även koladugården); från ty. (holsteinska) *meierei*, till *meier*, 'befallningsman' över arbetsfolket på en lantegendom, arrendator, förvaltare (jfr under Meier), mlat. *major* (*domus*), uppsyningsman (över husets folk; i det frankiska riket: innehavaren av det högsta hovämbetet), av lat. *major*, större (se major); *meierei* alltså egentl.: en under en större lantegendom lydande mindre gård, som förvaltades av en *meier*; arrendehemman, ofta särsk. för boskapsskötsel. Jfr da. *meieri*, som antagl. inverkat på uppkomsten av det sv. ordet. — Tidigare: *dejeri*, *holländeri* m. m. — Se f. ö. E. Ljunggren Sv. stud. s. 76 f.

mejram, Origanum majorana, B. Olai 1578, osv.: *mei(e)ran* (med *n* långt in på 1700-t.), Hels. 1587: *maieran*, Risingh 1671: *majoran*; Franckenius 1659: *meiram*, *mairam*; osv. = ä. da. *mejran*, da. *merian*, från ty.: mhty. *maiorân* m. m. (ty. *majoran*, *meiran*), jfr fra. *marjolaine*, eng. *marjoram* osv., av mlat. *majorana*, i anslutning till *maior*, större, ombildat av lat. *amaracus*, *-um*, grek. *amárakos*, *-on*; av okänt ursprung.

mejsel, 1771, 1775; O. Rudbeck Atl.: *mässyl* o. *-misel* = da. *meisel*, från ty. *meissel*, av fhty. *meizil* = (det inhemska) isl. *meitill*, no. *meitel*, av germ. **maitila-*, avledning med instrumentalsuffixet *-il-* av germ. **maitan* = got. *maitan* st. vb, hugga, skära, fhty. *meizan* ds. (vartill mhty. *steinmeize*, *-metze*, stenhuggare; se Steinmetz), isl. *meita* (ipf. *-tt-*), no. *meita*, nordsv. dial. *meta*; se f. ö. under mes 3, meta o. smed.

mekanik, E. Swedenborg 1720 = ty. *mechanik*, fra. *mécanique* osv., av lat. (*ars*) *mēchanica*, av grek. *mēkhanikḗ* (underförstått: *tékhnē*, konst), fem. till ett adj. på *-khós*, avlett av *mēkhánē*, verktyg, hjälpmedel (= maskin), till *mē̃khos* n. ds. (urbesl. med må 1 o. makt).

melankoli, 1557, ytterst av grek. *melankholía*, av *mélas*, svart, o. *khólos*, *kholé*, galla (se kolera; urbesl. med galla); enl. den hippokratiska uppfattningen av 'den svarta gallan' såsom orsakande melankoli; denna galla ansågs ha sitt säte i mjälten (se under mjältsjuk). — Förr ofta *melancholia*.

melass, Serenius 1734: *melasser*; 1815: *melass* = ty. *melasse*, av fra. *mélasse*, av ital. *melassa* el. span. *melaza*, till lat. *mel*, honung (se marmelad).

[Melby, se mellan.]

melera, från fra. *mêler*, blanda, av vulg.-lat. **misculare* (= ital. *mescolare* m. m., span. *mesclar*), till *miscēre*, blanda (se mixtur).

melis(socker), Rothoff 1762; hos Linné 1741 i bot. anv. = ty. *melis*, av fra. *sucre mélis*, av mlat. *sacharum melitense*, egentl.: socker från Malta (lat. *Melite*).

mellan, fsv. *mællan*, *mællin*, *mællom*, även skrivningarna *mellam*, *mellom* m. m., jämte *mællir*, *mælle* m. m.; dessutom med *-i-* *millam*, *millom*, motsv. isl. *millom*, *millim* (fno. även *mellem*), jämte *milli*, no. *millom*, fda. *mællum*, *mællin*, da. *mellem*. Förhållandet mellan fsv. *mællan* (redan i vissa landskapslagar) o. *mellom* är omtvistat; sannol. är formen med *-an* en ombildning efter ovan, nedan o. d.; se Noreen V. spr. 3: 423 o. där anförd litter. Fsv. *mællom* (jfr ä. nsv. *mellom* t. ex. L. Petri) innehåller dat. plur. av ett sbst. **mæþal*, mitt, medelpunkt, liksom *millom* av fsv. sbst. *midhel* (*medhel*) ds. (etymologiskt identiskt med medel, se d. o.); jfr isl.

(*á, í*) *meðal, miðil*, emellan; substantiveringar av fsv. adj. *mæþal* (i sammans., t. ex. *mædhalsten*, råmärke) = isl. *meðal-* resp. fsv. adj. *miþal-* (*medhel-*; se mellerst, medel- o. medel), egentl.: i mitten befintlig, till germ. stammen **miđ-* (se mid-, midja, mitt). Utvecklingen från subst.-kasus till prepos. är analog med den i det besl. fslav. *mežđu*, mellan, egentl. lokat. dual. till *mežda*, gräns (av ie. **medhiā*). — Med avs. på assimilationen av *miðlom* (osv.) till *millom* jfr t. ex. lille av **liðle* (av *litle*; se liten). — Fsv., fda. *mællin* beror på dissimilation av **mællim*; jfr isl. *megin* i *báðum megin*, på båda sidorna, av en pluraländelse på *-m*. — Att mellan osv. närmast utgår från sbst., tycks framgå därav att det i fornspr. ofta konstrueras med genit. Formerna isl. *milli*, fsv. *mælle* innehålla dat. sing. av samma sbst. — Om förhållandet mellan ändelserna *-om* (*-um*) o. *-im* jfr Wessén Tvenne bidrag till nord. språkhist. s. 20 (Språkv. sällsk. i Upps. förh. 1916—1918) och där citerad litter. samt senare Kock Ark. 35: 85, Sv. ljudhist. 4: 14. Om här, med Wessén, föreligga former, som utvecklats av ett pronominellt *-im*, är av flera skäl mycket ovisst. Jfr emellan. — Mellangärde, 1769, Möller 1785 (*-en* i sing.) = ä. da. *mellemgærde*, till gärde, gård; i ä. sv., t. ex. 1741, Weste 1807 (jämte *-gärde*) o. ännu 1866: *mellangård*; jfr ä. da. *midgærde*, no. *midgard*, ävensom Linné 1745: *mellangiär*, om mellanväggen mellan näsborrarna. — Fsv. adj. *mæþal*, i mitten befintlig, ingår i ortn. Mel(l)by, Mäl(l)by.

mellerst, Sahlstedt 1773 o. Weste 1807 med hänvisning till *medlerst*, Lind 1749: *medlerst*, Serenius 1741: *midlerst*, fsv. *medlester*, *midhelster* m. m., *midhlaster*, superl. till adj. **midhal* i sammans. (se mellan, medel-). I ä. nsv. även *mellomst*, t. ex. 1615.

melodi, o. 1600 = ty. *melodie* (mhty. *mêlodie*), fra. *mélodie* osv., ytterst av grek. *melōdía*, sång, melodi, av *mélos* n., lem, sång, melodi, o. *ōdḗ*, sång; jfr ode o. parodi. — Sv. dial. *melodeia* utgår väl från ä. ty. *melodey*. — Till grek. *mélos* hör även melodram.

melon, Bib. 1541 = da., från ty. *melone* (ä. ty. även *melûn*) = holl. *meloen*, av fra. *melon*, ital. *mellone*, av lat. *mēlo* (genit. *-ōnis*), förkortning av *mēlopepo*, från grek. *mēlopépōn*, melon, av *mē̃lon*, äpple (se marmelad), o. *pépōn*, mogen, egentl.: kokt i solen (urbesl. med lat. *coquere*, varav koka), alltså: äppelformig frukt som endast åts då den var mogen; jfr pumpa, sbst.

Memming, härad i Ögtl., fsv. *Mim(m)ing*, *Miminga* (*hæradh*), väl egentl.: Mimingarnas härad, alltså ett gammalt folk- el. ättenamn, bildat med avledn. *-ing*, av samma slag som i Göinge, Konga, Lösing (se -inge); jfr *Mimmingus* hos Saxo. Se f. ö. förf. Ortn. på *-inge* s. 101.

memoarer, av fra. *mémoires*, plur. till *mémoire*, eftermäle, minne, av lat. *memoria*, berättelse, minne m. m., till *memor*, ihågkommande, vartill vb. *memorāre*, omtala, uppräkna = sv. lånordet memorera (besl. med moratorium).

1. **men**, konj., y. fsv. *mæn*, *men*, *meen* 1400-t., men, utan, även: *man* = fda. *men*, *man* 1400-t., no. *men*, från mlty. *men*, *man*, men, blott. Enl. Falk-Torp med flera instämmanden av fsax. *niwan* (mlty. *neven*, *meven*), blott = fhty., egentl.: icke utom, undantagandes (jfr da. *kun* av *ikke uden*), med övergång av *nw* till *m* (jfr mal 2), till adj. *wan*, felande (se van-); jfr man 4. Av andra ställt till grek. *mónon*, endast (till *mónos*, ensam); osannolikt på grund av dess uppträdande blott på lågtyskt område. — Ordet har undanträngt det inhemska fsv., fda. *æn* = isl. *en*, motsv. eng. *and* o. besl. med ty. *und*. Andra germ. uttryck äro t. ex. got. *ak*, *aþþan*, *iþ*, ty. *aber* (fhty. *abur*, även adv.: åter; väl till av), eng. *but* (se utan).

2. **men**, sbst., fsv. *mēn*, ont, skada = isl. *mein*, da. *men*, fsax. *mên*, falskhet, fhty., mhty. *mein*, även: missgärning, olycka, ags. *mán*, förbrytelse, skada, smärta, av germ. **maina-* n., jfr adj. fsv. *mēn*, skadlig, isl. *meinn* ds., mlty. *mên*, falsk, fhty. *mein*, ags. *mán*; motsv. litau.

maĭnas m., ombyte, fslav. *měna* ungef. ds., sannol. även lat. *mūnus* (genit. *mūneris*), bl. a.: gåva, prestation (av **moinos*; alltså: något som göres till gengäld), till ie. roten *mi* i sanskr. *ni-mayatē*, byter, lett. *mīt*, byta; övriga släktingar se gemen o. miss-. Men betyder alltså egentl.: växling el. ombyte (till det sämre). — Avledn.: fsv. *mēna* (osv.), hindra; se förmena 1 o. följ. — Mened, fsv. *mēnēþer* = isl. *meineiðr*, da. *mened*, fsax. *mênêth*, fhty. *meineit* (ty. *meineid*), ags. *mânâd*, till adj. fsv. *mēn* osv.; jfr t. ex. mhty. *ein meiner eit*.

3. **men** i uttr. ja, nej men, se män.

1. **mena**, vard. o. dial., t. ex. i uttr. stå och mena, vara tveksam och obeslutsam = no. *meina*, väl egentl. samma ord som fsv. (osv.) *mēna*, hindra (till föreg.), varom under förmena.

2. **mena**, tänka, ha för avsikt, åsyfta, fsv. *mēna* = senisl. *meina*, da. *mene*, från mlty. *mênen*, *meinen*, av fsax. *mênian* = fhty. *mein(j)an* (ty. *meinen*), ags. *mænan* (eng. *mean*); besl. med fslav. *mĕniti*, mena m. m. F. ö. omstritt o. dunkelt; jfr litteraturen (med olika förslagsmeningar) hos Falk-Torp s. 1516.

menageri, Dalin 1853 = ty. *menagerie*, av fra. *ménagerie*, även: ladugård, hönsgård, till *ménager*, hushålla, *ménage*, hushåll, av ffra. *mesnage*, av mlat. *mansionaticum*, till lat. *mansio*, hus, boning, kvarblivande (varav fra. *maison*, hus), till *manēre*, kvarbliva, stanna.

menig, fsv. *mēnigh*, *mēnogher*, menig, allmän = da. *menig*, till fsv., fda. *mēn*, allmän, från mlty. *mêne*; se gemen.

mentor, efter Telemakos rådgivare *Mentor* i Homeri Odyssé.

Mentzer (von), familjen., från ty.; sannol. egentl. yrkesnamn = mlat. *mantor*, garvare, osv.; se närmare mänta.

menuett, Spegel 1685: 'en . . Minoette springa', Rosenfeldt hos Hanselli 16: 216: *minuetter*, S. Agrell 1711: *minuet*, Serenius 1734: *menuet*; av fra. *menuet*, = ital. *minuetto*, till ä. fra. *menuet*, fin, tunn, liten, av lat. *minūtus*, liten; efter de små dansstegen. Jfr minut.

meny, se minut o. föreg.

mer, mera, fsv. *mēr*, adv.: mer, adj.: mera, större, *mēre*, adj., större = isl. *meir*, adv., *meiri*, adj., da. *mer* = got. *mais* adv., *maiza* adj., fsax., fhty. *mêr*, *mêro* (ty. *mehr*), ags. *má*, *mára* (eng. *more*), av germ. **maiz-*, besl. med ir. *máo*, större. Komparativ på ie. *-es* (liksom i lat. *magis* osv.) till ie. roten *mē*, *ma*, stor, i ir. *már*, *mór*, stor, got. *mêrs*, isl. *mærr*, berömd osv.; se f. ö. Ingemar o. nymäre. — Merendels, 1636: *merendeliss*, *merendell*, 1669: *merendeels*, från ty. *mehrenteils*; på grund av folketymologisk anslutning till än stundom skrivet merändels.

merafton, fsv. *miþer aptan*, se mid-.

meridian, Alman. 1702, tidigare, t. ex. 1573, med latinsk form = ty., av lat. *merīdiānus* ds., även: *m. circulus*, till *merīdiēs*, middag, söder, mitten (om tid), väl genom dissimilation av **medi-diē-*, till *medius*, i mitten befintlig (se mid-).

merinofår, ytterst av span. *merino* ds., av adj. *merino*, krusig, alltså med syftning på ullen.

merit, 1634, av fra. *mérite*, av lat. *meritum* ds., egentl. part. pf. pass. till *merere*, förtjäna. — Härtill meritera; i betyd. 'förtjäna' J. De la Gardie 1613.

merkantil, av fra. *mercantile*, köpmanna-, handels-, till lat. *mercāri*, handla; se kommers, marketentare o. marknad.

merkurium, i dial. ganska vanligt namn på arsenik (*merkurjum*, *merkurja* m. m.); väl en bland lekmännen försiggången överflyttning av kvicksilverkloridens gamla namn *Mercurius sublimatus* på den lika vita o. giftiga arseniken; till lat. *Mercurius*, gudarnas budbärare, efter vilken alkemisterna uppkallade allt 'flyktigt', allt som kunde förflyktigas, dvs. sublimeras el. destilleras. Jfr J. Lindgren Läkemedelsnamn s. 22. — I vissa andra dial., t. ex. skån., *rått(e)krut* (*-krud*); dessutom allmänt eufemismen *lite vilt*.

1. **mes**, fågelsl. Parus, 1785 = no. *meis*, mlty. *mêse*, fhty. *meisa* (ty. *meise*, varifrån da. *meise*), ags. *mâse* (eng. *tilmouse*, *coalmouse*, genom anslutning till *mouse*, råtta), av germ. **maisō(n)*. Avledn.: isl. *meisingr*, varav fra. dial. *mésingue* Normandie, fra. *mésange*. Säkerl. ej med Stokes m. fl. besl. med kymr.

mwyalch, trast (av **meisalko-*), o. lat. *merula* ds. (av **mizula*?). Snarare med Wood Zfvergl. Sprachf. 45: 70 besl. med vflaml. *mijzel*, liten bit, smula, o. mes 2, i vilket fall fågeln benämnts efter sin litenhet. Jfr eng. *tit*, liten varelse, mes, *tom-tit*, mes.

2. **mes**, svag, feg stackare, 1642: *een slätt* (dvs. dålig, usel) *mees*, 1656 m. fl.: *en elak mees*, i norrl. dial. även: oskicklig, senfärdig person = no. *meis*, smal o. mager person, besl. med holl. *miezel*, liten mager person (jfr f. ö. föreg.); möjl. en *s*-avledn. av ie. roten *mi* i grek. *meíon*, mindre (se f. ö. mindre), o. i så fall ytterst med betyd. 'liten, obetydlig'.

3. **mes**, korg, ett slags ställning för bördor att bäras på ryggen, numera väsentl. dialektiskt, jfr ösv. dial. *mäiso*, fiskkasse, fsv. *mēs* ds., även (ss. i vissa dial.) som ett slags måttbestämning = isl. *meiss* m., korg, no. *meis* m. o. f., motsv. mlty. *mēse*, *meise*, tunna, mått för torra varor, fhty. *meisa*, börda, knyte el. dyl., ty. dial. *meisen*, träställning för ryggbördor. Enl. somliga (se t. ex. Schrader Reallex. s. 457) egentl.: korg av djurskinn: sanskr. *méṣá-*, vädur, lett. *maiss*, säck, osv. Betydligt bättre förklaras emellertid betyd. 'träställning' o. d. genom Lidéns härledning PBB 15: 512: germ. **mais(s)a-*, **mais(s)ō-* till got. *maitan*, hugga (se mejsel); alltså: tillhugget träkärl; jfr till betyd.-utvecklingen under skrinda. Möjl. är ordet i sv., åtminstone delvis, lånat från mlty.; i isl. o. vissa sv. dial. säkerl. inhemskt.

mesallians, Botin 1761: *de så kallade Mesalliancer* (med förklaring), av fra. *mésalliance*, till *mésallier*, bortgifta med ngn av lägre stånd, till *més-*, *mé*, av lat. *minus*, mindre (se d. o.). Se f. ö. allians.

mesan, gaffelsegel på den aktersta masten (mesanmasten), även: mesanmast; Var. rer. 1538: *mözan segel*, P. Brahe o. 1585: *messannen* best. f., 1645: *mesanen* best. f. = da. *mesan*, ä. ty. *meysan*, av span. *mesana* el. ital. *mezzana*, varav även fra. *misaine* (i betyd. gaffelfock) o. eng. *mizzen*, mesan, även-som holl. *bezaan* (ty. o. ä. sv. *besan*); av lat. *mediāna*, i mitten befintlig (se mid-): mesanmasten var urspr. den mellersta.

mesopotamisk, till Mesopotamien, egentl.: landet mellan floderna (Eufrat o. Tigris), till grek. *més(s)os*, i mitten (se mid-), o. *potamós*, flod.

mesost, Broocman 1736; *mis(s)-*, (Linné) 1734, 1743, 1757, Sahlstedt 1773, Dalin 1853 (den senare dock med *mesost* som huvudform), sv. dial. *misa* (*mesu*, *missu*, *mysu* m. m.), motsv. isl. *misa*, nisl., no. *mysa* (till oblik kasus *misu* med *u*-omljud), no. *mysesmør*. Enl. Bugge Sv. lm. IV. 2: 235 av germ. **mihswōn*, nära besl. med sanskr. *āmikṣā*, mjölkklump, ostkram, till ie. *miks*, blanda, i sanskr. *mēkṣayati*, rör om; se f. ö. mäsk o. mischmasch.

messa, se mässa.

mest, fsv. *mæst*, adv., *mæster*, adj. = isl. *mest*, adv., *mestr*, adj., da. *mest*, got. *maists*, adj., fsax. *mēst*, fhty., ty. *meist*, ags. *mǣst* (eng. *most*, med *-o-* från *more*), av germ. **maist-*, superl. till mer, se d. o. — **Maist-* > isl. *mestr*, fsv. *mæster* som **haist-* > isl. *hestr*, fsv. *hæster*.

meta, fiska med spö, fsv. **mēta* i *mētekrōker*, *-madhker*, *-vak* = no. *meita*, da. *mede*; väl samma ord som sv. (vard. o. dial.) *meta*, sikta = no. *meita*, göra siktande o. stickande rörelser, o. germ. **maitan*, hugga, skära = isl. *meita* osv. (se mejsel, mes 3 o. smed). Jfr till betyd.-utvecklingen no. *pota*, meta o. sticka, stöta. — Härtill sbst. mete, o. 1638.

metall, L. Petri (*metal*), allmänt europeiskt lån från lat. *metallum*, av grek. *métallon*, bergverk o. d., varav sedan betyd. av den i gruvorna funna malmen; till grek. *metallān*, efterforska (se medalj); jfr med avs. på betyd.-utvecklingen ryska *prüskü*, bergverk, till *iskátĭ*, söka (jfr Schrader Reallex.[2] s. 94).

metamorfos, ytterst av grek. *metamórphōsis*, förvandling, till prepos. *metá*, i sammans. ofta för att uttrycka en förändring (jfr med 2), o. *morphóō*, bildar, *morphḗ*, form, gestalt (av ovisst ursprung); jfr morfin.

meteor, E. Swedenborg 1720: *meteorer*; tidigare grekiska former, Mureus

1648, Spegel 1685 = ty. *meteor*, fra. *météore*, av grek. *metéōron*, neutr. till adj. *metéōros*, i höjden befintlig, till prepos. *metá* (jfr föreg.) o. *-*āϝoros*, till *aeirō*, upplyfter.

1. **meter**, versmått = fsv., av grek. *métron*, mått, versmått (väl av **medtrom* till roten *med* i mäta, Saussure MSL 6: 246 f.), varav redan fhty. *mēter*, versmått. Se följ. o. jfr symmetri. — Härtill: metrik = ty., av grek. *metriké (tékhnē)*, fem. till ett adj. på *-kós*.

2. **meter**, längdmått = ty. osv., av fra. *mètre*, av grek. *métron* = föreg.; jfr barometer osv.

metod, t. ex. 1687: *methode* = ty. *methode*, fra. *méthode*, av grek. *méthodos*, efterforskning o. d., egentl.: gående efter, till prepos. *metá*, efter, o. *(h)odós*, gång, väg; jfr episod.

metropol, ytterst av grek. *mētrópolis*, egentl.: moderstad, till *mētēr*, moder, o. *pólis*, stad (se politik).

metvurst el. **med-**, fsv. *metvorst* (*mettwrst*), från mlty. *metworst*, *mette-* (ty. *mettwurst*), till mlty. *met*, svinkött (utan fettet), av fsax. *meti*, mat (se mat 1), o. mlty. *worst* = mhty., ty. *wurst*; av omstritt ursprung; kanske snarast av germ. **wurhsti-*, arbete (jfr got. *waurstw* n. ds.), avledn. av roten i orka, egentl.: arbeta, o. verk. Jfr vurst.

Meyer, familjen., se Meier.

mickel, räv, P. Svart 1558: *Michel räff*, R. Foss 1621 = da. *mikkel*; säkerl. av personn. *Mickel* (förr vanligt bondenamn), fsv. *Mikil* (*Mikal*), ytterst av hebr. *Michāēl* (= sv. Mikael). Jfr fra. *renard*, räv, av fhty. personn. *Reginhart* (jfr Reinhold o. Bernhard), rävens namn i fra. o. ty. djursagor (vartill lty. kortnamnet *Reineke*). Med avs. på djurnamn av personnamn jfr Jösse. — Härtill: frimickel, ellips av frikyrkomickel, båda från G. Lundströms (Jörgens) Figaro 1893. Se Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 204 f.

mid- i sammans., till fsv. adj, *miþer* (ackus. *miþian*), i mitten befintlig = isl. *miðr*, got. *midjis*, fsax. *middi*, fhty. *mitti* (ty. *mitt-*), ags. *midde* (eng. *mid-*), av germ. **miðja-* = ie. **medhio-* i lat. *medius* (jfr medium, meridian), grek. *més(s)os* (av **medhio-*; jfr mesopotamisk), sanskr. *mádhya*, med motsvarigheter el. avledningar även i armen., kelt. o. slav. spr.; jfr f. ö. med 2, midja, Mien, mitt 1, 2 ävensom medel-, medel (o. under mark 1). — I t. ex.: middag, fsv. *miþdagher*, allm. nord. o. vgerm. ord; jfr det osammansatta *um miþian dagh*, mitt på dagen, o. d.; — midfasta, fsv. *miþfasta* = isl. *miðfasta* osv.; — Midgård, mytol. term, från isl. *miðgarðr*, om den bebodda jorden; jfr fhty. *mittigart* m. m., ävensom got. *midjungards*, det senare bildat som sanskr. *madhyámdina-*, middag; — midnatt, fsv. *midhnat*, allm. nord. o. vgerm. ord; ty. *mitternacht* däremot av fhty. *ze mittern naht*; — midsommar, fsv. *miþsumar* = isl. *miðsumar*, ags. *midsumor*. — Jfr även under medelålder. — Adjektivets nominativform, fsv. *miþer*, kvarlever i sv. dial. *merafton* = isl. *miðr aptann*, no. *mærefta* m. m. — Som enkelt ord är det gamla adj. utdött i alla germ. språk o. ersatt av uttryck som betyda 'mitt på', 'i mitten av' osv.

midja, förr o. ännu under 1800-t:s första hälft (t. ex. Stagnelius) ofta *medja*, fsv. *midhia*, mitt, midja, = no. *midja*, da. *midje* = ags. *midde*, av germ. **miðjōn*, avledn. el. substantivering av germ. adj. **miðja-* = fsv. *miþer* osv.; se mid-. — En annan likartad bildning är fsv. *miædhm*, höft, länd = isl. *mjǫðm*, no. *mjørm*, av germ. **meðumō-* = got. *miduma*, mitt, substantivering av en superlativ **meðuma-* (= ags. *medeme*, fhty. *mittamo* osv.) till samma adj. **miðja-*; jfr sanskr. *mádhyama-* osv.

Mien, stor sjö i Smål., nära gränsen till Bleking, av ett fsv. **Miþi*, genit. **Miþia*, substantivering av fsv. *miþer*, i mitten befintlig (se mid- o. midja), väl med syftning på dess egenskap av gränssjö. Se närmare förf. Sjön. 1: 401.

mig, y. fsv. *migh*, *megh*, ä. fsv. *mik*, *mæk* = isl. *mik*, *mig*, da. *mig*, got., fsax., *mik*, fhty. *mih* (ty. *mich*), ags. *mec*, av germ. *me* + *k*, bildat som dig (se under du) o. sig, väl motsv. grek. *emé-ge*, av pronominalstammen *(e)me* + partikeln *ge*. — Ackusativformen *mik*

började redan i runsvensk tid att undantränga den gamla dativformen fsv. *mær* (fgutn. *mēr*) = isl. *mér* = got. *mis*, fhty., ty. *mir*, fsax. *mi*, ags. *mé* (eng. *me*). — Om nsv. mäj jfr däj under du.

miga, dial., kasta sitt vatten, fsv. *mīgha* = isl. *miga*, no. *miga*, da. *mige*, mlty. *migen*, ags. *migan*, samgerm. starkt vb, besl. med lat. *mingere*, grek. *omikheîn* ds., sanskr. *mēhati*, låter droppa, med motsvar. i iranska, armen. o. slavobalt. språk, alltså urgammalt indoeuropeiskt ord. Sedermera i nygerm. språk oftast ersatt av olika barnspråksbildningar (jfr pinka) el. omskrivningar. — Nomen agentis: sv. dial. *mege*, könsdel på djur, no. *mige*, da. dial. *-mie* (se under pinka).

migrän, K. Stobæus 1732, av fra. *migraine*, av mlat. *hemigrania* (*-granea*), av grek. (*h*)*ēmikrania*, smärta i halva huvudet, till (*h*)*ēmi-*, halv (jfr hemisfär) = lat. *sēmi-* i semikolon.

Mikael, mansn., se mickel.

mikrob, av fra. *microbe* (de Sédillot 1878), till grek. *mikrós*, liten (jfr följ.), o. stammen i *bios*, liv (se amfibie, biograf, besl. med diet, kvick, vivre, zoologi); alltså egentl.: med litet el. kortvarigt liv.

mikroskop, till grek. *mikrós*, liten (jfr föreg.), o. *skopéō*, ser (urbesl. med spå, speja).

mil, ä. nsv. ofta *mila*, plur. *-or*, fsv. *mīla*, *mīle* = senisl. *míla*, da. *mil*, mlty. *mîle*, fhty. *mîla* (ty. *meile*), från lat. *mīlia*, tusen, jfr *mīlia passuum*, tusen steg, en romersk mil, plur. av *mille*, tusen, som sannol. riktigt av Sommer tolkats som ett gammalt fem., ie. **smī-* (jfr grek. *mía*, en, se simpel) o. **ghslī-*, till grek. *khīlioi*, tusen); jfr milliard osv. Det motsv. inhemskt germ. längdmåttet var **rastō-* (se rast).

[mil, sv. dial., munstycke på betsel, se mun.]

mila = sen fsv. 1512, no. = da. *mile*, från mlty. *mîle*(*r*) = mhty. *mîler* (ty. *meiler*); från ty., även i slav. spr.; vanl. o. väl med rätta betraktat som lån från lat. *mīliarium*, antal tusen, bl. a. om steg (jfr mil), men här om uppstaplade trästycken; jfr holl. *mijt*, mila, av lat. *mēta*, hög.

mild, fsv. *milder*, mild, givmild = isl. *mildr*, da. *mild*, got. *mildeis*, fsax. *mildi*, fhty. *milti* (ty. *mild*(*e*)), ags. *milde* (eng. *mild*), av germ. **melðia-*, besl. med grek. *malthakós*, mild, mjuk, slapp, sanskr. *mārdhati*, försummar, ger efter (egentl.: blir slapp), till en ie. rot *meldh*, väl utvidgning av *mel*, mala. Med växelformen *meld*, *mld* i lat. *mollis* (av **molduis*), mjuk, sanskr. *mṛdú-* (jfr t. ex. *suāvis*, ljuv, o. sanskr. *svādú-*; se söt), grek. *amaldýnō*, försvagar, förstör; se malt o. multna. Ir. *meldach*, behaglig, fslav. *mladŭ* (av **moldŭ*), ung, späd, kunna innehålla antingen *-dh* el. *-d*. Hit hör möjl. ytterst även malt o. smälta.

milis, 1651: *militie* i betyd. 'lantarmé', av fra. *milice*, av lat. *mīlitia*, soldaterna (koll.), krigstjänst m. m., till *mīles*, soldat (se följ.).

militär, senare hälften av 1700-t., av fra. *militaire*, egentl. adj., av lat. *mīlitāris*, avledn. av *mīles* (genit. *mīlitis*), soldat. — I svenskan äldst i kollektiv o. abstr. betyd.; om enstaka individer Choræus 1804. — Som adj. 1758.

miljö, Wennerberg 1851 ungef. i betyd. 'stora allmänheten, genomsnittsmänniskorna', av fra. *milieu*, egentl.: mitt, motsv. lat. *medius locus* (jfr mid- o. löjtnant, lokal). I betyd. 'omgivning (av natur- el. samfundsförhållanden)' kom ordet på modet i Tyskland under 1870-t. o. i Sverige under 1890-t. (V. Rydberg, O. Hansson m. fl.), under inflytande av Taines o. Zolas teorier.

[Millebo, ortn. i Smål., se följ.]

Millesvik, socken i Vrml., (där Es. Tegnér d. ä:s fader var kyrkoherde); fsv. *Mildisvik*, *Myldes-*. Enl. Lundgren-Brate Personn. s. 177 (Sv. lm. X. 6) möjl. till ett dock ej annars uppvisat personn. **Mildir* (jfr fno. *Mildr* o. *Mildrith* samt möjl. ett fsv. *Milda* i fsv. *Mildobothum* dat. plur., nu Millebo Smål.). Namnet kan emellertid knappast skiljas från no. *Mildesviken* (förr: *Millis-*, *Myldis-* m. m.), som svårligen innehåller ett personn., utan enl. Rygh No. Gaardn. 5: 298 snarast är en senare sammans. av ett ur-

sprungligt viknamn **Miðlir*, den mitt emellan belägna (jfr mellan).

milliard, av fra. =, till lat. *mille*, tusen (se mil).

million, t. ex. 1690 = ty., av fra. *million*, ital. *milione*, med förstoringssuffixet *-one* av lat. *mille*, tusen, jfr föreg.

Miltopé, familjen., av äldre (ännu kvarlevande) Miltopæus (jfr t. ex. Modé(e) av *Modeus*, Thomé av Thomæus), egentl. av ett finskt namn med betyd. 'rödhuvud', varvid det finska *ruskea*, röd, översatts till grek. *miltos* (rödfärg), men det finska *pää*, huvud, bibehållits o. försetts med latinsk ändelse. E. H. Tegnér i Nord. tidskr. 1882 s. 131.

mimik, Hammarsköld 1818 = ty. *mimik*, av fra. *mimique*, av lat. *mīmica*, fem. sg. till adj. *mīmiçus*, av grek. *mīmikós*, avledn. av *mīmos*, skådespelare, härmare, jfr *mīmeîsthai*, härma; f. ö. dunkelt.

1. **min**, pron., fsv. *min* = isl. *minn*, da. *min*, got. *meins*, fsax., fhty. *mîn* (ty. *mein*), ags. *mîn* (eng. *my*, *mine*), av germ. **mīna-*; sannol. bildat av genit. el. lokat. (ie. **mei*) till stammen *me* i mig, alltså ie. **mei-no-*; specifikt germ. bildning; annars t. ex. lat. *meus* (av **mei-o-s*), grek. *emós*, litau. *mānas* efter ackus. *manę̀*, mig, osv.

2. **min**, sbst. 1634: *mine* i betyd. 'avsikt o. d.', 1639, 1658: 'icke den ringaste mine wijser att willia . .' = da. *mine*, ty. *miene*, av fra. *mine* 1400-t., av dunkelt ursprung, enl. somliga urspr. keltiskt, jfr kymr. *min*, läpp, mun. — Hålla god min i elakt spel, motsv. i da., ty. o. fra. (där dock med verb för 'göra').

mina, t. ex. Gustaf II Adolf; *minen* best. f. = da., ty. *mine*, av fra. *mine* = ital., span. *mina*; sannol. egentl. keltiskt, jfr fir. *méin*, obearbetad metall (av **meini-*), osv. Kelterna såväl på de britanniska öarna som på kontinenten voro skickliga bergsmän; se t. ex. Cæsar De bello gallico 7: 22. Jfr mineral. — Härtill: minera = ty. *minieren*, fra. *miner*, egentl.: gräva en gruva för att söka efter metaller.

minaret = fra., från arabiskan.

mindre, adj. = fsv., da., med analogiskt tillagt *-r* (med *d*- inskott) av fsv. o. fda. *minne* = isl. *minni*, av urnord. **minnikē* = got. *minniza*, fsax. fhty. *minniro* (ty. *minder*, med *d*-inskott mellan *n* o. *r* som i nord. spr.); med germ. *-nn-* antagl. av *-nw-* (jfr under brinna o. rinna), till ie. *minu-* i lat. *minuo* o. grek. *minýō*, förminskar; besl. med lat. *minor*, mindre, *minimus*, minst, fslav. *mĭnĭj*, mindre; jfr sanskr. *mināti*, minskar; till roten *mi* i grek. *meíōn*, ringare; se f. ö. mes 1, 2, Mjö-. Jfr minska ävensom mesallians o. minut, meny. — Som adverb = fsv. *mindre* jämte *-a*, *minne*, *-a*, *min*, motsv. isl. *minnr*, got. *mins*, ffris., fhty. *min*. De ursprungligare fsv. formerna *minne*, *-a* kvarleva oförändrade i småländskan. — Superl. minst = fsv. *minster*, isl. *minstr*, da. *minst*, got. *minnists*, fsax. *minnisto*, fhty. *minnist* (jfr ty. *mindest*). Jfr åtminstone. — Ett speciellt fris.-eng. (o. fsax.) ord för 'mindre' är ags. *lǽssa* (eng. *less*), ffris. *léssa*, jfr fsax. adv. *lés* = ags. *lǽs*, av germ. kompar.-stammen **laisiz-*, besl. med litau. *lẽ'sas*, mager, tunn.

mineral, S. A. Forsius 1643, från ty. *mineral* el. fra. *minéral* = ital., mlat. *minerale*, avledn. av mlat. o. fspan. *minera* = fra. *minière*, bergverk, till minera o. mina (se d. o.).

miniatyr, 1711, av fra. *miniature*, av ital. *miniatura*, egentl.: (liten) målning med mönja, i sht. om dylika prydnader i äldre handskrifter, till lat. *miniāre*, färga med mönja (lat. *minium*); se f. ö. mönja.

minimal = ty., av nlat. *minimālis*, till lat. *minimus*, minst (se mindre).

minister, fsv. *minister* 1502, sändebud ä. nsv.: föreståndare, G. I:s reg. = ty. osv., av fra. *ministre* ds., av lat. *minister*, tjänare, hjälpare, bildat till lat. *minus*, mindre (se d. o.) såsom *magister* till *magis*, med (se mästare). De nuvarande betydelserna ha utvecklats ur förb. *minister regis* (el. *regni*), dvs. konungens (el. rikets) tjänare el. hjälpare.

ministär, i ä. tid, t. ex. Dalins Arg., i betyd. 'utrikespolitik', av fra. *ministère*, yngre bildning av lat. *ministerium*, tjänst m. m., varav även det folkliga fra. *métier*, yrke.

minna, vb = fsv., isl.; i nsv. nu blott i högre stil. — Refl. minnas = isl.; till minne.

Minna, kvinnon., åtm. i vissa fall från ty. *Minna* (t. ex. Schiller), smekform till Maria.

minne = fsv.: minne, erinring, minnesskäl, godvilja, samtycke (jfr nsv. *med hans goda minne* o. lagens *utan lof och minne*) m. m. = isl. *minni*, da. *minde*, got. *gaminþi*, av germ. **(ga)minþia-* n. = ie. *mentio-*, avledn. av ett ord **menti-*, i avljudsförh. till **mṇti-* i sanskr. *mati-*, tanke, mening, litau. *atmintis*, got. *gamunds*, ags. *gemynd* ds. (eng. *mind*, även: sinne), säkerl. även lat. *mens* (genit. *mentis*, jfr kommentera), sinne, tanke, förstånd m. m., som dock även kan utgå från ett ie. **menti-*; besl. med grek. *mnēsis*, erinran, hågkomst (av **mnēti-*), till ie. roten *men*, tänka, varom se månde, mana, reminiscens osv. — En annan hithörande bildning är fsax., ags., fhty. *minna*, erinran, kärlek (ty. *minne*), av germ. **menjō* (varav även fra. *mignon*, älskling m. m.) el. möjl. **menðiō*, jfr isl. *minjar* f. pl., minne av el. efter, erinran. — Minnesbeta, t. ex. Columbus, efter bibeln, Joh. 13: 27; se beta 3.

minoritet = ty. *minorität* osv., av mlat. *minoritas*, till lat. *minor*, mindre (se d. o.).

minsann, jfr fsv. *a mina san*, no. *mi sann*, till fsv. *san* f., sanning, sannfärdighet, tro, heder, motsv. isl. *sannr* m., ä. da. *sand* (i *for sand* = sv. för sann), ags. *sóð* n. (eng. *forsooth*, för visso). Även blott sann i sv. nejsan o. d., no. *nei sann*. Substantiveringar av adj. sann.

minska = fsv. = da. *mindske*, avledn. av stammen *min-* i mindre, antingen med snffixet *-k* till *mins-* i got. *mins*, mindre (jfr ags. *minsian* ds.) el. med *-sk* till *min-*. En annan bildning är sv. o. no. dial., isl. *minka*, minska, förringa, i sv. o. no. dial. även 'förminskas', ä. da. *minke*, minska, göra ödmjuk; bildat som dyrka, jämka osv.

minst, se mindre.

minut, P. Erici 1582, om tid (jfr Wivallius: *minute*) = da. = ty. (redan 1418), fra. *minute*, egentl. substantivering av lat. *minūta* (underförstått *pars*, del), fem. till *minūtus*, liten, part. pf. pass. till *minuere*, minska (urbesl. med mindre). Fra. *minute* är nästan etymologiskt identiskt med *menu* (sv. meny), av lat. *minūtum*, egentl.: mindre enskildhet, sedan bl. a.: matsedel; jfr även menuett. — Hit höra även minutera ut, utdela i små portioner, o. minuthandel, handel i smått, jfr RP 1636: *handla . . i gross . ., men intet i minut.*

mirabell, Dagl. Alleh. 1771: *mirabeller*, av fra. *mirabelle*, egentl.: plommon från *Mirabel*.

mirakel, O. Petri = mlty., ty. *mirakel*, fra. *miracle*, av lat. *mīrāculum*, till *mīrāri*, undra, till *mīrus*, underbar.

misantrop = ty. *misanthrop*, fra. *misanthrope*, av grek. *misánthrōpos*, till *miseîn*, hata, o. *ánthrōpos*, människa.

mischmasch, 1711: under 1600- o. 1700-t. vanligare *miskmask*, t. ex. 1675, Kolmodin 1732 osv., ännu in på 1800-t. = da. *miskmask*, från ty.: östfris. *miskmask*, ty. *mischmasch*. Reduplicerande bildning av samma slag som t. ex. krimskrams, sliddersladder, snicksnack, villervalla, virrvarr, där ofta endast en av lederna haft någon bestämd betydelse. Till mlty., ty. *mischen*, blanda = ags. *miscian* (eng. *mix*), besl. med (enl. somliga lånat från) lat. *miscēre* (jfr mixtur) = mir. *mescaim*, blandar, osv.; väl med presentiskt *sk* till roten *mik* i sanskr. *mēkṣáyati*, rör om, *miçrá-*, blandad, osv.; jfr *mig* i grek. *mígnymi*, blandar. Se f. ö. mesost o. mäsk.

miserabel, 1635, av fra. *misérable*, av lat. *miserābilis*, till *miserāri*, beklaga (se misär).

miskund, fsv. *miskun*, *-kund*, barmhärtighet, nåd, gunst = isl. *miskunn* f., da. *miskund*; av miss (se d. o.) o. germ. **kunþi-*, bildning på ie. *-ti* till fsv. kunna el. det besl. känna i en äldre betyd. 'tillräkna' (jfr särsk. isl.); alltså egentl.: icke tillräknande; jfr varkunna. En parallellbildning till germ. **kunþi-* är konst.

mispel (*-e*), växtsl. Mespilus m. m. = da., ty. = fhty. *mespila*, ytterst från grek. *méspilon*; växtens odling har utgått från söder. — Var. rer. 1538 o.

B. Olai 1578: *nespel* erinrar om det sekundära *n*-et i ital. *nespola*, fra. *nèfle*. — Enl. A. Månsson 1642, Linné o. Rietz användes *mispelten*, *mespelten* o. *mespel* som beteckning för misteln.

miss-, prefix, fsv. *mis-* = isl. *mis-*, got. *missa-*, fsax. *mis-*, *missi-*, fhty. *missa-*, *missi-* (ty. *miss(e)-*), ags., eng. *mis-*; av germ. **missa-* = ie. **misso-* i fir. *mis-*, av **mith-to-*, *t*-particip till roten *mith*, växla, i sanskr. *mithás*, adv., ömsesidigt, växelvis, fslav. *mitĕ* ds. ~ lat. *mūtare* (**moitāre*), förändra, byta, *mūtuus*, ömsesidig (jfr under m u t a 1), got. *maidjan*, förändra, förfalska, got. *maiþms*, skänk, isl. *meiðmar* pl., klenoder (egentl.: gengåvor); till en enklare rot *mi*, *moi* i g e m e n, m e n, sbst. Knappast med Ehrismann Germ. 25: 435 av två ord: 'olikartat' (jfr lat. *mūtuus*, got. *misso*) o. 'felaktigt' (lat. *mittere*, germ. **mīþan*; se m i s s i o n o. m i s s a). — Som självständigt ord i substantiveringen isl. *í* el. *á miss*, miste, no. *i miss* (även *i mist(e)*), fsv. *miss*, orätt, samt i fhty. adj. *missi*, olika, olikartad. — Betydelseutvecklingen av m i s s- har varit: växlande (t. ex. got. *missaqiss*, stridiga, egentl. växlande, meningar) > förändrad > i falsk riktning (jfr m i s s a), vilse, illa (t. ex. m i s s d å d a r e), varur stundom en rent nekande betyd. ss. i m i s s l y c k a s. Hithörande ord äro dels inhemska, ss. t. ex. m i s s f i r m a (se d. o.), m i s s g ä r n i n g, m i s k u n d (se d. o.), m i s s l y n t (se -l y n t, -h y l t), m i s s ä m j a, m i s s t a g a s i g, m i s s t r o, m i s s t y c k a, el. helt el. delvis lånade utifrån, ss. t. ex. m i s s d å d a r e (från mlty. *misdâder* jämte *misdæder*, varav da. *misdæder*, ä. nsv. *misdädare* t. ex. 1541; se d å d), m i s s h a g (från mlty. *missehach*) o. m i s s h a g a, y. fsv. *mishagha*, t. ex. 'togh mishagade honom', i ä. nsv. även: *jag misshagar* (se b e h a g a). Jfr följ. o. m i s t a, m i s t e, s k i l s m ä s s a samt ö m s e.

missa, slå el. stöta fel i krocket el. biljard, från eng. *miss*, av ags. *missan*, förfela, undvara = mlty., fhty. *missen* o. det inhemska isl. *missa*, förlora, sakna m. m., av germ. **missian*, avlett av **missa-*, se m i s s-; alltså egentl.: förfela. Väl besl. med västgerm. **miþan*, dölja, underlåta (= ty. *meiden*, undvika). Se f. ö. m i s t a.

miss(e), smeknamn för katt, motsv. da. *miss*; av ett lockord likartat med *kiss* i k i s s e. Dylika obesl. bildningar på *mi-* i t. ex. ty. dial., ital., span. m. fl. spr. — Stundom svåra att skilja från likartade bildningar, som även användas som o. egentl. äro kortformer till *Maria*, t. ex. lty. *Mietje*; jfr t. ex. bulgar. *máca*, katt, som enl. Berneker Etym. Wb. 2: 1 är en smekform till *Maria* = serb.-kroat. *Máca*.

missfirma, fsv. *misfirma*, *-fyrma* (jfr även *-thyrna*) III, I, misshandla, missfirma = isl. *misþyrma* III; av m i s s- o. isl. *þyrma*, skona; väl avlägset besl. med grek. *a-téramnos*, som ej kan uppmjukas, hård. Den fsv. formen har förmodats bero på anslutning till fsv. *firnarorþ*, smädeord (Kock Alt- u. neuschw. acc. s. 205 n.). I övrigt dunkelt.

mission, av fra. =, av lat. *missio*, sändning m. m., av stammen i *missus*, part. pf. till *mittere*, sända (i k o m m i t t é, k o m m i s s i o n, p r e m i s s, r e m i t t e r a osv. ävensom mäss o. mässa).

misskund, se m i s k u n d.

missne, växtn., Calla palustris, t. ex. 1742, *misnet* 1755, *missnen* 1792; hos Linné 1732 även om Trifolium aquaticum (Menyanthes trifolia), vattenklöver; egentl. norrl. o. finnl. liksom *misse*, *mäss*, *mäsja*, *mäsne*, motsv. no. *misne*, da. *mysse*; avledningar av m o s s a, jfr sv. dial. *elgemåss*, *vatnmåss*, *mosserot* o. no. *myrblom*, *myrkongle*. Åtm. m i s s n e förutsätter ett fsv. **mysne*, av urnord. **musnia-*, vars *n* kan utgå från den till grund liggande *n*-stammen **musan-* el. också är att bedöma som fsv. *dyrne* n., dörrpost; sv. dial. *mäsja* o. da. *mysse* utgå från en parallellbildning fsv. **mysia*.

misstillit, misstroende, 1839, Sturzen-Becker m. fl., efter da. *mistillid*; en danism som bör undvikas.

mist, tät dimma, i m i s t l u r osv., Lind 1749, Linné 1751: *sjömist*, 1774: *mist* osv., ofta angivet som ett sjömansord; ej hos Sahlstedt 1773, men hos Weste 1807 med hänvisning till *sjömörker*; som sjömansord lån från holl. el.

eng. *mist*, motsv. det inhemskt nordiska isl. *mistr* n., no. *mist(r)* (*mostr*) n., *mist* f., dimrägn, solrök = mlty., ags. *mist*, dimma (eng. *mist*), av germ. **mihst-* (jfr till formen Sverdrup IF 35: 154 med litteratur), till ie. roten *migh*, rägna, i grek. *omikhlē*, dimma, fslav. *mĭgla* osv., i avljudsförh. till sanskr. *mégha-*, moln; jfr holl. *miggelen*, duggrägna. — Det i vissa sv. dial. uppträdande *mist* är även lånat (möjl. från riksspr.). Däremot ingår en gammal inhemsk svensk motsvarighet i somliga ortnamn, ss. t. ex. Misterhult, Mistekärr Klm. l., Misterfall Ögtl., jfr no. ånamnet *Mistra* o. fjordnamnet *Mistfjorden*; se förf. Sjön. 1: 403, H. Geijer Sv. lm. Bih. 7: 158 f.

mista = fsv. = da. *miste*, bildat av part. *mist* till **missa* = isl. *missa*, sakna, förlora m. m.; se (lånordet) missa. Jfr följ.

miste, adv., t. ex. P. Svart Kr., Tegel 1622; förr även *mista* o. *mist* P. Svart Kr., *misto* Bib. 1541, motsv. ä. da. *miste* (i t. ex. *tage*, *slaa* m.), no. *i mist(e)*, *ta mist(a)*. Väl bildat till *mist*, part. pf. till *mista* el. *missa* (se föreg. o. missa), antagl. efter mönstret av adv. på *-e*, *-a*, *-o*; jfr även det i ä. nsv. vanliga (*gå*) *mistom*, t. ex. Lucidor, U. Hiärne, Dalins Arg., Ihre, som antingen är en analogibildning efter adv. på *-om* (dat. plur.) el. snarare innehåller prepos. om; jfr sv. dial. *gå mistóm*, i så fall av samma slag som bråttom. Möjl. kan dock sv. miste ha lånats från ett mlty. **miste* (= mholl. *te miste*, jämte *te misse*); jfr Kock Sv. ljudhist. 4: 297.

mistel, Viscum album, o. 1640, *ek-mistel* B. Olai 1578 = da., ags. (eng. *mistle*) = fsax., fhty. *mistil* (ty. *mistel*); jfr sydsv. dial. *mistelten*, isl. *mistilteinn* = ags. *misteltán* (eng. *mistletoe*), se -ten; avledn. av ett germ. ord för 'gödsel', motsv. fsax., fhty., ty. *mist*, got. *maihstus*, germ. **mihstu-* (till en ie. rot *migh*, i sv. dial. *miga*, 'mingere', isl. *miga*, lat. *mingo*; jfr litau. *mëszlai* plur., gödsel). Mistelfröna fortplanta sig nämligen genom exkrement av fåglar, särsk. dubbeltrasten, Turdus viscivorus, även kallad misteltrast, da. *misteldrossel*. — Gemensam ieur. beteckning saknas; latinare o. greker ha ett särskilt namn: *viscum* ~ *iksós*; litu-slaverna ett annat. — Misteln har spelat en betydande roll i kelternas o. germanernas mytologi o. folktro. I vissa trakter av Götaland har dess namn övergått på flogrönnen, som tillskrives likartade övernaturliga egenskaper.

misär, o. 1700, av fra. *misère*, av lat. *miseria*, elände, avledn. av *miser*, eländig, olycklig; jfr miserabel. — Även som spelterm, 1818 osv.

mitra (biskops-), L. Petri, av grek. *mítra*, huvudbindel, gördel m. m., väl av österländskt ursprung.

mitraljös, kulspruta, t. ex. Snoilsky, av fra. *mitrailleuse*, till *mitrailler*, (be)skjuta med kartescher, o. *mitraille*, skrot, druvhagel, förr: *mitaille*, till fra. *mite*, litet metallmynt, även: mal (insekt), av germ. ursprung.

1. **mitt**, adv., fsv. *mit* = da. *midt*, egentl. neutr. till fsv. adj. *miþer*, i mitten befintlig, osv.; se mid- o. jfr mitterst.

2. **mitt**, sbst., Weste 1807: *midten* best. form = da. *midte*, från ty. *mitte*, av fhty. *mitti* f., avledning på *-īn-* av germ. adj. **miðja-* = fsv. *miþer* osv. (se mid-). Parallellbildning: germ, *miðjōn* = midja. — Under 1700-t:s senare o. 1800-t:s första hälft (t. ex. Tegnérs Gerda; ännu hos Scholander) brukades i samma betyd. ofta det likaledes från ty. lånade *midtel* (etymologiskt = medel; se d. o.).

1. **mittel**, boktr., 1654, från ty. *mittel* ds., egentl.: mellerst (= mittel- o. medel-); egentl. mellan 'cicero' o. 'tertia'.

2. **mittel-** i mittelparti osv. från ty. *mittel-* (= mittel o. medel-).

mitterst = da. *midterst*, superlativisk nybildning till mitt 1.

mixtur = ty., av lat. *mixtūra*, till *miscēre*, blanda (part. pf. pass. *mixtus*); jfr melera, mischmasch, mäsk.

Mjol(l)ner, Tors hammare, upptaget från isl. *Mjǫllnir*, besl. med de dock av annat avljudsstadium bildade fslav. *mlŭnij*, blixt, lett. *milna*, åskguden Perkuns hammare, jfr fpreuss. *mealde*, blixt, med vilka också senast Mikkola IF 23:

122 sammanställer det nord. ordet. Emellertid kan av ljudhistoriska skäl *Mjǫll-* ej, som M. förmodar, bero på assimilation av en stam *meld-* (vare sig här avses germ. el. ieur.); sannol. har formen i stället folketymologiskt anslutits till isl. *mjǫll* (se mjäll). Enl. A. Kock IF 10: 110 vore namnet däremot bildat av adj. mjäll, glänsande; men denna betyd. är sekundär o. jämförelsevis ung, o. kan i alla händelser ej ha förelegat i de slavo-balt. orden, som måste bedömas i samband med det nordiska. Säkerl. föreligger här i stället en urgammal ordgrupp, som betecknar blixten, åskgudens hammare, o. vilken, såsom tidigare ofta antagits, har grundbetyd. 'söndermalaren'; i det isl. ordet av rotformen *mel-*, samma som i mjöl o. även i det nämnda mjäll (se d. o.). — Om en liknande beröring mellan nord. o. balto-slav. spr. i fråga om det mytologiska namnförrådet se under Pärkel.

mjugg, i. m., Bib. 1540 osv., Lucidor: i miukk = ä. da. *i miug*; jfr ä. nsv. *mjuggmördare*, lönnmördare, sv. o. no. dial. *i mugg*; väl besl. med fris. *muggelen*, lura, eng. *hugger-mugger*, i hemlighet, o. fhty. *mûchen*, lura, mhty. *miuchel-* (ty. *meuchelmord*); f. ö. i enskildheter dunkelt; dock snarast ytterst till en grundrot *mu-*, mumla o. d. med ungef. samma betydelseutv. som i holl. *moffelen*, mumla > lty. *muffe(l)n*, hölja in, el. — Jfr i fråga om formen Lindroth Ark. 24: 340 n. 3.

mjuk, fsv. *miūker* = isl. *mjúkr*, da. *myg* (eng. *meek* från nord. spr.), av germ. **meuka-*. Avljudsformer: *mūk* i got. *mûkamôdei*, saktmodighet, holl. *muik*, mjuk ~ *mauk-* i sv. dial. *möka*, göra mjuk, ä. nsv. *mök(i)a*, fsv. *mökia*, no. *møykja*, av **maukian*, kausativum till mjuk; se f. ö. mocka 2. Av dunkelt ursprung. Svårligen, såsom antagits, egentl. 'fuktig' o. besl. med de under mögel anförda orden. Osäkra anknytningar se f. ö. i den av Falk-Torp s. 1519 anförda litteraturen. — Jfr ödmjuk.

mjäker, t. ex. Düben 1722: *meker*, Sahlstedt 1773: *mek*, sv. dial. även *mjåk*, med vb. mjäka, motsv. da. dial. *mege*, *mæge*, samt adj. mjäkig, i dial. även *mekig*; med *-j-* troligen i pejorativ funktion (jfr fjant, fjollig, fjoskig); f. ö. utan kända släktingar; sannol. en nordisk imitativ nybildning.

1. **mjäll**, adj., 1663: *miäller snö*, om yr- el. drivsnö, Risingh 1671: *miäl eller lös grund*, om jordmån, Broocman 1736: *mielt kött*, i dial.: fin, vit, glänsande (jfr sv. mjällvit), lös, ej kram (om snö), ömsint = no. *mjell mjöll*, om snö, samt i *umjell*, sjuklig, öm i lederna, jfr da. dial. *millerhvid*. Besl. med ä. sv. *mjäll*, snöflinga, Hallman 1775: *hvita som en mjäll*, sv. dial. ds., no. *mjell*, *mjøll* f., lätt o. lös snö m. m., isl. *mjǫll* (genit. *mjallar*), av germ. **melnō-*; ävensom med sv. mjäll n., fnassel i huvudet, jfr Linné o. 1750: *mjället*, om puder i peruken. Till roten i mala med samma avljudsstadium som i mjöl. Formen *mjøll* av adjektivet i norskan behöver ej, såsom antagits, visa hän på att adj. utgår från en *u*-stam **mellu-*; den beror snarast på anslutning till sbst. *mjøll* (*ō*-stam). Grundbetyd. är alltså 'söndermald, mjöllik', varav bl. a. 'vit, glänsande'. Delvis annorlunda Kock IF X: 110, som även för hit namnet på Tors hammare *Mjǫllnir* (varom se Mjol(l)ner).

2. **mjäll** n., se föreg.

mjälte, fsv. *miælte* = isl. *mjalte* m., jfr sv. dial. *milt(er)* f., fsv. *miælter* m., da. *milt*, isl. *milti* n., mlty. *milte* f., fhty. *milzi* n. (ty. *milz*), ags. *milte* m., f.; av germ. **meltan-*, **meltia-*, **meltiō-*; ett speciellt germ. ord av omstritt ursprung: möjl. till germ. **meltan*, smälta (se malt), antingen på grund av sin mjukhet el. den mjälten tillskrivna förmågan att bidraga till matens smältning; enl. andra av en stam **melht-* till mjölke, mjölk, med hänsyn därtill att i vissa språk, t. ex. no. o. lty., mjälten o. fiskmjölken betecknas med samma ord. — Ett vida mera spritt ieur. ord för mjälte är grek. *splēn* med delvis fonetiskt dunkla motsvarigheter i lat. *lien*, sanskr. *plīhan-* o. i kelt. o. slavobalt. språk; jfr eng. lånordet *spleen*, mjältsjuka. Kan ej, trots IF 23: 158, förbindas med mjälte. Om de indoeur.

orden för 'mjälte' se f. ö. Walde IF 25: 160 f., H. Petersson Heterokl. s. 209—230. — Mjältsjuk, 1643 (: *mieltesiuk*) = da. *miltsyg*, motsv. ty. *milzsüchtig*; på grund av den hippokratiska skolans uppfattning av mjälten som säte för 'den svarta gallan' (jfr melankoli); jfr eng. *spleen* ovan. I st. f. mjältsjuka brukas i ä. nsv. ofta *mjältsot*.

mjärde, jfr Broocman 1736: *mälar* (med *l* av *rd* såsom i stel osv.), sv. dial. bl. a. **märdrar* Uppl. (motsv. Uppl.-lagens *mærþre*), fsv. *miærþe*, *miærþre*, *mærþ(r)e* m., motsv., med annan böjning, isl. *merð* f., no. *merd* (m. m.) = fin. *merta*. Man känner ej, om sv.-no. lånat ordet från finskan el. om förhållandet är omvänt; litteratur hos Setälä FUF 13: 411. Med den senare förutsättningen har det av H. Petersson IF 23: 389 förts till en ie. rot *mer*, fläta, knyta, binda, i ry. *merëža*, ryssja, grek. *mérmis*, tråd (om sanskr. *muṭas*, korg, knippa, som även ställes hit, se dock Charpentier IF 29: 397), vartill väl också grek. *brókhos*, slinga, snöre, maska (Lagercrantz-Lidén Stud. s. 14; om *merges*, kärve se dock Walde s. 479). — Mjärden kallas kring Mälaren *kasse*.

Mjö- osv., smal, allmänt i nord. ortnamn, t. ex. sv. vattendragsnamnen Mjö(a)sjön, Mjögasjön (vid Bredsjön), Mögsjön, Me(g)sjö, Mjuasjön, fsv. *Miōasio* (i *Mioasiohult*), Mjöbäck (fsv. *Miobæk*), Mjölången, Myingen osv., sannol. även Mjörn, sjö i Vgtl., fsv. *Miör* med bevarat nominativ-*r* (liksom sjön. Flåren: Flå), da. *Mysunde* osv.; jfr fsv. *miōhunder*, vinthund el. dyl. = da. *mynde*. Till fsv. *miō(r)*, *miö*, smal, sv. dial. *mio*, *miåv*, isl. *mjór* (*mér*, *mjár*), no. *mjo* (*mjaa* m. m), ä. da. *mie*, germ. stam *maiw-* (jfr sjö ~ isl. *sær*). Väl, med Falk-Torp s. 744, en utvidgning av roten *mi* i t. ex. litau. *mailus*, obetydlighet (se mindre). Annorlunda, men icke sannolikt, v. Friesen Nord. språkh. 1: 20 f.; en ej antaglig förmodan hos H. Pipping Neuphil. Mitteil. 1904 s. 156 f. — Formerna med *-g* (av **mjō(w)a-*) äro att förklara som *roga* av roa, *snöga* av snöa osv. — Med avs. på betyd. jfr sv. Smalsjön, Smaltjärn. — Se närmare förf. Sjön. 1: 405 f., om Me(g)sjö i Dalsl. E. Noreen Ärtem. ljudl. s. 69.

mjöd, i ösv. dial. också 'honung', fsv. *miödher*, *mioþer*, mjöd = isl. *mjǫðr*, honung, mjöd, da. *mjød*, fsax. *mede*, fhty. *metu*, *mitu* i båda betyd. (ty. *met*, mjöd), ags. *meodo* (eng. *mead*), mjöd, av germ. **meðu-* = ie. **medhu-* i sanskr. *mádhu* n., grek. *méthy*, vin (jfr ametist), fslav. *medŭ*, honung, mjöd, litau. *medùs*, honung, *midùs*, mjöd, fir. *mid*, mjöd, jfr sanskr. *mádhu-*, söt, ljuv; alltså en gemensam indoeuropeisk beteckning; sannol. den äldsta av indoeuropéernas jästa drycker. Ett liknande namn inom de fin.-ugr. spr., fin. *mesi*, mordv. *med* osv., har anförts bland exemplen på ord, som kunde tyda på ursläktskap med denna språkstam. — Hit hör det gamla nord. namnet på växten Spiræa ulmaria, (sv. dial.) mjödört (*miurt* m. m.), fsv. *miödhyrt* = nisl. *mjað(ar)urt*, no., da. *mjødurt*, fda. *miothyrt*, jfr eng. *meadwort* o. sv. dial. *ölgräs*; förr använd vid mjödbryggning; — ävensom sv. dial. mö(d)humla, Bombus, Dal., det senare väl till mjöd i betyd. 'honung'.

mjöl, fsv. *miöl*, ä. *miol*; även: *möl* = isl. *mjǫl* (dat. *mjǫlvi*), ä. da. *miel*, da. *mel*, fsax., fhty. *melo* (ty. *mehl*), ags. *melu* (eng. *meal*), av germ. **melwa-* = alban. *mjeł*, med släktingar i kelt. o. slavobalt. spa.; till roten *mel*, krossa, jfr mjäll, med avljudsformen mala. Jfr Mjol(l)ner. — Mjölnare, Brahe 1585, Serenius 1741 (jfr nedan); ombildning efter mjöl av fsv. *möllare* (= sydsv. dial.), *mölnare*, *mylnare* = isl. *mylnari*, da. *møller*, mlty. *molner*, *moller*, fhty. *mulināri* (ty. *müller*), av lat. *molinarius* (varav fra. *meunier*); till fsv. *mylna* osv., kvarn, varom se Mjölby. Härtill de från ty. lånade familjen. Möller o. Müller. Den äldre formen *mölnare* är ytterst vanlig ännu i ä. (n)sv.: Sahlstedt 1773 (ensamt) o. Weste 1807 (som huvudform). — Mjöldryga, 1771: *-dryger* pl. = no. *mjøldrygje*, da. *meldrøie*, till dryg; egentl.: det som drygar ut mjölet; jfr sv. dial *mjölöka*.

Mjölby, ortn. Ögtl., ombildning i anslutning till mjöl av fsv. *Mölloby, Mölnoby, Mylloby,* till fsv. *mölla, mölna, mylna* kvarn = sydsv. dial. *mölla,* da. *mølle,* isl. *mylna,* mlty. *mole(ne),* fhty. *muli(n)* (ty. *mühle*), ags. *mylen* (eng. *mill*); lån från senlat. *molīna* (> fra. *moulin*), till lat. *mola* ds.; besl. med mala. Urspr. blott 'vattenkvarn'; det inhemska kvarn användes i äldre tider endast om handkvarn. — Samma *mölla,* kvarn, ingår i en mängd andra ortnamn, bl. a. Mölle i Skåne.

mjölk, fsv. *miölk, miolk* = isl. *mjǫlk,* no. *mjølk,* ä. da. *mjelk,* da. *melk,* got. *miluks,* fsax. *miluc,* fhty. *miluk* (ty. *milch*), ags. *meolo(c)* (eng. *milk*), av germ. **meluk,* motsv. ir. *melg* n.; jfr serb. *mlaz* (av **molgo-*). Fslav. *mlěko* (av **melkó*); har vanl. betraktats som lån från germ. spr.; häremot dock Janko WuS 1: 99 f., Glotta 2: 38, Berneker Etym. Wb. 1: 34. Allmännare spritt är det väl härmed besl. verbet för 'mjölka' (se mjölka); betänkligheter mot sammanställningen se emellertid hos Kluge Et. Wb.[9] under *Milch.* — En annan grupp likbetydande ord utgöres av lat. *lac* (genit. *laktis*) o. grek. *gála* (genit. *-aktos*); samhörigheten är säker, men i enskildheter oklar; stundom, sannol. med orätt, sammanförda med mjölk. — Jfr mjölke. — Mjölksurra, se surra 3.

mjölka, Hels. 1587, f. ö. egentl. först på 1700-t. (Agrell 1710, Linné osv.) = isl. *mjǫlka,* no. *mjølka,* da. *melke,* motsv. ags. *meolcian,* ge mjölk, m. fl.; i avljudsförh. till fsv., ä. nsv. (nästan regelbundet på 1600-t.), isl., no., sydsk. dial. *molka*; jfr det starka vb. ags. *melcan,* mjölka, fhty. *melchan* (ty. *melken*); besl. med lat. *mulgeo,* grek. *amélgō*; även i alban., kelt. o. slavo-balt. spr.; alltså allmänt indoeur. stam (sanskr *mṛjáti,* (av)torkar, som stundom föres hit, kan likaväl höra samman med grek. *amérgō,* (av)plockar o. d.). — Samma avljudsstadium som i vb. *molka* uppträder i ty. *molke(n),* vassla, ags. *molcen,* tjock mjölk, osv. — Säkerl. besl. med mjölk (se dock d. o.). — Nisl., no. *mjelta,* mjölka, närmast till fno. *mjaltr,* no. *mjelt,* mjölkande, väl av germ. **melhta-*, avledn. av mjölk; jfr isl. *mjaltir* f. plur., mjölkning, ävensom isl. adj. *mjǫlkr,* mlty. *melk,* fhty. *melch,* ags. *melc* (eng. *milch*), mjölkande, om ko.

mjölke, Brahe Oec. 1581; G. I:s reg. 1554: *miölker,* fsv. *mialke* (som tillnamn; dock osäkert), motsv. nisl. *mjólkvi,* no. *mjælke,* da. *melke,* ävensom, mera avvikande, mlty. *melk,* ty. *(fisch)milch,* meng. *mylke*; till (resp. identiskt med) mjölk liksom t. ex. lat. *lactea* ds. till *lac,* mjölk. Jfr mjälte.

mjölon, Franckenius 1659, fsv. **miolon* i *miolena-græs,* mjölonris, nybildning efter gamla bär- o. fruktnamn på *-on* t. ex. smultron, fsv. *hiupon* (se nypon); till mjöl; kanske närmast ombildat av mjölbär = no., liksom olvon till sv. dial. *ulvbär,* tränjon till tranbär.

Mjörn, sjön., se Mjö.

mo, fsv. *mō(r),* sandhed = isl. *mór,* no. *mō*; samma ord som sv. dial. *mo* m., berglera, no.: sandjord, nisl. *mór,* fet jord, torv. Enl. Saxén Svenska bosättn. hist. s. 260 o. Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 60 f. av samma stam som finska *muha,* träskmark, som adj.: lös, o. *muhamaa,* hed, alltså germ. **muha-*, besl. med fhty. *mû-werf,* mullvad (se d. o.); av K. dessutom sammanförda med ord för 'fuktighet, slem m. m.' (t. ex. lat. *mūcus*), det senare dock osäkert. Med avs. på betyd.-skiftningen 'sandjord' o. '(sand)slätt' jfr malm. Däremot enl. Torp Etym. ordb. s. 429 snarast av germ. **mōha-*; möjl. besl. med fslav. *moča,* träsk, o. ir. *móin* (av **mōkni-*), myr, torv. — Vanligt i ortn., t. ex. gård- o. sockenn. Morlanda Orust, på 1300-t. *Molanda.* I vissa sv. ortnamn på -mo ingår däremot icke detta ord utan fsv. *mōt,* möte (t. ex. Stigamo, se mot).

moaré, o. 1840; tidigare: 1711: *silfr-moir,* Sinclairsvisan: *guldmoär,* 1778: *moirer* plur., 1826: *moire* = ty. *moiré* (tidigare liksom i sv. *moire*), ävensom *mohr* (av ännu äldre anor), varifrån da. *mor*; av fra. *moiré,* vattring, resp. *moire,* moaré, vattrat tyg, ä. fra. *mouaire* (varifrån ä. nsv. *moär,* se ovan), i sin tur, med betyd.-förändring, från eng. *mohair,* tyg av fint gethår (varav ty. o.

fra. *mohär* ds), folketymologisk ombildning av äldre *meckaire*, av arab. *mukhajjar*, ett slags kamlottyg.

moatjé, av fra. *moitié*, hälft, halvpart, av lat. *medietas*, hälft, medelväg, mitt, till *medius*, i mitten befintlig (se medium; urbesl. med mid-).

mobb, 1768: *mobber* (om eng. förh.), G. A. Silfverstolpe 1797: *den skrifvande mobben*; från eng. *mob*, i talspr. uppkommen förkortning av det likbetyd. *mobile*, av lat. *mōbile* (*vulgus*), den föränderliga, opålitliga (hopen), till *mōbilis*, rörlig o. d. (se mobilier).

mobilier, 1650-t. = ty. *mobilien*, av lat. *mōbilia* n. plur. till *mōbilis*, rörlig (jfr möbel), till *movēre*, röra. Jfr mobb o. lokomobil, ävensom motiv o. motion o. myteri.

1. **mocka** (kaffe), 1830- o. 40-t. (som neutr.), sammans. med *-kaffe* Sthlms Posten 1792 m. fl.; efter den arabiska staden Mokka med särsk. under 16- o. 1700-t. livlig kaffehandel.

2. **mocka** el. **måka**, vb. (om gödsel o. d.), Hels. 1587 m. fl.: *mocka*, Verelius, 1681, Broocman 1736, O. v. Dalin m. fl.: *måka*, Sahlstedt 1773 båda formerna, dial. även *muka* = isl. *moka*, da. *muge*; till fsv. (*nöta*)*myk* n., gödsel, isl. *mykr* f. o. *myki* (genit. *mykjar*), da. *møg* (eng. *muck* från nord.), no. *mokdunge*, gödselhög, ä. da. *møgdynge* (da. *mødding*; se dynga), av germ. stam *muk-*, avljudsform till *mauk-* i sv. dial. *mök*, välling, röra., nisl. *mauk* ds.; med ett tredje avljudsstadium i mjuk (se d. o.). — Hit hör också sv. dial. *komocka*, liten hög av kogödsel.

1. **mod**, i sv. dial. (*mo*) även: vrede, fsv. *mōþ* n., sinne, upprört sinne, vrede, mod, stolthet, motsv. isl. *móðr* m., sinnesrörelse, vrede, no. *mod* n., sinne, lust, mod, da. *mod*, mod, got. *móþs* m., vrede, fsax. *môd*, sinne, mod, fhty., mhty. *muot*, sinne, sinnelag, åstundan m. m., 1200-t. även: beslutsamhet, mod (ty. *mut* f., med den äldre betyd. 'sinne, sinnelag' kvar i sammans. o. i uttr. *zu mute*), ags. *mód* n., sinne, sinnelag, dådkraft, iver (eng. *mood*, nyck, sinnesstämning), av germ. **mōða-*; väl av samma stam som möda 1 o. 2; se närmare d. o.; f. ö. möjl. besl. med grek. *mênis*, vrede; sammanställningen med fslav. *sŭ-mĕją*, vågar, är osäker. — Betyd. 'mod' kommer väl från mlty. — Betyd. 'sinne', 'sinnesstämning' har undanträngts av denna yngre o. sannol. lånade betyd. 'mod', men kvarlever i uttr. i hastigt mod (jfr fsv. *i thino hastogha modhe*), med berått mod (se berådd), vara vid gott mod (jfr fsv. *warer widh eth friist moth* o. sv. *friskt mod*, *I gossar blå*) samt i till mods, motsv. fsv. *til mōdha*, jfr mlty. *tô môde*; jfr även sv. hög- o. övermodig samt under modig. — Med avs. på betyd. 'vrede' jfr under sinne. — Hit hör även förmoda, fsv. *formōdha* (ipf. *-modde*, såsom också i Bib. 1541) = da. *formode*, från mlty. *vormôden* = ty. *vermuten*. — Jfr f. ö. anmoda, inmuta, modd 2.

2. **mod**, gängse bruk o. d., Lucidor (: *ett mode*, rim: *flod*), förr stundom fem., t. ex. Dalins Arg., av fra. *mode* f., från lat. *modus*, mått, sätt (i mlat.: sed, bruk o. d.), vartill även modell modifiera; jfr moderat, modern, modest.

1. **modd**, Weste 1807 (jfr nedan); troligen lån från lty. *modde* = mlty. meng. *mudde* (eng. *mud*); jfr öfris. *mudden*, smutsa, mlty. *muddich*, gyttgig, varifrån sannol. ä. nsv. *muddig*, t. ex. Stiernhielm = sv. dial.; nära besl. med mudder; till en ie. rot *mu*, vartill med annan rotutvidgning bl. a. grek. *mýdos*, mögel m. m. (jfr must). — Ett inhemskt, men besläktat ord föreligger sannol. i ä. nsv. *modh*, damm, Schroderus o. 1638 = *måd* Lind 1749, av germ. **muþa-* el. **muða-*. Konsonantgeminationen i lty. *modde* osv. har samma pejorativa karaktär som i t. ex. sv. dial. *mugg*, fuktighet, mögel (se mögel), ffris. *drabbe*, tjock, smutsig vätska, osv.; se förf. Ark. 34: 188 o. jfr under smuts. — Likheten med fin. *muta*, gen. *mudan*, slam, gyttja, är sannol. tillfällig; jfr dock Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud, s. 132.

2. **modd**, hågad, t. ex. 1731 (*modder*), förr även: modig, t. ex. Dahlstierna, i sv. dial. i båda betyd. o. dessutom 'högmodig', part. till ä. nsv. *moda*, ingiva mod, uppmuntra (jfr fsv. *mōdhas*, bliva

ivrig, vara stolt) = no. *moda*, mlty. *môden* ds., avledn. av mod 1.

modell, förr neutr., t. ex. S. E. Brenner, Lind, Sahlstedt, Stjernstolpe; Weste 1807: m. o. n., Dalin 1850 blott m. = ty. *modell* n., från ital. *modello* ds., avledn. av lat. *modulus*, medel, mått (varav ty. *módel*), dimin. till *modus* (se mod 2). Jfr mall. — Till lat. *modulus* hör *modulāri*, avmäta, varav sv. modulera.

moder, fsv. *mōþir* = isl. *móðir*, da. *moder*, fsax. *môdar*, fhty. *muotar* (ty. *mutter*; se mutter), ags. *módor* (eng. *mother*), motsv. lat. *māter* (jfr matrikel, matrona), grek. *mḗtēr* (jfr metropol), sanskr. *mātár-*, tokar. *mācar*, armen. *mair*, fslav. *mati* (genit. *matere*) ds.; litau. *motė*, hustru (för 'moder' användes i stället avledn. *mótyna*); alban. *motrɛ* betyder 'syster'; en urgammal indoeuropeisk bildning av barnspråkets *mā* (jfr mamma); om avledn. se fader. — Mor har uppkommit i obetonad ställning. — Gotiskan har i stället *aiþei* = fhty. *eidi*, jfr runsv. *-aiþu* Kärnbo o. finska lånordet *äiti* (om vilket senast Ojansuu Neuphil. Mitteil. 19: 58). — Jfr modersjuka, mol-, möderne, pärlemor, skruvmutter. — Modersmål, O. Petri, Bureus m. fl.: *modher-*, Hels. 1587: *modhers-*, förr även: *mors* = da. *modersmaal*, efter ty. *muttersprache*, varav mera direkt modersspråk, språk som härstammar från ett annat. — Mormor, fsv. *mōþurmōþir* = isl. *móðurmoðir*. I da. i stället *bestemor*, i ty. *grossmutter*; got. har *awó* (jfr under farfar). — Morsgris, redan t. ex. Messenius. — En smekform till mo(de)r är sv. dial. *moja*, hustru, gumma; jfr med avs. på *j* under Kajsa.

moderat, av lat. *moderātus*, till *moderāre*, reglera, moderera, till samma *s*-stam *modes-*, vartill *modes-tus* måttfull (varav fra. *modeste*, sv. modest), till *modus*, mått (se mod 2). — Som mera officiell beteckning för 'högern' väl först från valstriden 1911.

modern, 1749, 1758, Kellgren (i alla tre fallen om de moderna språken), f. ö. vanligt väl först på 1780—90-t. = ty., från fra. *moderne*, av senlat. *modernus*, nuvarande, för dagen, till lat. adv. *modo*, just, nu, egentl.: måttligt avlägset, till *modus*, mått (se mod 2). — På 1600-t. i stället *alamodisk*, vanligt också på 1700-t. o. under 1800-t:s förra hälft; till fra. *à la mode*, på modet.

modersjuka, i ä. sv. vanl. (liksom i dial.) *moder, modren, modra*, B. Olai 1578 osv., fsv. *mōdher* = da. *modersyge* osv.; se under livmoder.

modest, se moderat.

modifiera, från fra. *modifier*, av lat. *modificāre*, till *modificus*, avmätt, av *modus* (se mod 2) o. en bildning till *facere*, göra (se facit).

modig, formellt motsv. fsv. *mōdhogher*, stolt, högmodig (jfr även nedan) = isl. *móðugr*, häftigt upprörd, da. *modig*, modig, got. *môdags*, vred, fsax. *môdag*, vred, upprörd (om havet), fhty. **muotig* i *muotigî*, sinnesrörelse (ty. *mutig*, modig), ags. *módig*, upprörd, modig m. m. (eng. *moody*, nyckfull, förtretad, svårmodig). — Om den nuvarande betyd. 'modig' jfr under mod 1. Den fsv. betyd. 'stolt, högmodig' lever väl kvar i uttr. såsom 'du skall inte vara så modig'. — I ä. sv. har ordet ofta en betyd., som närmar sig 'ansenlig, stor, mycken' t. ex. *medh modigh svett* 1645, *min modiga pipa tobak* 1740; kvar i kosta sina modiga styvrar, 1739, fälla sina modiga tårar, jfr fsv. *fælde han swa modhogha taar* o. da. *fælde sine modige taarer*. Om denna anv., såsom sannolikt är, utgår från det senare uttrycket, har grundbetydelsen varit en helt annan, kanske 'sorgsen, bedrövad' (jfr ä. da. *modig* o. eng. *moody*) o. denna sedermera förbleknat samt ordet kommit att begagnas i förstärkande bemärkelse.

modulera, se under modell.

mogen, fsv. *mōghin*, av ä. *mōin* (liksom redobogen till *boin* o. trogen av *trōin*) = no. *mōgen*, *mögen* (av *mögen*, kanske genom anslutning till *mogna*, som förkortats av *mögna*, Torp Etym. ordb. s. 431), *moen*, ä. da. *moen*, motsv. ett isl. **móinn*, till sv. dial. *mo sig*, mogna, isl. *móask*, smälta (intrans.), no. *moa*, göra mör, vartill även no. *kornmoe*, kornmognad, kornblixt, jfr ösv. dial. *korn-*

mogna osv. F. ä. dunkelt trots flera förklaringsförsök. Oklart är även *d* i no. o. da. *moden*, jfr sv. dial. *moda*, mogna; se Torp Etym. ordb. s. 430. — Härtill inkoativet mogna, bli mogen, jfr ä. nsv. *mognas* Bib. 1541, Serenius = no. (jfr ovan), ävensom det väl oberoende härav uppkomna kausativet fsv. *moghna*, *mona*, göra mogen, även i nsv., t. ex. Kjellén NDA $^{3}/_{1}$ 1918. Det förra är bildat som murkna: murken, det senare som öppna: öppen. — Mognad t. ex. Lind 1749.

moja sig, Hallman 1778, Weste 1807; av Rietz fört till adj. *moj*, lugn, god, vacker, varom se mojna; däremot enl. Björkman IF 30: 274 från barnspr., motsv. sv dial. *mora*, da. *more* (till mod i betyd. 'sinne' o. ro, jfr roa sig), med ett i barnspr. vanligt utbyte av *r* mot *j*, jfr Bojan: Ingeborg, Eje: Erik, Kajsa: Karin, sv. dial. *moja*, hustru, gumma, till mor osv. Mot Rietz förklaring talar verbets spridning i förh. till adjektivets, ävensom den speciella användning, i vilket det senare uppträder. Möjl. kunde man också tänka sig, att ordet är en dial.-form, som motsvarar no. *moda* el. *moa seg* ds., vilket kanske är identiskt med no. *mo(d)a seg*, uppmuntra m. m., men rönt inverkan från no. *mo*, varm; se Torp Etym. ordb. s. 430.

Moje, mansn., se Maurits.

mojeng, vard., se under medel slutet.

mojna, Dalin 1853, till adj. moj, lugn, vacker, om väder, 1698, 1883, 1909 m. m. = sydsv. dial., jfr *mojväder* Västml., lån från lty. *moje*, holl. *mooi*, vacker, snarast med v. Wijk Zfvergl. Sprachf. 48: 156 av germ. **mauja-* till ie. roten *mu*, tvätta, vartill fslav. *myti* osv., alltså egentl.: 'tvättad, snygg, vacker', såsom lat. *lautus*, *lōtus*, snygg, nätt, till *lavāre*, tvätta (se lavemang, lödder, löga). Det sv. verbet kan vara en ung inhemsk inkoativbildning av adj. el. en ombildning av lty. *sik mojen*, bli vackert (om väder).

mokant, Hallman 1779 (där dock lagt i munnen på en ung greve, som gärna använder franska uttryck), av fra. *moquant*, part. pres. till *se moquer de*, gäckas med, av ovisst ursprung. — Ordet uppräknas av Knorring 1845 bland de franska ord, som vid denna tid icke längre hade så god klang bland tongivande kretsar i huvudstaden.

mol, förstärkande i molstill, moltiga osv., Columbus Ordesk.: *mord*, *moohl*, *moohl-girig*, *moohl-grymm*, i dial. med tjockt *l* = no. *mōr*, *mōl*. Av omstritt ursprung. Stundom fört till isl. *morð*, mängd, i t. ex. *morð fjár*, övermåttan stor rikedom (besl. med nisl. *mora*, myllra el. vimla), jfr Noreen Sv. etym. s. 53 (med annan, men oriktig härledning av *morð*), Kock Sv. ljudh. 1: 413. Dock osannolikt, då ordet f. ö. är okänt i de nord. spr. Knappast heller, såsom också gissats, efter tyskt mönster; jfr *mord*, mord, som förstärkande i *mordshunger*, *-kerl* osv.; sannolikt i stället en rent inhemsk motsvarighet till dylika uttryck. Jfr följ. — Av väsentligen annan härledning är uttr. mol allena, m. ensam, J. Banér 1629: *mor alenna*, Lind 1749: *still-mor* eller *still-mol allena* (en av Linds många norrländska dialektformer), jfr ä. nsv. *moder alleen* R. Foss 1621 m. fl., sv. dial. även *mod*, *modest*, *moders*, *mo(r)sallena* = no. *mode(r)-*, *mo(e)-*, *mon-*, *mottaaleine* m. m., ä. da. *mo(s)alene*; delvis med anslutning till mol, efter ty. *mutter allein*, jämte *mutterseelenallein* (övergiven av varje 'modersjäl', varje människa) o. *mutterseligallein* (egentl.: vars moder avlidit), jfr *mutternackt*, naken såsom kommen ur moderlivet, motsv. ä. nsv. *modher naknan* Petrejus 1608.

mola, småvärka, arbeta, knoga, i dial. även *mora*, Knorring 1843: 'teg och molade .. med väfven', Dalin 1853 (i samma betyd.), i betyd. 'småvärka' samt i litteraturen (1880-t.), egentl. ett dialektord med *l* av *rd* = no. *mola*, *morda*, arbeta hårt, jfr no. *mol*, *mord* n., stark ansträngning, vilket enl. Torp Etym. ordb. s. 433 bildats av det förstärkande *mol-* (se föreg.), men även kunde tänkas ha etymologisk beröring med sv. o. no. dial. *möra*, arbeta smått (se morla).

molekyl, Berzelius 1811, av fra. *molécule*, diminutivbildning till lat. *mōlēs*, massa (se möda 1).

moll, Bellman: 'I de durer och i moller'; jfr Bröms Gyllenmärs visbok: 'Welliudandes clavcordia med sitt B moll' = ty. osv., av lat. *mollis*, mjuk (jfr under mild); se närmare under dur.

molla, Atriplex, Chenopodium, oblik kasus till ä. nsv. *målle* B. Olai 1578, fsv. *molde* m., jfr sv. dial. *mold*, motsv. med olika avljudsformer: fsv. *mælde* (*mældyrt*), sv. dial. *mäll*, ä. da. *mjeld*, da., mlty., ty., ags. *melde*, fhty. *malta*, *melta*, *multa* (ty. dial. *molten*). Enl. Danell Nucköm. s. 132 återgå vissa östsv. former på ett *mald-*, varav dock ej, såsom där anses troligt (jfr även Noreen V. spr. 4: 86), följer, att även det fsv. ordet innehåller samma avljudsstadium (jfr fhty. *multa*). Båda möjligheterna böra därför hållas öppna. Kanske besl. med grek. *bliton*, en spenatväxt (av **mliton*), Fick BB 6: 211. I alla händelser sannol. till roten *mel* i mjöl med syftning på de mjöliga bladen; jfr med avs. på suffixet litau. *miltai*, mjöl, o. f. ö. sv. dial. *mjölgräs* o. eng. *meals* om samma växter.

mollskinn, Ups.-posten 1860; stundom, t. ex. 1881, skrivet *moleskinn*; av eng. *moleskin*, egentl.: mullvadsskinn, till *mole* (jfr under mullvad).

moln, fsv. *moln*, *molin*, *mulin*, moln = ä. da. *moln*, *muln*, dunkelhet; nära besl. med mulen o. vanl. uppfattat som en substantivering av detta ord, som kanske egentl. är ett gammalt particip; jfr f. ö. no. o. da. dial. *mol*, små spridda skyar, ä. da. *mul*, mörker, ävensom got. *milhma* m., moln. Väl till ie. roten *mel* i mala osv. el., om i de nord. orden ett *h* fallit o. sålunda närmare släktskap med got. *milhma* får antagas, ett därav utvidgat ie. *melk*, som ingår i germ. **melha-*, sand (se Maljen, malm), med växelformen *smelk* i lett. *smelkne*, damm o. d., litau. *smilkti*, svagt ryka (jfr smula). Enl. andra till lett. *milst*, bli mörk, osv. — Da. *mulm*, mörker, beror på assimilation (*m-m* för äldre *m-n*). — Det allmänt nord. uttr. för 'moln' är sky. De västgerm. språken ha i stället motsvarigheter till ty. *wolke* (besl. med adj. *welk*, urspr.: fuktig), i eng. ersatt av det likaledes germ. *cloud* (egentl.: klump; besl. med kludda).

momang r., ögonblick, vard., t. ex. Envallsson 1782: *i momenten*, på ögonblicket, 'på momangen', från fra. *moment* ds.; se följ.

moment n. = ty., av lat. *mōmentum* n., egentl.: det som sätter ett föremål (i sht en våg) i rörelse, det som ger utslaget, vikt, betydelse, orsak, kort tid, ögonblick (jfr föreg.), liten del, av **movimentum*, till *movēre*, sätta i rörelse, till vars participstam *mōtus* höra motion, motiv, motor; jfr även automobil.

monark, Bib. 1541, ytterst av grek. *monárkhēs*, av *mónos*, ensam, ende (jfr följ. o. munk), o. en avledn. till *árkhein*, härska (av ovisst ursprung); jfr patriark o. ärke-.

[mondel, sv. dial., se under mangel.]

monogami, till föreg. o. grek. *-gamía*, till *gameïn*, gifta sig (motsats: poly-).

monogram, 1791: 'Cristi monogram', 1817 = ty. *monogramm* n., jfr fra. *monogramme* m., till grek. *mónos* (se monark) o. *gramma* n., skrift, bokstav (se grammatik).

monokel, 1890-t., av fra. *monocle*, av lat. *monoculus*, enögd, till grek. *mónos* (se föreg.) o. *oculus*, öga. — Jfr: 'Monokelradikalen är manchestermannen, blifven estet'. Thyrén 1911.

monke, Jasione montana, Linné 1755 osv., el. munke, 1826 osv. = da. *munke*; jfr sv. dial. o. ä. nsv. *munkhatt(ar)*, ä. sv. *blåmunke*. — Till munk höra även växtn. *munkfnat* (*-lösa*), Cynoglossum officinale, med syftning på frukterna, som med hakformiga piggar fästa sig vid kläderna; munkmössa, Arum maculatum (förr även *munksvans* t. ex. 1638); *munkskalle*, Aconitum, stormhatt (förr, liksom *munkehuvud*, även om Taraxacum); m. fl.

monster, jfr fra. *monstre*, eng. *monster*, el. **monstrum,** av lat. *monstrum*, under, vidunder, järtecken el. förebud, väl egentl.: maning el. erinran, med avledn. *-str-* till *monēre*, erinra, uppmana (se mana). Härav: lat. *monstrāre*, visa (jfr demonstrera o. mönster).

Montan, familjen., förr: *Montanus*, efter *Nora bergslag* (jfr lat. *mons*, genit.

montis, berg; se montera). Alltså samma latinisering som i Holbergs *Erasmus Montanus*, av *Rasmus Berg*.

Montelius, familjen. (Upplandssläkten), efter stamfadern *Hans Månsson* Uppl. — Sedermera, av en annan släktgren, förändrat till Montell (jfr Cavalli av Cavallius osv.).

montera = ty. *montieren*, av fra. *monter*, iordningställa, förse (med), egentl.: stiga, av mlat. *montāre*, stiga i höjden, till lat. *mons* (genit. *montis*), berg (till ie. roten *men*, höja sig upp, skjuta fram; se mun, slutet). Etymologiskt samma ord är ä. nsv. *muntera*, utrusta, t. ex. Gustaf II Adolf (om skepp). Jfr mundering.

monument, 1613 = ty., av lat. *monumentum*, minnesmärke, till *monēre*, erinra, uppmana (se mana).

mops, Dalins Arg., Linné 1748 = da., från lty. el. holl. *mops* = ty.; kanske genom ellips för *mopshund*, jfr holl. *mopshond*; till en germ. ordstam med betyd. 'grimas, grimasera': eng. *mop*, mhty. *mupf*, grimas, lty. *mopen*, grina, gapa (varifrån da. *maabe*, gapa, förr: grina illa o. d.), eng. *mop* ds.; alltså med syftning på hundens ansiktsuttryck; jfr följ. Härtill även lty. dimin. *moppel*. Jfr sv. hundnamnet Moppe, Lenngren: *moppa*.

mopsa sig, vard., A. Engström, motsv. da. *mopse*, vara sur o. tvär, från lty. *mupsen*, *s*-avledn. av lty. *mopen* osv.; se föreg.

1. **mor**, se moder.

2. **mor**, folkn., I. Erici 1642 (i betyd. 'neger') = da. *mor*, från ty. *mohr*, av fhty. *môr*, av ital. *moro*, av lat. *maurus* (svartbrun), invånare i *Mauretania* (det nuv. Marokko), av grek. *maurós*, besl. med *amaurós*, mörk. Jfr Maurits, morell, morian.

[mor, sv. dial., söndersmulade ting o. d., se murken.]

Mora, ortn., till sv. dial. *mōr*, skogbevuxet myrland = fhty. *muor*, moras (ty. *moor*), ags. *mór*; se f. ö. Hedemora, moras, morkullor, Möre. — Hit hör Morkarby, fsv. *Mōrkarlaby*, i Mora sn (se under Älvkarleby).

moral, Dalins Arg. (ännu ej hos Lind) = ty., av fra. *morale*, av lat. *mōrālis*, som rör sederna, till *mōs* (genit. *mōris*), sed; jfr mores. — Härtill: moralisk, efter ty. *moralisch*. Betyd.-utvecklingen av denna ordgrupp i etisk riktning är densamma som hos sedlig.

moras, t. ex. Petreius 1615: *morass* = da. *morads*, från mlty. *môras* (ty. *morast*) = holl. *moeras* (varav eng. *morass*), mholl. *marasch*; från ffra. *maresc*, *mareis* (fra. *marais*), av mlat. *mariscum* (se marskland), till germ. **mari*, hav (= lat. *mare*; se mar-), men i germ. spr. ombildat efter det därtill i avljudsförh. stående fhty. *muor* (ty. *moor*), moras, ags. *mór*, träskland m. m., sv. dial. *mōr*, skogbevuxet myrland (se Mora, morkulla o. Möre).

moratorium = ty., egentl. neutr. till lat. *morātōrius*, dröjande, till *mora*, dröjsmål (egentl.: eftertanke; besl. med *memor*, ihågkommande; se memoarer).

mord, fsv. *morþ* = isl. *morð*, da. *mord*, fsax. *morth*, fhty., ty. *mord*, ags. *morð*, av germ. **murþa-* n. = ie. **mr̥to-* i sanskr. *mr̥tá-*, död (subst. o. adj.), formellt identiskt med grek. *brotós*, dödlig (av **mr̥to-*; se ambrosia), o. lat. adj. *mortuus*, död (som väl erhållit sin avledn. *-u̯o-* från *vīvus*, levande); med avljudsformen sanskr. *márta-*, dödlig; jfr med ie. avledn. *-tro-* got. *maúrþr*, ags. *morðor* (eng. *murder*), varav även det från germ. spr. lånade fra. *meurtre*; med avledn. *-ti-*: lat. *mors* (genit. *mortis*; jfr amortera), litau. *mirtis*, död; till den vitt spridda roten i t. ex. lat. *mori*, fslav. *mrěti*, litau. *miřti*, dö, osv. — Den allmänna germ. betyd. är 'hemligt dödande', men den vidsträcktare grundbetyd. framskymtar i got. *maurþr*, bl. a. 'dråp': i äldsta tider skilde språket icke mellan olika arter av människodödande. — Jfr mörda, morsk, myling o. f. ö. bane, dråp, dö.

morell, Schroderus 1639 = da. *morel*, ty. *morelle*, väl av ital. *morello*, svartbrun (fra. *moreau*), dimin. av *moro*, mor (se mor o. morian); enl. somliga dock snarare en biform till ty. körsbärsnamnet *marelle*, *amarelle*, som utgår från en avledning till lat. *amārus*, bitter, här: syrlig.

mores, i uttr. lära någon mores, L. Petri Oec., av lat. *mōres*, seder, plur. till *mōs* (genit. *mōris*), sed; jfr moral.

morfin, Berzelius 1821, av fra. *morphine* (ty. har i stället *morphium*), till stammen i lat. *Morpheus*, av grek. *Morpheús*, drömmarnas gud (son av *(H)ýpnos*, sömnen), till *morphḗ*, bild, gestalt (jfr metamorfos), här alltså syftande på drömbilderna.

morganatisk, motsv. da. o. ty., egentl. om ett (furstligt) äktenskap på vänster hand, där en morgongåva lämnades till makans underhåll, efter mlat. *matrimonium* (äktenskap) *ad morganaticam*, ombildning av *morganabicam*, latinisering av ett germ. ord motsv. morgongåva (se d. o.).

morgon, fsv. *morghon*, *-in*, *-an* = isl. *morginn*, *morgunn*, *myrginn*, da. *morgen*, got. *maúrgins*, fsax., fhty. *morgan* (ty. *morgen*), ags. *morgen*, *mergen* (eng. *morning*, bildat som *evening*), av germ. **murǥina-*, **murǥana-*, **murǥuna-*. Enl. somliga av ie. **mṛkeno-* (osv.), egentl.: 'gryning' el. 'skymning', till sanskr. *marká*, fslav. *mrakŭ* (**mork-*) mörker, osv. Enl. andra av ie. roten *mṛgh* i litau. *mirgėti*, lysa svagt, som dock snarare utgår från en rot med ie. *-g* (se mörk). Med avs. på betyd.-skiftningen 'ljus' ~ 'mörker', utgående från en grundbetyd. 'lysa svagt', se analogier under skrymta. Ett mera spritt ieur. uttr. för 'morgon' är otta; jfr även arla. — I morgon, följande dag, fsv. *i morghon* (även *a* o. *um m.* samt *morghon*) = da. *i morgen*, isl. *í morginn* (även: i dag på morgonen, liksom i no.) jämte *á m.*; jfr mlty., ty. *morgen*, eng. *tomorrow*, got. *du maurgina*. — I morse Weste 1807, med dunkel bildning (jfr i afse o. under sommar samt litter. i SAO 1: 664), motsv. ä. nsv. *i morges* (ännu 1809), *i mårres* (t. ex. Karl XII i brev), fsv. *i morghons*, da. *i morges*, egentl. en genitivisk tidsbestämning med senare tillagt *i* (jfr fsv. *morghons*, om morgonen). — Morgonstund har guld i mun, se mun. — Morgongåva, fsv. *morghongāva*, motsv. da. *morgengave*, mlty. *morgengâve* osv.; jfr fsv. *morghongæf*, isl. *morgingjǫf* o. fsv. *hindradaghsgæf* m. fl.; jfr morganatisk. — Morgonrodnad, se rodnad. Ett annat allmänt nord. ord för 'morgonrodnad' är sv. dial. *dag(s)rand*, fsv. *dagh(s)rand* = no. *dagsraand*, fda. *dagrand*; jfr sv. dial. *dagränning* = no.; jfr randas. Om lat. *aurōra* se öster.

morian, neger, o. 1585 som namn på ett örlogsskepp, Balck 1603 = da. *morian*; från mlty. *môrian* = eng. *morian*, av ffra. *morien*, av mlat. *mauritānus*, invånare i *Mauritania*, egentl.: morernas land, till lat. *maurus*, mor, osv.; se f. ö. mor 2 o. morell. — I ä. nsv. även *murian*, t. ex. Schroderus, Lex. Linc. 1640, Lind 1749 = sv. dial. *murjan*; jfr Kock Sv. ljudh. 2: 175.

Morits, mansn., se Maurits.

morkulla, fågeln Scolopax rusticola, O. Rudbeck, Linné, till sv. dial. *mor*, skogbevuxet myrland (varom se Mora, moras o. Möre), o. kulla, flicka m. m. (se d. o.). Jfr med avs. på första leden de likbetyd. sv. dial. *hultadämpa*, *hultingskrabba* (till hult), *moröja* (se röj), färöiska *myrusnipa*, da. *skovsneppe*. Om ett annat (dialektiskt) ord för 'morkulla' se rugda. — *Morkulla* är i vissa dial. även namnet på Trientalis europæa.

morla, t. ex. *det morlar i benen*, 1771: om krypande känslor i händerna = no. *morla*, arbeta smått, peta, *murla*, småvärka, da. dial. *murle*, jfr sv. dial. *myrla*, *mörla*, morla (se myllra); avledn. till sv. dial. *mora*, arbeta smått, glöda under askan, no. *mora*, arbeta smått, *mura*, även: krypa el. sticka i kroppen; jfr under mola. Sannol. föreligga dock här representanter för två skilda ordgrupper: en tillhörande *u*-serien (jfr no. *maura*, myllra, morla, o. utgående från myra; se under myllra), o. en till *e*-serien (jfr Torp Etym. ordb. under *mura*, *maura*). Delvis annorlunda Noreen Sv. etym. s. 55. — Med konsonanomkastning av *rl* till *lr* : ä. sv. *molra*, sv. dial. *mollra* ds.; jfr Hesselman Spr. o. st. 4: 103. — Ett helt annat ord är däremot det av H. i detta sammanhang anförda ä. sv. *morla* (*-å-*), mullra, vråla, knota, t. ex. 1667, stundom ännu i nsv. o. även förekommande i sv. dial.; jfr mullra.

Morlanda, ortn., se under mo.

mormon, från eng.-amerik.; efter mormonernas religionsurkund *The book of Mormon*, efter namnet på den ängel, som skulle ha givit stiftaren Joseph Smith uppenbarelsen om den nya heliga skriften.

mormässa, förr: högtidsdag till Jungfru Marias minne, särsk. den 8 sept., ä. sv. *mårmessa* (ännu Dalin 1853, fast skrivet *mor-*), *mår-*, *mårs-* o. *måre-* O. Petri Kr., fsv. *maar(e)-*, *mor(e)-*, *mar-*, *māriomæssa*, till fsv. *Māria*, här med långt *a*, såsom stundom även i isl.; tidigt ombildat i anslutning till mor, moder.

morot, B. Olai 1578; Var. rer. 1538: *moreroot*, fsv. *mororot*, motsv. da. dial. *morod*, väl en översättning av mlty. *morwortel* (*wortel* = ty. *wurzel*, rot); till fsv. *mora* = ä. da. *more*, inhemskt el. snarare lån från mlty. *more* = ags. *moɪe*, *moru*, fhty. *mor(a)ha* (ty. *möhre*); väl med Prellwitz m. fl. av ett ieur. växtnamn **mṛk-* i grek. *brákana* (närmast av **mrak-*), ett slags grönsaker; ryska *morkva*, morot, kan vara ett urgammalt lån från germ. — Jfr mura, sbst., o. murkla. — I vissa sydsv. dial. i stället *gularod*.

morra, murra, fsv. *morra*, även: knota, brumma = fno. *murra*, da. *murre*, mlty., ty. *murren*; ljudhärmande liksom fsv. *marra*, fräsa (om kattor), el. ags. *murcian*, knota, el. fhty. *murmulôn* (ty. *murmeln*), mumla, el. med *k-* t. ex. kurra, knorra. — Avledn.: ä. nsv., sv. dial. *morla*, no. *murla*, knota.

morsk, Weste 1807 (betecknat som 'fam.') = no. *morsk*, av *mordsk*, t. ex. Geisler († 1729): *mordske händer*, av mordisk, till mord. Ä. nsv. *morrisk*, t. ex. Biurman 1729, i betyd. 'motvillig, egenvillig', är däremot en försvenskning av ty. *mürrisch*, till *murren*, knota (se (morra).

mortel, Lind 1749: *mortel* o. *morter*, ä. nsv. *morter* t. ex. Hels. 1587, *mortare*, t. ex. Bib. 1541, fsv. *mortar(e)* = senisl. *mortél*, *mortér*, no., ä. da. *mortel*, da. *morter*, mortel, mlty. *morter*, *mortêr*, mortel, mörsare, murbruk, mhty. *morter*, *mortel*, kalk (ty. *mörtel*), ags. *mortere*, mortel (eng. *mortar* även: murbruk m. m.); lån från lat. *mortarium*, mortel, kalk m. m., varav fra. *mortier*, mortel, mörsare, murbruk. Betyd. 'murbruk, kalk' är sekundär: egentl.: vad som sönderstötes i en mortel. Till roten *mer*, sönderstöta, krossa, i marmor, murken osv. — *L*-formerna ha uppstått genom dissimilation av *r-r*. — Ett inhemskt dialektord för mortlar i mera primitiv form är *stampa* (jfr stamp). Se om dessa Lithberg i Fatab. 1918 s. 1 f.

morän, Hisinger 1840: *morainer* plur., Berzelius 1842 = ty. *moräne* 1800-t., av fra. *moraine*, upptaget i det vetenskapliga språket 1779 = provenc. *mourreno*; av ovisst ursprung.

mos, fsv. *mōs* i *miolmōs*, mjölgröt = da. *-mos* (t. ex. *lungemos*), från mlty. *môs*, mos, kål m. m., av fsax. *môs*, mat = fhty. *muos*, mos, mat (ty. *mus*, jfr *gemüse*), ags. *mós*, mat, av germ. **mōsa-*, väl besl. med mat, i så fall möjl. av ie. **mād-so-*; se mat. Jfr lackmus.

mosaik, Spegel 1705: *mosaigv'*, i handl. 1750 om målning i Rom, annars vanligt först på 1800-t. = ty., av fra. *mosaïque*, av ital. *musaico* (o. 1300), bildat till grek. *mouseïon*, bl. a.: mosaik, tidigare: tempel för museerna (= museum; se d. o.).

mosig, litet drucken, t. ex. Dalin 1853, Tal o. qv. i SHT 1853 s. 58, jfr no. *mosen*, het, kvalmig, dåsig, röd i ansiktet av mat o. dryck, sv. dial. *mosa se*, dricka sig halvt berusad, *mos*, trög, sömnig människa, *moset*, trög, het; i avljudsförh. till masa 1, 2 o. mas. Jfr rödmosig.

moské, från ty. *moschee*, fra. *mosquée* = ital. *moschea*, från arab. *mesjid* ds., plats för tillbedjan.

moskit, av span. *mosquito*, avledn. av lat. *musca*, fluga (se musch o. musköt).

mossa, egentl. oblik kasus av fsv. *mosi*, mossa, mosse (varav sv. mosse, i ä. sv. o. dial. även *måse*) = isl. *mosi* ds., da. *mose*, mosse; avledn. av germ. **musa-* = fsv. *mos*, n. i båda betyd., sv. dial. *mös*, *mås* m. o. n., mossa, da., mlty., fhty. *mos* n., mossa (ty. *moos*),

i fhty. även 'mosse', ags. *mos*, mosse (eng. *moss*, mossa, i dial. även 'mosse'); besl. med lat. *muscus*, mossa, fslav. *mŭchŭ*; i avljudsförh. till myr (av germ. **meuzi-*); se f. ö. d. o. Jfr mussera, myska. — Formen med *-a* (i betyd. 'mossa') synes vanligast redan på 1600-t.; under 1700-t. uppträder *e*-formen i ordb. blott som en undanskymd biform; jfr Lindblad Sahlstedt s. 52.

moster, t. ex. Schroderus 1639 = da.; ä. nsv. även *morster*, t. ex. Brasck 1650 = ä. da. *morster*, av ä. nsv. *morsyster*, av fsv. *mōþorsystir* = isl. *móðursystir*.

mot, prep. o. adv., fsv. *mōt*, liksom emot, fsv. *i mōt* (= isl.) o. *a mōt(e)* (= isl.), till fsv. sbst. *mōt*, n., möte, sammanträffande = isl. *mót*, fsax. *mōt*, mhty. *muoz*, ags. *(ge)mōt* (eng. *moot hall*, rådhus), även i sv. ortnamn såsom Motala, Åmot, Stigamo Smål., fsv. *Stighamot*, egentl.: stigmötet; jfr fsv., ä. nsv. *gatumot*, gatmynning, sv. ledamot o. motspänstig. Väl samma ord som fsv. *mōt*, form, prägel, bild = isl. *mót* ds., ä. da. *mod*, myntprägel, öfris. *mōt*, märke, fläck, holl. *moet*, spår, tecken, fördjupning, o. det från nord. spr. lånade lapska *mūəətu-* (m. m.), ansikte, liknande, alltså egentl.: motsvarighet; jfr fra. *contrefait*, bild (se konterfej); av germ. **mōta-*. Av oviss härkomst. Snarast besl. med mål 2. Enl. H. Pedersen KZ 39: 411 till armen. *mut*, ingång (av **mōdo-*) ~ *matčim*, närma sig; enl. Meringer IF 18: 211 f. till mäta o. måste. — Avledn.: germ. vb. **mōtan* (dock ej säkert; se måste), **mōtian* (= möta, se d. o.), **mōtia-* (= möte; se d. o.); ävensom det speciellt fsv. *mōta*, möta o. mota, nsv. mota bl. i den senare betyd. Om uttr. mota Olle i grind se Olle.

Motala = fsv. 1200-t., till föreg. o. möjl. got. *alhs*, tempel, osv.; se Ale. En annan, icke antaglig möjlighet hos Pipping SNF VIII. 1: 78.

motion = ty., av lat. *mōtio*, rörelse, till *movēre*, sätta i rörelse (part. pf. pass. *mōtus*); jfr moment.

motiv = ty. = fra. *motif*, av mlat. *motīvum*, substantiverat neutr. till mlat. *motīvus*, som orsakar rörelse, pådrivande, till föreg. Jfr lokomotiv.

motor = ty., av lat. =, till *movēre* sätta i rörelse; se motion.

motspänstig, 1753, Möller 1755, i ä. nsv. däremot tidigare allmänt *motspännig* (o. *motspjernig* ds.); försvenskning av ty. *widerspenstig*, jämte ä. ty. o. mhty. *widerspen(n)ig* (*-ic*), till ty. *span*, strid, oenighet, egentl.: spänning, till spänna. Jfr under spänstig.

mott = fsv., no.; besl. med isl. *motte* m., mlty. *motte*, *mutte* f. (varav mhty. = o. ty. *motte*), ags. *moðða*, *mohða* (eng. *moth*); hypokoristiska bildningar, germ. väl **muþþ-* (jfr spott 2), som bl. a. förts till en germ. rot *muð*, gnaga o. d., av samma slag som *mað* i mask (se även under smutt). — Jfr mal 1 till mala.

motto, Serenius 1734 i betyd. 'valspråk' = ty., från ital. *motto* ds. = fra. *mot*, ord, tänkespråk, motto, väl ursprungl. ett vardagsord motsv. senlat. *muttum*, mummel, knot, besl. med det ljudhärmande lat. *mut(t)īre*, tala tyst, en bildning av samma slag som muttra; jfr även följ.

mucka, Dalins Arg., i ä. sv. även *mocka*, jfr det vulgära nsv. *mocka gräl* = da. *mukke*, från mlty., ty. *mucken*; jfr ty. *mucksen* av fhty. *-muccazan*; besl. med lat. *mūgīre*, böla, grek. *mygmós*, suck, till en ie. rot *mug*, av imitativ el. ljudhärmande karaktär liksom *mut*, *mud(h)* (se muttra, motto, myt); jfr under mysa.

mudder, 1752, Sahlstedt 1773 = da., från mlty. *modder*, gyttja = mty., ty. *moder*, ruttnande ämne, träsk, i högtysk form *mutter* i t. ex. *essigmutter*, bottensats i ättika, eng. *mother*, jäst (vars *-th-* är att bedöma som i *father*), jfr ty. dial. *mutich*, dy, av germ. **muðra-* = avest. *mūthra*, smuts, m. fl.; se f. ö. det besläktade modd o. jfr smuts. — Härtill vb. muddra.

1. **muff,** o. 1630 = da. *muffe*; från ty. = eng.; jfr sv. dial. *muffel*, muff, no.: halvvante, från fra. *moufle* (mlat. *muffula* 817); av germ. urspr., till lty. *muffe(l)n*, hölja in, väl egentl.: täppa till munnen (så att man endast kan

mumla), jfr holl. *moffelen*, mumla, av ljudhärmande ursprung). Möjl. dessutom sammanblandning med mlty. *mouwe*, (vid) ärm (germ. **mawō*: litau. *užmova*, muff); jfr att fra. *moufle* även kan ha denna betyd. Se Falk-Torp under *muffe*.

2. **muff**, sämre bal, pigbal; 1667, från Finnl., dock något dunkelt till sin innebörd: '7 kannor ööl, tagne .. på Lilieholms muff'; med sammans. *borgarmuff* enl. finnen Ramsay. I Sverige huvudsakligen belagt från Uppsala, t. ex. Törneros: '»muffarna» eller pigbalerna', Svenska Biet 1841: '*Muff* är ett bland vinternöjena i U.' (jfr Sylwan Fyrtiotalets student s. 112). — Sammans.: muffbal, även ledes med belägg väsentligen från Uppsala o. Finnland: Gottlund i dagbok 1814 (Åbo): 'Jag var .. på muffbalen hos Seipelss. Der var ett skönt sällskap, aldrig har jag ännu sett sådana' (Skr. utg. av Sv. litt.-sällsk. i Finl. CXVI: 134), Aminoff 1819 (Uppsala), Ilmoni 1829 (Finnl.). I ett brev från Uppsala 1819 (Skr. utg. av Sv. litt.-sällsk. i Finl. XCVI: 31) lämnar finnen Aminoff en förklaring av ordets innebörd i Uppsala ('danser, som det sämre folket håller'), vilken synes visa, att denna var en annan än i Finnl.; knappast däremot, såsom av andra finsk-svenska belägg framgår, att ordet där var okänt. Att döma av de äldsta beläggen har ordet finskt ursprung. — Föråldrat är *muffdans*, Alleh. 1773 febr.: 'Muff-Dans i Ormsaltar-Gränd' (Levertin Teater o. drama s. 232). — F. ö. av okänt ursprung (en gissning hos Noreen V. spr. 3: 489).

mugg, Tersmeden 1740 (o. 1780) s. 37: *en mougg porter*, Ad. prot. 1789: *en mugg ó Porter*, i båda fallen om eng. förh., motsv. no. *mugge*; i sv., att döma av de äldsta beläggen, sannol. lånat från eng., vars form dock av somliga anses ha nordiskt ursprung. Knappast har ordet, såsom antagits, i eng. lånats från mir. *mug*, kruka. F. ö. okänt ursprung; jfr v. Friesen Mediagem. s. 106.

1. **mugga**, vulgärt: mumsa, snarast ombildning av tugga i anslutning till mun el. *mumsa*. Knappast, såsom förf, gissat, hos Lindgren Sv. lm. XII. 1: 72 n. 2, en gammal bildning, av ett **mǫggva* (jfr hugga) till en germ. rot. *muw*, tugga.

2. **mugga**, vulgärt: mun, trut; kan vara en substantivering av föreg.; snarast dock en hypokoristisk bildning till mun.

3. **mugga**, dialektord, lägga i hop, hopa = no.: skrapa samman, samla sig; med intensivisk konsonantfördubbling till sv. o. no. dial. *mūga*, stor hop (varom närmare allmoge), el. möjl. det därav avledda no. vb. *mūga*, lägga i hög; se förf. Mediagem. s. 24 o. senare även Torp Etym. Ordb. Jfr f. ö. nsv. o. sv. dial. hopa : hop, råga : råge, stacka : stack, såta : såte, trava : trave, isl. *hroka* : *hroki* (se råge).

mula, mulåsna, fsv. *mūle* (jfr nedan), motsv. isl. *múll*, ä. da. *mule*, da. *mulæsel* m. m., mlty. *mûle*, fhty. *mûl* (ty. *maulesel*, *maultier*), ags. *múl*; från lat. *mūlus* (varav fra. *mule* > eng. =), väl av **mughslos* o. identiskt med (ej lånat från) grek. *mykhlós*, åsna (handjur); med motsv. i alban. Jfr mulatt. — Det arkaiserande sv. mula är hämtat från bibelspr. o. utgår från oblika kasus av den i Bib. 1541 även förekommande formen *mule* m. (= fsv.; närmast från mlty.). Formen *mulåsna* redan t. ex. hos Schroderus 1635.

mulatt, 1680 = ty. *mulatte*, av span. el. portug. *mulato*, urspr.: mulåsna (genom korsning av häst o. åsna), avledn. av lat. *mūlus* ds. (se mulåsna).

mule = fsv., da. = isl. *múli*, ffris. *mûla* m., mlty. *mûle* f., *mûl* n., fhty. *mûla* f., mhty. *mûl* n. (ty. *maul*); jfr got. *faur-mûljan*, binda till munnen; av samma ljudelement *mu*, varav åtskilliga andra indoeur. beteckningar för 'mun', t. ex. sanskr. *múkham*, lett. *mute*, formellt sammanfallande med åtskilliga uttryck för 'mumla, muttra'; se under mucka, muttra. — Överensstämmelsen med grek. *mýllon*, läpp, varmed man bl. a. sammanställt ordet, är rent tillfällig. — Härtill sv., no. dial. *mula*, vara surmulen, da. *mule*, ty. *maulen*; egentl. 'truta ut med läpparna' (jfr truta till trut). Adj.: surmulen, no. *mulen*. — Om ett annat sv. ord för 'mule' se trum.

mulen, fsv. *mulin*, *molin* = no. *molen*, ä. da. *mul(l)en*; besl. med moln, se d. o. — Avledning.: mulna, fsv. *molna* = no. *molnast*, da. *mulne*.

mull, fsv. *muld*, mull, jord = isl. *mold*, da. *muld* ds., got. *mulda*, damm, fhty. *molt(a)*, jord, damm, ags. *molde*, mull, jord, värld (eng. *mould*), av germ. **mulðō(n)* f., varav även finska lånordet *multa* o. lapska *molltē* m. m. = ie. **mltā-*, till roten *mel*, krossa, mala; jfr mjäll o. till betyd.-utvecklingen f. ö. gryt, jord, malm. — Avledn.: mylla, se d. o.

mullbär, mullbärsträd, Morus, jfr ä. nsv. *moorbäraträ* Var. rer. 1538; *mul-* 1588, 1642, 1659 (*muul-*) osv., ännu på 1800-t; *mull-* Schroderus 1639, o. 1734 osv. = da. *morbær*, från mlty. *môrbere* = fhty. *môr-*, *mûrberi*, mhty. *mûlber* (ty. *maulbeere*), ags. *mór-*, *múrberie* (eng. *mulberry*); med *-l-* för *-r-* genom dissimilation; liksom flera andra bärnamn (jfr körsbär) från romarna: lat. *mōrum*, mullbär, björnbär, (fra. *mûre*), *mōrus*, mullbärsträd, snarast lån från grek. *mōron*, mullbär, *môra* plur. (även i sykomor; jfr fikon), med släktingar i kelt. språk. Jfr fsv. *morat*, mullbärsvin, av mlat. *moratum*. Med avs. på germ. *ū* av lat. *ō* i lånord se även sovra; o. i fråga om *l* av *r* jfr pilgrim o. plommon. — I y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 530 står däremot *moorbäraträ* som övers. av *rubus* (björnbär); se under björnbär. — Got. har i stället *bairabagms*; se björnbär.

mulle, fisksl. Mullus, Stuxberg 1894 = da. *mulle*, från lat. *mullus*, av grek. *mýllos*, besl. med lat. *mulleus*, rödaktig; namnet efter fiskens karmosinfärg (jfr sv. rödmulle, ty. *rotbarbe* osv.). Härtill fra. *mulet*, varav eng. *mullet*; jfr multer.

Müller, familjen., från ty., egentl. yrkesnamn med betyd. 'mjölnare' (= familjen. Möller); se f. ö. under mjöl o. Mjölby.

mullra, 1730 i betyd. 'trumma, åstadkomma ett mullrande ljud', i modern betyd. t. ex. 1756 osv., förr även *mollra* 1765 såsom i sv. dial., där ordet även kan betyda 'brumma'. Kanske uppkommet genom metates av det under morla (slutet) omnämnda ä. nsv. o. sv. dial. *morla*, mullra, vråla, knota. Kunde dock även uppfattas som en oberoende härav uppkommen ljudhärmande bildning; jfr nisl. *muldra*, brumma, da. dial. *mulre*, mumla. Noreen V. spr. 4: 19.

mullvad, o. 1580: *muldwadh*, i ä. (n)sv. mycket ofta *mullvada*, plur. *-or* ännu hos Bellman; till mull o. vada i den äldre betyd. 'gå'. Jfr ä. nsv. *vad* m., ösv. dial. *vadur* m., *vadu* f. ds. — Andra uttryck: fsv. *muldvaghul* till isl. *vaga*, röra kroppen fram och tillbaka; *muldvander* = sv. dial. *mullvann*, *mullsvang*, no. *muldvaand*, jfr ags. *wand*, till vinda i betyd. 'sno, vrida' (jfr Kärre Nom. ag. in Old Engl. s. 27); fsv. *muldvarper* med motsvarigheter i da., lty., i avljudsförh. till lty. *muldwerp*, fhty. *moltwerf* (ty. *maulwurf* efter *maul*, mule, tryne), till germ. **werpan* i betyd. 'kasta upp' el. enl. Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 60 'vrida, slingra'; fsv. *muldværpil*; sv. dial. *mollkvadd*: *kvadda*, krossa; sv. mullsork (se sork); da. dial. *muldrimpel* m. m.; fhty. *mûwerf* (jfr Karsten anf. avh. s. 59); mlty. *mol*, *mul*, eng. *mole* (jfr mollskin), till roten *mel*, krossa, mala (vartill fhty. *mulwerf*); dessutom i andra icke-germ. spr. ett stort antal sinsemellan ej besläktade bildningar. — Då formen *-vad* förekommer redan på 1500-t., kan den svårligen, såsom antages av Noreen V. spr. 4: 152, bero på nybildning till plur. på *-er* (av äldre *-or*).

mulna, se mulen.

[mullöga, sv. dial., handfat, se under löga.]

multe, fisksl. Mugil, Sv. Nilsson 1855 = da. Av förf. Etym. Bem. s. XIII fört till mule på grund av de tjocka läpparna hos Mugil chelo (jfr under snultra). Kan väl dock ej skiljas från eng. *mullet*, som utom mulle (Mullus) även kan beteckna multen; jfr Falk-Torp under *mulle*.

[multer, sv. dial., hjortron, se följ.].

multna, Schroderus 1639 = no. *moltna*, inkoativ till isl. *melta* st. vb., smälta (om mat), ags. *meltan*, upplösas m. m.;

jfr sv. adj. multen = no. *molten*; med kausativet germ. **maltian* = ags. *mieltan*, upplösa, jfr got. *gamalteins*, upplösande, till ie. *meld*, smälta, i grek. *méldō*, smälter, osv.; se f. ö. malt o. under mild. Härtill sv. dial. *multer*, *multebär*, *mylte*, hjortron, no. *multer*, da. *multebær*. Med *s*- i smälta o. smultron.

multum, vard., mycket pängar, av lat. *multum*, mycket. Jfr pluring.

mulåsna, se mula.

mumie, Lucidor 1672; av B. Olai 1578 (*-ie*, *-ia*) brukat om läkemedel (vartill mumierna förr användes); från ty. *mumie* = eng. *mummy*, ffra. *mumie* (fra. *momie*), ital. *mummia*, från ett likbetyd. arabiskt ord, som innehåller ett persiskt ord, *mūm*, för 'vax', som förr begagnades vid balsamering.

mumla, fsv. *mumbla*, även: knota = da. *mumle*, från mlty. *mummelen* = eng. *mumble*; jfr ä. da. *mumme*, lty. *mumpelen*, ävensom mumsa; ljudhärmande liksom mucka o. muttra el. lat. *murmurāre*, mumla. Någon gemensam rot *mu* bör icke antagas för dessa ord, utan de äro var för sig självständiga bildningar.

mumma, ett slags öl, Skråordn. 1546, Stiernhielm osv., förr stundom även *momma*, från ty. *mumme*, 1492 (från Braunschweig), varifrån även holl. *mom*(*m*)*e*, eng. *mum*, *mom*. Enl. vanlig uppgift (efter Adelung 1798) uppkallat efter Christian Mumme, som år 1489 skall hava uppfunnit drycken i fråga. Snarare dock en bildning av samma slag som det ital. barnordet *mommo*, dryck, el. sv. mum ('det är mum', dvs. det smakar gott, Thomander 1826: *Mum*! *Mum*!), namnam ´osv., ävensom got. *mammô*, kött (se mamma o. kött); alltså liksom följ. av imitativt ursprung.

mumsa, Spegel 1705 = no., snarast en självständig bildning i förh. till mumla; jfr skå. *mimsa*, hastigt röra läpparna, da. *mimre* ds. (m. m.); av imitativt ursprung (Wundts 'lautgeberde'), vilket också förklarar formväxlingen. — Ett annat ord för 'mumsa, tugga' är isl., no. *maula*, ä. nsv. *möla* L. Petri, sv. dial. = till roten *mu*, varom under mucka, muttra, myt.

mun, fsv. *munder* = isl. *muðr* (av **munnr*), da. *mund*, got. *munþs*, fsax. *mûth*, fhty., ty. *mund*, ags. *múð* (eng. *mouth*), av germ. **munþa*-. Numera vanl. med Ehrlich KZ 41: 288 o. Torp NTfT 3 R 16: 145 fört till ie. roten *mn̥t* i grek. *masãsthai*, tugga, äta, *máthyiai* Hesyk., kindtänder (av **mn̥thi*-), jfr lat. *mandere*, tugga, vartill även med annat avljudsstadium o. *l*-avledn. germ. **menþ*(*i*)*l*- i fsv. *mil*(*a*), munstycke på betsel, sv. dial. *-mil*, da. *mile*, isl. *míl*, fhty. (*ga*-)*mindil*, ags. *miðl*, *midl*. Annorlunda Lidén Upps.-stud. s. 79 f., som för mun o. *mil* samman med lat. *mentum*, haka, till ie. *men*, skjuta fram, i lat. *eminēre* (jfr montera, man 1, mön; i så fall med samma betyd.-växling som hos ty. *kinn* osv. (se kind) o. fir. *gin*, mun (såvida ej detta senare hör till roten *ghi* i lat. *hiāre*, gapa); jfr även fra. *bouche*, mun, av lat. *bucca*, (uppblåst) kind, ävensom haka (: hake). Jfr mynna, mynning, Åminne. — Andra ieur.-beteckningar för 'mun' äro lat. *ōs* (jfr det dock icke säkert hithörande os 1) o. grek. *stóma* (jfr sv. stomatol). — Morgonstund har guld i mun, Grubb, Swedberg 1687, motsv. i da., från ty. *morgonstunde hat gold im munde* o. 1600; beroende på en felaktig tolkning av lat. *aurōra*, morgonrodnad, såsom uppkommet av *aurum in ōre*, med guld i munnen (ordet är i stället besl. med öster). På Island anslutet till *mund*, hand, o. i Norge (*morgenstund er beste mund*) till *mund*, tidpunkt. Jfr A. Götze ZfdW 13: 329 f. — Munfisk, Beronius 1674: *ryggie confect och munfiska skiöna*; till den stora grupp av beteckningar för olika slag av stryk o. d., som syfta på maträtter; jfr sv. dial. *kindfisk*, se f. ö. under fikon, fisk, koka, örfil. — Munskänk, från ty. *mundschenk*, jfr fsv. *skænker*, *skænke*, från mlty. *schenke* = fhty. *scenco* (ty. *schenk*), av germ. **skankian*-, till mhty. *schank*, kärl, ur vilket man skänker i, osv. (se under skänk 1); till skänka 2.

[München, tyskt stadsn., se munk 1.]

Münchmeijer (*-y*-), familjen., från ty.;

egentl.: förvaltare av en klostergård (se Meier o. munk 1).

mundering, 1676; förr ofta *munt-* t. ex. 1661; även *mond-*, *-erning* = da. *mundering*, från ä. ty. *mundirung*, utrustning, till mhty. *muntieren* (varav ä. nsv. *muntera*), av fra. *monter*, se f. ö. montera.

municipal- = ty. *munizipal-*, av lat. *mūnicipālis*, till *mūnicipium*, romersk kommun med romersk borgarrätt men med egna lagar, till *mūniceps*, (med-) borgare, till *mūnia*, skyldigheter m. m. (besl. med kommun), o. *capere*, taga (jfr med avs. på bildningen t. ex. *princeps*, se prins).

1. **munk,** fsv. *munker* = isl. *munkr*, da. *munk*, från mlty. *mon(i)k* = fhty. *munich* (ty. *mönch*), ags. *mun(u)c* (eng. *monk*); i isl. väl från ags.; av lat. *monachus*, av grek. *mónakhos*, en avledn. av *mónos*, ensam (jfr monark osv.); alltså: ensittare, eremit. — Ingår i en del ortnamn på *Munk-*, bl. a. Munktorp Vstml., vartill familjen. Munktell. — Härtill även familjen. Munck, Münchmeijer (*-y-*; se d. o. o. Meier), o. tyska stadsn. *München*, urspr. en koloni av munkar (1102: *villa*, dvs. staden, *Munichen*). — Jfr monke.

2. **munk** (likör), vardaglig förkortning av munklikör, 1874, förr tillverkad av munkarna i franska benediktinklostret Fécamp, varefter fra. *bénédictine*, ty. *benedictiner* osv.

[munke, växtn., se monke.]

[Munktell, familjen., se munk.]

munter, Wexionius 1688 osv. i betyd. 'vaken, livlig', vilken betyd. kvarlevde in på 1800-t. = da., från ty. *munter*, av fhty. *muntar*, *munder*, ivrig, vaken, livlig; motsv. litau. *mandrùs*, *mundrùs*, lett. *mundrs* i samma el. liknande betyd., fslav. *mądrŭ*, vis; jfr got. *mundrei*, mål, avledn. av ett got. adj. **mundrs*; besl. med got. *mundôn*, ha sin uppmärksamhet riktad på, betrakta, isl. *munda*, sikta o. d., *mundr* m. o. *mund* n., tid, fsv. *miþmunde*, tiden mellan middag o. 'non' (kl. 3 e. m.), o. väl även grek. *manthánō*, lär sig, erfar (se närmare under förmyndare), till en utvidgning av ie. roten *men*, tänka på (i minne). Adjektivet betyder alltså egentl. 'uppmärksam', varur 'vaken, livlig'. — Ordet stämplas av Hof 1753 som en germanism för *qvick*. — Muntergök, Törneros 1824, som spelterm 1847. — Med romansk ändelse: muntration, vard., Braun 1844, Hagberg 1849 osv. I dial. även *muntraktion*.

mur, fsv. *mūr*, även: mursten, murbruk = isl. *múrr*, da. *mur*, fsax. *mûr*, fhty. *mûra* (ty. *mauer*), ags. *mûr*; i samband med åtskilliga andra termer, som röra stenbyggnad, lånat från lat.: *mūrus*, av **moiros*, sannol. besl. med *moenia*, murar, o. väl även med *-märe* i landamäre; från lat. även i kelt., slavo-balt. m. fl. språk. — I got. ersättes ordet av det inhemska *waddjus* (= vägg).

mura, växtsl. Potentilla, 1894, ungt botaniskt lån från no. *mura*, Potentilla anserina = isl. (i sht om roten); av omstridd härledning. Kanske snarast med Hesselman Sv. stud. t. Cederschiöld s. 406 f. från germ. **murhōn* = fhty. *mor(a)ha*, Daucus carota (se f. ö. morot); överfört på Potentilla anserina därför att dess rötter fordom under hårda år varit ett viktigt födoämne. Annorlunda dock Torp Etym. ordb. s. 439: till roten *mer*, glänsa, i grek. *marmairō*, skiner, på grund av växtens glänsande blad, jfr ags. *mare*, som synes ha betecknat en växt med liknande utseende (bl. a. översatt med 'silverweed'; enl. Torp: Potentilla anserina, dock mycket osäkert). Noreen Sv. etym. s. 56: till en rot *mur*, krypa, för vilken emellertid intet sannolikt stöd föreligger (jfr under myra slutet).

murken, Schroderus Com. 1639; i ä. nsv. även *morken* = isl. *morkinn*, no. *morken*, jfr mhty. *murc*, rotbesl. med no. *moren* ds. (vartill inkoativet *morna* = isl.), avljudsform till no. *maren*, egentl. = nisl. *marinn*, krossad, till isl. *merja*, krossa, till ie. roten *mer* i lat *mortarium* (se mortel), grek. *marainō*, gnider sönder, kommer att vissna m. m. (jfr marmor), sanskr. *mṛnâti*, krossar, sv. dial., no., nisl. *mor* n., söndersmulade ting o. d., ävensom ags. *mearu*, fin, mör, fhty. *marawi*, *maro* (germ. **marwa-*,

**murwia-*) o. fhty. *murwi* (ty. *bürme*), mhty. *mor(w)e* ds. (germ. **murwia-*), mir. *meirb*, mjuk; jfr mör, margfaldig, mörja ävensom under mara. — Den ie. roten *merg*, *mṛg* i murken, vartill man fört fir. *meirg*, rost (av **mergi-*), växlar med *merk* i lat. *marcēre*, vara slapp el. vissen, osv. (se malt slutet), o. med *mers* i mhty. *mursch* (ty. *morsch*), no. *morskjen*, murken (jfr mörsare). Se även mörja. — En likbetydande parallellrot *mel* se mala, mölja.

murkla, en svamp, Schroderus Com. 1639: *mörcklar* plur., Rålamb 1690: *murklor* plur., 1749: *morkla*; motsv. da. *morkel*, från ty. *morchel*, av fhty. *morhila* (vartill fra. *morille* > eng. *morel*), avledn. av *mor(a)ha*, morot, på grund av likheten; se f. ö. morot.

murmeldjur, Schroderus 1639: *murmul-*; efter ty. *murmeltier*, redan på 1300-t., ombildning av mhty. *mürmendin*, fhty. *murmenti* n. o. *murmendo* m.; från lat. *mūrem montis*, dvs. 'bergsråtta', av ackus. till *mūs* (se mus) o. genit. till *mons*, berg; av Plinius kallat *mus alpinus*. Fra. *marmotte* beror på folketymologisk omdaning.

murre i sotarmurre, t. ex. Bellman, möjl., med Noreen V. spr. 3: 285, hypokoristisk bildning till ä. nsv. *murian* (se morian).

murvel, J. Jolin 1863 (som okvädinsord), i dial.: mindre tjur, kort o. tjock karl el. pojke, slyngel; jfr no. *murul*, pyssling m. m., ävensom *murv* ds., stympare, *murva*, pyssla, möjl. samhörigt med shetl.-dial. *murt*, pyssling (jfr under mört).

mus = fsv., da. = isl., ags. *mús* (eng. *mouse*), fsax., fhty. *mūs* (ty. *maus*), av en ie. konsonantstam = sanskr. *mūṣ*, grek. *mȳs*, lat. *mūs*, även i fslav., alban. o. armen. I flera språk, t. ex. fsv., ä. nsv. (*senomus* Var. rer. 1538), ä. da. o. da. dial., ty., ags., grek., armen., även i den överflyttade betyd. 'muskel' (se d. o.) på grund av de råttliknande rörelserna hos vissa muskler; jfr samma dubbelbetyd. hos fra. *souris* (av lat. *sorex*) o. fpreuss. *peles*, muskel, men litau. *pelė̃*, mus (jfr grek. *péleios*, svartaktig). Enl. primitiv uppfattning sprang verkligen, t. ex. vid böjningen av armen, en råtta fram o. tillbaka under huden; jfr Güntert KZ 45: 197 f. Har f. ö. bl. a. förts till roten *mu*, gnaga, i mott m. fl.; osäkert. Om sanskr. *muṣ-*, stjäla, är besläktat är mycket ovisst. Mhty. *mûsen* (ty. *mausen*) är avlett av sbst. — Med avs. på betyd. 'cunnus' i nord. o. ty. jfr sanskr. *muṣkha-* o. grek. *mýskhos* ds.; se mysk.

musch, Swedberg 1716: *mousche* o. *muscher*; av fra. *mouche*, musch, fluga, av lat. *musca*, fluga (jfr moskit o. muskö t).

museum, 1737 (bibliotek), 1754, äldst om utländska förh. = ty. osv., av lat. *mūsēum*, av grek. *mouseîon*, ställe för vittra o. lärda värv, tempel för muserna, substantiverat neutr. av adj. *mouseîos*, hörande till muserna, avledn. av *Moũsa*, gudinna för vetenskap o. sköna konster. Jfr följ. o. mosaik.

musik, äldst i den lat. formen *musica*, t. ex. 1554, o. 1640; *music* 1615 = ty. *musik*, fra. *musique*, av lat. *mūsica*, av grek. *mousiké* (underförstått: *tékhnē*, konst), ton-, dikt- o. talkonst, egentl. fem. till adj. *mousikós*, till *Moũsa*; alltså: musernas konst; jfr föreg. — Härtill musicera, t. ex. 1628, närmast från ty. *musizieren*.

muskat(vin), enkelt, t. ex. 1840, i sammans. Linné; egentl.: muskotvin; jämte muskatell, B. Olai 1578: *-i*, *-a* = ty. *muskateller*, av mhty. *muscatel*, av mlat. *muscatellum* (*vinum*), till *muscatellus*, muskotartad, alltså egentl.: vin som smakar muskot (se f. ö. muskot).

muskedunder, i nsv. n. o. m., Sahlstedt 1773 (n.), jfr 1710: *musqvetdonner* = no.-da. *muskedunder*, da. *muskedonner*, från ty. *muskedonner*, i anslutning till *donner*, dunder, ombildat av fra. *mousqueton*, med förstoringssuffixet *-on* av fra. *mousquet* (se muskö t). — Lind 1749 o. Möller 1755 översätta *musketon* resp. *mousqueton* med omskrivningar.

muskel, B. Olai 1578 ännu den latinska formen; *muskel* egentl. först på 1700-t.; i plur. då en längre tid regelbundet *musklar*, t. ex. 1728; dock senare, t. ex. o. 1770, stundom även det nyare

-er; någon gång *-or* = da., ty., från lat. *musculus*, till *mūs*, mus, alltså egentl.: liten råtta, liksom t. ex. spanska *murecillo*, muskel, till ä. span. *mur*, mus; andra paralleller ävensom närmare om betyd.-utvecklingen se under mus. Jfr mussla.

muskot, fsv. *muskoth* o. *muskat* (den senare formen ännu i ä. nsv., t. ex. B. Olai 1578 o. in på 1800-t.; Spegel 1705; *mos cat*) = isl., da. *muskat*, mlty., mhty. *muschât* (ty. *muskat(e)*), av mlat. *muscata* (underförstått: *nux*, nöt), till adj. *muscatus*, myskliknande, till *muscus*, mysk (se d. o.); alltså egentl.: med mysklukt; jfr muskat(vin).

muskö̈t, Gyllenius 1644; tidigare: 1612: *muscheler* plur., 1616: *muschetter*, 1625: *musquetter*; formerna med *-e-* de allmännaste under 1600-t. o. i 1700-talets ordb. (Lind dock även *muskjöt*); Hof 1753: *muskiöt* (uttalat med *sje*-ljud) = da. *musket*, ty. *muskete*, eng. *musket*, från fra. *mousquet* = ital. *moschetto*, urspr. om en vid jakt använd sparvhöksart o. dimin. till lat. *musca*, fluga (se musch o. moskit), antingen på grund av fågelns litenhet el. på grund av hans bröstfläckar, som liknats vid flugor. — Rörande den sv. formen med *-ö-* jfr Kock Sv. ljudh. 1: 184. — Andra vapennamn, som urspr. betecknat vid jakt begagnade fåglar äro terserol, ävensom ä. nsv. *falkon* o. *falkonett*, eldrör tillhörande fältartilleriet, under Gustaf I:s tid (av ital. *falcone*, *falconetto*, till *falcone*, falk), o. ital. *sagro*, ett skjutvapen, egentl.: Falco sacer. Då falkjakten efter krutets uppfinning kom ur bruk, överflyttades benämningarna på jaktfåglarna till de nya skjutvapnen.

muslin, Serenius 1734: *musslin*, Dalin 1853: *musseli'n* el. *mussli'n*, Nybom 1853: *músslin* = ty. *musselin*, av fra. *mousseline* = ital. *mussolino* osv., ytterst till *Mosul*, stad vid Tigris i Asiatiska Turkiet, som förr drev stor tillverkning av muslin. — Efter (de första) tillverkningsorterna ha också uppkallats t. ex. kalikå, kambrik, kretonn, madapolam, nanking, tyll.

mussera, Tersmeden 1763 (o. 1870; om utl. förh.), Wadman; av fra. *mousser*, skumma, avledn. av *mousse*, skum o. mossa (den förra betyd. med hänsyn till mossans fuktighet o. d.), av lat. *muscus*, mossa, under inflytande av det besläktade o. likbetydande germ. **musa-* = vgerm. *mos* (se mossa).

mussla, Hels. 1587: *musla* = ä. da. *mussel*, från mlty. *mussel(e)*, *muschele* = fhty. *muscula* (ty. *muschel*), ags. *muscle* (eng. *muscle*, *mussel*); gammalt germ. lån från lat. *musculus* ds., egentl. 'liten råtta' o. dimin. till *mūs*, råtta (se mus); sålunda etymologiskt = muskel. I da. avledn. *musling*. — Om sv. dial. *skäl*, mussla, musselskal, se skal.

must, fsv. *muster*, *moster* = da. *most*, från mlty. *must*, *most* = fhty., ty. *most*, ags., eng. *must*; liksom de flesta andra vinodlingstermer från romarna: lat *mustum* (varav fra. *moût* o. fslav. *mustŭ*), neutr. till adj. *mustus*, frisk, ung, besl. med grek. *mýdos* n., mögel o. d., egentl.: fuktighet; se modd o. jfr f. ö. under senap.

mustasch, Columbus: *mystachier* (o. 1678), *moustasch*, *mystacher* (Ordesk.), f. ö. i äldre tider *-ag(i)er* m. m., från fra. *moustache*, av ital. *mostacchio*, till grek. *mýstax* (genit. *-akos*), mustasch, överläpp. — Ett gammalt germ. ord för 'mustasch' är isl. *kanpr* = ffris. *kenep*, ags. *cenep* ds. = mholl. *caneve*, käke, av H. Petersson Ar. und armen. Stud. s. 9 ställt samman med got. *kinnus*, kind, ty. *kinn*, haka, osv.

1. **muta,** vb, besticka = fsv., no.; vartill även sbst. muta (vanl. i plur. mutor), fsv. *mūta*, gåva, muta = isl. *múta*, gåva som ersättning, ett nordiskt lånord ovisst från vilket språk = fhty. *mûta*, tull (ty. *maut*), jämte mhty. *muozze*, mjölnarens anpart av den inlämnade säden, motsv. got. *môta* o. ags. *mót*, tull. Fslav. *myto*, tull (av *mūt-*) från germ. spr. F. ö. i enskildheter oklart. Ofta uppfattat som lån från mlat. *mūta*, vedergällning, till lat. *mūtāre*, förändra, *mūtuus*, ömsesidig (se miss- o. gemen). Det mlat. ordet kan dock vara lånat från germ. spr. Annorlunda Meringer IF 18: 211: got. *môta* inhemskt o. besl. med mäta; lånat till fslav. o. återinlånat till fhty.

2. **muta in** el. **inmuta**, om malmfyndigheter, Weste 1807, Uhr 1823 = no. *muta*, från ty. *muten*, ansöka (bl. a. om inmutning), av fhty. *muotôn* = mlty. *môden*, begära (se anmoda); till ty. *mut* = mod 1. Jfr vismut. Med avs. på betyd. jfr eng. *claim*, stycke land inköpt till guldgrävning; egentl.: krav. — Tidigare i sammans. såsom t. ex. mutsedel, o. 1750, jfr ty. *mutschein*.

mutter, (skruv-), Dagl. Alleh. 1793; jfr 1723: *mordrer* plur.; från ty. *mutter* ds., egentl. bildlig användning av ordet i betyd. 'livmoder', alltså om en håighet, som har att upptaga ett därför passande föremål, här om ett med en gängad urborrning försett stycke, i vilket skruven passar in. Etymologiskt = moder.

muttra, t. ex. Serenius 1757, under *mutter*; allmänt i dial. = no. *mutra*, mumla, viska, meng. *muteren* (eng. *mutter*); jfr ä. da. *mutte*, knota, brumma, sydsv. o. no. dial. *mutten*, småond, surmulen, da. *mut*, jfr dalm. *moitun*, missbelåten; egentl. ljudhärmande. Av samma slag är isl. *muðla*, mumla = fhty. *mutilôn*; ävensom lat. *muttīre*, knota o. d. Ljudförb. *mu-* är i indoeur. språk ytterst vanlig i ord för 'mumla, frambringa ljud med sluten mun' (se t. ex. mucka, mumla, mysa, myt), liksom också för 'mun' (t. ex. sanskr. *múkham*, litau. *mute*, jfr mule), utan att dessa därför äro el. behöva vara »besläktade». — I sv. dial. i samma betyd. även *pluttra*.

mycken, fsv. *mykin* (jämte *mikin*), stor, mycken = no. *mykjen*, da. *megen*; egentl. ack. sg. m. till fsv. *mykil* (jämte former med *-i-*; jfr liten : *litil*) = isl. *mikill*, ä. da. *megel*, *møgel*, got. *mikils*, fsax. *mikil* (jfr *Mecklenburg*), fhty. *mihhil*, ags. *micel*, *mycil* (eng. *much*, eng. dial. *mickle*), av germ. **mekila-* (knappast med Walde genom dissimilation av äldre **mekina-*), motsv. grek. *megálo-*, stor, besl. med grek. *mégas*, stor (jfr megära), sanskr. *majmán*, storhet, samt med avljud lat. *magnus*, stor (se Magnus, magnat), *magis*, mer, *maior*, större (av **magiōs*; se major), gall. *Magl-*, fir. *mál*, furste, ädling; även i armen. o. alban.; med *-gh-* i sanskr. *mahánt-*, stor, m. fl. Härtill adv. dalmålets **mjög*, ganska, ändå, fsv. *miok*, mycket, isl. *mjǫk*, av germ. **meku*, motsv. grek. *méga*. — Formerna med *-y-*, dial. även *-ö-*, bero på s. k. kombinerat *u*-omljud i dat. sg. n. o. dat. plur. **miklu(m)* > *myklu(m)*. — Jfr magle (i sydsv. ortnamn), Möckeln.

Myckle- i ortn., se Möckeln.

mygg, i dial. även *mugg*, fsv. *myg* n., oftast koll. = no. *mygg*, *mugg*, da. *myg* r. (förr n.), ags. *mycg* m. (eng. *midge*), av germ. **muw(w)ia-*, med avljudsformen **mūia-* i isl. *mý*, no. o. norrl. dial. *my*. — Härtill den speciellt svenska *n*-stamsutvidgningen mygga = fsv. — Därjämte germ. **muw(w)iō-* (**muw(w)ī-*) > **muǯjō-* i fsax. *muggia*, mlty. *mugge*, fhty. *mucka* (ty. *mücke*, i vissa trakter även: fluga); jfr till ljudutvecklingen under brygga, sbst. — Av en ljudrot *mu* (jfr mumla osv. ävensom bi, broms, humla). — Växelrot *mus* i gottl. *mausā*, fluga (av **mūsa*), flaml. *meuzie*, mygg, lat. *musca*, fluga, grek. *myîa* (av **musiā*), fslav. *mucha*, fluga, *mušica*, mygg, litau. *musė*. — De nord. formerna med *u* bero väl åtm. delvis på inverkan från mlty. *mugge*.

myl, nordsv. dialektord, boll, klimp, motsv. ä. nsv. (t. ex. Var. rer, 1538) o. fsv. *mȳl*, klot, kula, o. isl. *mýll*, *mýill*, *mýfill*. Enl. Olson Ark. 31: 132, Appell. sbst. s. 247 av urnord. **mūwilaʀ* (isl. *mýfill*) med plur. **mūwilōʀ* > *mýlar*, vartill de analogisk nomin. *mýill* o. *mýll*. Delsbom. *miggel* skulle kunna utgå från ett urnord. **meuwilaʀ*. Möjl. rotbesl. med sanskr. *mīvati*, trycker, tränger; grek. *mýō*, sluter ögonen, som även förts hit, har sannol. ett annat, imitativt ursprung. Jfr härtill Bugge hos Noreen Sv. lm. IV. 2: 236 (med andra grundformer). Dalmålets **möl*, **mjöl* förbliva emellertid med dessa antaganden oförklarade el. åtm. mycket svårförklarliga.

myling, barn lagt i lön, gengångare, väsentl. dial., jämte götadial. *myring* ds. o. dial. o. ä. sv. *möling*, även: (nedgrävd) skatt, t. ex. Schroderus 1639,

Sahlstedt 1773; med *l* resp. *r* av *rd(h)* (jfr hin håle, stel osv.) av ett fsv. **myrþinger*, avledn. av mord; jfr ä. sv. *möla*, lägga å lön = mörda, o. i fråga om ljudutvecklingen f. ö. ovålig, våla o. vörda.

mylla, sbst., Rudbeck 1679, Lind 1749; är väl en gammal avledning på *-iōn* av mull; men kunde även tänkas vara en deverbativ bildning till det av mull avledda vb. mylla, o. 1730, part. pf. *mylder* 1756 = isl. *mylda* (ipf. *mylda*), no. *mylda*. — En omljudd form till mull föreligger även i ä. nsv. *mylsålder* (**myllsårder*), mullplog, 1658.

myllra, Atterbom Minnen: *en myllrande folkträngsel*; f. ö. vanligt först på 1880-t. (ej hos Dalin 1853). Enl. Noreen V. spr. 4: 19 uppkommet genom metates av ä. sv. *myrla* ds., t. ex. O. v. Dalin, Wallenberg m. fl., sv. dial. *myrla*, *mörla*, även: morla (se d. o.), ä. da. *myrle*, *mørle*; jfr sv. dial. *myra* ds. ävensom no. *maura*. Härledningen göres dock mycket osäker av sv. dial. *myla*, da. dial. *myle*, vimla, *mylre* ds., jfr även no. *myla*, stor mängd, ä. da. *myl* ds., varav myllra kunde vara avlett (Ark. 14: 141). Möjl. äro, med Falk-Torp s. 744, samtliga dessa ord avledda av resp. myra o. *mȳ*, mygg (se d. o.); jfr sv. dial. *mya* o. *mygga*, vimla, ävensom isl. *svá margir sem mý*. Se f. ö. under morla. — Härtill myller n., G. Nordensvan 1884, vanligt först på 1890-t., lån från da. *mylder*.

myndig, fsv. *myndogher* = da. *myndig*, från mlty. *mundich* = ty. *mündig*; avledn. av fhty. *munt*, skydd = ags. *mund*; alltså egentl.: som råder över sig själv, varav redan i fsv. även betyd. 'präktig, ansedd'; se f. ö. förmyndare o. följ. — Betyd. 'övermodig o. d.', som ej förekommer i fsv., finns hos Hund 1605.

myndling, 1784 = da., från ty. *mündling*, av fhty. *mundling*; till fhty. *munt*, skydd; alltså: som står i en annans skydd. Jfr föreg.

mynna, Almqvist 1841 = ty. *münden*, jfr da. *munde*; avledn. av mun. — Vanligt egentl. först fr. o. m. 1870-talet.

mynning, 1673: *myndingh*, 1679: *munning*, o. 1695: *mynning*, om skjutvapen; 1705, om vattendrag, motsv. da. *munding*, ty. *mündung* (äldre *mundung*); avledn. av mun; i sv. väl lån från ty. Jfr parallellbildningen fsv. *ämynne* n., åmynning, ä. nsv. *mynne* = isl. *mynni*, *minni*, ags. *gemýðe* av **munþia-*, varav sv. ortn. Åminne. Till mun o. avledn. därav höra även t. ex. eng. *Portsmouth*, ty. *Warnemünde*; jfr fra. *bouche*, mun, mynning, o. under os 1.

1. **mynt** = fsv. = da. *mynt*, *mønt*, från mlty. *munte* = fsax. *munita*, fhty. *muniz(a)* (ty. *münze*), ags. *mynet* (eng. *mint*); lån från lat. *monēta* (varav fra. *monnaie*; se portmonnä). Enl. vanligt antagande av gudinnenamnet *Juno Monēta*, till vars tempel o. 270 f. Kr. ett myntverk förlagts; av ovisst ursprung: ej säkert, såsom ofta antages, till *monēre*, uppmana, erinra. I Klio 6: 477 f. har emellertid J. Assman på grunder, som icke utan vidare synas kunna avvisas, hävdat att *monēta*, mynt, har fenicisk upprinnelse.

2. **mynt** (i lösmynt o. d.), se -hyllt.

mynta (växtn.) = fsv. = da. *mynte*, från mlty. **münte*, motsv. fsax. *minta*, fhty. *munza*, *minza* (tv. *münze*, *minze*), ags. *minte* (eng. *mint*); liksom så många andra beteckningar för köks- o. trädgårdsväxter från lat.: *ment(h)a* = grek. *minthē*, *minthos*; sannol. lån (från ett möjl. ej indoeur. språk). — Formerna med *-u-* äro ej förklarade.

myr = fsv., no. = isl. *mýr*, av germ. **meuziō-* el. **mūziō-*; nära besl. med fhty. *mios*, ags. *méos* n., mossa; avljudsformer till mossa. — Avledn.: sv. dial. *myrst*, skogig myr.

myra = fsv. (jämte *myr*) = da. *myre*, mlty. *mîre* (av *miere*); meng. *mire* (eng. *piss-mire*) är väl nordiskt (Björkman Anglia Beibl. 29: 306; jfr emellertid Cortelyou Angl. Forsch. 19: 45 med litteratur), den motsv. inhemska eng. formen **mēre* möjl. i meng. *pissmere*; av germ. **meuriōn*, i avljudsförh. till **maura-* = fsv. *mör* i *mörastakker*, sv. dial. *mör*, isl. *maurr*, no. *maur* (meng. *maur* från nord. spr.). Besl. med grek. *mýrmix*, *mýrmos*. På ett el. annat sätt sammanhänga härmed även avest. *maoiri-*,

ir. *moirbh*, fslav. *mravija*; lat. *formīca* möjl. för **mormica* el. möjl. **vormīca*; jfr även sanskr. *vamrá* m. fl. dunkla bildningar. Om, såsom sannolikt är, för dessa ord en gemensam stam förelegat, har den tidigt utsatts för dissimilatorisk el. möjl. folketymologisk påverkan. Se van Wijk Das indogerm. Wort für 'Ameise', IF 33: 367 f. (som med utgångspunkt i sanskr. *vamrá-* förutsätter ett ie. **momr-*, **memr-*). — De nord. orden ha av somliga ställts i samband med mör, o. av Noreen Sv. etym. s. 56 förts till en germ. rot *mur*, krypa, som dock ej kan anses styrkt. — I de västgerm. spr. förekommer dessutom en annan beteckning för 'myra': ty. *ameise*, ags. *æmette* (eng. *ant*) osv., etymologiskt dunkelt (ofta, sannol. felaktigt, ställt samman med ty. *emsig*, flitig).

myriad = eng. = ty., fra. *myriade* osv., av grek. *myriás* (genit. *-ádos*), till *myrios*, otalig. Till ordets historia se Walz ZfdW 13: 29.

myrra, Bib. 1541: *myrrham* (egentl. ack. sg. av det lat. ordet), ofta även *mirrham* (i nom.), motsv. fsv. *mirra* m, m., även under 15- o. 1600-t.; lånat med *-y-* o. *-i-*, jfr t. ex. fsax. *myrra*, men fhty. *mirra* jämte *myrra* (ty. *myrrhe*) osv.; ytterst av grek. *myrrá*, från semit. spr.

myrten, jfr ä. nsv. *mirtelträ* Var. rer. 1538, *myrtil* B. Olai 1578, *myrt*, t. ex. Spegel (plur. *myrter*), A. Nicander, *mirten* Lidner, Vitalis, C. F. Dahlgren m. fl., Stagnelius (ofta) *mirt*; motsv. mhty. *mirtilboum*, ty. *myrte*, eng. *myrtle* osv., av lat. *myrtus*, från grek. *mýrtos*, jfr *myrsínē* (*-rr-*), myrtengren el. -krona; av omstritt ursprung.

mysa, Stiernhielm Herc., Lucidor = no. *mysa*, plira med ögonen. Har sammanställts med grek. *mýō*, sluter ögonen, läpparna m. m., av **mūsō* (jfr mystisk); men detta kan likaväl utgå från ett **mūō*. I alla händelser tillhöra båda orden den stora grupp av ieur. bildningar på *mu-*, som urspr. betecknat olika rörelser med läpparna el. vissa med slutna läppar frambragta ljud (se mucka, muttra, jfr även t. ex. no. *mysja*, viska), men som sinsemellan icke behöva vara i egentlig mening besläktade. — En liknande o. likabetyd. bildning är ä. nsv. (t. ex. o. 1640), sv. dial. *mesa*.

mysk, Lucidor 1673: *musc*, Rålamb 1690: *musque*, *musk* (o. *muscus*), tidigare t. ex. B. Olai 1578 med lat. former, jfr fsv. *muskushus*, myskdosa; av fra. *musc* (eng. *musk*), från senlat. *muscus*, från grek. *móskhos*, från pers. *mušk*, samma ord som sanskr. *muṣká-*, testikel, egentl.: liten råtta, diminutivavledn. av *mūṣ*, råtta (se mus). Anledningen till namnet är att ämnet avsöndras i en mellan naveln o. könsdelarna belägen pung hos myskhjortshannen. — Da. *moskus* har lånats från ty. *moschus*.

myska, Asperula odorata, vanl.: *myskmadra*, Schroderus o. 1638: *myskia*, I Erici 1642: *mysicke*, Lind 1749: *myskja* = da. *myske*, *mysike*, från mlty. *museke*, jfr ty. dial. *meseke*, *möschen*; väl dimin.-avledn. av germ. **musa-* i mlty. *mos* (se mosssa).

mystisk, Lind 1749 (i religionshist. betyd.) = ty. *mystisch*, efter fra. *mystique*, lat. *mysticus*, av grek. *mystikós*, hemlighetsfull, hemlig, hörande till den hemliga gudstjänsten, till *mýstēs*, den invigde, till *myéein*, inviga i hemliga läror, till *mýein*, sluta ögonen, läpparna m. m., varom se under mysa. — Härtill också mysterium, grek. *mystérion*, m. m.

myt, 1797, B. Höijer = ty., fra. *mythe*, av grek. *mȳthos*, berättande, berättelse, fornsaga, ord; väl till samma grupp av ieur. ord på *mu-*, som omtalas under muttra, mysa. — Härtill mytologi, grek. *mythología*, sagohistoria (jfr under arkeolog, logik).

myteri, 1535 (vanligt redan på 1500-t.) = da. *mytteri*, från mlty. *mûterîj* = ä. ty. *mütterey* Luther (ty. *meuterei*); med den lågty. ändelsen *-eri* från ffra. *muete*, upplopp, jakt (jfr fra. *émeute*, upplopp, *meute*, hundkoppel, svärm m. m.), av vulg.-lat. **movita*, sättande i rörelse, till lat. *movēre*, röra (se under mobilier). — Förr stundom även *mutineri*, *mutination* jämte vb. *mutinera*, jfr fra. *se mutiner*.

1. **må,** hjälpverb, fsv. *magha* (*mogha*, *mugha*), pres. *mā*, y. även *māgh*, ipf.

mā(t)e, enstaka i y. fsv. *mādhe*, hava styrka el. makt, förmå, kunna (bl. a. för att uttrycka antagande), torde, vara berättigad, få, böra, vara nödsakad, motsv. isl. *mega* (ipf. *mátta*), ä. da. *muge*, nda., med efter ipf. o. part nybildad infinitiv, *maatte* (jfr ä. nsv. *måtta* som infin., t. ex. Karl XII i brev 1702), got. *magan* (pres. *mag*, ipf. *mahta*), fsax. *mugan*, fhty. *magan*, *mugan* (ty. *mögen*), ags. pres. *mæg* (eng. *may*), ett samgermanskt pret.-presens (med avljudsformerna *maǯ-*, *muǯ-*, *meǯ-*), besl. med fslav. *mogą*, *mošti*, kunna, förmå, grek. *mēkos* n., *mēkhanḗ* f., hjälpmedel (se mekanik) m. fl.; se f. ö. makt, förmå, förmögen, måfå, möjlig o. följ.

2. **må** (väl, illa o. d.), fsv. *magha*; samma verb som föreg. I äldsta nsv. ännu stundom *måga*, t. ex. A. Oxenstierna: *Jag och din moder måge . . så tämelig*; med det gamla ipf. *måtte*, t. ex. Bib. 1541: *wi måtte wel vthi Eggypten*; senare med ipf. *månde* efter *nå* : *nådde*, *tro* : *trodde* osv.

måbär, bär av Ribes alpinum, Franckenius 1659, Tillandz, Linné osv. = no. *maabær*, bär av Cratægus el. Sorbus intermedia; dunkelt.

måfå i uttr. på m., G. Horn 1635 = no. *paa maafaa*, da. *paa maa og faa*, förr: *paa maa faa*; av må i betyd. 'kan' o. vb. få. — Tessin 1754 har bildningen *på måfång*.

måg, fsv. *māgher*, måg, svåger, släkting = isl. *mágr*, släkting genom giftermål, got. *mēgs*, svärson, fsax., fhty. *māg*, släkting (jfr ty. *schwert-*, *spillmagen*), ags. *mǽg*, släkting, son; möjl. avljudsform till germ. **maǯu-*, son, ung man (se mö). Jfr dock även Wiedemann BB 28: 65, Walde s. 452. — I vissa delar av norra Sverige brukas ordet i överflyttad bem. om t. ex. den järnten, varpå i fäbodstugor grytan fästes, el. om spiselstolpen el. kittelvinden; jfr *fästman* om stödstolpen i spiseln (Sdml., Ögtl., Smål.) (vid högtiderna pyntad o. av ynglingarna använd att hänga julklappar på till pigorna) el. no. *omnkallen* ('ugnkarlen') om en vertikal planka vid rökstugeugnen. Sannol. bleknade minnen av urgamla, med härden förbundna äktenskapsriter el. dyl. S. Erixon i Fatab. 1917 s. 196 f. — Andra beteckningar för 'måg' äro: ty. *eidam* = ags. *áðum* osv.; lat. *gener* o. det därmed på ett el. annat sätt sammanhängande grek. *gambrós*. Gemensam indoeur. beteckning saknas.

måhända, av må i betyd. 'kan' och hända; jfr kanske o. da. *maaske*.

måka, se mocka 2.

1. **mål**, mått, avsikt; måltid, fsv. *māl*, mått, mål, avmätt jordstycke, tidpunkt, måltid = isl. *mál*, da. *maal* ungef. ds., got. *mēl*, bestämd tid, mlty., fhty. *māl* ds., i fhty. även: måltid (ty. *mahl*), ags. *mǽl* ds. som i fhty. (eng. *meal*); av germ. **mǣla-*, väl *l*-bildning till ie. roten *mē* i lat. *mētīri*, mäta, grek. *mêtis*, råd, plan, sanskr. *māti*, mäter; jfr även måne o. mäta. Betyd. 'måltid' utgår från den av bestämd tid. Jfr helgsmål o. vadmal. — Hit höra de sv. ortnamnen Målen samt på -måla, -målen (se -måla). — Om ett annat germ. **māla-* se måla 1. — Avledn.: fsv. *mǣla*, mäta, även i Bib. 1541 osv. = isl. *mǽla*, ä. da. *mæle*; med nybildningen sv. dial. *måla* = da. *maale*. — Måltid, fsv. *mallidh* = da. *maaltid*, från mlty. *māltīd* = ty. *mahlzeit* osv.; tavtologisk sammans. med mål i betyd. 'tid'.

2. **mål**, tal, talförmåga, språk; avtal, rättegångssak, angelägenhet, fsv. *māl* ds. = isl. *mál*, da. *maal*, i sht i sammans. = got. *maþl*, församling, torg, fsax., fhty. *mahal*, församling, rättegång, tal, avtal (jfr ty. *mahlstatt*, samlingsplats, o. *mahlschatz*, medgift), ags. *mæðel*, sammankomst, tal m. m., o. *mǽl*, tal, strid; av germ. **maþla-*, sannol. med Wiedemann IF 1: 512 f. m. fl. ie. **mad-tlo-* (såsom sadel till sitta osv.), rotbesl. med mot o. möta; alltså urspr. 'församling', sedan 'församlingsplats'. Med avs. på utvecklingen till 'rättegångsärende, tal' jfr grek. *agorevein*, tala i folkförsamlingen, till *agorá*, folkförsamling, församlingsplats, torg, besl. med *ageirein*, församla; vidare; lat. *contio*, församling, tal, fra. *harangue*, tal (se harang) från fhty. *hring*, bl. a. församling (se ring). Möjl. är dock den

ie. grundformen **mə-tlo-* (**mo-tlo*), till en enklare bas *ma*, varav mot osv. innehåller en dentalutvidgning. — Betyd. 'avtal' ingår i lånordet gemål ävensom i giftermål; den av 'rättssak o. d.' i klagomål, lägersmål, slagsmål m. fl. — Avledn.: måla, -måle, -målt; se d. o. — Målföre, t. ex. Peringskiöld = no. *maalføre*, avledn. av målför = isl. *málfórr*; se för, adj.

1. **måla,** fsv. *māla*, måla, färga, avbilda = sen fno. *måla*, da. *male*, från mlty. *mālen*, måla, teckna, av fsax. *mālôn*, teckna = fhty. *mālôn*, *mālên* (ty. *malen*); jfr got. *mēljan*, skriva, ags. *mǽlan*, teckna, fläcka, vilket senare dock även kan utgå från ett **mailian*, till ags. *mál*, tecken (eng. *mole*, födelsemärke), got. *mail* osv.; alltså germ. **mælōn*, resp. **mælian*, avledn. av germ. **mæla-*, tecken, fläck = fsv. *māl* (se Sdw. under *mal* 2 mom. 1), isl. *mál*, mlty., fhty. *mâl* (ty. *mal* i t. ex. *muttermal*, födelsemärke), ags. *mǽl*; av omstritt ursprung: möjl. besl. med grek. *mélas*, svart, *molýnō*, befläckar, sanskr. *mala-*, smuts, litau. *mėlynas*, blå, osv.; dock ovisst. Jfr ags. *métan*, måla, till öfris. *môt*, märke, fläck (se mot). — Målérisk = da. *målerisk*, från ty. *malerisch*, jfr pittoresk. Ordets anv. i sv. förordas av P. A. Sohlman 1853; det förses av Sturzen-Becker i Aftonbl. 1844, nr 208, s. 2 med citationstecken. — Måla hin (den onde osv.) på väggen, göra onödig affär av ngt, Balck 1603: 'at man icke haffuer behoff måla Diäffuulen offuan för dören'; motsv. i ty.; väl ytterst utgående från den föreställning, som återges i ordspr. 'När man målar djefvulen på väggen, kommer han' (1865; med motsvar. i ty.), ty. 'wo der teufel genannt wird, da will er sein'; jfr under troll.

-måla, -målen i ortn., Blek., Smål., Ydre, till mål 1 (mått); egentl.: 'avmätt jordstycke', till fsv. *māl* i denna betyd., el. kanske 'nyodling mot äganderätt för viss tid'; somliga med anor från medeltiden, t. ex. Munkamåla Smål., Stuksmåla Ydre (fsv. *Stuksmāla*), fsv. *Skælnismāla* Ydre, el. gruppen Esta-, Ire-, Kura-, Sommermåla Smål., de senare säkerl., med Lindroth Ymer 1916 s. 198, 203, efter trälar (ester, irer, kurer osv); åtskilliga dock yngre än medeltiden. — Flera namn på *-måla* innehålla ord för 'stång', vilka synas belysa namntypens uppkomst, t. ex. Stångsmåla Blek., Klm. l. o. Kronob. l., Raftamåla Kronob. l. (till raft, spö), jfr fsv. *stang*, stång, i betyd. 'vid mätning av jord begagnad stång'. — Hit hör också det ytterst vanliga ortn. Målen.

1. **mån,** sbst., fsv. *mon*, *mun* m., skillnad, vikt, betydelse, värde, förmån, grad, orsak = isl. *munr*, no. *mon*, i da. numera blott i vissa sammans., t. ex. *jordsmon*; samma ord som fsv. *mon*, vilja, isl. *munr* även: sinne, själ, got. *muns*, tanke, vilja, böjelse, ags. *myne*, erinran, mhty. *mun*, tanke, avsikt; till ie. roten *men*, tänka, i mana, minne, månde. Betyd. 'skillnad, värde, grad' ha utvecklats ur den av 'vad man tänker på el. uppmärksammar'. Jfr förmån, jordmån, mannamån.

2. **mån,** adj., Swedberg 1701 = no. *mon* (möjl. från sv.); till fsv. *mona*, minnas, komma i håg (se månde); alltså egentl.: som tänker, är omtänksam.

månad, fsv. *mānaþer*, isl. *mánaðr*, da. *maaned*, got. *mēnôþs*, fsax. *mânuth*, fhty. *mânôd* (ty. *monat*), ags. *mónað* (eng. *month*); avledning av el. urspr. identiskt med måne; se närmare d. o.

måndag, fsv. *mānadagher* = isl. *mánadagr*, ty. *montag*, eng. *monday* osv.; allmänt germ. (ej i got.); översättning av lat. *dies Lunæ* (fra. *lundi*) = grek. *(h)ēméra Selénēs*; jfr måne.

månde, numera i sht. med arkaistisk el. skämtsam anstrykning, i t. ex. *vad månde detta betyda? vad månde varda av detta barnet? evad det vara månde*; egentl. ipf. till ett icke uppvisat fsv. hjälpverb (pret.-presens) **mona*, vartill fsv. pres. *mon*, *mun* (jfr månntro), ipf. *monde*, *monne* jämte *mande*, med *a* från pres. *man* (jfr nedan o. se månne) = isl. *munu* (egentl. 3 p. plur. pres.), pres. *mon*, *mun* (fno. ofta *man*), ipf. *monda*, *mynda* m. m., da. *monne* (föråldrat). Samma verb är fsv. *mona*, minnas, komma ihåg (pres. *mon*) = isl.

muna (pres. *man*, ipf. *munþa*, senare: *munda*), got. *gamunan*, erinra sig, pres. *man*, tror, ipf. *munda* (jämte *munan*, vara i begrepp, vilja, ipf. *munaida*), fsax. *munan*, mena, tro, ags. (pres. *mon*, *man*), ämna, *gemunan*, erinra sig. Egentl. ett gammalt pret.-presens, varav formen *man* är identisk med grek. *mémona*, ämnar; jfr lat. *memini*, erinrar mig; besl. med sanskr. *manulē*, *manati* osv., tror, menar, grek. *mimnēskō*, erinrar, fslav. *minją*, *mīnĕti*, tänka (= germ. **munēn*) osv., till roten *men*, tänka; se f. ö. mana, minne, mån 1, 2. — Ordet betyder i fsv. o. isl.: tänka, ämna, vilja, vara nära att, måste, skola, månde, torde m. m.; men undantränges i ä. nsv. efter hand av andra verb; om betyd.-utvecklingen se Björkstam Mod. hjälpv. s. 107 f. — I nsv. *månde* ha de fsv. växelformerna *monde* o. *mānde* (av *mande*) sammansmält; jfr Kock Sv. lm. XIII. 8: 7. — Se f. ö. månne.

måne, fsv. *māne* = isl. *máni*, da. *maane*, got. *mēna*, fsax., fhty. *māno* (ty. *mond* med anslutning till formen för månad), ags. *mōna* (eng. *moon*); förr även 'månad' såsom ännu i vissa sv. o. no. dial. Kan vara en självständig *an*-stamsbildning (Falk-Torp m. fl.), men även fattas som urspr. identiskt med månad o. utvecklat ur detta ord (med äldre konsonantisk böjning) i kasus, där *þ* i slutljud bortföll i urgermansk tid (se J. Schmidt KZ 26: 345, förf. Ark. 7: 165), jfr t. ex. isl. *nefe*, brorson m. m., ty. *neffe* o. lat. *nepōs*, *-ōtis*. Ie. stam **mēn-*: sanskr. *mās*, måne, månad, grek. *mēn*, månad (båda av **mēns*), *mḗnē*, måne, lat. *mēnsis*, månad; med motsv. bildningar i armen., alban., kelt. o. slavo-balt. språk med endera el. båda betyd.; alltså en samindoeur. stam. Enl. allmänt antagande till roten *mē*, mäta, i sanskr. *mā-mi* (se mål 1) o. alltså syftande på månen som tidmätare, dvs. på månmånaden (o. 29 1/2 dygn), vilken hos indoeuropéerna o. även senare låg till grund för tideräkningen (vid sidan av den utan samband härmed stående räkningen efter vintrar o. somrar): det senare uppträdande månåret synes icke ha varit känt under indoeuropeisk tid (enl. Rozwadowski föreligger här dock en annan grundåskådning; se referatet hos Berneker Etym. Wb. 2: 51). — Andra gamla beteckningar för 'måne', t. ex. lat. *lūna* (se ljus) o. grek. *selḗnē* (: *sélas*, glans), kunna icke användas i betyd. 'månad', vilket talar för riktigheten av den ovan angivna härledningen. — Ett annat nord. ord för 'måne' är sv. dial., ä. nsv. *tungel*, fsv. *tungl*, himlakropp = isl. *tungl*, måne, got. *tuggl*, stjärna, fsax. *tungal*, fhty. *zungal*, ags. *tungol*, ett samgermanskt ord av ovisst ursprung. — I dial. dessutom *dräng-*, *goss-*, *pig-*, *nattsol*, jfr isl. *náttsól*.

1. **mången,** fsv. *mangen* = da. *mangin*, (åtminstone delvis) uppkommet ur adj. *mang* + obest. art. *en*, jfr fsv. *mang en herra*, *mang en ærlig man*; till fsv. *manger* (kvar i plur. många, mångfaldig osv.), neutr. *mangt* (kvar i mångt o. mycket) = senisl. *mangr* (möjl. från önord.), av urnord. *manga-* (varav lapska *maŋka(s)*, mången) = got. *manags*, fsax., fhty. *manag*, (ty. *manch(er)*), ags. *manig* (eng. *many*); besl. med fslav. *mŭnogŭ*, mycken, ir. *menic*, vanlig. Avledn: mängd (se d. o.). F. ö. blott felaktiga el. mycket osäkra anknytningar. — Om likbetyd. finska *monikas*, *monia*, *moni*, som Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 109 f. betraktar som urgamla lån från germ. spr., se K. B. Wiklund IF 38: 87 f. (ursläktskap?).

2. **Mången, Mangen,** även i sammans. Gräs-, Vekmangen, sjön. i Vrml., Vstml., Ögtl., av stammen i no. *mang*, röra, osv, sv. många, blanda; jfr till betyd. no. älvnamnet *Blanda*. Förf. Sjön. 1: 392 f.

mångla, jfr y. fsv. *mångel* = mlty. *mangel*, mångleri, handel, till fsv. *manga*, ä. nsv. *många* (1500-t.) = isl. *manga*, driva handel, lånord, jfr ags. *mangian* ds., ävensom fhty. *mangāri*, handlande (= fsv. (*köt*)*mangare*) osv.; ytterst till lat. *mango*, i sht vinhandlande, o. liksom köpa o. marknad vittnande om de gamla handelsförbindelserna mellan romare o. germaner.

månne, frågeord, egentl. ipf. till det under månde omtalade germ. verbet,

med assimilation av *-nd-* i fsv. *monde* till *-nn-* redan i y. fsv. Förlusten av tidsbetydelse o. övergången till formord försiggår åtminstone delvis mot medeltidens slut. Det gamla presens i liknande anv. kvarlever i månntro (se nedan). — Användningen som frågeord har utvecklat sig ur hjälpverbet i betyd. av antagande el. förmodan ur fraser såsom fsv. *mon thin son skola dööʔ* (jfr bibelns: *Mån Christus vara söndradʔ* Cor. I. 1: 13), i yngre tid (o. 1600) i stället med presens: *mån din son dörʔ*, el. med månne (*månde*) i presentisk betyd. t. ex. ä. nsv. *hwad månde wara för en helig manʔ* (jfr nsv. *vad månde detta betydaʔ*), i yngre tid (o. 1680) i stället med presens: *vad månne det är* > *vad är det månne* osv. Förr hade månne (*månde*) i dylika uttr. även imperfektisk betyd., t. ex. ä. nsv. *huru månde I honom lydaʔ*, dvs. 'huru lydden I honom (månne)?' Ursprungl. utgjorde alltså månne en del av predikatet i en frågande sats med omvänd ordföljd, men har efterhand fått en mera självständig ställning, så att det numera oftast sättes i slutet av eller inuti meningen. — Måntro, o. 1650, synes vara en förbindelse med ett enkelt, i samma betyd. tidigare använt *tro*, t. ex. fsv. *hwat tro*, ä. nsv. *huar troo, iagh skall finna honom igen* Asteropherus 1609; o. är sålunda knappast ett gammalt uttryck från den tid, då *mon* tillhörde det talade språket som modalt hjälpverb. Se Björkstam Mod. hjälpv. s. 137 f. Jfr ä. nsv. *måtro*.

Måns, mansn., ä. nsv. även *Måens*, fsv. *Mongs*, *Man(g)s*, av äldre *Mognus*, Magnus, jfr sv. dial. *Mångs* Dal., da. *Mons*, *Moens*, *Mogens*; se f. ö. Montelius. — Liksom i da. o. no. även namn på katten, vartill väl uttr. det är mat för Måns, det är kärkommet, smakar bra, Runius o. 1705 osv., motsv. i da. o. no.; Måns har säkerl. valts med hänsyn till allitterationen; jfr: *I am meat for your master* (Shaksp. Henry IV, Hagberg: »Jag är en läckerbit för er herre») o. *det är säkert som sex* (se säker) m. fl. — En kortform till detta namn är Måsse; även om katten; jfr: 'Det var maat åth Måsse' o. 1720 enl. Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 180. Jfr med avs. på bildningen Jösse: Jöns.

måra, se madra.

mård, fsv. *marþer* = isl. *mǫrðr*, da. *maar(d)*, mhty. *mart*, ags. *mearð*; jämte *r*-avledn. fhty., ty. *marder* (varav fra. *martre*, ital. *martora*, osv.; eng. *marten* från ffra. *martrin*, adj. till *martre*). Då en mängd beteckningar för olika vesslearter utgå från ord, som betyda 'brud, ung flicka, svärdotter, den fagra' o. d. (se utförligt under vessla), har man bl. a. sammanställt ordet med litau. *martì*, brud, svärdotter (vilket av somliga anses som besl. med brud; se d. o.). Av andra har det på grund av djurets blodtörst förts till roten *mer* i mord; m. m. Dunkelt.

Mårten, Mårtensgås, se Martin.

mås(e), Sigfridi 1619: *måser* plur. = no. *maase*, i fno. som tillnamn; bildat med *s*-avledn. (rätt vanlig i djurnamn) av stammen i isl. *már*, *mór* (plur. *márvar*), mås = fsax. *mêu*, mlty. *mêwe* (varav ty. *möve*), fhty. *mêh* (knappast ett urspr. fhtyskt ord). Från germ. språk kommer ffra. *moue*, mås, vartill fra. dimin. *mouette*. Vanl., men sannol. felaktigt efter Uhlenbeck tolkat som ett germ. **maihwa-* ~ **mai(ʒ)wa-*, av ie. **moikʷo-*, o. besl. med sanskr. *mēcaka-*, mörkblå. Säkerl. i stället, såsom redan Albertus Magnus o. Olaus Magnus hållit före, av ett ljudhärmande *maiw-*, återgivande måsens skrik, som påminner om kattens *miau*; jfr ä. ty. *merekatze* som benämning på måsen. Se Suolahti Vogeln. s. 398 samt om grundformen förf. MoM 1916 s. 197 med litteratur. — Med den i djurnamn vanliga avledn. *-k-* sv. dial. *måk(e)*, fsv. *fiskemāke*, isl. *máki*, no. *maake*, da. *maage*. — Till ljudrötter höra också de likabetydande lat. *gāvia* o. (det obesläktade) grek. *kaúax*, ävensom polska *kulik*, *kulig* (i andra slav. spr.: snäppa, uv m. m.).

måste, pres. o. ipf., fsv. *mos* o. 1500 (ej i da.), från mlty. *moste*, ipf. av *moten*, av fsax. *môtan* (pres. *môt*, *môst*, ipf. *môsta*), ega rum, kunna, må, få = fhty. *muozan* (ipf. *muosa*), ega frihet el. möjlighet, vara tvungen (ty. *müssen*),

ags. *mótan*, vara tvungen, få, kunna, må (eng. *must*), got. *gamōtan* (pres. *gamōt*, ipf. *gamōsta*), ha tillfälle. Möjl. en växelform till germ. **mōtian* (= möta), som i så fall innehåller grundbetyd. Enl. bl. a. Meringer IF 18: 211 f. (med instämmande av t. ex. Brugmann IF 32: 189) besl. med isl. *mjǫtuðr*, öde = fsv. *metod* (se mäta), i vilket fall got. *gamōt* egentl. betytt: jag har tillmätt, har mäst tillmäta, lämnat min avgift (jfr, enl. M., got. *mōta*, tull); dock ganska osäkert. — Ordet har i sv. delvis undanträngt det inhemska *målte* (se må), som i ä. tid ofta betydde 'måste'. — Till måste har i ä. o. y. sv. (t. ex. Karl XII, Strindberg) o. i nord.- o. östsv. dial. nybildats en inf. *måsta*.

mått, fsv. *māt*, mått, mål, målkärl = senisl. *mát*, n., värdering, no. *maat*, grad, mål, märke m. m.; av urnord. **māta-*, avljudsbildning till mäta. Det formellt motsvarande mhty. *māz* n., målkärl, mått, sätt (ty. *mass*), synes ha framgått ur en sammansmältning av mhty. *māze* f. o. fht. *mez* n. i motsv. betyd. En annan avljudsform är lat. *modus*, mått, mål, sätt (av **medos*, med *o*-omljud). Jfr även grek. *métron* (se meter) o. fslav. *měra* (av **mē-r-*). Se f. ö. följ. o. -mätig, -mässig.

1. **måtta,** sbst., fsv. *māt(t)a*, mått, måtta, lämpligt förhållande, sätt (jfr nsv. i så måtto = fsv. i sva *mātto*), sak, tidpunkt, f. o. *māte* m. = senisl. *máti* m., da. *maade*, från mlty. *māte* = fhty. *māza*, avljudsbildning till mäta; jfr föreg. o. övermåttan.

2. **måtta,** vb, fsv. *māt(t)a* = no. *maata*, från mlty. *māten*, till sbst. *māte*, måtta; se föreg.

mähä, P. Erici 1582, Brasck 1645 (: *itt mähää*) = ä. da. *meehe*, *en mœhæ* Kalkar, i nda. neutr. Enl. Rietz s. 453, Saxén Sv. lm. XI. 3: 175 från finska *mähä*, trög varelse, åbäke (även *mählä*, *mähkiö* m. m.). Snarare är dock det finska ordet tvärtom lånat från sv. Möjl. egentl.: en som bräker med; jfr den analoga bildningen sv. dial. *mäkkra*, ty. *meckern* osv. (se mäckra).

Mäj(en)sjö, ortn., se makt.

mäkla = fsv. = da. *mægle*, från mlty. *mekelen* jämte *-a-*, varav även ty. *mäkeln*, *makeln*; iterativum på *-l-* till mlty. *maken*, göra åstadkomma; se maka, vb. — Avledn.: mäklare = da. *mægler*, från ty.: mlty. *mekeler*, ty. *mäkler*; jfr makrill.

mäkra, meckra, sv. dial., bräka, om får o. getter = no. *mækra*, *-e-*, ty. *meckern*; ljudhärmande liksom bräka el. sv. dial. *bäkra*, no. *bekra* (vartill sv. dial. *bäkre*, vädur; se d. o.) el. no. *mækta* o. ty. dial. *mecketzen* el. grek. *mēkáomai* osv.

mäkta, adj., adv. o. vb, se under makt.

mäla, fsv. *mæla*, tala, nämna, lova = isl. *mæla*, da. *mæle*, got. *maþljan*, fhty. *mahelen*, ags. *maðelian*, *mælan*; av germ. **maþlian*, avledn. av **maþla-* = mål 2; jfr förmäla. Ordet brukades under 1600-talet av Stiernhielm o. Lucidor; men synes aldrig ha blivit rotfäst i språket; jfr E. Ljunggren Sv. Akad. Ordbok s. 46 (1904). Om fsv. *mæla*, mäta, se mål 1.

Mälaren, sl. av 1500-t., fsv. *Mælir*, oblik kas. *Mæle*, vartill fsv. *Mæle(r)saker*, nu Mälsåker. Av Erdmann Heimat u. nam. der Angeln s. 114 o. förf. Sjön. 1: 418 sammanställt med isl. *melr*, sandbank (av germ. **melhaz*), med grammatisk växling i dalm. *mjåg* (**mjälg*, av germ. **melɣaz*). Men det fno. fjordnamnet **Mælir* torde göra det sannolikt, att namnet ej kan betraktas som direkt avlett av detta substantiv. Innehåller väl i stället, med H. Pipping Finl. ortn. s. 82 f., SNF XII. 1: 55, den under Maljen omtalade avljudsformen *mal-*; alltså ett urnord. **Malhaiʀ* > **Mælir*; om formutvecklingen se Pipping anf. st. — Med avs. på den i sv. sjönamn ytterst vanliga ombildningen av avledn. *-ir* till *-are(n)* se förf. Sjön. 2: 14.

mäld, fsv. *mælder* (ack. *mæld*) = isl. *meldr* (gen. *meldrar*), malande, mäld, motsv. sv. dial. *mälder* m., säd blandad med agnar, o. *malder* plur., slösäd, av urnord. **melðra-*, till roten *mel*, mala; bildat med samma ie. suffix *-tr-* som t. ex. bläddra, blåsa.

-mäle i eftermäle, fsv. *æptirmæle*, genmäle, fsv. *genmæle*, vedermäle,

fsv. *viþermæle* = da. *mæle*, tal, talförmåga; avledn. på *-ia* av mål 2.

[Mäl(l)by se mellan.]

-mält, -mäld i få-, lågmält (-d) m. fl. = isl. *mæltr*, som talar, kan tala; ej avlett av vb. mäla utan av subst. *māl*, mål, tal (= mål 2); se f. ö. -hyllt.

mälta, vb, se malt.

[Mämminge(n), ortn., se under mamma.]

män i ja, nej, jo män, t. ex. Balck 1603: *jomän*; egentl. en kvarleva av en gammal ed vid helgonen, fullständigare t. ex. *Guds män* Rondeletius 1614; jfr da. *hillemænd*, ä. da. *helle mænd*, från mlty. *hilge mans*, heliga människor, helgon; jfr under ängel.

mänga, jfr lagspråkets: 'mängdt för omängdt', fsv. *mængia*, blanda, insmörja, sammanlöda, besmitta m. m. = isl. *mengja*, da. *mænge*, från mlty. *mengen*, av fsax. *mengian* = fhty., ty. *mengen*, ags. *mengan* (jfr eng. *mingle*); till fsax. *gimang*, blandning, mhty. *gemanc* (jfr ty. *gemenge* o. handgemäng), ags. *(ge)mang* (eng. *among*, bland, av ags. *on gemang*). Betraktas vanl. som urbesl. med litau. *minkyti*, knåda, fslav. *męknati*, bliva mjuk; grek. *mássō*, knådar, kan utgå från **mn̥kiō*, men även från **makiō* (jfr under maka, vb). — Jfr även sjön. Mången, Mangen.

mängd, RP 1639: *uthi mengd*, Stiernhielm Fateb., jfr nedan = no. *mengd*, da. *mænge* = holl. *menigte*, ags. *menigdu*, av germ. **managiþō*, till fsv. *manger* osv., mången, se d. o. — Parallellbildningar: germ. **man(a)gia-* n. = isl. *mengi*, o. germ. **manaǯīn-* f. = got. *managei*, fsax. *menigi*, fhty. *menegi* (ty. *menge*), ags. *menigo*. Jfr längd o. ty. *länge*. — Ordet synes under vissa tider ha fört ett tynande liv: det upptages visserligen i ordb., t. ex. Spegel 1712; men betecknas av Sahlstedt Critik osv. som ett nytt ord o. av Hof 1753 som en 'germanism'. Kan knappast vara lånat.

människa, Lucidor: *menskia*, Sahlstedt 1773: *menska*, fsv. *mænniskia* f. (även med pron. *han*), människa, kvinna, människonatur = isl. *menneskja*, da. *menneske*; från fsax. *mennisco* = fhty. (ty. *mensch*), substantivering av adj. *mennisc*, got. *mannisks*, isl. *menskr*, fsv. *mænsker* (blott i betyd. 'mild, givmild'); till man 2. Människa är sålunda etymologiskt identiskt med det inhemska fsv. *menska*, godhet, givmildhet. — Om uppkomsten av den nsv. uttalsformen *mänscha* jfr Noreen V. spr. 4: 145. Förr även med betoningen *männi'ska* (såsom ännu i Uppland).

mänta, i sht. dial., vitgarva, i ösv. dial. även: banka, fsv. *mænta* = isl. *menta*, bereda till pergament, no.: vitgarva, bearbeta, banka; från slav. spr.; jfr fslav. *męti*, knåda, trampa o. d., lillry. *mjatnik*, garvare (av **ment-*), ry. *syro-mjat'*, vitgarvat läder (egentl.: råläder, till *syro-*, rå), av *-menti*, som i östersjö-vendiskan skulle giva **mant-*, **mąt-*; jfr även fpreuss. *mynix*, garvare, som lånats från någon polsk el. kassubisk dialekt (polska **mięłnik*, ä. kassub. **mīnt-ńik* el. dyl.); se Mikkola Ark. 19: 327. — Härav även mlat. *mantor*, garvare, no. *mentar*, ävensom sannol. det äldre ty. ord för 'garvare', som synes ligga till grund för det från ty. inkomna familjen. Mentzer.

märg, fsv. *mærgher*, *miærgher*, motsv. isl. *mergr* (genit. *mergjar*), da. *marv*, fsax. *marg* n., fhty. *mar(a)g* m., n. (ty. *mark* n.), ags. *mearg* m., n. (eng. *marrow*), av en germ. stam *mazg-* jämte *mezg-* (jfr fsv. *miærgher*), motsv. fslav. *mozgŭ*, kärna, fpreuss. *musgeno*, märg, av ie. **mozgh-* jämte **mozg-* i sanskr. *majja*, märg. Alltså en samindoeuropeisk beteckning för en i urtiden högt skattad läckerhet. Den greko-italiska språkfamiljen avviker med andra benämningar: grek. *myelós* o. lat. *medulla* (fra. *moelle*), båda av ovisst ursprung. — Möjl. är ie. **moz-g(h)o-*, märg, med H. Petersson Från fil. fören. i Lund 4: 126, rotbesl. med ie. **moz-do-* i sanskr. *médas* n., fett, fhty., ty., eng. *mast*, gödning, gödningsfoder m. m.

märgel, Schroderus Com. 1639, Bromell 1730, Sahlstedt 1773: *mergel* o. *margel* = da. *mergel*, från ty. el. lty. *mergel* = fhty. *mergil*, av mlat. *margila*, dimin. till lat. *marga* ds. (= ital., span.), enl. Plinius keltiskt, jfr bret. *marg*, även-

som ffra. *marle* (fra. *marne*), eng. *marl*, kymr. *marl* (den inbördes ordningen mellan dessa senare ord är osäker). Olika tolkningsförsök se Charpentier BB 30: 166. Jfr utmärgla.

märka, fsv. *mærkia* = isl. *merkja*, da. *merke*, mlty., ty. *merken*, av germ. **markian*, avledn. av germ. **marka-*, märke (se d. o.). Parallellbildning: germ. **markōn* = fhty. *markôn*, ags. *mearcian* (eng. *mark*), isl., fsv. *marka*, närmast till germ. **markō-* = fhty. *marcha*, beteckning.

märke, fsv. *mærke* = isl. *merki*, da. *merke*; i fornspr. även 'fälttecken, standar'; jfr mlty. *merk*; av germ. **markia-*, avledn. av fsv., isl. *mark* n., motsv. mlty., mhty. *mark* f. (jfr ty. *marke*), ags. *mearc* (eng. *mark*); sannol. besl. med mark 1 i betyd. 'gräns', varav 'gränsmärke' > 'märke, tecken'; se f. ö. mark 1. — Sv. märke har dessutom delvis uppstått från sammans. såsom fsv. *rā-*, *skiold-*, *skoghsmærke*, i vilka dylika bildningar ha urgamla anor.

1. **märla,** (att knäppa med o. d.), sbst., 1597 (i äldre tid om betydligt större liknande föremål) = no. *merla*; av okänt ursprung. — Härtill: märla, Sundevall 1864; märldjur, ett slags kräftdjur; efter kroppsformen.

2. **märla,** vb, sjöt., medelst garn (märling) fästa ett segellik vid sitt segel = da. *merle*, från holl. *merlen*, *marlen* (varav eng. *marl*); avlett av holl. *meren*, surra, förtöja, besl. med mlty. *merren*, *marren*, hindra, i mhty. även 'fästa, binda', ags. *mierran*, hindra (eng. *mar*, fördärva), got. *marzjan*, förarga (jfr under mara). — Härtill: märlspik = da. *merlespig*, jfr eng. *marlinespike*, även märlprim = da. *merlepren*, från holl. *marlpriem*. — Avledning: märling, 1640 = da. *merling*, från mlty. *merlink* = holl. *marling* (eng. *marline*, fra. *merlin*).

märr, sto, fsv. *mær* = isl. *merr*, da. *mær(r)*, fsax., fhty. *meriha* (ty. *mähre*), ags. *miere* (eng. *mare*); av germ. **marhī-*, femininbildning till **marha-*, häst: isl. *marr*, fhty. *marah*, ags. *mearh*, med motsv. **marko-*, **markā-* i kelt. spr. Jfr marskalk. — Som synes har denna femininbildning hållit sig kvar i de nyare germ. språken (i sv. dock med en vard. el. dial. anstrykning), medan det maskulina grundordet dött ut. Samma förhållande har egt rum med mö o. i ty. med *magd* o. *frau*. — I vissa trakter av Vgtl. kvarlever den gamla växlingen av omljudd o. oomljudd vokal, sg. *märr*, *marr*, plur. *mära*, *mara*; jfr isl. *merr*, plur. *marar* (Landtmanson Sv. lm. Bih. 1: 83 n. 1.

märs, mastkorg, fsv. *mærs* = da. *mers*, från mlty. *merse*, *marse* (jfr ä. nsv. *marsa*, märssegel), jämte ty. *mars* från mholl. *merse*, *maerse* f. m., holl. *mers*, *mars*; motsv. det inhemska ä. nsv. (dial.) *märsa*, fiskkasse, Schroderus Lex. 1638, fin.-sv. dial. *märs(o)*, korg, kasse m. m., ä. da. *mærs*, korg, samt finska lånordet *marsio* (likaledes enl. Schroderus, numera okänt), av germ. **marsiō(n)-*; besl. med litau. *márszka*, fisknät (ie. **mors-kā-*), o. möjl. även med mjärde. Jfr Setälä FUF 12: 269 f.

Märta, kvinnon., av ä. nsv. *Märeta*, o. fsv. *Mærita* m. m., av *Marg(a)reta* (med huvudtonen på första stavelsen). Jfr Margit (samt under det åtm. delvis ej besl. Marta).

mäsk, o. 1560, I. Erici 1642 osv. = da. *mæsk*, no. *meisk*, från mlty. *mésch*, *meisch* = ty. *maisch(e)*, i mlty. med biformen *måsk* (egentl. frisisk, varav sv. dial. o. da. *mask*, den fasta återstoden efter mäskningen, drav); väl egentl. 'blandning', vilken betyd. uppträder i sv. dial. *mäsk* o. no. *meisk*; besl. med germ. **miskian*, *miskōn*, blanda (ty. *mischen* osv.), varom närmare mischmasch o. mesost. Enl. J. Schmidt m. fl. dock i stället urbesl. med fslav. *mězga*, saft. — Härtill vb. mäska = no *meiska*, da. *mæske*, från mlty. *méschen*, *meischen*.

mäss (officers-), 1791, från eng. *mess*, även: bordssällskap, maträtt, fat, av ffra. *mès* (fra. *mets*) = ital. *messo*, av lat. *missum*, egentl.: det (från köket) skickade, till *mittere*, skicka (se mission o. följ.). Jfr till betyd.-utvecklingen under back 1.

mässa, sbst., fsv. *mæssa* = isl. *messa*, da. *messe*, från ags. *mæsse* (eng. *mass* jfr *Christmas*, Jul, egentl.: Kristusfest)

= fsax. *missa*, fhty. *misse*, *messa* (ty. *messe*), av mlat. *missa* (varav fra *messe*), från lat. *ite*, *missa est* (*concio*), dvs.: gån, (församlingen) åtskiljes, egentl.: är bortskickad, om den akt, varigenom katekumenerna avlägsnades, innan de troendes gudstjänst (nattvarden) började, ävensom om den, varigenom denna gudstjänst avslutades; sedan om själva gudstjänsten o. om nattvardsoffret. Till lat. *missa* f. sg. till *missus*, bortskickad, till *mittere*, skicka (se mission). I sv. bl. a. i sammans. högmässa, även om där ingen nattvard förekommer. — Den gamla betyd. 'nattvard' kvarlever i sydsv. dial. *mäss(e)vin*, nattvardsvin = da. *messevin*. — I betyd. 'marknad o. d'. från ty. *messe*: jfr fra. *foire*, årsmarknad, av lat. *fēriæ*, högtidsdag (se ferie o. fira 1). Marknader höllos ofta i samband med kyrkliga högtider (jfr under kyndelsmässa, Distingen, Fastingen). — Härtill vb. mässa, fsv. *mæssa*, läsa el. sjunga mässa. — Mässhake, se hake 2.

-mässig, först under 1800-t. mera allmänt, från ty. *-mässig*, av mhty. *-mæzic* = mlty. *-mētich* (varav -mätig), egentl.: havande ett visst mått, sedan: liknande el. överensstämmande med; avledn. av mhty. *māze*, mått, sätt (se f. ö. mått). I svenskan blott i sammans. med subst.; numera i betyd.: 'karakteristisk för' el. 'enligt med', t. ex. begrepps-, skol-, el. 'mogen för', t. ex. dårhusmässig.

mässing, fsv. *mæssing(er)* = senisl. *messing*, *mersing*, *massing*, da. *messing*, mlty. *missink*, mhty. *messinc* (ty. *messing*), jfr ags. *mæs(t)ling*. Stundom, men antagl. med orätt, betraktat som en avledn. till mhty. *messe*, metallklump, från lat. *massa* (= lånordet massa). Enl. Schrader IF 17: 31 däremot lån från slav. spr. (polska *mosiądz* osv.), av äldre **mosengjŭ*, vilket i sin tur möjl. kunde härstamma från en österländsk beteckning för kopparen, npers. *mys*, kirgis. *moes* osv., kanske ingående i folknamnet *Mossynoiker* (vid Svarta havet), vilka enl. Pseudo-Aristoteles först framställde mässing genom sammansmältning av koppar o. zink ('mossynoikos khalkós').

mässling, y. fsv. *mæsling* P. Månsson s. 488 = da. *meslinger*, avledn. av sv. dial. *massel* m., smått utslag, ä. nsv. *masla* (Var. rer. 1538: *matzla*), blemma = ä. da. *masel*, mlty. *masel(e)* ds., fhty. *masala*, röd svulst, ä. ty. *maseln* plur., mässling, ags. *mæsle*, fläck (eng. *measles*, mässling); med *r*- avledn: ty. *masern* plur., mässling; jfr ä. nsv. *maslog*, full med utslag; besl. med masur (se. d. o.). — I vissa dial. plur. best. f., t. ex. Skeem. (Bohusl.) *mislengana* (Lindberg s. 157), såsom i flera andra sjukdomsnamn.

mästare, som titel **mäster**, fsv. *mæstare*, *mæster* m. m., lärare, lärd man, magister, mästare, konstnär, överman m. m. (med samma betyd. även i 15- o. 1600-talets språk) = isl. *meistari*, från mlty. *meister*, *mēster*, av fsax. *mēstar* = fhty. *meistar* (ty. *meister*), av ffra. *maistre* (fra. *maître*, se mätress o. petimeter; eng. *master*, *mister*), av lat. *magister*, föreståndare, uppsyningsman, lärare (*magister artium*, *ludorum*), bildat av *magis*, mer (besl. med *magnus*, stor, se Magnus, o. sv. mycken), liksom *minister*, tjänare, av *minus*, mindre. — Som beteckning för lärdomsgrad (t. ex. *Mäster Olof*) undanträngdes det ännu under 1600-talet brukliga mäster (o. mästare) av magister. *Mäster* begagnades ännu på 1860-t. (o. delvis senare) i vissa delar av landet (särsk. i Skåne) som titel på folkskollärare (på landet). — Mästerman, om bödeln i motsats till bödelsdrängarna, t. ex. Hund 1605 = da. *mestermand*, från ty. *meistermann*; etymologiskt identiskt med ä. nsv. *mästerman*, fsv. *mæstarman*, mästare m. m. = isl. *meistaramaðr*, mlty. *mesterman*. Till uppkomsten av ordets användning om bödeln ha också eufemistiska motiv bidragit; jfr benämningarna *kära far* Sthlm, 1700-t., fra. *monsieur de Paris*; se även bövel.

mäta, fsv. *mæta* (ipf. *mat*), mäta, värdera, utmäta = isl. *meta*, bedöma, värdera, got. *mitan*, mäta, fsax., ags. *metan*, fhty. *mezzan* (ty. *messen*), till ie. roten *med* i lat. *meditāri*, överväga, grek. *médomai* ds., *médimnos*, skäppa, ir. *med*, viktskål, *midiur*, tänker, överväger, väl även grek. *métron*, mått (om av **med-trom*; se meter) osv. Samma

avljudsstadium dessutom i isl. *mjǫtuðr*, öde = fsax. *metod* (se under måste). Jfr f. ö. mått, måtta. — Roten *med* är väl en dentalutvidgning av en enklare bas *me-* i mål 1. — I danskan i stället *maale* (se mål 1).

-mätig, från ä. lty., mlty. *-mêtich* = ty. *-mässig* (se -mässig), i likmätig, från mlty. *likmêtich*, överensstämmande med, o. rättmätig, från mlty. *rechtmêtich*; avledn. av mlty. *mâte*, mått, sätt; se f. ö. mått.

mätress, från fra. *maîtresse* ds., egentl. eufemistisk beteckning, utgående från betyd. 'käresta o. d.', urspr. 'härskarinna', fem. till *maître*, husbonde m. m., av lat. *magister* (= mästare, se d. o.).

mätt, fsv. *mætter* = isl. *mettr*, da. *mett*, av germ. **matiða-*, antingen med tillhörighetssuffixet *-ið-* till mat (bildat som svett), i så fall med ett omljuds-*i*, som kan förklaras på flera sätt, el. part. pf. till germ. **matjan* = got. *matjan*, äta, ags. *mettan*, ge föda. Annorlunda, men osannolikt Falk-Torp s. 747 o. Torp Etym. ordb. s. 423. — Avledn.: mätta, fsv. *mætta* (ipf. *-tte* o. *-adhe*) = no. *metta*. — Det allmänna germ. ordet för 'mätt' är **saða-* = got. *saþs*, fsax. *sad*, fhty. *sat* (ty. *satt*), ags. *sæd* (eng. *sad*, sorgsen), isl. *saðr* (Poet. Eddan), jfr got. *gasôþjan*, mätta, besl. med lat. *satur*, mätt (se satir), grek. *áatos* (av **n̥-sə̄to-*), omättlig, litau. *sùtùs*, mättande, osv.

mö = fsv. flicka, (ren) mö, kammarjungfru (med samma betyd.-utveckling som piga) = isl. *mær*, ack. *mey*, no. *møy*, da. *mø*, got. *mawi* (genit. *maujôs*); av germ. **mawī*, av **maƶwī-*, bildat med ett urgammalt femininsuffix *ī* till germ. **maƶu-* = got. *magus*, yngling, tjänare, fsax. *magu*, gosse, ags. *magu*, barn, son, ung man, tjänare, urnord. *maƶu* ack. sing. (Strand), isl. *mǫgr*, son, ung man, osv.; snarast besl. med ir. *mug*, tjänare (av ie. **maghu-*); i så fall kanske till roten i germ. **maƶan* (se må); jfr även fir. *macc*, son (väl med hypokoristiskt *kk*), se Mac. I fråga om ljudutvecklingen jfr ö. — En annan femininbildning är got. *magaþs*, mö, fhty. *magad* (ty. *magd*, med dimin. *mädchen*), ags. *mægeð* (eng. *maid*) osv. — Diminutivum till **mawi-*: got. *mawilô* o. (väl av **maujilōn*) isl. *meyla*, liten flicka, osv. — Den isl. nomin. *mær* (med *R*-omljud av **māR*, av **mawiR*) motsvaras av ä. da. *maar*, upptaget i nyare tid; jfr Oehlenschlägers: *den vene Maard* (oriktigt anslutet till djurnamnet *maard*). — Jfr under måg.

möbel, 1650-t.: *meubler* = ty. *möbel*, av fra. *meuble*, av lat. *mōbilis*, rörlig, el. dess neutr. *mōbile*; se f. ö. mobilier o. mob.

Möckeln, Möcklaflon, Möcklesjö osv., sjön., till fsv. *mykil*, stor (se mycken o. magle), jfr no. *Myklevandet*, fhty. *Mihilbah* osv.; se närmare förf. Sjön. 1: 421 f. — Hit höra även Möckleby, Myckleby osv. — Om -flon i Möcklaflon se flod.

1. **möda,** sbst., fsv. *möþa*, upprörd sinnesstämning, vedermöda, möda, trötthet = isl. *móða*, möda, ä. da. *møde*, möda, bekymmer, ansträngning, av germ. **mōþiōn*; jämte isl. *móði* f., trötthet, av **mōþīn-* (*-ð-*), avledning av fsv. adj. *möþer*, upprörd, oroad, medtagen, matt, trött = isl. *móðr*, trött, da. *mod i hu*, motsv. fsax. *môthi*, fhty. *muodi* (ty. *müde*), ags. *méðe*, trött, av germ. **mōþa-* resp. **mōþia-* (såvida ej här en i nord. spr. vanlig deklinationsövergång föreligger el. möjl. ordet varit en gammal *u*-stam; jfr blid, blöd, fast, sen, söt, tunn, ödmjuk), en dentalutvidgning av germ. roten *mō* i mlty. *mójen*, fhty. *muoen*, besvära (ty. *mühen*), got. *afmauiþs*, utmattad; mlty. *móie*, möda, bekymmer (varav da. *møie*, som undanträngt *møde*), fhty. *muoî* (ty. *mühe*); besl. med grek. *mōlos*, möda, strid, o. väl också lat. *mōlēs*, börda, massa (jfr molekyl), med avljud i grek. *maimān*, ivrigt önska, vara våldsamt upprörd; se f. ö. följ. o. mod 1.

2. **möda,** vb., fsv. *möþa* (ipf. *mödde*), oroa, besvära, göra sig möda för, part. pf. *mödder*, upprörd, trött (varav sv. dial. *mödd(er)*, trött) = isl. *móða*, fhty. *muoden* (ty. *ermüden*) ds., jfr mlty. *môden*, bli trött, ags. *méðan*, av germ. **mōþian*, till fsv. *möþer*, trött, osv.; se föreg.

möderne, fsv. *möþærne*, *möþrine* m. m., motsv. isl. *móðerni*, bildningar på *-ia* till tillhörighetsadj. på *-ĭn-* el. *-n-* (jfr lat. *mātĕrnus*), som avletts av moder (se f. ö. fäderne).

mögel, Var. rer. 1538: *möghle*, motsv. isl. *mygla* f., no. *mygl* n., *mygla* f.; besl. med ä. da. *mu(g)en*, fuktig, kvalmig; till en germ. rot *muɣ*, *muk* = ie. *muk* i lat. *mūcor*, mögel, grek. *mýkēs*, svamp (jfr sv. mykologi) osv., serb. *mukljiv*, fuktig. — Med sekundär förlängning av *g*: sv. dial. *mugg*, fuktighet, mögel, no. *mugg*, mögel, *mugga*, fuktighet, isl. *mugga*, dimregn; av samma slag som i modd, dial. *skadda*, dimma, osv. — Växelform: ie. *mug* = germ. *muk* i fsv. *mukna*, mögla, sv. dial. *mukken*, möglig, ty. *mucheln*, *mücheln*, lukta mögligt; jfr mjuk. — En likartad bildning föreligger även i ty. *muff*, mögel. — Härtill vb. mögla = fsv., jämte *moghlas*, isl., no. *mygla*.

möjlig, fsv. *mögheliker* (jfr *möyelikith* n. P. Månsson) = ä. da. *mugelig*, da. *mulig*, från mlty. *mogelik* = ty. *möglich*, till mlty. *mogen*, må, kunna; se f. ö. må 1.

[möla, ä. nsv., sv. dial., mumsa, tugga, se under mumsa.]

[möling, sv. dial., se myling.]

mölja, Var. rer. (i betyd. 'soppa'), Asteropherus 1609, Spegel 1685 (i betyd. 'röra') osv., i dial. även *mylja* = no. *mylja*, ä. da. *mulie*, *mulle*; mlty. *molje* från nord. spr.; besl. med isl., no. *mylja*, krossa, smula; jfr fhty. *mullen* ds. (som dock kan innehålla gammalt *-ll-*); med samma avljudsstadium som mull; till roten i mala.

[mölla, sv. dial., kvarn, se Mjölby.]

Mölle, ortn. i Skåne, se Mjölby.

Möller, familjen., från ty., egentl. yrkesnamn med betyd. 'mjölnare' (= familjen. Müller), av samma slag som Köhler, Meier osv.; se närmare under mjöl o. Mjölby. — Ingår även i familjen. Möllerswärd, efter stamfadern *Möller*.

mön m., götal. dialektord (t. ex. Vgtl., Hall.): takås, motsv. isl. *mónir* m., no. *møne* n., ä. da. *møn* (jfr nda. *mønning*), av germ. **mōnia-*, till ie. roten *men*, skjuta fram el. upp, i man 1; se även under mun. — Den norska motsvarigheten till det besl. man (på hästar; egentl.: hals, nacke) brukas i no. även i betyd. '(berg)ås' o. 'i vatten utskjutande udde'.

mönja, Var. rer. 1538: *minya*, fsv. *menia* = ä. da. *menie*, da. *mønje*, från mlty. *minie* = fhty. *minig* (ty. *mennig*), från lat. *minium*, cinnober, enligt Propertius egentl. ett spanskt-iberiskt ord. — Härtill miniatyr (se d. o.).

mönster, ä. nsv. *mönster* t. ex. 1665 (om mod el. snitt på kläder), *munster* 1548 i betyd. 'prydnad', *muster* G. I:s reg. (om kläder) = no. *mynster*, ä. da. *munster*, da. *mønster*, från mlty. *munster*, av ffra. *monstre*, bildat till lat. *monstrāre*, visa (till monstrum, se d. o.); alltså egentl.: vad som förevisas (som prov). Den i ä. nsv. o. ä. da. uppträdande biformen *muster* = ty. kommer från ital. *mostra* (el. ffra. *mostre*) av samma latinska ursprung. — Härtill vb. mönstra, redan i fsv. i sammans. *utmönstra*; jämte mönstring; med biformen *munstra* in på 1800-talet (t. ex. Weste 1807 med hänvisning till mönstra).

Mönsterås, y. fsv. *Mölstadhās*, äldre: *Mielstadhaas*, *Miolstadhaās*, egentl.: åsen vid Mölsta, fsv. *Mölsta*, i Mönsterås socken, ett namn på *-staþ* (se -stad), vars första led är ovisst; möjl., såsom också antagits, till mjöl (alltså 'mjölplats', 'kvarnplats'), jfr Båstad, egentl.: båtplats.

mör = fsv., da. = isl. *meyrr*; jfr no. *maurast*, bli skör; av somliga betraktat som besl. med grek. *amaurós*, svag, o. hörande till en rot *(s)mu*, gnida, söndersmula o. d.; i alla händelser en parallellbildning till germ. **murwia-* (ty. *mürbe*) osv. (varom murken); knappast däremot, såsom också antagits, besl. med dessa senare ord. Jfr myra.

mörda, fsv. *myrþa* = isl. *myrða*, da. *myrde*, fhty. *murdian* (jfr ty. *morden*) osv., till mord; liksom got. *maurþrjan*, fhty. *murdiren*, ags. *myrðran* (eng. *murder*) till germ. **murþra-* (got. *maurþr* osv.) ds. Jfr det etymol. identiska ä. sv. *möla* under myling.

Möre, Norra o. Södra, häradsnamn, fsv. *Möre*; ej, såsom stundom antagits, avljudsform till *-märe* i landamäre, utan avledn. av sv. dial. *mōr*, skogbevuxet myrland = fhty. *muor*, moras, osv.; se Mora, moras o. morkulla. Kock Sv. ljudhist. 1: 275 n.

mörja, fsv. *-myria* (i *eldmyria*) = no.-da., ä. da. *mørje*, av germ. **murjōn*, till roten *mer*, krossa o. d., i de under murken anförda orden. En parallellbildning till roten *mel* (i mala osv.) är mölja.

mörk, fsv. *myrker* = isl. *myrkr* (ack. *myrkvan*), da. *mørk*, fsax. *mirci*, ags. *miercе*, av germ. **merkwia-*, till ie. roten *merg* i litau. *mirgėti*, lysa svagt (som dock möjl. kan utgå från en rot med *gh*), med sidoformen *merk* i litau. *mérkti*, sluta ögonen, blinka, fslav. *mrakŭ* (**mork-*), mörker, jfr morgon o. i fråga om betyd.-skiftningen under skymta. — Mörker, sbst., fsv. *myrker*, jämte *myrk* = isl. *myrkr*, av germ. **mirkwiz*, *s*-stam, liksom likbetyd. isl. *røkkr* av **rikwiz* (se Ragnarök). Jfr da. *mørke*, isl. *myrkvi* m., substantiveringar av mörk.

mörsare, t. ex. Spegel 1685, i ä. nsv. även *mortsare*, *mösare*, *mysare*, y. fsv. *möser* 1501 = da. *mørser*, lån från ty.: jfr fsax., fhty. *morsâri*, mortel, ty. *mörser*, mortel, sedan även om grovt artilleri; till ty. dial. *morsen*, *mürsen*, sönderstöta, mhty. *zermürsen*; se f. ö. under murken. Den yngre betyd. beror på inverkan från fra. *mortier* (se mortel); sannol. är ordet i sin helhet en ombildning av lat. *mortarium* i anslutning till den inhemskt tyska stammen *murs-*.

Mörsil, socken i Jtl., fsv. *Möresil*, se sel (lugnvatten).

mört, Leuciscus rutilus, sv. dial. (om enstaka fiskar) även *mörta* t. ex. Smål., Ydre hd, fsv. *myrt(er)*, uppvisat blott som tillnamn (Xen. Lid. s. 97), jfr isl. *murtr*, som tillnamn, no. *murt*, mört, småfisk, no.-da. *mort*, mört, nisl. *murti*, *-a*, liten forell; mlty. *morte* från nord. spr. Enl. förf. Etymol. Bemerk. s. XI o. Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891-94 s. 97 besl. med grek. *smaris* (genit. *-idos*), till ie. (*s*)*mer*, glänsa, i grek. *marmairō*, glänser; jfr de likbetyd. braxen, id, löja osv.; samt i samma riktning senare Marstrander ZfcPh 1910 s. 373 f. av ie. **mṛkt-*, *to*-particip till *merg*, skimra o. d., i fir. *mrecht*, brokig, kymr. *brithyl*, forell. I så fall ett urgammalt fisknamn liksom id, lax. Annorlunda dock Persson KZ 33: 268 n. 1, som ställer ordet till nisl. *murtr*, kort, lty. *murt* f., något söndersmulat, mhty. *murz*, kort avskuret stycke, stump; jfr samme förf. Indog. Wortf. s. 214; alltså med samma betyd.-utveckling som i de av Lidén Upps.-stud. s. 91 o. förf. Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 95 anförda fisknamnen t. ex. *bjälke*, *stamm*, *stävling*, *väling* (till isl. *vǫlr*, käpp), namn på Leuciscus grislagine, el. sv. (vard.) *aborrpinne*. Då de flesta beteckningar på åtm. mindre fiskar i regel icke hava hög ålder, synes Perssons tolkning böra föredragas.

mössa, B. Olai 1578: *mysse*, Bureus Suml. o. 1600: *myssorne*, *mössor* plur.; *myssa* f. ö. vanligt under 16- o. 1700-t., ännu hos Weste 1807 = no. *møøss*, no.-da. *møsse*, ä. da. *myts(e)*, *(al)muts* (i da. i stället *hue*, se huva); från mlty. *mutze*, *musse* = mhty. *mutze*, *mütze* (ty. *mütze*), i mhty. även *almutz*, *ar(e)muz*, från mlat. *almutia* (*ar-*), *almutium*, ett slags till skuldrorna nedfallande huvudbonad för präster, kormössa, vilken betyd. är den ursprungliga i mlty.; jfr span. *almucio*, fra. *aumusse*. Väl egentl. ett arabiskt ord. Jfr Justi ZfdA 45: 420.

Mösseberg, fsv. *Myrsubiærgh*; f. ö. obekant härledning; möjl. till germ. stammen *murs*, sönderstöta, krossa, i mörsare, alltså om vittrande bergarter.

möta = fsv. = isl. *móta*, da. *møde*, got. *gamôtjan*, fsax. *môtian*, ags. *métan* (eng. *meet*); avledn. av mot. Jfr måste.

möte = fsv. = isl. *móti*, da. *møde*, av urnord. **mōtia-*; avledn. av mot; kan dock även fattas som en nybildning till möte.

N.

nabb el. **nabbe,** fsv. *nabber* i *skoghsnabber,* motsv. fno. *nabbr* i *fjallsnabbr, nøbb* o. *nabbi,* no. *nabb* o. *nabbe,* da. dial. *nabbe*; bildat med hypokoristiskt *bb* till germ. **nab-* i sv dial. *näv,* näsa, spets, isl. *nef* osv.; se näbb. Jfr med avs. på bildningen knabb.

nabo, i ä. nsv. även *nåbo,* fsv. *nābō(e)* = isl. *nábúi,* ä. da. *naabo,* da. *nabo*; av *nā-,* germ. **nǣhw-,* nära (se f. ö. när), o. fsv. *bōe* = isl. *búi,* bebyggare o. d. (= Bo 3 o. -bo 4), till vb. bo; jfr åbo. — I de västgerm. spr. i stället sammans. av samma **nāhw-,* nära, o. germ. **(ga)būra-,* bebyggare o. d., fsv. *nābor* (från mlty.), ty. *nachbar,* eng. *neighbour* osv., varom under -bur 2 o. boer. — Växlingen av *na-* o. *nå-* i y. o. ä. sv. förklaras vanl. som beroende på accentförhållandena. Uttalet *nabbo* i vissa dial. tyder dock på en tidig förkortning av *-a-* av samma slag som i fattig. Möjl. föreligger alltså i nabo en kompromiss. I övrigt är ordet i riksspr. åtm. delvis att betrakta som arkaiserande. — Ett likbetydande ord är ä. nsv. *någranne,* fsv. *nägranne* isl. *nágranni.*

nabob = ty., av eng. =, ämbetsman som i Ostindien förvärvat sig stora rikedomar; sedan om européer som blivit rika i andra världsdelar o. slutligen om mycket rika o. praktlystna män i allmänhet; egentl. en högre hindostansk ämbets- o. rangtitel *nawwāb,* från arab. *nuwwāb,* plur. till *nāib,* ställföreträdare.

Nacka osv., ortn., se nacke.

nackarött, folketymologisk ombildning av fra. *nacarat,* av span. *nacarado* = fra. *nacré,* till fra. *nacre,* pärlemor; (alltså egentl.: med pärlemorsliknande färg), av persiskt ursprung.

nackdel, 1538: *nachdel,* 1553: *nack-*; s. å. även *nådell* (jfr *nåbo* under nabo); Serenius o. Lind *nachdel,* men ej hos Möller 1755 o. Weste; från ty. *nachteil,* bildat i motsats till *vorteil,* fördel, av *nach,* efter, egentl.: nära, av germ. **nǣhw-,* nära, i nabo, när(a), adv. Ordet klandras 1800 som osvenskt. — Härtill även: nackspil el. nachspil, från ty. *nachspiel,* egentl.: efterspel (å teatern).

nacke, fsv., da. *nakke,* motsv. isl. *hnakki* jämte *hnakkr,* mlty. *nacke,* fhty. *(h)na(c)ch* (ty. *nacken*); avljudsform till mlty. *necke,* ags. *hnecca* (eng. *neck*) med avledn. mhty. *genicke* n. (ty. *genick*); möjl. med Stokes urbesl. med ir. *cnocc,* hög, höjd (av **knognó-*). I sv., no. o. da. även om höjder o. bergskammar, t. ex. i ortn. Nacka, Nackaby, Nackeberg, Kesnacken (jfr anv. av hals, huvud). F. ö. samma ord som isl. *hnakkr,* ankare, sadel; no. *nakke,* liten järnhake.

nackspil, se nackdel.

[Nadeschda, ry. kvinnon. hos Runeberg, egentl.: hopp, se under Vera, egentl.: tro.]

Naffentorp, gårdn. i Skå., fda. *Natfarathorp,* är av särskilt intresse så till vida som det innehåller genit. sg. av ett fnord. personnamn *Natfari,* som även uppträder i den isl. Landnámabok som namn på en svensk man o. dessutom på en sörmländsk runsten. Egentl. ett tillnamn: den som far ute om nätterna, o. möjl. förknippat med mytiska föreställningar; jfr mhty. *nahtvar,* häxa, ags. *nihtgenge* ds. m. m. Se Lundgren Spår av hedn. tro s. 46.

nafsa, 1769, egentl. vanligt dock först efter 1850 = no.; *s*-avledn. till nappa; sannol. med ljudlagsenligt *fs* av *ps*; jfr rafsa, styv- i styvson av *styp-,* tofs samt fsv. *nœfsa* (:nappa; se näpsa).

nafta, U. Hiärne 1687, av grek. *náphtha,* av kaldeiskt-arabiskt ursprung, till ett arabiskt verb med betyd. 'sjuda, antändas'. — Härtill: naftalin, Berzelius 1823, motsv. i ty. o. fra.; upptäckt 1819 av engelsmannen Garden o. namngivet av engelsmannen Kidd.

1. **nagel,** på fingrar o. tår, fsv. *naghl* (plur. bl. a. *nœghlir*; jfr ä. nsv. *nägler, näglar* 15- o. 1600-t.) o. *naghle,* även: klo = isl. *nagl* (plur. *negl*), da. *negl* (med

e från plur.), fsax., fhty. *nagal* (ty. *nagel*), ags. *nægel* (eng. *nail*), av germ. **naʒala-* = ie. **nogholo-*; besl. med lat. *unguis* ds., *ungula*, hov, grek. *ónyx* (genit. *ónykhos*), nagel (jfr onyx), litau. *nãgas*, nagel, klo, *nagà*, hov, fslav. *noga*, fot, fir. *inga* (dat. plur. *ingnib*), sanskr. *ánghri-*, fot; till en ieur. stam (*e*)*nogh-*, *ongh-* osv.; växlande med velart *kh* i sanskr. *nakhá-*, klo m. m. (dit också det grek. ordet kunde höra). Jfr följ. — Vara en nagel i ögat på någon, 1640: 'Götheburg stad är een nagell i ögat på Juthen (dvs. dansken)'; i anslutning till ä. ty. *augennagel*, växt i ögat; jfr ä. sv. o. sv. dial. *nagel(n)* (vardagl.), om blindhinna i ögat på hästar. — Nagelfara, L. Petri, förr även *naglefara* = no. *naglefæra*; egentl.: stryka över el. prova med nageln.

2. **nagel,** trätapp, spik, motsv. fsv. *naghle* = isl. *nagli*, ä. da. *naghle*; *n*-avledn. av nagel. I vgerm. språk med samma betyd. utan avledning (se föreg.). Jfr varnagel. — I denna ofta tekn. användning är väl det nsv. ordet, att döma av enstavighetsaccenten, ej en fortsättning av fsv. *naghle* utan lånat från ty. Ett minne av den fsv. formen kvarlever däremot enl. Beckman Ark. 11: 224 i västgötskan i formen *nagel* med tvåstavighetsbetoning.

1. **nagg,** r. (bröd-), Broocman 1736; i betyd. 'spets, tagg' Brenner 1727; motsv. nisl. *naggr*, liten skarp sten el. bergstopp, *nagge*, spets m. m.; med hypokoristiskt *gg* (jfr agg, kugg(e), pigg, spigg, stagg, tagg); besl. med nagga. Jfr parallellroten germ. *snaʒ* i isl. *snaga*, ett slags yxa med skarpa framstående hörn, no. *snag(e)*, spets, pigg, osv.

2. **nagg,** naggande, Verelius 1681 (i betyd. 'träta'), vbalsbst. till nagga.

nagga, bita smått o. ofta, smärta, göra ont, i dial. även: *naggas*, kivas, O. Petri: förarga, såra, L. Petri, om samvetet = nisl.: gnaga, gnida, kivas m. m., no.: gnaga, äta, plåga, smärta, ä. da. *nagge*; intensivbildning (jfr agga) till isl., no. *naga*, gnaga, da. *nage* (lån från ty.), öfris. *nagen*, fhty. *nagan* (ty. *nagen*). Jfr nagg 1 o. 2, av vilka det förra, åtminstone i den nisl. o. no. betydelsen, väl är en besläktad, men i förhållande till nagga självständigt uppkommen bildning. — Germ. parallellrötter *gnaʒ* o. *knaʒ* se under gnaga.

naiv, 1705, då ännu enstaka = ty., av fra. *naïf*, av lat. *nātīvus*, naturlig, medfödd, i mlat. även: öppenhjärtig, till lat. *nātus* (genit. *-ūs*) m., födelse, el. *nātus*, född, part. pf. till *nasci*, födas (jfr nation). — Härav: naivitet = ty. *naivität*, av fra. *naïvité*, av lat. *nātīvitas*, födelse, i mlat. också: öppenhjärtighet, varav även sv. nativitet, om antalet födda (inom visst område el. viss tid), även astrol.: horoskop o. d.

naja, sjöt., fastbinda med garn, lina o. d., 1793 = da. *naie*, från holl. *naaien* = ty. *nähen*, egentl.: sy samman; se nål, nåt.

najad, vattennymf (i den grek. mytologien) = fra. *naïade* osv., av grek. *nāïas* (genit. *-ádos*), till *náein*, rinna.

naken, fsv. *nakin* = isl. *nakinn*, no. *naken*, ä. da. *nagen*, da. *nøgen* (med *ø* från nedannämnda biform), ffris. *naken* av germ. **nakina-*, jfr sanskr. *nagnás*. Växelformer: fsv. *nakhudher*, *nakvidher*, isl. *nøkkviðr*, *nøktr*, got. *naqaþs*, mlty. *naket*, fhty. *nackut*, *nachut* (ty. *nackt*), ags. *nacod* (eng. *naked*), motsv. lat. *nūdus* (av **nou̯(e)dos*, av **nogᵘedhos*), jfr fir. *nocht* o. väl även grek. *gymnós* (se gymnasium), vars utveckling i enskildheter är dunkel. Med annan avledn.: fsv. *nakotter*, ä. nsv. *nakot* Bib. 1541. Besl. med litau. *nõgas*, fslav. *nagŭ*. Ytterligare kombinationer hos H. Petersson IF 24: 259, Grammont IF 25: 371, jfr Boisacq under *γυμνός*.

nakterhus, sjöt., skåp o. d. för fartygskompasser, 1765, från mlty. *nachthûs* = ty. *nachthaus*; till natt o. hus; med samma ombildning av förra leden som i näktergal (se d. o.).

Nalavi, ortn. Nke, se Njord o. Vi.

nalkas = fsv.; i fsv. o. ä. nsv. även *nalka*, från mlty. *nâleken*, avledn. av *nâlen* ds. (varifrån fsv. *nāla*), jämte *nêlen*; besl. med nabo, när osv., även som med mlty. *nâken* (även refl.), nalkas, varifrån fsv. *nāka*, nå, nalkas, ä. sv. o.

sv. dial. *nåka*, *nåkas*, det senare ännu hos Dalin 1853. — Isl. *nálgast*, nå, nalkas, hör närmast till *náligr*, varande i närheten; jfr även *nálægjast* ds. till *nálægr* (jfr läge).

nalle, om björnen, Spegel 1685: *then stygga Nallen*; möjl. lån från fin. *nalli*, ung björn el. man (som dock omvänt kunde ha inkommit från sv.), el. (föga sannol.) av personn. Nalle, kortform till Natanael, av samma slag som Jösse om haren, Mickel om räven osv. — Ordet tillhör den grupp av namn på björnen, som urspr. användes som ett slags eufemismer i st. f. björn, som var tabu (o. f. ö. kanske självt uppkommit på liknande sätt; se björn). Nalle uppräknas av Salan 1692 bland dylika beteckningar (jämte *guulfoot*, *hin store*, *stoorfar*). En annan, urgammal beteckning för björnen, som tolkas på samma sätt, är sanskr. *madh(u)v-ád*, egentl.: honungsätare = fslav. *medvědĭ*, till mjöd i betyd. 'honung' o. äta; jfr mkymr. *melfochyn*, björn, egentl.: honungssvin. Dylika känningar kunna väl dock uppträda även av andra orsaker: i vissa fall göra de snarast intryck av att urspr. tillhöra det primitiva poetiska språkbruket, med sedermera utsträckt anv., alldeles som t. ex. fra. *renard*, räv, el. ty. dial. *markolf*, häger, som härstamma från djursagan.

namn = fsv. = isl. *nafn*, da. *navn*; (liksom vatten el. björn, örn osv.) från synkoperande kasus av en *n*-stam (jfr t. ex. got. plur. *namna*) i got. *namô* n. (det urspr. könet), fsax., fhty. *namo* m. (ty. *name*), ags. *nama* (eng. *name*), av ie. **(o)nṓmen-* i lat. *nōmen* (varav sv. nomen), grek. *ónoma* (jfr anonym, onomatopoetisk, pseudonym, synonym), sanskr. *nāman-*; med avljudande motsvarigheter i övriga språkfamiljer, t. ex. fslav. *imę* (av **mien-*, av **inmen*, av ie. **n̥-men-*). Enl. H. Petersson Heterokl. s. 167 böra de växlande formerna förklaras ur ett heteroklitiskt paradigm ie. nom. **nōm*, **nom* genit. **nemnés*, **n̥mnés*. — Ordet hör icke, såsom ofta antagits, till ie. *gnō-*, känna (se d. o.): lat. *cognōmen* osv. beror väl på sammanblandning med ett **gnṓmen* = grek. *gnōma* n., kännetecken. — Jfr namne, nämligen.

namnam, 1785, jfr Hallman 1778: 'ja ka ha namn namn' (efterbildning av barnspr.); reduplicerande barnspråksbildning; jfr t. ex. nsv. (tillfälligt) *burr-burr*, burrigt hår, *gluffig-gluff*, glupsk person (Bo Bergman), fra. *bonbon*, lat. *turtur* (se turturduva).

namne = fsv. = isl. *nafni*, da. *navne*, mlty., mhty. *genanne*, fhty. *ginamno* (*-mm-*); av prefixet *ga-*, samman (bortfallet i nord. spr.), o. en avledn. av namn; bildat som granne.

[Nanberga, ortn., se Nanna 2.]

nankin, 1758 = ty. *nanking*, efter den kinesiska staden *Nanking*. Jfr liknande ursprung för barege, kalikå, kambrik, kretonn, madapolam, muslin.

1. **nanna**, vb, se under nunna 2.

2. **Nanna**, kvinnon., åtm. delvis efter Balders maka *Nanna*, en barnspråksbildning av samma slag som ä. nsv., lty. o. ty. *nanne*, pappa, sv. dial. *nanna*, mamma, grek. *nánna*, *nánnē*, tant, alban. *nanɛ*, serb. *nana*, *nena*, mamma, osv., personn. *Nanna*, *Nonna* (Mindre Asien), el. som de under sbst. o. vb. nunna anförda orden. — Ett liknande barnord ingår även i fsv. personn. *Nanne* = fda., fda., kvar i nsv. ortn. Nanberga (fsv. *Nannabœrga*) Nke o. Nantorp (fsv. *Nannathorp*) Smål.; ävensom ortn. Nänninge Uppl. Jfr likartade bildningar under mamma o. pappa. — Däremot ej, såsom ofta antagits, till germ. stammen *nanþ-*, vara djärv o. d., i nännas.

[Nantorp, ortn., se Nanna 2.]

napp (di-), samma ord som fsv. *napper*, bägare, dryckesskål = isl. *hnappr*, även: matkopp o. d., mlty. *nap*, bägare, skål, fhty. *(h)napf* (ty. *napf*), ags. *hnæp(p)*, bägare; även inlånat i germ. spr.; av dunkelt ursprung; jfr Uhlenbeck PBB 26: 304.

nappa, fsv. *nappa*, klämma, nypa, nappa, plocka, sönderplocka = no.: nappa, plocka, da. *nappe* (eng. dial. *nap* från nord.), av germ. **hnappōn*, rotbesl. med litau. *knèbti*, nypa smått, grek. *knáptō*, uppriver (om ull) m. m. Jfr under näpen (slutet), näppeligen.

narciss, t. ex. Lucidor: *narcisser* plur., Bellman: *-a*, pl. *-or* = ty. *narcisse* osv., av fra. *narcisse*, av grek. *nárkissos*, ett grekiskt lånord, bildat som *kypárissos* (se cypress). Av detta växtnamn är det mytiska grek. namnet *Nárkissos* (= lat. *Narcissus*) en personifikation.

nardus = fsv., got. = ty. *narde* osv., av grek. *nárdos*, av österländskt ursprung.

nare, bitande vind, ungt i litteraturspr., t. ex. Strindberg 1890 = no. Säkerl. av likartat ursprung som t. ex. no. *gnerra* ds. el. sv. dial. *snära*, storma, vina, no. *snæra*, svagt blåsa (om kalla vindar), som sbst.: vindpust; nämligen av ljudhärmande rötter; jfr mlty. *narren* osv., knarra (jfr under narr), fsv., sv. dial. *gnarra*, knarra, sv. *gnarka*, knirka, osv., samt *snar-* i snarka o. där anförda ord: någon direkt släktskap med just dessa ord behöver dock ej föreligga. — Härtill adj. narig, Aftonbl. 1888.

narkotisk, jfr fra. *narcotique*, ytterst av grek. *narkōtikós*, dövande m. m., till *nárkē*, domnande m. m., urbesl. med snara (av germ. **snarhōn*).

narr, t. ex. Rondeletius 1614, *narre* R. Foss 1621 = da. *nar*, från mlty. *narre* o. ty. *narr*, av fhty. *narro*; jfr sanskr. *narma(n)-*, skämt; säkerl. till en ljudhärmande rot av likartat urspr. med *snurr-* i fhty. *snurrinch*, lustigkurre, ty. *schnurre*, lustigt infall m. m. (jfr Persson Wurz. s. 32, dock delvis annorlunda). — Även ingående i uttr. göra narr av någon, där narr nu uppfattas som abstrakt (jfr gäck) = da. *gøre nar af*; jfr ty. *einen zum narren haben*. Se följ.

narra, i ä. nsv. 'göra narr av', t. ex. P. Svart Kr., el. 'reta', t. ex. o. 1640 = da. *narre*, från ty. *narren*, bl. a.: göra narr av; med avs. på den nuv. betyd. jfr ty. *geld aus einem narren*. — Härtill: narras, i ä. nsv. 'bete sig narraktigt', t. ex. P. Svart Kr., jfr ty. *narren* ds.; sedan: gyckla o. d., ännu Dalin 1853 o. i gamla personers språk samt dial.; numera annars blott som eufemism för 'ljuga'. — Narra april, G. J. Ehrensvärd 1780, Möller 1782 = da. *narre april*; förr o. stundom ännu även *skicka april*, efter ty. *jemand in den April schicken*; jfr de numera föga brukl. uttr. *löpa* el. *springa april* (med analogt uttryck 1667), liksom aprilnarri E. Carlén 1851 o. det nu knappast brukl. aprilnarr 1813, motsv. da. *aprilsnar*, ty. *aprilsnarr*, eng. *april's* el. *april fool*; Av omstritt ursprung; bl. a. tolkat som syftande på den ombytliga o. bedrägliga väderleken i april. Franskan har emellertid om aprilnarri uttr. *poisson d'avril* (dvs. aprilfisk), som påstås härstamma från bruket att skänka varandra en tarvlig fisk. Sannol. ha samtliga uttrycken sin upprinnelse i gamla uppsluppna vårfester med ty åtföljande upptåg av olika slag. Jfr G. J. Ehrensvärd 1780: 'Ett gammalt svenskt bruk at narra april eller »donner le poisson d'avril»' har nu kommit utur modet; man blir det så mycket de öfriga dagarne af året, at denne sedvane härigenom blifvit glömd'.

narri, Asteropherus 1609, förr med huvudtonvikten på senare stavelsen (jfr den vanliga skrivningen med *-ij*); från mlty. *narrie* (till föreg.); dessutom väl också utvecklat av ä. nsv. *narreri* P. Svart Kr. m. fl. liksom lappri av *lapperi*.

1. **narv,** på hudar, Rothof 1762 (jfr Lind 1749: *narf* som översättning av *narbe*) = da. *narv*, från mlty. *nar(w)e*, hårsidan på läder = ty. *narbe*; samma ord som mhty. *nar(w)e*, ärr = fhty. *narwa* (ty. *narbe*), av germ. **narwō-*; alltså efter de ärrliknande fördjupningarna; nära besl. med fhty. *narwo* m., krampa o. d., fsax. *naro*, trång, eng. *narrow* ds.; se närmare nor.

2. **narv,** Stellaria, Alsine, Spergula, I. Erici 1642: *narfwe*, vattennarf, i dial. även *narve* = no. *narve*; uppkommet av växtn. arv (se d. o.) genom felaktig upplösning av sammans. såsom vattenarv; på samma sätt som likbetyd. sv. dial. *sarv(e)* av *höns-arv(e)* el. *vass-arv(e)* (jfr under ni, nypon o. på).

narval, 1796 (då ännu enstaka) = da. *narhval*; från nord. komma eng. *narw(h)ale*, fra. *narval* osv. Ombildat av isl. *náhvalr*, som på grund av djurets gulvita färg vanl. plägar föras till isl.

nár (genit. *nás*) m., lik, no. *naae*, got. *naus*, ags. *néo-*, besl. med fslav. *navi* ds., lett. *nawe*, död, osv.

[naska, sv. dial., se snaska.]

nasse, liten gris, i litter. först slutet av 1800-t.; efter lockordet på svin, som i sin tur härmar djurets snaskande läte; jfr sv. dial. *hussingar*, svin, till lockordet *huss*, samt under gris. Härtill även sv. dial. *naske* o. *naska*. Jfr det obesläktade, men likartat uppkomma finska *naski*, gris, men även: smackning o. d.

nata, Stellaria media, i dial. även *nate*; också kallad *våt-* el. *vassarv* (av *vatns-*; se arv, narv); substantivering av ett fsv. adj. **nater*, våt = fsax. *nat*, fhty. *naz* (ty. *nass*), jfr got. *natjan*, väta = ty. *netzen*; av ie. *nod-* el. *nad-*, växl. med *not-* i grek. *nótios*, fuktig, osv., liksom t. ex. hat o. grek. *kótos*. Jfr Noreen Sv. etym. s. 56 o. följ. — Hit höra en del nord. vattendragsnamn, t. ex. sv. sjön. Naten, isl. älvnamnet *Nǫt* (myt.); stundom med avljudsstadiet *-e-*, motsv. grek. flodn. *Néda*; jfr sanskr. *nadī*, flod. Se förf. Sjön. I. under Naten, Nätaren, Nätterhöfden; jfr Nättraby.

Natalia, kvinnon., = ty. *Natalie* osv., till lat. adj. *natālis*, som rör födelsen, födelse- el. sbst. =, födelse; senare särsk. om Kristus (jfr fra. *Noël*, Jul, o. se nation).

Natan, mansn., från hebr.; egentl.: gåva; jfr följ.

Natanael, mansn., från hebr.; egentl.: Guds gåva; jfr föreg.

nate, växtsl. Potamogeton, Var. rer. 1538: 'nati som wexer j watnet', i dial. även *nata*, till ett fsv. **nater*, våt; se nata. — Förr ofta *nategräs*.

nation, 1544 = ty., fra., av lat. *nātio* (genit. *-ōnis*) ds., födelse, till *nāsci*, födas, av *gn-* (jfr naiv, Natalia, natur, renässans; urbesl. med kön).

natron el. **natrum** = ty., av lat.-grek., *nitrum*, grek. *nítron*, från hebr. *netr*.

natt, fsv., da. *nat* = isl. *nótt*, *nátt*, got. *nahts*, fsax., fhty. *naht* (ty. *nacht*), ags. *neaht*, *niht* (eng. *night*), germ. **naht-* = ie. **nokt-* i sanskr. *nákti* m. m., grek. *nýx* (genit. *nyktós*, ie. **nəkt-*?), lat. *nox* (genit. *noctis*), litau. *naktis*, även i alban., kelt. o. slav.; med avljudsformen *n̥kt-* i otta (osv.). Den egendomliga grek. stammen *nykh-* i *nýkha*, om natten, m. fl. berättigar knappast till antagande av en enklare rotform *nogh* (*nəgh*). — Ett minne av det forngermanska bruket att räkna efter nätter kvarlever i eng. *sennight* o. *fortnight*, egentl.: sju resp. fjorton dagar. Med denna sed sammanhänger det väl, såsom man förmodat, att ordet natt är gemensamt för alla indoeur. språk, medan däremot beteckningarna för 'dag' växla. Ett minne av bruket att räkna dygnet från föregående natt el. afton (se fastlagen) föreligger möjl. i det åtm. förr vanliga västmanl. talesättet *hälsa gonätter*, skicka hälsningar. — Nattblacka, flädermus, Phrygius 1615, till sv. dial. *blacka*, flaxa, fladdra, liksom nisl. *leðrblaka* ds. till *blaka*, fladdra, jfr no. *blakra* ds. o. sv. dial. *bläkta* (germ. **blakatjan*), av en parallellrot till den i no. *flakra*, fläkta, o. sv. flacka. På samma sätt är flädermus besl. med fladdra. Förhållandet till fsv. *natbakka*, flädermus o. uggla, samt *aptanbakka*, flädermus (jfr da. *aftenbakke*, nattskärra, Caprimulgus) är omtvistat; litteratur se Olson Appell. subst. s. 100. Andra liknande o. likbetydande bildningar äro t. ex. fsv. *natskǣva* (: isl. *skǽfa*, röra sig hit o. dit, got. *skēwjan*, gå; jfr skjura, skoja), i sv. dial. även 'nattskärra'; fsv. *natviskia* : sv. dial. *viska*, kasta, slänga, no. : ränna omkring m. m. (se viska 1); sv. dial. *nattglappa* : *glappa* i betyd. 'ränna omkring' (se glappa); om bildningen av dessa ord se förf. Ark. 13: 235. Även: *nattful*, egentl.: nattfågel; *nattmyska*, dimin. av mus. — Nattskatta, Solanum, t. ex. 1654; *nattskatt* o. 1645; B. Olai 1578: *natskatte waln*, *nattskat-*; från ty. *nachtschatten* (mhty. *nahtscate*), motsv. mlty. *nachtschade(n)*, *-schede(n)*, varav fsv. *natskadha*, *natskædha* m. m., da. *natskade* = ags. *nihtscada* (eng. *nightshade*); tydl. ett gammalt samgermanskt växtnamn, till got. *skadus*, skugga, fsax. *skado*, fhty. *scato* (ty. *schatten*), ags. *sceadu* (eng. *shade*, *shadow*), jfr sv. o. no. dial. *skadda*, dimma, med hypo-

Tillägg och rättelser.

anlete. Andra bildningsanalogier se under öga.

ateism, ateist, se teism, teist.

ax 1. Betyd.-paralleller se under stinga.

[benvälla, sv. dial., Symphytum officinale, se vallört.]

blindtarm, se tarm.

disträ, jfr förströdd under strö 1.

eller r. 17: läs: got. *aiþþau.*

envis, se vis 2.

[erkul, dalm., slända, se under rock 2.]

[etterkoppa, sydsv. dial., se under spindel 1.]

fal 1 r. 5: läs: *pōléō,* säljer.

flod. Se även överflöd.

flygel. Se även överflygla.

frågvis, se vis 2.

församling i betyd. 'socken' se d. o.

förströ, förströdd, se strö 1.

heliotrop, se under solvända.

Hunden, stjärnbild, ä. sv. hundedagarna, rötmånaden, osv., se rötmånad o. Sirius.

karavanserai, se seralj.

kolorit, jfr under kulör.

myllra. Om sv. dial. o. ä. nsv. *myrla,* myllra, är avlett av myra, föreligger en god parallell i fra. *fourmiller,* myllra, vimla = portug. *formigueiar,* av vlat. **formīculāre,* till *formīca,* myra.

koristiskt *-dd-* (besl. med grek. *skótos*, mörker); så benämnd på grund av de svarta bären (jfr artnamnet *nigrum*). I da. översatt: *natskygge*. Etymologiskt samma ord är ty. *nachtschatten*, *-schade*, Caprimulgus, motsv. det fsv. lånordet *natskœdha*, da. *natskade* ds.; sv. dial. *nattskata*, fladermus, kan vara identiskt (jfr samma betyd.-utväxling under nattblacka), men kan också tänkas innehålla fågelnamnet skata, jfr nämligen sv. dial. *nattskjora*, fladermus, till *skjora*, skata; se följ. — Nattskärra, Linné 1747; även (i yngre tid) nattskära, t. ex. Strindberg; kan knappast skiljas från sv. dial. *nattskäddra*, som är en ombildning av det under nattskatta omtalade fsv. lånordet *natskœdha*; *-skärra* dock sannol. anslutet till sv. dial. *skärra*, prata, besl. med fsv. *skarra*, av ljudhärmande ursprung, jfr de likbetydande ä. nsv. (t. ex. Schroderus 1639), sv. dial. *nattskräva* till *skräva*, ljuda sprucket, skrävla (se skrävla), o. sv. dial. *nattblarra*, *-skvarra*; mindre sannol. till isl. *skjarr*, skygg, el. det därav bildade sv. dial. *skärra*, skrämma, alltså med samma grundbetyd. som sv. dial. *nattskråpa*, person som är ute o. flackar om nätterna, egentl.: som rasslar o. d. (se skräppa 2).

Natt och Dag, adligt familjen., sl. av 1500-t. *Dag och Natt*, med syftning på vapenskölden, vars övre fält är ljusare (guld) än det nedre (blått).

nattvard, fsv. *natvarþer* (*-værþer*, *-orþer*, *-vordher*), aftonmåltid (såsom ännu på 1700-t. o. i sv. dial.) = isl. *náttverðr*, *-urðr*, aftonmåltid, da. *nadver*, altarets sakrament; jfr till betyd.-övergången ty. *abendmahl* o. fra. *cène* (av lat. *coena*, måltid). Av natt i äldre betyd. 'afton, kväll' o. fsv. *-varþer*, måltid, med övergång av *-æ-* till *a* mellan *w* o. *r* (jfr varda) av äldre **værþer* = isl. *verðr*, av germ. **werþu-* el. **werðu-*, varom närmare det dock ej säkert besl. värd, sbst. Den äldre betyd. kvarlever i aftonvard, dagvard (nu nästan blott dial.), frukost, fsv. *daghvarþer* (= da. *davre*), o. kvällsvard; i fsv. funnos även *middaghs-* o. *morghonvarþer*. Jfr även got. *nahtmats*, aftonmåltid (till mat).

natur = fsv. (jämte *natura*), da., ty. osv., av lat. *nātūra* ds., egentl.: födelse, till *nātus*, född (se nation). — I ä. nsv. ej sällan mask.; hos Sahlstedt 1773 o. följ. lexikografer blott fem. — I vissa dial., t. ex. Fryksd. Vrml., i betyd. 'könsdrift'; liksom i fsv. stundom 'könsumgänge' o. d.

Naumann, familjen., från ty. (etymol. = Neumann, Nyman); se Neander.

nav, jfr fsv. *nava* = isl. *nǫf*, da. *nav*, mlty. *nave*, fhty. *naba* (ty. *nabe*), ags. *nafu* (eng. *nave*), av germ. **naƀō-*; besl. med sanskr. *nābhi-* o. *nábhya-*, fpreuss. *nabis* ds. o. navle; se f. ö. navle. Liksom beteckningarna för 'vagnsaxel' (se axel), 'hjul' (se hjul o. ratt) m. fl. visa dessa överensstämmelser, att indoeuropéerna känt vagnen. — Om fin. *napa* är ett lånord från germ. spr., anses ovisst.

navare = fsv.: borr, ombildning av äldre *navar* = isl. *nafarr*, da. *naver*, av urnord. **naƀa-ʒaikа-*, med bortfall av *ʒ* o. övergång av *ai* till *ā* i svagare betonad stavelse, motsv. det urgamla finska lånordet *napakaira* = fsax. *navugér*, *nevegér*, *never*, fhty. *nabagêr* (ty. dial. *naber*, *näber*), ags. *nafugár* (eng. *auger*, med *n* uppfattat som obest. art., jfr *adder* ~ ty. *natter*, huggorm); av germ. **naƀa-ʒaiza-* (el. **naƀō-*), till **naƀō-* (= nav) o. **gaiza-*, spjut = isl. *geirr* osv. (se närmare under gissel samt f. ö. garfågel, Gerhard); alltså egentl.: borr för hjulnavar.

naverlönn, Acer campestre, jfr 1752: *Skånska Nafwern*, jfr skånska, ä. da. *naver*, da. *naur*; i ty. dial. *weissneber* o. *weissebern*; enl. Falk-Torp s. 757 sannol. från ä. lty., där i många ord ett oorganiskt *n* uppträder i början av ord; i så fall trol. urbesl. med lat. *opulus* ds.; med samma suffixväxling som i isl. *mǫpurr*, lönn, o. ags. *mapultréo*.

navigera = fra. *naviguer*, av lat. *nāvigāre*, föra ett skepp, segla, till *nāvis*, skepp (se no o. under ho 2), o. *agere*, föra m. m. (se agera o. åka). — Härtill bl. a. nautisk, ytterst efter grek. *navlikós*, hörande till skeppsfart, till *naũs*, skepp.

navle, fsv. *nafle* (*navil*) = isl. *nafli*,

da. *navle*, mlty. *navel*, fhty. *nabalo* (ty. *nabel*), ags. *nafela* (eng. *navel*), av germ. **nabalan-*, i avljudsförh. till lat. *umbilicus*, navle (jfr *umbo*, sköldbuckla), grek. *omphalós*, navle, sköldbuckla (stam: *onobh-*), fir. *imbliu*, navle, ävensom sanskr. *nābhi-*, nav o. navle m. fl.; alltså att betrakta som en avledn. av nav med grundbetyd. 'det nav- el. bucklelika'. Beträffande betyd.-utvecklingen ha annars olika meningar gjort sig gällande: enl. Meringer i dennes grundliga utredning WuS 5: 43—91 är betyd. 'navle' den äldsta. Hans sammanställning av ordet med grek. *nephélē*, dimma, ty. *nebel* osv. (se nebulosa) är dock osannolik; jfr Kretschmer Glotta 7: 355.

Neander, familjen.; till en typ av i Tyskland sedan humanismens dagar icke ovanliga, till grek. överflyttade namn, såsom i motsv. fall av *Neumann* (jämte *Naumann*, etymol. = eng. *Newmann*, sv. Nyman), till grek. *néos*, ny, o. *anér* (genit. *andrós*), man (se Anders); jfr *Chrysander* (även i svenskan) = *Goldmann*, *Dryander* = *Eichmann* osv. De hithörande svenska familjenamnen äro i vissa fall bildade på inhemsk botten, men de tyska ha väl äldst ofta tjänat som mönster. Stundom ha de svenska namnen direkta motsvarigheter i grek. förnamn, t. ex. Hylander = grek. *(H)ýlandros* (till *(h)ýlē*, skog), Isander = *Ísandros*, Nikander (Nicander) = *Níkandros* (till *níkē*, seger), Theander = *Théandros* (till *theós*, gud). Stundom är första leden latinsk, t. ex. Silvander, Sylvander: *silva*, skog. I vissa av namnen på *-ander* ingå ortnamn t. ex. Arhusiander (se Västerås).

Neapel, se politik.

nebulosa, 1792, Melanderhjelm 1795, egentl. fem. sg. till lat. *nebulōsus*, töcknig, till *nebula*, dimma, dunst (urbesl. med ty. *nebel*, isl. *nifl-* i *Niflheimr* osv.).

necessär, DA 1771: *necessarier* plur. (i annons); av fra. *nécessaire*, till lat. *necessārius*, nödvändig, till *necesse* ds.

ned, neder, ner, även i sammans., y. fsv. *nedh*, *ned(h)er*, ä. fsv. *niþ(er)* = isl. *niðr*, da. *ned*, *neder-*, fsax. *nithar*, fhty. *nidar* (ty. *nieder*), ags. *niðer*; komparativbildning (av samma slag som t. ex. efter) till ie. **ni* = sanskr. *ni*, ned, jfr sanskr. *nitarām*, nedåt. Jfr även fhty. *nida* (ty. *nied*) osv. — Nedan, fsv. *nedhan* (*-dhen*), *niþan*, jämte *nœþan*, nedifrån, nedtill = isl. *neðan*, da. *-neden* (*forneden*), fsax. *nithana*, fhty. *nidana* (ty. *nieden*), ags. *neoðan* (jfr eng. *beneath* av ags. *beneoðan*); bildat med germ. avledn. *-þan-* el. *-an* (jfr t. ex. dädan, ovan). Se även nedan. sbst. — Nedre, adj., fsv. *niþre*, *nœdhre* = isl. *neðri* (o. *neðarri*), da. *nedre*, fsax. *nithiri*, fhty. *nidari* (ty. *nieder*; jfr nedrig), ags. *neoðer(r)a* (eng. *nether*). Kompar. till adv. *niþ* heter i fsv. *niþermēr* (jfr sedermera). — Nederst, superl., som adj.: fsv. *niþarster*, *niþ(e)rster* (båda sammansmälta i nsv. nederst) = da. *nederst*, jfr isl. *neztr*; som adv.: fsv. *nidharst*, *nidh(e)rst* = da. *nederst*, jfr isl. *nezt*. — Nere, adv., Bib. 1541: *nedhre*, fsv. *nedre*, *niþre*, nere, nedtill = isl. *niðri*, ä. da. *nedre*; nda. i stället *nede*; liksom framme en speciellt nordisk form, bildad som inne, uppe, ute.

nedan, sbst., om månen, i sv. dial. även *nä(j)an*, fsv. *nedhan*, *nœdhan*, fgutn. *niþan*; biform till ä. nsv. *nädhar*, t. ex. L. Petri ('j blå Nädharna'), fsv. *niþar*, *nœþar* f. plur., *niþ* n., isl. *niðar* f. pl., *nið* n., ä. da. *nœde*, da. *nœ*; till adv. ned. — Härtill sv. nedmörkt = isl. *niðmyrkt*.

nederst, nedre, se ned.

nedrig, förr: låg, ringa, t. ex. Bib. 1541 o. långt in på 1700-t., ännu i sv. dial. jämte 'nedlåtande' (även *genedrig*) = ä. da. *nedrig*, även 'låg, ödmjuk', nu i samma betyd. som i sv., från mlty. *nedderig* el. ty. *niedrig* i egentl. o. bild. betyd., till *nieder* (se nedre under ned).

nefrit, se under njure.

neger, Kalm 1756: plur. *negrar* (såsom ofta under 1700-t.); förut enstaka *negre* 1680; 1758: *niger*; sent i ordb., Wikforss 1804 = da., från ty. *neger* 1777, äldre *negro*, liksom eng. *nigger* av fra. *nègre* o. ital. *negro*, av ital. *negro*, svart = lat. *niger*. Jfr *Montenegro* (egentl. venet.: det svarta berget). — Ett äldre inhemskt ord för 'neger' är *blåman*, t. ex. Bib. 1541 (som glossa),

Dalin 1738 = fsv. *blāman*, isl. *blámaðr*, till blå i betyd. 'svart'; se d. o.

negligé, Sedol. Merc. 1731, Dalins Arg. osv., hos Sturzen-Becker Med en bit blyerts s. 59 (1842) med citationstecken; sent i ordb.: Dalin 1853; av fra. *négligé*, till *négliger*, vårdslösa, försumma, av lat. *negligere* ds., av en sammans. med ett nekande ord (*nec*, icke, el. möjl. stammen i *negāre*, neka) o. *legere*, välja, m. m.

nej, fsv. *nœi* = da. *nei*, av det nekande *ne* o. ej (se d. o.). Ett annat ord är isl. *nei* (varav eng. *nay*) = fsv. *nē*, fgutn. *nai*; möjl. identiskt med ags. *nā* (eng. *no*) o. utgående från ett **neaiw* (se e-1); dock kunna de nord. o. eng. orden även tänkas ha olika ursprung (se strax nedan). Got. *nei* motsvaras av fhty. *ni*, isl. *ní*. Dessutom finnes i got. ett *nē*, nej (= ags. *nā*?). Fhty., ty. *nein* = fsax. *nēn* kommer av **ni-aina-*, liksom lat. *nōn*, icke, av **ne-oinom* (*ūnum*, till *ūnus*, ende, se en 3); jfr isl. *neinn*, ingen = ags. *nān* (eng. *none*, *no*). Besl. med det nekande lat. *ne*, grek. *nē-*, sanskr. *na*, fir. *nī*, fslav.-litau. *ne*, got., fhty. *ni*, ags. o. isl. *ne*, av ie. **ne*, med avljudsformen *n̥* i sv. prefixet o-. — Nej män, t. ex. Dalins Arg., är en förbleknad kvarleva av uttryck, som innehöllo ett åkallande av helgonen; jfr ä. nsv. *Gudz män*, ä. da. *hillig mænd* (da. *hillemænd*); jfr förf. 1600-t.:s sv. s. 52 o. män.

nejd, 1635: *nägd*, av Columbus Ordesk. anfört som ett talspråksord, som borde upptagas i skriftspr.; dock icke ovanligt i skriften före C.; i ä. nsv. vanl. *nägd*, *negd*, *neigd*, från mlty. *négede*, närhet = mhty. *nâhede*, bildning på germ. *-iþō-* till stammen **nēhw-*, nära, i nabo o. adv. när, nära; jfr med avs. på avledn. längd osv. En närbesläktad inhemsk nordisk bildning är isl. *nánd*, närhet.

nejlika, ä. nsv. även *nelka*, t. ex. Lucidor, fsv. *nœylika*, *nœghlika*, *nœlika* m. m. = da. *nellike*, från mlty. *negelken* (varav ty. *nelke*); jämte ty. *näg(e)lein* diminutiver till nagel i betyd. 'spik'; först använt om kryddnejlikan på grund av de torkade frönas likhet med småspik o. sedan överfört på trädgårdsnejlikan (Dianthus); jfr t. ex. eng. *clove*, fra. *clou de girofle*, kryddnejlika, till *clou*, spik (av lat. *clāvus*, besl. med klav o. urbesl. med sluta). — I den senare leden av det fra. ordet ingår en avkomling av det i skilda former i östern o. västern vitt spridda grek. namnet på kryddnejlikan *karyóphyllon*. — Jfr med avs. på bildningen fänika, rölleka.

nejonöga, nu neutr. som i fsv., i ä. nsv. ofta fem.; i modern form t. ex. Dalin 1853; Sahlstedt 1773 o. Weste 1807: *nejöga*; Lind 1749: *negenögon*, Var. rer. 1538: *neyenögha*, fsv. *neghenögha* n. = da. *negenøie(n)*, från mlty. *negenóge* = ty. *neunauge* (m., f. o. n.); till mlty. *negen*, nio, efter de egentl. sju gälöppningarna på halsen, som se ut som ögon; jfr eng. *seveneyes* o. fra. *septoeil* ds., egentl.: sjuöga. — Den nysvenska formen med *-on* beror på hypersvecism; jfr Kock Sv. ljudhist. 4: 153.

nej san, se minsann.

nek, sädeskärve = fsv. = da. *neg*. Finska *nikuli*, ett par kärvar, från nord. spr. Okänt ursprung. — Ordet är allmänt i götalandsdial. o. finnes även i t. ex. Nke, men saknas i många mellan- o. nordsv. dial. Av Weste o. Dalin betecknas det som dial. o. kan ej ännu anses tillhöra riksspr. (åtm. ej stadsspr.), där det i regel ersättes av kärve el. (i sht i mellersta o. norra Sv.) band.

neka = fsv., i fsv. o. t. ex. Bib. 1541 även 'förneka' = fgutn. *naikka*, no. *neikka*, ä. da. *nege*, *k*-avledn. av fnord. (isl.) *nei* (= fsv. *nē*, fgutn. *nai*), ingående i nej; jfr jaka till ja. Isl. *neka*, av germ. **nikōn*, till *ni*; sv. dial. *nika* till *nī*; se f. ö. nej. En *t*-avledn. härtill är sv. dial. *näkta*, sydsv. *nejta*, da. *negte*; jfr no. *nekta*. — En annan bildning uppträder i fsv. *nēta*, isl., no. *neita*; om isl. *nit(t)a* se litteraturen i Ark. 14: 142.

nekrolog, Hammarsköld 1819 = ty., av fra. *necrologe*, även 'dödslista', av grek. *nekrológion*, av *nekrós*, lik (besl. med nektar o. lat. *necāre*, döda), o. en avledn. till *lógos*, tal, ord (se logik). — Ungefär samtidigt i sv. *nekrologi* i samma betyd.

nektar, av grek. *néktar*, gudadryck, sannol. till ie. stammen *nek-*, död (jfr lat. *necāre*, döda, o. nekrolog), o. ett även i sanskr. uppträdande *tar-*, övervinna, besegra; alltså egentl.: 'som övervinner döden' o. sålunda med en grundbetyd. liknande den hos ambrosia.

nemesis, av grek. *némesis*, vrede, avundsjuka, gudomlig hämnd, som straffar övermått av högmod el. lycka; med besl. bildningar i alban. o. kelt. spr.; till grek. *némō*, till- el. utdelar o. d. (jfr nomad; urbesl. med ty. *nehmen*, taga, sv. förnimma osv.).

nepotism = ty. *nepotismus*, fra. *népotisme*, nylatinsk avledn. av lat. *nepōs* (genit. *-ōtis*), barnbarn, sedan även: brorel. systerson (varav fra. *neveu* = nevö), urbesl. med isl. *nefi*, bror- el. systerson m. m., ty. *neffe*; av ie. **ne-pot-*, sannol. egentl.: omyndig, till *ne*, icke, o. **potis*, herre (se despot o. senast Leumann ZfdW 11: 63), med fem. **nepti*, i isl. *nipt*, systerdotter, bror- el. systerdotter, ty. *nichte* osv. Däremot är det ovisst, om, såsom vanl. antages, även isl. *niðr*, släkting, bör föras hit (i så fall av ie. **neptio-*).

ner, nere, se ned.

nerium, av lat. =, av grek. *nérion*.

nerv, 1675: *nerfwar* plur., 1682: *nerwor* plur. (ännu på 1800-t.), t. ex. 1738: *nerver* plur. = ty. *nerv*, fra. *nerf*, av lat. *nervus*, nerv, sena (sannol. trots framställda invändningar på ett el. annat sätt besl. med grek. *neũron*, sena). — Nervös = ty. = fra. *nerveux*, av lat. *nervōsus*, nervstark. I sv. som sjukdomsterm 1758; i modern betyd. Knorring 1836: 'Hon var otroligt svag och nerveuse'; o. 1850 ännu blott om personer tillhörande de högre klasserna; Dalin 1853 hänvisar för betyd. 'som har svaga nerver' till *nervsvag*. I Tyskland blir samma betyd. vanlig på 1830-t. Närmare hos förf. Festskr. t. Sdw. s. 249.

nesa = fsv. = isl. *hneisa*, ä. da. *nesæ*; till isl. *hneiss*, usel, eländig, o. isl. vb. *hneisa* (*-st-*), förringa, ä. nsv. *nesa*, skymfa, sv. dial. *näisa*, håna, da. dial. *nese* ds.; ett speciellt nordiskt ord av dunkel härledning.

nestor, efter den forngrekiske sagokonungen Nestor i Pylos, som vid hög ålder bl. a. deltog i striderna vid Troja o. i furstarnas krigsråd högt skattades för visdom, redbarhet o. vältalighet. Enl. Kretschmer Glotta 4: 308 egentl.: återvändaren, den alltid återvändande, nomen agentis till grek. *néomai* (**neso-*), anländer; ursprungl. en vegetationsgudomlighet.

Nettelblad(t), familjen., se nässla (slutet).

netto, o. 1710: *neto*, under 1700-t. o. långt in på 1800-t. i betyd.: nätt, noga, knappt, precis; som handelsterm mera vanligt först på 1800-t., av ital. *netto*, varav även nätt (se d. o.). Jfr de likaledes ytterst från ital. härstammande handelstemerna agio, banko, brutto, konto, procent, prokura, rabatt, saldo.

neurasteni = ty. *neurasthenie* osv., nyare bildning av grek. *neũron*, nerv (se d. o.), o. *asthéneia*, svaghet, till *a-*, utan (= sv. *o-*), o. *sthénos* n., kraft, styrka.

neutral, Balck 1599 i betyd. 'partilös ('en . . neutral'), vanl. i uttr. *hålla sig neutral*, t. ex. 1635 = ty. osv., av lat. *neutrālis*, blott i gramm. betyd., i mlat. även 'partilös', till *neuter*, ingendera (vartill neutr. *neutrum* = sv.), av *ne-*, icke, o. *uter*, endera.

nevö, av fra. *neveu*, bror- el. systerson, av lat. *nepōs*, äldst: son- el. dotterson (se nepotism), vartill femininbildningen *neptis*, son- el. dotterdotter, med den vulg.-lat. nybildningen **neptia*, varav det särsk. förr även i svenskan använda fra. *nièce*, bror- el. systerdotter.

Ni, ni, pron., se I.

Nibble, Nybble, ortn. i sht i Mellan-Sverige, av fsv. *Nȳbȳle*, *Nȳböle* m. m., = fda. *Nybøle*, till adj. ny o. en avledn. av bol, gård o. d.; jfr hybble, Tibble. — Samma härledning har även Nöbbelöv, med analogisk anslutning till namnen på -löv. — Härtill familjen. Nyblæus.

Nicander, familjen. (nu utdött), se Nikander.

nicka, jfr ä. nsv. *nicka* i betyd. 'blinka', t. ex. L. Petri, y. fsv. *m(ædh) ögom nikka*

Cod. Ups. C 20, *nikkan*, nick = no. *nikka*, da. *nikke*, från mlty. *nicken*, röra sig upp o. ned, blinka = fhty. *nicchen*, böja (sig), nicka (ty. *nicken*); intensivbildning till niga, egentl.: böja sig, liksom bocka till buga; jfr med avs. på bildningen f. ö. guppa, vippa osv.

nickel, så benämnd av metallens upptäckare den svenske mineralogen Cronstedt 1751, efter ty. *kupfernickel*, niccolum sulphuratum, som visade sig innehålla stora mängder av den nyupptäckta nickeln. Det ty. ordet innehåller egentl. en benämning på tomten, *nickel*, vilken bergsmännen gåvo skulden till att de av denna metall förgäves sökte få någon koppar; alltså samma slags ursprung som kobolt, tillsammans med vilket kopparnickeln ofta uppträder.

niding, fsv. *nīþinger*, *-ung-*, niding, nedrig bov; gnidare = isl. *níðingr*, ärelös person o. d. (*matníðingr*, som är matsnål), da. *niding* ds. som i sv., i ä. da.: girigbuk; avledn. av ett ord = isl. *níð* n., hån (= no., sv. dial. Norrl.), got. *neiþ*, avund, fsax. *nīth*, hat, avund, mlty. *nît* (se nit 1), fhty. *nīd* ds. (ty. *neid*), ags. *nīð*, fiendskap, strid, av germ. **nīþa-*, av dunkelt ursprung, enl. somliga: gnidning. En parallellrot synes annars föreligga i got. *naitjan*, skymfa, grek. *óneidos*, skymf, tadel, sanskr. *nidā*, hån, smälek, osv. Jfr följ. o. nidvisa.

nidsk, snål, girig, fsv. *nidsker* = da. *nidsk*, avundsjuk, ä. även: girig; i sv. inhemskt, att döma av betyd. o. ordets spridning i dial., i y. da. påverkat av lty. *nidesch*, avundsjuk, hatfull, varav även ä. nsv. *nidisk* ds. 1541 osv. = ty. *neidisch*. Se f. ö. föreg.

nidvisa, Weste 1807, om isl. förh. redan Reenhjelm 1691 i övers. = da. *nidvise*, från isl. *níðvísa*, till *níð* n., hån (varigenom ngn betecknas som vars mans *níðingr*); se f. ö. niding.

[nièce, se nevö.]

niga, fsv. *nīgha*, böja el. buga sig, i sht som tecken till vördnad, sålunda även om män såsom ännu t. ex. Bib. 1541, Messenius m. fl. = isl. *hníga*, ä. da. *nige*, fsax. *hnigan*, fhty. *(h)nigan* (ty. *neigen*), ags. *hnigan*, av germ. st. vb. **hnīƶwan*, av somliga sammanställt med lat. *cōnīveo*, böjer sig samman, sluter sig, i sht om ögonen (i så fall av **concnī(g)uere*). — Da. *neie* utgår från kausativet germ. **hnaiƶwian*, komma att böja sig = isl. *hneigja*, böja (sig), ä. nsv. *nega sig*, buga sig, ä. da. *nege*, fsax. *hnégian*, fhty., ty. *neigen*, ags. *hnégan*, böja, got. *hnaiwjan*, jfr got. *hnaiws*, ödmjuk o. d. — Jfr benägen o. nicka.

nihilist, t. ex. Strindberg 1880 = ty., till lat. *nihil*, intet.

Nikander (Nicander), familjen., efter grek. *Nícandros* (till *nikē*, seger); se under Neander.

nikotin = ty., av fra. *nicotine*, efter fransmannen Nicot, vilken som sändebud i Lissabon år 1560 sände tobaksplantan från Portugal till Frankrike.

nikt, 1697: *nicht*, från ty. *nicht* = holl. *niet*; väl av grek. *onykhītis* (Plinius: *onychitis*), ett slags zinkmalm, egentl.: lik onyx. Genom missuppfattning av ordet såsom identiskt med *nicht*, icke, redan på 1500-t. i Tyskland benämnt *nihili*.

Nils, mansn., av fsv. *Nilis*, *Nighels* m. m., av äldre *Niklis*, *Niklas*, av (grek.-) lat. *Nikolaus*, till grek. *nikē*, seger, o. *lāós*, folk, alltså med samma betyd. som *Nikodemus*, till *dēmos*, folk. Jfr Klas. — Hypokoristisk biform: Nisse = y. fsv., t. ex. Cod. Ups. C 20 s. 456: 'iösse percussit nissa . . mz flata handene'; se f. ö. nisse.

nimbus, av lat. *nimbus*, helgongloria, tidigare: moln, dimma, störtregn, av ie. **nembhos*, besl. med iran. *namb*, dagg, dimma; med samma ljudutveckling som t. ex. lat. *imber*, regnskur, av **ember*, **m̥bh-*, till sanskr. *abhra-*, moln, el. lat. *limbus*, list, bräm, av **lembos*, till sanskr. *lámbatē*, hänger ned.

nimme, sv. dial. o. ä. nsv., fattningsgåva, egentl.: förmågan att mottaga, till fsv. *nima*, taga = isl. *nema*, got. *niman*, ty. *nehmen* osv.; se f. ö. under avnämare, anamma, angenäm, förnimma, nummen.

nimrod (skämts.), framstående el. ivrig jägare, efter 1 Mos. 10: 8—9: 'Nimrod . . var en väldig jägare för Herranom'.

Ninive i svordomen 'gå el. dra åt (el.

till) Ninive'; vanlig åtm. i södra Sverige; efter den assyriska staden *Ninive* (*Nineve*), i bibeln flerstädes omnämnd för sin ondska o. syndfullhet, t. ex. Jona 1: 2. — Även i ty. dial. i likn. uttryck, t. ex. *Herr Gott Ninive.*

ninna, vb, se under nunna 2.

nio, fsv. *nīo* = isl. *nío*, no. *nie*, *nio*, da. *ni*; med dunkelt *i* (sannol. från tio; se d. o.) = got. *niun*, fsax. *nigun*, mlty. *negen* (se nejonöga) o. ags. *nigon* (med sekundärt *g*, eng. *nine*), fhty. *niun* (ty. *neun*), av ie. **neun̥* = lat. *novem* (med *m* efter *septem*, *decem*), sanskr. *náva*, fir. *nōi-(n)*, jfr med annat bildningssätt grek. *ennéa*, **énun̥-* i jon. *eínatos*, nionde, arm. *inn* osv., ävensom fslav. *devętĭ* (egentl.: niotal), litau. *devynì* med *d-* från ordet för 'tio'. Möjl. rotbesl. med ny o. betydande 'det nya talet'. — Nionde, fsv. *nīunde* = isl. *níundi*, da. *niende*, got. *niunda*, fsax. *nigundo*, fhty. *niunto* (ty. *neunte*), ags. *nigoða* (jfr eng. *ninth*), svaga former till ie. **neun̥-to-*, jfr grek. *énatos* av **enun̥to-* : det senare *n*-et hör sålunda egentl. till kardinaltalet. Med andra suffix t. ex. lat. *nōnus* o. sanskr. *navamá-*.

nipa, egentl. ett norrländskt dialektord: brant berg, hög brant åbrädd = nisl. *nípa*, no. *nipa*, jfr isl. *gnípa*, brant berg vars övre del lutar framåt; besl. med isl. *hnípa*, hänga ut över el. luta, ags. *hnípian*, hänga med huvudet, vara sorgsen, jfr sv. dial. *nipen*, rädd, isl. *hnípinn*, modfälld, samt väl också med litau. *knimbù*, *knìbti*, sjunka ned, svikta.

nipper, plur., 1701, Serenius 1734, förr även i sing., *nipp*, t. ex. 1758, jfr da. *nips*, ty. *nippsache*, av fra. *nippe*, vanl. plur. *nippes*; dunkelt; möjl. egentl. germanskt o. rotbesl. med sv. o. no. dial. *nipper*, fin, nätt (se nippertippa), o. näpen.

nippertippa, liten näsvis kvinna, 'näspärla', gärna med bibetyd. av småväxthet; förr även, liksom i sv. dial., grannlåtsdocka el. dyl., t. ex. Bellman 1782, om sädesärlan, med biformerna *nipplippor* O. v. Dalin, *nippertipp* 1863, jfr också ä. sv. *tippenippa*, *mamsell tippernippa*, sv. dial. *sippertippa*. Ej av (det dock möjl. avlägset besläktade) nipper, som dock kanske påverkat betyd., utan till sv. dial. *nipper*, fin, nätt, även någon gång i riksspr., t. ex. Onkel Adam 1852 = no., da. dial. *nipper*, nisl. *nipr*, jfr sv. dial. *nippernätt* o. no. *niprefin*; se f. ö. näpen. Besl. är också da. *nippe*, smutta, från lty. *nippen*, liksom t. ex. sv. dial. *sippertippa*, nippertippa, hör samman med lty. *sippen*, smutta (se sipp o. sippra), el. det likbetydande ä. sv. *pimpernätt* o. da. *pimpe(r)nille* ds. med pimpla i betyd. 'dricka smått men ofta' (jfr förf. nedan anf. avh. s. 18, Jessen NTfF 3 R 15: 18). Senare leden är snarast densamma som i nästippa, näspärla, till tipp, spets, alltså: med liten spetsig näsa el. som sätter näsan i vädret. Dock kunde ordet också tillhöra den typ av reduplicerade o. rimmande el. avljudande bildningar, där den senare leden icke egt självständig betydelse, t. ex. villervalla. Se närmare förf. Minnesskr. utg. af Fil. samf. i Gbg 1910 s. 13 f.

nisch, Carlberg 1740 = ty. *nische* osv., av fra. *niche*, väl vbsbst. till *nicher*, bygga bo el. näste, av vlat. **nifficare* av *nīdificāre* ds., till *nīdus*, näste (se d. o.), o. stammen i *facere*, göra.

nisse, tomte, Brasck 1645, Rudbeck Atl. 3: 505 (1698); jfr sammans. *smörgåsenisse* Sylv. Phrygius 1602 (se Hjelmqvist Spr. o. st. 8: 132) = da. 1564, egentl. kortform till Nils, från ty. *Nicolaus*, *Niclas*, *Klaus* (se Klas) m. m., beteckning för en utklädd person, som föreställer den helige Nikolaus o. på Nikolaidagens afton, d. 5 Dec., ger barnen skänker o. förmaningar; stundom även uppträdande på julafton el. nyårsafton. Härtill de likbetydande nisse goddräng (= da.) o. *goe-nisse*, t. ex. Skå. — Nisse i var gata, om en som vill vara med överallt o. lägga sin näsa i blöt, jfr Dalins Arg.: *Nisse i hwar Gatu*, efter ty. *Hans in allen gassen*, jfr eng. *Jack of all trades*. Se bl. a. Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 215 f.

1. **nit** n., fsv. *nīt* (även *nidh*), förbittring, fiendskap, avund; jfr med avs. på den yngre betyd. 'stark iver' NT 1526 Förspr.: 'nijt (är) någhot när så mykit som affuund eller ogunst, doch

affuund är alltijd oond, men nijt är stundom i thet gott är'; i Bib. 1541 har ordet betyd. dels av 'vrede, avund, misstanke' ('icke i kijff och nijt') o. dels av 'nitälskan'; i ä. sv. både n. o. m.; från mlty. *nit* (gen. *nides*), m., illvilja, hat, avund = isl. *níð*, hån, got. *neiþ*, avund osv.; alltså samma ord, som ingår i niding (se närmare d. o.) o. nidvisa. — Nitisk, NT 1526. — Nitälska, NT 1526.

2. **nit**, lott utan vinst, t. ex. 1737 (*niet*) = da. *nit(t)e*, från holl. *niet*, varifrån även ty. *niete*; lånat från holl. (el. i Sverige möjl. från ty.) i samband med det s. k. holländska lotterispelets införande; egentl.: intet, noll = ty. *nicht*, av fhty. *ni-wiht*, ingenting = got. *niwaiht(s)* ds., motsvar. fsax. *neowiht*, ags. *náwiht* (eng. *not*, icke, *nought*, intet), av **ni-aiw-wiht* (se ej); av *ni*, icke, o. ett ord för 'väsen, varelse' (se vätte, vittra 3).

nita, 1790 = da. *nitte*, från ty. *nieten*, av fhty. *hniotan* = mlty. *nêden*, isl. *hnjóða*, slå, hamra, fsv. *niūdha*, nita, i avljudsförh. till nåda (stam **hnuð-*), se d. o. samt nydja o. nystan. — Nitnagel, från ty. *nietnagel*.

nitid, se nätt.

nittio, fsv. *nītutīo*, ombildning i anslutning till tio av ä. *nīutighi*, egentl.: nio tiotal; se närmare femtio. — Nitton, fsv. *nit(t)an*, motsv. isl. *nítjan*, got. *niuntaihun* osv.; se närmare femton o. tio.

nivellera = ty. *nivellieren*, av fra. *niveler*, avledn. av fra. *niveau*, nivå, jämn yta, avvägningsinstrument (varifrån sv. nivå), med oorganiskt *n* av äldre *livel* (eng. *level*) = ital. *livello*, *libello*, span. *nivel*, av lat. *libella*, vattenpass, dimin. till *lībra*, våg, det vägda, skålpund (fra. *livre*, skålpund, ett mynt. jfr grek. *lítra*; kanske ett icke-indoeur; ord); jfr ekvilibrist.

Njord, gudan., fsv. **Niorþer*, gen. **Niarþar* (jfr fjord, fjärd) = isl. *Njǫrðr*, motsv. forngerm. *Nerthus*, en fruktbarhetsgudinna (Tacitus), av urgerm. **Nerþuz*; av omstridd härledning (litteratur Helm Altgerm. relig.-gesch. 1: 313); snarast besl. med ir. *nert*, kraft, makt. Övergången från kvinnligt till manligt kön beror knappast, såsom stundom antagits (A. Kock ZfdPh. 28: 289 f.), uteslutande på den formella överensstämmelsen mellan fem. o. mask. *u*-stammar, av vilka de förra tidigt utdogo, utan har sannol. väsentligen religionshistoriska grunder; se t. ex. Sahlgren NoB 6: 26, E. Lehmann MoM 1919, s. 1 f. — I sv. ortnamn, t. ex. fsv. *Nærdhæwi*, nu Nalavi Nke, *Nærdhelunda*, nu Närlunda Sdml., *Nierdhatunum*, nu Närtuna Uppl., *Njærdhavi*, nu Mjärdevi (2 ggr) Ögtl. Jfr senast Wessén Forntida gudsdyrkan i Ögtl. s. 1 f. (Meddel. fr. Ögtlds Fornm.-fören. 1921). — Formen *Nerthus* hos Tacitus uppträder i dåliga handskr. o. texter som *Herthus*, *Hertha*, varifrån t. ex. Tegnérs *Herta* om 'moder Jorden' o. kvinnon. Herta.

njugg, Lælius 1588: *Een niugg Tunne*; ä. nsv. också *nägg*, sv. dial. även *nägg*, *nagg*, gottl. *neggur*, motsv. el. besl. med isl. *hnøggr*, *hnyggr*, no. *nøgg*, ä. da. *nygger*, njugg, mlty. *nouwe*, njugg, smal, noga (se noga), lty. *nou*, njugg (varifrån sv. dial. *nou*, no. *nauw*, da. dial. *nøv* m. m.), mhty. *genouwe* (ty. *genau*), ags. *hnéaw*; jfr sv. dial. *nugger*, njugg, ävensom *nigla*, snålas, o. det från nord. spr. lånade meng. *nig*. I formellt avs. flertydiga former. Sv. njugg kan vara ett urnord. **hneggwaʀ*, med *-i-* i vissa kasus (framför *u* o. *i*), vartill ackus. **hniggwan* > **hnyggwan*, varifrån brytningsformen njugg delvis kan härledas. Möjlig vore även en urnord. grundform **hneggwuʀ*, jfr isl. *hnyggr*, el. **hnuggwuʀ*, ackus. **hnuggwian* > **hnyggwan*, jfr isl. *hnugghent*, sv. dial. *nugger*. Isl. *hnøggr* kan även utgå från *hneggwaʀ*, med *ø* t. ex. från plur. **hneggwē(ʀ)*; det kan dock likaväl innehålla ett **hnaggw-* med *i*-omljud av *-ǫ-* = ags. *hnéaw* osv. Jfr t. ex. Kock Uml. u. Brech. s. 316, Lindroth Ark. 24: 342. Säkerl. till isl. *hnøggva* st. vb., stöta, snava (av **hneggwan*), sv. dial. *nägga*, stånga, mhty. *niuwen*, *nûwen*, krossa, stampa, isl. *hnugginn*, slagen, krossad, till germ. *hnu-* = ie. *knu-* i grek. *knýō*, krafsar, lett. *knust*, klia, osv., parallellrot till ie.

ghnu i gno. Njugg betyder alltså egentl.: en som gnider, jfr sv. gnida, gnidare i samma betyd.

njure, fsv. *niūre, nȳre* m., motsv. isl. *nýra* n., ä. da. *niure* m., da. *nyre*, mlty. *nēre* f., fhty. *nioro* m. (ty. *niere*); meng. *nēre* från nord.? (jfr eng. *kidney*, njure, av meng. *kid-nēre*; första leden väl besl. med kudde?); i no. dial. o. fhty. även 'testikel', jfr fgutn. *vigniauri* med denna betyd.; väl av germ. stam **neʒwr-* = ie. **negʰ̯r-* i grek. *nephrós*, vanl. i plur.: njurarna, lat. *nefrōnes* (prenest.), *nebrundines* (lanuvin.), njurar, testiklar. Samma dubbelbetyd. uppträder även i litau. *inkstas*. Med avs. på germ. *-ʒw-* till *u* jfr mö o. *ö*. — Ovisst är, om *ý* i isl. *nýra* (o. fsv. *nȳre*) beror på en avledning med *-i-* (jfr t. ex. fsv. *arve*, arvinge, men got. *arbja*) el. på oblika *n*-stamskasus på *-in* (jfr got. *gumin* o. d.), vars omljudsvokal i så fall förallmänligats. Ä. västg. *nyrar* (Sv. Hof) sammanhänger väl med en övergång *iu* till *y* av samma slag som i nysa (av *niusa*), sv. dial. *nyta* (av njuta). — Engelskan har (utom det nämnda *kidney*) *reins*, över ffra. från det etymologiskt dunkla lat. *rēnes* plur. — Rannsaka hjärtan och njurar, efter bibeln, Joh. Uppenb. 2: 23, i anslutning till uppfattningen om njurarna som livsfunktionernas säte; se närmare -lunda. Jfr eng. *kidney*, njure, i betyd. 'slag, skrot o. korn', t. ex. 'a man of my kidney' Falstaff i Shaksp. Merry Wives. — En annan germ. beteckning för 'njure' är ags. *lundlaga*, ffris. **lundlaga* (belagt i felskrivningen *lunglaga*), till isl. *lund*, köttet kring njurarna, no. *lund*, länd, höft, osv. (se -lunda o. lynne), o. en avljudsform till ligga; alltså: det som ligger nära länden (fsax. *leuintlegun* kommer enl. Gallée från ags.). — En avledning av grek. *nephrós*, njure, föreligger i sv. nefrit, njurlidande.

njuta, i ä. västg. även *nyta* (jfr Kock Sv. ljudh. 2: 337; se även s. 341), fsv. *niūta*, bruka, njuta (ipf. *nōt* = ä. nsv., men *niōt* 1687 o. *njutil* 1594) = isl. *njóta*, da. *nyde*, fsax. *niotan*, fhty. *niozan* (ty. *geniessen*), ags. *néotan* ds. = got. *ganiutan*, fånga, vilket är grundbetyd.; jfr got. *nuta manně*, människofångare, -fiskare. Om betyd.-övergången 'uppnå, erhålla' > 'bruka, nyttja, njuta' se Brugmann IF 37: 239. Jfr nöta, nyttja, nytta, nöt o. matros.

no, dialektord (Norrl.), ho, ränna = no. *no*, *nu*, nisl. *nór*, tråg; samma ord som isl. *nór*, skepp, jfr ags. *nówend*, skeppare, av germ. **nōwa-* = ie. **nāu-* i sanskr. *nāu-*, skepp, grek. *naũs*, *nēũs* ds., lat. *nāvis* (nybildning för ä. **nāu-s*), ir. *nau*; egentl.: urhålkad trädstam; med avs. på betyd.-utvecklingen till 'skepp' se båt o. skepp. — Härtill knappast ho (i så fall genom felaktig upplösning av *svin-no* osv.; se d. o.). Till de hos Tamm Etym. Ordb. anförda möjligheterna till förklaring av detta senare ord kan läggas den av Torp Etym. Ordb.s. 463 framställda: germ. **hauha-*: sanskr. *kōṣa-* m., kista, behållare (se dock hös).

nobel = ty., av fra. *noble* ds., av lat. *nōbilis*, förnäm, ädel, berömd, känd, avledn. av roten i *nōscere*, känna (urbesl. med känna o. kunna).

nobis, numera föga bruklig skämtsam benämning på värdshus, hos Hallman, Envallsson osv., på 1800-t. ofta om gamla Operakällaren i Stockholm, på 1600-t., t. ex. Stiernhielm Herc., *nobis krog*, om helvetet; från mlty. *nobiskroch*, motsv. ty. *nobishaus*, i gammal folktro uppehållsort efter döden för odöpta barn, sedan: ställe där de döda dricka o. spela, o. därefter överflyttat på värdshus i allmänhet. Av ital. *abisso* (varav mhty. *abyss*, *abis*), *nabisso*, avgrundssvalg, av lat. *in abysso*, i underjorden, vid vars ingång romarna trodde, att döda barn uppehöllo sig; i kristen tid överflyttat på de odöpta barnen. Jfr bl. a. M. Moe Sprogl. o. hist. Afh. viede S. Bugges Minde s. 247 f.

nock, nocke, ändan av en rå el. gaffel, t. ex. Rosenfeldt 1698; även: liten hake för garnet på en spinnrocksrulle, Messenius 1612: *teen medh nock*; jfr: 1547: *ryenock*, nock till vävnad av ryor, Schroderus 1637: *nock*, 'tooff, filamentum' (= sv. dial., varom nedan); översta delen av taket, t. ex. 1791 o. ännu i bygdemålsfärgat språk; jfr dessutom i

ä. nsv. t. ex. Bib. 1541: *nocka*, tapp, tränagel; Sigfridi 1619: *dunenåcka*, tofs, tapp; 1748 i betyd. 'noppa'; med motsvarigheter för dessa betyd. i nyare sv. dialekter, jfr även ösv. dial. *nokka*, framstäven på en båt = nisl. *hnokki*, no. *nokke*, hake på spinnrocksrullen, da. *nok(ke)* ds. som i nsv. (dock icke om inskärningen i timmer utan om den därav bildade tappen), motsv. mholl. *nocke*, toppen av en byggnad, han(d)bjälke, lty. *nok(ke)*, spetsen av något, t. ex. av en rå (rånock), möjl. också ags. *hnokk*, hake el. dyl. Grundbetyd. är sannol. 'hake, böjning'; besl. med isl. *hnúka*, böja ihop sig, kröka sig, o. isl. *hnykill*, knut, svulst (se nöckla). Betyd. 'tofs, ulltott osv.' (i ä. nsv.) är sekundär, egentl., såsom enl. Hyltén-Cavallius Vär. o. vird. o. Rietz i Smål.: så mycket garn som spinnes på en gång, innan tråden flyttas på en annan nocke; möjl. också inverkan från docka, noppa. Sålunda ej, såsom Saxén antager Sv. lm. XI. 3: 181, lån från finska *nukka* ds.: förhållandet är i stället omvänt. Hit hör f. ö. också växtn. nocka, Filago, luddört, harfot (E. Fries m. fl.); jfr med avs. på betyd.-utvecklingen växtn. noppa, likaledes om ludna örter. — I betyd. 'hake' förekommer i no. även *nakke*, liksom enl. J. Stolt (1820-t.) *nacke* i hans hemort brukades om hak i timmer (jämte *nock*). Nock(e) o. nacke ha också av vissa forskare etymologiskt sammanställts; väl utan skäl. Jfr även Falk-Torp s. 769, Torp Etym. ordb. s. 460 o. litteraturen hos Falk-Torp s. 1522. — Betyd. 'rånock' är säkert lånad från lty. — Jfr följ., nucka o. nöckla. — Vara på nocken, vara litet rusig, C. F. Dahlgren 1841 osv., kunde tänkas härröra från 'rånock': balansera på yttersta kanten (av nyktert tillstånd) el dyl.; i så fall från sjömansspr. såsom i ha fått sin hyra, kapten o. d. Häremot talar dock dial. *ha litet i* el. *på nocken* o. d., som visserligen kunde vara analogiska ombildningar efter t. ex. *ha litet i kroppen* o. dyl.; men å andra sidan knappast kunna skiljas från uttr. få på nocken, O. v. Dalin: *på nockan*, varför väl här snarast en skämtsam beteckning för 'huvud' föreligger, utgående från den av 'topp el. spets på byggnad'.

1. **nocka**, växtn., se föreg.

2. **nocka**, nålstyng varigenom två tygstycken hophäktas medelst en tråd, väl besl. med nock (se d. o.).

nog, fsv. *nögh* = isl. *nóg*, ä. da. *nog* (da. *nok* från mlty. *nôch*); egentl. neutr. till fsv. adj. *nögher*, tillräcklig (belagt i neutr.) = isl. *(g)nógr*, fsax. *ginôg*, fhty. *ginuog* (ty. *genug*), ags. *genóh* (eng. *enough*, i poesi o. dial. även *enow*), got. *ganôhs*, av germ. **ganōʒa-*, **ganōha-*; avljudsform till got. *ganah*, det räcker, fhty. *ginah*, ävensom till isl. *gnótt* f., tillräckligt antal, fhty. *ginuht*, ags. *genyht*. Sannol. till ie. roten *(e)nek*, uppnå, varom närmare under vb. nå, vars tillhörighet dock ej är höjd över allt tvivel. I så fall egentl.: vad som räcker till. — Avledn.: nöja sig; se d. o. o. nöje. — Jfr följ. — Nogräknad, t. ex. Karl XII 1701: 'En soldat bör intet wara nogräknad om sin gemaklighet', Serenius 1741; med den aktiva betyd. här som i många andra vbaladj. utvecklad ur en passiv, t. ex. 1759: 'Det första, som Han förebrådde dem, war en nogräknad tionde'; med betyd.-förändringen delvis understödd av de likabetyd. noga, noggrann. I samma aktiva betyd. förr även *grannräknad*, t. ex. Columbus Ordesk. Jfr A. Lindqvist Ark. 25: 228 f. — Nogsamt, o. 1550, neutr. till ä. sv. adj. *nogsam*, motsv. ä. da. *noksom*, *-sam*, tillräcklig, mlty. *nochsom*; se f. ö. -sam.

noga, fsv. *nögha*, som adj.: nogräknad, som adv.: noggrant, knappt; ombildat i anslutning till nog, av mlty. *nouwe*, trång, knapp, noga, fin, som adv. (varav även fsv. *nöwa* (*nögha*)): med nöd, knappt, jfr fda. *nøwe*, *nøghe* (nda. *nøie*) o. lty. *nöge* (se Seip 2: 131) = mhty. adv. *(g)enouwe*, knappt (ty. *genau*, även: sparsam), ags. *hnéaw*, girig (se närmare njugg). — Mlty. *nouwe* har enl. Noreen V. spr. 3: 91 givit fsv. **nöwa* > *nögha*; att döma av formen i Ärtemarksmålet har dock även ett fsv. **nöwa* > *nögha* existerat (E. Noreen Ärtem. ljudl. s. 87 n. 8). Da. *nøie* återgår enl. Seip anf. st. på ett mlty. **nöje*.

nojs, 1820-t., t. ex. Thomander, Dalin 1853, från eng. *noise* = meng., från ffra. *noise*, *nose* (fra. *noise*, käbbel, gräl); stundom betraktat som en folklig form till *nausée*, sjösjuka, varav: tumult o. d., av lat. *nausea*, sjösjuka, äckel, från grek. *navsía* ds., till *naũs*, skepp (se navigera o. under ho, sbst.).

noler, plur., västgötskt dialektord, potatis, efter namnet på den Alströmerska egendomen Nolhaga (av *Nordhaga* såsom *hin håle* av *hårde* osv.).

1. **noll**, 1638: *null* (ännu hos t. ex. Bellman, Dalin 1853 o. Högberg 1906), Arvidi 1651: *noll* = da. *nul*, från ty. *null* o. (som sbst.) ä. ty. *noll*, från fra. *nul*, ingen, ital. *nullo*, av lat. *nullus*, ingen, av *ne-*, icke, o. *ullus*, någon (av **oin(o)los*, avledn. av ie. **oino-* = räkneordet en). — I ä. nsv. stundom även *nullo*, t. ex. 'af nullo och intet wärde' 1700 = ä. ty., ital. — I romanska språk o. eng. brukas i stället en form, som utvecklats ur samma arabiska ord för 'noll', som ligger till grund för chiffer o. siffra, näml. fra. *zéro* (varav eng. *zero*), span., portug. *cero*, *zéro*; stundom, under formen *zero*, även i ä. sv. — Härtill: nolla, Gustaf II Adolf 1628: *nuller* plur., t. ex. 1764: *noller* plur., från ä. ty. *nulle*, noll, av ital. *nulla*, ingenting, som beteckning för det tionde av de arabiska taltecknen, av lat. *nulla*, fem. sg. till *nullus*. I ä. sv. även *null*, *noll* n. Dessutom i ä. sv. *siffra* (se d. o.).

2. **noll** el. **nolle**, spelt., bud i preferens; väl att sammanhålla med det till innebörden motsvarande budet i t. ex. lomber *nolo*, egentl. lat.: 'jag vill icke' (dvs. taga något stick); el. möjl. till föreg.

nomad, 1766 i plur.; ännu ej hos Sahlstedt 1773 = ty. *nomade* osv., ytterst från grek. *nomás* (genit. *-ádos*), jfr *némos* n., betesmark, till *némein*, föra på bete, egentl.: tilldela o. d. (se nemesis o. förnimma). Tidigare i sv. den lat.-grek. formen, t. ex. Rudbeck 1679.

nomen, se namn; nominera, se nämna. — Härtill nominativ, förr i regel med lat. form = ty. osv., av lat. *nōmināt*ī*vus* (underförstått *casus*), tidigare *casus nominandi*, övers. av grek. *onomastiké* (*ptõsis*, dvs. kasus, fall), ytterst till *ónoma*, namn.

nomenklatur = fra. *nomenclature* osv., av lat. *nōmenclatura*, egentl.: kallande vid namn, till *nōmen*, namn, o. ett vbalsbst. (bildat som *nātura*, natur) till *clā-* i *clāmāre*, kalla, ropa (vartill även klass, se d. o.; urbesl. med enhällig osv.).

nonchalant, av fra. =, vårdslös, sorglös o. d., egentl. part. pres. till ett *nonchaloir*, egentl.: icke vara varm för, jfr ä. fra. 'peu m'en chaut', det bryr jag mig ej om, till *non*, icke, o. *chaloir*, av lat. *calēre*, vara varm (besl. med chaufför o. echaufferad).

nonsens, Adlerbeth 1788, Leopold (*nonsenset* best. f.), jfr C. F. Dahlgren: 'ett non sens'; Dalin 1853 anger både svenskt (i första rummet) o. franskt uttal; av fra. *non-sens*, av ett lat. *nōn sensus*, dvs. icke mening (till *sentīre*, känna, märka; se sensation).

1. **noppa**, sbst., liten rund sammangyttring av hår på tyg, t. ex. Thunberg 1788; i betyd. 'blånor' hos Schroderus o. 1638, Columbus Ordesk.; i dial. även i plur. om små ojämnheter på väv, om blånor el. om tofsar av garn = fsv. = da. *noppe* = (el. kanske lånat från) mlty. *noppe*; meng. *noppe* kan vara lånat; med *r*-avledn.: sv. dial. *noppra*, jfr adj. *nopprog* o. da. *nupret*; egentl. 'liten knut, upphöjning'; med inom ord, som tillhöra denna betydelsesfär, vanlig växling med *-bb-* : ä. nsv. *nubbor*, knottror, t. ex. U. Hiärne, antagl. från lty. *nobbe(n)*, *nubbe(n)*, väl = mhty., ty. dial. *noppe*. Snarast en hypokoristisk diminutivbildning; åtminstone i den moderna rikspråksbetyd. möjl. besl. med no. *nūp*, hög fjälltopp med brant framsida, isl. *gnúpr* ds. (med prefixet *ga-*; jfr nipa), o. litau. *knubti*, vara böjd. Däremot synes ej nubb (osv.) höra hit trots da. dial. *noppe*, nubb (se d. o.). — Vb. noppa, avplocka nopporna, Linné 1751 (= lty., ty. *noppen*) är i denna speciella betyd. sekundärt i förh. till sbst., o. knappast besl. med no. *nuppa*, plocka, rycka, ags. *hnoppian*, sv. dial. *nopla*, fingra, plocka, som höra till nypa o. med vilka sbst. noppa också samman-

ställts. — Delvis annorlunda o. sinsemellan avvikande v. Friesen Mediagem. s. 73 o. Torp Etym. ordb. s. 461. — I den ä. nysvenska o. dialektiska betyd. 'blånor o. d.' föreligger snarast ett annat ord, som däremot sannol. är besl. med det nämnda germ. verbet med betyd. 'plocka o. d.'.

2. **noppa,** växtsl. Gnaphalium, i dial. även om Trifolium arvense; till föreg. med syftning på växternas ludenhet; jfr samma betyd.-utveckling hos det under nock anförda växtnamnet nocka, som användes om ullörten, Filago.

nor, i ä. nsv. även om en lång smal bäck; egentl. dial., men förtjänt att återupptagas i riksspr.: sund el. å mellan tvenne bredare vattendrag = fsv., no., da. dial. (havsarm med smal öppning); i en mängd sv. ortnamn, såsom sjön. Noren, Halvars- o. Vällenoren samt Nora, Norsholm, Skällnora; av germ. **nōra-* n.; i avljudsförh. till germ. **narwa-*, trång, i fsax. *naro*, ags. *nearo* (eng. *narrow*), jfr isl. *Norva-* (o. *Njorva)sund*, sundet vid Gibraltar, o. vidare **nerw-* i sjön. Njärven osv.; besl. med lett. *nārs*, *narws*, krampa, klove; till en ie. rot *ner*, bl. a. sammandraga, åtsnöra (med *s-* i snara). Jfr narv 1, Närke. — Till ortnamn, vari *nor* ingår, äro en del familjenamn bildade t. ex. Noreen, tidigare *Norenius*, efter *Nors* pastorat Vrml.

Nora, stadsn., fsv. *Nōrir* (plur.), till föreg.

nord, norr (om vinden), i sjömansspr., Palmcron 1642, från lty. el. holl., liksom ost, syd, väst; se f. ö. norr. — Nordstjärnan, förr bruklig benämning på polstjärnan, Bröl.-besv. ihugk. osv. o. ännu t. ex. 1835, 1857 o. alltjämt i vissa dial., t. ex. Smål.; förr även: *nor-* 1658 osv., *norr(e)* 1672, Dalin 1742 m. fl.; efter ty. *nordstern* (se polstjärna). I anslutning härtill nordstjärneorden (instiftad 1748), vars kors bär omskriften 'nescit occasum', dvs. 'hon vet ej av nedgång' (liksom polstjärnan). Vardagl. i stället nordstjärna(n), t. ex. C. F. Dahlgren 1837.

nordan, i ä. nsv. även *norden*, t. ex. Spegel (om nordanvinden), fsv. *norþan*, från norr, i norr, som prepos.: norr om (kvar i ortn. Nordanskog Smål.) = isl. *norðan*, da., mlty. *norden*, fhty. *nordana*, ags. *norðan*; bildat med det urgerm. riktningsadv. *-ana* (jfr fjärran osv.).

Norden, som ett slags egennamn, även Nord (t. ex. Swedenborg 1719; jfr: 'du höga Nord'), med *-en* uppfattat som best. art. = da., från ty.: mlty. *norden* n. = fhty. *nordan* n. (ty. *norden* m.), substantivering av föreg. o. alltså etymologiskt identiskt med detta.

Nordenskiöld (-sköld, -skjöld), adligt familjen., ombildat av de tidigare *Nordenberg* o. *Nordberg*; efter torpet Nordanåker Uppl.

Nordingrå, ortn., se -rå 7.

Nordmaling, socken i Vbtn, se Maljen.

nordstjärna, nordstjärneorden, se under nord.

Noreen, familjen., se nor.

Norge, fsv. *Norghe*, *Noreghe* (jämte *Noregher*), egentl. dat. sing. av fno.-isl. *Noregr*, *Norvegr* (även *Nór-*), äldre **Norðrvegr* = ags. *Norðweg* 800-t. eng. *Norway*), lat. *Northwegia* 900-t., runda. *Nuruiak* Jællinge, mhty. *Norwege*, *-wæge* (ty. *Norwegen* egentl. dat. plur.) osv.; jfr ags *on norðwegas*, vägen mot norr, i samma betyd. o. isl. *á norðrvega* (Helgakv. Hund. I) om de nordliga länderna; till norr o. väg; alltså egentl.: (åt) norr-hållet (jfr isl. *austrvegr* om Gardarike, Ryssland, *suðrvegar* om Tyskland o. Italien), vilken benämning sedan fäste sig vid Norge. På formen *Nerigon* hos Plinius kan i etymol. avs. intet byggas. Hægstad Norvegia 1902 s. 1; jfr om formutvecklingen A. Kock Ark. 24: 195 n. Med avs. på bortfallet av den obetonade mellanvokalen jfr t. ex. fsv. *Sverghe* av *Sverighe* (se Sverige) o. åska av *āsikia*. — Annorlunda om härledningen se Noreen Sv. etym. s. 22 f., varemot bl. a. Brate Ark. 16: 173 n. 1.

norm, Schroderus 1635 = ty. (av mhty. *norm(e)* osv., av lat. *norma*, vinkelmått, rättesnöre, norm; f. ö. omstritt ursprung. Jfr abnorm, enorm. — Härtill: normal, som matem. term 1744, f. ö. vanligt först under 1800-talets senare hälft, ännu ej hos Weste 1807,

men väl hos Dalin 1853 = ty., fra., av lat. *normālis*.

normand, se norrman.

norna, Geijer Vikingen 1811, Atterbom 1814, Tegnér; tidigare i hist.-mytol. framställning = da. *norne*, upptaget från isl. *norn* f., ödesgudinna. I västnord. av obestämt antal, till sitt väsen goda el. onda; mest kända äro: *Urðr* (= fsax. *wurth*, öde, död, fhty. *wurt*, öde, ags. *wyrd*, öde, död; till varda), *Verðandi* (egentl.: vardande, blivande) o. *Skuld* (till skola). Omstritt ursprung. Enl. somliga till ie. roten *ner*, vrida o. d., i litau. *neriù nérti*, träda på, *nirti*, slingra sig, osv.; alltså: snoende ödestråden; enl. andra till sv. dial. *norna*, *nyrna*, hemligt meddela, meng. *nyrnen*, framsäga. Osäkert. — Formen norna för isl. *norn* beror på samma analogiska anslutning till de många kvinnonamnen på *-a*, som givit de särsk. hos den »götiska skolan» (t. ex. Tegnér) vanliga formerna Frigga (redan hos t. ex. O. v. Dalin) för Frigg, Iduna för Idun; jfr även nsv. Disa för Dis, Gerda för Gerd, Hilda för Hild (liksom, från ett annat område, också Valhalla för Valhall). Se Tegnér Om genus i sv. s. 132.

norr, adv., fsv. *nor*(*r*) (av **norþr*) jämte *nordher* ävensom *nordh* = isl. *norðr*, *norð-*, da. *nord*, ä. da. även *norder-*, fsax. *north*, mlty. *norder*, fhty., ty. *nord*, ags. *norð* (eng. *north*); från germ. spr. även fra. *nord*; av germ. **nurþra-*, **nurþa-* = ie **nṛtro-*, **nṛto-*, bildningar med komparativsuffixen *-tr-*, *-t-*, närmast motsv. umbr. *nertru*, åt vänster; väl med Bugge, Brugmann m. fl. besl. med grek. *éneroi*, de underjordiske, *énerthe*(*n*) m. m., nedifrån, (*e*)*nérteros*, den andre, sanskr. *náraka*, underjord. Grundbetyd. är 'vänster', dvs. med utgångspunkt från indoeuropéens huvudväderstreck öster, den uppgående solen, mot vilken han vände sig vid bön o. offer; jfr sanskr. *savyá-*, ir. *túath* m. fl., som betyda både 'åt vänster' o. 'nordlig', ävensom ir. *fo-chla*, norr, kompar. till *clé*, vänster. Av de övriga analogt bildade germ. väderstrecksbeteckningarna synes norr ensamt bevara minnet av detta urgamla orienteringssätt; men även dessa ha, enl. de sannolikaste härledningarna, sin utgångspunkt i solens vandring på himlavalvet. — Väderstrecket 'norr' benämndes f. ö. efter t. ex. vindar (grek. *ta bóreia*, nord(en) : *boréas*, nordanvind), årstider (t. ex. litau. *žiémieĩ*, vinter o. norr), stjärnbilder (grek. *árktos*, norr, egentl. om Stora Björnen) osv. — Även som sbst.: fsv. *nor* = isl. *norðr* n., jfr fsv. *nordh*. Jfr nordan, nord(en). — Härtill: adj. norra, från oblika kasus av fsv. *norre* (jämte *-y-*, *-ö-*, ävensom *nörþre*), motsv. isl. *nyrðri*, da. *nordre*, ags. *norðerra* m. m. Formerna utan omljud äro de äldre, bildade med ett suffix *-(a)r*; de med omljud däremot analogibildningar (på *-iz-* > *-ir-*) efter typen *lägre*. — Härtill fsv. superl. *norþaster*, *nordharster*, *nordhester*, ä. nsv. *nordast* t. ex. P. Svart, Wivallius. — Norrbagge jämte bagge, öknamn på norrmännen, t. ex. A. Oxenstierna 1644: *norbaggar*; G. I:s reg. 1525 m. fl.: *bagge*; såsom sådant omnämnt i en norsk konungasaga, enl. vilken Birger Jarl år 1257 förbjöd sitt följe att under konung Håkan Håkanssons besök kalla normännen *bagga*; som tillnamn på en dansk biskop Sven (*Norbag*(*g*)*e*) o. 1080; jfr även baggsöta. Möjl. = det fsv. tillnamnet *bagge*; jfr också sv. dial. *bagge*, gosse, yngling. Ordet är sannol. etymologiskt identiskt med djurnamnet bagge o. därmed sammanhängande beteckningar; men behöver därför icke vara detta namn i överförd användning (jfr i så fall t. ex. *John Bull*, öknamn på engelsmännen): möjl. utgå samtliga från en germansk grundbetyd. av något tjockt el. klumpigt; jfr de sv. okvädinsorden kloss, knöl osv. Dock enl. Noreen Ark. 6: 308 ytterst ombildning av den latiniserade formen *Norvagus*, norrman, stundom skrivet *Norbagus*. — Norrön i norröna tunga, om de västnordiska språken; lärt lån från isl.; till isl. *norrœnn*, som kommer från norr, norsk = fsv. *noren* m. m., fhty. *nordrôni*, ags. *norðerne* (eng. *northern*); väl bildat med en avledn. motsv. *-āneus* i lat. *extrāneus*, utifrån kommande, osv.

norrbagge, se norr slutet.

Norrbotten, fsv. *Norra butn*, egentl. om havsviken norr om Kvarken; till botten i betyd. 'vik' (se Bottenhavet, Bottniska viken); sedan om dess omgivningar o. i början gemensamt för alla dess kuster (även Finnlands).

Norrköping, fsv. *Norköpunger* m. m., är etymologiskt icke så klart, som det kan förefalla. Vanl. o. säkerl. med rätta fört till väderstrecksnamnet norr, fsv. *nor*, varvid utgångspunkten för beteckningen dock är oviss. Ställes däremot av C. M. Kjellberg o. A. Nordén till nor, trångt sund (se d. o.); enl. den senare skulle Motala ström rent av ha kallats *Nor*. Häremot talar dock starkt, att man i så fall väntat *Norsköping*, jfr *Norsholm*. Jfr T. Hederström Fornsagor o. eddakväden 1: 14 f.

Norrland, fsv. *Nor(r)land*, egentl.: de i norr (dvs. norr om skogen Ödmården) belägna trakterna. Först omnämnt i Karlskrönikan o. där betecknande länderna på ömse sidor om Bottniska viken. Gästrikland räknades äldst till Tiundaland o. sedermera till Roden (Roslagen). Först sedan detta landskap (under Gustaf II Adolf) administrativt förenats med Hälsingland, började det anses höra till Norrland.

norrman, ä. (n)sv. även *nordman*, t. ex. O. v. Dalin, motsv. fsv. *nor(dh)man*, no. *nordmand*, da. *normand*, isl.-fno. *norðmaðr*, även person från något av länderna norr om Tyskland el. nordisk inbyggare i Normandie. Samma ord som sv. normand, plur. *normanner* o. *normander*, fra., eng. *norman*, varav Normandie.

Norrtälje, se Tälje.

Norrvidinge, härad i Smål., fsv. *Nörvidhingœ hæradh* m. m., genit. plur. av ett ord, bildat med härstamningsavledn. *-ing-* (se -inge) av fsv. *viþer*, skog (= ved); alltså: deras (härad) som bo 'norr i skogen'.

nors = fsv., lånat i no. *nors*, samma ord som lty. *nors*, översatt: 'salmbrachsen' (lån från sv. el. omvänt?). Dunkelt; knappast med Noreen Sv. etym. s. 22 till roten *ner*, vara trång, i nor osv., i så fall efter den smala kroppsformen. Med avs. på slutljudande *s* i fisknamn jfr gärs, lax.

norsk, fsv. *norsker*, även: *norisker*, *nornisker* = no., da. *norsk*; av omstritt urspr. Snarast med Hægstad MoM 2: 51 f. av ett adj. *nor(r)ensk* el. *norrønsk*, bildat med suffixet *sk* av den gamla beteckningen för 'norsk': *norrønn*; jfr neutralformen *nornst* 1415 av ett *norenst* av *norenskt*, med bortfall av *k* mellan *s* o. *t*. Knappast däremot av **noregsk*; ej heller, såsom även antagits, av **nordsk*, nordisk, el. av ett urspr. **nōrisk* (till stammen i nor).

nos = fsv., no., ä. da.; jfr ags. *nóse*, näs, udde; avljudsform till näsa (se d. o.); jfr t. ex. lat. *nāsus*. — Noshörning, ä. sv. i stället *näs(e)hörning* t. ex. 1682 o. ännu Weste 1807; Lind 1749: *mul-hörning*; motsv. da. *næshorn*, ty. *nashorn*, övers. av grek. *rīnókerōs*, till *rís* (genit. *rīnós*), näsa, o. *kéras*, horn (se d. o.).

1. **not** (fisk-), förr stundom plur. *nöther* t. ex. G. I:s reg. = norrl. dial. *nötter* = fsv. (plur. *nōtar*) = isl. *nót* (plur. *nótr*); avljudsform till nät (se d. o.). Från nord. spr. kommer finska lånordet *nuotta*.

2. **not** (mus. m. m.), i ä. nsv. även 'melodi' t. ex. Messenius (såsom i isl.) o. i sv. dial. i plur. också 'åtbörder, upptåg, fuffens' (= da. *noder*), jfr fsv. *nota*, not, nottecken, motsv. isl. *nóti(-o-?)* m., tecken, musiknot, da. *note*, *node*, mlty., mhty., ty. *note*, fhty. *nota*, ags. *not*, tecken, märke, från lat. *nota*, märke, anmärkning (fra., eng. *note*); kan på grund av den korta vokalen ej, såsom vanl. framställes, förbindas med lat. *nōscere* (part. pf. *nōtus*), känna. — Betyd. 'anmärkning under en text' härstammar från humanisterna; den av 'banknot' o. av 'diplomatiskt meddelande' från ital. o. fra. Jfr följ., notarie o. notera. — I uttr. få stryk efter noter, motsv. da. *faa prygl efter noder* (t. ex. Bauditz), ingår kanske urspr. icke detta ord utan möjl. i stället ett slags övers. av ty. *nach noten*, dat. plur. till *not*, nöd, behov = nöd.

nota, liten räkning, 1790-t.; förr även om bank- o. musiknot, anteckning m. m.

da., ty., från ital. *nota* (såsom många andra handelstermer ss. banko, brutto, netto, saldo osv.), av lat. *nota* (se föreg.). I ty. även *note* från fra. =.

notarie, P. Erici 1582 (om uppsättare av testamente), i ä. nsv. även om kyrkosångare = ty. *notar*, mhty. *notarie*, fhty. *notari*, fra. *notaire* osv., av lat. *notārius*, skrivare, i mlat. om vissa tjänstemän, till *nota*, tecken osv. (se not 2).

notera, y. fsv. *nothera* Cod. Ups. C 20 s. 360 = ty. *notieren*, lat. *notāre* ds., avledn. av *nota*, tecken (se not 2).

notis, o. 1740: *noticen* best. form, jfr Dalins Arg.: *notitie*, av ty. *notiz*, fra. *notice*, av lat. *nōtitia*, underrättelse, kunskap, till *nōtus*, känd, part. pf. pass. till *nōscere*, känna (jfr rekognoscera; urbesl. med kunna, känna). — Av lat. *nōtificāre*, göra bekant, kommer ytterst sv. notificera. — Notisjägare, Lundin N. Sthlm o. 1890.

notorisk, 1766, 1816, vanligt först senare = ty. *notorisch*, efter lat. *nōtōrius*, kungörande, till *nōtus* (se föreg.).

novell, Rosenstein 1788: 'litterära noveller', Atterbom Phosph. 1810; tidigare i betyd. 'nyhet', 1640-t. till början av 1800-t. = ty. *novelle*, av fra. *nouvelle*, ital. *novella* ds., egentl. fem. sg. till lat. *novellus*, ny, dimin. till *novus*, ny (se d.o.).

november, förr ofta med lat. böjning = mhty., ty. = got. *naúbaimbair*, fra. *novembre* osv., av lat. *november*, egentl.: den nionde månaden från 1. mars, till *novem*, nio (se d. o.).

novisch, Wennerbergs Gluntarne, vard. för *novitie*, medlem av en nationsförenings första årsklass (i Lund; förr även i Uppsala; där nu: *recentior*), av lat. *novītius*, till *novus*, ny. — Härav även fra. *novice*, person som genomgår provtid i kloster, varifrån sv. novis.

nu = fsv. (även: 'alltså, sålunda' samt som konj.: 'då nu'), isl., da., got., fsax., fhty., ags. *nū* (ty. *nu*, eng. *now*), motsv. sanskr. *nū*, litau. *nù*, fslav. *nu*, nu, grek. *nȳ*, nu, dock, likväl, lat. *nu-* i *nudiūs (tertius)*, det är nu (den tredje dagen); jfr lat. *nunc*, grek. *nȳn*, *nῆn*, mhty., ty. *nun*, osv.; besl. med ny. — I ä. nsv. även: nå, t. ex. Bib. 1541 = isl. *nú*, m. fl., jfr ty. *nun*. Se närmare under nå 1. — Härtill: sv. dial. (*rätt*) *nunna*, *nunna(n)s* m. m., nyss, jfr t. ex. Columbus, Karl XII (i brev: *retnunes*), motsv. isl. *núna*, med samma avledn. *-na* som i isl. *hérna*, sv. dial. *hänna* (se här, adv.) o. isl. *þarna*, sv. dial. *dänna* (se där); om avledn. *-na* se nå 1; i *nunnas* med samma adverbavledn. *-s* som i ä. sv., sv. dial. *bortnas* (till bort) osv.

nubb, o. 1730, i ä. nsv. o. sv. dial. också 'kort tobakspipa, snugga', t. ex. 1707, Bellman, Onkel Adam; även i sammans. *fä(h)lnubb*, som i sv. dial. också kan betyda 'avskedssup' (jfr sv., vard., nubbe, sup, ävensom färdknäpp, -sup) = no. *nubb*, nubb, även om en liten klumpig människa; med avledn. ä. nsv. *nubba*, liten upphöjning, sv. dial. *nubba*, liten tobakspipa, liten kvinna; besl. med sv. dial. *nubbug*, kort, hornlös, no. *nubba*, hugga av, stympa; hypokoristiska el. intensiviska bildningar till germ. *hnub-* i sv. dial. *nūv*, nubb, nordsv. dial. *nuvug*, kullig, utan horn, no. *nūv*, avstympad förhöjning, hårtofs, får med stubbade öron, fno. *núfa*, trälinna som för stöld fått näsa o. öron avskurna, isl. *hnúfa*, tillnamn, egentl.: stubbnäsa, no. *nūva* st. vb, avkorta, stympa, m. m. Alltså egentl.: liten stump. Jfr Noreen Sv. etym. s. 57, v. Friesen Mediagem. s. 73 (med annan uppfattning om konsonantismen). En likabetyd. o. likartad bildning är no. *nudd* (se nudda). Parallellbildningar se under snubba. Med avs. på betyd. 'kort tobakspipa' jfr under snubba o. snugga. — Da. dial. *noppe*, nubb, hör möjl. samman med noppa 1.

nubbe, vard., sup, se föreg.

nucka, t. ex. Mellin 1833: 'gammal nucka', i dial. även *nocka*, gammal gumma, för sig själv boende gumma, liten oansenlig kvinna = da. *nokke*, i sv. o. da. oftast i förb. med 'gammal'; jfr fsv. *nokkakona*, fda. *nockækunæ*, *-frūghæ* ävensom fsv. *nokkadrumber* (jfr under drummel), öknamn på kvinnor (el. män) som ej betalade skatt o. ej ville arbeta hos andra. Enl. Ekholm Vidhemsprästens anteckn. s. 108 not 1 betyder *nokkakona* urspr. '(av ålder)

krokig, skrumpen kvinna', o. hör samman med no. dial. *nykkja*, kröka, isl. *hnúka*, böja sig (se nock), en trol. riktig härledning. — Hit hör möjl. också det fsv. tillnamnet *Nokke*, även ingående i fsv. *Nokkaby*, nu Nockeby Uppl. (sannol. ej att förbinda med isl. *Nǫkkvi*).

nudda (vid), snudda, kunde med Torp Etym. ordb. s. 463 förbindas med nisl. *nudd*, gnidning, no.: skadegörelse genom skrapning el. gnidning. Men bör knappast skiljas från fsv. *nudda* (*nuddha* Cod. Ups. C 20, jämte *slaa* o. *stöta* övers. av lat. *pauio*), vilket tydl. är en bildning med intensivisk el. diminutivisk konsonantförlängning till nåda (till germ. **hnuð-*, slå, hamra); jfr även no. *nudd*, bildat såsom det likabetyd. nubb. Se f. ö. under snudda. — En liknande bildning föreligger i fsv. **nudder* (i *nwddhe stötis, stötha*, Cod. Ups. C 20, Sv. fornskr.-sällsk. h. 156 ss. 448, 449), mortel; jfr fsv. *nūdher*, stötesten, block = isl. *hnúðr*, stock, stav.

nudel, makaron, 1730: *nudlor*, *nudelkaka*, C. Warg 1755: *nudler*, Bellman: *nuddelkaka*, samma ord som det skånska dialektordet *nudler* plur., jfr E. Wigström Sv. lm. VIII. 2 : 7 : 'ett slags hembakade *nudler*, som brändes tillsammans med kaffebönorna' (nu knappast brukligt; ej hos Rietz), från ty. *nudel*, makaron, deg att göda fäderfä med, varifrån fra. *nouille* (*noulet(te)*); i ty. förr även *nutel*; f. ö. okänt ursprung.

numerär, adj. o. sbst, av fra. *numéraire*, nummer-, räkne-, som sbst.: reda penningar m. m., till ett lat. adj. *numerārius* (uppvisat blott som sbst.), till följ.

numismatik, myntvetenskap = fra. *numismatique* osv., bildat (såsom matematik osv.) till grek. *nómisma* (genit. *nomismatos*), lagligt mynt, till *nomós*, lag (till *némō*, tilldelar).

nummen (dial.), lam, känslolös = no. = isl. *numinn*, meng. *nomen* (eng. *numb*); jfr ty. *benommen*, bedövad, virrig; egentl. 'borttagen' o. part. pf. till det germ. vb. **neman*, taga = ty. *nehmen*, isl. *nema* osv.; se närmare, nimme, förnimma, annamma. Jfr det gammalbibliska *borttagen* i samma betyd.

nummer, senare hälften av 1600-t., plur. först *num(e)rar*, t. ex. O. Rudbeck, senare oftast *-or* (långt in på 1800-t.), förr (såsom stundom ännu) m. el. f., från ty. *nummer*, av lat. *numerus* m., tal (fra. *nombre* osv.; jfr prenumerera), väl besl. med grek. *némō*, utdelar osv. (se nemesis, förnimma). — Under 15- o. 1600-t. brukades den lat. formen, (t. ex. 1633). — Numro, förr: *numero* t. ex. Weste 1807 = ty. *numero*, från ital. *numero*, nummer.

numro, se nummer.

1. **nunna**, sbst., ä. nsv. även *nonna*, fsv. *nunna*, *nonna* = isl. *nunna*, da. *nonne*; lån från olika språk, jfr mlty. *nunne*, mhty., ty. *nonne*, ags. *nunne* (eng. *nun*); av mlat. *nonna* (fra. *nonne*), i senlat. även '(barn)sköterska', jfr *nonnus*, munk,; väl egentl. tilltalsord till äldre kvinnor; urspr. från barnspråket liksom följ. ord el. grek. *nánnē* osv., tant; av samma slag som amma, dadda, kvinnon. Nanna osv. — I överförd bemärkelse, liksom i da. o. ty., om nattfjärilen Bombyx monacha, på grund av de vita vingarna; jfr nymf.

2. **nunna**, vb, gnola, motsv. da. dial. *nunne*, ty. dial. *nunnen*, ljudhärmande. — Härjämte: nynna = da. *nynne* m. fl. — Dessutom förekommer ett nanna, sjunga el. gnola en vaggvisa, jfr 'Nanna, nanna lilla barn' osv., med biformen *nana*; jfr sv. dial. *nanna*, vagga; från barnspråket liksom t. ex. de härav oberoende romanska bildningarna toskanska *nanna*, vagga, span. *hacer la nana*, sova, osv. Ett slags diminutivisk avljudsform härtill är ninna, gnola för att få barn i sömn. Jfr de obesläktade ital. *ninnare*, ds., *ninna*, *nanna*, vaggsång, grek. *nýnnios* ds., även som t. ex. da. dial. *nulle*, gnola.

[nunnas, sv. dial., se nu slutet.]

nuntie, se annons.

[nuv, nubb, nuvug, sv. dial., utan horn, kullig, se under nubb.]

1. **ny**, adj. fsv. *nȳ(r)* = isl. *nýr*, da. *ny*, got. *niujis*, fsax., fhty. *niuwi* (ty. *neu*), ags. *néowe*, *niwe* (eng. *new*), av germ. **neuja-* = ie. **neuio-* i sanskr. *návya-*, fir. *núe*, litau. *naŭjas*. Växelform: ie. **neuo-* = sanskr. *náva-*, grek.

néos, även: ung (jfr Neander), lat. *novus* (jfr novisch), fslav. *novŭ* m. fl.; möjl. besl. med nu o. med nio. — Som senare led i en del fornnord. kvinnonamn, t. ex. Dagny, Signe. — Å nyo, fsv. *ā nÿio* osv., dat. sing. neutr. till ny, av samma slag som godo, ondo. — Jfr följ., nyss, Nibble o. nu. — Nyfiken, Baazius 1629 o. Schroderus 1635: 'nymodig', av Schroderus 1639 översatt: 'förweten, frågewijser', N. Rudbeckius 1668: 'begiven på nytt' = no., där även: glad åt det som är nytt = da. *nyfigen*; se fiken. I ä. sv. även *nygirig*, ännu Onkel Adam = ty. *neugierig*. — Nymäre, se d. o.

2. **ny**, sbst. = fsv. = isl. *nÿ*, substantivering av föreg.; alltså: den tid då månen liksom förnyas.

nyans, 1780- o. 90-t., av fra. *nuance*, färgskiftning, schattering, till *nuer*, skugga, schattera, till *nue*, moln, sky, av lat. *nūbēs*, moln.

Nybble, se Nibble.

Nyblæus, familjen., latinisering till ortn. Nybble.

nyck, o. 1700: *nycken* plur., Dalin 1740: *nycker*; i betyd. 'oro, ängslan' allmänt under 15- o. 1600-t. samt första hälften av 1700-t. = da. *nykke*, från mlty. *nuck(e)* (ty. *nucke*, *nücke*), egentl. '(hastig) stöt el. ryckning' o. samma ord som ä. sv. o. sv. dial. *nyck*, (liten) ryckning, fsv. *nykker* i den överförda betyd. 'oro el. dyl.' (jfr ovan) = isl. *hnykkr*, ryckning, da. dial. *nyk*; jfr sv. dial. *nycka* o. da. dial. *nykke*, (svagt) rycka, rucka, isl. *hnykkja*, rycka starkt, no. *nykkja*; holl. *nucken*, stöta. En germ. rot *hneu* med liknande betyd. uppträder t. ex. i sv. dial. *nägga*, stånga, isl. *hnøggva* st. vb, stöta, osv., av germ. **hnew(w)an*; kanske dock ej besläktad.

nyckel, fsv. *nykil*, äldre: *lykil* (såsom ännu i Runömålet: *likul* o. i Estl.) = isl. *lykill*, yngre: *nykill*, no. *nykel*, *lykel*, ä. da. *nøgel*, da. *nøgle*, da. dial. *løgle*, av urnord. **lukila-*, med instrumentalsuffixet *-il-* bildat av germ. **lūkan*, stänga, liksom germ. **slutila-* ds. = fsax. *slutil*, ty. *schlüssel* till germ. **sleutan*, **slūtan*, stänga; i båda fallen, liksom oftast i dylika bildningar med svagt avljudsstadium; jfr även lat. *clāvis*, nyckel, grek. *klēís* ds. till de med sluta besl. verben lat. *claudo* o. grek. *kleiō*, tillsluter. Äldst om till stängning av dörrar brukade träpinnar el. spikar; jfr det med lat. *clāvis* besl. *clāvus* i dessa betyd. *N*-ljudet har uppstått genom dissimilation av *l-l*; annorlunda Byskov Ark. 25: 179 f. Om med nyckel besl. ord se under lock, lucka o. vb. lycka. — Ett speciellt fris.-eng. ord för 'nyckel' är ags. *cǽg(e)* (eng. *key*) = ffris. *kêi* (av germ. **kaiǯ-*); av ovisst urspr. — Insektnamnet Jungfru Marie nyckelpiga innehåller ä. nsv. *nyckelpiga*, t. ex. 1585 (*nyckle-*), hushållerska, huspiga, egentl.: som har hand om nycklarna. I ösv. dial. i stället *Jes-vallpika*, dvs. Jesu vallflicka, o. *Jeshöna* (*-e-*); annars allmänt *gullhöna*.

nydja (sydsv. dial.), (stor) träklubba, även: *nö(d)ju*, *ˌgga* m. m., fsv. *nydhia* = isl. *hnyðja*, no. *nydja*, ä. da. *nødie* (da. *nødde*), av germ. **hnuðjōn*, bildat till isl. *hnjóða*, slå, stöta, som t. ex. slägga (av germ. **slaǯjōn*) till slå. Samma avljudsstadium i vb. nåda; se f. ö. nita o. nystan.

nykla, dialektord, nystan, i sht syd- o. östsv.; även: *nickla*, *nöjla*, *nygla*, *negla* m. m. = no. *nykla*, da. *nøgle*, avledn. av ett ord motsv. isl. *hnykill*, knut, svulst, besl. med de under nöck anf. orden.

nykter, ä. nsv. *nycter*, *nychtern*, *nöchter* 1520- o. 30-t., i förordet till NT 1526 omnämnt som ett nytt ord o. förklarat med 'odrucken' = da. *nøgter(n)*; från mlty. *nuchtern(e)*, *nocht-*, vad som sker om morgnarna, nykter, måttlig = fhty. *nuohturn*, *nuohtarnin* (ty. *nüchtern*). Ofta tolkat som innehållande *n* i prepos. *in* o. det (l)ty. ordet för otta, jfr fhty. biformen *uohtarnin* o. mhty. *enuchterne* ävensom mhty. *en üehte*, i ottan. Härmed stämmer dock ej vokalen *uo* (germ. *ō*) gentemot fhty. *ûhta*, otta. Enl. Falk-Torp m. fl. skulle här därför i stället föreligga en avljudsform, germ. **nōht-* (fhty. *nuoht-*), till natt, vilken sedan övergått på ordet för otta; jfr fhty. *uohta* (jämte *ûhta*). Men ett dylikt *nōht-* är f. ö. okänt o. avledn.-ändelsen *-urn* i fhty. gör icke intryck av ett ger-

manskt bildningselement. Betydl. sannolikare är därför, med Kluge[9] o. Hirt-Weigand, att ordet, trots vissa ljudhistoriska svårigheter, bör betraktas som ett jämförelsevis ungt klosterord, lånat från lat. *nocturnus*, nattlig (jfr ags. *nihterne*), närmast (neutr.) *nocturnum*, om den första klostergudstjänsten om morgonen; varvid anslutning skett till det inhemska *uohta*, otta (se närmare Hirt-Weigand 2: 317). Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr mlat. *matutīnus*, nykter, egentl.: hörande till morgonen. — Helt annorlunda Fröhde Bezz. Beitr. 3: 14, Pedersen KZ 39: 349: besl. med armen. *nauthi*, nykter, grek. *néphō* (*náphō*, av **nāghu̯ō*), är nykter. Om mhty. *nuofer*, nykter, munter, se t. ex. H. Pedersen Kelt. Gr. 1: 109, med litter. — Den ursprungligare betyd. av 'vad som hör till eller sker om morgonen' kvarlever i t. ex. nykter spott ('Ja, sjelfva nymfens nyktra spott' Bellman), nykter mage, på nykter kaluv.

Nyköping, stadsn., fsv. *Nyköpung* = da. *Nykøbing*, egentl.: den nya köpplatsen (se köping), alltså likbetyd. med finnl. *Nystad*, ty. *Neustadt*, ry. *Novgorod* osv., ital. *Napoli* (Neapel) m. fl. — Dylika namn beteckna i regel nyanläggningar, som alltså icke utvecklat sig ur äldre byar o. d.

nymf, Stiernhielm: *nympher* plur. (i den antika betyd.), förr även *-i-* t. ex. Lucidor; i betyd. 'lättfärdig kvinna' t. ex. 1740, jfr Kellgren 1793: *gatnymf* = ty., fra. *nymphe*, av lat. *nympha*, lägre kvinnlig gudomlighet, brud, larv, puppa, av grek. *nýmphē*, även: giftasvuxen flicka, dessutom om vissa bevingade insekter; besl. med lat. *nūbere*, gifta sig. Med avs. på anv. om insekter o. d. (Triewald 1745 osv. i betyd. 'puppa') jfr under nunna 1.

nymäre, dial., nyhet, något nytt el. ovanligt, i ä. nsv. bl. a. i bibeln, fsv. *nȳmære* = isl. *nýmæri*, jfr mhty. *niumære*, till ny o. mlty. *mēre* n., f., berättelse o. d. = ty. *märe* (vartill dimin. *märchen*), till got. *mērs*, bekant, berömd, osv. (varom se Ingemar o. mer).

nynna, se nunna 2.

nypa, vb, med *-y-* mera allmänt först på 1700-t.; Bureus o. 1600: *nupit*; ungef. samtidigt: *niupa*, kvar inpå 1800-t., liksom ännu i vissa sv. dial. (t. ex. Norrl., Vätöm. Uppl.), gottl. *niaupa* = no. *nȳpa*, st. vb, besl. med got. *dishniupan*, riva sönder, ags. *áhnéopan*, plocka, vartill germ. **hnupilōn* (*-al-*) i sv. dial. *nopla*, fingra, plocka, no. *nupla*, plocka, o. intensivbildningen no. *nuppa*, rycka, plocka, sv. dial. **nuppa*, äta ofta o. sniket, ags. *hnoppian*, plocka (jfr under noppa 1). — Vokalen *ȳ* har här uppstått av *iū* av samma anledning som i nypon o. nysa; jfr även under njure o. njuta.

nypon, t. ex. Sahlstedt 1773, jämte äldre sv. *niupon*, t. ex. Tillandz 1683, sv. dial. *niupå*, med sekundärt *n* (liksom i no. *njupa*) för äldre *jupon* (t. ex. Serenius 1741 o. Lind 1749) o. *hjupon* 1659, fsv. *hiūpon* plur. = da. *hyben*, egentl. en neutral pluralbildning (väl av samma slag som ögon o. öron; jfr dock Kock Sv. ljudhist. 4: 345: urnord. plur. *-anu*) till ett ord motsv. no. *hjūpa* f., fsax. *hiopo* m., fhty. *hiufo* (ty. dial. *hiefen*, *hüfen*; i riksspr. i stället *hagebutte*) m., ags. *héope* f., av germ. **heupan-*, **heupōn-*, till ie. roten *kub*, vara böjd el. välvd, som möjl. ingår i germ. **hoppan-* (= ty. *hopfen*, humle), se höft o. hop. — Det sekundära *n*-et har uppkommit genom felaktig upplösning av sammansättningar med t. ex. *sten-*, jfr no. *steinhjupa*; se Tamm Spr. o. st. 1: 27 f. o. jfr liknande fall under narv 2, Ni o. på. Vokalen *y* beror på en i vissa dialekter uppträdande övergång av *iū* till *ȳ* även i andra fall än sådana som bryta, flyga; jfr under njure, njuta, nypa, nysa.

nys, i få nys om något, Livin 1781 (*nyss*), för äldre *få nysen*, t. ex. Sahlstedt 1773, Gyllenborg 1795 o. ännu i vissa sv. dial. = no. *faa nys(en)* i, da. *nys*, underrättelse, av ett fsv. **nȳsn* = isl. *njósn* f., underrättelse, no. *nysn* ds., got. *niuhseins*, besök, av germ. **niuhsīnī-*, verbalsbst. till sv. dial. *nysa ut*, utforska, undersöka, Norrl., isl. *nýsa*, speja, undersöka, got. *biniuhsjan*, efterspåra, fsax. *niusian*, undersöka (jämte *niusôn*), fhty. *niusen*, försöka, *piniusan*, erfara, ernå;

f. ö. av omstritt ursprung; snarast, med (Diefenbach o.) Uhlenbeck PBB 30: 267, att sammanställa med ry. *njúchatĭ*, lukta, nosa o. d., serb. *njušiti*, av ie. **neuks-*; alltså av samma slag som t. ex. nosa upp o. väl minnen från det gamla jägarlivet (jfr lära, spörja). — Med avs. på bildningen jfr lösen 1 o. värn; i fråga om växlingen av omljudd o. oomljudd vokal i nord. former av abstr. på *-īnī* jfr värn o. isl. *vǫrn*. — Formen nys för *nysen* beror därpå, att *-en* uppfattats som best. art.; jfr t. ex. gry, sbst., av *gryt*, sate till satan. — Utvecklingen *ny-* av *niu-* är att bedöma som i nypa o. nypon; jfr även under njure o. njuta. — Möjl. har här f. ö. delvis sammanblandning egt rum med former på *nus-* i betyd. 'snusa el. vädra efter' o. d., jfr no. *faa nus i*, snusa el. snoka upp, med biformer på *sn-*, t. ex. no. *faa snusen*, *snysen i* o. sv. snusa, vädra, snoka, samt på *hn-*, t. ex. isl. *hnýsa*, snoka, vädra.

nysa, ä. nsv. ofta *niusa* (ännu Weste 1807 jämte *nysa*), kvar i många sv. dial., fsv. *niūsa* (ipf. pl. *nusu*), jfr, med *-y-*, fsv. *nysyrlt* = isl. *hnjósa*, da. *nyse*, mlty. *nêsen*, fhty. *niosan* (ty. *niesen*); meng. *nēsen* (eng. *neese*, enl. somliga från nord.), av germ. **hneusan*, st. vb, av en ljudhärmande rot av samma slag som i fnysa (se d. o.), snusa i betyd. 'vädra, snoka', el. i sanskr. *kṣāuti*, nyser. — Nysa på något, med motsvar. i da. o. ty.; jfr lat. *sternuere approbationem*, nysa bifall; sammanhängande med äldre föreställningar om att nysande vore ett tecken från gudamakterna, uppfattat än som ett gott o. än som ett dåligt förebud. Jfr fsv.: 'hwa som harth niws han faar godha skæpno' Gamla Ordspr., även som t. ex. Penelopes yttrande i Homeri Odyssé 17: 'Hörde du ej, att min son nös lycka åt allt vad jag sade'. Se f. ö. prosit.

nyss, P. Svart Kr.: *nyes*, förr stundom även om kommande tid, t. ex. J. G. Oxenstierna Dagb., fsv. *nȳs* = da. *nyss*, adverbiell genit. till ny; möjl. efter lty. *nies*, nyss. — I y. fsv. o. ä. nsv. även *nyst* = no., jfr ä. da. *af nyst an*; av nyss med tillagt neutralt *t*.

nystan, Lælius 1588 (sg.), Schroderus 1639: *nystanet* best. f., med analogiskt *-n* av ä. nsv. (ännu t. ex. Verelius 1681), sv. dial. o. fsv. *nysta* n., varjämte ä. nsv. *nyste* 1500-t.; med bevarad diftong: älvdalsm. *niesta*, fgutn. *niausta* = no. *nysta*, *nyste* (no.-da. *nøste*; ej i da.); med flera tolkningsmöjligheter; antagligast av **hnuþst(i)a-* o. besl. med likbetyd. isl. *hnoða* n., no. *noda*. Orden anses av Torp Etym. ordb. s. 468 höra samman med isl. *hnúðr* m., stock, påle, fsv. *nūdher* o. got. *hnuþô* f., spetsig påle, vilka dock snarast, med Grienberger Unters. z. got. Wortk. s. 118, böra förbindas med isl. *hnjóða*, slå, stöta, väl egentl.: sticka (jfr grek. *knýthos*, liten tagg?; se f. ö. nita o. nåda), o. alltså synas höra inom en betydelsesfär, som icke passar för nystan, vars grundbetyd. säkerl. är 'boll, kula o. d.' (jfr under det möjl. besl. nöt 1). — Växlingen av *-y-* o. *-ū-* (i fgutn. *niausta*) beror väl på olika avledningar med o. utan *i*. — Ett annat ord för 'nysta' är sv. dial. *nöckla*, *nögla* osv. (se nykla).

nyter, förnöjd, glad = fsv.: brukbar, nyttig, duktig, hurtig = isl. *nýtr*, nyttig, ä. da. *nyt*, i avljudsförh. till got. *unnuts*, fhty. *nuzzi* (ty. *nütze*) osv., ett möjlighetsadj. på germ. *-ia* till resp. **neutan*, o. **nutjan*, bruka (= njuta o. nyttja), alltså egentl.: som kan el. bör bruka(s). — Ändelsen *-er* är egentl. det gamla nominativmärket, som sedan uppfattats såsom tillhörande stammen; jfr yster. Därjämte dock även *nyt* (t. ex. Törneros) = sv. dial. — Ordet synes ha kommit ur bruk i skriftspr. vid medeltidens slut. Det anföres av Columbus Ordesk. som talspr. o. användes av Börk Dar. 1688, som söker återge talspråket; sedermera hos Bellman, Hallman o. Envallsson, vilkas språk står samtalsspr. nära. — Den moderna betyd. har väl utvecklats ur den i fsv. uppträdande 'hurtig' o. d. Dess äldre betyd. ha övertagits av nyttig. — Jfr A. Lindqvist Ark. 25: 275.

nytta = fsv.: nyttjande, nytta = da. *nytte* (ä. även *nytie*, *nutte*), sannol. en blandningsform av det inhemska fsv. *nyt* f., nyttjande (= isl.), o. det därmed

etymologiskt identiska mlty. *nutte* = fhty. *nuzzi* (jfr ty. *nutzen*), ags. *nytt*, av germ. **nutjō-*, till njuta, möjl. substantivering av adj. **nutja-* (se under nyter). — På tysk inverkan beror även ä. sv. vb. *nytta*, gagna, t. ex. Gustaf II Adolf, Serenius 1741 = sv. dial. (o. dialektiskt färgat riksspr.) = det inhemska nyttja.

nyttja, fsv. *nytia*, njuta, nyttja = ä. da. *nytte*, mlty. *nutten*, fhty. *nuzzen* (ty. *nützen*), ags. *nyttian*, av germ. **nutjan*, i avljudsförh. till njuta.

1. **nå,** interj., t. ex. 1680- o. 1690-t. i dialoger. Av Noreen Sv. etym. s. 57 identifierat med det dock mycket sällsynta isl. *ná* o. med *-na* i *hérna* osv. (se här, adv., där o. nu); enl. N., jämte sydnorska *naa*, nu, nå, svagtonig form av **nō* (= no. *no*, nu, nå) = got. *nûh* (t. ex. *hêr nûh* o. i frågor; besl. med nu). Det no. *no*, *naa* anses emellertid av Torp Etym. ordb. s. 460 som direkt motsvarande *nu*; o. möjligt är, att sv. nå har samma ursprung, i så fall med *å*-vokalen uppkommen i obetonad ställning. Jfr ä. nsv. *nu*, nå, t. ex. Bib. 1541, 1600-t., 1744, ävensom isl. *nú*, got., fhty. *nu*, grek. *ny* i samma betyd., liksom också ty. *nun*. Andra möjligheter se Noreen anf. st.

2. **nå,** vb, fsv. *nā* = isl. *ná*, da. *naa* = mhty. *nâhen*, vara el. komma nära, refl.: närma sig; jfr got. *néhwjan sik*, närma sig, ags. *ganéhwian*; till germ. **næhw-*, nära, vartill kompar. när, nära 1 osv. Vanl. sammanställt med lat. *nanciscor*, ernår (part. pf. *nactus* el. *nanctus*), o. liksom detta fört antingen till ie. roten *(e)nek*, uppnå, ernå, även: bära, i grek. *podēnekés*, räckande till fötterna, *ónkos*, börda (se f. ö. nog), el. till ie *nēk* i litau. *pranókti*, uppnå, hinna i fatt, lett. *nākt*, komma, osv.; i båda fallen med *w*-avledn. i germ. **næhw-*. Av somliga skiljes dock germ. **næhw-*, nära, o. sålunda även vb. nå, från dessa båda ie. rötter o. föres till en ie. rot med aspirata i pehl. *naχ*, den förste, npers. *naχūn*; se Trautmann Germ. lautges. s. 52 med litteratur.

nåd, fsv. (oftast i plur.) *nāþ*, vila, hugnad, undfägnad, beskydd, nedlåtande bevågenhet, nåd m. m. = senisl. *náð*, nåd, plur. *náðir*, vila, da. *naade*, fsax. *(ge)nâtha*, nåd, hjälp, mlty. *gnâde*, vila, nåd, fhty. *ginâda*, nedlutande, nåd m. m. (ty. *gnade*); besl. med got. *niþan*, understödja, sanskr. *nāthâm*, hjälp, tillflykt, fir. *ar-neithim*, stöder, håller. Ordet betraktas stundom som inhemskt, men är sannol., i alla händelser i den kristna betyd., lånat från fsax. el. mlty. Jfr gunås, nåde. — Med Guds nåde, y. fsv. *meth gudz nadhe*, innehåller ack. plur.; jfr: *vi Magnus meþ guþz naþom* (1347; dat plur.). Så ock uttr. leva på nåder. — Ers nåd, efter ty. *Euer Gnaden*, övers. av lat. *vestra clementia*. Därjämte till adliga (o. tidigare: furstliga) personer *hans nåd* (nu bortlagt) o. *hennes nåd* (nu ganska sällsynt); fr. o. m. frihetstiden ytterst allmänt, jfr Dalins Arg. nr 19 (1733): 'Nåds-Titulen blir klistrad på alla röda Byggningar och mer än allmän gjord'.

nåda, O. Rudbeck 1679 = no. *noda*; jämte sbst. nåd, i dial. även *nåda*, nitnagel, motsv. no. *nod*, nisl. *hnoð*, av germ. **hnuð-*, avljudsform till isl. *hnjóða*, slå, hamra, osv.; se f. ö. nita, nudda, nydja o. under nystan samt örfil.

nåde, konjunktiv, i *Gud nåde* osv., se gunås.

någon, fsv. *naghan* 1477, *nakan*, *nokon* m. m. = no. *nokon*, da. *nogen*; egentl. ackus. sg. m. till fsv. *nokor*, *noghor*, *nakor*, *naghor*, *nakuar* m. m. = isl. *nǫkkurr*, *nakkvarr*, *nekkverr* m. m., fda. *nokær*; sammandragning av ett urnord. *ne wait ek hwariʀ* (*hwariiʀ*), jag vet icke vem (jfr pron. var); *-or* för *-war(r)* beror på utveckling i svagtonig ställning. Jfr lat. *nescio quis*, jag vet icke vem, o. med avs. på uppkomsten ur ackus. sg. m. annan. — Någondera, till fsv. *þēra*, genit. pl. av pron. *þē*, de. — Någonsin, fsv. *nokonsin*, *nokotsin*, till *sin*, gång (se sinom). — Någonstädes, se -städes. — Någorlunda, se -lunda.

nål, fsv. *nāl* = isl. *nál*, da. *naal*, av urnord. **nālō* (= finska lånordet *naalo*, lapska *nallo*, *-u*) = got. *nêþla*, fsax. *nâthla*, *nâdla*, fhty. *nâdala* (ty. *nadel*), ags. *nǽðl*, *nǽdl* (eng. *needle*), av

germ. **næplō-* (jfr finska lånordet *neula*, fin.-karel. *niekla*), med instrumentalsuffixet ie. *-tl-* (jfr bill 1, sål) bildat av roten mlty. *neien* m. m., sy, holl. *naaien* (varav naja), fhty. *nâjan*, *nâwan*, *nâ(h)an* (ty. *nähen*); till en ie. rot som icke gärna kan skiljas från den med betyd. 'spinna o. d'. i lat. *nēre*, spinna, väva, grek. *néein*, spinna, *nēma*, tråd o. d., *nētron*, slända (med instrumentalsuffixet *-tr-*; jfr årder), samt med *s-* t. ex. ir. *snīim*, flätar, fir. *snāthat*, nål, osv.; se f. ö. nåt, snoo. snöre. — Med avs. på ljudutvecklingen av germ. *-þl-* se under bill 1. — Nålpängar, 1855 = da. *naalepenge*, efter ty. *nadelgeld*; egentl. pängar till förfärdigande el. anskaffande av 'nålarbete' (klädningar o. d.).

nåt, Lind 1749 under *Fuge* = no. *nat(e)*, da. *naad*, från mlty. *nât*, söm, sammanfogning = fhty. *nât* (ty. *naht*), av germ. **nædi-* = grek. *nēsis*, 'spinnande' (av ie. **nē-ti-*), vbalsbst. på ie. *-ti* till mlty. *neien*, sy, fhty. *nâjan* (ty. *nähen*) osv.; se nål o. naja.

näbb, fsv. *næb* n. o. *næbber* m. = no. *nebb*, fda., da. *næb*, snarast från mlty. *nebbe* = ags. *nebb* (även: näsa, ansikte; eng. *neb*), av germ. **nabja-* o. sålunda identiskt med det inhemska ä. sv. (t. ex. ännu Stagnelius), sv. dial. *näv*, fsv. *næf* n., näbb, snabel, nos, mun, isl. *nef*, no. *nev* (se näva); besl. med nabb (se d. o.) o. (med *s-*) holl. *sneb*, näbb, o. snabel. Kunde dock även tänkas vara en bildning till *näv* av samma slag som nabb. — Härtill: näbbig, näsvis, motsv. no.-da. o. da. dial. *nebbet* i samma betyd.; i da. betyder *nebbet* 'försedd med näbb'. Jfr näbba, näsvis kvinna el. flicka, redan på 1730-t.: 'en liten näbba'. — Näbbgädda, Belone vulgaris, horngädda, Linné 1740. I överförd anv., om en näbbig kvinna, redan C. Gyllenborg 1735: 'Elin Näbbgiädda'. Jfr Å. W:son Munthe Spr. o. st. 17: 27. I no.-da. *næbbedyr* i samma betyd.

näck, ä. nsv. även *neck*, i sydsv. dial. dessutom *nick*, *nek*, fsv. *neker* = isl. *nykr* (genit. *-rs*), no. *nykk*, ä. da. bl. a. *nikke*, da. *nøk(ke)*; i sv o. no. dial. samt i isl. ofta tänkt i skapnaden av en (vanl. vit) häst (jfr sv. dial. *bäckahästen* i samma betyd.); i isl. dessutom med betyd. 'flodhäst' = mlty. *necker* o. mholl. *nicker*, näck (holl. *nikker*, djävul o. d.), fhty. *nihhus*, krokodil (ty. *nix*), jämte *nicchessa*, sjörå o. d. (ty. *nixe*), ags. *nicor*, vattenodjur, flodhäst. Sedan länge allmänt o. väl med rätta tolkat som ett germ. **nik-wes*, part. pf. akt. till ie. *nig^{u}*, bada, tvätta, i sanskr. *nénēkti*, tvättar, grek. *nízō* (av **nig^{u}-jō*) ds. (jämte yngre *níptō*), ir. *nigther*, 'lavatur', osv.; med avs. på bildningen jfr got. *bêrusjôs* (under föräldrar). — Formen med *-ä-* i nsv. är till sin uppkomst något dunkel; jfr Hesselman *i* o. *y* s. 235 n. 2 (med litteratur). — I sv. även strömkarl, i no. *fossegrimen* (till *foss*, fors, o. stammen i grimma), i da. dial. *kilde-, åmand* m. m. — Ta mig näcken som svordom, 1600-t.; snarast en eufemism för djävulen (jfr jäken osv.). Eng. *old Nick* kan tänkas höra hit (jfr holl. *nikker* ovan); föres dock av somliga till personn. *Nicolas* (se Nils). Jfr förf. 1600-t:s sv. s. 45, Namn o. titlar s. 57. — Näckros, Bromelius 1694, för även *näckblomma* (1613: *neckeblommer*), *näckblad* (1613: *neckebladzolia*), *näckdocka*, *näcklilja*; kvar i dial.; jfr även sv. dial. *näcktuppa* (vanl. i plur. *-or*) samt under Sjöblad o. åkanna.

näktergal, ä. nsv. t. ex. *nächtergala* Var. rer. 1530, *nachtergaaler* plur. Wivallius, *nattegala* Lucidor, *nätter-galer* plur. Spegel 1685, fsv. *næktergala* (m. m.) = ä. da. *nakte(r)gale*; från mlty. *nachtegale* = fsax., fhty. *nahtigala* (ty. *nachtigall*), ags. *nihtegale* (eng. *nightingale*); alltså ett blott västgerm. namn: den som sjunger om nätterna; till gala; jfr de analogt uppkomna, likbetydande lat. *luscinia* (vartill dimin.-avledn. fra. *rossignol*) till *cano*, sjunger, o. grek. *aēdṓn* till *aeidō* med samma betyd. Namnet tyder på, att fågeln från Tyskland invandrat till Norden. Av en avljudsform till gala kommer sannol. det grek. fågelnamnet *khelidōn*, svala (**ghel-*). — Den sv. formen med *r* beror väl på inverkan från den inhemska fsv. genit. *nætter-* till natt; jfr nakterhus. — De många särspråkliga beteckningarna för

näktergalen synas ge vid handen, att dess sång först jämförelsevis sent väckt någon större uppmärksamhet; ungefär samma förhållande eger rum med namnen på lärkan. I den tyska poesien spelar näktergalen ingen roll före 1000-talet, o. i Sverige omnämnes han under medeltiden nästan blott i den religiösa översättningslitteraturen.

nämligen, ä. nsv. *nämlig* t. ex. G. I:s reg. I: *en gårdt nœmlig bredwijk* = da. *nemlig*, från mlty. *nemlik(en)*, benämnd, i synnerhet, nämligen = fhty. *namolich*, *namilich*, kallad med namn (ty. *nämlich*), till fsax., fhty. *namo*, namn (se d. o.). Jfr biformen da. *navnlig*, vid namn, i synnerhet.

nämna, fsv. *nœmna* = isl. *nefna*, da. *nevne*, got. *namnjan*, fsax. *nemnian*, fhty. *nemnan nemman* (mhty., ty. *nennen*), ags. *nemnan*, av germ. **namnian*, till namn; jfr lat. *nominãre* (= sv. nonimera), grek. *monoainō* (av **-mənjō*). — Nämnare, matem., Luth 1584 = da. *nœvner*, efter ty. *nenner* 1514; jfr eng. *denominator*.

nämnd, fsv. *nœm(n)d*, i sht om nämnd i rättegångsmål, egentl. abstrakt med betyd. 'nämnande' = isl. *nefnd*, ä. da. *nœvnd*, mlty. *nemede*, av germ, **namniþō-*, till nämna i betyd.: utse, (ut)nämna, såsom t. ex. hämnd till hämna. — Nämndeman, fsv. *nœm(n)darmaþer* = isl. *nefnðarmaðr*, innehåller genit. av *nœm(n)d*, såsom t. ex. rättegång till rätt, skyldeman till fsv. *skyld*. I Vrml. o. Dal. i stället i vissa trakter (åtm. förr) *nämd(e)kar* o. i Uppl. *tolvman*.

nännas = fsv.: ha hjärta (att), kunna förmå sig (att), i ä. sv. (norrl.) dial. även: vara dristig, våga, jämte ä. nsv. *nänna*, drista, motsv. isl. *nenna*, bekväma sig till, ha lust till m. m., got. *anananþjan*, våga, fsax. *nâthian*, mlty. *nêden*, fhty. *ginenden*, ags. *néðan*, av germ. **nanþian*; avljudsform till fhty. *ginindan* st. vb, våga. — Härtill sbst. sv. dial. *nänne* n., djärvhet, även: sparsamhet (jfr *nänsin*, sparsam) = no. *nenne*, mod, hjärta till; fsv. *nœnna* f., mod, rådighet; isl. *nenning*, drift; även som adj. mhty. *genende(c)*, ivrig. Sannol. besl. med ir. *néit*, kamp (av ie. från den av 'driftig, ivrig'.— En växelform **nanti-*). — Betyd. 'sparsam' härrör väl är ä. nsv. *nämnas*, våga, nännas, t. ex. Asteropherus 1609, ännu i Vgtl. o. Vrml. (stundom även i bildade personers tal); en folketymologisk ombildning, sannol. beroende på att former av *nämnas* o. *nännas* i vissa dial. sammanfallit.

[Nänninge, gårdn. Uppl., se under Nanna.]

näpen, 1736 i betyd. 'tjänlig'; i betyd. 'näpen' Sahlstedt 1773 o. Weste 1807: *nepen*; i dial.: passande, nyttig, behändig; väl av ett fsv. **nipin*, egentl. en participbildning till ett verb motsv. mlty. *nipen*, knipa, no. *nīpa*, knappt beröra; jfr sv., no., da. dial. *nipper*, nätt, fin (se nippertippa), ävensom da. *nippe*, knipa, smutta, lty., ty. *nippen*; hty. dial. *nipfen*, meng. *nippen* i samma el. liknande betyd., isl. *hnippa*, stöta, sticka, vilket senare dock kan höra till en växelrot med ie. *kn-* liksom knipa till ie. *gnib-*; jfr även litau. *knibù*, *knibti*, peta, nappa, grek. *sknipeïn*, skära, skava, osv. Alltså egentl. 'hopknipen', varav: 'fin, nätt', o. sedermera även 'behändig, tjänlig' o. d. En annan utveckling av grundbetyd. 'hopknipen' föreligger i no. *nipen*, förtretlig, jfr sv. dial. *nipper*, som lätt blir stött (formellt = *nipper*, nätt). — Formen med *ä* beror i så fall på felaktigt ljudutbyte: *-e-* i *nepen* har uppfattats som det stockholmsktuppländska mellanljud, som ofta återger etymologiskt *ä*; jfr sbst. vän. — Svårigheter vålla emellertid det norska *nœpen* (Telem.), behändig, rask, vilket tyder på att i ä. sv. *nepen* o. sv. näpen två ord sammansmält, båda med samma grundbetyd., av vilka det ena har gammal *a*-vokal o. hör till nappa, näppeligen.

näppeligen, fsv. *nœplikan*, *nœppeliga*, *nœplika* m. m. = isl. *hneppiliga*, ä. da. *neppelig(en)*, adv. till fsv. *nœpper*, knapp, trång (vartill adv. *napt*, knappt) = isl. *hneppr*, ä. da. *nep* (jfr da. adv. *neppe*, knappt); med den oomljudda växelformen sv. dial. *napp(er)*, fsv. *napper*, ä. da. *nap*, vartill fsv. adv. *naplika*, sv. dial. *nappa*, näppeligen; besl. med fsv. *nappa*, bl. a.: klämma, isl. *hneppa* ds. (se nappa); alltså med samma betyd.-

utveckling som i adv. *knappt* (se knäpp 2).

näpsa, fsv. *næpsa*, *næfsa* = fno., no. *nefsa*, fda. *næfse*; besl. med nappa. Med avs. på *-ps-* till *-fs-* jfr nafsa, rafsa, tofs. Sedermera har det sålunda uppkomna *-fs-* ljudlagsenligt åter övergått till *-ps-*. — Härtill: näpst, fsv. *næpst*, *næfst* f. = isl., no. *nefst*, en bildning på germ. *-iþō* el. i anslutning till denna typ; av samma slag som t.ex. räfst.

1. **när**, adv.. i när o. fjärran, ej på långt när osv., fsv. *nær*, även *nār* = isl. *nær* (o. *næri*), da. *nær*. Egentl. komparativ: germ. **nēhwiz*, *-is* (resp. analogibildningen **nēhwōz*, jfr t. ex, fsv. *nār*) = got. *nēhwis*, närmare, fsax., fhty. *nāhor* (ty. *näher*), ags. *néar* (eng. *near* med positiv betyd.); till positivstammen *nā-*, nära, i isl. *nái*, nära (poet.), got. *nēhw(a)*, fsax. *nāh(o)* (ty. *nahe*; *nach*, efter, se nackdel), ags. *néah* (eng. *nigh*); se nabo. Om komparationen se närmare o. näst; jfr f. ö. när 2, nära adv. — I fsv. dessutom ofta som prepos.; bl. a. i betyd. 'hos', kvar i Bib. 1541, t. ex. 'när honom (dvs. Gud) är altsamman liws', samt ännu i sv. dial., t. ex. Uppl., Sdml., Vgtl., Norrl. (jämte *nästa*, *näste*, t. ex. Klm. l., Nke, Uppl., o. *närma*, t. ex. Nke). — Besl. med vb. nå; se d. o. o. nalkas. — Hit hör ett gammalt inhemskt ord för 'barnmorska': sv. dial. *närkvinna*, t. ex. Vgtl., Dalsl. (*närkärring* Boh.-l.), motsv. no. *nærkona*, isl. *nærkona* (även *náverukona*, till *ná-*, nära); jfv fsv. *nærstanda*, bistå, stå nära el. hos.

2. **när**, konjunkt., relat. indef. adv. o. frågeadv., i sv. dial. även *når*, fsv. *nær*, *när* = no. *nær*, *naar*, da. *naar*, i ä. da. även *nær*. Som konjunktion utvecklat ur fsv. *nar som* o. d.; som frågeadv. ur förbindelser med former av huru, alltså egentl. 'huru nära'. Se f. ö. föreg.

1. **nära**, adv. = fsv., jämte *-e*; ombildning av när 1 efter de många adv. på *-a* såsom lika osv. Ännu Bib. 1541 har *när* i en mängd fall, där nsv. brukar nära.

2. **nära**, vb, fsv. *næra* = da. *nære*, från mlty. *neren*, underhålla, av fsax. *nerian*, rädda = fhty., göra frisk, rädda o. d. (ty. *nähren*), got. *nasjan*, rädda, kausativum till germ. st. vb. **ganesan* = got. *ganisan*, bli frisk, räddas, fsax., fhty. *genesan* (ty. *genesen*), ags. *genesan*, räddas, bli vid liv m. m. Got. *nasjan*: vgerm. **narjan* = t. ex. *laisjan*: vgerm. **lairian* (sv. lära). Ett annat kausativum är isl. *nóra*, nära, vederkvicka, no. *nöra*, styrka, el. (= sv. dial.) tända upp eld; väl till isl. *nara*, leva, Skírnismál, *aldrnare*, eld, Voluspá (livsuppehållare), dock med *a* för väntat *e* (*R*-omljud). *Nóra* : **narjan* = t. ex. söva : isl. *svefja*, isl. *kófa* : *kvefja* (se kväva) osv. Slutligen tycks i isl. (poesi) även föreligga ett kausativum av typen *kvæfa*, *svæfa*, nämligen *næra*. — Avledn. av germ. *nes-* : **nesta-* = fsv. *næst* n., föda, reskost, sv. dial. *näst*, isl. (osv.) *nest*; med *iōn*-bildningen sv. o. no. dial. *nista* o. *ia*-bildningen sv. dial. *niste*. — Ie. rot *nes* i grek. *néomai* (**neso-*), kommer hem, (se Nestor), sanskr. *nasatē*, sluter sig till ~ grek. *nóstos*, hemkomst. Grundbetyd.: komma > komma till liv > bli frisk.

Närdinghundra, härad i Uppl., fsv. *Nærdhingia hundare*, dvs. Närdingarnas h., nämligen deras som bo vid sjön *Närdingen* (om vilken se förf. Sjön. 1: 444); jfr gårdnamnet Uttrunge, sjön. Uttran osv. Om *hundare* se under hundra.

Närke, fsv. [*Neeric* o. 1170], *Nærikia*, obl. kas. *Nærik(k)iu*, *Nærikke*, *Nærke* m. m.; egentl. identiskt med invånarnas namn, *Nærikia(r)* o. (med svag form) *Nærikio*; alltså bildat som ty. *Baiern*, *Sachsen* osv. Detta folknamn, nom. sg. m. *næriker*, är sannol. en avledning av ett ortnamn **Nær*, ingående i fsv. *Nærbōās*, nsv. Norrbyås, nu sockennamn, men egentl. namnet på den ås, kring vilken socknen är belägen. **Nær* kan ha syftat på Kvismaresundet el. också på själva åsen. Ordet är i alla händelser besl. med nor, sund, osv. (se d. o.). En god parallell erbjuder gotl. *Närkar*, namn på invånarna i Närs sn. Jfr Noreen Sv. etym. s. 24 f., Sahlgren Sv. lm. 1911. s. 285 f., Hesselman NoB 2: 263 f.

närma, Lantinghausen Young 1787:

närmas, därs. 1790: närma, trans.; Bellman Gell. 1793, refl.; Weste 1807 (för *närma sig* med hänvisning till *nalkas*) = da. *nærme* 1700-t., nybildning till närmare liksom no. *næma* efter kompar. *næmare* o. *nærra* efter kompar. *nærra*. Jfr förnärma, som synes ha uppstått vid samma tid. Hänvisningarna för båda orden hos Weste visa, att de då ännu ej voro fullt vanliga. Lån från da. el. omvänt?

närmare, adj., kompar. till när, nära (som självt urspr. är en komparativ), sen y. fsv. *nærmare* jämte fsv. *nēmare* (sv. dial. *nämmare*), *nēmbre*, till vilken sistnämnda form, med analogiskt *-r-*, närmre. Såsom adv. fsv. *nærmēr*, *nēmber*, *nēmare* m. m., sv. dial. *nämmer*, ä. da. *nærmer*, da. *nærmere*, no. *naamare*, *næmare*, isl. *nér(r)meir(r)*; jfr isl. *nærri*, ä. da. *nærre*. Närmare är en ombildning av fsv. adv. *nærmēr*, till när o. komparativadv. mer; jfr fjärmare o. sedermera. Fsv. *nēmber* osv. antages av Noreen Aschw. gr. § 468. 2 anm. 3 ha sitt *m* från superl. *nēmster*, vilket i sin tur vore ett got. **nēhwmists*, bildat som *aúhmists*, högst, i så fall med samma superlativsuffix *-m* som i lat. *summus*, *maximus*, sanskr. *parama-* osv. + den germ. superlativändelsen *-ist*. Snarast har dock omvänt fsv. *nēmster*, till vars *m* ingen motsvarighet f. ö. uppvisats, erhållit sitt *m* från komparativens *m* i *nærmēr*. — Superl. närmast, närmst, adj., sen y. fsv. *nærmaster*, jämte *nēmster* o. *nēster* (se näst); som adv. med *r* först i nsv. tid, jfr fsv. *nēma(r)st*, *nēmst*, *nēst*; motsv. sv. dial. *nämst*, ä. da. *nemst*, no. *naamaste*, *næmaste*, *nemst*, isl. *næstr* (som adj. blott i best. form). Om *-m-* se ovan. — Ä. nsv. *närma*, nära, no. *nærme* o. *næma* äro nybildningar till de nämnda komparativerna o. superlativerna.

närmre, närmst, se föreg.

näs, fsv. *næs* = isl. *nes*, da. *næs*; mlty. *ness*, ags. *næss* (eng. *ness*), av germ. **nasja-*, avledn. av germ. **nasō-*, näsa, i somliga spr. även 'näs' (se näsa); väl egentl. substantivering av ie. adj. **nasia-* = sanskr. *nasyas*, hörande till näsan o. d. Jfr till betyd. under hals, huvud, kap, Kinna, Kvarken, mynning, rygg, tunga.

näsa, i ä. nsv. även 'nos, tryne', fsv. *næsa*, motsv. ä. *næsar* f. plur., näsa, näsborrar (med æ från mlty. *nese*, näsa), för **nasar* till sg. **nas* = fgutn. *nas*, plur. *nasar*, isl. *nǫs*, plur. *nasar*, no. *nōs*, mlty. *nase*, fhty. *nasa* (ty. *nase*), ags. *nasu*; da. *næse* har liksom fsv. *næsa* rönt inverkan från mlty. *nese*, en *i*-omljudd biform till det nämnda *nase*. Avljudsformer: nos (se d. o.) o. mlty. *nose*, ags. *nosu* (eng. *nose*), av **nusō*; jfr lty. *nuster*, ty. *nüster*, näsborr (se d. o. nedan o. jfr till avledn. litau. *nasraĩ* o. fslav. *nosdrĭ*, näsborrar). Allmän ieur. beteckning: lat. *nāris* (vanl. i plur. *-ēs*), näsborr, *nāsus*, näsa, sanskr. *nāsa* m. dual., alltså egentl.: näsborr, litau. *nósis* (av **nās-*), fslav. *nosĭ* (av **nas-*) m. fl. — De flesta stående uttryck, i vilka ordet ingår, ha utländska förebilder el. åtminstone motsvarigheter: Draga någon vid näsan, i ä. nsv. även *leda* 1613, motsv. i da., ty., eng., fra., lat., grek.; bilden tagen från nötboskapen, som ledes med ett snöre, som med en ring är fäst vid nosen. — Få lång näsa, Chronander Bel. 1649, motsv. i da., ty. m. m.: besvikelsen vållar, att ansiktet liksom förlänges. — Ha skinn på näsan, i da. (o. ofta även i sv.) i stället *ha ben i n.* — Inte se längre än näsan räcker, motsv. i da., ty., fra. — Lägga näsan i blöt, t. ex. Onkel Adam 1847, väl sammanblandning av uttr. lägga sin näsa i o. det äldre *lägga sin hjärna* el. *hjärnan* el. *sitt huvud i blöt*, o. 1585 o. ännu vid mitten av 1800-t., motsv. i da., i betyd. 'bråka el. bry sin hjärna'. — Rynka på näsan, motsv. i da., ty., lat. osv.; egentl. som reaktion mot dålig lukt. — Sticka näsan i, blanda sig i o. d., motsv. da. *stikke sin næse i*, ty. *die nase in alles stecken*, fra. *mettre son nez partout*, eng. *to thrust one's nose into every corner* osv. — Sätta näsan i vädret, vara stursk el. högmodig, motsv. da. *sætte* (*holde*) *næsen i sky*, *højt*, *stikke n. til vejrs*, ty. *die nase hoch tragen*, fra. *marcher le nez levé*. — Näsborr, Sahlstedt 1773: *näsborar* plur.,

fsv. *næso-* el. *næsabora* (*bura*) f., *næsaborar*, *-borrar* m. pl. = no. *nasebora*, o. da. *næsebora*, da. *næsebor*; till fsv., isl. *bora*, litet hål, fsv. **bori*; besl. med borr o. borra. En för fris. o. eng. gemensam likbetydande beteckning är ffris. *nosterlin*, dimin. till *nosterl* = ags. *nosþyr(e)l* (eng. *nostril*), av germ. **nusō* (se ovan) o. ags. *þyrel* (*þýrel*), hål, av germ. **þurhila-* (se durk 2). Om ett annat germ. ord för 'näsborr' se ovan. — Nästippa, se nippertippa. — Näsvis, 1554 i betyd. 'oförskämd' el. dyl.; hos Hels. 1587: *näse-*, översatt med 'literatulus, semidoctus' o. d.; = da. *næs(e)vis*, från mlty. *nesewîs* el. ty. *naseweis*, egentl.: begåvad med fint väderkorn; i mhty. t. ex. om hundar. Ett gammalt inhemskt uttryck för 'näsvis' är fsv. *næsadiærver*, ä. nsv. *näsdjärf*, ä. da. *næsedjærv*. — Om sv. dial. *näsestyver*, näsknäpp, se det dock ej säkert hithörande styver.

nässla, sv. dial. även *nättla*, *nälla*, fsv. *nætla* jämte *nætzla*, *næsla*, *nælla* = no. *netla*, *nesla* (o. *natla*), ä. da. *nædle* (da. *nelde*), mlty., ags. *netele* (eng. *nettle*), fhty. *nezzila* (ty. *nessel*) osv.; allm. germ. ord (dock ej i got.); av germ. **natilōn* (i nord. spr. med analogisk omljudsvokal; jfr nedan); avledn. av germ. **natōn* i sv. dial. *natä*, no. *nata*, fhty. *nazza* (osv.) ds., jfr fsv. *næta*; besl. med fir. *nenaid* ds. (av reduplicerat *ne-nadi-*), grek. *adíkē* (av **n̥d-ik-ā*); till germ. roten *nat*, knyta, i nät; i forna tider använd till förfärdigande av nät o. vävnader såsom ännu hos tatarer o. andra sydeuropeiska folk; jfr nätteldukoo. manet. Denna nässelindustri måste ha varit högst betydande, då den givit växten sitt namn; jfr E. H. Tegnér Sv. stud. s. 449. I lat. i stället *urtīca*, till *urere*, bränna. — Med avs. på övergången av *tl* > *tsl* > *sl* jfr *vatle* > vassle; o. med avs. på sydsv. dial. o. da. *tl* > *ðl* > *ll* jfr *vatle* > *valle*, ävensom i svagt betonad ställning *litle* > lille o. *Östra Götland* > Östergyllen. — Enl. Falk Awn. Kleiderk. s. 78 är den omljudda formen lånad från ags. Lånet skulle i så fall bero därpå, att nässlor införts från Tyskland el. England som textilmaterial; jfr under madra. — Den lty. formen av ordet ingår i familjen. Nettelblad(t).

1. **näst**, adj., fsv. *nǣster* = isl. *nǽstr*, da. *næst*, fhty. *nâhist* (ty. *nächst*), ags. *niehst* (eng. *next*); superl. till germ. **nǣhw-*, nära, se f. ö. när, nära o. närmast (under närmare). — Som adv.: fsv. *nǣst* = isl. *nǽst*, ty. *nächst* osv. — Jfr följ. o. nästan.

2. **näst** n., löst nålstyng, är en ung bildning till nästa 2. Hithörande (men med betydligt äldre anor) är möjl. också väst- o. sydsv. *näst*, *ögonnäst*, jfr Weste 1807: *ögonnäste* o. västg. *ögnanäste*, ögonvrå = no. *nest*, *augnenest*, fda. *øgnæ næst*, ä. da. o. stundom ännu *øjenest*; i så fall egentl.: hopfästande av ögonlocken; jfr Ross o. Dahlerup Ark. 25: 112. Hit synes också höra jutl. *nest*, ställe där hjullötarna mötas.

1. **nästa**, sbst., fsv. *næsta*, oblik kasus till fsv. *næste*, svag form till föreg.; i fsv. ännu ej substantiverat med best. slutartikel; med *-e* som uppslagsform ännu hos Sahlstedt 1773 = da. *næste*, fhty. *nâhisto* (ty. *der nächste*); översättning av lat. *proximus*, som återger grek. *plēsíos*. I isl. i stället *náungr*, i got. *nêhwundja* o. i eng. *neighbour*, samtliga till germ. **nǣhw-*, nära (se nabo). — Under 1500-t. icke sällan plur. *nästar*, t. ex. O. Petri; till näst.

2. **nästa**, hopfästa, Rudbeck 1679 = isl. *nesta* (jämte *nista*), sticka, fästa, no. *nesta*, tråckla, mhty. *nesten*, fästa, snöra, ags. *nestan*, spinna, av germ. **nastian* (**nestian*); med deverbativet *näst* n., löst nålstyng (se näst 2). Härtill fgutn. *nast* f., häkta, spänne, isl. *nist(i)* n., krok, häkta, no. *neste* m., ä. da. *nest(e)* ds., fsax., fhty. *nestila*, band m. m. (ty. *nestel*) osv. Väl bildningar på *-st*, möjl. till ie. roten *nedh*, *nədh* i fir. *naidm*, bindning, sanskr. *náhu-*, granne, o. möjl. även sanskr. *náhyati*, knyter, jfr även lat. *nōdus*, knut (om det ursprungl. kanske också hithörande lat. *necto*, knyter, binder, se Walde[2]; i så fall ombildning); el. också till ie. *ned* i nät o. not 1.

nästan, fsv. *næstan* = da. *næsten*, väl egentl. ack. sg. mask. till näst, liksom isl. *nǽsta*, no. *næsta* ack. sg. fem,

av samma ord. Enl. Tamm Änd. hos adv. s. 5 innehåller emellertid nästan samma avledn.-ändelse som fjärran, ovan o. betydde urspr. 'från närmaste håll', varav sedan 'i det närmaste'. — Jfr till betyd. ty. *beinahe*, nästan: *nahe*, nära, o. fra. *presque*, nästan: *près*, nära.

näste, fsv. *næste*, även: boning, fäste, från mlty. *nest* = fhty., ty., ags., eng. *nest*, av germ. **nista-* n. = ie. **nisdo-*, motsv. lat. *nīdus* (av **nizdos*) m. ds., ir. *net* ds., sanskr. *nīḍá-* m. o. n., viloplats, läger, armen. *nist*, säte, residens, med folketymologiska ombildningar i slavobalt. språk (fslav. *gnězdo* osv.); alltså ett samindoeur. ord, av prefixet *ni-*, ned, nere, o. *-sd-* av roten *sed*, sitta; se ned o. sitta. Jfr nisch.

nät, fsv. *nœt* = isl. *net*, da. *net*, got. *nati*, fsax. *net(ti)*, fhty. *nezzi* (ty. *netz*), ags. *nett* (eng. *net*); allm. germ. ord, av **natja-*, till germ. roten *nat*, binda, knyta, i nässla, i avljudsförh. till not; jfr lat. *nassa*, ryssja, m. fl. mer el. mindre osäkra bildningar; möjl. utvidgning av roten i lat. *nēre*, spinna, osv. (se nål). Gemensam indoeur. beteckning för 'nät' saknas, liksom i allmänhet för fiskredskap (o. fiskar). Jfr under nästa 2 (slutet). — Möjl. är nät historiskt sett att uppfatta som ett gammalt diminutivum till not.

nätt = da. *net*, från ty. *nett*, av fra. *net* = ital. *netto* (se netto), av lat. *nitidus*, glänsande (varav sv. lånordet nitid). — I sv., som det tycks, äldst (1630-t.) i betyd. 'noggrann' o. dyl., om uträkning.

nätteldug, 1687, från lty. *netteldōk*, jfr ty. *nesseltuch* osv., ursprungl.: duk av nässelfibrer, jfr nässla.

Nättraby, socken i Blek., ett av de icke så få *by*-namn, vilkas första led innehålla ett vattendragsnamn (se förf. Ortn. på *-by* s. 43); här ett ånamn, fsv. **Nœt*, genit. **Nœtar*, vartill **Nœtarhöfþi*, nu Nätterhövden (till huvud), sjö genom vilken Nättrabyån flyter (alltså som sjön. Sillhövden : Silleån; jfr Ronneby till **Rotn* osv.); besl. med germ. **nata-*, våt (se nate). — Dunkel är den fda. skrivningen *Notherby*. — Förf. Sjön. 1: 449.

näva, Geranium (o. Erodium), sent upptaget i den bot. litteraturen från dial.; till ä. sv., sv. dial. *näv*, fsv. *næf* osv., näbb (se närmare näbb); efter de näbblika fruktpelarna, liksom det likbetydande geranium. I sv. dial. därjämte *näbb*.

näve, sv. dial. även *njäva*, fsv. *nœvi* = isl. *hnefi*, da. *nœve* (meng. *neve*, eng. *neaf* från nord.), jfr mhty. *nevemez*, handfull, egentl.: nävmått, av germ. **hnefan-*, vanl. fört till en ie. rot *knep*, knipa ihop, växelform till likbetyd. *knebh*, i litau. *knẽbiù*, kniper; i så fall egentl. såsom ännu om den knutna handen.

näver, fsv. *nœver* = isl. *næfr*, ä. da. *nœver*; härledning o. grundform omstridd o. alltjämt oviss: germ. **nābizō-* el. **nābiziō* el. **nābirō-*; möjl. till sanskr. *nábhatē*, brister. Jfr K. F. Johansson IF 4: 140, Wadstein ib. 5: 25, Lidén Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 68.

Nöbbelöv, Skå., se Nibble o. -hybble.

[nöckla, sv. dial., nystan, se nykla.]

nöd, fsv. *nöþ*, trångmål, lidande, nödtvång, nöd = isl. *nauð(r)*, da. *nöd*, got. *nauþs*, tvång, fsax. *nôd*, fhty. *nôt* (ty. *not*), ags. *néad*, *níed* (eng. *need*), av germ. **nauði-*, jfr fpreuss. *nautin*, ackus., nöd (lån?), avledn. på germ. *-ði* (ie. *-ti*) till verbroten i fslav. *naviti*, trötta, litau. *novýti*, plåga, m. m., vartill, med Persson Upps.-stud. s. 192 n. 1, säkerl. även isl. *naumr*, trång (se Nömmen). Jfr nödeld. — Nödlögn, Braun 1843, efter ty. *notlüge*. Ordet, upptaget hos Dalin 1853, men ej hos Weste 1807, synes ha uppstått under förra hälften av 1800-t. — Nödsaka, 1680 = da. *nødsage*, avledn. av fsv. *nödhsak*, tvingande orsak = ä. da. *nødsag*, från mlty. *nôdsake* ds. = ty. *notsache*, något nödvändigt el. angeläget; jfr sak. — Jfr nödig, nödtorft, nödvändig.

nödeld, urgammalt sätt att i ett trästycke framkalla eld medelst en drillpinne el. borr (isl. *bragðalr*, till bragd i en äldre betyd. o. ett ord besl. med ty. *ahle*, syl, grek. *trýpanon*, lat. *terebra*, de senare till ie. *ter*, *trū*, gnida) = no. *naueld*, da. *nødild*, motsv. fsax. *nôdfýr*, mhty. *nôtviur* (ty. *notfeuer*), eng.

needfire; väl till ett germ. *nauð-*, gnidning, till isl. *núa*, gnida = fhty. *nûan*, växelform till gno; sannol. etymologiskt identiskt med nöd. I dial. även *vrideld* (*vriell*, *vreneld* m. m.), *gnoeld*, *gnideld*. Nödelden har betraktats som helig o. renande. Se f. ö. N. Keylund Fataburen 1913 s. 193 f.

nödig, fsv. *nöþogher*, nödgad, påtrugad, icke gärna = isl. *nauðigr*, nödgad o. d., da. *nødig*, nödvändig, mlty. *nôdech*, ty. *nötig* ds.; till nöd. Den nsv. betyd. 'nödvändig' beror på inflytande från ty. Inhemsk är däremot den fsv. o. i ä. nsv. vanliga betyd.: ovillig, icke gärna (ofta som adv.: *nödigt* = da. *nødig*).

nödtorft, fsv. *nödhthorft*, behov, nödvändighet = da. *nødtørft*, från mlty. *nôtorft* = ty. *notdurft* osv.; till nöd o. germ. **þurfti-*, behov, som ligger till grund för sv. torftig; jfr got. adj. *naudiþaúrfts*, nödtorftig, ävensom ä. nsv. *nödtharf* osv., nödtorft. Se även tarv.

nödvändig, o. 1680 = da. *nødvendig*, från ty. *notwendig*; till nöd o. en avledn. av ett germ. adj. **wandia-*, egentl.: vänd i en viss riktning, sedan: av en viss beskaffenhet, t. ex. ags. *láðwende*, fientlig. Jfr in-, utvändig.

[nöja, sv. dial., klubba, se nydja.]

nöja sig, fsv. *nöghia sik*, *nöghias*, till *nöghia*, vara nog (för), opers.: vara till nöjes, behaga = isl. *nægja(st)*, da. *nøie sig*, *nøies*, mlty. *(ge)nögen*, vara nog, mhty. *genüegen* (ty. *genügen*), av germ. **ganōʒian*, avledn. av nog. — Härtill: nöjd, fsv. *nögdher*, egentl. part. = no. *nøgd*. — Jfr. följ.

nöje, fsv. *nöghe*, tillräcklighet, tillfredsställelse = fno. *nægi*, tillfredsställelse att hava nog, av urnord. **nōʒia-*, till nog; med betyd.-anslutning till det därav avledda vb. nöja. Fsv. *nöghþ*, ds. som *nöghe* = isl. *nægð*, no. *nøgd*, tillräckligt förråd, av **nōʒiþō-* till nog el. nöja.

nöla, dial., dröja, söla, i ä. nsv. t. ex. Modée 1741 = da. *nøle*, från mlty. *nölen* ds., även: knota, brumma; det senare grundbetydelsen, säkerl. egentl. ljudhärmande. Jfr med avs. på betyd.-utveckl. under dröna.

Nömmen (Stora o. Lilla), sjöar i Smål., 1660: *stora Nöm*, substantivering av ett fsv. adj. **nömber* = isl. *naumr*, trång; säkerl. rotbesl. med nöd, egentl.: trångmål (se d. o.). Härtill gårdn. Nöme, 1416: *Nöma* (kvarn), väl av ett ånamn **Nöma*, bildat av sjönamnet. Närmare förf. Sjön. 1: 449.

1. **nöt**, (hassel- o. d.). sv. dial. även *nött* (i uppsv. o. norrl. mål) o. *not*, fsv. *nyt*, *not(h)*, *nut* (plur. *nöt(t)er*) = isl. *hnot*, da. *nød*, mlty. *not(e)*, fhty. *hnuz* (ty. *nuss*), ags. *hnutu* (eng. *nut*), germ. konsonantstam *nut*; besl. med ir. *cnú* ds., till ie. *knud*. Hit hör också enl. H. Pedersen lat. *nux* (genit. *nucis*); väl i så fall med Walde av **dnuk*, omställning av *knud*? — Vokalen *ö* i nsv. o. nda. beror på inverkan från omljudsformen i plur. — Nötskrika, se under skrika. — Nötväcka, Linné 1740: *-vecka* = da.-no. *nødevække*, till väcka 2 (hugga), jfr da. *nøddehakker*, eng. *nutpekker* osv. Linné 1731 har i stället *nötväkare*.

2. **nöt** n. = fsv. = isl. *naut*, da. *nød*, fhty. *nôz* (ty. dial. *noss*), ags. *néat* (eng. *neat*), av germ. **nauta-* (varav fin. *nauta*, vars *t* dock visar hän på ett germ. *d*, alltså till tiden före ljudskridningen; jfr K. B. Wiklund IF 38: 51 f. med litter.). Egentl.: egendom, till **neutan*, åtnjuta, äga (= njuta); jfr isl. *nautr* m., värdefull egendom; besl. med litau. *naudà*, vinst, egendom. Fslav. *nuta*, boskap, är lån från germ. spr. Med avs. på betyd.-utveckling jfr fä. — Samma avljudsstadium uppvisar fsv. *farunöter*, reskamrat = isl. *fǫrunautr* (besl. med vb. fara; f. ö. i fråga om *u*-vokalen omstritt), med senare leden motsv. (med pref. *ga-*, sam-) fsax. *ginôt*, fhty. *ginôz* (svagt böjt: *ginôzo* = ty. *genosse*), ags. *genéat*, kamrat, delegare, o. d.; egentl.: som njuter tillsammans med; däremot ej, med Meringer IF 18: 234, närmast till det nära besl. nöt 2, jfr ä. skå. *hjordnöt*, medhjälpare till boskapshjordens vaktande; alltså egentl.: som hör till nötkreaturen, dräng. Härav avledn. fsv. *farunöte*, ressällskap, följe = isl. *fǫruneyti*; särsk. i förb. *i flokk ok far(u)nöte* = nsv. i flock och farnöte.

nöta = fsv.: åtnjuta, förtära, tära,

nöta = isl. *neyta*, bruka, så att man får nytta av, njuta, av urnord. **nautian* (jfr fin. lånordet *nauttia*), kausativum till **neutan* (= njuta). Betyd. 'nöta' har sålunda uppkommit av '(ideligen) bruka'.

O.

1. **o**, interj., fsv. *ō* = isl. *ó*, da., ffris. *o*, got., mhty. *ô* (ty. *o*), lat. *o*, grek. *ō*, sanskr. *ā*, fslav. *a*, *o*.

2. **o-**, privativt el. pejorativt prefix, fsv. *ō-* = isl. *ō-*, *ū-*, da. *o-*, med bortfallet *n* o. förlängning av föreg. vokal (om övergången av *u* till *ō* skett i betonad el. obetonad ställning är omtvistat), av urnord. *un-* = fsax., fhty., ty., ags., eng. *un-* = ie. *n̥-* i sanskr. *an-*, *a-*, armen. *an-*, grek. *an-*, *a-* (jfr t. ex. ambrosia, ateist under teist), lat. *in-*, fir. *an-*, *in-*; svagt avljudsstadium till ie. *ne*, varom se nej. — Prefixet lägges till vissa nomina o. particip, stundom även till verb. (t. ex. ohelga, oskära), i det senare fallet dock kanske avledn. av adj. på *o-* el. nybildningar till part. på *o-*. Genom prefixet upphäves el. negeras vanl. den senare leden, t. ex. obarmhärtig, ofred. Därvid får stundom denna en betyd., som icke motsvarar det enkla ordets, t. ex. otukt~tukt. Icke sällan har emellertid *o-* hos substantiven icke en upphävande utan en nedsättande innebörd, betecknar något obehagligt el. oriktigt, t. ex. odjur, odåd, ogärning, okynne, Oland, omänniska, osed, oting samt det nu mindre brukliga oår; jfr även onoslig, otymplig. Väl blott skenbart förstärkande i otal = isl. *útal*, da. *utal*, ty. *unzahl*, jfr fsv. *otalliker*, nsv. otalig; sannol.: som ej kan räknas. *O-* ingår urspr. även i övermage; se d. o. — I oförvägen (likabetyd. med förvägen) har *o-* ett helt annat ursprung; se d. o.

O' i från iriskan komna familjenamn, t. ex. O'Konor (Okonor), av nir. *ó*, *ua* (proklitiskt), av fir. *(h)aue*, ättling, avkomma (avledn. av stammen i lat. *avus*, farfar, osv.).

oaktat, 1636 i betyd. 'oavsett', 1640: 'detta oachtadt'; dessutom t. ex. 'oachtat ehuru' 1630-t. o. 'oachtat (-kt-) att' 1650-t. osv. o. långt in på 1800-t.; ofta böjt som adj., t. ex. 1640 ('oachtade') = da. *uagtet*, från ty. *ungeachtet*; till *o-* o. akta. — Förr ofta även *oachtandes* (*-kt-*), 1622 osv. — Jfr da. *uanset* ds.

oas, Allm. journ. 1814: 'så kallade Oaser', 'en .. oasis', 1820-t.: *oas* = ty. *oase* osv., av grek. *óasis*, ett egentl. egyptiskt ord, ännu kvar i koptiskan.

obducera, Dalin 1853, Huss 1855, av lat. *obdūcere*, sluta till, till *ob-*, mot, omkring, o. *dūcere*, föra (se töja); alltså egentl.: om avslutningen av liköppningen. Härtill: obduktion, 1795 = ty., efter lat. *obductio* (genit. *-ōnis*).

obelisk, E. Swedenborg 1738 = ty. osv., av grek. *obeliskos*, avledn. av *obelós*, spjut, spett, spetsig pelare.

oblat, 1550-t.; L. Petri har den lat. formen *oblatam* ackus. = mlty., ty. *oblata* (fhty. *oblâte*) osv., av mlat. *oblata* (underförstått: *hostia*), egentl.: det (som offer) bringade el. framburna, substantiverat part. pf. pass till lat. *offerre*, bringa o. d. (se offer o. offert). — Fsv. *oflæte* n. = isl. *oflátr* f. plur., jämte fsv. *öflæte*, är väl lånat från ags. *oflâte* f. ds., med samma ursprung. Dessa former kvarleva i sv. åtminstone inpå 1700-t. (t. ex. 1723). Förr även: *ablat*.

obligat = ty., av lat. *obligātus*, förbunden, part. pf. pass. till *obligāre*, förbinda, av *ob-* o. *ligare*, binda (se legera, liga). I mus. om en stämma, som är nödvändig för musikstyckets utförande. — Härtill obligation = ty., av lat. *obligātio* (genit. *-ōnis*), förbindelse; även-som genom fransk förmedling obligera (av fra. *obliger*) o. obligeant, förbindlig (av fra. =), vid mitten av 1800-t. icke sällsynt i samtalsspråket, i sht bland damer (enstaka redan i slutet av

1600-t.), varom förf. Festskr. t. Sdw. s. 249.

oboe, Bellman (neutr.), jfr Moberg 1815: *håboé* = ty. *oboe, hoboë*, av fra. *haut-bois* (varav även ital. *oboé*), av fra. *haut*, hög (av lat. *altus*, med oorganiskt *h* såsom t. ex. i roslagsdialekten; se alt), o. *bois*, trä, alltså egentl.: ett högt gående träinstrument (till trestrukna *g*) i motsats till fagotten, ett basinstrument (fra. *basson*, till *bas*, låg). Förr även: *hautboier* plur. 1732, *oböjer* plur. 1735, *hoboj*, t. ex. Lind 1749, *hoboja* Bellman m. fl.; jfr ä. ty. *hoboy*. — Sv. oboe kan komma från ty. *oboe* el. från ital. *oboé*.

obscen, 1699, av fra. *obscène*, av lat. *obscēnus, obscœnus*, osedlig, smutsig, till *ob-* o. *cœnum*, smuts.

obskur, = ty. = fra. *obscur*, av lat. *obscūrus*, mörk, till *ob-* o. ie. roten *sku*, betäcka, i skjul, sky, sbst., osv.

obstinat, i modern betyd. t. ex. 1667 = ä. da. t. ex. Holberg, ty., av lat. *obstinātus*, part. pf. pass. till *obstināre*, vara hårdnackad el. envis, av *ob-*, mot, o. en *n*-bildning till roten i stå; jfr destinera.

obäklig, se åbäke.

ocean, Wivallius 1631 = ty. *ozean* osv., från grek. *ōkeanós*, äldst: världsströmmen kring jordskivan; sammanställt med sanskr. *ā-çáyāna-*, den som omgiver, till ie. roten *kei*, ligga, vila, varom under hem, ide (*hide*).

och (obetonat), konj., fsv. *och, ok* = no., da. *og*; jfr fhty. *auh* i samma anv.; etymologiskt identiskt med adv. ock, också, även, fsv. *ok* (*och*) = isl. *ok*, no., da. *og*; med i obetonad ställning uppkommet *o* av *au*, alltså = isl., got. *auk*, fsax. *ôk*, fhty. *ouh* (ty. *auch*), ags. *éac*; i got. 'men, ty, vidare, nämligen', i fsax. o. fhty. jämte 'även' också 'men'. Vanl. tolkat som en stelnad kasusform till ett germ. sbst. **auka-*, ökning, tillägg (till öka). Dock enl. somliga = grek. *aŭ-ge*, vidare, åter, av *aŭ*, åter, en gång till m. m. (= *au-* i lat. *aut*, eller) + partikeln *ge* (jfr dig). — Stavningen *och* bevarar minnet av ett forntida uttal med *ach*-ljud. Den förekommer i äldre tid även i adverbet. — Nsv. *å*, och, har uppkommit ur fsv. *ogh*, svagtonig form av *ok* (liksom talspr. *ja*, jag, av *iagh* av *iak* osv.). — Ock i betyd. 'också, även', som i riksspr. numera väsentligen är ett skriftord, kvarlever i många dial. (*åg, å*).

ock, se och.

ocker, fsv. *ok(k)er, uker*, ränta, ocker; i den förra betyd. ännu i Bib. 1541 o. på 1600-t. = isl. *okr* ds., da. *aager*, numera blott: ocker, motsv. mlty. *wôker*, ränta, ocker, fhty. *wuochar*, inkomst, vinst (ty. *wucher*, ocker, ränta, vinst), got. *wôkrs*, ocker. De nord. orden anses av Falk-Torp, Torp, Fischer m. fl. för lånade från mlty. med bortfall av *w*; vokalförkortningen skulle enl. de förra bero därpå, att de mlty. vokalerna i öppen stavelse äro halvlånga. Är ordet, såsom somliga antaga, inhemskt o. formellt identiskt med *wôkrs* osv., kan förkortningen förklaras av ställningen framför två konsonanter. Enl. H. Pedersen Ark. 24: 300 är ocker snarast inhemskt nordiskt med urspr. germ. *u-*, som står i samma avljudsförh. till *wôkrs* osv. som got. *suts* till germ. **swōtu-, -ia* (= söt); jfr även Seip Låneordstud. 1: 80. — Germ. **wōkra-* = det finska lånordet *vuokra*; till roten i vaka, växa, jfr med avs. på vokalen sanskr. *vāja-*, kraft. Grundbetydelsen har varit 'avkomst' el. 'tillväxt'; jfr isl. *avǫxtr*, ränta: växa, sanskr. *vṛddi-*, räntor: *vardh*, växa, ry. *rostŭ*: fslav. *rastą*, växer. — Betydelseutvecklingen från 'vinst, ränta' till 'ocker' sammanhänger med den katolska kyrkans förbud mot räntebetingelse; jfr lat. *usura*, räntor, men eng. *usury*, ocker. Ränteavkastning omtalas redan hos Hesiodos. Mot Tacitus' dock dunkla uppgift i Germ., att ränteväsen på hans tid varit okänt bland germanerna, talar det samgerm. ordet ocker; möjl. åsyftar han blott ockerräntor.

ockla, havsöring, 'börting', Nilsson 1855, förr även *ockel* Bureus Suml. o. 1600 m. fl., ett egentl. nordsvenskt ord: norrl. dial. *ockla* o. *ockel*. Om namnet, såsom uppgivits, egentl. betecknar den fortplantningsdugliga formen av havsöringen, bör det, med Noreen V. spr. 3: 329, snarast förbindas med no. *okl*,

yngel, *okla seg*, försöka sig, besl. med öka o. växa. Kanske f. ö. ordet ursprungligen betecknat ockleungen, som uppges vara lättare att till färgen skilja från laxen än den fullvuxna ocklan.

ockra, sbst., i sammans. ocker-, 1745: *ochra*, Lind 1749 *ockra*; stundom även *ocker* t. ex. Berzelius 1812 (: *-ocker*); motsv. da. *okker*, mlty., mhty., ty. *ocker*, av lat. *ochra*, av grek. *ṓkhra* f., till adj. *ōkhrós*, blek, gulblek (om vars härledning jfr Persson Indog. Wortf. s. 300).

ockult, jfr fra. *occulte*, hemlig, av lat. *occultus* ds., part. pf. pass. till *occulere*, dölja, till ett presens **obcelo*, till *ob*, mot, till, förr även: omkring, bredvid, o. *cēlāre*, dölja (urbesl. med hölja, hall 2, helvete osv.).

ockupera, jfr fra. *occuper*, taga i besittning, av lat. *occupāre* ds., till *ob* o. *capere*, taga (urbesl. med häva, häfta).

odal, numera arkaiserande, sv dial. *o(e)l*, *ole*, fsv. *ōþal*, *ōþol* n., odaljord, full eganderätt = isl. *óðal*, (jord)egendom, arvjord, no. *odel*, eganderätt till jord, fsax. *ôthil*, arvegods, fhty. *uodal* (jfr Ulrik), ags. *óðel* o. *éðel*, hemland; jfr got. *haimôþli*, hemland; samma ord som isl. (poet.) *óðal*, väsen. Avljudsform till adel (se d. o.) o. ädel. Jfr odla.

odalisk, från fra. *odalisque*, av turk. *ōdalik*, till turk. *ōda*, rum. Alltså egentl.: kammarjungfru.

ode, förr: *en ode*, t. ex. 1772 = ty. osv.. av grek. *ᾠdḗ*, sång, av *aoidḗ*, till *aeídō*, sjunger; av omstritt ursprung. Jfr melodi o. parodi, komedi o. tragedi.

Oden, gudan., fsv. *Ōþin* = isl. *Óðinn*, motsv. fhty. *Wuotan*, ags. *Wóden*, av germ. **Wōðana-*. Namnet måste, av suffixet att döma, vara avlett av ett substantiviskt grundord; jfr fsv. *drōtin* (se drott), got. *kindins*, ståthållare (se Kind), o. *þiudans*, konung (se tysk); sannolikast, med Helm Altgerm. religgesch. 1: 263 f., av ett sbst. **wōð-* = ty. *Wode* (som namn på anföraren för »den vilda jakten»), väl egentl. beteckning på den skara av vinddemoner el. själaväsen, som vid jultiden susade fram i luften o. leddes av den gamle vind- o. dödsguden Oden el. hans motsvarighet »der wilde jäger» (Hachelberend, Schimmelreiter osv.). Stammen kan icke, såsom så ofta sker, identifieras med sanskr. *vāta-*, vind, då dettas släktingar visa hän på ie. *ē* (se vaja, vind); men står möjl. i avljudsförh. till detta ord. Kanske dock närmast till got. *wôds*, rasande = isl. *óðr* (se odon). I alla händelser ej, såsom icke sällan antages, till vada i betyd. 'gå, skrida'. — Variantform (sannol. yngre): isl. *Óðr*, namn på Frejas make. — I sv. ortnamn, t. ex. Odensberg, O(de)nslunda, Odensala, socken i Uppl. (fsv. *Odhinsarg*, till *harg* i betyd. 'helgedom; se Harg), Odensvi (till *vi*, helgedom; se Vi), Odensåker (jfr Odhner); Onskarby Uppl., förr bl. a. *Odenskareby* (nära Odensfors o. Ullfors), egentl.: 'Odensmännens' (väl 'Odensdyrkarnas') by, jfr Torkarby o. se Älvkarleby ävensom förf. Ortn. på *-by* s. 83; Onsön Grums hd Vrml., fsv. *Odhinsöö* m. m., o. Dals-Eds sn Dal, fsv. *Odhensö* (nära Ullerön) = fno. *Oðinsey* (jfr *Ullarey*, båda i Smaalenene), E. Noreen NoB 8: 17 f. — — Jfr onsdag.

[Oder, ty. flodnamn, se Jut-.]

Odhner, familjen., efter Odensåker; liksom Dillner, Lidner osv. efter mönstret av tyska familjen. såsom t. ex. *Hœffner*, *Zöllner*; jfr Köersner under körsnär.

odiös, O. Rudbeck 1668, Columbus; av fra. *odieux*, av lat. *odiōsus*, förhatlig, till *odium*, hat (urbesl. med isl. *atall*, lysten att strida el. vålla förtret).

odla, G. I:s reg. 1552: *upolath*, *olar*, om jord, Börk 1689: *odla*, i bildl. betyd., om själen, mera vanligt först mot slutet av 1700-t.; vanl. fört till odal, jfr fno. *óðlast*, få som sin egendom, no. *odla*, hävda, få odalrätt. Jfr Hoppe Festskr. t. Sdw. s. 209.

odon, Franckenius 1659: 'Swålon, Odon', O. Rudbeck, Bromelius osv.; en elliptisk bildning till **odbär* = sv. dial. *obär* (jfr t. ex. under hallon, lingon, mjölon); till fsv. *ōþer*, rasande, vild, sv. dial. *ō*, *ōd(er)*, isl. *óðr*, no. *ō(d)*, jfr sv. o. no. dial. *öden*, brunstig, ävensom isl. *óðr*, sinne o. sång, diktning, av germ.

**wōð-, *wōþ-* = got. *wōds*, rasande, ags. *wód*, fhty. *wuot* ds. jämte fhty. *wuot* f., raseri (ty. *wut*), ags. *wóð*, rop, sång = ie. **uāt-* i lat. *vātēs*, siare, som anses lånat från gall., jfr fir. *fāith*, diktare, egentl.: upprörd, inspirerad; se även Oden. Namnet syftar på bärens giftiga egenskaper: de anses å somliga håll vålla magknip o. kräkningar (jfr sv. dial. *vammstöter*, till vå mm, mage, buk); se även odört. — Sv. dial. *öbär* sammanhänger antagl. med det av fsv. *ōþer* avledda sbst. **øþe* = isl. *óðe*, raseri; se Noreen V. spr. 3: 87 n. 1. — Hos O. Rudbeck o. Bromelius även *Odensbär*; väl lärd ombildning; jfr under odört.

odåga, o. 1740: *odåger* plur., motsv. (med *j*-avledn.) no. *udygja* ds.; av *o-* o. fsv. *dogha*, biform till duga; jfr till bildningen odygd, fsv. *odygdh*, oduglighet, last = isl. *údygð*, o. möjl. liksom detta ursprungl. abstrakt (jfr SOAB under *din*, sp. 1445 osv. o. där citerad litteratur), ett antagande som dock säkerl. ej får tillämpas på alla dylika bildningar, som till formen sammanfalla med motsv. infinitiver (jfr förf. Xen. Lid. s. 109 o. E. Olson Ark. 31: 218).

odör, Kellgren 1788 (*-eu-*), av fra. *odeur*, av lat. *odor*, lukt (se under os 2).

odört, Cicuta virosa, fsv. *ōdhyrt* = fda. (därifrån lånat?); till fsv. *ōþer* osv., rasande, vild; på grund av växtens giftiga egenskaper; se f. ö. odon. — Hos äldre förf., t. ex. Bromelius, även *Odensört*; möjl. lärd el. folketymologisk ombildning; jfr dock Lundgren Spr. intyg s. 33, som erinrar om det ä. ty. namnet på växten, *Wodendunck*.

ofantlig, Spegel 1685: *ofantelig*, oformlig, formlös; i modern betyd. hos Serenius 1734 (under *huge*); av omstritt urspr.; snarast ombildning (i anslutning till offentlig, ordentlig o. d.) av ä. nsv. *ofann(e)lig*, formlös, t. ex. O. Petri Kr., kolossal, t. ex. 1639, östsv. dial. *ofán(ä)lit*, ofantligt, ävensom ä. nsv. *ofandeligh*, formlös, 1541 = ä. da. *ufandelig*, ofantlig, vilka på ett el. annat sätt sammanhänga med fsv. *ofannogher*, grov, simpel m. m., ä. da. *ufandig*, ofantlig, en negation till sv. dial. *fannig*, snäll att finna, förfaren (möjl. till finna). Se Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 144 f., ävensom (tidigare) Noreen V. spr. 2: 355 (som dock antager anslutning till sv. dial. likabetydande *ant(e)lig*). Annorfunda Kock Fr. fil. fören. i Lund 1: 12 f.

ofatt, klumpig, oformlig, av *o-* o. part. pf. n. *fat(t)* till fsv. *fädher* till vb. *fä*, få; se fatt 1.

offensiv, sbst., o. 1710 (som adj. 1658) = fra. *offensive* osv., egentl. av fem. sg. till ett mlat. adj. *offensivus*, till part. pf. *offensus* av lat. *offendere*, stöta emot (av *ob-*, emot, o. ett **fendere*, varom under defensiv).

offentlig, 1613 = da., från ä. ty. *offentlich* (jfr ty. *öffentlich*), av mhty. *offenlich* (med tyskt *t*-inskott som i egentlig, ordentlig), fhty. *offanlīh* = ags. *openlīc*; till ty. *offen* = öppen.

offer = fsv., da. = isl. *offr*, från fsax. *offer* el. ett motsv. ags. ord = fhty. *offar*; till offra, fsv. *offra* (även *-ö-*), frambära, offra, erbjuda = isl. *offra*, da. *ofre*, från fsax. *offrôn* el. ags. *offrian* (eng. *offer*, erbjuda, möjl. påverkat av fra. *offrir*) = fhty. *offarôn*, från lat. *offerre*, frambära, bringa, av *ob-*, mot, o. *ferre*, bära (urbesl. med bära). Jfr följ. — *Offerre* i denna betyd. syftar egentl. på kultmenighetens framräckande el. 'offrande' av brödet o. vinet i nattvarden; se Braune PBB 43: 392 n. 2. — Ett annat ord är fhty. *opfar*, *opfarôn* (ty. *opfer*, *opfern*) = mty. *opper*, *oppern*, tidigt (enl. Braune senast på 300-t.) lånat från lat. *operāri*, vilket av de båda lat. orden ursprungl. ensamt hade betyd. 'offra' o. redan i hednisk tid var ett kultord i denna anv.; egentl.: arbeta, verka (= operera). — Inhemska germ. uttr. för 'offer, offra' äro blot, blota; got. *hunsl* (= ags., isl. *húsl* i betyd. 'altarets sakrament'; enl. vanligt antagande även på Rökstenen); o. vidare got. *sauþs* (till sjuda i betyd. 'koka'; se d. o.); jfr även isl. *sóa*, offra (se under sona).

offert, 1633 (som handelsterm senare) = ty. *offerte*, av fra. *offerte*, ital. *offerta*, erbjudande, substantiverat part. pf. pass. fem. till ett mlat. *offertus* till lat. *offerre*, erbjuda, frambära, bringa, vars ur-

sprungliga part. pf. *oblātus*, f. *oblāta*, föreligger i oblat.

officer, 1558: 'befalningzmän och officerer'; förr även: tjänsteman; i ä. tid ofta *officerare*, Schroderus o. 1638 osv. (nu nästan blott i plur.) = ty. *offizier*, förr även *officierer*, av fra. *officier*, tjänsteman, officer, av mlat. *officiarius*, tjänsteman, till lat. *officium*, tjänst, plikt m. m. (besl. med *facere*, göra; den första leden sannol. densamma som i officin), vartill ytterst även officiell, officiös osv. samt, åtminstone betr. senare leden, officin.

officin, i sht: tryckeri = ty. *offizin* osv., av lat. *officīna*, verkstad, av **opifacina*, till *opifex*, hantverkare, till *op-* i *opus*, arbete (se opera o. avel), o. *facere*, göra (jfr facit). — Härtill: officinell, som tillhandahålles i apoteken, om läkeörter o. d. = ty. *offizinell* ds. osv., av nlat. *officinalis* (bl. a. vanligt i lat. växtnamn), till officin i den t. ex. i ty. förekommande betyd., 'apotek'.

ofog, fsv. *ofōgh*, från mlty. *unvôch* = mhty. *unvuoc* (ty. *unfug*), av *o-* o. fog (se d. o.).

ofta, fsv. *ofta*, *opta* = no. *ofta*, da. *ofte*, fsax., fhty. *ofto* (ty. *oft*), av germ. **uftō*; jämte med annan avledning fsv. *oft*, *opt*, i isl. *opt*, fsax., ags., eng. *oft* (jfr eng. *often*), got. *ufta*. Snarast med Wood Journ. of germ. phil. 2: 214 m. fl. en avledning av germ. **uba-* i isl. *of*, fhty. *oba* (ty. *ob*), över, isl. *of* n., mängd, vartill den förstärkande part. fsv., isl. *of*, sv. dial. *uv-*, *o-*, i t. ex. fsv. *ofblygher*, för blyg, *ofmykil*, för stor, övermåttan stor, osv.; se f. ö. över. — Annorlunda Meringer IF 18: 216, Uhlenbeck PBB 30: 318 (med litteratur). — Ett speciellt vgerm. ord för 'ofta' är mlty. *vake(ne)*, ffris. *faken*, mholl. *vake(n)*, en stelnad dat. plur. av germ. **faka-* = fack. — Om fsv. *þikla*, sv. dial. *tykla* osv., ofta, se tjock, slutet.

oftalmologi, se öga.

ofärd, fsv. *ofærdh* = ä. da. *ufærd*, till färd i den äldre betyd. 'lott, öde'; jfr fara väl, illa osv., välfärd osv. (se fara 1).

oförhappandes, Karl XII i brev, sannol. då vardagl.; jfr Serenius 1741: *ohoppandes* (varom nedan), Lind 1749 o. Möller 1755: *oförhappandes* med hänv. till *oförhoppandes*, Sahlstedt 1773 med hänv. till *ohappandes*, Weste 1867: *'oförho'ppandes* (fam. *oförhappandes*) . . se *oförmodligen*', Dalin 1853: *oförhappandes* med hänv. till *oförmodadt*; i litter. vanligt först o. 1850. Väl i anslutning till *oförmodat* o. möjl. det ovan nämnda *ohoppandes* (efter ty. *unverhofft*?) o. d. ombildat av äldre *ohappandes*, t. ex. Schroders Com. 1639 (1640; jämte *ohoppandes*), Spegel 1685 (se också ovan) = sv. dial.; jfr adj. *oförhappad*, 1694, Karl XII m. fl.; till sv. dial. *happa sig*, slumpa sig (se hampa sig).

oförvägen, L. Petri 1559, väl egentl. från mlty. *unvorwegen*, urspr.: som icke låter lyfta sig, mycket tung, men även: oförvägen, den senare betyd. antingen, men föga troligt, utvecklad ur den förra, el. snarare ur part. *vorwegen* (till *sich vorwegen*, hänsynslöst besluta sig för ngt) genom anslutning till det likabetyd. *unvorver(e)t*, o. förfärad, alldeles som sv. oskärad i betyd. 'obefläckad' ur skärad el. de stundom uppträdande oförmäten för förmäten, ofredad för fredad. — Förvägen i samma betyd., Pfeif 1713, vanligt först på 1800-t., är lån från hty. *verwegen* = mhty., egentl. part. till mhty. *sich verwegen*, raskt el. oförväget besluta sig för ngt, motsv. det nyss nämnda mlty. *sich vorwegen*, båda sammans. med vb. *wegen* = väga; jfr bevåg, bevågen ävensom beveka; jfr även den yngre hty. participbildningen *verwogen*, varifrån sv. förvågen. A. Lindqvist Spr. o. st. 6: 177 f.

ohemul, fsv. *ohemul*, *-ol* = isl. *úheimull*; se hemul.

ohoj, interj., Jolin 1865. — 1641: *o hoo*, *o ho* i något olika betyd.

ohyra, fsv. *ohȳra* f. o. n., vidunder, trolskhet, vidunderlighet, stor mängd (även *ohyr(e)*), 15- o. 1600-t. o. i sv. dial. (t. ex. Skå.) även om skadedjur, ss. råttor; specialiseringen till vissa insekter synes falla under 1700-t.; i ä. nsv. stundom plur. *-or*, t. ex. 1574, Lucidor 1668, Oxe († 1723); motsv. no. (dial.) *uhyra* f., odjur, vidunder, da. *uhyre*, vidunder, da. dial.: ohyra. Ordet är i

no. dial. inhemskt, liksom väl också i sv. i betyd. 'ohyra' o. i da. dial. med samma betyd. Det fsv. o. da. ordet har däremot lånats från ty.; jfr mlty. *de un(ge)hûren*, demoner, o. ty. *ungeheuer*, vidunder (fhty. *ungihiuri*). Till adj. mlty. *un(ge)hûre*, ovänlig, av övernaturlig storlek (varav da. *uhyre*, oerhörd, fsv. *ohȳris*, ofantligt), av fsax. *ünhiuri* = fhty. *un(gi)hiuri*, hemsk, förskräcklig (ty. *ungeheuer*, oerhörd), ags. *unhiere*, vild o. d., isl. *úhýrr*, ovänlig, omild. Bildat med det negerande *un-* (se *o-*) till adj. mlty. *hûre*, angenäm, mild, mhty. *gehiure* (ty. *geheuer*), ags. *hiere*, isl. *hýrr*, vartill no. *hȳr*, lust, mod m. m., isl. *hýrast*, göra sig el. bliva mild, östsv. dial. *hyra opp*, ljusna upp, *hyroger*, livlig; av ovisst ursprung. — I ä. nsv. stundom *hyra*, ohyra. Bruket av ohyra om råttor o. möss har delvis haft sin upprinnelse i fruktan att beteckna dessa djur med sina speciella namn, som varit tabu.

ohägn, 1640-t.; se hägn.

oj, interj., Hels. 1587. — Härtill oja sig, Spegel 1712.

ok, fsv. *ok*, *uk* = isl. *ok*, da. *aag* (med samnordiskt *j*-bortfall i uddljud) = got., fsax. *juk*, fhty. *juh*, *joh* (ty. *joch*), ags. *geoc* (eng. *yoke*); i fhty. även 'bergrygg'; av germ. **juka-* (varav fin. lånordet *jukka*; jfr det mycket äldre likbetyd. *juko* av **jugo-*; Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 173, jfr K. B. Wiklund IF 38: 65) = ie. **jugo-* i lat. *jugum*, grek. *zygón*, sanskr. *yugá-*, kymr. *iau*, fslav. *igo* (av **jugo-*), litau. *jungas* (med *n* efter vb. *jùnkti*); jfr alban. *luc* med analogiskt *l*; alltså ett samindoeur. ord (jfr under vagn), till ie. *jug*, spänna för, sela på, binda samman o. d., i lat. *jungere*, grek. *zeúgnȳmi*, binder samman, selar på, sanskr. *yunákti*, litau. *jùngiu*, *jùnkti*; en utvidgning av roten i likbetyd. sanskr. *yáuti* o. i litau. *jáutis*, oxe, m. m. Hit höra även, av germ. **jeuk-*, **jūk-*: fhty. *giuh*, mhty. *jiuchart*, *jûchart* (ty. *juchart*, *-ert*), ett visst åkermått, egentl.: så mycken åker som ett par oxar kan plöja omkring på en dag, motsv. lat. *jūgerum*, grek. *zeũgos*. — Med *ga-*prefix: got. *gajuk* n., ett par, *gajuka*, kamrat, egentl.: som bär samma ok (jfr gesäll). — Det långa slutna *o*-ljudet i sv. beror på tidig förlängning av fsv. *ŏ* i uddljud (jfr t. ex. orm, ost). — Jfr ök, ökt.

Okome, socken i Hall., fsv. *Okhemma* m. m., alltså egentl. ett namn på -hem (se d. o.); f. ö. med flertydig första led. Jfr Lindome o. Skornome Uppl. (av fsv. *Skorneem*, dvs. *Skornhēm*).

okostig, fet, däst, ovig, Muræus 1648: 'tröge . . och okostige', Weste 1807, Törneros (*-het*), Knorring, Böttiger osv. = isl. *úkostigr*, dålig, ringa, egentl.: otjänlig o. d., till fsv. *koster*, villkor, isl. *kostr*, god egenskap, tjänlighet, tillfälle (varom se farkost under fara 1); alltså ej besl. med kost 1 (föda o. d.). — Även, liksom i vissa dial., okostlig, t. ex. C. F. Dahlgren 1833, Warburg.

oktober, förr ofta med lat. böjning = ty. = fra. *octobre* osv., av lat. *october*, egentl. den åttonde månaden från 1 mars, till *octo*, åtta (se d. o.).

oktroj, av fra. *octroi*, till vb. *octroyer*, bildat till ett sbst. motsv. lat. *auctor*, upphovsman, som gillar el. understödjer, löftesman (till *augēre*, befrämja, öka; se d. o.).

okvädinsord, fsv. *ōkvœþinsorþ* = ä. da. *uquædensord*; kanske till ett adj. **okvœþin*, som skymfar o. d., till kväda i betyd. 'säga' med nedsättande betyd. av *o-* (t. ex. sv. oråd) o. bildat som t. ex. fsv. *gömin* (isl. *geyminn*), aktsam, osv.; jfr med avs. på betyd.-utveckl. t. ex. fsv. *fæghinsbuþ*, glädjebud, till adj. *fæghin*, glad. Nekande betyd. har *o-* i fgutn. *okveþinsvitr*, oskäligt djur, egentl.: varelse som ej talar. Cederchiöld Festskr. t. Ekman s. 21. — Nsv. okvädingsord motsvaras redan i fsv. av *okvœþings-orþ*, med anslutning till orden på *-ing-*. Dessutom finns i fsv. *ōkvœþis-orþ* (motsv. i isl.), till fsv. *kvœþe* i betyd. 'tal, yttrande'. — En med okvädinsord fullt analog bildning är likbetyd. fsv. *ōkvœms-ordh*, till adj. *okvœmber*; även i G. l:s registratur.

okynne, egentl.: dålig natur el. beskaffenhet, egenskapen att vara vanartig, förr ofta = olat, fsv. *ōkynne* i *ōkynnishunder* = isl. *úkynni*, av o 2 o. kynne.

Oland, härad i Uppl., fsv. *Olanda hundare,* av *o-* 2 o. land, alltså: obygd, o. bildat som detta ord; jfr adj. oländig. M. Höjer Sverige 1: 143: 'Man påträffar (näml. i häradet) överallt vida skogsmarker, stundom oländiga genom hopade klippblock . . Ofantliga, genom sin ödslighet utmärkta mossar och kärr möta ögat tidt och ofta'. — Annorlunda, men icke antagligt, å ena sidan H. Pipping SNF VIII. 1: 95 o. å den andra Lundgren-Brate Personn. s. 186 (Sv. lm. X. 6).

olat, t. ex. Tessin 1751 (i plur.), försvenskning av mlty. *unlât*; till mlty. *lât,* beteende, i later; se även låt, grannlåt. Ordet har lånats efter övergången *ā* > *å*; jfr avlat. Det upptages ej hos de äldre lexikograferna, varken hos Sahlstedt, Weste el. Dalin 1853.

Olbers, familjen., från lty., med genitiv-*s* (liksom Lyttkens osv.) till ett förnamn, etymologiskt = Albert.

oleander, rosenlager, nerie = ty., av fra. *oléandre,* ital., span. *oleandro,* ombildat i anslutning till lat. *olea,* olivträd, av mlat. *lorandrum, lauriendrum,* som självt (med anledning av de lagerliknande bladen) ombildats, i anslutning till *laurus* (se lager 2), av grek.-lat. *rhododendron,* egentl.: rosenträd, av grek. *ródon,* ros (se ros 1), o. *déndron,* träd (vars senare del *-dron* enl. somliga är rotbesl. med trä).

Olga, kvinnon., från ryska *Olga,* som i sin tur på 800-talet lånades från fsv. *Hiœlgha, Hœlgha* = nsv. Helga; i Ryssland vordet populärt genom den ryska storfurstinnan, den heliga Olga († 969), som hos Konstantin Porfyrogennetos kallas *Helga.*

oliv, jfr fsv. *oliva* i sammans. = isl. *olifa,* ä. da. *olive,* da. *oliven,* mhty. *olîve* i betyd. 'olivträd', ty. *olive,* om frukten, fra. *olive,* oliv, även: olivträd, av lat. *olīva,* jämte *olea,* om trädet o. frukten, från grek. *elaí(ƒ)a,* jfr *élaios,* olivträd, av okänt ursprung; väl ursprungl. från Orienten. Jfr följ. o. olja.

Oliva, Olivia, kvinnon., till föreg. Jfr (E. D. Sjöberg) Stockholms hemligheter s. 42 (1843): 'Herrarne . . kallade henne Olivia, ett obegripligen romantiskt namn'.

olja, fsv. *olia* = da. *olje,* från mlty. *olie* m. = fsax., fhty. *oli* n. (ty. *öl*); ags. *ele* m., egentl.: olivolja, av vulg.-lat. *olium,* lat. *oleum,* jämte *olīvum* från grek. *élai(ƒ)on,* olivolja, bomolja, smörjelseolja (se oliv). Fsv. o. senisl. *olea,* olja, väl direkt från lat. *olea,* olivträd (jfr oleander). Från lat. *olea* kommer även ffra. *oile,* varav fra. *huile* o. eng. *oil.* Got. *alêw* härrör enl. somliga från kelt., enl. andra från armen. el. handelsspråket vid Pontus. — Oljan var för de förhistoriska germanerna okänd: vissa av dess uppgifter fylldes istället av smöret (se smör). I germ. spr. brukades den äldst om smörjelse. — Sammans. med olja, där nsv. har oliv-, äro i det äldre språket mycket vanliga, t. ex. fsv. *oliokvister* = *oliokvist* i Bib. 1541 fsv. o. ä. sv. *olioträ* (*oljoträd* långt in på 1800-t.), ä. nsv. *oliobergh,* olivberg, Bib. 1541, osv. — Gjuta olja på elden, motsv. i da. o. ty., jfr lat. *oleum addere camino* (dvs. på ugnen; se kamin).

Olle, mansn., redan i fsv.; nu använt som kortform till Olof, men kan dessutom ha annat ursprung. — Mota Olle i grind(en), förhindra någons planer o. d., Onkel Adam 1852 osv., sannol. med Tamm Etym. ordb. s. 245 till Olle om tjurar, alltså egentl.: hindra tjuren att komma genom grinden. Jfr även Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 229.

[olle, ett slags militärtröja, se Olsson.]

olm (uteslutande dial.), ond, folkilsken o. d. = isl. *olmr,* no., da. dial. *olm,* av germ. **wulma-,* till got. *wulan,* sjuda (se f. ö. välla, välling o. Ölme); bildat som varm.

ollon, fsv. *aldon,* växlande med fsv. *aldin,* ollon = isl. *aldin,* i sht ätlig trädfrukt, o. ä. nsv. *ållan,* fsv. *aallan,* färöiska *aldan,* no. *alda* (av **aldan*), fda. *aldæn,* da. *olden,* i da. om bok- o. ekollon; till fsv. *alda* f., fruktbärande träd. Detta ord är enl. förf. Ark. 7: 7 en substantivering av ett partic. **alδa-,* uppvuxen (se alster), medan Falk-Torp under *olden* utgå från den även förekommande betyd. 'nära' (alltså: ätlig frukt; jfr bok). Däremot enl. Lidén Bland. språkh. bidr. I s. 22 (Göteb. högsk. årsskr. 1904, I) till ie. roten *aldh,* t. ex. i grek. växa (som dock ytterst är

en utvidgning till *al-*). Enl. sistn. förf. är fsv. *alda* den sista kända lämningen av ett urgammalt trädnamn, varur utvecklats betyd. 'tråg' i sv. dial. *ålla* osv. (jfr ask med liknande betyd.-utveckling), varemot dock Walde under *alvus*; se närmare lodja o. Älleberg. — Avledningen i fsv. *aldon* beror sannol. på yngre anslutning till äldre bärnamn på *-on* (t. ex. smultron, fsv. *hiupon* = nypon); *aldin* utgår från germ. **alðena-* el. möjl. **alðīna*; *aallan* från **alðana-*. — Andra germ. uttryck för 'ollon' äro: fsv., sv. dial., isl. *akarn* = da. *agern*, ags. *æcern* (eng. *acorn*), ty. *ecker* = got. *akran*, frukt, avkastning, osv. (till åker) o. fhty. *eihhila* (ty. *eichel*; till ek).

Olof, mansn., fsv. *Olāver* jämte *Olēf* (den senare formen kvar i ä. nsv., t. ex. stundom om Olaus Petri) = isl.-fno. *Óláfr* el. *Ólafr* jämte *Óleifr* (o. det blott svagt styrkta *Áleifr*), fda. *Olāver*. Urnord. **Anu-laiƀaʀ*, varur de olika formerna utvecklats på grund av växlande betoningsförhållanden; se Kock Accentuierung t. ex. s. 208 o. (delvis annorlunda) Hesselman Minnesskr. utg. av Fil. samf. i Gbg 1920 s. 55 f. Från nord. spr. komma fir. *Alaib*, *-ph*, *Amlaib*, *-ph* m. fl. Med avs. på senare leden jfr Elof. — Härav en del sv. ortnamn på *Ols-*, t. ex. Olsta Vstml., av fsv. *Olafstom* (av *-staþom*), Olstorp Ögtl., av fsv. *Olafsthorp*. — Från fsv. *Olav* kommer fsv., nsv. Ola (med samma slags förlust av *v* som i Gösta). Jfr da. *Ole*, bl. a. i *Ole Lukøje*, en motsvarighet till sv. *Jon Blund*. — Det hypokoristiska Olle, som dock icke behöver utgå från Olof som enda källan, uppträder redan i fsv.

Olsson, Olle, grov militärtröja av ylle, efter 'uppfinnaren', kapten vid Jönköpings regemente (sedermera major). Ekwall Spr. o. st. 3: 142.

olvon, bär av Viburnum opulus, olvonbusken, Bromelius 1694: *olgon*, Rothof 1762 även *ulfvon*; ellips av sv. dial. *ulvbär*, *olvabär*, till ulv, varg, i vissa sv. dial. *olv* (med *u* till *o* framför supradentalt *l*); jfr om busken ä. nsv. (t. ex. Franckenius o. 1659), sv. dial. *olgonträ*, sv. dial. *ulvtry*, *ulvrönn* (*ugle-*, *ula-*), no. *ulvevid*, *ulvoraun*, da. *ulvsrøn*; ävensom bl. a. ty. *hundsbeeren*, eng. *dogberry*, *dogrowan-tree*. Med avs. på ellipsen se t. ex. lingon, mjölon. — Biformen *olgon* står knappast, såsom förmodas av Noreen V. spr. 5: 389 n. 4, i direkt förbindelse med *g*-formen isl. *ylgr*, varginna, osv.

olycksfågel, Stiernhielm Herc.: *olyksfogl*, om Astrild = da. *ulykksfugl*, ty. *unglücksvogel* osv., egentl. om fåglar som bådade ont el. olycka t. ex. göken, spillkråkan, ugglan, uven. Jfr y. fsv. *ondha lykko fogil* Cod. Ups. c 20 s. 408 om härfågeln; ävensom t. ex. isl. *meinkráka* (Poet. Eddan om Loke) el. grek. *órnis kakós*, Homeri Iliad 24 (Priamos om Hekabe).

oländig, se Oland.

1. **om,** konj., fsv. *om*, *um* (y. fno. *om* från svenskan) = fda. *um*, da. *om*; jfr fno. *em*, fda. *æm*; till betyd. motsv. runsv. *if* (dvs. *ef*), isl. *ef*, ifall, huruvida, ä. da. *æf*, *of*, *af* (jfr fsv. *af* i Harpestr.), got. *ibai*, *iba*, huruvida m. m., fsax. *ef*, *of*, ifall, om också, huruvida, fhty. *iba*, *ibi*, *oba* ds. (ty. *ob*, huruvida), ags. *gif*, (eng. *if*), ävensom got. *jabai*, om, ifall. F. ö. i enskildheter omtvistat. Kock Bidr. till sv. etymologi s. 52 f. (s. 16): om osv. har i obetonad ställning uppkommit av *æm*, egentl. samma ord som *æf* osv., med *m* från den motsv. negationen fsv., fda. *num*, i ä. fsv. även *numa*, om icke = isl. *nema*, som utgår från det sällsynta isl. *nefa* = got. *niba(i)*, fsax. *neba*, fhty. *nibu* o. fått *m* (för *f*) genom inverkan av den föregående nasalen; jfr ags. *nefne*, *nemne* m. m. v. Friesen Vår äldsta handskrift s. 42 f. skiljer däremot (knappast med rätta) om, *æm*, *nema* osv. från *ef* o. *niba*; *æm* (varav sedan om, jfr ovan) innehåller enl. v. Fr. ett pronominalkasus **em(m)* = got. *imma*, dat. sg. m. o. n. till got. demonstrativpron. *is*, *si*, *ita*, liksom fnord. *en*, *æn*, om, enl. somliga forskare, är ack. sg. m. till samma pronomen. — Isl. *ef* osv. sammanställes vanl. med isl. *ef*, tvivel (= jäv); möjl. är i så fall det senare en substantivering av konjunktionen; enl. andra är substantivet det ursprungliga. Härledningen f. ö. oviss; snarast från pronominalstammen *i-*.

2. **om,** prepos. o. adv., fsv. *om, um* = isl. *um*, da. *om*, fsax., fhty. *umbi* (ty. *um*), ags. *ymb(e)*; motsv. lat. *amb-*, omkring (jfr t. ex. ambulans), grek. *amphi* (jfr amfibie), gall. *ambi* (jfr ambassad), ir. *imb-, im(n)-*, jfr sanskr. *abhitas*; besl. med lat. *ambo*, båda, vars senare led *-bo* ingår i både. — Utvecklingen *um* till *om* har försiggått i obetonad ställning; jfr som. Den gamla formen *um* kvarlever i umgås o. umgänge. — I ä. nsv. även som adv. i betyd. 'förbi, t. ex. 1619: 'När året om är', motsv. da. *omme* (det senare en ombildning efter adv. på *-e* såsom *inde* o. *ude*).

omak = fsv. = isl. *úmak*, da. *umag(e)*, från mlty. *un(ge)mak* = ty. *ungemach*; se mak.

Omberg, Ögtl., fsv. *Amobærgh*, egentl.: dimberget; till ett fsv. **āma*, dimma, rök (se åmme). Vb. *åmma* användes ännu i trakten, då berget höljer sig i moln o. dunstblider. — Även i flera sjönamn, t. ex. Åm(m)elången Ögtl. o. Nke, åtm. det senare förmedlat genom ett fsv. ånamn *Ama*; jfr de likbetyd. sv. sjön. Dimlingen, Emmern, Immeln samt under Emån. — Se förf. Sjön. 1: 766 f.

-ome, i vissa ortn. av *-hem*, se Lindome, Okome.

omelett, t. ex. Cygnæus 1861 (ännu ej hos Dalin 1853), från fra. *omellette*, av *amelette, alemelle*, tunn platta, till *lamelle* (se lamell o. lås); i så fall efter formen, men ganska osäkert.

omen, av lat. *ōmen*, förebud (flat. *osmen*); av ytterst omstridd härledning; se Walde o. senare Brugmann IF 29: 235 f. o. Pantzerhjelm-Thomas NTfF 1912, s. 145 f.

omfång, Schroderus Com. 1639, i betyd. av 'periferi'; egentl. dock ett 1800-talsord (mera enstaka på 1790-t.); efter ty. *umfang*, jfr mhty. *umbevanc*; till ty. *umfangen*, av om, omkring, o. fånga.

omkomma, förr även om annat än personer, t. ex. 1568, om brev som gått förlorade, förr också trans.: ombringa = da. *omkomme*, från ty. *umkommen* el. mlty. *ummekommen* (i båda anv.); jfr ty. *ums leben kommen*, förlora livet.

omkring, se kring.

omkull, se kull 3.

omnibus, C. F. Dahlgren 1837: 'omnibus gå ej (plur.)', Gosselman 1839: *omnibuser* plur., Ulla v. Heland 1843: 'väntande på omnibus (best. form)', Sjöberg 1844: *omnibusar* plur. = ty., av fra. = (1823), av lat. *omnibus*, för alla, dat. plur. till *omnis*, all, varje. — Med omnibus gjordes i Stockholm första försöket 1835.

område, Ödman 1800: 'Konungens .. område', Weste 1807; härifrån da. *omraade*; till råda om; jfr gebit med liknande grundbetyd.

omsider, fsv. *um sīdher* (jämte *um sīdh, um sīdha*) = isl. *um síð(ir)*, da. *omsider*. Möjl. egentl. med Falk-Torp plur. till ett sbst. **sīdh* = isl. **síð*, substantivering av fsv. adj. **sīþer* = isl. **síðr*, sen, som förutsättes för t. ex. fsv. *sidhkvæld(er)* = isl. *síðkveld*, den senare delen av kvällen, o. de under sist omnämnda orden; se f. ö. d. o. Annorlunda dock Noreen Ark. 6: 372, enl. vilken *-sider* är ett komparativadverb på *-ir*, av ie. *-eri*, såsom isl. *yfer* = fhty. *ubiri*, sanskr. *upari*. Fsv. *sīdher* förhölle sig då till *sīdh* = *yfer*: *of*.

omständighet, O. Petri Kr. (*vm-*) = da. *omstændighed*, från mlty. *ummestendicheit*, efter fra. *circonstance* (eng. *circumstance*), lat. *circumstantia*, egentl.: omgivning, stående omkring. I ä. nsv. även *omstände(r)* plur., motsv. ä. da. *omstand*, efter ty. *umstand*. — Vara i intressanta omständigheter o. d., eufemism för 'vara havande', Wetterstedt 1822: 'hon var uti omständigheter', motsv. da. *være i omstændigheder* (*visse, gode, interessante, velsignede*), ty. *in anderen umständen sein*.

omsvep, t. ex. 1671, ombildning av äldre *omsvef*, t. ex. A. Oxenstierna 1622 o. ännu o. 1750 *-sväf, -svefva, -sväfva*, liksom da. *omsvøb* av äldre *omsvæv*, från ty. *umschweif*, till *um* o. *schweifen* (etymol. = svepa; jfr även under sväva).

omvårdnad, se under vårdnad.

onani = ty. *onanie*, jfr fra. *onanisme*

eng. *onanism* el. *onania* osv., efter Onan, Juda son (1 Moseb. 38: 9).

ond, fsv. *önder,* besvärlig, svår, ond, dålig m. m. = no., da. *ond*; genom s. k. kombinerat *u*-omljud uppkommen biform till fsv. *vänder* (kvar i ösv. dial.) = isl. *vándr,* no. *vönd*; till isl. *vá,* lägga ngn ngt till last, tadla, no. *vaa seg,* ängslas, o. snarast en participbildning till detta verb; jfr isl. *vá* f., skada, olycka, av germ. **wanhō*-, egentl.: något skevt, krokigt, varom utförligt under våda o. vång. — Grundbetyd. i de nord. spr. är 'besvärlig, svår', t. ex. fsv. *onda dagha,* kvar i nsv. onda dagar el. tider, jfr även ondt om rum, vatten osv., utvecklade ur fullständigare uttr. såsom t. ex. Columbus: 'Der .. var mächta ondt at få huus' (dvs.: svårt, besvärligt). — Vanligare förr än nu var också betyd. 'dålig o. d., t. ex. fsv. *ond blodh* (jfr nsv. väcka ond el. ont blod; se blod), Gustaf II Adolf: *min onda styl,* vår gamla bibelövers.: 'ett ondt trä bär onda frukt' (Matt. 7: 17; jfr nya övers.: 'ett dåligt träd bär ond frukt'); f. ö. kvar i nsv. ont rykte, ont samvete (jämte dåligt). Från betyd. 'dålig' har också utvecklats den vardagl. anv. om det som smakar illa; jfr t. ex. Gustaf II Adolf: *ondt wijn,* säkerl. där ännu i den äldre betyd., medan t. ex. nsv. ont brännvin närmast avser smaken. En annan utveckling ur 'dålig' är väl delvis även 'öm, värkande': *Een ond tand* hos L. Petri är nog snarast ännu ungef. liktydigt med 'dålig', medan motsv. förb. i nsv. uppvisar den senare betyd.-skiftningen; jfr dock redan i fsv. t. ex. *ont i inelffwen,* med motsv. uttr. i fsv., där betyd.-utvecklingen är en annan. Från betyd. 'dålig' utgår även den (el. hin) onde om djävulen = fsv. *thæn onde*; även anslutande sig till den betyd. av 'moraliskt dålig', som fanns redan i fsv. o. som kvarlever i avledn. ondska ('människornas ondska'). Betyd. 'vred', som nu är en av ordets huvudbetyd., fanns redan i fsv., men spelar där en mera underordnad roll. — Jfr följ.

onda bettet, sv. dial., fulslag, ett slags inflammation i fingrarna, panaritium, Tidström 1756 (om skånska förh.), även om det djur (särsk. tagelmasken, Gordius aquaticus) som ansågs o. stundom ännu anses framkalla sjukdomen, 1795, Almqvist 1844. I dial. även *onda väla* (med s. k. tjockt *l* = *världen*), *grimsbett* (efter en mask som kallas *grimmen*), *toss(e)bett, torskbett* (se tossa 2 o. tusse), möjl. också *kvesa* (se d. o.). Motsv. no. *trollbit, tussebit* (till *tuss,* vätte; ansågs liksom så många andra sjukdomar orsakat av onda makter), ty. *das böse ding* osv. — Om likbetyd. västnord. namn på *katt-* o. *hund-* se Falk i MoM 1921 s. 70.

onkel, 1790-t. (tidigare mera enstaka) = ty. *onkel,* från fra. *oncle,* farbror, morbror, av lat. *avunculus,* morbror, egentl. dimin. till lat. *avus,* farfader, förfader (med sedermera förlorad diminutivbetyd., såsom ofta är fallet hos släktskapsorden); besl. med fpreuss. *awis,* onkel, got. *awô,* mormor, o. sannol. isl. *afe,* farfar, ävensom med fhty. *óheim* (ty. *oheim*), mlty. *ôm,* ags. *éam,* äldst: morbror, i ty. även: farbror m. m.

onomatopoetisk = ty. *onomatopoetisch* osv., efter grek. *onomatopoiētikós,* bildande ett ord genom att efterhärma ett naturljud, till *ónoma* (genit. *onómatos*), namn (se d. o.), o. *poiein,* göra (se poem).

onoslig, Dalin Arg.: 'En onoselig lymmel', Almqvist 1840; jfr nosig, näbbig osv.; med *o-* väl från obehaglig o. d.; jfr otymplig.

onsdag, fsv. *ōnsdagh, ōþinsdagher* = isl. *óðinsdagr,* da. *onsdag,* mlty. *wôdensdach,* holl. *woensdag,* ags. *wódnesdæg* (eng. *Wednesday*); till Oden (se d. o.); gammal germ. översättning av lat. *dies Mercurii* (fra. *mercredi*): germanerna betraktade Oden som en motsvarighet till romarnas Mercurius; i veckodagsnamnet ingår dock närmast namnet på den efter guden uppkallade planeten M., som av astrologerna ansågs behärska onsdagens första timme. — Ä. nsv. *odensdag* försvinner först under 1700-t. o. upptages som biform ännu hos Weste 1807. — Utvecklingen till onsdag (redan i fsv.) beror på synkope av den av de

två obetonade stavelserna, som följde närmast på den huvudtoniga; jfr t. ex. Sverige, Västerås. — I ty. i stället *miltwoch* (liksom torsdagen hos bajrarna kallas *pfinztag*), till adj. *milt* = mid- i middag (se även mellan), egentl.: mellersta delen av veckan; liksom isl. *miðvikudagr*, no. dial. *mækedag*, ry. *s(e)redá*, även: mitt (egentl.: hjärta, urbesl. med d. o.), pite-lapska *kaska vakko* osv.

Onsjö, härad i Skå., fda. *Othinshœret*; möjl. till gudanamnet Oden (se Sahlgren NoB 6: 39); enl. andra dock av det därmed icke sammanhängande fsv. personn. *Odhin*.

[Onskarby Uppl., se Oden o. Älvkarleby.]

onus, av lat. *onus* (genit. *oneris*), börda.

onyx, Bib. 1541, förr även *onix* = ty. *onyx*, av grek. *ónyx* ds., egentl.: nagel, efter färgen (urbesl. med nagel).

onödan i uttr. *i onödan*, tidigare *i onöda* Mellin 1832, Carlén 1842, Sturzen-Becker 1861, ännu Herrlin 1901, o. ännu tidigare, enstaka, *i onöden*, Silfverstolpe Försök till en ny uppfattning osv., ett lty. uttr., motsv. mlty. *van unnôden*, till lty. *nöden*, dat. plur. av mlty. *nôt*, *nôd-*, nöd, jfr mhty. *unnôt* o. ty. *in nöten*. Betr. ljudutvecklingen ha olika förslag framställts; se t. ex. Tamm Änd. hos adverb s. 7, Noreen V. spr. 3: 420, Kock Sv. ljudhist. 4: 178. Till någon visshet kan man så mycket mindre komma, som det är möjligt, att den en gång uppvisade formen *i onöden* helt enkelt är ett till »rikisspråk» ombildat *onöda* (efter mönstret *sola*: *solen* osv.).

opal, Lucidor 1673 = ty., av lat.-grek. *opalus* Plinius, grek. *opállion*, från sanskr. *upala*, sten, ädelsten.

opasslig, 1629: 'Greff Abraham är opassligh' = da. *upasselig*, från ty. *unpässlich*, opasslig, illamående, jfr *unpasslich*, opassande, till pass 3 i t. ex. fsv. *vara illa til pas*, vara opasslig, osv. (se f. ö. d. o.). I ä. nsv. även *opass* ds. 1638, motsv. ty. *unpass*.

opera, Karl XI 1690, motsv. ty. *oper*, fra. *opéra*, från ital. *opera* ds., egentl.: arbete, verk, av lat. *opera*, arbete, möda (jfr följ. o. se f. ö. under officin o. det urbesl. avel). — Härtill operett, Stockh. Posten 1792, jfr fra. *opérette*, av ital. *operetta*, dimin. till föreg.

operera, B. Olai 1578 i betyd. 'verka', kirurg. t. ex. 1758: 'opererad för starren', o. mil. t. ex. samma år = ty. *operieren*, fra. *opérer*, av lat. *operāri*, arbeta, verka; jfr lat. *opus* (genit. *operis*), arbete, o. föreg. — Härtill operation = ty. = fra. *opération*, av lat. *operātio* (genit. *-ōnis*).

opinion, av fra. =, av lat. *opīnio* (genit. *-ōnis*), mening, förmodande, till *opīnāri*, mena, tro; av omstritt ursprung, se Walde o. senare Rozwadowski Rev. slav. 2: 99, Brugmann IF 29: 234. — I betyd. 'enskild mening' redan 1616, 1618, 1620 osv.; i den stående förb. (den) allmänna (publika osv.) opinionen vanligt först under 1800-talets första årtionden, Hammarsköld 1810 osv.

opium = ty. osv., av grek-lat. *opium*, av grek. *ópion*, vallmosaft, avledn. av *opós*, (växt)saft, av flertydigt ursprung.

opossum, från eng. =, ett indianord.

opp, se upp.

Oppeby, Ögtl., se apa.

opponera, t. ex. 1626 (i nu obr. anv.) = ty. *opponieren* osv., av lat. *oppōnere*, invända, sätta el. ställa emot, till *ob-*, mot, o. *pōnere*, sätta, ställa (se ponera). — Härtill: opposition = ty., av lat. *oppositio*.

opportunist, liksom samhöriga ord vanligt först. på 1890-t. = ty., till lat. *opportūnus*, gynnsam, läglig, bl. a. fört till *ob* o. *portus*, hamn, alltså egentl.: tillgänglig el. dyl.

optik, 1759; jfr 1755: *optikan*, best. f.; tidigare lat. form = ty. osv., ytterst av grek. *optiké* (underförstått *tékhnē*, konst), fem. sg. till *optikós*, som rör seendet, jfr t. ex. *ópsomai*, jag skall se (urbesl. med öga, se d. o.). Jfr skioptikon.

optimism, 1860-t. = fra. *optimisme*, till lat. *optimus*, bäst (av omstritt ursprung). — Bildningen optimist (av fra. *optimiste*) uppträder däremot redan o. 1800.

or, kvalster i unket mjöl el. ost, 1837, Dalin 1853 (i denna betyd. ej hos Weste 1807), sv. dial. även *ūr* Hall.; väl nybildning till orna o. där anf. ord.

ora, dial., obebyggd mark, öde fält, stenig skogshöjd = ä. da. *ore*; kan i vissa sv. dial. ej återgå på ett fsv. *urþ-* = isl. *urð*, stenig grund o. d. (se Orust), utan synes åtm. i vissa fall böra återföras på ett *war-* (med kombinerat *u*-omljud o. senare uddljudsförlängning som i ok osv.); jfr Holms vara Hall. i samma betyd. o. se Vara. Sahlgren NoB 7: 186 f.

orakel = ty., av lat. *ōrāculum*, gudasvar, spådom m. m., till *ōrāre*, tala, bedja (= orera; ovisst, om till *ōs*, genit. *ōris*, mun); bildat såsom t. ex. spektakel.

orange = ty., av fra. =, omtydning efter *or*, guld, av äldre *arange* = ital. *arancia* (se pomerans), i ital. dial. *naranza* osv., genom förmedling av ett pers.-arab. *naranǰ*, av sanskr. *nāranga-*, orangeträd.

orangutang, 1713 (omnämnt som ett infödingsord), Tersmeden 1735: 'Sedermera besågo vi en Oran Utan, som är en slags stora babianer' (från en vistelse i Holland), Linné 1759: *ourangoutan* = ty. *orang-utan* osv., av malajiska *ōrang*, människa, o. *hūtan*, vild.

ord, fsv. *orþ* = isl. *orð*, da. *ord*, got. *waurd*, ty. *wort*, eng. *word* osv., av germ. **wurða-* = ie. **u̯rdho-*, besl. med lat. *verbum* (av **u̯erdh-*; jft verb, verv), fpreuss. *wirds*, ord, litau. *vařdas*, namn, fir. *fordal*, de säga; ie. rot *u̯erdh*, kanske utvidgning av *u̯er* i grek. *eírō* (av **u̯eri̯ō*), säger, o. avlägset besl. med grek. *rḗtōr* (i sv. retorik) osv. — Ett ord i sinom tid, jfr gamla bibelövers., Sal. ordspr. 25: 11: 'Ett ord i sinom tid taladt, är såsom ett gyldene äpple uti silfskålom'. — Bevingade ord, jfr boktiteln: *Bevingade ord. Våra allmännaste citat* Ahnfelt 1879, motsv. i da., efter ty. *geflügelte worte*, bl. a. namn på ett 1864 utgivet tyskt arbete, efter grek. *épea pteróenta*, Homerus, egentl.: flygande ord. — Ordspråk = da. *ordsprog*, jfr ty. *sprichwort*. I fsv. i samma betyd.: *ordh*, i ä. nsv. även *ordsedh*. I betyd. 'tänkespråk, sedespråk', Bib. 1541, nu blott i *Salomos ordspråk* o. arkaiserande, jfr ty. *spruch*. I Bib. 1541 dessutom: tal, yttrande samt allmänt talämne, visa ('warda til itt ordspråck'). — Ordstäv, av ä. nsv. *ordsläfve*, sv. dial. *ordstäve*, fsv. (sannol.) *ordhstœvi* (*ordstœffuit* best. f., 1 gg), liksom t. ex. stenrös av *stenröse*, med i sammans. vanlig *ja*-avledn., jfr fsv. *ordhstaf* ds., till stav, se även stäv 2. Jfr Lindroth IF 35: 302.

ordalier, gudsdomar, med de mera sällsynta sing. ordal el. ordalie, av mlat. *ordalium* (fra. *ordalie*), gudsdom, latinisering av ags. *ordál*, dom = holl. *oordeel*, ty. *urteil*, dom, egentl.: vad som tilldelas; till germ. vb. **uz-dailian* = ty. *erteilen*, tilldela (se ur 4).

orden, i betyd. 'riddarorden' om sv. förh. o. 1650, då drottning Kristina instiftade *Immanuelsorden*, i denna anv. dock vanligt först o. 1750, sedan år 1748 (1747) serafimer-, svärds- o. nordstjärneordnarna instiftats; i ä. nsv. bl. a. även 'slagordning, ordning'; stundom *ordan*, ännu o. 1700 om munkorden, annars senare (även i ordb.) att betrakta som arkaistiskt (efter bibeln); fsv. *ord(h)en*, *ordin* m., ordensregel, munk- el. nunneorden, ordning, jämte (hypersvecismen) *ordan* = da. *orden*, i ä. da.: munkorden, slagordning, från mlty. *orden*, ds. som i fsv., även 'riddarorden', o. i betyd. 'riddartecken' från ty. *orden*, av fhty. *ordena*, ordning, från lat. *ordo* (genit. *ordinis*), ordning, stånd (varav också fra. *ordre*; se order). — Från grundbetyd. 'ordning' utgår den av 'ordning el. regel för vissa religiösa sammanslutningar, ordensregel'; sedan om själva sammanslutningen el. föreningen, vilken betyd. utsträcktes även till andliga riddarordnar; därefter också om världsliga föreningar, särsk. världsliga riddarordnar; härav betyd. 'riddartecken, ordenstecken'. — I ä. nsv. även neutr. — Plur. hade i ä. nsv. i regel formen *orden*; om sällskapsordnar ännu t. ex. 1791. Omkr. 1800 dock *ordnar* om ordenssällskaper; men om ordenstecken kvarlever den gamla formen ännu i uttr. 'riddare och kommendör av K. M:ts orden' (Serafimerorden); jfr Alm-

qvist 1839: 'alla orden'. Dock uppträder om riddarordnar andra pluralformer mera enstaka redan på 1700-t., t. ex. *ordner* hos Höpken 1747 o. *Kongl. Orderne* 1764. Tersmeden 1748 har i samma betyd. plur. *ordens*. — Jfr ordentlig, ordna osv.

ordentlig, o. 1550 = da., från ty. *ordentlich* (med samma *t*-inskott, från 1300-t., som i egentlig, offentlig), av mhty. *ordenlich*; jfr fhty. adv. *ordenlicho*; till föreg. Med avs. på betoningen jfr de citerade orden.

order, 1620 o. ofta under 1600-t. i betyd. 'ordning'; t. ex. 1675 i betyd. 'stånd o. d.'; i betyd. 'befallning' t. ex. 1658, 1664; som militär term t. ex. 1718 = da. *ordre*, av fra. *ordre*, av lat. ackus. *ordinem*, till *ordo*, ordning; alltså etymologiskt = orden.

ordinarie, adj., 1637: *ordinarie professor*, 1736: *ordinarie Stads Mäcklare*, tidigare: *ordinari*, t. ex. 1620: *ordinari Post*, J. Skytte 1625: *ordinari staten*; 1637: *ordinarii lärare* plur.; förr även i betyd. 'ordinär, vanlig', t. ex. *ordinarie stolar* 1700-t., osv.; som sbst.: Schroderus 1635; *ordinarierna* (om prästerliga ämbetsmän); förr också ofta som adv. t. ex. 1627: *ordinarie*. Utan direkt (formell) motsvarighet i da. el. ty. (jfr ty. *ordentlich*). Vanl. o. delvis med rätta uppfattat som utvecklat ur *ordinarii* (genit. sg. o. nom. plur. m. till lat. *ordinārius*, enligt ordningen, i behörig ordning, till *ordo*, ordning; se ordinär); men sannol. dessutom från det förr vanliga adv. *ordinarie* (= lat. *ordinarie*), som inverkat på adj. I sbst. ordinarie kan *e*-formen ha utgått från plur. *ordinarier*, den äldst uppvisade formen. — I fråga om ämbetsmän (liksom vikarie) förr vanligast om prästerliga och akademiska.

ordinera = fsv.: förordna = da. *ordinere*, ty. *ordinieren*, av fra. *ordiner*, lat. *ordināre* (= ordna; jfr orden). Om ordinerande av prästmän förr i stället ofta *ordna*.

ordinär = ty. = fra. *ordinaire*, av lat. *ordinārius*, enligt ordningen, i behörig ordning (se ordinarie).

ordna, o. 1550: insätta, placera el. dyl., 1616: beordra, 1634: anordna, befalla el. dyl., 1665: förordna, utnämna (kvarlevande in på 1700-t. o. senare ersatt av förordna); i modern betyd. 'bringa reda i' vanligt först på 1800-talet, t. ex. Dalin 1850 (hos Weste 1807 upptages ej ordet) = da. *ordne*, ordna, skipa, från mlty. *ordenen*, anordna m. m., o. ty. *ordnen*, av fhty. *ordinôn* (*orde-*), av lat. *ordināre*, ställa i ordning, förordna (= ordinera), till *ordo* (genit. *ordinis*); se orden. — Jfr fsv. *oordhna*, oordning.

ordonnans = ty. *ordonnanz*, av fra. *ordonnance*, till *ordonner*, anordna, ombestyra, påbjuda, ordinera, till lat. *ordināre* (se föreg.), sannol. under inflytande av *donner*, giva.

orera, av lat. *ōrāre*, tala (jfr orakel).

organ = ty. osv., av grek. *órganon*, verktyg, (urbesl. med verk). — Härtill bl. a. organism, av fra. *organisme*, liksom flera andra ord på *-isme* latiniserande nybildning; organist (se orgel).

orgel, jfr fsv. *orghelmakare* 1460 = da.; i nsv. ånyo inlånat från ty. *orgel*, av fhty. *orgala* = ags. *orgel*, ombildning av fhty., ags. *organa* (eng. *organ*), mlty., isl. *organ*, fsv. *orgha*; av (m)lat. *organum* (fra. *orgue*), o. 300: orgel (i modern betyd.), plur. *organa*, orgelpipor; från grek. *órganon*, verktyg (se organ). — I sv. kvarlevde den fsv. formen *orghor* (plur. till *orgha*) i betyd. 'orgel' som den normala till början av 1800-t.: ännu Sahlstedt 1773 har blott *orgor*, Weste 1807 *orgel* med hänvisning till *orgor*, Dalin 1853 däremot omvänt. Härtill sv. dial. *orgtrampare*, *orgverk*. Att dock tidigare *orgel* användes som en folklig form visar t. ex. *Orglanisse* (om en spelman) Moræus Vitulus o. 1685. — Direkt till den lat.-grek. formen ansluter sig organist = ty., av mhty. =, av mlat. *organista*; i ä. nsv. även *orgnist* o. i sv. dial. ofta *orgelnist* (med anslutning till orgel).

orgie = ty., av grek. *órgia* plur., mysterier, hednisk kult, i sht om vilda o. uppsluppna fester till Bacchi ära; urbesl. med verk; alltså väl egentl. möda, ansträngning.

orgor, se orgel.

Orient(en) = ty. *Orient* (redan i mhty.), av lat. *oriens* (genit. *-entis*), österland, den uppgående solen, egentl. part. pres. till *orīri*, uppstå, höja sig, stiga upp (jfr följ. o. under ärta 2); alltså likbetyd. med Levanten; betyd.-analogier se öster.

original, 1593 (om skrift); om egenartad el. besynnerlig person t. ex. Fischerström 1785 = ty., fra., av ett nlat. *originale*, substantiverat neutr. sg. av lat. *originālis*, ursprunglig, till *orīgo* (genit. *orīginis*), ursprung, till *orīri*, uppstå, börja (jfr föreg.). — Originell, Serenius 1734 (i nu obr. anv.), från fra. *originel*, med samma ursprung.

Orion, stjärnbild, Bib. 1541, av grek. *Oríōn*, i den grek. fornsagan en väldig jägare, som berättas bl. a. ha förföljt plejaderna, till dess de förvandlades till stjärnor o. han själv av gudarna sattes i deras närhet på himlavalvet. Möjl. av semitiskt ursprung. — 'Orions bälte' kallas i vissa dial. *friggerocken*, dvs. gudinnan Friggs slända; i andra *Maärocken* (med syftning på jungfru Maria). Dessutom i ä. nsv. *Jakobs staf*.

orka = fsv., isl. = da. *orke*, av germ. **wurkōn*, parallellbildning till yrka, i avljudsförh. till verk; jfr även under metvurst. Härtill sbst. sv. dial. *orka*, så mycket arbete som man på bestämd tid medhinner, arbete, ä. nsv., fsv. (bl. i sammans.), isl., no.: arbete, ansträngning o. d. — Orkeslös, Swedberg, Lagerbring, Tegnér, Geijer; men i ordböckerna först fr. o. m. 1800-t:s sista årtionden (annars: *orklös*); åtminstone i senare tid väl påverkat av da. *ørkesløs*, jfr ä. da. *ørke-* o. *orkeløs*, no. *yrkelaus*, väsentligen till yrke i betyd. 'arbete, arbetsförmåga'; jfr även skadeslös; den under 1700-t. uppträdande formen *orkeskan* dock, liksom skån. dial. *orkenslös*, utgå från ett **orkan*, vbalsbst. till *orka* (jfr borgensman till fsv. *borghan*); jfr Tamm Sammans. ord s. 156, även som Spr. o. st. 16: 118. Fsv. har i stället *orkolös* = isl. *orkulauss*, till sbst. *orka* (se ovan); det åtminstone o. 1630 uppträdande *orklös* är ej direkt utvecklat härur utan ombildat (av *orkelös*) efter sammans. utan 'bindevokal'.

orkan, Spegel 1705, Tiselius 1730, Serenius 1734 = da., ty. = holl. *orkaan*, eng. *hurricane* (ombildat efter *hurry*, skyndsamhet), fra. *ouragan*, osv., från span. *huracan*, egentl. ett karaibiskt ord: *uragan*, oväder.

orkester, Triewald 1728 = ty. *orchester*, fra. *orchestre*, ital. *orchestra*, av grek. *orkhḗstra*, plats för kören mellan scenen o. åskådarebänkarna, till *orkheîsthai*, dansa (sannol. besl. med sanskr. *ṛghāyáti*, darrar m. m.).

orkidé, 1833; tidigare: *orkid*, 1800 osv., av fra. *orchidées* plur., avledn. till grek. *órkhis*, ört med testikelformade rotknölar, egentl. 'testikel' o. i denna betyd. med motsvar. i iranska, armen., alban. o. balt. språk.

orlov, fsv. *orlof*, lov, tillåtelse = senisl., från mlty. *orlof*, av fsax. *orlof* = fhty. *urlob*, avljudsform till fhty. *urloub* (ty. *urlaub*); till fhty. *irlouben*, tillåta (ty. *erlauben*), got. *uslaubjan*; till prepos. ur o. lov (se ur 4).

orm, fsv. *ormber*, orm, kryp, revorm (jfr *skogsormber* Cod. Ups. C 20 s. 124 som övers. av lat. *coluber*) = isl. *ormr*, mask, orm, da. *orm* = got. *waúrms*, fsax., fhty., ty. *wurm* (se *vurm*), ags. *wyrm* (eng. *worm*), av ie. **u̯rmo-*, **u̯rmi-*, motsv. lat. *vermis*, mask, i avljudsförh. till grek. *rómos* (av **u̯romos*), trämask, med besl. ord i slav. o. kelt. språk; av ie. roten *u̯er*, vrida, slingra, i t. ex. sanskr. *vṛṇákti*, vrider, vartill avledningar i vrida, vrång osv. På samma sätt hör grek. *eulé*, mask, till roten *u̯el*, vrida (se välta). — Det slutna *o*-et i nsv. beror på fsv. uddljudsförlängning före den tid, då öppet (europ.) *ō* fick sitt slutna uttal; sedan förkortades vokalen (jfr ost). — Jfr vermut. — Indoeur. rimord: sanskr. *kṛmi-*, mask, litau. *kirmis* osv.; se karmosin. — Ordet orm är väl i sin nuvarande betyd. ett s. k. noaord (jfr t. ex. under björn, ekorre, skata, tossa, troll, varg, vessla), som ersatt nu utdöda beteckningar o. i dial. i sin tur utbytts mot andra såsom omskrivningarna *buskefisk* t. ex. Dalsl., *långkuse* t. ex. Hälsl.; jfr

i isl.-fno. poesi: *lyngfiskr* (till ljung), *viðfiskr* (till sbst. ved) osv. Ormen hör f. ö. till de s. k. själadjuren, o. särsk. snoken har dyrkats o. omhuldats som ett slags skyddsdemon. — Med avs. på betyd.-växlingen 'mask' ~ 'orm' jfr under änger. — Andra rätt spridda beteckningar för 'orm, huggorm' äro t. ex. sanskr. *áhi-* = grek. *ékhis* osv.; lat. *nātrix*, got. *nadrs*, ty. *natter* osv.; sanskr. *sárpa-*, lat. *serpens* (egentl.: krypande) osv. — Jfr följ.

Orm- i ortn. innehåller, för så vitt första leden i fsv. är *Orms-*, det av orm bildade fsv. personn. *Orm*, t. ex. Ormesberga, socken i Smål., Ormeshaga Smål, Ormestorp Ögtl. I Ormaryd Smål. ingår däremot snarast genit. plur. av appell. *orm*; knappast ett f. ö. okänt personn. *Orme*.

orna, unkna, fsv. *orna*, *urna*, taga skada av värme, unkna = isl. *orna*, bli varm, värma, no.: bli varm, väl samma ord som ä. nsv., sv. dial. *orna* (*vid* el. *till*), krya på sig; avledn. av ä. nsv. *oren*, *uren*, unken, sv. dial. *oren*, no. *aaren*, da. *oret*, jfr sv. dial. *orig* ds. Enl. Torp Etym. ordb. möjl. av germ. **wur-*, till varm. De ursprungliga kvantitetsförhållandena äro dock oklara; jfr Wigforss S. Hall. folkm. s. 378, Noreen V. spr. 3: 90. — Meng. *ournen* är lånat från nord. spr., Björkman Scand. loanw. s. 218.

ornament, 1627: *-erna* plur. best. f. = ty. osv., av lat. *ornāmentum*, till *ornāre*, pryda (väl av *ord(i)nāre* = ordinera, ordna), varav fra. *orner* = sv. ornera. — Härtill även ornat = mhty. *ornât* i betyd. 'ämbetsdräkt' (ty. *ornat*), av lat. *orrātus*, prydnad.

orne, fargalt = fsv., da., sv. o. da. dial. även *urne*, av urnord. **urRn*-av germ. **(w)urznan-*, egentl. 'hanndjur, betäckare, avlare', besl. med grek. *ársēn*, *árrēn*, man, *érsēn*, manlig, fpers. *aršan-*, man, sanskr. *ṛṣabhá-*, tjur, ytterst: befuktare, sädesutgjutare, jfr sanskr. *árṣati*, rinner, el., med samma betyd.-utveckling, besl. med lat. *verrēs*, galt, sanskr. *vṛ́ṣa-*, tjur, *vṛṣan-*, man, hanne, hingst, *vṛṣabhá-*, tjur, *vṛṣṇí-*, vädur, *vṛṣaṇa-*, testikel, lett. *versis*, oxe, jfr sanskr. *várṣati*, regnar, grek. *érsē*, dagg; alltså till någon av parallellrötterna *ers* el. *vers*, fukta, väta (jfr under urin); liksom oxe, egentl.: tjur, till sanskr. *ukṣáti*, väter. Jfr det urspr. likbetyd. ur(oxe) ävensom orre (av **urzan-* : orne = hjässa : hjärna). Se förf. Etymol. Bemerk. s. VIII. En parallell betyd.-utveckling möjl. i litau. *szeĩnas*, vildgalt (Berneker IF 8: 284); jfr även under göt. — Ett helt annat ord, som stundom felaktigt sammanförts med orne, är likbetyd. sv. dial. *rån(n)e*, fsv., isl. *runi*, jfr sv. dial. *runnväre*, *-bock*, da. dial. *runne*, löpa i brunst, sv. dial. *ränna*, vara brunstig, besl. med rinna o. ränna.

1. **orre** = fsv. (som tillnamn) = isl. *orri*, no. *orre*, egentl. om hannen; jfr ä. nsv. *orhane* Var. rer. 1538, mhty. *orhan*, fhty. *orrehuon*, i ty. om tjäder; jfr även ags. *wórhana*; av germ. **urzan-*, egentl.: handjur, avlare, o. samma ord som orne, fargalt, där *n*-stammens *n* inträngt i nominativen; se närmare d. o. För denna härledning talar bl. a., att hannen såväl hos orrar som tjädrar skiljer sig från hönan till storlek o. färg o. vidare inom jägarevärlden spelar en mycket mera framträdande roll än denna. Mot att ordet vore ljudhärmande (jfr de knorrande lätena i hannens spel, ofta återgivna med *orr*, *urr*) talar bl. a. den urgamla femininbildningen dalm. *ynn* (av **yrn*), no. *yrkna* (av **yrtna*, av **yrna*), av germ. **urznī*, **urzniōn*; bildat som t. ex. röy (dial.), tjäderhöna, m. fl. (se d. o.). Se förf. Etymol. Bemerk, s. VIII, Suolahti Vogeln. s. 249. — Ett annat ord el. ombildning är mlty. *ûrhane*, mhty. *ûrhan*, varav da. *urhane*.

2. **orre,** vard.: örfil; 1691, O. v. Dalin osv., hypokoristisk bildning till örfil (jfr de likbetyd. vulgära *dorvel*, *hurril*, *kurril*); kanske dock i anslutning till orre 1: en mängd, i sht äldre beteckningar för 'stryk' av olika slag utgå från namn på matnyttiga djur, maträtter o. d. (se fikon, fisk, koka, örfil).

3. **Orre** i uttr. kung Orres tid, se under konung.

Orsa, ortn., Dalarna, fsv. **Öröse*, avledn. av os, åmynning, alltså: *Oreälvens* utlopp, i sin tur väl till dalm. *or* =

ör, grus (Noreen V. spr. 3: 96; jfr Boëthius Orsamålet 1: 69). Jfr med avs. på formen Lödöse o. Tönnersjö.

orsak, O. Petri 1528, i ä. sv. ofta (folketymologiskt) *ordsak* (ännu in på 1800-t.), ä. nsv. även *ur-*, y. fsv. *ursak*, från mlty. *orsake* = mhty., ty. *ursache*; i ä. ty.: orsak till strid el. anklagelse; jfr t. ex. sv. 'söka sak med ngn'; till ur, prepos. o. adv., o. sak; jfr ursäkta.

orsten, ett slags bituminös kalksten (även kallad stinkkalk på grund av den lukt som stenen utvecklar vid slag el. rivning), Salander 1727, Bromell 1730 osv.; jfr I. Erici 1642: *oolsten*, sydsv. dial. *olsten*, varom nedan. Formerna med *or-* äro väl, med Noreen V. spr. 3: 94, att sammanhålla med mlty. *orlim*, som översättes med 'bitumen' (dock hos Lübben 1888 försett med?), o. möjl. även med lty. *ôr*, 'fuchserde' (?). Sannol. till ä. da. *or*, vämjelig lukt, da. dial. *ur(r)e*, lukta; jfr ovan o. ty. *stinkstein*. — Enl. Bromell 1730 'synes' stenen ha fått sitt namn därav att den användes som botemedel mot den svinsjukdom, som kallas *oran*. — Den äldre nysvenska o. dial. formen *olsten* beror, därest ordet haft ursprungligt *r*, på anslutning till sydsv. dial. *ol*, vilket just är namnet på den sjukdom hos svin- o. fäkreatur, mot vilken stenen alltjämt brukas; även *benol*; o. i något nordligare trakter *or* (jfr östgöten Broocman 1726: *ordel*), = y. fsv. *fotol*, fotsjuka, podager; besl. med ags. *fót-ádl* ds. I vissa sydsv. trakter är det dock (enl. uppgift av dr Sven Berg) vinstenen, som begagnas för svinen o. som bär namnet *olsten*. Då f. ö. I. Erici talar om *oolsten* som ett botemedel för vissa svinsjukdomar, kunde han möjl. ha åsyftat den senare, vars användning för detta ändamål har utomnordisk upprinnelse o. som kanske i Sverige senare ersatts av den illaluktande orstenen; men i tidigare källor, t. ex. P. Månsson s. 481, där stenen kallas Medus, är det tydligen fråga om orsten. Då de lty. formerna synas vara osäkra till sin betydelse, vore det ju slutligen ej otänkbart, trots Noreens förnekande, att sjukdomsnamnet *ol* verkligen är den ursprungliga sammansättningsleden i ordet, vars äldst uppvisade form är *olsten*.

1. **ort,** trakt, ställe, Erik XIV 1536: *örter* plur. (även senare uppträdande pluralform, från ty. *örter*), 1614: *ortar* plur., J. Banér 1626: *ort* = ä. da., från mlty. el. ty. *ort*, ställe hörn, vinkel, egentl.: spets o. d. (se Landsort) o. etymologiskt identiskt med udd (se närmare d. o.) o. med följ. — I betyd. 'gruvgång' från samma ty. *ort* ds., egentl.: ändan av en horisontal gruvgång. — Med avs. på betyd.-utvecklingen till 'trakt, ställe' jfr fslav. *město*, ort, osv. (Berneker Et. Wb. 2: 51; dock ej alldeles säkert).

2. **ort,** äldre svensk viktdel, ävensom äldre svenskt silvermynt (= 1/4 daler el. riksdaler), 1530, om mynt, Var. rer. 1538 ds. = ä. da. o. da., från mlty. el. ty. *ort* ds, egentl.: en av de fyra delar, i vilka myntet delades av ett kors (jfr ty. myntnamnet *kreuzer* till *kreuz*, kors), utvecklat ur betyd. 'hörn' = ort 1 o. udd.

3. **ort,** ett sydsvenskt namn på iden el. (enl. uppgift) i somliga trakter på mörten. Av okänt ursprung. Medan iden är eftersökt, värderas däremot mörten alls icke som föda. Vore möjl. den senare betyd. den ursprungliga, kunde man tänka på lån från mlty. *ort*, vad som ratas som föda (av *or-åt*, till ur o. äta).

ortografi, ytterst av grek. *orthographía*, till *orthós*, rät, rak, o. en avledn. av *gráphein*, skriva.

Orust, önamn, fno. *Orðust*, *Orðost*; Sannol. till isl. *urð*, no. *urd*, *ur*, *or*, sv. dial. *or*, stenfylld terräng; se förf. Göteb. Aftonbl. 31. 7. 09, Lindroth Bohusläns härads- o. sockenn. s. 26; annorlunda H. Pipping NoB 8: 34. Senare leden är oviss; snarast att sammanställa med fno. önamnet *Óst(r)*; se M. Olsen MoM 1919, s. 92; annorlunda Lindroth anf. arb.

orv, väsentl. dial., lieskaft, Stiernhielm Fateb.: *urf*, Broocman 1733: *orf*, Lind 1749 (som dock upptager en del dialektord), i dial. även: *arv(e)*, *ärve* samt dessutom med betyd. 'oxok, båge i en sele' = isl. *orf* n., lieskraft, fhty.

worf m. ds. (ty. dial. *worb*), av germ. **wurfa-*, (**wurba-*); besl. med litau. *várpa*, ax, grek. *rapís* (genit. *-ídos*; av **urp-*), spö; med växelformer på ie. *-b*, t. ex. lat. *verbera*, spön. Jfr Bugge BB 3: 106, Persson Indog. Wortf. s. 497 f. — Ordet synes aldrig ha tillhört det egentliga skriftspråket.

Orvar, mansn., upptaget från det isl. sagonamnet *Ǫrvar-Oddr*, 'Orvar Odd', där första leden ej är personnamn, utan genit. sg. av *ǫr*, pil = eng. *arrow* osv. (se f. ö. under pil 1 slutet); alltså egentl.: 'Pil-Odd', bildat som t. ex. runsv. *Fē-Gylve* (*fikiulfa* ackus.), dvs. 'Pänning-Gylve'. Namnet har alltså uppstått genom samma slags missförstånd som Skoglar.

1. **os** n., mynning av å el. flod, (mera dial.:) strömdrag i sjö, källdrag, i dial. ofta m., fsv. *ōs* n. (o. m.?), åmynning o. d., motsv. isl. *óss* m. ds., no. *ōs* (även n.), ungef. ds. som i sv., da. dial. *ōs*. Vanl. sammanställt med lat. *ōs* (genit. *ōris*), mun, sanskr. *ās*, *āsyá* ds.; även-som med ags. *ór*, kant (**ōz-*), lat. *ōra*, rand, kust (**ōzā-*); ie. **ōuso-* med avljudsformen **ouso-*, **ǝuso-* i t. ex. fpreuss. *austin* (ack.), mun, osv.; med *t*-avledn. i lat. *ōstium*, ingång, dörr, flodmynning, jfr litau. *ůstas*, flodmynning, även-som till betyd. mynning (till mun), no. *elvarkjeft*, fra. *bouche*, mun, os. Mindre sannolikt är däremot Lindroths antagande Ark. 29: 264 n. 4, att grundbetyd. icke är 'mun, mynning', utan den i sv. o. no. dial. även uppträdande: 'ställe som icke fryser till', vilken sedan helt naturligt kunnat specialiseras till 'åmynning'. Ordet borde då identifieras med no. *ōs* m., brus, susande ljud, i avljudsförh. till no. *asa* (ipf. *ōs*), jäsa, brusa (besl. med jäsa; se d. o.). — Vanligt i ortnamn, se Faurås, Ljungan, Osby, Oxie, Raus, Rotneros, Simris (under Simrishamn), Västerås, Åhus, Älvros (under Älvsborg). — Härtill avledn. *ōse* i Lödöse, Orsa o. Tönnersjö (se dessa ord); sannnol. även i Älvsborg (se d. o.).

2. **os** n., lukt, kvävande gas o. d., t. ex. U. Hiärne 1680 = no. *os* m., da. *os*. Synnerligen svårt att i etymologiskt avs. bestämma, då vid sidan en del formellt identiska ord med avvikande betyd. uppträda: no. *ōs*, luftström, tunn dimma, iver, ä. da. *ōs*, saft (i växter) m. m. Os, lukt, föres av Tamm Ark. 2: 348 samman med lat. *ŏdor*, lukt (jfr odör), grek. *ózō*, luktar, litau. *ůdimas*, luktande (det senare med ie. *ō-*) osv.; i så fall dock ej av ie. **ōd-to-*, utan av **ōd-s-o-*, till den *s*-stam, som med annat avljud ingår i lat. *odor*. Kanske dock snarare med Persson Indog. Wortf. s. 12 ('wohl') = sanskr. *vāsa*, vällukt, som trol. hör till ie. roten *u̯ē*, blåsa, fläkta (se vind o. jfr i detta fall även no. *ōs*, luftström. — Av annat ursprung är (i motsats till Falk-Torp s. 802) fsv., da. *ōs*, växtsaft, väl avljudsform till fhty. *waso*, fuktig jord, osv. samt sv. ortn. Vasa (se d. o.); jfr även Charpentier KZ 46: 40 f. — No. *ōs*, iver, oro, hör sannol. till no. *asa*, storma o. d.; jfr jäsa. — Se f. ö. också Torp Etym. Ordb. s. 479.

Osby, Ousby, till os 1 (åmynning) o. by.

oskadd, se skada.

Oskar, mansn., i Sverige först av Oskar I, som erhöll namnet genom sin gudfar Napoleon I, vilken hämtat det från Ossians sånger, jfr fir. *Oscur*, till keltiskan lånat från isl. *Ásgeirr* = fsv. *Asker*, *Asgēr*, ags. *Ósgár*, västfrank. *Ans(i)gār* (varav latiniserat *Ansgarius*), av germ. **Ansu-*, **Ansigaizaz*, till germ. **ansu-*, gud (se as 1 o. åska), o. germ. **gaiza-*, spjut = isl. *geirr* osv. (se Gerhard, Gertrud, garfågel, gissel, navare). — Jfr följ.

Oskarshamn, stadsn., 1856, efter Oskar I (förut *Döderhultsvik*, köping).

oskära, orena, ohelga, fsv. *ōskæra* jämte *ōskīra*, till *o-* o. adj. skär i betyd. 'ren'. — Part. oskärad, egentl.: orenad, ohelgad, har emellertid sedan länge nyttjats i den alldeles motsatta betyd. 'ofläckad, skär, ren', redan Gjörwell 1787; sannol. på grund av anslutning till *ofläckad*, *obesmittad* o. d. Se bl. a. Hjelmqvist Spr. o. st. 1: 188, R. Berg därs. 4: 237, Hjelmqvist därs. 12: 224. Jfr oförvägen o. ospard.

osmundsjärn, -smide, fsv. *osmunder, osmundsiærn,* jfr nisl. *ásmundarjarn* samt det från fsv. lånade mlty. *osemunt.* Vanl. tolkat som 'gudens gåva' till isl. *óss, áss,* gud (av **ansu-*; se as 1), o. fsv. *munder,* brudgummens gåva till brudens giftoman (se förmyndare, myndig); jfr isl. mansn. *Ósmundr* = fsv. *Asmund.*

ospard, egentl. det nekande fsv. part. perf. *ōspardher,* dels passivt: ospard, rikligen given, o. dels aktivt: icke sparande osv.; jfr fsv. vbaladj. *ōspar* = isl. *úsparr* i båda dessa betyd.; med betyd.-växlingen uppkommen genom ömsesidig attraktion av det urspr. passiva *ospardher* o. det urspr. aktiva *ospar* (A. Lindqvist Ark. 25: 244). — Vid sidan av den gamla egentliga anv. av ospard, t. ex. 'han (hade) haft all möda ospard', Lundegård 1906, uppträder redan i fsv., med samma betyd., en annan, med föregående negation, t. ex. Sturekr.: 'konungen hadhe liuff ordh ekke oosparth', i nsv. särsk. i förb. 'icke lämna el. hava någon (el. lämna el. hava ingen) möda ospard', en ologisk konstruktion, som tydligen sammanhänger med den nekande betyd. hos spara (i fsv. bl. a. 'icke låta komma till användning') o. beror på en vid begagnandet av flera negationer icke ovanlig tankeförvirring. Hjelmqvist Ark. 29: 135 f. — Jfr ett likartat fall under oskärad.

oss, dat. o. ackus. till pron. vi, fsv. *os, ōs, us* = isl. *oss,* fno. även *ōs,* da. *os,* av samnord. *ōs* med bortfall av *n* framför *s* (såsom i t. ex. gås av *gans*), motsv. got. *uns* (jämte *unsis* efter dat. *mis,* mig), fsax. *ûs,* fhty. *uns* (dat.), jfr ackus. *unsih* (i ty. blott *uns*), ags. *ûs* (eng. *us*), av germ **uns* = ie. **n̥s* i grek. *(h)ēmeîs,* vi (av ie. **n̥s-mes* > **asmes* > **āmes,* jfr beot. *(h)āmés*), sanskr. *asmán* (ackus.); svaga rotstadiet till lat. *nōs,* vi (urspr. ackus.), sanskr. *nas,* alban. *na* (av **nos*), ir. (osv.) *ni* (av **nes*), fslav. (genit.) *nasŭ* (av **nōs-*), osv. — I vissa götal. o. nordsv. bygdemål i stället *voss, vuss,* med *v* analogiskt infört från nomin. *vi.*

Ossian, mansn., från eng., efter den forniriske sagohjälten *Oisin, Ossin*; namnet populärt genom bekantskapen med de s. k. Ossians sånger (1760-t.).

1. **ost,** öster, i sjömansspr., liksom väst, syd (o. nord) lån från lty. el. holl.; se f. ö. öster.

2. **ost,** sv. dial. även *ūst* (med vokalförlängning framför *st*; alltså ej avljud), fsv. *ōster,* äldre *oster* = isl. *ostr,* da. *ost,* av germ. **justa-,* ett speciellt nord. ord, motsv. finska lånordet *juusto*; besl. med lat. *jūs,* saft, soppa, sanskr. *yūs, yūsán-,* soppa, fslav. *jucha,* soppa (varav ty. *jauche,* stinkande vätska) m. fl., ävensom av grek. *zýmē,* surdeg (av **jusmā* el. **jūma*), till roten *ju* i sanskr. *yáuti,* blandar. Att döma av ordets släktskapsförhållanden bestod sålunda den äldsta germanska osten ännu delvis av flytande beståndsdelar. Yngre förbättrade metoder vid ostberedningen betecknas av det från lat. *cāseus* lånade germ. **kāsjus* (ty. *käse* osv.; se käs(e) o. potkes), som undanträngde det inhemska **justa-.* I de rom. spr. ersattes *cāseus* av **formaticus,* egentl.: formost (fra. *fromage* osv.). — Det slutna *o*-ljudet i sv. beror på tidig avljudsförlängning (se närmare under orm) o. ej på gammalt långt *o* (*ō̆u-*); annorlunda, men felaktigt hos Walde under *jūs.* — Härtill vb. ysta (se d. o.).

osteologi, se ostron.

ostron, i ä. tid, t. ex. Lind 1749, blott som plur., till ostra, t. ex. Lucidor osv.; plur. under 16-1700-t. ofta *ostror,* t. ex. 1642, 1747; Spegel 1685: *ostrarna* = isl., no. *ostra* f., möjl. från ags. *ostre* el. från någon nordtysk form, motsv. mhty. *ôster* = lty. *öster,* plur. *östers,* varav da. *østers* = mholl. *oester,* varav ä. ty. *ûster,* ty. *auster*; liksom så många andra beteckningar för finare maträtter lånat från romarna: lat., *ostrea, ostreum* (ffra. *oistre,* fra. *huître* eng. *oyster*), från grek. *óstreon,* besl. med grek. *óstrakon,* skärva, fjäll, o. med *ostéon,* benknota (jfr sv. osteologi), lat. *os* (gen. *ossis*), sanskr. *ásthi-* osv. Inhemsk beteckning saknas trots att massor av ostronskal påträffats redan i den äldre stenålderns avskrädeshögar: möjl. gömmer sig dock en sådan i isl. *skel,* musselskal o. d. (se skal). — An-

dra liknande germ. lån från romarna äro ags. *lop(p)estre* (eng. *lobster*), hummer, från lat. *lopostra* (*locusta*), o. ags. *trúht* (eng. *trout*), forell, från lat. *tructa*.

ostyrig, fsv. *ostyrogher*, från mlty. *unstûrich*; jfr da. *ustyr*, larm, ofog, av mlty. *unstûr(e)*, obundenhet, larm m. m. = mhty. *unstiure*; till styr i hålla styr o. styra; knappast däremot besl. med isl. *styrr*, larm, osv. (se störa).

Osvald, mansn., från eng., av ags. *Ósw(e)ald* = fsv. *Åsvald*, isl.-fno. *Ásvaldr*, fty. *Answald*, *-old* osv., av germ. **Ansu-*, **Ansiwalðaz*, till ags. *ós* = germ. **ansu-*, gud (se as 1), o. germ. stammen *walð-*, styra, härska, råda (se våld o. jfr Arnold, Evald).

otal, se under *o-*.

otera, sv. dial., orena, nedsmutsa, oterig, nedsölad, smutsig, även i ä. nsv., t. ex. Bib. 1541, motsv. ä. da. *uterig* (jfr nda. *uterlig*), okysk o. d., efter mlty. *untér(l)ich*, vedervärdig, opassande, till *untére* ds. = mhty. *unziere*, oskön, till ty. *zieren*, pryda (se det nära besl. lånordet sira).

otidig, nu: ovettig o. d., jfr Nordberg 1740: 'ett otidigt bref', förr: i otid el. orätt tid uppträdande el. förekommande, olämplig o. d., O. Petri osv., ännu (åtm.) på 1880-t., fsv. **otīdhoger* (*otīdiger*) = da. *otidig*, omotiverad, indisponerad, sjåpig o. d.; jfr tidig.

otta = fsv. = isl. *óttu*, no.-da., ä. da. *otte* (kvar i da. *ottesang*) = got. *ûhtwō*, fsax., fhty. *ûhta*, jfr ags. *úht(a)*; av germ. **unhtwōn*, utvidgning på *-ōn* av ie. *u*-stammen **n̥ktu-* i sanskr. *aktú*, natt, mörker, stråle, jfr grek. *aktís*, stråle, litau. *anksti*, tidigt; avljudsform till **nokt-* i natt. J. Schmidt Pluralb. s. 212 f. Med avs. på betyd.-växlingen 'ljus' ~ 'mörker o. d.' jfr under morgon, mörk samt black 2 o. bläck. — Härjämte *ōtta* i ä. nsv., sv. dial. (delar av Skåne) o. fsv. Om växlingen se Noreen V. spr. 4: 73.

Ottar, mansn., fsv., fda. *Ot(t)ar* fno., isl. *Óttarr*; jfr ags. *Ohthere*, som synes vara ett nordiskt namn (Björkman Nord. Personenn. s. 104); sannol. till isl. *ótti*, ags. *oht*, skräck, got. *ôgan*, y. fsv. *ōghnas*, hota, Sdw. Tillägg (se aga) + sbst. här (liksom Gunnar, Ragnar osv.); el. också till isl. *geirr*, spjut (se gissel o. navare), i senare fallet alltså av urnord. **Ohta-gaiʀaʀ* (o. bildat såsom t. ex. isl. *Hróarr*, östnord. *Roar* = ags. *Hróðgár*), med bortfall av *g* o. *-ai-* till *-ā-* i semifortisstavelse. Härmed sammanhänger fir. lånordet *Ottir*, *Oit(t)ir*, om vilket närmare Marstrander Det norske sprogs hist. i Irland ss. 66, 82, 98 o. tilläggen 155, 156. — Alltså snarast ej, såsom annars antagits, av urnord. **Anhtō-harjaʀ*, till ags. *óht*, förföljelse, fhty. *áhta*; jfr Marstrander anf. st. — Ingår i ortn. Otterstad Vgtl. (fsv. *Oterstadhum*) m. fl. [Otterstad, ortn., Vgtl., se föreg.]

Otto, mansn., i ä. nsv. även *Otte* O. Petri, fsv. *Otto*, från ty. = fhty., motsv. fsax. *Oddo*; kortformer till namn på *Od-* m. m., av växlande ursprung.

otukt, fsv. *otukt*, otillbörlighet, oskick, ondska, från mlty. *untucht* = ty. *unzucht*, av *o-* o. tukt. I nsv. specialiserat till otillbörlig el. osedlig handling (osv.) i fråga om könsförhållandena; jfr motsvar. betyd.-utveckling av vällust. Om betyd. se f. ö. under *o-*.

otymplig, Almqvist 1840, Snällp. 1848, Crusenstolpe 1849, Dalin 1853 (beteckn. som 'fam.'); avledning av sv. dial. *tump*, klump, kloss (jfr eng. dial. *thump* ds.); jfr sv. klumpig el. da. *klodset*, *kluntet* ds.; *o-* kan vara av samma slag som i oting osv. el. bero på inverkan från ord av typen obehaglig osv. (se *o-* 2); jfr onoslig. — En avljudsform till sv. dial. *tump*, klump, kloss, är tamp (i sht. dial.), grovvuxen, ohyvlad karl, drummel (se tamp 2).

oval, adj., 1650 = ty. osv., av lat. *ovālis*, äggformig, till *ōvum*, ägg (se d. o.). — Ungef. samtidigt i substantiv anv.

ovan, adv. o. prepos., fsv. *ovan*, som adv.: ovanifrån, ovanpå, ovantill, som prepos.: ovanpå, över, bortom = isl. *ofan*, da. *oven*, vanl. som i nsv. i förb. med prepos. (t. ex. *ovenfra*; så utelutande i no.-da.), fsax. *oban(a)*, fhty. *obana* (ty. *oben*), ags. *ufan* (jfr eng. *above*, av ags. *on bufan*, se boven-); bildat med suffixet *-ana*, som utmärker

en rörelse från (se dädan, hädan), till ie. **up(o)* i isl. *of*, över, got. *uf*, under, osv., varom närmare under över. Betyd.-utvecklingen: 'ovanifrån' till 'ovanpå o. d' motsvaras av den i fjärran.

ovett, i sin moderna betyd. vanligt först under senare hälften av 1700-t. (jfr nedan), i den ursprungliga av 'okunnighet' allmänt under 16- o. 1700-t., fsv. *ovet*, *ovit*, medvetslöshet, vansinne, ursinne, fåvitskhet, okunnighet = isl. *úvit*, medvetslöshet; av *o-* o. vett. — Den nu brukliga betyd. har utvecklat sig ur uttr. såsom 'vräkt ur sig alt sitt ovett' 1739 (där ordet översätter fra. *colère*), 'spy ur sig allehanda ovett' 1751, där *ovett* betyder 'ursinne, vansinnigheter' el. dyl.

ovälig, t. ex. Columbus, Lind 1749, jämte *ovölig(h)*, t. ex. Schroderus, Columbus, Hof, (o. *ovulig-*, t. ex. Karl XII, Dalins Arg., Dalin 1853; möjl. genom anslutning till *ovulen*, av *vurden*, jfr götadial. *vuren* o. varda, bliva, el. kanske ljudlagsenlig utveckling); av äldre *ovördig*, t. ex. G. I:s reg., *ovyrdig*, t. ex. Bib. 1541; jfr fsv. *ovördheliker*, ovördsam, o. no. *uvyrden*; till *o-* o. vörda; se med avs. på ljudutvecklingen under våla o. Hesselman *i* o. *y* s. 210.

oxe, i vissa dial. även *åxe* (t. ex. Vgtl.), *ux(e)*, i somliga norrl. (o. no.) dial. också i betyd. 'tjur', fsv. *oxe*, *uxe* (plur. *yxn*, sedan *oxa(r)*) = isl. *uxi*, *oxi*, da. *okse*, got. *auhsa*, fsax., fhty. *ohso* (ty. *ochs*), ags. *oxa* (eng. *ox*), motsv. sanskr. *ukṣán-*, tjur, mir. *oss*, hjort; egentl. 'hanndjur, avlare' till sanskr. *ukṣáti*, väter, se f. ö. vak. Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr sanskr. *ṛṣabhá-*, *vṛṣabhá-*, tjur, lett. *versis*, oxe, till ie. *ers*, *uers*, väta; se orne. — Överflyttat till andra djurnamn, såsom ekoxe, talgoxe (äter med begärlighet talg), sv. dial. *granoxe*, ekorre, *timmerox(e)*, timmerman (cerambyx), m. fl. — Nsv. oxe utgår sannol. från fsv. *uxe*, ej från fsv. *oxe*; se Noreen V. spr. 3: 245. — Jfr yxne, Yxnerum.

oxel, G. I:s reg. 1558, i vissa sv. dial. *ŏxel-*, jfr da. *akselbær*; dunkelt. Enl. Lidén IF 18: 505 uppkallat efter bären o. besl. med fsv. *akarn* n., ollon, got. *akran*, frukt, litau. *ůga*, bär, körsbär (**ōgā*). Kanske dock på ett el. annat sätt sammanhängande med no. *asal(d)*, som man dock med tvekan fört till roten i ask (jfr ty. dial. *aschelbaum*, ask). Namnets ringa spridning beror därpå att oxeln är ett äkta svenskt träd, vars, utbredning nästan är inskränkt till Sverige.

oxeltand, Phrygius 1620: *oxla-*; 1636: *oxel-*, fsv. *oxlatan* Cod. Ups. C 20 (*-than*); i avljudsförh. till sv. dial. *jäksl*, *jäkkel*, *jäsl* m. m., no. *jaksle*, *jakle*, no.-da. *jæksel* (ej i da.), isl. *jaxl*, av germ. **eksla-*; ävensom till sv. dial. *axlatand*, ä. da. *axeltand*, varifrån meng. *axyltothe* (eng. dial. *axle-*, *assle-tooth*). Stundom fört till germ. roten *ah* = ie. *ak*, äta (se agn 2), i vilket fall av germ. *ōhsl-*, *ehsl-*, *ahsl-*. Dock mycket ovisst, bl. a. på grund av sv. dial. *jäkkel* o. no. *jakle*, som tyckas förutsätta germ. grundformer med *k* o. avledn. *-l* (jämte *-sl* i no. *jaksle* osv.).

Oxenstierna, familjen., 1592: *Ochsenstern*, 1596: *Oxenstern*, o. 1610: *Oxenstierna*, egentl.: oxpanna, efter vapenbilden; till oxe (med tyskt *-en* i sammansättningsfogen) o. (i namnets äldre form) lty. *stern*, panna = ty. *stirn(e)* (fhty. *stirna*), urbesl. med grek. *stérnon*, yta, bröst, osv., till ie. roten *ster*, strö (se d. o. o. stjärna). Sedermera anslutet till ä. nsv. o. sv. dial. *stjärna*, panna, jfr. fsv. *stiærnoblīgher*, häst med stjärna el. vit fläck i pannan; egentl. en bildlig anv. av stjärna o. syftande på den vita fläcken i pannan; sedermera med utvidgad betyd. av 'panna' i allmänhet; alltså ett annat ord än lty. *stern* = ty. *stirn(e)*, men möjl. rotbesl. med detta. Jfr W. Wiget Spr. o. st. 15:111.

Oxie, härad i Skåne, fda. *Oshöghæ*; alltså: högarna vid oset (åmynningen; se os 1).

oäven, 1588, nästan regelbundet med negation, t. ex. 1633: 'ingen oäffven karl'; som adv. i ä. nsv. även *oäfven* t. ex. 1650, 1664, *oäfvent* (*-fw-*) t. ex. 1684; ibland också *ohäfven*, vilket av somliga betraktades som den riktiga formen; från ty. *uneben*, egentl.: ojämn, jfr *nicht uneben* i samma betyd. som *icke oäven* = mlty. *uneven*, opassande, olämplig m. m., ags. *unefan*, olik; till *o-* o. ty. *eben* = även, jämn.

P.

pacifist, nytt ord (liksom t. ex. aktivist), jfr lat. *pācificus*, som gör el. sluter fred (varav fra. *pacifique*, fredsälskande, stilla; jfr *Le Pacifique*, Stilla havet), till *pāx* (genit. *pācis*), fred (jfr paktum; urbesl. med foga), o. *facere*, göra (se facit).

pack, G. I:s reg. 1535: *thet packet*, dvs. byket = da. *pak*, från ty. *pack* el. mlty. *pak*, av ty. *pack* (motsv. packe) i betyd. 'tross'. Betyd.-utvecklingen beror därpå, att en armés tross vanligen bestod av de sämsta trupperna. Jfr tross i föraktlig bemärkelse ävensom bagage hos t. ex. Bellman. Se f. ö. packe. — Med pick och pack, Schroderus 1620 = da. *med pik og pak*, jfr ä. da. *pikpak*, sannol. ombildat efter ty. *mit sack und pack* (varav ä. nsv. *medh sack och pack* 1625) i anslutning till andra liknande uttr. med reduplikation o. sekundärt avljud; jfr virrvarr osv. Även utan med, t. ex. Bellman: 'Movitz tog sitt pick och pack' osv.; jfr Schroderus 1626: 'sitt pack och byltor.'

packa sig (i väg), fsv. *pakka sik* (*af, bort, ut*) = da. *pakke sig*, från mlty. *sik pakken*, ty. *sich packen*; egentl.: packa in för att begiva sig åstad; jfr fra. *faire son paquet* osv.; till pack o. packe.

packe, fsv. *pakke* = senisl. *pakki*, från mlty. *packe* = ty. *pack* (se pack) o. *packen*, meng. *pakke* (eng. *pack*), motsv. ital. *pacco* (se paket); av dunkelt urspr.; möjl. på ett el. annat sätt sammanhängande med likbetyd. isl. *baggi*; jfr bagge o. bagage.

padda, i ä. nsv. stundom även *patta*, fsv., isl. *padda* = da. *padde*, mlty. *padde*, mholl. även *pedde*, meng. *padde*, *podde*. Av mycket omstridd upprinnelse. Bl. a. fört till grek. *bátrakhos*, groda, el. till lty. *pad*, fotsula, med syftning på djurets karakteristiska fötter, varom särsk. Marstrander Afhandl. viede S. Bugges minde s. 243 f. (med paralleller); ävensom till germ. **paþa-*, väg (se Medelpad). Dubbelkonsonanten beror här som i flera andra likbetydande namn på kortnamnsbildning; jfr (sv. dial.) pugga, groda, ags. *frogga* (eng. *frog*), *tadde* (till *tådige*, se nedan), sydty. dial. *krott*, ty. *quappe*, grodunge (se kvabba). Den karaktär av 'smeknamn' el. dyl., som tydligen tillkommit en hel del benämningar på dessa slags djur, framträder stundom även genom diminutivändelse, vanl. *-k*, såsom i eng. *paddoc*, lty. *lork*, isl. *frauki* (se frö 2), sv. dial. *tosk* (se tossa 2) osv., el. genom stammar hämtade från barnspråket, såsom ags. *tådige* (eng. *toad*). Att dessa ord nästan regelbundet av etymologerna betecknas som till sin härkomst dunkla, talar i sin mån (liksom betr. flera andra ordgrupper, se t. ex. labb) för riktigheten av den här givna tolkningen. Se f. ö. förf. NTfF 3R 12: 62 f. Den starka form- o. namnväxlingen sammanhänger sannol. delvis med de mytiska föreställningarna om paddor o. grodor — de hörde till de s. k. själadjuren —, som föranledde skapandet av eufemismer o. 'noanamn'; se tossa 2. — I Runebergs 'Nu hafva de gått som paddor' (löjtnant Zidén), med åtskilliga motsvarigheter i litter., ingår en förkortning av sköldpadda, jfr t. ex. Mont Louis 1739: 'Han är långsam som en sköldpadda', v. Braun: 'Den vanliga sköldpaddstakten' osv.; alltså i anslutning till den gamla klassiska bilden om sköldpaddan. Jfr Å. W:son Munthe Spr. o. st. 16: 263.

paddla, Gosselman 1830 osv.; ännu på 1850-t. blott om utländska förh.; jfr Kalm 1761: 'padlade (som Ängelsmannerne säga)'; i da. blott i *paddelaare* ('paddla' heter där *pagaje*); från eng. *paddle*, paddla, väl denominativ bildning av *paddle*, åra, även: skovel. På grund av denna senare i sbst. tidigt uppträdande betyd. kan man väl ej betrakta verbet som det primära o. sammanställa detta med eng. *paddle*, plaska i vatten, som kunde tänkas vara = ty. *paddeln*, gå illa o. ovigt, i sht i vatten,

lty.: stövla omkring (till ä. ty. *padden* ds., lty. *pedden*), men som kanske i stället är en av de tyska orden oberoende imitativ bildning av samma slag som lty. *pladdern*, plaska i vatten, sv. plaska, pladdra osv., el. möjl. en hypokoristisk växelform till eng. *pattle*, iterativum till *pat*, slå lätt (jfr pjätt).

paff, t. ex. 1794; Columbus o. 1675: *puff och paff*; jfr lty. *paf*, ty. *paff*; ljudhärmande interjektion. Jfr piff, puff. — Vara el. bliva paff, slangspr.: mycket överraskad, 1900-t.; efter ty.

page, från fra. =; av ovisst ursprung: (knappast från grek. *paidion*, litet barn).

paj (äppel- o. d.), E. Beckman 1883: 'en s. k. *paj*'(om amerik. förh.), Langlet Husm. 1884: 's. k. *pajer*'; från eng. *pie*, enl. somliga möjl. från *pie*, skata, med syftning på pajens mångahanda beståndsdelar, påminnande om skatans brokiga utseende. Jfr särsk. noten hos Murray under art. *pie*, sb. 2.

pajas, 1815: *pajazzer* plur., 1841: *pajas* = da. *bajads*, från ty. *paias*, även *bajazzo*, från ital. dial. *pajazz* = ital. *pagliaccio*, pajas, egentl.: halmmadrass, till *paglia*, halm (= fra. *paille*, varav sv. paj- i pajgul o. paljett), av lat. *palea*, agn. Benämningen härleder sig därav att pajazzon i det italienska folklustspelet ofta var klädd i madrasstyg.

pajgul, se föreg.

paket, 1621 (*-ett*) osv., under 1600-t. ofta *pakett*, såsom ännu t. ex. Geijers Minnen o. Onkel Adam (åtm. två ggr; har även formen *staketl*) o. hos de finnländska förf. = ty. m. fl. *paket*, från fra. *paquet*, avledn. av ett ord motsv. ital. *pacco* ds.; se packe. — Förr i regel neutr., nu även den-kön. Det senare även i äldre tid i betyd. 'paketbåt'. — Jfr till bildning o. ursprung raket o. staket.

paktum, från lat. *pactum*, egentl. neutr. av part. pf. till *pacisci*, sluta fördrag, jfr *pāx*, fred (se pacifist), till ie. roten *pāk*, fästa, varom se påle o. foga.

palats, fsv. *palaz* = isl. *pallalz* m. m., från lat. *palātium*, praktbyggnad för en kejsare el. gud, urspr. namn på en av Romulus bebyggd kulle i Rom, på vilken sedan kejsar Augustus med efterträdare bodde; väl till *pālus*, påle, alltså egentl.: 'av pålar inhägnad plats' el. dyl. (se påle). Från det lat. ordet kommer även fra. *palais*, varav mhty. *palas* (ty. *palast*, med senare tillagt *t*, varifrån ä. nsv. *pallast*, t. ex. Dahlstierna). Från plur. *palātia* stammar fhty. *phálanza* osv., varav mhty., ty. *pfalz*, kejsarbostad o. d. i det gamla tyska riket, vartill ty. *pfalzgraf*, pfalzgreve, kejserlig ämbetsman, o. *Pfalz*, benämning på det ärftliga län, som tilldelats en pfalzgreve.

palaver, 1900, från lty. *palawer*, av span. *palabre* = fra. *parole* (se paroll).

palett, Sthlms p. 1792; jfr Lind 1749: *pollet* = ty., fra. *palette*, från ital. *paletta* ds., egentl.; skovel, dimin. av ital. *pala* ds., av lat. *pāla*, skovel, spade, av omstridd härledning (möjl. av **paksl-*, till samma rot som lat. *pālus*, påle; se påle).

paletå, 1838, av fra. *paletot*; dunkelt.

palissad, 1635, av fra. *palissade*, ital. *palizzata*, till lat. *pālus*, påle (se d. o.).

paljett, 1773, av fra. *paillette*, avledn. av *paille*, halm; med syftning på färgen; se f. ö. under pajas.

pall, fsv. *palder*? (ack. *pall*, plur. *pallar*) = isl. *pallr*, ä. da., da. dial. *pald*, bänk, förhöjning m. m.; enl. Bugge Gloss. t. Norges gamle love lån från fslav. *polŭ*, sida, mark (urbesl. med fjöl), varemot dock talar dels det långa *l*-et o. dels ordets spridning o. betyd.-växling i de nord. språken o. dialekterna; enl. K. F. Johansson KZ 36: 370 f. inhemskt o. utgående från ett germ. **palza-*, med släktingar på *bals-* i balt. spr. med betyd. 'stöd' o. d., varemot Persson Indog. Wortf. s. 267 n. Dunkelt. — Om andra ord för 'pall' o. d. se skammel o. skar.

pallra, 1841, i sv. dial. även: 'göra något småningom' o. 'paddla', jfr sv. dial. *palla*, pallra; antagl. unga avljudsbildningar till pilla, pillra, liksom omvänt dingla till dangla el. som möjl. pligg till plugg osv. Annorlunda Noreen V. spr. 4: 20.

palm, fsv. *palmber*, palm, palmkvist, jämte motsv. germ. ord från lat. *palma*, egentl. om den i Sydeuropa inhemska dvärgpalmen = lat. *palma*, flata handen

(av samma stam som fsv. *fala*, slätt; se Fal-); alltså efter bladens form (jfr under dadel); i Tyskland o. Norden även överfört på de pilgrenar, som på Palmsöndagen ersatte palmer. — Palmsöndag, fsv. *palm(a)sunnodagher* = ty. *palmsonntag* osv., övers. av lat. *dominica palmārum*; se ovan.

Palme, familjen.; bl. a. en stor, egentl. skånsk, urspr. borgare- o. prästsläkt, efter skepparen *Palme Lyder* i Ystad (sannol. egentl. holländare). Härav också namnet å en av de skånska släkterna Palm. Se Släkten Palme s. 1 f.

palsternacka, 1628; 1600-t. även *palsternack*; jfr fsv. *pastinata rot*, rot av Pastinaca sativa o. Daucus carota, Sdw. Tillägg = da. *pastinak*, från mlty. *pa(l)sternake* = ty. *pastinake*, från lat. *pastināca*, väl besl. med *pastinum*, hacka. osv. Namnet visar, att germanerna (i motsats till förh. med moroten) lärt odla palsternackan av romarna; jfr ags. *wealmore*, palsternacka, egentl.: välsk morot.

palt, en maträtt av blod o. mjöl, egentl. i form av klimpar, Palmcron 1642, jfr fsv. *palta* ack. plur., stycken, bitar (se följ.), motsv. lty. *palt(e)*, stycke, bit t. ex. av kött el. bröd, klimp, ty. dial. (Östersjöprov.) *palten*, lett. *paltas*, slav. *polt-* (i t. ex. ry. *pólot'*, fläsksida, osv.), fin. *palttu*, klimpar av blod o. mjöl som maträtt. F. ö. i enskildheter dunkelt. Enl. Tamm Gr. s. 18 inhemskt germ. o. en växelform till palta; enl. Mikkola Ark. 19: 328 lån från slav. spr. (närmast vendiskan, där ett *polt-* bort i de nord. spr. ha inlånats som *palt-*). — Närmast till följ. hör det numera obr. *palt*, som öknamn på vissa stadstjänare i Stockholm, s. k. separationskarlar (i folkspr. *seffrations-*, varav förvridningen *saffranspalt*).

palta, trasa o. d., jfr fsv. *palta* ack. plur., stycken, bitar, da. *pjalt*, trasa, stackare, no. *pjaltra*, mlty. *palte(r)*, trasa, eng. dial. *palt*, skräp, eng. *paltry*, usel, eländig (möjl. från lty. *palterig*), ävensom fsv. *piælter*, trasa (brytningsform av ett **pelta-* el. med samma möjl. pejorativa *j* som i da. *pjalt*); jfr pjalt o. pjaltig; andra släktingar se under palt. Av dunkelt ursprung. Enl. K. F. Johansson KZ 36: 372 f. inhemskt (till en ie. rot *beled*, slå; jfr plagg); däremot enl. Mikkola Ark. 19: 329 f. slaviskt lån (jfr ry. *polotnó*, lärft, varav även fin. *palttina* ds.); se även Tamm Gr. s. 18 o. föreg.

pamflett, Gadd 1775 = ty. *pamphlet* osv., av eng. *pamphlet*; om härledningen blott lösa gissningar.

1. **pamp,** O. v. Dalin 1738 i nedsättande betyd. såsom i Stockholm ännu på 1880-t.; Gjörwell 1798 i brev: »den äkta pampen», sv. dial.: tjock människa = da. dial. *pamper*, tjock o. långsam person, sydty. dial. *pfampf*, tjock kvinna; jfr isl. öknamnet *pampi*, sv. dial. *pampen*, svullen, m. m.; till de under pimpla anförda orden. Ordet syftar alltså egentl. på kroppsvolymen o. har sedan vardagl. fått den bildliga betyd., som uppträder i kommunalpamp, pampig osv. Denna senare användning (vanlig i studentspr. i Uppsala redan under 1880-t., men senare i litteraturen) utgår sålunda ej, såsom stundom antagits, från följ.

2. **pamp,** ett vapen, t. ex. 1638, från mlty. *pampe*; dunkelt.

pampuscher (i riksspr. bl. i vissa skämts. uttr.), i dial. (även *-pyscher*) dels 'fruntimmersskor' o. dels 'klumpiga skor, sockor' = da. *pampusser*, ett slags tofflor, från lty. *pampûsje*, *bambusche*, från fra. *babouche*, toffel = span. *babucha*, från arab. *bābuš(-sch)*, i sin tur från pers. *pâbuš*, egentl. 'fotbeklädnad' (sammansatt med *pâ*, fot, urbesl. med fot).

panegyrik = fra. *panégyrique*, från fem. sg. till grek. adj. *panēgyrikós*, berömmande, egentl.: som hör till folkförsamlingen, avledn. av *panégyris*, folkförsamling, till *pān*, allt, o. *ágyris*, församling, hop (till *ageírō*, församlar).

panel, 1572 = da., från mlty. *pan(n)ēle*, även: sadelkudde = ty. *paneel* osv., från ffra. *panel*, väl med H. Schröder Arch. f. n. spr. 114: 168 f. till lat. *pānis*, dörrfyllnad o. d., av omstritt ursprung. — Förr även *tafvelverk*, t. ex. Bib. 1541 = ä. da. *tavleværk*, ty. *tafelwerk* (varifrån nsv. taffelverk); jfr tavla, taffel.

pang, Braun 1837; ljudhärmande.

panik, ungt ord (ej hos Dalin 1853, som dock upptager *panisk*) = ty.; av fra. *panique*, substantivering av adj. *panique*, av grek. *panikós*, hörande till el. egendomlig för Pan, den grekiske skogsguden, vilken grekerna tillskrevo en plötslig, utan synbar anledning uppkommen skräck (t. ex. i en krigshär), s. k. »panisk förskräckelse» (grek. *deîma panikón*), ett uttryck som numera stundom användes oriktigt (t. ex. i förb. såsom »Han hyser en panisk förskräckelse för vatten» osv.). Adj. panisk om skräck uppträder hos B. Höijer 1797 (jfr ovan).

pank, utan pengar, Bellman: 'Markolfus är pank och har intet igen'; 1794; av uttr. *spela pank*, göra bankrutt, DA 1771, 1794, förkortning av *spela pank ut* Lind 1749, äldre: *spela pankut* Lind 1738, ombildning av *pan(c)kerut* 1647 osv., bankrutt (se d. o.), jfr ä. ty. *pankerutt*. Med samma växling av *p* o. *b* som i bankett ~ ä. sv. *pankett*. — Härtill sv dial. *panka*, göra konkurs, gå sysslolös. — En överförd betyd. av pank är 'matt, uttröttad'.

1. **panna** (stek-) = fsv., isl. = da. *pande*, fsax. *panna*, fhty. *pfanna* (ty. *pfanne*), ags. *panne* (eng. *pan*), mlat. *panna* (1100-t.); anses trots formella svårigheter för lån från lat. *patina*, skål, fat, varav även paten (se f. ö. d. o.). Att döma av det hty. *pf* är ordet lånat före år 700. I Sverige, Norge o. Tyskland även om tegelpannor. Jfr följ. — Härtill: pannkaka, Schroderus Com. 1639 = da. *pandekage*, övers. av mlty. *pankóke* = ty. *pfannkuchen*, eng. *pancake* (varifrån fra. *pannequet*).

2. **panna** (frons) = fsv. = da. *pande*; förkortat av fsv. *hovudhpanna* = da. *hovedpande*, ags. *heafoðpanne*, egentl.: huvudskål; se föreg. — Det gamla inhemska ordet för 'panna' är änne; jfr även under Oxenstierna.

panoptikum = ty.; latiniserande nybildning av grek. *pan-*, allt, o. neutr. till adj. *optikós*, som hör till synen, till grek. roten *op-* i *ópsomai*, jag skall se, av ie. roten *okᵘ* i lat. *oculus*, öga, osv.; alltså: där man får se allt.

panorama = ty., från eng.; nybildning av grek. *pan-*, allt, o. *-(h)órama*, åsyn, skådespel, till *(h)oráō*, ser (urbesl. med varse); alltså likbetyd. med panoptikum.

pansar, fsv. *panzar* = isl. *panzar(i)*, da. *panser*, från mlty. *panser*, *panțzer* = ty. *panzer*, av ital. *panciera*, till ital. *pancia*, buk, av lat. *pantex* (genit. *-icis*) ds.; alltså egentl.: magskydd (urspr. av läder el. lärft). På samma sätt hör brynja sannol. till ett ord för 'bröst'. — Ett hithörande, säkert inhemskt germ. ord är isl. *halsbjǫrg*, ett slags kort pansar, som skyddade halsen el. nacken = ags. *healsbearh*, fhty. *halsberg(u)* (varav fra. *haubert*, ital. *albergo*), pansar, brynja m. m., egentl.: halsskydd, till hals o. bärga.

pant, i ä. nsv. även neutr., fsv. *panter* = isl. *pantr*, da. *pant*, från mlty. *pant* n. = fhty. *pfant* (ty. *pfand*). Av mycket omstritt ursprung. Beaktansvärd synes mig den ofta förbisedda el. med tystnad förbigångna härledningen av Bréal MSL 7: 443 av ett mlat. **pantum* (av **panctum* liksom t. ex. lat. *quintus* av *quinctus* osv.) för *pactum* (= sv. lånordet paktum) till lat. *pangere*, fastställa, bestämma m. m. (jfr kompakt). Knappast däremot, såsom också föreslagits, lån från ffra. *pan*, borttagen sak, pant (eng. *pawn*), jfr fra. *paner*, borttaga. Inhemskt germanskt ursprung har hävdats av Siebs o. rättshistorikern Heck. Senast av E. Schröder KZ 48: 252 f. tolkat som urgammalt lån från lat. *pondus*, vikt, pund (med samma övergång av *o* till *a* som i kelt. flodn. *Mosa* till *Masa*, Maas); senare inlånat i pund; jfr under pänning. — Ett annat germ. ord för 'pant' är **waðja-* (se vädja o. jfr gage).

pantalonger, t. ex. Onkel Adam 1847: 'hvem säger byxor, Adolf? de kallas pantalonger' (patronessan Fänger till sin son); från fra. *pantalons* plur., egentl. om de benkläder som buros av en i det italienska folklustspelet ständigt förekommande figur, kallad *pantalone*, efter ett i Venedig allmänt förnamn o. ett där med förkärlek dyrkat helgon. Jfr permissioner under permission.

panter, fsv. *pante(e)r*, neutr. såsom ännu under 1600-t. = da. *panter*, från mlty. *pantêr*, ty. *panther*, av grek. *panthēr*, av ovisst ursprung. Fsv. *pantiwr*, *pantir* motsvara mhty. *pantier*, en ombildning efter *tier*, djur.

[pantoffler, sydsv. dial., potatis, se under potatis.]

pantomim, fra. *pantomime*, från grek. *pantómimos* m., substantiverat adj. med betyd. 'som efterhärmar allt', till *panto-*, all- (av *pãs*, genit. *pantós*), o. *mimeĭsthai*, efterhärma (jfr mimik).

papegoja, med *-g-* t. ex. 1605, fsv. *papegoya* Cod. Ups. C 20 s. 499, *papekoja* = da. *papegøie*, från mlty. *papegoie* (*papa-*) = ty. *papagei*, meng. *papegai* m. m. (eng. *popinjay*); från ffra. *papagai* (fra. *papegai*, målskjutningsfågel) = span. *papagayo*; jfr ital. *pappagallo*; kanske lån från arab. *babagâ*, såvida ej förhållandet är omvänt. I ä. nsv. stundom en kortform med lågtysk diminutivändelse *papken* (Rosenfeldt). — Franskan har i stället *perroquet*, egentl. skämts.: liten kyrkoherde, till ital. *parroco*, kyrkoherde; jfr sv. fågelnamnet domherre.

papiermaché, bouppt. Växiö 1773: *Papp Masche*, 1776 i övers. = ty., av fra. *papier mâché*, egentl.: tuggat papper, till *mâcher*, tugga (av lat. *masticāre*, till grek. *mastikhē*, varom under mastix).

papiljott, t. ex. Dalins Arg., Bellman: 'Med små papiljotter upvickladt på kam', Weste 1807 (men ännu ej hos Sahlstedt 1773); av fra. *papillote* ds., bildat av *papilloter*, lägga upp hår i papiljotter, till *papillon*, fjäril, med syftning på fjärilsvingarnas färg, av lat. *papilio* (urbesl. med det likbetydande fjäril).

papjemasché, se papiermaché.

papp, Nordberg 1740, annars sällsynt före o. 1800 = da. *pap*, från ty. *pappe* ds., även: styvning, stärkning, mjölkklister, barnvälling, vilken senare betyd. är den ursprungliga (jfr mhty., mlty., eng. *pap*, sydsv. dial. *melpapp*, (tjock) barnvälling); egentl. ett barnord av samma slag som pappa, ä. nsv., sv. dial. *papp(e)*, modersbröst, osv.; se följ.

pappa, t. ex. Spegel 1685, Karl XII i brev 1689 (*min Pappa*), M. Stenbock 1690 (*papa*) = da., ty. *papa*, från fra. *papa* (= eng.); jfr lat. *pāpa*, *pappa* (jfr under påve), grek. *páppa* (t. ex. Navsikaa till sin far, Odyss. VI), ävensom grek. *áppa*. Egentl. ett från barnets lallande härrörande ord av samma slag amma, dadda, mamma eller som en del beteckningar för fader, vilka innehålla *d-* el. *t*-ljud, t. ex. got., lat. *atta*, fhty. *atto*, ital. dial. *tata*, grek. *átta*, sanskr., turk. *dada*, litau. *tẽtis*; med motsvarigheter även i icke besläktade språk, där f. ö. *pap-* stundom kan beteckna 'moder' o. *mam-* 'fader'. Självständigt uppkomna äro no. *pape* o. nisl. *pabbi*. — Ordet brukades enl. Sedol. Merc. 1731 redan bland 'Båtzmans- och Soldate-Barn', något som förf. synes betrakta som en onödig nyhet. I tyskan, som också lånat ordet från fra., klandras dess spridning 1708; ännu o. 1750 var det icke fullt borgerligt. — Från barnspråket härstamma ock, med samma ljudelement, en del ord för 'bröstvårta, spene, modersbröst', såsom ä. nsv., sv. dial. o. no. *pappe*, eng. *pap* samt de obesläktade litau. *pápas* (*pãpas*), ital. *poppa* osv.; jfr de likbetydande gottl. *mamme* osv. (se mamma). — Av samma barnspråkselement *pa-* är fader bildat, liksom moder av *mā-*. Jfr även papp. — Ett på samma sätt i barnspråket uppkommet personnamn är det, som ligger till grund för bynamnet Päpplinge Ögtl., fsv. *Pæplinge*, till ett **Papi* = fda. *Papi*, fsv. *Papo* (*Paping*), såsom Mämming(e) till personn. på *Mam-* (se mamma) el. Nän(n)inge till fsv. *Nanne* (se Nanna). Av samma slag äro även fty. *Pappo*, *Peppo*, *Pippi*, *Pop-(p)o*, ty. familjen. *Pipping* osv.; liknande även t. ex. i grek. Se närmare förf. Ortn. på *-inge* s. 109.

[pappe, sv. dial., modersbröst, se föreg.]

pappenheimare i uttr. känna sina p., känna sitt folk, Sturzen-Becker 1859, Hedenstierna 1884, motsv. i da. o. ty., efter Schiller Wallensteins Tod 3 akt. 15 sc.: 'Daran erkenn' ich meine Pappenheimer' (ett under W:s befäl stående regemente).

papper, fsv. *pap(p)er, papir* = senfno. *pappir*, da. *papir*, från mlty. *pap(p)ir* = sen mhty. *papîr* (ty. *papier*, dial. *papeir*), ags., eng. *paper*, fra. *papier*; av lat. *papyrus*, av grek. *pápyros*, papyrusväxt, ett slags säv, Cyperus papyrus, som i Egypten brukades som skrivmaterial. Har härletts från kopt. *pabour*, egentl.: förfärdigat i Bura. — Förr, såsom i vissa dial., uttalat *pappér*. — Jfr papiermaché.

par = fsv., isl., da., från mlty. *par* = fhty. (ty. *paar*), av lat. *par*, neutr. till adj. *par*, lika. Från lat. plur. *paria* kommer fra. *paire* (eng. *pair*). Jfr pario. pär.

parabel, se paroll.

parad (vakt- o. d.), av fra. *parade*, av span. *parada*, till span. *parar* = fra. *parer*, pryda, smycka, av lat. *parāre*, bereda (jfr parat o. separera); alltså egentl.: prunkande el. ståtlig uppvisning o. d. — Ytterst till samma lat. verb med annan betydelseutveckling hör också parad, vid fäktning, närmast till fra. *parer*, parera, av ital. *parare* ds.

paradis = fsv., da. = isl. *paradís*, fsax. *paradise* (dat. sg.), ty. *paradies* osv., av grek. *parádeisos*, i N. Test.: paradis, hos Xenophon: fruktträdgård, park, lån från iranska spr., jfr avest. *pairidaēza-*, rund inhägnad, motsv. ett (inhemskt) grek. **periteikhos* (till *perí*, omkring; se f. ö. det besl. deg). — Förr stundom även *pardis*; jfr sv. dial. *pardís* (t. ex. i Uppl.). — Även som familjen., bl. a. i Paradislyckan (Lund). — I got. bibeln återgivet med *waggs* (2 Kor. 12: 4) = vång.

paradox, sbst., t. ex. Dalins Arg., av en substantiverad form av grek. adj. *parádoxos*, emot den vanliga meningen, oförmodad, besynnerlig o. d., av grek. *pará*, emot, o. en avledn. av *dóxa*, mening, lära; jfr dogm.

paragraf, av grek. *parágraphos*, tecken i marginalen för att angiva en avdelning, av grek. *pará*, bredvid, o. *gráphein*, skriva (se biograf osv.).

parallell, adj., Rudbeck 1662, av grek. *parállēlos*, jämlöpande, av grek. *pará*, bredvid, o. en adj.-bildning till *allēlōn*, varandra (till *állos*, annan = lat. *alius*). — Härtill sbst. parallell, Schroderus Com. 1639, av fra. *parallèle*.

paraply, Oxenstierna 1769: *min Parapluye*, Sahlstedt 1773, av fra. *parapluie*, av prefixet *para-* till lat. *parāre*, bereda, som i rom. spr. utvecklat betyd. 'skydda' + *pluie*, regn (lat. *pluvia*); jfr parasoll. Möller 1755 översätter ännu *parapluye* med: en regnskärm, som man bär på huvudet; Leopold: *parade de pluie*.

parasit, av fra. *parasite*, av grek. *parásitos*, egentl.: som äter bredvid el. hos, av *pará*, bredvid, o. *sîtos*, föda.

parasoll, o. 1750, Sahlstedt 1773 (*-sol*), av fra. *parasol*, egentl. '(skydd) mot solen' (se paraply). Möller 1755 översätter ännu *parasol* med: en solskärm (osv.).

parat = da., ty., av lat. *parātus*, beredd, part. pf. till *parāre*, bereda (jfr parad).

parcell, se det etymologiskt identiska persedel.

pard, Bib. 1541: *parder* (så ock hos Luther), förr även: *parde* o. *pardel* = mlty., mhty. *pard*, fhty. *pardo*, av grek. *párdos*, från iranska spr., jfr sanskr. *pṛ́dāku-*, tiger, panter. Sammans.: leopard (se d. o.).

pardon = ty. osv., från fra. *pardon*, till fra. *pardonner*, förlåta, av pref. *par-* (av lat. *per-*) o. *donner*, giva (av lat. *donāre*, se donera).

parentes = ty. *parenthese* osv., av grek. *parénthesis*, egentl.: ställande emellan, till grek. *parentithénai*, inskjuta, av *pará*, bredvid + *en*, i + *tithénai*, ställa; jfr hypotes o. tes.

parforsjakt, hetsjakt = ty. *parforcejagd*, till fra. *par force*, med våld (av lat. *per*, genom, o. vulg.-lat. **fortia*, till lat. *fortis*, stark).

parfym, Spegel o. 1680 (*parfum*), av fra. *parfum*, till fra. *parfumer*, av lat. *per-*, mycket, o. *fūmāre*, röka (urbesl. med dunst).

pari el. **al pari,** av lika värde, från ital., egentl.: *pari al pari*, lika mot lika, av lat. *par*, lika (varav även sv. lånordet par).

paria = ty., från ett indiskt språk, jfr tamiliska *parajan*, person tillhörande den lägsta kasten. I uttr. *samhällets parias* ingår den tyska flertalsformen; i sv. stundom felaktigt brukad som ental.

park, y. fsv. *parker*, bestämt stycke land, avplankning, jaktpark = da., ty., *park*, fra., kymr. *parc*, ital. *parco* osv.; lånord, väl ytterst från fra.; i sv. även med senare påverkan utifrån. I sammans. artilleripark från ty.; i sv. äldst (t. ex. 1749) om den plats där artilleriparken, dvs. samlingen av artillerimateriellen, befinner sig. Grundbetyd.: inhägnad; f. ö. av synnerligen omstritt o. dunkelt ursprung. — En gammal biform föreligger i ags. *pearroc*, inhägnad (eng. *parrock*) = fhty. *pferrich*, (får-) fålla o. d. (ty. *pferch*), osv., mlat. *parricus*. — Jfr parkett o. pärk.

parkett, Geijer 1822 (i nu obr. anv.), om plats å teater Dalin 1853 = ty., från fra. *parquet*, avskrankning, parkett m. m., avledn. av *parc* = park.

parlament, i modern betyd. t. ex. Serenius 1741, från fra. *parlement* (> eng. *parliament*), till fra. *parler*, tala, avledn. av *parole*, ord (se paroll, parlör, palaver); alltså egentl.: talande, sedan bl. underhandlande (jfr sv. parlamentera). Härav även betyd.: tvist, oenighet, i sv. dial. *pärlemente* Ydre h., y. fsv. *parlamente*, *perlament* (ännu på 1600-t.), ä. da. *parlament* (*perl-*), närmast från mlty.

parlör, av fra. *parleur*, talare, till *parler*, tala; se föreg. En annan hithörande bildning är ffra. *parleour* (fra. *parloir*, samtals- o. mottagningsrum, eng. *parlour* ds.).

parm, äldre svenskt hömått, 1556: *parmas* plur., 1601: *permers* plur., 1602: *parmans* plur., Columbus Ordesk., Lind: *palm*, (hos Lind jämte *parm*), 1711: *parm*; från fin. *parmas*, *parma*, i sin tur ett lån från nord. spr., snarast från ett ord, motsv. fsv. *-farmer*, last = isl. *farmr*, no. *farm* ds., *m*-bildning till fara o. etymologiskt identiskt med fsax. *farm*, resa, fhty.: båt, ävensom fslav. *pramŭ*, båt (= pråm). Ordet kan dock även tänkas vara lånat från barm o. sålunda besl. med det från detta ord härrörande fin. *parma(s)* ds.

parnass(en), i uttr. ss. bestiga parnassen, öva skaldekonst o. d., även om den upphöjning, där vid doktorspromotioner doktorsdiplomet (osv.) utdelas, efter grek. *Parnas(s)ós*, nu *Liakura*, berg i Grekland, helgat åt Apollo o. sånggudinnorna. I svenskan 1688, 1689 i egentl. betyd., i bildl. Spegel 1705, Dalins Arg.: 'promoverad i Bondgästabud eller på Parnassen', Linné 1751 i plur. i betyd. 'lärdomssäten, universitet'.

parodi, o. 1750: 'vår elevation var parodien på den Engelska', Dagl. Alleh. 1771: 'Författaren af Parodien öfver Hattmakarens odugliga Julklapp'; av fra. *parodie*, av grek. *parōdía*, bisång, parodi, av *pará*, bredvid, o. en avledn. av *ōdḗ*, sång (= ode). — Östergren Främ. ord föreslår i stället försvenskningen *vrångdikt*.

paroll, av fra. *parole*, försäkran, hedersord, ord, tänkespråk = span. *palabra* (varav palaver), av grek. *parabolḗ*, jämförelse, liknelse, i Septuaginta även: ordspråk, tänkespråk, tal, hån (= parabel), till pref. *pará-*, bredvid, o. *bállō*, kastar (jfr sv. ballistik). Om uppkomsten av den yngre betyd. 'ord o. d.' hos det grek. ordet jfr Buck Amer. journ. of phil. 36: 144 o. den intressanta utredningen av Wackernagel IF 31: 262. — Paroll, palaver o. parabel äro sålunda etymologiskt »samma ord». — Jfr parlament, parlör.

paroxysm, av grek. *paroxysmós*, till *paroxýnein*, skärpa, ägga, hetsa till, om sjukdomar: bliva häftig, av *pará-*, bredvid, o. en bildning till *oxýs*, skarp, vass (till en ie. rot *ok*, växl. med *āk* i ag, agg, agn 1).

part = fsv.: del, parti, sida = isl. *partr*, da., mlty., mhty., ty., ags., eng. *part*, från fra. *part*, av lat. *pars* (genit. *partis*), del. Jfr parti, particip, partikel, portion, repartisera.

parterr, av fra. *parterre* ds., även: blomsterrabatt, av *par terre*, på marken el. jorden.

parti = fsv.: anhang, hop, skara da. *parti*, mlty., mhty. *partîe* (ty. *partie* o. *partei*, det senare i polit. betyd. o. d.), från fra. *partie* o. *parti* (eng. *party*) ital. *partita*, egentl. part. pf. till lat. *partīri*, dela, till *pars*, del (se föreg.). I betyd. 'släd-, spelparti o. d.' nyare lån. Jfr departement. — Taga (sitt)

parti, jfr ä. ty. *partei nehmen* o. fra. *prendre parti*. — Partigängare, O. v. Dalin, jämte da. *partigænger* från ty. *parteigänger*; se f. ö. -gängare o. rorgängare. I äldre tid vanl. *partigångare* 1687 osv., allmänt under 1700-t. — Partisk, O. Petri Kr., Schroderus Lex. 1637: *partijsk* (av *parti-isk*), med uttalet *partisk* ännu hos Weste 1807 (jfr sv. dial. *opartisk*) = da. *partisk*, från mlty. *partiesch* = motsv. ty. *parteiisch*, egentl.: hörande till ett parti.

particip = ty. *partizip* osv., av lat. *participium*, till *particeps* (genit. *-cipis*) deltagande, av *pars*, del, o. *capere*, taga.

partikel, 1578: *particulers* genit. plur., 1615; i grammat. anv. 1730 = ty. osv., av lat. *particula*, dimin. av *pars*, del; alltså: liten del; jfr persedel samt med avs. på bildningen artikel.

partitur, mus., Dagl. Alleh. 1793 = ty., av mlat. *partitūra*, fördelning, delning, till *partīri*, dela.

partu el. **partout,** Kexel 1776, från ty. *partout* i samma betyd. 'ovillkorligen', av fra. *partout*, allestädes, överallt, av *par*, för, över, o. *tout*, allt. Den sv. o. ty. användningen av ordet saknar, som det synes, motsvarighet i fra.

parvel, Jolin 1849 (ej hos Dalin 1853), ombildning av lat. *parvulus*, liten, litet barn, dimin. till *parvus*, liten; efter mönstret av sådana ord som bängel, lymmel osv.

parveny, 1796: *en så kallad Parvenu* (om utl. förh.), Geijer 1829 = ty. *parvenü*, av fra. *parvenu*, egentl. part. pf. av *parvenir*, bl. a.: komma sig upp, av lat. *pervenīre*, komma fram till, uppkomma.

pascha, av turk. =; av pers. *pād(i)šah*, överkonung, sammans. med pers. *šah*, konung (*schah*), se schack.

paschas(a), se passage under passera.

[pask, sv. dial., smuts, orenlighet, se pjask 2.]

paskill, 1617, Lex. Linc. 1640 (*passqwill*) = ty. *pasquill* 1500-t., av ital. *pasquillo* ds., till *Pasqino*, namn på en bildstod i Rom, på vilken smädeskrifter brukade anbringas.

pasma el. **pasman,** längdmått för spunnet garn, Schroderus o. 1638 (*pasma*) = no. *basm(a)*, *pasn* m. m.; samma ord som fin. *pa(a)sma*, estn. *pasm(an)*; f. ö. outrett, om urspr. finskt, slaviskt el. möjl. germanskt; se litteraturen hos Saxén Sv. lm. XI. 3: 186 f., Setälä FUF 13: 423.

1. **pass,** trång väg, t. ex. Schroderus 1635 (plur. *pass* o. *passer*), i ä. nsv. även om smala vattendrag, t. ex. 1640 = da. *pas*, från mlty. *pas*, ty. *pass*, av fra. *pas* ds., av mlat. *passus* ds., i lat.: steg, vilken betyd. även uppträder i ä. nsv. 1626 (närmast: gång), 1645 (passgång) o. i ä. da.; av ie. **pad-tu-*, till *pandere*, utbreda; se passera. Samma ord som pass 3, jfr även följ. Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr allé, aveny (som förr även kunde betyda 'pass'), gång. — Hit hör: passgång = da. *pasgang*, från ty. *passgang*.

2. **pass,** respass, Hund 1605 = da. *pas*, från ty. *pass*, av ital. *passo*, av lat. *passus* (= föreg.) el. förkortat av ital. *passaporto*, till mlat. *passare*, passera, o. lat. *portus*, hamn (alltså: tillåtelse att passera hamnen), varav fra. *passeport*, ty. *passport*, mlty. *pasport*, varifrån fsv. *pasport*, ä. nsv. *passbord* G. I:s reg., P. Svart Kr. m. fl.

3. **pass,** i så, till, vid pass, ä. nsv. även: *på pass*, vid pass, 1609, fsv. *til, vidher pas*, jfr *vara illa til pas*, vara opasslig, motsv. da. *til pas*, passande o. frisk, da. *ved det pas*, vid pass, ungefär, ä. da. *paa det pas* ds.; från mlty. *pas*, rätt mått el. tid, *tôpas(se)*, till pass, *tô passe sin*, må bra, motsv. ty. *zu pass(e) sein* ds., *zu passe kommen*, komma till pass, mhty. *pas*, rätt mått; från fra. *pas*, steg (som längdmått), av lat. *passus*, steg, alltså samma ord som pass 1. Jfr opasslig. — Avledning: passa 2.

4. **pass,** i spel, i säga pass osv. = da. *pas*; nordisk bildning av vb. passa 3. — Förr även som namn på ett spel, t. ex. S. Ödmann Hågk.: 'spelade sitt Pass eller sitt Lanter', 1849: 'polskt pass'.

1. **passa** (även med på), giva akt på (Bib. 1541), i ä. nsv. även med bibetyd.: bry sig om, i t. ex. folkvisans: 'Guld och gröna skogar, dem passar

jag ej på'; dessutom: vårda, sköta, betjäna o. d. = da. *passe* (*paa*), från mlty. *passen up*, giva akt på = ty. *passen*, vänta, *aufpassen*, vänta el. lura på; av fra. *passer*, bl. a.: tillbringa (tiden), varav betyd. 'vänta' o. 'passa på, sköta'; i fra. urspr.: gå, passera, varom under det från samma fra. verb härrörande passera. F. ö. etymologiskt identiskt med passa 3, jfr även passa 2.

2. **passa,** avpassa (t. ex. o. 1655), överensstämma med (t. ex. Spegel), vara lagom el. lämplig, anstå, hövas = da. *passe*, från mlty. *passen* = ty.; avledn. av mlty., mhty. *pas*, rätt mått = pass 3 (se d. o.). I ä. tid även: måtta, sikta, t. ex. Schroderus Com. 1639; i betyd. 'överensstämma (med)' förr ofta reflexivt.

3. **passa,** i spel, t. ex. Labet speel 1684 = da. *passe*, från ty. *passen*, av fra. *passer* ds., av samma vb i betyd. 'upphöra, sluta' el. '(låta) gå förbi el. passera', etymologiskt identiskt med passa 1 (se d. o. o. passera).

passad(vind), Spole 1674: *passad Wind*; *passad* i samma betyd. t. ex. 1783; från holl. *passaat (wind)*; dunkelt; möjl. från ital. *passata*, gång, genomgång (jfr passera).

passagerare, se passera.

passare, Mört Geom. 1723 (i sammans. *stångpassare*) = da. *passere*, från mlty., ty. *passer*, ombildning av fra. *compas* (se kompass).

passera, G. I:s reg. 1538: 'Ubehindret passere eller rese', förr även: 'låta passera, sända' t. ex. 1557 = da. *passere*, från ty. *passieren*, av fra. *passer* (varav även passa 1, 3), av vulg.-lat. **passāre*, gå förbi, till stammen i lat. *passus*, steg (se pass 1). I betyd. 'hända' (t. ex. 1627), som även förekommer i ty., motsvaras ordet av fra. *se passer*. — Passera afton, tillbringa aftonen, förr vanligt uttr., å bjudningskort ännu åtm. på 1860-t. — Hit hör passage, från fra. = (av vulg.-lat. **passāticum*); samma ord som paschas(a), vulg. o. dial., berättelse, anekdot, även: *pasascha* (t. ex. Smål., Skå.) = no. *passasi*; jfr fra. *passage*, ställe i en bok el. i en berättelse (även i sv.). Härtill passagerare, 1687: *Passagererne*, tidigare: *passag(i)ers*, t. ex. 1645, Columbus o. 1678?; i betyd. 'gynnare, figur' Kellgren 1776; efter ty. *passagier*, fra. *passager*.

passion = ty., i betyd. 'lidelse' från fra. *passion* ds., av lat. *passio* (genit. *-ōnis*), egentl.: lidande, till *pati*, tåla, lida (part. pf. *passus*), vartill även passiv, patient. Betyd. 'lidelse' hos lat. *passio* beror på inverkan av (det obesl.) grek. *páthos*, som också egentl. betyder 'lidande', men fått betyd. 'lidelse' från den stoiska filosofien, för vilken sinnesrörelserna, passionerna, voro lidanden, som rubbade själens jämvikt, det stoiska lugnet (jfr stoiker). — I betyd. 'Kristi lidande' är passion (väl över ty.) lånat direkt från lat.

passiv, adj., Kellgren 1792, i gramm. anv. t. ex. 1815 (tidigare med den latinska formen, t. ex. 1753) = ty., av fra. *passif*, lidande, overksam, av lat. *passīvus*, känslofull m. m., även i grammat. anv. — Passiva i betyd. 'skulder' = ty., av lat. *passīva*, neutr. plur. till adj. *passīvus*. — Se f. ö. föreg.

pastej, Var. rer. 1538 = ä. da. *pastei*, da. *postej*, från mlty. *postei(d)e* = mhty. *pastēte* (ty. *pastete*), av vlat. **pastata* resp. **pastatum* (fra. *pâtée*, degboll, *pâté*, pastej), till vlat. **pasta*, deg (ital. *pasta*, fra. *pâte*), av grek. *pástē* (till *pássō*, knådar). Jfr pastell, pastilj.

pastell, Björnståhl 1773 = ty., av ital. *pastello*, (egentl.: av färgdeg, pasta, format) stift för pastellmålning, avledn. av ital. *pasta*, deg; se föreg. o. följ. Jfr 1640: *pastelferga*, pastellfärg.

pastilj, Forsius 1643 = ty. *pastille*, av fra. *pastille*, av lat. *pastillus*, liten kaka av mjöl, balsam m. m., väl avlett av **pasta*, deg (se pastej), el. möjl. till *past-* i pastor osv. (se följ.).

pastor = da., från ty. =, av lat. *pastor*, herde (fra. *pasteur*), till *pascere*, fodra, beta (urbesl. med foder 2, föda). Jfr sv. kyrkoherde.

Pataholm, förr *Pata*, köping i Klm. l., jfr 1524: *Pathalyckie*, till fsv. *pata* Söderk.-rätten, enl. S. Pira NoB 7: 113 f. snarast i betyd. 'sank gräsbevuxen mark vid sjö el. vattendrag', möjl. tidigare 'uppslammat land vid flodmynning';

jfr ä. smål. *pata* el. *patajord* (varom Pira anf. avh. s. 109 f.), ävensom sv. dial. *pata*, fördämning, vall, *pate*, fiskedam, från finskan.

paten, L. Petri, motsv. fsv. *patena*, mhty. *patên(e)* (ty. *patene*) osv., av mlat. *patena*, av lat. *patina*, skål (se panna 1), av grek. *patánē* ds., av samma ie. rot som patent ävensom famn.

1. **patent,** i betyd. 'öppet brev' t. ex. G. I:s reg. 1556 = da., ty.; av fra. *patente*, av mlat. *patens* (genit. *patentis*), egentl. *litera patens*, öppet brev, särsk. från offentliga myndigheter; egentl. part. pres. av *patēre*, vara öppen (se paten o. famn). Hos fru Lenngren, i »Den glada festen», om papper som liknar en dylik urkund. — Härav sedermera den moderna anv. i uttr., få el. taga patent på osv.; egentl. om själva det dokument, i vilket patenträttighet beviljas.

2. **patent,** vard.: utmärkt = da., från ty. *patent* (urspr. i studentspråket), ur sammans. såsom *patentknöpfe*, *patentstrümpfe* osv., om varor, som ingen får efterapa. — I sv. slangspr. även förstärkande i sammans. såsom patentidiot o. d.

patetisk = ty. *pathétisch*, av grek. *pathētikós*, lidande, känslofull, lidelsefull, patetisk, till *patheîn*, infin. (aorist), lida, o. *páthos* n., lidande, lidelse, patos (= sv. patos; till en ie. rot *kʷənt* med avlägg i slavo-balt. o. kelt. spr.; alls icke besl. med lat. *pati*, lida). Jfr homeopat.

patiens (spel), Valerius 1809 (bildl.), v. Unge 1831: 'den uselheten att lägga patience', av fra. *patience* ds., egentl.: tålamod (i denna betyd. i sv. redan på 1630-t.), av lat. *patientia*; se följ. o. passion.

patient, 1589, 1596: 'Patienter och siwke', sedan allmänt = ty., av lat. *patiens* (genit. *-entis*), lidande, part. pres. av *pati*, tåla, lida.

patina = ty., av ital. =, lackering; f. ö. dunkelt.

patos, se patetisk.

patrask, t. ex. Dalins Arg., Modée 1738, efter fra. *patraque* (av okänt ursprung); jfr Nordfelt Ny fil. sällsk. Stud. 2: 66.

patriark, fsv. *patriarke* = isl. *patriarki*, mhty. *patriarche* (ty. *patriarch*) osv., av grek. *patriárkhēs*, stamfader, av *patría*, härkomst (till *patḗr*, fader), o. en avledning av *árkhein*, börja, även: härska (av ovisst ursprung); jfr monark o. ärke-.

patricier, se följ.

Patrik, mansn., ytterst från iriskan (fir. *Patraicc*); efter Irlands apostel o. skyddshelgon, *St. Patricius* 3—400-t., av lat. *patricius*, varav sv. patricier, till *pater*, fader; apostelns inhemska namn var *Sucat*.

patriot 1627, i ä. tid även: landsman = ty., av fra. *patriote*, av grek. *patriṓtēs*, inföding, landsman, avledn. av *pátrios*, hörande till fäderna el. förfäderna, till *patḗr*, fader.

1. **patron,** t. ex. 1635 i betyd. 'skyddsherre', som titel t. ex. 1751: *Patron Fahlén i Dijö* (jfr språkprovet under possessionat); med acc. *pátron* Börk Dar. 1688 (jfr sv. dial. t. ex. Uppl.); fsv.: skyddshelgon = mhty. *patrôn(e)*, om Kristus (ty. *patron*, beskyddare, gynnare, skyddshelgon), av lat. *patrōnus*, skyddsherre, till *pater*, fader. Jfr följ. — Härtill patronat, patronell (om pastorat), jfr fsv. *patronarætter*, patronatsrätt.

2. **patron** (gevärs-), som militär term t. ex. 1554 = ty. *patrone*, av fra. *patron*, modell, mönster; egentl. samma ord som föreg. I betyd. 'modell' även i ä. nsv. t. ex. 1655.

patrull, 1627: *patrulierna*, 1677: *patrull*, 1679: *patrouiller*, stundom även *patroll* (1740), av fra. *patrouille*, till vb. *patrouiller*, av *patouiller*, även: traska, till *patte*, tass.

patschuli, 1853: *-schouli*, jfr Ulla v. Heland 1842: 'den patcholiluktande Pontin' = ty. *patschuli*, från fra. *patchouli* (varav eng. =); väl från eng. *patchleaf*, egentl.: blad av *patch*, ett urspr. ostindiskt växtnamn.

patt, Linné 1732 = da. *patte*; sannol. barnspråksbildning av samma slag som likbetyd. sv. o. no. dial. *pappe*, *tatte*; no. *titta*, ä. nsv. *titt*, *tiss*, ty. *zitze* osv. el. som isl. *patti*, litet barn.

Paul, mansn., se Pål.

paulun = fsv. n. o. f.: tält, sparlakanssäng = da. (bibliskt), från mlty. *paulûne*, *pawelûn*, tält, baldakin, osv. av fra. *pavillon*, tält, fjäril, av lat. *pāpilio*, fjäril. Betyd. 'tält' har uppstått på grund av likheten med en fjäril med utspända vingar. Alltså identiskt med det senare lånade paviljong.

paus, Serenius 1734 = ty., eng. *pause* osv., av lat. *pausa*, av grek. *paũsis*, upphörande, till *paúein*, upphöra (av ovisst ursprung). Från ett av lat. *pausa* avlett verb **pausāre* kommer fra. *poser*, varav sv. posera.

paviljong, 1562 ('tält') 1705 ('paulun'), 1740 (*pavillons* plur.), av fra. *pavillon* = paulun; se d. o.

pax, från det forna djäknespråket, av lat. *pax*, fred (se paktum, påle, foga).

pedagog, av grek. *paidagōgós*, barnaledare, av *païs* (genit. *paidós*), barn, o. *agōgós*, förare, ledare, till *ágein*, föra, leda (se åka). Jfr pedant.

pedal, Rudbeck 1664: *pedalet*, Londée: 1739: *pedaln*, i båda fallen om orgel = ty., av nlat. *pedale*, neutr. till adj. *pedalis*, hörande till fötterna, till lat. *pēs* (genit. *pedis*), fot (urbesl. med fjät, fot).

pedant, Bark 1703: '(Lilliestedt) är litet pedant och affecte (i brev)', O. v. Dalin, Linné osv. = ty., av fra. =, av ital. *pedante*, skolfux, väl ytterst till grek. *paideúein*, uppfostra, undervisa, till *païs*, barn (se pedagog).

pedell (universitets-), 1613 (vid Uppsala universitet) = ty., av mhty. *pedell*, *bedell*, även: rättstjänare, av mlat. *pedellus*, *bedellus*, *bidellus*, latinisering av fhty. *bital*, *bitel*, friare, böneman, tjänare m. m. = eng. *beadle*, bödel, isl. *biðill*, friare, fsv. *biþil* osv.; se f. ö. under bedja. — Om pedellernas spiror se under stav.

pegas, av fra. *pégase*, av grek. *Pégasos*, namn på en mytisk bevingad häst, som svingade sig upp till himlen; möjl. sammanhängande med grek. *pēgḗ*, källa: en åt sånggudinnorna hälgad källa, Hippokrene, ansågs framkallad genom hans hovslag.

pejla, 1728, i ä. tid även *pegla* = da. *peile*, från lty., holl. *peilen*, av mlty. *pegelen*, avledn. av mlty. *pegel*, märke på ett dryckeskärl, visst mått (varav sv. dial. *pel*, ä. nsv. *pegel*, *pägel*, *pel*, *päl*, da. *pœgl*) = holl. dial. *pegel*, istapp, lty. *pegel*, påle; alltså egentl.: plugg, tapp o. d., av germ. **paǥila-*, urbesl. med lat. *baculum*, grek. *báktron*, käpp, stav. Alltså egentl.: mäta med tillhjälp av vissa märken.

peka, i sv. dial. även 'sticka, peta' = fsv. = no. *peika*, da. *pege*, samma avljudsform som mlty. *peik*, spjut o. d., besl. med pik; alltså egentl.: sticka el. visa med ett spetsigt föremål. — I fsv. blott i förb. med *hand* el. *finger*, t. ex. Cod. Ups. C 20 s. 186: *mz finger peke*.

pekoral, av nlat. *pecorāle*, neutr. sg. till adj. *pecorālis*, avledn. av lat. *pecus* (genit. *pecoris*), fä, dum människa (urbesl. med fä).

pekuniär = ty., av fra. *pécuniaire*, av lat. *pecūniārius*, till *pecūnia*, pängar, förmögenhet (avledn. av *pecu-*, fä, boskap; se det urbesläktade fä).

pelare, fsv. *pelare*, *pilare* = isl. *pílárr*, ä. da. *piller* m. m., vartill da. *pille* (*r*-et uppfattades som pluraländelse), fsax. *pileri*, fhty. *pfilâri* (ty. *pfeiler*), meng. *piler* (eng. *pillar*); av mlat. *pīlāre*, *pīlārium* (fra. *pilier*), avledn. av lat. *pīla*, pelare (fra., eng. *pile*). Den nsv. formen utgår från ett *pilare* med kort *i*.

pelerin, av fra. *pèlerine* = ital. *pellegrina*, till *pellegrino*, pilgrim (se d. o.); alltså egentl.: pilgrimsmantel.

pelikan, 1526: *pelican*, 1563: *pällikan*, i ä. tid även *pele-* = ty. *pelikan*, av grek. *pelekán*, till *pélekys*, yxa (ett österländskt lånord); med syftning på näbbens utseende.

pelis, Dagl. Alleh. 1771, av fra. *pelisse*, pälskappa, etymologiskt = päls (se f. ö. d. o.).

penalism, se pennalism.

pendang, av fra. *pendant*, motstycke, hänge, substantiverat partic. pres. av *pendre*, hänga, av lat. *pendēre* ds.; jfr följ., spisel o. suspendera.

pendel, A. Celsius 1744 = ty., av mlat. *pendulum*, substantiverat neutr. av lat. *pendulus*, nedhängande, svävande, till *pendēre*, hänga; jfr föreg. Etymologiskt samma ord som pendyl.

pendyl, 1769, av fra. *pendule*, klocka, till lat. *pendulus*, nedhängande; se föreg.

penitens, motsv. fra. *pénitence*, av lat. *poenitentia*, ånger, till *poenitēre*, ångra, till *poena*, straff, av grek. *poiné* ds.; jfr skrupens o. pina.

penjoar, Mag. för konst 1830: *peignoir*, av fra. *peignoir*, kamkofta, till *peigner*, kamma, avledn. av *peigne*, kam, av lat. *pectinem*, ackus. till *pecten*, kam (urbesl. med djurnamnet får).

penna, penning, pensel, se pänna osv.

pennalism, kamratförtryck o. d., särsk. om forna skol- o. universitetsförh., 1769 (officiellt förbjuden redan under Karl XI); till ä. sv. *pennal*, nybliven student, 1637 (då stämplat som okvädinsord, jämte *kofot* o. d.), Dalins Arg.: 'ohöflade Penaler' = ty. ds. (nu: gymnasist), egentl. = ty. *pennal* n., gymnasium, urspr.: pännfodral (så ännu i finnl., t. ex. Topelius 1891: 'Pennaler med rum i'), av mlat. *pennāle*, avledn. av *penna* = pänna. Föraktligt av äldre studenter använt om de yngre kamraterna, emedan dessa i början, utrustade med sina skrivdon, samvetsgrannare bevistade föreläsningarna. — Jfr 1638: 'penaliske ordesätt'.

pensé, Dagl. Alleh. 1824, av fra. *pensée*, styvmorsblomma, viol, egentl.: tanke, erinran; alltså: blomma given till erinran; till *penser*, tänka, av supinstammen *pens-* (se pension, pensum) av lat. *pendere*, väga, alltså: väga i tanken, eftertänka (jfr sv. överväga); med växelformen fra. *peser*, väga.

pension, G. Is reg. i betyd. 'avgift', av fra. =, betalning, av lat. *pensio* (genit. *-ōnis*) ds., egentl.: vägande, till lat. *pendere*, väga. Jfr följ. o. pensé.

pensum, av lat. =, neutr. av part. pf. *pensus*, till *pendere*, väga; alltså egentl.: det avvägda. Jfr föreg., pensé, perpendikel, pund o. stipendium.

peppar, fsv. *pepar*, *pipar* = isl. *piparr*, da. *peber*, mlty. *peper*, fhty. *pfeffar* (ty. *pfeffer*), ags. *pipor* (eng. *pepper*); såsom den tyska formen med *-ff-* visar, gammalt lån från lat. *piper* (> fra. *poivre*) = grek. *péperi*, ett urspr. österländskt ord, väl närmast från pers.; jfr sanskr. *pippalī*, pepparkorn. Vissa germanfolk kände pepparn åtm. år 410, då den västgotiske konungen Alarik vid sitt anfall mot Rom lät romarna för att erhålla vapenstillestånd avlämna bl. a. 3000 skålpund peppar. — Önska någon dit pepparn växer, motsv. i da. o. ty.; syftande på Cayennepepparens hemland Guyana, vars klimat är farligt för européer. Uttrycket förekommer redan i början av 1500-t.

pepsin, se under koka o. melon.

per i per man, per post osv., av lat. *per*, genom, med, emot; som prefix för att beteckna fullbordande se perfekt, i pejorativ anv. se perfid.

perfekt, adj., B. Olai 1578: 'perfect och fulbordat', Brasck Förl. son. 1645: 'Perfect jagh ock så på Paduaner (ett slags dans) är' = ty. *perfekt*, av lat. *perfectus*, part. pf. pass. till *perficere*, fullborda, av *per-* (se föreg.) o. *facere*, göra. Härtill även den grammat. termen perfekt o. perfektum, neutr. sg. av samma particip.

perfid = ty., av fra. *perfide*, av lat. *perfidus*, trolös, av *per-* i pejorativ anv. (se per) o. *fīdus*, tillförlitlig (se bedja).

pergament = da.; från ty. =, jfr eng. *parchment* osv.; urspr. utan *t*, av vlat. **pergamenum* (fra. *parchemin*), egentl.: det från Pergamon, till grek. *Pérgamon*, stad i Mysien, där under antiken pergamentet utgjorde en viktig utförselvara. Etymologiskt identiskt med det betydligt tidigare lånade pärm; se d. o. — I isl. *bókfell* i denna betyd.

pergamott, se bergamott.

periferi, av grek. *periphéreia*, omlopp m. m., till *periphéresthai*, röra sig omkring, av *perí*, omkring, o. medium till *phérein*, bära (se bära).

period, av grek. *períodos*, omlopp, av *perí*, omkring, o. *(h)odós*, väg (urbesl. med sitta).

Perkel, se Pärkel.

perla, se pärla.

permanent = ty., fra., av lat. *permanens*, part. pres. till *permanēre*, vara ihållande.

permission, av fra. = ds., tillåtelse, av lat. *permissio*, tillåtelse, till *permittere* (sup. *permissum*), låta gå igenom,

släppa igenom, av *per-* (se per) o. *mittere*, skicka (av ej säkert fastställt ursprung). — Permissioner i betyd. 'benkläder', Bellman, fru Lenngren, Wennerberg osv., enfemistiskt uttr. av samma slag som *inexpressibler* o. d., alltså här egentl. ett ord, som man liksom ber om tillåtelse att få använda, jfr Bellman: 'Holländarn än ej — med permission — Hint sina permissioner knäppa hop'. Som eufemism i st. f. 'benkläder, byxor' användes också pantalonger.

perpendikel, Grundell o. 1695: *-ul-*, som matem. term = ty., av lat. *perpendiculum*, blylod, sänklod, till *perpendere*, noga avväga (se per o. pensum).

perplex, 1627, i fullt modern anv. t. ex. Bellman = ty., av mlat. *perplexus*, förvirrad, förbluffad m. m., i lat.: intrasslad o. d., part. pf. pass. till **perplectere*, fläta i vartannat, av *per-* (se per) o. *plectere*, fläta (= sv. fläta). Jfr komplex.

perrong, t. ex. 1875, av fra. *perron*, fritrappa, avledn. av *pierre*, sten, av lat. *petra*, av grek. *pétra*, klippa; jfr persilja, petrifikat, pir, Pär o. salpeter.

persedel, 1650: *persedler*, 1662: *perdzedler*, 1686: *parsedler* osv., ombildning av en form utan *d*, t. ex. 1548: *partzeeler*, 1563: *pertzeler*, 1639; *perseler*; från mlty. *parcél* = fra. *parcelle* (varav sv. parcell o. eng. *parcel*, del m. m.), av mlat. *particella*, liten del, dimin. till lat. *pars*, del; jfr det på likartat sätt uppkomna partikel. — Förr i allmännare betyd. än nu (även om husgeråd m. m.). — I överförd anv., om personer, t. ex. 1739: 'gemen persedel', Leopold 1795 i brev: 'Hvad gör den persedeln?'; väl delvis i anslutning till person. — Inskottet av *d* beror på falskt etymologiserande el. strävan att erhålla en 'finare' el. 'riktigare' språkform; jfr t. ex. Vätömålets *stydel* för *styl*, (det uppkonstruerade) *fadervädel* 'farväl' osv.; andra ex. se under groda o. jfr Noreen V. spr. 3: 30.

persienn, 1860-t., av fra. *persienne*; egentl. substantiverat adj.: den persiska (jfr följ.).

persika, Spegel 1685: *persicher* plur., 1739: *persik* sing.; i högtysk form; *pfersiger* o. 1660; y. fsv. *persica* (plur. *-or*) P. Månsson ss. 348, 349, motsv. mlty. *persik* = mhty. *pfersich* (ty. *pfirsisch*, *pfirsche*, av vars plur. *pfirschen* kommer da. *fersken*), ags. *persoc*; av mlat. *persica* resp. lat. *persicum*, persisk (jfr *persica arbor*), varav även fra. *pêche* (eng. *peach*). Sålunda egentl.: persiskt äpple; jfr föreg. — I ty. är ordet alltså lånat före övergången av germ. *p-* till ty. *pf-*; men persikan synes ha varit långt tidigare bekant både i Tyskl. o. Engl.: redan under de första årh. efter Kr. I Skandinavien torde den däremot icke ha varit känd ens under (den egentliga) medeltiden.

persilja, i ä. nsv. även *pet(l)er-* (ännu på 1770-t.), fsv. *persilia*, *pædhersilia*, *petersilia* = da. *persille*, mlty. *petersilie*, fhty. *petarsile* (ty. *petersilie*), ags. *petersilie*, ytterst av grek. *petrosélinon*, av *pétros*, sten (jfr perrong), o. *sélinon* (se selleri). — Persilja i betyd. 'strunt' 1785, väl från uttr. prata persilja, t. ex. Envallsson, skämtsam ombildning av *persiska*; jfr Hallman Mulpus: 'Hvad hin håle är det för persico?' (här anslutet till en benämning på ett slags likör); alltså av samma slag som prata mesopotamiska o. d.

person = fsv., da., ty., av lat. *persōna*, skådespelaremask, roll, person; möjl. egentl. ett etruskiskt ord. Härav även eng. *parson*, kyrkoherde. — Sammans. mans- o. kvinnsperson hade i ä. nsv. en högre rang än nu. Så försäkrar t. ex. Gustaf II Adolf, att »I (dvs. Ebba Brahe) blifwa, för alle andre quins personer stadight vthi mit hierta then aller käreste».

perspektiv, utsikt o. d., av fra. *perspective*, egentl. av fem. till nlat. adj. *perspectivus*, till lat. *perspectus*, part. pf. pass. till *perspicere*, se igenom, se tydligt, av *per-* (se per) o. *specere*, se (urbesl. med speja, spå osv.). — I ä. nsv. i betyd. 'tub, kikare' t. ex. 1627, 'glasögon' t. ex. o. 1640.

persvadera, P. Svart Kr. osv.; i betyd. '(som värd o. d.) övertala (att äta osv.)' vanligt i vissa samhällslagar åtm.

från slutet av 1700-t. (t. ex. 1794); av fra. *persuader*, övertala, av lat. *persuadere*, av *per-* (se per), o. *suadēre*, råda (se svada o. söt).

peruk, Lex. Linc. 1640; 1670: *peruch*, förr stundom även *pir* t. ex. Lind 1749 (jämte *per-*) = da. *paryk*, ty. *perücke* osv., av fra. *perruque*, av ital. *perruca*; av oviss härkomst; har på grund av ital. dial. *piluca*, span. *peluca* osv. bl. a. betraktats som en avledning av lat. *pilus*, hår. — Perukstock, om personer, t. ex. Dalins Arg.; egentl. en träkubb brukad vid förfärdigande av peruker.

pervers = ty., av fra. *pervers*, av lat. *perversus*, part. pf. pass. till *pervertere*, omvända, kasta överända m. m., av *per-* (se per) o. *vertere* (urbesl. med varda). Jfr revers, vers.

pessimism, = ty. *pessimismus*, nylatinsk bildning till lat. *pessimus*, den sämste. — Härtill: pessimist = ty.

pest, Riksr. protok. 1639 = da., ty., av fra. *peste*, av lat. *pestis* (av omstridd o. alltjämt dunkel härledning; se Walde o. senare Wood Cl. Phil. 7: 315). — Tidigare, t. ex. 1589, 1598, den lat. formen *pestis* el. (ablat.) *aff peste*; i äldre tid dessutom ofta i stället *pestilens*, *pestilentie* (t. ex. gamla bibelövers.), av fsv. *pestilentia*, av lat. =.

peta, Arvidi 1651: *peeta*, C. Gyllenborg 1723: *petat hål på*, Weise 1769: *petar tänderna* = no. *pita*, med diminutivet sv. dial. *pittla* = no. *pitla*; jfr sv. dial. *pitt*, penis = no. *pit*, liten tunn pinne m. m.; vanl. fört till en enklare rot *pi*, vartill en *r*-avledn. i pirål osv.; snarast dock av varandra oberoende bildningar (jfr påta).

petimeter el. **petimäter**, i äldre tid 'sprätt', se t. ex. Dalin Arg. 2: 400 (SVS): 'Hwad är en Petit-maitre?' osv., plur. *-maitrer* Dalin, Envallsson (vulgärt): *puttimetarn* (jfr puttifnask(er)), av fra. *petit-maitre*, sprätt, av *petit*, liten (jfr följ.), o. *maître*, herre, mästare (se mästare o. magister). I nsv. med ändrad betyd. på grund av folketymologisk anslutning till petig; i sin äldre betyd. hade ordet enl. uppgift åtminstone vid slutet av 1820-talet utträngts av sprätt, som de följande årtiondena fick medtävlare i dandy, sedan lejon o. snobb.

petit, boktr., av fra. *petit*, liten (till en romansk stam *pit-* växl. med *pik-*, som utmärker litenhet o. säkerl. har imitativt ursprung; jfr pickolaflöjt).

petition = ty. osv., av lat. *petītio*, begäran, ansökan, till *petere*, bedja, fordra, söka att ernå (jfr repetera), vartill part. pf. *petītus* med neutr. *petītum* (= sv).

Petri, familjen., se Pär.

petrifikat, nylatinsk bildning, till petrificera, av lat. *petra*, sten (se perrong), o. *facere*, göra (se facit o. dåd).

petroleum = ty., av lat. *petra*, sten (se föreg.), o. *oleum*, olja (se d. o.).

petschaft, se pitschaft.

Petter, personn., se Pär. — Petter katt, av *Petr. cath.*, i gamla svenska almanackan förekommande förkortning av *Petrus cathedrātus*, egentl.: Petrus i stolen, den 22 febr., efter en medeltida kyrkofest till minne av aposteln Petrus' uppstigande på biskopsstolen. På Gottland *Pär-hit-stain*, betraktad som första vårdagen, då dagsmejan 'hettar stenen'.

Peyron, familjen., från södra Frankrike; med diminutivavledn. *-on* till ett förnamn = nordfra. *Pierre*, Peter; alltså ungef. = Petersson.

pfalzgreve, se palats.

Pfannenstiel, -still, familjen., från ty., av *pfannenstiel*, pannskaft; urspr., såsom så många ty. (o. även sv.) familjenamn egentl. vedernamn; jfr t. ex. Schéele, Toll.

Pfeiffer, familjen., från ty., egentl.: flöjtblåsare, alltså urspr. yrkesbeteckning; etymol. = Piper (från lty.); se d. o.

Phragmén, familjen., av *Phragmenius*, till grek. *phragmós*, hage, grecisering (o. latinisering) av ortn. Hagby Uppl.

pianino, o. 1870, av ital. =, diminutivbildning till *piano* (se följ.) såsom beteckning för musikinstrument.

piano, 1811: *pianos* plur., förkortning av fortepiano el. pianoforte, av ital. *piano*, svagt, av lat. *plānus*, jämn (se plan, plån).

piaster, mynt, av ital. *piastra*, metallplatta, av mlat. *plastra*; jfr plåster, av mlat. *plastrum*.

pick och pack, se pack.

picka, fsv. *pikka* (om hjärtat) = isl. *pikka*, sticka, da. *pikke*, picka, knacka, lty. *pikken*, ty. *picken*, hugga, picka, meng. *pikken*, hacka, picka (eng. *pick*); besl. med ags. *pician*, hacka, o. med pik, pigg; delvis, om ur o. d., väl också ljudmålande liksom ticka 2.

pickelhuva, t. ex. Möller 1745, under *pot*, fsv. *pækilhuva* (*pekkel-*) = da. *pikkelhue*, från mlty. *pekelhûve* = mhty. *beckelhûbe*, *bechinhûbe* (ty. *pickelhaube*), till huva o. mlat. *bacinetum*, hjälm (fra. *bassinet*), avledn. av senlat. *bac(c)hīnus*, bäcken (se bäcken o. bassäng); alltså med syftning på den bäcken- el. skålliknande formen; senare sannol. med folketymologisk anslutning till pik (osv.), spets. Jfr kaluv. — I nsv. väl åtm. delvis yngre lån från ty.

pickelhäring, komisk figur i skådespel, Spegel 1685: *peckel-* = ty. *pickelhering*, från eng. *pickleherring*, egentl. i saltlake (se pickels) inlagd sill; alltså liksom den tyska komiska teaterfiguren *Hanswurst* (till *wurst*, korv) efter folkliga favoriträtter.

pickels, från eng. *pickles*, plur. till *pickle*, saltlake = mholl., mlty. *pekel*, ty. *pökel*, av ovisst ursprung.

pickhågad, 1680, jfr ä. (n)sv. *pickhåga*, åhåga, Tessin, *pickhjertad*, pickhågad, Sylvius 1682, *picken* ds. Prytz 1622, även: arg, rasande; sammanhängande med ty. *erpicht* i samma betyd.; besl. med picka; jfr i fråga om betyd.-utvecklingen sv. bespetsa sig på.

picknick, Sahlstedt 1773; samtidigt även stavat *Pich Nich*; i ä. tid ofta på franskt sätt = ty. *pick(e)nick*, eng. *picnic*, fra. *pique-nique*; tycks tidigast ha förekommit i eng.; i sv. väl snarast från fra.; dunkel härledning trots flera förklaringsförsök.

pickolaflöjt, av ital. *flauto piccolo*, till *piccolo*, liten (jfr om härledningen under petit).

piedestal = da. (i betyd. 'högt skåp'), ty., av fra. *piédestal*, av ital. *piedestallo*, av *piede*, fot (av lat. *pes*, se fjät, fot), o. *stallo*, ställe där någon står, av fhty. *stal* (se stall o. installera). — I ä. nsv. stundom *pelestal*, t. ex. 1579.

pierrot, komisk mask i den egentl. italienska folkpantomimen, av fra. mansn. *Pierrot*, av *Pierre*, Peter + dimin.- el. smeknamnssuffixet *-ot* (jfr Charlotta).

pietet = ty. *pietät*, av lat. *pietas* (genit. *-tātis*), fromhet, till *pius*, from, av mycket omstritt ursprung. — Härtill även pietist, från ty. =, av nlat. *pietista*; urspr. öknamn på en grupp unga tyska universitetslärare i Leipzig, som, påverkade av Spener, samlades till s. k. *collegia pietatis*.

piff, interj. = ty.; ljudhärmande; även i avljudsserien *piff paff puff* = ty. — Härtill sbst. piff.

piga, i ä. sv. även: flicka, fsv. *pīgha*, *pīka*, flicka, jungfru, tjänstepiga = senisl. *píka*, liten flicka, da. *pige*, flicka; omstritt. Enl. Saxén Sv. lm. X. 3: 191 lån från fin. *piika*, tärna, flicka, piga (jfr pojke), som dock av andra omvänt fattas som inkommet från sv. Enl. K. F. Johansson KZ 36: 381 n. m. fl. inhemskt o. avlett av pik såsom t. ex. sv. dial. *stulka*, flicka : *stulk*, stjälk, stycke (en mängd andra analogier Björkman IF 30: 257 f.), enl. somliga egentl. 'flicka som skjutit i växten som en stav' (jfr fsv. *piker*), enl. andra genom förmedling av fsv. *piker* i en ej uppvisad betyd. 'gosse', jfr med avs. på betyd.-utveckl. ungefär dräng o. sv. dial. *påg* till påk); se dock Lis Jacobsen Kvinde og Mand s. 248 f. Av dessa möjligheter är den första sannolikast : ordet har från finskan tidigt inlånats i östsv. dial. o. därifrån spritt sig över det nordiska språkområdet. — Betyd.-utvecklingen 'flicka' > 'tjänsteflicka' är analog med den i dräng. — En ung mans väg till en piga, felaktigt bibelcitat; egentl.: *ens mans wäg till en pigo* Sal. Ordspr. 30: 19 (gamla övers.).

pigesch, slangspr., piga, egentl. skämtsam ombildning i anslutning till det nu nästan föråldrade pigesch (sannol. uppfattat såsom bildat med fra. *-ège*), ett slags polsk el. ungersk livrock, vanligt i sv. under 1800-t:s förra hälft o. ännu (med *b-*) brukligt om militära förh., jfr ty. *pikesche* (*pe-*) ö. polska *bekiesza*, av magyar. *bekes*, pälsrock. Om den bildl. anv. se förf. Spr. o. st. 16 : 66 (med litter.), Å. W:son Munthe Spr. o. st. 17: 34.

1. **pigg**, sbst., fsv. *pigger* = da. *pig*; sannol. intensivbildning med spontan konsonantförlängning (jfr kugg, spigg, stagg, tagg ävensom no. *agge*, tagg, under agg); besl. med pik. Av K. F. Johansson KZ 36: 383 fört samman med ir. *biach*, penis, egentl.: spets o. d. (av ie. **beiko-* el. **beiqo-*). — Piggsvin, Linné 1748, Sahlstedt 1773 med hänv. till *pinnsvin* (hos Lind även: igelkott), det äldre sv. ordet för 'piggsvin'; motsv. da. *pindsvin*, ty. *stachelschwein*; ffra. *porc espin* (eng. *porcupine*) o. fra. *porc-épic*, de fra. orden till lat. *porcus*, svin (se fargalt), o. till resp. lat. *spina*, tagg, o. *spina*, spets, ax. Fsv. *pinnsvin* betydde såsom ännu i sv. dial. 'igelkott', jfr Dalins Arg. : *pinnsuggor* i samma betyd. — Piggvar, ä. sv. *piggvarv*, t. ex. Linné 1747 osv. (*-hvarf*), jfr sv. dial. *piggvarvel* = ä. da. *pigghvarve*, da. *pigvar*; av pigg, sbst., o. varv i betyd. 'ring, rundel'; efter piggarna på fiskens sida (jfr ty. *dornbutt*) o. dess runda form (jfr lat. *rhombus*, egentl.: ring, cirkel, o. eng., fra. *turbot*: lat. *turbo*, virvel). Jfr slätvar.

2. **pigg**, adj., 1766 i betyd. 'kry', Bellman : *modig och pigger*, av Weste 1807 anf. som vard.; besl. med föreg. Hit hör väl ock, i annan betyd., *piggesta liden* 1662.

pik, i betyd. 'spets, udd', fsv. *pīker*, även : med pik försedd vandringsstav = ä. da. *piig*, jfr isl. *pík* f., som dock kan vara lån, ags. *pīc*, även: spjut (eng. *pike*). I betyd. 'spjut, lans' = da. *pik*, ty. *pike*, från fra. *pique* som i sin tur lånats från germ.; hit hör även pik i betyd. 'stickord', t. ex. 1649: *picquer* plur. (Saml. 1918, s. 68), jfr pikera. Avljudsformer: germ. **paika-* i mlty. *pēk*, *peik*, spjut o. d. (jfr peka); **pikka-* i sv. *pick*, no. *pikk*, da. *pik*, penis (jfr picka). Till en germ. rot *pik*, vara spetsig; jfr f. ö. pigg o. piga o. se K. F. Johansson KZ 36: 381. — Pikfall, Rosvall 1803 (förr även *pike-*) = da. *pikfald* (no. *piggfald*), från lty. *pikvall*, till det med pik etymol. identiska lty. *pik* i betyd. 'gaffelnock' = eng. *peak*.

pikant, 1636 o. i allmänhet under 1600-t. om sårande o. stickande ord o. d., Linné o. 1750 om viner, av fra. *piquant*, egentl.: stickande, till *piquer*, sticka; se pikera.

1. **piké**, tygsort, 1638 i bouppteckn.: *pijke*, av fra. *piqué*, till *piquer*, sticka (se pikera) : tyget tillverkades förr av två vävnader, som stuckos tillsamman.

2. **piké**, spel, Brasck 1645: *picquet*; Stiernhielm Herc.: *pikette*; av fra. *piquet*, av ovisst urspr.

pikera, vartill pikerad, stucken, av fra. *piquer*, sticka, till pik. I ä. sv., t. ex. Dalins Arg., med betyd. 'pika'. Jfr pikant.

pikfall, se pik.

piktur, handstil, av lat. *pictūra*, målning, till *pingo* (sup. *pictum*), målar (urbesl. med got. *filufaihs*, mångfaldig, fhty. *fēh*, brokig, osv., runsv. *fā*, skriva, om runor, isl. *fá* osv.); jfr pittoresk.

1. **pil**, på båge o. d. = fsv. jämte *pīla* = senisl. *píla*, spets, pil, mlty. *pîl*, fhty. *pfil* (ty. *pfeil*), ags. *pīl*, spets (eng. *pile*, pilspets), gammalt lån från lat. *pīlum*, kastspjut. — Den inhemskt germanska beteckningen för 'pil' är fsv. *arf*, isl. *ǫr* (genit. *ǫrvar*) f. (se Orvar) = ags. *earh* (eng. *arrow*), av germ. **arhwō-*, jfr got. *arhwazna*, besl. med lat. *arcus*, båge (se ark 2 o. f. ö. Walde).

2. **pil**, träd, Var. rer. 1538, Bib. 1541: *pi(j)lträ*, fsv. *pīl* = isl. *pill*, da. *pil*; ett blott nordiskt ord; enl. somliga på grund av grenarnas pilräta form; kanske snarare med E. H. Tegnér Sv. stud. s. 440 f. urspr. från barnspråket o. syftande på pilträdet såsom det träd, av vars kvistar man förfärdigade pilar. — Om västgötaformen med *l* o. 'tjockt' *l* se Landtmanson Sv. lm. Bih. 1: 39. — De vanliga germ. beteckningarna för pilträdet äro sälg o. vide.

pilgrim, ä. nsv. *pelegrim*, ännu t. ex. hos Stjernstolpe; Weste 1807: *pelegrim*, bättre *pilgrim*; hos Aurivillius med accent. *pelegrîm*; fsv. *pilagrimber*, *pela-* = isl. *pílagrímr*, ä. da. *pele-*, *peregrim*, mlty. *pelegrîme*, *-grîne*, fhty. *piligrîm*, *-grîn*, av ital. *pellegrino* (fra. *pélerin*: se pelerin), av lat. *pelegrīnus* (300-t.), med dissimilation av äldre *peregrīnus*, främling (jfr med avs. på *l*-et mullbär o. plommon), avledn. av lat. *peregrē*, *pe-*

regrī, utomlands, utom staden, av *per* (jfr grek. *péra(n)*, bortom, på andra sidan), o. en kasusform till *ager*, åker, alltså: utanför det romerska området (ager romanus). — I sv. folkvisor i stället *vallareman* (se valla i betyd. vandra). — Pilgrimsfalk, Falco peregrinus, Sv. Nilsson 1858: *pelegrimsfalk* = no.-da. *pelegrimsfalk*; översättning av *peregrinus* hos Albertus Magnus 1479 (jfr da. *vandrefalk*, ty. *wanderfalk*); så kallad på grund av fågelns kringstrykande levnadssätt över mycket vidsträckta områden.

pilk, ett slags vasst fiskredskap, särsk. syd- o. västsvenskt, t. ex. Linné Gotl. resa 1745 = no. o. da. dial. *pilk*, metallfisk med krokar, varmed fiskas medelst ryckning; till vb. pilka, fiska med pilk = no.; med grundbetyd. 'pilla, plocka', som uppträder i no. *pilka*, da. *pilke*, diminutivisk *k*-avledn. av pilla, no. *pila* osv. o. identiskt med nordsv. dial. *pilka*, springa smått, varom följ.

pilla, t. ex. 1694, sv. dial. även *pela* = no. *pīla*, da. *pille*, motsv. mholl. *pēlen*, meng. *pilien* (eng. *peel*, skala; jfr eng. *pill*, plundra, skala, påverkat av fra. *piller*, plundra, som hör till lat. *pīlāre*, trycka) m. fl.; vanl. betraktat som lån från lat. *pilāre*, rycka ut hår (fra. *peler*), till lat. *pilus*, hår. Om härmed sammanhängande västg. dial.-ord se Landtmanson Sv. lm. Bih. 1: 39. — Hit hör även det vardagl. pilla sig av (jämte avledn. pillra), sv. dial. *pela av* = no. *pila åv*, med samma betyd.-utveckling som i no. *pilla seg*, skynda sig åstad, till *pita* (= peta). Jfr sv. dial. *pilka*, springa smått (se föreg.). Sv. dial. *pila av* i samma betyd. hör däremot till pil 1, alltså: skjuta i väg som en pil.

piller, Lex. Linc. 1640 som sing. o. plur. utan angivet kön, Lind 1749 (som neutr. sing.). Möjl. är, att döma av enstavighetsaccenten, *r*-formen lånad från da. *piller*, plur. till da. *pille* = ä. nsv. *pill*, 1720, Serenius 1741 m. fl. (jämte *pilla*, t. ex. Kolmodin); från mlty. = mhty., ty. *pille*, av mlat. *pillula* (Var. rer. 1538; i ital. *pillola*), av lat. *pilula*, liten kula (fra. *pilule*), dimin. av *pila*, boll, kula (jfr Lind: *pila*, *stolpila*), vartill även pluton. Då i ä. da. **piller* även uppträder som sing., kunde dock *r*-formen med icke mindre skäl tänkas bero på dissimilation av ett ord motsv. ä. ty. *pillel*, jfr ital. dial. *pillora* jämte *pillola*. Se Tamm Gr. s. 19. — I ä. nsv. även plur. *pillor*; hos B. Olai 1578: *pilluler*, Lex. Linc. *piluler* (jämte *piller*).

pillra, avledn. av pilla (se f. ö. d. o.).

pilsner, Lundin N. Sthlm o. 1890: *pilsener*, ellips av pils(e)neröl 1880-t., efter ty. *Pilsener bier*, efter detta öls ursprungliga hemort, *Pilsen* i Böhmen.

pilt, fsv. *piller* = isl. *piltr*, da. *pilt*, jfr fin. lånordet *piltti*. Av K. F. Johansson KZ 36: 377 betraktat som en avljudsform till palta, med ungefär samma betyd.-utveckling som i stumpa, liten flicka: stump; av andra fört samman med no. *pilta*, trippa, osv. Dunkelt.

pimpla, Valerius 1811, Franzén 1824, jfr sv. dial. *pimpa*, *pempa i sej* ds. = da. dial. *pimpe*, dricka. Knappast, såsom antagits, att direkt ställa till ett *pimpa*, buk = sydsv. dial. *pempan* best. f., buken, vartill avledn. sv. dial. *pimpug*, bukig, dräktig; varvid vore att jämföra bälja i sig till bälg, buk. Snarare föreligga här av varandra oberoende imitativa bildningar av ett slag som inom dessa betyd.-områden är mycket vanligt. Avljudsform: no. *pampa*, proppa (med mat), ä. da. *pampe*, dricka, festa = sydty. *pampfen*, enl. somliga till ett **pampa*, buk; se pamp o. jfr Wigforss S. Hall. folkm. s. 37. Man har fört orden samman med lett. *bamba*, kula, som dock snarare är en självständigt uppkommen bildning, av samma ljudsymboliska karaktär som de ovan nämnda orden. Om ä. sv. *pimpernätt* o. da. *pimpe(r)nille*, nippertippa, som sannol. höra hit, se under nippertippa. — Motsvarande ursprung ha sv. dial. *bamba*, *bämba* o. *bämma i sig*, äta o. dricka glupskt ~ sv. dial. *bamb*, våm, vartill även fsv. tillnamnet *bamse*, no. o. da. som björnnamn, sv. o. da. dial. *bams*, bjässe m. m.; se Lidén SNF I. 1: 11 f. — Jfr under pumpa.

pim(p)sten, 1640: *pim-*, *pimbsten*, 1727: *pimp-* = da., från ty. *bimsstein*, jfr fhty.

humiz, ags. *pumicstán*; från lat. *pumex* (> fra. *ponce* o. eng. *pumice*), till ie. **(s)poim-* i lat. *spūma*, ags. *fám* (eng. *foam*), skum (se Femmen); på grund av dess skumlika beskaffenhet.

pina, sbst. = fsv.: straff, pina, pinoredskap = isl. *pína* ds., da. *pine*, fsax., fhty. *pīna* (ty. *pein*), ags. *pín* (eng. *pine*); gammalt, genom kristendomen inkommet lån från lat. *poena*, straff (uttalat *pēna*, jfr krita, siden), varav även fra. *peine*, eng. *pain*). — Om pina i svordomar (*pina-raska-dö* osv.) se under vaserra.

pinakotek, till grek. *pínax* (genit. *-akos*), tavla, o. *thékē*, förvaringsrum (se närmare apotek o. bibliotek).

pincené, pincenez, Strindberg Röd. rum. 1880: *sina pincenez*; av fra. *pincenez* m., av imper. till *pincer*, klämma (varav sv. pincera, jfr följ.), o. *nez*, näsa; jfr med avs. på bildningen portepé, portfölj, portmonnä; tillhörande en inom de romanska språken ytterst vanlig sammansättningstyp av imper. + objekt el. subjekt (redan åtm. från 700-t.).

pincett, 1820, av fra. *pincette*, jfr föreg.

pingla, Bellman, av en ljudrot *ping*, liksom eng. dial. *ping*, slå mot, ljuda (om slag mot metall), jfr sv. dial. *pinka* o. ä. nsv. *pinkla*, Bolinus 1668, i samma betyd.

pingst, ä. nsv. *pingest* (ännu Lind 1749 jämte *pingst*), fsv. *pingste* (?), *pingis-*, *pingidz-* m. m., jfr *vm pinxta(n)* = fda. *pingis-*, ä. da. *pingste* m. m., da. *pinse*, jfr isl.-fno. *pikkisdagr* = mlty. *te pinkoston*, mhty. *pfing(e)sten*, i fhty. omtytt till *fimfchustim* (ty. *pfingsten*) plur., jfr got. *paintēkustē*, från grek. *pentēkostē* (dvs. *(h)eméra*, dag), den femtionde (dagen efter påsk); se under fem. — I ags. i stället *hwíta sunnandæg* (eng. *whitsunday*), varav isl. *hvít(a)sunnudagr* ds. = no. *kvitsundag*; efter de vita kläder som då buros av dem, som skulle döpas. I fsv. betecknade *hvītasunnodagher* i stället första söndagen i fastan, motsv. i da., mlty. o. ty.

pingvin, Spegel 1685, förr även: *pengvin*; av fra. *pinguin*, till lat. *pinguis*, fet.

pinje, 1613 (enstaka), annars vanligt först på 1800-t., t. ex. Atterbom Minnen osv. = ty. *pinie*, av lat. *pīnea*, fem. sg. till adj. *pīneus*, till *pīnus*, gran, fura, pinje (jfr under beck).

pinka, Schroderus o. 1640, I Erici 1642 = da. *pinke*, ty. *pinken* jämte *pinkeln*; uppkommet i barnspr., liksom pissa, sissa m. fl. Ordet är knappast, såsom vanl. antages, avlett av ett ord motsv. öfris. *pink*, penis (jfr sv. o. no. dial. *pikk* ds.). Sv. dial. *mege*, könsdel på djur, no. *mige*, da. dial. *-mie* ds. o. fsv. *mīgha*, isl. *míga* osv., kasta sitt vatten, kunna ej anföras som paralleller, då sbst. *mige* är ett urgammalt nomen agentis, bildat på svaga rotstadiet till *mīga* av samma slag som t. ex. fsv. *sliþi*, släde, till germ. **slīþan*, glida (se släde), osv. Jfr under miga.

pinne, fsv. *-pinne* (i *iærnpinne*) = isl. *pinni*, motsv. da. *pind*, fsax. *pin*, plugg, mlty. *pin(ne)*, pinne, pryl (varav ty. *pinn(e)*, liten spik, pryl), mhty. *pfinne* ds., ags. *pinn*, plugg (eng. *pin*, spik, plugg, nål); enl. somliga lån från lat. *pinna*, bl. a.: murspets, tinne, annars: fjäder, fana; enl. andra inhemskt germ. med mycket osäkra anknytningar. Dunkelt.

pinsback, tekn., ombildat av eng. *pinchbeck*, efter uppfinnaren *Pinchbeck* † 1783.

pion, i ä. nsv. även *pionie*, *pion(i)a*, *peon*, *pijon* (t. ex. 1659 o. ännu vardagl. o. i dial., såsom *fijol* av fiol osv.) = fsv., da. *pion* = mlty. *piône*, fhty. *pionie* (jfr ty. *päonie*), ffra. *pione* (jfr fra. *pivoine*), eng. *piony* osv., av lat. *pæōnia*, av grek. *paiōnia*, till *Paiōn*, gudarnas läkare: växten ansågs förr som ett utmärkt läkemedel o. förekommer ännu i folkmedicinen.

pionjär, 1704: *pionnerare*, *pionerer* plur., 1705: *pioniers* = ty. *pionier*, av fra. *pionnier*, till *pion*, fotsoldat, till lat. *pes*, fot.

pip (på kanna o. d.), 1650; bot. 1755 = da. dial. *pip*; till pipa sbst. I ä. sv. även om tobakspipa: *en pip tobak*, Tersmeden 1735, Hallman 1775 m. fl.

1. **pipa**, vb, fsv. *pīpa*, pipa, blåsa i pipa (så ännu Bib. 1541) = da. *pibe*, från mlty. *pipen* = mhty. *pfifen* (ty.

pfeifen), gammalt från lat. *pīpāre*, pipa, ljudhärmande liksom grek. *pippízō* osv. Jfr följ. — I fsv. o. tidigare ä. nsv. med ipf. *-adhe* (t. ex. Bib. 1541).

2. **pipa**, sbst., fsv. *pīpa*, om blåsinstrument o. rör = senisl. *pípa*, fsax. *pîpa*, fhty. *pfifa* (ty. *pfeife*), ags. *pipe* (eng. *pipe*), fra. *pipe* osv., från mlat. *pīpa*, bildat av föreg., alltså egentl.: 'flöjt', sedan om rörformiga föremål i allmänhet. Den i ä. sv. förekommande, utifrån lånade anv. om större rymdmått för våta varor (vin o. d.) syftar på vinfatens ursprungligen långsträckta form. — Jfr pip. — Dansa efter någons pipa, motsv. i da., ty., eng., väl efter björnförevisarens pipa, efter vilken björnen dansade. — Stoppa pipan i säcken, motsv. i da. o. ty., egentl. om säckpipan. Jfr 1515: 'traxi fistulam meam in meum saccum'. — Jfr Piper, Pfeiffer.

Piper, familjen. (urspr. tysk ätt), av mlty., lty. *piper*, flöjtblåsare (jfr fsv. *pīpare* ds.) = ty. *pfeifer*, varav det även till sv. inlånade familjen. *Pfeiffer*. Alltså, såsom så många urspr. tyska familjenamn, urspr. yrkesbeteckning; jfr t. ex. Burmester, Kræmer, Meier (delvis), Portner, Scheffer, Schubert, Schultz, Vogt, Wachtmeister osv.

pipping, ett slags äpple, Serenius 1734, G. Bonde 1756, från ty. *pipping* = mlty. *pippinc*, holl. *pipping*; jfr da. *pipling* = holl. *pippeling*, ävensom eng. *pippin*; väl sammanhängande med fra. *pépin*, fruktkärna, jfr span. *pepita* ds.; f. ö. dunkelt.

pips, ett slags hönssjukdom, Dahlman 1772, från lty. el. ty. *pips*; i ä. nsv. stundom även *pipp* R. Foss 1621, från lty. *pip* = da., eng. *pip*; från romanska spr.: fra. *pépie*, ital. *pipita*, span. *pepita*; av ovisst ursprung; vanl. betraktat som ombildning av lat. *pītuīta*, snuva.

pir (hamn-), 1880- o. 90-t., från eng. *pier*, av meng. *pere*, av ffra. *piere*, sten (fra. *pierre*), av grek. *pétra*, sten, klippa (se perrong).

1. **pirat**, sjörövare, Rudbeck 1698 = ty., av lat. *pīrāta*, av grek. *peirátēs*, till *peirān* (av **perj-*), försöka (t. ex. *tēn thálattan*, havet); urbesl. med fara, sbst. o. vb.

2. **pirat**, ett slags damväska, Fr. Bremer 1834, M. Silfverstolpe 1847; sannol. egentl. en skämtsam användning av föreg.; okänd utom Sverige. Möjl. syftande på det förr allmänna bruket att i sina pirater åt de hemmavarande (barnen) gömma en del av välfägnaden (konfekt o. d.), varvid jämförelsen med ett härjningståg nog stundom osökt inställde sig.

pirka, fiska med pirk, dvs. ett slags fiskredskap, som hålles i ständig rörelse i vattnet; samma ord som sv. dial. *pirka*, *perka*, peta, sticka, även: coire = no. *pirka*, da. *pirke*, peta, lty. *pirken*; besl. med sv. dial. *pirra* (se pirrande).

pirog, ett slags kanot, från eng., fra, *pirogue*, = span. *piragua*, ett västindiskt ord. Defoe i Robins. Cr. har formen *peiragua*.

[pirovall, sv. dial., ja, visserligen, se under vaserra.]

pirrande (känsla), till ett vb motsv. sv. (dial.) *pirra*, coire, egentl.: sticka, peta, no.: reta, ägga, da. *pirre*, ds., besl. med sv. dial. o. no. *pīra*, smått sticka, samt östfris. *piren*, sticka, förarga; väl av imitativt ursprung såsom t. ex. fra. *piquer* o. vissa andra uttr. för 'sticka'; besl. med pirka o. möjl. även med pirål. — Samma ord är det förr stundom förekommande *pirra*, plira, o. *pirra upp*, sippra upp (om vatten); jfr no. *pīra*, plira.

piruett, Brasck Förl. sonen 1645: 'Detta kallas een Piroet', E. Tegnér 1802: *pirurett*, av fra. *pirouette*, av okänt ursprung.

pirum, Envallsson; jfr Agrell Bref om Maroco 1796, s. 58: 'dricka . . ända till *pirum*'; Blanche En trappa upp 1843, s. 132 (uppl. 1892) plur. *piruma* = no., da. *pirum*. Om detta, såsom Falk-Torp förmodat, är en skämtsam studentikos latinisering av da. *pærefuld* (jfr lat. *pirum*, päron), har ordet lånats från da. Skulle emellertid ordet vara en bildning av samma slag som dalm. *örum*, yr, litet rusig (jfr Noreen V. spr. 3: 299 n. 3), vore förhållandet motsatt. Enl. Torp s. 490 möjl. från eng. dial. *piran* Cornwallis; efter tenngruvearbetarnas skyddshelgon Piran, som skall ha dött under ruset.

piråI = no. *piraal*; egentl.: smal ål, jfr sv. dial. *pirug*, fin, tunn, no. *piren* ds.; besl. med det under plira omnämnda lty. *piren*, knipa hop ögonen (egentl.: se genom en smal öppning); jfr med *sp-*: sv. dial. *spirelig*, fin, tunn, no. *spira*, kvälla fram i fina strålar.

Piscator, familjen., lat.; egentl.: fiskare; väl latinisering av ty. familjen. *Fischer*. Jfr Sartor, Textorius.

piska, sbst., t. ex. 1680, i sammans. Schroderus 1639, i finnl. även *piske* (varom Bergroth Spr. o. st. 9: 256) = ä. da. *piske*, da. *pisk*, från ä. ty. *picze* (ty. *peitsche*), från slav. språk: pol. o. tjeck. *bič*, till fslav. *biti*, slå (urbesl. med bila). — Härtill vb. piska, Balck 1603, varav pisk i betyd. 'stryk', Serenius 1734. — Inhemska germ. ord för 'piska' se under gissel o. svepa.

pissa = fsv. = da. *pisse*, mlty. *pissen*, eng. *piss* osv., möjl. från fra. *pisser*, jfr ital. *pisciare*; ljudhärmande liksom barnspr. *sissa* el. da. *nisse*.

pistill, Linné 1744 = ty., av lat. *pistillum*, *-us*, stöt, stamp, till *pinsere* (supin. bl. a. *pistum*), sönderstöta. Härtill även pistong (se d. o.). — Hos O. Rudbeck d. y. *styl* i betyd. 'pistill'.

pistol, J. De la Gardie 1612, plur. förr icke sällan *-ar* = da., eng. = ty. *pistole* osv., av fra. *pistole* (nu *pistolet*), ital. *pistola*; som det synes, äldst i betyd. 'jaktkniv, dolk'; väl från stadsnamnet *Pistoja* (förr: *Pistola*, lat. [*forum*] *Pistōrium*), som ännu har betydande vapenfabriker. Jfr under bajonett. — Den i sv. dial. åtminstone förr uppträdande formen *pikstol* förekommer i en handl. från Växiö domkap. 1674.

pistong, Polhem 1743: *piston*, av fra. *pistone*, kolvstång m. m. = ital. *pistone*, till ä. fra. vb. *pister* osv., av lat. *pistāre*, till *pinsere*, sönder stöta; se f. ö. pistol.

Pite, stadsn., egentl. om Piteälv; av lapskt ursprung; se K. B. Wiklund NoB 2: 109.

pitprops, Uppf. bok 1873, NDA 1877, från eng., av *pit*, gruva (se putt o. pytt), o. *props*, plur. till *prop*, påle, stöd (se propp). — Ofta även enbart props.

pitschaft, pet-, graverat sigill, signet, 1669: *pitzskafft*, Växiö domk. 1677, från ty. *petschaft*, Luther Haggai 2: 24: *pittschaftning* (gamla sv. övers.: *signetsring*); ombildning (i anslutning till *schaft*, skaft) av mhty. *petschat* (*b-*), *pitzschet*, av tjeck. *pečet*.

pittoresk, Fischerström 1785: *pittoreska utsigter*, Gjörwell 1790; sedan ofta hos nyromantikerna = ty., av fra. *pittoresque*, av ital. *pittoresco*, till lat. *pictor*, målare, till *pingere*, måla (urbesl. med fhty. *fêh*, brokig, osv.). Jfr målerisk.

pjalt (vard.), stackare, egentl.: trashank; pjaltig (vard.), slarvig (om klädedräkt), jfr fsv. *piæltugher* (*pieltoger* Cod. Ups. C 20 s. 405), till sv. dial. *pjalter*, trasor, osv.; se närmare under palta.

1. **pjask** el. **pjasker,** ännu ej hos Dalin 1853, sv. dial *pjask* n., svag el. långsam el. enfaldig person, även *pjåsker*, motsv. no. *pjask* m., stackare, *pjosk* f. ds., till sv. dial. *pjaska*, gå sakta, arbeta långsamt m. m. = no. *pjaska*, gå svagt o. med möda, till nöd bärga sig m. m.; jfr, utan *k*-avledning, sv. dial. *pjas* o. *pjås* n., stackare, nisl. *pjasi* m., lätting o. d., sv. dial. *pjasa*, gå el. arbeta långsamt. På samma sätt växla sv. pjoska o. sv. dial. *pjåsa*, som synas ha beröring med denna grupp. *Pj-* tycks här ha samma nedsättande betyd. som i pjunka, pjåka osv.

2. **pjask,** dålig (vattenhaltig) blandning, röra, Bremer 1831: 'det välsignade the- och kaffe-pjasket', Almqvist Ladug. 1840: 'jag håller icke av pjask åt mina kor'. Jfr vb. pjaska, Zedritz 1857: 'detta idkeliga, fördömda skurande och pjaskande', Nyblom 1864: 'ett pjaskande regn'. Med pejorativt *j*, dels till sv. dial. *pask*, illa lagad mat, slask, orenlighet, även i Pasken, liten dyig sjö i Sdml., från finska *paska*, smuts; o. delvis även till plask(a), blask(a), jfr t. ex. kaffeblask. — Härtill: pjaskig, Grau 1748: 'Deras qvinfolk är ganska piaskige', om Löfsta sn (Uppl. fornm.-tidskr. 34: 14); jfr sv. dial. *paskig*, osnygg.

pjes, se pjäs.

pjollra, Dalin 1853, O. Adam 1857, jfr no. *pjuldra* ävensom dalm. *puella*

ds. jämte 'porla, jollra'. Av ljudhärmande karaktär; knappast, såsom antagits av Noreen (se V. spr. 3: 330), med *-lr-* av *-rl-* i porla; däremot möjl. sammanblandning med detta o. dithörande ord liksom med jollra.

pjoska, Almqvist 1842 (*-å-*), Dalin 1853 (betecknat som »pop. o. fam.»); en avledning av el. parallellbildning till sv. dial. *pjåsa*, fjäsa, klema, jfr de likbetydande *pjåsig* o. pjoskig; av samma imitativa karaktär som t. ex. fjäsa, fjäskig, pjask.

pjunka, Dalin 1738, Lind 1749 osv., tidigare, 1711: plåga sig med el. dyl., jfr (?) det isl. tillnamnet (*Bjǫrn*) *pjunk*, varom Kahle Ark. 26: 247; snarast en jämförelsevis ung ljudhärmande nybildning el. blandform, med ett slags nedsättande betyd. liksom i många andra ord på *pj-* t. ex. pjollra, pjoska, pjåk osv. — Pjunkig, Dalins Arg., jfr sv. dial. *pjunken* ds. Smål.

pjåka, Almqvist 1833, Dalin 1853, jämte pjåk, om person, 1792, o. adj. pjåkig, 1769, Bellman, hos Sahlstedt 1773 med hänv. till *fjåkig*; i sv. dial. även: pyssla, pilla, motsv. no. *pjaaka*, pyssla, *pjaak* m., stackare; en bildning med nedsättande *pj-*, jfr föreg.; f. ö. liksom flera andra liknande ord till sin uppkomst dunkelt.

pjäs, pjes, K. G. Tessin 1738, om teaterstycken, vid samma tid även om skrifter i allmänhet; 1753 om mynt (dukater o. d.); av fra. *pièce* = ital. *pezzo*, *-a*, span. *pieza*; dunkelt; enl. somliga egentl. keltiskt.

pjätt, egentl. ett sydsv. dialektord (t. ex. i uttr. *leka pjätten*), lätt slag m. m.; väl imitativt i anslutning till likbetydande *plätt* (se plätt slutet); jfr de dock knappast direkt besl. ty. *patschen*, eng. *pat*, daska, slå (se under paddla).

pjäxa, 1754 (om lapska el. finska förh.), 1777, 1791, från finska *pieksu*.

placera, o. 1700 = ty. *placieren*, av fra. *placer*, till *place*, plats (se d. o.).

pladask, Bellman = da.; möjl. en utvidgning av plask, liksom lty. *kladatsch* (varav da. *kladask*) av *klatsch* (jfr klatscha). Ordet har tyska motsvarigheter: ty. dial. *pladauz* (till *plauz*) o. *pladàks*, o. har kanske bildats med någon dylik som mönster. Jfr Schröder Streckformen s. 174. — Härtill sbst. pladaska, vard., Fr. Bremer 1853.

pladdra, o. 1730 = da. *pladre*, från mlty. *plad(d)eren*; i ä. da. o. i lty. *pladdern* även 'plaska'; ljudhärmande liksom: lat. *blatire*, *blaterāre* ds. el. bladdra = ä. ty. *blattern*; ä. nsv. o. sv. dial. *pluddra* = da. *pludre*, mlty. *plûderen*, ty. *plaudern*; i ä. nsv. dessutom *pluttra*; ty. *plappern*; grek. *phlédōn*, pratmakare; sv. babbla osv. — I ä. nsv. även *plat(t)ra* = sv. dial. t. ex. Runöm. (*plater*). I fråga om växlingen *p* o. *b* se t. ex. plister, prata; av *dd* o. *tt* jfr smattra.

plafond, 1740: *plat-fond*, av fra. =, av *plat* (se platt) o. *fond*, grund m. m. (se fond).

1. **plagg** (klädespersedel), fsv. *plag* (dat. plur. *plaggom*), (torftigt) plagg = senisl., da. *plagg*, från mlty. *plagge*, trasa, lapp, även: grästorva; växl. med mlty. *placke*, lapp, fläck (se plakat 1), mhty. *phlacke*, eng. dial. *platch*. Väl till följ.; alltså kanske: som dinglar o. slår. Jfr K. F. Johansson KZ 36: 386. — I ä. nsv. även om lösaktigt kvinnfolk.

2. **plagg** (stryk), jfr ä. sv. *plagga* Schroderus o. 1638, *plaggor* plur., t. ex. Stiernhielm, jämte vb. plagga väl sammanhängande med ty. dial. *plaggeln*, klatscha, öfris. *plak(ke)*, smäll, holl. *plak*; säkerl. intensivbildningar (av samma slag som t. ex. flagg, vagga) till germ. roten *plaǥ*, slå, i plägel (se d. o.). Jfr handplagg. Andra åtm. delvis osäkra förklaringsmöjligheter se Tamm Gr. s. 9.

plagiat, Sv. lit.-tidn. 1818 = ty. osv., av fra. *plagiat*, till lat. *plagiāre*, stjäla människor, till *plagium*, människostöld; av grek. ursprung. — Förr stundom liksom i ä. ty. i sället *plagium* (plur. *plagier* 1794).

1. **plakat,** sbst., Rudbeckius 1616: 'Konungars Placater', jfr 1646: *blakat*, 1682: *placader*, från ty. el. lty. *plakat*, av fra. *placard* (= eng.), till *plaquer*, belägga, bekläda, i sin tur från germ. spr.: lty.

plakken, fästa vid, klistra på (besl. med mlty. *plakke*, lapp, trasa; se plagg 1). — Jfr ä. nsv. *blackett* i samma betyd. G. I:s reg. 1535. — Härtill: plakett, av fra. *plaquette*, dimin. till *plaque*.

2. **plakat**, full, drucken, Tersmeden 1764, Kellgren, Bellman = da. *plakat* jämte *plakatfuld*; väl egentl. från studentspr., av lat. *placātūs*, blidkad, lugn, part. pf. pass. till *placāre*, blidka (till *placēre*, behaga, egentl.: vara jämn; urbesl. med flack osv.). Alltså en skämtsamt eufemistisk beteckning av samma slag som säll, välplägad osv.

plan, sbst. = da.; i betyd. 'jämn yta, slätt' o. d., t. ex. Bib. 1541 (plur. *planar*), från mlty. *plân* (lånat efter den fsv. övergången av *ā* > *å*) = mhty. *plân* (ty. *plan*), från lat. *plānum*, yta, slätt, egentl. neutr. till adj. *plānus*, flat, jämn (jfr piano; besl. med planka, planta o. urbesl. med flo). Samma ord som det tidigare lånade plån. I betyd. 'utkast, förslag' från ty. *plan*, likaledes från fra. *plan*, som kan vara identiskt med föreg., men av somliga på grund av den äldre skrivningen *plant* förts samman med planta, jfr ital. *pianta dell' edificio*, grund, utkast. I alla händelser tydl. anslutning till denna stam. — Till lat. *plānus*, jämn, hör *explanāre*, utjämna, jämnt utbreda, vartill part. pf. fem. *explanāta* (underförstått: *via*, väg), varav ital. *spianata*, span. *explanada*, varav fra. *esplanade* (= sv. esplanad). — Ordet är i betyd. 'plan yta' neutr.; förr dock stundom realgenus, t. ex. Rydqvist SSL 5: 41: 'en högre vetenskaplig plan' samt i uttr. 'sluttande el. lutande plan' t. ex. Bergklint 1781, Gosselman 1828. Däremot i betyd. 'fält o. d.' alltid realgenus, såsom i gräsplan. — Lat. *plānum*, slätt, motsvaras av gall. *llānum* (-*on*) i *Mediolānum*, varav ital. *Milano* (även fra. *Moiliens* osv.), egentl.: mittslätt.

planet, y. fsv. *planeeth* Cod. Ups. C 20 s. 454, jfr fsv. *planete*, *-a* = isl. *planeta*, motsv. mlty., mhty. *plânête* (ty. *planet*), från lat. *planēta*, av grek. *planētes*, som irrar el. svävar omkring, jfr *plānētes astéres*, planeterna (till *plānēs*, genit. *-ētos*, kringsvävande), till *planãsthai*, irra el. sväva omkring. — I ä. nsv. stundom *flyttstjärna*. — Från astrologiens dagar härstammar ä. sv. *plånät* hos t. ex. Hallman: 'Ditt plånät icke lyckligt är' o. sv. dial. *läsa plånäte* Ydre h., spå av handens el. pannans linjer.

planka = fsv. (där även: plankverk som befästning), fno., från mlty. *planke* = mhty., ty., motsv. fra. *planche* (varav plansch), av lat. *planca*, en nasalerad biform till ie. roten *plak*, vara flat (se flaga, flo). — Enl. Palander (Suolahti) Der franz. einfluss (osv.) s. 34 o. Öhmann Stud. über die franz. worte im deutschen s. 123 har det tyska ordet närmast lånats från fra. o. ej, såsom vanligen antages, från lat. — Härtill kollektivet plank n., Bureus Suml. o. 1600 i obest. f., 1629: *plancket*; med samma betyd. även i mlty. *planke*.

plansch, 1791: 'Rinmans Bergverks-Lexicon med Plancher' = da. *planche*; från fra. *planche*, plansch, gravyr, träsnitt, trästock, plåt, bräde, planka (eng. *planch*), av lat. *planca* = lånordet planka (se d. o.). — Härtill: planschett, från fra. *planchette*, dimin. till *planche*. — Samma ord är plants, ten av guld el. silver, bl. a. använd till myntning, närmast från ty. *plantsche*; jfr den fra. formen *plancher* 1752, om delar av kopparplåt, begagnad vid myntillverkning.

planta = fsv., senisl. = da., mlty., ags. (eng. *plant*) = fhty. *pflanza* (ty. *pflanze*), från lat. *planta*; alltså ett av de många gamla (före den tyska ljudskridningen inkomna) latinska lånorden från trädgårdsodlingens område. — Härtill: plantera = fsv.; jämte fsv., ä. nsv. *planta* = da. *plante*, mlty. *planten*, fhty. *pflanzôn* (ty. *pflanzen*), ags. *plantian* (eng. *plant*), av lat. *plantāre*, varav sannol. sbst. *planta* är en nybildning; alltså egentl.: jämna jorden för sådd el. plantering, besl. med *plānus*, jämn (se plan).

plants, se plansch.

plaska, Lucidor 1660- o. 70-t. = da. *plaske*, från mlty. *plasken*; ljudhärmande liksom ty. *plätschern*, sv. blaska, eng. *splash*, lty. *pladdern* ds. Jfr pladask

o. med avs. på uddljudsväxlingen i plaska o. blaska t. ex. (de obesläktade) pol. *bluzgać* o. *pluskać*, plaska.

plastik = ty., från fra. *plastique*, av grek. *plastiké* (underförstått: *tékhnē*, konst), substantiverat fem. till adj. *plastikós* (jfr sv. plastisk), till *plássō*, bildar, formar (se plåster).

platan = ty. *platane* osv., ytterst av grek. *plátanos*, till *platýs*, bred, osv., på grund av de breda bladen; se under flat. — Säkerl. ej, såsom stundom antages (t. ex. av Falk-Torp s. 757), besl. med mlty., mhty. *vlader* (ty. *flader*), naverlönn, masur, ådrigt trä, som snarare, med Hirt-Weigand, hör till fladdra efter de hit o. dit löpande ådrorna; jfr sv. flammig om ådrigt trä.

platina, Sv. Merc. 1756 = da., ty., eng., av span. *platina*, silver, egentl. 'metallplatta', dimin. till *plata*, silver (= plåt; se d. o.). — I svenska ofta med huvudtonen på första stavelsen liksom i engelskan.

1. **plats,** i ä. nsv. stundom plur. *-ar*, fsv. *platz* = isl. *plaz* (n.), da. *plads*, från mlty. *plâtse* f., *plas* m. = mhty., ty. *platz*, ags. *plætse*, från lat. *platea* (fra., eng. *place*, ital. *piazza*), öppen plats, gata, från grek. *plateîa*, egentl. fem. sg. till *platýs*, platt, jämn, bred (se platt). — Ordets förekomst i nyare namn på öppna platser i stad (*Tegnérsplatsen* o. d.), egentl. grundbetydelsen, beror på ungt lån från ty. (*Wilhelmsplatz* o. d.); jfr även fra. *place* i samma användning. — Jfr placera.

2. **plats** i uttr. *med plats*, med svårighet (nu föga br.), fsv. *platz*, *plas*, vedermöda, svårighet, gräl = mno. *plaats*, möda, besvär, no. *plaass*, ä. da. *plads*: från mlty. *platz*, *plas*, oro, kiv o. d.; dunkelt.

platt, adj., O. Petri o. 1558 i nu obrukl. anv. = da. *plat*, från mlty. *plat*, flat (= holl.), varav även ty. *platt*. Snarast från romanska språk: fra. *plat* (jfr plafond, plattform), ital. *piatto*, av vlat. **plattus*, väl från grek. *platýs*, platt, jämn (jfr plats o. under flat). Knappast med Falk-Torp av germ. ursprung. Jfr följ. — Som adv. i betyd. 'alldeles, fullkomligt', fsv. *plat* = da. *plat*, från mlty. *plat*. — Plattyska, Liffman Sv. spr. hist. 1837, från ty. *plattdeutsch*. Väl egentl.: den tyska som talas på den lågtyska slätten ('in dem platten land'). Dock enl. Lasch PBB 42: 134 till holl. *plat*, tydlig, förståelig, särsk. uppträdande tillsammans med verb för 'tala'.

platta, ett 1800-talsord, ännu ej hos Dalin 1853 (som har *myntplatt*), i modern betyd. från ty. *platte*, av fhty. *platta*, marmorplatta; jfr ä. nsv. *platta*, *platte*, *platt* (plur. *-ar*), plätt, tonsur, från mlty. el. ä. ty. *platte* ds; från mlat. *plátta* i båda betyd., jämte *plata* (varom under plåt); till föreg.

plattform, o. 1640: *platteformar*, enstaka; 1793, 1795 om utl. förh., Hisinger 1819 (i naturvetenskaplig betyd.) = ty., från fra. *plate-forme* (varav eng. *platform*); av *plate*, fem. till *plat* (se platt), o. *forme* (se form). I betyd. 'förhandlingsbasis, utgångspunkt för diskussion o. d.' ett modeord i tidningspressen från mitten av 1890-t., t. ex. Vårt Land 1894, GHT 1896, Sydsv. dagbl. 1899; i denna betyd. ytterst från engelskan.

platting, ett slags platt tågvirke, Rajalin 1730; från eng.?

platå, Hisinger 1819, av fra. *plateau*, till *plat* (se platt). — Förr, t. ex. 1771 o. ännu o. 1840, om ett slags vanligen spegelbelagd upphöjning, använd som bordsprydnad; även i denna betyd. från fra.

plausibel, av fra. *plausible*, av lat. *plausibilis*, som förtjänar bifall, till *plaudere*, klappa händerna; se applådera o. explodera.

plebej, 1760-t. (även sing. *-er*), om rom. förh. = ty. *plebejer*, av lat. *plēbēius*, borgerlig, dålig, ringa, till *plebs* (genit. *plēbis*), borgarstånd, folk, menighet, av ie. **plēdh-* i grek. *plēthos*, mängd (rotbesl. med följ. o. med lat. *populus*, se populär, o. med folk, full). — Plebejisk, Geijer 1818 i brev.

plenum = ty., egentl.: fulltalig församling, neutr. till lat. *plenus*, full (rotbesl. med föreg. o. med *plēre*, fylla, se suppleant).

pleti, se **kreti.**

pli, t. ex. 1784 = ty., av fra. *pli*, skick, sätt; i fra. dessutom o. urspr.: veck,

rynka, varur den bildliga betyd. av ett visst sätt, som jämförts med det varaktiga märke, som vikningen av ett tyg o. d. lemnar efter sig; till *plier*, vika, av lat. *plicare*, av **plecāre* (urbesl. med fläta); jfr explicera, plissé, replik, simpel, supplik.

pligg, t. ex. Arvidi 1651 = no. *pligg*. Enl. Tamm Gr. s. 19 antagl. en från lty. *plügge* lånad yngre sidoform till fsv. *-plögger*, da. *pløg* osv. (se plugg), möjl. uppkommen i sammans. ss. skopligg; häremot talar dock i sin mån ordets spridning i no. dial. Annars uppfattat som inhemskt o. stående i avljudsförh. till plugg, till ie. roten *blek*, slå; jfr K. F. Johansson KZ 36: 386 f. Snarast dock en nordisk sekundär avljudsbildning till plugg med, att döma av *i*-et o. ordets betyd., diminutivisk karaktär.

1. **plikt** = fsv.: plikt, skyldighet, tukt, straff, jämte da. *pligt* från mlty. *plicht* = fhty., ty. *pflicht* ungef. ds., ags. *pliht*, risk, skada (eng. *plight*, även: tillstånd, pant), osv., allm. västgerm. ord, germ. **plehti-*, med betyd. anslutande sig till grundverbet *plegan*; se f. ö. pläga.

2. **plikt**, sjöt., om ett rum i en av ändarna på en farkost, Rajalin 1730, i dial. även: del av väggen mellan fönster o. dörr = no. *plikt*, akterrum i båt el. skuta, tilja i akterrummet, även: *plitt*, da. *pligt*, roddarbänk i fören; från mlty. *plicht*, litet halvdäck i aktern = fhty. *pflihta*, förstam (ty. *pflicht*, fördäck); jfr ags. *plihtere*, besättningskarl i fören. Gammalt germ. ord av okänt ursprung. Olika förmodanden hos Meringer IF 17: 101, Falk-Torp s. 837.

plint, platt list, 1752, av fra. *plinthe*, av grek. *plinthos*, tegelsten (se flinta).

plira, Spegel 1712, med biformen *blira*, t. ex. Lind 1749, Stagnelius, Törneros, Almqvist = da. *plire*, från lty. *pliren*, knipa hop ögonen, ha svaga rinnande ögon, gråta; uppkommet genom sammansmältning av två ordstammar: lty. *pîren*, knipa hop ögonen (eng. *peer*) = no. *pira*, blinka (se pirrande o. piråI), o. mlty. *blerren*, *blarren*, gråta, bråka. — Härtill: plirögd, Spegel 1712 = da. *plirøiet*, motsv. östfris. *plirôgd* o. *pirôgd* ds., ävensom lty. *blêrôged*, eng. *bleareyed*, med rinnande ögon. Jfr Stiernhielm Herc.: *plijr-ögon*, Runius: *med plira ögon* o. t. ex. Strindberg: *pliriga ögon*.

plissé, Sthlms mode-journ. 1843, till fra. *plisser*, vecka, av omstridd bildning, i alla händelser besl. med *pli*, veck (se pli).

plister, Galeopsis Tetrahit, Lamium, blindnässla, Franckenius 1638, O. Rudbeck, Linné osv.; jämte *blister* R. Foss 1621, f. ö. sällsynt; jfr norrl. *blister*, Salix pentandra, jolster, ösv. dial. **hundblister*, hundloka, hundkäx; motsv. no. *plistra*, liten barkflöjt. Till sv. dial. *blistra*, blåsa, vissla = isl. *blistra*, no. *blistra*; av en rotvariant till blåsa. Detta namn på blindnässlan syftar på kronpipens användbarhet som ett slags visselpipa, jfr dess dialektiska benämning *pipsör*; visselpipor förfärdigas också av pilkvistar. Bruket av samma namn i fråga om hundlokan beror på dess ihåliga stjälk; jfr holl. *pipkruid* ds. En släkting till hundlokan, näml. Angelica silvestris, strätta, kallas bl. a. *tjuton*, *ängapipa*; ett av dess isl. namn *jól* är besl. med grek. *avlós*, rör, flöjt (Lidén Upps.-stud. s. 95). — Hit höra också no. *fjeldblistra*, ljungpipare, o. sv. dial. *blistersvarta*, väl 'sjöorre', bl. a. bekant för sitt visslande läte; jfr sv. bläsand. — Besl. är möjl. f. ö. lat. *fistula*, rör, rörpipa, om detta med Bugge BB 3: 97 uppstått genom dissimilation av *flistula*. — Växlingen av *p-* o. *b-* är väl av samma slag som i de under pladdra o. prata anförda orden. — Se E. H. Tegnér Sv. stud. s. 430 f.

plit (ett slags vapen), Ekeblad 1653, tidigare *plita* Schroderus o. 1638; från lty. *plite*, kort brett svärd, skråma, slag; besl. med sv. dial *plita* (*sunder*), skära i smulor, *plita*, skärva m. m.; av en rotvariant till *split* i splittra, split Jfr följ.

plita, vard., i t. ex. *plita och skriva*, Aftonbl. 1840: 'skref och plitade'. Kunde ju tänkas bero på en sammansmältning av plugga o. flit (el. det vard. flita, vara fiitig); men häremot talar bl. a. att ordet i regel brukas el. åtminstone speciellt brukats om skrivgöromål o. d.

Säkerl. i stället identiskt med sv. dial. *plita*, skära i smulor, o. en överflyttad skämtsam användning av detta ord. Hit hör väl också *plitas och kifvas* Dalins Arg.

plocka, fsv., isl. *plokka*, *plukka* = da. *plukke*, mlty. *plucken*, även: plundra, mhty., ty. *pflücken*, ags. *pluccian* (eng. *pluck*). Rätt allmänt betraktat som (i anslutning till den romerska vin- o. fruktodlingen o. även fjäderfäskötseln) lånat från ett mlat. **piluccare* = ital. *piluccare*, plocka (om druvor), provenç. *pelucar*, om fjäder, som avletts av lat. *pilus*, hår (se plysch). Kanske är dock, såsom somliga förmena, ordet inhemskt germanskt; men de med denna förutsättning framställda tolkningsförslagen äro knappast antagliga. Jfr N. van Wijk IF 23: 371 med litteratur.

plog, fsv. *plōgher* = isl. *plógr*, da. *plov*, *ploug*, mlty. *plôch*, fhty. *pfluoh*, *-g* (ty. *pflug*), ags. *plóh*, *plóg*, plogland (eng. *plough*, plog); jfr langobard. *plovum* el. *plovus* (möjl. ingående också i Plinii dunkla *plaumorati*), ävensom fslav. *plugŭ* o. litau. *pliúgas*; i vissa språk även: förvärv, underhåll, yrke. Trots en mångfald av tolkningsförsök alltjämt dunkelt (litteratur se Falk-Torp s. 1527, Olson Appell. subst. s. 163). Säkerl. betecknande ett mindre primitivt redskap än årdret o. kanske lånat från det folk, där den nya uppfinningen såg dagen. — I gotiskan heter 'plog' *hôha*, vars ursprungliga beskaffenhet belyses av de nära besl. sanskr. *šākhā*, gren, ir. *gēc*, litau. *szakà* osv. i samma betyd. — Den samindoeur. benämningen avspeglas i sv. årder. — Härtill: plöja, fsv. *plōghia* = isl. *plógja*, ty. *pflügen* osv. Plöja med andras kalvar, se kalv. I vissa dial. ännu i stället *ärja*, egentl.: plöja med årder (se d. o.). — Plogstjärt, Var. rer. 1538 = da. *plovstjært*, från ty.: mlty. *plôchstert* = ty. *pflugsterz*, på 1100-t. blott *sterz*, till stjärt.

plomb, 1880-t., om tänder; av fra. *plomb* ds., bly, av lat. *plumbum*, bly; enl. vanligt antagande ej ett inhemskt latinskt ord, se dock Persson Indog. Wortf. s. 33 anm. 2. Jfr aplomb. — Härtill: plombera, 1791, om tänder; av fra. *plomber*, egent.; fylla med bly.

plommon, I. Erici 1642: *plomon*; ombildning (liksom t. ex. krikon, sviskon), efter mönstret av inhemska frukt- o. bärnamn på *-on*, av sv. dial. *plom(m)a* f., fsv. *plōma* (i sammans.) = isl. *plóma* (plommonträd), da. *plomme*, ä. da. även *-u-*, från mlty. *plûme* = fhty. *pflûma* (ty. *pflaume*), ags. *plûme* (eng. *plum*, jfr plumpudding), med ursprungligt *pr-*: mlty. *prûme*, fhty. *pfrûma* (ty. dial. *pfraume*); gammalt lånord. Ofta uppfattat som lånat närmast från lat. *prūnum*, plommon (fra., eng. *prune*), jfr *prūnus*, plommonträd, av grek. *prov̆mnon*, senare *prov̆non*, plommon, jfr *prov̆mnos*, *prov́mnē*, (vilt) plommonträd; med samma assimilation av *n* till *m* på grund av uddljudande *p* som i pilgrim. Enl. J. Schmidt Sonantentheorie s. 111 dock snarare, genom trakisk-illyrisk förmedling, direkt från grek. *prov̆mnon*. — Med avs. på *l* för *r* jfr mullbär o. pilgrim. — *O*-ljudet i nord. spr. har väl uppstått genom ljudsubstitution; jfr kalkon o. se Kock Sv. ljudhist. 2: 162.

plottra, pluttra, o. 1700: *pluttra bort*, ödsla bort (i små portioner); tillhör ett slag av imitativa bildningar, vars grundord i regel är svårt att bestämma; om de ega ett sådant, är det i de flesta fall ett verb; sannol. ej med Noreen V. spr. 3: 286 besl. med sv. dial. *plutt*, stump. — Möjl. ett annat ord är det vanliga ä. nsv. *plottra*, *pluttra* i betyd. 'klottra', t. ex. Karl XII i brev (: *plutra*), långt in på 1800-t.; jfr Schroderus 1639: *plottra* i betyd. 'fläcka ned' (böcker). — Andra tydl. ljudhärmande bildningar äro: 1. ä. nsv. *plottra*, *pluttra*, pladdra, t. ex. Columbus Ordesk.: 'plottra Franss', pladdra fransyska, väl = sv. dial. *pluttra*, muttra (se pladdra); o. 2. *plottra*, knattra, om gevärssalvor o. d., t. ex. 1796 o. stundom i senaste tid.

plugg, t. ex. I. Erici 1642, redan i fsv. att döma av *pluggadher*, pluggad = no. *plugg*; kanske lån från mlty *plugge* (holl., eng. *plug*). Jfr fsv. *-plögger* = sv. dial. *plygg*, *plögg*, ä. da. *plyg*, da. *pløg*, väl från den omljudda lty. formen *plügge*. Biform: mlty. *pluck*, *plock* = mhty. *pfloc* (ty. *pflock*). San-

nol. med intensivisk konsonantförlängning såsom i så många andra likbetydande ord (jfr under pigg); f. ö. dunkelt; enl. K. F. Johansson KZ 36: 386 f. inhemskt o. till en ie. rot *blek*, slå. Jfr pligg. — Härtill: plugga vb., egentl.: slå i en plugg; i överförd betyd. redan Runius 1712: 'plugga lögner i folk' o. om studier, Tersmeden 1736 (o. 1780): 'grekiska, den Nordberg i Uppsala pluggat i mig'; sedan i absolut anv.

plump, adj., grof, tölpig, O. Petri = da., från mlty.: massiv, grov = ty., eng.; till den ljudhärmande interj. *plump*, om dof ljud vid fall (jfr plumsa). — Härav: plumpa, i ä. nsv. även 'bära sig tölpigt åt' (t. ex. Gustaf Vasa 1549), 'plottra', fsv. *plompa ut*, plumsa ned = da. *plumpe*, från lty. *plumpen* = mhty. *pflumpfen*. Jfr sv. förplumpa sig.

plumpudding, från eng. =, till eng. *plum*, plommon; alltså egentl.: plommonpudding.

plumsa, Franzén 1810, motsv. ty. *plumpsen*, till interj. plums, motsv. ty. *plumps*; jfr plumpa.

plundra, G. I:s reg.: *pluntrede* part. pf.; med *-d-* P. Brahe o. 1585, Hels. 1587 osv. = ä. da. *plundre*, da. *plyndre*, från mlty. *plunderen*, *plünderen* el. ä. ty. *plundern* (ty. *plündern*), varifrån även eng. *plunder*; avledn. av mlty. *plunder*, rov, smått o. värdelöst husgeråd, gamla kläder = mhty.: sängkläder, linne, kläder (i ty.: värdelöst skräp); från lty. el. ty. även i ä. nsv. med betyd. 'plundring, rov, tross o. d.'; jfr mlty. *plunde*, smått husgeråd o. d. Verbets grundbetyd. synes alltså vara: föra bort husgeråd o. d. (så ännu i vissa tyska dial.). F. ö. dunkelt. Jfr Falk-Torp s. 840.

plunta, Lenæus Delsbo 1764: 'Plunta, en glas-flaska med trång hals', Mellin Nov. 1832: 'en brännvinsflaska, eller så kallad plunta'; f. ö. okänt ursprung.

plural = ty. osv., av lat. *plūrālis*, till *plūs* (genit. *plūris*), mer (= sv. plus, urbesl. med fler). — Härtill: pluralitet osv.

pluring, vulg., päng, vanl. i plur., Blanche 1845: 'ro hit med pluringarna'; möjl. skämts. bildn. (i anslutning till pänning) till lat. *plūres* (*pecūniæ*) el. dyl.; se plural. Jfr multum 'mycket pängar' till lat. *multum*, mycket. Av Thesleff betecknat som månsingspråk. — I betyd. 'smått ing' t. ex. M. Roos 1892 (jfr även *ölandspluring* o. d., liten ölandshäst) väl ett annat ord; jfr ä. sv. *pluring*, plugg, i tekn. anv., t. ex. Rinman 1789.

plussig, 1737, Wallin (i brev) osv., motsv. öfris. *plussig*, jfr da. *pludset*; no. *plüsen*, mlty. *plüsterig* ds., ty. *plaustern*, yva sig, om fåglars fjäderbeklädnad, osv. Se f. ö. plös o. jfr pussig. — Därjämte biformen *plufsig* t. ex. Tessin 1752, med i dylika vardagsord vanlig ljudväxling.

pluta (med munnen), i sht dial., jfr no. *plyta*, vara surmulen o. d.; liksom de likartade o. likbetyd. sv. dial. *plusa*, *plösa* av imitativt ursprung. Jfr puta, vb.

plutokrati, ytterst av grek. *ploũtokratía*, rikedomens el. de rikas herravälde, till *ploũtos*, rikedom (urbesl. med full), o. *kratεῖn*, härska (se aristokrati o. demokrat).

pluton, Sperling o. 1710 (*ploton*), 1788 (*-o-*), 1792 (*-u-*), av fra. *peloton*, till *pelote*, kula, nystan, avledn. av lat. *pila*, boll, kula (vartill även piller).

plutt, väsentl. dial., avhugget trästycke, tapp, barnunge; jfr no. *plyt(t)*, liten pojke; antagl. unga hypokoristska bildningar, vilkas grundord (om överhuvud något sådant funnits), såsom ofta i dylika fall, är vanskligt att bestämma. Jfr även sv. dial. *plys*, pys.

pluttra, se plottra.

plym, o. 1750: *plumer* plur., av fra. *plume* ds. (jfr under pänna slutet), av lat. *plūma*, dun, mjuk fjäder, varav även mhty. *pflûme* (ty. *pflaum(e)*) o. mlty. *plûme* (varav i ä. nsv., 1500-t., mera enstaka *plumar* plur.).

plysch, även **plys**, 1640 osv.: *plys*, 1823: *pluche* = da. *plysch*, *plys*, från ty. *plüsch*, av fra. *peluche*, plysch, felb, till lat. *pilus*, hår (fra. *poil*); jfr under plocka.

plåga, fsv. *plāgha*, slag, straff, plåga = senisl. *plága*, da. *plage*, från mlty. *plâge* = fhty. *plâga* (ty. *plage*), av lat. *plāga*, slag, hugg el. stöt som ger sår (fra. *plaie*, sår, plåga, eng. *plague*, pest,

= (snarast lån från) grek. *plēgḗ*, slag (urbesl. med flacka; se även under plägel slutet).

plån, fsv. *plān*, plan, slätt, från mlty. *plân* = plan (se närmare d. o.). — Härtill utplåna, fsv. *utplāna*, jfr mlty. *plânen*, bl. a. utplåna, osv. — Plånbok, i modern betyd. väl först efter 1850; förr: liten bok med inhäftade plån till anteckningar, Schroderus 1639 (i den tyska texten: *schreibtäfflein*), ännu vid mitten av 1800-t.; sedan i betyd. 'sedelgömmare' o. d. I betyd. av 'plånbok' användes förr i stället ofta *taskbok* (se taska).

plåster, fsv. *plāster* = senisl. *plástr*, da. *plaster*, fsax. *plástar*, mlty. *plâster*, även: stenläggning på gator, fhty. *pflastar* ds. (ty. *pflaster*), ags. *plaster* (eng.: även 'kalk, gips'), från mlat. *plastrum*, plåster, gips, av lat. *emplastrum*, plåster, från grek. *émplastron*, till *emplássō*, stryker på, till *em-*, *en*, i (= sv. *i*), o. *plássō*, bildar, formar (se plastik). Etymologiskt samma ord är piaster (se d. o.).

plåt, t. ex. 1626: *plåter* plur., Verelius 1681: *plåt*, jfr I. Erici 1642: *järnplåta*, fsv. *plāta*, av metallskivor el. plåtar sammanfogat bröstharnesk = isl. *plata*, da. *plade* (med den gamla betyd. 'harnesk' kvar i uttr. *i panser og plade*); från mlty. *plate*, av ä. *plate* = mhty. *plate*, *blate*, plåtharnesk; från mlat. *plata* = ffra. *plate*, metallplatta (fra. *plat*, fat m. m., eng. *plate*, platta, harnesk, silversaker, jfr pläter), span. *plata*, silver (se platina). Växelform till platta (se d. o.). — Förr även om vissa stora fyrkantiga kopparmynt, bestående av kopparplåtar, i Sv. gällande 1644—1776; dock som räknemynt (= 33 1/3 öre) använt långt in på 1800-t.; jfr daler. — Plåtslagare, G. I:s reg.: *plath-*, *platen-*, *plåte-* = ä. da. *pladeslager*, från mlty. *platensleger*, harneskarbetare; da. *plattenslager* betyder vanl. 'bedragare'.

pläd, 1860-t. (om utl. förh., t. ex. Sturzen-Becker 1862: *plaids* plur.), 1870-t., från eng. *plaid*, egentl. ett högskotskt plagg, av ett keltiskt ord besl. med päls osv. (se d. o.).

plädera, 1765 = ty. *plädieren*, av fra. *plaider*, advocera, processa, försvara, avledn. av ffra. *plaid*, domstolsförhandling, av lat. *placitum*, förordning o. d., egentl.: det som behagar en, till *placēre*, behaga (jfr plakat 1).

pläga, fsv. *plægha*, taga sig av, förpläga, utöva, bruka m. m. = senisl. *plega*, da. *pleie*, från mlty. *plegen* st. vb. i ungefär samma betyd. = fsax. *plegan*, övertaga ansvaret för, lova = fhty. *pflegan*, ansvara för, pläga m. m. (ty. *pflegen*); med Vernersk växling: ags. *pléon* (**plehan*), riskera o. d. Ordet tillhör enl. Franck KZ 37: 132 f. m. fl. urspr. rättsspråket med de äldst uppvisade betyd.: ansvara för, vara förpliktad till, riskera; sedan: inlåta sig på, utöva; taga sig vänligt av, vårda; o. slutligen: ständigt taga sig av, bruka. I övrigt av ytterst omstritt ursprung. Undersökningen försvåras därav, att man ej säkert vet, om ordet är besläktat med ags. *plegan* osv., röra sig snabbt, spela (eng. *play*). Enl. en ytterst grundlig, men icke övertygande utredning av Kauffmann ZfdPh 47: 153 f. skulle man emellertid ha att utgå från detta ord: ags. *plega* betyder företrädesvis 'livlig rörelse av vapen'; genom svängande av vapnen (isl. *vapnatak*) gav tingsmenigheten sitt samtycke tillkänna; o. härur hade då de ovan anförda betyd. 'övertaga ansvaret för' osv. utvecklat sig; sedermera: under personligt ansvar förvalta, vårda, pläga. Ordets rättsliga karaktär har bättre än i grundordet bevarats i avledn. plikt. — Ordet är knappast inhemskt germanskt; i alla händelser har med detta antagande ingen antaglig härledning framställts. Åtskilligt talar för riktigheten av Brøndals antagande av romanskt ursprung (Substrater og laan s. 142 f.). Enl. en förmodan av nämnde förf. utgår vgerm. **plegan* från vulg.-lat. *plebiare* (*plegiare*, ffra. *pleiger*), till *plebium*, *plevium*, till vulg.-lat. vb. *plebire*, *plevire*, ett merovingiskt o. karolingiskt rättsuttryck 'förplikta sig', som bildats av *plebs* i en antagen betyd. 'ting, rättssammanträde', i merovingisk tid annars 'socken', jfr den äldre betyd. av socken. Samma *plebium* ligger till grund för ffra. *pleige* (eng. *pledge*), pant.

plägel, pläjel (sydvsv. dial.), slaga, i nordligare trakter t. ex. Vgtl., Dal. genom dissimilation *präjel* = ä. da. *plegel* (da. *plejel*), från lty. *plegel* = sydty. dial. *pflegel*, instrumentalbildning till germ. *plaʒ*, slå, i plagg 2, bildat som t. ex. degel, gördel osv. — Parallellbildning: mlty. *vlegel*, ty. *flegel*, eng. *flail*, till germ. *flaʒ* = ie. *plak*, slå, i litau. *plaktì*, grek. *plḗssō* osv.; knappast, med M. Lübke, Kluge (alternativt) o. Hirt-Weigand, lån från lat. *flagellum*, piska, sedan även: slaga (fra. *fléau*), vilket snarare, med Falk-Torp under *pleil*, erhållit denna senare betyd. från det germ. ordet. Hit även fsv. *vædherflagha*, vindil, isl. *flaga*, plötsligt anfall, mlty. *vlage* osv.; jfr flacka o. plåga. — På samma sätt bildat är ags. *þerscel*, fhty. *driscil* ds., varom under slaga slutet.

pläter, egentl. om med silver (el. guld) i form av tunn plåt överdragen koppar, DA 1793: *silfverpläter*, 1830-t.: *pläter*, jfr vid samma tid enstaka: *plätedbeslag* i Jernkont. annal. Enl. Tamm Gr. s. 19 från eng. *plated* adj., av pläter, t. ex. *plated vessels, ware* o. d., plätersaker, part. pf. till *plate*, plätera, till sbst. *plate*, silver, pläter, egentl.: platta (se plåt); jfr det från eng. lånade holl. *platod*, pläter. Ordet är dock snarare, liksom da. *plet*, holl. *pleet*, lånat direkt från det eng. sbst. *plate*. Ändelsen *-er* beror i alla händelser på inflytande från silver.

plätt på 1600-t. även 'lapp', fsv. *plætter*, fläck (på ögat) = isl. *blettr* = da. *plet*, mlty. *plet*, lapp, fhty. *plez*, mhty. *blez*, lapp, stycke jord; växl. med *-a-* i da. dial. *blat*, fläck, lty. *platte*, trasa, ävensom got. *plats*, lapp, sv. dial. *plata*, (jfr ä. nsv. *plåt*, fläck?) jämte ags. *plott*, stycke jord (eng. *plot*; *blot*, fläck). Enl. Falk-Torp till en ie. rot *bled*, slå (*beled*: jfr K. F. Johansson KZ 36: 371), växl. med *peled* (se ambult) o. *bheled* (jfr bulta); alltså egentl.: märke efter slag. Dit hör väl i alla händelser ä. nsv. o. sv. dial. *plätt*, lindrigt slag, jfr Stiernhielm: *leka* el. *slå plätt* o. *plätta*, slå lindrigt.

plöja, se plog.

plös, Lex. Linc. 1640, övers. med *follis*, Bellman (på skor), i dial.: kilformig remsa som sättes på lästen att förhöja skons överläder, stycke som sys på skjortan över axeln, fet pussig person = no.-da., ä. da.; jfr lty. *pleusen* plur. ds.; till ä. nsv. *plösa*, fylla, stoppa, proppa, t. ex. 1623, 1629 (om omåttligt drickande) = sv. dial., även: slösa, jfr no. *pløsa*, blåsa upp sig (om bröd), *pløsen*, pussig, uppsvälld, sv. dial. *plösig* ds., ä. nsv. *plösmun* (okvädinsord), ävensom no. *plosa*, rund, rödkindad kvinna; till en ljudrot av samma slag som den i plussig, pussig (se d. o.). Jfr likartade bildningar på *pus-* under pussig.

plötslig, -en, som adj. 1688, som adv. tidigare, 1544: *plutzlige*, 1634: *plötzlig*, Stiernhielm: *plötzligen*, från ty. *plötzlich*; jfr da. *pludselig* från mlty. *plutzlich* = ä. ty.; avledn. av ett ljudhärmande *plutz, plotz*, jfr ty. *auf den plotz*, knall o. fall, pladask; jfr med avs. på bildning o. betyd.-utveckling bums, pladask.

pneumatisk, motsv. fra. *pneumatique* osv., av grek. *pnevmatikós*, till *pneō̃ma* (gent. *-atos*), luft, vind, fläkt, till *pnéō*, blåser, andas o. d., till en ljudhärmande rot av samma slag som i de under fnysa anförda orden.

pocka, L. Petri (med prepos. *på*), i ä. nsv. stundom absolut i förb. med verb för 'överfalla' o. 'träta', förr även *pucka* = da. *pukke*, väl från el. åtminstone påverkat av ty. *auf etwas pochen* (ä. ty. *puchen, bochen*) = mlty. *boken*; antagl. samma ord som ty. *pochen*, knacka, slå (bl. a. om malm: se boka); jfr no. *pokka*, knota, *pukka*, tillrättavisa. Det inbördes förhållandet mellan dessa former är i enskildheter flertydigt; jfr även under boka, böka. Formväxlingen sammanhänger med ordens onomatopoetiska karaktär. I övrigt kunna här ord av olika ursprung ha sammansmält.

pockenholts, guajakved, 1640, förr även *bo(c)ken-* (jfr till växlingen *p* o. *b* under bankrutt, beck), motsv. da. *pokkenholt*, från ty. *pockenholtz* osv., jfr eng. *pockwood*; med syftning på dess forna användning mot syfilis, förr: pocker (se d. o.); om senare leden se hult.

pocker, egentl. = fsv. *pocker, pockor* plur., koppor = ä. da. *pokker*, från mlty. *pocken* (= ty.), jfr eng. *smallpox*, plur., till mlty. *pocke* (= ty.), kvesa, blåsa = ags. *pocc* (eng. *pock*); jfr ty. likbetyd. *blattern* : *blatter*. Av somliga sammanställt med isl. *poki*, påse, mholl. *poke*, säck (jfr eng. *pocket*), ags. *pohha*, säck, ficka (vartill fra. *poche*, ficka), till en germ. ljudhärmande rot *puk, puh*, blåsa o. d., vartill bl. a. sv. dial. *puken*, svullen, uppblåst; jfr buckla, puckel; enl. Brøndal Substrater og laan s. 151 skulle dock de nämnda germ. orden för 'säck, ficka' vara av romanskt ursprung (se pung). — Jämte 'koppor' betecknade ordet under 1600-t. även en venerisk sjukdom, jfr 1609: *Fransoser och pocker* o. mlty. *de walschen pochen*, ä. da. *hin fremmede pocker*. Dessa sjukdomar önskade man sina fiender, jfr ä. da. *saa faa hand pock* el. ä. ty. *das in Pock schendt an seel und leyb, das jm Gott die Frantzosen geb* H. Sachs el. eng. *a pox o' that* Shaksp. Tempest (neng. vulg.: *pox on't*), jfr: *the red plague rid you* samma dikt. Sedan blev utvecklingen ungefär densamma som i fråga om skam o. ty. *Velten* (se Valentin): ordet uppfattades som ett namn på den onde, möjl. i anslutning till det likbetyd. *puke* o. på grund av sjukdomsnamnets förändring till koppa (koppor); jfr Spegel 1685: *se ut som sielfwe Pocker*. Med avs. på ordets användning i svordomar jfr da. *pokkers* osv. o. eng. *what a smallpox* Shaksp. — Se även pockenholts.

podager, motsv. y. fsv. *podaker* P. Månsson s. 209 (hos honom även med lat. böjning), *podagel*, mhty. *pódágra* (ty. *podagra*) osv., av lat. *podagra*, gikt i fötterna, av grek. *pódagra* egentl.: fotsnara, alltså: vad som förlamar fötterna, av *poús* (genit. *podós*), fot, o. *ágra*, fångst, jakt, jfr *agréō*, tager. — I fsv. även *fotōl*, jfr sv. dial. (*ben*)*ol*, *or* (se orsten).

poem, 1760-t., då i regel: *en poem*(*e*); som neutr. t. ex. Porthan 1774, Kellgren osv. = ty. osv., av fra. *poème*, av grek. *pó*(*i*)*ēma*, till *poieïn*, göra (bildat som drama, tema osv.). — Härtill även: Poesi, Spegel 1685, Runius; förr ofta i betyd. 'poem' t. ex. 1713 o. ännu hos Sturzen-Becker; av fra. *poésie*, av grek. *póiēsis*. — Poet, t. ex. Asteropherus 1609: *poëter* plur. av fra. *poète*, av lat. *poëta*, av grek. *poiētḗs* (underförstått: *melō̃n* el. *epō̃n*, dvs. sånger el. episka dikter), alltså egentl.: som gör (dikter), o. sålunda med samma betyd.-specialisering som i isl. *yrkja*, arbeta, men även 'dikta' (= yrka), jfr ags. *léoðwyrhta*, skald, till ett ord motsv. ty. *lied*, av samma slag som isl. *ljóðasmiðr* (jfr under det obesl. ljud). Ordet poet har sjunkit i värde i förh. till de germ. orden skald o. diktare alldeles som t. ex. aktör, artist, skribent i förh. till de germ. konstnär, skådespelare o. författare. — Om avledn. i poetast(er), dålig poet, se kritikast(er). — Jfr onomatopoetisk.

pogrom, ett numera rätt vanligt tidningsord, om (ofta i provokatoriskt syfte framkallade) plundringar o. blodbad (bl. a. av judar) i Ryssland o. Polen, från ry. *pogrómŭ* (uttal. ungef. *pagråm*), egentl.: åska, skräll, av pref. *po-* (se Pommern) o. fslav. *gromŭ*, dunder (urbesl. med gramse; se d. o.).

pojke, Prytz 1621, A. Oxenstierna 1640, fsv. *poika* i *skinnara poika* Finnl., från fin. *poika*. — Sydsv. *påg* är obesl. o. identiskt med påk (se d. o.). — Pojkvasker, se under vase 2.

pokal, Schroderus 1639 (på 1600-t. ofta *boc*(*h*)*al*, *bokal*, t. ex. 1640, y. fsv. *bokal* P. Månsson) = da., från ty. *pokal*, ä. ty. även *bocal*, av fra. *bocal*, el. ital. *boccale*, av grek. *baúkalis*, lerkrus, urna. Icke besl. med följ.

pokulera, t. ex. 1818 = ty. *pokulieren*, av mlat. *poculare*, till lat. *pōculum*, bägare (se foder 3). Icke besl. med föreg.

pol, Isogæus o. 1700: *wår Nordiske Pool*, Swedenborg 1718: *polen, polarna* = ty. *pol*, av grek.-lat. *polus*, av grek. *pólos*, hake el. spets, varpå ngt vrider sig, axel m. m., till *pélō*, rör sig (urbesl. med hjul o. väl även med hals). — Polstjärna, Almanack 1672, Spegel 1685 osv., förr även *polarstjärna*, t. ex. Dalin 1853, el. *nordstjärna* (se d. o.);

motsv. da. *polarstjærne*, ty. *polarstern* 1678 osv. el. *nordstern*, osv.; jfr lat. *polus* ds. Ett gammalt germ. namn är isl. *leiðarstjarna*, mlty. *leidestern* (varefter väl fsv. *ledhestiærna*, blott bildl. i religiös anv., jfr sv. ledstjärna), mhty. *leitsterne*, ags. **ládsteorra* (meng., neng. *loadstar*), till led 2 (väg), alltså egentl.: vägstjärna (vid sjöfärder nattetid).

polack, i ä. nsv. vanl. med huvudtonen på första stavelsen, t. ex. Lucidor, Rudeen, Runius o. ännu som ensamt uttal Dalin 1853, däremot alternativt hos Weste 1807 = ty. *polack* (med växlande accent), av pol. *polak*, egentl.: slättbo (se Fal-). — I ä. nsv. i stället ofta (*de*) *poler*, polackar(na), efter ty. *Pole*.

poleja el. **polej**, Mentha pulegium, fsv. *polleia*, från mlty. *polleie* = fhty. *polei(a)* (ty. *polei*), av lat. *pūlēgium*, *pūlējum*; folketymologiskt anslutet till *pūlex*, loppa (jfr ty. *flohkraut*), med vilket det dock knappast är besläktat; se Walde.

polemik, slutet av 1700-t., i modern anv. egentl. först i början av 1800-t.: Atterbom, Hammarsköld osv. = ty., av fra. *polémique*, av grek. *polemiké*, substantiverat fem. av adj. *polemikós*, till *pólemos*, krig, besl. med *pelemízō*, sätter i häftig rörelse o. d. (urbesl. med isl. *felmtr*, förskräckelse).

Polen, ä. nsv. stundom *Poland*, motsv. ty. *Polen*, av mhty. *Pôlân* m. m., jfr mlat. *Polonia*; med *n*- väl ytterst från slav. *poljanin*, polack (jfr polsk), av ie. *pol-*, slätt = Fal- i Falbygden, Falun.

polenta, av ital. =.

polera, Bib. 1541, o. 1609 = ty. *polieren*, av lat. *polīre*, göra blank el. glatt. Jfr polityr.

poliklinik, av grek. *pólis*, stad (se politik), o. klinik.

1. **polis-** (-konstapel o. d.), av fra. *police*, av mlat. *politia*, upprätthållande av ordningen i en stad, av grek. *politeía*, till *pólis*, stad; se politik.

2. **polis** (försäkringsbrev), av fra. *police*, av provenc. *polissa* = ital. *polizza*, som tolkats såsom härrörande från grek. *apódeiksis*, bevis, till prepos. *apó* (urbesl. med av) o. *deiknymi*, visar (urbesl. med vb. te, förete).

polisong, 1802: *så kallade Pollisons*, i en av Gustav IV Adolf utfärdad förordning till arméen, 1820—21: *polisoner* plur., en svensk benämning på kindskägg, av fra. *polisson*, tjuvpojke (f. ö. dunkelt). I Frankrike däremot: *favori*, i England: *whiskers*.

politik = ty. m. fl., från fra. *politique*, av grek. *tà politiká*, statsangelägenheter, till adj. *politikós*, till *pólis*, stad, stat, egentl.: borg (= sanskr.-stammen *pur-* i denna betyd., litau. *pilis*, fäste, borg), jfr ortn. Konstantinopel, Neapel (*Neapolis*, 'Nystad', liksom *Novgorod*, *Neustadt*), ävensom kosmopolit, metropol o. polis 1.

polityr, motsv. ty. *politur*, av lat. *politūra*, till *polīre* (se polera). I sv. med franskt uttal, ehuru ordet ej förekommer i fra.

polka, Agnes Geijer 1844 (enl. Hamilton-Geete), ett par år efter dansens införande i Sverige = ty. *polka*, från tjeckiska *pulka*, halvsteg: dansen uppkom o. 1835 i Böhmen. — Härtill vb. polka, Agnes Geijer 1844 osv. — På grund av den nya dansens popularitet kom ordet i Tyskland snart att beteckna allehanda fina o. moderna ting (jfr *Polkakirche*, om Mattheuskyrkan i Berlin). Så ock i Sverige, t. ex. *polkadosor*, *-omnibus*, *-sjalar*, *-snus* (ungefär samtidigt med *taglionidosor*, *-handskar*, *-snus*, efter den berömda dansösen); jfr da. *polkafrakke* 1858. Från samma tid härstammar också: polkagrisar, ett slags karameller, nu mera lokalt; o. polkahår, knollrigt hår, nu knappast brukligt utom av äldre personer; jfr W. Hebbe i Nordstjernan 1847 s. 36: 'ordnade .. hans hår i alla möjliga och omöjliga fasoner; än helt beskedligt à la »polka» och »némours», än åter à la Byron och Carl den tolfte'; = da. *polkahaar* (där dock med något annan betyd., Feilberg).

pollare, korta pelare av trä, järn el. sten för fastsättande av trossar o. kättingar, även som skeppsb.-term (se Nord. Fam.-bok), 1775 = da. *pullert*, från lty. *poller* el. holl. *polder*; bl. a. förklarat som lån från ffra. *poldre*, *poltre* (fra. *poutre*),

bjälke, egentl.: föl, av vlat. *pullitra*, till lat. *pullus*, fölunge, ungt djur m. m. (kanske urbesl. med fåle, föl); alltså en bildlig anv. av samma slag som sågbock osv.

pollen, se pulver.

pollett, i ä. nsv. i sht: inkvarteringssedel, t. ex. 1695; en speciellt svensk form utan direkt motsvarighet i ty. o. fra.; i ä. sv. ofta skriven: *pollet*. Kanske, såsom också antagits av Dalin 1853, egentl. = lat. *pollet*, det gäller, pres. av *pollēre*. Å andra sidan kan ordet knappast skiljas från ä. ty. *pallet*; jfr Lind 1749: 'Pallet, m. en pollet, inwisningssedel'. Föga troligt är däremot, att, såsom antages av en förf. från 1690-t. (enl. SAOB:s samlingar), ordet vore en vulgärform för 'bilet, bullete, bulletin' (översatt med 'kvarters- el. inkvarteringssedel'). — I ä. nsv., t. ex. 1637, förekommer även *poletter* (med sammans. *guld-*, *silver-*) i uppräkningar av diverse finare husgerådsting o. d.

pollra, porla, se under porla.

polo (ett bollspel), från eng. =, ett från Indien lånat ord, som egentl. betecknar bollen.

polonäs, om damdräkt 1778; om dans Envallsson Sv. mus. lex. 1802: *polonaise* (härmed synonymt: *polska*), 1808—9, jfr *pollonesa* i handskr. från Kalmar 1721 (Ad. Lindgren Sv. lm. XII. 5: 18); av fra. *polonaise* f., egentl. substantiverat adj. med betyd. 'polsk' (se Polen). — Dansen polonäs uppkom (antagl. i Polen) o. 1700 o. dansades vid Stanislaus Leczinskys ankomst till Stockholm d. 29 sept. 1711, dock säkerl. i annan form än den av en stel promenaddans, som vi känna från 18- o. 1900-t. Den kallas emellertid i C. G. Tessins skildring av festen för *polska*, den, såsom det synes, allmänna beteckningen under 1700-t. Jfr Ad. Lindgren Om polskemelodiernas härkomst s. 17 f. (Sv. lm. XII. 5) o. under polska.

polsk, 1550—1560-t.: *pålsk*, *pålesk*, jfr ä. ty. *polisch* (o. polska *polski*?); i y. fsv. *polinsker*, *polnisker*, motsv. ä. nsv. *polnisk*, *polensk*, *polnsk* (i allm. ej senare än 1600-t.), jfr mty. *polensch*, ty. *polnisch* (se f. ö. under Polen). Sannol. utgår nsv. polsk delvis även från ä. nsv. *polnsk*, vilken form försvinner mot 1600-talets slut; jfr under polska.

polska (dans), Linné o. 1750; C. G. Tessin i Tessin o. Tessiniana: *polskor*, om polonäsen, i en skildring av en fest vid hovet i Stockholm 1711 (se polonäs); jfr tidigare: *polinska* (enstaka; sl. av 1600-t.), till det även sällsynta adj. *polinsk*. Formerna kunna tolkas som ellipser av de under 1600-t. vanliga uttr. *poln(i)sk(er) dantz*, Arvidi, Rosenfeldt m. fl. = ä. ty. *polenscher tanz* o. 1600 (se f. ö. under polsk). Om grundformen **polnska* erinrar ännu sv. dial. *pånska*, polska, Klm. l. (anfört i Sv. lm. IX. 1: 290—1). — Emellertid kan polska åtm. i den under 1700-t. allmänna betyd. 'polonäs' (i vilken bl. a. Tessin brukar ordet) återgå på det polska uttrycket för 'polonäs' *taniec polski* ('den polska dansen'). — De här ovan meddelade formerna beteckna f. ö., såsom redan delvis antytts, sins emellan ganska olika danser. 1600-t:s *poln(i)ska danser* voro väl dels från Polen införda danser, som alls icke voro besläktade med polonäsen (el. också möjl. folkliga förelöpare till denna antagl. i Polen o. 1700 uppkomna dans), o. dels kanske äldre svenska ring- o. springdanser med från Polen påverkade melodier (jfr Arvidi 1651: 'konstige Krumsprång och Polenske Dantzer'). I alla händelser har Ad. Lindgren i Sv. lm. XII. 5: 17 f. påvisat, att polonäsen o. den svenska polskan äro musikaliskt identiska. — Hos Bellman Fredm. ep. nr 62, om 'sista Balen på Gröna Lund' skildras emellertid en 'pålska', som 'formeras' av Movitz, såsom något slags danslek, vilken i fråga om danssättet intet har att skaffa med polonäsen ens i dess äldre form.

polstjärna, se pol.

poly-, av grek. *polýs*, mycken, besl. med ty. *viel* osv. (se under full), i t. ex. polygami, till grek. *-gamía*, till *gameîn*, gifta sig (jfr monogami); polyglott, egentl. om lexikon för många språk, till grek. *glôtta*, tunga, språk, med växelformen *glôssa*, varav sv. glosa; polyhistor, se historia; osv. Jfr polyp.

polyp, 1746 = ty. osv., ytterst av grek. *polýpous*, mångfoting, av Aristoteles om bläckfisken, till *poly-* (se föreg.) o. *poús*, fot (se d. o.).

pomada, i ä. nsv. även *pomad* 1613 = ty. *pomade* osv., från fra. *pommade*, av ital. *pomada*, *pomata*, avledn. till *pomo*, äpple (av lat. *pōmum*, trädfrukt); jfr följ. Alltså egentl.: det av äpple tillredda.

pomerans, G. I:s reg. 1556 (*-tz*), B. Olai 1578 = ty. *pomeranze* (mhty. *pomorancz* m. m.), av mlat. *pomerancia*, äldre *pomorancium*, av *pōmum*, äpple (se föreg.), o. ital. *arancia*, apelsin (= orange, se d. o.).

Pommern, slav. *Po-morje*, egentl.: vid havet; se mar-.

pomp, Schroderus 1635: 'Pomp och Ståât' = ty. osv., av lat. *pompa* ds., tidigare: högtidlig procession, av grek. *pompḗ*, högtidlig procession, sändande med eskort el. följe, avljudsform till *pémpein*, sända (av okänt ursprung). — I sv. tidigast den lat. formen *pompa* 1627, 1636. — Härtill: pompös = ty., av fra. *pompeux*.

pondus, av lat. *pondus*, vikt; se f. ö. pund.

ponera, antaga, förutsätta, av lat. *pōnere*, sätta, ställa; jfr proponera, supponera, position, positiv, post 1.

ponny, 1870-t., från eng. *pony*, enl. somliga av ffra. *poulenet*, fölunge, till *poulain*, avledn. av ett ord motsv. lat. *pullus*, ungt djur (jfr *pullus equīnus*, fölunge); se under pulla 2.

Pontén, familjen., latiniserat på 1760-t. efter stamgården Tolgs Bro el. Brogård, Norrvidinge hd Smål. (jfr lat. *pons*, bro; se följ.). Se J. Pontén Den Ponténska stam- o. slägttaflan s. 5 (1855).

ponton, Rehnsköld o. 1702: *pontons*, J. Cederhielm 1708, av fra. =, till lat. *pons* (genit. *pontis*), bro (besl. med grek. *póntos*, hav, jfr under finna).

poppel, jfr y. fsv. *popil trä* Cod. Ups. C 20, Var. rer. 1538: *popel trää* = da. *poppel*, från mlty. *poppele* = mhty. *popel*, *papel* (ty. *pappel*), ags. *pópul* (eng. *popple*), från lat. *pōpulus*, vartill avledn. ffra. *poplier* (varav fra. *peuplier* o. eng. *poplar*).

populas, 1731: *populace*, av fra. *populace*, från ital. *populazza*, till lat. *populus*, folk (se följ. o. pöbel), bildat med en avledn. (motsv. lat. *-acea*), som stundom har försämrande betyd. o. även ingår i galeas, terrass.

populär, o. 1750 o. 1770-t.: *populair* i betyd. 'omtyckt' (om furstar) = ty., av fra. *populaire*, av lat. *populāris*, hörande till folket, till *populus*, folk (väl rotbesl. med plebej ävensom med folk, full; litter. efter Walde[2] se Glotta 5: 334). Jfr pöbel.

por, Wallerius 1747 o. Linné o. 1747: *porer* plur. (tidigare, t. ex. 1727 med lat. form) = da. *pore*, från ty. *pore*, av fra. *pore* (= eng.), av lat. *porus*, av grek. *póros*, gång, por (urbesl. med vb. fara). — Härtill: porös, Tiselius 1723: *poreuse* = da., från fra. *porreux*. Tidigare (Palmcron 1642): *poroost*, i anslutning till den lat. avledn. *-ōsus*.

porfyr, Spegel 1711 (1709: *porphyr-*) = ty. *porphyr*, av fra. *porphyre*, efter grek. *porphýra*, purpur; alltså egentl.: purpurfärgad sten; se f. ö. purpur.

porla, o. 1635 = no. *purla*; eng. *purl* väl från nord. spr. Ljudhärmande; ej, såsom stundom antagits, avlett av sv. dial. *purra*, porla (se purra) utan en härav oberoende, självständig bildning; jfr om dylika fall förf. Ark. 14: 188. På liknande sätt uppkommet är pollra, porla, t. ex. Strindberg o. tidigare Bellman, motsv. no. *puldra*; icke, såsom antagits av Noreen Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1897—1900 s. 94 o. Hesselman Spr. o. st. 4: 104 genom metates i porla av *rl* till *lr*.

pornografi, osedligt skriftställeri = fra. *pornographie*, till grek. *pórnē*, sköka (egentl.: som säljer sig, till *pérnymi*, säljer), o. en avledn. av *gráphein*, skriva (se biograf). — Jfr till grundbetyd. av grek. *pórnē* det likbetydande lat. *meretrix*, till *merēre*, *merēri*, förtjäna, förvärva.

pors, Myrica gale = fsv., isl., no., da.; i sv. dial. även *purs* = (enl. somliga dock möjl. lån från) mlty. *pors(e)* (ty. *porsch*); dunkelt. — Ett annat germ. ord för 'pors' är ty., ags., mholl. *gagel*, väl, med Kock Ark. 27: 110 f. = isl.

gagl i Vǫluspá str. 41: *i gaglviði*, alltså: i porsskogen.

porslin, Lucidor 1669 i sammans. *porcelaine-* (i ä. tid vanlig form), Stenbock 1693: *porselinett* best. f.; f. ö. ofta *postlin*, t. ex. C. Gyllenborg 1740 o. ännu (alternativt) Weste 1807 o. Dalin 1853 såsom i sv. dial. = no. o. da. *porselin* o. *postelin*, ä. ty. *porcellin*, möjl. genom förmedling av holl. *porselein*, från fra. *porseleine*, av ital. *porcellana* (Marco Polo 1200-t., varav ty. *porzellan*), dels om det österländska porslinet o. dels i den äldre betyd. av 'porslinssnäcka, concha Veneris, Cypræa': betyd.-övergången beror på likheten i glans o. färg; till lat. *porcellus*, dimin. till *porcus*, cunnus (varmed porslinssnäckans utseende jämfördes), egentl. 'svin' (med samma betyd.-övergång som i grek. *koîros*, gris), urbesl. med far- i fargalt. — Den svenska formen *porslin* kommer väl från ä. ty., *postlin* från da.

port, fsv. *poort*, *porter* = senisl. *port* (n.), da., ags., eng. *port*, fsax. *porta*, mlty. *porte*, fhty. *pforta* (ty. *pforte*); gammalt germ. lån (före den tyska ljudskridningen) från lat. *porta* (varav fra. *porte*), till ie. roten *por* i *portus*, hamn, vb. fara osv. — Porten, om den turkiska regeringen, t. ex. 1708, även 'den höga Porten' = da. *Porten*, efter eng. *porte* o. fra. *Sublime Porte*, översättning av ett turkiskt uttr. med denna betyd., som i Konstantinopel begagnas om (porten till) den byggnad, där regeringen har sitt säte, o. om regeringen själv; urspr. syftande på den gamla österländska seden, att fursten i porten av sitt palats brukade avkunna sina domar osv. — Från avledn. mlty. *portener*, portvaktare (varav fsv. *portenär*, motsv. ty. *pförtner*), kommer sv. familjen. Portner, alltså urspr. yrkesnamn. — Härtill: portal = ty. osv., av mlat. *portale*, till ett adj. lat. **portālis*, till *porta*. Jfr portik, portier, portiär, portulak.

portativ, adj. o. sbst., motsv. ett lat. **portativus*, egentl.: som kan bäras, till *portāre*, bära (se portör). Jfr mhty. *portatîv*, ett slags orgel.

portepé, 1759, av fra. *porte-epée*, av imper. till *porter*, bära (se portör) även-som portfölj, portmonnä), o. *epée*, värja (av lat. *spatha*, av grek. *spáthē*, urbesl. med spade); jfr epålett o. med avs. på bildningen pincené.

porter, Leopold 1788: *Engelsk Porter*, Göt. T. 1788: *porter*; från eng. *porter*, egentl.: bärare (jfr portör), o. så kallad, emedan drycken var särskilt omtyckt bland Londons bärare.

portfölj, PT 1758, från fra. *porte-feuille*, av imper. till *porter*, bära (se portör), o. *feuille*, blad (se följetong), av lat. *folium* (se foliant); jfr med avs. på bildningen portepé, portmonnä.

portier, portvakt, t. ex. Agrell 1892 av fra. =, av lat. *portārius*, dörrvaktare, till *porta* (se port).

portik, av fra. *portique*, egentl. lärd form (jfr det etymologiskt identiska *porche*, portal, vapenhus m. m.), av lat. *porticus*, till *porta* el. *portus*, egentl. 'ingång' (sedan 'hamn'); se port o. fjärd. Annorlunda, men sannol. oriktigt, Osthoff IF (se härom Walde [2]).

portion, t. ex. J. Skytte 1617 i betyd. 'del' = ty., av fra. =, av lat. *portio* (genit. *portiōnis*), del, andel, besl. med *pars* (se part).

portiär, dörrförhänge, Iduna 1865, av fra. *portière*, till lat. *porta* (se port).

portmonnä, 1850-t. (ännu ej Dalin 1853), av fra. *portemonnaie*, av imper. till *porter*, bära (se portör), o. *monnaie*, pängar (av lat. *monēta*; se mynt); jfr med avs. på bildningen portepé, portfölj, portschäs.

[Portner, familjen., från lty., egentl.: portvaktare; se under port (slutet).]

porto, Tidn.-taxa 1645 = ty., av ital. *porto*, till *portāre*, bära (se portör).

porträtt, 1624 i sammans. (Finnl.), 1707: *portret*, av fra. *portrait*, egentl. part. pf. till ä. fra. *portraire*, av lat. *protrahere*, frambringa, av *pro-*, fram (se pro), o. *trahere*, draga (se trakt).

portschäs, ett slags förr bruklig bärstol (skåp), Serenius 1734, av fra. *porte-chaise* ds., egentl. om bäraren, av imper. till *porter*, bära (se portör), o. *chaise*, stol (se schäs); jfr med avs. på bildningen under portmonnä.

portulak, växten Portulaca, B. Olai

1578: *portulaca*, f. ö. *pottulaca* 1613, *pottlat* 1640, *portulac* 1642, *portlacka*, *portlak(e)* m. m. = ty., av lat. *portulāca*, avledn. av *portula*, liten port, på grund av att fruktkapseln öppnar sig med ett lock.

portvin, Linné o. 1750: 'port eller oporto vin' (om eng. förh.), av eng. *port-wine*, för äldre *Oporto-wine*, dvs. vin från Oporto, av *o porto*, hamnen, till lat. *portus*, hamn (se under fjärd).

portör, i modern betyd. 1852, av fra. *porteur*, bärare, till *porter*, bära, av lat. *portāre* ds. (se ex-, transportera osv.), egentl. frekventativ till ett **poreo* = vb. färja, forsla (kausativum till vb. fara). Jfr portativ, portepé osv.

porös, se por.

posera, se paus.

position, av fra. =, av lat. *positio* (genit. *-ōnis*), ställning, till *pōnere*, sätta, ställa (se ponera).

1. **positiv**, adj., bestämd, fastställd = ty., av fra. *positif*, av lat. *positīvus*, egentl.: ställd, satt, till *pōnere* (jfr föreg.).

2. **positiv**, sbst. (musikinstrument), i betyd. 'orgel' t. ex. Bureus 1625, L. P. Gothus 1631, i modern betyd. vanl. o. 1840, jfr Blanche Positivhataren 1841 = ä. ty., av lat. (*organum*) *positīvum*, alltså egentl.: som kan uppställas, till föreg. Jfr mhty. *portativ* (se portativ). Förr även *vevpositiv* t. ex. J. M. Bergman 1851, Dalin 1853. — Etymologiskt samma ord är t. ex. positiv (fotogr.), i motsättning till negativ. — Danskan har i stället *lirekasse*, motsv. ty. *leierkasten*, till lyra o. ty. *kasten*, låda.

possessionat, 1719, som titel Sthlms P. 1792: 'Possessionaten Rydman', jfr Onkel Adam Gust. Nords gesällv. 1862: 'Bonden Anders Persson ville låta kalla sig herr Persson — eller patron, och på utanskrifter: possessionaten'; avledn. av lat. *possessio*, besittning, till *possidēre*, besitta, egentl.: sitta på (urbesl. med sitta).

1. **post** (brev-), G. I:s reg. 1558, om konungens post; t. ex. 1624 i betyd. 'postbud, kurir', jfr sammans. *postbössa* 1556 (bössa el. kapsel, som innehöll tjänstetecken för kronans »brefdragare») = da., ty. *post*, fra. *poste* (eng. *post*), från ital. *posta* = mlat.: poststation, egentl.: plats där (post)hästar (för ombyte) voro uppställda, av mlat. *posita* ds., substantivering av fem. till lat. *positus*, part. pf. till *pōnere*, ställa, lägga, sannol. av **pō-sinere* (till *pō*, av *apo*, se av, o. *sinere*, tillåta) = ponera; i lat. även *positio*. Alltså egentl. från den romerska kejsartidens postväsen (närmast för befordran av statsskrivelser o. trupper), vilket i sin tur återgår på persiska inrättningar. I Sverige från 1636. — Jfr postiljon, depå.

2. **post**, postering, vaktpost, tjänst = da., från ä. ty. *post(e)* (ty. *posten*), el fra. *poste* (eng. *post*) = ital. *posto*, av lat. *positus*, ställd (se föreg.). Jfr postament posto.,

3. **post**, i räkenskaper = da., från ä. ty. *post* (ty. *posten*) = fra. *poste*, ital. *posta*, egentl.: insatt el. deponerad summa, av lat. *posita*, till *pōnere*, ställa, lägga; se post 1, 2 o. deponera, depå.

4. **post** (dörr-), fsv. *poster*, fönsterpost, fönsterruta = da., från mlty. *post* = fhty. *pfost* (ty. *pfosten*), ags., eng. *post*, gammalt lån från lat. *postis* ds., av omstritt ursprung. — I vissa skånska dial. o. i da. även i betyd. 'pump'.

postament = ty.; latiniserande bildning (**postamentum*), till ty. *postieren* = fra. *poster*, ställa (= sv. postera), av post 2.

postiljon, 1648, i instruktion, om svenska förh. = ty. *postill(i)on*, av fra. *postillon*, av ital. *postiglione*, till post 1.

postilla, O. Petri 1530 = da. *postil(le)*, ty. *postille*, eng. *postil*, av mlat. *postilla*; av lat. *post illa verba textus*, efter dessa textens ord; äldst om förklaringen av en förut uppläst text; sedan: homiletisk textförklaring o. slutligen (under 1300-t.) om en årgång av dylika homilier.

posto i fatta posto = ty. *posto fassen*, av ital. *posto* (se post 2).

postrestantbrev, till *poste restante*, egentl. fransk beteckning, till post 1 o. part. pres. av *rester*, stanna kvar (se rest).

postskriptum, av lat. *postscriptum*, det efter skrivna, part. pf. pass. till *postscrībere*, av *post*, efter (se postilla), o. *scrībere* (se skriva).

Tillägg och rättelser.

abrakadabra, se även under älvkors (art. älva slutet).

allvar, r. 9 står: ags. *wær*, läs: ags. *wǽr*.

Anna. Anmärkningen om personn. på *An-* (från barnspr.) gäller naturl. ej det strax förut nämnda urspr. hebreiska namnet *Anna* (hebr. *Channāh*, väl av det likalydande sbst. med betyd. 'nåd o. d.').

antagonist[1], 1770 (anatom. redan 1758), ytterst av grek. *antagōnistés*, motståndare, medtävlare, till *antagōnízesthai*, strid, till *anti*, emot (se ante-), o. *agón*, strid (till *ágō*, leder m. m.). — Härtill även antagonism, förra hälften av 1800-t., ytterst av grek. *antagṓnisma*.

babord, r. 3, står: *bacbord*, läs: *bæcbord*.

[bagne, sv. dial., grövre gren, se under stam 2.]

baron. Jfr nu även Brøndal Da. Stud. 1921 s. 80.

basun. Jfr dock härtill Brøndal anf. upps. s. 80.

bicycel. Om ordets ålder o. anv. i sv. (i förh. till cykel o. velociped) se velociped.

blessyr[1], 1660, av fra. *blessure* till *blesser*, såra (varav blessera 1637); f. ö. dunkelt.

blindtarm, se under tarm.

[böckare, sv. dial., tunnbindare, se under burk o. tunnbindare.]

celibat, se under ungkarl.

cykel, se anm. under bicykel ovan.

detektiv. I denna art. påstås icke, såsom Noreen uppger V. spr. 4: 158, att ordet kommer från eng. *detective*, men väl av detta ord, vilket är riktigt, då ordet (i ifrågav. betyd.) uppkommit i detta spr. Särsk. i de första häftena ansåg jag mig för lånorden ej alltid ha utrymme att anföra mellanlederna (jfr nedan), o. det förkortade uttryckssättet har f. ö. sin motsvarighet i flera andra etymologiska ordböcker.

dodra (slutet), se även repe o. svingel (slutet).

döbattanger[1], jfr fra. *porte à deux battants*, dvs. dörr med två halvdörrar, till *deux*, två, o. *battre*, slå (se batalj).

er-, Om den resultativa betyd. hos vissa med *er-* sammansatta verb se under ertappa o. 'Förklaringar o. förkortningar' under resultativ; jfr även under ge-.

erfara o. d., se 'Förklaringar o. förkortningar' under resultativ.

fatta. Med avs. på betyd.-utveckl. till 'begripa' se under begripa o. uppfatta.

fjolla, fjollig. Jfr även ä. da. *fol*, ond, elak (se Brøndal Da. Stud. 1921 s. 81 med litter.). — S. 139 sp. 2 r. 2 står: fjollig, läs: fjoskig.

fordom. Den här förordade härledningen härrör ytterst från Saussure Melange Renier.

furnera. Jfr numera även Brøndal anf. upps. s. 82.

[fätt m. m., sv. dial., ulltapp, se under får o. ull.

följeslagare, se under slå 1 o. undersåte.

[1] Tillhör en grupp av ord, varav i första häftet blott vissa mera allmänt brukade representanter medtogos.

galeja. Jfr Brondal anf. upps. s. 82.

gille. En kanske mer tilltalande uppfattning av ordets betyd.-utveckling framställes i det nyligen utkomna arbetet av M. Cahen Études sur le vocabulaire religieux du Vieux-scandinave s. 61: egentl. kollekt.: sammanfattning av gillebidragen, jfr mlty. *gilde* i betyd. 'gilleförmögenhet'.

gosse. Den nu av Brøndal i Da. Stud. 1921 s. 82 (dock med tvekan) framställda gissningen, att ordet ytterst ginge tillbaka till likbetyd. fra. *gosse* är av flera skäl oantaglig.

[gåt, sv. dial., dörrpost, se under örngott.]

hackspett. Om formväxlingen se under spett 2.

hamster. Läs: fslav. *chomĕstorŭ.* — En icke osannolik förklaring av fslav. *chomĕstorŭ* har nu lämnats av Agrell Zur balto-slav. Lautgesch. s. 8: genom dissimilation av **chormĕ-storŭ* (ex. på dylika dissimilationer anf. st.) till en lokativform av **chormo-*, hus, i vissa dial. även: spiskammare o. d. (= fbulg. *chramŭ*) + litau. *staras*, hamster, möjl. med H. Petersson till grek. *steréō*, berövar, alltså egentl.: hustjuv el. dyl. I alla händelser synes ordet från slav. språk ha lånats till germ.

huvud, r. 4—5, står: fsax. *hôbid*, läs: fsax. *hôƀid.*

jämn. Om uttr. jämt och samt se under samma.

kalv (på ben), sv. dial., se under (djurnamnet) kalv o. vad 1.

kant, r. 3: står fra. *cant*, läs: ffra. *cant.*

kyckling. Eng. *chicken* utgår från ags. *ciecen.*

kölhala, se under överhalning.

lamm. Om ett annat indoeur. ord för 'lamm' se under öna.

ligga. Om ligga i betyd. 'ruva på ägg' se under ruva 2.

Limhamn. Linné använde dock, utom *Kalkhamn*, även namnformen *Limnhamn* (t. ex. Sk. r. s. 195, 196, 197),

Linköping. Wesséns i art. citerade uppsats (vid häftets tryckning endast i manuskript) se NoB 1921 s. 27 f. Förf. hävdar här med framgång den äldre härledningen av namnet. Ljudutvecklingen har tydl. varit *liong- > lyng- > ling-.*

losta o. övriga former beteckna i äldre tid även Lolium temulentum.

manna 2. Sammans.: mannagräs, Glyceria fluitans, Linné 1751 osv. (även *-grö* m. m.) = da., från ty. *mannagras*, jfr *-schwingel* (förr även *manna*), av vars frön mannagryn bereddes; jfr Linné Sk. resa s. 348: 'Manna-gryn samlades här (i Skillinge sn) årligen och bruktes til mat'; sedermera överflyttat på de numera av vete tillverkade mannagrynen.

medlidande, se under sympati.

namn, r. 12, läs: **īmen-.*

ollon (s. 546) r. 6 nedifr., står: **alðaua-*, läs: **alðana-.*

orm, r. 13, står: grek. *eutḗ*, läs: *eulḗ.*

ornament, r. 7: läs: *ornātus.*

ost, r. 5 n., står: avljudsförlängning, läs: anljudsförlängning.

plåster. Om uttr. vita plåstret se under vit.

Av förekommen anledning må nämnas, att förf. för en del, särsk. romanska lånord, huvudsakligen av utrymmesskäl, icke angivit föreliggande mellanformer (ffra. el. ital. osv.). Uttr. 'fra. *domaine*, avledn. av lat. *dominus*' innebär sålunda naturl. ej, att det nfra. ordet bildats direkt till det latinska, något så självklart, att jag knappast trott det kunnat missförstås. Ungef. detsamma gäller uppgifterna under ambassad, gletscher osv.; liksom också en del franska ord (t. ex. alkov o. a.), som möjl. kommit till oss genom tysk förmedling. Emellertid har förf. i de senare häftena i dylika fall i regel lämnat en fylligare redogörelse. Men i tvivelsamma fall kommer jag alltjämt att undvika partitagande.

LUND 1921. BERLINGSKA BOKTR.

postulat = ty., av lat. *postulātum*, till lat. *postulāre*, fordra (väl med Niedermann IF Anz. 29: 35 av **posci-tulāre*, överbringa en fordran: **posca* = sanskr. *prcchā*, fråga, urbesl. med forska).

potatis, J. Ahlström (Alströmer) 1727 o. Linné Sk. r. 1749: *potatoës* (*-oes*); Linné 1747, Sahlstedt 1773: *potatos*; 1776: *potates*, 1805: *potatis*, Weste 1807: *potat*, Dalin 1853: *potates* el. *-is*, plur. *potäter*; även i dagligt tal *potatisar* (dock ej i kollektiv mening), sv. dial. *potäta* el. *potata*, plur. *-äter* o. *-ater* = no. *potet*, *potetes*, från eng. *potato* (plur. *-oes*) = holl. *pataat*, av span. *patata*, urspr. ett haitiskt ord. Uttalet med *-a-* beror på synlån, det med *-ä-* på försök att återgiva det eng. uttalet. Ändelsen *-is* i nsv. är oklar; möjl. från eng. (vulg.) plur.-former på *-ies* (jfr eng. *taties*). N. Bergsten Spr. o. st. 15: 67, Kock Sv. ljudhist. 4: 329. — I ä. sv. i stället ofta *jordpäron*; jfr Sahlstedts hänvisning från *potatos* till detta ord; i sv. dial. *pära* el. *jordpära* (stundom med motsättningsformen *träpära*, päron), jfr ty. *erdapfel*, fra. *pomme de terre*, egentl.: jordäpple. Därjämte i Vgtl. *noler* (se d. o.) *knoler*, väl lån (jfr lty. *knolle*, potatis, osv., besl. med knöl), samt *toler* (se Landtmanson Sv. lm. Bih. 1: 37). — Da. har *kartoffel*, från ty. =, besl. med tryffel. Härav den lty. ombildningen *kantüffel*, *pantüffel*, varav da. dial. *kantøffel* o. sydsv. dial. *pantoffla*, plur. *-er*.

potentat, 1617, Dalins Arg. = ty., av fra. *potentat*, ital. *potentato*, av lat. *potentātus*, makt, herravälde, till *potens*, mäktig (besl. med despot o. *-faþs* i got. *brūþfads*, se brudgumme).

potkes, **potkäs**, I. Erici 1642: *pottkees* (i nu obr. anv.), Lind 1749: *pott-kes* Dagl. Alleh. 1771: *Port-Kes*; från lty. *potkese* = ty. *pottkäse*, av pott, kruka (jfr även potta o. potpurri), o. lty. *kese*, ty. *käse*, ost, av fhty. *kāsi*, jämte ags. *cȳse*, *cése* (eng. *cheese*) osv. från lat. *cāseus*, ost, av omstritt urspr.; se f. ö. käs(e). Jfr ä. sv. *sutmelskes*, sötmjölksost, Dalins Arg.

potpurri, av fra. *pot-pourri*, urspr.: rätt av varjehanda (något ankomna) matvaror, till det från germ. spr. lånade *pot*, kruka (se potta), o. *pourri*, rutten; egentl. översättning av likbetyd. span. *olla podrida*, till *olla*, kruka, o. lat. *putridus*, rutten (urbesl. med ful).

pott, av samtliga spelare gjord insats, Kexel 1776: 'Första pott jag vinner', jfr Tersmeden 1747 (o. 1780): 'spela om 2 st. i pott'; liksom da. *pot* från holl. *pot* i samma betyd., egentl. ett germ. ord med betyd. 'lerkärl, gryta', varom se under potta. Ordet betyder alltså äldst det kärl, vari insatserna lades, o. användes sedermera om själva insatserna. — Förr även som växelform till potta (mlty. *pott*) i annan anv., t. ex. *en pott öl*, t. ex. 1695.

potta, fsv. *potta*, *putta* (liksom ännu i sv. dial.), lergryta, även som måttbestämning, liksom da. *potte* o. senisl. *pottr* från mlty. *pot* = ags. *pott* (eng. *pot*) o. identiskt med pott (se föreg.); ingår även som senare led i slickepott (se d. o.); germ. **putta-*, sannol. till en germ. rot *put*, svälla o. d., varom se puta osv. — I betyd. 'nattkärl' ellips av äldre *nattpotta* (bouppt. 1671, ännu o. 1900 = da. *natpotte*), liksom kommod av *nattkommod*. Om ä. nsv. *lyck(e)potta*, lotteriurna, se lotteri. — Med avs. på anv. som okvädinsord jfr likbetyd. ä. nsv., ä. da. *kakel*, egentl.: kruka, potta (se under kruka 2). — Pottaska, sl. av 1500-t. = da. *potaske*, från ty. *pottasche* = eng. *potash*, till ty. *pott* osv., gryta: beredningen (av den förr använda trämassan) skedde i grytor.

poäng, från fra. *point* m., av lat. *punctum* (se punkt); om den viktigaste punkten, tillspetsningen i ett yttrande el. en kvickhet däremot av fra. *pointe*, av lat. *puncta*, substantiverat fem. sg. av det particip, vartill *punctum* är den neutrala formen. Av *puncta* kommer ytterst även pynt.

1. **pracka**, småkrake, Mergus serrator, Linné Gothl. resa 1741 (betecknat som gottländskt), jfr sv. dial. *pracknisse* om hannen o. *pracka* om honan; efter småskrakarnas läte, som återgivits bl. a. med *parrack*; jfr skrake o. skräcka.

2. **pracka** (på osv.), ä. nsv. lura, tigga sig fram, fuska (jämte *prackare*, vanl. uttr. för 'bedragare, klåpare'), y.

fsv.: besvära, preja o. d. 1508 = no. = ä. da., da. dial. *prakke* ungef. ds.; från mlty. *prachen*, tigga, jfr *pracher*, tiggare, möjl. egentl. högtyska ord, motsv. ty. *prachern*, *pracher*, jfr öfris. *prakken*, pressa, trycka (se prägel); av Zupitza o. Falk-Torp betraktade som onasalerade former till prång, prångla.

prakt, 1550-t.: *pracht* o. *pråll* (här neutr. såsom stundom även annars under 1500- o. 1600-t.) = da. *pragt*, från ty.: mlty. *pracht* (*br-*), prakt, av fsax. *braht* m., larm = fhty. *pracht* ds., mhty. *braht* m., f. ds., sällan *praht* (ty. *pracht* f., prakt); jfr fsax. *breahtum*, larm, larmande mängd, ags. *breahtm*, larm, skrik; f. ö. flertydigt; bl. a. fört till braka o. till ty. *prangen*, pråla (jfr prunk), alltså av germ. **braht-* el. **branht-*. Betyd.-utvecklingen 'larm' > 'ståt' o. d. är densamma som i bram o. vissa där anförda ord. Jfr präktig.

praktik, i ä. nsv. bl. a. 'handläggning, överläggning', t. ex. G. I:s reg., el. '(hemligt) tillvägagående, knep, ränker', t. ex. G. I:s reg., Schroderus o. 1640, så ännu i dial. (i sht i plur.); i sg. förr ofta *-e*, *-a* = ä. da. *praktike*, från mlty. *practike*, utövning, knep, i plur.: ränker = ty. *praktik* ds., jfr fra. *pratiques*, ränker, från mlat. *practica*, utövning m. m., egentl. fem sg. till grek. adj. *praktikós*, skicklig el. benägen till att göra el. handla, hörande till göromål, verksam, till *prássō* (av **prakjō*), gör, handlar, vartill även *prãxis* (= sv. praxis). — Den gamla formen på *-a* kvarlever i bondepraktika, egentl.: almanack, kalender, 1545: 'prackteken inneholler, att i thette åhr skall bliffwe mycken storm och owäder'. — Härtill: praktisera, fsv. *prakticera* i betyd. 'utöva läkekonsten', från mlty. *practicēren* = ty. *praktizieren*, från mlat. *practicāre*; praktisk = ty. *praktisch*, efter grek. *praktikós* (se ovan); osv.

pralin, 1876, av fra. *praline*, efter marskalken *du Plessis-Praslin* († 1675), vars kock var uppfinnaren.

prassla, 1704, allmänt dock först under senare hälften av 1700-t., jfr 1682: *praslande*, larm, dån, ävensom ä. nsv. *brassel*, prassel; från ty. *prasseln*, ä. ty. *brasseln* m. m., av mhty. *prasteln*, *brasteln*, prassla, knaka, knastra o. d. = ags. *brastlian*, spraka, knaka; jfr isl. *brasta*, braska, skryta; besl. med brasa o. braska; se närmare d. o.

prata, Arvidi 1651; 1660: 'pratande discurser', Spegel 1685 = nisl., no. = da. *prate*, från mlty. *praten* = meng.; ljudhärmande; jfr mhty. *braten* ds., med samma växling av *p-* o. *b-* som i flera andra stammar av likn. ursprung (jfr t. ex. pladdra, plister). I slav. spr. finnas likbetyd. ord på *bred-*, som kunna vara besläktade. Jfr pruta. — Av Columbus Ordesk. uppräknat bland de gamla ord, som borde upptagas i skriftspr.

praxis, se praktik.

prebende n., motsv. fsv. *prebenda*, underhåll åt en kanik, prebende, även: daglig portion livsmedel som utdelas i ett kloster = ty. *präbende* f., fra. *prébende*, av mlat. *præbenda*, till lat. *præbēre*, räcka fram, överlemna (av *præ-*, fram, o. *habēre*, hava). — Gammal biform: ty. *pfründe*, utvecklat ur en form = mlty., fra. *provende*, fsv. *proventa*, (med samma betyd. som fsv. *prebenda*), ävensom det därmed etymologiskt identiska ä. nsv. *profandh*, *prouante*, proviant, av mlty. *provant* = ä. ty. *profant*; en ombildning (i anslutning till lat. *providēre*, förutse, draga försorg om) av mlat. *præbenda*.

precis, som adj. 1629, vanligt först på 1700-t. = ty. *präzis* osv., av fra. *précis* ds., av lat. *præcīsus*, kort, avskuren, part. pf. pass. till *præcīdere*, skära av, till *præ*, för, o. *cædere*, hugga.

predika, i östsv. dial. *prédik*, fsv. *predika*, *præ-* (säkerl. med huvudacc. på första stav.) = isl. *predika*, da. *prædike*, *prække*, fsax. *predikôn*, fhty. *predigôn* (ty. *prédigen*), ags. *predician*, från lat. *prædicāre*, förkunna (varav ffra. *prechier*, varav fra. *prêcher* o. eng. *preach*), till *præ-*, för, o. *dicāre*, kungöra, till stammen i *dīcere*, säga (urbesl. med vb. te, förete). — Om nsv. accent. *predika* se Kock Sv. ljudhist. 4: 453. — Härtill: predikan = fsv., isl. = da. *prækən*. Prediko- i predikosamling osv. hör närmast till fsv. biformen *predika* f. —

Predikstol, fsv. *prædikzstōl*, från mlty. *predikstôl*. Uttr. falla el. ramla från predikstolen (o. bryta benen av sig; det senare uttr. även ensamt), om person för vilken från predikstolen lysning till äktenskap avkunnats; med gamla anor. Härav förklaras sv. dial. *krycka* o. *kryckskänk* i betyd. 'lysningsgåva'; jfr Runii dikt 'Öfwer ett par Kryckior för en Fästmö' (Dudaim).

predikament, Växiö rådstur. protok. 1736: 'Rådman Lahman är i samma prædicament'; av ett latiniserande *prædicamentum* (jfr Kempe 1648: 'i lijka prædicamento'), till lat. *prædicāre*, förkunna, utsäga, av vars part. pf. pass. n. *prædicātum* den grammatiska termen predikat.

preferens, 1655, av fra. *préférence*, företräde, till *préférer*, giva företräde, föredraga, av lat. *præferre*, bl. a. föredraga, egentl.: bära framför, av *præ*, för, o. *ferre*, bära (urbesl. med bära; jfr prelat). — Som spelterm, Fr. Bremer Brev 1847 ('Min mor bjuder på ett parti »Preferance» om aftnarne'), med syftning därpå att i detta spel den ena färgen har företräde framför den andra. Kortform: priffe, Scholander i brev 1862; av samma slag som speltermerna fabbe (se under puka 2), kille o. pulla.

1. **preja,** ropa an (fartyg), Lind 1749 (*-ä-*), jämte *praja* (*-y-*), Rosenfeldt 1698, Serenius 1741 m. fl. = da. *praie*, från lty. *preien* el. holl. *praaien*, jfr meng. *preien*, bedja ivrigt (eng. *pray*), ytterst från ffra. *preier*, bedja (fra. *prier*), av lat. *precāri* ds. (urbesl. med fråga; jfr prekär). No. *preia*, reta, o. jutl. dial. *praje* ds. ävensom 'vara enträgen', ansluta sig närmast till öfris. *praien*, som utom 'ropa an, om skepp' också betyder 'övertala'.

2. **preja,** pungslå, uppskörta o. d., Posten 1768, Sahlstedt 1773. Enl vanlig uppfattning identiskt med föreg. Dock av Tamm Gr. s. 20, med någon tvekan, i stället härlett från ffra. *preier*, röva, plundra (eng. *prey*), till ffra. *preie*, byte, rov (fra. *proie*), av lat. *prædāri*, resp. *præda*, mot vilken härledning emellertid, såsom också Tamm framhåller, i sin mån talar, att mellanled i närliggande språk saknas.

[preka, sv. dial., sticka lätt, peka, se prick.]

prekär, av fra. *précaire*, vansklig, osäker, som erhålles av gunst o. nåd, av lat. *precārius*, som man erhåller genom böner, till *prex* (genit. *precis*), bön; jfr föreg. o. det urbesl. fråga.

prelat, fsv. *prelāter*, högre andlig (med domsrätt), förman, uppsyningsman, även *prelāte*, från mlty. *prélāte* = mhty. *prēlāt(e)* (ty. *prälat*), av en substantiverad form till lat. *prælātus*, satt framför, part. pf. pass. till *præferre*, bära framför (se preferens).

preliminär, av fra. *préliminaire*, förberedande, förelöpande, en bildning till lat. *præ-*, framför, o. *līmen* (genit. *līminis*), tröskel; jfr sublim. — Jfr prilla.

preludium = ty. *præludium*; nylatinsk bildning av *præ-*, framför, o. *lūdus*, spel, lek.

premie, Humbla 1740, Lind 1749 = ty. *prämie* f., av lat. *præmia*, plur. till *præmium* (= premium), belöning, fördel, byte, av *præ-* o. en bildning **-emiom* till lat. *emere*, taga.

premiss = ty. *prämisse*, av lat. *præmissa* n. plur., egentl.: det förutsända, substantiverad form till *præmissus*, part. pf. pass. till *præmittere*, sända förut (jfr t. ex. mission).

premium, se premie.

premiär, av fra. *première*, egentl. fem. sg. till *premier*, först, av lat. *prīmārius*, en bland de första, förnäm (jfr sv. *pastor primarius*), till *prīmus* (se prim).

prenumerera, E. Benzelius d. y. 1729 osv. (med på); Växiö domk. akt. 1731 m. fl. (med till); av nylat. *prænumerāre*, egentl.: på förhand erlägga betalning, av *præ-*, för-, o. *numerāre*, räkna (se nummer). I ty. o. fra. i stället motsvarigheter till abonnera, i eng. *subscribe*.

preparera, av fra. *préparer*, av lat. *præparāre*, förbereda, av *præ-*, för-, o. *parare* (jfr parad, parat).

preposition, av lat. *præpositio* (genit. *-tiōnis*), egentl.: ställning framför; jfr position.

presbyterian, se präst.

presenning, Grundell o. 1695 osv.; enstaka o. 1648: *bresenning* = da., från lty. (ty.), holl. =, av ä. fra. *préceinte*, skydd, beklädnad (jfr ä. ty. dial. *persent*, namn på ett tyg), av part.-stammen *præcinct-* till lat. *præcingere*, omgjorda, omgiva, av *præ-*, för, o. *cingere*, gjorda.

presens, av lat. *præsens*, närvarande (underförstått *tempus*, tid), partic. pres. till *præesse*, vara närvarande, vara framför. Jfr följ.

present, sbst., fsv. *present* (n.) = mlty. *présant*, ty. *präsent* (n.) osv., av fra. *présent* m., gåva, bildat till vb. *présenter*, överräcka, föreställa m. m., av lat. *præsentāre* ds., avledn. av *præsens* (genit. *-sentis*), närvarande (se föreg.), alltså egentl.: göra närvarande.

preses, av lat. *præses* (genit. *præsidis*), egentl.: försittande, av *præ*, framför, o. *sed-*, sitta (se f. ö. följ.).

president = ty. *präsident*, av fra. *président*, av lat. *præsidens* (genit. *-entis*), part. pres. till *præsidēre*, sitta framför, till *præ-* o. *sedēre*, sitta (se d. o.; jfr assessor, residens).

preskribera, av lat. *præscribere*, föreskriva m. m., av *præ-* o. *scrībere*, skriva (se d. o.).

press, i ä. nsv. även *prässe* t. ex. 1591, fsv. *press*, *præs*, press, olje-, vinpress = da. *presse*, i allm. från ty.; jfr mhty., ty. *presse* = fra., av mlat. *pressa*, substantiverat fem. sg. till lat. *pressus*, part. pf. pass. till *premere*, trycka (jfr express, pränta, reprimand). — Betyd. 'tidningslitteratur' härstammar från fra. Jfr följ. o. pärs.

1. **pressa,** hårt trycka, fsv. *præssa* = da. *presse*, från ty.; jfr mhty., ty. *pressen*, av fhty. *pressôn*, av lat. *pressāre*, trycka, till part. *pressus* (se föreg.).

2. **pressa** (soldater el. matroser, dvs. tvinga i tjänst), t. ex. 1717: 'det pressade follket' = da. *presse*, ty. *pressen*, från eng. *press*, som beror på sammansmältning av *press*, pressa (se d. o.), o. äldre *imprest* (nu *impress*), giva handpengar, jfr *prest-money*, handpengar, till fra. *prester* (fra. *prêter*), låna, lemna pengar, av lat. *præstāre*, fullgöra m. m., egentl.: stå framför (= prestera).

prestav, samma ord som y. fsv. *pristav* (*pre-*), tjänsteman som i Ryssland å regeringens vägnar ledsagar främmande sändebud, från ry. *pristav*, nu ungef.: stadsfiskal, länsman, egentl.: som är ställd vid (jfr fslav. *pri*, vid; urbesl. med ä. lat. *pri* i betyd. *præ*, varom Walde[2] s. 575, o. med stå). — Under 15- o. 1600-t. om 'ledsagare till skydd, uppvaktande (hos främmande sändebud)', stundom, t. ex. hos A. Oxenstierna, skrivet *præ-* genom anslutning till lat. *præ*, framför; även i betyd. 'skyddsherre' i allmänhet, o. hos Ekeblad 1654 'uppsyningsman å skepp'. — Den sekundära betyd. 'marskalk vid begravningar' uppträder hos Ekeblad 1650 (stundom också om bröllopsmarskalk, t. ex. Rudhelius 1662); enl. Bælter 1762 tillåtna endast vid »adeliga begrafningar». Sedermera i anslutning till stav även om de florbehängda stavarna, o. 1740; kanske redan 1696 (dock i osäkert sammanhang); stundom skrivet *præstafvar*. — I samtliga betyd. i ä. nsv. ibland *pri-*.

prestera, av lat. *præstāre* (se under pressa 2).

prestige, av fra. *prestige*, anseende, nimbus, bländverk, av lat. *præstigium*, *-ia*, *-iæ*, bländverk, gyckelspel, genom dissimilation av *præstrig-* till *præstringere*, egentl.: draga ihop, tillsammans med *oculos*, *aciem oculorum* i betyd. 'fördunkla' (till *præ-* o. *stringere*, draga ihop, vartill även striktur, stringent; jfr distrikt, restriktion).

pretendent, av fra. *prétendant* ds., egentl. part. pres. till *prétendre*, göra anspråk, fordra (= sv. pretendera), av lat. *prætendere*, sträcka framåt, i mlat. även 'begära', av *præ-* o. *tendere*, spänna, sträcka (jfr tendens; urbesl. med tunn o. tänja).

pretiosa, egentl. substantiverat neutr. pl. till lat. *pretiōsus*, dyrbar, till *pretium*, pris (se pris 3). — Härtill pretiös, skruvad, tillgjord o. d. (om stil) = ty. *preziös*, av fra. *précieux*, även: dyrbar, av lat. *pretiōsus*.

Preussen, landsn., från ty. *Preussen*, egentl. dat. plur. av ty. *preusse*, preussare (mhty. *priuze*, jfr mhty. *ze Priuzen*, hos preussarna), motsv. mlty. *prūsze*,

prûtze; o. 1000 (latiniserat) *pruzzi*, hos Nestor *prusi*, ursprungl. namn på en baltisk (med litauerna nära besläktad) folkstam. Att kurfurstendömet Brandenburg vid sin upphöjelse till konungarike (1701) antog det icke germanska namnet Preussen, berodde därpå att kurfurstendömet stod i vasallförhållande till kejsaren, medan det därmed förenade hertigdömet Preussen var suveränt. — I fsv. i stället den från mlty. lånade formen *Pryssen* Rkr. II; jfr fsv. *prysker*, preussisk, från mlty. *prûsch*. — Hit hör familjen. Prytz, egentl.: preussare.

prevet, se privet.

prick, G. l:s reg.: *prich*, *prik*, motsv. y. fsv. *prikkor* plur. P. Månsson s. 296 (jfr sv. dial. **pricka*) = no. *prikk*, da. *prik*, från mlty. *prick*; besl. med ags. *prica* m., prick (jfr eng. *prick*, stick, gadd, av meng. *prikke*), nisl. *prik* n., kort käpp, no. *prika*, (spetsig) stång, sv. dial. *preka* (av **prîka*), sticka lätt, peka (se nedan o. tand slutet), till en germ. rot *prik*, sticka, jfr rimformen *pik* (se pik). Knappast, såsom skett, att sammanställa med litau. *brėžiu*, kratsar. — På pricken, motsv. da. *paa en prik*, lty. *up'n prick*. — Till punkt och pricka, motsv. da. *til punkt og prikke*, jfr y. fsv. *til prikke* 1507, efter mlty. *to prikke*. — Härtill vb. pricka = no. *prikke*, da. *prikke*, jfr mlty. *pricken*, sticka, mhty. *phrecken*, ags. *âpriccan* ds.; samt med *-k-* sv. dial. *prika*, sticka smått, no.: beröra med något spetsigt, peta, m. m.

priffe, se preferens.

prilla, åtm. 1870-t. osv., kortform till (*juridisk*) *preliminärexamen* (nu avskaffad); av samma slag som kille, priffe osv.; jfr även studentspr. *dimm* om *dimissionsexamen* (förr: teor. teol. examen). Se f. ö. preliminär.

prim, fäktn., första hugget el. stöten t. ex. 1841 (1693: *prima*) = ty. *prim*, av fra. *prime*, av fem. till lat. *prīmus*, först; se prior. — Härtill också sv. dial. *prim* m., första dagen i nyet, fsv. *prīm* n., *prīma* f. nymåne, den första timmen på dagen, isl. *prím* ds., mlty. *prîme* i den senare betyd., av lat. *prīma* (*hora* el. *lūna*). — Dessutom i betyd. (gyllental' (= isl. *prím*), som musikterm m. m. — Jfr prima 1, 2, primadonna, primitiv, prins.

1. **prima,** i t. ex. prima vara, Markalls sömnl. n. 1821: 'utaf prima- sort' = ty., från lat. *prīma*, f. sg. till *prīmus*, först (se prim). — Etymol. samma ord är även det förr brukliga *prima*, om första klassen i latinskolorna.

2. **prima,** yvas, stoltsera (SAOF); prata tanklöst (Lundell Sv. ordl.), den senare betyd. utan tvivel blott dialektisk; enl. Rietz: prata utan eftertanke, vara tillgjord, förnäm; numera i riksspr. knappast känt el. använt av åtm. den yngre generationen i stora delar av landet; av Lind, Sahlstedt, Weste o. Dalin 1853 översatt med 'prata', 'prata utan eftertanke', av de två senare betecknat som vard.; hos Lind även 'söla'; o. 1740: ungef. 'stoltsera', Bellman: 'Står . . och primar' (rim: *rimmar*), 'sitta och prima' (rim: *stimma*), 'prima om sin gorge' (alltså: skryta), C. F. Dahlgren: 'På bordet primade . . en stor trädstånka'; f. ö. i regel 'sitta och prima' (i en soffa, kring väggarna o. d.) = no. *prīma*, syssla med onyttiga ting, ha underliga infall, prata skräp, da. dial. *prime* i den senare betyd., ä. da.: vara förvirrad, från lty. *prîmen* ds.; möjl. från djäkne- el. studentspr.; till lat. *prīmum*, början; alltså egentl.: lägga grunden till, varav: dricka sig i stämning (jfr eng. *primed*, nästan berusad), varav: bli yr o. prata skräp. I betyd. 'stoltsera' (jfr Fr. Bremer: *prima sig öfver*) utgår ordet från mlty. *sik prîmen*, ställa sig själv högt, jfr fra. *primer*, överträffa. Se Falk-Torp. — En ursprungligare betyd. föreligger i O. Rudbecks Atl. 1698: förespå (præsagit).

primadonna, Tegnér 1823: 'hjältinnan eller prima donna' (om en roman av W. Scott), av ital. *prima donna*, egentl.: den första damen; se prim o. donna, dam.

primitiv = ty., av fra. *primitif*, ursprunglig, av lat. *prīmitīvus*, den förste i sitt slag, till *primus*, först (se prim).

princip, förr ofta med plur. *principier*, t. ex. Dalins Arg. = ty. *prinzip*, av lat. *principium*, ursprung, början

till *princeps*, upphov, den förste (se f. ö. prins). — **Principryttare**, 1893, jfr **principrytteri** Nerikes Alleh. 1886 (båda dock tidigare i språket) = da. *principrytter*, efter ty. *prinzipienreiter* (där slagord redan 1844 i anslutning till formuleringen av en detta år av en tysk småfurste utfärdad ukas).

prins, i ä. tid även om regerande furste, monark, hos Spegel (*printz*) om 'mörksens furste', Lucifer = ty. *prinz* (mhty. *prinze*) osv., av fra. *prince*, av lat. *princeps* (genit. *-cipis*), den förste (t. ex. *juventūtis*, dvs. av ungdomen; under kejsartiden en hederstitel för kejsarens söner, till *prīmus*, först (jfr följ.), o. *capere*, taga (jfr betr. bildningen t. ex. *mūniceps* under **municipal**-); alltså egentl.: som intager den första platsen. Jfr föreg. — **Prinsessa**, i ä. nsv. även *prinsess*, t. ex. Karl XII, av fra. *princesse* = ital. *principessa*, av vulg.-lat. **principissa*. I ä. nsv. dessutom (med tillagd tysk avledning): *princessinn* o. *princessinna*.

prior, i kloster = fsv. osv., av mlat. =, om abbotens närmaste man, substantivering av lat. *prior*, den förre, den utmärktare, vartill superl. *prīmus* (se **prim**), avlägset besl. med för. — Till lat. *prior* hör även **prioritet**, efter fra. *priorité*, jfr mlat. *priōritas*.

1. **pris**, fångst, byte, uppbringat fartyg, 1645: *dhe prijser, som . . tagene äre*, jfr G. I:s reg.: *dömes för prijss* = ä. da. *pris*, da. *prise*, från mlty. *pris(e)* = ty. *prise*, av fra. *prise* (eng. *prize*) = mlat. *prīsa*, av *prēsa*, av *prēnsa* (*prehensa*), substantiverad part.-form av lat. *prehendere*, taga, gripa (fra. *prendre*; rotbesl. med förgäta, gissa, gitta, gåta; jfr **repressalier**, **repris**, **surpris**, ävensom **impressario**); se även följ. o. **prisgiva**. Med avs. på utvecklingen av *ī* jfr **fira** 1, **krita**, **pina**, **siden**, **spis** 2.

2. **pris**, nypa snus, Dalins Arg.: *prise* = da. *pris*, ty. *prise*, av fra. *prise* = föreg.

3. **pris**, belöning, lov, beröm, åsatt värde, i ä. nsv. äldst m., fsv. *prīs* m., tävlingspris, hedersrum, beröm, härlighet, förtjänst = senisl. *príss*, da. *pris*, från mlty. *pris*, värde, beröm = mhty. *pris* (ty. *preis*), av ffra. *pris* (fra. *prix*, eng. *price*), av lat. *pretium*, värde, pris på ngt (jfr **pretiosa**), varifrån i övriga språk: belöning, i sht vid tävling > beröm. — Härav vb. **prisa**, fsv. *prīsa*, uppskatta, förhöja, prisa = senisl. *prísa*, da. *prise*, från mlty. *prisen*, värdera, uppskatta = ty. *preisen*, av fra. *priser*, uppskatta (ffra. även *preiser* > eng. *praise*, berömma). — En inhemsk germ. stam för 'lov, pris', 'lova, prisa' föreligger i got. *hazeins*, *hazjan*, ags. *herian*, egentl.: ropa, skrika såsom i fhty. *harên*; en annan i **lov** 2; jfr även got. *mikiljan*, prisa, egentl.: göra stor (se **mycken**).

prisgiva o. **giva till pris** = da. *prisgive* o. *give til pris*, mlty. *tom prîse geven*, ty. *preisgeben*, efter fra. *donner prise*, ital. *dar presa*; till **pris** 1. — I ä. nsv. stundom *giva pris*, t. ex. 1635. Sammans. *prisgiva* upptages i ordböckerna tidigast av Dalin 1853 o. blir i litter. vanlig först under 1800-t:s senare årtionden.

prisma, av grek. *prísma*, egentl.: det söndersågade (bildat som **drama**, **tema** osv.), till *príein*, såga.

prisse, Benedictsson 1884, Nordensvan Figge 1890 osv.; från tyska studentspr.; t. ex. *eine wunderliche Prise* 1781 (Kluge D. Stud.-spr. s. 115). — Som hundnamn, allm. i dial., möjl. kortform till **prins**, ss. t. ex. Måsse till Måns osv.

privat = ty. osv., av lat. *prīvātus*, satt utom förbindelse med staten, enskild, part. pf. pass. till *prīvāre*, beröva, avledn. av *prīvus*, för sig bestående, enskild; jfr följ. o. **privilegium**.

privet, avträde, även **prevet** (t. ex. Lind 1749), med *i* till *e* i obeton. stavelse, fsv. *privēt*, *privāt* = da. *privet*, från mlty. *privêt*, *privât* (holl. *privaat*) = mhty. *privêt*, av ffra. *priveit* (fra. *privé*, varifrån nhty. *privé*), av lat. *prīvātus*, enskild (se föreg.). — Lånord i dylika fall äro mycket vanliga i överskylande el. förmildrande syfte; jfr **dass**, **klosett**, da. *retirade* (se **retirera**) osv.

privilegium, O. Petri: *-ier* plur., P. Brahe Kr.: *previlegium*, jfr y. fsv.

biærghsprivilegier (*bergæ-*) plur. 1511 Sdw. Tillägg, fsv. *previlegium* ÖGL = mhty. *prívilégium* osv., av lat. *privilēgium*, företrädesrätt, lag el. förordning mot enskild person, till *prīvus*, enskild (se privat), o. en bildning till *lex* (genit. *lēgis*), lag.

pro i pro primo, pro forma osv., av lat. *prō*, för (se d. o.).

probabel, av fra. *probable*, sannolik, antaglig, lat. *probābilis*, även: god, giltig, till *probāre* (se följ.).

probera = fsv., från mhty., ty. *probieren*, av lat. *probāre*, pröva, undersöka, gilla, jfr *probus*, god, duktig; se prov, prubba o. pröva. — Om probersten se prövosten under pröva.

problem, Strömer 1744 = ty. av grek., *próblēma* n., det förelagda, stridsfråga, till *pró*, för, o. *bállein*, kasta; jfr emblem o. bal 2. — Förr stundom mask. efter fra. (t. ex. Höpken 1759, 1760) såsom också poem, system.

procedur, av fra. *procédure*, till *procéder*, av lat. *procēdere*, fortskrida m. m.; jfr process, procession.

procent, Dalin Arg.; *Pro Cent* (tidigare *pro cento*, t. ex. 1632, 1705 o. ännu 1769), från ty. *prozent*, av äldre *pro cento*, *per cento*; såsom många andra handelstermer av italienskt ursprung (jfr brutto, netto, saldo osv.); efter ital. *per cento* (i anslutning till lat. *pro*); av lat. *per*, för, o. *centum*, hundra (se d. o. o. jfr centner).

process = ty. *prozess*, av lat. *prōcessus*, framskridande, framsteg, i mlat. även: rättegångshandling, rättegång, till part.-stammen av lat. *procēdere*, gå framåt m. m.; jfr följ.

procession = ty. *prozession*, av lat. *prōcessio*, framskridande, till *procēdere*, gå framåt; jfr föreg. — Etymologiskt identiskt är fsv. o. ä. sv. *process* ds., ännu hos Bellman, av mlty. *processie*.

producera = ty. *produzieren*, av lat. *prodūcere*, framföra, framdraga, till *prō*, fram, o. *dūcere*, föra (jfr dusch, töja). — Härtill: produkt = ty., av lat. *productum*, det frambragta; ävensom produktion, av fra. *production*, av lat. *prōductio*; m. fl.

profan, 1634 = ty., av lat. *prōfānus*, icke helig, gudlös, till *prō*, framför, o. *fānum*, helgedom; alltså egentl.: som står utanför helgedomen el. templet; jfr fanatisk.

profession = ty., av fra. =, av lat. *prōfessio*, yrke, officiell anmälan el. uppgift om namn, förmögenhet o. d., till part.-stammen av *profitēri*, anmäla, öppet förklara, av *prō* o. *fatēri*, förklara, tillstå, till ett part. pf. pass. av roten *bha*, säga (i fabel osv., urbesl. med bön).

professor, 1593 (ännu under 1600-t. i plur. ofta med lat. ändelse *-es*), ej upptaget i Schroderus Com. 1640 el. Lex. Linc. 1640, i vilket senare arb. lat. *professor* återgives med 'En vppenbarlig (dvs. offentlig) Läsemästare' = ty. osv., av lat. *prōfessor*, offentlig lärare, tidigare (under kejsartiden) en titel på 'grammatici' o. 'retorer', till *profitēri* (se föreg.), avlägset besl. med profet. — På 1600-talet någon gång i Sverige även uttryckt med *läsemästare* (t. ex. om Messenius), efter ä. ty. *lesemeister*; vilket ord även användes om lektor. I Tyskland var professor ämbetstitel för akademiska lärare från första hälften av 1500-t.; tidigare vanl. *lector*; jfr S. Nyström Deutsche Schulterminologie s. 121 (Hälsingfors 1915).

profet, fsv. *prophete* (= Bib. 1541) = mlty., mhty. *prophéte* (ty. *profet*) osv., av lat. *propheta*, av grek. *prophḗtes*, varifrån got. *praúfētus* m. m.; till grek. *pro*, fram, o. *phánai*, säga, till ie. roten *bha*, säga (se under profession); alltså egentl.: förkunnare, talman, i vilken allmänna betyd. t. ex. i 2 Moseb. 7: 1: 'din broder Aron skall vara din profet' (yttrande av Jehova till Moses); sedermera i bibeln speciellt: Guds talman.

profil, 1708 (om ansikte), Karl XII 1711: 'bröstvärn af . . hög och tiok profil' = ty., av fra. =, av ital. *profilo*, sammans. med *pro*, framför, o. ett ord motsv. lat. *filum*, tråd (jfr filé): ansiktskonturen har alltså jämförts med en tråd.

profit = fsv. 1494, ty., av fra. =, av lat. *profectus*, fördel, framgång, till *proficere*, gagna; jfr effekt. I fsv. närmast från mlty. *profit*. — I dial. i samma

betyd. även *provins* (med folketymologien *prō(vinst)*, jfr fsv. *provent(a)* (se prebende slutet).

profoss, t. ex. Hund 1605, förr även, såsom ännu t. ex. i Uppl., *brofoss* = da. *profos*, från ty. *profoss*, av ffra. *provost* (= eng.), av mlat. *propositus*, ombildning av lat. *præpōsitus*, alltså etymologiskt samma ord som det tidigare lånade prost; se f. ö. d. o. — Formerna med *b-* bero på en i lånord rätt vanlig växling av $p \sim b$ (jfr t. ex. pajas, pank, puckel, pudding) o. ej, såsom förmodats, på folketymologi.

program = ty. *programm*, av grek. *prógramma* n., offentlig skriftlig kungörelse, till *prográphein*, skriva förut; jfr grammatik.

projekt = ty., av lat. *projectum*, egentl.: det framkastade, part. pf. pass. n. till *proicere*, framkasta, till *prō*, fram, o. *jacere*, kasta. Det sv. ordet är med sitt *sch*-ljud o. sin betyd. en blandning av det lat. o. ty. ordet å ena sidan o. det etymologiskt identiska fra. *projet* å den andra. Uttalades med *sch*-ljud åtm. på 1660-t., t. ex. 1661: *prosject* (Åbo). Jfr däremot 1657: *itt latinskt proiect.* — Härtill även: projektil, Dagl. Alleh. 1824 = ty., av fra. *projectile.*

prokura, t. ex. 1887 = ty., av ital. *procura*, fullmakt, av lat. *prō*, för, o. *cūra*, omsorg, förvaltning (se kurera).

proletär, om moderna förh.: Geijer 1846, Wingårdh 1847 ('som de nu kallas'), 1848, alltså under revolutionsåren; tidigare om förh. i gamla Rom t. ex. 1768 (*proletarier*); av fra. *prolétaire*, av lat. *prōlētārius*, hörande till de lägsta klasserna, ytterst till *prōlēs*, barn, avkomma (alltså egentl.: person med barn), till *prō-* o. *alere*, föda, nära (urbesl. med alster).

prolog = ty., av grek. *prólogos*, till *pró*, för, o. *lógos*, tal (se filolog).

promemoria, lat.: för minnet, till *memor*, ihågkommande (rotbesl. med martyr).

promenera, av fra. *promener*, föra omkring, ledsaga på promenad, av vulg.-lat. *prominare*, egentl.: driva (djur) fram genom hotelser, till lat. *prō*, fram, o. *minārī*, hota. Den sv. intrans. betyd. 'spatsera' motsvaras av fra. *se promener.*

promovera = ty. *promovieren*, av lat. *prōmovēre*, bringa framåt, befordra, till *prō*, fram, o. *movēre*, sätta i rörelse. — Härtill: promotion = ty., av lat. *promōtio*, befordran (jfr motion).

promt, som adv. förr: genast, ofördröjligen, t. ex. 1839, nu: nödvändigt; mera sällan som adj.: flink, punktlig o. d., från ty. *prompt* adj. ds., av fra. *prompt* adj. ds., av lat. *promptus*, rask, duktig, färdig, uppenbar, o. (senare) adv. *prompte*, raskt, villigt, part. pf. pass. till *prōmere*, taga fram, av *prō*, fram, o. *emere*, taga.

promulgera, av lat. *promulgāre*, offentliggöra, av ej säkert utrett ursprung.

prononcera, av fra. *prononcer*, uttala, förkunna, avkunna, av lat. *prōnuntiāre*, avkunna, tillkännagiva m. m., till *prō-*, fram, för, o. *nuntiāre*, kungöra, till *nuntius*, bud, förkunnande; jfr annons o. renons.

propaganda, i sin moderna betyd. ett 1800-tals ord; handlingens propaganda o. 1870; urspr. ett kyrkligt ord, som fick politisk betydelse o. 1790 i Frankrike; efter lat. *de propaganda fide*, benämning på en institution i Rom för den katolska trons utbredning; gerundivform till lat. *propāgāre*, utbreda, fortplanta (egentl. genom sättkvistar o. d., om vinrankor o. träd), vartill ty. *propfen*, ympa (se under propp).

propeller, Sv. T. 1852, Berlin 1852, från eng. =, till lat. *propellere*, driva el. stöta framåt (jfr puls samt amboli, filt). — Jfr Winterbl. 1853: 'Propeller har man kallat, till och med i tryck, »propell»' (se mankill o. jfr dial. *kilomet*, *sekvest*, *teat*, där *-er* uppfattats som pluraländelse).

proper, i modern betyd. 1704: 'propert slott', 1707: 'kläder sig propert'; = ty., av fra. *propre* ds., även: egen m. m., av lat. *proprius*, uteslutande tillhörig, egendomlig, egen, vartill sv. proprieborgen. — Dessutom i ä. nsv. i betyd. 'egentligt, bestämt', t. ex. 1546.

proponera = ty. *proponieren*, av lat. *propōnere*, föreslå, berätta, framlägga, av *prō-*, fram, o. *pōnere*, lägga, sätta,

ställa (= sv. ponera; jfr särsk. post 1). — Till part.-stammen *propōsit-* hör proposition. — Jfr apropå, propsa.

proportion = ty., av fra. =, av lat. *proportio*, förhållande, jämnmått, av *prō-*, i förhållande till, o. *portio*, del (se portion).

propp, Stiernhielm 1644 = da. *prop*, från mlty. *prop(pe)* = ty. *pfropfen*, meng. *proppe* (eng. *prop*, stöd; jfr pitprops). Härtill: vb. proppa, P. Erici 1582: 'fylla och proppa', fsv. (*samon*) *proppa* Cod. Ups. C 20 = da. *proppe*, från mlty. *proppen* = ty. *pfropfen*. Formerna ty. dial. *prumpfen* ds., lty. *prampen*, trycka, pressa, ty. *pframpf*, som tjänar till att stoppa med, sv. dial. *primpa*, äta el. dricka omåttligt, proppa i sig, synas hänvisa på bildningar av imitativt ursprung med bland dylika vanlig formväxling. — Ett helt annat ursprung har ty. *pfropfen*, ympa, avledn. av fhty. *pfrofa*, ympkvist, vilket liksom så många andra fruktodlingstermer (jfr ympa) kommit från romarna, av lat. *propāgo* ds., bildat av lat. *propāgāre*, fortplanta (se propaganda); jfr t. ex. Lucidor (Sv. vitt.-samf. 4: 397): 'Then som i sin Stamm proppar / Hwadh andras grenar spilt'.

proprieborgen, se proper.

propsa, Svedelius Ant. ur mitt förfl. lif 1890: 'vi »propsade», såsom det kallas, med dem, som ansågos obeslutsamma'. Ordet härstammar sannol. från studentspr., varför i sin mån belägget från Svedelius talar, ävensom den omständigheten, att det ännu har ett ganska begränsat spridningsområde o. ej uppträder i dial. Möjl. med Tamm Fon. kännet. s. 41 ombildning av fra. *proposer*, föreslå (se proponera). Den yngre konstr. med på beror på inverkan från pocka.

propå, se apropå.

prosa, Lagerbring 1748, Sahlstedt 1773, av lat. *prōsa*, av *prōrsa* (*oratio*), fem. till *prōrsus*, **provorsus*, vänd framåt, till *pro*, fram, o. *verto*, vänder (se varda); alltså: rättframt tal, i motsats till vers. I ä. tid även den fra. formen *prose*, t. ex. fru Lenngren 1794.

proselyt, Bib. 1541 = ty. *proselyt*, fra. *prôselyte*, av grek. *prosélytos*, i Nya test.: en till judendomen omvänd hedning (jfr Matt. 23: 15), egentl.: nykomling, som anlänt, kommit till, av *prós-*, till, o. *-ēlytos*, kommen, jfr *elevthō*, kommer, Hesych., futur. *elévsomai* osv.

prosit, i fråga om nysning o. d.: Lagerström 1731, Broman 1741, Bellman 1769: 'Nös du? Prosit, lilla vän' = ty. (i betyd. 'skål!'), av lat. *prōsit*, må det gagna, till *prōdesse*, till *prō*, fram, o. *esse*, vara. Om innebörden av uttrycket, då det användes vid nysning, se under nysa. — Icke sällan även såsom uttr. för förvåning.

prospekt = ty. osv., av lat. *prospectus*, utsikt, till *prospicere*, se framför sig, av *prō-*, fram, o. *specere*, se, skåda (se spektakel o. jfr respekt, egentl.: seende tillbaka).

prost, fsv. *prost, proest, proaster, provaster* m. m., föreståndare, domprost, prost = da. *pro(v)st*, från mlty. *provest*, mhty. *probest* (ty. *probst*), ags. *prófast*, varifrån isl. *prófastr*; av mlat. *propositus*, ombildning av lat. *præpositus*, föreståndare (varav fra. *prévôt*), av *præ*, före, o. *positus*, ställd, part. pf. till *ponere*, ställa, lägga (sv. ponera). Egentl. samma ord som profoss. — Ä. sv. *probst*, t. ex. Serenius, Lind, beror på lån från ty.

prostituera = ty. *prostituieren*, fra. *prostituer*, av lat. *prostituere*, offentligen prisgiva, ställa fram, av *prō-*, fram, o. *statuere*, ställa (se statuera). — Härtill: prostitution = ty., fra., av lat. *prostitutio*.

protegé, av fra. *protégé*, skyddsling, part. pf. till *protéger*, skydda (= sv. protegera), av lat. *prōtegere* av *prō-*, för, o. *tegere*, täcka (urbesl. med tak, täcka). — Av det lat. vbalsbst. *protectio*, skydd, är avlett fra. *protectionnisme*, skyddstullssystem, varifrån sv. protektionism; liksom fra. *protectionniste*, eng. *protectionist*, varav sv. protektionist.

protest, äldst, t. ex. Gustaf II Adolf 1628, om växlar; på 1600-t. stundom i den urspr. betyd. 'försäkran'; förr (stundom neutr.), jfr fsv. *protestering*, offentligt betygande o. d. = ty. *protest*, till lat.

protestāri, offentligen betyga, av *prō*, för, o. *testāri*, vittna; jfr attest o. testamente. — Ordet synes i sin moderna anv. egentl. vara ett köpmansord o. kommer såsom sådant liksom så många andra dylika termer (jfr brutto osv.) ytterst från ital. (*protesto*). — Härtill: protestant, i kyrklig betyd.: Brasck Pufend. 1680, från ty. =, uppkommet efter riksdagen i Speier 1529, då reformationens anhängare avgåvo en protest mot det av det katolska flertalet fattade beslutet i religionsangelägenheterna.

protokoll, 1602: 'holle een protocoll' = ty. = fra. *protocole*, av mlat. *protocollum*, av mgrek. *prōtókollon*, egentl.: det som är limmat främst, om det första bladet i papyrusrullen, å vilket vissa anteckningar gjordes, till grek. *prōtos*, den främste, förste, o. *kólla* f., lim.

prov, 1628: *proff*; jfr 1594: *prob*; på 1600-t. även fem. (el. mask.) = senisl. *próf*, vittnesbörd, prov, undersökning, no.-da. o. ä. da. *prov*, vittnesbörd, från mlty. *prôve*, prov = ty. *probe*; av mlat. *prōba* (varav ffra. *prove* > fra. *preuve*, eng. *proof*), till lat. *probāre*, pröva (se probera o. jfr pröva). — Hit hör även fsv. *proba*, fängelse i ett kloster osv.; se prubba.

proviant, P. Brahe Kr., Girs 1627 (båda neutr.), från ty. *proviant*; i ä. ty. även *prob(i)ande* m. m., av ital. *provianda*, av ej fullt säkert ursprung. Ett annat ord är fsv. *provenda* med samma betyd. som *prebenda*, ävensom ä. nsv. *profandh* (se prebende).

provins = ty. *provinz*, av lat. *prōvincia*, uppgift, uppdrag, ämbete, provins (fra. *province*, *Provence*); sannol. med Budenz o. J. Schmidt en bildning på *-ia* till ett **prōvincus*, *k*-avledn. av **prōvīn-*, avljudsform till got. *frauja*, herre o. isl. *Freyr*, alltså: hörande till herren el. härskaren; se Frö o. fru.

provinsros, Frese 1716: *province-ros*, Linné 1731; egentl.: ros från staden *Provins* i Frankrike (fra. *rose de Provins*), vars latinska namn var *Provīnum*. I vissa belägg syftas kanske emellertid på *provence-rosen*, dvs. rosen från Provence.

provision = ty., fra., av lat. *prōvīsio* (genit. *-ōnis*), försorg, förutseende, till *prōvidēre*, förutse, av *prō-*, för, o. *vidēre*, se (urbesl. med veta; jfr vision). — Härtill även provisor, i betyd. 'biträde å apotek' 1740, från ty. =, av lat. *prōvīsor*, som besörjer, förutser.

provocera = ty. *provozieren*, utmana, efter lat. *prōvocāre*, framkalla, av *prō-*, fram, o. *vocāre*, kalla (jfr ekivok, vokal). — Härtill bl. a. det först under de senare årtiondena, särsk. i fråga om ryska förh., vanliga provokatör, t. ex. 1899, av fra. *provocateur*.

prubba, (förr:) universitets- el. skolfängelse, med biformen *probba*, av ä. nsv., fsv. *proba*, egentl. = lat. *proba*, prov o. d. (se probera, pröva). Ordet är snarast att betrakta som en vardags- el. kortform till *proba* (jfr finka o. kurra); men *-bb-* kan, med Noreen V. spr. 4: 61, också tänkas bero på ljudsubstitution.

prudentlig, 1841, ett blott svenskt ord; sannol. en ombildning i anslutning till *prude*, pryd (jfr *prydentlig* 1889) av likbetydande *pretentlig*, Onkel Adam m. fl., vilket självt utgår från *pertentlig*, Onkel Adam 1842 m. fl. samt i sydsv. dial., från da. *pertent(e)lig* (redan 1656), troligen en analogisk utvidgning av ett ord, motsv. no. *perten*, kräsen, pryd, sv. dial. *pärten* (o. *pårten*), stött, sur, sticken, vilket synes vara grundbetyd. (besl. med sv. dial. *pärra*, da. *pirre* osv., bry, retas med o. d.), varifrån den av 'kinkig, granntyckt o. d.' utvecklat sig. Se bl. a. Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 149.

prunk, Lucidor 1672 = da., från ty. = lty. = mholl. *bronc* (holl. *pronk*); jfr eng. dial. *prank*, *brank*, vara stolt, *prink* prunka. — Härtill vb. prunka, Bröl. besv., Columbus, Lucidor = da. *prunke*, från ty.: mlty., ty. *prunken* (mhty. *brunken*). — Säkerl., att döma av de under bram o. prakt anförda betyd.-parallellerna, till en ljudrot med grundbetyd. 'larma' el. dyl.; jfr no. *branka*, bl. a. 'knäcka' (egentl. så att ett brakande ljud uppstår), ävensom mlty., ty. *prangen*, prunka (mhty. även *br-*), varav da. *prange* o. sv. dial. *prånga*,

vartill ä. da. *prang*, prakt, larm, sv. dial. *präng*, prunk, från mlty. *prank* (jfr ty. *gepränge*), osv. — Växlingen av *p-* o. *b-* sammanhänger med ordens onomatopoetiska karaktär.

prusta, i betyd. 'nysa' Bib. 1541, i betyd. 'frusta' t. ex. Lælius 1588, jfr fsv. *prustan*, nysning = da. *pruste*, i ä. da. också 'nysa', från mlty. *prûsten*, nysa, fnysa (ä. holl. *pruisten*); till en germ. ljudhärmande rot *prus*, av samma slag som *frus* i *frusta*. Ry. *bryzgatĭ*, spruta o. d., som anknutits till prusta, hör säkerl. icke hit.

pruta, 1640-t. o. under senare hälften av 1600-t.: pocka, kivas, knota el. opponera, t. ex. 1641: 'pruta ööl oeh wija aff honom'; 1650: 'der om dee begynte pruta' (i fråga om ett köp), här i betyd. 'kiva'; från dylika uttr. härrör den yngre anv. om prutning vid handeln, t. ex. i förb. *pruta af* 1691, 1711, jfr Spegel Gl. 1712, Kolmodin 1732 osv.: *pruta(s)*; motsv. no. *pruta*, kivas, träta, pruta, da. *prutte*, pruta, i dial. även: knota (jfr under prutta); besl. med mlty. *proten*, pladdra, lty. *prötelen*, murra, puttra, möjl. även (med urspr. *-tt-*?) ty. *protzen*, vräka sig, skrävla; ljudhärmande liksom prata o. kanske besl. med d. o. — Enl. somliga är ordet i sv. möjl. lån från da.; i så fall med förlängning efter mönstret *slutte* : sluta; dock ovisst. Växlingen av *-t-* o. *-tt-* sammanhänger i stället troligast med ordens onomatopoetiska karaktär.

prutgås, Branta bernicla, Sv. Nilsson 1858; uppkallad efter sitt skrik, som liknar ett kort trumpetande o. erinrar om tranans ; jfr de på samma sätt uppkomna benämningarna isl. *hroðgás*, da. *radgaas*, lty. *rottgôs*, fra. dial *crot*.

prutta, pedere, Bellman, hos Linné i betyd. 'frusta o. d.'. Möjl. besl. med da. dial. *prutte*, knorra (se pruta), jfr sv. dial. *prutta*, puttra, holl. *pruttelen*, puttra, knorra, no. *prutten*, surmulen, sv. dial. *pruttog*, *pryttog* ds. osv. Snarare är dock sv. prutta en självständigt uppkommen ljudhärmande bildning o. de övriga närmast att sammanhålla med pruta, där även betyd. 'knorra, knota' uppträder.

pryd, o. 1800 (1798 i övers. från fra.) = ty. *prüde*, av fra. *prude*, tillgjort sedesam, sipp, av ffra. *prud*, duktig; enl. somliga av lat. *prōvidus*, förutseende, klok; enl. andra har *prude* uppstått genom ellips av *prud'homme*, klok o. rättskaffens man, av *preux d'homme*, till *preux*, tapper, av vulg.-lat. **prodis*, till lat. *prōd-* (i *prōdesse*, gagna), biform till *prō*, för (se för, prep. o. adv.), alltså egentl.: som står framför. Från ffra. härstammar (direkt o. indirekt), ags. *prút*, meng. *prūd* (eng. *proud*, stolt), isl. *prúðr*, ärelysten, präktig, fsv. *prūdher*, ståtlig, präktig, ä. da. *prud* ds., o. med en betyd., som står den av pryd nära, fsv. *prydher*, hövisk, sedesam. Jfr pryda. — Härtill : pryderi, av fra. *pruderie*.

pryda, fsv. *prȳdha* ds. = isl. *prýða*, göra ansenlig el. ståtlig, da. *pryde*, pryda; avledn. av fsv. *prūdher* = isl. *prúðr*, varom under föreg. En annan avledn. av samma adj. är fsv. *prȳdhe*, prydnad, heder = isl. *prýði*, da. *pryd* ds., ags. *prýto*, *prýde*, stolthet (eng. *pride*). — Härtill sbst. prydnad, Schroderus Com. 1640: *prydnat*, Verelius 1681: *-ad*, jämte ä. nsv. *prydna*, ännu på 1700-t. (jfr den arkaistiska oblika formen *i sin prydno*); i fsv. i stället *prydhning* o. *prydhilse* (båda även i Bib. 1541).

prygel, i modern betyd. Liwijn 1817 (i förb. med 'tilldela'), i ä. nsv. uteslutande 'påk', t. ex. Schroderus 1638 o. ännu Moberg 1815; stundom även *pryl* = da. *prygl*, käpp, lång karl, kok stryk (i *en dragt prygl*), från ty. *prügel*, knölpåk, i plur.: kraftiga slag, prygel, av sen mhty. *brügel*. Dunkelt. Osäkra förmodanden se Falk-Torp s. 852 o. (annorlunda) Meringer WuS 1: 190. — Med avs. på den sekundära betyd. 'lång karl' i da. jfr under dräng, lurk. — Härtill vb. prygla, 1640, även (i ex. från Smål.) *pryla*, från ty. *prügeln*.

pryl, I. Erici 1642. Enl. allmän uppfattning ombildat, i anslutning till syl, av ett **prȳn* = da. dial. *pryn*, knappnål, nisl. *prjónn*, virknål (jfr no. *prjona*, knappnål), mlty. *prên(e)*, *prîn*, pryl (varifrån ä. nsv. *prên*, t. ex. Bib. 1541, da. *pren*, ä. da. även *prin*), ags. *prēon*, nål (eng. *preen*, verktyg att avlägsna noppor

i tyg), av germ. **preuna-*, med växelformer på *-m-* : mlty. *prême*, mhty. *pfrieme* (ty. *pfriem*). Emellertid talar den sen-mty. formen *pryel* Teuthonista 1477 i sin mån för att *l*-formen är gammal. F. ö. i enskildheter oklart. Jfr olika förslagsmeningar av Bugge Ark. 22: 127, Falk MoM 1: 82 (lån genom förmedling av fslav. *prionĭ* från grek. *priōn*, såg, borr), van Wijk IF 28: 126 (till en rot *bru* i serbokroat. *brulī*, spik, osv.). — Om andra germ. beteckningar se under syl.

Prytz, familjen., egentl.: preussare, jfr mlty. *prûze* = mhty. *priuze* (ty. *preusse*), se Preussen. Jfr Behm, Beijer (se bajrare), Bremer, Böhme, Fleming (flamländare), Fran(c)k (se frank 2), Fries, Holst, Sachs, Schotte, Schwab, Wahl osv.

pråla, Bib. 1541 i betyd.: prakt o. skryt, O. Petri Kr.: 'med sådana pråål och ståât .. som ther til hörde' (utan nedsättande bibetyd. = prakt) = ä. da. *praal*, *pral*, da. *pral*, från mlty. *prâl*, prakt, larm = ty. *prahl*; jämte vb. pråla, i Bib. 1541: skryta, jämte da. *prale* från mlty. *prâlen*, pråla, skryta = ty. *prahlen*; säkerl. till en ljudhärmande rot med betyd. 'skrika, larma o. d.', av samma slag som i ty. dial. *brallen*, skrika = da. *bralle*, ty. *brüllen*, böla, osv. Betyd.-utvecklingen 'larma, skrika' > 'skryta' är densamma som i sv. o. no. dial. *brama* (se bramsegel), braska, skryta, skräna (vard.), skrävla; den av 'skryt' el. 'larm' > 'ståt, pråål' densamma som i fsv. *bram*, sv. prakt (jfr även under prunka).

pråm, sv. dial. även *pramm*, fsv. *praam*, *prom*, *pram* = senisl. *prámr*, da. *pram*, från mlty. *prâm* = ty. *prahm*; från ftjeck. *prám*, fslav. *pramu*, båt, en *m*-bildning till ie. roten *per*, *por*, fara (över), motsv. det inhemskt germ., fhty. *farm*, båt, o. fsv. *farmber* (osv.), last, varom se parm o. fara. Nsv. *prom* (med *o*-ljud) är möjl. lånat från en medellågtysk biform **prom* = det etymologiskt identiska polska *prom* (el. ry. *poróm*); väl ej direkt från den slaviska formen. Jfr till formväxlingen Lidén Ark. 13: 39 n. 1, 44.

prång n., trång passage o. d., jfr fsv. *hæstaprang* f., nödstall, nödspilta, ä. nsv. *prång* ds. (jfr sv. dial. *prångel* ds.); i modern betyd. n. t. ex. Lind 1749, men i sv. dial. (*prång*, *prang*) ofta f.; från mlty. *prange*, skranka, klämma, skampåle m. m., *prank*, tryck = mhty. *phrange*, instängande, trångmål (jfr ty. *pranger*, skampåle); besl. med got. *praggan*, trycka, mlty. *prangen*, mhty. *pfrengen*, meng. *prangelen* osv.; jfr pracka 2 o. följ.

prångla, i sammans. *utprångla* 1636, avledn. av fsv. (*ut*)*pranga*, ä. nsv. *prånga* = nisl. *pránga*, no. *pranga*, schackra o. d., da. *prange*, handla med lantmannaprodukter, jfr ä. nsv. *prångare* o. sydsv. dial. *prangare*, uppköpare o. d., da. *heste-* o. *studepranger*; bl. a. sammanfört med pracka o. prång, varvid med avs. på betyd. prångla förhölle sig till mlty. *prangen*, trycka, som pracka (på ngn) till öfris. *prakken*, trycka; av germ. *prang-*, *praz(n-)*; jfr mhty. *phragen*, handel, ocker, *phragener*, småhandlande.

prägel, Messenius o. 1630: 'stämpel och prägel' (om mynt); o. vb. prägla, 1663 osv.; *l*-bildningar till ä. nsv. *präga*, prägla, 1591, 1626 (*-e-*), 1632, 1633 (samtliga ex. om mynt) = da. *præge*, från ty.; jfr ty. *gepräge*, prägel, o. vb. *prägen*, i ä. ty. även *bregen*, jfr mhty. *brœchen*, *prœchen*, fhty. (*gi*)*prâhhan*, inrista, utföra i upphöjt arbete, stämpla, ävensom ags. *ábracian*, gravera o. d.; möjl. utgående från en växelform till roten i öfris. *prakken*, pressa (jfr under pracka 2).

[präjel, i dial., slaga, se pläjel.]

präktig, från ty. *prächtig*, till prakt (se d. o.).

pränta, i ä. nsv. bl. a. 'trycka', t. ex. G. I:s reg.; förr med böjningen *pränte*, *präntat* (jfr Lenngren i Den glada festen: 'Grannt och vackert och förgyldt och präntat', dvs. präntat) = da. *prente*, från mlty. *prenten*, trycka, motsv. eng. *print*. Härtill sbst. präntt, i ä. nsv. 'tryck', t. ex. P. Svart Kr., o. 'tryckeri', t. ex. G. I:s reg. = da. *prent*, från mlty. *prente*; o. ä. nsv. *prentare*, boktryckare, NT 1526 i förspr. Ytterst från fra. *empreinte*, avtryck, partic.-bildning till *empreindre*,

trycka på = det lärda *imprimer*, av lat. *imprimere* ds., av *in-* o. *premere*, trycka, pressa (se press).

prärie, Fr. Bremer 1853, av fra. *prairie*, avledn. av *prê*, äng, av lat. *prātum*.

präst, fsv. *præster*, *prester* = isl. *prestr*, da. *prest*, lån från fsax. *prêstar* (möjl. också, åtminstone i isl., från ags.) = fhty. *priestar* (ty. *priester*, blott om icke-protestantisk), ags. *préost* (med egendomlig vokalisation; eng. *priest*); gammalt lån (enl. somliga genom förmedling av ffra. *prestre*, fra. *prêtre*), från grek.-lat. *presbyter*, församlingsföreståndare m. m., av grek. *presbýteros* (även i sv. presbyterian), egentl.: den äldre, kompar. till *présbys*, gammal. — En inhemsk nordisk beteckning för '(hednisk) präst' är isl. *goði*, runda. *guði*, jfr got. *gudja*, avledn. av gud (se d. o.). — Prästkrage, Chrysanthemum leucanthemum, Tillandz 1683: *präste-* = no. *prestekrage*, da. dial. *præstekrave*, där även om Achillea millefolium; efter den förr av prästerna brukade vita pipkragen (ännu använd i Norge o. Danmark). I sv. även: *prästnacke*, *-skalle*, i Norge: *prestgull*. På Bornholm betecknar *prästakrava* pingstliljan.

pröva = fsv.: godkänna, bevisa, pröva = da. *prøve*, från mlty. *prôven* = mhty. *prüeven* (ty. *prüfen*), ags. *prófian*; till prov o. lat. *probāre* (fra. *prouver*, eng. *prove*); jfr probera. — Prövosten, Var. rer. 1538: *pröffuo-sten*, med *-o-* såsom i många andra fall utbytt mot lågtyskt el. tyskt *-e*, motsv. da. *prøvesten*, ä. ty. *prüfestein* Luther (ty. *prüfstein*); egentl. om prövning av guldhalten medelst s. k. proberstenar (av kvarts).

psalm, fsv. *psalmber*, *salmber*, motsv. isl. *(p)salmr*, da. *(p)salme*, mlty. *salme*, fhty. *(p)salm(o)* (ty. *psalm*), ags. *sealm* (jfr eng. *psalm*), av kyrkolat. *psalmus*, av grek. *psalmós*, vid strängaspel sjungen visa, lovsång el. psalm, egentl.: knäppning, vidröring, till *psállein*, knäppa på strängar, vidröra. Under den första kristna tiden väsentligen om sångerna i Psaltaren; se följ.

psaltare, fsv. *(p)saltare* = isl. *(p)saltari*, ty. *psalter* osv., av lat. *psaltērium*, Davids psalmer, även: stränginstrument, harpa, av grek. *psaltérion*, i Septuaginta använt om Davids psalmer (jämte *psalmoí*), egentl.: stränginstrument, harpa; till *psállein* (se föreg.).

pseudonym = ty., av grek. *psevdṓnymos*, till *psevdo-*, falsk (jfr *psevdō*, bedrager), o. en avledn. av *ónoma*, *ónyma*, namn; jfr anonym, synonym o. det urbesl. namn.

Psilander, familjen. (flera släkter, bl. a. en utdöd friherrlig), jfr grek. *psīlós*, glatt, kal o. d.; o. se Neander.

psykologi = ty., fra. *pscychologie*, till grek. *psȳkhḗ*, själ (besl. med *psýkhō*, andas m. m.; jfr lat. *animus*, själ, till roten *an*, andas, i ande), o. en avledn. av *lógos*, tal (se logik).

pst, interj., Fr. Hedberg (i en övers. dock redan 1799) = ty. o. väl kommet därifrån.

publicera, publicist osv., se följ.

publik, sbst., från fra. *public*, till adj. *public* (= sv. publik), av lat. *pūblicus*, offentlig, vilket ej hör till *populus*, folk, utan snarast med Niedermann till *pūbēs*, manbar, vuxen, vuxen ungdom, alltså egentl.: 'vad som hör till el. rör de vuxna männen'; avlett av *populus* är däremot adj. *poplicus*. — På 1700-t. använt även då man nu föredrar uttr. *(den stora) allmänhet(en)*. — Avlett av lat. *pūblicus*, offentlig, är *publicāre*, offentliggöra, varifrån sv. publicera = ty. *publizieren*. — Härtill: publicist = ty. *publizist*, av ett nlat. *publicista*. I betyd. 'tidningsman' vanligt i sv. först på 1820—30-t., t. ex. Sv. lit.-tidn. 1821: 'våra Publicister, som förstå allt'; jfr Wallmark o. 1850: 'Jag var nu (1809) tidningsutgifvare, eller, som det sedermera anspråksfullt blifvit kalladt, publicist'. Tidigare i betyd. 'skriftställare i allmänhet', t. ex. 1756, ävensom, mera sällan, i den ännu i tyskan kvarlevande betyd. av 'kännare av statsrätt' o. d. Jfr under journalist. — Se f. ö. följ.

publikan, Bib. 1541: förpaktare av (stats)inkomster o. d., av lat. *publicanus*, till *pūblicum*, i betyd. 'statsmonopol', neutr. till *pūblicus*, offentlig (se föreg.). Hos Luther: *zöllner*, i grek. NT: *telõnai* plur. (se tull 2), got. *môtarjôs* plur.

puckel, 1762: *pukelen*, Wikforss 1804 = da. *pukkel*, från ty. *puckel, buckel*, av mlty. *buckel*; väl, om *p*-ljudet är ursprungligt, besl. med sv. dial. *p(j)uk*, liten hög, holl. *peukel*, blåsa, samt med de under pocker anförda orden med en antagen betyd. av något uppsvällt; däremot ej att direkt sammanställa med det romanska lånordet buckla (med ä. biform *puckla*), som dock kan vara urbesläktat. Hit hör möjl. även sv. dial. *puk(e)*, djävul, fsv. *pūke* osv.; se dock under skråpuk o. puke. — Med avs. på växlingen av *p*- o. *b* se under profoss.

pudding, o. 1710, om London-förh.; 1730 m. fl.: *budding*, 1753: *buddin* = da., ty. *pudding*, från eng. =, egentl.: korv, varifrån väl också fra. *boudin*, blodkorv (ej omvänt, såsom ofta antages); besl. med lty. *puddig*, uppsvälld, *puddewurst*, blodkorv, eng. *poddy*, rund o. tjock, samt avlägsnare möjl. också med puta 1. — Med avs. på de sv. formerna med *b* bör kanske jämföras ä. ty. *bodeng*; dylik växling av *p* o. *b* i lånord är dock ganska vanlig o. har i regel särskilda ljudfysiologiska orsaker (ljudsubstitution o. d.); jfr pajas, pank, profoss, puckel.

puddla, 1817 (*puddling*), 1825 = da. *pudle*, från eng. *puddle*, väl besl. med ä. holl. *poderen*, röra el. sticka i ngt, samt avlägsnare med påta.

pudel, Stjernstolpe 1821, Blanche 1847 (jfr nedan) = da., lty., från ty. =, varifrån även eng. *poodle*; bl. a. fört till lty. *pudeln*, gå o. vagga (om människor o. djur med korta ben), o. i så fall egentl. ett lågtyskt ord. — Äldre: *pudelhund*, DA 1771 = ä. ty., den urspr. formen; jfr tax av *taxhund*. — Pudelns kärna, från Goethes Faust: 'Das also war des Pudels Kern', yttrat av doktor Faust, då Mefistofeles, som först visat sig i en pudels gestalt, till sist uppträder som en resande student.

puder, Spegel 1685 = fsv.: puder, pulver = mlty., ty. osv., av fra. *poudre*, av ack. sg. till lat. *pulvis* (genit. *-eris*), stoft, damm, alltså etymologiskt = pulver. — Härtill: pudrett, av fra. *poudrette*.

pueril, av fra. *puéril*, barnslig, av lat. *puerīlis*, till *puer*, barn, gosse, till en vida spridd stam *pu-* för ord med liknande betyd., i avljudsförh. till bl. a. grek. *paĩs*, barn (av **paui-*).

1. **puff,** interj., bl. a. i piff, paff, puff, jfr o. 1640: *puf* (om pistolskott), Stjernhielm: *korl-morl-puff*, Columbus o. 1675?: *puff och paff* (om kanonskott); från ty. *puff*, tidigare *buff* = holl. *pof*; ljudhärmande; jfr följ.

2. **puff,** stöt, S. Laurentii 1622: *puff och anstööt*, förr även: *påff, poff*, t. ex. Reineke Foss 1621; från ty. *puff*, äldre *buff, büff*; jfr det väl oberoende härav uppkomna ffra. *buffe*, slag i ansiktet; ljudhärmande; jfr föreg. — Härtill vb. puffa, Kolmodin 1732 = da. *puffe*, från mlty. el. ty. *puffen*, i ty. även 'knalla, ljuda dovt' (se puffert). — Jfr buffa.

3. **puff,** å klädedräkt, 1789 = da. *puf*, från ty. *puff* = eng. *puff*; jfr fra. *pouf*, bl. a.: turnyr, förr även om ett slags hårklädsel (vilket dock sannol. uppstått oberoende av de germ. orden); egentl.: något uppsvällt, uppblåst; sammanhängande med puff 4; jfr puff 5; av ljudhärmande ursprung; vanl. fört samman med puff 1, 2; jfr: *puffade Skiortte kraghor* 1617, *puffandde* (om kvinnobröst) Stiernhielm Herc., o. puffa 1.

4. **puff,** reklam, Crusenstolpe 1848: *tidningspuffar*, Sturzen-Becker 1861: »*puffen*» (om fransk och engelsk journalistik); jämte vb. puffa för, L. Hierta i Aftonbl. 1840: '. . puffar för . . Boijes inträde i lagberedningen', Beskow 1862: 'puffade i tidningarna'; motsv. da. *puffe for*; jfr ty. *mit einer sache puff machen*, skryta med, fra. *pouf, puff*, o. eng. (vulg.) *puff*, vid en auktion driva upp prisen. En utgrening av den under puff 3 anförda betyd. 'blåsa upp o. d.'. — Hit hör även *puff*, humbug, 1854 = da. *puf*, bedrägeri; jfr det ä. sv. uttr. *på puff*, på skoj, bedrägligt, 1791 1847. — Vilket språk som i de olika betyd.-skiftningarna är långivande, kan svårligen bestämmas. — I Bellmans Fredm. testam. nr 4, om utterpuffertmakaren Chr. Wingmark med ty åt-

följande 'bilagor' ser Carlén 3: 63 en 'tydlig parodi på »puffar» och rekommenderande intyg'. I sak är anmärkningen riktig, men om densamma innebär att i valet av uttr. *puffertmakare* låge någon anspelning på *puff* i modern betyd., säkerl. felaktig; däremot kunde ju möjl. (fast föga troligt) uttr. på *puff*, på skoj, ha föresvävat Bellman.

5. **puff,** låg o. rund stoppad mindre soffa utan ryggstöd, 1864, från fra. *pouf* ds., etymologiskt samma ord som det under puff 3 anförda *pouf*, turnyr m. m.; alltså sannol. icke, såsom annars antagits, besl. med puff 3.

1. **puffa** (ut rök o. d.), t. ex. Palmær o. 1840, jfr sbst. puff, Bremer 1845, ävensom *puffar* plur., om fyrverkeri, Spegel 1685; = no. *puffa* ds.; motsvar. lty. *puffen*, blåsa ut, ags. *pyffan* ds. (jfr eng. *puff*); ljudhärmande (jfr puff 1). Antagl. självständigt uppkommet o. icke i egentlig mening besl. med puff 3. — Att, såsom skett, för detta o. föreg. ord utgå från en indoeur. grundrot *bu*, svälla, o. antaga ursläktskap med t. ex. puckel el. pusta är oriktigt.

2. **puffa,** stöta, se puff 2.

3. **puffa** (för), se puff 4.

puffert, C. Gyllenhielm o. 1640: *puffertar*, *puffartler*, ä. nsv. även *poffert*, *boffert* = da. *puffert*, ä. da. *buffert*, från lty. *puffer(t)* el. ty. *puffer*; till ty. *puffen*, knalla, ljuda dovt; se puff 2. Med avs. på det tillagda *t* jfr under buffert.

pugga, sydsv. dial., groda, även: sugga o. litet klumpigt o. smutsigt fruntimmer, sköka = da. dial. *pugge* groda; från lty. *pugge*, *pogge*; en av de synnerligen många hypokoristiska bildningarna för germ. namn på 'groda', 'padda', varom se utförligt under padda (med likartad förlängning av stamkonsonanten). Emellertid är det här osäkert, om kortnamnsformen just uppstått för att bilda ett djurnamn. De släktingar, som KF. Johansson KZ 36: 358 anför, kunna tala för, att denna användning är sekundär.

puka, 1631: *pukerne* best. f. plur. = ä. da. *pukke*, från mty., mhty. *pûke*, *bûke* (ty. *pauke*, varav nda. *pauke*). Omstridd o. alltjämt dunkel härledning. Fört bl. a. till roten i pocka i betyd. 'slå' (jfr lat. *tympanum*, av grek. *týmpanon*, puka, till grek. *týptō*, slår). Icke, såsom också antagits, lånat vare sig från lat. *būcina*, *buccina*, jakthorn, el. från lat. *sambūca*, ett slags stränginstrument. Snarast till en ljudhärmande rot.

puke, sv. dial., den onde, ond ande = familjen. Puke, se skråpuk.

pulang, insats i kortspel, Försök att tourmatta opinionen s. 22 (1819): *poulangen*, av fra. *poulan*, dubbel insats, väl till *poule* ds. (se pulla 2).

1. **pulla,** höna, O. v. Dalin = da. *pulle*, knappast från likbetyd. fra. *poule* utan, att döma av ordets spridning i dial., en självständig bildning av lockropet till hönsen. — Även som smeksam benämning på unga kvinnor t. ex. 1611: *min . . pulle* (till hustrun). — Hit hör även (socker)pulla, t. ex. 1840-talet, efter likheten med små kycklingar?

2. **pulla,** vard., insats i kortspel, pott, ask el. kopp där insatsen lägges, motsv. da. *pulje*, från fra. *poule* ds. (eng. *pool*) = span. *pollo*; väl av fra. *poule*, höna, möjl. med syftning på kärlets likhet med en ligghöna, av ett fem. till lat. *pullus*, ung höna m. m. (kanske urbesl. med fåle, föl; jfr pollare). Ordet kan dock i sv. även uppfattas som en kortform till pulang av samma slag som speltermerna kille, priffe eller fabbe 'fabrikör', egentl. *favör*.

pulpet, fsv. *pulpete* = da. *pult*, från ty.: mlty. *pulpite*, *pult* = mhty. *pulpit*, *-et* (ty. *pult*), av lat. *pulpitum*, träställning till talarstol m. m. (fra. *pupitre*, eng. *pulpit*). — I fsv. i samma betyd. *bōkastōl* = isl. *bókastóll*.

1. **puls** = fsv., da., från mlty. = ty. *puls*, av lat. *pulsus*, pulsslag (ital. *polso*, fra. *pouls*, eng. *pulse*), till part.-stammen i *pellere*, slå (jfr propeller). Allmänt ord i det medeltida läkarspråket. Se följ.

2. **puls,** ett slags fiskredskap, varmed fisken drives in i näten, Columbus Ordesk., Tiselius 1723, från mlty. *puls*. Härtill vb. pulsa, köra med puls i vatten, Gyllenius 1651, Columbus Ordesk. = da. *pulse*, från lty. *pulsen* = mhty.

phülsen, av lat. *pulsāre*, slå (se puls 1), varav även fra. *pousser*, eng. *push*.

1. **pulsa**, köra med puls i vatten, se föreg.

2. **pulsa** i snön el. vattnet. gå el. traska så att det plaskar el. dyl., t. ex. 1831 (jfr Lind, Sahlstedt, Weste, som dock kunna syfta på föreg.), är väl icke identiskt med föreg. utan snarast en onomatopoetisk bildning av samma slag som det likbetyd. *plussa* (t. ex. Klm. l.) el. som plumsa; möjl. dock med anslutning till pulsa 1.

pultron, t. ex. 1681, o. 1700, Möller 1755 u. *coyon*, Sahlstedt 1773, med dunkelt *-u-*; förr: *poltron*, t. ex. Salberg 1696, Dalins Arg., Runeberg, = ty. *poltron*, av fra. *poltron*, av ital. *poltrone*, till *poltro*, trög, feg, av somliga ställt i samband med ital. *pollo*, höna (lat. *pullus*, ung höna, kyckling; jfr pulla 2); i så fall: rädd som en höna.

pulver = fsv.: stoft, pulver = da., från mlty. o. ty. =, från lat. *pulvis* (genit. *-eris*), stoft, damm, etymologiskt = puder o. besl. med lat. *pollen*, fint mjöl = den sv. botaniska termen pollen.

pump, Schroderus Com. 1640, Lex. Linc. 1640 (*-pomp*) o. Lind 1749: *pomp*, Verelius 1681: *pump*, jfr fsv. *pumpo-*, *pumpemakare* = da. *pumpe*, från ty.: mlty., ty. *pumpe*, i ä. ty. även *pompe* = eng. *pump*, från fra. *pompe*, motsv. span. *bomba*. Ljudhärmande. — Härtill vb. pumpa = da. *pumpe*, lty., ty. *pumpen*, eng. *pump* osv. Den sekundära betyd. 'utforska' finns även i da. o. eng.

pumpa, sbst., cucurbita, o. 1640: *pompon*, *pompa*, 1650: *pompon*, Salberg 1696: *pumpa*, från eng. *pumpion* o. fra. *pompon*. Enl. somliga ombildning av ital. *popone*, som härletts av lat. *pepōnem*, ackus. till *pepo*, stor melon (se melon o. koka). Snarare äro dock i stället fra. *pompon* o. ital. *popone* att sammanhålla med de många likartade bildningar i olika språk, som till sin form påminna om barnspråksord (jfr t. ex. exemplen hos I. Pauli »Enfant», »Garcon», »Fille» s. 44 f.) o. pläga beteckna något stort o. runt, medan däremot litenhet brukar uttryckas bl. a. med bildningar av ett *pip-*; jfr t. ex. ital. *pippolo*, litet korn, *pipita*, brodd, grodd. Bildningar av samma slag äro samoaspr. *popo*, kokosnöt, el. de under pimpla anförda sv. dial. *pimpa*, buk, lett. *bamba*, kula.

pund, fsv.: lispund, skålpund, mynt- o. viktenhet, även bildl. från anv. som beteckning för myntvikt o. d.: talang, förlänat el. anförtrott pund = isl., da., got., fsax., ags. *pund* (eng. *pound*), fhty. *pfunt* (ty. *pfund*), jfr finska lånordet *punta*; mycket gammalt lån från lat. *pondō*, oböjl., ablat. till en *a*-stam **pondus* el. **pondum*, jfr *pondus* (genit. *-eris*), vikt, till *pendere*, väga (egentl.: vid vägande hänga ned, jfr lat. *pendēre*, hänga; se pensum, ävensom pendel, pendyl osv.). En annan låneform av samma ord vore enl. E. Schröder pant (se d. o.). Jfr buntläder o. pyndare. — Gräva ner sitt pund o. ockra med sitt pund (motsv. i da. o. ty.), från bibeln: Matt. 25: 15 f., Luk. 19: 12 f.; jfr Matt. 25: 25: 'gömde ditt pund i jordene' o. Luk. 19: 23 'kraft dem igen, med ocker'. Här övers. av grek. *tálanton*, varifrån det likbetyd. talang.

pung, fsv. *punger* = isl. *pungr*, da. *pung*, got. *puggs*, mlty. *punge*, fhty. *pfung*, ags. *pung*; av ovisst ursprung. Enl. somliga inhemskt såsom en nasalerad form till germ. *puƶ*, *puh*, blåsa, svälla (varom se pocker). Enl. andra lånat, från slav. *pągy* el. från vulg.-lat. **pungus*, biform till **punga* i rumän. *punga*, nygrek. *poũnga*; enl. Brøndal Substrater og laan s. 149 f. till lat. *pungere*, sticka, alltså: det vari man sticker något, med samma slags ursprung som (enl. samme förf.) fra. *poche* (till ett vb **poccare* av **pugicare*, till *pug* i samma *pungere*) el. ficka o. taska (se d. o.).

punkt, fsv. *punkter* = isl. *punktr*, da. *punkt*, mlty., mhty. *punct* (ty. *punkt*), från lat. *punctum* (fra. *point* = poäng), substantiverat neutr. sg. till part. pf. pass. av *pungere*, sticka. Jfr puns, pynt, pynta o. under buntmakare o. fäkta.

puns, ett slags stålstift, särsk. för metallarbeten, 1638: *puntzsar* plur., 1784: *punsar* plur. = ty. *punze(n)*, av

ital. *punzone*, stämpel, av lat. *punctio* (genit. *-ōnis*), styng, till *pungere*, sticka (se punkt).

punsch, Serenius 1734: *en skål punch*, H. Ankarcrona 1779: 'den välsmakelige och hälsosamme Ängelska drycken kallad Punch'; jfr S. Agrell 1710 : 'dhen ängelska Poins' = ty. *punsch* osv., från eng. *punch* (åtm. 1660-t.), från hindust., av hindust. *panc* (*pantsch*), fem = sanskr. *pañca* ds. = sv. fem, efter de (urspr.) fem beståndsdelarna: sprit, vatten, citronsaft, socker o. någon krydda.

pupill, myndling, o. 1655, jfr da., ty., eng., fra., från lat. *pūpilla*, dimin. av *pūpa*, liten flicka (jfr puppa), *pūpus*, barn; alltså: liten flicka, varur betyd.: myndling. Samma ord är pupill i betyd. ögonsten, på grund därav att den återger bilden av den person, som betraktas, Acrel 1757; en allmänt spridd företeelse: med ord för liten flicka, barn, man o. d. betecknas pupillen i span., portug., genues. (Zauner Roman. Forsch. 14: 366 f.), ty. dial., fir., grek. (*kórē*, flicka, pupill, varaf lat. *pupilla* anses vara översättning), arab., hebr. m. fl.

puppa, t. ex. Linné Västg.-resa = da. *puppe*, från ty. *puppe* ds., samma ord som ty. *puppe*, docka, av vlat. *puppa*, liten flicka, docka, jfr mlat. *pûpa*, insektpuppa (fra. *pupe*), av lat. *pūpa*, liten flicka (se pupill), ett barnord av samma slag som docka o. sv. dial. *dotta*. Betydelsen 'insektpuppa' beror väl på dess dock- eller lindebarnsliknande utseende; ett annat förklaringsförsök se Falk-Torp under *puppe*.

pur, t. ex. *pur illvilja* o. d., fsv. *pūr*, ren, vanlig, blott = mlty. *pûr*, ty. *pur*, av lat. *pūrus*, ren. Jfr följ., purgera, purism, puritan.

puré, 1832, av fra. *purée*, till ä. fra. *purer*, pressa grönsaker (enl. somliga till föreg.)

purgera = fsv., från mlty. *purgéren* = mhty., ty. *purgieren*, av lat. *purgāre*, rena, bildat till *pūrus*, ren (se pur).

purism = fra. *purisme* osv., av nlat. *purismus*, till lat. *pūrus*, ren (se pur), en bildning av samma slag som protektionism m. fl. — Purist = ty. = fra. *puriste*, av nlat. *purista*. — Ändelserna *-ism* o. *-ist*, ofta använda i moderna antikiserande nybildningar, ha ytterst grek. ursprung.

puritan, från eng. *puritan* 1560-t., till till lat. *pūrus*, ren (eng. *pure*); med syftning på sektens strävan att återföra kyrkan till dess forna renhet.

purjo(lök), 1690: *purreaux*, 1736, Lind 1749 m. fl.: *purio*, Lindfors 1824: *puriolök*, jfr: Var. rer. 1538, Bib. 1541, Lind 1749 m. fl.: *purlök*, y. fsv. *purlöker*, motsv. da. *purre(løg)*, *porre*, fsax. *porro*, mlty. *porlôk*, ä. ty. *p(f)orr(e)*, ty. *porree*, ags. *porr(léac)*, ffra. *por(r)ee* (av **porrata*), fra. *porreau*, *poireau*, ytterst av, resp. avledningar till lat. *porrum*, *porrus*, lök = grek. *práson* ds. (med *s*-et kvar på grund av analogi) av ie. **prso-*. — De nsv. formerna *purjo-* o. *purio-* stå naturligtvis ej i direkt förbindelse med äldre *purlök(er)*, utan synas, med Tamm Gr. s. 21, utgå från en fransk dialektform *pourriau*. *Purlök(er)* däremot har närmast lånats från mlty. *porlôk* (*-u-* i sv. är dock oklart), vilket liksom de övriga forngerm. formerna, fsax. *porro* osv., kan vara ett urgammalt lån från romarna, i likhet med en mängd andra beteckningar för trädgårdsväxter. I vissa fall kanske dock från fra. (ffra.); så är säkert fallet med nhty. *porree*.

purken, misslynt, surmulen, tvär, sticken, Knorring 1843, i dial. även: eländig, fattig, även *porken* = da. dial. *purken*, sticken, jfr sv. dial. *porka*, *purka*, vara otålig, smågräla, da. dial. *purke*, vara vresig, no. *purk*, vresig person; *k*-avledn. till *purr-* i sv. dial. *purrig*, snarsticken (motsv. ty. dial. *pfurrig*), o. purra 1.

purpur, fsv. *purpur(e)* = got. *paúrp(a)ura*, mlty. *purpur*, fhty. *purpura* (ty. *purpur*); eng. *purple* väl åtminstone delvis från fra. *pourpre*; från lat. *purpura*, från grek. *porphýra*; hos Homerus blott adj. *porphýreos*, purpurfärgad: dunkelt; möjl. egentl. semitiskt. Jfr porfyr.

1. **purra,** väcka, Dahlman Sjölex. 1772 i den tidigare vanligaste förb. *purra ut*; egentl. ett sjömansord lånat från lty. *purren* (varav ty. *purren*) = holl. *porren* i samma betyd. Etymologiskt

samma ord som mlty., ty. *purren*, sticka i, reta, egga = eng. dial. *purr*, sticka el. rota i, da. *purre*, reta, egga, no. *purra*, ä. nsv. *purra*, reta o. d., B. Skytte 1656, även *porra*; i nord. spr. väl lånat (jfr purra 3); jfr no. *pora*, peta, sticka; till en stam *pur(r)* av imitativ karaktär, växl. med *put-* i påta osv. Jfr följ.

2. **purra**, narra, 1770—80-t., ofta med *i*, *på* = no.; väl etymologiskt = föreg., med en betyd. utvecklad ur den av 'reta' el. dyl.

3. **purra** (upp håret), Thomander 1826: 'purrar .. håret högt' = da. *purre*, ≙ purra 1, med en betyd. utvecklad ur den av 'peta i' o. d.; men starkt påverkat av burr, yvigt utstående hår m. m., burrig, jfr burra upp i samma betyd., vilka senare former med *b* äro obesläktade, självständigt uppkomna imitativa bildningar.

1. **puss**, vattenpuss, t. ex. Hels. 1587, Bureus Suml. o. 1600, Petreius 1615, y. fsv. *puss* Cod. Ups. C 20 s. 16: *leerpwz*, s. 144: *vatu pwzs* (el. *vatn*?): åtminstone delvis (jfr nedan) motsv. sv. dial. *pyss*, no. *puss*, *pūs*, da. *pus*, da. dial. *pūs*, med avljudsformen no. *pøysa*, dypöl, besl. med pussig, pusta, påse, pösa ävensom pys; sannol. till en germ. rot *pūs*, svälla, blåsa o. d., parallell med *put*, vartill med liknande betyd.-skiftningar putt (vars germ. börd dock är oviss), puta (däremot säkert ej, såsom också antagits, putte); jfr Noreen Sv. etym. s. 59, Persson Indog. Wortf. s. 264 f. — Fsv. *putz*, brunn, (dy)pöl, helvete, hör däremot på ett el. annat sätt tillsamman med putt o. (resp. eller) lat. *puteus* (fra. *puits*); se under putt. Ordet, under formen *puts*, är allmänt i ä. nsv., till o. 1700, o. sannol. (genom assimilation av *ts* till *ss*) en andra källa för nsv. puss.

2. **puss**, kyss, Hesselius 1740, men vb. pussa redan 1692 i brev: 'Sparren pussar din tiortell', M. Stenbock 1705: 'puss (dvs. pussa) alla mina ungar', likaledes i brev. Av omtvistad härledning. Enl. K. F. Johansson KZ 36: 355, IF 14: 319 egentl. med betyd. 'mun' o. besl. el. identiskt med det dock i formellt avs. flertydiga ir. *bus*, läpp, gäliska: mun med tjocka läppar, jfr med avs. på betyd. lat. *osculum*, liten mun o. kyss, eng. *to mouth*, kyssas: *mouth*, mun, ty. *mündchen*, sv. dial. *lillmun* Delsbo, varjämte kan erinras om ä. nsv. *pussmunken*, puss, varom nedan. Snarast är emellertid det sv. ordet en bildning av samma ljudhärmande el. ljudsymboliska karaktär som t. ex. stammen *kuss-* i kyss, litau. *buczů'ti*, kyssa, ä. ty. *buss*, kyss, dial. *bussen* o. eng. *buss*, kyssa osv.; jfr Persson Indog. Wortf. s. 260 n. 2. Om sv. dial. *muss* se kyss. För lågtyskt ursprung talar i sin mån ä. nsv. *pussmunken* el. *-munkin* 1600-t., till *munken*, liten mun.

pussa (en hund på en annan), väsentl. dial., tussa, bussa (se d. o.) = da. *pudse*, till interjekt. *puds* (se puts 3); jfr dock även likbetyd. ä. ty. *putschen* ds.

pusserlig, komisk, löjlig, Ekeblad 1650, Verelius 1681, Rudbeck Atl. osv., Bellman: 'Gubben Wingmark har ibland sina infällen, som äro rätt pusserliga'; nu betydligt mindre brukligt än förr; från ty. *possierlich* ds., till ä. ty. *possieren*, locka till skratt, till *posse*, *possen*, lustigt upptåg m. m., se f. ö. puts 1.

pussig, Tranæus 1690: *pussig*, *-ugh*, (om ansikte); på ett el. annat sätt sammanhängande med lty. *pûsig*, uppblåst, ty. dial. *pfûsig*, pussig, eng. dial. *pussy*, kort o. fet; besl. med fsv., sv. dial., no., da. dial. *pusen*, svullen, ä. nsv. *utpusad* (Var. rer. 1538: *vtpusat kindbeen*); jfr även lty. *pûstig*, uppblåst, till en ljudrot *pus*, växl. med *plus*, *plōs*, varom under plös.

pusta = fsv. = no. *pūsta*, da. *puste*, lty. *pûsten* (varav ty. *pusten*); jämte sbst. pust (vind-) = da. = mlty. *pûst*, av germ. **pūsta-*. En bildning på *-tr-* är isl. *púst*r (gen. *-rs*), örfil, samt med förlorat *r* fsv. *puster* ds. (i sv. kindpust), ä. da. *pust*, motsv. mlty. *pûster*, blåsbälg; jfr till betyd.-utveckl. fra. *soufflet*, blåsbälg o. kindpust. Till germ. roten *pus*, blåsa, svälla; se puss 1 o. pösa.

1. **puta**, dyna o. d., 1734 = da. *pude*; besl. med sv. dial. *pūt*, mjuk svulst m. m., no. *puta*, tjock kvinna, holl. *puit*, groda, ålkussa, ags. *álpúta* (eng. *eelpout*), ål-

kussa, efter det tjocka huvudet, östfris. *pute*, cunnus, m. fl. (se f. ö. även putt); alltså egentl.: det uppsvällda, med samma grundbetyd. som bolster; jfr Noreen Sv. etym. s. 60, K. F. Johansson KZ 36: 351 o. där citerad litteratur. Man har erinrat om det formellt motsvarande *bud* i sanskr. *budbuda-*, vattenblåsa. I alla händelser till ett rotelement med ljudhärmande karaktär; jfr pudding. — Hit har också förts fsv. o. isl. *pūta*, sköka = mlty. *pûte*. Härför kunde i sin mån tala det likbetydande sv. (t. ex. Strindberg) o. sv. dial. *pyscha* (*pysja*); jfr nämligen de många andra betydelseparallellerna av bildningar till germ. *put-* o. *pus-* (se puss 1), ävensom under pugga. Men snarare är kanske ordet romanskt lån, motsv. ffra. *pute*, span. o. ital. *puta*, sköka, till ett femin. av lat. *pūtus*, pojke (se under putte). Jfr följ.

2. **puta**, t. ex. med munnen, vara surmulen, el. i uttr. som »det putar ut, på ryggen», står ut, är knöligt, 1890-t. = eng. *pout*, stå ut, vara surmulen; till samma rot *put*, svälla o. d., som föreg. el. en imitativ bildning av samma slag som pluta.

3. **puta**, sv. dial., vattenpuss, göl, kärr (t. ex. Sdml.), avljudsform till no. *pøyta* ds.; se f. ö. putt.

1. **puts**, spratt, P. Svart Kr. m. fl.: *putz*, Asteropherus 1609 m. fl.: *puss* = da. *puds*, från mlty. *pusse*, *putze* = ty. *posse*, i ä. tid även 'prydnad, utskuren (komisk) bild', vilken äldre betyd. ännu skymtar fram i uttr. *possen schneiden* el. *reissen*, ha upptåg för sig, egentl.: skära el. inrista komiska bilder; enl. vanligt antagande lån från fra. (*ouvrage à*) *bosse*, upphöjt arbete; se f. ö. puts 2 o. pusserlig.

2. **puts**, å byggnader, o. 1880 (ej hos Dalin 1853) = da. *puds*, från ty. *putz*, av fra. *bosse*, utväxt, buckla, upphöjt arbete, gipsfigur m. m., motsv. ital. *bozzo*, grovt huggen sten; f. ö. dunkelt; enl. somliga i sin tur från germ. spr. Jfr föreg. o. pyssla.

3. **puts** i puts väck, 1799, Markalls sömnl. n. 1821 = da. interjekt. *puds* (jfr pussa). Jfr väck.

putsa, 1602 (*vthputza*, om kläder), 1698, om skägg, från ty. *putzen*, av sen mhty. *butzen*, avlett av *butze*, klump o. d., ty. *butz(en)*, vartill även lånordet buse; se d. o. Grundbetyd. är alltså: befria från klumpar o. d., jfr *das licht, die nase putzen*, varifrån betyd. 'rena, pryda'.

putt i gå i putten; sv. dial. *putt* m., med vatten el. dy fylld grop, puss, även om helvetet; ä. nsv. i samma betyd., om avgrunden t. ex. Schroderus Lex. 1637, Stiernhielm Herc.: *Stygia putt* (jfr Virgilius: *stygia palus*) osv.; motsv. isl. *pyttr*, vattenfylld grop, no. *pytt*, *putt*, da. *pyt*, fsax. *putti*, brunn, mlty. *putte* m., f., fhty. *pfuzzi*, *pfuzza* (ty. *pfütze*), ags. *pytt* (eng. *pit*; jfr pitprops); jfr även pytt. Av omstridd härledning. Orden ha särsk. förr ansetts som urgamla lån från lat. *puteus*, brunn, varav fra. *puits*, ital. *pozzo*; jfr även Rudnicki Mat&Pr. 7: 249 (1915), se Indog. Jahrb. 5: 193. Enl. K. F. Johansson KZ 36: 353, P. Persson Indog. Wortf. s. 262 m. fl. föreligger här emellertid en inhemsk ordstam, germ. **puttia-*, **putta-*, besl. med bl. a. pott, puta, no. *pøyta*, dypuss, ty. dial. *pôt*, puss, m. fl.; jfr puss 1. För inhemsk börd talar i sin mån ordens utbredning i nord. dial., ävensom avljudsformer såsom no. *pøyta* m. m.; dock antaga vissa forskare, t. ex. Persson o. Torp, vilka annars uppfatta orden som germanska, påverkan i betyd. o. form från det lat. ordet. Jfr även finska lånordet *puutio* < urnord. **pūtia-*. Sv. putt betraktas dock även som lån från mlty., medan isl. *pyttr* av somliga uppfattas såsom inkommet från ags. — I fsv. finns dessutom ett *putz*, brunn, dypöl, avgrund, t. ex. *hälwitis puds* (alltså med samma betyd. som putt), från mlty. *putz*, vars förhållande till de övriga orden är oklart; kanske från fra. *puits*, brunn, av lat. *puteus*; jfr puss 1 slutet o. pyts. — Uttr. gå i putten har motsvarigheter i sv. dial. *dra ända te putten* o. d.; jfr pytt. Betydelseutveckl. 'grop' > 'hälvete' är densamma som i sv. dial. *gubben i gropa*, om den onde, Klm. l., jfr: *hin håle i Putten* Sv. lm. 1918, s. 44 (förra hälften av 1600-t.).

putta, se under påta.

putte, gosse, även om hästar o. som hundnamn, i dial. även *pytt, pött, pyttel* = da. *putte*, till barn o. små flickor (V. Kristiansen Ordb.), jfr ä. da. *put*, liten karl, lty. *putt-* i *puttköter*, liten hund, öfris. *putje*, till små barn o. kattor, racka. Bildningar av imitativt, ljudsymboliskt ursprung, av samma slag som t. ex. ital. *putto*, barn, gosse (vartill den som konstterm även i sv. använda plur. *putti*). Jfr lilleputt.

puttelkrämare, 1825, blott känt från svenskan; egentl.: som handlar i smått, till no. *putla*, pyssla, arbeta smått.

putti, konstt., se föreg.

puttifnask(er), 1785: *den där lille puttifnasken*; jfr föreg. o. fnask. Möjl. dock inverkan från fra. *petit*, liten, med samma förvanskning som i sv. (dial. o. vard.) *puttimeter* för petimäter.

puttipanna (maträtt), egentl.: putta (dvs. stoppa) i pannan!, en imperativbildning av samma slag som t. ex. maträttsnamnen (o. d.) *baka lette* (dvs. lätt), *bultihop, förlåt* el. *ursäkta hastigheten* (det senare ett slags hastigt tillagad efterrätt). Även ombildat till pyttipanna, i vissa trakter den vanliga formen. Jfr Hjelmqvist Imper. substantivbildn. s. 98 f. — En liknande bildning är da. dial. *put-igjemmel*, ett slags kaka, Feilberg.

puttra, i dial. även *pottra*, fsv. *putra* = no. *putra*; ljudhärmande bildning av samma slag som ä. nsv. *putla* (A. Oxenstierna 1644: *putlat i grythan*) = sv. dial., o. sv. dial., no. *putta*. De förra formerna på *-l-* o. *-r-* kunna vara avledda av *putta*; men sannol. föreligga här som i många liknande fall parallella bildningar. Jfr lty. *puteren*, sluddra, vilket dock sannol. ej är besläktat. Sammanställningen med sanskr. *budbuda*, vattenblåsa, är oriktig; jfr om detta ord under bubbla.

pygmé, Rel. cur. 1682: *pygmäer*, Spegel 1685: 'Een Näfwe-stoor Pygmé', av fra. *pygmée*, av grek. *pygmaîon*, neutr. till *pygmaîos*, så stor som en knytnäve, avledn. av *pygmḗ*, knytnäve (besl. med lat. *pugnus*, knytnäve, vartill *pugnāre*, strida, egentl. med knytnäven, varav *pugna*, strid). Jfr grek. *dáktylos*, dvärg, egentl. finger (se dadel), fpreuss. *parstuck*, dvärg, till litau. *pirštas*, finger, samt under Tummeliten.

pyndare = fsv. (jämte *pundare*), våg = isl. *pundari*, mlty. *punder*, av mlat. *pondarium*, till pund (se d. o.).

pynt, spets t. ex. av en udde el. pir, Montan 1787 = da. *pynt*, från östfris. *pünt(e)*, holl. *punt* = eng. *point*, av ffra. *puinte*, av lat. *puncta*, styng. Jfr poäng, punkt o. pynta.

pynta, smycka, ä. nsv. (1500- o. 1600-t.): laga, tillreda, fsv.: ställa i ordning o. d. = da. *pynte*, smycka, i ä. da.: ordna, från mlty. *punten*, fastställa, bestämma, av ffra. *apointer*, bereda, ordna = ital. *appuntare*, mlat. *appunctare*, egentl.: beteckna med en punkt (se pynt). Jfr mlty. *to punte maken*, sätta i skick, o. ä. nsv. *sättia til pyntes* ds., t. ex. ännu Spegel, o. 'ansätta, antasta', t. ex. Gustaf II Adolf. Jfr även Tamm Gr. s. 21.

pyra, brinna smått o. sakta (o. därvid ryka), även: glimma under askan, Adlerbeth 1814: 'pyrde uti en spis'; dunkelt. — Härmed sammanhänger väl inpyrd, jfr Knorring 1843: *inpyrad*, i vilket fall ordet egentl. skulle (såsom oftast ännu) ha använts om rök, egentl. sådan som uppstår, då något ligger o. pyr; jfr Wetterbergh 1843: 'det pyrar ju så att man inte ser hand för sig'. Dock förekommer i samma betyd. även inbyrd, vilket gör sammanställningen osäker. Det senare kan emellertid föras till sv. dial. *byra*, med hett vatten o. enris rengöra (träkärl), 'böna'; alltså egentl. 'indränkt'.

pyramid, förr även *piramid*, t. ex. Triewald (som även har *simfoni* o. d.) = ty., fra. *pyramide*, ytterst av grek. *pyramís* (genit. *-ídos*); vanl. betraktat som ett lånord; dock enl. Diels KZ 47: 193 f. från grek. *pyramís, pyramoûs*, ett slags bakverk av vete i pyramidform (enl. bevarade avbildningar), med vilka grekerna skola ha jämfört de främmande byggnadsverken.

pyre, Blanche 1863, Topelius; möjl. på ett el. annat sätt sammanhängande med sv. dial. *pyril*, parvel, no. *pyril*,

piril; jfr även(?) no. *paure*, pyssling; liksom många andra till samma sfär hörande ord till sin förhistoria dunkelt; knappast med gamla anor.

pys, i litter. från de senaste årtiondena, motsv. sv. dial. *pus*, besl. med ty. dial. *pfösi*, pys, vanl. fört till germ. roten *pus* i påse, pösa osv.; se f. ö. pyssling.

pyssla, Kolmodin 1732, ä. nsv. även *pusla*, t. ex. Chronander 1647, Broocman 1736, motsv. sv. dial., no. *pussla*, da. *pusle*, da. dial. *pysle*, från lty. *pusselen* = ty. dial. *posseln*, *bosseln*, pyssla. Enl. Falk-Torp identiskt med ett likaljudande vb med betyd.: 'utföra drivet arbete', av fra. *bosseler* i sistn. betyd., till det fra. *bosse*, som ligger till grund för puts 2; enl. Torp däremot inhemskt o. med grundbetyd. 'plocka', jfr t. ex. ags. *puslian*, plocka ut, samt urbesl. med påta. Dunkelt.

pyssling, 1729, i ä. tid liksom i dial. vanl. om dvärgar o. småtroll = no. *pysling*, da. *pusling*, diminutivbildning till pys el. till det av samma grundord avledda sv. dial. *pysil* ds., ä. da. *pusil*, pojke; jfr även fhty. *pûsilîn*, pojke, med två diminutivsuffix: *-il* o. *-in*. Till *pys* höra ock *k*-avledn. ä. nsv. o. sv. dial. *pyske* n., småtroll, sv. dial. *pysk*, dvärg, förkrympt människa, ävensom nsv. (mera enstaka) o. sv. dial. *pysing*.

pyts, Siölex. 1765; enl. Tamm Fon. kännet. s. 47 sannol. liksom andra sjömansord lån från lty. med grundbetyd.: kärl att ösa vatten ur en brunn, jfr holl. *putsen* i denna betyd., ytterst till mlty. *putte*, brunn, vattenpuss (se f. ö. putt).

pytt, i jo pytt, pyttsan osv.; som interjektion t. ex. hos Chronander Surge 1647. Egentl. en bleknad svordom till *pytt* i betyd. 'helvete', biform till putt (se f. ö. d. o.); jfr sv. dial. *åt pyttes, i helpytte* osv. I betyd. 'hin onde', t. ex. o. 1795: 'Den store Pitt bör heta Pytt' (om den engelske statsmannen; i en politisk visa, avtryckt av Fryxell Bidr. t. Sv. hist. efter 1772 s. 205).

pyttipanna, se puttipanna.

på, fsv. *pā* (*pō*) = da. *paa*; uppkommet genom felaktig upplösning av fsv. *up ā*, uppå = isl. *upp á*, ä. da. *uppaa* = eng. *upon*; se upp o. prepos. *å*; jfr samma företeelse i y. fsv. *punder* = ä. nsv., sv. dial., av *upp under*, el. i Ni, nypon, sv. dial. *tav* av *utav*, *ti*, i, av *uti*, *tur*, ur, av *utur*, el. t. ex. sv. dial. (Ögtl., åtm. 1860-t.) *gå på tuset* (på avträdet), av *åt huset* (jfr *dra åt skogen*, osv.), med senare tillagt *på*. — På (i stället för *i*) användes bl. a. för att beteckna fordom i regel högt belägna platser, såsom *slott*, *borg*, *hus* (*Örbyhus* o. d.), *herrgård*; jfr *på Gripsholm*, *gå på rådhuset*, *bal på slottet* osv.; ävensom områden, som betraktas som yta utan territoriella gränser: *på landet*, *på slätten*, väl också *på Dal*, i Dalsland, tidigast med syftning på det ursprungliga Dal: låglandet utefter Vänern i landskapets sydöstra del. Se närmare O. Lindén Spr. o. st. 18: 227 f. — I förb. med gata användes i fsv. både *pa* (*a*) o. *i*; det senare ännu allmänt i dial. om bygator o. d., t. ex. *i Dörby gata* (Klm. l.), o. i skån. (även de bildades språk), t. ex. *bo i Grönegatan*. Av dessa konstr. är vid gata säkerl. den med *i* äldst o. beror ej, såsom ofta antages, på analogi från *i gränd*.

påfund, O. Petri: *dicht o. påfund*, sedermera allmänt, under 16- o. 1700-t. även: upptäckt, uppfinning, t. ex. Columbus om upptäckten av Nya världen, Melanderhjelm 1796: 'Keplers tvänne stora påfund'; till fund (se d. o.): jfr *finna på* o. med avs. på bildningen påhitt, Rydqvist 1827: 'inbillningens (dvs. fantasiens) gladaste påhitt', jfr Växiö 1781: *påhitter*.

påfågel, fsv. *pāfugl* = isl. *páfugl* jämte *pái*; lånat; jfr mlty. *pâwe*, fhty. *pfâwo* (ty. *pfau*), ags. *pâwa*, *péa* (jfr eng. *peacock*); före den tyska ljudskridningen lånat från lat. *pāvo* (genit. *-ōnis*, fra. *paon*), motsv. grek. *taōs*; från något österländskt språk o. av ljudhärmande ursprung.

[påg, sv. dial., gosse, se påk.]

påhitt, se under påfund.

påk, Schroderus Com. 1640: *Påkar* (*störar*) = no. *paak*, ä. da., da. dial. *pog*, av urnord. **puka-*, med dimin. sv. dial. *pykel*, käpp; besl. med (el. enl.

somliga lån från) mlty. *pôk*, dolk, jfr mlty. *pôken*, sticka, meng. *poken* (eng. *poke*). Samma ord el. i alla händelser besl. är sv. dial. *påk*, *påg*, gosse, da. *pog*, i dial. också 'stor karl'; av somliga väl med orätt fattat som lån från mlty. *pôk* (se ovan); jfr no. avljudsformen *pauk*, liten gosse m. m., o. *pauk*, tunn käpp; med samma betyd.-övergång som i dräng m. fl.; jfr under lurk o. prygel.

Pål, mansn., fsv. *Pāl* = isl. *Páll*, med kristendomen inkommet från ags. *Pál*, av lat.-grek. *Paulus*, grek. *Paṽlos*. Härifrån även mlty. *Pāvel*, varifrån fsv. *Pāvel*, ä. nsv. *Påvel*, ävensom det egentl. lågty. familjen. Pagels (med genit. *s*). En yngre lånform är Paul = ty., fra. osv. — Samma namn ingår även i ortn. Pålsjö vid Hälsingborg, av äldre *Povelskiöp*, *Pawelsköb*. — Om uttr. Pär och Pål se Pär.

påle, fsv. *pāle*, *pāl* = isl. *páll*, no. *paale*, mlty. *pâl*, fhty. *pfâl* (ty. *pfahl*), ags. *pál* (eng. *pole*), urgammalt germ. lån från lat. *pālus*, av ie. **pak̂slo-*, till roten *paĝ*, *pak̂*, i lat. *pango*, fäster, fogar, *pāx*, fred, egentl.: fastställelse; urbesl. med foga o. fack; se även palats. Sv. dial. *päl*, da. *pæl* tycks innehålla samma vokal som östfris. *pêl*. Jfr palissad. — En påle i köttet, efter gamla bibelövers. 2 Kor. 12: 7 (i den nya: 'en törntagg i mitt kött').

[Pålsjö, ortn., se Pål.]

påse, ä. nsv. även *posse* (t. ex. ack. *possa* R. Foss 1621), sv. dial. dessutom *puse*, fsv. *posi*, *posse*, *pusi* = isl. *posi*, da. *pose* ds., fhty. *pfoso*, pung, ags. *posa*, *pusa*, påse; av germ. **pusan-*, i avljudsförh. till isl. *púss*, pung, lty. *pûse*, pung, cunnus; till germ. roten *pus*, svälla o. d. (se puss 1, pösa), med samma betyd.-utveckling som i bälg. — Växelformerna påse o. *posse* förhålla sig till varandra som sv. dial. *måse* o. sv. mosse: i riksspr. ha i båda fallen olika dialekttyper segrat. — Ha rent mjöl i påsen, motsv. i da.

påsk, Bib. 1541: *-a*, y. fsv. *poskä* 1516, *poscar*, *pāskar* f. plur. (kvarlevande som *paskar*, *påsker* i Dal. o. på Gottl.) = isl. *páskar* m. plur., da. *paaske*, mlty. *pâsche* o. *pâschen* plur., got. *pâska*, från mlat. *pāscha* (fra. *pâques*), av hebr. *pesach*, påskalamm. — I ty. i stället *Ostern*, av fhty. *ôstarun* plur., o. i eng. *Easter*, av ags. *éastron* plur., enl. Beda venerabilis († 735) efter en anglosax. gudinna *Eostrae* (jfr Braune PBB 43: 410); besl. med öster.

påstruken, vard., berusad, Lilljebjörn 1867; med samma betydelseöverföring som i smord.

påstå, i modern betyd, t. ex. J. Celsius Disa 1687 (vid samma tid även 'göra anspråk på', t. ex. 1685) = da. *paastaa*; en bildning av samma slag o. med samma betyd.-utveckling som mlat. *insistere* (jfr eng. *insist upon* o. sv. insistera), av lat. *insistere*. Båda orden betyda egentl. 'stå el. ställa sig på', sedermera använt för att beteckna hävdande av sin eganderätt el. riktigheten av sin utsago. Jfr ä. nsv. *stå på något* i samma el. liknande betyd., t. ex. 'Iagh haffwer offta ståt ther på fort / Att wij skulle haffwa sat honom bort (i skolan)' Rondeletius 1614, el. 'Hwar han wil stå på the fåfenge ceremonier' Gustaf II Adolf; jfr även ä. nsv. *bestå på något* t. ex. Gustaf II Adolf = ty. *auf etwas bestehen*; ävensom de nsv. (vard. el. vulg.) uttr. *det kan du sätta dig på*, *slå dig i backen på*. — Ur dylika uttr. med *stå på* har påstå uppkommit, tidigast kanske i infin., t. ex. O. Petri Kr.: 'han skal haffua ena rettferdigha sack på stå', sedermera sammansmält till ett ord. Under 1700-t. betyder det synnerligen ofta 'göra anspråk på' o. 'påyrka', betydelser som stå den ursprungliga nära. Det under 1600-t. förekommande *påstå* är i regeln liktydigt med 'vara, räcka' o. är en parallellbildning till det här behandlade.

påta, Spegel 1685, Peringskiöld 1710, Linné osv. = no. *pota*, påta, peta, da. dial. *pode*, motsv. ags. *potian*, sticka, stöta (jfr eng. *put*), mholl., öfris. *poten*; jfr öfris., lty. *pöteren*, sticka upprepade gånger. Besl. med (men sannol. ej, såsom antagits, avlett från) no. *pot*, käpp, mlty. *pote*, ympkvist (da. *pode*). Besl. är möjl. också sv. putta, knuffa, stoppa = da. *putte* (jfr puttipanna). Bildningar

av imitativ natur, växl. med *pil-* i peta o. *pur-* i purra. Sanskr. *bunda-*, pil, som man förbundit med germ. *put-*, bör säkerl. hållas fjärran.

påve, fsv. *pove, pāve* = isl. *páfi*, från mlty. *pāwes* el. fsax. *pāvos* (med *-s* uppfattat som den lat. nominativändelsen, se Leffler NTfF NR 5: 80) = fhty., mhty. *bâbes* (med *b* som i biskop), *pâbis*, med tillagt *-t* (som i ty. *palast*): *pâb(e)st* (ty. *papst*); från ffra. *papes*, biform till *papa* (jfr grek. *pápas*), av lat. *pāpa*, fader (egentl. ett barnord, se pappa), sedan slutet av 400-t. vanlig hederstitel för biskopen i Rom (fullt genomförd på 1000-t.). Ags. *pápa* (eng. *pope*) omedelbart från lat. *pāpa*. — Ej direkt besläktat är fsv., isl. *papi*, klerk, andlig, från mlty. *pape* = ty. *pfaffe*, snarast med Kluge, liksom ry. *pop*, från grek. *papãs*, lägre präst, urspr. likaledes ett barnord för 'fader'. Härav: fsv. *pæplinger*, sv. dial. *päpling*, djäkne, skolgosse, egentl.: liten präst (de lärda skolornas lärjungar blevo i regel präster) = ä. da. *pebling*. — Tvista (osv.) om påvens skägg, motsv. i da.; i ty.: *um des kaisers bart streiten*; med olika tolkat ursprung (Karl den store, de romerska kejsarna osv.). I andra språk i stället: åsnans skugga (lat.), getens ull (ital., eng.); alltså i allm. om något som saknar praktisk betydelse.

[päl el. pel, dialektord, visst mått för våtvaror; förr även: liten knapp i dryckeskanna, som visade måttet för en klunk; se under pejla.]

päll, fsv. *pæl(l)* = isl. *pell*, från mlty. *pelle* el. (för isl.) ags. *pæll*, ytterst från lat. *pallium*, täcke, mantel (enl. somliga besl. med följ.; dock osäkert). Jfr under vimpel.

päls, 1560-t., Hels. 1587, jfr y. fsv. *pælsare*, buntmakare = da. *pels*, från mlty. *pels* = mhty. *pelz*, *belliz* m. m. (ty. *pelz*), ags. *pilece* (eng. *pilch*), av mlat. *pelliciæ* (fra. *pelisse* = pelis), substantivering av fem. till lat. adj. *pellicius*, gjord av fällar, till *pellis*, fäll, skinn (urbesl. med film o. fjäll 2; jfr även under fäll o. pläd). — Pälsverk, 1613 (*-e-*), från ty. *pelzwerk*, jfr gråverk o. verk.

pänna, ä. nsv. o. dial. ofta *pänne*, fsv. *pænne* = isl. *penni*, da., eng. *pen*, av lat. *penna*, fjäder, sedan: fjäderpänna (av **pet(s)na*, urbesl. med fjäder). Jfr till betyd.-utvecklingen fra. *plume*, fjäderpänna, egentl.: fjäder (se plym). Härtill pennalism (se d. o.). — På 1500-t. i stället stundom *skrifstil* (se stil).

pänning, fsv. *pæn(n)inger, pænig(h)er* = isl. *pen(n)ingr*; från fsax. *pending* el. ags. *pen(n)i(n)g* (eng. *penny*) = fhty. *pfenning, pfenting* (ty. *pfennig*); från germ. inlånat i slavo-balt. spr.; bildat med det i forngerm. myntnamn vanliga suffixet *-ing* (jfr skilling). Enl. somliga möjl. avledn. av panna 1 med syftning på brakteaternas pannlika form. Däremot enl. E. Schröder KZ 48: 241 f. (i anslutning till tidigare uttalade meningar) avledn. av *pand*, pant (se d. o.) med frisisk assimilation av *-nd-* till *-nn-*; snarast från Dorestat (Duurstede) i Frisland, bekant för sin myntfabrikation. Andra förmoda här ett germ. lånord. — Det myntstycke, som i fsv. benämndes *pænninger*, vägde äldst en fjärdedel av örtugen, den minsta inhemska viktenheten; sedermera gingo 8 pänningar på örtugen o. i Götaland vanl. 16. Den allmänna betyd. av 'mynt' kan bero på utländskt inflytande, men också på att detta var det största myntslag som under flera århundraden präglades i Sverige. — Pängar, fsv. *pængar*, motsv. isl. *pengar* (sing. *pengr*), da. *penge*; åtminstone i sv. o. da. sannol. från mlty. plur. *pennige* (där *-ing* blivit *-ig* genom dissimilation), varav fda. *pennige*, fsv. *pæniga*, vars *i* ljudlagsenligt synkoperats (Kock Ark. 24: 192 f.). — Pängar som gräs, t. ex. Dalins Arg., jfr ty. *geld wie heu* (*haben*).

pänsel, Helsingius 1587, jfr y. fsv. *pinzil* P. Månsson s. 553 = da. *pensel*, från ty.: mhty. *pensel* (ty. *pinsel*); av ffra. *pincel* (fra. *pinceau*, eng. *pencil*), av lat. *pēnicillus*, dimin. av *pēnis*, svans.

[päpling, sv. dial., se påve; Päpplinge, ortn., se pappa.]

Pär, mansn., fsv. *Pær*, av *Pædher, Pæter* m. m., av lat. *Petrus* (fra. *Pierre*, jfr pierrot), av grek. *Pétros*, till *pétra*, klippa (se perrong), övers. av arameiska *kefa*, klippa. Alltså samma namn

som Petter. — Pär och Pål, P. J. Gothus 1614: *Petrus eller Paulus eller Märeta*, Brasck 1648: *Peder och Påwel*, Frese 1715: *Pål ell' Peter*, osv., motsv. da. *Per og Poul*, ävensom i lty., holl., fra. m. fl.; jfr ty. *Hinz und Kunz*. Att förbindelsen *Pär och Pål* blev en stående fras, beror åtm. delvis på, att apostlarna Petrus o. Paulus så ofta nämndes tillsammans, t. ex. Petri och Pauli dag (den 29 Juni). Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 250 f. — Härtill familjen. Petri, egentl. genit. sg. av *Petrus*, tididigast som latinisering av *Pärsson*; ävensom det nu utdöda *Petrejus*.

pär, se par.

pärk, ett bollspel, egentl. benämning på den av fyra stänger (el. linor m. m.) markerade fyrkant, där spelet försiggår; lån från ett lty. ord, motsv. holl. *perk*, inhägnad = ty. *pferch*, kreatursfålla, egentl. = park (se d. o.).

Pärkel, i sht dial., den onde, t. ex. Moræus Vit. o. 1685: *Perchil*; lån från finska *perkele*, djävul, enl. vanligt antagande från litau. *perkúnas*, åskgud, som väl är urbesl. med de isl. gudanamnen *Fjǫrgynn* m. o. *Fjǫrgyn* f. o. med got. *fairguni*, berg (se fura). Enl. Karsten Germ -finn. Lehnw.-stud. s. 20 f. ligga däremot de germ. orden till grund för det finska. — I vissa dial. (åtm. förr) även i betyd. 'nattman, hudavdragare'.

pärla, fsv. *pærla* = senisl. *perl*, da. *perle*, fsax. *perula*, mlty. *perle*, fhty. *perula* m. m. (ty. *perle*), ital. *perla*, fra. *perle* (eng. *pearl*); ytterst från vlat. (i germ. spr. väl närmast från rom. spr.). Enl. förr allmänt, men felaktigt antagande av ett vlat. **pirula*, dimin. till *pirum*, päron (se d. o.); efter den päronlika formen. I stället av ett vlat. **pernula*, dimin. till *perna*, ett slags mussla = sicil. *perna*, pärla. Se Meyer-Lübke Et. Wb. Jfr följ. — Kasta pärlor för svin, efter NT (Matt. 7: 6). — Om ett annat fgerm., likaledes lånat ord för 'pärla' se Margareta.

pärlemor el. **-mo,** t. ex. 1563: *pärlelemor*, 1566: *perlemorer* plur., Forsius 1643: *perlemodror* plur., S. E. Brenner 1697: 'den minsta Perlemor', Broman 1723: *pärlemodrar* plur., Frese 1726: *pärlemo*, Bromell 1730: *perlmodren*, Möller 1755: 'det bästa perlemoret' o. Bellman 1777: 'durchsichtigt perlemo' (märk hos båda neutr.), y. fsv. *pærlomōdher* = da. *perlemor*, ty. *perl(en)mutter* (varav sv. dial. *pärlemutter* t. ex. Ydre), efter mlat. *māter perlārum* (ital. *madreperla*, fra. *mère-perle*, jfr eng. *mother of pearl*); alltså: pärlans moder, egentl. om den mussla som innehåller en pärla; namnet med anledning därav, att de äkta pärlorna väsentligen bestå av samma ämnen som pärlemor. — Formen *-mo* i sv. beror antingen på att *-mor* uppfattats som en pluralform el. (möjl.) på ställning i svagare betonad stavelse. — Ordet är numera vanl. neutr. trots urspr. sammans. med ett ord för 'moder'. — Jfr skruvmutter jämte ä. sv. *skruvmor*.

pärm, Möller 1790 (*perm*); jfr ä. nsv. *permen* 1541, *perman* Schroderus 1637 i betyd. 'pergament'; *pärma* (*-e-*) i betyd. 'pärm', t. ex. O. v. Dalin, Weste 1807 (den senare jämte *perm*), Leopold 1815, men samtidigt plur. *pärmar* (*-e-*), jfr dock *pärmor* O. v. Dalin, fsv. *pærghman*, *pærman*, *permenth*, pergament = da. *perm*, ä. da. *perment*, från mlty. *perment*, *parment* = mhty. *perment* m. m., fhty. *periment*, *pergamên* m. m.; samma ord som det i yngre tid från ty. lånade pergament (efter staden Pergamon); se f. ö. d. o. Pergamentet användes även till bokband. — Fsv. *pærman* väl genom ljudutbyte för det utländska *-en*. Formen *pärm* (*-e-*) uppträder för sent för att kunna antagas ha utvecklat sig ur *permen*, uppfattat som best. form; säkerl. är den en nybildning till den mycket tidigare förekommande pluralformen *pärmar* (*-e-*).

päron, i ä. nsv. ofta *pärun*, Lex. Linc. 1640 även *päran* (liksom *smultran*, *ållan* m. fl.), sv. dial. bl. a. *pära*, plur. *pärer*, fsv. *pærun* (med *-u-* efter kort rotstavelse), även o. vanl.: *pæra*, plur. *-ur*, *-or*, *-er* = isl. *pera*, da. *pære*, lty. *peer*, fhty. *bira*, mhty. *bir(e)* (ty. *birne*, från sammans. *birn-*; redan 1400-t.), ags. *pere*, *peru* (eng. *pear*), från lat. *pirum*, päron, *pirus*, päronträd (fra. *poire*), av ovisst ursprung; kanske ej indoeuropeiskt. Ordet tillhör den talrika grupp av fruktnamn, som kommit till germa-

nerna från romarna; se t. ex. körsbär. Ändelsen *-on* i sv. beror på anslutning till inhemska bär- o. fruktnamn på *-on*. — I dial. ofta med betyd. 'potatis', även sammansatt med *jord-*.

pärs, Ekeblad 1663: 'Jag har stått ut en hård pärs' = no.-da.; (snarast som nybildning) till fsv. *pærsa*, pressa, nsv. pärsa som skräddarterm = da. *perse*, från mlty. *persen*, med omställning av *e* o. *r*, av *pressen* = pressa (se d. o.). Da. *perse*, press, från mlty. *perse*.

pärta, tunn furusticka, stickbloss, 1554: *pärettor* plur.,1609: *pärette*, Schroderus o. 1638: *perta*; jämte det sv. dial. *pert*, *pirra*, *perling* m. m., varifrån da. dial. *pirrel*, *pirle*; från finskan; jfr fin. *päre* ds., part. sg. *pärettä*, plur. *päreitä*; se Saxén Sv. lm. XI. 3: 203.

pöbel, 1678, stundom neutr., t. ex. 1707 (väl efter likbetyd. *canaille* neutr. = kanalje; jfr byke, pack osv.), förr även med *-p-* t. ex. 1709, 1727 = da. *pöbel*, från ty. *pöbel* (redan hos Luther, dock ej i nedsättande betyd.), från ffra. *pueble* (fra. *peuple*), av lat. *populus*, folk (se populär). — I ä. nsv. även med *-v-*, t. ex. Ekeblad 1652: *pöffuele* neutr., från äldre tyska former.

1. **pöl** = fsv., da., väl från en omljudd form (plur.) av mlty. *pôl* = fhty. *pfuol* (ty. *pfuhl*), ags. *pôl* (eng. *pool*); jfr även de flertydiga no. *pøla* o. *pøyla*; av germ. **pōla-*, enl. Uhlenbeck m. fl. besl. med litau. *balà*, torvmosse, fslav. *blato* (**bolto-*) ds., jfr Bält. Se utförligare K. F. Johansson KZ 36: 384 f.

2. **pöl,** valsformig kudde, från lty. *pôl* = ty. *pfühl*, bolster, dyna, av fhty. *pful(a)wi* m. m., gammalt lån från lat. *pulvīnus*, jfr *pulvīnar* (av ovisst ursprung).

pölsa, 1633, 1639 i plur. i betyd. 'korv'; möjl. redan o. 1595: *pylsen* best. form; dessutom (sällsynt) *pylsa*; sent i ordböckerna: Serenius 1741 o. följ.; med urspr. kakuminalt *l*, att döma av vissa dial.-former (jfr Hesselman *i* o. *y* s. 212, Noreen V. spr. 3: 223) = nyisl., no. *pylsa* (no. även *pulse*), da. *pølse*; i ä. nsv., no. o. da. i betyd. av ett slags korv, i y. nsv. om ett slags hackmat. Bl. a. sammanställt med mlty. *pole*, *pule*, ärtskida, eng. *pulse* (egentl. plur.), skidfrukter. Osäkert. I alla händelser snarast en bildning av imitativ natur för att beteckna något tjockt el. uppsvällt.

pörte, t. ex. Schroderus Com. 1640, I. Erici 1642, y. fsv. *pörte*, *pyrte*; från finska *pirtti*, av litau. *pirtis*, badstuga, till *peřti*, bada, slå med badkvasten. Med avs. på övergången (labial +) *ir* till *yr* till *ör* jfr under Birger, Börje. Se Saxén Sv. lm. XI. 3: 35.

pösa, fsv. *pösa*, (bringa att) pösa el. svälla = no. *pøysa*, svälla, av urnord. **pausian*; i avljudsförh. till ä. nsv. (t. ex. Stiernhielm), fsv., sv. dial. *pÿsa*, pusta, blåsa, no. *pysa*, andas med halvöppen mun, *pysja*, viska, ty. dial. *pfüsen*, andas ljudligt, väsa; till germ. roten *pus*, blåsa, svälla, vartill y. fsv. *pusin*, svullen, puss 1, pusta osv. Parallellrötter äro ie. *bhus* (se buske) o. *pus* i t. ex. lat. *pustula*, blåsa.

Q.

Quennerstedt, familjen. (Smålandssläkten), efter Kvenneberga socken Smål.; med avs. på den i familjen. vanliga förtyskningen *-stedt* av stad se -stad 2 (slutet).

R.

Raab(e), Rabe, familjen., se under ramsvart.

rabalder, 1892 (i tidningspressen, i samband med den norska frågan), från no. o. da. *rabalder*, av omstridd härledning; sannolikast en bildning med

el. i anslutning till no.-da. *balder*, buller (besl. med ballra o. bullra); med *ra-* från ett el. flera av en del germ. ord på *ra-* o. en senare led med 'larm, oväsen o. d.', såsom t. ex. no. *ra(d)bus*, burdus, sv. o. da. dial. *rabus*, larm, rabalder, egentl. ett tyskt dialektord (jfr *rappûs*, *rapûsse* m. m.) med betyd. 'larm, brak, iver' (se under bus); el. mlty. *rabbat*, vilt oväsen o. d. = mholl. *rabat*, strid, uppror; el. den under ragata behandlade ordgruppen. Även andra möjligheter äro tänkbara; så t. ex. påverkan från ä. da. *rabald(er)* o. ä. nsv. *raball(er)*, landstrykare, vandrande djäknar, av fsv., isl. o. ä. da. *rib(b)alde*, skojare, landstrykare = ital. *ribaldo*, fra. *ribaut*, varom se närmare under det dock ej besläktade Ribbing (slutet). Jfr (delvis avvikande) Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 153 f.

rabarber, 1637, i ä. nsv. f. ö. *rabarbara*, *rhebarber* m. m.; B. Olai 1578: *rheubarbara*, y. fsv. *rebarbare* = da. *rabarber*, *-bra*, ty. *rhabarber*, ital. *rabarbero* jämte fra. *rhubarbe* (eng. *rhubarb*), av mlat. o. senlat. *rhabarbarum* o. *rheu(m)barbarum*. Först omnämnd av Dioskorides under namnen *rā* o. *rēon* o. enl. honom växande på andra sidan Bosporen, på grund varav växten sedermera kallades *barbarum* el. *ponticum* (till *Pontus*, Svarta havet). Av Plinius kallad *rhecoma*. Vanl. betraktat som lån från pers. *rêwend* (= turk., arab., varav ry. *revenĭ*); f. ö. av dunkelt ursprung. Sedermera ställt i förbindelse med det gamla namnet på Volga, *Ra*, vid vars stränder växten dock icke förekommer. Möjl. ytterst från Kina, där rabarbern varit känd sedan urminnes tider.

1. **rabatt**, blomstersäng, 1651, förr stundom även *rabat(er)* = da. *rabat*, från ty. *rabatte*, även: slag på kläder; liksom flera andra trädgårdstermer från holl.: *rabat*, rabatt, kant, list, av fra. *rabat*, fällkrage o. d., till *rabattre*, slå el. fälla ned, av lat. *re-*, tillbaka, åter, o. *battuere*, slå (se t. ex. batalj). Rabatten har alltså uppkallats efter formen, som liknade en smal krage. Jfr följ.

2. **rabatt**, handelst., Hortulanus 1674: *rabat* = da. *rabat*, från ty. *rabatt* = ä. fra. *rabbat*; liksom många andra handelstermer från ital.: *rabbatto*, till ital. *rabbattere*, draga av, åter sätta ned, av lat. *re-* o. *bat(t)uere* (se föreg.). Jfr de likaledes ytterst från ital. härstammande handelstermerna agio, banko, brutto, konto, netto, procent, prokura, saldo.

rabba, sydsv. dial., rova, kålrot = no. *rabba*; ombildning av *rabbi* i kålrabbi; nära sammanhängande med rova 2 (se d. o.).

rabbin = ty. *rabbine* osv., av mlat. *rabbinus*, till hebr. *rábbī*, egentl.: min mästare o. d., av hebr. *rabh* o. *-i*, min. Härav även y. fsv. *raby*, förman el. dyl. (1510).

rabbla, Dalin 1853, i litter. egentl. först på 1860- o. 70-t. = no. *rabla*, motsv. (o. åtm. i sv. möjl. lånat från) lty. *rabbeln*, tala hastigt o. otydligt = holl. *rabbelen*, eng. *rabble*, tala förvirrat; avledn. av isl., no., sv. dial. *rabba* ds. Med intensiviskt *-bb-* till no. *ravla*, rabbla, sv. dial. *rava*, skrävla. Jfr även ä. sv. *rafla*, rabbla (kanske = *ravla*), sv. dial. *raffla*, skrävla, prata, o. no. *rapla*, pladdra, klappra, lty. *rappeln* ds. osv. Alltså med en hos verb med dylik betyd. vanlig formväxling; jfr t. ex. käbbla o. no. *kjavla*. I övrigt inga säkra utomgerm. anknytningar. — I ä. sv. (t. ex. Dalins Arg.) o. sv. dial. ofta i samma betyd. *ramla* (se d. o. 1).

Rabenius, familjen., latinisering till Råby.

rabies, från lat. *rabiēs*, raseri, galenskap, av ovisst ursprung. — Härtill: rabiat = ty. = eng. *rabiate*.

rabulist, under 1700-t.: bråkmakare, av nlat. *rabulista*, avledn. av lat. *rabula*, beteckning för en larmande och skrikande advokat; ofta fört till lat. *rabiēs*, raseri, o. *rabere*, rasa; enl. Havet på grund av biformen *ravula* m. m. till *ravus*, hes. — Som svenskt politiskt slagord använt om deltagarna i 1838 års gatuuppträden i Stockholm; jfr Aug. Blanches broschyr från 1838 'Rabulisterna. Galla-Spektakel i Två akter'. Jfr rabulism i ett skoltal av Tegnér 1839. Se f. ö. förf. Namn och titlar (osv). s.

12 f., vartill kan läggas, att *rabulisteri* av Sturzen-Becker i Tidning för Stockholms län 1840 anföres som ett nytt konstord (i annan anv. dock redan 1755).

[rabus, sv. dial., rabalder, se bus o. rabalder.]

1. **rack** (släde), 1741, Dagl. Alleh. 1771: 'En comod Rese-Släda eller Rak' = no. *rakkar* plur.; samma ord som följ.

2. **rack,** ring el. stropp varmed rån är fäst, Var. rer. 1538, sv. dial. *racke*, fsv. *rakke* = isl. *rakki*, no., ä. da. *rakke*, ags. *racca* ds. (holl. o. öfris. *rak* väl lån från eng. el. nord. spr.); samma ord som fsv. *rakke* i sammans. *vaghrakke*, ring av vidjor el. rep varmed grinden är fäst vid grindstolpen; jfr fsv. *hurraka* (av **hurð-rakka*), vidja varmed dörren är fäst vid dörstolpen; besl. med isl. *rekendi* n. o. *rekendr* f. pl., kedja, boja, motsv. fhty. *rahhinza* o. ags. *racente*; antagl. till roten i rak o. räcka. — Härtill vb. racka = no. *rakka*.

1. **racka** (hund-), egentl. oblik kasus till sv. dial. *rakkä* m., fsv. *rakke*, hund, hundvalp = isl. *rakki*, no. *rakke* ds., da. dial. *rakke*, hundvalp, jfr ags. *ræcc*; med enkelt *k* i ä. ty. dial. *rache*, ett slags spårhund, eng. dial. *rake*, fårhund. Ovisst ursprung; bl. a. ställt till roten i rak, räcka, i så fall egentl.: lång o. smal hund. Den långa konsonanten synes i alla händelser ha hypokoristiskt ursprung; jfr t. ex. dalm. **sjäppa*, hynda ~ isl. *seppi*, hund, o. f. ö. under tik.

2. **racka** (omkring, hit o. dit), vard., Lind 1749, allm. i dial. = no. *rakka*, besl. med raka 1; se d. o. o. rackla 1, 2.

3. **racka** (ned på), Soc.-demokr. 1892 = da. *rakke ned paa*, från lty. *tô-rakken*, smörja ned, *rakken*, feja el. skaffa bort orenlighet, intensivbildning till mlty. *raken*, skrapa, varav raka 2, se d. o. o. jfr följ.

rackare, Balck 1603 (om hudavdragare), Schroderus 1640 (om person som rensar kloaker o. avträden) = da. *rakker*, nu blott skymford, förr: bödelsdräng, nattman, hudavdragare, från mlty. *racker* ds., även som okvädinsord, avledn. av lty. *rakken*, skaffa bort orenlighet = racka 3. Med avs. på anv. av rackare som okvädinsord jfr sv. flåbuse. — Hudavdragaren benämndes i vissa trakter (t. ex. Klm. l., Blek.), betecknande nog för hans anseende, även *Pärkel* (se d. o.); själv kallade han sig vanl. *nattman*. Om likartade beröringar med namnen på den onde se under bövel.

rackelhane, bastard av orre o. tjäder, Linné osv., 1744 angivet såsom brukligt bland skyttar i Smål. o. Vgtl. = no., da. *rakkelhane*; efter fågelns grymtande o. rosslande spel, till det ljudhärmande sv. rackla, harkla, motsv. ty. *rackeln*, ge ett hest ljud ifrån sig, vartill sydty. dial. *rackelwild*, rackelhane; jfr sv. dial. *rockelhane* Nke till sv. dial. *rockla*, grymta, även om tjäderns (el. rackelhanens?) spel, Sdml., Nke, även: harkla (såsom ä. nsv. *råkla* Schroderus o. 1640), motsv. no. *rukla*, rossla o. d.; ävensom sv. dial. *rapelhane* ds. till ett **rapla*, besl. med rapa (jfr med avs. på betyd.-skiftningen det med *rockla* besl. fsv. *rykta*, rapa), o. sv. dial. *rosslare* ds. till rossla. *Rockla* jämte sv. dial. *rokta*, grymta, fsv. *rykta*, rapa, ags. *roc(c)ettan*, få uppstötningar, kunna föras till roten i lat. *rugīre*, böla, grek. *ōrygmós*, bölande, tjut. Om *rackla* o. *rockla*, harkla, ävensom om övriga här nämnda ord se närmare förf. Ark. 14: 144, 148. — Annars låge det nära till hands att föra rackelhane till rackla (omkring), med syftning därpå, att fågeln besöker såväl tjäderns som orrens lekar, där han anställer stor oreda. I den överförda betyd. 'vindböjtel' kan i alla händelser en anslutning föreligga till detta ord.

racket, slagträ för vissa bollspel, från eng. *racket*, av ä. fra. *raquette* = span. *raqueta*, av ett arabiskt ord med betyd. 'handflata'; jfr fra. *paume*, tennis, av lat. *palma*, flata handen. — Alltså egentl. samma ord som ä. nsv. *raket* n., bollspel, 1572, 1574, närmast från ty. *rakete* ds., av fra. *raquette*.

1. **rackla** (omkring o. d.), Knorring 1845: *rackla långa vägar* = no. *rakla*, avledn. av racka 2. Jfr följ.

2. **rackla,** vackla, vara ostadig, E.

Lundgren 1851 = no. *rakla*; väl urspr. samma ord som föreg., med samma betyd.-växling som hos vanka o. därmed besl. ord. — Härtill: racklig, t. ex. Hedenstierna 1894, o. ösv. dial. *rackel* n., ruckle (jfr d. o.).

3. **rackla,** harkla, L. Petri: *rakla*, Blanche, Wretlind 1897 osv., ljudhärmande liksom harkla, ä. nsv. o. sv. dial. *krakla* osv.; jfr rossla; se f. ö. under rackelhane.

1. **rad,** sbst., fsv. *radh* = isl. *rǫð*, da. *rad*, mlty. *rat* (*-d-*), av germ. **raþō-* el. **raðō-* = ie. **rotā*, motsv. npers. *rada*, rad, ordning, av fpers. **ratā* el. **rata-*, i avljudsförh. till osset. *rad*, ordning, av ie. **rōto-* el. **rēto-*, *-ā*. Knappast, såsom antagits, besl. med litau. *rẽdas*, ordning, som väl lånats från slav. (fslav. *rędъ*, ordning, av **rendo-*); däremot torde litau. *rẽju*, lägga i varv el. ordning, vara rotbesläktat med rad. Lidén Stud. tillegn. Es. Tegnér s. 585. F. ö. möjl. ytterst sammanhängande med roten i råda. — Samma ord är y. fno. *radh*, långsträckt jordrygg längs kusten, no. *rad* n., även: stor grusbank (bl. a. i ortnamn) = fsv. *raþ* i ortnamn, t. ex. sjön. *Raþkalf* = nsv. Radkalven Smål. = ty. ortnamn på *-rad(e)*, *-rath* (se förf. Sjön. under *Radkalfven*, *Ralången* o. jfr Kalven). — Jfr radda.

2. **rad,** dialektord, rask, snabb, lätt att göra o. d., fsv. *radher*, rask = isl. *hraðr*, no. *ra(d)*, da. dial. *rad* adv., strax, mlty. *rat* (genit.-*des*), rask, fhty. *(h)rad*, *(h)redi* (jfr ty. *gerade*, rak m. m., som dock även kan höra till biformen utan *h-*, se nedan), ags. *hræð*, *hræd*, rask (jfr eng. *rather*, hellre, snarare), av germ. **hraþa-*, **hraða-*, besl. med litau. *api-kratаĩ* adv., raskt, m. fl. under rädas anförda ord. — Härjämte ett germ. **raþa-* ds. = got. *raþs*, lätt, ags. *ræd* snabb, fhty. *rado*; väl besl. med fir. *rethim*, löper, lat. *rota*, hjul, osv., varom se ratt; jfr även under rask 2. — Härtill: sv. dial. rahänt, hastigt till hands, bekvämt; jfr även -hänt.

radband (av pärlor, använda t. ex. av katolikerna), Uggla 1746, Weste 1807; folketymologisk ombildning av det i äldre nsv. vanliga *raband*, ännu Sahlstedt 1773, fsv. *rafband*, jfr tilln. *raband* (som dock liksom fno. *raband* kan betyda 'råband'; jfr Kahle Ark. 26: 247) = fno. *rafband*, *rabband*, till rav, bärnsten (se d. o.).

radda opp, i relativt obetonad ställning utvecklat ur rada opp (upp); jfr badda, brassa (på; till brasa), (sv. dial.) lagga. — Härtill sbst. radda, t. ex. Lidforss Cerv., som dock kan vara en av verbet oberoende hypokoristisk bildning till rad.

radera, 1663 (Åbo), efter ty. *radieren*, från lat. *rādere*, skrapa, kratsa, skava, till vars pf.-participstam rasera (se d. o.).

radie, t. ex. 1842, väl en nybildning till plur. *radier*, 1820 (efter ty. plur. *radien*), förr i stället *radius* = da. *radius* osv., av lat. *radius*, stav, hjuleker; stråle, varav fra. *rai*, vartill avledn. *rayon*, stråle, eker, avdelning, varifrån sv. räjong. Jfr radium.

radikal = da., ty. m. fl., från fra. *radical*, av nlat. *radicalis*, avledn. av lat. *rādix* (genit.-*īcis*), rot (urbesl. med sv. rot); alltså: som rycker upp med rötterna el. dyl. — I politisk betyd. hos oss från 1820- o. 30-talen, t. ex. Stockholms Courier 1820 som sbst. om eng. förh., Aftonbladet 1831 som adj.

radium, bildat av makarna Curie till lat. *radius*, stråle (se radie); alltså: som utsänder strålar.

[Radkalven, sjön., se rad 1 slutet.]

[raffa, sv. dial., rycka, se under följ.]

raffel (tärningsspel), 1754, Bellman, Weste, jämte vb. raffla, Serenius 1734 = da. *rafle* vb; väl från ffra. *raffle*, tärningsspel (varav meng. *rafle* ds., eng. *raffle*, ett slags lotteri); egentl. av germ. ursprung: mhty. *raflen*, *ravelen*, hastigt rycka till sig (ty. *raffeln*), avledn. av *raffen* ds. (varav ä. nsv., sv. dial. *raffa*) = mlty. *rapen* (varav sv. rappa till sig); se närmare rafsa. Möjl. har dock ordet kommit till Norden genom medellågtysk förmedling; jfr mlty. *ravel*, namn på ett spel som de hanseatiska kontoristerna idkade i Bergen; så enl. Noreen V. spr. 3: 444, som antar utbyte av mhty. *f* mot sv. *ff*. Jfr raffla.

raffinad, av fra. *raffinade*, till *raffiner*, rena, göra fin = ital. *raffinare*, rena,

till lat. *re-*, åter, o. en avledn. av fra. *fin*, ital. *fino*, fin. — Härtill även raffinerad = ty. *raffiniert*, efter fra. *raffiné*, fin, slipad, durkdriven o. d.

raffla, riva, från ty. *raffeln*; se f. ö. raffel. — Från o. m. 1880- el. möjl. 1870-t. i part. pres. i bildlig anv., t. ex. Johansson Noraskog 1882: »*rafflande*» *öfverläggning*.

rafistulera, 1820: *rafistulerande*, 1827: *rafistulation*, (sannol. genom förmedling av ett f. ö. icke uppvisat tyskt ord) av ä. ital. *rovistolare*, iterativbildning till *rovistare*, ivrigt söka, leta, rota, av lat. *revīsitāre*, åter bese el. besöka; se f. ö. visit. Tamm. Gr. s. 22.

rafsa, 1669 (*raffsa fram i Läsning*), Spegel Gl. 1712 i samma betyd. som *rappa*, taga, röva = da. *rapse*, no. *rapsa*, *rafsa*, motsv. lty. *rapsen*, rycka till sig, *s*- avledn. till no. *rapa*, samla el. riva ihop, da. dial. *rabe*, skrapa ihop, mlty. *rapen*, rycka till sig, mhty., ty. *raffen* (se raffel); väl besl. med isl. *hreppa*, ags. *hreppan*, röra vid, till ie. roten *kreb*, nasalerad form till *kremb*, kröka (klorna), varav 'gripa', jfr ryska *korobit'*, kröka. I da. o. möjl. även sv. lån från mlty. Jfr sv. dial. *rabus*, strax, under bus. — Med avs. på *-ps-* till *-fs-* jfr glufsa, nafsa (: nappa), rufsa, tofs samt under näpsa.

raft, väsentl. dialektord, långt spö, t. ex. *meteraft*, metspö, Smål., annars: stång använd vid taktäckning, taksparre; i litter., 1640 osv., huvudsakl. i källor med dialektal anstrykning, vanl. i betyd. 'läkt till taktäckning o. d'. = isl. *raptr*, stock, taksparre, no. *raft* m. ds., som fem.: nedersta delen av hustaket, jfr da. dial. *rafte*, lång stång, besl. med mlty. *rafter*, *rachter*, taksparre, ags. *ræfter* (eng. *rafter*), samt avlägsnare med isl. *ráf(r)* n., *réfr*, hustak ~ fhty. *rafo*, bjälke, sparre (ty. dial. *rafe*), även som möjl. med fslav. *rĕpij*, påle. — Betr. möjligt sammanhang med det sagohistoriska el. mytiska *Ráptos* (östgerm. **Rafts*), namn på en av de två Hazdingarna ((*H*)*ástingoi*), se M. Olsen Hed. Kultminder s. 250 f. — Om det hithörande gårdn. Raftamåla se under -måla.

ragata, Envallsson, Weste 1807, i sv. dial. även *ragat(er)*, landstrykare = no. *ragát*, vildbasare o. d.; jfr vb. sv. dial. *ragata*, Ihre 1769, vartill en motsvarighet ingår i ä. da. *ragatekvinde*, kringstrykande kvinna; med växelformerna sv. dial. *ragassa*, *ragitta*, rasa, stoja. Orden sammanställas av Torp Nyno. etym. ordb. s. 509 med eng. dial. *raggot*, trasig landstrykare, o. mlat. *regatius*, *ragatius*, pojke, tjänare (> ital. *ragazzo*).

ragg, i nsv. r. (f.) o. n., fsv. (f.?), ä. da. *rag* = isl. *rǫgg* f. (jämte *rǫggr* m.), no. *ragg* n., av urnord. **rawwō-* (**rawwa-*?); ags. *raggig* adj. o. eng. *rag*, trasa, från nord.; till den ie. roten *ru*, rycka, riva o. d., i isl. *rýja*, rycka ullen av får, lat. *ruo*, rycker, gräver, *rutrum*, spade (med instrumentalt *-tr-*), litau. *ráuju*, *ráuti*, slita ut o. d.; jfr rugg. — Betyd.-utvecklingen sammanhänger därmed, att i äldre tider ullen rycktes av fåren o. ej klipptes; jfr får, ull o. rov, i vilket senare ord en utvidgning av roten *ru* föreligger.

raggen, om den onde, t. ex. 1649: 'Så höre tigh raggen'; med hypokoristisk konsonantförlängning (eller med anslutning till ragg; alltså; den raggige?) till fsv. *ragher*, feg, usel = isl. *ragr*, även: sexuellt pervers; väl rotbesl. med arg. Om innebörden av ordet *ragr* se Beckman NTfF 4 R 9: 103 f.

ragla, Bib. 1541, jämte raggla, t. ex. Lucidor 1672 = no. *ragla*, ä. da. *ragle*, avledn. av likbetyd. ä. nsv. (t. ex. Bib. 1541), sv. dial., no. *raga*, da. *rave*, sannol., såsom också antagits = mhty. *ragen*, vara styv, resa sig i luften (ty. *ragen*), avljudsform till mhty. *regen* ds., vartill kausativet mhty., ty. *regen*, resa upp o. d.; jfr mhty. *rac* (genit. *rages*), styv ~ *rœhe* ds.; se f. ö. rå 2. Betyd.-utvecklingen är analog med den i sv. dial. *stumla*, ragla, vackla, stappla, o. sv. dial. *stamla* ds., även: stamma, besl. med stum o. stam, till rötter med grundbetyd. 'stå el. vara styv o. d.', o. sannol. också med den i no. *stika*, sv. dial. **sticka*, ragla, stappla, jfr no. *stikla*, stulta, stamma (jfr förf. Ark. 14: 165, 166). — Hit höra ä. sv. (*ben*)*ragel* o. *ragelben* (om döden). — Besl. med vb.

raga är sv. dial. *raga*, lång o. smal trädtelning, lutande smalt träd; jfr rå 2. — En växelform till ragla är möjl. no. *rigla*, ragla, svaja, sitta löst, till *riga* ds. Till detta förhåller sig i så fall fgutn., sv. dial. *ri*, stång (se ria), som rå 2 (skepps-) till *raga*. Dock svårt att skilja från t. ex. ffris. *wrigia*, vackla; se Lidén Göteb. högsk. årskr. 1899, 4: 7. — Jfr rangla.

Ragnar, mansn. = fsv., fda. = isl. *Ragnarr* = fhty. *Ragin-*, *Reginhari* (ty. *Rainer*), till germ. **ragina-* = got. *ragin*, råd, beslut, osv. (se f. ö. Ragnarök), o. sbst. här (jfr Gunnar).

Ragnarök, mytol., om världsundergången enl. nordisk hednisk uppfattning; litterärt lån från isl.: äldst *Ragna rǫk*, dvs. gudamakternas (slutliga) öde, av genit. plur. till isl. *regin* n. plur., gudamakter (jfr Ragnar, Ragnvald, Reinhold) = got. *ragin*, beslut; även förstärkande: isl. *regin-* osv.; besl. med sanskr. *racáyati*, ordnar, åstadkommer, fslav. *reką*, säger + isl. *rǫk* n. plur., öde o. d., varom närmare under räcka 1; sedermera (t. ex. i eddadikten Lokasenna) ombildat till *Ragna røkkr*, dvs. gudamörker ('götterdämmerung'), till isl. *røkkr* (genit. *-rs*) n., mörker = got. *riqis*, av germ. **rikwiz* (liksom mörker av **mirkwiz*) = ie. **regᵘes*, **eregᵘos* i grek. *érebos*, underjordiskt mörker, sanskr. *rájas*, mörker, armen. *erek*; jfr fgerm.(-lat.) *Requa-livahanus* (på ett altare från Blatzheim).

Ragnhild, kvinnon., upptaget från isl. *Ragnhildr* el. fsv. *Ragnilder*; till germ. **ragina-* = got. *ragin*, råd, beslut osv. (se Ragnarök), o. germ. stammen *hilð-*, strid (se Hildur). Mera folkliga former äro nsv. Ragnel o. ä. nsv. *Rangela*, *Ragnil*, som förhålla sig till det lånade Ragnhild som t. ex. Gunnel, Gunnil till Gunhild.

Rag(n)vald, se Reinhold.

ragu, t. ex. Atterbom Minnen: *ett ragout*, av fra. *ragoût*, av äldre *ragoust*, till fra. *ragoûter*, reta aptiten, av lat. *re-*, åter, *ad-*, till, o. *gustāre*, smaka, njuta (urbesl. med kora, tjusa, men icke besl. med kost, underhåll, föda). Om de många från fra. lånade kokkonsttermerna se f. ö. under sås.

[rahänt, sv. dial., se rad 2.]

rajgräs, Lolium perenne, Rothof 1762 = da. *raigræs*, väl närmast från ty. *raigras* = eng. *raygrass* (jämte *ryegrass*, efter *rye*, råg), från holl. *raai*; samma ord som fsax. *râda*, Agrostemma githago, fhty. *râto*, Lolium (ty. *rade(n)*, Agrostemma); f. ö. av okänt ursprung. Björkman ZfdW 3: 273 n. — I fra. kallas båda växterna *ivraie*, till *ivre*, berusad; jfr med avseende på denna betyd. hos Lolium o. Agrostemma under dodra (slutet).

rak, Bib. 1541 = isl. *rakr*, fda. *rag*; mlty. *rak*, riktig, i ordning; i avljudsförh. till mhty. *gerech*, rak, upprätt, i gott stånd m. m., o. till germ. **rehta-* (= sv. rät), till ie. roten *reg*, sträcka, alltså egentl.: utsträckt (liksom rät); jfr korrekt o. rank. Se f. ö. raka 2, råk 1 (i is), råka vb, räcka 1, räkna o. rack 2.

1. **raka**, i förb. med åstad o. d., t. ex. 1841, el. omkull, t. ex. Blanche 1845, el. i uttr. raka i höjden el. i vädret o. d., hastigt växa upp o. bliva lång, Gjörwell 1808, el. i uttr. raka någons näsa förbi Carlén 1842, Blanche 1845; möjl. besl. med rak; jfr racka 2 o. rackla 1, 2. — I ett citat från en ångermanländsk dombok 1648: *raka uth ått wägan* är ordet hämtat från dial.

2. **raka**, om skägg o. d. samt i förb. med tillsamman o. d. = fsv., isl., no. = da. *rage* ds., mlty. *raken*, raka (tillsamman), eng. *rake*; avljudsbildning till got. *rikan*, samla i högar, mlty. *reken*, raka (tillsamman), mhty. *rechen*; väl med rätta fört till ie. *reg*, sträcka, i lat. *regere*, styra, o. rak, alltså egentl. med syftning på den för rakandet utsträckta handen. Hit hör antagl. också lat. *rogus*, bål (åt en död); jfr Meringer IF 17: 145. F. ö. besl. med racka (ned på), rackare, råk 2. — Got. har i stället *skaban*, skava (1 Kor. 11: 5, 6) = eng. *shave*. Ty. *rasieren* är etymol. = rasera. — Härtill: raka (ugns-), fsv. (*glödh*)*raka* = da. *rage*; jfr fsax., ags. *raca*, ags. *raku* (eng. *rake*); liksom till det besl. germ. vb. **rekan* höra isl. *reka*, skovel, o. fhty. *recho* (ty. *rechen*) osv., räfsa (jfr fsv. o. sv. dial. *riva* o. sv. räfsa sbst. till motsv. verb). — Rak-

kniv, Bib. 1541: *rakoknijff*, varav ä. nsv., sv. dial. *rakeknif*, bildat till vb. raka efter mönstret av sammans. med subst. på *-a* såsom vilodag osv.

raket, 1687 o. 1695: *raqueter*, Sperling o. 1705: '2:ne raketer skulle stiga', förr ofta med *-tt*, t. ex. Spegel 1685, C. A. Ehrensvärd, Markalls sömnl. n., Franzén, Gosselman, Runeberg, Topelius, ännu Forsman Gretaby 1897 (jfr *pakett* ~ paket, *staket* ~ staket) = da. *raket*, från ty. *rakete*, äldre även *rackette*, jämte eng. *rocket* från ital. *rocchetta*, egentl. dimin. av *rocca*, slända, spinnrock (se rock 2). Beteckningen beror på att raketen med sin övre tjockare del liknar en slända med ull på. Jfr till bildning o. ursprung de fullt analoga paket o. staket. — Ett helt annat ord är ä. nsv. *raket*, ett slags bollspel (se racket).

rakitis, engelska sjukan, av grek. *rakhîtis* (underförstått: *nósos*, sjukdom), till *rákhis*, ryggrad; alltså: ryggradssjukdom. — Folkliga namn se under ris(et), skärva 2, skäver, valka o. älta 3.

Ralf, personn., från eng. *Ralf*, *Ralph*, från fra., ytterst av ett normandiskt (egentl. nordiskt?) el. fhty. *Radulf* = fsv. *Radhulf*, varav gårdn. *Radholfsrydh*, nu Ravelsryd Smål. Rent formellt sett kunde annars Ralf vara utvecklat på nordisk botten såsom Rolf av den nordiska motsvarigheten till Rudolf el. isl. *Alfr* till Adolf; o. omöjligt är väl f. ö. icke, att det franska namnet utgår från en dylik skandinavisk form.

raljera, Columbus Ordesk., Härnösand 1694: 'rallierat med .. Gunnila' (i protok.), av fra. *railler*; av ej säkert fastställd härledning, jfr dock Meyer-Lübke Et. Wb. under *radula*.

rall, skottkärra, trilla, till sv. dial. *ralla*, trilla, rulla = no. *ralla*, da. dial. *ralde*; väl ung avljudsbildning till rulla. — Härtill: rallare, rallbuse, järnvägsarbetare, i folkspr. åtm. redan på 1870-t.; jfr Jolin 1881 som citat från Stockholms lägre språk.

1. **ralla,** sv. dial., trilla, rulla; se föreg.

2. **ralla,** sv. dial., flacka, springa omkring, slå dank, 1665: 'ralla natt och dag ifrån den ena till den andra' (Åbo stads hist. Ser. II. 6: 375) = no. *ralla* ds., jfr sydty. dial. *rallen* ds. Antagl. av imitativ upprinnelse.

3. **ralla,** sv. dial., sladdra, skvallra = ä. nsv., y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 364: *skualra ok ralla* = no. *ralla* ds., da. dial. *ralle*, sitta o. prata, mlty., holl. *rallen*, skvallra. Väl ljudhärmande liksom babbla osv. Jfr ä. nsv. (1604), sv. dial. *rallbytta*, skvallerbytta; se d. o.

1. **ram** (infattning), första hälften av 1700-t., jfr y. fsv. *rama* (*paa raamonne* P. Månsson s. 546) = no. *raame*, da. *ramme*, från mlty. *rame* = fhty. *rama*, pelare, stöd, ställning för vävs utspännande (ä. ty. *rahm(e)*, nhty. *rahmen*). Ovisst, om germ. *r-* el. *hr-*. I förra fallet väl besl. med litau. *remiù*, *reñti*, stödja, *rañtis*, stöd (litau. *rẽmas*, ram, är lånat från germ. spr.); jfr sanskr. *rambhá-*, stöd, stav. Enl. somliga hör också rand hit (av germ. **ram-ð-*); osäkert.

2. **ram** (björn-), ä. nsv. o. sv. dial. även *ramm*, fsv. *ramber* = isl. *hrammr*, no. *ram*, ä. da. *ramme*; besl. med mlty. *ram(me)*, muskelkramp, ags. *hramma*, järnkrampa, till en germ. rot *hrem(m)* med växelformen *hremp* (se ramp) i betyd. 'kröka, gripa' (egentl.: kröka klorna); jfr under ramma 2 (slutet). Parallellbildningar på *kr-* under krama, kramp, krampa o. krämpa.

3. **ram,** adj., i uttr. rama allvaret o. d., egentl.: stark, kraftig, väldig, ännu i ä. nsv. (t. ex. *en ram trulkarl* 1652), där även: starkt luktande (Lind 1749), ss. i sv. dial., där ordet även betyder 'sträv (om smak), ohygglig' m. m., fsv. *ramber* (plur. *rama*), stark, svår = isl. *ram(m)r*, stark, besk, ond, da. dial. *ram*, stark, besk. Hit möjl. även: fhty. *ram(mo)*, ags. *ram(m)* (eng. *ram*), vädur, egentl.: den fränt luktande; jfr ramla 2, ramm. F. ö. dunkelt.

Ram- i vissa ortnamn. se ramsvart.

ramaskrik, t. ex 1879, väl från da. (o. no.) *rama-skri*, efter bibelns: 'Ett rop höres i Rama, klagan och bitter gråt' Jerem. 31: 15 (övers. 1903) o. 'En röst hördes i Rama' Matt. 2: 18 (övers. av 1883); till *Rama*, stad på Efraims

berg mellan Bethel o. Betlehem. Då vår gamla kyrkobibel här i stället felaktigt har 'i höjdene', beror säkerligen det sv. uttr. på lån från da.; i den danska bibeln uppträder nämligen den riktiga översättningen redan 1633. Hjelmqvist Bibelgeogr. namn s. 159 f.

1. **ramla,** falla, i denna betyd. från första hälften av 1700-t., sv. dial. liksom delvis i riksspr. även: skramla, bullersamt prata, skvallra, slå med buller (jfr rammelbuljong), fsv. *rambla*, bullra, *rambla nidher*, falla ned = no. *ramla*, ramla, skramla, da. *ramle*, motsv. lty. *rammeln*, slå med buller, larma o. d.; grundbetyd. alltså: bullra, varav bl. a.: falla med buller; jfr sv. dial. *ram(m)a*, dåna, braka, falla med brak, som kan vara grundordet; avljudsform till det urspr. likbetydande rumla, liksom skramla till no. *skrumla*; jfr f. ö. rammelbuljong o. rumla. — Betyd.-utveckl. i sv. dial. till 'skvallra' o. d. är densamma som i skvallra; i sv. riksspr. till 'falla' densamma som i de besläktade mhty. *rummeln* o. *rumpelen* samt i sv. dial. *slama* (se slamra).

2. **ramla,** jäg., para sig, om harar, Dalin 1853 = da. *ramle* ds., från ty.: lty. *rammelen*, ty. *rammeln*, om åtskilliga djur, t. ex. bockar, harar, kattor, av fhty. *rammilôn*, om väduren, avledn. av fhty. *rammil*, vädur, till *ram(mo)* ds. (se ram 3 o. ramm).

1. **ramm,** på fartyg, en på förstäven framspringande spets, avsedd att stöta till o. uppriva ett fientligt fartygs botten, förr även kallad *bagge*; 1875 (då även om rammfartyg); från ty. *ramm* m., *ramme* f. — Det tyska ordet betyder även 'pålklubba, pålkran', varav sv. ramm, motsv. ä. nsv. *ra(a)m*, pålkran, stamp, Var. rer. 1538 m. fl., vilket senare lånats från mlty. — Samma ord som mlty., mhty., ags. *ramme* i betyd. 'murbräcka', till fhty. *rammo*, vädur; se ram 3 slutet o. ramla 2. Jfr med avs. på betyd.-utvecklingen lat. *aries*, vädur o. murbräcka, ävensom under bock o. kran. — Härtill vb. ramma, dels angripa ett fartyg med ramm o. dels använda pålklubba o. d. Av annat ursprung är ramma 2 nedan.

2. **ramm,** pålkran, se föreg.

1. **ramma,** vb, till ramm, se d. o.

2. **ramma,** jäg., gripa bytet (om vinthund), egentl. ett dialektord, sv. dial. *ramma*, *rama*, *råmma*, gripa duktigt tag i, träffa, råka m. m. (jfr dock nedan), ä. nsv. *rama*, *råma*, gripa, även: bestyra, ombesörja, fsv. *rama*, eftersträva, söka nå, mottaga, få, fatta = no. *raama*, da. *ramme*, från mlty. *râmen*, sträva till, träffa = fhty. *râmên*, avledn. av mlty. *râm* = mhty. *râm* (ty. *rahm*), mål, syfte, varav fsv. *ram*, ä. sv. *ram(m)*, *råm*, av germ. **rœma-*, en *m*-avledn. till den ie. roten *rē* i lat. *reor*, beräknar, o. sv. råda, besl. med lat. *ratio* (se reson). Jfr berama. — Enl. Torp Etym. ordb. s. 511 är dock sv. dial., no. *rama*, riva åt sig, att skilja från ä. nsv. *råma*, no. *raama*, o. avlett av ram 2 (björn-); jfr isl. *hremma*, *hremsa*, gripa med tassen: *hrammr*, ram. Översättningen av rama hos Dalin 1853: 'fatta med ramarna' kan dock bero på etymologiserande anslutning till detta sbst. Emellertid är det ej osannolikt, att här två ord sammanfallit

rammelbuljong, Hagberg 1848, Dalin 1853, till rammel i betyd. 'stryk' (se ramla) o. buljong; till den talrika grupp av beteckningar för 'stryk' o. d., som syfta på (framförallt varma) maträtter; jfr särskilt ty. *prügelsuppe* o. f. ö. under fisk o. koka. Enl. Björkman Spr. o. st. 2: 91 dock egentl. omtydning av eng. *rumbullion*, tumult, även om ett slags destillerad dryck. Om denna senare härledning skulle vara riktig och den ursprungliga betydelsen av det eng. ordet vore den av en viss dryck, hörde det i alla händelser till samma betydelsesfär som de ovan åsyftade synonymerna. (Den engelska motsvarigheten till Hagbergs *rammelbuljong* har icke *rumbullion*).

Ramn- i ortnamn se ramsvart.

ramp, E. Lundgren 1841, Dalin 1853 = da., ty. *rampe*, av fra. *rampe*, trappa, ledstång, sluttning, ramp, deverbativum av *ramper*, krypa, klättra = ital. *rampare*, klättra, slå klorna i, till ital. *rampa*, klo (jfr ramponera), av germ. ursprung, besl. med mlty. *ramp*, kramp,

olycka, mhty. *rampf* ds. ~ mlty. *rimpen*, kröka, rynka, fhty. *(h)rimpfan*, draga tillsamman, kröka, ävensom grek. *krámbos*, inskrumpen, till ie. *(s)kremb* i skrumpen; jfr f. ö. under räpp o. ram 2. Liknande betyd.-övergångar under krama, kramp, krampa. — Ramp betyder alltså: sluttning el. dyl. som man klättrar upp för. — Rampfeber, t. ex. Sydsv. dagbl. 1898 (dock mycket tidigare i bruk), jfr da. *lampefeber*, ty. *lampenfieber* (med syftning på teaterlamporna utefter rampen), *kulissenfieber*.

ramponera, G. Dalin 1871 (i part. pf.), 1880-t. = da. *ramponere*, ty. *ramponieren*, av ä. fra. *ramponner*, av ital. *rampognare*, till *rampone*, avledn. av *rampo*, hake (jfr *rampa*, klo; se f. ö. ramp), alltså egentl.: bearbeta med hake (el. med klorna?); sedermera använt som sjömansuttryck om varor, som skadas vid lossningen. — I de romanska spr. betyda orden numera: häckla, håna, med samma betydelseutveckling som i häckla.

rampris, Hagberg 1834, Dalin 1853 (betecknat som 'fam.' med hänvisning till *röfvarpris*). Att döma av uttalet närmast till sv. dial. (o. även som lokalt riksspr.) *rama åt sig* (se ramma 2); möjl. dock egentl. *rampris*, till mlty. *im rampe kópen*, köpa slumpvis, jfr Geete Ordklyfverier s. 114 f., som översätter ordet med 'slumppris'; se härtill Noreen V. spr. 3: 431.

rams, ramslök, Allium ursinum, vildlök, Linné 1745: *rams*, Linné 1751: *ramsk* (från Skåne), fsv. *rams*? (skrivet *ranis*) = no., da. dial. *rams*, motsv. el. lånat från mlty. *ramese* = ty. *rams(ch)*, ags. *hramsa* (jfr eng. dial. *ramsons* osv.); urbesl. med grek. *króm(m)yon* av *krémyon* Hesych. (av ie. **kremusom*), odlad lök, Allium Cepa, litau. *kermùšė*, ry. *čeremša*, vildlök, ir. *crem*, lök; alltså ett indoeur. växtnamn, som dock kan bero på urgammalt lån från ett icke-indoeuropeiskt språk (jfr under lök).

ramsa (upp o. d.), Wallin 1620: 'tillhopa ramsa' (om en predikan) = da. *ramse* ds., no. *ramsa*, sladdra; närmast till sbst. ramsa Murenius 1657, som möjl. är en ombildning av remsa, jfr ä. nsv. *remsa upp*, ramsa upp, kanske i anslutning till rabbla el. det likbetyd. sv. dial. *ramla*.

[Ramsta, se -sta(d).]

[Ramstedt, familjen., se -stad 2 slutet.]

ramsvart el. **ram svart**, 1544 (*ramsuart*), egentl. 'korpsvart', jfr fsv. *swarter som en ram*, till fsv. *ram(p)n*, korp, ännu hos Wivallius = isl. *hrafn*, da. *ravn*, mlty. *rave(n)*, fhty. *hraban*, *hrabo* (ty. *rabe*; jfr familjen. Raab(e), Rabe), *hramm* (**hramn*), ags. *hræfn* (eng. *raven*); jfr fsax. *nahtram*, nattuggla, o. mhty. *rappe* (fhty. **rappo*, ty. *rappe*, nu 'svart häst', överfört från korpens namn; se rapp 1); av germ. **hraƀna-*, möjl. med *-n-* analogiskt från böjningsformer av en *n*-stam **hraƀan-* ss. t. ex. björn till fsv. personn. *Biari* = fhty. *bero*, örn till isl. *ari* osv. Ie. rot *krop*, som återger korpens läte alldeles som den nord. nybildningen korp; alltså av samma slags ursprung som t. ex. kråka, råka. I fråga om växlingen *mn* ~ *mm* jfr t. ex. damm 1. — I de germ. fornspr. ofta i personn., t. ex urnord. *H(a)raƀ(a)naʀ*, fsv. *Ram(p)n*, i sv. som familjenamn, ty. *Bertram*, *Wolfram* (även i sv.; se d. o.) osv., samt i ortn. t. ex. Rammasjön, Ramnegärde, Ramsele (se sel) osv.; i t. ex. sv. Ramsta (= fsv.) m. fl. är det dock personnamnet som ingår. Latiniserat i sv. familjen. Corvin. — Den långa vokalen i ramberor på anslutning till ram adj. (i t. ex. *rama allvaret*).

[rana, sv. dial., skjuta i vädret, se under ränne.]

rand = fsv., da. = isl. *rǫnd* f., fsax. *rand* m., mlty., fhty. *rant* (ty. *rand*), ags. *rand*, i fsax. o. fhty.: sköldbuckla, sköld (egentl.: sköldrand); från germ. spr. lånade: span. *randa*, kant, o. finska *ranne* (genit. *ranteen*). Möjl. av samma stam som fhty. *ramft*, rand (ty. *ranft*); jfr till formen hind, sand (o. ty. dial. *sampt*), sund. F. ö. dunkelt; mer eller mindre osäkra tolkningsförsök hos Falk-Torp s. 876, 1530; jfr även Schröder IF Anz. 28: 33 samt under ram 1. Sannol. ej, såsom ofta antages, besläktat med strand (se d. o.).

randas, Valerius 1803, 1855 (i högtidlig stil; om solen), o. f. ö. t. ex. Atterbom 1809: 'Den glada verld, som bortom döden randas', Polyfem 1810, Stagnelius 1814: 'en dag som randas', Almqvist 1835: 'Bröllopsdagens sol randades', Hedborn, Crusenstolpe, Aftonbl. 1845: 'En ny dag har . . randats', Topelius, Rydberg osv.; ett speciellt svenskt ord, äldst uteslutande poetiskt, i anslutning till sv. dial. *dag(s)rand*, morgonrodnad (se d. o.).

Randel, familjen., bl. a. den bekante tonsättaren, † 1864, efter födelsesocknen *Ramdala* Blek.

rang, RARProt. 1657, Columbus Ordesk. (bland lånord: 'tycks klinga hårdt') = da., ty., från fra. *rang* (eng. *rank*), av ffra. *reng*, egentl.: avdelning, krets; i sin tur lån från germ. ring o. etymologiskt identiskt med harang (se d. o.). Jfr följ.

rangera = ty. *rangieren*, av fra. *ranger*, ordna o. d., uppställa i rader o. led, avledn. av *rang*; se föreg.

rangla, vara ranglig, vackla, i förb. med *kring* förr även: driva omkring 1691; i förb. med *upp* i dial. (o. stundom i litter. t. ex. Sundblad) även: raka el. skjuta upp i höjden = da. *rangle*, vackla, driva omkring, svira; nasalerad biform till ragla. Härtill: benrangel (se d. o.) ävensom ranglig, o. 1750: *ranglotte* plur., motsv. no. o. da. dial. *ranglet*. — I vissa dial. även *rångla*, med samma växling som i skranglig o. dial. *skrånglig* el. sv. dial. *skanglig* o. *skånglig* el. hangla o. hångla; möjl., såsom vanl. antages (o. även antagits under hangla), beroende på i vissa dial. utebliven förlängning av *ăng* till *āng*; men kanske snarare därpå, att dessa fyra ord på grund av sin betyd. kommit in i sfären av imitativa bildningar o. 'vardagsord', i vilka avvikelser från den ljudlagsenliga utvecklingen ofta kunna iakttagas. Det vore f. ö. en egendomlig tillfällighet, om just dessa fyra ord, som till betyd.-innehåll o. form stå varandra mycket nära, skulle ha upptagits från dialekter, där *a* ej förlängts framför *ng*, medan alla övriga fall, där denna förlängning uteblivit, lätteligen kunna på annat sätt förklaras (lån efter tiden för förlängningen m. m.). Om lån från annat språk kan i de fyra nämnda orden ej vara tal.

rank, som kränger (om båt), rankig, välväxt, smärt, Spegel 1685 (om vinrankor: *spinkote och ranke*) = da. *rank*, hög, smal o. rak, om båt: som kränger, isl. *rakkr* (av *rank-*), rakt uppstående, no. *rank*, om båt, mlty.: lång o. tunn, slank, vacklande, ags. *ranc*, stolt, tapper; väl egentl.: 'utsträckt', varav 'rak' (jfr rak o. rät), 'lång' ävensom 'vacklande'; vartill även sv. dial. *ranker*, lång o. smal karl, *ranka*, lång o. smal kvinna, långt o. smalt träd, *ranka*, vackla, slå dank = no.: slå dank, mhty. *ranken*, sträcka sig; jfr Rinkaby; besl. med sanskr. *ṛñjáti*, sträcker sig, litau. *rẹžiùs*, bröstar mig (jfr betyd. hos ags. *ranc*), *rąžytis*, sträcka sig, osv., nasalerad biform till roten i rak; se Falk-Torp. Enl. Wood IF 18: 13: sanskr. *rangati*, vacklar; knappast riktigt. — Ordet har under 1800-t. i betyd. 'hög, smal o. rak' stundom inkommit i litteraturen från da.; jfr R. Berg Spr. o. st. 3: 144, Rothman 11: 70, H. Ohlsson 16: 119 o. (utförligt) E. Ljunggren Festskr. t. Söderw. s. 346 f. — Se f. ö. ranka. — Härtill adj. rankig.

ranka, Johan III 1570-t. (*vin-*), ä. nsv. även *ranke* t. ex. Spegel = da. *ranke*, från mlty. el. ty. *ranke* (= sen mhty.); till mhty. *ranken*, sträcka sig, slingra sig hit o. dit. Då i mlty. *w* framför *r* icke bortfaller, kan ordet (såvida ej mlty. *ranke* är lånat från mhty.) icke, såsom stundom antages, höra till ags. *wrencan*, slingra sig, vända (eng. *wrench*, vricka; jfr ränker), utan bör föras samman med föreg. o. med rankig. I mhty. *ranken* kan naturligtvis även en motsvarighet till *wrencan* dölja sig.

Rankhyttan, Vika sn Dalarna, känd från Gustav Vasas ungdomsäventyr, har sitt namn av bergsfrälsemannen Ranke, farfar till den från Gustav I:s historia bekante Anders Persson.

rankig, se rank.

rannsaka, fsv. *ransaka*, undersöka ett hus, i sht efter tjuvgods, undersöka, granska = isl. *rannsaka*, da. *ransage*

(eng. *ransack* från nord.); till ett vb. *saka*, avljudsform till söka (jfr isl. *rannsókn*, husundersökning, jämte *rannsak*), o. isl. *rann*, hus, got. *razn*, ags. *ærn*, av germ. **razna-*, även ingående i granne o. vanl. uppfattat som urspr. betydande 'viloplats, boplats', till en rot *ras*, vila, bo (se rast); jfr dock Karsten Germ.-finn. lehnw.-stud. s. 152 f. — Ett likbetyd. germ. ord är fhty. *salisuochan* (: sal). — Om uttr. rannsaka hjärtan o. njurar se under -lunda o. njure.

ranson, Envallsson 1781: 'min vanliga ranson utaf det goda hembryggarölet' = da.; egentl. tillhörande sjömansspråket i betyd. 'matportion, dagskost' från lty. *ran(t)sûn*, holl. *rantsoen*, med inskott av *n* i obetonad första stavelse såsom i *fansûn* (se fason), av fra. *ration*, dagsportion av livsmedel som tilldelas trupper (= sv. ration), av lat. *ratio* (genit. *ratiōnis*), beräkning m. m. (se under räcka o. reson). — Ett helt annat ord är ä. nsv. o. ä. da. *ranson*, *-un*, lösepenning, från mlty. *ranzûn*, av fra. *rançon*, av lat. *redemptio*, återköp (till *redimere*, köpa åter); jfr fsv. *ransūna*, lösa, utlösa, osv.

ranta, ränna omkring o. d., 1880-90-t. = no.; enl. Wadstein PBB 22: 253 = ty. *ranzen*, vända sig än hit än dit (annorlunda dock om *ranzen* Hirt-Weigand); snarare dock en uteslutande nordisk iterativbildning till stammen i ränna; jfr närmare förf. Ark. 14: 146 o. f. ö. t. ex. sv. dial. *tranta*, *trilta* osv. med likn. betyd. (se under tratta 1).

rapa = fsv., no., jämte no. *repja*; ljudhärmande. Avledn.: sv. dial.: *räfta*, *räpta*, fsv. *ræpta*, isl. *repta* (av germ. **rapatjan*), jämte sv. dial. *rafta*, *rapta*. Växelformer: sv. dial. *räpa*, fsv. *ræpa* (P. Månsson: *ræper*) ~ isl., no. *ropa*, da. *raabe*, med avledn. isl. *rypta* = fhty. *roffezen* ~ dalm. *ripå*. — Varianter med stamslutande germ. *-k-* bl. a. fsv. *rykta*, rapa = ags. *roc(c)ettan*, bl. a. 'få uppstötningar', besl. med lat. *ērūgo*, *ructo*, rapar, spyr ut, grek. *eryngánō*, rapar, litau. *rúgiu* ds. ~ no. *rækja*, rapa. Jfr f. ö. förf. Ark. 14: 148. — Den starka formväxlingen beror på ordens onomatopoietiska karaktär: man kan här icke tala om vare sig avljud el. rotdeterminativ.

1. **rapp,** svart häst, 1636, från ä. ty. *rapp* (ty. *rappe*); efter den svarta färgen till mhty. *rappe*, korp jämte *rabe*; med avs. på växlingen *-pp-* o. *-b-* jfr ty. *knappe* (se knape) o. *knabe*, gosse; se f. ö. ramsvart. — Härtill familjen. Rappe (alltså likbetyd. med Raab ovan).

2. **rapp,** flink, t. ex. Hallman 1778: 'så rapper karl', hos Weste 1807 betecknat som 'fam.' = da. *rap*, väl från mlty. *rap* (genit. *rappes*) = meng. *rapp*; antagl. = nisl. *hrappr*, våldsam, mholl. *rap*, vild, holl.: rask; trol. besl. med isl. *hrapa*, skynda sig, falla m. m., no. *rapa*, glida; av en ljudhärmande ie. rot *krob* el. *krab* av samma slag som *krep* i lat. *crepere*, knastra, braka, o. åtskilliga andra på ie. *kr-*. Jfr rappa sig.

3. **rapp,** slag, 1720, Dalins Arg.: *en rapp*, 1801 plur. *-ar*; som neutr. t. ex. 1753 = no. *rapp*, da. *rap*; meng., eng. *rap* väl från nord. spr.; egentl. om det ljud som uppstår vid slaget; jfr lty. *rapps*, rapp. — Härtill rappa 1. — Se f. ö. rapp 4.

4. **rapp** i uttr. i (röda(ste)) rappet, Almqvist 1839: *i rappet*, Jolin 1847: *i sjungande rappet*, Sehlstedt: *i eviga rappet*, E. Lidforss: *i röda rappet* osv. = no. *rapp* i uttr. *i, på rappet, på rappen*, bornh. *i rapped*; samma ord som rapp 3. Annorlunda Falk-Torp s. 879, som förbinda ordet med sv. dial. *räpp*, kort tid, no. *repp*, kort anfall av en sjukdom (se räpp).

1. **rappa,** slå, ofta i uttr. *rappa på ngn*; Weste 1807; 1834; Hagberg Shaksp. osv.; avledn. av rapp 3, möjl. också påverkat av rappa 2.

2. **rappa,** kalkslå, Lex. Linc. 1640, Murenius 1660 = no.-da., da. dial. (enl. somliga även i riksspr.) *rappe*, från ty. *berappen*; möjl. avlett av ett ord motsv. mhty. *rappe*, *rapfe*, skorv = mholl. *rappe*, skorv, skorpa, besl. med litau. *krapstýti*, kratsa, skava; alltså med syftning på den skrovliga murytan; jfr Falk-Torp s. 880; dock osäkert.

3. **rappa sig,** skynda, Crusenstolpe 1840 (i en bärares mun) = da. *rappe sig*; till rapp 2; jfr även de väl besl.

sv. dial. *räppa*, ä. da. *reppe sig*, mlty. (*sik*) *reppen*, varav rappa sig kunde vara ombildat.

4. **rappa** (till sig), O. Petri Kr., ytterst vanligt under 15-1700-t., från mlty. *rapen* ds. = ty. *raffen* (varifrån ä. nsv. *raffa* t. ex. Stiernhielm), vartill även rafsa; se d. o. o. raffel.

rappakalja, i modern betyd., t. ex. Wingård 1846 (*rapkalja*); i den äldre av 'osilat spisöl' t. ex. Oxe o. 1700; från fin. *rapakalja*, 'osilat spisöl'. Saxén Sv. lm. XI. 3: 207. — Ullenius o. 1750: '*Rape-Kalja*: stark dricka, som man rapar efter'; alltså folketymologi.

rappe, ett slags snus; nu föga br., men upptaget t. ex. hos Dalin 1853; från ty. *rappe*, av fra. *râpe*, ä. fra. *raspe*, till fra. *râper*, raspa, av den germ. stammen i raspa.

Rappe, familjen., se rapp 1 slutet.

rappell, av fra. *rappel*, till *rappeler*, kalla tillbaka, av lat. *re-*, åter, o. *appellāre*, tala till (se appell).

1. **rapphöna**, Sigfridi 1619: *raphöner*, jfr fsv. *raphöns* = no.-da. *raphøne*, från mlty. *raphôn*, motsv. fhty. *rep(a)*-, *rebhuon* (ty. *rebhuhn*), mholl. *raaphoen* (holl. *raphoen*), besl. med likbetyd. fslav. *jarębĭ*, *jerębĭ*, ry. *rjabka*, närmast till fslav. adj. *rębŭ*, brokig, liksom sannol. också rav, bärnsten, till ie. färgadj. *rebh-* (*ērembh-*), med växelformerna *erbh-* (*erb-*) i järpe o. järv, av en tvåstadig bas *ĕre(m)b(h)*-, med varianten (*e*)*reub* i isl. *rjúpa* (se ripa). Persson Wurzelerw. s. 219. — Formen med *-a-* beror på folketymologisk ombildning, väl efter adj. *rapp*, hastig.

2. **rapphöna**, numera huvudsakl. om äldre förh., såsom skämtsam anv. av föreg.: ett slags tvåhjulig skjutskärra med en korg av fyra i kvadrat hopfogade brädlappar o. utan fjädrar, t. ex. 1832, Zedritz 1857, N. P. Ödman, S. Lagerlöf osv.; enl. Cronholm 1908 skämts. även kallad 'kärlekens vingar'. Namnets ursprungliga innebörd är oviss o. flertydig. Jfr Blanche 1864: '*Rapphönan* med vingar är en mör och läcker fågel, . . *rapphönan* med hjul är seg, men gör andra möra och följaktligen läckra åtminstone för Nya Zeelands kannibaler'. En målande beskrivning av 'rapphönan' o. de vedermödor den resande hade att utstå i dessa fordon lemnas av holländaren J. van Effen i hans 'Relation curieuse d'un voyage en Suède' 1726, dock utan angivande av namn.

rapport, C. C. Gyllenhielm 1632 = ty., av fra. *rapport*, till *rapporter*, inberätta, återföra (varav rapportera), av lat. *re-*, åter, o. *apportāre*, bära fram, av *ad-*, till (se åt), o. *portāre*, bära (se portativ, portör osv.).

raps, Brassica napus, Nkes alleh. 1871 (om ty. förh.) = da., från ty. *raps*, förkortat av *rapsaat* (varav sv. rapsat, Linné 1745, ännu ej hos Lind 1749) el. ä. ty. *rapsamen*, motsv. lty. *rapsât*, holl. *raapzaad*, till ty. *saat*, sådd, osv., efter lat. *sēmen rāpīcium*, till *sēmen*, frö, o. *rāpīcius*, avledn. av *rāpa*, rova (se d. o.).

raptus, Block 1708 o. Karl XII 1711 (om sjukdomsfenomen), Atterbom 1811: *ett raptus af lätja* = ty., från mlat. *raptus*, sinnesförvirring o. d., i lat.: borttagande, rövande, till *rapere*, rycka till sig, röva o. d.; jfr ravin o. under räfst.

rar, Bröl.-besv. ihugk. o. f. ö. 1660-, -70- o. -80-t. (osv.) i betyd. 'sällsynt', ofta med bibetyd. av 'präktig, förträfflig'; om personer t. ex. Charl. Lewenhaupt 1826: 'dessa rara menniskor' (om Franzéns familj) = da.: sällsynt, även: förträfflig, no.-da.: sällsam, konstig, från mlty. *rār*, sällsynt, dyrbar, förträfflig, i lty. även 'sällsam' (urspr. genom ironisk användning av ordet) = ty. *rar*, sällsynt; från fra. *rare* (varav eng. *rare*), av lat. *rārus*, sällsynt, egentl.: ej tät, gles, tunt stående. — Härtill raritet = da., av ty. *rarität*, av lat. *rāritas* (genit. *-tātis*).

1. **ras** (folk- o. d.), Posten 1769 o. Dagl. Alleh. 1793: *race*, *rase* (om hundar) = ty. *rasse*, av fra. *race* (= eng.), av ital. *razza* (mest i föraktlig betyd.) = span. *raza*; dunkelt.

2. **ras** (nedstörtande, fall, uppsluppenhet o. d.), Stiernhielm (om böljor), Verelius 1664: häftighet, 1681: lopp, i dial. även 'hastighet' = isl. *ras*, skyndsamhet, no. ds. som i sv.; i avljudsförh. till

sv. dial. *rås*, lång djup dal, öppen vattenstrimma i tillfrusen sjö el. älv, fsv. *-rās* i *vatnrās*, strömfåra, o. *vatnsrās*, vattendrag = isl. *rás*, lopp, *vazrás*, vattendrag; samtliga fem.; motsv. mlty. *rās* m., stark ström, ags. *ræs*, lopp, anfall (eng. *race*); se f. ö. rasa.

rasa, i betyd.: glida el. störta ned, Stiernhielm (om murar) = isl. *rasa*, snava, no.: glida, glida ned; men i betyd. 'fara vilt fram', O. Petri, G. I:s reg. 1555 (jfr fsv. *rasande*, ursinnig, ä. nsv. *rasare*, galning, Bib. 1541) = da. *rase*, från avljudsformen mlty. *rāsen* el. det därmed identiska ty. *rasen*, av mhty. *rāsen* ds. = isl. *rása* ungefär ds.; jfr (av germ. **rēsian*): ags. *ræsan*, storma fram, isl. *ræsa*, sätta i rörelse, ävensom (av germ. **rēsatjan*) ags. *rásettan*, rasa; jfr även sbst. **ras-* o. **rēs-* (nord. *rās*), varom under ras. I avljudsförh. till grek. *erōeîn* (av **erōs-*), strömma, hastigt draga sig tillbaka m. m., *erōḗ* (av **erōsā*), häftighet, anlopp o. d.; jfr Bezzenberger Bezz. Beitr. 5: 313.

rasera, 1635: 'rasera vallarna', från ty. *rasieren*, där även: raka, av fra. *raser*, av mlat. *rasare*, till pf.-participstammen av lat. *rādere*, skrapa, kratsa (vartill radera); jfr tabelras.

1. **rask,** sbst. n., skräp, småplock, 1603, i dial.: fiskavfall, avfall vid slakt, av hö m. m. = nisl.: fiskavfall, no.: avfall, skräp, ä. da. o. da. dial.: småplock, av germ. **raska-*; väl besl. med no. *ras* n., fiskfjäll, o., med avljud, nordo. östsv. dial. *rēs*, *rēs* n. f., *rēso* f. (osv.), avfall av fisk o. vid slakt, isl. *ú-rǽsi* n., osnygg person, *rásta*, rensa, m. fl., samt fin. lånordet *rääse*, fiskavfall m. m., urnord. stam *rās-* (med *i*-omljud); se Lidén FUF 12: 92 f. o. där cit. litt.

2. **rask,** adj., fsv. *rasker*, även: bekväm = da. *rask*, från mlty. *rasch*, även: kraftig = fhty. *rasc* (ty. *rasch*), eng. *rash* (ags. **ræsc* el., enl. somliga, lånat); möjl. identiskt med det inhemskt nordiska isl. *rǫskr*, duktig, modig, som väl dock i betyd. 'hunnen till mogen ålder' i alla händelser är ett annat ord (till got. *gawrisqan*, bära frukt); jfr M. Kristensen Ark. 17: 86 f. F. ö. dunkelt: måhända av germ. **raþ-sk(w)a-*, till fhty. *rado*, snabb, got. *raþs*, lätt, o. väl även fir. *rethim*, löper, osv. (se under rad 2), el. kanske med Persson Indog. Wortf. s. 837 till rasa. Jfr överraska.

Rasmus, mansn., av lat. *Erasmus*, egentl. grekiskt, till *eráō*, *éramai*, älskar; alltså: älsklig o. d.

rasp, t. ex. 1688 = da. *rasp(e)*, från mlty. *raspe* = ty. *raspe*, eng. *rasp*. Från germ. spr.: ffra. *raspe* (fra. *râpe*; jfr rappe) osv. Germ. **rasp-*, av **raps-*; avledn. till rappa. Med avs. på *-ps-* till *-sp-* jfr under gäspa o. rispa. — Vb. raspa i sv. redan I. Erici 1642.

rassla, Posten 1769: *rasslande* sbst.; f. ö. egentl. ett 1800-talsord = da. *rasle*, från ty. *rasseln*, av mhty. *razzeln* = mlty. *ratelen*, eng. *rattle*, jfr ags. *hrætele*, höskallra (växtn.), avledn. av ett germ. vb **hratan* el. **hratōn* = mhty. *razzen*, bullra, rasa, formellt motsv. isl. *hrata*, falla, vackla, ags. *hratian*, skynda (jfr grek. *kradainō*, svänger, skakar osv. o. se rata), utan att dock släktskapen kan anses fullt säker. Germ. *hrat-*, rassla, hör i alla händelser till en ljudhärmande rot, ie. *krod* el. *krad*, till vilken en motsvarighet, med annan slutkonsonant, föreligger i grek. *krotéō*, slamrar (vore ett germ. **hraþ-* el. **hrað-*). Enl. Noreen V. spr. 3: 331 utgår däremot rassla från mlty. *ratelen* med övergång av *-tl-* till *-ssl-* (såsom i nässla, vassla). — Ett helt annat ord är ä. nsv. *rassla*, rasa, larma, L. Petri osv. = no. *rasla*, till rasa.

rast, fsv.: viss väglängd, omkr. en halv svensk mil, egentl.: så långt man kan gå utan att behöva vila = isl. *rǫst* f., viss väglängd, väg, no.: f. mark, landsträcka, n. vägstycke som man kan gå utan vila, ä. da. *rast*, viss väglängd, got. *rasta* f., mil, fsax.: vila, fhty.: vila, vägstycke (ty. *rast*, vila efter marsch), ags. *ræst*, vila (eng. *rest*), av germ. **rastō-*, se f. ö. rannsaka o. röst 2 (sjöt.). Om betyd.-utvecklingen 'vila' ~ 'vägsträcka, mil' se Kieckers IF 38: 209 f. o. under stund. I den moderna betyd. är sv. rast lån från ty. — Avljudsform: mlty. *ruste* f., vila.

rata, Joh. Skytte: 'ogilla, rata och förskiuta,' Schroderus Com., Stiernhielm,

Columbus, Lucidor, i dial. även: klema bort = no. *rata*, bortkasta, vraka, vartill ä. nsv., sv. dial., no. *rat* n., skräp, avfall, nisl. *hrat*, stenar i bär, isl. *hrati* m., skräp, no. *rate*, sv. dial. *rata*. Möjl. egentl., genom förmedling av den icke uppvisade betyd. 'slänga' o. d., samma ord som isl. *hrata*, falla, snava, no. *rata*, glida ned o. d., ags. *hratian*, skynda; övriga, dock ej fullt säkra släktingar se under rassla. Jfr Torp Etym. ordb. s. 516.

ratificera = ty. *ratifizieren*, av mlat. *ratificare*, bekräfta, gilla, motsv. lat. *ratum facere*, till lat. *ratus*, bestämd, giltig, part. till *rēri*, beräkna, döma; jfr ration o. se f. ö. det urbesläktade råda 1.

ration, bl. a.: dagsportion av foder för armé-häst, av fra. *ration*, även om manskaps portion liksom i da., av lat. *ratio*, beräkning m. m.; etymologiskt samma ord som ranson (se d. o.) o. reson.

ratt, Rosvall 1803-4 = da. *rat*, från mlty. *rat* (genit. *rades*), hjul, varav fsv. *radh*, ä. nsv. *råd* (se rådbråka) = ffris. *reth*, fhty., ty. *rad*, av germ. **raþa-*, av ie. *rot-* i lat. *rota*, hjul (fra. *roue*; jfr rué o. se f. ö. rotera, roll o. rund), fir. *roth*, litau. *rãtas*, hjul, sanskr. *rátha-*, vagn, till fir. *rethim*, löper (såsom grek. *trokhós*, hjul: *trékhō*, löper); se f. ö. rad 2 (slutet).

Raus, socken i Skå., förr: *Raaos* m. m., till rå 3 o. os 1 (se d. o.). Med avs. på utvecklingen *-ōs* till *-us* jfr t. ex. Åhus.

rav, sv. dial. o. i historisk framställning, bärnsten, fsv. *raf* = fno. *raf*, da. *rav*, nordfris. *reaf*; väl egentl. efter färgen: det bruna, till ie. fargbeteckningen *(e)rebh-* i järv, rapphöna; jfr (ur andra liknande rotformer) järpe o. ripa. — Sammansättningar härav äro ursprr. radband (se d. o.), ävensom sockenn. Ravlunda Skå. (se Linné Sk. r. s. 117).

ravajak, vard., okvädinsord i betyd.: skojare, svirare: 'En riktig ravajak', Bellman: *Ravaillac*; efter den franske konungen Henrik IV:s mördare. Namnets popularitet som nedsättande beteckning beror på ljudlikheten med rackare o. rövare samt på dess ändelse, som sammanfaller med slangspråkets *-ak*.

[Ravelsryd, ortn., se Ralf.]

ravin, Hildebrandsson 1874, av fra. *ravin*, grop, skölgång, hålväg, deverbativ till *raviner*, göra gropar o. d., avledn. av *ravine*, regnbäck, -flod, men även ravin, egentl.: som rycker med sig, med den mindre folkliga orddubletten *rapine*, rov, av lat. *rapīna*, hastigt borttagande, till *rapere*, rycka till sig, röva (jfr raptus).

razzia, Strindberg Röda rummet 1880, av fra. osv. =, av arab. *ġázja*, plundringståg (i Berberiet).

reaktion, med politisk betyd. i Sv. i Aftonbladet från revolutionsåret 1848 = ty. (i samma anv. 1834), från fra. *réaction*, som politiskt slagord från den stora revolutionens dagar; i vetenskaplig betyd. tidigare; av ett nlat. *reactio*, till *re-*, åter, o. *agere*, driva, verka m. m. (sv. reagera; se agera o. åka). — Reaktionär, i sv. likaledes från 1848 (Snällposten), av fra. *réactionnaire*, uppkommet under den franska revolutionen.

real = ty., av mlat. *realis*, väsentlig, till lat. *rēs* (genit. *rei*), sak (jfr rebus). Härav även fra. *réel*, verklig, sann, varav sv. reell, med hiatusfyllande *j*-ljud: rejäl (jfr *regäl-* o. 1785, *rejel-* Strandberg 1865).

Rebecka, kvinnon., av lat. *Rebecca*, av hebr. *Ribhqā*.

rebell, Schroderus Com. 1640 = ty., av fra. *rebelle*, urspr. adj., av lat. *rebellis*, upprorisk, egentl.: som förnyar kriget, till *re-*, åter, o. *bellum*, krig (jfr duell).

rebus, Sv. Merc. 1763, från ty. *rebus* = fra. *rébus*; i ä. ty. *rebus de Picardie*, o. 1600 brukade av studenter i Picardie om tilldragelserna i staden (de rebus quæ geruntur), av lat. *rēbus*, ablat. plur. till *rēs*, sak (Ménage). Charaden synes däremot härstamma från Provence.

recensent, sl. av 1700-t., t. ex. Thorild, från ty. *rezensent*, Goethe, Schiller, av lat. *recensens* (genit. *-entis*), part. pres. till *recensēre*, genomgå, noggrant besiktiga o. pröva (varav recensera), av *re-*, åter, o. *censēre*, värdera, uppskatta (se censor).

recept, B. Olai 1578 = ty. *rezept*, av

lat. *receptum*, neutr. part. perf. pass. till *recipere*, återtaga, mottaga, av *re-*, åter, o. *capere*, taga (urbesl. med häva). Recepten inleddes ofta med lat. *recipe*, tag! — Jfr det etymologiskt nästan identiska recett.

recess, t. ex. i *Västerås recess* 1527, y. fsv. *reces(s)* 1480-t. osv., av mlat. *recessus* m., bl. a.: överenskommelse, förlikning, i lat.: tillbakagång, av part.-stammen i *recēdere*, vika tillbaka, av *re-*, åter, tillbaka, o. *cēdere*, vika, avträda (se cession).

recett, G. J. Ehrensvärd 1776, av fra. *recette*, av lat. *recepta*, fem. part. pass. till *recipere*, mottaga, vartill även recept.

recidiv, N. Rosén 1744 = ty. *rezidiv(e)*, fra. *récidive*, av lat. *recidīvus*, som återkommer (t. ex. *febris*, feber), till *recidere*, falla tillbaka, till *re-*, åter, o. *cadere*, falla (se kadens, kasus).

1. **reda**, vb, fsv. *rēþa*, göra färdig, bereda, giva, betala, utreda, berätta m. m. = isl., no. *reiða*, da. *rede*, mlty. *rêden*, mhty. *reiten* (jfr ty. *bereiten*); med *g*-prefix i isl. *greiða* (se grejor); av germ. **(ga-)raiðian*, avledn. av ett germ. adj. **raiðia-* = mlty. *rêde*, färdig, beredd, osv. (ingående i reda 3; se d. o.), egentl. ett möjlighetsadj. till rida med grundbetyd. 'som kan ge sig av el. rida', varav 'beredd, färdig'. — Det nord. ordet är delvis lånat från mlty. — Jfr följ. o. redare.

2. **reda**, sbst., fsv. *rēþa*, tillredning, beredskap, tjänst, redogörelse, betalning = isl. *reiða*, no. *reida*, da. *rede*; till föreg. — Härtill sammans. redobogen (se d. o.).

3. **reda**, adj., i reda pänningar, fsv. *rēdha* t. ex. *peninga redha* (jfr *i redhom päningom*, *j reedho penunga* osv.), motsv. senisl. *reiðir penningar*, no. *rei(de) pengar*, da. *rede*; från mlty. *rêde*, *reide*, färdig, beredd = fhty. *reiti* ds., ags. *rǽde* ds., även: beriden, jfr isl. *reiðr*, som kan ridas, o. fsv. *rēþer*, beredd; se om bildningen under reda 1 o. f. ö. det från samma källa härrörande redo ävensom redan, redbar o. redd. — Jfr mhty. *bereitez gelt* o. eng. *ready money* o. i ä. sv. *redbar* o. *redelig* i samma betyd.

redaktör, 1791: *redacteurerne* (av Journalisten), av fra. *rédacteur*, motsv. ett lat. *redactor*, till *redigere*, sup. *redactum*, bl. a.: sammanföra, till *re*, åter, o. *agere*, driva (se åka), varav fra. *rédiger* = sv. redigera.

redan, Riksr. prot. 1640 (då ännu enstaka), O. Rudbeck 1698, O. v. Dalin; ombildning efter andra adverb på *-an* av ä. nsv. *reda*, ännu t. ex. Salberg 1696, Peringskiöld 1697, o. *redo*, *-e*, fsv. *rēdha*, *rēdho*, med försvenskade ändelser från mlty. *rêde*, redan (jfr det likbetyd. ty. *bereits*), till adj. *rêde*, beredd, färdig (se reda 3); el. också ombildat av den med mlty. *rêde* växlande formen *rêden*. Med avs. på svenskt *-a* för mlty. *-e* jfr adv. noga, stilla. — Härtill den förkortade formen ren o. 1700 (1712, 1722: *redn*), som uppstått ur redan som sen av sedan. Före omkr. 1890 nästan regelbundet skrivet *re'n*.

redare, (skepps-), 1637; förr även *reddare* o. *rheder* = da. *reder*, från mlty. *rêder* (ty. *reeder*, med anslutning till *reede*, redd) = holl. *reeder*, nomen agentis till *rêden*, utrusta (= reda 1).

redbar, nu om personer (i anslutning till redlig); väl först under senare delen av 1800-t. som bestämning till personbeteckningar; tidigare (i fråga om personer) blott om egenskaper o. d.; urspr. (1641: *redebare*) uteslutande om mynt, kontanter, egendom o. d. (ännu in på 1800-t. o. i lagspråket); av reda, adj., o. ty. *bar* i betyd. kontant = bar 2; alltså egentl. en tavtologisk sammansättning. I ä. nsv. brukades om pänningar o. d. även *redelig* i samma anv., ett annat ord än sv. redlig (se härom d. o. slutet). — Ä. nsv. *redebahr* 1629, redobogen, är sammansatt med -bar i kännbar o. d.

redd, 1640, *reedd* 1578, ä. nsv. även *reedh*, t. ex. 1640, *ridd* Spegel, y. fsv. *redh* 1504 = no. *reid*, ä. da. *rei(d)*, da. *red*, liksom ty. *reede*, *rhede* (med lärd anslutning till lat. *rheda*, vagn) från mlty. *rêde*, *reide* = mholl. *reede* (holl. *ree*), meng. *rāde* (eng. *road*; om ordet i betyd. 'väg' jfr nedan). Meng. *rāde* kunde möjl. vara frisiskt lån; från meng. el. fris. kommer fra.

rade. Icke sällan fört till reda 1, alltså egentl.: utrustning, plats där skeppen iordningställas (jfr isl. *skipsreiði*, skeppsutrustning). Snarast dock i stället, med Jessen Etym. Ordb. o. Tamm Gr. s. 22, med grundbetyd. av 'plats där fartyg ligga el. rida för ankar', alltså egentl. samma ord som (det i alla händelser med reda besläktade) fsv. *rēdh* f., ridning (jfr Redväg) = isl. *reið* ds., fhty. *reita*, vagn, ags. *rād*, ridning, resa, väg m. m. (eng. *road*, väg; *raid*, strövtåg, fientligt inbrott, från nordeng., stundom även i sv.), av germ. **raiðō*- till rida (liksom t. ex. led = isl. *leið*, väg, till lida i betyd. 'gå' osv.); jfr mlty. *vor dem anker riden*, eng. *ride at anchor*. — Sv. *-dd* för mlty. *-d* beror sannol. på ljudutbyte: fsv. o. den äldsta nsv. saknade *d* i denna ställning (jfr t. ex. krydda); el. möjl. på vokalförkortning i senare sammansättningsled, jfr *skepsreedd* 1587, *skepps-redd* Serenius = ä. da. *skibsrej*.

rede, den-kön (i dial. mask.), även neutr., gotl. *raidar*, *-ur* m., fsv. *rēdhe* m. o. n., *rēdher* m. o. n., *rēdhre* m., motsv. isl. *hreiðr* n., no. *reir*, *reid* n., da. (en) *rede*. Att döma av den starka formväxlingen möjl. äldst en *s*-stam, germ. **hraiðaz* (jfr v. Friesen Rökst. s. 133). F. ö. dunkelt; en osäker förmodan hos Falk-Torp s. 886.

redigera, se redaktör.

redikyl, förr: *retikyl*, t. ex. Sturzen-Becker 1842, Dalin 1853, av fra. *réticule* i en äldre betyd. av 'sypåse', av lat. *rēticulum*, påse, litet nät, dimin. till *rēte* (genit. *rētis*), nät.

redingote, 1753 (Ågerups arkiv): 'En grå Räddinggott'; 1773, o. 1780, Weste m. fl.: *rod(d)*-, från fra. *redingote* ds., ombildning av eng. *riding-coat*, egentl.: ridrock (se f. ö. kotiljong). — Jfr Tersmeden 5: 96, från 1772: '4 uti Roddingotts'. — Alltså i sv. närmast från franskan liksom t. ex. paletå, pantalonger, syrtut o. väst.

redlig, fsv. *redheliker*, tillbörlig, rätt, redlig, hederlig = da. *redelig*, från ty.: mlty. *redelik* ds. som i fsv. = ty. *redlich*, redlig, plikttrogen (fhty. *redolih*, förståndig), avledn. av germ. **raþjō* = got. *raþjō*, räkenskap, tal, mlty. *rede*, tal, orsak, förnuft m. m., fhty. *redia* ds. (ty. *rede*, tal; i vissa förb. även 'räkenskap'), motsv. lat. *ratio*, räkenskap, förnuft; se om härledningen närmare avljudsformen råda 1, ävensom under hundra. — Ett helt annat ord är fsv. *rēdheliker*, redig, klar, ordentlig, ä. nsv. *redelig*, tillreds, färdig, reda (om pänningar) = da. *redelig*, klar, ordentlig; till reda 1, 2, 3.

redo, fsv. *rēþo* = da. *rede*; snarast (liksom reda 3) med försvenskad ändelse från mlty. *rêde*, färdig, beredd, o. i så fall identiskt med reda 3. Knappast, trots att ordet förekommer redan i de fsv. lagarna, svag oblik form (av samma slag som fsv. *hēlbryggþa*, helbrägda), till det inhemska *rēþer*, beredd; jfr dock Noreen Aschw. gr. § 460, 4. Litteratur se f. ö. A. Lindqvist Ark. 25: 279. — Om sammansättningsformen redo se redobogen.

redobogen, y. fsv. *red(h)ebog(h)en* 1504, 1506, fsv. *rēþobōin* = isl. *reiðubúinn*, ä. da. *redeboen*, da. *redebon*; av fsv. *rēþo*-, genit. sg. till *rēþa*, beredskap (se reda 2), o. *bōin*, färdig, rustad; alltså egentl.: *bōin til rēþo*, jfr isl. *vera til reiðu*, vara tillgänglig o. d. Fsv. *bōin* är part. till *bōa*, bl. a.: bereda; se bo 2 o. bona om, bonad. Med avs. på *-bogen* av **bōwin* av *bōin* jfr mogen av **mōwin* av *mōin*; snöga : snöa osv. —

reds i tillreds, utvidgning av y. fsv. *reds* ds. 1507, adverbiell genit. av stammen i reda 2, 3, efter mönstret av andra genitivuttryck med till; annars formellt = lty. *rêds*, redan.

redskap n., fsv. *rēþskaper* o. *-skap*, m. o. n., utrustning, redskap, tjänst, hjälp = senisl. *reiðskapr*, da. *redskab* (verktyg), från mlt. *rêdeschap*, motsv. mhty. *gereitschaft* (i ty. i stället *gerätschaft*, besl. med husgeråd); till mlty. *rêde* = reda 2.

reducera = ty. *reduzieren*, av lat. *redūcere*, draga el. föra tillbaka, till *re-*, åter, tillbaka, o. *dūcere*, föra (se t. ex. dusch). — Härtill reduktion, av lat. *reductio* (genit. *-ōnis*), tillbakaförande, till part.-stammen av *dūcere* (se akvedukt o. redutt).

redutt, Lars Kagg 1627, av fra. *redoute*,

fältskans, av mlat. *reductus*, egentl.: ställe dit man drager sig tillbaka, till part.-stammen i lat. *redūcere* (se föreg.). — Förr även om vissa slags fester o. samlingsställe för dylika, t. ex. Bellman.

Redväg, härad i Vgtl., fsv. *Rēþvægh*, av fsv. **rēþvægher* = ä. nsv. *redväg*, ridväg, till fsv. *rēþ*, ritt = isl. *reið* osv. (se redd), alltså: ridvägen; syftande på trakten kring Västergötlands förnämsta landsväg under medeltiden. — Till fsv. *rēþ* hör även Redbergslid i Göteborg, egentl.: den sluttande vägen utför Redberget: ävensom ä. nsv. *redkyrckia*, avlägsen kyrka till vilken man måste färdas ridande.

reel, se under real.

referat, Pedag. blad 1875 (om tyska skolförh.), från ty. =, ung bildning till referera = ty. *referieren*, av fra. *référer*, av lat. *referre*, (åter)berätta, återbära, av *re-*, åter, o. *ferre*, bära (urbesl. med bära), vartill part. pres. *referens* (= referent = ty.) o. gerundivum *referendum*, som bör föredragas el. framföras (= sv. som statsvetenskaplig term). — Enl. Hirt-Weigand innehåller referat egentl. 3 pers. sg. pres. konj. *referat*. — Jfr relatera.

reflektera = ty. *reflektieren* i samma betyd. som i sv., av mlat. *reflectere*, ge återsken, i lat.: tänka tillbaka, leda el. böja tillbaka, av *re-*, tillbaka, åter, o. *flectere*, böja, perf. *flexi*, sup. *flexum* (vartill *flexio*, böjning = flexion). — Härtill: reflex = ty., av fra. *réflexe*; reflexion = ty., av lat. *reflexio* (genit. *-ōnis*); reflexiv = ty., av mlat. *reflexivus*, egentl.: böjande tillbaka.

reffla, se räffla.

reform, S. Ödmann o. 1805: *reforme* = ty., av fra. *réforme*, till *réformer*, förbättra, av lat. *reformāre* ds. (= reformera; redan i fsv.), av *re-*, åter, o. *formāre*, bilda, avledn. av *forma* (= form). — Till part.-stammen av detta verb: *reformatio* (genit. *-ōnis*), varifrån reformation = ty.; i kyrklig betyd. bl. a. hos Luther. — Reformert, Serenius 1734; tidigare: *reformerad(e)*, jfr 1630: 'en reformeret fendrick'; efter ty. *reformiert(er)*; jfr fra. partic. *réformé* ds.

refräng, Polyfem 1811, av fra. *refrain*, omkväde, till ffra. *refraindre*, upprepa, av mlat. *refrangere*, bryta tillbaka, upprepade gånger bryta, av lat. *re-*, åter, tillbaka, o. *frangere*, bryta (se fraktur). — I span. *refran* o. portug. *refrão* däremot i betyd. 'ordspråk'.

regal, adj., av lat. *rēgālis*, kunglig (se rojalism), till *rēx* (genit. *rēgis*), konung (se regera, rik).

regatta, av ital. (venetianska) *regatta*, *rigatta*, tävling av gondoler; bl. a. fört till ital. *riga*, rad (från fhty. *riga*, linje, besl. med ty. *reihe*); i så fall egentl.: rad av gondoler; dock ovisst.

1. **regel**, rättesnöre o. d., ä. nsv. även *regul*, t. ex. 1727 m. fl., fsv. *reghel* (blott en gång); i ä. sv. ofta *reg(h)la*, med plur. *-or* långt in på 1800-t., fsv. *reghla* (-æ-); motsv. isl. *regla*, da. *regel*, mlty. *regule*, *regele*, fhty. *regula* (ty. *regel*), ags. *regul* (eng. *rule* ej härav utan från ffra. *reule*, av mlat. *regula*); i nsv. åtm. delvis lån från nhty.; ytterst av mlat. *regula*, motsv. lat. *rēgula*, spjäla, linjal, rättesnöre, regel, besl. med lat. *regere*, styra, rikta (= regera), urbesl. med rak. Jfr räl(s). Ordet betydde i germ. spr. äldst 'klosterregel' o. inlånades samtidigt med flera andra till klosterväsendet hörande ord (jfr t. ex. kloster, munk). — Från fsv. *reghla* = isl. *regla* kommer även dial. *räggler*, prat, ramsa, t. ex. Vrml., jfr Frödings: *Räggler å paschaser* = no.-da. *regle*, da. dial. *rægle*; från skolspr. o. urspr. syftande på uppräkningarna av ord o. regler i den latinska grammatiken. — Jfr reguladetri.

2. **regel** el. rigel, Österling 1699, Lind 1749 osv.: *rigel*, t. ex. 1775: *regel* = da. *rigel*, från ty.: mlty. *regel*, regel, tvärstång, reling, i plur.: skrank o. d. = ty. *riegel*, av fhty. *rigil*, besl. med litau. *rẽklės*, torkställning; se f. ö. under ria, ävensom ragla (slutet). Avledn.: reling (se d. o.). — Ett inhemskt ord för 'regel' är ä. nsv. *låsadrag(h)* Var. rer. 1538.

regemente, fsv. *regement(e)*, *regi-*, regering, styrelse = da. *regimente*, från mlty. *regi-*, *regement(e)* = ty. *regiment* osv., av senlat. *regimentum*, ledning, styrelse o. d., i stället för ä. *regimen*, till *regere*, styra (se regera). — Betyd.

av viss truppstyrka uppkom under 1500-t., i Sverige från Erik XIV:s tid, o. har utvecklats ur den av 'ledning, kommando', alltså egentl. om den truppstyrka över vilken fältöversten hade 'fullt regemente'.

regent, L. Petri, från ty. =, av lat. *regens* (genit. *regentis*) ds., egentl. part. pres. till *regere*, styra (se följ.).

regera = fsv. = da. *regere*, från mlty. *regêren*, ty. *regieren*, av lat. *regere*, styra, rikta (urbesl. med rak, räcka 1; se även andrake). I sv. o. no. även 'larma, gorma'; med samma betyd.-utveckling som i sv. dial. *dominera* (se domdera). — Härtill: regering = y. fsv. 1507, från mlty. *regêringe* = ty. *regierung*. Jfr föreg. o. följ. ävensom regal, regel 1, rektor, resurs. — I fsv. o. ä. nsv. även *reg(h)nera*, av mlty. *regnêren*, av lat. *regnāre*.

regi, av fra. *régie*, förvaltning, till *régir*, styra (se regera).

regim, av fra. *régime*, styrelse, regering, av lat. *regimen*, till *regere*, styra (se regera). — *Ancien régime*, egentl.: gamla styrelsesättet, citatlån från fra., om tiden före 1789, uppkommet strax efter stormningen av Bastiljen (1789; även *nouveau régime*, om den nya tiden).

Regina, kvinnon. = ty. *Regine*, av lat. *regīna*, drottning (fem. till *rēx*, genit. *rēgis*), konung.

region = ty. osv., av lat. *regio* (genit. *regiōnis*), äldst 'riktning', till *regere*, rikta, styra (se regera).

regissör, av fra. *régisseur*, till *régir*, styra (se regera).

register = fsv. 1507 = ty. osv., av mlat. *registrum*, *regestrum*, registratur, biform till mlat. *regestum* n., motsv. senlat. *regesta* f., förteckning, till part.-stammen av lat. *regerere*, bära tillbaka, varav: föra in, skriva, av *re-*, åter, o. *gerere*, bära (jfr kasta).

reglemente = ty. *reglement*, av fra. *réglement*, till *régler*, ordna, av senlat. *regulāre* (= sv. reglera), avledn. av lat. *rēgula* (= regel 1).

regn, rägn, fsv. *rœghn* = isl., da. *regn*, got. *rign*, fsax., fhty. *regan* (ty. *regen*), ags. *regen* (eng. *rain*), av germ. **reɣna-* n. Kanske, med Zupitza Gutt. s. 136, besl. med litau. *rõkti*, regna, dugga, *roké*, duggregn. Däremot ej med grek. *brékhein*, väta. — Till likabetydande parallellrötter höra isl. *rakr*, fuktig, o. lat. *rigāre*, vattna, fukta. — En urgammal beteckning för 'regn' föreligger i sanskr. *varṣá*, jfr grek. (*h*)*érsē*, dagg. — Regnbåge, fsv. *rœghnboghi*, *-bughi* = isl. *regnboge*, da. *regnbue*, mlty. *regenboge*, fhty. *regan-*, *reginbogo* (ty. *regenbogen*), ags. *regn-*, *rénboga* (eng. *rainbow*), alltså allm. germ. (dock ej belagt i got.). Jfr de likbetyd. ags. *scúrboga*, holl. *waterboog* (jämte *regen-*), lat. *pluvius arcus*. Ord för 'himmel' ingå i ty. dial. *himmelring*, fra. *arc-en-ciel*, ital. *arco celesto* samt litau. o. finska ord som betyda 'himmelsbåge'. Dessutom ty. dial. *gottes-* o. *wetterbogen*. I grek. *îris* (varav sv. iris, regnbågshinnan).

reguladetri, Aurelius 1633 ('then Gyllende Regle'), Celsius 1727 = ty. *regeldetri*, av mlat. *regula de tribus*, dvs. regel om tre (satser); se regel 1 o. tre. — Kallas av Stiernhielm *tretalsreglan* (*try-talsreglan*).

Reinhard, se under mickel o. följ.

Reinhold, mansn., från ty. =, av fhty. *Reginold*, *Ragin(w)ald* = fsv. *Rag(n)valder*, varav nsv. Ragnvald; av germ. **ragina-* = got. *ragin* n., råd, beslut, fsax. *regin-*, isl. *regin*, gudamakter (gen. pl. *ragna-*; se Ragnarök) + stammen i våld, vålla. Från det germ. namnet komma fra. *Renaud* o. *Renault*. — Jfr Ragnar.

rejäl, se real.

Rekarne, Västra o. Östra, Sdml., plur. best. f. till fsv. *Rēk* = sv. dial. *rek*, gotl. *raik*, stripa, fåra = no. *reik* ds., isl.: hårskäl; alltså efter terrängens beskaffenhet. — En växelform på *g* är väl no. *reig*, rad, i avljudsförh. till fhty. *riga* ~ mhty. *rihe* (ty. *reihe*) osv., besl. med sanskr. *rēkhā*, fåra, linje, grek. *ereikō*, river upp, osv.

reklam, i modern anv. Dalin 1871, Grandinson 1892 osv. (jfr nedan) = ty. *reklame*, av fra. *réclame*, i sin moderna betyd. 'puff o. d.' o. 1830, möjl. under påverkan av det eng.-amerik. *to reclaim*, påkalla uppmärksamhet; till

lat. *reclāmāre*, ropa emot (varifrån betyd. 'replik' hos fra. *réclame*) = sv. reklamera Dalin 1853, av *re-*, åter, o. *clamāre*, ropa (jfr under lomhörd). — I modern betyd. av 'affärsreklam' o. d. blir ordet i sv. vanligt först under 1890-t.; som vbalsbst. till reklamera i annan betyd. förekommer ordet tidigare, men tillfälligt.

rekognoscera = ty. *rekognoszieren*, av lat. *recognoscere*, åter genomse, besiktiga, av *re-*, åter, o. *cognoscere*, av *con-* (*cum*, med) o. *nōscere*, känna (se notis).

rekommendera = ty. *rekommandieren* (i part. pf., även om brev), av fra. *recommander*, av lat. *re-*, åter, o. *commandāre*, anbefalla (se kommendera o. mandat).

rekord, 1890-t., tidigare väl blott som citatord, t. ex. 1887: 's. k. records inom roddsporten'; liksom ty. *rekord* från eng. *record*, ursprungl.: protokoll o. d., sedan om den genom protokoll o. d. betygade prestationen hos en kapplöpningshäst, o. därefter även om den högsta el. förnämsta prestationen överhuvud, av ffra. *record*, till *recorder*, erinra, av lat. *recordāre*, erinra, egentl.: föra till minnes el. hjärtat, till *cor* (genit. *cordis*), hjärta (se kordial). — Uttr. 'slå ett vackert rekord', nu allmänt, är egentl. felaktigt o. ologiskt, då *slå* måste hänföra sig till det närmast föregående rekordet.

rekreera sig, t. ex. Brasck 1645 (i talspråk) = fra. *récréer*, förströ, återuppliva, av lat. *recreāre*, återställa, vederkvicka, av *re-* o. *creāre*, skapa, förorsaka (besl. med kreatur).

rekryt, om enstaka rekrytsoldater åtm. o. 1750; tidigast, t. ex. 1637 (*recruter*), (mer el. mindre) kollekt.: undsättnings- o. nyvärvat manskap (även i sing., t. ex. L. Kagg 1645) = ty. *rekrut*, tidigare *rekrüte* f., om det nyvärvade manskapet, av fra. *recrue*, rekrytmanskap, i plur.: rekryter (varav ä. nsv. *rekry*, *recry* osv., t. ex. 1629), förr bl. a. *recreute*, ersättningsmanskap, egentl. part. pf. av fra. *recroître*, växa upp igen, av lat. *recrēscere* ds. (supinum *-crētum*), av *re-*, åter, o. *crēscere* växa (inkoativbildning till *creare*, skapa; se kreera o. krescendo). — Tiden för övergången från koll. till indiv. är svår att bestämma.

rektor = ty., av mlat. *rector*, skol- o. högskoleföreståndare, i lat.: som styr el. leder, till *regere*, styra (= regera) såsom t. ex. *lector* till *legere*, föreläsa, osv.

rekvirera = ty. *requirieren*, fra. *requérir*, av lat. *requīrāre*, åter fråga el. söka, fordra, till *re-*, åter, o. *quærere*, söka, fråga (av okänt ursprung). — Till (den egentl. nybildade) part.-stammen *quæsīt-*, *requīsīt-* hör *requīsītio* (genit. *-ōnis*), varav rekvisition = ty. *requisition*, fra. *réquisition*.

relatera, av fra. *relater*, berätta, bildat till stammen i lat. *relātūs*, berättad (använt som particip till, men ej besläktat med *referre*, åter berätta = referera); av *-*tlātos*, egentl.: buren, o. sålunda sammanhängande med perf. (av *-ferre*): *-tuli*, till flat. *tulo*, jag bär, jfr lat. *tollo*, lyfter, urbesl. med tåla. — Härtill även relativ, adj. = ty., av senlat. *relātīvus*, som har avseende på (»refererar till»); o. relation P. Svart = ty., av lat. *relātio* (genit.-*ōnis*), återförande, berättelse.

relegera = ty. *relegieren*, av lat. *relegāre*, skicka bort, landsförvisa, av *re-*, tillbaka, o. *legāre*, sända (se legat).

relief, 1788 (om konstverk), 1790-t. i uttr. *giva relief åt*; av fra. *relief*, upphöjt arbete, skarpare framträdande, till lat. *relevāre*, av *re-*, åter, o. *levāre*, lyfta, göra lätt(are), till *levis*, lätt.

religion = ty. m. fl., av lat. *religio* (genit.-*ōnis*), även: fromhet, samvetsbetänklighet m. m., jfr *religens*, gudfruktig, väl besl. med grek. *alégō*, bekymrar sig om, o. möjl. rotbesl. med elak. Såsom man väntar sig, saknas indoeur. uttr. för detta begrepp.

relik, 1632, 1637 i betyd. 'återstod, rest'; i modern betyd. vanligt egentl. först på 1800-t.; av fra. *relique* (vanl. i plur.-*s*), av lat. *reliquia*, kvarleva, lämning, till *reliquus*, kvarlämnad, övrig, till *relinquere*, kvarlämna, av *re-*, tillbaka, o. *linquere*, lämna (stam *liku-*, urbesl. med lån, län). — Till part.-stammen *relict-* hör relikt. — Under medeltiden brukades i st. f. relik ordet *hælghedomber* = mhty. *heilectuom*.

reling, 1730, under 1700- o. början av 1800-t. även *-ll-* = da. *ræling*, från lty. *réling*, *regeling* el. holl. *reeling*, *regeling*, avledning av mlty. *regel*, tvärstång, reling m. m. (= regel 2). Härav även eng. *railing*, som dock rönt påverkan av eng. *rail*, spjäla (se räl(s)), av lat. *rēgula*, spjäla, linjal, rättesnöre (= regel 1). — Inhemska beteckningar äro sv. dial. *skidbord* till *skid*, kluvet trästycke (se skida), o. *sud* (se d. o.).

rem, fsv. *re(e)m* = da. *rem*, kanske, åtminstone till betyd., lån från mlty. *rême(n)* = fsax., fhfy. *riomo* (ty. *riemen*), ags. *réoma*, av germ. **reuman-*; f. ö. dunkelt. — Ett inhemskt nord. ord är det obesläktade isl., no. *reim*, isl. *reima*, östsv. dial. *räimu*, rem, bälte, i avljudsförh. till isl., no. *rim*, spjäla, stång, sv. dial. *rimme*, *remme*, spjälverk, osv.; jfr finska lånordet *rima*, spjäla. — Möjl. har i sv. rem båda orden sammanfallit. Jfr Seip 2: 80 f. ävensom under remsa. — Skära breda remmar ur en annans hud (rygg), motsv. i da. o. ty.; med bilden hämtad från ett forntida kroppsstraff.

remarkabel, av fra. *remarquable*, till *remarquer*, bemärka, märka om igen, till *marquer*, märka (se markera).

remi i uttr. göra remi, Dalins Arg.: *remis*, av fra. *remis*, egentl.: lagd tillbaka på sin plats, vartill fem. *remise*, av lat. *remissus*, fem. *remissa* (vartill även remiss), part. pf. pass. till *remittere*, skicka tillbaka (= remittera), av *re-*, tillbaka, o. *mittere*, skicka (se t. ex. kommitté, mission).

reminiscens, av fra. *réminiscence*, hågkomst, av lat. *reminiscentia*, till *reminisci*, återkalla i minnet, av *re-*, åter, o. samma ieur. rot *men* som i sv. minne.

remiss, remittera, se remi.

remmare, Palmcron 1642; förr även *-ä-* o. *-m-*; L. P. Gothus 1623 m. fl.: *römare*, Schroderus 1637: *rymare* = da. *rømer*, från ty. *römer* = eng. *rummer*; av omstridd härledning. Enl. somliga egentl. 'romare', med syftning därpå att dessa vinglas urspr. förfärdigats av *vitrum romarium*, dvs. skärvor av gammalromerskt glas; enl. andra efter *Römersaal* i Frankfurt, som vid de romerska kejsarnas kröning användes till matsal; även fört till holl. *roemen*, prunka, ståta (= ty. *rühmen*; jfr berömma).

[remme, sv. dial., spjälverk, se rem.]

remna, se rämna.

remont (om häst), G. J. Ehrensvärd 1776; vanligt dock först på 1800-t.; av fra. *remonte*, till *remonter*, åter bestiga (bl. a. om hästar), till *monter*, uppstiga, bildat till lat. *mons* (genit. *montis*), berg. — I Finnl. även i betyd. 'reparation'.

remsa, t. ex. Schroderus 1635, förr ofta även *rimsa*, t. ex. Bureus o. 1600, Sahlstedt 1773, Fryxell, E. Carlén m. fl. o. ännu t. ex. 1875 = no. *remsa*, *rimsa*, ä. da. *remse*; avledn. av något av de under rem nämnda orden; f. ö. i enskildheter svårbestämbart, då nsv. rem möjl. är lånat o. dessutom finnas likbetyd. inhemska ord av stammarna *reim-* o. *rim-*. Litteratur se Noreen V. spr. 3: 206; men de där framställda meningarna äro av nämnda skäl samtliga osäkra. Jfr ramsa o. med avs. på bildningen skårsa (under skåra).

1. **ren** (åker-) = fsv., da. = isl. *rein*, mlty. *rên*, mhty. *rein* (ty. *rain*), av germ. **rainō-*, möjl. motsv. bret. *rûn*, mir. *raon*, hög. Från germ. spr.: fra. *rain*, skogsbryn. — Renfana, Tanacetum vulgare = fsv. (*rena-*, *rene-*) = no. *reinfan(n)*, *-far*, da. *reinfan(g)*, från mlty. *reinevan(e)*, *-var(ne)* = fhty. *reinivano* (ty. *rainfarn*), till fana, med syftning på storlek o. utseende i övrigt. Formerna med *r* höra till fhty. *varn*, ormbunke (egentl.: den spräckliga o. d.; besl. med färna o. forell). Vilkendera av dessa beteckningar som är ursprungligast kan ej säkert avgöras.

2. **ren** (djurnamn) = fsv., da. = isl. *hreinn*, ags. *hrán*, av germ. **hraina-* = ie. **kroino-*, besl. med grek. *kriós*, vädur; egentl.: försedd med horn, till en variant av roten i grek. *kéras*, lat. *cornu* osv. (se horn), alltså med samma grundbetyd. som det besl. hjort. — Ty. *renntier* o. eng. *raindeer* bero på lån från nord. spr.; möjl. även ags. *hrán* (på en tid, då i nord. spr. diftongen *ai* ännu levde kvar).

3. **ren**, adj. = fsv., da. = isl. *hreinn*,

av urnord. **hrainaz* (varifrån lapska *rainas*), motsv. got. *hrains*, fsax. *hrêni*, fhty. *hreini* (ty. *rein*), av germ. **hraini-*; att döma av betyd. 'finmalen, siktad' i ty. dial. ett *n-* partic. till ie. roten *kri*, skilja, sålla, i instrumentalbildningen lat. *crībrum*, såll, fhty. *rîtera* (ty. *reiter*) ds. (osv.), ävensom grek. *krínō*, skiljer, lat. *cerno*, skiljer, sållar (jfr krita o. exkrement). — Med avs. på deklinationsväxlingen i nord. o. vgerm. spr. jfr blid, blöd, fast, sen, tunn osv. — Dem renom är allting rent (inneh. dat. plur.), från N. T., Titus 1: 15. — Avledn. rensa, se d. o.).

4. **ren**, redan (se d. o.).

Ren, flodn., se Rhen.

rendera, ett 1800-tals ord, av fra. *rendre*, bl. a. avkasta, inbringa; se närmare ränta 1 o. jfr arrende, rendez-vous.

rendez-vous, från fra. =, egentl.: infinn Eder, till *rendre* (se rendera, ränta 1), i ty. översatt med *stelldichein*.

renegat, 1687 m. fl. om kristna som övergått till muhamedanismen, o. 1740 i allmännare betyd., Sahlstedt 1773; hos Möller 1755 är fra. *renégat* återgivet med omskrivning = ty., av mlat. *renegatus*, till *renegare*, förneka, av lat. *re-*, åter, o. *nēgāre*, neka. — Under 1700-t. icke sällan *renegad*.

renett, o. 1734 om utl. förh., 1737, Linné 1751, Sahlstedt 1773, Bellman, från fra. *reinette*; genom folketymologisk anslutning till fra. *reine*, drottning, av ett **ranetta* = span. *raneta*, dimin. till *rāna*, groda; egentl.: äpple med grodfläckar.

renfana, se ren 1.

renklo, 1750: *reine Claude*, 1785: *reine claude*, från fra. *reine-claude*, till *reine*, drottning (se föreg.), efter drottning Claude († 1524), Frans I:s gemål.

renommé, 1680, från fra. *renommée*, av *renommer*, bl. a.: berömma, av *re-*, åter, o. lat. *nomināre*, nämna (= sv. nominera), till *nomen*, namn (urbesl. med namn).

renons, 1802: *renonce för penningar* = ty. *renonce*, av fra. *renonce*, felande färg (i kortspel), till *renoncer*, vara renons, ej bekänna (i kortspel), avstå ifrån, avsäga sig, av lat. *renuntiāre*, giva återbud, offentligen tillkännagiva, av *re-*, åter, o. *nuntiāre*, kungöra; jfr annons o. prononcera.

renovera = ty. *renovieren*, av lat. *renovāre*, förnya, av *re-*, åter, o. *novāre*, göra ny, till *novus*, ny (urbesl. med ny).

rensa, fsv. *rænsa*, *-e-* = isl. *hreinsa*, da. *rense*, avledn. av adj. ren liksom ags. *clǽnsian* (eng. *cleanse*) av *clǽne*, ren (eng. *clean*; se klen); möjl. närmast till germ. komparat. **hrainis-*, resp. **klainis-* (samma ändelse som i sv. längre osv., av **langiz-*).

rentier, t. ex. Strindberg 1883: 'Herrar rentierer sutto i skjortärmarne på Grand Café och spelade piquet'; av fra. =, som lever på sina räntor, av *rente* = ränta 1.

renässans, av fra. *renaissance*, till *renaître*, födas på nytt, av lat. *renasci* ds., av *re-*, åter, o. *nasci*, födas (se nation, natur).

rep = fsv. = isl. *reip*, da. *reb* ds., got. *raip* n., rem, band, mlty. *rêp* m., rep, tåg, tunnband, fhty. *reif* ds. (ty. *reif*, tunnband, ring), ags. *rāp*, rem, rep (eng. *rope*), av germ. **raipa-* (varav finska lånordet *raippa*, *räippä*); enl. somliga egentl.: remsa o. d., besl. med repa; enl. andra av förgerm. **raibno-*, besl. med rev 1, 2 o. reva 1 o. 4, jfr no. *reiva*, veckla o. d. — Repslagare, fsv. *rēpaslaghare* = da. *rebslager*, från mlty. *répsleger* = ty. dial. *reifschläger*, till slå osv.; jfr da. *slaa reb*, vrida rep tillsamman.

1. **repa**, sbst., jfr Verelius 1681: *ripa*, av ett fsv. **ripa*; i avljudsförh. till sv. o. no. dial. *rīpa* ds. o. möjl. även rep (av **raipa-*); av en germ. rot *rip* = ie. *rib*, växelform till den i riva. Jfr följ.

2. **repa**, vb, I. Erici 1642, om lin, jfr 1641: *ripa gräss*, sv. dial. även *räppa*, *ripa*, av ett fsv. **ripa* = no. *ripa*; besl. med ags. *rípan* o. *ripian*, skörda (eng. *reap*), ävensom *rípe*, mogen (eng. *ripe*) = fhty. *rîfi* (ty. *reif*) osv., egentl.: som kan rivas av el. repas; till föreg.; även under upprepa. Hit hör även uttr. repa mod(et), 1671, från uttr. såsom t. ex. 'repar til sigh modhet' 1628, dvs. riva till sig.

3. **repa** i upprepa se d. o.

repartisera, Dagl. Alleh. 1793 i annons (om gemensam disposition av vagn), Blanche 1847: 'repartisera till bålen', till participstammen av fra. *répartir*, fördela (ä. sv. *repartera*), till *partir*, dela, av lat. *partīre*, *partīri* ds., till *pars*, del (se part).

repe (dår-), Lolium temulentum, 1736; väl sammanhängande med repa 2. Om anledningen till sammansättningsleden *dår-* (till dåre) se under dodra slutet.

repertoar, Hammarskiöld 1818 (*-oir-*), av fra. *répertoire* ds., av lat. *repertōrium*, förteckning (= sv.), till participstammen *repert-* av *reperīre*, återfinna. Alltså, liksom de flesta teatertermer, från franskan; se närmare under scen.

repetera, P. Svart = ty. *repetieren*, fra. *répéter*, av lat. *repetere*, hämta åter m. m., av *re-*, åter, o. *petere*, söka, hämta, fordra m. m. (se petition).

replik, 1712: *repliquer* = ty. *replik*, av fra. *réplique*, till *répliquer*, svara, genmäla, av lat. *replicāre*, i senlat.: göra en replik (jurid.), egentl.: vika tillbaka, av *re-*, tillbaka, o. *plicāre*, vika (jfr replik o. se f. ö. pli). — Formen *repliker* (i betyd. 'svarskrift') 1661 hör till den under 1660-t. brukliga sing. *replika* (*-c-*), ännu Serenius 1734 (i jurid. anv.).

reporter, Nordensvan Figge 1885 (i sammans. *tidningsreporter*), från eng. =, till *report*, redogöra, referera, av fra. *reporter*, egentl.: bära el. föra åter, av *re-* o. *porter* av lat. *portāre*, bära, föra (jfr rapport).

repressalier, Gustaf II Adolf 1624 = ty. *repressalie(n)*, fra. *représaille(s)*, ett nylat. *repressalia*, plur. *-æ*, mlat. *reprensaliæ* plur., egentl.: återtagande, till lat. *repre(he)ndere*, taga tillbaka, av *re-*, tillbaka, o. *pre(he)ndere*, taga, gripa (se repris o. pris 1, 2).

reprimand, 1667: 'ett reprimand' (Åbo), 1671: 'en skarp repriment' (Åbo); jfr Ridd. protok. 1660: 'denne reprimanda'; från fra. *réprimande*, tillrättavisning, till *réprimer*, undertrycka, hämma, av lat. *reprimere* ds., av *re-*, åter, o. *premere*, trycka (se press).

repris, Ad. prot. 1789: *i flere repriser*, av fra. *reprise*, återupptagande, till participstammen av *reprendre*, taga åter, av lat. *repre(h)endere* (se föreg. o. jfr surpris).

reptil, 1822 (bildl.) = ty. = fra. *reptile*, till lat. adj. *reptīlis*, krypande, till *rēpere*, krypa. — Den förr vanliga pluralformen *reptilier* (t. ex. 1854) beror på lat. *reptīlia* (n. plur.).

republik, i ä. tid ofta 'stat' i allm.; den moderna betyd. t. ex. Dalins Arg. = ty. m. fl., av fra. *république*, av lat. *respublica*, statssak(er), stat, fristat, av *rēs*, sak, väsen (= sanskr. *rās*, gods, egendom), o. fem. till adj. *publicus*, offentlig (se publik).

reputation = ty. = fra. *réputation*, rykte, anseende, av lat. *reputātio* (genit. *-ōnis*), eftersinnande, beräknande, till participstammen av *reputāre*, eftersinna, beräkna, av *re-* o. *putāre*, räkna, anse m. m. — Reputerlig, äldst, på 1630-40-t., i sht i förb. med ord för 'fred' o. d. = da., efter ty. *reputierlich*. Den moderna anv. representeras av ex. såsom t. ex. Björn (sl. av 1700-t.): 'en . . lustig karl; så reputerlig, så blommig och frodig', Gosselman 1828: 'en ganska treflig man, med en reputerlig mage', Fr. Bremer 1835: 'Denna åldriga och reputerliga fru'.

1. **resa**, vb (upp-) = fsv. = isl. = ä. da. *rese* (nu *reise* genom inverkan från *reise*, fara o. d.), got. *raisjan*, resa, väcka, fhty. *rêren*, låta falla, ags. *rǽran*, lyfta upp o. d., väcka (eng. *rear*; eng. *raise* är lån från nord.), av germ. **raisian*, **raizian*, kausativum till germ. st. vb. **rīsan* (ipf. **rais*) = sv. dial. *risa*, fsv. *rīsa*, resa sig, stiga = isl. *rísa*, got. *urreisan*, fsax. *rîsan* (mlty. *rîsen* även: skynda bort, falla), fhty. *rîsan*, resa sig, falla (ty. dial. *risen*, sjunka), ags. *rîsan*, stiga upp (eng. *rise*); alltså bildat såsom t. ex. beta till bita. Möjl. besl. med fslav. *ristati*, springa; till en ie. rot *ris*, som kanske, liksom ie. *ridh* i rida, utvidgats av *ri* i sanskr. *rīti*, ström, lat. *rīvus*, bäck, osv. (jfr Rhen); se (även i fråga om grundbetyd.) Persson Indog. Wortf. s. 286, 837, 894. Jfr följ. — Resa till Tyskland, eufemistiskt: nedkomma (med barn), se under Tyskland.

2. **resa**, sbst. = fsv.: resa, gång (jfr

det bibliska *tre resor* osv.) = senisl. *reisa*, da. *reise*, från mlty. *reise*, resa, uppbrott, krigståg, tidpunkt = fhty. *reisa* (ty. *reise*); egentl.: uppstigning; bildat på starka avljudsstadiet germ. *rais-* till germ. **rīsan*, stiga (o. falla), vartill med samma avljud även vb. resa 1. Jfr följ. o. resenär.

3. **resa,** vb, fara = fsv. = no. *reisa*, da. *reise*, från mlty. *reisen* = fhty. *reisôn* (ty. *reisen*); avledn. av föreg. — Got. har i stället *wratôn*, resa, vandra = isl. *rata*, fara åstad m. m., besl. med grek. *radanātai*, vankar omkring, egentl.: vrida, vända (jfr till betyd. eng. *went*, gick; se vända). Eng. har utom *go* (o. *went*) de romanska *travel* o. *journey*.

rese, i ä. nsv. även *rise* (*rjse* Spegel, *rijse* Dahlstierna; väl lån från isl.), fsv. *rese*, *risi* = isl. *risi*, no., da. *rise*; jfr mlty., mholl. *rese*, fhty. *riso* (ty. *riese*), ävensom no. *risil*, fsax. *wrisil*. Förhållandet mellan dessa former är omstritt o. i enskildheter alltjämt oklart. Om det svenska ordet är besl. med fsax. *wrisil*, måste det vara lånat från isl. resp. mlty., då i fsv. *w* i denna ställning ej försvunnit före *r*, lika litet f. ö. som i mlty. Möjl. kunde dock formerna utan *w-* bero på folketymologisk anslutning till germ. **rīsan*, stiga upp (se resa 1). — Fsax. *wrisil* (osv.) har sammanställts bl. a. med grek. *rion*, bergstopp, för vilket man antagit en grundform **urisom*. Enl. Lidén Aufsätze z. Kultur- u. Sprachgesch. (Kuhn) s. 145 bör man dock för det grek. ordet kanske snarare utgå från ett **uriiom* : trak.-fryg. *bria*, tokar. *rī*. Litteratur om rese se f. ö. Olson Appell. subst. s. 22 samt Lidén Ein balt.-slav. Anlautsgesetz s. 14 (fsax. *wrisil* o. rese till bl. a. litau. *resnas*, stark, duktig; annorlunda om *resnas* Persson Indog. Wortf. s. 274 f.). — Otänkbart vore väl f. ö. ej, att formerna på *wr-* o. (åtm. vissa av dem) på *r-* utgå från nomina agentis till två parallellverb, germ. **wrīsan* o. **rīsan*, stiga i höjden (se resa 1), som förhålla sig till varandra som **wrītan* o. **rītan* (se rita).

reseda, Aspelin 1749 = da., ty.; efter en gammal latinsk trollformel: *reseda morbos, reseda*, dvs. stilla sjukdomarna, stilla!, som enl. Plinius skulle tre gånger framsägas för att stärka växtens förmenta förmåga att bota för bulnader o. d.; alltså egentl. av imper. till vb. *resēdāre*, stilla, lindra.

resenär, Bib. 1541, från mlty. *reisenēre*, vanl.: till krigståg utrustad krigare, ryttare (den i gamla svenska bibelövers. brukliga betyd.), även: resande; till sbst. el. vb. resa (2, 3); jfr med avs. på bildningen konstnär, körsnär samt f. ö. ty. *reisige*, ryttare (varav ä. nsv. *resige(r)*).

reserv, 1633, 1671, av fra. *réserve*, till lat. *reservāre*, förbehålla, bespara, förvara (= sv. reservera), av *re-* o. *servāre*, bevara, rädda (jfr konservativ). Hit även reserverad = ty. *reserviert*, efter fra. *réservé*, förbehållsam, varsam, part. till *reserver*, förbehålla osv.

residens, Sigfridi 1619 (om själens säte), L. P. Gothus 1628 (om monark; f. ö. redan då den vanliga betyd.); från ty. *residenz* = fra. *résidence*, till lat. *residēre*, sitta, bliva kvar, till *re-* o. *sedēre*, sitta; jfr president.

resignera, P. Svart = ty. *resignieren*, fra. *résigner*, avträda, avstå, nedlägga, *se résigner*, foga el. underkasta sig, av lat. *resignāre*, bryta upp el. öppna (t. ex. brev), göra ogiltig, ytterst till *signum*, tecken, signet m. m. (se signa 2.).

reslig, Karl IX 1580-t. (om växt), jfr fsv. *rēselikhēt*, smärthet, vacker växt; motsv. isl. *reisuligr*, ansenlig (till resa 1), el. möjl. isl. *risaligr* (till *risi*, rese). Se f. ö. Noreen V. spr. 3: 188 (med litteratur).

resma f., **resme** n., dialektord (Hall., Skå.), havrevippa, jfr *resma se*, gå i ax, om havre. Enl. Wigforss S. Hall. folkm. s. 23 n. 1 att sammanhålla med ösv. dial. *rismas*, upplösa sig i trådar, smål. (Klm. l.) *resma*, avrispat stycke tyg: havrestrået alltså liksom splittras i vippan. Å andra sidan svårt att skilja från likbetyd. no. (*havre*)*risla*, sv. dial. *ressla*, som väl böra förbindas med isl. *hrisla*, buske (se ris 3); jfr Persson Indog. Wortf. s. 313. Ytterst äro dock antagl. i alla händelser samtliga orden rotbesl., då de synas höra till den ie. rot *kris*, som ingår i rista 2; jfr till betyd. lat.

crista, tofs, fjäderbuske, som även tycks höra till denna ordgrupp.

resolut, i t. ex. Dalins Arg. även 'frikostig' (utgående från den i ä. ty. o. lat. uppträdande betyd. 'tygellös o. d.') = ty., av lat. *resolūtus*, fri, otvungen, tygellös, part. pf. pass. till *resolvere*, upplösa (= sv. resolvera), av *re-* o. *solvere*, lösa (jfr absolut, solvent), alltså egentl.: löst från varje tvivel el. hänsyn. Betyd. 'beslutsam' i nsv. o. ty. beror på inverkan från det etymol. identiska fra. *résolu*. — Härtill även resolution = ty., av lat. *resolūtio* (genit. *-tiōnis*), upplösning, förklaring.

reson, Växiö domkap. 1653: *skjäll eller resoon*, i uttr. *rim och (eller) reson* o. 1730 = ty. *räson*, t. ex. *r. annehmen*, av fra. *raison*, förnuft, rätt, billighet, skäl, orsak m. m., av lat. *ratio*, (förnuftigt) skäl, förnuft, räkning m. m.; etymologiskt = ration, ranson; se f. ö. under räcka. — Härtill: resonera = ty. *räsonieren*, av fra. *raisonner* ds., fälla omdömen, göra förnuftsslut o. d., alltså med ungef. samma betyd.-utveckling som kåsera till fra. *cause*, orsak; resonabel, av fra. *raisonnable*, förnuftig, förståndig.

resonans, t. ex. Wivallius, från ty. *resonanz* el. fra. *résonance*, av lat. *resonantia*, till *resonāre*, återljuda; se konsonant, sonat osv.

respekt, o. 1620 = ty. = fra. *respect*, av lat. *respectus*, avseende, hänsyn, tillbakaseende, av participstammen till *respicere*, taga hänsyn, se tillbaka, till *re-*, tillbaka, o. *specere*, se (jfr inspektor, spektakel, spydig; urbesl. med speja, spå). Jfr respit. — Härtill respektive, adv. i nämnd ordning, med avseende på var o. en = ty., till ett mlat. adj. *respectīvus*.

respirera = fra. *respirer*, av lat. *respirāre*, andas, åter hämta andan; jfr inspirera, spirituell.

respit, 1595: 'trij åhrs respijtt', vanligt under 1600-t., från ä. fra. *respit* (fra. *répit*) = ital. *rispetto*, av lat. *respectus* = respekt; alltså egentl.: hänsynstagande el. dyl.

respondent, av lat. *respondens* (genit. *-entis*), part. pres. till *respondēre*, svara, av *rē-*, åter, o. *spondēre*, lova (se spondé).

[res(s)na, sv. dial., ärt- el. humleranka, se ris 3.]

rest, t. ex. 1563, 1612 (neutr.), 1623 (*rästen* besl. form) = da., ty., av fra. *reste* (eng. *rest*), ital. *resto*, till lat. *restāre*, bl. a.: bli kvar (= fra. *rester* > sv. restera); jfr arrestera.

restaurang, liksom ty. *restaurant*, av fra. *restaurant*, egentl.: ställe där man återhämtar el. återställer sig, part. pres. till *restaurer*, återställa, av lat. *restaurāre* ds. (innehållande samma avljudsstadium som isl. *staurr* = stör). Restaurang började under 1800-talets senaste årtionden efter hand utränga det likbetyd. restauration (= da., ty.), av fra. *restauration*, återställande (betyd. 'värdshus o. d.' saknas här), av senlat. *restaurātio* (genit. *-ōnis*).

restriktion, av fra. *restriction*, inskränkning, av senlat. *restrictio* (genit. *-ōnis*), till *restringere*, draga till el. åt sig m. m. (se distrikt, prestige).

resultat, 1740-, -50-t. = ty., av fra. *résultat*, av participstammen till mlat. *resultāre*, bl. a.: uppstå, i lat.: springa el. studsa tillbaka, till *re-*, tillbaka, o. *salīre* (supinum *saltum*), springa, hoppa (se saltomortal).

resumé, sammanfattning, översikt, av fra. *résumé* ds., till *résumer*, sammanfatta, av lat. *resūmere*, återtaga (av *re-*, åter, o. *sūmere*, taga, sammans. av *subs-*, under, o. *emere*, taga).

resurs, Arv. Horn 1710, av fra. *ressource*, till participstammen av ffra. *ressourdre*, åter resa sig, av lat. *resurgere* ds., av *re-*, åter, o. *surgere*, uppstå (sammans. av *subs-*, under, o. *regere*, rikta, styra; se regera); liksom fra. *source*, källa, av partic. till lat. *surgere*. — Hos Cederborgh OT 1810: *ha resurs* i betyd. 'ha revansch' i spel.

resår, Dagl. Alleh. 1771, i annons (: *ressaurer* plur.), av fra. *ressort*, resår, spänstighet, fjäder m. m., till *ressortir*, åter utgå, alltså med syftning på resårens förmåga att tänja ut sig, av *re-* o. *sortir*, utgå (av ovisst ursprung).

reta = fsv.: uppreta, locka = isl., no. *reita*, jfr fhty. *reizen* (= *-s-*, senare

-ts-; ty. *reizen*), av germ. **raitian*. Vanl. fattat som ett kausativum till rita i den äldre betyd. 'rista' o. d. Om här en ie. bildning på *-eiō-* föreligger, bör den dock snarast ha haft intensivisk- iterativisk funktion av samma slag som nöta (till njuta). — No. *vreita* visar hän på en biform med *w*, som även kan tänkas uppträda i isl. *reita*; jfr under rese, rita.

retirera, av fra. *retirer*, av *re-*, åter, tillbaka, o. *tirer*, draga (av ovisst ursprung), vartill även attiralj, tirad, tiraljör.

reträtt, 1638: *retraitte*, av fra. *retraite*, till participstammen av ffra. *retraire*, av lat. *retrahere* (supinum *-tractum*), draga tillbaka (av *re-*, tillbaka, o. *trahere*, draga; se trakt).

retur, J. De la Gardie 1627, av fra. *retour*, återresa, återvändande, till *retourner*, återvända, av *re-*, åter, o. *tourner*, vända (se t. ex. tur 1, 2, 3, turné, törn).

retuschera = ty. *retuschieren*, av fra. *retoucher*, retuschera, förbättra, åter vidröra, av *re-*, åter, o. *toucher*, vidröra, röra (se tusch 2).

Retzius, familjen., förr: *Ressius*, efter sjön Ressen Ögtl.

reumatism, P. J. Bergius 1755 = ty. *rheumatismus*, fra. *rhumatisme*, av grek. *revmatismós*, till *revma* n., katarr o. d., flöde, egentl.: det som flyter omkring i kroppen, till *réein*, flyta (urbesl. med ström).

Reuter, Reuter(crona osv.), familjen., se ryttare.

1. **rev** r. (f.), till fiske, Schroderus o. 1638, I. Erici 1642, motsv. no. *reiv* m., besl. med germ. **raiðōn* = no. *reiva*, svepa, veckla, nisl. *reifa* ds. = ags. *áráfian*, veckla upp; jfr germ. **raibian* = isl. *reifa*, bildl.: utveckla o. d. Hit även: sv. dial. *re(i)v* = isl. *reifar* f. pl., omhölje, binda, tömmar. I avljudsförh. till isl. *rifja*, vända hö, förklara, även-som isl. *rifr* (genit. *rifjar*), vävbom = sv. dial. *rev*, jfr ä. nsv. *refve* ds. 1640. Jfr reva 1 o. 4.

2. **rev** r., längdmått, Raam 1670 (officiellt från år 1855); väl till föreg. o. reva 1.

3. **rev** n., sandrev, 1658, i ä. nsv. även pl. *-ar* = da. *rev*, isl. *rif* (gen. pl. *rifja*), motsv. lty., holl. *rif*, som lånats från nord. spr. o. själva ligga till grund för ty. *riff* o. eng. *reef*; egentl. samma ord som rev 4, revben, o. det från lty. lånade ribba; se dessa ord. Jfr slov. *rébər*, sluttning på en kulle o. d., med ry. *rebró*, revben. Betyd.-utvecklingen kan jämföras med hals, huvud, näs osv. i geografisk bemärkelse. — Jfr även revel.

4. **rev** n., revben, fsv. *rif* = isl. *rif*, ä. da. *riv*, *rev* = fsax. *ribbi*, fhty. *rippa*, *-i* (ty. *rippe*), ags. *ribb* (eng. *rib*; jfr rips), av germ. **reƀia-* = ie. **rebhio-*, besl. med ry. *rebró* ds., väl till grek. *eréphō*, lägga tak över, *orophé*, tak, fhty. *hirnirebo*, huvudskål; jfr rev 3 o. ribba. — Nu i stället vanl. revben, fsv. *rifben* = nisl. *rifbein*, ä. da. *rev-*, *rivben* (da. *ribben*); jfr ffris. *ribbesbên*. Härtill revbensspjäll, Var. rer. 1538: *rebenspel*, ombildning av mlty. *ribbesper*, varav ä. da. *ribbe(n)spær* (no. *ribben(s)bæ ısteg*) o. ty. *ribbe(n)speer*, till mlty. *ribbe*, revben (se ovan o. ribba), o. *sper*, spjut (varav ä. nsv. *spär(r)*, fsv. *spær*) = fhty. *sper* (ty. *speer*), ags. *spere* (eng. *spear*), isl. *spjǫrr* osv. (se rida spärr), väl besl. med lat. *sparus*, kort jaktspjut, o. med sparre (jfr Persson Indog. Wortf. s. 473). Alltså egentl. 'spett på vilket revbensspjället stekes' o. sedan om köttet självt; med samma dubbelbetyd. som i mhty. *spiz*.

5. **rev** n., rivande, bukrev, fsv. *rif* ds. = isl. *rif*, no. *riv*, av urnord. **riƀa-* till riva (som bett till bita el. drev till driva). Jfr revorm.

6. **rev** n., i segel, Rajalin 1730, Lind 1749 = isl. *rif*, da. *rev*; lty. *reff*, *riff*, holl. *reef* väl från nord. spr.; eng. *reef* från holl. Snarast till riva, alltså 'avskuret stycke' el. dyl.; dock osäkert (jfr lärft). — Härtill vb. reva = da. *reve*, lty. *reven* osv.

1. **reva,** vb, avmäta jord, 1558, part. *riffvenn* s. å., till rev 1 i betyd. 'snöre'.

2. **reva,** vb, om segel, t. ex. 1620, se rev 6.

3. **reva,** sbst., spricka, rämna, NT 1526, fsv. *riva* = isl. *rifa* (o. *hrifa*), no. *riva*, avljudsform till vb. riva. Jfr det besl. rämna.

4. **reva**, ranka, humle-, jord- osv., Sylvius 1682, äldre ofta *ref*, 1670, Serenius o. ännu Dalin 1853, den senare: »äfven *refva*», motsv. no. *jordrev*, fhty. *reba*, *rebo* (ty. *rebe*), ranka, väl av germ. **riƀō*(*n*), jfr da. *revling*, Empetrum nigrum, sannol. till rev 1, snöre, se Noreen V. spr. 3: 186.

revansch, från fra. *revanche*, vedergällning, hämnd, av vb. *revancher*, av lat. **revenditicāre*, som förhåller sig till fra. *vente*, försäljning (av **vendita*), som t. ex. *arracher*, lösrycka m. m., till *rapt*, bortrövande; till *vendre*, sälja, av lat. *vendere* ds., till *vēnum* (ack.), försäljning, o. *dāre*, giva, jfr sanskr. *vasna-*, pris, lön; alltså: låta (segraren) betala (sin seger). Knappast däremot till *venger*, hämnas (lat. *vindicāre* = sv. vindicera).

revel, *-ä-* Bib. 1541 osv., ännu Weste 1807 jämte *-e-*, jfr *refla* Serenius 1741 = ä. da. *revel*, da. *revle*; väl dimin. till rev 3, sandrev. Enl. Noreen V. spr. 3: 187 är *rävel* snarast ett annat ord, motsv. isl. *refell*, remsa, avledn. av *rafr*, strimla av flundrekött. — Härtill, enl. Karsten Germ.-finn. Lehnw. s. 215, möjl. det estl. stadsn. *Reval* (fin. *Rääveli*), fsv. *Rœfle* 1335, *til Reffla* 1365; i så fall egentl. svenskt namn; dock mycket ovisst.

revelj, Spegel 1685: *blåsa Reveille*, av fra. *réveille*, till *réveiller*, väcka, till lat. *vigilāre*, vaka (jfr vigilera, vigör; urbesl. med vacker o. vb. vaka). Med avs. på sv. *-lj-* jfr batalj, medalj, seralj.

reveny, C. Bonde 1658, av fra. *revenu*, egentl.: det som kommit tillbaka, till participstammen i *revenir*, återkomma, av lat. *revenīre* ds. (se advent).

reverens, G. I:s reg. 1556: *reverentz*, i betyd. 'vördnadsfull hälsning' t. ex. Dalin 1738: 'Ramborg .. gör honom en djup reverence'; från ty. *reverenz* o. fra. *révérence*, av lat. *reverentia*, vördnad, senare även: vördnadsbetygelse, till part.-pres.-stammen av *reverēri*, vörda, högakta, av *re-* o. *verēri*, respektera, ha försyn, blygas (urbesl. med var 3, varse).

revers, G. I:s reg. 1557; 'Hertigh Johans revers på förstendömet Finland', från ty. =, förr neutr., av mlat. *reversum*, svar, egentl. part. pf. pass. n. till lat. *revertere*, vända om, av *re-* o. *vertere*, vända (urbesl. med varda). Etymologiskt identiskt med revär. Jfr pervers, vers. — Hit hör också reversal, G. I:s reg. 1557.

revetera, från fra. *revêtir*, belägga, fodra, bekläda m. m., av *re-* o. *vêtir*, bekläda, av lat. *vestīre* ds., till *vestis*, klädnad (varifrån ytterst sv. väst 1), urbesl. med var 4 (i bolstervar o. d.). Jfr travestera.

revider, boktr., 1890-t., förkortning av reviderark 1757 o. d., till lat. *revidēre*, återse, i mlat.: (noggrant) genomse (= sv. revidera; av *re-* o. *vidēre*, se, jfr vidimera), vartill mlat. *revīsio* (genit. *-ōnis*), (noggrant) genomseende = sv. revision (= ty.). Jfr revy.

revir, Lind 1749 (jfr nedan), från ty. *revier*, av mhty. *rivier*(*e*), distrikt, område = mhty. *rivier*, bäck o. d., mlty. *rivêr*, flod, av fra. *rivière*, flod, strand = ital. *riviera*, strand (i sv. Rivieran, om Medelhavets strand), avledn. till lat. *ripa*, strand (urbesl. med vb. riva). — Tidigare i nu obrukliga anv., t. ex. 1674: *det Flanderske Reveer*, snarast i betyd. 'strandområde, kust'.

revolt, Ekeblad 1655 om franska förh., Duwall 1667 om dalkarlarna, M. Stenbock 1712, från fra. *révolte*, till *révolter*, uppresa sig, av ital. *rivoltare*, göra upprorisk, bildat av lat. *re-*, åter, o. *volūtus*, part. pf. pass. av *volvere*, välva, rulla (jfr volt 1, volym; urbesl. med välta). Jfr följ. o. revolver.

revolution, 1680 i allm. betyd., omvälvning; i specifikt politisk betyd. mera allmänt först o. 1792 = ty. = fra. *révolution*, av senlat. *revolūtio* (genit. *-ōnis*), omvälvning; se föreg. Gammalt ord, men med politisk betyd. allmänt i Europa först under franska revolutionen, då också sbst. *révolutionnaire* uppkom (= sv. revolutionär, Stockh. Post. 1792, om förh. i Brüssel; såsom adj., i icke politisk betyd., dock redan 1757).

revolver, Eneberg 1862 (ännu ej hos Dalin 1853), av eng. *revolver*, uppfunnen

av amerikanaren Colt 1828, egentl.: omvridare, av eng. *revolve*, vrida sig omkring, av lat. *revolvere*, egentl.: välta el. välva tillbaka (se revolt).

revorm, Lex. Linc. 1640 (*ref-*) osv.; Var. rer. 1538 m. fl.: *räf(f)orm*, i vissa sv. dial. *räv-*, motsv. isl. *reformr.* till stammen *rīv* i rev 5; jfr no. *riv(a)*, no.-da. *rever*, utslagssjukdom hos barn. Ä. sv. *räf-* o. isl. *ref-* utgå från *a*-omljudda biformer till det *rīv-*, varur revorm utvecklats; jfr isl. *skref*, da. *skræv* till isl. *skrif*, sv. skrev osv. Se Noreen V. spr. 3: 186. Annorlunda om ljudförh., men knappast riktigt, Kock Sv. ljudhist. 1: 201. — I sv. dial., no., da. även *ringorm*, se under ring.

revy, o. 1710, om trupprevy; Almqvist 1838: *passera revue*, från fra. *revue*, till pf. part. av *revoir*, genomse, granska, av lat. *revidēre* (se revidera). — Alltså äldst i militär anv. o. en av de många termer av detta slag som ytterst ha franskt ursprung; jfr t. ex. ammunition, armé, bomb, epålett, garnison, kompani, officer (o. beteckningar för befälsgraderna), parad, patrull, sappör, tiraljör osv.

revär, Dagl. Alleh. 1771: *röda Reverer* (på rock), av fra. *revers* ds., uppslag på kläder m. m., egentl. = revers (se d. o.), alltså urspr.: det omvända.

Rhen, ty. flodn., genom falsk ljudsubstitution, av ty. *Rhein* (efter mönstren ben ~ *bein*, sten ~ *stein* osv.) för ä. nsv. *Rīn* (jfr fsv. *rinsch*, rensk) = da. *Rin*, fhty. *(H)rīn*, mlty. o. mhty. *Rīn*; sannol. liksom lat. *Rhēnus*, grek. *Rēnos* från de kelters språk, som i äldsta tider bodde vid Rhen; besl. med fir. *riathor*, ström, mir. *rían*, hav (enl. Thurneysen egentl.: havsström; jfr ir. *rían*, lopp, väg, stig), lat. *rīvus*, bäck (jfr f. ö. under rinna o. resa 1). Enl. R. Much i Hoops Reallex. 3: 499 skulle dock fhty. *Rīn* osv. vara inhemskt germ. o. utgå från ett ie **reino-*, varav även gall. *Rēnos*.

[Rhyzelius, nu utdött familjen., till Ryssby; se ryd slutet.]

ria, torkstuga = fsv., till fgutn. *rī*, sv. dial. f., stolpe, sv. dial. n., stång på halmen längs takkanten, *rie* m., stör för torkning av säd, no. *rjaa* ds.; av t. ex. Falk-Torp härlett från en germ. stam *rih-*; jfr litau. *rikė*, gärdsgårdsstör, med grammatisk växling i regel 2, jfr även under räck (slutet) samt under ragla (slutet). Orden kunna ej skiljas från fin. *riihi*, ria, som också av somliga betraktas som lånat från nord. spr. Enl. andra åter är förhållandet omvänt, i vilket fall naturligtvis de ovan gjorda sammanställningarna måste övergivas. Från de finska spr. kommer väl det likabetyd. lett. *rija*. Litteratur härom Setälä FUF 13: 439; jfr även Meringer WuS 1: 25.

ribba, Polhem 1739 m. fl.: *rebba*, Lind 1749 (under *Kenler*): *ribba*, även i fsv. (se nedan) = da. *ribbe*, spant, nerv i blad, valvstråle m. m., från mlty. *ribbe*, ribba, egentl. samma ord som det inhemska rev 4, revben, o. rev 3, sandrev, av germ. **rebia-*; se dessa ord. Ordet ingår även i fsv. tillnamnet *Ribbenæsæ* (se förf. Xen. Lid. s. 100).

Ribbing, familjen., 1400-t; säkerl., såsom redan Lundgren förmodat (Fsv. personn. på -ing o. -ung s. 11), ett härstamningsord avlett av kortnamnet **Ribbe* (el. möjl. **Ribber*) till fsv. personn. *Ridhbiorn* (*Ridhbernus* 1312), bildat såsom t. ex. *Tubbung* 1413 (*Tobbung* även som förnamn) till kortn. *Tubbe*, *Tobbe* el. **Nybblinger* i ortn. *Nybblingæ sætær* till ett **Nubbe* el. dyl. (se förf. Ortn. på *-inge* s. 226); jfr fsv. *Stobbe*, fvnord. *Robbi*, *Rubbi* osv. o. särsk. *Olafer Ribber* Jämtl. samt se under -inge slutet. — Däremot ej, såsom också antagits, till isl.-fno. *ribbungr*, våldsman o. d., i fno. *Sigurðr Ribbungr* = fda. *ribbing*, en elliptisk kortnamnsbildning till fno., isl., fsv. o. ä. da. *rib(b)aldi*, våldsman, skojare, landstrykare = ital. *ribaldo*, fra. *ribaut*; de båda orden brukas i fvnord. texter som liktydingar. Benämningen tillkom bl. a. de skaror av löst folk, som sällade sig till den norske tronpretendenten Sigurd (1200-t.) och övergick sedermera på denne som tillnamn. Härledningen av *ribbaldi* är omtvistad; se H. Schaefer Waffenstud. z. Thidrekssaga, Acta germ. NR 3: 71 n. 6 (med litteratur); jfr under rabalder (slutet).

[Richter, familjen., se rikta 2.]

ricinolja, Berzelius 1824, till lat. busknamnet *ricinus* (även: fårlus o. d.).

Rickard, personn., redan i fsv. (*Rikardus*, *Ricard*) = isl. *Ríkarðr*, från ty. (fty.) resp. eng. (ags.): fty. *Ricard*, fhty. *Richart* (ty. *Richard*), ags. *Ricard*(*us*) (oftast från normand.; eng. *Richard*); till rik o. hård; jfr under Bernhard, Eberhard, Gerhard.

rid (dial.) f., kort tid, stund, sjukdomsanfall, ä. nsv. =, fsv. *rīdh*, kort tid, gång, sjukdomsanfall = isl. *hríð*, no. *rid* (även: hårt väder), ags. *hrið*, storm; i avljudsförh. till ags. *hrið* m., feber, jämte *n*-stammarna: fsv. *ridha* f., feber, frosskakning, fno.-isl. *riða* (i isl. väl att döma av *h*-bortfallet, en lånad form), ä. da. *ride*, fsax. *rido* m., fhty. (*h*)*rit*(*t*)*o*; jfr fhty. *ridôn*, rysta, bäva; av germ. **hriđ*-. Här ha två ordgrupper sammansmält: dels en ie. rot *krit*, skaka o. d., vartill väl även ir. *crith*, skälvning (av **kritu*-) besl. med rista (jfr Persson Wurzelerw. s. 166); o. dels en ie. *t*-bildning till roten *kri*, skilja, dela, vartill sv. dial. *rid*, kort tid, stund (o. möjl. även den av 'sjukdomsanfall'), nära besl. med grek. *krísis* (se kris), varom Lidén PBB 15: 511 f. (jfr Persson Wurzelerw. s. 107 n. 6, o. i fråga om betyd.-utvecklingen under skede o. tid). Av Falk-Torp under *ri* II o. Torp Etym. Ordb. föras samtliga de germ. orden till ie. *krit*, skaka, något som från betyd.-synpunkt icke torde kunna försvaras. — Hit hör dalm. **ridgöva*, orkan, skydrag, virvelvind, motsv. *gauv*- i no. *gauva*, ryka, damma o. d. ~ sv. dial., no. *guva* (rotbesl. med gjuta osv.).

rida, fsv. *rīþa* = isl. *riða*, da. *ride*, mlty. *riden*, fhty. *rîtan* (ty. *reiten*), ags. *rîdan* (eng. *ride*); dessutom i isl. 'svinga', i mlty. o. fhty. 'fara, resa', i ty. 'betäcka' (om hästar); av germ. **rīđan*, besl. med ir. *riadaim*, rider, kör, gall. *rēda*, vagn; möjl. även med lett. *raidît*, sända i hast; till en ie. rot *ridh*, enl. Brugmann IF 19: 384 utvidgning av roten i sanskr. *rīti*-, ström, lopp, osv. (se resa 1). Jfr redd, Redväg, riddare, ritt. — Rida spärr, egentl.: tornera, rida med spjut el. lans, till fsv. *spær*, spjut, lans, från mlty. *sper* = ty. *speer* osv. (se närmare under revbensspjäll o. sparre). Jfr fsv. *spærbræk*(*n*)*ing*, lansbrytning, *spærrænning*, spärridning (efter mlty. *sperrennent*), ä. nsv. *spärridare*, tornerare, O. Rudbeck osv.

riddare = fsv.: ryttare, riddare, soldat, isl. *riddari*, da. *ridder*, från mlty. *ridder*, ryttare, riddare = mhty., ty. *ritter*; utvidgning av ett germ. **riđjan*-, ryttare = ags. *ridda*, fhty. *ritto*. — Riddare av den sorgliga skepnaden, motsv. da. o. ty., egentl. om Cervantes Don Quixote, vilket arbete torde vara det enda i världen, vars alla huvudfigurer givit upphov till bevingade ord o. uttryck; jfr *en Don Quixote*, *en Sancho Panza*, *Dulcinea* i betyd. av 'älskarinna', *Rosinante* i betyd. av 'hästkrake'. — Riddare utan fruktan och tadel, motsv. i da. o. ty., efter fra. *chevalier sans peur et sans reproche*, egentl. om Bayard. — Riddarsporre, Delphinium consolida, 1589 osv. = da. *ridderspore*, efter ty. *ritterspornn*; med syftning på den sporre i vilken blommorna utskjuta. Jfr det likbetyd. mlty. *ridderblôme* = ty. *ritterblume*. — Om ä. nsv. *Riddar Röd* se under röd.

ridå, o. 1740: *fälde rideauen*, av fra. *rideau*, ridå, förhänge, gardin m. m., egentl.: något rynkigt el. skrynkligt, till *rider*, rynka, skrynkla, från germ. spr.: fhty. *ridan* = sv. vrida.

rigel, se regel 2.

rigg, 1867 (ej hos Dalin 1853) = no., från eng. *rig* (sbst. o. vb); oklart. — Härtill vb. rigga, 1860-t.; som part. pf. E. Carlén 1846: *reggad* = no. *rigga*, da. *rigge*; med bildl. betyd.: rigga upp, uppriggad, jfr eng. *rig* i samma anv.

rigorös = ty., av fra. *rigoreux*, av lat. *rigorōsus*, sträng, styv, till *rigor*, styvhet, i sht av kyla, jfr *rigēre*, vara stel el. styv (av omstridd härledning).

rik, fsv. *rīker*, förnäm, mäktig, rik, dyrbar, präktig = isl. *ríkr*, mäktig, rik, da. *rig*, jfr finska lånordet *rikas*; motsv. med annan böjning: fsax. *rîki*, fhty. *rîchi* (ty. *reich*), ags. *rîce* (eng. *rich*), av germ. **rīkia*-, till germ. **rīk*- = got. *reiks*, härskare, överhuvud, jfr Fredrik,

Henrik. Detta **rīk-* är snarast ett tidigt germ. lån från kelt.; jfr gall. *-rīx* i namn, fir. *rí*, genit. *ríg*, konung (av **rēg*) = lat. *rēx* (genit. *rēgis*) ds. (se regal), en långvokalisk bildning till *rego*, styr, härskar, urbesl. med rak (se d. o.). — Detta uttryck för 'rik' har sålunda utgått från en beteckning för 'konung'; jfr lat. *dīves*, rik : *dīvus*, gudomlig, o. fslav. *bogatŭ*, rik : *bogŭ*, gud. Det specifika germ. ordet för 'rik' är annars isl. *auðugr* = ags. *éadig*, fhty. *ôtak*, got. *audags* (med den sekundära betyd. 'salig'): isl. *auðr* osv., rikedom (= öd i *Uppsala öd*; se Ed-). — Lapska *rinkes*, liksom fin. *rinkas*, rik, visar hän på ett urnord. **rinka-*, vilket måste betraktas som ett inhemskt ord, i avljudsförh. till rank o. innehållande en nasalerad form till rak osv. Jfr Wiklund FUF 12: 36. — Rikedom, fsv. *rīkedōmber*, allmänt germ. (ej i got.). — Jfr rikta 1.

rike, nu blott i betyd. 'stat', i sammans. o. förb. såsom växtriket, naturens rike samt i vissa bibl. uttr. (Kristi, nådens r. osv.); förr även i betyd. 'regering', kvar i bibelns: 'Och på hans rike skall ingen ände vara' (gamla övers.) el. 'in till ellofte året af Konung Zedekia rike' 2 Kon. 25: 2 (nya övers.: 'regeringsår'), fsv. *rike*, makt, regering, rike, land = isl. *ríki* ds., da. *rige* (rike), got. *reiki*, fsax. *rīki*, fhty. *rîchi* (ty. *reich*), ags. *rice* (eng. *bishopric*). Ordet kan vara bildat med suff. *-ia* av **rīk-*, härskare, el. substantiverat av det därav avledda adj. **rīkia-* (se föreg.) el. slutligen direkt lånat från kelt.; jfr fir. *ríge* n., motsv. lat. *rēgium*, konungaboning.

riksdag, 1544; *rikis-* 1545 m. fl., efter mlty. *rikesdach* el. ty. *reichstag* 1495, till rike o. dag. Att ordet är (väsentligen) lånat synes framgå av den akuta betoningen; i en inhemsk sammans. med det tvåstaviga *rikes-* hade man snarast väntat sig grav accent.

riksdaler, 1593: 'en slagen riksdaler', 1601: *rigsdaler*, 1618: 'mongha hundradhe Swenska Rijksdaler'; officiellt erkänd beteckning från 1619 o. avskaffad från 1873, men ännu kvarlevande i talspr. (de sista riksdalrarna präglades 1871); jfr ä. ty. *reichstaler*; se f. ö. daler.

riksgäld(s), i formen med *-s* förkortning av *riksgäldsmynt* t. ex. 1791, *riksgäldssedlar*; egentl.: gällande i rikets mynt; jfr gälda.

1. **rikta**, göra rik = y. fsv., avledn. av fsv. *rikt*, rikedom, nybildning till rik av samma slag som fsv. *fikt*, fikande, *snikt*, snikenhet, efter mönstret av gamla bildningar på germ. *-iþō* o. ie. *-ti*.

2. **rikta**, syfta, måtta, t. ex. Rosenfeldt 1698 (*richt-*; om kanonexercis); även hos Serenius 1741 o. Lind 1749 blott om kanoner, från mlty. el. ty. *richten*, av fsax. *rihtian*, fhty. *rihtan* = got. *raihtjan* osv., egentl.: göra rät, avledn. (med *i*-omljud) av germ. **rehta-*, rät, rak. Sv. räta, rätta (väl för **rīl(t)a*) ha rönt påverkan av rät; jfr förh. mellan slikta (ty. *schlichten*) o. släta. — Till ty. *richten* hör *richter*, domare, egentl.: som ordnar, styr, varav det i sv. lånade familjen. Richter. — En avledning (med *i*-omljud) av germ. **rehta-*, rät, är även ty. *richtig* o. mlty. *richtich*, varav da. *rigtig* o. sv. riktig, allmänt först på 1620—30-t.. t. ex. Gustaf II Adolf (*richtig* som adv.), delvis i nu obrukl. anv.; jfr uppriktig.

riktig, se föreg. (slutet). — Riktigt nog i betyd. 'visserligen', t. ex. Sturzen-Becker, Ossian-Nilsson, efter da. *rigtig nog*; en danism, som bör undvikas.

1. **rim** (i vers), fsv. *ri(i)m*, rim, vers, dikt, kväde = senisl. *rím*, da. *rim* n., från mlty. *rîm* m. = mhty. *rîm* (ty. *reim*); av omstritt ursprung. Vanl. betraktat som lån från fra. *rime*, som då härledes från ä. fra. *ritme*, av lat. *rhythmus* (se rytm). Men denna förklaring av fra. *rime* är formellt betänklig; kanske i stället germanskt lånord. I senare fallet möta inga hinder att identifiera rim med fhty. *rîm* m., rad, tal, ags. *rîm*, tal, osv., besl. med grek. *arithmós*, tal, vilket f. ö. också kan betyda 'rytm, vers' (jfr ritual). Se Persson Indog. Wortf. s. 741.

2. **rim** (nu vanl. i sammans. rimfrost = fsv. *ri(i)mfrost*), i dial. även: fint saltlager på kött, i ä. nsv. otta *rīm* = isl. *hrím*, rimfrost, sot, ärg, rost, da. *rim*, rimfrost, fsax., fhty. *hrîm* (ty. dial. *reim*), ags. *hrîm* (eng. *rime*); av om-

stridd grundform o. härledning. Sannol., med Zupitza Gutt. s. 126, till ie. roten *kri* i lett. *kreims*, grädde, *krēt*, skumma av grädden. Samma ljudförb., ie. **krī-* = germ. **hri-*, ingår i ty. *reif*, rimfrost, av fhty. *(h)riffo* = fsax. *hripo*, på grund varav E. Schröder ZfdA 42: 67 för rim utgår från en ie. grundform **krībmo-*. Ett likbetyd. o. enl. soml. besl. ord är litau. *szarmà*. — Rimtussar, se tusse.

ring, fsv. *ringer*, rundel, krets, ring = isl. *hringr*, da. *ring*, fsax., fhty., ags. *hring* (ty., eng. *ring*), av germ. **hringa-*, äldre **hrenga-*, vilket tidiga utvecklingsstadium finnes bevarat i finska lånordet *rengas*. Från germ. spr. även fra. *harangue*, varav harang (se d. o.), o. *rang*, varav rang (se d. o.). Ring, rang o. harang äro sålunda etymologiskt samma ord. Ie. rot *krengh*, varav fslav. *krągŭ*, krets, *krąglŭ*, rund, samt enl. v. Planta umbr. *cringatro*, ett slags axelband (möjl. dock av en växelform *kreng*). — Avledn.: germ. **hringiōn* = isl. *hringja*, spänne, fhty. *rinka*, ags. *hringe*, ävensom vb. ringa i ringa en björn = da. *ringe*, mlty. *ringen*, eng. *ring*, motsv. fsv. *ringia* = isl. *hringja*, ställa i ring, omringa, o. ringa ett svin, förse med ring, motsv. i da., mlty., ty. o. eng. — Det speciella germanska uttrycket för metallring är annars isl. *baugr* osv. (se under bygel). Om en del andra indoeur. beteckningar för 'ring' (av verbrötter med betyd. 'vrida, fläta') se Lidén Armen. Stud. s. 5. — Ie. växelform: *grengh* se kring. — Ringduva, Schroderus Com. 1640 = da. *ring(el)due*, ty. *ring(el)taube*, eng. *ring-dove* osv., efter den vita halsringen. — Ringfinger, L. P. Gothus 1623, Schroderus Com. 1640 = da., ty. = ags. *hringfinger*, mlat. *digitus ānulārius* (till *ānulus*, ring). Från en åder från ringfingret el. mellan ring- o. lillfingret gick, enl. en redan under antiken uppträdande åsikt, en åder till hjärtat, på grund varav ringen, trohetens symbol, sattes på den ena av dessa fingrar (jfr ä. ty. *herzfinger*, motsv. i ä. nsv.); i ags. dock på långfingret. Öppnandet av denna åder, *salvatella* (till *salvāre* i betyd. 'läka'), ansågs bota 'melankoli', varifrån ringfingrets gamla namn ä. nsv. *läkie finger* Var rer. 1538, motsvar. i ä. da., isl., ty., ags. (eng.), kelt., efter lat. *digitus medicus*, grek. *dáktylos iatrikós*. Sv. dial., ä. nsv. *gullfinger* (i dial. även *gullbrand*), motsv. i ty., ags., lett., pol., kan syfta på ringen, men även uppfattas som ett berömmande namn (noanamn): ringfingret fick tidigt en viktig användning i den magiska medicinen; jfr f. ö. beteckningar som 'trollfingret' (kelt.) el. den i en mängd språk förekommande 'det namnlösa' el. 'ej benämnda fingret' (bl. a. i sv. dial., sanskr. o. kinesiska), vilken senare dock kunde ha ett annat ursprung. Jfr Sahlgren NoB 1918 s. 16 med litter. — Ringorm, sydsv. dial., ett gammalt ord för 'revorm', fsv. *ringormber*, motsv. i isl., no., da.; i götal.-dial. även: snok.

1. **ringa**, vb, fsv. *ring(i)a* = isl. *hringja*, da. *ringe*; jfr ags. *hringan*, ljuda (eng. *ring*), till en ie. ljudrot *krenk* el. *krengh* av samma slag som den i litau. *krankiù*, rosslar, snarkar. Avljudsform: runga 1 (se d. o.).

2. **ringa**, adj. o. adv. = fsv. = da. *ringe*, från mlty. *ringe*, lätt, obetydlig, som adv.: obetydligt o. även: snabbt, motsv. mhty. *geringe*, lätt, rörlig, snabb, fhty. adv. *giringo*, lätt; säkerl., med Bezzenberger Bezz. Beitr. 4: 354, besl. med grek. *rímpha*, hastigt, livligt (av **renghʷh-*), o. litau. *rangstùs*, hastig, skyndsam, *rèngti(s)*, skicka sig att göra ngt, skynda. — Min ringa person, min ringhet (uttryck som avse att blygsamt nedsätta sig själv gentemot den tilltalade), motsv. da. *min ringe person, jeg i min ringhed*, ty. *meine kleine person* (förr även: *wenige, arme*), *meine wenigkeit*, eng. *my own little self*, fra. *ma petite personne, mon humble p.* m. fl. Från tiden för grundandet av det romerska kejsardömet; jfr Valerius Maximus (30 e. Kr.) till kejsar Tiberius: *mea parvitas*; samma uttr. o. 515 till vandalkonungen Trasimundus; i fhty. hos Otfrid; saknas hos humanisterna, som i stället gärna använda *ego*. Se A. Götze ZfdW 9: 87 f.

3. **ringa** (svin), se ring.

ringla sig, ett 1800-t:s ord, da. *ringle*

sig, ty. *ringeln* osv.; till ring; i sv. o. da. möjl. från ty. Jfr även sbst. ringel (vanl. i plur.), från ty. dimin. *ringel*, o. ä. sv. *ringla* ds. (1700-t.), vilka kunna ha inverkat på ordets uppkomst.

[Ringsta(d), ortn. i Ögtl., se -sta(d).]

Rinkaby, Rinkeby, fsv. *Rinkaby*, gård- o. sockennamn i södra o. mellersta Sv., till genit. plur. av ett i fsv. annars ej uppvisat **rinker* = fsax., ags. *rink*, krigare, isl. *rekkr* (av **rink-* liksom t. ex. *drekka* av **drinka-*). Med avs. på denna *by*-namnstyp jfr f. ö. under Tägnaby. — Grundordet betraktas av Holthausen IF 32: 337 sannol. med rätta som en avljudsform till adj. rank.

rinna = fsv.: springa, rinna, isl. ds. (sällsynt) = got., fsax., fhty. *rinnan* (ty. *rinnen*), ags. *rinnan*, *iernan* (om vars form se Kieckers IF 38: 216; eng. *run*) ds., i got. blott: springa; snarast ytterst till en ie. rot *ren*, som utvidgats antingen med ett presentiskt *u̯* (jfr brinna) el. ett presentiskt *n* (jfr mir. *as-roinnim*, springer undan, av **ronniō*); jfr, till den urspr. rotformen (med avljud), fsv., isl. *runi*, sv. dial. *rån(n)e*, fargalt, o. got. *runs*, ags. *ryne*, lopp. Sammanställningen med roten *rei* i sanskr. *rīṇvati*, låter flyta, *rīti-*, lopp, ström, lat. *rīvus*, flod (jfr under resa 1 o. Rhen), möter formella svårigheter. — Västnord. *renna* är egentl. = kausativet ränna. — Jfr även under ränne.

ripa, Schroderus o. 1638: *Rijpa*, *avis*, Tornæus Lapm. 1672 (Sv. lm. XVII. 3: 60): *Fiällrijpar*, Schefferus 1673: *sniærijpor*; stundom sammanställt med litau. *raĩbas*, gråspräcklig (om fåglar), ir. *riab(h)ach* ds., till en ieur. *i*-rot; men säkerl. i stället, med övergång av *ī̆* till *ī* i någon nordsvensk dialekt, identiskt med nordsv. dial. *rypa* (jfr ösv. dial. *rypo* o. *ripo*), dalm. *rjåppa*, isl. *rjúpa*, besl. med litau. *ėrubė*, järpe, lett. *rubenis*, orrhöna, till en ie. rot (*e*)*rub*, spräcklig o. d., vartill växelformer i det nämnda litau. *raĩbas* samt i järpe, järv o. rapphöna. Jfr Kock Sv. ljudhist. 2: 347 o. med avs. på *-y-* > *-i-* även under grissla.

rips, 1813 (plur. *ripser*), 1819: *repps* = da. *rips*, *ribs*, *reps*, ty. *rips*, från eng. *ribs*, egentl. plur. av *rib*, revben, alltså med syftning på tygets ränder.

[rips, sv. dial., vinbär, se under vinbär slutet.]

1. **ris,** 20 böcker papper, t. ex. 1707 (: *riss*) = da. *ris*, från ty.: mlty. *rîs*, ty. *reis* (ä. ty. *ries*, mhty. *rîs*), från ital. *risma* = span. *resma*, ffra. *raime* (varav fra. *rame*, eng. *ream*), av arab. *rizma*, papperspacke.

2. **ris** (sädesslag; i risgryn osv.) = fsv., da. = senisl. *rís*, fvån mlty. *rîs* = mhty. (ty. *reis*), närmast från rom. spr.: ffra. *ris* (fra. *riz*, eng. *rice*) = ital. *riso*; av grek. *óryza*, lån från Österlandet; jfr afganiska *vrižė* = sanskr. *vrīhi-* (ännu ej i Rigveda). I Kina allmänt bekant o. 3000 f. Kr. Växer vilt i Cochinchina. — Ordet har invandrat på handelsvägarna; riset odlades ej av greker o. romare; dess senare odling i Europa beror på inflytande från araberna (span. *arroz* från arab. *aruzz*, från grek. *óryza*). — Jfr t. ex. Hehn Kulturpfl. s. 485 f.

3. **ris,** fsv. *rīs*, småskog, kvistar, ris som straffredskap, plågoris = isl. *hrís*, småskog, ris, da. *ris*, ris, mlty. *rîs*, gren, buske, fhty. *hrîs* ds. (ty. *reis*), ags. *hrîs*, kvist, gren. Ingår i en mängd ortnamn t. ex. Risinge (jfr -inge). Diminutivavledn.: sv. dial. *risla* (*-e-*), avhuggen trägren, havrevippa, ärt- el. potatisstånd, isl. *hrísla*, buske. Kollektivum: fhty. *rîsahi*, busksnår (ty. *reisig*). Avljudsform: sv. dial. *res(s)na*, ärt- el. humleranka el. -stjälk, = isl. **hreisna* (jfr dalm. *riesn*, *rēsn*); se även under resma. Sannol. till roten i rista (se d. o.). — Binda ris åt sin egen rygg, jfr fsv. *jagh haffuer giorth mik eth ryss tiill myn eyghin rygh*, motsv. i da., ty., eng., fra.; med syftning på bruket att låta trälarna själva binda de ris, med vilka de skulle straffas.

[risa, sv. dial., resa sig, se under resa 1.]

ris(et), dialektord, engelska sjukan, rakitis; bl. i norra Sverige, Finnl. o. norra Norge, från fin. *riisi* (bl. a. i Kalevala). Jfr Falk MoM 1921 s. 22 samt betr. folkkurer mot denna sjukdom även Modin Sv. lm. VII. 2: 4. — Andra folkliga beteckningar uppräknas under rakitis.

risk, 1742: 'risquen man då löpte', av fra. *risque*, risk, fara, vågstycke, vartill vb. *risquer*, varav ty. *riskieren*, sv. riskera; av ital. *risico*, varav ty., da. o. ä. sv. *risiko*; av ovisst ursprung. — Under 1600-t. (Gustaf II Adolf osv.) i stället regelbundet *risico*; f. ö. brukat långt fram i tiden (t. ex. 1817).

riska, mjölksvamp, Kokeb. 1650: *risker* plur. = no. *riska*, da. *riske*, från ty. *ritzke*, *reisske(r)*, från slav. spr.: tjeck. *ryzek*, ry. *ryžik* osv., av äldre **rudj-*, rotbesl. med röd, efter färgen; jfr det likabetyd. ty. *rötling*.

risp (frukost- o. d.), tillfällig, lätt måltid, o. 1840, jfr 'risp, bestående af en smörgås och en sup' 1847, ävensom Dalin 1853; även liktydigt med 'sup', jfr *frukostrisp* i denna betyd. i Sönd.-nisse 1871 = sv. dial. Rietz s. 699. Möjligen är den senare användningen den äldsta, o. ordet hör i så fall till vb. rispa samt innehåller en skämtsam anspelning på supens verkan (»svider, men svider gott»).

1. **rispa**, vb, o. 1640 = isl. *rispa*, da. *rispe*; av germ. **ripsōn* till repa; med *-ps-* till *-sp-*, jfr under gäspa o. raspa el. eng. *grasp* av *graps-* i lty. *grapsen* osv.; el. möjl. till roten i rista; jfr följ. o. föreg.

2. **rispa**, sbst., Schroderus o. 1638, jfr ä. sv. *risp* n. O. v. Dalin = isl. *rispa*, no.-da. *rispe*; till föreg.

rissel, sål, Schroderus: *ressel*, I. Erici 1642: *resel*; jämte rissla, sålla = no. *risla*, sålla, dråsa ner, da. *risle*, droppa, lty., mhty. *riseln*, droppa, regna fint (ty. *rieseln*), vanl. fört till germ. **rīsan* i betyd. 'falla' (se resa, vb); kanske dock att skilja från detta ord o. av ljudhärmande ursprung.

rist (stek-), väsentl. dial. = fsv., isl., no., da. (där förr även *ryst*, *röst*); anses vanl. för en ombildning av rost 2.

1. **rista** (in-) = fsv., svagt vb, motsv. isl. *rista* (ipf. *rista*) o. *rísta* (ipf. *reist*). mlty. *risten*; närmare el. fjärmare besl. med rita; se f. ö. d. o.

2. **rista**, skaka = fsv. = isl. *hrista*, no.-da. *riste*; besl. med got. *hrisjan*, skaka, fsax. *hrissian*, darra, ävensom germ. **hrisōn* = ags. *hrisian*, darra, skaka. Hit höra väl även lat. *crista*, tofs, fjäderbuske, o. *crīnis*, hår (om av **cris-ni-s*), alltså 'det som skakar o. darrar', jfr med avs. på betyd. sv. dial. *resma* (av **rism-*), havrevippa (som dock kan förklaras på annat sätt; se resma). Mot det vanliga antagandet att hit också bör föras sanskr. *krīḍati* (**krizd-*), hoppar, dansar, har Thurneysen vänt sig i Festschr. W. Stokes gewidmet s. 23. Jfr ris 3 ävensom rid.

rita, Bureus o. 1600: *rijta*, skriva, ipf. *ritte*, ritade, o. *ritade*, om runor, 1629: *reten*, avritad, 1635: *rijtas*, inristas, skrivas (på en pelare) = isl. *rita* (ipf. *reit*; kan dock vara ett **wrītan*, se vret), rista, skriva, mlty. *rîten*, även: teckna. Parallellrötter: germ. *writ* (se vret) o. *hrit* i fsax. *hrîtian*, rista, plöja. Fhty. *rîzan*, rista, slita, skriva (ty. *reissen*), kan utgå från *rīt-*, *wrīt-* el. *hrīt-*; härtill fhty. *reiz(a)*, linje. Jfr reta o. inrita sig. — Bildningar med likartad betydelse på germ. *ri-* (resp. *hri-*) anföras under riva, repa.

ritt, o. 1709 (neutr.), Nordberg 1740 = da. *ridt*, från ty. *ritt*, bildat till rida som *schnitt* till snida (se snitt), *schritt* till skrida (se skritt), *griff* till gripa (se grepp) osv.

ritual, 1758 (o. 1750: *-rituell*, efter fra.) = ty. *ritual*, av lat. *rītuāle*, neutr. till *rītuālis*, som rör det religiösa bruket, till *rītus* (genit. *-ūs*) m., religiöst bruk (varav fra. *rite*, sv. rit; sannol. rotbesl. med grek. *arithmós*, tal, jfr rim 1 slutet).

riva = fsv.: riva, slita, rycka, röva = isl. *rifa* ds., da. *rive*, mlty. *rîven*, riva (= gnida, gnugga), ffris. *riva*, rycka (eng. *rive* från nord.); i betyd. 'reiben' lån från ty. Fhty. *riban* (ty. *reiben*) kan höra hit el. till mlty. *wriven* ds. Ie. rot *reip* i grek. *ereipō*, rycker ner m. m., lat. *rīpa*, strand (egentl.: brant o. d.; jfr revir), mir. *rébaim*, sliter (av **reippō*, av **reipnō*). Jfr även räffla. Till en ie. växelform *rib* höra repa 1, 2. — I det sv. ordet ingår väl också en motsvarighet till isl. *hrifa*, gripa efter, kratsa = holl. *rijven*, kratta, till ie. roten *(s)k(e)ribh* i lat. *scrībo*, ristar, skriver (se skriva), osv. el. till *skrip* i fir.

scripad, kratsande. — Hit hör fsv. o. sv. dial. *riva*, rävsa.

rival, 1708 = ty., av lat. *rīvālis* ds. (jämte *rīvīnus*: fbulg. *rĭvĭnŭ*; f. ö. dunkelt).

1. **ro**, höft, t. ex. Gyllenius 1652: *roon* (best. f.). Enl. Noreen V. spr. 3: 90 väl samma ord som no. *rō* f., ringformig omslutning, holk, av urnord. **wra(n)hō-*, varav *wrō-* med ljudlagsenligt bortfall av *w* före *r* + *ō* även i östnord. språk, medan t. ex. i genit. *w* kvarstår före *ā*, från vilka kasus vrå utgår; egentl.: böjning, krökning; se f. ö. vrå o. vränga. Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr i så fall under höft o. i fråga om växlingen ro o. vrå: rota o. ä. da. *vraade* samt sv. dial. *ōn* o. sv. vån. Då emellertid ordet i dess svenska betyd. står isolerat, kunde man med Falk-Torp s. 937 snarare tänka sig, att ordet vore en nybildning till det som plur. uppfattade sv. dial. *rör*, ljumske (jfr isl. *hrórar* f. plur., da. dial. *røre*; ävensom sv. dial., fsv. *rös* o. no. *røyr*, varjämte sv. dial. *res* = no. *reis*; en i formellt o. etymologiskt avs. dunkel grupp). Men häremot talar i sin tur den bestämda betyd.-skillnaden.

2. **ro**, vila, fsv. *rō* = isl. *ró*, da. *ro*, mlty. *rôwe*, *rouwe*, fhty. *ruowa* (ty. *ruhe*), ags. *rów*, av germ. **rōwō-*, jämte **rœwō-* i mlty. *râwe*, fhty. *râwa*; jfr grek. *erōḗ*, upphörande, vila (av **erōu̯ā*). — Härtill: vb roa (sig), till ro i den i ä. sv. o. ä. da. uppträdande sekundära betyd. av 'nöje, tidsfördriv' (egentl.: under vilan), ä. nsv. *ro(a) sig*, vila sig, ännu t. ex. Swedberg, i ä. nsv. (ofta) o. i vissa dial. *roga sig* (jfr till ljudutvecklingen under mogen, trogen), fsv. *rōa(s)*, ha ro; jfr moja sig. — Rolig, i ä. (n)sv. 'lugn', ännu hos Stagnelius, fsv. *rōliker*, lugn, da. *rolig* ds. — De många gård- o. villanamnen på *-ro*, t. ex. Sofiero, Annero osv., med motsvar. i Danmark, äro efterbildningar av ty. *-ruhe* i t. ex. *Karlsruhe*. Se Sahlgren Vad skall villan heta? s. 9. — Gotiskan, där motsv. ord ej är uppvisat, har i stället *rimis* n., besl. med grek. *ēréma*, lugn, vila, sanskr. *ramatē*, vilar o. d., litau. *rimti*, vara lugn, osv.

3. **ro**, vb, fsv. *rō*, *rōa* = isl. *róa* (ipf. *rera*), da. *ro*, mlty. *rôjen*, mhty. *rüejen*, ags. *rówan* (eng. *row*), av ie. roten *ere* i lat. *rēmus*, åra, grek. *erétēs*, roddare, sanskr. *aritram*, roder, osv. Jfr rodd, roder. — Med avs. på *-w-* i ags. *rówan* jfr ags. *grówan* (= gro), *blówan*, blomstra (jfr blomma) m. fl.

rob, J. G. Oxenstierna 1770, plur. förr stundom *-ar* t. ex. Dagl. Alleh. 1793, Moberg 1815, av fra. *robe*, lång klädning, talar m. m. = ital. *roba*, provenç. *rauba*, klädning; i sin tur från germ. spr. = fhty. *roub*, rov, ags. *réaf*, byte, rustning, fäll, klädnad, fsax. *rôf* osv. = sv. lånordet rov. I fråga om betyd.-utvecklingen se närmare under rov slutet.

[robank, sv. dial. se rubank.]

robbert, Tersmeden 1735 (o. 1780): *robbertar* plur. = da. *robber(t)*, *rubber(t)*, ty. *robber*, från eng. *rubber*, spelparti; enl. somliga samma ord som *rubber*, som gnider, gnidlapp m. m., till *rub*, gnida, besl. med rubba; i så fall egentl.: tävlan el. dyl.; dock mycket ovisst. — Med avs. på det oursprungliga *-t* jfr t. ex. buffert, hävert, kamfert, koffert, loggert, skonert.

Robert, mansn., från ty. el. eng. *Robert*, egentl. tyskt namn, av fty. *(H)ruodper(a)ht*, *Ruodpert*, *Rodbert* m. m. (varav även Rupert o. Ruprecht) = isl. *Hróðbjartr* (väl ett ombildat lånord); till germ. **hrōþ-* i got. *hróþeigs*, segerrik, isl. *hróðr*, berömmelse, osv. (se ros 3 o. Rodrik [Rurik], Rudolf, Rolf, Rutger), o. germ. **berhta-* (= adj. bjärt), jfr Albert, Engelbrekt, Heribert osv. — En forntysk kortform av detta namn är *Rubo* (*Ruobo* osv.), vartill avledn. *Rubin*, holl. *Rub(b)en*, varav med patronymiskt *-s* (såsom i *Lütkens* osv.) det bekanta konstnärsnamnet *Rubens* (Muller Tijdschr. voor nederl. taal- en letterk. 29: 103, Schönfeld ibid. 30: 239). — Hit hör även Roland, av fty. *Hrodland* m. m. = ffra. *Rol(l)and*, ital. *Orlando*.

robust, 1681: 'en robust och stark man' (i litter. dock egentl. ett 1800-talsord) = ty. = fra. *robuste*, av lat. *rōbustus*, stark, kraftig, egentl.: av järnek,

till *rōbus, rōbur* (genit. *-oris*), styrka, (järn)ek (av omstridd härledning; snarast efter färgen).

1. **rock** (klädesplagg), fsv. *rokker* i *pält-, vapn-* = isl. *rokkr*, jfr da. *slaabrok*, nattrock (annars *frakke* i betyd. 'rock'), från mlty. *rock* = fhty. *rok* (ty. *rock*), ags. *rocc* (i eng. i stället *coat, gown* m. m.), av germ. **rukka-*, av **ruɣnā-*, sammanställt med ir. *rucht* (av **ruktu-*), tröja, o. stundom fört till en ieur. rot *rug*, spinna o. d., vartill kanske även följ. Litteratur se Lidén IF 18: 508. — Därjämte har möjl. ett germ. **hrukka-* funnits: ffris. *hrock*, fsax., fhty. *hroc*, vartill enl. somliga mlat. *froccus* (jfr frack); se G. Walter Münch. Beitr. z. rom. u. engl. Phil. 53: 50. — Rocken är hos germanerna, liksom tunikan hos romarna o. *khitōn* hos grekerna, av jämförelsevis ungt datum; tidigare var överkroppen bar under manteln, med ett skört över höfterna.

2. **rock** i spinnrock, fsv. *rokker*, slända = isl. *rokkr*, linkäpp, slända, da. *rok*, spinnrock, ä. da. även *rokke* = mlty. *rocken*, fhty. *rocko* (ty. *rocken*); möjl. besl. med föreg. o. ir. *rogait*, spinnkäpp; se rock 1. Från germ. spr.: ital. *rocca* (se raket), span. *rucca*. — Med avs. på växlingen av *a-* o. *n*-stam jfr t. ex. brunn: got. *brunna* osv., fläck: fhty. *flecko*, lapp: fsax. *lappo*. — När på 1500-talet hjulrocken infördes i Sverige, övergick namnet på denna; dessutom brukades benämningen *spinn-, spånvagn* (så möjl. ännu i dial.). — Samma betyd.-förskjutning från 'spinnstav' till 'slända', 'spinnrock' i ags. *distæf*, egentl.: spinnstav > eng. *distaff*, spinnrock; jfr härtill även ags. *wullmód*, egentl. **wullmád* = fhty. *wollameit*, spinnrock, urspr.: ullstav (till isl. *meiðr*, käpp, osv.; se mes 3); o. vidare lett. *ērkulis* (med sekundär förlängning av *e*), spinnkäpp > slända, om vars förhållande till dalmålets *erkul*, spinnkäpp, se Lidén Minnesskr. utg. av Fil. samf. i Gbg. s. 97 f. — Det likbetydande ty. *wocken* (dial.) är ej direkt besläktat; se vax, veke. — Vissa västgerm. spr. ha dessutom en urspr. romansk beteckning: ty., holl. *kunkel*, av mlat. *conucula* (varav även fra. *quenouille*), genom dissimilation av **colucula*, dimin. till lat. *colus*, spinnrock, egentl.: hjul (se hjul o. hals). — Jfr f. ö. under Orion.

rocka, Var. rer. 1538 = da. *rokke*, antagl. från mlty. *roche, ruche* (varav ty. *roche*), motsv. ags. **rohha*, jfr *reohha*; säkerl., att döma av formväxlingen, en av de hypokoristiska bildningar, som äro vanliga i benämningar på dylika slags fiskar (jfr skrubba, skädda), o. utan tvivel, med Falk-Torp, att föra till det västgerm. adj. *rūh*, skrovlig o. d. (ty. *rauh*, eng. *rough*; se rya o. jfr rubank), på grund av den taggiga huden (jfr till betyd. skrubba). Det likbetydande lat. *raia* är obesläktat. — Ett annat nord. ord för 'rocka' är isl., no. *skata* (se skata).

rockentrav, Arabis glabra, Linné 1745, till trav i växtn. o. sv. dial. *rocka*, bl. a.: åkerkål, Raphanus raphanistrum, motsv. ty. *rauke*, Brassica erucastrum, kålsenap, ital. *ruca*, av lat. *ērūca* (av omtvistat ursprung), vartill fra. dimin. *roquette*, varav eng. *rocket*.

rod n., dalm. (*ruæð* m. m.), gärdsle, gärdselstång, kollekt. till fem.-bildn. isl. *róða*, stång till höstack, no. *-rōda*, stång, fsax. *rôda*, även: kors, fhty. *ruota* (ty. *rute*, spö, ris), ags. *ród*, kors (om Kristi k.; eng. *rood* ds., *rod*, spö), av germ. **rōða-*, **rōðō(n)*, från vilken senare form det finska lånordet *ruoto*, stång (jfr även under trod); möjl. med Lewy besl. med lat. *ratis*, flotte, egentl.: stockar? (jfr Walde). Alltså ett samgerm. ord för 'stång', som lever kvar i det ålderdomliga dalmålet. — Sv. dial. rod förhåller sig till isl. *róða* såsom t. ex. de likbetydande (sv. dial.) trod till troda (se d. o.) el. som torv till torva.

rodd, jfr y. fsv. *roddabåål* (i avskrift från 1600-t.), Var. rer. 1538: *roddebänck*, Lind 1749: *rodd*; samma ord som fsv. *rōþer* m. (med *r-* som nominativmärke), rodd (se Roslagen), motsv. isl. *róðr* (genit. *róðrar*), vbalsbst. till ro. Den fsv. formen kan utgå från ett **rōþu-*el. **rōðu-*, men också vara urspr. identiskt med isl. *róðr*, vars *r* i fsv. i så fall förlorats, jfr t. ex. blåst, men isl. *blástr* (genit. *blástrar*). Utvecklingen

av formen *rodd* är oklar; jfr grodd, snodd, sådd o. se Noreen V. spr. 4: 64. — Hit hör roddare, Weste 1807, med *-dd-* i anslutning till rodd, äldre *rodare*, ännu Adlerbeth 1817, Sahlstedt 1773, y. fsv. *rōdhare*. — Från fsv. **rōþsmæn, rōþskarlar*, roddare, sjöfarare, även: Roslagskarlar? (se Sdw.), utgår fin. *Ruotsi*, Sverige, svensk; jfr fin. *puosu*, båtsman, av sv. båtsman (Thomsen). Se även roskarl, Roslagen, rospigg.

roder, fsv. *rōdher* n. = da. *ror*, från mlty. *rôder, rôr* n. = fhty. *ruodar*, åra, roder (ty. *(steuer)ruder*), ags. *róðor*, åra, *stéor-róðor*, roder, av germ. **rō-þra-*, instrumentalbildning till ro (av samma slag som giller, årder), jfr med samma bildningssätt, men andra rotstadier litau. *irklas*, åra, o. sanskr. *áritram*, roder. — Jfr under ror.

Rodhe, familjen. enl. Sv. släktkal. 1913 från det skånska gårdnamnet *Rodhe*. Härmed åsyftas väl någon äldre form eller skrivning av något av de ortnamn, som nu uttalas *Rödde, Röe* m. m. o. höra samman med ryd.

rodna, ä. o. y. nsv. även *ronna* (såsom i stanna av *stadhna*), fsv. *rodhna, -u-* = isl. *roðna*; i avljudsförh. till röd, liksom t. ex. fsv. *blotna* till blöt. Genom anslutning till röd: ä. nsv. *rödna* Kolmodin Qv.-sp., sv. dial. *rönna* (gotl. *rauna*), no. *raudna*.

rodnad, Columbus o. Dahlstierna: *rådnat*, Lind 1749, jfr Gyllenhielm m. fl.: *rödnat, -d*; ombildning av sbst. *rodna*, t. ex. Serenius 1741 (liksom ledsnad av ä. nsv. sbst. *ledsna* osv.), *rod(h)ne*, t. ex. Bib. 1541: *morgonrodhne*, jfr Hels. 1587: *rödhne*; i sin tur ombildat (i anslutning till vb. rodna) av fsv. *rudhme* m., rodnad = isl. *roðmi*, bildat som fsv. *fitme*, fetma, till fet (alltså med avljud), motsv. da. *rødme* (med anslutning till *rød*), vartill avledn. fsv. vb. *rudhma*, rodna, da. *rødme*. — En annan likbetydande bildning är ä. nsv. *roda*, Bib. 1541: *morghonrodhe*, fsv. **rodhi* = isl. *roði*; en urgammal avljudsform till röd såsom fsv. *dovi*, dvala, osv., till döv, el. *hiti*, hetta, till het. — Ty. *röte*, rodnad, fhty. *rôti* f., är däremot en avledn. av röd på germ. *-īn-* av samma slag som t. ex. vrede av vred.

Rodrik, mansn., från ty.: hty. *Roderich* av fhty. *(H)rôderîch* osv. = fvnord. *Hrórekr*, fno. *Rórekr*, fsv. *Rörik* (vanligt), varav fornryska *Rurik* (lånat åter i sv. Rurik); även lånat i fir. *Ruadrach*; av stammen i isl. *hróðr*, berömmelse (se ros 3 o. under Robert, Rudolf), o. adj. rik (jfr Fredrik osv.). — Det fsv. *Rørik* ingår i fsv. gårdn. *Röriksl(h)orp*, nu Rörestorp Värnamo sn Smål.

roff, se ruff.

roffa, Österling 1708, Serenius, från ty.: antingen ett lty. **roffen*, biform till *ruffen*, hastigt rycka (Falk-Torp; jfr ruff 2), el. mlty. *rôven* = röva (Tamm Fon. kännet. s. 23; jfr under skuffa); i alla händelser besl. med röva.

Rogberg, familjen., gammal småländsk prästsläkt, efter Rogberga sn Smål. (se under råg).

rojalism, av fra. *royalisme*, liksom rojalist, av fra. *royaliste*, avledn. (med egentl. grek. ändelser) av fra. *royal*, kunglig, av lat. *rēgālis* (jfr regal), till *rēx* (genit. *rēgis*), konung (se regera, rik).

rokoko, Sturzen-Becker 1850: *bläckhornsfatet af rococo*; om viss konststil el. konstperiod vanligt först under 1880—90-t.; tidigare blott i sammans., t. ex. -manér Brunius 1857, -stil Estlander 1867 osv.; av fra. *rococo* ds., inom konstnärskretsar (o. 1800) uppkommen skämtsam bildning till *rocaille*, hop av små stenar, musslor o. d., till *roc*, klippa, *roche*, ital. *rocca*, sten (antagl. keltiskt); rokoko alltså egentl.: i *rocaille*-stil.

Roland, se Robert (slutet).

Rolf, mansn., motsv. fsv. *Rolver* (redan runsv. *rul[u]fʀ* Ögtl.), isl. *Hrolfr*, fda. *Rolv*, av ett urnord. **Hrōþuwulfaʀ* (fsv. *Rōþolver*, fda. *Rhuulfʀ* Helnæsinskr.) = fhty. *Hruodulf*, varav ty. lånordet Rudolf (se d. o.). I sv. är sannol. *Rolf*, att döma av uttalet med *f* för väntat *v* (jfr halv = isl. *halfr*), upptaget från den isländska litteraturen (liksom Alf, Einar, Fritiof, Hjalmar m. fl.), väl närmast efter Rolf Krake. Rolf : Rudolf = Alf : Adolf. — Ingår i gårdn. Rolstorp Svenarums sn i Smål., fsv. *Rolfsthorp*.

rolig, se ro 2.

roll, o. 1740: *spela en stor role*, Lind 1749: *rull* = ä. da. *rulle*, da. *rolle*, från ty. *rolle* o. fra. *rôle*, av mlat. *rotulus*, förteckning, pappersrulla, jfr mlat. *rotula* ds. (i lat.: litet hjul), dimin. till *rota*, hjul (se ratt). Samma ord som rulle o. egentl. syftande på den pappersrulle, på vilken de för en viss skådespelare bestämda replikerna upptecknats. — Av mlat. *rotula*, förteckning (el. mask. *rotulus*) kommer även sv. rotel, motsv. ty. *rodel*, förteckning.

[Rolstorp, gårdn., se Rolf.]

1. **rom** (fisk-), ä. nsv. *råmn*, t. ex. I. Erici 1642, *romm*, t. ex. Spegel 1712, *rum(m)*, t. ex. Schroderus 1639, Linné 1745, Lind 1749, dessutom *rogn*, sv. dial. också *romn*, *rum*, *rumn*, fsv. *rom(p)n*, *rughn* n.? = isl. *hrogn* n., no. (f.), da. *rogn*, fhty. *rogo*, *rogan* m. (ty. *rogen*), meng. *rowe* (eng. *roe*) jämte meng. *rowne* (eng. dial. *rown*), i eng. sannol., åtminstone delvis, från nord.; från germ. spr. även fra. *rogue*, sill med rom; av germ. **hruɣna-*, **hruɣan-*; besl. med litau. *kurklė*, grodägg, ry. *krjakŭ* ds. Rotförhållandena f. ö. omtvistade o. dunkla. Jfr Persson KZ 33: 293, Lidén Stud. s. 51, Torp Etym. ordb. s. 540. — Det nsv. uttalet med slutet *o* utgår från de gamla *u*-formerna, medan uttalet med öppet *å* återgår på fsv. *rom(p)n* (med *a*-omljud). Jfr Kock Sv. ljudh. 2: 205, Noreen V. spr. 3: 248. — Övergången av *-ɣn-* till *-mn-* har snarare försiggått på svensk botten, än den med Noreen Aschw. gr. § 341. 1. anm. 1. (dock med någon tvekan) beror på gammal växling av *b* ~ *ɣ*. — Avledn.: sv. dial. *ry(g)na*, honfisk, särsk. av lax = no. *rygna*, isl. *hrygna*, av germ. **hruɣniōn*, alltså: den med rom försedda; bildat med tillhörighetsavledn. *-iōn* liksom t. ex. gädda.

2. **rom** (spritdryck), under 1700-t. i regel *rum*: 1711 osv.; *rom* 1791 = da., ty., eng. *rum*; i eng. inkommet från Västindien. — Uttalet med slutet *o* utgår från *u*, medan det med öppet *å* (så t. ex. hos Weste 1807 under *rum*) beror på det engelska öppna *u*-ljudet.

roman, Düben 1722, Kolmodin 1732, Dalins Arg. = ty., från fra. *roman*, egentl.: på romanskt (folk)språk diktad el. skriven berättelse (särsk. om riddares äventyr o. d.) i motsats till de lärda latinska verken, av ffra. *romant*, varom under romantisk. — Härtill: romanesk, 1754 (om stil: överdriven, fantastisk), 1764: 'en så romanesque död'; av fra. *romanesque*; jfr under romantisk.

romans, Sylvius 1671 (i nu obr. anv.), Sthlms Post. 1792 (om musikstycke) = ty. *romanze*, från fra. *romance*, egentl. lyrisk-episk (spansk) dikt på romanskt (folk)språk i motsättning till de latinska dikterna, av span. *romance*, av vlat. *romanice*, romanskt.

romantisk, Thorild 1784: 'då alla höga Begrepp började blifva rasande och romantiska' = ty. *romantisch*, av fra. *romantique* (eng. *romantic*), avledn. av ffra. *romant*, diktning på romanskt språk (varav *roman*; se roman), egentl. oblik kasus till ffra. *romanz*, av vlat. *romanice*, romanskt (se romans). — Grundbetyd. är alltså: 'förekommande i (riddar)romaner', varav 'äventyrlig, överdriven, fantastisk' såsom hos Thorild ovan. Med syftning på den katolska riddartidens anda uppträder ordet i tyskan först hos Wieland o. Schiller o. kommer därifrån till Sverige i början av 1800-t. — Jfr till ordets historia bl. a. Lovejoy On the Meaning of 'Romantic' in Early Germ. Romanticism, i Mod. Langu. Notes 31: 385, 32: 65.

romb = fra. *rhombe*, av grek. *rómbos* (även: flundra), till *rémbein*, vrida (= mlty. *wrimpen*, rynka ansiktet o. d.).

Romfartuna, sn i Vstml., fsv. *Rumfaratuna*, t. ex. 1325 (*-tunum* dat. plur.), egentl.: Romfararens gård, om socknen förr även: *Rumfara sokn*; snarast till fsv. person- (egentl.: till)namnet **Rumfari* = isl. *Rúmfari* (ags. lånordet *Ro(m)far*), ffris. *Rûmfaru* + tuna (se d. o.). Jfr runsv. *Krikfari*, Greklandsfararen, fno. *Jórsalafari*, Jerusalemsfararen, fsv. *Blekings-*, *Hallands-*, *Löpösa-*, *Siælandsfari*, **Hulundsfari* i fsv. *Huluszfarahult* (nu Hultsfred Smål., se förf. Sjön. 1: 232 o. under Unden), ä. da. *Lavindfarer*, lat.-germ. *Burgundofarones* osv. Till ett *fari*,

n-stambildning till fara; med betyd. 'som besökt (el. brukar) besöka' el. 'som ämnar sig till'. I vissa av dessa bildningar (dock ej i Romfartuna) ingår också enl. Schütte Norsk hist. Tidsskr. 5 R 4: 36 ett ord för 'folk, familj', alltså namn av samma slag som Vifolka, Vedbo osv. Jfr även litter. hos Langenfelt Toponymics s. 34. — Lindroth Ortn. på *-rum* s. 111 ser i Romfartuna hellre det *rum*, som ingår i det gamla namnet *Rumbygden*, inom vilken Romfartuna är beläget; se rum 1. I så fall har man här snarast att förmoda den toponymiska bildning, som Schütte behandlat, såvida verkligen dennes antagande har fog för sig. Dock vill man ogärna skilja ortnamnet från tilln. *Rumfari*.

rond, se rund.

Ronneby, ortn., Blek., förr även *Runneby* (så ännu t. ex. 1837), fsv. *Rotnaby*, till älvnamnet *Rotn*, nu Ronnebyån o. (längre upp) Rotne å; besl. med ryta, med syftning på vattenfallen; jfr Rotneros o. se förf. Sjön. 1: 481 f. — Ljudutvecklingen har varit *Rotna-* > **Roðna-* > *Ronne-*; jfr dronning av drottning.

ropa, fsv. *rōpa*, ropa, äldst: vanrykta = isl. *hrópa* ds., da. *raabe*, ropa; jämte växelformen fsv. *röpa*, vanrykta = isl. *hrópa* ds., da. *røbe*, förråda, uppenbara, i ä. da. också 'tillrättavisa, anklaga'; motsv. fsax. *hrópan* st. vb, ropa, fhty. *ruofan* (ty. *rufen*), ags. *hrópan* ds., jämte got. *hrôpjan* sv. vb (det senare = fsv. *röpa* osv.). Betyd. 'vanrykta' synes vara inhemskt nordisk; den av 'ropa' beror väl på inflytande från ty. Med avs. på den ä. danska betyd. 'anklaga' (väl från mlty. *berôpen* ds.) jfr paralleller under klaga. Rotbesl. med t. ex. fhty. *hruom*, rop, pris, ära (se ros 3). — Ropa Ulrik, se Ulrik. — Härtill sbst. rop, fsv. *rōp* = nisl. *hróp*, da. *raab* n., motsv. got. *hrôps* m., fhty. *ruof* (ty. *ruf*), ags. *hróp*. — Ett nordiskt ord för 'ropa' är annars fsv. *öpa* = isl. *ópa* (se våp) o. för 'ropa på' kalla.

Ropsten, vid Sthlm mitt emot Lidingön o. i Ununge sn Uppl., egentl.: sten där färjan på andra sidan anropas; alltså av samma slag som t. ex. Kallstena vid ett gammalt färgställe vid Hedströmmen Vstml., no. *Kallestein* Fossan hd (vid fjorden mitt emot ligger *Kallelien*), av fno. **Kallaðarsteinn*, no. *Roparneset* osv. (se M. Olsen-Rygh No. Gaardn. 10: 223); jfr färjkarlen i Harbarljóð (äldre Eddan): 'Hverr er sá karl karla, es kallar of váginn?'.

ror-, se roder. — Rorgängare, 1793 = da. *rorgænger*, från ty., jfr ty. *rudergänger* osv., egentl.: som går med rodret; se -gängare. — Rorkult, se kult 2, 3.

1. **ros** (blomma), i vissa sv. dial. o. ä. nsv. med betyd. 'blomma i allm.', stundom *ros(s)a*, fsv. *rōs* (plur.-*er*), *rōsa* (plur.-*or*) = senisl. *rós(a)*, da. *ros*, mlty. *róse*, fhty. *rôsa* (ty. *rose*), ags. *rose* (eng. =); liksom flera andra odlade prydnadsväxter från romarna (jfr t. ex. lilja, viol): av lat. *rosa* (kyrkolat. *rōsa*), varav fra. *rose*; väl lån från grek. *ródon* (om de omstridda ljudförhållandena se Walde s. 658), col. *bródon* (av **u̯rodon*), hos Homerus blott i adj. *rodóeis* o. i sammans., t. ex. *rodo-dáktylos*, rosenfingrad (jfr oleander). Enl. allmänt antagande ytterst lån från iranskt område, där växten snarast utvecklats till praktblomma: fpers. **varda-* (npers. *gul*, jfr namnet på diktsamlingen *Gulistan*), varav armen. *vard*; f. ö. av somliga betraktat som rotbesl. med lat. *rādix* o. rot; av andra (Schulze m. fl.), med större skäl, med ags. *word*, törnbuske (no. *ōr*, vinbärsbuske m. m., bör nog däremot avskiljas). Jfr vindros o. ros 2. — Icke dansa på rosor, t. ex. Chronander 1647, motsv. i da., efter ty. *nicht auf rosen gebettet sein* o. lat. *jacēre in rosa*, egentl.: ligga på rosor, med syftning på de med rosenblad fyllda bäddarna. — Rosende (i folkvisestil o. d.), fsv. *rosene bladh*, *rosane kindher* osv.; väl huvudsakligen från böjda former av mhty. adj. *rôsîn*, rosig, dels möjl. också från genit. plur. (av sbst.) **rosene*, av den fornsax. ändelsen *-ono*. Jfr Kock Sv. ljudhist. 4: 40. I ä. nsv. även som förstärkningsord, t. ex. Prytz 1622: 'så rosene pricken'; kvar i nsv. rosenrasande. — Rosen-, från genit.

sg. plur. av mlty. *rôse*. Hit höra bl. a. en del sv. ortnamn såsom Rosendal med motsv. redan under 1400-t. — Rosengård, nu blott poet., under 1500-1600-t. i betyd. 'blomsterträdgård', fsv. *rosengardher* ds., från mlty. *rôsengarde*; jfr fsv. *krydda-* o. *yrtagardher*. — Rosenkrans, radband, fsv. *rosenkranz*, från mlty. o. ty.; jfr mlat. *rōsarium* (fra. *rosaire* osv.); införd på 1200-t; kulorna skola urspr. ha pressats av rosor. — Rosett, Konst o. Nyh. Magas. 1818, i sammans. tidigare, t. ex. G. F. Gyllenborg 1762: *Rosett-Peruk*; av fra. *rosette*, egentl. dimin. till *rose*, alltså: liten ros. — Ett stort antal av de synnerligen många familjenamnen på Ros(en)- liksom av dem på Lil(l)ie(n)-, Lil(l)je(n)- ha för sin uppkomst att tacka den stora popularitet, som sedan forna tider rosen o. liljan åtnjutit, väl betygad bl. a. från våra folkvisor, jfr bl. a. de där förekommande sammans. *rosenlund*, *liljekvist*, *liljerot* osv. Detsamma gäller också om den i familjenamn så allmänna linden, folkvisans populäraste träd. I vissa fall dock av annat ursprung; se Rosenblad.

2. **ros**, rosfeber, erysipelas t. ex. Erik XIV 1569, A. Oxenstierna: *rosen* = ä. da. *rose*, da. *rosen*, från ty. *rose* 1600-t. = holl *roose*; samma ord som föreg., efter det röda hudutslaget; jfr ty. *rotlauf* ds. — I isl. *ámusótt*, nisl. även *áma*, motsv. ags. *óman* plur. ds. (se åma). — Förr även kallad *S. Antonii eld*, *Antonius eld*, med motsvar. i no. dial. (*Antonseld*), ty. o. eng., efter mlat. *ignis Sancti Antonii* (urspr. närmast om dragsjuka, ergotismus); efter den helige Antonius, som åkallades för sjukdomens botande.

3. **ros**, lovord = fsv., da., jämte vb. rosa = fsv.: prisa, skryta = isl. *hrósa*, da. *rose*; en *s*-bildning till germ. roten *hrō* i isl. *hróðr* m., berömmelse = ags. *hróðor*, tröst, glädje (av germ. **hrō-þra-*), ags. *hréð*, ära, seger, got. *hrōþeigs*, segerrik (av germ. **hrōþi-*), fsax. *hrôm*, beröm, ära, fhty. *hruom*, rop, pris, ära, skryt (ty. *ruhm*), vartill berömma; rotbesl. med ropa o. kanske avlägset besl. med sanskr. *kīrtiṣ*, berömmelse m. m. Se f. ö. Robert, Rudolf, Rolf, Rutger. Grundbetyd. är 'rop o. d.'; jfr sv. *vara i ropet*. — Rosa marknaden 1547 osv.

Rosa, kvinnon., av lat. *rosa*, ros (se ros 1). — Rosalie, av fra. *Rosalie* = ital. *Rosalia*, egentl.: den roslika, liksom också kvinnon. Rosina, från ital. =.

Rosen, Rosenblad, von Rosén (Rosén von Rosenstein), familjen., efter stamfadern, kyrkoherden *Erik Rosenius*, efter *Roasjö* sn Vgtl. — Efter den berömde läkaren *Rosén von Rosenstein* († 1773) ha *Roséns bröstdroppar* sitt namn.

rosenrasande, se under ros 1.

roskarl, Strepsilas interpres, Sv. Nilsson 1858; från östra skärgården; med syftning på fågelns av rostrött, vitt o. svart brokiga utseende (jfr sv. dial. *rosig*, blommig, brokig) säkerl. med skämtsam anslutning till ä. nsv. *roskarl*, rospigg t. ex. Bureus, Messenius, Isogæus, fsv. *rōþskarl*. — Sv. dial. *höttring*, *vittring*, *tveträck* m. fl. ha ljudhärmande ursprung.

Roslagen, egentl. av plur. best. form till lag 2 (neutr.), uppfattad som sing. (jfr bergslag, skeppslag), sammansatt med fsv. *rōdher*, rodd (se rodd); förr även *Roden*, fsv. *Rōþin*, betecknande den till havet gränsande del av Uppland (o. Östergötland), som i krigstid skulle utrusta de i leding utgående roddarna; alltså egentl.: lag av roddare. Se härtill t. ex. Brate Ant. tidskr. XX. 3: 30 f., där bl. a. från Pireuslejonet en runform *roþ(r)s lanti*, nom. **Rōþsland*, anföres. Jfr rospigg, rodd o. ryss.

rosmarin = fsv., ty. = fra. *romarin*, eng. *rosemary*, av lat. *rōs marīnus* (jfr marin), egentl.: havsdagg, emedan växten uppträder vid Medelhavets kuster. Alltså en av de många från romarna (el. i andra hand från grekerna) lånade beteckningarna för trädgårdsväxter, jfr isop, lavendel, mynta, salvia, timjan osv.

rospigg, o. 1630, fsv. *rōsbyggiar* plur., av **rōþsbyggiar*, egentl.: bebyggare av Roden, till fsv. *Rōþer*, best. form *Rōþin* (se Roslagen), o. ett subst. *bygge* (urnord. **buwwian-*, se bo o. bygga).

Övergången av *b* till *p* beror på inverkan från föreg. *s*, o. av *y* till *i* på ljudlagsenlig utveckling i relativt svagtonig ställning under påverkan av ett följande *i*, såsom t. ex. i ortn. Åminne av *āmynne*, åmynning, osv. F. ö. en bildning av samma slag som fno.-isl. *Eyrbyggjar*, *Jaðarbyggjar*. Jfr även fsv. *roþskarl*, väl bl. a. Roslagskarl (se rodd o. roskarl).

rossla, Schroderus Com. 1640: *roszlan*, vbalabstr. (tyska texten: *Röchelen*). Enl. Noreen V. spr. 3: 331 från likabetydande mlty. *rotelen*, med övergång av *-tl-* till *-ssl-* (såsom i nässla, vassla osv.). Kunde dock även tänkas vara en inhemsk ljudhärmande bildning av samma slag som det likabetydande da. *ralle*; jfr även harkla, ävensom ty. *röcheln*, rossla, vilket senare ytterst hör till en ieur. onomatopoetisk rot *ruk*.

rossläder, 1863 (i sammans.), till ty. *ross*, (strids)häst = mlty. *ros* (varifrån fsv. *ros*), isl. *hross*; se horsgök, russ o. rusttjänst.

1. **rost,** ä. nsv. även *rust*, fsv. *rost*, *rust* = da. *rust*, fsax., fhty., ty. *rost* ~ ags. *rúst* (eng. *rust*), av germ. **rusta-* (*-ū-*) m. (jfr no. *rust* f.) = ie. **rudhs-to-*, avledn. av en *s*-stam **rudhos*, motsv. (med avljud) grek. *érevthos* n., rodnad, jfr lett. *ruhsa* (**rūdhsā*), fhty. *rosamo*, rost, rodnad (ie. **rudhsmen-*), samt väl även lat. *russus*, röd, om av **rudhsos*. Det sv. o. da. ordet är möjl. lånat från mlty. En inhemsk nordisk motsvarighet synes föreligga i fno. *rostungr*, valross, egentl.: den rostfärgade, liksom *rosmhvalr* (jfr fhty. *rosamo* ovan o. under röd; se valross). Säkert inhemskt nordiskt är isl. *ryð(r)*, motsv. mhty. *rot*, jfr fslav. *rūžda*, rost (av **rudhiā*). I ä. nsv. dessutom *roska*, rost på säd. Samma avljudsstadium till röd som t. ex. rodna. — Härtill: rosta = fsv. = da. *ruste*, mlty., ty. *rosten* osv.

2. **rost, roste,** halster, galler i spis, 1554: *vändt rostar*, motsv. da. *røst*, från mlty. *röste*, motsv. fhty. *rôst*, *rôsta* (ty. *rost*), vartill rostverk, motsv. da. *røstverk*, ävensom vb. rosta, göra metall glödande för att rena den, rosta (bröd) o. d., motsv. da. *riste*, från ty.: lty. *rosten* o. ty. *rösten*, av mlty., fhty. *rôsten*, steka på rost, varifrån ffra. *rostir* (fra. *rôtir*, eng. *roast*; jfr rostbiff); f. ö. dunkelt trots flera tolkningsförslag; jfr följ. o. rist.

3. **rost,** underlag av halm vid brygd, fsv. *roste* m. = da. *rost(e)* ds., no. *roste*, bryggkar o. d., samma ord som isl. *hrosti*, no. *roste*, da. dial. *rost*, mäskad malt ur vilket vörten utdrages, av germ. **hrustan-*; enl. Torp Etym. ordb. s. 544 avljudsform till **hrausta-* i rost 2 o. egentl. syftande på den av korsvis lagda pinnar bildade rist som halmen lägges på.

rostbiff, Tessin 1753: *rossbiff* o. Geijer 1809: *rostbiff*, om eng. förh., Allm. journ. 1815: *roastbeef*; från eng. *roastbeef*, till *roast*, steka, rosta (se rost 2), el. möjl. närmast från det till ty. lånade *roastbeef*.

rot = fsv. = isl. *rót*, da. *rod*; meng. *roote* (eng. *root*) från nord. spr.; av germ. **wrōt* f. = ie. *urād-* i lat. *rādix* (genit. *-īcis*), rot (jfr radikal ävensom rädisa, rättika), grek. *rádix* (genit. *-īkos*), gren. Avljudsformer: germ. **wurt-* (jfr ty. *wurzel*, rot) o. **urt-* se ört; en tredje föreligger i grek. *ríza*, rot (se lakrits). — I matem. o. språkvetensk. anv., motsv. i da., ty. osv., övers. av lat. *rādix* i samma betyd. — Härtill rota sig, L. Petri.

rota, böka = fsv. = isl. *róta*, da. *rode* = ags. *wrótan*, st. vb (eng. *root up*), mlty. *wrôten*, fhty. *ruozzen*. Härtill: ags. *wrót* m., tryne, snabel, osv.; med avledn. mhty. *ruezel* (ty. *rüssel*) ds. Germ. stam **wrōt-*, avljudsform till **wrēt-* i ä. da. *vraade*, gräva, borra; med bortfallande el. kvarstående *w* före *r* såsom i ro 1 o. vrå. Möjl. rotbesl. med fslav. *vrědŭ*, sår, till ie. *uerd*; Persson Wurzelerw. s. 105, 164.

rota ihop sig (osv.), J. De la Gardie 1613: 'Casacker, som sigh . . til samman rootadt hafva', motsv. da. *rotte sig sammen*, efter ty. *sich zusammenrotten*, jfr mlty. *sik rotten*, samla sig, till rote i betyd. 'skara' (se d. o.), resp. det etymol. identiska ty. *rotte*. Hit hör även likabetyd. ä. nsv. *rotera sig* 15- o. 1600-t.

rota ut, t. ex. Erik XIV 1562, se utrota

rote (stads-; mil.: två man; förr: gårdar som tillsamman ställde upp en soldat el. båtsman), ä. nsv. även 'skara' t. ex. Bib. 1541 o. 'parti, sekt', fsv. *rōte*, skara, avdelning av krigare, distrikt = senisl. *roti*, skara, da. *rode*, förr även *rot*, *rutte* (ungef. som i sv.); från mlty. *rote*, skara = mhty. *rot(t)e* (ty. *rotte*), från ffra. *rote*, trupp (jämte *route* > eng. *rout*), av mlat. *rutta*, *rupta*, trupp, flyende trupp, nederlag (eng. *rout*, nederlag), även: banad väg (varav fra. *route*, varifrån sv. route; jfr ryttare); egentl. part. pf. pass. fem. till *ruptus*, bruten (se route, bankrutt o. rov).

rotel, se roll.

rotera, svänga runt, av lat. *rotāre* ds., till *rota*, hjul, urbesl. med ty. *rad* = ratt; jfr f. ö. rådbråka, roll, rué, rulad, rulett, rulla 1, 2 o. rund.

rotgel, rödhake, Linné 1731; liksom da. *rødkjelk* från ty. *rotkehlchen*, egentl.: rödstrupe, till *kehle*, strupe (= sv. käl); jfr f. ö. under rödhake.

Rotneros, ortn. i Vrml., av ett fsv. *Rotnar ōs*, dvs. oset (mynningen) av ån **Rotn*, fsv. *Rot(h)na ā*, nu *Rotne älv*; besl. med ryta o. syftande på det väldiga fallet vid Rotneros; jfr det analogt uppkomna Ronneby, ävensom till formen Älvros av *Älvar-ōs* (under Älvsborg); se f. ö. Ronneby, os 1 o. förf. Sjön. 1: 482.

rots, sjukdom (i sht hos hästar), förenad med slemflytning från näsborrarna, Rålamb 1690, från ty. *rotz*, av fhty. *(h)roz*, näs别m = ags. *hrot*, tjock vätska, skum; sannol. besl. med grek. *kóryza*, snuva, till roten i ryta.

rotting, Rothof 1762 (om själva växten); om rottingen som straffredskap t. ex. Almqvist 1834 = da., från holl. *rotting* = ty. *rot(t)ang*, från ett malajiskt ord för palmen *rotan* (eng. *rat(t)an*).

rotunda = ty. *rotunda* osv., av lat. *rotunda*, fem. till *rotundus*, rund (se rund).

rotvälska, Columbus Ordesk.: *rootwälsk*, 1725: *-walsk*, Möller 1755 under *argot*: *rothwelska* (betecknat som ett språk för spetsbovar); jfr Bureus Suml. o. 1600: 'Rotvälsk kalla Tyskarna Svart Tattarnas Tungomål' = da. *rotvælsk*, från ty. *rotwelsch* (redan o. 1250: *rotwalsch*), till tjuvspråkets *rot*, tiggare, o. *welsch*, utländsk (se välsk, valnöt o. valack). — I sv. i regel: förvirrat, obegripligt språk i allmänhet (såsom ty. *kauderwelsch*); i da. o. ty. däremot: tjuvspråk. — I samma betyd. i dial. även *slabbertyska*, ä. nsv. även *slappertyska* t. ex. Runius, till slabbra o. sv. dial. *slappra*, sladdra.

roué, se rué.

route, av fra. *route*, egentl.: genom skog o. mark upprödj väg, av lat. *rupta (via*; jfr ryttare), till *rumpere*, bryta (se bankrutt o. rov); alltså likbetydande med fsv. *bröt*, isl. *braut*, till bryta (se bort); i motsats till stenlagd väg (se chaussé o. stråt). — Etymol. identiskt med rote. Jfr rutin.

rov, fsv. *rōf* n. = da. *rov*; från mlty. *rôf*, rov, byte = fsax. *-rôf*, rån, fhty. *roub*, rov, byte (ty. *raub*, rov), ags. *réaf*, byte, fäll, klädning; mhty. *roup* även 'skörd'; av germ. **rauba-*; från germ.: fra. *robe*, ull, skinn med ullen på, lång nedhängande klädnad (se rob); med *ja*-avledn.: isl. *reyfi* n., ullen som rives av fåret, skinn med ullen på, m. m.; jfr även runsv. *ualraubaʀ* nom. pl. (Rök) = ags. *wælréaf*, fhty. *walarouba*, krigsbyte rövat från de fallna ~ isl. *valrof* n.; till ie. rot *rup* i lat. *rumpo*, bryter (jfr bankrutt, korrumpera, route), fsv. *rȳva*, riva sönder, bryta, isl. *rjúfa*, riva hål på, ags. *réofan*, bryta, riva, osv. (jfr rubba); växlande med ie. *rub* i got. *raupjan*. Se f. ö. röva. En enklare grundrot är *ru*, se ragg o. jfr rödja. — Betyd.-utvecklingen är i vissa avs. osäker. Betyd. 'klädning' kunde tänkas utgå från den av 'ull', egentl.: 'den avrivna ullen'; från betyd. 'riva o. d.' kommer i alla händelser den av 'skörd'. Betyd. 'rov' kan likaledes direkt härledas ur 'riva, rycka', men har snarast sekundärt utvecklats ur den av '(från fienderna tagen) klädning' (jfr lat. *spolium* under spoliera). Jfr härtill bl. a. Wadstein IF 14: 402.

1. **rova,** Brassica rapa = fsv. (redan i landskapslagarna) = da. *roe*; enl. vanligt antagande lånat från mlty. *rôve* (jfr dock häremot Hoops i Reallex. 4: 2) =

fhty. *ruoba*, *ruoppa* (ty. *rübe*), av germ. **rōbō-*, jfr fhty. *ruoppa*, av **roþiō-*; urbesl. med (el. möjl. i förgerm. tid, före ljudskridningen, lånat från) lat. *rāpa*, *rāpum* (varifrån eng. *rape*; jfr raps), grek. *rápys* (*ráphys* ds.; jämte *ráphanos*, *raphánē*, rättika; med oklart *ph*; jfr fra. *rave*); med (formellt dock delvis dunkla) motsvarigheter i alla europ. språk, t. ex. litau. *ropė*, fslav. *rěpa*. Fhty. *râba* är antagl. lånat från lat.; knappast gammal inhemsk avljudsform. F. ö. säkerl. ett urgammalt vandringsord, vars vägar numera knappast kunna bestämmas: namnet visar i alla händelser hän på rovodling i förgerm. tid (i motsats till kål). Jfr följ., kålrabbi o. rabba. — Eng. *turnip* är en sammans. med ags. *nǽp* (varifrån isl., fno. *nǽpa*), av ett annat lat. ord för 'rova', *nāpus* (av ej säkert fastställt ursprung; möjl. egyptiskt).

2. **rova,** i uttr. sätta en rova, identifieras vanl., men sannol. felaktigt, med isl. *rófa*, den styvare delen av svansen, no. *rōva*, svans, jfr sydty. dial. *ruebe*ⁿ ds. (enl. vanlig uppfattning = föreg.; ifr span. *rabo*, svans, av lat. *rāpum*, rova). Snarare i stället direkt till rova 1; jfr uttr. *så rovor* i samma betyd. (Zedritz 1835). 'Sättja rofwor; stå i så' osv. förekommer i en uppräkning av jullekar från 1756, o. möjl. har uttrycket närmast sin upprinnelse i en dylik lek, där man kanske — avsiktligt el. oavsiktligt — brukade ramla i golvet.

rubank, lång o. grov hyvel, i dial. även *robank* = da. *ru-* o. *robank*, från ty. *rauhbank*, till *rauh*, ojämn, skrovlig (av *rûh*; se f. ö. rya o. jfr rocka), o. *bank*, bänk; alltså egentl.: hyvel att avlägsna ojämnheter med.

rubba, Widekindi 1671, Verelius 1681 = nisl. *rubba*, flytta från sin plats; samma ord som nisl., no. *rubba*, jämna, skrubba, da. dial. *rubbe*, meng. *rubbe* (eng. *rub*); med intensivisk konsonantförlängning till roten i isl. *rjúfa*, riva hål på. En annan hithörande intensivbildning är isl. *ruppa*, riva löst, bringa i oordning = mlty. *roppen*, rycka, slita o. d., ty. *rupfen*, meng. *rüppen* (eng. *rip*); jfr rufsa. Rubba förhåller sig till ty. *rupfen* som sv. dial. *rugga* till rucka o. som tubba till ty. *zupfen*. Jfr följ.

rubb och stubb, Bellman, i ursprungligare förb.: 'Er gård brinner med rubb och stubb' Runeberg = da. *rub og stub*, i ä. da. också *med ruv og med stuv*; till föreg. i betyd. 'skrubba, skrapa av' (jfr no. *rubb aa raka*, till vb. raka i likn. betyd.), o. stubb (resp. stuv), stump; jfr da. *med revl o. krat* (besl. med riva o. kratta), lty. *med rump un stump*, ty. *mit rumpf und stumpf*, *mit stumpf und stiel*. — I ä. nsv. i samma betyd. stundom *hytt och mytt*, från mlty. *hutte unde mutte*, egentl.: hydda och so, dvs. hus o. boskap; jfr hytta.

rubel = ty., av ry. *rublĭ*, egentl.: avhugget stycke av en silverstång, till ry. *rubilĭ*, hugga av.

Ruben, mansn., från hebreiskan (en av Jakobs 12 söner), tolkat som: se en son! — Av ett helt annat ursprung är holl. *Rub(b)en*, vartill familjen. *Rubens* (se Robert slutet).

[Rübezahl, sagojätte, egentl.: rovsvans, se under tagel.]

rubin, Bib. 1541, motsv. fsv. *robin* = mlty. *robin*, mhty. *rubîn* (ty. *rubin*), av mlat. *rubīnus*, *robīnus*, till lat. *rubeus*, röd (urbesl. med röd).

rubrik, Lucidor 1674, Serenius 1734 (båda i den äldre betyd. av överskrift o. dyl. över lag el. förordning), jfr 1687: *innehållet eller rubrica* (för varje kapitel av lagen); från ty. *rubrik*, av mhty. *rubrîk(e)*, rött bläck = mlty., av lat. *rubrīca*, egentl. 'röd jord, röd färg', sedan närmast om de rödfärgade överskrifterna i de senromerska lagarna, till *ruber*, röd (urbesl. med röd).

rucka, nu i sht om ur: 1769 osv., förr även, liksom i sv. dial., *rocka* Spegel 1685 i betyd. 'rubba', i sv. dial. också 'vagga, gunga' = da. *rokke*, rubba, rucka, ags. *roccian* (eng. *rock*). Besl. med ä. nsv. (t. ex. Ekeblad 1655, Lind), sv. dial. *rugga*, runka, rucka, no., isl. också 'vagga, gunga', i vilka senare betyd. även avledn. sv. dial. o. no. *rugla*; även som med rycka (se d. o.). Konsonantismen *-kk-* o. *-gg-* sammanhänger med ordens egenskap av intensiver o. iterativer. Rucka: *rugga* = ty. *rupfen*:

rubba = ty. *zupfen*: tubba. — Enl. Noreen V. spr. 3: 287 är sv. rucka närmast lånat från mlty. *rucken*, rycka, flytta (= rycka), o. i så fall ej att omedelbart sammanställa med sv. dial. *rucka*, vagga o. d., da. *rokke*.

ruckel el. **ruckle**, Bellman o. 1770: *ruckel*, 1720: *röckle* Smål. = no. *rukl* n., deverbativum till sv. dial. *ruckla*, vara ostadig el. lös, vackla = ruckla (se d. o.). Formen *ruckel* har sålunda icke (såsom Noreen är böjd att antaga V. spr. 4: 151) uppstått ur sammansättningar med ruckle. — Växelformer: sv. dial. *rickel* n., som har hög resning, är illa hopsatt, står o. vacklar, till *rickla*, vara fallfärdig; o. ösv. dial. *rackel* n., ruckle, till rackla.

ruckla, festa, svira, Bellman 1771, samma ord som ösv. dial. *ruckla*, vara ostadig el. lös, vackla (se ruckel), även: ragla, vara sjuk = no. *rukla*, gå makligt el. klent (jfr med avs. på betyd.-växlingen no. *riga*, svaja, runka, men även: gå mödosamt); besl. med rucka. Med avs. på betyd. 'svira' jfr svira av lty. *swiren* bl. a. 'fara hit o. dit'. — Växelform: sv. dial. *rickla*, stå ostadigt, vara fallfärdig = no. *rikla*, smått röra sig, om löst fästade föremål, till sv. dial. *ricka*, vrida på, röra sig hit o. dit, vackla = no. *rikka*, rucka, flytta åt sidan m. m., besl. med no. *riga*, varom under ragla (slutet). — I ä. nsv. i stället vanl. *slampampa* (hos Rondeletius m. fl. 1614 folketymologiskt *slå pamp*) = ä. da. *slapampe*, från mlty. *slampampen* el. ty. *schlampampen*; bl. a. förklarat som ett slags 'sträckform' (H. Schröder Streckf. s. 211); snarare dock en reduplikationsbildning av samma slag som *sus och dus*; jfr Schroderus 1629: *ränna slamp pamp*, dvs. leva i sus och dus.

rud i ortn. o. familjen., **Rudenschöld**, familjen., se ryd.

ruda, fsv. *rudha* i *rudhodamber*; jfr da. *rudskalle*, mört; avljudsform till röd. Förf. Etymol. Bemerk. s. X. — I skån. dial. o. ä. nsv. även *karussa* = da. *karudse*, ty. *karausche* (närmast från balt. spr.).

Rudbeck, Rudebeck, förr även: *Rudbeckius*, familjen., från 1500-t., efter gården *Rudbæk* i norra Slesvig, där de äldsta kända stamfäderna voro s. k. fästebönder.

rudiment = ty. osv., av lat. *rudīmentum*, början, lärospån, till *rudis*, rå, obildad, obearbetad (egentl.: rå, om kött, blodig), varav sv. rudis, alldeles okunnig (i studentspr. o. d.).

[Rudin, familjen., se ryd.]

Rudolf, mansn., från ty. =, av fhty. *Hruodolf* = ags. *Hróðwulf* = (det inhemska) urnord. **Hrōþuwulfʀ*, varav det nord. namnet Rolf (se d. o.); av en germ. stam *hrōþ-* (i t. ex. isl. *hróðr*, berömmelse, besl. med ros ds. o. berömma) o. ulv.

rué, Almqvist 1843: *roué*, av fra. *roué*, egentl. part. pf. av *rouer*, avrätta med stegel o. hjul, av lat. *rotāre*, vrida (= rotera); alltså egentl.: mogen för galgen. Använt av prins-regenten Filip av Orleans om kamraterna i hans utsvävningar. I tyskan äldst utan egentl. nedsättande betyd.: elegant, ung man på modet (ZfdW 10: 231).

ruelse, P. J. Gothus 1572: *rugelse* = da. *ruelse*, ombildat av mlty. *rûwenisse* (i *berûwenisse*); jfr, med *i*-omljud, fsv. *ryghilse* (se Noreen V. spr. 3: 259 med litter.); till ä. da. *rue(s)*, från mlty. *rû-(w)en*, *rouwen*, st. o. sv. vb, bedröva, ångra, av fsax. *hreuwan*, st. vb, göra ont, smärta = fhty. *riuwan*, beklaga, ångra (ty. *reuen*), ags. *hréowan*, känna smärta, vartill fsax. *hriwi*, bedrövad, ags. *hréow* samt (med *gg*-inskott såsom i t. ex trygg) isl. *hryggr* ds., med avledn.: isl. *hryggva*, *hryggja* (ipf. *-gð-*), bedröva, bliva bedrövad, no. *ryggja*, vara rädd o. den konkretare äldre betyd. 'rysa', jfr fsv. *ryghia sik*, jämra sig, möjl. också: ängslas (*ryia*, *-andhe*, *ryghiande*, *ryghde*) = sv. dial. *rya sej*, jämra sig, vartill fsv. *ry*, jämmer = ä. da. *ry*, larm; vidare mlty. sbst. *rûwe*, *rouwe*, smärta, ånger, fhty. *riuwa* ds. (ty. *reue*, ånger), ags. *hréow* ds. Väl till samma grundrot som adj. rå o. vb. rysa. — Om inhemska ord med samma betyd. se ider o. ånger.

1. **ruff**, å fartyg, Tersmeden 1734, i sht förr även *roff*; jfr *roof* Rajalin 1730 = da. *ruf*, från mlty. *rûf*, *rôf*, ruff, skyddstak, lock m. m., el. holl. *roef* =

ffris. *hrôf*, tak, ags. *hróf* (eng. *roof*), m., motsv. isl. *hróf* n., skjul för fartygsbyggnad, i fno. även: hustak, ösv. dial. *ro*, tak på stolpar, av germ. **hrōfa-*; av omstridd härledning: sammanställt bl. a. med ir. *cró*, stall, fårfålla o. d., av ie. **krāpo-*.

2. **ruff**, drift, fart, E. Carlén Rosen på T. 1842 = da. *ruf* : *i en ruf*, inom ett ögonblick, från lty. *in (d)en ruff* ds., öfris. *ruff*, snabb rörelse m. m.; till lty. *ruffen*, hastigt gripa, rycka (jfr nsv. *i ett ryck*); besl. med roffa o. rov.

rufsa, Ahrenberg Hemma 1887, GHT 1892, rätt ungt ord i litter. (ej hos Dalin 1853); väl av **rupsa*, till den under rubba omnämnda stammen *rup-* i isl. *ruppa*, riva löst m. m. Jfr med avs. på *-ps-* till *-fs-* glufsa, nafsa, rafsa, styv- i styvson (av *styp-*), tofs. — Härtill adj. rufsig, Skogman Eug. 1854; ävensom väl sv. dial. *ruffse* n., torva av många tätt sammanvuxna sädesstånd.

rugg m. o. n. Wallerius 1739 (n.); snarast av germ. **ruwwa-*, avljudsform till ragg (se f. ö. d. o.), varemot no. *ruggefeld*, luden skinnkappa, svarar mot isl. *rǫggvarfeldr*, o. därför jämte no. *rugga*, *rogga*, grovt täcke, måste (liksom ragg) anses utgå från ett **rǫggv-*. Annorlunda Kock Uml. u. Brech. s. 221: rugg av **rǫggv-* (till ragg såsom dugg till dagg el. som da. *lug* till lagg i laggkärl). — Eng. *rug*, grovt täcke, kan vara lån från nord.; jfr dock Björkman Scand. loanw. s. 35 n. 2. — Jfr rugga. — Avledn.: ruggig, motsv. sv. dial. *rugget*, lurvig, luden, skrovlig, fsv. *ruggotter*, skrovlig, rynkig; jfr eng. *rugged*, skrovlig, ovänlig (jfr Björkman a. st.).

rugga, fälla fjädrarna (om fåglar), t. ex. Lind 1749 (även refl.), Brauner 1756, även: reda de hoptovade håren o. d.; avledn. av rugg.

[rugga, sv. dial., ä. nsv., rubba, se under rucka.]

rugge, tät hop, särsk. av växter, t. ex. al-, vass-, 1754, i litter. egentl. dock först i senare tid, i dial. även *rugga*, *rogga* f.; med i ord med likn. betyd. vanlig hypokoristisk förlängning av stamkonsonanten (jfr t. ex. spragge), till sv. dial. *rūga*, *råga*, liten hög, isl. *hrúga*, hög; se f. ö. ruva 2, råga ävensom ruka o. rök 1.

rugier, forngerm. folkn., **Rügen**, tyskt önamn, se under råg.

ruin, 1620-t. i betyd. 'fördärv' = da. *ruin*, ty. *ruin* m., förfall, undergång, *ruine*, f. (på 1700-t. även *ruin* m.), förfallen byggnad o. d., fra. *ruine* i båda betyd., av lat. *ruīna* ds., till *ruere*, falla, sönderfalla (jfr t. ex. kongruent). — Härtill ruinera, av ty. *ruinieren*, fra. *ruiner*, av mlat. *ruināre*.

ruka (vard.), hög, vanligt t. ex. hos Blanche = nisl. *hrúka*, no. *rūka*; meng. *ruke*, hop (eng. *ruck*) väl från nord.; avljudsform till rök 1 (sädesskyl, av *hrauk-*); se d. o. o. jfr rugge, ruva 2, råga.

rulad, C. Warg 1755 (om maträtt), Kellgren 1782 (mus.), förr med fransk stavning, från fra. *roulade*, till *rouler*, rulla (se d. o.), till *rouelle*, litet hjul (se rulett).

rulett, hasardspel med en liten kula som sättes i rörelse, från fra. *roulette*, dimin. till *ruelle*, litet hjul, dimin. till *roue*, hjul, av lat. *rota* ds. (= ratt; jfr rotera osv.).

1. **rulla**, namnlista, o. **rulle**, Petreius 1615: *rulla* ackus., plur. *-er* o. *-or*, fsv. *gulrulle*, guldrulle = da. *rulle*, rulle, jfr y. fsv. *rolla* ackus. P. Månsson s. 546, rulle, senisl. *rolla*, sammanrullad skrift; från mlty. *rolle* = mhty. *rolle*, *rulle* (ty. *rolle*), väl närmast från fra. *rôle*, rulle, lista, roll (= roll) = ital. *rollo*, *rotolo*, av mlat. *rotulus*, förteckning, pappersrulle (se rotel), dimin. till lat. *rota*, hjul (= ratt). Jfr följ., rulad, rulett o. röllika. — Rulla, rulle, roll o. rotel äro sålunda ytterst etymol. identiska, s. k. orddubletter.

2. **rulla**, vb, Bib. 1541, y. fsv. *rolla* (P. Månsson s. 546, 547) = da. *rulle*, ä. även *rylle*, *rolle* (jfr sv. dial. *rylla*), från ty.: mlty., mhty., ty. *rollen*, lty. *rullen*, ty. dial. även *röllen*, av ffra. *roler* (fra. *rouler*, eng. *roll*), av mlat. *rotulāre*, till *rotulus* o. *rotula*, egentl.: litet hjul; se föreg. o. rulett.

rulta, vb., Arvidi 1651, Lucidor (om vagn), Eurén 1794: 'rultade emot mig', Atterbom osv.; jämte sbst. rulta, kort

o. tjock kvinna; motsv. no. *rulta*, falla omkull (jfr *rylten*, som går osäkert), som sbst.: kvinna som går o. rultar, shetl. dial. *rult*, *rolt*, vb, rulta, som sbst.: klump, klumpig person, sydty. dial. *rulzen*, välta sig på golvet. Ej, såsom antagits, t. ex. av Torp Etym. ordb. s. 548, avledn. av rulla; ej heller med Noreen V. spr. 3: 287 avljudsform till likbetyd. da. *vralte*, vars härledning o. bildning f. ö. är outredd. Säkerl. i stället till någon germ. stam, som betecknar något klumpigt el. dyl.; jfr no. *rolp*, *rulk*, *ruls* i denna betyd., *rolt*, höjd, backe, egentl.: klump, osv.

1. **rum**, sbst., fsv. *rūm*, rum, ställe, sträcka, utrymme (*giva*, *få rum*), tidrymd, tid = isl. *rúm*, da. *rum* n., got. *rûms* m. el. *rûm* n.?, mlty., fhty. *rûm* (ty. *raum*) m., ags. *rúm* (eng. *room*), av germ. **rūma-*; substantivering av germ. adj. **rūma-* (såsom i sbst. djup, jfr djur) = sv. rum (i uttr. *i rum sjö*; väl i denna förb. från holl. el. mlty.), sv. dial. *rum*, rymlig, fsv. *rūmber*, isl. *rúmr*, da. *rum*, got. *rûms*, ffris. *rûm*, ags. *rúm*, jfr fhty. *rûmi* (ty. *geraum*); i fsax. som adv.: *rûmo*. — Sv. dial. *rum*, ut, o. *rumme*, ute, av fsv. *rūm*, resp. *rumme*. — Besl. med avest. *ravah-*, vidd, rum, lat. *rūs* (genit. *rūris*; av **reuos*; jfr rustik), land (i motsats till staden), fir. *róe*, slät mark (av **rouesiā*). — Till adj. rum i betyd. 'vid, rymlig' höra en mängd sv. ortnamn, såsom sjön. Rum(me)sjön, Rymmen (i vissa andra ingår substantivet); se förf. Sjön. 1: 487, 493. Samma adj. uppträder också i ä. nsv. o. sv. dial. *rumboland(et)*, slättlandet till skillnad från bergs- el. skogsbygden, o. i ä. nsv. *rumbygden* ds.; jfr Lindroth Ortn. på *-rum* s. 110, N. Ahnlund i Sv. Dagbl. 1920, nr 230, s. 7 o. under Romfartuna (slutet). — Jfr -rum 3, rymd, rymma.

2. **rum**, adj., se föreg.

3. **-rum**, sammans.-led i ortnamn, samma ord som föreg., väl snarast i betyd. 'avröjd plats, röjt ställe' el. i vissa fall kanske 'öppen plats'. Första leden innehåller bl. a. ofta personnamn o. binamn, t. ex. Stensrum, el. ord som ange natur- el. terrängförhållanden, t. ex. Högsrum, el. sjönamn, t. ex. Tirserum, av fsv. *Tīdhi(r)srum*, till ett sjönamn **Tīdhir* (besl. med Tidan; se d. o.), Virserum (se d. o.), Yxnerum (se d. o.), el. bebyggarna (i pluralis), t. ex. Dänningerum, 1651: *Denningerum*, dvs. 'däningarnas röjning' el. dyl. (jfr Danerum, av fsv. *Danarum*), m. m. Ett *rum*-namn är ursprungl. också Bunnström Smål., av fsv. *Bunzrum*, till sjönamnet Bunn (med inskott av *t* mellan *s* o. *r*). Åtminstone ett antal av dessa namn torde ha uppstått under hednatidens senare århundraden. Jfr Lindroth Nord. ortn. på *-rum* (dock med en säkerl. oriktig uppfattning om namntypens historiska upprinnelse) samt i fråga om de med vattendragsnamn sammansatta även förf. Sjön. Sv. lm. XX. 4:95.

4. **Rum-** i Rumilien (*-elien*) o. Rumänien återgår ytterst på staden Roms namn; det förra, turk. *Rum-ili*, egentl.: romarnas (dvs. européernas) land, o. det senare, rum. *România* (som statsnamn från 1861), med syftning på de romanska kolonisterna från o. 107 e. Kr. o. senare.

[rumbolandet, sv. dial., se rum 1 slutet.]

rumla, 1736 med en betyd., som kunde motsvara den nuvarande (jfr nedan), sv. dial.: galnas, stoja, gotl., fsv. *rumbla*, bullra = no. *rumla*, slamra, bullra, da. *rumle* ds., motsv. lty. *rummeln*, åstadkomma ett dovt ljud, mhty.: larma, falla med brak; med biformen mlty., mhty. *rumpelen*, larma o. d. (se överrumpla); avljudsform till ramla; av ljudhärmande karaktär (liksom t. ex. tumla); knappast besl. med det på likartat sätt uppkomna isl. *rymja*, böla, brumma, *rymr*, grov röst o. d. — Sv. rumla betyder alltså urspr.: föra väsen o. d. — Den moderna betyd. av rumla synes allmänt i bruk först på 1840-t. (Braun, Blanche osv.), dock icke uteslutande om dryckjom, t. ex. Blanche 1845: *rumlat, d. v. s. druckit och spelat*; jfr även uttr. *rumlas med dryckjom* hos Lilljebjörn Hågk. 1867. Dessutom uppträder omkr. mitten av 1800-t. en närmare grundbetyd. 'bullra' stående anv. 'rumstera, bråka', särsk. i förb. *rumla* (*om*) *med*.

rumor, Bib. 1541, från mlty. el. ty. *rumor* (sen mhty. *rumôr*), av mlat. *rūmor*, bl. a.: larm, tumult, i lat.: rykte, dovt buller (jfr r u n a). — Härtill ä. nsv. *rumora*, t. ex. gamla bibelövers.: 'att de dricka skola och rumora, likasom af vin' Zach. 9: 15, efter ty. *rumoren*.

rumpa, M. Lewenhaupt 1579: 'få ris på ehr rumpe', i ä. nsv. liksom i dial. ofta: svans = fsv.: svans, även *rompa* (med dial. övergång av *u* till *o* framför nasalen = ä. nsv., sv. dial.), ävensom *roppa* (av **rump-*) = no. *rumpa*, da. *rumpe*; meng. *rumpe*, svans, är lån från nord. spr. (betyd. 'svans' är näml. speciellt skandinavisk); utvidgning av sv. dial., no. *rump*, nisl. *rump(u)r* ds. = mlty. *rump*, kropp, bål, sekundärt även: ett slags kar, bikupa, mhty., ty. *rumpf* (i ty. dial. även: rynka, skrumpen varelse); samma ord som no. *rump*, bergknalt. Möjl. av en rot för 'skrympa ihop' el. dyl., antingen germ. *hremp* (växelform till *skremp* i s k r y m p a) el. *remp*, vartill mlty. *rimpen* vb, rynka ~ ty. *rümpfen* osv. Den nisl. oassimilerade formen vore i så fall lånad.

rumstera, Schroderus Com. 1640: 'rumora (graszera, rumstera)', i ty. texten: *rumpeln*; vanligt i dial. (stundom med betyd. 'ställa i ordning, städa'), där även *rumme-, runnestera* förekommer; lån från da. *rumstere*, som är en, sannol. av ä. da. *rostere*, lägga kvarstad på varor (= ä. sv. *rostera*, etymol. = a r r e s t e r a) påverkad ombildning av ett da. **rumasjere* = eng. *rummage*, genomsnoka, larma, ävensom (o. urspr.): stuva varor i lastrummet. Jfr Falk-Torp s. 920 (fra. *arrimer*, stuva varor, hör dock knappast hit; jfr Meyer-Lübke s. 549).

runa = y. fsv., 1489 = no. *rūna*, gammalt formulär, da. *rune*, runa; utvidgning av fsv. *rūn* f., runa = isl. *rúnar* plur., bokstäver, runor, magiska tecken o. formler, litteratur, kunskap, got. *rûna*, hemlighet, mlty., mhty. *rûne*, hemlig viskning el. överläggning, i mlty. även: runa, ags. *rún* ds. som i mlty., även: hemlighet, av germ. **rūnō-* = finska lånordet *runo*, sång (varifrån sv. r u n a även fått betyd. 'finsk dikt'). Den magiska betyd. ingår f. ö. i t. ex. ä. nsv. *runobok*, trollbok, *runokarl*, trollkarl (= no. *runekall*, spåman), folkvisans *runaslag*, trollsång, o. no. *runa*, spå, trolla. Besl. med sv. dial. *runa*, locka, tubba, fsv. *rūna*, viska, väl lån från mlty. *rûnen* ds., av fsax. *rûnôn*, motsv. fhty. *runên* (ty. *raunen*), ags. *rúnian* (eng. *roun*) ds.; jfr isl. *rýna*, tala förtroligt. Avljudsform: germ. **reun-* i mhty. *rienen*, jämra sig, ags. *réonian*, mumla. Väl till en ljudhärmande rot *ru* i lett. *runāt*, sladdra, ags. *rýn*, bölande, ävensom lat. *rūmor*, dovt buller, rykte (jfr r u m o r), grek. *ōrýomai*, klagar, tjuter, råmar, osv.; jfr r ö s t 3. Torp Etymol. ordb. s. 549 (o. tidigare hos Fick 3^4: 348). Alltså att till sitt ursprung jämföra med isl. *þulr* (osv.), talare, recitator, vb. *þylja* osv. till ett onomatopoetiskt *þul-*, mumla o. d. — Isl. *raun* = sv. r ö n, grek. *erevnáō*, efterforskar, osv., som av Noreen Urg. Lautl. s. 82 m. fl. förbindas med r u n a, höra sannol. till en annan ordgrupp. — Jfr G u d r u n.

rund, fsv. *runder* = da. *rund*, från mlty. *runt* (*-d-*) = mhty. *runt* (ty. *rund*), eng. *round*, från fra. *rond* = ital. *rotondo*, span. *redondo*, av lat. *rotundus* (se r o t u n d a), till *rota*, hjul (urbesl. med ty. *rad*, hjul = r a t t; se även r o t e r a). — I fsv., ä. nsv. o. ä. da. också i den överförda betyd. 'frikostig', vartill r u n d h ä n t el. -h ä n d, Idun 1895, vanligt först på 1900-t., tydl. efter da. *rundhaandet* el. *rundhændet*, jfr sv. g e m e d r u n d h a n d; ävensom adj. r u n d l i g, riklig = da. *rundelig*. — R u n d h u l t, Rosenfeldt 1698: *rundhält* = da. *rundholt*, från lty. *rundholt* = ty. *rundholz*, till *holt* i betyd. 'trä' = sv. h u l t (se d. o.). — R u n (d) s t y c k e, gammal myntbeteckning, Var. rer. 1538. I Gbg även benämning på ett slags runda franskbröd. — Härtill sbst. r u n d o. r o n d, av ty. *runde* o. fra. *ronde*. — Jfr följ. — Det gamla inhemska ordet för 'rund' är fsv., fda. *sīval*, isl. *sívalr* (se si-, s y n d a f l o d o. v a l 1).

rundel, t. ex. Spegel = da., av mlty. *rundél*, även: skans = ä. ty. *rundel*, av fra. *rondelle*, dimin. till fra. *ronde* (ital. *ronda*), till föreg. — En äldre be-

tyd. av runt fästningsverk, torn o. d. (t. ex. Johan III 1573, 1577, Lælius 1581 osv.) föreligger i gatnamnen Rundelsgränd i Uppsala o. (ä.) *Rundelsstræde* i Malmö; motsv. i ä. da. o. ty. I ä. nsv. förekommer ordet också som ett slags sköldar.

Runeberg, sv. o. finnl. familjen., förr även: *Runneberg*, antaget av *Lars Runeberg* († 1773) efter faderns födelseort, *Runneby* i Jämtl.

1. **runga,** starkt genljuda, i litter. vanligt först efter mitten av 1800-talet; med den sekundära betyd. 'skaka' (egentl.: så att det genljuder) t. ex. hos Spegel, O. v. Dalin osv. = da. *runge*; jfr isl. jättenamnet *Hrungnir*, egentl.: larmaren o. d. (urspr. en åskdemon; jfr jätten. *þrymr* till *þrymr*, larm), o. no. *rungla*, larma; avljudsform till vb. ringa (se d. o.).

2. **runga,** dialektord, från vagnsaxeln uppstående stöd o. fäste för vagnskorgen o. d. (se Rietz); Cnattingius 1876; jfr Juhlin-Dannfelt: *rungbank*; väl snarast lån från mlty. *runge* (= ty.) ds. = ags. *hrung* ds., bjälke (eng. *rung*, tvärbjälke, i sht som skeppst.), got. *hrugga* f., käpp; av ovisst urspr.; olika tolkningsförslag se Charpentier BB 30: 159 o. H. Petersson IF 24: 45. — Ordet synes uppträda i ett sammanhängande bälte från (vissa delar av) Klm. l. över Ögtl. till s. Nke, men saknas veterligen i Jönk. o. Kronob. län, Hall., Skåne (o. Blek.?); dock torde en närmare undersökning kunna giva ett annat resultat. Något starkare skäl att betvivla dess utländska ursprung finnes emellertid knappast.

runka, Balck 1603: *r. åstadh*, Schroderus 1640 (om hus), y. fsv. *runka* P. Månsson s. 472 = no.: svaja, slingra (om fartyg), gå o. driva; med avledn. sv. dial. *runkla*, skaka, ofta runka, vingla med, no.: svaja, gunga; med avljudsformen sv. dial. *rinka*, runka av o. an (kanske en nybildning med diminutiviskt *i*, jfr knirka o. knarka, dingla o. dangla osv.). Nasalerad biform till rucka?

Runmarö Uppl., se under Rådmansö.

[runnbagge, -värę m. m., dialektord, osnöpt vädur, se under ränna 1 o. vädur slutet.]

Runtuna Sdml., se Rön-.

-rup i familjen., t. ex. Gleerup, Westrup, se torp slutet.

Rupert, Ruprecht, mansn., se Robert.

Rurik, mansn., se Rodrik.

rus, fsv. *rūs*, rus (möjl. även: bullersam lek) = da. *rus*, förr även: larm, holl. *roes*; eng. *rouse* från nord. el. holl. spr., till rusa, liksom ty. *rausch* till *rauschen*, en *k*-utvidgning av rusa.

rusa, störta fram = fsv. (även: leva i sus o. dus), no. = ä. da. *ruse* = el. möjl. lån från mlty. *rûsen*, holl. *roezen*; jfr avljudsformerna no. *rūsa* o. *rausa*; väl besl. med grek. *oroúō*, rusar (kanske av **orous-*, med f. ö., såsom i flera liknande fall, dunkelt *o-*), slav. *ruch-*, *rych-* i t. ex. ry. *ruchŭ*, rörelse, oro, polska *rychły*, snabb (Persson Indog. Wortf. s. 838), o. avlägsnare med lat. *ruere* i betyd. 'skynda, storma fram' (väl ett annat ord än *ruere*, falla, varom se ruin). Se f. ö. ruska o. rusta 2.

rusk, i regnrusk o. d., t. ex. 1769 (Norrl.) i sammans. *snörusk* = no., da. dial.; vartill adj. ruskig, jfr ä. nsv. *ruskande väder* t. ex. Dalins Arg. o. sv. o. no. dial. *ruskall*. Möjl., med Torp Etym. Ordb. s. 552, till rusa; jfr öfris. *rûsig wêr*, ruskigt väder med blåst. Dock kanske snarare i första hand till de under Rusken omnämnda orden för 'susa, prassla' o. d. med syftning på det av regn el. blåst framkallade ljudet.

1. **ruska** vb, som intrans. i betyd. 'skaka' Bib. 1541 (om träd; möjl. dock till *rusk-*, susa o. d., se Rusken), refl. t. ex 1634 = no. *ruska* ds., da. dial. *ruske*, riva upp med roten, fara omkring, jfr isl. *ryskja*, riva, lugga; besl. med no. *rysja*, fläka av, riva bort håret av. Om däremot den under Rusken omtalade stammen *rusk-*, larma, är besläktad, synes osäkert; i vissa fall har väl dock påverkan egt rum. Jfr följ.

2. **ruska,** i lövruska o. d. = fsv.; att döma av ordets isolerade ställning snarast en jämförelsevis ung bildning till föreg.; egentl.: det från trädet el. dyl. avryckta; av samma slag som det formellt identiska, men självständigt

uppkomna no. *ruska*, trådhärva, bildats till motsv. norska verb. Annorlunda Karsten Germ. Lehnw.- stud. s. 154, som förbinder ordet med bl. a. mlty. *rusch* o. mhty. *rusche*, säv, no. *rusk*, avfall, osv., ävensom fslav. *rozga*, gren, spö, vilka dock sannol. representera sinsemellan etymol. skilda ordgrupper.

Rusken, stor sjö i Västra hd Smål., fsv. *Rusk* o. 1200; till fsv., no., isl. *rusk*, buller, larm, fsv. *ruska*, rusa, ä. nsv. bl. a.: sorla, t. ex. Stiernhielm, no.: rassla, susa, mlty., mhty. *rûschen*, storma fram, larma, brusa, susa (ty. *rauschen*), meng. *ruschen* (eng. *rush*), rusa (väl egentl. med syftning på ljudet); alltså med ungef. samma betyd. som i sjön. Jälmaren, Rottnen, Skrikegallen Tjutingen; snarast till en ljudhärmande ordstam av samma slag som den i litau. *ruzgiù*, brusar; kanske dock även besl. med rusa, alltså egentl. betecknande det ljud som åtföljer den hastiga rörelsen (jfr Persson Indog. Wortf. s. 838 n. 2); se f. ö. rusk, ruska, rusta 2, rysk, rör 2, röst 3. — Härtill Ruskån, som att döma av fsv. *Ryskiomadhum* förr hetat *Ryskia* (alltså avledn. av sjönamnet). — Formen *Roseken* är en yngre på litterär väg uppkommen folketymologisk ombildning. — Förf. Sjön. 1: 491, 495, 496.

russ, häst, egentl. dialektord (Gotl., Boh.-l.), fgutn. *rus*, jfr fsv. *hros-* i sammans. (det senare väl från mlty.) = isl. *hross* n., fsax. *hros*, fhty. *(h)ros* (ty. *ross*), av germ. **hrussa-*; etymologiskt identiskt med **hursa-* (fsv. *hors* osv.; se horsgök) med gammal växling av *-ur-* o. *-ru-* (såsom t. ex. i sv. dial. *röst*, skogstrakt, av **ryst*, no. *ryst*, skogsbacke m. m., *rust*, lund ~ ty. *horst*, busksnår, småskog, varav sv. horst); se horsgök, rossläder, rusttjänst. Från germ. spr.: fra. *rosse*, skinkmärr. — Härtill fem. sv. dial. *ryssa* (*russa*) = isl. *hryssa*, no. *ryssa*, sto.

russin, i ä. nsv. (såsom i vissa dial.) även med tonvikten på sista stavelsen, t. ex. R. Foss 1621: *rusijn*, Schroderus Lex. m. fl., fsv. *rusin*, *rosiin* = da. *rosin*, från mlty. *rosin(e)* = sen mhty. *rosin*, *rasin* (ty. *rosine*), av ffra. *rosin*, jämte fra. *raisin*, vindruva (*raisin sec*, russin), varav eng. *raisin*, russin, av vulg.-lat. **racīmus*, av lat. *racēmus*, druva, druvklase (varav även ital. *racemo*, vartill *racimolo*), väl (med Meillet) jämte grek. *rāx* (genit. *rāgós*), druvkärna, ett förindoeuropeiskt medelhavsord. — Betyd.-växlingen 'klase' o. 'druva' uppträder även i druva, vars grundbetyd. är 'klase, klump', o. i grek. *staphylé*. För 'russin' användes i grek. *staphis* (genit. *-ídos*).

russtjänst, se rusttjänst.

1. **rusta** (ut-), t. ex. G. I:s reg. 1559, ä. nsv. även (-)*rysta* 1531, (-)*rösta*, jfr ä. nsv. *rusting*, rustning, Bib. 1541 (ävensom *rustning* i betyd. 'ställning, estrad' t. ex. 1627, jfr ty. *gerüst* ds.) = da. *ruste*, i ä. da. även *ryste*, från mlty. *rusten*, bereda, rusta (i sht till krig) = fhty. *rusten*, även: smycka (ty. *rüsten*), ags. *hyrstan*, utrusta, smycka, överdraga, betäcka; vartill fhty. *(h)rust*, rustning, ävensom *gahrusti*, *girusti*, rustning, ställning av bjälkar el. bräder (ty. *gerüst* i den senare betyd.) n., ags. *hryste* f. plur., utrustning, rustning, prydnad; av omstridd härledning. Säkerl. besl. med ags. *(ge)hroden*, lastad, fylld, smyckad = isl. *hroðinn*, smyckad; möjl., med Fick Bezz. Beitr. 1: 339, till ie. *kru* i fslav. *kryti*, betäcka, osv. (grek. *korýssō*, rustar, som av samme forskare även föres hit, har annat ursprung). Andra, mer el. mindre osäkra tolkningsförsök se hos Falk-Torp s. 1535. — Rustkammare = da. *rustkammer*, från mlty. *rustekamer* el. ty. *rustkammer*, jfr fhty. *(h)rust*, rustning = ä. nsv. (lånordet) *rust* ds.; alltså: rum, där rustningar förvaras.

2. **rusta,** stoja, leva om, t. ex. S. Agrell 1709: 'Moot afftonen stötte konungen med sin swijt till oss, då wij rustade lijtet'; f. ö. Bellman (rätt vanligt), Gustaf III, Envallsson osv.; i dial. även 'leka' = no.: jfr eng. dial. *roust*, bringa i oordning, stoja; till en ljudhärmande rot *rus*, väl sammanhängande med rusa o. de under Rusken omnämnda orden för 'larm' o. d.; möjl. även till ruska 2 (se dessa ord). — Härtill rustibus, Altén 1796, till buss 1

i betyd. 'kamrat', alltså egentl.: dryckesbroder o. d. Jfr sv. dial. o. ä. sv. *rutebuss* Weste 1807 o. ä. nsv. *rut(e)bro(de)r* L. Petri osv. (se ruta 3); ävensom sv. dial. *russlebuss* ds. till *russla*, svira, av det även förekommande *ruttla* (jfr nässla, vassla), avledn. av ruta 3.

rustibus, se föreg.

rustik, adj., 1752, av fra. *rustique*, plump, bondaktig, lantlig, okonstlad, av lat. *rusticus* ds., egentl.: som hör till landsbygden, till *rus*, landsbygd (se rum 1). — Härtill sbst. rustik, arkit., 1740 osv.

rusttjänst, sl. av 1600-t., i anslutning till rusta 1 ombildat av ä. nsv. *rosstiänst*, efter ty. *rossdienst*, tjänst till häst, till ty. *ross*, häst (se russ, rossläder).

Rut, kvinnon., efter bibelns *Rut*, en moabitisk kvinna, som givit namn åt *Ruts bok*.

1. **ruta,** vinruta, Ruta graveolens = fsv. = senisl. *rúta*, lty. *rûte*, fhty. *rûta* (ty. *raute*), av lat. *rūta*, väl av grek. *rytḗ* (-ū-?), av ovisst ursprung. Från lat. *rūta* kommer också bl. a. ffra. *rude* (fra. *rue*, varav eng. =), varifrån ags. *rúde*, mlty. *rûde* (varav da. *rude*). De nord. orden ha möjl. upptagits direkt från lat.

2. **ruta** (fönster-, fyrhörning), 1556 i herald. anv., o. 1600 om fönster = da. *rude*, från mlty. *rûte* = mhty. *rûte* (ty. *raute*); möjl. från början en heraldisk term från riddarväsendet, där ordet betecknar ett vapenfält; f. ö. dunkelt; oklara äro även konsonantförh. i de tyska orden. Med avs. på betyd. 'fyrhörning' > 'fönsterruta' jfr fra. *carreau* ds.; se f. ö. ruter.

3. **ruta,** blott ä. sv. o. sv. dial., svira, leva om, rusta = fsv. (där även, som det synes: svärma, fara omkring), motsv. no. *ruta*, svira, stoja, storma, ä. da. *rutte*, svira, fara omkring, nu: slösa; åtm. i sv. o. da. lån från mlty. *rûten*, idka stråtröveri, till *rûter*, stråtrövare, beriden krigare, soldat (se ryttare), varmed antagl. ett annat ord sammanfallit: mhty. *rûzen*, larma, storma fram, motsv. no. *ruta* i samma betyd., avljudsform till isl. *hrjóta*, springa loss m. m., no. *rjota*, störta, falla. — Om ä. nsv. *rutebro(de)r*, ä. nsv. o. sv. dial. *rutebuss* se under rustibus (rusta 2).

ruter, 1688 (se citatet under klöver), väl efter da. *ruder*, egentl. pluralform liksom hjärter (möjl. också med anslutning till klöver); utan *r* i vissa dial. såsom Nucköm. *rūd*; från mlty. *rûte* = mhty. *rûte* (ty. *raute*, ä. också *rauten*), egentl.: snedvinklig o. liksidig fyrhörnad figur, ruta = ruta 2. Som spelterm översättning av fra. *carreau*, ruter, fyrhörning (av lat. stammen *quadr-*, fyra, till *quattuor*), varav ty. *karo*. Anses symbolisera borgarståndet. — Hit möjl. uttr. ha ruter i sig. Denna härledning är säker för den händelse en ursprungligare form av uttr. skulle föreligga i: 'det är både ruter och hjerter i den karlen' Lilljebjörn 1874, som ju dock kan vara en yngre skämtsam utvidgning. Jfr Estlander 1886: '(kroaseringen har) gett en ruter åt denna gren af ätten'.

Rutger, mansn., från ty., av fty. *Hródgêr*, *Rotger* m. m. = ags. *Hróðgár*, fra. *Roger* = (det inhemskt nord.) isl. *Hróðgeirr*, fsv. *Rödhger*, med växelformen isl. *Hróarr*, fno. *Rōar*; till germ. **hrōþ-*, ära (se ros 3), o. isl. *geirr*, spjut (se gissel). Jfr under Robert o. Holger.

rutin, från fra. *routine*, genom övning uppnådd färdighet, egentl.: kunskap om vägen, till *route*, väg (se route).

rutscha, Böttiger 1835 (om ett sätt att färdas i tyska gruvor), Ehrengranat 1836; jfr Blanche 1847: *rutscha om*, festa (ä. nsv. *rutsa* 1690 i samma betyd. hör kanske snarare till ruta 3); från ty. *rutschen*, av sen mhty. *rutschen*, *rutzen*, motsv. holl. *rutsen*, lty. *rutsken*; knappast, såsom förmodats, av en iterativ-intensivbildning **ruckazzen*, glida ned på ryggen, till fhty. *(h)rucki*, rygg. — Härtill ty. *rutsche*, ned- el. bortglidande, brant sluttning, jfr redan sen fhty. *ruhcsche*. Sv. rutsch, fart, drift, E. Carlén 1841 osv., äv väl en av detta ty. sbst. oberoende bildning till rutscha. F. ö. är ordet (stundom skrivet *rusch*) ganska vanligt i betyd. '(hastig) utflykt' från 1790-t. till 1800-t:s senare hälft (o. kan väl ännu förekomma i denna anv.);

hos C. A. Ehrensvärd 1796 även: (liten) fest, »swyck» (jfr rutscha ovan).

rutt, se route.

rutten, fsv. *rutin, rotin* = isl. *rotinn*, da. *raadden* (eng. *rotten* väl från nord.), part. till ett vb fsv. **rȳta*, isl. **rjóta*, germ. rot *reut*, varom se under röta 1. Jfr fsv. *rutme* m., ruttenhet (se fetma, sötma). — Härtill: ruttna, fsv. *rutna* = isl. *rotna*, da. *raadne*; i vgerm. spr. (ss. ofta) i stället (urspr.) *ē*-verb: fhty. *rozén*, vissna, ruttna, motsv. (med senare konjugationsväxling) ags. *rotian* ds., fsax. *rotôn*, rosta bort.

1. **ruva,** sårskorpa, fsv. *ruva* = isl. *hrufa*, no. *rŭva*; jfr finska lånordet *rupi* ds. (av germ. **hrubī*), ävensom mlty. *rof*, sårskorpa, fhty. *(h)ruf* m., skorv, utslag (ty. dial. *rufe*); i avljudsförh. till isl. *hrjúfr*, skrovlig (vartill *hrýfi* f., skorv), fhty. *riob*, skorvig, spetälsk, ags. *hréof*, skorvig; besl. med litau. *nu-krùpęs*, skorvig, lett. *kr'aupa*, skorpa, m. m. — Fsv. o. ä. nsv. *rug(h)a* ds. har sekundärt *gh* (av *w*, som i vissa dial. utvecklats ur det *b* som ligger till grund för *v* i ruva), jfr stuga ~ *stuva*. — Till samma grundrot, ie. *kru* (se adj. rå), höra isl. *hrúðr* m., skorv, osv. samt andra under ryl anförda ord; se f. ö. rysa o. kristall.— I båda fallen med samma betyd.-utveckling som i skorv.

2. **ruva,** om fåglar o. bildl. om personer, 1695 (bildl.) o. 1705 m. fl.: *rua*; kanske snarast, med Noreen V. spr. 3: 259 m. fl., dialektform för *ruga* = no. *rūga* (liksom dial. *(hö)tjuva* för (hö)tjuga o. *juger* för juver); egentl.: ligga på en (liten) hög, till sv. dial., ä. nsv. (t. ex. Bureus o. 1640) *rūga*, isl. *hrúga*, (liten) hög (se rugge); med *-k-* i da. *ruge*, ruva (av *rūka*) = no. *rūka*, ligga el. sitta framstupa, uppstapla, som hör till sbst. ruka. Enl. Falk-Torp under *ruge* bör ruva däremot hellre sammanställas med no. *ruva*, höstack, hög = isl. *hrúfa*. — Alltså egentl. ett förkortat uttryck av samma slag som sv. o. sv. dial. ligga, av *ligga på ägg* o. d.; jfr fra. *couver*, ital. *covare*, ruva, av lat. *cubāre*, ligga, el. ty. *brüten*, ruva, egentl.: värma (näml. äggen); jfr även värpa, egentl.: kasta, fra. *pondre* ds., egentl.: lägga. Dylika uttr. ha tydl. först uppstått i allmoge- o. fackkretsar, där de i sin förkortade form utan svårighet uppfattats.

[ry(a), sv. dial., tjäderhöna, se röj.]

rya, grovt täcke av häst- el. nöthår, fsv. *rȳia* = no. *rya*; jfr mhty. *riuhe*, *rûhe*, pälsverk, ags. *réowe*, *rýhœ* m. m., grovt ulltäcke; av germ. **rūhwiōn* ~ **rūʒ-* i fsax. *rûgi* f., grovt täcke el. skinn, till **rūhwa-*, raggig, strävhårig, sträv, skrovlig = mlty. *rû*, *rûw* (varav da. *ru*, ä. nsv. *rug*), fhty. *rûh* (ty. *rauh*), ags. *rúh* (gen. *rúges*; eng. *rough*); besl. med sanskr. *rūkṣás*, sträv, litau. *raũkas*, rynka, osv. Jfr rocka, rubank. — En släkting synes föreligga i det lapska lånordet *rauke*, fårpäls, av germ. **raukwa-*, alltså en form som ännu icke undergått den germ. ljudskridningen. K. B. Wiklund IF 38: 91 f.

[rya sej, sv. dial., jämra sig, se under ruelse.]

rycka, fsv. *rykk(i)a* = senisl. o. fno. *rykkja*, da. *rykke* = mlty., fhty. *rucken* (ty. *rücken*); av germ. **rukkian*, besl. med de under rucka anförda orden; f. ö. dunkelt. — Härtill: ryck, fsv. *rykker* = isl. *rykkr*, da. *ryk* = lty. *ruck*, fhty. *ruc* (ty. *ruck*), av germ. **rukki-* m. (i nsv. ofta neutr. i anslutning till andra deverbativa abstrakta); bildat som knäck, nyck. — Den nu icke sällsynta ipf.-formen *röck* (ofta t. ex. Strindberg o. P. Hallström; se Lundberg 2:dra avljudskl. s. 28) uppträder redan i Kolmodins Qv.-sp. 1732. Om faktorerna för denna nybildning se Lundberg s. 144.

ryd, röjning i skogen, nu blott dial., men förtjänt att upptagas i riksspr., fsv. *rȳþ* f. o. n.?, i sammans., t. ex. *rofna-rȳþer* plur., jordstycke uppröjt till rovland, samt i ortn. Väsentligen = isl. *rjóðr* n., öppet ställe i skogen, no. *rjod* ds., sv. dial. *ry*, skoglös backe, jfr fsv. *riūdh*; alltså ett *rȳþ*, med förlust av det suffixala *r* el. kanske bildat utan denna avledn., jfr sydty. *riet* n., uppröjd plats. Därjämte möjl. *rȳþ*, med samma avljudsstadium som isl. *ruð* n., röjning i skogen, fsv. *ruþ* = mlty. *rot* (*-d-*) n., fhty. *rod*. Snarast av en s-stam,

**ruðaz*, **ruðiz*, el. av **ruða-* resp. **ruðja-*. Dessa fornformer uppträda i en mängd sv. ortnamn, t. ex. Ryd, Ryssby (fsv. *Ryzby*) samt namn på -ryd, -red (t. ex. Smål., Vgtl.; jfr Kungs-), -rud (Vrml., Dalsl.), -röd (Skåne); se även Råda. Fvnord. *rjóðr* ligger till grund för de bohuslänska namnen Ryr o. Röra. Till roten i rödja, se d. o. — I ortnamnen på *-ryd*, *-rud* osv. ingå icke sällan personnamn (t. ex. Ravelsryd under Ralf, Tovaryd under Tuve) o. djurnamn t. ex. Ormaryd (se Orm-), o. Traneryd, som stundom felaktigt i stället förmodas innehålla personbeteckningar; vidare ofta beteckningar för naturförh. el. produkter av mänsklig verksamhet, t. ex. Sjöryd (fsv. *Siorydh*) o. de av förf. Sjön. 4: 96 anförda sammansättningarna med sjö- o. älvnamn, t. ex. Frykerud osv., el. Brännered Vgtl. (fsv. *Brænnurydh*), Stockaryd Smål. (fsv. *Stokkarydh*) osv. Jfr Landvetter. — Vissa av *ryd-* namnen innehålla kristna personnamn o. måste sålunda härröra från kristen tid. Många äro dock äldre, o. somliga kanske avsevärt äldre. — Däremot ingår urspr. icke -ryd i Danderyd Uppl., fsv. *Danarø(r)* m. m., av f. ö. ovisst urspr. (se förslagsmeningar hos Lindroth Fornv. 1914 s. 155). — Från ortnamn, bildade av ryd o. rud, härröra (åtm. i de flesta fall) familjen. på *Ryd-*, *Rud-* såsom Rydelius (Ö. Ryd Ögtl.), Rudin (teolog, Ö. Ryd Ögtl.), Rudenschöld, efter biskop Torsten *Rudeen* (*Rudenius*) från ett *Rud* i Vrml., Rydin m. fl. — Av det ovan nämnda Ryssby bildades det nu utdöda familjen. *Rhyzelius* (biskop o. hävdatecknare, † 1761, vilkens barn adlades under namnet Odencrantz).

[Rügen, se under råg.]

rygg, fsv. *rygger* = isl. *hryggr*, da. *ryg*, fsax. *hruggi*, fhty. *(h)rucki* (ty. *rücken* motsvarar närmare fhty. *n*-stammen *rucco*; den starka formen kvar i t. ex. *zurück*, tillbaka, egentl.: till rygga, o. i sammans.), ags. *hrycg* (eng. *ridge*, tak-, bergrygg o. d.), av germ. **hrugja-*; enl. Windisch m. fl. (dock med invändningar från Zupitza KZ 36: 239) besl. med ir. *crocenn*, rygg, enl. Zupitza Gutt. s. 127 även med litau. *kriauklas*, revben, samt enl. Kluge Etym. Wb. med sanskr. *kruñcati*, kröker sig; jfr f. ö. Persson Indog. Wortf. s. 857; hit möjl. också lat. *crux*, kors (Vaniček). Till betyd.-utvecklingen är möjl. armen. *ołn* att jämföra; enl. Lidén Armen. Stud. s. 127 egentl.: krökning (besl. med aln). Med avs. på den i flera germ. spr. uppträdande betyd. 'bergsrygg' jfr det närmast till ir. *crocenn*, rygg, hörande gall. *Pennocrucium*, berg, o. motsv. betyd.-utveckling i lat. *dorsum*, rygg (fra. *dos*; jfr endossent under trassat), grek. *rákhis* osv.; av samma slag som den i hals, huvud, tunga m. fl. — Ryggrad, Schroderus Com. 1640: *ryggerad*, I. Erici 1642: *rygg-* = da. *rygrad*, förr: *ryggegrad*, efter ä. ty. *rückegrat*, ty. *rückgrat*, till *grat*, *gräte*, ryggrad, bergsrygg, fiskben = mlty. *gråde*, fiskben, knota (se grad 2). I ä. nsv. *benrad*, skelett = da., ingår däremot ordet rad. — Härtill avledn. rygga, vb, fsv. *ryggia* = da. *rygge* (om hästar).

[ry(g)na, sv. dial., honfisk, se rom 1.]

ryka, fsv. *rȳka*, *riūka* = isl. *rjúka*, da. *ryge*, som sv. vb även: lukta, ffris. *riāka*, mlty. *rêken*, lukta, fhty. *riohhan*, ryka, ånga, lukta (intr.) (ty. *riechen*, lukta, trans. och intr.), ags. *réocan*, av germ. **reukan*, st. vb; i avljudsförh. till ffris. *rûkia*, mlty. *rûken*, av germ. **rūkan*, st. vb; med flera högst osäkra tolkningsförslag; bl. a. till de formellt noga motsvarande grek. *erevgomai*, spyr ut, kastar upp, lat. *erūgāre*, rapa upp, vilkas betyd. dock göra sammanställningen synnerligen betänklig. — Betyd. 'ryka' är den ursprungliga; den av 'lukta' (liksom andra beteckningar för yttre sinnesförnimmelser; se frysa, smak, smärta) utvecklad ur den mera konkreta; jfr de under doft, lukt, stinka o. ånga anförda betyd.-parallellerna. — Från slutet av 1600-t. i böjning sammanblandat med det svagt böjda röka; hos t. ex. Sahlstedt 1773 synes också de båda ordens betydelser ha sammanfallit. Se närmare Lundberg 2:dra avljudskl. s. 14.

rykt, vård, ans = fsv., av ä. *rökt*, vård, omsorg = isl. *rǫkt*, da. *røgt*, av

urnord. **rōkiþō*, till isl. *rókja*, bry sig om, vårda m. m. = fsax. *rôkian*, fhty. *ruochen* (ty. *geruhen* ombildning), av germ. **rōkian*, varav finska lånordet *ruokin*, *ruokkia*, fodra (boskapen); väl besl. med grek. *arēgō*, hjälper; i avljudsförh. till rak, räcka osv., till ieur. roten *reg*, sträcka. Germ. **rōkian* betyder väl alltså egentl.: rikta sin uppmärksamhet på. — Rykt har utvecklats ur *rökt* såsom t. ex. neutr. *snyggt* (varefter mask. o. fem. *snygg*) ur fsv. **snöggt*; jfr även dygn av *dög(h)n* osv. — Se följ.

rykta = fsv., av ä. *rökta*, sköta, sörja för, skaffa m. m. = isl. *rókta* (ipf. *-að-*), da. *røgte*, avledn. av föreg. liksom t. ex. lykta (sluta) av fsv. *lykt*, slut, fröjda av fröjd (fsv. *frygh þ*) m. fl. Alltså ej, såsom förmodas av Torp. Etym. Ordb. s. 561, av germ. **rōkilōn*. — Förr liksom ännu i vissa dial. i mycket vidsträcktare anv. än nu; i riksspr. numera i sht om skötsel av hästar; jfr en liknande betyd.-specialisering av det likabetyd. ansa, som i riksspr. nu med förkärlek brukas om trädgård, blommor o. d.

ryl, sv. dial., jämte *rul*, knöl, valk, även i best. f. *rylen*, reumatism, gikt (egentl. sekundär anv. med syftning på giktknutarna o. d.), Schroderus Com. 1640: *ryyl* 'das lendenweh', fsv. *rȳl*, knöl, svullnad = no. *ryl*, bula, skorv, *rydel*, vårta, utväxt, av **hryðil-*, plur. **hruðlar*, varav **hrūlar* o. analogiskt **hrȳlar*, vartill nomin. *ryl* o. *rul*, av germ. **hrūþ-* i fsax. *hrûtho*, skorv, fhty. (*h*)*rûda* (ty. *räude*) jämte isl. *hrúðr* m., no. *rūr*, skorv, skorpa, till ie. roten *kru* i rå 1; jfr lat. *crusta*, skorpa, fhty. *hroso*, *-a* ds. o. de under rå 1 anförda utvidgningarna av samma rot. Se Torp Etym. Ordb.

rymd, Schroderus o. 1638, Stiernhielm Arch.; mera allmänt dock först på 1700-t.; nybildning till adj. (el. sbst.) rum o. vb. rymma efter mönstret av blygd, bredd, höjd, tyngd o. d. (av germ. ord på *-iþō-* el. nyskapade efter denna typ).

rymma, fsv. *rȳma*, göra fri el. öppen, fly el. vika från, intrans.: fly = isl. *rýma*, da. *rømme*, förr även: röja undan, fsax. *rûmian*, fhty. *rûmen* (ty. *räumen*), ags. *rýman*, i huvudsakligen samma betyd., av germ. **rūmian*, avledn. av adj. rum.

1. **rynka**, vb, fsv. *rynkia*, hopdraga, rynka = no. *rykkja*, da. *rynke*, ett på svaga stadiet bildat kausativum, germ. **hrunkwian*, till germ. **hrinkwan*, av **hrenkw-* = isl. st. vb. *hrøkkva*, rynka sig; med avs. på bildningen jfr kausativet fsv. *flytia* (se flytta). Isl. *hrøkkva* (ipf. *-ta*), rynka, kan vara identiskt med rynka el. också utgå från ett **hrankwian* (jfr isl. *sløkkva*, *þrongva* osv.). Ie. rot *kreng* vid sidan av *kre(n)k* i litau. *krenkù*, *krèkti*, löpna; jfr skrynka av ie. *skreng*. Parallellrot: germ. *wrenk* i ags. *wrincle*, sbst., rynka, *wrinclian*, vb (eng. *wrinkle*) osv.; snarast också i mhty. *runke*, rynka, fhty. *runzala* (av **runkt-*) = ty. *runzel*, som dock kunna utgå från *hrunk-*. Dessutom en serie ungef. likbetyd. ord med läppljud; se krympa o. skrympa. Se f. ö. följ. — Annorlunda om sv. verbet rynka Kock Sv. ljudh. 1: 25 o. där citerad litteratur; jfr även Olson Ark. 29: 48.

2. **rynka**, sbst., fsv. *rynkia* = no. *rykkia*, da. *rynke*, av urnord. **hrunkwiōn*, bildat på samma rotstadium som föreg., i avljudsförh. till germ. **hrenkwan*, rynka sig. — Växelform: urnord. **hrunkwōn* = isl. *hrukka*, no. *rukka*. — Jfr under skrynka 2.

Ryr, ortn. Boh.-l., se under ryd.

rysa, i ä. o. y. nsv. svagt böjt, jfr dock ösv. dial. ipf. *räus* (se även nedan), fsv. **riusa* (ipf. *rös*), frysa, jfr *rusin*, frusen (= sv. dial. *rusen*) = isl. *hrjósa* (ipf. *raus*), no. *rjosa* (ipf. *räus*), ett speciellt nord. ord (i da. dock i stället *gyse*, ä. da. *giuse*, jfr gös 1) av germ. **hreusan*. Möjl. egentl.: bli ojämn i huden el. dyl., besl. med ags. *hrûse*, jord, av ieur. roten *krus* i lat. *crūsta*, skorpa, grek. *krýos* (av **krusos*) n., kyla, is (jfr kristall); utvidgning av roten i adj. rå; se även ruelse, ruva 1 slutet o. ryl. Dock enl. somliga besl. med rysta. — Den t. ex. hos Sahlstedt, Heidenstam o. Hallström förekommande ipf.-formen *rös* är ej en fortsättning av fsv. *rös*,

utan en nybildning efter typen *frysa* : *frös*. — Tyskan har i stället dels *schauern* (se skur) o. dels *schaudern*, motsv. det ej fullt identiska eng. *shudder* (till skudda, egentl.: skaka).

rysch, Konst- o. Nyh.-magas. 1818: *ruche*, av fra. *ruche*, samma ord som *ruche*, (av bark förfärdigad) bikupa, av ffra. *rusche* = provenç. *rusca*, bark; i somliga romaska dial. även: avfall av lin o. hampa; av f. ö. okänt ursprung, enl. somliga egentl. keltiskt.

1. **rysk,** väsentl. dial., rasande, galen = ä. da. *rysk* ds., samma ord som no. *rysk*, bister; jfr med *-u-*: no. *rusk*, rasande, galen, da. *rav ruskende gal*; till stammen *rusk-*, larm(a) o. d. (se Rusken). Jfr t. ex. Dahlstierna: *Rysgalen uti pannan.*

2. **rysk,** folksl., se ryss 2.

1. **ryss** (kol-), 1649 om ett visst kolmått, O. Rudbeck 1698: *ryssiar* plur., motsv. no. *rysse*, till ryssja osv. (se d. o.).

2. **ryss,** folkslagsnamn, i ä. sv. ofta även *rysse* såsom alltjämt i Finnland; ännu Karl XII skriver *rytzen*, fsv. *rysser*, *ryz*, *ryze*, *ryza* = fno. *ruzzar* plur., da. *russer*, mlty. *rûze*, fhty. *rûz(o)*, mhty. *rûz* (ty. *russe*) o. *riuze* (kvarlevande i namnet på det forna tyska småfurstendömet *Reuss*, efter tillnamnet på regenthusets stamfader) — samtliga hty. former med *s*-ljud; av slav. *rusi* el. *rus* (enl. Ekblom kvar i en mängd ortnamn i guvernementet Novgorod m. m.; jfr ry. *russkij*, plur. *russkije*), varav mgrek. *rôs*. Enl. vanlig uppfattning från fin. *Ruotsi*, Sverige, svensk, jfr *ruotsalainen*, svensk, i sin tur sannol., enl. Thomsen m. fl., till fsv. *rōþer*, rodd, ledung m. m., el. det därmed identiska fsv. *Rōþin*, Roslagen o. angränsande delar av östkusten, varifrån en stor del vikingar o. nybyggare kommo. — De finska o. ryska formerna med *-s* visa hän på en fsv. sammans. *rōþ(r)s-* (jfr Roslagen, rospigg, även som Brate Ant. tidskr. XX. 3: 30 f.) växl. med *rōþa(r)-* i fsv. *rōþarum*, *rōþarætter*. — Ryssland var in på 1000-t. ett svenskt skatteland. — Helt annorlunda t. ex. Knauer senast i IF 31: 67 f.: av ett *Rusa*, forntida namn på Volga; alltså: Volga-folk (jfr under bulgar). Osannolikt. — Härtill: Ryssland, fsv. *Ryzaland*. — Jfr ryssläder.

Ryssby, se ryd o. -by.

ryssja, Bib. 1541 osv., jämte ä. nsv. *rös(s)ia* Lex. Linc. 1640 (enl. Lyttkens-Wulff även i y. nsv.); i vissa trakter av Norrland även i betyd. 'mjärde' (Sv. Ekman Fatab. 1918 s. 92) = no. *rysja*; jfr: no. *rūsa*, *rȳsa*, gotl. *räusa*, da. dial., mlty. *ruse*, fhty. *rûs(s)a* jämte *riusa* (ty. *reuse*); av germ. **rusjōn*, resp. **rūs(i)ōn*, **reus(i)ōn*; jfr ryss 1; av somliga, väl med rätta, ställt samman med rör 2 (om av **rauz-*), alltså egentl. 'flätverk av rör' (no. *rusa* betyder bl. a.: vidjekorg för hö); enl. Torbiörnsson Nord. stud. s. 256 däremot besl. med ry. *vérša*, ryssja, av ie. **u̯rs̥iā*, som förhölle sig till germ. **rusjōn* som t. ex. sanskr. *vṛ́kas* (ie. **u̯lk*^{u}*os*), varg, till grek. *lýkos* (ie. **luk*^{u}*os*).

ryssläder, 1563: *rysse-* = da. *rus(se)-læder* = holl. *rusleder*. egentl.: på ryskt vis berett läder (bl. a. indränkt med *ryssolja*).

rysta = fsv. (se Sdw. under rista o. Noreen Aschw. Gr. §§ 176, 550,3) = da. *ryste* (kanske också i enstaka isl. *hrysta*); möjl. till en ieur. rot *kreus*, parallellbildning till *kreis* i *rista*; snarast dock uppkommet genom senare ombildning. Enl. somliga är emellertid ordet besl. med rysa; jfr till betyd.-växlingen i så fall t. ex. ty. *schaudern*, rysa, besl. med skudda, egentl.: skaka, osv.

ryta, fsv. *rȳta*, *riūta*, ryta, vråla, jämra sig, kurra = isl. *hrjóta*, utstöta ett grovt ljud, snarka, brumma, da. dial. *ryde*, böla, av germ. **hreutan* st. vb, avljudsform till ags. *hrútan* st. vb, snarka, giva eko (eng. dial. *rout*), fhty. *rûzzan* sv. vb, snarka, snyfta m. m.; se f. ö. rots; möjl. av ie. **(s)kreud* (se skryta). — Avljudsform.: fsv. ånamnet **Rotn*, egentl.: den rytande, dånande, vars genitivform *Rotna(r)* ingår i t. ex. Ronneby o. Rotneros, båda vid vattenfall; motsv. fno. **Rotn* i t. ex. *Rotneim*. — Till en indoeur. växelrot *reud* hör däremot sv. dial., fsv. *röta*, vråla, böla = isl. *rauta*, avljudsform till mlty. *rêten*, skrika, larma, fhty. *riozan*, gråta,

klaga, ags. *réotan* ds., besl. med sanskr. *rōdati*, gråter, jämrar sig, lat. *rudo*, skriar, bölar, litau. *raudà*, jämmer, klagan, osv. — Gå omkring som ett rytande lejon, efter bibeln, 1 Petr. 5: 8: 'Warer nyktre, och waker; ty edar fiende djefwulen går omkring såsom ett rytande lejon, och söker hvem han uppsluka må' (gamla övers.).

rytm, Litt.-tidn. 1797, Atterbom osv., tidigare, t. ex. 1753, *-us*, från fra. *rythme*, ytterst av grek. *rythmós*, som hör till den ie. roten (*s*)*reu*, flyta, i ström osv.; alltså egentligen om havsvågornas rytm. Jfr under rim 1, som av åtskilliga anses för etymologiskt identiskt.

ryttare = fsv. = da. *rytter*; möjl. genom förmedling av danskan (se Tamm Gr. s. 23) från mlty. *rûter* (uttalat: *-ȳ-*), beriden krigare, soldat, stråtrövare = holl. *ruiter*, ryttare, förr även: stråtrövare (varifrån ty. *reuter*, ryttare = familjen. Reuter samt Reuter- i Reutercrona, -skiöld [*-skj-*], -svärd [*-sw-*] osv.), av mlat. *rutarius*, rövare, krigare, av ä. *rupt(u)arius*, till lat. *rupta* (*via*), (bruten) väg (se rote o. route); alltså egentl.: som håller till på landsvägarna; sedan till betyd. påverkat av ty. *reiter* osv. (jfr riddare). — Härtill mlty. *rûten*, idka stråtröveri; se ruta 3.

1. **rå**, adj., fsv. *rā*(*r*), rå, fuktig (t. ex. om hudar; jfr råm[m]e), okokt = isl. *hrár*, fsax. *hrā*, fhty. *rô*, *rawêr* (ty. *roh*), ags. *hrǽw*, *hréaw* (eng. *raw*), av germ. **hrǣwa-*, **hrawa-* (jfr det gamla finska lånordet *raaka*, rå) = ie. **krĕu̯o-*, jfr sanskr. *kravíṣ*, rått kött, grek. *kréas* (ie. *kreu̯os*), kött (jfr kreosot), lat. *cruor* (väl av **kreu̯os*), blod, fir. *crú* (ie. **krovo-*), litau. *kraũjas* osv., till en ie. rot *kreu̯* med betyd. 'stelna, bli hård'. Om en utvidgad form *krus* = germ. *hrus* se kristall o. rysa; om ett *krup* se ruva 1, om ett *krut* se ryl. — Betyd. 'rå' om sätt, seder o. d. härstammar från ty. Jfr råm(m)e. — Råmjölk, y. fsv. *rämiölk* (*-y-*) Cod. Ups. C 20 s. 124 = no. *raamjølk*, da. *raamelk*, jfr eng. *raw-milk* i betyd. 'oskummad mjölk'; nog till rå. Likheten med litau. *krẽkenà*, råmjölk, som skulle häntyda på ett germ. **hrah-*, är väl sålunda tillfällig.

2. **rå**, sjöt., fsv. *rā* f. (m., n.), stång, rå = isl. *rá*, da. *raa*, mlty. *rā*, mhty., ty. *rahe*, av germ. **rahō* (jfr det gamla finska lånordet *raaka*, stång, rå); med Vernersk växling i sv. dial. *raga*, långt, smalt rotskott ~ **rǣʒ-*(?) i no. *raage* m., smal stång; väl till mhty. *rach*, *râhe*, styv (vartill även ty. *ragen*, resa sig i höjden; se ragla); jfr litau. *rẽklės*, torkställning, o. räck. En nasalerad germ. form *rang-* föreligger enl. somliga i sv. dial. *rång*, avhuggen trästam; dock mycket ovisst (se under rång). — Om parallellbildningar till en *i*-rot se under ria o. ragla (slutet). — Jfr följ. o. rå 5.

3. **rå**, råmärke, fsv. *rā* = no. *raa* (från sv.?); samma ord som *rā*, stång (= rå 1); ofta ingående i ortn. t. ex. Råby; jfr Rör-, Skäl-, Stav- o. Stångby, där de första lederna ha samma betyd. av 'råmärke'; se förf. Ortn. på *-by* s. 27 f. — Jfr Rabenius.

4. **rå**, rådjur, fsv. *rā* f. = isl. *rá*, da. *raa*, motsv. mlty. *rê*, fhty. *rêh* n., *rêho* m. (ty. *reh*), ags. *rá*, *ráha* m. (eng. *roe*), av en germ. stam **raih-*, väl till ett ie. färgadj. **roiko-*, brokig, fläckig, grå, i t. ex. fir. *riach* ds. Jfr Lidén Stud. s. 96, H. Petersson PBB 40: 101. Se även hanrej. — Härtill med grammatisk växling: fhty. *reia*, råget, ags. *rāge*, av germ. **raiʒiōn*. Det likbetyd. ty. *ricke*, ä. *re(c)he* = holl. *rekke* har tolkats som en urgammal femininbildning, germ. **riʒnī-*, bildat som *birn-* i isl. *birna*, björninna, el. dalm. *ynn* (**yrn*), orrhöna (till orre); men är snarare en ung hypokoristisk ordskapelse, jfr ty. *zicke* (fhty. *zikkin*), get. — En sammans. med detta ord o. lamm föreligger i familjen. Rålamb (se d. o. o. lamm).

5. **rå**, troll, oftast neutr., i dial. vanl. fem., Bureus Suml. o. 1600: *rån* best. f. sg.?, O. Rudbeck 1698: *siöråner* obest. f., *skogzrånen* väl best. f. = no. *raa*; ofta i sammans. såsom skogs- (t. ex. Schroderus 1640), sjörå, i sv. dial. även *gårdsrå*, tomte, no. *fiskeraa* osv.; ett speciellt nordiskt ord; jfr isl. *stafró* o. da. *ræ*, isl. *halfrǽingi* (tillnamn), halvtroll? På grund av biformen sv. dial.

råd, jfr *rådande* ds., har ordet av Lundgren Språkl. intyg om hedn. gudatro s. 23 m. fl. tolkats såsom (med förlorat *-d*) = isl. *ráð* i *ráð ok regin*, gudamakter (= råd, jfr råda, härska o. d.); säkerl. med orätt: sv. dial. *råd* beror på senare anslutning till råda el. bör etymologiskt skiljas från rå. Enl. E. Noreen *Rå* 'vätte' och *Ῥάος* hos Dio Cassius (Språkv. sällsk. i Upps. förh. 1916-18) egentl. samma ord som rå, stång, med ungef. följande betyd.-utveckling: stång > stång använd som råmärke > *råmärkets skyddande ande > ande som är fast knuten vid en bestämd lokalitet. Gränsstenar o. -pålar voro bl. a. hos germaner, romare o. greker av sakral natur o. ha mångenstädes dyrkats el. t. o. m. betraktats som gudaväsen. — Övergången till neutralt kön beror huvudsakligen på anslutning till troll, spöke o. d.

6. **rå** (bakverk), t. ex. 1642, 1658 (obest. plur. *råå*); se gorå.

7. **-rå**, i norrländska ortn. (Hls., Mdp., Ångerm.), t. ex. Gudmundrå, av fsv. *Gudmundarādh* (till genit. sg. av Gudmund), Nordingrå (fsv. *Nordungaradh* 1316, men *Norungaradh* 1314; antingen, därest sistn. form beror på skrivfel, 'deras »radh» som bo i norr', el., om formen med *-rd-* beror på ombildning, 'deras som bo vid Nor el. noret', se nor, jfr med avs. på bildningen under -inge), Säbrå, av fsv. *Siōbōrādh* (egentl.: sjöboarnas r.), Vibyggerå, av fsv. *Vibygioradh* m. m. (egentl.: vibyggarnas r., till fsv. *vidher*, skog, se ved, el. möjl. *vi*, hälgedom, se Vi), Ångerm. Väl till råd 1 i betyd. 'område'. Om andra förslagsmeningar betr. härledningen av -rå se litter. hos G. Bucht Hedn. kult.-orter i mell. Norrl. s. 5.

[Råberga, ortn., se under råg.]

råd, fsv. *rāþ*, råd, utväg, hjälp, vilja, plan, rådsförsamling m. m. = isl. *ráð* n. ungef. ds., da. *raad* n., fsax. *rād* m., fhty. *rāt* (ty. *rat*), ags. *ræd*; av germ. **ræða-*. Härtill även ags. *ræs*(?, genit. *ræswe*) f., råd, till råda såsom t. ex. ags. *blódlæs* (genit. *-læswe*), åderlåtning, till låta (alltså ie. *-s-uā*). Se f. ö. råda. — Betyd. 'rådsförsamling' från ty. (motsv. lat. *consilium*); härur den individuella (stats-, hovrättsråd osv.). I denna senare betyd. i ä. nsv. på väg att övergå till mask., t. ex. Runius: *en kunglig råd*, v. Brobergen 1705: *min cammarråd* (Hans. Vitt. 12: 272). Jfr da. *en kammerraad*, *en rigsraad*. — Ett gammalt neutr. plur. ingår i uttr. hava god råd, Hels. 1587 = no.-da. *ha god raad* (däremot da. *have gode raad*), till fsv. *rādh* i betyd. 'omständigheter, ställning', jfr sv. dial. *råd*, utkomst, uppehälle (t. ex. Hall.); ävensom i veta sig ingen (levande) råd, motsv. i fsv., jfr da. *ikke vide sine levende raad*, ty. *er wusste seinem leibe keinen rat*, till fsv. *rādh* i betyd. 'utväg'. — I det arkaistiska med råds råde ingår dat. sg. (jfr gammal i gårde, man ur huse). — Här äro goda råd dyra, efter ty. *hier ist guter rat teuer*. — Kommer tid (el. dag), kommer råd, motsv. i da., efter ty. *kommt zeit, kommt rat*; jfr fra. *à nouvelles affaires, nouveaux conseils*. — Råd och dåd, motsv. i da., jfr ty. *rat und tat*; av samma slag som bot för sot, sju för tu, smått och gott, ur och skur osv. — Se f. ö. följ. o. gorå, husgeråd, -rå o. under rå 5. — Rådfråga, y. fsv. *rādhfrāgha* 1505, rådgöra, från mlty. *rātvrāgen*, rådfråga, rådgöra = ty. *ratfragen*; förr även *rådspörja* (fsv. *rādhspyria*) o. *rådsöka* (ty. *ratsuchen*). — Rådföra sig, Gustaf II Adolf osv. = da. *raadføre sig*, till ä. nsv. *rådföra* t. ex. 1602 (= ä. da. *raadføre*), giva råd, hjälpa med råd, egentl.: föra till rådplägning o. d., senare vanl.: rådfråga (ännu t. ex. Agardh 1857). — Rådman, fsv. *rāþmaþer*, åtm. i sin betyd. av 'medlem av stadens råd' (redan i Skånel. o. M. Er. Landsl.) lån från mlty. *rātman*; i betyd. 'konungens rådsherre' (*rāþ-*, *rāþsmaþer* Uppl. L.) sannol. inhemskt. — Rådrum, fsv. *rādharūm* = isl. *ráð(a)rúm*, da. *raaderum*, till råd i betyd. 'utväg' o. d. — Rådslå, P. Svart, Hels. 1587, förr även: *rådslaga* = da. *raadslaa*, efter ty. *ratschlagen*, till *ratschlag* (varav sv. rådslag t. ex. 1556), till mhty. *slahen* (= slå) i betyd. 'smida, förarbeta', alltså av samma art som smida ränker o. d.

1. **råda**, fsv. *rāþa* (ipf. *rēþ*, *rēþ*, *rādd(h)e*), sörja för, bereda, råda övre,

ge råd, uttyda, gissa = isl. *ráða* ungef. ds., da. *raade*, även: uttyda (t. ex. *drøm, gaade*), got. *garêdan*, vinnlägga sig om, m. fl. sammans., ffris. *réda*, råda m. m., mlty. *râden*, fhty. *râtan* (ty. *raten*, liksom i mhty. även: gissa, jfr *rätsel*, gåta), ags. *rædan* (eng. *read*, läsa, från betyd. 'uttyda', jfr *riddle*, gåta, av ags. *rédels*), av germ. redupl. vb. **ræðan*; besl. med isl. *róða*, tala = got. *rôdjan* ds., samt, i utomgerm. spr., sanskr. *rādh*, bringa till stånd, lyckas, fslav. *raditi*, sörja för, osv.; väl dentalutvidgning av roten i lat. *reor, ratus sum, rēri*, anse, beräkna, vartill *ratio*, beräkning, skäl (se ratificera o. reson), got. *raþjô*, tal (jfr hundra), osv.; se f. ö. berama, ramma 2, redlig ävensom rad. Grundbetyd. i ordgruppen tycks vara 'överväga' el. 'beräkna'. — Råda bot, fsv. *ræþa bōt*, motsv. i isl. o. da.; till betyd. 'bereda, skaffa'. — Jfr råd o. rådd.

2. **Råda**, ortn., av fsv. *ruþa*, till odling uppröjt jordstycke, ryd, även som ortnamn; se ryd o. röja.

rådbråka, Ekeblad 1653, 1663: *rådebråkt*(-); förr ofta *rå-*, motsv. da. *radbrække*, från mlty. *rādebrāken* (= holl. *radbraken*), till mlty. *rat* (genit. *rādes*), hjul, varav ratt o. ä. nsv. *råd*(*h*), (stegel o.) hjul, ä. da. *rad* = ty. *rad* osv. (se ratt), o. *brāken*, bryta (= bråka 1—3); alltså egentl: bryta över stegel o. hjul; nu vanl. i betyd. 'förvrida (tal, språk)'; jfr ty. *radebrechen* till avljudsformen *brechen*, bryta (se bräcka). — Enl. vanlig uppfattning har mlty. *rād*- inlånats i fsv. före övergången *ā* > *å*; Seip 1: 63 antager, att rundningen av vokalen försiggått redan i lty.

rådd, hävdad (om kvinna), i ä. nsv. även *råden* O. Petri, part. pf. till råda i den fsv. betyd. 'få makt med' el. dyl.

Rådmansö, ortn., Frötuna skeppsl., Uppl., ombildning av fsv. *Rudhman*, best. f. av **Rudhma* (el. **Rudhmi*), som även ligger till grund för Runmarö, ö i Värmdö Uppl. (fsv. *Rudmi, Rödma* m. m.), väl = fno. älvn. *Ruðma*, där *m* sannol. är en ö- o. älvnamnsavledn. (jfr förf. Sjön. 2: 33 f.) o. första delen möjl. innehåller en avljudsform till röd (se d. o. o. ruda).

råg, ett nordiskt-engelskt ord: fsv. *rogher* (*-u-*) = isl. *rugr*, da. *rug*, ags. *ryge* (eng. *rye*), av germ. **ruʒi-*, varav möjl. finska *ruis* (som dock kan vara ett baltiskt lån); vid sidan av kontinentalgerm. **roggan-* (germ. **ruʒn-*): fsax. *roggo* (ty. *roggen*), fhty. *rokko* osv. Snarast lån från baltiska språk, jfr litau. *rugỹs*, rågkorn (plur. *rugiaĩ*, råg) osv. = fslav. *rŭžĭ* osv.; ävensom den kanske dock blott tillfälliga överensstämmelsen i beteckningen för 'skördemånad': ags. *rugern* ~ lett. *rudzu mehnesis*, dvs. 'rågmånad'. Den ags. formen visar sig vara ärvd från anglosaxarnas urhem på kontinenten. Namnet o. rågodlingen kunna ha förmedlats av de längst i öster boende rugierna, vilkas namn kanske f. ö. betyder 'rågodlare' (Much, Hoops). Gemensam indoeur. beteckning för (vild)råg saknas; för sädesslaget är en sådan otänkbar, då odlingen av råg synes ha yngre anor, yngre än de övriga nedärvda sädesslagen (de tidigaste fynden från äldre järnåldern). — Ordet anses som nämnt ingå i det germ. folknamnet *Rugii* Tacitus, *(H)ulmerugi*, dvs. holmrygier, Jordanes, o. det därmed sammanhängande *Rugiland*, råglandet, Neder-Österrike, motsv. fno. *rygir* o. *Rogaland*, no. *Ryfylke*, samt kanske även i önamnet *Rügen* (möjl. dock slaviskt). Som första led dessutom i det i Vgtl. o. Vrml. vanliga ortn. Råglanda (jfr under Vetlanda), ävensom i Råberga S:t Lars Ögtl., av fsv. *Roghbergha*, Rågtvet Dal., av fsv. *Roghthvet* (se Tveta) m. fl.; Rogberga Smål., fsv. *Roghbergha* (jfr familjen. Rogberg) uttalas med slutet *o*. — Om möjligheten av att i sin tur denna germ.-balt.-slav. ordgrupp för 'råg' sammanhänger med det likbetydande trakiska *bríza* (av **ŭrugia*) o. även med namnet på råg i talrika östfinska o. turkiska språk se Hoops Reallex. 3: 510 f. (med litter.). — Gentemot denna nordliga serie av rågnamn står lat. *secāle*, som övergått i de flesta romanska spr. (fra. *seigle* osv.); sannol. ävenledes lånord (ej till *secāre*, skära). — Från öster synes också odlingen av havre o. hampa ha kommit; se d. o.

råga, sbst., även: råge, t. ex. 1638: *råga* (nomin.), Stiernhielm (nomin. o. obl. kasus); snarast avljudsform till sv. dial. *rūga*, liten hög, isl. *hrúga*, hög, osv. (se rugge); knappast däremot, såsom också, med tvekan, antagits, lån från da. *raage* (med *-g-* av *-k-*) = isl. *hroki*, råga, no. *roke* (avljudsform till ruka o. rök 1), jfr ä. nsv. vb. *råka* 1586 (Vgtl.), *råken(n)*, rågad, t. ex. 1567, o. finska lånordet *hruko*, liten stack. Om förhållandet mellan dessa former med *-g-* o. *-k-* ävensom om härledningen i övrigt se närmare under rök 1. — Härtill denomin. råga, vb.

1. **råk**, rämna i is, vråk, Gyllenius Diar. 1663 (jämte *wråk*, *bråk*), Hisinger 1792 (om Kvarken), i dial. även: hårbena, hösträng, strömfåra, fuktig däld = nisl. *rák*, strimma, fåra, no. *raak* ds. som i sv. o. sv. dial., da. dial. *raag*, vråk, av germ. **rækō-*, nära besl. med sanskr. *rāji-*, *rājī* f., stripa, rad; i avljudsförh. till ags. *racu* f., hålväg o. d., till roten i rak (se d. o.), räcka osv.; besl. med följ. Se Noreen Sv. etym. s. 62, Torp Etym. Ordb. s. 519. Alltså icke att, åtm. omedelbart, sammanställa med det (ofta) likbetyd. vråk 2. Med råk kan emellertid ha sammansmält en i ösv. dial. uppkommen form av vråk, med östsvenskt dialektiskt bortfall av *v* framför *r*.

2. **råk** n. o. r., innanmäte i fisk, fsv. *rāk* n. o. m. ds.; sv. dial. även: avskrap, avskräde (i allm.), vilket är grundbetyd.; avljudsform till fsv., isl. *raka*, skrapa (= raka 2; se d. o.); besl. med föreg. Jfr Noreen Sv. etym. s. 63.

1. **råka**, sbst., fågeln Corvus frugilegus, Dalin 1853 (även *roka*), Sv. Nilsson, motsv. ä. nsv. *rook* t. ex. Lex. Linc. 1640, *rockorne* Linné Sk. resa 1751, *roka* Kalm 1753 (uppgivet som öländskt), Weste 1807, fsv. *rōka*, väl: råka, isl. *hrókr*, toppskarv, no. *rōk* ds., da. *raage*, råka, mlty. *rôk(e)* ds., fhty. *hruoh*, *hruohho*, ags. *hróc* (eng. *rook*), av germ. **hrōk-* = ie. **krog-*, växl. med **krōk-*, jfr grek. *krṓzō*, kraxar, lat. *crōc(i)o* ds., litau. *krogiù*, *krokiù*, grymtar, rosslar, osv.; jfr även ie. **grēg-* i kråka o. **grak-* i lat. *graculus*, kaja, samt vidare under korp o. ramsvart (till fsv. *rampn*, korp). Liknande, men ej nödvändigt 'besläktade' bildningar äro f. ö. fslav. *krukŭ*, korp, litau. *krauklỹs*, kråka; jfr även got. *hrûkjan*, kraxa (av ie. **krūg-*), o. isl. *hraukr*, toppskarv?, gotl. *rauk*, råka. — Den svenska formen med *-å-* är omstridd. Då fågeln väsentl. är sydskandinavisk, har sv. råka säkerl. ombildats av den skånska dialektformen *råga* (med *å* av *ō*; jfr *klåg*, klok, osv.); jfr Tamm Nord. stud. s. 28, som dock med orätt utgår från en i Skåne uppkommen försvenskad form av da. *raage*, som utvecklats ur *rōkæ* som t. ex. *raabe* ur *rōpæ*. Enligt Noreen V. spr. 3: 126 skulle emellertid råka (fsv. *rōka*) ha utgått direkt från mlty. *rôke*, som inlånats efter den fsv. övergången av (europeiskt) *ō* till slutet *ō*, jfr t. ex. kora (*kåra*) av mlty. *kōren* (av *koren*); ä. nsv. *rook* vore i så fall en inhemsk form el. berodde på mycket tidigt lån. Men formen med *-å-* är alldeles för ung i rikssprr. för att tillåta denna förklaring.

2. **råka**, vb., fsv. *rāka* = senisl. *ráka*, no. *raaka*, da. *rage* (ud for noget), från mlty. *rāken*, träffa, nå, råka att, av *raken*, egentl.: sträcka (sig) ut till o. d., besl. med räcka o. rak.

Rålamb, familjen., egentl.: rålamm (jfr fsv. *lamb*, lamm). Den äldste kände medlemmen av ätten (död efter 1450) förde i sitt sigill ett rålamm.

råma, Hels. 1587, i dial. också: skrika, besl. med norrl. dial. *råm*, hes, no. *raam*, isl. *rámr*, av germ. **ræm-*, besl. med sv. dial. *rämja*, skrika, bråka, fsv. *ræmia*, brumma o. d., isl. *remja*, böla, råma, no.: skrika, bräka (av germ. **ramjan*), ävensom isl. *rómr*, röst, skrik, bifall; jfr den ieur. ljudroten *rē* osv. i sanskr. *rāyati*, skäller, litau. *rėjù*, råmar, ävensom lat. *ravus*, hes, osv.; jfr dessutom eng. *roar* osv., böla, under rördrom.

råm(m)e, sv. dial., m., fuktighet, fukt, väta = no. *raame*, da. dial. *ram*; jfr y. fsv. *raamog(a)*, fuktig (om jord), P. Månsson; till adj. rå i betyd. 'fuktig' som fsv. *blāme*, blånad, till blå, o. *sötme*, sötma, till söt. — Därjämte sv. dial. *råe* ds. = no. *raae*.

Tillägg och rättelser.

[allod, -ial, se öde 2.]

[andur, annar, sv. dial., skida, se under åndra.]

[ankarur, se under ur 1.]

[anlända, se lända.]

[antracit, apatit, se Förklar. o. förkortn. under suffix.]

begynna. Se även Th. Braune Zfdd. Unterr. 31: 17 f. o. litter. hos Walde under *recens*.

[brottsling, se skyddsling.]

[brud, sv. dial., lintott, se under tott.]

bära. — Bära hundhuvudet, t. ex. 1632, tidigare: 'hänga med hundhuvudet på ngn'; jfr det forna okvädinsordet *hundhuvud* (efter 2 Sam. 3: 8), ty. *ich soll immer der dickköpfige hund sein* osv.; möjl. från detta senare utvecklat till: 'vara den som får gå med (det stora) hundhuvudet'; alltså tillhörande den stora gruppen av bildl. uttr., där hunden framställes som en föraktad varelse. Se närmare A. W:son Munthe Stud. tillegn. Es. Tegnér s. 56.

[dragoman, se under tolk.]

emballage (o. flera andra ord på *-age*) se 'Förklaringar o. förkortningar' under suffix: *-age*.

[eminent, se under mun.]

Emån. Jfr även äm(m).

[ensling, se skyddsling.]

fabrik, r. 3, läs: *fabrica*.

[fantom, se under fantasi o. fenomen.]

fattig. Se även tök (dial.).

Faurås, r. 5, står: Senare, läs: Förra.

fordom i Tillägg o. rättelser: läs: Mélanges Renier.

gift. Tillägg: C. Bonde 1651.

hane, r. 4, står: da., läs: ds.

hel. Se även velig.

[hermenevtik, se under tolk.]

[hjälm, hjälma, sv. dial., havrehylsa, hämter, tomma ax m. m., se ämter.]

[hygrometri, se vak.]

hökare. Jfr även sv. dial. *torruka*, månglerska, under torg.

[interpretera, se under tolk.]

isolera = ty. *isolieren*, från fra. *isoler*, från ital. *isolare*, till *isola*, *ö*, av lat. *insula* (varom under *o*); alltså egentl.: kvarlämna el. sätta på en ö. Jfr Lessing: *insuliert* för *isoliert*.

jockej. Tillägg: Franzén o. 1795: *Jokey* (Skaldest. 2: 225).

kakalorum. En annan tolkning se nu G. Langenfelt Bokstugan 5: 201.

kappa. — Vända kappan efter vinden, se även (med tidigare ex.) under vända.

kastrull. Ett inskott av *l* finns, utom i holl., även i vissa lågtyska o. franska dial.

klå 1, r. 6. Vid *streyja* är * uteglömt el. bortfallet.

konkarong. Se nu även Hjelmqvist Saml. skr. av A. M. Lenngren, Anm. s. 366 (Sv. Vitt.-samf. VI).

kulör — Härtill adj. kulört, 1750: *couleurte kläder*; jfr *co(u)leurd* 1717, 1732, 1758, 1774 o. *colör* 1637 = da. *kulorl*, jfr lty. *klöörd*, holl. *gekleurd* (part. till *kleuren*, kolorera). I enskildheter dunkelt; i sv. möjl. från da.; *t*-formen kanske från neutr. Om det lty. el. holl. ordet ligger till grund, har ny anslutning till kulör egt rum.

kväva. — Härtill även kväve, 1795; jfr syre, väte.

locke, spindel. Om ordets egenskap av noanamn se under spindel 1.

luftstreck, se under väderstreck.

mod 1. Jfr även ä. nsv. *motvilja*, ont uppsåt, självsvåld, under vilja 2.

motvilja. Om detta ord (efter ty. *widerwille*) o. om ä. sv. *motvilja*, ont uppsåt, självsvåld o. d. (efter ty. *mutwille*; ännu i gamla giftermålsbalken) se under vilja 2 samt i 'Förklaringar o. förkortningar' under övers.

nappatag, se tag under taga.

Nissan, älvn., fsv. *Niz* VGL IV (isl. *Nizá*); med *s*-avledn. (jfr nedan) till fno. *Nið*, Nidälven vid Trondhjem (fno. *Niðaróss*, dvs. Nids mynning, se os 1), fhty. flodn. *Nida*; sannol. med syftning på färgen, besl. med got. *nidwa* f., rost (avledn. av ett av de många färgadj. på -ie. *-uo*, jfr t. ex. blå), o. (resp. el.) lat. *nitēre*, glänsa; i så fall av samma slag som t. ex. sjön. Glan, den glänsande, Ljusen, Skiren osv. Med avs. på *s*-avledn. i vattendragsnamn se förf. Sjön. 2: 35. Om got. *nidwa* o. lat. *nitēre* verkl. med Lidén Stud. s. 59 äro besl. med sanskr. *ni-la-*, mörkfärgad, kunde man i det säkerl. urgamla fsv. *Niz* se en *tes*-stam av samma slag som sanskr. *srótas-*, ström. Se f. ö. förf. Sjön. 1: 182.

njure, r. 25: läs: *rēnes*.

[oro, i urverk, se under ur 1.]

preferens, r. 2 nedifr.: läs: fabbe, kille o. pulla 2.

randas. Något tidigare: Bellman Fredm. Test. nr 198: 'När morgon randas' (Carléns uppl. 3: 403).

rod, se även slagruta.

ränta 2. I brev till prof. A. Kock erinrar dr F. Ohrt om fin. *rentu*, flik, trasa, slarv, vilket, om det får betraktas som ett lån från sv. (varom jag icke vågar döma), talar för den av K. framställda härledningen.

rå- och rörshemman, till rå 3 o. rör 1.

rån, fsv. *rān* = isl. *rán*, da. *ran*, av germ. **rahna-* n., jfr finska lånordet *rahna*, sår; till en ie. rot *rak*, sannol. sidoform till *rap* i lat. *rapere*, röva; jfr med *s*-utvidgning sanskr. *rakṣ*, skada. — Härav avledn. fsv. *rēna*, råna = isl. *rána*, motsv. fhty. *birahanen*, beröva, av germ. **rahnian*. Nsv. råna (fsv. *rāna*) beror på yngre anslutning till grundordet rån, såsom t. ex. lassa för äldre *lässa*, låna för *läna*, låsa för *läsa*.

rång, sv. dial., avhuggen trädstam o. d., fsv. *rang*, stång för höns, jfr finska lånordet *ranka*, *ranko*; möjl. besl. med sydty. dial. *range*, stång. Kanske av germ. **hrang-* o. i så fall säkerl. avljudsform till got. *hrugga*, stav, mlty., mhty., ty. *runge*, vagnsstång, ags. *hrung* (eng. *rung*), bl. a.: tvärbjälke på skepp; enl. somliga nasalerad form till lat. *crux*, kors (se d. o.), dock ovisst. Om en annan möjlighet se rå 2. — Avledn.: *ränge* n., gles inhägnad, *rängla*, lång stång.

[rån(n)e, sv. dial., fargalt, se under det dock ej besläktade orne.]

[rås, sv. dial., lång dal, ränna, is, se under ras 2.]

råtta, fsv. *rotta* = da. *rotte*, från mlty. *rotte* (*-a-*) = fsax., fhty. *ratta* (ty. *ratte*), *rato*, *ratza* (ty. *ratze* m. m.), ags. *rætt* (eng. *rat*), motsv. ital. *ratto*, span., portug. *rato*, fra. *rat*; med motsvar. i kelt. spr., av vilka dock somliga kunna ha lånats från eng. Av omtvistat ursprung. Knappast, såsom stundom antages, inhemskt germanskt (till den ieur. roten *rad*, gnaga, i lat. *rādo*, *rōdo*; se radera). Snarare av ett vulg.-lat. *rattus*, som kunde vara = ital. *ratto*, snabb, av lat. *rapidus*, antingen i denna betyd. el., med Brøndal Substrater og laan s. 178, i en äldre betyd. 'glupsk' (jfr *rapax*, rovgirig, till *rapio*, rövar). Råttan, som i Europa först uppträder efter folkvandringstiden, har väl sjöledes kommit från Östern till Italien, o. dess inhemska namn var troligen, obemärkt som den trängde in i skeppen, för sjömännen obekant. På utbredning från de romanska länderna tyda beteckningarna isl. *vǫlsk mús*, dvs. råtta från Välskland, kymr. *llygoden ffrengig*, dvs. fransk mus, o. nir. *galluch*, gallisk mus. Jfr f. ö. även t. ex. Brüch Vulg.-latein s. 6 f. — Om det svenska ordets uttal o. ortografi se Kock Sv. ljudhist. 2: 69 f.

räck, ledstång o. d., 1663 i sammans., o. räcke, Dalin 1853 = ä. da. *ræk* o. *ræcke* ds., da. *ræcke*, skansbeklädnad på skepp, från mlty. *reck(e)*, lång tunn stång o. d., ty. *reck* (vid gymnastik), *recke*, stång att hänga upp på; utan omljud i lty. *rack*, vägghylla, ställ, osv.; av germ. **rakk(i)a-*, av **raɣn-* till **rahō-*, stång = sv. rå 2; bildat som **rikka-* = mlty. *rick*, stång, osv. om till **rihō-* ds., se regel 2 o ria.

1. **räcka,** fsv. *rækkia*, räcka, sträcka (sig), nå, räcka till = isl. *rekja*, utveckla, utbreda, da. *ræcke*, got. *ufrakjan*, sträcka ut, fsax. *rekkian*, mhty. *recken*, sträcka, räcka, förklara, berätta (= fhty., ty.: sträcka ut), ags. *reccan*, ungef. ds., även: räkna, av germ. **rakjan*, en (intensivel. iterativ)bildning på ie. *-eiō* till den ie. roten *reg* i lat. *rego*, riktar rätt, styr (se regera), grek. *orégō*, sträcker, samt i sanskr., fir. o. litau., vartill även rak o. lånordet råka vb.; möjl. sammansmält med en avledn. av rak. Av samma avljudsstadium: germ. **rakō-* = fsax. *raka*, räkenskap, fhty. *rahha* ds., även: tal, ags. *racu*, räkning, förklaring, berättelse, motsv. isl. *rǫk* n. pl., förlopp, utveckling, ursprung, orsak, o. *Ragna rǫk*, gudarnas (slutliga) öde (se Ragnarök). Med *e*-vokal: se under rak o. räkna. Med germ. *ō*-vokal: germ. **rōkian* = isl. *rókja*, bry sig om; se rykt o. rykta. — Betyd. 'förklara, berätta, räkna', som uppträda även i räkna, utgå från den av 'göra rak el. riktig' > 'lägga till rätta, bringa i ordning'; jfr berätta till rät. I fråga om betyd.-växl. 'berätta' o. 'räkna' jfr (det obesläktade) got. *rahnjan*, räkna, sanskr. *racáyati*, ordnar, o. fslav. *reką*, säger, el. fhty. *redia*, räkenskap, tal, berättelse, (ty. *rede*), o. got. *raþjō*, räkning, el. tal o. eng. *tale*, berättelse; betr. isl. *rǫk*, orsak, jfr det med nyssnämnda got. *raþjō* besl. lat. *ratio* (se ration, ranson o. reson). Se f. ö. följ. samt

rät. — Parallellrötter: ie. *rig* i t. ex. grek. *orignáomai*, sträcker mig = germ. *rik* ~ *raik* i mhty. *reiken*, fhty., ty. *reichen*, ags. *rǽcan* (eng. *reach*), räcka, av germ. **raikian*; ävensom ie. *rek* i got. *rahnjan*, räkna (se Ragnarök).

2. **räcka**, rad, 1709, Sahlstedt 1773, allm. i dial. (t. ex. *lagårdsräcka*) = no. *rekkja*, da. *række*; till vb. räcka; i nsv. litteratur delvis danism.

rädas, fsv. *rǣþas* = isl. *hræðast*, refl. (o. pass.), till fsv. *rǣþa*, skrämma, förskräcka = isl. *hræða*, da. dial. *ræde*, av germ. **hrǣðian*, säkerl. (med J. Schmidt Voc. 2: 464) kausativum till ieur. roten *krēt*, skaka (intr.), rysta, i litau. *kretù*, fir. *crothim* ds. (se f. ö. rad 2, snabb); alltså egentl.: komma att rysta el. skälva, varav: förskräcka; med samma bildningssätt o. betyd.-utveckling som isl. *fœla*, skrämma, till ie. roten *pel* i grek. *pelemízō*, skakar. — Rädd, fsv. *rædder* = isl. *hræddr*, da. *ræd*, egentl. part. pf. till fsv. vb. *rǣþa* (osv.), varav avledn. sv. dial. *rädda*, fsv. *rædda*, skrämma, på samma sätt som trötta bildats till trött, part. pf. av fsv. *þröta*. Numera ej i neutr. sg. (på grund av likheten med neutr. till *rät(t)*; jfr däremot t. ex. Bib. 1541: '(Lejonet) *är intet redt*' Es. 31: 4. — Räddhåga, egentl. oblik kasus till det förr vanliga *räddhåge* (*-hoge*), ännu (puristiskt) hos V. Rydberg 1873, fsv. *ræddhoghe*, *rædhuge*, *rædhoghe*, *-ug(h)e* (enstaka *rædhogha*), även: ryslighet; med sekundär anslutning till håg (jfr fsv. *rædhugadher* ävensom farhåga under håg o. älskog); avledn. av fsv. *ræddogher*, rädd, förskräckt, liksom t. ex. fsv. *girughe*, begär, av *girugher*, *iþroghe*, ånger, av *idhrogher*, ångerfull. Nominativformen på *-a* blir regel från och med Sahlstedt; jfr Lindblad A. Sahlstedt s. 70. I ä. nsv. även *räddighet*. — Rädsla, fsv. *rædsla* jämte *rædsl*, motsv. isl. *hrǽzla*, bildat till rädas liksom känsla o. känsel till känna. — Till rädas hör även sydsv. dial. *rälig*, *rälier*, fsv. *rǣþeliker*, förskräcklig, egentl.: som är att rädas för, som skrämmer.

rädda, fsv. *rædda* = da. *redde*, från mlty. *redden* = fhty., ty. *retten*, ags. (*á*)*hreddan*, rädda, borttaga (eng. *rid*), motsv. (i anslutning till Kluge) sanskr. *çrathāyati*, befriar (från bojor), kausativum till *çrathnāti*, blir lös.

rädisa, t. ex. Dahlman 1728 (*rädisor* plur.), Linné o. 1750 (*rädisen* best. f.); från lty. *reddis*, (väl av *reddik*, rättika, påverkad) biform till *radis* (varav ä. nsv. *radis*, t. ex. Risingh 1671, Spegel, da. *radis*, rättika som maträtt), från fra. *radis* (> eng. *radish*, rättika), ytterst från lat. *rādīcem*, ack. sg. till *rādīx*, rot (urbesl. med rot). Egentl. etymologiskt = rättika.

räffla el. **reffla**, sbst., Ekeblad 1651: *refflor* (på bössa); 1745 osv. = da. *rifle*, från lty. *riffel*, fåra; till lty. vb. *riffelen*, reffla, varav sv. vb. räffla, reffla (jfr nedan) o. ty. *riefeln*, *riffeln*, motsv. ags. *geriflian*, rynka (eng. *rivel*); en bildning till riva (se d. o.). Annorlunda betr. det långivande språket Tamm Gr. s. 24. — Formväxlingen i sv. beror på olika ljudutveckling i olika dialekter el., i fråga om *ä*-formen, på ljudsubstitution. — Härtill: räffelbössa, förr: *rif(f)la-*, 1647 osv., *räfla-* (*refle-*), t. ex. Linné 1732 = da. *riffelbøsse*, jfr eng. *rifle* ds. (egentl.: 'rifled gun'). Förr även: *riflade* (C. C:son Gyllenhielm) el. *räflade* (1708) *bössor* (el. *rör*).

räfsa, vb, fsv. *rǣfsa*, sannol. besl. med rafsa, se d. o. — Härtill sbst. räfsa, Verelius 1681, Linné Sk. resa 1749. Det allmänna sv. ordet var annars fsv., ä. nsv., sv. dial. *riva*. I t. ex. Sdml. i samma betyd. dessutom *härv* jfr fsv. *anhærve* ds. (se harv); o. i t. ex. Vgtl. *harka*.

räfst, fsv. *rǣfst*, straff, bestraffning, även: räfsteting o. d. = isl. *refst*; bildning på germ. *-iþō-* till fsv. *rǣfsa*, straffa = isl. *refsa* (pres. *-ir* o. *-ar*), no. ds. = fsax. *respan*, 'arguere', fhty. *refsen*, tadla, tukta, ags. *refsan*, *rǣfsan*, tadla; jfr mhty. *reffen* ds., ags. *geréf*, tadel; av Fick Et. Wb. 1⁴: 118, 527 sammanställt med sanskr. *rápas*, lyte, kroppslig skada, grek. *eréptomai*, river av, plockar, lat. *rapere*, röva, gripa (jfr raptus, ravin).

[räjer, sv. dial., scrotum, se under det obesläktade rär.]

räjong, se radie.

räka, Asteropherus 1609: *räckor*, Spegel 1685: *räkior* = no. *ræka*, da. *reje*, ett speciellt nord. ord, som snarast, med Mikkola Ark. 19: 325 f., lånats från ett slaviskt (östersjövendiskt) **rēk* = kassub. *rẽ̀k*, kräfta = fslav. *rakŭ*, alltså med samma betyd.-skiftning som i lty. *krevet*, kräfta, o. fra. *crevette*, räka. Delvis annorlunda Tamm Gr. s. 24. — Bohusl. *räk*, smådjur som fisken följer nära vattenytan, no. *rekje*, hör däremot till vräka i betyd. 'driva'.

räkel, 1735: *långgänglade Räklar*, sv. dial. även *rikkel* ds., också i betyd.: stort djur, högt torn = da. *rækel*, från mlty. *rekel*, stor hund, lty.: lång ung man, lymmel; till sv. dial. *räke*, lty. *reke* ds., väl = isl. *hriki*, räkel, o. sålunda ej besl. med rak, räcka (med grundbetyd. av 'något utsträckt').

räkna, ä. nsv. ofta *-ck-*, fsv. *rækna*, jämte y. fisl. *reikna* (där *ei* beror på ljudsubstitution ss. i *greifi*, se greve) o. da. *regne* från mlty. *rekenen*, även: berätta = fhty. *rechanôn*, även: ordna (ty. *rechnen*), ags. *gerecenian*, förklara (eng. *reckon*). En liknande *n*-avledn. uppträder även i det besl. mlty. *reken*, i ordning, obehindrad, ags. *recon*, beredd, rask, som kanske är grundordet. Om betydelse- o. släktskapsförh. se räcka 1; jfr got. *rahnjan*, räkna (till ett ie. *rak-*). — Räkenskap, fsv. *rækinskaper*, från mlty. *rekenschap*, väl till den förkortade formen *reken* för *rekenen*, räkna. — Göra upp räkningen utan värden, motsv. i da., ty., eng., fra. o. ital. — Göra ett streck i räkningen, motsv. i da., från ty. *einen strich durch die rechnung machen*, egentl.: stryka ut räkningen för någon.

[rälig, sydsv. dial., ful o. d., se under rädas.]

räl(s), järnvägsskena, från eng. *rail* (plur. *-s*), skena, regel, slagbom, av fra. *reille*, av lat. *rēgula*, spjäla, rättesnöre (= regel 1).

[rämja, sv. dial., skrika, bräka, se råma.]

1. **rämna,** vb, fsv. *reffna*, *rimna*, *rifna* = isl. *rifna*, da. *revne*; inkoativum (passivverb) till riva (liksom t. ex. fsv. *slilna*, slitas itu, till slita). Jfr med avs. på formutvecklingen lämna till fsv. *lifna*. Se även följ.

2. **rämna,** sbst., jfr fsv. *stenriwnar* plur., ä. nsv. *remnog* B. Olai 1578 = da. *revne*, deverbativum av föreg.; besl. med reva 3.

[ränge, sv. dial., glesinhägnad, rängla, lång stång, se rång].

ränker, 1613; *renkior* A. Oxenstierna 1642; *rän(c)kor* Dalins Arg. osv. långt in på 1800-t. (t. ex. Sehlstedt); i ä. sv. även sing. *renk*, *rank* = da. *rænke*, från ty. *ränke*, plur. till mhty. *ranc* m., slingrande rörelse, snabb vändning (kvar i ty. *einem den rang ablaufen* för äldre *rank*, dvs. förekomma någon genom att löpa rakt fram o. undvika krökarna) = ags. *wrenc*, list, ränker (eng. *wrench*, vrickning), av germ. **wranki-*, jfr ags. *wrencan*, slingra sig, av en ie. rot *ureng*, biform till *urenk* i vrång (jfr även under vrå). En annan växelrot, ie. **kreng*, föreligger i isl. *hrekkr*, list (av **hrankia-*); jfr även ring. — Om de svenska formerna se Lindblad A. Sahlstedt s. 199.

1. **ränna,** fsv. *rænna*, låta löpa, rida, ränna, hälla = isl. *renna* (ipf. *renda*), da. *rende*, löpa m. m., got. *urrannjan*, låta uppgå (om solen), fsax. *rennian*, låta löpa, fhty., ty. *rennen* (i nhty. intr.), av germ. **rannian*, kausativum till rinna. Den stundom, särsk. i yngre spr., uppträdande intrans. betyd. beror på yngre utveckling o. i detta fall sannol. ej på tillvaron av något formellt motsvarande gammalt iterativum-intensivum på *-eiō*. — Med avs. på den i sv. dial. uppträdande betyd. 'vara brunstig el. löpsk', jfr de besl. sv. dial. *rån(n)e*, fargalt (under orne slutet), o. sammans. *runnväre* osv., osnöpt vädur (under vädur slutet).

2. **ränna,** sbst., fsv. *rænna* = da. *rende*, mlty. *renne*, av germ. **ranniōn-*; i avljudsförh. till fhty. *rinna*, ränna (ty. *rinne*), o. got. *rinnó*, bäck. F. ö. etymologiskt identiskt med isl. *renna*, tidslopp. Se f. ö. ränna, vb, o. rinna. — Ordet är kanske i sv. lånat från mlty.

ränne n., dial., det lösa loftet av stänger på en höskulle, skulle, även *rände*, *logrände*, av urnord. **randia-*, avledn. av ett **randō-* = no. *rand*, *raand* f., ränne, rummet under taket

över eldstaden i rökstugan, liten torkhylla över eldstaden, sv. dial. *ranner* plur., långsgående bjälkar (åsar) i eldhuset Dal., med utvidgningen (urnord. **randōn*) sv. dial. *rannä* f., för otröskad säd avsett gallerverk med stänger över logens tröskbotten; jfr eng. dial. *randletree*, bjälke över eldstaden. Möjl., såsom med tvekan antages av Torp Etym. Ordb. s. 512, till samma ordgrupp som no. *rane* m., stång, stake, högt smalt trä, sv. dial. *rana*, skjuta i vädret (väl till roten i rinna, ränna, varom även Persson Indog. Wortf. s. 768 f.); jfr i så fall särsk. sydty. dial. *rante*, stång, stör, högt o. smalt trä, formellt = sv. dial. *rannä* ovan. — Ordet kan av formella skäl (formerna med *-nd-*) icke, såsom stundom antagits, vara besl. med isl. *rann*, hus = got. *razn* i rannsaka.

rännil, förr *rännel*, Hels. 1587 o. ännu H. Sjögren 1814 samt Linder Regl. 1886 (alternativt); *rännil* t. ex. 1684, Weste 1807; plur. *rän(n)lar*, t. ex. hos Bellman o. Weste (alternativt), Sahlstedt 1773 har *rännelar*; i estsv. *rännal* o. i vissa andra dial. *rännīl* (med huvudtonvikten på senare stavelsen); avledn. på fsv. *-il* av vb. rinna i betyd. 'rinna', såsom t. ex. svängel av svänga. — Ordet anknytes folketymologiskt till ila; jfr skrivningen *ränn-iln* hos V. Rydberg Sing. s. 81 (1876). — Ä. sv. *rändil* Bellm. = uppl. *rändīl* har fått sitt *d* från plur. **rändlar*, där *d* inskjutits mellan *n* o. *l*, såsom i spindel 1 o. i uppl. *spändīl*, vidja = no. *spännel* i likn. betyd. (Noreen)—Grip Sv. lm. XVIII. 6: 131. — I ä. nsv. även *rinnil*, *rinla*.

ränning, varp, 1639; egentl.: löpande; beroende därpå att den ofta på en trävägg utspända varpens längd krävde, att arbetet utfördes i raskt tempo, stundom t. o. m. under springande (se Sperber WuS 6: 49). Jfr Ovidii Metam. 4: 275: *percurrens stamina*, genomlöpande ränningen.

ränsel, 1681, motsv. da. *ransel*, ä. da. *rindsel*, från ty., jfr mlty. *ren(t)sel*, ty. *ränzel*, *ranzen*, det senare (sekundärt) även 'buk', i ä. ty. dessutom *rantz*, säck, i ty. äldst ett lågt ord, tillhörande tiggar- o. skälmspråket. Bl. a. uppfattat som avljudsform till ty. *runzel*, rynka (se rynka 1); jfr no. *skrukke* i betyd. dels av 'rynka' o. dels av 'korg'; dock högst ovisst. — Sv. dial. *prins(el)*, no. *prinsel*, ränsel, beror väl på ombildning av dessa ord.

rännsten, 1537: *renno-*, O. Petri Kr.: *renne-*, L. Petri Kr.: *ränn-* = da. *rendesten*, från mlty. *rennenstēn*, jfr ty. *rinnstein*; till mlty. *renne* (= ränna, sbst.). Urspr. betecknande blott en enda sten under takrännan, har dock ordet i sv. från sitt första uppträdande sin nuv. betyd. ('liggia i portar oc rennostenar').

1. **ränta** (av pänningar o. d.), fsv. *rænta*, inkomst, ränta = senisl. *renta*, inkomst, lön, da. *rente*, från mlty. *rente*, inkomst, ränta = mhty. (ty.: inkomst, livränta), från mlat. *renta*, *rendita* (fra. *rente* > eng. *rent*, jfr arrende, rentier), substantiverat fem. av part. perf. pass. till ett verb motsv. fra. *rendre* (se rendera, rendez-vous) o. lat. *reddere*, återgiva (av *re-*, åter, o. *dare*, giva, se t. ex. dos(is)); jfr det besl. grek. *dános* ds., egentl.: gåva. Om det samgerm. ordet för 'ränta' se ocker. — Tyskan har i stället *zins*, som även lånats från lat.: *census*, pålaga, skatt m. m., egentl.: värdering (se censor). — Räntmästare, Bib. 1541: *rento-*, efter ty. *rentmeister* (så hos Luther).

2. **ränta,** inälvorna, blodet, huvudet o. fötterna på slaktat kreatur, t. ex. Serenius 1741, Lind 1749; möjl. med Kock Ark. 38: 9 en avledn. av det dock föga spridda sv. dial. *rant*, trasa.

1. **räpp,** dial., m., viss tid el. stund, även n.: 'i första räppet', tiderymd av tre månader (jfr om detta slags tideräkning Martin P. Nilsson Primitive time-reckoning s. 78 f.), termin, även: *rämp*, *rämpa*; jfr *räppadag*, jul-, vårfru-, midsommar- el. mikaelidagen (belägg från 1593, 1621, 1714); motsv. no. *repp* m., kort anfall av någon åkomma (med samma betyd.-växling som i sv. dial. rid; se d. o.; med båda orden i no. sammans. *remperid*); av germ. **hrimpa-*, av äldre **hrempa-*, i avljudsförh. till no. *ramp(a)*, sjukdomsanfall, mlty. *ramp*, kramp, mhty. *rampf* osv.; till germ. ro-

ten *hremp*, kröka sig, skrympa, i mlty. vb. *rimpen*, rynka, växelform till *skremp* i skrympa. Jfr under rapp 4. — Etymologiskt samma ord är sv. dial. *räpp*, mindre del av en socken, Dalsl., t. ex. *Kattbergs-*, *Vadboräppen* = no. *repp*, bygdelag, isl. *hreppr*, kommun av minst tjugo gårdar; jfr mlty. *rimpe*, rynka, osv. En likartad betyd.-utveckling hos fra. *rue*, gata, av lat. *rūga*, rynka. — Med avs. på *-pp-* av *-mp-* jfr kläpp o. klimp.

2. **räpp**, dial., mindre del av en socken, se föreg.

rär n., dialektord (i Götal. o. vissa trakter av Sveal.), könslem på hästar o. tjurar (enl. Rietz även på människor) = isl. *reðr* n., no. *rer*, *red(e)*, da. dial. *ræ̀r*, *rør*; av okänt ursprung; av Torp Etym. Ordb. s. 521 tveksamt sammanställt med grek. *réthos* n., lem m. m. — Bohusl. *rär* o. ösv. *räder* n. i betyd. 'pung, testiklar' beror på sammanblandning med ett annat, obesläktat ord, isl. *hreðjar* f. plur., scrotum (urspr. om testiklarna), sv. dial. *räjer*, fda. *rediesten*, da. dial. *rædder*, besl. med ags. *herðan* plur., testiklar, vilket man sammanställt med fhty. *herdo*, m., ags. *heorða*, om olika slags djurskinn, till ie. roten *(s)ker-t*, skära, i t. ex. lat. *cortex*, bark, kork, *scortum*, djurhud, sköka, utvidgning av roten *(s)ker* i skära, lat. *corium*, läder, tjock hud, osv. Till en annan dentalutvidgning av samma rot hör det med isl. *hreðjar* likbetydande lat. *scrōtum* (även nära besl. med det mlty. *schrôder*, egentl.: tillskärare, som ligger till grund för familjen. Schröder; liksom också med de under skrot o. skrota anförda orden; se skrota).

rät o. l. **rätt,** adj., fsv. *rætter*, rät, rätt = isl. *réttr*, da. *ret*, got. *raihts*, fsax., fhty. *reht* (ty. *recht*), ags. *riht* (eng. *right*), av germ. **rehta-* = ie. **rekto-* i lat. *rēctus*, rak, rät(t) (med sekundärt *ē*; jfr korrekt); egentl. part. pf. pass. till ieur. roten *reg*, sträcka, i rak osv.; motsv. grek. *orektós*, upprätt, till *orégō*, sträcker; alltså egentl.: utsträckt. — Formerna rät o. rätt äro i riksspr. växelformer inom samma paradigm (jfr vb. räta o. rätta); sedermera med betydelseförskjutning för rätt åt det etiska hållet; jfr följ. o. rikta 2. — I rättan tid, arkaisk ackus. sg. m.; i st. f. t. ex. Jesu Syr. 20: *ij rettom tijdh.* — Rätt o. da. *ret* framför adj. o. adv., numera 'ganska', t. ex. rätt bra, såsom många andra förstärkningsord (på grund av ymnigt bruk) med försvagad betyd., av äldre 'mycket', såsom ännu ty. *recht gut*, egentl.: så bra att det är riktigt att tala om det. Samma betyd.-utveckling i ganska o. da. *ganske*. — Rätt som adv. betydde i ä. nsv. (t. ex. Bib. 1541) ofta 'just'; möjl. kvar i rätt så; jfr även uttr. rätt som det var, motsv. i da.-no. (ej i da.). — Rättskaffens, 1612, jfr ä. nsv. *rättskaffans* 1559 osv., 1782, *rättskaffen* 1535 osv., Lind 1749, m. fl ; det senare från ty. *rechtschaffen*, egentl.: rätt skapad el. danad (jfr beskaffad). Formen rättskaffens härrör trol. från ä. da. *retskaffens* (ännu i da. som adv.), o. har där sannol. erhållit sitt *s* från de danska presensparticiperna på *-s*; ä. nsv. *rättskaffans* är sålunda antagl. en medveten försvenskning av da. *retskaffens*; se närmare Hoppe Ark. 22: 80 f.

2. **rätt** (rättighet o. d.), fsv. *rætter* med samma betyd. som i nsv.; alltså även: domstol, dessutom: dom, straff, ävensom: lag, stadga (jfr lag och rätt, redan i fsv.), även i plur., jfr gamla bibelövers.: 'lär mig dina rätter' Psalt. 119 (ett större antal ggr) = isl. *réttr* (genit. *-ar*), da. *ret*, av germ. **rehtu-*, motsv. fir. *recht* ds. (av ie. **rektu-*), bildat med avledn. *-tu* till ieur. roten *reg*, sträcka, såsom t. ex. tvätt till vb. två. I västgerm. språk uppträder i stället det substantiverade adj. rät i neutr.: fsax., fhty. *reht* (ty. *recht*), ags. *riht* (eng. *right*). Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr fra. *droit*, rätt, av lat. *directus*, rak (se direkt), ävensom under ond. Se f. ö. föreg. o. rätta 2. — Rättegång, fsv. *rætlarganger* (uppvisat blott i betyd. 'rättslig uppgörelse') = da. *rettergang*; jfr fsv. *rætganger*, från mlty. *rechtgank* = ty. *rechtsgang*; jfr rätt 2 o. gång. Med avs. på *-e-* av genit.-ändelsen *-ar* jfr nämndeman. — Rättfärdig, fsv. *rætfærdhogher*, rättrådig, riktig = isl

réttferðugr, da. *retfærdig* (jfr nedan), från mlty. *rechtverdich* = mhty. *rehtvertic*; liksom sannfärdig till el. i anslutning till färd i den redan i fsv. uppträdande betyd. 'handlingssätt'; i mlty. betyder dock det motsvarande ordet 'i stånd att komma för rätta el. att uppfylla rättens fordringar'. Den numera vanliga religiösa betydelsen beror på inverkan från bibeln; i da. betyder ordet 'rättrådig'. Jfr lättfärdig. Sova den rättfärdiges sömn, med motsvar. i t. ex. eng., fra. o. ital.; ej i bibeln; jfr dock något likartade uttr. i 3 Mos. 26: 6 o. Ordspr. 3: 24. — Rättmätig, se -mätig.

3. **rätt**, maträtt, fsv. *rætter* = isl. *réttr*, da. *ret* = rätt 2, men med betyd. lånad från mlty. *richte* n., jfr ty. *gericht* (av germ. **rehtia-*), egentl.: anrättning (se anrätta).

1. **rätta**, fsv. *rætt(t)a* (pres. *-ir* o. yngre *-ar*, ipf. *-te*), utsträcka, rikta, rätta, ge upprättelse, döma, straffa, avrätta = isl. *rétta*, da. *rette*, motsv. got. *garaihtjan*, rikta, styra, fsax. *rihtian*, fhty. *rihten* (ty. *richten*), ags. *rihtan*, av germ. **rehtian*, avledn. av rätt. En ljudlagsenligt utvecklad motsvarighet till germ. **rehtian* skulle väl ge ett nord. *rīt(t)a*, kvarlevande i nordsv. dial. *rīt(a)*, dalm. *raita*, resa upp; de vanliga nordiska formerna bero alltså på ny anslutning till grundordet (jfr lätta o. släta). Se f. ö. det från ty. lånade etymologiskt identiska rikta 2 ävensom avrätta, rättare o. rättesnöre.

2. **rätta** i med, till rätta, y. fsv. *medh rætta*, ä. fsv. *medh ræta* VML, fsv. *til rætta*; genom ljudutbyte (sv. *-a* för mlty. *-e*) från mlty. *mit rechte*, *to rechte* (varefter även da. *med*, *til rette*), till dat. sg. av sbst. *recht*, rätt (se d. o.), liksom till hopa efter mlty. *to hôpe*; jfr Kock Sv. akc. 2: 174, Sv. ljudhist. 4: 320, Tamm Änd. hos adv. s. 4. Däremot enl. Noreen Aschw. Gr. § 148 (i *medh rætta*) ljudlagsenlig utveckling av *-o* i dat. sg. neutr. *rætto* till *rætta* i vissa ställningar obetonad stavelse. — I uttr. för rätta, fsv. *for rætta*, efter mlty. *vor dat richte*, till *richte* n., domstol, avledn. av *recht*.

rättare, nu: arbetsförman (vid jordbruk), t. ex. Lind 1749; förr även: uppbördsman å gods; i dial. också: fjärdingsman, ofta i sammans. *krono-*, *socknerättare*, fsv. *rættare*, tillsyningsman, gårdsfogde, rättare (i modern betyd.), även: styresman, domare (kvar under hela 1500-t.), person som anvisar resande härbärge o. d. (ännu o. 1600), m. m. = isl. *réttari* (som nomen agentis till *rétta*); etymologiskt (ungef.) = ty. *richter*, domare (= familjen. Richter; se rikta 2). Till rätta 1; jfr skarprättare.

rättegång, se rätt 2.

rättesnöre, nu blott i bildlig anv. t. ex. 1575 (om den heliga skrift), förr i egentlig betyd., betr. murande o. d., Bib. 1541, Schroderus 1639, Lex. Linc. 1640 under *grümä* (som i samma anv. även har *Regel*) = da. *rettesnor*, efter mlty. *richtsnôr* el. ty. *richtschnur*, till rikta 2 = rätta 1.

rättfärdig, se rätt 2.

rättika, B. Olai 1578: *rätickie*, y. fsv. *rætikia*, *ræd-* (1500-t.), antingen liksom da. *ræd(d)ik(e)* från mlty. *redik* (i sv. i så fall med ljudutbyte, kanske i anslutning till *ætikia*, jfr Tamm Granskn. s. 24) el. från fhty. (osv.) *retih* (ty. *rettich*); liksom så många andra germ. beteckningar för trädgårdsalster ett latinskt lånord, från lat. *rādīcem*, ack. sg. till *rādīx*, rot (urbesl. med rot). Egentl. etymologiskt = det över fra. till ty. (osv.) komna rädisa, som ännu närmare stämmer med eng. *radish*, rättika (direkt utgående från fra. *radis* o. ej från ags. *rædic*). — Den ljudskridna fhty. formen visar hän på mycket hög ålder för detta lat. lån. — De romanska språken ha här i stället former utvecklade av lat. *raphanus* (från grek.): fra. *rave* osv. (jfr rova 1).

[rättnunnas, sv. dial., nyss, se nu].

rättskaffens, se rät.

räv, fsv. *ræver* = isl. *refr*, da. *ræv*, av urnord. **reƀa-*, ett blott nord. ord, sannol. egentl. 'den (röd)brune', jfr grek. *orphnós*, mörkbrun, till en ie. rot *erebh*, vartill även järv (*erbh-*), jfr f. ö. järpe, rapphöna o. ripa. Säkerl. ett noanamn; se skog slutet. Likheten med fin.

repo, som uppträder i de flesta finsk-ugr. spr., är väl rent tillfällig. — Härtill ä. nsv. smeknamnsformen *räbbe* = nisl. *rebbi* (Bj. H.). — En samgermansk ordstam som beteckning för 'räven' är annars *fuh-*, *fuhs-* i got. *fauhô*, isl. *fóa*, ty. *fuchs* o. eng. *fox* (isl. *fox* n. blott i betyd. 'bedrägeri'); möjl. till sanskr. *púccha*, svans. Gemensamt ieur. namn för djuret saknas, ehuru det är inhemskt i Europa. Om mickel o. fra. *renard* se under mickel. — Ha en räv bakom örat, motsv. i da., med tanke på rävens list ombildat efter sådana uttr. som ty. *einen schalk* (*schelm*) *hinter seinen ohren haben* (t. ex. Th. Murner 1512), *es hinter den ohren haben* m. fl.; jfr ä. nsv. *dölja sin skalk*, *icke kunna dölja sin skalk* (Brasck) osv. Starkt utstående öron ansågos tyda på förslagenhet. En listig människa kallas 'räv' i en mängd språk, bl. a. i lat. o. grek. — Ingår i det adliga familjen. Rääf (i Småland); jfr t. ex. Bagge (av Berga), Drake (av Hagelsrum), (von) Gedda, Giös, Hermelin, Uggla.

[Rävsjö, ortn., se det ej besl. sjö.]

rö = fsv., f. o. n.?; med bortfallet *r* (antagl. fattat som pluraländelse), av rör 3.

röd, fsv. *röþer* = isl. *rauðr*, da. *rød*, got. *rauþs*, fsax. *rôd*, fhty. *rôt* (ty. *rot*), ags. *réad* (eng. *red*), av germ. **rauða-* = ie. **roudho-* i fir. *rúad*, litau. *raũdas*; jfr röding. Avljudsformer: ie. **reudh-* i grek. *érevthos*, rodnad, got. *gariuds*, ärbar (egentl.: som rodnar), ags. *réodan*, färga röd, isl. *rjóðr*, röd, m. m. ~ **rudh-* i ruda, litau. *rùdas*, brunaktig (jfr även riska), vartill med avledn. *-r*: sanskr. *rudhirá-*, röd, grek. *erythrós*, lat. *ruber* (jfr rubrik o. rubin), fslav. *rŭdrŭ*, med substantiveringarna sanskr. *rúdhira* o. isl. *roðra*, blod; se även rodna o. rost; väl avlägset besl. med sanskr. *raví-*, sol, till en enklare bas *reu*. Ordet är den mest spridda av alla indoeuropeiska färgbeteckningar. — En avledn. härav föreligger i isl. *rauði*, myrmalm, vartill en motsvarighet (möjl. genom finsk förmedling) lånats i no.-lapska *ruovdde*, järn, vars form synes visa hän på ett förgermanskt stadium, **roudh-*, alltså väl ett halvt årtusende f. Kr. (K. B. Wiklund IF 38: 81 f.); möjl. dock ytterst ett urgammalt lån. — Röd i politsk betyd., radikal o. d., hos oss vanligt fr. o. m. den franska februarirevolutionen 1848; på riksdagen 1847—48 kallades radikalerna för *de röda* o. de ultrakonservativa *de vita* el. *svarta*; uttr. *de röda* användes också om minoriteten i ett 1848 existerande reformsällskap i Stockholm (i motsats till *de grå*); efter ty. *rot*, fra. *rouge* i samma betyd.; jfr broschyrtiteln *Le spectre rouge* (dvs. Röda spöket) 1851; benämningen efter blodets färg o. sålunda urspr. blott om personer som hyllade en våldsam revolutionär omstörtning. Färgen å revolutionsfanorna i Frankrike var ofta röd, så även å den under den stora franska revolutionen använda frygiska mössan (jfr Stenhammar 1798: *röda mössan*, med syftning på en »frihetsvän»). — Den röda färgen å hår el. skägg har sedan urminnes tider ansetts tyda på falskhet o. svek. Jordanes kallar *Rosomonorum gens* för *gens infida* (*Rosomoni*, till fhty. *rosamo*, rodnad, Bugge Ark. 1: 3; se rost) o. berättar om flera inom detta folk förövade trolösa handlingar. Om Ermanariks trolöse rådgivare Sifka, ävenledes av samma stam, heter det i Þiðriks saga, att 'hans hår er rautt sem blóð'. Judas Iskariot var enl. medeltida föreställningar rödskäggig. *Rufus*, den röde, är hos Plautus namn på en illfundig slav. Den i äldre keltiska, franska, tyska o. nordiska dikter o. sagor ofta uppträdande 'röde riddaren' ('Riddar Röd') var falsk o. feg; under 1600-t. i svenska vanligt som smädenamn för personer som ansågos för listiga o. falska (ex. se förf. 1600-t:s sv. s. 38 samt f. ö. litter. hos Feilberg under *ridder Rød*). Jfr det fsv. ordspråket: 'tak radh af rödhum flere ondh än godh'; fra. 'il est méchant comme un âne rouge'; mlty. (från en samling levnadsregler): 'Sustu (dvs. ser du) enen rôtbarden (dvs. rödskäggig) man, / Sîn hûs schaltu vorgân (dvs. gå förbi)'. — För att beteckna något ovanligt i annat avs. t. ex. sv. dial. *springa som en röd hund*. — Rödbrusig, 1572: *rödbrusigh*,

Lucidor 1672 m. fl.: *rödbrusot*, jfr ä. nsv. *rödbrusad*, ä. sv. *brusig*, Bellman, Leopold, om hy, sv. dial. *brusug*, uppblåst, *brusig*, tät, lövad, *bruse*, rödblommig, fet karl, no. *brusa*, breda ut sig, svälla; inhemska ord, besl. med brusa o. brushane. — Rödhake, Luscinia rubecula, Nilsson Fauna 1858, till hake, äldre *hakel*, skjorta, i *mässhake* (se hake 2), el. möjl. till haka; jfr sv. rödbröst(a) ds., da. *rødhals*, ty. *rotkehlchen* (se rotgel), eng. *Robin readbreast*, fra. *rouge-gorge* osv. — Rödmosig, 1754 (om en landskapsvy), jfr no. *raumosen*, da. *rødmussel*, till mosig, litet drucken, egentl.: röd av värme, se f. ö. d. o. Sv. dial. *rödmasig* ds. innehåller en avljudsform, varom under masa 2. — Rödspätta el. -spotta, se spätta o. under spotta.

röding, Salmo alpinus, 1540 (från Vgtl.); till röd som börting till bjärt, vitling till vit. En urgammal motsvarighet föreligger i likbetyd. isl. *reyðr* (genit. *reyð(r)ar*), no. *røyr* (till sv. lånat under formen rör), av germ. **rauðī-* (bildat som femin. märr, mö, isl. *ylgr*, varginna, osv.; se röj).

rödja el. **röja**, fsv. *rödhia*, *ryþia* = isl. *ryðja*, da. *rydde*, motsv. ags. *árydan*, beröva, plundra (eng. *rid*), av germ. **ruþjan* el. **ruðjan*; jämte **ruðōn* = mlty., ty. *roden*, mhty. *roten* (ty. *rotten*), rödja; i avljudsförh. till isl. *rjóða* (ipf. *rauð*), döda, ags. *réodan* ds., mhty. *rieten*, utrota; o. till fhty. *riuten* sv. vb. (ty. *reuten*), rödja, ävensom mlty. *rûden* ds. Grundrot: ie. *ru*, riva, rycka m. m. (se ragg). Jfr ryd o. Rönningen. — I vissa fall svårt att skilja från isl. *hrjóða*, röja undan, ags. *hryding*, röjning. —

röj, röja, sv. dial. (i sht nord- o. ösv.), tjäderhöna = Dal. *rä(ia)*, no. *røy*. Enl. Lidén Bland. språkh. bidr. 1: 35 motsv. ett isl. **hrøygr* (genit. **hrøyggjar*) av germ. **hrauzī* (genit. **hrauzīōz*), ett moverat femin. på *-ī* av samma slag som dalm. *ynn* (**yrn*), om höna, isl. *gyltr*, sugga, *ylgr*, varginna, sv. märr (jfr även under röding); med avledn. **hrauzīōn*, jfr isl. *gylta*, fsv. *ylva*. — Härjämte (väst- o. sydsv.) *ryl(a)*, möjl. av en avljudsform **hrýgr*, **hrýgja*; åtm. vissa av dessa former kunna dock även förklaras ur **hrøygr* osv. — Sannol. till den ljudhärmande germ. rot *hruh*, *hruz* (ie. *kruk*), som ingår i no. *rugda*, morkulla; med samma avledn. som i and 1; alltså efter lätet liksom t. ex. fsv. *rampn*, korp (se ramsvart), sv. råka 1 osv.

1. **röja,** yppa lägga i dagen, fsv. *röia*, *röghia*, anklaga, beskylla, angiva, röja = isl. *rógja*, anklaga, baktala, no. *røgja*, sladdra, fsax. *wrôgjan*, anklaga, fhty. *ruogen*, även: skarpt tadla (ty. *rügen*), ags. *wrégan*, anklaga, beskylla, got. *wrôhjan*, anklaga, avledn. av isl. *róg* n., baktalan, mlty. *wrôge* f., anklagelse, mhty. *rüege* (ty. *rüge*, skarpt tadel), got. *wrôhs* f.; fört till en ie. rot. *ŋerek* i litau. *rėkiù*, skriker, *verkiù*, gråter (jfr Lewy PBB 32: 142), dock osäkert.

2. **röja,** se rödja.

1. **rök,** sädesskyl, trave, gottl. *rauk*, fsv. *röker*, fgutn. *raukr* = ä. da. *røg*, no. *rauk* ds., isl. *haukr*, kägelformad stapel, ags. *hréac*, hög, höstack (eng. *reek*), holl. *rook*, av germ. **hrauka-*, i avljudsförh. till ruka o. isl. *hroki*, råga (se d. o.); jfr, med *-kk-*, ags. *hrycce*, stack, skyl (eng. *rick*), ä. holl. *rocke*, stack, hög. Förhållandet till motsv. former med *-g-* (se rugge, råga) är ej fullt klart: enl. somliga beror växlingen på utjämning inom ett paradigm germ. **hruzan-*, **hraukk-*; se v. Friesen Mediagem. s. 121 o. litter. hos Olson Appell. sbst. s. 222 o. jfr t. ex. brunn, lapp. Möjl. föreligger dock gammal indoeur. växling av rötter på *-gh* o. *-g*. F. ö. urbesl. med ir. *crúach* (av **krouko-*), höstack, hop; möjl. till en rot för 'kröka' i rygg (se litter. hos Walde[2] under *cruæ*). — Ordet har i sv. en vidsträcktare spridning (både Götal., Sveal. o. Norrl., dock ej i alla dial.) än skyl (mell. o. norra Sv.) o. trave (Götaland); se närmare under skyl o. särsk. trave.

2. **rök,** fsv. *röker*, rök, eldstad, hushåll (så för åtm. 50 år sedan o. möjl. ännu i Smål.), lukt = isl. *reykr*, da. *røg*, fsax. *rôk*, fhty. *rouh* (ty. *rauch*), ags. *ríec* (eng. *reek*), av germ. **rauki-*, åtm. formellt = alban. *rē* f., moln (av ie. **rougi-*, G. Meyer); avljudsform till ryka.

röka, fsv. *rökia*, röka (trans.) = isl. *reykja*, da. *røge*, mlty. *rôken*, fhty. *rouchen* (ty. *rauchen*), ags. *rîecan* (eng. *reek*), av germ. **raukian*, kausativum till ryka el. avledn. av rök. — Om sammanblandningen med det starka intrans. vb. ryka se d. o. — I ä. nsv. även *smöka* = da. *smøge*, från mlty. *smôken* = ä. ty. *schmäuchen*, ags. *smiecan* av germ. **smaukian*, kausativum till germ. **smeukan*, **smūkan* i ags. *smêocan*, ryka, röka, mholl. *smieken*, *smûken*; jfr avljudsformen **smukōn* i ags. *smokian* (eng. *smoke*); besl. med grek. *smýkhō*, (genom rökning) förbränner, osv.

röllika, rölleka, Achillea millefolium, Var. rer. 1538: *rölik*, fsv. *rölika* = da. *røllike*, *-y-*, no. *ryl(li)k*, från mlty. *roleke*, *rolik*, dimin. av ett **role*, till rulle, jfr lty. *rolse* ds., no. *rols*, runt föremål (som dock kunde tillhöra en inhemsk germ. rot); namnet uppkommet på grund av bladens hoprullade o. krusiga utseende. Med avs. på bildningen jfr fänika, nejlika. — Andra benämningar se under tusengren.

römme m. m., i vrml., norrl. o. finnl. dial., grädde = no. *rjome*, no.-da. *rømme* (ej i da.), nisl. *rjómi*, av germ. **reum-*, växlande med **raum-* i mlty. *rôm*, *râm*, mhty. *roum* (ty. *rahm*; med dial. *-a-*), ags. *réam*; möjl., med Schwyzer IF 21: 180, av äldre germ. **reuʒm-* ~ **rauʒm-* o. besl. med avest. *raoγna*, smör. — Se f. ö. under grädde.

1. **rön** = fsv. f. o. m.: rön, försök, erfarenhet, prov, bevis = isl. *raun* f., ä. da., da. dial. *røn*, av germ. **raunō*; nära besl. med grek. *erevnáō*, utforskar, vartill deverb. *érevna*, undersökning; knappast däremot, såsom antagits, med lat. *ruspāri*, undersöka, o. ej heller med runa. — Härtill vb. röna = fsv. = isl. *reyna*, av germ. **raunian*.

2. **Rön-** i en del ortnamn, t. ex. Rönö cl. Röne hd Sdml. (fsv. *Rönö*, *-e*), med socknen Runtuna (fsv. *Röntūna*), Rönö sn Ögtl. (fsv. *in Röne*), båda i allm. bergiga bygder, innehåller ett annars ej upppvisat fsv. **rön* = isl. *hraun* n., stenbunden mark, i Norge i vissa namn på steniga öar, da. *røn*, stenbank vid havsstranden; väl rotbesl. med rös(e). Närmare förf. Sjön. 1: 511 f., Ortn. på *-by* s. 12.

rönn, Franckenius 1659, men t. ex. 1643 *röön*, i ä. nsv. dessutom ofta *runn*, jfr fsv. *röne* m., isl. *reynir*, no.-da. *rogn* (en östnorsk form, av *raun*), no. dial. *raun*, gotl. *rojn*, da. *røn*; eng. *roun*, *rowan* från nord. (**raun-*). Av dessa äro de fsv. o. isl. formerna avledda av en motsvarighet till no. *raun* osv. Sv. rönn kan utgå från fsv. *röne* (jfr möjl. gom: fsv. *gōme*) el. motsvara gotl. *rojn* f. el. no. *raun* m.; dess *nn* har väl uppstått i sammans. rönnbär; vissa av de svenska dialekternas skiftande former visa hän på andra grundtyper; jfr Wigforss S. Hall. folkm. s. 183 (med litteratur), Noreen V. spr. 3: 236 med n. 1. Orden äro avledda av adj. röd, med syftning på framförallt bärens färg. Enl. K. F. Johansson Stud. tillegn. E. Tegnér s. 304 f. förutsätter isl. *reynir* (o. fsv. *röne*, med sekundär deklinationsväxling) ett urnord. **rau(ð)nia-*, ytterst ett urgerm. fem. **rauðiniō-* (nom. **rauðinīz*) = sanskr. **rōhiṇī* (*rōhaṇī*), namn på en växt med samma magiska egenskaper som det heliga rönnträdet. (En rönnkvist har anträffats i den under vessla omnämnda trolldosan från Maglehøj, Danm., 1300—1100 f. Kr.; Schnittger Fatab. 1912 s. 104). De primärare no. *raun* osv. ha väl egentl. betecknat frukten. — De äro sura, sa' räven om rönnbären, med motsvarigheter i da. o. ty., efter Äsopi fabel om räven o. druvorna.

Rönningen, vanligt gårdnamn i t. ex. Vrml. o. Dalsl., av fsv. **rydhninger*, nyodling (i skog), jfr fno. *ruðningr* m. ds. o. fsv. *rydhning* ds., till rödja; jfr rud o. f. ö. Sjön. 1: 513.

1. **rör,** stenrör, jfr sydsv. dial. *kisterör*, om hällekistor, *Bredarör* Kivik Skå., *Digerrör* Garde Gottl., *drakarör*, *jätterör* = fsv.: ds., råmärke (jfr rå- o. rörshemman), jfr fvästnord. (*h*)*reyrr* m., gravrör (se Noreen Xen. Lid. s. 3 f.), runsv. *hraur*, av svårbestämbar germ. grundform, **hrauza-* el. möjl. **hraura-*, varifrån finska *raura*, *-u*, grus, kiselsten (Karsten Ark. 22: 182); i förra fallet kanske besl. med litau. *kruszù*, krossar,

grek. *kroúō* (av **krous-*), stöter (med samma betyd.-utveckling som i gryt). Jfr rö o. röse o. se Olson Appell. subst. s. 147 med litteratur, Torp Etym. ordb. s. 551, 562. — Ortn. Rörby till rör i betyd. 'råmärke' (el. 'gravrör'); se förf. Ortn. på *-by* s. 27.

2. **rör** (växt) = fsv. f. o. (mera sällsal) n., motsv. isl. *reyrr* m., da. *rør* n. = got. *raus*, mlty., fhty. *rôr* (ty. *rohr*); snarast av germ. **rauza-*, sannol. besl. med ryssja; möjl. till roten *rus*, susa, prassla, varom se under Rusken; dock ovisst. Uhlenbeck Ark. 15: 157 ställer härtill även sanskr. *roṣa-*, vrede, liksom fhty. *hriot* (ty. *ried*), säv, vass, till sanskr. *krôdha-*, vrede. Däremot ej med Hirt PBB 22: 234, Hoffmann Bezz. Beitr. 25: 106 av ie. **rogᵘhs-o-* till grek. *órophos*, rör el. säv (till taktäckning), serb. *rogoz*, säv. — Från germ. språk kommer grundordet till fra. *roseau*. — Jfr följ. o. rördrom.

3. **rör** (ihålig cylinderformig kropp) = fsv. osv.; sekundär användning av föreg.; i sv. möjl. även påverkat av ty. *röhre* (av fhty. *rôr(r)a*, av germ. **rauziōn*, avledn. av föreg.). — Förr även 'bössa', t. ex. 1562, liksom i ä. da., efter mlty. *rôr*.

4. **rör,** röding, se d. o.

[rör, sv. dial., ljumske, se under ro 1.]

röra = fsv. = isl. *hrøra*, da. *røre*, fsax. *hrôrian*, fhty. *hruoren* (ty. *rühren*), ags. *hréran*, väl av germ. **hrōzian*; till germ. adj. **hrōza-* = fsax. *hrôr*, ags. *hrór*, livlig, el. **hrōzō-* = fsax. *hrôra*, rörelse, mlty. *rôr(e)* (se nedan), fhty. *ruora* ds. (ty. *ruhr*, diarré, blodgång). Grundbetyd. är 'sätta i rörelse', varav med försvagad betyd. 'beröra, vidröra' (härtill rörd av slag, fsv. absolut: *rördher*, ä. nsv. *rörd*), 'angå, syfta på' (redan i landskapsl.), 'omtala, förmäla' (i y. fsv. o. ä. nsv. t. ex. Bib. 1541). Den senare betyd. ävensom uttr. rörd, om slag, har lånats från mlty. Från ty. kommer i senare tid rörande, rörd, om känslor (ty. *rührend, gerührt*); i den starkare betyd. 'uppröra, uppskaka' förekommer ordet redan i fsv. Av tyskt ursprung är likaledes härröra, ty. *herrühren*, härleda sig, komma från (se här- 1). — F. ö. av mycket omstridd härledning. Kanske snarast, med Charpentier KZ 40: 454 o. Trautmann ZfdW 7: 171 besl. med avest. *-xrāŋhaya-*, skaka, av ie. **krās-*; möjl. i avljudsförh. till isl. *hrønn*, bölja, ags. *hærn*, ebb o. flod, av germ. **hraznō-* (jfr O. A. Danielson Gramm. u. etymol. Stud. 1: 24). Andra mycket osäkra el. oantagliga förslag se litter. hos Falk-Torp s. 1536. — Härtill sbst. röra = no. *røra*, sammanrörd massa; jfr fsv. *röra*, rörelse, oro, förvirring = da. *røre*, möjl. dock lån från mlty. *rôre*. — Se f. ö. uppror.

rördrom el. **rördrum,** fågeln Ardea stellaris, Bib. 1541: *röördromen* (best. f.), Schroderus: *rördrum* = da. *rørdrum*, från ty.: mlty. *rôrdum, -dump(t)* = fhty. *rôredumbil*, mhty. *rôrdrummel, -drumbel, -tumel* m. m. (ty. *rohrdommel*); till rör 2, såsom framgår av mholl. *rôsdomp* osv.; efter uppehållsorten i vassbankarna. Dessutom: ags. *ráredumle, -a*, mlty. *râredump*, till ags. *rárian*, råma, böla (eng. *roar*), mlty. *râren* (rotbesl. med råma); efter hannens vrållika parningsrop (jfr nedan). Vidare: fsax. *horodumil*, fhty. *horotum(b)il*, ä. ty. *hortübil*, till fsax. *horu*, gyttja, smuts, fhty. *horo*, ags. *horh, horu* (genit. *horwes*), av omstritt ursprung (väl snarast med Lidén Stud. s. 50 till sanskr. *kalká-*, smuts, träck); med syftning på de gyttjiga stränderna. Senare leden *-d(r)um* är ljudhärmande o. har avseende på det ovan omnämnda parningsropet, som även plägar återges med *prumb* o. d. I vissa fall har möjl. också anslutning egt rum till dum (med hänsyn till fågelns orörlighet om dagen) o. till tumla. Namnet har tidigt blivit folketymologiskt omtytt, o. den ursprungliga formen är därför svår att fastställa. Jfr bl. a. Suolahti Vogeln. s. 383 f. — I de trakter, där namnet egentl. kan anses vara levande, uttalas det med slutet *o*; jfr Noreen V. spr. 3: 331.

[Rörestorp, gårdn., se Rodrik]

[rös, sv. dial., ljumske, se under ro 1.]

röse el. **rös,** fsv. *röse* n., även f. plur. *rösir* = isl. *hreysi* n., *hreysar* f. plur., no. *røys* f., da. *røs(e)* n., av germ. stam **hraus-*; besl. med no. *rūsa*, bl. a. stenhop, o. väl även med rör 1 (se d. o.). Annan avljudsform: ä. nsv. *rössia*, fsv.

rösia, röse, av **hrusjon*. Knappast, med Noreen Ark. 3: 13 f., av **hraun(i)sia-* (med bortfallet *n* enl. Aisl. gr. § 289. 4, som i bås, gås osv.), till isl. *hraun*, stenhop, stengrund (= Rön-), som dock skulle kunna vara avlägset besläktat; härtill f. ö. det urgamla finska lånordet *raunio*, röse.

1. **röst**, se röste.

2. **röst**, sjöt., plankstycke vari undre ändan av ett undervant fasthålles = da. *røst*, från lty. *rüst(e)*, *rust(e)*, holl. *rust*; egentl.: viloställe = mlty. *ruste*, rast, avljudsform till rast.

3. **röst**, stämma, fsv. *röst* f. o. *röster* m. = isl. *raust* f., ds. (i no.: starkt rop), da. *røst*, besl. med isl. *raus* n., prat, *rausn* f., prakt, egentl.: skryt (med betyd.-paralleller under bram-); till en ljudhärmande rot *rus*, möjl. identisk med den i rusa o. i de under Rusken behandlade orden; parallellbildning till el. utvidgning av *ru* i runa osv. — Härtill även fsv. avledn. *röste* n. — Till en liknande ljudrot *ras* hör isl. *rǫdd*, röst, ljud = got. *razda*, språk, munart, fhty. *rarta*, röst, ags. *reord*, röst, språk, av germ. **razdō*; jfr sanskr. *rásati*, skriker, tjuter.

[röst, sv. dial., skogstrakt, se under det ej besl. russ.]

röste el. **röst**, takresning, det översta av gavelväggen, 1633 (*röste*), motsv. y. fno. *raust* n., det översta av gavelväggen, no. *raust*, *røyste*, hustak, rummet under takåsen, taksparrarna m. m. Enl. Torp Etym. ordb. s. 517 möjl. ombildning av fsax. *hrôst*, taksparre, tak = ags. *hróst* m., stång (eng. *roost*, hönspinne). El. kanske, med K. F. Johansson IF 19: 123, av ie. **kroudsto-*, avljudsform till fsax. *hrôst* osv., av **krō(u)dsto-*. F. ö. möjl. besl. med isl. *hrót* n., tak, no. *rōt*, rummet under taket, got. *hrôt*; av omstridd härledning (jfr t. ex. Lidén Nord. stud. s. 432 f.: *hrót* = pers. *sarāy*, palats [se seralj], av ie. **krōdo-* el. **krādo-*).

1. **röta**, vb. = fsv. = no. *røyta* ds., no.-da. *røte* (ej i da.), mlty. *rôten*, om hampa, mhty. *rœzen*, få att ruttna (ty. dial. *rössen*), väl motsv. isl. *reyta*, riva, slita, av germ. **rautian*, kausativum till det starka verb, vartill rutten av part. pf., med grundbetyd. 'riva el. slita av'; bildat som nöta osv. Jfr följ.

2. **röta**, sbst. = fsv. = no. *røyta*; till föreg. I fsv. även *röte* f. Jfr rötmånad.

[röta, sv. dial., vråla, böla; se under det ej besläktade ryta slutet.]

rötmånad, Bureus 1637, förr även *röte-*, av fsv. **rötemānaþer*, till vb. röta el. *röte* f., röta, el., med försvagning av *o* till *e*, av fsv. **rötomānaþer* till röta 2; egentl.: månad under vilken matvaror o. d. lätt ruttna på grund av värmen (jfr grek. *kynókavma*, rötmånadshetta). — I ä. sv. dessutom i samma betyd. *hundedagar(na)*, motsv. da. *hundedage*, ty. *hundstage*, eng. *dogdays*, fra. *jours caniculaires*, efter lat. *dies caniculāres*, efter det gamla namnet, lat. *canis*, ty. *hund* osv. på stjärnan Sirius, i vars närhet solen under rötmånaden befinner sig; se f. ö. Sirius o. om ordets anv. i sv. M. P:n Nilsson Festskr. t. Tegnér s. 175.

röv, Hels. 1587, Schroderus o. 1638 = no. *rauv*, da. dial. *røv*, egentl.: 'hål' o. = isl. *rauf*, hål, till *rjúfa*, göra hål på, fsv. *rȳva* (såsom t. ex. fsv. *bröt*, väg, till bryta, klöv till klyva). Se f. ö. rov, röva. Alltså med samma betyd.-utveckling från 'anus' till 'podex' som i arshål (o. 1645 osv.), om vars första led se asa. — Härjämte i vissa dial. former, t. ex. *rav* Dalsl., som icke kunna ha ljudlagsenligt utvecklats ur *rauf*, men åtm. i vissa fall förklaras ur en avljudsform **röf*. Då emellertid detta svårligen låter sig göra med dalsl. *rav*, bör man säkerl. icke avvisa den också framställda möjligheten, att dessa oregelbundna former bero på avsiktlig förvrängning (på grund av blygsamhet el. kanske cynism). Jfr E. Noreen Ärtem. ljudl. s. 97 (med litter.).

röva = fsv., från mlty. *rôven* (jfr roffa) = got. *biraubjan*, beröva, ags. *berîefan*; denomin. av **rauba-* (= rov) el. kausat. till germ. **riuþan* i isl. *rjúfa*, fsv. *rȳva*, riva sönder m. m., osv. (se rov o. föreg.). Isl. *reyfa* är inhemskt i betyd. 'riva'; men lånat i betyd.: 'plundra'. En avledn. av **rauba-* är även germ. **rauþōn* : isl. *raufa*, bryta hål, fhty. *roubôn* (ty. *rauben*), röva m. fl. Biform: got. *raupjan*, plocka, riva, fhty. *roufen* (ty. *raufen*) osv., till ie. *rub*.

S.

[sabba, sv. dial., vara långsam m. m., se under sagga.]

sabbat, med i nsv. växlande betoning, Weste 1807: *sàbbat* el. *sabbát*, Bib. 1541, från ty. *sabbat* (jfr Luther: *sabbath*), motsv. mhty. *sâbâot*, got. *sabbatô*, fra. *sabbat*, från hebr. *schabbâth*, till ett verb med betyd. 'vila, upphöra att göra ngt'. — Därjämte en nasalerad biform (t. ex. rumän. *sambata*, fslav. *sǫbota* osv.), vartill fhty. *sambaztag*, lördag (ty. *samstag*); fra. *samedi* väl däremot med *m* från *sème di* (lat. *septimus dies*), den sjunde dagen.

sabel, 1563: i ä. nsv. stundom *sabbel*, t. ex. Schroderus Com. 1640 = da. *sabel*, från ty.: lty. *sabel* = ä. ty. (ty. *säbel*), ital. *sciabla*, span. *sable*, fra. *sabre* (= eng.); från slav. spr. el. möjl. närmast magyar.; jfr magyar. *száblya*, polska *szabla*, ry. o. serb. *sablja*; f. ö. okänt ursprung. Urspr. om krokiga huggvapen.

sabotage, A. Jensen 1909, av fra. =, till vb. *saboter*, fördärva varor o. d., arbeta trögt (varav sv. sabotera 1910), till *sabot*, hämsko, träsko (av ovisst ursprung).

sacellani, av en avledning till lat. *sacellum*, ungef.: kapell, dimin. till *sacer*, helig (se sakrament).

Sachs, familjen., **Sachsen,** se saxare.

sacka (bakåt m. m.), Rajalin 1718: 'Sackar Skieppet achter eller föör ut' = no. *sakka*, sjunka, bliva lägre, da. *sakke af, agterud, bagud*; sannol. med Falk-Torp s. 944 från mlty. (*sik*) *sacken*, sjunka, sänka sig = holl. *zacken*, även: avtaga. Säkerl. ett intensivum till **senkw-* i sjunka, av samma slag som det även hithörande meng. *saggen* (eng. *sag*). Dylika intensivbildningar uppvisa ofta, liksom de till samma område av språket hörande kortnamnen, förändringar av grundordet av icke ljudlagsenlig natur; o. det är därför med orätt man i ett fall som detta uppkonstruerat nasallösa biformer av roten. — Annorlunda Persson Indog. Wortf. s. 365 (: kanske besl. med lat. *sēgnis*, av **sēknis*, grek. *akḗn*, lugn, stilla). Av Verdam däremot betraktat som en avledn. av *sack*, säck, det senare säkerl. med orätt (jfr Persson a. arb. s. 951).

sackarin, Öhrvall 1889; se socker.

sadel, fsv. *saþul* = isl. *sǫðull*, da., mlty. *sadel*, fhty. *satal, satul* (ty. *sattel*), ags. *sadol* (eng. *saddle*); jfr fin. lånordet *satula*. Enl. Lidén PBB 15: 515 f. (jfr Saussure Mém. de la soc.de lingu. 6: 247), av ie. **sod-tlo-*, bildat med intrumentalsuff. *-tl-* till en avljudsform av sitta, med ieur. bortfall av *d* före *tl* (jfr t. ex. mål 2). Däremot knappast lån från slav. spr. el. lat.; jfr fslav. *sědlo*, sadel, lat. *sedīle*. — En med **sodtlo-* analog bildning vore **sedtlo-* i vgerm. spr., t. ex. fsax. *sethal*, säte m. m., mhty. *sedel*, även: sadel. — Ie. **sedlo-*, alltså med *-l-* (ej *-tl-*), förutsättes av got. *sitls*, stol, säte, fhty. *sezzal* (ty. *sessel*) osv., jfr **sedlā* i lat. *sella* ds. (i senlat. även: sadel), grek. (*h*)*élla*. — Sadelmakare, fsv. *sadhla-* o. *sadelmakare* (*-maker*), 1400-t., liksom så många andra hantverkarebeteckningar från mlty.: *sadelmaker* (i ty.: *sattler*); jfr under maka, vb, o. skomakare.

saffian, Weste 1807: *saffián* (= Dalin 1853, Lyttkens-Wulff), i nsv. dock även uttalat *sàffian*; 1563: *röde saphianer* = da. *safian*, ty. *saffian*, från slav. spr.: tjeck. *safián* osv., efter pers. *sachtjān*. Ordet har vandrat ungefär samma vägar som sämsk i sämskläder; jfr även schagräng.

safflor, färgtisteln Carthamus tinctorius, Weste 1807: *sàfflor*; Linné = da. från ty. *saf(f)lór*, ombildat i anslutning till saffran o. flor 2 (liksom eng. *safflower* efter *flower*, blomma), av likbetyd. ital. *asf(i)ori* (självt anknutet till *fiori*, blomma), av ä. *asfrole*, från arab., väl till ett ord för 'gul'; på samma sätt som den grek. beteckningen *knēkos* hör samman med *knēkós*, gul (jfr det sannol. besl. honung).

saffran (Weste 1807: *sàffran*) = fsv.,

= da. *safran*, från mlty. *safferán* = mhty. *saf(f)rán* (ty. *safran*), fra. *safran* (eng. *saffron*), ital. *zafferano*, span. *azafran*, från arab. *za'farân*. Från Österlandet härstammar också beteckningen för själva växten, krokus.

safir, Bib. 1541 osv.; i Psalmb. 1695: *safîr*, jfr V. Rydberg: *säfirängar*, fsv. *safir*, *saphiir*, *saffiir* = ty. *saphir* (även: *säphir*), av mhty. *saphir(e)* = fra. *saphir*, ital. *saffiro*, *zaffiro*, från mlat. *saphirus*, grek. *sáppheiros* (lasur), från semit. spr.: hebr. *sappîr*, arab. *safîr*; alltså samma hemort som jaspis.

saft, t. ex. I. Erici 1642 = da., från ty. *saft* (= mhty.); avledn. el. utvidgning av fhty. *saf*, *sapf* = mlty. *sap* (genit. *-p-* o. *-pp-*), ags. *sæp* (eng. *sap*) n., av germ. **sap-* o. **sapp-*, antingen utgånget från samma paradigm som save (germ. **saƀan-*) el. till en ie. växelrot *sab*, varav dock f. ö. blott osäkra spår.

saga, under 1700-t. stundom även: skämtsam, lekande berättelse, t. ex. fru Lenngren, fsv. *sagha*, yttrande, underrättelse, berättelse, tal m. m. = isl. *saga*, no. *soga*, ä. da. *sage* (da. *saga* från fornspr.); synes vara ett germ. **saɣōn*, vbalsbst. till germ. **saɣēn* (= säga); enl. Wessén Z. Gesch. der germ. N-dekl. s. 168 dock närmast av sen urnord. **saɣan*, av germ. **saɣēni-*, varav från synkoperande kasus fsv. *saghn* (se sagen); jfr sägn o. sägen. — Parallellbildning: germ. **saɣō-*: fhty. *saga* (ty. *sage*), ags. *sagu* (eng. *saw*) osv. Jfr litau. *pãsaka*, berättelse. — I da. liksom delvis i sv. (om isländska »sagor» o. d.) har ordet upptagits från fornspr. Den urspr. betydelsen kvarlever i bl. a. gensaga (fsv. *gensagha*), utsaga, o. i dom- o. lagsaga, nu blott med konkret betyd., egentl.: framsägande el. uppläsande av lag; se även under ledsaga. Jfr sagesman. — För 'saga' i betyd. 'folksaga' o. d. brukas i da. i stället *eventyr*, i ty. *märchen* (se under nymäre).

sagen, 1734: *sajen*; i betyd. 'sägen' t. ex. Bellman, Lenngren; annars ofta i förb. *efter sagen*; numera bl. i förb. bära syn för sagen, t. ex. Atterbom, jfr 1750: *syn går för sagen*; motsv. i da. (jfr nedan); snarast av fsv. *saghn*, omtalande, berättelse, yttrande m. m. = isl. *sǫgn*, da. *sagn*, ags. *segen*, av germ. **saɣēni-*, vbalsbst. till germ. **saɣēn* (= säga); jfr saga; om biformen sägn se d. o. o. sägen. — Formen *sagen* beror antagl. på utvecklingen av s. k. svarabhaktivokal *(ə)* i ett fsv. *saghn*, med *gh* från *sæghia*; den ljudlagsenliga formen *sagn* (uttalad *sangn*), som i sin tur utgår från ett ursprungligare *saghn*, har givit ä. nsv. *sagn*, t. ex. 1711; jfr sägen ~ sägn o. se Kock Ark. 9: 76, Sv. ljudh. 4: 422. Enl. Tamm Avledn.-änd. hos sv. subst. s. 47 förutsätter däremot sagen en fsv. nomin. **saghin* (**saɣaini-*), vartill från synkoperande kasus *saghn*. Möjl. har dock uttr. lånats från danskan.

sagesman, Gustaf II Adolf 1624, Lind 1749, jämte *sagusman*, *sagos-*, 1642, 1680, o. *sagsman* 1705, Serenius 1741 m. fl., med tillagt *s*, från ä. nsv. *sageman* 1563, *saguman* 1626, fsv. *saguman* (*saga-*), av saga i betyd. 'omtalande' o. man.

sagga, idligen tala, kälta, Strandberg, Heidenstam, i dial.: vara långsam el. sölig = no. *sagga*, gå tungt o. långsamt, da. dial. *sagge*, jfr sv. dial. *sagger*, *sagga*, no. *sagg*, långsam el. dåsig person; ett slags intensivbildningar, väl ej att skilja från sv. dial. *sagga*, småregna, no. *saggjen*, tung av fukt el. väta, nisl. *saggi*, fuktighet, osv., med intensivförlängning av *g* (jfr skadda, dimma) till en germ. stam *saɣ-*, jfr fslav. *sokŭ*, saft. Motsv. betyd.-utveckling i sv. dial. *sabba*, vara långsam, söla, slafsa: sav. Jfr Torp Etym. ordb. s. 564.

sago(gryn), 1775: *sago*, Regnér 1807: *sagu*, förr även *sego* Heijke 1754, C. Warg 1755 = da. = ty. *sago* osv., från malajiska *sāgu*.

sak, fsv. *sak*, rättssak, käromål, orsak till anklagelse el. fällande (jfr saker, adj.), böter, orsak, händelse, sak, ting = isl. *sǫk* ungef. ds., dock ej 'ting, föremål', da. *sag*, fsax. *saka*, fhty. *sahha* (ty. *sache*), ags. *sacu*, rättsstrid osv., (eng. *sake*, sak, orsak), det urgamla finska lånordet *sakko*, lapska *sakku-*, *sakko*, plikt, böter, av germ. **sakō-* f.; med annan bildning: got. *sakjô*, strid, tvist; till germ. st. vb. **sakan* = got.

(ipf. *sök*), strida, tvista, fsax.: processa, förorsaka, fhty. *sahhan*, tvista, tillrättavisa, motsv. sv. vb. fsv., isl. *saka*, anklaga, skada, i fsv.: även: neka, ä. da. *sage* (se saka). Grundbetyd., liksom i avljudsformen söka: följa ett spår, söka; jfr rannsaka, genomsöka ett hus. Härur utvecklades: söka inför rätta, fullfölja en sak. — Betyd. 'käromål' kvarlever i t. ex. anlägga sak, den av 'process' o. d. i sakförare, jfr ty. *sachwalter*. Till denna grupp hör även saköre, böter = fsv. — Med avs. på betyd. 'sak, ting, föremål' jfr ting o. lat. *causa*, rättssak > fra. *chose*. Betyd. 'föremål, ting' blev väl vanlig först då samma betyd. hos ting försvagats genom dettas pronominella anv. (i ingen-, någonting), alldeles som mlat. *causa* (fra. *chose*) för *rēs*. — I fråga om betyd. 'grund, orsak' se orsak. — Jfr f. ö. försaka, orsak, saker, sakna, söka, ursäkta, vedersaka, vedersakare.

saka, rätt allmänt dialektord, icke bekänna (kort), kasta el. byta bort (kort), egentl.: neka el. bestrida, att man har kortet el. korten i fråga = fsv. *saka*, bl. a.: neka, bestrida (se föreg.).

saker, egentl. lagterm (med bevarad nominativändelse) = fsv.: saker, skyldig; sakfälld; även *sæker*, motsv. isl. *sekr* (även fredlös), ack. sg. m. *sek(j)an*, av urnord. **sakja-*, till föreg., i sv. med övergång till *a*-stamsböjning.

sakna = fsv., isl. = da. *savne*; inkoativum till fsv., isl. *saka*, skada (se sak), jfr med avs. på betyd. försaka.

sakramenskad, äldst utan *-d*, t. ex. Dombok 1647: 'en Sakermenska koona', Växiö domkap. 1682: 'den sackermenska konan', osv. långt in på 1800-t. (t. ex. C. F. Dahlgren, jämte *-ad*); med *-d(t)*, t. ex. Bellman: 'Den flickan hon är sakramentskadt söt'; förr även *sapperm*en*(t)ska*, t. ex. Envallsson, Wadman, *-ad* Zedritz 1862; till sakrament, i anslutning till de förr brukliga bedyrandena vid de heliga sakramenten; med eufemiskt *-pp-* såsom i ä. sv. *sapperment*, sv. dial. *vass s(l)apperment* osv.; väl ytterst från det åtm. förr ävenledes i eder använda fra. *sacrement*, jfr även de fra. eufemismerna *sapremåtin*, *saprebleu* (*sacredieu*), *sapristi* (*sacristie*) osv. Med avs. på ändelsen jfr sv. elemenskad, förbanskad.

sakrament = fsv., ty. osv., av lat. *sacrāmentum*, det varigenom man förbinder sig el. ngn annan till ngt, såsom: hos pontifex deponerad pänningsumma, ed, i sht soldated, m. m.; i kyrkolat.: helig hemlighet (mysterium), särsk. om en den gudomliga nåden förmedlande religiös handling, i mlat. i sht om den invigda hostian; till *sacrāre*, helga, inviga, till *sacer*, helig (besl. med sankt). Jfr följ.

sakristia, i dial. även: *sakristia* = fsv. (även: *sakersti(g)e* m. m.; jfr ännu Dahlstierna: *sakristiget* n. best. f.) = mhty. *sacristi(g)e*, *sacristi* (ty. *sakristei*) osv., från mlat. *sacristia* (även: klockartjänst), till mlat. *sacrista*, klockare, jämte *sacristanus* (sv. sakristan), till lat. *sacer*, helig (se föreg.).

sakta, adj. o. adv. = fsv. (även: *sakt*) = da. *sagte*, från mlty. *sâchte* (med lågtysk utveckling av *ft* till *cht*, jfr akter, häkta, inkräkta) jämte *sâfte*, *sanfte*, *samfte* = fhty. *samfti*, *semfti* adj., *samfto*, *sanfto* adv. (ty. *sanft*), ags. *séfte* adj. o. *sófte* adv. (eng. *soft*), väl av germ. **samþia-* adj. (med västgerm. inskott av *f* mellan *m* o. *þ* såsom i t. ex. ty. *kunft*, kommande av **kumþi-*), antagl. med rätta fört till *sam-* i got. *samjan*, behaga (= sämja), n., samma osv. — I vissa daldial. o. t. ex. hos Runeberg även i betyd. 'likväl'; liksom da. *sagtens*, nog, visst, från betyd. 'lätt, utan svårighet'. — Härtill vb. sakta = fsv. = ä. da. *sagte* (nda. ombildat till *sagtne*), från mlty., ty. *sâchten*. — Saktmod = fsv. = ä. da. *sagtmod*, från mlty. *sâchtmôt* = ty. *sanftmut*, till mod i betyd. 'sinne, sinnelag',

sal, fsv. *sal* (plur.*-ir* i ortn. t. ex. *Upsalir*), isl. *salr* (plur.*-ir*), da. *sal*, fsax. *seli*, fhty. *sal* (ty. *saal*), ags. *sele* m., även *salor* n.; i fspr. vanl.: (stort) hus (med ett enda rum); av germ. **sali-* m., ä. **salaz*, **saliz* n.; med avledn. isl. (osv.) *sel* n., säterstuga (av **salja-*); jfr got. *saljan*, uppehålla sig, *saliþwôs* f. pl., härbärge; möjl. besl. med fslav.

selo n., by, mark, o. kanske med lat. *solum*, mark (samma betyd. möjl. i den poet. Eddan, Vǫluspá; i fråga om lat. *solum* jfr dock syll). — Från germ. spr.: fra. *salle*. — Jfr följ. o. salong.

Sala, stadsn. = fsv.; plur. till föreg. i betyd. 'boning, hus'; jfr Uppsala.

sala (i hop, samman), Serenius 1734: 'sala ihop i et supcalas', i dial. även: öka, lägga till; väl på ett el. annat sätt sammanhängande med sälja (i dess äldre betyd. 'giva, överlämna'), jfr ä. nsv. *ölsala*, ölförsäljning, osv.

saladjär, C. Warg 1755: *saladier*, av fra. *saladier* (motsv. ett lat. *-arium*), till *salade*, sallat; jfr till bildningen de dock fem. *chocolatière*, chokoladkanna, *tabatière* (med analogiskt *-t-*), snusdosa, *saucière*, såsskål (motsv. ett *-aria*).

salamander, t. ex. P. L. Gothus 1626 = ty. (av mhty. =) osv., av grek. *salamándra*, enl. somliga från pers. *samandar*, till pers. *samand*, eldröd; men enl. Solmsen IF 30: 40 däremot inhemskt grekiskt (med osäkert tolkningsförslag). — I ä. nsv. även *molk*, t. ex. Bib. 1541, från ty. *molch*, jfr likbetyd. fhty. *mol*, *molm*, *malm*, *molt*, av okänt ursprung.

salband, bergv., U. Hiärne 1687, från ty. *salband*, list el. egg på väv, sedan bergv.: en gångs gränsyta gentemot den bredvid befintliga stenen, ombildning av senmhty. *selbende*, till *selb* (= själv) o. *ende* (= ände), alltså: den egna, av trådarna uppkomna kanten av väven = mlty. *self-*, *sulfende* (se solv), holl. *zelfeind*; i holl. även *zelfegge* (motsv. eng. *selvage*, av *self-edge*, till egg, kant) o. *zelfkant*, i ty. dial. *salleiste* osv. m. m.

saldo, 1692 (då väl ännu täml. enstaka) = da., ty., från ital. =, vad som återstår att betala; jämte vb. saldera = ty. *saldieren*, från ital. *saldare*, av lat. *solidus*, fast, tät, *solidāre*, fastställa, göra fullständig (se solid). Om andra dylika ital. handelstermer se särsk. under netto, tratta.

Salem, socken i Sdml., ombildat av fsv. *Sle(e)m*, *Slæm*; snarast ett namn på *-hem* (se t. ex. Säm), med i så fall flertydig första led.

salig, i ä. nsv. även 'lycklig', t. ex. G. I:s reg. (jfr nedan) = da. *salig*, salig, i ä. da. *salug*, *sælug*, lycklig, salig, att döma av stamvokalen *-a-* för *-å-* lån från mlty. *sâlich*, *sêlich*, lycklig, salig, from, god, lyckobringande, gynnsam, av fsax. *sâlig* = fhty. *sâlig*, mhty. även *-æ-* (ty. *selig*, varifrån familjen. Seelig), ags. *gesǽlig*, lycklig (eng. *silly*, dåraktig, jfr nedan o. under segerhuva), isl. *sálugr*, beklagansvärd, arm, stackars, fsv. *sāligher*, *-ugher* (*-ǣ-*) ds., da. *salle* ds., avledn. av germ. **sǣli-* = säll (se närmare d. o.). Den germ. grundbetyd. alltså: säll, lycklig. Härifrån bl. a. betyd. 'drucken', i sv, da. o. ty. (1757); jfr säll i samma anv. Med avs. på den religiösa betyd. jfr got. *audags*, salig, till germ. *auð-* i fsv. *öþer*, egendom, rikedom, lycka, osv. (se öd, öde 2 o. namnen på Ed-), ävensom ngrek. *mákar*, salig, egentl.: lycklig. Betyd. 'dåraktig, dum' i eng. *silly* o. 'arm, stackars' i de fnord. språken (jfr isl. *sǽll* med samma betyd.-utveckling) o. i mholl. *saligh* beror på ett slags ironisk-eufemistisk anv.; jfr enfaldig el. ty. *albern*, tafatt, enfaldig, av fhty. *alawâri*, vänlig, alldeles sann (jfr under allvar), el. fra. *benoît* (*benêt*), enfaldig, motsv. lat. *benedictus*, välsignad (kanske dock med mellanlänken 'bigott'), el. grek. *euéthes*, godmodig, varav: enfaldig. — Min salig far, salig i åminnelse osv., motsv. i da., efter ty. *mein vater selig*, *mein seliger vater*, mhty. *sâliger gedechtnisse*. Uttr. salig i åminnelse osv. utgår sålunda från gamla genitivkonstr., jfr ä. nsv. 'Jacob Venne . . sele åmynnelse' 1532, fsv. 'hærra pædher, hælgha aminnilse', lat. *beatæ* el. *piæ memoriæ*; i fsv. även omskrivet med *af*, jfr span. *de felice recordacion* osv.; varvid det i motsv. förbind. ofta använda *ihugkommelse* kommit att uppfattas såsom prepos *i* + det även förekommande *hugkommelse*. Kock Ark. 28:190. — Saligen i saligen avliden o. d., t. ex. 1715, bildat som behörigen, de enda svenska adv. på *-en* av adj. på *-ig* (f. ö. blott till adj. på *-lig*, vartill även skäligen), motsv. lty. adv. på *-en*, väl egentl. dat. plur. av adjektiv (liksom det inhemska ömsom). Jfr Tamm Änd. hos adverb s. 11. Hos Schroderus 1635: 'affsomnade . . saligli-

gen'. — Sammans. lycksalig = da. *lyksalig*, efter ty. *glückselig*.

saliv, o. 1765 = fra. *salive*, av lat. *saliva*, urbesl. med bl. a. fhty. *salo*, smutsig, mörkfärgad = isl. *sǫlr*, gul, osv.; se senast W. Schultze Sitzungsber. d. Berl. Akad. 1910 s. 795 f., som ställer ordet till lat. *sāl*, salt; efter färgen (jfr sälg).

sallat, y. fsv. *sallat(h)*, P. Månsson s. 398: *salladha asko*; Tiällman 1696: *sallát*, nu med växlande accentuering = da. *salat*, från mlty. *sal(l)át* = ty. *salat*, motsv. fra. *salade* (eng. *salad* o. sv. biformen sallad), av ital. *salata*, egentl.: saltad, till lat. *sāl* (se salt). Alltså egentl. om den till föda beredda sallaten. Det lat. namnet är *lactūca* (till *lac*, mjölk, på grund av växtens mjölksaft), varav ital. *lattuga*, span. *lechuga*, fra. *laitue*, ty. *lattich*. — Jfr saladjär.

salm, se psalm.

salmiak, 1637, Hiärne 1687 = da., från ty. =, av lat. *sal ammoniacum*, dvs. salt från trakten av Ammons tempel (i den egyptiska oasen Siva), vartill även ammoniak. — Förr även *salmoniack*, bouppt. från Växiö 1754.

salmonibrev, hotfull skrivelse avsedd att utpressa pänningar, efter en bokbindare Salmoni i Linköping (1861, 1862, † 1876), som försökte en dylik utpressning, enl. egen uppgift påverkad av 'rövareromaner'.

Salnecke, urgammalt gods i Hagunda hd Uppl., fsv. *Salkendeke*, av ä. *Salkandaeke* o. 1300 (*-ekj* 1302; felskrivning el. felläsning för **Salkœnda*?). Då ett personn. **Salkandi* är okänt o. f. ö. vore till sin bildning egendomligt, men gården ligger vid ändan av Lårstaviken, är det onekligen frestande att här se en sammans. med *eke*, eklund o. d., o. ett **Salka-ænde*, alltså: eklunden vid ändan av fjärden **Salke*; jfr gårdn. Fryksände vid *Fryken*, Lorsända vid *Loren*, Ogändan vid *Ogan*, det vanliga Sjöände. **Salke* vore bildat till stammen i sjön Salen, Saljen med det i sjönamn o. d. vanliga suffixet *k*, varom se förf. Sjön. 2: 30 f. — Med hänsyn till Onsike i samma härad (fsv. *Odhinsēke*) o. Fröseke Smål. kunde någon ju annars möjl. tänka på ett f. ö. okänt mytiskt namn, i så fall snarast en omskrivning av samma slag som t. ex. fsv. **Ludhkona* i Locknevi; med samma första led som urnord. personn. *Saligastiʀ* (= ffrank. *Saligast*), västnord. *Salgerðr* m. fl.; jfr isl. *salkynni*, bostad, isl. *reginkunnr* osv. (se kynne).

salning, sjöt., Rosenfeldt 1698 = da. *saling*, från lty. *salingen* plur. el. holl. *zaling*; av okänt ursprung (ett dock mycket osäkert tolkningsförslag se Falk—Torp s. 946).

Salomon, mansn., av grek. *Salomṓn*, *Solomṓn*, av hebr. *Šəlōmō* (dvs. *Sch-*), besl. med arab.-turk. *Sulejman*, *Soliman*. — Ofta metaforiskt o. i jämförelser om visa el. lyckosamma regenter, stundom även om omätligt rika personer, med syftning på den judiske konungens vishet o. rikedom. — Dessutom icke sällan i växtnamn. — Salomos liljor, Campanula patula, ängsklocka, t. ex. 1852. Jfr Matt. 6: 28, 29: 'Skåder liljorna på markene .. icke Salomo i all sin härlighet war så klädd som en af dem'. — Salomos ljusstake, Lepidium campestre, Linné 1755 (Uppl.) osv., motsv. i no. o. da.; efter blomställningens form. — Salomos sigill t. ex. 1806 osv. el. signet t. ex. 1675, Convallaria polygonatum, getrams = da. *Salomons sigill*, *segl*, *signet*, 1557 osv., ty. *Salomons siegel* 1543; redan i medeltidslatinet. Med syftning på de bokstavsliknande tecken som finnas å jordstammen, vilka liknades vid de magiska figurerna (en av två trianglar bestående sexhörning) å sigillet på Salomos magiska sigillring, varmed konungen enl. en fordom vida spridd, urspr. judisk sägen förseglade det kärl, vari han före sin död inneslutit alla djävlar (varom bl. a. den gamla förr allmänt lästa skriften 'Salomos nycklar' o. E. Wigström Under Salomos insegel, 1893; jfr Frödings dikt 'Salomos insegel'). Se f. ö. t. ex. litter. hos Hjelmqvist Bibl. pers. namn s. 109 f. o. jfr N. Lindqvist En isl. svartkonstbok s. 4. Salomos sigill är även beteckning för den sexuddiga stjärnan, bl. a. brukad å gravvårdar, urspr. såsom värn mot

onda makter; hos judarna om den femuddiga stjärnan (pentagrammet), se under älvkors (art. älva slutet). — I no. förekommer dessutom växtn. *Salomos isop* el. *visdom* om Bryum truncatum.

salong, 1752, om franska förh.; f. ö. mera vanligt först mot slutet av 1700-t., Gustaf III 1790, Sthlms Posten 1792 (om rikssalen i Gävle), från fra. *salon*, av ital. *salone*, egentl.: stor sal, bildat med förstoringssuffixet *-one* (jfr t. ex balkong) av ital. *sala*, sal = fra. *salle*, i sin tur av germanskt urspr. = sal. — Alltså ett av de synnerligen många lånord från fra., som beteckna rum o. rumsinredning o. d. och som avspegla det starka franska inflytandet på detta område. Jfr t. ex. balkong, garderob, korridor, tambur samt betr. möbler under schäslong. — Ordet salong syns ha inlånats vid samma av fransk kultur starkt påverkade tid som t. ex. chiffonjé, pendyl, schäslong, sekretär, trymå.

salpeter, O. Petri 1524: *saltpetred* best. f., G. I:s reg. 1525: *salpetther* osv., förr också *-piter*, *-bitter* m. m.; hos Weste 1807 även accentuerat *salpe'ter* = ty. *salpeter*, av mlat. *salpetra*, egentl.: saltsten, saltklippa: salpetern bildas på porös sten; till lat. *sāl*, salt (se d. o.), o. *petra*, sten, klippa (se perrong, Pär osv.).

Salshult, gårdn. Smål. (»Frun på Salshult»), 1571 =, tillhör de synnerl. talrika namn på *-hult*, vilkas första led är ett sjönamn (se förf. Sjön. 4: 91 f.); till sjön. Saljen, i förbindelse med *Saljeån* (fsv. **Salgha* i *Salghowirke* 1278, dvs hägnaderna för ålfisket i *Salgha*); alltså. fsv. sannol. **Salghshult* el. **Salghishult*. Om sjönamnet se f. ö. förf. Sjön. 1: 519.

salskrake, Mergus albellus, Sv. Nilsson 1858; även salknipa; med första leden sannol. till färgadj. **sal* = nisl. *sölr*, smutsig, no. *sal*, blek, gråblek, fhty. *salo*, smutsig, oklar, ags. *salo*, mörkfärgad (eng. *sallow*, gulblek) osv., av germ. **salwa-*, besl. med ry. *solovój*, isabellafärgad, ir. *salach*, smutsig, osv. Adj. är visserl. ej belagt, men i Boh.-l., där salskraken ofta uppträder om vintern, förekommer avledn. *salet-*, med mörkare färg på ryggen, en betyd. som passar in på både hanne o. hona. Se f. ö. skrake o. knipa. — Om samma färgadj. såsom möjl. ingående i nord. vattendragsnamn se förf. Sjön. 1: 516 f.

salt = fsv., isl., da., got., fsax. = fhty., ty. *salz*, ags. *sealt* (eng. *salt*); besl. med lat. *sāl* (genit. *salis*), grek. *(h)áls* m., salt, f.: hav, fir. *salann*, salt, fslav. *solĭ*, lett. *sāls* (av *sālis*) osv. (i alla ieur. språkfamiljer, även i tokariskan, utom i den ariska, som f. ö. saknar varje beteckning för 'salt'). Jfr litau. *saldùs*, fslav. *sladŭkŭ*, söt; med avljudsformerna sylt, sylta; betyd.-växlingen möjl. beroende därpå att samma ämne kan framkalla olika smak på olika ställen av smakorganerna; el. också 'salt' > 'välsmakande' > 'söt'; jfr samma betyd.-skiftning under amper o. söt. — Enl. J. Schmidt Pluralbild. s. 182 av en ieur. böjning nomin. **sāld* o. **sali-*, genit. **salnés*; enl. Kretschmer Einl. s. 208 n. 2 även **salu-* (jfr grek. *(h)alykós*, saltaktig). — I de nord. fornspr. betyder *salt* även 'hav', jfr sv. (poetiskt) Väster- o. Östersaltet om Atlanten o. Östersjön. — Inte förtjäna saltet i maten (i kålen), motsv. i da. o. ty. — Som salt i surt öga, t. ex. Agneta Horn o. 1657, Grubb 1678; jfr da. *som en knyttet næve til et blaat øje*. — Attiskt salt, fint satiriskt skämt, Dalin 1736, med motsvar. i da., ty., eng., fra., jfr lat. *lepore tinctos attico sales narrat* Martialis; bildl. anv. av salt med syftning på atenarnas sätt att uttrycka sig. Jfr bibeln, 1 Col. 4: 6: 'Edart tal ware alltid ljufligit, och med salt förmängdt, att I weten, huru I skolen swara hwarjom och enom'. — Härtill adj. salt, fsv. *salter*, allm. germ. (dock ej i got.; i ty. nu blott poet.: *salz*; annars *salzig*); o. vb. salta = fsv. = da. *salte*, got. *saltan*, fhty. *salzan* (ty. *salzen*), eng. *salt* osv., urspr. reduplicerat vb = lat. *sallere* (av **sald-*), jfr fir. *saillim*, saltar (av **sald-* el. **saln-*; kanske dock från lat.) — Se f. ö. sallat, salmiak, salpeter, soda, sås, sälta, sälting. — Saltser, -sir, dialektord, saltkar = no. *saltsære*, från mlty. *salzér*, av mlat. *salsarium* (jfr fra. *saucière*, såsskål); med dimin.: mlty. *salzirken*, varifrån ä. da. *sal(t)sirken*,

bornholm. *saltsirken*; jfr även ä. ty. dial. *saltzierlein*.

saltomortal el. **-e**, 1809: *saltimortali* plur., av ital. *saltomortale*, egentl.: dödssprång, till lat. *saltus*, språng (med suff. *-tu-* till *salīre*, hoppa; jfr resultat), o. *mortālis*, dödlig (urbesl. med mord). Från ital. kommer ytterst även volt 1.

salu, i till s., fsv. *til salu*, genit. till *sala*, försäljning, urspr.: överlämnande, i *handsalu-fæ*, anförtrott gods; nybildning till *sælia* el. *n*-utvidgning av *sal* i samma betyd. Med änd. *-u* efter urspr. kort stavelse såsom i Falun, furu, ladu-, Skuru (men kyrko-, med ondo osv.).

salubrin, SDS 1894 : 'Det af Fil. D:r P. Håkansson uppfunna patenterade Salubrin'; nybildning till lat. *salūber*, sund, hälsosam, till *salus*, hälsa m. m. (se följ.).

salut, 1765 = ty., av fra. *salut* (eng. *salute*), även: hälsning, av lat. *salus* (genit. *-ūtis*), välgång, lycka, hälsa, besl. med *salvus*, frisk, sund (se salva 1, salvia, såvera o. under säll). — Härtill: salutera = ty. *salutieren*, av lat. *salūtāre*, egentl.: önska välgång. Förr även *salvera*. Hos Möller 1755 översättes fra. *salut* med 'salwerande bland krigsfolck'.

1. **salva** (kanon- o. d.), Brasck 1649 o. Riddersk. prot. 1650, i förb. med vb. *giva* = ty. *salve*, av fra. *salve* ds., egentl. substantivering av lat. *salve*, var hälsad!, imperat. till *salvēre*, vara frisk, hälsa, till *salvus*, frisk, sund (= grek. *(h)ólos*, hel, se katolik i tilläggen), alltså urspr. blott om skott, avfyrade som hälsning el. hedersbetygelse, o. sålunda egentl. likabetyd. med det besl. salut.

2. **salva** (smörjelse) = fsv. = da. *salve*, från mlty. *salve*, av fsax. *salƀa* = fhty. *salba* (ty. *salbe*), ags. *sealf* (eng. *salve*), av germ. **salƀō* = ie. **solpå*; besl. med grek. *élpos* (av **selp-*), olja, fett, talg, *ólpē*, oljeflaska, sanskr. *sarpí-*, smält smör, *sṛprá-*, oljig, alban. *ǵalpɛ* (el. *ǵal'pɛ*?), smör, osv. Med avs. på betyd.-utvecklingen 'smörjelse' > 'smör' se ex. under smör. — Härtill vb. salva = fsv. = da. *salve*, got. *salbôn*, ty. *salben* osv. — Salvelse (i predikningar o. d.) = da., efter ty. *salbung* (jfr 1 Joh. 2: 20: 'Und Ihr habt die Salbung von dem, der heilig ist, und wisset alles'; i sv. i stället övers.: *smörjelse*).

salvia = fsv. = mlty. *salvie*, ty. *salbei* osv., av lat. *salvia*, till *salvus*, frisk, sund (se salut, salva 1); alltså egentl.: läkeört. — Nsv. *salvia* är den lat. formen; det gamla uttalet *salvía* (kvar i dial. o. enl. somliga även i riksspr.) utgår väl ytterst från mlty. *salvie*. — Samma ursprung, latinet (o. stundom i andra hand grek.), ha flera andra beteckningar å för sin vällukt el. sina medicinska egenskaper odlade trädgårdsväxter, t. ex. isop, lavendel, mynta (krusmynta), rosmarin, åbrodd, vilka från klosterträdgårdarna till slut hamnade i allmogens täppor o. länge utgjorde ingredienserna i bondkvinnornas 'kryddekvastar'.

1. **sam-** = fsv., isl., da., mlty., ags. = got., fhty. *sama-* = sanskr. *sama-*, grek. *(h)omo-*; jfr t. ex. isl. *samfeðra*, av samme fader = grek. *(h)omopátrios*. Avljudsformer: ie. **sem-*, en, i sanskr. *sam-*, grek. *(h)eis* (av **sem-s*) o. **sm̥* i sanskr. *sa-*, grek. *(h)a-* (t. ex. *(h)aploũs*, enkel); lat. *sem-* i *semel*, en gång, *simul*, tillsamman, kan utgå från ie. *sem-* el. *sm̥* (jfr simili[diamant], simpel o. singel). — Prefixet *sam-* har i sht i nord. spr. undanträngt det likbetydande ge- (se d. o.). — Se f. ö. samma, samman o. följ. ävensom samfund, samvete.

2. **-sam**, adj.-suffix = isl. *-samr*, da. *-som*, got. *-sams*, fsax., fhty., ty. *-sam*, ags. *-sum* (eng. *-some*, jfr t. ex. *handsome*, vacker); samma ord som fsv. adj. *samber* (se samma) o. i enlighet därmed egentl. med betyd. 'motsvarande el. överensstämmande med', 'förenad med', nu vanl. 'böjd el. fallen för'. Ursprungl. till i regel abstrakta sbst., t. ex. got. *lustusams* (: *lustus*, lust), det enda från detta spr. uppvisade, fhty. *fridusam* = fridsam, sv. allvarsam, fruktsam (förr även 'fruktbar', om jord o. d.), känslosam osv.; sedan även adj., t. ex. blyg-, led-, lång-, varsam (: adj. *var*, se varse), o., då sbst.- o. verbstammar ofta sammanföllo, även till verb, t. ex.

brydsam (: ä. sv. *bryda*; se bry), inställ-, sköt-, tveksam osv. I sv. dels inhemska ss. allvarsam, blygsam, dels lånade från ty. ss. långsam. — Den betyd. av 'för sig, avskild', som jämte den av 'samvaro' uppträder i bildningar av den ie. stammen *som-*, kunde möjl. föreligga i ensam. — Ändelsen var ursprungl. ungefär likbetydande med -lig (av -lik); men de med dessa suffix uppkomna parallellbildningarna ha senare ofta skilt sig från varandra till betyd.; jfr t. ex. allvarsam ~ allvarlig, fridsam ~ fredlig, lyckosam ~ lycklig, sedesam ~ sedlig, undersam ~ underlig; en betyd.-differentiering som ofta försiggått redan på tysk botten. — Jfr nogsamt, sällsam.

3. **Sam,** mansn., se under Samuel.

samarit i betyd.: person som lärt sig att lämna den första hjälpen vid sjukdoms- el. olycksfall, 1884, efter ty. *samariter* (jfr kirurgen Esmarchs år 1881 stiftade *Samariterverein*); i anslutning till bibelns berättelse om den barmhärtige samariten el. samaritanen. (Luc. 10: 34: 'han .. förband hans sår'). Se f. ö. Hjelmqvist Bibelgeogr. namn s. 169.

samfund n., fsv. *samfunder* m., sammankomst, gemenskap, samfund = da. *samfund*, i ä. da. även: sammankomst, isl. *samfundr*, sammankomst; till sam- o. fsv. *funder*, sammankomst = isl. *fundr*, till finna; se fund. — Samfälld, fsv. *samfæld*, egentl. part. pf. till *samfælla sik*, slå sig tillsamman; jfr fsv. *samfælla*, samtycka = isl. *samfella*, till sam- o. fälla. — Samhälle, se -hälle. — Samkväm, t. ex. 1615, förr ofta *-kväme* med plur. *-er* (*-qvemmer* t. ex. 1593) el. *-en* = da. *samkvem*, isl. *samkvæmi*, n., jfr fsv. *samkvæmd* (vanligt ännu på 1500- o. 1600-t.) = isl. *samkvæmd*, även som isl. *samkváma*; jfr bekväm; till sam- o. en avljudsform till komma.

samka, dial. även *sanka*, fsv. *samka*, *sanka* = isl. *samka*; till sam- såsom dyrka (: dyr), jämka (: jämn) osv. Med avs. på formen *sanka* jfr jänka jämte jämka, ynka jämte ömka.

samla, fsv. *sam(b)la* = no. *samla*, da. *samle*, från mlty. *samelen* = mhty. (ty. *sammeln*), genom dissimilation el. suffixbyte av mlty. *samenen* = fsax. *samnôn*, fhty. *samanôn*, ags. *samnian*, isl., fsv., ä. nsv. *samna*; till samman. — Jfr sammelsurium.

samma el. **samme,** fsv. *samme*, äldre: *sami*, svag form till *samber* (se -sam) = isl. *sami* (*samr*), da. *samme*, got. *sama*, fsax., fhty. *samo*, jfr ags. *same*, adv. (eng. *same*, adj., möjl. från nord.), av germ. **sama(n)*-, motsv. sanskr. *sama*, jämn, samme, grek. *(h)omós*, förenad, tillsamman, fir. *som*, själv, ävensom (av **sōm*-), fslav. *samŭ*, själv, ensam; med avledn. grek. *(h)omalós*, jämn ~ lat. *similis*, lik (av **semilis*), osv. Grundbetyd.: en, jfr grek. *(h)eís*, en (av **sem-s*), osv., se f. ö. sam-, ävensom sakta, samka, samla, samman, sams, samt, samtliga, som, somlig, somma, somt, Sommen, sämja, *söma. — Neutr. sg. av fsv. adj. *samber* ingår i nsv. jämt och samt, y. fsv. *iempth ok sampth* = no. *jæmt ok samt*, jfr isl. o. ä. da. *samt*, tillsammans, men i ä. da. även: oavbrutet. I no.-da. *til og jævnt*.

samman, fsv. =, äldre: *saman* = isl. *saman*, da. *sammen*, motsv. got. *samana*, fsax. *tôsamane*, fhty. *saman*, *zisamane* (ty. *zusammen*), ags. *samen*, *tôsamne*, ävensom sanskr. *samanā*, tillsamman; till sam-, -sam, samme.

sammelsurium, Lindestolpe 1721 (om språk) = ä. da. *sammelsurium* (da. *sammensurium*), från ty. *sammelsurium* 1652 osv., skämtsam latiniserande bildning av lty. *sammelsûr*, blandning, röra, väl egentl.: sur rätt av diverse hopsamlade matrester.

sammet, ä. nsv. även *sameet*, fsv. *samet* (*zamist*, *examit*), från mlty. *sammet*, *sam(m)it* = mhty. *samît* m. m. (ty. *sam(m)et*), från ffra. *samit*, ital. *samita*, mlat. *samitum*, *examitum*, av mgrek. *xámētos*, *(h)exámitos*, egentl.: sextrådigt tyg, av grek. *(h)éx*, sex, o. *mítos*, vävtråd, solv. Alltså en bildning av samma slag som lat. *trilix*, grundordet för dräll. — En del andra romanska ord för 'sammet' t. ex. fra. *velours*, ital. *velluto* innehålla avledn. av lat. *villus*, ragg o. d., vartill (över ffra.) även eng. *velvet* (till en bildning på *-ētum*) o. da. *fløjl* (det senare väl närmast från holl. *fluweel*).

samovar, från ry. *samovar*, till *samo-*, själv, o. *varitĭ*, koka, alltså: självkokare.

sams, t. ex. Schroderus 1635, i ä. nsv. även: samskyld, t. ex. Schroderus 1626, under 15- o. 1600-t. vanl. *samse*, L. Petri osv. (utvidgat av sams som ense av ens) = isl., no. *sams*, ense; egentl. genit. sg. till fsv. *samber*, lika, samme = isl. *samr* (se samma); bildat som ens till en.

samt, konj. (o. adv.), förr adv.: Bib. 1541 osv. (*samt medh*, tillika med) = da. *samt*, från ty.: mlty. *samt*, *samet*, av fsax. *samad*, tillsamman = fhty. *samet* (ty. *samt*, som adv. i *samt und sonders*, motsv. sv. *samt och synnerligen*; f. ö. prepos.: tillsamman med), ags. *samod*, adv. o. prepos., got. *samaþ*, adv., tillsamman; avledn. av *sam-* i samma osv. — Dessutom mlty., mhty. *sament*, väl med analogiskt *n*. — Om samt i jämt och samt se under samma.

samtliga, plur., t. ex. 1613: *samptlige Bayorer*, jfr ä. nsv. *samtlig(a)*, adv., tillsamman, L. Petri = da. *samtlige*, från mlty. *sam(e)tlik* el. ty. *sämtlich* (mhty. *samentlich*); till mlty. *sam(e)t* osv. = samt. — Förr även som attribut till subst. i sing., t. ex. 'deras samtlige berättelse' 1718; så stundom ännu vid ord med kollektiv betyd., t. ex. Wulff 1905; 'samtliga älskarehopen' (bättre dock: hela).

Samuel, mansn., i vissa dial. *Sammel* (t. ex. Smål.), från hebr., egentl.: av Gud hörd. — Härtill den från eng. lånade kortformen Sam.

samvete, fsv. *samviti*, *samvet*, *samvit*, samvete, förstånd, medvetande (ännu t. ex. i Bib. 1541) = isl. *samvit*, ä. da. *samvid*; jfr isl. *samvizka*, da. *samvittighed* (från mlty. *samwiticheit*) got. *miþ-wissei*, fhty. *giwizzeni* f., sedligt medvetande, jämte mhty. *gewizzen* n. (substantiv. infin., ty. *gewissen*); återgivande lat. *conscientia* (grek. *syneidesis*), till *con-*, sam-, o. *scīre*, veta; av samma slag som barmhärtig osv. Begreppet 'samvete' saknas i Gamla testamentet. — Samvetsäktenskap, allmänt först i början av 1900-t.; jfr *mariage de conscience* Gjörwell 1792. — Vid mitten av 1800-t. stundom *går-an-äktenskap*, t. ex. Ridderstad 1851, efter C. J. L. Almqvists tendensnovell 'Det går an' (1839), som handlar om en äktenskaplig förbindelse utan vigsel. Härav också gårandam, först i mildare betyd., sedan (ännu åtm. på 1890-t. bland en äldre generation): scortum; nu nästan obr.

sanatorium, 1886 (om Sävsjö sanatorium) = ty., fra., ung latinsk bildning (efter *auditōrium*, *dormitōrium* osv.) till lat. *sānāre*, hela, avledn. av *sānus*, frisk (knappast urbesl. med sund). — Hit hör även sanitär, av fra. *sanitaire*, som hör till sundhets-, hälsovården, motsv. ett lat. **sānitārius*, till *sānus*, frisk.

sand, fsv. *sander* = isl. *sandr*, da., fsax., ags., eng., ty. *sand* (fhty. *sant*), av germ. **sanda-*, av **samða-* (jfr till ljudutvecklingen under hind, rand o. sand); nära besl. med grek. *ámathos* f. ds. (av **ham-*); av ie. **sam(ə)dho-* (= mhty. *sampt*, sydty. dial. *sambd* m. m.), i sin tur möjl., enl. vanligt antagande, av ie. **bhsam(ə)dho-*, jfr grek. *psámmos*, *psámathos*, sand, lat. *sabulum*, *-o*, grov sand, rotbesl. med sanskr. *bhas*, sönderkrossa, grek. *psŏkhō*, söndergnider; med samma betyd.-utveckling som i grus o. gryt (se d. o.) el. malm, sand(fält), till mala, el. i det germ. *grind-*, sand, grus, som ingår i en del germ. ortn., till ags. *grindan*, söndermala, krossa (se under grand 1 o. förf. Ortn. på *-by* s. 21). Litter. se. f. ö. Walde under *sabulum*. — Bygga sitt hus på sanden, motsv. i da. o. ty., efter bibeln: 'en fåwitsk man, som byggde sitt hus på sanden', Matt. 7: 26. — Talrik el. oräknelig som havets sand o. d., motsv. i da. o. ty., väl närmast efter bibeln, jfr t. ex. 1 Moseb. 22: 17; f. ö. en urgammal o. vida spridd bild (bl. a. i den lat. litter.). — I de nord. fornspr. o. vissa sv. dial. även: sandfält, sandbank, sandstrand (även i plur., t. ex. Sandarne vid Göteb., Sanna); jfr Malexander Ögtl., egentl.: sandstranden vid sjön Malig (se Maljen); med samma betyd.-utveckling som i malm o. arena. — En avledn. av sand är sv. dial. *sända*, *sänna*, bryne (egentl. av sandsten), liten slipsten = no. *senda*,

av urnord. **sandiōn*, med tillhörighetssuffixet *-iōn* liksom dyna : dun, eka : ek, gryta : gryt, hätta : hatt osv. — Om lat. *arena* (sand) se d. o.

sandal, 1788 = ty. *sandale* osv., av fra. *sandale*, ytterst av grek. *sándalon*, egentl. ett asiatiskt ord, jfr pers. *sandal*.

sandel(trä), B. Olai 1578: *sandel, sandal*, motsv. ty. *sandelholz* (redan på 1500-t.), från ital. *sandalo* = lat. *santalum*, grek. *sántalon*, arab. *zandal* (*ṣ*-), ytterst av sanskr. *candana*, till *cand*, lysa, lat. *candēre* ds.

sandwich, ett slags tunn smörgås, efter en earl of Sandwich (John Montague, † 1792), som använde 'sandwiches' vid spelbordet för att slippa avbryta sitt spel.

sangvinisk = ty. *sanguinisch*, efter lat. *sanguineus*, blodig, blodfärgad, till *sanguis*, blod. Enl. den hippokratiska (galeniska) uppfattningen om temparamentet hos den människa, där blodet hade övervikten.

1. **sank,** i uttr. i sank = y. fsv. 1505, 1506, från mlty. *(in)sank*, egentl.: (i)sjunkande, till sjunka. Jfr isl. *søkkr* m. i uttr. i *søkk*, i sank, no. i *søkk* ds., av **sankwi-*? jfr got. *saqq-*, solens nedgång.

2. **sank,** adj., G. I:s reg. 1556: 'orene och sancke rum', Petreius 1611: 'sanke kär', sv. dial. även *sånk*, till sjunka.

sankt, även sankte i *Sankte Pär*, fsv. *sankte* (*sant-*), från mlty. *sante* (framför helgonnamn) o. ty. *sankt* (mhty. *san(c)te*) = ags. *sanct*, från lat. *sanctus*, helig (fra., eng. *saint*), till *sancīre*, helga (besl. med *sacer*, helig; se sakrament); jfr såt. — Hit hör även: sanktion = ty., av lat. *sanctio* (genit. *-ōnis*), vbalsbst. till *sancīre*; o. sanktuarium, lat. *sanctuārium* n., helig ort.

sann, fsv. *sander* = isl. *sannr*, da. *sand*, ags. *sóð* (eng. *sooth*), av germ. **sanþa-* = ie. **sonto-*, utvidgning av konsonantstammen **sont* = sanskr. *sant-*, varande, god, sann, part. pres. till roten *es*, vara (jfr lat. *sum*, jag är, osv.; se är 1), med växelformen **esont-* = grek. *eón*, varande (jfr sv. eoner däremot av *aiōn*, se *e-* 1); med *ia*-avledn.: ie. **snt-ia-* = sanskr. *sátya-*, sann, motsv. germ. **sunþia-* = got. *sunjis*, sann, vartill *sunja*, sanning. Om den hithörande betyd. 'skyldig' i isl. *sannr*, lat. *sons* (genit. *sontis*) se det besläktade synd. Härtill avljudsformen ie. *sent-* i lat. *absens*, frånvarande, o. *præsens*, närvarande (= sv. presens). Sann förhåller sig till roten *es*, vara, som tand (äldre *tan(n)*) till *ed*, äta. Med avs. på bildningen jfr vind 1. — Av samma rot *es* kommer grek. *eteós*, sann (se etymologi). Om en substantivering av sann se minsann. — Om ett annat germ. ord för 'sann', stam **wēr-* (i ty. *wahr* = lat. *vērus*), se allvar; sannol. icke, såsom antagits, till roten *ues* i vb. vara, o. sålunda icke i fråga om betyd.-utveckling en parallell till sann. — Sanna i sanna mina ord = fsv.: visa vara sant, uppfylla, bevisa, påstå = isl. = ags. *gesóðian*, bekräfta, av germ. **sanþōn*; med växelformen **sanþian* = isl. *senna*, tala, tvista, med sbst. *senna*, tvist (i t. ex. namnet på Eddasången *Lokasenna*). — Sanning = fsv. (o. 1450), ombildning av fsv. *sannind* f., *sannindi* n. = fno. *sannind*, isl. *sannindi*, ä. da. *sanden*, en bildning med det ieur. suff. *-uent-*, försedd med el. liknande (jfr förf. Ark. 7: 18 f. o. tidning o. tidender). — Sannfärdig, se färdig. I ä. nsv. även, med motsatt betyd., *lögnfärdig*. — Sannolik, fsv. *sannolīker*, av dat. sg. neutr. *sanno* o. adj. lik, som styrde dat.; jfr fsv. *vara likt sanno* osv.; alltså bildat som fra. *vraisemblable* o. lat. *verisimilis*. Da. har i stället *sandsynlig*, efter ty. *wahrscheinlich*.

sannerligen, motsv. fsv. *sannerlika, san(ne)lika* m. m. = isl. *sannliga*, till sann; med analogiskt *r* liksom i enkannerligen, evinnerlig, visserligen osv. (efter säkerligen o. d.).

sans, medvetande, t. ex. 1742: 'låg . . utan någon sence'; förnuft, förstånd, 1802 = da. *sans*, sinne, förnuft, jfr *de fem sanser* (men ä. da. *de fem sinne*), *sund sans*; i betyd. 'sinne (för ngt)' stundom även som olämplig danism i svenskan (t. ex. *språklig sans* o. d.); av fra. *sens* (eng. *sense*), av lat. *sensus*, känsla, förnuft m. m. (se sensation),

till *sentīre*, känna, märka, urbesl. med sinne. — Härtill: sansa sig, t. ex. 1708 = da. *sanse*.

sanskrit, av sanskr. *saṁs-kṛ-ta-* n., det ordnade, reglerade, sammanfogade (språket), part. pf. pass. av *saṁskṛ*, av *sam-*, tillsamman (se sam-, samma), o. *kṛ*, göra. Egentl. om språket under den fornindiska periodens senare del (till o. 300 f. Kr.), då det av grammatikerna blivit mera strängt reglerat; senare med utsträckt anv.

santippa, se xantippa.

sappör, Törngren Artill. 1794 = ty. *sappeur*, av fra. *sapeur*, ingenjörssoldat (särsk. för belägrings- och skansbyggnadsarbeten), till *sape*, löpgrav, skansgrävning (varav sv. sapp) = ital. *zappa*, hacka; f. ö. dunkelt. — Alltså en av de synnerligen många militära termer, som ytterst ha franskt ursprung, beroende på den franska härorganisationens tongivande roll i sht under slutet av 1600-talet; se under revy.

Sara, kvinnon., från hebr.; i G. T. namn på Abrahams o. Tobias d. y:s hustru.

saracen, hist. ord, äldre namn på araberna, t. ex. G. I:s reg. 1556 (*sarracener*), från ty. *sarazene* (av fhty. *sarazên*) = fsv. *sarazīn*, mhty. *sarrazin*, från ffra. *sarrasin* (= nfra.), i ffra. även med utvidgad betyd. av 'fiende', från ett arabiskt ord för 'österländning', avlett av *scharq*, öster. — En sammandragen form härav, motsv. fhty. *serzo* osv., är isl. *serkir* plur., vartill *Serkland*, om Afrika el. trakterna kring Eufrat o. Tigris.

sardell, 1661; tidigare, 1640: *serdeller* plur. = ty. *sardelle* osv., av ital. *sardella*, dimin. till mlat. *sarda*, till lat. *sardus*, från Sardinien, vid vars kuster fisken fordom särskilt fiskades. — Härtill även sardin 1761; 1752, 1761: *sardinier* plur. = ty., fra. *sardine*, av ital. *sardina*, av lat. *sardīna*, grek. *sardínē*.

sardin, se sardell slutet.

sardonisk, i uttr. s. leende el. skratt, Atterbom 1815: *s. hån* = ty. *sardonisch*, till grek. *sardónios*, genom inflytande från ett likaljudande adj. med betyd. 'sardinisk' på grund av likheten mellan de kramplika muskelrörelser, som utmärkte det sardoniska skrattet, o. verkningarna av växten *sárdion*, *sardánē*, Ranunculus sardous (som hör till el. åtm. förknippats med stammen *sard-* i *Sardinien*); äldre: *sardánios*, som av Zupitza sammanställts med gall. *chwarddu*, skratta, av ie. **ŝuard-*.

sardonyx, vitstrimmig karneol, Nya Test. 1526 = ty., av grek. *sardónyx*, till *sárdios* (avledn. av *Sardes*, huvudstad i Lydien) o. *ónyx*, nagel; efter färgen.

sarg, se sarkofag.

sarga, beror på sammansmältning av två ord, dels fsv. *sargha*, såra, avledn. av ett fsv. adj. **sārugher* (i fsv. blott osäkert belagt), sårig, el. adj. *sār*, sårig, el. sbst. *sār*, sår, med förkortning av *ā* framför två konsonanter; dels ett därmed ej besläktat, motsv. sv. dial. *sarga*, såga, hugga el. skära, så att det blir ojämnt, kälta m. m., nisl.: hacka med ett slött verktyg o. d., vartill den nsv. betyd. 'med många små hugg el. skåror sönderslita köttet' ansluter sig, uppvisad åtm. 1635. Det senare ordet synes vara en specifikt nordisk bildning, sannol. genom kontamination el. på annat sätt uppkommen som variant till det likbetyd. ä. nsv. (Schroderus Lex. 1637) o. sv. dial. *targa* (germ. **targōn*), besl. med mlty. *tergen*, ty. dial. *zergen*, slita o. d. (germ. **targian*). I nsv. sarga spelar säkerligen det fsv. *sargha* en mycket underordnad roll. Se Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 156 f.

sarkasm, Dagl. Alleh. 1771, G. J. Ehrensvärd 1779, av fra. *sarcasme*, bitande skämt o. d., av grek. *sarkasmós*, till *sarkázein*, vara hånfull, säga bittra ord, sönderslita (kött o. d.), till *sárx*, kött (se följ.).

sarkofag, av lat. *sarcophagus* (varav fra. *cercueil*, förr: *sercueil*, jfr selleri), av grek. *sarkophágos*, likkista, egentl. adj. med betyd. 'köttätande', till *sárx*, kött (jfr sarkasm), o. *phageîn*, äta (se bok 1). Urspr. om den kalksten (*líthos s.*), som med förkärlek användes till likkistor, emedan den på kort tid förtärde liket. — Härav även den förkortade formen ty. *sarg* (varav sv. sarg), av fhty. *sarh* (se under det därmed stundom

sammanförda särk). Jfr Atterbom i Phosph. 1810: '»Sarg» kan ljuda bättre än likkista, men lärer icke af otyska läsare begripas'.

sars, 1637: *sartz*, 1640: *sarge* (ännu t. ex. Almqvist 1838) = da. *sars* (*serge*), från ty. *sarsche*, från fra. *serge* (varav eng. *serge*), från lat. *sērica*, fem. till *sēricus*, av siden; nära besl. med silke; jfr särk.

Sartor, Sartori, familjen., till lat *sartor*, (lapp)skräddare, till part.-stammen *sart-* av *sarcīre*, laga, lappa; jfr ty. (o. förr även sv.) familjen. *Sartorius*, latinisering av ty. familjen. *Schneider* el. dyl. (även i sv.). Jfr Piscator, Textorius.

sarv, fisken Leuciscus erythrophthalmus, rudmört, 1544, Schroderus 1639, I. Erici 1642, i dial. även *sarvel* o. *svarv*, *sårv*, motsv. no. *sørv* o. ty. *sarf* (inhemskt?); av H. Petersson PBB 40: 81 härlett från ett ie. färgadj. **sorbho-*, röd, vartill lat. *sorbus*, rönn, samt slav. ord på *serb-*, *sirb-*, *sorob-* med betyd. 'nypon' o.d. (jfr de tyska benämningarna på 'sarv': *rotauge*, *-feder*, *-karpfen*, *rotte* m. fl.), med suffixet *-bho* (jfr lat. *albus*, vit, grek. *árgyphos*, silvervit, osv.) till en enklare bas *sor*, bl. a. i ry. *soróga*, bl. a.: id o. mört. Om denna härledning är riktig, måste formen med *sv-* vara sekundär (jfr anf. avh. s. 81). Fisknamn med samma el. liknande grundbetyd. se under id, ruda. — Med som sarven i var lek, jfr K. Brev 1544: 'lijke som sarffwenn vdi alle leeker'.

sarv(e), sv. dial., hönsarv, genom felaktig stavelsedelning av höns-arv(e), liksom narv 2 av vatten-arv; se narv 2 o. liknande fall under Ni, nypon o. på; jfr f. ö. arv 1.

satan = ty., ags. osv. = got. *satana(s)*, av kyrkolat. *satanas*, bibelgrek. *satanãs*, *satãn*, av hebr. *śāṭān*, egentl.: vedersakare, fiende, förföljare. — Härtill: sate, O. Rudbeck 1689, anfört som ett bland månglerskorna använt okvädinsord (se svärja); av Spegel 1712 betecknat som en vulgär form för *Satan*; nybildning till satan, som uppfattats som oblik kasus best. form (alltså ss. t. ex. *herran* : *herre*); jfr likartade (delvis dial.) fall under Axel, fastlagen, gry, kapplake, kilometer, kusk, linne, marg, nykter, nys, späns, tallrik, teater, tratt, ylle, öde 2.

sate, se föreg.

satin, Bureus 1627: *satin*; tidigare: *set(h)in* 1549, 1563 (jfr den ital. formen); från ty., fra. *satin*, av ital. *setino*, avledn. av lat. *sēta*, vartill siden (se d. o.). — Bellman rimmar *satin* : *fin* : *cusin*.

satir, Düben 1721: *satyr-*, med *-y-* ännu t. ex. Brinkman 1824; Dagl. Alleh. 1771: *satire*; från ty., fra. *satire*, av lat. *satira*, *satura*; redan i antiken härlett från *satura*, blandrätt, fruktfat (med allehanda frukt som bragtes gudarna), allehanda, även om samling av skaldestycken med blandat innehåll; på Horatii tid: samling satiriska dikter; om en enstaka satir fr. o. m. Juvenalis; till *satur*, mätt, riklig, full, besl. med *satis*, nog, o. germ. **saða-*, mätt (isl. *saðr* osv.; se mätt slutet); jfr även grek. *(h)ádēn*, nog m. m. Litteratur, utom hos Walde, se Glotta 6: 343 (särsk. den innehållsrika avh. av B. Ullman Satura and Satire, Class. Phil. 8: 172). — Under 1600-t., t. ex. Arvidi, den lat. formen *satyra*.

sats, 1684: insats; Spegel 1685, om blandning till ett fyrverkeri; 1727: dosis; O. v. Dalin, i uttr. *göra sats*, om hästar; i övriga betyd. 'lärosats, mening, slutsats, påstående' o. d. vanligt först o. 1740; i gramm. anv., som det synes, ännu yngre; plur. förr stundom *-ar*, t. ex. 1740, 1748 = da., från ty. *satz*, vbalsbst. till *setzen*, sätta. De svenska, från ty. lånade betyd. 'grammatisk sats, lärosats' härstamma från mlat. *positio*, till *ponere*, ställa, lägga; i da. i stället vanl. *sætning*.

satt, undersätsig, 1757 (om svin), 1781, *lagom satt* 1812, jfr: *så väl satter* 1741; egentl. part. till sätta, motsv. ty. *untersetzt*; men till formen närmare da. *sat*, stadig, stadgad = ä. sv., t. ex. *ett satt väsende* 1757, efter ty. *gesetzt* ds. Jfr undersätsig (o. ä. nsv. *undersatt*).

satyr, ytterst av grek. *sátyros*; av oviss härledning; se bl. a. ett förslag av Solmsen IF 30: 36 f., vartill även Brugmann IF 39: 115.

satäng, se satin.

sav el. **save,** fsv. *sava* (egentl. oblik

kasus till ett **savi*). motsv. isl. *safi*, no. *save*, ä. da., da. dial. *save*, av germ. **saban-*, urbesl. med (ej, såsom också antagits, lån från) lat. *sapa*, must, druvmos, o. (enl. Lidén Armen. Stud. s. 67) armen. *ham*, saft (av **sāpmo-*). Jfr saft o. sävlig.

1. **sax,** fsv. *sax* f., sax (urspr. neutr. pl.) = da. *saks*, sax, isl. *sǫx* n. pl., sax; till *sax* n., kort svärd, ags. *seax*, fsax., fhty. *sahs* ds. (kvar i ty. *messer*, kniv, av fhty. *mezzirahs, mezzisahs* = ags. *meteseax*, holl. *mes*, av germ. **mati-sahsa-*, till mat); jfr saxare. Betydelsen 'sax' är nordisk; om det samgerm. uttr. för 'sax' se skärslipare. Germ. **sahsa-* = ie. **saxo-* i lat. *saxum*, klippa, till roten *sek*, skära, i lat. *secāre* (se segel, såg); jfr med avs. på betyd. skär. Betyd. 'klippa' synes ha ingått i vissa sv. ortnamn (se Sax-). — Ord för 'sax' uppträda ofta i plur.; så utom detta: fra. *ciseaux*, eng. *scissors*; se även skärslipare. — Från fra. *ciseaux* osv. (till supinstammen *cæs-* i lat. *cædere*, hugga, skära) härstammar ä. nsv. *sissare*, sax, Var. rer. 1538: *ciszere*, sv. dial. *sis(s)are*, liten sax, da. dial. *sisere* ds.

2. **Sax-** i ortn. har flerfaldig upprinnelse. Dels sax 1 i den gamla betyd. 'klippa, sten', såsom väl Gladsax Skå., o. antagl., i vissa vattendragsnamn, också i betyd. 'sax', efter formen (jfr förf. Sjön. 1: 524); dels det fsv. personn. *Saxe*, t. ex. i Saxtorp Vårdsnäs sn Smål., fsv. *Saxathorp* = fno. (isl.), fda. *Saxe* (latiniserat: *Saxo grammaticus*), till föreg. i betyd. 'kort svärd'; möjl. betyder dock detta personnamn stundom 'saxare', jfr t. ex. Halvdan.

saxare, folkn., 1800-t., tidigare, 1635 osv.: sg. *sax(e)*, plur. *saxer* = isl. *saxi*, mlty. *sasse* (varav fsv. *sasse* Cod. Ups. C 20), ags. *seaxa*, fhty. *sahse* (ty. *sachse*), vars dat. plur. (mhty. *ze Sahsen*, hos saxarna) ligger till grund för landsn. *Sachsen*. Snarast till fsax., fhty. *sahs*, kort svärd (se sax 1); alltså 'de svärdbärande'; jfr t. ex. Erdmann Über die Heimat u. den Namen der Angeln s. 76, Laistner Germ. Völkern. s. 29 o. under engelsk o. frank 2. Stundom dock i stället fört till sax 1 i betyd. 'sten, klippa', jfr det fgerm. folknamnet *Greutungi* till gryt, sten; ovisst. — Härtill familjen. Sachs (liksom Böhme, bömare, osv.).

scen, o. 1750, 1756, Kellgren 1790, av fra. *scène*, av lat. *scēna*, av grek. *skēnḗ*, scen, liten bod, tält, besl. med *skaiós*, skuggig, o. fslav. *sěnĕ*, skugga. — I början av 1700-t. ännu den lat. formen *scena*. — Liksom scen äro de flesta teatertermer lånade från Frankrike, ett vittnesbörd om detta lands starka inflytande på detta område; jfr t. ex. aktör, balett, fars, loge 2, pantomim, parkett, parterr, ramp, recett, regissör, repertoar, subrett, sufflör, sujett, teater, tragedi, vådevill.

scepter = ty. (även *z-*), av lat. *sceptrum*, av grek. *skēptron*, stöd, stav, härskarstav, med instrumentalsuffixet *-r* till *skḗptein*, stödja, luta sig (urbesl. med skaft).

schaber (vulg.), Blanche (även *schabber*), Sönd.-nisse 1870; att döma av formen ett lånord; f. ö. dunkelt.

schablon, i sin nuv. form väl från 1860- el. 1870-t. = da. *skabelon*, form, gestalt, från ty. *schablone*, ombildat (efter *schaben*, skava) av mlty. *schampelūn*, mönster, modell, även: fågelskrämma, varav ä. nsv. *skamplun*, modell, form, t. ex. G. I:s reg., Sahlstedt 1773, Weste 1807, bild, t. ex. 1640, sv. dial. *skamplun, skaplun*, skepnad, utseende, form, modell, jämte *skapiljon* (jfr mlty. biformen *schampeliōn*), ävensom ä. da. *skampelun*, jfr nsv. schamplun, formbräde, formjärn, schamplunjärn. Enl. somliga i sin tur ombildat (i anslutning till mholl. *scampen*, hugga el. yxa till) av fra. *échantillon*, provbit, prov, mönster, av, trots framställda förklaringsförsök, dunkelt ursprung. — Har månne ital *campione*, prov, på ett el. annat sätt påverkat dessa ord?

schabrak, Ekeblad 1650: *skabrak*; 1701: *chabrak*; f. ö. *eschabraque* (*esqva-* 1710), ännu in på 1800-t., m. fl. former; C. F. Dahlgren: *schábrak* = da. *skaberak*, från ä. ty. *schabrack* (nu: *schabracke*) = fra. *chabraque*, genom polsk förmedling från turk. *čaprak*, guldvir-

kat sadeltäcke av siden. — Jfr skaberack.

schack, Runius o. 1710: *schak*; förr *skack* Messenius 1612 osv., *skacht* L. P. Gothus 1628, m. m. = da. *schak*, från ty.: mlty. *schâk*, schack!, schackbräde, schackspel = mhty. *schâch*, även: kung i schackspel (ty. *schach*), närmast från romanska spr.: ital. *scacco*, fra. *échec* (från ffra. plur. *échecs* kommer eng. *chess*, schackspel); från pers. *schāh*, konung. Etymol. identiskt med check o. antagl. även med skäck. — Äldre lån: fsv. *skaktafl*, schackspel (1300-t.) = isl. *skáktafl*, från mlty. *schaktafele* = mhty. *schâchzabel*, till lat. *tabula* (se tavla). — Hålla i schack, motsv. i da., från ty. *in schach halten*. — Schackmatt, se matt.

schackra, 1638: *skakera*, 1679, 1695, Dalins Arg. m. fl.: *ska(c)kra* = da. *skakre*, från ty. *schachern*, urspr. judetyska, från hebreiskan.

schagg, 1732: *sjag*; förr även skrivet *chiagg*, *skjagg* m. m.; av eng. *shag*, ragg o. d., av ags. *sceagga*, huvudhår, besl. med skägg (se d. o.).

schagräng, Nordberg 1740: *chagrin* = ty. *schagrin*, av fra. *chagrin* = ital. *zigrino*, från turk. *saġry*, läder från länden av häst, åsna el. mulåsna.

schah, se schack.

schajas, Strindberg Röd. rum. 1880, bildat efter pajas o. d., väl i anslutning till sjask o. d. — Härtill även schatte (*sjatte*) i samma betyd.

schakal, t. ex. Ödmann 1785; Hasselquist, 1750-t.: *chakal* o. *chikal*, Linné 1740: *jackhals*; från ty. *schakal* el. fra. *chakal* = ngrek. *tsagáli*, från ett persiskt ord, motsv. sanskr. *çṛgālá*, möjl. självt lånat från en annan språkstam. — Schakalen omnämnes redan hos Homerus (som *thōs*, genit. *thōós*; möjl. egentl.: uppslukaren); men invandrade dock i Europa (till Grekland o. Dalmatien) först senare.

schakt, 1648: *schacht*, *skacht* = da., från ty. *schacht*, av mhty. *schaht*, från mlty. *schacht*, egentl.: trästång begagnad som mått till bestämmande av djupet i en gruva, av ä. mlty. *schaft*, etymologiskt = skaft (se d. o.). Jfr med avs. på ljudförhållandena akter ~ efter, -aktig ~ -haftig (i manhaftig), häkta ~ häfta, inkräkta ~ bekräfta, lukt ~ luft, stikta ~ stifta, svikta ~ isl. *svipta*, äkta ~ fhty. *éhaft* o. f. ö. även under skäkta 2 o. 3.

schaká, 1788: *chako*, från ty. *tsacko*, av magyar. *csákó*, som uppgives i sin tur ha tyskt ursprung (ty. *zackenhut*, till *zacke*, pigg o. d., jfr tagg).

schal, 1780-t.?; Dagl. Alleh. 1793: *charle*, boupptеckn. 1796: *sial* = ty. *schal*, från eng. *shawl*, från pers. *schāl*, kaschmirschal. — Schalett, med fransk diminutivändelse (jfr balett).

schalottenlök el. **scharlottenlök,** jfr *schalott-lök* Retzius 1809 m. fl., förr *schallott* Rålamb 1690, *charlotter* plur. C. Warg, osv. = da. *schalotteløg*, från ty. *schalotte*, från fra. *échalot(t)e* (eng. *shal(l)ot*), växelform till ffra. *escalogne* (eng. *scallion*), från lat. *ascalōnia* (*cæpa*), dvs. (lök) från Askalon, stad i Palestina.

schamplun, se schablon.

schamponera, efter eng. *shampoo*, av ett nyindiskt ord med betyd. 'pressa, knåda'.

Schantz (von), familjen., se skans.

schappa, Blanche 1847, vard. kortform för äldre *schappera* (ännu Ridderstad 1851), *echappera*, av fra. *échapper*, fly undan, av vlat. **excappare*, till *cappa* (se kåpa, kappa), alltså egentl.: befria sig från kappan för att lättare komma undan. — Härtill: taga till schappen, äldre utan *till*, t. ex. Callerholm 1852: 'hvarför tar du ej schappen till Canada?'; jfr Zeipel 1842: *ge sig på chappen*.

scharlakan, nu i regel om viss röd färg, med växl. accent (Weste: *schârlakan*), fsv. *skarlakan*, ett slags fint ylletyg = senisl. *skarlak(an)*, da. *skarlagen* (om färg), från mlty. *scharlaken* = mhty. *scharlach(en)*, om tyget (ty. *schârlach*); ombildning i anslutning till lakan av mlat. *scarlatum* (varav mhty. *scharlât*, ä. nsv., isl. *skarlat*, fsv. *skarlet*, fra. *écarlate*, eng. *scarlet* osv.), av pers. *sakirlāt*, ett ylletyg färgat med karmin. — I fsv. liksom i ä. da., ä. ty. o. ä. fra. om skarlakanstyg av allehanda färger, t. ex. i Ivan Lejonr. brunt, i en svensk folkvisa blått osv.; i allmänhet dock rött,

såsom bl. a. framgår av den nuvarande betyd. — Scharlakansfeber, 1780-t., med motsvarigh. i da., ty. o. eng., av mlat. *febris scarlatina*, efter den röda hudfärgen.

scharner, tekn., (ungef.) led, länk, gångjärn = ty. *scharnier*, av fra. *charnière*, motsv. ett vlat. **cardinaria*, avledn. av lat. *cardo* (genit. *-inis*), dörrhake, vartill även kardinal.

Schartau, familjen., efter Skartofta Skå. (där namntagaren, Jöns Schartau, föddes) i anslutning till ty. familjen. *Schartau*, som i sin tur har slaviskt urspr.

schasa, Lind 1749: *skjasa* (under *scheuchen*), Envallsson: *sjasade*; till det onomatopoetiska *schas*! (el. *schass* Bremer 1858); däremot ej till fra. *chasser*, jaga, som dock kan ha påverkat (jfr E. Carlén 1842: *schassa bort*).

schattera, t. ex. Columbus 1674 (om porträttmålare), från ty. *schattieren*, med romansk ändelse till ty. *schatten*, skugga (se skadda).

schatull, RProt. 1636: *scatuler* plur.; under 16- o. 1700-t. nästan regelbundet *sk-*; jfr dock t. ex. *chatull* 1660, *schatoull* 1743; från ty. *schatulle*, äldre: *skatulle*, av ital. *scatola*, dosa, som även givit upphov till el. enl. andra lånats från ty. *schachtel* 1400-t. med biformen mhty. *sca(t)tel*. Ursprung f. ö. dunkelt: bl. a. fört till skatt.

schau, i uttr. (hissa flagg) i schau, 1816 = da. *i sjau*, ty. *in, im schau*, från holl. *in sjouw* = fris. *siûw*, vfris. *siouw*, nödsignal, besl. med vb. se.

schavott, t. ex. Lind 1749 = da. *skafot*, från lty. *schavot*, ty. *schafott*, av ffra. *chafaut* = ital. *catafalco*, bl. a. 'schavott', men även 'ställning, katafalk'. Ordet är sålunda etymologiskt identiskt med katafalk (se d. o.). Eng. *scaffold* från ffra. **escafalt* (> fra. *échafaud*, varav ä. sv. *echafaut*, t. ex. Saml. af . . anecd. 2: 269 [1797]). Med avs. på betyd.-specialiseringen jfr ä. sv. *kåk* i betyd. 'skam- el. spöpåle' (se kåk).

Schéele o. **Scheele** (von), **Scheel, Schéel**, familjen., från lty., urspr., såsom ofta annars, till- el. öknamn: lty. *scheel*, skelögd; alltså av samma slag som de nära besl. nord. tillnamnen fsv. *skiælghe* o. isl. *skjalgr, skjalgi*; jfr namnet på den forngrek. geografen *Strabon* (lat. *Strabo*), av *strábön*, skelögd, el. familjen. Kléen, Lange, Toll.

schellack, se schällack.

schema, se skema.

scheriff, se under greve.

scherry, 1766; Linné o. 1750: *Sherry vin*, från eng. *sherry*, förr *sherris* (varav *sherry* i den ytterst vanliga sammans. *sherris-sack*, dvs. *seco de Xeres*, egentl.: torrt vin, se sekt 1; möjl. också emedan *s* i *sherris* uppfattas som böjningsändelse såsom i *cherry*, körsbär, förr: *cherris*, av fra. *cerise*), efter span. *Xeres* (*Jeres*) *de la Frontera*, i provinsen Cadiz (*Xeres*, uttalat med tyskt *ach*-ljud, utgår från arabernas namn på staden *Scherīsch*). Alltså efter ursprungsorten ss. t. ex. bourgogne, champagne, malaga, madera, portvin osv. — Scherrykobbel, från eng. *sherry cobbler*, egentl. ett eng.-amerikanskt ord, av okänt urspr. Eng. *cobbler* betyder annars 'skoflickare, klen arbetare'.

schersmin, 1784: *skärsminer* plur., Lindgren Trädg. 1874 m. fl., se jasmin.

schibbolet, lösen, prövosten, igenkänningstecken = ty., från hebr. *schibbōleth*, sädesax, på vars uttal (*sibb-* i stället för *schibb-*) enl. Domareb. 12: 5,6 gileaditerna igenkände de flyende efraimiter, som sökte rädda sig över Jordan vid de av segrarna besatta vadställena. — Härefter också namnet på J. Swedbergs år 1716 utgivna arbete om 'Svenska språkets rycht och richtighet' (ordbok o. rättskrivningslära m. m.)

schimpans, Thorell 1865: *chimpanz*, jfr B. Fries 1833: *chimpans-apa*, ytterst från ett språk i Kongo.

schism, Dalin 1755: *schismer* plur. (jfr nedan), av fra. *schisme*, av grek. *skhísma* n., klyvning, splittring, till *skhízein* (urbesl. med sked, skida); jfr med avs. på bildningen dogm, drama, schema, tema osv. — Före Dalin 1755 o. ofta även senare i stället den lat.-grek. formen *schisma*.

Schlaraffenland (även *sl-*), från ty. =; jfr ä. nsv. *Slauraffenland* P. J. Gothus 1593, från ä. ty. = 15- o. 1600-t.; till *schlaraffe*, lätting, som lever i över-

flöd, av ä. ty. *schlaur-*, mhty. *slûraffe* 1300-t., till *slûr*, lättja, lätting, till samma grundrot *slu* som en grupp beteckningar för dåsighet, sömnaktighet, vårdslöshet o. d., se t. ex. sluring o. slumra. — Det likbetyd. fra. *Cocagne* (**Cōcania*) har germansk grundstomme o. hör till samma avljudsform av kaka som ty. *kuchen* (se koka 2); alltså 'kaklandet'.

Schlyter, familjen., från lty., egentl. yrkesnamn, mlty. *sluter*, *slüter*, portväktare, fångvaktare, i lty. även beteckning för vissa myndighetspersoner i magistrat el. kommun, till sluta i betyd. 'stänga till'. — Samma ursprung ha de sv. familjen. Schlüter, Schlytern o. Schlytter.

[Schmidt, familjen., se smed.]

schoddy, 1870-t., från eng. *shoddy*, av ovisst ursprung.

[schoser, se schåser.]

Schotte, familjen., från ty., egentl.: skotte; alltså av samma slag som t. ex. Behm, Beijer (se bajrare), Bremer, Böhme, Fleming (flamländare), Fran(c)k(e) (se frank 2), Fries, Holst, Prytz, Sachs, Schwab, Wahl.

schottisch, en dans., från ty.; egentl.: skotsk; jfr med likartat ursprung angläs, boston, fransäs, hambopolka, polonäs osv.

[Schoultz, familjen., se Schul(t)z.]

[Schröder, Schröderheim, familjen., se skräddare.]

Schubert, Schuvert, familjen., från ty. o. etymologiskt identiskt med de tyska familjen. *Schubart* o. *Schuchardt*; egentl. yrkesnamn; av mhty. *schuochwürhte*, skomakare, till sko o. ett germ. **wurhtian-*, arbetare, avledn. av ett vbalsbst. bildat till roten i verk, orka, yrka o. yrke. Alltså av samma slag som t. ex. Schröder, egentl.: skräddare, Schmidt, egentl.: smed, osv.; jfr även följ.

Schul(t)z, Schul(t)ze, Schoultz (von), familjen., från ty., urspr. tjänstebeteckning, av *schulze*, byfogde, bydomare o. d., sammandraget av *schultheiss* ds. (varav familjen. *Schuldheis(s)*, sv. Schultheis, -heiz, -hess), av fhty. *scultheizzo*, fogde, civildomare = fsax. *sculthêtio* (jfr familjen. Schult(e)), ags. *scyldhéta* osv., till skuld, förpliktelse o. d., o, germ. **haitan* i betyd. 'befalla' (= sv. heta); alltså egentl.: person som bestämmer över (andras) förpliktelser el. prestationer. Jfr familjen. Burme(i)ster, egentl.: borgmästare, Vogt, egentl.: fogde, o. föreg. — Från dessa tyska ord komma ä. nsv. *skultis*, sakförare vid krigsrätt, o. den förr i Göteborg använda benämningen *skult* (*över-* o. *under-*), exekutionsbetjänt vid magistraten.

Schwab, familjen., från ty., egentl.: schwabare, man från Schwaben, ty. *schwabe* (fhty. *suâb* = ags. *swéf*, isl. *svávar* plur., germ.-lat. *suēbus*, *suēvus*; snarast en labialutvidgning till germ. *swē-*, egen, i got. *swês* ds. osv., urbesl. med svear, se närmare, med litter., d. o.). Jfr parallellerna under Schotte.

schwabach el. **schwabachstil,** boktr., ett slags rundad frakturstil, varur frakturen utvecklats, Törneros 1835: *schwabach*, jfr Fischerström 1792: *schwabackcicero*.

schwabare, se Schwab. — Schwaben utgår från den tyska dat. plur. av folknamnet, liksom Bajern, Franken, Sachsen osv.

Schweiz, landsn., från ty. =, av mhty. *Swîz*, samma ord som *Schwyz*, vilken kanton givit landet dess namn. Av okänt ursprung. — Förr: *Switzerland*, t. ex. O. Petri o. Lenæus övers. av Hübners geografi 1738 (där dock även *Schweitz*) o. 1773.

schweizeri, numera (utom mera enstaka hos den äldre generationen) obrukl ig benämning på kafé förbundet med utskänkning av spirituosa (jfr t. ex. Blanchs kafé i Sthlm); i t. ex. Lund ännu på 1890-t.; till ä. sv. *schweizare*, person som höll schweizeri, t. ex. Journ. f. litt. o. theat. 1812; efter de schweizare som i Sverige i början av 1800-t. (Coussie 1812 i Sthlm) först bedrevo en dylik rörelse. — Förr även: *schweizarbod* t. ex. Wetterstedt 1822.

Schwerin (von), adl. familjen., efter det tyska, egentl. slaviska ortn. *Schwerin* (*Zwerin*), egentl.: djurgård, till fslav. *zvěrĭ*, (vilt) djur (av ie. **ghuēr-* i grek. *thēr*, djur, lat. *ferus*, vild). Vapenbilden (en ruta) lär urspr. ha betecknat en djurgård.

schvung el. **svung**, Törneros (1824?), Strandberg 1865 (den senare med citationstecken), från ty. *schwung* (sen mhty. *swunc*, genit. *-ges*); egentl.: svingning; avljudsbildning till svinga Jfr svang.

schåser, vulg. o. dial. (t. ex. Skå.), i t. ex. *vad har du för dig för schåser*?, dvs. konster o. d., väl av fra. *choses*, plur. till *chose*, sak (se kåsera).

schäferi, Feif 1709 (om skånska förh.); jfr Riksr. prot. 1636: *skepereij* (om tyska förh.), efter en nordtysk form; av ty. *schäferei*, till *schäfer*, fåraherde, till *schaf*, får (jfr under får). Härtill sv. familjen. Scheffer.

schällack, Dagl. Alleh. 1793 i annons (*-e-*) = ty. *schellack*, eng. *shellak*, av holl. *schellak*, av *schel*, skal, o. *lak*, lack; så benämnt efter lackets skallika bladel. skivform.

schäs, 1690-t., från fra. *chaise*, stol (= eng.) = fra. *chaire*, av ä. *chadièdre*, av lat. *cathedra* (varav kateder). Jfr följ. o. portschäs. Övergången av *r* i *chaire* till *s* beror på en dialektisk ljudutveckling; jfr Bréal Essai de sémantique s. 283.

schäslong, Posttidn. 1791 i annons (*chaise-longue*), från fra. *chaise longue*, till *chaise*, stol (se schäs), o. fem. av *long*, lång; alltså egentl.: långstol. — Ordet synes inlånat vid ungef. samma tid som chiffonjé, pendyl, salong, sekretär, trymå. Andra tidigare franska lån från samma område äro t. ex. byrå, fåtölj o. kanapé o. ett senare lavoar.

[Schön, familjen., se skön (o. under Schwartz slutet).]

scout, se bojskaut.

se, fsv. *sē*, *sēa*, *sia* (jfr si 2 o. sia) (ipf. *sā*, av **sah*; senare *sägh* > nsv. *såg*, från den grammatiska växelformen plur. *sägho*) = isl. *sjá* (av *sēa*), no. *sjaa*, da. *se* = got. *saihvan* (ipf. *sahv* för ljudlagsenligt *sah*), fsax., fhty. *sehan* (ty. *sehen*), ags. *séon* (eng. *see*); av germ. **sehwan*, besl. med mir. *arsecha* (3 pers, sg. pres. konj.), se. Av ytterst omstridd härledning. Allmännast omfattad var för ett par årtionden sedan Aufrechts formellt tilltalande o. ännu av somliga med en viss sympati omfattade sammanställning (KZ 1: 352) med lat. *sequi*, följa (vartill bl. a. *socius*, följeslagare = ags. *secg*, kamrat, krigare, isl. *seggr*, poet., man; jfr svit); alltså egentl.: följa med ögonen. Häremot tidigast Wiedeman IF 1: 257, som bl. a. framhåller det konstlade i den antagna betyd.-utvecklingen o. även erinrar om att betyd. 'följa' i germ. spr. kvarlever i fhty. *beinsegga*, 'pedisequa' (J. Schmidt). Med senare anslutning av åtskilliga forskare, sammanställer han själva ordet med lat. *inquam* (av **in-squām*), säger, grek. *énnepe* (av **ensepe*, **ensekᵘe*) ds., litau. *sakýti*, säga (se d. o.), till en ie. rot *sekᵘ*, se, som i grek., lat. o. litau. uppvisar kausativbetyd. 'låta se, visa' > 'säga' (jfr lat. *dīcere*, säga ~ grek. *deiknýnai*, visa, ävensom ty. *bemerken*, se o. säga). För att grundbetyd. i lat. *inquam* osv. verkligen är 'säga' talar dock i sin mån parallellroten *sag* i ir. *saigim* o. got. *insakan* (se säga). I stort sett torde dock t. v. Wiedemanns uppfattning vara att föredraga framför övriga härledningsförslag. Nyligen har emellertid se av Hirt hos Hirt-Weigand o. i IF 37: 231 tolkats som en avljudsform till ty. *schauen* (se skåda), till en ie. rot. *sekeu* el. *sekou*. Dessutom ett par ännu ovissare förslag. Litteratur se f. ö. Falk-Torp s. 1538, Hirt IF anf. st. — Jfr schau, si 2, sia, sikt 1 o. syn. — Se genom fingrarna med, se finger. Ett äldre ex. än det där anförda finnes hos L. Petri Oec. — Se snett på, P. Svart Kr., jfr da. *se skævt til*, ty. *jn scheel ansehen*. — Om andra uttr. för 'se' (ofta med grundbetyd. 'glänsa') se under blick. Allmänt spritt är ie. *derk* i grek. *dérkomai* = sanskr. *darç-*, även t. ex. i kelt., besl. med got. *gatarhjan*, utmärka. Om lat. *vidēre*, se ~ grek. *eídon*, jag såg, se veta. Om ie. roten *spek*, se, jfr under spektakel o. speja; om germ. *sku* i liknande betyd. se skåda. — En västgerm. grupp av ord för 'se', stam *lōk-* o. *lōz-* representeras av fsax. *lôkôn*, ags. *lócian* (eng. *look*), se ~ fhty. *luogên*, skåda (ty. *lugen*); åtm. det senare mölj. med Uhlenbeck Et. wb. d. altind. spr. s. 257

besl. med sanskr. *lakṣatē*, iakttager, märker.

seans, av fra. *séance*, egentl.: sittning (för att överlägga o. d.), till *seoir*, sitta, av lat. *sedēre* (urbesl. med sitta).

Sebastian, mansn., från ty. =; av mlat. *Sebastiānus*, avledn. av grek. *sebastós*, vördad, helig, ytterst till *sébō*, vördar, dyrkar el. fruktar (gudarna).

sebra, Sparrman 1777: *zebrer* plur. (sedan vanligt) = ty. *zebra* osv., lån från bantunegrernas språk.

sed, y. fsv. *sedher*, ä. *siþer*, i fsv. även: religion = isl. *siðr* (genit. *-ar*), da. *sæd*, got. *sidus*, fsax., ags. *sidu*, fhty. *situ* m. (ty. *sitte* f.), av germ. **seðu-* m. = ie. **s(u̯)edhu-*, besl. med sanskr. *svadhā*, egenart, sed, bostad, grek. (*h*)*éthos* n. (av **su̯edh-*), vana, bruk (~ *ĕthos* ds., plur.: bostad), lat. *sodālis* (av **su̯edh-*), kamrat (egentl.: som man vant sig vid). Till ie. reflexivstammen *s(u̯)e-* i sig, Svear, sven, svär-, syster osv.; o., enl. somliga, roten *dhē*, ställa, göra (i dåd, eng. *do* osv.); sed alltså egentl.: 'som man gjort till sitt eget, lagt sig till med', varifrån även betyd. 'bostad' (kanske närmast: som man vant sig vid, jfr det besl. lat. *suēsco*, vänjer sig vid). — Växlingen av ie. *su-* o. *s-* är densamma som i sex. — De nord. o. vgerm. formerna med *-i-* bero på inflytande från kasusformer på *-i*. — Sedig, fsv. *sidhugher*, sedig, hövisk = isl. *siðugr*. — Sedlig, formellt = fsv. *sid(h)elig*, *sidhliker* (jfr isl. *siðligr*), som dock endast betyder 'sedig, som har (i yttre avs.) goda seder', medan nsv. sedlig o. da. *sædelig* (även: sedesam) fått sin etiska betyd. genom påverkan av ty. *sittlich*, efter lat. *morālis* (se moralisk). Jfr Tegnér Ark. 5: 155.

sedan, i ä. nsv. ytterst ofta *säd(h)an*, fsv. *siþan*, y. *-e-*, adv., prep. o. konj. = isl. *síðan*, da. *siden*, motsv. mhty. *sidunt*, *sint* m. m. (i ty. *sintemal*, nu arkais., av *sint dem male*), ags. *siððan*; till stammen i got. *seiþus*, sen, o. samma *-þana* som i medan (se d. o.); jfr f. ö. sist o. sen 1. — Formerna med *-e-* utgå från ett *siþan* med förkortning av *-ī-* i obetonad ställning.

sedel = fsv. = da. *seddel*, från mlty. *sedele* = mhty. *zedel(e)*, *zetel* (ty. *zettel*), från mlat. *cedula* = fra. *cédule* (eng. *schedule*), ital. *cedola*, av lat. *schedula*, litet pappersblad, dimin. av *scheda* (varifrån sengrek. *skhédē*), lån från grek. *skhidē*, träskiva (till *skízō*, av **skhidiō*, klyver (jfr schism; urbesl. med sked, skida 1, 2); alltså ytterst om plån av trä, på vilka bokstäver inristades (jfr stav i bokstav). — Om pänningsedlar äldst vanl. *bank-* el. *bankosedlar* 1657, 1664 samt officiellt (med växlande innebörd) *kreditiv-* (*creditif-*) o. *transportsedel*.

sedermera, fsv. *siþarmēra*, jämte *siþarmēr* = isl. *síðarmeirr*, adv., komparativbildning av samma s'ag som ytter mera; se sist.

sedes, ett bokformat (bokarket viket i sexton blad) = ty. *sedez*, till lat. *sēdecimus*, den sextonde (till *sex*, sex, o. *decem*, tio).

sediment, av lat. *sedimentum*, egentl.; det som sitter kvar, till *sedēre*, sitta (se d. o.).

Seelig, familjen., från ty., egentl. binamn (se salig).

sefirgarn, Mode-journ. 1855 (*zefir-*), till följ.; så kallat efter dess finhet o. lätthet. — Samma förra led även i ä. sv. *sefirkläde*, 1850, 1875.

sefyr el. **sefir** (poet.), mild sydvästvind, Wivallius 1632: *zephijrer* plur., ytterst från grek. *zéphyros*, västanvind (f. ö. dunkelt; möjl. avljudsform till *zóphos*, mörker, väster). Jfr sefirgarn.

seg, fsv. *sēgher* = isl. *seigr*, da. *sej*, av germ. **saiǯa-*, till fsv. *sīgha*, sjunka ned m. m. (se f. ö. signa) ~ fhty. *sîhan*, droppa, osv. (bildat som t. ex. blek, isl. *bleikr*, till germ. **blīkan*, glänsa, el. vek, isl. *veikr*, till vika); alltså egentl.: som droppar långsamt; nära besl. med mhty. *seiger* med denna betyd., i avljudsförh. till mlty. *sege* (av **sig-*), droppande, surögd.

[Segelöv, gårdn., till fsv. personn. *Sighe*; se under Sigh- (slutet) o. löv.]

segel, ä. nsv. även *sägel*, fsv. *sæghl* = isl. *segl*, da. *sejl*, fsax. *segel*, fhty. *segal* (ty. *segel*), ags. *segl* (eng. *sail*), av germ. **seǯla-*. Omstritt. Säkerl. ej, så-

som antagits, lån från *sagulum*, soldatkappa. Kanske snarast, med Lidén Upps.-stud. s. 86, till ie. roten *sek*, skära, i lat. *secāre* (se sax, såg); alltså egentl.: avskuret tygstycke, jfr isl. *segi*, fsv. *saghi*, bit o. d. Enl. Wadstein Friserna o. forntida handelsvägar s. 13 n. 1 har ordet möjl. lånats från ffris. Friserna själva synas ha lärt bruket av segel från romarna. Tacitus uppger, att germanerna på hans tid saknade segel på sina båtar. — Uttalet med *-e-* för väntat *-ä-* är att sammanhålla med *e*-ljudet i stegel. — Avledn.: isl. *sigla*, mast, no.: mastrum, av germ. **seglīōn*, till segel; alltså egentl.: den med segel försedda (bildat som t. ex. dyna till dun). — Segla, vb, fsv. *seghla*, *sighla* (ipf. *-lde*) = isl. *sigla*, da. *sejle*, mhty. *sigelen*, ags. *siglan*, av germ. **seglian*; jämte **seglōn* = mlty. *segelen*, mhty., ty. *segeln*, ags. *seglian*. Från germ. spr. kommer fra. *cingler*, segla; alltså en av de många sjöfartstermer, som romarna lånat från germanerna; jfr båt, mast, matros, skot, stag. — Seglats, i ä. nsv. även *seghlatie* o. d. t. ex. O. Petri, förr stundom också neutr. t. ex. Schroderus Com. 1640, fsv. *sighlatz* f. = ä. da. *seglatie* (da. *sejlads*), från mlty. *segelacie*, till segla med romansk ändelse (= lat. *-ātio*); väl efterbildning av lat. *navigātio*.

seger, fsv. *segher* (*sægher*), *sigher* m. = isl. *sigr* (genit.*-rs*), ä. da. *seger* (da. *sejr*) = got. *sigis* n., fsax. *sigi* m., fhty. *sigi*, *-u* (ty. *sieg*), ags. *sigor*, *sige*, av germ. **seƶiz*, **seƶuz* = ie. **seghos* n., *s*-stam = sanskr. *sáhas* n., makt, seger, jfr gall. *Segо-* i namn (se under Sigtuna); till sanskr. *sah*, fördraga, förmå, besegra, grek. *ékhō* (av **seghō*), håller (jfr hektisk, skema, skiss). Se f. ö. personnamnen på Sig-. — Nyeng. har i stället *victory* = fra. *victoire*, av lat. *victōria* (se Viktor). — Segerhuva, i uttr. född med s., P. Svart Kr. (om Gustav Vasas födelse), i dial. även *-hätta* o. *-luva* = no. *sigerhuva*; jfr da. *sejrskjorte*: nisl. *sigrkufl* (till *kufl*, ett slags kappa); egentl.: om den del av fosterhinnan som stundom följer med barnet vid födelsen o. som ansågs båda lycka (framgång i strid osv.). Jfr likbetyd. eng. *silly-how*, till *silly*, nu 'arm, stackars, enfaldig', men här i den äldre betyd. 'lycklig' (varom se under det identiska salig); även sedan fsv. *sigherstēn* = isl. *sigrsteinn*, mhty. *sigestein*, undergörande sten som bringar bäraren seger o. lycka. — Segra, fsv. *sighra* = isl. *sigra*, da. *sejre*, fhty. *sigirōn* (i ty. i stället *siegen*, nybildat till *sieg*), ags. *sigorian*, av germ. **sigizōn*; *r*-et i segra är sålunda här icke den vanliga verbavledningen *r*, utan ett minne av *s*-stamsböjningen.

Segersjö, Segerstad, ortn., till fsv. personn. *Sighar*; se under Sig- (slutet).

segna, se signa 1.

sej, fiskn., även i sammans. blank-, gråsej osv., 1720, Linné 1732, från no.-da. *sej* = isl., fno. *seiðr* m., *seið* f., no. *seid*; da. dial. *sejr*, om blanksejen, Gadus pollachius, *sede*, vitling, av urnord. **saiða-*, varav lapska lånordet *saite-*, *saidde*; f. ö. lånat i skotskan o. kelt. spr. samt väl även i ry. *sajda*. Okänt ursprung.

sejd, trolldom, t. ex. Dalin Hist. 1747, Ling Gylfe 1814 = da. *seid*, upptaget från isl. *seiðr* m., ett slags trolldom, till *síða* (ipf. *seið*), trolla; besl. med litau. *saitas*, trolldom, *saitu*, *saisti*, tyda tecken (av **soi-* el. **səi-*), o. väl även grek. *oimé* (för *(h)oimé*), sång m. m. Osthoff Bezz. Beitr. 24: 161 f. (med litt.). Andra tolkningsförslag se Falk-Torp s. 1538.

sejdel, 1890-t. i litter. (i bruk dock på 1880-t.) = da. *seidel*, från ty. *seidel* n., av sen mhty. *sidel*, från lat. *situlus*, *situla*, vattenämbar, i mlat. även: ett visst vinmått.

Seifert, familjen., etymol. = Sigfrid (se d. o.).

sejlare, 1780—90-t. från ty. *seiler*, repslagare, till *seil*, rep (se f. ö. det besl. sele).

sejnfall, sjöt., Sparre Sjökad. 1850, jfr *sejn*, *seinflagg* Weste 1807, till eng. *sign*, tecken (se signal).

sejour, åtm. 1820-t., från fra. *séjour* = ital. *soggiorno*, uppehåll, span. *sojorno*, av vlat. **subdiurnum*, av *sub-*, under (se sublim osv.), o. *diurnus*, daglig, som varar en dag m. m. (till *diēs*, dag; se Tyr).

sejsa, sjöt.: (med sejsingar) sammanbinda två tåg, Rosenfeldt 1698 = da. *sejse*, från lty. *seisen* el. holl. *seizen*, från eng. *seize* ds. = eng. *seize*, gripa, fatta, av fra. *saisir*, gripa = ital. *sagire* (enl. somliga av germ. urspr.). — Härtill: sejsing, Rosenfeldt 1698 = da. *seising*, från lty. *seising* el. holl. *seizing*, från eng. *seizing*.

sekel, Geisler o. 1710 (plur *secler*), Linné 1765 (*secel*; jämte tidigare den lat. formen *secula* plur.), Wallerius 1776 (*secler* plur.), 1778 (*seclar* plur.) osv.; i ä. tid annars *seculum*, ännu i början av 1800-t., t, ex. Florman 1823; *seculo* hos Gyllenborg Bält 1785, dock i uppl. 1800 ändrat till *seklet* = fra. *siècle* osv., av lat. *sæculum*, släktled, människoålder, århundrade (till samma rot som sv. vb. så, säd osv., jfr t. ex. got. *manasêþs*, människosläkte).

sekiner (slangspr.), mynt, pängar, jfr eng., fra. *sequin*, ett guldmynt, från ital. *zecchino*, avledn. av *zecca*, myntverkstad, från arab. *sikkah*, myntstämpel.

sekret, hemlig, av lat. *sēcrētus*, part. pf. pass. till *sēcernere*, avsöndra, av *sē-*, för sig, o. *cernere*, skilja. — Av en substantivering till neutr. av detta part. kommer sekret, sigill = fsv., ty. osv., ävensom sekret i betyd. 'avsöndring' (jfr exkrement).

sekreterare el. **sekreter,** O. Petri 1526: 'mester Olaff rådzens secreterer', G. I:s reg. 1553: 'vår (dvs. konungens) sechreterer Clement Hansson', Hels. 1587: *secreterare*; dessutom ännu på 1700-t. stundom *secretarie* (jämte äldst *secretarius*), motsv. ty. *sekretär*, fra. *secrétaire*, av mlat. *secretarius*, egentl.: som hade (det hemliga) sekretet el. sigillet om hand. Jfr Dalins Arg. nr 19 (1733): 'Hwar och en skrifware, som fått en stor Peruque, en grann klädning och förbehållande Mine, skall heta Secreterare'. Biformer: *sekterare* o. *sekter* (med samma synkope som i *aptek* av apotek, *choklad* av chokolad osv.), även *sikter* (O. v. Dalin osv.). Härtill: kunglig sekter, omkr. mitten av 1800-t. (o. mindre ofta ännu o. 1880), sällskapstitel till i konungens kansli anställda obefordrade tjänstemän o. sedermera, särsk. i Sthlm, utsträckt till dylika tjänstemän 'i verken' ('Posten', 'Tullen' osv.), jfr t. ex. Sturzen-Beckers ypperliga kåseri 'Konglig Sektern' (S. arb. 1: 149, 1861), ävensom De Geer Grefve Lillie 1880: 'Kunglig sekter är ju ingenting annat än ett öknamn'. Tidigare en titel med rätt hög rang (Kellgren o. d.). — Sekreter(are), Gypogeranus serpentarius el. Serpentarius secretarius, ormfalk = ty. *sekretär* osv.; efter fjäderbusken liknad vid en skrivare med pennan bakom örat.

sekretär, Gjörwell 1792: 'Uti hennes byrå .. utgör översta draglådan en så kallad sekretaire med allt tillbehör' = ty. *sekretär*, från fra. *secrétaire*; se föreg.; alltså egentl.: lönnskåp el. dyl. Om andra från fra. lånade namn på möbler se under schäslong. — Synes inlånat vid ungef. samma tid som t. ex. pendyl, salong, schäslong, trymå m. fl. dylika ord.

1. **sekt** (vin), nytt ord = ty., med i ty. tillagt *t*, av ä. ty. *seck* = eng. *sack* osv., från fra. (vin) *sec* = ital. *vino secco*, vin av torkade druvor, egentl.: torrt vin, av lat. *siccus*, torr, av omstridd härledning. Jfr det mycket tidigare lånade ä. nsv. *säk* ävensom *kanari(e)sä(c)k*, om vin från Kanarieöarna.

2. **sekt** (religiöst parti o. d.), O. Petri = ty. *sekte* osv., av lat. *secta* f., parti, system m. m., substantivering av *sectus*, part. pf. pass. till *secāre*, skära (urbesl. med sbst. såg), vartill även sekant, sektion; alltså egentl.: det avskurna, avsöndrade.

sekund, Kalend. fr. 1588 (*secunder* plur.) = da. = ty. *sekunde*, fra. *seconde*, av lat. *secunda* (pars), dvs. den andra (delen), i förhållande till minut; jfr ital. *minuto secundo*, sekund; till lat. *secundus*, den andre, egentl.: den följande, till *sequi*, följa; jfr följ. o. minut.

sekundant = ty., av lat. *secundans* (genit. *-antis*), part. pres. till *secundāre*, gynna (fra. *seconder*, hjälpa), avledn. av *secundus*, gynnsam, följande, den andre (se föreg. o. följ.).

sekvester, kvarstad = ty. *sequester*, från lat. *sequestrum*, *sequestre* n., en om-

tvistad saks deponerande hos en tredje person, till *sequester*, förmedlande, medlare, besl. med *sequi*, följa (se sekund). — Ordet har upptagits i flera bygdemål, stundom med formen *sekvest*, med bortfall av *-er*, som uppfattats som pluraländelse, såsom t. ex. i smål. *kilomet*, *teat* jfr även under propeller.

sel n., lugnvatten i en älv, fsv. *sil*, bl. i norrl. ortnamn (se nedan) = isl. *sil*, no. *sel*; att döma av ags *seoloð*, sjö, ett germ. **siliþ*, **siluþ*, en konsonantstam (motsv. t. ex. sanskr. *vahat-* ström: *ueghⁿ*, vara i rörelse, lat. *teges*, stam: *teget-*, tak osv.), vars slutkonsonant i vissa kasus bortfallit (jfr öl); till sv. (dial.) *sila*, rinna sakta = no. (varom under sil) ~ *sela*, sippra fram, i no. också: röra sig långsamt, av germ. **s̆il̆ōn*, besl. med got. *anasilan*, upphöra, stillna, lat. *silēre*, tiga. Hit hör även sv. dial. *silla*, framsippra = no.: rinna, droppa, vartill *k*-avledn. sv. dial. *silka* o. *r*-avledn. sv. dial. *sillra*, no. *sildra*, *sildra* ds. (varav deverbativen sv. dial. *silder* n., liten bäck, även: sel, no. *sildr* dels abstr., dels i betyd. 'liten bäck' o. *sildra* f., liten bäck), ävensom *t*-avledn. sv. dial. *silta*, sippra igenom. Den ie. roten *sil* är en *l*-avledn. av *si*, släppa efter, långsamt flyta m. m., i sen. Andra avledningar el. parallellrötter äro germ. *sih* ~ *siƶ* (se signa), *sik* (se sickla), *sip* ~ *sib* (se sippra). — Ordet sel hör knappast ännu till riksspr., men är väl förtjänt av att där upptagas. — Ordet ingår i en mängd särsk. norrländska ortnamn såsom t. ex. Långsele, Mörsil (fsv. *Möresil*, med flertydig första led), Ramsele (fsv. bl. a. *Rampnasil*; till *rampn*, korp, se ramsvart), Selånger (fsv. *Silanger*, se om senare leden Ångermanland), Åsele (till *å*; en av dialektformerna förutsätter ett fsv. *Ārsele*, till genit. *ār*, se Arboga); även i no. t. ex. *Trysil*. Jfr J. Nordlander Sv. lm. II. 6 ävensom under Siljan. — Härtill, åtm. i ett fall, familjen. Selander (jfr under Neander). I ett annat (ungt) fall ha sönerna av fadrens namn i bygden *Sill-Anders* (sillhandlande) skapat sig ett familjenamn Selander.

sele, fsv. *sele*, *sili* = isl. *seli*, *sili*, ä. da. *sile*, *sele* (= nda.), mlty. *sele*, fhty. *silo* (ty. *siele*); i vissa germ. dial. även: (drag)rem o. d., av germ. **silan-* m. = finska lånordet *sila*; avljudsform till isl. *seil* f., tåg, band, fhty., ty. *seil* n. (jfr sejlare), fsax. *sēl*, ags. *sāl* m.; liksom t. ex. fslav. *silo*, rep, *l*-avledn. av ieur. roten *si*, binda, i sanskr. *sinōti*, *syáti*, binder, vartill även en vida spridd *t*-avledn., t. ex. i sanskr. *sētu-*, band, lat. *sēta*, *sæta*, borst m. m. (se siden), fslav. *sětĭ*, snöre, ags. *sāda* m. ds., fhty. *seita* f. ds. (ty. *saite*, sträng, metalltråd), osv. o. en likaledes indoeur. *m*-avledn. i (sv. dial.) simme, snöre (se d. o.) ~ isl. *seimr*, tåg, rep. — Ty. *kummet* från slav. (pol. *chomat* osv.), i sin tur från germ. (fhty. *hamo*, kapson, osv.).

selleri, 1664: *cel(l)eris* (egentl. plur.), O. Rudbeck 1685: *zeleri*; 1717 m. fl.: *sileri(j)*; Linné: *sell-* = da. = ty. *sellerie*, från fra. *céleri* (eng. *celery*, förr även: *sillery*), av ital. dial. *selleri*, av ital. *selini*, plur. till *selino*, av grek. *sélinon*, vilket också bildar senare leden i det grekiska grundordet för persilja. — Med avs. på fra. *c-* för *s-* jfr sarkofag. — I sv. kanske vid olika tider lånat från (el. påverkat av) olika spr.

Selma, kvinnon. = ty.; möjl. kortnamn till *Anselma*, fem. till ty. mansn. *Anselm* (till *ans-* = as, ås, gud, o. *helm*, hjälm).

selters el. **seltser,** tidigare i sammans. seltersvatten, förr alltid *seltzer-* 1758 osv., efter *Selters* i Hessen-Nassau.

Selånger, se sel o. Ångermanland.

semafor, Nyström Telegrafi 1869, till grek. *sēma*, tecken, o. *-phoros*, som bär el. för (urbesl. med bära).

semester, 1771 (oklar betyd.), i modern. anv. 'ledighet' t. ex. 1872 (jfr Dalin 1853) = da. (termin), o. ty. (termin, halvår), av lat. *sēmestris*, sex månaders, till *sex*, sex, o. *mensis*, månad (se d. o.).

semikolon, Arvidi = ty. (från 1400-t.); av lat. *sēmi-*, halv (= grek. *hēmi-* i hemisfär, jfr migrän) o. kolon (se d. o.).

seminarium, av lat. *sēminarium*, trädel. plantskola, till *sēmen* n., sådd, frö (etymol. nästan = ty. *same*, frö; se vb. så).

semit, av fra. *sémite*, avledn. av *Sem.* enl. 1 Mos. 10: 1 Noaks son o. stamfader för de semitiska folken.

semla, sämla, ä. nsv. ofta liksom i sv. dial. *simla*, y. fsv. *sembla* o. *sæmbla* = da. *simle*, mlty. *semele*, även: mycket fint vetemjöl, kli, fhty. *semala, simala* (ty. *semmel*, blott i betyd.: vetebröd), från lat. *simila*, fint vetemjöl, i mlat. även: fint vetebröd (varav bl. a. fra. *semoule*, grovsiktat vete m. m.), på ett el. annat sätt sammanhängande med grek. *semídalis*, fint vetemjöl; f. ö. av omtvistat ursprung; snarast av varandra oberoende lån från något medelhavsspråk. Förhållandet mellan de sv. formerna kan tolkas på flera sätt; jfr å ena sidan Kock Sv. ljudh. 1: 167, 180, å den andra Noreen V. spr. 3: 207.

1. **sen,** adv., prep. o. konj., sedan, t. ex. Bellman, utvecklat i obetonad ställning ur sedan.

2. **sen,** fsv. *sēn*, senfärdig, långsam, sen = isl. *seinn*, da. *sen*, motsv. mhty. *seine*, ags. *sċene* (med samma deklinationsväxling i nord. o. vgerm. spr. som i t. ex. blid, blöd, fast, svår, tunn, tät, vild, öd- i ödmjuk, jfr även under möda 1); jfr got. *sainjan*, dröja, sannol. ett germ. **sainus* = litau. *at-sainus*, eftergiven; med annat suffix i no. *seimen*, senfärdig, fhty. *langseimi*, långsam; se f. ö. sina, sedan, sida o. sämre. — Den stundom uppträdande komparativformen sednare har sitt *d* från sedan.

sena, Schroderus Lex. *sena*, fsv., isl. *sina* = da. *sene*, utvidgning av isl. *sin*, fsax. *senewa*, fhty. *sinawa* (ty. *sehne, senne*), ags. *sinu, seonu* (eng. *sinew*), av germ. **senwō-*, till ie. roten *senu, snū* i sanskr. *snāvan*, band, sena, grek. *neûron* (**snēuro-*), sträng, sena; besl. med sno.

senap, ä. nsv. stundom *senapp* t. ex. Schroderus Lex. o. Com., väl uttalat *senápp* (= vissa Upplandsmål), fsv. *senap(er), sinap(per)* = ä. da. *senap*, da. *senep*, fhty. *senaf* (ty. *senf*), ags. *senep*; från lat. *sinapis*, från grek. *sinapi* (*sinapy*), som sammanhänger med den äldre grek. beteckningen *nãpy* (sannol. med Hehn) = lat. *nāpus*, rova (senap o. Raphanus raphanistrum ha i många germ. dial. samma beteckningar); trol. av egyptiskt ursprung. — Eng. *mustard*, senap, av ffra. *moustarde* (fra. *moutarde*), till lat. *mustum*, must; senapen beredes med druvsaft. — I kelt. o. slavobalt. spr. finnas åtskilliga inhemska beteckningar.

senat = ty. osv., av lat. *senātus* m., rådsförsamling, egentl.: bestående av äldre män, till *senex*, gammal (urbesl. med got. *sineigs*, gammal); jfr följ. o. senior.

senil, ett ungt ord i sv. (1888 osv.) = ty. osv., av lat. *senīlis*, till *senex*, gammal (se föreg.).

senior, av lat. *senior*, äldre, kompar. till *senex*, gammal (se senat).

sensation, Duræus 1759: 'den sensation . . som vi kalla Hörsel'; i förb. med göra 1790-t.; av fra. =, avledn. till lat. *sensātus*, begåvad med förstånd el. känsla, till *sensus*, känsla m. m., till *sentīre*, känna (jfr nonsens; urbesl. med sinne). — Härtill även: sensibel, av fra. *sensible*; sensitiva, växten Mimosa pudica, av fra. *sensitive*, med syftning på bladens känslighet för beröring; sens-moral, av fra. *sens-moral*, egentl.: den moraliska innebörden; m. m. Jfr följ.

sentera, av fra. *sentir*, av lat. *sentīre*, känna, märka (se föreg.). — Härtill även: sentens, ytterst av lat. *sententia*, tänkespråk o. d., mening, utlåtande;

sentimental, i estet. bem.: (ungef.) reflekterande över sitt känsloliv, subjektiv: B. Höijer i Litt. Tidn. 1795: 'I hela ålderdomen finnes ej en enda sentimental caracter'; i (åtm. väsentligen) samma betyd. t. ex. Geijer 1807, Tegnér 1808, Atterbom 1810, Hammarsköld 1818 osv.; i betyd. 'känslofull' o. d. (om el. med avs. på personer): J. G. Oxenstierna 1797 (i brev.): 'min sentimentala själ', Gjörwell 1800: 'Gud göre vår sentimentale vän lycklig' = ty., fra., från eng. *sentimental* 1749, populärt genom Sternes arbete 'Sentimental Journey'; till eng. *sentiment* osv., ytterst till lat. *sentīre*, känna, märka (se sentera). — Ordet fick i sv. redan tidigt den betyd. av 'känslosam', som nu är den allmännaste; jfr t. ex. Sv. lit.-tidn. 1820: 'vi

nyttja här ordet sentimental i ädel bemärkelse'.

separera, av lat. *sēparāre*, skilja, av *sē-*, för sig, o. *parāre*, bereda (se parad, parat). — Härtill: separat, egentl.: något avskilt, separatism osv.

september, från lat. =, till *septem*, sju, egentl.: den sjunde månaden från årets början (den 1:ste mars); den senare delens ursprung är omtvistat.

septisk, som åstadkommer förruttnelse, motsv. grek. *sēptikós*, till *sḗpō*, låter ruttna. Härtill: antiseptisk, mot förruttnelse.

seraf, med acc. *séraf* t. ex. hos Thorild o. i Stagnelii Andehviskning = ty. *séraph* osv., från hebr. *serāfīm* plur., bevingade väsen (= kyrkospråkets serafim). — Serafimerorden (från 1748), med syftning på dekorationens änglahuvuden.

seralj = da. = ty. *serail*, fra. *sérail* osv. genom förmedling av turkiskan av pers. *sarāy*, boning, palats (se röste slutet). Bellman har *seralje*, rimmande med *canalje*. — Ingår även i sv. karavanserai, härbärge för karavaner, motsv. i ty., fra., ital., av pers. *kārvān-sarāy*.

serenad, C. Gyllenborg 1723, av fra. *sérénade*, av ital. *serenata*, till provenç. *serena*, aftonsång, till *sera*, afton, till lat. *sērus*, sen (avlägset besl. med sedan); jfr soaré. — Med fördunkling av grundbetyd. kan man i Spanien tala om en *serenata matinal* o. i ty. om en *morgenserenade*.

sergeant, t. ex. 1679: *sergiant*, tidigare (som militär gradbeteckning): *chergiant* 1627, *schargiant* 1629 m. m. (jfr nedan) = ty. *sergeant*, av fra. *sergent*, högre underofficer, rättstjänare, av ffra. *serjant*, av lat. *serviens*, tjänande, part. pres. till *servīre*, tjäna (se servera). De förut anförda formerna *chergiant*, *schargiant*, motsv. sv. dial. *scherschant* (= da.) ävensom ä. nsv. *skeersant*, t. ex. Columbus Ordesk. = *skjärsant* Lind (betecknat som vulgärt), sv. dial. *schersant* = da. *sjersant* (folkl. uttal) motsvara ä. ty. *schergant*, resp. *schersant* osv., med (åtm. i vissa fall) på tysk botten försiggången ljudförändring, o. få sålunda ej, såsom ofta sker, anföras som säkra ex. på inhemsk ljudutveckling av detta slag. Jfr t. ex. fra. *chercher* av *sercher* (eng. *search*), alltså ett slags assimilation; formen *schersant* kan sedermera ha uppstått genom dissimilation. — Samma ord är ä. nsv. *skargant*, rättstjänare, t. ex. Hund o. 1600, från mhty. *schargante*; jämte mlty., *sarjant*, av den ffra. formen.

serie = ty., av lat. *series*, rad (till *sero*, fogar, knyter).

seriös, av fra. *sérieux* (lat. **seriōsus*), till lat. *sērius*, allvarlig, allvarsam (väl avlägset besl. med svår).

serum, av lat. *serum*, vassla (till ie. roten *ser*, flyta; se ström, av ie. **sroumo-*).

servera = ty. *servieren*, av fra. *servir*, tjäna, av lat. *servīre* ds., till *servus*, slav. Jfr sergeant o. följ.

servett, 1561: *serwetter*, 1562: *sarw-*, förr även *servet* (såsom ännu i dial. o. stundom även i bildat spr.), hos Weste 1807 alternativt accentuerat *ser'vet*, vidare: *serwiet(te)* = da. *serviet*, ty. *serviette*, av fra. *serviette*, till *servir*, tjäna (se föreg.); jfr, med avs. på formen utan *i*, ä. ty. *servetlein*. Sv. dial. *salvett* motsvarar lty. *salwiett* Fr. Reuter, ty. dial. *salvet(t)e*, av ital. *salvietta*, väl en folketymologisk ombildning i anslutning till ital. *salvāre*, bevara. — Hos Schroderus Com. 1641 förklarat med *Tallrickeduuken*. Förr även *biläggar(e)*, o. 1630 angivet som föråldrat. — Servetten var vid de nordiska hoven i bruk redan vid mitten av 1500-t. Tidigare (o. f. ö. långt senare) användes i stället bordukskanten. Jfr G. Cederblom Fatab. 1912 s. 211 f. — Mottagas med varma servetter, t. ex. Crusenstolpe 1848.

servis, av fra. *service*, av mlat. *servitium* (*mensæ*), (bords)servis, lat. *servitium*, till stammen *servīt-* i lat. *servitus*, genit. *-tūtis* (varav sv. servitut, juridisk term), till *servīre*, tjäna (se föreg.). — Härtill även servitör i betyd. 'kypare', GHT 1895 osv., i platsannonser o. d., av fra. *serviteur* (i annan anv.). Jfr Bellman Fredm. test. nr 83.

session = ty., av lat. *sessio* (genit. *sessiōnis*), egentl.: sittande, av participstammen *sess-* (av **sed-t-*) till *sedēre*, sitta; jfr isl. *sess* (osv.), säte, under säte slutet.

Seved, mansn., fsv. *Sividh, Sighvidh* = fno. *Sigviðr* (antagl. lån från Sverige), fda. *Sighvidh*; till Sig- o. fsv. *viþer*, skog (se ved). — I nsv. ortn. Sevedstorp Hjälmseryds sn Smål. ingår icke mansn. Seved utan *Sighfast* (fsv. *Sigvastatorp*). Jfr följ.

Sevede härad Smål., fsv. *Sighvidhœ h.*, till genit. sg. av fsv. personn. *Si(gh)vidh* = Seved (se föreg.); alltså ett häradsnamn av samma slag som t. ex. Lysings, Skånings h.

Severin, mansn., å. nsv. även *Sef(f)rin* = da. *Søren* (varav sv. Sören; med samma ljudutveckling som i löv, stövel), av lat. *Severīnus*, till *sevērus*, allvarlig, av prefixet *se-* i betyd. 'utan' (= lat. *sēd* ds.), o. sannol. stammen *u̯ēr-* i isl. *vœrr*, vänlig, lugn.

sex, fsv. *sœx, siœx* (med brytningsvokalen från ordningstalet sjätte) = isl. *sex*, da. *seks*, got. *saihs*, fsax., fhty. *sehs* (ty. *sechs*), ags. *siex, six* (eng. *six*), motsv. lat. *sex* (jfr sedes), grek. *(h)éx* (av ie. **su̯eks*), sanskr. *ṣaṣ*, fir. *sé* osv.; allmänt indoeur. ord: **s(u̯)eks* (med avs. på växlingen av *su̯-* o. *s-* se under sig); jfr, med bildning på *-ti*, fslav. *šestĭ*, sex. — Sex i uttr. så säkert som sex har framkallats av strävan efter bokstavsrim; se närmare under säker. — Sexton, sextio, jfr motsv. bildningar under femton, femtio. — Sjätte, fsv. *s(i)œt(t)e, siatte* = isl. *sétti*, da. *sjette*, fhty. *sehto*, av germ. **sehtan-*; jämte got. *saihsta*, fsax., fhty. *sehsto* (ty. *sechste*), ags. *siexta* (eng. *sixth*), av germ. **sehstan-*, med *-s-* från grundtalet; svaga former till motsv. lat. *sextus* (med *x* efter *sex*), grek. *(h)éktos*, sanskr. *ṣaṣṭhá-*, fir. *sessed*, litau. *szẽsztas*, fslav. *šestŭ* osv., av ie. **s(u̯)ekto-*. Jfr siesta.

sexa, aftonmåltid, anfört 1831 i en tysk reseskildring från Sverige, Crusenstolpe 1844: 'en så kallad »sexa»'; jfr Svenska Biet 1841: 'Med en sexa förstås i Uppsala icke precist en smörgås, förtärd kl. 6 eftermiddagen, utan ordet har en mycket mera vidsträckt bemärkelse. Den examinerade bjuder sina vänner på sexa, måhända kl. 7 om aftonen, och de finna då för sig framställd kall mat af alla slag'; i en äldre Lundaskildring anmärkes, att sexan (»medafton») 'där rätteligen borde kallas *femman*' (Sylwan Fyrtiotalets Student s. 81). Egentl.: måltid som intages kl. 6. — Härifrån da. *sekse*.

sextett, efter ital. *sextetto*, till sex (jfr duett).

sfinx, tystlåten, gåtfull person, liksom i flera andra spr. överförd anv. av det grek. mytiska namnet *Sphinx* (genit. *Sphingós*), i beot. *Phix*, till *sphingō*, stryper, alltså egentl.: stryperskan, emedan sfinxen strypte dem, som ej kunde lösa hennes gåtor; i övrigt utan säkra anknytningar.

sfär = ty. *sphäre*, fra. *sphère*, ytterst av grek. *sphaîra*, klot; jfr atmosfär.

sherry, se scherry; **schoddy,** se schoddy.

shirting, 1830, från eng. =, avledn. av *shirt*, skjorta, alltså egentl.; skjorttyg.

1. **si,** interj., egentl. imper. till fsv. *sia* = se; jfr sia.

2. **si** i uttr. si och så, t. ex. Wetterstedt 1822, ung avljudsbildning till adv. så.

3. **si-,** alltid, oavbrutet, i sv. dial. *siregna*, ideligen regna = no.; fsv., fda. *sival*, rund, isl. *sívalr* ds., osv.; varom närmare under syndaflod.

sia, förutsäga, Palmblad 1844 m. m., Grafström 1860, V. Rydberg osv., nybildning till siare, Bih. 1541 (1 Sam. 9: 9 = profeter), motsv. da. *seer*, jfr Schroderus Com. 1640: *stjärnesiare*, egentl.: som ser, till fsv. *sia*, biform till *se(a)*, se; med ljudlagsenlig övergång av *ea* till *ia*.

[Sibbarp, sn i Hall., av fsv. *Sighbiornathorp*, till mansn. *Sighbiorn*; se Sig- slutet.]

[Sickelsjö, ortn. Nke, se följ.]

sickla, dregla, Rothof 1762: *seckla* (anfört som dialektord), i dial. även: rinna sakta = no. *sikla*, porla, rinna sakta, dregla (varav *sikla* f., liten bäck) = lty. *sikkeln*; *l*-avledn. till no. *sika*, rinna sakta, sippra, ä. da. *sige*, sila, i avljudsförh. till lty. *sèken*, fhty. *seihhen* (ty. *seichen*), mingere, osv. Parallellbildning: ags. *sicerian*, droppa smått, flyta långsamt, ty. *sickern*, sippra, läcka. Besl. med isl. *sík* n., stillastående el. långsamt rinnande vatten, sv. dial. *sik*, låg, fuktig

plats, mlty. *(s)ík* ds., även: pöl, ags. *síc*, strömmande vatten o. d.; i sv. ortnamn, t. ex. fsv. *Síklösa*, nu Sickelsjö Nke (se -lösa); jfr Sigtuna. Germ. rot. *sik* = ie. *sig* i lat. *siat*, mingit (**seig*). Parallellrötter: germ. *sig* ~ *sih* se signa; *sip* ~ *sib*, se sippra; *si*, se sel, sen.

sicksack, 1628 (i nu obr. anv.), 1756: *sigg*, *sagg*, förr ofta o. stundom ännu: *zigzag*, från ty. *zickzack*, fra. *zigzag*, ett slags ljudsymbolisk bildning av samma slag som mischmasch, tripp trapp, virrvarr osv. el. det rent onomatopoetiska tick tack. Enl. somliga är fra. *zigzag* lån från ty. *zickzack*, vars senare led vore *zacke*, tagg (se d. o.).

1. **sid**, fsv. *sīþer*, sid, långt nedhängande, låg, ringa = isl. *síðr*, da. *sid*, sid, mlty. *sit*, *side* o. ags. *síd*, även: vid; besl. med fir. *síth*, länge, o. väl även litau. *sėtava*, djupt ställe i en flod (ie. **sēt-* av **sēi̯t*). Till ie. roten *sēi*, *si*, låta fara, släppa efter, i sist, sen osv.; jfr följ. — Sidlänt = no. *sidlændt*, med bibegrepp av fuktighet; om bildningen av länt se -hyllt.

2. **sid-**, dial., sen-, i t. ex. *si(d)höst*, senhöst, Skå., *si(d)skott*, andra höslåttern m. m., jfr Ebba af Ekenstam (i brev) 1825: 'Vi hafva en förträfflig höst — man kan nästan kalla den för sidsommar som de göra i Småland', fsv. *sīdhkvæld(er)*, den senare delen av aftonen, jfr isl., ags. *síð*, sent, got. *seiþus*, sen, vartill sist; se f. ö. d. o. och omsider,

sida, fsv. *sīþa*, sida å människas el. djurs kropp, av ett blad i bok, kant, håll m. m. = isl. *síða*, även: kust, trakt, da. *side*, fsax. *sīda*, fhty. *sīta* (ty. *seite*), ags. *síde* (eng. *side*), av germ. **sīðōn*, substantivering av föreg. av samma slag som halva : halv, midja : fsv. *miþer*, i mitten befintlig (se mid-), osv.; egentl. om det som har utsträckning nedåt; jfr däremot lat. *lātus* (genit. *lāteris*) n., sida, som väl betyder 'det utbredda' (till *lātus*, bred). — Betyd. 'kust o. d.' utgår från den av 'sida på kroppen', liksom fra. *côte* osv. från lat. *costa*, revben; jfr likn. anv. av hals, huvud, rygg osv. — Härifrån även om släktskap: fars-, morssidan, motsv. i da., ty., ags.; jfr mhty. *rippe*, släkt, härkomst, egentl.: revben. — Ordet är en speciellt germ. bildning; lat. har det nyssnämnda *lātus* o. grek. det oförklarade *plevrón*.

siden, Stiernhielm, jfr *sidentyg* P. Svart = ä. da. *siden* (i nda. i stället *silke*), från mlty. *side(n)* = fhty. *sīda* (ty. *seide*), ags. *síde* (neng. i stället *silk*); gammalt lån från nordital. *sēda* (med romansk uppmjukning av *t*) = mlat., ital. *seta* (vartill *setino* = satin), fra. *soie*, av lat. *sēta*, *sæta*, borst, hästhår (som liknar råsilket), urbesl. med ty. *saite*, sträng, osv. o. med *sele* (se d. o.), till en ie. rot med betyd. 'binda'. Egentl.: *seta serica*, dvs. »seriskt» hår (se f. ö. silke), med syftning på råsilkets hårlikhet. — Med avs. på germ. *ī* av lat. *ē* jfr fira 1, krita, pina, spis 2. — Jfr följ.

sidensvans, Ampelis garrulus, Hels. 1587 = da., från ty. *seidenschwanz*; efter svansens o. fjäderskrudens mjukhet. — I dial. även *siben-*, *sibbil-*, *sivensvans*; jfr Lind 1749, Greiff, Fr. Bremer Hemmet: *si(e)bensvans*. — I da. också: *silkehale*.

sidvördnad (el. sido-), t. ex. 1687: *sid-*, 1756: *sido-* (1646: *sidovördning*), jfr, ä. nsv. vb. *sidevörda* 1636, *sidowyrda* o. 1655, *sid-* 1680, folketymologisk ombildning i anslutning till sida av *si-* i ä. nsv. *si(j)vördnad* 1715, sv. dial. *sivör(d)a*, visa sidvördnad, ä. nsv. *si-* 1635, fsv. *sivördha*, *sivirdha*, *sæ-* vb, med sbst. *sivirdha*, *-ning*, motsv. isl. *svívirða* vb, fno. *s(v)ivirðing* sbst., no. *svivyrda* vb. Förhållandet mellan *si-* o. *svi-* är oklart; möjl. har *si-* uppstått ur *svi* genom dissimilation på grund av följande *v*; jfr f. ö. Noreen Aisl. gr. § 227 anm. 4, Kock Ark. 9: 145 f. (med annan uppfattning), G. Bergman Samnord. *ē* s. 50. Väl med Torp Etym. Ordb. s. 759 till isl. interj. *svi*, tvi, fy.

Siende, härad i Vstml., se under sjö.

siesta, i sv. ett 1800-talsord, Dalin 1853, ytterst av span. *siesta*, middagsvila, av lat. *sexta* (*hora*), dvs. den sjätte (timmen), näml. efter soluppgången, alltså om den varma middagstiden. Jfr sjätte.

Sievert, familjen., se under Sigurd (art. Sig-).

Sif, gudinnen., se under ätt.

siffra, G. I:s reg. 1538: *cifrerne* plur. best. f., i ä. nsv.: nolla, t. ex. 1621. Dalins Arg., i plur. stundom: chiffer, t. ex. Karl XII = ty. *ziffer*, siffra, av sen mhty. *cifre*, chiffertecken, chiffer, från ffra. *cifre* ds. (fra. *chiffre*, varav ty. *chiffer* o. sv. chiffer, jfr da. *ziffer*) = ital. *cif(e)ra*, chiffer, span. *cifra*, siffra, av mlat. *cifra* (*-um*) i de nämnda tre betyd., av arab. *ṣifr*, noll, egentl.: tom. — Arabiska siffror, efter araberna, brukade i Europa på 1100-t. — Ur samma arab. grundform har även utvecklats fra. *zéro* (osv.), noll, varav ä. nsv. *zero* i samma betyd.; se noll. Om andra ytterst från arab. lånade vetenskapliga termer se under algebra o. zenit.

sifon, Duræus 1759 som fys. term, från fra. *siphon*, av lat. *sipho*, *siphon*, rör varur vattnet uppspringer, brandspruta, hävert, av grek. *síphōn*, vattenrör m. m., icke osannolikt, trots framställda invändningar, av ie. **tu̯ībh-* o. stambesl. med lat. *tībia*, flöjt, skenben, egentl.: rör el. dyl.

Sig-, av stammen i seger, ytterst vanlig första led i germ. personnamn (liksom i utomgerm., t. ex. sanskr. *Sahajas*, grek. *Ekhé-phrōn*, gall. *Sego-vesus*); i sv. i t. ex.: Seved, mansn., se d. o. — Sigfrid, mansn., fsv. *Sighfridh*, åtminstone delvis från ty. *Siegfried*, i mhty. även *Sivrit* (varav familjen. Seifert), fhty. *Sigifrid* = isl. *Sigfrøðr*, *Sigrøðr* (av **Sigi-freðuʀ*); till fred, frid (liksom t. ex. Gottfrid, men ej Alfred). Namnet blev under medeltiden rätt populärt genom den helige Sigfrid (VGL IV: *Sighfriðœr aff Ænglandi*). Förr ofta förväxlat med Sigurd, vilket namn i den fnord. Volsungasagan ersatt det tyska Siegfried. — Sigmund, mansn., fsv., fda. *Sighmund* = isl. *Sigmundr*, fhty. *Sigimund*, Tacitus: *Segimundus*, till *mund* i förmyndare, myndig. Formen Sigismund beror på lån; jfr t. ex. ty. *Sigismund*, burgund. *Sigismundus* (till got. *sigis*, seger). I sv. i en del ortnamn, som nu synas innehålla personn. Simon, t. ex. Simonstorp av fsv. *Si(gh)mundat(h)orp* Vgtl. o. Ögtl. — Signe, kvinnon., fsv., fda. *Sighni* = isl. *Signý*, (liksom *Borgný*, *Dagný* m. fl.) till stammen i adj. ny, här kanske i betyd. 'ung'. — Sigrid, kvinnon., fsv., fda. *Sighridh* = isl. *Sigríðr*, till stammen i adj. frid (jfr Astrid, Ingrid), med bortfall av *f* som i isl. *Sigrøðr* av *Sigfrøðr* (se Sigfrid). Härtill: Siri med bortfall av *g* (*ʒ*) i svagtonig stavelse redan i runsvensk tid (*Siriþ*). Jfr Sireköpinge. — Sigurd, mansn., fsv., fda. *Sighurdh* = isl. *Sigurðr*, av urnord. **Sigi-warðuʀ*, till stammen i vård, vårda; alltså etymologiskt = Sivard, fsv. *Sighvardh* = Sivart (från lty.) o. möjl. de från ty. komna familjen. Sievert, Siwert, som dock kunna tänkas innehålla personn. Sigfrid. Från den fsv. brutna formen *Siughurdh* härstammar det förr i vissa trakter uppträdande bondenamnet *Sjurd*, *Sjul* (med s. k. tjockt *l* av *rd(h)* liksom hin håle av *hårde* osv.). Av den från Sigurd utgående dialektformen *Segol* kommer familjen. Zegols(s)on. — Sixten, mansn., fsv. *Sixten*, *Sighsten* = fno. *Sigsteinn* (antagl. lån från Sverige); till sten (liksom t. ex. Gusten, Östen). Härav ortn. Sixtorp Ögtl., fsv. *Sixtenst(h)orp*. — Ett urgammalt kortnamn till *Sig-* är Sigge = fsv., isl. = fty. *Siggo* osv., bildat som t. ex. Ubbe el. som **Ribbe* (i Ribbing, se d. o.), med biformen fhty. *Siccho* osv. (se förf. NTfF 3 R XII. 50). — Minnen av andra fsv. personnamn på *Sig-* kvarleva i en del ortnamn. Av fsv. *Sighar* i fsv. *Sigarstad(h)*, nu Segerstad Vrml., *Sigharsø*, nu Segersjö Lennäs sn Nke. Av fsv. *Sighvar* i fsv. *Siwerstadh*, nu Söverstad Kuddby sn Ögtl. Av fsv. *Sighbiorn* i *Sighbiornathorp*, nu Sibbarp, sn i Hall. Av fsv. *Sighe* i Segelöv Bexheda sn Smål. Av fsv. *Sighvald* i fsv. *Sighwal(d)sstadh* m. m., nu Sjögestad, sn i Vgtl. o. gård i Vreta sn Ög., ävensom Sävasta Viksta sn Uppl. Av fsv. *Sighhvat* i fsv. *Sighwadzthorp*, nu Sjöstorp Hylletofta sn Smål. Av *Sigge* i fsv. *Sigganæs*, nu Siggenäs Sdml. — De flesta av de ovan anförda personn. ha upptagits från fornspr.

sig, y. fsv. *sigh*, *segh*, ä. fsv. *sik* = isl. *sik*, *sig*, da. *sig*, got., fsax. *sik*, fhty. *sih* (ty. *sich*); saknas i ags., jfr eng.

himself osv.; av germ. **se+k*, bildat som dig, mig (se d. o.) av ieur. reflexivstammen *se* i lat. *sē*, ackus. (av *sēd*), fslav. *sę* (av *sēm*), fpreuss. *sien*, *sin* (väl ombildningar), växl. med ie. *seue*, *sue*- i sanskr. *sva*-, egen, sin, grek. (homer.) *(h)eé* (av **seue*), sig, lat. *suus* (av **seuos*), sin, osv.; jfr sin ävensom ty. *sippe*, ätt, osv. (se ätt); besl. med sed, sven, adv. så o. sannol. även med själv o. svear. Växlingen av *su*- o. *s*- är densamma som i sex. — Ackusativformen *sik* började tidigt undanträng den gamla dativformen fsv. *sær* (dock ännu ett par gånger i y. fsv.) = isl. *sér*, got. *sis* (jfr i sär). Den kvarlever emellertid i fördunklad form i passiverna på *-s*, t. ex. kallas, av urnord. **kalla-sæʀ*, varav **kallasʀ*, *kallass* (möjl. också, med Bugge hos Brate Runv. s. 117, av *kalla-sik* med framför vissa konsonanter svunnet *k*), alltså egentl. reflex., med samma utveckling till passiv som i flera andra spr., t. ex. spanskan o. ryskan. — Genit. till sig, fsv. *sin*, ingår i sinsemellan (se d. o.). — Om *säj* jfr *däj* under du.

sigenare, se zigenare; **Sigfrid**, se Sig-.

[Siggenäs, ortn. Sdml., se under Sig-.]

sigill, t. ex. 1703 (tidigare skrivningar med *-ll* mera obestämbara), genom ny anslutning till lat. *sigillum*, sigill, liten bild, dimin. till *signum*, tecken; för ä. nsv. *segel*, *sägel* L. Petri, *segell* P. Svart Kr., *siegell* 1607, *sigel* 1622 = ä. da. *sigel*, da. *segl*, från mlty. *segel* = mhty. *siegel* (ty. *siegel*), ävenledes från lat. *sigillum* (ffra. *seel*, varav fra. *sceau* o. eng. *seal*). Jfr insegel o. signa 2. — Om växtn. Salomos sigill se Salomon.

Sigis-, Sigmund, mansn., se Sig-.

1. **signa** el. **segna**, P. Br. Kr. o. 1585 (*-e-*) = isl. *signa*, da. *segne*, inkoativ till fsv. st. vb. *sīgha*, signa ner, låta sippra (se Sdw. tillägg), sv. dial. *siga*, sjunka, glida, sakta rinna = isl. *síga*, sjunka, glida, ä. da., da. dial. *sige* (om da. *sive* se sippra), fsax., fhty. *sîgan* (ty. *versiegen*, sina), ags. *sígan*, även: sippra o. d. (jfr seg), o. med grammatisk växling: fhty. *sîhan*, droppa, sila, (ty. *seihen*, sila), mlty. *sîen*, ags. *séon*, sila, även: framsippra m. m., till ie. roten *sik* (o. *sikᵘ*; se sil) i sanskr. *siñcati*, *sēcati*, utgjuter, grek. *ikmás*, fuktighet, osv. Jfr sil o. under sjö. — Signa: nord. *sīga* (part. *siginn*) = digna: nord. **dīga* (no. part. *digen*).

2. **signa**, välsigna, öva besvärjelser el. magi, fsv. *sighna*, märka med korsets tecken, göra korstecken över, välsigna = isl. *signa*, da. *signe*, fsax. *segnôn*, fhty. *seganôn* (ty. *segnen*), ags. *segnian*, från lat. *signāre*, märka, teckna, avledn. av *signum*, tecken (jfr *signum crūcis*, korstecken, redan första årh. e. Kr.); jfr även resignera. Betyd. 'öva besvärjelser' o. d. (O. Petri osv.) beror därpå, att vid signerier jämte trollformler o. d. även korstecknet flitigt användes. Jfr välsigna.

signal, 1703, f. ö. egentl. ett 1800-talsord = ty., av fra. =, till lat. adj. *signālis*, avledn. av *signum*, tecken; se föreg. o. jfr sejnfall. Härtill även *signalement*, från fra. =.

signatur, 1642, 48, 75 (i numera obr. användningar) = ty., från lat. *signatūra*, beteckning, sigillavtryck, till *signāre*, märka (= signa 2).

Signe, kvinnon., se under Sig-.

signet, ä. nsv. även *signette* P. Brahe Kr., fsv. *sighnēte*, från mlty. *signêt* = ty., fra. *signet*, från mlat. *signetum*, litet sigill, till *signum*, tecken, se signa 2, insegel o. sigill.

Sigrid, kvinnon., se Sig-. — Genit. av detta namn ingår i Sireköpinge, sn i Skå., fda. *Sygrithekiöp* m. m.

Sigtuna, stadsnamn, runsv. *sihtunum*, dat. pl., lat.-fsv. *Sigituna*, *Syghtonia*, *Sikton(i)a* m. m., i isl. litt. skrivet *Sigtuna*, med motsvarigheter bl. a. i Sdml., Nke o. (möjl.) Norge. Ordets andra led se Tuna. Dess första är dunkel: man har bl. a. tänkt på sv. dial. *sik*, vattensjukt ställe (se sickla), el. *sig*, ur marken framsipprande vätska (besl. med signa 1), el., föga sannolikt, fnord. *sig(r)*, seger, jfr isl. *sigtoptir*, segertomter; jfr Noreen Spr. stud. 3: 89 f.; omöjligt är väl f. ö. ingalunda, att här i stället en kortform till personnamnen på *Sig-* uppträder (jfr E. H. Tegnér Forh. paa det

2:det nord. Fil.-møde s. 63). Enl. M. Olsen NoB 5: 90 är namnet snarast en försvenskning av det galliska stadsnamnet *Segodūnum*. — Ett Sigtuna finns även i Daga hd Sdml.

Sigurd, se Sig-.

sik, Coregonus lavaretus, fsv. *sīker* = isl. *síkr*, no. *sik*, ä. da. *sig* = ry. *sig*, lett. *sīgas*; alltså ett gemensamt germ.-slavo.-balt. fisknamn liksom lax (om sådana överensstämmelser mellan germ. o. balt. spr. se lake [slutet] o. under mal 2 o. val 3). — Enl. Solmsen KZ 38: 144 vore däremot det nord. ordet lånat från storryska *sig* (egentl.: hoppfisk, till vb. *sigáti*), vars *g* övergått till *k* på grund av uttalet i storryskan av slutljudande *g* i nom. o. ackus. sg.

sikel, i Gamla testam.: vikt- o. myntbeteckning av under tiderna växlande värde, från hebr. *schékel* (varav grek. *siklos*).

1. **sikt,** i uttr. vid klar sikt, växel på kort sikt, C. v. Falkenberg 1630: 'A. S. drog . . på 8 och 14 dagar sicht vexxel på meij'; till ä. nsv. *sikt* (*sicht*), syn, åsyn, sikte, t. ex. 1626 = da. *sigt*, från ty. *sicht*, av mhty. *siht*, seende, anblick = mlty. *sicht*, holl. *zicht*, ags. *gesiht* (eng. *sight*), bildning på *-ti* till germ. roten *sehw* i se. Om växlar (ty. *auf sicht*, holl. *op zicht*) efter ital. *à vista* (till lat. *vidēre*, se). — Härtill ansikte (se d. o.), besiktiga (= da. *besigtige*, från ty. *besichtigen*), försiktig (= da. *forsigtig*, från mlty. *vorsichtich* el. ty. *vorsichtig*, till mlty. *vorsiht* osv., till *vorsén*, förutse), insikt, sikta, uppsikt, åsikt, översikt.

2. **sikt,** mjöl- o. d., r. = fsv. *sikt* n., motsv. da. *sigte*, från lty. *sichte* = holl. *zift* f., en bildning till mlty. *seve* n., såll (varifrån sydsv. dial. *säv* f., sikt) = holl. *zeef*, fhty. *sib* (ty. *sieb*), ags. *sife* (eng. *sieve*); germ. rot *sib*, möjl. i betyd. 'droppa' o. d. (se säv), o. växl. med germ. *sip* i sv. dial. *sipa*, rinna sakta, da. *sive* (se sippra o. såpa). — Den lty. övergången *-ft-* > *-cht-* (varav sv. *-kt-*) är att jämföra med den i akter osv. — Härav vb. sikta = fsv. = da. *sigte*, från mlty. *sichten* (varifrån ty. =) = holl. *ziften*, ags. *siftan* (eng. *sift*).

1. **sikta** (om mjöl), se föreg.

2. **sikta,** måtta o. d., om skjutning t. ex. Stiernhielm: 'Tu ladst an; tu sichtad' och skötst', jfr C. Gyllenhielm o. 1640: *sijftade* = da. *sigte*, avledn. av sbst. sikte. Jfr syfta 1.

sikte, jfr P. Brahe Kr. o. 1585: 'finge . . i sichted' (möjl. dock till ä. nsv. *sikt* i samma betyd.; se sikt 1) = da. *sigte* (nu blott i *være, komme i sigte* o. d.), från mlty. *sihte* n., anblick (jfr ansikte).

-siktig i sammans. lung-, vattusiktig, från mlty. *suchtig*, ty. *süchtig*, avledn. av *sucht*, sjukdom (= sot 2). — Om det etymol. obesläktade -siktig i försiktig se sikt 1.

1. **sil,** fiskyngel, egentl. ett dialektord, jfr nisl. *síli* n., fiskyngel, färöiska *sīl*, liten laxöring, shetl. *sill*, fisk-, i sht sillyngel; av oviss grundform: kanske **sīla-*; enl. E. Smith MoM 1910, s. 141 däremot **sīþl-* (varom jfr under sill); av sistn. förf. med rätta fört till ie. roten *sē(i)*, så, vartill bl. a. lat. *sæculum*, släktled, sekel (se sekel), vb. så osv.; jfr härtill även Torp Etym. ordb. s. 578. — Ordet är identiskt med sv. dial. *sil*, siklöja, omnämnt från Vgtl. (Vättern) 1773, isl., fno. *síl*, tobisfisk, no. *sīl* ds., da. dial.: skarpsill, o. möjl. besl. med sill. Dessa senare betyd. ha utvecklats o. specialiserats ur den av 'småfisk', jfr t. ex. Smål. *småsik* om siklöjan.

2. **sil,** redskap att sila med, 1587 = nisl. *síll*, no. *sīl*, av germ. **sih(w)ila-* (el. **siƶwila*, i senare fallet utgår sil från en böjning **sivill*, dat. **sīle*, se v. Friesen Rökst. s. 70), varav det finska lånordet *sihvilä*, *siivilä* (det senare av **sīw-*; Setälä FUF 13: 450 med litter.); instrumentalbildning på *-il* (jfr t. ex. degel) till germ. st. vb. **sīh(w)an*, droppa, sila (se närmare signa 1), vartill även isl. *sía* f., sil, da. (o. skån. dial.) *si*, fhty. *siha* (ty. *seihe*), ags. *seohhe* m. fl. Jfr såll. — Samma ord är mlty. *sil*, kanal o. d. — Härav vb. sila = fsv.: filtrera = nisl. *síla*, no. *sila*, da. *sile* (meng. *silen* från nord.). I betyd. 'framsippra o. d.', om långvarigt regn = no. *sila* hör däremot ordet tillsamman med sv. dial. *silla*, framsippra = no.: rinna,

droppa; se sel. — Sila mygg och svälja kameler, Ekeblad 1656, motsv. i t. ex. da., ty., fra., efter Matt. 23: 24: 'I blinde ledare, som silen myggor, och uppsväljen kamelen' (gamla övers.; yttrande av Jesus om fariséerna o. de skriftlärda).

3. **sil** i ortnamn, t. ex. Mörsil, se sel o. Siljan.

sileshår, Drosera rotundifolia, daggört, urspr. *Jungru Marie s.*; Tillandz 1683: *Marie Sileshåår*, Linné 1747: *sileshår*; sedan även *silhår*; förr också *Jungfru Marie tårört*, *soldugg*; med syftning på bladens täta glandelhår, som avsöndra ett ymnigt, segt slem. Namnet är en bildlig anv. av sv. dial. *silshår*, motsv. no. *silhaar*, av hår flätad silduk el. silklut, o. sålunda av samma slag som växtn. *Jungfru Marie kåpa*, *nycklar*, *sänghalm* m. fl.

silhuett, Posten 1769, Götheb. Tidn. 1788, av fra. *silhouette*, efter den franske ministern *Étienne de Silhouette*, under vars ämbetstid på 1750-t. modet att göra dylika skuggbilder uppkom; närmast i anslutning till uttr. *à la Silhouette*, dvs. 'i samma stil som S.', använt om allehanda moder osv. i nedsättande el. förlöjligande bemärkelse.

Siljan, sjö i Dalarna, av ett fsv. *Silia*, oblik kasus till ett *Sili*, avledn. av fsv. *sil*, lugnvatten (se sel). Härtill familjen. Siljestrand, Siljeström liksom Fryxell till Fryken, Sommelius till Sommen, Wennerberg till Vänern, Wetterberg till Vättern. — Om andra mer el. mindre säkert hithörande sjönamn se förf. Sjön. 1: 530 f.

silke = fsv.: silke, siden (med båda betyd. kvar i sv. dial.) = isl. *silki*, da. *silke* (om tråd), ags. *sioloc* (eng. *silk*); från slaviska spr., jfr ryska *šëlkŭ*, fpreuss. *silkas*, sannol. genom förmedling av ett språk (iranskt?), där *r* blev *l*, från lat. *sēricum*, till adj. *sēricus*, av siden, som härletts av namnet på ett sagofolk *Seres*, men egentl. är av asiatiskt ursprung, jfr mongol. *sirkek*. Mera direkt från lat. härstammar fir. *siric* o. fhty. *serih*; se även sars o. särk. — Icke spinna silke, Brasck Fil. prod. 1645, motsv. i da. o. ty., väl syftande på misslyckade försök att i Tyskland införa silkesodlingen. Jfr Hund 1605: 'Hwadh silke the haffwe här spunnet'.

sill, i dial. även *sild*, fsv. *sill*, *sīldh*, *silþ* = isl. *síld*, no., da. *sild*; jfr lapska lånordet *sil'de* (av **sīlðā* el. **silðā*). Enl. E. Smith i MoM 1910, s. 139 f. av germ. **sīðlō-* med samma utveckling som, enl. samme förf., t. ex. bill 1 = isl. *bildr* av **bīðl-*, o. besl. med sil 1, med grundbetyd. 'fiskyngel' (se f. ö. d. o.). Dock är utvecklingen av germ. *-ðl-* resp. *-þl-* ej i enskildheter utredd (jfr bill 1). Vidare utgår, enl. Wiklund Le Monde Oriental 5: 244, lapska lånordet *salled*, sill, från ett germ. **sīlaða-*, vilket synes vara en växelform till det **sīlið-*, som enl. fil. lic. G. Hedström förutsättes för vissa småländska dialektformer. Ry. *sel'd'*, litau. *silkė*, fpreuss. *sylecke* ha lånats från nord. spr.; om finska *silakka*, strömming, liten sill, se Setälä FUF 13: 451 med litteratur; samtliga dessa ord hänvisande på en tidig o. utsträckt sillhandel. Bildningarna på *-k* ha väl diminutivisk karaktär. — Otänkbart är f. ö. ej, särsk. med hänsyn till den egendomliga formväxlingen, att vi i sill ha ett urgammalt lånord av icke germansk (el. indoeuropeisk) börd. I fråga om sannolikheten för att anträffa dylika just bland fisknamnen jfr Schrader Reallex[2]. s. 321. — En annan germ. beteckning för 'sill' är det västgerm. etymologiskt oklara fhty. *hâring* o. *herinc* (ty. *hering*); bl. a. i det forna göteborgska gatnamnet *Herringgatan*, sedan *Sill(e)gatan* (nu *Postgatan*). Från germ. spr.: fra. *hareng*, ital. *aringa* osv. — Om ett tredje germ. sillnamn se under Skåne.

siluett, se silhuett.

silur, geol., efter silurerna, en brittisk folkstam, som fordom bodde i de delar av Wales, där till silursystemet hörande bildningar först iakttogos o. systematiserades.

[Silvander, Sylvander, familjen., egentl.: Skogman, se under Neander.]

silver, i ä. nsv. även *sölver*, i sydsv. dial. *syll*, *söll*, fsv. *silver*, *sylver*, *sölver* = isl. *silfr*, ä. da. *sølver*, da. *sølv* o. ä. da. *sylv* (av fda. *silf*, där *r* utstötts i

genit. *silfrs*), got. *silubr*, fsax. *siluƀar*, fhty. *sil(a)bar* (ty. *silber*), ags. *seolfor*, *siolfor* (eng. *silver*); på ett el. annat sätt sammanhängande med fslav. *sĭrebro*, litau. *sidãbras*, fpreuss. *sirablan*; av omstritt ursprung; i alla händelser säkert ett urgammalt germ. lånord; kanske med Hehn ytterst av namnet *(H)alýbē* (**Salub-*), stad i Pontus, som enl. Homeri Iliad skulle vara silvrets hemort; dock även detta ovisst. — De nordiska formerna med *-y-*, *-ö-* bero på samma utveckling som i t. ex. Börje av fsv. *Birghe(r)*; knappast, såsom alternativt förmodats, på inverkan från ags. *sylfren*, av silver. — De flesta övriga indoeur. språkfamiljerna ega en beteckning för 'silver', som utgår från stammen *arg-* i lat. *argentum* o. mer el. mindre dunkla varianter därav; jfr grek. *argḗs*, vitglänsande, ljus, osv.

simili, Levertin 1903, **similidiamant,** GHT 1895, jfr ty. *similistein*, av ital. *simili*, de lika, av lat. *similis*, lik (till ie. *sem-*, en; se simpel, singel; urbesl. med sam-); alltså: som likna verkliga ädelstenar. — I anslutning härtill: similielegans, SD 1897 osv.

simma, ä. nsv. stundom *semma*, fsv. *simma*, *sima*, för äldre **svim(m)a* med bortfall av *w* från ipf. pl. *sōmo*, part. *sumin* (där *w* försvunnit framför *o*, *u*, jfr ord ~ ty. *wort*, under ~ ty. *wunder* osv.) = isl. *svimma*, *svima*, fhty., ags. *swimman* (ty. *schwimmen*, eng. *swim*). Kausativum: **swamjan*, låta simma = mhty. *swemmen* (ty. *schwämmen*, da. *svemme*, sv. svämma, även i översvämma). Härifrån *-e-* i ä. da. *svemme*, simma (da. *svømme*), o. mlty. *swemmen* st. vb. ds. (jfr bränna i betyd. 'brinna'). Avljudsformer: *-u-* i isl., no. *symja*, simma, got. *swum(f)sl*, damm, o. sund 1; *-a-* i svamla o. mhty. *swamen*. Germ. rot **swemm* > **swimm* (*e* > *i* framför nasal + kons.), **swem* i fsv. *sima*, isl. *svima* (med analogiskt *i*). Man har bl. a. jämfört ir. *do-sennaim* (av **suemdh-*), jagar, litau. *súmdau*, *súmdyti*, jaga, förfölja. I alla händelser har stammen äldst haft en allmännare betyd. än 'simma'; jfr svamla. — Simma mot strömmen i bildl. betyd., jfr Bib. 1541: 'strijdh icke emoot strömen' Jes. Syr. 4: 31.

simme, dial., snöre, rep, även *simm* n., fsv. *sīme* m. = isl. *sími* m., *síma* n., no. *sīme* m., da. *sime*, fsax. *sîmo*, ags. *síma*, av germ. **sīman-* (**sīma-*); jfr finska lånordet *siima* ~ isl. *seimr*, tåg, rep; besl. med sanskr. *sīman*, gräns, grek. *(h)imás* (genit. *-ántos*), rem, ry. *sima*, band; till ie. roten *si*, binda, varom under sele.

Simon, mansn., av grek. *Símōn*, från hebr. — Simons- i vissa ortnamn innehåller personn. Sigmund (se d. o.).

Simonstorp, ortn., till Sigmund (se d. o.).

simpa, Cottus scorpius, Asteropherus 1609 = fsv. (som tillnamn) = no., även *fiskesympa*, därjämte no. *simpe*, liten fisk, i sht vitling; dunkelt. Formellt = no. *simpa*, tacka.

simpel, i betyd. 'enfaldig' t. ex. O. Petri = fsv.: enkel, da., i ä. da. även 'enfaldig', från mlty. *simpel* i båda betyd. = ty., från fra. *simple* (= eng.), av lat. *simplex*, enkel, uppriktig, av ie. **sem-*, en (jfr similidiamant o. singel; urbesl. med sam-), o. roten *plek*, vika ihop (jfr pli, plissé; urbesl. med fläta); alltså med delvis samma betyd.-utveckling som enfaldig, vars senare led f. ö. är avlägset besl. med *-plex* i *simplex*. Jfr följ.

simpelkort, ett slags hårt tvinnat snöre av segelgarn, 1828, folketymologisk ombildning av fra. *simple chorde*, egentl.: enkelt snöre (se simpel o. korda, korderoj), så kallat, emedan trådarna så hårt sammansnotts, att de synas bilda en enkel tråd.

Simrishamn, 1322: *Simbœrshafn*, i Simris socken, 1130-t.: *Simbros*, dvs. 'mynningen (oset) av ån **Sim(b)r* el. **Svim(b)r*' (jfr isl. *Svim(r)aróss* hos Snorre), gammalt namn på Tommarpsån, såsom t. ex. Rotneros, till ånamnet **Rotn* osv.; se os 1.

sims, 1844 = no. *sims*, från ty. =; se gesims. Härtill även snickerit. simshyvel, förkortat sims, o. vb. simsa, hyvla med dylik hyvel.

Simtuna, se Tuna.

sin = fsv., da. = isl. *sinn*, got. *seins*,

fsax., fhty. *sin* (ty. *sein*), ags. (poet.) *sīn*, av germ. **sina-*, i urgerm. blott reflexivt (ej såsom fhty. *sîn* även i betyd. 'hans'); bildat som min o. din (se d. o.) av en kasusform till reflexivstammen *se*, varom under sig; jfr sinsemellan ävensom svear, sven, adv. så osv. Annars t. ex. lat. *suus*, grek. (*h*)*eós*, (*h*)*ós*, litau. *sãvas*, med annan bildningstyp. — I sinom tid, dat. sg. m., har bevarats i språket på grund av det äldre bibelspråkets inflytande, t. ex. Sal. Ordspr. 25: 11: 'Ett ord i sinom tid taladt, är såsom ett gyldene äpple uti silfskålom'; här numera med betyd.: i behaglig, rättan tid, vid lämpligt tillfälle ('det var ett ord i sinom tid'); dessutom ofta med betyd. 'någon gång i framtiden', medan t. ex. sv. o. da. *i sin tid* är liktydigt med 'tidigare, förut'; betyd.-växlingen sammanhängande med den olika innebörden av de förbindelser, i vilka uttrycket plägat uppträda. Ett helt annat ord är *sinom* i *tusen sinom tusen*, se sinom.

sina, om kor, t. ex. I. Erici 1642 = no., av germ. **sīnōn*, i avljudsförh. till fhty. *sene*, 1 pers. sg. pres., vissnar, blir slapp (vartill väl även mhty. *senen* = ty. *sich sehnen*, längta, Karsten Mém. de la Soc. néophil. à Helsingfors 3: 412 f.); jfr no. *sīna*, st. vb, sakta glida o. d., o. lat. *sino*, *sīvi*, låter gå, tillåter; till en ie. rot *sē*(*i*), släppa efter o. d.; se f. ö. sen 2, sedan, sid, sida, sil 1 ävensom under såll 0. jfr Persson Indog. Wortf. s. 364.

sindal, nu blott hist., ett slags taftartat sidentyg, fsv., fno., fda., mlty., mhty. *sindal* m. m., fra. *cendal*, mlat. *cindalum*, till grek. *sindṓn*, ett bomullstyg från Indien (jfr *Sindhu*, Indus); alltså efter ursprungsorten; jfr t. ex. baldakin till *Baldak* (Bagdad), damask till *Damaskus* osv.

sinder, glödspån som avfaller vid järnets smidning, sv. dial. *sinner*, järnslagg o. d., även *sinder*, grand, smula, fsv. *sinder* n., slagg = isl. *sindr* n. (varav dvärgnamnet *Sindre*, liksom namnet på hans broder *Brokkr* hör till fhty. *broccho* m., bit, smula, till germ. *brekan*, bryta, förf. Ark. 7: 51), da. *sinder* plur., mlty. *sinder* (*sunder* m. m.), fhty. *sintar* (ty. *sinter*; bl. a. i fhty. personn. *Sintarfizzilo* = isl. *Sinfjǫtle* Kluge), ags. *sinder* (eng. *cinders*, slagg, aska, genom sammansmältning av det germ. ordet o. det obesl. fra. *cendre*, aska, se cendré), av germ. **sendra-*. Ofta sammanställt med fslav. *sędra*, stelnad vätska, droppsten; dock osäkert; jfr Lidén Stud. s. 39. Däremot stämmer detta ords betyd. utmärkt med den hos den även till sv. lånade ty. bergv.-termen *sinter* (se d. o.).

sinekur, Sthlms Post. 1792 (om eng. förh.), Tegnér 1825: 'för mig (blir) väl svårligen . . fråga om någon engelsk sinekur i Vexiö'; förr även: *sinekyr* = ty. *sinekure*, eng. *sinecure*, fra. *sinécure*, av lat *sine cūra*, utan omsorg (jfr kur 2).

1. **singel,** grovt grus, särsk. vid kusten, jfr J. Månsson 1644: *singel-steen* = no. *singl* n., motsv. mlty. *singele*, bank av kiselstenar el. rullsten vid kusten; om inhemskt, snarast till singla i dess grundbetyd. 'klirra, ge ett sjungande ljud'. Eng. *shingle* med samma betyd. är möjl. samma ord o. i så fall väl lån från nord. — Den förr vanliga formen *singels* (stundom även *cingels*) visar, att ordet i sv. är ett inlånat sjömansord; som ju dock ytterst kan ha skandinaviska anor.

2. **singel,** adj., i kortspel, t. ex. 1847, av eng. *single*, av lat. *singulus*, en enda, ensam (till ie. *sem-*, en, jfr simpel, urbesl. med sam-). — En avledn. av *singulus* är adj. *singularis*, vartill *numerus singularis*, ental, varav ty. *singular* o. sv. singularis el. singular.

singla (slant), Byskom. J. Stolts Minnen 1820-t., Blanche Pos. 1843: 'Sjömannen (singlande upp en slant). Klave är det'; egentl. om det klirrande el. sjungande ljudet = ä. sv. (sällsynt, t. ex. 1748), sv. dial. *singla*, klinga smått klirra = no., nisl.; avljudsform till ungef. likabetyd. *sangla*, *sångla*, skalla skarpt, no. *sangla*, klinga, sv. dial. *sangra*, sjunga slarvigt, no.: klinga, osv.; till germ. **singw-* i sjunga. — Sedermera i vidsträcktare anv. om snöflingor, fåglar m. m., som 'singla' (ner, fram osv.) i luften.

singular(is), se under singel.

1. **sinka,** vb, Spegel 1685, ä. nsv. *se(e)nka*, fsv. *sēnka* = isl. *seinka*, da. *sinke*; avledn. av sen2 (liksom dyrka: dyr, jämka : jämn osv.). Med avs. på övergången av *-ē-* (äldre *-æi-*) till *-i-* framför två konsonanter jfr t. ex. ingen av *ēngin*, gissel av *gēsl*.

2. **sinka,** spel, femma, H. Oluffssons visbok, y. fsv. *sinka* ('in tessere') Cod. Ups. C 20 s. 511 = ä. da. *sinke*, av mlty. *sinke*, av ä. fra. *cinque* (fra. *cinq*), fem, etymologiskt samma ord som fem (se d. o. o. punsch). — Sinkadus, en femma o. en tvåa i tärningsspel, t. ex. Bellman, örfil Bellman, slump 1800-t.; förr även om en dans = da. *sinkedus*, örfil, från mlty. *sinke dûs* som spelterm, lty. *zinkedûs*, örfil; av mlty. *sinke*, femma, o. *dûs*, tvåa (se dus 2). Betyd. 'örfil' syftar väl på de fem fingrarna. Med avs. på betyd. 'lyckträff, slump' jfr da. *paa en trøiedus* (se trojadus). Härefter är väl skrälldus bildat (se skrälla).

3. **sinka,** hopfoga o. d., t. ex. 1791 = da. *sinke*, från ty. *zinken*, egentl.: förse med taggar, till *zinke*, tagg, tapp m. m., av fhty. *zinko*, av germ. **tinkan-*, *k*-avledn. av stammen i tinne. Med avs. på *s* som motsvarighet till ty. *z* jfr t. ex. sira, svicka.

4. **sinka** i stövelsinka o. d., väsentl. dialektiskt, Linné 1751: *järnsinka* = da. *sinke*, från ty. *senk(e)*, egentl.: fördjupning, till *senken*, sänka (se d. o.).

sinkabirum, skämts., arrest, kurra, Braun 1843 osv.; ovisst ursprung. Dylika skämtsamma, ofta hypokoristiska beteckningar för 'fängelse o. d.' äro synnerl. vanliga i olika länder, särsk. i tjuvspr. Jfr under finka o. kurra.

sinkadus, se sinka 2.

sinnad (att göra ngt), 1593, participliknande bildning till sinne, väl efter ty. *gesinnt* o. formellt identiskt med fsv. *sinnadher*, förståndig, till *sin*, *sinne* i betyd. 'förstånd', o. med isl. *sinnaðr*, som står på någons sida; av samma slag som hågad o. ett större antal sammans. såsom trångbröstad, mörkhyad, helskinnad, tveäggad osv. — En parallellbildning, anslutande sig till germ. denominativer på *-iđ-* (se -hyllt), är sv. dial. *sint*, vred = no. (jämte *sinna(d)*), till sinne i betyd. 'vrede'; även-som det av sinne i annan betyd. bildade -sint i hög-, storsint osv.

sinne, i ä. nsv. även 'förstånd, tanke, mening, innehåll, betydelse' (alla i Bib. 1541), fsv. i samma betyd. som i nsv. o. ä. nsv., även 'sätt'; i sv. dial. också 'vrede' = no. (med samma betyd.-utveckling som i mod); avledn. av fsv. *sin* n. med ovannämnda betyd. = no. *sinn*, da. *sind*, från mlty. *sin* (*-nn-*) m., med samma betyd. som i fsv. = fhty. *sin* (ty. *sinn*); besl. med mlty. *sinnen*, tänka (på), åstunda = mhty., ty. (av fhty. *sinnan*, gå, resa, sträva) = fsv. *sinna*, uttänka (jfr sv. besinna = fsv.), sv. dial.: fundera, övertänka, isl. (*-að-* o. *-nt-*), no.: bry sig om; i nord. språk väl från mlty.; f. ö. vanl. betraktat som utgående från ett ie. **sent-n-* (med senare bortfall av *t* mellan två konsonanter) o. trol. med rätta fört samman med germ. **sinþ-*, gång (varom under sinom), varav: sinnesriktning > sinne. — I nsv. jämte sinnelag stundom ersättande fsv. *mōþ* (= mod; se d. o.). — Märkliga äro de lapska lånorden *sidne*, sinne, *siõõe*, vrede, av germ. **sinþa-*, av **senþa-*, alltså formellt identiska med det nämnda germ. ordet för 'gång'; jfr till betyd. 'vrede' det ovan nämnda *sinne* i sv. dial. o. no.; alltså visande hän på nord. ord med samma betyd.-utveckling som lånordet sinne. K. B. Wiklund FUF 12: 35. — Sinnebild, Columbus Ordesk., Börk 1689 (neutr.) = da. *sindbillede*, efter ty. *sinnbild*, egentl.: sinnlig, dvs. för sinnena uppfattbar, bild. — Sinnelag, Swedberg 1710, Dalins Arg. (ej hos Lind) = da. *sindelag*, till lag 2 i betyd. 'beskaffenhet'. — Sinnrik, i ä. nsv., t. ex. P. Brahe 1581, vanl. i betyd. 'klok, förståndig' = da. *sindrig*, från mlty. *sinrîk(e)*, förståndig, sinnrik, el. ty. *sinnreich*.

sinom, i uttr. tusen s. tusen, dvs. tusen gånger tusen, dat. plur. av fsv. *sin*, *sinne* n., gång (i multiplikation), gång, om tid (jfr sv. någonsin), resa = isl. *sinn*, gång, tid, *sinni*, resa, da. *-sinde-*, i *ingen-*, *nogensinde* o. räkneorden *tresindstyve*, dvs. 3 gånger 20, osv., got. *ainamma sinþa* (dat.), en gång,

fsax. *sith* m., väg, riktning, fhty. *sind* ds., ags. *sið*, gång, väg, av germ. **sinþa-*, av **senþa-* = ir. *sét*, väg (av ie. **sento-*). Hit höra även germ. **ga-sinþa(n)-* = got. *gasinþa*, (res)kamrat, fsax. *gisith*, fhty. *gisind* (ty. *gesind*, tjänare), ags. *gesið*, isl. *sinni*; jämte fsax. *gisithi* n., följe, tjänstefolk, folk, fhty. *gisindi*, (res)följe (ty. *gesinde*, [de lägre] tjänarna i ett hus, vartill *gesindel*, pack, byke), ags. *gesið*, följe, isl. *sinni*; ävensom det av nominalstammen avledda fhty. *sindôn*, resa, ags. *siðian* ds., isl. *sinna*, vara i följe med. Jfr sända o. föreg.

sinsemellan, med analogiskt tillsatt *s* av ä. nsv. *sin emellan*, t. ex. Bib. 1541, fsv. *sīn emællan* m. m., jfr isl. *sín á milli*, av fsv. *sīn*, genit. till refl.-pron. *sik* (se sig), o. emellan.

sinter, droppsten, tuff, Wallerius 1747, från ty. *sinter*, 1673 osv., väl egentl. = *sinter*, slagg (= sv. inhemska sinder), el. möjl. ett annat ord = fslav. *sędra*, droppsten, tjeck. *sádra*, gips, med vilka man även sammanställt sinder.

sipp, Kling Spect. 1735: 'nätt och sipper', i dial. även: förnäm, högfärdig, kort om huvudet, jfr da. *sippet*, från lty. *sipp* = holl. *zipp*, ty. *sipp*; möjl. besl. med no. *sippa*, gå med neddragna mungipor, vara gråtfärdig, o. som sbst.: en som 'sippar', intensivbildning till no. *sīpa*, gråta = sv. dial.: sakta rinna; se f. ö. sippra. Då ett motsv. da. dial. *sippe* = meng. *sippen* (eng. *sip*) även betyder 'läppja, smutta', förmoda Falk-Torp s. 970, att betyd.-utvecklingen har varit: dricka med spetsade läppar > spetsa läpparna, se sipp ut, varför kunde tala ä. (n)sv.: 'Hon putsar sig rätt grann, och gör med munnen sipp' Kolmodin 1732, 'sittia för en spegel och giöra sipp' 1738 osv. Jfr även ä. sv. *sippertippa*, nippertippa, varom förf. Minnesskr. utg. av Fil. samf. i Gbg 1910 s. 13; ävensom under nippertippa o. pimpla. — En nasalerad biform synes vara ä. nsv. *simper* (*-e-*, *-ä-*), fin (1582), blyg, sipp = sv. dial. = no. o. da. dial. *semper*, jfr ä. nsv. *simp*, sipp kvinna, motsv. eng. *simper*, mholl. *zimperlijc*, ty. *zimper(lich)*, ävensom sv. dial. *simpernätt*, grann, högmodig. — Ordens förhistoria måste dock i stort sett ännu anses dunkel. Jfr sippa.

sippa, i blå-, vitsippa t. ex. Linné; Rudbeck Atl.: *sijffpa*; jfr *hwijtzepper* o. 1640; i vissa sv. dial. även *sibb* (med *-bb-* väl av hypokoristiskt ursprung; jfr t. ex. klabb, labb); enl. Hesselman *i* o. *y* s. 189 f. möjl. sammanhängande med sipp o. *semper* ovan i betyd. 'grann, nätt', kanske egentl. snarast 'nätt flicka', jfr växtnamnen *vitkullor* (till kulla, flicka), da. *hvide-piger* osv. Har kanske en dylik betydelse ännu föresvävat C. F. Dahlgren i hans 'Sippan i lunden nigande står'? — Om andra ord för 'sippa' se ves.

sippra, 1706: *sipprat ut* (i bildl. bem.) = lty. *sipern*, *r*-avledn. av sv. dial. *sipa*, sakta rinna = no. *sīpa*, gråta, ä. da. *sibe*, da. *sive*, sakta rinna, sippra, mlty. *sîpen*, mhty. *sîfen*, ags. *sipian* (eng. dial. *sipe*), till ieur. roten *seip* i grek. *eíbō* (av **seibō*), låter droppa o. d. Se f. ö. sipp, sippa, sikt 3 o. såpa. Sippra förhåller sig till *sīpa* såsom ty. *sickern* till no. *sīka*, sila (se f. ö. sickla).

sira, A. Oxenstierna 1626: *ziere*, C. G. Tessin (jfr nedan), Lind 1749, Sahlstedt 1773 o. Bellman: *zira*; Creutz 1762: *zirat*, men 1795 ändrat till *siradt*; hos Weste 1807 med *sira* som huvudform = ä. da. *sire*, från mlty. *sîren* resp. dess grundord ty. *zieren*, av fhty. *ziarôn* ds., jfr adj. *ziari*, *zêri*, dyrbar, skön, o. sbst. *ziari*, skönhet, prydnad; besl. med mlty. *têr*, glans, beröm m. m., fsax. *tîr*, ags. *tîr*, ära, beröm, isl. *tírr* ds., *tœrr*, ren, klar; no. o. sv. (slangspr.) *tira*, titta = sv. dial. *tira*, glänsa (se tira), osv.; germ. stam **tēr-*, **tīr-* = ie. **dēir*, **dīr-*, jfr litau. *dyrėti*, titta fram; *r*-utvidgning av roten *di*, stråla, i sanskr. *dīdēti*, strålar, osv.; se f. ö. otera o. Tyr. — Med avs. på *s* som motsvarighet till ty. *z* jfr t. ex. sinka 3, svicka o. ä. nsv. *säjare*, visare (efter ty. *zeiger*, se under visare). — Ordet hade förr en vidsträcktare anv. i bet. 'pryda' än nu, t. ex. C. G. Tessin: 'Hans Maj:t (dsv. Karl XII) ärnade göra något deraf (dvs. av Brunkeberg) som skulle zira hela Staden'. — Sirlig, Columbus Ordesk.: *zirlig* = da. *sirlig*,

från ty. *zierlich*, etymol. = ä. nsv. *tirlig*, t. ex. en *tijrlig jomfru*, av Columbus Ordesk. anfört som ett bergslagsord. — Jfr sirat.

sirap, med *-a-* t. ex. 1637 o. i ordb. från 1700-t.; i ä. nsv. f. ö. i regel *-op*, *-up*, fsv. *siroper* Sdw. Tillägg = da. *sirup*, mhty., ty., fra. *sirop*, ital. *s(c)iroppo*, mlat. *sirōpus*, *sirūpus*; ett medeltida medicinskt lånord, väl från arab. *šarāb*, sirap, dryck; jfr sorbet. — I ä. nsv. även *syrop* (jfr mhty), i nsv. stundom (officiellt) *syrup* (Apot.-taxan).

sirat, o. 1550, i ä. nsv. med huvudtonen på första stavelsen, t. ex. S. E. Brenner; med *z-* ännu Sahlstedt 1773; Weste 1807: *sirát*; från ty. *zierat*, av mhty. *zierôt*, avledn. av fhty. *ziari*, dyrbar, skön, av samma slag som armod o. klenod; se f. ö. sira.

[Sirekŏpinge, ortn. Skå., se Sigrid under Sig-.]

siren, bedårande o. lockande kvinnlig varelse, kokett, egentl.: havsjungfru som dårar med sin sång = ty. *sirene*, fra. *sirène* osv., från lat. *siren*, av grek. *seirén*, plur. *seirênes*, av, trots framställda förklaringsförsök, alltjämt dunkelt ursprung. I betyd. 'ångvissla' möjl. även påverkat från lat. *syrinx*, rör (se syrén).

Siri, kvinnon., se Sigrid under Sig-.

Sirius, hundstjärna; i samma form i den isl. litter.; av lat. *Sirius*, av grek. *Seírios*, till adj. *seírios*, brinnande (av ovisst urspr.; möjl. till *seiō*, darrar, skakar, med syftning på lågans fladdrande). — Benämningen hundstjärna redan i ä. nsv. (t. ex. Dahlstierna) = isl. *hundstjarna* (el. *-stirne*), ty. *hundsstern*, efter lat. *canícula*; i mhty. även *hunt*, efter lat. *canis*, grek. *kýōn*; står i Stora Hundens stjärnbild. Se f. ö. under rötmånad.

sirlig, se sira.

sirocko el. **scirocko**, het vind, den förra formen från fra. *siroco*, ytterst av ital. *scirocco*, egentl.: östanvind, från arab. *scharqī*, östlig.

sisa, ljudhärmande bildning.

[sisare, sv. dial., liten sax, se under det obesläktade sax slutet.]

siska, fågelsläktet Acanthis, grön- o. gråsiska, Sigfridi 1619 (*sijsker* pl.), sydsv. dial. *sisikor* plur. P. Rosenius; från mlty. *sis(e)ke*, motsv. no. *sisik*, från mlty. *sîsek*, *tsîsek* = ty. *zeisig*; o. da. *sisken*, från mlty. dimin. **sîseken* = ty. *zeischen*; från slav. spr., t. ex. tjeck. *čížek*, som återger ett av de ljud, som grönsiskan brukar frambringa o. som bl. a. betecknats som *sislick*, alltså påminnande om den lockton, som givit grönsiskans släkting steglitsan dess namn. Då båda fåglarna varit omtyckta burfåglar, har man skäl att antaga, att namnen förmedlats genom kringvandrande slaviska fågelhandlande. Jfr även under svenska, en benämning på den nära besläktade grönfinken.

siskonkorv, 1730: *siskon*, *-korf*, Broocman 1736: *susiskon*, efter ty. *saucisschen*, dimin. till fra. *saucisse* ds.

[sissare, sv. dial., liten sax, se under det obesl. sax (slutet).]

sist, adj., fsv. *sizter*, o. adv., fsv. *sizt* = da. *sidst*, snarast germ. superlativ **sīþista-*, växelform till **sīþōsta-* i isl. *síðastr* (adv. *-ast*), ags. *síðost* (*-est*), jfr fsv. *siþarster* = isl. *síðarstr* med *r* från kompar. fsv. *sīþari* (adv. *sidhar*) = isl. *síðarri* (adv. *síðarr*) osv.; om en annan komparativbildning se sedermera. Positivformen är ett germ. **sīþu-* = got. *seiþus*, sen, vartill adv. isl., ags. *síð*, sent (se f. ö. omsider, sid-); besl. med fir. *síth*, länge; jfr även lat. *sērus* (**sēi-*), sen (se serenad). Till samma rot *sēi*, *si*, låta fara, släppa efter o. d., som adj. sid o. sen, ehuru betydelseförh. kan vara svårt att i enskildheter bestämma. — Sistens i härom sistens, fsv. *sisthens*, av *siztans*, för någon tid sedan, jfr *i siztans*, adverbbildning till sist, se med avs. på bildningen i jons, av *i iadhans*, ä. **aþans*. — På sistone = da. *paa sidsten*, jfr isl. *at síðustunni*, egentl. till isl. *at síðustu*, dat. sg. n. till *síztr*, sist, men uppfattat som dat. sg. till ett sbst. *síðasta* f. o. försett med den best. slutart. till ett dylikt ord; jfr fsv. *a thæt sizta* osv. Jfr förstone, åtminstone.

sisyfusarbete, efter grek. *Sísyphos*, en sagokonung, som för sina illdåd straffades med att uppför ett berg i

underjorden vältra en stor sten, som ständigt åter rullade ned.

1. **sits** (säte, snitt), i den förra betyd. Weste 1807 (men ännu ej hos Sahlstedt 1773, som dock har *fyrsitsig*), i den senare betyd. åtm. 1830-t.; från ty. *sitz*, av fhty. *siz* m. = mlty. *sit*, av germ. **seti-*, till vb. sitta.

2. **sits** (tygsort), boupptеckn. 1741, förr ofta stavat *sitz* el. *zitz* = da. *sir(t)s*, med felaktigt *r* (från sars), från holl. *sits* el. ty. *zitz*, motsv. eng. *chintz* (egentl. plur.), som anses härstamma från hindust. *chīnt*, fläckig kattun, medan möjl. den holl. formen utgår från biformen *chīt*; besl. med sanskr. *çitra-*, fläckig, brokig.

sitta, fsv. *sitia* (ipf. *sat*, plur. *sāto*, y. *suto*, jfr nedan) = isl. *sitja*, da. *sidde*, fsax. *sittian*, fhty. *sizzan* (ty. *sitzen*), ags. *sittan* (eng. *sit*) osv.; i västgerm. spr. även 'sätta sig'; motsv. got. *sitan* utan *i* (liksom got. *ligan*, men isl. *liggja*); till ieur. roten *sed* i sanskr. *sad-*, sitta, grek. *(h)ézomai*, sätter mig (av **sedio-*), lat. *sedeo*, sitter (jfr president, reseda, residens, sediment), fslav. *sędą*, litau. *sėdmi*; med reduplikation: sanskr. *sīdāmi*, sitter, grek. *(h)ízō* ds., lat. *sīdo*, sätter mig (av **sizdō*). — Ipf. plur. *sut(t)o* o. sup. *sut(t)it* äro yngre analogiska former (jfr *spritta*, *spratt*, *spruttit* osv.) för de ljudlagsenliga ä. nsv. *såto* (som försvann under 1700-t:s senare hälft) o. ä. nsv., nsv. *setat* (jfr fsv. *sitit*). Sahlstedt 1773 har blott *suttit*. — Jfr försåt, sats, satt, sits 1, såte, säta, säte, säter, sätta, undersåte ävensom sadel o. näste. — Sittopp, örfil, Bellman 1769; Weste 1807: *sittópp* o. *sittopp*, en imperativbildning av samma slag som t. ex. ä. nsv. *slukopp*, uppslukare (från mlty. *slůkup*, jfr ty. *schluckauf*), el. krypin, skymundan, svängom, dans, tittut, ortn. Blåsut, Vändom osv.; jfr likn. under vippstjärt o. våghals. I dial. uppträda de likbetydande *oppsittare* o. *oppsättare*.

situation, A. Oxenstierna 1632 osv. allmänt (men äldst nästan blott om orters läge), Lindfors 1824, men ej hos Weste 1807 = ty. osv., från fra. =, till lat. *situs* m., läge (av omstritt ursprung). — Situerad = ty. *situiert*, efter fra. *situé*, belägen.

Sivart, mansn., etymologiskt = Sigurd, se närmare d. o. (under Sig-).

Siwert, familjen., se under Sigurd (under Sig-).

Sixten, mansn., se under Sig-.

sjal, se schal.

sjana, vulg. o. dial., nedsättande beteckning för kvinnor; möjl. = kvinnon. *Jeāna* (uttalat *Sjana*), biform till Jeanna, av fra. *Jeanne*, femin. till *Jean* (= Johannes); jfr dock sv. dial. *sjane*, fåne, som gör denna härledning osäker. Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 122.

sjask, -a, -ig, ännu ej hos Dalin 1853 = da. *sjask*, dåligt före, dåligt arbete, fusk (Kristiansen Gadespr.), *sjaske*, plaska, *sjasket*; väl ett slags pejorativ ombildning av slask osv. (jfr ex. under dessa ord i betyd. 'slödder', 'slarvig, om kläder'); i sv. dock möjl. delvis beroende på sammansmältning av flera ord såsom skitig, snaskig, jfr Tamm Gr. s. 32 ävensom schajas, sjåp, sjåter.

sjatte, se sjåter.

1. **sju**, fsv. *siū* = fgutn. *siau* (jfr *biauþa* = fsv. *biūþa*), isl. *sjau* (i formellt avs. dunkelt), *sjó*, no. *sjau*, *sju*, fda. *siū*, da. *syv*, av urnord. **seβu(n)* med bortfall av *β* framför *u* (jfr Bjur-, bäver) = got. *sibun*, fsax. *siβun*, fhty. *sibun* (ty. *sieben*), ags. *seofon* (eng. *seven*), av germ. **seβun* (bevarandet av *n* i slutljud kan bero på ett **seβuni-*, nybildning efter t. ex. **fimfi*, 5, se Brugmann Grundr. II. 2: 18 med litter. o. jfr tio; el. möjl. på inverkan från ordningstalet); jfr med bibehållet *t* salfrank. *septun*; av ie. **septṃ* = sanskr. *saptá-*, grek. *(h)eptá*, lat. *septem*, fir. *secht n-*, med motsvarigheter el. ombildningar i övriga språkfamiljer. — Sju i vissa stående uttryck brukades i Norden o. annorstädes som ett typiskt stort tal. Ex.: *Då blir det sju torsdagar i en vecka*. Jfr även: *sju sorger och åtta bedrövelser*, förr även: *sju sorger och en nöd*, efter Bib. 1541, Job 5: 19: 'Vthaff sex bedröffuelse frelsar han tigh, och j then siwnde kommer intet ondt widh tigh'. Möjl. också i sjumilastövlar; jfr nedan. I vissa fall beror användningen därpå, att sjutalet

hos somliga folk, t. ex. i Orienten, betraktades som heligt. — Sju för tu, t. ex. Chronander 1649: 'säga sju för tu'; av samma slag som bot för sot, rätt och slätt, smått och gott, ur och skur osv.; jfr Asteropherus 1609: 'När han har itt glaas eller tw, vil iagh opskrifua kannor siu', ävensom ä. nsv. *skrifva X för V*, (ä.) da. *sætte x for u og seks for sju*. — Om den sydsv. svordomen *min sju* se sju 2. — Sjunde, fsv., fda. *siunde* (nda. *syvende* är ombildat efter *syv*) = isl. *sjaunde*, *sjunde*, got. *sibunda*, fsax. *sibondo*, *sibotho*, fhty. *sibunto* (ty. *siebente*), ags. *seofoða* (eng. *seventh* har ombildats efter *seven*), av ie. **septṃ-to-* = sanskr. *saptátha-*; utan avledn. *-t-* däremot i lat. *septimus*, grek. *(h)ébdomos*, sanskr. *saptamá-* osv. — Sjuttio, fsv. *siūtīo*, ombildning av *siūtighi* = isl. *sjautigir*, egentl.: sju tiotal; se f. ö. det analoga femtio o. tio: i got. dock ej *sibun tigjus* utan *sibuntēhund* (varom under tio). — Sjumilastövlar, t. ex. 1880, el. sjumils-, t. ex. Cygnæus 1843, Topelius, Wirsén, efter ty. *siebenmeilenstiefel*, från sagan om Tummeliten. Om valet av räkneordet sju se ovan. — Sjusovare, jfr folkboken 'Legenda eller een lijten historia om the siusoffuare' 1626 = da. *syvsover*, efter ty. *siebenschläfer*; egentl.: en av de 'sju sovarna' (jfr fsv. *the hælga VII soffwara*), som enl. helgonlegenden sovo i en bergshåla vid Efesus från år 249 till år 447 o. efter vilka *sjusovardagen*, 27 juli (nu Marta-dagen) uppkallats. I överflyttad bem. redan 1649 från Växiö domkap.: 'Dn: (dvs. dominum, herr) Lundelium, dhen siusoffwaren och tidzspillaren'. — Sjustjärna (vanl. i plur. best. f. *-orna*), stjärnbilden Plejaderna (av vars hundratals stjärnor blott ett ringa antal äro synliga för blotta ögat), Bib. 1541 (i plur.), y. fsv. *siustierna* Cod. Ups. C 20 = da. *syvstjærnen*, efter ty. *siebengestirn*.

2. **sju** i den sydsv. svordomen min sju är en i anslutning till sju 1 företagen eufemistisk ombildning av *min själ* av samma slag som ty. *(bei) meiner sechse* t. ex. Goethe efter *sechs* av *seele*.

sjubb, tvättbjörn, Linné 1748: *siupp*, Dagl. Alleh. 1793: *SchubbskinnsPäls*, från ty. *schupp*, egentl. om pälsen (ty. *schuppenpelz*), efter ry. *šuba*, päls, o. sedan använt om djuret.

sjuda, fsv. *siūdha*, sjuda, koka, intr. o. trans. = isl. *sjóða* (*sauð*), da. *syde*, mlty. *sêden*, fhty. *siodan* (ty. *sieden*), ags. *séoðan* (eng. *seethe*); väl till en tvåstavig ie. rot *seu̯et*, vartill bl. a. även fhty. *swedan* st. vb, brinna långsamt, mlty., mhty. *swadem*, *swaden*, ånga (ty. *schwaden*), ags. *swaðul*; jfr avest. *hav-*, steka (av **seu* el. **sou*) Charpentier KZ 40: 430. — Härtill i avljudsförh.: ä. nsv., sv. dial. *såd* n., soppa, spad, fsv. *suþ*, isl. *soð*, da. *saad*, av germ. **suða-*, **suþa-* (se även sudla) ~ fgutn. *sauþr*, brunn, mlty., mhty. *sôt*, ags. *séað* (till germ. **seuþan* i betyd. 'bubbla el. välla fram'), av germ. **sauþa-* m., nära besl. med fsv. *söþer* m., får, sv. dial. *sö* m. o. f., även om ko, isl. *sauðr* m., får, get, egentl. samma ord som got. *sauþs*, f., offer (se d. o.), av germ. **sauþi-*, således egentl.: det som kokas (såsom offer); se sö(d). — Sjuda började rätt tidigt delvis undanträngas av det ytterst från lat. kommande lånordet koka.

Sjuhundra, härad, Uppl., fsv. *Siōhundare*, *Söhundare* (*Sœhundare*), av sjö o. fsv. *hundare*, härad (se hundra). Den nsv. formen har utvecklats ur fsv. *Siō-*: närmast en uppl. plur. **siuwar* el. **siughar*, se Hesselman Spr. o. st. 5: 197 f., 202 o. jfr Sjukarby.

sjuk, fsv. *siūker* = isl. *sjúkr*, da. *syg* (utvecklat som *mygg*, mjuk), got. *siuks*, fsax. *siok*, fhty. *sioh* (ty. *siech*), ags. *séoc* (eng. *sick*); allm. germ. adj. **seuka-* utan motsvar. i utomgerm. spr. Härtill got. st. vb. *siukan*, vara sjuk, fhty. *siuhhan*; jämte sv. vb. fhty. *siuhhên*, *-ôn* (ty. *siechen*), sv. dial. *sjukas* ds. ~ isl. *sýkjast*, bli sjuk (av germ. **seukian*), ävensom inkoativbildningen isl. *sokna*, bli sjuk (med avljud), ersatt av isl. *sjúkna*, fsv. *siūkna* = sjukna. Jfr f. ö. sot 2. Vanl. fört till en ieur. rot *seu̯eg*, vartill även svag (av **swak-*); dock ovisst. — Sjuka, sbst., fsv. *siūka* = da. *syge*, jämte sv. dial. *sjuke* m., fsv. *siūke* = no. *sjuke*; vilka jämförelsevis unga *n*-stamsavledn. av sjuk (liksom

leda till led osv.) ersatt det samgerm. adj.-abstr. på *-īn*: fsv. *sȳke* f. = nisl. *sýki*, got. *siukei*, mlty. *súke*, fhty. *siuhhi* (ty. *seuche*), bildat som t. ex. fsv. *glæþi* (se glädje).

[Sjukarby, ortn., Uppl., fsv. *Siōkarlaby*, egentl.: sjökarlarnas by; med Sju- av *Siō-* såsom i Sjuhundra; se f. ö. Älvkarleby.]

sjunga, fsv. *siunga* (med brytning liksom *siunka*) = isl. *syngva* (med *w*-omljud), da. *synge*, got. *siggwan* (även: föreläsa), ffris. *sionga*, fsax., fhty., ags. *singan* (i fhty. även: föreläsa, t. ex. Otfrid, o. kraxa; ty. *singen*, eng. *sing*); allm. germ. st. vb **singwan* = ie. **sengᵘh-*, vartill sannol. grek. *omphé* (av ie. **songᵘhā*), röst, orakel; jfr f. ö. sång o. singla. — Med avs. på betyd.-växlingen 'sjunga' ~ 'läsa', jfr bulgar. *kniga pêja*, läsa en bok: fslav. *pěti*, sjunga. — Sång i modern mening var väl för de förhistoriska folken okänd: vad som därmed betecknades, motsvarade snarast det föredragningssätt, som i förbleknad form kvarlever i den prästerliga predikotonen. Jfr under kväda. — I got. även *liuþōn*, till ljud. En rätt spridd indoeur. beteckning är *kan-* i lat. *canere* (se hane o. kantor); om grek. *aeidō*, sjunger, se ode; om sanskr. *gâyati*, litau. *gĕdóti* ds. under kvida. Jfr även gala. — Ä. nsv., sv. dial. imperf. *sång* har utvecklats av fsv. *sang* (= ty. osv.) som lång, stång av *lang-*, *stang*. Ä. nsv., sv. dial. *söng* beror på analogisk ombildning av samma slag som i *sönk*, sjönk, för äldre *sank*; utförligt härom Lundberg 2:dra st. verbalkl. s. 147 f. Det från inf. o. pres. i böjningen inträngda *j* uppträder redan i fsv., t. ex. *siwngo*, *siwngin*. — Var fågel sjunger efter sin näbb, fsv. *hwær fwgel sywngher, som hans næb ær woxeth*, motsv. i ty. m. fl. spr.

[sjungen, sv. dial., styngfluga, se styng 2.]

sjunka, fsv. *siunka* (med brytning liksom *siunga*) = isl *søkkva* (med *w*-omljud), da. *synke*, got. *sigqan*, fsax., fhty. *sinkan* (ty. *sinken*), ags. *sincan* (eng. *sink*); allm. germ. st. vb **sinkwan*. Kausativum sänka (se d. o.). Ieur. rot *sengᵘ*, växelform till *se(n)kᵘ* i litau. *senkù*, **sèkti*, sjunka, falla (om vatten), fslav. *i-sęknąti*, avtaga, grek. (*h*)*eáphthē*, föll, Hom. (av **esn̥kᵘ-*) osv. Jfr även mhty. *sîhte*, sank (ty. *seicht*), ags. *sihte*, av germ. **senhtia-*, egentl.: utsinad. Litteratur f. ö. t. ex. Falk-Torp s. 1562, Boisacq s. 210. — Konjugationsväxlingen ipf. (fsv.) *sank*, sedan *sönk*, *sjönk* (åtm. 1730), är analog med den i sjunga (se d. o.). Jfr sank 1, 2 o. sacka.

sjå, vard., tungt arbete, E. Carlén 1842 (hos denna förf. vanligt); egentl. ett sjömansord = da. *sjov* (även 'larm, skämt'), no.-da. *sjau*, från fris. *sjóe*, el. holl. *sjouw* ds. Härtill vb. sjåa, av fris. *sjóen* el. holl. *sjouwen*, slita o. släpa; o. sbst. sjåare, Aftonbl. 1841: 'spannmålsbärare eller s. k. schåare vid Skeppsbron' = da. *sjover*, jfr holl. *sjouwer*. F. ö. dunkelt.

sjåp, 1860-t. (Sturzen-Becker, Blanche), även: sjåper (med samma genusväxling som tok o. våp); sjåpa, sbst., O. v. Dalin Vitt.: 'den skåpan sätta nosen i vädret'; sjåpa (sig), vb, Snapphanarne 1831: *skjåpande* part. pres., Jolin 1845: *schåpar sig*; sjåpig, adj., Bremer 1821 (i brev). Formen *skåpan* hos Dalin betecknar säkerl. uttal med *sk* o. är = sv. dial. **skåpa* (*-o*), lat kvinna, jfr *skåp* n., sjåp, o. no. *skaap* f., virrig pratsjuk kvinna; f. ö. dunkelt. Sedermera ombildat med pejorativt *j*; formen *skjåpande* 1831 synes beteckna ett mellanstadium. Möjl. även till form o. betyd. anslutet till sjask, sjana, sjatte, sjåter osv., jfr även med *-åp* t. ex. våp o. de ungef. likabetyd. sv. dial. *låp* o. *jåp*. — No. *sjaap* m., liten narr, synes icke höra hit, utan är en självständigt uppkommen pejorativ bildning av samma slag som de nyss nämnda.

sjåter, en även i dial. förekommande pejorativ bildning av ovisst ursprung; av samma slag som sjatte; liksom de flesta dylika ord med dunkel förhistoria, då de ofta bero på kontaminationer av olika slag el. äro av rent imitativ karaktär. Jfr t. ex. hall. *sjånte* (*-o-*), fåne, väl av *sjatte*, *sjask* o. *fjånte*, fåne (Wigforss S. Hall. folkm. s. 236 n. 1).

1. **själ** (anima), fsv. *siæl*, *sial* = da.

sjæl, från fsax. *siala* el. ffris. *siele* (varom Wadstein Friserna o. forntida handelsvägar s. 14), medan isl. *sál*, no. *saal* lånats från ags. *sáw(ol)* (eng. *soul*) o. no. *sæl* från ffris. el. mlty. *sêle*, som kanske också inverkat på isl. biformen *sála* = fhty. *sêula*, *sêla* (ty. *seele*), got. *saiwala*; ett inhemskt germ. ord, som lånats till Norden o. där i fornspr. användes uteslutande till beteckning av kristna föreställningar. Dunkelt ursprung: bl. a. fört till samma rot som fslav. *sila*, kraft; oftare, men mindre sannolikt, till grek. *aiólos*, rörlig (i så fall av **saiu̯-*). Om de nordiska formernas inbördes förhållande jfr Brate Upps.-stud. s. 6. — På uppfattningen av att vid döden själen lämnade kroppen beror betyd. 'dö' hos fsv. *siælas*, sv. dial. *själas*, isl. *sálast*, ags. *sáwlian*. — En eufemistisk ombildning av *min själ* föreligger i den sydsv. (skå.) svordomen *min sju*; se sju 2. — En sammansättning, ä. da. *sjælebod*, gåva given till själens frälsning (jfr bot o. isl. *sálubót*), uppträder i gatnamnet Själbodgatan Lund, med syftning på någon kyrklig donation (jfr skå. *själagåva*, om kläder till de fattiga vid dödsfall, o. fsv. *siælagipt*); en annan, fsv. *siælagardher*, försörjningsanstalt, i Skärgårdsgatan i Sthlm. — Själ(a)tåg, ä. nsv. *siälatugh* 1592, jfr *siälatoghe* m., Bib. 1541, o. fsv. *siælstöghan*, ävensom mlty. *sêl(e)togen* vb, ligga i själatåget, till mlty. *togen*, draga, o. tåg 3, avljudsform, med grammatisk växling, till germ. **tiuhan*, draga (se tåg 3). Förr i samma betyd. även *andetåg*, t. ex. Sylvius 1678, Dahlstierna. — Om andra beteckningar för 'själ' se under ande.

2. **själ** (säl), se säl.

Själland, förr äldst *Selund*, genom folketymologisk anslutning till sjö: isl. *Sjóland* m. m.; omstritt; sannolikast med Bugge: den på sälar rika ön, till sbst. säl, el. möjl. med Brate NoB 2: 86 till sel, lugnvatten + ie. avledn. *-u̯nt-* (*-u̯ent-* i sanskr. *ápa-vant*, full med vatten, osv.). Annorlunda, men mindre sannolikt, M. Olsen o. Schück; litteraturhänv. se Lindroth NoB 6: 57 f. — Rökstenens *Siulunti* (väl = *Siulunt i*) betecknar kanske icke Själland, varom v. Friesen Rökst. s. 71 f.

själv, fsv. *siælver* = isl. *sjalfr*, da. *selv*, i ä. da. även *sjelv*, got. *silba*, fsax., ags. *self* (eng. *-self*), fhty. *selb* (ty. *selber*), av germ. **selba-*; vanl. o. väl med rätta fört till reflexivstammen *se-* i sig osv.; jfr litteraturen hos Lidén Stud. s. 55 n. 1 o. under sällan. — Själv efter abstr. sbst. (*hon är troheten själv* osv.), efter ty. o. fra. — Han själv brukas i vissa dial. (o. motsv. i no. o. da. dial.) av husfolket om husbonden, liksom i grek. av slavarna det likbetyd. *avtós* (*avtós érkhetai*, husbonden kommer, osv.) o. i eng., lat., slav. spr. Jfr härtill Schrader Sprachvergl. u. Urgesch. 2: 339. — Självisk, Thorild 1783: 'sjelfvisk och låg'; jfr: 'Cancellie-rådet Lagerbring vill uttrycka Konungens (dvs. Karl XII:s) lynne med ordet sjelfvisk, som han sjelf påhittat, men denna uppfinning hade varit onödig, ty egen, sjelfgod m. m. äro bruklige ord, som bemärka alldeles detsamma'; yttrande av G. Horn (från Gustaf III:s tid); jfr Lagerbring 2 Hist. IV. 3: 87) = da. *selvisk*, efter ty. *selbstisch* (till *selbst*), jfr eng. *selfish*. — Självhävdelse, Ellen Key Missbr. kvinnokr. 1891 o. sedermera ett modeord; språkligt olämplig övers. av Nietsches 'selbstherrlichung'. — Självständig, M. Sahlstedt 1720, Tiselius 1723 = da. *selvstændig*, från ty. *selb(st)ständig*, utvidgning av mhty. *selpstende*, egentl. part. pres. till *stên* (*stehen*), stå; alltså: som står för sig själv. — Ännu en mängd andra sammans. äro bildade efter tyska mönster. Så t. ex. självmord, 1766 (ännu ej hos Lind 1749), efter ty. *selbstmord*; jfr sv. *döda* el. *dräpa sig själv* (ej *mörda*!). Tidigare i stället *självspillan*, jfr nsv. självspilling (till spilla i betyd. 'fördärva'). — Självsvåld har sin nuvarande, redan i y. fsv. uppträdande betyd. från mlty. *sulfwalt*; den inhemska betyd. av fsv. *sialf(s)vald* är 'självbestämningsrätt, frihet'. Jfr h[illegible] till E. H. Tegnér Ark. 5: 343.

[sjäppa, dalm., hynda, se under racka 1 slutet o. tik.]

sjätte, se sex.

sjö, fsv. *siö* av äldre *siör* o. (i ort-

namn) *sö-*, *sæ-*, *se-*, insjö, hav, (rinnande) vatten = isl. *sjór*, *sjár*, *sær*, no. *sjo* m. m., ä. da. *sio*, *sio*, *sæ-* ds., da. *sø* = got. *saiws*, insjö, träskmark, fsax. *sêu*, sjö, hav, fhty. *sêo* (ty. *see* m., insjö, f. hav), ags. *sæ* (eng. *sea*, blott i betyd. 'hav'), av germ. **saiwi-*, **saiwa-* (nord. spr.), jfr finska lånordet *saivo*, klart ställe på sjön. Dunkelt, trots åtskilliga tolkningsförslag. Enl. Zupitza Gutt. s. 68 m. fl. av ä. germ. **saiƷwi-* (med bortfall av *Ʒ* före *w* såsom i t. ex. mö), *w*-avledn. till roten i germ. vb. **sīƷan*, sippra, glida, sjunka (se signa), o. sålunda i avljudsförh. till fhty. *gisig*, insjö, träsk; jfr, något avvikande, E. Olson Appell. sbst. s. 285. Däremot av Bezzenberger BB 27: 144 f. sammanställt med litau. *sývai*, saft, m. fl., vartill (med utförlig motivering) H. Petersson Heterokl. s. 178 f. Dock enl. Feist snarast ett förindoeur. ord. — I vissa sv. ortnamn uppträder ett *Si-*, som innehåller ordet sjö (fsv. *sæ-*, *sē-*), t. ex. Siende, härad i Vstml., fsv. *Seunda*, *Seanda*; se Lindroth Fornv. 1914 s. 185 o. med avs. på ljudutvecklingen under fä. — Om en avljudsform *siw-* i no. ortnamn se Bugge Ark. 20: 352. — Formväxlingen i ordet beror på olika utveckling i skilda kasus av nomin. **saiwa-*, delvis också på analogisk utjämning; i enskildheter f. ö. omtvistat; se. t. ex. Kock Sv. ljudh. 2: 300 f. o. där citerad litteratur. — Jfr Sjuhundra, Sju- o. Sjökarby, Säbrå, Säm. En del ortn. på Sjöge-, Sjös- innehålla icke appell. sjö utan personnamn på fsv. *Sigh-*; se under Sig- o. jfr Sjögesta(d), Sjöstorp. Räfsjö Ögtl. är ett fsv. *Rœfshögh*. — Sjöblad (Siö-), nu utdöda adliga o. friherrliga ätter, med namnet (urspr.) från y. fsv. *siöbladh*, blad av vita näckrosen, liksom da. *søblad* o. ty. *seeblatt* använt som heraldiskt tecken, som ingått i åtskilliga nordiska o. tyska släkters vapen. — Sjöbjörn, E. Carlén 1842 (som djurnamn O. Rudbeck 1679), väl efter ty. *seebär* el. eng. *sea-bear*; jfr fra. *loup de mer*, 'sjövarg' (i sv. sällsynt: *sjövarg*, *sjöulv*). — Sjöbuss, Almqvist 1838 (*-busse*); se buss 1. I samma betyd. förekomma icke sällan olika benämningar på sjöfåglar, t. ex. *sjöhane* Gustaf I, *sjöorre* Gustaf III, *sjöfågel* m. m. Jfr förf. Spr. o. st. 16: 65, Å. W:son Munthe Spr. o. st. 17: 35. — Sjöman, 1660, Grubb 1678, ej i fsv. = isl. *sjómaðr* (sällsynt), da. *sømand*, holl. *seeman*, ty. *seeman* 1641 (jfr dock fhty. *Sêman* som personnamn), ags. *sæman* (eng. *seaman*). I fsv. i samma betyd.: *skipari* (se skeppare). — Sjöskum (i sjöskumspipa 1725 osv.), Linné 1735; jfr nedan, motsv. da. *merskum*, efter ty. *meerschaum*, fra. *écume de mer*; med österländsk förebild; jfr turk. *kefi-kil*, av pers. *kef*, havsskum, o. *gil*, lera (E. H. Tegnér Ark. 5: 163): mineralet troddes förr bestå av stelnat sjöskum; jfr Relat. cur. s. 110 (1682). Vámbéry anser, att ordet ytterst beror på en i Tykland försiggången ombildning av turk. *ak-merdžan*, vit korall (jfr ZfdW 1: 361); mycket osäkert (ZfdW 2: 345, 7: 292).

[Sjögesta(d), ortn. Vgtl. o. Ögtl., till fsv. personn. *Sighvald*, se under Sig- slutet o. -sta(d).]

[Sjökarby, ortn. Uppl., egentl.: sjökarlarnas by; se Älvkarleby.]

[Sjöstorp, ortn. Hylletofta sn Smål., till fsv. personn. *Sighhvat*, se under Sig- slutet o. torp.]

skabb, fsv. *skabber*, motsv. isl. *skabb* n., da. *skab*, lty. *schabbe* f., ags. *sceabb* m. (jfr eng. *shabby*, usel, trasig; meng. *scabbe*, eng. *scab*, skabb, på grund av nord. inflytande); jfr mlty. *schabbe*, trashank o. d. Med enkelt *b*: fsax. *skabatho*, skabb, mhty. *schebic* (ty. *schäbig*, skabbig, usel, girig), ä. ty. *schabe*, *schäbe*, skabb, utslag. Urbesl. med lat. *scabiēs*, skabb, klåda, *scaber*, skrovlig (se skabrös). Till roten i skava (se d. o.). Jfr med avs. på betyd.-utvecklingen ty. *krätze*, skabb o. d., till *kratzen* (se kratsa); *grind*, skorv, besl. med litau. *gréndu*, river; el. sanskr. *kacchū*, skabb (av ie. **kos-kh-ū*), besl. bl. a. med ry. *česátĭ*, kratsa, kamma m. m. (Trautmann KZ 43: 153); el. grek. *psōrā* ds. till *psēn*, kratsa, riva; el. ital. *raschia*, skabb, till *raschiare*, skava; el. ty. dial. *rappen*, skabb, till sv. dial. *rabba*, raspa o. d. — Konsonantförlängningen i skabb är att jämföra med den i det nyss nämnda

ty. dial. *rappen* och har samma pejorativa karaktär som i en del andra beteckningar för mindervärdiga ting; se förf. Mediagem. s. 47 o. Ark. 34: 188 n. 1. — Björkman Scand. loanw. s. 120 är snarast böjd för antagandet, att ags. *sceabb* lånats från lat. o. att fsv. *skabber* är ett rätt ungt lånord; dock avvisas ej den andra möjligheten av inhemskt germansk börd, vilken avgjort bör föredragas. — Samma funktion att uttrycka intensitet har i ord med dylik betyd. stundom reduplikationen, t. ex. ags. *teter*, revorm, utslag (eng. *tetter*), fhty. *zittaroh*, av germ. **tetru-* = sanskr. *dadrú-*, jfr litau. *dederinė*; alltså en urgammal indoeur. beteckning för hudutslag o. d.

skaberack (med huvudtonen på sista stav.), åtm. ngn i gg södra Sv., t. ex. 'ett riktigt skaberack', dvs. en lång, smal o. ful person, från da. *skaberak* ds., egentl. = schabrak (se d. o.); men möjl. urspr. en i anslutning till detta ord företagen utvidgning av något nedsättande uttryck, jfr t. ex. *skabe sig*, bl. a. uppträda på ett affekterat sätt, el. okvädinsordet *skabhals* (det senare egentl. till skabb), o. i så fall av samma slag som de svenska vardagliga, nedsättande el. skämtsamma beteckningarna *bofink*, bov, *gapstock*, som gapar, *skalmeja*, skalle, *pigesch*, piga, osv. (varom förf. Spr. o. st. 16: 64).

skabrös, i nuv. betyd. av 'slipprig, oanständig' först från 1800-t:s senare del; i föråldrad anv. redan o. 1750; av fra. *scabreux*, slipprig, anstötlig, knagglig, skrovlig, av lat. *scabrōsus*, avledn. av *scaber*, skrovlig, skabbig, besl. med skabb.

skack (dial.), i t. ex. Frödings Skojare, fsv. *skakker*, sned = isl. *skakkr*. no. *skakk*, da. *skak*, med *-kk* av *-nk* (liksom t. ex. no. *slakk* = slank 2), av germ. **skanka-* = da. *skank*, lam, besl. med skank o. i avljudsförh. till skinka (se d. o.). Härtill skaföttes (se d. o.).

skackel, se skakel.

skada, sbst., liksom y. fsv. *skadha* egentl. oblik kasus av ä. nsv. *skad(h)e* (till o. 1780 o. sedan mest arkaiserande), fsv. *skaþi* m. = da. *skade*, fsax. *skatho*, fhty. *scado* (ty. *schade*), ags. *scaða*; jfr got. *skaþis* n. (liksom aga: got. *agis*); besl. med ir. *scathaim*, lemlästar, förlamar, o. (med avljud) grek. *askēthḗs*, oskadd. I vgerm. spr. (o. fsv.?) även: som skadar. — Härtill vb. skada, fsv. *skaþa* = isl. *skaða*, da. *skade*, fsax. *skathōn*, fhty. *scadōn* (ty. *schaden*), ags. *scaþian*, av germ. **skaþōn*, jämte **skaþjan* = got. *skaþjan* (ipf. *skōþ*), isl. *skeðja* (ipf. *skadda*), ags. *sceððan*, jfr fsv. o. ä. nsv. *skadde*, *skadd*, kvar i oskadd. — Skadeglad, Phrygius 1620: *skadeglade andar*, efter ty. *schadenfroh* (varav da. *skadefro*). Det äldre sv. uttr. var *skadefägen*, ännu hos Sahlstedt 1773 o. Weste 1807. Ä. nsv. sbst. *skadeglada*, o. 1700, 1719, däremot till glada. — Skadeslös, Lind 1749 (jämte *skade-*), y. fsv. *skadeslös* 1466, 1512; motsv. da. *skadesløs* (jfr under orkeslös); i stället för fsv. *skaþalös*, ä. nsv. *skad(h)alös*, yngre *skadelös* o. *skadlös* (den senare formen ännu hos Weste 1807 jämte *skades-*) = isl. *skaðalauss*, ä. da. *skadeløs*, mlty. *schadlōs*, ty. *schadlos*. I äldre tid ofta: oskadlig, oskadd; den moderna betyd. finns dock redan i fsv. (t. ex. *gör the gode karle skadelöss, holla . . schadalöst*, jfr ty. *einen schadlos halten*) o. behöver ej bero på utländsk påverkan.

skadda, dial. (i västra o. södra Sv.), dimma, töcken, även: *skadd*, *skådd(a)*, *skädda*, jfr U. Hiärne 1702: *skädda* = no. *skadda*, *skodda*; med intensivisk konsonantförlängning av pejorativ karaktär (jfr t. ex. sv. dial. *sagga*, småregna, nisl. *saggi*, fuktighet, under sagga, o. vidare: mott, skabb samt se förf. Ark. 34: 188 n. 1), till germ. **skað-* i got. *skadus* m., skugga, fsax. *skado*, fhty. *scato* (genit. *-awes*; ty. *schatten*; jfr schattera), ags. *sceadu* m., även: mörker, *scead* (eng. *shade*, *shadow*), av germ. **skaðu-*, med *a*-stamsutvidgningen **skaðwa-*; besl. med grek. *skótos* m. o. (med genit. *-ous*) n., mörker, alban. *kot*, fir. *scáth*; möjl. även (med Brate Vanerna m. fl.) med det fvnord. gudinnenamnet *Skaði*.

[Skadevi, ortn., se under Skövde.]

skaffa, i ä. sv. (såsom ännu i nsv. i vissa uttr.): göra, utföra, uträtta, Bib.

1541, från ty. *schaffen*, etymol. = skapa (se d. o.). — Härtill bl. a. skafferi, jfr Schroderus Com. 1640: 'Kökemästaren (Skaffaren) har fram ur visthuset (skafferijt) then af inköparen upköpta fetalian (sofvel, maatvahrur)'.

skaft, fsv. *skaft*, *skapt*, skaft, spjutstång, spjut = isl. *skapt*, även: vävskaft, da. *skaft* n., fsax., fhty. *scaft* m. (ty. *schaft*), mlty. bl. a. *schacht* (= schakt), ags. *sceaft* (eng. *shaft*), av germ. **skafta*-; besl. med grek. *skēptron*, stav (se sceptер), *skēpōn* ds., *skāpos*, gren, lat. *scāpus*, skaft, stjälk, *scōpa*, tunn gren, riskvist. — Beteckningen skaft på vävstol synes ha urgerm. anor, jfr isl. *skapt*, no. *skaft*, ty. *schaft*, ags. *websceaft*, efter likheten med ett spjutskaft. Om en likaledes uråldrig benämning på solven **haþaðla*- se solv.

skaföttes, 1736, 1746 osv., Sahlstedt 1773 (*skaff*-), jfr *skaffötzhörn*, vertikalvinkel, Mörk Geom. 1729, o. *skafföts* 1769, sv. dial. även *skakföttes*, av ett fsv. **skak(k)fötis*, som med huvudton på senare leden givit **skaghfötes* (liksom t. ex. fsv. **stiukbarn* = fno. övergått till *stiughbarn*), varefter *g*-ljudet bortfallit el. assimilerats med följande ljud. Jfr da. dial. *ride skagfods*, rida med båda fötterna åt samma sida. Adverbiell bildning till fot, sammansatt med fsv. *skakker*, skev, sned; se skack o. Kock Alt- u. neuschwed. acc. s. 198.

[skage, sv. dial., framskjutande udde, da. *Skagen*, se skog.]

skaka = fsv. (ipf. *-adhe*), isl. (st. vb) = da. *skage* (i betyd.: rensa, om lin; annars numera *ryste*; i *skage sig*, skrota sig, ändra sig långsamt, om vinden, m. fl. sjötermer, lån från lty.), fsax. *skakan*, st. vb, gå bort, fly, ags. *sc(e)acan*, röra sig hastigt, skaka (eng. *shake*), jfr fhty. *undscachôndes*, 'fluctivagi'; möjl. rotbesl. med sanskr. *khájati*, rör om, *khajaka*, kärnstav (Zupitza Gutt. s. 154). Härtill: sv. dial. *skaka*, linbråka, trä för skinnberedning (använd av 'Malungs skinnare'). Jfr skäkta 3. — Om en germ. växelrot *skaǥ*, springa fram o. d., se Skagen, skog. — Tyskan har i stället *schütteln* (se skudda). I isl. uppträder, utom skaka, ett annars i germ. spr. isolerat verb *dýja*, besl. med sanskr. *dhunóti*, skakar, till samma rot som dun, dunst m. m.

skakel el. **skackel**, fsv. **skakul* (i plur. *halmskakla*) = isl. *skǫkull*, da. *skagle* ds., motsv. lty. *schakel*, ring i en kedja, östfris.: hälla, ags. *scacol* (eng. *shackle*), av germ. **skakula*-, varav fin. *kakkula* (från ackus.); till ä. nsv. *skak*, hälla, boja, jfr fsv. *skakhælda*, sv. dial. *skak*, kedja, lty. *schake*, länk, i avljudsförh. till no. *skaak*, skakel, sv. dial. *skåk*, (hals)kedja, o. möjl. fno. tillnamnet *skák* (Lidén SNF I. 1: 35 f.); grundbetyd. väl: kedja; fört till en ie. rot (*s*)*ke*(*n*)*g* i lat. *cingo*, omgjordar, som dock kan vara en ombildning (med anledning av formerna *cinxi*, *cintum*) av ett **cinco* o. höra till grek. *kákala*, murgördel, o. *podo-kák*(*k*)*ē*, fotblock (**kṇk*-), sanskr. *kāñcī*, gördel (**kenk*-), som i alla händelser vore avlägset besläktade. — I nsv. med både akut o. grav accentuering; Weste 1807 blott *skåkel*. Den förra beror väl på analogi. Däremot synes t. ex. Degerfors- o. Burträskmålens *skackel* på grund av sitt kakuminala *l* utgå från ett enstavigt **skakl* (liksom också *stápel*); jfr Lindgren Sv. lm. XII. 1: 20; dock säkerl. ombildning av ett äldre *skakul*.

skal n., i ä. nsv. även f. (el. m.?) = fsv. (f. o. n.), no., da. (n.): jfr fhty. *scala*, fruktskal (ty. *schale*), ags. *scalu* f., skal, skål (eng. *shale*); av germ. **skala*- resp. **skalō*; till ieur. roten *skel*, klyva, i skilja, skalle, skalm, skål, skalk 2, skalp, skölp osv. — Avledn.: germ. **skaljō* f. = sv. dial. *skäl*, *skälj*, musselskal, mussla, isl. *skel*, skal, da. *skæl*, fiskfjäll, musselskal, mussla, mlty. *schelle*, fjäll, skal (holl. *schell*, se schällack), ags. *sciell* (eng. *shell*) osv.; jfr got. *skalja* f., tegelsten. Avljudsform: germ. **skuljō* = sv. dial. *agnsköl*, no. *skyl*, skal, agnar. — Skalbagge, Retzius 1772; i samma betyd. även ensamt bagge t. ex. Retzius 1772, jfr *tordbagge* (under tordyvel), f. ö. ingående i en mängd insektsnamn. I dessa fall snarast med tanke på djurets klumpiga kroppsbyggnad (se under bagge). Dock i vissa fall säkert med syftning på horn-

lika utskott (el. på pannspröt), t. ex. hjort-, noshornsbagge, gotl. *hornbagge*, hornsimpa, jfr även insektsnamnet ekbock. Det i djurnamn ingående *-oxe* (se d. o.) har likaledes tveggehanda ursprung; jfr å den ena sidan talgoxe o. å den andra ekoxe.

1. **skala**, vb, springa, kila, t. ex. i en 'Lustig Wijsa' från o. 1680: 'Hin Håle . . Begynte så skahle alt fort', Warnmark 1680: 'Bonden . . åt Skogen börier skala', Spegel 1685, Bellman. Vanl. förklarat som en bildlig anv. av skala, avtaga skal (= no.), av samma slag som barka i väg, gno, kila, kvista, skubba, osv. Dock allt annat än säkert; jfr den möjl. gamla avledn. ä. nsv. *skalka* (även refl.), sv. dial.: skena, vara yster; kanske alltså ett helt annat ursprung.

2. **skala**, mus. o. d., Stiernhielm = ty. osv., av ital. *scala*, egentl.: trappa, stege, av lat. *scāla*, av **skand-slā*, instrumentalbildning till lat. *scandere*, stiga (se skandera, skandal, transcendent).

skald, liksom fsv. *skald* (en gg, om isländaren Sighvatr; alltså ett blott tillfälligt lån) o. da. *skjald* upptaget från isl. *skáld* n., diktare; i sv. egentl. först under senare hälften av 1600-t., t. ex. Rosenhane 1680, som dock inom parentes tillfogar övers. 'poet'; i da. redan hos Vedel († 1616), men mera allmänt först mot slutet av 1600-t.; jfr f. ö. nedan. Av omstridd härledning. De från betyd.-synpunkt mest tilltalande tolkningsförslagen äro av ljudhistoriska skäl icke el. knappast antagliga. Mot sammanställningen med mlty. *schelle*, mhty. *schelte*, författare av niddikter o. d. (till ty. *schelten*, skälla; se skälla 2), talar vokallängden i isl. Enl. Lidén PBB 15: 507 f. däremot av germ. **skæþla-*, av ie. **skētlo-* (till roten i säga), besl. med ir. *scél* n., berättelse (av **skētlo-*); man hade emellertid i så fall väntat ett isl. *skváld* (Zupitza Gutt. s. 73). M. Olsen Sv. lm. 1911 = Festskr. t. Feilberg s. 221 f. utgår från ett germ. **skawaðla-* > **skawalda-* > *skáld*; egentl.: det varigenom man märker (gudarnas vilja), sedan som personbeteckning om orakelpräster, till germ. **skawa-*, som märker, iakttager, besl. med ty. *schauen*, skåda (se d. o.), grek. *thyo-skóos*, offerpräst, diktare (egentl.: som iakttager offerdjuret), sanskr. *kavi-* med samma dubbla betyd.; jfr till betyd.-övergången även det kelt. prästinnenamnet *Veleda*: ir. *fili* (stam: *velet-*), diktare (anf. st.), o. fin. *tietäjä*, varom Setälä FUF 12: 286, som f. ö. anser att en motsvarighet till germ. **skawaðla-* kunde föreligga i fin. *kavala*, slug, listig. Den av M. Olsen ansatta grundformen hade väl dock snarast givit ett isl. **skafald*. Med hänsyn härtill framställer samme forskare ett nytt, dock osäkert förslag i Ark. 38: 95. — I ä. nsv. (slutet av 1600-t.) dessutom icke sällan i betyd. 'dikt, skaldekväde', t. ex. Achrelius, Dahlstierna (Kungaskald), Rudeen; tydl. en sekundär utveckling. — Ordet skald ersattes i tidigare sv. vanl. av poet, vilket emellertid efterhand förlorade i stilvärde o. undanträngdes särskilt av göterna o. romantikerna, som eftersträvade ett fullödigare uttryck för sin djupare uppfattning om diktarens kall. Tegnér använder dock vanl. ännu poet, medan t. ex. Brinkman avgjort föredrager skald. Jfr under poet o. se O. Östergren Stil. stud. i Törneros' språk s. 29 f.

1. **skalk** (skälm), fsv. *skalker*, usling, slyngel, fråssare o. d. = senisl. *skalkr*, tjänare, skälm, (ä.) da. *skalk*, skälm, från fsax. *scalc*, tjänare, mlty. *schalk*, tjänare, lågsinnad person = fhty. *scalc*, tjänare (ty. *schalk*, skalk), ags. *scealc*, tjänare, vasall, krigsman, got. *skalks*, tjänare; från germ. spr.: ital. *scalco*, köksmästare, förskärare. Grundbetyd. var 'tjänare' (jfr marskalk), varav: 'person med slaviskt el. underdånigt sinnelag' > 'lågsinnad, dålig människa, skurk'. Den nuv. mildare betyd. (jfr Serenius 1741: 'Du lilla skalk') har uppstått i skämtsam ironisk anv. såsom hos skälm o. ofta även bov, skojare osv. Den äldre av 'ondskefullt listig person, skurk' kom efter hand ur bruk under 1800-t:s förra hälft o. kvarlever nu egentl. blott i det bibliska: 'Om skalkar locka dig, så följ icke' Sal. Ordspr. 1: 10. Härledningen är alltjämt dunkel trots alla framställda förklaringsförsök (litteratur hos Falk-Torp s. 1540 o. Hirt

Weigand). Otänkbart vore väl ej (med d'Arbois de Jubainville), att ordet kunde vara lånat från ir. *scoloc*, livegen; jfr att ämbete sannol. är avlett av ett motsv. keltiskt lånord, (det latiniserade) *ambactus*.

2. **skalk** (bröd-, ost-), sällsynt i litter. = no., da.; egentl.: stump, bit, till ie. roten *skel*, klyva o. d., i skilja (se d. o.); jfr likabetyd. da. dial. *skal*. Alltså etymol. = sv. (dial.) *skalk*, skarv på taksparre (1746) o. d., da. *skalk*, stock varpå takskägget vilar, väl från mlty. *schalk* ungef. ds., etymol. = isl. svärdsnamnet *skalkr* (?, jfr isl. *skalm*, svärd, egentl.: avhugget trästycke, se skalm); jfr sv. dial. *skulk*, *skolk*, avsågad bjälk- el. plankstump; se f. ö. skalka.

skalka, sjöt., (med lister) täta en skeppslucka o. d. med påspikad segelduk, Röding 1796 (ännu ej hos Dalin 1853) = da. *skalke*, från holl., lty. *schalken*, spika igen el. fastlåsa skeppsluckor (o. presenningar) med *schalklisten*, till mlty. *schalk*, litet stöd varpå en sparre el. bjälke vilar, etymologiskt = skalk 2. — Hos Röding även *skalma* (se skalm).

[skalka, sv. dial., skena, vara yster, se skala 1.]

skall, fsv. *skal(l)* n. o. f. = isl. *skall* n., *skǫll* f., ä. da. *skald*, motsv. mlty. *schal* m., fhty. *scal* (ty. *schall*), till germ. st. vb. **skellan*, ljuda (se skälla 1 o. skallra).

skalle = fsv.: skalle, huvudskål = isl. *skalli*, skalligt huvud, no. *skalle* ds. som i sv., da. *hovedskal* (av *-skalle*), av urnord. **skallan-*; väl till ieur. roten *skel*, klyva, jfr skilja, skal o. skål, el. möjl., med Noreen Sv. etym. s. 65, i avljudsförh. till skulle, sbst., o. skult. — Härtill: skallig, motsv. fsv. *skallotter* = isl. *skǫllóttr*, da. *skaldet*, jfr isl. *skalli*, skalligt huvud, med samma betyd.-utveckling som i lat. *calvus*, skallig: *calva*, huvudskalle, o. fslav. *golŭ*, naken (se kal): *glava* (av **golvā*), huvud. Annorlunda Falk-Torp s. 980, som med orätt vilja etymologiskt skilja skalle o. skallig. — Tyskan har för 'skalle' det obesläktade *schädel* = holl. *schedel* (av oviss härledning); eng. *skull* är ett nordiskt lånord (se skulle).

skallra, fsv. *skaldra* = no., jfr ty. *schällern*, ty. dial. *schallern*, *r*-avledn. till stammen i skall, skalla; jfr skälla. — I da. i stället *klapre* = klappra.

skalm (vagns-), Rålamb 1690, motsv. isl. *skalm* f., en av de två delar som bilda en *forkr* (båtshake), fruktskida, svärd (egentl. väl: träsvärd, såsom i Vimose- o. Thorsbjærgsfynden, urspr.: avhugget trästycke), lty. *schalm*, tunt bräde m. m. (varav sv. dial. *skalm*, bokpärm, urspr. av trä), ä. holl. *schalm*, fruktskal, fhty. *scalm*, båt (med samma betyd.-utveckling som i båt, skepp osv.); motsv. grek. *skalmós*, årtull, *skálmē* (trak.), kniv; jfr no. *skjelm*, fruktskal, *skolm* m.: tjockt skal, f.: fruktskida; egentl.: det kluvna; bildat med *m*-avledn. till roten *skel*, klyva, i skal, skalle, skål osv. (se särsk. under skilja), såsom barm till bära, malm till *mel*, mala, osv. — Härtill: sv. dial. o. isl. vb. *skalma*, skreva. Jfr även skalka slutet.

skalmeja, Weste 1807: *skållmeja* el. *é*, i nsv. blott den senare betoningen fsv. *skalmeia*, ett gammalt ord för herdepipa o. vissa andra instrument, från mlty. *schalmeide* = ty. *schalmei*, från ffra. *chalemie*, från grek. *kalamaia*; jfr fra. *chalumeau*, av mlat. *calumella*; båda till grek. *kálamos* (lat. *calamus*), halm, rör; se halm. — I de vulgära uttr. ha ont i skalmejan, ge någon på skalmejan är ordet en från skalle utgående pleonastisk bildning med anslutning till skalmeja, herdepipa, av samma slag som t. ex. spelorre, om spelare, el. såskopp, om söliga personer. Jfr da. *ha lidt paa skalmeien*, vara lite berusad, jämte *ha lidt paa skallen*.

skalp, Fr. Bremer Hem. i Nya Verlden: *skalpar* plur. = ty. *skalp*, från eng. *scalp*, huvudsvål, vilket väl, att döma av *sc-*, lånats från nord. spr.; jfr det i alla händelser etymol. identiska da. dial. *skalp*, fruktskida = isl. *skalpr*, svärdskida, fda. *skalp* (jfr fsv. *skalpa*, förse med skida), som hör till ie. *skelb*, klyva, urhålka (se närmare skölp). Med avs. på betyd. 'fruktskida o. d.' jfr under skrott.

skam = fsv.: blygsel, förtret, skada

m. m., även konkret: utskämd el. föraktlig person m. m. = isl. *skǫmm*, da. *skam*, fsax. *skama*, fhty. *scama* (ty. *scham*), ags. *scamu* (eng. *shame*), i avljudsförh. till mhty. *scheme*. Vanl. liksom avledn. skämmas fört till ie. roten (*s*)*kam*, betäcka, hölja (jfr hamn 1, lekamen), alltså: betäckning av ansiktet osv. till tecken av blygsel. Dock enl. andra till germ. **skam(m)a-*, kort (se skämta), med grundbetyd. av 'förringande' el. dyl., jfr särsk. den hos fsv. *skam* uppträdande betyd. 'skada', som i så fall vore den primära, varur den av 'skamkänsla' utvecklat sig (orsak > verkan). I alla händelser kan i de nord. spr. (märk *-mm-*) anslutning till *skamm-*, kort, ha egt rum. — Härtill även likbetyd. ty. *schande* osv., av **skam-ð-* (med övergång av *m* till *n* förr *d*; jfr hind, sand, sund), vartill skända (se d. o.). — Skam om den onde o. i svordomar (t. ex. *Skam taa den som* . . Brasck 1645) har delvis genom missförstånd uppstått av uttr. *få skam*, få skada, t. ex. Hund 1605 osv.; jfr pocker i samma betyd., men urspr. 'koppor o. d.'. Se förf. 1600-t.:s sv. s. 50 f., Å. W:son Munthe Stud. i mod. språkvet. 2: 93, A. Lindqvist Spr. o. st. 17: 100 f. Delvis väl också en fortsättning av sådana uttr. som fsv. 'som han hafdhe varit fulaste skam' (jfr under ful). — Bita huvudet av skammen, Ter. Andr. o. 1550 s. 66(6): 'then som har bittit huffuodz aff skammen', Petreius 1615; motsv. i da.; från lty. *de scham de kopp afbilen*.

skamfila, Dahlman 1772 (*-ning*) = da. *skamfile*, från lty. *schamfilen*, genom nötning åstadkomma skada; ombildat av likbetyd. *schamféren* (varifrån sv. dial. *skamfera* osv., misshandla o. d., ä. nsv. *skamfära*, *-fara*, fsv. *skamfœra*, *-föra*) = ty. *scham(p)fieren*, håna, skymfa, östfris. *schampéren*, såra, skada, kränka, med romansk ändelse av östfris. *schampen* (osv.), lätt såra, snudda vid, som sammanställts med roten i skumpa; se f. ö. skarndäck,

skammel, (i sht) syd- o. västsv. dialektord (Skå., Hall., Blek., Boh.-l., Gotl.), pall, liten bänk, tröskel = da. *skammel*, från ty.: fsax. *fôtskamel*, mholl. *scamel*, fhty. *scamal* (ty. *schemel*) = ags. *sceomul*, isl. *skemill*; från senlat. *scamillus*, jämte *-ellum*, dimin. till lat. *scamnum*, bänk, pall (av omstritt ursprung). Från biformen *scabellum* härstammar fra. *escabelle*, *escabeau* (ty. dial. *schabell* m. m.). — Ett annat gammalt latinskt lånord från samma område är disk. — Om ett annat dialektord för 'pall' se skar.

skamper, dialektord, vass, skarp, amper, mager, sur, ä. nsv. (1500-t. osv.) i motsv. betyd. = da. dial. *skamper*, mlty. *schamper*, hånfull, fräck (= holl.). Kunde att döma av betyd. i sv. tänkas vara en gammal kontaminationsform av skarp o. amper. Å andra sidan kan man svårligen skilja det mlty. o. holl. ordet från mlty. *schamp* (osv.), skymf, skämt (se under det besl. skymf). Sannolikast är väl därför att de nord. orden lånats från mlty., men erhållit sina betyd. från skarp o. amper: från betyd. i mlty. kunna näml. dessa ej härledas, men väl finnas goda paralleller till en motsatt betyd.-övergång.

skandal, G. J. Ehrensvärd 1780: 'M:lle Eckerman som hos alla upväckt så mycken scandale' (i nu obr. anv. Björnståhl 1778) = da. (*-e*), ty. *skandal*, av fra. *scandale*, av lat. *scandalum*, anstöt, förargelse, strid (i sv. hos Isogæus o. 1700), av grek. *skándalon*, 'förargelseklippa', snara, fälla (egentl.: som hastigt springer upp el. igen), besl. med lat. *scandere*, resa, sig, stiga (se skandera), sanskr. *skándati*, hoppar o. d.

skandera = ty. *skandieren*, av lat. *scandere* ds., egentl.: stiga (se skandal skala o. transcendent(al)).

Skandien, om Skandinavien, poet., i sht hos äldre skalder t. ex. Stagnelius, av lat.-grek. *Scandia* Plinius, Ptolemæus (Jordanes: *Scandza*); till Skandinavien; se d. o. och särsk. Skåne.

Skandinavien, lärt lån från lat.-germ. *Sca(n)dinavia*, etymologiskt identiskt med Skåne; se f. ö. d. o. och jfr Skanör.

skank, t. ex. I. Erici 1642, sv. dial. även *skånk*, där också med betyd. 'skenben' = no. *skank*, *skonk*, lår(ben), da. *skank*, smalben, motsv. mlty. *schenke*, lår, ags. *scanca* (eng. *shank*), nedre delen av lå-

ret. Avljudsformer: ffris. *skunka*, lår, benpipa, o. skinka. Av samma germ. stam *skank-* som fsv. *skakker* osv., sned (se skack, skaföttes); med samma grundbetyd. 'krökning o. d.' som t. ex. lår 2, lägg, vad 1, grek. *skélos*, ben, skänkel, till *skoliós*, krökt, böjd; osv. Se f. ö. skinka, skynke, skänkel o. skänka samt med avs. på växlingen av *a* och *å* framför *nk* kanka o. stånka 2.

skans, y. fsv. *skanz* 1507 = da. *skandse*, från ty.: mlty. *schantze*, skans, torr risknippa, från sen mhty. *schanze* ds. (ty. *schanze*). Sannol. med i dial. bortfallet *-r* av ett **schranze* = mholl. *schrantse*, risknippa (jfr öfris. *schantse*, torra kvistar) till germ. *skrent*, brista sönder, klyva, varom se skrinda o. skrot; jfr (sinsemellan dock avvikande) Falk-Torp s. 985 o. H. Schrœder PBB 29: 503 f. — Ordets gamla anv. om den inre aktersta delen av ett fartyg härrör från det forna bruket att i krigstid skydda denna genom en skansliknande inrättning. — Härav de från ty. lånade familjen. Schantz o. Skantz(e). — Jfr tillskansa sig.

Skanör, stad i Skå. = fsv. = isl. *Skáneyrr*; till *Skān-* i Skåne o. ör i betyd. 'sandbank' o. d., som också ingår i da. *Helsingör* o. i den sannol. i närheten av Skanör en gång belägna handelsplatsen *Halör* (900-t., jfr A. Bugge Hoops Reallex. 2: 423). Vokalen *-a-* beror på förkortning i obetonad första led; jfr om formen senast Kock Ark. 36: 83 f.

skap, sv. dial., membrum genitale equi = ä. nsv. (även om människor), fsv., fda. = da. dial. *skab* ds., isl. *skǫp* plur., könsdelar, ags. *sceap*; samma ord som skap n. under -skap (jfr sv. dial. *skapelse* i samma betyd.), såvida ordet ej, såsom förmodats av förf. Ark. 7: 166, utgår från en germ. konsonantstam **skapu(þ)*, jfr fhty. *sceffid*, skapare; jfr t. ex. isl. *ǫl*, öl ~ *ǫldr*, fin. *olut* (J. Schmidt), isl. *mjǫt* av **metuþ* ~ got. *mitaþs* ~ isl. *mjǫtuðr*, isl. *far* n., fartyg, av **fara(þ)* ~ fhty. *ferid* m. fl. av förf. anf. st. behandlade fall, där dock andra formella möjligheter äro tänkbara.

-skap som avledningsändelse för ett antal sbst. har tvåfaldigt ursprung: 1, fsv. *-skaper* m. = isl. *-skapr*, da. *-skab*, fsax. *-skepi*, mlty. *-schap* (f.), fhty. *-scaf* (f.) ags. *-scipe* (eng. *-ship*); av germ. **skapi-* m., såsom självständigt ord i fhty. *scaf*, sätt; utvidgat i fhty. (m. fl.) *-skaft* (ty. *-schaft*), jfr got. *gaskafts*, skapelse, m. fl., av germ. **skafti-*; båda vbalsbst. till skapa med grundbetyd. 'skapande, skaffande' (jfr nedan). — 2. y. fsv. *-skap* n. = da. *-skab*, möjl. beroende på lty. inflytande; annars formellt = isl. *skap* n., beskaffenhet (även i sv. skaplynne, fsv. *skaplynde*), plur. *skǫp*, öde, jfr fsax. *giskap*, ags. *gesceap*, skapnad, gestalt, öde (eng. *shape*). — De på *-skap*, best. f. *-en*, oftast med abstr. betyd., höra i regeln till adj., t. ex. bekant-, egen-, galen-, kvarlåtenskap (konkret), stundom till sbst., t. ex. fiendskap, vänskap. Historiskt sett utgå inga av dessa från verb: kunskap, fsv. *kun(d)skaper*, från mlty., är sammansatt med adj. *kund-*, känd, räkenskap, y. fsv. *rækinskaper*, från mlty., sannol. med den som sbst. använda infin. till vb. *reken* (för *rekenen*), o. vetskap, fsv. *vitskaper*, från mlty., med fsv. *vit* n. (= vett), mlty. *wit* m. Om drycken-, köpen-, veten-, äktenskap samt prästerskap se d. o. — De på *-skap*, best. f. *-et*, vanl. med abstr., stundom konkr. o. kollekt. betyd., höra nästan alltid till sbst., t. ex. adel-, grann-, land-, manskap. Om bo-, bur-, red-, sällskap se d. o.; jfr f. ö. även maskopi o. Tamm Avledn.-änd. hos sbst. s. 12 f. — Betr. grundbetyd. av -skap (o. ty. *-schaft*) är det ingalunda säkert, att denna, med Paul m. fl., varit 'beskaffenhet'. Se särsk. den utförliga undersökningen av Messing Neuphilologus 2: 185, 272, som söker visa, att t. ex. fhty. *winiscaf* = ags. *winescipe*, sv. vänskap urspr. äldst betytt den verksamhet varigenom man skaffar sig vänner, och sedan resultatet av verksamheten, det tillstånd som därigenom åstadkommits.

skapa = fsv. (ipf. *skōp*, ännu hos O. v. Dalin o. arkais. långt senare t. ex. O. Sjögren; *skapaþe*, *skapte*), forma, bilda, skapa, anordna, förordna, skaffa m. m., jämte *skœpia*, dana, motsv. isl.

skapa (pres. *-ar*), *skepja* (ipf. *skóp* o. *skapta*), no. *skapa* (*-ar* o. *-er*), da. *skabe*, got. *gaskapjan* st. vb, fsax. *skeppian*, fhty. *scaffan* (ty. *schaffen*, varav sv. skaffa) o. *scepfen* (jfr ty. *schöpfer*, skapare), ags. *scieppan*, av germ. **skap(j)an* st. vb, till en ie. rot *skab*, som haft ungef. samma betyd. som *skib* i det till betyd.-utvecklingen närstående skipa, alltså 'forma genom huggning' o. d. Jfr -skap o. skåp, beskaffad o. rättskaffens. — Växelform: ie. *skabh* i skava.

skar f., sv. dial. (Vrml.), pall, liten bänk, ett av de många ord som värml. dial. ha gemensamma med no. = no. *skor*, pall, fotsteg, plur. även *skarir*, isl. *skǫr*, kant, rand, steg, fog på sidoborden i ett skepp, av germ. **skarō*, till skära (bildat såsom t. ex. led 2, väg, till germ. **līþan*, gå); jfr Skara. Betyd.-utveckling: kant > steg > pall.

1. **skara,** t. ex. Schroderus Lex. o. 1638, oblik kasus (liksom hjärna, hjässa, timma osv.) av ä. nsv. *skare* (ännu t. ex. 1791), fsv. *skari* m. = isl. *skari* (väl från mlty.), da. *skare*, motsv. mlty. *schare* f., fhty. *scara* (i sht om krigare, ty. *schar*), avljudsform till skära, alltså egentl.: avskild del o. = ags. *scearu*, andel (eng. *share*). — Pluralf. *skarar* är ännu under 1700-t. den vanligaste. — Dessutom i ä. nsv. ofta *skar*, väl från ty. *schaar*; jfr dock även isl. *skǫr* ds.

2. **Skara,** stadsn. = fsv.; dat. *Skarum* VGL = isl. *Skǫrum* dat. Snorre (om Sigvat skalds färd); väl till en nom. plur. **Skarir*; snarast plur. till ett ord formellt = skar ovan, isl. *skǫr*, kant, bryn (jfr Noreen Spr. stud. 3: 98), besl. med skära; o. identiskt med Skara, två gårdar Sdml.; i så fall syftande på terrängförhållandena (dalsänkor el. dyl., »nedskärningar»), om vilka se Beckman NoB 1921 s. 9. — Styffes härledning från isl. *skarð*, skåra (Skand. u. unionst.) är av formella skäl oantaglig, men dess reella innebörd sålunda förtjänt av övervägande.

1. **skare,** på snö, H. Wrangel 1622: *skarenn* best. f.; i finnl. ofta *skara* såsom i ä. nsv. = isl. *skari*, no. *skare*, till skära.

2. **skare,** på ljus, sällsynt i litter., jfr nisl., no. *skar* n., egentl.: det som avklippes, till skära.

skarlakan, se scharlakan.

skarn (nu egentl. poet., högtidl. o. bibl.) = fsv., isl., da. = mlty. *scharn*, ags. *scearn*, av germ. **skarna-* n., träck, smuts; besl. med grek. *skṓr* n. ds. (genit. *skatós* av **skn̥tos*; jfr likabetyd. *çákrt*, genit. *çaknás*), sanskr. *ava-skara-*, exkrementer, o., med *d*-utvidgning, lat. *muscerda* (av *mus-scerda*), råttsmuts, fslav. *skarędŭ*, smutsig, osv., till ie. roten *sker*, avskilja, skära, i skära, alltså egentl.: det avskilda, liksom det avlägset besläktade lat. *excrēmentum* (se exkrement); jfr med samma grundbetyd. skita. — Även i betyd. 'sköka' o. d., t. ex. Bellman: 'Jag har då friat det lid'liga skarnet' Fredm. ep. nr 35; jfr det (trots Berneker m. fl.) väl besläktade lat. *scortum* i samma betyd., där dock antagl. betyd.-utvecklingen är en helt annan (i lat. utgående från betyd. 'hud, skinn'; jfr lat. *pellicula* = span. *pelleja*, sköka, till lat. *pellis*, fäll, ty. *hurenbalg*, *fell*, isl. *kvennskinn*). — I ä. nsv. var skarn betydl. vanligare än nu o. användes i en mängd sammans., där vi nu begagna *smuts-*, såsom *skarnfluga*, *-fläck*, *-grop*, *-hus* (avträde), *-ränna*, *-puss*, *-säck*, *-vatten* m. fl.; jfr dial. *skarrborre* osv., tordyvel, under detta senare ord.

skarndäck, skeppst., ovanpå topptimmerändarna liggande plankgång, Lavén 1853 osv.; (egentl. felaktigt) för äldre *skandäck*, Dalman 1765, Aftonbl. 1845, V. Rydberg 1857 = da. *skandæk*, från lty. *schandek* el. holl. *schand(d)ek*, *scham(p)dek*, väl till lty., holl. *schampen*, vidröra, genom vidrörande skada (se f. ö. skamfila); alltså egentl.: däck att avvärja stötar; jfr lty. dial. *schampstèn*, vägsten att hindra en vagn från att falla ned.

skarp, i dial. också: torr, hård, fsv. *skarper*, torkad, torr, skrumpen, vass, gäll, sträng = isl. *skarpr*, da., fsax. *skarp*, fhty. *scar(p)f* (ty. *scharf*), ags. *scearp* (eng. *sharp*); besl. med skorpa; till ie. roten *skerb*, *skreb* i litau. *skrebiu*, *skrebti*, vara el. bliva torr. — Härtill avledn.: vb, o, sbst. skärpa (se d. o.). — Skarp-

rättare, 1565: *scharp richter*, 1566: *skarprichteren* best. f., 1629: *skarfrichteren*; 1609: *scharprettare* = da. *skarpretter*, från (resp. efter) mlty. *scharprichter* el. ty. *scharfrichter*, jfr mlty. *de scharpe richter*, egentl.: som brukar det skarpa svärdet el. bilan, i motsats till den som hängde (ty. *henker*, eng. *hangman*). Förr även: *rättare*, kvar i dial. *rättareplats*, avrättsplats. Se f. ö. avrätta o. rättare.

[skarra, sv. dial., ge ett skrapande ljud, se skorra.]

Skarstedt, familjen., se -sta(d) 2 slutet.

1. **skarv,** simfågelsl. Phalacrocorax, ålkråka, t. ex. Kalm Resa 1753 = isl. *skarfr*, no. *skarv*, motsv. fhty. *scarbo* m., *scarba* (*-v-*) f. (ty. *scharbe*), ags. *scræf* m., till en ljudhärmande germ. rot *skarƀ*, som kan vara besl. med den i skrävla, jfr särsk. no. *skrava* bl. a.: kraxa, alltså 'kraxaren', efter fågelns läte, som också givit anledning till benämningen ålkråka.

2. **skarv,** tillsatt mindre stycke till förlängning, t. ex. 1643, fsv. *skarver*, ändan av ett brutet ben = isl. *skarfr*, stump i ändan av bräde el. planka, no. *skarv* ds., besl. med sv. dial. **skarva*, avbarka ett träd, mlty. *scharven*, smått skära, fhty. *scarbôn*, ags. *sceарfian* ds., av germ. **skarƀ-*; jfr ags. *sceorfan*, skära itu m. m., av germ. **skerƀ-*, till ie. (*s*)*kerp*, skära, jfr lett. *schirpta*, skärva, osv. samt under harv. Andra nära besl. ord se skärva o. skorv. — Härtill vb. skarva bl. a. i den överförda betyd. 'överdriva, ljuga', t. ex. Dahlstierna, C. Gyllenborg 1721; jfr sv. (vard.) lägga till i samma betyd.

skata (Gyllenius 1667: plur. *skatar*) = fsv., no. = da. *skade*; till *skate*, spets (se följ.), efter den långa stjärten (Jägerskiöld hos v. Friesen Nord. språkhist. 1: 40 n.); alltså = isl., no. *skata*, rocka, Raja, da. dial. *skade*, efter den långa o. smala stjärten o. den spetsiga nosen. Säkerl. en speciellt nordisk bildning o. icke, med H. Pedersen Kelt. Gr. 1: 111, besl. med ir. *cadan*, vild gås (nir. *cadhan*). — Om en annan, åvenledes uteslutande nordisk beteckning på skatan se skjura. — Samgermanskt ord för 'skata' saknas: de västgerm. språken ha dock bildningar av en gemensam stam *ag-*: ags. *agu*, fsax. *agastria*, fhty. *agalstra* m. m. (ty. *elster*), av trots framställda tolkningar dunkelt ursprung; liksom också beteckningarna i de slavo-balt. språken utgå från samma stam. Isolerat står lat. *pica* (av omstritt urspr.). — Till växlingen har säkerl. den omständigheten bidragit, att skatan varit föremål för allehanda vidskepliga föreställningar (såsom delvis ännu o. sålunda vissa namn blivit tabu; se Sahlgren NoB 6: 6 n. 1 o. under björn, ekorre, Jöns (jösse), lindare, nalle, orm, padda, spindel 1, sutare, tossa 2, varg, vessla samt om räven under skog. Jfr t. ex. Dalin Sagan om hästen: 'han hängde skator öfver Hästen i krubban, at afvärja krank(dvs. spökeri)'; på Linnés tid ansågos de i Skanör, där de voro sällsynta, båda skeppsbrott (Sk. resa s. 229). Att döda skator anses på sina håll alltjämt olycksbringande. Se f. ö. Gaslander 1744, Sv. lm. Bih. I. 3: 41, o. Feilberg under *skade*. — Om vissa omskrivande smeknamn på skatan se under alka (tillägg) o. Klas. — F. ö. i sammans. även om andra fåglar, t. ex. strandskata, sv. dial. *skogsskata*, nötskrika, spillkråka, även i gamla bibelövers., m. fl.

skate (mest. dial.), trätopp, spets, stjärt, spets av socken som skjuter in i annan socken o. d. (*Regna skate* osv.), fsv. *skati*, trätopp o. d. = no. *skate*, trästam utan grenar, ävensom isl. *skati*, man (egentl.: lång el. dyl.), av germ. **skatan-*, till en germ. rot *skat* = ie. *skad*, möjl. biform till ie. *skad*, springa fram el. dyl., i lat. *scatēre*, *-ere*, spruta fram, litau. *skasti*, hoppa, ags. *sceadel*, vävspole, no. *skadd*, liten sik, ags. *sceadd* (eng. *shad*, Clupea alosa); jfr även isl. *skatlyrði*, hånande (egentl.: spetsiga?) ord. En tredje växelrot germ. *skaz-* se skog o. skägg. Jfr skata.

skatt, fsv. *skatter* = isl. *skattr*, da. *skat* ds. som i nsv., got. *skatts*, mynt, pänningar, fsax. *skat* ds., fhty. *scaz* ds. (ty. *schatz*), ags. *sceatt* ds., även: avgift, egendom, jfr ffris. *sket*, även: boskap, av

germ. **skatta-*; jfr fslav. *skotŭ*, boskap, väl lån från germ. Med avs. på betyd. 'boskap ~ pänningar' se under fä. F. ö. blott osäkra gissningar, så mycket mer otillförlitliga, som man ej vet, vilken av de nämnda betyd. som varit den ursprungliga. Till litteraturen hos Falk-Torp s. 1541 o. Olson Appell. subst. s. 300 kan läggas den utförliga framställningen hos E. Schröder Zfvergl. Sprachf. 48: 266, som på grund av de fhty. biformerna *quaz* o. *swaz* ansätter ett urgerm. **skwatta-*; f. ö. utan kända anknytningar.

skaut, se bojskaut.

skava = fsv. (ipf. *skōf*) = isl. *skafa*, da. *skave*, got. *skaban*, mlty. *schaven*, fhty. *scaban* (ty. *schaben*), ags. *scafan* (eng. *shave*), sannolikast av ie. roten *skabh* i lat. *scabere*, skava, skrapa, *scaber*, skrovlig, fslav. *skobli*, skavjärn, litau. *skabù*, *skabėti*, skära, hugga, som dock även kunna utgå från ie. *skab*. En parallellrot till *skab* i skapa o. *skap* i grek. *skáptō*, gräver, dit, formellt sett, även skava kunde föras. — Härtill bl. a. sv. dial. *skavi*, *-a*, skavjärn, fsv. *skavi* m., mlty. *schave* f., fhty. *scaba* (ty. *schabe*), no. *skavl* m. ds. — Jfr skabb, skavel, skovor o. skåp (slutet).

skavank, 1525: *skawanck*, men 1619: *skadhawank* o. 1636: *skadhwanck* = ä. da. *skawonck* 1535, *skadvanke*, da. *skavank*. Om ej, såsom möjligt är, formerna *skadha-*, *skadh-* bero på falskt etymologiserande, är ordet sammansatt av skada o. vank, fel, o. betyder sålunda: fel el. brist som uppkommit på grund av (yttre) skada. I annat fall måste dess ursprung betecknas som okänt; om, såsom bl. a. Dalin o. Rietz uppge, ordet särsk. skulle nyttjas om skavsår, har väl denna betyd. uppkommit på grund av senare anslutning till skava. Jfr Hjelmqvist Spr. o. st. 12: 227 f. o. där citerad litt.; jfr dessutom Jessen NTfF 3 R 15: 145. I lty. finns ett *scharwank* i betyd. 'hån, spott'.

skavel, n. (o. m.?), dialektord, ollon av bok o. ek, omogen frukt, ä. nsv. t. ex. Rosenfeldt (*skofvelet*), P. Erici, Var. rer., fsv., fgutn. *skafl*, ätliga växter, trädfrukt; en som det synes speciellt svensk (o. gotl.) bildning, väl till skava; egentl.: ngt avskavat till föda; med kollektiv funktion hos *l*-avledn. såsom i dravel o. sovel.

ske = fsv., da., från mlty. *schên* = fhty. (*gi*)*scehan* st. v. (ty. *geschehen*), ags. *scéon*; väl egentl. 'springa fram' o. identiskt med mhty. *schehen* st. v., fara hastigt åstad, i avljudsförh. o. med Vernersk växling till sv. dial., isl., no. *skaga*, sticka fram, osv. (se skog, skägg). Ie. rot *skek* i fslav. *skočiti* o. *skakati*, hoppa, o. i åtskilliga fir. ord. Jfr f. ö. under skick, skicka, skikt o. skätta. — I fsv. o. ä. nsv. i vidsträcktare anv. än nu, bl. a. i betyd. 'vederfaras, komma till del', jfr gamla bibelövers.: 'Då skedde Herrans ord till Samuel' 1 Sam. 15: 10 (Luther: *geschach*), 'den wälgerning, som dig skedde' Jerem. 2: 2, kvar i t. ex. nsv.: 'det sker mig orätt'; men även i den nu vanligaste betyd. 'ega rum', t. ex. O. Petri Kr.: 'Tå . . skeedde monga herredagar' (nu obruklig förb.).

[Skeby, ortn., Ögtl., se under skede slutet.]

sked, fsv. *skēþ* = isl. *skeið*, vävsked, i fno. även: matsked (om plur. *skeiðir* se skida 1), da. *ske*, av germ. **skaiðō-* el. **skaiþō-*; jämte ags. *scáðel*, vävsked. till germ. **skaiþan*, *-ð-*, skilja, klyva = got. *skaidan* redupl. vb, fsax. *skēthan*, fhty. *sceidan* (ty. *scheiden*), ags. *scádan* (eng. *shed*, utgjuta), skilja, i ags. även: klyva, skvätta (se skeda), besl. med litau. *skaitýti*, räkna, fslav. *čitati*, räkna, läsa, egentl.: urskilja; med rotvarianten ie. *sk(h)id* i lat. *scindo*, klyver, grek. *skhizō* (**skidjō*) ds. (se schism, sedel), sanskr. *chid-* ds.; se f. ö. skede, skena 2, skida, skita, skädda. Grundbetyd. är alltså: kluvet trästycke, vilken betyd. klarare avspeglas i no.: tvärstycke mellan skaklarna; i sv. dial. *vindske*, ett bräde på husgaveln, fsv. *vindskēþ*, isl. *vindskeið* osv., jfr sv. dial. *vä(de)rbrä(d)e*, ty. *windbrett*; ävensom i fsv. *arþaskēþ*, enl. Schlyter 'plogskakel', enl. Norrby Ydre h. gårdn. 2: 204 'ristjärn', o. *liþskēþ*. Till betyd. jfr f. ö. slev. — Träskedar äro i Norden bekanta sedan den yngre stenåldern. — Om ett annat germ.

ord för '(mat)sked' se under lapa o. Leffler. — Jfr även under vävsked.

skeda, kem., tekn.: skilja guld från silver, ä. sv. *sked(h)a*, skilja, t. ex. P. Erici 1582, Linné (i betyd. 'bena', om håret) osv., jfr Tegnér: 'Scheele skedar skapelsen i härden', från mlty. *schêden* el. (med ljudutbyte) ty. *scheiden* ds. = got. *skaidan* osv.; se närmare under sked. — Skedvatten, salpetersyra, B. Olai 1578: *schede watn*, y. fsv. *skede watn* P. Månsson s. 599; förr använt att skilja guld från silver.

skede, i dial. även: vägstycke o. d. (så ock i ä. nsv., t. ex. L. Petri Kr.), kappridning (jfr *Staffansske(d)e*, kappridning från kyrkan Staffansdagen, dvs. annandagjul, se under Stefan), omgång, åkerstycke, åkerren, m. m., fsv. *skēdhe*, tidrymd, tid samt i uttr. *medh eth skedhe*, på en gång, i fart; närmast *ia*-avledn. av isl. *skeið* n. ds., no. *skeid*, ä. da. *sked*, motsv. det lapska lånordet *skaidde*, bergsrygg mellan två floder o. d., besl. med mlty. *schêde* f., fhty. *sceida* (ty. *scheide*), gräns, vägskäl, till germ. **skaiþan*, skilja (se sked), alltså: avsnitt el. gräns i rum el tid. — De nord. orden ingå i en mängd ortnamn, med något skiftande betyd., i regel med den urspr. i fsv. ej uppvisade av 'gräns' el. 'skiljoväg', t. ex. Lannaskede, fsv. *Landaskēdhe*, egentl.: landgräns (jfr landamäre), Skeby Ögtl. (av fsv. *Skēdhaby*), Skeda, Skede, Skee, Skenäs (se d. o.) osv.; jfr förf. Ortn. på *-inge* s. 241. — Med avs. på betyd.-utvecklingen till 'tid' se analogier under tid.

Sked(e)vi, ortn., se under Skövde.

skedvatten, se skeda.

Skee, ortn., se skede.

skejsel, sjöt., råseglet näst ovanför över (boven)bramseglet, från eng. *skysail*, egentl.: himmelssegel (se sky).

skeka (lokalt riksspr. o. dial.), skreva (med benen), fsv. **skēka* i tilln. (Haquinus) *Skeek* (förf. Xen. Lid. s. 108) = isl. *skeika*, slingra, no.: vika av, gå snett, skreva, da. *skeje*, vika av, *skeje ud*, komma på villovägar, leva utsvävande; av germ. **skaikōn*, till en *k*-utvidgning av samma germ. *skai-*, som ingår i no. *skeima*, se snett o. förstulet, *skeina*, flyga snett; se närmare skena 1 o. under skev.

skela, 1754 = da. *skele*, från mlty. *schelen* = mhty. *schilhen* (ty. *schielen*; jfr skillra), germ. stam *skelh-*, vartill även mlty. *schel(e)*, skelande (varifrån ä. sv. o. ä. da. *skel*), fhty. *scelah*, sned, skelande (ty. *scheel*), ags. *sceolh*, med grammatisk växling i fsv. *skiælgher*, sv. dial. *skjalg*, isl. *skjalgr*; utvidgning med ie. *k* (*kᵘ*) av roten i grek. *skoliós*, krokig, sned; jfr skuldra o. Schéele.

Skelderviken, Skå., väl av fsv. (fda.) **Skældarvik*, till genit. sg. av sköld o. alltså ett av de icke få nord. vik-, sjö- o. ånamn, som innehålla detta ord; se närmare under Skällnora.

skelett, Retzius 1772, Kellgren 1776: *en squelette* = da. *skelet*, från ty. *skelett*, fra. *squelette*, av grek. *skeletón* n. (underförstått: *sōma* n., kropp), egentl.: något uttorkat, till *skeléein*, *skéllein*, göra torr (se skäll). — Tidigare i sv. det grek. ordet.

Skellefte, stadsn., fsv. *Skælloft*, egentl. namn på Skellefte älv; möjl. urspr. lapskt; dock synes det svenska namnet icke kunna ljudhistoriskt förbindas med de motsv. lapska formerna; se K. B. Wiklund NoB 2: 108.

skelört, Chelidonium majus, svalört, Var. rer. 1538, förr även *skell-* 1648, *skäl-* m. m., y. fsv. **skelyrt* (Harpestr. Läkeb.: *sthelyrt*; felskrivning), från ty. *schellkraut*, *-wurz*, ett redan medeltida namn (1300-t.), efter lat. *chelidonium*, varav också sv. dial. *silledön* Skå. m. m., no. *sela-*, *selidon*, da. *seladon(ner)*. Sv. svalört 1638 = ty. *schwalbenkraut* är en översättning av samma lat.-grek. namn (till grek. *khelidón*, svala); jfr svalört. Om anledningen till namnet ha olika förmodanden framställts; se Lyttkens Sv. växtn. 2: 984.

skema = ty. osv., från grek. *skhēma* n., utkast, grundritning, ställning, hållning, till rotstadiet *sgh* av *ékhō* (av e. **seghō*), håller, har (jfr aor. infin. *skheîn* osv.); besl. med hektisk o. skiss o. urbesl. med seger.

[skemm, sv. dial., sken, se skimra.]

sken, glans o. d., fsv. *sken*, *skin* = isl., da. *skin*, av germ. **skina-* n., till

skina såsom t. ex. bett, grepp till bita, gripa; växl. med *skīni- m. i fsax., fhty. scîn (ty. schein; jfr ögonskenlig), med i dylika verbalabstrakta vanlig växling av nord. neutral a-stam o. vgerm. maskulin i-stam. — Fsv. skiin, ä. nsv. skijn t. ex. Bib. 1541 (jämte sken), beror på anslutning till skīna el. på lån från mlty. schîn. — Skenfager, fsv. skinfagher, ett blott svenskt ord. — Skenhelig, Schroderus Com. 1640, förr stundom även skijn-, t. ex. Lucidor, motsv. da. skinhellig, efter ty. scheinheilig, till det nyss nämnda ty. schein, avljudsform till sken.

1. **skena,** löpa vilt åstad (särsk. om hästar), L. Petri (om häst), förr även: studsa tillbaka o. d. (*skena af*), glida åt sidan el. i orätt riktning (t. ex. 1740); ipf. förr stundom *skente* = no. *skjena*, *skina*, fara i väg, särsk. i sned riktning, da. dial. *skjenne* (ds. som i sv.), av germ. *skinōn, löpa snett, avljudsform till no. *skeina*, flyga snett el. lutande, glida åt sidan, *skeima*, se snett o. förstulet, rotbesl. med lat. *scævus*, vänster, grek. *skaiós* ds., av *skai-uo-; se även under skeka, skev samt skena 2 (slutet).

2. **skena,** sbst., fsv. *skena* i *arm-*, *gulskena*, även: skenben = da. *skinne*, från mlty. *schene*, skena, skenben, o. i nyare tid även påverkat av det identiska ty. *schiene* (av fhty. *scina*) = ags. *scinu* (eng. *shin*), av germ. *skinō-; besl. med de inhemskt nordiska sv. dial. *skener*, skridskor (åtm. förr allmänt, i sht i Götal.), no. *skina*, liten skiva, *skima*, stor skiva ~ *skeima*, *skeina*, större tunn platta, egentl.: det kluvna, *n-* o. *m*-avledn. av ieur. roten *ski*, klyva, i sked, skida osv.; se f. ö. dessa ord. Från germ. spr.: fra. *échine*, ryggrad. — En avledn. på *-n* av samma rot är även ä. nsv., fsv. *skēna*, sår (tillfogat med vapen), skråma = isl., no. *skeina*; jämte sv. dial. *skäin(a)*, lätt såra, fsv. *skēna* = isl. *skeina*, ags. *scénan*, av germ. *skainian (med påverkan av de ord för 'snedhet' o. d., som behandlats under skena 1). — Härtill: skenben, 1580-t.: *skene-*, fsv. *skin-* o. *skinubēn* = da. *skinneben*, från mlty. *schenebein* = ty. *schienbein*, ags. *scinbán* (eng. *shin-bone*).

skenben, se föreg.

Skenninge, stadsn., se Skänninge.

Skenäs, det gamla Gyllenborgska-Oxenstiernska godset i Sdml., fsv. *Skēdhanæs*, till skede, egentl.: skiljegräns o. d.; snarast med syftning på egendomens belägenhet på näset mellan Kolsnaren o. Edeviken; möjl. är *Skedhe* den äldsta namnformen (= ortn. Skede, Skee), som senare utvidgats med *-næs*.

skepa sig, göra sig till, den t. ex. hos Arvidi 1651 uppträdande ljudlagsenliga utvecklingen av fsv. *skipa*, ställa, ordna = skipa, se d. o. Hit hör det i bibelspr. kvarlevande skepelse med *e* från verbet el. en götaländsk form, fsv. *skipilse*, Lind: *skipelse* (jämte *-e-*); jfr vidskepelse. — En tjänares skepelse, efter N. T., Fil. 2: 7.

skepling, Melampyrum pratense, ängskovall, Linné 1755 (från Vstml.); av okänt ursprung. I dial. o. ä. sv. även *ekört*, *holtemjälla* till hult, *kovele*, *mjölkvall*, *nyckelgräs*, *oragräs* (till *or(a)*, stenig skogsbacke, stor skog, jfr Orust).

skepnad, ä. nsv. *skepnad* (*-at*), öde, skickelse, 1629, Columbus, en blandform utan direkt motsvarighet i fornspr., med *e* väl från bl. a. skepelse (se skepa sig) o. möjl. också från ä. nsv. *skepad* = fsv. part. *skipadher*; f. ö. antagl. utgående från dels fsv. *skipnadher* ds. och dels fsv. *skœpna*, skepnad, men framförallt: öde, skickelse = ä. nsv. *skäpna*, t. ex. Messenius (även *skäpne*), jämte *skepna* Bib. 1541, motsv. isl. *skepna*, skapnad, skapad varelse, da. *skœbne*, öde, av germ. *skapniōn, till skapa (kanske närmast från part. *skapana-*). Utvidgat av detta *skœpna* är y. fsv. *skœpnatt*, öde, ä. nsv. *skäpnad* Syll. 1649, *skäpnat* U. Hiärne. Jfr Tamm Spr. o. st. 2: 219.

skepp, ä. nsv. o dial. även *skēp*, y. fsv. *skepp* o. *skēp*, fsv. *skip*, även: båt (såsom ännu i dial.) = isl., got., fsax. *skip*, da. *skib*, fhty. *skif* (ty. *schiff*), ags. *scip* (eng. *ship*), av germ. *skipa-, till ie. roten *sk(h)ib*, klyva (se skipa); alltså egentl. om urhålkad trädstam, liksom fsax. *scap*, fat, båt, mlty. *schaf* till parallellroten *skab* (se skåp), el. grek. *skáphos*, urhålkad trädstam, båt, skepp,

till *skabh* (se skava o. skåp slutet), el. som båt till *bhid*, klyva, el. fhty. *scalm* till *skel* ds. (se skalm), el. som lat. *nāvis*, skepp = no (ho, ränna). — Fhty. *skif* (ty. dial. *schiff*) o. mlty. *schip*, liksom fsax. *scap* o. mhty. *schaf*, beteckna också olika slags träkärl; jfr till betyd.-utvecklingen t. ex. ry. *súdno*, nu: skepp, förr: fat, skål, el. grek. *kýmbē*, båt, bäcken ~ *kýmbos*, fat, osv. (se även Heinertz PBB 41: 489). — Betyd. 'skepp i kyrka' efter lat. *nāvis*, möjl. på grund av förväxling mellan grek. *nāós*, tempel, o. *naũs*, skepp. — Det ieur. ordet för 'båt, skepp' är annars *nāu-* i sanskr., grek., lat., kelt. spr. o. isl. (*nór* = sv. dial., no. *no*, tråg m. m.; se no). Om isl. *kjóll*, fhty. *kiol*, ags. *céol* se kula o. det ej besläktade köl (slutet). — Härtill fsv. (fda.) personn. **Skipar* (av urnord. **Skipa-harja-*; jfr Einar, Ragnar osv.), som ingår i ortn. Skepparslöv Skå. o. Skepperstad Smål. — Skeppare, fsv. *skipari* ds., men även: sjöman, sjöfarande = isl. *skipari* i sistn. betyd. = fda. (Ulstrupsstenen), sjöman, matros. Jfr fsv. *skipman*, sjöman, skeppare, ä. nsv. *skep(p)man* o. *skep(p)s-* (redan hos L. P. Gothus) = isl. *skipmaðr*, ty. *schiffman*. — Skeppsbrott, jfr L. Petri Kr.: *i skipsbrota*, y. fsv. *skipbrut* (*-o-*) = isl. *skip(s)brot*, da. *skibbrud*; till fsv. *bryta skip(il)*, isl. *brjóta skip*; jfr mlty. *schipbroke*, ty. *schiffbruch*, ags. *scipgebroc*, till germ. **brekan*, bryta (se bråk 1, bräcka 1); jfr lat. *naufragium* ds., till *nāvis*, skepp, o. *frangere*, bryta (se fraktion). — Skeppsbruten, äldst med *skep-* Bröms Gyllenm. visb., Lex. Linc. 1640 m. fl., sedan *skepps-* = da. *skibbruden*, ombildat av fsv. *skipbruta*, *-brota*, snarast en gammal *n*-stamsbildning, jfr Ter. Andr. o. 1550: *bliffua skep broth*; i ty.: *schiffbrüchig*. — Skeppund, se d. o.

[Skepparslöv, socken i Skå., Skepperstad, socken i Smål., se föreg. o. -löv, -stad.]

skeppund, fsv. *skippund*, redan i Uppl.-l. = isl. = mlty. *schippund*, jfr mlat. *navale talentum*: till skepp o. pund; urspr. för skeppslaster använd viktenhet (10 skeppund = en skeppslast). Avlyst i Sverige 1855.

skeptisk, motsv. i ty. osv., efter grek. *skeptikós*, benägen för betraktande el. undersökning, till *sképsis*, eftertanke, undersökning, tvivel (varav sv. skepsis), bildning på *-ti* till roten i *sképtomai*, spejar, osv.; se f. ö. spå.

[skerva, sv. dial., engelska sjukan, se skärva 2.]

skev, fsv. *skēver* = isl. *skeifr*, da. *skæv*, mlty. *schêf*, ty. dial. *scheib*, ags. *scáf* i *scáf-fót* (*scaffot*, *scabfot*); enl. vanlig uppfattning av germ. **skaifa-*; väl i så fall avlägset besl. med ty. dial. *schepp*, lett. *schkībs*, sned, grek. *skimbós*, halt, ävensom möjl. lat. *scævus*, grek. *skaiós*, vänster; jfr även under skena 1 o. skeka. — Vokalen i mhty., ty. *schief* är flertydig: germ. **skēfa-* el. **skeufa-* m. m. — Annorlunda dock Jessen NTfF 4 R 3: 109, som antager, att isl. *skeifr* (o. väl då också fsv. *skēver*?) är lån från mlty. med samma utbyte av lty. *ê* mot *ei* som i *greifi*; i så fall germ. **skeuf-*. Ty. dial. *scheif* kommer av *schief* som *deib* av *dieb*, tjuv. De ags. formerna ha enl. J. ett annat ursprung: besl. med skiva (märk glosseringen *pansa*, bredfot); jfr isl. *skeifa*, hästsko. För Jessens uppfattning, åtminstone att isl. *skeifr* (o. fsv. *skēver*) vore lånade, talar, att ordet sent uppträder i de västnord. spr. o. fsv. samt synes rätt sällsynt i dial. Är vidare hans åsikt om ty. dial. *scheif* riktig, vilket kräver en särskild undersökning, försvinner ett ytterligare stöd för den äldre uppfattningen. Alltså: t. v. oavgjort.

skick, 1508 *skik*, ställning, förhållande = da. *skik*, från mlty. *schik*, form, riktigt tillstånd, lty. även: bruk = mhty.: sätt, tillfälle (ty. *schick*, skick, ordning), till vb. skicka i betyd. 'ordna o. d.' I sv. i senare tid påverkat även av de yngre tyska orden o. betydelserna.

skicka, fsv. *skikka*, ordna, förordna, sända m. m., jämte senisl. *skikka*, da. *skikke* från mlty. *schicken*, ungef. ds. = mhty., ty.; väl av germ. **skikkian*, av **skeg̃n-*, med Vernersk växling o. *n*-utvidgning till **skehan* (= ske). Grundbetyd. är 'ordna, ställa om', varifrån bl. a. 'skicka', egentl. från utförligare uttr. med betyd. 'ställa om att ngt kom-

mer i väg' o. d. — Härtill: skickelse, fsv. *skikkilse*, ställning. ordning, bestämmelse (jfr Bib. 1541: 'hoo sigh setter emoot Offuerheten, han setter sigh emoot Gudz skickelse') = da. *skikkelse*; jfr mlty. *schickenisse*. I den någon gång uppträdande betyd. 'skepnad, gestalt' är ordet danism.

1. **skida** (svärd- o. d., slida), fsv. *skīþa* = isl. *skíða*, bl. i betyd.: kluvet trästycke, snöskida (se följ.); närmast avledn. av fsv. *skīdh* n., ett av de stycken, i vilka en stock klyves (ä. nsv. *skid* t. ex. Kolmodin Qv.-sp., sv. dial. *ski*) = isl. *skíð* ds., även: snöskida, ffris. *skīl*, vedträ o. d., fhty. *scīt* (ty. *scheit*), ags. *scīd* (eng. *shide*) = fir. *sciath*, sköld (egentl.: bräde; jfr under sköld), av ie. **skeito-*, rotbesl. med germ. **skaiþan*, klyva, skilja; se sked, skede. Avljudsformer: isl. *skeiðir* f. plur., egentl. plur. till *skeið* (= sked) i dess grundbetyd. av 'kluvet trästycke' (jfr plur. isl. *spænir* o. *sliðrar* i samma betyd.; se spån o. slida; om isl. *skalpr* ds. se skalp), fsax. *skēlthia*, fhty. *sceida* (ty. *scheide*), ags. *scēð* (eng. *sheath*); med avs. på grundbetyd. jfr även under trod. Ordet syftar alltså äldst på de träskivor, av vilka svärdsskidan bestod. — Till fsv. *skīdh* osv. hör bl. a. den gamla sammans. sv. dial. *skidgård* (åtm. förr allm.), gärdesgård av stavrar, ä. nsv., ännu t. ex. Weste 1807 (men av Dalin 1853 anfört som en förr brukad benämning), motsv. i isl., no.

2. **skida** (snö-), i ä. nsv. i stället stundom *skid*; jfr *skidekarl*, skidlöpare, L. Petri osv. = isl. *skíða*; samma ord som föreg.; alltså egentl.: kluvet trästycke. — Om ett annat nord. ord för 'skida', sv. dial. *andrer* osv., se under ån dra (dial.).

skiffer, Swedenborg 1737 (*schiffer*), Linné 1747, Cronstedt 1758 osv., ä. sv. även *skifer*, Sahlstedt 1773 o. ännu Dalin 1853 (som växelform), jfr skå. *skefer* = da. *skifer*, från ty. *schiefer*, av fhty. *scivaro*, stenskärva, träbit, motsv. meng., eng. *shiver* ds. o. mlty. *schiver*, *schever*, varav ä. da. *skever* o. väl även ä. sv. *skifver* Swedenborg 1719, Linné 1735, 1754 m. m. (se skäver); jfr no. *skivra*, tunn skiva; till roten i skiva. Jfr skävor. — Det långa *f*-et i sv. utgår snarast från ä. ty. *schiffer*, men kan också tänkas utvecklat på svensk botten såsom substitution för tyskt *f* (jfr Noreen V. spr. 4: 66). — Uttalet *skifer* förutsättes hos Bellman 2: 290 (Carléns uppl.) av rimmet *kalifer*.

skifta, fsv. *skipta* (ipf. *-te*), dela, byta, ändra, förordna, inrätta = isl. ds. = da. *skifte*, mlty. *schiften*, *schichten*, ags. *sciftan* (eng. *shift*), dela, växla m. m.; besl. med skipa (se d. o.). Böjningen efter III. kvarlever (alternativt) ännu o. 1750; med övergång till ipf. *-ade* såsom i gästa, hitta, hämta, reta, skämta, störta, trösta, vänta (huvudsakl. på grund av det otydliga ipf.-märket *-te* i ord på *-t*). — Härtill: skifte, fsv. *skipte* = isl., bildat som t. ex. yrke till yrka m. fl.

skikt, 1614 = da., från mhty. *schiht*, anordning, skikt, bestämd arbetstid för gruvarbetare, egentl. bildning på *-ti* till germ. **skehan* (se ske), men i till betyd. anslutande sig till skicka, egentl.: anordna. Samma ord är det i fråga om betyd. närmare ske stående mlty. *schicht* = fhty. *gisciht* f., händelse, skickelse (ty. *geschichte*).

skildra, äldst i betyd. 'måla', vanl. med *af*, t. ex. Runius o. 1713, under 1700-t. stundom *skil(l)ra* (Arvidi 1651: *skilra* kan betyda 'skyldra') = da. *skildre*, från mlty. *schilderen*, måla, ty. *schildern*; egentl.: måla (vapensköldar), avledn. av mlty. *schilder*, bl. a. målare av vapensköldar = ä. ty. *schilder*. Med avs. på bruket att måla sköldarna jfr Tacitus Germ. kap. 6 o. flera vittnesbörd från forngerm. diktning. — Härtill ä. nsv. *skildrare*, målare, t. ex. 1669, o. *skilderi*, målning, t. ex. 1660, Linné, O. v. Dalin, Lind 1749 (betecknat som »vulg.»), Weste 1807 o. ännu hos Atterbom = da. *skilderi*, från ty. *schilderei*. — Jfr skyldra.

skilja, fsv. *skilia*, även: inse, förstå (egentl.: urskilja), bestämma, döma = isl. *skilja*, da. *skille*, av germ. **skiljan*, med växelformen **skelōn* i mlty. *schelen*, skilja, vara olika, tvista med; egentl.: klyva, jfr got. *skilja*, slaktare; besl. med litau. *skeliù*, *skélti*, klyva, grek. *skállō* (**skl-iō*), kratsar, gräver, ir. *scailim*, skil-

jer, skingrar, osv.; av ie. roten *skel*, en parallellrot till *sker* i skära. Jfr skäl ävensom skal, skalk 2, skalle, skalm, skilling, skolla 1, 2, skål, sköld; jfr även skalp, skölp, Skälf. — En utvidgning *skl-i-* föreligger väl i slinder osv. — Skilsmässa, y. fsv. *skilsmœssa* (*-e-*) 1496 = da. *skilsmisse*, i ä. da. även 'skillnad, gräns', av fsv. *skil* (se skäl) o. ett sbst. motsv. isl. *missa*, förlust, saknad (se miss-, mista).

skilling, fsv. *skillinger* = isl. *skillingr*, da. *skilling*; lån från lty. resp. ags. = got. *skilliggs* osv.; allm. germ. Sammanställningarna med *skell-*, klinga (se skälla), el. *skel-*, klyva (se skilja), el. med sköld (**skildling*, jfr fra. *écu* av lat. *scūtum*, sköld) äro mer el. mindre otillfredsställande från ordbildningslärans el. formens synpunkter. Den senaste tolkningen har emellertid nyligen ånyo hävdats av E. Schröder KZ 48: 254 f.: myntet har äldst använts som bröstsmycke. Förklaringsförsöket hos Brøndal Substrater og laan s. 148 f. är oantagligt. — Den i lagspråkstermerna köpe-, pantskilling uppträdande betyd. 'avgift, viss pänningesumma' har mltysk förebild; jfr mlty. *kôpenpennink*, köpeskilling, o. *vredeschillink* (varav fsv. *fridhskillinger*, viss avgift till rådet vid överlåtelse av fast egendom). — I likhet med många beteckningar för nu obrukliga mynt kvarlever ordet alltjämt i vissa stående uttryck, t. ex. inte en skilling, spara på skillingen men låta dalern gå (el. rulla), båda med motsvar i da., ävensom i sammans. tolvskilling, samtliga dock helst inom den äldre generationen; jfr under styver samt t. ex. fra. *n'avoir pas un* (*rouge*) *liard*, till det föråldrade myntnamnet *liard*.

skillra, 1787, i sht vanligt under 1900-t., från ty. *schillern*, skimra, skifta i olika färger, besl. med *schielen* (= skela), som även haft denna betyd.

skiltvakt o. **skyltvakt**, hos Lind 1749 ombildat till *sköldvakt*; i ä. nsv. ofta abstr. i betyd.: tjänstgöring som skiltvakt, t. ex. Schroderus 1620 (*skilt-*), Spegel, C. Gyllenborg (*stå . . på skyltvacht*) = da. *skildvagt*, från ty.: mlty., mhty. *schiltwachte* (ty. *schildwacht* o. *-wache*), egentl.: vaktpost med skölden i hand, dvs. i full rustning. Med avs. på utvecklingen *skilt-* till *skylt-* se skylt.

skimmel, häst med vita hår insprängda bland svarta o. röda, G. I:s reg. 1553: *skymbler* plur.; t. ex. 1755 *skimmlar*; från ty. *schimmel* (mhty. *schimel*); egentl. samma ord som ty. *schimmel* osv., mögel, varav ä. nsv. *skimmel*; besl. med skimra; se d. o. — Biformen skymmel beror på övergången *-im-* > *-ym-*; jfr skymf, skymta.

skimra, Stiernhielm: *skimrande*, dock vanligt först långt senare; jämte ä. da. *skimre*, skymma, från ty.: mlty. *schemeren*, bli halvmörk, ty. *schimmern*, skimra = ags. *scimrian* ds. (eng. *shimmer*); *r*-avledn. till stammen i isl. *skima* (ipf. *-md-*), glimta, *skima* (ipf. *-að-*), speja, sv. dial. *skemma*, glimta, ags. *scimian*, vara mörk, ä. nsv. *skem* t. ex. Stiernhielm, sv. dial. *skemm*, *skämm*, isl. *skim* n. o. *skimi* m., skimmer, fsax. *scimo*, skugga, glans, ty. *schemen*, skuggbild, ags. *scima*, skugga ~ ags. *scimian*, skina, got. *skeima*, lykta, fsax., fhty. *skîmo*, glans, ags. *scima* ~ mhty. *scheim*, glans; till roten *ski* i skina, sken, skir. Med avs. på växlingen 'skugga' o. 'glans' jfr det rotbesl. grek. *skiá*, skugga (jfr skioptikon); samt se skugga (i fsv.: beskugga o. polera). — Härtill sbst. skimmer, Stagnelius 1813 osv. (tidigare bl. enstaka), från ty. *schimmer*, alltså med avledn. *-er* egentl. från verbet, såsom i de inhemska glitter, joller, klander, sladder. Förr mineral. i betyd. 'glimmer', t. ex. U. Hiärne (*sch-*), Linné.

skina, fsv. *skīna* = isl. *skina*, da. *skinne*, got. *skeinan*, fsax. *skînan*, fhty. *scînan* (ty. *scheinen*), ags. *scînan* (eng. *shine*); i ty. även 'synas'; germ. st. vb. till ie. roten *ski*, lysa, i t. ex. fslav. *sinąti*, stråla; se f. ö. skimra, sken o. skir.

skingra = fsv.; väl sammanhängande med no. *skingra*, fara åt sidan, *skingla*, flyga snett, jfr sv. dial. *skingeltänt*, gigeltänt, osv; sannol. till en stam *skeng-*, sned, växelform till *skeh-* i skå (se d. o.). Grundbetyd. är alltså: fara åtskils; men redan i fsv. har ordet uteslutande tran-

sitiv användning. — Härtill även den ä. nsv. adverbbildningen *skingrom*, i spridda hopar, t. ex. 1543.

skinka = fsv., om rökt skinka, jämte da. *skinke* från mlty. *schinke*, skinka, lårben, lår, av fsax. *skinka* = fhty. *scinko*, *scinka*, lårben m. m. (ty. *schinken*), ags. *gescincio* n. pl., fett omkring njurarna; germ. **skenk-*, avljudsform till skank till germ. **skanka-*, sned (i fsv. *skakker* osv.; se skack). Grundbetyd.: lårben, med samma betyd.-utveckling från 'sned, krokig' som hos de under skank (o. skänkel) anförda parallellerna. Sedan om lårbenet hos ett slaktat djur, specialiserat på svinet, o. vidare särskilt om lårstycket i rökt tillstånd. — Däremot ej, med Brugmann Grundr. II. 1: 509, *k*-avledn. av fhty. *scina* (osv.), skenben (= skena 2). — Från betyd. 'sned' utgår även fsv., sv. dial. *skinka*, halthet på hästar, sv. dial. *skinka*, halta, med avljudsformerna *skånka* o. *skunka*, besl. med grek. *skázō*, haltar (av ie. **skn̥gi̯ō*); utan *s* i sanskr. *khāñjati*, haltar, motsv. ty. *hinken*, halta.

[skinka, sv. dial., halta, se föreg. slutet.]

skinkmärr, t. ex. Lind 1749, ombildning av *skintmär(r)*, t. ex. Düben 1722, Dalins Arg., motsv. da. *skindmær*, från ty. *schindmähre*, till ett ord motsv. skinn.

skinn, fsv. *skin* = isl. *skinn*, da. *skind*; ags. *scinn* (eng. *skin*) o. även mlty. *schin*, läder, från nord.; av germ. **skinþa-* = lapska lånorden *skidne*, *skiδδe* (som visa hän på en redan i yngre urnord. tid försiggången assimilation av *nþ* till *nn*; K. B. Wiklund FUF 12: 34); jfr ä. ty. *schin*, bark, av ett fhty. **skint*, ävensom mhty. *schint* f., fruktskal; av ie. **skento-*; jfr breton. *scant*, fiskfjäll; *t*-bildningar till en rot *sken*, *skēn* i isl. *skán*, skorpa, sv. dial. *skån* ds., ffris. *skene*, hud; o. enl. somliga även grek. *kataskénē*, (om han) dödar (jfr dock Boisacq s. 421), väl med grundbetyd. 'skära', såsom lat. *scortum*, skinn (se skärm), till roten *sker*, skära; alltså i båda fallen *t*-particip med grundbetyd. 'det avskurna'; jfr till betyd.-utvecklingen även grek. *dérma*, hud, till roten *der* i germ. **teran*, slita (= tära). — Hålla sig i skinnet, i ä. nsv. även: *i huden* (t. ex. Modée 1738), motsv. i da., jfr ty. *aus der haut fahren*, sv. vara utom sig i motsatt betyd.; ytterst från de forntida föreställningarna om vissa människors förmåga att 'skifta hamn'. Jfr under hud. — Att ordet är samgermanskt visar den rätt allmänt spridda avledn. vb. skinna, i sv. dial. även med den urspr. betyd. 'draga av skinnet', fsv.: plundra, röva, no. i båda betyd. = mlty. *schinden*, fhty. *scintan*, *scindôn* (ty. *schinden*), flå, skinna. Den bildl. anv. i de nord. spr. kommer från ty. — Härtill: fsv., ä. nsv. *skinnare*, buntmakare (ännu i vissa ortnamn, jfr Skinnarviken Sthlm osv.) = isl. *skinnari*, garvare o. d., ä. da. *skinder* ds., från mlty. *schinner*, *schinder*, även: hudavdragare, rackare, rövare = mhty. *schinder* i de senare betyd., även: slaktare; i nsv. blott i bildl. anv.; jfr under buntmakare.

Skinnarviken, se under skinn.

Skinnskatteberg, härad i Västml., ombildning av det äldre *Skinsækkabærgh*, till genit. plur. av skinnsäck.

skioptikon = ty.; nytt ord, till grek. *skiá*, skugga (urbesl. med skimra, skina), o. en bildning till grek. *op-*, se (jfr optik).

skipa, Spegel 1712, Sahlstedt 1773 (jfr nedan) = fsv., isl.: ställa, ordna, bestämma, anvisa m. m. = ä. da. *skibe*; väl besl. medmlty. *schippen*, skaffa, ordna; egentl.: skilja, till ie. roten *sk(h)ib*, klyva, i lett. *schkibît*, skära, hugga. Från nord.: fra. *équiper*, utrusta. Se skepp o. skifta o. jfr med avs. på betyd.-utvecklingen skapa. — Att ordet i nsv. har *i* för väntat *e* beror på dess egenskap att vara ett bokord (från lagspråket); jfr däremot det ljudlagsenligt utvecklade ä. nsv. *skeepa* Arvidi 1651, *skepa* (lag och rätt) Salberg 1696 = skepa sig (se d. o.), jämte *skeppa* Lind o. andra uppsvenska förf.; dessutom ett väl i trycksvag ställning av fsv. *skipa* utvecklat *skippa* G. II Adolf m. fl. — En växelrot, ie. *skip*, föreligger i skiva osv.

skir, fsv. *skīr*, ren = isl. *skírr*, klar, ren, oskyldig, tydlig, got. *skeirs*, klar

m. m., fsax. *skir(i)*, mhty. (mty.) *schîr* (ty. *schier*), ags. *scîr*, *r*-avledn. av roten *ski* i skina, i avljudsförh. till skär 1. Parallellbildning: isl. *skýrr*, klar, tydlig (till en *u*-rot). — Härav: skira, fsv. *skīra*, skära, rena (från synd o. d.), med ed el. gudsdom fria = isl. *skira*, rena, döpa, got. *gaskeirjan*, förklara, tyda, ags. *scîran* ds., mlty. *schîren*, rena. — Adj. skir i betyd. 'klar' ingår i det ytterst vanliga sv. sjönamnet Skiren, ävensom i Skirsjön. Gård- o. sockennamnet Skirö, Skire Östra hd Smål., fsv. *Skiri* m. m., innehåller den gamla beteckningen för den sjö, som nu efter gården kallas Skirösjön. — Härtill även isl. *Skírnir*, guden Freys 'skósveinn'; möjl. urspr. om fruktbarhets-(o. himmels)guden själv.

[skirva, sv. dial., engelska sjukan, se skärva 2.]

skiss, B. Höijer 1795: *esquisse* (från fra.), Palmblad 1811: *ett . . skitse* (från ty.), f. ö. vanligt först under 1800-t:s senare hälft = ty. *skizze* osv., av ital. *schizzo*, av lat. *schedium*, något improviserat, hastverk o. d., egentl. neutr. till grek. adj. *skhédios*, hastigt gjord, nära, avledn. av *skhed-* i homer. *skhedón*, nära, egentl.: hållande vid (till roten *sghe-* i aor. *skheîn* till *ékhō*, håller, av **segh-*; se hektik, skema o. seger).

skita = fsv. = isl. *skíta*, da. *skide*, mlty. *schîten*, fhty. *scîzan* (ty. *scheissen*), ags. *scîtan* (eng. *shit*), allm. germ. st. vb, till ie. roten *sk(h)id*, skilja, klyva, i grek. *skhizō*, klyver, lat. *scindo* (perf. *scidi*) ds.; osv., växelrot till *sk(h)it* i sked, skida osv.; alltså egentl. med samma grundbetyd. 'avskilja, avsöndra' som exkrement o. skarn. — Härtill vbalsbst. germ. **skīta-* n., **skīti-* m. = nisl., no. *skīt*, sv. dial. *sket* (även m.) ~ lty. *schete* m., ty. *schiss* (jfr den analoga växlingen under bett, grepp); jämte, i anslutning till verbets *ī*, sv. skit, isl. *skítr* m., da. dial. *skid* (bildat som bit). — Ett annat germ. vb är sv. dial. *drita* st. vb, Vrml., Dal. = isl. *drīta*, da. dial. *dritte*, mlty. *drîten*, ags. *drītan*, med vbalsbst. isl. *drītr* m. ~ **drīt-* i sv. dial. *dret* m., isl., ags. *drit* n. (eng. *dirt*); jfr ry. *driskat'*, ha diarré (av ie. **dhreid-sk-*).

skiva = fsv. = senisl. *skífa*, no. *skīva* (jämte *skiva*), da. *skive*, fsax. *skība*, mlty. *schîve*, fhty. *scība* (ty. *scheibe*), meng., eng. *shive*; besl. med sv. dial. *skiva*, skära, dela, isl. *skífa* ds., med avljudsformen no. *skīva*; till en ie. rot *skip*, klyva o. d., dit av somliga bl. a. förts lat. *scīpio*, stav, grek. *skípōn* ds.; med växelformen *skib* i skipa, skepp, jfr skiffer o. skävor. Släktskapen med grek. *skoîpos*, som antagits av åtskilliga forskare, är osäker, då ordet icke synes ha den betydelse av 'krukmakarskiva', som vanligen angives. — Möjl. är åtminstone det svenska ordet lånat från mlty.

[skiver, sv. dial., engelska sjukan, se skäver.]

[skjalg, norrl. o. finnl. dial., sned, se skela.]

skjorta, fsv. *skiorta*, *skiurta* = da. *skjorte*, med brytning av äldre *-yrt-* > *-iurt-* (liksom i t. ex. kjortel) av **skyrta* = isl. *skyrta*, även: lintyg (jfr samma dubbelbetyd. hos särk), mlty. *schorte*, skört, förkläde (se skört), ty. *schürze*, förkläde, ags. *scyrte*, skjorta, underkjol (eng. *shirt*, skjorta, jfr shirting; *skirt*, skört m. m., däremot från nord. *skyrta*); av germ. **skurtiōn*, avledn. av el. i alla händelser besl. med **skurta-*, kort, i fsax. *scort*, fhty. *scurz*, ags. *sceort* (eng. *short*), vartill mlty. *schort*, även mhty., ty. *schurz*, skört, förkläde, o. fsv., isl. *skorta*, da. *skorte*, fattas, osv. Icke lånat från lat. **excurtus*, utan ett inhemskt germ. adj., i avljudsförh. till mhty. *scherze*, avskuret stycke, besl. med litau. *skerdžiù*, slaktar, o. ytterst hörande till ie. roten *sker* i skära. Om ordet betyder 'den korta', har väl plagget jämförts med den längre 'särken'; jfr med avs. på betyd.-utvecklingen kjortel. Man kan dock även utgå från grundbetyd. 'avskuret stycke' (jfr mhty. *scherze*): adj. **skurta-* betyder urspr. 'avskuren'. — Till fsv. adj. **skorter*, kort, hör bl. a. ortn. *Skorteby*, fsv. *Skortaby*, egentl.: den korta byn; se förf. Ortn. på *-by* s. 50.

skjul, fsx. *skiūl*, omhölje, skyddstak

skjul, gömställe m. m. = isl. *skjól* ds., da. *skjul*, gömställe (annars: *skur*, se nedan); med avljudsformen mlty. *schûl*, gömställe, osv., av germ. **skeula-*, **skūla-* n., till den vitt spridda ie. roten *skeu*, betäcka, i t. ex. grek. *skȳlon*, hud, *skylóō*, överhöljer (jfr skyl, skolka, skål 2); med *r*-avledn.: fsv., sv. dial., da., no. *skūr*, mlty. *schûr*, fhty. *scûr* (ty. *schauer*), skjul o. d. (bildat som bur, egentl.: rum), med avledn. **skūriō-* i fhty. *sciura* (ty. *scheuer*); med *m*-avledn. i skum 2; se f. ö. obskur, skugga, sky 1, även-som under sko. Växelform: ie. *keu* i hud osv. — Avledn.: skyla, se d. o.

skjura, skjora, dialektord, skata, ä. nsv. *skiura* t. ex. Schroderus Lex. 1637, Lex. Linc. 1640, Linné, Lind 1749, *skior* t. ex. Lucidor; i dial. även *skär(a)*, i ösv. dial. också *skävär*, fsv. *skjōr* (bl. i plur. *-ar*) = isl. *skjór*, no. *skjor*, *skjur*, *skjær*, *skjerr* m. m., da. *skjære*. Med delvis dunkel formhistoria o. av om-stritt o. ej säkert fastställt ursprung. Bl. a. härlett från ett germ. **skēwirō-* till got. *skēwjan*, gå, isl. *skáfa*, sv. dial. *skjova* osv., gå sakta (jfr v. Friesen Nord. språkhist. 1: 40 n. o. nattskäva under natt, ävensom Skulerud Ark. 28: 258 f.); med avljudsformen **skaujan* i öfris. *schôjen*, holl. *schooien*, bl. a. gå, ge sig i väg (jfr skoja), en verbstam som f. ö. är etymologiskt oklar, trots många tolkningsförslag (se Falk-Torp s. 1047 o. litteraturhänv. s. 1547). Se om skjura f. ö. litteraturen hos Olson Appell. subst. s. 120, Kock Sv. ljudhist. 2: 311 f. — Ingår i ortn. Skörby Hack-sta sn Uppl., av fsv. *Skiuraby*, ett av de rätt få namn på *-by* som innehålla djurnamn (se förf. Ortn. på *-by* s. 17).

skjuta, fsv. *skiūta*, skjuta, sätta i rö-relse, driva fram, av-, in-, till-, hän-skjuta = isl. *skjóta*, da. *skyde*, fsax. *skeotan*, fhty. *sciozan* (ty. *schiessen*), ags. *scéotan* (eng. *shoot*), ungef. ds., krimgot. *schieten*, till en germ. rot *skut*; antingen: 1. utvidgning av *sku* i litau. *száuju*, *száuti*, skjuta, osv., el. 2. ie. *skud* i sanskr. *skundatē*, skynda (se d. o.), litau. *skudrus*, rask, osv. Jfr skjuts, skot, skott, skotta, skuta, skytt, skyttel, sköt, sköte ävensom skärskåda. — Betyd. 'skjuta (en skott-kärra o. d.)' är speciellt nordisk o. dess uppkomst dunkel.

skjuts, Karl XII Bref 1702 (*skius*), 1703 (*siuss*), 1716 (*skiuts*) = no-da. *skyss* (ej i da.), ellips av sammans. ss. skjuts-häst, till fsv. *skiūt* n., häst som brukas till resandes befordran, sto = sv. dial. *skjut*, sto, ä. da. *skjud* ds., no. *skjot*, skjuts, jfr isl. *skjótr* m., skjutshäst, *far-arskjótr*, vagn el. skepp, *reiðskjótr*, släde el. vagn (jämte *-skjóti* m.), till skjuta; med grundbetyd. antingen: 'det varmed man färdas' el (abstrakt) 'färd'. På samma sätt bildat är isl. adj. *skjótr*, snabb, egentl.: som skjuter fram med fart. Med avs. på förkortningen jfr lots. — Vb. skjutsa uppträder betyd-ligt tidigare, t. ex. 1636 (*skiutza*), 1640 (*skiussa*). Möjl. är därför detta ej bil-dat på skjuts utan likaledes elliptiskt till skjutshäst osv.

skjuva, väsentl. dial., skjuta, driva på, i dial. även *skuva*, fsv. *skiūva* (ipf. *sköf*), skjuta, stöta, skuffa, skyffla, jämte sv. skuva, fsv. *skūva*, motsv. isl. *skúfa* (pres. *-ar*), stöta, gnida, skjuta, jämte *skýfa* (ipf. *-fð-*), skjuva, no. *skūva* (pres. *-ar*), skjuva, got. *-skiuban* st. vb, mlty. *schûven*, fhty. *scioban* (ty. *schieben*), ags. *scéofan*, *scúfan* (eng. *shove*), av germ. **skeuban*, **skūban*; bl. a. sammanställt med litau. *skùbti*, skynda; osäkert. Jfr skov, skovel, skubba, skuffa, skyf-fel, uppskov. — Hit väl även sköve, skjul, portlider (se d. o.).

sko, fsv. *skō(r)* = isl. *skór*, da. *sko*, got. *skôhs*, fsax. *skôh*, fhty. *scuoh* (ty. *schuh*; jfr Schubert), ags. *scó(h)* (eng. *shoe*); motsv. det lapska lånordet *skuova*; av oviss härledning; bl. a. betraktat som en avljuds- o. grammatisk växelform till got. *skēwjan*, gå, el. som utgående från ie. **skōᵘko-*, till roten *sku*, betäcka, i skjul, sky osv. — Kollektivbildningar: got. *gaskôhi* o. ags. *gescý*, samt isl. *skóði* n., fgutn. *skyþi* (varom förf. Ark. 7: 36). — Spår av en samindoeuropeisk beteckning för 'sko', *k-rp-*, föreligger i lat. *carpisculum*, grek. *krēpís*, isl. *hrif-lingr*; även i kelt. o. slavo-balt. spr. Skomakare, se d. o. — Jfr f. ö. följ., doppsko o. handske.

sko sig, vid försäljning o. d. göra sig oskälig el. olovlig vinst, riva åt sig, t. ex. sko sig på någons bekostnad, t. ex. Österling 1700: 'Du har aldrig skodt dig af det som du hafver kiöpt för dem'; jfr Asteropherus 1609: 'alt skall iagh först skoo taskan min, V för X kan iagh well skryfua' = no. *sko seg*. Närmast väl en bildlig anv. av *sko sig*, skaffa sig skor, i vilket fall dock ex. från 1609 representerar en ursprunglig konstruktion. Detta senare utgår emellertid närmast från betyd., 'fastsy på kanten av ett plagg' (till skydd o. förstärkning) o. kunde sålunda jämföras med eng. *line* (*one's purse*), fylla, späcka, egentl.: fodra, kanta; en överensstämmelse, som möjl. talar för att vi här i själva verket ha den äldsta formen för detta uttryck. Åtm. i no. sammansmält med *sko*(*a*) i ungef. samma betyd., till *sko*, glupsk o. d., biform till *skjød* = isl. *skóðr*, skadlig, av germ, **skōþia*-, möjlighetsadj. till skada (jfr angenäm, bekväm, för adj., gäv, häv, tök osv.); jfr även no. *skaa seg* = isl. *skásk*, förbättra sitt läge, till adj. *skaa*, utsatt för, i sammans. Jfr härtill även Psilander Xen. Lid. s. 234, Torp Etym. ordb. under nämnda ord.

skock, även: antal av 60, fsv. *skokker*, skock, flock = da. *skok* ds., i no.-da. o. ä. da. även: flock, skara; väl lån från mlty. *schock* n., 60 kärvar, antal av 60, av fsax. *skok* n. = mhty. *schoc* m., flock, hop, som n. även: antal av 60 (ty. *schock* n., antal av 60), meng. *schokke*, rök, skyl (eng. *shock*), av germ. **skukka*-, jämte *skuk*- i mhty. *schock*(*e*), liten hop, av ie. *(*s*)*kug*-, besl. med lett. (*s*)*kaudze*, stor sädes- el. höstack, o. antagl. även litau. *kúgis* ds., mlty., ty. *hocke*, stack, samt möjl. (enl. Fröhde m. fl.) också lat. *cumulus*, hög, råga (i så fall av **kug-mulus*); väl ytterst till grundroten i hög. — Med avs. på betyd. av '60', ett minne av ett gammalt räknesystem med 12, se under tolv.

[skocka, sv. dial., sköte, förkläde, av germ. **skunkōn*, se under skynke.]

skog, fsv. *skōgher* = isl. *skógr*, no. *skog*, da. *skov*, ett speciellt nordiskt ord, av germ. **skōɣa*- el. (jfr isl. genit. -*ar*) möjl. **skoɣu*-; i avljudsförh. till ags. *scaga*, småskog (eng. *shaw*); egentl.: det som sticker upp el. skjuter fram, besl. med sv. dial. *skage* (fsv. *skaghi*?, blott känt som tillnamn), isl. *skagi*, da. ortn. *Skagen*; till sv. dial., no., isl. *skaga*, sticka fram, da. dial. *skage*, vartill även skägg; rotbesl. med ske (se f. ö. d. o.). Om betyd.-utvecklingen i skog jfr v. Friesen Spr. o. st. 2: 224. — Betyd. 'skog' o. 'udde' äro även förenade i ir. *ross*, Marstrander IF 22: 335. — En germ. parallellrot *skak* föreligger i isl. *skekill*, utkant, sv. dial. *skäkling*, liten lund, o. möjl. även i fhty. *scahho*, udde, som dock kunde tänkas utgå från ett *skah*-, grammatisk växelform till *skaɣ*-. — Andra germ. beteckningar för 'skog' äro t. ex. ty. *wald* osv. (se vall) o. fsv. *viþer* (se ved); se även under hult o. mark 1. De sinsemellan sannol. besläktade lat. o. grek. *silva* o. (*h*)*ýlē* ingå i familjen. Sylwan o. Hylander. — Gemensam indoeur. beteckning för 'skog' saknas; knappast finnes någon, som säkert är gemensam (i samma betyd.) ens för två språkfamiljer: det stundom antagna sammanhanget mellan grek. *álsos* o. fslav. *lěsŭ* är mycket osäkert (jfr dock ovan om lat. *silva* osv.). Härav följer dock ej, att indoeuropéerna från sitt urhem icke kände skogen. — Icke se skogen för bara trän, motsv. i da. o. ty., jfr lat. *frondem in silvis non cernere* Ovidius. I ä. ty. även *die stadt vor lauter häusern nicht sehen*. — Härtill: Skokloster, ortn., av ä. nsv. *Skogh closter*. — Skogssnuva (-snua, -snyva), allmänt spritt götalandsord, skogsfru, skogsrå, Linné: 'Skogssnufwor eller Rå'; egentl.: som går o. snokar el. spejar i skogen, till sv. dial. *snu*, vädra, snusa, da. *snue*, no. *snuva* osv. (se snuva). Även *snuva* el. (i Klm. l. stundom) *skogstippa*. — En gammal avledn. av skog är fsv. *skōghia*, jaga, egentl: gå i skogen, jfr sv. dial. *skoga* ds. — *Skogshund* är ett i sv. dial. uppträdande noanamn på räven, jämte t. ex. 'han som i skogen går' el. *bållfot*, eufemistiska ersättningar för ordet räv, som väl urspr. självt har samma ursprung: om betyd. är 'den brune', erinras om

det likbetyd. björn el. om hare, den grå (jägartabu?), el. om mössen som i sv. dial. bl. a. kallas 'de små grå' (o. i balt. spr. ha namn med denna betyd.).

Skoglar, personn., efter isl. *Skǫglar-Toste* (enl. Snorre Sturlason fader till Sigrid Storråda), innehållande genit. sg. av *Skǫgul*, alltså: (valkyrjan) Skoguls Toste. Sv. Skoglar har sålunda uppstått genom samma slags missuppfattning som personn. Orvar.

skoja, Chydenius 1778: *skojande* sbst., Envallsson: 'Som en galning jemt han skojar, / Hela dygnet hit och dit'; i lågt spr. även trans.: lura = no.-da. *skøie*, från holl. *schooien*, tigga, vandra omkring = öfris. *skôjen*, löpa omkring, av germ. **skaujan*, avljudsform till got. *skáwjan*, gå, osv. (jfr *nattskäva* under natt o. skjura). — Härtill deverbativet skoj, Serenius 1734 = no.-da. *skøi*; o. skojare 1756: 'Skåjarn eller Hästprånglarn', förr (såsom ännu i dial.) ofta i betyd. 'tattare' (stundom göres dock en viss åtskillnad), i bildl. anv. t. ex. Thorild: 'du ärans skojare' = no.-da. *skøier*, av holl. *schooier*, tiggare, egentl.: landsstrykare.

Skokloster, se skog.

1. **skola,** hjälpverb, med slutet *o*-ljud, utvecklat i trycksvag stavelse, jfr ä. nsv. *skåla*, den urspr. tryckstarka formen, fsv. *skola*, *skula*, *skulu* (pres. *skal*, fgutn. även *al*, jfr dalm. *al* o. infin. *ula*; ipf. *skulde*, *skulle*; i fsv. = isl. även pres. *sal*, se nedan; *ska*, även i fno., plur. *sku*, kvar ännu hos Bellman, jfr t. ex. Dahlstierna: *sko*, vilka former uppkommit i svagtonig ställning), vara förpliktad, vara bestämd, skola (enl. andras mening), komma att m. m. = isl. *skulu*, no. *skula*, da. *skulle* (egentl. ipf.-konj.-formen), got., fsax. *skulan* (*skal*), fhty. *s(c)olan* (*s(c)al*; ty. *sollen*), ags. *sculan* (eng. pres. *shall*), gammalt pret.-presens; egentl.: vara skyldig, besl. med litau. *skylù* (**skīl-*), *skilti*, komma i skuld, *skelėti*, vara skyldig, *skůlà*, (pänninge)-skuld, fpreuss. *skallīsnan* ack. plur., plikt, m. m. Övriga anknytningar osäkra: enl. Meringer IF 18: 229 (i anslutning till Grimm) till roten *skel*, klyva (i skilja osv.): 'jag har sårat el. dödat > är förpliktad till mansbot > bör, måste'; enl. andra rotbesl. med lat. *scelus*, brott; se närmare Walde under d. o. — Med avs. på betyd.-utvecklingen: 'vara skyldig (att betala)' > 'vara förpliktad, böra' jfr fra. *devoir*, böra, vara tvungen, skola o. d., av lat. *dēbēre* (se debet). — I germ. spr. är skola urspr. ett modalt hjälpverb; den futurala betyd. är jämförelsevis ung; redan vid mitten av 1600-t. brukas dock skola i sv. betydligt oftare än varda för att uttrycka tillkommande tid. — Former på *s-* i st. f. *sk-* finnes utom i sv., isl. o. ty. även i lty., holl., fris., skotsk-eng.; möjl. redan urgerm. utveckling; se senast H. Möller NTfF 4 R 8: 67 f. — Jfr skuld, skyld, skylla.

2. **skola,** ä. nsv. o. sv. dial. ofta *skole*, jfr A. U. Bååth 1881: 'Skall i skole och har så brådt', fsv. *skole* m., föreläsning, skola = isl. *skóli*, da. *skole*, mlty. *schôle*, fhty. *scuola* (ty. *schule*), ags. *scól* (eng. *school*); ungef. samtidigt med t. ex. kloster o. munk lånat från vulg.-lat. *schōla* (med samma slags vokalförlängning som i brev o. dom 1), av lat. *schŏla*, ledighet, vila som kan användas på lärda sysselsättningar, lärd undersökning, föreläsning, skola, kollegium, klass, lån från grek. *skholḗ*, vilket, liksom skema, är en bildning till roten *s(e)gh* i grek. *ékhō*, håller, har (av **seghō*; se t. ex. seger). Det grek. ordet betyder egentl. 'vila' (varifrån även betyd. 'tröghet, lättja') o. brukades sedermera även om den vila o. underhållning som filosofskolorna skänkte; slutligen också om själva lokalen; jfr motsvar. betyd.-utveckling hos grek. *diatribḗ*. — De fnord. orden ha närmast lånats från fsax. o. ags. — Formen på *-a* i nsv. utgår från oblika kasus av fsv. *skole* (jfr anda ~ ande, hjärna ~ hjärne osv.); möjl. också påverkan från det lat. ordet. — Skolfux, t. ex. Lucidor (väl i betyd. 'pedant') = da. *skolefux*, från ty. *schulfuchs*, pedantisk lärare; i Sverige dock numera som skämtsam benämning på skollärare i allmänhet. Väl snarast utvecklat ur bruket av ordet *fuchs* (se fux) om skolgossar (jfr Dalin 1853) o. novischer vid universiteten; enl. andra

ombildning av ty. *fex*, narr (se lurifax).

[skola, sv. dial., sbst. o. vb: stöd, stötta o. d.; se under skorsten.]

skolka, Gustaf II Adolf, i ä. nsv. även *skulka*, vanl. i betyd.: hålla sig undan, jfr ä. nsv. *skolkus*, skolkare, Schroderus 1637, o. fsv. *skulkare*, som smyger el. lurar = no. *skulka*, lura el. smyga, ä. da. *skulke*, hålla sig dold, da.: hålla sig undan från arbete; väl från lty. *schulken*, skolka (eng. *skulk* från lty.?), *k*-avledn. till mlty. *schûlen*, skela, hålla sig dold, jfr sv. dial. *skula*, gå lutande, da. *skule*, skela (inhemskt nordiska? varför talar eng. *scowl*, skela, som väl utgår från ett nord. *skūla*), till mlty. *schûl*, gömställe (se skjul); av Falk-Torp s. 1038 sammansmält med avlägg av stammen i isl. *skolbeinn*, krokbent, *skýla*, hugga snett, m. fl.

1. **skolla**, tunn bleckplatta, 1789: 'skålla af . . Metall', från ty.: mlty. *scholle*, skärva, jordtorva = ty. *scholle*, jordtorva, isflinga, av fhty. *scolla* f., *scollo* m., av germ. **skuln-*, till roten *skel*, klyva, i skilja osv. Jfr följ.

2. **skolla**, flundra, särsk. i sydsv. dial., Linné Syst. nat. 1740: *skålla* (i uppl. 1748: *rödspotta*) = da. *skulle* o. (ombildningen) no. *skuldra*, *skullra* (efter *flyndra*, flundra?), från mlty. *scholle*, *schulle*, varav även ty. *scholle*; till föreg.; jfr med avs. på betyd.-utvecklingen t. ex. ty. dial. *flinger*, flundra, sv. dial. *flingra*, till flinga; ty. dial. *scharren*, flundra, holl. *schar*, eng. *sharde*, fra. *écharde*, av germ. stam. **skarð-*, till fra. *écharde*, flinga, flisa. Förf. Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 86 o. jfr under skädda.

3. **skolla**, vb, se skålla.

[skolla, skulla, sv. dial., skifta i färger, hägra m. m., se under hägra, skrolla o. skrylla.]

skomakare, fsv. *skōmakare*, bl. a. (liksom skräddare) i Skånel., Stadsl. = fno. *skómakari*, da. *skomager*; liksom så många andra beteckningar för hantverkare (t. ex. garvare, skräddare, snickare) från mlty.: mlty. *schômaker* = ty. *schuhmacher* (varav sv. familjen. Schuhmacher); till sko o. lty. *maken*, göra (se maka); alltså med samma betyd. som ligger till grund för familjen. Schubert. En annan beteckning är fsv. (osv.) *sūtare*; se sutare. — Ingår i åtskilliga gårdnamn på *-bo*, *-gården*, *-torp* m. m. — I ä. nsv. o. vissa dial. även i den förkortade formen *skom-(m)are*, B. Olai 1578, y. fsv. *Jon skomare* 1482 (Lidén SNF I. 1: 18), jfr ortn. *Skomareby* 1545 Medelp.; möjl. en analogibildning efter skräddare o. d. el. också, med Lidén anf. uppsats s. 19, av fsv. *skomaghare* (med förlust av *gh* i svagtonig ställning). Härtill ä. nsv. o. sv. dial. *skom(m)ra*, göra skor, såsom snickra till snickare.

skona = fsv.: visa vänlighet mot, göra till viljes, skona, överse med, ha försyn för (den senare betyd. även i Bib. 1541: 'then siwnde daghen skalt tu skona') = da. *skaane*, från mlty. *schônen*, hänsynsfullt behandla, skona (även: bliva vacker) = mhty. *sc(h)ônen* (ty. *schonen*), avledn. av vgerm. **skōni-* (= skön), alltså egentl.: behandla på ett vackert sätt. — Fsv. ipf. *-adhe*, men i ä. sv. ofta *-te* (såsom stundom ännu i mindre vårdat spr.). — Om ett inhemskt fnord. ord för 'skona', isl. *eira*, se under ära. — Skonslös, B. E. Malmström 1844, Börjesson 1846, Dalin 1853, ej hos Weste 1807; möjl. från da. *skaansellōs*, till *skaansel* (= ä. nsv. *skonsel* 1538, bildat med avledn. *-sel* till *skaane*, jfr känsel, vigsel osv.); kanske efter det äldre *skonsmål*, 1619 (*skoondzmål*), 1626, 1627 osv., ävenledes en påfallande bildning. Jfr Tamm Spr. o. st. 1: 186. — Ungefär samtidigt som skonslös uppträder *skonlös*, t. ex. 1842, sedermera rätt allmänt i litter., även i nyaste tid. — Jfr till bildningen under sköteslös.

skonare, t. ex. 1870-t.; 1791: *Schonare-Skeppet* = da. *skonner*, holl. *schooner*, *schoener*, ty. *schoner*, från eng. *schooner* (den första byggd i Massachusetts Amerika 1713), till eng. dial. *scoon*, stryka fram längs vattenytan (möjl. lånat från nord.). Jfr följ.

skonert, Chapman 1775, förr stundom även *scooner* = da. *skonnert* = föreg., med sekundärt *t*; jfr klyvert o. klyvare.

skopa = y. fsv., från mlty. *schôpe* = mhty. *schuofe* (sydty. dial. *schuepfe*;

jfr [?] ty. *schoppen*, ett mått, egentl. lty.), av delvis omstridd förhistoria. Enl. en utförlig o. grundlig utredning av Schuchardt ZfromPhil. 33: 641 f. (särsk. s. 652 f.) skulle ordet ha uppkommit genom sammansmältning av mlat. *scyphus*, bägare, kopp (från grek. *skýphos* m.), o. *cōpa*, biform till *cūpa*. Ty. *schöpfen*, ösa (fhty. *scepfan*), som annars vanl. betraktas som ett inhemskt ord (= *scepfan*: skapa) o. enl. somliga som grundord till föreg. (vilket dock möter formella svårigheter), vore ett denominativ av ty. dial. *schapf(e)* m. m., *schaff*, fat, närmast till lat. *scaphium*, bäcken, kärl, bägare (av grek. *skaphion*), o. *scapha*, båt. Liknande uppfattning även hos H. Zimmer (se Schuchardt s. 641). Sannol. föreligga här emellertid inhemska germ. ord (möjl. dock med påverkan från lat.), o. skopa står i avljudsförh. till det nämnda fhty. *scepfan*, ösa, ävensom till skåp o. skäppa. Det synes nämligen mycket djärvt att för denna vitt spridda o. i en mängd olika avledningar förgrenade ordgrupp antaga främmande ursprung. Till vissa av dessa, såsom skäppa, tager f. ö. Schuchardt ingen hänsyn. — Från germ. spr. (snarast mlty.): fra. *écope* (*escope*, *écoupe*), öskopa o. d. Eng. *scoop* (meng. *scope*) från ffra. el. mlty.

skorpa = fsv., nisl., no. = da. *skorpe* (i betyd. 'kant' o. d., jfr *osteskorpe* o. d., om bakverk: *tvebak*); egentl.: det inskrumpna; till ie. roten *skerb* (se skarp); jfr sv. dial. *skurpen*, skrumpen, torr, isl. *skorpinn* osv., vartill inkoativet fsv., sv. dial., isl., no. *skorpna*, skrympa i hop. Nasalerad biform se skrympa.

skorpion = fsv., ty. osv., jfr got. *skaúrpjô*, av lat. *scorpio* (genit. *-ōnis*). av grek. *skorpios*, urbesl. med skorv (se d. o.). — I den gamla bibelövers., 1 Kon. 12: 11: 'jag skall tukta eder med skorpioner' (motsv. hos Luther o. i kyrkolat.), betyder ordet 'piska med taggar' (i den nya övers.: *skorpiongissel*).

skorra, om musikinstrument t. ex. J. Rudbeckius 1662: 'det illa skårrar och snorrar'; synnerl. vanligt om allehanda djurläten, t. ex. av korpar (Leyonstedt), nattskärran (Linné), kornknarren (Topelius, Bååth m. fl.), ringduvor, grodor, gräshoppor m. m.; om språkljud Salberg 1696 (osv.): 'R är en skårrande bokstaf'; (sällsynt) även *skurra* t. ex. Bellman (om skeppsklockan), Götheb. mag. 1760 (om språkljud), fsv. *skurra*, kurra, bullra = no. *skurra*, skrubba, skrapa m. m., da. *skurre*, skorra, i ä. da. även: knota, brumma, mlty. *schurren*, ge ett skorrande ljud; antingen självständigt uppkommen ljudhärmning; el., såsom vanl. antages, avljudsform till sv. dial., fsv. *skarra*, ge ett skrapande ljud o. d., skrälla, i no. även: skorra (om uttal av *r*), mlty., mhty., ty. *scharren*, i mhty. även: snarka, en avljudsform till fsax. *afskerran*, kratsa bort, fhty. *scerran* st. vb, kratsa, skrapa, enl. Torp Etym. ordb. s. 588 av ie. *(s)kers-* i sanskr. *kaṣati*, kratsar, litau. *karszti*, karda ull, m. m.; av andra däremot med skära; båda förmodandena högst osäkra. I alla händelser har skorra (osv.) ursprungligt *rr* (ej *rz* av *rs*) av onomatopoetisk upprinnelse, liksom t. ex. det likbetydande ä. nsv. *snorra*.

skorsten = fsv.: eldstad, spisel (så t. ex. i Bib. 1541 o. ännu på 1700-t.), skorsten = fgutn. *skurstain*, isl. *skorsteinn*, da. *skorsten*, från mlty. *scorenstein*, *schorstén*, eldstad, kamin, skorsten = fhty., ty. *schornstein*. Vanligast o. väl med rätta uppfattat såsom sammansatt med mlty. *schore*, stöd, strävbjälke = meng. *schore* (eng. *shore*), no. *skora*, stötta under båt; besl. med isl. *skorða*, sbst. o. vb., stötta (särsk. under sidorna av ett fartyg), no. *skorda*, stötta, kilsten i mur, y. fsv. *skordha*, vb (se Sdw.), ä. sv. *skola* (t. ex. 1734 års lag), vb., stötta, sv. dial. *skola*, sbst. o. vb. (av *-rð-* liksom stel osv.), bl. a.: sten använd som stöd vid undersalning av större stenläggning; väl till roten i skära, sålunda äldst: kluvet trästycke el. dyl.: skorsten alltså egentl.: sten använd som stöd, här urspr. om den kragsten på vilken rökfånget vilade. Mhty. *schürstein* beror på folketymologisk anslutning till ty. *schüren*, röra om i elden. Annorlunda Kock Sv. lm. XV. 8: 20 f.: egentl. 'eldsten', till ett germ. **skura-*,

eld = gotl. *skurr*, bohusl. *-skår*. — Samma ord ingår väl även i fsv. ortn. *Viby Scurosten* Ögtl., SRP nr 1294 fr. 1377, även nämnt nr 1096 fr. 1374 (*Vigbyskorsten*, här antagl. normaliserat). — Skorstenen uppträder i Skandinavien o. 1300, men förblev länge en sällsynthet: ännu på Linnés tid voro på landsbygden skorstenar en nyhet, o. röken fick utgå genom dörren (jfr t. ex. Sk. resa s. 130). Den kallas på isl. även *reykberi*, dvs. rökbäraren.

[Skorteby, ortn. Ögtl., se skjorta slutet.]

skorv, fsv. *skorver* m., motsv. no. *skurv* (n., kollekt.), *skurva*, da. *skurv*, mlty. *schorf* m., fhty. *scorf-*, mhty. *schorf* (även *schorpf*; ty. *schorf*), ags. *sc(e)orf* (eng. *scurf*, påverkat av el. rent av lånat från nord. spr.), av germ. **skurƀa-*, besl. med ags. *sceorfan*, gnaga, bita, o. grek. *skorpíos*, skorpion (se d. o.), samt mera avlägset med en mängd germ. ord för 'vara skrovlig, skrapa, rista, skära o. d.'; se skarv 2, skärva, skrovlig, skrubba, ävensom (med indoeur. *b*) skarp o. skrapa. Betyd.-utvecklingen i sjukdomsnamnet är densamma som i skabb o. där anförda ord. Om sv. dial. *skorv*, spärgel, se under spärgel. — Om två andra germ. ordgrupper för 'skorv' med samma betyd.-utveckling se under ruva 1.

skot, 1698, från (m)lty. *schôt*, holl. *schoot* n. (varav även ty. *schote*), av germ. **skauta-* (= det inhemska skött 1) i betyd. 'hörn' > 'nedre hörn på segel' > 'det däri fästade tåget'; jfr likbetyd. ags. *scéata* m., av germ. **skautan-*. Under 1600-t. uppträder dessutom det inhemska skött i betyd. av 'skott', t. ex. A. Oxenstierna, Spegel 1685 = da. *skøde*. — Från germ. spr. härrör fra. *écoute*, ital. *scotta*, span. *escota*, en av de många sjötermer som romanerna lånat från germanerna; se t. ex. båt, mast, matros, segla, stag.

1. **skott**, fsv. *skot* = isl., former med *a*-omljud av det i fsv. (o. fda.) vanligaste *skut*, skjutande, skott, skjutvapen, tillskott, skatt m. m. = da. *skud* = mlty., ags. (*ge*)*skot* (eng. *shot*), ungef. ds., fhty. *scoz* (ty. *schoss*), telning m. m., mhty. även: avgift, av germ. **skuta-* n., med biformen **skuti-* m. (jfr under bett, grepp, slag osv.) = mlty. *schote*, skott, pil, fhty. *scuz* (ty. *schuss*), i ty. även: häftig, reumatisk smärta (jfr sv. ryggskott o. d.); avljudsformer till skjuta. Betyd. 'skott på växter, telning' kommer från ty. Från germ. spr. har lånats fra. *écot*, bidrag till en fest, sammanskott. — Skottspole, se under skyttel. — Skottår, Bureus Suml. o. 1600 = da. *skudaar*; övers. av ty. *schaltjahr* ds., jfr ty. *einschalten*, skjuta in.

2. **skott**, plank- el. brädvägg i fartyg, t. ex. Weste 1807 = da. *skod*, från mlty. *schot* (*-tt-*) n., även: lås, skjutdörr, av germ. **skutta-*, väl = ie. **skudnó-*, avljudsform till skjuta; alltså egentl.: vad som skjutes för; sedan: avskilt rum; jfr samma betyd.-skiftning under lock. Av samma germ. stam komma: ags. *scyttan*, regla för, innestänga (eng. *shut*), o. mhty., ty. *schützen* (ej besl. med likbetyd. skydda).

skotta, ä. nsv. o. vissa dial. även *skåta* Arvidi 1651, Wallenberg Min son på gal. m. fl., fsv. **skota*, egentl. samma ord som fsv. *skota*, med laga formaliteter överlåta jord, egentl.: skjuta jord ifrån sig; avljudsbildning till skjuta. — Växl. skotta o. *skåta* är av samma slag som i t. ex. brottas o. ä. nsv., sv. dial. *bråtas*, flotte o. *flåte* osv. o. beror på olika utveckling i olika dial. av fsv. *skot-*, *brot-* osv.

[skotte, sv. dial., skyttel, se skyttel.]

Skottland, landsn., efter *skoterna* (senlat. *scotti*), en keltisk folkstam, som från Irland utvandrat till norra Britannien. Jfr Schotte.

skov, stund, mellantid, dial. också: slag, stöt, anfall, paroxysm, i dial. även *skuv* = no. *skøv*, framryckning, kort vägstycke, anfall, dust, kamp, ty. *schub*, skjuvande (jfr *in einem schub*, i sträck), som är grundbetyd.; till skjuva såsom t. ex. skott till skjuta; jfr lånordet uppskov. — Uttalet med slutet *o* beror väl på inverkan från uppskov, som ofta så uttalas, el. från skriften. — Härtill även sv. dial. *skoft* n., överarbete under fritid = no.: vilostund, från lty. *schoft*, sammanhängande arbetstid, möjl.

genom felaktig upplösning av mlty. *schoftid*, arbetstid på tre timmar, jfr öfris. *schof* ds.

skovel, fsv. *skofl* = da. *skovl*, mlty. *schuffele* (varav skyffel), fhty. *scûbla*, ags. *scofl* (eng. *shovel*); i avljudsförh. till mlty. *schûfle*, fhty. *scûfala* (ty. *schaufel*); bildat med instrumentalsuffixet *-l* till skjuva, föra undan, skjuta, såsom t. ex. skjul till *skeu-*, täcka, el. tvål till två. — Ett annat germ. ord för 'skovel' är fhty. *scora*, got. *winþiskaûrô* (kastskovel), sv. dial. *skura*, besl. med ty. *schüren*, röra om, underblåsa (elden); se skura. Ett nordiskt sådant föreligger i nordsv. dial. *räka*, isl., no. *reka*; lty. *reka* o. ty. *rechen* däremot 'räfsa'; i avljudsförh. tlll raka 2 (se d. o.).

skovor plur., Eneman 1712: *skofvor af linne* = no. *skōva*, nisl. *skófir* f. plur., bildat till skava som t. ex. sbst. fora till fara. Samma avljudsstadium föreligger i ty. dial. *schuebet* ds.

skrabbig, bräcklig, sjuklig, gammal o. rankig, Gissler 1762, till (de i sht dialekt.) skrabb(er), skrabbe, skrabba, gammal bräcklig stackare, vb. skrabba, vara bräcklig el. sjuklig, motsv. no. sbst. *skrabb*, inskrumpen o. skröplig varelse; med hypokoristiskt *-bb-* till ä. nsv. *skrafvel*, skräp (se skravel), till no. *skravla*, skrapa (se skrävla); egentl.: ge ifrån sig ett rasslande ljud; jfr sv. dial., no. *skrabba*, skrapa, skrubba, lty., holl. *schrabben* ds. (se skrubba 2), o. om betyd.-utvecklingen under skräp.

skrake, fågelsläktet Mergus, i sht storskraken, t. ex. Rothof 1762 (*skraka*), efter storskrakens läte, som återges bl. a. med *skraak*. Jfr skräcka 2 o. pracka 1. — Däremot ej, med Noreen V. spr. 3: 169, till no. *skrakla*, knarra, o. isl. *skrékr*, skrik, vilka f. ö. själva ha ett likartat onomatopoetiskt ursprung. Jfr salskrake.

skral, Serenius Sjö- o. Handl. 1757, om vind, = da. *skral*, även om vind, i sv. o. da. dial. även 'torr', från lty. *schrâl*, knapp, dålig, mager, torr, besl. med de inhemskt nordiska: no. *skraal* n., litet skröpligt redskap, isl. *skrælna*, skrumpna, no. dial. *skrælen*, dålig, no. *skræling*, stackare, isl. *skrælingjar*, infödingar i Vinland, da. *skrælling*; jfr f. ö. skrälle. Germ. väl **skrœhla-*, avljudsform till skrå (se f. ö. d. o.): alltså egentl.: rasslande > torr. — I ä. nsv. även sbst. *skra(a)l* n., skralhet, uselhet, 1690-t.

skraltig (vard.), bräcklig, skral, jfr skralta, vara svag, i t. ex. 'gå och skralta', o. skralt, stackare, t. ex. 1741; kanske nybildningar till skral; möjl. dock att sammanställa med sv. dial. *skralta*, gå ojämnt = no.: gå med små o. svaga steg, av ovisst urspr. (knappast till skrälla).

skramla, vb, Bröl. besv. ihugk., i ä. nsv. o. dial. även: slamra, prata, t. ex. Kolmodin 1732, fsv. **skrambla* i tilln. (Peter) *Skrambla* (förf. Xen. Lid. s. 109) = no. *skramla* = da. *skramle*; jfr avljudsformen no. *skrumla*, ge ett ihåligt ljud, larma, okväda, ä. da. *skrumle*, larma, osv., samt isl. *skruma*, skryta (jfr till betyd.-övergången skryta), no.: tala hårt, banna; liksom ramla: rumla med grundbetyd. 'bullra, larma'. Möjl. är formen *skrum-* äldst o. *skram-* yngre avljudsbildning; i så fall till ljudroten *skru* i skryta osv. — Deverbat.: skramla, sbst. Schroderus o. 1638 (jfr fsv. tilln. *Skrambla* ovan), liksom likbetyd. da. *rangle* o. *skratla* till motsvar. verb.

skranglig, Envallsson, till sv. dial. *skrangel*, *skrangla*, benrangel, mager person, no. *skrangl(a)*, da. dial. *skrangel*, även som no. *skrangla*, gå osäkert ~ sv. dial. *skringla* ds., med denna betyd. utvecklad ur den av 'vara lång o. d'. Tydl. egentl.: som skallrar, knakar o. d., till no. *skrangla* ~ sv. dial. *skringla* med dessa betyd.; alltså med samma betyd.-utveckling som i no. *skrella*, magert djur (se skrälle), till vb. skrälla, o. i sv. dial. *skråe*, mager person (se skrå 1). Germ. *skrang-* ~ *skreng*, en ljudrot av samma slag som (o. möjl. nasalerad biform till) *skreh* i skrå 1. — Om fhty. *schrangolôn*, vackla, hör hit, är ovisst. Däremot torde hit böra föras ä. nsv. *skranga*, Var. rer. 1538 osv., galler, gallerverk. — Med avs. på *a* i skranglig för väntat *skråanglig* (såsom i vissa dial.) jfr sv. dial. *skanglig* o. *skånglig* (*-og*),

lång o. mager, rangla, ranglig o. sv. dial. *rångla* samt hangla o. hångla. Om anledningarna till den olikartade utvecklingen se Kock Sv. ljudhist. 1: 376 f., men även under rangla, där en annan möjlighet anföres.

skrank, Bureus 1624, från ty.: mlty. *schrank* m., avspärrning, galler, inhägnad = mhty. (ty. *schrank*, skåp, skänk); besl. med mlty., mhty. *schrenken*, ställa snett, lägga i kors m. m. (ty. *schränken* = skränka), ags. *screncan*, lägga hinder i vägen, o. möjl. även med sv. dial. *skränka*, vricka o. d.; väl egentl. till en germ. stam *skrank-* med betyd. 'sned o. d.', nasalerad form till ty. *schräge*, sned, osv. Jfr f. ö. följ. o. inskränka.

skranka, jämte da. *skranke* från ty. *schranke* f., skranka, gräns, galler = mhty., mlty. *schranke*; nära besl. med föreg. Ordet uppträder i ä. tid, liksom alltjämt, nästan uteslutande i plur.: *skrancker* t. ex. 1644 osv. (vanligt), *skrankor* Serenius 1741, *skrankar* 1700-t., ävensom *skränkor* 1644, *skränker* 1654, *skrenkior* 1698; sg. *skranka* t. ex. Eld 1725; i övrigt nästan uteslutande i samma el. liknande förbindelser som i nsv.: *hålla sig, bliva, träda* (inom) osv., alltså icke i konkret betyd. motsv. den hos det nära besläktade skrank.

1. **skrapa,** vb = fsv., isl. = da. *skrabe* ds., mlty. *schrapen*, skava, kratsa (varav ty. *schrapen*), mhty. *schraffen*, rispa o. d. (eng. *scrape* är lånat), av germ. **skrapōn*. Andra bildningar: germ. **skrapjan* = mhty. *schrepfen*, rista, koppa (ty. *schröpfen*); med *-pp-*: lty. *schrappen* (m. fl.), skava; med *-bb-*: sv. dial. *skrabba*, skava, kratsa = lty., holl. *schrabben* (vilka dock snarast äro intensivbildningar till en germ. rot *skrab*; jfr skrävla). I avljudsförh. till germ. **skrepan*, st. vb = ags. *screpan*, skrapa, mhty. *schreffen*, rispa, kratsa (jfr skräp). Besl. med germ. **skerpan*, st. vb = ags. *sceorpan*, skava, kratsa (se skarp). Ie. rot **skereb* i fslav. *o-skrebą*, skaver, kratsar, lett. *skrabt*, skava o. d., m. fl. (jfr skörbjugg). Knappast att skilja från isl. *skrapa*, skrävla, jfr skräppa 1.

2. **skrapa,** sbst., t. ex. Serenius 1741 = da. *skrabe*, väl från mlty. *schrape* ds.; till föreg.; i avljudsförh. till ags. *screopu* ds. (**skrep-*).

skratta, Putzdrummel o. 1690: *skrattar hijsliga*, Spegel Gl. 1712 = no. *skratta*, larma, dundra, skratta högt, da. dial. *skratte*, ljuda ihåligt o. d.; intensivbildning till sv. dial. *skrata*, skrälla, no.: skratta högt, skvallra, kackla, da. *skrade*, skallra ~ sv. dial. *skräta*, larma, skvattra, vartill *l*-avledn. no. *skratla*, skratta högt, rassla, skramla, skvallra, möjl. delvis också da. *skralde* (se under skrälla), jfr no. *skratla*, Silene inflata, o. da. *skralde* ds., i no. även: mager knotig ko o. d. (med samma betyd.-utveckling som i sv. dial. *skråe* under skrå 1 o. i skrälle), till en germ. ljudrot *skrat(t)*, av samma slag som (men knappast att direkt förbinda med) den i mhty. *schratzeln*, rispa, klösa, eng. dial. *scrat*, ge ett skrapande ljud. Ordets onomatopoetiska karaktär har insetts redan av Ihre Gloss. suiog. (under *skratta*). — Deverbativ: skratt, Schroderus Com. 1640, vanligt dock först på 1700-t.; under 1600-t. i stället i regel *skrattlöje*, Messenius osv. o. ännu Weste 1807. Skratt har ersatt det gamla löje, som nu nästan uteslutande betyder 'leende'. — Det allmänt germ. ordet för 'skratta' är det urspr. likaledes ljudhärmande **hlahjan* = sv. le (med numera förändrad betyd.), vilket också i betyd. 'skratta' var det enda brukliga till framemot slutet av 1600-t. o. f. ö. användes ännu i början av 1800-t. (jfr Weste 1807 under *le*). Skratta synes i normalprosan ha införts från det lägre språket o. i början uteslutande använts om ett högljutt o. bullrande skratt. — Jfr följ.

skrattabborre (dial.), vattenödla, Linné 1734, till ä. nsv. *skratte*, narr, dåre, L. Petri (även i sv. dial.), tomte 1657, sv. dial. *skratten*, den onde, fsv. *skratte*, tomte = isl. *skratti*, trollkarl, i nisl. om den onde, mhty. *schratze*, skogsdjävul, tomte, osv., besl. med sv. dial. *skrate*, spöke, tomte; jfr med germ. *-d-*: fhty. *scrato*. Av ovisst ursprung; snarast till germ. *skrat*, larma (se skratta); knappast däremot, med Torp Etym. Ordb. s. 615 sp. 1, egentl.: hopskrumpet väsen, till germ. roten *skre(n)þ* i skrinn.

— Formväxlingen beror åtm. delvis på eufemistiska o. hypokoristiska inflytelser; jfr med avs. på den långa konsonanten de till samma sfär hörande jätte, raggen el. t. ex. ags. *scucca*, demon, ond ande, vid sidan av *scúa* (i *déaðscúa*). — Hit hör även sv. dial. *skrutt*, den onde. — Namnet *skrattabborre* syftar på det fula utseendet; jfr det ävenledes förekommande *trollfisk*.

[skratte, sv. dial., narr, dåre, skratten, den onde, se föreg.]

skred, o. 1640 = nisl., no. *skrid*, da. dial. *skre(d)*, av germ. **skriða-* n., avljudsform till skrida; med vanlig växling mellan nord. neutr. *a*-stam o. (särsk.) vgerm. mask. *i*-stam: mlty. *schrede*, fhty. *scrit*, skritt (ty. *schritt*, varav sv. skritt), ags. *scriðe*, *scride*, lopp, isl. *skriðr*, långsamt glidande rörelse. Jfr till bildningen t. ex. bett, drev, grepp, rev 5, skott 1, steg, svek. — I nu föråldrad anv. t. ex. Rudeen 1697: 'han gick sitt vissa skred' (Hans. 8: 310).

skrev, vinkeln mellan benen, 1805 (å byxor), Weste 1807, även: klyfta, Lidner o. 1785 m. fl. = no. *skriv* (även: steg), da. *skræv* ds., isl. *skref*, steg, av germ. **skriða-* n.; se följ. — Om ä. nsv. *gå utom* el. *öfver skrefvet* se under följ.

1. **skreva,** sbst., ä. nsv. ofta *skräfva*, fsv. *skriva* ds., samma ord som sv. dial. *skrivu*, cunnus, av germ. **skrīþōn*, jfr **skriða-* i skrev, vartill vb. skreva (se d. o.); egentl.: skåra o. d., besl. med mlty. *schreve*, streck, linje; fhty. *schrēvôn*, rista, ävensom med lett. *skrīpa*, *-e*, rispa (sbst.), *scrīpāt*, inrista; jfr riva (till en *s*-lös växelform). — Från en ie. växelrot *skrib* (el. med *p* av *-pn-*) utgå da. dial. *skripp*, färd, sv. dial. *skrīpa*, skreva, cunnus. — Till mlty. *schreve*, linje, hör ä. nsv. *gå öfver skrevet*, t. ex. Lucidor, Kolmodin, o. *gå utom skrefvet*, t. ex. Spegel 1712 (dial.), motsv. da. *gaa over skrævet*, dvs. hoppa över skacklorna, gå för långt, efter mlty. *over* el. *boven den schreve gân*, egentl. om det streck som vid dueller, rättsförhandlingar m. m. ingen fick överskrida.

2. **skreva,** vb, skeka, vanligt i ordb., Lex. Linc. 1640 osv. under 17—1800-t., jfr Växiö 1706: *uthskrefwandes medh benen*, men betraktat som simpelt o. därför sällsynt i litter. = isl. *skrefa*, da. *skræve*; till skrev o. föreg.

skria = fsv. (även: klaga, jämra sig), no.; åtm. i sv. lån från mlty. *schrîen* st. o. sv. vb, även: gråta = fhty. *scrîan* (ty. *schreien*), till ie. roten (*s*)*kri* i isl. *hrina*, no. *rina*, skrika, gnägga, grymta, is. *hreimr*, skrik; jfr skrika. — Skriande orättvisa, Svedelius 1876, motsv. da. *skrigende uretfærdighed*, efter ty. *schreiendes unrecht*. — Härtill sbst. skri = fsv., från mlty. *schrîe* = ty. (*ge*)*schrei*.

skribent, L. Petri osv.; förr i ädlare bem. än nu, använt t. ex. av Leopold till o. om Gustaf III = ty., av lat. *scrībens* (genit. *-entis*), part. pres. till *scrībere* (se skriva). Med samma betyd.-försämring som i ty.; jfr enahanda förh. med aktör, artist, poet.

skribler (uttalat *skriblér*, men hos Weste 1807 även *skribler*, jfr ty.), dålig författare o. d., Kellgren 1777: 'Den mängd Scriblerer i vårt Land, / Som med Apollos lager pråla'; vanligt hos gustavianerna o. nyromantikerna; från ty. *skribler*, förr även latiniserat: *scriblerus*, till ä. ty. *skribeln*, av fhty. *scribilôn*, skriva ideligen el. mycket, iterativum-intensivum till *scrîban* = skriva. — Hos Weste 1807 även med acc. *skri'bler*, efter ty.

skricka (dial.), skrida, åka skridsko, se under skrilla.

skrida, fsv. *skrīdha* = isl. *skríða*, även: krypa, da. *skride*, fsax. *skrîthan*, *-d-*, fhty. *scrîtan* (ty. *schreiten*), ags. *scrîðan*, av ett germ. st. vb. **skrīþan*, *-ð-*, som väl egentl. betecknar en slingrande rörelse o. vanl. förbindes med lett. *skritulis*, hjul, till en ie. rot *skrit*, växlande med *skrid* i litau. *skrëczù*, *skrẽsti*, vrida, *skrindù*, *skristi*, flyga, kretsa, löpa snabbt. — Skridsko, Verelius 1681; tidigare *skrit(t)sko* Ekeblad 1650 osv., som kan återgå på ä. ty. *schrittschuh* (nu i stället ombildningen *schlittschuh*, jfr släde; möjl. uppkommet i uttr. *schrittschuh laufen*). Om dial. *skrillsko*, *skricksko* se skrilla. Med avs. på germ. vb. **skrīðan* i denna el. likn. betyd. jfr ags. folknamnet *Scride-*

finnas = Procopius *Skrithiphinoi* (från norra Sverige), snarast om skidåkning. I sv. dial. (åtm. ännu på 1870-t. i Smål.) i stället *lägger* plur., å andra st. *isläggor*, egentl. om glattade läggben som bundos under foten, motsv. no. *islegg*, isl. *isleggr*, till lägg, ben. Samma betyd. har urspr. även da. *skøite*, ytterst till lty. *schake*, lägg. Dessutom sv. dial. *skener* plur., ett inhemskt ord = no. *skina*, liten skiva o. d., besl. med det lånade skena 2 (se d. o.). — Avledn.: (sv. dial.) skricka, skrilla o. skrinna (se dessa ord).

1. **skrift** (i handskrift o. d.), fsv. *skrift*, *skript* f. = isl. *skript*, da. *skrift*, mlty. *schrift*, fhty. *scrift* (ty. *schrift*); till skriva under inflytande från lat. *scriptum*; i nord. spr. väsentligen lån från grannspråken. Jfr följ.

2. **skrift**, skriftermål, fsv. *skrift*, *skript*, föreläggande av bot el. penitens, bikt, bot, straff = isl. *skript* ds., från ags. *scrift*, till *scrîfan*, bestämma, ålägga bot, mottaga bikt; med grundbetyd.: bestämma, föreskriva (jfr lat. *præscrībere*); samma ord som skrift 1 o. skriva. — Gå till skrift, fsv. *ganga til skripta* (genit. sg. till *skript*) = isl. *ganga til skriptar*, da. *gaa til skrifte*, från ags. *gán tó scrifte*. — Härtill vb. skrifta (sig), fsv., isl. *skripta*, da. *skrifte*. — Skriftermål, fsv. *skriptermāl* (dock osäkert belagt), ombildning av fsv. *skriptamāl*, sv. dial. *skriftemål* = da. *skriftemaal*. — Skriftställare, t. ex. Möller 1755, men ej hos Sahlstedt 1773; åren 1792 o. 1793 tvistades om, huruvida ordet var god svenska el. ej (vid denna tid i stället vanl. *skribent*); efter ty. *schriftsteller*, till ä. ty. *stellen* i betyd. 'författa'. Förr, t. ex. O. v. Dalin, även *skriftvexlare*.

skrika, vb, äldst, som det synes, belagt från finnl.: Murenius 1640, Protok. fr. Åbo 1648, 1657, 1671, med formerna *skrikte*, *skrijkt*, *skrickatt*, *skrickit*; Lucidor 1672: *skreek* (i Lex. Linc. 1640 i st. *skria*, *skräna*); i dial. t. ex. Sdml. även 'bräka' = no. *skrika* st. vb, även 'kvittra', da. *skrige*, jfr nisl. *skrikja* sv. vb, besl. med fsax. *skrīkôn*, meng. *schriken* (eng. *shriek*), av ie. roten (*s*)*krig* i grek. *krízō* (av **krigiō*), skriker, knarkar, *krigé*, surrande, isl. *hríka*, knarka, braka, sv. dial. *rék* ds. (av **hrīka*); jfr det väl avlägset besl. ir. *sgréach*, skrik osv. — Skrikande färg, motsv. da. *skrigende farve*, efter ty. *schreiende farbe*, fra. *couleur criarde*. — Stundom i nord. vattendragsnamn, t. ex. sjön. Skrikegallen Klm. l., jfr fsv. gårdn. *Skrikogalla*, till ett ånamn *Skrika* = no., o. gall 2, med en i dylika namn vanlig betyd., syftande på åns el. sjöns sorl el. brus; se förf. Sjön. 1: 544. — Härtill sbst. skrik, t. ex. Stiernhielm = no. (n. o. m.), da. *skrig*. — Skrika, även i fågeln, lav-, nötskrika, t. ex. o. 1673, o. 1708. Linné = no. *skrikja*, nisl. *skríkja*; jfr eng. *shrike*, törnskata. Mager som en skrika förekommer t. ex. hos O. v. Dalin o. anspelning härpå i ett belägg från 1670-t. — Ett annat germ. ord för 'skrika, ropa' är annars got. *wôpjan* osv.; se våp slutet.

skrilla (nu dial.), åka skridsko, t. ex. 1725, i dial. även: halka, slinta, av **skriðla*, *l*-avledn. av skrida (jfr frilla av *friðla*); ytterligare avlett med *-t* i no. *skrilta*. Härtill ä. nsv. (t. ex. Lind 1749) o. sv. dial. *skrillsko*. — Parallellbildning: ä. nsv. o. sv. dial. *skricka*, åka skridsko, skrida (av *skridka*), vartill sv. dial. *skricksko*. Se även skrinna.

skrin = fsv., da. = isl. *skrín*, mlty. *schrîn*, fhty. *scrîni* (ty. *schrein* m.), ags. *scrîn* (eng. *shrine*); i fornspr. särsk. ofta: relik-, helgonskrin; från lat. *scrīnium*, kapsel, skrin (varav fra. *écrin*, juvel-, reliksskrin, ävensom lånord i slavobalt. spr.), av ovisst ursprung. — Betyd. 'helgonskrin' ingår sannol. i folkvisans 'Du ädela ros och förgyllande skrin'; jfr fra. *belle comme une châsse*; se Y. Hirn Det heliga skrinet kap. XXI, Stenhagen i Spr. o. st. 12: 131. — Från lat. härröra även de (ungef.) likabetyd. ark 2 o. kista.

skrinda, släde (el. vagn; ofta av flät-el. spjälverk, t. ex. kolskrinda), G. I:s reg. 1557: 'en skrinde koll', 1614: *skrinder* (med hö), Schroderus Com. 1640: 'Widior . . aff hwilkas sam(m)anflätande blifwa Korgar och Skryndor' (ty. texten: Hürden, Wagenkörbe); jfr no. *skrinda*,

(som i ä. nsv.) ryggkorg av videkvistar, grind på släde, *skrinnslæ(d)a*; egentl.: korg; till germ. roten *skrend*, skära, klyva, i fhty. *scrintan*, mhty. *schrinden*, klyvas, brista (se skrinn); jfr germ. *skrent* i ty dial. *schrenzen*, klyva, även-som fpreuss. *skrundos* plur., sax, o. möjl. de under skrott anförda orden. Avljudsform: no. *skrunda*, ett slags träkasse för flatbröd. Jfr Torp Etym. Ordb. s. 620. En god parallell föreligger i mes 3, därest detta hör tillsammans med germ. **maitan*, hugga, skära. — Ordet kan ej sammanställas med fsv. *skriþanda*, ett slags fordon.

skrinn, mager, torr, ofruktbar, nu väsentl. dial., Spegel 1685, y. fsv. *skrinder* P. Månsson = no. *skrinn*, av germ. **skrenþa-*, jfr litau. *skrentù*, *skrèsti*, betäckas med en torr skorpa, mhty. *schrinden*, brista, klyvas, osv.; se Torp Etym. Ordb. s. 620 o. skrinda. — En biform synes föreligga i ä. nsv. *skrīn* ds. — De hos Rietz s. 599 anförda formerna på *skrän-* höra ej hit, lika litet som no. *skræen*, utan till de under skrå 1 behandlade orden.

skrinna (dial. o. i finnl.), glida, halka, åka kälke el. skridsko, Bureus 1601, Hund 1605: *framskrinne* (om skepp), av *skridna* (jfr Peringskiöld: *skredna*, *skrina*), till skrida. Jfr under skrilla.

skritt, Widekindi 1671: 'widh pass ett skridt', dvs. steg; förr ofta *-e-* t. ex. O. v. Dalin = da. *skridt*, från ty. *schritt*; se skred o. jfr med avs. på bildningen *ritt* (varav sv. ritt) till rida.

skriva = fsv.: teckna, rista, skriva m. m. = isl. *skrifa* ds., da. *skrive*, fsax. *skriban*, fhty. *scrīban* (ty. *schreiben*); om ags. *scrīfan* i annan betyd. se skrift 2; starkt böjt verb utom i isl. (ipf. *-að*a) o. stundom i fsv. (ipf. *-adhe*); gammalt lån (i samband med införandet av de latinska skrivtecknen) från lat. *scrībere*, skriva, inrista med griffel (jfr skribent), besl. med grek. *skariphos*, griffel, kontur, osv.; grundbetyd.: rista, kratsa (såsom i grek. *gráphein* o. eng. *write*, jfr rita). — I nord. spr. väl (åtminstone delvis) lån från grannspråken, fsax., mlty. resp. ags. — Jfr skrift, skribler. — Ett inhemskt germ. ord för 'skriva' (närmast om inristande av runor) se rita. Got. har *mêljan*, egentl.: måla.

skrock, i dial.: skvaller, fsv. *skrok* (dat. *skrukke*), lögn, falskt prat, vidskeplig dikt = isl. *skrǫk*, osant tal, no. *skrok*, prat, osant tal, ett speciellt nordiskt ord med grundbetyd. 'prat, skrän' av germ. **skrakwa-*, besl. med no. *skrakla*, giva ifrån sig ett skrapande ljud, *skrakla*, redskap som knarrar i fogarna, till en ljudrot *skrak*; alltså med ungefär samma betyd.-utveckling som i sv. dial. *skrokka*, pladdra (se skrocka); jfr även skrävla, skräna m. fl. ord på *skr-*. — I ä. nsv. har ur den abstr. betyd. 'vidskeplig dikt' utvecklats den av 'spöke, troll', t. ex. Spegel. — Hit hör även förstärkningsprefixet sv. dial. *skrock-* till skrock i dess grundbetyd. 'rasslande ljud'; jfr de analogt uppkomna skropp-, skrov-3 m. fl.

[skrock-, sv. dial., förstärkningsord, se föreg., skropp- o. skrov- 3.]

skrocka, om hönsens läte, Schroderus Com. 1640, I. Erici o. 1645, jfr *skrock*, skrockande, Columbus = da. *skrukke*, samma ord som sv. dial. *skrokka*, ä. da. *skrokke*, pladdra, jfr no. *skrukla*, giva ifrån sig ett sprucket skramlande ljud; till en ljudrot *skruk* av samma slag som *skrak* i skrock ovan. Möjl. ha dock vissa av de anförda bildningarna uppstått oberoende av varandra. Betyd.-växlingen 'skrocka' o. 'prata' uppträder emellertid även i sv. dial. *skroa* (se skrodera). I dylika bildningar bör ej (med Holthausen Anglia Beibl. 15: 72) utan nödtvång antagas assimilationsformer av germ. *-ʒn-*. — Ett hithörande verb ligger till grund för det fsv. ånamn, *Skruka*, som ingår i fsv. *Skrukuby*, nu Skrukeby Ögtl., ävensom i Skruke Nke (= fsv.); alltså med syftning på vattensorlet, liksom t. ex. *Svallerbäcken* (av *Skv-*) till skvallra, no. ånamnen *Drumma*, **Duna*, *Kvina* (av **Hvina*), *Skralla*, *Skrika*, **Sladra* osv.; se förf. Ortn. på *-by* s. 47.

skrodera, 1733 (i betyd. 'skrika, fara ut emot el. dyl.'), f. ö. ett 1800-talsord, en, som det tycks, speciellt svensk bildning (möjl. i anslutning till det likbe-

tydande ty. *schwadronieren*, jfr nedan) av sv. dial. *skroa*, skrävla, skryta, även: skrocka, jollra, dåna (om is), bullra, jfr *skroe*, *skroare*, skrävlare, motsv. no. *skrøa*, *skrøva*, prata, skryta, möjl., om formen med *-v-* är den ursprungliga, en avljudsform till sv. dial., no. *skrava*, prata, skrävla, i sv. dial. även: knarra o. d.; med även i enskildheter samma betyd.-utveckling som i det i så fall hithörande skrävla o. därmed besläktade ord ävensom skräppa 1; i alla händelser till en med *skr-* begynnande ljudrot av samma slag som i skrock, skrocka, skryta, skräna. Mindre sannolikt är, att skrodera utgår från det föga spridda sv. dial. *skrota*, prata, skryta. — På fullt analogt sätt har ty. *schwadronieren*, skrodera, ombildats av ä. ty. *schwadern*, prata, sladdra. — Härtill: skrodör, Dalin 1853, Sturzen-Becker osv.

skrofler, Vet. Ak. Alman. 1766, från ty. *skrofeln* el., föga sannol., mlty. *schrôfulen* plur., av lat. *scrōfulæ*, plur., skrofler, halssvulster, dimin. av *scrōfa*, sugga, so; med samma till sitt ursprung oklara betyd.-utveckling som i grek. *khoirás*, skrofler, till *khoîros*, gris, svin. Om växlingen av slutet o. öppet *o* jfr Kock Sv. ljudh. 2: 161; se även Noreen V. spr. 3: 95. Båda dessa förf. förutsätta möjligheten av lån direkt från lat.

skrolla (i hattskrolla osv.), Cramer 1845: 'så hett skiner solen på »skrollorna» ner' (om roddarmadamernas bredskyggiga halmhattar) = no. *skrolla*, något som skrymmer, jfr sv. dial. *skrylle* n. ds.; till no. *skrolla*, upptaga stort rum, da. *skrolle*, visa sig större än i verkligheten, jfr sv. dial. o. ä. nsv. *skrylla* ds., vartill sv. dial. *skrylla*, fruntimmershatt med brett bräm, hattskrolla. Knappast med Torp Etym. Ordb. s. 621 = sv. dial. *skrylla* vb, rynka. Då no. *skolla* bl. a. betyder 'skrymma' = sv. dial. *skolla*, hägra (varom d. o.), o. betyd. 'hägra, se stor ut på avstånd' även uppträder i ordgruppen skrolla, böra sannol. *skrolla* o. *skrylla* förklaras som kontaminationer av *skolla* o. skrymma; jfr under t. ex. skamper o. trast o. se f. ö. skrylla.

skropp-, sv. dial., som förstärkningsord, t. ex. *skroppfull*, *-mätt*, *-stor* (även med två huvudaccenter), *skroppljuga* osv., motsv. da. *skrub-*, *skrup-*; se närmare under skrov- 3.

skrot, metallbitar, bly- el. järnkulor i kartescher o. d., 1636: *schrot och lodh*, om mynt; 1657, om laddning till kanoner; i ä. nsv. o. sv. dial. även 'avfall' = no. *skrot*, avfall, ä. da.: skrot (att skjuta med), avskuret stycke, från mlty. *schrôt*, *-d-*, snitt, avskuret stycke (från *d*-formen kommer y. fsv. *skrōdh*, utmyntning, det som utmyntas, ä. nsv. *skrod* (*skråd*), skrot (om mynt)) = fhty. *scrôt*, snitt, i mhty. även: avskuret stycke (ty. *schrot*), ags. *scréad*(*e*), tygstycke (eng. *shred*, lapp, trasa m. m.), av germ. **skrauða-*, i avljudsförh. till isl. *skrjóðr*, gammal trasig bok, o. till skrud, till en verbrot med betyd. 'skära o. d.'; se f. ö. skrota. — Hit hör också skrot i förb. skrot och korn, som beteckning för ett mynts bruttovikt (varvid korn syftar på nettovikten av ädel metall), jfr 1592: *korn och skrodh*, efter ty. *schrot und korn* (resp. motsv. uttr. i lty.); i båda spr. ofta även i bildlig betyd.; egentl.: avskuret metallstycke, mynt bestämt till prägling (= y. fsv. *skrōdh*, se ovan). — Om ä. nsv., sv. dial. skrå, järnskrot, avskräde, se skräda. Om inhemska nord. bildningar med likartad betyd. o. utgående från germ. växelroten *skrud-* (jfr skrota slutet) se Torp Etym. ordb. under *skrôt*.

skrota, krossa grovt, gröpa; löshugga ett mindre metallstycke från ett större m. m., 1839, om mässingspjeser; från ty. *schroten*, av fhty. *scrôtan* st. vb, skära el. hugga i stycken = mlty. *schrôden* (jfr under skräddare), ags. *scréadian* (eng. *shred*); besl. med föreg. o. väl även med lat. *scrautum* 'pelliceum, in quo sagittæ reconduntur', *scrōtum*, testikelpung (varom närmare under det obesl. rär slutet), *scrūtāri*, undersöka, utvidgningar på ie. *-t* av en ie. rot *skreu* (osv.), skära el. hugga, vartill även, med ie. *-d*, ösv. dial. *skröyto*, rispa, cunnus, no. *skrota*, skåra, litau. *skraudus*, sprucken, ojämn; jfr under skrov.

skrott, sv. dial., kropp, kärnhus,

fruktskida = no. *skrott*, kropp m. m., da. dial. *skrot*, *skrut*, buk, mage, av **skrunt-*, jfr sv. dial. *skrynta*, kropp, no. *-skrunt*, kärnhus, ävensom (Holthausen IF 32: 336) ty. dial. *schrünte*, mager varelse, väl i avljudsförh. till litau. *skrañdis*, mage, i sht på fäkreatur (Persson Indog. Wortf. s. 376); sannol. (med Torp Etym. Ordb. s. 621) till germ. roten *skrent* = ie. *skrend*, klyva; jfr ty. dial. *schrunze*, klyfta, remna ~ *schranz* ds. (Persson Wurzelerw. s. 29 m. fl.; se f. ö. under skrinda o. skans); jfr till betyd.-utvecklingen 'kropp' under skrov o. 'fruktskida o. d.' under skalp. — Skrott förhåller sig till *skrunt* som sv. dial. *strott* till strunt.

1. **skrov,** 1592 i betyd. 'kropp, bål', i ä. nsv. o. sv. dial. även i betyd. 'massa, det som skrymmer' = no. *skrov*, bl. a.: den öppnade kroppen på djur, ä. da. *skrov*, da. *skrog*. Ordet har bl. a. (Falk-Torp) sammanställts med isl. *krof*, uppskuren djurkropp, no. *krov* (se kropp), en överensstämmelse, som dock torde vara tillfällig, om också påverkan egt rum i fråga om betyd. Man har också gissningsvis (Torp) utgått från betyd. 'uppskuren djurkropp' som den äldsta (den är dock snarast sekundär) o. fört ordet till ie. **skru-p-* i lat. *scrūpus*, skarp, spetsig sten (jfr skrupel), *p*-utvidgning av roten *skru*, skära (se skrot, skrota), vilken senare sammanställning kan vara riktig, utan att därför denna betyd.-utveckling behöver antagas. Ordet bör kanske emellertid, med Noreen Sv. etym. s. 64, närmast föras samman med no. *skrova*, *skrauva*, *skrøyva*, *skruvla*, *skrøyvla*, skrymma, vilka i sin tur icke kunna skiljas från en del ord med betyd. 'porös, hålig' (se skrov- 2), varigenom samband med skrovlig, skrubba osv. blir möjligt (om också ej troligt; jfr nedan); se även skruv. Jfr härtill i samma riktning utförligt även v. Friesen Mediagem. s. 80 f., med närmare motivering av betyd.-övergångarna. Troligt är dock, att i denna ytterst talrika ordgrupp med ord för 'kropp, bål' ~ 'massa' ~ 'skrymmande' ~ 'porös, ihålig, håla' ~ 'skrovlig' avlägg till rötter av helt olika ursprung sammanfallit o. att särskilt skrov o. skrovlig böra etymologiskt åtskiljas. — Jfr skrov- 3.

2. **skrov-** i det väsentligen dialektiska *skrov-is* = no. *skrovis* (jämte *skrauv-*), da. dial. *skrogis*, jfr ä. nsv. *skrofvelis* Rudbeck; till ösv. dial. *skrov* n., skrovlig yta, nisl. *skrof*, lös o. porös is, no. *skrov*, något som är poröst, osv., till stammen i skrovlig (se d. o. o. föreg.). Jfr sv. dial. *skrumis* under skrymma.

3. **skrov-,** förstärkande prefix i skrovfull, -mätt, -rik osv. = no. *skrov-* (även *skrauv-*, *skrøv-*), till en del nord. ord med grundbetyd. 'ge ifrån sig ett rasslande el. ihåligt ljud' o. d., i t. ex. no. *skrova*, *skrøyva*. Endast medelst detta antagande får man samband med övriga likbetyd. förstärkningsord, såsom sv. dial. *skropp-*, till *skroppa*, bullra, skryta (jfr skräppa 1), motsv. da. *skrub-*, *skrup-* (i *skrupsullen*); o. sv. dial. *skrokk-* till skrock i dess ursprungliga betyd. av 'rasslande ljud'; jfr även no. *skraa* o. vb *skraa*, ljuda rasslande o. ihåligt. — Om man däremot, såsom skett, för skrov- utgår från betyd. 'skrymma' i no. *skrova*, erhålles ingen analog förklaring av de övriga likbetyd. förstärkningsorden, där denna betyd. ej uppträder.

skrovlig, 1727: *skroflug*, jfr *skråflot*, knölig Spegel 1685, no. *skruvlutt*, skrovlig (av porös is), jfr sv. dial. *skruvel*, skrovlighet, till föreg., besl. med ty. *schroff*, skrovlig, mhty. *schrof(fe)*, *schrove*, skrovlig klippa o. d., samt lat. *scrūpus*, skrovlig el. spetsig sten (se under skrov 1 samt jfr skrubb, skrubba o. skrupel). Växelform med ie. *kr-*: isl. *hrjúfr*, ojämn, skorvig, osv., se ruva, sbst.

skrubb, G. I:s reg. osv., förr även n. t. ex. Bellman, sv. dial. även '(ved)lår'. jfr ä. nsv., fsv. *skrubba*, håla, kula, grotta, klyfta, gömställe; en hypokoristisk bildning till germ. **skrub-* i skrovlig; hos *skrubb(a)* sannol., med v. Friesen Mediagem. s. 81, med grundbetyd. 'hålighet', i sin tur utgången från betyd. 'ojämnhet, bula, buckla', med samma betyd.-utveckling som i kula, knöl, svullnad, till 'grotta, håla'; jfr även under dal.

1. **skrubba,** Pleuronectes flesus, flun-

dra, huvudsakl. syd- o. västsv., Linné 1751 (: *skrobba*), Tidström 1756 (från Halland: *skrubba*) = no. *skrubba*, da. *skrubbe*, liksom föreg. till germ. **skrub-i* skrovlig, med syftning på den sträva ryggsidan (i jämförelse med Pl. limanda, den s. k. *slättan*); jfr ä. nsv. *skrubbog*, skrovlig, ösv. dial. *skrubblu(g)*, no. *skrubben*, ä. da. *skrubbet* ds. I holl. av samma anledning: *ruwe schol*. Med avs. på den hypokoristiska bildningen o. betyd.-utvecklingen se rocka. — Samma namn bär i Stockholmstrakten även ulken, Cottus scorpius; på grund av sina taggar. Växelformen (*skinn*)*skrabba* tyder på en *e*-rot: *skrabba*: *skrubba* = mhty. *schrof*, klippa: ags. *scræf*, håla. Men man bör i ord av denna karaktär snarare tänka på en sekundär avljudsform. — Se f. ö. förf. Nord. o. västgerm. djurnamn s. 8 (Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—4) o. följ.

2. **skrubba**, riva, skava, 1670-80-t., bildl.: tillrättavisa, t. ex. Runius, Dalins Arg. osv., i sv. dial. även 'grovkarda' = no. *skrubba*, da. *skrubbe* = mlty. *schrubben* (*-o-*); eng. *scrub* från nord.; hypokoristisk intensivbildning till ie. *skru-p*, skära o. d. (se skrov 1, skrovlig), av samma slag som i sv. dial., no. *skrabba*, lty. *schrabben* osv., skrapa, skrubba (se skrabbig), o. i skubba. Se förf. Mediagem. s. 23. — Med avs. på betyd. 'tillrättavisa' jfr skrupens o. skura. I samma betyd. även skrubbhyvla, t. ex. C. F. Dahlgren. — Besl. äro f. ö., utom de under skrubba 1 nämnda orden, ä. da. *skrubbe*, da. dial. *skrub*, småskog o. d., ags. *scrybb* (eng. *shrub*, buske); sv. dial. *skrubb(a)*, kvast, da. *skrubbe* = ty. dial. *schrupp*, *schropp* ds.; i sv. dial. o. no. även om arg el. styvsint kvinna; sv. dial. *skrubber*, *skrubbär*, Cornus suecica, no. *skrubba* ds.; ä. nsv. o. sv. dial. *skrubba*, bärfis, ävensom vissa andra insekter med skrynkligt utseende: gråsugga, mjölbagge, da. *skrubbe*, mjölbagge. — Härtill vbalsbst. skrubb, bannor, t. ex. Düben 1722 = da. *skrub* (jämte *skrup*).

[skrubba, sbst., om vissa insekter m. m., se föreg.]

skrud, i ä. nsv. även 'huvudprydnad', Bib. 1541, 'prakt o. d.', fsv. *skrūþer*, skrud, prydnad, kyrkoutstyrsel, motsv. isl. *skrúð* n. = (el. lån från) ags. *scrúd*, klädnad (eng. *shroud*; jfr under vant), avljudsform till ags. *scréad*, tygstycke (eng. *shred*); se närmare skrot (o. skräddare).

[Skruke, Skrukeby, ortn., se under skrocka.]

skrupel, vanl. i plur.: *skrupler*, o. 1650; förr (1578 osv.) om ett slags apoteksvikt o. som längdmått (= ä. ty. *skrupel*), från ty. *skrupel* = eng. *scruple*, fra. *scrupule*, av lat. *scrūpulus*, egentl.: liten spetsig sten, t. ex. som trycker i skon, varav redan i lat. den bildl. betyd. 'betänklighet, skrupel' (jfr Cicero: *aculeos omnes et scrupulos occultabo*), dimin. av *scrūpus*, skrovlig el. spetsig sten, se skrov 1, skrovlig. Jfr under skärv. — Hit hör: skrupulös = ty., efter fra. *scrupuleux*, lat. *scrūpulōsus* ds.

skrupens jämte **skurpens**, bannor, 1758: *skrupens*, 1831: *skurpens*, jfr sv. dial. *skurpäns* ds. (jämte *skurpäls*); med vb. skrupensa (osv.), Porthan 1794; möjl. med Rietz s. 608 av sv. dial. *skura*, giva skrubbor (= skura), o. *päns*, bannor (av lat. kyrkospr. *poenitentia*, kyrkostraff; se penitens), vartill *pänsa*, banna; biformen skrupens kunde i så fall bero antingen på omställning el., med Noreen V. spr. 4: 23, på anslutning till skrubb, bannor, skrubba, tillrättavisa. Jfr till bildningen skavank.

[skrutt, sv. dial., den onde, se skrattabborre.]

skruv (i betyd. 'schraube'), Var. rer. 1538 = no. *skruv*, da. *skrue*, från mlty. *schrûve* = mhty. *schrûbe* (ty. *schraube*); från germ. spr.: ffra. *escroe* (fra. *écrou*), varav eng. *screw*. Av mycket omtvistat o. alltjämt dunkelt urspr. Knappast med Baist (se Kluge) lån från lat. *scrōfa*, so (såsom span. *puerca*, skruvmutter, från lat. *porca*, so; jfr liknande metaforer under bock o. ramm). Snarast inhemskt germ.: om olika tolkningsförsök se Falk-Torp under *skrue*, jämte litteraturen hos samme förf. s. 1545, ävensom v. Friesen Mediagem. s. 83. — Ovisst, om besläktat med de sinsemellan samhöriga sv. dial. *skruv*, tratt på kvarn (i denna betyd. kanske tillhörande riks-

Tillägg och rättelser.

[alabaster, se Ordbildning I under *-er*.]

brådska, r. 1., läs: *brāzka*.

[Charpentier, familjen., se under Zimmerman(n).]

[dödsbo, se under stärbhus.]

embargo, beslag, kvarstad, 1779, av span. =, vbalsbst. till *embargar*, spärra, hindra, av vlat. **im-barricāre*, till lat. *in-* o. mlat. *barra*, stång (se bar 1, barr 1 o. barrikad).

Falkenberg, stadsn., fsv. *Falkinbærgh* m. m. 1298. Den efter andra forskare lämnade uppgiften, att Falkenberg fått sitt namn efter det fordom på Falkberget belägna slottet är, såsom Sahlgren framhåller i NoB 8: 166, säkerl. åtm. delvis oriktig, då det år 1434 uppbrända slottet låg rätt långt från Falkberget. Detta senare namn har (enl. Sahlgren anf. st.) av tyska el. holländska falkenerare, som där förr bevisligen idkat falkfångst, ombildats till *Falkenberg* efter mönstret av likalydande tyska o. holländska ortnamn. Minst lika sannolikt synes emellertid, att förtyskningen av namnet äldst tillkommit slottet.

hal. — Tillägg: Härtill halka, sbst. = fsv. (motsv. i nisl., no. o. da. dial.) o. vb. halka (1637, 1667, Verelius 1681), se närmare Ordbildning I under *-ka* mom. 1.

kök. Tillägg: köksa, t. ex. Almqvist 1839: *köxa*, Dalin 1850; säkerl. ellips av kökspiga (liksom *husa* till *huspiga*) o. sålunda ej, såsom också förmodats, lånat från lty. *köksche* (mlty. *kokesche*), femininbildning till mlty. *kok*, kock. I ä. nsv. i samma betyd. stundom *kökerska*.

love i handlove. Det hade kunnat påpekas, att i riksspr. ordet nu i regel betecknar handleden. Den gamla betyd. 'insida av handen' kvarlever i dial. o. i dialektiskt färgat språk. — Om andra särsk. germanska ord för 'handled' se under vrist.

lösen, r. 6, läs: **lausīni-*.

nys, r. 7: läs: **niuhsīni-*.

spr.), strut, brudkrona, takås där sparrarna mötas, ä. nsv. *skruf*, mössa m. m., fsv. *skrūver*, biskopsmössa, sannol. dessutom: konisk bikupa av bark som uthängdes å träd i skogen (se Lidén Ark. 27: 264 f.), *biœrghskrūver*, bergstopp, isl. *skrúf* n., stack, hög, nisl. *skrúfr*, hårtofs, no. *skruv* n. o. m., topp, ett slags huvudbonad, hög av nekar, da. *skrue*, kvarntratt, torv- el. sädesstack, alltså i allm. om föremål av topp- el. huvlik form, vilka ord i sin tur möjl., med Persson Indog. Wortf. s. 179, äro besl. med grek. *koryphḗ*, spets, huvud (ie. **(s)korubh-*, **(s)krubh-*; se koryfé), el., enl. andra, med de under skrov 1 anförda nord. orden för 'skrymma' o. d. (i så fall med en betyd.-skiftning av 'resa sig i vädret' el. dyl.). Till denna senare ordgrupp hör väl *skruv* i småländska ortn., omnämnda av förf. Sjön. 1: 545, t. ex. Gilje-, Höka-, Långa-, Tikaskruv, väl syftande på terrängförhållandena; jfr Lindroth Värends bebygg. s. 20 f.; dock i enskildheter oklart. — Ha en skruv lös, motsv. i da., efter ty. *bei ihm ist eine schraube locker*, jfr da. *forskruet*, vriden. — Skruvad, om stil, jfr ty. *geschrobener*, *geschraubter (stil)*. — Ställa sina ord på skruvar, motsv. i da., efter ty., dvs. ställa dem så löst att de kunna ändras. — Skruvmutter, Dagl. Alleh. 1793: *-mutt-rar*; tidigare o. ofta även senare: *skrufmor* 1706, *skrufmoder* 1711; Sahlstedt 1773: *skrufmorar* plur., jfr 1902: *skrufmoder*, med avs. på kanon = da. *skruemoder* el. *-mutter*, efter ty. *schraubemutter*, jfr ä. ty. *das mütterlein eines schrauben*, dvs. 'skruvens lilla mamma', ävensom da. *møtrik* (väl efter ett ty. diminutivum). — Ordet upptogs förr i ordb. som mask., ehuru sammansatt med ett ord för 'moder'. — Jfr pärlemo(r) jämte dial. *pärl(e)mutter*.

skrylla, sv. dial., (åtm. i sht) Götalandsord, jfr *skryllande*, ytlig o. d., Rydelius 1737, Götheb. Magaz. 1760 ('ytelig och skryllande'), *skryllig*, skrymmande 1768. Betyd. 'ytlig' (om kunskaper, lärdom o. d.) utgår säkerl. från 'som ser stort ut på avstånd', varigenom ordet till betyd. närmar sig sv. dial. *skolla*, *skulla*, hägra, skifta i färger (se hägra slutet), jfr no. ds., men även: skrymma. På grundhärav synas skrolla, skrylla böra kunna förklaras som en sammansmältning (kontamination) av *skolla* o. skrymma; jfr skamper o. trast o. se f. ö. under skrolla. — Härtill sv. dial. *skrylla*, hattskrolla.

skrymma, Broocman 1736: *skrymar*, 1783: *skrymmer*, i sv. dial. även: finnas i stort antal, se ut, tyckas, motsv. no. *skrymja*, se stort ut, upptaga stort rum, besl. med fsv. *skrympt* (neutr.) adj., omfattande, vidlyftigt?, ä. nsv. *skrom* n., vad som skrymmer, massa, stomme, sv. dial. *skråm* (*-o-*?), no. *skruml*, tomt o. onödigt stort hus el. rum, da. *skrummel* ds., da. dial. *skromla*, upptaga stort rum; f. ö. utan säker anknytning. Med tanke på sv. dial. *skrovis* (: skrov) kunde hit också, med Torp s. 624, möjl. föras sv. dial. *skrum-* el. *skråmis*, no. *skrum* n., svampaktig, porös massa, som adj.: lös, porös; jfr dock sv. dial. *skrumma*, skorpa (som vb: lätt tillfrysa), vilket är besl. med ags. *scrimman*, skrumpna. Otänkbart är f. ö. ej, att åtminstone no. *skruml* osv. hör till no. *skrumla*, ge ett ihåligt ljud, larma, ä. da. *skrumle* osv., med ungefär samma betyd.-utveckling som i skrälle till skrälla. Jfr skrymsla.

skrympa, ett sent ord i riksspr., 1817 (ännu ej hos Dalin 1853), av ett fsv. **skrimpa* (jfr krympa av **krimpa*, ympa, av **impa* = ty. *impfen*) = isl. *skreppa* (ipf. *skrapp*; jfr klimp o. isl. *kleppr*), draga ihop sig, avtaga, mlty. *schrimpen*, mhty. *schrimpfen*. Hit höra sv. dial. *skrimp*, mager äng ~ *skramper*, mager häst ~ skrumpen, 1732 (part. pf. till det förr starka vb. **skrimpa*), no. *skrumpa*, stor mager ko, ty. *schrumpfen*, krympa, torka ihop, osv. Da. *skrumpe*, skrympa, beror kanske på anslutning till part. *skrumpen*. Germ. rot *skremp-*; med onasalerade biformer i skarp, skorpa. Om växelformerna germ. *kremp* se krympa, *hremp* se ramp o. räpp; med germ. *-nk* se rynka, skrynka.

skrymsla, skrymsle, Mörk 1742—3: *skrymslo*, Moberg 1815: *skrymsle*, ä. nsv. o. dial. även *skrumsla*, jfr ä. nsv. *skrymslas*, sticka sig undan, söka undanflyk-

ter, t. ex. Schroderus 1639, Stiernhielm, Lind, sv. dial. *skrymsla* (*sig*) ds.; att sammanhålla medä. nsv. *skrymsel*, skräckbild, no. *skrymsl(a)* ds., spökeri, spöke, egentl.: syn som skymtar otydligt, även som med no. *skrymsla*, mörkna, o. med skrymta, egentl.: sticka sig undan; se f. ö. d. o.

skrymta = fsv. (en gång dock *skrimta*), förställa sig, dölja, hålla sig undan = no. *skrymta*, da. *skrømte*; jfr 1587: *skrymerij*, skrymteri (felskrivning?); att sammanhålla med sv. dial., no. *skrymta*, spöka, gå igen (jfr samma betyd.-utveckling under skrymsla), i no. även 'mörkna' (liksom no. *skrymsla*), jfr ä. nsv. *skrymt*, *skrömt*, dunkel, mörker. Väl egentl.: vara el. bliva mörk el. dunkel, varifrån 1) vara el. ställa sig i mörkret, i skymundan, 2) visa sig liksom i ett dunkel, i en dimma, spöka, jfr även ä. nsv. *skrymmel*, spökeri, 3) visa sig annorlunda än man är, skrymta. Jfr (de dock ej direkt besläktade) no. *skrima*, skymta fram som i en dimma, *skrīma*, lysa svagt, isl. *skrimsl*, skräckbild, no. *skrimsl*, skymt, *skrimsla*, svagt sken, spökeri, även som isl. *skráma*, skina, no. *skraama*, bl. a. mörkna, sv. dial. *skråmta*, spöka (se skrämma o. betyd.-analogier under spöke). Till dessa ord med *-i-* hör väl fsv. *skrimta*, från vilket delvis skrymta kan utgå (liksom skrympa av mlty. *schrimpen*). Se förf. Ark. 14: 154. Annorlunda Torp Etym. ordb. s. 626. F. ö. utan säkra anknytningar. — Deverbativum: skrymt, skrymteri, t. ex. Spegel, i ä. nsv. även 'sken, förevändning' 1597, även som 'skumhet, dunkel', t. ex. 1620, i sv. dial. o. no. 'spöke, spökeri' = da. *skrømt*, skrymteri.

1. **skrynka**, trans. svagt vb, Ehrenadler 1723, möjl. samma verb, med förändrad funktion som ä. nsv. *skrynkia*, intrans., Rålamb 1690, vilket snarast är = germ. st. vb. **skrenkwan* i no. *skrøkka*, *skrøkkja*, *skrekka*, skrympa samman, bliva mager, sv. dial. *skrynka*, trans., men stundom starkt böjt, i Boh.-l. *skräcke*, sjunka samman, da. dial. *skrøkke*, draga sig för något, vara sparsam; jfr fsv. adj. (part.) *skrunkin*, skrumpen = da. dial. *skrunken*, no. *skrokken*; motsv. mholl. *schrinken*, draga sig tillsamman, ags. *scrincan* ds., vissna (eng. *shrink*, bl. a.: rysa tillbaka för); av en ie. rot *skreng* i gäl. *sgreang*, rynka; jfr *kreng*, *krŋg* i rynka. Men det trans. skrynka kan även tänkas vara en kausativbildning på svaga rotstadiet, germ. **skrunk(w)ian*, av samma slag som rynka o. flytta (fsv. *flytia*). — Parallellrötter germ. *hrenk*, *wrenk* se under rynka 1, o. med läppljud: *kremp*, *skremp* m. m. under krympa, skrympa. — Härtill fsv. adj. *skrynkiotter* o. sbst. skrynka (se d. o.); jfr även skrynkla.

2. **skrynka**, sbst., Schroderus 1635: *skrynkio*, sv. dial. *skrynkjo*; kan vara ett germ. **skrunk(w)iōn*, parallellbildning till **skrunk(w)ōn* i sv. dial., no., nisl. *skrukka*, rynka (sbst.), jfr sv. dial., no. *skrukk* m. ds.; el. också ombildning av ett äldre **skrunka* (= *skrukka*) i anslutning till vb. skrynka. Jfr sbst. rynka.

1. **skrynkla**, vb, 1697, en *l*-bildning till vb. skrynka el. möjl. denominativum till sbst. skrynkla.

2. **skrynkla**, sbst., Serenius 1741 (under *skrynka* sbst.) 1759, deverbativum av skrynkla 1 el. möjl. diminutivum av sbst. skrynka (liksom ögla till öga osv.).

skryta, i ä. nsv. (1600-t.) ofta 'skria' (ännu t. ex. 1755), i modern betyd. t. ex. Serenius 1741; ipf. förr *skrytte*, t. ex. Wivallius, R. Foss o. mera enstaka ännu 1737 samt hos O. Högberg (jämte, sällsynt, *-ade* t. ex. 1682); *skröt* t. ex. Rudbeck 1689, Tiällmann 1696, Lind 1749; Dalins Arg. både *skrutet* o. *skrytt*; i vissa dial. även: snarka = no. *skryta*, skryta, fnysa, da. *skryde*, skria (om åsnan), förr även: snarka (i betyd. 'skryta' nu i allm. *prale*) = mlty. *schrûten*, snarka, fnysa (möjl. i nord. spr. lånat från d. o.); i avljudsförh. till no. *skrøyta*, skryta, o. isl. *skraut*, prakt (egentl: skryt); till en germ. rot *skrut*, liksom åtskilliga andra germ. stammar på *skr-* med grundbetydelse av 'skrika, larma' o. d.; jfr skrika, skråla, skräna ävensom under skrock, skrocka; alltså urspr. ljudhärmande såsom en del ord på germ. *gr-* (se t. ex. grymta, gråta). I fråga

om betyd.-skiftningarna 'skrika' ~ 'skryta' ~ 'prakt, stål' m. m. jfr under bram, braska, pråla, skramla, skrodera, skräna, skrävla. Med avs. på övergången från svag till stark böjning jfr t. ex. hinna, knyta, kvida, pipa, snyta, (ofta) sprida o. strida, tiga. – Parallellrot : germ. *hr(e)ut* i ryta; möjl. dock båda av ie. *(s)kr(e)ud.*

1. **skrå,** hantverks-, i denna betyd. t. ex. 1585, i nsv. neutr. (Sahlstedt 1773 osv.), fsv. *skrā* f., dokument, skråordning = isl. *skrá*, bok vari något upptecknas, lagbok (*lǫg-, hirðskrá*), torrt skinnstycke (Håvamål), no. *skraa*, läderbit, da. *skraa*, skriven förordning; mlty. *schrâ*, förordning o. d. från nord. spr.; av germ. **skrahō-*, som betytt 'torrt skinn'; besl. med sv. dial. *skråe*, klen, svag person (egentl.: skinntorr), dålig människa, narr, varav även *skråen*, om den onde, no. *skraaen*, torr, med inkoativet *skraana*, *skræa*, torr, skrumpen varelse (jfr även under skinn slutet), mlty. *schrâ*, torr, mager; till en germ. rot *skrah* = ie. *skrak*, egentl. ljudord: rasslande, bl. a. om torra skinn > pergament o. d. > förordning, stadgar, varefter ordet användes om de sammanslutningar, för vilka vissa stadgar voro avfattade. — Jfr skråpuk o. skral, o. i fråga om betyd.-utvecklingen 'rassla o. d.' > 'mager person o. d.' (i dial.) under (det möjl. rotbesläktade) skranglig, skratta o. skrälle. — I ä. nsv. även *zunft*, t. ex. Lex. Linc. 1640, från ty. =, ett vbalabstr. till germ. **teman*, passa (= ty. *ziemen*); se tam.

2. **skrå,** adj., sned, i riksspr. ett 1800-talsord, Weste 1807 (handtv.-term) = ä. da. *skraad*, da. *skraa*, från mlty. *schrât* (*-d-*), sned; se f. ö. skräda, egentl. skära (lty. *schräden* i sht: skära snett), skräddare. Ty. *schräg* har ett helt annat ursprung. — Med avs. på betyd.-utvecklingen 'sned' ~ 'skära' är sned att jämföra. — Härtill sv. dial. *skrå*, klippa snett.

[skrå, sv. dial., skrot, se under skräda.]

skråla, fsv. *skrāla* = no. *skraala*, da. *skraale*; i sv. dial. även 'gråta'. Delvis kanske också från det fsv. **skrōla*, som synes böra förutsättas för vissa dialektformer; avljudsform till fsv. *skröla* = no. *skraula*. Jfr f. ö. sv. dial., no. *skrala*, skrälla resp. larma, skramla ~ sv. dial. *skryla*, okväda, även: ge ett dovt ljud från sig, no.: gråta högt ~ lty. *schraulen*, skrika. Formväxlingen beror åtm. delvis på ordens ljudhärmande karaktär; flera av de nämnda bildningarna ha uppkommit oberoende av varandra; jfr skrälla. — Om ljudutvecklingen i skråla jfr olika meningar hos Kock Sv. ljudh. 2: 112 f. o. Noreen V. spr. 3: 140 n. 5. — Härtill deverbativet skrål, fsv. *skrāl* = no., da. *skraal*; bildat såsom t. ex. buller, bång, knorr, knot, skvaller osv. till motsv. verb. Hos Lucidor: 'ett lönlig-sårland skråhl', om vattnets ljud.

skrålla, se skrolla.

skråma, Var. rer. 1538 (jämte *skrama*) = nisl. *skráma* (i fisl. poet. 'yxa'), no. *skraama*. Da. *skramme* = sydsv. dial. *skramma*, som vanl. anges som härmed identiskt, har sannol. lånats från avljudsformen lty. *schramme* (se Wigforss Ark. 34: 210) = mhty. *schram(me)* (ty. *schramme*). Germ. **skræmōn* resp. **skramōn*; jfr även no. *skrumme*, av **skrumōn* el. en sekundär avljudsform. Väl, såsom också antagits, en *m*-utvidgning av en ie. rot *skrē* (osv.) i skräda ytterst till *sker*, skära. Lat. *crēna*, inskärning, som man brukar föra hit, är högst osäkert till sin existens; men kan förutsättas på grund av ital. *crena*; se Walde med litteratur.

skråpuk, ansiktsmask, i ä. tid o. i dial. även: buse, djävul, fågelskrämma, åkerspöke, insektslarv, ä. nsv. också *skråpuke*, *skråbuk(e)*, *skråbock*, med motsvar. i dial., fsv. *skropuk(hovudh)*, skrivet *sko-*; till skrå, väl i betyd. 'torrt skinn' (använt till ansiktsmask), o. sv. dial., ä. nsv., fsv. *pūke*, djävul, ond ande (även i familjen. Puke) = isl. *púki*, djävul, no. *puk(j)e*, ä. da. *puge*, spöke, tomte, lty., fris. *puk(e)*, tomte, ags *púca*, tomte (jfr eng. *puck* = sv. skämttidningsnamnet Puck); stundom fört till germ. roten *puk*, svälla (se pocker o. puckel); sannol. dock egentl. ett slags diminutivisk kortform el. barnord av samma slag som t. ex. no. *bobbe*, buse o. d. — Betyd.-växlingen 'ansiktsmask'

o. 'insektslarv' är densamma som i larv.

skräck, 1626, 1627 = da. *skræk*, från ty. *schreck*, av mhty. *schrecke*, av vb. *schrecken* (*erschrecken* osv.), bliva förskräckt, i mhty. dessutom 'fara upp', av fhty. *screcchan* st. vb., hoppa (jämte *screcchôn*, *scricchan*), jfr ty. *heuschrecke*, gräshoppa. Härtill kausativet fhty. *screcchan*, egentl.: komma (någon) att hoppa, mlty., ty. *schrecken* (ipf. *-te*), varifrån ä. nsv. *skräcka* (i av-, förskräcka), L. Petri osv; jfr skräcka 3. Med avs. på betyd.-utvecklingen se det skrämma. — Germ. stam **skrekk-*, av **skreʒn-*, av Zupitza KZ 35: 269 sammanställt med fir. *scréoin*, skräck (av **skreʒni-*); dock enl. H. Pedersen Kelt. Gramm. 1:81 en sekundär form el. beroende på skrivfel. — Om no. *skrikka*, hoppa, dansa, se Torp Etym. ordb. s. 619. — En inhemsk stam för 'skräck, förskräcka' föreligger i sv. dial. (Bohusl.) *fäla vid*, förskräckas, *fäl*, förskräcklig, hemsk, Skå., Hall., motsv. isl. *fæla*, förskräcka, da. *fæl*, avskyvärd, ful, osv., av germ. **fæl-*, i avljudsförh. till isl. *felmr* i *felmsfullr*, nisl. *felmr*, skräck, got. *usfilma*, förskräckt, isl. *felmta*, vara rädd (vartill deverb. *felmtr*, skräck), av germ. **falmatjan*, osv., besl. med grek. *pelemízō*, sätter i stark rörelse, alltså med en betyd.-utveckling liknande den i skräck. — En annan likbetydande, men ej tillfredsställande förklarad germ. stam för 'skräck' är *-gīs-*, *gais-* i got. *usgeisnan*, bli förskräckt, o. *usgaisjan*, förskräckas.

1. **skräcka**, vb., i av-, förskräcka, se föreg.

2. **skräcka**, honan till storskraken, Mergus merganser, S. Rheen 1671: *skräckior* pl., jfr sv. dial. *skräckfågel* o. *skräckand* (även om hannen) samt *skräcka* o. da. *top-* el. *bøgeskrække*, om småskraken; kan vara en femininbildning till skrake av samma slag som t. ex. sv. dial. *kätta* till katt osv., men också en parallellform till skrake, vars läte återges än med *skraak* o. än med *skräck*.

3. **skräcka**, sjöt., lossa på beläggningen av tåg, Serenius 1757: 'skräcka på boglinorna', från lty. el. holl., jfr lty. (o. ty.) *schricken* ds., även o. egentl.: göra el. få ett ryck, av germ. **skrikkian*, växl. med **skrekkōn* = skräcka 1, se närmare under skräck.

skräda, fsv. *skrædha*, skära bort kanten av, avskilja lådorna från, skräda (ord) = no. *skræda* ds., da. *skræ*, skala, jfr *skraa*, grovmala = mlty. *schrâden*, lty. *schrêden*, skära, till *schrâd*, sned (se skrå, adj.), till ie. *skrē*, skära (se skråma, skräddare). — Härtill: avskräde, jfr fsv. *afskrædha*. 'Avskräde' heter i ä. nsv. även *skrå* = sv. dial. *skrå*, skrot, da. *skraa* ds., från mlty. *schrât* (*-d-*), avskuret stycke, till *schrâden*, ä. nsv. *skråda*), jfr skrot i båda betyd. till ty. *schroten* (= skrota).

skräddare = fsv. (även *skredare*), bl. a. (liksom skomakare) i Skånel. o. Stadsl. = isl. *skreddari* (*skradd-*), da. *skrædder*, från mlty. *schrâder* ds., till *schrâden*, skära (se föreg.); alltså egentl. 'tillskärare' såsom ty. *schneider* : *schneiden* o. fra. *tailleur* (eng. *tailor*) : *tailler*, skära (se talja). Från lty. härröra även en del andra yrkesbeteckningar såsom garvare, skomakare, snickare, plåtslagare. — Ingår i flera gårdnamn på *-torp* (redan i fsv.). — Biform (till annan avljudsserie): mlty. *schröder*, skräddare (se skrota), varifrån familjen. Schröder, av samma slag som ty. *Schrader* (till föreg.), eng. *Taylor* o. det i sv. inkomna Schneider. Av svenska yrkesnamn bildas ej dylika familjenamn. Däremot har man under 1600-t. en latinisering i *Schroderus* (som väl dock närmast återgår på den nämnda lågtyska formen). Från familjen. Schröder utgår även det adliga familjen. Schröderheim. — Att så många beteckningar för 'skräddare' egentl. betyda 'tillskärare' visar, att för medeltidens dräkter tillskärningen och fasonen ansågos viktigare än bitarnas hopsyende.

skrälla, fsv. *skrælla*, st. vb. = no. *skrella* (ipf. *skrall*), av germ. **skrellan*; jämte kausativet sv. dial. *skrälla*, slå itu, no. *skrella*, komma något att skrälla m. m., av germ. **skrallian*; ävensom no. *skrella*, skråla; jfr no. *skralla*, skrälla m. m., da. *skralde* ds. (det senare delvis också av **skratla* = no.; till sv. dial. *skrata* osv., se skratta), ä. ty. *schral-*

len, skälla; till en ljudhärmande rot av samma slag som i skråla o. en del andra ord på *skr-*. — Härtill sbst. skräll = no. *skrell*; i ä. nsv. även *skrall* 16-1700-t. = da. *skrald*. — Skrälldus (vard.), t. ex. Blanche Pos.-hat. 1843, väl efter sinkadus. — Se f. ö. skrälle.

skrälle, skrangligt åbäke, svag el. bräcklig person, Lex. Linc. 1640, övers. med *silicernium*, i t. ex. *ett gammalt skrälle*, Modée o. 1740: 'Älska ett sådant gammalt skrälle', ävensom om bräckta el. odugliga lerkärl o. d., den äldsta betyd., jfr *lerskrälle* 1635, *stenfats-* 1639, *kruk-* o. *pott-* 1642, jfr no. *skrella*, stort o. magert djur, till sv. dial. *skräll*, söndrig, otät genom torka (om träkärl); hör ej till skral o. skrå, trots t. ex. parallellen sv. dial. *skrällen* o. *skråen*, om den onde, utan till vb. skrälla, alltså dock med samma grundbetyd. som skral osv., nämligen: som ger ett skrällande el. rasslande ljud från sig. Motsv. betyd.-utveckling se under skranglig, skratt o. skrå 1; jfr även under krake (slutet).

skrämma, G. I:s reg. 1535: *skräma* (med *-m* i regel i ä. nsv. o. vanligt långt in på 1700-t.) = isl. **skrǽma* i *skrǽmihlaup*, anfall för att skrämma, *skrǽmast*, flykta, no. *skræma*, da. *skræmme*. Trots betyd.-analogierna under skrymta knappast med Bugge hos Noreen Sv. lm. IV, s. 186 n. till isl. *skráma*, *skrǽma*, skina, no. *skraama*, bl. a.: mörkna, sv. dial. *skråmta*, spöka. Säkerligen utgår i stället det till grund liggande ie. **skrē-m-* från en utvidgning av ie. *sker* i grek. *skaírō*, hoppar, o. (till **sker-s*) isl. *skjarr* (osv.), skygg, av samma slag som **skrē-m* i skråma från *sker*, skära o. med samma betyd.-utveckling som i skräck o. förskräcka; jfr Falk-Torp.

skräna, Schroderus 1639, i ä. nsv. vanl. gråta, särsk. om barn, ipf. *skrände* (*-e*) 1682, 1706, fsv. *skræna*, skräna, skråla. Andra bildningar (med likartad betyd.) på *skr-* o. med stamslutande *n* äro det icke direkt besläktade no. *skrjona*, skryta = no.-da. *skrøne* ävensom no. *skrynja*, skramla, skryta, vilket snarast utgår från samma *u*-rot som *skrjona*. I den nsv. vulgära betyd. 'skryta' föreligger ungefär samma utveckling som i skrävla o. skryta, ävensom ty. *prahlen* (se pråla). — De många andra sinsemellan obesläktade orden på *skr-* med betyd. av 'skrika, larma' göra det sannolikt, att ordet är av ljudhärmande ursprung; jfr det analoga förhållandet med orden på *gr-* (gråta, grymta osv.). Av en likartad upprinnelse är även skrock.

skränka, å såg böja ut tänderna, så att varannan ligger åt samma håll, från ty. *schränken*, lägga snett el. i kors, till ett germ. **skranka-*, sned, nära besl. med skrank (se närmare d. o.) o. inskränka, som närmast utgår från ett tyskt denominativum till skrank.

skräp, 1699, Serenius 1741, i sv. dial. även: torra kvistar o. d. till bränsle = no. *skrep*, det som är kvar i krubban, sedan hästen ätit; avljudsform till likbetydande ä. nsv. *skrap* 1544 = isl. *skrap*, da. *skrab*, till skrapa; alltså egentl.: vad som ger ifrån sig ett skrapande el. rasslande ljud; jfr ags. *screpan*, skrapa. Samma betyd.-utveckl. föreligger i ä. nsv. *skrafvel*, skräp (se skravel), till no. *skravla*, skrapa (se skrävla), i sv. skrabbig o. där anförda ord, ävensom i sv. dial. *tross*, skräp (se tross 3).

1. **skräppa** (vard., i dialektiskt färgat spr.), skryta, fsv. *skræppa* ds. = sv. dial. (ipf. även *skrapp*, väl sekundärt), även: ljuda, rassla, kackla, no. *skreppa* bl. a.: skryta, da. *skreppe*, snattra, dial. även: skryta; av germ. **skrappian*, som kan utgå från ett förgerm. **skrabhn-* o. i så fall är besl. med skrävla, el. från ett **skrabn-* av samma rot som isl. *skrapa*, skrävla (se skrapa). I bådadera fallen är grundbetyd. densamma: giva ifrån sig ett rasslande ljud; jfr följ. ävensom skrodera. — Hit hör också som avljudsform sv. dial. *skroppa*, skryta, bullra, med förstärkningsprefixet *skropp-* (varom närmare skrov- 3), ävensom y. fsv. *kærlinga skrop*, käringprat, Cod. Ups. C 20 s. 24.

2. **skräppa**, vissa (större) arter av växtsl. Rumex, fsv. *skræppa* ds., jfr *tordhskræppa*, kardborre? (se Sdw. Ordb., jfr sv. dial. *tordöns-*, *döneskräppa*

om Rumex domesticus el. om kardborren), ä. nsv. *stor skräppa*, Lappa, sv. dial. dessutom om de mycket stora bladen hos Tussilago o. Petasites = no. *skrepa*, om bladen på Tussilago, da. dial. *skræppe*, Lappa, Tussilago, Petasites, (vissa arter av) Rumex o. pepparroten. Jfr sv. dial. *skråp* o. *skravagräs* om Tussilago farfara. Då samtliga dessa former, ävensom sv. dial. *skroma* (om Tussilago), kunna återföras till verb el. stammar med grundbetyd. av 'giva ett rasslande (hest) ljud' (jfr föreg. o. skrävla samt no. *skruma*, tala hårt, isl. *skruma*, skryta), syfta de säkerl. från början på Tussilago o. dess bruk som medel mot hosta; jfr *tussilago* (: lat. *tussis*, hosta), ä. nsv. o. sv. dial. *host(a)ört*, ty. *hustenkraut*; o. ha väl sedan överförts på andra växter med stora blad utan inskärningar. — Besl. är även sv. dial. *nattskråpa*, person som flackar omkring om nätterna (se under natt).

3. **skräppa**, ränsel, fsv. *skræppa* = isl. *skreppa*, da. dial. *skræppe*, jfr lty. *schrap*, väska, mholl. *scharpe*. Har bl. a. förts till germ. roten *skerp*, skrympa, i skorpa, jfr tyrol. *snarfer*, ryggsäck, till *snerfan*, draga ihop (se snörpa); enl. somliga dock (med assimilation av *mp* till *pp*) till den nasalerade biformen *skrimp-* i skrympa. Jfr under skärp.

skrävla, Borg 1753, Weste 1807 (Gyllenborg 1723 har det något olikartade uttr.: *skräfla ur sig*) = da. *skrævle*, *l*-avledn. av likbetyd. ä. nsv. *skräfva*, t. ex. Spegel 1685, Sahlstedt 1773, hos Weste: mindre br. = sv. dial. *skräva*, skrävla, ljuda som en spräckt ringklocka; varav ä. nsv. o. sv. dial. *nattskräva*, nattskärra (se d. o.). Deverbativum: skrävla, skrävlare (Sahlstedt 1773 har sbst., men ej vbet), o. skrävel. I avljudsförh. till: ä. nsv. *skrafla* bl. a. 'gnissla', sv. dial.: knarra, skramla, bullra, skrävla = no. *skravla*, skrävla, harkla, skrapa, till isl. *skrafa*, prata, sladdra, no. *skrava* ds., kraxa, skrävla ~ nisl. *skráfa*, rassla o. d. Vigf., no. *skraava*, knirka, skrapa, sv. dial. **skråva*, bullra, knarra, Vendell (jfr skravel o. skarv 1). Germ. rot *skrab*, egentl.: giva ett rasslande el. skrapande ljud ifrån sig; parallellrot till *skrap* i skrapa. Jfr under skrodera ävensom det möjl. besläktade skräppa 1 samt skryta o. skräna med samma el. liknande betyd.-utveckling; se också bram-, braska, pråla.

skröplig, fsv. *skröpelīker* = da. *skrøbelig*, no. *skrypleg*, till sv. dial. *skrȳp*, *skrup* ds., odryg, no. *skryp*, odryg, kortvarig, nisl. *skrjúpr*, skör, bräcklig; avlägset besl. med skrovlig, skrubba osv., ovisst om av germ. *-ƀn'-* el. till en germ. växelrot *skrup*. — Skröplig utgår antingen från ett **skryplīker* med gammalt kort *u*, i avljudsförhållande till isl. *skrjúpr*, sv. dial. *skrȳp*, el. från ett **skrȳplīker* med tidig förkortning av *ȳ*. Med avs. på övergången av *ȳ* till *ö* jfr t. ex. möglig av *myghl-*, skövla av *skyfla* osv.

skubba (sig), Balck 1603 (om svin), jfr y. fsv. *skuba* Cod. Ups. C 20 s. 549 (som övers. av lat. *scabio*: *skabba eller skuba*) = da. *skubbe*, väl lån från lty. *schubben*, gnida, skura, även: fjälla av (fiskar): intensivbildning till skjuva av samma slag som skrubba. Med annan konsonantism: no. *skuppa*, stöta, mlty. *schuppen*, stöta, stöta bort, mhty. *schupfen*, *schuffen*, även: slunga m. m. (ty. *schupfen*); jfr skuffa. — Den vulgära anv. i betyd. 'springa' har utvecklats som i gno o. sv. dial. *gni(d)a*, *skura*. Den uppträder i litter. väl först på 1890-t.: Geijerstam Mina pojkar 1896 (lagt i munnen på Svante), sedan: A. Engström, Serner m. fl.

skudda, i förb. skudda av sig o. d., i f. ö. föråldrad anv. i gamla bibelövers.: 'han skuddade ormen i elden' Ap. g. 28: 5 (nya övers.: 'skakade'), fsv. *skudda* (o. *skydda*), skudda, stöta, rycka = no. *skudda*, stöta, puffa, ä. da. *skudde sig*, rysta sig (nda. *skutte sig* genom inflytande från ty. *schütteln*); från mlty. *schudden* (= holl.), rysta, av fsax. *skuddian* = fhty. *scutten* (ty. *schütten*, ösa, utgjuta), med *l*-avledn. fhty. *scutilôn* (ty. *schütteln*, varav ä. nsv. *skyttla* t. ex. Stiernhielm, S. Brasck m. fl.) o. *r*-avledn. ä. nsv., no. *skudra*, skaka, meng. *shudderen*, rysa (eng. *shudder*), m. m., jfr ty. *schaudern* ds. (av ä. *schûdern*) osv.;

till en ieur. rot (*s*)*kut* i t. ex. litau. *kutėti*, skaka, o. väl också lat. *quatere* ds.; se f. ö. skydda. — Skudda stoftet av sina fötter, efter Matt. 10: 14, Ap. g. 13: 51, egentl. syftande på den ceremoni, som Jesu lärjungar skulle utföra, då de lämnade en ort, där de icke mottagits.

skuffa, 1686: *-u-*, 1691: *skoffat*, o. 1700: *skuffade*; antingen från mlty. *schûven*, skjuta undan (med samma ljudutbyte som möjl. i roffa från mlty. *rôven*), varifrån ä. nsv. *skuva*, vanl. i betyd. 'skuffa', t. ex. 1595, 1630 osv.; el., mindre sannolikt, från mhty. *schuffen*, stöta, stöta bort; i alla händelser till skjuva; se även skubba. Jfr Tamm Fon. kännet. s. 23, Noreen V. spr. 3: 295.

skugga, sbst., egentl. oblik kasus till sv. dial., ä. nsv., fsv. *skugge* = isl. *skuggi*, da. *skygge* (med *-y-* från verbet), av germ. **skuwwan-*, jämte **skuwwōn* i got. *skuggwô* f., spegel (jfr isl. *skuggsjá* ds., till *sjá*, se), ävensom **skuwan-* i fhty. *scuwo*, ags. *scuwa*, skugga; snarast, med Olsson Appell. subst. s. 196, rotbesl. med skum 2 o. skymning, alltså till roten *sku*, betäcka, i skjul, sky osv.; jfr t. ex. ty. *schatten*, skugga, o. grek. *skótos*, mörker (se skadda), o. grek. *skoiós*, skuggig, mörk. Däremot enl. somliga (t. ex. Walde, Hirt-Weigand) till roten i skåda, ty. *schauen* osv. — De flesta indoeur. ord för 'skugga' höra annars till den ie. roten *ski* i skimmer, skina osv., t. ex. grek. *skiá*, sanskr. *chāyā́* (även: glans), möjl. även fslav. *stĕnĭ* (av **scĕnī*?). Lat. *umbra* har bl. a., sannol. med rätta, tolkats som ett ie. **unksrā*, besl. med litau. *ùnksna*, skugga, o. *úkanas*, molnhöjd, mörk. — Avledn.: vb. skugga = no., o. skygga (se d. o.).

skuld, fsv. *skuld*, *skyld*, skyldighet, gäld, utskyld, förskyllan, förvållande, beskyllning, orsak (jfr skull) = isl. *skuld*, da. *skyld*, ä. da. även *skuld*, fsax. *skuld*, fhty. *sculd* (ty. *schuld*; jfr Schul(t)z), i motsv. betyd., av germ. **skulðī-* = ie. **skl-ti-*, bildning på *-ti* till skola, urspr.: vara skyldig (liksom t. ex. fsv. *stuld*, *styld* tilll stjäla). Jfr skyldig, skylla. — Med avs. på betyd.-utvecklingen från 'skolande, nödvändighet' till 'pänningeskuld' jfr avledn. av grek. *khré*, det är nödvändigt, behövs, måste, t. ex. *khréōs* (*-os*), bl. a. pänningeskuld. — Den fsv. omljudda formen *skyld* kvarlever i t. ex. utskylder. — '(Pänning)skuld' betecknades i stället förr, såsom ännu i sv. dial., mycket ofta med gäld (*sätta sig i gäld* osv.).

skuldra, fsv. *skuldra*, sannol. jämte da. *skulder* från mlty. *schulder* = fhty. *scultirra* (ty. *schulter*), ags. *sculdor* (eng. *shoulder*); väl snarast med Persson m. fl. besl. med grek. *skélos*, ben, skänkel, *skelís*, höft, bakfot, till roten *skel*, vara sned el. krokig, i skela osv. ävensom i isl. *skolla*, sväva m. m. (se under hägra); annorlunda Solmsen Beitr. z. griech. Wf. 1: 198. — I da. har ordet undanträngt det inhemska *axel*, som dock kvarlever i dial. — Ett gammalt inhemskt ord för 'skuldra' är fsv. *hærþ* = isl. *herðr*, da. *hærde*, fhty. *herti*; av omstritt urspr.; ännu, fast som sällsynt, upptaget hos Dalin 1850 o. kvarlevande i dial. — En samindoeuropeisk beteckning föreligger i got. **ams*(*a*) (blott uppvisat i ack. plur. *amsans*) = sanskr. *áṣa-*, grek. *ōmos* (väl av **omso-*), lat. *umerus*, armen. *us*; f. ö. ej i germ. spr., såvida ej ås 2 (bergsrygg) vore identiskt (se d. o.).

skull, i för-skull, fsv. *for-skuld* = no. *fyre-skuld*, till skuld i betyd. 'orsak'.

[skulla, sv. dial., skifta i färger, hägra m. m., se under hägra, skrolla o. skrylla.]

skulle, 1565, I. Erici 1642 (: *skullar*), sv. dial. även *skull*(*a*), också i betyd. 'läktare' o. 'skalle', väl = no. *skolle*, backe (meng. *sculle*, *scolle*, skalle, från nord.), besl. med skult (se d. o.). möjl., med Noreen Sv. etym. s. 65, till samma rot som (utan *s*) lat. *collis*, kulle, osv. (se holme); däremot mera ovisst om även sammanhörande med skalle, som man ogärna vill skilja från skal o. skål.

skulor, Var. rer. 1538 = no. *skuler* plur., *skulí* m., jfr no. *skol* f., sköljvatten, skulor, nisl. *skol* n., sköljvatten, plur. *skolur*, sv. dial. *skolur*, till skölja o. likabetyd. sv. dial. (osv.) *skola*.

skulptur = ty. osv., av lat. *sculptūra*, till *sculpere*, ingräva, rista, växel-(ej

avljuds-)form till *scalpere* (se halv o. skölp).

skult, Arvidi 1651 (utan övers.), Växiö 1685: 'ett slagh på skulten', i dial. även *skolt* = no. *skult, skolt,* bergknöl, skalle, isl. *skoltr,* benvalvet över ögat; besl. med skulle (se d. o.).

1. **skum,** sbst., i ä. nsv. stundom *skūm* (= t. ex. vissa Uppl.-dial.) = fsv., da., no. = nisl. *skúm* n., mlty. *schûm,* fhty. *scûm* (ty. *schaum*); eng. *skum* från nord. spr. Något ovisst, om i sv. inhemskt el. lån från mlty.; snarast dock det förra, varför bl. a. talar det för de nord. spr. gemensamma neutrala könet; ä. nsv. dock stundom mask. (t. ex. Stiernhielm) på grund av inverkan från ty. Det korta *u*-et i sv. o. da. beror på vokalförkortning före *m* o. ej, såsom stundom antages, på avljud. F. ö. dunkelt; den vanliga härledningen från roten *sku,* betäcka, är högst osäker. – Härtill vb. skumma, fsv. *skūma* = no. *skuma,* da. *skumme,* av germ. **skūmōn*; jfr mlty. *schûmen,* fhty. *scûmen* (ty. *schäumen*), av germ. **skūmian.*

2. **skum,** adj., t. ex. Arvidi 1651, Columbus Ordesk. = no. *skum o. skūm* ds., vartill ä. nsv. *skum* n., töcken, dunkel, t. ex. Bib. 1541, sv. dial.: dunkel, mörker, isl. *skúmi* m., skymning (*skumi*?); till roten *sku,* betäcka, jfr lat. *ob-scū-rus,* mörk; se skjul, sky o. jfr hum. Det sv. ordet kan äldst ha haft *ū,* som sedermera förkortats framför *m*; jfr dalm. *skōm.* — Avledn.: vb. skymma; se d. o. — Skumrask, 1648 (Smål.) = no.; med oklar senare led. Förr stundom även *skummerrasket.*

skumpa, springa smått o. tungt el. med stötande rörelser (t. ex. om hästar), det senare särsk. i vissa dial., fsv.: löpa, springa, möjl. med samma bibetyd. (även: *skoppa,* varom se Noreen Aschw. gr. § 235 1. a anm. 1) = nisl. *skumpa,* hoppa, röra sig stötvis, no.: stöta, da. *skumpe* (i sht i no.-da.), jfr da. *skumple*; i avljudsförh. till sv. dial. *skimpa,* hoppa, gå tungt; jfr(?) grek. *skambós,* krokbent (Falk IF Anz. 28: 72, Persson Indog. Wortf. s. 156); se f. ö. skymf.

skunga, lokalt riksspr., väsentl. i Götal., ljuda starkt, dovt el. ihåligt, 1594: 'thett kyrkan skungade vidh', jämte ä. nsv. (t. ex. U. Hiärne), sv. dial. *skungra* ~ *skang-* i ä. nsv. *skonga* (t. ex. Sv. forns.), *skångra* (t. ex. Spegel), sv. dial. *skanga, skånga, skångra,* jfr no. *skangra* o. da. *skingre,* alltså germ. **skeng-,* **skang-,* **skung-,* säkerl. jämförelsevis unga ljudhärmande avljudsbildningar o. knappast, såsom antagits, besl. med lett. *skanigs,* ljudande, o. ännu mindre med lat. *canere,* sjunga, o. hane.

skunk, ett slags små rovdjur (Viverridæ), från eng. *skunk,* som uppgives härstamma från det kanadensiska indianordet *seganku* i samma betyd.

[skunk, sv. dial., böjning, överkjortel, takskägg, skjul, läktare, delvis väl av olikartat ursprung, se under skynke.]

[skunka, sv. dial., halta, se under skinka slutet.]

skur (regn-) = fsv. f., no., da. dial. = isl. *skúr* f., got. *skûra* (*windis*), motsv. fsax., fhty. *scûr* m. (ty. *schauer,* även: rysning), ags. *scúr* (eng. *shower*); i vissa spr. även: stormby o. d. (jfr t. ex. got.), av germ. **skūrō-,* **skūra-,* varav fin. lånordet *kuuro,* skur, sjukdomsanfall (jfr ffris. *schûr,* sjukdom), stund; vanl. sammanställt med litau. *sziáurỹs,* nordanvind, fslav. *sěverŭ,* nord, norr, lat. *caurus* (*cōrus*), nordvästvind. — I ä. nsv. även neutr. — Ur och skur, se ur 2.

[skur, sv. dial., skjul, se under skjul.]

1. **skura,** förr (liksom i sv. dial.) även 'banna, skrupensa' (se nedan) o. (liksom i fsv.) 'gnida' = fsv., no. = da. *skure,* mlty. *schûren,* mhty. *schiuren, schûren* (ty. *scheuern*); från germ. spr.: fra. *écurer* (varav eng. *scour*), ital. *sgurare*; i avljudsförh. till isl. *skora,* skura, driva på, mhty. *schorn,* skrapa samman, sopa, *schürn,* röra om i elden (ty. *schüren*), ags. *scorian,* avslå (egentl.: stöta bort); jfr även skurk; väl *r*-avledn. till en enklare bas *sku* i t. ex. sanskr. *sku-,* peta i (tänderna) m. m.; se Persson Indog. Wortf. s. 374 f. o. skura 2. — Om det hithörande germ. **skurōn,* skovel, se skovel, slutet. — Med avs. på den i ä. nsv. o. sv. dial. uppträdande betyd. 'banna, skrupensa' jfr till betyd.-utvecklingen skrubba ävensom under skrupens. Härtill sv. dial. *skurbad,*

bannor = ä. nsv. *skurebad(h)*, hård medfart, t. ex. P. Erici 1582; o. *skurläxa*, allvarlig förmaning.

2. **skura,** sv. dial., väl i sht i Götal., löpa fort, t. ex. 'han skura(de) och gick'; säkerl. = föreg., som även har betyd. 'gnida, gno'; med samma betyd.-utveckling som i gno, skubba o. sv. dial. *gni(d)a*. I finnl. dial.: *skurra*, med *-rr-* möjl. uppkommet i svagtonig ställning i t. ex. *skura i väg*, el. kanske med intensivisk konsonantförlängning.

skurk (om åldern se nedan) = da., från ä. ty. *schurk* (ty. *schurke*), jfr fhty. *scurgo* i *firscurgo*, skurk, till *ferscurgan*, stöta bort, stöta ned, till *scurgan*, *scuregen*, stöta, stöta ned (ty. *schürgen*), till *schüren*, röra om (i elden; egentl.: stöta o. d.), till fhty. *scora*, got. *-skaúrô* osv., skovel; se f. ö. under det besl. skura 1. Alltså väl egentl.: utstött person. — Ett av de icke få tyska lånord som tidigast synas uppträda i finnländskan: 1679 (Åbo), jfr 1662: *skurca* f. (som okvädinsord), likaledes från Finnl. (jfr t. ex. strunt); i Sverige i litter. först på 1790-t. (1792 osv.), men då rätt allmänt; ännu ej hos Sahlstedt 1773, men väl hos Möller 1785 (tryckort: Greifswald) o. Wikforss 1804, Weste 1807. — Av helt annat ursprung är no. *skurk*, gammal skröplig person = fno. binamnet *Skurkr* (Lind No.-isl. personbin. s. 335).

skurpens, se skrupens.

Skuru, ortn. i Sthlms, Örebro, Linkpgs o. Jkpgs l., oblik kasus av fsv. *skura*, *skora* = skåra 1, här om klyftor i berg el. insänkningar i terrängen. Med *-u* enl. vokalbalanslagen (efter urspr. kort *u*) liksom i Falun, furu, salu. — Jfr det besl. ortn. Skår under skåra 1.

skuta = fsv. = isl. *skúta*, da. *skude*, enl. Falk Wörter u. Sachen 4: 96 tidigt lån från mlty. *schûte*, av germ. **skūtiōn*; besl. med skjuta. Snarast ett denominativum, jfr no. *skūt* m., framspringande klippa (se Åreskutan); i så fall väl: spetsigt fartyg. Dock äro även andra grundbetydelser tänkbara. Samma avljudsform föreligger väl urspr. i skutta.

skutta, 1717, av Spegel 1712 anfört som småländska = no. *skutta*, väl identiskt med isl. *skúta*, ipf. *skútta*, springa fram, skjuta ut; med *tt* från ipf. liksom t. ex. hötta, slutta; alltså samma avljudsform som skuta o. i avljudsförh. till skjuta, sålunda egentl.: skjuta i väg, jfr t. ex. Bellman: 'Jag skuttar fyra mil' (i en nu obr. anv.).

Skuttunge, socken o. by i Uppl., fsv. *Skutunge*, efter ånamnsstammen *Skut-*, benämning på *Skuttungeån* (enl. uppgift förr även kallad *Skutån*; möjl. ännu i bruk?); alltså: 'deras by som bo vid Skutån'; jfr t. ex. Uttringe: sjön. Uttran. Namnet på denna å har av många (redan t. ex. O. v. Dalin) identifierats med det i Yngl.-tal i samband med konung Vanlande omnämnda *Skútá*. Samma stam som i fsv. *Skutærbughœ*, *Skutsio* Valdemar II:s jordeb., nu Skuttra å el. Skyttran (*Skuttra* av *Skutarā*) o. Skottsjön; se förf. Sjön. 1: 548. En annan möjlighet (*Skútá* = *Skytån*, Fyris västra källflod) se Almgren-Nerman Rig 1919 s. 50.

skuva, se (avljudsformen) skjuva.

skvadron, Gustaf II Adolf 1621, från ä. ty. *squadron* (ty. *schwadron*), av fra. *escadron* (varav da. o. det förr vanliga sv. *eskadron*, i sv. ännu t. ex. 1808), ital. *squadrone*, egentl.: fyrkant, till *squadrare*, göra fyrkantig; se f. ö. eskader, kader, kadrilj, kvadrat. — I ä. nsv. i samma betyd. även *svada* (mlty. *swade*), *svader* o. *gesvader* (ä. ty. *schwader* o. *geschwader*). — Härtill skvadronera, nu föga br., skryta, skrävla, efter ty. *schwadronieren*, ombildat i anslutning till *schwadron* av ä. ty. *schwadern*, prata, skrävla (se svassa).

[Skvagerfall, gårdn. Smål., se under skvattram slutet.]

skvala, Brasck 1648: 'tarmerna sqvaala på marken all', B. Banérs visb. 1658: 'bloden i wixelen (dvs. Weichsel) Sqwalar' = no.; väl besl. med litau. *skalauju*, sköljer, spolar, till ie. roten *sk^{u}el*; jfr f. ö. skölja, skvalpa, skvalta. — Avljudsform: sv. dial. *skväla* ds., *skvälm*, större skvätt (bildat med *m*-avledn. som t. ex. dröm, malm, storm, ström, svärm osv.).

skvallra, i ä. nsv. ofta: prata (utan bibetyd.), fsv. *skvaldra*, prata, slamra,

skvallra = isl. *skvaldra*, tala högt, i no. även: plaska, da. *skvaldre*, sladdra ('skvallra' heter omvänt i da. *sladre*); besl. med skvala. — Härtill (med motsv. betyd.): skvaller n., fsv. *skvalder* = isl. *skvaldr*, da. *skvalder*. Med den ursprungliga betyd. 'larma' el. den därur härrörande av 'sorla', om bäckar (i sv. dial.): sv. dial. S(k)vallerbäcken, jfr no. älvnamnet *Skvaldra*. — Skvallerbytta, t. ex. Asteropherus Tisbe 1609; jfr da. *sladderbøtte*, sv. dial. o. ä. nsv. *rallbytta* (se ralla 3), ävensom ä. nsv. *skvallerkråka* Messenius, *skvallerskata* Rudeen, *skvallersugga* (*wil all tugga* Grubb 1678), sv. dial. *skvallertaska* (jfr da. *sladdertaske*), ä. nsv. *tidhendekråka* osv. *Skvallerbytta bing bång* osv., jfr Törning 1677 s. 140: 'Sqwallerbytta, rådstuguklocka, bing, bangh'.

skvalpa, intrans. = fsv.: försätta i skvalpning = no. *skvalpe* intrans., da. *skvalpe*, trans., i dial. också intrans.; besl. med no. *skvelpa* st. vb o. fsv. *skulpa*, gurgla sig med, nisl. *skólpa*, skölja, no. *skolpa*, bildl., da. *skulpe*, skvalpa, mlty. *schulpen*, skvalpa, skvalpa med; jfr da. *skvulpe* med *v* från *skulpe*. Vanl. sammanställt med skvala. Kanske dock härav oberoende ljudhärmande bildningar, av samma slag som t. ex. likbetydande ty. *schwabbeln*, isl. *skvampa* (se skvimpa), no. *skvakla* osv. (se skvattra). Överensstämmelsen med litau. *skalbti*, slå med klappträ under tvätt, är väl tillfällig.

skvalta (i sht dial.), stänka omkring vatten, vartill skvaltkvarn, 1556: *sqalteqverner* (1538: *skvälta-*) el. skvalta f., 1530; väl till skvala. I betyd. 'skvaltkvarn' i dial. även *skvalpa* o. *skvatta* (jfr skvalpa o. skvätta).

skvatt- i skvattgalen, J. Jolin 1847, osv., från bildningar såsom t. ex. sv. dial. *skvattfull* o. *skvattvåt*, egentl.: så att det skvätter över, skvätter av ngn; till sv. dial. *skvatta*, stänka, o. skvätta.

skvattra, om skator, Bureus o. 1600?, I. Erici 1642 (om skator), i dial. även: smattra el. plaska (om regn), pladdra = no. *skvatra*, skrika, om vissa fåglar, i sht skator, skvalpa, da. *skvatre*, skvaltra; jfr no. *skvata*, skvattra, pladdra, o. *skvatla*, plaska; ljudhärmande liksom det möjl. besl. skvätta, ävensom sv. dial. *skväcka*, skvätta, no. *skvakla*, skvalpa, osv., varom se skvattram slutet.

skvattram, Ledum palustre, Bromelius 1694, förr ofta *skval(t)ran*, Franckenius 1659 osv., o. *skvattra*, 1690 osv. till sv. dial. *skvatta*, stänka, o. de i föreg. nämnda sv. dial. *skvattra*, plaska, osv.; snarast efter de sumpiga växtställena el. möjl. till en dock ej uppvisad betyd. 'stinka' (med samma betyd.-utveckling som i stinka ~ stänka) med syftning på växtens mycket starka lukt: jfr no. *stinkgræs* ds. — I ä. nsv. (I. Erici 1642 m. fl.) o. sv. dial. även *skväckra*, *skvackra*, *skväckla* m. m., jfr sv. dial. *skväcka*, skvätta, ge ett ljud som en bristande bubbla, no. *skvakla*, skvalpa o. d.; likaledes ljudhärmande o. möjl. besl. med de på samma sätt uppkomna, under skväka anförda orden. Stammen är från fornspr. belagd i fsv. gårdn. *Skvakrafal* SRP, nu Skvagerfall Smål. (urspr. om själva vattenfallet).

skvimpa, C. F. Dahlgren o. 1833, om gröt: *sqvimpade öfver*; avljudsform till sv. dial., no., isl. *skvampa*, skvalpa o. d.; ljudhärmande liksom likabetyd. sv. dial. *skvapa*, *svabba*, *svabba*.

[skväckra, sv. dial. o. ä. nsv., skvattram, se d. o. slutet.]

skväka, om grodor: kväka; Schroderus Com. 1640: *sqwäker* (om ankan), *sqwäkjer* (om haren), i ä. nsv. (1631, 1650) o. sv. dial. även: skrika (om barn), jfr no. *skveka*, tala el. skratta högt, *skvækja*, skrika, ävensom fsv., no. *skvaka*, kackla, pladdra, sv. dial., no. *skvakka*, småskälla, eng. *squeak*, pipa, sladdra, m. m.; ljudhärmande; jfr även kväka o. de under skvattram (slutet anförda orden.

skvätta, Ekeblad 1660 o. Spegel 1685 (om skjutande med bössor), Runius 1712 (om regn), motsv. dels ett germ. st. vb **skwettan* = sv. dial. *skvätta* (ipf. *skvatt*) intrans., no. *skvetta*, o. dels ett kausativum **skwattian* = no., nisl. *skvetta*; jfr under skvatt-, skvattra, skvattram. — Härtill: skvätt, 1636: 'een sqvett penningar', 1640 = no. *skvett* m., bildat som smäll, sup osv.; ävensom

sv. dial. *skvälta*, Angelica = no *skvetta*; begagnad som spruta; o. -skvätta i stenskvätta. — Jfr Bellman Fredm. ep. nr 40: 'Slå'n för magen, / Så det säjer sqvätt'; ännu brukligt i vardagsspr.

1. **sky,** sbst., r., fsv. *skȳ* n. o. f. = isl. *ský* n., da. *sky* (eng. *sky*, himmel, lån från nord. spr.); av germ. **skeuia-*; rotbesl. med el. avledn. av fsax. *sceo, scio* m., sky, molnhöjd himmel, ags. *scéo*, av germ. **skewan-*; till roten *sku*, betäcka (se skjul, skugga, skum 2). Annorlunda Falk-Torp o. Torp Etym. ordb. — Med avs. på genusväxlingen jfr t. ex. dy. — Om andra germ. ord för 'sky, moln' se under moln (slutet).

2. **sky,** vb = fsv., da., från mlty. *schiuwen* = ty. *scheuen*; se f. ö. det besl. inhemska skygg.

skydda, Gustaf II Adolf 1619: 'Gudh skyde eder helsa och välferdh', Verelius 1664: 'skyddade .. sig .. med hiälm', ombildning, snarast i anslutning till (det möjl. ej besl.) ty. *schützen*, av beskydda = y. fsv., jfr ä. da. *beskudde*, från mlty. *beschüdden*, *beschudden* ds., av *be-* o. mlty. *schudden*, skaka (varav sv. skudda jämte fsv. o. senare på 1500-t. *skydda* ds.; se d. o.), motsv. ty. *beschütten*, ösa, skotta el. hälla på, besl. med ty. *schutt*, grushög o. d.; (be)skydda väl alltså urspr.: kasta upp en (grus)vall el. dyl. till betäckning el. skydd. — Härtill: skydd, o. 1618: 'skydd ocb beskerm' (möjl. redan 1563: *skyder*), jämte beskydd, y. fsv. *beskyd*. — Formernas anv. i y. nsv. i st. f. de på be- beror delvis på puristiska strävanden (jfr t. ex. främja ~ befrämja). — Skydds- i skyddsvärn osv., ombildning av ty. *schutz* i anslutning till skydd; jfr t. ex. o. 1700: *skytAnda*, men 1780—90-t. *skyddsande*. — Ett annat ursprung har da. *beskytte*, beskydda, från mlty. *beschütten*, jfr mlty. *schut*, skydd, motsv. ty. *schützen*, skydda, o. *schutz*, skydd, antingen intensivbildningar med germ *-tt* till skydda osv. el., enl. vanligt antagande, rotbesl. med skjuta o. skotta. Jfr Tamm Gr. s. 25. — Till ty. *schutz* hör *schützling*, varefter väl sv. skyddsling, Runeberg N:r femton, Stolt, Topelius 1856, Wisén 1873; i st. f. det äldre *skyddling*, antagl. bildat på 1820-t. för att ersätta *protegé*, Nordforss 1822, J. Nyberg 1831, vanligt på 1840-t. t. ex. Crusenstolpe, av Dalin 1853 betecknat som 'nytt ord', ännu hos t. ex. Odhner. Alltså har *-s* i skyddsling ett helt annat ursprung än i t. ex. brottsling, 1794, 1795, till brottslig (med *-tsl-* av *-tl-*; jfr t. ex. nässla) el. i ensling, J. G. Oxenstierna, till enslig, fsv. *enseligh-* (jfr ens).

skyffel, 1563: *skyffler* plur.; 1554: *sköffler*, sedan i litter. med växl. *-y-* o. *-ö-* in på 1700-t.; motsv. da. *skuffel*, från mlty. *schuffele*, etymol. identiskt med skovel (se d. o.). Formerna med *-ö-* bero möjl. på lån från lty. dial. med denna vokal, jfr mholl. *schoeffel*. — Hithörande o. likabetyd. ord äro även da. *skuffe* o. mlty. *schuppe*.

skygd, fsv. *skygdh*, en fsv. nybildning till vb. skygga, ge skugga o. d., betäcka, bildad till ett verb såsom t. ex. de likaledes speciellt fornsv. *dyrkt*, dyrkan, *sægdh*, yttrande, *thvingd*, betryck, m. fl.

skygg, Balck 1599: *skygg hest*, på 1600-t. stundom *skiugg*, ännu enstaka 1726 = no. *skygg*; besl. med fsv. *hovudskȳ*, huvudyr, ä. nsv. *sky*, skygg (t. ex. Bib. 1541), sv. dial. *sky* = da., väl från mlty. *schûwe*; i avljudsförh. till mhty. *schiech*, ags. *scéoh*, ängslig (eng. *shy*), vartill mhty. *schiuhe*, *schiuwe*, fruktan (ty. *scheu*), ävensom fhty. *sciuhen*, mhty. *schiuven* (ty. *scheuchen*, skrämma bort, o. *scheuen*, sky; jfr adj. *scheu*); varifrån vb. sky f. ö. av ovisst ursprung. — Den nord. formen med *-gg* är svår att bedöma; jfr Lindroth Ark. 24: 340. — Härtill vb. skygga = fsv., no. — Till en avledning av det med skygg sannol. besläktade ty. *schüchtern* (förr även *schüchter*) hör det från ty. lånade ä. nsv. *skycktra*, skrämma, t. ex. Stiernhielm.

skygga, ge skygd, fsv. *skyggia*, skugga, överskygga, polera = isl. *skyggja*, *skyggva* ds., da. *skygge*, i dial. även: polera, till skugga, sbst. — Med avs. på betyd. 'göra blank, polera' erinras om det likaledes till roten *skū*, betäcka, hörande no. *skjoma*, blinka, glimta, varvid ut-

gångspunkten väl är den av 'halvmörker', se skymma, skymning, skymta, jfr även under skimra. — Härtill sbst. skygge n.

skyl, sädestrave, fsv. *skyl*, jfr *hvēte-*, *kornskyl*; *l*-avledn. till ie. roten *sku*, betäcka, i avljudsförh. till skjul; möjl. av urnord. **skūilaʀ*, varav **skȳill*, med urnord. plur. **skūilōʀ*, varav *skȳlar*; utan mellanvokal i mlty. *schûl*, gömställe, osv.; jfr Olson Appell. sbst. s. 248. — Allmänt i mellan- o. nordsv. dial. (jämte rök t. ex. i Nke o. vissa delar av Sdml.), där götalandsdial. i stället ha trave (el. rök). Denna fördelning har urgamla anor. I landskapslagarna uppträder *skyl* i Uppl.-l., Sdml.-l., Västm.-l. o. Häls.-l., *þravi* i Smål.-l. I unga avskrifter av Sdml.-l. har visserligen det i huvudhandskr. förekommande *skyl* utbytts mot former av trave el. rök, men av dem med det förra ordet tillhöra två Växiö gymnasiebibliotek o. åtm. en av dessa är skriven i Smål.; ordet rök kan däremot icke tjäna till ledning för handskriftens lokalisering.

skyla, fsv. *skȳla* = isl. *skýla*, av germ. **skeulian*, till skjul: med ny anslutning till detta ord i fsv. *skiūla*, no. (stundom) *skjula*, da. *skjule*.

skyld, besläktad, närskyld, fsv. *skylder* ds. = isl. *skyldr*; till fsv. *skuld*, *skyld* med grundbetyd. 'förpliktelse' (se skuld o. vb. skola). — Härtill: skyldeman, fsv. *skyldarman*, till genit. av sbst. *skyld*, såsom nämndeman till nämnd osv.; skyldskap, fsv. *skyldskaper* = no. *skyldskap*; jfr de likbetyd. isl. *skylda*, *skyldleikr* o. *skyldsemi* (: *-samr*, sv. -sam).

skyldig, fsv. *skyldigh*, *skyldogher* = senisl. *skyldugr*, da. *skyldig*; utvidgning av föreg.; till betyd. delvis påverkat av mlty. *schuldich*, ty. *schuldig*.

skyldra, t. ex. 1704, Mörk m. fl.: *skildra*, Serenius, Lind osv.: *skyl(d)ra*, Lind även *sköldra*, från ä. ty. *schildern*, stå på vakt, avledn. av *schild*, sköld (= skildra); jfr skiltvakt; se f. ö. sköld. Med avs. på övergången *i* till *y* jfr skylt. — Skyllerkur, jfr da. *skilderhus*, ty. *schilderhaus*, till ty. *schildern*, stå på vakt.

skylla, i sv. dial. även *skulda*, fsv. *skylla*, *skylda*, *skulda* (ipf. *-adhe* o. *-de*), på grund av skyldighet erlägga, skylla på, göra sig skyldig (till), förskylla m. m. = isl. *skylda*, tvinga, förskylla m. m., no. *skulda*, beskylla, da. *skylde*, skylla, beskylla, vara skyldig, ha att tacka för, mlty. *schulden*, beskylla, vara skyldig, fhty. *sculdôn*, förskylla (ty. *schulden*, vara skyldig m. m.); av germ. **skulðian*, **skulðōn* (*-lþ-*), till skuld; i vissa fall beror stamvokalen på senare anslutning till grundordet.

skyllerkur, se skyldra.

[Skyllersta, se Sköllersta.]

skylt, Bröl.-besv. (*skylt*); *skilt*, 1666, 1680 m. fl. (o. enstaka på 1700-t. o. början av 1800-t.) = da. *skilt*, från mlty. *schilt*, skylt (egentl. en efterbildning av riddarnas vapensköldar) = sköld (se d. o.); det nsv. *y*-ljudet beror på inverkan från den följande labialiserade konsonanten; jfr skyldra o. under skiltvakt samt f. ö. t. ex. dyrk, skymf, ympa. De äldsta skyltarna utgjordes av bl. a. målade 'tavlor'; *tafla* var också enl. en förordning av 1638 beteckning för 'skylt' (däremot syftar väl *bræde* i guldsmedernas skråordning av 1501 — i uttr. *syth bræde .. vpslaa* — ej, såsom Strindberg med tvekan antager i Gamla Stockholm, på skylten utan på det bord, på vilket varorna utbjödos till salu; jfr Sdw.). — Samma ord är också det från mlty. *schilt*, *schild* lånade fvs. *skild(er)*, ett slags franskt mynt, varå rikets vapensköld var avbildad; jfr fra. myntnamnet *écu*, ital. *scudo*, av lat. *scūtum*, sköld. — Under 1700-t. förekommer ordet stundom i betyd. 'vapensköld'; 1688 i samma betyd. under formen *skiölt*.

skyltvakt, se skiltvakt.

skymf, Gustaf II Adolf: *schimf* 1626, 1672: *skympt(t)*, 1648, 1661: *skimpt*, 1648: *skymph*, 1650: *skimff*, 1665, 1671: *skimpf*, osv., från ty. *schimpf*, skymf, förr även: förströelse, skämt, av fhty. *scimph* i de senare betyd. = mlty. *schimp*, lek, skämt, hån, i avljudsförh. till mhty. *schampf*, mlty. *schamp*, lek, skämt, skymf; möjl., med Torp Etym. ordb. s. 630, till en germ. rot *skemp*, hoppa, i sv. dial.

skimpa ~ *skump* i skumpa (se d. o.). Jfr f. ö. under skamper. — Samma betyd.-växling 'skämta' ~ 'håna' uppträder även i grek. *skóptō*, med vilket Osthoff Bezz. Beitr. 26: 259 sammanställt skymf osv.; en blott lös förmodan. — Övergången av *i* till *y* motsvaras av den i t. ex. skylt, ympa.

skymla, o. 1700: *skymlar för ögonen*, jfr ä. nsv. *skymla af*, fördunklas, till skymma el. direkt till dettas grundord adj. skum; jfr sv. dial. *skumla* ds., no.: se snedt, slå ned ögonen, sydty. dial. *schummeln*, driva något hemligt. — Härtill även skymmel n., dimma o. d. för ögonen, fsv. *skymbel* m. o. n., fda. *skymæl*, jfr fsv. *skumel* ds.; vid sidan av fsv. *skimbel* ds. Kanske har *-y-* i skymmel o. skymla delvis utvecklats i förb. *i* + läppljud; jfr det dock sällsynta ä. nsv. *skimla*, glimta, o. under skymta F. ö. finnas flera möjligheter till förklaring av det inbördes förhållandet mellan sbst. skymmel (osv.) o. vb. skymla (osv.).

skymma, äldst *skȳma*, t. ex. 1560, med *-mm-* t. ex. o. 1645 = no. *skyma*, *skȳma*; avledn. av adj. skum. Parallellbildning: sv. dial. *skumra* (*till*), da. *skumre*, vartill *skumring*, skymning (jfr mlty. *schummeringe* ds.), no. *skymra*, vartill *skymring*, skymning; jfr skymla. Härtill: skymning. — Skymundan i förb. med *i*, t. ex. C. A. Ehrensvärd 1790, Bellman 1791: 'I skym-unnan Stod en nalle i sitt hörn', imperativbildning av samma slag som krypin, sittopp osv.; i regel i förb. med prepos. *i*; sällan utan, t. ex. Wirsén: 'månget ljuft skym-undan'.

skymmel (häst), se skimmel.

skymta, o. 1585: *skymptade* ipf. Ovisst, om av germ. **skumatjan* till adj. skum (med avs. på betyd.-utvecklingen se under skygga) el. identiskt med (ungef.) likbetyd. no. *skimta*, glimta, skymta, ä. da. *skimte*, skina svagt, da.: skymta, till roten i skimra; i senare fallet med *-im-* > *-ym-* (jfr under grym, skymla, skymf). — Deverbativum: skymt, t. ex. 1658 (*skympt*), jfr *skimpt* 1662, i ä. nsv. ofta neutr., t. ex. Spegel (*skömt*), Kolmodin; jfr da. dial. *skimt*. Blldat som glimt till glimta el. skämt (n.) till skämta.

skynda = fsv. (ipf. *-de* o. *-adhe*), isl. = da. *skynde*, ags. *scyndan* ds., fsax. *farskundian*, framdriva, ägga, fhty. *scunten*, av germ. **skundian*; jämte **skundōn* i sv. dial. *skunna* Vrml., Dalsl., fsv., isl., no. *skunda*, av en ieur. rot *skunt* el. *skundh*, växl. med *skund* i sanskr. *skúndatē*, skyndar, ilar. Med avs. på förändringen av böjning (*-de* till *-ade*) jfr under flöda, häda, härda, möda, mörda, skända, vörda samt av verb på *-t* de under törsta anförda.

skynke, 1755 i betyd. 'flik' som botan. term.; ej hos Sahlstedt 1773, men hos Weste 1807, fast där betecknat som vard., i litteraturen vanligt först på 1800-t.; av urnord. **skunkia-*, avledn. av sv. dial. *skunk*, överrock, ä. da.: ett slags rock, jfr **skunka* i fsv. *skunkufalz maþer*, frigiven träl (med syftning på ceremonierna vid frigivningen, jfr ty. *mantelkind*; Wadstein NTfF 3 R 4: 22). Avljudsform till isl. *skikkja*, mantel, av urnord. **skinkiōn* (jfr Kock Ark. 4: 170 med litter.), besl. med ags. *scincing*, cappa, chlamys (jfr Falk Awn. Kleiderk. s. 178). Väl ytterst till roten i sv. dial. *skunk*, böjning el. krökning, isl. *skukka* (?), rynka, fåll, sv. dial. *skokka*, sköte, förkläde, o. besl. med skank, skinka, skänka. Alltså egentl.: plagg, som faller i veck el. dyl. Annorlunda Falk Awn. Kleiderk. s. 178: till en nasalerad form av roten i ags. *sciccel*, *sciccing*, kappa o. d., isl. *skekill*, snibb, fhty. *scacho*, landtunga m. m.; alltså egentl.: något framstickande l. dyl. Härför kunde tala: sv. dial. *skunk*, takskägg, skjul o. d., no. *skukk*, loft, stor hylla, som dock möjl. böra skiljas från skynke. I alla händelser i enskildheter etymologiskt rätt oklara ordgrupper, vilka, om de till ursprunget böra skiljas, dock påverkat varandra.

[skyr, sv. dial., sur mjölk, se skära 1.]

skytt, Stiernhielm, i sammans. tidigare, ä. nsv. även *-ö-*, t. ex. Lucidor, nybildning (från t. ex. pl. *skyttar*) till fsv. *skytte* jämte *skytta* (*skötta*) = da. *skytte*, från mlty. *schutte*; isl. *skytta* från samma mlty. ord el. från det därmed

etymologiskt identiska ags. *scytta*; av germ. **skutjan-* = det inhemska isl. *skyti* (t. ex. Vǫl.-kviða), bildat som germ. **riðjan-*, ryttare (se riddare); med biformen germ. **skutan-* i isl. *andskoti* m., motståndare. Avljudsformer till skjuta. — En annan *j*-bildning till germ. *skut-* är det mlty. *schutte* n., som ligger till grund för fsv. *skytte* n., pil (se följ.), o. ä. nsv. *skytt*, artilleri, kanoner = ty. *geschütz*. — Skytten, stjärnbild o. ett av tecknen i djurkretsen, t. ex. Sigfridi 1619, motsv. isl. *skyti*, *bogmaðr* m. m., ty. *schütze*, efter lat. *sagittārius* (till *sagitta*, pil). — Hit höra även familjen. Skytt(e) o. Schütz. — Jfr f. ö. sammans. under skytte.

skytte n., Rabenius 1832: *skytten* plur., f. ö. o. 1850 (Sv. Nilsson, Berlin); ung bildning i st. f. äldre *skytteri*. — Ett annat ord är fsv. *skytte*(?) n., pil, från mlty. *schutte* n. (se skytt 1). — Skytte- i skyttegille osv. kommer däremot av fsv. *skytta-* i *skyttabaner* osv., genit. till *skytte*, skytt (se skytt 1).

skyttel, Widegren 1788: *väf-*, Möller 1790, Weste 1807 (jfr nedan), i dial. även: stängsel på en gärdesgård = da. *skyttel*, skottspole, isl. *skutill*, skjutbar stång, skjutvapen m. m., no. *skutel*, kastspjut, ags. *scytel*, skjutbar stång, pil m. m. (eng. *shuttle*, spole), m. m., av germ. **skutila-*, bildat med instrumentalsuffixet *-ila-* till skjuta som t. ex. germ. **lukila-* (se nyckel) till fsv. *lūka*, stänga. — Ordet uppträder i skriftspr. egentl. först i slutet av 1700-t. (under formen *skyttel*; hos Weste även *skötel*). Linné Sk. r. 1751 s. 19 anför det (*skötel*) som ett småländskt dialektord i stället för det uppländska skottspole (*skåttspola*); Hof 1772 översätter det västgötska *schötell* med 'skåttspole'; i anteckningar från 1774 av en småländsk prostinna förekommer plur. *siöttlar* (Fatab. 1911 s. 85). Ännu Dalin 1853 vacklar mellan *sköttel*, *skötel* o. *skyttel*, men synes föredraga den förra formen. — Lex. Linc. 1640, Serenius 1741 o. Lind 1749 ha ord på *-spol(e)*. — Andra sydskandinaviska ord för 'skyttel' äro sydsv. dial. *skotte* m., av germ. **skutan-*, nomen agentis till skjuta (jfr de nära besläktade sv. dial. *skåta*, båtshake = no. *skota*, o. no. *skota*, slå att skjuta för = da. *skaade*, *skodde*); o. da. *skytte* = mhty., ty. *schütze*, av germ. **skutjōn*. — Ehuru ordet skyttel sannol. är en urgermansk (i alla händelser mycket gammal) bildning, är betyd. 'skottspole' ung: skyttlar förekommo nämligen ej i forntiden.

Skytts härad i Skåne, av fsv., fda. *Skyts h.*, *Sköts* o. *Sköt h.* m. m. = sköt i betyd. 'utskjutande hörn' (= sköt 1), jfr Falkman Ortn. i Skå. s. 87, Noreen Spr. stud. 3: 107, dock knappast med N. med syftning på Falsterborev, utan snarare med Sahlgren NoB 8: 60 på den långa hammarliknande halvö, varpå Skanör o. Falsterbo ligga.

skå (dial.) i *på skå*, på sned, på skrå, i ä. nsv. t. ex. *gå på skå*, gå på lur, t. ex. Rondeletius 1614, *draga i skå efter* ds., jfr sv. dial. *skå*, kant på bräder m. m. = nisl. *ská* f., snedhet, *á ská*, på skrå, no. *skaa* i förb. *i* el. *paa skaa*; som adj.: no., da. dial. *skaa*, sned; väl av germ. **skæh-* (el. möjl. **skah-*), besl. med mhty. *schæhe*, skelande; med grammatisk växling i nisl. *skegla*, göra sned, vränga, no. *skjegla*, skreva, samt sv. dial. *skägga*, gå snett el. på sidan. Jfr under skingra.

skåda, numera nästan bl. i skriftspr. o. även där med inskränkt anv. i förh. till bruket i äldre tider; gamla bibelövers. 'skåda' översättes i den nya gärna med 'se, få se', fsv. *skoþa*, *skuþa* (ipf. *-aþe* o. *skodde*, ännu t. ex. Bib. 1541), även: besinna, undersöka, anse, urskilja m. m. = isl. *skoða*, ä. da. *skode*, *skude* (da. *skue*), en speciellt nordisk bildning, av urnord. **skuþōn* (med o. utan *a*-omljud), till ieur. roten *(s)ku* (*skou̯*) i det blott västgerm. fsax. *scauwôn*, skåda o. d., fhty. *scouwôn* (ty. *schauen*), ags. *scéawian* (eng. *show*, visa), av germ. **skauwōn*; vidare: got. *us-skaws*, försiktig, grek. *thyoskóos* (av *-*skou̯o-*), offerskådare, grek. *koéō*, märker, lat. *cavēre*, akta sig (väl av **covēre*), sanskr. *kaví-*, klok, vis, siare, skald, m. fl., samt (med nordiskt *gg*-inskott): isl. *skygn*, seende, skarpsynt, *skygnast um*, se sig om, no. *skygna*, se efter m. m.; dessutom: subst.

skön, vb. skönja o. adj. skön; trol. även en del slav. ord, t. ex. fslav. *čuja*, *čuti*, känna, iakttaga, dock betr. dessa senare omstritt. Rotbesläktat är enl. vanligt, men osäkert antagande också skugga. — En äldre betyd. av skåda, närmast fsv. 'anse o. d.', ingår i ordspr. *man skall ej skåda hunn* (*hunden*) *efter håren*, motsv. hos Grubb 1678 o. i da. — Skådespel, Hels. 1587; jfr L. Petri: 'Christus . . war för så mykit . . folck itt skodospel'; motsv. da. *skuespil*, efter ty. *schauspiel*; jfr med avs. på betyd. spektakel o. teater, båda till verb för 'se, betrakta'; ävensom till senare leden lat. *lūdi* plur., skådespel, till *lūdus*, spel, lek. — Skådespelare, Schroderus 1635: 'Skådospelare och Göklare'; mera allmänt dock först mot slutet av 1700-t., då med formen *skåde-* 1794, 1795, motsv. ty. *schauspieler*; jfr under aktör. Under 1700-t:s tidigare del i regel: *komediant*.

1. **skål**, fsv. *skāl*, viktskål, dryckesskål m. m. = isl. *skál*, da. *skaal*, fsax. *skâla*, fhty. *scâla* (ty. *schale*), av germ. **skēlō*; i avljudsförh. till ags. *scalu* (eng. *shale*; om eng. *scale* se Björkman Scand. loanw. s. 92), o. till skal, skalle (se f. ö. dessa art.). Knappast däremot, med Detter ZfdA 42: 58, av ie. **skēllā* o. besl. med ty. *schädel*, skalle. — Dricka någons skål, med motsvarighet i y. fsv., väl efter mlty. *énes schâle drinken*; i stället för det äldre fornnord. *minne*. Den nysv. dryckeshälsningen skål! utgår från omständligare uttryck, t. ex. *alla vackra pijgors* (dvs. flickors) *skåål går ännu omkring* Lindschöld 1670, *din och min skål*, stående formel (t. ex. hos Bellman), osv. Det förstnämnda uttrycket (i något yngre tid: *alla vackra flickors skål* Tersmeden 4: 154, från 1759, 5: 110, från 1773), som motsvarar det moderna *damernas skål*, härrör från den tid, då dryckesskålen gick laget runt, alldeles som dryckeshornet i ännu äldre tider. Se även förf. 1600-t.:s sv. s. 19 f. o. jfr gutår (som förr ersatte det yngre skål). — Om brorskålarna se under broder. Förr dracks även 'systerskål' (t. ex. Dahlstierna) o. 'kusinskål'. — Utgjuta sin vredes skålar, efter bibeln, Uppenb. 16, sedermera brukat i betyd. 'fara ut i vredesmod'. — Skålpund, se d. o.

2. **skål** el. **skåla**, norrl. dial. (Jtl.), koja, tillbyggnad till lada. = no. *skaale* ds., isl. *skáli* m., stor stuga, i fno. även: skjul el. avbalkning vid fähus: möjl. med rätta tolkat som ett germ. **skawalan-* till roten i skjul osv.

skålla, v. fsv. *skolla*, *skolda*, ä. fsv. *skalda* = nisl. *skálda*, no. *skaalda*, da. *skolde*, meng. *scalden* (eng. *scald*); vanl. tolkat som lån från rom. spr.: ffra., picard. *escalder* (fra. *échauder*), tvätta i hett vatten, av lat. **excalidāre*, till *calidus*, varm, till *calēre*, vara varm (se chaufför, echaufferad, kalfaktor, nonchalant); dock ovisst. Utvecklingen skålla av *skālda* av *skalda* är som i fålla, hålla, vålla.

skålpund, fsv. *skāl(a)pund* = isl. *skálapund*, no., da. *skaalpund*, en viktenhet, som under medeltiden (ej i de sv. lagarna) infördes för skålvågen: alltså pund som uppväges med viktskål. Tecknat ℔, av *lb*, en förkortning av lat. *libra*, en motsv. viktenhet.

Skåne, fsv. *Skāne*, *Skānō* (runsv. *Skanu*) = isl. *Skáney*, ags. *Skóneg*, det senare lånat o. ombildat. Av mycket omtvistat ursprung. Säkerligen, trots av Lindroth påvisade, dock ingalunda oövervinnliga formella svårigheter, av **Skaðn-øy* o. egentl. = Skandinavien, som är ett lån från lat.-germ. *Scati-*, *Scadinavia* (*Scandi-*), fgerm. *Scathanavia* (o. 625), motsv. ags. *Scedenigge* (dat. sing.) Beowulf, got. **Skadinawi* (genit. *-aujôs*). Första leden kan vara sbst. skada, alltså germ. **skaðan-*, **skaðen*, i så fall (med v. Friesen) snarast syftande på de farliga reven vid Skanör (med samma första led). Från betyd.-synpunkt mycket tilltalande är sammanställningen med eng. *shad*, Clupea alosa (ags. *sceadd*, antagl. 'sill'), ty. dial. *schade(n)*, ir. *scatan* (jfr särsk. Schrader Reallex.[2] s. 497); o. formellt möjlig härledningen från germ. *skað-* i got. *skadus*, skugga, osv. = ie. **skot-* i grek. *skótos*, mörker (se skadda). Den senare leden innehåller germ. **aujō* (= ö), här väl i betyd.: land vid vatten

(se Öland); jfr det av lapparna delvis lånade o. delvis översatta *Skadesisuolo*, till lapska *suolo*, ö (Wiklund Xen. Lid. s. 193 f.). Den senaste litteraturen är f. ö. förtecknad hos Lindroth NoB 6: 104 f. o. av samme förf. Ark. 35: 29 f., där L. hävdar sin i NoB 3: 10 f. framställda, icke antagliga uppfattning, att Skåne o. Skandinavien böra etymologiskt skiljas o. det förra namnet tolkas som 'ön (landet) som har en framträdande *skän*', till isl. *skán*, skorpa, no. *skaan*, hård skårpa, snöskare, el. (senare) 'skivön' möjl. med syftning på Kullaberg; se häremot Kock Ark. 36: 74 f. Mot Noreens härledning från ett **Skāðin-*, *-þ-* (Stud. tillegn. Es. Tegnér s. 43; jfr även Fornv. 1920 s. 30) se Lindroth NoB 6: 104 f.: motsvarigheter till en dylik form saknas veterligen. Betr. de ags. formerna utförligt Björkman NoB 6: 162 f. — Från formen *Codannovia* hos Pomponius Mela härrör den hos äldre sv. förf. uppträdande personifikationen *Kodan*. — Jfr Skanör (med identiskt första led).

[skång(r)a, sv. dial., ljuda dovt, se skunga.]

Skånings härad i Vgtl., fsv. *Skānungs hæradh*, efter en medlem av Skanungarnas släkt; bildat som t. ex. Lysings h. osv.

[skånka, sv. dial., halta, se under skinka slutet.]

skåp, i. ä. nsv. stundom även *skap*, fsv. *skāp* = y. fno. *skáp*, da. *skab*, från mlty. *schap* (genit. *schappes*, men sannol. även **schāpes*, från vilken senare form sv. *ā* > *å*), även: fat, kar, av fsax. *skap*, fat, båt = fhty. *scaph*, vinfat, mhty. *schaf*, fat för flytande varor, sädesmått, kappe, liten båt (ty. *schaff*, ett slags fat, vartill avledn. *scheffel*, kappe = fsax. *skepil*); besl. med fsax. *scapo*, stekpanna o. d., o. sydty. dial. *schaff*, öskar. Hit hör väl även germ. **skapjan*, ösa, i fsax. *skeppian*, fhty. *schepfen* (ty. *schöpfen*), jfr isl. *skapker*, öskar. Detta verb är till synes formellt identiskt med germ. **skapjan*, skapa, men knappast (såsom antages av Hirt-Weigand) att direkt jämställa med detta, utan snarast en avledn. av **skapa-*, kar o. d., alltså egentl.: använda kar. Däremot är ordgruppen sannol. rotbesl. med det nämnda germ. **skapjan* o. med **skapan*, skapa, som höra till en rot med betyd. 'genom huggning forma' (se skapa). Från denna betyd. utgår också germ. **skapa-*, kar, båt o. d., o. är sålunda en parallellbildning till skepp, där även betyd. 'träkärl' uppträder. Se f. ö. skopa o. skäppa. — Möjl. har dock ordet, med Hirt-Weigand (under *Schaff*) m. fl., rönt påverkan av mlat. *scaphum*, bäcken, sädesmått, från grek. *skáphion*, *skaphíon*, litet tråg, bäcken, bägare, jfr *skáphos* n., tråg, båt, osv., vilka utgå från en ie. rot *skabh* (iskava osv.), växelform till *skab* i skapa o. skåp. Annorlunda Schuchardt Zfrom. Phil. 33: 652 (se skopa). — Här skall skåpet stå, dvs. så vill jag, att det skall vara = da. *her skal skabet staa* ds.

[skåp n., sv. dial., sjåp, se d. o.]

skåpa, sv. dial., ä. nsv. (t. ex. L. Petri, Chronander), löpa, skumpa, fsv. *skopa*, hoppa o. d. (även *skoppa*), isl.: springa, no.: fara i väg på ett klumpigt sätt, ä. da. *skobe*, hoppa o. d.; besl. med sv. dial. *skofta*, hoppa klumpigt, mhty. *schüft*, galopp, litau. *skùbti*, skynda, osv.

Skår, ortn., se följ.

1. **skåra,** sbst., ä. nsv. o. fsv. *skora*, *skura*, skåra, klyfta (vartill oblik kasus *skuru* = ortn. Skuru) = nisl., no. *skora*, da. *skure*, av urnord. **skurōn*, avledn. av isl. *skor* f. ds., även: antal av 400 (egentl.: inskärning som märke), nisl.: antal av 20 (varifrån eng. *score*, inskärning, antal av 20; jfr under snes o. tjog), vsv. dial. *skårr*, bergavsats, o. i sv. gårdnamnet Skår; avljudsform till skära. — Diminutivavledn.: skårsa, liksom remsa : rem (el. ett därmed besl. ord), ävensom kossa : ko. — En fsv. sammans. till skåra är *skurukæpper*, karvstock, Cod. Ups. C 20 s. 183: *skurv käpper ok räkenskaps book*; se om betyd. under karva. — Om det likbetyd. o. besläktade fsv. *skardh* n. (osv.) se under skära 3.

2. **skåra** vb = isl., no. *skora*; avledn. av *skor* (se föreg.).

skäck, vitbrokig häst, Runius o. 1709; enstaka även *-i-*; från ty. *scheck(e)* ds.,

till mhty. adj. *schecke*, fläckig; väl från fra. *échec*, schack, vartill även eng. *checky*, skäckig; alltså egentl.: av färg som schackbrädet; se f. ö. schack. Jfr till betyd. skymmel. — Härtill adj. skäckig, 1708: *siäckelt* (för *-tt*) *föllunge* (ombildat i anslutning till adj. på *-ot* > *et*); från ty. *scheckig*.

1. **skädda,** flundra: berg-, sand-, skrubb- m. fl., Quensel 1806; snarast en överförd anv. av ett ord motsv. no. *skjedda*, flat sten el. flat käpp, en hypokoristisk bildning till ie. roten *skhit*, klyva, i sked, skida osv.; jfr likabetyd. skolla 2 till ty. *scholle*, flinga m. m., ty. dial. *flinger* till flinga osv. (se skolla 2); mindre troligt av ett germ. **skaiðiðōn*, till samma rot; jfr förf. NTfF 3 R XII, s. 65 ävensom Språkvet. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 83. Se även följ.

2. **skädda,** sjöt., skiva under propellern, bräde använt vid loggning m. m. egentl.: flat skiva, 1793: *Loggskifvan eller skäddan* = no. *skjedda*, flat käpp m. m.; se föreg.

[skäfta, sv. dial., skäkta, om lin, se under skäkta 3.]

skägg, fsv. *skæg* = isl. *skegg*, da. *skæg*, av germ. **skaɣja-*, besl. med ags. *sceagga*, huvudhår (eng. *shag*, ragg, varav sv. schagg); egentl.: som sticker ut el. fram, till isl. (osv.) *skaga*, skjuta fram; se närmare skog. — En annan *j*-avledn. av samma rot föreligger i sv. ortn. Skägga, å Värmdöns nordligaste udde; alltså egentl.: udden, liksom da. ortn. *Skagen*. Se Lindroth Ark. 20: 367 f. — Jfr takskägg o. under taklök.

[Skägga, ortn., se föreg.]

[skäkling, sv. dial., liten lund, se under skog.]

1. **skäkta,** vägglus, Linné o. 1750; ofta i sammans. väggskäkta, väl något slags eufemistisk beteckning av samma slag som sv. o. sv. dial. *väggjungfru*, *väggmadam* (till madam i dess äldre förnämligare betyd.), *väggorm* (till orm i betyd. 'mask') el. som ty. *wanze*, ett slags smekform (med det i dylika ord vanliga suffixet *-ze*) till ty. dial. *wandlaus* (fhty. *wantlûs*).

2. **skäkta,** nu blott hist. o. arkais., pil, i dial. (förr) även: spjutet i giller, y. fsv. *skækta*, kastspjut el. större pil = no. *skjekta*, pil, från mlty. *schecht*, spjutskaft, el. ett **schechte*, till *schacht*, skaft (= sv. schakt), formellt = isl. *skepta*, kastspjut (till skaft). — Härtill växtn. skäkteblad, -gräs, Sagittaria sagittifolia, pilblad, Schroderus Com. 1640: *skäcklegräs*; med syftning på de pillika bladen.

3. **skäkta,** vb, slå agnar el. skävor ur lin, t. ex. 1762; f. ö. möjl. redan hos Bureus: 'skäkta af skaka'; jfr 1639: *skäckt-fall*; sannol. ett germ. iterativum **skakatjan* (bildat som längta, skämta osv.) till skaka, jfr no. *skaka* o. da. *skage* i samma betyd. o. sv. dial. *skaka*, linbråka, ävensom sv. dial. **skäcka*, skaka, skäkta. På grund av ä. nsv. (Columbus Ordesk.), sv. dial. *skäfta* (jfr dwerbalives *skäfta*, linavfall, även i Berlin Läseb. i naturl.), da. *skætte* ds. antager dock Tamm Fon. kännet. s. 38 som en alternativ möjlighet lån från ett mlty. **schechten*, av äldre **scheften* (= sv. dial. *skäfta*), avledn. av *schaft*, stång, yngre *schacht* (= sv. schakt, skaft); Falk-Torp s. 1006 ser i da. *skætte* snarast ett germ. **skahtian*, avledn. av germ. **skahti-*, till skaka. — Härtill sbst. skäkta, Bröl. ihugk.; därest ordet är inhemskt, bildat av verbet liksom de (ungef.) likabetyd. sv. o. sv. dial. *skaka*, *gärma*, *häckla*, *klyfta*, (*lin*)*bryla*, (*lin*)*bråka*.

1. **skäl** i vägskäl o. d., fsv. *skiæl* i *væghaskiæl* osv. = da. *skel*, av germ. **skela-* till roten i skilja. Fsv. *skil* i *væghaskil* beror väl på anslutning till skilja; knappast, såsom också antagits, till en parallellrot med gammalt *i*. Jfr följ. — Ingår i (åtm. ett stort antal av) namnen Skälby, fsv. *Skælby*, till skäl i betyd. 'rågång' (jfr Rå-, Rör-, Stav-, Stångby o. förf. Ortn. på *-by* s. 27); åtm. i ett fall dock av fsv. *Skædhby* Lundby sn Vstml., jfr nsv. Vallby, stundom av *Vadhby*, o. förf. anf. avh. s. 25.

2. **skäl,** orsak m. m., fsv. *skiæl* n. (o. m.), redogörelse (i t. ex. *göra skiæl för*), urskillning, förstånd, sans, medvetande, skäl, rätt o. billighet (jfr sv.

adj. skälig), plikt, laga form, laga intyg, bevis, orsak, bestämmelse m. m. = da. *skel*; samma ord som föreg., med vissa betyd. anslutande sig till skilja o. andra beroende på senare utveckling; så utgår t. ex. uttr. giva goda el. starka skäl för från betyd. 'redogörelse'; göra skäl för sig på den av 'rätt o. billighet, plikt'. — Fsv. biformen *skil* n., m. beror på ny anslutning till skilja; jfr föreg.

[skäl, sv. dial., musselskal, mussla, se skal.]

[Skälderviken, se Skelderviken.]

Skälf, Skölf, gård- o. byn. i Sdml., Nke, Ögtl., fsv. *Skœlf* (*Skiolf, Skölf*); med sammans. fsv. *Varisskœlf* (till personn. *Varin*), nu Vårskäl Vårkumla sn Vgtl., fsv. *Skœlvœem* (= **Skœlfhem*), nu Skälvum, sn i Vgtl., fsv. *Hidhinskiœlf*, nu Hönsgärde Uppl., *Loaskialf*, nu Losgärde Uppl., *Viskialf*, nu Vissgärde Uppl. (se Vi); *Fiardhaskialf*, nu Färdskär Vstml., *Hœttoskialf*, nu Hättskär Vstml., m. fl.; med motsvar. i Norge (åtskilliga väl dock av annat ursprung än de svenska namnen) o. (som lån från nord. spr.) i eng. ortnamn; jfr de mytiska isl.-fno. *Hlið-*, *Valaskjǫlf*. En namngrupp av stort icke minst kulturhistoriskt intresse, men trots flitig behandling åtm. i enskildheter ej säkert fastställd innebörd. Vanl. sammanställt med ags. *scylfe*, något av bräder förfärdigat (betyd. 'bänk' är ouppvisad!) = lty. *schelf*, plankställning o. d. (varav eng. *shelf*, bräde, nu: hylla; kanske dock i st. från holl.), holl. *schelf*, ä. *schelve*, höstack (egentl. om själva träställningen), o. i de mytiska namnen resp. ortn. tolkat som 'högsäte' (Bugge TfPh 8: 44, Läffler Ark. 10: 166 f.) el. som 'träbyggnad' (Kock Hist. tidskr. 1895 s. 169) el. som 'avsats o. d.' (Brate NoB 1: 102). Snarare dock, med Björkman NoB 7: 163 f., att förbinda med ags. *scylf* m., klippa, höjd (även i ortn.), en betyd., som synes passa även för de svenska namnen. De båda orden med betyd. 'träställning, bräde' o. 'höjd' äro urspr. etymologiskt identiska o. höra till en labialutvidgning av roten *skel*, klyva, i skilja osv., av samma slag som skalp, skölp; jfr även halv. — En avledning föreligger i namnet på den fornhistoriska svenska konungaätten *Skilfingar*; se senast Björkman anf. avh. — Om namnen med *Skälv-* i första leden även höra hit är osäkert o. kräver en särskild undersökning.

skäll, om mjölk, Spegel 1712 (anf. som götaländskt), i dial. även: mager (om jord), besl. med mlty. *schal*, fadd, oklar = mhty. ds., ty.: fadd, samt med grek. *skéllein*, göra torr, samt, utan *s-*, lett. *kals*, mager, mhty. *hel*, svag, lty. *hall*, torr; jfr Ehrismann PBB 20: 64, Falk-Torp s. 1002.

1. **skälla,** sbst., fsv. *skœlla*, bjällra, liten klocka = isl. *skella*, skramla, no. *skjella* ds., mlty. *schelle*, bjällra, fhty. *scella* (ty. *schelle*), av germ. **skellōn* (ej, med Torp. Etym. ordb. s. 600, **skalliōn*), till germ. st. vb. **skellan*, ljuda, skramla, smälla o. d. = fsv. *skœlla* (ipf. plur. *skullu*; jfr gamla bibelövers.: 'så att det skall i markene' 1 Sam. 4: 5), isl. *skjalla*, no. *skjella*, mlty. *schellen*, fhty. *scellan*, ags. *sciellan*, till en ie. rot (*s*)*kel* i grek. *kélados*, larm, *kaléō*, kallar, ty. *hell*, klar, egentl.: ljudande, osv.; se f. ö. skall o. skälla 2. — En biform härtill är dalm. *skvälla* (ipf. *skvall*), med analogiskt *w* el. möjl. av en växelrot *skᵘel*, som dock enl. Noreen Sv. lm. 1: 737 även skulle ligga till grund för germ. **skellan* (med i så fall analogiskt bortfallet *w*); jfr skvallra.

2. **skälla,** vb, fsv. *skœlla* (ipf. *-lte*), skälla, om hundar (även transit.), utfara i häftiga o. hårda ord (med prepos. *mot*; i ä. nsv. även trans.: 'skall iag Kiärleken skiälla' Dahlstierna) = isl. *skella*, smälla, slå av o. d., skälla (om personer), da. *skœlde*, skälla (om hundar i stället: *gø*, jfr nedan), av germ. **skallian*, en kausativ- el. intensivbildning till st. vb. **skellan* (se skälla 1) av samma slag som bränna till brinna, lägga till ligga osv. Betyd. 'utfara i hårda ord, häftigt klandra o. d.' beror möjl. på inverkan från det rotbesl. mlty. *schelden* = fhty. *sceltan* st. vb (ty. *schelten*). — Ett annat gammalt verb för 'skälla (om hundar)' är sydsv. dial. *gö*, fsv. *göia* = isl. *geyja* (ipf. *gó*), da. *gø*, jfr

isl. vbalsbst. *gauð* o. *gá* (av germ. **gawō*), det senare även 'hån'; ej, såsom av somliga antagits, av germ. **ga-waujan* (till *wau*, vov), utan av **gaujan*, besl. med litau. *gaústi*, bl. a.: tjuta, om hundar, o. (el.) med sanskr. *hávatē*, fslav. *zovą*, ropa (med ie. *gh*); med *l*-avledn. i isl. *gaula*, tjuta, sv. dial. *göla*, böla, o. med (germ.) *t*-avledn. i ty. dial. *gauzen*, skälla, osv. — Skällsord, 1622: *skeldzordh*, 1627: *skälsordh*, med analogiskt *s* av ä. nsv. *skällord*, 1557, 1567 m. fl., o. *skälleord*, 1585, 1606, 1630 m. fl., motsv. da. *skældsord*, från mlty. *schelde-*, *scheltwort* el. ty. *scheltwort* (fhty. *sceltwort*).

[Skällingstad, ortn., Ögtl., se sköld slutet.]

Skällnora, gårdn. Uppl. (bekant från Almquists bondeberättelse), fsv. *Schioldanōr*, *Skællenōra* m. m., av nor, å el. sund mellan två vattendrag, o. genit. sg. till ett fsv. **Skiolde*, **Skælde*, gammalt namn på Norrviken, el., med hänsyn till fsv. formen *Skelldonōr*, till ett fsv. **Skælda*, namn på Skällnoraån. — På samma sätt utgår Skäl(l)snäs Hults sn Smål., fsv. *Skældesnæs*, från ett sjön. **Skældir*, o. Skällvik Ögl., fsv. *Skialdovīk*, från ett **Skialda*, gammalt namn på Slätbaken. Liknande namn i Norge. Samtliga dessa namn äro avledda av sbst. sköld o. syfta säkerl. i regeln på formen. De innehålla sålunda ej, såsom annars antagits, personn. *Skiold*. Jfr Skelderviken. Förf. Sjön. 1: 549, NoB 4: 136.

[Skällsnäs, Skällvik, se föreg.]

skälm, t. ex. Asteropherus 1609 = isl. *skelmir*, djävulen, no. *skjelm*, skälm, da. *skælm* (mest i nedsättande anv.), från ty.: mlty. *schelm(e)*, skälm, kadaver, as (av kreatur) = mhty. *schelm(e)*, *schalm(e)*, (boskaps)pest, kadaver, as, i sen mhty. även: bov (ty. *schelm*, skälm, listig bedragare, även i mera oskyldig betyd.). Betyd.-utvecklingen är av ungef. samma slag som i as o. kadaver (använda som okvädinsord); jfr även under skalk. Av dunkelt ursprung; möjl. egentl. samma ord som mlty. *schelm*, mögel. Olika mer el. mindre osäkra tolkningsförslag se f. ö. Falk-Torp s. 1002, 1542, Hirt-Weigand under *schelm*. — Skälmsk, tidigare blott i betyd.: illistig, bedräglig, t. ex. 1600 o. ännu Gumelius Engelbr. 1858 (kanske arkaiserande), med en förmedlande betyd.-skiftning t. ex. hos J. Wallenberg, om studenter; i ä. nsv. även *skälmisk*, t. ex. Petreius = da. *skælmsk*, från ty. *schelmisch*.

[Skälsta, se under Sköllersta.]

skälva, fsv. *skiælva* (ipf. *skalf*) = isl. *skjalfa*, da. *skælve*, ags. *scielfan*; bl. a. sammanställt med fslav. *kolębati*, skaka, vackla (Zupitza Gutt. s. 154); ovisst. — Härtill sbst. sv. dial. o. ä. nsv. *skäl(f)va*, frossa, fsv. *skiælva*, av en bildningstyp (med samma vokal som grundverbets presensstam), som annars mest uppträder i sammans. ss. t. ex. fsv. *frän-*, *nærvara* (nu frånvaro osv.).

skämma, -s, fsv. *skæmma*, vanära o. d., refl. *skæmmas*, blygas = isl. *skemma*, da. *skæmme*, jfr med enkelt *m-* mlty. *sik schemen*, ty. *sich schämen*, av germ. **skam(m)ian* ~ isl. *skammast*, da. *skamme sig* o. med enkelt *m-* got. *skaman sik* osv. (allm. germ.); till skam (o. motsv. sbst. med *-m-*); påverkat av el. sammansmält med isl. *skemma* (m. fl.), förkorta, till *skammr*, kort (se skämta). — Skämmas i betyd. 'blygas' tillhör en grupp av affektverb, där den refl. betyd. fördunklats, liksom i blygas, glädjas, harmas, rädas, vredgas, ängslas. I da. däremot vanl. med refl. pronomen: *glæde*, *harme*, *ængste*, *skamme sig* (motsv. fsv. *skæmma sik* jämte *skæmmas*; jfr 2 Timot. 1: 8: 'skäm dig icke wid wårs Herras wittnesbörd', gamla övers.), men no.-da. även *skammes*. — Den i fsv. o. ä. da. stundom uppträdande subjektlösa konstr. (*mig skämmes*) är sannol. ursprunglig; se A. Lindqvist Gramm. o. psykol. subj. s. 169. — I skämma bort (ett barn o. d.) föreligger samma betyd.-utveckling från 'fördärva' som i det likbetyd. fra. *gâter*, även: fördärva, skada, av lat. *vastāre*, ödelägga o. d., o. ett ungef. likbetyd. germ. verb.

skämming, sv. dial. (Ydre) o. ä. nsv., bistock av ett runt urholkat träd, även *skämling*, y. fsv. *biskæmningher* P. Månsson s. 299, *skæmningh(a)* ackus. sg. o. plur. s. 301; avledn. av fsv. *skæmma*,

mindre byggnad, förrådshus, till fsv. *skamber*, kort, el. en av detta adj. direkt avledd parallellbildning till sbst. *skæmma* (se under skämta o. bur 1). Jfr under stock.

skämta, fsv. *skæmta* III, I, roa sig, skämta = isl. *skemta* III, I ds., da. *skæmte* (nu vanl. *spøge*), ett blott nordiskt ord, av germ. **skammatjan*, avledn. av fsv. *skamber*, kort = isl. *skammr*, fhty. *scam(m)* o. *scemmi*; f. ö. blott osäkra anknytningar (se Zupitza Gutt. s. 152). Alltså egentl.: göra kort, förkorta tiden; med samma betyd.-utveckling som i t. ex. got. *gamaúrgjan*, förkorta, fhty. *murg-*, kort: ags. *myr(i)ge*, lustig (eng. *merry*, glad), el. ty. *kurzweile*, förströelse = mlty. *kortewile* (varifrån ä. nsv. *kortvil(l)*, *-vile*) till adj. kort. — Med samma konjugationsväxling som i de under törsta anförda verben, såvida ej här en gammal växelform **skammitōn* föreligger. — Om det likaledes av fsv. *skamber*, kort, avledda fsv. *skæmma* (osv.), mindre byggnad, av urnord. **skammiōn* (= finska lånordet *kammio*, sovrum) se under bur 1. — Sbst. skämt n., fsv. *skæmt* = da. *skæmt* är bildat av skämta såsom t. ex. sv. fläkt, glimt, skymt el. no. *lengt* av de likaledes med germ. *-atjan* avledda fläkta, glimta, skymta o. längta.

skända, i ä. nsv. även: svära o. förbanna, fsv. *skænda* (ipf. *-de*), vanära, fördärva, skända = da. *skænde*, även: banna, gräla, från mlty. *schenden*, skända o. d., av fsax. *skendan* = fhty. *scentan* (ty. *schänden*), ags. *scendan*, av germ. **skanðian*, egentl.: bringa skam över, avledning av ett sbst.*motsv. got. *skanda*, skam, mlty., holl., ty. *schande* (fhty. *scanta*), ags. *scand*, av germ. **skanðō* av **skam-ðō* till skam; jfr till övergången *-mð- > -nð-* under hind, rand, sand o. sund. På samma sätt är skämma avlett av skam o. fsv. **skæmda* i *skæmdan*, skam, av fsv. *skæmd* (i sammans.) = isl. *skemd*, skymf, vanära, av urnord. **skammiþō* (till skämma som näm(n)d till nämna osv.). Jfr till bildning o. betyd.-utveckling även häda. — Övergången från böjningen *skænde* (ännu t. ex. Spegel 1685) till *skändade* är densamma som i t. ex. flöda, häda, härda, möda, mörda, skynda, vörda; om de på stamslutande *-t* se törsta. — Skändlig, fsv. *skændeliker*, från mlty. *schendlich* = ty. *schändlich*; da. *skændig* från mlty. *schendich*.

skängling, sv. dial., ben på gaffel m. m., väl egentl. = *skänkling* (se skänkel), men påverkat av sv. dial. *skanglar*, *skänglar* plur., av Rietz s. 586 översatt med 'fotskankar', jfr sv. dial. *skanglug*, gänglig (*-å-*, *-ä-*), no. *skangl*, lång gänglig figur, *skangla* (*-å-*), gå självsvåldigt.

1. **skänk**, möbel, t. ex. 1645 = da. *skænk*, från ty., motsv. mty. *schank* ds., vilket enl. somliga är en dialektisk biform till *schrank* (= skrank), enl. andra = mhty. *schank*, kärl, ur vilket man skänker i, utskänkning(sställe), ty. *schank*, krog o. d., ags. *scanc*, bägare m. m.; se skänka 2, munskänk. — P. Svart Kr.: *skenkke* plur. betyder ej 'skåp', såsom av Vendell med tvekan antages, utan av sammanhanget att döma, 'kärl ur vilket dryck iskänkes', alltså till sistnämnda ty. *schank*.

2. **skänk**, gåva, O. Petri Kr.: *skenker* plur. = da. *skænk*, från mlty. *schenke*, välkomstdryck, välkomstgåva, även: värdshus = mhty., ty. (i nhty. blott: mindre värdshus, krog): jfr ty. *geschenk*, gåva, skänk. Om betyd.-utvecklingen se följ. — I ä. nsv. någon gång neutr., 1541; plur. stundom *-ar*, t. ex. 1603. — I uttr. till skänks t. ex. P. Brahe o. 1585. — Härtill sv. dial. *skänkás*, gåva, Protok. 1640: *Gesanternes schenkatzier*, Ekeblad 1649: *skenkaser*, Stålhammar 1703: *skänkaktier*, Gjörwell 1794 m. fl., i yngre tid i litter. nästan bl. vid återgivande av dialektiskt el. de lägre klassernas språk; från lty., jfr holl. *schenkagie*, med den egentl. romanska ändelsen *-age* (motsv. lat. *-āticum*), såsom t. ex. slitage, tacklage.

1. **skänka**, bortskänka, förära, *giva* bort, fsv. *skænkia* = da. *skænke*, ty. *schenken* osv., med betydelsen utvecklad ur den av 'giva att dricka, slå i'; alltså identiskt med följ.; se närmare d. o.

2. **skänka,** slå i, fsv. *skænkia*, iskänka, undfägna, bortskänka = isl. *skenkja*, iskänka, da. *skænke*, iskänka, bortskänka; från mlty. *schenken* ds. = fhty. *scenken* (ty. *schenken*) ds., ags. *scencan*, ge att dricka; av germ. **skankian*, av omstridd härledning; säkerl. dock med Wadstein ZfdPh 28: 528 avledn. till adj. **skanka-*, sned (= fsv. *skakker* osv.; se skafötter), på samma sätt som hälla till isl. *hallr*, lutande, alltså egentl.: 'hälla i', varav 'ge att dricka' > 'räcka fram' > 'giva bort, skänka'. Se f. ö. munskänk; i ä. nsv. t. ex. Bib. 1541 i stället *skänkesven*.

skänkel, 1693, Dalin 1740, Möller 1755, från ty. *schenkel* = mhty., mlty., diminutivum av skank (osv.). — En inhemsk avledn. av skank är sv. dial. *skänkling*, stycke el. del av ngt. Jfr under skängling.

Skänninge, fsv. (bl. a.) *Skeningia*, till Skenån; egentl. namn på befolkningen, bildat med suffixet *-ing-*, alltså 'Skeningarnas (ort)', 'deras som bo vid Skenån'; jfr t. ex. Uttringe Sdml. till sjönamnet Uttran. Förf. Ortn. på *-inge* s. 245. — Härav familjen. *Skenling* (adlat: Nordenadler), ävensom det nu utdöda adliga familjen. *Schening*. — Gård- o. bynamnen Skänninge Smål. o. Uppl. innehålla väl av andra ord avledda släktnamn, se anf. avh. s. 131 f.

skäppa, fsv. *skæppa* = isl. *skeppa*, no. *skjeppa*, da. *skæppe*; möjl. av germ. **skappiōn* (av **skaþn-*); i alla händelser besl. med skåp o. väl även skopa; se utförligt dessa ord. Det blott en gång belagda fno. *skjappa* (i plur. *skjöppur*) har knappast någon etymologisk betydelse. — En likabetyd. avledn. av samma germ. **skap-* är fsax. *skepil*, holl. *schepel*, fhty. *sceffil* (ty. *scheffel*); i mhty. även *schepfel*; antingen dimin. av **skapa-* (i skåp) el. instrumentalbildning till **skapan*, **skapjan* (ty. *schöpfen*), ösa.

1. **skär,** ren, fsv. *skær*, klar, skinande, ren, oskyldig, fri från klander, laglig m. m. = isl. *skærr* ungef. ds., da. *skær*, skär (eng. *sheer* väsentligen från nord.), av germ. **skairi-*, avljudsform till skir, till roten i skina. Substantivering: isl. *skær*, skimmer, da. *skær*. — Samma adj. ingår i ett stort antal sv. vattendragsnamn på Skär- (dock ej alla); se förf. Sjön. 1: 553. — Härav: skära, fsv. *skæra*, skära, rena. Jfr skärskåda. — Skärseld, fsv. *skærseldher*, utvecklat ur fsv. *skærslelder* (jfr under gärdsgård), varjämte *skærslo-*, *skær-* = da. *skærseld*, till fsv. **skærsl(a)*, renande, jämte *skīrsl(a)*, vbalabstr. till vb. *skæra*, *skīra*, rena, motsv. isl. *skirslareldr*; översättning av lat. *ignis purgatorius*, till *purgāre*, rena; i ty. återgivet med *fegefeuer* till *fegen* (se feja). Jfr oskärad. — Skärtorsdag, fsv. *skærþōrsdagher*, (jämte *skæraþ.* o. *skærdagher*) = da. *skærtorsdag* (varifrån meng. *schēre þursday*, eng. *Sheer-Thursday*); jfr isl. *skírir þórsdagr*; egentl.: reningsdag, då efter den långa fastan alla offentliga botgörare renades från sina synder, åskådliggjort bl. a. därmed att de på denna dag befriades från den aska, varmed de beströtts på askonsdagen. Tyskans *gründonnerstag* är en översättning av lat. *dies viridium*, till *viridis*, i mlat.: som befriats från sina synder, egentl.: grön (jfr virsingkål).

2. **skär,** ljusröd, i ordb. först hos Dalin 1853, av fra. *couleur de chair*, med köttfärg (till lat. *caro*, kött).

3. **skär,** holme, fsv. *skær* = isl. *sker* (gen. pl. *skerja*), även om klippa över jordytan (varav eng. *skerry*, rev), da. *skær*, mlty. *scher*; av germ. **skarja-*, avljudsform till skära. Mhty. *schēre* f., klippa, skär (ty. *schere*) däremot av germ. **skerōn*, formellt identiskt med skära 2; jfr med avs. på betyd.-utvecklingen sax. Annan avljudsform: germ. **skurōn*: ags. *score*, strand (eng. *shore*), mlty. *schore*; jfr ags. *scorian*, sticka fram, o. skåra. — Skärgård, fsv. *skærgardher* = isl. *skergarðr*, egentl.: vatten inhägnat av skär. Skärgårdsgatan i Stockholm är ombildat av fsv. *Siælagardhsgatan* (se själ). — Skärkind, härad i Ögtl., se Kind 3.

4. **skär,** inskärning, deverbativum av skära. Skär i plogskär är = da. *skær*, jfr isl., no. *skere* m., av urnord. **skeran-*; i avljudsförh. till fhty. *scaro* (ty. *pflugschar*).

1. **skära**, vb, fsv. *skæra* (ipf. *skar*), skära i olika betyd., även om hår, säd samt i uttr. motsv. nsv. skära tänder isl. *skera*, da. *skære*, fsax., fht. *skeran* (ty. *scheren*, klippa m. m.), ags. *scieran* (eng. *shear*, meja, klippa m. m.); allm. germ. st. vb (dock ej i got.) till ieur. roten (*s*)*ker* i grek. *keirō* (av **keriō*), litau. *skiriù*, *skirti* samt i sanskr. *kṛ-nā-ti*, sårar, dräper, ir. *scaraim*, skiljer, osv. — I ty. numera i stället *schneiden* (se snida); i eng. *cut* (se kåta 2) m. m. — Skära breda remmar ur annans hud el. rygg, se rem. — Skära till (ofta med tillagt: i växten), överdriva, 'skarva', Kolmodin 1750: 'Mån jag ei skurit har i wäxten med förslagen?'; jfr ä. ty. *mit dem grossen messer aufschneiden*, ty. *aufschneiden* (varefter da. *skære op*), med bilden i ty. hämtad från måltid el. gästabud; i sv. möjl. (åtm. delvis) från uttr. *skära till kläder*, nämligen så att de räcka till för de växande barnen. — Skära sig, om mjölk = isl. *skerast*, no. *skjera seg*; i avljudsförh. till sv. dial. *skyr*, *skör* m., sur mjölk, den tjocka mjölken under filet = isl. *skyr* n., tjock sur mjölk, no., ä. da. *skyr* n. ds., av germ. **skurja-*. — Jfr skar, skara, Skara, skare 1, 2, skarn, skorsten, skåra, skär 3, 4, skära 2, 3, skärm, skärslipare, sköl, skör, skörd ävensom kork.

2. **skära**, sbst., ett skörderedskap, fsv. *skæra* = no. *skjera*, till vb: skära. Om avljudsformen ie. *skēr* se skärslipare.

3. **skära** i växtn., särsk. o. säkerl. äldst om Serratula tinctoria, Franckenius 1638: *skiäla*, 1659: *engieskiäla*, Bromelius: *engieskiära*, Linné: *ängskiära*, enl. Linné 1745 i Ögtl. *själa*, på Öl. *själegräs*; av *skärda* Retzius m. fl., varav i vissa dial. tjockt *l*, i andra (såsom smål.) *r*: från den Linnéska uttalsformen *skär-* härrör den numera vanliga skrivningen med *r*; motsv. ä. da. *engeskiær* 1648 osv.; jfr no. *skorda* (*skora*), vittistel (enl. Torp av **skarða*); snarast ombildning av ett (väl lågtyskt) växtn. = ty. *schart*(*e*), *schartenkraut*, till mhty., ty. *scharte*, inskärning, lucka o. d., i mhty. även: skärva, jfr mlty. *schart* n. ds., ags. *sceard* (eng. *shard*, *sherd*), isl. *skarð*, skåra, no., ä. da. *skard* (da. *skaar*), fsv. *skardh* (*skardher* m., skärva, från mlty.), till isl. adj. *skarðr*, förminskad, fsax. *skard*, full av skåror, fht. *scart* osv.; dentalavledn. med avljud till skära 1. Växtnamnet syftar på de skarpt vassågade bladen; jfr släktn. *Serratula* till lat. *serra*, såg, ävensom ä. nsv. *sågeört* Franckenius 1659, o. till betyd.-utvecklingen sägg. — Otänkbar vore dock ej den rent formellt mera tilltalande tolkningen, att ordet har inhemska anor, fsv. **skærþa*, o. avletts av samma stam *skarþ-*, skåra, med tillhörighetssuffixet *-iōn*, såsom t. ex. dyna, eka, gryta, hätta; alltså: den med skåror försedda. — Däremot kan av formella skäl växtnamnet ej, med E. Fries o. Rietz, sammanhänga med skära, rena o. d., o. adj. skär 1 o. syfta på växtens färgegenskaper; jfr Franckenius 1638: *bruun lättegräs*, till fsv. *lita*, färga (se -lett).

Skärkind, härad i Ögtl., se under Kind 3.

skärm, i Bib. 1541 i betyd. 'beskärm', fsv. *skærmber*, verk till skydd för de belägrande, skärmtak, skans, fäste (i denna betyd. ännu i gamla bibelövers., Es. 28: 15), jämte *skirmber* = da. *skærm*, från mlty. *scherm*, skydd, skärmtak, skyddsvägg = fht. *scerm*, *scirm*, även: sköld (ty. *schirm*); lånat i ital. *schermo*; av germ. **skerma-* (o. för fht. *scirm* väl **skermi-*, jfr Schröder ZfdA 42: 69 n. 2), sannol. egentl.: skinn, hud (varmed sköldarna fordom brukade överdragas), besl. med sanskr. *cárman-*, hud, sköld, fslav. *črěmŭ* (av **kermo-*), tält, lat. *scortum*, läder, osv., till roten (*s*)*ker*, skära (jfr Zupitza Gutt. s. 155 med litter.); med avs. på betyd.-utvecklingen till 'skinn, hud' se under skinn. Se f. ö. följ. o. beskärma, beskärma sig.

skärmytsel, P. Svart: *schermytzell*, jfr Lex. Linc. 1640: *skermutzla* vb. = da. *skærmydsel*, från mlty. *schermutzel*, *scharmutzel* = ty. *scharmützel*, från ital. *scaramuccia* (fra. *escarmouche*, varav eng. *shirmish*), till fht. *scirman*, försvara sig med skölden, till *scerm*, sköld;

se skärm o. beskärma. — Härtill sv. dial. **skärmytsla sig*, jämra sig, o. *skärmyssa*, träta, stoja o. d.

skärp, o. 1700 = da. *skærf*, även: halsduk, från ty.: lty. *scherf, scherpe* = ä. ty. *scherf(e), scharpe* (ty. *schärpe*). Samma ord som mholl. *scharpe*, pung som pilgrimerna buro vid ett band kring halsen = mhty. *scerpe, scirpe, scurpe*. Enl. somliga inhemskt germ. o. besl. bl. a. med lty. *schrap*, väska (se f. ö. skräppa 3); härifrån lånade vore i så fall ffra. *esc(h)arpe*, skärp (jfr *scharp* Tersmeden från 1778), pilgrimspung (se ovan), fra. *écharpe*, bindel, gördel, ital. *sciarpa*. Oftast förklaras dock skärp osv. ytterst som lån från ffra. *escharpe*, vars ursprung i sin tur är omstritt: enl. somliga självt ett germ. lånord, av det nyss nämnda *scharpe* osv., pilgrimspung; enl. Ducange o. senast E. Schröder KZ 48: 149 från vlat. *scrippum, scrippa*, pilgrimspung, om vars härledning endast osäkra gissningar framställts.

1. **skärpa,** vb, ä. nsv. 1550 i betyd. 'inskärpa'; i betyd. 'vässa' t. ex. 1596, 1603, fsv. *skærpa*, i *sko skærpti (karli) at foti*, ungef.: skon klämde åt foten (i bildl. anv.; jfr nsv. skon klämmer = isl. *skerpa*, da. *skærpe*, mlty. *scherpen*, ty. *schärfen*, av germ. **skarpian*, avledn. av skarp. Formellt identiskt är no. *skjerpa*, torka i luften, till den under skarp omnämnda betyd. 'torr, skrumpen'. — Sv. skärpa i betyd. 'genombryta ytan för att söka efter metaller' = no.-da. *skjerpe* beror på felaktigt återgivande av ty. *schürfen*, jfr fhty. *scurfen*, göra inskärningar, besl. med ags. *sceorpan*, kratsa.

2. **skärpa,** sbst., t. ex. Serenius = isl. *skerpa*, smärtsamt anfall, av germ. **skarpiōn*; avledn. av skarp (liksom t. ex. väta till våt) o. parallellbildning till vb. skärpa. Med annan avledn.: mhty. *scher(p)fe* f. (ty. *schärfe*), av germ. **skarpī(n)-*, liksom fsv. *glædhi* (se glädje), got. *hwassei* osv.

skärra, dialektord, skrämma = no. *skjerra*, avledn. av isl. *skjarr*, no. *skjerr*, skygg, da. *kuld-skær*, jfr sv. dial. *skärrog*, skygg. Med *j*-avledn.: isl. *skirra* (ipf. *-rð-*). Från nord. spr.: meng. *skerren* (eng. *scare*). Germ. stam: **skerz-*, väl urbesl. med lat. *scurra*, gyckelmakare; till en grundrot *(s)ker* i grek. *skairō* (av **skr̥riō*), hoppar, dansar, osv., med *d*-utvidgning: grek. *kórdax*, uppsluppen dans, ty. *scherz*, skämt. Jfr isl. *skars*, troll, under troll. Se f. ö. nattskärra.

skärskåda, 1595: 'skerskodes och ransakes'; Schroderus 1640 förklarar ordet med 'nagelfahr, vthransakar'; hos Verelius 1681 som övers. av *skaerskuta*; förr oftast om rättegångsmål o. d.; folketymologisk ombildning av fsv. *skærskota, skærskuta* (jämte *skīr-*), framställa för närvarande vittnen (ännu t. ex. 1670 i samma betyd.), även: *skærskiūta*, till *skær*, fri från klander, ren (se skär 1), o. en avljudsform till skjuta; alltså egentl.: hänskjuta för att fria sig.

skärslipare, 1731 = da. *skærsliber*, från lty. *schérensliper* = ty. *scherenschleifer*, egentl.: saxslipare, till mlty. *schére* f., sax, motsv. fsax. *scâra*, fhty. *scâra* o. *scâri*, mhty. *schære* (ty. *schere*), ags. *scéara* pl. (eng. *shears*), no. *skjæra*, av germ. **skærōn, *skæriōn*; jfr isl. *skæri* n. plur., västsv. dial. *skäre*, större sax, av germ. **skæria-*; till ie. *skēr-*, avljudsform till *sker-* i skära, sbst. o. vb. En annan avljudsform är ags. *scereru* n. pl., sax (av germ. **skariz-*), *skearra* m. pl. (av **skarz-*). Med avs. på pluralformer av ord för 'sax' jfr sax (egentl. pl.).

skärv, ringa bidrag o. d., fsv. *skærver*, skärv, halv pänning, det minsta skiljemyntet, även *skærf* n. = da. *skærv*, från mlty. *scherf*, det minsta skiljemyntet = sen fhty., mhty. *sc(h)erf*, mhty. även *scerpf* (1100). Vanl. fört till mlty. *scherve* = skärva el. med antagande av samma grundbetyd. till skärpa, i vilket fall mlty. *scherf* vore lån från hty.; jfr grek. *kérma*, litet stycke, litet mynt, till *keirō*, skär (se skära), ävensom styver. Enl. E. Schröder Zfvergl. Sprachf. 48: 141 f. beror emellertid mlty. *scherf* på ljudutbyte o. har sin källa i mhty. *scerpf*, som lånats från lat. *scrīpulus*, minsta delen av en vikt (sammanhängande med skrupel), med samma slags förkortning som i t. ex. got. *kintus*, skärv, i

förh. till lat. *cententionālis* (en dock osäker härledning), ffra. *sol* (fra. *sou*) till lat. *solidus*, lty. *pen* till *penning* osv.; med avs. på det genom metates uppkomna **scirp-* till **scerp-* jfr fhty. *scirm* till *scerm* osv. — Skärv i betyd. 'litet bidrag' o. d. från bibeln: Luk. 21: 1—4, om änkans två skärvar (egentl.: småmynt).

1. **skärva**, Schroderus o. 1638, förr även *skärf*, t. ex. Hels. 1587, fsv. *skærf* i betyd. av ett av de stycken, av vilka ett bröstharnesk är sammansatt, från mlty. *scherve* = mhty., ty. *scherbe* f.; jämte mlty. *scharf* n.; se skarv 2 o. följ.

2. **skärva**, sv. dial., engelska sjukan, rakitis, även: *skirva*, *skerva*, *skörva*, *skärvel*, *skörvel*, Växiö domkap. prot. 1672: *skirfwan*, Linné 1763: *skerfwa*, samma ord som no. *skjerva*, *skyrva*, *skjørva*, kardialgi, beklämning i bröstet, smärtor i maggropen, sv. dial. *magskärv* ds. Säkerl. till föreg. (kanske delvis från ett mlty. **schirve* = ä. ty. *schirbe*) o. urspr. använt om kardialgi o. liknande även i samband med rakitis förekommande symptom, som sättas i förbindelse med nedfallande av 'magskärven', 'skyrvan', beteckning för den nedersta broskartade delen av bröstbenet, 'processus ensiformis'. Se parallellen under skäver o. f. ö. Falk MoM 1921 s. 26 f. — Om andra benämningar se rakitis.

skätta, sydsv. dial., hasta, skynda el. driva på, jaga framför sig, I o. III konj. Smål., Hall., Skå., Blek. = ä. nsv., P. Erici 1582: *skätte* part. pf. plur. (om får som jagas av ulven), av germ. **skahtian* el. **skahatjan*, i förra fallet närmast avledn. av ett vbalsbst. **skahti-*, i senare ett iterativum-intensivum, i alla händelser säkerl. i avljudsförh. till mhty. *scëhen*, ila (se ske o. skicka) o. besl. med fslav. *skokŭ*, språng, dans, *skakati*, hoppa, litau. *szókti* ds. Jfr (delvis annorlunda i fråga om grundformen) förf. Ark. 14: 151. — I fråga om de två här nämnda möjligheterna betr. bildningssättet se även under träta. — Om da. *skætte*, skäkta lin o. d., se under skäkta 3.

skäver, sv. dial., engelska sjukan, rakitis, även: *skiver(l)* (Gaslander Västbo Smål. = *skiver*, Sv. lm. Bih. I. 3: 277), *sköver*, väl även i y. fsv. (se nedan) = da. *skjæv(e)r*, *skjever*, *skjøver* ds.; egentl. en överförd anv. av mlty. *schever*, *schiver*, stenskärva o. d., varav ä. nsv. *skifver* o. ä. da. *skæver*, *skever*, *skiver*, etymol. = skiffer (se d. o.). Urspr. syftande på ordets anv. om smärtor i maggropen, kardialgi, som ansågs o. ännu anses bero på, att det med ord för 'skärva o. d.' betecknade bröstbensbrosket (sv. dial. *magskärven*) 'fallit ned'. Se närmare skärva 2 o. Falk MoM 1921 s. 25 f. — På samma el. liknande sjukdom syftar väl även det i y. fsv. uppträdande *skæva* hos P. Månsson s. 480: 'Ligurius är en sten som dragher skäfwa han mynskar magha wärk . .' — Andra folkliga beteckningar uppräknas under rakitis.

skävor, fsv. (*līn*)*skævor*, *skæva* P. Månsson = da. *skæve* (nu blott i uttr. *se skæven i sin broders øie*, se grandet), från mlty. *scheve*, linavfall, obetydlighet = mhty., ty. *schebe* (ty. även *schäbe*), av germ. **skibon*, avljudsform till likbetyd. ags. *scífa* (eng. *shive*) o. till skiva; se f. ö. d. o. och skiffer; egentl.: det avskurna el. dyl.

sköka, fsv. *skökia* = isl. *skókja*, da. *skøge*; av mycket omstridd härledning. Enl. Falk o. Torp s. 1013 närmast med betyd. 'vagina' lån från mlty. *schôke*, av **schôdeke* till *schôde* n., förhud kring hästens avlingslem, motsv. ty. *schote*, skida, balja, o. isl. *skauðir* f. pl. ds. som *schôde*; jfr även Lis Jacobsen Ark. 31: 278 f. Antagandet av lån från mlty. kan vara riktigt, men är icke tvingande; härledningen av ett **schôdeke* däremot av formella grunder oantaglig; ordet kan f. ö. knappast skiljas från ags. *scocha*, *scohha*, koppleri. Annars vanl. uppfattat som inhemskt, av germ. **skôkiōn*, närmast avlett av ett nomen agentis **skôkr* o. i regel fört till skaka, dock med skiftande tolkningar av grundbetydelsen: 'landstrykerska', 'agitatrix virorum' m. m. Kanske med förf. Ark. 7: 51 (med instämmande av v. Grienberger o. Feist) besl. med got. *skôhsl*, ond ande; jfr mhty. *trülle*, sköka: troll. Se f. ö.

med utförliga litteraturhänv. Seip Om ordet *skøge* i Ark. 33: 172 f. — Om andra germ. ord för 'sköka' se under hor; om grek. *pórnē* o. lat. *meretrix* ds. under pornografi.

sköl, bergv., sprickfyllnad el. gång av bergarter, egentl. ett dialektord, *sköl* (med s. k. tjockt *l*) f., spricka i stenar o. berg, av fsv. *skyrþ*, skärning m. m. (= skörd), med samma dialektiska utveckling av *rð* som i hin håle, spol, stel, svål osv. Den oomljudda formen, isl. *skurðr*, motsvaras av sv. dial. *skul* (med tjockt *l*), skåra.

[sköl, sv. dial., skal, agnar, se under skal.]

sköld, fsv. *sköld* 1508, *skiölder, skiolder*, även (o. 1500): adlig sköld = isl. *skjǫldr*, da. *skjold*, got. *skildus*, fsax. *skild*, fhty. *scilt* (ty. *schild*), ags. *scield* (eng. *shield*); fir. *scell* väl från germ. spr.; av germ. **skelðu-* = ie. **skeltu-*, nära besl. med litau. *skiltis*, avskuret stycke, skiva; till roten *skel*, klyva o. d., i skilja (jfr även skilling), liksom t. ex. fjord av ie. **pertu-* till roten *per*: de germ. sköldarna från järnåldern bestodo av flera hyvlade tunna brädskivor, av Tacitus betecknade som *tenues tabulæ*. Jfr med avs. på betyd.-utvecklingen fir. *sciath*, sköld, besl. med got. *skaidan*, skilja (se skida o. sked), vartill kanske också det dock flertydiga lat. *scūtum*, sköld (om av **skoit-*); ävensom ags. *bord*, sköld (= bord), o. mhty. *bret* ds., egentl.: bräde. Se f. ö. sköldpadda, skildra, skylt o. skiltvakt, ävensom de under Skällnora anförda ortnamnen. — Föra något i sköldén, t. ex. P. Brahes Kr., motsv. i da., efter ty. *etwas im schilde führen*, väl efter de medeltida o. forntida sköldtecknen, som angåvo parti el. härstamning. — Härtill fsv. personn. **Skioldung* i ortn. *Skioldungstadhum*, nu Skällingstad Ögtl.

sköldpadda, Var. rer. 1538, y. fsv. *sköldpadda* P. Månsson s. 463; övers. av mlty. *schildepadde, schilt-*, varifrån da. *skildpadde* o. ty. *schildpatt* (det senare blott om skalet); till sköld o. padda; jfr även ty. *schildkröte*, varifrån ä. da. *skildkröt*. — Sv. sköldpadd, om skalet, efter holl. *schildpad* el. ty. *schildpatt*. — Eng. har i stället *tortoise*, ombildning av meng. *tortuce*, jämte fra. *tortue* ds. av vlat. **tortūca*, till lat. *tort-*, pf.-participstammen till *torquēre*, vrida (se tortyr), med syftning snarast på fötternas el. möjl. skalens utseende. — Det klass. latinets beteckning var annars *testūdo*, till *testa*, skal, lerkärl m. m. (se tête). — Ett urgammalt namn på sköldpaddan är grek. *khélys* : fslav. *žely*, sannol. urbesl. med gul. — I Runebergs 'Nu hafva de gått som paddor' ingår en förkortning av sköldpadda; se padda.

Sköld, ortn., se Skälf.

sköljа, fsv. *skölia, skylia* = no. *skylja*, da. *skylle*, lty. *schölen*, av germ. **skuljan*, växelform till **skulōn* = sv. dial., no., isl. *skola*; besl. med skulor o. möjl. även med skvala.

Sköllersta (Skyllersta), härad i Nke, liksom motsv. sockennamn av fsv. *Skioldasta(dh)* m. m., egentl.: gård- el. bynamn, till personn. *Skiold*; etymol. (åtm. ungefär) = Skälsta, fsv. *Skieldistum* (dat. plur.) m. m., Ärentuna sn Uppl. — En del andra ortnamn, såsom Skällnora, Skäl(l)snäs, Skällvik, vilka förklarats såsom utgående från samma personn., innehålla i stället vattendragsnamn, bildade av appellativet sköld; se förf. Sjön. 1: 549, NoB 4: 135.

skölp, urgrävning, i geol. anv. Retzius 1776, i sht i dial. även: halvrunt huggjärn till urholkning, hålmejsel, Grundell o. 1695, jämte vb. skölpa, urholka, Gosselman 1839, o. skölpning, sjöt., urholkning i ett trästycke, Dalin 1853, motsv. no. *skylp*, skölpjärn, *skolp*, isl. *skolpr*, da. *skylp*, *skølp*, ävensom no. *skolp*, litet urholkat block o. d., da. *skølp*, sjöt., skölpning; till mlty. *schulpen*, gräva i sten el. trä, till en rot med betyd. 'klyva o. d.', vartill även mlty. *schulpe*, musselskal (varifrån ä. sv. *skölp* Linné 1751, Montan 1787; se skalp), till ie. *skelb*, vartill bl. a. fslav. *sklabiti sę*, le (egentl.: klyva munnen), utvidgning av *skel* i skal, skalk 2, skalm, jfr även halv o. Skälf. Roten *skelb* till *skel* som t. ex. *stelp* i stolpe till *stel* i stolle osv. — Möjl. påverkade av lat. *sculpere*, rista, ingräva (se skulptur), som innehåller en ie. växelrot *skelp*.

1. **skön**, gottfinnande, åsikt, neutr. t. ex. hos Gustaf II Adolf, tidigare vanl. fem., fsv. *skön*, äldre: *skyn* f., urskiljande, insikt, prövning = isl. *skyn* f. o. n., no.: n., da. *skøn*, av germ. **skunjō-* (**skunja-*); jämte vb. skönja, i ä. nsv. även *sköna*, *skyna*, fsv. *skönia*, äldre: *skynia* (ipf. *-adh-*), undersöka, se, ha för ögonen, förstå sig på = isl. *skynja* (ipf. *-að-*), da. *skønne*, av germ. **skunjōn*; till en *n*-utvidgning av roten *sku* i skåda. Substantivet är primärt i förh. till verbet, som bildats av **skunjō-* som t. ex. klövja av **klubjō* (= isl. *klyf* f.); snarast ligger för det förra, med Falk-Torp o. Torp, ett adj. **skuni* till grund (jfr till bildningen skön 2); ett mindre sannolikt, alternativt förslag i motsatt riktning Olson Appell. subst. s. 379. — Den äldre böjningen *skönjade* ännu hos Ljungberg 1756 s. 151 (jämte *skönde*).

2. **skön**, adj. = fsv. (: vacker, ansenlig), da., från mlty. *schône*, strålande, vacker, präktig, av fsax. *skôni* = fhty. *scôni* (ty. *schön*, varifrån familjen. Schön), ags. *sciene*, got. *skauns*, av germ. **skau-ni-*, varav finska lånordet *kaunis*; bildat på suff. *-ni* (jfr grön, ren) till germ. *skau-* i ty. *schauen* osv., avljudsform till skåda; egentl.: synlig, i ögonen fallande; alltså med samma betyd.-utveckling som grek. *(h)idanós*, vacker, till (aor.) *ideîn*, se, lat. *vidēre* (se veta). Jfr avledn. skona. En ursprungligare betyd. synes kvarleva i got. *guþaskaunei*, gudagestalt, o. *ibnaskauns*, av samma gestalt (egentl.: utseende). Om ett möjl. hithörande iranskt ord se Bartholomæ ZfdW 9: 19. — Till fhty. adj. *scôni* hör adv. *scôno*, varav mhty. *schône*, på vackert sätt, senare: redan (ty. *schon*); se änskönt. — Jfr till betyd. av 'skön' O. v. Dalin Marionettspel (Samlaren 1901 s. 98): 'är jag inte så skiön, så är jag ändå wacker; är jag inte wacker, så är jag ändå täck'. — Den överflyttade ironiska anv. av skön har gamla anor i språket, t. ex. Rondeletius 1614: 'tu äst skön thz ärendet at gåå', jfr nsv. 'du är just skön att uträtta ärenden'; Serenius 1734: 'du äst en skiön herre, som . .' (motsv. eng.: 'You are a pretty man . . to . .'). — De sköna konsterna, motsv. i da. o. ty., efter fra. *les beaux arts*; förr även *de vackra k.*, se vacker.

skönja, se skön 1.

sköns (sydsv. dial.), i uttr. *på sköns*, på sned, på skrå = da. *på skøns*, från lty. *schüns* adv., snett = holl. *schuins*, till lty. adj. *schün*, sned = holl. *schuin*; jfr (?) no. *skøyna*, skära snett. En grundrot *sku*, sned, uppträder även i lty. *schük* adv., snett, o. isl. *skýla*, hugga snett. — Ett motsv. dial. uttr. se under skå.

1. **skör**, i ä. nsv. även: lättsinnig, otuktig, t. ex. Columbus (jfr skörlevnad nedan), fsv. *skör*, *skyr*, bräcklig, skör, usel, svag, lättsinnig, retande = no. *skȳr*, *skøyr*, skör, ä. da. *skjør*, liderlig, nda.: skör; väl lån från ä. lty. *schör*, skör, skröplig, av germ. **skuri-*, jfr mlty. *schoren*, brista, varav fsv. *sköra* ds.; snarast avljudsform till skära, jfr skåra. Stundom uppfattas *skör* i betyd. 'skör' o. 'lättsinnig' som två olika ord, av vilka det senare då betraktas som inhemskt nordiskt o. föres till no. *skøyra*, rusa i väg, handla obetänksamt. — Skörlevnad, fsv. *skörlifnadher* = ä. da. *skjørlevned*.

2. **skör** (slangspr.), (huvud)hår = isl. *skǫr* f., av germ. **skarō*, till skära, alltså egentl.: det skurna el. klippta; bildat som t. ex. fsv. *lēf* f., kvarleva, till germ. **liban* (se -löv), sv. stång till ie. *stengh* osv. Jfr även under hår.

3. **skör, skyr**, sv. dial., sur mjölk m. m., se under skära 1.

[Skörby, Hacksta sn. Uppl., fsv. *Skiūraby*, till sv. dial. *skjura*, skata, se skjura. Skörby Kalmar sn Uppl. utgår däremot från ett fsv. *Skirlaby*, till ett personnamn, se förf. Ortn. på *-by* s. 37].

skörbjugg, t. ex. Schroderus 1620, ä. nsv. även *skörbugg*, *skörbu(u)k*, dalm. *stjyrbegg*, fsv. *skörbiugh*, *-biogh*, *-bug* = isl. *skyrbjúgr*, da. *skørbug*, från mlty. *schorbûk* = ty. *scharbock*; folketymologiska omtydningar av ett ord, motsv. mlat. *scorbūtus* (ital. *scorbuto*, fra. *scorbut*, eng. *scurvy*), som enl. Vasmer ZfdW 9: 20 i sin tur kommer från slav.; jfr ry. *skrobotŭ*, kratsande (till roten i skrapa). Om de sv. formerna se Kock Sv. ljudh. 2: 332.

skörd, fsv. *skördh, skyrþ* f., skärning, hugg, skörd (abstr. o. konkr.), omskärelse m. m. = isl. *skurðr* m., no. *skur(d)*, *skul*, ä. da. *skurd, skyrd* f., av urnord. **skurði-*, vbalabstr., med svagt avljudsstadium, till skära; etymologiskt identiskt med sköl. Skörd: isl. *skurðr*: skära = stöld: isl. *stuldr*: stjäla = börd: isl. *burðr*: bära. Dessa maskulina *u*-former kunna bero på parallella bildningar på ie. *-tu*: germ. **skurðu-* osv. (jfr t. ex. tvätt ytterst av **þwahtu-*), men genusväxlingen är snarast sekundär. — Om andra germ. ord för 'skörd' se under and 2 (ty. *ernte* osv.) o. höst. — Den äldre betyd. 'skärning o. d.' ingår i Höga visans (4: 3): 'Dine kinder (äro) såsom skörden på granatäplet' (gamla övers., motsv. Bib. 1541; Luther: *Ritz*).

skörl, miner., turmalin m. m., Bromell 1730, förr även: hornblände, t. ex. Hisinger 1797 = da. *skørl*, från ty. *schörl*, varav även eng. *shorl*; dunkelt.

skört, t. ex. 1542, ä. nsv. ofta *skörte*, Bib. 1541 osv., i betyd. 'förkläde, kort kjol, skynke m. m., fsv. *skörta* (plur. *-or*), pansarskört, motsv. ä. da. *skjørt*, förkläde m. m.', da.: kjol o. d., från mlty. *schorte* (uttalat med *ö*), *schort*, varom under skjorta; i sv. med förändrat kön.

skörta upp, se uppskörta.

1. sköt, poet. o. d., sköte, fsv. *sköt*, hörn, nedre hörn av ett segel, veck av klädnad, sköte = isl. *skaut*, ungef. ds., även: väderstreck o. ett slags kvinnohuvudbonad, da. *skød*, skört, sköte, skot, motsv. got. *skauts* m., klädningsflik, skört, mlty. *schôt*, flik, skört (varav sv. skot), fhty. *scôz* m. (ty. *schoss*) ds., ags. *scéat*, klädningsflik, skört, hörn (med avledn. *sciete*, varav eng. *sheet*, lakan m. m.), av germ. **skauta-*, till skjuta; identiskt med fsv. (fda.) ortn. *Sköt*, nu Skytts härad. Alltså egentl.: 'något framskjutande', varav 'kant, hörn', varav 'klädningsflik' o. sedermera 'sköte'.

2. sköt r., strömmingsnät, av fsv. o. nordsv. dial. *sköte* m. ds., väl avledn. av föreg.

sköta, på 1500- o. 1600-t. även 'bry sig om', t. ex. gamla bibelövers.: 'der skola de intet om sköta' = fsv.: giva akt på, åsyfta, fästa avseende vid, bry sig om, sysselsätta sig med, sköta = isl. *skeyta* ungef. ds., ä. da. *skøde* (da. *skøtte* med *-tt-* från ipf. o. part.); avledn. av sköt 1, alltså egentl.: taga upp i skötet, om barn. — En avledn. av samma ord i betyd. 'klädningsflik' är fsv. *sköta* = isl. *skeyta*, överlåta jord, egentl. genom en symbolisk handling, varvid överlåtaren lade något jord av den föryttrade egendomen i en flik (*sköt, skaut*) av mottagarens kappa. Härtill sv. dial. *skötning*, laga fasta, fastebrev. — Jfr sköteslös.

sköte = fsv.; av urnord. **skautia-*, avledn. av sköt 1. — Formellt identiskt är det besl. fsv. *sköte* n., kast- el. skjutvapen m. m., i avljudsförh. till skjuta i annan betyd. — En del uttr. med ordet i bildl. anv. ha utländska förebilder, t. ex. i jordens sköte, ty. *im schoss der erde*, lat. *in gremio terræ*. — Skötebarn, motsv. da. *skødebarn*, ty. *schosskind*; i ä. nsv. även *skötedägg-(er)*, jfr da. *kæledægge*, till dägga, dia. — Skötesynd, 1766 (i övers. från da.), då ännu enstaka, egentl. ett 1800-talsord, efter da. el. ty., jfr da. *skødesynd*, ty. *schoss-sünde*, ävensom eng. *bosom sin*.

sköteslös, vårdslös, klandras t. ex. av Winterbladet 1853 o. Linder Regl. 1886 som danism (= da. *skødesløs*); har dock gamla anor i språket, t. ex. 1772 o. på 1800-t. t. ex. Fr. Bremer o. Lysander (ej hos Dalin 1853); tidigare *sköts-* (*-s-*), 1694, 1704 (S. E. Brenner), 1721, o. *skötelöshet* 1620, *skötlöst* 1693 m. fl. Åtm. delvis av äldre **skötsellös* o. möjl. **skötslolös*, jfr *sköslelöss* 1644, *skötzellös* 1737 (*skötzelös* 1664); jfr t. ex. skonslös: da. *skaanselløs*. Till sköta i betyd. 'bry sig om o. d.'.

Skövde, stad i Vgtl., fsv. *Sködve, Sködvi* m. m. = Skövde, socknar i Ale o. Kullings hder, det senare (1576) även *Skiöfdhe*; till fsv. *vī*, tempel, helgedom (se Vi), med omstridd första led: bl. a. enl. somliga till gudinnen. *Skade* (= isl. *Skaði*; jfr under skadda); enl. andra till got. *skadus* (osv.), skugga (se skadda); m. m.; o. senast sammanställt med ett fsv. **Skædhia*, växelform

till *Skade*; samtliga tolkningarna i olika avs. formellt betänkliga el. mindre tilltalande, om det också är avgjort sannolikast, att här ett gudinne- (el. gudanamn) ingår o. i så fall säkerl. ett, som sammanhänger med Skade. Etymologiskt, trots avvikande fornformer, utan tvivel identiskt med det flerstädes uppträdande socken- o. gård- el. bynamnet Sked(e)vi, ävensom med Skadevi Uppl. Se utförligt (med litter.) Lindroth Ant. tidskr. XX. 4: 1 f.

sköve, skjul, portlider, Sundelius Norrk. Minne 1798 (ännu brukligt i Norrk., t. ex. Byggnadsordn. f. Norrk. 1891), väl ett isl. **skeyfi*; i alla händelser till skjuva, skjuta, alltså egentl. plats dit vagnar o. d. skjutas in; besl. med ty. *schuppen*, skjul o. d., av fhty. *sco(p)f*, ags. *scypen*, stall, *sceoppa*, verkstad (eng. *shippen*, stall; eng. *shop*, butik); från västgerm. spr.: fra. *échoppe*, liten bod. — Etymologiskt identiskt är sv. dial. *sköve*, förhuden på häst, I Erici 1642.

[sköver, sv. dial., engelska sjukan, se skäver.]

skövla, fsv. *sköfla*, *skyfla*, sköfla, till fördelning överlämna (förverkat gods) = fda. *skyflæ* (nda. i stället *plyndre*, *hærje*), jfr isl. adj. *skyflr* i sammans., t. ex. *búskylft*, dyrt, *féskylft* ds., *liðskylft*, som kräver folk (jämte *skylmt*), av *-skyfll*. Möjl. rotbesl. med skjuva.

slabba, söla o. d., i litter. först i senaste tid = no. *slabba*, lty. *slabben* ds., ty. *schlappen*, sörpla, meng. *slabben*, vada i smuts; jfr följ. o. slafsa. Av imitativ karaktär, med i dylika bildningar vanlig lång geminata av samma slag som i de sannol. självständigt uppkomna mholl. *slabben*, sluddra, o. da. dial. *slappe* ds., el. som i de med slabba likbetydande sv. slubba (väl en avljudsform), mholl. *dabben*, nisl. *drabba*, sv. dial. *labba*, *sabba*, *sk(v)abba* (se svabba), *subba* (se subbert) osv.; jfr förf. Mediagem. s. 36. — Härtill: sv. dial. slabb, smutsigt vatten o. d. = ä. da., eng. dial. *slab* ungef. ds.

slabbra, sladdra, Düben 1722 = ty. *schlabbern* ds.; knappast samma ord som sv. dial. *slabbra*, äta glupskt = ä. da. *slabre*, lapa, ty. *schlappern*, sörpla. I sv. dial. även *slappra*. Imitativa bildningar liksom föreg., av vilka de dock ej behöva vara direkt avledda lika litet som t. ex. plumsa el. da. *plumre* av sv. dial. *plumme* (jfr förf. Ark. 14: 188). — Härtill sv. dial. *slabbertyska*, rotvälska, ä. nsv. *slappertyska*; jfr under rotvälska.

[slada, sv. dial., driva, se sladd 3.]

1. **sladd**, återstod av mat el. dryck, liten skvätt el. klimp, i litter. först under de senaste årtiondena; jämte (mera dial., t. ex. Smål.) slatt ds., motsv. da. *slat* ds.; väl att sammanhålla med en del ord för 'trasa o. d.', t. ex. ä. da., mhty. *slatte*, lty. även *sladde* (se följ.); stundom även med *-nt-* t. ex. sv. dial. *slant*, trasa (se slant 1), lty. *slunte* osv.; jfr även lty. *sladderig*, *slatterig*, slapp m. m., med en i dylika pejorativa bildningar vanlig konsonantförlängning o. växling av media o. tennis (jfr t. ex. under sluddra o. snubbla); på denna grund o. till följd av i sådana ordgrupper ofta förekommande kontaminationer svåra att etymologiskt bestämma. Hos Falk-Torp under *slat* anföras en hel del ord, som knappast alla äro sinsemellan besläktade. — Hit hör väl snarast uttr. komma på sladden, Billbergh 1838, som dock från betyd.-synpunkt även kunde föras till sladd 2 el. 3 (jfr med avs. på 3: *komma på släpet*).

2. **sladd**, sjöt.: ändan av ett tåg, kort smäckert tåg, Tersmeden 1736, från lty.; jfr lty. *sladde*, trasa, osv. (se föreg.).

3. **sladd**, jordbruksredskap att krossa kakor med o. jämna jorden, Florinus 1695, Broman 1733 (jämte *slädd*), närmast till vb. *sladda*, använda sladd, med intensivisk konsonantförlängning till sv. dial. *slada*, sladd, jfr *sla* (av **slað*) Broman 1733, till germ. roten *slað*, med avljudsformen *slōð-* i sv. dial. *slō* (av **slōð*), vinterväg i skogen el. på sjön (o. d.), egentl.: där man släpar (timmer o. d.), även: hop, mängd (se slo(d)) = isl. *slóð*, no. *slōd*, släpväg, spår; isl. *slóði* m., om vad som släpas efter (i sht ris o. grenar), no. *slōde*; isl. *slóða*, no. *sløda*, släpa. Sannol. bör man hit även föra: sv. dial. *slada*, driva (om båt), gå o. driva, o.

det väl därmed identiska no. *slada*, luta svagt (åtm. det senare antagl. till ie. *sladh*, glida el. dyl., jfr litau. *slėdnas*, brant, Torp Etym. ordb. s. 639). Jfr slosill o. slör 1.

sladdra, Lagerström o. 1730, jämte da. *sladre* (i da.: skvallra, såsom ofta även i sv.), från lty. *sladdern*; ljudhärmande liksom bladdra osv.; jfr sluddra. Betyd.-utvecklingen: 'prata' > 'skvallra' är densamma som i skvallra o. där anförda ord. — Härtill: sladder, 1737, till sladdra såsom baller till ballra, joller till jollra, klander till klandra osv. — Sladderhane, bildat som skå. *kopphane*, översittare, ä. dæ. *fabelhøne*; möjl. under inverkan av snushane, väderhane osv. — Sladdertaska, skvallerbytta, i sht i Finnl., jfr ä. nsv. *taska* som okvädinsord, t. ex. Messenius 1611: *tin rutne Taska*.

slafsa, 1702: sluddra, Hallman 1782: dingla, slänga = nisl., no.; jfr ty. *schlappsen* ds. Imititativ bildning, som förhåller sig till slabba som kanske hafsa till sv. dial. *habba*, jfr även slamsa o. hamsa.

1. **slag** (slående o. d.), fsv. *slagh*, även: slagsmål m. m. = isl. *slag* n., även: kamp, da. *slag*, av germ. **slaʒa-* jämte **slaʒi-* m. = fgutn. *slegr*, isl. *slagr*, fsax., ags. *slege*, fhty. *slag* (ty. *schlag*), jfr got. *slahs* (med *h* från vb. *slahan*); med samma växling av neutrala (i sht i nord. spr.) o. mask. (i sht i vgerm. spr.) abstrakta som i t. ex. bett, drev (jfr ty. *trieb* m.), grepp, sken, skott, skred, snitt, steg, svek, såd. Betyd. 'spår efter djur' även i no., da. o. vgerm. spr.; så ock betyd. 'slag i kryssning'. Från ty. kommer betyd. i bi- o. duvslag (se d. o.); likaså betyd. 'slaganfall', jfr grek. *apoplēxia* (till *apoplḗssein*, förlama, till ie. *plāk*, slå, se flagg o. flacka). Jfr även slag 2. — Slagdänga, i modern betyd. t. ex. Dalins Arg.; hos Spegel Gl. 1712 om lata kvinnor som med hugg o. slag måste drivas till sitt arbete; till vb. dänga. Med den även i nsv. förekommande biformen *sladdänga* (då åtm. i regel med huvudtonen på andra stav.) i Göteborgstidningen Hvad Nytt 1772, nr 112, 15 okt. — Slagord, Samtiden 1873 = da., från ty. *schlagwort* o. 1800, egentl.: ord varmed man slår, liksom stickord ett sådant varmed man sticker. — Slagregn, y. fsv. *slaghrœghn* 1516 = da. *slagregn*, från mlty. *slachregen* = ty. *schlagregen*. — Slagruta, Bromell Bergarter 1730, förr även *-rut*, till ty. *rute*, spö, av fhty. *ruota*, se rod. — Slagsida, Dahlman Sjölex. 1772 = da. *slagside*, från holl. *slagzijde* el. ty. *schlagseite*. Förr även *slaksida*. — Slagskugga, 1792 = da. *slagskygge*, efter ty. *schlagschatten*, bildat som motsats till *schlaglicht*, stark, begränsad dager, motsv. fra. *coup de jour*. — Slagsmål, Bib. 1541 med den äldre betyd.: mål el. rättegångssak ang. hugg o. slag = da. *slagsmaal*, till mål i betyd. '(rättegångs)sak'; jfr till betyd. i viss mån fsv. *bardaghi*, strid.

2. **slag**, art, sort, fsv. *slagh* = ä. da. *slag* (nu i formen *slags* o. i *folkeslag*), no. =, från lty. *slag*, ty. *schlag* = föreg.; åtm. delvis till mhty. *slahen*, röra sig i en viss riktning o. därmed sammanhängande uttr.: ty. *nach j. schlagen*, bräs på osv., jfr sv. slå in på; väl också från uttr. med betyd. 'prägel (om mynt)'. — Alla slags, efter lty. *allerlei slages* (genit. till *slag*). — Den slags (i st. f. det), motsv. i da. o. delvis en danism; klandrat redan av Rydqvist. — Jfr släkt.

slaga, o. 1580 = no., fhty. = mlty. *slage*, av germ. **slaʒōn*; med gammal grammatisk växling till vb. slå (av germ. **slahan*); jfr slägga. Verktyget är stundom ännu, fast sällan, i bruk i vissa trakter. — Om ett sydsv. dialektord för 'slaga' se plägel, pläjel, i andra dial. genom dissimilation *präjel*; om ty. *flegel* se s. o. — I isl. förekommer i samma betyd. *þúst* = no. *tust*; i isl. även *súst*; möjl. lån från ir. *súist* (från lat. *fūstis*; se bösta). — Ett gammalt germ. ord för 'slaga' är även det analogt med plägel bildade ags. *þerscel* (eng. *threshal*), fhty. *driskil*, *driskila* (ty. dial. *drischel*), av germ. **þreskila-*, instrumentalbildning till **þreskan* (se tröska).

1. **slagg** (järn- o. d.), t. ex. Bureus o. 1600; i de bildl. betyd. 'drägg' t. ex. Achrelius 1690 o. 'slödder' t. ex. 1675

no.-da. *slagg*, da. *slagge*, från mlty. *slagge*, jämte lty. *slakke* (ty. *schlacke*), varifrån da. *slak*(*ker*); jfr ags. *slagu* ds.; intensivbildning till slå, vb; jfr ty. *hammerschlag* ds.; alltså egentl. om det som avfaller vid smidningen o. sedan överfört till det som avfaller vid malmens smältning; jfr dock följ. (slutet).

2. **slagg, slaggväder** (dial.), slask, slaskigt väder, O. Petri Kr.: 'I snyiöö och slagg', motsv. mlty. *slagge* ds., *slaggen*, slaska (varav ä. nsv. *slagga*), skotska dial. *slaggy*, fuktig, ävensom no. *slagg*, spott o. d.; med intensivisk konsonantförlängning till germ. **slaʒ-* i sv. dial. *slaga*, snöslask, nisl. *slagi*, fuktighet, no. *slagen*, fuktig. Hit höra även ä. ty. *schlacken*, slaska (om snö o. regn), ty. *schlackern* ds., *schlack*, regn- o. snöslask, lty. *slakk*, tjock, mjuk massa, som dock vanl. föras till slak, men säkerl. utgå från parallella intensivbildningar med i dylika fall vanlig växling av media o. tenuis. Kanske, såsom allmänt antages, till slå (jfr sv. *slå sig*, ty. *sich beschlagen*, betäckas med fuktighet). Otänkbart är dock ej, att slagg 1 o. 2 böra etymol. identifieras såsom utgående från en gemensam grundbetyd. 'mjuk massa' el. dyl. o. att i så fall härledningen är en helt annan än som vanl. antages; visserl. kanske också till **slaʒ-* i slå (med intensivförlängning), men med annan o. gemensam betyd.-utveckling.

slak, P. Erici 1582: *slaka hender*, fsv. *slaker* Cod. Ups. C 20 (övers. av lat. *discinctus*) = nisl. *slakr*, no. *slak*, *slakk*, ä. da. *slag*, fsax. *slak*, fhty. *slah*, ags. *slæc* o. *slacor* (eng. *slack*), av germ. **slaka-* (**slakka-*), till ie. roten (*s*)*lag*, (*s*)*lēg* i lat. *laxus*, slak (se laxativ, laschera), grek. *lagarós*, slapp, *lagōós*, *lagós*, hare (egentl.: slappöra, Schwyzer KZ; jfr att osseterna kalla haren 'långöra', perserna 'åsneöra'), *lēgō*, upphör, fir. *lacc*, slapp (**lagnó-*), lett. *legēns* ds., med presentiskt *n*-infix lat. *languēre*, vara slapp el. lat. Jfr sloka, släcka, lakan, lake 2, loka 2. — Härtill inkoativum (passivverb) slakna, Schroderus 1620 = isl.

slakta, förr ofta även om människor: döda, t. ex. gamla bibelövers., Psalt. 37: 14: 'fälla den elände . . och slagta de fromma' = fsv.: slakta, döda = da. *slagte*, från mlty. *slachten* = fhty. *slahtōn* (ty. *schlachten*), avledn. av germ. **slahtō-* i t. ex. fhty. *slahta*, dödande, slaktande (ty. *schlacht*), mlty. *slacht*, varav sv. slakt, fsv. *slakt* (i betyd. 'strid'). Andra bildningar: germ. **slahti-* (*-u*?) f., i fsv. *-slæt*, *slat*, slående (jfr skån. *islätt*, väft, da. *islæt*, se under väft), da. *slæt*, slåtter, slag, fsax., fhty. *slaht*; isl. *sláttr* m. (jfr slåtter); **slahtra-* n. i sv. dial. *slåter*, slakt, slaktdjur, isl. *slátr*, kött av slaktat djur (varav eng. *slaughter*); härtill isl vb. *slátra*, slakta. Till germ. **slahan* = slå i betyd. 'slakta, döda', i t. ex. fsv. o. ty. — Slaktare = fsv., från mlty. *slachter*. Om got. *skilja* ds. se skilja. — Slaktning = fsv., jfr mlty. *schlachtinge* (fsv. *slakting*). — Slaktmånad, oktober, Alman 1624, i Skå. även november, motsv. da. *slagtemaaned*, november, efter mlty. *slachtmân*, vanl. november, el. ty. *schlachtmonat*, november (i fhty. även oktober el. november). Jfr isl. *gormánaðr*, från mitten av oktober till mitten av november, till gorr.

1. **slam**, i kortspel, 1817—18, från eng. *slam*, varifrån (närmare efter uttalet) även da., holl. *slem*, ty. *schlemm*; egentl.: skräll, smäll, till *slam*, slå, smälla (besl. med slamra o. slämma).

2. **slam**, gyttja o. d., Spegel 1685 = da., från ty. *schlamm* el. mlty. *slam*; dunkelt. — Möjl. identiskt med ä. ty. *schlam*, yppigt levnadssätt, 'svalg o. dryckenskap', varav ty. *schlemmen*, leva i sus o. dus (varifrån da. *slemme* o. ä. nsv. *slämma*), särsk. i förb. *schlemmen und demmen* (varav ä. nsv. *slämma och dämma*), det senare i anslutning till *schlemmen* av äldre *dômen* = sv. döma, i betyd. 'prata o. d.' liksom i mhty. omvänt *slômen* som rimord till *dômen*. — Jfr slum.

slampa, slarvig kvinna, Hagberg 1848, i dial. även: *slamper*, slarvig karl, jfr Acrel 1775: *slampar* plur., köttslamsor el. dyl., motsv. no. *slampa*, *slamp*, da. dial. *slamper*, stor klumpig person, lty. *slampe*, slampa, osv.; till sv. dial. *slampa*,

vara slarvig o. vårdslös, no.: gå tungt o. vårdslöst, nisl. *slampast*, slumpa sig, eng. dial. *slamp*, gå vårdslöst m. m., jfr ty. dial. *schlampen*, hänga slappt ned (om kläder), vara slarvigt klädd m. m.; avljudsformer till slump, slumpa; sannol. ytterst till en rot med betyd. 'vara slapp, hänga slappt o. d.'; jfr slamsa (o. under slamra), ävensom, till ett likabetyd. grundelement *slu-*, slusk, slösa o. sluring.

slamra, Bib. 1541, P. Svart osv., jfr fsv. *slambran* f., slammer = no. *slamra*, även: dingla, slänga hit o. dit, nisl. *slam(b)ra*, slå med ngt, jfr sv. dial. *slama*, ramla, falla (med samma betyd.-utveckling som i ramla), eng. *slam*, slå, smälla (se slam 1); möjl. besl. med slämma el. av detta oberoende ljudhärmande bildning; med avs. på betyd. i no. av 'dingla' o. d. väl beröring med slampa o. slamsa. — Åtm. vard. även 'sladdra', jfr *slammerlaska*, sladderkäring.

slamsa, vb, hänga o. slänga, t. ex. Topelius, vara slarvig o. d. = no. ds.; vartill sbst. slamsa, tunt nedhängande köttstycke 1814, slarvig (o. lättsinnig) kvinna t. ex. Almqvist 1840: 'Uppför (guvernanten) .. sig .. som en slamsa', o. vbalsbst. slams Blanche 1847 = no. *slamsa* i liknande betyd.; se f. ö. under slampa. Härtill avljudsformen slimsa o. ä. sv. *slumsa*, *slumsen*, *slumsig* (1735: 'den slumsiga pigan'). — Parallellbildning: slafsa (till slamsa som hafsa till hamsa).

slana, lång smal trädstam o. d., läkt (i sht dial.); även om (en lång o. smal) flicka; Grill 1789: 'hugga 10 a 12 alnars långa slanor, helst af hvita Kår-granar'; dunkelt.

1. **slang** (gummi- o. d.), t. ex. Serenius 1741, 1758 (å drankpannan i bränneri), Bellman (å brandspruta) = da. *slange*, samma ord som fsv. *slanga*, ett slags orm, kanon med långt smalt rör, i sistn. betyd. vanligt ännu på 1600-t., från mlty. *slange* ds. (holl. *slang*) = fhty. *slango*, orm (ty. *schlange*), avljudsbildning till germ. st. vb. **slingan*, kröka sig (som en orm); se f. ö. slinga o. slunga. Med avs. på *slanga* i betyd. av ett slags kanon jfr fra. *couleuvrine* ds. till *couleuvre*, snok. — Om slang å brandspruta o. d. nyare lån från da. el. holl., jfr Ahlström Eldsl. 1879:' Slangen är en holländsk uppfinning från 1670-talet'.

2. **slang** i slangspråk o. d., 1880-t.?, av eng. *slang*, vardagsspråk, för vissa kretsar karakteristiskt språk, pöbel- el. tjuvspråk, 1750-t.; liksom flertalet dylika ord av dunkelt ursprung. Ordet är för ungt att, såsom antagits, kunna ha lånats från nord. spr., till slänga, jfr t. ex. no. *slengjeord*, nybildat ord i umgängesspråk. Knappast heller, med O. Ritter Arch. f. d. Stud. d. n. Spr. 116: 41, från uttr. ss. *beggars'*, *gipsies'*, *sailors' lang* osv., till en förkortning av *language* av samma slag som *cab* av *cabriolet* osv.

3. **slang** el. **slanger**, i uttr. slå sig i slang(er) med o. d., Preutz 1675: 'at tu icke gifwer tigh i stoort Slanger medh Folck'; jfr da. *i slæng med*; till stammen i slänga. — Formen med *-er* synes vara den enda brukliga till inemot 1850.

1. **slank**, skvätt, E. Carlén 1842, Wingård 1846, motsv. no. *slanke* ds.; liksom sv. slunk ds. avljudsbildning till slinka 1, liksom t. ex. slant 1 till slinta. — Samma ord är det väsentl. dialektiska *slank*, tygtrasa (t. ex. 1670 från Växiö domkap.).

2. **slank**, adj., Almqvist 1839 (med citationstecken) o. t. ex. Sv. Nilsson 1847, Rydberg 1891 o. Svenonius 1893 (båda med citationstecken), Levertin osv. (sedan i sht hos sydsv. förf.), väsentl. från da. = (jfr nedan), väl från ty.: mlty. *slank* = ty. *schlank* = det inhemskt nord.: no. *slakk* (av **slank*, jfr skack av *skank*, backe o. bank 1), lång o. smal (i sht om träd), sv. dial. *slank* t. ex. Halland ds. (jfr G. Bonde 1747: *slank skog*); med avljudsf. eng. dial. *slink*, smärt; till vb. slinka 1, jfr slanka, slankig. Växelform: ags. *hlanc* ds. (eng. *lank*); enl. somliga utgå båda från ett ieur. **s(k)long-*. — I fråga om träd o. d., i den skogsvetensk. litteraturen, är ordet att betrakta som utgående från den inhemska dialektformen.

slanka, hänga o. slänga, Linné 1732

förr även såsom ännu i dial.: gå o. driva, 1642 (o. 1695: *slånkar* i en bondedialog) = no.: driva omkring, gå o. dra sig o. d.; jfr sydty. dial. *schlanke(r)n* ds.; avljudsform till slinka; delvis väl också intensivbildning till slänga.

slankig, Lind 1749 (under *lappicht*), 1773, i dial. även *slankug*, till slanka o. (det inhemska) adj. *slank* (se slank 2).

1. **slant**, mynt o. d., 1693, formellt samma ord som ä. nsv. o. sv. dial. *slant*, trasa, i sv. dial. även dagdrivare m. m., jfr ä. nsv. *slanta*, slyna (jfr under sladd 1), i avljudsförh. till slinta (som t. ex. slank 1 till slinka). Betyd. 'slant' utgår väl från den av 'glida undan', 'trasa' från 'dingla o. d.', 'dagdrivare' från 'gå o. slänga' (t. ex. i no. *sletta*). Jfr sv. dial. *slant*, hal, till slinta som *glant* ds. till *glinta* el. *sprant*, livlig o. d., till *sprinta* (varom se sprant). Tänkbart är dock även, att slant urspr. haft betyd. av ngt värdelöst i allmänhet. — No. *slant* är lån från sv.

2. **slant**, fiskredskap, I. Erici o. 1645: 'Slant eller Dragh', o. vb. slanta, Rudbeck 1698, kanske även Arvidi 1651, formellt samma ord som sv. o. no. *slanta*, slå dank o. d. (se slinta), men med annan betyd.-utveckl.: de förstnämnda orden syfta på att metet släpas i vattnet.

slapp, 1642 = no. *slapp*, da. *slap*; jfr fsv. *slappe*, tomhänt, sv. dial. ss. adv. jämte *slapp* i samma betyd.; i vgerm. spr. med enkelt *p*: mlty. *slap*, fhty. *slaf* (ty. *schlaff*); besl. med sv. dial. *slapa*, släpa, no.: hänga ned m. m.; i avljudsförh. till isl. *sláprr*, en nedsättande beteckning: 'slok' el. dyl., no. *slaap*, dagdrivare o. d., egentl. 'slapp o. slö person', samt got. *slēpan*, sova, fsax. *slâpan*, fhty. *slâfan* (ty. *schlafen*), ags. *slâpan* jämte *slēpan* (eng. *sleep*; jfr sliper), egentl.: vara slapp (jfr ä. nsv. *bisläperska*, frilla, under konkubin). Ie. rot *slab*, *slēb* i fslav. *slabŭ*, slapp, svag, litau. *slabrùs* osv. — Växelform: ie. *slap* i isl. *slafast*, bliva slapp.

[slappra, sv. dial., sladdra, se under slabbra.]

slarv el. **slarver** m., i äldre tid: trasig person t. ex. Kolmodin 1732 = no. *slarv*, slarver, till ä. nsv. *slarf* f., trasa, o. 1700, plur. *slarver* 1635 (till *slarf* el. slarva), o. vb. slarva, Agn. Horn o. 1657: 'slarfva uti oss' (om mat), Columbus 1670-t.: 'Kiöttstycket (dvs. tungan), som ligger och Slarfvar i munnen', Warnmark 1688: '(käringarna) slarfwa i Gång, uti Klär', i dial. även 'sluddra på målet' = no. *slarva*, sladdra, slarva, vartill deverb. slarv n. = no., o. adj. slarvig, förr även 'trasig' t. ex. Schroderus 1616. Besl. med sv. dial. *slarka*, gå o. slänga = no. *slarka* bl. a. ds., da. dial. *slarke*, släpa med fötterna, ty. dial. *schlarken*, ävensom sv. dial. *slark*, dagdrivare = no., med flera sv. o. no. dialektord på *slar-*. Jfr även under larv 2 samt följ. — Slarvhank, se trashank.

1. **slarva**, sbst., trasa, t. ex. 1642 (plur. *-or*), Lucidor, O. v. Dalin, till föreg.

2. **slarva**, vb, se slarv.

slaska, Spegel 1685 (Arvidi 1651) = no. *slaska*, da. *slaske*; ljudhärmande liksom blaska, plaska, ty. *plätschern* osv. — Härtill: slask n., Bureus 1625, jfr L. Petri 1563 i betyd. 'slödder', Botvidi 1619: 'skamlösa slask' (om kvinnor) = da. dial.; o. adj. slaskig, L. Petri 1557: *slaskogh* i betyd. 'smutsig, slarvig' (om kläder). Jfr sjask(a).

slatt, se sladd.

1. **slav** (folkslagsnamn), Schroderus 1635: *the Sclawer* (jfr följ.), Brask 1680: *the Slaver* = da. *slaver*, ty. *slave*, *slawe*, från slav. spr.; jfr t. ex. fslav. *slověninŭ*, plur. *slověne* (varav sloven o. med annan avledn. slovak), till *slavo*, ord, alltså egentl. 'de som tala (ett begripligt språk)', besl. med fslav. *slava*, ära (se Wenzel), osv. till ie. roten *kleu*, lyssna, höra (se f. ö. ljud); f. ö. etymol. = slav 2. Om folkslagsnamn av motsatt betyd. (tilldelade av främmande folk) se barbar. — Förr även: *sklave*; se följ.

2. **slav** (träl), 1630: *slaff*, *slaver* plur.; till o. 1740 dock ofta *skl-* (*scl-*, *schl-*), t. ex. 1639: *sclaver* plur., 1642: *schlav*, Nordberg 1740: *sclavar* = da. *slave*; (formen med *sl-*) från ett mlty. **slave* (holl. *slaaf*) el. mhty. *slave* (jämte *sklave* = ty.) = fra. *esclave* (jfr ä. nsv. *esclave*, t. ex. 1692, *esclavar* plur. 1719), från

mlat. *sclavus*, mgrek. *sklabós*, bildat till mgrek. *sklabēnós* (en av) slav(erna), av fslav. *slověninŭ* (se föreg.). Ordet betecknade sålunda äldst slaviska krigsfångar, som såldes såsom trälar. Jfr samma betyd.-utveckling hos ags. *wealh*, egentl.: kelt (se välsk), de lat. folknamnen *davus*, *surus*, sanskr. *dāsás*, ickearier, barbar, tjänare; ävensom, av något annat slag, krabat (av kroat), vandal.

slejf, Dagl. Alleh. 1771: 'en blå Råck med Sleiffer', i en bouppt. 1775: *sloiffer*; tidigare (1707): *slöfer*; ej hos Dalin 1853 = da. *sløife*, från ty. *schleife*, äldre *schläufe*, av mhty. *sloufe*, ögla, linda m. m. = mlty. *slôpe*, sleif; till germ. vb. **slaupian* i got. *afslaupjan*, draga el. stryka av, mhty. *sloufen*, låta glida, avtaga (om kläder) osv., kausativum till germ. **sl(e)upan*, glida (i got. o. vgerm. spr.); se f. ö. under slipprig (slutet), slopa, slu (slutet), slup, underslev. — Till variantroten germ. *sleuƀ* hör ags. *slŷf*, ärm (eng. *sleeve*), egentl.: det som man stryker el. drager av o. på.

[slek, sv. dial., inställsam, se under slisk.]

sleke n., något saltaktigt som ges åt kreaturen att slicka på, Schroderus o. 1638: *slekie*, gottl. *slaikä* n., till stammen *slaik-* i fsv. *slēkia*, slicka, isl. *sleikja*, besl. med slicka (se d. o.). — Härtill: slekesten, H. Sjögrens journal 1784.

1. **slem,** adj., fsv. *slember* o. *slimber*, dålig, ond = no. *sleim* (jfr nedan), da. *slem*, från mlty. *slim* (*-mm-*), även: skev = mhty. *slim(p)*, sned, skev (ty. *schlimm*, slem), jfr fhty. *slimbî*, snedhet; eng. dial. *slim*, dålig, slug, i riksspr.: tunn, smal, från lty. el. holl.; enl. Lewy KZ 40: 561 besl. med lett. *slīps*, sned, brant (av **slimpas*). — Fsv. *slember* (ngn gg *sleem-*) kunde tänkas innehålla en inhemsk avljudsform **sleim-* = no. *sleim*, men detta senare är säkerl. en förnorskning av da. *slem* (efter analogien *rem* : *reim*; Torp Etym. ordb. s. 644). — I yngre nsv. litter. delvis påverkat från da.

2. **slem,** sbst., fsv. *slēmber* m., i nsv. med sekundärt neutralt kön, av germ. **slaima-*, avljudsform till **slīma-* i sv. dial., fsv. *slīm* n. = isl. *slím*, da. *slim*, mlty. *slîm* m. o. n., mhty. *slîm* m. (ty. *schleim*), ags. *slím* n. (eng. *slime*); *m*-bildning till roten *sli*, vara glatt el. klibbig, vartill även grek. *leímax*, snigel (utan hus; varav lat. *līmax*, snigel, skalmask), ry. *slimakŭ* ds. (om lat. *līmus*, gyttja, se parallellbildningen lim), samt med annan avledn. sv. dial. *sli* n., slem, grodrom, slemmig vattenväxt = no. *sli*, isl. *slý*, av germ. **slī-wa-*, ävensom (sannol.) ty. fisknamnet *schleie* (varom under lindare). Litteratur se Walde[2] under *līmax*). Jfr slinnon.

slentrian, Sahlstedt 1759, 1773, Möller 1785 o. Widegren 1788: *slänterjan*, Weste 1807 därjämte *slentrian* (hos Lind 1749 under *schlendrian* omskrives ordet); i litteraturen föredrages däremot *-d*-formen in på 1800-talet, t. ex. 1799: *den gamla slendrianen*, 1810 osv. = da. *slentrian* o. *slendrian*, från ty. *schlendrian*, förr: *schlentrian*, även om personer; en från humanisterna härrörande latiniserande bildning (jfr *Schlenttrianus* Seb. Brant 1494) till ä. ty. *schlentern*, ty. *schlendern*, gå makligt o. d., se närmare släntra o. jfr det på samma sätt uppkomna grobian. — Anv. om personer anses numera vanl. som den yngre. Den förekommer möjl. även i ä. nsv.; jfr Kolmodin 1732: *slänterjan*, som det tyckes i betyd. 'vårdslös, lat person' (såvida ej det föreg. *Then andre* är tryckfel för *Then andres*). Jfr Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 76.

[slep, sv. dial., hal o. d., se slipprig.]

[Slesvig, se det dock ej dithörande vik slutet.]

slev, fsv. *slēf* = nisl. *sleif*, no. *sleiv*, da. *slev* (även: *sløv*, jfr till ljudutveckl. under -löv, stövel); från mlty. *slêf*, *sleif*, av germ. **slaifō-*, till germ. **slīfan*, klyva, i ags. *toslīfan*; liksom sked till germ. *skiþ-*, klyva; jfr med avs. på bildn. t. ex. stek till *stik-*, sticka, osv. Möjl. av ie. roten *sklip*, jfr litau. *sklypůˈti*, sönderstycka, utvidgning av *skel* i skilja, liksom snarast *sklid* i slita o. *sklint* el. *sklindh* i slinder.

slick, Beronius Reb. 1674 = da. *slik*, från lty. *slik*, till följ.; egentl.: så mycket som man kan slicka i sig.

slicka, fsv. *slikka* = da. *slikke*, från mlty. *slicken*, slicka, snaska på = ty. *schlecken*, av germ. **slikkōn* ~ **likkōn* = fhty. *leckôn* (ty. *lecken*), ags. *liccian* (eng. *lick*), av ie. **(s)ligh-nā-mi*. Från germ.: fra. *lécher*. Inhemskt nordiskt är däremot fsv. *slēkia* III = isl. *sleikja*, som kan, såsom vanl. antages, utgå från **slaikkian*, men även direkt motsvara sanskr. *lēhāyati* (möjl. = armen. *lizem* Brugmann Grundr. II. 3: 258), alltså germ. **slaigian*, med *k* från *slikkōn*, dvs. ie. *sloigheiō*, som kan förhålla sig till got. *bilaigōn*, slicka, som t. ex. tämja, sanskr. *damāyati* till fhty. *zamôn*, lat. *domāre* el. lat. *moneo*, påminner, manar, till fhty. *manôn* (ty. *mahnen*), mana, osv. F. ö. besl. med lat. *lingo*, grek. *leikhō*, sanskr. *lihati*, fir. *ligim* osv., slickar Jfr läcker o. sleke. — Slickepott, namn på pekfingret, motsv. sv. dial. *slekepott*, *slikipott*, no. *slejkarpott* (även *slejkjefinger*); jfr eng. *likpot* (: *lick*, slicka, se ovan) o. normand. *liquepott* ävensom sv. dial. *slickekopper* (: kopp), *släkjebutt* (: *butt*, litet träkärl), *slängipott*, o. (om ringfingret) *slickitann*; till sv. dial. (osv.) *pott*, kruka (se potta); jfr ty. dial. *pöttchenfinger*, *-licker*. Se Björkman Engl. Stud. 30: 380, Anglia Beiblatt 29: 311 f., Hjelmqvist Imper. subst.-bildn. s. 119 f. Annorlunda, men icke antagligt Kock Sv. lm. XV. 8: 23. Liknande utomgerm. uttr. äro grek. *likhanós*, till *leikhō*, slickar, litau. *smìlius* (: *smailùs*, fallen för sötsaker o. d.), bret. *biz iod*, egentl.: vällingfinger. Enl. A. Weber (Festgr. an Roth) begagnades pekfingret (o. lillfingret) att taga upp matbitarna ur fatet.

sliddersladder, Dalin 1738 = ä. da.; sekundär reduplikationsbildning till sladder med avljud i första leden; jfr de likbetydande sv. snicksnack, ä. nsv. *viskvask* (från ty. *wischwasch*), ä. da. *plitterplatter*, eng. *fiddle-faddle*, *pribble-prabble* (Shaksp. *pribbles and prabbles*), *tiddle-taddle*, *tilly-fally* (*-vally*). Av samma slag äro t. ex. ä. sv. *flidder fladder*, flärd, flams (C. F. Dahlgren Förlofningen i Aftonstj. 1832 s. 48), sv. dial. *fick fack*, lek, nojs, sv. krimskrams, mischmasch, tisseltassel, virrvarr, eng. *shilly-shally*, upptåg, osv.

slik, sådan, fsv. *slīker* = isl. *slíkr*, da. *slig* = got. *swaleiks*, fsax. *sulîk* (holl. *zulk*), fhty. *sulîh*, *solîh* (ty. *solch*), ags. *swelc*, *swilc*, *swylc* (eng. *such*), av germ. **swa-līka-*, med sådant utseende; se så, adv., o. lik 3. Jfr med avs. på bortfallet av första ledens vokal t. ex. isl. *glíkr* = got. *galeiks* el. granne = got. *garazna*.

slikta, tekn., utjämna, om garvat läder t. ex. 1860, om plankor o. d. Tersmeden o. 1780 osv., om jaktlappar t. ex. Swederus 1832 osv., från ty. *schlichten*, glätta, el. lty. *sligten*, mlty. *slichten* ds., avledn. av fhty. (osv.) *sleht*, slät (= ty. *schlecht*, sv. slät); motsv. sv. vb. släta, som förhåller sig till slikta som t. ex. vb. räta till lånordet rikta (ett gevär o. d.).

slimsa, lång flik, köttslamsa o. d., Acrel 1759 osv. = no.; jfr sv. dial. *slimsa*, hänga; väl ung avljudsform till slamsa. Jfr även sv. dial. *slimpa*, trasa, som förhåller sig till slimsa som slampa till slamsa.

[slind, sv. dial., sida, se följ.]

slinder, slinner plur., dial., bjälkar el. stänger lagda tvärs över logen att därpå förvara hö, även: *slinne* n. ds., kluvet gärdsle, höskulle, ä. nsv. bl. a. *slindrar* o. *slindror* plur. Risingh 1671, motsv. no. *slind* f., tvärbjälke, kluven stång, grind på hövagn, m. m., *slindr* f.; av samma stam som sv. dial., fsv., no. *slind*, sida, flatsida, fsv. **slinda* i *slindohorn*, vinkel i en fästnings sida, ä. nsv., no. *slinda*, sida; jämte vb. no. *slinda*, tillhugga, da. dial. *slinde* ds. o. adj. sv. dial. *slindog*, sned. Knappast med Torp Etym. ordb. s. 648 till germ. *slind-*, av *slend-* glida i got. *fraslindan* osv., sluka (egentl.: låta glida), mholl. *slinden*, krypa, osv., växelrot till *slent* i slinta, slant, släntra. Snarare till en utvidgning av ie. *skl-i-*, klyva, till *skel* i skilja, skal osv.; se f. ö. under slev o. slita.

1. **slinga,** sbst. (hår-, runslinga o. d.), t. ex. 1659 (Gyllenhielm o. 1650: *slinge*), kan vara en inhemsk bildning till vb. slinga (se följ.), men är snarast

lån från det likbetyd. ty. *schlinge*, som i sin tur är etymologiskt identiskt med fsv. *sliunga* = sv. slunga 2.

2. **slinga**, vb, böja, kröka till en slinga, t. ex. Sahlstedt 1773, refl.: Lucidor o. 1670, är snarast lånat från ty. *schlingen* el. dess lty. motsvarighet, som är etymologiskt identiskt med fsv. *sliunga* = slunga 1.

slingra, 1698, Serenius 1741 = da. *slingre*, från mlty. *slingeren* (ty. *schlingern*, om fartyg, en *r*-avledn. av *slingen*, st. vb, ds., av germ. **slingwan* = fsv. *sliunga* = sv. slunga 1. — Slingerbult, som abstr. t. ex. 1795; även i betyd. 'person som brukar slingra sig', 1834 osv. Om den senare betyd. är den ursprungliga, innehåller ordet bult i nedsättande betydelse (se d. o. slutet): i annat fall möjl. en sekundär bildning till vb. bulta.

1. **slinka**, i dial. även: hänga löst = fsv.: krypa, smyga sig, slinka ('slank som en orm'), no.: driva omkring = mlty. *slinken*, skrympa tillsamman, ags. *slincan*, krypa (eng. *slink*, smyga bort); väl till ie. roten (*s*)*leng*, varom under linka; jfr slank 1, 2, slanka, slankig, slunk o. följ. En växelrot på germ. -*g*(*w*) se slänga. Enl. somliga dock sammansmält med en form till en ieur. rot *s*(*k*)*leng*, biform till *s*(*k*)*lenk* i fslav. *sląkŭ*, krokig.

2. **slinka** (flick-), t. ex. Modée 1738, till föreg.; bildat som slyna, (flick)slänga, jfr även under flicka samt slyngel o. slunk. Med avs. på betyd. 'liderlig kvinna' se paralleller under slyna.

[slinne, sv. dial., se slinder.]

slinnon, götal. dial., blåbär, även *slinron*, vanl. *slinnor*, *slinner*, jfr Bromelius 1694: *slinnor*, plur. till en sing. **slinna* el. **slinne*; egentl.: 'de klibbiga' o. rotbesl. med slem, sv. dial. *sli*, slem m. m.; se f. ö. under slem 2. — Samma ord (med *i* till *y*) är väl det likaledes götaländska *slynron*, *slynnon*, båda formerna hos Linné, jämte den sydsvenska (särsk. skånska) dialektformen *slyngon* Retzius 1806, Dalin 1853. Formerna på -*ron* bero sannol. på anslutning till smultron, där *r* hör till stammen. Jfr Sahlgren Sv. Linné-sällsk. årsskrift 3: 34.

slinta = fsv. = fno. *sletta* (*slatt*), sjunka, glida, no. *sletta*, dingla, driva omkring, glida ut ur handen; germ. rot *slent*, i avljudsförh. till slant 1, 2, slanta o. sv. dial. *slunta*, slå dank, ä. nsv. o. sv. dial. *slunt*, dagdrivare, da. dial. *slunte*, dingla, vara lat o. d., ä. nsv. *sluntra* (*omkring*), flacka, t. ex. Agneta Horn, sv. dial. o. no. *sluntra*, gå o. driva, lty. *sluntern* i likn. betyd.; jfr även slentrian o. släntra. — Germ. växelrot *slend*, se under det dock ej säkert hithörande slinder.

slipa = fsv.: släpa, draga, slipa, da. *slibe*, snarast från mlty. *slipen*, st. o. sv. vb, glida, smyga, slipa = fhty. *slifan*, st. vb (ty. *schleifen*). Kausativum: germ. **slaipian* = lånordet släpa. Till ie. *slib* i grek. *olibrós*, hal, glatt, fir. *slipaim* (**slībnō*), slipar m. m. Se f. ö. slipprig. Jfr likbetydande ie. *slidh* i släde, *slig* i slät, *sli* i slem 2. — Härtill: slipad i bildl. betyd.: slug, illmarig, t. ex. Runeberg 1834: 'Han är mera slipad än vi båda tillsamman' = no.; jfr eng. *sharp* med samma betyd.-utveckling.

sliper (under skenor), 1840 (1841): 'de så kallade sleepers', 1852: '1 parti Shleepers' (i annons), från eng. *sleeper*, egentl.: sovare, till *sleep*, sova (se slapp), som fra. *dormant*, sliper, till *dormir*, sova.

slippa = fsv. (även *-e-*; ipf. *slapp*), glida undan, undslippa, motsv. isl. *sleppa* (*slapp*), da. *slippe*, egentl. ett *i*-verb, som att döma av kausativet släppa tidigt övergått till *e*-serien; motsv. mlty. *slippen*, glida, låta glida, fhty. *slipfen*, meng. *slippen* (eng. *slip*), intensivbildning till slipa.

slipprig, Prytz 1620: 'en slipprigh åål', förr även *släpprig* t. ex. 1619 o. *sleprig* t. ex. Schroderus 1635, Lex. Linc. 1640; från mlty. *slipperich*, hal = mhty. *slipferec*. Jfr mlty. *slipper* ds., varav fsv. o. ä. nsv. *slipper*. Ä. nsv. *sliper* kan motsvara ett lty. ord med enkelt *p* = fhty. *sleffar*, ags. *slipor*; ä. nsv. *slep*(*p*)*er* har möjl. rönt inverkan från ett inhemskt adj. = sv. dial. *slēp*, isl.

sleipr, no. *sleip*, vartill även *sleprig* kan ha anslutit sig. Da. *slibrig* väl från mlty. *slibberig*. Inhemskt nordiskt är no. *slipra*, glida lös. Besl. med slipa o. slippa. — Likartad bildning: mhty. *slupferic* (ty. *schlüpfrig*), hal, glatt, besl. med litau. *slùbnas*, matt, o. väl även med lat. *lūbricus*; jfr germ. **sleupan* = got. *sliupan*, smyga, osv. (ej i nord.), varom under sleif, slopa o. slup.

slips, Mode-Journ. 1843: 'Shlips af siden', annons 1875: 'Billiga Slipsar för Fruntimmer'; egentl. plur. till eng. *slip*, besl. med mlty. *slippe*, snibb, skört, en biform till *slepe* (varav sv. släp).

slira, 1747, av *slidra*, motsv. sv. dial. *sliddra*, slänga hit o. dit, vackla, no. *slira*, *slidra*, glida, da. dial. *slire*, mlty. *slideren*, *slidderen*, lty. även *sliren*, ty. dial. *schlittern*, ags. *slidrian*, jfr *slidor*, glatt, *r*-avledn. till germ. **slīðan*, glida (se släde). I riksspr. möjl. lån från lty. (el. holl.), åtm. som sjöterm.

slisk (sötsaker o. d.), Arvidi 1651 i okänd betyd., Franzén 1810 (väl i betyd. 'kelande'), Stiernstolpe 1813: 'Caviar och annat slisk', i dial. även: bjäfs; jämte vb. sliska, adj. sliskig, sv. dial. *sliskug*, äckligt söt, falsk, av stammen *slēsk-* i fsv. *sleskhet*, inställsamhet, falskhet, da. *slesk*, inställsam, falsk = no. *sleisk* ds., *sleiska*, vara falsk, av ä. **sleik-sk-*, till sv. dial. *slēk*, inställsam o. d., ä. da. *sleg*, egentl.: hal o. d., till germ. **slīkan*, glida, smyga = mlty. *sliken* (varifrån fsv., ä. nsv. *slīka*), fhty. *slihhan* (ty. *schleichen*), bildat som blek till germ. **blīkan*, glänsa, osv.; väl även påverkat av slicka (jfr ty. *leckerei*, slisk, till *lecken*, slicka). — Med avs. på formen slisk av *-ē-* av *-ei-* jfr under t. ex. fresta, gäspa, smiska, trilsk, vifta, o. betr. avledn. *sk* t. ex. det likabetyd. sv. dial. *smilsk* till smila.

slita = fsv. = isl. *slíta*, da. *slide*, fsax. *slītan*, fhty. *slīzan* (ty. *schleissen*), ags. *slītan*, allm. germ. st. vb **slītan* (dock ej i got.). Kausativum: **slaitian* = fhty. *sleizen*, klyva (ty. *schleissen*), ags. *slǽtan* (eng. *slate*), hetsa. Germ. **slit(t)ian* = mhty. *slizzen* (ty. *schlitzen*, göra ett snitt, rispa el. skära upp m. m.), meng. *slitten* (eng. *slit*, skära, klyva); jfr slits. Snarast av en ie. rot **sklid*, utvidgning av *skli* (se slev); jfr slev o. slinder.

slitage, Posten 1768 (*-asch*), Weste 1807 = da., från lty. *slitasje*, holl. *slijtage*, till (germ.) vb. slita med fransk ändelse (motsv. lat. *-āticum*) såsom t. ex. lastage, läckage, tacklage el. stundom byggerage (*byggrasch* Sturzen-Becker Med en bit blyerts s. 223).

slits, 1854, från ty. *schlitz*, av mlty. *slitz*, fhty. *sliz*, till slita.

slitsa, Dalin 1853, från ty. *schlitzen* (se slita).

[slo, sv. dial., vinterväg i skogen, se sladd 3, slod.]

slockna, fsv. *slokna*, *slukna* = isl. *slokna*, da. *slukne*, till fsv. part. (adj.) *slukin* = isl. *slokinn*, part. till ett st. vb **slekwan*, vartill kausativet släcka, besl. med slak. Möjl. kan *slokinn* osv. egentl. höra till en med slak icke direkt besl. rot *sluk* i lty. *slůk*, slapp (se under slokörad) = ie. *slug* i litau. *slúgstu*, *slúgti*, bli mindre o. d.

slo(d), sv. dial., m. o. n., hop, mängd, följe, slödder, ä. nsv. *slo*, slödder, t. ex. Wallenius 1682, U. Hiärne; jfr Atterbom: 'Nu skall man tro, den slon kan jubilera' = no. *slōd* f., flock, följe, även *slode* f., slarvig o. långsam kvinnsperson; av samma stam som sv. dial. *slō* (av **slōð*), vinterväg, egentl.: där man släpar timmer, isl. *slóð*, släpväg, osv., avljudsform till sv. dial. *slada*, driva; se närmare sladd 3, slosill, slör 1. Med avs. på betyd. 'pack, slödder' jfr betyd.-utvecklingen hos följe.

slok, sloker, 1621 = isl. *slókr*, no. *slōk*; jfr ä. nsv. *slok* n., slyna (1614: 'titt . . slock') = sv. dial., vartill avledn. isl. *slóki* n., slok, ä. nsv. *slöke* ('ditt slöke' Agneta Horn), slyna = sv. dial., jfr fsv. *slökifriþ* Skånel. o. *slökifrilla*, motsv. (med folketymologisk anslutning till *slege*, *sleka*, slicka) ä. da. *slegfrid*, frilla, ävensom sv. dial. *slägfrid* m. m., om Jungfru Marie sänghalm, Galium boreale o. verum, med syftning på örtens anv. i bäddar. Besl. med sloka, i avljudsförh. till slak; alltså egentl.: slapp, vårdslös människa. Jfr den *s*-lösa formen no. *lōk*, slö person.

sloka, Arvidi 1651 (*-oo-*), sv. dial. även: slå dank = no.: gå och släpa; med germ. *-ō-*, i avljudsförh. till slak. Jfr loka 2. — Slokörad, Lagerström 1735: 'min gamla slokörade hatt', jfr Schroderus Com. 1640: *Slokörotta* plur.; ej direkt besl. med da. *slukøret*, som hör till lty. *slûkôrig*, till *slûk*, slapp, vilket möjl. står i avljudsförh. till *sluk-* i slockna; jfr ä. nsv. *hundeluka* under loka 2.

slom, nors, i sht om den äldre norsen som går i särskilda stim (förr även: *norskung*), Gyllenius 1640: *slom . . stoor nårss*, Linder 1717 (Vrml.), Linné 1740 = no.; möjl. egentl.: slankig, till no. adj. *slum* i denna betyd., besl. med slumra (se d. o.); jfr Noreen Sv. etym. s. 22.

slopa, äldst om skepp: Rothoff 1762, Gyllengranat 1840, E. Carlén osv.; i annan anv. t. ex. Scholander 1860 i brev, N. dagl. alleh. 1877 (om grundskatterna), vanligt i likn. anv. först på 1880—90-t.; ej i da.; från lty. el. holl., jfr holl. *sloopen*, slopa, riva ned = mlty. *slôpen*, glida (jfr ä. nsv. *slope*, släpa, 1594, från Finnl.); av germ. **slaupian*, egentl. kausativbildning (i mlty. dock intrans.) till germ. st. vb. **sleupan*, glida, smyga, varom under sleif, slup, underslev o. (de icke besläktade) slipprig o. slu (slutet). — Det likbetyd. da. *sløife* är däremot lån från ty. *schleifen*, släpa, kausativum till germ. **slīpan*, glida (se slipa, släpa), alltså en med slopa fullt analog bildning till den germ. rotvarianten *slīp*.

slosill, egentl. bohuslänskt dialektord, enl. flere uppgifter: tomsill (utlekt o. mager), enl. andra: halvfet sill (å ett stadium mellan s. k. tomsill o. full- el. inmatssill); i den senare anv. i riksspr.; Aftonbl. 1869; säkerl., att döma av det hos Lilljeborg 1889, anförda synonymet *stråksill*, av stammen *slōd-*, släpa (se sladd 3, slo(d) o. slör 1); möjl. närmast till sv. dial. *slo(d)*, följe, mängd, här då i betyd. 'stim'; knappast däremot av (det f. ö. etymologiskt dunkla) no. *slög*, innanmäte i fisk (jämtl. *slo*), i vilket fall namnet urspr. vore likabetydande med *innmatsfisk*.

slott, fsv. *slot* = fda., da. *slot*, från mlty. *slot*, dörregel, befäst ort, slott (jfr även under slut) = mhty. *sloz* (ty. *schloss*), meng. *slot*, regel; till en avljudsform av sluta; alltså egentl.: tillsluten plats; se f. ö. slut.

slovak, sloven, se slav 1.

slu, sluv m., sv. dial., hornslida kring kvicken hos fäkreatur, i sht i Götal., y. fsv. **slu*, P. Månsson: *slwdhen* best. f. (med hypersvecistiskt *-dh-*; jfr E. Smedberg P. Månssons landsmansskap s. 58), motsv. nisl. *sló* f., no. *slo*, kvicke, da. dial. *slug* ds., *slue*, frukthylsa, mlty. *slû* f., frukthylsa, skal, ty. dial. *schlaue* ds., meng. *slughe*, *slouh* m. m., ormskinn (eng. *slough*, avlagt ormskinn m. m.), av germ. **slūʒw-*, **slūhw-*, egentl.: smyga, glida (jfr under slug), växl. med *sluk* i holl. *sluiken*, smyga, vartill mhty. *slûch* m., läderslang, avlagt ormskinn (ty. *schlauch*, slang, väl trots Hirt-Weigand, ett annat ord än mhty. *slûch*, svalg, strupe, som hör till sluka). Jfr Torp Etym. ordb. s. 649. — Samma betyd.-utveckling som i slu uppträder i ty. *schlauf*, ärtbalja, slang, förr även: ormhud (fhty. *slouf*, slejf, *urslouf*, ormhud), avljudsform till germ. **sleupan*, glida, smyga, med kausativet **slaupjan*, varom under slejf, slopa, slup, underslev o. (det ej besläktade) slipprig (slutet).

slubba, söla = no. *slubba*, da. *slubbe*, jfr mlty. *slubberen*, sörpla i sig, eng. *slubber*, söla; en imitativ bildning, möjl. i avljudsförh. till likbetyd. slabba (jfr sv. dial. *subba* ~ *sabba* ds.) o. av samma slag som de där anförda orden. Härtill (dial.) *slubb-balja*, *-ämbar* Växiö 1796 o. 1854, ä. nsv. *slubbot*, 'oskickeligh och owijgh . . otyyk, slubbot' Schroderus Com. 1640.

sluddra i uttr. s. på målet, Spegel 1712; vard. (lokalt) även: hushålla vårdslöst (t. ex. *sluddra bort sina pengar*), 1794 = da. *sludre*, prata dumheter, i ä. da. även 'vara slarvig, stamma, sluddra', motsv. o. väl snarast lånat från lty. *slûderen*, pladdra (jfr mhty. *slûderen*, slarva) el. från ett ord, som formellt motsvarar lty. *sludderen*, slänga hit o. dit m. m. = mhty. *slottern*, *sluttern* (ty.

schlottern), varom närmare under slödder. — Sydsv. dialektformer visa på *ŭ* o. *ū*; somliga också på *o* el. *ō* (se Wigfors S. Hallands folkmål s. 281 n. 6). — Formväxlingen beror väl delvis på att ordet, liksom sladdra, är av imitativ karaktär; jfr liknande förhållanden t. ex. under snubbla o. sladd.

slug, Schroderus Com. 1640, Lucidor, Verelius 1681, Karl XI 1689: 'Dhe måste wara en slug en sälle Wellingen' = no. *slu(g)*, da. *slu*, från lty. *slû* (ty. *schlau*), jfr mlty. *slû-hôrer*, lyssnare, ävensom sydty. dial. *schlau(c)h*, alltså väl germ. **sluh(w)a-*. Dunkelt. Enl. somliga möjl. egentl.: smygande, jfr litau. *slúkyti*, smyga, o., med germ. *k* = ie. *g*, holl. *sluiken* ds. (varom se slu); dock mycket ovisst. — Eng. *sly* däremot av isl. (osv.) *slógr* (se slöjd). — Ordet slug ersätter i viss mån det gamla inhemska *slög* (se slöjd).

sluka, fsv. *slūka* (pres. *-ar*; i nsv. ipf. även *slök*, redan 1635, jfr t. ex. stupa) = no. *sluka*, da. *sluge*, mlty. *slûken* st. vb, mhty. *slûchen* sv. vb; med intensivet mlty. o. mhty. *slucken* (ty. *schlucken*, ä. nsv. *slucka*), vartill mhty. *sluchzen* (ty. *schluchzen*), snyfta (av germ. **slukkatjan*), till den sannol. ljudhärmande ieur. roten (*s*)*lug* i grek. *lýzō* (av *(*s*)*lugiō*), hickar, snyftar, *lygmós*, hicka, ir. *sluccim* (av *-gn-*), slukar. Betr. betyd.-skiftningen 'sluka' ~ 'snyfta, hicka' jfr motsvar. hos ry. *ikáti* ~ slov. *ikati* (även dessa ljudhärmande, liksom hicka osv.). — Med avs. på den partiella övergången från svag till stark böjning jfr under lita, rycka o. stupa samt f. ö. hinna, knyta, kvida, pipa, skryta, snyta, strida, tiga, vina. — Härtill även: fhty. *slûch*, svalg, avgrund osv. ~ ä. nsv. *slock*, tråg, Schroderus 1637, sv. dial. *slåk* n., kvarnränna, stort tråg, stor klumpig kvinna, no. *slok*, (ungef.) ds., fno.: kvarnränna, jfr mlty. *sloke*, svalg, vartill växtn. slöke (se d. o.).

slum, om frälsningsarméns arbete i fattigkvarteren, Aftonbl. 1893, från eng. *slum*, smutsig bakgata el. gränd, egentl. ett slangord (i litter. o. 1820), möjl. besl. med slam, gyttja.

slump, L. Petri 1561 i betyd. 'tillfällighet el. dyl.', t. ex. 1617 i betyd. 'rest, lämning', förr även: skvätt, klunk = no., da., från mlty. *slump*, lycklig tillfällighet, i lty. även: hop = holl. *slomp*, hop, mängd (jfr sv. köpa el. sälja i slump o. d.); jämte vb. slumpa (sig) = nisl. *slumpast*, no. *slumpa*, da. *slumpe*, mlty. *slumpen*. Hit hör även det sannol. inhemska sv. dial. *slump*, slusk. Avljudsformer till slampa; se d. o.

slumra, Swedberg 1713: 'ögonen slumra och hendren slakna', i modern anv. Lagerström 1727 (jfr f. ö. nedan) = no. *slumra*, da. *slumre*, från mlty. *slummeren* = ty. *schlummern*, meng. *slumeren* (eng. *slumber*), jämte sbst. slummer, Tessin 1753 = ty. *schlummer* osv., besl. med sv. dial. *slomma*, vara matt o. dåsig, ä. sv. *slum*, långsam o. d. 1684, no. *sluma*, gå slappt o. d., da. dial. *slumme*, blunda, med avljudsformen *slūm-* i mholl. *slûme(r)n*, slumra, ags. *slúma* m., sömn; *m*-bildningar till roten *slu*, vara slapp el. slarvig, jfr t. ex. got. *slawan*, tiga, vara stilla (se under tiga slutet); se Schlaraffenland, slom, sluring, slusk, slödder. — Ordet är identiskt med ä. nsv. *slumra*, slarva, slösa, stundom i förb. med *hädan* (ungef.: slumpa bort, slarva i fråga om försäljning, t. ex. G. I:s reg. 1553 m. fl.,) el. med *bort*; jfr Ekeblad 1655: 'huru oaktsamligen och slumrande jag 'skrifver'.

1. **slunga**, vb, 1695, Sahlstedt 1773, av ä. nsv. *sliunga*, ännu Lind 1749 (liksom t. ex. slö av *sliö* osv.), fsv. *sliunga* (ipf. plur. *slungo*, ipf. sg. *slyongde*), slingra (sig) = sv. dial. *slinga* (ipf. *slang*), isl. *slyngva*, *slyngja* (ipf. *slǫng*), kasta, slänga, da. *slynge*, sv. vb, slunga, slingra, mlty. *slingen*, slingra (sig), hopfläta o. d., fhty. *slingan* (ty. *schlingen*) ungef. ds. (jfr slingra 2), ags. *slingan*, krypa (eng. *sling*, kasta, med betyd. från nord. spr.?), av germ. **sling(w)an* av **sleng(w)an*, besl. med litau. *slenkù*, *slìkti*, krypa (som ormar); egentl.: kröka sig. — Fsv. *sliunga* (med brytning) förhåller sig till isl. *slyngva* som t. ex. *siunga* till isl. *syngva*. — Ordets transitiva betydelse i nsv. o. isl. är ett lån från kausativet sländga (av **slangwian*).

— Jfr slang, slinga, slingra, slyngel samt, till en *s*-lös rot, lingon o. ljung.

2. **slunga,** sbst., t. ex. Widekindi 1671, av ä. nsv *sliunga*, ännu t. ex. Lind 1749, fsv. *sliunga*, *slionga*, *slonga* = da. *slynge*, motsv. mlty. *slinge*, fhty. *slinga* (ty. *schlinge*, snara, bindel, ögla, varav väl sbst. slinga (1)), av germ. **slingwōn*, av ä. **slengwōn*, varifrån finska lånordet *linko*, slunga; till vb. **slingwan* = slunga 1. — Avljudsbildning: urnord. **slangwōn* = isl. *slǫngva* ds.

slunk, klunk, skvätt, Brasck 1649 = nisl. *slunkr*, avljudsform till slank ds. (se d. o.) o. slinka. — Samma avljudsstadium föreligger även i det vard. o. dial. *slunk*, slyngel o. d.; jfr ty. dial. *schlunk* i samma betyd.; se t. ex. sbst. slinka.

[slunt, sv. dial., dagdrivare, slunt(r)a, slå dank, se under slinta.]

slup, U. Hiärne; tidigare: *slupa*, plur. *-or*, 1629, 1644, 1682 = da. *slup* (ä. da. *sluppe*), från lty. *slûp(e)*, holl. *sloep* (varav eng. *sloop*); från germ. spr. kommer fra. *chaloupe*, varav eng. *shallop* o. ä. nsv. *chal(o)upe*, t. ex. 1654, Möller 1755, o. *eschaloupe*, t. ex. Tersmeden o. 1780; till mlty. *slûpen*, glida, varom se närmare sleif, slopa, underslev o. (de ej besläktade) slipprig (slutet) o. slu (slutet).

sluring, ett slags 'tisdagssoppa', särsk. bekant från beväringslägren, egentl. dial., där även i betyd. 'slurk, klunk, skvätt'; säkerl. till den stora grupp av ord på *slur-* el. ett enklare *slu-*, som betecknar ngt mindervärdigt i olika avs.: vara slarvig el. slö el. sluskig osv.; jfr t. ex. sv. dial. *sluring* o. *slöring*, yngling som det ej är besked med, *slöra*, vara slarvig, no. *slure*, latmask; se f. ö. Schlaraffenland, sluddra, slusk, slödder.

slurk (med dial. anstrykning), sup, klunk = no., da. *slurk*, nisl. *slurkr*; till sv. dial., no., nisl. *slurka*, sörpla i sig; jfr ty. dial. *schlurk*, mhty. vb. *slurken*; ljudhärmande parallellbildningar till sv. dial., no. *slurpa*, sörpla, sv. dial. *slurp*, slurk, ty. *schlürfen* osv.; jfr även under sörpla.

slusk, Spegel 1685; 1705: *slusker*, jfr Lucidor: *sluskot* = no. *slusk*, vårdslös person o. d., jfr da. *sluske*, oordentlig, kvinna, ävensom sv. sluska, vb, vara sluskig, i dial. även: slå dank, söla med vatten, no.: (ungef.) ds., (da. *sjuske*, sluska, med pejorativt *j*), lty. *slusken*, gå släpande, *slüskenpakk*, slödder, eng. dial. *slush*, slusk, som vb: plaska, söla, osv.; avljudsform till slösa, jfr sv. dial. *slöysk*, slusk. I sv. möjl. lånat från el. påverkat av lty.; kan dock väl vara inhemskt. — Ett rotelement *slu* ingår även i en del andra ord med likn. betyd.; jfr sluddra, sluring, slödder. Se även under slampa.

sluss, C. Bonde 1658, med dunkelt *ss*; jfr 1643: *slusor*; f. ö. under 1600-t. vanl. *-y-*, t. ex. 1620: *slyssor*, 1633: *slysor*, 1635: *slyserna* osv. = da. *sluse*, från mlty. *slûse* (ty. *schleuse*), väl genom förmedling av ffra. *escluse* (fra. *écluse*), av mlat. *exclūsa*, *sclūsa*, egentl. part. pf. pass. fem. till lat. *excludere*, utestänga, av *ex*, ut, ur, o. *claudere*, tillsluta (jfr klosett, kloster, klys, konklusion; urbesl. med sluta). — Förr stundom skrivet *-ts-* el. *-tz--*, beroende på den vanliga assimilationen av *ts* till *ss*, som vållade, att *ts* stundom insattes, där det ej hörde hemma.

slut, i betyd. 'avslutning' vanligt egentl. först på 1700-t. (t. ex. Spegel 1712 osv.), tidigare däremot allmänt i betyd. 'slutledning' (t. ex. Stiernhielm, Kolmodin 1732, jfr nedan) o. i betyd. 'beslut' t. ex. 1636 = da. o. da.-no. *slut* (i da. sällsynt utom i sammans.), no. *slutt*, från mlty. *slût* m., med avljudsformen mlty. *slot* n. (o. m.?), beslut (jfr även slott), fhty. *sloz* n., slutsats, slutledning, mhty. *sluz* m., slut (ty. *schluss* m.), till sluta såsom t. ex. ty. *loch* (se lock) till germ. **lūkan*, stänga. — Slutet gott, allt(ing) gott, efter ty. *ende gut, alles gut*; jfr under ända 1. — Ä. nsv. *slutmakare*, dialektiker, hos Rydelius 1737: 'then store slutmakaren Leibnitz'.

sluta, y. fsv. *slūta* st. vb., tillsluta, stänga, 1504 = no. *slutta*, da. *slutte*, från mlty. *slûten* st. vb., även: avsluta, besluta = fhty. *sliozan* (ty. *schliessen*), till ie. roten *sk(l)u* i lat. *claudere*, till-

sluta (se bl. a. kloster o. sluss), *clāvis*, nyckel, *clāvus*, spik (egentl. att stänga med), grek. *kleís*, nyckel, *kleiō*, tillsluter, mkymr. *clo*, regel, stängsel, fslav. *ključi*, hake, nyckel, litau. *kliúti*, haka på, osv. — Sluta i betyd. 'draga en slutsats' går, såsom de flesta likartade betyd., ytterst tillbaka på lat. (*conclūdere*). — Från o. med ä. nsv. även med svag böjning, t. ex. Bib. 1541 *slutte*, igenslöt, *slutade* t. ex. 1682; från början av 1700-t. med böjningen växlande efter betyd.; se närmare Lundberg 2:dra avljudskl. s. 29 f. — Härtill germ. **slutila-*, nyckel = ty. *schlüssel*, till sluta, såsom det likbetyd. germ. **lukila-* (= nyckel) till germ. **lūkan*, stänga (se lucka osv.). — Jfr slut, sluten, slott, Schlyter.

sluten i förb. tyst och sluten, en sluten natur osv., t. ex. Fahlcrantz 1826: 'hvad den Cham är sluten och kuriös', Dalin 1853, jfr da. *indesluttet*, ty. *verschlossen*; i sv. kanske med tysk förebild el. också inhemsk bildning, jfr sluta sig inom sig själv osv.

slutta, Rudbeck 1679 (*sluttade*), Eneman 1712, av äldre *sluta* 1664, pres. *sluter* 1679, 1687 (jfr *slutter* ännu 1886); hos Spegel 1712 blott adj. *slutt*, hos Serenius 1741: *slutt* o. *sluttande*, jfr y. fsv. *slut* P. Månsson = no. *slūt*; alltså egentl. = no. *slūta*, hänga ned, vara nedböjd, ipf. *slutte*, motsv. isl. *slúta*, ipf. *-að*a ds.; i sv. med *tt* o. kort vokal efter ipf. **slutte* av **slūtte* (jfr hötta, skutta); i avljudsförh. till isl. *slota*, hänga ned, vara overksam, no.: avtaga hastigt, sv. dial. *slåta*, vara lat, upphöra (om kyla, regn), ty. dial. *schlossen*, bliva slapp, vilket snarast är stammens grundbetyd. — Ty. har i betyd. 'slutta' i stället *sich neigen* (= niga) o. eng. bl. a. *slope* (i avljudsförh. till germ. **slūpan*, glida; se f. ö. slup, slejf o. slopa).

slya, dialektord, mjukt spö, vidja, ris, även: *sli(a)*, *slöja*, y. fsv. **slya*, plur. *slyor* P. Månsson; möjl. att sammanhålla med no. *slya*, lång slapp figur; f. ö. dunkelt.

slyna, Brasck 1650, Weste 1807, motsv. ä. nsv. *sluna*, t. ex. pl. *sluner* 1608, från mlty. *slûne*, lösaktig kvinna. Detta har man, sannol. felaktigt, sammanställt med sydty. dial. *slûne(n)*, slumra, ä. da. *slune*, falla i sömn, da. dial.: vara matt el. slapp, osv.; *n*-utvidgning till en germ. rot *slu*, vara slapp o. d., i got. *anaslawan*, upphöra, *gaslawan*, tiga, osv. Snarast hör ordet i stället till mlty. *slûnen*, ty. dial. *schlaunen*, egentl.: vara snabb, skynda, påskynda, med samma betyd.-utveckling som östsv. dial. *flånga*, liderlig kvinnsperson, till *flånga*, flänga, hasta; jfr även sv. dial. *slyng(j)a*, slyna, till *slyngja*, slänga, slinka till vb. slinka, sv. flickslänga till slänga flicksnärta till sv. dial. *snärta*, skynda åstad o. se under flicka. Jfr förf. 1600-t. sv. s. 39.

slynga, sbst., bl. a. i meander- o. tarmslynga, ett mycket ungt ord i sv. (ännu ej hos Dalin 1853), från da. *slynge* (se slunga 1, 2 o. slinga 1); i vadslynga från dial.

slyngel, Serenius 1734 (1613: *slingel*) = no.-da., från ty.; jfr mlty. *slungel*, ä. ty. *schlüngel* (ty. *schlingel*); besl. med germ. **slingwan*, slingra sig o. d. (= slunga 1), o. **slangwian* (= slänga). Grundbetyd. kan vara 'en som smyger, kryper el. dyl.' el. snarare 'som driver omkring, slår dank', jfr ty. *schlingeln* i denna senare betyd. o. de nordiska parallellerna under slänga 2. — Slyngelår, Dalin 1738, efter lty. *slüngeljår*.

slyngon, blåbär, se slinnon.

1. **slå**, vb, fsv. *slā* (ipf. *slō*, y. *slōgh*), även: slå ihjäl, dräpa, såsom ännu i gamla bibelövers.: 'slå allt det som lefvande är' = nya övers. 'dräpa' (1 Mos. 8: 21) = isl. *slá*, da. *slaa*, got., fsax., fhty. *slahan* (ty. *schlagen*, med *g* från andra verbformer, för ä. *schlahen*, ännu hos Luther), ags. *sléan* (eng. *slay*, slå ihjäl), av germ. **slahan*, till en ieur. rot *slak*; jfr fir. *sligim* ds. av en växelrot på ie. *-g*. — Icke veta vad klockan är slagen, motsv. i da. o. ty. — Slå i betyd. 'hälla, ösa', redan i fsv.; ej i da. el. ty. Härtill uttr. slå vatten på gåsen, Grubb 1678; likartat uttr. i eng. (*on the duck's back*). — En tanke slår mig, jfr eng. *a thought strikes me*; även som *a thought occurs me*, egentl.: löper mot mig, sv. det faller mig in, ty. *ein gedanke schiesst mir durch den kopf*.

— Slå blå dunster i ögonen på folk, motsv. ty. *jemandem blauen dunst vormachen*, med likn. uttr. i en mängd språk t. ex. da. *stikke en blaar i øjnene*, eng. *cast a mist before a person's eye* osv.; ofta i stället med ord för 'sand', 'stoft', t. ex. da., ty. (*sand*), eng. (*dust*), fra. (*poudre*), lat. *pulverem ob oculos aspergere*, det senare väl från något stridsknep. Jfr Luther: *er machet ihm ein geplerr vor die Augen* (till *geplerr*, ögonförbländning). — Slå alarm, Var. rer. 1538: *slåå alarmen*; bildl. 1801; efter ty. *alarm schlagen*. — Slå dank, se dank 2. — Slå följe har möjl. uppkommit genom misstydning av följeslagare (från o. 1640), en utvidgning av fsv. *fylghislaghi*, till lag 2 o. lägga (jfr fsv. *siængalaghi*, sängkamrat, osv.), nsv. följeslage, som man under 1800-t. med ringa framgång sökte återuppliva; jfr under undersåte. Jfr dock uttr. ss. slå sig i slang med o. d. — Slå huvudet på spiken, se spik. — Slå någon på fingrarna, i bildl. betyd.: beslå med fel el. misstag, t. ex. Kolmodin Qv.-sp.; väl från skolspr., med syftning på magisterns linjal el. dyl. — Slå på stort, förr även: *slå stort på* t. ex. Dalins Arg. = da. *slaa stort på*, jfr mlty. *upslån*, ge ut pängar, leva stort. — Slå sig, om fuktighet = da. *slaa sig*, motsv. ty. *sich beschlagen*; jfr sv. dial. *slaga*, snöslask, no. *slagen*, fuktig, vartill no. *slagna*, nisl. *slagnast*, bli fuktig, motsv. sv. dial. *slängna* ds. — Slå sig på (t. ex. att dricka), motsv. i no., men ej i da. (där: *slaa sig til drik*). Jfr fsv.: *the mykit slås i ofdrykkio*. — Slå sig till, sälla sig till, förena sig med, redan i fsv. = no.-da. *slaa sig til* (da. *slaa sig paa et parti*), motsv. ty. *sich zu einer partei schlagen*. — F. ö. ha flera förb. med slå tyska förebilder, t. ex. slå av på en vara, slå in på. Sv. slå an på, göra ett sympatiskt intryck på o. d., i da. blott i adj. *anslaaende*, har däremot ingen direkt motsvar. i ty., men utgår ytterst från tyska *anschlagen*, slå emot, jfr *etwas schlägt bei einem gut* el. *schlecht an* o. *etwas schlägt an*, något har vederbörlig verkan. — Slåss är ljudlagsenligt utvecklat av *slass* (av **slasʀ*, av *slā sæʀ*), medan slås (t. ex. *gräset slås*) har analogiskt tillagt *s*. — Jfr f. ö. slag, slaga, slakta, slå 2, slåtter, slägga, släkt, storslagen.

2. **slå**, tvärslå o. d., fsv. *slā* = isl. *slá* ds., mhty. *slâ*, käpp, ags. *sléa*, vävsked (eng. *slay*, *sley*), av germ. **slahō-*; besl. med mlty. *slach* n., *slage* f., slagbom o. d.; till vb. slå.

3. **slå**, orm-, fsv. *slā* = sv. dial. o. no. *slo*, ä. da. *-slaa*; jfr ags. *slá-wyrm* (eng. *slow-worm*); av rätt omstritt ursprung. Snarast, med (K. F. Johansson o.) Falk-Torp, av germ. **slaihwō-*, till ie. roten *slik*^{u}, vara hal > glida fram, varav även litau. *slėkas*, regnmask, fpreuss. *slayx* ds. No. *sleva*, ormslå, möjl., med avljud o. grammatisk växling, av germ. **sliƶwōn*. Besläktat är i så fall även fhty. *blintslihho* ds. (ty. *blindschleiche*), närmast till det till samma rot el. en växelform (ie. *slig*^{u}) hörande fhty. *slîhhan* (ty. *schleichen*), smyga o. d. — Emellertid har även den först av Falk Ark. 6: 117 framställda o. senast av H. Pipping SNF 8. 1: 82 f. hävdade sammanställningen med slö ett o. annat som talar för sig; i så fall germ. **slaiwō-*, den långsamma, el.: den vars bett är slött; den ags. formen i så fall av *sláw-wyrm*. — Knappast däremot, såsom också förmodats, av germ. **slanhwō-*, grammatisk växelform till ty. *schlange*, orm, till germ. **slingwan*, slingra sig; i vilket fall f. ö. det ags. ordet ävensom no. *sleva* måste avskiljas från denna ordgrupp. — Litteratur se f. ö. H. Pipping anf. st.

[slåk n., kvarnränna, stort tråg, stor klumpig kvinna, se slöke o. sluka.]

slån, Prunus spinosa, fsv. *slān*, slånbär = ä. da. *slaaen*, med *n* möjl. från vissa former av *n*-stammen (jfr blånor), motsv. *slå* i sv. dial. *slåbär*, ä. da. *slaa* = mlty. *slé*, *slên(e)* m. m., fhty. *slêha* (ty. *schlehe*), ags. *slá* (eng. *sloe*), av germ. **slaihwōn*; väl besl. med fslav. *sliva*, litau. *slývas* ds., som man sammanställt med nsloven. *sliv*, blåaktig, lat. *līvidus* ds. Med avs. på suffixväxlingen i germ. **slaihwōn* o. fslav. *sliva* jfr t. ex. lat. *rī-vus*, bäck, o. fslav. *rě-ká-*, flod. — Ä. nsv. *slä*, *slär*, slån, slånbär (t. ex.

Spegel 1685), har väl, såsom också G. Bergman antagit (Samnord. ē s. 15 n.), fått sitt *ä* från den nybildade pluralformen *slär* (s. Sv.) av samma slag som *vrär*, vrår, *är*, åar. Även i Gotl. *släjå* m. m. har *ä* snarast införts på analogisk väg. Dock kunde väl *slä* också tänkas vara lån från mlty. *slē*.

[slåta, sv. dial., vara lat, upphöra (om kyla, regn), se slutta slutet.]

slåtter, t. ex. Lind 1749, jämte ä. sv., sv. dial. *slått* (i dial. även *slatt*), det senare av fsv. *slāt* = no. *slaatt*, av **slahl-*, till slå (germ. **slahan*; se slakta), medan det förra möjl. utbrutits av sammans. såsom slåtterkarl o. d. (jämte ä. *slåter-*) som innehåller genit. till *slat*; jfr Rydqvist SSL 2: 154. I fsv. även *slāt(t)a*, vartill *slāt(t)odagher*, motsv. sv. dial. *slåt(t)a*.

släcka, fsv. *slækkia* = isl. *sløk(k)va*, no. *sløkkja*, *slekkja*, trans. o. sv. vb., jämte no. *sløkka* intr. o. st. vb., ä. da. *slykke* (da. *slukke*, genom ombildning efter *slukne* m. m.), av germ. **slakwian*, kausativum till ett germ. st. vb. **slekwan*, med presensbildande *w*, som överförts på kausativet, till vilket starka verb hör fsv. part. *slukin*, släckt = isl. *slokinn*; besl. med slak. Däremot har ags. *sleccan*, försvaga (**slakjan*), bildats direkt till detta adj. Jfr ags. *slacian*, bliva svag (formellt = eng. *slake*, släcka, stilla). — Med ursprungligare betyd. i släcka tåget o. d., släppa efter, egentl.: göra slak. — Om det kanske med släcka ytterst besläktade tyska ordet för 'släcka' *löschen* se läska.

släde, fsv. *slæþi*, *sliþi* m. (med o. utan *a*-omljud) = isl. *sleði*, da. *slæde*, mlty. *slede*, fhty. *slito* (ty. *schlitten*), meng. *slede* (eng. *sled*, *sledge*; eng. *sleigh* från holl.), av germ. **sliðan-* st. vb., nomen agentis med svaga avljudsstadiet till germ. **slīðan*, glida = ä. nsv. *slida*, glida, ags. *slīdan* (eng. *slide*), fhty. *slītan* (bildat som droppe, låge osv.); besl. med litau. *slidùs*, glatt, lett. *slidēt*, glida, ir. *sláet*, glidbana, ävensom grek. *olisthánō*, glider (med *-sth-* av ie. *-dh-t-*), osv.; se f. ö. det besl. slira (av *slidra*). Grundrot i *sli* (se slem 2). Germ. parallellrot *glīð*, se glida. — Nsv. släda, y. fsv. *slædha*, utgår från oblika kasus till släde (jfr anda, blomma, hjärna, hjässa osv.). — Slädparti, G. J. Ehrensvärd 1780, Tersmeden o. 1780, efter ty. *schlittenpartie*, till *partie* i betyd. 'följe el. sällskap' liksom i *jagd-*, *spielpartie*, varefter sv. jakt-, spelparti.

slägga, fsv. *slæggia* = isl. *sleggja*, da. *slægge*, av germ. **slaǥjōn*, till vb. slå som t. ex. sv. dial. *nydja* (se d. o.) till isl. *hnjóða*, slå, stöta.

släkt, fsv. *slækt* f. o. n. = da. *slegt*, senisl. *slekt*, från mlty. *slecht* n., av *slechte* = fhty. *gislahti* (ty. *geschlecht*), av germ. **slahtia-*; jfr fhty. *slahta* f., släkt, slag, art, ty. *ungeschlacht*, klumpig, grov, osv.; till **slahan* = slå, med samma betyd.-utveckling som i slag 2. — Släkte, fsv. *slækte*, från ovannämnda mlty. *slechte*. — Härtill även: släkting, fsv. *slæktinge*, bl. i plur., vilket ersatt det äldre frände, liksom lånordet släkt uttränqt fsv. *niþ*. En annan beteckning är ä. nsv. *släkteman*, jfr mlty. *slechtesman*; ävensom sv. skyldman. — Släktskap, Spegel 1712: *slecht-* = da. *slægtskab*; se -skap. I fsv.: *frændskaper*, *frændsæmia*.

1. **slämma**, slå hastigt el. kraftigt, väsentl. dial., Nya Pressen (Finnl.) 1894: 'slämma med stolklaffen' = no. *slemba*, da. dial. *slemme*, slå igen en dörr o. d.; möjl. besl. med slamra el. av detta oberoende ljudhärmande bildning.

2. **slämma**, (ä. nsv.), leva i sus o. dus, ruckla, se slam 2.

1. **slända**, enklare spinnredskap, i Sv. känt redan vid järnålderns början o. rätt allmänt i bruk ännu vid början av 1700-t., ä. nsv. *slende* o. 1580, *slända* 1628, fsv. *slænda*; jfr ä. nsv. *sland* Var. rer. 1538 (jämte *snall*) o. *slånd*, sv. dial. *slann*, jfr ä. nsv. *smör-slan*, smörtallrik Bröl.-besv. ihugk. (Hesselman Spr. o. st. 10: 288), o. uppländska **knäslann*, knäskål. Enl. den vanliga åsikten omställning av ett äldre **snälda*, **snald*, motsv. sv. dial. *snälla*, isl. *snælda*, no. *snelde*, av germ. **snæðliōn*, jämte sv. dial. *snåld*, *snåll*, *knäsnåld*, knäskål, ä. da. *snold*, no. *snaald* (= isl. *snældr*, nos, på ormar), av germ. **snæðla-* = ie. **snē-tl-*, instrumentalbildning till roten *(s)nē*, spinna

o. d., urspr.: vrida, i t. ex. lat. *nēmen*, grek. *néma*, vävnad, garn, i avljudsförh. till sno o. snöre; jfr parallellbildningen germ. **næþlō-* (i nål). Dock av Olson Appell. sbst. s. 233 med tvekan sammanfört med germ. **slindan*, låta glida (se under slinder o. slinta). — Analogt uppkommet är likabetyd. ty. *spindel*, av mhty. *spinle*, *l*-avledn. till roten i spinna. Jfr även sanskr. *tarkú-*, slända, o. grek. *átraktos* ds., till roten i lat. *torquēre*, vrida (se tare, durk 2 o. tortyr), om lat. *colus*, spinnrock, se hjul. — Om andra gamla namn på sländan se rock 2. — Jfr följ. o. under spinna.

2. **slända** (insekt), Linné 1740 (*trollslända*), Weste 1807, överförd anv. av föreg., med syftning på kroppsformen.

1. **slänga,** vb, fsv. *slængia*, slänga, slunga = isl. *sløngva* (o. *slyngja*), no. *slengja*, *sløngja*, da. *slænge*, lty. *slengen*, sydty. dial. *schlengen*, jfr fhty. *slangenti*, 'jactatus', av germ. **slangwian*, kausativum (el. iter.-intens.) till **slingwan* = slunga 1. — Deverbativ: släng, Asteropherus 1608: 'en släng af eñ karbaass', Gustaf II Adolf i likn. betyd.; annars ofta om 'slängar' av sjukdom o. d., 1679 osv.; plur. äldst *-iar*; till slänga som knäck till knäcka, ryck till rycka, smäll till smälla m. fl. Härtill det bokstavsrimmande få sig en släng av sleven, dvs. få vara med på ett hörn, t. ex. P. Læstadius 1830-t., Knorring 1845: 'får min lilla släng af slefven'. — Med avs. på betyd. 'göra undanflykter o. d.' jfr t. ex. Växiö domk. 1678: 'Han . . har lärt konsten att slängia sigh'. Till dylika uttr. hör väl adj. slängd (vard.), knepig, fiffig, även: driven, skicklig. — Jfr slang 2 o. följ.

2. **slänga** i flickslänga, t. ex. Onkel Adam 1857 = no. *slengja*, till slänga, gå o. driva = no. *slenga*, bildat av motsv. verb som slinka, slyna m. fl.; se särsk. slyna o. flicka.

sländra, finnl.: gå långsamt o. utan mål, driva omkring, t. ex. Tavaststjerna 1887 osv., i ä. nsv. t. ex. Kolmodin 1732, även i sv. dial. = no. *slentra*, da. *slentre*, lty. *slentern* (varifrån ordet möjl. delvis är lånat; jfr dock nedan), holl. *slenteren*; jfr senisl. *slentr* n., kringdrivande; besl. med el. avledn. av ä. nsv. *slänta*, slå dank, driva = no. *slenta*, da. dial. *slente*, ty. dial. *schlenzen*, av germ. **slantian*; med avljudsbildningarna no. *slantra* ~ sv. dial., no. *sluntra* osv.; besl. med slinta o. slant 1, 2, slanta; se d. o. ävensom förf. Ark. 14: 160, Olson Spr. o. st. 7: 77. — Med *nd* i lty. *slenderen*, ty. *schlendern* (jfr slentrian).

släp, se följ.

släpa = fsv. = da. *slæbe*, från mlty. *slépen* (jfr under underslev slutet) = fhty. *sleifen* (ty. *schleifen*, *-te*), av germ. **slaipian*, kausativum till slipa; alltså egentl.: låta glida. Avljudsform: **slipōn* = mlty. *slepen*, släpa, varav ty. *schleppen*; härtill även mlty. *slepe* (ty. *schleppe*), varifrån sv. släp (klädnings- o. d.), som alltså ej är fullt identiskt med vbsbst. släp (slit o. släp), till släpa. En mlty. biform till *slepe* är *slippe* (se slips).

släppa, fsv. *slæppa* = isl. *sleppa* (*-pt-*); kausativum till slippa (se d. o.); alltså: låta glida. Danskan har i stället det urspr. intrans. *slippe*.

slät, i ä. nsv. o. sv. dial. även *slätt*, fsv. *slæt(t)er*, slät, jämn, enkel, okonstlad, enfaldig, ringa, dålig = isl. *sléttr*, jämn, glatt m. m., da. *slet*, got. *slaíhts*, (fsax. *sliht*), mlty. *slecht*, *slicht*, fhty. *sleht* ds., i mlty. o. fhty. bl. a. även: vanlig, enfaldig (ty. *schlecht*, nu: dålig), eng. *slight* snarast från nord. (Ekwall Shaksp. s. 88); av germ. **slihta-*, glatt, participbildning (av samma slag som t. ex. rät) till germ. roten *slik*, glatt, i t. ex. isl. *slikisteinn*, bryne, no. *slikja*, vara glatt, glätta, ags. *slíc*, polersten, m. m., av ie. *slig* i t. ex. fslav. *slizŭkŭ*, hal o. d. Jfr likbetydande ie. *sli-* i slem, *slidh-* i släde, *slib-* i slipa. — Ur betydelsen 'jämn' utvecklade sig den av 'jämnstruken, enkel', jfr rätt o. slätt = ty. *schlecht und recht*; sedan (redan i fsv.) med tadlande bibetydelse: tarvlig, klen, dålig, jfr P. Lagerlöf: 'denna slätta Dicht', om sitt poem Elisandra, el. Karl XII:s omdöme om sig såsom 'een mycket slätt skrifvare', samt nsv. en slät figur; i ty. (med samma utveckling som *böse*, urspr. 'ringa, värdelös') alltså: moraliskt dålig.

En ursprungligare betyd. 'enkel o. d.' kvarlever i ty. *schlicht* (med *i* väl från vb. *schlichten* m. fl. ord). — Om växlingen *-t-* o. *-tt-* jfr rät. — Slätvar, Linné 1751, i Boh.-l.: *slätvarv* = da. *sletvar(re)*, jfr ty. *schlichtbutt*; i motsats till piggvar (se d. o.); jfr isl. *sandhverfa* i samma betyd.

släta, fsv. *slæt(t)a* = isl. *sléttа*, da. *slette*, motsv. mlty., ty. *schlichten* (= slikta), av germ. **slihtian*, avledn. av slät. En ljudlagsenlig fortsättning av detta **slihtian* skulle väl ha givit ett nord. **slīt(t)a*; de nord. formerna bero alltså på ny anslutning till grundordet (jfr rätta).

slätt, sbst., fsv. *slæt*, substantivering till fsv. adj. *slæt(t)er* (= slät), liksom sv. dial., fsv. *flat*, slätt, till flat. Med annan avledn.: isl. *sléttа* f., da. *slette*.

slö, under 1700-t. o. i dial. ej sällan *slög* (med mellan vokaler sekundärt utvecklat *g* såsom i t. ex. *snöga*), Bib. 1541: *slio* o. *sliö*, fsv. *slö*, av ä. *sliö*, *sliō(r)*, slö, svag, trög = isl. *sljór*, *slær*, no. *sljo*, *sljaa*, *slø* m. m., ä. da. *slev*, da. *sløv*, fsax. *slēo*, mlty. *slē*, fhty. *slēo*, ags. *slāw* (även: *slǣw*; eng. *slow*, långsam), av germ. **slaiwa-* (jfr lapska lånordet *slaive-*, *laivve*). De vanliga sammanställningarna med grek. *liarós*, ljum, blid (i så fall av **sliuəro-*), el. med lat. *lævus*, vänster, äro osäkra, kanske i sht den senare. — Slösäd innehåller adj. slö i betyd.: utan kärna, ej grobar, jfr t. ex. ä. nsv. *sliöhafra*, *slöhvete* I. Erici o. 1645. Likbetydande, men obesläktat är ä. nsv. adj. *slöd(h)*, t. ex. 1631, 1771, vartill ä. (n)sv. *slöd* m. m., slösäd, sv. dial. även *slyd*, *slödd* m. m. (av äldre **slyd*, Hesselman *i* o. *y* s. 48), germ. rot *sluð*, en utvidgning av *slu-*, med *m*-avledning i sv. dial. *slöm(säd)*, no. *sløyma*, växa hastigt upp i långa, mjuka strån (varom f. ö. under slumra; jfr de rotbesl. slöja o. slör 2).

slödder, t. ex. 1682, förr dessutom *slöder*, t. ex. Messenius 1611, Spegel 1685, Lind 1749 (jämte *slödder*); ofta även *sluder* t. ex. J. De la Gardie 1625, U. Hiärne 1680, *sludder* t. ex. C. Gyllenborg 1740, C. A. Ehrensvärd 1781, stundom *slydder* 1671, i ä. nsv. också: smuts, orenlighet, t. ex. Balck 1599: *slöder*; möjl. lån från lty., jfr holl. *slodder*, slarvig, oordentlig person, lty. *sludderen*, slänga hit o. dit, vara trög, hänga löst o. slappt, ty. *schlottern* ds., även-som sv. dial. *sludda*, vara sluskig; urspr.: vara slapp el. lös; se f. ö. sluddra, slör 1 o. under slösäd. — En stam *slus* ~ *slaus* med likn. betyd. ingår i slusk o. slösa.

[slög, sv. dial., skicklig, klok, se slöjd.]

slöja, Schroderus Com. 1640 (i sammans.), från ett ord motsv. mholl. *slōje*, släp. Därjämte: ä. nsv. *slöijer* Asteropherus 1609, *slöijare* Schroderus Os. 1635, fsv. *slöiere* = ä. da. *sløier*, da. *slør*, från det närbesläktade mlty. *slōier*, *sloier* m. m. = mhty. (från lty. lånade) *sloiger*, *slei(ge)r* m. m. (ty. *schleier*); till mholl. *slōien*, släpa (holl. *slooien*), av germ. **slaujan*. Mholl. *slōien* betyder även 'sova', jfr västflaml. *slooi*, slapp (da. *sløi*), o. ordet är alltså rotbesl. med slör 2 o. de under slösäd (slutet) anförda orden.

slöjd, numera: icke yrkesmässigt handarbete, särsk. i trä (i denna betyd. lånat i da. m. fl. språk); hos t. ex. Fryxell o. V. Rydberg även: industri, förr också: manufaktur, t. ex. *handel och slöjder* (ännu högtidl. o. poet.); fsv. *slöghþ* f., yrkesskicklighet, hantverksarbete, yrke, näringsfång (även om handel), konstarbete, konst m. m. = isl. *slégð*, slughet, list (eng. *sleight* från nord.), av urnord. **slōʒiþō-*. Avledn. av ä. nsv. *slög(h)*, händig, konstfärdig, skicklig (ännu Sahlstedt 1773; hos Weste 1807 o. Dalin 1853 med hänvisning till *händig*), sv. dial. *slög*, även: förståndig, slug, fsv. *slögher*, skicklig, kunnig, händig, konstmässig, jfr Örbystenen Uppl.: *sluiastr* = *slégjastr*, konstfärdigast (Bugge Runv. s. 53) = isl. *slégr*, slug, no. *sløg*, händig, klok, ä. da.: konstfärdig, da. dial. *sløw*, även: klok (eng. *sly* från nord. spr.); väl ett möjlighetsadj., germ. **slōʒia-*, till slå, alltså egentl.: som kan slå (hamra, smida o. d.) = no. *sløg*, som kan slås (om gräs); bildat som för 2 till fara, med samma växling av aktiv o. passiv betyd. som i

t. ex. isl. *næmr* (se angenäm); däremot säkerl. ej med den betyd.-utveckling, som föreligger i förslagen; jfr t. ex. A. Lindqvist Ark. 25: 280 f. — Leopold har *konstig och slöjdig* i betyd. 'konstförståndig'.

slöke, dialektisk beteckning för Angelica archangelica, kvanne, Rothoff 1762, motsv. no. *sløyk(ja)*, *sløkja* f., *sløkje* n., egentl. samma ord som no. *sløkja*, *sløkje*, ihålig stängel, ränna, (ä.) sv. dial. *slöka*, jfr Vgtl. fornm.-för. tidskr.: 'Slökor och Rännor' 1755, av **slauk-*, i avljudsförh. till fno. *slok* n., kvarnränna, no.: ds., stort tråg, sv. dial. *slåk*, stort tråg, av germ. **sluka-*, avljudsform till sluka (se f. ö. d. o.). Betyd.-analogier se under kvanne.

[slömsäd, sv. dial., slösäd, se slö slutet.]

1. **slör** (på kalkonens el. hönsens huvud), Weste 1807: *slöre*, av ett äldre **slödhre*, möjl., antingen med gammalt långt *ö*, till isl. (osv.) *sléða*, släpa (se närmare under sladd 3), eller med kort *ö* till germ. roten *sluþ*, vara el. hänga slapp el. lös, varom under slödder o. sluddra; i alla händelser: något släpande el. hängande.

2. **slör,** sjöt.: vind som är akterligare än tvärs, o. 1800 = no., da. *sløre*, jämte vb. slöra; väl från lty. el. holl., jfr holl. *sleuren*, släpa, lty. *slören*, gå o. släpa o. d., varav väl sv. dial. *slöra*, vara slarvig el. vårdslös, gå o. småpyssla, no. *sløra*, släpa efter sig, vara vårdslös o. d., ä. da. *slør(r)e*, driva omkring, till en *r*-bildning (jfr sluring) av germ. roten *slu*, varom under slösäd slutet; jfr utvidgningen *sluþ* i slödder osv.

slösa, Bib. 1541; förr med böjn. *slöser*, *slöste* (ännu o. 1700), jfr y. fsv. *slöseri*, skräp? 1509 (?), o. *silfslösare* Sdw. Tillägg s. 1293 = no.-da. *sløse* i samma betyd., da.: slarva, slå dank (slösa återges i da. med *ødsle*), no. *sløysa*, slösa, mlty. *slôsen* (lty. *slösen*), slå dank; jfr mlty. *slôse*, toffel; av germ. stammen **slaus-*; egentl.: vara vårdslös o. d., sedermera i sv. o. no. med särskild syftning på egodelar o. d.; avljudsform till slusk.

smack, nu: ett slags fiskefartyg, förr bl. a. om flatbottnade fartyg, använda i fjordar o. vid kusten; t. ex. Schroderus Lex. 1637: *smacka* = ä. da. *smak* (bojertsegel), da. *smacke*, från mlty. *smacke*, även: gaffelsegel (holl. *smak*, varav eng. *smack*, fra. *semaque* osv.); väl urspr. beteckning för själva seglet; jfr sv. dial. *smackeka*, eka med sprisegel, *smacksegel*, sprisegel.

smacka, 1641 (om en person som känner törst), Spegel 1685 osv., ä. nsv. även: smälla, knäppa, i dial. också: slå, kasta = no. *smakka*, slå, smälla (väl från sv., enl. Torp), da. dial. *smakke*, smacka, småröka (på en pipa), antagl. lån från lty. *smakken*, smacka o. d., i mlty.: slå, smälla = eng. dial. *smack*, smälla; en intensivbildning till ett germ. *smak-* (jfr ags. *smacian*, klappa, smälla, som möjl. dock är ett *smácian*, av **smaik-*, se smeka), kanske besl. med litau. *smagiù*, kastar, *smagóti*, piska; ytterst ljudhärmande. Jfr under smäcka samt smaska.

smak, fsv. *smaker* = no. *smak*, da. *smag*, från mlty. *smak* m., *smake* m., f. = ffris. *smaka* m., fhty. *gismahho* m., *gismah*; med *kk* i nisl. *smekkr*, fhty. *smac(h)* (ty. *geschmack*), ags. *smæcc* (eng. *smack*) osv., jämte vb. smaka = fsv., no. = da. *smage*, mlty., meng. *smaken*, av germ. **smakōn* jämte **smakkian* i mlty., fhty. *smecken* (ty. *schmecken*), smaka, ags. *smæccan* (jfr eng. sbst. *smatch*, smak), till ie. *smag-* i litau. *smaguriaĩ* plur., läckerbit, *smaguris*, läckergom. Antagl. till en rot med konkretare betyd.: sinnesförnimmelserna uttrycktes äldst med ord, som egentl. betecknade orsaken till el. medlet för desamma; jfr, i fråga om smak, t. ex. lat. *sapor* till *sapa*, saft, el. grek. *khylós*, *khymós*, dels 'saft' o. dels 'smak'; se även under bitter, frysa, ryka, stinka, smärta. — I ä. sv. även i plur. (*smakar*), t. ex. Dalins Arg. — I betyd. av 'estetiskt omdöme' i sv. o. 1750 (tidigare Frese 1726, enstaka), t. ex. O. v. Dalin, Tessin, jfr Bergklint 1781: 'En slags blandning af Omdömesgåfva och känsla är .. det, som kallas Smak', motsv. da. *smag* vid ungef. samma tid

och i samma anv., liksom ty. *geschmack* efter fra. *goût*. Jfr Mjöberg Stilstud. i Tegnérs ungd.-diktn. s. 24 n. 5.

smal = fsv.; smal, tunn(?) = senisl. *smalr*, liten, ä. da. *smal*, liten, knapp, da.: smal, got. *smals*, liten, ringa, fsax., mlty., fhty. *smal* (ty. *schmal*), ags. *smœl*, liten, smal (eng. *small*, liten), av germ. **smala-*, egentl.: liten, jfr sv. dial. *smale*, småboskap, får o. getter = isl. *smali*, även om stor boskap, jfr fhty. *smalanoz*, *smalaz vihu* (med ungef. samma betyd.-utveckling som i fä). Betyd. 'smal' har väl i de nord. spr. kommit från lty. Till roten (*s*)*mel*, krossa o. d. (se smula, mala), vartill fslav. *malŭ*, liten (av **mōlo-*). — Utvidgad ie. rotform: *smelk*: lett. *smalks*, tunn, fin, litau. *smulkùs*, fin, mhty. *smelhe*, ringa, smal; jfr *melk* under Maljen o. moln. — Betyd. 'liten, obetydlig' ingår i uttr. en smal sak, ett smalt göra. — Härtill ty. *schmählen*, skymfa, mlty. *smelen*, varav fsv. *smœla*, ä. nsv. *smäla*; med samma betydelseutveckling som i ty. *schmähen* o. sv. smäda. — Om ett säkert inhemskt ord för 'smal' se under Mjö-.

[smale, sv. dial., småboskap, får o. getter, se föreg.]

smalt, koboltglas, 1795, även om den därav beredda färgen (smalts), t. ex. 1834 = da. *smalt(e)*, smalts (jfr följ.), från ty. *schmalte* ds., av ital. *smalto* (motsv. fra. *émail* = emalj), från germ. spr., jfr lty. *smalte*, emalj, fht. *smelzi*, osv., till smälta. Jfr följ.

smalts, i sht om blå färg, beredd av pulveriserad o. slammad smalt (som även användes till blå emalj), Wallerius 1747, jfr 1590: *smalts* (jämte *smelts*), emalj; i da. *smalt(e)* (se smalt); från ty., jfr ä. ty. *schmelzblau* ds., fhty. *smelzi*, emalj, till smälta. *Smalz* är en inhemsk tysk form, medan det etymol. identiska o. urspr. även germanska smalt synes vara lånat till ty. från ital. — Jfr ty. *schmalz*, smält fett, varav ä. nsv. *smaltz* I. Erici o. 1645.

smaragd = fsv., da. = isl. *smaragdr*, mlty. *smaragde*, *smaragt*, ty., eng. *smaragd*, ytterst av grek. *smáragdos*, *máragdos*, jfr prakr. *maragada-*, sanskr. *marak(a)tam*, semit. **bāragt*, hebr. *bāreqet* (: *bāraq*, lysa). Lewy Die semit. Fremdw. im Griech. s. 57. — Från härav uppkomna romanska former härrör ytterst ä. nsv. *smarald* t. ex. 1567, jfr mlat. *smaraldus*, ital. *smeraldo*, span. *esmeralda* (se Esmeralda), fra. *émeraude* (eng. *emerald* från ffra.).

smart, Soc. demokr. 1892 (om en affärsman), av eng. *smart*, knivig, skicklig, fin, nätt (jfr under smärt), flink, skarp, stickande, av ags. *smeart*, smärtsam, avljudsform till smärta.

smaska, äta med smackande ljud, Lind 1749: *smaskning*, Thorild; även: slå, smälla, Blanche 1845: *smaskade fast* (jfr Keder: *smisk smask*, smäll; se smiska), i dial. också: smällkyssa = no. *smaska*, krossa, da. *smaske*, smaska, även: kyssa (eng. *smash*, krossa, från nord. spr.); jfr sv. dial. *smatta*, slå (no. *smatta*, smaska, da. *smatte*, ty. *schmatzen*) o. smattra; ljudhärmande bildningar, som dock möjl. utgå från en gemensam grundrot; smaska skulle kunna förutsätta ett **smatska*, såsom kanske daska ett **datska* = ty. *datschen*. Jfr smiska o. under smacka.

smatt, liten trång plats, smutt, Johansson Hom. Odyss. 1845, ung avljudsbildning till smutt av samma slag som ipf. *smatt* (t. ex. Dahlstierna: 'ned i buskan smatt') till vb. smutta i betyd. '(obemärkt) kila (i väg)'.

smattra, Linné 1751 (om grodor), Kalm 1756 (om ekorrar), Bellman 1769: 'smattra som kulor i krig' = no. *smattra* ds., da. *smadre*, slå sönder, meng. *smateren*, larma, pladdra (eng. *smatter*, pladdra), besl. med mhty. *smetern*, slamra, prata (ty. *schmettern*, slunga el. falla med brak, smattra, *zerschmettern*, krossa); med *-dd-*: lty. *smaddern*, plaska; ljudhärmande liksom smaska. I fråga om växlingen av *-dd-* o. *-tt-* jfr det likaledes ljudhärmande pladdra.

smed, fsv. *smedher*, äldre: *smiþer*, arbetare i trä el. metall (jfr *trœsmidher*, snickare), i sht. smed = isl. *smiðr*, hantverkare, smed (jfr även *ljóðasmiðr*, skald; se poet), da. *smed*, fsax. *smidos* plur. (Wadstein Kl. asächs. Sprachdenkm. s. 68. 5), mlty. *smit*, *smet*, fhty.

smid (*-t*) (ty. *schmied*), ags. *smið* (eng. *smith*), av germ. **smiþu-*, **smiðu-*, bildning på ie. *-tu* till roten *smi* i grek. *smílē*, kniv, *sminýē*, hacka; med växelformen got. *aiza-smiþa*, smed; variantrot till *mi* i t. ex. mejsel (jfr mes 3, meta); alltså ett samgermanskt ord för 'metall- el. träarbetare o. d.'. Om denna rot *smi*, såsom stundom antages, är identisk med (*s*)*mi*, gnida el. riva sönder, som omtalas t. ex. under smäcker, synes ganska ovisst. En gemensam ieur. beteckning saknas, vilket väl med M. Much sammanhänger därmed, att den första bearbetningen med den äldsta metallen, kopparen, skedde icke medelst smidande utan genom smältning o. gjutning. Smeden o. hans yrke omnämnas annars i berättelser o. sagor från den gråaste forntid, t. ex. Tubalkain ('som var en mästare i allahanda kopparoch järnverk', 1 Mos. 4: 22), Rigvedas Tvashtā, grekernas Hephaistos o. Daidalos, romarnas Vulcanus o. Mamurius (i den gamla carmen saliare), germanernas Wieland (isl. Volundr) osv., av vilka sagor somliga på grund av inbördes överensstämmelser av vissa forskare förmodats ega indoeuropeiskt ursprung. — Betr. isl. *ljóðasmiðr*, skald, se under poet. — Om ett annat ungef. likbetyd. ord se fabrik. — Sedan länge använt som förnamn (egentl. tillnamn; dock utdött i nsv.), t. ex. fsv. *Smiþ(er)*, isl.-fno. *Smiðr*; o. i de germ. spr. (dock åtm. numera ej i sv.) i familjen. varifrån de från ty. o. eng. lånade Schmidt, Schmitt, Smidt, Smith, Smitt; jfr lat. *Fabricius*, ir. *Gobanus* (till *goba*, smed). De sv. Smedberg, Smedmark, Smedström osv. utgå väl i regel från ortn. på Smed-. — Vidare vanligt i ortn., särsk. Sme(d)sta, fsv. *Smithastom* m. m. (till yrkes- el. personnamnet?). I Smedby, fsv. *Smidhaby*, ingår snarast plur. av smed, varom se forf. Ortn. på *-by* s. 73. — Envar sin egen lyckas smed, fsv. *hvar man ær sin eghin smidh*, motsv. i da., ty., holl., eng. m. fl. spr., ytterst från lat., jfr Sallustius '(Res docuit, id verum esse . .) fabrum esse quemque fortunæ suæ', citat från Appius († 278 f. Kr.), alltså ett talesätt med urgamla anor. — Jfr f. ö. klensmed, smedja, smide.

Smed- i namn, se föreg.

smedja, fsv. *smiþia* = isl. *smiðja*, da. *smedje*, mlty. *smede* (jfr Tersmeden), fhty. *smidda*, *smitta* (ty. *schmiede*, dial. *schmitte*), ags. *smiððe* (eng. *smithy*), av germ. **smiþjōn*, till roten i smed.

smeka, fsv. *smēkia*, smeka, ställa sig in, smickra = no. *smeikja*, även: stryka (med lien), ä. da. *smege*, smickra = (o. snarast lån från) mlty. *smēken*, smickra = fhty. *schmeichen* ds. (med *l*-avledn.: ty. *schmeicheln* ds.; i dial. även: smeka), av germ. **smaikian*, egentl.: stryka, i avljudsförh. till smickra; jfr även smink, smiska, smäcka. Parallellrot: *smit* i smeta, smita. Väl utvidgningar av en grundrot *smi* (se smed). — Under särsk. första hälften av 1800-t. även ett yngre ipf. *smekade*, t. ex. Rydqvist (dubbelformer) o. (väl) regelbundet hos S. Knorring o. E. Carlén; jfr Lidner Mess.: *smekad*. Då samtliga dessa förf. äro bördiga från västra Sv. (Göteborg, Vgtl. o. Boh.-l.), får böjningen sannol. betraktas som väsentl. västsvensk; dock efter I konj. även hos Spegel, Geijer, Atterbom. — Härtill deverb. nsv. smek n., jfr fhty. *smeich* m. ds., ävensom fsv. *smēker* m. som tillnamn t. ex. *Magnus Smek*, om konung Magnus Eriksson, egentl.: smeksam, inställsam person (enl. O. Petri Kr.: 'ther aff at han läät så bedragha sich (av konung Waldemar), bleeff han kallat Smeeck'), nsv. *smeker* (Dalin 1853, anfört som 'fam.') = nisl. *smeikr*, no. *smeik*.

[Smesta, ortn., se smed slutet.]

smeta, fsv. *smēta*, av ä. *smita*, smeta, stryka, slå = nisl. *smita*, tränga igenom (om olja), no. *smīta*, smörja tunt, smyga sig bort, avljudsform till smita (se närmare d. o.).

smickra, ä. nsv. även *smekra*, fsv. *smik(k)ra*, även *-e-* = da. *smigre*, ä. da. även: *smegre*, *r*-avledn. av no. *smīka* (yngre utveckling: *smēka* Östl.), stryka, glätta, avljudsform till no. *smīkja* (*seg inn*), ställa sig in, o. till germ. **smaikian* = smeka. — Härtill: smicker n., ä. nsv. ofta *sme(c)ker*, fsv. *smiker* m., smek, smicker = da. *smiger* n. Den

ljudlagsenliga utvecklingen av fsv. *smiker* hade givit *sme(c)ker*; nsv. *smicker* beror på inverkan från verbet. Smicker är sålunda bildat av smickra såsom t. ex. glitter, joller, klander, skimmer (från ty.), sladder av motsv. verb glittra osv. med suffixalt *-ra*.

smida, fsv. *smīþa* (ipf. *-adhe* o. *-dde*) = isl. *smíða* (ipf. *-að-*), även om trä o. kläder, da. *smede* (med *e* från sbst. *smed*); avljudsform till got. *gasmiþôn*, fsax. *smithôn* (säkert belagt), fhty. *smidôn* (ty. *schmieden*), ags. *smiðian* osv.; se smed; jfr följ. o. smidig. — Smida medan järnet är varmt, motsv. i t. ex. da., ty., eng., fra., ital., magyar. — Smida ränker o. d., motsv. i da., efter motsv. ty. uttr. Jfr isl. *smíða sér ráð*, finna utväg.

smide, fsv. *smīdhe* = isl. *smiði*, mlty. *smîdi*, fhty. *gismîdi* (ty. *geschmeide*), av germ. **smiþia-* n.; jfr isl. *smið* o. fhty. *smîda* f.; se föreg. — I fsv. o. isl. även 'smycke o. d.', varefter V. Rydberg i samma anv.

smidig, 1536: *smidug* i betyd. 'mjuk' 1626, om guld = da. *smidig*, från mlty. *smîdich* = mhty. *gesmîdec* (ty. *geschmeidig*), till föreg.; alltså egentl. (såsom ännu i förb. smidigt järn): lätt att bearbeta el. smida.

smila, Stiernhielm Cup., Lucidor osv. i betyd. 'småle', såsom ännu lokalt o. i vissa dial. utan bibetyd. av inställsamhet el. falskhet = no. *smila*, da. *smile*, småle, lty. *smîlen*, meng. *smilen* (eng. *smile*); en säkerl. inhemskt nord. *l*-utvidgning av roten (*s*)*mi* i sanskr. *smáyatē*, ler, *smaẏam*, förvåning, grek. *meid(i)áō*, (jag) ler, lat. *mīrus*, underbar (med *r*-avledn.; se under spegel slutet), fslav. *smějǫ se*, ler, osv.; jfr under smäre. — Avledn.: sv. dial. *smillra*, småle, mysa, *smilsk*, inställsam, falsk.

smink, Runius o. 1697, jfr ä. nsv. *sminckeri*, t. ex. U. Hiärne = da. *sminke*, från ty. *schminke*, ä. ty. *schmink*, på 1400-t. även *smi(c)ke* = öfris. *sminke*, även: fet gyttja. Enl. somliga till germ. roten *smik*, stryka, i smeka osv.; jfr ä. ty. *schminke*, *schmicke*, piskslag. Kanske dock snarare med Schlutter m. fl. ombildning av mlat. *smigma*, salva, av grek. *smēgma*, till *smēkhō*, gnider, vilket i alla händelser vore, om också avlägset, besläktat (se smita). — Ordet uppträder i ty. först på 1400-t., men saken var bland germanerna känd långt tidigare, liksom f. ö. redan hos antikens folk o. dessutom, väl sedan äldsta tider, i bruk hos de ryska bönderna. — I eng. i stället *paint*, *rouge* m. m., i fra. det etymologiskt oklara *fard*. — Sminkrot, Lithospermum arvense, 1716 osv., motsv. ä. ty. *schminkwurtz*, ty. *bauernschmink*. Dess rödaktiga rot har använts till sminkning; därför även kallad *horleta* t. ex. Franckenius, O. Rudbeck, till fsv. *lit-*, färg(a), se -lett.

smiska, slå med flata handen, 1769. Knappast, såsom antagits, samma ord som sv. smiska, smila, vara inställsam, Fröding, S. Lagerlöf (väl danismer liksom Sturzen-Beckers *smiskig*) = da. *smiske*, smila, småle, i ä. da.: ge tecken med ögonen, väl egentl.: ställa sig in; i så fall med gemensam grundbetyd. av 'stryka (svagt)' o. besl. med smeka, smickra, egentl.: stryka, o. ä. nsv., sv. dial. *smicka*, smälla; alltså av **smikska* el. (enl. Falk-Torp) **smeikska* (jfr till formutvecklingen under slisk). Smiska i betyd. 'slå' är i stället en (diminutivisk) avljudsbildning till smaska (av samma slag som t. ex. klicka till lty. *klacken*, ty. *flimmern* till *flamme(r)n* osv., se klick 1, 2), jfr även sv. dial. *smuska* ds.; el., föga troligt, av **smitska* till smita. — Härtill smisk i få smisk osv., Dalin Arg.: *wankar smisk*; jfr Keder († 1735): 'får smisk ,smask på sin truth' (Hanselli 10: 369); se under det fullt analoga stryk.

smita, Rådstur. prot. 1644: 'smet barnet . . thuert öfuer näsan' (om ett slag med en 'brännastake'); i betyd. smyga sig bort' redan i G. I:s reg. (jfr nedan); knappast i fsv., vars *smita* sannol. har kort vokal (= smeta) = no. *smīta* (ipf. *smeit*), bestryka, smörja, refl.: smyga sig bort, da. *smide*, slå, slunga, smörja, got. *bismeitan* (dvs. *-ī-*), bestryka, mlty. *smîten*, kasta, slå, fhty. *smîzan*, slå, smörja, stryka (ty. *schmeissen*, slå, kasta), ags. *smîtan*, smörja (eng. *smite*, slå), av germ. **smītan*, st.

vb, i avljudsförh. till smeta (av *smīta*). Betyd.-utvecklingen till 'smyga sig bort, in' (t. ex. Wennerberg Glunt.: 'Han smet in på Bleket') finns även i no. *smīta* (jfr ovan). Avlägset besl. äro väl grek. *smēn*, *smēkhein*, gnida, sönderriva (jfr under sminк), som anses utgå från en rot *smēi*; dock kunna här även parallellrötter föreligga. Jfr smitta. — Härtill sbst. smita, vulg., i t. ex. *en hel smita*, med samma betyd.-utveckling som i sbst. smocka ~ vb. smocka till.

Smitt, Smith, familjen., se smed.

smitta = fsv.: fläck, sjukdomsämne = da. *smitte*, smitta, i ä. da. även: fläck, från mlty. *smitte*, *smette*, smutsfläck, klister = mhty. *smitze*, slag, fläck (ty. *schmitz(e)*), ags. *smitta*, fläck; bildat till vb. smitta = ä. nsv. (t. ex. Stiernhielm), fsv.: fläcka, besmitta = da. *smitte*, från mlty. *smitten*, smutsa ned, stryka på = mhty. *smitzen*, även: piska, slå, ags. *smittian*, fläcka, besudla o. d., intensivbildning till smita.

smocka (vulg.), i uttr. smocka till, Fädernesl. 1900, väl ung avljudsbildning till sv. dial. *smicka* (se smiska) o. smacka (i betyd. 'slå'); jfr även smäcka. — Härtill sbst. smocka, slag för örat o. d., V. Bergdahl i GHT 1905; även: hög, hop o. d., Almqvist 1842: 'en ansenlig, en skön smocka', Nyblæus 1874: 'småckor och fläckar', det senare med samma betyd.-utveckling som i sbst. smita till vb. smita.

smoking, 1890-t., egentl.: rökjacka, till eng. *smoke*, röka, av ags. *smocian*, jfr ags. *smoca*, rök (eng. *smoke*), av germ. **smuk-*; jämte **smeuk-* i ags. *smēocan* st. vb, ryka, o. **smauk-* i ags. *smiecan*, röka, ryka, mlty. *smōken* (varav da. *smøge*), ags. *smiec* (av **smauki-*), rök, mlty. *smōk*, ty. *schmauch*; urbesl. med grek. *smýkhein*, förbränna vid långsam eld. Plagget begagnades i England urspr. en stund efter middagen till rökjacka för att skydda frackarna mot röklukten. Lär i England, åtminstone numera, i stället benämnas *dinner-jacket*; se Spr. o. st. 15: 69.

smolk, Schroderus Com. 1640: *smolck och slybbe*, med *k*-avledn. till *smol*, *smul* (se smul, smula); jfr fnask: fnas osv. På grund av den utvidgade roten *smelk* i mhty. *smalhe*, fin, smal osv. (se smal), kunde dock även tänkas, att smolk utginge från ett ie. **smḷk-nó-* (förf. Ark. 7: 14, 142); i alla händelser besl. med smul.

smorläder, 1741: *smoortläder*, 1826: *Smordt- och Passerläder*, Weste 1807: *smord-*; sannol. helt enkelt 'smort läder' till smörja, med senare anslutning' (under 1800-t.) till den vanliga sammans.-typen med »stammen» i första led. Dock av Noreen V. spr. 3: 105 med tvekan tolkat som innehållande ett fsv sbst. **smurþer*, fett, avljudsform till got. *smairþr* (se smör o. smörja); osannolikt.

smuggla, Runeberg 1834, Wadman 1835, E. Carlén = da. *smugle*, från lty. *smuggeln* (varav ty. *schmuggeln*, eng. *smuggle*), till roten i smyga. — Till en germ. växelform *smuk* höra holl. *smokkelen* ds., no. *smokla*, lura, hålla sig dold.

1. **smul,** adj. i smult vatten, 1803, Naut. ordb. 1840, E. Carlén Köpm. 1860 (*smulare vatten* Runeberg), o. i smul sjö = da. *smul* i *smult vande*; egentl. **smult*, vars *t* i förb. med vatten (osv.) uppfattades som neutralmärke, motsv. ags. *smolt*, *smylte*, lugn, om sjön, holl. dial. *smout* ds., besl. med fsv. *smultna*, bliva lugn, sv. dial. *smylt(n)a* ds., ä. da. *smulte*, vara lugn; se f. ö. smälta o. smultron. Knappast, såsom även antagits, från eng. *smooth water* med *l* från smal(t vatten).

2. **smul,** sbst., Arvidi 1651: *smol*, annars ett 1800-tals ord = da. *smul*, no. *smol*; till roten (*s*)*mel*, krossa, mala; jfr mlty. *mol*, ags. *myl*, damm o. d., samt följ.

smula, sbst. = fsv., no. = da. *smule*; jfr isl. *moli* m.; till roten (*s*)*mel*, krossa, mala; se f. ö. mala. — Härtill vb. smula = da. *smule*, no. *smola*, mlty. *smole*, jfr isl. *mola* ds., ävensom smal.

smulgråt, Spegel 1685, jfr ä. da. *smulegræder*; sannol. en efterbildning av ä. fra. *pleurepain* 1579 osv., till *pleurer*, gråta, o. *pain*, bröd, alltså en som gråter över brödsmulorna som gå åt.

En liknande bildning är ä. sv. *masgråt*, vars första led tolkats på olika sätt. — Jfr Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 161.

1. **smult**, isterfett, Broocman 1736 = no.-da. *smult* (i da. *svinefedt*), no., ags. *smolt*, av germ. **smulta-*, avljudsform till mlty. *smalt* = fhty. *smalz*, (smält) fett (ty. *schmalz*), av **smalta-*; till smälta.

2. **smult** (i förb. med vatten), se smul 1.

smultron, Var. rer. 1538, Franckenius 1659 osv. (Lex. Linc. 1640: *smultran*) = fsv. i *smultronagræs* o. 1400. Kanske snarast, med förf. Ark. 7: 7, egentl. neutr. plur. svag form av sv. dial. adj. *smulter*, lös (oljig, fet, om frukt), lättsmält, upptinad = grek. *bladarós*, mjuk, slapp (närmast av *mlad-*), av ie. *(s)mld(ə)ro-*; *r*-avledn. till smälta. Annorlunda om bildningssättet Kock Sv. ljudhist. 4: 345: urnord. plur. neutr. *-anu*. Enl. Wessén Germ. *n*-dekl. s. 62 är däremot *-on* i detta ord analogiskt inkommet efter en grupp denominativa bärnamn på *-on* (hallon, lingon osv., med omljudd pluralform av *-an*, jfr t. ex. isl. *akran*, ollon). Wesséns antagande, att *r*-et i smultron inkommit från plur. till ett fsv. **smulta*, är mindre sannolikt. Däremot har *-ron* i smultron säkerl. föranlett ombildningen *hjorton* (sv. dial.) till hjortron. I dial. även *smult(er)bär*, *smältebär*. Jfr det besl. sv. dial. *multer*, hjortron, under multna; ävensom betr. *-on* under nypon o. ollon. — Ordet smultron har undanträngt det gamla germ. namnet 'jordbär': sv. dial. *jordbär*, fsv. *iordhbær*, no. o. da. *jordbær*, fhty. *ertberi* (ty. *erdbeere*), ags. *eorðber(i)ge* (i eng. däremot *strawberry*); jfr holl. *aardbezie*; alltså: bär som växa nära jordytan.

smussla, 1647: 'smuslatått sigh .. peningerna' (Ångermanl.), Dagl. Alleh. 1771: 'smussla bort hela saken': kunde, med Noreen V. spr. 3: 289, tänkas vara ett **smuttla*, till likabetyd. ä. nsv. *smutla* (se smutta slutet) som t. ex. vassle till vatten; jfr även ä. nsv. *mussla*, smussla, smyga, t. ex. P. Erici 1582, tala i smyg, fingra, sv. dial. *mussla sko* o. *smussla sko*, en lek, **mussla*, arbeta långsamt, no. *musla* ds., pilla, no. *mutla*, samt de under smutt anförda orden för 'smula, grand'. Möjl. delvis från urspr. icke samhöriga ordstammar.

smuts, 1728 = da. *smuds*, från ty. *schmutz*, av mhty. *smuz*, motsv. eng. *smut*, jfr meng. *smotten*, *smuteren*, smutsa, ävensom, med *-dd-*, mlty. *smudden*, smutsa, holl. *smodderen*, ty. *schmuddeln*, meng. *smudderen*; iterativ- el. intensivbildningar med inom dylika slags ordgrupper vanlig formväxling (ord med *l-* o. *r*-avledn. o. med förlängning av stamkonsonanten ävensom växling av media o. tenuis), jfr t. ex. under de möjl. besl. modd o. mudder.

smutt, litet trångt (mellan)rum 1760, F. Månsson 1916: 'smuttarna och hålen'; hos Bureus Saml. o. 1600 i betyd. 'smula, grand', Modée Fru Rangsj.: *smutter*, småbitar = no. i den första betyd. (även: *smott*, *smotta*), da. *smutte*, smygväg. Sannol. två ord, så att smutt i betyd. 'litet rum' o. smutta, (obemärkt) kila = no.-da. *smutte*, äro besl. med no. *(s)mȳta*, smyga, dölja, *smota* (*muta*), till germ. *smut-*, växelform till *smug* i smyga; medan däremot ä. nsv. smutt i betyd. 'smula, grand' möjl. hör samman med no. *mutt*, fnask, grand, jfr även sv. dial. *måd* (*möd*) ds. = y. fno. *moð* ds. (se under mott). — Jfr smatt.

smutta, Linné o. 1750: 'fyllhunden super alltid litet i sänder och smuttar i glaset', Bellman: 'Sup, drick och smutta'; tidigare *småtta* 1748, *smotta* Arvidi (det senare dock osäkert till betyd.); till föreg. i betyd. 'fnask, grand, smula'. — Sbst. *smutt*, liten klunk, t. ex. 1840-t., är väl snarast deverbativt. Förr även som beteckning för en (viss) sup (i ordningen), som efterföljdes av de s. k. 'smuttens ungar'. — Närmast till *smutt* i betyd. 'litet rum' hör väl det nu föga br. *smutta*, (särsk. mera obemärkt) kila o. d., vartill det nybildade ipf. *smatt*, redan 1773: *smatt sig ut*, GHT 1893: 'genom klungan jag smatt', Knöppel 1912: 'smatt upp som en raket'. Samma verb är också *smutta* i den nu obr. betyd. 'smussla' (t. ex.

Spegel 1712); jfr smussla. Om möjligheten att etymologiskt skilja detta *smutta* från ovan behandlade se under smutt.

smycka, P. Svart 1558 o. därefter vanligt; jfr L. Petri: *smucka* = da. *smykke*, från mlty. *smucken* = mhty. *smücken* (ty. *schmücken*); snarast avledn. av lty. adj. *smuk* (*-ck*), prydlig, böjlig (varav da. *smuk*, vacker, o. ä. nsv. *smuck* 1570-t., vanligt under 1600-t.) = ty. *schmuck*, el. av mlty. sbst. *smuk* (*-ck*), smycke = ty. *schmuck* ds., i mhty. (*smuc*, *-ck*): omfamning, smygande intill, av germ. **smukka-*, av ä. **smuɣna-*, till smyga; alltså egentl.: böjlig(t), smidig(t), det som liksom smyger sig på (kedjor, armringar o. d.). Sålunda nära besl., men ej säkert formellt identiskt med mlty. *smucken*, smyga, smyga sig till, mhty. *smucken*, *smücken*, smyga el. trycka sig till, även refl., vilket snarast är en av smycka oberoende intensivbildning till smyga (liksom bocka till buga, doppa till duva 2 osv.). — Härtill: smycke, G. I:s reg. 1558: *smycker* plur. = da. *smykke*; i anslutning till vb. smycka ombildat av det nyss nämnda mlty. *smuk*, ty. *schmuck*, smycke.

smyga, fsv. *smūggha*, *smiūgha* (med *ū* i infin. från den *i*-omljudda presensformen *smūgher*), st. vb. = isl. *smjúga*, ä. da. *smyge* (i nda. i stället: *snige*, *liste* m. m.), motsv. fris. *smūgen*, mhty. *smiegen* (ty. *schmiegen*), ags. *smúgan*; ej i got.); av germ. **smeuɣan*, **smūɣan*; jfr, med *k* i stammen, mholl. *smûken*, krypa, no. *smokla*, lura m. m. (se under smuggla), mlty., mhty. *smucken*, smyga (om vilket senare ord se under smycka); med utomgerm. motsvarigheter till ieur. rötter *smuk* i fslav. *smykati sę*, smyga, litau. *smaukti*, smyga bort, m. m., o. *smug* el. *smugh* i lett. *smaugs*, smal, m. fl., väl också (med Fick[4] 1: 576 m. fl.) grek. *mýkhos*, vrå, smyghål m. m. — Härtill bl. a.: sv. dial. *smuga*, smal gång, fsv. *smugha*, smyghål = isl. *smuga*. — Kausativum: germ. **smauɣian* = sv. dial. *smöja*, sticka el. träda in, t. ex. om lyckor el. garn, **smöga sig*, ställa sig in, fsv. *smöghia sik*, slinka, glida, isl. *smeygja* o. no. *smoygja*, draga (kläder) av el. på, da. *smøge* ds.; bildat som flöja till flyga, nöta till njuta, fsv. *þröta* till tryta, töja till germ. **teuhan* osv. (somliga utan kausativ betyd.). Härtill *l*-avledn. sv. dial. **smögla sig bort*, smyga sig bort. — Se f. ö. smuggla, smutt o. smycka.

[smylt(n)a, sv. dial., bliva lugn, se smul 1.]

små, nu blott i neutr. *smått* som plur. till liten o. i sammans.; i ä. sv. o. dial. även i uttr. såsom t. ex. *sillen* (kollekt.) *är små*, jfr lagspråkets *små oduglig skog* BB, fsv. *smā(r)*, liten, ringa, fin = isl. *smár*, da. *smaa*, av germ. **smēha-*; jämte **smēhia-* i fhty. *smâhi*, jfr mlty. *smâ-*, till ie. *smēk-*, *smak-*, enl. somliga besl. med mager utan *s* o. med grammatisk växling (*h* ~ *ɣ*). Se f. ö. försmå, Småland, småle, småningom, småtting, smäda, smäkta, smälek, ävensom under det dock ej säkert besl. smäcker. — Små grytor ha också öron, se öra. — Små tjuvar hänger man, de stora låter man gå, motsv. i da., jfr Grubb 1678: 'Små tiufwar hängias opp, för dhe stoora taar man Hatten aff', 'Små tiufwar hängias i Galgan, dhe stoora i Gullkädior', Törning 1677: 'Store tiufwen slipper, dhen lille gåår til hängieby', ävensom t. ex. P. Månsson s. 711: 'offte gripe the store röffwerene och tiuffwerne the små tiuffwerne och them vphengie vten miskundh'; motsv. (ä.) ty. *kleine dieb henkt man, grosse dieb verschenkt man, reiche dieb hengt man in gulden ketten, arme in eisen* osv. (andra varianter Grimms Wb. u. *dieb*).

Småland, fsv. *Smāland* VGL I, egentl. en kollektivbeteckning för de genom obygder avskilda små landskap o. härad söder om Väster- o. Östergötland, som ännu icke sammanslutit sig till något större landskapsförbund. — Avledn. *smālœndingiar*, smålänningar, uppträder redan i Upplandslagen.

småle, Schroderus Com. 1640: *små lee*, ett slags diminutivum till le i den äldre betyd. 'skratta'; jfr ty. diminutivbildningen *lächeln* till det med le etymol. identiska lachen. Da. har istället *smile* (= smila).

småningom, Helsingius 1587 osv., ofta med prep. *i* (ännu hos Leopold), även: *småningon* 1597, (*i*) *småningen*, vanligt o. ännu hos Crusenstolpe, (*i*) *småningen(s)*, *i småningh*, stundom även *småningom* = no. *smaaningom*, adverbbildning, med utseende av dat. plur., till små, snarast efter mönster av t. ex. fsv. *ströningum*, strövis, *flykningom*, flockvis o. d., möjl. med dissimilatoriskt *n* för *m* av ett **småmingom*, utgående från fsv. adv. *smām*, småningom, som egentl. är dat. plur. till små. Se Noreen Sv. etym. s. 5.

småtting, ungt ord, Sehlstedt osv., ännu ej hos Dalin 1853. Enligt Tamm Avledn. hos sv. subst. s. 56 skulle ordet egentl. innehålla neutr. plur. till ting, sammansatt med små-, vars *å* förkortats framför förlängt *t*; alltså egentl.: små tingestar, använt om barn, sedan med förändring av kollektiv betyd. till individuell o. av neutralt till maskulint kön. På grund av ordets sena uppträdande är det emellertid sannolikast en avledning av *smått*, substantiverad användning av neutr. till små, jfr *småttet* i betyd. 'småbarnen' 1852 (kanske dock tillfällig skämtsam bildning), även som *småtter*, smulor, Serenius 1734, o. sv. dial. *småtteri*, småsaker o. d. = da. *smaatteri*. — En parallellbildning (direkt till små) är *småting*, t. ex. Onkel Adam Olga 1850: 'ett allrasomsötaste småting af hundnatur'.

smäcka, vard., slå, smälla, Hallman 1776: 'smäkte dig på din svampiga nos', hos Weste 1807 beteckn. som 'fam.' = da. *smække*; att sammanhålla med (men knappast med *a*-omljud o. sålunda etymol. identiskt med) sv. dial., ä. nsv. *smicka*, no. *smikka*, ty. dial. *schmicken* o. med sv. dial. *smacka*, slänga, mlty. *smacken*, bl. a.: slå, osv. (se smacka); kanske snarast (liksom väl också smocka) jämförelsevis unga avljudsbildningar med i ord från denna sfär vanlig formväxling. — Härtill sbst. smäck, smäll, t. ex. fru Lenngren Min salig man: 'Och gaf min skatt en smäck på truten' = da. *smæk*; jfr knäpp: knäppa, skräll: skrälla, smäll: smälla osv. Stundom även neutr. efter de många likartade neutrala vb.-abstrakterna. — Smäckfet, Ad. Hamilton 1845: '2 smäckfeta grisar', -full, Törneros (som två ord), Atterbom, motsv. da. *smækfed*, *-fuld*, jfr no. *smikkfull*, till smäck, smälla, såsom smällfet till smälla. Jfr ösv. dial. *smäckadrucken*, *smäckalat*, ävensom sv. dial. *smäckande full*, *söt* osv.

smäcker, Rosvall 1803: *smäck* (som sjöt.), De Geer 1841: 'trossar och tåg, både svåra och smäckra' (f. ö. vanligt först under 1800-t:s senare hälft) = da. *smækker*, väl lån från mlty. *smecker* ds. = ags. *smicer*, fin (eng. dial. *smicker*); nära besl. med no. *smikr* n., fint o. smått utskuret arbete, litau. *susmižęs*, liten, förkrympt, polska *šmigly*, smäcker, osv., av ie. *smig*, med växelform (*s*)*mik* i grek. (*s*)*mīkrós*, liten, lat. *mīca*, smula; till en grundrot *smi*, gnugga el. gnida sönder o. d. (jfr under smita); enl. somliga även besl. med små (som i så fall utginge från en ie. rot *smēi*), dock osäkert.

småda, pres. *småder* G. I:s reg. 1555, jfr fsv. *forsmædhilse* = da. *smæde*; från mlty. *smēden*, *smāden*, avledn. av *smāde*, hån(ande) = fhty. *smâhida*, av germ. **smæhiþō-*, till adj. *smæh-*, ringa (= små). Av samma adj. äro också avledda: isl. *smá*, håna (germ. **smæhōn*), o. ty. *schmähen* (germ. **smæhian*); jfr försmå. Alltså egentl.: förringa; med samma betyd. utveckling som i fsv. *smæla*, skymfa, ä. nsv. *smäla*, av mlty. *smelen* = ty. *schmählen*, till smal, egentl.: liten.

småkta, fsv. *-smækta* (*for-*, *ut-*), ipf. *-adhe* o. *-te* = da. *smegte*; från mlty. *smachten*, hungra, försmäkta av hunger = fhty. *gismahteon*, förtvina (ty. *schmachten* osv.); jfr mlty. *smācht*, svår hunger; väl till fhty. *smâhi*, ringa, liten, eländig, osv. (se små); alltså egentl.: bli tunn o. d.; jfr ty. *schmächtig*, smal, spenslig m. m.

smälek, fsv. *smælēker*, smälek, förakt; en ombildning efter orden på -lek av fsv. *smælikhet*, smälek, till adj. *smæliker*, från mlty. *smélik*, till stammen i *smâh-* (= små) o. sålunda = ty. *schmählich* el. egentl. samma ord som, likbetydande *smēdelik* (jfr småda).

smälla, fsv. *smœlla*, st. vb. (ipf. *smal(l)*), o. sv. vb. (ipf. *-te*), t. ex. 'smälte . . dörrena i laas' = germ. st. vb. **smellan* i nisl., no. *smella*, da. *smelde*, o. kausativet **smallian* i nisl., no. *smella*, da. *smelde*, ags. *smiellan*, få att smälla, även intrans.; med sbst. smäll = nisl. *smellr*, no. *smell* m., da. *smeld* n.; o. sv. dial. *smälla*, Silene inflata = no. *smella*, da. *smelde* (liksom likabetyd. sv. dial. *knäcker* plur. på grund därav att barnen pläga blåsa i blomfodret, som ger en smäll, då det brister sönder); säkerl. till en ljudhärmande rot av samma slag som *smat* i smattra; jfr även under smacka o. smäcka. — Smällfet, se under smäckfet.

smälta, vb., dels 1. av germ. st. vb. **smellan* i fsv. *smœlta* (ipf. *smalt*) intrans. = no. *smelta*, da. *smelte*, mlty. *smelten*, fhty. *smelzan* (ty. *schmelzen*); i nord. spr. möjl. lån från mlty.; i isl. o. ags. i stället växelformen **meltan*; dels 2. av germ. kausativet **smaltian*, få el. komma att smälta, i fsv. *smœlta* (ipf. *smœlte*) trans. = no. *smelta*, mlty. *smelten*, fhty. *smelzen* (ty. *schmelzen*); eng. *smelt* från holl. el. lty.; av ie. *(s)meld*, varom närmare multna, malt, mild; jfr även smalt, smalts, smult, smultron, emalj. — Härtill sbst. smälta, det som smältes på en gång, varav bildl.: stor mängd ('en hel smälta') = no. *smelta* ('heile smelta').

smäre m., dialektord, klöver, jfr Linné 1757: *smäregräs* från Boh. l. = no., da. *smœre*, motsv. nisl. *smáre* m. o. *smæra* f.; enl. Falk-Torp s. 1085 egentl.: läppblomster, till ags. *smœre* m., läpp (av germ. **smairia-*), som med Uhlenbeck PBB 26: 570 är besl. med sanskr. *smērá-*, leende, o. smila; jfr lat. *laburnum*, guldregn, till *labrum*, läpp (det senare dock osäkert). — Tidigare, med orätt, av Bugge PBB 24: 455 uppfattat som en avljudsform till ir. *seamar*, klöver.

smärgel, Bromell 1730: *smergel*; tidigare: *smirg(h)il* Hels. 1587, Bureus 1624, *smerill* Schroderus Com. 1640 = da. *smergel*, från ty. *schmergel*, *schmirgel*, av ital. *smeriglio*, avledn. till grek. *smýris* (genit. *-idos*) ds., jfr *smyrízō*, smörjer, polerar (urbesl. med smör, smörja).

smärling, fiskn., grönling, Cobitis barbatula, Palmcron 1642, Retzius 1772, Dalin 1853; hos Asteropherus 1609: *smirlingh* = da. *smerling*, från ty. *schmerling*, av mhty. *smerlinc*, till likbetyd. mhty. *smerl(e)*, ty. *schmerle* (varav ä. nsv. *smärla*, I. Erici o. 1645: *smerler* plur.); säkerl. egentl.: dyfisk o. besl. med got. *smarna*, smuts, sv. smörja o. smör: fisken uppehåller sig ofta i gyttjan på bottnen; jfr da. *dyndsmerling* om Cobitis fossilis. Falk-Torp s. 1080. — Om det i Jämtl. förekommande fiskn. *smärling* som namn på en småvuxen sikras (el. siklöjan el. sikyngel), Lilljeborg, Sv. Ekman, bör sammanhållas med dessa namn är väl ovisst. — Det ävenledes om Cobitis använda grönling, Asteropherus 1609: *grönlingh*, är lån från ty. *gründling*, till grund, botten.

smärre, smärst, fsv. *smœrre*, *smœrster*, med *r* från kompar., av äldre *smœster* = isl. *smær(r)i*, *smæstr* osv., till små (se d. o.).

smärt, Schroderus Com. 1640: *smaale* (*spinckota*, *smerta*), Spegel 1685 (om björkar) = ä. da., da. dial. *smœrt*, tunn, smal; f. ö. isolerad ordgrupp, sannol. besl. med smärta till ie. *smerd*, bita; jfr särsk. betyd.-utvecklingen i det hithörande ags. *smeart*, smärtsam, varav eng. *smart*, bl. a.: nätt, fin (se f. ö. smart o. smärta). — Förordas i Journ. f. litt. o. theat. 1813 som 'ett godt svenskt ord' framför det av Ling i Agne använda *rank*.

smärta, sbst., Arvidi (i citat från en psalm), Wollimhaus o. 1669 (förr stundom även med *-tz-*, från hty.) = da. *smerte*, från mlty. *smerte* = fhty. *smerza*, *-o* (ty. *schmerz*), meng. *smerte* (eng. *smart*); besl. med grek. *smerdnós*, *smerdaleós*, förskräcklig, lat. *mordēre*, bita, även om smak o. känsel (jfr till betyd. bitter, till bita); se även Persson Indog. Wortf. s. 213, 945 samt under smärt o. smärting. Sinnesförnimmelserna betecknades äldst med ord, som egentl. angåvo orsaken till densamma. — Härtill vb. smärta, Pfeiff 1713 = da. *smerte*, från mlty. *smerten* (lty. *smarten*; se smärting) = ty. *schmerzen*, ags. *smeortan* (eng. *smart*).

smärting, egentl.: gammal tjärad segelduk, Rosvall 1803 (som sjöt.), f. ö. först under de senare årtiondena = da. *smerting*, jfr ty. *schmarting*, till da. vb. *smerte*, bekläda ankartåget med smärting för att hindra skamfilning, egentl. = lty., holl. *smarten* (med *a* av *e* frfr *rt*), smärta, göra ont, i sht om skubbsår (= sv. vb. smärta; se föreg.), varifrån ordets användning i sjömansspr. om tågens skamfilning. — Smärting(s)sko, Balck 1888 (om Stockholms gymnastikförenings dräkt).

[smöja, sv. dial., sticka el. träda in, se smyga slutet.]

[smöka, ä. nsv., röka, se under röka.]

smör, fsv. *smör*, *smiör*, *smior* = isl. *smjǫr*, *smør*, smör, fett, da. *smør*, smör, fsax., fhty. *smero*, fett, talg (men flågfrank. *kósmeer*, fhty. *kuosmero*, smör), ags. *smeoro* ds. (eng. *smear*, smörja), av germ. **smerwa-*, besl. med got. *smairþr* n., fett (bildat till *smer-*, smörja, med ie. instrumentalsuffixet *-tr-*; se årder), litau. *smarsas* ds. o. sv. smörja; jfr smärgel o. smärling. Grundbetyd. för detta liksom för många andra ieur. beteckningar för smöret är 'det man smörjer med'; äldst om salvor för kroppens ingnidning; först senare använt till föda o. enl. Plinius huvudsakligen el. uteslutande brukat av de välbärgade. Med avs. på betyd.-växlingen 'fett, smörja' o. 'matsmör' jfr fhty. *anko*, smör, besl. med lat. *unguentum*, smörjelse, salva, varav rumän. *unt*, smör; el. slav. *maslo*, salva, smör; el. finska *voi*, smör, förr: fett; se även under salva 2. Gemensamt indoeur. namn för smör saknas. — Det allm. västgerm. ordet för 'matsmör': ty., eng. *butter* (fhty. *butera*, ags. *butere*) lånades väl på 900-t., antagl. genom klostrens inflytande, från lat.-grek. *butyrum*, grek. *boútyron*, som enl. Plinius härstammar från skytiskan; ett lån som antagl. här som i flera liknande fall innebar en förbättring o. utveckling i fråga om beredningen. — De nord. ortnamnen på *Smör-* sönderfalla i rätt många grupper med olika innebörd. En av dessa, Smörkullen, -kulla, -stenen m. fl., bevarar säkerl. minnet av hedniska kulter, däri smörjelser o. andra religiösa ceremonier ingingo, sannol. bl. a. i förening med eldkult. Ofta äro till dessa platser gamla folksägner anknutna. (Almgren, Montelius) O. Lundberg Fatab. 1910 s. 193 f. I vissa fall möjl. också berömmande noanamn: stundom ha dessa ställen i folktron betraktats som tillhåll för troll; se O. Lundberg NoB 8: 49 f. (med litteratur).

Smör- i ortn., se föreg.

smörgås, Var. rer. 1538 (översatt med 'panis butyratus'), Sylv. Phrygius 1602: *smörgåsenisse*, morsgris, som jämt mumsar på smörgåsar (jfr under nisse), 1603 i bildl. betyd.: kindpust (jfr till betyd. under fisk, örfil), 1690 i betyd. 'smörklimp', Florinus 1695 i modern betyd.; plur. *smörgiäs* 1677, smörgåsar. Väl egentl. om runda smörklimpar, som lades på bröd o. varav innehavaren egde att med tummen bereda smörgås; kanske egentl. så betecknade av barnen; alltså en metafor av samma slag som skånska *ällingar*, egentl.: ankungar, om brödbitar med sovel på, el. *häst(ar)* i samma betyd. Dylika små smörklimpar, kallade *gåsar*, brukade man, enl. en uppgift från 1751, efter kärningen hvarje lördagsafton o. söndagsmorgon tilldela de små. Jfr f. ö. sv. dial. *gås å kakä*, smör o. bröd, *gås(a)kaku*, smörgås, ns. *gaas*, smörklimp. Se Ark. 9: 368 f., E. Tegnér 10: 182 f. (delvis annorlunda) o. där anförd litt. I Stockh. Dagbl. 5. 12. 1893 erinras emellertid om i Nordiska museet förvarade i trä utskurna små lådor i form av en gås att förvara smör i (jfr O. G. Wistrand i Fataburen 1907 Bil. s. 14) o. antydes, att ordet smörgås möjl. kunde härleda sig härifrån. Dock torde, om verkligen något samband eger rum, förhållandet vara omvänt: trälådorna kunna ha fått sin gåsform såsom en anspelning på 'smörgässen'. Enl. Hammarstedt i Fatab. 1906 s. 50 finnas (el. funnos) i Hjärpås sn Vgtl. julbröd bakade i form av gäss; väl dock blott en tillfällig överensstämmelse. — Kasta smörgås, Serenius 1734, under *drake*: *kasta smörgåsar*, övers. av ty. *butterbemmen* el. *butterbrot werfen*; jfr sv. dial. *slå flatfisk*, ty. *jung-*

fern werfen, eng. *make* (el. *play at*) *duck and drake*.

smörj, se följ.

smörja, fsv. *smöria*, *smyria* = isl. *smyrja*, *smyrva*, da. *smøre*, mlty. *smeren*, fhty. *smirwen* (ty. *schmieren*), ags. *smierwan*, av germ. **smerwian*, till smör (se d. o.); jfr smorläder. — Fsv. *smyria*, isl. *smyrja* bero på ombildning av *smyrva* (uppvisat blott i isl.). Härtill analogiskt ipf. *smurþe* (> *smorde* liksom *spurþe* > *sporde*) för väntat **smyrþe* av urnord. *smirwiþē*). — Härtill: sbst. smörja = no. *smyrja*; jfr mhty. *smirwe* f., smörjande (ty. *schmiere*). Smörj i uttr. få smörj o. d., i litter. först från 1800-t., till vb. smörja (upp) i betyd. 'ge stryk', egentl. en överförd skämtsam anv., jfr Balck 1603: 'en wäldigan knippel (dvs. knölpåk), och tå han ther medh wäl hade basat och smort hans Hudh och länder', Envallsson 1782: 'Jag skall smörja honom brun och blå', jfr även i Runebergs Fänrik Stål Munters: 'tack för smörjan', där väl en avsiktlig ordlek föreligger; motsv. no.-da. *smøre op*, da. *faa smør*. Jfr till betyd.-utvecklingen ty. *schmieren*, ge stryk, ty. *wichsen* ds. o. *wichse*, smörj (se under vax), fra. *graisser les épaules à*, ävensom badd o. bas. Se förf. Ark. 15: 238.

snabb, 1619, 1639 (i modern betyd.), med intensivisk konsonantförlängning, sannol. till stammen i mhty. *snaben*, skynda (väl = *snaben*, snappa; se snappa). Parallellform: ä. nsv. *snapp* Rudbeck = sv. dial. o. no. (där även: knapp, trång), vilken förhåller sig till snabb som t. ex. snoppa till snubba osv. Möjl. besl. med snäv, där samma betyd.-växling uppträder. — Under senare hälften av 1600-t. o. den första av 1700-t. tycks snabb huvudsakligen brukas om kunskaper, minne o. intelligens: skicklig ('i Logicis' osv.), läraktig o. d.

snabel Serenius 1734 = da., från ty. *schnabel*, av fhty. *snavul* = mlty. *snavel*; besl. med mlty. *snabbe* o. litau. *snãpas* ds.; jfr (till en *s*-lös rot) nabb o. näbb, med samma växling som i t. ex. isl. *snófr* o. *nófr*, varom under snäv.

snack, fsv. *snak*, prat, skämt = da., från mlty. =; vartill vb. snacka, fsv. *snakka*, prata, skämta = da. *snakke*, från mlty. *snacken*, tala, snattra (ty. *schnacken*), egentl. = lty., holl. *snakken*, snyfta; ljudhärmande liksom sladdra, snattra osv. Jfr snicksnack. — Ordet är i Sydsv. betydligt allmännare än längre i norr, där det vanl. ersättes av prat, sladder. — Hade förr ett annat stilvärde än nu; jfr gamla bibelövers., 1 Cor. 15: 33: 'ondt snack förkränker goda seder'.

snagghårig, korthårig, 1771, oomljudd form i förh. till sv. dial. **snogghåra* Skuttunge Uppl., sv. **snugg-*, kort, i snugga, isl. *snøggr*, kort, korthårig, osv. (med *w*-omljud), sv. dial. *snöggh̊årig* o. sv. snygg (med *w*- o. *i*-omljud) samt sv. dial. *snäggh̊åra* o. *snägger* (med *i*-omljud); se f. ö. snygg.

snaggla, snövla o. d., bl. a. om ljud från sura pipor, i sht dial. (t. ex. Ögtl., Vgtl.), ej hos SAOF el. Lundell SO, C. F. Dahlgren (östgöte) 1832: 'Hon (dvs. pipan) medförde alltid ett slags snarkning eller ett visst snagglande'. Väl att sammanhålla med likbetyd. sv. dial. *snavla* (se snövla), med i dylika verb av imitativ natur vanlig formväxling; jfr t. ex. snarka: isl. *snørgla* osv.; alltså knappast av urnord. **snawwalōn* el. dyl., med *-gg-* beroende på gammalt inskott av samma slag som i hugga o. d.

snappa, fsv. *-snappa* = da. *snappe*, från mlty. *snappen*, snappa, tala snabbt = mhty. ds. (ty. *schnappen*); intensivbildning till mhty. *snaben*, snappa, el. till isl. *snapa*, snylta (se snopen). Om ett annat mhty. *snaben* se snava. Jfr snäppare.

snapphane, under 16- o. 1700-t. benämning på medlemmar av irreguljära krigar-, stundom rövarband, särsk. under de svensk-danska krigen i Skåne 1644—1679 = da. *snaphane*, likaledes som hist. term, förr även som okvädinsord, t. ex. 'du gamle Snaphane' Holberg Juele-Stue, från mlty. *snaphane*, friskytt, stråtrövare = ty. *schnapphahn*. I ä. ty. även: bössa, varav ä. da. *snaphane* i samma betyd. Härifrån även fra. *chenapan*, odåga, o. eng. *snapha(u)nce* i båda betyd.

F. ö. i enskildheter dunkelt, då man ej säkert känner, vilken betyd. är äldst (den av 'bössa' är dock senast uppvisad). Om den av 'stråtrövare' är den ursprungliga, hör ordet säkerl. till ty. *schnappen* i betyd. 'plundra, röva' (= snappa), jfr ä. nsv. *snapperi* (= da., från ty.), röveri o. snatteri; o. den senare leden (= hane, tupp) är att bedöma som ty. *streithahn* osv., jfr sv. stridstupp. Betyd. 'bössa' är i så fall sekundär o. kan bero på förkortning av *schnapphahnenrohr*, dvs. 'snapphanegevär' (el., enl. somliga, till *schnapphahn*, snapplås). Otänkbart är dock ej, att man i själva verket har att utgå från betyd. av visst slags bössa o. att senare denna benämning överflyttats på dem, som använde detta vapen; jfr t. ex. det snarast på liknande sätt uppkomna dragon (se tilläggen). — Ett kortnamn till detta ord i den i mlty. uppträdande betyd. av ett mynt (med bilden av en ryttare) är sannol. ä. nsv. *snapping* hos Rondeletius 1614: 'Ty fåår iagh och een snapping ther före'; bildat med *-ing* som myntnamnen batting, pänning, skilling, tioöring, ags. *silfring* osv.; jfr förf. 1600-t:s sv. s. 220.

snaps, Bladh 1799: *en snaps Janever*, samt t. ex. Ilmoni 1827 i brev: *schnapsar* (Skr. utg. av Sv. litt. sällsk. i Finl. CIX:98), Dalin 1853 (där även: *schnapps*) = da., från lty. *snapps* el. ty. *schnaps*; egentl. substantivering av lty. interjektionen *snapps*, som utmärker raskhet o. väl hör till snappa. Likartade bildningar äro lty. *snips* o. ty. dial. *knips*, snaps.

snar (om betyd. jfr nedan), fsv. *snar*, snabb, snar, hastig, skarp, genomträngande (om syn o. d.), sträng (om ord o. d.) = da. = isl. *snarr*, lty. *snar*; jfr mholl. *snare*, ivrigt; av germ. **snarha-*, till fhty. *snerhan*, draga tillsammans, till ie. *snerk*, vrida el. slingra sig, i sbst. snara o. snår; med samma betyd.-utveckling som i isl. *snúðr*, *snúðigr*, rask, till *snúa* (= sno), *hverfr* ds. till *hverfa*, vända, jfr f. ö. sv. sno i väg o. got. *sniuman*, ila (besl. med sno). — Som adj. i betyd. 'hastig' numera blott med begränsad anv., t. ex. *i en snar vändning*, el. med ålderdomlig anstrykning, t. ex. *snar till vrede*; allmännare däremot i vissa dial. o. i ä. sv., t. ex. gamla bibelövers.: 'Mina dagar hafva varit snarare än en löpare' Jobs b. 9: 25. — F. ö. mest som adv. snart = fsv. samt i konj. så snart som, fsv. *sva snart*. — Om got. *sprautô*, snart, snabbt, se spruta.

[snar, sv. dial., snår, se d. o.]

snara = fsv., isl. = da., mlty. *snare*, fhty. *snaraha*, ags. *sneare*, av germ. **snarhōn*, till ie. roten (*s*)*nerk*, binda, knyta, i grek. *nárkē*, domning, dvala (se narkotisk), utvidgning med *-k* av roten (*s*)*ner*, väl i lat. *nervus*, sena, nerv. Jfr f. ö. snar, snår, snärja ävensom snörpa.

[snargla, sv. dial., rossla, se följ.]

snarka = fsv., no. = ä. da. *snarke*, mlty. *snarken*, mhty. *snarchen* (ty. *schnarchen*); avljudsform till sv. dial. *snärka*, fsv. *snærka*, no. *snerka* o. till da. *snorke*, mlty. *snorken*; jfr eng. *snore*, snarka, *snort*, frusta; delvis kanske obesl. ljudhärmande bildningar, jfr f. ö. litau. *snarglỹs*, näsown, ävensom isl. *snǫrgla*, no. o. sv. dial. *snargla*, rossla o. d. Av samma slag som t. ex. likbetydande mhty. *scharren* (se skorra) el. grek. *régkein* (*reng-*) el. litau. *krankiù*.

[snarp, sv. dial., skarp, se snärp.]

snart, adv., se snar.

snaska, äta osnyggt o. d., äta sötsaker, 1654: *snaska . . vthi sigh*, O. v. Dalin (om sötsaker), i dial. även: hugga åt sig = no. *snaska*, snoka, hugga åt sig, da. (dial.) *snaske*, snaska; i betyd. 'äta, osnyggt, smacka o. d.' ljudhärmande; i no. (resp. sv. dial.) väl påverkat av dels *snaka*, snoka, o. dels *snatta*, hugga åt sig. — Växelform: sv. dial. *naska* ds. = da. *naske*, mlty. *naschen*, fhty. *naskôn* (ty. *naschen*). — Av annat ursprung: da. *gnaske*, knapra = lty. *gnaschen*, o. da. *knaske* ds.; med ljudhärmande *gn-* o. *kn-* liksom knapra.

snatta = fsv., no. (där även: snaska) = da. dial. *snatte*, jfr isl. *snattari*, rövare; antagl. en specifikt nordisk nybildning, möjl. uppkommen genom kontamination; väl på ett el. annat sätt sammanhängande med no. *snadda*, hugga till sig, lätt vidröra.

snattra, fsv. *snatra* = no. *snatra*, frustra, knastra, da. *snadre*, snattra, mlty. *snateren*, pladdra o. d.; med *-e-*: lty. *snetern*; med germ. *-d-*: lty. *snaderen*, mhty. *snatern* (ty. *schnattern*); ljudhärmande; jfr fsv. *pitra och patra . . snitra och snatra*.

snava = fsv. = ä. da. *snave*, möjl. från det i alla händelser identiska mlty. *snaven*, mhty. *snaben* ds., jfr no. *snaava* o. mlty., mholl. *sneven* ds.; liksom det likartade snubbla o. åtskilliga andra likbetydande verb med dunkel förhistoria.

[snavla, sv. dial., snövla, se d. o.]

sned, adj., P. Svart Kr., adv., P. Erici 1582: *se snedt på* = da. dial.; kan vara en stam *snið-* el. *sneið-*, jfr ösv. dial. *snidot*, sned, men *sneid*, *snaj*. — Härjämte som sbst. på sned, Wivallius 1641 (*på snee*), i ä. sv. även *på en sned*, t. ex. O. v. Dalin, Bellman, motsv. i dial., ä. da. *paa snid*, da. *paa sned*, no. *paa snid* o. *sneid*, isl. *á snið*. — Omöjligt är ej, att adj. först sekundärt uppkommit ur detta sbst., fnord. *snið*, snedhet, samma ord som fsv. *snidh*, isl. *snið* n., skärande (avljudsform till isl. *sneið* f., avskuret stycke, o. etymologiskt motsv. lånordet snitt; se d. o.), o., med bildl. betyd., ä. nsv., sv. dial. *sned*, fsv. *snidh*, streck, skälmstycke, no., ä. da. *snid* ds., vartill ä. nsv. *snedugh* NT 1526, ä. nsv., sv. dial. *snedig*, *snidig* (ännu Weste 1807), ä. da. *snidig*, da. *snedig*, no. *snidug*, listig, förslagen; besl. med mlty. *sneidich* (*-é-*; möjl. även *-e-* av *-i-*) ds. = mhty. *sneitec*, skärande, skarp, jämte *snidec* (ty. *schneidig*); med betyd. 'listig' väl närmast från 'skarp, slug'; för betyd. 'knep, streck' kunna flera möjligheter tänkas. — Till germ. vb. **snīþan*, skära (se f. ö. snida); med samma betyd.-utveckling till 'sned' (från betyd. 'skära snett') som i det likbetyd. adj. skrå (: skräda, egentl.: skära). — Med avs. på den vard. betyd. 'drucken' jfr no. *paa en snei*. — Härtill: snedd, Schroderus o. 1638, Serenius (: *på en snedd*), bildat till sned efter bredd o. andra ord på germ. *-iþō-*.

[snedig, sv. dial., fintlig, bakslug, se sned slutet.]

snegla, Kolmodin 1732, även *snigla* 1789, 1810, ösv. dial. *snigla*, i dial. även: lura efter, *l*-avledn. till sv. dial. *sniga*, smyga, vartill adj. *sneg*, listig, omtänksam, till germ. *sniǯ-*, växelform till *snik-* i sniken o. *sneǯ-* i snigel. Alltså egentl.: giva lurande ögonkast.

snes, i mellersta o. nordl. Sv.:s dial.: krakstör som uppbär sädeskärvar el. sädesband, även om själva sädesskylen (traven) el. antalet kärvar el. nekar; i vissa dial. också: gren el. kvist, varpå ngt uppträdes (såsom fisk, bär), m. m., fsv. *snēs* i den senare betyd., tjog (särsk. om fisk) = isl., no. *sneis*, pinne, i no. även: stång till höstack, tjog, da. *snes*, tjog, mlty. *snēse*, avskuren gren, tjog, ags. *snās*, pinne, av germ. **snaisō-*, av ie. **snoit-tā* el. dyl., *t*-particip, i avljudsförh. till snida, skära (se med avs. på bildningen mes 3), jfr t. ex. isl. *sneið* f., avskuret stycke; se närmare snida. I betyd. 'tjugo (fiskar o. d.)' alltså egentl. om de på en kvist el. ett spö hängda föremålen; sålunda med samma betyd.-utveckling som i val, antal av 80 = *val*, käpp. — Jfr eng. *score*, tjog, av isl. *skor*, skåra, till skära.

snibb, Rudbeck 1698: *öresnibben*, Spegel 1705, motsv. no. *snibba*, mlty. *snibbe*; åtminstone i sv. väl lån från lty.; besl. med snipp o. snipa (se d. o.).

[snicka, sv. dial., skära, utskära, se följ.]

snickare, y. fsv. *snitkare* (som tillnamn), jfr *bokasnikkare* (så!) Cod. Ups. C. 20 som övers. av *biliocolo* (dvs. *bibliopola*) = da. *snedker*, liksom så många andra yrkesbeteckningar från mlty.: *sniddeker*, till *sniddeken*, skära, etymol. identiskt med det inhemska sv. dial., ä. nsv. fsv., no., isl. *snikka*, skära, utskära (av **sniðka*), *k*-avledn. av snida. En av detta senare verb bildad handtverkarebeteckning är ty. *schneider* (se skräddare). Jfr snickra. — En inhemsk bildning är fsv. *træsmidher*, träarbetare, snickare = isl. *trésmiðr*.

snickra, 1670-t. = no. *snikra*, av sv. dial. *snicka* osv. (se snickare), med *r* från snickare liksom sv. dial. *skommra* till *skommare*, skomakare.

snicksnack, Envallsson, jfr o. 1730:

snick snack! (som interj.), i ä. nsv. även *snick och snack*, Lucidor, ävensom *snicksnackeri* 1741 = da. *sniksnak*, ä. da. *snik og snak* m. m., från lty. *sniksnak*, ty. *schnickschnack*, reduplikationsbildning till snack, av samma slag som de under sliddersladder anförda bildningarna.

snida, 1629: *snijdande*, Bröllopps besv. ihugk.: *snider i stycke* (jfr nedan), sv. dial., stundom st. vb, skära = isl. *sniða* st. vb., skära, ä. da. *snide*, got. *sneiþan*, fsax. *snithan*, fhty. *snidan* (ty. *schneiden*), ags. *snīðan*, av germ. **snīþan* (ipf. **snaiþ*); f. ö. dunkelt, vanl. uppfattat som hörande till en ie. rot *s(k)nit*, biform till *(s)knid* i grek. *knízō*, ristar, isl. *hnita* osv., stöta. — Ordet böjes i riksspr. regelbundet med pres. *snider* t. o. m. Dalin 1853; först efteråt synes *snidar* ha börjat allmännare användas. — Avljudsformer: 1. germ. **snaið-*: **snaiðō-* = isl. *sneið* f., avskuret stycke, sv. dial. *snēd* (m., n.), fåra, mlty. *snēde* f., avskuret stycke, fhty. *sneida*, väg genom skog (ty. *schneide*), ags. *snǽd*, avskuret stycke (mat) m. m.; **snaiðian* = isl. *sneiða*, skära, fsv., ä. nsv. *snēdha*, ags. *snǽdan* osv.; **snaisō-* (= ie. **snoit-tā* el. dyl., *t*-particip) = isl., no. *sneis*, pinne, sv. snes (se d. o.). 2. germ. **snið-*, se sned, snitt, snitta, snits. — Jfr snäsa.

snigel, i dial. även: igel, fsv. *snighil* = isl. *snigill*, ä. da. *snigel*, da. *snegl*, av germ. **sniǯila-*, av **sneǯila-*, avljudsform till **snaǯila-* = mlty., mhty. *snegel* (ty. dial. *schnegel*), ags. *snægl* (eng. *snail*), till germ. **sneǯ-*, **snaǯ-*, biform till germ. **snak-*, *snōk-* i no. *snōk*, snigel (jfr snok). Biform: fhty. *sneggo*, *snecco*; se snäcka 1. Jfr litau. *snãke*, snigel (lånat?). — Med avs. på bildningen jfr spindel 1 o. vivel (tordyvel).

snika, G. I:s reg. 1558: *snike tig penningerne i frå*, jfr Bib. 1541: *besnijkia* = isl. *snikja* (pres. *-ir*), no.: st. o. sv. vb, da. *snige*; samma ord som ags. *snícan* st. vb, krypa (jfr eng. *sneak* av ags. **snécan*, väl av **snaikian*); jfr ir. *snighim*, kryper. Parallellrötter se under snok o. snigel. — Härtill: sniken, fsv. *snīkin* = isl. *snikinn*, no. *snikjen*; historiskt sett ej en particip bildning utan hörande till en grupp adj. med betyd. 'benägen för o. d.', som äldst hade avledn. *-īn-*.

snilj el. **snilja**, o. 1750: *sniljor*, 1758: *sniljer*, från fra. *chenille*, snilj, egentl. en bildl. anv. (på grund av likheten) av betyd. 'hårig larv, lövmask' = lat. *canicula*, egentl.: liten hund (på grund av en viss likhet i fråga om huvudet), dimin. till *canis*, hund; jfr kanalje. Flottilj o. mantilj av fra. *-ille* (ytterst från spa.) innehålla däremot en diminutivavledn. *-ill-*.

snilla, i förb. med undan, för-, 1619: *snilla de fattiga deras penningar*, jämte *snella* (*-ä-*) t. ex. 1602; *försnilla* i betyd. 'bedraga' o. d. P. Svart Kr. (*-ä-* 1571), i betyd. 'överlista' t. ex. R. Foss 1621; jfr fsv. *afsnœlla*, försnilla, ä. sv. *afsnilla*; motsv. mlty. *vorsnellen*, bedraga, förfördela, överraska, ä. ty. *schnellen*, bedraga, förfördela (mlty. *snellen*, uppvisat blott i betyd. 'ila, skynda'); i sv. lån från lty. o. väl även ä. ty.; avledn. av mlty., mhty. *snel* i betyd. 'snabb' (= snäll), alltså (i betyd. 'försnilla') närmast 'handla snabbt (o. oförmärkt)'; med *-i-* i sv. beroende på anslutning till det besl. inhemska snille i den äldre betyd. 'list' o. d.

snille n., i ä. nsv. 'klokhet, list, begåvning o. d.' (jfr nedan) = fsv. f. o. n., skicklighet, förstånd, listigt påhitt m. m. = isl. *snilli* f., av germ. **snillīn-*, av **snellīn-*, *īn*-avledn. av snäll (liksom vrede av vred osv.) = fhty. *snelli*, raskhet, duktighet (ty. *schnelle*); det neutrala könet är väl sekundärt, annars av germ. **snellia-*. Da. *snille* är lån från sv. Därjämte fsv., ä. nsv. *snilla* f. (motsv. germ. **snelliōn*) o. isl. *snild* f., duktighet, duglighet, av germ. **snelliþō-*. — Under senare hälften av 1700-t. synes ordet uteslutande ha betytt 'begåvning'; jfr från denna tid *kvickt och eldigt snille* (i stipendieförf.), *dåligt snille*; även i Svenska akademiens valspråk *Snille och smak*; jfr det likartade förh. med geni. Den moderna betyd. av 'högsta graden av begåvning, originalitet (i högsta mening)' tillhör 1800-talet.

snimma, sv. dial., nyligen, t. ex. Smål., Vgtl., även *sniman(s)* Skå., fsv. *snima(n)* ds., motsv. isl. *snemma, snimma,* snart, tidigt, no. *snemme* m. m., snart, lätt, fda. *snime(n)*, nyligen, fhty. *snimo,* genast; på ett el. annat sätt sammanhängande med got. *sniumundō,* hastigt (jfr isl. *snimmendis*), fhty. *sniumo,* genast, ags. *snéome,* jfr fsax. o. fhty. adj. *sniumi,* snabb, got. *sniumjan,* skynda, besl. med got. *sniwan,* skynda, ags. *snéowan* ds., sannol. till roten i sno o. snygg, i vilka f. ö. samma betyd.-skiftning av 'snabb o. d.' uppträder.

snipa, smal båt 1824, grädd- Dagl. Alleh. 1808; i ä. (n)sv.: (liten) gädda, I. Erici o. 1645, Weste 1807 (så ännu i dial.); stundom, t. ex. 1733, snäppa (totanus), med anledning av den långa spetsiga näbben (jfr snäppa); även om kvinna (som skymford), t. ex. o. 1830 o. ännu i vardagsspr., i dial. dessutom: snipp = no. *snipa,* näbb, snabel, smal kvinna, snäppa, isl. *mýrisnípa,* snäppa; besl. med no. *snīpa,* snappa o. d., da. dial. *snibe,* knipa, spara, germ. **snīp-* jämte **snipp-* i sv. dial. *snippa,* hastigt snappa, öfris. *snippen,* skära, knäppa, mhty. *snipfen,* snappa, knipa med ögonen (ty. dial. *schnipfen*), eng. *snip,* skära av, osv.; en parallellrot till *snap-* i snappa, snopen; av somliga sammanställd med grek. *knáptō,* kniper, *knīpós* jämte *(s)knīphós,* girig (jfr betyd. av da. dial. *snibe*); i alla händelser med grundbetyd. av 'knipa, klämma', varav 'smalt, spetsigt föremål'. Jfr snibb, snipp, snäppa.

snipp, Var. rer. 1538 = no. *snipp,* da. *snip,* jämte ä. nsv., sv. dial. *snip* o. no. *snippa,* motsv. mlty. *snippe,* snibb m. m., eng. *snip,* stycke m. m.; besl. med snibb o. snipa (se närmare d. o. o. snappa).

snirkel, 1849 (med anföringstecken), annars först ett par årtionden senare = da., jämte *snørkel,* från ä. ty. *schnirkel,* ty. *schnörkel,* av Schuchardt ZfdW 1: 77 förklarat som beroende på omkastning av ett sydty. *sneckerl,* dimin. till *schnecke,* med anslutning till *zirkel,* cirkel, o. (el.) *schnirre,* rosett m. m.; alltså egentl.: snäcklinje, snäckvindling.

snits, 1880—1890-t., särsk. om kläder, från ty. *schnitz,* egentl.: avskuret stycke, till *schnitzen,* skära, snida, av mhty. *snitzen* = lty. **snitten* (avledn.: *snitteln*), varav da. *snitte,* sv. dial. *snitta,* intensivbildning till germ. **snīþan* (= snida). Jfr snitsel. — Härtill: snitsig, 'stilig', vard., H. Molander 1880 (använt av gatpojken Kalle, Stockholm); till föreg.

snitsel (en maträtt), från ty. *schnitzel,* egentl.: avskuret stycke (kött, frukt m. m.), till *schnitz,* avskuret stycke; se snits o. jfr följ.

snitseljakt, 1880-t., 1896: *schnitzel-,* från ty. *schnitzeljagd,* till *schnitzel,* avskuret stycke (se föreg.), här om papperslappar, varmed spåret markeras.

snitsig, se under snits.

snitt, Sedol. Merc. 1731, på kläder; 1740, skåra; 1771, på böcker; i samtliga tre betyd. ofta den-kön (kanske vanligast på 1700-t.) = da. *snit,* från ty. *schnitt,* av fhty. *snit* m. = mlty. *snede,* ags. *snide,* motsv. fsv. *snidh* n., skärande, osv. (se sned); vbalsbst. till germ. **snīþan,* skära (= snida), bildat på svaga rotstadiet o. med samma växling av mask. *i-* o. neutr. *a*-stammar som i bett, drev (jfr ty. *trieb* m.), grepp, sken, skott, skred, snitt, steg, svek, såd, dial. *såg* (under suga) osv.

snitta (dialektord), hastigt skära, kastrera = da. *snitte,* från ett lty. **snitten* (jfr *snitteln*) = mhty. *snitzen* (ty. *schnitzen*), av germ. **snitlōn,* intensivbildning till snida liksom bocka till buga osv.

sno, fsv. *snō(a)* = isl. *snúa* (ipf. *snøra, snera,* av **snezō*), da. *sno,* av germ. **snūan* el. **snōwan;* vartill isl. *snúðr,* ögla, besl. med sanskr. *snāvan-,* sena, band, lett. *snaujis,* ögla, osv. (se f. ö. nål) o. sannol. även med en del ord, som beteckna hastig rörelse, t. ex. germ. **snewan* = got. *sniwan,* ila (se under snim(m)a o. snygg), ryska *snovatī,* fara hit o. dit, men även: varpa, ränna; jfr utförligt Persson Indog. Wortf. s. 818 f. — Härtill även det vard. sno i väg.

snobb, Snoilsky 1866, då ännu enstaka; jämte snobba, snobberi, snobbig vanligt först på 1880—1890-t.,

från eng. *snob*, som äldst är känt i betyd. 'skoflickare' (1780-t.) o. 'kälkborgare, bracka' (studentslang från Cambridge), sedan 'underklassare' i allm., varefter ordet (hos Thackeray Book of Snobs osv.) kom att beteckna person som beundrar o. söker efterlikna de högre samhällslagrens vanor o. klädsel. I sv. vanligast i den i eng. ej förekommande betyd. 'sprätt' (dock väl ej hos Snoilsky ovan; ännu hos Dalin Främ. ord 1871 anföres blott den eng. betyd.: en, som vill spela fin herre), o. det yngsta av de många orden för detta begrepp, av vilka sprätt, sprätthök o. petimäter äro de äldst kända i nsv. (jfr även dandy, lejon). Trots flera förklaringsförsök av alltjämt dunkelt ursprung; sannol. egentl. en skämtsam hypokoristisk bildning.

snodd, VetAH 1787 i betyd. 'snoning', Weste 1807, ombildning av ä. *snōd* = fgutn. *snōþ*, jfr ags. *snód*, huvudbindel, avledn. av sno. Den ljudlagsenliga utvecklingen av fsv. **snōþ* är ä. sv. *sno* f., Dahlstierna o. ännu på 1870-talet = sv. dial.; därjämte under 1700-t. o. 1800-t:s förra hälft allmänt *snod*.

snok, fsv *snōker* = da *snog*; avljudsform till isl. *snákr* (jfr dock nedan) o. till mlty. *snake* (ty. *schnake*), ags. *snaca* (eng. *snake*), till germ. **snakan*, krypa, i fhty. *snahhan*; växelform till **sneǯ-*, **snaǯ-* i snigel. Jfr no. *snōk*, igel. Formellt möjligt, men mindre troligt är, att ordet är en *u*-stam, urnord. **snākuʀ*, som i östnord. spr. utvecklats till *snōk-*; jfr Kock hos Olson Appell. sbst. s. 554. — I sv. dial. även *tomtorm*. Om likbetyd. sv. dial. *ringorm* se under ring.

snoka, P. Svart Kr. (ipf. *-ade*): 'ther han (dvs. Slengewatter) gick .. och snokade effter quindfolk' = no. = ä. da. *snoge*, eng. dial. *snook*, avljudsform till sv. dial. *snaka*, snylta, isl., no.: snoka, snusa, vädra (i no. ofta stark böjning). da. *snage*. Härtill: sv. dial. *snok*, mule, tryne; en som snokar (jfr sv. tullsnok), no.: snut m. m., isl. *snókr* (som tillnamn). Med hänsyn till betyd. 'mule, snut o. d.' har man anledning att tänka på sammanhang med de under snäcka 2 anförda beteckningarna för spetsiga el. framskjutande ting, mlty. *snók*, gädda, osv., o. dessa äro möjl. också rotbesläktade. De många betydelseparallellerna under snut göra det dock sannolikt, att här ytterst föreligger en variantrot till det ljudhärmande element *snu-*, snusa, vädra, snoka, som där avhandlas, jfr även snusa, snuva osv. Annorlunda Falk-Torp s. 1089, Torp Etym. ordb. s. 664.

snopen, Sahlstedt 1773, av Fernow 1773 anfört som vrml. = no. *snōpen*, slokörad, jfr sv. dial., ä. nsv. *snōp(er)*, snopen, fsv. *snōper*, fåfängt väntande, snopen = no. *snōp*, slokörad, fsv., sv. dial. *snōpa*, sitta o. vänta förgäves = no., isl. *snópa*, sitta o. hänga; säkerl. att ställa till no. *snōp* m., som snokar o. snyltar, i avljudsförh. till isl. *snapa*, snylta, väl besl. med snappa; alltså möjl. egentl.: en som förgäves fikar el. fikat efter ngt.

snoppa (ljus), Chronander 1649 osv., Sahlstedt 1773 = no. *snuppa*, da. dial. *snuppe*, lty. *schnuppen*, ty. dial. *schnupfen* ds.; jfr sv. dial. *snypa*, no. *snȳpa* (*snaup*) ds.; besl. med snöpa o. snubba o. i så fall knappast samhörigt med ty. *schnupfen*, snuva, om också f. ö. åtskilliga exempel föreligga på att betyd. 'putsa ljus' sekundärt utvecklats ur den av 'snyta sig' o. därmed besläktade betyd. (se under snuva). — Härtill den bildl. betyd. 'avsnäsa o. d.', i sht i förb. med av (jfr da. *afsnuppe*); väl mera allm. i bruk först på 1880—1890-t., jfr GHT 1898: *snoppad*.

snor, sv. dial. även *snår*, *snör*, fsv. *snoor* m. = no., fda. *snor*, *snør*, i no. neutr., av germ. **snuza-*, varav finska lånordet *nuha*, snuva, i estn. även: näs别slem; besl. med snusa. Jfr Noreen Sv. etym. s. 67, Karsten Ark. 22: 181 f. Den nsv. uttalsformen med slutet *o* återgår på fsv. lång vokal, som dock icke beror på avljud utan på tidig fornsvensk förlängning. Om formen *snör* se Kock Uml. u. Brech. s. 86. — I ä. nsv. kunde 'näsduk' betecknas med *snorduk*, t. ex. Schroderus Com. 1640. — En germ. synonym är da. *snot*, i ä. da. även *snøt*, mlty. *snot(t)e*, ags. *gesnot*; besl. med snut o. snyta.

snubba, vb = fsv., isl., no., jfr da. *snubbe av*, kort avvisa, o. med omljud fsv. *snybba* (*-ö*) = ä. nsv. (1652); identiskt med sv. dial. *snubba*, stäcka, skära av, vartill *snubba*, kort tobakspipa (jfr under nubb o. snugga) o. ko, som saknar horn, jfr isl. *snubbóttr*, avstympad; växelformer till snoppa, med konsonantlängden beroende på ordens iterativiska el. intensiviska karaktär, till roten i snöpa, egentl.: skära o. d. Om förhållandet till snuva osv. se f. ö. utförligt under d. o. slutet. Jfr under nubb. — Härtill: snubbor, i ä. nsv. även i sing., t. ex. L. Petri 1555 (oblik kasus: *snubbo*), jfr fsv. *snybba* ds. liksom bannor till äldre *banna*.

snubbla, Ehrengranat Ridsk. 1836, Läsn. f. folket 1838, Fr. Bremer 1839, K. af Kullberg 1842, Dalin 1853 (om hästar; betecknas som vardagsord) = da. *snuble*, mlty. *snubbelen*, avledn. till sv. dial. *snubba* ds.; jfr med enkel konsonant no. *snuvla*, östfris. *snövelen* till mlty. *snoven* ds.; liksom t. ex. ty. *holpern* o. *stolpern* av imitativt urspr. med intensivförlängning av stamkonsonanten. — Vissa sydsv. dialektformer återgå på äldre *ȳ*; somliga kanske på äldre *ö*. Formväxlingen beror väl, åtminstone delvis, på ordets imitativa karaktär. — Ä. nsv. *snubbla* o. 1710 i betyd. 'snäsa' hör till snubba. — Jfr snava.

snubbor, se snubba.

snudda, o. 1649 (: *snuddader*), Spegel 1712 = no. (med biformen *snydda*); jämte sv. dial. *snudd*, snipp, spets; jfr (det dock ej säkert besläktade) no. *snadda* ds. jämte no. o. sv. dial. *snadd*, spets, o. no. *snadda*, kort tobakspipa; alltså möjl. ett slags hypokoristiska bildningar (med i dylika fall vanlig övergång av tenuis till media) till sv. dial. *snot*, snut, no. *snota*, snut, spets (varom under snut); av samma slag som det likabetyd. nudda o. no. *nudd*, nubb, till nåda.

1. **snugga,** liten tobakspipa, 1854 (»snugga»), substantivering av fsv. adj. **snugger*, kort = sv. dial. *snågg* (dalm.), vacker, snäll m. m., isl. *snøggr*, kort, korthårig; med omljud: sv. dial. *snygg*, no. *snøgg*, isl. *snøggr* samt sv. dial. *snägger*, kort; se f. ö. snagghårig, snygg. Snugga förhåller sig till snagghårig som dugg till dagg el. som hugg till fgutn. *hagg*, alltså med o. utan *w*-omljud. Med avs. på betyd. 'liten tobakspipa' jfr samma betyd.-utveckling under nubb o. snubba.

2. **snugga,** snylta, jfr *snugga födan* 1648, ä. nsv. även (liksom isl.): åtrå, vara sniken R. Foss 1621 m. fl. = no.: vädra, lukta o. d., ä. da. *snugge*, vädra, snylta, av germ. **snuwwōn* (med *gg*-inskott), i avljudsförh. till no. *snaa*, ivrigt leta efter, snoka, mhty. *snâwen*, pusta, osv.; jfr snål. Ett germ. element *snu-* av ljudhärmande natur ingår också i snus, snuva (**snuƀ-*), snylta m. fl., utan att med bestämdhet kan påstås, att direkt »släktskap» eger rum. — Jfr f. ö. ä. sv. *snuggebit*, snyltbit, 1679, *snuggegäst*, snyltgäst, Lind 1749.

snultra, fiskn., Labrus: bergsnultra, L. maculatus, skärsnultra, L. melops, m. fl. arter, jfr 1746: *snylter* plur., Möller 1790 o. Dalin 1853 m. fl.: *-snyltra*; i Boh.-l. även: *bergsnult*. Syftar säkerligen liksom de likbetyd. gylta (: galt) o. rone (egentl. galt) på fiskens tjocka o. uppsvällda läppar o. innehåller väl ett annars ej uppvisat ord för 'tryne', jfr det möjl. avlägset besl. isl. *snáldr*, tryne. Formerna snultra o. snyltra stämma annars med de no. orden för 'snylta'; se d. o.

snurra, ä. nsv. = brumma, vara knarrig, O. Petri 1528, jfr *snorra*, snurra, Lex. Linc. 1640, Stiernhielm Herc. osv.: motsv. da. *snurre*, mlty., mhty. *snurren* (ty. *schnurren*) jämte mlty. *snorren*; i ty. blott om det surrande hjulet; i sv. o. da. även: vrida sig hastigt omkring, en sekundär betyd., som härrör från den surrande spinnrocken; ljudhärmande liksom t. ex. ä. da. *snarre* (om hundar) = ty. *schnarren*, bl. a. surra, knarra, el. snarka, snörvla o. åtskilliga andra ord med *sn-r-*. — Härtill sbst. snurra, först hos Weste 1807 o. då blott som biform till ä. nsv. *snorra* 1631—Sahlstedt 1773; motsv. ty. *schnurre* ds. Orden äro möjl. delvis lånade från mlty. resp. ty.; de äro dock allmänt spridda i dial.

snus, 1727: 'starckt hufvud-pulver eller snus' = da.; antingen deverbativt av snusa el. ellips för äldre *snustobak* 1644 = ä. da. *snustoback* (med verbalt första led; se f. ö. snusa). — I ä. nsv. även uttryckt med *snufva* el. *snuftobak* (se snuva). Bl. a. dessa synonymer göra det högst osannolikt, att snus, såsom ofta antages, egentl. är en lågtysk form för ty. *schnauze*, snut, nos. — I vissa dial. även *näsatobak*. — Snusförnuftig, Aftonbl. 1841 (*-het*), Dalin 1853 = da., väl till lty. *snûs*, snut = holl. *snoes*, besl. med snut; jfr till bildning o. betyd. näsvis; dock folketymologiskt anslutet till snus, varigenom ordet fått en anstrykning av betyd. 'person med kälkborgerliga vyer'. Förr även snusförständig t. ex. Wingård 1846. — Snushane, numera föga br., (ung) oförskämd glop, o. 1629: *snusshaan*, 1642: *en ung snutzhan*, Chronander 1649: *snusshane*, Modée 1741 (1738): *snushane*, o. i yngre tid t. ex. Blanche, C. A. Adlersparre (Albano) Skizzer 2: 71 (1850), Dalin 1853 = no.-da. *snûshane*, som söker utforska andra (anslutet till *snuse*, vädra), i ä. da.: skrävlare, lty. *snûshan*, glop, holl. *snoeshaan*, skrävlare, till mlty. *snusse*, *snutse*, snut (ett lågty. lån från ty. *schnauze*), o. lty. *snûs* ds., motsv. ty. *schnauzhahn* i samma betyd. till *schnauze*; enl. Grimms Wb. urspr. namn på kalkonen, varav sedan bildl.: stolt o. skrytsam person. Jfr under sladderhane. — Snusmumrik, vard., egentl.: person vars näsa är snusig, sedan som nedsättande beteckning i allm., sv. dial. även *-momrik*, med samma avledn. som sv. dial. *dumrik*, dum person, efter ty. *dummerich*; jfr ty. *wüterich*, rasande person (ä. mhty. *wuoterîch* 1100-t.), efter personn. såsom *Dietrich*, *Friedrich*, *Heinrich*.

snusa, (särsk. under sömnen) draga in luft genom näsan, vädra, 1665, jfr ä. nsv. *snus* m., ljudlig andning under sömn, Messenius 1612 = da. *snuse*, lty. *snûsen*, ä. holl. *snoesen*; av en ljudhärmande rot *snus* (jfr snugga 2, snuva), besl. med snor (av germ. **snuza-*). Då snusa i denna betyd. är allmänt spritt i dial., torde det vara ovisst, om ordet kan betraktas som lån från lty. — I betyd. 'draga upp snus i näsan' (o. 1712 osv.) är det väl snarast utan vidare identiskt med snusa i betyd. 'draga in luft genom näsan' o. snus i så fall bildat av verbet, liksom eng. sbst. *snuff* av vb. *snuff* (meng. *snuffen*), såvida sbst. snus ej uppkommit genom ellips av *snustobak* (med verbalt första led).

snusk, Lind 1749, f. ö. ovanligt i litter. före 1850: Almqvist 1840 har ordet inom citationstecken, jfr adj. *snuskog* Serenius 1741; väl att sammanhålla med snask o. snaskig; jfr även no. *snusk* m., affall, lämningar, o. ä. sv. (t. ex. 1773), sv. dial., no. *snuska*, snoka, vädra.

snut, Columbus 1674 m. fl.: snabel, jfr fsv. *snūta* i *snūtofagher* = ä. nsv. *snutefager* Spegel 1685, snutfager, sv. dial. *snut* o. *snuta*, motsv. no. *snūt*, da. *snude*, mlty. *snûte*, meng. *snūte* (eng. *snout*), ty. *schnauze* (med *z* från *schneuzen*), alla i betyd.: nos, mule, trut o. d.; med avljudsformen sv. dial. *snot*, snut, no. *snota*, snut, spets. Ordets spridning i sv. o. no. dial. samt även avledn. *snyte* (som ju dock kan vara en ung analogisk avledning) o. ortnamnen Snytan o. fsv. *Snytaby* göra det troligt, att det åtminstone delvis är inhemskt i riksspr. Härledningen försvåras genom betyd. 'udde, framskjutande spets' (i sv. o. no. bygdemål). Säkerligen föreligger dock här en sekundär betyd.-utveckling av samma slag som i hals, näs osv., o. *snut-* hör då till det germ. element *snu-*, som ingår i snugga 2, snus, snuva osv., jfr sv. dial. o. no. *snota*, vädra, snusa, sv. dial. o. da. dial. *snot*, no. *snott*, ags. *gesnot* n., snor (eng. *snot*), jämte (med annat bildningssätt) mlty. *snotte* m. ds. (osv.), ävensom, med annan dentalavledn., isl. *snoðra*, snusa, vädra, *snyðja* ds. (med motsvarigheter i no.), sydty. dial. *-schnud* f., näsa o. mun på djur, m. fl. Från ett *snu-* utgå även lty. *snûs*, holl. *snoes* (se under snus), (med labialutvidgning) isl. *snop(p)a*, nos, o. (med guttural) litau. *snùkis*, tryne, sydty. *schnõuke*, nos. — Avledn.: snyte (se d. o.). — Liknande betyd.-skiftningar 'snusa, snoka' ~ 'mule,

tryne' se under snoka. — Snutfager, se ovan o. jfr fager.

snuva = y. fsv. = da. *snue*, väl från mlty. *snûve*. Säkerl. inhemskt nordiska äro däremot det hithörande fsv. sbst. *sniuva* ävensom verbet no. *snūva*, snusa, sova, sv. dial. *snu* (jfr skogssnuva), da. dial. *snue* ds. = mlty. *snûven*, fnysa, snyta sig, mhty. *snûben*, snyta sig, snarka (ty. *schnauben*, fnysa), o. *snûfen* (ty. *schnaufen*, flämta); germ. **snūb-* (**sneub-*) o. **snūf-*. Med kort rotvokal: mlty. *snove*, snuva; med *-bb-*: lty. *snubbe*, förkylning; med germ. *-pp-*, t. ex. mhty. *snupfe*, snuva (ty. *schnupfen*), o. efter lång vokal germ. *-p-*, t. ex. mhty. *snûfen* (ty. *schnaufen*, frusta); med *-ff-*: eng. *snuff*, fnysa, nosa, vädra, o. som sbst.: snus, pris, m. m. Denna växling av slutkonsonant beror åtminstone väsentligen på ordrotens ljudhärmande karaktär: jfr särsk. formerna med *-ff-*, som svårligen låta förklara sig genom antagande av någon 'ljudlagsenlig' utveckling. — Svårigheter vållar emellertid den formella överensstämmelsen av vissa av dessa ord för 'snuva, snusa, vädra o. d.' med några, som utgå el. synas utgå från betyd. 'skära av' o. d., t. ex. snubba, snoppa. Detta senare tycks höra tillsammans med snöpa osv., men kan å andra sidan ej gärna skiljas från ty. dial. *schnupfen*, putsa ett ljus, formellt = *schnupfen*, snuva. Nu visas under snyta, att samma betyd. 'putsa ett ljus' där utgår från den av 'putsa näsan', varför man helst ville antaga samma utveckling för det tyska ordet. En likartad betyd.-växling uppträder även i eng. *snuff*. Här torde det emellertid vara omöjligt att förutsätta olika ursprung; betyd. 'draga in luft, nosa, vädra o. d.' är här säkerl. den ursprungliga; jfr även Ekwall Shakspere's vocabulary s. 60 n. 7. Jfr f. ö. snubba, snyfta, snövla. — Snuva betyder dessutom i ä. sv. (Dalins Arg.) o. i vissa sv. dial. 'en pris snus', liksom *läppsnuva* 'mulbänk'; *snuvtobak* i ä. nsv. (1687) o. vissa sv. dial. 'snus', = ä. da. *snuetobak*; *snuvbössa* förekommer i slutet av 1600-t. som benämning för 'snusdosa'.

snyfta, ä. nsv. *snyfta* t. ex. Lucidor 1772, fsv. *snöpta* = da. *snøfte* = fhty. *snupfizzen*, iterativ-intensivbildning på *-iljan*, *-atjan* till fsv. *snuppa*, *snoppa* ds. = mhty. *snupfen*, fnysa, snyfta (se närmare snuva). Att skilja från isl. *snøkta*, sv. dial. *snykta* ds., jämte sv. dial. *snyksa* parallellbildningar till sv. o. no. dial. *snukka*, snyfta = mlty. *snucken* ds. Dessutom finnas motsvarigheter med *-i-*, t. ex. fsv. **snikta* i *sniktan* f.: lty. *snikken*; o. ä. da. *snifle* ~ sv. dial. *snifsa*, fnysa: no. *snippa*, snyfta, o. med *-a-* i t. ex. ä. da. *snefte* m. fl. En bildning av samma slag är ty. *schluchzen*. Fsv. *snöpta* osv. förhåller sig till isl. *snøkta* osv. som de likaledes ljudhärmande fsv. *rykta*, rapa, till isl. *rypta* ds. Jfr förf. Ark. 14: 162 f. — Ett allmänt nord. o. västskand. ord för 'snuva' är norrl. *krīm*, *krīme*, *krimsutt*, vrml. *krimm(e)*, no. *krīm*, *krīme*; jfr nisl. *augnakrím*, slem i ögonen; f. ö. dunkelt.

snygg, Columbus Ordesk.: nätt (som talspråksord), Verelius 1681: *snygger i Kläder*, Rudeen 1687: *honingzfogeln snygga*, äldst ofta tillsamman med *ren*; av ett fsv. **snögger* = da. dial. *snøg*, glatt, täck, isl. *snøggr*, kort, korthårig, rask, jämte *snøggr* (se snugga 1), no. *snøgg*, kort, knapp; rask; nätt, täck (i sht om kvinnor), jämte *snegg*, motsv. sv. dial. *snägger*, kort, sträng, rask, av urnord. **snaggwu-*, ack. **snaggwian*, ur vilket paradigm utvecklat sig former med sv. (dial.) *ö* (*y*), *o* (*u*), *ä* o. *a* (se närmare snagghårig o. snugga 1). Möjl. ha här ett par ord sammanfallit: ett med betyd. 'kort' o. d., till en germ. rot *snu*, skära av o. d., i isl. *snoðinn*, flintskallig, o. snöd (se närmare d. o.) o. ett med betyd. 'rask, snabb', besl. med got. *sniwan*, skynda (se sno o. snim(m)a). Enl. somliga (jfr Kock Sv. ljudh. 2: 7 n. 1 med litter.) skulle dessutom snygg i betyd. 'täck, ren o. d.' möjl. vara lånat från lty. *snigger*, *snögger*, glatt, prydlig, av något oklart ursprung. Emellertid torde denna senare betyd. kunna härledas såväl från den av 'korthårig' som från den av 'rask, hurtig'. — Nsv. formen snygg är en analogibildning till neutr. *snyggt*, som

utvecklats ur fsv. **snöggt* som t. ex. rykt ur fsv. *rökt*. — En snygg gosse, historia osv., i ironisk anv., med motsv. i da. t. ex. *en net historie*, ty. *ein sauberer bursche, ein netter junge, eine saubere geschichte* osv. Jfr under skön.

snylta, Weste 1807 (med hänvisning till *snugga*) = da. *snylte*; vartill snyltgäst, Möller 1755: *snylte-gäst*; jfr ä. nsv. *snultegästerij* Verelius 1681 (även *snylgäster*), *snultegäst* Lind 1749, sv. dial. *snulta* (även t. ex. K. af Kullberg 1842), no. *snultra*, *snyltra*; *t*-avledning till sv. dial. *snolla*, no. *snulla*, snövla, motsv. holl. dial. *snollen*, snusa, vädra. Grundbetyd. är: vädra, nosa, snusa (såsom i ä. da.), o. ordet innehåller samma element *snu-*, som ingår i det likabetydande snugga samt i snus, snuva m. fl. Man har för stammen *snull-* förmodat en germ. grundf. **snuzl-*, av stammen i snus, snor (av **snuza-*), varav *snull-*, *snoll-* såsom ty. *kroll*, lockig, till *krus-*. Fisknamnet snultra hänvisar på ett nord. ord **snult-*, tryne. — Anv. av vb. snylta faller inom 1800-t. o. ersättes tidigare dels av det nu med denna betyd.-skiftning mindre vanliga snugga o. dels åtm. under 1600-t. icke sällan av *smorolsa*, *-are*, *-eri*, från ä. ty. *smorotzen* (ty. *schmarotzen*), av trots framställda härledningar dunkelt ursprung. — I betyd. 'snyltgäst' brukades förr även *matljugare* (ännu t. ex. Weste 1807).

snyta, ä. nsv. *snyta sig* o. 1620; i betyd. 'bestjäla' 1647, fsv. *snȳta* (ipf. *snytte*, jfr sup. *snytt* ännu Tiällman 1696, som dock i ipf. har *snöt*) = isl. *snýta*, da. *snyde*, mlty. *snûten*, fhty. *snûzen* (ty. *schnäuzen*, *schneuzen*), ags. *snýtan*, om näsan, i nsv., da., mlty., ty. även om ljus; i ty., da. o. sv. dessutom 'bedraga o. d.', sannol. från studentspr. (jfr lat. *emungere aliquem argento*, till *emungere*, snyta, om näsan), liksom även den av 'snyta ljuset' säkerl. är en sekundär användning, jfr fra. *moucher* i samma betydelser o. lat. *emunctorium*, ljussax, samt om eng. *snuff*, dels 'nosa, vädra o. d.' o. dels 'putsa ljuset', under snuva (slutet). Avljudsform: mlty. *snotten*. Av samma stam **snūl-* som snut; se f. ö. d. o. — Med avs. på övergången från svag till stark böjning jfr under hinna, knyta, kvida, lita, pipa, skryta, sluka, sprida, strida, stupa, tiga, vina.

[Snytan, ortn., se snut.]

snyte, nos, hos Spegel 1685 (möjl. skämts.) om människor, såsom stundom vulgärt även i nsv.; avledn. av snut.

snål, i ä. sv. t. ex. Dalins Arg. även: tjuvaktig, fsv. *snāl*, snål, glupsk = no. *snaal* ds.; egentl.: som snokar efter, söker sno till sig; jfr sv. dial. *snåla*, grafsa till sig, glupskt förtära, i Dalins Arg.: stjäla, snatta = no. *snaala*, snoka, snusa, grafsa till sig m. m.; besl. med no. *snaa*, ivrigt leta efter, snoka, mhty. *snâwen*, pusta, osv.; samt avlägset även med snugga 2. — I da. i stället *graadig* m. m. — Snåljåp, U. Rudenschöld 1751: 'Pähr dock så litet snåljåp är' (Hans. Vitt. 8: 377), egentl. 'snål-Jakob', till sv. dial. *Jåp*, fsv. *Jāp*, *Jop* m. m. Även *Snål-Jakob* förekommer appellativt. Se även Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 63 f. o. Bibl. pers. namn s. 129 n.

snår, Schroderus Com. 1640: *snåår*, egentl. ej allmänt i litter. före 1800-t., jfr Fr. Hjerta 1800: 'så kallade snår'; i ä. sv. även *snar* Sylvius 1682, den enda formen hos Serenius 1741 = sv. dial.; Adlerbeth: plur. *snär* = no. *snaar* o. *snar*, av germ. **snarha-*, till roten i snara o. snar. Växlingen av *a* o. *ā* (*å*) beror på ställningen framför *rh*. — Avledn.: sv. dial. *snäre* n. Boh.-l. = no. *snære*.

1. **snäcka** (cochlea osv.), L. P. Gothus 1629: *snecken eller skalmatken*; 1639: *vägsnäcka*; i betyd. 'snäckskal' Spegel o. 1680 = da. *snekke*, från ty. *schnecke*, även om djurets omhölje, samt bildl.: volut osv., av fhty. *snecco*, *sneggo*, snigel = mlty. *snigge*, meng. *snegge*, hypokoristisk form (av samma slag som sv. dial. *pugga*, groda, ags. *frogga* ds., padda osv.) till germ. **snezila-* (= snigel). — Förr även om kappslädar, t. ex. i Franzéns Slädpartiet: 'Och gyllene snäckan far i dans / På vikens marmor'; jfr Beskow Lefnadsm. s. 186: 'den tidens förmögne ungherrar (foro) gerna i kappsläde eller, som den vanligen benämndes,

»snäcksläde» eller blott »snäcka», gul eller grön' (om förh. o. 1810).

2. **snäcka** (fartyg), upptaget från fornspråket, fsv. *snækkia*, ett slags mindre (krigs)fartyg = isl. *snekkja*, i no.: liten smal båt, motsv. mlty. *snicke* (holl. *snik*), mhty. *snecke*; besl. med ags. *snacc*, krigsskepp; jfr det från germ. spr. lånade ffra. *esneque*, skepp med lång spetsig förstäv. Möjl. egentl. 'något spetsigt, o. besl. med ty. *schnake*, harkrank (tipula), mlty. *snôk*, gädda, holl. dial. *snoeks*, skarp, osv., ävensom no. *snag*, spets, pigg, isl. *snaga*, ett slags yxa, adj. *snaghyrndr* osv.; jfr det analoga mlty. *snibbe*, sjörövarskepp, till *snibbe*, snabel.

snäll, i ä. sv. vanl.: rask, duglig, händig, skicklig ('vår snälle Sergel' G. J. Ehrensvärd 1780; å annat ställe: 'vår skickelige S.'), tjänlig (riktig) (jfr nedan), fsv. *snæller*, *snælder*, *sniælder* (*snilder*), duglig, tapper, klok, skicklig (bl. a. att tala), god, saktmodig = isl. *snjallr* ungef. ds., no. *snjell*, rask, duktig m. m., no.-da. *snild*, god, godmodig o. d., da. *snild*, klok, slug, i ä. da. (ofta *sneld*) även: snabb o. d., fsax., fhty. *snel*, (mycket) snabb, (dåd)kraftig, tapper (ty. *schnell*, snabb), ags. *snel*, snabb, stark, modig; av germ. **snella-*, med grundbetyd. 'snabb', varav sedan 'snabb i uppfattningen, klok o. d.' Av omstritt o. dunkelt ursprung. Olika tolkningsförsök hos Kluge Et. Wb.[8], Falk-Torp s. 1096, H. Petersson Zwei sprachl. Aufs. s. 62 f. Sannolikast synes ordet, i riktning av vad Falk-Torp tänkt sig, innehålla en ljudrot, besl. med den i ty. *schnallen*, smälla, klatscha m. m., för att beteckna en hastig rörelse; jfr att ord för 'snabb' ofta börja med *sn-* (se under snabb, snar). — Den nu allmännaste svenska betyd. 'god o. vänlig', vartill ansatser finnas redan i fsv., har i riksspr. egentligen utvecklat sig först under 1800-t.; ännu vid mitten av 1800-t. ersattes nysv. uttr. ett snällt barn, var snäll (och gör så och så) vanl. av beskedlig, som sedermera delvis sjunkit till betyd. 'alltför snäll el. efterlåten'. — Från ty. *schnell* i betyd. 'snabb' härstamma snällpress, snälltåg (Aftonbl. 1865, om de i dec. 1864 anordnade snälltågen mellan Stockholm o. Malmö; efter ty. *schnellzug*). — Jfr snille.

[snälla, sv. dial., slända, se d. o. 1.]

snäppa, Totanus, Tringa, 1664: 'Soppa på steckte Sneppor', Linné, Lind osv. = ä. da. *snippe*, da. *sneppe*, från mlty. *sneppe* (*-i-*) = fhty. *snepfa* m. m. (ty. *schnepfe*); egentl. = mlty. *snippe* = snipp; alltså efter den långa smala näbben; jfr isl. *mýrisnípa*, myrsnäppa, till no. *snīpa*, näbb (se snipa), fra. *bécasse*, morkulla, snäppa (till *bec*, näbb; se beckasin), el. grek. *skolópax*, morkulla m. m., som åtminstone anslutit sig till *skólops*, påle o. d.

snäppare, lansett, Acrel 1775, motsv. da. *sneppert*, från ty. *schnäpper*, *schnepper*, till *schnappen*, hastigt röra sig m. m. = snappa.

snärja, fsv. *snæria* (ipf. *snardhe*) = ä. da. *snærie*, jfr da. *besnære* = fhty. *snar(a)hjan*, snärja, fästa; gammal bildning av *eiō*-typen till germ. **snerhan* st. vb = fhty. *kisnirhan*, fästa ihop; knappast däremot avlett av det besl. sbst. snara. — Härjämte sv. dial. *snära*, som enl. H. Pipping SNF XII. 1: 17 är den ljudlagsenliga utvecklingen av **snarhian*, medan *snärja* bör uppfattas som en nybildning till ett sbst. motsv. no. *snar*, slinga, av **snarh* av **snarha-*. Sv. dial. *snära* kan emellertid vara en nybildning till *snarde* av samma slag som *gläda* (jämte *glädja*) till *gladde* osv. — Den ljudlagsenliga pres.-formen *snär* finns ännu t. ex. hos Franzén, o. fsv. ipf. *snardhe* kvarlever i dial. *snarde* t. ex. smål., hall. (jämte **snårde*).

[snärka, sv. dial., ä. nsv. osv., snarka, se d. o.]

snärp n., borst på ax, botan.: bladsnärp; Möller Bot. 1755 (om blomfjäll), Retzius 1776 m. fl. (borst), i den moderna botan. betyd. (om den hinnaktiga förlängningen av bladslidan) t. ex. Hartman 1840 = östno. *snerp* (jämte *snerpa*), till sv. dial. *snarp*, skarp, hård, rask, isl. *snarpr*, även: skrovlig o. d., no. *snarp*, egentl.: sammansnärpt, avljudsbildning till germ. st. vb. **snerpan*, varom under snärpa.

snärpa, sammandraga, snörpa, t. ex.

Sandström Natur- o. arbetsliv 1908, f. ö. ovanligt i skriftspr. = no. *snerpa* ds., da. *snerpe*, jfr ty. dial. *schnerfen* ds., av germ. **snarpian* (jfr got. *atsnarpjan*, beröra), kausativum till st. vb. **snerpan* (ipf. **snarp*), sammandragas, skrumpna = sv. dial. *snärpa*, bl. a.: vara snål el. ondsint, stundom trans.: snörpa, no. *snerpa*, sammandragas o. d., fhty. *snerfan* (st. vb. men trans.), eng. dial. *snerp*, skrympa, rynka på näsan; till en utvidgning av roten *sner*, vartill även snara, o. no. *snerka*, skrumpna, ags. *gesneorcan*; jfr. med avs. på rotutvidgningarna *p* o. *k* under skalk 2 o. skalp. — I betyd. 'tilltaga, om kyla el. vind' i ä. nsv. (Spegel 1685) sv. dial. o. no. avlett. av det hithörande adj. *snarp*, varom under snärp. — Se f. ö. snörpa. — Ett annat ord är vb. snärpa, om lätena hos kornknarr, änder, grodor osv.; ljudmålande; jfr följ.

snärt, Åbo 1638 (*pische-*), Kling Spect. 1735 i samma anv. = nisl. *snertr*, beröring, no. *snert*, snärt, spets, tipp, da. *snert*; till urnord. st. vb. **snertan* = ä. nsv. *snärta*, 1731: 'Vintren snärter litet om Näsan', sv. dial. *snärta*, ge ett lätt slag, skynda åstad, no. *snerta* ds., isl.: beröra, vartill avljudsbildningen (på ie. *eiō*) germ. **snartian* = isl. *snerta* (pres.-*ir*), hastigt dricka ut, no.: hastigt sätta i rörelse, sv. snärta, ge en snärt (jfr Verelius 1681: såra), da. *snerte*, mhty. *snerzen*, ge gliringar åt, jfr mhty. *snarz*, stickord; säkerl. liksom t. ex. isl., no. *snerra*, vara ondsint, gläfsa o. d., snarka, ty. *schnarren*, skorra, knarra, brumma, osv. till en ljudmålande grundrot. Jfr följ.

snärta, sbst., i flicksnärta, slutet av 1700-t., t. ex. Knöppel: 'den vackra snärtan', Envallsson; till sv. dial. vb. *snärta*, ila, skynda åstad (se föreg.), alltså en deverbativ bildning av samma slag som (flick)slinka, flickslänga, slyna osv. ävensom flicka.

snäsa, Gustaf II Adolf: *snäste*, i ä. nsv. (t. ex. o. 1640: *sneeser*, Lind 1749) o. sv. dial. även *snesa*, östsv. dial. *snäisa*, skada = no. *sneisa*, även: sticka i lemmarna; väl till germ. roten *sniþ*, skära, varom under snida; bildningen f. ö. oklar. Ordet böjes i sv. efter II, i no. efter I (pres. *-ar*), såsom enstaka också i ä. nsv. Om vokalen *ä* i sv. jfr Kock Sv. ljudh. 1: 172.

snäv, med bortfall av det till stammen hörande *r*, som uppfattats som nominativmärke, fsv. *snæver* (ackus. m. *snæfran*, men ackus. f., med *r*-bortfall, *snæva*), snäv, trång, smal = senisl. *snéfr* (kompar. *snæfrari*), snäv (om kläder), no. *snæv*, även: knapp, da. *snæver*, trång, snäv, även: smärt. Jfr no. *snøv(r)*, som kan vara en avljudsform, men även bero på en dial. övergång *æv* > *øv*; formellt sett kunde också (sen)isl. *snéfr* tänkas utgå från ett *snófr*. Germ. **snēþri-* (~ **snōþri-*?). En direkt motsvarighet till germ. **snōþri-* är enl. Lidén Armen. Stud. s. 64 armen. *nurb* (*i*-stam). trång, smal, tunn, fin m. m., av ie. **snōbhri-*. — Samma ord är sv. dial. *snäv*, rask, hurtig, Vgtl., isl. *snéfr* ds. ~ *snófr* ds.; jfr, utan *s*-, fsv. *næver*, *nøver*, isl. *néfr* ds. (jfr snabel ~ näbb), o. avljudsformen fno. *snǫfurleikr*, raskhet; alltså med samma betyd.-utveckling 'trång' ~ 'snabb', som uppträder bland motsvarigheterna till det möjl. rotbesläktade snabb. — En annan betyd.-utveckling föreligger i det östgötska *snäv*, retlig, vartill ä. nsv. o. sv. dial. *snäv(j)a*, argbigga; jfr nsv. snäv i betyd. 'kort om huvudet, avvisande'. — Enl. H. Petersson Zwei spr. aufs. s. 74 f. (1917) är grundbetyd. 'sammansnörd' (äldre: **snēu̯bh-*, **snōu̯bh*, till sno); dock osäkert. — Med avs. på snäv av *snæver* (med radikalt *r*) jfr t. ex. dial. *vack* av vacker.

snö, fsv. *snö*, *sniö*, *sniōr*, gotl. *snoy* = isl. *snjór*, *snjár*, *snær*, da. *sne*, got. *snaiws* (*i*-stam), fsax., fhty. *snéo* (ty. *schnee*), ags. *snáw* (eng. *snow*), av germ. **snaiwa-* (*-i*, jfr got.), av **snaiǥwa-* = ie. **snoiǥ̑ho-* i fslav. *sněgŭ*, litau. *snẽgas;* med avljudsformen **snigu̯h* i grek. *nipha* ackus., lat. *nix* (genit. *nivis*, vartill t. ex. span. *Sierra Nevada*, Snöberg). — Avledn. : vb. snöa, fsv. *sn(i)öa*, *sniōa* = isl. *snjófa*, da. *sne*, holl. *sneeuwen*. Formen *snöga* (Bellman: 'Ren det snögar', Tegnér: 'dem linden snögar sitt blomdoft på'), av **snōwa* av *snöa* såsom

i ä. nsv. *siöghar*, sjöar; jfr samma inskott hos loge, mogen, redobogen, trogen, ävensom under Johan. En mycket ålderdomligare bildning är germ. **snīwan*, snöa = fhty. *sníwan* (ty. *schneien*), ags. *sníwan*, isl. pres. *snýr*, part. *snifinn* (möjl. också i vissa sv. o. no. dial.), jfr grek. *nī'phei*, det snöar, lat. *ninguit*, fir. *snigid*, det regnar, litau. *snigti*, snöa. — Alltså en indoeur. beteckning, liksom också den stam för 'vinter' som ingår i lat. *hiems* osv. — Snöbollar (Linné 1751), snöbollsbuske (1722), Viburnum opulus, motsv. da. *sneboldtræ*, ty. *schneeball*, efter blomknippenas form o. färg; jfr olvon. — Snödroppar, Galanthus nivalis, 1744, efter ty. *schneetropfen*; med syftning på blommornas form o. färg. — Snöklocka, Leucojum vernum, Fries 1864, även om snödroppar t. ex. 1843; efter ty. *schneeglöckchen*, med syftning på blommans utseende; alltså av samma slag som föreg. el. riddarsporre, ty. *löwenmaul*, eng. *lark-spur*.

snöd, usel, fåfänglig, i uttr. snöd vinning, den snöda Mammon osv., fsv. *snōþer*, bar (utan fjäderbeklädnad), blottad, öde, usel, sv. dial. **snōd*, *snau(d)*, korthårig, kort, knapp = isl. *snauðr*, bar, fattig, motsv. mlty. *snōde*, usel, mhty. *snœde* (ty. *schnöde*); besl. med isl. *snoðenn*, skallig, part. pf. till ett st. vb. **snjóða*, motsv. mhty. *besnoten*, sparsam, knapp; till en germ. rot *snu*, skära av o. d., jfr under snygg.

snöpa = fsv.: kastrera = isl. *sneypa*, kränka, no. *snøypa*, gripa raskt, klämma, av germ. **snaupian*; besl. med snoppa o. snubba (se d. o.), alltså egentl.: avskära el. dyl. Betyd. 'kränka' i isl. är sekundär. Om fsv. *snepa* se Hultman Häls.-l. s. 102. — Det allmänna nord. ordet var gälla 2. — Härtill snöping, Balck 1603, ett av de få mask. på *-ing*, som bildats av verb; jfr t. ex. dopping, självspilling, strandrulling, välling.

snöplig, fsv. *snöpeliker* (*snypp-*) = isl. **sneypiligr*, jfr adv. *sneypiliga*, till *sneypa*, skam, o. vb. *sneypa*, kränka; se föreg. — Härjämte ä. nsv. *snyp(p)eligh*, fsv. *snyppelighia*, snarast med *y* av *ö* såsom i dygn, rykt osv.

snöre, fsv. *snöre* = isl. *snóri*, da. *snøre* (nu comm.) i betyd. 'metrev', av urnord. **snōria-*; avledn. av germ. **snōrō-* = fsv., no., da. *snor*, mlty. *snór*, fhty. *snuor* (ty. *schnur*); väl snarast en *r*-bildning till ie. roten *snōu*, tvinna, sno (se sno), alltså ej till snara osv. Jfr till betyd. t. ex. sanskr. *vaṭa-* (av **uol-to-*), snöre, till ie. roten *uel*, vrida o. d.; se välva. — En avledn. av samma germ. stam *snōr-* är got. *snórjó*, flätkorg, korg (se med avs. på betyd. under korg). — Ett annat nord. ord för 'snöre' är isl. *virgill*, instrumentalbildning till germ. **werzan* (mhty. *erwergen*) = litau. *veršti*, snöra m. m., fslav. *vrěsti*, binda ~ germ. **wurzian* (fhty. *wurgen*, ty. *würgen*, strypa); en av de icke få överensstämmelserna i fråga om ordförråd mellan germ. o. slavo-balt. språk (jfr särsk. fisknamnen under lake, mal 2 samt f. ö. guld, hermelin, hjälpa). — Härtill vb. snöra = fsv., no. = da. *snøre*, ty. *schnüren* osv., av germ. **snōrian*.

snörpa, Dalin 1738: *snörpa munnen*, i ä. sv. (Leche 1744) o. i dial. även: *snyrpa* = no. *snyrpa*; jfr ty. dial. *schnur(p)fen* (intrans.), av germ. **snurpian*, avljudsform till snärpa av **snarpian* o. till sv. dial. *snerpa* (*snarp*) osv. av **snerpan*.

snörvla, Blanche 1845, men ännu ej hos Dalin 1853, jfr sv. dial. *snarvla*, morra, skrävla, bullra, isl. *snarfla* o. *snǫrgla*, rossla, samt ä. sv. *snarfva*, bita omkring sig (om hundar), Lind 1749, o. sv. dial. *snarva*, morra, ljudhärmande bildningar besl. med el. av samma slag som t. ex. eng. *snarl*, knota m. m.; jfr andra under snurra.

snövla, 1599, Serenius 1734, men *snufla* Sahlstedt 1773, motsv. da. *snøvle*, eng. *snivel*, bl. a. snövla, jfr ags. *snyflung*, snuva, o. isl. *snofl*, nässlem; *l*-avledn. till germ. roten *snŭð* i snuva; knappast lån från lty. *snüffeln*, *snuffeln*, som väl däremot lånats i sv. biformen snöffla. — Växelformer: sv. dial. *snavla* o. ä. da. *snavle*, snövla; jfr mhty. *snaben*, bl. a. 'snövla' (se snava), ävensom under snaggla.

sö = fsv., da. = isl. *sýr* (med s. k. *R*-

omljud), ack. *sú*, no. *su*, mlty., fhty. *sû* (ty. *sau*), ags. *sú* (eng. *sow*), motsv. lat. *sus*, svin, grek. *(h)ȳs* (se hyena), alban. *thi* (av **su-*), avest. *hū*, vildsvin; allmänt indoeur. ord, **sū*; säkerl. efter djurets grymtande läte. Jfr sugga o. svin. — Diminutivavledn.: sv. dial. *soss(a)* t. ex. Frykd.-m. Vrml. — Om ett samindoeur. ord för 'gris' se under fargalt. Dessa urgamla beteckningar bevisa icke i sig själva (lika litet som de för 'får', 'get', 'hund', 'häst' o. 'nötkreatur'), att djuren i indoeur. tid varit husdjur, men åtskilligt talar starkt därför, bl. a. särbeteckningarna för könet (oxe, ko) el. för ungen (föl, far- i fargalt). Som ex. på samindoeur. namn på husdjur, som i indoeur. sannol. ännu ej domesticerats, kunna nämnas and o. gås.

soaré, t. ex. Dagl. Alleh. 1824: 'Musikaliska Soiréer gifves i Frimurare-Ordens Hus i dag', från fra. *soirée*, till *soir*, afton (av lat. *sērus*, sen; se f. ö. serenad).

sobel, 1602: *sobler*, 1614: *soblar*, 1664: *sobblar* = da., från ty. *zobel*, av mhty. =, från ry. *sobolĭ*. Ett tidigare västeurop. lån från ry. föreligger i mlat. *sabellum*, fra., eng. *sable*, mlty., ä. da., fsv. *sabel*, i ä. nsv. den avgjort vanligaste formen till o. 1750 (Serenius, Lind); hos Sahlstedt 1773 med hänvisning till *sobel*.

social, Adelns prot. 1800: *social inrättning* (vid denna tid blott enstaka), Geijer 1839, 1845, Dalin 1853 = ty. *sozial*, av fra. *social*; snart allmänt spritt i anslutning till Rousseaus *Contrat social* 1762, av lat. *sociālis*, sällskaplig (jfr Seneca: *homo sociale animal*, människan är ett sällskapsdjur). till *socius*, deltagare, kompanjon, bundsförvant (= isl. *seggr*, man; jfr under se), till roten i *sequor*, följer. — Härtill: socialist, Snällposten 1848, Sv. Tidn. 1852 = ty. *sozialist* o. 1850, av fra. *socialiste* 1833; socialism, Snällposten 1848, av fra. *socialisme* 1831; jfr Feldmann ZfdW 13: 105; alltså med de i nyare bildningar av detta slag vanliga egentl. grek. avledn.-ändelserna *-ist*, *-ism*, av samma slag som t. ex. absolutist, -ism, aktivist, -ism, pacifist, -ism, purist, -ism, rojalist, -ism osv.; mindre ofta med germ. grundord såsom t. ex. i blåbandist, hovrättist, nykterist, -ism, verdandist o. det urspr. engelska truism.

sock el. **socka** (om betyd. se nedan), Var. rer. 1538: *socka*, sv. dial. även: *sucka*, fsv. *sokker*, *sukker* = isl. *sokkr*, da. *sok* el. *sokke*, fsax. *sok*, mlty. *socke*, fhty. *soc*, *socko* (ty. *socke*), ags. *socc* (eng. *sock*); ett mycket gammalt lånord, jfr från nord. spr.: finska *sukka*; ytterst från lat. *soccus*, ett slags låg o. lätt sko, av grek. *sykkhis*, *sykkhás*, *sýkkhos*, ett slags sko; egentl. ett österländskt ord. Ordet betyder i vissa forngerm. språk 'filtsko, toffel'; sedermera vanl. 'kort strumpa', stundom också 'långstrumpa' (på Island huvudsakl. ett kvinnoplagg); i sv. dial.: strumpa el. halvstrumpa; i riksspr. ofta om foten av en strumpa, jfr gå i strumpsockorna. Jfr även följ.

sockel, Rüdling 1740: *zocler* plur., König 1752: *socle*, Poet. Kal. 1814: *sokler* plur., Sv. lit.-tidn. 1820: *soclar* plur. = da. *sokkel*, ty. *sockel*, av fra. *socle* (= eng.), egentl. ett bildligt uttr., av lat. *soccŭlus*, liten sko, dimin. till *soccus* (se föreg.).

socken, fsv. *sokn* ds., även: lagsökning, sökande (jfr *hem-*, *laghsokn*) = isl. *sókn*, socken, samling människor, angrepp, sökande, da. *sogn*, socken, motsv. got. *sôkns* o. *sôkeins*, undersökning (m. m.), fhty. *suohni* ds., ags. *sócn*, undersökning, angrepp, rättsområde (eng. *soke*, *soc*, rättskipning), av germ. **sōkīni-* o. **sōkni-*, egentl.: sökande, till germ. **sōkian* = söka; alltså (i sv.) egentl.: sammanfattning av personer som söka till samma kyrka (jfr ä. nsv. *sökia til kyrkan* 1593, fsv. *thing sökia* osv.), o. med samma utveckling från vbalsbst. som församling i betyd. 'socken'. Jfr till betyd. i viss mån det likbetyd. ital. *pieve*, av lat. *plebem*, ackus. sg. till *plebs*, folk. — I västra o. södra Sv. ofta med *å*-ljud, beroende på tidigare vokalförkortning än i de former, som ligga till grund för uttalet med slutet *o*; jfr t. ex. tomt o. tomte. — In-, utsocknes, 1791: *ut- och insockenes*

(där sannol. att fatta som genit. plur.), utvidgning med den vanliga adverbändelsen *-s* (i inrikes osv.) av ä. sv. *insockne*, 1719, Lind 1749, av fsv. **in-, utsokna*, av genit. sg. *sokna(r)* till *sokn*, med försvagning av *a* till *e* i svagtonig ställning.

socker, ä. nsv. även *sucker*, fsv. *soker, suker* = da. *sukker*, från mlty. *sucker* = mhty., ty. *zucker*, jfr fhty. *zucura*, från ital. *zucchero*, av arab. *sukkar*, av pers. *šakar*, prakrit *sakkhara* (varav grek. *sákkhar(on)*; jfr sv. sackarin) = sanskr. *çárkarā*, egentl.: kiselsten, urbesl. med isl. *hǫrgr*, stenhop, offerställe (= sv. ortn. Harg). Sockret blev i Europa allmännare bekant under korstågen o. genom handel med de italienska städerna. Sockerrörets egentliga hemland är sannol. nordöstra Indien.

soda, Schroderus o. 1638: *sodha*; under 1700-t. icke sällan *souda* (*suda*; efter fra. *soude*) = ty. *soda*, av ital. o. (urspr.) span. *soda*. Av trots framställda härledningar alltjämt okänt ursprung. — Sodavatten, 1818 (om eng. förh.), 1832, efter eng. *soda-water*.

sodomit = ty. (av mhty. *sodomite*) = = fra. *sodomite* osv., av lat. *sodomīta*, invånare i Sodom i Palestina (lat. *Sodoma*, hebr. *Sĕdōm*); med sin nuv. betyd. i anslutning till 1 Moseb. 19. Jfr med avs. på bildningen sybarit.

sodomsäpple, om något vackert, men ihåligt el. värdelöst, Vultejus 1686, Atterbom, Topelius osv., motsv. i da., eng.; efter namnet på frukten av vissa asklepiadéer; enl. gammal uppfattning även frukten av Solanum sodomæum L.; jfr Heidenstam 1888: 'Här hänger sodomsäpplet rödt'. Namnet beror åtm. delvis på 5 Mos. 32: 32: 'Deras winträ är Sodoms winträ . . deras drufwor äro galle, de hafwa bitter bär' (gamla övers.). Se f. ö. Hjelmqvist Bibelgeogr. namn s. 215.

soffa, S. Agrell 1711 (om turk. förh.), i handl. o. 1730: 'Hans Maj:t (dvs. Karl XII) . . satt sig på en sopha, som var sultanens ställe (osv.)', Nordenflycht 1746—47: *sophan*; i modern form från ä. ty. *soffa* (ty. *sofa* n.), av fra. *sofa, sopha* = ital. *sofà*, från ett arabiskt ord med betyd. 'vilobänk framför bostaden'. Den äldre anv. av ordet beror på direkt lån från turk. resp. fra.

Sofia, Sofi, kvinnon. = ä. ty. *Sophia*, ty. *Sophie* osv., av lat. *Sophia*, grek. *Sophía*, av *sophía*, vishet, till *sophós*, vis, vars stam även ingår i t. ex. personn. *Sophoklḗs*. — Härtill lty. diminutivet *Fieke, Fiekgen* m. m., varifrån sv. Fiken; jfr även Sonja.

sofism, av fra. *sophisme*, med grek. suffix till grek. *sophía*, vishet (se föreg.). — Sofist = ty. *sophist*, fra. *sophiste*, av grek.-lat. *sophista*, jämte grek. *sophistḗs*, urspr.: vis, världsklok man, sedan: lärare i världs- o. statsklokhet, vältalighet m. m., o. därefter i nedsättande betyd.: som är förfaren i spetsfundigheter, bedrägliga slutledningar o. d.

soja, Linné o. 1750: 'Soja, som för någon tid (sedan) begynte föras från Indien' = ty. *soja*, eng., fra. *soy*; efter den i östra Asien förekommande sojabönan, Glycine Soja el. hispida, av vars frön sojan tillredes. Ordet härstammar (i något annan form) ytterst från Japan, där f. ö. den bästa sojan lär framställas: egentl. betydande 'sås o. d.', har det senare överflyttats på sojabönan.

sol = fsv., da. = isl. *sól* f., got. *sauil* n. (det got. ordet närmast av **sōil* med bortfallet *w*), av germ. **sōwil-* (*-ul*, **sowl-*?; med bortfall av *w* i nord. spr.) = ie. **sāu̯el-* i lat. *sōl* m. (ital. *sole*, span. *sol*, men fra. *soleil* av dimin. **sōliculus*), grek. *(h)élios* (med avledn. *-io*), litau. *sáulė* f.; jfr fslav. *slŭnĭce*, sol (stam: **suln-*); i kelt. spr. (fir. *súil*) även 'öga' (noanamn? Meillet); avljudsformer till sanskr. *sūra-*, sol, o. *svar-*; jfr det got. runnamnet *sugil* = ags. *sigel*, med omstritt *g*; rotbesl. med den i västgerm. spr. allmänna stammen *sun-* i ty. *sonne* osv., kanske, med H. Pedersen, båda stammarna från en heteroklitisk böjning ie. **sāu̯-el*, genit. **su-n-és* (se söndag o. Sonfjället), o. med sval; egentl.: den lysande; alltså samma grundbetyd. som t. ex. lat. *lūna*, måne (se ljus). Att beteckningarna för 'sol' i indoeur. spr. i regel äro fem. el. mask. visar väl, med Meillet Lingu. histor. s. 220 f., på att den uppfattats som ett personligt väsen.

Om sammans dräng, pigl. natt-

sol i betyd. 'måne' se d. o. — Intet nytt under solen, jfr Sal. Pred. 1: 9. - Solfjäder, Åbo 1632: '1 quines sooll fieder', Oxenst. brefv. 1637; synes vara en speciellt svensk bildning: grannspråken ha i stället beteckningar som utgå från ord för 'vifta, fläkta', såsom da. *vifte*, ty. *wedel* (till *wedeln*, vifta), eng. *fan* (från lat. *vannus*, se vanna), fra. *éventail* (till *éventer*, utsätta för vinden, till lat. *ventus*, vind), jfr även ty. *fächer* (väl till [*an*]*fachen* osv., dock enl. somliga ett lat. lånord), förr också: *sonnenfacher*. O. v. Dalin bildar skämts. beteckningen *lurgevär*. — Solsicka, sydsv. dial., Chrysanthemum segetum = da. *solsikke*, Helianthemum, ags. *solsece*, efter lat. *solsequium* (*-quia*; fra. *souci*), egentl.: som vrider sig el. följer solen, till *sequi*, följa. Jfr solvända. — Solstånd (sommar-, vinter-), om solens (skenbara) stillastående (vid sommar- o. vintersolståndet), 1580-t. = mhty. *sonnenstant*, holl. *zonnestand*, liksom mhty. *sonnenstandung* o. de besläktade isl. *sólstaða*, mlty. *sunnestat*, ags. *sunstede* övers. av det likaledes besläktade lat. *solstitium* (av *-stat-* till *stare*, stå). Med annan bild, om solens skenbara vändning vid vändkretsarna, sv. dial. *solvarv* (jfr skån. *solvorr*, om de dagg- el. regnfläckar, som uppkomma på de vävar, vilka ligga på bleken under denna tid), isl. *sólhvarf*, da. *solhverv*, till germ. **hwerfan*, vända el. vrida sig (se värva), o. varv (fsv. *solhvarf* betyder 'solförmörkelse', till samma verb i betyd. 'försvinna'); vidare mhty. *sunne(n)wende* (ty. *sonnenwende*), ä. holl. *zonnenwende*, till vända; se även under tropik. Ags. *sungihte* n., ä. ty. *sonngichten*, hör till mhty. *giht* (osv.), gång, resa (till gånga, jfr fhty. *gingên*, följa efter); no. *solhov*, egentl.: solens stigande, är en avljudsform till häva. — Solsvärta, sv. dial., koltrast, se d. o. — Solvarg i uttr. grina som en solvarg, egentl.: gapa stort (se grina), 1753 o. sannol. redan Härnösand 1661 i öknamnet *Solewargh*, till sv. dial. *solvarg*, även *solulv*, vädersol, bisol = da. dial. *solulv*, jfr eng. *sundog* om likartade fenomen ävensom nisl. *vera i úlfakreppu*, dvs. 'i ulvaklämma'. I anslutning till den gamla mytiska föreställningen, att solen förföljes av en glupande ulv, som söker uppsluka henne. Sådana solvargar äro Skǫll o. Hati, som enl. den poet. Eddan (Grímnism. 39) följa efter solen, ävensom Fenrisulven, vilken enl. Vafþrúðnismál 47 en gång blir hennes bane. Samma folktro finnes (el. har funnits) hos tyskar, rumäner o. slaver. Även en mängd indian- o. negerstammar tro, att solförmörkelser orsakas av ett vidunder, som uppslukar solen. — Solvända, växtsl. Helianthemum, Franckenius 1659 (*-wenda*, *-wende*), motsv. ä. da. *solvende*, no. *solvendel*, holl. *zonnewende*, mhty. *sunnewende* (ty. *sonnenwende*), till vända, alltså: som vänder sig efter solen; jfr de likbetyd. ä. da. *solvirvel* (till germ. **hwerfan*, vända el. vrida sig, o. *virvel*), mhty. *sunnenwerbel* (ty. *sonnenwirbel*), fra. *tournesol*, grek. (*h*)*ēliotrópion* (till (*h*)*élios*, sol, o. *trépō*, vänder, se trop; jfr sv. växtn. heliotrop), ävensom under solsicka. — En avledn. på urnord. *-ia* av sol är sv. dial. *annsöles*, motsols, fsv. *andsölis* (*-sȳlis*) = isl. *andsólis*; till an- 2, emot. — Om ordet i ortn. se följ. o. Solna.

Sol- i ortn. innehåller, då det uttalas med slutet ō, åtm. i de flesta fallen sbst. sol t. ex. i de till sammanlagt o. 100 uppgående på -backa, -backen, -berg(a), -bräcke (brink), med många motsvar. i Norge o. Danm., väl i regel: soligt berg el. berg på vilket man kan se solen gå ned (jfr Rygh No. Gaardn. 2: 31 ävensom under Sonfjället); de på *-berg*(*a*) mycket ofta nära sockenkyrkan el. annan kultplats (jfr Lindroth Fr. filol. fören. i Lund IV s. 71), vilket tyder på mytisk el. rituell innebörd; gårdn. Solby Sdml. (= fsv.; knappast: by i solskifte), Solum Dalsl. (förr: *Sol*(*l*)*hem* = no. *Soleim*), Solvik Ögtl. (fsv. *Solvika*) m. fl.; icke sällan i sjö- el. ånamn (se förf. Sjön. 1: 563); el. i önamn t. ex. Solö Sdml. (fsv. *Sōlō*); se f. ö. Solna.

solaväxel, Växiö rådstur. prot. 1729 = ty. *solawechsel*, egentl.: blott i ett exemplar utställd växel, av ital. *sola* f. till *solo*, ensam (se solo). Om övriga

från ital. komma el. genom ital. förmedlade bank- o. handelstermer se särsk. under tratta.

solbänk, byggn., utvändig betäckning av en fönsterbröstning, J. G. Clason 1892, (felaktig) övers. av ty. *sohlbank*, till *sohle*, sula.

sold = fsv., da., från mlty. *solt* (*-d-*) = mhty. (ty. *sold*), av fra. *solde*, sold, lön, saldo, av ital. *soldo* ds., egentl.: litet mynt (fra. *sou*), av lat. *solidus* (*soldus*), ett guldmynt (sedan av sjunkande värde), till *solidus*, gedigen, massiv, fast (se solid). — Härtill: soldat, J. De la Gardie 1612, 1613 (om sig själv) = da., ty., från romanska spr.: ital. *soldato*, fra. *soldat* (lån från ital.), span. *soldado*, av mlat. *sol(i)datus*, besoldad, part. pf. pass. till *solidare*, besolda (varav t. ex. ä. nsv., fsv. *soldera*), till lat. *solidus* (se ovan o. solid). I fsv. (o. stundom ä. nsv.) i stället *soldenær*, från mlty. *soldenêre* = ty. *söldner*, jfr ital. *soldaniere*. Ordet soldat användes i ä. nsv. (liksom ännu) ofta i den allmännare betyd. av 'militär'; så t. ex. (utom ex. ovan) hos Agneta Horn o. 1657 osv.

solennitet = ä. ty., av lat. *solennitas* (genit. *-tātis*), *solemnitas*, högtidlighet, till solenn, högtidlig = ty., av lat. *sol(l)ennis*, *sol(l)emnis* ds., varje år firad el. återkommande; till *sollus*, hel, besl. med solid; den senare leden föres ofta till *annus*, år, vilket i alla händelser säkerl. påverkat, men denna härledning omintetgöres av formen med *-mn-*, därest denna verkligen är den urprungliga.

solid = ty., av fra. *solide*, av lat. *solidus*, tät, massiv, gedigen, besl. med föreg.; jfr saldo, sold, soldat. — Härtill bl. a. solidarisk = ty. *solidarisch*, med germ. suffix, jfr fra. *solidaire*; o. solidaritet, motsv. fra. *solidarité*.

solka, L. Petri 1555: *solkar och besmittar* = no. *sulka*, da. dial. *solke*, *sulke*; *k*-avledn. till germ. *sul-*, varom under söla. Härtill solk n., vilket knappast, såsom förf. Ark. 14: 167 anser sannolikt, är primärt i förh. till verbet. — Parallellbildning: no. *saulka*, solka, till *saula*.

soll m., sv. dial., hoprörd blandning, i dalm. *sull*, bröd brutet i mjölk (= Burman Norrl. saml. 1798) = no. *soll* ds., isl. *sollr*, hund- el. svinmat, nisl. *sull* n., röra, av germ. **s(w)ulla-*, väl av ie. **s(u̯)lnó-*, en substantiverad participbildning av samma slag som t. ex. ull; möjl. till roten i svälla.

Sollentuna, härad i Uppl., fsv. *Sollendatuna*, se Vallentuna.

Solna, sn i Stockh. l., fsv. *Sōlnö*, tidigare en ö (jfr Hildebrand Sv. medelt. 1: 31), utvidgning av ett äldre **Sōln*, med i önamn vanlig *n*-avledning, jfr fsv. *Alsnö* (tidigare **Alsn*; nu Adelsö), *Ampnö*, nu Amnö, *Arnö*, nsv. Eknö, fsv. *Langhō*, nsv. Mjörn, Tjörn (förf. Sjön. 1: 670). Säkerl. till sol såsom de till sin bildning mindre ålderdomliga nsv. Solö (fsv. *Soolö*) Sdml. o. no. *Soløer* (fno. *Sóloyjar*). Om sol i ortn. se f. ö. Sol-.

solo, av ital. =, till adj. *solo*, ensam, av lat. *sōlus* ds. (jfr solaväxel).

solstånd, se sol.

solsvärta, sydsv. dialektord för 'koltrast', motsv. ä. da. *sulsort* (da. *sol-*, *selsort*), genom folketymologisk ombildning av ett ord motsv. no. *su-*, *sysorla* m. m., fno. *súsvǫrt*, till svart. Första leden innehåller enl. somliga förstärkningspartikeln *su-*: sanskr. *su-* (jämte *sva-*), fir. *sú* osv., till pronominalstammen isl. *sue* osv. (se svear), alltså egentl.: för sig, isolerad; jfr Falk-Torp s. 1105 med litter. (s. 1551). Dock enl. Hægstad (Torp Etym. Ordb. s. 763) snarare lån från ags. *sugesweard* (i så fall felskrivning för *-sweart*), en sångfågel (även *swertling*), till *sugu*, so (se d. o.); kanske: svart som ett vildsvin. Båda möjligheterna rätt osäkra.

solv, Var. rer. 1538: *sölff*, *weffskaft* (övers. av *licium*), Schroderus Com. 1640: *solff . . eller wäffskafft*; jfr dalm. *syv* av **sylv*, sydhall. *selv*, *sölv(a)* (om formen jfr Noreen V. spr. 3: 223 med litter.) = ä. da. *sølve* (da. *sølle*; hos Falk-Torp s. 1234 identifierat med no.-da. *sølje* = sölja, som dock har ett helt annat ursprung), förkortning av mlty. *sulfende* (*self-*, *solf-*, *sülf-*), kant på väv (se f. ö. salband). — En (liksom skaft) ur-

gammal beteckning är det tydl. urgermanska dalsl. *hovvol*, no. *havald* (m. fl. former), nisl. *hafald*, mlty. *hevelte*, fhty. *eblît* (för **hebilt*), ags. *hefeld*, av germ. **habaðla-*, **habiðla-*, med instrumentalsuff. *-ðl-* till häva, lyfta (jfr under tröskel samt, utan mellanvokal framför avledn., t. ex. nål, såll). Om lat. *līcium*, även: (väv)tråd, se dräll o. lits.

solvarg, se sol.

Solveig, kvinnon., på senare tid ganska vanligt (jämte enstaka Solvig), i förteckningen av sv. dopnamn Sv. lm. VI. 7 från 1888 finnes ännu intet upptaget; från no., av fno. *Sǫlveig* = isl. (redan på 1000-talet; se Lind No.-isl. dopn. s. 1016); jfr *Alm-*, *Hall-*, *Rann-*, *Rǫgn-*, *Þór-*; väl till isl. *veig* f., rusgivande dryck. Första leden är icke sol, utan innehåller liksom *Sǫlmundr*, *Sǫlvǫr* en omljudd form av *Sal-* i *Salgerðr* osv., urnord. *Saligastiʀ* (flfrank. *Saligast*).

solvent, i stånd att betala = ty.; till formen egentl. av lat. *solvens* (genit. *-entis*), part. pres. av *solvere*, lösa, betala, till *se-* (*sēd*), utan, o. *luere*, lösa (jfr absolut, resolut; urbesl. med lös). Uppgives dock vara ombildat av ä. ty. *solvendo*, dat. gerundium av samma verb.

solvända, växtn., se sol.

som, adv., konj. o. relat. pron., fsv. *som*, *sum* = da. *som*; y. fno. *sum* o. no. *som* från sv. el. da.; av *sem* (= runsv. *sim*, isl. *sem*) i obetonad stavelse (Kock Sv. ljudhist. 1: 128 m. fl.) = ie. *sem* i t. ex. sanskr. *sam*, en, osv. (se sam-), avljudsform (liksom somlig, somma, somt) till fsax., fhty. *sama*, *samo*, så, likaså, o. mhty. *same so*, liksom, som (jfr ty. *gleichsam*), ävensom samma, samman osv. Alltså egentl.: på samma sätt. I isl. är *sem* ännu i den poet. Eddan uteslutande jämförande partikel. — Enl. Falk-Torp o. Torp Etym. ordb. har *sem* i sin tur uppkommit genom ljudförsvagning av *sam-*; ovisst. — Utvecklingen *sum* till *som* har försiggått i obetonad ställning; jfr om. — Ordet har som relat. konj. undanträngt det äldre nord. *es*, *er* (fsv. *ær*), liksom så många ord med dylik funktion av demonstrativt ursprung.

somlig, fsv. *somlik*, *sumliker*, motsv. fno. *sumligr*, väl från mlty. *sum(me)lik*, *somelik* = fhty. *sumalih*, jfr holl. *sommige*, några; till stammen i somma, somt o. som.

somma (dial.), några, G. l:s reg., plur. till fsv. *sumber*, någon = isl. *sumr*, någon (vilken som helst), da. *somme* plur., i ä. da. även *som* sing., got. *sums*, fsax., fhty., ags. *sum* (eng. *some*), av germ. **suma-* = ie. **səmo-* i sanskr. *samá-*, någon, grek. *(h)amós* ds.; avljudsform till samma. Jfr som, somlig, somt.

sommar, fsv. *somar*, *sumar* m. = isl. *sumar* n., yngre *sumarr* m., da. *sommer*, fsax., fhty. *sumar* (ty. *sommer*) m., ags. *sumor* (eng. *summer*); besl. med armen. *amarn*, sommar, ävensom sanskr. *sámā*, halvår, år, avest. *hama*, sommar, ir. *sam* ds.; väl egentl.: halvår o. i avljudsförh. till ie. **sēmi-*, halv, i sanskr. *sāmi-*, grek. *(h)ēmi-*, lat. *sēmi-*, fhty. *sâmi-* osv.; alltså tydande på en tid, då indoeuropéerna räknade blott två årstider, sommar o. vinter; se t. ex. Schrader Reallex. s. 782. — Däremot är ordet icke, såsom också antagits, besl. med grek. *(h)ēméra*, dag, knappast heller med grek. *(h)émeros*, mild. — Andra indoeur. beteckningar för 'sommar' betyda i regel 'den heta årstiden', t. ex. lat. *æstas* (till ie. roten *idh*, brinna o. d.; se id 1), grek. *théros*, även: skördetid, sommarvärme (= sanskr. *háras*, glöd; jfr under det dock ej säkert besl. varm), fpreuss. *dagis* (se dag). — I somras, t. ex. Weste 1807, men ännu Sahlstedt 1773: *i sommars*, den regelbundna formen under hela den äldre nsv. tiden, y. fsv. *i somars* (*-ers*) 1478 osv. Sdw. Tillägg. Columbus Ordesk. har *i sommars*, men *i wintras*, o. säkerl. är somras närmast en ombildning efter den senare formen, som uppträder redan i fsv. I ä. sv. även: *förra sommars* o. d., nu blott i Finnl.: *förra somras*, *sista somras*. En särskilt sydsvensk (småländsk?) bildning synes föreligga i uttr. *i förleden sommarse*, Växiö 1703 (*-ss-*), J. Stålhammar (smålänning) 1704 (*-å-*); jfr t. ex. fsv. *i aflonse* (nsv. i afse), nsv.

i morse osv., varom se litteraturen i SAO 1: 664.

Sommelius, familjen., till sjön. Sommen (el. den vid sjön belägna stamgården *Somvik*) såsom Siljeström till Siljan, Wennerberg till Vänern osv.

Sommen, sjö i Ögtl. o. Smål., fsv. **Sōme*, jfr *fraan Sooma* 1477, vartill Sommenäs, fsv. *Somanæs* 1405, o. Sommevik, fsv. *Somawik* 1402; egentl. = sv. dial. *somme* m., om ett kärl som är för stort för sitt ändamål = no. *sōme*, massa; i avljudsförh. till stammen *sam-* i samman, samla osv. (jfr uppl. ånamnet Samnan o. no. *Sama*) samt möjl. till sv. sjön. Summeln Vrml.; alltså väl egentl.: 'vattensamlingen' el. dyl., Se förf. Sjön. 1: 565 f. En direkt motsvarighet till fsv. **Sōme* föreligger kanske i no. gårdnamnet *Soma*, fno. *Sómi*, se M. Olsen No. Gaardn. 10: 459. — Härtill familjen. Sommelius; se d. o.

somna, fsv. *somna, sofna* = isl. *sofna*, jfr ä. da. *søvne*; inkoativ till sova (såsom vakna till vaka); jfr fslav. *sŭnąti* (av ie. **sup-nō-*).

somnambul, av fra. *somnambule*, som går omkring i sömnen, av lat. *somnus*, sömn (se d. o.), o. *ambulāre*, gå omkring (se ambulans).

somt, något, fsv. *som(p)t, sumpt*, neutr. till *sumber*, någon, vartill plur. (dial.) somma (se f. ö. d. o.).

son, fsv. *son, sun* = isl. *sonr, sunr*, da. *søn* (med *ø* från plur. *sønner*, liksom sv. nöt 1 från *nötter*), urnord. *sunu* ack. sg., got. *sunus*, fsax., fhty., ags. *sunu* (ty. *sohn*, eng. *son*), av germ. **sunu-*, motsv. ie. **sūnu-* = sanskr. *sūnú-*, avest. *hunu-*, fslav. *synŭ*, litau. *sūnùs*; bildning på *-nu-* av roten *su*, föda (i sanskr. *sūtē*), föder, vartill partic. *sutá-*, son; med annan avledn.: grek. *(h)yiós, (h)yiýs* (**su-i̯u-*), jfr fir. *suth* (av **su-tu-*), foster. Alltså samma betyd.-utveckling som i got. *baúr*, ags. *byre*, isl. *burr*, søn, till bära i betyd. 'föda'; enl. somliga i båda fallen med ursprungligen abstrakt betyd. Om ett annat i kelt. o. germ. spr. uppträdande ord för 'son' se under måg. — Ordet son saknas, liksom dotter, i alban., latin o. kelt. spr. — Jfr Sune.

sona, i nsv. som poet. förkortning av försona, ej upptaget hos Dalin 1853, däremot tidigare t. ex. Dahlstierna, Swedberg, fsv. **sōna* i *sōnan*, förlikning, gottgörelse, o. *forsōna* = no. *sona*, stilla en strid, ä. da. *sone*, försona, da. *(for)sone* = (o. väl, åtminstone delvis, lån från) mlty. *sônen*, bi ägga strid, betala ersättning för, av fsax. *gisônian* = fhty. *suonen* (ty. *sühnen, versühnen*), av germ. **sōnian*; med sbst. fhty. *suona* (ty. *sühne*), mlty. *sône*, varifrån fsv. *sōna*. Härjämte biformerna mlty. *swône(n)*, mholl. *swoene(n)*. Väl besl. med no. *svaana*, stilla, lugna, av germ. **swæn-*. F. ö. mer el. mindre osäkra anknytningar; se Torp Etym. ordb. s. 682 o. Walde² under *sānus*.

[Sonaby, ortn. Ögtl., se Sune.]

sonant, av lat. *sonans* (genit. *sonantis*), part. pres. till *sonāre*, ljuda, till *sonus*, ljud, klang, ton (jfr sonat, sonett, sonor, konsonant, unison; urbesl. med svan).

sonat, 1770—80-t. = ty. *sonate* osv., liksom de flesta musiktermer från ital.: av ital. *sonata*, till lat. *sonāre*, ljuda (se föreg.).

sond, Swalin 1847 = da., ty. *sonde*, av fra. *sonde* ds., sänkbly = span. *sonda*; jämte sondera, 1630-t. osv., alltifrån denna tid vanligt i betyd. 'höra el. känna sig för hos', t. ex. A. Oxenstierna 1647: 'sondera din Swärmoder' = ty. *sondieren*, av fra. *sonder*; sannol. av lat. *subundāre*, dyka ned, till *sub-*, under, o. *unda*, våg (jfr vatten); subst. är i så fall bildat av verbet. Knappast däremot till ags. *sundline*, lodlina (eng. *sounding-line*), till sund 1.

Sondén (östgötasläkten), förr *Sondenius* 1700-t., efter *Södra Sonderängen* Ögtl.

sonett, Arvidi: *sonnet* (betecknat som ett franskt ord. o. översatt med 'en klingande Dicht'; jfr Stiernhielms *klingdikt*); Düben 1722, Sv. Merc. 1755 neutr. = ty. = fra. *sonet*, av ital. *sonetto* (i ä. nsv. 1689), avledn. av ital. *sono*, klang, sång, av lat. *sonus*, ljud, klang, ton (se sonant).

Sonfjället, 'Härjedalens populäraste fjäll', möjl. sammansatt med isl. (osv.) *sunna*, sol, i så fall 'en träffande benämning på denna vida omkring synliga, tidigare och senare än omgivande bärg solbelysta höjd'. Modin Sv. lm. XIX. 2: 12. Se f. ö. under söndag.

sonika, vard., helt oförmodat, utan krus, Lindegren 1805: 'den knep jag sonika', Livijn 1809: 'befann mig så sonika midt i politiken', Braun 1843: 'helt »sonika»'; från fra. *sonica*, i rättan tid, just i detsamma; egentl. i fråga om kortspel, t. ex. Tersmeden o. 1780: 'man vannt sonica', Envallsson 1801: 'tappade zonica bort alla mina julpengar', motsv. i ty., från fra. *sonica*, t. ex. *il a gagné s.*, då i t. ex. det franska hasardspelet bassett ett kort vinner i samma ögonblick som det utlägges; f. ö. dunkelt; kanske såsom så många andra spelter-mer från spanskan. Kan ordet på något sätt sammanhänga med span. *soniche* (slangspr.), tystnad? — Hit hör väl också det sälls. ty. *sonickel*, ett spel.

Sonja, kvinnon., från ry.; egentl. smeknamnsform till Sofia (ry. *Sófja*). Jfr Vanja.

sonor = ty., av fra. *sonore*, lat. *sonōrus*, ljudande, till *sonor* (genit. *-ōris*) m., ljud, dån, till *sonus* (genit. *-i*) m., ljud, klang, ton (se sonant, sonett).

sopa, vb = fsv. = isl. *sópa*, ä. da. *sobe* (i nda. *feje*); jfr nordeng. dial. *s(w)oop*, av germ. **swōpōn*. Knappast, såsom antagits, besl. med grek. *sobéō*, driver eller jagar bort (vars *s* i stället synes utgå från ett ie. *ti̯-*). — Härtill: *sopor* plur. = fsv. = no. *sōpa*; även-som sv. dial. *sop*, kvast = no. — Parallellrot: se *sup* i svepa.

sopp, svamp = no., da. dial.; snarast av germ. **swampu-* (jfr särsk. Kock Uml. u. Br. s. 179 f., Sv. ljudhist. 3: 145) o. sålunda utgånget ur samma paradigm som svamp (se d. o.). Eller möjl., med Falk-Torp s. 1209 o. Torp Etym. ordb., av en germ. avljudsform **s(w)umpa-*, vilken avljudsform föreligger i det sannol. besl. sump (vid sidan av eng. *swamp*).

soppa, Lex. Linc. 1640, jämte ä. nsv. *suppa*, t. ex. 1593 (= vissa sv. dial.) = senisl. *soppa*, ett slags vinsoppa, no.: mjölk med brödbitar, da. *suppe*, soppa, från mlty. *soppe* resp. *suppe* (ty. *suppe*) ds. = fhty. *sopfa*, soppa med uppmjukat bröd, bottensats, ags. *soppe* (eng. *sop*), brödbit doppad i mjölk el. soppa; bildat (med konsonantförlängning, germ. *-pn-*) till roten i supa (i äldre sv. ofta: *supa soppa*); jfr likaledes med *-pp-* ags. *soppian*, doppa o. mjuka upp (eng. *sop*), holl. *soppen*, sydty. *supfen*. Fra. *soupe* (varav eng. *soup*) = ital. *zuppa*, vinkallskål, *sopa*, soppa, komma från germ. spr. Det fra. ordet har emellertid påverkat det tyska o. föreligger möjl. t. o. m. lånat i sen mhty. *suppe*, som dock kunde förklaras som inkommet från lty. (för inhemskt **supfe*). — Äldst tydl. om supanmat (mjölk el. dyl.) blandad med brödbitar. — En annan bildning är fsv. *söpi*, *süpi* m., klunk, skvätt, varav sv. dial. *soppe* ds., *såpa* m., spenvarm mjölk = isl. *sopi*, klunk, no. *sope*, bottensats (jfr *sopa* f., klunk, sup), mlty. *sope* m., klunk; till supa såsom t. ex. fsv. *dropi* (= droppe) till drypa. Dessutom germ. **supi-* m. i ags. *sype*, uppsugande, mhty. *suf* (ty. dial. *suff*), klunk. — Jfr supé. — Liksom soppa har även ett annat gammalt likbetydande germanskt ord inlånats i romanska spr.: fhty. *brod*, ags. *brōð* (eng. *broth*), varav ital. *brodo*, *broda* även-som avledn. fra. *brouet*; besl. med bröd o. brygga. Om ett tredje germ. ord för 'soppa, köttsoppa', sv. dial. *såd*, se under sjuda. Ett ungefär likbetydande indoeur. ord är **i̯ūs-*, **i̯ōus-* i lat. *jūs*, sanskr. *yūṣ* osv. (se ost), i indoeur. tid väl närmast 'köttsaft'.

sopran, 1814 (tidigare t. ex. 1802: *soprano*) = ty. *sopran*, såsom de flesta andra musiktermer från ital.: *soprano*, som adj.: den övre, första, av mlat. *superānus* (= suverän), till lat. *super*, över.

sorbet, ett slags vattenglass = ty., av fra. *sorbet*, ital. *sorbetto* (med anslutning till ital. *sorbire*, sörpla), motsv. eng. *sherbet*, från turk.-pers. *šerbet*, till arab. *šariba*, dricka, *šarāb*, dryck (varav sirap). Ytterst från samma källa

stammar också eng. *shrub*, en dryck bl. a. med rom, varav da. *skrub*.

sordin, 1781: *mässings Sordin* = ty. *sordine*, av ital. *sordina*, till *sordo*, döv, stum, av lat. *surdus*. Den stundom förekommande formen sur din 1784 osv. beror på det etymol. identiska fra. *sourdine*.

sorg, fsv. *sorgh*, smärta, sorg, bekymmer = isl., da., ags. *sorg* (eng. *sorrow*) = got. *saúrga*, fsax., fht y. *sorga* (ty. *sorge*, bekymmer, omsorg) jämte fht y. *suorga*, av germ. **surʒō*-; av Zupitza Gutt. s. 179 f. m. fl., väl med rätta, sammanställt bl. a. med sanskr. *sūrkṣyati*, bekymrar sig om. Litteratur f. ö. Olson Appell. subst. s. 364. — Härtill: sörja, fsv. *sörghia*, ä. *syrghia* = isl. *syrgja*, da. *sørge*; motsv. got. *saúrgan*, fsax. *sorgôn*, fht y. *sorgên*, *-ôn* (ty. *sorgen*), ags. *sorgian*; av germ. **sorgēn*, med senare konjugationsväxling i nord. o. västgerm. språk. — Sju sorger och åtta bedrövelser (efter bibeln); se närmare under sju. — Om ett annat allmänt germ. ord för 'sorg o. d.', isl. *tregi* osv., se under trägen. — Sorgespel, 'Apollos Sårgespel' av Börk 1688, 'Brutus Sorgespehl' 1739 (av Voltaire); om sorgliga händelser o. d. t. ex. 1667: *sorgaspeel*; övers. av ty. *trauerspiel* 1600-t., förtyskning av *tragödie*.

sork, I. Erici o. 1645: *mulsork*, sv. dial. även *surk* (t. ex. Uppl.) o. *syrk*, fsv. *surk*(*er*) jämte *sorka*, jfr ä. da. *muldsyrke*. Knappast, såsom antagits, lån från lat. *sōrex* (genit. *-icis*), näbbmus (besl. med grek. (*h*)*ýrax* ds.; till en ljudhärmande rot, efter djurets pipande läte); i så fall vore emellertid, i fråga om ljudutvecklingen, att jämföra Kock Sv. ljudh. 2: 84.

sorla, jfr O. Petri Kr.: *sorl* sbst., motsv. no. *surla*, gnola, sakta spela; ljudhärmande liksom t. ex. surra, vilket dock ej bör betraktas som grundord; jfr förf. Ark. 14: 188 o. Hesselman Spr. o. st. 4: 109. Annorlunda, men osannolikt Noreen Sv. etym. s. 67. — Jfr sv. dial. **sollra* (*söllra* osv), *sullra*, där möjl., såsom också antagits av Noreen o. Hesselman, metates av *rl* till *lr* föreligger; dock beror i dylika fall formväxlingen ofta icke på s. k. ljudlagsenlig utveckling utan på ordens onomatopoetiska karaktär.

sort 1648 (i modern betyd.) = da. *sort*, mlty. *sort*(*e*), ty. *sorte*, från fra. *sorte*, sort, slag (eng. *sort*) = ital. *sorta*; av lat. *sors* (genit. *sortis*), lott, öde (med direkt motsvarighet i fra. *sort* ds.); jfr konsorter. Den i ä. nsv. (t. ex. 1685) uppträdande betyd. 'lott, andel' härstammar väl direkt från lat. — Konstruktionen *en sorts* (med genit.) faller inom 1800-t., förut utesluţande *en sort*, t. ex. Bellman: 'en sort grefvinna'. — Sortera = ty. *sortieren*, av ital. *sortire*, av lat. *sortīri*, utvälja, genom lottning bestämma. — Sortiment, urval, varulager = ty., av ital. *sortimento*; egentl.: ordnat efter olika sorter.

1. **sot** (i skorsten o. d.), fsv. *sōt* = isl. *sót*, da. *sod*, mlty. *sót*, ags. *sót* (eng. *soot*), av germ. **sōta*- n., nära besl. med litau. *sûdžiai* plur. o. fslav. *sažda* (av **sōdiā*) ds.; jfr ir. *suide* (av **sodiā*); antagl. avljudsform till ie. *sed*- i sitta (liksom *fet* i fjät till fot); alltså: vad som satt sig fast. Ty. har i stället *russ*, av fht y. *ruoz* = mlty. *rôt*; o. fra *suie*; båda etymologiskt oklara, det senare möjl. keltiskt. Ord för 'sot' sammanhänga annars icke sällan med beteckningar för 'damm' el. 'rök', t. ex. lat. *fūlīgo*, av ie. **dhū-l-*: sanskr. *dhūli*-, damm, stoft, o. litau. *dūlis*, rökverk; el. ry. *kopotĭ* osv.: grek. *kapnós*, rök; jfr grek. *aíthalos*, till *aithō*, brinner, bränner (se id 1). — Sot ingår i sjön. Soten Vgtl.; jfr grek. flodn. *Aithalóeis* (Strabo), till *aithalóeis*, sotig, ävensom sjön. Mörken, Svarten osv. Härtill väl gårdn. Sotared (en kilom. avlägset; kanske till *Sote*, se nedan). Annars uppträder i flera sv. ortnamn på *Sot*- snarast det av sot avledda fsv. personn. *Sōte* = isl. *Sóti* (egentl. tillnamn); så väl i Sotenäs vid Partilled Vgtl., Soterud Dalsl., Sotaskär Sdml. o. fno. *Sótanes*, *Sótaruð*, det senare rätt vanligt. De flesta hithörande ortnamn äro sammansatta med *-rud* o. *-näs*. Icke osannolikt har *Sote* varit ett allmänt tillnamn för svartmuskiga utländska

krigsfångar el. trälar, o. då nyodlingar o. röjningar ofta företogos av sådana, kunde detta förklara, att *Sote* är vanligt just i gårdnamn på *-rud*.

2. **sot**, sjukdom, i vissa dial. även *-sott*(*a*, med slutet *o*), fsv. *sōt* = isl. *sótt*, da. *sot*, got. *saúhts* (blott i plur.; i sing. ersatt av *siukei*), fsax., fhty. *suht* (ty. *sucht*; jfr *-siktig* i lungsiktig); ags. *suht* (enstaka) väl lån, jfr *útsiht*, diarré (se utsot); av germ. **suhti-*, avledn. av en avljudsform till sjuk. — Numera mest i sammans. t. ex. gul-, lung-, -utsot, utom i uttr. taga el. söka bot där man tagit sot, 1604. — Härtill sota, umgälla (se följ.). — Som en växelform till sot betraktas vanl. isl. *sút* f., sorg, no. *sūt*, bekymmer, omsorg, vartill avledn. fsv. *sȳta*, sörja för, sv. dial.: vara bekymrad, dra sig för, ha omsorg, vårda, bestyra m. m., isl. *sýta*, sörja över, förorsaka sorg. Dock enl. Torp. Etym. Ordb. s. 747 knappast sannolikt: han tänker i stället på sammanhang med syssla; däremot av Holthausen IF 39: 63 sammanställt med lat. *sūdus*, torr, åtm. det senare säkerl. oriktigt. Enl. lic. G. Hedström tala emellertid de smål. målens form starkt emot en härledning för *syta* från ett germ. **suhtian*.

sota (för), umgälla, 1840-t., Dalin 1853, avledn. av föreg.; en ung parallellbildning till sv. dial. *syta* (se under sot 2).

Sota-, **Sote-** i ortn., se sot 1.

sottis, av fra. *sottise*, dumhet, avledn. av *sot*, dum = span. *zote*, av ovisst ursprung (enl. Meyer-Lübke nr 2454 med grundbetyd. 'kloss').

souschef, av fra. =, till *sous*, under (av lat. *subtus*, till *sub*, under, i subordination osv., som t. ex. *intus* till *in*), o. chef.

sova = fsv. = isl. *sofa*, da. *sove*; i avljudsförh. till ags. *swefan*, mhty. *-sweben*; motsv. sanskr. *svápiti*, sover (**svep-*). part. *suptá-*, fslav. *sŭpati*, sova, m. fl. Se f. ö. somna, söva, sömn.

sovel, fsv. *sufl*, även *sughl* (motsv. ä. nsv. o. sv. dial. *sugel*, *sågel*, jfr stuga av *stuva* osv.) = isl. *sufl*, no. *suvl* (*sugl* m. m.), ä. da. *suvl* (da. *sul*), fsax. *subal*, fhty. *subil*, ags. *sufl* (eng. dial. *sowl* m. m.). av germ. **suƀla-* n.; jämte *sūƀla-* i mholl. *sûvel* (holl. *zuivel*), mjölkmat, vilken betyd. stundom även uppträder i no. o. eng. dial. o. säkerl. är den ursprungliga (alltså som i de avlägset besl. soppa, supanmat); till ett germ. **suƀ-* = ie. *sup-* i sanskr. *sūpa-*, soppa, växelform till ie. *sub-* i supa, soppa osv. Den sv. o. da. anv. av ordet om kött el. fläsk (till brödet) är sålunda sekundär. Med avs. på avledn. *-l* o. dess funktion jfr dravel o. skavel.

sovra, även: soffra, Gustaf Vasa 1549: *soffra Malmen*, från ty.; jfr lty. *suvern*, *süvern*, ty. *säubern*, sovra, rena (snarast av en hty. dialektform med *ō*, jfr Noreen V. spr. 3: 464), till ty. *sauber*, ren, av fhty. *sûbar*, *sûbiri*, renad med vatten, ren, skön = fsax. *sûƀri*, ags. *sýfre*; sannol. med rätta förklarat som lån från vlat. *sūber*, lat. *sōbrius*, nykter (en sammansättning med en biform till *sē*(*d*), utan, o. *ēbrius*, drucken): jfr ags. *sýferness*, nykterhet. Med avs. på germ. *ū* av lat. *ō* i lånord se även mullbär.

spackla, 1829, 1865, dock ännu ej hos Dalin 1853 o. 1868, av äldre *spaktla* t. ex. 1852, 1876 m. fl.), till ty. *spachtel*, spatel, vars förhållande till spatel är dunkelt (*spachtel* möjl. till spak, o. sålunda på sin höjd blott avlägset besläktat); jfr dock ty. *schachtel*, av ital. *scatola*, som emellertid kan vara ett germ. lånord. (se schatull). Se Tamm Gr. s. 26. — Av spatel är även härlett det nu knappast brukl. *spattla* 1839 o. ännu 1886 = da. *spa(r)tle*.

spad, fsv. *spadh* = isl. *spað*, ä. da. *spad*, av urnord. **spaða-*, väl egentl. 'det tunna', av ie. **spə-tó-*, *to*-particip till ie. roten *spē*(*i*), spänna, vartill bl. a. lat. *spatium*, utsträckning i rum o. tid (se spatiös, spatsera), alltså urspr. 'utspänd' o. d., jfr det besl. späd, med samma betyd.-utveckling som i lat. *tenuis*, tunn, fin, till *ten-*, spänna, i lat. *tendo*, grek. *teinō*. Se Persson Indog. Wortf. s. 402 o. f. ö. spade, spasm, spat, spatt, spån, spänna, ävensom späda; om betyd.-utvecklingen till 'ila' se spov.

spade, fsv. *spadhi* = senisl. *-spaði*, da. *spade*, väl lån från mlty. *spade*, av fsax. *spado* = ty. *spaten* m., jfr ags. *spade*, *spadu* f. (eng. *spade*), av germ. **spaðan-*, besl. med grek. *spáthē*, om vissa breda o. flata föremål: brett svärd, årblad, spån m. m., varifrån lat. *spatha* (ital. *spada*, span. *espada*, fra. *épée*, svärd; se epålett, portepé, spader, spaljé o. spatel), sannol. till samma rot som föreg., alltså 'det utbredda, breda el. -dyl.', varom närmare Persson Indog. Wortf. s. 407; jfr under spak 1 (i handspak). Annorlunda Falk-Torp s. 1110. — Ordet uppträder sent såväl i fsv. som i isl. o. bör väl därför, såsom också vanl. sker, betraktas som lån; dock ej alldeles säkert. — Samma el. ett etymol. motsvarande ord ingår i sjön. Spaden (Span) i Vgtl. o. Vstml.; i det förra även ingående *spaðæbon*, *spaðabotn* i VGL IV o. se närmare förf. Sjön. 1: 569.

spader, Dalin 1738, Serenius 1741 (säkerl. dock lika gammalt i språket som klöver o. ruter); väl från da. *spader*, ombildning efter hjärter, klöver o. ruter av ty. *spaten* = eng. *spade*, från det etymol. besläktade span. *espadas*, egentl. plur. till *espada*, svärd (se spade). De spadlika figurerna härröra från de franska korten, egentl. föreställande lansspetsar (varav fra. *pique*, ty. *pick*). Anses symbolisera krigar- o. adelsståndet.

1. **spak,** (i handspak o. d.), fsv. *spaker*, spak, käpp, spö? = no. *spak*, jämte sv. dial. *spaka* m., no. *spake* m., även: stör, da. *spage*, spak, hjuleker; väl åtminstone delvis lån från mlty. *spake* m., spak, i lty. även: stång, hjuleker m. m. = fhty. *spahho* m., *spahha* f., risknippa, stor käpp (ä. ty. o. dial. *spache*, hjuleker, ty. dial. *spach*, *spachen*, vedträ, spån), jfr (?) mlty. *spak*, torr, mhty. *spach*, varom spicken slutet; i avljudsförh. till no. *spæk* m., spån, nisl. *spækja*, litet trästycke, skån. *spåga*, splint (av germ. **spēk-* = ie. **spēg-*). Av dunkelt ursprung. Enl. Persson Indog. Wortf. s. 407 till en ie. rot *spē(i)*, utspänna, vartill även fhty. *speihha*, hjuleker (ty. *speiche*), fsax. *spéca* f., ags. *spáca* m. (eng. *spoke*); alltså samma som i spad, spade. En annan härledning av ty. *speiche* osv. se dock under spik.

2. **spak,** fsv. *spaker*, förståndig, klok, fridsam, stilla, mild = isl. *spakr* ds., da. *spag*, saktmodig, till en ie rot *(s)peg* i fslav. *pažą*, *pacili*, ge akt på; växelform till *spek* i spå, speja; alltså egentl.: uppmärksam o. d. Betyd.-utvecklingen 'förståndig' > 'mild, fridsam' är ungef. densamma som i beskedlig. — Betyd. 'klok, förståndig' kvarlever i kännespak (se d. o.). — Avledn.: späka o. späkt, se d. o.

spaljé, 1816: *spaliererna* (gallerverk), tidigare: *espalier* = ty. *spalier*, från rom. spr.: fra. *espalier* ds., galler el. spjälverk, ital. *spalliera*, avledn. av *spalla*, axel, skuldra, av lat. *spatula*, skulderblad, frambog, slev att röra med (varav fra *épaule*, skuldra; se epålett) = sv. lånordet spatel (se d. o.), ytterst till det grek. grundordet för spade. Betyd.-utvecklingen har varit: skuldra, axel > axelstöd > ställning anordnad som stöd för vissa klätterväxter el. träd. Den äldre betyd. framskymtar i mhty. *spalier*, axelbeklädnad (under harnesket). — I uttr. *göra, bilda spalier* (bilda häck o. d., om personer) 1788, 1848.

spalt, Björnståhl 1774: *3 spalt eller columner* = da. *spalte*, från ty. *spalte*, till *spalten*, klyva (varifrån sv. spalta, da. *spalte*), av fhty. *spaltan* = mlty. *spalden*, urspr. redupl. vb., avljudsform till spjäll, spilla, spillra (se särsk. spjäll).

spana = fsv., egentl. samma ord som fsv. *spana*, sv. vb, locka (i lagarna) = nisl. *spana*, utforska, ägga; motsv. det vgerm. st. vb. *spanan*, locka (i fsax., fhty., ags.), jfr isl. *spenja*, locka bort, mlty. *spen(n)en*, fhty. *bispennen* osv., avvänja; se f. ö. spene o. spontan. Betyd.-utvecklingen kan med Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 164 ha varit: locka till sig ngt (el. ngn) > locka fram (ngn el. ngt), lista ut > ta reda på, utforska > leta, speja.

Spanien, se följ.

spanjor, L. P. Gothus 1623, med analogiskt *r* (möjl. från ty. *spanier*,

varav ä. nsv. *spanier* t. ex. 1650), av ä. nsv. *spanjol* Brask 1680, fsv. *spaniol*, jfr mhty. *spanjöl*, ytterst av span. *español*, varav fr. *espagnol*, spanjor, eng. *spaniel*, rapphönshund, egentl.: spansk hund; avledn. av span. *España*, Spanien, av lat. ackus. *Hispaniam*. — Förr även *de spanske*, spanjorerna. — Sv. Spanien, från ty. *Spanien* (av mhty. *Spanje* = holl. *Spanje*), med *-n* från oblika kasus el. analogiskt efter andra ty. landsnamn på *-en* (med denna ändelse från dat. plur. av folknamnet t. ex. *Sachsen* el. av andra ord t. ex. *Baden*). Den gamla formen utan *n* kvarlever i det från holl. el. lty. lånade spanjefarare, 1623: *spaniefarer* plur.

1. **spann** n. (möjl. ännu även r.), numera föga br. om ett slags längdmått, fsv. *span* f., längdmått motsv. avståndet mellan spetsen av tummen samt pek-, lång- el. lillfingret, då handen är utsträckt = isl. *spǫnn*, mlty. *spanne*, fhty. *spanna* (ty. *spanne*), ags. *spann* (eng. *span*), av germ. **spannō*-, till germ. redupl. vb. **spannan*, utsträcka; se f. ö. spänna. — Spannrem, 1770 = da. *spandrem*, från mlty. *spanrém* = ty. *spannriemen*, egentl.: rem att spänna över knäet, sedan: skomakarrem.

2. **spann** n., anspann, jfr t. ex. Carl XI 1687: *span wallaker* = da. *spand*, från mlty. *span* (genit. *spannes*) = ty. *gespann*; till vb. *spannen*; se f. ö. spänna.

3. **spann** r., hink, fsv. *spander* m., *span* n. = isl. *spann* n., da. *spand* c., mlty. *span* (genit. *spannes*); i samtliga spr. även om ett visst rymdmått; av germ. **spanna*-; besl. med fslav. *spądŭ*, mått, lett. *spanis*, ämbar; till roten i spänna, möjl. egentl.: kärl som hålles samman av omspända band. — I fsv. (som mask.) i plur. *spœn*; i nsv. *spänner* (med analogiskt tillagt *-er*); i vissa dial. *spannar* (så i Skåne som lokalt rikssspr.). I betyd. 'hink' är ordet särsk. brukat i Götaland. — Spanmål, fsv. *span(na)māl(e)*, till mål 1.

spansk, hörande till Spanien, 1546: *spanisk* (under 15—1600-t. även *spanisk*, *spannesk*), 1563: *spantz*, 1637: *spanskt* (neutr.); bl. a. i betyd. 'stolt, högmodig, stursk', 1712: 'med Spanska steg'. Kolmodin 1732: 'dryg och Spansk i orden', Kling 1735: 'Spanska gebärder', 'Spanska höfligheter' osv., syftande på vissa drag i det spanska uppträdandet o. kynnet (den spanska grandezzan o. d.); jfr till betyd. ä. sv. *dansk*, trolös, ty. *holländisch*, klumpig, eng. *irish* bl. a.: dum o. nedrig, fra. *allemand*, egentl.: tysk, ofta: tölp, ävensom krabat (egentl.: kroat) o. de bildl. anv. av sv. kosack, ryss, turk, vandal (däremot ej rysk 2, galen o. d., som dock har folketymologiskt anslutits till folkslagsnamnet); jfr holl. *spaansch* i betyd. 'rå, nedrig'. — Spansk fluga, drog o. i sht dragplåster berett av Lytta vesicatoria, 'spanska flugan'; jfr Bureus o. 1630: 'Lades spanske flughukladd på halsen', J. G. Oxenstierna 1771: 'hafva en spansk fluga mellan axlarna'; om själva (de torkade) insekterna t. ex. I. Erici o. 1645 = da. *spansk flue*, efter ty. *spanische fliege*. Drogen fås numera blott i mindre mängd från Spanien. — Spanskgröna, kopparoxid, B. Olai 1578: *spansgrön*, *span(i)skgröne*, motsv. da. *spanskgrønt*, efter mlty. *spansgrôn* = ty. *spansgrün*, övers. av mlat. *viride hispanicum*; först infört från Spanien. I ty. även omvänt *grünspan*. Eng. har i stället *verdigris*, av mlat. *viride græcum*, dvs. grekiskt grönt. — Spanskrör, om ett slags promenadkäpp, Dagl. Alleh. 1771 i annons, förr även: *spanskrörkäpp*, motsv. i da., från ty.; likaledes först infört från Spanien; jfr även spanskt rör i betyd. 'rotting', jfr 1661: 'fyra slag m(edh) en spansk röö'. — Härtill: spanska sig, vara stolt el. högmodig, Blanche osv.

spant, Rosenfeldt 1698, jfr o. 1670: *spent*: 'med resning, spent och väggar af bräden' (på ett kyrktorn) = da., ty. *spant*, från lty. el. holl. =, besl. med spänna, jfr mhty. *span* (*-nn-*), spant m. m. (se spann).

spara = fsv. (ipf. *sparþe*), isl. (ipf. *-að-* o. *-rð-*), no. = da. *spare*, mlty. *sparen*, fhty. *sparôn*, *sparên* (ty. *sparen*), ags. *sparian* (eng. *spare*); till fsv., no. fhty. *spar*, sparsam, isl. *sparr*, ags. *spær*; besl. med fslav. *sporŭ*, riklig, tjeck.

sporý, sparsam el. frikostig, *spořiti*, spara, sanskr. *sphirá-* (av **sphərə́-*), riklig. Jfr H. Pedersen KZ 39: 411 f. Från germ. spr.: fra. *épargner*, spara, skonsamt behandla (väl på romansk botten försiggången ombildning; knappast, med Meyer-Lübke Et. Wb., av ett germ. **sparanjan*, en från den germ. ordbildningslärans synpunkt ganska påfallande form). Grundbetyd.: göra varaktig el. dyl. Sannol. *r*-avledn. till ie. roten *s(p)hē(i)*, sträcka ut, spänna o. d., varom se spad o. spov. — Jfr ospard.

sparka, 1646, 1658, Swedberg, Spegel = isl., no. = da. *sparke*; *k*-bildning till roten i spjärna (se d. o.). — Därjämte med samma rotstadium som i spjärna: sv. dial. *spjärka*, t. ex. Smål., ä. nsv., t. ex. 1677 (*spierckande*). — Sparkstötting, till norrl. *stötting* = no. *stytting* (jämte *stutting*), avledn. av sv. dial. *stött*, *stytt*, *stutt*, kort = no. *stytt*, *stutt*, isl. *stuttr* ds., da. dial. *styt*, *stut*, kort o. avvisande, med *-tt-* av *-nt-* (jfr t. ex. klätt o. klint) = sv. o. da. dial. *stunt*, kort, fsv. *stunter* = mhty., sydty. dial. *stunz*, ags. *stunt*, dum, dåraktig (egentl.: trubbig o. d.; jfr det besl. ty. dial. *bestutzt*, dum, förvånad), osv., vartill fsv. *stunta*, *stynta*, avkorta, isl., no. *stytta*, da. dial. *stynte*; av en nasalerad biform till roten i stöta, stut (jfr t. ex. lat. *tundere*); med avljudsformen *stint-* i stinta (se d. o.). Ordet är sålunda icke direkt utan blott mycket avlägset besl. med stöta. Jfr Noreen Sv. etym. s. 68.

sparlakan = fsv., isl.: förhänge, sparlakan = da. *sparlagen*, från mlty. *sperlaken* = mhty. *sperlach(en)*, tyg som bredes ut över bädd, bord, vagn m. m., till mlty. (osv.) *sperren*, spärra ut (= spärra 2), o. lakan. — Sparlakansläxa, Eldh 1725: 'Den sparlaks läxan, som de gifte plägar skrifta', Kolmodin 1732, motsv. da. *sparlagenspræken* o. ty. *gardinenpredigt*, egentl.: skrapa (som hustrun ger mannen) bakom sänggardinerna.

sparre = fsv., da. = isl. *sparri* (jämte *spari*), även: pinne att fläka el. spärra ut med, fsax., fhty. *sparro* (ty. *sparren*), meng. *sparre* (eng. *spar*, rundholt, bom, i dial.: taksparre), av germ. **spar(r)an-*, jämte **sparriōn* i ösv. dial. *spärro*, sparre = senisl., no. *sperra*, besl. med litau. *spāras* ds., lett. *spērags*, spännträ i väv (samma betyd. som bland andra även förekommer hos no. *sparre*), osv. samt med ty. *speer*, spjut, osv. (se revbensspjäll), med samma betyd.-övergång: 'stång' > 'spjut' som i t. ex. ags. *spréot*, stång > mholl. *spriet*, stång, spjut (se sprisegel o. spröt); till ie. roten *s(p)her*, spjärna emot, stödja o. d., i spjärna. Jfr Persson Indog. Wortf. s. 472 f. o. under spärra. — Härtill adelsn. Sparre, efter sparren i vapnet, varav Sparreholm, herresäte i Sdml.

sparris, Schroderus Com. 1640: *spargitz*; Kokeb. 1650: *spargas*; 1651, 1664: *spargijs*; 1664: *sparrijset* best. f.; under 1700-t. ofta *sparis* m. fl. former = da. *asparges*, förr även *asparris*, *sparges*, *spargen*, mlty. *sparge*? (av Lübben-Walther med ?, översatt med 'spergula arvensis'), lty. *sparges*, ty. *spargel*, tidigare: *sparge(n)* o. *sparges*, eng. *asparagus* (direkt från lat.), fra. *asperge* (varifrån holl. *asperge*, *-sie*; där dock tidigare *spargel*, *spergel*), ital. *sparagio*, från lat. *asparagus*, av grek. *aspáragos*, möjl. besl. med grek. *spargáō*, sväller osv. (se spraka), enl. andra av persiskt urspr. Ordet tillhör alltså den stora grupp av benämningar på köksväxter, som av germanerna lånats från romarna, t. ex. anis, fänkål, kummin, körvel, mejram, palsternacka, persilja, rättika, senap, timjan. Dock synes ty. *spargel* (belagt först från 1400-t.) tillhöra ett ungt skikt av dessa lånord. Den svenska o. da. formen härrör från lty. el. ä. ty. *sparges*; i da. med anslutning även till formerna på *a-* (i t. ex. holl., fra.). I yngre tid torde ordet ha folketymologiskt anslutits till ris 3; jfr den eng. ombildningen *sparrow-grass*; se likartade omdaningar under ärtskocka. I ags. synes en inhemsk beteckning föreligga, *eorð-nafola*. — Växten var förr officinell.

sparv, Hels. 1587, P. Gothus, Serenius 1741, Sahlstedt 1773 osv. (jfr nedan) = isl. *spǫrr* (genit. *spars* o. genom analogi *sparrar*), no. *sporv*, *sporr*, *sparv* m. m.,

ä. da. *sparv*, *spurv* (av **spǫrw-*), da. *spurv*, av urnord. **sparwuʀ* (**sparwaʀ*), motsv. germ. **sparwan-* i got. *sparwa*, fhty. *sparo* (med i böjningen ljudlagsenligt förlorat *w*), mhty. *spar(w)e*, ags. *spearwa* (eng. *sparrow*); i mlty. blott i avledn. *sparlink*, *sperlink* = ty. *sperling*. Avljudsform: fsv. *spirver*. Ä. nsv. *sperf* (plur. *sperffuer* NT 1526, Bib. 1541), *spärf* Lind 1749 m. fl., sv. dial. *sperv*, *spärv* Vgtl. utgå från detta *spirver* (Hesselman *i* o. *y* s. 212, Kock Uml. u. Br. s. 220) el. från former av *u*-stammen **sparwuʀ* (Kock s. st.). Ordet sparv uppträder sannol. redan i fsv., i personn. *Spörff*, jfr ä. da. *spørwe*; se Kock anf. st. Urbesl. med mhty. *sperke*, *sperch(e)*, sparv, fpreuss. *spurglis*, *sperglas*, sparv, grek. *spérgoulos*, *sporgílos*, liten fågel, *sparásion*, liten fågel lik sparven, Hesych. Vanl. efter Schade o. Hoffmann BB 21: 140 (jfr även Walde under *parra*) fört till ie. roten *sp(h)er*, sprattla o. d., i spjärna, sparka; i så fall 'hoppande fågel' (i motsats till flygande); osäkert. — Fra. *moineau*, sparv, till *moine*, munk, erinrar om ty. *mönch*, bl. a.: Curruca atricapilla, svarthätta (med syftning på den svarta kalotten), sv. domherre o. fra. *perroquel*, papegoja, egentl.: lille kyrkoherden. — Sparvhök, Var. rer. 1538: *sparhööck*, Lex. Linc. 1640: *sporhöök*, osv. = isl. *spǫrrhaukr*, ags. *spearhafoc* (eng. *sparrowhawk*). En annan bildning är mlty. *sparwer*, *sperwer* = fhty. *sparwâri*, *-wari* (ty. *sperber*), varav fra. *épervier*; möjl. urspr. sammansatt med fhty. *aro*, örn (ty. *aar*, *adler*), men sedan ombildat efter bildningarna på *-âri*.

spasm, Dalin 1853, av fra. *spasme*, av grek. *spasmós* m. ds., jfr *spásma* n., till *spáō*, drager, rycker (till roten *spē* osv., spänna, varom spad, spade osv.). Jfr det besl. spatt.

spat, Spegel 1685, Hiärne 1687, Linné (ofta) osv. = da., från ty. *spat* (mhty. *spât*), av germ. **spǣða-*, jämte **spǣþa-* i ty. dial. *spaad*; möjl. med Persson Indog. Worf. s. 405 till roten *spē*, spänna > utbreda o. d. (se spad, spade): det karakteristiska för spaten är att den lossnar i flata skivor. Annars med utgångspunkt i den även uppträdande betyd. 'splittra, skärva' fört till en rot *spē*, klyva, vars tillvaro dock betvivlats; jfr emellertid i så fall till betyd.-utvecklingen sanskr. *sphaṭikas*, bergkristall, till ie. *sphelt*, klyva (sig) o. d.

spatel, litet spadformigt verktyg, varmed plåster utbredes, 1688: *spatlar* plur., Möller 1785: *spatel* (tidigare i ordböckerna: *spade*, *plåsterspada*), Weste 1807 även: *spadel* = da. *spatel*, *spadel*, från ty. *spatel* (jfr holl. *spadel*), genom apotekarspråket från lat. *spat(h)ula* (se epålett, spaljé), dimin. till lat. *spatha*, spadformigt verktyg att röra om med, brett svärd, från grek. *spáthē*, varom se under spade. — Äldre sv. *spadel* är liksom holl. *spadel* en ombildning efter det rotbesl. spade. — Härtill det nu knappast brukl. *spattla*, spackla (se d. o.).

spatiös, av fra. *spacieux*, rymlig, vidsträckt, av lat. *spatiōsus*, till *spatium*, rymd, sträcka (fra. *espace*); se under spov. Skrivningen o. uttalet visa inverkan direkt från det lat. ordet.

spatsera, fsv. *spazera*, *spassera* = senisl. *spazéra*, da. *spasere*, från mlty. *spatzêren*, *spassêren* = mhty., ty. *spazieren*, av ital. *spaziare*, *spaziarsi* = lat. *spatiāri*, avledn. av *spatium*, vägstycke, promenadväg, egentl.: utsträckning i rum o. tid (se föreg. o. under spad, spov).

spatt, C. Gyllenhielm o. 1640, I. Erici o. 1645 = da. *spat*, från ty.: mlty., mhty., ty. *spat*, av germ. **spað-* (= östfris. *spad*, ty. *spat*) o. **spat(t)-* (= mlty. *spat*, ty. dial. *spatz*); äldre 'kramp' såsom i ä. holl. *spat*; besl. med lty. *spatten*, springa åt sidan (om häst), brista, skvätta, spruta (se spätta), jfr sv. dial. *spattla*, *-ra*, sprattla, o. möjl även med grek. *spadṓn*, kramp, till roten *spē*, spänna (vartill även spasm); se Persson Indog. Wortf. s. 395.

spattla, se spackla.

spe = fsv. (oftast i förb. med spott 2), da., från mlty. *spê*, spott, hån, väl av germ. **spaiwa-*, avljudsform till spy. Om betyd.-utvecklingen se spott 2. — Spefågel, P. Brahe Kr. o. 1580, från mhty. *spêvogel*; jfr t. ex. spyfluga (i

Tillägg och rättelser [1].

allegori, 1635, ytterst av grek. *allēgoría*, till *állos*, annan (urbesl. med eljes), o. *agoreĩn*, tala; alltså egentl.: som säges annorlunda än det skall uppfattas.

anstränga sig, se under sträng 1 slutet.

[apparans, apparition, se transparang.]

[dignitär, se Ordbildning under *-är*.]

duva 3. Det är ovisst, om familjen. Taube innehåller ty. *taube*, duva; se Taube.

dyning, Sahlstedt 1773, Kellgren: 'hafvets dyning' osv. = no. *dyning*, da. *dønning*, från lty. el. fris., jfr lty. *düning*, *dining*, ffris. *dining*, holl. *deining*, väl till lty. (sik) *dünen*, svälla, spänna ut sig, mlty. *dûne*, svällande, ags. *þunian*, höja sig, resp. fris. *dinen*, *thinen*, svälla; av vilka *u*-formerna synas höra till ie. roten *tu*, svälla, varom se tumme. — Hos Alströmer 1776 i betyd. 'dyner'.

död 2. Tillägg: Döden i grytan, efter 2 Kon.-b. 4: 40: 'och (då) de åto af moset, ropade de och sade: O Guds man! döden i grytone; ty de kunde icke ätat' (gamla bibelövers.; nya: 'Döden är i grytan').

eau-de-cologne, se *å* 2.

ellips, geom., Palmquist 1752, språkv. 1801, motsv. ty. *ellipse* osv., av grek. *élleipsis*, kvar- el. utelämnande, till *elleípein*, kvarlämna (till *en-*, i, o. *leípein*, lämna, se leva, lämna osv.); egentl.: i vilket ngt fattas, i geom. anv. från Apollonios av Perga (3:dje årh. f. Kr.), med syftning på ellipsen betraktad som en konisk sektion, vars lutning mot basen är mindre än konsidans (jfr bl. a. Cantor Gesch. d. Mathem.[2] 1: 159 (1894)).

eskort, 1625 (abstr.) = ty. *eskorte*, av fra. *escorte* = ital. *scorta*, till ital. *scorgere*, ledsaga (av lat. *excorrigere*; jfr korrigera).

Faurås, ortn.; se nu J. Kalén NoB 9: 132 f.: sannol. 'mynningen av ån '*Fardh*'. Den vanliga fsv. formen är *Farthusa-* (*-æ*).

[fragment, egentl.: brottstycke, se fraktion, fraktur.]

[fälttygmästare, se tyg.]

förstulen, se stjäla slutet.

[Hilleshög, ortn. Uppl. o. Skå., se Ödeshög.]

kassa. — Tillägg: Härtill kassett, se Ordbildning under *-ett*.

leja, r. 2: läs: lega 2.

[li(d)köp, sv. dial., köpskål, se under talg.]

lintyg, se tyg.

matros. Om fra. *matelot* se emellertid nu Nyrop WuS 7: 81 f., där den

[1] De här tillagda lånorden från rom. el. klass. spr. äro sådana, som icke gärna medtogos i de två första häftena enligt då tillämpade grundsatser (jfr förordet).

1746 P2
22/9/22

uppfattningen utförligt motiveras, att ordet ej utgår från fnord. spr. utan från ett mholl. **matenoot*. Ffra. *matenot* är ej uppvisat.

migrän. Tillägg: Jfr kranium.

oförtövad, -at, se under töva.

område. I ordb. något tidigare: Möller 1790.

otyg, se tyg.

rulett, r. 3, läs: *rouelle*.

rykte, fsv. *rykte*, *-ö-* = da. *rygte*, från mlty. *ruchte*, *-o-*, rop, rykte; ty. *gerücht* från mlty. *geruchte* = mhty. *geruofte*, *gerüefte*, fhty. *geruafti*, rop, skrik; avledn. av fhty. *hruoft* av germ. **hrōfti-* till ropa. Jfr till betyd. ty. *ruf*, rop o. rykte.

Skandinavien, Skåne. Om lat.-germ. *Scadinavia* se nu utförligt J. V. Svensson NoB 9: 64 f., enl. vilken (i anslutning till en förmodan av Much) namnets första led är en gammal beteckning för Östersjön.

-skap. Hänvisningen till prästerskap utgår.

skäkta, slakta under iakttagande av vissa föreskrifter (hos judarna), från ty. *schächten*, av hebr. *schāchaṭ* ds.

Solna, r. 7, läs: *Laghnö*.

Strängnäs. Se härtill även J. Palmér Bidr. t. Södermanl. äldre kulturhist. XVII s. 57 f.

överförd bemärk.) o. under spjuver. I ä. nsv. i samma betyd. även *glödehöker* = sv. dial. *glö-* el. *gluhök*, möjl. till el. ombildning av ä. nsv., sv. dial. *gly*, gäckeri, gyckel; jfr även under sprätthök.

specerier, O. Petri Kr.: *spetzerij*, motsv. y. fsv. *spetzeri*, *spitzerij* m. m., senisl. *spízari*, ä. da. *spidseri*, da. *speceri*, från mlty. *specerîe* o. *spisserîe* = ty. *spezerei*, från ital. *spezierie*, plur. till *spezieria*, kryddor, apotek, från mlat. *speciaria*, kryddhandel, avledn. av lat. *speciēs* plur., kryddor, specerier, läkemedel, ingredienser, till sg. *speciēs*, art, slag, utseende m. m. (varav fra. *épice* = eng. *spice*, krydda; se spets 2). Alltså egentl. en apoteksterm (liksom t. ex. dramm), använd om de olika slag av kryddor, som såldes el. ingingo i läkemedlen. Till *specere*, se (urbesl. med spå, speja). Jfr följ. o. specificera, spit. — Specerihandlande (efter ty.) hette ännu o. 1850 i regel *kryddkramhandlare* o. *kryddkrämare*; det senare (numera vanl. med föraktlig anstrykning) t. o. m. i Statskalendern 1838 (Sweriges och Norriges Calender) t. ex. 'Hr Anders Magnus Brinck, Kryddkrämare'.

special (oftast i sammans.) = ty. *spezial*, av lat. *speciālis*, egendomlig, speciell, till *speciēs*, art, slag (se föreg.); jämte speciell, från ty. *speziell*, med fransk ändelse *-el* (fra. har dock i detta fall *-al*: *special*).

specificera = ty. *spezifizieren*, av mlat. *specificare*, till lat. *speciēs*, art, slag (se specerier), o. *facere*, göra (se facit).

speditör, ytterst av ital. *spedittore*, till *spedire*, expediera, av lat. *expedīre*, verkställa, lösgöra = expediera (se d. o.).

spegel, fsv. *spēghil* (först på 1300-t.), även bildl.: föresyn, varnagel, jämte isl. *spegill*, ä. da. *spegel* (da. *speil*) från mlty. *spêgel* = fhty. *spiagal* (ty. *spiegel*), ej i ags. o. eng.; lån från mlat. *spēglum* (ital. *speglio*), av lat. *speculum* (varav ital. *specchio*), till *specere*, se (jfr till bildningen *spectāculum* = spektakel till det besl. *spectāre*, se); urbesl. med speja o. spå. — Med avs. på ljudutvecklingen jfr under tegel. — Om *spæghil*, ä. nsv. *spägel*, dial. *späjel* se Palmér Starkton. vok. s. 62 f. med litter. — Inhemska germ. ord för 'spegel' äro t. ex. isl. *skuggsjá* (till skugga o. se), got. *skuggwa*, fhty. *scû-kar* (till *scûwo*, skugga); alltså spegeln uppfattad som skuggbehållare. Från ett verb för 'se' kommer även eng. *mirror*, av ffra. *mireour* (fra. *miroir*) = ital. *miradore*, till vulg.-lat. *mirāre*, se, i lat. (vanl. *mirāri*): undra (rotbesl. med smila). — Äldst voro speglarna av metall; betyd. 'glasspegel' uppträder i eng. *glass* = isl. *gler*. — Spegelfäkteri, o. 1580 (då ännu mera enstaka), Nordberg 1740, motsv. da. *spilfegteri* (omtytt efter spel liksom holl. *speelgevecht* jämte *spiegelgevecht*), efter ty. *spiegelfechterei*, till ty. *spiegelfechten*, urspr. om skådespelsliknande uppvisningar av yrkesmässiga fäktare, alltså egentl. om fäktning såsom övning el. på skämt.

speja, fsv. *speia* = senisl. *speja*, no. *spæja*, ä. da. *speie* (da. *spéide*, med senare tillkommet *d*); från mlty. *speien*, *spêen* = fhty. *spehôn* (ty. *spähen*); besl. med spå; jfr spion.

spejs, bergv., om vissa vid smältning uppkomna metallföreningar (se t. ex. Nord. fam.-bok under *nickel*), från ty. *speise*, 1562, samma ord som *speise* = spis 2; i ty. även *kupfer-*, *bleispeise*; om vissa legeringar för klockgjutning redan 1100-t. (*spisa*) o. dessutom i betyd. 'murbruk'.

spektakel, L. Petri Kr. 1559: 'Spektakel eller Skodospel', Lælius 1588: 'ett skreckeligt Spectakel' (dvs. förskräckligt att se på), Schroderus 1635: 'Furstarna .. til itt Specktakel och Åtlöije', Gyllenhielm o. 1640: 'ett spectakel och sälsam syn' = da., från ty. =, från lat. *spectāculum*, åsyn, skådespel, till *spectāre*, se, till *specare*, se (se prospekt, specerier, spekulera, speja, spå); bildat som *speculum* (se spegel) till *specere* el. som orakel till *orāre*. — Med avs. på betyd. 'skådespel' (stundom ännu anv. av den äldre el. äldsta generationen) jfr d. o. o. under teater. — Betyd. 'larm, väsen' finns även i da. o. ty. I da. även *gaa som et spektakel* (redan åtm. 1794) = sv. gå som ett spektakel. — Sv. dial. *spetakel* (all-

mänt), motsv. da. dial. *spittakel*, har väl förlorat sitt *k* genom dissimilation. — En bildning till roten i *specere*, se, är även lat. *spectrum*, syn, skepnad (bildat som foder 2, teater, årder osv.), vartill sv. spektralanalys osv.

spekulera = da. *spekulere*, från ty. *spekulieren*, av lat. *speculāri*, speja, jfr *speculum* (se spegel), till *specere*, se; jfr föreg. Vard. o. dial. ombildat till *spankulera*, i dial. stundom med betyd. 'slå dank' (från uttr. ss. *gå och spankulera*), i samma betyd. även *spankettera* (jfr *koketlera*?).

1. **spel**, i betyd. 'skådespel' 1550, 'kortlek' t. ex. 1742 ('2 spel kort'), fsv. *spel*, av äldre *spil*, n. o. m.?, även: vågsamt företag, t. ex. 'hafua et wunnet spil' (jfr nsv. vunnet spel) = da. *spil*, ä. da. även *spel*; från mlty. *spil* (genit. *spēles*), av fsax. *spil* = fhty. *spil* (ty. *spiel*); se f. ö. spela. — Uttr. rent spel, motsv. ty. *sauber(es) spiel*, holl. *zuiver spel*, jfr även eng. *fair play*. — Sätta på spel, motsv. i da. o. ty.; efter fra. *mettre au jeu*. I ä. nsv. (1600-t.) vanl. i stället *sätta i vad* (till vad 3). — Spelorre, egentl.: orre som har husbondeväldet vid en orrlek, 1759; sedermera i betyd. 'passionerad spelare', ävensom 'upptågsmakare' (t. ex. 1790-t.), en s. k. pleonastisk el. pleomorf bildning av samma slag som näbbgädda, såskopp i betyd. (resp.) 'näbbig kvinna el. flicka' o. 'en som sölar, såsar'. — Spelrum, Tiselius 1723: 'gifver så Giäddan spelrum af den öfriga refven' (i annan, teknisk anv. o. 1695, om kanoner), motsv. da. *spillerum*, från ty. *spielraum*, 1716, till *spielen* i betyd. 'röra sig' (jfr spela): alltså egentl.: plats att fritt röra sig (jfr ex. från Tiselius).

2. **spel**, sjöt., i ankar-, brå-, gång-, vindspel (t. ex. 1594) = da. *spil*, från mlty. *spille* f., axel, vals, vindspel, lty. *spill*, varav ty. *spill*; egentl.: slända, spinnrocksten = mhty., ty. *spille*, av äldre mhty. *spinle*, fhty. *spinala*, vartill även mhty. *spin(n)el* o., med sekundärt *d*, mhty., ty. *spindel* (varav sv. spindel 2), till roten i spinna. — Den sv. formen spel beror väl på sammanblandning med det etymologiskt skilda spel 1, som i da. o. lty. har samma form som motsvarigheterna till spel 2. Jfr Tamm Granskn. s. 27.

spela, i ä. nsv. i betyd. 'leka' Bib. 1541, 'driva sitt spel' G. I:s reg. = isl. *spila*, da. *spille*, från mlty. *spelen*, av fsax. *spilôn* = fhty. *spilôn* (ty. *spielen*), ags. *spilian*, leka, spela; med vissa av dess olika betyd. utvecklade redan i ty., delvis under inflytande av fra. *jouer*, spela (o. sbst. *jeu*); i somliga spr. även: röra sig (livligt); jfr spelrum ävensom uttr. spelande ögon = da. *spillende øine*, ty. *spielende augen*. F. ö. av okänt ursprung. — Ordet har delvis utträngt det inhemska leka, t. ex. i betyd. 'musicera o. d.' (jfr Snoilskys arkaiserande: 'Kung Erik leker på luta'). — Med avs. på betyd.-skiftningarna 'lek', 'spel' m. m. jfr under lek ävensom fra. *jeu*, lek, spel (av lat. *jocus*, skämt). — Eng. har i stället vb. o. sbst. *play*, av ags. *pleg(i)an plega*; se pläga. — Se f. ö. spel o. uppspelt. — Spela bankrutt, numera (utom i vissa trakter) utträngt av andra uttr. = da. *spille bankerot*. — Spela ngn ett spratt, motsv. i da. o. ty., jfr fra. *jouer un tour à qn*, lat. *ludere aliquem* samt isl. *leika e-n*.

spelt, se spält.

spenat, åtminst. 1722, förr även *spinat*, Schroderus Com. 1640 (*-t(h)-*) osv. o. ännu 1852, Dalin 1853 (jämte *-e-*) samt i dial. = da. *spinat*, från ty. *spinat*, ä. ty. *spenat*; ä. nsv. dessutom *spinatz* B. Olai 1578 m. fl. (väl från lty. el. holl.: mlty. *pinacie*, holl. *spinazie*); motsv. mhty. *spinât*, eng. *spinage* o. *spinach*, fra. *épinard*, span. *espinaca*, mlat. *spinachium* 1200-t.; med folketymologisk ombildning efter lat. *spīna*, tagg, *spīnāceus*, taggig, med syftning på de tornbärande frukterna ('fröna'), jfr benämningen *taggspenat* på Spinacia oleracea; ytterst från pers. *aspanâh* el. arab. *isfanâdj*; antagl. införd under korstågen, då den undanträngde inhemska spenaträtter såsom molla, beta o. malva. Liknande ursprung har också ärtskocka.

spendera, J. Skytte 1617 = ty. *spendieren*, med romansk ändelse utvidgat av ty. *spenden* (fhty. *spendôn* = ags.

spendan osv.), av ital. *spendere*, av lat. *expendere*, utbetala (egentl.: väga, jfr pension, pensum); jfr spis 2. — Spenderbyxor i taga fram spenderbyxorna, Dalins Arg., Lind 1749 osv., efter ty. *die spendierhosen anziehen*.

spene, fsv. *spini* = isl. *speni*, da. *spene*; i avljudsförh. till ags. *spane*, bröstvårta, ty. *spanferkel*, digris ~ mlty. *spone*, *spune*, bröstvårta, fhty. *spunni*; besl. med litau. *spėnỹs*, sugvårta, fir. *sine* (**spen-*); till roten *spen* i spänna, sträcka, draga, med överförd betyd. 'locka' i fsv. *spana* osv., vartill även ty. *gespenst*, spöke (se f. ö. spana o. jfr under spänstig); f. ö. besl. med lat. *spons*, i *sua sponte*, av egen drift; jfr spontan o. spinna. Med avs. på bet.-utveckl. jfr fra. *trayon*: *traire*, mjölka, av lat. *trahere*, draga. — Jfr tungspene.

spens, se späns.

spenslig, spänslig (i nsv. vanl. uttalat med *-e-*, dock stundom *-ä-*), Brenner 1714: *spänslig*, även t. ex. Lind 1749 o. Sahlstedt 1773 (jämte *spenslig*); 1753, 1755: *spentslig*; 1788, 1789, Hammarsköld 1810: *spinslig*; Florman 1830: *spintslig*; synes höra samman med spinkig, sv. dial. *spinsk* ds. (jfr Linné: *spensk*), men *i*-formerna kunna ock bero på senare anslutning till dessa ord.

[Spessart, ty. bergn., se -spett.]

1. **speta,** sbst., 1676: *spitta*, 1702: *spetha*, (båda ex. från Smål.), Holm N. Sv. 1702, i dial. även: *spita* = no. *spita*; utvidgning av germ. **spita-* (= spett). — I sv. o. no. ofta även om smala ben; jfr följ. — Ordet tillhör knappast riksspråket i strängare mening; i åtskilliga trakter har det en stark dialektisk anstrykning. I v. Sv. (t. ex. Göteborg), åtm. förr, allmänt i betyd. 'strumpsticka'.

2. **speta,** vb, i t. ex. speta ut med benen, gå och speta; till föreg.: egentl.: gå som med spetor; jfr Hasselquist o. 1750: 'spetar . . i trän' (om kameleonten), Sv. lit.-tidn. 1820: 'den på Ygdrasills stam spetande Rotatosker', Atterbom 1827: 'Så speta vi nu opp för sista branten', alltså, som det synes äldst, om klättrande o. d. — Ett helt annat verb är (ä.) nsv. *speta*, spetsa (om ogärningsmän o. d.) t. ex. 1556, sticka igenom (med svärd o. d.), dessutom om hudar o. d. (*speta upp*), från mlty. *spêten* = ty. *spiessen*, till mlty. *spêt*, spjut, spik (= spjut).

[spetal, sv. dial., se spetälsk.]

1. **spets,** t. ex. Johan III 1574: 'enn Spedz på S:te Jlians Kircke', i ä. nsv. o. ä. sv. ofta *spits*, t. ex. o. 1580: 'Spitzen på axet' o. ännu Lindfors 1824 med hänvisning till *spets*; dessuton *spess*, *späss*, *spiss*, motsv. da. *spids*, från ty.: mhty., ty. *spitz*, *spitze* (fhty. *spizza*), varifrån även mlty. *spitze*, *spisse*; jämte adj. fhty. *spiz(z)i*, spetsig, ty. *spitz*, varifrån mlty. *spitz*, *spis* o. ä. nsv. *spits*, *spets*, spetsig; av germ. **spitja-*, besl. med spett (se f. ö. d. o.). Uttalet med *e* i nsv. kan bero dels på inverkan från spett o. dels på de i ä. sv. (o. delvis ännu i dial.) förekommande parallellerna vett o. *vitt* (jfr Kock Sv. ljudhist. 1: 40). För härledningen av spets från *spitz* talar också växelformerna med *-e-* till ä. nsv. *spits*, spetsig. Möjl. har dock i nsv. spets också ett annat ord uppgått, näml. fsv. *spetz* (*spe(e)s(s)*), spets av en slagordning o. d., som till betyd. överensstämmer med det nämnda mlty. *spitze*, men vars *e* väl måste förklaras såsom påverkat av ett etymologiskt skilt ord, fsv. *spetz*, pik (jfr t. ex. gamla bibelövers. 'med jern och spets' 2 Sam. 23: 7), från mlty. *spêtze*, *spése*, *speisse*, sannol. (med Tamm Fonet. kännet. s. 47) en på högtyskt inflytande beroende sidoform till mlty. *spêt* = mhty. *spiez* osv. (= det inhemska spjut; se d. o.), men enl. Falk-Torp (under *spid*) av ie. **spoidtā-* en avljudsform till spett; det senare föga troligt. Jfr (delvis annorlunda) Noreen V. spr. 3: 207 n. 6, 513. — Bjuda någon spetsen, motsv. i da., efter ty. *einem die spitze bieten*, egentl. om värjspetsen, jfr *vor die spitze fordern*, utmana till duell. — Spetsborgare (egentl. till ty. *spiess* = spjut), se under kälkborgare. — Spetsbov, Möller 1755 = da. *spidsbub*, från ty. *spitzbube*, o. 1600 om maroderande o. bedrägliga landsknektar, alltså till *bube* i betyd. 'knekt' (se bov), jfr ä. ty. *spitz-*

knecht ds.; möjl. ombildning av ä. ty. *spiessbube*, pikbärare (till *spiess* = spjut) i anslutning till ä. ty. *spitz*, slug, förslagen (jfr följ.). I ä. nsv. också *spetsbuk* ds. — Spetsfundig, hos t. ex. Stiernhielm: skarpsinnig = ä. da. *spidsfundig*, da. *spidsfindig*, från ä. ty. *spitzfündig*, ty. *spitzfindig*, till ä. ty. *spitz*, slug, förslagen (varav ä. nsv. *spits* ds.), o. en bildning av finna (jfr fund, fynd). — Spetsglans, Antimonium crudum, jfr ä. nsv. *spiss(e)glas* o. 1640 = da. *spidsglans*, ä. da. *spidsglas*; felaktig övers. av ty. *spiessglanz*, ä. ty. *spiessglas*, av mhty. *spizglas*, till *spiz*, bl. a.: splittra, skärva, med syftning på metallens utseende o. de spetsiga glänsande plan, som uppstå i brottet. — Spetshund, Dagl. Alleh. 1808, nu vanl. spets, jfr t. ex. Cederborgh 1810: 'spetsar med sina tjocka halsar och hvassa öron' = da. *spids(hund)*, från ty. *spitz(hund)*.

2. **spets,** tillsats till dryck för att skärpa smaken, sv. dial. *spets*, *spiss* = no.-da. *spids* ds. Enl. Falk-Torp s. 1119 skulle ordet vara identiskt med fno. *spiz*, *spis*, krydda, välsmakande mat, no. *spiss*, läcker mat, f. ö. samma ord som det en gång belagda fsv. **spis* i: 'ta skal man haffua lybistikko .. oc andra ädhla yrther til at göma spissit', från ffra. *especie* (fra. *épice*, eng. *spice*), kryddor, av lat. *speciēs* plur. ds., till *speciēs*, art, slag (se specerier). Säkerl. böra emellertid de nsv. o. no.-da. orden skiljas från fno. *spiz*, no. *spiss* o. identifieras med spets 1; jfr t. ex. Wennerberg Gluntarne: 'Jag tror vi brodda med halfva?' (till brodd, spets); hos Torp Etym. Ordb. under *spiss* omnämnes ej heller längre sv. spets o. no.-da. *spids*. I da. vardagsspr. förekommer även ett *spids* i betyd. 'hälften av en flaska öl', som knappast bör direkt förbindas med spets 2.

3. **spets,** spetshund, se under spets 1 slutet.

spetsa sig på, t. ex. Peringskiöld 1715, el. bespetsa s. p., efter ty. *sich auf etwas spitzen*, jfr mhty. *(sich) spitzen* ds.; egentl. om sinnenas skärpning, jfr sen mhty. *sich in etw. spitzen*, rikta sin uppmärksamhet på, o. ä. ty. *ûf kumber gespidzet*, förutseende sorg el. bekymmer.

Spetsbergen innehåller ej den svenska best. slutartikeln, utan har lånats från holl. *Spitsbergen*, med plur.-änd. *-en*; så kallat av de holländska upptäckarna på grund av de spetsiga bergstopparna på västra kusten.

1. **spett,** ä. nsv. även *speet*, t. ex. Mess., Lex. Linc., fsv. *spit* (*-e-*) n., f., spetsig stång, sticka, spett, ofta i sammans. ss. *brödh-*, *eke-* *steke-* = no. *spet*, *spit* n., järnspets o. d. (i betyd. 'spets' mask.), da. *spid*, mlty. *spit* n. (genit. *-e-*), stekspett, stång, fhty. *spiz* m., stekspett (ty. *spiess*, jfr spetsglans; ett annat ord är *spiess* = spjut), jfr ags. *spitu* f., stekspett (eng. *spit*); av germ. **spita-* (**spitō-*); med avledn. **spitja-* (se spets) o. **spitōn* (se speta, sbst.), till roten *spi*, vara spetsig, i spik, spira m. fl., jfr spjäla slutet. — Ett gammalt ord för 'stekspett' är *ten*, egentl.: käpp, gren (se ten).

2. **-spett** i hackspett, se d. o. Formerna med *-e-* ävensom ä. nsv., sv. dial. med *ī* bero åtm. delvis på ombildningar (jfr även G. Bergman Samnord. *ē* s. 74 f.); grundformen har i alla händelser ytterst varit *-speht*. — Ingår bl. a. i ty. bergnamnet *Spessart*, fhty. *Spehteshart*, alltså: bergstrakt, där hackspettar förekomma (i större antal).

spetälsk, fsv. *spetælsker*, *spitælsker* = no. *spitelsk*, da. *spedalsk*, från mlty. *spetâlesch*, *spetelesk* ds. = mhty. *spitâlisch*, sjuk; till mlty. *spetâl*, *spittal*, sjukhus (bl. a. för spetälska), varifrån ä. nsv., fsv. *spetal*, *spital* ds., sv. dial. *spetal*, hospital (äldre form: fsv. *spitali* = isl.) = mhty. *spitâl* (ty. *spital*, *spittel*), meng. *spitel* (eng. *spittle*), från lat. *hospitāle* (= hospital; se d. o.). Alltså egentl.: som vårdas å sjukhus. — I ösv. dial. även: elak. — Betyd.-utvecklingen: 'vårdanstalt, sjukhus' > 'sjukhus för spetälska' beror därpå, att under medeltiden sjukhusen väsentligen voro avsedda för spetälska. Om en liknande betyd.-specialisering se grundordet hospital o., omvänt, betyd.-utvidgning under lasarett (urspr. också i första rummet upplåtna åt spetälska).

— Avledn.: spetälska, fsv. *spitælska* = nisl. *spitelska*. I fsv. dessutom: *likværdhning* (= fda. *likværthing*); jämte *likværdhingasōt*; ävensom *likthrāsōt*, motsv. isl. *líkþrá* (till lik, kropp, o. stammen i tråna), ags. *licþrówere*, spetälsk; i isl. vidare bl. a. *hǫrundfall*, till *hǫrund*, kött (besl. med lat. *caro*, kött), o. *máttusótt* (från fra. *maladie*), alltså: 'sjukdomen' i pregnant mening; i got.: *þrūtsfill*, till germ. **fella-*, hud, skinn (se fjäll 2), o. (möjl.) roten i litau. *trunėti*, ruttna; i ty.: *aussatz*, egentl. till ett adj. med betyd. 'den utsatte', dvs. från andra avsöndrade; f. ö. i äldre ty. o. övriga indoeur. spr. ett större antal särspråkliga beteckningar, som sålunda icke visa hän på ett samindoeur. uttryck. I betyd. 'spetälsk' användes i isl. bl. a. *spillr* = no. *spillt*, egentl.: ödelagd, till spilla.

[spiat, spiauter, zink, ä. sv., se zink slutet.]

spicken, salt o. torkad el. rökt, okokt (om mat), jämte spicke- i spickekorv, -lax, -skinka osv. o. vb. spicka, motsv. sv. dial. (Götal.) *speken*, *speke*, *(-g-)* o. vb. *speka*, torka (av solsken el. blåst) m. m., fsv. *spiki-* i *spikikāl*, *-lax*, kanske snarast: torkad kål el. lax, no. *spik(je)* i uttr. *vera i sp.*, vara spicken, *spikjefisk*, *-kjøt* osv., *spiken*, spicken, torr, tunn, mager, nisl. *speikilax* o. vb. *speikja*, spicka. Enl. v. Friesen Spr. o. st. 2: 229 f., till nord. *spīk-* i betyd. '(trä)flisa, (trä)sticka' (se spik), varav avledn. **spīkia* (ipf. *-kte*), genom utspänning med trästickor preparera fisk, kött, skinn osv. ~ *spēik-* (jfr ty. *speiche*, hjuleker), varav nisl. *speikja*; jfr t. ex. ä. vgtska *speka*, enl. Hof Dial. Vestrog.: 'sätta åpp åkk sträkka ut att tårrka', alltså parallellt med sv. dial. *speta*, utspänna o. fästa med stickor el. spetor, utspänna rå skinn till att torka (jfr speta, sbst.). Härtill: fsv. **spīki-kiot*, *-lax* osv. (liksom isl. *sendi-boð* till *senda* osv.), varav genom förkortning på grund av huvudtonvikten på senare leden *spīki-*, vartill sedan nybildats *spikin* o. *spika*; el. ock beror *spīk-* på avljud. Betyd. 'torr, torka' (varav i no. även 'tunn, mager') vore alltså sekundärt uppkommen. v. Friesens härledning förutsätter, att mlty. *spik*, torr, o. t. ex. *spikherink*, saltad sill, lånats från nord. spr.; o. härför talar, att ett *spik-*, torr, i dylik anv. annars ej uppvisats på germ. område. Enl. Falk-Torp s. 1115 o. Torp Etym. Ordb. s. 688 (senare dock något tveksamt: 'vel') föreligger här emellertid en grundbetyd. 'smal o. torr som en träflisa el. spik', jfr holl. *spichtig*, smal, tunn, ävensom parallellen mlty. *spak*, torr, mhty. *spach*, till spak (i handspak), i vilken ordgrupp även betyd. 'trästycke, hjuleker' uppträda. Onekligen tala dessa senare betyd.-analogier rätt starkt för det senare tolkningsförslaget.

spigg, fisksl. Gasterosteus, Broman 1723, Linné, i sammans. *skituspigg* P. Erici 1582; till roten *spi*, vara spetsig, i spik osv.; f. ö. av samma slag som i likabetyd. stagg ävensom i de betyd.-besläktade no. *agge*, tagg (se agg), kugg(e), nagg, pigg, tagg.

spik, fsv. *spīker* = isl. *spíkr*, ä. da. *spig* (eng. *spike* i betyd. 'spik' från nord.; i betyd. 'ax' möjl. ett annat, men besläktat ord), av germ. **spīka-*; jfr avledn. mlty. *spicer* ds. (varifrån no. *spiker*, da. *spiger*), mhty. *spicher* (ty. *speichernagel*), ävensom ags. *spicing*; till ieur. roten *spig*, vara spetsig, i litau. *speigleĩs*, *speigliaĩ*, taggar o. d., el. möjl. (om av germ. **spik[k]a-* av ie. **spīkno-*) till växelroten *spik* i lat. *spica*, ax (se spikolja), osv.: i alla händelser till en utvidgning av roten *spī* i spett, spigg, spinga, spinkig, spira osv.; jfr spjäla slutet. — Hit hör väl också isl. *spík* f., flisa, no. *spīk*, splittra, smalt trästycke (vartill no., sv. dial. *spika*, klyva, särsk. i små flisor); i avljudsförh. till fhty. *speihha*, hjuleker (ty. *speiche*), mlty. *spēke* f. o. ags. *spáca* m. (eng. *spoke*). Enligt Persson Indog. Wortf. s. 408 utgå dock isl. *spík* f. ~ ty. *speiche* osv. snarare från en *i*-variant av roten *spē*, spänna ut o. d., varom under spak 1, spad osv. Se f. ö. spicken. — Icke ega spik i vägg o. d., t. ex. 1676, 1695; jfr ett likartat uttr. från 1647. — Slå el. träffa huvudet på spiken, äldre, t. ex. 1815: *slå spiken på huvudet*; efter ty. *den nagel*

auf den kopf treffen. — Vara en spik i ens likkista, t. ex. 1735. — Om en annan germ. beteckning för 'spik' se under nagel.

spiknykter, t. ex. Cederborgh 1818 (i två ord), Blanche 1850 (i två ord); väl egentl. med första leden urspr. från nttr. såsom sv. dial. *spikspångande ny*, eng. *spick and span new*, sv. splitterny osv., där första leden betecknar 'spån, splittra, flisa' (se under spik o. spån), möjl. även med tanke på en nysmidd spik; i spiknykter (dial. även *spick-*) kanske med anslutning till spicken (se d. o.); jfr sydsv. talspr. *röka speke*, suga på en otänd pipa. Jfr under spån.

spikolja, lavendelolja, B. Olai 1578, *spica olio, spijk o.*, L. P. Gothus 1623: *Spiker olio* = da. *spikolje*, från mlty. *spikoli*, ty. *spieköl* = eng. *oil of spike*, till ty. *spicke*, lavendel, Lavandula spica, av lat. *spīca*, ax (se under spik): de många små blommorna sitta i ax. Jfr fsv. *spikinardus*, Nardus indica = mlty. *spikenardi*, eng. *spike-nard*, efter lat. *spīca nardi*.

[spila, sv. dial., ä. nsv., spjäla, se d. o.]

spilkum, C. Warg 1755 = no.-da., i anslutning till spilla ombildat av lty. *spölkumm(e)*, varav även da. *spølkumme* = ty. *spülkumm*, av mlty. *spûlen*, ty. *spülen* (se spola) o. mlty. *kum(me)*, djupt runt fat, skål m. m. (varav ä. da. *kum*, ä. nsv. *kummer*, kista) = ags. *cumb*, ett sädesmått (eng. *comb, coomb*), med biformen mlty. *kump*, fat, kopp = mhty., ty. *kumpf*, väl en nasalerad biform till kopp.

spilla, om vätskor, med den äldre betyd. 'förstöra, fördärva' tydligare uppräglad i spilla tid o. d., förspilla, självspilling (se under själv), jfr lagspråket: 'att vördnaden emellan föräldrar och barn ej spillas må' GB, 'och ej trä huggas, eller spillas' BB, fsv. *spilla*, spilla, förlora, förstöra, fördärva, kränka = isl. *spilla*, da. *spilde* (av *-ll-*), fsax. *spildian*, dräpa, mlty. *spilden*, spilla, förbruka, fhty. *spilden*, ödelägga (jfr ty. *kostspielig* av *-spildig*, kostsam), *gaspildan* (varav fra. *gaspiller*, förslösa), ags. *spillan, spildan* (eng. *spill*), av germ. **spelþian* o. **spelðian*. Därjämte germ. **spelþōn* = sv. dial. *spjälla*, skada, fördärva, fsv. *spialla*, isl. *spjalla, spella*. Jfr sv. dial. *spjäll* n., förspillande, fsv. *spiæl*, skada, fördärv, kränkning, isl. *spell, spjall*, ävensom ags. *spilð, spild*, ödeläggelse (jfr mlty. *spilde*, se spillo). Ytterst till ie. roten *spel*, klyva, splittra, i spillra, spjäla, spjäll, spalt osv. Jfr spillo.

spillerny, t. ex. Spegel 1712, motsv. no. *spilderny* o. *-naken* (även *spildrande*) o. mlty. *spiller naket*; till spillra såsom splitterny till splittra osv.; jfr f. ö. under spiknykter, sprittgalen o. särsk. under spån. — I sv. dial. o. ä. nsv. även *spillersta, -e*, t. ex. Petreius 1614—15: *spillersta nakot*, Lind 1749: *spillerste-ny*.

spillkråka, Linné 1731: *spil-*, men 1740: *spill-*, sv. dial. *spelle-, spel-, spil-* med svårbestämbar grundform, som i alla händelser syftar på fågelns utomordentligt skarpa näbb el. dess vana att hacka hål i trädet (jfr hackspett) o. antingen hör till roten *spelþ*, klyva, i spillra el. snarare (med ursprungl. enkelt *l*) till roten *spi*, vara spetsig o. d., i det under spjäla behandlade ä. nsv. o. sv. dial. *spila*, spjäla; alltså att till grundbetyd. jämföra med -spett i hackspett.

spillo i till spillo, med försvenskad ändelse, av fsv. *til spille* (*koma honom t. sp.*), motsv. da. (*gaa*) *til spilde*, no. (*ganga*) *til spilles*, från mlty. *tô spilde*, i sht med *komen*, till ett sbst. *spilde* el. *spilt*, till mlty. *spilden*, spilla, förbruka (se spilla). Jfr ä. nsv. *spillgifven, spillgifning*, t. ex. Bib. 1541.

spillra, sbst., t. ex. Schroderus 1635 = no. *spildra*, träflisa, motsv. germ. **spelðriōn*; jfr sv. dial. *spild* f. ds., isl. *flagspilda*, mhty. *spelter, spilter, spelle*; se f. ö. spjäll, spilla, spiller. — Härtill vb. spillra, fsv., no. *spildra*.

spillånga, C. Warg 1755, GT 1788, Dagl. Alleh. 1793 osv., till sv. dial. *spila*, spjäla (jfr *spila långor*); så kallad emedan den torkas utspänd med spjälor. — Även: spirlånga, 1776, i anslutning till spira, sbst., här väl i betyd. 'träspjäla'.

spilta, 1586 (*-or* plur.), i ä. nsv. även *spilt* o. *spille* (n.), sv. dial. (t. ex. Vgtl.)

spell n., motsv. ä. da. *spil(e)lo(w)*, no. *spillog* o. *spjelltöu*; ett speciellt nordiskt ord; väl till tå 2 o. de under spjäla behandlade stammarna *spil* el. *spel*; jfr t. ex. mlty. *spillūn*, inhägnad av spjälor, o. å andra sidan nisl. *spelahurð*, dörr av spjälor. Spilta betyder i så fall: avbalkning av spjälor.

1. **spindel** (insekt), ä. nsv. *spinnel*, fsv. *spinnil*; nomen agentis på *-il* till vb. spinna, bildat som snigel o. vivel (tordyvel). — Formen med *-d-* utgår sannol. från plur. *spinnlar*, varav med *d*-inskott *spindlar*; jfr ä. nsv. o. sv. dial. *rändel*, rännil, m. fl. under rännil. Den stadgade sig icke förrän på 1800-t.: ännu Dalin 1853 har formen *spinnel* med hänvisning till *spindel*. Jfr dock *spindelväf* redan hos I. Erici o. 1645. — Andra bildningar: fhty. *spinna* (ty. *spinne*) o. ags. *spīder* (meng. *spither*, eng. *spider*) av germ. **spen-þrō*. — Danskan har i stället *edderkop* = sydsv. dial. *edderkoppa*, ags. *átorcoppe*, till etter o. kopp (här i betyd. av något tjockt el. klumpigt); med syftning på det gift med vilket spindeln bedövar sitt rov; jfr holl. *spinnekop* o. (med hypokoristiskt *-bb-* såsom ofta i likbetydande ord, jfr t. ex. kubb) mholl. *cobbe*, spindel, o. eng. *cobweb*, spindelväv. Om likbetyd. sv. dial. *kangro*, *kångro* = isl. *kǫngurváfa* se väva. Om locke se d. o. Spindlar betraktades förr såsom heliga djur, som ej fingo dödas (jfr t. ex. Gaslander 1774 från Västbo Smål., Sv. lm. Bib. I. 3: 43 [287]). Säkerl. är locke en med anledning härav uppkommen eufemistisk beteckning ('noanamn') o. sannol. isl. *kǫngurváfa* m. fl. i samma syfte använda omskrivningar (kenningar). *Locke* jämte de på samma sätt uppkomna hypokorismerna sv. dial. *nocke*, ags. *lobbe*, lty. *kobbe* kunna sålunda anses förhålla sig till *kongurváfa*, sv. dial. *kangro* osv., som t. ex. smekformen *nalle* för björnen till omskrivningen sanskr. *madhu(v)-ád* (se nalle). En gemensam lat.-grek. beteckning föreligger i lat. *arānea* (knappast lån) = grek. *arákhnē* (av ie. **araksn-*), som möjl. också betyder 'den som spinner', jfr grek. *árkys*, nät, dock ovisst.

2. **spindel,** tekn., axel el. annan roterande del i en mekanism = da., från ty. *spindel* ds., men även 'slända', den urspr. betyd., till roten i spinna; se närmare det etymologiskt identiska spel 2. — Spindelben, smalt ben, Crusenstolpe 1840: 'Zibets spindelben', hör historiskt sett ej till insektnamnet utan motsvarar ty. *spindelbein*, jfr *spindeldünn*. — Spindelur, t. ex. 1875, från ty. *spindeluhr*, till *spindel* i betyd. av 'axeln till den s. k. oron i ett fickur'.

spinell, mineral., ett slags ädelsten, Wallerius 1747, från ty. *spinell* (1546: *spinel*) = fra. *spinelle* (ffra. *espinelle*, varifrån eng. *spinel(l)e*), ital. *spinella* osv.; f. ö. dunkelt.

spinett (ett slags nu obr. klavér), o. 1650, Rudbeck 1685: 'Litet Spinet' o. t. ex. Post. Tidn. 1791 = ty. *spinett*, av ital. *spinetta*, till ital. *spina*, tagg (= lat. *spīna*, ytterst till grundroten i spik); uppkallat efter de för spinetten karakteristiska spetsiga fjäderpennorna.

spinga, spänta, klyva (färsk tall till tunna stickor), Linné 1751, jämte ä. nsv. *spinga*, flisa, 1642, 1686, att sammanhålla med sv. dial. *spink*, flisa, *spinka*, klippa, skära sönder (se spinkig), nasalerade former till roten i spik; jfr sv. dial. *spika*, spinga, klyva = no. — Det likabetyd. sv. dial. *spinta* kan vara ett **spingta* el. **spinkta* el. möjl. en ombildning av *spänta* i anslutning till spinga o. *spinka*.

spink, fågeln., i t. ex. gulspink, I. Erici o. 1645: *hackspink*, sv. dial. *spinke*, jfr(?) fsv. *spinke* som tillnamn (förf. Xen. Lid. s. 97), jfr sv. dial. *spink(e)*, spinkig person, nasalerad biform till spik o. sålunda besl. med fågeln. spett; se spinkig o. hackspett.

spinkig, o. 1730; Lind 1749: *-og*; Schroderus 1639, Stiernhielm Herc. *-ot*, jfr sv. dial. *spink(e)*, spinkig person (möjl. redan i fsv., se spink), no. *spink(e)*, *spinka* (f.), *spinken*, spinkig, da. *spinkel*, ävensom det från sv. (el. da.) lånade lty. *spinkig*; besl. med ä. nsv. o. sv. dial. *spink*, flisa, avskuret stycke (jfr *sågespink* Schroderus Com. 1640); av en nasalerad biform till spik; se spink, spinga o. jfr spenslig.

spinna = fsv., isl. = got. (osv.) *spinnan* (ty. *spinnen*, eng. *spin*), med presentiskt andra *n* (liksom i brinna, rinna, spänna; möjl. *-nn-* av ie. *-nu-*), såsom framgår av fsv. *spuni* (se spånad) o. fhty. *spinala*, slända (se spel 2 o. spindel 2), till roten *spen*, spinna, utan *s-* i litau. *pìnti*, fläta, fslav. *pęti*, spänna; snarast urspr. 'spänna' (om garnet osv. som utspändes över ett primitivt spinnredskap; se Lidén IF 19: 331 f. med flera betyd.-analogier); enl. andra (t. ex. Falk-Torp) däremot egentl. 'draga en tråd' el. också 'fläta' (t. ex. Schrader Sprachvergl. u. Urgesch. 2: 263); i alla händelser besl. med spene o. spänna. — Betyd. 'spinna' om kattor härrör från rockens surr. — För 'spinna' har lat. o. grek. i stället *neo*, resp. *néō*, rotbesl. med ty. *nähen*, sy; urspr. 'sno, vrida'. se nål o. slända 1. Om andra indoeur. uttr. för 'spinna' o. för olika slags spinnverktyg se under rock 2 o. slända 1. — Spinnhus, förr: tukthus för kvinnor (vid vissa tider även för män), det första från 1698 = da. *spindehus*, efter ty. *spinnhaus*. I sv. i talspr. långt efter beteckningens officiella avskaffande. — Spinnrock, se rock 2. — Spinnsida, kvinnosida, kvinnlig linje, ett i litteraturen först under de senare årtiondena uppträdande ord, S. Wieselgren 1882, A. Jensen 1898 osv. (ej hos Dalin 1853), från da. *spindeside*, väl efter mlty. *spinnelside* (osv.), till spindel 2 i betyd. 'slända', här såsom mycket ofta i forna tider fattad som symbol för kvinnokönet. Jfr det i svenskan betydligt äldre svärdsida.

spinnaker, sjöt., ett slags stort, trekantigt segel som räcker från stångtoppen till däcket, från eng. =; enl. traditionen en bildning till *spinx*, uttalsform av *Sphinx*, som var namnet å den jakt där detta slags segel först plägade användas (omnämnd i det äldsta hos Murray Dict. anförda språkprovet, från 1866). — I eng. även *spinniker*.

spion, 1632 m. fl.: *speion* såsom ännu i vissa dial.; o. 1650: *spion* = da., från ty. =, lån från ital. *spione* (fra. *espion*), avledn. av *spia*, spejande, som i sin tur kommit från germ. spr. o. hör samman med speja, spå osv.

1. **spira**, sbst., (torn-. kunga-), fsv. *spīra*, i sammans. *humblaspīra* även: stjälk o. d. = isl. *spira* ungef. ds., da. *spire*, brodd, grodd, telning (sv. *spira* i denna betyd., t. ex. hos Ellen Key, är en olämplig danism); jfr ä. sv. *spir* (torn-), t. ex. Weste 1807, i nsv. om mastträd, no. *spir* m., tornspira, ström, vattenstråle, da. *spir* n., torn- o. kungaspira, mlty. *spir*, spets (i sht av ax o. d.), tornspira, ags. *spīr*, telning, stängel (eng. *spire*, även: spets, tornspira). Avledn. med *r*-suffix av roten *spi*, vara spetsig, i spett, spik, sv. dial. (osv.) *spila*, spjäla (se spjäle), osv. Jfr följ. — Spirlånga, se spillånga.

2. **spira**, vb, i 1700-t:s litter. ytterst sällsynt, O. v. Dalin: 'Gör för den Unga rum, som spirar i dess (dvs. den höga ekens) skygd', Bellman: 'De spira ändå uppåt skyn' (om 'mina horn i panna'); Serenius o. Lind: *spira sig*, ej hos Sahlstedt o. Weste, Lindfors 1824: *spira ut, fram* = no. *spira* (sällsynt), da. *spire* ds.; till föreg. Jfr eng. *spire*, löpa ut i en spets, gro (om malt). — I sin nuv. anv. egentl. ett 1800-talsord; hos vissa yngre förf. under inverkan från da.; jfr E. Ljunggren Festskr. t. Sdw. s. 353 f.

3. **spira, regnspira**, dialektord (Västerbotten), tornsvala, säkerl. efter fågelns läte, som plägar återgivas med 'sri siri sri' el. stundom 'sprih sprih sprih'; motsv. likabetyd. mhty. *spîre* (sydty. *speier* m. m.), vartill sammans. ty. *spirschwalbe*, ett speciellt tyskt ord, som självständigt uppkommit av samma anledning o. icke bör föras samman med sbst. spira (egentl.: spets; i vilket fall namnet syftade på de smala vingarna). Jfr E. Lönnberg (o. förf.) i Fauna o. Flora 1920, s. 165 f.

spiral, 1748 = da., från ty. =; av mlat. *spirale*, till lat. *spīra*, lån från grek. *speîra* (av **speriā*) ds., vartill även växtnamnet *speiraia*, varav sv. lånordet spirea.

spiritism, av eng. *spiritism*, motsv. ty. *spiritismus*, yngre bildning för äldre

eng. *spiritualism*, ty. *spiritualismus*, till lat. *spīrituālis*, andlig (varav fra. *spirituel* > sv. spirituell), ytterst till lat. *spīritus*, ande (se sprit), till *spīrāre*, andas, blåsa (jfr transpirera; väl urbesl. med fisa).

1. **spis**, spisel, Phrygius 1615: *spijsar* plur., 1635: *spisen* best. f. (Ångerm.) = no., av spisel, med av okänd anledning förlorat *-el*. — Härtill i överförd anv. boktr. spis, t. ex. 1853.

2. **spis** (föda) = fsv.: i sht om proviant för manskap = da. *spise*, från mlty. *spise* = fhty. *spisa* (ty. *speise*; se spejs), av mlat. *spēsa*, *spensa*, utgift, omkostnad, av lat. *expensa* (= expenser), till *expendere*, utbetala (se spendera). Alltså egentl.: utgift (för proviant); med samma betyd.-utveckling som i kost (till kosta). Med avs. på germ. *ī* av lat. *ē* jfr fira, krita, pina, siden. — Se även spisa.

spisa = fsv. (blott trans. liksom i tidig ä. nsv.: bespisa o. d.) = isl. *spíza*, da. *spise*, från mlty. *spisen* = ty. *speisen*; till föreg. — För några årtionden sedan allmänt o. ännu inom vissa samhällslager (t. ex. tjänstefolk) betraktat som mera vårdat ('finare') än äta. Jfr t. ex. Topelius Fältsk. ber.: 'Att se kungen äta, riktigt äta — om förlåtelse, spisa'; Sönd.-nisse 1872: 'En arbetare äter, en embetsman spisar och en konung intager', Därs. 1880: 'Er sköna syster spisar ingenting'. — Förr också i betyd. 'räcka, förslå', t. ex. O. v. Dalin: 'hvad spisar en korf till en Västgöthe?' — Avspisa i bildl. anv. utgår från betyd. 'förse med (tillräcklig) föda'. t. ex. L. Petri o. ännu under 1800-t.; jfr ett övergångsex. såsom hos H. Lilljebjörn 1865: 'Värden afspisade heldre sina gäster med fagra ord än med lekamlig spis'.

spisel, Schroderus Com. 1640, Lex. Linc. 1640, I. Erici o. 1645 = ä. da., da. dial. *(s)pisel*, rum med värmeinrättning, med dunkelt *s*, från mlty. *pisel*, *pesel* ds., 'storstuga' = fhty. *phiesal*, (kvinno)rum med uppvärmning (ty. dial. *pfiesel*), ffris. *pisel*, ags. *pisle*, från mlat. *pisele*, äldre *pensile* (fra. *poêle*, ugn), från lat. *balneum pensīle*, badstuga med varmluft, egentl.: som vilade på valv, till *pensīlis*, hängande, till *pendēre*, hänga (se pendang). Härtill: spis 1 (se d. o.). — Med avs. på betyd.-skiftningarna jfr under stuga. Se f. ö. Schrader Reallex.[1] s. 594.

[spit, norrl. dial., spe, spott, förtret, harm, trots, se spydig.]

spjut, fsv. *spiūt* = isl. *spjót*, ä. da. *spjud*, da. *spyd*, fsax. *(eƀur)spiot*, mlty. *spêt* (jfr ä. nsv. *speta*, spetsa, under speta 2), fhty. *spioz* (ty. *spiess*), av germ. **speuta-* n., med avledn. isl. *spýta*, pinne, sticka (av **speutiōn*); till en ieur. rot *speu*, vartill, med avljud o. annan avledn., även spö; sannol. med grundbetyd. 'vara spetsig, sticka' o. en variant till roten *spi* i spett, spik osv. Från germ. spr.: fra. *épieu* (med anslutning till *pieu*, påle). — Säkerl. egentl.: stång, med samma betyd.-utveckling som i fsv. *stang*, spjut, stång (: stinga), lat. *hasta* ds. (besl. med gadd), grek. *kontós*, stundom: spjut, annars: stång (: *kentéō*, sticker). — Om det väl hithörande fsv. *spetz*, pik, se under spets. — Ags. har i stället en form med *r*: *spréot*; se spröt. — Andra germ. ord för 'spjut' äro t. ex. **gaiza-* = isl. *geirr* osv. (se gissel); isl. *spjǫrr*, ty. *speer*, eng. *spear*; fsv. *asker*, isl. *askr* (egentl.: av askträ, jfr grek. *melíē*, lat. *fraxinus*, *ornus*, egentl.: ask, bergask, grek. *aiganéē*, egentl.: av ek, *dóry*, egentl.: trä, m. fl.; se ask 1). — Samindoeur. beteckning saknas; de av Schrader Reallex.[1] s. 786 anförda överensstämmelserna kunna knappast föras tillbaka till urspråket.

spjuver el. **spjuv**, Zeipel 1847: *spjufvert*, Rydqvist 1857, Blanche: *spjufver*; enl. Noreen Sv. etym. s. 68 till roten i fsv. *spiūta*, spotta (se spy osv.), alltså besl. o. till betyd.-utvecklingen att jämföra med spefågel, spyfluga (i överförd bemärk.); *j*-et är emellertid säkerl. pejorativt liksom i fjant, pjåk, sjåp osv., vilket dock ej hindrar, att härledningen kan vara i huvudsak riktig, om den också ej är omedelbart slående.

spjäla el. **spjäle**, sbst., Verelius 1681: *spielor*, Spegel 1712 o. Linné 1744: *spiälar*, besl. med sv. dial. *spel* n. ds., no.

spel m. o. f., *spela* f., i avljudsförh. till ä. nsv. *spal*, spjäle (1753; från dial.), sv. dial. *spalu*, flis, sticka, *spola* m., hjuleker, no. *spol*, spjäle, isl. *spǫlr* ds., jfr under spole ävensom lett. *spals*, handtag (egentl.: trästycke), lat. *spolium*, avdragen djurhud, från fienderna taget byte, osv., till ie. *(s)p(h)el*, klyva o. d., i sanskr. *phalati*, brister, o. fjöl; el. också, med *a*-omljud, av en germ. stam *spil*, vartill ä. nsv. (o. 1695, Spegel 1712: *spilor*, Serenius o. Lind; hos Sahlstedt o. Weste med hänvisning till *spjäle*), sv. dial., isl. *spila*, spjäle o. d. (med urspr. kort, i vissa dial. möjl. lång vokal), da. *spile*, jämte lty. *spile* ds., mhty. *spīl*, spets (ty dial. *speil*, flis), lett. *spīle*, träpinne m. m., *l*-avledning av roten *spi*, vara spetsig (se spett, spik, spira). Jfr även spalt, spjälka, spjäll, spilla, spillra. — Härtill vb. spjäla, Linné Sk. r. 1751, jfr ä. nsv., isl. *spila*, da. *spile*.

spjälka, vb, fsv. *spiælka* = no. *spjelka*; jfr isl. *spelkja* (av **spalkian* el. sammanblandning av **spelka* o. **spilkja*?) o. sv. dial. **spälkja*; avledn. av sv. dial. *spjälk* f., tunn träspade för bakning. tunn spjäle i ränningen (= dalm. *spjåk*, spjäle), ä. nsv. *spielkar* plur., spjälar, Schroderus o. 1640, no. *spjelk*, spjäle, spännare vid vävnad m. m., (n)isl. *spjalk* ds., av germ. **spelkō-*, jfr ags. *spelc* m., skena för brutet ben, i avljudsförh. till fris., holl. *spalk* f. ds., även: bom, osv., av en germ. rot *spelk*, utvidgning av *spel* (se spjäla).

spjäll, 1563: *spielder* plur., 1600: *spieldh*; i dial. även: plåt, glasskiva, liten hörnig åker (t. ex. 1752, Krbgs län), spjäle i ränningen (det senare även *spjälk*) = isl. *spjald*, *speld*, skiva att stänga med, skrivtavla, no. *spjeld*, spjäll, bräde, liten hylla, skovel, spjäle i vävströngen, da. *spjæld*, även: liten vävram, ags. *speld*, flisa, trästycke (eng. *spell*), av germ. **spelða-*, besl. med got. *spilda* f., bräde, mhty. *spelte*, flisa, kluvet trästycke, väv, i avljudsförh. till germ. **spalðan*, klyva (= ty. *spalten* osv.; se spalt), till roten i sanskr. *sphāṭáyati*, klyver (av **sphālt-*), *paṭati*, brister, osv., till ie. *(s)p(h)el* i spjäle osv. Jfr spilla, spillra, spoliera. — Spjäll betyder alltså egentl.: kluvet (trä)stycke.

[spjälla, sv. dial.. skada, se spilla.]

spjärna, fsv. *spiærna* (ipf. *sparn*; *sper(n)de*, *spernade*, jfr nedan) = isl. *sperna* (ipf. *sparn*); med analogiskt inkommen stamvokal *-e-* (*-ä-*) för germ. **spurnan* = isl. *sporna* (ipf. *sparn* o. *spornaða*), fsax., fhty., ags. *spurnan* st. vb. (eng. *spurn*); i ags. o. eng. även bildl.: förkasta, förakta (liksom i det besl. lat. *sperno*), från betyd.: sparka åt, trampa på; jfr sv. dial. *spänna*, senisl., no. *spenna*, da. *spænde* med dunkelt *-nn-* (väl på grund av inverkan från vb. spänna el. möjl. genom assimilation av *-rn-* till *-nn-* i uttr., där huvudstav. stod obetonad; jfr sv. *sparka till* o. d.). Därjämte isl. *sperna* (ipf. *-ta*), väl av **sparnian* (vartill möjl. även fsv. ipf. *sper(n)de*), o. isl. *spyrna* (ipf. *-nd-*) av **spurnian* (såvida det ej snarare är en analogibildning efter ett pres. **spyrn* till *sporna*, *sparn*). Med presensbildande *n* liksom i lat. *sperno* (*sprēvi*), isl. *gina* (se girig), jfr skina osv.; till ie. roten *sp(h)er* i sanskr. *sphuráti*, sparkar m. m., grek. *spairō* (av **spr̥iō*), sprattlar, hoppar, lat. *sperno*, sparkar bort, föraktar, litau. *spìrti*, sparka, trampa, osv.; se f. ö. sparka, spol, sporre, spår samt under sparv.

spleen, se under mjälte.

splendid, Linné Bref 1744: 'den aldra splendidaste wäxt i naturen', Dalin 1853, men ej Weste 1807 = ty. osv., av lat. *splendidus*, lysande, till *splendēre*, glänsa.

1. **splint**, splittra, spillra, Envallsson: *splinter* plur. = da. = eng. *splint*, kluvet trästycke, vartill avledn. lty., hty. (från lty.), eng. *splinter*, trästicka o. d.; jämte vb. splinta, klyva = ä. da. *splinte*, o. da. *splintre* = holl. *splinteren*, till ie. roten *(s)plend*, klyva (se flinta), nasalerad form till den i splittra. Jfr krollsplint o. sprint.

2. **splint**, den ljusare o. lösare veden näst under barken, vitved, ett 1800-talsord (t. ex. 1834) = da., från lty. el. hty. *splint*, genom anslutning till föreg. av fhty. *spint* ds., egentl. = fhty., ty. *spint*, fett, alltså: fet ved; jfr samma anv. av lat. *adeps*, fett, o. grek. *stéar*, talg.

3. **splint** (nu dial.), ett slags liten dubb el. nagel, 1727 (från Krbgs län), Cronstedt 1763, se sprint.

split = fsv., no. = da. *splid*, från ett mlty. **split* (= lty.), till germ. *splīt-* i mlty. *spliten*, klyva el. riva i stycken. osv. (se splitsa, splittra o. jfr flit).

splitsa, Grundell o. 1695, ä. nsv. *splissa*, t. ex. Serenius 1741 (o. stundom även i nsv. t. ex. O. Högberg 1915) = da. *splidse*, från lty. el. holl. *splitsen, splissen* (varav ty. *splissen* o. eng. *splice*), förena två tågändar, även: riva upp, klyva, den urspr. betyd., väl ett germ. **splītisōn*, till lty. o. holl. *splitten*, klyva el. splittra sönder (se splittra).

splitt(er)galen, -naken, -ny, 1597: *splitt nakne*, Schroderus 1635: *splitter nakne*, jfr Kellgren Byxorne: *splitters nytt* = da. *splittergal, -nøgen*, efter ty. *splitternackt, -neu*, till *splitter* (se splittra), såsom spiller- till spillra el. ä. nsv. (Columbus), da., lty., ty. *splinter-* till lty. *splinter* (se splint); möjl. urspr. i förb. -ny o. med syftning på nykluvet trä; se f. ö. under spiknykter, spritta o. spån. — I vissa dial., t. ex. Dalsl., även *spitt-naken*.

splittra, vb, Stiernhielm, Spegel 1685, från mlty. *splitteren* = ty. *(zer)splittern*, till roten i mlty. *spliten* ds. (varav ä. nsv., fsv. *splita*) = mhty. *splizen* (ty. *spleissen*), vartill även, med intensivisk konsonantförlängning, lty. *splitten* (= holl.), varifrån da. *splitte*, till ie. *splid* (se split o. splitsa), utvidgning av *(s)p(h)el*, klyva (se spjäle, spjäll, spillra o. jfr splint). — Härtill sbst. splittra, 1678, sekundärt i förh. till verbet, o. kanske, i anslutning till detta, ombildat av ä. (n)sv. *splitter* ds., Spegel (plur. *splittrar*), Dalin, Linné, Franzén, från lty. *splitter*.

[spo sig, sv. dial. enl. Spegel 1712, skynda, se spov.]

[spok, sv. dial., fågelskrämma, se spöke.]

spol, sv. dial. o. t. ex. Bib. 1541, fena, Sveal., stjärt Vbtn = sv. dial. *spor, spord*, egentl.: svans ('Han åt opp fisken med gor och spor'), även: kant el. ände på ett sågbräde; med (tjockt) *l* av *rð* (jfr hin håle, skö!, stel, svål), av fsv. *sporþer* m., svans, stjärt (även i *bryggiusporþer*, broände) = isl. *sporðr* (även i *brúarsporðr*), no. *spord* (*spor, spol* med tjockt *l*), jfr mhty. *sporte*, svans; av germ. **spurða-*, till ie. roten *sp(h)er*, röra sig hit o. dit, även: spjärna, stödja; jfr med samma dentalutvidgning i roten som i isl. *sporðr* osv.: nordsv. dial. *spjél* (av **sperðan*) o. *spél* (av **sparðian*), spjärna, med tjockt *l*, litau. *sparñas*, fena, vinge; se f. ö. spjärna, spår ävensom sparre. — Hit hör även ä. sv. (16—1800-t.) *sporda, spårda*, fiskhuvud o. d. (saltade i tunnor); ofta i tulltaxor; av mlty. *sporden*. — Avljudsform till spol: no. *speril, spœ(r)l*, kort svans, av germ. **sparðila-*. — Jfr härtill Lidén SNF I, 1: 6 f. (med litteratur), ävensom (delvis avvikande) Persson KZ 33: 293 f.

spola, skölja, jfr y. fsv. *spolning*, överspolning, motsv. da. *spule, spyle*, från mlty. *spôlen, spûlen* = fhty. *spuolen* (ty. *spülen*); f. ö. dunkelt trots framställda förklaringsförsök.

1. **spole** (väv-), Bib. 1541: *wäffspole*, I. Erici o. 1645: *spolor* plur., jfr ä. sv. *skottspol*, fsv. *spole* Cod. Ups. C 20 = no., da. *spole*, fhty. *spuolo*, av germ. **spōlan-*, jfr mlty. *spôle* f., fhty. *spuola* (ty. *spule*) ds., nisl. *spóla*, skyttel, av **spōlōn*; eng. *spool* från nord. el. lty. Från germ. spr. i ital. *spola*, skyttel, fra. *sépoule*, spole, *e(s)poule*, garn på spolen. Härtill vb. spola = no. *spola*, da. *spole*, mlty. *spôlen*, fhty. *spuolen* (ty. *spulen*). — Av omstridd härledning. Kanske, med Falk-Torp s. 1127, avljudsform till isl. *spǫlr*, spjäla, osv. (se spjäla); jfr det i så fall besl. ä. da. *vævspille*, spole. Enl. Torp Etym. ordb. s. 694 avljudsform till spån; enl. Detter ZfdA 42: 58 av germ. **spōðlan-* till grek. *spáthē*, om vissa breda o. flata föremål (jfr spade). — I vissa trakter av Smål. (åtm. förr) i stället (i betyd. 'spolformig garnkropp', se nedan) *tuta* (jfr Rietz s. 736 o. Linné Sk. resa s. 19). — Ordet spole betecknar egentl., såsom ännu, en vid spinningen bildad garnkropp av cylindrokonisk form el. ock det långa rör av trä m. m. (förr ofta vass; spolpipa), varpå detta garn lindas, o. som trädes på en ten i skyt-

teln för att lämna garn till inslag. Redan tidigt dock, jämte skottspole o. förkortat av detta, om skytteln; jfr ital. *spola*, skyttel, o. se närmare under skyttel. — Spolmask, Ascaris lumbricoides, Fischerström 1785, förr *spolorm* I. Erici o. 1645, Utterman 1672, fsv. *spōlormber* = da. *spolorm*, efter mlty. *spōlworm* el. ty. *spulwurm*; efter spolformen. — Jfr spoling.

2. **spole**, spov, Linné 1740: *vindspole*, Atterbom, C. F. Dahlgren, väl ett Götalandsord, jfr *vasspol* Öland ('vattenspol'); *l*-avledn. av fsv. **spōe*, varav nsv. spov (se d. o.). Jfr sv. dial. *spyel*, *spjuling*.

spoliera = ty. *spoliieren*, av lat. *spoliāre*, plundra, röva ifrån, avkläda, avledn. av *spolium*, byte, rov, från fienden tagen rustning, avdragen djurhud (besl. t. ex. med grek. *spolás*, djurhud, pansar, till ie. roten *sp(h)el*, klyva o. d., i spalt, spjäll osv.). Med avs. på betyd.-utveckl. av *spolium* jfr under rov.

spoling, Törneros, avledn. av sv. dial. *spole*, lång o. smärt pojke, oerfaren yngling, en bildlig anv. av spole.

spolmask, ss. spole 1.

spondé, av fra. *spondée*, ytterst av grek. *spondeĭos*, egentl.: hörande till el. bruklig vid dryckesoffer (vid vilka man föredrog långsamma o. högtidliga melodier), till *spondḗ*, dryckesoffer, till *spéndō*, utgjuter vin, även: lovar (besl. med lat. *spondēre*, högtidligt lova; se respondent).

spontan = ty., av lat. *spontāneus*, frivillig, som sker av fri drift, till **spons*, genit. *spontis*, fri vilja, drift, urbesl. med spana, spänstig.

spor (med *o*- el. *å*-ljud), groddkorn, fröstoft, Wikström 1834, A. E. Lindblom 1842; tidigare (Wikström 1829): *spora*; båda formerna (*spor* dock bl. i best. f.) hos E. Fries 1843 = ty. *spore* osv., av grek. *sporá*, sådd, sående, till *speírō* (av **sperjō*), sår, strör, vartill bl. a. *spérma*, frö, korn. Jfr sporadisk.

[spor, sv. dial., svans, se spol.]

sporadisk, Haartman 1781, Bergius 1784 osv.; mera allmänt först efter 1850; efter ty. *sporadisch* el. fra. *sporadique*, av grek. *sporadikós*, jfr *sporádēn*, här o. där, till *speírō*, strör, sår (se spor). Alltså egentl.: strövis förekommande.

sporre, i ä. nsv. även *spåre*, i sv. dial. *spåre* (med *ö*-liknande stamvokal) o. *spure*, fsv. *spori* (*-u-*) = isl. *spori*, no., da. *spore*, mlty. *spore* m. f., fhty. *sporo* m. (ty. *sporn*, med *n* från oblika kasus), ags. *spora* (eng. *spur*), av germ. **spuran-*, till roten *sper* i spjärna, sparka osv. (se d. o.). Från germ. lånat i romanska spr.: fra. *éperon*, av ffra. *esperon*, *esporon* = ital. *sperone* osv., ävensom i ir. *spor*. — Samindoeur. beteckning saknas; jfr lat. *calcar* till *calx*, häl, m. fl. särspråkliga bildningar. — Förtjäna, vinna sina sporrar, motsv. i da., ty. (1870-t.) m. m., från riddarväsendet: sporrarna erhöllos samtidigt med riddarslaget. — Sporrsträck, Ehrengranat 1836, folketymologisk ombildning av sporrstreck, 1650-t.: *spårestreek*, jfr Stiernhielm: *sporen streks*, Lind 1749: *spårstreks*, G. J. Ehrensvärd 1789: *i fult spårenstrek*, motsv. da. *sporenstregs*, från ty. *spornstreichs*, en adverbiell bildning till ä. ty. *spornstreich*, hugg med sporrarna, till *streich*, hugg, slag, till vb. *streichen*, stryka, av germ. **strīkan*, vartill avljudsformen streck (se d. o.); jfr även strejk.

sport, Ulla Ramström o. 1860?: 'sporter och kapplöpningar', Samtiden 1874: '»Sporten», för att försöka en svensk tillformning af ett ord som är oöfversättligt, är för ögonblicket på högsta modet i England'; av eng. *sport*, lek, nöje, av *disport*, nöje (såsom *spend* av *dispend*, *splay* av *display*), från ffra. *desport*, till vb. *se desporter*, roa sig, egentl.: upphöra att arbeta, till lat. *dis-*, isär, o. *portāre*, bära (se portör). — Sammansättningen sportsman uppträder i sv. åtm. 1871.

sportel, Serenius 1734, plur. förr nästan regelbundet *sportlar* (ännu t. ex. Topelius), från ty. *sportel* (o. 1500), från lat. *sportula*, skänk, gåva, tidigare matportion till skyddslingar, men egentl. om den lilla korg, i vilken maten lades, dimin. till *sporta*, korg, som enl. Schulze genom etruskisk förmedling lånats från grek. *spyrída*, ackus. till *spyrís*, flätad korg.

spotsk, y. fsv. *spotsker*, begabbande; hånande, 1516 = da. *spodsk*, motsv. mlty. *spottich* (jfr ä. nsv. *spottisk*), ty. *spöttisch*, till spott 2.

1. **spott,** saliv, se under spotta.

2. **spott,** hån, begabberi, fsv. *spot, sput* n., även: *spotter* m. = isl. *spott* n., även: *spottr* m., da. *spot*, mlty., fhty. *spot (-tt-)* m. (ty. *spott*). — Härtill: spotta (be-) = fsv., isl. = da. *spotte*, mlty. *spotten*, fhty. *spottôn* (ty. *spotten*), väl av germ. **spuþþ-* (såsom antagl. mott av **muþþ-*), jfr fhty. *spotôn* (av germ. **spuðōn*), besl. med spott 1 o. spotta, med samma betyd.-utveckling som i spe (besl. med spy) el. lat. *despuere*, spotta ut, avsky, el. grek. *ptýō*, spyr, avskyr (båda urbesl. med spy).

1. **spotta,** vb (i betyd. 'spucken'), dial. även *sputta*, fsv. *spotta, sputta, spytta*, motsv. no. *sputta, spytta*, da. *spytte*, i ä. da. även *sputte* (om da. *spotte*, håna, se spott 2), lty. *spütten*, ty. dial. *spützen*, av germ. **sputtōn*, **sputtian*, intensivbildning av samma slag som ags. *spitt(i)an* (eng. *spit*) el. ty. *spucken*. Jfr sv. dial., ä. nsv. (kvar i gamla bibelövers., t. ex. Joh. Uppenb.) *sputa*, spruta, fsv. *spūta*, spotta, spruta, i dial. även: spy, isl. *spýta*, spotta, ä. da. *spude*, spruta, holl. *spuiten*, spruta, meng. *spūten*, även: spy (eng. *spout*), samt med intensivbildning fhty. *spûtzen*, spotta (ty. dial. *spautzen*); ävensom sydty. dial. *spûden*, spotta. Se f. ö. spy o. spott 2. — Icke spotta i glaset, gärna taga ett glas, t. ex. C. Carlsson i en övers. av Cicero De senect. 1743 s. 29. — Härtill spott, fsv. *spot, sput*, motsv. no. *sputt*, da. *spyt*. — Hit höra även en del ord för 'fläck' (se under spätta).

2 **spotta,** vb (i betyd. 'håna'), se spott 2.

3. **-spotta** i rödspotta, se spätta.

spov, fågelsl. Numenius, Schroderus Lex. 1637: *spooff*, sv. dial. *spove*, i Uppl. o. Gästr. *spūv* (med *ū* av *ō* framför vokal, Hesselman Spr. o. st. 5: 203), av äldre **spōe* (med senare inskott av *w* mellan två vokaler, såsom i t. ex. fsv. *troin* > **trowin*; se trogen) = isl. *spói*, no. *spue*, da. *spove*; sannol., med syftning på fågelns snabba flykt el. snarare på hans gång (jfr nedan), med Noreen NTfF NR 4: 37, till germ. **spōwan*, ila = fhty. *spuon*, ags. *spówan* med den sekundära betyd. 'ha framgång, lyckas', vartill germ. **spō-ði*, hastighet, iver, framgång = fsax. *spôd*, fhty. *spuot*, ags. *spéd* (eng. *speed*), med avledn. lty. *sik spôden*, skynda sig (varav sv. dial. *spudä, spo sig*), ty. *sich sputen*, eng. *speed*, besl. med lat. *spatium*, rymd, sträcka (se spatiös, spatsera o. det urbesl. spad), *spēs*, hopp, fslav. *spěją, spěti*, ha framgång, litau. *spėju, spėti*, ha tid till, sanskr. *sphāyati*, tilltager, blir fet, osv.; till en rot med grundbetyd. av 'sträcka ut' el. dyl.; med avs. på betyd. 'skynda' jfr det (ungef.) likbetyd. sv. sträcka ut. Se f. ö. spad, spara o. jfr spole 2. — Härtill avledn. sv. dial. *spova*, gå med högfärdiga el. löjliga åtbörder, även: spionera, lura o. d., urspr. med syftning på fågelns misstänksamhet o. skygghet.

spragg(e), dialektord: gren, ruska; åtm. Sdml., Gästr., Häls., Finnl.; säkerl. egentl.: som knastrar o. d., o. att sammanhålla med sprakved o. med föreg., tydl. med hypokoristiskt *-gg-* av samma slag som i rugge el. som t. ex. skrabbig vid sidan av skräp (med samma grundbetyd. av 'rassla, knastra') el. pigg till pik.

spraka = fsv., no. = da. dial. *sprage*, skryta (till betyd. jfr under bram); besl. med litau. *sprógti*, knastra, brista, *sproga*, gnista som flyger omkring, lett. *sprāgt, sprēgt*, ungef. ds.; se även språk. Jfr med *r-* före stamvokalen: mlty. *sparken*, spruta gnistor, ags. *spearcian, spiercan* (jfr eng. *sparkle*), *spearca* m., gnista (eng. *spark*), osv., ävensom lat. *spargere*, strö, stänka, spruta, grek. *spargáō*, sväller, *spharagéomai*, knastrar, sväller av m. m. (jfr sparris), sanskr. *sphúrjati*, knastrar, dånar, frambryter, m. m. Samtliga allmänt o. möjl. med rätta förenade under en ie. rot *sp(h)erag*. Minst lika sannolikt är dock på grund av ordens ljudhärmande ursprung, att här gamla parallellbildningar föreligga. Jfr spragg(e) o. sprakfåle, sprakved.

sprakfåle, ung yster häst, Braun 1843 osv., Dalin 1853, till *sprak-* i spraka, närmast anslutande sig till betyd. hos

isl. *sprækr*, livlig, no. *spræk* ds., även: skygg (om djur), norrl. dial. *spräker*, modig, glad, glänsande, da. dial. *spræg*, högmodig, av germ. **sprækí-*, besl. med isl. *sparkr*, livlig o. d. Jfr under sprygg o. sprant.

sprakved, sv. dial., Rhamnus frangula, brakved, Linné 1745, 1755 (från Vrml.) osv., jfr sv. dial. *sprakel*, skräp, no. *sprake* m., enbuske, ä. da. *sprag* n., småkvistar o. d., da. dial. *spregne*, Rhamnus frangula, bräken, ags. *sprǽc* gloss. 'sarmentum'; med avljudsformerna: isl. *sprek* n., halvruttet trästycke, no.: torra tunna kvistar m. m. ~ mlty. *sprok* (*-kk-*) ds. (varifrån da. dial. *sprok*) ~ fhty. *sporah*, *spurcha*, en; till spraka i betyd. 'knastra o. d.' (jfr brakved o. bräken). Sannol. i vissa nord. ortnamn, varom Lidén i NoB 1921 s. 6 f. Se f. ö. spragg(e).

[spral(l)a, sv. dial., se sprattla.]

sprant, sv. dial. t. ex. Ögtl., där även som lokalt riksspr., mycket livlig, skygg, om hästar, dessutom om människor: (ungef.) spänstig o. d. el. stram, Gödecke 1884: 'den något spranta hållningen i stilen', Engelke Gla Norrkpg 1906: 'istadig eller »sprant» häst' (båda dessa förf. födda i Norrköping), annars sällsynt i litter.: Ahrenberg 1901: 'sprant och rak'; till sv. dial. *sprinta* (ipf. *sprant*), springa, hoppa, slå ut (om löv o. blommor), bildat som sv. dial. *slant*, hal, till slinta, vrång till germ. **wringan* osv.; jfr eng. dial. *sprint*, livlig, rask, mhty. *sprinz*, uppspirande om blommor; se närmare under spritta. Samma betyd.-växling hos de under det likbetyd. sprygg anförda orden; se även under sprakfåle.

spratt, Spegel 1705: 'giöra them ett sprat'; 1739 osv.; väl en svensk nybildning till sprätta el. möjl. sv. dial. *spratta*, sprattla. — Jfr Sylvius 1674: *ett sprätt* i samma betyd.

sprattla, Palmcron 1642, I. Erici o. 1645, motsv. y. fsv. *sprazla* Cod. Ups. C 20 s. 401 ('palpitare . . sicut piscis'), ä. nsv. *spras(s)la*, *spralsla*, Bib. 1541, Spegel 1685, Kolmodin 1732 m. fl., sv. dial. **sprassla* = no. *spratla*, *sprasle*, lty. *spratteln*, fhty. *spraz(z)alôn* (jfr ty. *spratzeln*); jfr sv. dial. *sprättla* (ävensom (ösv. dial. **spritlla* = no. *spritla*); *l*-avledn. till sv. dial. *sprat(t)a*, sprattla, ä. nsv. *sprata*, sprätta, stoltsera; av germ. **sprat(t)-*. — På grund av *-ttl-* för *-ssl-* har man möjl. att i sprattla se ett lty. lån; ä. nsv. *sprassla* vore i så fall en motsv. inhemsk form. Snarast beror dock sprattla på senare anslutning till sv. dial. *sprat(t)a*. — Härjämte en germ. växelform *sprað-* i sv. dial. *spradda till*, slå till, no. *spradda*, sprattla, isl. *spraðka*, no., sv. dial. (t. ex. Vgtl.) *sprala* (av **spraðla*), no. *spraddla*, da. dial. *spradle*, lty. *spraddeln*, fhty. *spratalôn*. — Sydsv. dial. *spralla*, da. *sprelle* kunna utgå från *-tl-* el. *-ðl-*; da. *sprade* från **sprata* el. **spraða*. — Formerna med *-tt-* o. *-dd-* ha intensivisk konsonantförlängning. — Se härtill även Lidén SNF I. 1: 8. — Jfr nasalerade växelformer under sprätta.

spreta (med fingrarna), Benedictsson 1885, i litter. allmänt först under 1890-t., av **sprīta* (liksom veta av *vita* osv.), jfr isl. *sprita* (*-í-*?), spärra ut, osv.; avljudsform till sprita (se d. o.).

1. **spricka**, st. vb, egentl. nybildning till vissa former av vb. springa (ss. t. ex. ipf. *sprak* av **sprang*), 1636: *spricka*, 3 p. pres. pl., part. *sprucken* 1636, nybildning för *sprungen*; motsv. no. *sprikka*, *sprekka*, da. *sprekke*; se f. ö. springa o. kausativet spräcka. Jfr det analogt uppkomna sticka till stinga.

2. **spricka**, sbst., (t. ex.) Serenius 1741, jfr *spräcka* Spegel Gl. 1712; motsv. no. *sprekka*, ä. da. *sprikke*, da. *sprekke*; bildat av föreg.

sprida, O. Petri: *sprijdha sich vth*; jfr fsv. *bespridha* (jämte *-e-*); möjl. (jfr dock nedan) från ty.: mhty. *spriden*, *spriten*, st. vb, utbreda sig, av germ. **sprīð-*, **sprīþ-*. I fsv. i stället *sprēdha* (ipf. *-dd-*) = gotl. *spräidä*, no. *spreida*, da. *sprede*, mlty. *sprēden*, *spreiden*, fhty., ty. *spreiten*, ags. *sprǽdan* (eng. *spread*), av germ. **spraiðian*, kausativum till det nyss nämnda st. vb. **sprīþan* (liksom vb. leda till germ. **līþan*, gå, osv.). På grund av att lågtysk motsvarighet saknas bör dock kanske hellre sprida förklaras som en analogisk nybildning till ett ipf. *spridde* av *sprēdde* (med *i* av *ē* framför konsonantgrupp, jfr y. fsv.,

ä. nsv. *svittas* osv., svettas, till ipf. *svëttes* samt under fresta, gäspa, ingen osv.), vartill inf. *sprida* efter mönstret strida: *stridde*; sedermera ipf. *spred* på samma sätt som *stred* för äldre *stridde*. Med avs. på denna övergång från svag till stark böjning jfr hinna, knyta, kvida, (stundom) lita, pipa, skryta, snyta, (vanl.) strida, tiga, vina, även som rycka, sluka, stupa. — Rotbesl. med spreta, sprita o. möjl. med ir. *srédim*, kastar, strör ut. F. ö. allmänt betraktat som innehållande en utvidgning av ieur. roten *sp(h)er* i t. ex. grek. *speirō* (av **speriō*), strör ut, sår: vartill kanske ytterst även spraka, sprattla, sprätta osv.: här kunna dock ursprungliga parallellbildningar föreligga. — Jfr tankspridd.

[Sprinchorn, familjen., se springkorn.]

1. **springa**, vb = fsv. (ipf. *sprak* av **sprank* av **sprang*; jämte det analogiska *sprang*): hoppa, springa, spricka, isl.: bryta el. springa fram, brista, senare i fsv. o. isl. (genom lån från lty.) även: löpa, da. *springe*, springa (i olika betyd.), fsax., fhty., ags. *springan*, löpa, springa fram (ty. *springen*, eng. *spring*), allm. germ. st. vb (dock ej i got.). Kausativum: germ. **sprangian* = spränga (se d. o.). Ie. rot *sprengh*, egentl.: göra en rask rörelse uppåt, väl besl. med *spergh* i grek. *spérkhomai*, skyndar, löper, o. *(s)pregh* i serb. *prezati se*, springa el. fara upp, isl. *spróga*, hoppa, m. fl. Jfr följ. samt språng, spricka o. sprängd. — Imperf. *språng* t. ex. Geijers Vikingen är utvecklat ur fsv. *sprang* liksom stång av *stang* osv.; nsv. *sprang* beror på analogi efter *finna* ~ *fann*, *vinna* ~ *vann* osv. — Springa har i betyd. 'laufen' alltmer undanträngt löpa (som numera specialiserats till vissa bestämda el. stående användningar), medan det däremot i betyd. 'hoppa' vanl. ersatts av detta verb. I da. har den äldre fördelningen bättre bevarats (jfr t. ex. *springe buk*, hoppa bock, *springe over*, hoppa över, *løbe til døren*, springa på dörren, osv.), o. i så i ännu högre grad i tyskan. — Springbrunn, Lælius 1588, från ty. *springbrunnen*, jfr eng. *spring*, källa, till springa i den vanliga betyd. 'springa fram (om vatten)'. — Springkorn, se d. o.

2. **springa**, sbst. = fsv.; av föreg. Jfr likbetyd. fsv. *spryngia* = no., av **sprungiōn*, till vb. springa (= fsv. *rynkia*, sbst., av **hrunkwiōn* till vb. rynka, av **hrinkwan*). Jfr spricka 2.

springkorn, växten Impatiens noli tangere, Franckenius 1638, 1659 osv., fsv. **springkorn* (*spine korn*; jfr Sdw., Lyttkens Sv. växtn. s. 596), från mlty. *sprinkkorn*, ty. *springkorn*; med syftning därpå, att fruktkapseln i moget tillstånd vid minsta beröring springer upp o. kringkastar fröna; alltså samma egenskap, som givit anledning till det latinska namnet: 'otålig, rör mig icke'. Även kallad *mödomsört*, förr också: *rör mig intet*, *låt mig blifva* 1694, 1716. Samma namn tillkommer också av liknande anledning Euphorbia lathyris, hos Franckenius m. fl. kallad *stor springkorn*. — Härtill väl det från ty. komna familjen. Sprinchorn..

sprint, 1750: *jernsprintar*, 1752, ombildning (sannol. förorsakad av ett s. k. tjockt *l*) av sv. dial. *splint* = no., da. dial., väl från mlty. *splinte*, kil i bom o. d., egentl. 'kluvet trästycke' o. = splint 1.

[sprinta, sv. dial., springa, spira, se sprant o. spritta.]

sprisegel, sjöt., 1757, av äldre **spritsegel*; sammansatt med *spri* el. *sprit*, den smäckra stång varmed spriseglet utbredes = no.-da. *sprit*, från holl. *spriet* (varav eng. *sprit*) = ags. *spréot*, stång; avljudsform till spröt; se närmare d. o. — Spri av sprit, uppfattat som best. form, liksom t. ex. gry av gryt; el. möjl. uppkommet i sammans. *spritsegel*, där i så fall *t* fallit framför *s* el. assimilerats med detta.

1. **sprit**, sjöt., se sprisegel.

2. **sprit**, alkohol, Fischerström 1781: 'Det så kallade Sprit som hitföres från Frankrike' (i samma arb. f. ö. alltid *spiritus*); vanligt först på 1830-t. (Berzelius m. fl.) = ty. (nordty.) *sprit*, från senare hälften av 1800-t. (från sv.?), väl från fra. *esprit*, ande m. m., av lat. *spiritus* (se spiritism, spirituell), i

mlat. om vissa flyktiga essenser, som på grund av sin flyktighet fingo detta namn. I da. o. vanl. ty. i samma betyd. *spiritus*.

sprita, t. ex. fjäder 1724, bönor 1727, jfr ä. nsv. *sprita ut*, spricka ut, Stiernhielm, väl etymologiskt = sv. dial. *sprita*, sprida, jfr isl. *sprita* (*-i-*?), spärra ut, fhty. *sprizan*, söndersplittra(s), m. m.; rotbesl. med sprida. Se f. ö. det besl. spreta.

sprits, mindre spruta o. d. ur vilken deg pressas, 1730, 1736 från ty. *spritze*, spruta, till vb. *spritzen* (se f. ö. spruta). — Härtill spritsbakelse, Salberg 1690-t., motsv. ty. *spritzkuchen*, även-som da. *sprutbakkelse*.

spritta, Chronander 1649, en blandform av **sprinta* (= sv. dial. *sprinta*, springa, spira, varom under sprant) o. ä. nsv. *sprätta* (*-e-*), spritta (jfr dricka), el. också analogibildning = isl. *spretta* (ipf. *spratt*), fara upp, spira, stänka, kvälla fram, da. *sprette* (i ä. da. st. vb i intrans. betyd.); jfr mhty. *sprinz*, uppspirande (om blommor) m. m., i avljudsförh. till sv. dial. *sprunta*, spritta till, o. till germ. kausativet **sprantian* (= sprätta). Ie. rot. *sprend* i litau. *sprendžiu*, *spręsti*, spreta ut med fingrarna (o. på så sätt taga mått), *sprindis*, spann. — Möjl. sammansmält med ett germ. **spretl-* i mhty. *spretzen*, spruta, stänka; jfr sprattla. — Sprittgalen, -naken, -ny, i allm. från 1800-t., jfr *spritlgrann* A. Reuterholm 1730-t., sprittsprångande ny, Envallsson (i dial. även *spritt sprakande*), snarast ombildning av splitter- (jfr sprint av splint o. dial. *sprint språngande ny* vid sidan av ä. nsv. *splinter-* osv.); även sprittande galen i anslutning till spritta. Med avs. på bildningen *spritt-språngande galen* jfr t. ex. da. *ravruskende gal*.

sprudla, Lysander 1851: 'sprudlar av tankerikedom', då ännu enstaka; Karlst.-tidn. 1895, sedan vanligt under 1890-t. o. i sht under 1900-t. = da. *sprudle*, från ty. *sprudeln*, besl. med ty. *sprühen*, spruta, spraka (varom se spruta), el. möjl. i anslutning till detta verb ombildat av ty. *brodeln*, sjuda o. d. I sv. sannol. delvis även lån från da.

1. **sprund,** spricka, öppning på kjol el. skjorta, 1651 (på 'messesärk'), Linné 1751 (på byxor), egentl. = ä. nsv. *sprund* (*modersprund*), cunnus, 1697, 1723, isl. *sprund* n., öknamn på kvinnor (se om grundbetyd. Fritzners ordb.), av urnord. **sprunda-*; urbesl. med likbetyd. no. *sprotta* av urnord. **sprunlōn* (se spritta, sprätta); alltså till en ie. rot *spren* med resp. *dh-* o. *d*-utvidgning.

2. **sprund,** tapphål, tapp på tunna = fsv., egentl. lån från mlty. *spunt*, *spund-* ds. (varav ä. da. *spund*), med *r-* från föreg.; jfr fsv. *spunda*, sprunda, ä. nsv. både *sprun* o. *spun* Spegel Gl., no. *spruns* jämte vanligare *spuns*, motsv. da. *spun(d)s* (med *-s* från sammans. *spunshul*); från ital. *spunto*, stick, styng, med *s-* från lat. prepos. *ex*, till lat. stammen *punct-* (jfr sv. punkt) i *puncta*, styng, varifrån mhty. *punt*, sprundhål, osv. (fra. *bonde*, eng. *bung*).

spruta, vb, 1635, i dial. även starkt böjt = no. *sprūta* st. o. sv., da. *sprude*; jämte no. *sprȳta*, ä. da. *spryde*; dessutom germ. **sprutjan* i lty. *sprutten* (varav da. *sprutte*), mhty. *sprützen* (ty. *spritzen*) osv.; jfr sprits. — Samma ord som germ. **sprūtan*, spira fram, i fsax. *ût-sprûtan*, mlty. *sprûten* (varav bl. a. ä. nsv. *spruta*, om ymp, Lucidor), ags. **sprútan* i part. *á-sproten* (eng. *sprout*); med avljudsformen **spreutan* = mlty. *sprêten*, mhty. *spriezen* (ty. *spriessen*); samt **spraut-* i got. *sprautô*, snabbt, snart; jfr f. ö. spröt, spröjsar ävensom spröd. — Av en ljudhärmande rot liksom det rotbesl. germ. **sprōwian* i ty. *sprühen*, spruta, spraka, o. avljudsformerna **sprāwian* i mhty. *sprœwen*, spruta ut, o. **sprœwēn*, **sprœwōn* i sv. dial. *språ*, spira, brista, öppna sig, da. dial. *spraae*, brista (om knoppar), no.-da. *spraa*, bli spröd el. skör (jfr under sprygg o. spröd); jfr också isl. *spræna* ds., välla fram, o. lett. *spraujos*, spirar upp; ävensom frusa. Med avs. på betyd.-utvecklingen se under språka. — Om det likbetyd. sv. dial., ä. nsv., fsv. *spūta* osv. se under spotta.

sprygg, sydsv. dial., mycket livlig, skygg (om häst); med nordiskt *gg*-inskott, till roten i ty. *sprühen*, spruta,

spraka (jfr till betyd.-utvecklingen under sprakfåle), o. germ. **sprœwon* i sv. dial. *språ*, spira osv. (varom närmare under spruta slutet o. spröd); el. också av germ. **spruzja-* till en utvidgning av samma rot, jfr eng. *sprig*, skott, telning, av meng. *sprigge*. Med avs. på betyd.-växlingen 'mycket livlig, skygg (om häst)' o. 'spira, spricka ut' se det likbetyd. sprant: *sprinta*, spira, springa.

[språ, sv. dial., spira, brista, se spruta (slutet).]

språk, G. Is reg. 1535: 'thett Latiniske och Tysk språk' = no. *spraak*, da. *sprog*; från mlty. *språke*, språk, samtal, tal, av fsax. *språka* = fhty. *sprâhha* (ty. *sprache*), ags. *spræc*, m. m., av germ. **spræk-ō-*, till germ. **sprekan* = fsax., ags. *sprekan*, fhty. *sprehhan* (ty. *sprechen*), vartill mlty. *spreke*, tal, rykte, varav ä. nsv., sv. dial. *spräck*, nys, hum. Säkerl., enl. vanligt antagande, rotbesl. med spraka (jfr Buck Amer. journ. of phil. 36: 8 o. till betyd. eng. *crack*, braka, brista, men i dial.: tala); med en växelform utan *r* i ags. *specan*, tala (eng. *speak*), ä. da. *spage*, spraka, mlty. *spaken*, torra kvistar, osv. — I sv. (ord)språk ingår sannol. också ett lån från mlty., näml. mlty. *sproke* m., ordspråk, tal = mhty., ty. *spruch*, av germ. **spruki-*; jfr Lælius 1591: 'tröstelige Språk . . aff then helige Schrifft'. — 'Språk' i betyd. 'ett folks ordskatt o. d.' hette i fnord. annars *tunga* (se d. o.; jfr fra. *langue* av lat. *lingua*, tunga). — I got. i betyd. 'språk' i stället *razda*; se under röst 3 (slutet).

språng, fsv. *sprang* = no. n.; jfr mlty. *sprank* m.; avljudsform till vb. springa, vartill även fsv. *spring* n. ds. = da. (även: springbrunn, källa), jfr mlty., mhty., ty., ags. m., källa, eng.: språng källa, springfjäder, vår (egentl.: lövsprickning); ävensom avljudsformen mlty. *sprunk* (gen. *sprunges*) m., språng, hopp (varifrån fsv. *sprung* n.) = mhty. *sprunc* (ty. *sprung*).

[språte, sv. dial., telning, skott, se under spröt.]

spräcka, Serenius 1734: *spräckt* (adj.), Lind 1749: *sönderspräcka* (under *knitschen*); även intrans. i betyd. 'spricka' t. ex. 1694, jfr ä. nsv. *spräck*, sprängning, 1601, analogiskt nybildat kausativum till spricka, som självt är en nybildning till springa; motsv. no. *sprekka*, bornholmsdial. *spräjkkja*. Se f. ö. spricka 1.

spräcklig, 1687: *spreklig*, ä. (n)sv. även *-ug*, *-og* o. *-ot*, ombildning av fsv. *spräklotter* = isl. *sprekl*óttr, jfr da. *spraglet*, motsv. mhty. *spreckeleht*; avledn. av ett ord, motsv. sv. dial. *spräkkel*, fläck, *spräckla*, mässling, nisl., no. *sprekla*, fläck; till samma germ. rot (*s*)*prek* som fräkne. Biformer med *n.*: mholl. *spranke*, mhty., ty. *sprenkel*, fläck. Väl ytterst till en rot med grundbetyd. 'stänka o. d.', varom se sprängd.

[spräker, norrl. dial., modig m. m., se under sprakfåle.]

spränga, fsv. *sprængia* = isl. *sprengja*, da. *sprænge*, ags. *sprengan*, utbreda, brista, mlty., fhty., ty. *sprengen*, rida snabbt, av germ. **sprangian*, kausativum till springa; alltså: komma att springa el. brista (liksom sänka till germ. **sinkwan*, sjunka, osv.). I betyd. 'spränga fram' (på häst) från ty., från det fullständigare *das pferd sprengen*, dvs. 'låta springa', ej att förväxla med uttr. spränga en häst, som är inhemskt. — Spränglärd, C. Gyllenborg 1723: 'spränglärde bokvurmer', Lundbergs övers. av Erasmus 1728, Dalins Arg. osv. = da. *sprænglærd*, o. säkerl. i sv. inkommet från da., sannol. från Holberg. Egentl.: så lärd att man kan spricka.

sprängd, lätt saltad, från mlty. *sprenget vlêsch*, lätt saltat kött, till mlty., mhty., ty. *sprengen*, ags. *sprengan*, beströ, bestänka, av germ. **sprangian*. Härifrån utgår bl. a. betyd. 'fläckig, fläck o. d.' i ty. *gesprengt*, skäckig, mlty. *springel*, fräkne, jfr (utan nasal) spräcklig osv., ävensom möjl. fräkne o., avlägsnare, fjärsing. Rimord (utan *r*) t. ex. mlty. *spinkel*, fräkne, ags. *specca* (eng. *speck*), fläck, fräkne. Ytterst väl f. ö. besl. med spränga o. springa, till en ie. rot *sp(h)ere(n)g* i lat. *spargo*, strör, sv. spraka osv.

sprätt, t. ex. Dalins Arg., Franzén

1801: 'Sky sprätten som pedanten'; Lind 1749 har ej ordet, men väl *sprätthök*; hos Sahlstedt 1773: *sprätt* o. *sprätter* med hänvisning till *sprätthök* = no. *sprett*, till sprätta: alltså egentl.: som sprätter med benen, stoltserar i sin gång. Allmännare i denna betyd. var dock under 1700-t. petimäter (se d. o.). — Härtill sprätthök, 1730-t., C. Gyllenborg Swenska Sprätthöken, Comedie 1737, Serenius 1741 (se även ovan). Jfr till bildningen ä. nsv. *glödehöker*, spefågel (se d. o.). Hos Dalin Arg. även *sprätt-pedant*. Möjl. är sprätt närmast en elliptisk bildning till dessa sammans.

sprätta, i ä. nsv. t. ex. *sprätter fötterna* Bib. 1541, även utsprida o. sparka bort, alltså rent kausativ betyd. vid sidan av intrans.: spritta (t. ex. Spegel 1685) = isl. *spretta* III, även om söm, såsom i nsv., da. *sprette*, mhty. *sprenzen*, sv. vb, spruta, stänka, gå o. sprätta, av germ. **sprantîan*, kausativum till germ. **sprintan* (= spritta). I sv. sprätta ingår möjl. också detta senare **sprintan*, som åtm. i vissa dial. skall så utvecklas; se f. ö. spritta. Jfr parallellbildningar av germ. **sprat(t)*- o. *sprað*- under sprattla. — Betyd. 'vara sprättig' utgår från den av 'sprätta med fötterna', se ex. från Bib. ovan (Salom. ordspr. 6: 13) o. jfr t. ex. Dalins Arg.: 'Hwem sprätter, om intet han sprätter?' (om en soldat, som 'kråmar sig' i uniformen) samt mhty. *sprenzen*.

spröd, U. Hiärne 1687: 'som gör metallen spröd' = da., från ty. *spröde* = meng. *sprēþe*, av germ. **sprauþia*-, till ie. roten *sp(h)reu* i spruta; med samma betyd.-utveckling som i no. *spraa*, bli spröd, men sv. dial. *språ*, brista; alltså egentl.: som lätt brister (se spruta slutet). — Parallellbildning: mhty. *broede* av germ. **brauþia*-. — Med avs. på bildningen jfr t. ex. fhty. *blidi* av **blī-þia*- (se blid), fhty. *blôdi* av **blau-þia*- (se blöd), *dräli*, snabb, av **drē-ðia*- (se dreja) osv. — I yngre nsv. litteratur (om toner, fägring o. d.) beroende på inverkan från da., t. ex. Lundegård 1892, A. Wallengren 1895, P. Hallström 1895, Laurin 1901, Österling 1909 (alltså i sht hos sydsv. förf.); på 1890-t. rent av ett modeord hos de yngsta förf.

spröjsar plur., smala stycken av trä m. m. mellan två glasrutor, Tekn. tidskr. 1874, Strindberg Hemsöb., från ty. *spreize*, förr även *sprätze* m. m., stödbjälke, stötta, sträva, till vb. *spreizen*, förr *sprentzen* m. m., sträva emot, stötta, av fhty. *spriuzan* ds., jfr mhty. *spriuz* f., sträva = mlty. *sprēt*, stång, ags. *spréot* (jfr sprisegel), avljudsform till spröt; se d. o. o. under spruta.

spröt, O. v. Dalin, motsv. no. *spraut* f., pinne, i avljudsförh. till germ. **sprūtan*, spira fram (= spruta se d. o.). Andra avljudsformer: germ. **sprutan*- i fsv. *spruti*, *sproti* m., telning, tunn käpp, sv. dial. *språte* = isl. *sproti*, fhty. *sprozzo* (ty. *sprosse*), ags. *sprota*, skott, grodd, osv.; jfr fsv. *sprytia*, kvist; **sprūtōn*- i mlty. *sprûte*, ungt skott (jfr? ä. nsv. *spruta* ds., som dock kan vara = fsv. *spruti*); **spreuta*- i ags. *spréot*, stång, spjut, mlty. *sprēt*, holl. *spriet*, lånat i ty. *bugspriet*, bogspröt, o. eng., no. *sprit*, jfr sv. sprisegel o. spröjsar. Sv. bogspröt kan innehålla den inhemska stammen *spröt*-, men ock vara en ombildning i anslutning till denna av det holl. ordet; jfr da. *sprød* ds. Da. *bugspryd* kan formellt sett utgå från en inhemsk motsvarighet (isl. **sprjót*) till holl. *spriet*; enl. Seip 2: 48 ingår här dock snarast en labialiserad form av lty. *sprīt*, sidoform till det ovannämnda *sprēt*. — Ordstammen har även betyd. 'fläck' i mlty. *sprote*, ty. *sommersprosse* osv., med samma betyd.-utveckling som i ä. nsv. (osv.) *sputa*, fläck, *spott* ds., till *sputa*, spruta, el. i ä. nsv. *spätta*, fläck, osv. till lty. *spatten*, bl. a.: spruta (se under spätta). — Avledn.: spröte n., Columbus; i ä. nsv. även: bogspröt, Kolmodin 1732.

[sputa, sv. dial., spruta, se spotta.]

spy, fsv. *spȳ*, *spȳ(i)a* (ipf. *spȳdhe*) = isl. *spýja* (ipf. *spjó* av **spaiw*), da. *spy* ds. = got. *speiwan* (dvs. -*ī*-; ipf. *spaiw*), spy, spotta, fsax., fhty. *spîwan* (ty. *speien*), ags. *spiwan* (eng. *spew*, *spue*, spy), motsv. lat. *spuo*, grek. *ptýō* (av *[*s*]*piū*-*i̯ō*), fslav. *pluja* (av urslav. **spujǫ*); ljudhärmande liksom sanskr. *ṣṭhîvati* el.

t. ex. bask. (*ch*)*istu*, *chu*, *thu*. Om formerna jfr f. ö. Schrijnen KZ 44: 22, Collitz Mod. Phil. 15: 103; om ags. *speoftan*, spy, Kluge ZfdW 9: 317. — Deverbativum: spya, nu blott konkret = fsv. (abstr. o. konkr.) = isl. *spýja*; jfr mlty., mhty. *spîe* f., spott, ags. *spiwe* m., spyende. — Den starka formväxlingen inom de indoeur. spr., som givit anledning till många spekulationer, beror åtm. till stor del helt enkelt på ordgruppens onomatopoetiska karaktär, såsom också är fallet med de västgerm. orden för 'spott', t. ex. mlty. *spêkele*, fhty. *speichil(l)a* (ty. *speichel*) till mlty. *spêke*, mhty. *speich(e)* ~ fsax. *spêcaldra*, fhty. *speihhaltra*, motsv. got. *spaiskuldr* ~ mlty. *spêdel*, ags. *spátl*, eng. *spittle*, osv. — Se f. ö. spe, spott, spotta.

spydig, 1892 (tidning), Th. Sällberg 1894, från da. *spydig*, ombildning av ä. da. *spidig*, med *-d-* av *-t-* = no. *spitig*, jfr sv. dial. *spitot*, från lty. *spitisch*, till mlty. *spit*, hån, kränkning (varifrån norrl. dial., fsv. o. no. *spit*; se spit) = eng. (*de*)*spite*, från ffra. *despit* (fra. *dépit*), av lat. *despectus*, förakt, till *despicere*, se ned på (jfr respekt osv.); jfr under specerier; urbesl. med speja o. spå.

spygatt, Rajalin 1730 = da. *spygat*, ty. *speigatt*, från holl. *spiegat* el. lty. *spigat*, av mlty. *spêgat*, *-gote*. I första leden folketymologiskt anslutet till spy; alltså det hål (gatt), genom vilket vattnet utspys; men egentl. av holl. *spie*, *spij*, propp, kil, o. sålunda här om den tapp, som avspärrar vattnet (f. ö. av ovisst urspr.; jfr eng. *spigot*, tapp, som har romanska anor, el. enl. Falk-Torp s. 1137 snarare germanskt; till spett). Mlty. *spêgote* innehåller *-gote*, ränna, avloppsrör = ty. *gosse* (avljudsform till gjuta); möjl. den äldsta formen, varav sedan *spêgat* i anslutning till gatt.

spå, fsv. *spā* = isl. *spá*, da. *spaa*; jämte isl. *spá* f., spådom, av en germ. stam **spah-*, i avljudsförh. till fhty. *spëhôn*, speja, osv. (= lånordet speja), till ieur. roten (*s*)*pek̂* i lat. *specio*, ser, grek. *sképtomai* spejar (med konsonantomkastning av **spekt-*), sanskr. *spáçati*, *páçyati*, ser, osv., med avljudsformen grek. *skopéō*, ser (vartill mikroskop osv.). Jfr f. ö. perspektiv, spegel, spektakel, spekulera, spion, även som skeptisk. — Parallellrot: ie. (*s*)*peĝ*, se spak. — Människan spår och Gud rår, motsv. (vanl.) helrimmande uttr. i flera språk, t. ex. ty. *der mensch denkt, Gott lenkt*, eng. *man proposes, God disposes*, ital. *l'uomo propone, e Dio dispone*, span. *el hombre pone, y Dios dispone* osv.; jfr hos den engelske skalden Langland (1300-t.): *homo proponit, (sed) Deus disponit*.

spån r. o. n., fsv. *spān* m. (plur. *spāner*, ackus. *spāne*) = isl. *spánn*, *spónn* o. no. *spōn*, även: träsked, da. *spaan*, ffris. *spôn*, mlty. *spân*, *spôn*, även: träsked, fhty. *spân*, span, skärva (ty. *span*), ags. *spón* m., f. (eng. *spoon*, sked), av germ. **spānu-*, rotbesl. med spade, spat; möjl. även med grek. *sphḗn*, kil; se Persson Indog. Wortf. s. 405. Jfr spänta. — Pluralformen *spånor* är en hypersvecism för *spåner* (efter mönstret *flickor*, vard. *flicker*, osv.); jfr *svanor* ~ *svaner*. Om de växlande pluralformerna se f. ö. Lindblad A. Sahlstedt s. 169 f. — Med avs. på betyd.-utvecklingen 'spån' > 'sked' kan jämföras de ålderdomliga 'friareskedar' med spånformiga skaft, som omtalas av Lithberg i Rig 2: 243 (med avbildningar). — (Spritt) spångande ny är en utvidgning (i anslutning till andra dylika uttr. på *-ande*) av ett ord motsv. sv. dial. *span-ny*, isl. *spán-nýr* (varav eng. *spanew*) = ty. *spanneu* osv.; alltså med en betyd. hos första leden motsv. den i splitter (ny osv.), sv. dial. *spikspångande ny* (till spik antingen i betyd. 'flisa' el. i den av 'spik'; se spik) osv., sålunda egentl.: ny o. glänsande som en nyss avhyvlad spån, en färsk träflisa el. träsplittra el. möjl. en nysmidd spik. — Uttr. dum som en spån, t. ex. Bellman osv., kunde tänkas utgå från ett **spándum*, med utsträckt anv. av *spān-* i isl. *spánnýr* osv. (alldeles såsom stock i stock lat osv. efter stock dum). Snarast föreligger här väl dock en direkt metaforisk överföring. — Till avledn. (sv. dial. osv.) *späna*, spånbelägga, hör uttr. spänna

kyrka (en lek), se närmare spänna 2. — Om lärospån (L. P. Gothus 1617: *läre-*, förr även *lär-*, ännu t. ex. E. Carlén 1865) se d. o. under lära.

spånad, Serenius 1741, bouppt. fr. Växiö 1745, utvidgad (analogisk) form av ä. *spona* Aurivillius 1684 (*sponna* Spegel 1685), *spone* Hels. 1587, fsv. *spuni*, oblik kasus **spona*, urnord. **spunan-*, ett nomen actionis av svagaste avljudsstadiet germ. *spun* till roten *spen* i spinna; jfr brånad: fsv. *bruni*: brinna o. f. ö. ledsnad: ä. nsv. sbst. *ledsna*, lydnad: fsv. *lyþna*, rodnad: ä. nsv. sbst. *rodna*. — Samma fsv. ord ingår i ä. sv. *spånrock* (som växelform ännu hos Weste 1807) o. det likbetydande *spånvagn*.

spång, fsv. *spang* (plur. *spænger* o. *spangar*, jfr nedan), spång, tunn metallplatta = isl. *spǫng*, isflak, isbälte över älv, tunn metallplatta, no. *spong* ds., da. *spang*, spång, mlty. *spange*, spänne, fhty. *spanga* (ty. *spange*), ags. *spang* osv., av germ. **spangō-*, varav även det finska lånordet *pank(k)u*, *panka*, spänne; sannol. till en utvidgning av roten *span* i spänna (jfr Persson Indog. Wortf. s. 414). — De fsv. pluralformerna kvarleva i nsv. som *spänger* o. *spångar*, den senare i sht i betyd. 'liten smal bro (för fotgängare)'.

spångande i spritt spångande ny, se under spån.

spår, fsv., isl., da., mlty., fhty., ags. *spor* n. (ty. *spur* f., eng. *spoor* från holl. =), av germ. **spura-*, till roten *sper* i spjärna. — Avledn.: spåra vb = da. *spore*, formellt identiskt, men yngre än sv. dial. *spåra*, trampa (i djup snö o. d.), isl. *spora*, trampa på, no.: gå hårt m. m. En annan avledn. är spörja (se d. o.). — I ä. nsv. (stundom) o. vissa dial. (med annan utveckling av fsv. *spör*) i stället *sporr* (*spörr*).

späck, fsv. *spæk* (väl från mlty.) o. *spik* = isl. *spik*, da. *spæk* (från mlty.), fsax., mlty. *spek* (i mlty. med genit. *-ckes*), fhty. *spic(k)* (ty. *speck*), av germ. **spik-(k)a-*, alltså ett samgerm. ord; enl. Persson Wurzelerw. s. 118 besl. med sanskr. *sphij*, *sphigī*, arsklinka, höft; f. ö. blott osäkra anknytningar. Lat. har i stället *lardum*, *läridum* (fra. *lard*), möjl. med Osthoff besl. med grek. *lārīnós*, fet (av **laies-*?); grek. bl. a. *stéar*, även: talg (se stearin); i ir. o. vissa slavo-balt. spr. däremot ord för 'salt(ad)' o. besl. med salt. — Härtill vb. späcka, i ä. nsv. även inf. *späckia* o. ipf. *spä(c)kte*, fsv. *spækka* = da. *spække*, mlty. *spekken*; jfr ty. *spicken* (väl med analogiskt *-i-*; knappast så gammalt, att det kan utgå från ett germ. **spekkian*). I sv., da. o. ty. även bildl., t. ex. späcka sin pung, A. Oxenstierna 1624: 'späckiat med . . conditioner' (om en resolution).

späd, Dalins Arg.: *späd känsel*, dvs. fin, ömtålig, fsv. *spædher*, späd, fin, smal = da. *spæd*, ett speciellt nordiskt ord, av germ. **spaþja-* el. **spaðja-*, nära besl. med spad, egentl.: tunn, utsträckt på längden, till ie. roten *spē*, spänna ut; se närmare spad o. Persson Indog. Wortf. s. 402. Med avs. på betyd.-utvecklingen kan erinras om att *spædher* i en fsv. översättning återger lat. *tener*, som hör till en likbetydande rot. Jfr följ.

späda, t. ex. I. Erici o. 1645, fsv. *spædhia* = da. *spæde*, avledn. av föreg. i betyd. 'tunn' el. av det nära besl. spad.

späjs, se spejs.

späka, fsv. *spækia*, göra spak el. fridsam, späka = isl. *spekja*, da. *spæge*, avledn. av adj. spak, såsom t. ex. göda till god, härda till hård el. tämja till tam (där dock ett gammalt kausativ kan föreligga).

späkt, arkaistiskt lagord i uttr. hålla i späkt och lagom, fsv. *spækt*, fridsamhet, saktmod, tämjande, av urnord. **spakiþō-*, till spak, adj., o. späka; bildat som *-säkt* i ursäkt.

spält, ett slags vete, jfr *spelta* Varrer. 1538, jämte da. *spelt* 1550 från mlty. *spelte* = fhty. *spelza* o. *spelta* (ty. *spelz* o. *spelt*), ags., eng. *spelt*; från germ. spr. kommer senlat. *spelta* (> ital.) enl. Hoops Waldbäume s. 415 f., som i motsats till åtskilliga andra forskare anser sädesslagsnamnet som inhemskt germanskt (lat. *spelta* är i så fall ett av de äldsta lat. lånorden från germ. spr.) o. (liksom förut gissningsvis Falk-Torp) för det till ie. roten *sp(h)el*, klyva, i spjäll osv. med syftning på det för

spältarterna karakteristiska sättet hos axen att vid tröskningen sönderdelas i de enstaka småaxen. — Tyskan har för 'spält' dessutom en del mer el. mindre dialektiska, etymologiskt dunkla beteckningar såsom *dinkel* (redan i fhty.), *emmer* (fhty. *amer*; även i sv. som lån: *emmer* t. ex. Berlin Läseb. i naturl.), *vesen* (fhty. *fesa*, även: hylsa; möjl. besl. med lat. *pisum*). — Svaga spår av spälten ha påträffats i pålbyggnaderna vid Bielersee från bronsåldern.

1. **spänna**, fsv. *spænna* = isl. *spenna*, da. *spænde*, mlty., mhty. *spennen*, av germ. **spannian*, kausativbildning (dock med iterativintensivisk betyd., jfr t. ex. nöta) till germ. redupl. vb. **spannan* = fhty. o. ags. (ty. *spannen*, eng. *span*); alltså närmast jämförligt med fälla, hänga (till de redupl. vb. **fallan*, **hanhan*); bildat med presentiskt *n* (el. möjl. ie. *-nu-* > *-nn*; jfr rinna) till no. *spana*, spänna, i avljudsförh. till mhty. *spān*, strid; jfr spann 1—3, spänstig. Ieur. rot *(s)pen* i fslav. *pinǫ*, *pęti*, spänna, litau. *pántis*, boja, osv.; identisk med roten *spen*, locka, i fsv. *spana* i denna betyd. (se spene); avlägsnare besl. med spad, spade, spån, späd o. väl även spant o. spång. Se f. ö. spinna. — Spännare, varigenom vävnaden hålles utspänd under vävnaden, yngre beteckning, motsvar. sv. dial. *spjälk*, no. *spjelk*, nisl. *spjalk* (se spjälka).

2. **spänna**, i uttr. spänna kyrka, jfr om leken närmare t. ex. v. Braun i kal. Den Namnlöse 1849 s. 158 f. (i en skildring från det gamla Karlberg), av äldre *späna*, t. ex. *späna kyrkor* Småsaker 5: 64 från 1756 i den bekanta uppräkningen av gamla jullekar; egentl.: spånbelägga = ä. nsv., sv. dial. *späna* i denna betyd., avledn. av spån. — Om leken förr även *spåna kyrka* t. ex. Hallman, till växelformen *spåna*, spånbelägga, t. ex. *sp. kyrktakel* Smål. — Formen *spänna* för *späna* beror snarast på utveckling i svagtonig ställning; jfr t. ex. kurra o. kura gömma (se kurra 2). Möjl. har dock folketymologisk ombildning egt rum i anslutning till spänna 1 i t. ex. *spänna bälte*, förr vanlig brottningslek, t. ex. P. Lagerlöf, O. Lindstén 1716 osv. — Jfr f. ö. spänta.

spänne, fsv. *-spænne* = isl. *spenni*, da. *spænde*, av urnord. **spannia-*, deverbativum till spänna el. denominativum till ett sbst. motsv. mlty. *span(n)* = ä. da. *span*, fsv. *-span*, ä. nsv. *spann* Bib. 1541, de senare väl lånade från mlty.

späns, Geijer 1799: *spencen* best. form, DA 1808: *spänsar* plur.; *spencer(n)* 1818 ('kort tröja') = da. *spens*, ty. *spenzer*, från eng. *spencer*, efter Earl *Spencer* († 1845), vars namn kommer från meng. *spencer* = ffra. *despencier*, proviantör o. d., till lat. *dispendere*, väga upp, betala (motsv. sv. dispensera). — Den nord. formen har uppkommit genom missuppfattning av ordet som en plural på *-er*; jfr t. ex. under kusk, mankill, propeller, tratt el. sv. dial. *kilomet* för kilometer, *sekvest* för sekvester, *teat* för teater.

spänslig, se spenslig.

spänstig, M. Strömer 1741, Lind 1749; äldst o. under 1700-t. övervägande om luft o. gaser; Westerdahl Helsans bev. har i uppl. 1764 *elastique*, 1768 *spänstiga*; till spänna, väl genom inverkan från ty. *widerspenstig* o. det därefter bildade (ungef. samtidigt som spänstig uppträdande) motspänstig. Dahlerup Det danske Sprogs Hist.[2] s. 130 anser det danska ordet vara lånat från svenskan. Enl. Falk-Torp s. 1140 är da. *spænstig* dessutom delvis uppkommet genom ombildning av likbetyd. da. *spændig* efter analogi av ä. da. *afspændig*, otrogen, o. ty. *abspenstig* (till fhty. *spanst*, lockelse, till *spanan*, locka; se spene). — Härtill i nyaste tid nybildningen spänst, i sht i sportspr. o. d., Kræmer Resa 1913 (med cit.-tecken; om kroppshållning), ävensom spänsta, visa sig spänstig, Spr. o. st. 1910 s. 223, o. spänsta upp sig 1915, 1919.

spänta (stickor), 1660 i betyd. 'spånbelägga' (kvar i sv. dial.), Hadorph o. 1670: 'en träåkyrkia spänt uthan på' (med den äldre böjningen *spänte*, *spänt*); av germ. **spænatjan* (el. efter mönstret av dylika bildningar), till sbst. spån el. de därav avledda ä. nsv. *späna* (**spæ-*

nian), spänta, i dial. 'spånbelägga' ~ sv. dial. *spåna*, spånbelägga. Se f. ö. spänna 2 o. med avs. på konjugationsväxlingen under törsta.

spärgel, Spergula arvensis, Gadd 1775 = da. *spergel*, från ty. *spergel*, i norra Tyskl. även *spörgel*, *spark*, motsv. (utan *l*-avledn.) mlty. *sparge*, holl. *spurrie* (varav eng. *spurr(e)y*). Antagl. ett germ. ord, i vilket fall det sent uppträdande mlat. *spergula* (fra. *spergule*) vore lånat från germ. spr. — En inhemsk nord. benämning på spärgeln är sv. dial. *skorv*, no. *skurv*, nisl. *skurva*, till skorv; i sv. dial. även *fryle* el. *frylegräs*.

1. **spärra** (stänga o. d.). Gustaf II Adolf 1626: *låtha spärra sigh in* = da. *spærre*, väl lånat från ty.: mlty. *sperren*, ds., egentl.: sätta för en bjälke som bom, i mlty. även: förse med sparrar = mhty., ty. *sperren* o. det inhemskt nordiska y. fno., no. *sperra*, förse med sparrar. Avledn. av sparre såsom stänga av stång. Jfr följ.

2. **spärra** (upp ögonen o. d.), P. J. Rudbeckius 1667 = da. *spærre op*, vitt öppna; motsv. sv. dial. *spärra*, streta emot, isl. *sperra* (pres. *-ir*), sträcka ut, no. (pres. *-ar*): spjärna el. streta emot, da. dial. *spjarre*, streta, sparka, mlty. *speren*, spärra ut, mhty. *sperren*, även: sträcka; åtm. delvis väl = föreg. (så har trol. spärra upp bildats i motsats till spärra in); i vissa fall dock närmare anslutande sig till grundbetyd. i roten *sper*, sådan den uppträder i t. ex. spjärna. Samma betyd.-växling 'spärra, stänga' o. 'spjärna el. streta emot' uppträder f. ö. i de rotbesl. litau. *už-spiriu*, stänger, spärrar, o. lett. *sperlēs*, spjärna emot, något som kunde tala för att alldeles identifiera spärra 1 o. 2. Jfr sparlakan.

spärrlemmad, numera föga br., spädlemmad, I. Erici o. 1645: *spärrlemat* = da. *spærlemmet*. Enl. Kock PBB 15: 260 en ljudlagsenligt uppkommen biform till spädlemmad. Kan väl dock knappast skiljas från no. *spirvelimad* ds., till *spirven*, fint byggd, smal, *spirv(el)*, spinkig person, sv. dial. *spirvel* ds.; jfr även sv. dial. *spireli*, lång o. smal, no. *spirl* sbst., *spirlen* adj.; möjl. etymol. sammanhängande med spira; jfr Falk-Torp s. 1140, Torp Etym. ordb. s. 690. F. ö. i enskildheter oklart.

spärritt, se rida spärr.

spätta (t. ex. rödspätta, t. ex. Sv. Nilsson 1855) = da. *rødspætte*; till ä. nsv. *spätta*, fläck, t. ex. I. Erici o. 1645, motsv. da. *spætte*, no. *spett*, jfr ä. nsv. *rödspettot*, 1554 (om ko), sv. dial. *brun-*, *rödspättig*, brun-, rödfläckig, besl. med holl. *spatje*; besl. med lty. *spatten*, spruta, sprattla, springa i tu, eng. *spatter*, stänka (jfr spatt); med samma betyd.-utveckling som i ty. *sprosse*, fläck, till roten i spruta (se under spröt); jfr även nedan. — Spotta i rödspotta (Linné 1747, 1748: *rödspotta*, 1740 av L. kallad *skålla*) hör däremot till ä. nsv. *spott*, fläck, blemma, motsv. no. *spott* ds., nisl. *spotti*, stump, öfris., eng. *spot*, fläck; besl. med ä. nsv. *sputa*, fläck, *sputig*, fläckig, till ä. nsv. (osv.) *sputa*, spruta, o. spotta (se d. o.). Med (möjl. pejorativt *j*) i ä. nsv. *spjutt(a)*, fläck (t. ex. Linné) = sv. dial.

spö, ä. nsv. *spöd*, Bib. 1541 (: *ilt spöödh*), ännu hos Lind 1749 (jämte *spö*), Linné Sk. resa o. Ihre 1769, jämte *spö(ö)*, t. ex. Arvidi 1651, med avledn. *spöde* n., t. ex. 1649, sv. dial. *spöd* f. o. *spöde* n., motsv. no. *spau(d)* m., *spø* n.; väl till samma rot (med avljud) som spjut (se d. o.). Annorlunda Tamm Nord. stud. s. 29, varemot Torp Ark. 24: 93.

spöka, L. Petri: *spökt* supin., P. Erici 1582: *spöker* (i båda fallen om djävulen) = da. *spøge*, även 'skämta', i ä. da. också 'trolla, varsla om', från mlty. *spôken*, spöka, trolla, spå (varav även ty. *spuken*) = ä. ty. *spuchen*. Avledn. av mlty. *spôk* jämte *spûk*, spökeri, spöke (ty. *spuk*; eng. *spook* från lty. el. holl.), varav fsv., ä. nsv. *spok* ds., i sv. dial. o. stundom i ä. nsv. 'fågelskrämma', ä. da. *spog*, spöke, odjur, odåga. Härtill även spöke, Schroderus o. 1638, i ä. nsv. även 'synvilla' o. d., t. ex. 1582, 'vidunder', t. ex. Petreius 1614; förr även *spök*, bl. a. i betyd. 'fågelskrämma' (jfr likbetyd. nsv., i sht dial., hampo. åkerspöke); spökelse, i betyd. 'spöke' t. ex. Bib. 1541, 'skenbild, synvilla' L. Petri, 'trolldom' O. Petri, jfr lty. *spökels* o. mlty. *spök(e)nisse*, --

Ordgruppen sammanhänger, såsom redan Kluge förmodat, utan tvivel med litau. *spú'galas*, glans; med samma betyd.-utveckling som i ags. *scin*, *scinn(a)*, spöke, till skina, o. sv. dial. *skrämta*, spöka, till isl. *skráma*, skina; se f. ö. under skrymta. Spöke, närmast: svagt sken el. dyl. (liksom no. *skrimsla* i båda betyd.), betyder alltså egentl.: vad som svagt framskymtar. Den vanliga sammanställningen med fsv. *puke*, ond ande (se skråpuk o. puckel), är oriktig.

spörja, fsv. *spöria*, *spyria*, utforska, efterforska, fråga, få veta = isl. *spyrja* ds., uppspåra, följa spår, da. *spørre*, mholl. *sporen*, *spören*, efterforska, undersöka, fhty. *spurian*, *spurren*, uppsöka, erfara, följa spår (ty. *spüren*), ags. *spyrian*, av germ. **spurjan*, avledn. av spår. Med avs. på betyd.-övergången 'spåra' > 'erfara, spörja' jfr vb. lära till germ. **lais-*, spåra, spår; alltså, liksom sannol. även nys, bleknade reflexer av det forna jägarlivet. — Den gamla passiva) presensformen, fsv. *spyrs*, kvarlever i uttr. *det spörs väl* (G. I 1543) o. *spör* (fsv. *spyr*) ännu t. ex. Geijer Odalb. — Spörsmål, y. fsv. *spörsmäl* = da. *spørgsmaal*, sannol. till ett icke uppvisat vbalsbst. fsv. **spyrsl*, spörjande (jfr fsv. *spyrilse*); alltså bildat som dröjsmål. Tamm Spr. o. st. 1: 186. — Det till fsv. *spyria* bildade abstr. *spurdagher*, *-daghi* (av **spuri-*, jfr förf. Ark. 15: 233 o. se bardalek) kvarlever ännu i flera dial., t. ex. Klm. l. *spordaje* plur., kunskap (Sv. lm. II. 7: 37), se f. ö. Rietz s. 659.

Staaff, familjen., 1600-t., efter *Stafre* by Jämtl.

stab, i militär anv. 1730 (jfr nedan) = da., från ty. *stab*; samma ord som *stab* = stav, med ursprunglig syftning på kommandostaven o. sedermera med kollektiv betydelse av de officerare, som biträda befälhavaren. Samma dubbelbetydelse uppträder även i eng. *staff*. — Ordet förekommer i sv. redan 1636: *stabar* plur., om indelningen av »Påffwens Concilio».

stabbe, trästump el. -block, Verelius 1681 = no., da. dial. = isl. *stabbi*; i sv. dial. även *stabb*: kortformsbildning till stav av samma slag som t. ex. stubbe till stuv.

stabbig, till sv. dial. *stabba*, gå stelt el. vacklande, i sht i Götal., Benedictsson 1887, T. Sällberg 1898 = no.; intensivbildning till germ. **stab-*, vara styv, i stav osv. — Sv. dial. *stabb*, *stabba*, ovig, stabbig man el. kvinna, kan höra hit, men utgår snarast från det nära besl. *stabb* (se stabbe), alltså att jämföra med kloss, klump osv. i överförd anv.

stabel, av fra. *stable*, fast, varaktig, av lat. *stabilis*, varav sv. stabil (= ty.), till lat. *stāre*, bestå, stå (se stå); jfr det besl. lånordet beständig till stånd, ståndа. — Avledn. av *stabilis*: lat. *stabilīre* > fra. *établir*, varav sv. etablera (se d. o.).

stabil, se föreg.

1. **stack,** fsv. *stakker* = isl. *stakkr*, da. *stak* (eng. *stack* från nord.), av germ. **stakka-*, av **staɣna-* till germ. roten *stak*, vara el. bliva styv o. d., i stake; jfr fslav. *stogŭ*, hög. Bildat som t. ex. block, lock 1. Jfr även följ.

2. **stack** (dial.), kjortel, fsv. *stakker*, ett klädesplagg som drogs över huvudet = isl. *stakkr*, kofta, no. *stakk*, skört, kvinnoklädning, ä. da. *skindstak*; lånat i fin. *takki*, överklädning; snarast till nord. adj. *stakk-*, kort (se stäcka), liksom kjortel till kort, o. i så fall ytterst rotbesl. med föreg.

stackare, stackars, fsv. *stakkar*, *stakkarl*, *stafkarl*, stackare, (kringvandrande) tiggare = isl. *stafkarl*, no. *stakkar*, ä. da. *stakkarl*, da. *stakkel*; lånat från nord. i lty. *stakker* osv.; till stav o. karl, alltså egentl.: som stöder sig på en stav. — Stackare kan vara en ombildning av *stackar* i anslutning till andra ord på *-are* (närmast från best. f. *stackarn*, efter mönstret *fiskare*: best. f. *fiskarn*, Noreen V. spr. 4: 152); men också tänkas utgå från pluralformen *stakkare* (*stakere* 1502; av *stafkarla(r)*), vars karaktär av flertalsform förbleknat. — Stackars = no. *stakkars*, da. *stakkels*, innehåller genit. *stafkarls*; jfr fsv. *wslasta stakkars* (dvs. tiggares) *son*.

stackato, mus., liksom de flesta mu-

siktermer från ital.: *staccato*, egentl.: lösgjord, till *staccare*, lösgöra; med syftning därpå att anslaget är kort, icke bundet, med en liten paus efter varje ton.

stackig, stackot, kort, kortvarig, se under stack 2 o. särsk. stäcka.

1. **stad,** i vissa anv. inhemskt, i andra lånat, motsv. fsv. *staþer* m., ställning, stånd, stannande; ställe, ort, stad m. m. = isl. *staðr* ungef. ds., no. *stad*, ä. da. *stad, sted*, da. *sted* (n.), med *e* från plur., möjl. på grund av inflytelse från lty., got. *staþs* (genit. *stadis*), fsax. *stad* o. *stedi* f., mlty. *stat* (*-d-*, o. *stede*; jfr ståthållare), fhty. *stat* (ty. *stadt* o. *statt* i t. ex. *anstatt*), fhty. *stati*, mhty. *stete* (ty. *stätte*), ags. *stede* m.; i allm.: ställe, plats, i mhty., ty. o. mlty. även: stad, vilken betyd. från mlty. o. ty. inkommit i sv.; jfr by o. uppstad. Av germ. **staði-* = ie. **st(h)əti-* = sanskr. *sthiti-*, stående, ställe, fasthet, grek. *stásis* (med *s* av *t* som i *básis* = bas 4), lat. *statim*, strax, egentl.: på stället (till **stati-*; se nedan); jfr lat. *status*, ställning (varav stat 1, 2 o. stå̊t). — Det inhemska stad kvarlever i uttr. var och en i sin stad, i någons stad och ställe, i bostad (fsv. *bōstaþer* = isl. *bústaðr* osv.), gödselstad samt i en mängd ortnamn (se -stad 2; dock icke i en del stadsnamn på -stad). — Sv. dial. *på stan*, strax, på stället, motsvaras av isl. *á staðinn*, da. *paa stedet*, mlty. *uppe* (*der*) *stede*, mhty. *ûf der stete* (men ty. *auf der stelle*). Jfr fsv. *i stadh* = isl. *í stað*, ä. da. *i stad*, mhty. *in stete*; jfr lat. *illico* ds., av *in loco* (till *locus*, ställe; se lokal), ävensom lat. *statim*, strax (egentl. ackus. av ett med stad etymol. identiskt **stati-*, med utvidgningen *statio* = station), o. span. *luego* ds. (av lat. *locō*). Se f. ö. åstad. — Härjämte en neutral o. maskulin *a*-stam: germ. **staþa-* = fsv. *stadh*, sjö- el. åkant, sv. dial. *stad* (även f.), no. *stad* n. o. m., fsax. *stath* m., strand, fhty. *stad* n. (o. *stado* m.; jfr ty. *gestade*), ags. *stæð* m. o. n., got. *staþ* n. (jfr under Stedingk), ett allmänt germ. ord; vidare: en *wō*-stam: germ. **staþwō-* = isl. *stǫð* (genit. *-var*) f., landningsplats (jfr under stanna), ävensom ett germ. adj. **staða-*, stående fast, varom under städja. — Närmast avlett av detta adj. är väl fsv. *staþi*, ställning el. fot för stockkupa = got. *-staþa* i *lukarnastaþa*, ställ för oljelampa, etymol. identiskt med isl. *staði*, stack, no. *stade* ds. Fhty. *stado*, strand (jfr ty. *gestade*) är en *n*-stamsutvidgning av likbetyd. fhty. *stad* = got. *staþs*. — Stadfästa, fsv. *staþfæsta* = isl. *staðfesta*, da. *stadfæste*, äldst: fästa vid ett bestämt ställe; till fsv. *staþfaster* osv., fäst vid ett bestämt ställe, stadig, fast. — Stadshus, Spegel 1712: 'Guildhall, Stadshuset i London'; 1749: 'Rådhuset . . (och) det där utmed nyss uppförda Stadshuset (i Göteborg)', jfr ty. *stadthaus, -keller*, fra. *hôtel de ville*. Det forna Kastenhof i Sthlm (å Hotell Rydbergs tomt) kallades, enl. vad som uppgives, under 1600-t. någon gång Norrmalms stadshus. Det moderna stadshusets (t. ex. Sthlm, Trollhättan) uppgifter fyllas i regel ännu till en del av rådhuset; med de äldre stadshusen är (el. var) hotell- el. restaurationsrörelse förenad. — Om andra germ. ord för 'stad, urbs, oppidum' se borg, by o. Tuna. Om ry. *gorod*, stad, se gård; om likbetyd. grek. *pólis* se politik, om grek. *ásty* se Vist. En i öster vida spridd beteckning för 'stad' är fslav. *město* osv.; liksom lat. *urbs* o. *oppidum* av ej fullt säkert fastställd härledning (se resp. Berneker o. Walde). Samindoeur. uttr. för stadsanläggning saknas.

2. **-sta(d)** i en mängd sv. ortnamn, fsv. *-stadhir* (*-a*, *-um*; om efterledens behandling se Wigforss Ark. 35: 209 f.), plur. till stad 1 i betyd. 'ställe'. Egentl. flera lager, av vilka det talrikaste innehåller personnamn, t. ex. Alvesta (fsv. *Alvestadha*, till fsv. personn. *Alver*), Finsta(d) (till personn. Finn), Furingstad Ögtl. (fsv. *Furinsta*, *Furungstadh*, väl till *Furung*, en av Furungarnas släkt, jfr Fyrunga Vgtl. o. förf. Ortn. på -inge s. 31), Gistad (fsv. *Gislastadha*, till personn. *Gisle*), Herrstad Ögtl., fsv. *Hirikstadh*, till fsv. personn. *Hirik*, men Herrestad Sdml., fsv. *Hæridssta*, till personn. **Hærridh*, o. samma namn i Skå. (fda. *Hærvidsstadh*) till personnam-

net *Hærvidh*, Järrestad (se under jarl), Kalvestad (ej till djurn. *kalv*!), Otterstad (se Ottar), Ramsta (till fsv. personn. *Ram*), Ringsta(d) Ögtl. (möjl. till personn. *Ring*; kanske dock snarare efter de nära gården befintliga i ringar ordnade, cirkelrunda stensättningarna, varom se förf. Ortn. på *-by* s. 120, i så fall till ett annat lager), Sjögesta(d) (fsv. *Sighwaldsstadha*; se Sig-), Skepperstad (ej direkt till skepp; se d. o. slutet), Skällingsta̤d (se sköld slutet), Sköllersta (se d. o.), Styrstad Ögtl. (fsv. *Stydhilstadha*, till ett personn. **Stydhil*), Söverstad (se Sig-), Tollstad Ögtl. (se under Tolv), Unnerstad Ögtl. (fsv. *Öndastadh*, till personn. *Önd*, sammandragen form av *Övind* = isl. *Eyvindr*), Vangstad Ögtl. (se under Vagnhärad), Vickensta (se under viking), Virestad (se d. o.), Örsta(d) Ögtl., Nke (fsv. *Öriksstadh*, till personn. *Örik*), Österstad Uppl. o. Ögtl. (till fsv. personnamnet *Öste*; alltså ej till väderstrecksbeteckningen öster!) osv. Ett stort antal av dessa namn innehålla personnamn, som f. ö. äro okända från historisk tid, t. ex. Skrap-, Vrigsta(d) (i vissa fall kanske dock vanliga appellativer). — Namnen av denna typ äro spridda över så gott som hela Norden; de äldsta synas härstamma åtm. från den äldre järnåldern; kanske äro somliga betydligt tidigare; men nya sådana ha bildats till omkring år 1000. — Till denna typ höra blott ett par av de nuvarande stadsnamnen på -stad (dock sannol. till den mera fåtaliga grupp, där första leden icke är ett personnamn), t. ex. Halmstad o. Ystad (jfr Båstad), där alltså senare leden äldst betytt ej 'stad' utan 'ställe'; sålunda av samma slag som t. ex. Vattensta Uppl., fsv. *Vatnasta*, o. Vanstad, fsv. *Vatnstatha*, Färs hd Skå. De övriga stadsnamnen på -stad äro jämförelsevis unga, med senare ledens betydelse från tyskan, t. ex. Filipstad, Mariestad osv. (se under de resp. namnen). — Ortnamn på -sta(d) ligga till grund för en del familjen., såsom Blackstadius, Frestadius, Orstadius, från tider, då de latiniserande bildningarna florerade. Däremot förekomma mycket sällan familjenamn av gårdnamnet i oförändrad gestalt. Annorlunda i Norge, Danmark o. Tyskland; jfr t. ex. Melsted, da. *Örsted*, ävensom de svenska på -stedt, av vilka de äldsta ha tyskt ursprung, men sedan åtskilliga nybildats på svenskt område, t. ex. Ramstedt efter Ramshyttan Vstml., Quennerstedt (se d. o.), Skarstedt efter Skara Vgtl., Walmstedt efter Valmestad, Zetterstedt (se säter). Jfr E. H. Tegnér i Nord. tidskr. 1882 s. 124.

stadd, adj., fsv. *stadder* = isl. *staddr*, egentl. part. pf. till städja; motsv. da. *stedt* i samma betyd., till det med städja identiska da. *stede*.

1. **stadga**, sbst., abstr., o. konkr., plur. i olika betyd.: *-ar* o. *-or*, fsv. *stadhga*, oblik kasus till fsv. *staþge* m., ställning, stadig ställning, avtal, lag m. m. = isl. *staðgi*, ä. da. *stadge*; avledn. av fsv. *staþugher* osv. (= stadig). Jfr följ.

2. **stadga**, vb, i sv. dial. *stagga*, hejda, fsv. *staþga* (*stagga*) med betyd. i anslutning till *staþge* ovan; avledn. av fsv. *staþugher* (= stadig). Jfr föreg. samt isl. *stǫðva*, till *stǫð* (gen. *-var*), se stad 1.

stadig, i ä. nsv. även: ständig, t. ex. 'en trätosam qwinna (är) ett stadigt drypande' Sal. ordspr. 19: 13 (gamla bibelövers.), fsv. *staþugher*, stadig, ständig = isl. *stǫðugr*, da. *stadig*, av germ. **staðuʒa-*. Biform på germ. *-iʒa-*: da. *stædig*, istadig = mlty. *stedich*, mhty. *stetec*. Avledningar av ett sbst. motsv. sbst. fsv. *staþer* (= stad 1), egentl.: ställning, plats, där man står; jfr istadig. — Ty. *stetig*, beständig m. m., kommer av mhty. *stætec* = mlty. *stédich* o. innehåller sålunda en avljudsform (ie.-*ē*-) till stadig; samma som i städse; jfr med avs. på betyd.-utvecklingen ständig, beständig.

Stadion, se följ.

stadium, från lat. *stadium*, rännarbana, vädjobana, grekiskt mått, latinisering av grek. *stádion* ds., närmast till adj. *stádios*, fast, bestämd, till roten i stå; kanske ombildning av det äldre likbetydande *spádion*. Stadium är sålunda etymologiskt identiskt med Stadion (i Stockholm).

Staël von Holstein, adligt familjen., efter ättens stamgods Holstein i Hessen-Nassau.

stafett, t. ex. 1788; tidigare: *staffel(l)a*, 1687 m. fl.; 1791: *estafette*; i den nsv. formen från ty. *staffette*, av ital. *staffetta* (fra. *estafette*), till ital. *staffa*, stigbygel, ett lån från fhty. *stapfa*, steg; se stapel, stappla o. stigbygel. Alltså egentl.: kurir till häst.

staffage, V. Rydberg Den siste ath. 1859, Nyblom 1864 = da., från ty. *staffage*, romaniserad bildning till *staffieren*, utstoffera (varav ä. nsv. *staffera*) = mlty. *staffēren*, varifrån da. *staffere*, en växelform till stoffera. Jfr holl. *stoffage*.

Staffan, mansn., se Stefan.

staffli, Dalin 1853 m. fl.: *staffeli* = da. *staffeli*, från ty. *staffelei*, avledn. av *staffel*, stegpinne, trappavsats (= stapel); med romansk ändelse (= lat. *-ia*) såsom i kofferdi, maskopi, värdi.

stag, 1698: *gå öfwer Staag* = isl., da. = mlty. *stach*, holl. *stag*, ags. *stæg* (eng. *stag*), till en germ. rot *staǯ-*, sannol. av ie. *stak-*, växelform till *stag-* i stake; jfr stål o. stegel. — Från detta germ. ord härstammar fra. *étai* ds., en av de många sjötermer, som romanerna lånat från germanerna; jfr båt, mast, matros, skot.

1. **stagg,** ett styvt gräs, Nardus stricta, i litter. först under de senare årtiondena = gotl. *stagg* m., vass agn på korn, ä. da. *stag*, spets, brodd; säkerl. med intensivisk konsonantförlängning av samma slag som i pigg, tagg osv., se även under agg, till ie. roten *ste(n)gh* i stinga; jfr grek. *stákhos*, ax, av **sthəgh-* el. **stŋgh-*. Se även följ.

2. **stagg,** storspigg (även: pigg), 1836 = ä. da. *stag*, da. *hundestag*, besl. med no. *stegg* ds., egentl.: spetsig, stickande o. = föreg.; jfr likabetyd. ty. *stichling* o. med avs. på bildningen spigg; efter de till taggar ombildade fenorna. Hit höra säkerl. också en del andra germ. djurnamn, särsk. på hanndjur, t. ex. no. *stagg*, hanne av ejder o. gås, nisl. *steggr*, även = hannkatt (egentl. om födslolemmen; Torp Etymol. ordb. s. 710), o. väl också ags. *stagga* m., hjort (eng. *stag*), där det dock kanske snarast är fråga om hornen.

stagnation, av lat. **stagnātio* (genit. *-ōnis*), till *stagnāre*, vara stillastående (om vatten), översvämma m. m. (varav ty. *stagnieren*, sv. stagnera), avledn. av *stagnum*, stillastående vatten, damm, pöl (se tank).

stake, fsv. *staki* = isl. = da. *stage*, mlty. *stake* (ty. *staken*), ags. *staca* (eng. *stake*), av germ. **stakan-* m., till en germ. rot *stak*, vara styv el. fast, besl. med fslav. *stožje*, *slešje*, lett. *stēga*, *stēgs* ds; se även stack 1. Isl. *stjaki* (i t. ex. *ljósastjaki*), fhty. *stecho* m., påle, sticka, kunna vara avljudsformer till stake el. höra till roten *stik*, vara spetsig, vass, se sticka 1 o. 4. Jfr staket. — Växelform: germ. *staǯ-* i stag.

staket, Var. rer. 1538 (*-ee*), G. I:s reg. *stackeeth* (omkring slottet), förr rätt ofta *-ett*, t. ex. o. 1640, Botin, Ad. prot. 1800, Polyfem 1810, Växiö (i dial. källor) 1819 m. fl., Onkel Adam 1856 (som även har *pakett*; i båda fallen från Smål.) samt (liksom *pakett*, *raketl*) hos finnl. förf. (t. ex. *stakvettet* 1809, *staquetter* 1833); i vissa sydsv. dial. också *-it* (jfr da.); i ä. nsv. även i betyd. 'pålverk' = ä. da. *staket*, da. *stakit*, från ty.: mlty. *staket*, *-it*, ty. *sta(c)ket*, från romanska spr.: ffra. *estachette* (i ä. nsv. stundom *estaquet*), ital. *stacchetta*, avledn. av ital. *stacca*, påle, i sin tur från ett germ. ord motsv. stake, alltså även i detta fall en fullständig parallell till paket o. raket.

stalaktit, Bromell 1730, Linné 1745 = ty., av lat.-grek. *stalaktites*, droppsten, till grek. *stalássein*, droppa (se under stalla slutet).

stall, i dial. även mask. jfr riksspr. plur. *stallar* (jämte *stall*); i vissa dial., t. ex. jämtl.: spilta (*bakstall* m.), fsv. *staller* m. o. *stal* n., stall, spilta(?) = isl. *stallr* m., ställning, stall, krubba, da. *stald* c., stall, mlty. *stal* (*-ll-*) m., fhty. *stal* (*-ll-*), ställe, stall (ty. *stall*, stall; jfr installera, piedestal), ags. *steall*, plats, bås, stall m. m. (eng. *stall*, bås m. m.; i betyd. 'stall' däremot *stable*, från ffra., av lat. *stabulum* nedan); av germ. **stalla-*, snarast av **stalnā-* = ie.

***stholnó-** till roten *sthel*, stå, vara ställd, vara styv o. d., vartill även sanskr. *sthāṇu*, stående, orörlig (av **sthalnu-*), *sthála-*, *sthalī-*, grund, höjd, *sthálati*, står, fpreuss. *stallit*, stå, osv.; se f. ö. ställa, stjälk, stoll, stolle, stolpe. Enl. Sievers IF 4: 337 f. förutsätter däremot germ. **stalla-* ett ieur. **stə-dhlo-* = lat. *stabulum*, boning, tillhåll för människor o. djur, stall (jfr vestibul); även i detta fall besl. med stå; en biform **stə-tlo-* förelåge i germ. **staþ(u)la-* = ty. *stadel*, lada, skjul, ett allmänt vgerm. ord, o. (med avljud) i ställa. — Jfr även det avlägset besläktade o. likbetydande litau. *stónė*, ävensom t. ex. sanskr. *gōṣṭha*, kostall (med sammans. *açvagōṣṭha*, egentl.: häst-kostall, en katakres). — Alltså har stall samma grundbetyd. som sto. — I äldre tid stundom i vidsträcktare betyd. än numera i riksspr., jfr t. ex. ä. nsv. *fåre-*, *fästall* (t. ex. 1683), *swijnestall* (t. ex. Lex. Linc. 1640 under *süle*); dock redan i fsv. nästan uteslutande med avs. på hästar. — I sv. även om ett slags upprättstående välvt trästycke å stråkinstrument; i da. i stället *stol*, i ty. *steg*, i eng. *bridge* (egentl.: bro) o. i fra. *chevalet*, även om vissa redskap o. ställningar (till *cheval*, häst). — Stallbroder, fsv. *stalbrodhir*, kamrat, även om äkta make el. maka (t. ex. 'käre stalbroder' i brev från Sten Sture d. ä. till hans hustru), bolagsman = isl. *stallbróðir*, da. *stal(d)broder*, väl från mlty. *stalbróder*, rumskamrat, kamrat = mhty. *stalbruoder*; antagl. översättning av mlat. *constabularius*, stallkamrat, kamrat (se konstapel). Ordet, som numera har en mindre god anstrykning, begagnas i sin urspr. betyd. ännu av Atterbom till Tegnér 1819: 'Trofaste vän och stallbroder'.

stalla, låta sitt vatten, om hästar, I. Erici o. 1645 = no. *stalla*, da. *stalde*, mlty., ty. *stallen*; jfr mlty. *stal* (ty. *stall*), hästurin, ävensom (med enkelt *l*) eng. *stale*, stalla. Är väl snarast, trots framställda invändningar, ett eufemistiskt uttryck = mty. *stallen*, bli stående, stanna, jfr isl. *stallra* ds. (till stall o. ställa), syftande därpå att hästen stannar, då han låter sitt vatten. Annorlunda emellertid Persson Indog. Wortf. s. 467 f. m. fl.: besl. med kymr. *staut*, urin (av **stalto-*; en grundform, som dock blivit bestridd), grek. *staláō*, *stalássō*, droppar (jfr stalaktit). — Stallört, Ononis hircina o. repens, Franckenius 1638, efter ty. *stallkraut*, med syftning på den särsk. hos O. hircina framträdande fräna lukten, som givit upphov till växtens bruk som urindrivande; sannol. dock folketymologisk ombildning av det äldre ty. *stahlkraut*, jfr sv. *järnört*, *lievarg* m. m., samtliga väl syftande på att växten vid slåttern skadar liarna.

stalp, bråddjup o. d., i dial. även: brant vattenfall, Tiselius 1723: 'branta stalp'; 1582 osv. även som bergverksterm med olika betyd.-skiftningar; avljudsform till stjälpa.

1. **stam**, stäv, 1558: *stam*, men ännu 1698: *stambn*, fsv. *stamn*, *stafn* = isl. *stafn*, da. *stavn*, fsax. *stamn*, ags. *stefn*, *stemn* (med *i*-omljud; eng. *stem*); jfr mlty. *steven* (se stäv 1); samma ord som följ. o. urspr. syftande på bjälken i skeppets förstam.

2. **stam**, trädstam o. därur härledda betyd.: härkomst, folkstam m. m., i betyd. 'släkt' redan i fsv. *konungsstam*, 1594: *stammer* plur., släkten; om trädstam: 1643: *stammer* plur. = da. *stamme*, från mlty. *stam*, *stamme*, träd- o. folkstam, ty. *stamm*, av fhty. *stam* (gen. *stammes*). På grund av i germ. spr. förekommande ljudövergångar *bn* > *mn* (*mm*) o. omvänt *mn* > *bn* är förhållandet till likbetyd. ags. *stemn*, *stefn* oklart, liksom även till de under stam 1 anförda orden, vilka också egentligen utgå från betyd. 'trädstam'. Man har antagit två skilda grundord: germ. **stabna-* till stav o. **stamna-*, besl. med fir. *tamon*, trästam, grek. *stámnos*, krus, jfr tokar. *stām*, träd (Lidén Stud. z. tochar. Sprachgesch. H 1, s. 35), till roten *stha*, stå, i avljudsförh. till stomme. — Under 15- o. 1600-t. uppträder ordet i sv. huvudsakl. i den avledda betyd. 'härkomst, släkt' (med biformerna *stamme*, *stamne*); jfr härstamma, uttr. en man av gamla stammen osv. Den inhemska, då ännu allmänna beteckningen för 'trädstam' är *bol* (se bål 1);

även förekommer *bagn* Var. rer. 1538 = fsv. *baghn*, gillerstock, jfr sv. dial. *bagne*, grov gren, av ej säkert fastställt ursprung. — Härtill även ä. nsv. *stämma*, stam, ätt, 15—700-t., väl inhemsk nybildning. — Stambana, Östg. Korresp. 1854: 'den i den kongl. propositionen föreslagna grundsats, att stambanor endast må utföras genom statens försorg'; egentl.: huvudbana, från vilken bibanorna utgå som grenarna från stammen. — Stambok (genealogiskt register o. d.), t. ex. SFS 1872 (för hästar), jfr Schroderus Com. 1640: 'Borgarens Stambook' (i ty. texten: Namenbuch), efter ä. ty. *stammbuch* i denna betyd. (sedermera som i da. *stambog*, minnesalbum i vilken vännerna skriva verser o. d., stundom även i sv.), till *stamm* i betyd. 'släkt, härstamning', vartill även stamfader, Brenner 1703: 'Stamm- och Ålder-Far För von der Linders Stämma', från ty. *stammvater*, o. stamträd, jfr 1800: 'mit stamträds förökelse' = da. *stamtræ*, efter ty. *stammbaum*, i äldre tider under formen av ett träd. Förr, t. ex. 1643 osv., användes *stambok* ofta i betyd. av bok för inskrivning av (till allmänna företag m. m.) insamlade medel. — Stamgäst, C. R. Nyblom 1864 = da. *stamgæst*, efter ty. *stammgast*, till *stamm* i betyd. 'grundstomme o. d.' (jfr stock), liksom också stamkund t. ex. Vårt Land 1896 (men tidigare i språket). — Stamträd, se stambok.

stamma, fsv. *stama* = isl. *stama*, da. *stamme*, fhty. *stam(m)ēn*, till adj. sv. dial. *stammer*, ä. nsv. *stamm* (t. ex. gamla bibelövers.: 'den stamma tungan' Es.), fsv. *stamber*, isl. *stam(m)r*, got. *stamms* osv., stammande; med *l*- o. *r*-avledn. i t. ex. sv. dial. *stamla*, fhty. *stamalôn* (ty. *stammeln*), jfr fhty. adj. *stam(m)al*, o. ä. nsv., sv. dial. *stamra*, ags. *stamorian* (eng. *stammer*), jfr ags. adj. *stamor*. Avljudsform (sannol.): stum. Välegentl.: bliva stående, stanna, stocka sig; besl. med stämma 5, dämma, hämma, se även stam 2, o. avlägset med roten i stå, stanna; el. möjl. också med grundbetyd. 'vara styv' (se stump). — Hit hör även isl. *stamr*, berövad.

stamp, stämpel, kvarn, y. fsv. (1506): stamp, stämjärn, mortelstöt; senare även om klädesfabrik (stampverk), varav stadsdelsnamnet Stampen i Göteborg (vartill Stampgatan) = da. *stampe*, stampverk, valkkvarn, o. ä. da. *stamp(e)*, stötel, mortelstöt, från mlty. *stampe* o. *stamp* = ty. *stampf*, *stampfe*; till stampa. Från germ. spr.: fra. *estampe*, koppar- el. stålstick, stämpel, fra. *étampe*, stålstämpel. Jfr stämpel.

stampa, fsv.: stöta, krossa = isl. *stappa* (*-mp- > -pp-*), da. *stampe*, mlty. *stampen*, fhty. *stampfôn* (ty. *stampfen*), av germ. **stampōn*; därjämte **stampian* i mlty. *stempen* (varav fsv. *stämpa*), ags. *stempan*. Till germ. roten *stemp*, vara styv = ie. *stemb* i grek. *stémbō*, trampar med fötterna, misshandlar; nasalerad biform till roten i stapel (jfr grek. *stóbos*, smädelse). Jfr stamp, stämpel. — Stampa = no.-da. *stampe* i betyd. 'låna mot pant' har man förmodat sammanhänga med det till vb. stampa hörande fsv. *stampa*, djurfälla; jfr särsk. ä. nsv. *bliva*, *sitta* (osv.) i *stampan* el. *stampen*, dvs. i knipa. Dock osäkert; jfr sätta på stampen i samma betyd., vilket snarast hänvisar på en överförd anv. av *stamp*, klädesfabrik (se under stamp).

[Stampgatan Gborg, se stamp.]

standar, 1639, i ä. nsv. även: *standard* 1638: *standart* 1671, *estandar* o. 1700 = ä. da. *standar*, da. *standart* = mlty. *standart*, *standert* (= standert); ty. *standarte*, från ffra. *estandard*, *estendard* (eng. *standard*) = ital. *stendardo*; bildat med det germ. suffixet *-hard* (se bastard); enl. somliga till lat. *extendere*, utbreda; enl. andra till germ. **standan* (= stånda), alltså egentl. 'nedsatt, planterad', jfr till stöd för denna tolkning ffra. *estendard* i betyd. 'rättesnöre o. d.' (eng. *standard*). Jfr standert.

standard, från eng.; se föreg. slutet.

standert, Dalman Sjö-lex. 1765 = da., från mlty. *standert* = standar (se d. o.).

stank r., fsv. *stank* n. liksom ofta i ä. nsv., t. ex. Bib. 1541 (Petreius 1615 dock: *en ond stanck*) = da., från mlty. *stank* = ty. *stank*, ags. *stenc* (eng. *stench*), i västgerm. spr. även: vällukt; av germ.

***stanki-**, till stinka. Jfr det inhemska fsv. *stank* n., yrande, som ansluter sig till betyd. hos den inhemska motsvarigheten till lånordet stinka.

stanna, ä. nsv. jämte *stadna* o. *stanna* även liksom i vissa sv. dial. *stana*, ännu Sahlstedt 1773 (med hänv. till *stadna*), fsv. *staþna*, stanna intrans. o. trans., bliva stadig = isl. *staðna*, intrans. liksom no. *stana*, ä. da. *stadne*; inkoativum till *staðin*, part. pf. till standa (se stå). — Därjämte: no. *stovna* m. m., ä. da. *stavne* till isl. *stǫðva*, hejda (jfr lat. *statuere*); ävensom no. *stødna*, bliva stadig(are), till no. *stød*, stadig (= isl. *-stóðr*). — Da. *stanse* = isl. *stanza* är avlett av standa.

stanniol, Wallerius Mineral. 1747 = ty., yngre latiniserande bildning (*stanniolum*) till lat. *stannum*, blandning av bly o. silver; se under tenn.

1. **stans**, strof, SthlmsPosten 1792: 'Midnatten; Stancer af Lidner', av ital. *stanza*, även: bostad, av mlat. *stantia*, uppehållsort, bostad, till lat. *stans* (genit. *stantis*), pres. part. till *stare*, stå; väl alltså egentl.: rimbyggnad el. dyl.

2. **stans**, tekn. Dagl. Alleh. 1824 = ty. *stanze*; dunkelt.

stapel, i ä. nsv. även: stapelstad, fsv. *stapul*, torn o. d., ställning, varpå ett fartyg bygges (jfr fsv. *klok-*, *vaxstapul*) = isl. *stǫpull*, torn, pelare, da. *stabel*, dörrhake, hög i lager el. skikt, ställning, varpå ett fartyg bygges, i ä. da. även: pelare, påle, fsax. *stapal*, vaxstapel, mlty. *stapel* i samtliga dessa betyd., fhty. *staffal(a)*, *stapfal*, trappsteg, underlag, fot under något (ty. *staffel*, se staffli), ags. *stapol*, ds. som i fhty. (eng. *staple*, hasp, krampa; i betyd. 'stapelplats' lånat). Från germ. spr.: ffra. *estaple* (fra. *étape*, varav sv. etapp, se d. o.). Avljudsform: ags. *stópel*, fotspår. Utan avledn. *-l*: isl. *stapi*, hög o. brant klippa, ags. *stæpe*, steg, med avljudsformen germ. **stōpan-*, **stōpōn-* i t. ex. fsax. *stōpo*, fotspår, fhty. *stuof(f)a*, trappa, trappsteg (ty. *stufe*); se f. ö. stappla. Från en fhty. dial. kommer ital. *staffa*, stigbygel (se stafett). Germ. rot *stap* = ie. *stab*, vara styv, vartill möjl. grek. *stóbos*, smädelse m. m. (jfr med nasalinfix *stémbō*, trampar med fötterna, *stembázein*, smäda, se stampa). Växelformer: ie. *stabh*, se stav; *stap* i litau. *stapýtis*, bli stående, m. fl. Väl utvidgningar av roten i stå. — I betyd. 'nederlag för varor' (stapelstad) o. 'underlag för skepp' (gå av stapeln) är ordet lån från mlty. *stapel*; i betyd. 'klockstapel' o. d. inhemskt. — Om norrl. *stapel* med enstavighetsaccent se under skakel.

stappla, nu: gå med vacklande el. osäkra steg; dessutom: stappla på ett ord, en läxa; långt in på 1800-t. även: snava (hos Dalin 1853 huvudbetydelsen, nu väl blott dial.), L. Petri Chr. pina: 'stapplat och fallet', 1582: 'till faldz stappla', 1635: 'i sin Historia .. staplar' (dvs. felar). Sannol. lån från lty. *stap(p)elen*, besl. med isl. *stǫplast*, förlora jämvikten, no. *stapa*, famla, stava sig fram, ävensom mlty. *stappen*, gå, skrida, ags. *stæppan* (eng. *step*) samt fhty. *stapfôn* o. *stepfen*, vartill fhty. *stapfo*, fotspår (ty. *fusstapfe*); andra släktingar med betyd. 'fotspår, steg' se under stapel. No. *stopla*, stöta emot, stappla vid läsning, kan innehålla gammal *u*-vokal, jfr lty. *stuppeln*, gå osäkert. Till germ. *stap-*, vara styv o. d.; se f. ö. stapel. — I fråga om betyd.-utvecklingen 'snava, stappla' av 'vara styv' jfr de under störta meddelade analogierna.

[stara, sv. dial., stirra, se under starrbliga.]

starbrak (nu väl obr.), solstånd, Schroderus 1635: 'Stadbraket eller Dagejämningen om Wåren', Bondepract. 1662: *staa-*, Rudbeck 1679, Verelius 1681 osv.: *star-*, Lind 1749: *stad-* o. *starbrak*, sv. dial. *sta(r)brak*. Förra leden hör till *stad-*, stående, se stad o. stånda o. jfr fsv. *staþu timi*, solståndstid, Häls. L., isl. *sólstaða*, ags. *sunstede*, sv. solstånd, ävensom lat. *solstitium*. Enl. Rydqvist Sv. spr. l. 3: 287 beror *r*-et på en fsv. genitivform *staþar-*; dock kanske snarare med Noreen V. spr. 4: 132 n. 10 på den även annorstädes bestyrkta dialektiska övergången av *ð* till *r* framför konsonant. Enl. Verelius skulle man förr ha sagt *stadbragd*. Möjl. har i själva verket *-brak* genom folketymologi el. ombildning av annat slag uppkommit av

fsv. *braghþ* i betyd. 'ombyte' = bragd (jfr Rydqvist anf. st.). Dock kunde man snarare, med antagande av samma grundbetyd. av ordet, tänka på ett vbalsbst. till germ. **brekan*, bryta (se brak, bråk, bräcka 1); f. ö. en härledning, som, i mindre modern form, finnes redan hos Columbus Ordesk., som anför ordet såsom tillhörande talspr., men förtjänt att upptagas i skriftspr., o. förbinder det med 'stad ok bräckia, som solen bräckte då sin stad på sin reesa'.

Starbäck, familjen., av äldre *Starbeckius*, efter gården *Starbäck* Klm. l. Sålunda endast skenbart tillhörande en väl i Norge o. Danmark, men ej i Sverige vanlig namntyp, där gårdnamnet oförändrat upptages som familjenamn (jfr under -stad slutet).

stare, Var. rer. 1538, motsv. isl. *stari*, ä. da. *star* (da. *stær*), fhty. *stara* f., *stâra*? (ty. *star* m.), ags. *stær* m. (eng. dial. *star(r)e* m. m.), jfr ags. dimin. *stærling* (eng. *starling*), besl. med lat. *sturnus* ds. (vartill demin. **sturnellus* = ital. *storнello*, fra. *étourneau*). — I halländska dial. även *starre*, om vars *rr*- se under starrblind.

stark, fsv. *starker*, stel, styv, stark, fast, sträng = isl. *sterkr*, ä. da. *stark*, da. *stærk*, fsv. *stark*, mlty. *stark*, *sterk*, fhty. *starc* (ty. *stark*), ags. *stearc* (eng. *stark*); av germ. **starku-*, med *i* i ändelsen av vissa kasus, vilket förklarar den omljudda vokalen i isl. osv.; med grundbetyd. av 'styv' (i stärka o. storkna); av en ie. rot *stereg* i litau. *stregiu*, *stregti*, styvna, till *ster* i stel (av **sterð*-), stjärt ~ starr 1, 2 osv. Avljudsformer: storkna, styrka o. väl även stork.

1. **starr** (gräs), Franckenius 1659, jfr från Ångerm. 1635: *starra* best. f. = isl. *stǫrr* f., da. *star*-, *stær(græs)*, till germ. **star(r)*-, styv, se f. ö. följ. — Formen *staar* hos Schroderus Com. 1640 m. fl. = sv. dial. *star* (t. ex. vissa trakter av Uppl. o. Vgtl.) beror på dialektisk utveckling av samma slag som i ä. nsv. *bar* för barr osv.; o. sålunda ej på den germ. växelformen **star*.

2. **starr** (ögonsjukdom), I. Erici o. 1645, Stiernhielm; jämte *star*: Lindh Husapot. 1675: *staar*, Tranæus 1690: *staren*, Lind 1749 m. fl., jfr *starblind* Schroderus Com. 1640 m. fl. = ä. da. *star* (da. *stær*), från mlty. el. ty. *star*, till germ. adj. **star(r)a-* i mhty. *star*, stel, styv (ty. *starr*), jfr föreg., halsstarrig o. följ.; besl. med grek. *stereós*, *sterrós*, styv (jfr stereotyp).

starrbliga, starrblind, i ä. nsv. ofta *star*-, Verelius 1681: *starbliga*, fsv. *starblinder* = no., ä. da. *starblind* (nda. *stær*- efter *stær*, stare, jfr nedan; såsom även den no. biformen *starablind* efter *stare*), från mlty. *starblint* = ty. *starblind* (fhty. *stara*-), ags. *stær(e)blind* (eng. *stark*- genom ombildning), till germ. adj. **stara*-, stel, styv (se föreg.); besl. med sv. dial, no. *stara*, se styvt på, stirra, mlty. *staren*, fhty. *starên*, ags. *starian* (eng. *stare*), jämte mlty., mhty., ty. *starren* (varifrån ä. nsv. *starra*, stirra); no. *stara*, gå styvt, ty. *starren*, vara el. bliva stel (varifrån väl ä. nsv. *starra* ds.) ~ got. *andstaúrnan*, knota (egentl.: vara halsstarrig), fhty. *stornên*, bliva förskräckt el. bedövad, *storrên*, resa sig el. sticka upp, ty. *störrisch*, halsstarrig, osv. ~ ags. *stierne*, sträng (eng. *stern*), av germ. **starni*-; jfr lat. *consternāre*, göra bestört (av *-ster*- el. *-stur*-?), se konsternerad. Besläktade äro även stark, stjärt, stärbhus, störta; jfr även under det dock ej säkert hithörande stel. I fråga om betyd.-utvecklingen 'stirra' av 'vara styv' se under stirra o. stura. — Ombildningen av no. o. ä. da. *starblind* till *starablind* resp. *stærblind* efter *stare*, *stær* sammanhänger därmed, att stararna i folktron anses ha dålig syn. Omvänt har möjl. i vissa hallandsdial. *stare* omdanats till *starre* efter starrblind.

start, ungt lån från eng. *start*, till vb. *start*, plötsligen röra sig el. ge sig i väg, hoppa till, fara upp m. m., motsv. meng. *sturte* o. *sterten*, ags. *styrtan* (se störta).

[starva, sv. dial., arbeta med besvär, se stärbhus.]

stass, stål, Lovén Folkl. 1847, om bröllopsprocession; i överflyttad bem. vanligt först under de senare årtiondena = da. *sta(d)s*. Enl. Falk-Torp s. 1144 egentl. genit. av stat 1, i uttryck såsom mlty. *wat stâtes* o. i da. förb. *til stads* (jfr skjuts). Men av Tamm Fon. kännet.

s. 48 betraktat som identiskt med *stass* i betyd. 'procession o. d.' i brud-, likstass, vilket kommer av mlty. *stacie*, av mlat. *statio* (vanl. i plur. *stationes*; etymologiskt = station), om bilder, som föreställde raster under Kristi vandring till Golgata, vid vilka stationer de kyrkliga processionerna brukade göra uppehåll. I senare fallet vore här alltså betyd. 'procession' den äldsta.

1. **stat** i uttr. föra stat o. d. (se nedan) samt i betyd. 'underhåll' (jfr sv. statare) o. 'räkning' (i t. ex. göra upp staten), fsv. *stat* n. o. m., ställning, stånd, hög ställning, levnadssätt, el. uppträdande som tillkommer en hög ställning (kvar i nsv. föra stat o. d., jfr 1636: *föra sin stat*, om drottning Kristina), stå̊t, fest m. m. = ä. da. *stat*, stå̊t, från mlty. *stât* ungef. ds. som i fsv. = mhty. *stât* (ty. *staat*); i betyd. 'överslagsberäkning' dock direkt från ty.; av lat. *status*, ställning, omständigheter, varav ffra. *estat* (fra. *état*) > eng. *state* (jfr statuera, staty o. se f. ö. stad 1). Samma ord som stå̊t; jfr stass. — Med avs. på betyd.-utvecklingen 'ställning' > 'stånd, värdighet' jfr det besl. fsv. *stat* (se stat 1). — Sammans. till stat i betyd. 'underhåll' t. ex. statfolk, statkarl bildas utan *-s*; jfr däremot till *stat* i betyd. '(be)räkning': statskontoret, statsutskottet o. till stat 2: statskonst, -man osv.

2. **stat** (i politisk betyd.), t. ex. Stiernhielm: *wårt Land och Stat*; tidigare om Nederländerna = da., från ty. *staat* (enstaka redan i mty.); samma ord som stat 1, till betyd. möjl. påverkat av fra. *état*. — Statsmakt i uttr. tredje statsmakten om tidningspressen grundar sig på ett uttalande av Geijer i Litteraturbladet; jfr Geijer Skr. I. 5: 377 (på svenska 1847).

station = ty. osv., av lat. *statio* (genit. *-ōnis*), stående, uppehåll, vaktplats, station, avledn. av den *i*-stam, som ingår i t. ex. lat. adv. *statim*, strax, grek. *stásis* (i sv. extas, hypostas) o. som ligger till grund för stad 1 (se d. o.); jfr under stass.

statist, från ty. =, nybildning med romansk (urspr. grekisk) ändelse till lat. *status*, ställning o. d. (jfr följ. o. stat 1).

statistik = ty., av fra. *statistique*, till lat. *status*, ställning (jfr följ.).

stativ = ty., av lat. *statīvum*, neutr. till *statīvus*, som står fast, till part.-stammen *stat-* i *stāre*, stå.

statuera = ty. *statuieren*, fra. *statuer*, av lat. *statuere*, fastställa (till *status*, ställning = stat 1, 2; jfr prostituera). — Statuera ett exempel, motsv. i ty., av lat. *exemplum statuere*. — Härtill: statut = ty., av lat. *statūtum*, egentl.: det fastställda, part. pf. pass. neutr. till *statuere*; med ungef. samma betyd.-utveckling som i lag 3 o. där anförda ord. — Jfr substitut.

staty, Stiernhielm 1650: *statuer*, av fra. *statue*, av lat. *statua* ds., till *status*, ställning (se stat 1). Ännu i början av 1800-t. allm. stavat *statue*. — Förr även i betyd. 'växt', t. ex. 1719 om kaparekaptenen Norcross: 'en liten karl till statyn'.

stav, fsv. *staver*, stav, käpp, råmärke, bokstav = isl. *stafr* (i plur. även: lärdom, litteratur), da. *stav*, stav, got. *stabim* (dat. pl., elementer), fsax. *staf*, stav, fhty., ty. *stab*, även: stab (= sv. lånordet stab), ags. *stæf*, även: bokstav (eng. *staff*, stav, stab), av germ. **staba-*, **stabi-*, till germ. roten *stab*, vara styv, jfr östfris. *staf*, styv, lam, fhty. *stabên*, vara styv = ie. *stabh*, *stebh* i litau. *stabýti*, *stebýti*, hämma, *stẽbas*, stav, *stãbas*, gudabild, lett. *stabs*, pelare, gudabild, osv. Jfr stabbe, stabbig, stava, staver, stäv, stävja, stam, stämma, ordstäv, ävensom stapel. Möjl. utvidgning av roten i stå. — Bryta staven över, se bryta. — I sammans. marskalkstav syftar ordet på den sammetsklädda stav som de franska marskalkarna bära till tecken av sin värdighet, egentl. av samma ursprung som t. ex. universitetspedellernas o. härolderna spiror ävensom den under bryta staven omnämnda domarestaven, urspr. tjänstetecken för budbärare, sändebud o. d. o. naturligtvis utvecklad ur vandringsstaven. — Härtill ortn. Sta(f)by till fsv. *staver* i betyd. 'råmärke' (jfr Rå-, Rör-, Skäl-, Stångby o. förf.

Ortn. på *-by* s. 27), ävensom det särsk. i ö. Svealand vanliga Staf.

stava = fsv.: stava, förestava = isl. *stafa* ds., da. *stave*, stava, mlty. *staven*, om ed: förestava, mhty. *staben* o. ags. *stafian* ds. I den nord. betyd. av 'stava' hör ordet till stav, bokstav; jfr mlty. *bökstaven* o. ty. *buchstabieren*. I den allmänt germanska användningen, om ed, syftas därpå att den svärjande vidrörde domarestaven; jfr fsv. *ēdhstaver* = isl. *eiðstafr*, ed.

staver, stör, fsv. *stavur* = da. *staver*, av germ. **stabura-*, *r*-bildning till stav el. (primärt) till roten för d. o., bildat såsom t. ex. fjätter (fsv. *fiætur*). — Ljudlagsenligt ger grundformen **staþura-* ett nordiskt **staur-* = sv. **stör*, liksom t. ex. *haþuka-* > isl. *haukr* = hök; men *þ* har här bevarats genom association. — Ordet stör kan sålunda formellt vara identiskt, men bör sannol. tolkas på annat sätt.

stearin, Berzelius 1827 = ty., av fra. *stéarine* el. eng. *stearine*, ungt ord, som beteckning för handelsvaran från början av 1830-t. men som kemisk term tidigare; till grek. *stéar*, talg, egentl.: det stelnade, fasta (urbesl. med sten), o. sålunda med samma betyd.-övergång, som möjl. bör antagas för talg; jfr till bildningen f. ö. lanolin, vaselin. — I sammans. stearinljus Pasch 1830 osv.

Stedingk (von), adligt familjen., förr *Steding*; närmast från Pommern; avledn. av stad (ovisst i vilken betyd.-skiftning) o. nära besl. el. möjl. rent av identiskt med det gamla lågtyska folkslagsnamnet *Steding*, egentl.: strandbo, till fsax. *stath*, strand (se stad 1 slutet), ett medeltida, av saxare o. friser bestående blandfolk i nuv. Oldenburg.

-stedt i familjen., se under -stad slutet.

Stefan, mansn. = ty. *Stephan*, av grek. *Stéphanos*, av *stéphanos*, (äre)krans, krona, omringning o. d., till *stéphō*, omringar, omsluter. Namnet har vunnit spridning genom Stephanus, den förste martyren (Ap.-gärn. kap. 6—7). — Härtill ty. biformen *Steffen*, varav sv. familjen. Steffen, med böjningsformen Steffens (jfr Lyttkens); ävensom sv. familjen. Stephens (från eng.) m. fl. — Biform: Staffan (redan i fsv.), vartill bl. a. ä. sv. o. sv. dial. *Staffansskede* (till fsv. *skēdhe*, lopp, fart), om den förr brukliga kappritten el. kappkörningen från kyrkan på Staffansdagen, t. ex. Lagerbring (Lovén) 1745 (från Skåne); jfr även Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 291 f.

steg, fsv. *-stigh* i *fotstigh*, fotsteg, o. *framstigh*, steg framåt = isl., no. *stig* n., av germ. **stiɣa-*, till **stīɣan* (= stiga), liksom bett till germ. **bītan* (= bita) osv. Jfr germ. **stiɣi-* m. i ags. *stige*, stigande; alltså med samma växling av abstr. på *-a* (i sht i nord. spr.) o. på *-i* (i sht i vgerm. spr.) som i bett, drev (jfr ty. *trieb* m.), grepp, sken, skott, skred, slag, snitt, svek, såd m. fl. Se även stolsteg.

stege, fsv. *steghe*, ä. *stighi* = isl. *stigi*, da. *stige*, av germ. **stiɣan-*, till stiga, liksom bete till bita. — Det västgerm. ordet för 'stege', **hlaiđ(a)rō* (= ty. *leiter*, eng. *ladder*), hör till ie. roten *kli* i lid, sluttning, klimax osv.

stegel, ä. nsv. även *stägel*, fsv. *stæghl* n., ä. da. *stegle* (da. *steile*), med *-ä-* (*-e-*) från verbet fsv. *stæghla* (**staɣlian*), stegla, av **staghl* = isl. *stagl*; egentl.: 'påle' o. nära besl. med no. *stagle*, påle m., med vb. *stegla*, sätta upp med spjälar o. d. = sv. dial. *stägla*, hänga upp; att sammanhålla med litau. *stãklė*, lett. *staklis*, påle ~ litau. *stókas* ds.: av en ie. rot *stak*, vara styv, vartill även stag (som kunde betraktas som grundord till isl. *stagl*) o. med grammatisk växling stål. — Uttalet med *-e-* i sv. stegel, stegla (för väntat *ä* som i fsv.) beror väl på inverkan från skriften; jfr segel o. se Palmér Starkton. vok. s. 79.

Stegeborg, ortn., se stäk.

steglitsa, med växl. accent (Weste 1807: *stèglisa* o. *stegli'ts*), Var. rer. 1538: *steglitz*, Lucidor: *steglisa* osv. = ä. da. *stiglits*, da. *stillids*, från mlty. *stegelitze* (i da. närmast från lty. *stellits*), mhty. *stigelitz* (ty. *stieglitz*, även: *stieglitz*), på 1100-t. lånat från slav. spr., t. ex. slovenska *ščegljec*, vilket återger fågelns lockton; jfr (det icke besl.) finska *tikli*. — Ytterst från slav. spr. härstamma

också två namn på med steglitsan nära besläktade fåglar, siska o. svenska (grönfink).

1. **stegra** (ett pris), t. ex. Lind 1749, möjl. inhemskt, av **stīgra* (jfr Hesselman *i* o. *y* s. 144); el. snarare, med Noreen V. spr. 3: 199, beroende på lån, jfr mlty. *stēger*, brant uppstigande, o. ty. *steigern*, stegra ett pris, det senare ytterst till mhty. *steigen* ds., kausativum till stiga. Jfr ä. sv., sv. dial. *stegla* ds. — I ä. nsv. även: resa, uppföra (om byggnader).

2. **stegra sig**, om hästar, t. ex. Schroderus 1640, snarast inhemskt, av **stigra*, avljudsform till stiga, o. sålunda besl., men ej säkert etymol. identiskt med föreg. Jfr likabetyd. sv. dial. o. ä. sv. *stegla* (*sig*), t. ex. Dalin Sag. om hästen, o. litteraturen under stegra 1.

Steinmetz, familjen., från ty. =, egentl.: stenhuggare, av mhty. *steinmetze* m. m. (se mejsel), ett av de många tyska familjenamn, som utgå från yrkesbeteckningar (jfr Möller, Schultz osv.).

1. **stek**, sjöt., om åtskilliga hopknytningar av tåg till olika ändamål, Dalman 1765, (motsv. da. *stik*), från holl. *steek* el. lty. *stek* = ty. *stich*, egentl. = *stich*, stick, styng (se stick 1); alltså egentl.: genomstickande, med syftning därpå att steket uppkommer genom att sticka tågändan genom tågringen.

2. **stek** = fsv. = isl. *steik*, da. *steg* (eng. *steak* från nord.), av germ. **staikō-*, väl till ett germ. vb **stīkan*, sticka, såsom t. ex. led, väg (isl. *leið*): **līþan*, gå, osv.; alltså väl egentl.: kött som stuckits på spett; se närmare sticka 2. — Härtill vb. steka, fsv. *stēkia* = isl. *steikja*, da. *stege*; jfr inkoativet isl. *stikna*, stekas. — Stekta sparvar (flyga i munnen på folk), urspr. *duvor*, såsom i ty. m. fl. spr., enl. uppgift ytterst från ett par grekiska lustspelsförfattare; annars närmast bekant från de gamla sagorna om 'Schlaraffenland' (fra. 'pays de Cocagne'). — Härtill fsv. *stēkare*, kock, vartill sammans. *stēkarahūs* (*steger-* m. m.), köksbyggnad, kök (= fno. *steikarahús*, fda. *stegherhus*), varav sv. dial. *sters* m. m., kök, brygghus (= da. dial. *stegers*); jfr t. ex. fjös av *fähus*, da. dial. *nøs*, fähus, av *nøthus*, *sals*, stuga, av *salhus*, *søvns*, sovkammare, av *søvnhus*, m. fl. Se f. ö. under kök o. jfr om de fnord. köksbyggnaderna Falk MoM 1910 s. 65 f.

stekel, insektsnamn, Linné 1748, väl egentl. från dial., jfr *isstikil*, ispigg, *stekel*, stjärt, osv., fsv. *stikil*, spets, tagg = isl. *stikill*, spets av ett horn, no. *stikel*, även: gadd, ä. da. *stegl*, da. *steile*, kvicke i hornet, mlty. *stickel*, lty. *stekel*, fhty. *stichil*, ags. *sticel*, spets, av germ. **stikila-*, till roten *stik*, vara spetsig, sticka, varom sticka 2, el. till roten *stek*, varom sticka 1; bildat ss. t. ex. degel. Samma ord ingår också i det i Dalsl., Boh.-l. o. Norge uppträdande sjönamnet Trestickeln, egentl.: treudden. Jfr stickel, stickelbär.

stel, t. ex. 1630-t., sv. dial. även *stil*, *stjäl* osv. (med 'tjockt' *l*), jfr ä. nsv. *stiält*, brant, Stiernhielm (med betyd. efter det obesl. ty. *steil*); av fsv. **stirþer*, varav *styrdher* (jfr fsv. *sterdna* P. Månsson s. 612, *sterna*, stelna, av **stirdhna* = isl. *stirðna*) = isl. *stirðr*, no. *stol*, *sjur* m. m., ä. da. *stir*. Enl. vanlig uppfattning (Persson Wurzelerw. s. 63, Lidén Stud. z. altind. u. vergl. Sprachgesch. s. 17 [jfr nedan] osv.) av germ. **sterþia-* el. **sterðia-*; jfr kymr. *serth*, styv, brant, no. *stjor*, styv stjälk o. d. (isl. **stjǫrðr*?), grek. *stórthē*, spets, tagg, till en ie. rot *stert* resp. *sterdh*; i båda fallen utvidgningar av roten *ster* i starr, starrbliga (jfr torn 1); en tredje bildning av samma *ster* är ie. *sterd* > germ. *stert* i stjärt. — Sannolikare dock att fatta som part. pret. till isl. *stira* ~ *stira* osv. (se stirra) i den urspr. betyd. av 'vara styv el. stel', liksom lat. *stīria*, istapp, o. andra *r*-utvidgningar av den grundrot *sti*, vara el. bliva styv el. tät, som ingår i stim, styv osv.; jfr Lidén Stud. z. tochar. Sprachgesch. h. 1, s. 3 n. 2 (som dock utgår från ett **stirðr*). — Med avs. på *-l-* av *-rð-* jfr sköl, spol, svål; betr. övergången **stirþ-* till **sterd-* jfr fsv. *hirþi* till herde osv., o. med avs. på övergången **stirþ-* till y. fsv. *styrdh-* (jfr no. *stol*) jfr *hirþi* till *hyrde*, sv. dial. *höle* (med tjockt *l*).

1. **sten** = fsv., da. = isl. *steinn*, urnord. *staina* ack. sg. (m. m.), got. *stains*, fsax. *stên*, fhty., ty. *stein*, ags. *stân* (eng. *stone*), av germ. **staina-*, nära besl. med fslav. *stěna*, mur; *n*-avledn. av en ie. rot *sti*, vartill även grek. *stía*, liten sten; säkerl. identisk med roten *sti*, vara el. bliva hård el. tät, i sanskr. *styāyatē*, stelnar, grek. *stéar*, talg (av **stāiar*; se stearin); jfr stia, stim, stinn, stirra, styv ävensom stel. — Formen *stēn* utgår från den gamla ackus.; en direkt motsvarighet till urnord. nom. **stainaʀ* = isl. *steinn* hade givit ett fsv. **stœn(n)* = nsv. **stänn* (jfr sven = isl. *sveinn*). — Det förstärkande sten- redan i fsv., t. ex. *stēnblinder*, *stēnhardher*, med motsvar. i de flesta germ. spr., t. ex. isl. *steinblindr*, ä. da. *stenblind*, eng. *stoneblind*. Efter dylika förb. har sedan bildats stenrik = da. *stenrig* osv.; jfr under stock. — Härtill en del talesätt med bibeln som källa, t. ex. giva stenar för bröd (jfr Matt. 7: 9, Luk. 11: 11), kasta första stenen (jfr Joh. 8: 7; ett fornjudiskt straff, se 3 Mos. 20: 27). — Det kunde röra en sten, motsv. i da., ty. osv., jfr lat. *adamanta movere lacrimis* Ovidius. — Stenbit, fisken Cyclopterus lumpus = da. *stenbid(er)* (fisken har en sugskiva, med vilken han fäster sig vid stenar och klippor) = fsv. *stēnbīter*, isl. *steinbítr*, no. *stenbit*, fisken Anarrichas lupus; motsv. uttr. i ty. om Cobitis. Med avs. på bildningen jfr en del fnord. öknamn, t. ex. fsv. *bunkabīter* (se A. Lindqvist Ark. 24: 365). — Stenbock, se d. o. — Stenbräcka, växten Saxifraga, fsv. *stēnbrækka* = da. *stenbræk*, från mlty. *stênbreke* = fhty. *steinbrehha* (ty. *steinbrech*), eng. *stonebreak*, till vb. bräcka i betyd. 'bryta'; översättning av lat. *saxifraga*: växten har ansetts välgörande mot sten i blåsan. — Stenpassion, Linné osv., numera föga br. (ej i SAOF), men allmänt under 17- o. 1800-t., till passion i den gamla betyd. 'lidande', jfr samma ord om Kristi lidande o. se passion. — Om vissa andra beteckningar för 'sten' se under hammare.

2. **Sten**, mansn. = fsv., fda. = isl., fno. *Steinn*; kortnamn till sammans, såsom fsv. *Stenbiörn*, *Stenkil* el. sv. Gusten. Sixten, Torsten, Östen; till sbst. sten. — Ingår i t. ex. ortn. Stenshult, Stensryd, Stensta, Stenstorp. Däremot är t. ex. Stenby sammansatt med sbst. sten.

stenbock, Var. rer. 1538, fsv. *stēnbukker* (som astronomisk beteckning) Sdw. Tillägg = da. *stenbuk*, från mlty. *stênboc* = ty. *steinbock*, efter Alpernas klippor. Härifrån ital. *stambecco*, fra. *bouqetin* (ffra. *bouc-estain*). — Som beteckning för ett av djurkretsens tecken o. för en stjärnbild, liksom övriga dylika namn, av urgamla anor; efter lat. *capricornus*, övers. av grek. *aigokerevs*, *aigókerōs*. I isl. i stället *steingeit*. — Härtill det adliga familjen. Stenbock, efter stenbocken i vapnet. — Ty. *steingeiss* betecknar honan till stenbocken, medan däremot sv. stenget är ett annat namn på gämsen, Capella rupicapra.

stenograf, 1870-t. = ty. *stenograph* osv., till grek. *stenós*, trång (av dunkelt ursprung), o. *gráphein*, skriva; egentl.: kortskrivare (jfr biograf osv.).

stentorsröst, -stämma, Wetterstedt 1823 (*-röst*) = ty. *stentorstimme*, efter greken *Stentor*, 'med malmröst', som enl. Iliaden 5: 785 vid Troja 'ropade lika så högt som femtio andra'. — Stundom felaktigt uttalat, som om innehållande sten o. Tor.

stepp, se stäpp; **sterbhus**, se stärbhus.

stereo- i sammans., till grek. *stereós*, fast, hård, styv (besl. med starr 1, 2, stjärt; möjl. även med följ.), i t. ex. stereoskop = ty. osv., till grek. *skopeîn* (se mikroskop), folketymologiskt anslutet till skåp (jfr dial. *stirreskåp*); o. stereotyp = ty., från fra. *stéréotype* (o. 1800), till typ, alltså: (av) fast, oförändrlig typ.

steril = ty., av lat. *sterīlis*, ofruktbar, besl. med got. *stairō* f. ds.; jfr föreg.

sterlett, liten stör (fisk), 1669: *sterleter* plur., Linné 1748: *sterlett* = ty. *sterlet*, av ryska *stérljadĭ*, vilket knappast, såsom antagits, lånats från österr. dial. *stierl*.

[sters, sv. dial., kök, brygghus, fsv. *stēkarahūs*, se under steka.]

stia, sv. dial. även *styo*, *steg*, *stīg*, ä. nsv. *stijgan* (best. form) I. Erici o. 1645, fsv. *svīnastia*, *-stighia*, motsv. isl. *stia*, inhägnad, *svínstí* n., no. *sti*, förvaringsplats för kreatur, även: så stort antal småboskap som en person kan sköta, vanl. 60 getter, ä. da. *stig*, da. *sti* (för svin, får, gäss o. höns), mlty. *stege*, i sht svinstia, fhty. *stiga*, avbalkning för småboskap (ty. *hühnersteige*), ags. *stigu* f., *stig* n., *sti-* (eng. *sty*, svinstia). Bildningar med olika avljudsstadier o. avledningar av omtvistat ursprung; sannolikast med Falk-Torp s. 1160 till ie. roten *sti* i sten o. stim, alltså egentl.: något hopträngt, hjord; en annan av formella skäl oantaglig möjlighet s. st.; annorlunda Noreen Urg. lautl. s. 37. Dunkla äro även formerna med o. utan *g*; otroligt är ej att här sinsemellan obesläktade ord sammanblandats. — Jfr stuart.

1. **stick**, sbst., t. ex. 1582 (som översättning av ty. *stich*; i numera obr. anv.), I. Erici o. 1645: *hiertestick*; i anslutning till sticka 1 efter ty. *stich*, stick, styng, av fhty. *stih* = fsax. *stiki*, mlty. *steke*, ags. *stice* (eng. *stitch*), got. *stiks* (punkt), av germ. **stiki-* m. (etymol. = stek 1), till germ, roten *stik*, vara spetsig, varom sticka 2. **Stiki-* kan förhålla sig till ett germ. vb **stikan* ss. t. ex. ty. *biss*: *bīlan*, *griff*: **grīpan* osv. Anses av somliga som grundordet till vb. **stikjan* = sticka 2, 3. — Från ty. även betyd. 'stick i kortspel', Törnevall † 1706, Möller 1755 = da. *stik*; jfr under sticka vb. — Hålla stick, bestå provet, numera i utdöende, se hålla streck under streck. — Lämna el. sätta i sticket, dessutom (delvis nu †) bliva, låta, sitta, stanna, stå, J. Banér 1627 osv. (*lemna*), Gustaf II Adolf 1628: *i sticket lefft*, dvs. lämnat, förr även *sticken*, motsv. da. *lade i stikken*, efter ty. *im stiche lassen*. Vanl. tolkat som syftande på spjutkamp o. d., men att döma av ett ställe hos Luther (*wie eine tzornige bien das leben im stich lassen*) egentl. om insekter som då de stickas förlora gadden; Pietsch ZfdW 1: 29 Emellertid kan ju, såsom också P. anmärker, uttr. hos Luther bero på en ordlek till ett förut befintligt talesätt; jfr likbetyd. mlty. *im steke unde lope laten* (dvs. i loppet). — Stickord i betyd. 'sårande ord', Schroderus 1635: *stick-* (Schroderus 1629: *sticks-*), då ännu mera enstaka, Brenner 1727, av Hof 1753 betraktat som en god nybildning för fra. *pique* = ä. da. *stikord*, från ä. ty. *stichwort* (nu vanl. *stichelwort*) = mlty. *stekewort*, egentl.: ord som sticker el. varmed man sticker (jfr slagord). I betyd. 'sista ordet i en skådespelares replik (som tecken till medspelaren)' = da. *stikord*, likaledes från ty. *stichwort*; förr även i boktryckarspr. om sista ordet på sidan, här väl egentl.: framstickande ord. — Stickprov, Fahlbeck 1898, vanligt först på 1900-t. = da. *stikprøve*, efter ty. *stichprobe*, egentl. bergv.-term: upptaga ett prov av metallen med en *stechheber*.

2. **stick** (i stäv osv.), åtm. o. 1800, motsv. da. *stik i stævn*, från lty. *stik* i uttr. ss. 'de wind is stik öst', från uttr. ss. *stik up*, rätt upp (som en stake), från mlty. *stikke*, påle osv. (se sticka 4); stick i stäv alltså: med vinden rakt emot stäven el. den riktning i vilken man vill styra fartyget. — Även ombildat till i stick och stäv t. ex. Fröding, i anslutning till en del bokstavsrimmande uttr. ss. i hack o. häl osv.

1. **sticka** (med något vasst o. d.), st. vb, egentl. nybildning till vissa former av vb. stinga, såsom t. ex. ipf. *stack* (av **stang*), jämte påverkan av (m)lty. *sticken* (se följ.); Stiernhielm Herc.: *Hugg*, *stick*, *slå*; supinum: *stukett* (stuckit) 1627, nybildning för *stungit*; motsv. no. *stikka*, da. *stikke*; se f. ö. stinga. Jfr det analogt uppkomna spricka till springa. — Med detta starka verb sticka har det urspr. svaga vb. sticka 2 sammansmält. I detsamma ha även i betyd. 'sticka (in, ned o. d.)' uppgått (ombildade) motsvarigheter till mlty. *stecken* = fhty., ty., av germ. **stakjan*, kausativum till germ. st. vb. **stekan* = fsax. *stekan*, mlty. *steken*, fästa, fhty. *stechan* (ty. *stechen*), sticka, som kan bero på övergång från *i-* till

e-klassen (jfr **stīkan* under stek), men i stället möjl. hör till roten i stake, jfr även stäkra. Ombildningar av detta (sålunda kanske ej ens besläktade) ty. *stechen* föreligga i uttr. sticka ett kort, sticka över (i spel), sticka i sjön (jfr holl. *steken*), sticka av mot (ty. *abstechen*) m. fl. — Sticka näsan i, se näsa. — Sticka (el. stoppa) pipan i säcken, t. ex. Chronander Belesn. 1649, motsv. i da. o. ty., egentl.: sluta att blåsa (på pipa). — Sticka under stolen med, 1615, motsv. i da.; med det äldre stinga (*under någons stol*) redan i G. I:s reg. 11: 380 (1537).

2. **sticka** (eld på o. d.), st. vb, egentl. ett annat vb än föreg., men därmed besläktat, fsv. *stikka* (ipf. *-adhe*; jfr Bib. 1541), från mlty. *stikken*, sticka, fästa, sätta eld på (egentl.: sticka in brandfacklan) = mhty. *sticken*, sticka, fästa, brodera (= sticka 3), av germ. **stikjan* (som icke, såsom stundom antages, behöver vara avlett av germ. **stiki-* m., styng, stick; se stick); till germ. roten *stik*, vara spetsig, sticka, i grek. *stizō*, sticker, *stigma* n., punkt, fläck, märke, lat. *instīgo*, eggar, sanskr. *tējatē*, är skarp, *tigmá-*, spetsig, skarp, avest. *tigra-* ds. (se tiger, jfr stimulans). I det moderna uttr. sticka i brand föreligger väl överflyttning av ty. (möjl. ej besl.) *in brand stecken*; se sticka 1. — I nsv. sammansmält med det starka vb. sticka 1.

3. **sticka** (strumpor o. d.), fsv. *stikka* I, sticka, brodera = da. *stikke*, från mlty. *stikken* (se föreg.) = fhty. *sticken*, sticka (stechen), brodera (ty. *sticken*, brodera), av germ. **stikjan* (= föreg.).

4. **sticka,** sbst., fsv. *stikka* = isl. = da. *stikke*, av germ. **stikkōn* f., växl. med **stikkan-* m. i mlty. *stikke*, upprest (spetsig) påle o. d., ags. *sticca*, käpp (eng. *stick*); med enkelt *k* i isl. *stika* f., till germ. roten *stik*, vara spetsig o. d., varom se sticka 2. Fhty. *stecko*, käpp (ty. *stecken*), germ. *-kk-*, o. fhty. *stehho*, germ. *-k-*, kunna höra hit el. också föras till roten i stake (jfr isl. *stjaki*, dörrpost); se under sticka 1. Med avs. på germ. *-kk-* jfr sticken.

stickel (grav-, o. d.), Schroderus 1637, från mlty. *stickel*, spets, gadd, tagg, etymol. identiskt med stekel; se d. o.

stickelbär, krusbär, 1664 (jämte *sticke-*) = ä. da. (nu *stikkels-*), från lty. *stickelbere*, till mlty. *stickel*, spets (se stickel o. stekel); alltså efter grenarnas många taggar, liksom ty. *stachelbeere*, till ty. *stachel*, spets, tagg. — Ett likartat urgammalt västgerm. namn är ags. *þefanþorn* = fhty. *depandorn*, till torn, tagg.

stickelhårig, 1708, med kort styvt hår = ä. da. *stikkelhaaret*, från lty. *stikkelhårig*. I nda. däremot: gråsprängd = ty. dial. *stichelhaarig*, som anses vara den äldre betyd. o. tolkats som hår med avstickande färg. I alla händelser ingår här samma ord som i stickelbär; se stickel o. stekel.

sticken, retlig, snarstucken, Bib. 1541; y. fsv. *stikkin* Cod. Ups. C 20 s. 56 = da. *stikken*; i ä. nsv. ofta med aktiv betyd.: 'benägen att såra o. reta andra' o. alltså = isl. *stikkinn*, av samma slag som t. ex. fiken, tyken, tillhörande en grupp nord. adj. med betyd. 'benägen till el. böjd för' (motsv. adj. på -sam) o. egentl. utgående från bildningar med tillhörighetssuffixet *-īna-* (jfr fäderne, gyllene). Jfr Lindroth Adjektivering af part. s. 36 f. Med avs. på *-kk-* jfr sticka 4. — Härtill vb. stickna (till), fsv. *stik(k)na*, bliva sticken.

stickert, dolk, 1817, Carlén Ensl. 1846, efter holl. *steker*, ty. *stecher* ds., egentl.: stickare (se under sticka 1). Med avs. på det tillagda *t*-et jfr buffert, daggert, hävert, klyvert, kypert m. fl.

1. **stickling,** o. 1850 = da. *stikling*, från ty. *steckling*. kvist som stickes ned i jorden, till *stecken*, sticka, varom sticka 1.

2. **stickling,** storspigg, Fischerström 1779, Dalin 1853, nu föga el. knappast brukligt = no. *stikling*, motsv. el. lån från mlty. *stickelink* = ty. *stichling*, meng. *stikeling*; avledn. av germ. **stikila-*, tagg, spets o. d., varom se stekel.

1. **stift** (häft- osv.), åtm. o. 1615, förr även: *en stift* (jfr 1555: *gyllene*

stijfftor i annan betyd.) = da., från mlty. *stift* o. *steft* ds., fhty. *steft* (hjulnav) (ty. *stift*); besl. med mlty. *stippen*, sticka, göra punkter, av fsax. *steppôn* (varav mhty., ty. *steppen*), väl en intensivbildning till ie. *stip*, vara styv (se styv).

2. **stift** (biskops-), t. ex. 1597, Schroderus Com. 1640 (jämte *stichtel*), motsv. ä. nsv. (stundom ännu o. 1750), fsv. *stikt* (*sticht*), ordning, inrättning, stiftelse (jfr sv. stiftsfröken 1758, närmast efter ty. *stiftsfräulein*), biskopsstift = da. *stift*, förr även: *stikt*, från mlty. *sticht(e)*, *stift(e)* ds. = mhty., ty. *stift*; till vb. stifta.

stifta, t. ex. 1550-t., förr även: *stikta*, fsv. *stikta* (*-cht-*), inrätta, stifta, förordna = da. *stifte*, förr även: *stigte*, från mlty. *stiften*, *stichten*, egentl. två ord av olika ursprung: 1. germ. **stiftôn*, **stiftian* = fsax. *stiftôn* o. fhty. *stiftan* (ty. *stiften*), till ie. roten *stip*, vara styv (se stipendium, stipulera o. styv), o. 2. germ. **stihtian* = fsax. *stihtan*, ags. *stihtl(i)an*, inrätta, ordna, avledn. av ett germ. **stihti-* = isl. *stétt(r)*, egentl.: underlag, det man stiger på, till stiga (se stätta).

1. **stig**, äldre svenskt mått: tjugofyra tunnor (om kol), vid räkning av fisk: antal av tjugu, gotl. *stäig*, *steg*, tjog, fsv. *stigher* i båda betyd. = ä. da. *stig* i den senare; gammalt lån från mlty. *stige*, antal av 20 = ty. *stiege*, *steige*, jfr krimgot. *stega*. Enl. somliga egentl.: stege (med o. tjugo trappsteg), jfr med avs. på vokalismen ty. *stiege* i denna betyd.; enl. andra besl. med stia; jfr no. *sti*, stia, men även: antal av 60. Dunkelt. F. ö. ej säkert, att stig i de båda nämnda betyd. är samma ord. Jfr Dyrlund Aarb. 1885 s. 265.

2. **stig** (i gångstig osv.), fsv. *stīgher* (*stiigher*) = isl. *stigr* (genit. *-ar*), ä. da. *stig* (da. *sti*), mlty. *stich* (genit. *-ges*), fhty. *stīg* (ty. *steig*), av germ. **stīzu-* (el. **stīzi-*); med avljudsformerna **stiz-* i ä. nsv. *stegh* m., stig, fsv. *stīgher* (jfr t. ex. Noreen V. spr. 3: 181), isl. *stigr*, mlty. *stech* (genit. *-ges*) ds., fhty. *stec*, gångstig (ty. *steg*); jfr mlty. *stege* f., stig, fhty. *stega*, trappsteg (jfr under stigbygel) ~ **staiz-* i got. *staiga*, brant stig, fhty. *steiga* (ty. *steige*); till stiga. Besl. med bl. a. lett. *stiga*, stig, väg, fslav. *stьdza* m. m.; möjl. även lat. *vestīgium*, fotspår m. m. (se dock Walde).

3. **Stig**, personn., fsv. *Stīgh*, även som tillnamn (sannol. den ursprungliga anv.) = fda. *Stigh*, fno.-isl. *Stígr*. Väl egentl. ett nomen ag. med betyd. 'stigaren, vandraren', bildat som t. ex. fsv. *-biter*, isl. *-bitr* till bita (se härtill förf. Xen. Lid. s. 108); jfr t. ex. fsv. personn. *Stīghande* i ortn., *Stighandatorpe* (dat.), fno. *Stighander* (nom.). Möjl. dock i stället kortnamn till *Stighgot*, *Stighulf* o. d.

stiga, fsv. *stīgha* = isl. *stiga*, da. *stige*, got. *steigan*, fsax., fhty. *stigan* (ty. *steigen*), ags. *stigan* (eng. *sty*), st. vb, motsv. sanskr. *stighnóti*, stiga upp, grek. *steikhō*, går, fir. *tiagu* (av **steigh-*), går, fslav. *stignąti*, komma, litau. *staigýtis*, skynda sig, osv., av ie. roten *stigh*. Egentl.: skrida fram, gå; numera oftast om rörelse uppåt. — Stiga i pris, jfr redan y. fsv. (1508): 'rogh spannen stigher vp i ij marck'. — Stiga till häst, jfr ty. *zu pferde steigen*, förr med poss. pron., t. ex. Messenius: 'stijgher iag til min häst', fsv. 'the .. stigho .. til sinna hæsta', egentl.: taga steg, gå till (urspr. ej: stiga upp), såsom i stiga i land, i fsv. *stigha til landa*. — Se f. ö. steg, stege, stegra, stig, Stig, stigbygel, stätta, ålderstigen, ävensom under stifta.

stigbygel, Schroderus 1635: *stijgböglor* plur.; i ä. sv. ofta *stegbögel*, t. ex. Balck 1603, Lex. Linc. 1640, Bellman o. ännu Dalin 1853 (jämte *stig-*), stundom också *stege-* = ä. da. *stigbogel*, da. *stigboile*, efter ty. *steigbügel* = holl. *stijgbeugel*; till vb. stiga o. bygel; i ä. sv. *stegh-* anslutet till steg. — Andra nord. uttr. för 'stigbygel' äro: 1. ä. nsv. (t. ex. Messenius), sv. dial. *istäd* n. Gotl., fsv. *istaþ*, *istædh* = isl. *istað*, till *i* o. roten i stända (jfr stad osv.); 2. isl. *istig*, no. *istig*, till *stig* = steg; 3. isl. *stigreip* = ags. *stigráp* (eng. *stirrup*), till samma *stig*, jfr mlty. *stegerēp*, fhty. *stegareif* (ty. *stegreif*, nu vanl. i bildl. betyd.), till mlty. *stege* = fhty.

stega, steg, trappa (jfr under stig); härifrån enl. somliga fra. *étrier*; jfr även ital. *staffa*, stigbygel, från fhty. *stapfa*, steg (se stafett). Vissa utomgerm. benämningar betyda egentl. 'stege'. — Stigbyglar omnämnas i Europa först från 500-t.; de äldsta fynden härröra från den yngre järnåldern.

stil, i betyd. 'uttryckssätt o. d.' t. ex. P. Erici 1582, 'sätt, förfarande' t. ex. Stiernhielm, förr ofta: *styl* (jfr nedan), fsv. *stīl*, skrivstift, griffel = isl. *stíll*, skrivstift, skrivsätt, da. *stil*, stil, skrivsätt, även (som i nsv.): uppsats o. d., förr också: skrivstift, ty. *stil*, eng. *style*, fra. *stile*, *style*, från mlat. *stīlus*, lat. *stīlus*, griffel, stjälk, stängel, spetsig påle. Av rätt omtvistad härledning. Sannol. emellertid, med Lidén IF 19: 322 f., av ie. **sti-lo*, besl. med avest. *staēra*, bergsspets, o. afganiska *tēra*, skarp, spetsig, av **(s)toi-lo-* el. **(s)təi-lo-*, av samma grundrot *sti*, vara spetsig, som ingår i lat. *stimulus* (se stimulans) o. de under sticka 2 anförda orden. Jfr stilett samt under stjälk (slutet). — Den i flera spr. uppträdande biformen med *-y-* beror på felaktig etymologisk anslutnlng till grek. *stȳlos*, pelare. I sv. mycket vanlig (kanske den vanligaste) under 16- o. 1700-t.; ännu t. ex. G. Ljunggren, V. Rydberg, Linder Regl. o. råd 1886 (jämte *stil*). — Härtill bl. a. stilisera = ty. *stilisieren*, av ital. *stilizzare*; stilist, från ty. =, en tysk nybildning (slutet av 1700-t.) med grek. avledn. (liksom t. ex. gardist, grossist); stilistik, från ty. =.

stilett, 1669: 'en Spansk Stilet' = ty. *stilett*, av fra. *stilet*, ital. *stiletto*, avledn. av ital. *stilo*, dolk, griffel, av lat. *stilus* (se föreg.).

still, stilla, adj. o. adv., fsv. *stilla* = da. *stille*, förr även *stil*; möjl. lån från el. åtm. påverkat av mlty. *stille* = fsax., fhty. *stilli* (ty. *still*), ags. *stille* (eng. *still*); av germ. **stellia-* (el. möjl. **stellu-*), med *i*-omljud av **steln-*, till roten *stel*, vara styv, stå fast, varom under stall o. ställa. — Härtill avledn. stilla, sbst., i vindstilla = da. *vindstille*, från ty. *stille*. — Stilla, inhemskt vb (dock möjl. påverkat av ty.), ipf. nu blott *-ade* (redan Bib. 1541 jämte *stilte*), fsv. *stilla* (ipf. *-te*, *-de*; kvar ännu åtm. sl. av 1600-t.) = isl., no. III konj., da. *stille*, ty. *stillen*, eng. *still* (ej i got.). Även i förb. stilla kreatur, boskap, fodra, t. ex. Linné Sk. resa: 'Lantmannen (måste i Lundatrakten) .. stilla alla sina kreatur om wintern med halm, agnar och wippor' = no.; egentl.: lugna; i no. även *stulla* m. m. — Stillt väder o. d., motsv. i no., är sannol. med Tamm Gr. s. 26 lånat från lty. *stillte*, holl. *stilte* f., stillhet (= stiltje); kanske först använt som predikativ; *e*-et kan ha förlorats i ställning före vokal i uttr. som *stillt(e) i luften* el. ett holl. *stilte op zee* osv. Ett stöd för denna mening erbjuder belägget: .. *varierade wind med stillt* 1712; motsv. *kult* 1711 osv. för *kulle* (se kultje); jfr under kul.

stiltje, 1712: *stillt* (se föreg.), 1787: *stilte*, 1788: *stiltje* (både i litter. o. ordbok); från holl. *stilte* f., stillhet; med *j* möjl. under påverkan av adv. *stilletjens*, stilla, el. snarare ombildat efter kultje (holl. *koeltje*), vilken form visserligen i litteraturen uppträder ungef. samtidigt med *stiltje*, men förekommer tidigare i ordböckerna: så upptager Widegren 1788 *kultje*, men ej *stiltje*.

stim, buller, gny; fiskstim, ä. nsv. o. vissa dial. även *stīm*, fsv. *sti(i)m*, buller, gny = isl. (poet.) *stím*, arbete, möda, strid, no. *stim* n., oro, larm, lek (som mask.: fiskstim), da.: tät svärm, ivrig verksamhet, motsv. mlty. *stim(e)* m., stoj, mhty. *stîm*, trängsel o. d., med avljudsformen *steim*; liksom sanskr. *prastīma-*, sammanträngd, *m*-avledn. av ie. roten *sti*, vara el. bliva tät el. styv, i sten osv., jfr även stia, stinn, stel. Alltså egentl.: sammanträngd hop, trängsel; sedan om det buller som åstadkommes av en sådan. — Härav vb. stimma, om bi t. ex. hos Wivallius, Bellman: *slås och stimma*, som skolpojksuttr. vid flera läroverk 'skoja för lärare', t. ex. från Klara skola (Sturzen-Becker), Norrköping, fsv. *stīma*, bullra, dåna = isl. *stíma*, kämpa, anstränga sig med m. m., mlty. *stîmen*, stoja; alltså egentl.: tränga sig samman i stim el. svärm.

stimulans, möjl. en speciellt svensk nybildning, motsv. ett fra. **stimulance*, lat. **stimulantia*, till stimulera = ty. *stimulieren*, fra. *stimuler*, av lat. *stimulāre*, driva på, uppegga, egentl.: sticka med en pigg el. tagg, till *stimulus*, retande medel, udd, pigg, tagg, rotbesl. med *stilus*, griffel, spetsig påle m. m. (se stil).

stinga = fsv. (ipf. *stak*, av **stank*, av **stang*) = isl. = da. *stinge*, ags. *stingan* (eng. *sting*), got. **usstiggan* (jfr imper. **usstigg*, skrivet *usstagg*; dock osäkert), till ie. roten *stengh*, vartill sannol. grek. *stakhýs*, ax på växter (av ie. **stngh-*), jfr bot. släktn. *Stachys* (efter blomställningens form), med samma betyd.-utveckling som i likbetyd. ax 1 o. lat. *spīca* (till roten *spi*, vara spetsig). Se f. ö. stång. — Stinga, nu mest i högtidlig stil, har efterhand alltmer undanträngts av nybildningen sticka. — Härtill sting n. Jfr styng.

stinka i betyd. 'lukta illa', 1569, jämte da. *stinke* från mlty. *stinken*, dofta, stinka, av fsax. *stinkan* = fhty. *stinkan* ds. (ty. *stinken*, stinka), ags. *stincan*, damma, ryka, lukta, stinka (eng. *stink*, stinka); egentl. samma ord som det inhemska fsv. *stinka*, *stiunka* (med samma brytning som i sjunga, sjunka), hoppa, fara hit o. dit, stänka (ännu på 1700-t. o. i dial.) = fgutn. *stinqua*, isl. *støkkva*, hoppa, brista, skvätta, got. *stiggan*, stöta, av germ. st. vb. **stinkwan*, vartill kausativet stänka (se d. o.). Att emellertid betyd. 'stinka' även funnits som inhemsk i Norden visar no. *stokka*, stinka (av avljudsf. **stunkōn*). — Möjl. avlägset besl. är sv. dial. *stäka*, stinka, isl. *stékr*, stinkande, osv. (se stäkra), i så fall beroende på växling av nasalerade o. onasalerade former, till ie. *steg*, sticka (se stake o. jfr även stinga). — Enl. Osthoff Etym. parerga s. 363 f. beror emellertid vb. stinka ytterst på ett germ. **stunkwan*, nasalerad form till no. *stauka*, ty. *stauchen*, stöta, med senare övergång till *e*-serien. — Med avs. på de här uppträdande betyd.-skiftningarna jfr t. ex. fsax. *swechan*, välla fram, dofta, stinka, no. *im*, lukt, o. imma, ävensom under doft, lukt, ryka, ånga; betr. betyd.-skiftningen 'dofta, stinka' ~ 'stöta, sticka' jfr isl. *hniss*, lukt: *hnita*, stöta (dock ej fullt säkert), sv. *det sticker i näsan* osv.; alltså såsom andra beteckningar för sinnesförnimmelser från ord som beteckna orsaken till el. medlet för desamma; se särsk. under smak. — Den indoeur. roten för 'stinka' är annars *pu*, vartill ful (se d. o.). — Jfr följ.

stinkador el. **-doro** (skämts.), dålig cigarr, efter ty. *stinkadores* plur. ds.; skämtsam avledn. av *stinken*, stinka, med den spanska plur.-ändelsen *-dores*. — VL 1906: 'en tjock, svart stinkadoros' (felaktig sing.-form).

stinn, fsv. *stinder*, styv, hård, fast = isl. *stinnr*, även: kraftig, utmärkt, da. dial. *stind*, styv i lederna, o. (liksom i nsv.) utspänd el. uppblåst av mat, ffris. *stith*, styv, stark, mlty. *stide*, ags. *stīð* (eng. dial. *stithe*), av germ. **stinþ(i)a-*. Av Persson Wurzelerw. s. 77 m. fl. fört samman med grek. *stenós*, sammanpackad, trång, *sténō*, stoppar full, m. fl.; jfr dock Boisacq s. 909. Enl. H. Petersson Balt. und slav. Wortstud. s. 49 formellt identiskt med lett. *stinte*, istapp, av ie. **stinto-*, bildat (som t. ex. vind) till roten *sti* (*steiā* osv.), vara el. bliva tät el. fast, se sten, stia, stim.

stinta (i sht nordsv. dial.), halvvuxen flicka, o. 1670: 'I unga pigor, gentor, stintor, Fäntor', jämte *stintsnärta*, *stintslyngja* o. avljudsformerna *stunta* o. *stänta* (**stanti-*), till germ. **stent-*, **stunt-*, **stant-*, kort, avstympad (fsv. *stunter* osv.), varom närmare under sparkstötting. — Samma avljudsstadium som i stinta uppträder väl i sv. dial. *stint*, siklöja m. m., motsv. en del no., da. o. tyska fisknamn av en stam *stint*; jfr till betyd. t. ex. ty. *döbel*, färna, till *döbel*, pinne, tapp, ävensom under alkuva o. stubb 4.

stipel, bot., av lat. *stipula*, strå, möjl. dimin. till det i följ. nämnda *stips* i en ursprungligare mera konkret betyd.; i alla händelser rotbesläktat med d. o. och med stipulera.

stipendium, av lat. *stipendium*, avgift, sold, till *stips*, pänningebelopp, vinst (urbesl. med styv o. stifta), o. *pendere*, betala, väga (se pensum); jfr föreg. o. följ.

stipulera = ty. *stipulieren*, av lat. *stipulari*, högtidligen lova, låta formligen lova sig; besl. med föreg. o. stipel.

stirra, t. ex. 1708: 'stirrandes alle tilsammans ögonen .. uppå .. Carl then Tolftes .. Bedrifter', jfr 1635: 'Blodhet stirrade vthur hennes Kropp'; motsv. ä. nsv. o. sv. dial. *sterra*, ä. nsv. *stera* t. ex. 1674, fsv. *stira*, isl. *stira* el. *stira* (ipf. *-rð-*), no. *stira*, da. *stirre*, öfris. *stiren* (el. *-i-*), även: bliva styv, ty. *stieren*; jfr fsv. *stirna*, sv. dial. *sterna* ds.; till öfris. *stir*, styv, ty. *stier* (förr i stället *sterr*, mhty. *sterre*, till *starr* ds.; se starr 2); jfr nisl. *stirur*, styvhet i ögonen; besl. med litau. *stỹrstù*, *stỹrsti*, stelna, lat. *stīria*, frusen droppe, istapp (jfr *stilla* ds. av **stirla*), osv.; till roten *sti*, vara el. bliva tät el. styv, i sten, stift, stim, styv (av **stiv-*) osv.; jfr stel. — Med avs. på betyd.-utvecklingen till 'stirra' se under starrbliga o. stura. I sv. dial. även (ungef.): flämta (om ljuslåga). — Den nsv. formen med *i* (för *e* av *ī*) o. *rr* är icke fullt klar; jfr Noreen V. spr. 3: 191 med litter.

stjäla, fsv. *stiœla* (ipf. *stal*, plur. *stālo*, i nsv. analogiskt *stulo*) = isl.. no. *stela*, da. *stjæle*, got. *stilan*, fsax., fhty., ags. *stelan* (ty. *stehlen*, eng. *steal*); samgerm. st. vb, utan säker anknytning i övriga språkfamiljer. Enl. Osthoff PBB 13: 460 f. (jfr Uhlenbeck PBB 30: 310) samma verb som grek. *steréō*, berövar, *stéromai*, berövar, med *l* för *r* i anslutning till germ. **helan*, dölja (se hölja o. hall 2); av andra däremot sammanställt med lat. *stellio*, ränksmidare (varom dock Walde² s. 737). Andra mera osannolika, delvis oantagliga förklaringsförsök se litteraturförteckn. hos Falk-Torp s. 1555. — Vbalsbst. germ. **stulði-* = stöld (se d. o.). — Ett annat germ. ord för 'stjäla' är got. *hlifan*, av **hlefan*, motsv. lat. *clepere*, grek. *kléptein* (se kleptomani), egentl., såsom besläktade ord i slavo-balt. spr. visa: dölja, betäcka. Jfr även under tjuv. — Förstulen, förstulet, Journ. f. sv. litt. 1799: '»En förstulen blick». Et otjenligt ord', Atterbom Phosph. 1810; övers. av ty. *verstohlen*, till mhty. *verstelen*, hemligen borttaga; jfr da. *stjaalen(t)*, med samma betyd.-övergång som i lat. adv. *furtim* (till *fūr*, tjuv).

stjälk, fsv. *stiœlker* o. *stiœlke* = fgutn. *stelkr*, no. *stjelk*, *stelk*, ä. da. *stiœlke*, av germ. **stelka(n)-*, kan vara en germ. *k*-avledning till ett sbst. motsv. ags. *stĕla*, stjälk, liksom meng. *stalke* ds. (eng. *stalk*) till avljudsformen ags. *stalu*, o. fsv. *stilker*, sv. dial. *stilk*, isl. *stilkr* osv. till ett ord motsv. fsax., fhty. *stil*, skaft, stjälk (ty. *stiel*); till roten *stel*, vara styv o. d., varom se stall, ställa. Enl. andra föreligger emellertid i stjälk intet nominalsuffix, utan ordet hör till den ie. roten *stelg*, vara styv, i litau. *stelgti*, stirra stelt, *stalgus*, trotsig, stolt (jfr med avs. på betyd.-utvecklingen stolt). Härtill stode då eng. *stalk* i avljudsförhållande. Fsv. *stilker* kan i alla händelser ej direkt föras samman med stjälk, utan måste betraktas som en parallellbildning till ett grundord *stil-* (jfr ty. *stiel*, stjälk, av fhty. *stil*, som dock enl. somliga är lånat från lat. *stilus*, bl. a.: stjälk = stil) el. en rot *stilg*. — Ie. roten *stelg* i stjälk förhåller sig till *stelb* i stolpe som t. ex. *skelg* i skalk 2 till *skelb* i skalp.

stjälpa, av dels fsv. *stiœlpa* (ipf. *stalp*), stjälpas, falla, = ä. da. *stelpe*, snubbla, av germ. **stelpan*, dels fsv. *stiœlpa* (ipf. *-te*) trans.: stjälpa, fälla = sv. dial. *stälpa*, fno. *stelpa*, av germ. **stalpian*, kausativum till det förra; jfr avljudsformen mlty. *stulpen*, falla omkull, ty. *stolpern*, snava; till germ. roten *stelp*, vara styv (med samma betydelseutveckling som i stupa o. störta ävensom t. ex. eng. *stumble*, snava: stum), o. alltså besl. med mlty. *stelpen*, sv. vb. hejda, hindra (varav ä. da. *stelpe*, dämpa, o. möjl. no. *stelpa*, hindra m. m.), ävensom fsax. *stelpôn*, hejda, med samma betydelseutveckling som i stävja. Avljudsformer: stalp, stolpe.

stjärna, fsv. *stiœrna* = isl. *stjarna*, da. *stjerne*, got. *stairnō*, mlty. *sterne* (även m.), jfr fhty. *sterno* m. (ty. *stern*); med *-rr-*: fsax. *sterro*, ags. *steorra* (eng. *star*), besl. med lat. *stella* (av **stēr-lā*), grek. *astér*, *ástron*, sanskr. *star-*, kelt. *ster-* (i t. ex. bret. *stéren*), armen. *astł* (se även Ester); jfr utan *s*: grek. *téras*

sanskr. *tāras* plur. (de slavo.-balt. spr. ha en särskild, ej besl. beteckning för 'stjärna'). Till en ie. stam *(a)ster-*; enl. somliga till ie. roten *ster* (i strö), alltså: de på himlavalvet utströdda; enl. andra möjl. semitiskt lånord; bådadera osäkert. — Om betyd. 'bläs, panna' se under Oxenstierna. — Vara född under en lycklig stjärna, motsv. i da., ty. m. m., i anslutning till den gamla från Österlandet härstammande uppfattningen om det inflytande som stjärnornas ställning vid en människas födelse utövade på hennes kommande öden; jfr jovialisk (egentl.: född under Jupiters el. Jovis stjärna) ävensom uttr. olycksstjärna o. eng. *disaster*, olycka, till grek. *astér*, stjärna. — Om olika stjärnbilder se f. ö. björn, Frigg, Karlavagnen. — Stjärnskott, 1587, med motsvar. i da., mlty. o. mhty. (i ty. i stället *sternschnuppe*: mty. *snuppen*, snyta; besl. med snuva).

stjärt, i sv. dial. även den obrutna formen *stärt* (också i betyd. 'handtag, skaft', jfr plogstjärt), fsv. *stiærter*, även: *sterter*, i fsv. också i betyd. 'svans' såsom ofta ännu i ä. nsv., bl. a. om kometens svans Phrygius 1618 = isl. *stertr*, da. *stjært*, mlty. *stert*, fhty., ty. *sterz*, ags. *steort* (eng. *start*), av germ. **sterta-*, till en germ. rot *stert*, vara styv (jfr avljudsformen störta), utvidgning av *ster* i starr o. starrbliga; jfr till betyd.-utvecklingen sv. dial. *styve*, fågelstjärt, till styv. Andra utvidgningar av samma grundrot se under (det dock ej säkert hithörande) stel, o. likabetydande parallellrötter el. besläktade bildningar, germ. *strent* o. *strend*, under strunt; jfr även strut. — Om ett par andra gamla nord. uttr. för 'stjärt' se Halen o. spol. Ett tredje är fsv. *vēle* m. (o. n.?), motsv. isl. *véli* n., en instrumentalbildning, germ. **weþ-la-* el. **we-þla-* (ie. *-t-lo-* el. *-tlo-*) till roten *ue*, blåsa, fläkta o. d., varom under vaja, väder.

sto, i dial. även: hästflock, i ä. nsv. i regel *stod* (ganska ofta ännu på 1700-t.), fsv. *stōþ* n., flock av ston med en el. flera hingstar, hästflock, möjl. även: sto = isl. *stóð*, hästflock (12), no. *stod*, sto, da. *stod* ds., stuteri (för 'sto' i stället *hoppe*), ä. da. även: sto, mlty. *stōt (-d-)* f., inhägnad för hästar, stuteri, fhty. *stuota*, hästflock (ty. *stute*, sto; jfr ty. *Stuttgart*, förr: *Stutgarten*), ags. *stōd* n., hästflock (eng. *stud*, stuteri); av germ. **stōða-*, **stōðō-* = ie. **stāto-*, *stātā-*, jfr ags. *stéda*, hingst (eng. *steed*, häst m. m.), av germ. **stōðian-*; f. ö. besl. med litau. *stódas*, hästflock, o. fslav. *stado* (väl ej lånade?); till ie. roten *st(h)ā*, stå (se d. o.); alltså 'ställe, där hästar stå', med samma grundbetyd. som i stall osv.; jfr det besl. o. likbetyd. grek. *stásis hippōn*. F. ö. formellt (nästan) identiskt med stod. Betyd.-utvecklingen från kollektiv till individ är densamma som i t. ex. fruntimmer. — I fsv. tid användes i st. f. 'sto' vanl. *stōþhors*, varav f. ö. sto åtminstone delvis (genom ellips) kan ha uppkommit; 'hingst' hette icke sällan *stōþhæster* = ä. nsv. *stoodhest* Bib. 1541, isl. *stóðhestr*, jfr no.-da. *stodhingst*. — Jfr stuteri o. stoja.

[Stoby, ortn., se under stock.]

stock, fsv. *stokker*, (på rot stående) trästam, timmerstock, block vari fånges ben sättes (ännu i ä. sv.), bistock, pänningbössa (gjord av en urholkad trästam), jfr ä. nsv. o. dial. (åtm. förr): fattigbössa = isl. *stokkr*, da. *stok*, även i betyd. 'käpp' (från ty.), mlty. *stock*, även: käpp, fhty. *stoc* (ty. *stock*, käpp, stock, fångblock, bistock, pänningbössa i kyrka m. m.), ags. *stocc* (eng. *stock*); av germ. **stukka-*, besl. med mlty. *stuke* (*-ū-* el. *-ŭ-*?), trästump; till ie. roten *stug*, vara styv o. d., vartill litau. *stúgti*, resa sig i vädret, m. fl.; jfr stocka sig, stuka, stycke o. stöka; väl till den enklare bas *stu*, som ingår i stör. Jfr till betyd.-utvecklingen stump, stuv. — Från ty. kommer fra. *estoc*, stam, smal värja (se stukatklinga). — Betyd. 'fond' o. d. i grundstock från eng. — I ä. sv. stundom även i betyd. 'käpp' (från ty.), t. ex. Bellman Fredm. Test. nr 180: 'Äran bor i stocken / Och i sammetsrocken'; syftande på da moderna långa rörkäppar med prydliga handtag. — Om bistockar, deras historia o. övriga beteckningar härför se Hammarstedt Fatab. 1907 s. 22, Lidén Ark. 27: 259 f. samt jfr under skruv o.

skämming. — Över stock och sten, motsv. ty. *über stock und stein*. — Som förstärkningsord i stockdum osv., efter ty. *stockdumm*, egentl. med syftning på stockens styvhet el. livlöshet, sedan i utsträckt anv., t. ex. ty. *stockfinster*, beckmörk, sv. stocklat, ä. nsv. *stockfrämmande* el. *stock-jurist* o. *stock-philolog* Allm. Journ. 1820. Jfr under sten. — Stockand, Anas boschas, Sv. Nilsson 1858 = da. *stokand*, efter den breda näbben, omnämnd hos Oedman Bahus. 1746, som omtalar en folktro, enl. vilken stockänderna troddes växa på trä, i det att »the släppa sin säd på gamla stockar». — Stockfisk, Sigfridi 1619 o. sedan allmänt, efter ty. *stockfisch*, så benämnd efter torkningen på stänger (*stöcke*). — Stock ingår i i en mängd ortn. t. ex. Stockaryd, -red, Stockby, vartill även Stojby Smål. o. Stoby Skå., fsv. bl. a. *Stogby* (Lindroth NoB 3: 53, förf. Ortn. på *-by* s. 42, Lidén NoB 9: 2); jfr även Stockholm.

stocka sig el. **stockas**, I. Erici o. 1645: 'Miölken begynner stockas', Ehrenadler 1723 (om blod), jfr fsv., no. *stokka*, styvna, i nsv. (åtm. delvis) beroende på lån från ty. *stocken*, stanna, hejda sig, jfr mhty. *erstocken*, styvna; besl. med, men knappast avlett av stock; snarast en intensivbildning till ie. grundroten *stug*, vara styv. Se f. ö. förstockad.

Stockholm, stadsn., fsv. *Stockholm*, till stock o. holm, biform till holme. Möjl., liksom det hos Snorre omnämnda *Stocksund* (enl. mångas dock icke oanfäktade mening ett äldre namn på nuv. Norrström), syftande på en forntida primitiv bro av hopfästa stockar. Jfr Sahlgren i Dag. Nyh. 1917 $^{2}/_{7}$, Lind NoB 8: 134. Otänkbart är dock långt ifrån, att namnen, såsom också Sahlgren alternativt framkastar NoB 8: 161 n. 3, i stället innehålla stock i betyd. 'gillerstock'; en del motsvarigheter i ortn. se anf. st. — Namnet avsåg urspr. blott 'staden mellan broarna'; förr i stället ofta *Holmen*.

stod, förr, t. ex. i gamla bibelövers., plur. *stod(h)ar*, fsv. *stoþ* = fno. (*staf*)*stóð*, gränspåle, med avledn. (*staf*)*stóði*, avljudsbildning till stad o. standa; ej att förväxla med fsv. *stuþ*, *stoþ*, stod, stöd, hjälp (se brandstod o. stödja o. jfr Noreen Sv. etym. s. 69). Avledning: fhty. *stuodal*, underlag, pelare (ty. *studel*) osv. Samma avljudsform i sto, häst (se d. o.), o. i germ. adj. **stōðia-* = isl. *støðr* osv. (se städse). Jfr bl. a. de besl. grek. *stoá*, pelarhall (se stoiker), o. *stȳlos*, pelare (se stura). — Formellt identiskt är *-stod* i återstod, som närmare ansluter sig till grundbetydelsen.

stoff, Denisson 1767, jfr *yllestoff* 1743 = da. *stof*, från ty. *stoff*, liksom eng. *stuff* från romanska spr.: ffra. *estoffe* (fra. *étoffe*), ital. *stoffa* osv.; väl av ett vlat. vb **stoffare*, stoppa = ffra. *estoffer* (fra. *étoffer*, förse med tyg, väl inrätta; se stoffera), antagl. från fhty. *stopfôn*, som i sin tur av många anses vara ett romanskt lån; se f. ö. stoppa 1. Alltså egentl.: material till stoppning. — Om ä. nsv. *stoff*, stoft, se d. o.

stoffera = fsv., från mlty. *stoffēren*, från ffra. *estoffer*, stoppa, utstoffera, vartill stoff (se d. o.). — I ä. nsv. även *staff-*, t. ex. Spegel, efter ty. *staffieren*; till en biform med *-a-*, varom se staffage.

stofil, 1854 (: *stophiler*), tidigare med *-ff-*, t. ex. Bureus o. 1630, motsv. no. *stoofil*, *stuuffil*, ävensom *stor-fil*. Ett likartat uttryck är *stoffel* 1810, Dalin 1853 (: 'struntkarl') samt från dial. hos Ihre 1766 (: 'senex morosus'), som sammanställts med ty. *stoffel*, tölp, narr, vilket i sin tur anses = *Stofel*, en smekform till *Kristof(f)er* (jfr stövel). I liknande betyd. även *stockfiol* 1746, jfr *ståck-fidel* 1741? o. ä. da. (du gamle) *Stockfil*. Förhållandet mellan dessa former är oklart. I fråga om *-fil* kan jämföras sv. dial. *prat-fil*, pratsam, *skam-fil*, skamlig, *gubbafil* m. fl., jfr no. *fil*, knekt i kortspel. Se närmare Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 150 f., Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 165 f.

1. **stoft**, damm o. d., Syn. lib. 1578; 1572: *stufft*; (kanske redan i y. fsv. *stop* för *stopt*?, jfr dock Noreen V. spr. 3: 332 n. 3) med *t* möjl. från det förr likbetyd. doft, lån från mlty. *stof*, varav även ä.

nsv. *stoff*, I. Erici o. 1645, S. E. Brenner m. fl., o. ä. da. *stov* (i nda. ombildat till *støv* efter vb. *støve*). Med *j*-suffix: got. *stubjus*, mlty. *stubbe* (jfr stybb), fhty. *stuppi* (ty. *gestüpp*). Avljudsform: fhty. *stoub* (ty. *staub*). Till germ. st. vb. **steuƀan*, ryka, damma = ty. *stieben*; se f. ö. stöva.

2. **stoft** i färgstoft o. i plur. stofter om vissa tyger (t. ex. 1731), med oklart *t*, motsv. da. *farvestof* o. plur. *stoffer*, från ty. *farb-* el. *färbestoff* resp. plur. *stoffe*; samma ord som stoff, se d. o.

stoiker, stoisk, efter grek. *stōïkós*, som har avs. på den stoiska filosofien, avledn. av grek. *stoá*, pelarhall (se likstol; f. ö. urbesl. med stod, stol, stör osv.), med syftning därpå att denna filosofis grundläggare Zeno (o. 300 f. Kr.) undervisade i Aténs »stoa». I anslutning till denna skolas lära beteckna orden i överflyttad bemärkelse en i motgångar o. lidanden ståndaktig, självbehärskad person (jfr passion).

stoja, Lind 1749, Sv. Merc. 1756 = da. *støie*, larma, förr även; rasa omkring, från lty. *stôjen*, vara vild o. uppsluppen, av germ. **stōðian*, rasa som en flock hästar el. ston, avledn. av *stōð-* (= sto). Växelform: germ. **stōðōn* = sv. dial. *stoa*, vara brunstig, no. *stō(d)a*, löpa med ston (om hingst), svärma, larma. Samma betyd.-utveckling i nordsv. dial. *horsa*, leka, ha roligt = no.: löpa med ston (om hingst), gå på lättfärdiga äventyr, till *hors*, sto, o. no. *mara* till märr; jfr även gasta: gast, tjura: tjur.

[Stojby, ortn., egentl. 'stockby', se stock slutet.]

stol, fsv.: ställning, underlag (i ssgr), stol, i sht i kyrka, tron = isl. *stóll*, stol, tron, no. o. da. *stol*, stol, ställning, underlag, got. *stôls*, tron, fsax. *stôl*, stol, tron, fhty. *stuol* (ty. *stuhl*), ags. *stól* (eng. *stool*, stol utan ryggstöd), av germ. **stōla-*, motsv. litau. *pa-stolas*, ställning, snarast *l*-bildning till roten *st(h)ā*, stå (såsom t. ex. got. *sitls*, säte, till roten *sed* i sitta). Fslav. *stolŭ*, stol, tron, kan uppfattas som en avljudsform el. föras tillsamman med ställa. Jfr (delvis annorlunda) Walde under *locus* o. där citerad litteratur. — Betyd. 'tron' i t. ex. påvestol, fsv. *pavastol*, är lånad. Med avs. på den överförda anv. jfr biskopsstol (= fsv.) domstol (= fsv.), lärostol. Grundbetyd. 'ställning' o. d. ingår i takstol o. vävstol (se d. o.). Jfr huvudstol. — Sticka under stolen med, se sticka, vb. — Stolgång, avföring, 1589 = da. *stolgang*, efter mlty. *stôlgank* el. ty. *stuhlgang*; till stol i betyd. 'nattstol'. Jfr ä. nsv. *gå till stols* t. ex. 1697, 1782, ä. da. '(Den som er forstoppet .. at han icke haffue sit mag eller) *gaa til stolss*' 1534, mlty. '(De nicht kan) *to stole gaen*' (Goth. läkeb.).

stola på, förlita sig på, t. ex. H. Hjärne, efter da. *stole* = no. o. vissa sv. dial. *stola*; möjl. till stol i betyd. 'underlag'; f. ö. en danism, som bör undvikas.

stoll, ett slags gruvgång, 1643 (*ståll*), 1687 osv. = da. *stoll(e)*; såsom många andra bergsmannatermer från ty. (jfr t. ex. gruva, hytta, masugn, schakt, timpel): ty. *stollen*, av fhty. *stollo*, post, upprättstående stock = fsax., av germ. **stullan-* av ä. germ. **stulnán-* = ie. *st(h)ln-*, besl. med sanskr. *sthāṇú-*, stående, orörlig (*-ṇ-* av *-ln-*), grek. *stallā*, jon., att. *stélē*, pelare (av ie. **sthlnā* el. **sthalnā*), varom närmare under stall o. ställa; el. möjl. med Sievers IF 4: 338 f., av germ. **stuðlan-* till *stuð-* i stödja osv. Alltså urspr. om stöttorna i gången.

stolle, Växiö 1692: 'ståller och vettvillingar', Spegel 1705, Dalins Arg. = no.; i sv. dial. o. no. även: gammal man som går o. stöter, den äldre betyd., till sv. dial. *stolla*, *stulla*, gå o. stöta, no. *stolla* ds., till germ. roten *stel*, vara styv, stå upprätt, i stall, ställa, med *k*-utvidgning i stjälk, *p* i stolpe, *l* i stolt, stulta, stylta. Med avs. på betyd.-utvecklingen till 'inskränkt el. tokig person' jfr det besl. mhty. *stolz*, stolt, men även: fjantig o. d. — I äldre tid icke sällan i förb. 'gammal stolle', där grundbetyd. framskymtar.

stolpe = fsv. (även *-u-*), isl., da., i fsv. o. isl. även: pelare, motsv. mlty. *stolpe*, bjälke, meng. *stulpe*, stolpe; jfr fslav. *stlŭba*, steg, ry. *stolb*, pelare, stolpe, samt med *-p-*: fslav. *stlŭpŭ*, pelare, torn,

litau. *stulpas*, pelare, gudabild. Det inbördes förhållandet mellan dessa ord är oklart; Tamm, Mikkola o. Fischer betrakta de germanska formerna såsom lån från slav. spr.: enl. andra äro de inhemska. I alla händelser väl till en ie. rot *stelb* (*stelp*), vara styv o. d. (jfr stjälpa), utvidgad av *stel* i stall o. ställa (jfr t. ex. skalp o. skölp till *skel* i skilja osv.).

stolsteg, ansvällning av ögonlocket, Schroderus Com. 1640: 'Stoolstegh eller blemma i öghat', Linné 1763; i sv. stundom även storsteg. Ansågs uppkomma därigenom att den sjuke (särsk. den havande modren) satt en stol upp o. ned o. ej spottat på den, el. också suttit på en stol så, att endast ett av stolens »steg» berört golvet; botades bl. a. genom att hålla steget el. stolfoten el. borra den motsols mot det sjuka ögat. Stolsteg fick man även genom att se genom nyckelhålet. Senare leden är = no. *stig*, *stīg* (no.-da. *sti*; ej i da.) = lty. *stieg*, *stige*, meng. *stige* (eng. *sty*) osv., jfr ags. *stigend* (eng. *stian*); till stiga; alltså: som stiger fram el. upp, höjer sig. Om den övertro, som var förbunden med denna åkomma, erinrar även no. *trollstig*.

stolt, fsv. *stolter*, ståtlig, skön, framstående, fin, stolt = senisl. *stoltr*, da. *stolt*, från mlty. *stolt* = holl. *stout* (varifrån da. *staut*, ståtlig), mhty., ty. *stolz* (i mhty. även: fjantig; se det besl. stolle), varav fsv. *stoltz*, jfr folkvisans: *stolts jungfrun* (dvs. 'skön, vän'); snarast ett inhemskt germ. ord, till roten *stelt*, vara styv (se stylta, stulta), utvidgning av *stel* (se stall, ställa). Från germ. väl: ffra. *estout*, stolt, käck, som enl. andra är romanskt (lat. **exstultus*). Eng. *stout*, stark, tjock, modig, stolt, har härletts både från fra. o. holl. Jfr följ.

stolt Henrik, Chenopodium (Blitum) bonus Henricus, lungrot, Franckenius 1638: *Stolte Hindrich*, förr även *God H.* 1628 osv., motsv. i da., från ty. *stolzer o. guter Heinrich*; enl. Grimm m. fl. egentl. det vanliga tomtenamnet *Heinrich* (*Heinz*): tomtarna (die kobolde) tänktes ofta med gåsfötter, o. växtens blad likna sådana; jfr likbetyd. ty. *gänsefuss* (ävensom da. *hundetunge*, *lammeøre*, likaledes med syftning på bladen). Jfr ty. *böser Heinrich*, Mercurialis, *roter H.*, Rumex acetosa. Av de båda beteckningarna 'god' o. 'stolt' är säkerl. den första äldst. Har verkligen namnet avseende på tomtarna, må erinras därom, att 'god' är en vanlig bestämning till deras namn, jfr sv. dial. *gonisse*, eng. *Robin good fellow* osv. Namnet 'god H.' har f. ö. motsvarigheter i en mängd språk (där 'stolt' saknas), t. ex. holl., eng. (*good king Henry*), fra., ital. 'Stolt' beror på överflyttning från andra växter, sannol. med syftning på växtens ståtliga utseende. Jfr växtn. *Stolt-Valerian* o. skån. *stolte Mårten* om den vackra Senecio jacobæa (jfr *Stolte Henrik* i s. Skå. enl. dr Sv. Berg om Senecio vulgaris, säkerl. sekundärt).

stom, stomhemman, fsv. *præsta-stompn*, möjl. ej, såsom antagits t. ex. av Noreen V. spr. 3: 96, av **stōmn* till följ., utan identiskt med fsv. *stumn* (**stufn*), stubbe = isl. *stufn*, *stofn*, fda. *stufn*, sv. dial. *stumm*, *stomm*, ags. *stofn* (besl. med stuv o. stubbe) o. egentl. såsom stuv betydande 'stump, stycke', här: 'jordstycke' (G. Hedström); å andra sidan finnas dialektformer, som snarare visa hän på stomme.

stomme, fsv. *stomme*, av ä. **stōme* = got. *stôma* m., grundval, motsv. lat. *stāmen* n., varp, rännin g (på de gamles upprätt stående vävstol; jfr stramalj), grek. *stḗmōn* m. ds., sanskr. *sthāman-*, ställe där man står, kraft, *m*-bildning till roten i stå; jfr f. ö. särsk. stam 2. — Jfr O. Adam 1856: 'det torra stommet'.

stop = fsv. = da. *stob*, från mlty. *stôp*, även (som i fsv. o. ä. da.) 'ett visst mått', varav också eng. *stoop*, egentl. = det inhemskt nordiska isl. *staup* n., fördjupning i en väg (betyd.: 'bägare' från mlty.); grundbetyd. alltså: urhålkning med branta väggar o. stammen *staup-* sålunda identisk med den i germ. **staupa-*, stupande, brant = ags. *stēap* (eng. *steep*) osv., avljudsform till stupa 1 (se d. o.).

1. **stoppa,** fylla, stoppa in, laga, fsv.

stoppa, stuppa, tilltäppa, fylla, stoppa in = da. *stoppe*, från fsax. *stuppôn*, mlty. *stoppen* = fhty. *bistopfôn* (ty. *stopfen*), ags. *forstoppian*, stoppa till, eng. *stop*). Fhty. *stoppôn* väl av germ. parallellstammen *stubb-*; se v. Friesen Mediagem. s. 86. Betyd. 'laga' < av 'stoppa till (ett hål)'; redan i mhty. Vanl. fattat som lån från rom. spr.: mlat. *stuppare*, stoppa med blånor = ital. *stoppare*, fra. *étouper*, till lat. *stuppa, stūpa*, blånor, från grek. *stýpē, stýppē* ds. Emellertid kan ordet också o. väl med större skäl tänkas höra tillsammans med fhty. *stopfôn* i betyd. 'sticka', varifrån den av 'stoppa in' kunnat utvecklas.

2. **stoppa**, stanna, hejda = fsv. = da. *stoppe*, från mlty. *stoppen* (varav ty. =), eng. *stop*, av germ. **stuppōn*, avljudsform till östfris. *stûpen*, hindra o. d., möjl. till en rot med betyd. 'vara styv', varom se stuv. I nsv. sannol. med ny påverkan från ty. (o. eng.?). F. ö. kan betyd. 'hejda' stundom ha utvecklats från den av 'stoppa till', i vilket fall ordet delvis har sitt ursprung från föreg.

stor = fsv., da. = isl. *stórr*, ffris. *stôr*, ags. *stór* (en gång belagt), jfr fsax. *stôri*; av germ. **stōra-* = ie. **st(h)āro-* i litau. *stóras*, tjock, fslav. *starŭ*, gammal, egentl.: styv (vartill ry. *stárosta*, by- el. sockenfogde; se ålderman); *r*-bildning till ie. *st(h)ā*, stå, vara styv. Till den avlägset besläktade, likbetyd. roten *st(h)u* (jfr stöd) höra bl. a. fhty. *stiuri, stûri*, stor, präktig, fsv. o. sv. dial. *stur*, stor, ty. *stier*, tjur, osv. (se under tjur) = sanskr. *sthūrá-*, grov, stor (jfr f. ö. Sture o. stör 1). — Storartad, Tegnér 1832, Atterbom 1833, ännu ej hos Dalin 1853, egentl. vanligt först efter denna tid; efter ty. *grossartig* o. (el.) da. *storartet*. Fischerströms *blifva storartad*, om boskap, står icke i direkt historiskt samband med den senare anv. — Stormakt, Sv. tidn. 1852, Agardh 1853: 'fem herrskarestater, eller såsom de sjelfva kalla sig »Stormakter»', Östg. Corresp. 1854, Upsalaposten 1860, alltså urspr. ett typiskt tidningsord; efter ty. *grossmacht* (åtm. redan 1778). — Storslagen, väl uppkommet på 1860-t. o. vid denna tid använt av L. De Geer: 'en så »*storslagen*» personlighet som grosshandlar Nyblad' (Grefve Lillie s. 12 [1880]); f. ö. t. ex. M. Lönnberg 1876, Rydberg Athen. 1876 (tidigare uppl.: oerhörda), Wennerberg 1882; väl egentl.: tilltagen i stort mått el. dyl.; jfr Lunds Veckobl. 1887: 'storslagen .. bokved' (i denna betyd. motsv. da. *storslaaet*); jfr no. *storslegen*, 'grovladen'. Se f. ö. Lindroth Adjektiv. af part. s. 115. — Storvulen, se vulen.

stork, fsv. *storker* (även *-ö-*) = isl. *storkr*, da., mlty. *stork*, fhty. *storah* (ty. *storch*), ags. *storc* (eng. *stork*); från germ. spr. lånat i kelt. o. slavo-balt., av germ. **sturka-* = ie. **stṛgo-* = grek. *tórgos*, gam, väl egentl.: stark (fågel) el. dyl.; rotbesl. med stark, med samma avljudsstadium som i styrka, storkna. — En lågtysk benämning är *adebar* (*-bär*; fhty. *odebero*) = holl. *ooievaar*; vanl. tolkat som 'lyckobringaren', till germ. **auða-* i fsax. *ôd*, isl. *auðr*, rikedom, osv. (se öde 2) o. bära, el. möjl. avljudsform till *jóð*, barn; jfr Schnittger Storken som livsbringare s. 8. I alla händelser en omskrivning av samma slag som t. ex. de under nalle, spindel 1, varg osv. omnämnda: storken hålles (el. hölls) för en helig fågel. I lat. *ciconia* (jfr hane 1, höna); i grek. *pelargós*, egentl.: den mörkgrå.

storkna = fsv.: stelna, kvävas, i betyd. 'stelna' ännu Kolmodin Qv.-sp. 1732, isl., no.: stelna = da. *størkne*, stelna, got. *gastaúrknan*, fhty. *gistorchanên*, eng. dial. *storken*, bli styv el. stel, urgammalt inkoativum (liksom vakna), besl. med fsv. *storkin*, isl. *storkinn*, stelnad; med samma avljudsvokal som styrka o. i avljudsförh. till stark.

1. **storm**, fsv. *stormber*, även: oväsen, strid, anfall = isl. *stormr*, fsax., ags., eng. *storm*, fhty., ty. *sturm*, av germ. **sturma-*, *m*-avledn. till germ. *stur-* i isl. *styrr*, larm (av **sturja-*), sv. dial. *sturl*, oro, osv. (se f. ö. störa), bildat som t. ex. dom, dröm, söm. Från germ. spr.: ital. *stormo*, träffning, strid; alltså väl en gammal betyd. hos ordet.

— Däremot enl. H. Möller NTfF 4 R 8: 68 till ett ie. *sr-* > germ. *stur-*. — I got. *skura windis* (se skur). — Avledn.: storma = fsv. (även i betyd.: storma en fästning), no. = da. *storme*; jämte germ. **sturmian* i isl., no. *stýrma*, ty. *stürmen*, ags. *styrman* osv. — Hit hör bl. a. landstorm, Dagl. Alleh. 1808 (om finska kriget), efter ty. *landsturm*. — Stormhatt, se följ.

2. **storm**, vard., beteckning för 'cylinderhatt, hög hatt', förkortning av stormhatt i samma betyd., t. ex. N. P. Ödman 1882, C. R. Nyblom; egentl. skämtsam anv. av samma ord som beteckning för en militär huvudbonad, urspr. begagnad vid stormning. Jfr (?) ty. *stürmer*, förr bl. a. 'mycket stor trekantig hatt' (studentspr.). — Hit hör också växtn. stormhatt, Aconitum, särsk. A. napellus, Franckenius 1659 = da. *stormhat* 1648 osv., ty. *sturmhut*; efter det hjälmlikt välvda övre blombladet. Jfr även ä. o. y. nsv. *blåhatt*, *munkhatt*, *-mössa*, *hjälmört* (t. ex. 1640), sv. dial. *polska hättor* Skå., ty. *eisenhütlein* osv., ävensom no. *tyr(s)hjelm*.

stormhatt, växtsl. Aconitum, se föreg.

storsteg, se stolsteg.

[stotra (-å-), stotla, sv. dial., stamma, se under ståtare.]

straff, fsv. *straf*, tillrättavisning, straff = da. *straf*, från mlty. *straffe*; jfr mhty. *ströfe* (ty. *strafe*). — Härtill: straffa = fsv.: tillrättavisa, straffa = da. *straffe*, från mlty. *straffen*, jfr mhty. *ströfen* (ty. *strafen*), ävensom öfris. *strabben*, uppföra sig motspänstigt. — Besl. med mhty. *straf*, stram, sträng (ty. *straff*; jfr under strapats), o. avlägset även med stram o. en del andra ord till en grundrot *ster*, vara styv (se stel). Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr adj. sträng ävensom sv. dial. *strak*, fsv. *straker*, stram, styv = no. *strak* ds., jfr mlty. *strak* (*-ck*), mhty. *strak* (*-ck-*) ds., ags. *stræc*, bl. a. 'sträng'; besl. med litau. *stregti*, bli stel, frysa.

[strak, sv. dial., stram, styv, se föreg.]

stram, Bureus Suml. o. 1600: *stramm* (enstaka); annars egentl. först efter 1850 = da. *stram*, från ty.: mlty. *stram* (genit. *strammes*), spänd, stram = ty. *stramm*, besl. med no. *stremja*, spänna emot, o. möjl. även med slav. stammen *strem-* i fslav. *strŭmŭ*, brant, o. grek. *sterémnos*, hård, fast (jfr Persson Indog. Wortf. s. 430). No. *stremba*, spänna ut bröst o. mage, strama, hör snarast till en nasalerad biform till roten i straff.

stramalj, Almquist 1840 = da. *stramei*, *-aj*, från lty. *stramei* (med bortfallet *-n*) = holl. *stramijn*, varifrån ty. *stramin*; med av okänd anledning inskjutet *r* = ä. holl. *stamijn*, från ffra. *estamine* (fra. *étamine*, eng. *stamin*), hårduk, silduk = ital. *stamigna*, till lat. *stāmineus*, full med trådar, trådig, avledn. av *stāmen* (genit. *-inis*), varp, spånad, tråd (till ie. *stā-*, stå, nära besl. med stomme). — Formen stramalj beror på falsk ljudsubstitution efter mönstren batalj: fra. *bataille*, detalj: fra. vb. *détailler*, emalj: fra. *émail*, medalj: fra. *médaille* osv.: man har alltså trott, att stramalj i fra. motsvarades av en dylik form med muljerat *l*.

strand = fsv., da., ags., eng. = mlty., sen mhty. *strant* (*-d-*; ty. *strand*, havsstrand); ett speciellt germ. ord, avljudsform till isl., no. *strind*, sida, remsa (se Strindberg); f. ö. omstritt. Väl med Persson IF Anz. 12: 17, Indog. Wortf. s. 450 f. m. fl. till ieur. roten *ster*, utbreda, i lat. *sterno* (jfr stråt), grek. *stórnymi* (jfr strategi) osv., vartill även mir. *srath*, strand, fslav. *strana* (av **stornā*), sida, trakt; jfr strå, stråle, strö. — Parallellismen strand : *strind* ~ rand : no. *rinde*, bergsrygg, är säkerligen tillfällig. Ordet är nämligen ej, såsom stundom antagits, besläktat med rand (i så fall av ie. *sr-*); jfr de för visso befogade invändningarna mot denna o. vissa andra sammanställningar av ord på *str-* o. *r-* hos Persson Indog. Wortf. s. 453. — Härtill vb. stranda, väl från mlty. *stranden*; i ä. da. *strande* m. m. även 'nå stranden' (liksom landa : land). — Strandrulling, större str., Aegialites hiaticula, o. mindre str., Aeg. cantianus, Holmgren även: sandrulling (Zetterstedt 1822 m. fl.), närmast om den förra, med syftning på hans livliga flygrörelser; f. ö. en av de få deverbativa bildningarna på *-ing*, jfr fågeln. dop-

ping (kanske dock närmast en ellips till sv. dial. *doppnäbb* osv.), ävensom t. ex. självspilling, snöping. En del andra beteckningar för strandrullingen syfta på lätena t. ex. (utom det rikssprákliga strandpipare) sv. dial. *tilla*, *tillika*, (skå.) *tullare* (det senare sannol. skämtsam ombildning efter el. anslutning till skå. *tullare*, tulltjänsteman), no. *strandryle* (till *ryla*, om olika läten). — Strandskata, Sv. Nilsson 1858, väl från da. *strandskade*; med syftning på den om skatan påminnande färgskruden. En annan beteckning är tjäll 2. — Strandsätta = da. *strandsætte*, egentl. bildlig anv. av fsv. **strandsætia* (i *strandsætning*, *strandsætter*), lagspr.: låta ngn sitta på stranden (genom att olovligen tillgripa hans båt); alltså av ungef. samma slag som isolera till ital. *isola*, ö. — Ett allmänt västgerm. ord för 'strand' är annars mlty. *ôver*, ty. *ufer* (ej i sydty.), ags. *ófer*, av ie. **āper-*, vartill avledn. **āper-i̯o-s* i grek. *ápeiros* (dor.), *épeiros*, strand, fastland; jfr armen. *aphn*. Se f. ö. H. Petersson Heterokl. s. 43.

stranguri, ytterst av grek. *strangouría*, urinstämma, till *strang-* i grek. *strangx* (genit. *strangós*), utprässad droppe, osv. till ie. roten *streng*, åtdraga, åtsnöra o. d., växl. med *strengh* i sträng 1, 2 + en bildning av grek. *ouréō*, kastar sitt vatten (se under det avlägset besl. urin).

strapats, o. 1709 (*-g-*), under 1700-t. o. till o. med 1850 mycket ofta *-age*, betecknande det i dial. o. (lägre) talspr. ännu förekommande uttalet *-asj-*; Hallman 1783: *strabager* (rim: *moustacher*), t. ex. 1771, 1793: *strapatser* plur., Dalin 1853: *strapats*, *strapas*, jfr Sturzen-Becker 1842: *strapasen* best. form; jämte vb. strapatsera, 1702: *strapezera*, 1712: *strapazera*, jfr 1760, Weste 1807: *strapsera* = da. *strabads*, *strabadsere*, från ty. *strapaze*, *strapazieren*, från ital. *strapazzo*, *strapazzare*, misshandla, uttrötta, bl. a. tolkat som avledn. till ital. *strappare*, draga, rycka, från ett germ. **strappōn*, rotbesl. med straff; enl. andra av lat. *extra*, utom, utanför (det vanliga måttet), o. ett **patiare*, till *pati*, lida (se patient), i så fall: komma någon att lida övermåttan.

strategi = ty. *strategie*, fra. *stratègie*, av grek. *stratēgía*, krigskonst, till *stratós*, här (till ie. *ster*, utbreda; se strand), o. roten i *ágō*, för, leder (urbesl. med åka).

strax, fsv. =: som adv.: strax, närmast (om rum), strax, genast (om tid), som konj.: strax då el. som = da. *straks*, från mlty. *stra(c)kes*, rakt sträckt, genast = mhty. *strackes* (ty. *stracks*), adverbiell genit. (liksom flux, förgäves, invärtes, längs, tvärs osv.) till mlty. adj. *strak* (även som adv.), genit. *-(c)kes*, upprätt, styv m. m. = sv. dial. *strak* osv. (se sträcka vb.). Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr genast till fsv. *gen*, rak m. m., tvärt. — Härjämte det mera vardagl. straxt, med analogiskt *t* efter genast osv., t. ex. 1639, Stiernhielm, Runius, Almquist, Sturzen-Becker, Jolin; av Dalin 1853 inom klammer, i regel annars ej upptaget i ordb., men förordat av t. ex. Linder. — I da. har lånordet *straks* fullständigt undanträngt det inhemska ä. da. *genest*. — Det gamla likbetydande, f. ö. etymol. dunkla fsv. *þaghar*, *þæghar* = isl., fgutn. *þegar* börjar dö bort redan mot slutet av medeltiden.

streber, som i första rummet söker komma sig upp i världen, särsk. om ämbets- o. tjänsteaspiranter, Sylwan 1910, P. Hallström 1914, Thyrén 1915, av ty. *streber* ds., först som politiskt slagord 1850—1870, egentl.: strävare, till *streben*, sträva. — Härtill: strebertum, G. Billing 1918 = ty., med försvenskningen streberskap, Thyrén 1915.

streck, linje o. d. (om streck, snöre, rep, lina, se däremot denna artikel slutet), Bib. 1541; i ä. nsv. o. sv. dial. även *strëk* (jfr beck, skepp osv.) = nisl., no. *-strik*, da. *streg* n., motsv. got. *striks* m., mlty. *streke*, mhty., ty. *strich* (jfr luftstreck [under väderstreck], sträck 2), av germ. **strika-* n., **striki-* m. (alltså samma deklinationsväxling som i bett, flott, grepp, skott osv.), till svaga avljudsstadiet av germ. **strikan*, stryka = mlty. *striken*, stryka,

slå, fhty. *strihhan* (ty. *streichen*; se sporrsträck), ags. *strican* (eng. *strike*, slå; se strejk); till ie. *strig* i lat. *striga*, streck, strimma, rad, *strigilis*, strigel (se d. o.). fslav. *striga*, *strišti*, klippa, ävensom lat. *stringere*, vidröra, avstryka (part. pf. *strictus*; jfr härom under sträng 1). I de nord. spr. i stället former av ie. *streug-*: stryka osv. Jfr den ie. parallellroten *strib* i stripa. = Trots att ordet saknas i de äldsta nord. språkperioderna, är det åtminstone delvis inhemskt, bl. att döma av spridningen i dialekterna. Lånat är dock fsv. *strik*, snedbjälke i ett sköldemärke(?), egentl.: band = mlty. *strik*; väl också y. fsv. *strik*, malmstreck, jfr dock sv. dial. *streke* ds. På tysk inverkan beror också ä. nsv. *streck*, *strēk*, slag = mlty. *streke* ds. (se ovan); jfr även det likabetyd. sen mhty., ty. *streich*, som väl är ett deverbativum till *streichen* (av *strihhan*) liksom sv. stryk av stryka (enl. andra dock en avljudsform **straik-* = eng. *stroke* (av ags. **strâc*)). — Fsv., isl. *strik*, ett slags dyrbart tyg, jfr ä. nsv. *streck*, huvudkläde, är enl. Torp Etym. ordb. s. 726 lån från det etymol. dunkla mlty. *strickelte*, ett slags kvinnohuvor; annorlunda t. ex. Olson Appell. subst. s. 149: inhemskt, till **strīkan*, förse med ränder, strecka, alltså: randigt tyg; jfr fsv. *-strip* i *silkesstrip*, ett slags siden (besl. med stripa). — Av en form med germ. *-gn-* (> *-kk-*) kommer fhty. *stric*, snöre, rep (ty. *strick*) = mlty. *strik* (genit. *strickes*), varav da. *strikke* o. sv. streck i klädstreck o. d. Härtill mlty. *stricken* (= ty.), sticka (strumpor), snöra o. d., varav da. *strikke*. — Hålla streck, bestå provet, Brenner 1693, Cederhielm 1708 (om fienden; väl i betyd. 'hålla stånd'), efter ty. *den strich halten*, *weder strich noch stich halten*, urspr. med avs. på skepp som håller sin riktning efter kompassen, t. ex. *das schiff hält strich* (jfr väderstreck), o. även med syftning på guld- el. silverprov på proberstenen; jfr Rosenfeldt 1698: 'hwad streck man har behållit seen sidsta Besteket'. Har (åtm. nästan) undanträngt uttr. hålla stick i samma betyd., t. ex. 1626 (dock med någon annan betyd.-skiftning), Dalin 1853 = da. *holde stik*, förr även *holde sting*, efter ty. *den stich halten* = mlty. *den steke holden*, snarast urspr. om tyg som icke går sönder, då det sys, jfr allt vad tygen håller (*was das zeug hält*, där det dock är fråga om arbetsdon i allm.), o. sålunda knappast, såsom också antagits, syftande på spjutkamp o. d.

strejk, i Sv. om svenska förh. först på 1870-t. (då av arbetarna ofta uttalat *streck*) = ty. *streik*, av eng. *strike*, till *strike*, slå (se streck). — Strejkbrytare, M. Roos 1892, jfr ty. *streikbrecher* 1897. I da. även *skruebrækker*, till de nu nästan bortlagda *skrue*, strejk (egentl. = skruv).

streta, hårt anstränga sig, (väsentl. dial.) även: skreva, 1587: *streta emot*, 1622: *streetta emoot*, i ä. nsv. även *stretta* O. Petri, *stritta* L. Petri, motsv. isl. *strita(st)*, streta, o. *streitast*, no. *strita* o. *streita*, da. dial. *strede*, jfr da. *stritte*; till germ. *str(a)it-*, växelform till *strīð-* (se strid 1). — Nsv. streta kan motsvara både isl. *strita* o. *streita*; de ä. nsv. formerna med *-tt-* kunna vara intensivbildningar el. möjl. uppkomna i svagtonig ställning; jfr det vanliga streta emot; knappast med *-tt-* av *-nt-*, jfr dock no. *strinta*, streta (se sträcka).

1. **strid**, adj., fsv. *strīþer*, häftig o. stark (t. ex. om ström o. regn som i nsv.), sträng, motig = isl. *stríðr*, da. *strid*; jfr fhty. *einstriti*, hårdnackad; besl. med följ. o. med streta, stark osv. till en grupp av ord på *st(e)r-* osv. med en grundbetyd. av 'styvhet' o. d.; se starr jfr även ags. *strímende*, motsträvig, rotbesl. med sträv (av ie. **stri-bh*), o. stry. Jfr Persson Indog. Wortf. s. 440. — Andra uppfattningar se hos Falk-Torp s. 1556. — Adj. ingår i sjön. Striern Kinds hd Ögtl., jfr no. *Striaan*, *Strian*; se förf. Sjön. 1: 577.

2. **strid**, sbst., fsv. *strīþ* f. o. n., strid, ansträngning = isl. *stríð* n., strid, sorg, da. *strid*, fsax. *strīd* m. (i ffris. n.), fhty. *strīt* (ty. *streit*); av germ. **strīða-* = finska lånordet *riita*; besl. med föreg. — Det allmänna fnord. ordet för 'strid

el. kamp (med vapen)' var fsv. *bardaghi* osv. (se bardalek).

strida, fsv. *strīþa* (ipf. *stridde*, ännu hos Weste 1807 den enda böjningen; Dalin 1853: 'äfv(en) *stred*'; jfr Tegnér: 'Han stridde som Rolf Krake stred') = isl. *stríða* (*-dd-*), även: plåga, da. *stride* st. böjn., fsax. *stridian* sv. böjn., men mlty. *striden*, st. böjn., liksom hos fhty. *stritan* (ty. *streiten*). Samma ord som mlty. *striden*, skreva, ags. *strídan*, skreva, taga långa steg (eng. *stride*); egentl.: ansträngа sig. Se strid 1. — Med avs. på övergången från svag till stark böjning jfr hinna, knyta, kvida, snyta, skryta, vina ävensom sluka, stupa.

[Striern, sjön., se strid, adj.]

[strige, sv. dial., blågarnsväv m. m., se stry.]

strigel, 1778 (i en bouppt.), förr stundom även *stregel* = da. *strigle*, ryktskrapa, från ty. *striegel* ds., av fhty. *strigil*, från lat. *strigilis*, skavverktyg (urbesl. med streck).

strikt = ty., av lat. *strictus*, kort, sträng, egentl.: åtdragen el. åtstramad, part. pf. pass. till *stringere*, draga el. snöra tillsamman (se stringent). — Härtill adv. lat. *stricte*, varav sv. strikte = ty. — Jfr följ. o. distrikt, restriktion ävensom prestige.

striktur = ty., av lat. *strictūra*, sammanpressning, sammandragning; till föreg.; bildat som mixtur, tinktur.

stril (å trädgårdskanna o. d.), i litter. åtm. 1860—1870-t., sv. dial. *solstril*, solstråle, *stril*, hårtest = no. *stril*, vattenstråle, jfr *strila*, stripa, ådra; jämte vb. strila = no.; en *l*-avledn. av roten *stri* i strimma, med *p*-utvidgning (ie. *strib*) i stripa; jfr lat. *stria*, reffling på pelare (som dock kan utgå från ett **strigiā*; jfr streck).

strimma, t. ex. G. I:s reg. 1554: *små strijmor*, i ä. nsv. även *strīme* t. ex. Schroderus Lex., jfr plur. *strimmar* Spegel, motsv. resp. = no. *strīma* f., da. *strime*, mlty. *strîme* m., fhty. *strimo* m., mhty. *strim(e)*, med avljudsformen *streim*; *m*-avledn. till roten *stri* i stril (liksom blomma till germ. *blō-*); jfr stripa; däremot ej, med Hirt-Weigand, av **strīp-m-*. Mlty. *strême* = mhty., ty. *strīeme* väl däremot av ie. **streu-m-* (jfr Persson Indog. Wortf. s. 788) el. möjl. **strēi-m-*. Strimma av *strīma* liksom hemma av *hēma*, timme av *tíme* osv. — Härtill dimin. strimla, 1730 (*-e-*), C. Warg 1755: 'hvettebröd .. skurit i .. långa strimlor' = no., jfr gotl. *strimbel* m., no. *strimel*, nisl. *strimill*, da. *strimmel*, mlty., fhty. *strimil*. — Till vb. strimma har bildats ä. sv. *strimma*, stråla, glänsa, 1600-t., Creutz, Lidner, Atterbom, Stagnelius m. fl.; jfr vb. stråla till stråle.

Strindberg, familjen., efter Strinne by i Ångermanland (till isl., no. *strind*, sida, remsa, sjö med strömvirvlar, avljudsform till strand); alltså tillhörande den ytterst vanliga svenska familjenamnstypen med två sammans.-leder, av vilka den första hänför sig till stamgården el. stamsocknen o. den senare i regel betecknar ett naturföremål: *-kvist*, *-lund*, *-ström* osv.; jfr t. ex. Runeberg.

stringent, bindande, tvingande = ty., av lat. *stringens* (genit. *-entis*), part. pres. till *stringere*, draga el. snöra tillsammans (se under sträng o. streck).

stripa, hårtest, även (i sht dial.): (smuts)strimma o. d., förr också: rand, strimma (i allm.); 1563: 'damask med hwite strijper'; Strandberg 1857: 'håret hängde / I stripor' = no. *stripa*, strimma, da. *stribe*, mlty. *strîpe*, jfr mhty. *strîfe* m. (ty. *streifen*); eng. *stripe* från mholl. el. lty.; jfr fsv. *strīputter*, stripig, isl. *stríprendr*, av germ. *strīp* = ie. *streib* i ir. *sriab*, strimma, av ie. **streibā*, till en *b*-utvidgning av roten *stri* i stril o. strimma.

Strix (skämttidningen), av lat. *strix* (genit. *strigis*), uv, liksom likbetyd. grek. *stringx* (genit. *stringós*) till en ljudhärmande rot *streig*; jfr paralleller under uggla o. uv.

strof, i dial. allm. i betyd. 'anekdot, berättelse' = ty., fra. *strophe*, ytterst av grek. *strophé*, egentl.: vridande, vändning, i sht av dans- o. sångkören, dvs. avslutningen av en viss del av dansen el. sången, till *stréphein*, vrida, vända; jfr följ. (slutet) o. apostrof, katastrof. Samma betyd.-utveckling i vers.

stropp, Grundell o. 1695, Rosenfeldt 1698, Rajalin 1730, alltså äldst som sjöt.

da. *strop(pe)*, från holl. *strop* el. mlty. *strop* (genit. *stroppes*), snöre, stropp = ags. *stropp* (eng. *strop*, *strap*, även: strigel) osv., jfr mhty., ty. *strüpfe* i liknande betyd. (härav väl ty. *strippe* som en nordtysk form), till germ. roten *strup*, vara styv (i strupe osv.), varav: draga hårt åt o. d., i t. ex. ty. *strupfen*, *strüpfen*; jfr, med nasal, *strump* i strumpa (möjl. dock till en germ. rot *stremp*). Enl. somliga dock lån från el. åtm. påverkat av lat. *stroppus*, *struppus*, snodd rem (varav fra. *étrope*; från grek. *stróphos*, till *stréphein*, vrida, varom under strof).

struma, om en sjukdom i sköldkörteln, förr i allmännare betyd. om ansvällda lymfkörtlar, skrofler o. d., från lat. *strūma*, möjl., med H. Petersson IF 24: 266 av ie. **strūbh(s)mā*, till grek. *strýphmós*, styv, osv.; se f. ö. under strupe o. struva.

strumpa, Hels. 1587: *strumpor* plur., förr även: *strompa* (*-å-*), jfr C. Bonde 1632: 'lösa strumpar syt ved böxserna' = no. *strump*, lårstycke på byxor, ä. da. *strumpe*, da. *strømpe* (med *ø* av *y* som i *rømme*, rymma; *y* väl från mlty. plur. *strümpe*), från mlty. *strump* = ty. *strumpf* o. 1550; samma ord som mlty. *strump*, stump = mhty. *strumpf*, även: kropp, bål (ss. ty. *strumpf*), no. *strump*, smalt kar; vanl. betraktade som nasalerade former till germ. roten *strup*, vara styv o. d., i stropp; jfr dock t. ex. lett. *strumbulis*, knölpåk, *strũbs* (av **strambas*), strå, rör, *strẽbulis* (av **stremb-*), rör, stängel; växl. med *p*-former t. ex. litau. *strampas*, knölpåk, på grund av vilka Persson Indog. Wortf. s. 439 n., 440 är böjd att i germ. *strump-* se en ie. rot *stremb*, *strmb*; i alla händelser med samma betyd.: kanske ha här f. ö. ord sammansmält av båda dessa rötter (jfr ett möjl. analogt förhållande under stump). — Med avs. på betyd. 'strumpa' av 'stump' jfr mhty. *stumpf* (= stump) i båda betyd. Sannol. egentl. förkortning av ty. *hosenstrumpf*; alltså urspr. om den del av hosorna (benkläderna), som, sedan de skilts vid knäet, användes för den nedre delen av benet. Ordets uppkomst sammanhänger med de under 1500-t. inträdande förändringarna i fråga om strumpmoderna. — Om ä. nsv. *bära* el. *draga svarta strumpor*, vara svartsjuk, se under svartsjuk; om det (delvis) likabetyd. fsv. (osv.) *hosa* under byxa o. hus.

strunt, Åbo 1624: 'W . . . hafwer sagtt att han icke achtade bårgemestaren mera än en struntt', Kolmodin Qv.-sp.; ej i da.; från mlty. *strunt*, lort = holl. *stront*, även: skräp; (med samma betyd.-övergång som i mlty. *drummel*, hårda exkrementer, egentl.: trästump; se drummel) av ett mlty. **strunt*, motsv. mhty. *strunze*, stump, kloss, drummel (jfr till betyd.-utvecklingen under drummel), eng. dial. *strunt*, svansstump, penis, (det inhemskt nord.) no. *strunt*, strut o. d., sv. dial. *strunt(a)*, *strott* (jfr till formväxlingen t. ex. klint ~ klätt), årsskott på barrträd, i sv. tallstrunt (t. ex. Linné 1741) o. tallstruntsöl, da. dial. *strunt*, kort pipa; med avljudsformerna no. *strant*, *stratt*, lång tunn kvist el. figur, sv. dial. *stränta* (av germ. **strantiōn*), trädtopp, lång smal person, osv., no. *strunta*, gå styvt; ävensom ä. nsv. *tallestrintor* plur., tallstrunt, 1684, no. *strint*, styv person, *strinta*, ansträngа sig; till en germ. rot *strent*, vara styv o. d.; med växelformen *strend* i isl. *strundi*, dum människa; utan nasal i strut osv.; f. ö. besl. med germ. roten *stert* = ie. *sterd* i stjärt osv. Lat. *strundius*, *struntus*, exkrementer, varifrån man ansett det likabetyd. mlty. *strunt* vara lånat, utgå sannol. liksom ffra. *estront* (fra. *étron*) ds., ital. *stronzo*, runda torra exkrementer, från germ. språk. Se Schröder IF 18: 521, Persson Indog. Wortf. s. 439 anm. 1. — Sv. dial. *strott* (dalm.) utgår från ett äldre *strunt-*, liksom t. ex. sv. dial. *skrott* från *skrunt*. — Sv. strunt (i betyd. 'skräp' o. d.) är ett av de icke få tyska lånord, som tidigast belagts i finnländskan (sv. *strunt* i tallstrunt är inhemskt).; jfr t. ex. skurk. — I utrop t. ex. hos Bellman: 'Strunt i Olympen!', Altén 1796: 'Åh strunt!'.

strupe, fsv. *strūpe* = isl. *strúpi*, da. *strube*, av germ. **strūpan-*, med avljudsformen **streup-* i isl. *strjúpi*, o. **strūp-* i vissa västg. o. dalsl. dialektformer, jfr

Dahlstierna *strâpe*; besl. med no. *strūp*, öppning, gap, *strop*, smal öppning, no. *strūpa* st. vb, klämma (knappast avlett av sbst.), no. *stroypa*; väl ytterst till en germ. rot *strup*, vara styv, vartill även stropp; med växelformerna *strub* (se struma, struva), jfr litau. *striubas*, kort (egentl.: sammandragen?); parallellbildning till mhty. *strozze*, strupe, till roten i strut. Jfr Persson Indog. Wortf. s. 446. — Ett speciellt nordiskt ord, som ersatt det i västgerm. språk förekommande germ. **kelōn* = ty. *kehle* osv., besl. med sanskr. *gala-*, strupe, lat. *gula*, matstrupe (se käl, kälke o. köl). — Avledn.: strypa (se d. o.).

strut, å fiskredskap (håvar, ryssjor) t. ex. I. Erici o. 1645 (jfr nedan); tut, pip (å kanna) 1684; 'hwita Styfrar i en Strut' 1745; i sv. dial. även: lur, fsv. *strūter*, spets på huvudbonad = isl. *strútr*, kägelformig spets, no. *strut*, tut, rör, ä. da. *strud*, spets; med avledn. östsv. dial. **stryta* (*stryto*), strut, spetsen av en ryssja, Dalsl. *stryta* o. Bohusl. *stryda*, skorstenspipa, no. *stryta*, kägelformig figur, nisl. *strýta*, kägla, spets; besl. med mhty. *strûz* m., motstånd (ty. *strauss*), mhty. *strozze*, strupe, osv., samt de under strutta anförda orden. Germ. stam *strŭt*, vara styv o. d., vartill variantformer på läppljud i struva o. väl även strupe, samt med nasal strunt osv. Parallellbildningar: stut, i dial. bl. a.: strut, o., utan *s*, trut. — Strut, strutbakelse, jfr Weste 1807: *hvetestrut* = da. *strut*, *strutbakkelse*, efter formen, liksom struva.

struts, fsv. *strūz* = isl. *strúz*, da. *struds*, från mlty. *strûs* = fhty. *strûz* (ty. *strauss*), jfr ags. *strýta*, från lat. *strūthio*, från grek. *strouthiōn*, även *strouthós*, vanl. med attributet *megálē*, den stora fågeln (jfr mycken), till *strouthós*, småfogel, vanl.: sparv. Från lat. *avis strūthio*, dvs. fågeln struts: fra. *autruche* (eng. *ostrich*).

strutta, Vitalis 1825 ('De struttade kring i den granna salongen'), Törneros 1825, Knorring 1838, av Rydqvist SSL 1: 204 betecknat som sveamål, av Dalin 1853 som vard.; sent lån från det i dial. allmänna *strutta*, gå med stultande el. stötande gång, hoppa omkring, hoppa, studsa, i Skå., även *strutta emot*, sträva emot (jfr *strutter*, liten gosse, *strutta*, liten flicka). Ordet är inhemskt o. stämmer f. ö. formellt med mhty., ty. *strotzen*, vara uppblåst, svälla; da. *strutte*, yvas o. d. kan ha sitt *tt* från ipf. till ä. da. *strude*, svälla = da. dial. *strude*, stå ut, liksom eng. *strut* ds. anses kunna utgå från det med ä. da. *strude* väl identiska meng. *strūten*, svälla o. d. (eng. dial. *strout*), av ags. *strútian*, stand out stiffly = mhty. *striuzen*, resa sig å ända m. m.; jfr även mhty. *strozzen*, svälla (av germ. *strŭt-*). Orden sammanhänga i alla händelser med lty. *strutt*, styv, o. med strut. Grundbetyd. i strutta är alltså: gå styvt. I betyd. 'svälla, pösa' (t. ex. P. Hallström) är ordet lånat från da. (H. Olsson Spr. o. st. 16: 122). Se f. ö. strut.

struva, Schroderus o. 1638: *struffwa*, från mlty. *strûve* = ty. *straube*, till mlty. *strûf*, som skjuter styvt upp, stel, skrovlig = mhty. *strûp* (*-b-*), o. fhty. *strûben*, stå styv, vara stel o. d., jfr mlty. *sik strûwen*, göra sig styv, sträva emot, o. ty. *sträuben* (mhty. **striuben*), av en germ. rot *strub*, vara styv el. stel, antingen av ie. *strup* (jfr fslav. *strŭpŭtŭ*, stelhet o. d.) el. *strubh* (jfr grek. *strýphnós*, stel; se struma), med växelformen *strub* (se strupe). Ordet är alltså till bildning o. grundbetyd. att jämföra med strut, som även förekommer som bakelsebeteckning.

stry, norrländskt dialektord, grova blånor av lin el. hampa o. d., även *stryg*, *stri*(*g*) n. (o. f.), y. fsv. *strȳ*(*g*), hästtäcke (egentl.: tillverkat av blånor) = isl. *strý* n., grova blånor, no. *stry*; jämte norrl. *strige* m. (*ströje*), blångarnsväv, lintyg av blånor, o. d. = isl., no. *strige* m. (i no. även n.), da. dial. *stri*; av germ. **strīǯwa-*, varav **strīwa-* > nord. *strȳ* (jfr t. ex. under bly, myl), i avljudsförh. till **striǯ-*, varav *strige*. Säkerl. ytterst till en utvidgning av roten *strī*, vara styv o. d., i t. ex. adj. strid.

stryk, 1691, till vb. stryka såsom badd av badda, bas av basa, dalj av dalja, dask av daska, smisk av

smiska, smäll av smälla, smörj av smörja, sv. dial. *klå* av klå, osv. Jfr ty. *streiche bekommen* o. se förf. Ark. 15: 238. — Likabetyd. o. besl.: no. *strok* n. o. *stroka* f. — Med avs. på betyd.-växlingen 'stryka, smörja' ~ 'slå, piska' se även under smita.

stryka = fsv. = isl. *strjúka*, da. *stryge*, av germ. **streukan*, st. vb; jfr isl. *strýkja*, *strykva*, sv. vb; i avljudsförh. till holl. *strooken* (av **strauk-*), stryka, smeka, öfris. *strók*, stripa, (land)remsa, även-som mlty. *straken*, stryka (enl. Schröder av **strok-*, **struk-*); till en ie. rot *strug* i fslav. *struža*, *strŭgati*, skava, lett. *strūgains*, stripig, även som grek. *strebgomai*, förlorar krafterna, försmäktar (egentl.: slites upp el. dyl.); med parallellroten *strig* i det västgerm. ordet för 'stryka': germ. **strīkan* = ty. *streichen* osv. (se streck). J. Schmidt Voc. 1: 161 osv. Jfr stråk, stråke.

stryknin, Berzelius 1822 = ty. *strychnin* osv., bildat av ämnets upptäckare, de franska vetenskapsmännen Pelletier o. Caventou till grek. *strýkhnos*, Solanum, varav giftet beredes.

strypa = fsv. (ipf. *-te*), no.; avledn. av strupe, liksom ty. *erdrosseln* till *drossel*, strupe, el. eng. *throttle* till de besl. *throat*, strupe, *throttle*, luftrör. — I nsv. stundom ipf. *ströp* (redan Tiällman 1696) såsom i vissa dial.; jfr t. ex. sluka, stupa.

[stryta, stryda, sv. dial., skorstens-pipa, se strut.]

strå, fsv. *strā* = isl. *strá*, da. *straa*, fsax., fhty. *stró* (ty. *stroh*), ags. *stréaw* (eng. *straw*), av germ. **strawa-* n., till vb. **straujan* (= strö); alltså egentl.: det utströdda (jfr betyd. 'halm' i ty.); liksom lat. *strāmen*, strå, strö, till det besl. *sternere*, strö. — Hit hör väl också sv. ortn. Strå, egentl.: det utbredda (alltså: slättbygd el. dyl.), varom närmare under strö, sbst. — Draga det kortaste strået = da. *trække det korteste straa*, efter ty. *den kürzeren* (näml. *halm*) *ziehen*; från lottning med halmstrå; hos Messenius av en bonde kallat *draga stacken*, till *stack*, kort (varom under stack 2).

Strå, ortn. = fsv. *Strā*; se föreg. o. strö, sbst.

Strå- i sjön. Strålången, se ström slutet.

stråk, Schroderus 1620: *strååk* i betyd. 'vägsträckning', RARP 1651: *stråcken* best. f. plur. i samma betyd., Columbus Ordesk.: *stråk*, skriftdrag, streck (ännu i dial.) = no. *strok*, strykning, stryk, passage, strömdrag, fiskstim, stoj, streck, puts m. m., ä. da. o. da. dial.: penn-streck m. m. (da. *strøg* genom ombild-ning av *strog*); av germ. **struka-*, till svaga rotstadiet av stryka såsom t. ex. lopp till löpa, skott till skjuta. Formellt identiskt: ä. nsv., fsv. *strok*, skavsår. Jfr stråke. — Avljudsform: **strauk-* i holl. *strook*, stripa, (land)-remsa. — Hithörande sjönamn, Stråken, fsv. *Strukne* osv., se förf. Sjön. 1: 579 o. jfr följ.

stråke, Schroderus Lex. o. 1638: *strocka. Fiedelboghe* (= vissa Uppl.-dial. *strocke*), olika utvecklingar av ett fsv. *ströki*; egentl.: det man stryker med, strykning = sv. dial. *stråke*, strykhyvel; jfr sv. dial. *struku* f., brynsten = no. *stroka* ds. Andra hithörande svaga bild-ningar t. ex.: sv. dial. *stroka* m., ström-drag = no. *stroke*, pass som vinden stry-ker igenom; sv. dial. *stråka* f., *struka*, liten stund = no. *struku*, lång tid, osv. Till svaga rotstadiet av stryka såsom droppe till drypa, (sbst.) låga till ie. roten *leuk*, lysa, osv. Jfr föreg.

Stråken, sjön., se stråk.

stråle, fsv. *strāle* (bl. a. som tillnamn, jfr sv. familjen. Stråle) o. *strāl*, stråle, pil = da. *straale*, stråle, från mlty. *stråle*, pil, gadd (holl. *straal*, stråle) = fhty. *stråla*, pil, mhty. *strâl(e)*, även: blixtstråle (ty. *strahl*), öfris. *strâl*, även: hårstripa, ags. *strœl*, pil; med växl. kön i germ. spr.; motsv. fslav. *strěla*, pil (lån från germ. spr.?); besl. med fsax. *strâl*, kam (efter tänderna liksom kam); *l*-avledn. till ie. rot *strē*; med *m*-suffix i mhty. *strâm*, stråle, strimma, ström, till grundroten *stere*, sträcka el. breda ut (se f. ö. strand, strö). Jfr Persson Indog. Wortf. s. 449.

stråt, Bib. 1541, i ä. nsv. även 'gata', jfr fsv. *strāta*, väg, gata, från mlty. *stråte* = fsax. *stråta*, fhty. *strâzza* (ty. *strasse*), ags. *stræt* (eng. *street*); gammalt lån från

lat. *strāta* (*via*), stenlagd väg, egentl. part. pf. fem. till *sternere* (*viam*), stenlägga, jämna, utbreda (urbesl. med strand). Romarna voro hela Europas läromästare i väganläggning: från *strāta* komma t. ex. ital. *strada*, fra. (egentl. provenç.) *estrade* (= estrad), ä. fra. *estrée*, fornryska *strata* osv.; jfr de likaledes ytterst från lat. härrörande chaussé, (sannolikast) egentl.: lagd med kalk- (murbruk). — Däremot syfta route (lat. *rupta*) o. fsv. *bröt* (se bort) på brutna el. röjda vägar. — Från ags. *strǽt*: isl. *stræti* n., fsv. *strāte*, gata, ävensom gårdn. *Strāte*, nsv. Sträte Vgtl. (jfr ortn. Gata o. Gatan), sydsv. dial. *sträde* o. da. *stræde*, förr vanligt som gatnamn t. ex. i Malmö o. Lund, såsom i sistn. stad in i senaste tid *Kosträdet* el. det medeltida *Saxægildæstrætæ* med syftning på ett saxiskt köpmannagille. — Jfr följ.

stråtrövare, Bib. 1541 = da. *stratenrøver*, från mlty. *strâtenrôver* = ty. *strassenräuber*; till föreg. Jfr ä. nsv. *stråtmördare*. — Ett annat ord är fsv. *strok*- el. *strükröver*, från mlty. *strükröver*, till mlty. *strûk*, buske = ty. *strauch*; jfr ty. *strauchdieb*.

1. **sträck**, i förb. i sträck, Bellman: 'i fullt sträck', Livin 1781, väl nybildat till sträcka; jfr i sträckt karriär osv., ty. *in gestrecktem lauf*.

2. **sträck**, jaktt., t. ex. Swederus 1832, jämte streck, efter ty. *strich* (= streck; se d. o.); med *-ä*-formen möjl. delvis beroende på anslutning till sträcka.

sträcka, vb, fsv. *strækkia* = no. *strekkja*, da. *strække*, väl från mlty. *strecken* = fhty. *strecchen* (ty. *strecken*), ags. *streccean* (eng. *stretch*), av germ. **strak(k)jan*, avledn. av adj. **strak(k)a-*, rak, styv = sv. dial. *strak(k)*, fsv. *straker*, no. *strak(k)*, ä. da., da. dial. *strag*, mlty. *strak* (*-ck-*), fhty. *strach*, mhty. *strac* (*-ck-*) ds., ags. *strǽc*, sträng, våldsam m. m., besl. med lit. *stregti*, stelna, frysa till is, o. avlägsnare med stark; se f. ö. strax o. följ. Jfr Persson Indog. Wortf. s. 431 f. — Sträcka gevär, motsv. i da., efter ty. *gewehr strecken*; egentl.: utsträcka på marken till tecken av underkastelse; jfr fra. *mettre bas les armes* m. m.

2. **sträcka**, sbst., vanligt först på 1700-t., efter ty. *strecke*, bildat till vb. *strecken* (= sträcka 1).

1. **sträng**, adj., i ä. nsv. även: styv, sträv (om hår o. d.), fsv. *strænger*, sträng, även som hedrande epitet givet åt riddare (jfr lat. *strenuus*), t. ex. 'velbyrdoge oc strenge her Ake' 1471 = no., da. *streng*; utan omljud i sv. dial. *stráng*, *strang*, styv, spänd, sträng, strid, fsv. *stranger*, genträvig, styv, häftig, våldsam = isl. *strangr*, sträng, hård, häftig, oböjlig o. d.; motsv. fsax. *strang*, stark, fhty. *strengi*, stark, tapper, hård, skarp (om lukt o. smak), mhty. även *strange*, *stranc* (ty. *strenge*), ags. *strang*, stark, sträng, hård (eng. *strong*), m. m.; av germ. **strangia-*, **stranga-*, till en ie. rot *strengh*, växl. med *streng-* i grek. *strangós* (*-gg-*), vriden, *strangálē*, snöre, osv. (jfr stranguri), mir. *srengim*, drager, lett. *stringt*, bliva styv, förtorka, osv., möjl. också lat. *stringere*, snöra el. draga tillsammans (enl. Walde m. fl. ett annat ord än *stringere*, vidröra; se dock Persson Indog. Wortf. s. 867 n); jfr stringent, strikt. Det sv. ordet har till betyd. sannolikt påverkats från ty. — Härtill fsv. *strængia sik*, vara påträngande el. ivrig = isl. *strengja*, binda fast, mhty. *strengen*, sträcka, tränga (ty. *strengen*, spänna, strama åt, vartill *sich anstrengen*, varav sv. anstränga sig). — Grundbetyd. alltså: styv, spänd, möjl. äldst: utsträckt; jfr följ. o. till betyd.-utvecklingen under straff o. stram. Betyd. 'strid' om ström o. d. är analog med den i adj. strid (egentl.: styv). — Om fsv. *stranger* i ortnamn se förf. Sjön. under Strångeln o. Strången.

2. **sträng**, sbst., fsv. *strænger*, även: ström el. stråle av sprutande vätska (se Strängnäs) = isl. *strengr*, sträng, snöre, ankartåg, ström, da. *streng*, mlty. *strenc*, *stranc* (*-g*), sträng, snöre, flod- el. sjöarm, fhty. *strang*, mhty. *stranc* ds. (ty. *strang*), ags. *streng*, sträng, snöre (eng. *string*), av germ. **strangi-*, egentl.: något spänt el. styvt, till roten i adj. sträng (se närmare d. o.). — Röra på den strängen, jfr Dalins Arg.: 'at jag kanske något för ofta rörer denna Strängen', efter ty. *die saite erklingen lassen* o. d.

Strängnäs, stadsn., fsv. *Stræng(e)næs*,

Strængianæs m. m., till sbst. sträng. Enl. en förmodan (Noreen Spr. stud. 3: 94) syftande på strömfåran mellan fastlandet o. Tosterön; jfr fsv. *strænger* i betyd. 'ström el. stråle av sprutande vätska', isl. *strengr* i betyd. 'ström'. Enl. en annan (Sahlgren NoB 8: 161 n. 4) till sträng i en annan av detta ords specialiserade betyd., näml. den (ä. fsv.) av 'fångstredskap'. Om andra ortnamn på Sträng- se förf. Sjön. 1: 583.

[stränta, sv. dial., smal trädtopp m. m., se strunt.]

[sträte, sträde, sv. dial., Sträte, ortn. Vgtl., se stråt.]

strätta (väsentl. dial.), Angelica silvestris, Linné 1747: *strätterna* (Cicuta), till sv. dial. *strätta*, komma att spruta, skvätta, spruta fram ur ett hål (uppvisat redan 1486 i fsv. bäckn. *Strættobæck*, jfr nsv. Strättebäck, båda i Vgtl.; Lidén NoB 8: 15), jämte *stränta* = ä. da. *strænte*, spruta, stänka, mlty. *strenten*; jfr sv. dial. *stritta* (ipf. *stratt*), stänka, spruta fram i tunna strålar, ösv. dial. *stritta*, liten spruta, no. *stritla*, stänka smått, rinna i tunna strålar; besl. med sv. dial. *stränta*, trätopp, lång mager person, no. *strant*, lång tunn kvist el. figur, till en germ. rot *strent*, som synes ha betecknat styvhet o. d., varav om tunna, liksom styva strålar (se Torp Etym. ordb. s. 728); jfr no. *strinta*, streta, egentl.: vara styv, o. även ett likabetyd. *strit-* i streta. — Växtnamnet syftar på att de tjocka ihåliga stjälkarna användas som barnleksaker till sprutor. I somliga trakter kallas växten i stället *skvätta*, till vb. skvätta.

sträv, Schroderus Com. 1640: *strefft* neutr. (om ljud), Palmcron 1642: *starkt och sträfft* (om vin), från mlty. *stref, strif*, styv, spänd, fast, av germ. **striba-*, besl. med grek. *striphnós*, hård, fast (Torp, Persson), till ie. *stribh-*, utvidgning av roten i strid 1 osv. Jfr följ.

1. **sträva,** vb, O. Petri: *sträffuar emoot* = no.-da., ä. da. *stræve*, från mlty. *streven*, vara styv, sträcka sig, resa sig i höjden, sträva = mhty., ty. *streben* (varav da. *stræbe*), av germ. **stribōn*, till föreg., avljudsform till mty. *striben*, ä. holl. *strijven*, sträva, varav ffra. *estriver*, strida (varav eng. *strive*, sträva, kämpa, jfr *strife*, strid). Se även följ. o. streber.

2. **sträva,** sbst., efter ty. *strebe* ds. till vb. *streben* (= sträva 1), vartill även ty. *strebepfeiler*, varefter sv. strävpelare bildats.

1. **strö,** vb, i dial. även *ströja*, fsv. *strö, ströia* = no. *strøyja*, da. *strø*, got. *straujan*, fsax. *strôian, streuwian*, fhty. *streuwen* (ty. *streuen*), ags. *stréowian* (eng. *strew*), isl. i stället *strá*, nybildning till ipf. *stráða* (av germ. **strawiðō*) el. möjl. avledn. av subst. *strá*; rotbesl. med lat. *sternere* (perf. *strāvi*), strö, grek. *stórnymi*, utbreder (jfr strategi), sanskr. *stṛṇṓti*, strör, serb. *strovo*, hög av nedskakad frukt, osv.; se f. ö. strå (o. under stjärna, strand, stråle). — Deverb.: strö sbst. n. Jfr följ. — Förströ i betyd. 'roa', liksom da. *adsprede* efter ty. *zerstreuen* i *zerstreung*, övers. av fra. *distraction*. Jfr likartade fall t. ex. under utställning. — Förströdd, efter ty. *zerstreut*, övers. av fra. *distrait* (se disträ); jfr da. *adspredthed*, förströddhet, efter ty. *zerstreutheit*, efter fra. *distraction*; ävensom tankspridd.

2. **strö** n., dialektord, tvärstockar på en bro = no. *strø* ds., lång huggkubb m. m., av germ. **strōwia-*; till föreg.; alltså egentl: det utbredda (o. d.). — Etymologiskt identiskt är väl också det sv. ortn. Strö, i avljudsförh. till Strå, vilka på grund av terrängförhållandena hos åtm. vissa så benämnda orter icke (såsom de under ström anförda ortnamnen) kunna betraktas som besl. med ström osv.; jfr förf. Ortn. på *-by* s. 37 n. 6. Sv. Strö kan dock även utgå från ett **strauja-*; i så fall samma avljudsstadium som Strå.

ström, fsv. *strömber* = isl. *straumr*, da. *strøm*, fsax. *strôm*, fhty. *stroum, strôm* (ty. *strom*), ags. *stréam* (eng. *stream*), av germ. **strauma-*, varav det gamla finska lånordet *rauma*, ström; med avljudsformen mhty. *strûm*, ström; av ie. **sroumo* (med senare inskott av *t* mellan *s* o. *r*; jfr t. ex. hustru, syster), till roten *sru*, flyta o. d., i sanskr. *srávati*, grek. *réō* (av **sreuō*), flyter (jfr reumatism, diarré, katarr), litau.

sráviù, *sravĕti*, sippra, med sanskr. *-sravā* f., ström, grek. *roé*, flöde, litau. *sravà* ds., jämte fslav. *o-strovŭ*, ö, egentl.: det kringflutna, jfr ortn. Strå nedan; med *m*-avledn.: trak. *Strýmōn*, flodnamn, grek. *reũma* n., flytande, fir. *srúaim* (av urkelt. **srō-men*), flod, lett. *straume* f., ström; med *t*-avledn.: ir. *sruth* (genit. *srotha*), flod (av **srutu-*) m. fl. (ty. *strudel*, vattenvirvel, hör däremot till fhty. *stredan*, sjuda); till en enklare bas *ser* i sanskr. *sárati*, flyter (jfr serum) (på grund varav sammanställningar med germ. ord på *r*-, t. ex. den nord. vattendragsstammen *Raum-*, bliva ytterst osäkra). Bildat som dröm, söm, töm m. fl. — Hit höra: Strå- i sjön. Strålången (2 ggr) Ögtl., fsv. *Strālang-*, efter ett ånamn **Strå*, **Strō*, fsv. *Strō* (*Fullerstada qvarn i Stro*) = no. älvnamnet *Stråa*, ett urgammalt ord för 'ström o. d.', av germ. **Strawō* (**Strōwō-*?), motsv. grek. *roé*, flöde. Med *j*-avledn.: no. älvnamnet *Strøy*, av **Straujō-*; jfr fslav. *struja*, flod. Se förf. Sjön. 1: 582 med litter. Om formen *Strō* se även H. Pipping SNF XII. 1: 10. — Jfr strömming, Strömstad.

strömming, fsv. *ströminger*, avledn. av ström (liksom äling av al o. äsping av asp) el. ombildning av biformen fsv. *strömlinger*, ä. nsv. *strömling* Gustaf II Adolf, som väl är lån från mlty. *strömelink*.

Strömstad, stadsn., 1666, efter fiskläget *Strömmen*; jfr f. ö. under -stad (slutet).

ströva, o. 1585, 1626, 1627, 1669, 1671, 1712 blott om plundringståg, i de tre sistn. ex. i förb. med *röva*; väl lån från ä. da. *strøve* ds., även: plundra, jämte *streve*, *strive*; kanske med övergång av *-ēv-* till *-öv-* såsom i stövel el. också med *-ō-* från lty. *ströifen* el. från röva varom nedan; f. ö. rätt oklart; väl i ä. da. *streve* med substitution av *-ē-* för *-ei-*, från mhty., ty. *streifen*, ströva omkring m. m., av germ. **straipian* = el. besl. med holl. *streepen* ds., förr även: draga en linje o. d., besl. med stripa; i ty. sammansmält med mhty. *sträufen*, avstryka, avdraga m. m., fhty. *stroufen* = mlty. *ströpen*, lty. *ströpen*, avstryka, stryka omkring m. m., ags. *strīepan*, avstryka, beröva (eng. *strip*), av germ. **straupian*, till germ. **streupan* (= mhty. *striefen*), av en parallellrot till *streuk-* i stryka. Jfr (delvis annorlunda) Noreen V. spr. 3: 311 o. Falk-Torp s. 1178. Enl. Tamm Gr. s. 29 f. är däremot ströva lån från lty. *ströifen*, en från lty. härstammande variant till lty. *ströpen*, varom ovan. Det lty. ordet har trol. i alla händelser inverkat på det danska (resp. svenska), se ovan. Att, som Tamm menar, även röva inverkat på formen, göres troligt därav, att *röva och ströva* på 1600-t. är ett slags stående förbindelse.

Stuart, familjen., se stuvert.

1. **stubb** i rubb och stubb, se rubb.

2. **stubb**, underkjol, t. ex. Dalins Arg., samma ord som följ. o. liksom detta o. stubbe ett slags hypokoristisk biform till stuv av samma slag som kubb till germ. **kūb-* osv. (se förf. NTfF 3R 12: 53 f.), med grundbetyd. av något styvt el. möjl. avhugget. — En lärd i stubb, från fru Lenngren Några ord till min k. dotter.

3. **stubb** (i skägg-, åkerstubb), Bib. 1541: *stubben* best. f. (till stubbe?), Schroderus Com. 1640, om säd = da. *stub*; identiskt med föreg. o. med sv. dial. *stubb*, kort svans på får el. getter, överbliven tobaksstjälk vid snusmalning, nedre avhuggna ändan av en sädesnek; besl. med fhty. *stupfala* f., mhty. *stupfel* samt ty. (från mty.) *stoppel*, bl. a.: åkerstubb. Jfr även rubb och stubb. — Härtill ä. nsv. *stybbe* Bib. 1541, med bif. *stybb* Schroderus Com.; ett annat ord än stybb (i kolstybb), se d. o.

4. **stubb** (fisk), i t. ex. berg-, klar-, sand-, simpstubb, t. ex. Lilljeborg; egentl.: kort, avhuggen, stump (se stubb 2 o. stubbe). Jfr betyd.-analogierna under stinta slutet.

stubbe = fsv.: stump, stuv, stubbe = isl. *stubbi*, *stobbi*, motsv. mlty., lty. *stubbe*, mholl. *stobbe*, meng. *stubbe* (eng. *stub*); av samma stam som stubb 2, 3 o. växelform till fsv. *stuver*, stubbe (se stuv). Till samma *n*-stam hör också fsv. *stumn* (av **stufn*), stubbe, se stom o.

tillstymmelse. — Jfr till bildningen stabbe.

stubin, 1760: *stoubin*, tidigare *stopin* Coyet 1703; ytterst av ital. *stoppino*, till lat. *stūpa*, *stuppa*, blånor (lånat från el. föga troligt, urbesl. med grek. *stýp(p)ē*).

stuck, (1590: *stuk-*, se nedan), Iduna 1817: *stuc*, Pasch 1832: *stuck* = ty. *stuck*, fra. *stuc*, av ital. *stucco*, i sin tur av germ. urspr.: fhty. *stucchi* n. i betyd. hårt överdrag, skorpa, etymol. = stycke. Jfr Johan III 1590: 'the (murmästare) som medh stuken arbete kunne'.

student = y. fsv.: 1506, da., från ty.: mlty., mhty. *studente*, studerande (ty. *student*), av lat. *studens* (genit. *-entis*), part. pres. till *studēre*, allvarligt bedriva el. vinnlägga sig om, bl. a. om studier (med tillägget *literis*, men även utan: studera), varav ty. *studieren*, sv. studera (redan i fsv.); f. ö. av ej fullt säker härledning (bl. a. ofta sammanställt med lat. *tundere*, stöta, varom senast H. Petersson Ar. u. arm. stud. s. 62 n. 1: jfr lett. *stuidīt*, stöta o. driva till arbete). — Härtill även lat. *studium* n., strävan, iver, varav sv. studium o. fra. *étude* (= etyd). — Studenthavre, russin o. mandel, 1838, motsvarande da. *studenterhavre* ds., t. ex. Paludan-Müller; jfr ty. *studentenfutter*, om ett slags konfekt. O. v. Dalin Witterh.-arb. 6: 444: 'Liksom Hästens foder är hafra och Studentens russin och mandel: så har Näsan sitt foder af god Tobak'. — Studentikos, Rydelius 1722: 'Vnga och yra Studenter, som mer äro bekymrade om at lefwa Studentikῶς, än Christianikῶς', G. Aminoff 1819: *studenticos* (som adv.), Den hvita boken 1838 s. 55: 'lefva Studentikos', Onkel Adam 1847: 'som prosten uttryckte sig, lefva »studentikos»' = da., från ty. = (åtm. 1643, ZfdW 3: 95), greciserande bildning från studentspr., jfr ty. *burschikos*.

studerad i betyd. 'som har studerat, boklärd', Växiö 1651, möjl. efter ty. *studierter* ds., till *studieren*. Den av A. Lindqvist Ark. 25: 238 f. framställda förklaringen av uttryckets uppkomst synes ej behövlig: adjektiveringen kan ha försiggått mera direkt än där antagits; jfr eng. *studied*.

studium, se student.

studsa, jfr 1637: 'fienden studzade aff thet han hörde'; 1725: 'stussade . . tilbaka' = da. *studse*, häpna, förvånas, från mhty., ty. *stutzen*, häpna, studsa tillbaka; jämte vbalsbst. *stutz* m. från germ. stam *stutt-*, intensivbildning till stöta. Till sv. har möjl. ordet kommit över da. — Etymologiskt samma verb är det likaledes från hty. lånade ä. nsv. *studsa* (*-tz-*, *-ss-*), reducera (t. ex. 1629), hämma, hindra, el. intrans.: stå stilla, icke bliva av (ännu på 1790-t.), stanna (t. ex. om hästar) = holl. *stutten* ds., studsa m. m., norrl. dial. **stutta* ds. (lån?). — Jfr uppstudsig.

stuff, geol., miner., U. Hiärne 1687, L. Benzelstierna, Linné, från ä. ty. *stuffe* som gruvterm = ty. *stufe*; enl. somliga = ty. *stufe*, trappsteg o. d. (urbesl. med stappla), dock ovisst.

stuga, sv. dial. även *stova* (med öppet *o*), fsv. *stuva*, *stove*, *stugha*, dagligstuga, boningshus = isl. *stofa*, no. *stova*, *stoga*, *stuga*, ä. da. *stove*, da. *stue*, motsv. mlty. *stove*, badstuga, boningsrum, (holl. *stoof*, fotvärmare), fhty. *stuba* ds. (ty. *stube*), ags. *stofu* f., *stofa* m., badrum (eng. *stove*, ugn); från germ. bl. a. finska *tupa*, fslav. *istŭba*; möjl. även litau. *stubà*, som dock kan ha lånats från slav. spr. Av mycket omstritt ursprung. Enl. Bugge Romania 4: 355 m. fl. romanskt lånord: från ital. *stufa*, badstuga, ugn = fra. *étuve*; till ital. *stufare*, uppvärma med ånga = fra. *étuver* av vlat. **extufare*, en härledning, som dock möter svårigheter av både reell o. formell art. Enl. andra med större skäl inhemskt germanskt med en grundbetyd. av 'ugn', till vilken ty. *feuerstübchen* o. holl. *stoof*, fotvärmare, ansluta sig; av Martin ZfdPh. 28: 52 f. m. fl. uppfattat som besl. med ty. *stieben*, ryka (se stoft, stöva); av Falk MoM 1909: 120 f. däremot, på grund av betyd. 'stop, kar' hos mhty. *stübech*, fört tillsammans med stop (se f. ö. d. o.). Den germ. stugan användes tidigast till varma bad o. blev sedermera på grund av värmen begagnad som boningsrum; jfr litau. *pirtis*, badstuga > fin. *pirtti*, stuga, boningsrum (se pörte). Om stugans utvecklingshistoria

se f. ö. utförligt Falk anf. st., Schrader Reallex.[2] s. 457 f.; litter. se bl. a. Meringer IF 18: 273, Berneker Et.Wb. 1: 437, Thordeman Alsnö hus s. 166; enl. Th. har den fornnordiska 'stugu'typen urtypen utvecklats i det inre av Östeuropa o. därifrån invandrat till Skandinavien, trol. under förra hälften av det första årtusendet e. Kr. I fråga om betyd.-skiftningarna jfr under spisel o. betr. betyd.-växlingen 'stuga (hus)'∼'boningsrum' under sal. — Den riksspr. formen stuga beror på en i vissa sv. dial. försiggången utveckling *-þ-* > *-w-* (konsonantiskt *u*) > *ɣ* (*g*), medan dial. *stuva*, *stova* delat den vanliga utvecklingen av *þ* till (labiodentalt) *v*: stuga förhåller sig till *stuva* som ä. sv. *ruga* till ruva 1.

stuka, Triewald 1740 som bergv.-term i betyd. 'förkorta (en rödglödgad järnstång)', 1846: 'i öfverlägsen och stukande ton', Nyblom 1864: 'såsom det på Upsalaspråket heter, »stuka hattar»', i dial. även: hamra, klappa kläder, stampa (om sjögång) = no. *stūka*, stuka, vricka (en led), da. *stuve* (ä. da. *stuge*) i den senare betyd.; från lty. *stûken*, stöta, uppstapla, av fsax., ffrank. *stûkan*, stöta, såra = ty. *stauchen*, stuka, uppstapla, *verstauchen*, vricka (en led), till den germ. roten *stuk*, vara styv, stå upprätt o. d., även i sv. dial. *stuka*, (liten) sädesstack, vedstapel, torvstack = sydjutl. dial. *stuke*, från mlty. *stûke*, torvstack (m. m.) = ty. dial. *stauche* ds.; med avljudsformen no. *stauka*, stöta (se f. ö. stök o. stöka); rotbesl. med stock (se närmare d. o.). Hit hör väl också götal. dial. *stuka*, källarhals (t. ex. 1743 från Växiö domk. ark., 1895 i ett protokoll från Ökna sn Smål.) = isl. *stúka*, utbyggnad å kyrka o. d., ävensom isl. *stúka*, vid ärm = mlty. *stûke*, fhty. *stûhha* (ty. *stauche*); egentl.: något upp- el. utstående.

[stuka, sv. dial., stapel, källarhals, se föreg.]

stukatklinga, Almqvist 1838: *stocat klinga*, Columbus Ordesk: *estocad Stukat*, motsv. da. *estocade*, av fra. *estocade*, ital. *stoccata*, till *estoc*, lång värja (jfr ffra. plur. *estos*, vartill nfra. sing. *étau*, skruvstock), från germ. spr. = stock.

stulta, Wivallius 1641; Verelius 1681, Spegel 1685: *stylta*, motsv. no. *stultra*, da. dial. *stylte* o. *styltre* ds., mhty. *stolzen*, *stülzen*, halta; med avljudsformen no. *stiltra*; egentl.: 'gå styvt' o. besl. med stolt o. stylta (se d. o.).

stum, t. ex. 1659, tidigare mest i vissa stående förb., t. ex. *stumma* (*stomma*) *synder* O. Petri osv., *stumma hundar* 1593 osv. = da., från ty.: fsax., mlty., fhty. *stum* (ty. *stumm*); holl. *stom*, dum; jfr samma betydelseväxling hos dum; väl avljudsform till stamma; till en rot med grundbetyd. 'stanna, stocka sig' el. 'vara styv'. Med slutljudande *p* (ie. *b*): mlty. *stump*, slö, dum = fhty., ty. *stumpf*, sv. dial. *stumpig*. Med slutljudande *b* (ie. *bh*): mhty. *stump* (gen. *stumbes*), stum. Om grundbetyd. är 'vara styv' (jfr sv. dial. *stum* i betyd. 'styv, stel'), är ordet besl. med en del germ. ord för 'stappla' o. d., t. ex. sv. dial. *stumla*, stappla, vackla, no. o. sv. dial. *stumra*, sv. dial. *stamla*, ä. nsv. *stamra* ds., meng. *stum(b)len*, *stumren*, snava, osv.

stump, fsv. *stumper* = da. *stump*, från mlty. *stump* = fhty., ty. *stumpf*, meng. *stumpe* (eng. *stump*); om betyd. 'strumpa' i mhty. se strumpa. Med *l*-avledn.: mlty. *stumpel*, stump, *etumpelen*, stympa (varav fsv. *stympla*). Germ. rot *stump*, möjl. besl. med föreg. o. utgående från en grundbetyd.: vara styv. Växelformer med *b*: fhty. *stumbal* (ty. *stummel*) osv., stump, *stumbilón*, stympa (ty. *verstümmeln*); väl besl. med grek. *astemphḗs*, fast, sanskr. *stambhatē*, fäster, stöder, i medium: blir styv, osv. Möjligt är f. ö., att i stamma, stum o. stump o. med dessa till synes sammanhängande ord avkomlingar av skilda rötter blandats samman (jfr under stumpa). Se f. ö. stympa, stympare.

stund, i ä. nsv. även: timme, i vissa svenska dial. liksom stundom i no. dial. också: tid, fsv. *stund*, tid, stund, tidpunkt, timma, frist, i plur. även: gånger = isl. (även: iver), da. *stund*, stund, ags.: bestämd tid, tidpunkt, timme (ä. eng. *stound*, stund) = fsax. *stunda*, tid, tidpunkt, fhty. *stunda*, *stunt*, tidpunkt, stund, först i sen mhty.: bestämd tidpunkt, timme (ty. *stunde*, stund, timme,

tidpunkt, även: en timmes väg), av germ. **stundō-*, väl egentl.: stannande, uppehåll, avljudsform till **standan* = stå n da; jfr fhty. *stulla*, tidpunkt, till *stullen*, stanna, ävensom ty. *weile*, stund = v i l a. Om betyd.-utvecklingen se Kieckers IF 38: 210. — Betyd. '(förut) bestämd tidpunkt' kvarlever i t. ex. *hans stund är kommen*. — Härtill adv. s t u n d o m = fsv., da. = isl., ags. (i ags. även: ivrigt; jfr betyd. 'iver' i isl.); egentl. dat. plur. liksom t. ex. det likbetydande fsv. *sinnom* (se s i n o m) el. l a g o m. — Jfr följ. o. u n d e r s t u n d o m.

stunda = fsv.: vänta, hasta, längta, åstunda, sträva, med *til*: tillstunda, isl.: intressera sig för (= *leggja stund á*), med *til*: trakta efter = da. *stunde* (med *efter*, *til*), sträva, längta; jfr mlty. *stunden*, dröja; väl egentl.: använda tid på; till föreg. Härtill å s t u n d a. Samma betyd.-utveckling som i isl. *tíða*, no. *tida*, ha lust till, längta efter (se t i d d).

1. **stupa**, störta o. d., i nsv. stundom ipf. *stöp*, t. ex. 1826, S. Lagerlöf (ofta), fsv. *stūpa* (*-adhe*), störta, luta djupt framåt = isl. *stúpa*, stiga i vädret, no. *stūpa* (st. vb el. ipf. *-te*), störta, luta, ä. da. *stube*, motsv. ags. *stúpian*, böja sig fram över (eng. *stoop*). Grundbetyd.: luta sig, varav: falla. Kausativum: s t ö p a. Germ. rot *stup*, väl egentl. 'vara styv' (jfr följ. o. s t o p), sannol. av **stūbn-* o. besl. med s t u v osv. Betr. betyd.-utvecklingen 'störta' av 'vara styv' se analogier under s t j ä l p a o. s t ö r t a. — Med avs. på den delvisa övergången från svag till stark böjning jfr t. ex. under r y c k a o. s l u k a. Härtill: s t u p n. o. s t u p a f. (i t. ex. ättestupa), motsv. no. *stūp*, i avljudsförh. till mhty. *stouf*, hög klippa (jfr ty. *Hohenstaufen*), ags. *stéap*, hög, brant (eng. *steep*) osv.

2. **stupa** (med ris), ä. sv.. från mlty. *stūpen* = ty. *stäupen*, till sbst. fsax. *stūpa*, mlty. *stūpe*, stupstock, motsv. mhty. (egentl. mlty.) *stūpe*, spöslitning (ty. *staupe*, *stäupe*), o. lånat i fsv. *stūpa*, straffpåle, kåk, vartill *stūpostokker*, varav nsv. s t u p s t o c k. Till samma germ. rot *stup* som föreg. el. möjl. besl. med fhty. *stopfôn*, sticka, stöta, sanskr. *tupáti*, stö) ter, grek. *týptō*, slår; i båda fallen alltså ett förgerm. **stūbn-*.

stupid = ty., eng. osv., av lat. *stupidus*, dum, känslolös, häpen, till *stupēre*, vara stel el. orörlig, bedövad, häpen (sannol. rotbesl. med s t u v).

stupstock, se s t u p a 2.

stura, i sht. dial.: vara trumpen el. sorgmodig, 1850—60-t., förr även: stirra, t. ex. Kalm 1753 Fr. Bremer (även 1728 i likn. betyd.) = isl. *stúra* (ipf. *-rð-*), vara trumpen o. d., no. *stura*; besl. med sv. dial., no. *stur*, trumpen, sorgmodig = mlty. *stûr*, barsk, styv, ä. ty. *stauer*, av germ. **stūra-*, motsv. lett. *sturs*, hårdnackad; egentl.: styv, till den ie. roten *st(h)u*, vara styv, stå upprätt, i t. ex. grek. *stýō*, uppreser, *stýomai*, står styv, med avledn. grek. *stȳlos*, pelare, sanskr. *sthūnā* ds.; se f. ö. avledn. s t u r s k samt s t ö d, s t ö r. Etymol. identiskt är germ. **stūra-*, stor, i sv. dial. *stur* (se s t o r o. S t u r e). — Betyd.-utvecklingen från 'vara styv' till 'stirra' är analog med den i s t a r r b l i g a o. s t i r r a.

Sture, mansn., efter fsv. tilln. *Sture*, vanl. uppfattat som hörande till fsv., sv. dial. *stūr*, stor, men kunde likaväl tolkas som 'den styvsinte, barske, stränge' o. föras till det med *stur*, stor, urspr. etymol. identiska germ. **stūra-*, styv (jfr särsk. mlty. *stûr*, barsk, styv), varom under s t u r a; se även s t o r (slutet).

[s t u r l, sv. dial., oro, se s t ö r a o. s t o r m.]

stursk, 1615: *styrsk*, L. P. Gothus 1628: *sturske . . och genstörthige*, Schroderus 1635 m. fl.: *störs(s)k*, Ekeblad 1652: *stårzk*, Taubenfelt 1659: *sturtska*, från lty. *stûrsch*, barsk o. d. = fris. *stûrsk*, jfr ty. dial. *staurisch*; se f. ö. s t u r a. — Formerna med *-ts-* (*-z-*) kunna härröra från falsk ljudsubstitution (beroende på den vanliga assimilationen av *ts* till *ss*), men också på inflytande från ä. nsv. *sturtsig*, stursk o. d., som väl är ett ty. lån o. besl. med s t ö r t a.

Sturzen-Becker o. **Sturtzenbecker**, familjen., från ty.; snarast en imperativisk bildning till *stürzen* o. *becher* av samma slag som ty. familjen. *Lehrenbecher* till *leeren*, tömma; jfr ä. ty. *störzdenbecker*, som gärna tömmer sin bä-

gare. Å gamla släktsigill förekommer bilden av en arm el. hand med omvänd bägare (E. Nyberg Gotl. släktb. s. 501). Hit bör möjl. också föras det lågtyska familjen. *Störtebecker*, som dock även förklarats som bildat till ett ortn. *Störtebek*, 'sturzbach'.

stuss, Palmfelt 1739: 'Sparckar honom i studzen', Linné 1747: *stussen* (om en tvättbjörn); från ty.; på ett el. annat sätt sammanhängande med de under stut 2 anförda högty. orden för 'bakdel o. d.', jfr särsk. ty. dial. *stoss*, stjärtfjäder. Mera i enskildheter gående förmodanden i samma riktning se Tamm Fon. kännet. s. 68, Noreen V. spr. 3: 296.

1. **stut**, fsv. *stūter*, ung oxe el. tjur = isl. *stútr*, stut, oxe, tjur, da. *stud*; etymologiskt = sv. dial., no. *stut*, lur, strut, stjälk av Angelica m. m., isl. *stútr*, den trubbiga ändan av ett horn, mlty. *stût*, bakdel (se under stut 2 o. stuss); besl. med meng. *stotte*, ung oxe (eng. *stot*, ung oxe, unghäst), o. mhty. *stotze*, klamp, stam; egentl. 'något avstubbat', jfr isl. *stúta*, avtrubba, o. (av germ. *stutt-*) mhty., ty. *stutzen*, avkorta; avljudsformer till germ. **stautan* (se stöta). Som djurbeteckning snarast egentl. 'djur med avtrubbat horn'; dock äro även andra utvecklingsmöjligheter tänkbara. Samma betyd.-utveckling i isl. *stúfr*, ung oxe = stuv. — Stundom nedsättande om personer, t. ex. gubbstut, jfr ä. nsv. *stut* Prytz 1622, *ölstut* Rondeletius 1614, fsv. *stūter* som tillnamn = no. *stut*, tvär o. frånstötande person: jfr sv. tjurig, tjurskalle o. d. — Jfr följ.

2. **stut**, i uttr. få stut osv., jfr Hund 1605: 'Ther gaffz vth mongen hården stuuth' (dvs. stöt), L. Paulinus 1638: 'du får en stuut', Åboprotok. 1648: 'gifwa honom 1 stuuth', Lucidor Hel.: 'mången Stuut och Plagga'. Att döma av den äldre betyd. av 'stöt', från ett mlty. **stût* ds., avljudsform till stöta el. dialektform för mlty. *stôt* (= stöt); o. sålunda ej, såsom vanl. antages, från det i alla händelser besl. (el. etymol. identiska) mlty. *stût*, bakdel, även: överlår; avljudsform till mlty. *stiet*, fhty. *stiuz* (ty. *steiss*) o. till ty. dial. *stoss*, stjärtfjäder (se f. ö. föreg. o. det även besl. stuss).

stuteri, Ridd. o. ad. prot. 1660 (om inrättande av *stuterijen*), N. Bielke o. 1680 (samma form; om ett kungligt stuteri), Karl XI Bref 1692 = da. *stutteri*, från ty. *stuterei*, till *stute*, sto, äldre: hästflock (se sto).

|Stuttgart, ty., se under sto.|

stuv, tygrest, fsv. *stūver* ds., även: stubbe = isl. *stúfr*, stump, (om betyd. 'oxe' se under stut), no. *stūv*, trästump, stamm, fågelstjärt; jfr isl. *stúfi* m., penis, sv. dial. *styve* m., fågelstjärt (även: *stuv*), mlty. *stûve*, stump, tygrest; närmast till germ. adj. **stūba-*, stympad, avhuggen = mlty. *stûf*, vartill isl. *stýfa*, avhugga, mlty. *stûven* ds., ävensom styver, o. f. ö. besl. med lett. *stups*, stump, grek. *stýpos*, stam, skaft, antingen till ie. roten *stup*, vara styv o. d. (möjl. utvidgad av *stu*, stå, ställa, varom se stör) el. till en likljudande med betyd. 'slå, stöta' (varom under stupa 2): avläggen av dessa två rötter äro f. ö. stundom svåra att hålla i sär. Jfr stubb, stubbe, stoppa 2, stupa o. styv- (i styvfader osv.). — Betyd. 'tygrest' är möjl. lånad från mlty. — Härtill sv. dial., ä. nsv., fsv. *stŷva*, stympa, genom stympning el. klippning märka (djur) = isl. *stýfa*, stympa, avskära, no. *stŷva*, topphugga, avhugga vid roten, da. dial. *styve*, topphugga, mlty. *stûven*, avstubba o. d., osv.; liksom stympa till stump.

1. **stuva**, om mat, 1664 = da. *stuve* (ä. da. *støve*), av somliga betraktat som lån från ett lty. (dialektiskt) *stûven*, med *ū* av *ō* i mlty. *stôven* (Seip Låneordstud. 1: 88), varav även ty. *stoben*, jfr meng. *stuwin* (eng. *stew*), o. i så fall en avljudsform till fhty. *stioban* (ty. *stieben*), ryka, damma (se stoft); enl. andra romanskt lånord o. besl. med stuga (se närmare d. o.).

2. **stuva**, om skeppslast, Serenius 1734 (*stufwande*) = da. *stuve*, även: dämma upp vatten ss. i ä. da. *støve*; från mlty. *stûwen*, *stôwen*, packa, dämma upp, motsv. fhty. *stouwen*, hämma, dämma upp (ty. *stauen*, även: stuva), ags. *stówian*, hålla tillbaka; av germ. **stūwian*, **stōwian*, **stawjan*, kausativbild-

ningar till ie. *stāu̯*, *stū*, stå, i t. ex. stör; alltså: bringa att stå, ställa, hämma, motsv. fslav. *staviti*, ställa, litau. *stóviu*, *stovėti*, stå. Besl. ord se likstol.

stuvert, stuert (även -art), hovmästare o. d. på ett fartyg = no.-da. *stuert*, skeppskock, av eng. *steward*, proviantmästare (bl. a. å fartyg) m. m., ytterst av ags. *stīweard*, egentl.: som vaktar o. fodrar husdjuren (se stia o. vårda); sedan även: husföreståndare o. beteckning för en hög hovsyssla (rikshovmästare; jfr eng. *Lord* (*high*) *steward*), från vilken senare betyd. det skotsk-eng. o. sv. familjen. *Stuart* härrör (äldre *Stewart* m. m.). Med avs. på den senare betyd.-utvecklingen jfr lord, egentl.: brödvårdare, o. marskalk, egentl.: hästsven.

stybb, stybbe, jfr I. Erici o. 1645: *kålstybbe*, y. fsv. (*medh* . .) *stybbe* (. . *blandat*) P. Månsson s. 628, motsv. no. *stubb*, från mlty. *stubbe*; se f. ö. stoft. — I betyd. 'stubb av säd o. gräs' hör ordet till stubb 2.

stycke, fsv. *stykke* = isl. *stykki*, da. *stykke*, fsax. *stukki*, fhty. *stucki* (ty. *stück*), ags. *stycce*, av germ. **stukkia-*, dimin. till stock. Jfr det etymol. identiska stuck. — I ä. nsv. ofta även 'kanon' (ännu t. ex. Stagnelius), från ty., vartill styckebruk; styckjunkare, 1710: *stuckiunkare*, 1713: *styckjunker* = da. *stykjunker*, från ty. *stückjunker*. — Även i nedsättande betyd., t. ex. Dalins Arg.: 'ett lättfärdigt stycke', Lenngren: 'Jag bör dig, usla stycke, banna' (till jungfrun), nsv. 'ett elakt, otäckt stycke'; jfr fra. *mauvaise pièce*. — Från ty. *stück* utgår möjl. uttr. per styck.

stygg, fsv. *stygger* jämte *stiugger* (jfr även ack. sg. m. *stoggan*), vederstygglig o. d. = isl. *styggr*, ovänlig, bister, no. *stygg*, skygg, frånstötande, ful, da. *stygg*, ful; samma ord som ä. da. o. da. dial. *styg*, styv, grov, om hår o. ull, motsv. mholl. *stugge*, barsk (holl. *stug*, styv, genträvig); av germ. **stuzja-*, till ie. *stuk* i litau. *stùkis*, stam, stump, *stúkas*, jordklump, växl. med ie. *stug* i grek. *στύγες*, iskyla (sing. *στύξ* = flodn. *Στύξ*); alltså egentl.: styv, stel. Jfr till betyd.-utvecklingen t. ex. lat. *horridus*: sanskr. *hṛ́šyati*, är stel, el. styv, även: styvsint. Se van Helten PBB 30: 245 n., Torp Etym. ordb. (enl. Falk-Torp borde däremot ordet i den no. betyd. 'skygg' förklaras på annat sätt; säkerl. oriktigt), Lindroth Ark. 24: 337 f., 340. — Fsv. *stiugger* är en brytningsform av **stygg-wa-*. — Även om den onde, t. ex. Stiernhielm: *hin stygge*, Kolmodin 1732: *styggen*, o. allmänt i dial.; såsom sv. o. sv. dial. *den farlige*, *den fule*, *hin håle* (*hårde*), *den lede*, *den sure* osv. — Härtill avledn. sv. dial. *stygg(j)a*, snäsa, **styggjas*, avsky, (ä.) sv. *styggas* (*vid*), avsky, nu knappast br. (om ej möjl. poet. el. arkais.), dock hos Dalin 1853 o. i litter. t. ex. Franzén o. Bib. 1541: 'honom stygges widh maten' (i gamla övers. dock undantagsvis utbytt mot ett annat ord: 'wämjes'), *stygga*, skrämma, t. ex. Bib. 1541: 'stygger them bort' (i gamla övers.: 'skygger . . bort'), fsv. *styggia*, skrämma, *styggias*, känna fasa, avsky, rysa, bäva (med *viþ*), egentl.: bliva stel o. d. = isl., no. *styggja*, no. *styggjast* i motsv. betyd. — Jfr styggelse, vederstygglig.

styggelse, fsv. *styggilse*, avsky, styggelse, vbalabstr. till *styggias*, känna fasa o. d. (se föreg.), en speciellt svensk bildning. — Förödelsens styggelse, från bibeln: Dan. 12: 11, Matt. 24: 15.

stygn, se styng.

stylta, i t. ex. Bib. 1541 i betyd. 'stöd, stötta' = fsv. (krycka) = da. *stylle*, av germ. **stulliōn*. Avljudsformer: germ. **steltō-*: mlty. *stelte*, stylta, fhty. *stelza* (ty. *stelze*; jfr *bachstelze*, ärla); med *iō(n)*-avledn.: **stelliō(n)*: fsv. *stilta*, meng. *stilte* (eng. *stilt*); jfr också no. *stiltra* (även *stultre* m. m.), i no. väl anslutning till ord för 'stulta'. Till germ. roten *stelt*, vara styv; se stolt, stulta.

stymmelse, se tillstymmelse.

stympa, t. ex. 1615, Schroderus Com. 1640 (*stympat*, i ty. texten: *gestümlet*), se nedan; jfr fsv. *stympla*, från mlty. *stumpelen*; till stump, liksom ty. *verstümmeln* till likbetyd. *stummel* el. sv. dial. (osv.) *styva* till stuv. Det sv. stympa är antingen självständigt uppkommet

el. ombildat av *stympla*. I ä. nsv. ofta även *stumpa* ds. — No. *stympa*, *stympla*, gå tungt el. osäkert, jämte likbetyd. *stumpa*, äro besl., men ansluta sig närmare till betydelsen hos adj. mlty. *stump*, slö, osv. liksom sv. dial. *stumla*, stappla, till stum. Jfr även ä. nsv. *stympa*, göra slö el. trubbig, hos Stiernhielm.

stympare = fsv. = da. *stymper*, i ä. da. även 'krympling', från mlty. *stumpere*, krympling, stackare (ty. *stümper*), till stump; jfr med avs. på ordets grundbetyd. stympa, ty. *verstümmeln*.

1. **styng**, stick o. d., fsv. *styng* n., styng, håll, o. den brutna formen *stiung*, jfr *stinger*, *stynger* o. *stiunger*, motsv. da. *sting* n., no. *sting*, *styng* m., nisl. *stingur* m., ags. *sting* (*-y-*) m., av germ. **stinga-* o. **stingwa-*, till stinga. Jfr följ. o. fsv. *stinge* = isl. *stingi* m., håll. Formen stygn beror på falsk ljudsubstitution efter mönstret vagn: vard. o. dial. *vangen* o. d.

2. **styng** n., styngfluga, Oestrus, till föreg. Sv. dial. *sjung(en)* Ögtl., *sjongen* Öl., *stiong* Nuckö, motsvarar direkt den brutna fsv. mask. formen *stiunger*.

styr i hålla styr, överstyr, se under styre.

styra = fsv. = isl. *stýra*, da. *styre*, mlty. *stûren*, fhty. *stiur(r)en* (ty. *steuern*), ags. *stieran*, om skepp o. d. (eng. *steer*), got. *stiurjan*, fastställa, göra gällande, påstå, av germ. **steurian*, parallellbildning till styre o. sålunda avlett av det under d. o. behandlade germ. **steurō-* med grundbetyd. 'stöd' o. d., sedan stöd för att hålla rätt kurs; se f. ö. styre o. ostyrig. — Styra och ställa, bokstavsrimmande uttr., jfr (med helrim) ty. *schalten und walten* ds. (da. *skalte og valte*).

Styrbjörn, mansn., egentl.: den bråkige Björn, se närmare under störa.

styre = fsv.: styre, roder, styrelse = isl. *stýri* (roder), da. *styre*, styre, mlty. *stûre*, roder, ledning, mhty. *stiure* (ty. *steuer* n.), av germ. **steuria-*, **stūria-*, avledn. av germ. **steurō-*, egentl.: stöd = fhty. *stiura* f., stöd, varav: avgift, roder (ty. *steuer* f., skatt o. d.), ags. *stéor*, bestyr m. m.; *r*-avledn. till roten *stu*, vara styv o. d., varom under stor, stöd, stör. — Tili det av **steurō-* avledda vb. styra hör såsom urspr. vbalabstr. germ. **steurīni-*, egentl.: styrande = isl. *stjórn*, bl. a.: styre, roder, fsv. *stiōrn-* i *stiōrnfaster*, med fastbundet roder, varifrån sannol. eng. *stern*, akter m. m., ävensom möjl. också ffris. *stiorne*, *stiarne*, roder. — Härtill: hålla styr = da. *holde styr*, från lty. *stûr holden*, av mlty. *dat stûr holden*, egentl.: hålla i rodret, till *stûr*, biform till *stûre*. — Styrbord, U. Hiärne 1687 = no. o. da. dial., från mlty. *stûrbort* = ags. *stéorbord* (eng. *starbord*), egentl.: den sida där styråran el. rodret finns (se babord). — Överstyr i gå, sätta ö., motsv. i da., från mlty. *overstûre*, egentl.: över styret (om fartyg som icke lyda rodret). I betyd. 'göra över med, slösa bort' förr i förb. *sätta över styr*, jfr ty. *über steuer gehn*, gå förlorad.

1. **styrka**, sbst., P. Svart Kr.: *styrckia* = da. *styrke*, utvidgning av ä. nsv. *styrk* Columbus o. 1675, fsv. *styrker* m. o. *styrk* f., bl. a.: styrka, motsv. isl. *styrkr*, till isl. adj. *styrkr*, stark, mäktig; avljudsform till stark. Parallellbildning: styrka 2. Samma betyd. som sbst. styrka har fsv. *stærke* f., bildning på *-ī(n)-* till stark, jfr ty. *stärke* osv.

2. **styrka**, vb., fsv. *styrkia* = isl. *styrkja*, da. *styrke*; avledn. av ett adj., motsv. isl. *styrkr*, stark. Jfr stärka.

[Styrstad, ortn. Ögtl., se under -stad.]

1. **styv**, G. I:s reg., P. Svart Kr. (tecknen för *y* o. *ī* äro dock vid denna tid vanskliga att åtskilja), av *stīv* Bib. 1541 (*stijff*) = da. *stiv*, från mlty., mhty. *stif* (ty. *steif*), ags. *stif* (eng. *stiff*), i avljudsförh. till ffris. *stef*; besl. med isl. *stifla*, dämma upp (varifrån eng. *stifle*, kväva); till ie. roten *stip* i lat. *stipes*, påle, stock, *stīpāre*, pressa samman (jfr stipendium, stipulera), litau. *stipràs*, stark, kraftig, osv.; jfr även stift 1, 2. — Parallellrötter: ie. *stib* i t. ex. grek. *steibō*, gör tät, osv., o. *stibh* i grek. *stiphrós*, stark, fast, osv. — Härtill sv. dial. *styve*, stjärt på fåglar, Lind 1749; med samma betyd.-utveckling som i stjärt. — Övergången *ī* till *ȳ* framför *v* är densamma som i sv. dial. *klyva* av *kliva*.

2. **styv** i sammans. -barn osv., förr ofta *stjuv-* (alternativt ännu Sundén 1892), i sv. dial. även *stjok* t. ex. Dal., *stjaup* (av *stjūp*) Gotl., m. m., fsv. *stiūp-* (*stiuf-*, *stiu(g)-*, *styp-*, *styf-*, *styg-*, *stip-*, *stif-*, *stig-*) = isl. *stjūp-*, *stýp-*, i y. fno. även *-f* o. *-k*, da. *stif-* (ä. da. även *stef-*; efter ty. *stief* o. mlty. *stêf*), *sted-* (genom folketymologisk anslutning till *sted*, ställe), mlty. *stêf-*, fhty. *stiuf-* (ty. *stief-*), ags. *stéop-*; jfr isl. *stjúpr*, styvson; av germ. **steup-*. Egentl.: stympad, berövad, o. besl. med stuv; jfr lat. *prīvignus*, styvson, till *prīvus*, berövad (jfr privat). — Avledn.: ags. *á-stiepan*, beröva (ngn hans föräldrar), fhty. (*bi*)*stiufen*, beröva (ngn föräldrar o. barn). — De yngre växelformerna på *-f* osv. bero i regel på ljudlagsenlig utveckling framför det följande uddljudet; så t. ex. framför *s* i -son (jfr glufsa, nafsa, rafsa, rufsa, tofs); mlty. *stêf-* har väl uppkommit genom assimilation av *-pf-* i **stêp-fader*; dessutom delvis folketymologiska ombildningar. Anledningen till växlingen *-iu-* (nsv. *-ju-*) o. *-y-* är okänd; knappast med Kock Sv. ljudhist. 2: 340 utjämning inom ett *u*-stamsparadigm. — Samindoeurop. beteckningar för dessa familjerelationer saknas; jfr dock grek. *mētryiá*, styvmoder = armen. *mauru*, styvmoder el. svärmor(?). Omgifte för änkor synes i indoeuropeisk tid ej ha förekommit, varför begreppen 'styvfader, -son' då ännu icke kunnat uppstå.

[styva, sv. dial., stympa, genom stympning märka (djur), se stuv slutet.]

styver, 1544: *stiffver*, 1702: *styfwer*; i sv. vanligt först på 1700-t., förr även *styfvert* 1645, 1680 (jfr koffert, puffert, skonert osv.) = da. *styver*, från mlty. *stûver*, litet mynt (ty. *stüber*), till adj. *stûf*, avhuggen (se stuv); med samma betyd.-utveckling som i skärv. — Härtill, enl. somliga, ty. *nasenstüber*, näsknäpp, varifrån sv. dial. *näsestyver*, Stiernhielm: *näse-stywar* plur. — Det som myntnamn obrukliga ordet nyttjas alltjämt i stående uttr., såsom inte värd en styver, vara rädd om styvern, jfr motsvarande anv. av det f. ö. likaledes föråldrade skilling, ty. *heller* (dock som mynt ännu i Österrike), fra. *liard* osv.; jfr skilling.

stå, fsv. *stā* = da. *staa* = fsax., ffris., fhty. *stân*, mhty. *stên* (ty. *stehen*), germ. rot *stā*; vid sidan av stända, numera bl. i högre stil, fsv., isl. *standa*, ä. da. *stande* = got., fsax., ags. *standan* (eng. *stand*; eng. *stay* däremot från ffra.), ffris. *stonda*, med presentiskt nasalinfix till germ. *staþ*, *stað* i fsv. part. pf. *staþin* (jfr stanna), vanligast dock *standin*, o. isl. *staðinn* samt, med avljud, fsv. ipf. *stōþ*, got. *stôþ* osv. Ie. rot *st(h)ă* i lat. *sto* (av **stāiō*, *j*-presens), står, äldre även: ställer (jfr stabel, stans 1), fir. *táu*, är, fslav. *stają*, ställer mig, litau. *stójûs* ds., got. *stôjan* (pret. *stauida*), döma, egentl.: fastställa (jfr samma betyd.-utveckl. i dom, döma) osv., samt reduplicerat i lat. *sisto*, ställer, grek. (*h*)*istēmi*, ställer, sanskr. *tišthati*, står, osv. — Kausativum (till *standan*): isl. *stóða*, komma att stå fast, stadfästa. — Komma att stå ngn dyrt, motsv. da. *komme en dyrt* (*til*) *at staa*, jfr ty. *einem teuer zu stehen kommen*, till fsv. *stā*, kosta, t. ex. *swa mykyt staar th*(*et*) *mik sielfwom*, mlty., mhty. *stân* ds., jfr sv. *huset står honom i många kronor*, motsv. i da.; ävensom lat. *stāre* i samma betyd. (se kosta). — Stå efter, trakta efter o. d., fsv. *standa æptir* = isl. *standa eptir*, da. *staa efter*, möjl. efter mlty. *stân nâ*, med motsvar. i ty. — Stå i Guds hand, motsv. i da. o. ty., jfr lat. *esse in manu alicujus* ävensom grek. (Hom.) 'det ligger i gudarnas knän, sköte'. — Stå illa, väl till, jfr y. fsv. (1512): 'her . . star alstinges well till', motsv. i isl. o. da.; i det äldre fornspr. utan prepos.: fsv. *wæl medh honum staar* Rimkr., isl. *stendr illa*, jfr ty. *es steht schlecht* osv. — Med det enkla stå uttrycktes i äldre tid, t. ex. Bib. 1541, sammans. anstå, bestå, påstå ('ega bestånd') m. fl. — Av sammansättningar jfr i det föreg. under förstå o. påstå. Betr. bestå, med en rik betyd.-utveckling, må blott anmärkas, att den moderna betyd. 'bjuda, spendera' utgår från den av 'stå för kostnaderna'; om en annan anv. av samma ord se under påstå. — Nsv. *stog* i talspr., Columbus

Ordesk. 1678, beror på anslutning till t. ex. *dog*, *log*, som f. ö. själva äro sekundära i st. f. *do*, *lo*. Gustaf II Adolf 1615 har *stogo*. — Se f. ö. de besl. **stånd**, ståndare, stånka, stund, stad, stadig, stadga, stanna, städ, städja, -städes, städse, stod, sto, stoja, stol, stomme, stor, likstol, stuva 2, stöd, stödja, stötta, styra, styre, stör, stall, ställa (osv.), stilla, ävensom t. ex. stapel, stav o. under Vadstena.

stål, fsv. *stāl* = isl. *stál*, da. *staal*, mlty. *stâl*, fhty. *stahal* (ty. *stahl*), av germ. **stahla-* n.; jfr avledn. **stahlia-* = fsax. *stehli*, ags. *stiele* (eng. *steel*); motsv. fpreuss. *pannu-staklan*, eldstål (vars senare del sannol. är lånat från germ. spr.); besl. med avest. *staγra-* (**stakro-*), stark, hård, till ie. roten *stak*, vara styv o. d. (se stag, stegel), växelform till *stag* i stake; jfr Zupitza Gutt. s. 139 (med litter.). — Från germ. spr. kommer ry. *stalĭ*. De romanska språkens beteckningar för 'stål' innehålla avledningar av lat. *acies* (*ferri*), t. ex. fra. *acier*; jfr fhty. *ecchil* o. fslav. *ocĕlĭ*. — Med 'stål' betecknades urspr. härdbart järn; nu även om götjärn (t. ex. 'stålskenor') m. m. Liksom bly, tenn o. åtskilliga andra kulturord har det nord. ordet säkerl. i gammal tid lånats från något av grannfolken. — Stålrand, på illa bakat bröd, Posten 1769; möjl. efter randens färg. Gustaf Vasa klagar i brev 1539 över de 'stålkakur' och det 'jästeöl', som brukar vankas i Västergötland o. som ha skrämt honom från att resa dit ned. — Stålsätta, bildl., Kolmodin 1732: 'Titt sinne stålsatt är' = da. *staalsætte*; i egentlig betyd. 1675 osv., jfr ty. *stählen*.

stånd, ä. nsv. *stand*, *ståndt*, samhällsställning Bib. 1541, samhällsklass P. Svart Kr., ställning, ställe 1600-t., örtstånd o. 1640 m. m., fsv. *-stand*, stående, stånd, blott i sammans., dels väl inhemska (till vb. *standa*, se stå) t. ex. *motstand*, motstånd, dels från mlty. t. ex. *bistand*, bistånd (se bi- 1), *forstand*, förstånd (se förstå) = da. *stand*, stånd, mlty. *stant* m. o. n., stående, bestånd, stånd, mhty. *stant* m., plats, tillstånd, ämbete (ty. *stand*), vbalsbst. till germ. **standan*, stå (= ståndа, se stå); med ungef. samma betyd.-utveckling som i fsv. lånordet *stat*, ställning, stånd (se stat 1). I de flesta anv. lån från ty.; ex. se ovan. Härifrån även stånd (marknads- o. d.), egentl.: som är uppställt (på torget), tidigast öppna (de täckta kallades i ty. *hütten* el. *buden*). Till grundbetyd. 'stående' höra t. ex. hålla stånd, jfr P. Svart Kr.: *gripa stånd*, från ty. *standhalten*, ståndaktig, från mlty. *stantachtig* (se -aktig), stillestånd från ty. *stillstand*, vattenstånd från ty. *wasserstand*; jfr även solstånd. Även i betyd. 'tillstånd', t. ex. vara i gott stånd, från ty. *in gutem stande sein*; specialiserat till 'riktigt tillstånd', t. ex. sätta i stånd, från ty. *wieder in stand setzen*. — Plur. *ständer* (i *rikets ständer* o. d.), efter da. *stænder*, efter ty. *stände*; redan P. Svart. — Växlingen av stånd- o. ståndс- i sammans. har i regel tyska förebilder. — Ståndpunkt, o. 1800 = da. *standpunkt*, efter ty. *standpunkt*, varefter också eng. *standpoint*. En övervunnen ståndpunkt, Hultin 1866, Lysander 1878, H. Wieselgren 1880, efter ty., där modeuttryck från 1840-t. — Ståndrätt, 1710 = da. *standret*, från ty. *standrecht*, egentl.: rätt hållen på stående fot, utan förberedelser (i krigstid). — Däremot ståndsbroder, ståndsperson efter ty. *standesbruder*, *-person*. — Jfr ständig.

ståndare, motsv. no.-da. *stander*, från ty. *stander*, nomen agentis till **standan* (= ståndа).

stång, fsv. *stang* = isl. *stǫng*, da. *stang*, mlty. *stange*, fhty. *stanga* (ty. *stange*), av germ. **stangō-* = fin. lånordet *tanko*, lapska *staggu-*, *staggo*, med växelformen **stangi-* = ags. *steng* m. ds.; till ie. roten *stengh* i stinga såsom t. ex. grek. *kontós*, stång, till *kentéō*, sticker; jfr även stake. — I betyd. av 'råmärke' ingår säkerl. stång i Stångby, jfr de likbetyd. Rå-, Rör-, Skälo. Stavby. Se förf. Ortn. på *-by* s. 26 f. Dessutom uppträder sbst. stång i Stångån Ögtl. (fsv. *Stang*) o. Vgtl.; jfr i fråga om betyd. t. ex. sjön. Bjälken, Sparren m. fl. Om ortn. Stångsmåla se under -måla. — Hålla någon stången, vara ngn vuxen, motsv. i da., efter ty. *einem die stange halten* ds., förr

blott i betyd. 'bistå ngn', ett minne av bruket vid tvekamp, att skiljedomaren el. uppsyningsmannen (*der griesswart*), när den ene förklarade sig övervunnen, skilde de stridande med en stång; sedermera med förändrad betyd., sannol. i anslutning till *einem die wage halten*, vara jämgod med ngn, egentl.: väga lika mycket som en annan. — Avledn.: stånga, stänga, stängel o. stängsel.

stånga, fsv. *stanga*, stånga, ljustra = isl. = da. *stange*, avledn. av stång; alltså egentl.: sticka el. stöta med stång; liksom t. ex. isl. *staura*, stöta med stör, till *staurr*.

[Stångby, Stångån, se stång.]

1. **stånka,** sbst., sl. av 1700-t., t. ex. Bellman, diminutivbildning till ä. nsv., sv. dial. *stånda*, tunna, fsv. *standa* = mlty. *stande* (kanske lånat från detta), till germ. **standan*, stå; jfr parallellbildningen mlty. *sten(d)eke*, varav ä. nsv. *stännika*, *stenka*. Ordet bör sålunda ej, med Hyltén-Cavallius, uppfattas som en kortnamnsbildning till dial. *ståndkar*, sammansatt med kar o. stånda el. sbst. *stånda*. Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr sanskr. *sthāla-* n., *sthālī* f., fat, kittel, grek. *stámnos*, kruka, o. litau. *statinė*, balja, till ie. *sthā*, stå.

2. **stånka,** vb, i ä. nsv. mycket ofta *stanka* t. ex. Bellman Fredm. test. nr. 76 (rim: *tankar*, *vankar*), fsv., isl., no. *stanka*; *k*-avledn. (med avljud) till roten i stöna (se d. o.); jfr ags. *stenecian* ävensom grek. *stenázō* (av **stenagjō*). Med avs. på växlingen av *å* o. *a* i nsv. tid framför *nk* jfr kanka ~ kånka, manke ~ sv. dial. *månke*, skank ~ sv. dial. *skånk*.

stånd, i ä. nsv. (1500-t.) även 'ståndighet'; förr stundom neutr., t. ex. R. Foss 1621; samma ord som stat 1 (o 2); med *ā* > *å*, medan stat 1 inlånats efter denna övergång (jfr dat). — Härav: ståtlig = da. *statelig*, från mlty. *statelik* = ty. *stattlich*.

ståtare, (åtm. i sht) ett götal. dialektord (i Sydsv. även *ståndare*), fattig stackare, i ä. nsv. t. ex. O. Petri: 'ribalder och ståtare', handl. fr. 1563: 'ståtare och bettlere', Växiö 1659: 'Ståtare tiggare och Rackare' = ä. da. *staadere* (da. *stodder*), no. *stotar*, även: styvlemmad och skröplig gamling, till sv. dial. *ståta*, gå o. stappla, stamma, no. *stota* ds., med avledn. sv. dial. *stotra*, *stotla*, stamma, no. *stotra*, lty. o. ty. *stottern*, eng. *stutter*, avljudsform till germ. **stautan* = stöta, se d. o. Alltså egentl.: som går o. stöter el. stapplar. — I Skåne (åtm. förr) även om den sädeskärve som på skördedagen bindes sist.

ståthållare, fsv. *stathollare* = da. *statholder*, från mlty. *statholder* = ty. *statthalter*, egentl.: ställföreträdare (för landets regent), särsk. som styresman för en provins (alltså etymologiskt likbetydande med löjtnant); till mlty. *stat*, ställe = stad 1 (se d. o.).

stäcka, fsv. *stækkia*, förkorta, komma att lida brist = da. *stække*, avkorta, avledn. av det nord. adj. *stakk-*, kort, i fsv. kompar. *stækkre*, jfr fsv. *stakkogher*, kort, kortvarig, *stakkotter* ds., sv. stackig o. (arkais. o. skämts.) stackot = fno. *stakkuttr*, no. *stokkut*, da. *stak-* i *stakaandet*, andtruten, isl. *stakka*, kort avskuret stycke, ävensom stack (dial.), kjortel; besl. med stack 1 o. stake.

städ, fsv. *stæþ* = no.-da., ä. da. *sted*, av urnord. **staðja-*, en speciellt nordisk bildning, avledd av germ. adj. **staða-*, stående, fast = isl. *staðr* osv. (se städja). Eng. *stith* o. *stithy* från nord. — Fsv. *stæþi* m. = isl. *steði* (genit. *steðja*), ävensom fsv. *stæþia*, städ (varav bergnamnet Städjan), äro antingen avledda av samma adj. el. av sbst. städ. — Om andra (sinsemellan analogt bildade) germ. o. lat. ord för 'städ' se under ambult; alla med betyd. 'som man slår el. hugger på', jfr även fslav. *nakovalo* (till *kovati*, hugga). Grek. *ákmōn*, städ, betyder egentl. 'sten'; se hammare.

städa, t. ex. Columbus, Tersmeden o. 1780: 'Pharaobordet, städat med rödt kläde', 'allt städat som till ett bröllopp', Bellman: 'städa dig: turbanen fäst'; i sv. dial. o. ä. nsv. (t. ex. 1694) även: rengöra hos kreatur, utfodra; egentl. samma ord som städja med grundbetyd. 'ställa (på sin plats)', 'ställa i ordning' liksom det besläktade no. *stella* betyder 'städa, rykta och fodra kreaturen'; se Wigforss S. Hall. folkm. s. 120.

Jfr i Växiö domk. akt. 1699: 'i salen . . att uppstädia', men 1724: 'uppstädat mina hus'. I ä. sv., t. ex. Dalins Arg., Serenius, uppträder uttr. *ett städat hufvud* i betyd. 'gott o. klart huvud' (motsats: *orent hufvud* Dalins Arg.). På grund av betyd.-olikheten har städa övergått till I konj.

-städes i t. ex. allestädes (fsv. *allastædhis* jämte *alla stadhs* m. m.), annorstädes 1567 (jfr fsv. *annarstadhz*, *-stædz*, *annarstadis* m. m.), ingenstädes (jfr y. fsv. *jngen stedz*, fsv. *ingastæþi* m. m.), mångenstädes (fsv. *mangastads*, *mangestades* m. m., O. Petri: *mongestädz*), någonstädes (fsv. *nokors stads*, *nagerstedz* m. m.) osv. har i regel uppkommit genom ombildningar av äldre adverbiella genitivuttr. på *-stadhs* osv. efter mönstret av (långstaviga) adverb ss. *-lēþis*, *-længis* o. d. samt en mängd andra sammansättningar, vilkas senare led äro av *ja*-stamstyp, även kortstaviga, såsom fsv. *miþdæghis* (till *dagher*); till fsv. *staþer*, ställe (se stad 1). — Tillstädes, fsv. *tilstædhis*, motsvaras av da. *tilstede* = fsv. *tilstædhe*, jfr mlty. *stede* f., ställe.

städja, fsv. *stæþia* (ipf. *stadde*, part. *stadder*, se stadd), ställa, anbringa, placera, bringa till stillhet, fasttaga, fastställa, inrätta, bestämma, tillstädja, antaga, antaga i tjänst, städja, åtaga sig = isl. *steðja* delvis ds., da. *stede*, giva tillträde, stödja, mlty. *steden*, ställa, tillstädja, passa, ags. *stæððan*, komma att stanna; av germ. adj. **staða-* (**staþa-*), stående, fast = isl. *staðr*, som vill stå kvar, i sht om häst: istadig, no.-da., ä. da., sv. dial. *sta* = lat. *status*, grek. *statós*, sanskr. *sthitá-*, part. pf. till roten *stha* i stå; jfr stadig, istadig o. städa. — Betyd. 'tillstädja' kommer väl närmast av 'fastställa, bestämma'. — Besläktat men av annat grundord: ty. *gestatten*, av fhty. *gistatôn*, antagl. närmast till *stata*, gynnsamt tillfälle = mlty. *stade* ds., fsv. *stadha*, stående, stånd, isl. *staða*, till samma adj. el. vb. **standan* (rot *stað-*).

Städjan, bergn., se städ.

städse, y. fsv. *stædhse* 1505 jämte *stædhis* 1501 = da. *stedse*, ä. da. även *steds*, från mlty. *stêdes*, alltid = mhty. *stætes* (ty. *stets*), adverbiell genit. av adj. mlty. *stêde*, beständig = fhty. *stâti*, varaktig o. d. (ty. *stät*, jfr *stetig* under stadig), av germ. **stæðia-*, avljudsform till germ. **stōðia-* = isl. *-stóðr* i t. ex. *einstóðr* (se enstöring), no. *stød*, stadig, säker, ä. da. *stø* (nda. *støt* med *t* från neutr.), sv. dial. *stött* n., jfr got. *ungastôþs*, utan fast bostad, vbaladj. till vb. **standan*, med samma vokalisation som i stod. — Ombildningen till städse, da. *stedse*, är av analogisk natur. Sannol. är i ettdera av språken formen lånad.

stäk, fsv. *stæk*, smalt sund, färjställe, åtm. i ortn., t. ex. *Almarnastæk*, nu Almarestäket, Baggens- el. Baggarestäket, båda nära Sthlm, *Stækebórgh*, sedan Stegeborg Ögtl. (med *-g-* av *-k-* på grund av obetonad ställning; jfr t. ex. Sverige); i ä. nsv. stundom i betyd. 'fiskvase'; jfr 1761: 'Så kallade stäk och vasar, som äro uppbygde af färskt granris'; av dunkelt ursprung; kanske snarast en kollektivbildning med betyd. 'pålverk el. dyl.' (till stake osv.). — Det mycket gamla huset Stäket i Lund har däremot sitt namn efter Lundafamiljen Stäck (av vilken bl. a. landskapsmålaren J. M. Stäck var en medlem).

[stäk(j)a, sv. dial., stinka, se följ.]

stäkra, växten Oenanthe phellandrium, I. Erici o. 1645 (Cicuta virosa, sprängört?), av Franckenius 1659, Tillandz 1683 o. (tidigast) Linné m. fl. hänfört till Alisma, svalting (så ännu i Femsjö Smål. enl. Rietz), av Linné Västg. r. o. Skånska r. till Oenanthe (se särsk. Sk. r. s. 182 f.), Bromelius 1694: *stäkerört*, *stäckeört*, fsv. *stækeört*; till ä. nsv. (t. ex. Schroderus Com., Runius), sv. dial. *stäk(j)a*, stinka = no. *stækja*, da. dial. *stæge*, jfr nisl. *stækna*, bli stinkande, *stækr*, stinkande, no. *stæk*, bitter, härsken, som sbst.: stank, osv., av germ. stammen **stēk-*, väl avljudsform till germ. **stekan*, sticka (se under stinka o. sticka 1); alltså egentl. om lukt som 'sticker' i näsan.

ställ, Rosenfeldt 1698: 'Ett stell eller omgång Segel'; i andra betyd. förr *ställe* (se nedan), da. *stel*, från (m)lty. *stel*,

stelle n., ty. *gestell*, avledn. på *-ia* av germ. **stalla-*, egentl.: ställning o. d. (= stall), el. (åtm. delvis) deverbativt av vb. ställa. — Bergverkstermen ställ uppträder tidigare (1687) under formen *stelle*; likaså *ställ* i betyd. 'underlag', Schroderus Com. 1640: 'en foot (et stelle), ty. gestelle'.

ställa, fsv. *stœlla* (ej i landskapslagarna) = no. *stella*, ä. da. *stelle* (da. *stille*), åtm. i sv. från mlty. *stellen*, av fsax. *stellian* = fhty., ty. *stellen*, ags. *stellan* (i eng. i stället *put, place, set* m. m.); i fsv., nsv. o. no. även 'ordna, inrätta o. d.' (jfr sv. gå och ställa); av germ. **stallian*; till stall o. snarast avlett av d. o. i betyd. 'ställning' o. d.; väl till ie. *st(h)el* i t. ex. grek. *stéllō*, ställer, sänder (av **steliō*). Enl. Sievers IF 4: 337 f. utgår däremot det germ. **stalla-*, stående, ställe, varav ställa vore avlett, från en ieur. bildning **stə-tl-ó-* (> **staðl-* > **stall-*) till roten *st(h)a* i stå; se stall. Avljudsform: vb. stilla, av **stellian*. Jfr under stulla. — Inställa i betyd. 'låta upphöra, uppskjuta' = da. *indstille*, efter ty. *einstellen*, egentl.: (åter) ställa (ett använt föremål) på sin plats; med samma betyd.-utveckling som i sv. uppskjuta, da. *opsætte*; se särsk. under uppskov.

ställe, redan under 1600-t. i olika betyd. (se nedan o. under ställ), från ty. *stelle*, ett sent uppträdande ord, som utträngt mhty. *stal* (*-ll-*) ds. (se stall) o. antingen avletts av detta el. bildats till ställa. I ty. fem., men i sv. neutr. — Ordet ersattes tidigare av *stad*, t. ex. *i stad för*, i stället för, Ax. Oxenstierna osv.; jfr 1616: *staadh och stelle*, Schroderus Com. 1640 'Vthi the hädanrycktes stadh (ställe)'. I vissa förb. har det undanträngts av ställ (se d. o.).

1. **stämma,** röst o. d., t. ex. I. Erici o. 1645: *stempna*, Stiernhielm: *stämma*; om musik redan P. Erici 1582 (*stemma*); jfr *stämme* n., ljud, Spegel 1685 = da. *stemme*, från mlty. *stemme* (*-mn-*), av fsax. *stemn(i)a* = got. *stibna*, fhty. *stimna* m. m. (ty. *stimme*), ags. *stemn*, *stefn* (eng. *steven*, larm), av germ. **steƀnō* el. **stemnō*; snarast det första o. besl. med stämma 3, sammankomst, med samma betyd.-utveckling som i mål 1, 2: tingsförsamling > tal; se f. ö. stämma 3, 4. — Om det likbetyd. isl. *rǫdd* se under röst 3 slutet.

2. **stämma** vb, överensstämma, 1558: *stämme öffverens med*, jfr i liknande anv. L. Petri 1561 o. P. J. Gothus 1597 i en betyd., som närmar sig den ursprungliga (1561: *stemmades*) = da. *stemme*, efter ty. *stimmen*, ljuda, överensstämma; bildat i anslutning till föreg., möjl. efter lat. *consonare* med båda dessa betyd. (till *sonus*, ljud). — I den trans. betyd. 'stämma (ett instrument)' likaså efter ty. *stimmen*. — En musikalisk betyd. ligger också till grund för stämd i vänligt stämd o. d., ty. *gestimmt*, o. stämning, ty. *stimmung*, i båda fallen med motsv. i da.

3. **stämma,** sammankomst, fsv. *stœmna*, stämning, kallelse inför rätta, till viss dag utsatt sammankomst, bestämd tid el. dag = isl. *stefna* ungef. ds., da. *stævne*, sammankomst, mlty. *stevene*; jfr ags. *stemn*, *stefn*, termin; väl av germ. **staƀ(a)njōn*; till följ.

4. **stämma,** vb, kalla inför rätta o. d., ä. nsv. även *stämna* Schroderus 1635, fsv. *stœmna* = isl. *stefna*, da. *stævne*, mlty. *stevenen*; till ie. roten *stabh*, vara el. göra styv el. fast (se stav); alltså egentl.: fastställa; jfr det nära besl. bestämma. Sbst. stämma (se 3) är snarast sekundärt i förh. till verbet.

5. **stämma,** dämma, hämma, fsv. *stœmma* = isl. *stemma*, da. *stemme*, mhty., ty., meng. *stemmen* (eng. *stem*), med grundbetyd. 'göra styv' i mlty. *stemmen*; av germ. **stammian*, besl. med mhty. *stemen* st. vb, hejda; se f. ö. stamma. Härtill fsv. sbst. *stœmma*, fördämning, förstoppning, stranguri, sv. urinstämma osv. Isl. *stefna* o. ä. da. *stævne* ds. höra väl till germ. roten *staƀ*, vara styv, i stav, jfr även stam 2 o. stävja. Vb. stämma kunde, närmare bestämt, fattas som ett denominativum av **staƀna-* (se stam 2); jfr under stävja.

stämpel, y. fsv. *mortara stämpyl* Cod. Ups. C 20 s. 452, *vinbära stämpil* s. 479, *stœmpel* 1506 (som benämning på ett smedsverktyg) = da. *stempel*, från mlty.

stempel (ty. *stämpel*) = mhty. *stempfel*; i ä. tid även: stamp, stötel; germ. **stampila-*, instrumentalbildning till stampa el. avledn. av det likbetydande sbst. *stamp-* (se stamp). — Härtill vb. stämpla, fsv. *stæmpla*, bl. a. anstifta, hopsmida, från mlty. *stempelen* osv.

ständig, Gustaf II Adolf i betyd. 'som eger bestånd'; stundom 'ståndaktig': 'han var sitt i löfte ständig' 1638 = ä. da. *stændig*, från ty. *ständig* (av fhty. *-stendig*) el. lty. *stendich*, avledn. av *stand*, bestånd (= stånd); jfr beständig, motsv. da. *bestandig*.

stänga, fsv. *stængia* = isl. *stengja*, da. *stænge*, avledn. av stång; alltså egentl.: skjuta för en stång; bildat som t. ex. spärra 1 till sparre.

stängel (blom-), Rålamb 1690: pl. *stenglor*, O. v. Dalin: *stänglar* = da. *stengel*, från ty. *stengel*, av fhty. *stengil*, även: liten stång = mlty. *stengel* o. det inhemska fsv. *stængil*, skottbom, dörrregel (*stängel* i denna betyd. ännu hos Weste 1807); av germ. **stangila-*, diminutivum till stång (ss. t. ex. fsv. *bændil*: *band*).

stänka, fsv. *stænkia*, sprida, stänka, beströ = isl. *støkkva* III, stänka, förjaga, ags. *stencan*, strö i sär, mhty. *stenken*, komma att stinka, av germ. **stankwian*, komma att fara omkring o. dyl.; kausativum till germ. **stinkwan* = stinka (bildat som t. ex. sänka, vända osv.).

stäpp, Dagl. Alleh. 1825: *Turkestans stepper*, Törneros 1825 (bildl.) = ty. *steppe*, av ry. *stepĭ* ds.

stärbhus, Växiö domk. 1662: *sterfhws*, Olivekrantz 1681: *stärbhuus*, i s. Sv. förr även *sterbbo*, o. 1700, motsv. ä. da. *stervbo*, till ty. *sterben* o. mlty. *sterven* (ä. da. *sterve*), dö, i mlty. även: efterlämna som arvinge = fhty. *sterban* (ty. *sterben*), ags. *steorfan* dö (eng. *starve*), förhungra, vartill fsax. *mansterbo*, pest, fhty. *sterbo*, ags. *steorfa* ds., isl. *stjarfi*, stelkramp; i avljudsförh. till sv. dial. *starva*, arbeta med besvär, *starva av*, dö, omkomma, isl. *starfa*, arbeta, fsv. *starve*, en sjukdom, m. m., till ie. roten *sterbh* i grek. *stérphinos*, *stérphnios*, styv, hård, fast, *stérphos* n., läder, skinn, ir. *ussarb* f.. död (av **ud-sterbhā*); el. möjl. *sterp* i lat. *torpēre* (se kärv); utvidgningar av ie. *ster* i stark, stel, stjärt osv. — I da. nu i stället *dødsbo* = det även i Sv. brukliga dödsbo (som bör föredragas framför stärbhus), enl. Warburg först använt av V. Rydberg under 1870-t., f. ö. Nord. Fam.-b. 1878 (*död-*), F. F. Carlson 1881, Strindberg m. fl.

stärka, fsv. *stærkia*, göra styv (genom stärkelse), göra stark = ä. da. *stærke*, ty. *stärken* osv., av germ. **starkian*, till stark. Parallellbildning: styrka, vb: isl. *styrkr*, stark. — Stärkelse, Oxenst. brefv. 1637; jfr ty. *stärke*, eng. *starch*. I sydsv. dial. *styvelse*, *stiv-*, da. *stivelse*, från mlty. *stîvels*; jfr ty. *steife* ds.; till styv.

stätta, i ä. nsv. ofta *stäta* = vissa uppl.-dial. (*klyvsteta*), Sdml., fsv. *stætta* (i *kirkiostætta*) = da. dial. *stette* (i da. ombildat till *stente*), utvidgning av sv. dial. *stätt*, no. *stett*, fotstycke m. m., isl. *stétt(r)*, steg, spår, sten(ar) att stiga på, av germ. **stihti-*, avledn. till stiga. Sv. dial. *stīta*, *-stittu* ds. möjl. av germ. **stihti-ōn* el. snarare med *i* från oblika kasus, **stihtu* el. **stēttu*. Jfr Kock Sv. ljudh. 1: 136, Hesselman Spr. o. st. 5: 115 n. 5, om dialektformerna G. Bergman Samnord. *ē* s. 81 f. o. om växlingen *-tt-* o. *-t-* även Noreen V. spr. 4: 74. — Jfr stifta.

1. **stäv,** på fartyg, Rajalin 1730, från mlty. *steven* f. = holl. (ty. *steven*), växelform till likbetyd. fsax. *stamn* = fsv. o. sålunda (i huvudsak) samma ord som stam 1; jfr da. *stavn*, *stævn*, stäv. Formen stäv för *stäven* beror därpå, att *-en* uppfattats som best. artikel, jfr t. ex. pärm. — Härtill: stäva, styra kurs, 1778, jfr holl. *steven*, segla.

2. **stäv,** litterärt ord: ett slags omkväde i västnordisk diktning m. m., från isl. *stef* n., period, fastställd tid, regelbundet återkommande vers, omkväde, no. *stev* = da. dial. *stæv*, omkväde, talesätt; av germ. **stabja-*, egentl.: något fastställt; till stav, stämma 3 (sbst.); se dessa ord. Jfr ordstäv.

1. **stäva,** styra kurs, se stäv 1.
2. **stäva,** mjölk-, Schroderus Com.

1640: *vthi Stäfwu*, 1695: *stäfwa*, i ä. nsv. även *stäve* n.; jfr sv. dial. *mjokstawu* Dalarna, *stavu*, *stävu*, *stövu* Norrl., samtliga väl av **stava*. Avledn. av stav; alltså: den av stavar el. stäver förfärdigade. Ä-ljudet i stäva synes icke bero på en äldre bildning **stævia*, utan *ä*-formen har sannol. uppkommit i de östsv. dial., där *a* i kortstaviga ord blivit *ä* framför *u*: ordet synes också i dial. huvudsakligen höra hemma i dessa trakter. Besl. äro: da. dial. *stab*, stäva, o. möjl. mlty. *stappe* i likn. betyd.

stävja, väl lån från isl. fornspr.; ej hos Dalin 1853, men annars uppträdande på 1840-t. (Geijer, Crusenstolpe m. fl., jfr nedan), motsv. isl. *stefja*, förebygga = no. *stevja*, hejda; väl av germ. **staðjōn*; till germ. roten *staþ*, vara styv el. fast, o. besl. med isl. *stefna* o. ä. da. *stævne* ds., om dessa verb utgå från **staðn-* o. ej från **stamn-*; se under stämma 5. Omöjligt är ej, att isl. *stefja* osv., närmare bestämt, är ett denominativum av isl. *stef* n. i en äldre icke uppvisad betyd. av 'stav'; jfr stänga till stång o. under stämma 5. Bildningen vore av samma slag som vädja, got. *gawadjón*, till isl. *veð*, got. *wadi*. — Ett enstaka ex. från äldre tid (1792) förekommer i citat hos Elof Tegnér Armf. 2: 96.

stöd, fsv. *stydh* f. o. n., ombildning efter vb. *styþia* el. plur. *stydhir* till sing. *stuþ*, *stoþ*, stolpe, stod, stöd, hjälp = isl. *stuð* (pl. *-ir*), *stoð* (pl. *støðr*, som dock åtm. delvis kan vara felaktigt angivet för *stóð*, *stóðr*, se stod) f., no. *styd*, *stø*, ags. *stuðu*, *studu* (pl. *styðe*, eng. *stud*) m. m.; till germ. *stuþ-*, *stuð-*, vartill även mlty., mhty. *stûde*, buske (ty. *staude*) = ie. *stut* i lett. *stute*, stöd, stängel, till en rot *st(h)u*, vara styv, stå upprätt, i t. ex. grek. *stýō*, gör styv, uppreser, avljudsform till *stāu* (se likstol); med *r*-utvidgning i germ. **stūra-* = sv. dial. *stur*, stor o. styv (se stor o. stura), styre ~ *staur-* i stör. Se f. ö. stödja, stötta ävensom brandstod.

stöd(j)a, fsv. *stödhia*, *styþia* (ipf. *studde*) = isl. *styðja*, ä. da. *styde*, stödja, fhty. *stud(d)en*, fastsätta, av germ. **stuþjan*; avledn. av el. parallellbildning till stöd. Ty. *stützen* är besl., men ej identiskt (se stötta, vb).

stök, även konkret: torra kvistar, ris t. ex. Schroderus 1620 o. ännu 1894 = sv. dial.; möjl. i avljudsförh. till mlty. *stûke* f., trästubbe, liten hög av lin el. torv, sv. dial. *stūka*, sädesstack m. m. (varom se stuka); om härledningen se f. ö. stöka. I konkret anv. grundord till stöka; i abstr. betyd. 'bråk o. besvär, hushållsstök' däremot bildat som vbalsbst. till detta verb, liksom jäkt, släp osv.

stöka, Prytz 1620: 'dän lilla grå Gudhen, som går och stökar i huse' (om tomten), avledn. av stök (konkr.), alltså egentl.: avlägsna avfall o. d., i dial. även: samla ris o. kvistar. Ordet sammanfaller formellt med no. *stauka*, stöta, hacka, gå långsamt, men bör åtminstone ej direkt identifieras med detta; sannol. återgå emellertid samtliga dessa ord på en germ. rot *stuk*, vara styv o. d., o. äro rotbesl. med stock o. stuka.

stöld, fsv. *stöldh*, *styld*, *stuld* f. = isl. *stuldr* m., no., ä. da. *stuld*, jfr eng. *stealth*, av germ. **stulði-* till **stelan* som t. ex. börd till bära, skörd till skära osv. Isl. *stuldr* m. (osv.) kan vara ett **stulðu-*, men genusväxlingen är möjl. snarare sekundär. — Härjämte ags. *stulor*, stöld (*s*-stam?). — Nda. har nu i stället *tyveri*, tyskan *diebstahl*.

stöna, fsv. *stönia* (ännu O. v. Dalin: *stönja*), *stynia* (ännu i sv. dial.: *stynja*) = isl., no. *stynja*, da. *stønne*, mlty. *stonen*, ty. *stöhnen*, av germ. **stunjan* jämte **stunōn* i ags. *stunian*, genljuda, dunka (emot; eng. *stun*, även: bedöva); avljudsform till stånka 2 o. till mlty. *stenen*, stöna (varav ä. nsv. *stöna*), mhty. *stenen*, ags. *stenan*; besl. med sanskr. *stánati*, stönar, dundrar m. m., grek. *sténō*, kymr. *seinio*, ljuda, fslav. *stenati*, stöna, m. m. — En *s*-lös växelform se dunder, Tor.

stöpa = fsv.: gjuta o. d., forma, genom övergjutning med vatten bereda = isl. *steypa*, störta (ngt ned), låta hänga, hälla ut, övergjuta, no. *støypa*, även:

mälta (egentl.: blöta), da. *støbe*, stöpa, mälta, av germ. **staupian*, kausativum till stupa; alltså egentl.: komma att stupa el. luta (kvar i nsv. dial.: vända upp o. ned på) > hälla, gjuta > genom gjutning forma; bildat som flöja, (sv. dial.) smöja, fsv. *þröta* (se trött) osv. Formellt samma verb är ags. *stiepan*, uppresa, till stupa i betyd. 'stiga i höjden' (i isl.); det motsv. eng. *steep*, doppa ned, uppmjuka, är snarast nordiskt (Ekwall Shaksp. s. 89). — Betyd. 'hälla (på), gjuta över' kvarlever i uttr. stöpa säd o. d., dvs. blöta, jfr t. ex. Berlins Läseb. i Naturl. 1854: 'Wid bakning stöpes först mjölet med warmt watten'; o. i uttr. lägga i stöp (särsk. i dial.), lägga i blöt, ä. nsv. (t. ex. 1650), sv. dial. *sätta i stöp*, hälla vatten på säd till mältning, motsv. da. *støb*, no. *staup* o. *støype* n. Härtill även ä. sv. (ännu Dalin 1853) o. sv. dial. *stöp*, is- o. snösörja, varav den bildl. anv. i komma el. stanna i stöpet, om hinder o. svårigheter.

1. **stör**, fisken Acipenser sturio, Asteropherus 1609: *stör*, motsv. Var. rer. 1538: *störia*, sv. dial. *störja*, *styrja*, fsv. *styria* = isl., no. *styrja*, da. *stør*, mlty. *stor(e)* (varifrån väl lett. *store*), fhty. *stur(i)o*, mhty. *stür(e)*, *stör(e)* (ty. *stör*), ags. *styria*. Från germ. spr. härstamma: ital. *storione*, ffra. *esturgeon* (varav fra. *étourgeon* o. eng. *sturgeon*). Av ej säkert fastställd härledning. Möjl. att uppfatta såsom innehållande ett med stör 1 besläktat o. likbetydande ord; jfr på liknande sätt uppkomna fisknamn hos Lidén Upps.-stud. s. 91 o. förf. Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 95 ävensom under bjälke o. mört. Som emellertid stören är Europas största flodfisk, kanske i stället, med Adelung o. Lidén anf. st. m. fl., i avljudsförh. till det i alla händelser med stör 2 besläktade fhty. *stiuri*, stor, stark, osv. (se stor o. under tjur); i så fall 'den stora fisken'. Ingendera tolkningen är dock fullt tilltalande. Annorlunda, men icke antagligt, Hirt IF 22: 69 (avljudsform till likbetyd. fslav. *jesetrŭ* osv.). — Formen *stör* är lånad o. visserl. etymol. identisk, men ej att direkt förbinda med sv. dial. *störja*, fsv. *styria*, vilket f. ö. möjl. självt, liksom de västnord. beteckningarna, i gammal tid inkommit från något västgerm. spr. — Om ett annat germ. ord för 'stör' se under husbloss; jfr även sterlett. Betr. den intressanta slavo-baltiska gruppen av beteckningar för 'stör': litau. *erszkėtras* (osv.) ~ fslav. *jesetrŭ* (osv.) se Agrell Zur balto-slav. Lautgesch. s. 42 f. — Samindoeuropeiskt ord saknas; lat. har det dunkla *acipenser*.

2. **stör** = fsv.: stör, stav = fgutn. *staur*, isl. *staurr*, no. *staur*, av germ. **staura-* = grek. *staurós*, påle, vartill även lat. *instaurāre*, sätta i stånd, o. *restaurāre* (se restaurang); f. ö. nära besl. med sanskr. *sthavirá-*, grov, stor, o. *sthāvará-*, stående, fast; i avljudsförh. till fhty. *stiura*, stav, roder (se styre), o. germ. **stūra-*, styv o. stor (se stura, Sture, stursk, stor, stöd o. stör 1), till roten *sthāu̯* (se likstol), utvidgning av *sthā* i stå.

störa, Tessin 1756: 'störer mit invärtes lugn'; tidigare bl. mera enstaka, t. ex. Stiernhielm; av Hof 1753 klandrat som germanism; från ty. *stören* av fhty. *stôran* = mlty. *stôren*, av germ. **staurian*, avljudsform till **sturjan* = fsax. *farsturian*, subvertere (kanske dock *-û-*; jfr under förstöra nedan), mholl. *storen*, *stören*, röra, plåga, förstöra, ags. *styrian*, sätta i rörelse, röra upp (eng. *stir*), sv. o. no. dial. *styrja*, stoja, i no. även: väcka oro, ävensom isl. *styrr* m. (genit. *-jar*), larm, stoj, no. *styr* m. o. n., da. *styr*, mholl. *(ge)sture* f., kamp, strid m. m., ags. *gestyr* n., rörelse, o. vidare *l*-avledn. sv. dial. *sturla*, stoja, isl.: bringa i oordning, störa (vartill tilln. *Sturla* i *Snorre Sturluson*), osv.; se f. ö. storm. Isl. *styrr*, stoj, ingår bl. a. i namnet *Styrbjörn starke*, urspr. *Björn*, med tillägget gjort av farbrodern Erik Segersäll som ansåg brorsonen för en vildbasare. — Förstöra, i ä. nsv. även: störa (o. av Hof i denna betyd. föredraget framför störa, jfr ovan), fsv. *forstöra*, förstöra, från mlty. *vorstoren*, förstöra, störa m. m., el. *vorstören*, medan da. *forstyrre*, störa, bringa i oordning, ä. da. *forsture*, utgår från

mlty. *vorstûren*, ett tredje avljudsstadium vid sidan av *stur-* o. *staur-*.

[Störestorp, ortn. Smål., till fsv. personn. *Styrger*; se torp.]

störta, fsv. *styrta* (*-ö-*, ipf. *-te*) = no. *sturta*, da. *style*, från mlty. *storten* (även: förskräcka) = fhty. *sturzen* (ty. *stürzen*), av germ. **sturtian*, jfr ags. *sturtende*, hoppande; besl. med ags. *steartlian*, snava (eng. *startle*, studsa tillbaka o. d.), avljudsformer till *stert-* i stjärt osv., till en rot med betyd. 'vara el. bliva styv', utvidgning av *ster* ds.; se starrbliga osv. Med avs. på betyd. 'falla, snava' av 'vara styv' jfr analogierna under stappla, stjälpa o. stupa. — Den äldre böjningen *störta, störte* kvarlever ännu i dial. o. t. ex. hos Kellgren: *störte* (imper.) o. i Geijers Narvamarsch: 'Då störte i Norden Svithiods magt'; jfr även bestört. Övergången till I konj. (ipf. *-ade*; jfr Serenius 1741: part. *störtad*; f. ö. allmänt o. 1750 jämte *-te*) beror på det otydliga imperfektmärket; jfr motsv. under t. ex. gästa, hitta, hämta, reta, skifta, skämta, spänta, trösta, törsta, välta (jämte det äldre *välte*), vänta ävensom t. ex. flöda, häda, härda, möda, mörda, skynda, vörda o. under sålla. — Härtill stört som förstärkningsord i stört omöjlig osv., t. ex. Knorring 1838: *stört omöjligt* = no. *sturt* i *sturt galen*, da. *styrte-* i *styrtefuld*, jfr sv. dial. *stört*, alldeles, strax, no. *sturt*, alldeles. I sv. dial. även ett adj. *sturter, stört*, brant, t. ex. Vgtl. = ä. sv. *stört*, Lidner Mess.: 'Vid grafvens störta brant' (hos L. från västsv. dial.).

stöta = fsv. = isl. *steyta* (ipf. *-tt-*) jämte *stauta* (ipf. *-að-*), da. *støde*, motsv. got. *stautan*, redupl. vb, fsax. *stôtan*, fhty. *stôzan* (ty. *stossen*); jämte vbalsbst. stöt, fsv. *stöter* = isl. *steytr*, da. *stød*, mlty. *stôt*, fhty. *stôz* (ty. *stoss*), av germ. **stauti-* till ie. roten (*s*)*tud* i lat. *tundo* (perf. *tutudi*), stöter, slår, hamrar, *tudes* (genit. *-itis*), hammare, grek. *Tydeús, Tyndáreōs*, sanskr. *tudáti*, stöter, sticker, osv. Jfr studsa, stut 1, 2, ståtare ävensom under sparkstötting. — En likabetyd. ie. parallellrot (*s*)*tup* se stupa 2.

1. **stötta**, sbst., Lucidor 1674: 'Tå miste Staen sin Stytta', Columbus o. 1675: 'landets stöd ok stytta', Spegel 1685: 'Muur och Stötter', Sahlstedt 1773: *stötta* = da. *støtte*, även: bildstod, staty; (möjl. delvis genom dansk förmedling) från mlty. *stutte*, stöd, stock = mhty., ty. *stütze*, till germ. **stut-* el. **stutt-* (**stuðn-*), väl avlägset besl. med stöd, stödja. Om *-ö-* för *-y-* ej härstammar från da. (vilket är föga troligt), beror det på inflytande från (i sht sydligare) dial., där *bytta* blivit *bötta, nytta nötta* osv., el. möjl. på inverkan från stöd(ja).

2. **stötta**, vb, 1631: 'opå hvilket verckett sigh . . stötter', då ännu, som det synes, alldeles enstaka, Weste 1807 = da. *støtte*, (möjl. åtm. delvis genom dansk förmedling) från mlty. *stutten*, även: hjälpa = fhty. *stutzen* (ty. *stützen*), till föreg.

stötting i sparkstötting, se d. o.

stöva, Linné 1747, Bellman Fredm. ep. nr 40: 'Gat-Mamseller / Och Gesäller / Stöfva ikring', däremot sent i ordb. (t. ex. Weste 1807); jfr det dock ganska osäkra fsv. *samanstöva*, varom Sdw. Tillägg s. 1290 med litter.; från lty. *stöven*, damma, röra upp damm, löpa, jaga, snarast av mlty. *stôben*, även: snoka upp = mhty. *stouben, stäuben* (ty. *stäuben*), kausativum till germ. **steuban, *stûban*, ryka, damma = fhty. *stioban* (ty. *stieben*), mlty. *stûven*; jfr stuva 1; f. ö. av ovisst ursprung. Lty. *stöven* kan dock även tänkas utgå från en avljudsform med kort *o*. Stöva betyder alltså egentl. 'vädra, snoka'; i uttr. gå och stöva, stöva omkring, t. ex. 1765, möjl. anknutet till ströva. Jfr stövare.

stövare = fsv. = da. *støver*, från mlty. *stôver* = östfris. *stöfer*, ty. *stöber-* (*hund*), till föreg.

stövel, i plur. förr ofta *stöflor* (mycket vanligt ännu o. 1840) = y. fsv. = ä. da. *stevel* (*-ø-*), da. *støvle* (från plur.), no. *stygvel* (först omnämnt 1335), mlty. *stevel*, mhty. *stivel, stivâl* (ty. *stiefel*) osv. (i ty. med *f* av *v* såsom t. ex. *tafel* = tavla), från ital. *stivale*, av dunkelt ursprung. Särsk. förr ofta härlett av mlat. *æstivale*, lätt sommarsko, till lat.

æstas, sommar; från betyd.-synpunkt knappast antagligt. Andra osannolika el. felaktiga tolkningsförsök Meyer-Lübke Et. Wb. s. 623, som själv i ordet ser en avledn. av lat. *stīps*, påle(?). — I sv., möjl. genom förmedling av ä. da., från mlty. *stēvel* (av *stēvel*), med övergången av *ēv* till *öv* från sydskand. dial. (jfr klöver, -löv, ströva). — I eng. i stället *boot* = isl. *bóti* osv., jfr fsv. *bōtskōr* (se bottfor). — Stövel som nedsättande personbeteckning är knappast samma ord, utan sammanhänger möjl. med det under stofil anförda ty. *stöffel*. — Vara på stövlarna, dvs. (smått) berusad, motsv. i da., är möjl. att sammanställa med ty. *einen stiefel vertragen* (egentl. om ölsejdlar med formen av en stövel el. sko) o. ty. *bestiefelt*, berusad; jfr dock ä. eng. *he is got in the boots*, han är mycket drucken, vilket snarast tyder på ett direkt bildligt uttryck utan dylik förmedling. — Stövelknekt, 1737: *stöflaknekt* = da. *støvleknegt*, efter ty. *stiefelknecht* 1690-t. osv., till *knecht* i betyd. 'tjänare, dräng'; jfr sydsv. dial. *skodräng* ds., med liknande bild i eng. *boot-jack* till mansn. *Jack*. Om knekt som beteckning för andra redskap se knekt slutet o. om en analog personbeteckning i överförd anv. under jumfru; jfr även sv. dial. *kornknekt*, spetsig stör på vilken säden uppträdes. — Stövelmanschett, manschettliknande spets uppe kring stöveln, t. ex. fru Lenngren, ännu Dalin 1853; egentl. en katakres, då manschett ytterst hör till lat. *manus*, hand. — Stövlett, Bouppteckn. fr. Växiö 1725; förr även: *stiflett*; från ty. *stiefelette*, av ital. *stivaletto*, dimin. till *stivale*, stövel. Jfr till bildningen balett, rosett, schalett. — Härtill vb. stövla, vard., i t. ex. gå och stövla, Eneman 1712: 'ovuligt stöflar', Envallsson osv. = lty. *steveln*, gå tungt. Jfr y. fsv., Cod. Ups. C 20 s. 273: 'Tu skal spinna liin ok ey stöffla' (övers. av lat. *ocreare*). Bildat såsom t. ex. da. *tøfle af* till *tøffel*.

subaltern, Stenbock 1712: 'Capitainer och Subalterner', i sht förr även som adj. = ty. (adj.), av lat. *subalternus*, av *sub-*, under, o. *alternus*, en annan, avledn. av *alter* ds., såsom t. ex. *internus* till *inter* osv. (se eljest).

subbert i uttr. hela subberten, hela rasket, skräpet, C. A. Hagberg 1848, egentl.: hela smörjan; med den lty. ändelsen *-ert* till sv. dial. *subb*, smuts, orenlighet = no. *subb*, smått avfall, jämte sv. dial., no. *subba*, smutsa, orena, nisl. *subba* (slarvig person), lty. *subbe(l)n*; ett slags imitativa bildningar av samma art som de likabetyd. sv. dial., no. *sabba* el. sv. dial. *s(k)vabba*, no. *svabba*, plaska, söla (se svabba), el. som slubba, slabba o. de under sistn. verb anförda likbetyd. orden.

subjekt = ty. osv., av lat. *subjectum*, egentl. 'det underlagda' o. part. pf. pass. n. till *subjicere*, kasta el. lägga under, varav bl. a.: räkna till; en mindre lyckad ordagrann övers. av grek. *to (h)ypokeímenon*, det som är i fråga, till *(h)ypó*, under, o. *keîmai*, ligga. Jfr sujett.

sublim, Sthlms Posten 1781, Thorild 1782 m. m., B. Höijer (ofta), Wallin 1808; från fra. *sublime*, upphöjd, majestätisk, av lat. *sublīmis*, väl av **sublīmni-*, till *sub*, under, o. *līmen* (genit. *-inis*), tröskel, i så fall kanske: räckande till den övre tröskeln; jfr preliminär o. följ.

sublimat, U. Hiärne 1706 i betyd. 'kvicksilverklorid' = ty., till pf.-participstammen av lat. *sublīmāre*, upphöja (till föreg.), i nlat.: förhöja genom destillering, rena.

subordination = ty., fra., av lat. *subordinātio* (genit. *-ōnis*), underordnande, till *sub*, under, o. pf.-participstammen av *ordināre*, ordna, även: förordna (= ordinera).

subrett, jfr Sv. lit.-tidn. 1820: *soubrettefigur*, av fra. *soubrette*, näbbig flicksnärta, kammarjungfru o. d. i lustspel; av provençalskt ursprung, jfr provenç. *sobret*, tillgjord, till lat. *superāre*, övervinna (jfr superb). Enl. andra i stället (med suffixbyte) motsv. span. *sobrina*, brors- el. systerdotter, av lat. *sobrīna* (av **sosrīna*, till *soror*, syster, se d. o.); mindre troligt.

subsidie, vanl. i plur. *-er*, E. L. v.

d. Linde 1633: 'Französche subsidien', J. A. Salvius 1646: 'Franske subsidierna' = ty. *subsidien*, plur., av lat. *subsidium*, hjälpmedel, hjälp, undsättning (om trupp som står bakom hären), till *subsidēre*, ligga i försåt, sitta ned, till *sub-* o. *sedēre*, sitta.

subskribent = ty., av lat. *subscribens* (genit. *-entis*), underskrivande, part. pres. till *subscribere*, teckna under (= subskribera; se skriva).

substans = ty. *substanz*, fra. *substance*, av lat. *substantia*, väsende, innehåll, beskaffenhet, till pres.-participstammen i *substāre*, vara för handen, vara under el. vid (av *sub*, under, o. *stāre*, stå); övers. av grek. *(h)ypóstasis*. Jfr de på samma sätt bildade, besläktade distans, existens. — Härtill lat. avledn.: *substantīvus*, självständig, som kan bestå för sig själv, med neutr. *-um*, varav sv. substantiv; *substantiālis*, väsentlig, varav fra. *substantiel*, även: kraftig, varav sv. substantiell = ty.

substitut = ty., av pf.-participstammen till lat. *substituere*, sätta i stället, till *sub* o. *statuere*, ställa, även: fastställa (se statuera).

subtil = fsv.: fin, tunn = mlty. *subtīl*, ty., fra. *subtil*, av lat. *subtīlis* ds., med den etymologiska betyd. av 'fint vävd' (av **sub-texlis*, till *tēla*, väv, av **texla*; jfr textil).

subtraktion, Aurelius Arithm. 1633 = ty., av lat. *subtractio* (genit. *-ōnis*), till pf.-participstammen av *subtrahere*, draga el. taga ifrån (= subtrahera, Aurelius Arithm. 1633), av *sub* o. *trahere*, draga (se trakt).

successiv = ty. *sukzessiv*, av lat. *successīvus*, följande på varandra, småningom, till pf.-participstammen av *succēdere*, följa efter (av *sub* o. *cēdere*, gå el. skrida fram; även [möjl. ett annat verb]: vika, avträda, jfr cession).

sucka, ä. nsv. även *socka*, fsv. *sukka*, *sokka* = no. *sukka*, da. *sukke*; en speciellt nordisk intensivbildning till suga av ungefär samma slag som meng. *sobben* (eng. *sob*) till supa, vartill även ty. *seufzen*, sucka (se sukta 1), egentl.: draga in andan; jfr det i så fall besläktade ags. *sogoða*, hicka o. d., även-som ty. *schluchzen*, snyfta, till *schlucken*, sluka. För riktigheten av denna tolkning talar, att ord för 'sucka, snyfta, hicka' ofta bildats med intensivisk konsonantförlängning el. med intensivsuffix, t. ex. hicka, got. *swōgatjan*, sucka (se nedan), ags. *hloccettan* ds. (*hloccetung*), ags. *sic(c)ettan*, lat. *gemitāre* m. fl.; se förf. Mediagem. s. 36. — Helt annorlunda, men icke antagligt Falk-Torp s. 1203 m. fl.: avljudsform till got. *gaswōgjan*, *swōgatjan*, sucka, motsv. ags. *swēgan*, ljuda, no. *søgja*. susa, mumla (väl = sv. dial. *söja*, rusa åstad, gå fort, om väderkvarn), besl. med litau. *svagėti*, klinga. — Härtill sbst. suck, fsv. **sukker* i sammans. = no., da. *sukke*, bildat till verbet såsom blink, knäck, skräll, smäll osv. el. som ty. *seufzer* till *seufzen*.

suckat, Schroderus 1620: 'Suckat och sucker', C. Warg, Bellman: 'dess mun, söt som succat'; ytterst av fra. *succade*, ital. *succada*, till lat. *sūcus* (*succus*), saft (urbesl. med suga).

sud (dial.), reling, skeppsbord, bräderna utanpå sparrarna till yttertaket, i båda betyd. även i ä. nsv., i dial. också: sida, fsv. *sūdh*, sammanfogning av bräder, skeppsbord = isl. *súð*, fog i båt, motsv. mlty. *sûte* f., söm, sammanfogning, av germ. **sūðō-* (*-ði-*?) till roten i sy såsom t. ex. fsv. *snōþ*, snodd, till sno.

sudd i betyd. 'rumlare, slarv o. d.' jämte vb. sudda, bildl. anv. av följ. Jfr Warnmark 1688: 'En sådan Grobian, en Sudd, ett illakt Krut', även-som Cederborgh OT 1810: 'Sekreteraren Nordensudd', som dock kan höra till *sudd*, skrivare (av samma karakteriserande slag som Cederborghs Kammererare Nidingh, Brukspatron Lymell, Adjunkten Grining, Komministern Uslingius, Kantor Torrstadius, Mamsell Gnath, Löjtnant af Spink, Kapten Spelhusen osv.).

sudda, I. Erici o. 1645: 'sudda honom (dvs. hästen) uthi Munnen, så förgår Hetan', Bröl. ihugk. i betyd. 'nedsudla' el. dyl. = no. *sudda*, söla, smörja, använda sudd; jfr lty. *suddeln*, smutsa, smörja, mlty. *sudde*, pöl; med intensi-

visk konsonantförlängning till roten i sudla; se f. ö. d. o.; jfr även de under subbert anförda likartade bildningarna. — Av samma slag är det besläktade no. *sodda*, stå länge nära kokpunkten utan att koka, söla, svira; jfr eng. dial. *sodder*, koka långsamt, ty. dial. *sottern* ds.

sudla, Stiernhielm Herc.; 1620: *besuddla*, 1623: *besudla*; från ty. *sudeln*. vara orenlig el. vårdslös, bl. a. vid kokande, söla, jfr mty. *sudel*, sölig kock (ty. *sudelkoch*), avljudsform till sjuda, koka, jfr ty. *sud*, kokande (= sv. dial. *såd* osv.). Härtill intensivbildningen sudda. — Ä. nsv. *sudlare*, marketentare (se d. o.).

suffisans, av fra. *suffisance*, självtillräcklighet, till *suffir*, räcka till, vara nog, av lat. *sufficere* ds., förskaffa det man har behov av, egentl.: lägga under, till *sub-*, under, o. *facere*, göra (se facit).

sufflé, Hagdahl 1879, av fra. *soufflé*, egentl.: det uppblåsta, till *souffler*, blåsa upp, blåsa (även: viska; se sufflera), av lat. *sufflāre*, blåsa upp m. m. (av *sub-* o. *flāre*; urbesl. med bläddra, blåsa).

sufflera, Sthlms Posten 1792 (om teater) = ty. *soufflieren*, efter fra. *souffler* ds., viska, blåsa (se föreg. o. sufflett). — Härtill: sufflör, av fra. *souffleur*. — Alltså franska lånord såsom de flesta teatertermer; se scen.

sufflett, Dagl. Alleh. 1808: 'Skrinda med Soufflett', av fra. *soufflet* ds. (även: blåsbälg o. örfil), till föreg.

suffragett, jfr Valentin London 1912: *suffragettdemonstration*, från eng., fra. *suffragette*, till fra. *suffrage*, röst (vid val), folkomröstning, bifall m. m., av lat. *suffrāgium*, omröstning, bifall m. m.; ofta, men felaktigt tolkat som en bildning av *sub-* o. stammen i *frangere*, bryta (jfr fraktion, fraktur; urbesl. med bräcka, i så fall egentl.: skärva o. d., använd som 'röstsedel'; jfr grek. *óstrakon*, egentl.: benskärva, vartill sv. ostracism); i stället närmast till lat. *frāgor*, larm (jfr brak); i *suffragium* om larmet i folkförsamlingen, då den ger sitt beslut el. sitt bifall tillkänna (jfr Walde). — Stundom även suffragist, Koch Emigr. land 1910.

suga, fsv. *sūgha* = isl. *súga*, da. *suge*, fsax., ags., fhty. *sūgan* (ty. *saugen*), st. vb. Kausativum: germ. **sauʒian*, låta suga = no. *søygja*, mlty. *sôgen*, mhty. *söugen* (ty. *säugen*), dägga, egentl.: låta suga; liksom dägga till dia el. som flöja till flyga, röka till ryka, stöpa till stupa osv. Avljudsform: germ. **suʒa-* n. i ä. nsv. *såg*, sankt ställe (t. ex. Risingh 1671), sv. dial.: källdrag m. m., no. *sog*, ström i älv, sugning m. m., isl.: sugning av sjö, da. dial. *sug*, vindstöt m. m.; mhty. *soc* (*-g-*), saft (jämte avljudsf. *souc*) ~ **suʒi-* m. i mlty. *soch* (*-g-*), sugning; med samma växling av neutral *a*-stam (i sht nord. spr.) o. mask. *i*-stam (i sht vgerm. spr.) som i t. ex. bett, drev, grepp, sken, skott, skred, slag, snitt, steg, tåg 3. Till en ieur. rot *suk* i lat. *sūcus*, saft (jfr suckat), lett. *sūkt*, suga, m. m. Jfr sucka. — Variantrot: germ. *suk* i ags. *súcan* (eng. *suck*) ~ ags. *socian*, uppsupa (eng. *soak*), sv. dial. *såka* (*in*) = ie. *sug* i lat. *sūgo*, suger, fir. *súgim* ds. En ungef. likbetydande bildning är supa. — Samtliga dessa rötter anses vara utvidgningar av en enklare bas *sŭ* i sanskr. *sunóti*, pressar ut (saft), grek. (*h*)*ýei*, det regnar, litau. *sulà*, björksaft ~ fhty. *sou*, ags. *séaw* (**sawa-*), saft; jfr sur. — Suga på ramarna, egentl. om björnen, som enl. folktron i idet livnär sig genom att suga på ramarna, jfr ty. *die bärenklauen saugen* t. ex. Hans Sachs, *an den hungerpfoten saugen*. — Härtill växtn. suga, Franckenius 1659 osv., såsom beteckning för en del växter såsom Lamium, Galeopsis, Trifolium m. fl., ur vilkas pip insekter o. barn suga honung; ofta i sammans. t. ex. dial. *hampasugor*, Galeopsis, *nällesugor*, Lamium, *röda sugegubbar*, Trifolium pratense, motsv. ä. ty. *bienensaug*; jfr eng. *honey-suckle* (till *suck*, suga) om sistnämnda växt.

sugga, o. 1580: *swgge* = no. = mlty. *sugge*; med diminutivisk hypokoristisk konsonantförlängning till fsax. *suga* (ty. dial. *suge*), ags. *sugu*, av ie. **su-kā-*, diminutivisk *k*-avledn. av *sū* (se so); jfr

(av ie. **sukk-*) fir. *socc*, korn. *hoch*, varav eng. lånordet *hog*, svin. Av andra på likartat sätt bildade djurnamn erinras om sv. dial. *kidde* (se kid), krabba, padda, skädda, isl. *stedda*, sto. Förf. NTfF 3 R. 12: 62 f.

suggerera = ty. *suggerieren*, fra. *suggérer*, ingiva, av lat. *suggerere*, bära el. föra fram, lägga under, av *sub-*, under, o. *gerere*, bära, bringa (se kasta). — Till part.-stammen lat. *suggest-* hör suggestion (= ty., fra. o. eng.) o. suggestiv = ty., motsvar. i fra. o. eng.; i sin speciellt estetisk-psykologiska anv. särskilt vanligt genom Baudelaire o. sedan modeord i ty. (i sht på 1890-t.).

sujett, av fra. *sujet*, fem. *sujette*, person, manlig el. kvinnlig undersåte m. m., av lat. *subjectus*, fem. *-a* (= subjekt, se d. o.). Alltså franskt lånord såsom de flesta teatertermer; se under scen.

1. **sukta**, fåfängt åtrå, vard., först under de senare årtiondena inkommet i riksspr. från dial., ännu ej hos Dalin 1853 = ä. da. *sukte*, sucka, från mlty. *suchten*, sucka, åtrå, med biformen *sufte* = fhty. *sûftôn*, sammanhängande med mhty. *siufzen* (ty. *seufzen*), sucka, till stammen i supa i betyd. 'draga in (luft o. d.)'; jfr betyd.-analogier under sucka o. med avs. på växlingen av *-kt-* o. *-ft* under akter, -aktig, häkta, inkräkta, lukt, rykte, schakt, äkta.

2. **sukta**, genom fuktning el. torkning sammandraga (sko)lädret, t. ex. Weste 1807; nybildning till suga? — Härtill: suktläder, jfr *suktskaft* bouppt. fr. Växiö 1824, *suktstövel*, Gosselman 1839 ('så kallade »sucktstöflar»').

1. **sula**, fot-, sko- o. d., jämte (med dial. anstrykning) såla, fsv. *sula*, *sola*, motsv. isl. *sóli* m. (möjl. *soli*?), no. *sōle*, *sūle*, da. *saale*, mlty. *sole*, fhty. *sola* f. (ty. *sohle*; jfr solbänk), ags. *sole* (eng. *sole*). Möjl. lånat i germ. spr. från lat. **sola* (jfr fra. *sole*), medan got. *sulja* synes utgå från lat. *solea* ds. Enl. andra urbesl. med samma lat. ord o. med syll. De nordiska orden betraktas av somliga som lån från mlty. Dunkelt. — För 'fotsula' är den gamla inhemska beteckningen *il* = ags. *ile*, av omstritt ursprung.

2. **sula** (dialektord), tvärträ på plog, stång som stöder häckkroken på vagn = isl. *súla*, stolpe, stötta, pelare (även: *súl*), no. *sūla*, klave, kluven stolpe m. m. (jämte *sul* i samma el. likn. betyd.), motsv. fsax. *Irminsûl*, stolpe, pelare (av mytisk innebörd; jfr till första leden isl. *jǫrmungandr*, egentl.: den oerhört stora käppen, om Midgårdsormen, osv.), mlty., fhty. *sûl*, stolpe (ty. *säule*), ags. *sýl* ~ got. *sauls*; väl besl. med syll o. f. ö. sammanställt med grek. *(h)ýlē*, träd, skog, o. med grek. *xýlon*, ved, bjälke, litau. *szùlas*, stolpe (se litter. hos Boisacq s. 679). Jfr följ.

3. **sula**, Sula bassana (även havs-), t. ex. Sv. Nilsson 1858 (*hafs-*) = no. *(hav)sula*, nisl. *(haf)súla*, egentl. ett västskand. ord, till föreg. i betyd. 'klave o. d.', väl efter stjärtens form.

sulagera, av fra. *soulager*, trösta, av vulg.-lat. **sub-leviare*, till *sub-* o. *levis*, lätt (urbesl. med lätt), nära besl. med den lärda fra. formen *soulever*, upplyfta, av lat. *sublevāre*, lätta, lyfta upp; jfr elev.

sulfit, kem. i betyd. 'svavelsyrligt salt', Berzelius 1821 (i sammans.), även som förkortning för 'sulfitmassa o. d.'; i sammans. sulfitfabrik GHT 1895; från fra. *sulphite* 1787 (varav eng. =), egentl. en ombildning av *sulphate* (= sv. sulfat) i anslutning till de många likartade beteckningarna på *-it*, om vilka se Ordbildning under *-it*.

[sull, syll, sv. dial., svullnad, se under det besl. svulst.]

[sull, sv. dial., bröd betat i mjölk, se soll.]

sultan i ä. nsv. även *súltan* t. ex. Spegel 1685 o. alternativt ännu Dalin 1853, från ty. *súltan* (även *sultán*) o. fra. (eng.) *sultan*, av arab. *sultān*, herravälde, sedan: (envälds)härskare. Mhty. *soldân* genom förmedling av ital. *soldano*. — Förr t. ex. hos Bellman i betyd. '(fruntimmers)plym', egentl.: 'plym, fästad vid något smycke på turbaner; även om ett slags fruntimmersrock efter turkiskt snitt.

sumak, sumach, ett av de viktigare garvmedlen, B. Olai 1578 = ty. *sumach*, holl. *s(u)mak*, eng. *sumac(h)*, ffra. *sumac*

redan o. 1200, ital. *sommaco*, av arab. *summāq*: kännedomen om växten spreds i s. Europa av araberna, särsk. över Sicilien. Det lat. släktnamnet *Rhūs* innehåller en annan, egentl. grek. beteckning.

summa = fsv. = ty. *summe*, *-a*, fra. *somme* osv., av lat. *summa* f., summa, det översta, högsta, till *summus*, högst, av ie. **sup-mo-s*, besl. med *super*, över (jfr superkarg osv., supinum). — Summera = fsv., från mlty. *summêren* = ty. *summieren*, av lat. *summāre*.

[Summeln, sjön., se Sommen.]

sump, O. Petri 1524 (om fisksump), G. I:s reg. 1556: 'the sumper och putzer udi staden ähre' = da., från mlty. *sump* = mhty., ty. *sumpf*; jfr mlty. *sumpt*, fhty. *sunft* ds. (såsom t. ex. ty. *saft* = sv. saft till fhty. *sap*); i avljudsförh. till eng. *swamp* ds. Sannol. besl. med svamp, med grundbetyd. 'porös massa'.

1. **sund** = fsv., isl., da., i isl. även: mellanrum = mlty. *sunt* (*sund-*), eng. *sound*; jfr ags. *sund*, sjö, hav; snarast = isl., no., ags. *sund*, simning, av germ. **sum-ða-* > **sunda-* (*m* > *n* före dental; jfr hind o. sand), till simma; alltså egentl.: ställe som man simmar över; jfr vad, vadställe, till vada i betyd. 'gå (över vatten)'. — I sv. gatnamn såsom Kattsundet, Trångsund betecknar ordet smala gator, som sannol. urspr. varit delvis vattenfyllda. — Betyd. 'simning' kvarlever i sv. dial. *sundbälg*, *-mage*, simblåsa. Av *sund* i denna betyd. är avlett: sv. dial., no. *sunda*, *synda*, låta simma m. m. — Jfr Sundsvall, Sunne o. se även under sond.

2. **sund**, adj., fsv. *sunder* = da. *sund*, från mlty. *sunt* (genit. *sundes*) jämte *gesunt* = fhty. *gisunt* (ty. *gesund*), ags. *gesund* (eng. *sound*); ej i got.; av germ. **(ga)sunda-*; knappast besl. med det likabetyd. lat. *sānus*; snarare (men även detta ovisst) avljudsform till germ. **ga-swenþ(i)a-* i got. *swinþs*, stark, frisk, fsax. *swith(i)*, kraftig, tapper m. m., mhty. *swinde* ds., *geswinde*, djärv, häftig, snabb (ty. *geschwind*, snabb), ags. *swiþ*, stark, häftig, isl. *svinnr*, klok, no. *svinn*, rask, smidig, försiktig att taga för (i den senare betyd. även i nordsv. dial.), smal, mager, ä. da. *svind*, stark, snabb; f. ö. av mycket omstritt urspr.; bl. a. av Stokes (jfr IF Anz. 1: 185) fört samman med fir. *fétaim*, jag är i stånd (av ie. **suentō*).

Sundsvall, stadsn., 1621 (i det äldsta privilegiebrevet): *Sundzvaal*, dvs. vallen vid sundet el. strömmen vid stadsplatsen (Selångersån, vid vars utlopp staden är belägen). *Sund* benämndes även ett av de hemman, som år 1621 donerades till staden. Se närmare Sv. af Sandeberg Str. blad ur Sundsvalls stads hist. s. 14 n. 1.

Sune, personn. = fsv., fno., fda.; med växelf. fsv., fno. *Sone*, bl. a. i ortn. t. ex. Sonaby Ögtl., av fsv. *Sonabygdh*, Sånnarp Skå., av fsv. *Sonat(h)orp*; jämte fsv. *Son* (bl. a. i ortn. Sonstorp Ögtl.); till sbst. son; alltså av samma slag som de fsv. ortn. *Brodher*, *Fadhir*.

sunnan = fsv.: från söder, i söder, som prepos.: söder om = isl. = da.-no. *sønden*, ä. da. *sunden*, fhty. *sundana*, ags. *súðan*; bildat som nordan; till germ. stammen **sunþ-* i söder (se d. o. o. jfr Sunnerbo).

Sunne, ortn. i Vrml. (m. m.), fsv. *Sund* = sund (se d. o.); närmast av dat.-formen *sunde*.

Sunnerbo, härad i Smål., fsv. *Sundirbo* m. m., av äldre *Sundirbōa hæraþ*, dvs. 'söderboarnas h.'; se f. ö. söder, sunnan o. Synneråt (under Ål) o. jfr t. ex. häradsn. Bråbo, Valkebo, Vedbo.

suntält, soltält på fartyg, G. J. Ehrensvärd 1778: 'Hans Maj:t åt under Sundtältet' (på Amphion)', motsv. ty. *sonnenzelt*; i sv. väl närmast från lty., jfr lty. *sunne*, sol (se f. ö. söndag). Jfr Tamm Gr. s. 30.

supa, i ä. nsv. o. sv. dial. även: äta supanmat, t. ex. Husspegel 1692: 'supa . . kåål, välling och erter', 1787: 'super såppan', skån. 'supa kvällsmatsmjölken' (Sv. lm. VIII. 2: 8); jfr ordspr.: som man kokat, får man supa o. sv. kålsupare i uttr. vara lika goda kålsupare; i ä. nsv. dessutom i förb. *supa tobak* o. *snus*, fsv. *sūpa* = isl. *súpa*, ä. da. *sube*, mlty. *sūpen*, fhty.

sûfan (ty. *saufen*), ags. *súpan* (eng. *sup*, dricka, sörpla; jfr däremot *sup*, supera, av fra. *souper*, se supé); av germ. **sūpan* st. vb. I nda. i stället *søbe*, supa i sig = lty. *sōpen*, låta supa, som synes representera ett germ. **saupian*, formellt = no. *søypa*, med ett sugande ljud rinna genom ett bottenhål. Annan avljudsbildning: *sup-* i ags. *sypian* (eng. *sip*); se f. ö. soppa. Sammanställt med fslav. *sŭsati* m. m., suga, -av **sub-s-* el. **sup-s-*; i senare fallet till en indoeur. växelform på *-p*; jfr liknande växling under suga. — Betyd. 'dricka omättligt starka drycker el. vara begiven på dylika' (= no.-da. *sube*; da. har i denna betyd. i stället *suppe*) har inlånats från ty. — Den i fsv. ej uppvisade *a*-omljudda participformen **sopen* kvarlever i (särsk.) götal.-dial. såsom *såpen*, *söpen* i betyd. 'drucken'. — Supa som en borstbindare, Tersmeden 1734, se f. ö. under borst. I uttr. ss. t. ex. ljuga el. svärja som en b., Almquist 1844, Dalin 1850, el. da. t. ex. 'Du voterer som en Børstebinder' hos Holberg Pol. Kandest. är anv. sekundär. I ä. nsv. även *supa som en mästare* Dalins Arg. — Härtill: *-supa* i ölsupa, jfr sv. dial. *drekksupa*, *drikkasyba* = nisl. *súpa*, soppa, mlty. *sûpe* ds., mhty. *sûfe* ds., ags. *súpe*, klunk; i sv. möjl. lån från mlty. — Sup, fsv. *sūper*, klunk, skvätt, supanmat = isl. *súpr*, klunk, no. *sūp* ds., även bl. a.: soppa, öfris. *sûp*, klunk, mhty. *sûf*; bildat som t. ex. bit till bita. — Supanmat, till fsv. *sūpan* f. ds. = no. *supan* (av *-ū-*) jämte *supand* = mlty. *sûpen(t)* n.; sannol. urspr. ej en bildning på urgerm. *-ōni* såsom t. ex. talan till tala o. d., utan en participliknande avledning på germ. *-nd-*. I ä. nsv. o. sv. dial. även *supemat*. — Suput, Schroderus Com. 1640; Husspeg. 1697: *suputar* plur.; från mlty. *sûpût*, dvs. 'sup ut', en imperativisk bildning av samma slag som t. ex. ä. nsv. *slukopp*, uppslukare (av mlty. *slûkup*), el. som krypin. Jfr Tamm Nord. stud. s. 30 f. Härtill: ä. nsv. vb. *suputera*, supa.

supé, Dagl. Alleh. 1771, G. J. Ehrensvärd 1780, av fra. *souper*, till vb. *souper* (= sv. supera, 1780—90-t.), avledn. av *soupe*, soppa (i sht med bröd), i sin tur från germ. spr.; se soppa o. supa. — Ordgruppen användes i sv. äldst om furstliga personers aftonmåltider.

superb, i modern betyd. vanligt väl först o. 1800, tidigare mera enstaka, t. ex. Tersmeden (under 1600-t. blott tillfälligt, i nu obr. anv.) = ty., av fra. *superbe*, stolt, högmodig, präktig, av lat. *superbus* ds. (snarast av **super-bhu̯-os*, till *super*, över, o. roten *bhū*, vara, urbesl. med bo; jfr grek. *(h)yperphialos*, övermodig, av **super-bhu̯-ialos*).

superkarg, ett slags fraktuppsyningsman (numera ej å svenska fartyg) = ty. *superkargo*, av lat. *super*, över, o. span. *cargo*, last, deverb. till *cargar*, lasta = fra. *charger*, vartill *charge*, last; se f. ö. chargera.

superlativ, sbst. = ty., av lat. *superlātīvus*, avledn. av *superlātus*, pf. part. pass. till *superferre*, upplyfta, lägga el. bära över (av *super*, över, o. *ferre*, urbesl. med bära).

supinum = ty., av lat. *supīnum* ds., neutr. till adj. *supīnus*, böjd bakåt, lutande m. m., avledn. av *sup-* i *super*, *sub* (av *sup* liksom *ab*, av *ap*, jfr grek. *(h)ypó*); den grammatiska termen syftande därpå, att denna substantiviska form av verbet liksom ställer sig utanför verbets råmärken.

suppleant, av fra. *suppléant*, ställföreträdare, egentl. part. pres. till *suppléer*, fylla upp, ersätta o. d., av lat. *supplēre* ds. (= supplera), av *sub* o. *plēre*, fylla (besl. med plebej, plenum o. urbesl. med flera o. full).

supplik, 1680-t. = ty., av fra. *supplique*, till lat. *supplicāre*, ödmjukt bedja, knäböja, av *sub* o. *plicāre*, vika ihop (jfr pli, replik).

sur, fsv. *sūr*, sur, obehaglig, besvärlig (jfr ä. nsv. *bådhe i söto och suro* O. Petri) = isl. *súrr* ds., no. *sūr*, även: rå, fuktig (om jorden), da. *sur*, mlty., fhty. *sûr* (ty. *sauer*), ags. *súr* (eng. *sour*), av germ. **sūra-*; besl. med litau. *sūras*, salt, fslav. *syrŭ*, rå, fuktig (av **sūr-*), alban. *šurë*, urin. Från germ. spr.: fra. *sur*. F. ö. av oviss härledning. Om här ej två ord med olika ursprung sammansmält

(varom nedan), kanske snarast på grund av den ofta uppträdande betyd. 'fuktig' (se nedan), med Falk-Torp, urspr. om syrlig fuktighet o. sålunda även besl. med sanskr. *sūra-*, somasaft, osv. o. med de under sörja anförda orden, till en grundrot *su* i suga (jfr lat. *sūcus*, saft, osv.). Betyd. 'fuktig' uppträder i t. ex. sv. sur jord, ved, sura kol (jfr under surkål nedan), med motsvar. i da. el. no., jfr ty. *saurer boden*, ävensom i surögd, med rinnande ögon (jfr fsv. *sūrblinder* ds.) = no. *surøgd*, jfr isl. *súreygr* = ags. *súriege*, fhty. *sûrougi* osv.; sv. har även surbent, om ben med öppna sår. Enl. Persson Wurzelerw. s. 8, 134 f. utgår däremot sur i denna betyd. från ett germ. adj. **sūra-*, drypande o. d., med f. ö. den här angivna härledningen, medan sur om smak förbindes med grek. *xyrós*, skarp, varmed ordet även av andra sammanställts (i så fall med en betyd.-utveckling analog med den i bitter); alltså två etymologiskt skilda ord, en möjlighet som icke är sannolik, men kanske ej bör alldeles avvisas. — Uttr. se sur ut o. d., med avs. på sinnesstämning, t. ex. E. Lindschöld: 'Seer surt och misslynt uth', motsv. i da. o. ty. (jfr eng. *surly*), syftar på ansiktsuttrycket, som erinrar om det, som framkallas av ett surt el. bittert ämne; jfr bitter. — Bita i det sura äpplet, 1610, jfr H. Bjelke 1588: 'moste Jagh nu biite ij etth hårth äple', motsv. i da., lty., holl. o. ty. — Den sure, om djävulen, i dial. även *suren* (*suern*), i anslutning till den redan i fsv. uppträdande betyd. 'obehaglig' o. d.; jfr i samma betyd. den fule, den lede, den onde, hin håle (se hin), raggen, styggen, ä. nsv. *ljoten* (se lyte), sv. dial. *han grå* m. fl. — Surbrunn, gammal beteckning för hälsobrunn, ännu i Berlins Läseb. i Naturl. 1854 o. kvar i t. ex. Surbrunnsgatan i Göteborg o. i förkortningen *Surn*, jfr C. F. Dahlgren 1: 302: 'Sörping, ock kallad Suren', folklig benämning på Söderköping; motsv. ty. *sauerbrunnen*. —Surdeg, om något föråldrat el. dåligt, t. ex. i 'ha mycket kvar av den gamla surdegen', efter bibeln, t. ex. Matt. 16: 6: 'Ser till, och förvarer eder för de Phariseers och Sadduceers surdeg' el. 1 Kor. 5: 7: 'Renser fördenskull ut den gamla surdegen'. — Surkål, Kokeb. 1650. I uttr. *tålamod övervinner surkål* en översättning av ty. *geduld überwindet sauerkraut* el. *sauerkohl*, vilket senare anses som ursprungligast o. bero på missförstånd el. skämtsam förvridning av *saure kohlen*, dvs. sura (våta, fuktiga) kol; dock osäkert: dylika talesätt äro i ty. vanliga även om en del andra maträtter (*holzäpfel*, *sauerkäse*, *staudenkraut* osv.). — Surmulen, Verelius 1681 (*-mulin*), jfr Columbus 1669: *surmulnom* dat. plur., Schroderus Com. 1640: *surmulot*, Lucidor m. fl.: *mult*; jämte vb. surmula Brenner 1723 osv. = da. *surmule*, från mlty. *sûrmûlen*, i y. nsv., t. ex. V. Rydberg, Sydsv. Dagbl. m. fl., dock möjl. nybildning till surmulen; jfr holl. *zuurmuil*, sur uppsyn: till mule (se f. ö. d. o. slutet); nu folketymologiskt anslutet till mulen, såsom f. ö. redan Lind 1749, som upptager ordet under *mulen*. — Jfr sammelsurium o. syra.

surdin, se sordin.

[Surn, om Söderköping, se under sur ovan.]

surpris, Kexel 1750, Gustaf III, tidigt allmänt i spr., men nu i stark tillbakagång, från fra. *surprise*, av part.-stammen till *surprendre*, överraska, egentl.: taga på färsk gärning (varav det i sv. under 1800-t:s förra hälft vanliga surprenera), till lat. *sub* i samma betyd. som i *subitus*, plötslig, o. *prehendere*, taga (jfr pris 1). Se förf. Festskr. t. Söderw. s. 254.

1. **surra**, vb (om läte), hos Stiernhielm Herc. o. Lucidor om västanvinden, hos Spegel 1685 om havsströmmen = no. *surra*, da. *surre*, mlty., ty. *surren*; ljudhärmande liksom de möjl. besl. sorla, svirra o. lat. *susurrus*, viskning, susning; jfr mhty. *surm*, sus, sydty. dial.: svärm (se svärm). — Åtm. förr även 'svira, festa', t. ex. Tersmeden 5: 33 fr. 1769 (o. 1780): 'med dans och surrande'; Bellman 2: 294 (Carléns uppl.): 'i ständigt sus och surr'. Jfr svirra.

2. **surra**, vb, binda, Grundell o. 1695,

Dalman Sjölex. 1765 = no. *surra*, da. *surre*, ty. *sorren*; i övrigt dunkelt.

3. **surra** i mjölksurra, skämtsam bildning till surra 1 av samma slag som hurra i kaffehurra till hurra, snurra i kring o. d.

surrogat, Ad. prot. 1786: 'et surrogat för bränvinstilverkningen' = ty. osv., av lat. *surrogātum*, part. pf. pass. till *surrogāre*, *sub-*, låta välja i en annans ställe (av *sub-* o. *rogāre*, fråga, bedja, egentl.: sträcka sig efter, avljudsform till *regere*, rikta, se regera).

[Surtan, Surte, Surteby, ortn. Vgtl., se under svart.]

surv i uttr. hela surven, Blanche 1847, egentl.: röra el. dyl., jfr sv. dial. *surva*, trassla ihop, förvirra, *surv(a)*, slarv, slarva; möjl., men föga troligt, avljudsbildning till germ. **swerban*, fara hit o. dit, virvla runt (se svarva).

sus i sus och dus, t. ex. Spegel 1712, se dus; förr ofta endast *sus* t. ex. Balck 1599, Prytz 1620 osv.; Swedberg 1709 har även *dwas och swas*. — Det i art. dus anförda ty. *saus und braus* motsvaras av ä. nsv. *sus och brus*, t. ex. 1689. — Härtill ä. nsv. *susa* Schroderus 1620 el. *susa och dusa*, 1710. — En bildning av samma slag är sannol. även det annars av tyska etymologer på annat sätt förklarade ty. *schlampamp* ds. = mlty. *slampamp*, varav ä. sv. *slampamp*; jfr Schroderus 1629: *ränna slamp pamp*, leva i sus o. dus; se f. ö. under ruckla. — 'Leva i sus och dus' betecknas i ä. nsv. även med *slämma och dämma*; se slam 2.

susa, jfr fsv. *sūsan*, susning = no. *susa*, da. *suse*, mlty. *sûsen*, fhty. *sûsôn* (ty. *sausen*); jfr fslav. *sysati* ds., ljudhärmande; jfr susen.

Susanna, kvinnon., från hebr.; egentl.: lilja.

susen i uttr. göra susen, De Geer Grefve Lillie 1880, till susa.

suspendera = ty. *suspendieren*, av lat. *suspendere*, lämna oavgjort, låta avstanna, hejda, låta sväva, hänga upp, av *subs* o. *pendĕre*, hänga (se pendang, pendel osv.). Alltså med samma betyd.-utveckling som i sv. uppskjuta, det vardagl. lägga på hyllan m. m.

sutare, fisken Tinca vulgaris, även kallad: lindare, skomakare, fsv. *sūtare* (*swthara* P. Månsson s. 518, *swthar*), en överförd anv. av fsv. *sūtare*, skomakare = isl. *súlari* ds., i nisl.: garvare (den egentliga garvningen utfördes förr ofta av skomakaren), fda. *sūtærœ*, från ags. *sûtere*, av lat. *sūtor*, till *suere*, sy (som t. ex. *victor*, segrare, till *vincere*; se Viktor). Jfr att i Vgtl. abborren kallas (el. kallats) *skomakare* o. mörten *skräddare*; se även under lindare. Dessa beteckningar ha ytterst sitt ursprung i fiskarnas (liksom jägarnas) vidskepliga obenägenhet att nämna fisken (resp. villebrådet) med dess rätta namn (jfr Sahlgren NoB 1918, s. 4). Att bl. a. *sutare* (liksom i dial. *skomakare*) valts, kan bero på fiskens färg, som liknar skomakarebeckets. — En sammans. med det från lat. *sūtor* lånade mhty. *sûter*, fhty. *sûtari*, skomakare, föreligger i ty. *schuster* ds. = lty. *schôster*, varifrån runömålets *skoster* ds.

sutur, ytterst av lat. *sūtūra*, till part.-pf.-stammen av *suo*, syr; jfr till bildningen fraktur, piktur, striktur.

suvenir, Dagl. Alleh. 1771: 'en Souvenirs överlämnande', förr (o. kanske stundom ännu) även neutr., av fra. *souvenir*, minne(sskänk), till vb. (*se*) *souvenir*, minnas, av lat. *subvenīre*, bl. a.: falla i tankarna, egentl.: komma under (medvetandet), av *sub-*, under (i t. ex. subordination), o. *venīre*, komma (se advent osv.).

suverän, 1660 (adj., om stat), 1680 (sbst., om påven), från fra. *souverain* (varav eng. *sovereign*, pund sterling, egentl.: myntat av en suverän), av mlat. *superānus*, den övre, överordnade (= sopran), till lat. *super*, över.

svabba, sjöt., rengöra ett fartygs däck; i senare tid; jämte det tidigare svabb, svabel; lån från lty. el. holl., jfr holl. *swabberen*, svabba, även: skvalpa, mlty. *swabben*, plaska, ty. *schwappen*, sv. dial., no. *svabba*, plaska, söla m. m., imitativa bildningar av samma slag som sv. dial., no. *subba*, *sabba*, smutsa, orena, osv. (se subbert). — Härtill holl. *zwabber*, rengöringskvast (för fartygsdäck), varav da. *svaber*, sv. svabel, 1765, vartill svabla, svabba.

svacka, fördjupning, däld, egentl. från dial.; jfr no. *svokk* (med avljudsformen *svekk*) ds.; med *-ck-* av *-nk-* (liksom t. ex. dricka av *drink-*) o. alltså = *svank-* i sydsv. dial. *svank(e)* m. ds.; till svank (i t. ex. svankryggig) såsom likbetyd. bornholm. *svånga* till svång. Dessutom i ä. nsv. (t. ex. Schroderus 1626 o. Lind 1749) o. sv. dial. ett likbetydande *svag*, besl. med no. *svaga*, bågna, gunga, *svagna*, böja sig, till en onasalerad växelrot på germ. *-ʒ-*.

svada, överströmmande vältalighet, ordflöde, Spegel 1685 (personifierat), ännu på 1860-t. i god betyd.; Snoilsky 1866: 'Guitarrklink, åsneskri och tiggarsuada'; Forssell 1871: 'brännmärkta .. såsom retorisk svada'; av lat. *suāda*, vältalighet, till *suādēre*, övertala (egentl.: framställa på ett behagligt sätt; urbesl. med söt; jfr persvadera).

svag, i ä. nsv. stundom i neutr. *-ert* (med *r* från nom. sg.) t. ex. L. Petri Kyrkeordn.: 'nemmet (dvs. fattningsgåvan) är än nw swaghert', fsv. *svagher*, *svaker* = da. *svag*, från mlty. *swak* = ty. *schwach*; dunkelt; vanl. tolkat som hörande till en ie. rot *seu̯eg*, varav även sjuk. — Sv. svag är kanske närmast lån från da., el. har möjl. fått sitt *g* från försvaga, där väl *g* beror på ljudlagsenlig utveckling.

[svag, sv. dial., däld o. d., se under svacka slutet.]

svaja, Rosenfeldt 1698: *swaya*, *swäya* (om skepp; i denna anv. allmänt under 1700-t.; jfr i en folklig visa, sjungen på 1880-t.; 'Nu svajar skeppet ifrån land'), om banér o. 1750 osv. = da. *svaie*; egentl. sjömansord, från holl. *zwaaien* el. lty. *swâien*; om meng. *sweyen* (eng. *sway*) hör hit, är däremot mycket ovisst (jfr Björkman Scand. loanw. s. 59, 62 n. 1). Möjl. en växelform till vaja. Ett rotelement *swa-* ingår också i andra ord med samma el. likartad betyd., t. ex. no. *svaga*, svaja, slingra, vartill med intensivisk konsonantförlängning no. *svagga*, gå o. vagga, jfr eng. *swagger*, rasa, även: skrävla o. d., ävensom i lty. *swad*, svängning med lien (se under svingel).

sval = fsv., da. = isl. *svalr*, kylig, även: kall, av urnord. **swala-*; i avljudsförh. till **swōla-* el. **swōlu-* = lty. *swôl*, tryckande varm, kvav, ä. ty. *schwul* (ty. *schwül* efter *kühl*); till ags. *swelan* st. vb., brinna, mlty. *swelan*, sv. vb. ds., även trans.: sveda, torka (ty. *schwelen*); jfr fhty. *swilizôn*, *swelzan*, långsamt förbrinna. I avljudsförh. till germ. **swælian* = isl. *svæla*, röka, sv. dial. *sväla*, osv., ags. *forswælan*, bränna upp (väl ett kausativum av typen isl. *kvæfa*, kväva, *svæfa*, söva), jämte sv. dial. *svål* m., n., os, rök, isl. *svæla* f., rök. En *m*-bildning (av samma slag som kvalm osv.) är no. *svalm*, rök, mlty. ds. Besl. med grek. *sélas*, glans, *selḗnē*, måne (av **su̯elas-nā*), litau. *svilti*, bli svedd, fir. *sollus*, klar, strålande (av **sveln-*) osv.; jfr sol. — Grundbetyd. i sval är väl alltså 'svedande' > 'brännande kall'; men ordet kan även fattas som ett adj. med betyd. av part. perf. pass. (jfr t. ex. vrång: **wringan*, vrida), alltså: som har brunnit ut, jfr särsk. no. *sval*, mörk, svartaktig, väl egentl.: bränd. I fråga om betyd.-växl. jfr frysa el. grek. *aíthros*, kyla, till *aithō*, brinner, bränner, el. grek. *kaûma*, frost, till *kaiō*, bränner; beroende därpå att hetta o. köld ofta framkalla analoga sinnesintryck. — Jfr svälta.

svala, sbst. = fsv., isl. (i isl. analogisk utjämningsform för **sǫlva*) = da. *svale*, mlty. *swale(we)*, fhty. *swalawa* (ty. *schwalbe*), ags. *swealwe* (eng. *swallow*), av germ. **swalwōn*, varav lapska lånordet *falfu-*, *spalfo*. Alltjämt etymologiskt dunkelt trots flera förklaringsförsök, t. ex. Saussures anknytning till grek. *alkyón*, isfågel, i vilket fall ordets germ. grundform vore **swalʒwōn*. — Gemensam indoeur. beteckning saknas liksom för övriga småfåglar. — Om sv. dial. *såla*, *svolu*, *svälu* se Kock Uml. u. Br. s. 193 f. — En svala gör ingen sommar, motsv. i da., ty., eng., ytterst från ett likabetyd. grekiskt uttryck (Aristoteles). — Svalört, Ranunculus ficaria, Franckenius 1638: *Lille Svalört* osv., med benämningen överflyttad från Chelidonium, varom under skelört. Förr även om Cynanchum vincetoxicum, 1638 osv., hos B. Olai 1578 m. fl.: *sval(e)rot*, efter ty. *schwalbenwurz*, enl. somliga med

syftning därpå att fröhuset, då det öppnar sig med sina vita ulliga frön, skulle likna en flygande svala.

svale, öppen el. täckt gång längs husets övre våning (såsom t. ex. å Gröna Lund Sthlm), även: svalgång, fsv. *svali* m., motsv. isl. *svalar* f. plur., no. *sval*, da. *svale*, ett speciellt nordiskt ord, möjl. (med Falk-Torp m. fl.) rotbesl. med syll (se d. o.), i så fall med samma avljudsstadium som ty. *schwelle*, tröskel (av germ. **swalliō*-) o. egentl. syftande på de utstående bjälkar i andra våningens tak, på vilka svalgången vilar. — I betyd. 'svale, svalgång' uppträder i stället i vissa västgerm. spr. (t. ex. mhty., ty. o. eng.) ett ord = fsax., fhty. *soleri*, vanl.: matsal (ty. *söller*, loft, svale), ags. *solor*, överrum, loft (eng. *sollar*), liksom t. ex. kammare, källare, mur från romarna: lat. *sōlārium*, altan o. d., till *sōl*, alltså egentl.: utsatt för solen. — Sannolikt har det västgerm. solariet påverkat de nordiska byggnadskonstruktionerna med svalgång; se Falk MoM 1910 s. 63 f.

svalg, fsv. *svalgh* n., svalg, avgrund, även i betyd. 'omåttlighet, frosseri' (jfr nsv. bibl. arkaismen svalg och dryckenskap), möjl. en inhemsk bildning till germ. st. vb. **swelȝan* (se svälja) som t. ex. tak till ie. *teg* osv., men kanske snarare lån el. påverkat från mlty. *swalch* m., svalg, frosseri, jämte *swelch* (genit. *-ges*) = mhty. *swalc*, *swalch*, svalg, virvel (ty. *schwalch*, öppningen på smältugn), meng. *swalg*, *swelg*, virvel, isl. *svelgr* ds., fsv. *svælgh*(*er*) m.?, svalg, djup, avgrund, sv. dial. *svälg*, da. *svælg*; av germ. **swalȝi*-, med avljudsformen **s*(*w*)*ulȝi*- i isl. *sylgr*, klunk, jfr sv. dial. *svulg*, svalg (det senare en jämförelsevis ung form, bildad i anslutning till svälja, annars **sulg*), till germ. st. vb. **swelȝan* (isl. *svelga* osv.), svälja, såsom t. ex. svält o. da. *sult* till germ. **sweltan* (såvida ej svält snarare är en i fsv. företagen ombildning av *sulter*). Betr. härledningen för övrigt blott lösa gissningar.

1. **svalka**, sbst., oblik kasus av ä. nsv., fsv. *svalke* m., *k*-avledn. av adj. sval el. med *-k* från vb. svalka. Samma svårighet gör sig gällande vid bedömandet av sbst. o. vb. halka o. torka. — Med avs. på nsv. *-a* från oblika kasus av sbst. på *-e* jfr anda, hjärna, kläda, våda osv. (se Ordbildning under *-a*).

2. **svalka**, vb = fsv.; *k*-avledn. av adj. sval (jfr jämka, torka osv.) el. ombildning av fsv. vb. *svala* i anslutning till sbst. *svalke* (se föreg.). Liksom sbst. svalka speciellt svenska bildningar utan motsvar. i no. el. da.

svall, 1636: *svallet aff kriget*, inhemsk el. från ty. *schwall* (mhty. *swal*) lånad abstraktbildning till svälla. Härtill: vb. svalla, Bib. 1541, om havet; jfr sv. dial. *svalla*, stor bölja, ävensom det fjärmare besl. fhty. *widarswalm*, vattenvirvel. Delvis annorlunda Torp Etym. ordb.: det där anförda grek. *sálos*, sjögång m. m., kan dock utgå från ett **tȝəlos* el. dyl., se Prellwitz o. Persson Indog. Wortf. s. 484.

svamla, Blanche 1845: 'i luften svamlande', Dalin 1853 (betecknat som vard.); *svamleri* Sv. tidn. 1852, *svammel* Runeberg 1863; egentl. samma ord som sv. dial. *svambla*, skvalpa, röra sig osäkert, no. *svamla*, dåsa, fantisera, driva omkring, plaska; avljudsform till simma; alltså närmast: röra sig hit o. dit liksom på måfå.

svamp, fsv. *svamper* = isl. *sveppr* (även: boll), da. *svamp*, av germ. **swampu*- (se även sopp). Fin. *wamppu*, tvättsvamp, är väl ett ungt lånord (trots sitt *u*; jfr K. B. Wiklund IF 38: 100). Växelform: germ. **swamba*- (*-mm-*) = got. *swamms*, mlty. *swam*, fhty., mhty. *swam*(*p*) (ty. *schwamm*). Avljudsform: ty. *schwumm*. I de flesta av språken med betyd. av både 'spongia' o. 'fungus'. Väl besl. med grek. *somphós*, svampig, porös (av **sṷombho*; jfr t. ex. grek. *sélas*, glans, o. ags. *swelan*, glöda, m. fl.); knappast däremot, med H. Pedersen o. Luft, till grek. *spóngos*, *sphóngos* (varifrån lat. *fungus*); se även under sump. Jfr bl. a. Persson Indog. Wortf. s. 189 n. 2.

svan (i dial. även *svana*) = fsv. = isl. *svanr*, da. *svane*, fsax., fhty., ags., eng. *swan* (ty. *schwan*), ett speciellt germ. ord, besl. med ags. (*ge*)*swin* n., musik, melodi, *swinsian*, sjunga, ljuda, sanskr.

Tillägg och rättelser.

Ale, se även Ål 6.

1. **ark,** etymol. = (sv. dial.) örk (se d. o.).

bänkvälling, se under välling.

[dorvel, dial., örfil o. d., se under torv.]

1. **e-.** Se också äva.

fordom. Ett äldre norskt *fond* (= **fornd*) anföres nu av A. Kock Ark. 38: 311 som stöd för den av honom framställda härledningen av *fordom*. Då emellertid icke så få nybildningar efter mönstret av orden på *-ipō* förekomma båda i väst- o. önord. spr., saknar man ej anledning att betrakta även ä. no. **fornd* som en sådan.

gallimatias. Då tydligtvis, bl. a. av en tidningsartikel att döma, en o. annan här väntat sig omnämnandet av den gamla förklaringen, att ordet skulle bero på en felsägning av en medeltida advokat, som i ivern råkade säga *galli Mathias* (tuppens M.) för *gallus Mathiæ* (M:s tupp), må för säkerhets skull nämnas, att, såsom andra ordformer visa, här föreligger en av de hundratals anekdoter, som fabricerats för att förklara ett obegripligt språkligt uttryck.

Henschen, familjen., se trashank under trasa.

hult. Jfr även ödeskölt.

julgran. Uppgiften r. 10—11 beror på missförstånd av en alltför knapphändig anteckning. Skall vara: F. A. Dahlgren . . 1837 [1].

järtecken. Se dock även under vårdtecken.

kasino, r. 6, står: uppift, läs: uppgift.

kikärt, se under ärt.

kullerbytta. En intressant samling av o. redogörelse för från ty. dial. hämtade, i regel imitativa beteckningar lämnas av Jos. Müller i Zeitschr. f. deutsche Mundarten 1916 s. 371.

[kåre, sv. dial., stor kniv = da. *kaarde*, värja, osv., se närmare under värja 2 slutet.]

laxöring, se öring.

-löv. Se även under Vederslöv.

nav. Jämte sitt gamla feminina kön har ordet i nsv. även neutralt (så t. ex. redan Spegel; det enda angivna hos Sahlstedt 1773, Weste 1807, Dalin 1853; väl det vanligaste i y. nsv.).

oxel. Se även åsel- (sv. dial.).

pallasch, se under värja 2 slutet.

Skövde o. **Sked(e)vi.** Se nu även Wessén Meddel. från Österg. Fornm.-för. 1922 (mig ännu blott tillgängligt i separat), enl. vilken samtliga namnen höra till isl. *skeið*, bana för kapplöpning o. ritt (se skede); kappridningen

[1] Kartongblad, där rättelse skett o. där även art. juvel omredigerats, medföljer att inklistras å vederbörligt ställe.

174081
22/9/22

stöd i samband med den hedniska offerkulten (jfr Staffansskede under Stefan).

spektakel, r. 9, läs: till *specere*.

[spilträ, ä. sv., ett rymdmått, se trä 2.]

1. **spis**. Boktryckartermen spis, om uppstickande s. k. utslutning i korr. o. tryck är ej en överförd anv. spis = spisel, utan lån från likabetyd. ty. *spiess*, egentl.: spjut, jfr eng. *pick* i båda betyd.; alltså med samma hemland som de flesta andra facktermer från samma yrke, vare sig de äro direkt lånade ss. t. ex. svibel och de många av lat. el. grek. stammar bildade el. översättningar ss. t. ex. draga av, lägga av, brödstilar, bröllop, lik, skepp, ål (ty. *ahle*) osv. I övers. (1823) av Täubels handbok 2: 53 användes däremot *spets* för ty. *spiess*.

späd. Jfr dock A. Kock Sv. ljudhist. 4: 382, enl. vilken den i fsv. två ggr uppvisade skrivningen *spædho* (ej *-u*) visar, att rotstavelsen var el. kunde vara lång, varigenom den framställda härledningen blir mera oviss.

-stad. Se även under Väderstad.

strumpa. Jfr även under ärm (om ä. nsv. *ärmstrumpa*).

stöna, r. 8: står: ä. nsv. *stöna*, läs: ä. nsv. *stäna*.

LUND 1923, BER. MÅNSKA BOKTR.

svánati, ljuder, lat. *sōnus* (av **sṷonos*), ljud (se sonant), osv.; jfr till betyd. t. ex. hane, tupp, till lat. *canere*, sjunga, o. (enl. somliga) även lat. *olor*, svan, till ett ljudhärmande *ol-*, som kan motsvara *al-* i alka. — Om ett annat germ. ord (med motsvar. även i slav. spr.) se Alt-. — Samindoeur. beteckning saknas. Grek. har *kýknos*, varifrån lat. *cygnus*, fra. *cygne*, ital. *cigno*; av omstridd härledning. — Den nu bl. a. uppträdande pluralformen *-or* beror på hypersvecism av samma slag som *spånor* för äldre *spåner*. — Svanesång, om en skalds sista dikt, P. Erici 1582 m. fl. om döendes sista ord o. d. i allm. (efter ett lat. uttr.), 1714 i betyd. 'minnessång, sorgekväde', motsv. ty. *schwanengesang* osv.; med syftning på den antika tron (t. ex. Plinius), att svanen sjöng en sång strax före sin död.

svang, i gå, komma, vara i sv., t. ex. Tegel 1622: 'krijget gick i största svangh', 1650, Columbus Ordesk. = da. (*gaa i*) *svang*, från ty. *im schwange gehen, sein, in schwang kommen*; egentl.: vara (osv.) i svingning, till *schwang*, svängning (varifrån ä. nsv. *svang* ds.); avljudsform till svinga. Jfr schwung.

svank (dial.), inböjning, sänkning, fördjupning, o. som adj. svank, svankryggig, i riksspr. t. ex. i sammans. svankrygg(ig), jfr *svankig*, inböjd, O. v. Dalin = no. *svank*, inböjning (om trädstammar), da. dial. *svak*, till germ. vb. **swinkan* = fhty. **swincan* (i ipf. *anaswanh*), svinga, m. m. = svinka (liksom den besl. växelformen svång till svinga), till germ. roten *swenk* = ie. *sṷeng* i sanskr. *svañj-*, *svajati*, omslingra, vartill även mlty. *swank*, böjlig, slank, mhty. *swank* o. ags. *swancor* ds., även som t. ex. mhty. *swenken*, svänga (ty. *schwenken*), det senare bildat till **swinkan* som svänga till svinga. Jfr svacka. — Formellt identiskt med sbst. svank är mlty. *swank*, mhty. *swanc*, svängning, slag, i plur. *swenk(e)*, puts, lustigt infall o. d. (ty. *schwank*, plur. *schwänke*), varifrån ä. nsv. *svänk* ds., även: list, knep; jfr under svinka.

svans, fsv. *svanz* (i betyd.: fruntimmersslöp) = da. *svans*, från ty.: mlty. *swans*, svans, släp = mhty., ty. *schwanz*. Därest den ltyska formen får anses som ett lån från hty., bör man, såsom också skett, härleda ordet från mhty. *swanzen*, svänga hit o. dit (jfr nedan), väl av germ. **swangatjan* (el. *swank-*), iterativ- el. intensivbildning till roten i svinga. Med avs. på betyd.-växlingen 'svans' ~ 'släp' jfr ä. ty. *geslepp*, svans (jägarterm), egentl.: släp. — Sticka svansen mellan benen, bliva snopen o. d., motsv. i t. ex. ty. (*nehmen*), fra. o. ital. — Inhemska nord. ord för 'svans' äro: fsv. *hali* (osv.; se Halen), rumpa, spol o. stjärt (i fsv. o. ä. nsv.); jfr även under rova 2. — Härtill: svansa (för, omkring), jfr Bib. 1541: 'gå och swantza' i betyd. 'stoltsera' (om Zions döttrar) = da. *svanse*, jfr mlty. *swansen*, dansa, stoltsera = mhty. *swanzen*.

Svante, mansn., tidigast känt från Svante Nilsson Sture, snarast kortform till slaviska (närmast vendiska) namn med liknande förled, jfr särsk. fsv. *Svantepolk* = fslav. *Svętopŭlkŭ*; även som det hithörande kassubiska kortnamnet *Svjątoch*. Däremot ej, såsom också antagits, diminutivform till Sven. Litteratur se Grape Stud. över de i fsv. inlånade personn. I. 2: 45 n. 2.

svar = fsv., da. = isl. *svǫr* n. plur.; till ie. roten *sṷer*, tala, i osk. *sverrunei* (dat.), talare, jfr lat. *sermo*, tal, samtal (se svärja); enl. somliga till ie. *sṷer*, ljuda, i sanskr. *svárati*, ljuder, osv. (se svärm). Övriga förklaringsförsök osannolika (litter. se Falk-Torp s. 1560). — Betyd. 'svar' anses kunna utgå från fsv. (osv.) *andsvar*, till *and*, mot (se ansvar). — Avledn.: svara = fsv., isl. = da. *svare*. Härtill: svaromål, 1738, 1771, Weste 1807, bildat till vb. svara, väl efter käromål (till fsv. *kæra* f. ds.); jfr ä. sv. *svarsmål*, 1749 osv., den enda formen hos Sahlstedt 1773 o. Möller 1790. — Ett annat vida spritt germ. ord för 'svar' är ty. *antwort*, med avledn. got. *andawaurdi*, ags. *andwyrde*, isl. *andyrði* osv., till *and(a)*, emot (= an 2), o. ord; i neng. i stället *answer* (= ansvar; jfr även ovan), o. i got. dessutom *andahafts*, till *andahaffan*, svara (till häva).

svart, fsv. *svarter* = isl. *svartr*, da. *sort* (av *svart-*), ä. da. o. da. dial. även *svart*, got. *swarts*, fsax. *swart*, fhty. *swarz* (ty. *schwarz*), ags. *sweart* (eng. *swart*), av germ. **swarta-*. Avljudsform: isl. *sorti* m., mörker, tät dimma, no. *surta*, mörk järnhaltig myrjord (till svart liksom t. ex. sump till svamp; jfr f. ö. isl. *bloti*: blöt, *dofi*: döv, *hiti*: het, *roði* till röd), isl. *sortna*, svartna (da. *sortne* är tvetydigt, snarast till *sort* av *svart*), jfr till avljudet *blikna*: blek, *dofna*: döv osv., vidare: sv. ånamnet Surtan i Surteby sn Vgtl. (fsv. *Surtoby* m. m., av genit. till ånamnet fsv. **Surta* = no. *Surta*, förf. Sjön. 1: 594, SOÄ IX. 2: 195), gårdn. Surte Vättle hd Vgtl., av ä. *Surto*, oblik kasus till ett fsv. **surta* = no. *surta* ovan (jfr SOÄ 13: 15), om Surte i Ale hd Vgtl. se SOÄ 2: 58). Isl. *sorta*, svart färg, behöver däremot ej innehålla det svaga avljudsstadiet, utan kan vara en utjämningsform från en böjning **svarta*, genit. **s(v)ortu*, jfr under svala. — Väl besl. med lat. *sordēs*, smuts, som dock kan på annat sätt förklaras. — Ofta i namn på sjöar o. åar med mörkt vatten (se ovan o. förf. Sjön. 1: 593 f.); jfr t. ex. fhty. *Swarzaha*, ital. *Lago Nero*, grek. flodn. *Mélas*, ir. *Dubhlinn* (= *Dublin*), det svarta vattnet, osv. (ty., egentl. kelt. *Neckar* däremot av flera skäl knappast till lat. *niger*, svart). — Om andra beteckningar för 'svart' se under blå, melankoli o. neger. — Ha el. visa svart på vitt på, t. ex. Dalins Arg.: 'Jag kunde wisa Bror swart på hwitt', efter ty. *schwarz auf weiss haben, zeigen*, egentl.: ha el. visa skriftligt (svart bläck på vitt papper), jfr fra. *avoir qch. par écrit*. — Svarta havet, allmän beteckning, även i ry. o. turk., med syftning på dess dimmor, stormar o. d., alltså av samma orsak som grek. *Póntos áxenos*, det ogästvänliga havet (möjl. också med tanke på dess vilda kustbebyggare), sedermera efter de grekiska koloniernas uppkomst *P. eúxe(i)nos*, det gästvänliga (såvida ej här en eufemism föreligger, jfr t. ex. uppkomsten av Erinnyernas namn Evmenider). — Svartkonst, fsv. *svart konst*, motsv. i da., ty., eng., fra.; översättning av lat. *nigromantia*, ombildning i anslutning till *niger*, svart, av grek. *nekromanteía*, spådom med tillhjälp av de döda, till *nekrós*, lik, o. *manteía*, spådom (besl. med minne). — Svartmuskig, Dalins Arg. i betyd. 'surmulen' el. dyl. (jfr nedan), Bellman, om hy, jfr no. *svartmusken*, till sv. dial. *musken*, disig, surmulen, no.: smutsgrå, disig, fuktig, sv. dial. *musk*, halvmörker, smuts, no.: duggregn, disighet, da. dial.: dimma, samt med specialisering åt annat håll: ä. nsv., sv. dial. *musken*, murken, da. *musk*, mögel ~ no. *mausken*, *moysken*, murken. Väl jämte mosse med en grundbetyd. 'fuktig' el. dyl. Jfr ä. sv. *svartmugga*, svartmuskig kvinna, o. sv. dial. *mugg*, fuktighet (se mögel). — Svartsjuk, o. 1650, jfr *svartsot*, svartsjuka, Lucidor; från uttr. såsom ä. nsv. *bära svarta strumpor* Lucidor m. fl., sv. dial. *draga svarta strumpor*, vara svartsjuk, jfr no. *svarthososjuke*, östsv. dial. *svartsocka* av **svartsockesjuka*, ävensom (ä.) eng. *to wear yellow stockings*, egentl.: bära gula strumpor, vara svartsjuk, jfr *to look yellow* ds. Till samma område höra da. *skære en skakhoser*, egentl.: skära snedstrumpor åt någon, få korgen; jfr ty. *unglückshosen anziehen*, ävensom ä. nsv. o. sv. dial. *få skinn* el. *kalfskinn*, i betyd.: få korgen, vartill med en nära till hands liggande utveckling da. *skinsyg*, svartsjuk, ä. sv. *skinnrädd* ds., egentl.: rädd att få 'skinn', dvs. en korg. Möjl. äro dessa uttr. med *skinn* de äldsta, o. de övriga (*draga svarta strumpor* osv.) kunna ha utvecklat sig ur sådana som *få benplagg, strumpor av skinn* el. dyl., i betyd. 'få korgen', med samma betyd.-utveckling som i da. *skinsyg*. Huru färgbeteckningarna 'svart' o. 'gul' inkommit i dessa uttryck, är ovisst. Svarta o. väl även gula färger betraktades emellertid som olycksbådande. Jfr även t. ex. svart avund el. gul av avund, ävensom lat. *lividus*, likblå, gröngul, men även: avundsjuk. E. H. Tegnér återför hela denna grupp av ord o. vändningar till den medeltida sagan om Virgilii misslyckade frieri, då han 'föll genom korgen' (jfr få korgen; se korg), o.

förmodar, att de nämnda färgbeteckningarna åtminstone delvis syfta på följderna av detta fall; jfr holl. *eene blauwe scheen loopen*, få korgen, egentl.: skaffa sig ett blått skenben. Se f. ö. Tegnér Hemmets ord s. 60 f. o. förf. 1600-t:s sv. s. 27 f.

Swartling, familjen., efter ortn. Svartebo Ögtl.; till en rätt allmän familjenamnstyp (Edling, Forsling, Nordling, Rudling, Vestling, Östling m. fl.).

Svartlösa (härad), se -lösa.

Swartz, familjen. (Norrköpingsssläkten), efter ortn. Svartsång Vrml. med förtyskning av första leden. Adjektiviska familjenamn i svensk form undvikas nämligen i regel (undantagen härröra nästan samtliga från ursprungliga soldatnamn: Frisk, Starck osv.); jfr E. H. Tegnér i Nord. tidskr. 1882 s. 136. — Familjen. Schwarz är väl däremot lånat från ty., där tvärtom dylika släktnamn äro vanliga (urspr. i allm. binamn); jfr Klein, Lange, Schön, Seelig osv.

svarva = fsv., även (bildl.): hopsmida, slå under sig = isl. *svarfa*, bringa ur sitt rätta läge, *svarfast um*, ströva vida omkring, no. *svarva*, svarva, fara omkring, rusta, svira, ä. da. o. da. dial. *svarve*, svarva, jämte ösv. dial. *svarv* n., kringfärd, omfång, fsv. *-svarf*, olycka, undergång, jämte *-svarf* i *hūþsvarf*, skrubbsår, egentl.: hudens avskavande (jfr ags. *sweorfan* nedan), no. *svarv* m., kringfärd, rundgång, båge, bukt, mhty. *swarp*, virvel, avljudsbildningar till germ. st. vb. **swerƀan* = isl. *sverfa*, fila, trycka, no. *sverva*, virvla, sv. dial. *svärva*, stryka av, ä. nsv.: svarva, t. ex. Spegel 1685 (*swerfwa*), got. *afswairban*, avtorka, fsax., fhty. *swerban* ds., ags. *sweorfan*, gnida, fila (eng. *swerve*, vika åt sidan), av ie. roten *su̯erb*, fara hit o. dit, vrida, virvla omkring, i kymr. *chwerfu*, virvla runt (av **su̯erbh*; Much ZfdA 42: 169), möjl. även besl. med grek. *sýrphos*, *syrphetós*, sopor (jfr Froehde KZ 22: 268, Persson Wurzelerw. s. 55). Betyd. 'torka, sopa o. d.' utgår från den av 'fara hit o. dit'; enl. t. ex. Torp Etym. ordb. s. 754 ha dock möjl. här två ordgrupper sammansmält. — Jfr svirvel, surv. — Avledn. svarvare finns belagd redan 1413. — I vissa dial. i stället *dräj(a)* jämte *dräjar(e)*, svarvare = da. *dreje*, *drejer*, från lty. *dreien*; se f. ö. dreja o. tråd.

svassa, G. I:s reg.: *suaszerij*, O. Petri: *svaserij*, P. J. Gothus 1603: *svatza* osv., med *-ts-* enstaka ännu o. 1800; förr stundom 'prata, pladdra' utan bibetyd. av prål el. skrävel; från ty. *schwatzen*, 1400-t.: *swatzen* jämte *swätzeń* (ty. *schwätzen*), prata, besl. med ä. ty. *schwadern* ds., även plaska (se skvadronera), mhty. *swatern*, bullra, slamra; väl ljudhärmande.

svavel = fsv., även: *-gh-* = fda. *svavel*, da. *svovl* (med *o* av *a* efter *v*), från mlty. *swavel*, *swevel*, av fsax. *sueƀal* = fhty. *sweval*, *swebal* (ty. *schwefel*; om *f*-ljudet se v. Bahder IF 14: 261), ags. *swefl*, got. *swibls*; från germ. spr.: fslav. *žup(e)lŭ*; enl. Much ZfdA 42: 165 med dissimilation av ett ie. **su̯elq̑lŏ-* (jfr ty. dial. *schwelfel*), motsv. lat. *sulpur* (*sulphur*, genit. *-uris*; se sulfit), som i så fall har ett (dialektiskt?) *p*; men enl. Kluge m. fl. att skilja från lat. *sulpur* o. att föra till ie. roten *su̯ep* i sova, söva, alltså: sövande medel el. dyl.

Svea, se Sverige.

svear, fsv. *svēar*, *svīar*, isl. *sviar* = Tacitus *suiones*, benämning på samtliga germanska skandinaver, Jordanes *suehans* (väl för *sueans*), mlat. *sueones*; snarast med Holzmann o. Noreen till ie. *su̯(e)i-* i fno. *svéðe*, *svidda*, självdöd, *svéviss*, självklok, sanskr. *svayám*, själv (se f. ö. sven o. jfr sin); alltså en *n*-stam med betyd. 'de el. sina egna', 'de sina'; jfr isl. *Svi-þjóð*. Om formen se förf. Stud. tillegn. Es. Tegnér s. 238 f. (med litteratur). — Avlägset besläktat är sannol. folknamnet (germ.-lat.) *Suēbi*, *Suābi* (ty. *Schwabe*, varav sv. familjen. Schwab; se d. o.), med labialutvidgning av ie. *su̯ē-*. Litteratur Schönfeld s. 215; jfr sedermera v. Grienberger IF Anz. 32: 52 med ett oantagligt tolkningsförslag, W. Schulze Zfvergl. Sprachf. 46: 192. — Leva svearna, se leva. — Se f. ö. svensk, Sverige.

sved, fsv. *sviþ* f. o. n., svedja, svedjeland = no. *svid* f. o. n., no.-da. *sve* (ej i da.), till **swīþa* (= sveda 2) el. till svaga rotstadiet av svida (germ. **swīþan*). Jfr svedja. — Av sved komma en del ortnamn såsom Sveden (egentl. best. f.), t. ex. i Dalarna vid Falun o. i Rättviks sn, varav resp. familjen. Swedberg (såsom adelsnamn, med vanlig förlängning, Swedenborg) o. Svedelius.

1. **sveda,** sbst., från oblika kasus av ä. nsv. *svedhe* Bib. 1541, fsv. *svidhi* m., sveda = isl. *sviði*, no. *svide*, till svaga rotstadiet av vb. svida (germ. **swīþan*) såsom t. ex. fsv. *bruti*, brott, till bryta, fsv. **frosi* (= frossa 1) till frysa, fsv. *spuni* (se spånad) till roten i spinna osv. Med avs. på *-a* för äldre *-e*, *-i* jfr t. ex. (utom frossa 1) anda, hjärna, timma, våda osv. — Da. *svie* innehåller däremot ursprungligt *i*; se svida.

2. **sveda,** vb, 1609, av fsv. **svīdha* = no. *svīda* III, bränna, svedja; avljudsform till svida. — Da. *svi(d)e* ds. är däremot = svida med urspr. *ī*.

Swedberg, Svedelius, Swedenborg (Sv-), familjen., se sved.

1. **svedja,** fsv. *sviþia*, svedjeland, till svida o. sveda 2; i övrigt är bildningssättet flertydigt (denominativt el. deverbativt). Jfr sv. dial. *svea* ds., av fsv. *sviþa* ds. = isl. *sviða*, svedjande o. d., no. *svida*, snarast avljudsbildning till svida, men kan även fattas som avledn. av *sviþ* (= sved).

2. **svedja,** vb, 1543: *svidie* (inf.), bränna, väl ombildning av sveda 2 i anslutning till sbst. svedja.

[sveg, sv. dial., svegryggad, se svikta 1.]

Sveg, socken i Härjedalen, fsv. (fno.) *Svēgh*, *Sveig(h)* (*Su-*) = no. *sveig*, ä. nsv. *sveg*, bukt, med syftning på den starka krökning som Ljusnan gör utanför den gamla kyrkoplatsen; se övriga besläktade ord under svikta 1 o. jfr till betyd. Arboga, egentl.: åkrökningen. Modin Sv. lm. XIX. 2: 40. — Etymol. identiskt är bl. a. isl. *sveigr*, beteckning för en av gifta kvinnor använd hög huvudklädnad med böjd form (jfr till betyd. det ungef. likbetydande isl. *faldr* till vb. fålla); om det möjl. även hithörande fhty. *sweiga*, fähus, boskapshjord, se Sperber WuS 6: 36.

svek, fsv. *svek*, ä. *svik* = isl. *svik*, ä. da. *sveg*, ags. *swic* n., av germ. **swikan.*; jämte germ. **swiki-* m. = ags. *swice*, fhty. *swih*, av svaga avljudsstadiet till svika; med vanlig växling av neutral *a*-stam o. maskulin *i*-stam; jfr bett, drev (~ ty. *trieb* m.), grepp, sken, skott, skred, slag, snitt, steg, såd, såg (under suga), tåg 3. Fsv. *svīk* o. da. *svig* bero på anslutning till verbet. Är vokallängden i mlty. *swīk*, mhty. *swīch* säkert bestyrkt?

1. **sven,** fsv. *sven*, *svæn*, gosse, ung man, tjänare, väpnare, gesäll = isl. *sveinn*, gosse, ung man, tjänare, da. *svend*, gesäll, mlty. *swên*, herde, svinaherde, tjänare, fhty. *swein* ds., ags. *swān* ds., poet. även: man, krigare (eng. *swain*, ung man, från nord.), av germ. **swaina-* = ie. **su̯oi-no-*, sannol. med Lidén hos Persson IF 2: 243 m. fl., avledn. av lokativen **su̯oi* av reflex. pron. **su̯e*, **su̯o* (se sig) med samma suffix *-n* som i litau. *svaĩnis* (**su̯oini̯o-*), hustruns systers man, o. i avljudsformen sin; besl. med sanskr. *svayám*, själv, ävensom med isl. *svilar* plur., svågrar vilkas hustrur äro systrar, grek. *aélioi* (**a-su̯eli̯o-*) ds., ävensom fhty. *gaswio*, svåger, systers man; se f. ö. svear, svåger, svär-, syster. Grundbetyd. alltså: den egne, den till huset hörande. — Ingår i ortn. Svenneby, fsv. *Svenaby*, av genit. plur. *svena*; jfr sv. Karleby, Rinkaby, Tägnaby (se särsk. d. o.). — I fråga om betyd.-skiftningen 'gosse, yngling' ~ 'tjänare' jfr under dräng o, piga, ävensom span. *mancebo*, gosse, av lat. *mancipium*, träl. Svennevad i Nke utgår däremot från fsv. *Svīnavadh* till svin.

2. **Sven,** mansn. = fsv., (f)da. = isl. *Sveinn*, fhty. *Swein*, jfr fty. *Sweino*, *Swêno*; till föreg. Ingår t. ex. i ortn. Svenseryd, Svenstorp (dock innehåller t. ex. Svenstorp vid Skara Vgtl. avledn. *Svenung*, jfr fsv. *Svenungstorp*).

[Svennevad, ortn. Nke, fsv. *Svīnavadh*, se under det ej besl. sven.]

svensk, fsv. *svænsker* = isl. *svænskr*, *sónskr* (med s. k. kombinerat *u*-omljud

av *svæ-*), da. *svensk*; i avljudsförh. till svear (se d. o.). Om formen jfr förf. Stud. tillegn. Es. Tegnér s. 238 (med litteratur). — En annan besl. bildning är ty. *schwede* = eng. *swede* (från lty.), jfr lat.-forngerm. *Su(a)ethans*, *Suet(h)idi* (till Svitjod?; se under Sverige), vartill (från dat. plur.) ty. *Schweden* 1300-t. = eng. *Sweden*.

svenska, grönfink, Linné 1740: *svänska*, ombildning av ä. ty. o. ty. dial. *schwuntz*, *s(ch)wunsch* m. m., av polska *dzwoniec*, egentl. dimin. av *dzwon*, klocka, o. motsv. ry. *zwónec*, bjällra, liten klocka (av ie. **ghuon-*), en benämning som förträffligt karakteriserar en del av grönfinkens sång (till sin karaktär alldeles skild från det betydligt starkare, vinande o. missljudande läte, varmed han annars röjer sig o. som vissa fågelsångskännare felaktigt anse avspeglat i det nämnda ty. *schwuntz*). Se närmare förf. Spr. o. st. 15: 147 f. Av slavisk börd äro ytterst också två namn på med grönfinken nära besläktade fåglar, siska o. steglitsa.

svepa, även: svepa i sig t. ex. 1777, nu vard. = fsv. = isl. *sveipa* (*-pt-*), kasta, svepa, ä. da. *svebe* (da. *svøbe*), svepa, mhty., ty. *schweifen*, svänga, kröka m. m. (jfr omsvep), ags. **swéþan* (eng. *sweep*, sopa, hastigt fara över, som dock även kan tänkas utgå från 2, 3 p. sg. *swépst*, *swépð* till det nedan nämnda ags. *swápan*), av germ. **swaipian*, kausativbildning till germ. redupl. vb. **swaipan* = isl. *sveipa* (ipf. *sveip* o. *-aða-*), sv. dial. *svepa* (ipf. *svep*, *sveip*, *svöp*), ags. *swápan* (*swéop*), svinga, sopa, rusa (eng. *swoop*, störta emot, skjuta ned på); med samma förh. mellan kausativets o. grundverbets rotvokal som t. ex. **hangian* o. **hangan* (se hänga). Hithörande sbst. med äldre germ. *ai* se svepe. Avljudsformer: got. *midjasweipains*, syndaflod, fsax. *forswipan* st. vb., fördriva, mhty. *swîfen* refl., svinga sig ~ isl. *svipa* (ipf. *sveip*), skynda, piska, isl. o. fsv. *svipa* f., piska, sv. dial. *svepa* ds. (som dock kan ha sammanfallit med ett ord = no. *sveipa*, gotl. *sväipä* ds.), ä. da. *svebe* (da. *svøbe*) ds., ags. *swipe*, mlty. *swepe* ds. (alltså ett samgerm. ord för sbst. 'piska'), ags. *swipian*, *swippen*, piska, osv.; se även svepskäl. Germ. rot. *swip* = ie. *sṷib*, som sammanställts med vissa avest. o. fir. ord. Jfr syfta 2. — Parallellrot: germ. *swiþ*, se sväva.

svepe, bladkrans kring en blomma, som botan. term väl först från 1800-t. (Wahlberg 1835), på 1700-t.: hölje; till stammen i föreg.; jfr isl. *sveipa* f., hölje, *sveipr*, kvinnlig huvudbonad m. m.

svepskäl, t. ex. 1839, ett jämförelsevis ungt ord (ännu ej hos Weste 1807), som under 1800-t:s förra hälft småningom undantränger det gamla *svepsak*, ännu hos t. ex. Weste, Fryxell, Palmblad, Dalin 1853 (jämte *svepskäl*), y. fsv. *svepesak*, även: orättvis anklagelse, egentl.: anklagelse el. orsak som anföres för syns skull = ä. da. (*-g*); jfr sv. dial. *svepa*, synas el. vara lik (av **svipa*) = no. *svipa*: jfr även isl. *svipr* bl. a. 'utseende', med äldre betyd.: 'syn som far hastigt förbi, skymt'; alltså snarast i avljudsförh. till svepa. Bildningen av y. fsv. *svepesak* är flertydig.

Sverige, y. fsv. *Sver(i)ghe*, *Sve-*, av äldre *Sverike*, *Svæ-*, av *Svēa rīke*, till genit. plur. av svear (se d. o.), jfr ags. *Svio-rice* Beowulf, alltså urspr. 'Svearnas rike' o. ej innefattande Götaland. Med *ȝ* (skrivet *gh*) av *k* i svagtonig ställning (såsom i fattig, någon, taga) o. bortfall av *i* av samma anledning (såsom i vilken av *hvīlikin*, åska av *āsikia* osv.). — Förr ofta med best. slutartikel: t. ex. *Sveriget* 1648, *Sverget* 1719, såsom ännu i dial., jfr *Norget* t. ex. Bellman o. i dial., ävensom nsv. Lombardiet, Turkiet. — Härtill den poetiska personifikationen Svea, t. ex. Messenius; även som kvinnonamn. — Svitiod om Sverige är ett litterärt ord (i historisk o. poetisk stil), upptaget från isl. *Svíþjóð* = det inhemska runsv. *Sveþiuþ*; till isl. *þjóð*, folk, osv. = *deut-* i *deutsch*, varom se tysk o. tyda. Jfr ags. *Angelþéod*, got. *Gulþiuda* (goterna). — Ty. *Schweden*, Sverige, egentl. dat. plur. av folknamnet *schwede* (liksom *Bayern*, *Böhmen*, *Schwaben* osv.; jfr Holst); se under svensk (slutet).

svetsa, Salberg o. 1690: *suälsa*, Rin-

man 1772: *-e-*; även: svessa, Salberg o. 1690: *suässa* (variant), Triewald 1740: *svessas* = da., da.-no. *svedse*, *svejse*, från mhty. *sweitzen*, *sweiszen*, upphetta o. d., komma att svettas (ty. *schweissen*), kausativum till *schwitzen* (se svett); i sv. med ljudutbyte av *e* för *ei* el. möjl. från ty. dial. el. lty., som ha *ē* för *ei*.

svett, i dial. också: blod av slakt (jfr nedan), fsv. *svetter*, *svēter*, svett (jfr *blōdssvēter*, blod), jämte *svēte* = isl. *sveiti* m., svett, blod, da. *sved*, fsax. *swêt* n., fhty. *sweiz* m. (ty. *schweiss*), ags. *swát* n., av germ. **swaita(n)*-. — Härtill: adj. svett, fsv. *svetter* = no. *sveitt*, av germ. **swaitiða*-, med tillhörighetssuffixet *-ið-* (varom förf. Ark. 7: 168) till sbst. **swaita*- (jfr under mätt) el., mindre troligt, egentl. part. pf. till svettas, i dial. (*svetta*) även: förblöda, om boskap, fsv. *svetta(s)*, *svēta(s)* (ipf. *svette*; supinum även: *-at-*) = isl. *sveitast*, svettas, blöda, no. *sveitta* (no.-da. *svette*), da. *svede*, mlty. *swêten*, fhty., mhty. *sweizen*, även: blöda, steka, ags. *swǽtan*, svettas, blöda (eng. *sweat*), av germ. **swaitian*, med avljudsformen **swiljan* = fhty. *swizzen* (ty. *schwitzen*); se även svetsa. Av ie. rot *su̯oid*, *su̯id* i sanskr. *svídyati*, *svédatē*, svettas, *svēda*- m., svett, grek. *ἰδιō* (av **swīdiu̯ō*), svettas, *ídos* n., svett, lat. *sūdor* m. (av **su̯oidōs*-), kymr. *chwys*, armen. *khirtn* (med *rt* av *dr*). — Formerna svettas o. (sbst.) svett ha sitt *tt* från adj. svett o. t. ex. fsv. ipf. *svette(s)* till *svēta(s)*; motsv. i no. *sveitta*. — Vid slakt är i en del nord. dial. blod, tabu o. i stället måste svett användas. Sannol. har man att så tänka sig uppkomsten av den i germ. spr. vanliga betyd. 'blod', vilken icke förekommer i utomgerm. besläktade ord.

svibel, boktr., förkortning av *svibelfisk* 1853, från ty. *zwiebelfisch*: högen av bokstavstyper, som råkat i oordning liknas vid en fisksvärm, till *zwiebel*, lök (fhty. *zwibollo*; väl en omtydning i anslutning till *zwī-*, två, o. ty. *bolle*, knöl, lök, av lat. *cæpula*). — Härtill vb. svibla, Aft.-bl. 1898.

svicka, liten tapp (i en tunna), P. Brahe 1581: *Swicker och Tapper* (snarast till *svick*), Bröl.-besv. ihugk., Spegel, C. Warg, förr stundom även: *svick*, Wadman (jfr *svicker* plur. ovan) = da. *svik*, från ty. *zwick* el. snarare det därifrån lånade mlty. *swik*, av mhty. *zwic*, *twic*; samma ord som ty. *zweck*, mål, tidigare: träplugg (bl. a. i målskjutningstavla); f. ö. av dunkelt ursprung trots flera förklaringsförsök (se Falk-Torp s. 1217, Hirt-Weigand samt litter. hos Falk-Torp s. 1560). Jfr följ. — Med avs. på sv. *s* i ty. lånord *z*- jfr sinka 3, sira el. ä. nsv. *säjare*, urvisare (ty. *zeiger*), se visare.

svickel, svickla, kilformigt stycke å strumpor, 1745: *swicklor* plur., 1754: *swiklar* plur. = da. *svikkel*, från ty. *zwickel*, dimin. till *zwick* (se föreg.).

svida, fsv. *svīþa*, sveda, svida = isl. *svíða* (*sveið*), bränna (på ytan), tillfoga smärta, da. *svide*, sveda, o. *svie*, svida; jfr isl. *svíða* (*-dda*), känna smärta, av en germ. rot *swiþ*, väl en biform till *swit* = ie. *su̯id* i litau. *sviděti*, glänsa, *svidùs*, blänk, lat. *sīdus* (gen. *-eris*), stjärna (**su̯īd-*), till en enklare bas *su̯i* i avest. *xᵛaéna*, glödande (Trautmann Germ. Lautges. s. 15). Jfr sveda, svedja. — Få svida för ngt, dvs. (svårt) lida, Kolmodin 1732. Om betyd. i fornspr. se Kock Ark. 38: 18 f.

[sviga, sv. dial., i *ge sviga*, se svikta 1 slutet.]

svika, fsv. *svīk(i)a* = isl. *svikja*, *sýkva* (med *w*-omljud), da. *svige*, motsv. fsax. *swîkan*, vika, svika, fhty. *swîhhan*, bli matt, med dat.: svika, ags. *swícan*, svika; st. vb, sammanställt med litau. *svaigti*, bli yr; väl med grundbetyd. 'böja', varav även 'vika av, vandra' i ags. *swícan*, vandra, fhty. *swîhhôn*, ströva. Jfr svek. — Parallellrot till germ. *swiƶ* i fsv. *svigha*, böja sig, ge efter, se svikta 1.

1. **svikta**, L. Petri, Stiernhielm, Lucidor = da. *svigte*, från lty. *swichten*; till germ. *swiƶ*, böja sig, ge vika, i fsv. *svigha* = no. *sviga*; sv. dial. *svigna*, krökas, fsv. *svighna* o. isl. *svigna*, böja sig, ge efter; sv. dial. *svige*, tunn mjuk käpp, vidja = isl. *svigi*; avljudsformen sv. dial. *sveg*, lång böjlig gren, spö = isl. *sveigr*; sv. dial. *sveg*, böjlig = isl.

sveigr, vartill sv. dial. *svegryggad* = da. *sveirygget* (jfr Sveg); knappast, såsom antagits, direkt till grek. *eikō*, viker, som dock är mera avlägset besläktat; jfr vika. Om ä. sv. *gifva svig(h)a*, ännu t. ex. Crusenstolpe, sv. dial. *ge sviga*, böja sig, ge efter, se Hesselman *i* o. *y* s. 55 f. — Parallellrot: germ. *swik-* se svika.

2. **svikta**, sjöt., minska seglets vindyta genom sammanrullning o. d., även i uttr. svikta vanten, med tåg sammanknipa vanten upptill, Rosenfeldt 1698: 'binda in Mesanen med en Sarwing .. det kallas en swichtat Mesan'; från lty. *swichten* el. holl. *zwichten*, etymol. = isl. *svipta*, rycka samman ett segel m. m., varom närmare under syfta 2. Svikta förhåller sig till *svipta* som akter till efter, -aktig till -haftig, häkta till häfta, inkräkta till bekräfta, lukt till luft, schakt till skaft, stikta till stifta, äkta till fhty. *éhaft* osv.

svimma, jfr fsv. *be-*, *forsvīma* = no. *svīma*, svimma, sväva (den senare betyd. även i sv. dial.), da. dial. *svime*, svimma (da. *besvime* från mlty. liksom t. ex. fsv. *besvīma*), mlty. *swimen* sv. vb ds., mhty. st. vb, sväva omkring, svaja. Till fsv. *svīme* m., svimning, dvala = isl. *svími*, ä. da. *svime*, fsax. *swīmo*, ags. *swima*, av germ. **swīman-*, till germ. roten *swī*, avtaga, försvinna (se svinna), möjl. sammansmält med en avledn. av ett *swī*, sväva o. d. — Härtill med *l*-avledn.: ösv. dial. **svimla*, bli yr = no. = mlty. *swimelen* osv. — Jfr svindel, svira.

svin = fsv., da. = isl. *svín*, got. *swein*, fsax., fhty. *swin* (ty. *schwein*), ags. *swín* (eng. *swine*), av germ. **swīna-*, egentl. neutr. till ie. adj. **su̯-īno-* = lat. *suīnus*, fslav. *svinŭ* ~ grek. *(h)ýinos*, hörande till svin, bildat med tillhörighetssuffixet *-īn-* till *sū* = so; i ieur. spr. ofta använt för att beteckna unge av djur, t. ex. grek. *delphakínē*, gris, ty. *füllen* (se föl). — Formellt förhåller sig svin till so ungefär som kviga till ko. — Med avs. på substantiveringen jfr djur. — Svinaktig, nu blott i bildl. bem., förr i egentlig, t. ex. Schroderus 1640: 'Ett smaalt änne (dvs. panna) är svijnachtigt'. — Svin tillhör det slags ord, som (särsk. förr) ofta ersättes med eufemistiska uttr., t. ex. 'de beklövade' C. F. Dahlgren Förlofn.; jfr överstens yttrande i v. Brauns ber. Adjutanten 1850: 'Icke får man säga svin, utan man skall säga fyrfotingar'. Så ock i andra spr.; jfr t. ex. i Don Quixote: 'una manada de puercos (que sin perdon así se llaman)'.

svindel, yrsel, Stiernhielm, i betyd. 'svindleri, humbug', t. ex. 1865 ('fantasteri el. dyl.' Atterbom 1847) = da. *svindel*, blott i betyd. 'svindleri, humbug' (annars *svimmel*), från ty. *schwindel*, i båda betyd., av mhty. *swindel*, *swintel* i betyd. 'yrsel'; till fhty. vb. *swintilôn* (ty. *schwindeln*), ytterst till ie. roten *su̯i* i svimma, svira, se även svinna. — För 'svindla' i betyd. 'bli yr' användes i ä. nsv. icke sällan *svim(n)a* o. *svimla*, liksom da. har *svimle* (se svimma). — Svindel, svindlare (ty. *schwindler*, eng. *swindler*) i kriminalistisk betyd. synas ytterst härstamma från London (o. 1760), men motsv. ord uppträda icke långt senare också i Hamburg.

svinga, t. ex. J. Sigfridi 1619 = da. *svinge*, från ty.: mlty. *swingen* st. vb (av fsax. *swingan*, svinga sig) = fhty. *swingan* (ty. *schwingen*), ags. *swingan* (i betyd.: slå, piska; eng. *swing*, svinga); av en växelrot till ie. *su̯eng* i svank, svinka, möjl. urspr. av imitativ natur (jfr under gunga). Se f. ö. schvung, svang, svans, svingel, svång, svänga ävensom svank, svacka, svinka.

svingel, Festuca, I. Erici o. 1645, om Bromus secalinus = da., från ty. *schwingel*, till *schwingen*, svinga, med syftning på stråets svingande rörelser. — Samma grundbetyd. även i likabetyd. ty. *schwaden*, jfr t. ex. lty. *swad*, svängning med lien (se under svaja). — Förr även om Lolium temulentum, dårrepe, Lind 1749, jfr 1729: *svingelgräs*, för äldre *svinnel* 1683, *svindelgräs* Rudbeck 1702, jfr *svimmel* 1752 (Vrml.), ännu i dial.; de senare beteckningarna, liksom *huvudbrylla* 1694, *yrråg* m. fl., beroende därpå att fröna, om de förekommo i brödsäd, ansågos orsaka svindel; jfr ty.

taumel-, tollkorn m. m.; se f. ö. dodra o. repe.

svinka, visa sig opålitlig, göra undanflykter, i ä. nsv.: vika av (t. ex. Lucidor: 'från sanningsväg'n at svinka'), vrida sig hit o. dit (Spegel Gl. 1712) = da. *svinke*, röra sig hit o. dit, i ä. da.: svinga, vackla, från ett tyskt verb, motsv. fhty. *swincan* osv. (se svank). — Härtill ä. nsv. *svink*, knep, undflykt (jfr likabetyd. *svänk*; se svank), o. *svinka* sbst., slinka.

[svinn, nordsv. dial., se sund 2.]

svinna, i nsv. blott i högre el. poetisk stil, Stiernhielm: *swinner hän*, Lucidor: *swinna bort*, jfr försvinna, fsv. *forsvinna, forsvinda* = da. *svinde*, från mlty. *vorswinden*, ty. *schwinden*, av fhty. *swintan*, avtaga, försvinna, bli vanmäktig = ags. *swindan*; sannol. utvidgning av germ. st. vb. **swīnan*, avtaga, försvinna, i isl. *svína*, no. *svina*, fhty. *swīnan* ds., mlty. *swînen*, vara trög, med presensbildande *n*, till isl. *svía*, avtaga (såsom t. ex. isl. *gína*, gapa, till ie. *ghi* i lat. *hiāre* osv.; se girig); f. ö. blott osäkra anknytningar; jfr emellertid en annan möjlighet hos Falk-Torp s. 1219. — Parallellbildningar se under tvina.

svira, Berzelius 1818: 'svira bort hustruns pengar' (i föråldrad anv. 1674) = da. *svire*, från mlty. *swiren*, leva i sus o. dus, flyga omkring, svärma (holl. *zwieren*), *r*-avledn. till ie. roten *sui* i svimma, svindel.

svirra, virvla o. d., Creutz 1759, om svalan (snarast om lätet) = no. *svirra*, da. *svirre* ds., ty. *schwirren*, susa, sorla, vibrera; i de nord. skriftspr. möjl. lånat från ty., men är allmänt i dial. i liknande betyd. o. där väl delvis inhemskt; ljudhärmande germ. bildning, liksom det möjl. besl. surra, el. kanske besl. med svärm, som hör till ie. *suer*, ljuda, surra, o. antagl. ytterst har liknande ursprung. — Stundom även i betyd. 'svira', liksom (åtm. förr) också surra.

svirvel, fiskredskap med bleck som snurra runt, 1880-t., i dial. även: virvel, jämte ösv. dial. *svirvlo* f., något som snurrar runt = no. *svervel* (väl av **svirvil* el. ombildat efter verbet), vattenvirvel, fhty. *swirbil*, virvel (ty. *schwirbel*, förvirrat tillstånd), av germ. **swerbila-*, nomen agentis till **swerban*, virvla runt (se f. ö. svarva). Jfr med avs. på bildningen virvel.

sviskon, ä. nsv. *swetzkon* o. 1640, i Lex. Linc. 1640: *sweskan* (liksom t. ex. *smultran, ållan*; jfr Kock Sv. ljudhist. 4: 322 f.), jfr *swedzkewatn* B. Olai 1578, motsv. ä. da. *svedsken*, da. *sveske*, no.-da. *sviske*, från ä. ty. *zwesken*, varav ty. *zwetsche* (jämte *quetsche* = lty. *kwetse*); i sv. ombildat i anslutning till de många bär- o. fruktnamnen på *-on*. Ordet är liksom så många andra beteckningar för trädgårdsprodukter ett romerskt lån (jfr t. ex. kummin, körvel, kål, plommon); ytterst från lat. *damascena* (*pruna*), dvs. plommon från Damascus; jfr ä. ty. *damastpflaumen, damaskin*, eng. *damask plum*, nygrek. *damáskēnon* (*-inon*). Den ty. formen *zwesken* förutsätter närmast ett **twaskina*, varav dels *zw-*, dels *qu-* (som i *zwerch* o. *querch*); av ett **t(a)þascina*, av **damascéna* (> fra. *damoisine*) med *t* o. *þ* för *d* o. *m* möjl. på grund av etruskiskt inflytande (jfr citron); från en form med *þ* utgår även ffra. *davoisne* (fra. *prunes d'avoine*). Jfr Brøndal Substrater og laan s. 171 f. — Ordet är sålunda nära besl. med damast. — Den nsv. formen med *i* kan bero därpå, att *e* i äldre *sveskon* uppfattats som dialektiskt; jfr t. ex. *fesk* o. *fisk*. Möjl. bör den dock sammanhållas med no.-da. *sviske*, vars *i* är dunkelt; knappast från någon tysk dialekt.

svit, RARProt. 1650: 'Kongl. Maij:t medh sin Svite', Verelius 1681 som övers. av isl. *sueit*, av fra. *suite*, till *suivre*, följa, av lat. **sequere*, klass. lat. *sequi* ds. (se under se).

Svitiod, se under Sverige.

svivel, sjöt.: förtöjningslekare, Ekelöf 1881, (dial.) även: svirvel (vid fiske), t. ex. Schröder, i sammans. *-drag, -fiske*, no. *svīvel*, eng. dial. *swivel*, till sv. dial. *svīva*, sväva, röra sig, vifta (även: svira), ä. nsv. *svifva*, t. ex. Dahlstierna = isl. *svífa* st. vb, svinga, vrida, ags. *swifan*, röra el. vrida sig, osv., med avljudsformen **swiþōn*, **swiþēn*, varom närmare under sväva.

svordom, Schroderus Com. 1640, sammans. av -dom o. ett väl från ty. lånat

sbst. = fhty. *(eid)swuor*, ed (ty. *eidschwur*).

svullen, egentl. part. till det urspr. st. vb. svälla, fsv. *svollin*, med *v* från inf., pres. osv., av ä. *sullin* = sv. dial. *sullen*, isl. *sollinn*, no. *sollen*, ty. *geschwollen*. — Svullna, inkoativ, motsv. fsv. *sulna*. — Svullnad, L. P. Gothus 1623: *swulnadt*, motsv. ä. nsv. *svullnad* 1613 o. ännu t. ex. 1757, fsv. *sulnadher*, bildat som bulnad osv.; i ä. nsv. även *svul(l)na* o. *sul(l)na* (*-e*). Har undanträngt *m*-bildningen fsv. *sulme*, ännu på 1600-t.; jfr även fsv. *sulne* m. o. da. *sulme*, svälla, varom under d. o. Egentl. abstraktbildningar liksom de under svulst anförda orden.

svulst, Schroderus Com. 1640: *ådresvulst*, Ekeblad 1651: *svulst i halsen* = da., från mlty. *swulst*, ty. *(ge)schwulst*, i avljudsförh. till svälla; bildat som lånorden brunst, fångst, gunst, -komst i inkomst, konst, vinst. — En likbetydande inhemsk bildning är sv. dial. *sull*, *syll* m., isl. *sullr*, no. *svull*, *svoll* (med analogiskt *v* såsom i t. ex. sv. svullen), mlty. *swul*, av germ. **swulli-* till svälla (urspr. st. vb) som t. ex. fsv. *suller*, svält, till svälta. Samtliga urspr. abstr. liksom svullnad.

svyck, fest, 'supning', J. G. Schultz o. 1860: 'midnattszwyckens vilda fröjd' (i Värjhugg o. nålsting s. 88), Strindberg m. fl.; o. 1860 även om person: 'Hvarthän, du gamle zwyck, i nattens timma?' J. G. Schultz i anf. arb. s. 87; jämte vb. svycka, E. Björck 1863: *zwyckat*, C. L. Östergren 1864: *zwyckning*; egentl. ett Uppsalaord, allmänt ännu åtm. inpå 1890-t., av dunkelt ursprung; sedermera undanträngt av *hippa* el. andra slanguttryck.

svåger, i ä. nsv. även i allmännare betyd. (liksom i fsv.), t. ex. Beronius Reb. 1674 om släktskapsförhållandet mellan två svärfäder, fsv. *svæger*, manlig frände i följd av giftermål = da. *svoger*, i ä. da. såsom i ä. nsv. o. fsv., från mlty. *swâger* ds. som i fsv. = fhty. *swâgur* (ty. *schwager*, svåger) = sanskr. *çvāçurá-* ds., av ie. **suēk(u)ró-*, s. k. vriddhibildning (jfr höna) till ie. **suek(u)ro-*, svärfar (se svär- o. svägerska), alltså egentl.: hörande till svärfadern. — Sålunda i de yngre språken med en betyd.-specialisering liknande den i måg. — I betyd. 'svåger' även fsv. *værsbrodhir*, ä. nsv. *verbroder* Var. rer. 1538, sv. dial. *värbror* Värend Rz = isl. *verbróðir*, egentl.: mans el. makes broder, till isl. *verr*, man, äkta man (jfr varulv, Värend, värld osv.); jfr fno. *verfaðir*, *-móðir*, *-systir*, no. *verfar* osv. — Ett urgammalt ieur. ord för 'svåger' är lat. *lēvir*, motsv. grek. *dāḗr*, sanskr. *dēvár*, fslav. *dĕverĭ*, fhty. *zeihhur*, ags. *tácor* (med en guttural av omstritt urspr.). — Beteckningarna för 'svåger' syftade äldst uteslutande på den äkta mannens broder; jfr under svär-.

svål, t. ex. Lind 1749, med *l* av s. k. tjockt *l* av *rd* (*rð*) såsom i sköl, spol, stel osv., av ä. nsv. *svård* t. ex. R. Foss 1621, Serenius 1741, i dial. även *sväl*, fgutn. *suarþr*, huvudsvål (i sammans. *suarþsprangr*, bristning av huvudsvålen), fsv. *swæiþ* ackus., svål, skinn, VGL I, *grönsværdher*, grönsvål = isl. *svǫrðr*, fläsksvål, grässvål, no. *svor(d)* ds., da. *svær* (i sht i sammans. *fleske-*, *grøn-*), av germ. **swarðu-*, med *ä*-formerna i sv. dial., fsv. o. da. från kasus på *-i*; jämte germ. **swarðō-* = ffris. *swarde* f., huvudsvål, mlty.: hårig hud, *grônswarde*, grässvål, mhty. *swarte*, huvudsvål (ty. *schwarte*, *gras-*), ags. *sweard*, *swearð*, fläsksvål (eng. *sward*, även: grässvål). Många tolkningsförslag, men i allm. blott mycket osäkra rotkombinationer; se Falk-Torp s. 1222 o. litteraturen hos samma förf. s. 1561. Senare, av H. Petersson Ar. u. armen. Stud. s. 52, icke osannolikt förklarat som en avljudsform till lett. *scherwe*, tjock hud, grissvål, av **scherdwe*, genom dissimilation av **schwerdwe*, av urbalt. **sverdvė*; jfr betr. *sch* o. förlusten av *d* lett. *schmarwa*, ngn el. ngt som stinker, o. *smirdêt*, stinka, *smards*, lukt. I alla händelser torde de germ. orden på ett el. annat sätt sammanhänga med det lettiska.

svång (dial.), tunn, fin, mager, svulten, utan kärna, fsv. *svanger*, tunn, smal = isl. *svangr* ds., da. *svang*, inskrumpen, utan kärna; besl. med mhty.

swanger, böjlig; part.-adj. till svinga (såsom t. ex. svank, svankryggig, till germ. **swinkan* el. som vrång till germ. **wringan*, vrida); i de nord. orden alltså ursprungl.: böjd el. svängd inåt, varav: insjunken o. d. — Härtill: sv. dial. *svånge*, *svang*, ljumske (= isl. *svangi*), bukten under fotbladet (= da. *svang*); egentl.: inböjning. — Svångrem, Dalin 1853, Strindberg 1880.

svår, fsv. *svār*, tung, stor, svår, vidrig = isl. *svárr*, tung (i bildl. betyd.), got. *swērs*, ärad, aktad (egentl.: av vikt el. betydenhet), fsax. *swār*, tung, även: berömd, fhty. *swār(i)* (ty. *schwer*), ags. *swǽr(e)*; östsv. dial. *svär*, no. o. da. *svær* med dunkelt *ä* (lån el. *i*-omljudd biform till svår?); av germ. **swǣr(i)a-* (med samma deklinationsväxling som i t. ex. blöd, fast, sen, tunn, tät osv.): besl. med litau. *svarùs*, tung, *sveriù*, *sverti*, lyfta upp, väga, *svoras*, vikt, alban. *vjer*, hänga upp, samt trol. också lat. *sērius*, allvarsam, allvarlig (egentl.: tung, av vikt).

svägerska, P. Brahe d. y. 1633 = ä. d. *svogerske* (med anslutning till *svoger*), från mlty. *swegersche*, avledn. av mlty. *sweger-* = fhty. *swigur*, svärmor (ä. ty. *schwieger*), ags. *sweger*, grammatisk växelform till germ. **swehr-* i svär(mor) osv., se närmare d. o. I ä. nsv. även *svägerinna* t. ex. Gustaf II Adolf = da. *svigerinde*, från ty. *schwiegerin*, svägerska, svärdotter o. (äldst) svärmor. — Av detta gamla ord för 'svärmor' bildades sedan mlty. *swegerhêre*, svärfar, o. ty. *schwiegermutter*, *-vater* osv., varifrån da. *svigermor*, *-far* osv.

svälja, fsv. *svælgh(i)a* st. vb. (ipf. *swalgh*) o. *svælghia* sv. vb, motsv. isl. *svelga* st. vb, no. *svelgja* sv. vb, da. *svælge* sv. vb, fsax. *(far)swelgan* st. vb, fhty. *swelgan*, *swelhan*, ags. *swelgan* (eng. *swallow*), av germ. st. vb. **swelɣan*; fsv. *svælghia* o. no. *svelgja* (formellt = urnord. **swalɣian*) torde vara speciellt nordiska nybildningar. Se f. ö. svalg. — I ä. nsv., t. ex. Bib. 1541, o. fsv. även: frossa o. d.; se svalg. — Den starka böjningen kvarlever i vissa dial.; jfr även gamla bibelövers.: 'Hedningarna swulgo o. frassade' (Bib. 1541: *swolgo*), Dalins Arg.: *svulgit*. De ä. nsv. o. fsv. formerna *svulg(h)o*, *svulg(h)en* (*-o-*) äro ombildningar av de ljudlagsenliga fsv. *sulgho*, *sulghen* efter t. ex. inf. o. ipf. på *sv-*; jfr under svälta o. simma. — Nsv. ipf. *svalde*, sup. *svalt* (vid sidan av *sväljde* osv.) bero på analogisk ombildning efter typen *valde*, *valt*. De anföras som biformer hos Weste 1807, men äro ännu under 1800-t. sällsynta i litter. (M. Lönnberg 1888); däremot rätt allmänna under 1900-t., t. ex. Strindberg, Hellström Kuskar, Aftonbladet.

svälla, fsv. *svælla*, st. vb (ipf. *svall*, så ännu vid slutet av 1700-t. o. som arkaismer senare, i nordl. sv. dial. o. i finnl.) = isl., no. *svella*, no.-da. *svelle*, ä. da. *svælle*, fsax., ags., fhty. *swellan* (ty. *schwellen*, ipf. *schwoll*), st. vb. Kausativum: germ. **swallian*, låta svälla = isl. part. pf. *sveldr*, mlty., fhty. *swellen* (ty. *schwellen*, ipf. *-te*); fsv. *svælla ut* trans. beror kanske på lån från mlty.; jfr got. *ufswalleins*, uppblåsthet, till **swalljan*. Germ. stam **swell-* av **sweln-*. Jfr svullen (osv.), svulst. — Nda. har i stället det besläktade *sulme*, ombildat av ä. da. *sulne* (motsv. sv. svullna) efter ä. da. *solm*, svullnad = fsv. *sulme* (jfr svullen).

svälta, hungra, fsv. *svælta* (ipf. *svalt*), även: svälta ihjäl = isl. *svelta*, hungra, dö, ä. da. *svelte* ds., da. dial. *svælte*, försmäkta av hunger o. törst, dåna (i nda. *sulte*, svälta, efter sbst. *sult* o. part. *sulten*), got. *swiltan*, dö, mholl. *swelten*, försmäkta, fhty. *swelzan*, förbrinna, ags. *sweltan*, dö (eng. dial. *swelt*, dö, dåna), av germ. st. vb. **sweltan*. — Böjningsformerna *svulto*, *svulten* äro ombildningar av *sulto*, *sulten* (efter svälta osv.); jfr under svälja o. simma. I ä. nsv. även ipf. *svölt*, Lucidor (Sv. Vitt.-samf. IV. 345). — Kausativum: germ. **swaltian* = fsv. *svælta* (ipf. *svælte*), komma att svälta, svälta ihjäl (trans.), sv. svälta trans., isl. *svelta*, även: döda, ä. da. *svelte*. I da.: *sulte*, både intrans. o. trans., se ovan. — Antagl. besl. med fhty. *swellan*, försmäkta av hunger, av **sweln-*, till germ. **swelan*, brinna; se sval. Alltså egentl.: brinna > försmäkta av

hetta > hungra; med samma betyd.-utveckling som i hungra o. i andra ex. anförda av H. Petersson Ar. u. arm. stud. s. 43 f. I fråga om betyd.-växlingen 'dåna' ~ 'dö' se dessa ord. — Härtill: svält, fsv. *svælter* (*svalter*), ombildning av *sulter* ds. i anslutning till *svælta* el. möjl. av ett gammalt germ. **swalti-*, avljudsform till germ. **sulti-* i fsv. *sulter* m., *sylt* f. = isl. *sultr*, da. *sult*, svält, ags. *swylt*, död, jfr got. *swultawairþja* m., nära döden, till germ. st. vb. **sweltan*; med samma växling som i fsv. *svælgher* m., svalg, o. isl. *sylgr*, klunk, av resp. germ. **swalǯi-* o. **swulǯi-*. Med avs. på växlingen i fsv. av *sulter* o. *sylt* jfr fund o. fynd, sv. dial. *sull* o. *syll*, svulst (se d. o.).

svämma, se under simma.

svänga, t. ex. G. I:s reg. 1555, från mlty. (*sik*) *swengen*, svinga sig = ags. *swengan*, slå (eng. *swinge*); jfr got. *afswaggwjan*, komma att vackla; av germ. **swangian*, kausativum till svinga (liksom sänka till *sink-* osv.). I da. samma betyd. i stället *svinge* = svinga. — Svängom, dans, C. F. Dahlgren 1833, motsv. da. *svingom*; bildat som krypin, tittut osv.

svär- i svärfar (1632: *suere-*), -mor (1633, 1639), -son, -dotter. Till sv. dial., ä. nsv. *svär*, svärfar (även: svåger), fsv. *svær* (jämte *svære*) = mholl. *zweer*, även svåger, fhty. *swehur* (ä. ty. *schwäher*), ags. *swehor*, *swéor*, svärfar, kusin, jämte *n*-stammen got. *swaihra*, svärfar, av germ. **swek(u)ra(n)-*, motsv. ie. **sṷek(u)ro-* = sanskr. *çvaçura-*, svärfar, grek. (*h*)*ekyrós*, lat. *socer* (av **sṷek-* såsom *soror*, syster, av **sues-*), alban. *vjehërr*, fslav. *svekrŭ*, litau. *szeszuras*. Motsv. ord för 'svärmor' är: sv. dial., ä. nsv. *svära*, fsv. *sværa* = isl. *sværa* (om formen: *-æ-* av *-eh-* se förf. Stud. tillägn. E. Tegnér s. 238), got. *swaihrō*, av germ. **swehrōn*, vilket kan vara en *n*-utvidgning av ie. **sṷek(u)rā* = grek. (*h*)*ekyrá*, alban. *vjehërrə*, som äro bildade som fem. till ie. **sṷek(u)ro-*, svärfar; men även med Schultze KZ 40: 400 f. kan uppfattas som en ombildning (med analogiskt *h*) av det indoeur. ord, **sṷekrū-*, svärmor, som är utgångspunkten för de ovan nämnda beteckningarna för 'svärfar' o. som direkt motsvaras av sanskr. *çvaçrú* (av **svaçrú*), lat. *socer*, fslav. *svekry*; även i armen. o. kelt spr. Svärmodern synes alltså i äktenskapet ha spelat en större roll än svärfadern; jfr det armen. ordet för 'svärfar' *skesrayr*, egentl.: svärmoderns make, även som med avs. på bildningen av motsv. femin. de under änkling anförda ty. *wittwer* osv. De nämnda uttr. brukades äldst endast om mannens föräldrar: för makens släktskapsförhållanden till hustruns anhöriga funnos i urindoeur. inga beteckningar; jfr svåger. — Orden höra till reflexiv- o. possessivstammen *sṷe-*, sin, egen, jfr syster, sed, Svear, sven; om deras närmare betydelse jfr Leumann ZfdW 11: 62, som i andra leden kanske med rätta ser *kur-*, herre (*krū-*, fru), i grek. *kýrios*, herre, osv. (annorlunda Berneker IF 10: 155: fslav. *šurĭ*, svåger, av **keuro-*, jfr dock Walde² under *socer*).

1. **svärd,** fsv. *sværþ* = isl. *sverð*, da. *sverd*, fsax. *swerd*, fhty. *swert* (ty. *schwert*), ags. *sweord* (eng. *sword*), av germ. **swerða-*. Mycket osäkra tolkningsförsök; litteratur se Falk-Torp s. 1560, varförutom H. Petersson Zwei sprachl. Aufsätze s. 71 o. Sperber WuS 6: 39 (enl. den senare avljudsform till germ. stammen **swarð-* i svål, alltså egentl. 'schwartenbrett', med en flat sida o. den andra begränsad av trädets naturligt välvda yta; i så fall urspr. om svärd av trä). — Andra samgerm. beteckningar för 'svärd' äro: 1. got. *hairus* = urnord. *H(a)eru-* i personn., isl. *hjǫrr*, fsax. *heru*, ags. *heoru*, besl. med sanskr. *çáru-*, spjut m. m.; 2. got. *mêkeis*, fsax. *mâki*, ags. *méce*, isl. *mækir*; från germ. spr.: fin. *miekka*, litau. *mečžius*, fslav. *mĭčĭ*; väl ej, såsom stundom antages, besl. med grek. *mákhaira*, dolk, svärd o. d.; 3. isl. *sax* osv., egentl.: stenvapen (se sax 1). — Åtm. vissa av orden för 'svärd' ha urindoeur. anor, t. ex. isl. *hjǫrr* = sanskr. *çáru-*; lat. *ensis* = sanskr. *así-*, av ie. **ṇsi-*; men betyd. 'svärd' hade säkerl. vid denna tid ej ännu utvecklat sig (jfr Schrader Sprachvergl. u. Urgesch. 3: 109 Reallex. s. 750). — Om andra europ.

ord för 'svärd' jfr under svärdslilja. — Om svärd- i ortn. se följ. — Svärdslilja, Iris pseudacorus (m. fl. arter), Franckenius 1659 osv. = da. *sværdlilje*, efter ty. *schwertlilie*; jfr ty. *schwertel(kraut)*, av mhty. *swertele* = mlty. *swerdele*, övers. av lat. *gladiolus* ds., dimin. till *gladius*, svärd (se glav[en]), o. av grek. *xiphion*, svärdslilja, till *xiphos*, svärd; jfr f. ö. eng. *sword-grass* el. span. *espadaña* ds. till *espada*, svärd (se spade o. spader). Redan i fsv. förekommer i samma betyd. *sværdhon*, med analogiskt *-on* efter *hiupon*, nypon, *miölon*, *smultron* osv. Växten har benämnts efter de svärdlika bladen. — Svärdsorden, från 1748, benämnd efter de i dekorationerna förekommande svärden. — Svärd(s)sida, om de manliga linjerna i en ätt, Lælius 1588 = da. *sværdside*, från ty.: ty. *schwertseite* o. mlty. *swertside*; jfr spinnsida.

2. **Svärd-** i ortn., av växlande ursprung. Ordet svärd ingår väl i sjön. Svärdlången Vedbo hd Dalsl., förr: *Suellang* Bur., *Suerdz-Lången* 1600-t. m. m.; i så fall efter sjöns ovanligt långsträckta o. smala form; jfr förf. Sjön. 1: 598, SOÄ 19: 243. Däremot ej säkert i sockenn. Svärdsjö Dalarna, som visserligen 1405 skrives *Sværdhasiö*, men 1384 *Swalesiö* o. 1358 *Swardsiö*. Gårdn. Svär(d)sta Bettna sn Sdml. skrives 1399 *Swertista* o. hör sålunda ej hit.

svärja el. **svära,** fsv. *sværia* (ipf. *s(v)or*) = isl. *sverja*, da. *sværge*, fsax., ags. *swerian* (eng. *swear*), fhty. *swerien* (ty. *schwören*); jfr got. *swaran* (*swôr*); vartill sbst. fhty. *eidswuor* (ty. *schwur*), med *ja*-avledn. isl. *sóri*, fsv. *eþ-söre* (osv.) n., ed, edgång. Kausativum: germ. **swōrian* = isl. *sóra*, låta svärja, besvärja (liksom föra till fara). Till ie. roten *suer*, tala (se svar); betydelsen av 'svärja' väl från uttr. såsom fhty. *eidswuor*, isl. *sverja eiðum* osv.; med avs. på betyd.-utvecklingen se ed 2. — Om svordomar (i dagligt tal) brukades förr i stället ofta *banna* (trans. o. intrans.) o. *bannas*, ännu t. ex. Mellin 1888: 'svor och bannade' o. Cavallin 1875: *bannas och svärja* (jfr skå. dial. i samma anv.), da. *bande* (i något äldre da. även *sværge*), i ty. *fluchen*. — Svärja på magisterns el. mästarens ord, efter Horatius Epist.: *jurare in verba magistri*. — Svärja som en gardist (el. dragon), jfr ty. *fluchen wie ein dragoner* el. *wie ein landsknecht*, eng. *to swear like a trooper*; svärja som en åkare el. (Dalin 1853) som en hyrkusk, jfr fra. *jurer comme un charretier*. — Svärja som en månglerska (el. Munkbromadam) har gamla anor. Redan O. Rudbeck 1689 omnämner av månglerskorna med förkärlek använda okvädinsord (se sate); jfr även Små-saker 1757 1: 147: 'Ingen Månglerska mer swär' (ironiskt); alltså samma seder, för vilka t. ex. de atenska månglerskorna voro beryktade i antikens Grekland. — Svärja som en roddarmadam syftar närmast på de gummor som i forna tider i Sthlm (t. ex. under Bellmans dagar o. ännu o. 1850) besörjde båttrafiken, t. ex. till Djurgården, för att sedan närmast efterträdas av dalkullorna med sina vevbåtar samt sedermera på 1870-t. av ångslupar. I uttr. svärja (o. ljuga) som en borstbindare t. ex. Dalin 1850, efter ty. *wie ein bürstenbinder schimpfen*, är anv. sekundär (se under supa o. borst). De förhållanden, som en gång skapat dessa jämförelser, ha förändrats el. försvunnit, men uttrycken kvarleva, om också huvudsakligen inom ett äldre släktled.

svärm, fsv. *sværmber*; i ä. nsv. även *svarm*; motsv. nisl. *svermr*, da. *sværm*, fsax. *swarm*, mlty. även *-e-*, fhty. *swaram* (ty. *schwarm*), ags. *swearm* (eng. *swarm*), av germ. **swarma-*, **swerma-*, bisvärm, svärm, i vissa germ. spr. blott det första, som väl är grundbetyd.; till ieur. ljudroten *suer*, ljuda, surra, med växelformen *sur* i sydty. dial. *surm*, svärm, mhty.: sus, litau. *surmà*, flöjt (se surra). Jfr svar, svirra, svärja.

1. **svärta,** sbst., i blanksvärta o. d., t. ex. I. Erici o. 1645 = nisl., no. *sverta*, da. *sværte*, mlty. *swerte* f., fhty. *swerze* (ty. *schwärze*), av germ. **swartiōn*, till svart ss. t. ex. fylla till full, hälta till halt, fsv. *hærdha*, hårdhet, till hård, sälta till salt, väta till våt.

2. **svärta,** fågeln Oedemia fusca, t. ex.

O. Rudbeck, Linné; jfr sv. dial. *svärt, svartand* osv.; avledn. av svart (jfr föreg.). I ä. nsv. även *svarta*, t. ex. Schroderus Com. 1640.

3. **svärta,** vb, fsv. *sværta* I, III = nisl., no. *sverta*, da. *sværte*, mlty. *swerten*, mhty. *swerzen* (ty. *schwärzen*); avledn. av svart ss. t. ex. härda av hård; med samma konjugationsförändring som i d. o. el. som i gästa, hitta, häfta, hämta, lätta, mälta, reta, rätta, skifta, skämta, spänta, störta, syfta 2, trösta, törsta, välta, vänta, ysta m. fl.

sväva, Prytz 1622 (rim: *bäffuar*), Lex. Linc. 1640, Spegel Gl. 1712, fsv. *svæva*, = da. *svæve*; från mlty. *sweven*, fhty. *swebên* (ty. *schweben*), av germ. **swibēn* i avljudsförh. till germ. st. v. **swīban* (varom se svivel) o. dess kausativ no. *sveiva* III samt till fhty. *sweibōn*, sväva, nisl. *sveifa* ds. I. — Ordet kan ej direkt förbindas med ä. nsv. *swefwa* Bib. 1541 (Luther: *schweben*; jämte ipf. *sweffde*), Schroderus Com. (*omswefwande*), Sparman 1642 osv. Formellt, men icke till betyd. motsvarar detta det nyss nämnda no. *sveiva*; åtminstone delvis utgår det dock nog i stället från ty. *schweifen* (av **sweipan*, se under svepa) o. har antagit *v* i st. f. *f(f)* i anslutning till sväva. Enl. Tamm Spr. o. st. 2: 221 har det sedermera, med ombildning även av vokalen, uppgått i det från lty. lånade sväva, åtm. i vissa bildl. betyd. ss. sväva ut, utsväva.

sy, (åtm.) 1540-t. = isl. *sýja* (ipf. *séða, séða* av **siwiðō*), da. *sy*, got. *siujan*, fsax. *siuwian*, mlty. *sûwen*, fhty. *siuwen*, ags. *siwian, seowian* (eng. *sew*), till en germ. rot *seu(w)*, *sū(w)* = ie. *seu, sịu* (osv.) i lat. *suere*, sy, sy ihop (jfr sutare), sanskr. *sīvyati*, syr, fslav. *šeja, šiti* (av ie. **sịu-*), sy, litau. *siūvù, siúti*; enl. åtskilliga även grek. *kassýō*, flickar, syr skor m. m. (i så fall sammans. med prepos. *katá*; jfr dock litteraturen hos Boisacq). Se f. ö. sud, syl, söm. — Ett annat germ. ord för 'sy', ty. *nähen* osv., se nål o. nåt. — En mera tillfällig nybildning till sy är vbalabstr. sydd, Lindblom Räkneb. 1890; efter grodd, rodd o. sådd.

sybarit, i bildl. bem. Höpken 1767 (annars tidigare), förr även *sib-* = ty. osv., av lat. *sybarīta*, grek. *sybarítēs*, invånare i *Sybaris*, en syditaliensk stad, bekant för lyx o. veklighet. Jfr till bildningen sodomit. — Härtill sybaritisk, t. ex. Franzén 1798: 'till sybaritisk hvila'.

syd, i sjömansspr. samt i sydfrukt m. m., Palmcron 1640 = da., från lty. *süd* (mlty. *sût*) el. ty. *süd* (från lty.); se söder. — Sydväst (huvudbonad för sjömän o. d.) = da. *sydvest*, från holl. *zuidwester* osv.; egentl.: som skyddar mot sydvästvinden.

syenit, Hisinger 1819 (*si-*) = ty. *syenit*, fra. *syénite*, av lat. *syenītes* adj. (i t. ex. *s. lapis*, röd granit, Plinius), av grek. *syēnítēs*, till *Syénē* i Egypten, bekant för denna stenart; jfr t. ex. brons till *Brundusium*, koppar till grek. *Kýpros*, Cypern; med samma avledn. som i antracit, apatit osv., varom under Ordbildning.

syfilis, Swalin 1847, i avledn. dock o. 1800 = ty. *syphilis* osv. Beteckningen först använd av den italienske läkaren o. skalden Fracostoro från Verona i dennes dikt *Syphilidis s. morbi Gallici libri tres* 1530; enl. F. efter herden *Syphilus*, som lider av denna sjukdom. I Jahrb. f. d. klass. Altertum 13 (25): 72 f. uppvisar Fr. Boll, att herdenamnet *Syphilus* av Fracostoro hämtats från Ovidii Metam., där en av Niobes söner kallas *Sipylus*. Med avs. på *-ph-* för *-p-* jfr t. ex. senlat. *Bosphorus* för *Bosporus* osv.; se F. Burg ZfdW 12: 302. — I ä. nsv. o. sv. dial. förekommer i stället *fransoser* (från ty.; se fransman), i ä. nsv. även *välska pocker* (se välsk o. pocker) m. m.: i andra länder dessutom ord, som betyda 'den spanska' el. 'neapolitanska' el. 'tyska' sjukdomen.

1. **syfta** (i åsyfta osv.), i betyd. 'sikta' t. ex. 1640-t. o. ännu Sehlstedt (jämte *sigtar* i samma strof), förr även *sifta*, t. ex. 1639, egentl. samma ord som sikta 2 (men nu vanl. om viljeriktning o. d.), med *-ft-* för *-kt-* genom falskt ljudutbyte, framkallat av växlingen *ft* o. *kt* i en del andra lånord

från lty. med ursprungligt *ft* (såsom häfta ~ häkta, stifta ~ ä. *stikta*), o. med övergång av *i* > *y* genom inverkan av *f*. Tamm. Fonet. känn. s. 36. — Härtill syfte (egentl. grundord till syfta), i betyd. 'sikte (på skjutgevär)' t. ex. Schroderus Lex. 1637.

2. **syfta** (malt), fukta, blöta korn till malt, urspr. om omskyfflingen av detsamma, egentl. samma ord som fsv. *sypta* III konj., rycka = no. *syfta* III, I, svinga, rista, rensa (korn) genom skakning, hoppa m. m. Sammanhänger med isl. *svipta* III, kasta, slunga, rycka samman (dvs. minska) ett segel = lty. *swichten*, holl. *zwichten* (om segel), med lty. övergång av *-ft-* till *-cht-* (se akter osv.), varav i sin tur sv. svikta 2, da. *svigte* i samma betyd.; säkerl. avlett av ett germ. **swipt-*, vbalsbst. till den under svepa behandlade verbalstammen (däremot sannol. ej av germ. **swipaljan*). Det formella förh. mellan syfta o. isl. *svipta* är dock oklart o. flertydigt. — Hit hör också sv. dial. *syfte*, ögla i ringklockor, häftmärla på bösspipa = no.

sykomor, se fikon o. under mullbär.

syl = fsv., no., da.; motsv. fsax., fhty. *siula*, mhty. bl. a. *siuwele* (ty. *säule*, pryl), mlty. *sûwele*; instrumentalbildning till sy (liksom skjul, tvål m. fl.); jfr lat. *sūbula* ds. (av **sū-dhlā*), fslav. *šilo*. Utvecklingen av formen syl är i enskildheter något oklar. Enl. Sievers IF 4: 340 innehåller även fhty. *siula* den ieur. avledn. *-dhl-* (ie. **seudhlā* el. **siudhlā*). — Andra (ungef.) likabetyd. germ. ord äro pryl; o. isl. *alr* ~ mlty. *âl*, fhty. *âla* (ty. *ahle*), ags. *æl* = sanskr. *ārā*, den senare alltså en indoeur. beteckning; se närmare det från mlty. lånade ål 4. Syl- el. prylliknande verktyg av ben, horn el. flinta ha anträffats i de äldsta kulturlager.

sylfid, kvinnlig luftande, E. Sjöberg 1819 (i adj. -isk något tidigare), i sv. vanl. i bildl. anv.: luftig, eterisk varelse, av fra. *sylphide*, bildat med det egentl. grek. suffixet *-id-* (bl. a. i sv. *tegnerid*) till *sylphe*, manlig luftande (varifrån sv. sylf Franzén 1801 osv.); f. ö. dunkelt; möjl. av keltiskt ursprung.

syll = fsv. f.: syll, understa bjälken i en byggnad, motsv. isl. *syll*, no. *syll*, *svill*, da. *syld*, ags. *syll* ds. (eng. *sill*); mlty. *sul(le)* (m. m.), m., tröskel, vilken senare betyd. även uppträder i t. ex. no.; av germ. **sulliō-*, **swelliō-*; i avljudsförh. till **swallia-* n. i fhty. *swelli*, syll, tröskel (ty. *schwelle* f.), jfr svale o. sula 1—3. De nordiska orden *syll* kunna utgå från en stam **sull-* el. möjl. **swill-* (av **swelli-*), med *u*-omljud av *swi-* (varom Kock Uml. u. Brech. s. 168 f.). Stundom fört tillsamman med lat. *solum*, mark, grund, som dock kanske snarare är besl. med sal.

[syll, sv. dial., svulst, se under det besl. svulst.]

1. **sylt,** 1824; deverbativum till sylta 1 el. ellips av sammans. såsom syltsaker t. ex. Möller 1755, *syltatyg* G. F. Gyllenborg.

2. **Sylt-** i ortn., t. ex. Sylten vid Norrköping, Syltan vid Härnön (Härnösand), betecknar urspr. låg havsstrand o. d., motsv. no., ä. da., da. dial. *sylt* ds. = fsax. *sultia*, saltvatten, fhty. *sulza* ds., även: sylta; germ. **sultiō-*; alltså identiskt med lånordet sylta 2; i avljudsförh. till salt. Jfr sv. (vard.) sylta, smörja, smuts, t. ex. Dalins Arg., o. (ä.) sv. dial. *sylta*, träsk, Ihre.

1. **sylta,** vb, 1541, om körsbär; i ä. sv. även: salta in, göra sur, t. ex. om fårmjölk (jfr sv. dial. *syltemjölk*) o. surkål; y. fsv. =, uppvisat blott i denna senare betyd. (om olja o. kål) = da. *sylte*, i ä. da.: salta in; från mlty. *sulten*, koka i gelé, sylta in = mhty., ty. *sulzen*, *sülzen*; i avljudsförh. till salt. Alltså möjl. egentl.: lägga i saltlake, sedan i allm.: konservera matvaror (också med socker). Dock kan betyd.-skiftningen även tänkas återgå på den gamla betyd.-växlingen av 'salt' o. 'söt' hos grundordet (se salt). — Härtill sbst. sylt 1 o. sylta 2.

2. **sylta,** sbst. (maträtt), 1566 (oblik kasus: *sylto*) = da. *sylte*, från mlty. *sulte*, sylta, även: saltkälla, av fsax. *sultia*, saltvatten = ty. *sulze*, *sülze*; till föreg., alltså identiskt med det inhemska Sylt- i ortn., se ovan.

3. **sylta,** Hedenstjerna 1883, ellips

för syltkrog, Blanche 1845, Braun 1853 osv., egentl.: krog där simplare maträtter ss. sylta serverades.

[Sylvan, Sylwan, familjen., se under skog o. jfr Montan.]

sym- = ty., fra. osv., av grek. *sym-*, framför läppljud uppkommet av *syn-*, med (jfr synagoga, syndetikon), osv. av attiskt *xyn*; f. ö. utan känd anknytning. — Symbol = ty. osv., ytterst av grek. *sýmbolon*, kännetecken, vårdtecken o. d., egentl.: tecken varigenom man sluter till ngt, till *symbállesthai*, bl. a.: göra slutsats o. d., medium till *symbállein*, egentl.: sammanföra, sammankasta, till *bállein*, kasta (se bal 2). — Symfoni, förr även: *sim-*, t. ex. Triewald, ytterst av grek. *symphōnía*, samklang o. d., konsert, till en avledn. av *phōnḗ*, röst, ljud (se fonetik). — Symmetri, ytterst av grek. *symmetría*, till en avledn. av *métron*, mått (se meter). — Sympati, ytterst av grek. *sympátheia*, medkänsla (se f. ö. antipati). Av det grek. ordet är lat. *compassio* en översättning, varefter i sin tur sv. medlidande, (åtm.) 1568, ävensom da. *medlidenhed*, ty. *mitleid*, isl. *sampína* o. motsvar. i slaviska m. fl. språk; jfr de under utställning anförda likartade fallen. — Symtom, ytterst av grek. *sýmptōma*, tillfällighet, händelse, även: olycka, till *ptō̃ma* n., fall, olycka, besl. med (det redupl.) *piptein*, falla (till en rot *pel*, väl = *pet*, flyga; se fjäder).

syn, fsv. *sȳn* f. = isl. *sjón*, da. *syn* (n.; i fda. också *siun*), got. *siuns*, fsax. *siun*, ags. *sien*, av germ. **se(ʒ)wni-*, bildning på avledn. *-ni*, med Vernersk växling, till **sehwan*, se (jfr t. ex. bön av **bōni-*); med avljudsformen germ. **sa(ʒ)wni-* i mhty. *sellsène*, sällsam (se d. o.). — Med avs. på det vulg. *syn* i betyd. 'ansikte' ('röda i synen' t. ex. Dalins Arg., enl. Weste 1807 familjärt) jfr fsax. *(ge)siun* ds. el. litau. *veidas*, ansikte, till *veizdė'ti*, se, el. grek. *ópsis* till ie. *okᵘ*, se (jfr panoptikum o. öga); romarnas *ōra*, ansikte, innehåller däremot ett ord för mun: *ōs* (genit. *ōris*). I denna betyd. även *syne* n. t. ex. 1722, Wallin 1849, P. Hallström 1896, Ahrenberg 1908 (osv. i Finnl.); möjl. efter anlete, ansikte, tryne osv., men snarast = fsv. *sȳne* n., beskådande = isl. *sýni*, avledn. av *sȳn*; jfr da. *syn* n. o. se f. ö. nedan. — Komma till synes, ungt uttr., äldst i tidn.-spr. o. hos sydsvenska förf., SD 1894, VL 1895, J. Paulson 1895, sedermera även GHT 1898, Schück 1898, S. Lagerlöf 1899 osv.; jämte komma till syne PT 1896, Elkan 1899; från da. *komme till syne* (hos sydsv. förf. med påverkan från skå. dial.) o. sålunda knappast en direkt fortsättning av ä. nsv. *komma uti syne* 1708, jfr *vara til(l)syne* Karl IX 1588, o. 1750 o. fsv. *til sȳnes* o. *til sȳne* i olika förb.; till fsv, *sȳne* n., beskådande (el. möjl. delvis en försvagad form av fsv. **til sȳna(r)*, gen. sg. av *sȳn*); se ovan. — Till samma neutr. *syne* hör även se i syne, hava syner, jfr ä. sv. *gå i syne*, *göra i syne* Rudbeck 1698, *vara i syne* 1711, 1712 (= sv. dial.), *stadde i syne* (och förryckte, A. Reuterholm 1738). — I dial. (t. ex. Skå.) o. vulgärspr. avledn. *synamente*, ansikte, bildat som *käftamente*, efter rom. lånord ss. regemente, traktamente osv. — Synkrets, Kolmodin 1750: 'sedt . . nya dagen up vid syne-kretsen gå' = da. *synskreds*, efter ty. *gesichtskreis*, övers. av horisont. — Synpunkt, Möller 1755 (under *anamorphose*), i litter. väl först på 1770-t., vanligt fr. o. m. 1780—90-t.; förr även *syne-* = da., efter ty. *gesichtspunkt* o. fra. *point de vue*, jfr mlat. *punctum vīsus*.

syna, fsv. *sȳna*, visa, syna, besiktiga, III = isl. *sýna*, visa, da. *syne*, falla i ögonen, besiktiga; avledn. av sbst. syn; i betyd. 'visa' däremot av fsv. adj. *sȳn*, synlig, alltså: göra synlig (se -synt). — Till adj. *sȳn* hör också vb. synas, fsv. *sȳnas* = isl. *sýnast*, da. *synes*; äldst opersonligt.

synagoga (Weste 1807 har betoningen *synagóga*) = ty. *synagóge* osv., ytterst av grek. *synagōgḗ*, samlingsplats, församling, till *syn*, med (se sym-), o. en bildning till *ágein*, föra (urbesl. med åka). — I ä. nsv. även *sinagoga*, motsv. ä. ty. *sinagoge*.

synd = fsv., da., isl.; i isl. äldre *synð*; på grund av den senare formen, möjl. dock med orätt, förklarat som ett germ.

**sunjiþō-*, adj.-abstr. till germ. **sun(þ)ia-*, skyldig, sann (= got. *sunjis*, sann); i så fall bildat som t. ex. frejd, längd o. d. En substantivering av samma adj., likaledes i betyd. 'skyldig', är germ. **sundī*, genit. **sun(d)iōz*, motsv. dels (med *-nj-*, varav västgerm. *-nn-*) ags. *synn* (eng. *sin*), formellt identiskt med got. *sunja*, sanning; o. dels (med bibehållet *d*) fsax. *sundia*, fhty. *sunt(e)a* (ty. *sünde*) o. kanske åtminstone delvis också nord. *synd*, jfr näml. lapska lånordet *suddu-*, *sundo*, som enl. Wiklund Lule-lapp. Wb. s. 131 utgår från urnord. **sund(i)ō*. Otänkbart är väl f. ö. ej, att formen *synð* beror på analogi, i vilket fall det nord. ordet utan vidare kunde identifieras med de västgerm. el. rent av betraktas som ett gammalt lån från dessa Grundbetyd. i germ. **sun(þ)ia-* är 'varande' (jfr got. *bisunjanê*, runtomkring, egentl. genit. plur.: 'av de runtom befintliga') = ie. **sn̥tio-* i sanskr. *sátya-*, sann, till roten *es*, vara; i avljudsförh. till lat. *sons*, skyldig, *insons*, oskyldig, av ie. **sont-* = germ. **sanþ-* i adj. sann (se närmare d. o.): isl. *sannr* betyder både 'sann' o. 'skyldig'. Betyd. 'skyldig' har utgått från en pregnant betyd. av roten *es*, vara. Synd betyder alltså urspr. 'skuld', men uppträder blott i sin nuvarande betyd., som ordet erhållit med kristendomen. I de nynord. språken ha dessutom tillkommit vissa för dessa karakteristiska användningar, i uttr. det är synd om, motsv. da. *det er synd for* (no.-da. *i*), tycka synd om, motsv. no.-da. *synes synd i* (ej i da.), så synd det var (i da. i stället: *hvor det var skade*). — Härtill avledn. got. *sunjôn*, egentl.: tala sant, varav: rättfärdiga sig = isl. *synja*, med den sekundära betyd.: neka, vägra, fsv. *synia*, vägra, sv. dial. *söna*, avsäga sig, försumma, söla, samt som bergv.-term i t. ex. *gruvan är sönad*, om gruva, när inmutarens rätt är försuten, jfr Grufvestadgan 1884: 'Då grufanläggning blifvit sönad'. — Syndabock, 1683 (i betyd. 'stor syndare' el. dyl.), Lind 1749 = da. *syndebuk*, ty. *sündenbock*, egentl.: den bock på vilken Israels barn enl. 3 Mos. 16: 9 lade sina synder. — Syndaflod, Phrygius 1620, förr även *synd(e)-* = da. *syndflod*, efter ty. *sündflut*, av mhty. *sündenfluot*, en tidig (1200-t.) folketymologisk ombildning av mhty. *sintfluot* (ännu hos Luther *sindflut*), av fhty. *sinfluot*. Till flod, flöde, o. prefixet *sin-* = isl., fsv. *sī-*, utan avbrott o. d., i t. ex. fsax. *sinuwel*, fhty. *sinawel* osv. = isl. *sívalr*, fsv. *sīval*, alldeles rund (jfr *in* = nord. *ī*; se val 1), got. *sinteins*, daglig (besl. med sanskr. *dina-*, dag), sv. dial. *siregna*, ideligen regna, osv. = ie. **sem-*, en, i t. ex. lat. *simplex* (se simpel), med ie. *-m* > germ. *-n* i slutljud; i avljudsförh. till sam-, samman. Annorlunda, men oantagligt Wood Mod. Phil. 9: 8 (: **sind-*, flod = sanskr. *síndhu-*, jfr hindu). Gotiskan har i samma betyd. ett *midjasweipains*, till mid- o. sannol. besl. med svepa; f. ö. ej fullt klart. — Syndapalt, 1760 osv., till ä. sv., sv. dial. *palt* i betyd. '(trasig) stackare' (se palta), jfr Swedberg 1692: '(Vi böra aflägga) . . gamla, stygga och fuhla syndapaltor'.

syndetikon, t. ex. 1892, egentl. neutr. till grek. *syndetikós*, sammanbindande till *syn-*, med (se sym-), o. *déō*, binder.

syndikalism, av fra. *syndicalisme*, nybildning med grek. avledning, i anslutning till *syndicat* i betyd. 'fackförening', egentl.: sällskap, till grek. *syn*, med (se sym-), o. stammen i *dikē*, rätt (besl. med *deiknymi*, visar, sv. te, vb, o. tecken).

synnerhet i uttr. i synnerhet, t. ex. G. I:s reg. 1558: *udi sunderheelt*, 1612, *udi synderheet*, efter ä. ty. *in sunderheit*, jfr ty. *besonderheit*, mlty. *sunderlicheit*, till mlty. *sunder*, särskild (= sönder), o. -het; se följ.

synnerlig, fsv. *synnerlig*, *sunderlīker* = isl. *sundrlikr*, *-ligr*, da. *sønderlig*, från mlty. *sunderlik*, särskild, besynnerlig, underbar = mhty. *sunderlich* (ty. *sonderlich*), till mhty. *sunder*, särskild o. d. = sönder; jfr synnerhet. Förr i stället i samma betyd. stundom *afsynnerlig* (efter lty. o. ty.) o. framförallt besynnerlig (fsv. *besynnerliker* = da. *besynderlig*, ty. *besonderlich*), vilket dock o. under 1700-t:s förra hälft börjat antaga sin nuv. betyd. av 'sällsam, underlig o. d.'.

[Synneråℓ, ortn. Vgtl., se Sunnerbo o. Åℓ.]

synod = ty. *synode* osv., ytterst av grek. *sýnodos*, sammankomst, till *sýn-*, med (se sym-), o. (*h*)*odós*, väg (jfr episod).

synonym = ty., osv., ytterst av grek. *synōnymon*, neutr. till *synónymos*, med samma namn, till *syn-*, med (se sym-), o. *ónoma*, namn (se d. o.); jfr anonym, pseudonym.

-synt i bok-, fram-, klar-, kort-, lång-, när-, skarp-, svag-, sällsynt hör till stammen i syn. Enl. Tamm Avledn.-änd. hos sv. adj. s. 64 skulle de alla, utom sällsynt, närmast vara avledda av sbst. syn o. alltså bildade såsom -bent, -hyllt (se särsk. d. o.), -lynt, -mynt, -näst, -sint. Emellertid böra de i stället snarast betraktas som stelnade neutralformer (möjl. påverkade av gruppen -bent osv.) av fsv. adj. *sȳn*, synlig, uppenbar (även: som synes rimlig) = isl. *sýnn*, uppenbar, no. *syn*, synlig, framsynt (jämte *synt* o. *synsk*; jfr da. *synsk*, framsynt) = got. *anasiuns*, synlig, mlty. *sûne*, synlig, klar, ags. *gesiene*, synlig, jfr öfris. *sûnig*, som ser bra; av germ. **se(ʒ)wni-* (se syn, sällsynt o. sällsam slutet). Sällsynt hör till fsv. *sialdsȳn*, till *sȳn* i dess passiva betyd.: som ses; framsynt till fsv. *framsȳn*, till *sȳn* i den i no. bl. a. uppträdande aktiva betyd. Efter mönstret av framsynt äro kort-, lång-, närsynt osv. bildade. Jfr härtill även Lindroth Adjektivering af particip s. 109, 110.

syntax = ty. osv., av grek. *sýntaxis*, sammanställande, anordning m. m., till *syn-*, med (se sym-), o. *táxis*, ordning (se taktik).

1. **syra**, sbst., surhet o. d., fsv. *sȳra*, surdeg, jäst = isl. *sýra*, sur vassle, no. *syra* ds., da. *syre*, syra, av urnord. **sūriōn* till sur (som t. ex. sbst. fylla till full, hälta till halt, svärta till svart, sälta till salt, väta till våt). Parallellbildning: germ. **sūrin-* = fhty. *sûri* (ty. *säure*). Jfr följ. o. under syre. — Härtill avledn. sv. dial. *syrka*, väta, *sörk*, vattensjuk äng; möjl. genom förmedling av ett verb = no. *syrka*, göra sur.

2. **syra**, Runex = fsv., no. = da. *syre*, av **sūriōn*, jämte **sūrōn* i sv. dial., no. *sura*, fno. *súra*, ä. da. o. da. dial. *sure*, mlty. *sûre*, ags. *súre*; jfr sv. dial. *sursyra*, ty. *sauerampfer* osv.; efter de syrliga bladen.

3. **syra**, vb, fsv. *sȳra* (jfr part. *osȳrdher*) = no. *syra*, ty. *säuern* osv., av germ. **sūrian*, till sur.

syre, kem., Ekeberg Nomenklat. 1795, nybildning till sur liksom väte till våt. — I kemisk anv. förekom tidigare ett *-syra* i det av Bergman skapade ordet *luftsyra*, den äldre beteckningen för 'kolsyra'. — För 'syre' bildade Ørsted i stället ordet *ilt*.

syren, Linné 1746, i ä. sv. även *siren* t. ex. 1754 (ännu i finnl.), i sydsv. dial. dessutom *sorin* = da. *syren* (jämte *syring*), från ä. ty. *syrene* (ty. *syringe*), av lat. *syringa*, till *syrinx*, rör, pipa, av grek. *sȳringx* ds. (av ovisst urspr.); med benämningen syftande på de ihåliga stjälkarna, av vilka bl. a. förfärdigades turkiska pipor. Syrenen infördes i de germ. länderna först på 1500-t. o. kallades i ty. äldst *wilder jasmin*, varefter Franckenius 1659: *wild jasmin*. — Om de romanska språkens beteckning för 'syren' (fra. *lilas* osv.) se lila.

syrpris, se surpris.

syrsa, Syll. 1649: *syrssa*, av ä. *syressa* Lex. Linc. 1640, möjl. med sekundärt *y* för *i*, av *siressa* Var. rer. 1538, motsv. sv. dial. *sirsa*, Fårön. *säirsa* (av **sīrsa*), no. *sirissa*, ä. da. *sirisse*, da. dial. *serrise*; i no. ombildat till *siriksa* (efter *riksa*, knarra); ljudord efter insektens läte, såsom ä. ty. *zirse*, ty. dial. *zirke*, *zirpe*, fin. *sirkka*, polska *świrk*, litau. *svirplys* osv. el. lat. *cicāda* el. fra. *criquet*, provenç. *cricot*, till ljudroten *krik*, osv. — Om ty. *grille*, syrsa, se grill 2. — Ty. *heimchen*, syrsa, är ett diminutivum till fhty. *heimo* = ags. *háma* ds., en gammal västgerm. avledn. av hem. — Da. *faarekylling*, dvs. -kyckling, syftar på det pipande lätet. Första leden anses vara sbst. fara: syrsornas sång troddes båda snar död för någon i huset.

syrtut, tidigast om överplagg (som i fra.): lång överrock, i denna betyd.

sannol. hos Swedberg o. 1675, dessutom 1720 o. t. ex. hos Tersmeden 5: 199 från 1782: 'Han (dvs. hertig Karl) gick ofta okänd i surtout omkring'; även: lång livrock (ej som ytterplagg) t. ex. 1773, Bellman o. in i senaste tid; förr även om vissa ytterplagg för damer t. ex. Bellman; numera, utom möjl. av den äldsta generationen, blott om vissa uniformsplagg; 1798: *surtout*; av fra *surtout*, av *sur* (lat. *super*), över, o. *tout*, allt. Jfr de från samma område likaledes från franskan lånade paletå, pantalonger, redingote (ytterst engelskt), väst. — Även i det numera föga br. bordssyrtut, bordsställ, Dagl. Alleh. 1793, Cederborgh o. ännu t. ex. Strindberg, efter fra. *surtout* (*de table*).

syskon, barn av samma föräldrar (i fornspr. såsom väl även i regel i nsv. om barn av olika kön), fsv. *sys(t)kon* jämte *systkan*, *systkin* o. *ja*-avledn. *sys(t)kine* n., motsv. isl. *systkin(i)*, da. *søskende*. Formen med *-on* beror (liksom säkert *-an*) snarast på analogiskt avljud till *-in*. Ordet innehåller ett av syster avlett adj. på *-ig*, o. ändelsen *-in* är det bekanta germ. tillhörighetssuffixet *-īn* (se gyllene, svin); alltså **swestriǯ-īn-*, 'de systriga', motsv. fsv. *fæþghar*, fader o. son (söner), o. fsv. *möþghor*, moder o. dotter, isl. *feðgin*, fader el. moder, plur.: föräldrar; jfr (med adjektivisk ändelse, utan det analogiska *-r*) runsv. *muþ(r)ku* (= isl. **móðrgo*); med grammatisk växling: got. *brôþrahans*, bröder, 'de brödrige': adj. **brôþrahs* (bildat som *stainahs* : *stain*). *Systkin* är liksom *feðgin* bildat med samma avledn. som ingår i got. *fadrein*, föräldrar, o. lat. *consobrīnus*, syster- el. syskonbarn (av **(con)-suesr-īn-o-s* : *soror*, av **suesōr*, syster). Se förf. Ark. 7: 5 f., Olson Appell. sbst. s. 81. — Ty. *geschwister* betydde äldst (fhty. *geswester*) blott 'systrar'; alltså samma betydelseutveckling som i det med syster etymol. identiska grek. *éores*; sålunda (liksom i lat. *consobrīnus*) ett påfallande bruk att beteckna syskon efter det kvinnliga könet. Annorlunda dock sanskr. *bhrâtarau* (dual.), grek. *adelphoí*, *-aí*, lat. *frātres* i betyd. 'syskon'. — En urgammal germ. beteckning för 'syskon' synes ha förelegat i ty. *gelichter*, nu: pack, tidigare: familj o. d., koll. till fhty. *lëhtar*, moderliv; jfr grek. *adelphós*, broder, till *a-*, sam-, o. *delphýs*, moderliv (se Kluge Et. Wb.). — Eng. o. fra. sakna sammanfattande beteckning ('bröder o. systrar').

syssla, sbst., fsv. *sȳsla*, göromål, ärende, befattning, ämbetsdistrikt, m. m. = isl. *sýsla*; jämte *sýsl* = da. *syssel* ds., isl. adj. *sýsl*, verksam, o. vb. syssla, i dial. även med betyd.-specialiseringen 'fodra (boskap), giva kreatur nattfoder o. lägga ströhalm under dem' (jfr under värpa), fsv. *sȳsla* (ipf. *systi* o. part. pret. n. *syst*, *syslat*) = isl. *sýsla* (*-að* o. *sýsti*), da. *sysle*; möjl. besl. med ags. *súsl*, pina (med samma betyd.-utveckling som i värka, göra ont o. arbeta); f. ö. blott osäkra anknytningar. — Betyd. 'förvaltningsområde' har ingått i en del nord. ortnamn, t. ex. da. *Himbersyssel*, *Vendsyssel* osv. (på Jutland) o. önamnet Ösel = isl. *Eysýsla*, egentl.: ödistriktet (varav öns estniska namn *Sārena* är en en översättning). — Sysselsatt, redan Columbus Ordesk.: *syss'lsatt* (som talspr.), Ehrenadler 1723, Dalins Arg., av äldre *sysslesatt* t. ex. Sahlstedt 1773, av *sysslosatt* t. ex. Lind 1749, liksom t. ex. *vesseldjur*: *vessla*. — Syssloman (fsv. *sȳsloman* = isl. *sýslumaðr*) o. sysslolös bero på nyare anslutning till syssla o. till skriften o. i fråga om sysslolös även därpå, att de båda lederna på sina håll senare sammansmält till ett ord; jfr däremot *sysselman* 1644, *syssellös* t. ex. Weste 1807, *sysslelös* t. ex. Sahlstedt 1773.

syssling, nu blott i betyd.: kusinbarn, tremänning, fsv. *systlinger* m. m., kusin på mödernet = isl. *syslingr*, egentl.: syskonbarn, avledn. av syster (urspr. **systrling-*). Annan avledning: fsv. *systrunger* ds. = isl. *systrungr*. Med avs. på betyd.-förskjutningen jfr brylling. — I fsv. även *þrœmœnninger*, *-e* = sv. dial. *tremänning*, isl. *þrimenningr*, no. *trimenning*, till tre o. man, jfr fsv. *þriþimaþer*. I vissa dial.: *nästsyskon(a)-barn*.

system = ty. = fra. *système*, av grek. *sýstēma* n., som är sammanställt av

flera stycken, till *synistánai*, ställa samman, av *syn*, med (se sym-), o. ett vb. rotbesl. med stå o. ställa. — I ä. sv. stundom mask.: *en systeme*, t. ex. Tersmeden 1780-t., efter fra.

syster, fsv., isl. *systir* = da. *søster*, urnord. *swestar*, got. *swistar*, fsax., fhty. *swestar* (ty. *schwester*), ags. *sweostor*, *suster* (eng. *sister*), av germ. **swestar*, av en böjning **swesōr*, plur. **swes(t)riz* (med *t*-inskott mellan *s* o. *r* såsom i ström; sedan inkommet i andra kasus); *y* i nord. spr. beror på utveckling av *swi-* (i urnord. plur. **swistriʀ*) till *sy-*, antagligen genom *u*-omljud. Jfr. **suesōr* = sanskr. *svásā* (*svásar-*), lat. *soror* (jfr kusin), fir. *siur*, *fiur* osv., även i armen. o. slavo-balt. spr.: det etymologiskt identiska grek. *éor* Hesych. synes betyda 'dotter, systerdotter' ('syster' heter i grek. annars vanl. *adelphé*). Alltså ett samindoeur. ord liksom broder, fader, moder, son o. dotter; av reflexivstammen *sue*, sin, egen (se svear, sven, svär-, jfr *se-* i sin, sig); senare leden anses vanl. innehålla ett ieur. sbst. **sor*, kvinna, jfr sanskr. fem. plur. *tisráh*, tre, jämte fir. *teoir* (**tisóres*) ds. (genom dissimilation av *tris-*), även som grek. *óar*, maka. Jfr syskon, syssling. — Icke sällan som förnamn; dock ej ens närmelsevis så vanligt som Bror (stundom även Broder). Båda i fsv.; Syster dock (något osäkert) belagt endast i ortn. I fsv. uppträder även fader som personnamn. Däremot äro i de västnord. spr. dylika förnamn betydl. sällsyntare. — Under 1700-t. o. åtm. första hälften av 1800-t. kallade fruntimmer, som voro mera intimt bekanta, varandra för *syster*, o. herrar o. damer drucko *systerskål*. I v. Effens reseskildring från 1719 omtalas, att alla hovdamerna vid Ulrika Eleonoras hov använde denna benämning till varandra; jfr den något försmädliga anmärkningen i Trompeten 1812 nr 7: 'I Grenna äro alla bröder och systrar' (andra ex. se förf. Namn o. titlar s. 86). Tydl. har bruket (liksom tant till obesläktade) utgått från de högre sällskapskretsarna. Denna anv. ligger icke, såsom annars kunde förmodas, till grund för sammans. kaffesyster, utan denna, som lånats från ty. *kaffeeschwester*, sammanhänger med 'syster' i betyd. av 'kvinnlig medlem av en klosterorden, nunna', alltså egentl. skämts.: 'medlem av ett kafferep'. Härifrån också syster om sjuksköterskor (Röda-kors-, Sophiasyster osv.), motsv. i ty. m. fl. spr. — Systerkaka = da. *søsterkage*, ty. *süsterküchen*, jfr lty. *suster* ds.; uppfattat som innehållande ordet syster, en härledning som dock förbjudes av de tyska formerna; snarast i stället innehållande namnet på den westfaliska staden *Soest*. Omnämnt från Finnl. 1840 o. om svenska förh. från början av 1800-t. (Albo hd; se Fatab. 1908 s. 213, varav dock ej bestämt framgår, om just denna beteckning då var i bruk).

[syta, sv. dial., sörja för m. m., se under det dock ej säkert besl. sot 2.]

1. **så**, adv., fsv. *so*, i svagtonig ställning uppkommet av ä. *svo*, *svā* = isl. *svá*, no. *so*, fda. *svā*, da. *saa*, got. *swa*, fsax., fhty. *sô* (ty. *so*), ags. *swá*, *swæ* (eng. *so*), jfr got. *swē*, huru, o. flat. *suad*, så; väl till reflexivstammen *sue-* i sanskr. *sva-* osv. (jfr sven), med biformen *se-* i sig, sin; urspr. i så fall med demonstrativ betyd. — Så framt, i dial. o. ä. nsv. även *så framt att*, fsv. *sva framt* (även med *at*, *um* o. *sum*) = da. *saafremt*, inneh. neutr. sg. till adj. *framber* (se fram), urspr. väl i betyd. 'så långt el. så vida kommet', sedermera: 'om det går så långt'. — Såvida, t. ex. Columbus, jfr fsv. *swa wijdh*, med samma betyd.-utveckl. som i föreg., jfr för så vitt = da. *for saa vidt*, ty. *so fern*.

2. **så**, sbst., fsv. *sā(r)* m. = isl. *sár*, da. *saa*, ags. *sá* (eng. dial. *soe*), av germ. **saih(w)a-* (varav även lulelapska *sād'a*) = litau. *saĩkas*, mått för flytande varor, mjöl m. m., jfr *seikiù*, mäter med dylikt mått. Härtill möjl. också fsv. *sāld* n. = isl. *sáld*, mått för säd, av germ. **saihaðla-*, avlett av så såsom isl. *kerald* av *ker* (se kärl); en annan tolkning se dock under såll. Lidén Upps.-stud. s. 81 f.

3. **så**, vb, fsv. *sā* (ipf. *sāþe*, men part. *säin* jämte *sāþer*) = isl. *sá* (ipf. *sera*, av **sezō*), da. *saa*, got. *saian* (ipf. *saisô*),

fsax. *sâjan*, fhty. *sâen* (ty. *säen*), ags. *sáwan* (eng. *sow*); besl. med lat. *sero*, av **sizō*, reduplicerad form (perf. *sēvi*, part. *sătus*, jfr säsong), fslav. *sějǫ*, *sèjati*, litau. *sėju*, *sėti*; till ie. roten *sē(i)*, så. Jfr sådd, sådor, säd ävensom sil 1, sekel, seminarium. Om förhållandet till roten *sē(i)*, sikta (mjöl) o. d., se sål1; o. i fråga om övergången från reduplicerande till svag böjning jfr blanda, blåsa, bo, stöta, öka, ösa.

såd, sv. dial., spad, soppa, fsv. *sodh*, *suþ* n. ds., avkok m. m. = isl. *soð*, da. *saad*, av germ. **suða-*, **suþa-* n., växl. med **suði-* m. i ags. *syde*, fhty. *sut*, gotl. dial. *syd* m. (jämte *sud* n. o. *sud* m.); med vanlig växling av neutrala abstr. på *-a* (i sht. i nord. spr.) o. mask. på *-i* (i sht. i västgerm. spr.); jfr under bett, drev (jfr ty. *trieb* m.), grepp, sken, skott, skred, slag, snitt, steg, svek, såg (under suga), tåg 3. Därjämte fem.-bildningar i mlty. *sode*, holl. *zode* (*zoo*, *zooi*). Egentl. 'kokning' såsom (jämte andra betyd.) i isl. o. no. Till svaga rotstadiet av sjuda såsom (utom ovan anförda fall) bud till bjuda osv. Om de gotl. formerna se N. Carlsson Det gotl. *i*-omljudet s. 28 (Göteb. högsk. årsskr. 1921, II).

sådd, Serenius 1729; 1755 i sammans. (*råg-*, *sen-* m. fl.); kanske uppkommet i dylika o. i så fall egentl. sing. till sådor, se d. o.; snarare dock nybildning till så efter mönstret grodd: gro, rodd: ro. Av formella skäl kan ordet ej utan vidare identifieras med fsv. **sāþ*. Jfr (delvis annorlunda) Noreen V. spr. 4: 65.

sådor, Bib. 1541, Serenius 1741, Lind 1749, ä. nsv. även *såder* t. ex. Lex. Linc. 1640, sing. *sådha* Var. rer. 1538, *såda* Lind 1749 (jämte *såd*), y. fsv. *sādher* o. *sādha* (ack.), till fsv. sing. *sāþ*, i *rogh sodh*, rågkli? = isl. *sáð* f., no. *saad*, da. *saa(d)er*; samma ord som säd o. möjl. även sådd, men med betydelseförändring från 'säd' till 'kli, avfall av säd' o. d. Jfr det besl. litau. *sėlenà*, vanl. plur., kli o. d.

såframt, se under så 1.

såg, fsv. *sagh* (y. fsv. *saagh*) = isl. *sǫg*, da. *sav*, mlty. *sage*, fhty. *saga* (ty. dial. *sage*), ags. *sagu* (eng. *saw*); av germ. **saɣō-*, jfr fin. lånordet *saha* (av **saɣ-* el. **sah-*), med avljudsformen **seɣō-* i fhty. *sega* (ty. *säge*); till ie. roten *sek*, skära, i lat. *secāre* (se sax, segel, sägg). Med avs. på motsvarigheten av fsv. *sagh* o. isl. *sǫg* se v. Friesen Nord. stud. s. 278, Noreen V. spr. 3: 120, Wigforss Ark. 34: 219. — Gemensam indoeur. beteckning för 'såg' saknas. I ags. även *snid* till snida, egentl.: skära. Lat. har *serra* (snarast ljudhärmande) = t. ex. span. *sierra* (jfr *Sierra Nevada* osv., om sågtandiga bergskedjor); grek. *priōn*, besl. med prisma. — Sågbock, Kalm 1753, motsv. da. *savebuk*, ty. *sägebock*, i eng. i stället *saw-horse*; jfr ty. *esel*, åsna o. sågbock, fra. *baudet*, åsna, sågbock m. m., *chèvre*, get, ställning, o. parallellerna under bock 1, ävensom liknande bildl. anv. av djurnamn under kran, ramm.

[såg, sv. dial., källsprång o. d., se suga.]

såka, i sht. dial. (allm. i Svea- o. Götal. samt Finnl.), söla, gå långsamt o. d., Törneros 1825: 'Kan du på vanlig Svenska fram dig såka', jfr Ehrengranat 1836: 'hvarken . . såk eller fjesk', motsv. ett fsv. **sōka*, utan kända motsvar. å annat håll.

[såka, sv. dial., suga, till en variantrot av suga, se närmare d. o.]

såll, kärl att sålla med, fsv. *sāld* n. = isl. *sáld*, da. *sold*, motsv. det urgamla finska lånordet *siekla*, *seula*, av germ. **sæðla-* el. **sæþla-* = ie. **sē-tl-o-*, med instrumentalsuffixet *tl* (i bill 1, nål osv., jfr även sill) till ie. roten *sē(i)* i grek. *ēthō* (ie. **sē-dh-*), siktar, fir. *síthlad* (ie. **sēdhl-*), sållande, siktande, litau. *sẽtas* m., såll, *sijóti*, sålla, fslav. *sito* n., såll, m. fl.; jfr sil 2. Enl. somliga en specialisering av ieur. roten *sē(i)*, så, i vb. så osv., vartill möjl. även fsv. *sāld* n., ett visst sädesmått, isl. *sáld*, no. *saald* (se säd, men jfr så 2). Kanske dock snarare av en gemensam grundbetyd. 'släppa ut, låta sjunka' (jfr sen, sid). Om den germ. grundformen se särsk. bill 1. Litter. hos Lidén Upps.-stud. s. 82. — Avledn.: sv. dial. *sälla*, såll (= no. *sælda*, isl. *-sælda*), *sälling*, litet såll. — Härtill vb. sålla, som ersatt det äldre i sv. dial. kvarlevande *sälda*, *sälla*, ä. nsv. *sälla* t. ex. Bib. 1541, fsv. *sælda* (ipf.

-adhe) = isl. *sælda* (ipf. *-da*), da. *sælde*, liksom t. ex. kamma för sv. dial. *kämma*, fsv. *kæmba*, lassa för *lässa*, låsa för *läsa* osv. Med avs. på konjugationsförändringen isl. ipf. *-da* > fsv. *-adhe*, sv. dial. *-ade* se under skända. — Den mest spridda indoeur. beteckningen för 'såll' är ie. **krīdhrom* el. **kreidhrom* = lat. *crībrum*, ir. *críathar*, ags. *hrid(d)er*, fhty. *rîtera*, likaledes en instrumentalbildning, till ie. *kri*, sålla, sikta, varom ren 3.

sång, fsv. *sānger* av äldre *sanger* (jfr till ljudutvecklingen lång, stång osv.) = isl. *sǫngr*, da., fsax., fhty., ags. *sang* (ty. *sang*, *gesang*, eng. *song*), got. *saggws*, av germ. **sangwa-*, med samma avljudsstadium som det sannol. besläktade grek. *omphé* (av ie. **songᵘhā*), röst, orakel, till sjunga. — I fsv. med plur. *-ar*, men i nsv. *-er*, liksom i gång.

[Sånnarp, ortn. Skå., se Sune.]

såpa, fsv. *sāpa* = no. *saapa*, från ags. *sápe* (eng. *soap*) = mlty. *sêpe* (varifrån da. *sæbe*), fhty. *seifa* (ty. *seife*), vilka jämte lapska lånordet *saipu-*, *saibbo*, visa hän på ett germ. **saipōn*, medan fhty. *seipfa* o. fin. lånordet *saippio* synas återgå på germ. **saipiōn*; ett inhemskt germ. ord, som även tycks ha betecknat harts (fhty. *seifa*, jfr ags. *sáp*) o. åtminstone i denna betyd. hör till germ. *sīp-*, droppa, i sv. dial. *sīpa*, da. *sive* osv. (se sippra). Från germ. kommer lat. *sāpo* (med *ai* > *ā*; > fra. *savon*), enl. somliga (i anslutning till en uppgift av Plinius) genom gallisk förmedling. Man antager f. ö. ursläktskap med lat. *sēbum* (**sē*[*i*]*b-*), talg. Jfr lödder, tvål. — Enl. Sudhoff i Hoops Reallex. 4: 164 är såpan en germansk uppfinning.

sår, fsv. *sār* = isl. *sár*, da. *saar* ds., med samnordisk övergång av *-air-* till *-ār-* (jfr arla) = got. *sair*, smärta, fsax., fhty. *sêr* ds., ags. *sár*, även: sår (eng. *sore*, ömt ställe); substantivering (liksom t. ex. djup) av adj. ä. sv. *sår*, sårig, t. ex. Bellman: *näsan är sår*, sv. dial. *sår*, fsv. *sār*, sårad, smärtsam, öm, isl. *sárr* ds., fsax., fhty. *sêr*, smärtsam, ags. *sár* (eng. *sore*); jfr adv. sv. dial. *såra*, mycket, högligen, fsv. *sāra*, da. *saare* = fsax., fhty. *séro*, smärtsamt, i mhty.: häftigt, i hög grad (ty. *sehr*), med en betyd.-övergång av samma slag som i sv. *förskräckligt*, *rysligt* o. d. (närmast ur uttr. såsom *sehr betrübt*, egentl.: smärtsamt bedrövad o. d.). Germ. **saira-*, varav finska lånordet *sairas*, sjuk, o. lapska *sarjas*, sår; *r*-avledn. av roten *sai* i fir. *sáeth*, lidande, sjukdom, o. enl. rätt vanligt antagande även lat. *sævus*, rasande, sträng, m. fl. något mera osäkra bildningar. — Diminutivavledn.: ä. nsv. *sårsa*, skråma, t. ex. O. v. Dalin, C. G. Tessin, bildat som t. ex. remsa : rem, skårsa : skåra, sv. dial. *körsa*, liten oredig sammangyttring av garn: *köra*, *lefsa*: lev. Däremot innehåller sv. dial. *sårke*, sårnad, intet diminutivsuffix, utan utgår från fsv. *sār(a)-öke* = isl. *sár(s)-auki* m. (till öka). — Ett annat numera i riksspr. utdött ord för 'sår' är ä. nsv., fsv., isl. *und* = fsax. *wunda*, fhty. *wunta* (ty. *wunde*), ags. *wund* (eng. *wound*); i sv. dial. kvar i svordomen *vass-fam-under*, egentl.: vår Herres fem sår (se under vaserra).

sås, 1642: *sous*, 1744: *sauce*, Lind 1749: *-sås*, 1752: *såset* best. f. = da. *sovs*, ty., eng. *sauce*, av fra. *sauce*, ä. fra. *saulce*, av ffra. *salse*, av vlat., mlat. *salsa* (varav fsv. *salsa*, med salt beredd sås), substantiverat fem. till lat. adj. *salsus* (av **sald-to-*), salt (urbesl. med salt). Jfr den motsv. grundbetyd. i det besläktade sallat. — Alltså ett av de synnerligen många lånord som vittna om den franska kokkonstens inflytande, t. ex. buljong, filé, färs, kotlett, krokett, legymer, majonnäs, omelett, puré, ragu osv. — Såskopp, 1781: *Sauce Kopp*. Om den överflyttade bem. se följ.

såsa, vardagl., vara långsam, söla, t. ex. A. Engström 1913, o. såsig, långsam. Möjl., såsom många andra dylika vardagsord, uppkomna genom sammansmältning av flera ordstammar, här t. ex. dåsa, dåsig, såka o. söla. Med hänsyn till den dubbla betyd. hos söla kan man dock med lika stort skäl tänka på en utveckling ur såsa (ner sig) o. d., smutsa, söla, egentl. med sås, t. ex. Hedenstierna 1903, såsig, nedsölad av sås. — Härtill: såskopp,

långsam person, t. ex. St. Dagbl. 1900, ett slags pleonastisk (pleomorf) bildning av såsa, söla, i anslutning till såskopp, kopp för sås, av samma slag som t. ex. *bofink*, bov, *gapstock*, gaphals, *skalmeja*, skalle, *snorgers*, snorig barnunge, *spelorre* osv., varom förf. Spr. o. st. 16: 64 f.

1. **såt,** fsv. *sāt(t)er*, såt, förtrolig, ense, nära förbunden = isl. *sáttr*, förlikt, ense; enl. Lidén hos Noreen Urg. lautl. s. 25 av germ. **sa(n)hta-* = lat. *sanctus*, helig, okränkbar (se sankt); annorlunda Bugge KZ 20: 31. — Härtill även fsv. *sāt*, *sæt*, fred, förlikning m. m. = isl. *sátt*, *sætt*, ä. da. *sæt*, av germ. **sa(n)hti-*.

2. **såt,** dial. (f.) o. i jaktlitter., håll för jägare, där de lägga försåt, fsv. *sāt* f., försåt, bakhåll osv.; se närmare under säta o. jfr försåt.

såte, höstack, fsv. *sāte* m. (dock osäkert, möjl. till *sāta-* n.), jfr fsv. *sāta* f. (med samma förbehåll) o. det säkert belagda *sāta* n., motsv. isl. *sáta* f., sv. dial. *såta* f. o. n; *såtan* o. *såton* n.; bildningar till sitta, med samma avljud som i försåt, såt 2, säta (dial.), säter o. med avs. på det neutrala *sāta*, *såta* närmast att jämföra med de neutrala *n*-stammarna fsv. *hema*, hem, o. *nysta*; sv. dial. *såtan* o. *såton* äro att bedöma som hemman, nystan osv. Om det inbördes förhållandet mellan *såte* o. *såta* f. o. n. kan intet med bestämdhet sägas; sannol. är neutralformen äldst. — Från urnord. **sātō* utgår det finska lånordet *saatto*, höstack.

såvera, av fra. *sauver*, av lat. *salvāre*, rädda, till *salvus*, frisk, oskadd (se salut, salva 1, 2).

Säbrå, ortn. Ångerm., av fsv. *Siōbōrādh*, dvs. sjöboarnas område; se råd 1 o. -rå 7.

Säby, Sätuna m. fl. ortnamn på Säinnehålla en biform till sjö (se d. o. o. Säm).

säck, fsv. *sækker* = isl. *sekkr*, da. *sæk*, från ags. *sæcc* (eng. *sack*) = mlty. *sak*, fhty. *sac* (ty. *sack*), got. *sakkus*, från lat. *saccus*, från grek. *sákkos*, från hebr.-fenic. *saq*; alltså ett gammalt lånord, som synes ha följt handelsvägarna. Väl egentl. om tygsäck; jfr däremot got. *balgs*, skinnsäck (= bälg). — Kläda sig i säck och aska, ett rätt oegentligt uttr., efter Jer. 6: 26: 'O! du min folks dotter, drag en säck uppå, och lägg dig i asko'; med syftning på två av de många sorgebruken hos israeliterna; 'säcken' har avs. på det som sorgdräkt använda grova säcktyget (jfr Amos 8: 10).

säd, fsv. *sæþ* f., såning, sådd; utsäde, frö, säd m. m. = da. *sæd*, got. *manasēþs*, mänsklighet(en), mlty. *sât*, såning, utsäde, frö, sädesfält, mhty. *sât* (ty. *saat*), av germ. **sæði-* = ie. **sē-ti-*, samma ord som (utan omljud) isl. *sáð* f., kli o. d. (se sådor), o. sannol. sådd; jfr lat. *satus*, såning, säd (*tu*-stam). Parallellbildning: isl. *sáð* n., utsäde, säd, fsax. *sâd*, ags. *sæd* (eng. *seed*), av germ. **sæða-* = ie. **sē-to-*, partic. Båda bildningarna till så; jfr lat. *satum* n., säd. En *m*-bildning föreligger i fsax., fhty. *sâmo* (ty. *same*), frö, lat. *sēmen* (jfr seminarium), fslav. *sěmę* osv. Jfr även litau. *sėklà*, frö (ie. **sētlā*), formellt nära överensstämmande med fsv. *sāld*, isl. *sáld* n., ett sädesmått (se det ej säkert besl. såll). — Härtill: säde, fsv. *sæþe* = isl. *sæði*, av urnord. **sāðia-* (**ga-sāðia-*) el. uppkommet i sammans., vartill den numera nästan enarådande sammans.-formen sädes-, t. ex. sädeskorn, fsv. *sædhiskorn*.

säfferot, växten Libanotis montana, Linné 1745, 1755, från Österg. o. sedan upptaget av botanisterna; stundom även säfserot; f. ö. dunkelt trots framställda förklaringsförsök.

Säffle, ortn. Vrml., av ä. *Säfele* m. m., sannol. till *sä-*, sjö, i Säby, Säm, Sätuna osv. (se sjö), o. *fälle* (till fall i vattenfall, jfr t. ex. tillfälle även som fsv. *-mynne*, mynning, i ortn. Åminne, till mun, -döme till dom osv.); alltså egentl. 'Sjöfallet' o. syftande på det fall, som Byälven gör, innan den utfaller i Vänern.

säga, analogisk ombildning av *säja* (i nsv. talspråk o. ofta i ä. nsv.; fsv. *sœia*), vars *ä* beror på anslutning till fsv. pres. *sæghir*; för fsv. *siia*, motsv. sv. dial. *sia*, av fsv. *sighia*, av *sæghia* (ipf. *sadhe*, av ä. *sag(h)þe*, liksom *lade*

av *lag(h)þe*, jfr även *hade* av *haſþe*) = isl. *segja*, da. *sige*, fsax. *seggian*, fhty. *sagên* (ty. *sagen*), ags. *seggian* (eng. *say*); av germ. **saǥēn*, med *w* förlorat framför *j* o. med *j*-formerna från pres. **saǥjō*, motsv. litau. *sakaũ*, *sakýti*, säga, fslav. *sočą*, *sočiti*, tillkännagiva; till ie. roten *sekᵘ* i lat. *inseque*, imper.: säg, grek. *énnepe* (av **en-sekᵘe*) osv. Av Wiedemann m. fl. uppfattade som kausativiska bildningar till ie. *sekᵘ*, se (se närmare under se). — Parallellrot: ie. *sag* i fir. *saigim*, säger, talar, got. *insakan*, omorda. — Jfr saga, sagen, sägn, sägen. — Sagt och gjort, motsv. da. *som sagt saa gjort*, ty. *gesagt, getan*, ital. *detto fatto*, lat. *dictum, factum* (*huc abiit* Terent.), jfr grek. *(h)ám' épos, (h)ám' érgon* (Hom. Il. 19: *αὐτίκ' ἔπειθ' ἅμα μῦθος ἦην, τετέλεστο δὲ ἔργον*). — Som sagt, klandrat av en granskare i Polyfem = da., efter ty. *wie gesagt*.

sägen, 1630: *seijen*, 1653: *-segen*, numera den vanliga sing. till sägner; se f. ö. sägn o. beträffande förhållandet mellan dessa ord närmare under sagen.

sägg, sv. dial., Smål., Vgtl., Hall., magert gräs, gräs som stått över vintern o. frusit, småsäv i ängar, från mlty. *segge*, ett slags träskgräs, Carex; rotbesl. med sax, såg osv. till ie. *sek* i lat. *secāre*, skära; jfr till betyd.-utvecklingen under ag o. skära 3 (växtn.).

sägn, nu ovanlig sing. till plur. sägner, fsv. *sæghn*, omtalande, berättelse osv. = ä. da. *sægn*, biform till fsv. *saghn*, ä. nsv. *sagn*, varom se sagen. *Ä*-ljudet beror sannol. på inverkan från vb. säga.

[säjare, ä. nsv., sol-, urvisare, se visare.]

[säjarverk, ä. nsv., tornur, se ur 1 slutet.]

säker, fsv. *sæker, siker* = ä. da. *sekker*, da. *sikker*, från mlty. *seker*, av fsax. *sikor* = fhty. *sichur* (ty. *sicher*), ags. *sicor*; lån från lat. *secūrus*, av *sē*, utan, o. *cūra*, bekymmer, omsorg, varifrån även fra. *sûr* (> eng. *sure*). Alltså egentl.: utan bekymmer; senare även: fri från fara m. fl. betyd. — Säkert som sex, där sex valts med hänsyn till bokstavsrimmet; jfr eng. *as secure as sleep*, säkert som sömnen; jfr t. ex. mat för måns (se Måns). Av samma slag: *snål som sex* i Dalins Arg. 2: 83 (SVS I). Jfr säkert som fem med syftning på de fem fingrarna (se fem).

säl el. **själ,** fsv. *siæl* = isl. *selr*, ä. da. *siæl*, mlty. *sel*, fhty. *selah*, ags. *seolh* (eng. *seal*), alltså en samgerm. beteckning; av germ. **selha-*; f. ö. dunkelt; ej besl. med grek. *sélakhos*, en fosforescerande broskfisk (till *sélas*, glans). Säl o. själ äro resp. obrutna o. brutna former (såsom t. ex. berg o. da. *bjerg*). — Sälhund = da. *sælhund*, från mlty. *selhunt*, efter lätet; jfr ty. *seehund*. — Om likbetyd. isl. *kobbi* osv. se kobbe. En liknande hypokoristisk bildning är lty. *rubbe*, holl. *robbe* (ty. *robbe*), f. ö. av okänt ursprung. — Efter lätet gåvo även grekerna sälen sitt namn *phókē*, redan hos Homerus (jfr det vetenskapliga släktnamnet *Phoca*), en f. ö. isolerad bildning till den ljudhärmande rot *phō* el. *phōu*.

sälg, Franckenius 1659, Verelius m. fl., motsv. isl., no. *selja*, da. *selje*, *silje*, enl. vanligt antagande av germ. **salhiōn* (jfr nedan); avledn. av germ. **salh-* i fhty. *sal(a)ha* f. (ty. *salche*, *salweide*), ags. *sealh* m. (eng. *sallow*), jfr ags. *salig* m.; besl. med lat. *salix*, pilträd, sälg, mir. *sail* (av stammen **salik-*). De lat. o. kelt. orden utgå säkerl. ej, såsom också antagits, från ie. *sl̥-*. Fra. *saule* delvis från germ. Grek. *(h)elikē* f. (vartill enl. somliga det bekanta bergn. *Helikon*, grek. *(H)elikón*) hör kanske snarast samman med ags. *welig*, sälg. — Ordet, gemensamt för de västeurop. språken, synes vara bildat med ett i ieur. trädnamn, i sht i lat., icke ovanligt *k*-suffix (t. ex. lat. *īlex*, *larix*). Jfr Hoops IF 14: 479. Enl. H. Petersson IF 23: 387 f. hör dock *k*-et till roten, med betyd. 'vrida, slingra sig'; se sölja o. jfr vide; annorlunda, men osannolikt W. Schultze Sitzungsber. d. Berl. Akad. 1910 s. 795. — Den ovan angivna germ. grundformen **salhiōn* är möjl. oriktig; den av H. Pipping SNF XII. 1: 17 i stället förutsatta **salihōn* > **sālīō(n)* kan dock icke accepteras. — I sv. dial. uppträder allmänt en stam

säld-, antagl. med analogiskt, men gammalt *d*; jfr ä. nsv. *säld* I. Erici o. 1645, Risingh m. fl., *siäld* Franckenius.

sälja, fsv. *sælia*, överlämna, sälja = isl. *selja* ds., da. *sælge*, sälja, got. *saljan*, offra, fsax. *sellian*, överlämna, sälja, fhty. *sellen*, ags. *sellan* (eng. *sell*); kausativum i betyd. 'låta el. komma att taga' till ie. roten *sel* i grek. (*h*)*eleĩn*, taga, fir. *sellaim*, tager (Osthoff PBB 13: 457 f.). Jfr handsöl, salu, sällträ. — Den gamla betyd. 'överlämna' är i sv., da. o. eng. riksspr. utdöd o. har efterträtts av den specialiserade 'sälja'; av samma slag som germ. **līhwan*, egentl.: lämna = ty. *leihen*, låna, osv. (se lån), el. litau. *pardù'ti*, sälja, egentl.: överlämna (jfr lat. *dare*, giva), el. lat. *emere*, köpa, egentl.: taga. I ty. numera i stället *verkaufen*. Om likbetyd. grek. *pōléō* se under fal 1. — Ett säkert inhemskt germ. ord för 'köpa' finnes också: det etymologiskt dunkla got. *bugjan*, fsax. *buggian*, även: handla, ags. *bycgan*; jfr f. ö. under vandel. På romerska handelsförbindelser med åtföljande lån hänvisa däremot köpa, marknad o. mångla.

säll, förr i vidsträcktare anv. än nu, t. ex. Linné Sk. resa s. 233: 'igenom hwilket Inwånarne (i Skanör) kunna blifwa sälla', i dial. även: lyckosam, glad, kär i, fsv. *sæl(l)* = isl. *sæll*, no., ä. da. *sæl* ds. = got. *sēls*, god, duglig; jfr ags. *sæl* n., f., lycka, lämplig tid; av germ. **sæli-*; i avljudsförh. till germ. **sōliz-* i ags. *sélra*, bättre, o. germ. **saljan* i isl. *seljast*, bliva salig. F. ö. möjl. besl. med lat. *sōlāri*, trösta, lugna (egentl.: göra god el. lycklig); enl. somliga också lat. *salvus*, välbehållen, frisk, räddad, *salūs*, hälsa, välgång (se salut), grek. (*h*)*oloós* (av **solu̯os*), hel, sanskr. *sárva-* ds. osv. Även andra, föga sannolika tolkningar ha framställts. Litteratur se f. ö. Falk-Torp s. 1538, Walde. Om sv. säll i betyd. 'lätt drucken' (t. ex. Runeberg Elgsk.: 'drucken och säll', Dalin 1853, Sönd.-nisse 1863, 1880) o. i isl. *sæll* i den yngre betyd. 'arm, stackars' (jfr no. *sæling*, stackare = isl. *sælingr*, lycklig människa) se salig. Jfr salig o. usel. — Avledn. bl. a.: fsv. *sæla*, lycka = isl. *sæla*, no. *sæla*; fsv. *sæla sik*, prisa sig lycklig = isl. *sæla*, göra lycklig, no. *sæla* ds., jfr ags. *sælan*, hända; fsv. *sæld*, lycka = isl. **sæld* i sammans., fhty. *sâlida*, ags. *sælð* m. m., av germ. **sæliþō-*. — Härtill sammans. fred-, vän-, seger-, årsäll (de två senare arkais.) osv., fsv. *sigher-*, *vina-*, *ärsæl*, motsv. isl. *frið-*, *sigr-*, *vinsæll* osv., da. *fred-*, *sejr-*, *vennesæl* (jfr vänsäll).

sällan, fsv. *sældan*, *siældan*, *sialdan* (i fsv. även som adj.: såsom i da. o. hty.) = isl. *sjaldan*, da. *sjelden*, mlty. *seldene*, fhty. *seltan* (ty. *selten*), ags. *seldan*, med ombildningen *seldum* (eng. *seldom*); avledn. av germ. adjektivstammen **selða-* i got. *sildaleiks*, sällsynt = fsax. *seldlīc*, ags. *sel(d)lic* samt i sällsam, sällsynt. F. ö. av dunkelt ursprung. Har bl. a. förts till pronominalstammen *se-* i sig (jfr i så fall själv).

sälle, fsv. *sælle*, kamrat, stallbroder, karl, sälle (jfr fsv. *sælla*, medsyster) = no.-da., ä. da. *selle*, i da. dial.: ung man, från mlty. *selle* = mhty., av germ. **saljan-*, avledn. äv sal, rum, alltså egentl.: rumskamrat; se f. ö. gesäll o. sällskap. — Avledn.: sälla sig till, fsv. *sælla* (*sik*), från mlty. *sellen*.

sällsam, t. ex. G. I:s reg. 1556: *siälsamme ordh*, väl här i betyd. 'besynnerlig, underlig'; förr även: sällsynt (ännu under 1800-t.:s förra hälft) = da. *sælsom* (ä. da. *sjældsom*), från mlty. *seltsam* = ty.; till stammen i föreg. o. *-sam*; ombildning av ett ord motsv. fhty. *seltsâni*, mhty. *sellsæ̂ni*, av germ. **-sa(ʒ)wni-*, avljudsform med grammatisk växling till se (germ. **sehwan*); växl. med **se(ʒ)wni-* i sällsynt o. syn (se d. o.).

sällskap, fsv. *sæl-*, *sællaskap* (även: bolag o. d.) = da. *selskab*, från mlty. *selschap* = mhty. *selleschaft* (jfr ty. *gesellschaft*), egentl.: samling av kamrater, se sälle o. -skap. — I dial. även med betyd. 'samling av ogifta tjänare' t. ex. 'sällskapet äter'.

Sällstorp, socken i Hall., fsv. (fda.) *Sagelstorpa sokn*, trol. = *Sakælsthorp* 1344, till personn. *Sakulf*; se Lundgren-Brate Sv. lm. X. 6: 212.

sällsynt, 1556: *sielsindt*, 1626: 'siälsynte Undertekn', Stiernhielm Herc.: 'Sälsynt af Anlete', Parn.: 'en sälsynt

Perspectiv' = no. *sjeldsynt*, egentl. neutr. till ä. nsv. *sällsyn* (t. ex. Bib. 1541, Schroderus 1635, Linné 1751), fsv. *sælsȳn*, *siældsȳn* = isl. **sjaldsýnn*, ags. *seldsiene*, av germ. **-se(ɣ)wni-*, jämte isl. *sjaldsénn*, av **-sehwni-*, till säll- i sällan, sällsam (se d. o.) o. fsv. adj. *sȳn*, som kan ses, synlig (se -synt).

sälträ, Linné o. 1750: *sälträdet*, el. (förr vanligare) sältra, Arvidi 1651, Verelius 1681, Spegel osv., jfr ä. nsv. *sältebåll* Petreius 1615 o. *sältele(c)k* 1547, båda i betyd. av ett slags bollspel; motsv. no. *seltra*, *selta*, antagl. till sälja i den gamla betyd. 'överlämna', alltså: trä varmed bollen överlämnas; liksom sv. dial. *säntra* ds. till sända. De ä. nsv. formerna på *sälte-* bero i så fall på gammal ombildning, sedan senare leden försvagats till form o. betyd.

sälta, sbst., Bib. 1541, avledn. av adj. salt, bildat som t. ex. fylla, lättja, svärta, syra, sämja, väta.

sälting, växtsl. Triglochin, Linné 1742 osv., till salt, liksom t. ex. växtn. äxing till ax; jfr da. *salting* 1793 ds.; i sv. även *saltgräs* = ty. *salzgras*; efter den saltaktiga smaken (åtm. hos de unga skotten av havssältingen).

Säm, gård- o. sockennamn i västra Sverige, ofta skrivet *Sem(b)*, fsv. *Sæm* = no. *Sem*; av urnord. **Saiwi-haimaʀ*, egentl.: sjöbygden, se sjö o. -hem 2; jfr med avs. på ljudutvecklingen Säby samt f. ö. t. ex. fno. *Læmr*, sannol. med M. Olsen MoM 1919, s. 14 f. av **Hlaiwa-haimaʀ*, till germ. **hlaiwa-*, hög el. backe = urnord. *hlaiwa* Bø, fsax. *hlêo* osv. (besl. med ortn. Lena, lid, sluttning, osv.); ävensom under Salem.

sämja, vb, fsv. *sæmia* (ipf. *sam(p)de*, *sæm(p)de*), sammanhålla, sämjas el. komma överens (opers.; jfr nsv. lagspråk: 'sämjer dem ej', Jordab. 13: 1), enas, överenskomma, överensstämma = isl. *semja*, förena, enas, got. *samjan* o. *s. sik*, behaga, göra sig behaglig för; avledn. av *sam-* i samma, sam- osv.; liksom också sbst. sämja, fsv. *sæmia*, även: överenskommelse = fno. *semja*, överenskommelse, ä. da. *sæmie*, enighet.

Sämminghundra, härad i Uppl., fsv. *Sæmingia hundare*, dvs. Sämingarnas h., till ett ätte- el. folknamn **Sæminger*, varom se förf. Ortn. på *-inge* s. 150. Jfr Närding-, Ärlinghundra o. under hundra.

sämre, sämst, fsv. *sæmbre*, *sæmaster* = ags. *sǽmra*, *sǽmost*, av ovisst urspr.; möjl. till en ie. rot *sēi* o. besl. med adj. sen (se d. o.); jfr t. ex. fhty. *langseimi*, långsam, Persson Indog. Wortf. s. 364.

sämsk- i sämskskinn osv., jfr G. I:s reg. 1554: *semiske skin*, motsv. ä. no. *semske . . skind* 1516, da. *semslæder* el. *sæmsket læder*, från mlty. *semes(ch) leder* 1400-t. = mhty. *sâmisch* (*sâmisch*) *leder* 1400-t. (ty. *sämischleder*); av ovisst ursprung. Snarast från slav. spr.: tjeck. *zámiš*, ry. *zamša*, sämskskinn (enl. somliga från turk. *semiz*, fet), o. i så fall inkommet till västra Europa på samma vägar som saffian; jfr även schagräng. Enl. andra äro emellertid de slav. orden av germ. ursprung o. de germ. i sin tur lånade från fra. *chamois*, stenget, som självt synes vara ett alpord (se gäms); härifrån eng. *shamois*, *shammy* m. fl. former, sämskläder. — Ehuru orden lånats i jämförelsevis ung tid, är sämskgarvningen gammal i Norden.

sända, fsv. *sænda* = isl. *senda*, da. *sende*, got. *sandjan*, fsax. *sendian*, fhty. *senten* (ty. *senden*), ags. *sendan*, av germ. **sandian* (varav lapska lånordet *saddije-*, *saddit*), kausativum till germ. **senþan*, gå, resa (se sinom), alltså: 'låta gå el. resa', bildat som vända till vinda, slingra sig o. d. — Sändebud, fsv. *sændebudh* (*-bodh*) n. jämte *-buþi*, *-man*, motsv. isl. *sendiboð*, *-boði*, *-maðr*, till verbalstammen i sända. I betyd. 'ambassadör' o. d. redan i y. fsv., t. ex. 1506: 'thette polniske sendebudet'. En urgammal germ. beteckning är annars got. *airus*, isl. *ǫrr* osv. (se ärna). Även användes härold, egentl.: tjänsteman vid hären (se d. o. o. det etymol. identiska Harald). Gamla latinska beteckningar ligga till grund för de nu i historisk framställning brukade legat o. nuntie, om påvliga sändebud; det förra i lat. (*legātus*) med samma dubbelhet i betyd. som fordom tillkom

härold. Om grek. *ángelos* se ängel; grek. *kéryx* betyder väl egentl. 'roparen' (härtill *kerýk(e)ion*, varifrån lat. *cādūceum*, om Hermes- el. Mercuriistaven; jfr fru Lenngren: *caducé* i Kärleken o. Dårskapen, efter fra.); grek. *présbys*, egentl.: gammal (se präst). Se f. ö. ambassad o. gesant.

sänder i uttr. *i s.*, sv. dial. även *i sänn* o. *i sönder*, fsv. *sænder*, på en gång, samtidigt, i sänder, jämte *i sæn*, *sæn*, motsv. isl.-fno. (*i*) *senn*, på samma gång (yngre fno.: *i senner*), *senn*, *seðr* även: genast, fda. *i sænder*. Flertydigt. Formen med *r* kunde vara en analogisk utvidgning av äldre *sæn*, isl. *senn* liksom t. ex. isl. *minnr*, *miðr*, mindre, till fsv. *min(n)*, got. *mins*. Enl. Noreen Ark. 6: 370 f. är emellertid *sænder* osv. en komparativ på ie. *-ter-* (jfr t. ex. annan, efter), medan fsv. *sæn* osv. vore en bildning på *-z* (ett got. **sins* av **senos*, jfr lat. *minus*, el. ett **sans* av *saniz*, jfr lat. *magis*); f. ö. av N. sammanställt med got. *suns*, med ens, strax, o. sönder. Man har också tänkt på släktskap med germ. *sinþ-*, gång (se sinom, sända).

säng, fsv. *sæng*, *siang* = isl. *sæ(i)ng*, no. *seng* (även: sängdyna), da. *seng* (ä. da. även *sæing*). Ett speciellt nordiskt ord av mycket omstridd o. alltjämt dunkel härledning. Litteratur se H. Pipping SNF VIII. 1: 89, som själv utgår från en urnord. sammans. **sahia-wangiʀ*, jfr fhty. *sahar*, Carex, o. *wang-* i fgutn. *vengi*, kudde, alltså: hökudde; jfr ags. *sæcc(ing*, säng, väl egentl.: med hö stoppad säck. — Förhållandet till ir. *sceng*, säng, är oklart. — Betyd. 'trädgårdssäng' beror på övers. av ty. *bett*; jfr bädd. — Samgerm. ord för 'säng' saknas. I isl. dessutom *hvíla* o. *rekkja*; ty. har *bettgestell*, *bettstelle*; eng. *bedstead*; fra. *lit* av lat. *lectus* (till roten i ligga, läger). Det homeriska *démnia* till *démo*, bygger (se timmer), visar, att i södra Europa sängar i mera modern mening tidigt voro i bruk. — Till sängs, fsv. *til sængs*, analogisk ombildning (efter mask. o. neutr.) av fsv. *til sænga* (av genit. sg. *s(i)ængar*), kvar i i ä. nsv. *till sängia* t. ex. o. 1685, *til sänge* t. ex. 1659, 1685. — Sängfösare, namn på sup, av Beskow Lefn.-m. s. 185 omtalad från 1809 o. betecknad som aftonsup, alltså äldst om den sup som togs vid sängdags, men senare i vissa trakter om den som föregick 'lilla Manasse', den sista i raden. Se förf. Sv. stud. s. 367. — Sammans.-formen *säng-* (ej *sängs*) beror på fsv. *s(i)ænga-* (genit. till *säng*), varav närmast ä. nsv. *sänge-*.

sänka, vb, fsv. *sænkia* = isl. *søkkva*, da. *sænke*, got. *sagqjan*, fsax. *senkian*, fhty., ty. *senken*, ags. *sencan* (i eng. ersatt med det st. vb. *sink*), av germ. **sankwian*, kausativum till **sinkwan* (= sjunka) såsom sända till germ. **sinþan*, gå, osv. Jfr sinka 4. — Härtill: sbst. sänka, motsv. ty. *senke*; sänke n., nybildning till vb. sänka.

[sänna, sv. dial., bryne, se sand.]

särdeles, fsv. *særdēles*, för sig, särskilt, hälst = sen isl. *sérdeilis*, da. *særdeles*, adverbiell genit. till fsv. refl.-pron. *sær*, sig (dat.), o. del (se isär). I vissa dial. även adjektiviskt: särskild; hos t. ex. Leopold i betyd. 'egendomlig'.

säregen, Bolin Eur. statsl. 1868, 71 (Finnl.), V. Rydberg 1872 o. 1873, osv., av Rydqvist SSL 5: 233 (1874) stämplat som osvenskt; som rent citat från da. (»særeget») Sv. Biet 1841; från da. *særegen*, egendomlig, förr: särskild, utbildning av da. *sær* ds. = fsv. refl.-pron. *sær* osv. (se föreg.).

särk, i dial. även: skjorta, fsv. *særker*, skjorta, lintyg = isl. *serkr*, da. *serk*, jfr fin. lånordet *sarkki* (möjl. ungt), motsv. ags. *sierc* m. o. *sierce* f., skjorta; genom lån från ettdera hållet sammanhängande med litau. *sařkas*, klädesplagg, ryska *soročka*, skjorta, osv. Stundom sammanställt med de dock till betyd. mycket avvikande mlty. *sark*, *serk*, likkista, fhty. *saruh*, mhty. *sarch*, behållare, skrin, likkista (ty. *sarg*). Av andra betraktat som lån från senlat. *sarcia*, en bildning till lat. *sēricum*, siden, se silke, sars o. jfr Brøndal Substrater o. laan s. 182 o. där citerad litteratur. — I fornspr. äldst om det plagg, som män o. kvinnor buro närmast kroppen; tidigast ersättande både rock o. skjorta, av ylle; senare av linne

el. hampa. Använt om mansplagg i t. ex. fsv. *mæssosærker*, mässkjorta; jfr dial. *altare-* o. *mässesärk* Skå., även som bärsärk. Dock redan i fornspr. stundom betecknat som ett kvinnoplagg (i motsats till *skyrta*). Med syftning härpå bl. a. i ä. nsv. *särkkarl*, äkta man som står under toffeln, o. *särkadel*, adelskap på kvinnosidan. Sin nuv. vulgära prägel bar ordet åtm. vid slutet av 1700-t.; det betecknas av Weste 1807 som 'lågt'. Samma betyd.-specialisering som i särk föreligger i lintyg, som förr även kunde användas om mansskjorta (se tyg).

särla, poet., sent, Stiernhielm, ä. nsv. *se(e)rla* Bib. 1541 osv., fsv. *sirla*, i anslutning till arla ombildat av **siþla* (fgutn.) = isl. *siðla*, da. *silde*, sv. dial. *silla*, med suffixet *-la* till **sīþ-*, sent = isl. *síð* osv. (se sist). Om en motsatt påverkan av särla på arla se d. o. Emellertid skulle *r* i särla också kunna förklaras som beroende på en ljudlagsenlig utveckling; jfr dial. *örla* = ödla.

säsong, från fra. *saison*, årstid, egentl.: tiden för sådd, av lat. *satio* (genit. *satiōnis*), sådd, till pf.-participstammen *sat-* av *serere*, så (urbesl. med vb. så).

säta, dial.: gagna, passa, anstå, akta, lyda, betyda, även *sätta*, ä. nsv. *sät(t)a*, lyda, bry sig om, akta, fsv. *sæt(t)a* ds. = isl. *sæta*, lura på, förorsaka, vederfaras, råka ut för, sammanhänga med m. m., ä. da. o. da. dial. *sæde* i samma el. likn. betyd., av urnord. **sātian*, avledn. av fnord. *sāt*, egentl.: sittande, i försåt (se d. o.), isl. *sát*, bakhåll, no. *saat*, fiskeställe, sv. dial. *såt*, försåt (om jägare) = ags. *sæt* ds., mlty. *sâte*, sittande, mhty. *sâze*, även: säte, boning, av germ. **sētlō-*, samma avljudsform till sitta som i såte, säte, säter, undersåte osv. Verbet säta har alltså grundbetyd.: lura el. giva akt på. — Formerna med *-tt-* bero på anslutning till ipf. *sätte* o. sup. *sätt*.

säte, fsv. *sæte*, sittplats, tron m. m. = isl. *sæti* (varav eng. *seat*), da. *sæde*, motsv. mlty. *gesâte*, *sête*, fhty. *gisâzi* (ty. *gesäss*), av germ. **sētia-*, till sitta, väl närmast till adj. isl. *sætr*; med samma avljudsstadium som i försåt, såte, säta osv. Jfr med avs. på bildningen läge. — En urgammal besläktad o. likbetyd. bildning är isl., no. *sess* m., säte, motsv. ags. *sess* n., av ie. **sed-to-* till *sed*, sitta, jfr lat. *sessus* (av **sed-tu-*), sittning (se session). Härtill avledn. fsv. *sæsse*, roddare (egentl.: medroddare) = isl. *sessi*; med urspr. förstav. *ga-*; alltså bildat som likbetyd. ags. *geselda* : *seld*, säte, el. som gesäll, granne, namne.

säter r., fäbodsställe, i dial. f.; fsv. **sæter* i *sætra laþa* VML = no. *sæter* f., isl. *sætr* n., sannol. av germ. **sētaz*, **sētiz*, ie. **sēdos*, **sēdes*, alltså en *s*-stam; i avljudsförh. till ie. **sedos* i sanskr. *sádas* n., säte, uppehållsort, grek. *(h)édos*, säte, till roten *sĕd* i *sitta*; i säter med samma avljudsvokal som i försåt, såte o. ipf. pl. fsv. *sāto* (ä. nsv. *såto*). Med sanskr. *sádas* identiskt är sannol. isl. *setr* n., sittande, uppehållsställe, säter, no. *set* i ortnamn, jfr isl. *sólsetr*, solnedgång = fsv. *solsæter*, jämte, med förlorat *r*, fsv. *solsæt* = sv. dial. *solsätt*. Otänkbart är emellertid ej, att såväl isl. *sætr* osv. som *setr* äro *r*-bildningar av samma slag som bur, läger, timmer, åker. Hit höra f. ö. en mängd sv. ortnamn, t. ex. Säter, Sät(t)ra o. på -säter, -sät(t)ra, fsv. *Sæter*, *Sætra*: endast en särskild utredning kan här avgöra, i vad mån de etymologiskt motsvara isl. *sætr* el. *setr*. — Med avljudsstadiet *-e-* även: isl. *set* n., upphöjd del av sovhuset ((*elda*)*skáli*), *sjǫt* n. plur., boningsort m. m., ags. *set*, slätt, fäfälla m. m., *gesetu* n. plur., boningsort, fsax. *gisetu* n. plur., av germ. **seta-*. — Av ortnamn, som innehålla säter, komma familjen. på Setter-, Sät(t)er-, Zetter- o. Zätter- ävensom Zethræus (efter Sätra i Nke).

säteri, 1554: *setterij*; inhemsk bildning, med den urspr. romanska ändelsen *-eri*, i st. f. sätesgård; av samma slag som lånordet länderi el. de av utländska ord ombildade fögderi, prosteri osv.

1. **sätt**, i på sätt o. vis, på detta sätt, umgängessätt o. d., O. Petri 1528: 'efter theres sätt' = da. *sæt*, till sätta.

2. **sätt** i tågsätt, möjl. från eng. *set*, till sätta; jfr föreg.

sätta, i ä. nsv. *sättia*, ännu vid mitten av 1700-t. (Botin 1777 klandrar bruket), fsv. *sætia* (ipf. *satte*, *sætte*) = isl. *setja* (ipf. *setta*), da. *sætte*, got. *satjan*, fsax. *settian*, fhty. *sezzan* (ty. *setzen*), ags. *settan* (eng. *set*), av germ. **satjan*, kausativum till sitta (liksom t. ex. lägga till ligga, spränga till springa); motsv., med avljudsstadiet *-ō-* sanskr. *sādayati*, fslav. *saditi* m. fl. (jfr isl. *svefja* ~ sv. söva). En del användningar av ordet härstamma från ty., t. ex. sätta, om typer, sätta livet till, sätta en ngt i huvudet, sätta i stånd (se stånd), sätta sig, om hus, m. fl. — Sätta bocken till trädgårdsmästare, efter ty. *den bock zum gärtner setzen*, jfr da. *sætte bukken til at passe havresækken*, *sætte ræven til at vogte gæs*, fra. *donner la brebis à garder au loup*, låta vargen vakta fåret, ital. *fare il lupo* (vargen) *guardiano delle pecore* (fåren) osv. — Sätta någon på det hala, Botvidi 1619; jfr L. Petri 1555: *föra folk på hala gatan*; motsv. da. *føre en paa glatis*, ty. *jemanden aufs glatteis führen*. — Sätta näsan i vädret, se näsa. — Sätta sig på sina höga hästar, motsv. ty. *sich aufs hohe ross setzen*, fra. *monter sur ses grands chevaux* osv. — Det ä. nsv. uttr. *sätta brillor* el. *glasögon på någon* i betyd. 'bedraga, slå blå dunster i ögonen på' (med motsvar. i ä. da. o. ä. ty.) berodde därpå, att bruket av glasögon under 1500-t. blev ett allmänt mod, som sålunda för mången mer hindrade än underlättade seendet.

[Sätuna osv., ortn., se Säby.]

säv, Scirpus, i dial. även *säva*, *siva* (i vissa skån. dial. plur. *säver*, även om kaveldun, Typha), fsv. *sæf* n. = isl. *sef*, ä. da. *sev*, da. *sif*; eng. dial. *seave* från nord.; ett speciellt nord. ord; väl en urspr. *s*-stam, av germ. **sebaz*, **sebis*; möjl., med Falk-Torp, med syftning på den ihåliga porösa stängeln, till ie. *sip*, droppa, i t. ex. mlty. *sêver*, slem, växelform till *sib* i sippra osv., o. i så fall kanske besl. med ty. *sieb*, såll, osv. (se sikt 2); jfr analogien: fslav. *sitŭ*, säv: *silo*, såll. — Numera väl blott koll. o. med *den*-kön, såsom redan t. ex. Sahlstedt 1773 (m.), uppkommet ur plur. best. f. *säven*, använt som koll. Som neutr. ännu t. ex. hos O. v. Dalin. I individuell betyd. i nsv. i stället sävstrå. — Härtill en del ortn., t. ex. Sävsjö. — I västgerm. spr. i stället bl. a. ett germ. **benuta-* = fsax. *binut*, fhty. *binuz* (ty. *binse*), ags. **beonot* (eng. *bent*); av ovisst ursprung.

[säv, sv. dial., sikt, såll, se sikt 2.]

[Sävasta, ortn. Uppl., till fsv. personn. *Sighvald*, se under Sig- slutet.]

sävenbom, Juniperus sabina, G. I:s reg. 1555: *sävenboum* (*-vän-*), förr även: *siwen-*, *siben-* = da. *sevenbom*, från ty.: mlty. *sevenbôm* (*saven-*, *savel-*, *sage(n)-*) = fhty. *sebinboum* (ty. *sebenbaum*, *sieben-*, *segen-*, *sage-*), jfr fhty. *sevina*, ags. *safine* (eng. *savine*, *-b-*); av mlat. *savina*, lat. *sabīna herba*, dvs. sabinsk ört, med tillagt mlty. *bôm*, träd (se bom 1, buxbom).

sävlig, i ä. nsv. även: lugn, stilla, t. ex. Columbus (om vind), fsv. *sæflīker*, *siæf-*, stilla, saktmodig = no. *seveleg*, jfr fsv. *siævər* ds., sv. dial. *säver*, (åtm. i sht) ett Götalandsord, även: sävlig, vartill sv. dial. *säv(a) sig*, lugna sig, isl. *sefa*, lugna, no. *seva*; egentl.: bringa till besinning el. dyl., till isl. *sefi*, sinne = ags. *sefa*, av germ. **sefan-* el. **seban-*, i avljudsförh. till fsax. *andsebbian*, anmärka, fhty. *intseffen*, inse, av germ. **-sabjan*, till ie. roten *sap* i lat. *sapere*, smaka, lukta av, vara vis, möjl. identisk med den i save, saft.

söcken, sbst., **söckendag**, fsv. *sôknadagher* (*-o-*), *sykna-*, *sykn-* = isl. *sykn dagr*, no. *sykn(a)*, da. *søgnedag*; till adj. söcken i söckent n. (t. ex. 1662: 'hvarcken heligt eller söckent'), fsv. *sôkn*, *sykn*, fda. *sykæn*, icke hälgad el. avskild åt Gud = isl. *sykn* (knappast *sýkn*), fri från skuld, ansvarsfri (med *-y-* genom *u*-omljud i vissa kasus av *-vi-*) = got. *swikns*, oskyldig, ren, kysk, jfr ags. *swicn*, fritagande från anklagelse (f. ö. av dunkelt ursprung); under anslutning till ett adj. av helt annat ursprung, fsv. *sōkn* = isl. *sókn*, som kan användas för lagsökning el. rättegång (jfr isl. *sóknar-*

dagr), till söka (se socken). Jfr betr. enskildheter i ljudhistoriskt avs. Kock Ljudhist. 1: 487. — I dial. även: ängslig, ledsen, ledsam; utgående från motsättningen till feststämningen under helgen.

sö(d), dialektord, m. o. f., får, tacka, även (i plur.): småkreatur, stundom (t. ex. i Dal.) även om större boskap, fsv. *söþer* m., boskapsdjur, småkreatur, särsk. får, fgutn. *soyþr* = isl. *sauðr*, får, get, no. *saud* m., får, egentl. = got. *sauþs* f., offer (se d. o.), av germ. **sauþa-*, **sauþi-*, till sjuda, koka, alltså: det som kokas, väl urspr. abstr.: kokning. — Ordet är i betyd. 'fårhona, tacka' allmänt i götal. dial. (i Ögtl. dock ofta el. oftast *bägga*), men saknas i denna betyd. i ett stort antal mellan-, nord- o. ösv. bygdemål, där i stället bl. a. *tacka*, *tassa* o. *bängsa* förekomma.

söder, adv., y. fsv. *söd(h)er* (med omljud från kompar. *syþre*), av *suþer* = isl. *suðr*, av germ. **sunþra-* (jfr till ljudutvecklingen sv. dial. *are*, andra, fsv. *aþrir*, av **anþr-*); jämte germ. **sunþa-* = fsax. *sûth*, mlty. *sût*, *sûder* (jfr holl. *Zuidersee*), fhty. *sund(ar)* (kvar i högty. ortn. *Sundgau* osv.), ags. *sûð* (eng. *south*); från germ. spr. lånat i fra. *sud*; jfr syd; f. ö. bildat som norr. Av ovisst o. omstritt ursprung. Kanske snarast till *sun-* i germ. **sunnōn*, sol (se söndag); alltså 'solsida'; jfr grundbetyd. hos öster o. anm. under norr. Säkerl. ej 'havsvind' (till sund) el. 'högervind' (jfr ags. *swiðra*, höger), ej heller 'den fuktiga vinden' (jfr nedan). — Även som sbst.: fsv. *suþer* = isl. *suðr* n. osv. — Härtill: adj. södra, från oblika kasus av fsv. *södhre*, äldre *syþre*, jämte *suþre*, *sundre* m. m.; om omljudet se under norra. Se f. ö. sunnan o. Sunnerbo. — Väderstrecket 'söder' benämnes i andra spr. t. ex. efter vindar (t. ex. grek. *nótos*, egentl.: sunnanvind; enl. somliga besl. med söder, jfr ovan), dagstider (t. ex. lat. *meridies*, egentl.: middag, o. ty. *mittag*) m. m. — Ä. nsv. *södert*, åt söder, av *söder åt*, liksom *vänstert* av *vänster åt*, jfr bildningen av dit, hit o. vart.

Södermanland, fsv. *Suþermanna land*, dvs. södermännens land (söder om Uppland).

Södertälje, se Tälje.

[söja, sv. dial., rusa åstad, gå fort (om väderkvarn), se under sucka.]

söka, fsv. *sökia* (ipf. *sotte*, *sökte*), söka, besöka, söka inför rätta, lagsöka, utsöka = isl. *sókja* ds., da. *søge*, got. *sôkjan*, söka, tvista, fsax. *sôkian*, fhty. *suochen* (ty. *suchen*), ags. *sécan*, söka, besöka, angripa m. m. (eng. *beseech*, enträget bedja, eng. *seek*, söka, det senare med *k* för *ch* från ags. 2 p. sg. *sécst*, *sécð*); motsv. lat. *sāgīre*, spåra, märka, vädra, grek. (*h*)*ēgéomai*, visar vägen o. d. (av **sāgeio-*); i avljudsförh. till germ. st. vb. **sakan* (se sak), lat. *sagax*, som har gott väderkorn, skarpsinnig, fir. *saigim*, söker. Jfr socken. — Sv. dial. *sokna*, *såkkne*, söka, är avlett av det vbalsbst. **sōkn*, sökande, som ligger till grund för socken.

1. **söla**, smutsa = fsv. (ipf. *-adhe*, part. pass. n. *sölt*): vältra (i smuts), doppa, besmitta, motsv. no. *søyla* (pres. *-er*), da. *søle*, got. *bisauljan*, befläcka; jfr även sv. dial. *saula*; i avljudsförh. till fsax. *suliad* 3 p. plur. pres., besudla, fhty. *bisuljan* (ty. *sich sühlen*, *suhlen*, vältra sig i en pöl), ags. *sulian* (eng. *sully*), mlty., fhty., ags. *sol* n., gyttja, gyttjepöl o. d., ävensom solka; jfr lett. *sulāt*, besmutsa; väl av samma grundrot som i sur o. sörja (jfr Persson Upps.-stud. s. 192). — Härtill fsv. *söla*, dypöl, motsv. no. *saula* el. *søyla* pöl, da. *søle*, smuts, alltså urnord. **saulōn* o. *sauliōn*.

2. **söla**, dröja, Karl XII: 'gå och se hvad de söla efter' (enl. uppgift i ett arbete av o. 1730); vid denna tid liksom också långt senare sällsynt i litter.; egentl. = föreg.; med samma betyd.-utveckling som i t. ex. sv. (vard. o. dial.) sabba, subba osv.

sölja, fsv. *sylghia* = isl. *sylgja*, fda. *syliæ*, da. dial. *sylje*, da. *sølje*, *sølle*; ett speciellt nordiskt ord, av germ. **sulgiōn*; snarast, med H. Petersson IF 23: 387 f., till en ie. rot *selk*^{u}, böja (sig), onasalerad biform till roten i slinga, slänga (se f. ö. sälg); jfr till betyd. ty. *rinken*, spänne, sölja, till ring. — I danskan nu uppfattat som betydande 'silversmycke' (på grund av likheten i uttalet [*söll-*], vilket i damspråket framkallat ana-

logibildningen *gulje*, gullsmycke (Sandfeld-Jensen Sprogvidenskaben s. 90).

Sölve, mansn., fsv., fda. *Sölve*, *Salve* = isl.-fno. *Sǫlve*; jfr fno., isl. *Sǫlver*, *Salver* (*-vir*), väl en sammans. *Sǫl-vér* (jfr *Hlǫðvér*, *Ǫlvér*), se Lind Ark. 11: 271. Däremot ej, såsom också antagits, en substantivering till ett isl. **sǫlr*, gul = ags. *salu* (eng. *sallow*), fhty. *salo*.

Sölvesborg, stadsn., fsv. *Sölfuidtzborg*, *Sylues borgh* m. m.; möjl. till ett fsv. personn. *Sölvidh* (med samma senare led som t. ex. *Sighvidh*, nu Seved, fsv. **Ölvidh*, se Ulvestorp, osv.).

1. **söm**, r., fsv. *sömber*, söm, även abstr.: sömnad = isl. *saumr* ds., da. *søm* = mlty. *sôm*, rand, kant, fhty. *soum*, söm, sydd kant (ty. *saum*), ags. *séam*, söm, kant (eng. *seam*), av germ. **s(j)auma-*, avljudsform till sanskr. *syūman-*, söm, band; jfr även hymen; m-avledn. till roten i sy, bildat som dom, dröm, tömosv. Jfr följ., sud o. sömma. — Om ett annat germ. ord för 'söm' se nåt.

2. **söm**, n. (hästsko-) = da. *søm* n., motsv. isl. *saumr*, nubb, spik (kollekt.) = föreg. Det neutrala könet beror på att den kollektiva singularen uppfattats som neutr. plur.; jfr W. Cederschiöld Genusväxl. s. 28. — Alltså egentl.: syende, sammanfogning. Betyd. 'spik, nubb' har uppkommit därigenom att i forna tider plankor o. d. förenades medelst vidjor o. senor; efter uppkomsten av trä- o. järnspikar överfördes benämningen på dessa.

***söma** (*sömma), fgutn. *söymä*, *symä*, anstå, kläda, fsv. *sȳma* (liksom *dȳma* av *dōma*), *söma*, pryda, anstå = isl. *sóma*, hedra, finna sig i, no. *søma*, anstå, ä. da. *søme*, da. *sømme sig*, ags. *séman*, förlika, tillfredsställa (eng. *seem*, anstå, synas), av germ. **sōmian*, avlett av ett gammalt nu i sv. utdött ord för 'heder, behag', fsv. *sōme* = isl. *sóme*, ära el. heder (som visas); jfr fsax. *sômi*, passande (= finnl. dial. *sym*), vartill avledn. fsv. *sömd*, heder, ära = isl. *sómd*; avljudsform till *sam-* i samman, samme osv. Jfr sv. dial. *säm(m)a*, anstå, höväs, fsv. *sæmer* (pres.) ds.

sömma, fsv. *söma* = isl. *sauma*, da. *sømme*, av germ. **saumōn*; jämte **saumian* = isl. *seyma* (fästa med spik), lty. *sömen*, ty. *säumen*; avlett av söm. — Härtill sömnad, 1649 osv., vartill enstaka nybildningen sömna.

sömn, fsv. *sömn*, *symn* = da. *søvn*, jfr fno. *søfn*; motsv. isl. *svefn*, sömn, dröm, fsax. *swebban*, dröm, ags. *swefn*, sömn, dröm, av germ. **swebna-* = ie. **supnó-* i sanskr. *svápna-*, sömn, dröm, lat. *somnus* (av ie. **supnos*), sömn (jfr somnambul; med avledn. *somnium*, drömsyn, varav fra. *songe*) ~ ie. **supno-* i grek. *(h)ýpnos* (se hypnos), fir. *súan*, fslav. *sŭnŭ* (*-n-* av *-pn-*), sömn, dröm, osv.; jfr litau. *sãpnas*, dröm (med avs. på växlingen *s-* ~ *su* jfr under sex, sig). — Andra besl. bildningar: lat. *sopor*, ags. *sweofot*. — Med avs. på betyd. 'dröm' jfr under d. o. — Det östnordiska ordet är svårligen ljudlagsenligt utvecklat ur **swebna-*, utan beror på något slags ombildning i anslutning till rotvokalen i sova. — I ty. o. eng. har ordet utträngts av resp. *schlaf* o. *sleep*, besl. med slapp. — Sömntuta, se tuta 1.

[söna, sv. dial., försumma, söla, avsäga sig, samt som bergv.-term, om gruva, t. ex. Grufvestadgan, se under synd slutet.]

söndag, y. fsv. *söndagh* m. m., av äldre *synnodagher* jämte *sunno-* = isl. *sunnudagr*, da. *søndag*, från fsax. (el. ags.): fsax. *sunnundag*, fhty. *sunnûntag* (ty. *sonntag*), ags. *sunnandæg* (eng. *sunday*); jfr finska lånordet *sunnuntai*: övers. av lat. *dies solis* = grek. *(h)ēméra (h)ēliou*; till got. *sunnô* f., sol, isl., fhty. *sunna* (ty. *sonne*), ags. *sunne* (eng. *sun*), ävensom got. *sunna* m., fsax., fhty. *sunno* (jfr Sonfjället); till stammen *sun-*, sol (se söder), med *-nn-* snarast från genit. **sunnes* osv.; avljudsform till stammen *sṷans-* i avest. *xvēng*, sol (genit.), osv. jfr mir. *forsunnud*, upplysande; till en rot *su*, lysa, vartill även sol. Jfr suntält. — Uppkomsten av *-ö-* (*-y*) i söndag osv. är omtvistad: enl. somliga ljudlagsenlig utveckling mellan *s* o. *nn*; jfr tunna; se dock Seip 2: 32. — De romanska språken känna däremot ej *dies solis*, utan ha i stället bildningar, som utgå från

(*dies*) *dominicus* el. *dominica*, dvs. Herrens (dag), t. ex. fra. *dimanche*, ital. *domenica*, span. o. portug. *domingo*; jfr grek. *kyriakḗ* (se kyrka). En översättning härav är det kristna isl. *dróttinsdagr*. — De slavobalt. orden för 'söndag' betyda 'dagen då man icke arbetar', t. ex. fslav. *nedělja* osv. — Söndagsbarn, Thet swenske nitet 1738, Livin 1781: 'Söndagsbarn, som äro födde med segerhufva'; i annan betyd. (el. åtm. med annan tolkning) Swedberg 1709; motsv. i da. o. ty.; med anledning av den uppfattningen att på söndagen födda barn utrustats med särskilda naturgåvor. I samma bem. åtm. förr (t. ex. i Skå. o. Smål.) även *torsdagsbarn*.

sönder, sv. dial. även *sund(er)*, fsv. *söndir*, *synder*, *sunder*, även *i sunder* (Sdw. Tillägg) = isl. (*í*) *sundr*, no. *sund(er)*, da. *sønder*, fsax. *sundar*, *-or*, för sig, särskilt, fhty. *suntar*, ags. *sundor*, *synder* (eng. *asunder*, av ags. *on sundran*), jfr got. *sundrô* ds. Mlty., mhty. *sunder* (ty. *sonder*) har utvecklats till prepos. med betyd. 'utan'. Jfr adj. mlty. *sunder*, säregen, fhty. *suntar*, mhty. *sunder* (ty. *besonder*). Enl. somliga, t. ex. Bugge, motsv. sanskr. *sanitár*, utom, utan, grek. *áter* (av **sn̥ter*), utan, skilt från, besl. med lat. *sine*, utan. Enl. andra (se Noreen Ark. 6: 370, Kluge ZfdW 8: 312) till ie. *sem*, en, en gång, i lat. *semel*, en gång, grek. (*h*)*ápax* (av **sm̥-pax*) ds., got. *simlé*, en gång, förr; jfr grek. (*h*)*áteros* (av **sm̥-ter-o-*), den ene av två; i vilket fall ordet egentl. betydde 'i två (delar)', jfr kymr. *hanner*, halv. Se även sänder. — Vokalen *ö* (*y*) i östnord. spr. beror väl på ljudlagsenlig utveckling av *u* (jfr under söndag, tunna). — Härtill vb. söndra, fsv. *syndra* = isl. *sundra*, da. *sønd re*, mlty. *sunderen*, fhty. *suntarôn* (ty. *sondern*), ags. *syndrian* m. m. (eng. *sunder*). — Jfr synnerhet, synnerlig.

Sörbygden, se följ.; **Sören**, mansn., se Severin.

1. **sörja**, sbst., Bureus Suml. o. 1600 (anfört som ångermanl.), Sahlstedt 1773 = isl. *syrja*, avledn. till isl. *sori* m., no. *sor*; avljudsformer till germ. **saura-* = sv. dial., fsv. *sör* m., smuts, ä. da. *sør*, isl. *saurr*, no. *saur*; ingående i ortn. Sörbygden (fno. *Saurbójar*) Boh.-l.; kanske i avljudsförh. till sur (se f. ö. där anförda ord) o. sannol. rotbesl. med söla.

2. **sörja**, vb., se sorg.

sörna, väsentl. dial., förtorka, vissna, smål. *sönna*, fsv. *sörna* = nisl. *seyrna*, no. *søyrna*, avledn. av sv. dial. *sören* jämte *sör*, förtorkad, vissnad, no. *søyren* jämte *søyr* (av **sauza-* med *ɛ*-omljud) = mlty. *sôr*, ags. *séar* (eng. *sear*), jfr mhty. *sôren*, vara torr, motsv. litau. *saũsas* ds., fslav. *suchŭ* ds., grek. *aũos* (av **sauso-*) ds., sanskr. *çōṣa-* (av *ṣōṣa-*), som uttorkar; alltså ett samindoeuropeiskt adj.; jfr även alban. *ṽan'* (av **sausniō*, torkar, trans., G. Meyer), lat. *sūdus*, torr (av **suzdo-*).

sörpa, sbst., I. Erici o. 1645, motsv. ett fsv. **syrpa* = no.-da. *sørpe*; liksom ä. nsv. *sörpe* Spegel 1712 (= sv. dial.) omljudsformer till ä. nsv. *sorpa* (Arvidi 1651?), Spegel 1685, Serenius, Lind o. i sv. dial., ävensom no. *surpa* o. *surp* ds., ä. sv. o. sv. dial. *sorp* n. ds., isl., no.: smuts. Härtill vb. sörpa, jfr sv. dial. *sorpa* o. no. *surpa*. Sannol. till en labialutvidgning, germ. *surp-*, av roten i sörja 1. Sv. sörp är snarast ett deverbativum av vb. sörpa.

sörpla, Spegel 1712, äldre: *sorpla* Spegel 1685, Lind 1749, jfr *surpa i sig* 1811, motsv. mhty. *sür(p)feln* ds., till ty. dial. *surpfen*, *sür(p)fen* ds.; besl. med lat. *sorbeo*, grek. *rophéō*, litau. *srėbiù*, fslav. *srŭbati* ds.; urspr. ljudhärmande; knappast däremot till sörpa, jfr grek. *róphos*, tjock, slemmig dryck. Likartade o. likbetydande bildningar äro sv. o. no. dial. *slurpa*, mlty. *slurpen*, ty. *schlürfen*; o. sv. dial. *slurka* (se under slurk). Ett annat likbetydande ljudord är fra. *humer*.

söt, fsv. *söter* = isl. *sætr*, söt, behaglig, kär, da. *sød*, fsax. *swôti*, fhty. *swuozi* (ty. *süss*), ags. *swéte* (eng. *sweet*); av germ. **swōtu-*, **swōtia-* (jfr lapska lånordet *suotas* o. d., av **s(w)ōtiz* el. **s(w)ōtuz*) = ie. **suādú-*, fem. **suāduī-* i sanskr. *svādú-*, grek. (*h*)*ēdýs*, söt, lat. *suavis*, söt, ljuv (egentl. fem.-formen,

såsom i *mollis*, se mild, o. *tenuis*, se tunn). Besl. med grek. *(h)ēdonḗ*, glädje, behag (i den sv. filosof. termen hedonism), lat. *suādeo*, råder, egentl.: framställer på ett behagligt sätt (se svada o. persvadera), osv. Avljudsform: sanskr. *sūdáyati*, gör angenäm, litau. *súdyti*, krydda, salta (jfr till betyd.-växlingen under amper o. salt); got. *sutis*, lugn, passande, hör väl däremot ej hit. — Ordets bruk i tilltal (jfr kvinnospråkets söta du, min söta vän o. d.) är mycket gammalt: fsv. *söte herra konung* Rimkrön., *o söte jhesu* Hel. Bernhard (jfr det inom frireligiösa kretsar för några årtionden sedan nyttjade *söte Jesus*), *O söte Siwold* Messenius 1611, *God måron, söta Clewberg* Kellgren i brev, osv. Särsk. på 1700-t. o. under förra hälften av 1800-t. användes i familjerna av barnen hälsningsformeln *söta pappa, söta mamma*, varav på grund av obetoning *sta pappa, sta mamma*. — En söt lukt för någon, från bibeln, 4 Mos. 15: 24: 'Herranom till en söt lukt', om brännoffer; i nya övers.: 'välbehaglig'. — Sötebrödsdagar, efter den gamla bibelöversättningens namn på påskhögtiden, t. ex. 2 Mos. 12, Marc. 14: 1, Luc. 22: 1; i den nya: 'det osyrade brödets högtid'. Formen *söte-* beror möjl. på lån från lty. *söte*, biform till *söt*. — Sötma, oblik kasus till ä. nsv., fsv. *sötme* = da. *sødme*, ffris. *swētma*; jfr till bildningen under fetma.

söva = fsv. = isl. *sófa*, dräpa, slakta, offra = sanskr. *svāpáyati*, söver, o. möjl. lat. *sōpire*, söva, som i så fall är en ombildning av ett ä. **sōpēre*; kausativum, ie. **su̯opeiō*, till ie. *su̯ep, sup*, sova (se d. o.). — Andra kausativbildningar: isl. *svéfa*, söva (ie. *su̯ēp-*); *svefja*, lugna = ags. *swebban*, fhty. *antswebben*, av germ. **swaƀjan*; o. isl. *syfja* (opers.). Jfr följ.

-sövd i lättsövd = no. *søvd* (jämte *svævd*); ombildning av möjlighetsadj. isl. *kveldsvéfr*, kvällsömnig, no. *svæv*, sovande, av germ. **swæƀia-* till roten i sova (bildat som t. ex. isl. *kvémr*, se bekväm, o. *tókr*, se fattig). Med avs. på utvecklingen av *svæv-* till *söv-* se litteraturen hos Kock Sv. ljudhist. 3: 149.

[Söverstad, ortn., Ögtl., till fsv. personn. *Sighvar*, se under Sig- (slutet) o. -stad.

T.

tabell, i modern betyd. Palmqvist 1746 = ty. *tabelle* osv., av lat. *tabella*, liten tavla, dimin. till *tabula*, varav tavla, taffel. — I ä. nsv. även om små bord o. d.

tabelras, table rase, Blanche 1845, även som spelterm, 1847, dial. *tab(e)rasch*, av fra. *table rase*, av lat. *tabula rasa*, egentl.: vaxtavla med utplånad skrift, till *tabula* (= tavla, taffel) o. part. pf. pass. av *rādere*, skrapa, skava (= radera), vartill även rasera. — Som spelterm ungef. 'rent bord'; stundom också om de nio sista sticken. Härtill kortformen tabbe, bildat som fabbe, priffe.

tabernakel, Bib. 1541 = ty., av lat. *tabernāculum*, tält, dimin. till *taberna*, koja, bod, krog (varifrån bl. a. ty. *taberne*, mlty. *taverne*, fsv. *taværne*, värdshus o. d., nsv. tavern), knappast, såsom stundom antagits, besl. med *tabula* (alltså 'bod av bräder' el. dyl.).

table d'hôte, från fra. =, egentl.: gästens bord, av *table* (= taffel, tavla) o. lat. *hospitem*, ackus. sg. till *hospes* (se hotell).

tablett, 1690 = ty., av fra. *tablette*, liten (skriv)tavla o. d., litet bord m. m., dimin. till *table*, bord (se tavla), bildat som blankett, toalett osv.

tablå, 1788 i betyd. 'målning' (vid denna tid vanl.), av fra. *tableau*, tavla, målning, tabell m. m., dimin. (lat. **tabulellum*) till *table* (se tavla).

taburett, egentl. (nu mindre br.): låg stol utan arm- o. ryggstöd, av fra. *tabouret*, dimin. till ä. fra. *tabour*, trumma,

alltså uppkallad efter formen (se f. ö. under tambur- 3). Den nuv. (för svenskan egendomliga) betyd. av 'statsrådsämbete' utgår närmast från ordets anv. om taburettliknande konseljstolar (ännu under Oskar I). Förr även: sittplats i närvaro av de kungliga personerna, som under 1700-t:s senare hälft o. 1800-t:s första årtionden tillkom innehavare av rikets högsta värdigheter, t. ex. riksråden, o. vissa andra rangklasser el. med särskilt kunglig nåd utmärkta rangpersoner; jfr ä. fra. *avoir le tabouret*. Härpå syftas i Leopolds Eglé och Annett: 'en fru af ytterst goda tonen, Med statsvagn, hof-livré, entréer, taburett'.

tack, fsv. *þak*, tack, tacksamhet, erkännande = isl. *þǫkk*, tack, tillfredsställdhet, lön, da. *tak*, av urnord. **þankō-*f., motsv. mask. **þanka-* = got. *þagks*, tack, fsax. *thank*, fhty. *danc*, även: tanke, vilja (ty. *dank*), ags. *þanc*, även: tanke, behag (eng. *thanks* pl.); till stammen i tänka; egentl.: tanke, särsk. på en välgärning o. d.; varav: tacksam känsla, yttring av tacksamhet. — Härtill avledn. tacka, vb, fsv. *þakka* = isl. (även: löna, betala) = da. *takke*, ty. *danken* osv. — Tacknämlig, välbehaglig = da. *taknemmelig*, tacksam, jfr fsv. adv. *þaknæmlika*, med tacksamhet, till senisl. *þakknæmr*, tacksam = mlty. *danknâme*, även: angenäm; till fsv. *næmber*, läraktig = isl. *næmr* osv., möjlighetsadj. till germ. **neman* (= ty. *nehmen* osv.), taga; alltså egentl.: som kan el. bör (mot)taga(s). Etymologiskt samma senare led ingår i lånordet angenäm.

1. **tacka**, honfår, fsv. *takka*, jfr dial. *tackera* som lockrop; att sammanhålla med likabetyd. no. *tikka*, jfr *tiksa* ds. (särsk. som lockrop), sv. dial. *tikkera*, *tickona* (som lockrop till får); sannol. jämförelsernas unga bildningar av onomatopoietisk el. kortnamnsnatur, snarast av lockordet (jfr under kid), o. sålunda ej att förbinda med germ. **tikkīna-*, ung get = fhty. *zicki(n)*, ags. *ticcen* osv., dimin. till germ. **tiʒōn-*, get = fhty. *ziga* (ty. *ziege*), vilket f. ö. sannol. också har ett likartat ursprung (de anknytningar, man företagit mellan dessa senare ord o. vissa likabetydande i grek., alban. m. fl. språk, äro osäkra; delvis kunna de självständigt ha uppkommit på samma sätt som de germ. orden; jfr under kid). — Sv. tik, hynda, som Falk-Torp s. 1258 vill föra hit, är säkerl. icke besläktat. — Som dialektord hör tacka egentl. hemma i vissa av de mellan- o. ösv. dial. En där förekommande bildning med likartat ursprung är dessutom *tassa* t. ex. Dal., Vstml., Nke o. Finnl. — I Götal. i st. oftast *sö* (se sö(d)); i åtm. Ögtl. ofta *bägga* o. även, såsom också t. ex. i Nke, *fåra*, i Sdml. *bängsa*.

2. **tacka**, fsv. *bly tackan* P. Månsson s. 607, *silftakka*. Ordet kan svårligen skiljas från sv. dial. (*bröd*)*takka*, tackjärnshäll att grädda bröd på = no. *takka*, från fin. *takka*, ugnshärd, som självt lånats från sv. dial. *stacka*, även: *stake*, *stäck*, eldstad, vilket väl egentl. betyder 'ställning el. dyl.' o. är besl. med stack 1.

3. **tacka**, vb, se tack.

tackel, fsv. *takel* = da. *takkel*, från mlty. *takel* el. möjl. *tâkel*, utrustning av här, skepp o. d., åkerbruksredskap, tågverk, hissinrättning på skepp (holl. *takel*, eng. *tackle*); av ovisst ursprung; bl. a. fört till taga (*taka*). Jfr Seip 1: 50. — Härav: tackla = da. *takle*, från lty. *takelen*; ävensom i bildl. anv. tackla av. — Tacklage, (o.) 1730: *tacklasie*, *takelagie* = da. *takkelas*, från lty. o. holl. *takelasche*, *takelage* med romansk ändelse liksom lastage, läckage, slitage m. fl.

tad n., gotl., gödsel = isl. *tað*, no. *tad*; från nord. spr.: nordeng. *tad*, *tathe*, gödsel, särsk. om sådan utbredd på marken, av germ. **taða-*; sv. dial. **tada* (*toðo*), dalm., hö från fet jord, Aira, **taduhö* = isl. *taða*, gödslad äng, gräs från dylik, no. *tøda* ds., sydty. dial. *zatte*^{n}, utbrett hö; jämte vb. sv. dial. *täda* dalm., gödsla = isl. *teðja*, no. *tedja* ds. = fhty., sydty. dial. *zetten*, breda ut (hö) (jfr ty. *verzetteln*, slösa bort, o. *zettel*, varp å väv). Till den ieur. roten *da*, *də* (*dāi*) i grek. *datéomai*, delar, *daíomai* osv. (Fick I^{4} s. 64, 451), vartill part. pf. **dətó-*, det utbredda o. d. På grund av finska lånordet *tade*^{c} (genit. *tate(h)en* av **tatezen*), gödsel, ansätter Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 100 en

germ. *s*-stam **taðes-*. — Tad är ett av de icke sällsynta ex. på gamla ord, som i östnord. spr. endast kvarleva i de ålderdomliga dalmålen o. gotl. dial. Mera spridd är däremot *l*-avledn. *talle* m. (*fåra-* o. d.), gödsel (särsk. hoptrampad), i sht. (el. uteslutande?) i vissa götamål t. ex. vg., smål. o. dalsl. = no. *talle* (i sht av får o. get), da. dial. *tall'*, av **tað-l-*, diminutivavledn. av *tað*.

tadel el. **taddel**, Arvidi 1651, Serenius 1734; 1712: *tadeln* best. f. = da. *dad(d)el* (med *d* på grund av falsk analogi: da. *datter* ~ ty. *tochter* osv., jfr tadla nedan), från ty. *tadel* o. ä. ty. *taddel*, av mhty. *tadel*, tadel, fläck, hudfläck, fel; väl egentl. lågtysk form för hty.-mhty. *zadel*, fhty. *zādal*, brist, motsv. ags. *tǣl*, *tál* f., tadel, hån o. d. (av germ. **tæðlō-* liksom ags. *ǽlan*, brinna, av **aiðlian*, jfr grek. *aithō*, gnistrar, el. möjl. germ. **taðl-*), jfr Weyhe PBB 30: 75. Alltså med samma betyd.-övergång som i ty. *mäkeln*, kritisera, om detta verkl. hör till *makel*, fläck (av lat. *macula*), o. ej snarare får betraktas som till sin betyd. utvecklat ur *mäkeln*, mäkla. — Däremot ej, med Bezzenberger BB 5: 315, besl. med det väl onomatopoetiska grek. *tōtházō*, hånar, gycklar, narras, gäckas. — Avledn.: tadla, 1633; med *d-*: 1634, 1660, 1701 (från da.?, jfr ovan) = da. *dadle*, från ty. *tadeln*. — Ett inhemskt ord för 'tadla' är lasta (se last 2).

1. **tafatt**, i leka tafatt, jfr fsv. *dödzsens språng fik meg tha fatt* (dvs. taga fatt), besl. med fatta, se fatt 2.

2. **tåfatt**, oföretagsam, bortkommen, Schröderheim 1791: *tafatt*; 1827: *tagfatt* (etymologiserande skrivning?); jfr Risingh 1669: *taffattheten*; säkerl. med Rydqvist SSL 3: 274 sammansatt av sbst. tag o. neutr. till fsv. *fā*, ringa till antal (se få 2, fattas, fattig), alltså: som icke har (före)tag(samhet) nog, o. till sin bildning närmast att jämföra med det besl. andfådd, där dock maskulinformen utsatts för en starkare ombildning. Får sålunda etymologiskt ej förbindas med folkfatt, hundfatt osv., som innehålla part.-former av vb. få (se fatt 1).

taffel, stort el. förnämt, i sht furstligt, gästabudsbord el. spisning vid sådant, förr även: bord (i allm.), 1636 (: *Drottningens taffel*), på 16- o. 1700-t. även *tafel*, t. ex. 1634; i sammans. o. i nu obrukl. anv. tidigare = da., dels från mlty. *taffel*, *tafele* o. dels från ty. *tafel*, bord, etymologiskt identiskt med tavla (se d. o.). — I betyd. av ett visst slags piano ungt lån från ty. *tafelklavier*. — Förr i en del nu föråldrade sammans. t. ex. *taffelbir*, spisöl, bordsöl, *taffelbroder*, bordskamrat, *taffelpängar*, representationsanslag åt vissa högre ämbetsmän; jfr de ännu använda *taffelmusik* o. *taffeltäckare* (det senare nu väl blott om äldre förh.). — Ä. nsv. *toffuelbijr* beror väl på övergång till *-å-* av ett redan i fsv. uppträdande *-ā-*, jfr mlty. *tāvelbêr* med speciell mlty. förlängning; jfr Noreen V. spr. 3: 144.

tafs, 1750-t., på metkrok, egentl.: tofs, Sahlstedt 1773, om hårlugg, jfr *hårtafsen* 1711, sv. dial. *tafse* m., lugg, redetråd på härva = no. *tafs(e)*, da. *tjavs* (med inskjutet *j*); avledn. av ett ord motsv. sv., no. o. da. dial. *tave*, fiber, ulltott, lapp o. d. (jfr under tåga 1); besl. med isl. *þefja*, stampa (gröt), no. *tava*, slita o. släpa fåfängt, som man fört till ie. roten *tap* i sanskr. *-tápati*, trycker, tränger (jfr dock Uhlenbeck Wb. d. altind. spr. s. 108), o. grek. *tapeinós*, låg, ödmjuk, dålig, egentl.: nedtryckt. — Ge någon på tafsen, alltså egentl.: på hårluggen; jfr Hallman 1779: 'ett slag på tafsen ger'. — Hit höra: tafs(er), stackare, stympare = no. *tafs*, med samma betyd.-utveckling som da. *pjalt* ds.: palta; o. tafsig, i sv. dial. även: dålig av slitning. Hos O. v. Dalin som adj.: *tafs*.

taft (ett slags tyg), 1566: *tafft*, *tapt* osv., fru Lenngren: 'Tunna tafter, liten heder' = ä. da. *taffet*, da. *taft*, från mlty. *taft* o. ty. *taffet*, *taft*; från ital. *taffetà* el. fra. *taffetas* (eng. *taffeta*, *taffety*), från pers. *tāfteh*; jfr tapet.

taga, fsv. *tagha* (med *-gh-* av *-k-* i svagtonig ställning, t. ex. *taka af* osv., jfr Sverige av *Sverike* m. fl.), äldre *taka* = isl. *taka*, taga, röra vid, da. *tage* (eng. *take* från nord.); avljudsform till got. *tēkan* (ipf. *taitôk*), röra vid, mholl.

tåken, gripa, taga; besl. med mlty. *tacken*, beröra, klämma; jfr taka samt fattig, intäkt, tafatt, tilltagsen, tök (dial.). Ieur. rot *dag*, utan kända utomgerm. motsvarigheter: de framställda gissningarna härom äro oantagliga el. sväva mer el. mindre i luften (litter. hos Falk-Torp s. 1563). Växelrot: ie. *tag* i lat. *tangere* (perf. *tetigi*), beröra, grek. *tetagôn*, berörande, ags. *þaccian*, milt beröra o. d. — I nord. spr. har *taka* (*taga*), som urspr. betyder blott 'beröra', undanträngt det gamla germ. verbet för 'taga, sätta sig i besittning av' **neman* = got. *niman*, ty. *nehmen*, isl. *nema*, fsv. *nima*; se anamma, angenäm, nimme. — Taga sig bra el. illa ut (i en dräkt o. d.), efter ty. *sich* (*gut* el. *schlecht*) *ausnehmen*. — Taga, taga till (nu blott vard.) i betyd. 'börja', t. ex. *han tog* (*till*) *att gråta*, redan i fsv. t. ex. *tok Pætar til at grata* = isl. *taka*, *taka til*, no. *taka til* (*tage til*), da. *tage paa* (*at græde*), med samma betyd.-utveckling som i fsv. *nima*, isl. *nema* (*hann nam at vaxa* Poet. Eddan), ty. *anfangen*, ir. *gabim*, tager, börjar, lat. *incipere*. Taga till, tilltaga i betyd. 'ökas' däremot efter ty. *zunehmen*. — Taga avstånd från, efter motsv. i da. o. ty., först i den socialdemokratiska pressen, t. ex. Soc.-dem. 1891: 'Sedan . . (Hj. B.) uppfordrat kongressen att taga afstånd från (anarkismen)'; sedermera stundom även i mindre god bemärkelse; åtm. en tid mode- o. slagord. — Taga bot, där man tagit sot, se sot 2. — Taga dagen, som han kommer, redan t. ex. Chronander 1647. — Taga en ända med förskräckelse, efter Psalt. 73: 19: 'De förgås, och få en ända med förskräckelse' (gamla bibelövers.). — Taga gift el. nattvarden på, i försäkringar såsom 'det kan du ta gift på', med motsvar. t. ex. i ty., äro minnen från medeltidens gudsdomar: giftet ansågs icke skada den som hade en rättfärdig sak (jfr järnbörden), o. omvänt verkade den heliga nattvarden som gift på den lögnaktige el. svekfulle. — Taga itu med, med förändrad betyd.; äldst egentl.: taga i två delar, det ena först o. det andra sedan, såsom hos Grubb 1678: 'Taga i tw, så bakas bättre i. e. Slå intet alt för stoort vppå'. — Taga land, vard., i var skall det ta land?, var skall det ta hus?, hur skall det sluta?, jfr Prytz 1622: 'Jagh weet thet taar någorstädz land', dvs. 'det blir väl någon råd'. — Taga ngn på orden, motsv. ty. *einen bei dem worte nehmen*, eng. *take one at his word*, väl övers. av fra. *prendre qn au mot*. — Taga sak på bak, taga en sak på sig, egentl.: taga ngt på sin rygg, t. ex. Crusenstolpe 1840, H. Hjärne 1893, även i lagspr., fsv. *ij wilin* (T:s) *sak taka oppa idhar bak*, jfr lagspr. *havi þen byrþi sum* (el. *sik*) *a bak taker*, dvs. han har ansvaret (egentl.: bördan), som genom sitt erkännande tagit det på sig; även, fast sällsynt, i betyd. 'felaktigt uppfatta', t. ex. Björkman Sv.-eng. ordb. 1889 m. fl. (väl genom sammanblandning med *bakvänt*, *få om bakfoten* o. d.). — Taga sin hand från republiken (här i den gamla betyd. 'stat, statsangelägenheter'), jfr fru Lenngren Min salig man: 'Och tog sin hand från Republiken'. — Taga skeden i vackra hand(en), dvs. finna sig böra giva efter, slå av på sina fordringar; jfr da. *tage skeen i en anden haand*, tillgripa ett annat tillvägagångssätt, o. i samma betyd. i lty. — Taga vara på, taga sig till vara, se vara 3. — I dial. ofta i part. pf. nästan med karaktär av en avledn., t. ex. *körtagen*, inkörd (om häst), *långtagen*, dryg, *nertagen*, mager, *samtagen* (vanligt även i riksspr.), medelmåttig, i dial. även: grov, vårdslös. — Till vb. taga (*taka*) har bildats sbst. tag, fsv. *tak* n. = isl. *tak*, da. *tag* (liksom fall, fång, håll osv.). I ett tag, två i taget o. d. motsvaras av da. *paa een gang*, *to ad gangen*. Härtill bl. a. den egendomliga sammans. nappatag, Hagberg 1848, Dalin 1853 (jämte *napptag* som biform), Börjesson 1858, Blanche 1864 osv., jämte nu obr. *nappetag* o. 1770, *napptag* 1766, Posten 1769 o. f. ö. allmänt till o. 1850, sedermera dock även V. Rydberg, Collan 1868 m. fl., jfr vb. *napptagas* Düben 1722, Sv. Merc. 1756, ävensom no. *nappetak*. Formen nappa-

tag kan möjl. urspr. vara götaländsk, jfr smål. **kragatag (krava-)* i 'ta ett kragatag', men mellansv. *kragtag*. Kanske egentl. en imperativisk bildning av samma slag som t. ex. sittopp.

Tage, mansn., från da. = fsv. (fda.) *Take* (se Lundgren-Brate Personn.), egentl. tillnamn (se taka).

tagel, fsv. *taghl* = isl. *tagl*, da. dial. *tavl*, långt styvt hår, i sht av häst, got. *tagl* n., hår, motsv. lty. *tagel* m., tågända, flätad rem, fhty. *zagal*, svans, gadd m. m. (ty. dial. *zagel*, hästsvans m. m.), ags. *tægl*, svans (eng. *tail*), av germ. **taʒla-*, vanl. tolkat som 'något fransigt, upprispat' o. sammanställt med got. *-tahjan*, sönderslita, sanskr. *daçâ*, ändtråd i väv, frans, ir. *dúal*, frans, lock (i så fall av **doklo-*; jfr dock Zupitza Gutt. s. 192), till ie. roten *dak*, varom se *tagg*. En annan förmodan se H. Petersson Zwei sprachl. Aufsätze s. 38 n. — Hit hör bl. a. namnet på den även i Sverige populäre sagojätten (ty.) *Rübezahl*, av mhty. tilln. *Ruobezagel*, rovsvans, sedan sammandraget *-zal*, som uppfattats ss. innehållande *zahl*, tal, i anslutning vartill sagan om Rübezahl som räknar rovorna.

Tagel, gårdn. i Smål., fsv. *Tagl*. Enl. uppgift äro gårdarna belägna vid långsmala vattendrag; alltså sannol. egentl. beteckning för dessa o. sålunda jämförelsenamn (till föreg.) av samma slag som t. ex. sjön. Långhalmen till halm i betyd. 'halmstrå' osv.

tagg, fsv. *tagger* = no. *tagg*, motsv., med annan böjning, no., ä. da. *tagge*, mlty. *tagge*; eng. *tag*, stift m. m., möjl. från nord.; med biformer med germ. *-kk-*: mlty. *tacke*, pigg, gren (varifrån da. *tak(ke)*), mhty., ty. *zacke*, pigg o. d. (jfr schakå), meng. *takke*, liten spik, stift (eng. *tack*); jfr tackel; med hypokoristisk konsonantfördubbling (jfr under agg, kugg, pigg, spigg, stagg) till germ. **taʒ-* (möjl. i tagel), med grammatisk växling *tah-* i got. *-tahjan*, sönderslita = ie. *dak-* i grek. *dáknō*, biter, sanskr. *dáçati* ds. — Jfr f. ö. no. *tigg*, spets, som förhåller sig till tagg som tipp till tapp; jfr ugge.

tak, fsv., isl. *þak* = da. *tag*, mlty. *dak*, fhty. *dah* (ty. *dach*), ags. *þæc* (eng. *thack*, halmtak, jfr *thatch*, som rönt inverkan av vb. *þeccan*), av germ. **þaka-* = ie. *(s)togo-*, nära besl. med lat. *toga*, klädnad, fir. *tuige*, täcke (**tog-iā*), i avljudsförh. till litau. *stógas*, tak (**stōg-*), o. till grek. *stégos* n., tak, hus; till ie. roten *(s)teg* i lat. *tego*, täcker, vartill såsom urspr. part. pf. *tectum*, tak; se f. ö. täcka, täcke o. däck samt jfr tjock. — Taklök, Sempervivum tectorum, Tillandz 1683 = no. *taklauk*; i nisl., da., fhty., ty., eng. o. även i sv. 'huslök' (nisl. *húslaukr* osv.). Växten, som till Sverige införts utifrån, men nu förekommer i vilt tillstånd, har med sina röda blommor o. sitt egendomliga utseende spelat en stor roll i folktron o. planterats på tak (såsom stundom ännu) till skydd mot blixten. Detta bruk, som uppkommit i södern, där växten uppträder vild, omtalas redan av Dioskorides (1:sta årh. e. Kr.) o. påbjöds av Karl den store. Härom erinrar sv. dial. *toreskägg* i samma betyd., motsv. ty. *donnerbart*, *-lauch*, eng. *thunderplant*, det romanska *Jovis barba* (fra. *joubarbe*, span. *jusbarba*, ital. *barba del Giove*). Ansågs även skydda mot brandsår o. häxor. Också överflyttat på Sedum telephium, Franckenius 1638, 1659 osv. ('gemen', 'vild'). — Takskägg, 1746, Möller 1755, till skägg i bildl. anv. (jfr skägg om den del av yxan som omsluter skaftet nedtill). Om en urgammal germ. beteckning för 'takskägg' se under ufs. — Takstol, Cronstedt 1740 = da. *tagstol*, efter ty. *dachstuhl*, till stol i den gamla betyd. 'ställning'; jfr under stol o. vävstol.

taka, (jur.), i uttr. i taka händer, egentl. genit. sg. till fsv. *taki*, borgesman (den hos hvilken något sättes i kvarstad, till *tak*, borgen, kvarstad, liksom t. ex. fsv. *arve*, arvinge, till arv), till vb. *taka*, taga. — Formellt identiskt med det från da. lånade mansn. Tage.

taklök, se tak.

takt, 1708, 1731 (i förb. med *slå*) osv.; C. A. Ehrensvärd 1795, flerst., om känsla för el. uppfattning av det passande (bl. a. med »definition» på *takt* i denna anv.) = da., från ty. *takt* el.

fra. *tact* (= eng.), av lat. *tactus*, beröring, till *tangere*, beröra (jfr antasta, tangent, kontingent, taxa); sedan: taktslag > rytm, takt; i lat. även: känsla, varifrån betyd.: sinne för vad som passar.

taktik = ty., av fra. *tactique*, av mlat. *tactica*, av grek. *taktiké* (underförstått: *tékhnē*, konst), dvs. konsten att ställa upp, till grek. *táttō* (att.), ordnar, anvisar plats, bestämmer, *tássō*, med vbaladj. *taktós* (jfr syntax).

1. **tal**, antal, siffertal = fsv.: räkning, uppräkning, antal, tal; samtal, talan m. m. = isl. ds., da.: siffertal o. d., i ä. da. även: tal(ande) (i denna betyd. nu *tale*, se nedan), fsax. *gital*, mlty. *(ge)tal*, antal o. d., ags. *(ge)tæl*, antal, beräkning o. d.; av germ. **tala-* n. Därjämte germ. **talō-*, resp. **talōn* = fsax. *tala*, (an)tal, mlty. *tale*, bl. a.: tal(ande), fhty. *zala* i båda betyd. (ty. *zahl*, antal), ags. *talu*, berättelse m. m. (eng. *tale*, räkning, berättelse); resp. svagt, fsv. *tala*, tal, yttrande o. d., isl.: tal, räkning, tal(ande), da. *tale*, tal(ande). Jfr vb. tälja o. tala, men det inbördes förhållandet i fråga om bildningssättet mellan sbst. o. vb kan ej i enskildheter bestämmas (jfr nedan). Med avs. på betyd.-växlingen 'räkna' ~ 'tala' se paralleller under räcka o. räkna; jfr särsk. got. *raþjó*, räkning, men ty. *rede*, tal. Om härledningen se tälja 2. — Härtill -tals i sammans. med subst. kvantitetsbeteckningar, t. ex. aln- (1617), hög-, tid- osv.; bildat efter genitivadv. på *-s*; utan motsvar. i grannspr.; i da. i *alenvis* osv.

2. **tal**, talande = föreg. Jfr taltrast.

tala = fsv., isl. ds. = da. *tale*, fsax. *talōn*, mlty. *talen*, räkna, beräkna, betala (jfr nedan), mhty. ds. (ty. *zahlen*, betala), ags. *talian*, uppräkna, anse, av germ. **talōn*; sannol. denominativt (till germ. **talō-* el. **tala*; se tal 1), liksom t. ex. ty. *reden* till *rede* (se räcka 1 slutet). Om betyd.-växlingen 'tala' ~ 'räkna' se föreg. — Ett annat fnord. ord för 'tala' är isl. *róða*, i avljudsförh. till ty. *reden*. — Tala i skägget, motsv. da. *mumle i skægget*, ty. *in seinen* el. *in den bart hineinsprechen* (el. *murmeln* el. *brummen*). — Tala (el. prata) i vädret, se under väder. — Tala om rep i hängd mans hus, motsv. t. ex. i fra. *parler de corde dans la maison d'un pendu*. — En sammans. med pref. *be-* är betala = fsv. = da. *betale*, från mlty. *betalen* = ty. *bezahlen*, meng. *betall*, till mlty. *talen* i betyd. 'räkna upp (pänningar)', till tal i betyd. 'räknetal'; med samma betyd.-utveckling som i lat. *numerāre* o. grek. *arithmeïn*, räkna, betala. I fsv. i samma betyd. vanligen *gælda* = gälda, vilket dock började trängas tillbaka under 1500-t. för att efter hand huvudsakl. blott brukas i högtidlig el. jur. stil. — Sammans. övertala i modern betyd. = da. *overtale* är en övers. av ty. *überreden*. Under 1600-t. (o. in på 1700-t.) ofta i stället i betyd. 'intala, övertyga' t. ex. Schroderus Com. 1640 (i tyska texten: *bereden*), Widekindi 1671, Serenius 1727 osv.; dessutom 'avtala' t. ex. L. Petri 1555, m. fl. betyd. — Böjningen *-te*, *-t* av tala o. betala förekommer ännu ej i fsv.

talang, o. 1700: *talanger*, Serenius 1734, Lind 1749, i litter. vanligt egentl. först under Gustaf III = ty. *talent*, av fra. *talent*, av lat. *talentum* (av ä. **tálantom*), av grek. *tálanton*, vikt, pänningsumma; med betyd.-utvecklingen till 'goda naturgåvor, skicklighet' från samma bibelställe som pund i denna användning. — Ordet förefaller ännu på 1780-talet icke vara fullt införlivat med det svenska ordförrådet (jfr E. Ljunggren Sv. Akademiens Ordb. s. 43 (1904)). — I sv. dial. (genom folketymologisk anslutning till *tala*) ofta: talgåva, utförsgåvor, stundom: talesätt o. munart.

talar, 1729, Ad. prot. 1786, om riksrådens dräkt, Lenngren Porträtterna = ty., från ital. *talare*, av lat. *talāris*, räckande till fotknölarna, avledn. av *tālus*, fotknöl (av ovisst ursprung); jfr talong.

talent, vikt = talang, se d. o.

talg, fsv. *talgher*, motsv. no. *talg* f., nisl. *tólg(r)* (av **tolg-*), da. *talg*, *tælle*, mlty. *talch* (*-g-*) n. (varav ty. *talg*), meng. *talgh* (eng. *tallow*). Möjl. med rätta av somliga betraktat som en av-

ljudsform till got. *tulgus*, fast, fsax. *tulgo*, mycket (se Tolg); i så fall egentl.: det stelnade, fasta, med samma betyd.-utveckling som grek. *stéar*, talg (se stearin). En motsatt grundbetyd. föreligger emellertid i det fslav. ordet för 'talg' *lojŭ*, en avljudsform till *lějǫ*, *liti*, gjuta, litau. *lýti*, regna (vartill bl. a. isl. *lið*, got. *leiþu* ackus. sg., fruktvin; jfr sv. dial. *li(d)köp*, köpskål, motsv. i fsv.), ävensom i ry. *vólozĭ*, fett, talg, besl. med fslav. *vlŭgŭkŭ*, fuktig, osv. (se under lake). Bl. a. på grund härav för H. Petersson Heterokl. s. 198 f. ordet talg till en ie. rot *del*, droppa o. d., vartill han ställer (o. delvis förut ställt) en del kelt. o. armen. ord för resp. 'fuktig' o. 'regn' (armen' *tel* osv.); de även anförda balt. (o. sanskr.) orden på *l*- böra lämnas ur räkningen. — Ordet talg är (som inhemskt) främmande för högtyskan, som i stället har det etymologiskt dunkla *unschlitt* (fhty. *unsliht*). — Talgoxe, t. ex. 1609 = no. *talgukse*; jfr ä. nsv. *talghatt* 1619, sv. dial. *talgmes*, *talgtita* (= no.), ä. da. *tællepikker*, ty. dial. *talghacker* o. d.: äter med begärlighet talg. I ösv. dial. även *tjetuks*, dvs. *titoxe*, efter lätet. Jfr med avs. på senare leden djurnamnen ekoxe, sv. dial. *granoxe*, ekorre, m. fl. Ofta även benämnd efter ord för 'kött' o. 'fläsk': sv. dial. *spikeköttefågel*, da. *kødmeis*, *flæsketyv*, fra. *lardière* (till *lard*, fläsk) osv., på grund av sin förkärlek för denna föda.

[Talga, ortn., se under Tälje slutet.]

talisman, Litt.-tidn. 1796: *talismaner* plur. = ty., fra., span. *talisman*, av arab. *ṭilsamân*, magiskt tecken, trollbild, av mgrek. *télesma*, magisk ceremoni el. rit, till grek. *teleĩn*, fullborda, utföra, o. *télos*, resultat, slut, mål (se tele-). — Stundom folketymologiskt uttalat *tàlis-man* (efter tala o. man); jfr Dybeck Runa 1849: *talismän* plur.

talja, o. 1695, Rosenfeldt 1698 = da. *talje*, från lty., holl. *talje*, av ital. *taglia* ds., även: inskärning, karvstock, snitt på kläder, kroppsform, växt (= fra. *taille*, växt, midja), till ital. *tagliare*, skära, av lat. *taliāre* ds. (avledn. av *tālea*, liten stav o. d.); jfr tallrik.

talk, U. Hiärne 1687, y. fsv. *talch* P. Månsson s. 492 = ty. *talk*, fra. *talc*, från arabiskan.

tall, fur, Schroderus Com. 1640: *Furun* (*tollen*), i tyska texten: *die weisstanne* = isl. *þǫll*, no. *toll*, da.-no. *tall* (ej i da.), ett speciellt nordiskt trädnamn, dock av urgamla anor, snarast av ie. **tolnā*, en participial *n*-bildning till roten *tel* i t. ex. sanskr. *tulāyati*, lyfter upp, osv. (se tåla); alltså egentl.: som stigit el. stiger i vädret. — I fsv. uppvisat blott genom *ia*-avledn. **þælle* i y. fsv. *tælleskogher* Cod. Ups. C 20 s. 543 o. i många ortnamn, t. ex. fsv. *Thœlle*, nu Tälla Ögtl., *T(h)œllebærghe*, nu Tällberg Dalarna, *Thœlleby*, nu Täll(e)by Sdml. m. fl. (jfr *Æliby* till al, Ekeby), *Thœllesætra*, nu Tällsätra Sdml., osv. — Härtill även avledn. sv. dial. *tälla*, liten tall el. gran = isl. *þella*, no. *tella* (bildat såsom t. ex. hörna : horn). — Isl. *þollr*, träd, är snarast = tull 1. — I ä. tid synes betyd. av tall stundom varit något svävande. Franckenius 1659 översätter t. ex. Abies mas med 'Hwijt Graan, andre kallat hwijt Tall'. I dial. betyder ordet stundom 'granris'. Jfr Linné 1741: 'Man bör lära skilnaden på tall, fur, gårtall etc.'. — Det vanliga germ. ordet för 'tall' är annars fura med sammans. ty. *kiefer* av *kienföhre* (till *kien*, kåda). — Tallstrunt, se strunt. — Talltrast, se taltrast.

[talle m., sv. dial., gödsel, se tad.]

tallrik, i sydsv. dial. *tallärk* (*tallark*) Skå., Blek., Hall. (med växlande accentuering), *talék* m. m., ä. nsv. *talerk* P. Svart Kr., *tàlreckor* plur. 1562? (efter Nordlander Norrl. saml.), *talrick* Hels. 1587, osv., y. fsv. *talerk*, motsv. ä. da. *tellerken*, da. *tallerken*, från mlty. *tallorken*, diminutiv på *-ken* (jfr fröken) till *tallôr* (varifrån ä. nsv. *tallere* Var. rer. 1538), *teller* m. m. 1300-t. = mhty. *teller*, *taller* m. m. (ty. *teller*): från rom. spr.: fra. *tailloir*, skärbräde, ital. *tagliere*, till fra. vb. *tailler*, ital. *tagliare*, skära; se f. ö. talja. — Den svenska formen utan *-en* beror på missuppfattning av ordet som slutande på best. artikel; jfr fastlagen, gry, kapplake, marg, nys,

sate, ylle, öde. — Tallriken (i mera modern bem.) härstammar i Norden från 1500-t. (i Tyskland tidigare). Dess närmaste föregångare är *disken*, egentl. en skiva varpå den fasta födan lades o. av vilken man begagnade sig två o. två (se disk); jfr även det likbetydande isl. *skutill* = ty. *schüssel*, från lat. *scutula, scutella*. Tidigast hade även ty. *teller* osv. denna betyd.

talmi, 1872 (: *talmiguld*), från fra. *talmi*, egentl. en förkortning: *Tal. mi-or* av *Tallois*, namnet på den förste framställaren (1840), o. *mi-or*, halvguld; urspr. en legering av koppar (90 %), zink o. guld, sedermera även om varor av tunt förgylld mässing; ofta, fr. o. m. 1880-t., om mycket annat, som är el. verkar oäkta, t. ex. *talmiherrskap* osv.

talong, spelt., hög av spelkort som återstår efter givningen, köpkort, 1847, av fra. *talon* ds., egentl.: häl, klack, utvidgning av lat. *tālus*, häl, fotknöl (se talar). — Från samma franska ord kommer även talong som byggn.-term (ett slags list) o. som beteckning för den del av ett kupongark o. d., som icke upptages av kupongerna.

-tals i alntals o. d., se tal 1 slutet.

taltrast, Rudbeck d. y., Hesselius 1740, Säfström 1754 osv.; i dial. även: *taltätting*, genom folketymologisk anslutning till tall även talltrast, O. Rudbeck Atl. 1689, Lagus 1772, S. Ödman 1782, Fischerström 1785, Brummer 1789 osv.; till tal(a) o. trast; jfr no. *maaltrost*; med syftning på taltrastens sång, som sedan långliga tider snarast uppfattats som talande, återgivet i mångfaldiga varianter (Runius: 'trastar tala'). Jfr kläd ra. — Formen *tall-* är, som synes, i sv. tidigare uppvisad än *tal-*; men att den förra beror på ombildning kan dock icke betvivlas. Taltrasten uppehåller sig f. ö. icke gärna i tallutan helst i grantoppar. — I ty. i stället *singdrossel*, 'sjungtrast', o. i ty. dial. ofta *zipdrossel* o. d. efter locktonen.

tam, fsv. *tamber* = isl. *tamr*, även: som man är van vid, fda., da., mlty., ags. *tam* (eng. *tame*), fhty. *zam* (ty. *zahm*), av germ. **tama-* = ie. **domo-*, vilket säkerligen bör fattas som en gammal participialbildning till germ. **teman*, passa (i got. *gatiman* osv., se tämja, tämlig) med grundbetyd.: avpassad, som fogat sig, o. av samma slag som t. ex. sval, egentl.: utbrunnen, till germ. **swelan*, brinna. Det må dock ej förtigas, att st. v. **teman* uppträder endast i germ. spr. o. att dess grundbetyd. anses oviss; dess samhörighet med tam har t. o. m. satts i fråga o. verbet av en forskare, fast med ringa sannolikhet, förmodats kunna vara en germ. nybildning till kaus. tämja. Formella motsvarigheter el. släktingar till tam i utomgerm. spr. beteckna ofta husdjur, t. ex. nypers. *dām*, tamt djur, alban. *dem* o. grek. *damálēs*, ung oxe, fir. *dam*, oxe; betydelsen 'tam' är sålunda i alla händelser mycket gammal; den äldsta betyd. synes emellertid framskymta i t. ex. isl. (se ovan). — Osannolikt är ej, att den ie. roten *dem* i germ. **teman*, passa, är identisk med *dem*, bygga (se timmer), o. den gemensamma urbetydelsen: foga. — Se f. ö. tämja o. om det hithörande ä. nsv. *zunft*, av ty. =, skrå, under skrå.

tamarind (trädnamn), B. Olai 1578 = ty. *tamarinde*, av ital., span. *tamarindo*, från arab. *tamr hindī*, dvs. indisk dadel. Hos Lind 1749 även *Indianska dadlar*. — Förr i officinellt bruk, vilket förklarar ordets tidiga o. förr allmänna anv. i svenskan.

tamarisk (busknamn), B. Olai 1578 = ty. *tamariske* osv., av lat. *tamariscus, tamarix*, väl ytterst iranskt.

1. **tambur** (litet förrum), Widegren 1788, Atterbom i brev 1826: 'en liten snygg förstuga och tambur'; ej i da.; av fra. *tambour* ds., samma ord som tambur 2, 3.

2. **tambur-**, i sammans. -nål, -söm, 1782, Weste 1807, från fra. *tambour*, broderram (ä. sv. *tambur*, t. ex. 1823) = följ.; se d. o.

3. **tambur-**, i sammans. tamburmajor, från ty. *tambourmajor*, anförare för trumslagarna, av fra. *tambour*, trumslagare, trumma, broderram (se tambur 2), tambur (se tambur 1), i ffra. även *tabour* (se taburett) = ital. *tambur(r)o, taburro*; av i enskildheter oklar härled-

ning o. betyd.-utveckling. Enl. somliga från arab. (*al*)*tambūr*, gitarr, trumma = ä. span. *atambor*, som vore en ombildning av grek. *týmpanon*, trumma (se timpan), Möjl. ha dock här ord korsats av olika ursprung (se under trumma slutet). — I fsv. uppträder (en gg) ett *tumbermæstare*, väl 'trumslagare'. — Jfr följ.

tamburin, Atterbom 1820 = ty., av fra. *tambourin*, dimin. till *tambour*, trumma (se föreg.).

1. **tamp**, tågstump o. d., 1579: *tampp och takell*, jfr t. ex. Asteropherus 1609: *tiäretamp* = no., da. *tamp*, lån från lty. el. holl. *tamp*, tågända; möjl. i avljudsförh. till sv. dial. *tump*, kort o. tjockt föremål (se följ.), el. till lty. *timpe*, spets.

2. **tamp**, i sht dial., grovvuxen, ohyvlad karl, drummel, bl. a. i bondtamp, i dial. även: stort kreatur, stort stycke, klump = da. dial. *tamp*, stor el. lunsig varelse, jfr no. *tampa*, illa klädd kvinna, i avljudsförh. till sv. dial. *tump*, kort o. tjockt föremål (se otymplig). Jfr även föreg.

tamperdag, Bondepract. 1662, Reuterdahl, Schück m. fl., el. temperdag, Bondepract. 1662 m. fl., dial. o. hist., en av de fyra fastedagarna under året = no. *temperdag*, da. *tamperdag*, till mlty. *temper* ds. (lty. *tamper*), av mlty. *quatemper* = ty. *quatember*, av lat. *quattuor tempora*, de fyra tiderna. — Tamperdagarna voro enl. Bondepract. 1662 askonsdagen (första onsdagen i fastan), onsd. 8 dagar efter pingst, onsd. efter korsmessa (14 sept.) o. onsd. efter Luciadagen; i Bjäre hd enl. E. Wigström 4 mars, 2 juni, 16 sept. o. 16 nov. De ansågos f. ö. bestämma det följande fjärdedelsårets väderlek.

tampong, tekn. o. kir., plugg, propp, av fra. *tampon*, i sin tur till ett germ. stamord (se tapp).

[tana, sv. dial., sena m. m., se tanig.]

[tana, sv. dial., jämte tåna, bindel, linda, se tåna.]

tand, fsv. *tan* f. (plur. *tænder*) = isl. *tǫnn* (plur. *tenn(r)*), da. *tand*, fsax. *tand*, fhty. *zan(d)* (ty. *zahn*), ags. *tóð* (eng. *tooth*); jfr fgutn. *tandr* m.; av germ. **tanþ-*, växlande med *tunþ-* i got. *tunþus* (*u*-stam efter *kinnus*, kind, såsom *fótus* efter *handus*); motsv. ie. **dont-*, **dent-*, **dṇt-* = sanskr. *dat-*, *dánta-*, grek. *odoús* (genit. *odóntos*; jfr mastodont), lat. *dens* (genit. *dentis*); även i kelt. o. balt. språk samt (med avledning) i armen.; egentl. part. pres. till roten *ed*, äta (se d. o.), med bortfall av uddljudsvokalen (såsom i sann, adj., till *es*, vara); jfr grek. dial. *édontes*, tänder. Skulle emellertid, såsom ofta antages, en avljudsform till tand föreligga i tinne, blir dock denna härledning osäker. — Slutkonsonanten *-d* i tand beror väl på fsv. plur. *tænder*, med *d*-inskott mellan *nn* o. *r*. — Ett annat indoeur. ord för 'tand' se under kam. — Det bokstavsrimmande uttr. (ha) tand för tunga finns redan i fsv. *tan för tungo*; motsv. i da.; gammalt bokstavsrimmande uttr. av samma slag som barn och blomma, hack i häl osv. — Tidens tand, se tid. — Tandborste, bouppt. fr. Växiö 1739, Ågerups arkiv 1743: '1 st. gammal Tandborste' = ty. *zahnbürste* 1786, osv. — Tandgård, fsv. *tannagardher*, motsv. isl. *tanngarðr*, no.-da. *tandgard*, jfr da. *tandgærde*, till gård (o. gärde) i betyd. 'inhägnad'; jfr det homeriska (*h*)*érkos odóntōn*. — Tandpetare, Linné o. 1750, bildat som da. *tandstikker*, ty. *zahnstocher*, eng. *toothpicker*. Tidigare: *tandpeta* (plur. *-or* 1762); el. *tand(e)preka*, Lex. Linc. 1640 (under *dentiscalpium*) osv. (åtm. i sht. götal.) = västg. *tandpreka*, till sydsv. dial. *preka*, sticka lätt (se prick); *tandpreta* t. ex. 1679, *-are* t. ex. Götheb. nyh. 1773. I Dagl. Alleh. 1771 efterlyses en borttappad *Guld-Tandpänne* o. i en bouppteckning från 1744 uppges bl. a. ett *tandpennefoder* av elfenben. Redan ags. har beteckningar härför: *tóðgár* (: *gár*, spjut, se gissel), *tóðsticca*. — Tandvärk, sv. dial. *tanna-*, fsv. *tannaværker* = isl. *tannaverkr* (*tanna* genit. plur.), motsv. ags. *tóðwærc*; jfr mhty. *zantwê*, *-smerz* (ty. *zahnweh*, *-schmerzen*), ags. *tóðęce* (eng. *toothache*) till ags. *acan*, göra ont, da. *tandpine* osv.

[tande i ljustande, sv. dial., ljusveke, se under tindra, tända o. veke.]

tandem, från eng. =, av mlat. *tandem*, längs efter (i lat.: slutligen). Uttr.

har uppkommit i det eng. studentspråket o. syftar på att i detta slags anspann en el. flera hästar gå i rad framför gaffelhästen; sedan även om cykel med platser för två personer, den ene sittande framför den andre.

tangent, Serenius 1734: 'tangenter på et spinet', i matem. anv.: Strömer Eucl. 1744 = ty. *tangente* (blott som mat. term) osv., av lat. *tangens* (genit. *-entis*), berörande, part. pres. till *tangere*, beröra (jfr takt, taxa). — Em. Swedenborg föreslår som matematisk term i stället *rörlinie*. — Om tangent på piano o. d. brukas i ty. i stället *taste*, av ital. *tasto*, till ital. *tastare*, beröra (väl besl. med lat. *tangere*; se antasta). — Förr liksom i ä. ty. även *clavis* (nyckel), varefter klavér, klaviatur osv.

tanig, lång o. smal, mager, i sht om kvinnor, K. af Kullberg 1835: 'en . . tanig majstång', samma ord som tanig t. ex. 1896: 'sitt taniga och ojemna utseende', om bindväv, till ä. sv., sv. dial. *tana*, sena, seg köttfiber, trasa (jfr *ljustana* under veke), gotl. *tan*, fsv. (fgutn.) *þan* f., sena, isl. *þǫn* f., spjäla att spänna ut med, no. *tan* n. ds., även: spänning, osv., till roten i tänja o. med samma avljudsstadium som i grek. *tónos*, spänning, ton (se ton 2). — Ytterst besl. är möjl. sv. dial. *tanig*, som har svårt att hålla ögonen öppna, sömnig, *tana*, vara sömnig, väl = *tana*, småfåna, *tantig*, småfånig, m. m.

tank, behållare av vätskor, 1888 (å fartyg), från eng. *tank*, av ovisst urspr.: från ind. dial. *ṭānkh*, cistern, el. portug. *tanque*, damm (*estanque*, som sammanställts med lat. *stagnum*). — Som beteckning för den av engelsmännen under världskriget använda stridsbilen skall däremot ordet härstamma från uppfinnaren *Tank*.

tanke, fsv. *þanke*, tanke, håg, sinne m. m. = nisl. *þánke*, da. *tanke*, inhemsk (oassimilerad) form med betyd. från lty. el. lånat (med försvenskad form) från mlty. *danke*, av fsax. *githanko*, jfr fhty. *gidank* (ty. *gedanke*), ags. *geþanc*, tanke, o. även got. *gaþagki* n., eftertanke (sparsamhet); till roten *þank* i tänka. — I eng. i stället *thought*, av ags. *þóht*, av germ. **þunh-t-*, en *t*-bildning av svaga stadiet till samma rot, vartill *n*-utvidgningen isl. *þótti* m. — Tankspridd, av Hof 1753 betecknat som en god nybildning; ej hos Sahlstedt 1773 (som dock känt ordet); väl ett slags bekvämlighetsförbindelse av samma slag som andtruten, skeppsbruten. Jfr förströdd (under strö, vb) o. Lindroth Adjektiv. af part. s. 116. — Tankställare, Cederborgh OT 3: 15 (1814): 'en liten fin sup, eller en så kallad tankställare', enl. sammanhanget här en mindre sup som följde på en större. Jfr Beskow Lefn.-m. s. 185 (om förh. omkr. 1809): 'Efter supen, vanligen åtföljd af en half och ters, eller en Günter, en tankställare, femton droppar — eller huru man ville efter dåtidens rika, numera glömda, namnförteckning kalla den då oeftergifliga, nu nästan bannlysta aptitsupen'. Även (liksom *sångfösaren* o. *lilla Manasse*) om den sista av ett antal supar (Ur Onkel Adams portfölj s. 113) el., såsom numera, om en sup el. klunk i allmänhet (Sönd.-nisse 1866 osv.). — Sammans. baktanke, Almqvist 1842 = da. *bagtanke*, är en övers. av ty. *hintergedanke*, fra. *arrière-pensée*; jfr de under utställning anförda likartade fallen.

tant, Brev i Ågerups arkiv 1764: 'min Allerödmiukaste wördnad till samtl: nådie Tanter ock morbröder' (alltså om verklig släktskap), L. v. Hausswolff 1809; Posttid. 1791, 1792, om den franske konungens fastrar, t. ex. 'de Kongl. Tanternas Kammar-Junkare'; till icke släktingar allmänt först under 1800-t:s senare årtionden, i förnäma kretsar dock tidigare (som ett dock enstaka övergångsfall kan möjl. betraktas, vad Tersmeden 6: 177 meddelar från 1787: 'att den unga friherrinnan Raijalin aborderade Ehrensvärd och dess grefvinna som tante och oncle', ehuru ingen släktskap kunde spåras) = ty. *tante*, av fra. *tante*, faster, moster, tant, av *ta ante*, *t'ante*, egentl.: din tant (jämte *m'ante*, *s'ante*), av äldre *ante* (eng. *aunt*), av lat. *amita*, faster, av en barnspråksstam *am-* i lat. *amāre*, älska (se ämabel), av samma slag som i amma. — Ett inhemskt

nordiskt barnord för 'faster' o. 'moster' är dalm. o. no. *tytta*, med den i släktskapsord från barnspr. vanliga konsonantförb. *t-t* (jfr t. ex. under pappa). — Likbetydande barnspråksbildningar äro f. ö. t. ex. grek. *theiā*, tant, ital. *zia*, span. *tia*; grek. *tēthís*; lillryska *d'ádyna* osv.

tantalisk, i tantaliska kval o. d., till grek. *Tántalos*, en grekisk sagokonung som enl. Odysséen (osv.) i underjorden pinades av ständig hunger o. törst, ur stånd att nå det vatten, i vilket han stod ända till hakan, el. de frukter, som hängde över hans huvud; med intensivreduplikation till roten i tåla (jfr till bildningen under gigant o. titan).

tantiem, av fra. *tantième*, till *tant*, så mycket = lat. *tantus*.

Tanum, härad i Boh.-l., fno. *Tūn-(h)œim*, *Tunhem*, etymologiskt identiskt med sockenn. Tunhem Vgtl.; av *tūn*, inhägnad plats (se Tuna), o. hem. Om övergången *ū* till *ă* se Lindroth Bohusl. härads- o. sockenn. s. 54 jämfört med Sahlgren NoB 6: 181.

tapet, Bib. 1541: n., plur. *-er*, best. pl. *-en*, Lælius 1588: *Ett Tappet*, Karl IX 1592: *några tapett*, i ä. nsv. (neutr.): täcke, tält, matta = da. *tapet*; vid olika tidpunkter inlånat från ty.: mlty. *tappēt*, matta, tapet = ä. ty. *tapet* n., matta, täcke, ty. *tapete* f., (pappers)tapet, från ital. *tappeto*, matta, av lat. *tapētum*, *tapēte* (se tapisseri), av grek. *tápēs* (genit. *-ētos*), redan hos Homerus, sannol. av iranskt ursprung o. nära samhörigt med taft. — De grek. formerna med *d-* (*dápides* o. *dápētes*) äro oursprungliga (jfr Fraenkel KZ 43: 206). — Ett äldre lån föreligger i fsv. *tæpidhe*, matta, ä. nsv. *täpete*, sv. dial. *täppe* = ä. da. *tæppel*, da. *tæppe* (med *-t* uppfattat som best. artikel; jfr liknande fall under gry 1, ylle), från mlty. *teppet* osv. = fhty. *teppid* (ombildat i ty. *teppich* osv.), från vulg.-lat. *tappitus* (fra. *tapis*). — Bringa, vara på tapeten, Hermelin 1706 (*på tapetet*), C. Gyllenborg 1716, motsv. i da., ty., eng., fra., ital., span. m. fl., bevarar den äldre betyd. av 'täcke, matta, duk', egentl.: bringa på duken å förhandlingsbordet. Jfr Kellgren: 'hvad ämne på tapeten / För alla Hofvets skämtare!'. — Stå på tapeten (att), t. ex. Envallsson.

tapisseri, förr i en äldre betyd. av '(vävda) tapeter' o. d., 1558: *tapiszerij*, 1563: 'Ett . . tappitzeri med guldh och silche' osv.; i fullt modern betyd. t. ex. 1831; från fra. *tapisserie*, broderi, till *tapis*, tapet, överdrag, täcke (se tapet).

tapp, fsv. *tapper*, *tunnotapper* (*twnno*) Cod. Ups. C 20 s. 202 = no. *tapp*, da. *tap*, jfr *n*-stammarna nisl. *tappi*, mlty. *tappe*, fhty. *zapfo* (ty. *zapfen*), ags. *tæppa* (eng. *tap*). Från germ. spr.: fra. *tampon* osv. (varav sv. tampong). Sannol. i avljudsförh. till tipp o. topp. Dessa avljudsformer passa ej in i det vanliga skemat, vilket säkerl. beror därpå, att de uppkommit jämförelsevis sent o. att orden äro av imitativ natur. På samma sätt förhåller sig no. *tigg*, spets, till tagg. — Jfr tapto, tappa o. täppa.

1. **tappa** (öl o. d.) = isl., no. *tappa*, da. *tappe*, från mlty. *tappen* = ty. *zapfen*.

2. **tappa,** i ä. nsv. o. dial. även *tapa* (jfr t. ex. Ps. 268. 2: rimmen *skapat* o. *förtappadt*), fsv. *tappa* o. *tapa*, tappa, förlora, ss. refl. *tapas*, omkomma, motsv. isl. *tapa*, göra slut på, förlora, da. *tabe*, förlora; ett blott nordiskt ord av dunkelt urspr., liksom även *-pp-* i formen tappa är oklart. Ordet har sammanställts med lat. *damnum*, förlust, skada (Lidén, Wood). Då detta synes utgå från ett **dapnom* (jfr grek. *dapánē*, utgift, slöseri, till grek. *dáptō*, delar), skulle sålunda tappa kunna ha uppstått ur en stam **dapn-* o. *tapa* i så fall bero på kontamination av germ. *tapp-* o. *taþ-*. Dock osäkert. — Ge tappt, Prytz 1622: *giffua tapt*, egentl.: ge förlorat, motsv. i da., till fsv. partic. *tapt* = da. *tabt*.

tapper, Asteropherus 1609 (ungef. 'duktig'), J. De la Gardie 1613: 'een tapper . . krigzman'; i ä. nsv. även *daffert* adv. 1561, *dapper(t)* (jfr nedan), *tapfer*, *taffer* = da. *tapper*, från mlty. *tapper*, även: ivrig, duktig, tung = fhty. *tapfar*, stridbar, uthållig, dräktig, fast m. m. (ty. *tapfer*); med *t-* i mlty. från

sydligare ty. dial.; därjämte det inhemska mlty. *dapper*, varifrån (över holl.) eng. *dapper*, nätt, flink, ä. da. o. ä. nsv. *dapper*, tapper, i ä. nsv. även *-ff-*; väl, trots framställda invändningar, etymologiskt = isl. *dapr*, nedslagen, tung (jfr sv. 'tung till sinnet'), no. *daper* ds., även: dräktig. Grundbetyd.: tung, fast; äldst kanske snarast: fast sammanfogad, till en ie. växelform på *-b* till ie. *dhabh*, passa, foga (se fabrik). Dock, enl. somliga (t. ex. Falk-Torp), att skilja från denna rot o. med Bezzenberger att förbinda med fslav. *debelŭ*, tjock, fpreuss. *debīkan*, stor.

tapto, 1669, 1679 (: *Tapp To är slagit*), Runius 1713 (: *tapp to*), hos t. ex. Spegel o. ännu Weste 1807 o. Dalin 1853 accentuerat *tap(p)tó*, men i nyare sv. *tápto* el. *tàpto* = da., da.-no. *tapto* (i musik), från lty. *taptó* = holl. *taptoe*, eng. *taptoe*, *tattoo*, ett uttr. från Trettiåriga krigets dagar, egentl.: tappen till, alltså signal att tappen skulle slås i öltunnorna o. dryckeslagen o. d. sålunda upphöra. Jfr med avs. på bildningen det göteborgska gatnamnet *Luntantu*, se lunta. — Likbetydande är da. *tappenstreg*, övers. av ty. *zapfenstreich*, egentl.: tappslag; jfr ä. da. *tappeslag*. Alltså motsv. det stående ä. nsv. uttr. *slå tapto*.

tara, 1730, Serenius 1734 (: *tarans* genit. best. f.) = ty. osv., från ital. *tara*, avdrag o. d., av arab. *ṭarḥa*, bortkastande. Alltså samma ursprungsland (över ital.) som tariff. Betr. de övriga från ital. lånade bank- o. handelstermerna se särsk. listan under tratta.

tarachim, numera i regel bortlagd, men av de äldre stundom ännu använd beteckning från (åtm.) 1860—1880-t. på sämre varieté, 'tingeltangel', 'fröjd', jfr t. ex. B. Schöldström: 'den tidens tarachim-repertoar' (i Värjhugg o. nålsting s. 90); efter refrängen i vissa varietékupletter, t. ex. *tarachim tralerallala*.

tarald (Gotl.), Silene inflata, maritima, Linné (från Gotl.): *tarall*; enl. E. Fries snarast ombildat av ty. *tarant*, Gentiana pneumonanthe, som har uppblåst blomkrona, liksom taralden mycket uppblåst blomfoder; dock ovisst; kanske ett urgammalt gotländskt växtnamn. — Annars kallad *pungar* el. med namn på *smäll-*, *smäck-*.

tarantel, en giftig spindel, S. Westhius 1676, förr (liksom i ä. ty.) även *tarentul* t. ex. 1757, 1758 = ty. *tarantel*, av ital. *tarantola*, till *Taranto* (lat. *Tarentum*) i s. Italien, där den förekommer i stort antal. — Härtill tarantella, en ital. folkdans, Snoilsky Ital. bild.: 'På bara fötter i tarantellan / Hon dansar sorgerna lätt förbi'; från ital. =. Dansas i mycket snabbt o. alltjämt stegrat tempo o. har fått sitt namn efter den konvulsiviska dans, som bl. a. kännetecknade en under 13- o. 1400-t. i Italien uppträdande sjukdom ('tarantism'), vilken ansågs orsakad av tarantelns bett. Förr även *taranteldans*, t. ex. Journ. f. litt. 1812: 'denna filosofiska Taranteldans'.

tare, vsv. dial. (Boh.-l.), bandtång, bändling (Zostera) o. bladtång (Laminaria), Linné Fl. su. (från Boh.-l.) = no. *tar(r)e*, Laminaria (varifrån da. *tar(r)e*), isl. *þari*; enl. en förmodan av Falk-Torp av germ. **þarhan-*, till lat. *torquēre*, vrida m. m. (jfr tortyr), fslav. *trakŭ*, band, gördel, osv. (se under durk 2 o. slända 1 slutet); i så fall egentl.: band.

[targa, sv. dial., smått hugga el. skära el. såga, se under sarga slutet. Om kontaminationsformen sv. dial. *kjarga*, käxa, se under tjata.]

tariff, 1788 = ty., fra. *tarif*, av ital. *tariffa*, från ett arabiskt ord med betyd. 'kungörande'. Ordet har sålunda vandrat samma vägar som tara.

tarlatan, 1838 = ty., av fra. *tarlatane*; dunkelt.

tarm, fsv. *tharmber* = isl. *þarmr*, da. *tarm*, fsax. *tharm*, fhty. *dar(a)m* (ty. *darm*), ags. *þearm*, av germ. **þarma-* = ie. *tormo-* i grek. *tórmos* m., hål (till tapp), jfr grek. *trámis* (av **tṛmi-*) f., stället mellan genitalia o. ändtarmen (Flensburg Stud. 1: 58, 68 f.), till ie. roten *ter*, genomborra m. m., i grek. *teirō* (av **teriō*), nöter m. m., *téretron*, borr, osv.; även: vrida o. d., se dreja, drilla, tortyr, tråd. Tarm betyder väl alltså egentl.: genomgång el. dyl. —

Eng. har numera i stället bl. a. *gut*, egentl.: ränna o. d., besl. med gjuta. — I ä. nsv. (särsk. ofta Var. rer. 1538) även *tärm* (*term*); möjl. påverkan från lty. *därm* (från en sekundär *i*-stamsböjning. — Blindtarm, VetAH 1753 = da. = ty. *blinddarm*, motsv. eng. *blind-gut*, fra. *l'intestin aveugle*, lat. *intestinum cæcum*, övers. av grek. *typhlón énteron*, till *typhlós*, blind (urbesl. med döv), i grek. om varje rör el. ledning som är tillsluten vid ena ändan. — I sv. o. no. dessutom ofta ingående i namn på långsmala vattendrag, såsom de sv. sjön. Tarmen, Tarmlången, Långtarmen; se närmare förf. Sjön. 1: 611 f.

[tarre, sv. dial., plats för lintorkning m. m., se kölna, tars o. torr.]

tars, anat., vrist, Fries 1832, av fra. *tarse* ds. 1500-t. osv., av grek. *tarsós*, egentl.: torkria (nära besl. med sv. dial. *tarre*, ty. *darre*, se tarre, torr o. kölna), torklave, flätverk, sedan om flat yta i allm., t. ex. *tarsós podós*, fotsula, *tarsós pterýgōn*, yttersta ändan av en vinge; urbesl. med torr.

tartar, se tattare.

tarv, fsv. *þarf* f., behov, nödvändighet, nödtorft, gagn, nödtvång, naturbehov m. m. = isl. *þǫrf*, da. *tarv*, behov, nytta, got. *þarba*, brist, fsax. *tharf*, behov, nytta, fhty. *darba*, ags. *þearf*, av germ. **þarbō-* (enl. Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 102 ytterst en *s*-stam), vartill vb. tarva (se följ.); avljudsbildning till det allmänt germ. vb. **þurfan* pret.-presens = fsv. *þorva*, behöva, ha anledning, få (ännu på 1700-t. i *torf ske*, tör ske), isl. *þurfa* (pres. *þarf*), ä. da. *tørfe*, got. *þaúrban*, fsax. *thurban*, fhty. *durfen* (ty. *dürfen*, våga, jfr *bedürfen*, behöva), ags. *þurfan*. Bl. a. sammanställt med fpreuss. *en-terpo*, det gagnar, vilket väl dock ej kan skiljas från grek. *térpomai*, njuter, vars samhörighet med tarv icke kunnat hävdas utan antagande av osäkra o. delvis osannolika betyd.-övergångar (t. ex. 'finner tillfredsställe i' > 'behöver'). Å andra sidan uppträder betyd.-växlingen 'behövande' o. 'nyttig' (fpreuss.) i adj. tarvlig, vilket talar för sammanställningen med fpreuss. ordet. Grundbetyd. hos de germ. verben är i alla händelser 'lida brist på' o. d. — En avledning av vb. **þurfan* är fsv. *þyrft*, *þorft* i torftig, jfr nödtorft. — Den eufemistiska betyd. 'naturbehov' har sin motsvarighet i isl. *erende*, fsv. *ærende* (se under ärende).

tarva, fsv. *tharva*, behöva = isl. *þarfa* (ipf. *-að-*), da. *tarve* ds., motsv. got. *gaþarban*, avhålla sig, fsax. *tharbôn*, behöva, umbära, fhty. *darbên*, umbära, lida brist (ty. *darben*), ags. *þearfian*; till föreg. o. möjl. avlett av detta, jfr dock den fhty. formen på *-ên*, som kan tyda på ett primärt *ē*-verb. Samma avljudsstadium i fsv. *þarf* (jämte yngre *þorf*), pres. till *þorva*, behöva, varom se föreg.

tarvlig, fsv. *þarfliker*, behövlig, nödvändig, nyttig = isl. *þarfligr* ds., da. *tarvelig*, torftig o. d., ags. *þearflic*, nyttig; egentl.: behövande, nödtorftig, varifrån den nsv. betyd.: för enkel, simpel; med avs. på betyd.-utvecklingen jfr det besl. torftig.

[tas(e), sv. dial., stackare, o. tase, hylsa kring nötter, se under tassa.]

taska, väsentl. dialektord, väska, ficka; i dial. dessutom: scrotum o. sköka = fsv., isl.: väska, pung = da. *taske*, mlty. *tasche*, fhty. *tasca* (ty. *tasche*), ffra. *tasque*, ital. *tasca*. I Norden lånat, ovisst varifrån (jfr A. Bugge Vesterl. Indflyd. på Nordboernes ydre Kultur s. 12, 155). F. ö. är ordets egentliga hemland okänt (germ., rom. el. från annat håll?), o. de framställda tolkningsförslagen sväva därför i luften. Jfr Brüch Einfl. d. germ. Spr. auf das Vulgärlatein s. 6 (med litteratur). — Hit hör sladdertaska = da.-no. *sladdertaske*, jfr ty. *plaudertasche*. — Jfr krabbtaska. — Taskbok begagnades under 1700-t. o. ännu o. 1850 i betyd. 'plånbok', jfr ty. *taschenbuch*, almanack. Knappast utdött i dial. — Taskspelare, Kolmodin 1732: *taske-*, A. Nicander: *tasken-*, såsom även i skå. dial. = da. *taskenspiller*, från ty. *taschenspieler*, till ä. ty. *aus der tasche spielen*, med syftning på de olika redskap el. andra föremål, som taskspelaren förvarar i en ficka el. påse (såsom ännu i Indien) el. där låter försvinna. Jfr

från en teateraffisch på 1730-t.: 'Sign. Lorentz skall några ännu här ey sedde Konst-Stycken spela utur Taskan'.

tasker, vard., lurvig person (Posten 1768, Bellman: 'Fader Aron det var en tasker'), o. taskig, förhålla sig med avs. på betyd. till ä. nsv. *taska*, tarva, traska, t. ex. 1688, som larver, larvig till larva. Möjl. bör ordgruppen sammanhållas med ty. dial. *zaschen*, släpa, arbeta långsamt, gå och driva.

tasma, tasna, dialektord: slockna, *tasmas*, upplösa sig (om garn) = no. *tasma*, bli utsliten el. utmattad, *tassne* ds., avledn. till no. *tasa*, avtaga, jfr sv. o. no. dial. *tase*, stackare, o. isl. *tasaldi* väl ds. (om tillnamn); se närmare tassa.

tass, Serenius 1734, Rob. Crusoe 1752, i ä. sv. t. ex. Sahlstedt även *tasse*; ej i da.; från ty. *tatze* (= mhty.); säkerl. egentl. en hypokoristisk form (kanske från barnspr., där förb. *tat-* är vanlig); av samma slag som t. ex. de likbetyd. mhty. *tâpe* el. slovenska *cápa*; sannol. även ty. *pfote* o. fra. *patte*, vilka vanl. förklaras vara av dunkelt ursprung; se f. ö. labb, där slutkons. har likartat ursprung. Jfr förf. Mediagem. s. 9 f.

tassa, Knigge 1804, Geijer 1815; ej hos Weste 1807, men upptaget av Dalin 1853. Jfr Gyllenius 1653: 'thet tiutar i vthbudom och tassar i tallom'. I detta ex. betyder *tassa* säkerl. 'prassla' el. dyl. o. bör förbindas med tassla el. är i alla händelser en imitativ el. ljudhärmande bildning av samma slag som detta ord. Nsv. tassa måste väl däremot, åtm. närmast, sammanhållas med no. *tassa*, gå mödosamt o. med små steg. Detta ställes av Torp Etym. Ordb. s. 773 samman med no. *tasa*, bli svag, avtaga, o. sv. dial., no. *tas(e)*, stackare, stympare, i sin tur besl. med no. *tasa*, reda upp något tilltrasat el. hoptovat m. m., no. *tase*, palta, fiber, upptrasad spånad, sv. dial.: hylsa kring nötter (efter dess söndertrasade utseende), ty. *zaser*, fiber o. d., ävensom sanskr. *dasyati*, försmäkta, lida brist; jfr tasma. Sannol. föreligga emellertid här bildningar av delvis olika ursprung, o. tassa är snarast en relativt ung ordskapelse av imitativ natur. — Hit hör möjl. också sv. dial. *tass(e)*, om varg el. björn = no. *tass*; i sv. dial. också (*myr*)*tass*. — Härjämte i norrl. dial. *tjassa* med i dylika bildningar vanligt *j*-inskott.

[tassa, sv. dial., får, tacka, se tacka 1 slutet.]

tassla, i östsv. dial.: prassla, fsv. *tasla*, tassla, tala illa (om) = no. *tasla*, gå o. tassa, pyssla, jfr ä. da. *taslere*, pratmakare; avledn. av sv. dial., no. *tasa*, rassla o. d., i sv. dial. även: viska; jfr ex. från Gyllenius under tassa. Av imitativt urspr. Jfr tissla.

tatar, se följ.

tattare, även (mera dial.) *tatare* i dial. (t. ex. Ögtl.) också *tåtare*, ä. nsv. bl. a. *tåtare*, *tartare* (t. ex. 1662: 'inge Zigeuner eller tartare'); i betyd. 'tattare, zigenare' t. ex. G. I:s reg.; egentl. samma ord som y. fsv. *tathere*, *tattarä*, *tartar(e)*, tatar (jfr ä. nsv. *tártar(e)*, t. ex. Rudeén 1696: 'Den tártarn Tamerlan') = da. *tater*, tattare, förr även *tatter*, *tarter*, från mlty. *tatere*, *tarter*, zigenare, tatar = mhty. *ta(r)ter*, zigenare, mlat *tartarus*; av ett turk.-pers. *tatár*, *tátar*, benämning på en mängd folkstammar i Europa o. Asien, som tillhöra de s. k. turko-tatariska folken; sedermera med ett av folketymologiska grunder inskjutet *r* (*tartar*). Zigenarna togos vid sitt första uppträdande på sina håll för tatarer. I Sverige har benämningen *tattare* kommit att (nästan) uteslutande gälla de zigenare, som efter hand slagit sig ned i landet. — Formen *tåtare* kan ha uppstått av **tårtare*, som utvecklats ur *tartare* liksom t. ex. vårta av *varta* (Kock Sv. ljudhist. 1: 384); jfr dock även Seip 1: 61. — I sydsv. dial. i betyd. 'tattare' stundom i stället *kältring* (nu möjl. †) = da. dial. (se f. ö. kältring). — Taterhavre (dial.), Avena strigosa, svarthavre, väl på grund av den svarta färgen. Samma ord ingår också, men av helt annan orsak, i sv. dial. *tattra*, bovete = da. dial. *tadder* m. m. (i da. om Ervum tetraspermum), motsv. ty. *tatterkorn* osv., jfr fra. *blé sarrasin*; urspr. (såsom delvis ännu) om tatariskt (el. sibiriskt) bovete, Fagopyrum tataricum, varav namnet.

[tattra, sv. dial., bovete, se föreg. slutet.]

tatuera, 1790-t. = ty. *tätowieren*, fra. *tatouer*, från eng. *tattoo*, till ett tahitiskt ord *tatau*, *tatu*, tecken, målning.

Taube, adligt familjen., enl. vanligt antagande från en tysk släkt, vars namn förr även skrevs *Tuve*, redan på 1300-t. känd från Estland. Den täml. allmänna gissningen, att namnet innehåller ty. *taube*, duva, är osannolik. Uttalet *tåb* beror på den felaktiga uppfattningen, att namnet har franskt ursprung.

tautologi, av grek. *tautología*, till *tò autó*, detsamma, o. *-logía* (till *lógos*, tal, osv.; se logik); alltså: upprepning.

tavern, se tabernakel.

tavla, åtm. i vissa götal. dial. även: litet omålat bord (åtm. förr som matbord, *mattavla*), i ä. nsv. också: glasruta, fsv. *tafla*, skiva (av trä, sten), särsk. med bilder o. skrift, tabell = da. *tavle*, från mlty. *tafele*, *tavele* = fhty. *tavala*, *tabala* (ty. *tafel*, varav sv. taffel), lånat efter den högtyska ljudskridningen från lat. *tabula*, bräde, spelbräde, tavla, av dunkelt ursprung. Ett äldre lån (före tiden för den högtyska ljudskridningen) är fsv., isl. *tafl* n., spelbräde, brädspel, ä. nsv. *-tavel*, ä. da. *tavl*, även 'tärning', fhty. *zabal*, spelbräde, ags. *tæfl*, brädspel; kvar i skå. dial. *dra tavl*, om ett spel. Jfr tabell, tabellras, table d'hôte, tablett, tablå o. tävla. — Om 'tavla' = 'målning' användes under 16- o. 1700-t. ofta *skilderi*; se närmare under skildra.

tax, 1825, 1847, Dalin 1853: *taxhund*, som huvudform, o. *tax*; äldre: *taxhund*, 1807 osv., ännu tidigare (enstaka) *dachshund*; liksom holl. *taks* från ty. *dachs* (t. ex. Schiller), genom ellips av ty. *dachshund*, grävsvinshund (med kortnamnsformerna *dackel*, *teckel*, *dächsel*). Till ty. *dachs*, grävling, grävsvin, av fhty. *dahs*, *tahs* = mlty. *das*, no.-da. *svintoks*, fno. **þǫx* (genit. **þaxar*) i ortnamn, enl. förmodan av O. Rygh No. Gaardn. 3: 57, jfr sv. Taxviken Dalsl. SOÄ 19: 123 (ä. nsv. *dax*, *tax*, 1685, 1708 m. fl., bero på lån från ty.); vartill (utgående från en *n*-stam) mlat. *taxo*, ital. *tasso*, fra. *taisson*. Vanl. efter Grimm fört till ie. roten *tekþ*, tillhugga o. d., i sanskr. *tákṣati*, timrar, *tákṣan-*, timmerman, grek. *téktōn* ds. (jfr teknik), fslav. *tesati*, tillhugga, fhty. *dehsala*, yxa, osv., varom se under täxla (vartill möjl. även trots olikheten i betyd. lat. *texere*, väva, se text o. Textorius), jfr även under tistel 1 slutet: i så fall benämnd efter sina konstfärdiga bon. Dock osannolikt, då bildningarna till denna rot annars alltid beteckna bearbetningen av träet o. d. o. icke uppvisa den allmännare betyd. av 'bygga'. Med liknande grundbetyd. av 'byggare' till lat. *tego*, med *s*-avledn., enl. Palander Mém. soc. néophil. à Helsingfors 2: 99. Däremot, enl. Sommer IF 31: 359: 'det tjocka el. feta djuret', av ie. **tog-so-*, *s*-avledn. (liksom i ty. *luchs*, lo, o. *fuchs*, räv) till ett adj. **togo-*, avljudsform till **tegu-* i tjock. — Med avs. på ellipsen tax av *taxhund* jfr pudel av *pudelhund*.

taxa, t. ex. Spegel 1712, i ä. nsv. vanl. *tax*, 1595 osv., jfr da. *takst*, sen mhty. *tax*, ä. ty. även *taxt*, ty. o. fra. *taxe* osv., av mlat. *taxa*, värdering, till lat. *taxāre*, värdera, vidröra (jfr antasta, tangent, takt).

1. **te**, vb. nu refl. te sig o. i sammans. bete sig, förete, i äldre anv. t. ex. i gamla bibelövers.: 'alltså hafwer nu .. Gud tett (dvs. visat) konungenom, hwad som framdeles ske skall', fsv. *tē*, *tēa* (ipf. *tēþe*, sedan: *tedde*), visa, bevisa, framräcka m. m., *tē sigh*, visa sig = isl. *tjá* (ipf. *téði*), da. *te*, av urnord., germ. **tīhan* (liksom t. ex. isl. *ljá*, låna, av germ. **leihwan*; se lån) = got. *gateihan*, st. vb, omtala, förkunna, fsax. *aftihan*, vägra (egentl.: avsäga el. visa bort), mlty. *ti(g)en*, anklaga, fhty. *zîhan*, även: beskylla (ty. *zeihen*), ags. *téon*; med grundbetyd. 'peka, visa' till ie. roten *dik* i sanskr. *diçáti*, visar, grek. *deiknymi* ds., lat. *dīco* (av **deik-*), säger, *dīco*, högtidligt förkunnar, med den urspr. betyd. 'visa' i t. ex. *index* (*digitus index*, pekfinger), fir. *dodecha*, han må säga. Med grammatisk växling i isl *tíginn*, förnäm, egentl.: utpekad (jfr lat. *monstrāri digito*, vara berömd, egentl.: utpekas med fingret), mlty. *tigen*, visa, osv. ~ fhty. *zeigôn*, visa (ty. *zeigen*), *zeigâ*

vbst. (jfr finska lånordet *taika*, tecken) ~ isl. *tega*, visa, *tegast* (poet.), ämna, sv. dial. *tegas*, *-ä-*, ämna, arta sig till. — Jfr tecken, teg, tå 1, ävensom ä. nsv. *säjare*, urvisare, under visare.

2. **te,** sbst., t. ex. Karl XII Bref 1717: *thee* = da. *té*, ty. *tee*, holl. *thee*, eng. *tea*, fra. *thé* osv., av sydkines. *the.* — Ordet uppträder i sv. ungef. samtidigt som i ty. (1715), o. bruket av te i dessa länder kan nog icke föras avsevärt längre tillbaka. I England serverades te på kaffehusen under senare hälften av 1600-t.; holländarna synas ha tidigare blivit bekanta med detsamma.

teater, 1658: *theatret*, alltså neutr. såsom ofta under 1600-t. (ännu 1689, men *en* dock redan 1671 o. väl regelbundet fr. o. m. 1700-t.) = da. *teater* n., ty. *theater* n., från fra. *théâtre*, av lat. *theātrum* (= ä. nsv. *theatrum* Ekeblad 1651), av grek. *théātron*, skådebana, jfr grek. *théā*, åskådande, åsyn, skådespel (se teori), till ie. roten *dhau* ~ *dhəu* i grek. *thaũma*, (föremål för) förvåning; se dålig. Bildat med samma bl. a. som lokalitetssuffix använda avledning ie. *-tr-* som t. ex. orkester el. kloster, växl. med ie. *-tl-* i t. ex. spektakel. — Ordet teater synes under 1600-t. vara närmast lånat från ty., men har sedermera påverkats av det franska ordet. De flesta övriga teatertermer komma från fra.; se närmare under scen. — I t. ex. smål. dial. *teat*, med *-er* uppfattat som plur.-ändelse, liksom *kilomet* för kilometer, *sekvest* för sekvester; jfr även under mankill o. propeller.

tecken, fsv. *tēkn* = isl. *teikn*, da. *tegn*, got. *taikn* (i betyd. 'vittnesbörd'), fsax. *tēkan*, fhty. *zeihhan* (ty. *zeichen*), ags. *tác(e)n* (eng. *token* o. väl även isl. *tákn*), av germ. **taikna-* n. (jämte got. *taikns* f., *i*-stam, i betyd. '(jär)tecken'); besl. med te 1, visa (av germ. **tihan*); bildat som fsax. *fēkan* n., bedrägeri, fhty. *feihhan*, av germ. **faikna-* till got. *faih* ds. Enl. somliga dock till en med ie. *dik* växlande rotform *dig*, jfr lat. *digitus*, finger, som emellertid kan utgå från ett *dicitus* (se Walde med litter.); sammanställningen med ie. *dik* kan f. ö. upprätthållas genom antagande av en kompromissform mellan ett **taikk-* av **taiznā-* o. en icke assimilerad form på *-n*. Om det besläktade finska lånordet *taika*, tecken, se te 1. Jfr även teg, tå 1. — Gotiskan har i betyd. 'tecken' ett ej säkert tolkat *-tani* i *fauratani*, järtecken. — I trötthetens tecken o. d., tidnings- o. modeuttryck från 1890-t., efter ty. förebilder (*im zeichen der gans*, *der verkehr* osv.), särskilt allmänna från början av 1900-t. Se förf. Namn o. titlar s. 20. — Tecken och under, efter bibeln, Vish. b. 8: 8, 10: 16, Ap.-g. 2: 22 m. fl.

tedeum, lovsång, högtidlig tacksägelsegudstjänst, efter den s. k. ambrosianska lovsången, som börjar: *Te Deum laudamus*, dvs. 'vi lova dig, o Gud'.

teg, fsv. *tēgher* = isl. *teigr*, av germ. **taiza-* = ie. **doikó-* i sanskr. *dēça-* m., trakt, ställe, land; med avljudsformen mlty. *tīg*, offentlig samlingsplats i by, fhty. *zīch* ds., ags. *tīg*, *tīh*, betesmark o. d.; väl (med Uhlenbeck PBB 26: 312) till ieur. roten *dik*, visa, peka (se te 1, tecken, tå 1); alltså möjl. egentl. 'riktning', jfr sanskr. *diçā* i denna betyd. (Falk-Torp under *teig*), el. kanske 'det anvisade (området)' (Olson Appell. sbst. s. 144). Med avs. på bildningen jfr t. ex. vret. — Även i vissa ortn. i Vgtl., såsom Ettak, fsv. *Etægh(i)*, Suntak, fsv. *Suntægh*; om ljudutvecklingen se Kock Sv. ljudh. 1: 201.

[tegas, sv. dial., ämna, arta sig till, se te 1 slutet.]

tegel, i sv. dial. även *tigel*, fsv. *tighl* = isl. *tigl*, da. *tegel*, från västgerm. spr., närmast ags. *tigele* (eng. *tile*) = mlty. *tēgel*, fhty. *ziagal* (ty. *ziegel*); såsom många andra stenbyggnadstermer från lat. (jfr kalk 3, källare, mur, pelare, port, post 4): vlat. *tēgula* (fra. *tuile*) el. *tēgilla*, av lat. *tegula*, till *tegere*, täcka (urbesl. med tak o. täcka), alltså äldst om taktegel. I nord. spr. o. ags. även: tegelsten; i fhty., som det förefaller, blott om sådan. Enl. Tacitus Germ. kände germanerna på hans tid varken byggnadssten el. tegel (jfr under vägg); tegelbyggnadskonsten kom till dem från romarna. I Norden blev den väl först

känd på 1100-t. — Slaverna o. balterna ha däremot fått sina beteckningar för 'tegel' från grek.: *keramis*, *kéramos*, tegel (se keramik), o. *plinthos* ds. (se flinta). — Med avs. på ljudutvecklingen jfr fhty. *spiagal*, av mlat. *spēgl-*, av lat. *spĕculum* (se spegel). — Sammans.: Tegelsmora, socken i Uppl., fsv. *Tighilsmora*; efter där bedriven tegeltillverkning (t. ex. Tobo bruk); se f. ö. Mora. Jfr fra. *Tuilerierna* (*Palais des Tuileries*), egentl.: tegelbruk, till *tuile*, tegel. Däremot utgår Tegelsäter Ögtl. från ett fsv. *Tidhilsæter*. — Tegelslagare, fsv. *tighlslaghare*, efter mlty. *tegelslager*; jfr bleck-, plåtslagare. I fsv. även *tighlare* som tillnamn, från mlty. *tegelĕre* = ty. *ziegler*, varav sv. familjen. Ziegler.

[Tegelsmora, ortn. i Uppl., se föreg.]

[Tegelsäter, ortn. i Ögtl., se det ej besl. tegel.]

Tegnér, skalden Es. Tegnérs familjenamn, bildat av dennes fader, kyrkoherden Es. Tegnér efter hemsocknen *Tegnaby* Krbgs län (se Tägnaby).

teism, Atterbom 1833, 1835, **teist**, v. Höpken 1770, efter ty. *theismus*, *theist*, fra. *théisme*, *théiste*, rätt sena bildningar efter ty. *atheismus*, *atheist*, båda från början av 1600-t., fra. *athéisme*, ä. fra. *athéiste*, varefter sv. ateism, 1779 (tidigare t. ex. 1654 *-us*), ateist, 1654, greciserande former till grek. *a* privativum, icke, o- (etymol. = *o* 2; jfr asyl), o. *theós*, gud (se teo-). Den gamla grek. beteckningen för 'ateist' är *átheos* (varav det nu i fra. vanliga *athée*).

tejst, Uria grylle, tobisgrissla, t. ex. Nordenskiöld 1880, ett bohuslänskt dialektord, även *teste*, *tist* = no. *teiste*, isl. *þeisti* (nisl. *þeista*, *teista*); efter det fina pipande läte *ist*, *ist* som fågeln ofta utstöter i flykten; naturtrognare återgivet i den skånska beteckningen *iste*. Förf. Namn o. titlar s. 119.

Tekla = ty. *Thekla* (redan i fhty.), från grek. *Thékla*. Namnet har för sin spridning att tacka ett kristet helgon.

teknik = ty. *technik*, från fra. *technique*, av grek. *tekhnikḗ*, fem. till *tekhnikós*, konstfull, till konst hörande, avledn. av *tékhnē*, konst, medel m. m. (av **teksnā*), till ie. roten *tekþ*, tillhugga o. d.; se f. ö. under tax.

tele-, i sammans., av grek. *tḗle*, fjärran, besl. med *télos* n., slut (se talisman, tull 2), o. med hjul; i t. ex.: telefon, på 1870-t. om utl. förh., i Sv. spritt först på 1890-t., från ty. *telephon*, Reis 1860, till grek. *phōnḗ*, röst, ljud (se t. ex. fonetik); alltså: fjärrtalare. — Telegraf, 1796; Leopold 1798 (namn på en tidskrift); av fra. *télégraphe*, Miot 1792, till grek. *gráphein*, skriva (jfr fonograf); alltså: fjärrskrivare. — Telegram, Aftonbl. 1865: *väderlekstelegram*, ytterst av eng. *telegram*, föreslaget 1852 av E. P. Smith, till grek. *grámma*, skrivtecken (se gram o. grammatik); alltså: fjärrskrift. Hos t. ex. Fr. Bremer i stället *telegraf-depesch* (jfr fra. *dépêche* i betyd. 'telegram'). — Teleskop, av nlat. *telescopium* Galilei, till grek. *skopeïn*, se (se mikroskop), alltså: fjärrskådare.

teln, kantrep på nät, även telna o. i dial. dessutom *telne*, jfr 1642: *telnan* best. f. (Ångerm.), Verelius 1681: *tälnaden* (med etymologiskt *-d-*, »hypersvecism», jfr under groda), Växiö 1716: *tehlnar* plur.; motsv. no. *telna*; genom konsonantomkastning av **tenl*(*a*) = no. *tenla*, jfr även sv. dial. *tele*, *tile*, no. *tæle*, ä. da. *tel*(*l*), da. dial. *telle*; nybildningar till ett fsv. **þinul* = ä. nsv. *tänil* o. 1760, isl. *þinull*, no. *tenel*, *tinel*, av germ. **þenula-*, en instrumentalbildning till germ. roten *ten*, spänna, tänja (se d. o.), av (ungef.) samma slag som gördel, nyckel osv.; alltså egentl.: medel att spänna ut. — Med avs. på ljudutvecklingen *-nl-* till *-ln-* jfr telning.

telning, ä. nsv. även *-ä-* t. ex. Dahlstierna, fsv. *telninger* (*-unger*), av *tēnlunger* ds., motsv. da. dial. *tilling*, stor vissen gren; jämte likbetyd. fsv. *tēnunger*, isl. *teinungr*, no. *teinung* diminutivbildningar till ten i betyd. 'kvist' o. d. Med avs. på ljudutvecklingen *-nl-* till *-ln-* jfr det obesl. teln.

tema, grundtanke, ämne, varav i sv. i utvidgad anv. bl. a.: vad som skrives över ett visst ämne el. en viss uppgift, särsk. pedagog.: översättning till ett främmande språk, av grek. *théma*, något uppställt, påstående m. m., till *ti-*

thénai, ställa, sätta, vartill även tes (urbesl. med dann, dåd osv.). Med avs. på betyd.-utveckl. jfr under kria.

tempel, fsv. *tæmpel* = da. *tempel*, från mlty. *tempel*, av fsax. *tempal* = fhty. (ty. *tempel*) osv., av lat. *templum*, observationsområde på himlavalvet för augurerna, hälgat område m. m.. Av omstridd härledning; snarast till ie. *temp*, spänna, väl i så fall egentl.: avmätt rum, vartill även *tempus*, tid, egentl.: avmätt tidsrum (se senast Persson Indog. Wortf. s. 490); el. möjl. dimin. till ett ord motsv. grek. *témenos*, tempelområde (med *p* som i *exemplum* till *eximo*; Sütterlin IF 29: 127). — Jfr följ., tempo o. tämpel 2.

temperdag, sv. dial., se tamperdag.

temperera, y. fsv. *tæmp(e)rera* P. Månsson, även o. vanl. *tæmpra*, *tæmpera*, motsv. isl. *tempra*, mlty. *temperen*, ty. *temperieren*, av lat. *temperāre*, iakttaga måtta, foga, behörigen blanda, behörigen inrätta m. m., till *tempus* (genit. *-oris*), tid (se tempel o. tempo), i anslutning till det i detta ord ingående begreppet av något begränsat el. utstakat. — Härtill: temperament = ty., av fra. *tempérament*, av lat. *temperamentum*, vederbörlig blandning, i anslutning till Galenos o. Hippokrates uppfattning av temperamenten såsom beroende på olika blandning av kroppens vätskor (se humor, humör); — temperatur = ty., av lat. *temperatūra*, vederbörlig blandning.

tempo = ty. osv., från ital. *tempo*, tid, av lat. *tempus* n. ds.; jfr föreg.

ten, i t. ex. järnten, i dial. även: stängel, mistel, fsv. *tēn*, slända, stekspett, smal stång (av metall) = isl. *teinn*, käpp, stekspett, telning (t. ex. i *mistilteinn*), no. *tein*, liten stång, telning, da. *ten*, på spinnrock, förr även: stängel, stekspett, got. *tains*, gren, telning, fsax. *tēn*, stav, fhty. *zein*, även: gren m. m., ags. *tán* (jfr eng. *mistle-toe*), av germ. **taina-* m., gren o. d. Av ovisst ursprung; bl. a., med ringa sannolikhet, betraktat som en *n*-avledn. till ie. roten *di* i grek. *diemai*, skyndar, sanskr. *dīyati*, svävar; alltså: 'som svänger hit o. dit' el. dyl.; jfr grek. *dînos*, virvel. Grek. *dónax*, rör, är säkerl. obesläktat. Jfr telning, tännlika. — Avledn.: got. *tainjô*, korg, osv. = (sv. dial.) tena (se följ.).

tena, sv. dial., fiskmjärde = ä. nsv., G. I:s reg. (Hans Brask) = isl., no. *teina*, mjärde, ryssja, i no. även ett slags korg, ä. da. *tene*, samma ord som got. *tainjô*, korg, fhty. *zeinna* (sydty. dial. *zeine*), av germ. **tainiōn*, avledn. av ten i betyd. 'gren, kvist'; alltså egentl.: flätverk av grenar; bildat som got. *snôrjô*, korg, till *snōr-* i snöre, el. ryssja (~ fhty. *rûssa*) el. ags. *wilige*, korg, till *wilig*, vide, ävensom de likbetyd. fhty. *churba* (jfr korg), *meissa* (se mes 3) o. ags. *spyrte* (till lat. *sporta*, se sportel); se även under korg. Stundom sammanblandat med (sbst.) tina.

tenakel, boktr., manuskripthållare, 1823 (*tenaklet*), E. Carlén 1865 = ty. 1571, av lat. *tenāculum*, verktyg att hålla (varav fra. *tenaille*, tång), instrumentalbildning till *tenēre*, hålla (urbesl. med tänja); bildat som det besl. tentakel. — Även farmac. o. kem., Retzius 1769, Scheele 1785.

tendens = ty. *tendenz*, av fra. *tendence*, till lat. *tendere*, spänna, sträcka, sträva (jfr pretendent, tender; urbesl. med tänja); alltså egentl.: spänning, strävande.

tender (bakom lokomotiv), 1838: 'en så kallad »Tender»' (om utl. förh.), 1865 (om sv. förh.) = ty., från eng. =, i eng. även om ett mindre skepp som följer ett större, förkortning av *attender*, ledsagare, till *attend*, ledsaga m. m., över fra. *atendre* av lat. *attendere*, rikta på el. åt, spänna m. m., av *ad-*, till, o. *tendere*, spänna = tendera o. föreg.

tendera, se tendens.

tenlika, se tännlika.

tenn, sv. dial. även *tēn*, mycket vanligt uttal i ä. nsv., fsv. *teen*, äldre *tin* = isl., da., mlty., ags., eng. = fhty. *zin* (ty. *zinn*); jfr det finska lånordet *tina*; i Norden (liksom bly o. stål) mycket gammalt lån från något av de germ. grannfolken. F. ö. etymologiskt dunkelt. Somliga betrakta ordet som inhemskt germ.: enl. Wood Mod. Lang. Notes 15: 329 f. till ett germ. **tina-*,

strålande, motsv. sanskr. *dina-*, dag (se under Tyr); i så fall till grundbetyd. kanske att jämföra med bly (som f. ö. stundom har med 'tenn' gemensamma beteckningar) o. även med guld; enl. andra en avljudsform till ten (= got. *tains*, gren, osv.), varför kunde tala, att tennet, att döma av vissa fornfynd, ofta kom i handeln i form av tunna metallstavar. Snarast är dock ordet lånat från en annan språkfamilj. Huvudfyndorten allt sedan feniciernas dagar var i forntiden Cornwallis; lat. *stagnum*, *stannum* (fra. *étain*; jfr stanniol) har väl keltiskt ursprung (kymr. *ystaen* osv.). Tenngruvorna i Erzgebirge började först på 11—1200-t. att bearbetas. — Ett vida spritt namn på tennet är ital. *peltro*, span. o. portug. *peltre*, ffra. *peautre*, holl. *peauter*, ir. *péatar* (även med *s-* t. ex. eng. *spelter* osv., se zink slutet); f. ö. dunkelt. En annan beteckning är det etymologiskt omtvistade grek. *kassíteros*, redan hos Homerus (att. *katti-*), sedermera inlånat i sanskr., lat. o. fslav. o. ingående i antikens önamn Kassiterideрna (av omstritt läge); jfr den sv. vetenskapliga termen kassiterit, tennmalm.

tenor, Balck 1596 (lat.), 1621 = ty., av mhty. *tenôr* 1400-t.), liksom de flesta musiktermer från ital.: *tenóre*, även: melodi, av lat. *tenor*, oavbruten fortvaro, sammanhang, till *tenēre*, hålla, vara; urbesl. med tänja osv., jfr ton 2. Stämman har sitt namn därav att den utgjorde liksom den uthållande tråden el. huvudmelodien i ett tonstycke. Benämningen övergick på den höga mansrösten, då huvudmelodien tilldelades denna. Jfr alt, bas.

tentakel, jfr fra. *tentacule*, av lat. **tentāculum* (nybildning efter orakel, spektakel o. d.) till *tentāre*, bl. a.: känna på, vidröra (se följ.); alltså egentl.: trevare el. dyl. Jfr till bildningen det besl. tenakel.

tentamen, Linné Bref 1768, av lat. =, prov, (efter mönstret av t. ex. det betydl. ålderdomligare *exāmen* osv.) till *tentāre*, känna på, pröva (= sv. tentera, se föreg.), besl. med *tendere*, sträcka, *enēre*, hålla (se tänja). Efter examen o. tentamen har i sin tur i studentspr. bildats komplettamen, kompletteringsprövning.

teo-, av grek. *theós*, gud (sannol. rotbesl. med best o. djur), i t. ex.: Teodor, mansn., av grek. *Theódōros*, till *dōron*, gåva (jfr Isidor o. Dorotea). — Teolog = ty. *theologe*, av grek. *theólogos*, av *-logos*, till *légein*, tala m. m. (se filolog). — Teosof, till grek. *sophós*, vis (jfr Sofia o. sofism). Jfr även tespiskärra.

Teoderik, mansn., etymol. = Didrik; se under dyrk o. tyda.

teodolit, astronomiskt instrument (för horisontens koordinater), Ekström 1750: 'Ängelska Theod'olits', Thersner 1819 = ty. *theodolit* osv., från eng. *theodolite*, av ä. eng. *theodelitus* (så kallad av Digges 1571), av trots framställda förklaringsförsök okänt ursprung. I alla händelser ej, såsom bl. a. antagits, ombildning av *alydeday* W. Bourne 1578, från fra. *alidade*, vilket liksom så många andra astronomiska o. geometriska termer lånats från arab.

teori = ty. *theorie*, fra. *théorie*, av grek. *theōría*, åskådande, i sht i andlig bem.: undersökande, kontemplation o. d., till *theōrós*, åskådare, av **theā-orós*, till *théā*, åskådande, kontemplation (se teater), o. ie. *u̯or-* i var 3, varse. Däremot ej besl. med *theós*, gud.

tep, allm. dialektord, tok, tåp, våp; tepa, vb, vara våpig, bära sig tafatt åt, i ä. nsv. t. ex. hos Lucidor, Spegel, hos Stiernhielm om dåraktigt tal, förr även: gyckla, narras; tepa, sbst., våpig kvinna, t. ex. Düben 1721 o. i götal. dial.; tepig, våpig, t. ex. Onkel Adam, i ä. nsv. *tepot*, t. ex. 1536, *tepug*, t. ex. Mörk 1742, allm. i dial. Tydl. varianter till tåp osv. Då de båda grupperna höra till olika avljudsklasser, tep till *i-* o. tåp till *e*-serien, skulle de dock enl. antagna ljudlagar ej gärna kunna etymologiskt förbindas. Säkerl. föreligga här emellertid imitativa bildningar, o. det inbördes förhållandet blir då ungefär av samma slag som t. ex. tipp, tapp o. topp el. som de under krāla anförda orden, som också tillhöra olika avljudsserier. Ord, där dylik 'oregel-

bunden' vokalväxling uppträder, kunna i regel inordnas under vissa likartade betydelsegrupper, alldeles som jag sökt uppvisa i fråga om de germ. bildningarna med mediageminata.

[teragelse, skå. dial., lakrits, se under teriak.]

terapi, av grek. *therapeía*, (sjuk)vård, till *théraps*, tjänare.

terbin, se ytterbin.

[ter(e), sv. dial., hårt trä m. m., se under tjör, sv. dial.]

terebint, se terpentin.

Terese, kvinnon., se Therese.

teriak, O. Petri: *tyriack*, P. Erici 1582: *thiriak* = ä. da. *te(i)riak*, mhty. *tyriack*, ä. ty. *thiriak*, nu *theriak*, av lat. *thēriacus*, tjänlig mot djurgift, i sht ormbett, av grek. *thēriakós*, avledn. av *thērion* n., *thḗr* m., vilt djur (av ie. **ghuēr*, avljudsform till **ghuer-* i lat. *ferus*, vild). — En avledning härav är ffra. *triacle*, motgift, varav mhty. *trîakel*, *drîakel* ds. (ty. *dreiacker*), mlty. *triackel* (holl. *triakel*, även: sirap, den enda betyd. i eng. *treacle*), varifrån fno. *trehakl*, motgift, no. *tre(h)akel*, lakrits, fsv. *treakilse*, *trækerse*, motgift, ä. nsv. *theriakilse* Var. rer. 1538 m. fl., *treakelse* P. Erici 1582, f. ö. *triakelse*, *trähakelse*, *träjakelse* m. m. ds., sv. dial. *tri-*, *tre-*, *träjakel*, *trähackelse*, *teragelse* m. m., i betyd. 'lakrits'. Betyd.-utvecklingen från 'motgift' till 'sirap, lakrits' beror därpå, att sirap o. d. förr användes i medicinen i detta syfte.

term, Salberg 1696: 'Ovanlige Svenske termer', av fra. *terme* ds., även: termin, gräns, gränsmärke, hyra, av lat. *termen* n. o. *terminum*, ackus. till *terminus*, gränsmärke, gränssten (= termin); se f. ö. trans- o. följ.

termin, t. ex. G. I:s reg. 1556 (om ett visst tidsavsnitt) = ty., av lat. *terminus*, gränsmärke, gränssten, avledn. av *termen* (genit. *terminis*) ds.; se f. ö. term o. trum. I betyd. '(skol)termin o. d.' användes i ty. i stället *semester* (se d. o.).

tern, tre (el. sex) ark brev- el. skrivpapper, t. ex. Wingård 1847, lotteriterm, 1791, i den senare betyd. = ty., fra. *terne*, av ital. *terno*; i båda betyd. ytterst till lat. *ternus*, plur. *terni*, tre i sänder (av ie. **tris-no-*, avledn. av ie. **tris*; se f. ö. trenne). Jfr tärning.

terpentin, B. Olai 1578, från ty. =, av mlat. *terebintina* (underförstått: *resīna*, kåda, harts), till grek. *terebinthinos*, avledn. av *terébinthos*, terpentinträd (= sv. terebint), med biformerna *términthos*, *trémithos*, hos Xenophon, som fann terpentinolja hos armenierna; säkerl. ett grek. lånord från öster, där terpentinträdet (som dock är inhemskt i södra Europa) tidigt spelat en mera betydande roll.

terrakotta, 1837: 'terracotter och bronzer', av ital. *terra cotta*, egentl.: bränd lera, till lat. *terra*, jord, land, o. *coquere*, koka, bränna (se koka).

terrass, 1780-t.; Spegel 1711: *torasser* (så!) plur.; från fra. *terrasse*, till *terre* (lat. *terra*), jord; egentl. ytterst från ital. (jfr galeas, populas). — Redan t. ex. i mhty. *terraz*, vall, bastion.

terrier, från eng. =, förkortning av *terrier dog*, till *terrier-*, jord- (senlat. *terrārius*, till lat. *terra*, jord), o. *dog*, hund (se dogg); motsv. fra. *chien terrier* el. *de terre*: vissa råtthundar begagnas till jakt på villebråd, som bo i jordkulor.

terrin, Posttid. 1758, av fra. *terrine*, till lat. *terra*, jord; alltså egentl.: (kärl) av ler el. jord.

territorium, från lat. =; vanl. fört till *terra*, jord; dock på grund av bildningssättet ej säkert. Jfr, utom litteraturen hos Walde, även Fay IF 33: 357 f.

terror, vanligt under världskriget, 'den röda, vita terrorn' (i Finnl.) osv., av lat. *terror* (genit. *-ōris*), skräck, varav fra. *terreur* om den radikala vänsterns skräckvälde under franska revolutionen (särsk. 1793—94), med sitt motstycke i *terreur blanche*, vita skräckväldet (om rojalisternas förföljelser 1815 av revolutionens män). — Härtill fra. *terroriser*, varav sv. terrorisera.

terräng, från fra. *terrain*, avledn. av lat. *terra*, jord.

ters, mus., 1739: *tertzen*, jfr 1563: 'Twå ters bassuner'; fäktk., 1741: *tertz*; från ty. *terz*, av lat. *tertia*, den tredje, fem. sg. till *tertius* (se tre). — Härav även fsv. *tærz*, *terz*, den tredje av de

s. k. kanoniska timmarna (kl. 9 f. m.); närmast från mlty. *terz(e)*. — Som dryckesterm, t. ex. Strindberg 1880: *terz*. — Skrivningen *terts* (som musikterm) ännu på 1880-t. Fordom i denna betyd. (liksom också såsom fäktterm, 1693) även den lat. formen *tertia*.

terserol, fickpistol, Dagl. Alleh. 1824 = ty. *terzerol*, från ital. *terzeruolo*, till *terzuolo*, ett slags jaktfalk; med samma betyd.-utveckling som i musköt o. där anförda beteckningar för skjutvapen.

Tersmeden (*av T.*), familjen., enl. uppgift från en fransk familj (Saint Lary de Terme); osannolikt, då namnet måste ha tyskt ursprung; av lty. *ter smeden*, vid smedjan, tillhörande en vanlig grupp av tyska familjenamn, bildade med prepos. o. sbst., som beteckna en lokalitet, här *ter* = ty. *zur* (av *to*, till, vid + best. art.), motsv. t. ex. lty. *Terstegen*, *Termühlen* (= hty. *Zurmühlen*), ty. *zur Linde* (jfr ä. sv. *von der Linde*), *Zurlinden* osv. En högtysk motsvarighet till namnet är *Zeer-Schmitten*, såsom det förr också skrivits. Alltså att till sitt ursprung i viss mån jämföra med familjen. Schmidt, Smith osv. (se smed), liksom ty. *Zurmühlen* med Müller osv.

tes = ty. *these* osv., av fra. *thèse*, av grek. *thésis*, sättande, ställande, till *tithénai*, sätta, ställa (urbesl. med dåd osv.); bildat som *básis* (se bas 3) o. *gnósis* (se diagnos); även ingående i hypotes, parentes o. nära besl. med epitet; jfr även tema.

[tesa, sv. dial., plocka sönder; se test ävensom tistel 2 slutet o. tina 3.]

tespiskärra, med avs. på kringresande skådespelarsällskap, t. ex. Strindberg = ty. *thespiskarre*, efter Horatius Ep. ad Pis. s. 276: 'Dicitur et plaustris vexisse poëmata Thespis', till grek. *Théspis*, forngrekisk skald, ansedd som skapare av den grekiska tragedien, egentl.: gudomlig o. d., till en form *thes-* av *the(s)ós*, gud (se teo-).

test (i hårtest o. d.), 1731: *ulltestar* (jfr nedan), ösv. dial. *tjäst* = no. *test* jämte *teista*; besl. med sv. dial. *te(s)s(a)*, *teis(a)*, plocka sönder, reda (ull o. d.), da. *tese*, *tæse*, mlty. *tésen*, mhty., ty. dial. *zeisen*, ags. *tǽsan* (eng. *tease*), av germ. **taisian*, med avledn. fhty. *zeisala*, karda, ags. *tǽsel*, tistel, o. sv. dial. *testra*, plocka sönder, holl. *teisteren*; till samma grundrot som tina 3. — Arvidis form (1651) *teest* kan syfta på den redan 1554 uppträdande tekn. termen *test* = Spegel *teest*.

[test, fågeln., se tejst.]

testamente, om betyd. se nedan, fsv. *testament(e)*, testamentariskt förordnande, i testamente disponerat gods, förbund el. löfte (i relig. mening jfr nedan), huvudavdelning av bibeln = isl., ty. *testament* osv., av lat. *testāmentum*, till *testāri*, bevittna, betyga + ie. suff. *-mn̥-to-* (= *-mund* i ty. *leumund*, rykte) till *testis*, vittne (på grund av bl. a. osk. *trstus* ds. numera vanl. tolkat som 'den tredje'; urbesl. med tre). Jfr följ., attest, protest o. testimonium. — I betyd. 'testamentariskt förordnande' uppträder ordet redan i våra landskapslagar. Bl. a. dess latinska ursprung visar hän på att testamentet är ett rent romerskt institut; det förekommer även i antikens Grekland. Under Taciti tid voro testamenten okända för germanerna. Dock finnas inhemska germanska beteckningar: langob. *thingare* (till ting) o. ags. *cwyde* (besl. med kväda, säga). I samindoeur. tid var det på grund av familjens organisation otänkbart, att någon av fri vilja kunde förfoga över sin förmögenhet. — Den fsv. betyd. 'förbund', 'löfte' även i gamla bibelövers. (= Luther), t. ex. Ebr. 10:16: 'Det är det Testamentet, som jag dem göra vill' (nya övers.: det förbund), där got. har *triggwa* (se trygg). — Hjärnes testamente, ett förr o. hos allmogen väl stundom ännu använt namn på ett fordom mycket populärt magstärkande medel, uppfunnet av hovmedikus K. H. Hjärne († 1794); jfr fru Lenngren Min salig man: 'Tog se'n Sötkummin i en kopp, / Försatt med Hjernes Testamente'.

testikel, Acrel 1750, från lat. *testiculus* (fra. *testicule*, eng. *testicle*), dimin. av likbetydande *testis*, egentl. samma ord som *testis*, vittne (se föreg.); samma urspr. skämtsamma anv. som av fra. *té-*

moins (plur.) i båda betyd. — Likartade uttr. äro grek. *didymoi*, egentl.: tvillingar, o. ty. *brüder*, lty. *brödern*. — Inhemsk beteckning: sv. dial. *ball* = isl. *bǫllr* (= sv. boll). I västgerm. spr. (utom ags.): ty. *hode* osv. (dunkelt) o. i ags. (utom *bealloc*, se ovan) *skeallan* plur. (väl besl. med skalle osv.). Om en allmän syd- o. östindoeur. beteckning se under orkidé.

testimonium, av lat. *testimōnium*, i ä. lat. även *testu-*, vittnesbörd, till *testis*, vittne, o. avledn. *-mōnium* (av suffixet *-mōn* i t. ex. *sermo* + *-ium*; jfr *gaudimōnium*, *acrimōnia* osv.). Härav även fra. *témoin*, nu: vittne (se under d. o.).

tête, spets, egentl.: huvud, se följ.

tête-á-tête, från fra. =, egentl.: huvud mot huvud, av *tête*, huvud (= föreg.) (av lat. *testa*, skål o. d.; jfr med avs. på betyd.-utvecklingen under huvud, kopp o. under sköldpadda).

teutoner, se under tyda.

text, fsv. *tæxter* = isl. *textr*, da. *tekst*, ty. *text* osv., av lat. *textus* ds., sammanfogning av ord, vävnad, till *texere*, väva; se följ., Textorius o. toalett (även-som under det dock ej säkert hithörande tax). — Läsa texten för någon, läxa upp, hålla straffpredikan, motsv. i da., efter ty. *einem den text lesen*, urspr. om ett av biskopen i anslutning till ett uppläst bibelstycke inför sitt prästerskap hållet strafftal; i ty. även *einem das kapitel lesen*, *die leviten lesen* (efter 3 Moseb., Leviticus), no.-da. *læse Pauli ord*, sv. *läsa lagen* (nu vanligare än *läsa texten*). I ital. i stället *cantar la zolfa a uno*, sjunga skalan för någon. — Härtill vb. texta, Serenius 1741, Nyrén 1765; i da. i stället *kalligrafere*.

textil, i sammans. = ty., av lat. *textīlis*, vävd, till *texere*, väva; se föreg. o. jfr under subtil.

Textorius, familjen., från ty., latinisering av ty. familjen. *Weber*, egentl. vävare, till lat. *textor* ds. (se under text o. tax). Jfr även Piscator, Sartor.

Therese, kvinnon. = ty. *Therese*, av fra. *Thérèse*, efter det spanska helgonet *Theresa* († 1582).

Thyselius, familjen., efter Tysslinge sn Nke.

tiara el. **tiar**, ytterst av grek. *tiára*, om persernas huvudbonad, från pers.

tibast, Daphne mezereum, Serenius Bot. Reg. 1757 (Broocman 1736: *tibost*), förr även *tid(e)-*, *tis(t)-*, *tivel-*, *divel-*, *tirsbast* m. m., motsvar. i dial., där också *tjur-*; i ä. nsv. även *tived* (*-weedh*) t. ex. Franckenius 1638 m. fl., y. fsv. *tybast* Läkeb. = no. *ty(s)bast* (*kjus-*, *kjuk-*), även *tived*, jfr mhty. *zidelbast* (ty. *seidelbast*), ty. *zeibast* ävensom isl. *týviðr* o. fhty. *zilant* (ty. *zeiland*). Av trots framställda förklaringar dunkelt ursprung. Med gudanamnet *Tyr* kan ordet ej, såsom antages av M. Lundgren m. fl., (urspr.) sammanhänga (åtm. ej direkt); häremot talar den ty. formen *zeibast*, varjämte ett av *Tyr* avlett urgerm. **tī-þla-*, som måste förutsättas för mhty. *zidel-*, vore otänkbart: att å andra sidan betrakta mhty. *zidelbast* som en ombildning av ett **zibast* förefaller mindre troligt. Ej heller vill man gärna, med Falk-Torp under *tybast*, här antaga en med *Tyr* rotbesläktad bildning (till ie. *di*, glänsa), om också (trots Noreen Sv. lm. 1911 s. 281) blommorna mycket väl kunna betraktas som glänsande. Noreen anf. st. uppkonstruerar däremot för tibast (o. Tiveden; se d. o.) ett urgerm. *ti-*, bi (: sanskr. *dī-ya-ti*, flyger), vartill med suffixet *-þla-* germ. **tī-þla-*, svärm, bisvärm, bigård (= fhty. *zidal-* i *zidalweida*, skogsområde där biskötsel drives = fra. dial. *tilo*, bigård, jfr mlty. *til(e)bere*, björn som plundrar bistockar): de tidiga blommorna uppsökas gärna av bina om våren. Men ett dylikt ord *ti-*, bi, är f. ö. alldeles okänt o. ingår i alla händelser säkerl. ej i Tiveden. — Det nord. ordet är sannol. tvärtemot vad som vanl. antages ett lånord, som f. ö. i Norden trol. anslutits till *Tyr*. Den yngre formen *tibast* behöver ej direkt utgå från fsv. *tybast*, utan kan ha utvecklats ur det äldre *tid(e)bast*, av *tidelbast*, som väl förutsätter ett lty. **tidelbast*. — Namnet syftar urspr. på bastet, som bl. a. användes inom läkekonsten, och har, såsom så många andra sådana beteckningar, vandrat från folk till folk

och undergått allehanda folketymologiska ombildningar. — Om likbetydande källarhals se under källare.

Tibble, ortn. i Mellan-Sverige, fsv. *Tybbele*, *Thygbele*, *Thykbyle* m. m., av ett äldre *þyk-böle*, till en omljudsform av tjock o. en avledn. av bol, gård o. d., alltså 'den tätt bebyggda gården' (jfr uttr. 'tjocka skogen') el. möjl. 'den stora g.' Jfr sv. Nibble, Nybble av *Ny-böle*, hybble o. i fråga om utvecklingen av fsv. *-kb-* ortn. Tiggeby o. Tjugby under tjock. Se Noreen Minnesskr. t. A. Erdmann s. 1 f., P. Persson NoB 2: 235 f. (med betydelseparalleller), G. Ekholm NoB 7: 54 f. o. med avs. på ljudutvecklingen Lindroth NoB 3: 37 f. Flera orter med detta namn äro enl. Ekholm mycket viktiga fyndplatser för fornminnen o. ha tydl. utgjort högst betydande bebyggelsecentra, något som i sin mån styrker den ovan förordade grundbetydelsen.

1. **ticka**, svampsläktet Polyporus (hos Linné även om rörsopparna), Columbus Ordesk.: 'Torr som ticka', Aspelin 1749; möjl. lån från nordsv. dial., där ordet är mycket spritt, även under formen *tjuk(a)*; i ösv. dial. bl. a. *tikku*; f. ö. dunkelt.

2. **ticka**, vb, ungt i litter., motsv. no. *tikka*, lätt beröra, slå lätt, ä. da. o. da. dial. *tikke* ds., lty. *tikken* ds., picka, ticka, mhty., sydty. dial. *zikken*, lätt stöta el. beröra, eng. *tick*, ticka; ljudhärmande liksom väl delvis picka. — Ticktack, t. ex. Bellman; jfr om spel o. lek: Stiernhielm (*tick-tack*) o. Lucidor (*ticketack*) = ty. *ticktack*, jfr lty. *tik*, fra. *tic*; bildat som klingklang, virrvarr osv.; ljudmålande.

tid, fsv. *tīþ* f., även: gudstjänsttid, mässa, reningstid, menstruation (jfr om dessa betyd. under tidevatten) = isl. *tíð* f. (i fsv. o. isl. även m., varom nedan), da. *tid*, fsax. *tīd*, fhty. *zīt*, *zīdh* (även neutr.; ty. *zeit* f.), ags. *tīd* (eng. *tide*; om betyd. se tidevatten o. timme), av germ. **tīði-* (knappast därjämte **tīþa-*; det neutrala könet i fhty. kan vara sekundärt), möjl., med Lidén Armen. Stud. s. 92 urspr. en konsonantstam på *-t-*, ie. **dī-t-*, av samme förf. säkerl. med rätta förbundet med armen. *ti*, ålder, tid m. m. (av **dī-to*?); en parallellbildning till *m*-avledn. timme, till en ie. rot *dī*, enl. det vanligaste o. mest sannolika antagandet (Fick 1^4: 450, Persson Wurzelerw. s. 115 m. fl.) samma som i grek. *daíomai*, delar, sanskr. *dáyatē*, utdelar. i så fall egentl.: avdelning, avsnitt (jfr till); med flera betyd.-analogier, t. ex. isl. *hríð*, stund: grek. *krísis*, till ie. *(s)kri*, dela, klyva (se kris o. rid), sv. skede till got. *skaidan*, klyva, osv. Knappast däremot, såsom också föreslagits, med grundbetyd. 'utsträcka' (jfr lat. *tempus*, tid, väl till ie. *temp*, spänna, tämja, i t. ex. litau.; el. fir. *tan*, tid, till ie. *ten* ds. i vb. tänja; jfr även under ting). Ej heller, med Kluge ZfdW 8: 145, besl. med lat. *dies*, dag. — Nsv. i sinom tid (varom se sin), i rättan tid, fsv. *þan tiþ* osv., isl. *í þann tíð* visa hän på maskulint kön, som dock säkerl. ej är ursprungligt utan, med Siljestrand Ordböjn. i Västmannalagen 1: 111, beror på inverkan från fsv. *annan*, *þan tima*, *dagh* o. d. Om ordets kön i sv. se f. ö. Tegnér Om genus i sv. s. 146 n. — Tiden i baklås är, Tegnér Kronbruden. — Tidens tand, motsv. ty. *der zahn der zeit*, eng. *tooth of time* (t. ex. Shaksp.) osv., jfr lat. *tempus edax rerum* Ovidius Metam. — Tids nog = da. *tids nok*, efter mlty. *tide* (*ge*)*nôch*. Jfr de förr brukliga uttr. *så tids*, *hur(u) tids* (ännu i dial., t. ex. Vrml.). — Tide-i tideräkning, tideböcker osv., av fsv. genit. sg. *tiþa(r)* el. plur. *tīþa*. — Tidsanda, t. ex. Fenix den tredje 1825, Tegnér i skoltal 1835: 'Eolus hade vädret i en säck; och på samma sätt ha även desse (dvs. 'menniskoslägtets lycksaliggörare, verldens förbättrare') tidsandan i sin skinnsäck, och släppa ut så mycket väder deraf, som de behaga'; även f. ö. icke sällan hos Tegnér; efter ty. *zeitgeist*, där modeord o. 1800 o. som sådant förlöjligat av Voss 1804, sedermera åter väckt till liv av 'das junge Deutschland'. — Tidsenlig, Fahlcrantz 1840, 1865: 'föga »tidsenliga»' (om åsikter o. d.), Aftonbl. 1845: 'tidsenlig samhällsfrihet', Snällposten 1848:

'tidsenliga reformer'; efter ty. *zeitgemäss*, o. 1800, där snart modeord, se R. M. Meyer 400 Schlagworte s. 46 jämfört med Gombert ZfdW 2: 315. I svenskan tydl. först ett mode- o. slagord inom tidningspressen, särsk. om politiska förh. Att ordet för Fahlcrantz föreföll nytt o. slagordsmässigt framgår av citationstecknen. — Tidsfördriv, y. fsv. *tīdh-*, O. Petri Kr.: *tijd-*, med *tid-* rätt vanligt till o. 1750 (ännu Sahlstedt 1773), *tids-* t. ex. Spegel 1685 o. vanligt fr. o. m. 1700-t:s första årtionden = ä. da. *tidfordriv*, da. *tidsfordriv*, från mlty. *tîtfordrif* = mhty. *zitvertrip* (ty. *zeitvertreib*), en övers. av fra. *passetemps* (varav eng. *pastime*). — I st. f. sammans. forntid, medeltid (i histor. betyd.) förr *fornålder*, *medelålder*, jfr da. *middelalder*, ty. *mittelalter*. Sahlstedt 1773, Lagerbring 1788 har *medelåldren*, Weste 1807 hänvisning från d. o. till *medeltiden*; Dalin 1853 *forntid* o. *fornålder*, men (i hist. betyd.) blott *medeltid*. — Jfr f. ö. bittida, tidd, tidender, tidevatten, tidig, tidlösa, tidning, titt (adv.).

tida (i sent och tida) o. tidast, se titt, adv.

Tidan, älvnamn, dial. *Tian*, fsv. *Tīþa* (oblik kasus *Tīþu*, *-o*), av en germ. stam **tīþ-*, sannol. till en adjektivisk bildning på ie. *-to* av den ie. roten *dī*, lysa, skina, i sanskr. *dīdēti*, skiner, lyser, synes, osv.; se f. ö. sira o. Tyr o. jfr till betyd. de vanliga vattendragsnamnen på Ljus-, Lyse-, Skir-, älvnamnet Klaran osv., ävensom under Tisnaren o. tindra. Förf. Sjön. 1: 617. Annorlunda SOÄ 10: 274, som för namnet till isl. *tíðr*, som är på färde, vanlig, här i betyd. 'snabb'; men häremot förf. Ark. 25: 205: ordet är aldrig liktydigt med 'hastig' utan med 'i täta repriser'. — Härav: Tidaholm o. sockenn. Tidavad (fsv. *Tiovadh* 1392). — Jfr Tirserum under *-rum*.

tidd (dial.), dräktig = no. ds., även: parningslysten (om djur), lysten, egentl. part. pf. till sv. *tidas*, vara brunstig, fsv. *tīdhas*, para sig, no. *tida*, göra dräktig; motsv. isl. *tíða* (opers.), no. *tida*, ha lust till, längta; jfr sv. o. no. dial. *tidig*, brunstig, lysten, ä. nsv. glupsk (t. ex. Dalins Arg.), da. dial.: lysten efter mat, eng. dial. *tidy*, bl. a.: dräktig; formellt = tidig. Ytterst till tid, alltså egentl.: 'passande, resp. göra el. bliva passande för tiden (årstiden, parningstiden)'. Betr. betyd. 'para sig' jfr sv. dial., fsv. *tīmas* ds. till *tīme*, tid (se timme), o. i fråga om betyd. 'ha lust till, längta' jfr åstunda till stund. — Se även under tidelag.

tidelag, fsv. *tīde-*, *tīdholagh*, köttslig beblandelse, särsk. om otukt med djur, redan i fsv. (efter övergången av $þ > t$ i uddljud) försiggången ombildning efter fsv. *tīdhas*, para sig (se tidd), av äldre *þȳþilagh* (*þȳþo-*, *-a-*), till isl. *þýðr*, vänlig, *þýða*, göra vänlig, fsv. *-thȳdhin*, vänlig (se f. ö. ty till), med *y* stundom ännu i ä. nsv. t. ex. L. Petri. Jfr Kock Sv. ljudhist. 1: 483. — Fsv. *þȳþi-* innehåller antingen den adjektiviska *ia*-stammen **þeuðia-* i *þýðr* (jfr t. ex. öde- i ödemark) el. verbstammen i **þeuðian* (= *þýða*).

tidender (ålderd.), fsv. *tidhende*, *tīþande* n. (vanl. i plur.), händelse, underrättelse, nyhet = isl. *tíðindi* n. pl. ds., da. *tidende*, nyhet, även: tidning (t. ex. *Berlingske tidende*; jfr ä. nsv. *Ordinari Posttijdender* 1645, dvs. egentl.: nyheter komna el. meddelade med posten); meng. *tīthende* från nord.; till fsv. adj. *tīdher*, som händer el. timar (se titt), bildat som t. ex. fsv. *sannindi* n. o. *sannind* f. till sann (se sanning). Jfr tidning.

tid(e)vatten, 1777 (*tid-*) = da. *tidevand*, efter mlty. *(ge)tide* n. = ty. *gezeiten*, avledn. av tid; jfr eng. *tide* ds.; egentl. till betyd. 'regelbundet återkommande tid'; jfr fsv. *tīþ* osv. i betyd. 'gudstjänst, mässa' samt 'menstruation' (sv. dial. i plur. *tider* = ty. *zeiten*).

tidig, i en äldre betyd. 'som sker i rätt el. god tid' vanligt under 15- o. 1600-t., t. ex. L. Petri — 1693; i den forna betyd. 'mogen, fullgången' t. ex. Bib. 1541, i ä. nsv. även 'brådmogen' o. 'hungrig, glupsk' (se tidd), y. fsv. *tīdhugt*, tidigt? = no. *tidig*, från mlty. *tîdich*, även: mogen, efter årstiden = mhty. *zîtec*, mogen, passande till om-

ständigheterna (ty. *zeitig*); jfr eng. *tidy*, nätt, ordentlig; i vissa germ. dial. o. språk dessutom med andra betyd. (jfr tidd); till tid; se även otidig. — I da. i stället *tidlig*, tidig = ä. nsv. *tid(e)lig*, *tilig*, sydsv. dial. *tilig*; jfr fsv. *tīdheliker*, timlig, ä. nsv. *tidlig* ds., motsv. isl. *tíðligr*, mlty. *tidelīk*, ty. *zeitlich* (jfr parallellbildningen timlig).

tidlösa, växten Colchicum autumnale, 'Nakna jungfrun' (odlad), Franckenius 1659 (Månsson 1642 om Primula veris) = da. *tid(e)løs*, efter ty. *zeitlose* ds.; så kallad, därför att blomman skjuter fram på hösten, medan den korta stjälken o. de långa bladen uppträda först på våren = fhty. *zîtilôsa*, 'ermodactilus (dvs. colchicum), citamus', mlty. *tidlôse*, där dock blott om vissa vårväxter (såsom krokus, narciss). — Även namnet *nakna jungfrun* beror på samma egendomligheter vid blomningen.

tidning, i belyd. 'underrättelse, nyhet' nu nästan blott i högtidlig stil, y. fsv. *tidhning* 1496, underrättelse, nyhet, jämte *tīdhing* (= ä. sv. *tiding* ännu på 1700-t.) = ä. da. *tidhing*, från mlty. *tidinge* (enl. Kluge ombildning av det fnord. *tíðindi*) = mhty. *zitunge* (ty. *zeitung*; enl. vanligt antagande en efterbildning av det mlty. ordet), ags. *tídung* (eng. *tidings* plur.); till ett vb motsv. ags. *tídan*, hända, sv. dial. *tida* ('det har så titt'), no. *tidast* ds., i isl.: vara gängse el. i bruk, en avledn. av sbst. tid resp. fsv. adj. *tīdher* osv. (se titt). I t. ex. Runebergs Julqvällen: 'Kom, Augusta, och se jultidningar' ingår den äldre betyd. 'nyheter'. — Den moderna betyd. av 'nyhetsblad' har utvecklat sig ur plur., jfr t. ex. 1729: 'Hafva I läset tidningarna (la gazette)' el. namnen *Post- o. inrikes tidningar*, *Norrköpings tidningar*, egentl.: nyheter; efter tysk förebild, förr plur. *zeitungen*, nu sing. *zeitung*; jfr t. ex. *Münchener Nachrichten*, ry. *Moskovskija vjedomosti* (plur., egentl.: underrättelser) osv. — Om en äldre benämning på 'tidning' se avisa (nu blott skämts.), med samma betyd.-utveckling som i tidning; en annan var *gasett* (o. 1780—1800), av fra. *gazette*, egentl. betecknande ett venetianskt mynt o. sålunda ursprungl. om priset på tidningsnumret. Båda upptagas som synonymer till *tidning* ännu av Dalin 1853. — Sammans. tidningsman är ett rätt ungt ord, egentl. vanligt först på 1890-t., t. ex. GHT, Hedenstjerna ('Sigurd'); tidigare mera enstaka ss. C. R. Nyblom 1874 i en övers. av Mark Twain o. J. Jolin 1877 med ordet inom citationstecken.

tidsanda, -enlig, -fördriv, se under tid.

Tierp, socken m. m. i Uppl., fsv. *Tierp*, *Tiarp* (*Ty-*); förr felaktigt tolkat som 'trälinnetorpet', till fsv. *þȳ*, trälinna (se tjäna), o. torp; se härom Noreen Sv. lm. 1911 s. 283, vars egen (med tvekan framställda) härledning dock icke heller synes antaglig: det av nämnda förf. konstruerade fnord. *tī-*, *tȳ-*, bi, har knappast existerat (jfr Tiveden).

tiga, med analogiskt *g* (liksom i säga o. viga) för ljudlagsenligt ä. nsv. o. fsv. *t(h)i(i)a* = sv. dial. *tia*, av fsv. *þighia* (ipf. *þig(h)þe*, *thagdhe*, sup. *thighet* [varav nsv. *tegat*], *thakt*, jfr ä. nsv. *tagt*, ännu t. ex. Rudeen 1687), av **þœghia* = isl. *þegja*, da. *tie*, motsv. fsax. *thagian* o. *thagôn*, fhty. *dagên* o., med grammatisk växling, got. *þahan*, ett ē-verb (germ. **þaʒēn*, **þahēn*, med i fnord. spr. analogiskt *j*) = lat. *tacēre* ds. Inkoativ: isl. *þagna*, tystna = ä. da. *taune*. Kausativum: fsv. *thöghia*, tysta, bildat till *þag-* (i t. ex. isl. *-þaga*, tystnad) såsom t. ex. föra till fara. Jfr f. ö. isl. *þagall*, tystlåten, o. da. *taus*, tyst, väl av **þagse* (jfr med avs. på bildningen t. ex. ledsen, varse). — Verbet har i nsv. antagit stark böjning (ipf. *teg* redan Verelius 1664) liksom kvida, (stundom) lita, pipa, (ofta) sprida, strida, vina, ävensom hinna, knyta, skryta, snyta o. (stundom) rycka, sluka, stupa; ett minne av den svaga är dock *tegat* (se ovan). — De västgerm. språken ha dessutom bildningar motsv. ett germ. **swīʒōn*, **swīʒēn* (fsax. *swîgôn*, ty. *schweigen*, ags. *swígian*), avlägset besl. med grek. *sīgân*, tiga. — Gotiskan har, utom *þahan*, ett f. ö. isolerat *slawan*, tiga, vara stilla, vilket sannol. är besläktat med slumra.

— Den som tiger, han samtycker, från den av påven Bonifacius VIII utgivna 6:te boken av de s. k. dekretalerna i den kanoniska rätten: *qui tacet, consentire videtur.* — Kvinnan tige i församlingen, efter 1 Kor. 14: 34: 'Edra qwinnor tige uti församlingarna, ty dem är icke tillstadt att tala' (gamla övers.).

tiger, Brahe Oec. 1581: *tyger*, Spegel 1685 *tiger*, jfr ä. nsv. *tigerdjur* = da., ty., eng. *tiger* (mhty. *tigertier* 1000-t.), av lat. *tigris* (varav fra. *tigre*), av grek. *tigris*, från iranska spr., jfr avest. *tigri-*, pil (till *tigra-*. spetsig, skarp, till roten (*s*)*tig* i sticka 2). Möjl. alltså: den pilsnabba, liksom det etymologiskt identiska flodn. *Tigris*, el. snarare (enl. förslag av H. Petersson) en förkortning av ett med *tigra-* sammansatt ord med betyd. 'skarptandad' el. dyl. — Tigern omnämnes varken i Rigveda el. i Avesta; i Atharvaveda kallas han *vyāghrá-* (varom Persson Indog. Wortf. ss. 300, 304: det förstärkande *vi* + ett adj. = grek. *ōkhrós*, smutsgul); dessutom i sanskr. *çārdūla-* (varom H. Petersson Ar. u. arm. stud. s. 40). I Europa uppges den första tigern ha blivit sedd o. 300 f. Kr., då en sådan skänktes atenarna av konung Seleukos Segraren i Syrien.

tigga, ä. nsv. ofta *tiggia*, fsv. *þiggia* (ipf. *thigdhe*, äldre *þā*), få, utbedja sig, tigga = isl. *þiggja*, få, antaga, da. *tigge*, tigga, fsax. *thiggian*, anropa, mottaga, fhty. *dicken*, *diggen*, bedja om, ags. *þicgan*, få, av germ. **þeǥjan* st. vb, väl, med Bezzenberger, Fick m. fl., besl. med fir. *ateoch*, jag ber (av *-tek-*). Alltså samma betyd.-utveckling från 'bedja' till 'tigga' som i begära (*gå och b.*, mellersta Sv. o. Finnl.) el. det från ty. lånade bettla. Ex. på likartad betyd.-inskränkning se under sälja. — Härtill: tiggare, Bib. 1541, såsom ty. *bettler* till *betteln*, ösv. dial. *bejsare* till *beiss*, tigga (= isl. *beiðas*), el. got. *bidagwa* (enl. somliga för *bidaqa*) till *bidjan*. Eng. *beggar* (av ffra. *begard*, jfr till bildningen under bastard) är däremot ej avlett av *beg*, tigga, utan det senare kommer av substantivet. Det gamla fsv. ordet för (kringvandrande) tiggare är *stafkarl* (se stackare). Grekiskan har bl. a. den målande beteckningen *ptōkhós*, till *ptōssō*, hukar sig ned.

[Tiggeby, ortn. Sdml., egentl.: tjockbyn, se under Tibble o. tjock.]

tik, I. Erici o. 1645, f. ö. rätt sällsynt utanför jakt- o. facklitteraturen = isl. *tík*, no. *tik* (även: rävhona; jfr sv. dial. *tispa*, rävhona, men da. *tispe*, hynda, under täva), ä. da. *tig*, i da. dial. 'hundhanne', mlty. *tike*, tik; eng. dial. *tike*, bondhund (väl från nord. spr.). Är ej, såsom antagits, besl. med no. *tikka*, tacka, ty. *ziege*, get, osv. (om vilka se tacka 1). Ordet bör bedömas i samband med likbetydande nord. o. germ. bildningar såsom (sv. dial.) täva, fhty. *zaga*, lty. *tache*, mhty. *zūp(e)* (ty. dial. *zaupe*), ty. dial. *zupp*, *zauche* (jfr enl. Lindroth Sv. lm. 1911 s. 270 f. fsv. **hortūka*, Schlyter: *hortutu*), *zatz*, *luppe*, *petze*, *läusche*, dalm. **sjäppa*, sv. racka, vilka samtliga äro el. göra intryck av hypokoristiska bildningar, f. ö. sannol. uppkomna i jägarspr., möjl. stundom också utgående från tillrop el. dyl. Se f. ö. under hynda, racka 1 o. täva.

[tilig, sydsv. dial., tidig, se under tidig.]

tilja, o. 1555: *tillier* plur., 1558: *tälije*; 1549 även *tijlor* = isl. *þilja*, bottenbräda i båt, da. dial. *tillie*, tilja, ags. *þille*, av germ. **þeljōn*; jfr det urgamla finska lånordet *teljo*, roddarbänk. Andra bildningar: fsv. (*planko*) *thili* (ack. plur. *-thilia*) m., plankvägg; isl. *þili*, *þil* n. ds., panelning; fhty. *dilla* (av **þeljō*), ty. *diele*, tilja, golv, loge, mlty. *dele* f., tilja; fhty. *dil*, *dilo* m., m. m. Jfr litau. *tili*, *tilji*, bro. Avledn. till germ. **þela-* = fsv. *þiæl* n., botten i tyg, isl. *þel* ds. m. m., motsv. fin. lånordet *tela*, rullstock, kavel; besl. med sanskr. *tala-* n., flata, fotsula, ir. *talam*, jord, fpreuss. *talus*, golv, fslav. *tilo*, (jord)golv o. d., lat. *tellus*, jord; se f. ö. latin o. jfr även tjäle. — Kollektivbildningar (utom det ovannämnda isl. *þil(i)* n.): fsv. *thilde* n., bräder, sv. dial. *tilde*, av germ. **þeliþia-*, bildat som isl. *kvende*, kvinnor, *skóði*, fgutn. *skyþi*, skotyg, fsv. *kærlde*, personer av mankön, sv. dial. *mägde*, pack, följe, fhty. *juhh-*

idi, spann osv. (förf. Ark. 7: 35 f.); fsv. *thilster* n., golvplankor, ä. nsv. *telster*, sv. dial. *tilster*, till isl. vb. *þilja*, förse med golv (W. Cederschiöld Xen. Lid. s. 80), bildat som blomster.

till, vard. även *te*, fsv. *til*, yngre även *tel*, *te* (uppkommet i obetonad ställning såsom *ska* av *skall*), som prepos. med genit., dock, i sht i y. fsv., utbytt mot dat. el. ackus. = isl., ffris., ags. *til* (eng. *till*), i ffris. med dat.; egentl. ackus. sg. av germ. **tila-* = mlty. *til*, *tel* n., mål, slut, gräns, fhty. *zil* (ty. *ziel*), jfr isl. *aldrtili*, död, egentl.: livsslut; till skogs (osv.) alltså urspr.: med skogen som mål; antagl. av samma stam som got. (*ga*)*tils*, passande, god, ffris. *til*, god, väl egentl.: ändamålsenlig, jfr det gamla finska lånordet *tila*, tillfälle, ställning, villkor, o. isl. *útili*, skada (se även under tjällra). F. ö. av omstridd härledning: vanl. betraktat som rotbesl. med tid (se d. o.). — Om genitivuttryck efter till se Vendell Språket i P. Svarts krön. s. 149 f., förf. 1600-t:s sv. s. 167 f., Östergren Spr. o. st. 17: 137, Noreen V. spr. 7: 363. — Har ersatt den gamla germ. prepos. **tō* = eng. *to*, ty. *zu*; även i betyd. 'alltför', t. ex. komma till korta, efter ty. *zu kurz kommen* (se närmare under kort 2). — Det förr vanliga *till* i uttr. ss. 'Herr Andreas Torstenson, Grefve till Ortala, Friherre till Viresta, Herre till Forstena' osv. efter ty. förb. med *zu*; jfr dock redan i fsv. 'Erik til Almavik' (1412; nyare avskr.; Sdw. Till.). — Dessutom som infinitivmärke, i nsv. blott vardagl. o. dial. 'Jag skulle be te få ..', fsv. *til*, t. ex. 'byriadho the til fly', 'nw haffwom wi thima (dvs. tillfälle) til them fördærffwa' (i nsv. *till att*). Alltså samma utveckling som av fsv. prepos. *at* (= sv. åt) till infinitivmärket *at* (= att 1), el. som av ty. *zu*, eng. *to*. — Nsv. till som konjunkt. (vard.) i betyd. 'till dess, tills' finns redan i fsv. Där i samma betyd. även *til at* (också: på det att), o. *til þæs* (även med *at*, *sum*), varav sv. till dess, i ä. nsv. även: förrän (t. ex. Bib. 1541) = no. *til dess*, av genit. till det; sammandraget: tills (se d. o.). — Till uppträder ofta som första led i sammans. Dels inhemska såsom tillbud, ä. fsv. *tilbuþ* (i fsv. o. ä. nsv. även: bjudning, inbjudning); — tillgiven, 1670-t. (Lucidor osv.) = ä. da. *tilgiven*, isl. *tilgefinn* (e-u), till det reflex. giva sig till, redan i fsv., jfr Kolmodin 1732: 'Jag war Naëmi så giwen til i alt'; av samma slag som t. ex. hängiven, ty. *ergeben*; — tillgjord, Rosenstein 1787: 'det .. tillgjorda .. dagspråket', Sthlms Posten 1792: 'tilgjord blygsamhet', Weste 1807; ej upptaget av Sahlstedt 1773, men vanligt redan på 1790-t.; en specifikt svensk bildning, till reflex. göra sig till såsom behärskad till behärska sig el. tillbakadragen till draga sig tillbaka (delvis dock med ty. förebilder); — tillstädja, fsv. *tilstædhia*, tillåta, även *stædhia til* = da. *tilstede*; till städja, som i fsv. hade även denna betyd.; i sammans. till- möjl. dock efterbildning av mlty. *tosteden* ds. o. i så fall till följ. grupp. Egentl.: ställa sig till; jfr lat. *adlocāre* (eng. *allow* ds.) till *locus*, ställe. Om det besl. ty. *gestatten* se städja; — tillsäga, fsv. *tilsæghia*, *tilsighia* = da. *tilsige*. I fsv. även 'lova' (= da.) o. i denna betyd. möjl. påverkat av mlty., jfr sbst. *tosage*, bl. a. 'löfte', ävensom ty. *einem zusagen*, lova; — tilltagsen o. tilltyga, se d. o.; — tillvälla sig, fsv. *tilvælda sik* = ä. da. *tilvælde*, avledn. av fsv. *vald* = våld; — tillåta, fsv. *tilāta*, även *lāta til* = da. *tillade*, motsv. isl. *láta til*, mlty. *tólâten*, ty. *zulassen*. Egentl., såsom redan i landskapsl.: giva el. släppa till, giva tillträde, varav: släppa efter el. dyl.; jfr likn. betyd.-övergång i t. ex. medgiva, ty. *zugeben*. — Dels efterbildningar efter ty. såsom: tillbehör = da. *tilbehør*, efter mlty. *tôbehôre* = ty. *zubehör*, jfr fsv. *tilbehörilse*, *tilbehöring*; — tillbörlig, fsv. *tilbörliker* = da. *tilbørlig*, till nsv. (såsom sig) tillbör, fsv. *tilböra*, tillkomma, vara tillbörligt, efter mlty. *tôboren*, jfr ty. *gebühren* (se böra); — tilldraga sig, t. ex. 1557 i numera obr. anv. (om träta o. oenighet), i ä. nsv. även: belöpa sig till = da. *tildrage sig*, efter mlty. *sik tôdragen* = ty. *sich zutragen*, till

lty. *dragen*, bära (= draga); se betyd.-analogier under hand; — tillfreds, 1558: *tilfredz*, förr även *-i-* t. ex. 1565 = da. *tilfreds*, efter mlty. *tôvred(en)* = ty. *zufrieden*; — tillfälle, se d. o.; — tillför(e)ne, fsv. *til förene*, *til foren(ne)* m. m. = da. *tilforn*, efter mlty. *tôvorne*, *tôvoren*, av fsax. *te-foran*, framför, framtill (se forn); — tillförlitlig, Widekindi 1671, ombildning (i anslutning till förlita sig) av ä. nsv. *tillförlåtlig*, t. ex. Tegel; 1547: *tilförlatelig* adv.; ofta i brev: 'tillforlathlighe godhe wenn och Broder' 1588 osv. = da. *tilforladelig*, efter mlty. *tôvorlâtich* = ty. *zuverlässig*; jfr ty. *sich verlassen*, förlita sig, egentl.: överlämna sig (se förlåta); — tillgiva, fsv. *tilgiva*, förlåta, efterskänka (även i Bib. 1541: 'men tinom brodher skalt tu tilgiffuat') = da. *tilgive*, efter mlty. *tôgeven* = ty. *zugeben* (tillstå, medgiva), i betyd. 'förlåta': *vergeben*; jfr likbetyd. fra. *pardonner*, till *donner*, giva (se pardon); om likn. betyd.-utveckling se f. ö. under förlåta; — tillgänglig, se -gänglig; — tillika, Bib. 1541 = da. *tillige*, efter mlty. *tôlike* = ty. *zugleich* (se adj. lik); — tillnamn, 1626 om (adligt) familjenamn; samtidigt (1625) även om öknamn = da. *tilnavn*, väl efter ty. *zuname* (jämte *beiname*), jfr lat. *agnomen*; — tillräkna, fsv. *tilrækna* = da. *tilrægne*, efter en mlty. motsvarighet till ty. *zurechnen*, egentl.: sätta på någons räkning el. konto, jfr lat. *imputāre* till *putāre*, räkna (= *putāre*, skära, i amputera); — tillskansa sig, Sylvius 1682: 'worde the . . tilskantzandes', J. Cederhielm 1707: 'som iag tror en annan wara tilskantzat', refl.: Oelreich 1755 osv. (ej hos Lind 1749, men Sahlstedt 1773) = ä. da. *tilskanse* jfr mlty. *tô samene schantzen*, rycka till sig, till mhty. *schantzen*, idka hasardspel, alltså egentl.: vinna på spel el. genom en lyckträff, till ty. *schanz(e)*, lyckträff, fördel, vågstycke, mlty. *schantze* (varifrån ä. nsv. *skans*) = chans (se d. o.); — tillskriva, fsv. *tilskriva*, tilldela förtjänsten för o. d., skriva till = da. *tilskrive*, efter mlty. *tôschrîven* = ty. *zuschreiben*, egentl.: skriva på någons räkning (jfr tillräkna), motsv. eng. *ascribe to*; — tillstå, fsv. *tilstā*, *tilstanda* ds., även: tillstädja (såsom också i ä. nsv.), vittna, sluta sig till, stå bredvid = da. *tilstaa*, efter mlty. *tôstân* = ty. *zugestehen* (i betyd. 'tillstädja'; i betyd. 'tillstå': *gestehen*); egentl.: ställa sig bredvid, sälla sig till, varav: instämma med osv.; jfr vidgå; — tillstädja, tillsäga, se föreg. grupp; — tillvita, 1550-t., i ä. nsv. även i god mening, fsv. *tilvīta*, till fsv. *vīta*, anklaga, beskylla, bevisa; se f. ö. förevita, vite o. vitsord. — Om tillstädes se -städes. — Se f. ö. tillfälle o. tillstymmelse.

[tilla, tillika, sv. dial., större strandpiparen, se strandrulling under strand.]

Tillberga, ortn., se tull 1.

till fyllest, se fyllest.

tillfälle, i ä. nsv. även: anledning, orsak o. sjukdomsfall, fsv. *tilfælle*, tillfälle, anledning, tillfällighet, händelse = isl. *tillfelli*, da. *tilfælde* (fall, händelse, tillfällighet; i betyd. 'tillfälle' vanl. *lejlighed*); möjl. med utländsk förebild, jfr mlty. *tôval* (varefter ä. nsv. tillfall) = mhty. *zuoval* (ty. *zufall*, tillfällighet, medan 'tillfälle' heter *gelegenheit*), även-som det analogt bildade (sen)lat. *accidens* (genit. *-entis*), tillfällighet m. m. (sv. accidens-; till *ad-* o. *cadere*, falla), varav väl närmast de västgerm. orden äro en övers. Nsv. tillfälle motsvarar däremot lat. *occāsio*. Jfr f. ö. sv. uttr. det faller sig (så och så) o. chans. — Tillfälle(t) gör tjuven, Grubb 1678, motsv. i da. *tilfældet gør tyve*, jfr ty. *gelegenheit macht diebe*, motsv. (med *occasion* osv.) i eng., fra., ital. osv., även-som Erasmus: *occasio facit furem*.

Tillinge, sn i Uppl., fsv. *Tyllinge*, motsvar. fhty. *Zullinga*, *-on* osv., nu *Zolling(en)*, av ett germ. släktnamn **Tullingaz* = ags. *Tulling*, fhty. *Zulling*; även ingående i fsv. *Tyllingha by*, nu Tillinge(berg) Klm. l. Se f. ö. under -inge samt förf. Ortn. på *-inge* s. 160.

tillintetgöra, sammansmältning av fsv. *til enkte göra*.

tillnärmelsevis, från o. 1880 (E. H Tegnér osv.), jfr det ungef. samtidigt av samme förf. använda *tillnärmnings-*

vis, som trängts undan av den föreg. bildningen = da. *tilnærmelsevis*, övers. av ty. *annäherungsweise* o. väl också det från lat. härstammande *approximativt*.

tillra, om tårar P. Erici 1582 osv.; förr i allmännare anv., t. ex. P. Erici 1582: 'tilra om i dantz', Sahlstedt 1773: 'tillra et klot', 'klotet tillrar', Almqvist Skälln. 1838; hos Spegel även 'porla'. Enl. Tamm Gr. s. 32 av äldre *trillra* (t. ex. Gallius 1643, om tårar; f. ö. sällsynt) till trilla (som vältra till välta); jfr Columbus Ordesk.: både 'trilla' o. 'trillra' om tårar. Dock ovisst: ordet synes vara en imitativ bildning, o. formen *trillra* kan bero på en sammansmältning av trilla o. tillra. Jfr de sannol. på liknande sätt uppkomna sv. dial. *tira*, *tirka* o. *tirla*, rinna sakta, under tira slutet.

till reds, se reds.

tills, konj. o. prepos., Stiernhielm Herc.: 'Tils emot ändan', förr även: *thes* 1596, *tess* Börk 1688 (talspr.), *tis* 1697, sv. dial. (o. vard.): *tess*, *tiss* = no. *tiss*, *tess*, i obeton. ställning av fsv. *til þæs* (se til). Alltså med samma övergång från konjunkt. till prepos. som i t. ex. grek. (*h*)*éōs nȳn*, tills nu, av (*h*)*éōs*, till dess att, el. det likbetyd. sanskr. *yāvat*, sedan 'under' (om tid) o. 'till, tills', osv. — Tills vidare 1699.

till spillo, se spillo.

tillstymmelse, Leopold 1788, Almquist 1839, sedan vanligt, jfr sv. dial. *åstymmelse*, kvarlämningar, till sv. dial. *stumm*, trästubb, fsv. o. sv. dial. *stumm* ds. = isl. *stufn*, *stofn*, nedersta delen av stammen, grundval osv. (se f. ö. under stom o. stubbe). — Jfr Sturzen-Becker 1861: 'Hennes hår .. tillstymmadt och upplagdt i tidens .. smak' (motsv. ställe 1841 har 'fasoneradt').

tillstädes, se -städes; **tillstädja**, se städja.

till synes, se under syn.

tilltagsen, Verelius 1664: *tiltagse och oförwägen*, Sylvius 1682: *tiltagsen* (m. m.), Dalins Arg.: *modigt och tiltagse Folk*, *friske gossar och wäl tiltagsne*, Linné Sk. resa: 'Bönderna uti Gyinge (dvs. Göinge) Härad äro ibland Skånska Bönderna .. de starkaste, idogaste, tiltagsnaste och muntraste'; av Lind 1749 översatt: 'unverdrossen, emsig, fleissig'; nybildning till taga sig till, tilltag efter adj. på *-se(n)*. Den moderna något klandrade bibetyd. av (ungef.) 'närgången' (redan hos Weste o. Dalin jämte den äldre) saknas i de tidigare belägen fullständigt. — Förr även *framtagsen* i samma betyd.

tilltyga el. **tyga till**, sammanhängande med el. i alla händelser anslutet till tyg, såsom synes framgå av den äldre anv. om kläder o. d., t. ex. Rudbeckius 1618: 'När the omsijder få tygat sigh till' (dvs. klätt sig), Verelius 1664: 'kostelig tiltygning' (om prydnader), jfr Runius o. 1711: 'Han skall ock klädren sin ha tygat illa till'; i modern betyd. t. ex. Spegel 1685: 'tyga illa til thet arma Ljnets Lokkar' (där grundbetyd. ännu framskymtar), Sedol. Merc. 1731: 'Tyga .. illa til de nyfikne Menniskior', Pilgren 1785: 'Se hur mina neglickor äro tiltygade'. — Förr även utan *till*, t. ex. i ursprunglig betyd. Sigfridi 1619: 'Ståteligh wore the (dvs. fåglarna) tyghat', o. i överförd bem. Broman 1733: 'så tygad och skamfurad'. — Ordet är väl avlett av tyg, men kunde också tänkas vara lånat från det sannol. besl. mlty. *tügen*, skapa, frambringa, skaffa, liksom ä. nsv. *tyga*, intyga, vittna, från det likbetyd. mhty. *zügen* (se tyg).

till tåls, se tåla.

till övers, se över.

tilta, smal jordremsa som av plogen uppskäres o. vändes, väsentl. dial., Nathorst 1833; jfr Gadd 1773: *plogtilt*; dunkelt; möjl. diminutivbildning till tilja el. något därmed besläktat ord.

tima = fsv.: hända = isl. *tíma*, vederfaras, förmå sig till, da. *times*, hända, vederfaras, ags. *getimian*, hända; avledn. av fsv. sbst. *tīme*, tid (= timme), liksom götal. dial. *'tida* i t. ex. *det har så titt* o. ags. *tídan*, hända, av tid; jfr fsv. *tīmas* o. *tīdhas*, para sig (se under tidd). — I äldre tid även med objekt; så ännu Leopold 1779: 'När en ovanlig glädje timar jordens inbyggare'.

timid, t. ex. Nordberg 1740, av fra.

timide, av lat. *timidus*, rädd, blyg, till *timēre*, frukta (av omstritt urspr.).

timjan, växtsl. Thymus, särsk. använt som krydda, fsv. *timean*, *tymean* = da. *timian*, från ty.: sen fhty. o. mhty. *thimian* (*t(h)y-*, *thymean* i fhty. även *tymiâna*; ty. *thimian*, *thymian*), från mlat. *thymiama*, av grek. *thymíama*, rökelse (varav got. *þymiama*); till lat. *thymus* (fra. *thym*, eng. *thyme* osv.), av grek. *thýmos*, *thýmon*, timjan, jfr grek. *thȳmós*, lidelse, mod, lat. *fūmus*, rök (vartill växtsl. *Fumaria*), fslav. *dymŭ* ds., osv., till grek. *thýō*, bringar rökoffer, osv.; besl. med tuja; se f. ö. doft, dun, dunst. Namnet på grund av doften o. anv. Alltså en av de många kryddväxter, vilkas beteckning lånats från antiken; jfr t. ex. anis, fänkål, kummin, körvel, mejram, mynta, salvia.

timlig, fsv. *timelīker* = isl. *tímaligr*, da. *timelig*, ags. *tímlic*; egentl.: hörande i tiden, till timme i betyd. 'tid'; jfr det likartade fsv. *tīdhelīker* osv. = ty. *zeitlich* (se under tidig). I ä. nsv. även 'tjänlig', t. ex. *godh timeligh wäderleek* Cat. 1572.

timma, egentl. oblik kasus till timme såsom t. ex. anda : ande osv.; se f. ö. följ.

timme, ä. nsv. (stundom) o. fsv. *tīme*, tid, timme = isl. *tími*, da. *time*, ags. *tíma* (eng. *time*), *m*-avledn. till samma rot som tid (se f. ö. d. o.). — Vokallängden är bevarad i fordomtima (se fordom). — Ordet har i betyd. 'tid' i nord. spr. efterhand undanträngts av det därmed tidigt konkurrerande tid, medan omvänt i engelskan (i enlighet med utvecklingen i västsax.) *time* alltjämt betyder 'tid' o. däremot *tide* i denna betyd. väsentligen kvarlever i sammans. o. annars fått den specialiserande betyd. 'tidevatten' m. m. (i den fornangliska prosan användes uteslutande *tid* i betyd. 'tid' i alla betyd.-skiftningar). — Förlängningen av *m* är av samma slag som i döm(m)a, hemma osv.; i vissa avlägsnare dial. dock ännu *-m-*. — Om det hithörande sv. dial., fsv. *tīmas*, para sig, se under tidd.

1. **timmer**, i dial. även *timber*, fsv. *timber* (*-y-*) = isl. *timbr*, da. *tømmer* (med *i* > *y* > *ö* framför läppljudet *m*) = fsax. *timber*, fhty. *zimbar* (ty. *zimmer*), ags., eng. *timber*, i västgerm. spr. även: (trä)byggnad, i ty. (såsom även i fhty.): rum (jfr fruntimmer ävensom t. ex. U. Hiärne 1665: 'Jungfruernes timmer'), av germ. **timbra-* n., bildat med det i orts- o. instrumentalbeteckningar vanliga *r*-suffixet (jfr bur, läger o. under säter el. fjäder, tunder) till ie. roten *dem*, bygga, i grek. *démō*, jfr lat. *domus* osv., hus (se under hus ävensom dam 1, domestik, domino); jfr f. ö. tomt o. följ. — Avledn.: timra, fsv., isl. *timbra* = da. *tømre*, av germ. **timbrōn* ~ **timbrian* i got. *timrjan*, mlty. *timberen*, ty. *zimmern*, ags. *timbran*. — Sammans.: timmerman, fsv. *timberman* = da. *tømmermand*, väl efter mlty. *timmerman* = ty. *zimmermann* (varifrån sv. familjen. Zimmerman(n); se d. o.). I got. däremot med avledn.: *timrja* (bildat som *fiskja*, fiskare, till *fisks*, *kasja*, krukmakare, till *kas* = kar, osv.).

2. **timmer**, 40 stycken (skinn), fsv. *timber* = isl. *tímbr*, da. *tømmer*, ty. *zimmer* (varav da. *simmer*, eng. *zimmer*), eng. *timber*. Säkerl., såsom en engelsk förf. uppger år 1597: så många skinn som inneslötos inom två timmerbräder, på vilket sätt köpmännen brukade transportera skinn o. pälsverk. Jfr ä. eng. *tavelin* (egentl.: liten bräda o. d.; jfr tavla) i liknande anv. om vissa mindre partier av skinn o. d. Övriga framställda förmodanden (egentl.: hög, stapel; m. m.) osäkra.

timotej, 1809: *themothé*, Nathorst 1833: *timothei*, jfr Gadd 1775: *timotheigräs* (om engelska förh.) = da. *timotei*, ty. *timotheigras*, efter en amerikanare Timothy Hanson el. (enl. andra) Timothy Herd, som först börjat odla timotejen (under förra hälften av 1700-t.). Med avs. på ellipsen *timotej* av *timotejgräs* jfr t. ex. växtn. monke, munke: munkhatt el. studenter : studentnejlikor. — Kallas även kampe (se d. o.).

timpan, boktr., nu sälls. el. obr., däckel i boktryckeripress, av fra. el. eng.

tympan ds., ytterst av grek. *týmpanon*, trumma (jfr Heidenstam: 'Ekon af tympanon och cymbal'), till en nasalerad form av roten i *týptō*, slår (jfr under tambur 3).

timpel, bergv., nu: järnbalk som upptill begränsar en viss av masugnens öppningar, jfr Jennings 1756: 'Timpelen eller der utslaget sker', från ty. *timpel*, *tümpel*, *dimpfel* i motsvar. betyd.; i dessa snarast ellips från sammans. såsom ty. *tümpelplatte*, *-stein*, jfr sv. *timpelhäll*, *-sten*, *-damm* o. urspr. om själva utslagsöppningen el. dammen, alltså samma ord som ty. *tümpel*, vattenhåla, pöl, förr även *dümpel*, mellan- o. lågty. former för hty. *tümpfel*, av fhty. *tumphilo* = eng. *dimple*, liten håla (meng. *dympull*); avledn. av sydty. dial. *dumpf*, vattenhåla, da. o. no. dial. *dump*, fördjupning; väl besl. med litau. *dumburỹs*, vattenhåla; kanske till en nasalerad form av roten i djup, jfr litau. *dumbù*, *dùbti*, bli ihålig, sjunka in. — I ä. sv. även *timp*, dammsten, Rinman 1745.

1. **tina**, sbst., 1549 = no. *tina*, nisl. *tína*, da. dial. *tejne*, från mlty. *tine*, balja, litet kar med lock, från rom. spr.: fra. *tine*, balja, spann, jfr ital. *tinella*, litet vinfat, av lat. *tīna*, vinbytta (möjl., genom etruskisk förmedling?, av grek. *dīnos*, runt fat). Ej att förväxla med det stundom ungef. likbetydande (sv. dial.) tena (se d. o.).

2. **tina**, vb, t. ex. Verelius 1681 = isl. *þíðna*, da.-no. *tine* (i da. i stället *optø*), inkoativ bildat av isl. *þíðinn*, no. *tiden*, icke frusen, till isl. *þíðr*, no. *tid* ds., varav trans. isl. *þíða*, töa upp o. d., sv. dial. *tia*. *þíðr* är en participbildning till germ. *þī-* i ags. *þinan*, st. vb, bliva fuktig (med presentiskt *n*-suffix), till ie. roten *ti* i grek. *tīlos* m., flytande afföring, fhty. *theisk*, *deisk*, gödsel o. d., m. fl. likbetyd. ord; sannol. en variant till roten i töa. Jfr Lidén IF 19: 356, Armen. stud. s. 109. — Den transitiva betyd. (vanl. med *upp*) är sekundär. — Ä. nsv. *tena*, t. ex. Spegel 1685 = sv. dial. utgår från ett **þīðna*, med yngre förkortning av *ī* i vissa förb. (Kock Sv. ljudh. 1: 96) el. till ett *þíðinn*, ombildning av el. gammal parallellform till *þíðinn*.

3. **tina**, vb, dialektord, plocka, ränsa (ärter o. d.) = isl. *tína* (ipf. *-nda*), no. *tina*; jfr, utan *n*-avledn., sv. dial. *tia*, ränsa (ull, korn m. m.); väl av samma grundrot som sv. dial. *tesa*, plocka, osv. (se test); jfr parallellbildningarna under tassa o. tåsa.

tindra, Stiernhielm: 'tindrand Gnista', Brenner 1684 (i samma förb.), Spegel 1685 (tolkat: 'sprida Gnister ifrån sig'), Brenner 1697, Elfvius 1709 o. Frese 1715 om stjärnor = no. = da. *tindre* ~ no. *tandra* ds.; se ut som iterativer el. intensiver på *-arōn*, i vilket fall ä. nsv. *tinder*, t. ex. Lind 1749, glödande slagg, sv. dial. *tindra* f., gnista, isl., no. *tandre* m., eld, gnista, snarast vore deverbativer. Men *tandre* kan svårligen skiljas från fhty. *zantaro*, glödande kol, varför åtminstone i detta ord en gammal nominal *r*-bildning synes föreligga. Samma svårighet möter vid blixtra o. gnistra. Se f. ö. förf. Ark. 14: 171 o. under de besläktade tunder o. tända. Om det besl. sv. dial. *ljustande*, ljusveke, se veke slutet. Det i nyare poesi uppträdande *tinder*, tindrande, t. ex. Heidenstam, Österling, är ett ungt deverbativum o. ej att direkt identifiera med ä. nsv. *tinder* (varom ovan). — Ett hithörande gammalt ånamn **Tindra* döljer sig i Tinnerö bäck vid Linköping, fsv. *Tindrobœk*, egentl.: den glänsande el. dyl.; besl. med det av O. Rygh No. Elven. s. 264 behandlade fno. älvnamnet **Tǫndr* (genit. **Tandrar*).

ting, fsv. *þing*, sammankomst (särsk. för rättegångsärenden), sak m. m. = isl., ags. ds. (eng. *thing*), da. *ting*, fsax., fhty. *thing* (ty. *ding*), kanske av germ. **þingaz* (*s*-stam), jfr langobard. *thingx* (varmed sammanställts det lat.-germ. gudanamnet Mars *Thinxus*) o. möjl. även got. *þeihs* n., tid (germ. **þenhas*, med Vernersk växling). Ting skulle alltså egentl. betyda 'folkförsamling som eger rum på bestämda tider' el. dyl.; jfr till betyd.-växlingen t. ex. armen. *atean*, lämplig tid o. rådsförsamling, domstol. I övrigt blott osäkra anknytningar, t. ex. till litau. *tenkù*, *tèkti*, sträcka sig m. m., i så fall egentl.: utsträckning; jfr under tid. — Med avs.

på betyd.-utvecklingen till 'sak, föremål' jfr sak, som ävenledes från början haft rättslig innebörd. — Ingenting, någonting innehålla neutr. plur. av ingen, någon. I anslutning härtill har ting stundom fått realgenus, t. ex. Lucidor: *en swår Ting*, Dalins Arg.: *en ting*, gamla bibelövers.: 'mig är det en ringa ting'. — Med avs. på den förbleknade betyd. i dylika uttr. jfr fra. *rien* av lat. *rem* (ackus. sg.), sak. — Det gamla ordet för 'tingsplats' fsv. *þingstaþer* = isl. *þingstaðr* m., jfr fgutn. *þingsteþi*, kvarlever i ortn. Tingstad Ögtl. m. m. o. Tingstäde Gottl.

tinga, beställa, fsv. *þinga*, hålla ting, betinga, tinga = isl. *þinga*, hålla ting, förhandla, da. *tinge*, förhandla, ackordera, göra upp (om affärer), mlty. *dingen*, fhty. *dingôn* (ty. *dingen*), ags. *þingian* i samma el. närliggande betyd. (i ags. bl. a.: försvara, bestämma); avledn. av ting. Jfr betinga, dagtinga. — En annan hithörande bildning tingtai fsv. *þingta*, torde vara utdöd utom i finnl.-sv. o. kanske i vissa dial.

tingeltangel, numera föga br., men under 1870-80-talen vanlig benämning på sämre varieté, 'fröjd', 'tarachim' (se även d. o.); stundom även om grannlåt o. d., t. ex. Forsslund 1900; jfr *tingelitang*, om skrällande pukor, Heidenstam 1888; från ty. *tingeltangel* (1870-talets början); ljudhärmande med syftning på musiken. Jfr det likaledes ljudhärmande el. imitativa ty. *dingel*, *dangel* ZfdW 12: 54 el. de på liknande sätt uppkomna no. *tingl(a)*, liten bjällra, fris. *tingeln*, klinga, eng. *tinkle* ds. m. fl.

tingest, y. fsv. *tingesthe* plur., i ä. nsv. stundom kollektivt neutr. i betyd. 'saker, tillhörigheter', t. ex. Bib. 1541 = no., ä. da. *tingeste*, da. *tingest*; till ting; knappast dock, på grund av formens ålder, från en motsvarighet till ty. *dings*, egentl. genit. sg. till *ding* med nedsättande betyd.

tinktur = ty., av lat. *tinctūra*, färgning, till *tingere*, färga, part. perf. pass. *tinctus*, vars femin. *tincta* givit upphov till fhty. *tincta*, bläck (ty. *tinte*). Bildat som mixtur, striktur m. m.

tinne, fsv. *tinne*, *tinde*, da. *tinde*, motsv. isl. *tindr*, mlty. *tinden*, fhty. *zint*, ags. *tind* (eng. *tine*), ävensom, av germ. **tindiō-*, mlty. *tinne*, fhty. *zinna* (ty. *zinne*). Av de fsv. formerna utgår väl *tinde* från ett **tindan-*, en utvidgning av **tinda-* i isl. *tindr* osv.; *tinne* kan innehålla ett **tinþan-* (med grammatisk växling) el. vara lån från mlty. *tinne*. Vanl. betraktat som förutsättande ett ie. **dento-* o. innehållande en utvidgning av en avljudsform till konsonantstammen i tand. Har dock även skilts från detta ord o. förts samman med mir. *dinn*, *dind*, kulle, fryg. *Díndymos*, bergnamn, m. m. (se Walde[2] under dens). En *k*-avledn. till samma stam se under sinka 3.

[Tinnerö bäck, se tindra slutet.]

tinning, fsv. *thinning-* (i ackus. plur.), *thynninger* el. *thynning*, m.? o. f.?, motsv. ä. da. *thinning*, da. *tinding*, ävensom isl. *þunnvangi*, *þunnvengi* m., no. *tunnvange* m. m., mlty. *dunni(n)ge*, fhty. *dunwengi*, mhty. *tünewenge*. Senare leden är ett ord motsv. isl. *vangi* m., kind, fsax., fhty. *wanga* n. (ty. *wange* f.), ags. *wange* n., jfr got. **waggareis* m. (dat. *waggarja*), huvudkudde, isl. *vengi* n. ds.; vanl. sammanställt med vång med en grund-betyd. 'böjning o. d.'; jfr det analoga fhty. *tinnabacho*, tinning, till ty. *backe*, kind. Förra leden föres vanl. till tunn; om den sv. *i*-formen se Kock Sv. ljudh. 1: 444. Häremot dock Falk-Torp s. 1262, som på grund av fsax. *thinnong* o. fhty. *tinnabacho* antaga en med tunn visserligen rotbesläktad, men självständig bildning, germ. **þennō-*, **þunnō-* (*-nn-* av *-nu-*, jfr brinna osv.) 'spänning', jfr lat. *tempora*, tinningar, till *temp*, spänna (rotbesl. med tänja). Det sv. (o. da.) ordet är möjl. lånat från fsax. el. mlty. Det i ösv. dial. allmänna **twinning* beror väl på någon folketymologisk omtydning. — Ty. *schläfe*, egentl. plur. till fhty. *slâf* ds. = holl. *slaap*, innehåller ordet *schlaf*, sömn, alltså egentl.: ställe som man vilar på när man sover, liksom rom. dial. *sonnu* (= lat. *somnus*, sömn), *dormidor* (egentl.: sofrum, till lat *dormīre*, sova). Med avs. på plur. jfr grek. *(h)oi krótaphoi* o. lat. *tempora* (vartill fra. *tempe*, eng.

temple). — Samindoeuropeisk beteckning saknas.

tio, fsv. *tīo* = isl. *tíu*, no. *tie*, *tio*; jfr fsv. (sällan), fda. *tī*, da. *ti*; med dunkelt *i* (snarast **tehu* > *tēu* > *tīo*): det stundom framställda antagandet av anslutning till nio tillfredsställer ej, då även dess *i* är oklart; ävenså med knappast nöjaktigt förklarat *-o* (*-u*): anslutning till ordningstalet möjlig, men oviss (jfr isl. *tí-róðr*, *té-*, 100 år gammal); motsv. got. *taihun*, fsax. *tehan*, fhty. *zehan* (ty. *zehn*), ags. *tien*, *tén* (eng. *ten*); motsv. lat. *decem* (jfr december, decimal), grek. *déka*, sanskr. *dáça* m. fl. Enl. Hirt IF Anz. 9: 28, Blankenstein IF 21: 110 m. fl. utgå de germ. formerna från den ie. konsonantstammen **dekṃt*, tiotal = sanskr. *daçat*, jfr grek. *dekás* (genit. *-ádos*; se dekad), liksom fslav. *deseti*, litau. *deszimtis* m. fl. från *i*-stammen **dekṃti-*; enl. Hirt vore dessutom lat. *decem* osv., likaledes av **dekṃt*, analogibildningar efter **septṃ* o. **neuṇ* (se sju o. nio). Annorlunda Brugmann Grundr. II. 2: 21, som i de germ., lat., grek. o. sanskr. formerna se ett ie. **dekṃ*, varvid det därur härflytande germ. **tehun* ombildats till **tehuni* efter **fimfi* (jfr sju); emellertid beror, med Osthoff MU 1: 130, bevarandet av *n*-et snarast på anslutning till ordningstalet. Jfr f. ö. det nära besl. tjog. — En avljudsform anses vanl. föreligga i got. *-tēhund* (*sibuntēhund* 70, *taihuntēhund* 100 osv.), vartill enl. somliga även *-tān* i fsv. *þrættan*, tretton, osv., isl. *þrettán* osv., o. enl. andra även *-tján* i isl. *sjautián* osv. (se t. ex. under femton). Dock ha vissa forskare, tidigast Brugmann, här i stället velat utgå från ett *sibuntē* (genit. plur.) + *hund*, tiotal (se hundra); se v. Helten IF 18: 118 f. o. där citerad litteratur. Emellertid blir antagandet av ett talsubstantiv på *-und* (motsv. de grek. på *-ad-* av *-ṇd-*, i *(h)eptás*, sjutal, osv.) ytterst betänkligt, då dylika bildningar icke annars äro kända i de germ. spr. (jfr i stället isl. *niund* osv.). Ett försök att i anslutning till Brugmanns tankegång lösa svårigheterna se v. Friesen Rökst. s. 144, vilken likaledes betvivlar existensen av got. *tēhund* o. med rätta även samma avljudsform i *-tān* i fsv. *þrættan* osv. (se femton); jfr dock härtill Kock Ark. 38: 131 f. — Nsv. tie utgår från en form med akut; jfr Noreen V. spr. 3: 394 med litter. — Tionde, ordningstal, fsv. *tīunde* = isl. *tíundi*, da. *tiende*, motsv. got. *taihunda*, fsax. *tehando*, fhty. *zehando* (ty. *zehnte*), ags. *téoða* (jfr eng. *tenth*), svag form till de annars direkt motsv. grek. *dékatos* (av ie. **dekṃto-*), fslav. *desętŭ*, litau. *deszimtas*. Med annat suffix: lat. *decimus*, sanskr. *daçamá-*. Jfr tionde, sbst. — Tiung, ä. nsv., tiondedel, i gamla bibelövers., t. ex. 'två tiungar semlomjöl'.

tionde, sbst., fsv. *tīunde* m. = da. *tiende*, i anslutning till ordningstalet utvidgat av fsv. *tīund* f. (o. m.) = isl. *tíund* f., tionde, tiondedel, en gammal substantivering av fem. till ordningstalet (i stark form). Även de västgerm. spr. ha yngre anslutningar till ordningstalets svaga form: fsax. *tegotho*, fhty. *zehanto* (ty. *zehnte*), ags. *teogoða*, *téoða* (eng. *tithe*). Alltså: tiondedelen av inkomsten; efter lat. *decima* (*pars*).

tipp, Månsson Åderlåt. 1642: *örnetipp* = no. *tipp*, da., mlty., meng., eng. *tip*, mhty., sydty. dial. *zipf*; med avledn. lty. *tippel*, ty. *zipfel*; möjl. en sekundär germansk avljudsform (med diminutiviskt *i*) till tapp (jfr t. ex. klick : klack, knirka : knarra, no. *tigg* : tagg). Se även följ. o. nippertippa.

tippa, sv. dial., höna = no.; egentl. locknamn (av samma slag som de under kid o. tacka 1 anförda). Däremot är väl sv. dial. *tuppa* avlett av tupp.

tiptop el. **tipptopp**, mycket fin el. utmärkt, efter nyaste modet, ett under de senare årtiondena inom vissa lager brukligt modeord (nu i avtagande), även i Tyskland, från eng. *tiptop*, av *tip* (= tipp) o. *top* (= topp), egentl.: i toppen av toppen el. dyl.

tira (slangspr.), titta, i ösv. dial.: plira, i dial. även: glänsa, glindra = no. *tira*, titta, glänsa, jfr fpreuss. *deirīt*, se, litau. *dyru*, *dyrėti*, titta m. m. (jfr Bugge PBB 21: 425), f. ö. besl. med lånordet sira o. där anförda ord, t. ex. no. *tir*, glans, i sv. dial.: öppning, in-

skärning (egentl. om sådan i trä; med ljus färg i förh. till omgivningen), isl. *tírr*, ära (med samma betyd.-utveckling som i heder); alltså med samma betyd.-växling av 'se' o. 'glänsa' som i de många under blick uppräknade bildningarna; jfr f. ö. Tisnaren o. Tyr. Annorlunda, men felaktigt E. H. Lind No.-isl. personbin. s. 407, som förmodar ett isl. **þidra*, vartill tilln. *þiðrandi* vore part. pres. — Hit hör däremot knappast (med Torp Etym. Ordb. s. 788) sv. dial. *tira*, da. dial. *tire*, rinna sakta, no. *tira*, rinna med tunn stråle, vartill avledn. sv. dial. *tirka* o. *tirla* (jfr *silka* o. *sirla* ds. till *sila*; se sel); i så fall förmedlat av begreppet 'smal öppning'. Snarast i stället imitativa bildningar av samma slag som de under tillra anförda.

tirad, Stockh. Posten 1792, från fra. *tirade*, vidlyftig o. långrandig harang, ordsvall m. m., av ital. *tirata*, egentl.: dragning, sträcka, till *tirare*, draga (fra. *tirer*); av ovisst ursprung; jfr följ. o. retirera.

tiraljör, Trolle-Wachtmeister 1808: *tiraljörkedjor*, av fra. *tirailleur*, egentl.: som (ofta) skjuter, till *tirailler*, skjuta, draga, iterativum (= ital. *tiracchiare*, av vulg.-lat. *-aculare*) till *tirer* ds., vartill även tirad o. attiralj. Jfr med avs. på bildningen fra. *criailler*, ideligen skrika, *sonnailler*, ideligen ringa.

[Tirserum, se -rum.]

tisdag, fsv. *tīsdagher* = isl. *tý(r)sdagr*, da. *tirsdag*, fhty. *ziestag* (ty. dial. *zistag*), ags. *tiwesdæg* (eng. *tuesday*), till gudanamnet Tyr (se d. o.), såsom översättning av lat. *dies Martis* (> fra. *mardi*), efter grek. (*h*)*ēméra A'reōs*. Ty. *dienstag*, mlty. *dingesdach*, innehåller enl. allmänt antagande ett binamn på Tyr, **Things* = lat.-germ. *Mars Thingsus* (se ting). Jfr senast utförligt Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 16 f. (dock med annan uppfattning av namnet *Thingsus* än den vanliga). — En bajersk-österr. beteckning för 'tisdag' är *ertag* (mhty. *erintac*; jfr även det egendomliga ty. *erchtag*, mhty. *erichtag*), som bl. a. betraktas som övers. av grek. *A'reōs* (*h*)*ēméra*, dvs. Ares (Mars) dag; dock av formella skäl rätt ovisst.

Tisell, familjen., förr: *Tiselius* (liksom Montell av Montelius osv.), efter gårdnamnet Tisareboda Nke (sammansatt med sjön. Tisaren).

Tisnaren, stor sjö i Oppunda hd Sdml., vid Tisenhult, 1561: *Tisnehult*; möjl. fsv. **Tīsnir* till ie. *dī*, lysa, glänsa, i sanskr. *dīdéti*, strålar, no. *tir*, glans, isl. *tírr*, ära, osv. (se sira, tira o. Tyr o. jfr till bildning o. betyd. det mytiska isl. *Glitnir*), ett motsättningsnamn till den mindre Kolsnaren, den mörka (till kol, med avledn. överflyttad från Tisnaren), av samma slag som t. ex. Ljusaxen ~ Svartaxen, Ljusterhövden ~ Svarthövden, Magertjärn ~ Storsjön, Vielången ~ Mjölången m. fl. samt (skämts. o. beroende på missförstånd av det ena namnets etymologiska betyd.) Fiolen ~ Stråken, Hunn ~ Valpen osv. (se förf. Sjön. 3: 84). Dock kunde man även tänka sig, att namnet på den i förbindelse med Tisnaren stående sjön Tislången vore ursprungligare: egentl. Tyrs (el. Tirs) långsjö (jfr Sjön. under *Tigotten*) o. härtill Tisnarens namn nybildats. Se härom utförligt förf. Sjön. 1: 621 f., 303 f. — Gårdnamnet *Tisenhult* är antagl., såsom många namn på *-hult*, jämförelsevis ungt; till ett sjönamn **Tisnir* skulle annars ha bildats ett **Tisnishult*.

[tispa, sv. dial., rävhona, sköka, se täva.]

tiss, titt (dial.), bröstvårta, spene, patt, ä. nsv. *tiss*, t. ex. Hels. 1587, Stiernhielm: *tiss* o. *titt*, motsv. no. *tissa*, lty. *tis*, *titt(e)*, ty. *zitze*, ags. *tit(t)*, fra. *tette*, ital. *tetta*, *zitta*, *zizza*, grek. *titthós*, fin. *tissi* samt f. ö. de flesta europ. språk. Ofta av varandra oberoende barnspråksbildningar av samma slag som de under mamma o. pappa anförda likbetydande orden el. som de av Berneker Wb. s. 128 meddelade slav. formerna på *cic-* osv. I ä. nsv. möjl. delvis lån från lty. De nord. formerna behöva icke, såsom antagits, utgå från avledn. på *-s* av stammen *titt-* o. göra det sannol. ej heller.

tissla, O. Petri: *tisla och tassla* = no. *tisla*; imitativt liksom tassla o. parallellbildningen no. *tiska*, prassla,

viska, ä. da. *tiske*, viska, ty. *zischen*, väsa, vina, osv. Jfr f. ö. under viska 2. — Härtill tisseltassel, Columbus 1671; o. 1728 (o. ä. nsv. *tisselltasslare* o. 1700); jfr till bildningen sliddersladder, villervalla osv.

[tist(e), sv. dial., (drag)rem, se följ.]

1. **tistel,** tistelstång, sv. dial. även *tīsel* Ögtl. (med acc. 1), *tissel*, jfr Var. rer. 1538: *tijslastock*, fsv. *þistlar* plur. = isl. *þisl*, fsax. *thisla*, fhty. *dihsala* (ty. *deichsel*), ags. *þixl*, *þisl*, av germ. **þihslō-* (med nordiskt inskott av *t* mellan *s* o. *l*). Germ. **þīhslō-* utgår enl. förf. Ark. 7: 160 n. 3 från ett äldre **þenhslō-* till en nasalerad form av den indoeur. roten i t. ex. isl. *þexla*, fhty. *dehsala* (ty. *dechsel*) osv., om olika slags yxor (se täxla), samt lat. *tēmo*, tistelstång (av **teks-mo-* el. **tenks-mo-*); jfr tax. Dock äro nasalerade former till denna rot ej från annat håll kända. — Däremot, enl. Walde under *tēmo* (med litter.), till ie. roten *t(h)eng* i fslav. *tęgnąti*, draga, osv., alltså egentl. 'dragstång'; o. i så fall väl, med Falk-Torp s. 1265, besl. med sv. dial. *tist(e)*, (drag)rem, da. *tist*, ett slags rem. Lat. *tēmo* utginge då från **tengsmo* o. fpreuss. *teansis* ds. från **tengsio-*? — Mot att isl. *þisl* skulle vara lånat från ags., vilket antages av bl. a. förf. Ark. 7: 160 o. Sverdrup IF 35: 162, talar i sin mån den ovan anförda formen från Östergötland. — Den nsv. accentformen *tistel* (så även Weste) är oursprunglig, då ordet äldst var enstavigt; möjl. har, såsom också förmodats, växtn. tistel inverkat. — I vissa dial., t. ex. Vgtl., i stället *spannstång* (emedan den användes, då man kör med mer än en häst, *spann*). — Säkrare överensstämmelser (från olika språkfamiljer) mellan beteckningar för vagnens olika delar se axel 1, hjul, nav, ratt, vilka visa, att vagnen var känd av indoeuropéerna.

2. **tistel,** växt, ä. nsv. stundom *-ī-*, t. ex. O. Petri: *tijstel*, fsv. *þistil* = isl. *þistill*, ä. da. *tistel*, da. *tidsel*, mlty. *distel*, fhty. *distil* (ty. *distel*; i flera dial. med långt el. urspr. långt *i*), ags. *þistel* (eng. *thistle*); ett samgerm. växtnamn; att döma av flera dialektformer med urspr. *-ī-*, av germ. **þistila-*; enl. Falk-Torp s. 1257 (jfr Sverdrup IF 35: 154) möjl. av äldre **þihstila-*, avledn. av ett **þihsta-*, avledn. av en *s*-stam, ie. **teigos* = sanskr. *tējas* n., skärpa, ägg, till roten *(s)tig* i sticka o. tiger; i så fall med samma betyd.-utveckling som t. ex. likbetydande grek. *ákantha* : roten *ak*, vara vass (se agn 1), tjeck. *bodlák* : fslav. *bodą*, sticker, m. fl. — Andra germ. beteckningar för 'tistel' äro got. *wigadeinô* (dunkelt) o. ags. *tæsel*, besl. med sv. dial. *tēsa*, plocka sönder, da. dial. *tese*, rycka (ull), ty. dial. *zeisen*, karda (se test), jfr lat. *carduus* (under karda).

tistron, svarta vinbär, även om busken, Gyllenius 1650: *tijstron bär*, Hiärne o. 1716 osv.; förr även *distron* Franckenius 1638, 1659 (jämte *tistelbär* m. m.) o. ännu Rothof 1762 (jämte *t-*) samt t. ex. E. Fries Bot. utfl. Av okänt ursprung; möjl. elliptiskt till *tistelbär* i anslutning till hjortron, smultron; på samma sätt som t. ex. hallon till sv. dial. *hallbär*, kröson till *krösebär*, lingon till *lingbär*, mjölon till *mjölbär*, odon till *obär*, olvon till *ulvbär*, tränjon till *tranbär*. Rudbecks *disabär* beror väl dock på etymologisk konstruktion.

tita, mes, Parus, jfr Schroderus Com. 1640: *theta* (die kleine meise) = no. *tita*, jfr isl. *tittr*, mes, eng. *titmouse*, jämte sv. dial. *tyta*, *tet*, *tät*, no. o. norrl. dial. *teta*, *täta*; efter vissa för mesarna gemensamma läten, som bruka återges med *ti ti* osv.; jfr göktyta. Något slags gemensam grundform för dessa ord med *i*, *e*, *ä* har icke existerat. — Sålunda ej att förbinda med isl. *titlingr*, sparv, no. *titing* o. sv. tätting, av annat ursprung.

titan, efter de grekiska *titanerna* (*tītēnes*, *titānes*), en äldre gudasläkt, som sökte storma himlen för att undantränga de yngre inkräktarna ur denna (Zevs osv.); sannol. en reduplicerande bildning av samma slag som möjl. gigant.

titel, t. ex. L. Petri 1555: 'Christus giffuer sigh thenna titel, och kallar sigh dören til fårahwset', 1560: 'titel arfkonung'; förr även *titul* t. ex. 1616, vanligare, som det synes, under 1700-

än under 1600-t., ännu (alternativt) Weste 1807 = isl. *titull*, överskrift, da., ty. *titel* osv., av lat. *titulus*, överskrift, titel, urspr. sannol. ett ljudord, tillhörande en grupp bildningar som bl. a. beteckna obetydliga ting, o. sålunda av samma slag som de (naturl. obesl.) mlty. *tittel*, punkt, varifrån fsv. *titil*, el. mhty. *tütel* (ty. *tüttel*) ds. (jfr de under tutta 1 behandlade liknande ordskapelserna).

titt, nu (nästan) blott i förb. titt och ofta, titt och tätt, såsom fristående kvar i dial., jfr Tegnér Till min hembygd: 'och stjernor slockna tidt på hennes ljusblå slöja', fsv. *tit*, bl. a. i förb. *tit ok opta* = isl. *títt*, da. *tidt*; egentl. neutralform till fsv. adj. *tīdher* (bl. i neutr. o. kompar. o. superl.), som händer el. timar = isl. *tíðr* ds., även: som händer ofta; avledn. av tid. — Till samma adj. hör adv. tida, tidigt, nu blott i uttr. sent och tida, f. ö. av Weste 1807 betecknat som 'mind(re) brukl.' o. av Dalin 1853 som 'gam(malt)', jfr Wallin i Dödens engel: 'De gingo tida / Till rätta hemmet i fadrens hus', i ä. nsv., sv. dial. även: ofta, såsom fsv. *tīdha*; i betyd. 'tidigt' väl efter mltysk förebild; i betyd. 'ofta' inhemskt. Den senare betyd. kvarlever i superl. tidast i uttr. *som tidast*. — I ä. nsv. även *tidse* i betyd. 'ofta' (bildat som gramse osv.).

[titt, sv. dial., spene, se tiss.]

titta, t. ex. Wivallius, Arvidi 1651 = da. *titte*. Enl. Jessen Dansk etym. Ordb. (under *titte* o. *kige*) barnuttal för *kikke*, sv. *kika*; med i barnspr. vanligt utbyte av *k* mot *t*. Härför kunde i sin mån tala ä. nsv. *tita*, som 'förutsättes för att Jessens etymologi skall med större sannolikhet kunna tillämpas på svenskan'. Tamm Gr. s. 32. Säkerl. dock i stället av varandra oberoende ljudmålande bildningar, där, såsom Jespersen framhåller i NTfF 4 R 5: 148, *i*-vokalen är det viktigaste ljudelementet o. konsonanten spelar en mera underordnad roll; jfr enahanda förhållande hos ljudhärmande fågelnamn (se tärna 2), ävensom t. ex. växlingen kvittra, ä. nsv. *svitra*, *titra*. En tredje likartad bildning är det likabetyd. eng. *peep*, da. *pippe*. Växlingen titta o. *tita* beror liksom den i kika o. da. *kikke*, ty. *gucken* o. ä. ty. *gugen* på ordens ljudsymboliska karaktär.

Tiveden, fsv. *Tiviþer* (genit. *-ar*), *Tiwedhen* m. m. Möjl. = ir. *dé·fid*, *deid* (av **deiuo-uidus*), gudaskog, till stammen i isl. *tívar*, gudar, o. lat. *dīvus*, gudomlig; besl. med Tyr (se d. o.) o. ved; jfr Marstrander Festskr. t. Torp s. 239 f. Omöjligt är dock ej, att, trots framställda invändningar, den gamla tolkning är riktig, enl. vilken gudanamnet *Tyr* här ingår: att med gudanamn sammansatta ortnamn icke nödvändigt behöva innehålla genit. av gudanamnet har senast med framgång hävdats av M. Olsen Hed. Kultm., o. icke heller formen *tī-* (för väntat *tīȳ-*) erbjuder oövervinnliga svårigheter. — Annorlunda, enl. min mening icke antagligt, Noreen Sv. lm. 1911 s. 273 f.: till ett nord. **tī-*, **tīȳ-*, bi; alltså: biskogen (se tibast).

tjabba, vard., H. Cavallin 1897, f. ö. sällsynt i litter.; ung avljudsbildning till käbbla, dial. *käbba* (jfr tjata, kälta, käxa); knappast påverkat av gnabbas o. sv. dial. *abbas*, retas.

tjagga, vard., käxa, kälta o. d., t. ex. Lunds Dagbl. 1909, imitativ intensivbildning till likbetyd. ord på *tj-*, *k-*, av samma slag som t. ex. tjabba (se d. o.) el. som tragga (som kan ha påverkat) till tråka (osv.). — Härtill: tjaggla, Strindberg 1904; jfr traggla : tragga.

tjata, Sara Wennerberg 1839, i litter. först under de senaste årtiondena; en sammansmältning av likbetyd. ord på *tj-*, *k-* (se under tjabba) o. gnata (jfr Laurin 1915: 'ett ideligt gnatande och tjatande'), möjl. också påverkat av prata. En likartad kontamination är t. ex. uppl.-mål. *kjarga*, käxa, av kälta el. käxa o. sv. dial. *targa*, småsåga o. d.

tjattra, pladdra o. d., även om vissa fågelläten, R. Melander 1896 = da. *tjadre*; jfr Melander I läger 1887: 'hålla tjattran'; ljudhärmande liksom pladdra, snattra osv.

tjena, se tjäna.

tjo, interj., t. ex. Fröding 1891 (*tjoh*).

tjock, fsv. *þiokker*, *þiukker* = isl. *þykkr* (ack. *þykkvan*), *þjokkr*, *þjukkr*, no. *tjukk*, *tykk* (jfr Torp Ark. 24: 94 f.), da. *tyk*, jfr det finska lånordet *tiukka*; motsv. fsax. *thikki*, även: tät, vanlig, fhty. *dicchi* (ty. *dick*) ds., ags. *þicce* (eng. *thick*); väl av ett germ. paradigm **þeku-*, **þekwia-* = ie. *tegu-*, jfr ir. *tiug*, tjock (i ir. *u*-stam, i brit. *go*-stam); kanske besl. med grek. *stegnós*, betäckt, skyddad, tät, som hör till ie. roten (*s*)*t*(*h*)*eg*, täcka, i tak osv. (jfr under tax slutet). Fick 2[4]: 126 f. — Sammansatta med adj. tjock äro, trots de nu starkt avvikande formerna, ortn. Tibble (se d. o.), Tiggeby Sdml. (fsv. bl. a. *Tyghby*, Lindroth NoB 3: 53), Tjugby Ögtl. (fsv. bl. a. *Thiugby*, förf. Ortn. på *-by* s. 42 f.). — En avledn. av stammen i tjock är ösv. dial. *tykkla* m. m., ofta, fsv. *þikla*, jfr med annan bildning fsax. *thicco* osv.; med samma betyd.-utveckling som i t. ex. grek. *pyknά*, *pyknón*, ofta, till *pyknós*, tjock, talrik.

tjog, ä. nsv. (1500-t.) även *tiugh*; i betyd. 'antal av 20' åtminstone redan hos Schroderus o. 1638; samma ord som det sällsynta fsv. *tiugh* n., antal av 10 (den stundom angivna betyd. av 20 är knappast belagd) = no. *tjug*, ä. da. *tjug*; motsv. fsv. *tiugher* m. (plur. *tighir*), antal av 10, med *u*-brytning = got. **tigus* (plur. *tigjus*), isl. *tigr* samt ändelsen i räkneorden för tiotalen: fsax., ags. *-tig* (eng. *-ty*), fhty., ty. *-zig* (om *-zug* se under tjugo), av germ. **tezu-*, tiotal, besl. med ie. **dekm̥*, tio (se d. o.); f. ö. till sin bildning mycket omstritt; se Brugmann Grundr. II. 2: 37 o. där citerad litteratur. — Andra germ. ord för ett antal av 20 äro: ty. *stiege*, motsv. krimgot. *stega*, se stig 1; eng. *score*, från isl. *skor*, skåra (se d. o.), o. sv. dial., da. *snes* osv. (se snes).

[tjor, sv. dial., hårt trä m. m., se tjör.]

tju m. m., norrl. o. gotl. dial.-ord, liehäl el. lielår, dvs. liens krökta del som bindes fast vid skaftet, även *tjuv*, *tjö*, gotl. *tiau* m. m. = isl. *þjó* n., den tjockaste delen av låret, arsklinka, no. *tjo* m. m., lårstycke, lielår = ffris. *thiâch*, lår, mlty. *dê*, *dech*, fhty. *dioh* (sydty. *diech*, övre delen av låret), ags. *þéoh* (eng. *thigh*), av germ. **þeuha-*, alltså ett urgammalt, samgerm. ord för 'lår', i de nyare riksspr. bevarat blott i eng. = ie. **teuko-* i litau. *táukas*, fettstycke, fslav. *tukŭ*, fett, i avljudsförh. till ir. *tón*, arsklinka (av ie. **tukn-*); väl ytterst en utvidgning av ie. roten *tu*, svälla o. d., i tumme osv.

tjuder, i ä. nsv. även *tjur*, fsv. *tiuþer* = isl. *tjóðr*, no. *tjoder*, *tjor*, *tjør* m. m., ä. da. *tiur*, *tyr* (da. *tøir*[*e*]; jfr *veir* = väder), mlty. *tûder*, *tudder* (ty. *tüder*, *-u-*), fhty. *ziotar*, ags. **téoder* (eng. *tedder* m. m.), av germ. **teuðra-*, **tūðra-* n. = ie. **deu-tr-ó-*, väl bildat, med instrumentalsuffixet *-tr-* (såsom foder 2, giller, årder), av ieur. roten *deu*, *du*, draga, i bl. a. sanskr. *dōraka-*, band, rem. En *k*-utvidgning av denna rot föreligger möjl. i lat. *dūco*, leder, sv. tåg 1, 2 osv.; jfr töm. Lidén Stud. s. 42 (med litter.). — Enl. Kock Sv. ljudhist. 2: 324 utgår da. *tøir*(*e*) från avljudsstadiet **tauðr-*, jfr skån. *tör*, tjuder, o. fsv. *tödhra*, tjudra, vilket senare dock är blott en gång belagt; mindre troligt.

tjuga (hö-), jämte (dial.) *tjuva*, fsv. *tiūgha* = isl. *tjúga*, fda. *tiughœ*, da. (*hø*)*tyv*; jfr isl. *Sveinn tjúguskegg*, Sven Tveskägg, av germ. **teuzōn-*, substantivering av ett ie. adj. **deu-ko-*, tvådelad, jfr grek. *deúteros*, den andre (vars samhörighet med två osv. dock ej är säker). Besl. med isl. *heytýja*, tjuga, vars grundform emellertid kan ansättas på flera sätt. Parallellbildning: da. *tvege*, tjuga: sanskr. *dviká-*, tvåkluven (se under tvenne). Förf. Etym. Bemerk. s. 4, Ark. 7: 10, 52. — Betr. formen *tjuva* (av *tiūgha*) jfr juver o. under ruva 2.

[Tjugby, ortn. Ögtl., egentl.: tjockbyn, se Tibble o. tjock.]

tjugo, tiugu, fsv. *tiughu* (sällan *tiughi* m. m.) = no. *tjugo*, *-e* (fno. *tiogo*, möjl. från svenskan), ä. da. *tiuge*, da. *tyve*, egentl. ackus. plur. (med *u*-brytning) till germ. **tezu-*, tiotal (formellt = tjog; se d. o. o. tio); sannol. urspr. med ett (på grund av vokalsynkope?) sedermera bortfallet ord för 'två'; alltså egentl.: två tiotal. Jfr isl. *tottogo*, *tut-*

tugu, som kan direkt motsvara got. ackus. *twans tiguns* (till nom. *twai tigjus* = Rökst. *tuaiʀ tigiʀ*); alltså kanske av **twātugu* > **t(w)ōtugu* > *tottugu* (jfr Kock Uml. u. Br. s. 183); knappast däremot, med Brugmann Grundr. II. 2: 10, till ie. dualformen **duō* = ags. *tú*; stamvokalen *u* i isl. *-tugu* är att hålla samman med isl. *tugr*, tiotal, o. *-zug* i fhty. *zweinzug*, en sekundär avljudsvokal, väl egentl. uppkommen i sammans. — I de västgerm. spr.: fsax. *twēntig*, fhty. *zweinzug*, *-zig* (ty., med dial. ljudutveckling, *zwanzig*), ags. *twentig*, *twén-* (eng. *twenty*); till fhty. *zwêne* (**zweine*), m., två, osv., egentl. en kollektivbildning. — Tjugonde, i ä. nsv. även *tjugunde*, fsv. *tiughunde*, *-onde* = da. *tyvende*; i isl. däremot *tottogonde* (*tuttu-*). Härtill: tjugondagen, t. ex. 1700, av *tjugonde dagen* (jfr under Tretondagen), jfr fsv. *tiughunde dagher iula*.

tjur, fsv. *þiūr* = isl. *þjórr*, ä. da. *thiur*, da. *tyr*, av germ. **þeura-*, besl. med lat. *taurus*, grek. *ταῦρος*, tjur, litau. *tauras* (varifrån väl fin. *tarvas*), fpreuss. *tauris*, bisonoxe, fslav. *turŭ*, uroxe; jfr gall. *tarvos*, mir. *tarb*, tjur, sannol. med Vendryes av **taur-* i anslutning till **ɣeruā* (mir. *ferb*), ko. Germ. **þeura-* är sannol. ombildat av ett **þaura-* (= lat. *taurus* osv.) efter ett germ. **steura-* = isl. *stjórr* (poet.), tjur, got. *stiur*, fsax., fhty. *stior* (ty. *stier*), ags. *stéor* (eng. *steer*) = avest. *staora-*, boskap, egentl. ett substantiverat adj. **steuro-*, besl. med sanskr. *sthávira-*, tjock, kraftig (se stor). Formerna på *t-* motsvaras av flera semitiska ord (av ett ursemitiskt *ṯauru-*); de senare väl dock snarast lånade från ieur.; f. ö. kanske till ie. roten *tu*, svälla, vara tjock o. d., i lat. *tumēre*, sv. tumme, isl. *þjóð* osv., folk (se Tjörn, tyda, tysk) osv.

[tjur, sv. dial., hårt trä m. m., se tjör.]

tjusa, med stavn. *tj* t. ex. Mörk 1742—43, Hasselquist Resa 1750, Sahlstedt 1773; dock med *kj-* ännu Kellgren (regelbundet), Ossian 1794, fsv. *kiūsa* (ipf. plur. *koro*, part. pf. *korin*, *-u-*), förtrolla, välja = isl. *kjósa*, välja, ä. da. *kyse*, (för)trolla (nda. i stället *fortrylle*), got. *kiusan*, välja, mlty. *kêsen* (varav fsv., ä. nsv. *kesa*, välja), fhty. *kiosan*, även: pröva, smaka (ty. *kiesen*), av ie. **geus-* i grek. *γεύομαι* (av **geus-*), smakar, njuter, sanskr. *jōšati*, även: älskar ~ **gus-* i lat. *gustus* (genit. *-ūs*), njutande, smak, fir. *asagussim* (av **gustiō*), önskar, got. *kustus*, prövning (se närmare farkost under fara, vb), m. m. — Från germ. avljudsformen **kausjan* (= got.: pröva m. m.) kommer fra. *choisir*, välja. — Den moderna betyd. av 'förtjusa' har utvecklats ur den fsv. av 'förtrolla, förhäxa' (jfr t. ex. ormtjusare), egentl.: genom magiska medel inverka på el. utvälja; jfr under valkyrja. Av den fsv. starka böjningen finnas under den nysv. perioden blott enstaka spår. — Tjusarkonungen, om Gustaf III, Crusenstolpe Mor. 1841; i anslutning till t. ex. Tegnér 1836: 'I purpur satt förtjusaren på thronen'; jfr även anslaget till Wallins G. III 1808: 'O lyssnen! O hörden I ljuden? Har tjusarens lyra ej klingat . .?' (egentl. om Apollo, med syftning på Sergels staty av Gustaf III). — Se f. ö. kora, kurfurste.

Tjust, fsv. *þiust* (1100-t.: *Teuste*, i latiniserad form), gammalt landskapsnamn, nu härad i Ögtl. Möjl. besl. med fsv. *þiūþ*, folk (se tyda, tysk); senare delen innehåller väl det urgamla sbst., som ingår i t. ex. sanskr. *gō-ṣṭá-*, inhägnad för kor, isl. *naust*, båthus, *vǫzt*, fiskeplats (till roten i stå); jfr förf. Etym. Bemerk. s. XIII f. (1893). Knappast däremot, enl. en förmodan av v. Friesen, till isl. *þjóstr*, våldsamhet, syftande på ett i huvudbygden befintligt vattenfall. — På folket i Tjust härad syftar säkerl. *theustes* hos Jordanes (om namnformen jfr J. Svensson De sydsv. folknamnen hos Jordanes s. 57).

tjuta, fsv. *þiūta* (ipf. *þōt* = ä. nsv. *töt*, jfr nedan) = isl. *þjóta*, ä. da. *tjude* (nda. har i stället *hyle*, *tude* m. m.), fhty. *diozan* (ty. i stället *heulen*), ags. *þéotan* jämte *þútan* (se tuta; eng. i stället *howl*, *yell* m. m.), samgerm. st. vb (dock ej belagt i got. o. fsax.). Verbalsbst.: germ. **þuti-* = isl. *þyti*, mhty.

duz, tjut o. d., jfr got. *þuthaúrn*, trumpet. Kausativum: germ. **þaulian* = isl. *þeyta*, komma att tjuta = gotl. *tâita* (bildat som t. ex. isl. *þreyta*, trötta, till *þrjóta*; se trött). Germ. rot. *þ(e)ut*, ljudhärmande liksom *tut* i det ej besläktade mlty. *tûten* osv. (jfr tuta). — Ä. nsv. ipf. *töt* uppträder med analogiskt *j* (*i*), *tiöt*, redan 1690; Tiällman 1696 har *tööt*, men *tiutet*; ännu Botin 1777 anför *töt*, *tutit* (dock i motsats till samtida grammatici osv.). — Om ty. *heulen* osv. se under hyla. — Tjuta med vargarna el. ulvarna, jfr fsv.: 'kombir thu til wlua tha thiwth som the', likn. uttr. i ä. nsv., motsv. i ty. m. fl. spr., efter ett senlat. ordspråk *ulula cum lupis, cum quibus esse cupis*, dvs. tjut med vargarna, om du vill vara med dem.

tjuv, förr (liksom ännu vard. o. dial.) även *tjyv* t. ex. U. Hiärne 1685, även-som *tyv*, t. ex. Columbus Ordesk. (*tyfwehand*), 1683, Modée H. Smulgr. 1738, Ihre Dial.-lex. (plur. *tyfvar*), Sahlstedt 1773 (med hänvisning till *tjuf*) = Vätömål. (Uppl.), Smål., Hall. m. fl. dial., fsv. *þiūver*, *þÿver* = isl. *þjófr*, da. *tyv*, got. *þiubs*, fsax. *thiof*, fhty. *diob* (ty. *dieb*), ags. *þéof* (eng. *thief*), av germ. **þeuba-*, jfr got. *þiubjô*, hemligen; ett speciellt germ. ord av oviss härkomst; möjl., med Stokes IF 12: 192 f., besl. med ir. *teol*, tjuv (av **teupl-*); hos Fick 3^4: 187 fört till roten i litau. *tupėti*, huka sig ned; andra förmodanden se Falk-Torp s. 1571. Gemensam ieur. beteckning för 'tjuv' saknas. Lat. har i stället *fūr* = grek. *phôr*, snarast till lat. *fero* osv., alltså: som bär bort. — Formen *tyv* beror väl på inflytande från *i*-omljudda ord såsom fsv. *þÿft*, tjuvnad; formen *tjyv* kan i vissa fall ha uppkommit genom sammansmältning av *tjuv* o. *tyv*, men har i vissa dial. säkert uppstått genom ljudlagsenlig utveckling. — Komma som en tjuv om natten, efter 1 Tess. 5: 2, 2 Petri 3: 10. — Tjuv på ljuset, motsv. i da., ty., wallon. (*larron*) o. eng. I lat. o. romanska spr. däremot ofta betecknat med ord för 'svamp': lat. *fungus*, fra. *champignon*, span. *moco* osv. — Om ordspr. små tjuvar osv. se under små. — Tjuvnad, G. I:s reg. 1555: *tiuffnatt*, till sbst. tjuv såsom möjl. fänad till få (jfr dock under d. o.).

[tjuv, sv. dial., lielår, se tju.]

tjäder, i sv. dial. även *tjädur* (t. ex. ösv. dial.), *tidur* Norrb., *tjödör* m. m., fsv. *t(h)iædher*, *thiædhur* = isl. *þiðurr*, no. *tidur*, *tiur* m. m., da. *tjur*, av germ. *þeþura-* (el. *þeð-*) o. **þiþura-* (el. **þið-*), besl. med grek. *tétrax*, *tetráōn*, orre, ir. *tethra* ds., lett. *teteris* ds., litau. *teterva*, orrhöna, osv., jfr även sanskr. *tittira-*, rapphöna. Den starka formväxlingen beror på ordens ljudhärmande ursprung; jfr grek. *tetrázō*, kacklar, m. fl. dyl. Om växlingen *þe-* ~ *þi-* se Kock Sv. ljudhist. 3: 232 f. Ljudutvecklingen i tjäder är f. ö. av samma slag som i fjätter, fjärsing. — En liknande onomatopoetisk bildning är sanskr. *kṛkara-*, ett slags rapphöna. — En dialektform *tiur* (jfr no.) föreligger i ä. nsv. *tiurleksras*, ras under tjäderlek, Kolmodin; se Kock Ark. 24: 197. — Om sv. dial. *fjäderhane*, *fjärtupp* osv., tjädertupp, y. fsv. *fiæderhani* P. Månsson (*fiäderhana*) se Wigforss S. Hall. folkm. s. 255. Om en urgammal beteckning för 'tjäderhöna' se röj. — Ordet tjäder uppträder endast i de nord. spr.; tyskan har i stället *auerhahn* (jfr under orre); eng. *mountaincock*, tjädertupp.

tjäle, i dial. även *täle*, fsv. *þiæli*, *þiali* = isl. *þeli*, no. *tele*, ä. da. *tæle*, av germ. **þelan-*, jfr isl. *þel* n., no. *tel* ds. Väl med Falk-Torp m. fl. att ställa till germ. **þel-*, grund, botten o. d., i no. *tel* osv. (se f. ö. tilja); i så fall egentl.: (hård) grund. Annorlunda dock Persson Indog. Wortf. s. 425: till en rot (*s*)*tel* i no. *stolma*, stelna (om blod), lty. *stollen* osv.; dock föga troligt: verbet *käla* i sv. dial., frysa, som enligt P. talar emot den förra härledningen, är snarast en (relativt) ung avledning av tjäle (käle).

1. **tjäll**, nu blott poet. o. d. i betyd. 'hydda', den äldre betyd. 'tält' var dock levande ännu för 1700-t:s förf. o. in på 1800-t., jfr gamla bibelövers. 1 Mos. 18: 1: 'der han satt wid sins tjälls dörr' (motsv. i Bib. 1541; nya övers.: 'vid ingången till sitt tält'), fsv. *tiæld*, hölje, tält = isl. *tjald*, ä. da. *tjæld*, bruten

form av germ. **telða-* (varav lapska lånordet *tellte*, lädertäcke över släde, finska *telta*, tält o. d.) = mlty. *telt* (varav sv. tält), fhty., ty. *zelt*, ags. *teld* (eng. *tild*); jfr ä. normand. *tialz*; till ags. *beteldan* st. vb, övertäcka, omgiva; enl. somliga rotbesl. med litau. *délna*, fslav. *dlanŭ*, flata (om handen). Från germ. spr.: fra. *taudis*, hydda. Ordet är väl inhemskt germanskt o. icke, såsom Bréal m. fl. antagit, lånat från romanska **tenda* (provenç. *tenda*, span. *tienda*), tält, en uppfattning som senast hävdats av Brøndal Substrater og Laan s. 136 (enl. vilken *l*-et snarast beror på ett etruskiskt uttal av **tendum*; etruskerna hade svagt artikulerade nasaler).

2. **tjäll,** strandskata, upptaget från Bohusl. = isl. *tjaldr*, no., ä. da. *tjeld*, jutl. dial. *tjald*, av urnord. **telða-*, möjl., med Falk-Torp under *kjeld*, besl. med fhty. *zeltan*, gå sakta (om häst), vartill ty. *zelter*, passgångare (jfr dock lat.-span. *thieldo*, spansk passgångare, Plinius); alltså egentl.: som går med styva ben el. dyl. — Sv. dial. *stolk*, *stulk*, *tolk* ~ no. *stilk* m. m. om rödbenan, som i no. även kallas *graakjeld* o. på Jutl. *tjald(er)*, äro sannol. besl. med stjälk (i vilket fall *tolk* snarast vore en s. k. substraktionsbildning) o. syfta på fågelns långa ben; se Lidén hos Jägerskiöld-Kolthoff Nordens fåglar[2] s. 273. Enl. Torp under *tjeld* vore däremot *tolk* möjl. besl. med tjäll.

tjällra, dial., gräns- el. råmärke, fsv. *liældra*, *tialdra*. Enl. förf. Ark. 7: 168 av germ. **tel-ðr-ōn*, bildat med instrumentalsuffixet (ie.) *-tr* till stammen i ty. *ziel*, mål (= prep. till) såsom t. ex. fsv. *gildra*, giller, osv., till *gil*, locka (se giller). Enl. Lidén Stud. s. 81 däremot (av germ. **tel-þrōn* el. **tel-ðrōn*) egentl.: stång, påle som gränsmärke (jfr rå, gränsmärke, urspr.: stång), till ie. *del*, klyva, varom se tälja, Tolken.

tjäna, i ä. nsv. även *tēna* t. ex. Asteropherus 1609, fsv. *þiēna* (*þiāna*, *þiēna*, *thēna*), motsv. isl. *þéna*, äldre *þjóna*, no. *tena*, *tjona*, da. *tjene*, ffris. *thiania*, fsax. *thionôn*, mlty. *dénen*, fhty. *dionôn* (ty. *dienen*); jfr lapska lånordet *teunu-*, av urnord. **þeun-*; avledn. av ett sbst. motsv. isl. *þjónn*, tjänare, träl, ags. *þéowen* ds., *n*-bildning till germ. **þewa-*, tjänare = got. *þius*, (isl. *þirr*?), fhty. *deo* (vartill ty. *demut*, ödmjukhet, av fhty. *deomuoti*, egentl.: trälsinne), ags. *þéow* (vartill ags. *þéowian*, tjäna = got. *-þiwan*, isl. *þjá*, göra till träl); med femin. got. *þiwi*, isl. *þý*, *þér*, fsv. *þȳ-* i *þȳbarn*, fsax. *thiwi*, *thiu*, fhty. *diuwi*, *diu*, ags. *þéowe*; enl. vanligt antagande av germ. **þeƶwa-*, femin. **þeƶwī-*, motsv. sanskr. *takvás*, rask, ilande, o. *takús* ds., besl. med lett. *teksnis*, tjänare, till ie. roten *tek*, löpa, i sanskr. *tákati*, fslav. *tekǫ*, *těsti*, osv.; i så fall egentl.: löpare, som springer ärenden (se till betyd.-utvecklingen under träl); däremot väl knappast med *w*-suffix till det fsv. **þæghn* = isl. *þegn*, som behandlas under Tägnaby o. vars motsvarighet i vgerm. spr. även betyder 'tjänare'. Jfr tärna 1. — De olika nordiska formerna kunna möjl. förklaras enl. inhemska ljudlagar (jfr Pipping Xen. Lid. s. 161), vissa dock endast med stor svårighet. I regel antages utländsk påverkan (utom för isl. *þjóna*): fsv. *þiēna* från en ffris. el. fsax. form med *-ia-*, isl. *þéna* från ags. *þénian* (av *þegnian*, till *þegn* = det nyss nämnda isl. *þegn* osv., se Tägnaby); om de svenska formerna, bl. a. nsv. tjena (uttalat med *e*), se särsk. Ottelin Cod. Bur. 2: 53. — Tjänare i hövlighetsformler, i brev t. ex. Stiernhielm: 'E. K. M.tz Vnderdånigste tienare G. Stiernhielm', Ekeblad 1659: 'Jag är . . min käre farkärs ödmjukaste son och tjänare', Ol. Celsius 1730: 'Jag förbl(ifver) med besynnerl(ig) högaktning Edle och Högl(är)de Doctorens samt Professorens Hörsamme tienare Olof Celsius'; o. i tilltal o. hälsning t. ex. Dalins Arg.: 'Aldra ödmiukaste Tienare', Bellman: 'Tjenare, Mollberg! Hur är det fatt?', A. G. Silfverstolpe 1798: 'Er tjenare', 1840-t.: 'Din tjenare'; (förr) ofta även *'ka tjänare*; ännu o. 1850 dessutom fem. (*ödmjuka* osv.) *tjänarinna*; med motsvar. i da., ty., eng. (*servant*), fra. (*serviteur*) osv. o. i fråga om de efter hand inträdande förkortningarna att jämföra med uppkomsten av *god dag!*, *skål!* osv.

tjänst, fsv. *thienst*, *þiēnist*, *þiānist*,

tjänst, hedersbetygelse m. m., även *þiænista*, motsv. isl. *þjónasta*, *þénasta*, da. *tjeneste*, fsax. *thionost*, fhty. *dionost* (ty. *dienst*), ags. *þéonest* (sällsynt), till tjäna; bildat som hyllest, ynnest. — Tjänste- i sammans., t. ex. -folk, dels av fsv. *þiænista-*, genit. sg. till *þiænist*, o. dels av *þiænisto-* till biformen *þiænista*, jfr fsv. *þiænista-* o. *þiænistofolk*. — Tjänsteande, skämts. i betyd. 'piga' el. 'betjänt' o. d., efter bibeln, Ebr. 1: 14, där ordet användes om änglarna (= tjänande andar): 'Äro de icke allesammans tjenstandar' (gamla övers.). — Tjänsteman (i staten) benämndes tidigast betjänt (se d. o.).

tjära, fsv. *tiæra* = isl. *tjara*, da. *tjære*, av urn. **terwōn*, varav väl fin. *terva* (FUF 13: 458); besl. med mlty. *tér(e)* (ty. *teer*), ags. *tierwe* f., *te(o)rn* n. (eng. *tar*), även som litau. *dervà* ~ *darvà*, kådig furuved, töre, lett. *darwa*, kåda, tjära; jfr töre; ie. **deru-*, avledn. av **deru-*, avljudsform till trä, alltså egentl.: det till trädet hörande, dvs. den från trädet härrörande vätskan. — Med avs. på bortfallet av *-w-* jfr Fjäre, gata, svala. — Samma germ. stam **terw-*, trä, ingår snarast i det forngerm. folknamnet *Tervingi* (lat.; germ. **Terwingōs*), väl egentl.: skogsboar, jfr t. ex. ry. *Derevljane* med samma betyd. (i motsats till *Poljane*, fältboar; se polack o. Fal-), även som under Holst; på samma sätt som fgerm. *Greutungi* avletts av *greut-*, sten (se gryt). — Däremot har beck ytterst lånats från lat. *pix*, vartill avledn. grek. *píssa*, *pítta*, beck, tjära (se beck). — Ordet *tjära* fick förr i stora delar av vårt land ej användas (var tabu) vid tjärbränning o. d., t. ex. i Västbo på 1700-t. (Sv. lm. Bih. I. 3), där den kallades 'det svarta', el. på Gotland, där den hette 'vätan, det våta' el. 'godset' (Lithberg Fatab. 1909 s. 245). — Tjärblomma, -blomster, Viscaria vulgaris (Lychnis viscaria), Franckenius 1638 osv., motsv. da. *tjærenellike*, no.-da. *engtjæreblomst* osv., efter den klibbiga brunaktiga avsöndringen på stjälkens övre mellanleder. Jfr *viscaria* till lat. *viscum*, *-us*, fogelim. — Ordet tjära synes även ingå i vissa namn på *-by*, som i fsv. skrivas *T(h)iæræ-*, *Tiær-*: Tjärby, sn i Hall., o. Tärby, sn o. by i Vgtl.; i så fall efter där bedriven tjärbränning; vanligt namn i Danmark. Se förf. Ortn. på *-by* (särsk.) s. 38 n. 2 (med litter., där avvikande meningar omtalas).

tjärn, r. (m. f.), i dial. även *tärn*, fsv. *tiærn* (i ortnamn) = isl. *tjǫrn* f., fno. även *tjarn* n., no. *tjørn*, da. dial. *kjærn* (nordeng. *tarn* från nord.), ett speciellt nordiskt ord, av germ. **ternō-*, **terna-*; tolkat såsom urspr. betydande 'håla' o. d. och i så fall *n*-particip till ie. roten *der*, brista, klyva (se tära), jfr sanskr. *dara-*, *darī*, håla (se Falk-Torp under *tjern*); dock mycket ovisst: i likhet med sjö o. träsk måste tjärn räknas till de etymologiskt dunkla orden.

[tjö, sv. dial., lielår, se tju.]

tjör, tjor, tjur, ter(e), m., sv. dial., i sht i m. o. n. Sv., kådigt hårt trä på sydsidan kring kärnan av gamla krokiga tallar el. granar, kådig, hård o. krökt tall, det krökta träet på en båge, ter(e) även: seg is o. stänger under logtaket; kan på grund av betyd. svårligen skiljas från no. *tinar* m., hård ved i trä, mest på fur i en krökning av stammen el. på den sida som är vänd mot norr, isl. *þinurr*, tränamn i Sn E. o. i prosan väl = *tjör*; enl. Bugge Sv. lm. IV. 2: 192 möjl. av urnord. **þinwaraʀ*, dat. **þinrē*, besl. med avest. *thanvare*, båge; till roten i tänja. Sammanställningen är utan tvivel i huvudsak riktig, men formernas utvecklingshistoria är åtm. delvis dunkel.

Tjörn, önamn, fno. *þjórn*; säkerl. uråldrigt, bildat med den i gamla önamn icke ovanliga avledn. *-n* (ex. se förf. Sjön. 1: 670 samt under Solna o. Vagnhärad); sannol., med Lidén o. Lindroth Minnesskr. utg. av Fil. samf. i Gbg 1920 s. 22, till ett germ. **þeura-*, bergshöjd = ags. *þéor*, svulst, böld; jfr det lat. **tūro-*, knöl, propp el. dyl., som lagts till grund för lat. *obtūrāre*, stoppa till, proppa till; rotbesl. med grek. *týlē*, valk, kudde, osv. (se f. ö. tumme o. jfr tjur); alltså med syftning på de för Tjörn karakteristiska höga, skarpt markerade bergshöjderna.

1. **to**, i sht sydsv. dialektord, orensad

ull (Skå., Hall., Blek.), orensat lin (allm. i Götal., även t. ex. i Sdml. m. m.), blånor, i Skå. även: djurhår i allm.; dessutom i vissa sv. o. no. dial.: art, anlag, gry, fsv. *tō* n., ämne till spånad o. vävnad, lin o. hampa = isl. *tó*, orensad ull el. lin, no. *tō*, lin, hampa m. m., ä. da. *tō*, (vanl. orensad) ull, ags. *tów-* i t. ex. *tówtól*, spinnredskap o. d., av germ. **tōwa-*; nära besl. med mlty. *touw(e)*, *tau*, verktyg, skeppståg, rep (ty. *tau*; icke besl. med tåg 2), meng. *touw*, blånor, drev (eng. *tow*); till got. *taujan*, göra, urnord. (preter.) *tawiðō* (Gallehus), mlty. *touwen*, åstadkomma, göra, utrusta, garva m. m. (holl. *touwen*, förfärdiga), fhty. *zouwen*, förfärdiga, åstadkomma, till ie. roten *dōu*, göra, kanske i grek. *doũlos* (dor. *dōlos*), slav, träl, egentl.: arbetare (Lorentz IF 5: 342). — Instrumentalbildning på *-l*: fsv. *tōl* n., redskap = isl. *tól*, no. *tōl*, ags. *tól* (eng. *tool*), bildat som skjul, tvål m. fl., alltså av germ. **tōwla-* (knappast med Torp Etym. Ordb. s. 794 av **tōwula-*); jfr tvetola under tve-. — Med avs. på betyd.-växlingen 'göra' o. 'garva' se under garva.

2. **to** n., norrl. dial., dal mellan två berg, även i ä. nsv., t. ex. Spegel, om grönt o. slätt jordstycke i bergen = isl. *tó* f., avsats i berg, no. *tō*, grön plätt mellan berg o. d.; av ovisst urspr.; enl. Torp Etym. Ordb. möjl. av germ. **tanhwō*, besl. med (dial.) tå 2 av **tanhu-*.

toalett, 1712 (efter Boileau), mera allmänt först efter 1750, av fra. *toilette*, egentl., såsom bl. a. ännu, liten duk (på toalettbordet), dimin. till *toile*, duk, vävnad, av lat. *tēla*, vävnad, av **texlā*, till *texere*, väva; jfr text, textil-.

tobak, Riksr. protok. 1636: *toobacк*, förr även *tobák* såsom ännu i dial. o. finnl.; enl. Hof uttalades i Sveal. *tobák*, men i Vgtl. *tóbak*, Weste 1807 har båda accentueringarna; i Finnl. under 1600-t. oftast *tub(b)ack*, kvar i finnl. dial. = da. *tobák*, från ä. ty. *tobak* (kvar i dial.), från eng. *tobacco*; motsv. ä. nsv. (sällsynt) *tabak* Palmcron 1642, hos Stiernhielm neutr., ty. *tabá(c)k* o. (numera vanl.) *tába(c)k*, holl. *tabak*, ä. eng. *tabacco*, fra. *tabac*, från span.-portug. *tabaco*; i de romanska länderna i bruk under 1500-t:s senare årtionden, i Tyskland o. 1600; egentl. (liksom t. ex. majs) ett västindiskt ord som egentl. betecknade den långa rulle, som bildades av den i ett majsblad invirade sönderskurna tobaken; ännu i dag betyder i det spansktalande Amerika *tabaco* 'cigarrett'. — Förr, utom *röka*, även *dricka* o. *supa tobak* (t. ex. Lucidor), såsom ä. ty. *t. trinken* (ännu i sydty. dial.) o. *saufen*, ä. fra. *boire*; med motsvar. alltjämt i de österländska språken.

tobis, fisksl. Ammodytes (tobianus m. m.), sandål m. m., Linné 1740 = da., från ty. *tobies(chen)*, även *tobiasfisch* = mlty. *tobias*, efter Gamla testamentets Tobias, som med hjärtat o. levern av en fisk botade sin brud Sara, som ansattes av Asmodeus, o. med gallan sin fader Tobias (Tobit), som var blind.

[Tobo, ortn. Ögtl., se under Tuve.]

tock, nu vanligen om äldre förhåll.: ett slags fruntimmershatt el. hårprydnad, 1777 (i övers.), Journ. f. Konster 1815, från fra. *toque* = ital. *tocca* osv., jfr kymr. *toc*, mössa.

tocka (sig), vard. (i vissa trakter) o. dial., flytta (sig) litet till sidan, Palmcron 1642: 'tåcka och niderkrysta', Hummerhielm 1708; Lind 1749: *tucka* = no. *toka*, *tukka*, isl. *þoka*; av Torp Etym. Ordb. s. 793 sammanställt med ags. *þocerian*, löpa hit o. dit, o. sanskr. *tujáti* (av ie. **tug-*), stöta, driva fram; mycket ovisst.

tocken, vard.: sådan, se under dylik.

toddy, Cederborgh U. v. T. 1809, OT 1810: *toddi*, Polyfem 1810, Den oväld. gransk. 1811 nr 60; jfr i den nedannämnda samtidiga visan av Valerius: 'Dig, menlösa Toddy, dig helgas min röst'; förr, t. ex. Runeberg, 'ett glas toddy' = da. *toddy*, från eng. =, i sin tur från hindust. *tādi*, ett slags palmvin, i svenskan i Vet. Ak. Handl. 1775 omtalat såsom 'Suri eller Toddy'. — Åldern av de äldsta beläggen stämmer med Beskows uppgift i Lefn-m. s. 184: 'En ny dryck, som (vid tiden för revolutionen 1809) hastigt antogs öfver hela Sverige, och äfven skänktes oss af Engelsmännen, var *toddy*, åt vilken Vale-

rius, som vanligt, egnade en visa'. — Med 'även' syftar Beskow på jamaika (se jamare) o. rom, som vid samma tid började allmännare användas, liksom också porter o. portvin. — Jfr tuting.

toffel, Widegren 1788 (vartill den nu föråldrade plur. *tofflar*, t. ex. 1682, o. 1710), o. äldre samt dial. toffla, Var. rer. 1538, i ordb. ännu Möller 1808 (kvar i plur. *tofflor*) = da. *toffel* (jfr ä. nsv. *töffler* Lælius 1588), i ä. da. även *toffel*, från mlty. *tuffel(e)*, förkortat av *pantuffel* = ty. *pantoffel* (varav ä. nsv. *pantoffel*, *-la*, t. ex. Schroderus 1629, o. sv. dial., ä. da. *pantoffel*), från rom. spr.: fra. *pantoufle*, ital. *pantófola*, av omstritt o. ovisst urspr.; enl. somliga av ngrek. *pantóphellos*, egentl.: helkork. — Stå under toffeln, jfr Altén 1797: 'hålla oss (män) under tofflorna', 1816: 'Toffel-Taktiken eller Konsten att underkufva män' (övers.), Törneros 1826: 'toffeln sväfvar öfver hans hufvud', Almquist 1840: 'varit . . under toffeln'; motsv. i da., efter ty. *unter dem pantoffel stehen*; jfr fra. *pantoufflard*, toffelhjälte; med syftning på toffeln såsom representerande kvinnokönet (i motsats till t. ex. stövlarna). Skon betraktades i vissa germ. länder fordom som symbol på herraväldet inom äktenskapet. Vid t. ex. engelska bröllop lämnade fadren brudens sko till brudgummen, som därmed berörde hennes huvud; liknande bruk kvarleva ännu i vissa trakter av Österrike.

tofs, Petreius 1615: *topffz* (om hår). I. Erici o. 1645: *tåffs Höö*; i ä. sv. (o. vissa sv. dial.) ofta även *tufs*, t. ex. Schroderus Com. 1640: *tufftzen*, om hår, Linné, Sahlstedt; motsv. no. *tufsa*, trasa, klut, tova; av ovisst ursprung; möjl. till topp (tupp), jfr till ljudutvecklingen under glufsa, nafsa, rafsa, rufsa, styvson o. tossa 1 slutet; el. besl. med eng. *tuft*, tofs, el. med tuva. — I ä. nsv. även biformen *dofs*, motsvar. i dial. — Härtill: tufsa till (se d. o.).

[tofsa, ä. nsv., fjantig kvinna o. d., se tossa 1 slutet.]

toft, roddarbänk, Dagl. Alleh. 1771, gotl. *tuft*, i västsv. dial. även *tofte* f. (= E. Carlén: *tofta*), motsv. isl. *þopta*, da. *tofte*, ags. *þoft(e)* f., mlty. *ducht* (jfr t. ex. akter ~ efter, häkta ~ häfta), fhty. *dofta*, *dosta*, av germ. **þuf(s)tōn*; sammanställt med litau. *tupėlti*, huka sig ned (se tjuv); osäkert. — Härtill: isl. *þopti* m., person som har sin plats på samma roddarbänk = ags. *geþofta*, kamrat, fhty. *gidofto* ds.; bildat som granne o. (ungef.) gesäll. — Alltså en redan urgermansk beteckning liksom t. ex. båt (= isl. *beit*), skepp, köl, mast, roder, segel, skot, stag, stäv, åra (detta dock blott uppvisat i nord. spr., men jfr det urgamla finska lånordet *airo*).

Tofta, ortn., se tomt.

tojs, i uttr. veta tojs, Dalins Arg.: 'wet tois . . otäcka'; dunkelt.

tok, toker, i ä. nsv. ofta neutr., t. ex. Bib. 1541, L. Petri, Messenius, Lucidor = no. *tōk*, ä. da. *tog*; knappast däremot i isl. tilln. *Tóke*, fsv., fno., fda. personn. *Toke*; snarast inhemskt, av dunkelt urspr.; möjl. dock lån o. besl. med mlty. *token*, leka, skämta, i vilket fall ordet måste ha lånats före 1400; se Noreen V. spr. 3: 90 n. 6. — Samma genusväxling som i sjåp o. våp (jämte sjåper o. dial. *våper*).

tokajer, från ty., efter de ungerska *Tokajbergen*; alltså efter ursprungsorten liksom t. ex. bourgogne, champagne, madera, malaga, mosel, portvin, scherry.

tolag, ett slags avgifter, i sht: stapelstad tillfallande avgift av utländska varor (numera sammanslagna med tullen), från lty. *tolage*, ty. *zulage*, till *to*, till, o. roten i lägga; alltså egentl.: tillägg. — Härtill familjen. Tolagen (urspr. som binamn på en tolagstjänsteman).

[Tolarp, gårdn. Smål., se under Tord.]

[toler, plur., västg. dialektord, potatis, se d. o.]

tolerera = ty. *tolerieren*, av lat. *tolerāre*, föredraga, urbesl. med tåla. — Härtill: tolerans, av fra. *tolérance*, av lat. *tolerantia*, tålighet o. d.; ävensom tolerant, av fra. *tolérant*.

tolft, se under tolv.

Tolg, ortn. Smål. = fsv.; sannol. egentl.: fast mark, till got. *tulgus*, fast (som sammanställts med grek. *endelekhḗs*, ståndaktig, till *dolikhós*, lång; se d. o. o. talg). Jfr till betyd. tå 2, Tåby, Täby.

tolk, fsv. *tolker* = isl. *tulkr*, da. *tolk*, från mlty. *tolk* = mhty. *tolk(e)*, lån från fslav. *tlŭkŭ*, tolkande (abstr.), el. litau. *tùlkas* (såvida detta senare ej självt inlånats från ty.). Härtill vb. tolka = fsv.: tolka, översätta = da. *tolke*, från mlty. *tolken* = mhty. — Ty. *dolmetsch(er)* har liknande ursprung: från en motsvarighet till fslav. *tlŭmačĭ*, tolkande (el. från magyar. *tolmács*), ett urspr. turkiskt ord. På ett annat österländskt (arab.) ord för 'tolk' återgår *dragoman* (fra.-span.), tolk hos turkarna. De germ. orden för 'tolk' ha uppstått i samband med handelsförbindelser med slaverna el. närstående folk, liksom det inhemska ags. *wealhstod* under beröring med kelterna (se valnöt o. stödja). Inhemska äro även lat. *interpres* (genit. *-pretis*, av omstritt senare led; jfr sv. interpretera) o. grek. (*h*)*ermēneús* (dunkelt; jfr sv. hermenevtik).

[tolk, sv. dial., kil, tumstock, se följ.]

Tolken, stor sjö i Kungsäters m. fl. s:nar Marks hd Vgtl., fsv. *Tolkær*, sedan även *Tulken*; sannol., med förf. Sjön. 1: 631 f., till sv. dial. *tolk*, *tulk*, kil, ett slags vinkelformad mätsticka el. tumstock = holl. *tolk*, liten käpp, mhty. *tolch*, kloss, lymmel (av Lidén Stud. s. 81 med rätta fört till ie. roten *del*, klyva, vartill även bl. a. mhty. *zoll*, *-e*, cylinderformigt stycke = ty. *zoll*, tum; se tälja, Tälje); möjl. snarast ett jämförelsenamn, syftande på sjöns långa o. avsmalnande form (jfr t. ex. sjön. Bjälken, Stockaren, ånamnet Stångån osv.), el. också, med bibehållande av samma härledning, till *tolk* i en ursprungligare betyd., varom utförligt förf. anf. st.

Toll, familjen., från ty.; väl till adj. *toll*, tokig, underlig (se närmare dolsk); alltså liksom många andra ty. familjenamn ursprungl. till- el. öknamn; jfr Kléen, Lange, Schéele osv.

[Tollstad, Tollstorp, ortn. Ögtl., till personn. Tolv (fsv. *Tholf*), se under d. o.]

tolv, fsv., isl. *tolf*, da. *tolv*, motsv. runsv. *tualf* Rökst., got. *twalif*, fsax. *twelif*, fhty. *zwalif* (ty. *zwölf*), ags. *twelf* (eng. *twelve*), av germ. **twalib-*, egentl.: två över (tio); se f. ö. elva o. jfr litau. *dvýlika* med samma grundbetyd. (se lån). Förhållandet mellan formerna i de nord. o. övriga germ. spr. är i ljudhistoriskt avs. omstritt o. alltjämt rätt dunkelt; snarast med Kock Sv. ljudhist. 2: 66: *-wa-* till *-(w)o* i relativt oaccentuerad stavelse. Något skäl att, såsom skett, här söka av varandra oberoende bildningar föreligger icke. — Det olikartade bildningssättet i germ. spr. av 'elva' o. 'tolv' å ena sidan o. 'tretton' osv. å den andra, som hänvisar på ett avbrott i talserien (liksom efter 'sextio' i got. o. grek.), beror på inflytande av ett gammalt duodecimalsystem; jfr t. ex. de tolv månmånaderna, dagens tolv timmar osv. samt under skock. — Härtill: tolft = fsv., ombildning av fsv. *tylft* (= isl. = da. *tylvt*), vilket senare uppkommit i anslutning till bildningar på *-ti*, men icke kan vara en ljudlagsenlig utveckling av tolv (som skulle ha lytt **twælft* el., om av yngre datum, **tölft*), utan fått sitt *y* efter mönstret av de många ordparen med ljudlagsenlig växling av omljuds-*y* o. *o* (av *u*), alldeles som t. ex. isl. *gista*, gästa, för *gesta*, till **gasti-* (= gäst).

Tolv, personn., nu sällsynt, men förr vanligt, fsv. *Tholf(er)* = fno. *þólfr*, kortform till fsv. *Thōrulf* = isl. *þórolfr* el. (i betraktande av de starka ombildningar, som dylika kortnamn kunna undergå) även till *Thōrlēv* = isl. *þórleifr*; jfr Alf (: Adolf), Rolf (motsv. det lånade Rudolf) el. fsv. *Ölf* (: *Ödhulf* el. *Ö(i)ulf*; se torp) osv.; alltså, såsom f. ö. fsv. *Th-* (*þ-*) visar, ej till räkneordet tolv, ehuru namnet någon gång givits åt det tolfte barnet i familjen. — Härtill ortn. Tollstad Ögtl. (fsv. *Tholfstadh-*), Tollstorp Ögtl. (fsv. *Tholfsthorp-*); se f. ö. under -stad o. torp.

tom, i ä. usv. ofta *tōm* = vissa dial., t. ex. i Uppl., fsv. *tömber*, tom, sysslo-

lös = isl. *tómr* ds., da. *tom*, tom, fsax. *tómi*, fri från, ags. *tóm*, jfr fhty. *zuomig*. Okänt ursprung. — Härtill substantiveringen sv. dial. *tōm* n., ledighet, tillfälle, i gamla bibelövers. t. ex. 1 Kor. 7: 5: 'hafwa tom till fasto och böner' — fsv., isl.; såsom sbst. djup till motsv. adj., sår till ä. nsv. adj. *sår* osv. — Avledn.: tömma, fsv. *tōma* = isl. *tóma* ds., fsax. *tómjan*, göra fri; eng. *teem*, tömma, från nord. — I betyd. 'tom, utan innehåll' ha de västgerm. spr. i stället el. dessutom fsax., fhty. *lâri* (ty. *leer*), ags. *(ge)lǽre* (utdött i eng.; i stället det germ. *empty* o. det rom. *vacant*); f. ö. dunkelt. Om andra germ. ord för 'tom' se van Wijk IF 35: 265.

tomahawk el. **-håk,** ytterst från ett nordamerikanskt indianspråk.

Tomas, mansn., av grek. *Thōmās*, av aram. *tōmā*, tvilling (i Nya Test., Joh. 11 m. fl., också översatt med grek. *Didymos*, tvilling). — I betyd. 'tvivlare' urspr. syftande på berättelsen i Joh. 20 om aposteln Tomas tvivel på Jesu uppståndelse.

tomat, SvT 1852 (i annons), jfr Cl. Alströmer 1761: *Tomates*, från ty., fra. *tomate*, av mexik. *tomatl*.

tombak, ett slags legering av koppar o. zink, Wallerius 1747 = da. (i no.-da. vanl. *tambak*), ty., från fra. *tombac* osv., av malaj. *tombaga*, koppar.

tombola, ungt lån = ty., från ital. =.

tomt, fsv. *tom(p)t* (y. fsv. även *-e* m. o. *-a* f.; Sdw. Tillägg) = no., da. *tomt*; i sv. o. da. dial. även: liten äng vid boningshuset; samma ord som sv. dial. *toft*, fsv. *topt*, *toft* = isl. *topt*, *tupt*, no. *toft*, *tuft*, da. *toft(e)*; ags., eng. *toft* från nord. spr.; av äldre **tomft-* o. **tōft-* (med senare förkortning framför konsonantgrupp), utgående från ett paradigm med o. utan vokal efter *m*; sannol. med Bugge Ark. 21: 426 av germ. **tumf(e)tō*, av ie. **dṃ-pedā*, motsv. grek. *dápedon*, golv, grund (av ie. **dṃ-pedo-*), jfr litau. *dimstis*, gård, gårdsplats (av ie. **dṃ-sto-*, Mikkola Bezz. Beitr. 25: 75), av en avljudsform till ie. *dem-*, hus (se timmer), o. *ped-*, grund (motsv. fjät; avljudsform till fot). — Om formen se Kock Ark. 15: 345 f., Sv. ljudhist. 2: 155. — Biformen *toft* ingår i en del sv. ortnamn t. ex. Tofta, Vartofta. — Däremot ej, såsom ett par forskare antagit, identiskt med ty. *zunft*, skrå o. d.

tomte, 1840-t., i vissa dial. *tomt* (t. ex. Vätöm. Uppl.), elliptisk bildning till tomtebisse (se d. o.), tomtegubbe Messenius (jämte *tomtgubbe* t. ex. Syllabus 1649), sv. dial. *tomtkarl* (*-kall*), fsv. *tomtagudh* ds. (osv.), motsv. no. *tomtebonde*, sammansatt med tomt (se d. o.). — Andra germ. beteckningar för denna hos de germ. folken allmänt spridda, urgamla mytologiska gestalt (egentl., åtm. delvis, själen av någon gårdens avlidna bebyggare, snarast dess grundläggare) äro t. ex. sv. dial. *gårdsrå(d)* t. ex. Åland (se Sv. lm. VII. 9: 5), no. *gardvord*, egentl.: gårdvaktare (se gårdvar slutet), *god bonde* (jfr gubbe), sv. o. da. *nisse* (se nisse), da. *gaardbo*, (nisse) *god dreng*, eng. *good fellow*, lty. *puk*, eng. *puck* (se skråpuk), ty. *kobold* (se kobolt), *butzemann* (se buse), *wichtelmännchen* (besl. med vätte) osv. — Hos Weste 1807 som beteckning för en insekt.

tomtebisse, ä. nsv. *tomtebiss* Columbus, *tompiss*, *tomtebyss* m. m.. sv. dial. även *-bese* Vgtl., jämte åtskilliga ombildningar: *-pys*, *-pysil*; av genit. till tomt o. ett fsv. **bisi* = östsv. dial. (även: gubbe, kaxe), nisl. *bisi*, gubbe, sannol. en hypokoristisk form, möjl. med det i dylika ord vanliga suff. *-si*. Om formen se Hesselman *i* o. *y* s. 91 f. — Förr även: *tomtebuss* (till buss 1).

tomtebolycka, i uttr. såsom önska ngn t., dvs. lycka o. trevnad i det nya hemmet; uttalat som två ord med tvåstavighetsaccentuering på båda orden; Lindschöld († 1690): 'Geer tomtebylyckas(!) skåhl', Linné 1734: *Tomtebo lycka*; säkerl., med Kock Sv. lm. XIII. 8: 9, av *tomt- o. bo-lyckas skål*, jfr Grubb 1665: *Tompt- och Bolyckas skåål* (Kock Ark. 35: 112), (från 1700-t.) *Tompt och Bo Lyckas Skål*, vartill kan läggas från antologien Polymnia (1807) 1: 224: 'Och dricka de Gamles välmenande skål, Som kallades: *Tomt-* och *Bolycka*'. Alltså: tomtlyckas o. bolyckas skål; urspr. möjl. (med Kock) använt för att

lyckönska någon som inköpt en tomt för att där uppföra ett bo, el. snarare helt enkelt: lycka i bo o. å tomt.

1. **ton** (rymdmått), t. ex. 1821, från eng. *ton*, egentl.: tunna o. identiskt med d. o.; sedermera som skeppslast om vikten av en stor, med tunga föremål fylld tunna.

2. **ton** (mus.), fsv. *tōn(e)*, *tōna* = isl. *tónn*, not, *tóni*, ton, da. *ton*, från mlty. *tôn* = mhty. (ty. *ton*), av lat. *tonus* (fra. *ton*), av grek. *tónos*, spänning, sträng, ton m. m., jfr sanskr. *tána-*, tråd, ton, egentl.: spänning, spänt föremål, till ie. roten *ten* i tänja, tanig, tunn; jfr tenor. Enl. somliga är dock grek. *tónos* i betyd. 'ton' ett annat ord, urbesl. med lat. *tonāre*, åska (se dundra). — Angiva tonen, jfr ty. *den ton angeben*, dvs. (egentl.) melodien. Från musiken härstammar även uttr. god ton, den goda tonen, motsvar. i ty. osv., efter fra. (*le*) *bon ton*. I överförd anv. dessutom i färgton, motsvar. i ty. osv., efter fra. *ton de couleur*; jfr till betyd.-överföringen t. ex. uttr. skrikande färger o. under gräll. — Härtill vb. tona, egentl. infört av fosforisterna (o. andra nyromantiker, liksom t. ex. trona), Atterbom Phosph. 1810: 'genom dalen tonar fram min röst', C. F. Dahlgren Phosph. 1911, Sv. lit.-tidn. 1813: *öfvertona*, Stagnelius o. 1815: 'fogeln tonar'; mera enstaka, i nu obr. anv., dock tidigare Frese 1714: 'tohna fram ett Sorge-qwill' o. 1724: 'tona och spela', Thorild 1791 'Tonat öfver ämnen'.

[Tonbyn, ortn. Dalsl., se under Tuna.]

tonfisk, Thynnus vulgaris, Rothof 1762, stundom *tun-* (1620: *thynnefisk*), från ty. *thunfisch*, motsv. fra. *thon* osv., av grek. *thýnnos*, väl lånord (från semit. spr.?).

tonnage, 1776, ytterst från fra. =, avledn. av *tonne*, tunna; alltså egentl.: antal tunnor.

tonsur, på de katolske andliges hjässor = ty. osv., av lat. *tonsūra*, klippning, till part.-stammen *tons-* i *tondēre*, klippa, raka (av **tomd-*: grek. *témnō*, skär, osv.).

tonår(en), dvs. levnadsåren mellan tretton t. o. m. nitton år, M. L. Forsells dagboksant. 1843, antagl. av inhemsk upprinnelse, jfr götal.-dial. *tanår* i samma betyd., o. ej, såsom väl i allm. antages, efter eng. *teens* i *she is in her teens* o. d. (jfr eng. *thirteen*, 13, osv.). — I annan anv. redan Bureus o. 1602: 'The try tånåren eller Gyllenetaleth'.

topas, Var. rer. 1538: *topass*, Bib. 1541, förr även *tópas*, t. ex. Lucidor, i äldre tid också *topaz* m. m. = ty. *topás* (mhty. *topâze*) osv., av grek. *tópazos*, enl. antikens uppgifter efter ön Topazus, som vanl. identifierades med Ceylon, men enl. Plinius var belägen i Röda havet; dock osäkert. — Förr även använt som ett slags smeknamn på en dryck av jamaikarom, alltså = jamare i detta ords äldsta betyd.

Topelius, finnl. familjen., förr: *Toppelius*, efter gården *Toppila*.

topograf = ty. *topograph* osv., av grek. *topográphos*, ortsbeskrivare, till *tópos*, ort (av omtvistat urspr.), o. *gráphein*, skriva (se biograf osv.).

1. **topp**, interj., Karl XII Bref (som bekräftelse på en överenskommelse) = da., ty., av fra. *tope*, till vb. *toper*, hålla emot (i spel), samtycka till, av span. *topar*; enl. somliga av germ. ursprung. — Tidigare, 1688 som ren interj. (i slutet av skåltal) o. även sedermera i likn. anv.; i dessa fall snarast rent imitativa bildningar (av samma slag som hipp, hopp o. d.).

2. **topp**, fsv. *topper*, *tupper* = isl. *toppr*, no. *topp* o. *tupp*, da., mlty. *top*, fhty., ty. *zopf*, ags. *topp* (eng. *top*); i fsv., isl., ä. da., ty. även 'hårtofs, pannlugg' o. d., i bl. a. ä. nsv. o. mlty. dessutom 'huvud' o. i fgutn. (*tuppr*) o. ä. da. om ett slags spetsig kvinnomössa; av germ. **tuppa-*; sannol. av imitativ natur, varför tala de oregelbundna avljudsformerna tapp o. tipp (jfr enahanda förh. under tep o. tåp). Från germ. spr. bl. a. ffra. *top*, hårtofs, vartill tupé. Etymologiskt identiskt med tupp; jfr tiptop o. tofs. — Från topp till tå, t. ex. R. Foss 1621 = da. *fra top til taa*; i betyd. 'huvud' (se ovan); jfr ä. nsv. *frå foten up til tåpp* Kolmodin

o. ty. *vom kopf bis zur zehe*. Bokstavsrimmande uttr. av samma slag som t. ex. lägga lök på laxen, säkert som sex, tand för tunga osv. — Jfr topplänta.

topplänta, sjöt., tåg från ytterändan av rån till masttoppen, Rosenfeldt 1698: *-a*, plur. *-or* = da. *toplent*, väl på ett el. annat sätt ombildat av holl. *toppenant*, enl. somliga av *top* o. eng. *pendant*, topprep (egentl.: nedhängande; jfr pendel); el. snarare, med Vercoullie m. fl., av ett äldre *toppen-want*, till vant o. *top* el. det därav bildade *toppen* = sv. toppa i betyd. 'förändra läget av rån (genom att hala ena sidans topplänta)'; dock även denna härledning mycket oviss.

topprasande, el. (med två huvudaccenter) **topp rasande,** Atterbom Lycks. ö, Törneros 1834 osv., även topp tunnor rasande (jfr tunnor); väl, med Tamm Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1888—91 s. 125, egentl.: rasande som en tupp, till den gamla biformen *topp*, varom under tupp. Jfr *topp ristande vill*, Lindschöld Hanselli 4: 214.

topprida, Warnmark 1688: '(Jungfrurna) weta ej Hut, ej Kas, topprida en Stakkar mä Orden', jfr Kolmodin 1732: 'hur red han alla topp', o. *tupprideri* från o. 1815. Enl. Tamm (se föreg.) till *topp*, gammal biform till tupp. möjl. i stället till det till grund för fågelnamnet liggande topp; alltså: rida på toppen av.

Tor, gudan., fsv., fda. *þōr*, runda. *þur* o. 900, isl. *þórr* = fty. *ponar*, ags. *þunor*; formellt identiskt med lånordet dunder (se närmare d. o.); motsv. gall. *Tanarus* (*-os*), namn på Jupiter (väl av ie. **tṇ̥nəro-*; besl. med ags. *þunian*, genljuda, braka, lat. *tonāre*, åska, osv. — Enl. Heusler Aisl. Elem.-buch s. 28, Lindroth NoB 4: 161 f. av urnord. **þunraR*; jfr dock F. Jónsson Norsk-isl. kultur- og sprogforhold s. 301 f. — Detta gudanamn är ej uppvisat från Bayern, där också torsdagen i stället kallas *pfinztag* (liksom onsdagen i hty. *miltwoch*). — I sv. ortnamn t. ex. Torsberg, fsv. *Thorshargher*, *-hærghe* (jfr harg), nu Torshälla, nsv. Torslunda, Torstuna, Torsåker; se f. ö. Lundgren Språkl. intyg s. 57 f., Rietz s. 730. Hit hör också Torkarby Uppl., fsv. *Thorkarlaby*, dvs. 'Torkarlarnas by', jfr Onskarby, Odenkarlarnas by, o. se Älvkarleby. Om *Tor* i sjö- o. ånamn se förf. Sjön. 1: 632. — I ett antal andra ortnamn ingår däremot personn. Tor el. fsv. *þōrir* (= sv. Tore), t. ex. Torsby; om Tortuna Vstml. se Tyra. — Dessutom uppträder gudanamnet i åtskilliga personnamn, t. ex. Tora (se d. o.), Torbjörn (se Torbern), Tord (se d. o.), Tore (se d. o.), Torgny (se d. o.), Torkel (se d. o.), Torsten, Tyra (se d. o.). — Jfr tordön o. torsdag o. om sv. dial. *toreskägg*, taklök, under detta senare ord. Om andra dial. bildningar med gudan. *Tor* se Lundgren Språkl. intyg s. 42 f. (med litter.).

Tora, kvinnon., fsv., fda., isl.-fno. *þōra*, kortform till namn på *þōr-*.

Torbern, mansn., fsv. *þōrbern*, av *þōr* o. en obruten form av björn (av urnord. **bernu-*), alltså etymol. = Torbjörn.

Tord, mansn., fsv. *þōrþer*, *Thōrdh* = isl.-fno. *þórðr*, fda. *þōrþer*; även som lån i ags.; åtm. i vissa fall av äldre *þórrøðr* av **þōrfrøðr* (av **-freðu-*; se fred) = ags. *þurferð* m. m. Annorlunda Noreen Ark. 6: 306: av *þōrvǫrðr*, som ju också kan ha bidragit till namnformens uppkomst. — I ortn., t. ex. Tolarp Ödestugu sn Smål., Torarp Svenarums sn Smål., båda av fsv. *Thordhathorp*, Torup Skå., fsv. (fda.) *Thordhorp*, osv.

tordmule, simfågeln Alca torda, Linné 1731, 1732: *tor(d)mule*, sv. dial. *turemule* Blek., Ögtl., jfr ä. sv. *tord* Linné 1745 = gotl. *tord*, jfr isl. *tyrðilmúli*, fda. *Turdimulo*, öknamn från 811, da. *tordalk*. Senare leden är mule, med syftning på den breda näbben, jfr sv. dial. *mule*, *trubb-* o. *klunsalka* o. nisl. *drumbnefja*. Den förra är nord. **torð*, smuts = ags. *tord* (vartill avledn. **tyrðill* i det isl. namnet), av ie. **dṛ-tó-*, sannol. ett partic. till roten *der* (se tära) med samma betyd.-utveckl. som i skarn o. skita; jfr lett. *dirstu*, caco, o. mhty. *zurch*, djurexkrement. **þorð* uppträder i fornnord. ortnamn; se Bugge Ark. 2: 220. Jfr följ.

tordyvel, Scarabæus, Var. rer. 1538: *tordyffuel* (om formen *torn-* se nedan), fsv. *torddöffla* ackus. plur. (av **-ÿflar*) = isl. *tordyfill* (formen *-ÿfill* väl felaktig el. beroende på folketymologi, jfr nedan o. Hesselman *i* o. *y* s. 108 n. 1), no. *tordyvel, tordivel*, fda. *thorthifil*, ags. *tordwifel*, ä. holl. *tortwevel*; till nord. **torð*, smuts (se tordmule), o. vivel (se d. o.), jfr Bugge Ark. 2: 219 f. I nord. spr. med övergång i vissa former el. i viss ställning av *wi-* > *y-*; möjl. i somliga fall (t. ex. i sv., sv. o. no. dial. samt isl.?) med anslutning till vb. *dūfa*, doppa (ned i smutsen), el. å sina håll till *dūvel*, djävul. Även sv. *torndyvel* (= sv. dial.), t. ex. Lex. Linc. 1640 (under Scarabæus), Spegel 1685, Dalins Arg. osv. (jfr Granatenflycht: *tornedyflar*), o. isl. *torfdifill* bero på folketymologisk ombildning; no. *tordivel* kan däremot vara en ljudlagsenligt utvecklad form. — Nord. **torð*, smuts, ingår f. ö. i likbetyd. sv. dial. *tor(d)bagge*, t. ex. Linné, da. *torbist* (: sv. dial. *bise*, gubbe, huvudman, se under gubbe), o. i sv. dial. *torbuse*. Jfr sv. dial. *skarrborre*, da. *skarnbasse* o. ags. *scearnwibba, scearnwifel*, till skarn, egentl.: smuts, de två senare sålunda i fråga om senare leden besl. med tordyvel, samt ags. *scearnbudda* (besl. med västfal. *buddeln*, rota, gräva); vidare ty. *mistkäfer*, till *mist*, gödsel, osv. I ä. nsv. även *hornbagge* t. ex. Var. rer. 1538, Lex. Linc. 1640. — Sedermera har genom felaktig upplösning ett *-dyvel* kommit att ingå även i andra beteckningar för skalbaggar, t. ex. klodyvel.

tordön (arkaiserande), nu neutr. (t. ex. Sahlstedt 1773), i ä. nsv. tidigare mask. t. ex. Dalins Arg.: *en t.*, plur. *tordönar*, fsv. *thördön, þördyn* m. = no. *toredyn*, ä. da. *tordøn*, da. *torden*; av fnord. **þōr-*, åska = ä. nsv. *t(h)o(o)r*, etymologiskt samma ord som gudanamnet Tor (se d. o.), o. dön, dån. En sammansättning med gudens namn hade givit **torsdön*. Om åskguden erinrar däremot åska (se d. o.), ävensom sv. dial. *torshåla*, om sydost, varifrån åskmolnen ofta uppstiga. Möjl. ett noaord för den gamla beteckning för 'åska', som föreliger i got. *þeihwō* o. som försvunnit, därför att det blivit tabu. — Härtill sydsv. dial. *tordöna* vb, åska = da. *tordne*.

Tore, fsv., fda. *þōre(r)* = isl., fno. *þórir*, till Tor; jfr Ture.

[toreskägg, se taklök.]

torftig, nu vanl. ungef.: tarvlig, även: knapp ('sin torftiga utkomst'), med den äldre betyd. 'behövande' i t. ex. 'torftiga omständigheter' (dock numera snarare uppfattat som 'knappa, tarvliga'), jfr gamla bibelövers.: 'Han uppreser den torftiga utu stoftet, och upphäfwer den fattiga utu träcken', Columbus: 'een torfftig man' (om Stiernhielm), Lidner Mess.: 'När åt en torftig I en hand full vatten fören', fsv. *thorftogher* (*thörft-*), behövande, behövlig, motsv. ty. *dürftig* osv.; med ungef. samma betyd.-utveckling som tarvlig; avledn. av fsv. *þorft, þyrft*, tarv, behov, nödtorft = isl. *þurft, þyrft*, got. *þaurfts*, fsax. *thurf(u)ft*, fhty. *durft*, av germ. **þurfti-* f., till **þurfan*, behöva (som t. ex. fsv. *gift* till **geþan*, giva); se f. ö. tarv o. nödtorft. Da. har i stället *tarvelig*.

torg, fsv. *torgh*, redan i lagarna = isl., no. *torg* (från sv.), da. *torv*, gammalt lån från fry. *torgŭ* (i nyry. i betyd. 'handel') = fslav. *trŭgŭ*, marknadsplats (jfr ty. stadsnamnet *Torgau*), besl. med alban. *tregɛ* (vartill fornillyr. *Tergeste*, nu *Triest*). — Härtill ortn. Torg Smål., motsv. no. *Torge* (fno. *Torgar*, egentl. plur.), en gammal marknadsplats; jfr A. Bugge NoB 6: 83. — I ty. i stället *markt*; se marknad. — Härtill sv. dial. *torruka*, bohusl. *torruga*, månglerska, stundom även: liten krämarbod, Risell († 1724) Hans. 16: 480: *torgeruker* plur. i den förra betyd.; väl av *torghuka*, säkerl. åtm. anslutet till huka, sitta lutad (varav också Rietz s. 745 härleder ordet), men närmast att sammanhålla med y. fsv. *huka*, mångla, ä. da. *huge*, mlty. *huken, hoken*, vars samhörighet med huka är oviss; se under hökare (med litter.).

Torgny, mansn., i nsv. upptaget från fornspr., efter den hos Snorre omnämnde lagman Torgny under Olof Skötkonungs tid, fsv. *Thorgny* 1 gg; även i fno. ytterst sällsynt; till Tor o. gny.

1. **torka**, sbst., jfr fsv. *thørka* = isl. *þurka*, da. *tørke*; *k*-avledn. av adj. torr el. med *-k-* från vb. torka. Samma svårighet gäller sbst. halka o. svalka.

2. **torka**, vb, fsv. *þorka* = isl. *þurka*, no.-da. *tørke*; *k*-avledn. av adj. torr (jfr dyrka, jämka osv.), möjl. dock i anslutning till föreg. (jfr Ordbildning under *-ka*). Deverbativum: isl. *þurka*, handduk.

[Torkarby Uppl., egentl.: Torkarlarnas (väl = Torsdyrkarnas) by; jfr Onskarby, till Oden, o. se Älvkarleby.]

Torkel, mansn., fsv. *þorkil* med bif. *Thörkil*, *Thyrkil* = isl. *þorkell*, av **þōrketill*, av gudanamnet Tor o. kittel; jfr Eskil. — Ingår i flera ortn. på -bo, -hult, -ryd, -torp, t. ex. Torkeryd Vgtl., av fsv. *Thyrkilsrydh*.

[Torkeryd, ortn. Vgtl., se föreg.]

1. **torn**, tagg, fsv. *thorn* m. (även neutr.), törntagg, törnbuske, törne = isl. *þorn*, da. *torn*, got. *þaúrnus*, fsax. *thorn*, fhty., ty. *dorn*, ags. *þorn* (eng. *thorn*), av ie. **tṛna-*, **tṛnu-* = fslav. *trŭnŭ*, tagg, sanskr. *tṛṇa-*, strå, gräs, osv., jfr fslav. *strŭnĭ*, halm, som man fört till ie. roten (*s*)*ter*, vara styv, i stel, starr 1, 2. Även i hagtorn, liktorn, väretorn. Jfr Torna. — Avledn.: törne (se d. o.).

2. **torn** (turris) = fsv. (jämte *törn*) = isl. *turn*, da. *taarn*, från mlty. *torn*, av fsax. *turn* = mhty., jämte mhty., ty. *turm*, motsv. fhty. *turri*, *turra*, ags. *torr* (varifrån möjl. ir. *torr*), samtliga ytterst från lat. *turris* (varav ital. *torre*, ffra. *tur*, varifrån fra. *tour*, ags. *túr* > eng. *tower*); i sin tur från grek. *týrris*, *týrsis*; av ovisst ursprung: möjl. sammanhängande med namnet *Tyrsēnoi* på de borgbyggande etruskerna (jfr Walde under *turris*). — Mhty. *turn* osv. kommer kanske närmast från ett ffra. **torn* i fra. *tournelle*, torn (jämte *tourelle*); *-m* i ty. *turm* är i så fall sekundärt (fslav. *trĕmŭ* hör ej hit, utan till grek. *téramnon*, hus; jfr torp). — Got. har i stället *kēlikn*, från kelt. (gall. *celicnon*).

[torn, sydsv. dial., torr o. dålig till utseendet, mager, se under torr.]

Torna, härad i Skåne, fda. *Thorna h.*; liksom bynamnet Torn (inom häradet), fda. *Thorn*. Möjl., med Sahlgren NoB 8: 56, till torn 1 i betyd. 'hagtorn' (el. 'törnbuske'), i så fall säkerl. med syftning på någon helig torn: dessa växter egde nämligen förr ofta religiös betyd.: en offertorn kvarstod ännu 1847 på Alstad mark, Skåne (se Nicolovius Folkl. i Skytts h.[3] s. 178), o. ännu finnas enl. dr Sv. Berg å Fredshögs mark Skytts hd tornar som ingen vågar röra. Dock kan här även den fsv. betyd. 'törne' tänkas ingå, i vilket fall namnet till betyd. vore att jämföra med ortn. Törne el. Eke, Hässle osv.

tornera = fsv. = isl. *turnera*, mlty. *tornêren*, mhty. *turnieren*, vända med hästen, sedan: kämpa i tornej (ty. *turnieren*), från ffra. *torner* (fra. *tourner*), egentl.: vända, motsv. ags. *turnian*, *tyrnan*, vända (eng. *turn*; se törn o. jfr nedan), av lat. *tornāre*, ytterst till grek. *tórnos*, cirkelformig rörelse m. m. (se f. ö. tur 1). Alltså etymologiskt = turnera. Betydelseutvecklingen sammanhänger därmed, att till tornerspelen (som till en början voro ett slags vapenövningar) hörde, att de kämpande brukade upprepade gånger vända sina hästar för att under betäckning av sköldarna liksom rädda sig genom flykten. — Från sammans. tornerhjälm (jfr fsv. *torneyeshiœlmber*) kommer det adliga familjen. Tornérhjelm (-hielm), efter vapenbilden. — Tornerspel accentueras hos Tegnér (Leopold) *törnerspel*. — Härjämte: fsv. *torneya*, från mlty. *torneien*, av fra. *tournoyer*, iterativum till *tourner* (motsvar. lat. *-izāre*), alltså: upprepade gånger vända; med vbalsbst. *tournoi*, varav mlat. *tornei*, jfr fsv. *torneyrœtter*. Dessutom fsv. *torneament*, av mlat. *-mentum*, jfr ffra. *tournoiement*. — Ett minne av ett annat ridderligt vapenspel föreligger i nsv. dust, egentl. om en tvekamp till häst med lansar; se f. ö. d. o. — Hit hör även fsv. *törning*, dust, stöt, anfall = ä. nsv., ävensom ä. nsv. *törna*, sammandrabba, t. ex. L. Petri, P. Svart, o. ännu t. ex. 1632, jfr isl. *turna*, vända, no. *tunna*, svänga, virvla, närmast motsv. ags. *turnian*, *tyrnian* (se ovan). Nsv.

Tillägg och rättelser.

[adel, al, sv. dial., urin (om kreatur), se under urin slutet.]

arktisk, se under Ursula.

dok. Enl. en nyss utkommen uppsats av Wadstein (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-Samf. i Upps. XXI. 3: 8) snarast lån från ffris.

duk. Enl. Wadstein (se dok ovan) snarast från ffris.

Enåker, ortn. Uppl., se under åker.

3. **flor,** m. (o. n.), sv. dial., gången mellan båsen i ladugården m. m. = no. *flor*, isl. *flórr*, golv i fähus, mlty. *vlór*, stenlagt golv, mhty. *vluor*, mark, åkerfält (ty. *flur* m., golv, förstuga, gång, f.: äng), ags. *flór* m., f., golv (eng. *floor*), av germ. **flōra-* = ie. **plāro-* i ir. *lár* m., golv, *r*-avledn. till ie. roten *plā*, vara flat, i *n*-avledn. lat. *plānus*, flat, jämn (se närmare plan), o. f. ö. besl. med flaga, flo.

fredag. Enl. Wadstein (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 11) snarast från ffris.

funt i dopfunt. Enl. Wadstein (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 11) snarast från ffris.

genom. Jfr ängd.

Jönåker, härad i Sdml., se under åker.

kjortel. Enl. Wadstein (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 9) sannol. från ffris.

klan, ätt o. d., se under ätt 1 slutet.

knapp. Enl. Wadstein (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 9) åtm. delvis från ffris. *knap*, nordfris. *knaap*, knapp, med *a* av *au*; jfr mhty. *knouf*. Detta *knāp* (fsv. *knaper*) har sedermera på nordisk botten kunnat ge *knapp* (i svagare betonad sammansättningsled).

[kock, sv. dial., tupp, se under kyckling.]

kål. Enl. Wadstein (Skr. utg. av Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 13) snarast, åtm. delvis, från fris. **kāl* (av **kaul*).

kärra. Enl. Wadstein (Skr. utg. av Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 12) kanske snarast från ffris.; jfr mholl. *kerre* (jämte *carre*).

kök. — Tillägg: Kökslatin, Holmberg Fra.-sv. ordb. 1795, Dalin 1850, Topelius 1864 = da. *kokkenlatin* efter ty. *küchenlatein* (tidigast belagt från reformationstiden); väl egentl.: sådant dåligt latin som talades i klosterköken; jfr *kloster-* o. *mönchslatein* i samma betyd., el., enl. en annan förmodan, efter apoteket (jfr ty. *die lateinische küche* i denna betyd.): recepten avfattas på latin. — Hos Crusenstolpe Mor. 1841 i stället *köksfranska*.

monopol = ty. osv., av lat. *monópolium*, grek. *monopólion*, till grek. *mónos*, ensam, ende (se monark), o. *pōlein*, sälja, osv. (varom se fal 1); alltså: ensamförsäljning.

nordväst, -ost, se väst 2 o. öster.

oblat. Fsv. *öflæte* kvarlever i sv. dial. *övläte* (-*a*).

[om, sv. dial., genljud, se under det ej besl. ömt slutet.]

osmundsjärn. Se nu härom utförligt v. Friesen Osmundsjärnet i språklig belysning (1922; separat), enl. vilken *Osmund-* är formellt identiskt med fsv. *Asmunder*, men i nuv. form lån från mlty., som i sin tur fått ordet från Sverige. F. ö. snarast från ett ortnamn, där personn. Asmund ingår.

pung. Ett säkert inhemskt ord för 'pung' är däremot fsv. *siūþer* = isl. *sjóðr*, ags. *séod*, till sy.

ryd. Om en grupp hithörande smål. o. östg. (Ydre) ortnamn på *-reda*, *-(e)rda*, t. ex. *Hörreda*, *Hörda*, *Repperda*, se nu Lindroth Meddel. från Norra Smål. fornm.-för. 1922 s. 52 f.

1. **råka,** r. 10, står: ie. **krog-*, läs: ie. **krōg-*.

räpp, s. 677 rad 6: läs: *Vedboräppen.*

röd. Om isl. *rauði*, myrmalm, o. dess ursprung se dock nu även Karsten Fragen aus dem Gebiete der germ.-finn. Berührungen s. 9 (Övers. av Finska Vet.-Soc. Förh. Bd LXIV. 1921—1922. Avd. B. N:o 3).

Rönningen. Om grundformen se även E. Noreen Ärtem. ljudl. s. 120.

Salnecke, r. 12: står: gårdn., läs: ortn.

sippa uppträder redan i fsv. i ssgen *bläsippa.*

skräddare. Enl. Wadstein (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 9) från ffris. *skredere*, 'beschneider', med *ē* genom *i*-omljud av *ā* (av äldre *au*).

släde, r. 5: 'st. vb' utgår o. lägges i stället till **slīðan* r. 7.

sydväst, -ost, -östra, se väst 2 o. öster.

säck. Enl. Wadstein (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 10), möjl. från fris. (jfr nfris. dial. *sæk*).

sö(d), sv. dial., får, tacka. Tillägg: Urspr. var dock ordet uteslutande *i*-stam. Se f. ö. Wessén Språkvet. sällsk. i Upps. förh. 1916—1918 s. 59 f.

södern, sbst., bildat som västern, östern, varom under väster o. öster.

tiga, rad 3: står: *thighet*, läs: *thighat.*

tjör, sv. dial., hård ved. I jämtl. även *tjanar* m. m. (med tilljämning), motsvar. ett västnord. *þinarr* (~ *þinurr*); jfr H. Geijer Sv. lm. B. 18 s. 25. Även i västra Dalarna finnes ett område, där *n* kvarstår i detta ord; se Sjödahl Gammal kort stav. i Västerdalm. s. 52 (påpekat för mig av doc. Geijer). Enl uppgift i brev från G. är formen *tjur* den ojämförligt vanligaste (så i större delen av Norrl. o. Dal.; finnes dessutom i Uppl., Ögtl. m. m.). I norra Sv. är ordet t. o. m. rikssprākligt under denna form.

tordyvel, r. 4 står: *-ȳfill*, läs: *-ýfill.*

2. **torn,** r. 12. Folkn. *Tyrsēnoi* hör knappast hit; jfr Kretschmer Einl. 1: 177.

torp. Jfr även Voxtorp.

LUND 1922, BERLINGSKA BOKTR.

törna ihop med hör väl snarast samman med törna mot till det i alla händelser nära besl., från eng. lånade törn. — Det tyska *turnen*, gymnastisera, är en ung bildning av Jahn från början av 1800-talet.

[Tornérhjelm (-hielm), familjen., se föreg.]

tornister, Wahrman Husdj. 1807 = da., från ty. =, i ä. ty. även *tanister* (jfr ZfdW 15: 214), från tjeck. *tanystra* (även i magyar.), genom sammansmältning av mlat. *canistrum*, korg (se knaster), o. bysant. *tágistron*, havresäck (till *tagizō*, fodrar, besl. med *tássō*, *táttō*, ordnar, se taktik). G. Meyer IF 2: 441. — Förr (o. ännu i dial.) icke sällan *tornist*, t. ex. Växiö 1808 i bouppt., Jernkont. ann. 1833, Östg. Korresp. 1854; beroende på att formen med *-er* uppfattats som plur. Jfr de under tratt anförda exemplen. — Liksom kantin närmast ett militärord.

torp, i ä. nsv. även: by, småstad, fsv. *þorp*, gård, by, småstad (jfr nedan), stundom *þorper* m. = isl. *þorp*, gård, skara, flock, no. *torp* ds., även: pack, byke, stundom mask., ä. da.: by (om fda. se nedan), got. *þaúrp*, åker (grek. texten: *agrós*), fsax. *thorp* o. fhty., ty. *dorf*, by (jfr nedan), ags. *þorp*, *þrop*, gård, by; av germ. **þurpa-* n. (m.?); vanl. o. säkert med rätta sammanställt med litau. *trobà*, hus, osk. *tríibúm* ds., lat. *trabs*, bjälke, fkymr. *treb*, bostad, gall. folkn. *Atrebates*, o. väl även grek. *téramnon* (**terab-no-n*), *téremnon*, hus (jfr träv). Egentl.: byggnad > hus > gård > by. Betyd. 'skara' har väl utvecklat sig ur den av 'by' o. bör knappast, såsom skett (t. ex. Walde under *turba*), föranleda antagandet av ett särskilt ord, besl. med lat. *turba*, skara (varom under turbin). En motsatt betyd.-utveckling föreligger i ir. *cathir*, stad, av lat. *caterva*, skara, el. i span. *pueblo*, by, stad, folk, av lat. *populus*, folk. Växlingen av betyd. 'gård' o. 'by' sammanhänger med under olika tider o. hos olika germ. stammar skiftande bosättningsförhållanden. — Den i sv. sedan urminnes tider förhärskande betyd. 'mindre lantgård (på ofri mark)' har urspr. ingått i en mängd gamla ortnamn, Torp o. Torpa, egentl. om genom nyodlingar å skogsbygd o. d. uppkomna utgårdar, som sedermera ofta vuxit ut till ansenliga huvudgårdar o. på grund därav övergått till socken- o. stundom häradsnamn. I fda. o. fskån. tycks *þorp* ha syftat på bosättning på byns utanför tomterna belägna mark. — I ortnamn på *-torp* (*-arp*) är senare leden mycket ofta ett personnamn, t. ex. i Alnarp (se d. o.), Bonnorp Ögtl., fsv. *Bondat(h)orp*, till personn. *Bonde*, Brynstorp Ögtl., fsv. *Bryniolfsthorp*, till personn. *Bryniolf*, Farstorp Smål., fsv. *Fadhurst(h)orp*, till personn. *Fadhir*, Gåvestadstorp Smål., fsv. *Guduastat(h)orp*, till personn. *Gudhfaste* el. *Gudhfast* (*-vast*), Hällestorp Vgtl., fsv. *Hærleksthorp*, till personn. *Hærlek*, Jordstorp (se Joar), Kabbarp (se d. o.), Källestorp Smål., fsv. *Kældorst(h)orp*, till personn. *Kældor* (= *Kætildor*), Naffentorp (se d. o.), Nantorp (se Nanna), Pålstorp Ögtl., fsv. *Pavalsthorp*, Pärstorp Vgtl., fsv. *Peterstorp*, Rolstorp (se Rolf), Sibbarp (se Sig- slutet), Sjöstorp Hylletofta sn Smål., fsv. *Sighwadzthorp*, till personn. *Sighhvat*, Stentorp Drothem Ögtl. (sannol. fsv. *Stighandathorp*), Störestorp Smål., fsv. *Styrgisthorp*, till personn. *Styrger*, Svenstorp (se sven 1), Sånnarp (se Sune), Sällstorp (se d. o.), Tolarp (se Tord), Tollstorp (se Tolv), Tomestorp Kisa sn Ögtl., fsv. *Thomastorp*, Torarp o. Torup (se Tord), Tovetorp o. Tubbetorp (se under Tuve), Ubbarp Smål., fsv. *Ubbethorp*, till personn. *Ubbe*, Ulvestorp Härene sn Vgtl., fsv. *Ölffwilzthorp*, till ett personn. **Ölfvidh*, men Ulvestorp Habo sn Vgtl. däremot till fsv. personn. *Ulvar*, Utvängstorp (se två 1 slutet), Väsentorp Ögtl. (se växa slutet), Västorp Vgtl., fsv. *Væstathorp*, till personn. *Væste*, Ärmestorp Ögtl. (se Ärm-), Ölstorp Ögtl., fsv. *Ölfsthorp*, till personn. *Ölf*, kortnamnsform till *Ödhulf* el. *Ö(i)ulf*; alltså somliga bildade i kristen tid, t. ex. Påls-, Pärs-, Tomestorp till de kristna personn. *Pawel* (*Paulus*), *Peter*

o. *Tomas*; stundom en annan personbeteckning (t. ex. Skräddaretorp flerst., fsv. *Skrædharathorp*; Trälarp Smål., se träl); i många fall också sjö- el. ånamn (t. ex. Doverstorp, fsv. *Duwirstorp* vid sjön Dovern; se förf. Sjön. 4: 98 f.) el. andra beteckningar för naturförhållanden (t. ex. Skogstorp); ibland också djurnamn (t. ex. Ekornarp Smål., fsv. *Icornathorp*[*p*], dvs. ekorretorpet). — Utförligare översikt av de sv. *torp*-namnen saknas ännu, om de danska se Ussing Da. stud. 1917 s. 83—93. — I skå. o. da. ofta *-t(e)rup*, *-rup* o. d., t. ex. Tosterup, gods o. socken i Skå., av fda. *Thosthorp*, till fda., fsv. o. västnord. personn. *Tōste* (t. ex. å den ej långt från Tosterup befintliga Glimmingestenen); se Tost-. — Hit höra de från danskan inkomna familjen. Gleerup, Westrup osv., med senare leden i denna ställning utvecklad ur *þorp*; f. ö. tillhörande samma danska familjenamnstyp som t. ex. Melsted, Weibull (med gårdnamnet upptaget i oförändrad form). Ty. *dorf* ingår i de ty. familjen. Friesendorff, Hallendorff, Leidesdorff o. efterbildningarna Bodorff, Ljungdorff m. fl. — Från Skandinavien härrör normand. *Torp* i ortn. *Torp-en Caux* o. d. — Jfr f. ö. *-arp*, tölp o. följ.

Torpadius, familjen., efter Torpa sn Ögtl.; alltså exempel på familjenamn med latinsk ändelse utan latinisering av grundordet (liksom t. ex. Blackstadius). — Även italianiserat: Torpadie, liksom t. ex. Cavalli, Troili.

torpedo el. **torped**, t. ex. 1875: *torpeder* plur. = ty., eng., span. *torpedo* (i fra. *torpille*, av ital. *torpilla*), från 1860-t., med benämningen hämtad från lat. *torpēdo*, darr-rocka (som utdelar elektriska stötar), äldre: domning, till *torpēre*, vara stel el. styv (urbesl. med kärv), bildat med den i sjukdomsbeteckningar o. d. icke ovanliga avledn. *-ēdo* i t. ex. *gravēdo*, snuva, tyngd, *putrēdo*, ruttenhet, *scabrēdo*, utslag, skorv, osv. — Sätta torpedon under arken, t. ex. Sv. Dagbl. 1901, Böök 1913; efter ett uttryck i Ibsens Digte 1871.

torr, fsv. *þor*, *þør* = isl. *þurr*, fda. *thyr* (da. *tør*), got. *þaúrsus*, fsax. *thurri*, fhty. *durri* (ty. *dürr*), ags. *þyrre*; av germ. **þurzu-*, **þursu-* (**þursia-*) = ie. **tṛsú-* i sanskr. *tṛṣú-* begärlig, egentl.: törstande efter, jfr med *k*-avledn. slov. *tŕzək*, girig (varom Agrell Zur balt.-slav. Lautgesch. s. 3). Besl. med got. st. vb. *gataírsan*, bli torr, vissna, med kausativet germ. **þarzian* = isl. *þerra*, mlty., mhty. *derren* (ty. *dörren*), avtorka (från germ. spr.: fra. *tarir*, torka) = lat. *torrēre*, torka; o. inkoativet got. *gaþaúrsnan*, bli torr, isl. *þorna* (av **þurzn-*), no. *tusna* (av **þursn-*; jfr sv. dial. **virna*: vissna, se vissen), vartill väl sydsv. dial. *torn*, torr o. dålig till utseendet, da. dial. *taarn*. Hit hör även sv. dial. o. no. *tarre*, torkinrättning för lin = ty. *darre*; se kölna o. tars. Ieur. *ters* i sanskr. *tṛṣyati*, törstar (= got. *þaúrsjan*), med kausativet *tarṣáyati* (formellt = lat. *torrēre* o. isl. *þerra*, avtorka, osv., se ovan), grek. *térsomai*, blir torr, lat. *terra*, jord (av **tersa*; dock ej fullt säkert), samt i armen., alban. o. kelt. Jfr törst ävensom torsk 1. — Ha sitt på det torra, motsv. i da., efter ty. *auf dem trockenen sein*, *im trockenen sitzen*, egentl. om det torra landet (*das trockene*, bibl.). — Torr bakom öronen, t. ex. Spegel Reg. horol., jfr Runius: 'ett barn .. som är vid örat vått', motsv. i da., efter ty. *trocken* (*nass*) *hinter den ohren*, egentl. om ett barn under de första levnadsmånaderna.

[torruka, sv. dial., månglerska, se torg.]

torsdag, fsv. *þōrsdagher* = isl. *þórsdagr*, da. *torsdag*, mlty. *donersdach* m. m., fhty. *donarestag* (ty. *donnerstag*), ags. *þunresdæg* (eng. *thursday* från nord. spr.); övers. av lat. *dies Jovis* (varav fra. *jeudi*), motsvar. grek. (*h*)*ēméra Diós*, dvs. (planeten) Jupiters (Zevs) dag; se f. ö. Tor. — I fsv. var *hælghe þorsdaghers* namnet på Kristi Himmelsfärdsdag; jfr smål., blek. *helig torsdag*. — Se även skärtorsdag. — Sydty. *pfinztag*, torsdag, utgår från likbetyd. grek. *pémptē* (ngrek. *péphtē*), den femte (dagen); jfr fslav. *pętŭkŭ*, den femte, om fredagen. — Torsdagsbarn, se söndagsbarn (under söndag).

Torshälla, stadsn., se Tor o. harg.

1. **torsk,** fsv. *þorsker* = isl. *þo(r)skr*, da. *torsk*, mlty. *dorsch* (varifrån ty. =); eng. *torsk* från nord. spr.; av germ. **þurska-* = finska lånordet *turska*; av åtskilliga (Miklosich Et. Wb.,[1] Pedersen IF 5:. 72, Patrubany Le Monde Oriental 2: 220 m. fl.) tolkat som hörande till den ieur. roten *ters* i torr osv.; alltså egentl.: fisk som torkas (till stockfisk) o. besl. med ry. *treská* (möjl. av ie. **tṛskā*), lutfisk (enl. Uhlenbeck KZ 40: 560 urspr.: torrt trä). Det ryska namnet står emellertid isolerat inom de slav. spr., o. sambandet med torsk måste därför betecknas som högst osäkert. — I Preussen o. Mecklenburg i stället vanl. *pomocheln*, *pomuchel*; från slav. spr.; jfr det från Fritz Reuter bekanta familjen. *Pomuchelskopp*, egentl.: torskhuvud. — Dum som en torsk, motsv. i da. o. da.-no. (där *tosk*), jfr ty. *stockfisch*, holl. *stokvisch* i samma betyd.; se närmare under gös 4.

2. **torsk,** ett slags munsjukdom hos barn (med blåsor o. blemmor), Hoorn 1697 m. fl., i ä. nsv. t. ex. Schroderus Lex. 1637, Lind 1749 (som har många dialektformer) samt i sv. dial. även *trosk* = ä. da. *torsk*, da. *trøske* (eng. *thrush* från nord.); jfr sv. dial. *frosk*, uppsvällning i halsen o. gommen på häst, no. *torsk*, vårtsjukdom hos ko, syd.-ty. dial. *frosch*, munsjukdom hos häst; ävensom eng. *frog*, torsk. Samma ord som en del beteckningar för 'groda': sv. dial. *trosk*, no. *trausk*, *trosk* (se tossa) o. isl. *froskr*, no., da. *frosk*, mlty. *vorsch*, ty. *frosch*, ags. *forsc* (se frö 2). Jfr till betyd.-övergången lat. *rāna* o. grek. *bátrakhos*, svulst under tungan på boskap.

torsmånad, numera om januari liksom också enl. t. ex. Sahlstedt 1773, Lex. Linc. 1640 o. Var. rer. 1538 (*toorsmånat*), enl. t. ex. Ihre: mars, fsv. **thorsmanadher* (*thörds-*, *tordz-*; i båda fallen med danska original), mars = fda. *tormoned*, *tørmaaned*, mars, nda. *tormaaned* ds., i ä. da. även *tord*; jfr skånska: 'Tor mä sitt långa skägg / lockar småbarn utom vägg'. Sammanhänger väl med fno.-isl. *þorri*, månaden efter julmånaden (med början mellan 9—16 jan.), no. *torre* ds., februari. Isl.-fno. *þorri* föres av Bugge Ark. 4: 126 o. Kock Antiqv. tidskr. XVI nr 3 s. 12 f. till adj. torr (jfr no. *torre*, torrhet i halsen, sv. dial. *torra*, torka); alltså 'torrvinter'. Enl. Noreen Sv. etym. s. 71 f. o. Falk-Torp s. 1273 representera de väst- o. östnord. ordgrupperna olika abstraktbildningar av det svaga rotstadiet till isl. st. vb. *þverra* (no. *tverra*), avtaga (part. pf. *þorrenn*), resp. **þorri* o. *þurðr* (**þyrðr*; jfr till växlingen fund o. fynd), det senare uppvisat blott i isl., med betyd. 'avtagande, förminskning'; betr. *þorri* även som alternativt förslag hos Bugge; i så fall snarast med syftning på vinterns avtagande, enl. Noreen s. 72 på minskning av vinterförråden. Det kan dock ej betraktas som alldeles avgjort, att de båda ordgrupperna äro etymologiskt samhöriga. Orsaken till betyd.-växlingen 'januari' o. (i södra Skandinavien) 'mars' är dunkel. Jfr f. ö. M. Olsen MoM 12: 10, M. P:n Nilsson Festskr. t. Tegnér s. 175 samt se kung Orre (under konung).

torso, bålen i människokroppen, stympad staty av vilken endast bålen finns kvar, av ital. *torso*, av ovisst ursprung.

[Tortuna, ortn. Vstml., se under Tyra.]

tortyr, 1627: *tortur*, under 1600-t. även neutr. = ty. *tortur*, fra. *torture*, av mlat. *tortūra* ds., egentl.: krökning, vridning, till part.-pf. stammen av lat. *torquēre*, vrida, plåga (urbesl. med tarm, tråd osv.; jfr även, om eng. *tortoise*, under sköldpadda slutet). — Den moderna sv. formen kommer direkt från franskan. — Betydligt yngre i språket är vb. tortera, Almquist 1839, från ty. *tortieren*. Thorild 1792 har *torturera*.

Torulf, mansn., se Tor o. ulv.

Torup, ortn. Skå., se under Tord.

torv = fsv., isl. *torf* n., da. *tørv* (med sekundärt *ø*, sannol. dial., knappast från ett vb = no. *tyrva*, betäcka med torv), motsv. fsax. *turf* m., även: gräsmatta, fhty. *zurf* m., ags. *turf* f. (eng.: gräsmatta); från germ. spr.: fin. *turves* osv. (se nedan), fra. *tourbe*, ry. *torfú*; till en ie. stam **dṛbh-*, jfr sanskr. *darbhá*,

gräsknippe, gräs, till *dṛbháti*, knyter, flätar, vartill även ry. *dorobŭ*, korg, fhty. *zerben*, vrida (jfr t. ex. Uhlenbeck Aind. Wb. s. 122, 129); el. enl. andra möjl. = ie. **drpo-*, besl. med grek. *drépō*, avskär m. m., jfr fslav. *dĭrĭnŭ*, gräsmatta, till grundroten *der*, i grek. *dérō*, flår, got. *gatairan*, sönderslita (se tära), alltså egentl.: avskuret stycke, jfr kymr. *darn*, stycke (mot antagandet att grek. *drépō* utgår från en rot *derek* se Persson Indog. Wortf. s. 859 n. 1). — Det från nord. spr. lånade likbetyd. fin. *turve*', *turves*, *turvas* synes visa hän på en germ. *s*-stam **turbes-*, *-as*, Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 91. — Avledn.: torva = fsv. = isl. *torfa*; jfr fhty. *zurba* f. Torva : torv = t. ex. isl. *róða* : (sv. dial.) rod, troda : trod. Jfr följ.

torva till (vulg.), t. ex. 1885; växelform till fsv. *tyrva*, slå med kastande (t. ex. av stenar) = isl. *tyrfa*, kasta torv på ngn, täcka med torv, no. *tyrva* i den senare betyd.; avledn. av torv. Alltså ett förallmänligande av betyd. 'kasta torv' o. bildat som stena. På denna torvkastning syftas i Västgötalagens *döma til torf(s) ok tiæru* (det senare med avs. på insmörjandet av tjuvens huvud med tjära). — Härtill: torvel, örfil o. d., A. Engström; även *dorvel* Österg., *torvare*, *torving*; väsentl. dial. el. lägre talspr.

tosing, 1689: *tosing och phantast*, jfr sv. tosa, tokig kvinna, tosig, tokig (båda med dialektal anstrykning), sv. dial. *tos(ar)*, tok(ar); väl besl. med sv. o. no. dial. *tas(s)e*, fjant, stackare; antagl. att sammanhålla med no. *tosa*, driva omkring utan mål, prata osammanhängande, o. möjl. tassa, även som no. *tasa*, bliva svag, varmed man sammanställt sanskr. *dásyati*, försmäktar. I övrigt blott osäkra anknytningar. Jfr tok o. tåp.

toss, se tuss.

1. **tossa**, fjantig el. enfaldig kvinna, Bellman: *din tossa* = da. *tosse* ds.; jfr sv. dial. *tuss*, dumhuvud, no. *tusse*, dvärg, narr, ä. da. *tosse*, *tusse*, *tuss*, jätte, stackare, da. *tosse*, dumhuvud, av äldre **þurs-* = isl. *þurs*, *þuss*, jätte, även: dåre, osv.; se närmare under tusse. Jättarna ansågos vara dumma. — Ett annat ord är likbetydande ä. nsv. *tåfsa*, Modée Fru Rangsj. o. H. Smulgr., väl av **tåpsa*, diminutivbildning av tåp, av samma slag som t. ex. sv. dial. *konsa*, lättfärdigt fruntimmer, *morsa*, *märrsa*, *sossa* osv.; jfr till ljudutvecklingen under glufsa, nafsa, rafsa, rufsa, tofs.

2. **tossa**, groda, padda, I. Erici o. 1645; *tådza* 1652; *tussa* 1706; i vissa dial. även *tåsa* = no. *tossa*, padda, da. *tudse*; liksom så många andra likbetydande ord en hypokoristisk bildning, av en till kortnamnen el. barnspråket hörande rot av samma slag som *tad* i ags. *tádige* (eng. *toad*) jämte kortformen *tadde*. Med avs. på diminutivsuffixet *s* jfr det likbetydande ty. dial. *ytse*, ags. *ýtse*. — Besl. är väl sv. dial. *tosk*, fsv. *tusk*, ags. *tosca*, groda, bildat som isl. *froskr*, ty. *frosch*, o. möjl. uppkommet i anslutning till detta, liksom sv. dial. *tråsk*, no. *trausk* synes ha fått även *r*-et från detta ord. I fråga om *k*-avledn. jfr f. ö. under frö 2. o. padda även-som torsk 2. Se förf. NTfF 3 R XII. 63 f. Annorlunda Falk-Torp under *tudse*. — De germ. språken äro sålunda synnerligen rika på sins emellan obesläktade beteckningar för 'padda' o. 'groda', liksom f. ö. även andra indoeur. spr.; t. ex. under frö 2, groda, kvabba, o. padda samt f. ö. grek. *phrýnē*, *phrȳnos* (egentl.: brun), *bátrakhos* (med talrika växelformer), lat. *būfo*, *rūbeta* (efter färgen), *rāna*, ty. *kröte* (märk växlingen av fhty. *chrota* ~ *chreta*), fra. *crapaud*. Denna omständighet jämte den starkt utpräglade hypokorismen i fråga om dessa namn (geminering av stamkonsonant, diminutivsuffix *-k*, *-s* osv.) beror utan tvivel på eufemism resp. tabu. Dessa djur ha nämligen spelat en stor roll i folkets övertro. De hörde liksom ormen m. fl. till de s. k. själadjuren o. omhuldades o. dyrkades som skyddsdemoner. I Gaslanders skildringar från Västbo 1774 omtalas vissa sjukdomar (t. ex. frätsår på boskap) såsom orsakade av 'tåssor' (jfr sv. dial. *tossebett*, *torskbett*, även om det s. k. onda bettet); 'tåssor' få ej hatas, ty då dia de bo-

skapen osv.; de betraktas också såsom av någon trollpacka förvandlade konungadöttrar (se Sv. lm. Bih. I. 3: 42 [286] o. registret hos E. Wigström Sv. lm. VIII. 3: 505). Jfr f. ö. under björn, ekorre, Jöns, locke, nalle, orm, spindel 1, varg, vessla, ål 1 samt skog (om räven).

Tost- i flera ortn. utgår från fsv., fda., fno. personn. *T(h)oste*, t. ex. Tostekulla Vgtl., Tostarp Smål., Tosterup Skå. (varom under -torp slutet). *T(h)oste* är ett kortnamn till Torsten; de vanliga formerna med *T-* (ej *Th-*) bero på hypokorism, liksom i t. ex. isl. *Toddi* till *þorðr*.

tota, Schroderus Com. 1640: 'Apinian apas (totar) alt effter', Lucidor 1674: 'Then alt wil effter tota', med *efter* rätt vanl. inpå 1700-t.:s senare hälft, Wingård 1846: *totade till*; ä. sv. o. sv. dial. även *tåta*, t. ex. 1769, Livijn 1824 (i båda fallen med *efter*). Dunkelt, trots alla framställda tolkningsförslag. Ordet hör ej, såsom Kock förmodar, Ljudh. 2: 173, samman med fsv. *tutta*, **thutta*, göra tottar = fda. *tōtte*; ej heller utgår det, med Noreen V. spr. 3: 97, från ett fsv. **tōtta*, **tŏtta*, som i trycksvag ställning skulle ha utvecklats ur ett äldre **tōpta*, **topta* (jfr fsv. *atter* av *apter*, se åter), till no. *tōmt*, *tymt*, tillstymmelse (till tomt); o. knappast har det heller på grund av betydelsen, med v. Friesen Mediagem. s. 96 n. 1, något att skaffa med det svagt bestyrkta ags. *tótian* el. *totian*, sticka ut. Snarast gör ordet intryck av att falla inom de imitativa bildningarnas sfär; härför talar också i sin mån svårigheten att få det anslutet till någon f. ö. känd ordstam.

total, 1667: *total ruin*, vanligt först på 1700-t., 1719 osv., upptaget hos Lind 1749 under *gäntzlich* = ty., av fra. *total*, av mlat. *totalis*, till lat. *tōtus*, hel, all (av ie. **toueto-*, till den ie. roten för 'svälla' o. d. i tumme osv.).

tott (ull-, hår- o. d.), förr vanl. *totte*, o. 1580 ('som bindes vid rocken'), stundom *totta*, t. ex. 1628, jämte dial. *tutt*, *lintutt* osv.; jfr fsv. *tutta*, göra tottar. Vanl., men felaktigt, betraktat som växelform till tåt (fsv. *þātter*, även **totter* i dat. plur. *tottom*), i så fall närmast av den *u*-omljudda formen **þōtter*, som givit *tutt*, liksom t. ex. fsv. *gōt*, gott, övergått till *gut*, dial. *gutt*, osv. (t. ex. Kock Ljudh. 2: 173), el., med *-u-* uppkommet i relativt svagtonig ställning (i sammans.). Enl. Sandström Sv. lm. Bih. 6: 8 (jfr Noreen V. spr. 3: 276 n. 1) dock i stället = no. *tutt*, spets, topp (se tutt, tutta, sbst.); egentl. om kaveln, varpå linet osv. viras, även om kaveln o. linet, sedermera om det å kaveln virade linet o. slutligen för att beteckna en obestämd mängd lin el. ull. Denna betyd.-utveckling är emellertid mycket osannolik; o. ordet hör ej (åtm. omedelbart) samman med *tutt*, spets. Ordet bör visserligen med Sandström snarast skiljas från tåt, men måste å andra sidan sammanhållas med t. ex. sv. dial. *tuddug*, tovig, fhty. *zotte*, hårtofs, osv.: alltså tydl. hypokoristiska bildningar av ett i dylika ord vanligt slag, med växling av *-tt-* o. *-dd-* såsom i t. ex. de likartade klatt o. kladd m. fl. (jfr även kubb o. kopp osv.). För samhörigheten med fhty. *zotto* (ty. *zotte*) talar i sin mån också den äldst uppvisade formen *totte*. Annorlunda om konsonantismen v. Friesen Mediagem. s. 95 f. — I denna ordgrupps betyd. finnes intet som tyder på samband med ord för 'spets' o. 'topp': sv. dial., no. *tutt*, topp, hör till en helt annan sfär, o. är en analog, men obesl. bildning av samma slag som likbetyd. ty. *tüttel*, punkt, av mhty. *tütel* (jfr tut). Se f. ö. tutt. — Ett gammalt ord för speciellt 'lintott' är sv. dial. *brud*, *brua*, *brygda*, no. *brugda*, även, liksom fno. *brúða*: bunt, da. dial. *brude*, lindocka; avljudsform till isl. *bregða*, hastigt röra m. m. (se brås o. bragd), här i betyd. 'fläta' el., med Sperber WuS 6: 46, i den dock ej uppvisade betyd. 'bråka lin'.

tova, från oblika kasus av fsv. *thōve*, ulltova, hopvalkad ull, stycke filt = isl. *þófi*, filt, av germ. **þōfan-* el. **þōban-*; jfr sv. dial. *tov* m. ds. o. isl. *þóf* n., tryckande, no. *tov*, valkning o. d., lånat i fpreuss. *tubo*, filt, osv.; ävensom i finska *huopa* (*huoppa*; germ. **þōba-*; Thomsen); avljudsform till ie. *tap-*,

trycka samman, varom under tafs. Samma betyd.-utveckling i filt. — Härtill: isl. *þófa*, tränga, trycka, nisl. *þófa* o. no. *tova*, släpa utan framgång, fsv. *töfla*, sluddra, sydsv. dial. *tövla med*, streta, knoga ~ no. *tava* (ds. som *tova*).

[Tovaryd Smål. o. Tovetorp Ögtl., se under Tuve.]

toxin, t. ex. S. Jolin i Nord. Fam.-b. 1895, bildat (i anslutning till koffein o. andra namn på kemiska ämnen) med tanke på grek. *toxikón*, gift, egentl.: pilgift, avledn. av *tóxon*, båge, i plur. bl. a.: pilar (ej besl. med lat. *taxus*, idegran). Jfr lat. växtartnamnet *vincetoxicum*, till *vincere*, besegra, alltså: motgift.

tradition = ty., från fra. *tradition*, av lat. *trāditio* ds., överlämnande, till *trādere*, överlämna, av trans- o. *dare*, giva (se datum).

trafik, t. ex. o. 1650 = ty., av fra. *trafic*, av ital. *traffico*, handel; av dunkelt ursprung (*tra-* är kanske trans-: se d. o.).

tragedi, i denna form vanligt först under den gustavianska tiden (jfr nedan), från fra. *tragédie*, sorgespel, av lat. *tragoedia* (varav ä. sv. *tragedia*, *-ö-*; se nedan), av grek. *tragōdía*, närmast avlett av *tragōdós*, tragöd, till *trágos*, bock, o. *ōdḗ*, sång (= ode). Grundbetyd. av *tragōdós* har väl varit: som sjunger utklädd till bock, alltså syftande på att medlemmarna av kören voro kostymerade såsom de bockliknande satyrerna. Däremot har ordet ej, såsom också förmodats, avseende på ett bruk att vid skådespelets uppförande offra en helig bock. Om en annan, oantaglig härledning av ordet se hos Boisacq. Jfr komedi. — Pluralformen *tragedior* t. ex. 1550 o. in på 1700-t. hör till den till o. 1750 allmänna singularformen *tragedia* (ännu Serenius 1734 o. Lind 1749. — Hit höra även tragisk = ty. = fra. *tragique*; tragiker = ty.; tragisk = ty. *tragisch*, till o. efter grek. *tragikós*, hörande till tragedien. — Tragikomisk, Dagl. Alleh. 1793, Grubbe osv., från ty. *tragikomisch*, bildat till *tragikomödie*, av äldre *tragedicomedi*. Ordformen har sålunda ej, såsom vanl. uppgives, uppstått i sv. (genom förkortning, 'haplologi') av *tragikokomisk*, som f. ö. uppträder senare o. blott enstaka, K. af Kullberg 1844, 1847 (jfr *tragikokomedi* G. Ljunggren 1856).

tragga, gnata, ideligen klandra (i sht sydsv.), tråka, knoga; i båda betyd. väsentl. dial.; tragga (med pojkar), tragga in, plugga in, o. d., Onkel Adam 1857, intensivum till ungef. likabetyd. verb på *tr-* t. ex. tråka; med samma 'oregelbundenhet' i ordbildningen som i en mängd andra ord med likartad betyd.; jfr t. ex. tjagga, tjabba till käxa, käbbla (osv.), sv. dial. *trabba*, *trabbla* till treva m. m. — Härtill: traggla i ungef. samma betyd., Braun 1838; jfr tjaggla : tjagga.

trakassera, Thorild 1784, av fra. *tracasser*, ställa till bråk, bråka o. d., besvära med bråk el. ledsamheter, väl till *traquer*, hålla skall efter, inringa, av ovisst ursprung. — Tidigare uppvisad är avledn. trakasseri, Höpken 1760, av fra. *tracasserie*.

trakt, 1670, Columbus 1674: *tracht* = da. *tragt*, från lat. *tractus* (genit. *-ūs*) ds., egentl.: drag, alltså egentl.: nejd med vissa bestämda drag el. konturer, till supinstammen av *trahere*, draga. Jfr följ., kontrakt o. disträ, reträtt, trassera, tratta 2, träng.

trakta, 1549: *trachtede och .. stode effter* = da. *tragte*, från ty.: mlty. *trachten*, betänka, betrakta, sträva efter = fhty. *trahtôn* (ty. *trachten*), ags. *trahtian*, utreda, förklara, från lat. *tractāre*, behandla, övertänka, till stammen i *tractus*; se föreg. o. följ. Om möjligheten av att här också ett inhemskt germ. ord ingår se under betrakta. — Diktan och traktan, se diktan.

traktamente, 1635: *tractament*, undfägnad; f. ö. även 'behandling' m. m. = ty. *traktament*, av mlat. *tractamentum*, till lat. *tractāre*, behandla; se föreg.

traktat, O. Petri i betyd. 'avhandling', uppsats, en under 16- o. 1700-t. vanlig betyd., ännu t. ex. Lagerbring 1788: 'Wattenådrorna i människans kropp, om hwilka hans (dvs. O. Rudbecks) första Tractat utkom 1653'; dessutom, såsom stundom ännu, 'undfäg-

nad' = da. *traktat*, från mlat. *tractatus*, skriftlig framställning, behandling, till lat. *tractāre*, behandla; se trakta.

traktera, behandla, undfägna = fsv., isl.: behandla, överväga = da. *traktere*, traktera, ty. *traktieren* osv., ett jämförelsevis ungt lån från lat. *tractāre* (fra. *traiter*, eng. *treat*); se f. ö. trakta. Den i sv. (osv.) uppträdande betyd. 'undfägna' förekommer redan i mlat. — Traktör, en numera så gott som bortglömd beteckning för 'värdshusvärd', »källarmästare», Kurck 1705 (om eng. förh.), J. Swedberg 1713: 'werden, krögaren och tracteuren', Sthlms stads kal. 1766: 'Tracteuren, Hr Carl Hagel', vanligt till o. 1850. Användes dock (åtm. på sina håll) som titel o. i tilltal ännu in på 1870-t. till äldre, men den yngre uppsättningen kallades då redan allmänt 'källarmästare'. Jfr fra. *traiteur* (= ty.).

1. **tralla**, vb, Bröl. ihugk.: 'Sitter lallar oc tralar i wråå', M. Stenbock 1701: *tralla*; jfr 1651: 'sungit tralla tralla' = da. *tralle*, jfr ty. *tralle(r)n*, *trällern*; av tra la la. Jfr även eng. *troll*, av annat ursprung. — Trall, Düben 1721: 'munnens trall', förr stundom neutr., t. ex. 1735: 'sitt gamla trall'.

2. **tralla**, sbst. (järnv.), 1892 = no.-da. *tralle*, da. *trolje*, från eng. *troll(e)y*, till *troll*, rulla, av meng. *trollen*, av ovisst ursprung: de vanliga anknytningarna till fra. *trôler*, löpa omkring, o. ty. *trollen* (nu vanl. refl.), packa sig i väg, äro högst osäkra; snarare en imitativ bildning av samma slag som trilla.

trallor, tärningskast, t. ex. 1888, av äldre *treor alla* (nu vanl. *all*); jfr alla (i tilläggen).

trallverk, sjöt., ett slags galler, Rajalin 1730 = da. *tralverk*, i ä. da. även *trallier*, från mlty. *trallie* el. holl. *tralie*, från rom. spr.: ffra. *traille* (varav genom anslutning till ä. fra. *trélis*, dräll [se d. o.], fra. *treillis*, eng. *trellis*), samma ord som fra. *treille*, spaljé, berså av vinrankor, av lat. *trichila*, *tricla*, lövsal, paviljong (av ovisst ursprung).

trampa, vb = fsv. = da. *trampe*, från mlty. *trampen* = meng., jämte *l*-avledn, ty. *trampeln*, eng. *trample* osv.; med avljudsformen mhty. *trumpfen*, löpa; besl. med got. **anatrimpan* (i ipf. *anatramp*), tränga på; kanske av en nasalerad form till roten i trappa, el. innehållande en utvidgning av ie. *drem*, springa, i sanskr. *drámati*, grek. *dramεῖn*; jfr f. ö. följ. o. under tråda; se även trumpen. — Ha(va) trampat ut barnskorna (även slitit, nött m. m.). Schroderus 1620: 'Försten hade trädt vthur sine barneskoor', fsv. *hawa trudhit sina barnasko*; motsvar. i da., holl., ty.

trampolin, jfr tidn. från 1808 o. 1809: *trambulinsprång*, Wadman 1830: *trambolin-*, men Sjöberg 1821: *trampolin-* = ty. *trampolin*, av fra. *tremplin* = ital. *tremplino*, en romansk avledning av den från germ. spr. lånade stammen i trampa; jfr ital. *trampoli*, styltor osv.

tran, 1526: 'et fath Tran'; förr även *trån*, t. ex. 1560, Schroderus Com. 1640, fsv. *tran* i *lampe-*, *siælatran* = no., da. *tran*, från mlty. *trân* = holl. *traan*, varifrån även ty. *tran* o. eng. *train(-oil)*, förr: *trane(-oyle)*; egentl. 'droppe, utpressad vid kokning av fett', av mlty. *trân*, droppe, tår, varom f. ö. under tår. — Ett inhemskt ord för 'tran' är sv. dial. *lyse*, tran i lampor = fno. *lýse*, tran = sv. lyse n.

trana = fsv., isl., no. = da. *trane*, motsv. fsax. *krano*, ags. *cran* (eng. *crane*), jfr, med i djurnamn vanligt *k*-suffix (se hök), fhty. *chranuh* (ty. *kranich*), ags. *cranoc*; nära besl. med grek. *géranos*, *gérēn*, trana, kymr. *garan* ds., litau. *garnỹs*, stork, häger, samt avlägsnare med lat. *grūs* (genit. *grŭis*), trana, fslav. *žerav̆ĭ*, armen. *krunk* ds., till en ie. rot *ger* av ljudhärmande urspr. (jfr kråka). Alltså ett djurnamn med indoeuropeiska anor såsom and 1, bäver, gås, lo, mus, so, ulv, utter o. ie. **ŗksos*, björn (lat. *ursus* osv.), under björn. — Övergången av germ. *kr* till nord. *tr* är dunkel; möjl. sammanhängande med ordets onomatopoetiska karaktär. — Om vissa av dessa ord (bl. a. sv. dial. *trana*) använda som redskapsbeteckningar se under kran o. krönika 2. — Om trana i ortnamn se förf. NoB 4: 150 n., ävensom Kock

Ark. 10: 314 f. — Tranbär, Vaccinium oxycoccus, G. l:s reg. 1555: *tranebär* = fno. **tranber* i sammans., no., da. *tranebær*, motsv. ty. *kran(ich)beere*, eng. *cranberry*; alltså med mycket gamla anor; jfr tränjon. — Familjen. Trana härrör från *Tranums* by i Danmark.

Tranchell, familjen., förr: *Tranchelius*, efter gården Trankärr i Boh.-l.; liksom Tisell av *Tiselius* m. fl.

trankil, av fra. *tranquille*, av lat. *tranquillus*, av *trans-*, här som förstärkande (se trans-), o. en bildning av ie. roten **kᵘi(l)* i vila. — Ordet. som i ordb. först upptages hos Dalin 1853, hade under 1800-t.:s förra hälft en något mera aristokratisk prägel än nu. Se närmare förf. Festskr. t. Sdw. s. 255.

trans-, i sammans., av lat. *trans-*, över, på andra sidan, snarast part. pres. till *-trāre* i *intrāre*, gå in i o. d. (se entré, i tilläggen); till en vida spridd ie. rot *ter-*, komma till ett visst mål, genom o. d., i lat. *terminus* (se termin), got. *þairh*, genom (se durk-), osv.; se f. ö. under trum.

transcendent(al), till lat. *trans-scendere*, överstiga (till trans- o. lat. *scandere*, stiga; se skandera); alltså (i modern filosofisk mening): vad som överskrider gränserna för det vetbara (Kant); egentl. från den skolastiska filosofien hämtade termer med annan betyd.

transito (gods o. d.), av ital. *transito*, till lat. *transīre*, gå över, till trans-, över, o. lat. *īre*, gå (se id 2); alltså egentl.: förande över el. genom (av varor).

transitiv = ty. osv., av lat. *transitīvus*, i sin tur övers. av grek. *metabatikós*, egentl.: som övergår (se föreg.); alltså med syftning på en genom ett verb uttryckt verksamhet, som övergår på ett annat föremål (objektet).

translator, av lat. *translātor*, översättare, som bär el. för över, till trans-, över, o. part.-stammen *lātus* (av **tlāto-*), buren, förd, använd som part. pf. pass. till *ferre*, bära, föra, men egentl. besl. med lat. *tollere*, lyfta, höja, o. urbesl. med tåla.

transparang, o. 1785, från fra. *transparent*, av adj. =, egentl. part. pres. till mlat. *transparēre*, skina igenom, av trans-, genom, över, o. lat. *parēre*, synas (vartill även lat. *apparēre*, vartill ytterst även sv. apparans, apparition), med inkoativet **parescere* (fra. *paraître*, synas).

transpirera, av fra. *transpirer*, svettas, av vulg.-lat. *transspīrāre*, av trans-, genom, över, o. *spīrāre*, andas (se spiritism). Med avs. på den eufemistiska anv. jfr echaufferad.

transport = ty., av fra. *transport*, ital. *transporto*, egentl.: förande el. skaffande över, till lat. *transportāre*, varav ytterst sv. transportera, till trans-, över, o. *portāre*, föra, bära (se t. ex. portör).

transumt, avskrift av vissa punkter i en handling, till part.-stammen *-sumpt-* av lat. vb. *transsūmere*, flytta över, varav sv. transumera, av trans-, över, o. lat. *sūmere*, taga (till *sub(s)*, under m. m., o. *emere*, taga).

[tranta, i sht dial., småspringa, se tratta 1.]

trapets = ty. *trapez*, av grek. *trapézion*, egentl.: litet bord, avledn. av *trápeza*, bord, egentl.: med fyra fötter, till en form av grek. *téttares*, *téssares*, fyra, o. *-peza* (av **pedja*; urbesl. med fjät, fot). Icke däremot, med Hirt Indogerm. 2: 697, till grek. *trapēx*, bjälke. — I grek. även: växlarebord el. -bänk; jfr till betyd. under bank 2. — Strömer 1744 o. Palmquist 1746 ha formerna *trapezien* best. f., *trapezier* plur. — Etymol. samma ord är det gamla isl. lånordet *trapiza* (fslav. *trapeza*), om ett bord vid ingången, som tjänade till underlag för det kärl (*skapker*), ur vilket ölet hälldes i dryckeshorn osv.

1. **trapp,** fågeln Otis tarda, Schroderus Com. 1640: *trappar* plur.; Rålamb 1658: *dr-* = da. *trap(pe)* (*trapgaas*), från ty.: mlty. *trappe* = mhty., ty.; i mty. även: *drappe*. Benämningen uppträder i tyskan först o. 1200 o. är sannol. lån från slav. spr.: polska *drop*: fågeln förekommer i Tyskland förnämligast på gammalt slaviskt område o. är vanlig i Polen o. Ryssland.

2. **trapp** (en bergart), 1758 (Svab, Cronstedt) = da. *trap* (eng. *trap* från nord.), till följ., efter det trappstegs-

formade utseende, som stenarten stundom företer.

trappa, fsv. *trap(p)a*, trappsteg, trappa, även **trappe* (plur. *-ar*) = da. *trappe*, från mlty. *trappe* = mhty., jfr mty. o. ty. *treppe*; till mlty. *trappen*, trampa, stampa, no., nisl. *trappa* ds.; jfr ags. *treppan*, träda (av **trapjan*); möjl. besl. med lillry. *drabýna*, stege; se f. ö. trampa, trapp o. attrapp. — I ä. nsv. förekommer ofta sammans. *trappedragare*, bakdantare, lismare, efter mlty. *treppendreger*.

trasa, sbst., L. Petri 1555: *trasor* plur.; förr såsom i dial. ofta *trase* m.; från Finnl. (1623) även *träsa* = no. *trasa* f., *trase* m., da. dial. *trase*, jfr sv. dial., no. *tras* n.; besl. med sloven. *drásati*, rispa upp, upplösa, tjeck.: kratsa, rispa o. d., *drasta*, trasa m. m., lett. *draska*, trasa, osv., till en utvidgning av ie. *der*, slita, riva, klyva (se f. ö. tära); jfr Persson Indog. Wortf. s. 779 n. 1. Alltså med samma betyd.-utveckling som i t. ex. grek. *rákos* n., trasa, besl. med sanskr. *vṛkṇá-*, sönderriven, osv.; el. grek. *lakís*, lat. *lacinia*, besl. med lat. *lacer*, sönderriven o. d. Jfr trassla. — Trashank, o. 1800, liksom slarvhank bildat som da. *sladderhank*, pratmakare (även i sv., t. ex. O. Högberg 1912), väl till lty. *Han(n)ke*, egentl. diminutiv till *Johann(es)* (jfr sv. familjen. Henschen till Hans), i t. ex. *Hanke un alle Mann*, kreti o. pleti, liksom sv. *sladder-*, *slarvhans* m. fl. till Hans; jfr dock sv. dial. *jämmerhank*, som jämrar sig utan anledning, *slamphank*, slarver, o. no. *hank*, svag o. mager person, som ej kunna skiljas från vb. hanka. Jfr Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 119 n. 1.

traska, 1617 i en polit. visa: 'om wärlden traska' = da. *traske*, motsv. ä. ty. o. ty. dial. *tratschen* i samma betyd.; väl från någon motsvarighet till detta senare ord; knappast inhemskt; möjl. besl. med träda osv.; jfr anm. under träda slutet.

[trassa, sv. dial., trampa, se under tratta 1.

trassat, den på vilken en växel är dragen = ty., av ital. *trassato*, egentl. part. pf. pass. till *trassare*, utställa el. draga en växel (besl. med lat. *trahere*, draga, se tratta 2 o. trakt), varav ty. *trassieren*, sv. trassera, vartill som part. pres. ty. *trassant*, förr även *trassent*, sv. trassent, utställare. — Den på vilken växeln är dragen (o. som skall inlösa densamma) kallas också, sedan han medelst sin påskrift godkänt denna, acceptant (se accept), o. den som (å baksidan) påtecknar överlåtelsen av en växel endossent, av part. pres. till fra. *endosser* (av *en dos*, på ryggen, av lat. *in* o. *dorsum*, rygg).

trassla, Spegel 1712: 'slita något kläde, så at thet traslas', till no. vb. *trasa*, reda upp intrasslade föremål m. m., till trasa (se d. o.). Härtill sbst. trassel. — Ett helt annat verb är ä. sv. *trassla*, trampa, till sv. dial. *trassa*, en intensivbildning av samma slag som tratta 1 (se d. o.).

trast, Sigfridi 1619, förr även *traast*, t. ex. Schroderus Lex., Rosenfeldt Hanselli 16: 214 (med vokalförlängning framför *st*). Sv. dial. också *trost* (med slutet *o*; jfr nedan) o. *träst* = isl. *þrǫstr*, no. *trast* o. *trost*, av germ. **þrastu-*, motsv. ir. *truid* (av **trozdi-*), fpreuss. *tresde*, lat. *turdus* (väl av **tṛzdos*, som dock närmast bort giva **tordus*); serb. *drozd* (ombildning av **trozd*?; knappast lån från germ.); jfr även litau. *strãzdas*, lett. *strafds*. Besl. äro f. ö.: mhty. *drostel*, ags. *þrostle*, av germ. **þrust-*; fhty. *drôsca(la)* (sydty. *drôschel*), av germ. **þrausk-*; ags. *þrýsce* el. *þrysce*? (eng. *thrush*), av germ. **þrūsk-*. Det vanliga antagandet av samband med grek. *stroũthos*, *strouthós*, sparv, är högst osäkert o. osannolikt. — En annan bildning är: fsax. *thrōsla*, mlty. *drôsle* (varav ty. o. da. *drossel*), ags. *þrós(t)le*?, väl av germ. **þramstala-*, som kan vara en sammansmältning av germ. **þrastuz* o. **amsal-*, trast, i ty. *amsel*, ags. *ósle* (förf. NTfF 3 R XII, s. 64 n., Hoops i Reallex. 1: 491). Sydsv. dial. *droksel* beror på lån från lty. — Om sv. dial. *trost* (med slutet *o*) utgår från **þrastu-* el. en avljudsform **þrōst-*, är ej säkert utrett; litter. hos E. Noreen Ärtem. ljudl. s. 100. — Snarast av ljudhärmande ursprung, vilket åtm. delvis förklarar den starka form-

växlingen; jfr t. ex. likbetyd. fra. dial. *karasse* el. med *tr-*: *trik-trak* osv. Flera andra indoeur. namn på trasten höra till rötter med betyd. 'ljuda o. d.', t. ex. grek. *kikhlē* till ie. *ghel* i gäll, litau. *szvilpõkas*, koltrast, till *svĩlpti*, vissla, o. kanske också fhty. *listera* (ty dial. *lister*, *leister* m. m., trast, taltrast, björktrast), som av H. Petersson Griech. u. lat. Wortstud. s. 12 f. förbindes med grek. *ligýs*, *ligyrós*, gäll, högt ljudande; se även under klädra o. taltrast. — Koltrasten, jfr schweiz. *kolamsel*, har sitt namn efter den svarta färgen (hos honan mörkbrun; jfr under solsvärta); ringtrasten, jfr ty. *ringdrossel*, efter den vita, halvmånformiga fläcken på bröstet. — En gammal tysk benämning på trasten, särsk. björktrasten, föreligger i kramsfågel.

tratt, Var. rer. 1538, förr även *tratter*, i dalm. (enl. Rietz) *tröft*, y. fsv. *tratt(h)er* Cod. Ups. C 20 s. 124 = no. *tregt*, *trætt*, *træft*, ä. da. *trægt(er)*, *tral(t)er*, da. *tragt*, från lty. *trachter* resp. mlty. *trechter* = fhty. *trahtâri*, *trichteri* (ty. *trichter*, ty. dial. *trachter*), från mlat. *tractarius* (varav alban. *taftár* enl. G. Meyer), av lat. *trajectōrium*, till *trajicere*, hälla från ett fat i ett annat (av trans- o. lat. *jacere*, kasta). — Formen tratt med *-tt-* för väntat *-kt-* är oklar; jfr Tamm Gr. s. 33. Bortfallet av *-er*, som först synes ha skett i danskan, beror på att denna ändelse uppfattats som pluralmärke; jfr kusk, mankill, propeller, späns, tornister el. sv. dial. *kilomet* för kilometer, *sekvest* för sekvester, *teat* för teater. — Ofta i överförd anv. i betyd. 'fyllbult o. d.', jfr 1695: *öltrattar* plur., sv. dial. *fylletratt* o. fru Lenngrens *Cornelius Tratt*. — Härtill vb. tratta = da. *tragte* osv., ofta i överförd anv., 1798: 'en ny lögn som jag ville tratta i honom'.

1. **tratta**, vb, traska, särsk. i förb. med efter el. med, Törneros 1833; Verelius 1681: dansa; i sht dial. Snarast en ombildning av ungef. likbetyd. ord såsom traska, trampa, tranta, i så fall antingen av hypokoristisk art el. i anslutning till de många andra verben på *-ta* med likn. betyd., jfr t. ex. ranta, sv. dial. *trilla*, slå dank, vanka, no.: trippa, sv. stulta osv. Däremot ej en assimilerad form av sv. dial. *tranta*, småspringa o. d. = da. dial. *trante*, gå långsamt, holl. *tranten*, trippa, jfr avljudsformen ösv. dial. *trunta*, stampa, trampa, o. med *-d-* ty. dial. *trändeln*, trippa. — En bildning av samma slag som tratta är sv. dial. *trassa*, trampa, vartill ä. sv. *trassla*, 1667, 1746.

2. **tratta**, dragen (trasserad) växel, 1792, = ty. *tratte*, av ital. *tratta* ds., egentl.: dragen (underförstått *cambiale*, växel), av part.-stammen *tract-* till lat. *trahere*, draga (se trassera o. trakt). — Med avs. på italienskans inflytande på bank- o. handelsspråket jfr agio, banko, brutto, kassa, konto, netto, procent, prokura, rabatt, saldo, sola i solaväxel, ävensom de dock ytterst arabiska tara o. tariff.

trav, i växtn., t. ex. gull-, himmels-, rockentrav; såsom växtnamn lösgjort ur sammans. o. betecknande sl. Turritis, 1894; f. ö. dunkelt (jfr Lyttkens Sv. växtn. s. 932).

trava = fsv. = no. *traava*, da. *trave*, från det sällsynta mlty. *traven* (jfr nordfris. *trawe*) jämte *draven* = fsax. *travôndi* plur. part. pres., travande, mhty. *draben*, *draven* (ty. *traben*); jfr det inhemska sv. dial. *travla*, trampa ner (säd o. d.), gå o. vada i snö osv.; besl. med litau. *trepstu*, *trepti*, trampa, stampa, lat. *trepidus*, som hastigt rör sig av o. an, orolig, ängslig, *trepidāre*, trippa, löpa av o. an med ängslan o. oro, grek. *trapéō*, trampar el. pressar vindruvor. Jfr under drabant.

trave, stapel, t. ex. vedtrave, (i sht. i götalandsdial.) även: sädesskyl, långskyl (dvs. i rad uppställda kärvar), fsv. *þravi* = da. *trave*; med annan vokalisation: sv. dial. *träve*, *treve*, Boh.-l., Hall., no. *treve*, isl. *þrefi*; meng. *þrave*, *þreve* (eng. *thrave*, i dial. även *threave*) från nord.; ett speciellt nordiskt ord; efter en framställd förmodan till fsv. *thrava*, treva, gripa, sv. dial. *trava*, ä. da. *trave*, resp. isl. *þrifa* = treva; dock mycket osäkert, då huvudbetyd. i dessa båda senare ordgrupper icke är 'gripa el. taga med händerna' utan 'treva, känna efter'

— Sädestravens storlek är i Smål. t. ex. 24, 32 el. 40 nekar el. kärvar, i Vgtl. t. ex. på 2 *stukor* fördelade 20 par (heltrave) el. 10 (el. 8) par (halvtrave el. korttrave), undantagsvis 23 par (vissa trakter av Skarab. l.), i Boh.-l. t. ex. 32 nekar (= 4 el. 8 *kurar*), i Skåne o. Danmark oftast 20 (numera mindre strängt iakttaget), i Norge (vanl.) 24. — Om ordets begränsning till Götal. se under skyl. I Ögtl. förekommer i stället åtm. i vissa trakter uteslutande rök (redan i Östg.-lagen), så ock i (åtm. delar av) Nke (= hattskyl, av råg) o. på Gotl. *rauk* (jfr Gotl.-lagens *raukr*). På somliga håll i Smål. begagnas *röke* om trave på åkern, medan *trave* användes om ett visst antal till tröskning avsedda kärvar. Travar (långskylar) kallas i vissa trakter av Nke *mugar* (jfr allmoge). — Uppgiften från Vgtl. om 23 par kärvar (för väntade 24) är märklig. Föreligger här möjl. något samband med övertron om »den siste kärven» på åkern?

travellera, dial. o. vard. talspr., i t. ex. gå och travellera, ungef.: gå o. pyssla, i dial. även *trabellera* = no.-da. *trabellere*; i sv. dial. dessutom *travalla*, *trafalja* m. m., flitigt arbeta, beskäftigt löpa omkring (med anslutning till trava), no. *travla*, da. *travle*, vartill da. adj. *travl*, flitig, strävsam, från lty. *travallen*, *travaljen*, av fra. *travailler*, arbeta (vartill sbst. *travail* osv.), till lat. *tripālium*, av tre pålar bestående tortyrredskap (se tre o. påle); alltså äldst med starkare betyd.: torteras, plågas.

travestera (i sht om ett slags skämtsam ombildning av en dikt o. d.), Hammarsköld i Phosph. 1811, närmast från ty. *travestieren*, av fra. *travestir* (eng. *travesty*), av ital. *travestire*, förkläda, av lat. *trans-*, över (se trans-), o. *vestīre*, kläda (se revetera o. väst 1). — Härtill: travesti, Ljunggren Est. syst. 1860, från ty. *travestie* 1700-t., av eng. *travesty* 1674, en substantivering av fra. partic. *travesti*, fem. *-ie* (även i eng. 1660-t.), till *travestir*.

tre, fsv. *t(h)rē*, *þrē* = da. *tre*, väsentl. gammal ackus. mask. till fsv. *þrīr* (= ä. nsv. *tri*, vanligt hos Bellman), jfr även fsv. fem. *þrēa(r)*, *þrē*, vartill neutr. *þrÿ* (se nedan) = isl. *þrír*, f. *þrjár*, n. *þrjú*, urnord. *þrijōʀ* nom. fem. (Tune), got. *þreis*, fsax. *thrie*, fhty. *drî* (ty. *drei*), ags. *þrie* (eng. *three*), motsv. sanskr. *tráyas*, grek. *treīs*, lat. *trēs*, fir. *tri*, fslav. *trije*, litau. *trỹs* osv. — Fsv. *þrÿ* n. = ä. nsv. *try*, t. ex. gamla bibelövers. 'nu blifwer tron, hoppet, kärleken desse try', 1 Cor. 13: 13, med *try* som sammanfattning av olika kön; vanligt ännu på 1700-t.; jfr Tegnér Nore: 'Och slår med try par armar som Starkotter'. — Jfr dräll, tredje, trefaldighet, treggehanda, trenne, tretton, trettondagen, tribun, trilobit, trio, trippel, trippelallians, trivial o. trojadus. — Trea, i kortspel o. d., med den gamla *i*-formen hos t. ex. Bellman: 'Tuan, trian' Fredm. ep. nr 42. — Treenig, i högtidl. stil även *treénig*, efter ty. *dreieínig*. Weste 1807 har *trèenig*, men *treénighet*. — Tremänning, dial., syssling, se d. o.

[treakelse, sv. dial., lakrits, se under teriak.]

tredje, ä. nsv. även *tridie* (ännu o. 1700), fsv. *t(h)ridhie* = da. *tredje*; med *j* från oblika kasus (jfr sbst. vilja) av ä. fsv. *þriþi*, genit. *þriþia* (dalm. *treden*) = isl. *þriði*, got. *þridja*, fsax. *thriddio*, fhty. *dritto* (ty. *dritte*), ags. *þridda* (eng. *third*), svag form till ett adj. motsv. ieur. **tritiǫ-* i avest. *þritya*, lat. *tertius* (av **trit-*; jfr ters; härav fra. *tiers*, i regel ersatt av *troisième*) osv.; med avljudsformen **tr̥tiǫ-* i sanskr. *tr̥tīya-* m. fl.; jfr, utan *j*-avledn., grek. *tritós* (*tértos* m. m.). Grek. *trissós* (att. *trittós*), trefaldig, utgår från ett ie. **tri-kh-i̯os*. — Tredje statsmakten, om tidningspressen, se under stat 2.

tredsk, se trilsk.

trefaldighet i Trefaldighetssöndag, Heliga trefaldighetsafton osv., fsv. *thrœfaldoghet*, särsk. om det trefaldiga el. treeniga gudomsväsendet, efter mlty. *drêvaldicheit*, övers. av lat. *trīnitas*; se f. ö. enfaldig. — Trefaldighetsört, sv. dial. o. ä. nsv., om Viola tricolor, med syftning på blomkronans tre färger.

treggehanda, fsv. *thrœggia handa*, egentl.: av tre slag, genit. plur. till hand i betyd. 'art, slag' o. tre; fsv. *thrœggia*,

ombildning (efter *þvæggia*, tvegge) av *þriggia* = isl. *þriggja*, av urnord. **þrijjō*, motsvar. got. *þrijē*, fhty. *drî(er)o* (ty. *dreier*), ags. *þréora* osv.; genit. av tre; se f. ö. tveggehanda.

tren, trin, sv. dial. (Norrl. o. Skå.) o. ä. nsv., t. ex. gamla bibelövers. (2 Sam. 6: 13), fsv. *trin* (*thren*, *thriin*) = ä. da. *tren* (da. *trin*); vbalsbst. till sv. dial. *trena*, *trina*, gå med avmätta steg, trampa, fsv. *trina*, stiga, gå, da. *trine*. Ett av de många ord för 'träda, trampa' o. d., som i germ. börja med *tr-* (därjämte även flera på *þr-*), varom närmare under träda.

trenne, fsv. *þrænne* (även: *-a-*, *-i-*) = isl. *þrennir* (plur. till *þrennr*, *þrinnr*, tredubbel), da. *trende*, former med o. utan *a*-omljud, av germ. stammen **þriz-n-* = ie. **tris-n-* i lat. *terni*, tre i sänder m. m. (se tern), en *n*-utvidgning av ie. **tris*, tre gånger, i sanskr. *tris*, grek. *tris*, lat. *ter*, ävensom första delen i det f. ö. formellt o. etymologiskt oklara o. flertydiga fsv. *trisvar*, *trysvar*, *trösvar*, tre gånger, trefallt = isl. *þrisvar*, *þrysvar*, fda. *thryswer*, motsv. fhty. *driror*.

trepanera, genomborra huvudskålen, av fra. *trépaner*, till *trépan*, borr, av grek. *trýpanon*, borr, till *trýpān*, borra (till en rot *trūp*, avlägset besl. med de under durk 2 anförda orden).

[tresk, sv. dial., klok, se under det obesl. trilsk slutet.]

tress, se träss.

trettio, y. fsv. *thrætīo*, ombildning av ä. fsv. *þrætighi* = isl. *þrír tigir* o. *þrjátigi* (egentl. ackus.), fda. *thretiuge*, da. *tredive*, got. **þreis tigjus*, ty. *dreissig*, eng. *thirty* osv.; av tre o. germ. **teɣu-*, tiotal = ie. **dekṃt* (se f. ö. t. ex. femtio o. under tjog).

tretton, fsv. *þrættan* (m. fl. former), motsv. isl. *þrettán*, da. *tretten*, ty. *dreizehn*, eng. *thirteen* osv.; ej belagt i got.; av tre o. germ. **tehun* (= tio) el. (i de nord. spr.) enl. somliga, säkerl. med orätt, en avljudsform härtill **tæh-*; se f. ö. under tio, femton o. följ. — Betr. *-tt-* i nord. spr. se v. Friesen Rökst. s. 145 (med litter.).

Trettondagen, fsv. *þrættandi dagher* (*iula*), dvs. den trettonde dagen från Jul (jfr till ljudutvecklingen tjugondagen av *tjugonde dagen*), motsv. isl. *þrettándi dagr* osv. — I fsv. även, då icke juldagen medräknades, *tolfte dagher* = eng. *twelfthday*, jfr ty. *die zwölften*. Dessutom förr *Heliga tre konungars dag* såsom ännu i Danmark *Hellig trekongersdag* osv. — Trettonafton för *trettondeafton*, ellips för *tretton(de)dagsafton*; liksom eng. *twelfth-night*, dagen före *twelfth-day*, ty. *sonnabend*, lördag, för *sonntagsabend* osv. — Dial. *trättnada(g)*, *trättnati(d)* utgå från den oblika kasusformen fsv. *þrættanda*.

treva, fsv. *thriva*, taga på = isl. *þrifa* (*-aða*), ä. da. *treve*, i avljudsförh. till isl. *þrifa* (*þreif*) o. till *þreifa* (*-aða*); dunkelt; bl. a. sammanställt med litau. *trypiù*, trampar. Växelform: sv. dial. *trava*, treva, gripa efter, fsv. *thrava* = ä. da. *trave*. Jfr trivas o. under trave.

treven, i den gamla betyd. 'verksam' ännu på 1700-t., t. ex. Kolmodin 1732, i ä. nsv. ofta *trifven*, fsv. *þrivin*, verksam, rask, käck = isl. *þrifinn*, verksam, som frodas, ä. da. *treven* ungef. ds. (eng. *thriven* från nord.); egentl. part. pf. till trivas. I modern. betyd. förr ofta i stället *treflig* (se följ.). — Da. *treven* betyder 'trög, långsam, ohågad', i anslutning till *træg*. — Härtill trevnad, i ä. nsv. även: drift, verksamhet, t. ex. Schroderus Lex. 1637, el. välfärd, t. ex. Dalins Arg., fsv. *thrifnadher*, framgång, välfärd = isl. *þrifnaðr*; liksom lystnad till lysten.

trevlig, i sv. dial. o. ä. sv. in på 1800-t. även 'frodig, välmående, yppig', t. ex. I. Erici o. 1645: 'Hafra är en trefligh och wäxande Sädh', Wallins Dityramb 1808: 'Mellan de trefliga lunder af lager'; något yngre, om platser: angenäm, behaglig, där man trivs, t. ex. 1805 el. Runeberg Hanna: 'trefliga byar Skymta på stränderna fram' (dvs. trevna); om personer: behaglig, som man trivs med, glad, Lindforss 1824 (övers.: lætus); får efter hand en viss vardaglig karaktär o. undvikes av nyromantikerna, i ä. nsv. o. dial. ofta *trivlig*, fsv. (som adv.) *þriflika*, med kraft, skyndsamt = isl. *þrifligr*, med gott utseende, da. *trivelig*, som trives, frodig, kraftig; av-

ljudsform till trivas. Jfr W. Cederschiöld Spr. o. st. 16: 248.

[triakel, sv. dial., lakrits, se under teriak.]

triangel, förr även: *treangel* t. ex. Rydelius = ty. osv., av lat. *triangulum*, av *tri-*, tre (se d. o.), o. *angulus*, hörn, vinkel, möjl. besl. med angel 1 (metkrok), som dock är ett inhemskt germ. ord o. närmast hör samman med lat. *uncus*, hake m. m.

tribun, upphöjd plats, talarstol = ty. *tribüne*, fra. *tribune*, av ital. *tribuna*, av lat. *tribūnal*, (upphöjt) domarsäte (varav tribunal), till *tribūnus*, tribun, benämning på flera olika slag av romerska ämbetsmän, urspr. = föreståndare för en av de tre romerska stammarna el. *tribus* (väl egentl.: tredjedel, sedan: stadskvarter, till *tri-*, tre, i t. ex. trivial, o. roten i bo; se bo 2). Lat. *tribūnus* är bildat med samma *n*-avledn. som lat. *dominus*, herre (se domino), *patrōnus* (se patron), fsv. *drötin* (se drott) osv. Jfr följ.

tribut = y. fsv. = mlty. *tribût*, ty. *tribut*, av lat. *tribūtum*, avgift till det allmänna, skatt, kontribution, substantiv. part. pf. pass. n. till *tribuere*, utdela, dela, avledn. av *tribus* (se föreg.). Jfr distribuera.

1. **trick,** knep, 1903 (i fotbollsspel), sedermera vanligt även i andra anv. = ty., från eng. *trick*, list o. d., till ffra. *triquer*, bedraga, biform till *tricher* (även i nfra.), av okänt ursprung: härledningen från mlty., ty. dial. *trecken*, draga, är av ljudhistoriska o. även semasiologiska skäl oantaglig; knappast äger heller samband rum med lat. *trīcæ*, ränker, lappri, vartill bl. a. intrigera.

2. **trick,** i t. ex. preferens o. vist varje taget stick över sex, Almquist Ar. May 1838: 'få tricken' = ty.; egentl. samma ord som föreg.

trift, Armeria, gräsnejlika, Retzius 1806 osv., från eng. *thrift*, samma ord som eng. *thrift*, vacker växt, lycka, trevnad m. m., av meng. *þrift*, från isl. *þrift*, vbalabstr. på ie. *-ti* till trivas. Namnet har tydl. inkommit från eng. såsom beteckning för en som prydnadsväxt odlad rarietet; jfr *engelskt gräs* 1838 m. m.

trikin, 1860-t. = ty. *trichine*, av engelsmannen R. Owen år 1835 beskriven under benämningen Trichina spiralis; bildat av grek. *thrix* (genit. *trikhós*) f., hår, alltså egentl.: hårdjur.

trikolor(en), den franska fanan (1789), av fra. *tricolore*, urspr. lärd bildning av lat. *tri-*, tre, o. *color*, färg (se kulör); efter de tre färgerna blått, vitt o. rött, av vilka vitt var kungahusets o. blått o. rött staden Paris' färger.

trikå, Dagl. Alleh. 1824, av fra. *tricot*; av ovisst ursprung.

1. **trilla,** vb, L. Petri (om bloddroppar), P. Svart 1558 (om tårar), Hildebrand 1654 i trans. anv., Columbus Ordesk.; i dial. såsom intr. även ipf. *trall*, så också Sehlstedt m. fl. = no. *trilla*, da. *trille*, meng. *trillen* (eng. dial. *trill*, jfr Björkman Scand. loanw. s. 256). Enl. somliga möjl. av germ. **trīzl-*, grammatisk växelform till det f. ö. dunkla mlty. *trîseln*, rulla (jfr under trissa). Snarare dock imitativt, liksom eng. *troll*, rulla (se tralla 2). — Härtill: sbst. trilla, lätt vagn = no. ds., även: skottkärra. Jfr *trillvagn* C. F. Dahlgren. — Om ä. nsv. vb. *trillra* se tillra.

2. **trilla,** sbst., i sht dial., trissa, jfr sv. dial. *trill*, växelhjul i kvarn, vävbom, motsv. no. *trill* n., da. *trille*; ej identiskt med det under trilla 1 omnämnda sbst., utan lån från lty. *trille*, *trîle*, rund skiva, av ovisst ursprung.

3. **trilla,** sbst., lätt vagn, se trilla 1 slutet.

trilobit, en utdöd djurgrupp, vanl. förd till kräftdjuren, Dalman 1822 = ty. = fra., eng. *trilobite*, till grek. *tri-*, tre, o. *lóbos*, flik (av öra, lever m. m.); efter de tre partier i vilka ryggskalet är delat medelst två längsgående fåror. Med avs. på bildningen se syenit.

trilsk, i litter. först under 1800-t:s senare hälft, av Dalin 1853 betecknat som dialekt; *l*-former uppträda dock enstaka under 15- o. 1600-t.: *trälsk* 1527, *tre(e)lsk* 1596, Schroderus 1635, Växiö domkap. 1675, men knappast sedermera under 1700-t.; i skå. dial. även *entrilsk*. Ombildning av tredsk (t. ex. Sv. Hof jämte *tresk*), ä. nsv. *treezk*, *träzk*

o. d., fsv. *þrēsker* (*tredzsker*), *þrizker*, motspänstig, motsv. no. *treisk*, besvärlig, tröttande, hårdnackad, trotsig. Snarast, med Noreen V. spr. 4: 103, lånat från ett mlty. **drêtsch*, med *t* från det inhemska o. i så fall etymol. identiska fsv. *tryzker*, av *þrÿzker* = isl. *þrjózkr* (till tryta), på samma sätt som det även hithörande förtreta av mlty. *vordrêten* fått sitt *t* från förtryta. I no. *treisk* uppträder dessutom ljudsubstitution av *ei* för *e*. — Enl. Torp Etym. Ordb. s. 803 i stället ombildning av mhty. *tretzig*, trotsig. — För svenskans vidkommande passar ej det antagande av depalatalisering *øj* > *ei*, som Seip 2: 81 f. förmodar för no. *treisk*, vilket han sammanställer med no. *trøyskleg*, förtretlig o. d. (**þrautiska-*, avljudsform till tryta). — Övergången *e* till *i* i trilsk kan vara ljudlagsenlig; påverkan från ilsk är dock tänkbar (jfr Kock Sv. ljudh. 1: 181). Hur *-l-* (redan 1527) inkommit i ordet är dunkelt. — Ett helt annat ord är skånska *tresk*, förståndig, ä. da. *trædsk*, *trærsk*, slug (i no. ombildat till *treisk*, klok, skarpsinnig), från lty. *trêrsch*, slug, jfr mlty. *trêrinc*, bedragare.

[trin, sv. dial., steg, se tren.]

1. **trind,** fsv. *trinder* = da. *trind*, no. *trint*, från mlty. *trint* (*-e-*, *-u-*), rund (vartill sbst. *trent*, vartill det från mlty. lånade da. *omtrent*, omkring); jfr ags. *trinde*, rund klump, med *l*-bildningen: ags. *trendel*, krets, skiva (eng. *trendle*), mlty. *trendele* (fsv. *trindhel*, sv. dial. *trinnel*), fhty. *trennila*, kula, snurra (av germ. **trend-*, **trand-*), o. *s*-avledn.: sv. dial. *trinse* f., trissa Bohusl., no. *trinsa*, ett slags rulle, ä. da. *trindse*, trissa ~ ags. *tryndle*, hjul (eng. *trundle*, vals); vartill även mlty. *trendelen*, rulla (trans.), fhty. *trennilôn*, vrida sig runt, ags. *trendlian*, göra rund ~ lty. *tründelen*, rulla. Väl av samma grundrot som trilla 1. Svårligen däremot, såsom bl. a. också antagits av Falk-Torp m. fl., till mhty. *trinnen*, skilja sig från ~ ty. *trennen* osv., alltså egentl.: 'avskilt stycke' > 'skiva' > 'rund skiva' osv.

2. **trind, trinna,** sv. dial., gärdselstång, jämte koll. trinne n., gärdsle av kluvna trän, väl ej till trind 1, utan liksom det likbetyd. trod till en utvidgning av ie. roten *der(ē)*, klyva (se särsk. tära o. där uppräknade ord); jfr kanske närmast ty. *trennen*, skilja, av germ. **trannian*, vartill väl även no. *trandle* m., kluven stock till golv. Se Torp Etym. Ordb. s. 800.

trio, av ital. *trio*, till lat. *tri-*, tre.

tripp, i betyd. 'liten utflykt' av ungt datum (ej hos Dalin 1853) = no.-da. I den betyd. av 'små steg', som ordet har i da., är däremot ordet äldre, t. ex. Bellman, även i förb. tripp o. trav, Bellman osv. Till trippa.

trippa, Stiernhielm, Arvidi 1651 = da. *trippe*, väl från (m)lty. *trippen* = meng. *trippen* (eng. *trip*); jfr ty. *trippeln*; snarast en sekundär diminutivisk avljudsform till mlty. *trappen*, trampa (se trappa), av ungefär samma slag som knirka till knarka. Jfr tripp. — Om motsv. romanska lånord med den (sannol.) ursprungliga betyd. 'stampande dansa' se Brück Einfl. d. germ. Spr. auf das Vulg.-lat. s. 167. — Tripp trapp trull, Bellman 1782; *tripp-trapp* om danssteg hos Stiernhielm, jfr Kolmodin 1732: *tripp trapp tripp*, om steg, motsv. da. *trip trap*, lty. *tripp trapp* (*trul*), jfr holl. *tripptrappen*, trippa; unga förbindelser av samma slag som krimskrams, sliddersladder osv.

trippel, 1630-t., Linné osv. = ty. *tripel*, av fra. *tripoli* = eng., av *Tripolis* i norra Afrika (egentl.: trestad; se tre o. politik), där den stenart (tripolit), av vilken trippeln males, först skall ha uppmärksammats.

trippelallians = ty. *tripelallianz*, till fra. *triple*, trefaldig, av lat. *triplus* (jämte *triplex*); se tre o. allians.

trissa, y. fsv. *tridzorna* plur. P. Månsson s. 505 = ä. da. *tridse*, *tridtze* 1622, da. *trisse*, no. *triss* (o. *trissel*), från mlty. *trilse*, *trisse* (*trisel*), hissblock, hiss-skiva o. d., varav även ty. *trieze*, meng., eng. *trise*. Att döma av de mlty. formerna med *-ts-* kanske ej att sammanställa med det under trilla 1 omnämnda mlty. *triseln*, rulla (jfr Hirt-Weigand under *aufdrieseln*), utan möjl. ett lån-

ord, jfr mlat. *trīcia* ds. (som av Falk-Torp s. 1567 sammanställts med lat. *trīcæ*, ränker, intriger, se intrigera: att grundbetyd. hos *trīcæ* möjl. varit 'böjning, vridning' el. dyl. utgör dock icke tillräckligt skäl för denna sammanställning).

trist, av fra. *triste*, sorgsen, dyster, av lat. *trīstis*, även: kärv (om smak), av ovisst urspr.

triton, grekisk havsgudomlighet, av grek. *tritōn* (*T-*), besl. med fir. *trialh*, hav (genit. *trethan*).

triumf, L. Petri = ty. *triumph* osv., från lat. *triumphus*, vars förhållande till grek. *thriambos*, festsång, festtåg, är outrett. Jfr trumf.

trivas, fsv. *þrīvas* (ipf. *þrēfs*), framskrida, ha framgång, trivas = isl. *þrífast*, da. *trives* (eng. *thrive* från nord.); ett blott nord. ord, vilket kan tala för, att det, såsom förmodats, hör till nord. *þrifa* (= treva), alltså med samma betyd.-utveckling som ta(ga) sig, bli friskare el. fetare; möjl. annars, med Wood, till en ie. rot *tereip*, biform till *terep* i grek. *térpō*, tillfredsställer, gläder, sanskr. *tṛ́pyati*, blir nöjd el. mätt, litau. *tarpstù*, *taŕpti*, taga sig, trivas. Jfr treven, trevlig, trift.

trivial, i modern betyd. mera allmänt först på 1790-t. = ty., av fra. =, av lat. *triviālis*, till *trivium*, plats där tre vägar mötas, skiljeväg, till *tri-*, tre (jfr tribun), o. *via*, väg (jfr via); alltså: för alla tillgänglig, vanlig (redan i lat.); sedermera (såsom i fra.): vardaglig, utnött. — *Trivium* användes förr också i överförd bemärkelse att beteckna de tre ämnen, som lades till grund för undervisningen; härtill trivialskola, 1617 (även: *triviale scholar* plur. Hof), förr brukad benämning på 'allmänt lägre läroverk', alltså utan den nedsättande bibetyd. ordet genom fransk förmedling erhållit.

tro, sbst., fsv. *trō*, även: trohetslöfte, motsv. isl. *trú*, försäkran, tro, *trúa*, tro, da. *tro*, mlty. *trûwe*, jfr ags. *trúwa* m., av germ. **trūwō* (osv.); med avljudsformen **trewwō(n)* = got. *triggwa*, överenskommelse, fsax. *treuwa*, trohet, fhty. *triuwa* (ty. *treue*), ags. *tréow*; se trygg. Härtill vidare adj. fsv. *trō(r)*, trogen = isl. *trúr*, da. *tro*; kvar i troman, egentl.: trogen man (jfr y. fsv. (1506): 'min och richesens troman Bencht Knwtsson'), o. trotjänare (jfr trogen). — Vb. tro, fsv. *trō*, *trōa* = isl. *trúa*, da. *tro*, got. *trauan*, fsax. *trûôn*, fhty. *trûên* (ty. *trauen*), av germ. **trūwēn* (**trōw-*), väl med grundbetyd. 'vara fast o. d.' besl. med tröst o. f. ö. med grek. *droón* (neutr.), stark (av **droų-*), litau. *drútas*, stark, o. sannol. även med trä (se Osthoff Etym. Parerga s. 138); jfr att avledningarna av fslav. *dǫbŭ*, ek, träd, antagit betyd. 'fast, hård'. — Samma verb är vb. tro, jäg., om orre, rapphöna osv. som ligger stilla (trycker) för stående fågelhund, egentl.: som är trygg el. litar på att vara skyddad. — Tro, hopp och kärlek, jfr gamla bibelövers.: 'Men nu blifwer tron, hoppet, kärleken desse try; men störst ibland dem är kärleken', 1 Cor. 13: 13. — Sammans. tros- i trosartikel, -bekännelse, med *-s* mot bruket i motsvar. fall (skopligg, skydrag), bero (liksom da. *tros-*) sannol. på utländska förebilder med *-s* (ty. *glaubens-*); däremot trofast, -lös. Jfr trolova.

[tro, vb, som jägarterm, se föreg.]

trockla, C. Warg 1755 = no.-da. *trokle*, från ett mlty. **trokelen* (lty. *trakeln*); möjl. på ett el. annat sätt sammanhängande med ags. *getréagian* ds. — I sv. dial. även *trássla*.

trod n., sv. dial., gärdsle, trossvirke, stänger, takträ o. d., även *tro(l)*, fsv. *trōþ* ds. = fno. *tróð*, no. *trōd*, ä. da. *trodt*; jämte sv. dial. *troda* (*trola*), gärdsgårdstör, fsv. *trōdha* ds., i plur.: gärdsle = isl. *tróða*, stång, no. *trōda*; besl. med mhty. *truodel* (*-er*), gärdsgårdsstör. Väl ytterst till en utvidgning av ie. roten *der(ē)* osv., klyva o. d., varom under tära; jfr även trind 2; alltså egentl.: något kluvet el. avhugget (jfr till betyd.-utvecklingen skida). — Troda förhåller sig till trod såsom t. ex. de likbetydande isl. *róða* till (sv. dial.) rod el. såsom torva till torv. — Från urgamla former av dessa ord utgå de finska lånorden *ruode* o. *ruoto*, stång, det senare dock delvis (i betyd. 'spö') från urnord. **rōðō-* = ty. *rute* (se rod).

trofé, L. Kagg 1701 = ty. *trophäe*, från fra. *trophée* = ital. *trofeo*, av grek. *trópaion*, segertecken, vanl. av fiendernas vapen o. rustningar, som staplades upp på den plats, där fienderna vänt sig på flykten (*tropḗ*), helgade åt *Zeús trópaios* (dvs. 'vändaren'); till *trépō*, vänder; se tropik. — Med avs. på grek. *p* > rom. *f* är möjl. golf (havsvik) o. grek. *kólpos* att jämföra.

trogen, fsv. *trōghen* av äldre **trōwin* av *trōin* (jfr till ljudutvecklingen under loge, mogen, redobogen ävensom under spov) = no. *truen*, benägen att tro, jfr isl. *auðtrúinn*, lättrogen; en bildning till sbst. el. vb. tro av samma slag som fallen (för), sticken, trägen, till en grupp adj. på germ. avledn. *-īna-* med grundbetyd. 'böjd för' (urspr.: hörande till) o. alltså ej gamla participformer, såsom däremot fallet är med *-bogen* i redobogen = isl. *búinn*.

troglodyt, forntida grottmänniska = ty. osv., av grek. *trōglodýtēs*, till *trṓglē*, håla (avlägset besl. med de under durk 2 anförda orden), o. *dýein*, dyka ned, inträngа. Med avs. på *t* i avledn. jfr under trilobit.

Troilius, Troili, Troil, familjen., se Truls.

trojadus, i brädspel: en trea o. en tvåa, t. ex. Snellman 1842 = da. *trøiedus*, i uttr. *paa en t.*, på en slump, på en sinkadus, på vinst o. förlust, från mlty. *trôiedûs* (med uttr. *up'n trôiedûs*), av ffra. *troi e dous*, tre o. två. Jfr fsv. *tröia*, trea i tärningsspel, från mlty. *trôie*, ävensom sinkadus.

trojeborg, (trö- m. m.), dial., beteckning för vissa särsk. av stenar bildade labyrinter, möjl. från förhistorisk tid, icke sällan vid gamla kultplatser, t. ex. Visby på Gotland o. i Slesvig, o. vid kyrkor; Schroderus o. 1638: *Troienborg, Irrgang*, Linné Gothl. r. 1745: *Trojeborg*, Fernow 1779 (från Axelsön, Segersta Vrml.) = no. *trøyborg*, ä. da. *trøj(e)borg*, motsv. ty. *Trojaburg*, eng. *wall of Troie, Troytown*; enl. uppgift skall ett motsvar. *Truja* uppträda redan på en fornetruskisk labyrintteckning från 4—500-t. f. Kr.; härifrån även lat. *Troiæ ludus, ludicrum Troiæ*, namn på en fornromersk tävlingslek till häst; efter stadsn. *Troja* (ä. nsv. *Troie(n)borg(h)*). — I Tyskland även kallade *wunderburgen* o. *Jerusalems*, i Frankrike *chemins de Jérusalem*.

troké, av fra. *trochée*, ytterst av grek. *trokhaîos*, egentl.: snabb, löpande, till *trokhé*, *trókhos*, lopp, till *trékhō*, löper.

[trol, sv. dial., gärdsle, trola, gärdsgårdsstör, se trod.]

troll, fsv. *trol*, *trul* n. = isl. *troll*, da. *trold* (en); jfr mhty. *trolle*, *trol* m., stor spöklik varelse, grovt byggd man, mhty. *trülle*, sköka (ty. *trulle*, *-o-*). Dunkel härledning. Enl. Sievers IF 4: 339 av germ. **troð-la-* (jfr med avs. på *-ðl-* till *-ll-* under bill 1) till germ. **truðan*, trampa (= tråda), i så fall egentl. om maror o. d.; jfr t. ex. litau. *Spirùks*, ett spöke, till *spìrti*, sparka. Falk-Torp s. 1286 o. Torp Etym. Ordb. s. 808 förmoda ett germ. **truz-la-* (jfr med avs. på *-zl-* till *-ll-* under krulla), till *trus-* i gotl. *trysä*, fara häftigt fram o. d., no. *trysja* ds., krossa, öfris. *trüselen*, tumla; jfr sv. dial. *trösale* n., troll. Båda förslagen osäkra. Kanske snarast i stället en hypokoristisk form, som använts som eufemism för någon äldre beteckning. — Förr även fem. *trolla*, t. ex. *en berge-trolla*, Kolmodin 1732. — Isl. *trǫll* (säkert belagt, jfr F. Jónsson Aarb. 1890, s. 256, Kahle Die Sprache der Skalden s. 303) är utan tvivel en analogisk nybildning o. får ej, med Noreen Sv. etym. s. 8, identifieras med fsv. *trol* (sv. troll), som skulle stå i avljudsförh. till fsv. *trul*, isl. *troll*; jfr härtill även Kock Sv. ljudhist. 2: 100. — Om finska lånordet *turilas*, jätte, skalbagge, som av flera forskare betraktas som ett gammalt motsv. lån, se litteraturen FUF 13: 463. — Få el. taga trollet för guldet, jfr Petreius 1615: *får trull för gul*; alltså urspr. helrimmande uttryck. — När man talar om trollen, äde i förstun, jfr Grubb 1678: 'När man talar om Trollet, så äret intet lå[n]gt bortta', o. ty. 'wo der teufel genannt wird, da will er sein'; efter den urgamla o. vitt omkring spridda föreställningen om namnets makt o. faran att beteckna illasinnade makter o. varelser med deras rätta namn (litter. se Feilberg under

navn o. jfr t. ex. björn, bövel, djävul, ekorre, måla, orm, skata, spindel 1, tossa 2, varg, vessla). — Om sv. dial. *trollskott* se älva 2. — Se f. ö. följ., Trolle, Trollhättan, trollpacka. — Andra fnord. ord för 'troll' äro t. ex. isl. *flagð* n., möjl. med rätta fört till ie. roten *plak*, slå (se flacka); o. vidare: isl. *skass* n., särsk.: jättekvinna, vartill avledn. *skersa*, väl besl. med de under skärra anförda orden.

trolla = fsv. (ipf. *-adhe*), no. = da. dial. *trolde*; växelform till ä. nsv. (t. ex. Bib. 1541), fsv., isl., no. *trylla* (ipf. *-de*), da. *trylle* = mhty. *trüllen*, bedåra, bedraga. Egentl.: göra till troll, liksom t. ex. kröka egentl.: göra en krok, osv. I isl. även 'kalla för troll' ss. *þýfa*, kalla för tjuv. — Därjämte sammans. förtrolla, fsv. *fortrolla*.

Trolle, adligt familjen., fsv. *Trolle*, *Trulle*, avledn. av troll med biformen *trull*; efter sköldemärket: dels ett huvudlöst troll o. dels ett trollhuvud. Bildat till troll såsom t. ex. fsv. tilln. *Diure* till djur, *Skægge* till skägg, *Stumpe* till stump osv. (förf. Xen. Lid. s. 105). — Biformen ä. nsv. *Trölle* utgår säkerl. ej från ett fsv. **Trylle* (med *i*-omljud), utan beror på dialektisk övergång av *o* till *ö*; se litteraturen hos Noreen V. spr. 7: 540.

Trollhättan, i Götaälv; även som namn på en dal i Marks hd Vgtl.; jfr Trollhätteklint Kinds hd Vgtl.; till troll (jfr sv. Trollekulla, Trollkullen, no. *Troldlinderne*) o. hätta i den bildl. betyd. 'bergstopp', jfr no. bergnamnet *Snöhättan*; alltså urspr. om en av de vid Trollhättefallen belägna klipporna. Jfr till betyd. Kungshatt.

trollpacka, *trullpacka* Lex. Linc. 1640, plur. *trulpackor* Syll. 1649, *trolle-packa* Dahlstierna, jfr ä. nsv. *trulbacka* 1623 m. fl., sv. dial. *trollbacka* (jämte *-blacka*). Formen med *b* är säkerl. äldst o. den med *p* har möjl. uppstått genom inflytande från pack (jfr da. *troldpak*, trolltyg), el. uppkommit efter *t* i sammansättningen *nattbacka*. Senare leden är nämligen identisk med *-backa* i detta ord (= fsv. *natbakka*, flädermus, uggla), ävensom i fsv. *aptanbakka*, flädermus = da. *aftenbakke*, även: nattskärra; säkerl., liksom -blacka i nattblacka, egentl.: som flackar omkring el. dyl., vare sig på ett el. annat sätt samhörigt med sv. dial. *blakka* i denna betyd. (se nattblacka) el. med Noreen V. spr. 7: 215 besl. med litau. *bėgu*, löper, grek. *phébomai*, flyr (ie. rot *bheg*^{u}). Jfr till betyd. fsv. tillnamnet *Natfari* (se Naffentorp).

trolova = fsv., i fsv. även i den urspr. allmänna betyd. 'på tro o. ära lova' = isl. *trúlofa*; se f. ö. tro o. lova. Förr även *trofästa*.

troman, trotjänare, se under tro.

tron, i ä. nsv. även plur. *tronar*, t. ex. Dahlstierna, fsv. *tron(a)* = da. *tron*, ty. *thron*, fra. *trône* osv., av grek. *thrónos* ds., hos Homerus ännu: stol, besl. med sanskr. *dhāraǵati*, stöder, bär, lat. *firmus*, fast, stark (se firma o. färm), o. bildat till ie. roten *dher* såsom grek. *klónos*, häftig rörelse, till *kel*, o. *khrónos*, tid (se krönika), till *gher*. — Tron(en) och altare(t), symboliskt för staten (monarkin) o. kyrkan (el. prästämbetet), Kellgren G. Vas. III. 1: 'en lära . . Som Altaret och Thronen riktat', Kellgren Jord. skap.: 'Från Altaret til Thronen', J. G. Oxenstierna 1796 osv.; efter ty. *thron und altar* 1794 (i en parodi på marseljäsen, R. M. Meyer Vierh. Schlagw. s. 30), fra. *l'autel et le thrône*. — Härtill vb. trona, infört av nyromantikerna (liksom t. ex. tona), Palmblad 1812, Stagnelius 1814 = da. *trone*, efter ty. *thronen*.

-tron, i sv. sjönamn, se under truga 2.

trona, vb, se tron slutet.

trop, se följ.

tropik, av fra. *tropique*, vändkrets, till grek. *tropḗ*, vändning el. vridning, jfr *tropaì ēelioio*, solstånd, avljudsform till *trépō*, vänder (se trofé). Namnet därav, att solen liksom vänder i sin skenbara rörelse, då den i sin bana vid sommar- el. vintersolståndet tangerar tropikerna el. vändkretsarna; se f. ö. solstånd. — Av det närbesl. grek. *trópos*, vändning, bildligt uttryck, kommer trop i bety. 'bildligt uttryck, poetisk bild' = ty. *trope* osv. — Jfr sv. växtn. heliotrop under solvända.

tropp, trupp, förr utan åtskillnad i betyd., numera i formen tropp nästan blott som mil. term, om viss avdelning (halvpluton) av kompani vid infanteriet el. underavdelning av skvadron o. batteri; i allm. betyd. numera nästan blott trupp; 1625: 'ett fullt tråp' (Finnl.), J. De la Gardie 1626: *trouperne*, Joh. Banér 1629: *troper* plur. (i betyd. 'truppar'), Protok. 1629: *troupe*, osv. (formen med *-o-* i äldre tid, som det synes, vanligare än den med *-u-*) = da. *trop, trup* (jfr särsk. *teatertrup*), ty. *trupp* (förr även *tropp*, varifrån den sv. formen med *-o-*) o., i sht om teatertrupp, *truppe*, från fra. *troupe* (eng. *troop*) = ital. *truppa*; ej såsom särsk. förr antagits (o. ännu t. ex. i Nord. Fam.-bok) av lat. *turba*, hop, skara, utan i sin tur av germ. ursprung; sannol. från ett ord motsv. meng. *þruppe*, hop, skara, jfr öfris. *druppel* m. m., klump (se druva, trubbig). — Isl. *þorp*, skara, hör tillsamman med *þorp*, gård, o. har säkerl. ett annat ursprung (se torp). — Numera skiljes på pluralformerna *troppar* o. *trupper* (den senare blev nästan regel under 1800-t:s sista hälft), även tidigare förefaller änd. *-ar* helst ha använts för *o*-formen o. *-er* för den med *-u-*, dock utan nuvarande betyd.-åtskillnad (jfr dock t. ex. Gosselman o. Fryxell: *truppar*; i båda fallen i betyd. trupper; hos den senare växl. med *troppar* i samma betyd.). — I den allmännare betyd. av 'skara, hop' förekommer ordet redan i Bröl. ihugk.: 'tå giästerne resa sin kos uti tropperne långa' (med den felaktiga varianten *trapporna*). — Härtill troppa av, 1679 i mil. anv., Karl XII i brev 1707: 'Carl Wrangel han tråppade . . af' (i betyd. 'dog'). Sällsynt: *truppa av*.

Trosa, stads- o. sockenn., Sdml., fsv. =, tidigare: *Trosö*; till *ö* o. ett urgammalt namn **Trōs* å den genom Trosa sn flytande ansenliga Trosaån, år 1400 kallad *Trosbo aa*; möjl. till en utvidgad form av roten i sanskr. *dráti*, löper, skyndar, grek. *didráskō*, springer, osv.; med en i älvnamn ytterst vanlig betyd. Se förf. Sjön. 1: 645.

1. **tross,** packning, träng, t. ex. Hund 1605: *tråss* = da. *tros*, från ty.: mlty. mhty. *trosse* (ty. *tross*), av mlat. *trossa* = fra. *trousse*, paket, knippa (eng. *truss*), av ffra. *tourse*, av omstritt ursprung. Av ljud- o. betydelsehistoriska skäl sannol. ej, med G. Paris m. fl., till lat. *thyrsus*, stam, stjälk (av grek. *thýrsos*, f. ö. okänd härledning), jfr lombard. *torsa, torza*, halm- el. höknippa. Ej heller, såsom bl. a. också antagits, till ital. *torciare*, binda fast el. tillsamman, till lat. *tortus*, vriden (part. till *torquēre*, vrida).

2. **tross,** tåg, i dial. även: töm, körredskap, Var. rer.: *tråtz*, y. fsv. *tros* (plur. *trosser* 1502) = da. *trosse*, från mlty. *trosse, trotze* (ty. *tross(e)*, av fra. *trosse, drosse* = span. *troza*; f. ö. dunkelt.

3. **tross,** dial., avfall, skräp (bl. a. om gammalt gärdsle) = isl., no., ä. da. o. da. dial. *tros*; säkerl., med Torp Etym. Ordb., besl. med no. *trysja*, braka, knäcka, krossa, gotl. *trysä*, rassla m. m.; alltså egentl. det som ger ifrån sig ett rasslande ljud; med samma betyd.-utveckling som skräp o. där anf. ord.

trossbotten, 1630: *trotzbotten*, 1653: *trots-*, 1734: *tråss*. Kan sålunda av formella skäl ej, såsom antages av Noreen V. spr. 3: 333, innehålla sv. dial. *tross*, avfall, skräp (se tross 3), utan måste sammanhållas med fsv. *tratz*, trossbotten, golv, ä. nsv. *trotsning*, jfr Var. rer. 1538: 'tråtzning eller bielkalagh', o. 1580: 'Trotzning ofuan på bielken', Fernander 1695: 'Bielkarna i Tråtsningene', König 1752, med *-ss-* dock redan Johan III 1573 (jämte *-ttz-*). F. ö. av okänt ursprung.

[trotna, sv. dial., svullna, se trutna.]

trots, O. Petri m. fl. i förb. *bjuda trots*, 1612: 'till .. tråss', 1619: 'För sitt trotz', i ä. sv. ofta *tross* (ännu hos Bellman) = da. *trods*, även: *trads*, från mlty. *trotz, tros, tratz, tras*, från mty. o. mhty. *troz, truz, traz* (ty. *trotz*; *trutz* i sht i förb. *zu schutz u. tr.*). I ä. ty. ofta som ett slags interj. för att uttrycka en utmaning, med samma anv. inlånad i ä. nsv., t. ex. O. Petri o. i Ture Jönssons bekanta yttrande hos P. Svart Kr.: 'Trådz och trådz att the skole göra någen hedninga eller kettare vtaf migh i thetta åår'; sedermera även med följ. *att*-sats: 'trotz, dass mir ein mensch

. . meinen mann nimmt'. varav sv. *trots att* . . (t. ex. O. Petri); härav vidare bruket av trots som prepos. (i ty. först med dat.: 'trotz deinem widerspruche' = 'deinem widerspruche sei trotz geboten', motsv. ä. nsv., t. ex. Balck 1599: *trotz Diefflenom*). I ä. nsv. stundom även adj., t. ex. *tråtze varda*, bliva oense. Jfr f. ö. mlty. *trot* i *trot bêden* (jfr ty. *trotz bieten*) o. som interj. Av dunkelt urspr. trots framställda förklaringsförsök. — Härtill trotsa, jfr Bib. 1541: *trotzan*, sbst., förr ofta *trossa* (ännu t. ex. Bellman) = da. *trodse*, från ty. *trotzen*.

trottoar, 1799 o. 1820—21: *trottoir* (om utl. förh.), av fra. *trottoir*, till *trotter*, trava, trippa, traska, enl. somliga från germ.: mhty. *trotten*, som kunde betraktas som en intensivbildning till germ. **truðan* (= tråda), liksom bocka till buga osv. Med avs. på bildningen jfr *comptoir* : *compter* (se kontor) o. *lavoir* : *laver* (se lavoar).

Trozelli, familjen., ombildat av ä. Trozelius, efter Trostad Ögtl.; jfr Cavalli av Cavallius, Troili av Troilius osv.

trubadur, av fra. *troubadour*, av provenc. *trobador*, till provenc. *trobar*, finna (fra. *trouver*), här i betyd. 'uppfinna, dikta', av ett vulg.-lat. **tropare*, av omstritt urspr.; bl. a. betraktat som avledn. av grek. *trópos*, bildligt uttryck, trop (se tropik); i så fall egentl.: bilda dylika troper; dock ovisst.

trubbig, Arvidi 1651: *trubbot*; o. 1700: *trubboge* plur.; 1735: *trubbigt*, till sv. o. no. dial. *trubb*, kort, tjock, trubbig figur, i sv. dial. även: äling, da. dial. *trubb*, stump, jfr sv. trubbnos, trubbnäsa, besl. med öfris. *drubbel*, klump, osv. (jfr druva, tropp ävensom v. Friesen Mediagem. s. 87, dock med annan uppfattning av *-bb-*); säkerl., att döma av form o. betyd., en hypokoristisk bildning, snarast till germ. **þrūb-* i druva, egentl.: (liten) klump (jfr det på likartat sätt uppkomna kubb o. stubb), möjl. med Schade besl. med fslav. *trupŭ*, stam m. m., litau. *trupulỹs*, smula; el. också till no. *trump* osv. (se trumpen), liksom klabb till klamp. Motsv. två förklaringsmöjligheter gälla även för kubb. — Även använt om sätt, lynne o. d.; med samma betyd.-utveckling som i trumpen. — Härtill också vb. trubba, O. v. Dalin, nu vanl. i den unga förb. trubba av; möjl. elliptiskt till trubbig o. sammansättningar med trubb-.

1. **truga**, numera i riksspr. blott: enträget söka förmå o. d., i dial. även: hota; i den gamla betyd. 'tvinga, förtrycka' t. ex. i ä. bibelövers.: 'Den ogudaktige trugar den rättfärdige' Psalt. 37: 12, fsv. *þrūgha* (*thrūwa*, se nedan), hota, tvinga, förtrycka, truga = senisl. *þrúga*, hota, no. *truga*, da. *true* ds. (om formen jfr nedan); ett speciellt nord. ord, av germ. **þrūzōn*, besl. med trycka o. av somliga även fört samman med litau. *trúkstu*, *trúksti*, brista, gå itu; till en ieur. grundrot *tru*; se trå 1 o. följ. Ordet är sålunda sannol. avlägset besl. med de västgerm. orden för 'hota' germ. **þraujan* = fsax. *githrôôn*, fhty. *drouwen*, *drewen* (ty. *dräuen*), ags. *þréan*, även: ansätta, plåga, jämte germ. sbst. **þrawō-*, hot = t. ex. fhty. *dróa*, vartill deverbativet ty. *drohen*, hota. — Med övergång av *gh* (*ƶ*) till *w* i y. fsv. även *thrūwa*, ä. nsv. *trufva* t. ex. Gustaf II Adolf, Agneta Horn o. 1657, sydsv. dial. *truva*, varav skånska *trua* = da. *true*.

2. **truga**, norrl. dial., skarbåge under fötterna (när skaren icke bär), även: *trioga* Dal., *tröga* m. m., motsv. no. *trug(a)*, *trjug* m. m., nisl. *þrúga*, av germ. **þrūzōn*, **þreuzōn*. Sannol. med grammatisk växling till germ. **þrūh-* i fsv. *thrō* i *stenthrō*, stenkista, stengrav, isl. *þró*, urholkad stock el. sten, no. *tro*, urholkat block, vattenränna m. m., ags. *þrúh*, ränna, kista (eng. dial. *through*, flat gravsten), samt väl även till fsax. *halsthrûh*, halsboja, fhty. *drûh*, fälla för vilda djur (jfr t. ex. anv. av stock i likn. betyd. el. fslav. *klada*, bjälke, fotblock), o. vidare möjl. fhty. *druha*, *truha*, kista (ty. *truhe*, ty. dial. *truch*); besl. med lett. *trauks*, fat, litau. *trúkstu*, *trúksti*, springa itu o. d., till ie. roten *truk*, klyva o. d. Alltså egentl.: något kluvet, varav 'träkloss' o. d. samt beteckningar för därav förfärdigade föremål. Jfr Lidén

Upps.-stud. s. 82 f. o. Persson Indog. Wortf. s. 173. Annorlunda dock om isl. *þró* osv. H. Jungner Fornv. 1919, s. 83 (: lat. *truncus*, trädstam).

truism, självklar sanning, särsk. sådan som verkar banal el. utsliten, Wingård 1848: 'den gamla, som engelsmännen kalla den, truismen', P. Hallström, Schück, av eng. *truism*, bildat av *true*, sann, trogen (= trygg) + den grek. avledn. *-ism*, vilken (jämte grek. *-ist*) även annars ofta användes i nyare ordskapelser, dock vanligast av romanska el. grekiska ordelement.

Truls, mansn., av äldre *Truels*, *Troels* (jfr da.), av fsv. (fda.) *Thrugils*, växelform till *þorgils* = isl.-fno., av gudanamnet Tor o. *-gisl*, genom konsonantomkastning av fnord. *gisl*, egentl.: stav (se gissel); jfr till ljudutvecklingen skån. *Trued*, *Troed* av *Thur-*, *Thor-*. — Av *Troels* ha familjenamnen Troilius, Troili o. Troil bildats.

trum, allmänt dialektord: mule, hästnos, trut; även *trumme* = ä. nsv. t. ex. Schroderus 1640; motsvar. östno. *trumm* ds. (möjl. lån från sv.), egentl. = sv. dial. *trüm*, *tröm* m. n., stock, trästam, avhuggen vedkubb, mlty. *drum*, *drom* n., ändstycke, särsk. om varpändan av väven, fhty. *drum*, ändstycke, splittra (ty. *trumm*, vanl. i plur. *trümmer*, spillra), osv., av germ. **þruma-*, egentl.: ändstycke; i avljudsförh. till isl. *þrǫmr*, rand, osv., av germ. **þramu-* ~ mhty. *dråme*, *tråme*, bjälke, lty. *traam* ds, varav eng. *tram-* i *tramway*, egentl.: med bjälkskenor; besl. med lat. *terminus*, gränstecken, urspr.: gränspåle, osv. (se termin o. trans-).

trumf, 1684: 'wåga alla wåra Trumffer', förr stundom *trumpf(f)*, 1684, Dalins Arg.; i dial. även *tromp* (av *trump* liksom t. ex. *rompa* av *rumpa*, *stomp* av *stump* osv.) = da. *trumf*, från ty. *trumpf*, i ä. ty. även *triumph* = eng. *trump*, av fra. *triomphe* ds. = ital. *trionfo*, av mlat. *triumphus*, ett slags spel med målade kort, av lat. *triumphus*, triumf (se d. o.); alltså väl egentl.: en färg i kortspel el. ett kort som triumferar över de andra. — Härtill vb. trumfa, t. ex. 1769: 'trumfade i bordet', med den överförda betyd. 'slå el. piska (på)', 1684: 'trumffen kächt på Kättarne'.

trumma, sbst., Bib. 1541: *slå j trummo*, i dial. även *trumba* (t. ex. Vätöm. Uppl.), motsv. fsv. *trumba*, rör, cylinder, avloppstrumma, isl. *trumba*, trumpet, rör, no.: trumma, da. *tromme*, trumma, fsax., fhty. *trumba*, trumpet, basun, mlty. *trumme*, trumma, liksom mhty. *trumbe*, *trumme* (dessutom: trumpet, basun); jfr eng. *drum* med oklart *dr*. Även i roman. spr., t. ex. ital. *tromba*, trumpet, fra. *trompe*, trumpet, jakthorn, mungiga, snabel, varifrån eng. *trump*, trumpet, o. mlty. *trumpe* (varifrån fsv. *trumpa* ds.); se nedan. Jfr f. ö. fslav. *trąba*, basun, magyar. *toromba*; se nedan. Med undantag för fsv. *trumpa* (se ovan) är det ovisst, om de nord. orden äro lånade el. ej; snarast dock komna från fsax. Betyd. 'trumma' härrör från mlty. Frågan om ordets ursprungliga hemland är föremål för vitt skilda meningar o. alltjämt höljd i dunkel. Knappast med Settegast, G. Paris m. fl. till ett vlat. **trumpare* = *triumpare*, jubla, larma = lat. *triumphare* (se triumf). Snarast, att döma av ljudförb. *-mb-*, *-mp-*, ljudhärmande; jfr de på likartat sätt uppkomna fsv. *bamba*, trumma, isl. *bumba* ds., sv. bomb, bom 2, kanske också fra. *tambour*, trumma (för vilket dock även andra härledningar framställts; se tambur- 3), samt ital. *campana*, klocka; grek. *týmpanon*, trumma, föres däremot allmänt till *týptō*, slår. — Betyd. 'rör, cylinder' utgå från betyd. 'trumpet'. — Avledn.: ty. *trommel*, trumma, åkervält m. m. = mlty. *trummel*, trumpet; jfr sydsv. dial. *trumla*, åkervält; samt ty. vb. *trommeln*, trumma, osv., varifrån ä. sv. *trumla*, t. ex. Bellman, Franzén o. 1795 m. fl. — Jfr trumpet. — Trumhinna (anat.), 1747 = da. *trommehinde*, efter ty. *trommelfell*, efter lat. *tympanum*, trumhinna, trumma (av grek. *týmpanon*; se timpel). — Trumslagare, y. fsv. *trumslaghare* 1509, från mlty. *trummensleger*, till slag, slå.

[trumme, sv. dial., mule, se trum.]

trumpen = fsv. ('te trvnpne hata the glada' Cod. Ups. C 20) = no.; jfr sv. dial. *trumpe*, tvär o. trög människa; till

no. *trump*, tung starkt bygd karl, sv. dial. *trompa*, kort o. tjock kvinna, sydty. dial. *trumpf*, klumpig person, osv.; trumpen alltså egentl.: lik en *trump*. Av Rietz s. 751 (i fråga om *trumpe*) o. Noreen Spr. o. st. 2: 122 fört till got. **anatrimpan* (i *anatramp*), tränga på, m. m. o. trampa; alltså egentl.: '(be)tryckt, klämd'. — I no. även *trunken* o. *trunten*. — Jfr trubbig.

trumpet, jfr ä. nsv. *trummet(e)*, *trommet*, Var. rer. 1538, Bib. 1541 osv. = da. *trompet*, från ty.: mlty. *trumpit*, *trummit* = mhty. *trumpet*, *trummet* (ty. *trompete*), från fra. *trompette* (eng. *trumpet*) o. ital. *trombetta*, dimin. till fra. *trompe*, ital. *tromba* ds.; se trumma. — Den gotiska bibelövers. har i stället det inhemskt germanska *þuthaúrn*, till en avljudsform till tjuta o. horn.

trupp, se tropp.

trust, Stockh. Dagbl. 1899: 'Samtliga amerikanska trustar', från eng. *trust*, egentl.: egendom som förvaltas av ett förtroendemannaråd (*a board of trustees*); samma ord som *trust*, förtroende, av meng. *trūst*, möjl., trots den dunkla *u*-vokalen, från isl. *traust* (= tröst), jfr dock Björkman Scand. Loanw. s. 285 n. 1.

1. **trut** (mun), t. ex. Asteropherus 1609, Lucidor; hos Spegel 1685 om elefantens snabel; redan från början nästan blott i lägre språk = no.; jfr ä. nsv. *muntrut*, trut, Chronander 1649, även som da. *trutmund*, med utstående mun; väl att sammanhålla med det dock blott en gång belagda fno. *þrútr*, som tycks kunna ha haft denna betyd.; samma ord som ä. nsv. *trut*, pip på kanna, 1626; jfr mhty. *drüssel*, strupe, men även: trut, ags. *þrote*, strupe, ävensom no. *trot(t)*, trut (som dock har biformen *trunt*), o. sv. dial. *trutt*, flaskmun; av en *s*-lös växelform till roten i strut; se trutna. Jfr härtill t. ex. Persson Indog. Wortf. s. 444 o. med avs. på betyd.-växlingen t. ex. sv. dial. *tut*, mun, trut, pip på kanna o. d., el. gatspråkets *pipen* best. f., munnen (Thesleff). — Däremot ej med Noreen Sv. etym. s. 72 (jfr V. spr. 3: 261: alternativt) besl. med tryne. — Trut förhåller sig till no. *trunt* som strut till strunt.

2. **trut**, fågeln., Schroderus Lex. 1637, Broman 1733; av ovisst ursprung; knappast ljudhärmande (trutarnas läte låter snarast 'gack, gack').

trutna, sv. dial., även trotna, svälla, svullna, fsv. *thrutna*, motsvar. isl. *þrútna*, no. *trutna*, *trotna*, da. dial. *trutne*, till sv. dial. *troten*, fsv. *thrutin*, *throtin*, isl. *þrútinn*, no. *truten*, *troten*, isl. *þroti* m., svullnad (bildat som fsv. *bruni*, brand, *floti*, flytning, *spuni*, spånad, *svidhi*, sveda), fsv. *thrutme* m., svullnad (bildat som *rutme*, ruttenhet, *sulme*, svullnad, osv.), ags. *þrutian*, svälla av stolthet o. d.; väl till en *s*-lös variant av i strut, till en rot med betyd. 'stå ut, vara styv el. dyl.', se f. ö. trut 1.

try, Lonicera xylosteum, Brahe Oecon. 1585, Franckenius 1659 osv., av germ. **treuja-* m., avledn. av trä (**trewa-*) av samma slag som t. ex. hägg till hage; besl. med ty. *hartriegel*, Cornus sanguinea, av fhty. *harttrugili* m. m., (om vilket ord se Björkman ZfdW 2: 215), avledn. av germ. **truʒ-* i tråg; jfr det från germ. spr. lånade fra. *troène*. Även kallat benved (se d. o.); i båda fallen efter det hårda träet. — Try får ej med Björkman m. fl. formellt identifieras med fno. *trjó*, en stundom uppträdande pluralform av *tré*, trä. — Om en besl. avljudande bildning på germ. *-ja* se trö.

trycka, fsv. *þrykkia* = no. *trykkja*, da. *trykke*, mlty., fhty. *drucken* (ty. *drücken* o. *drucken*, det senare om böcker o. d.), ags. *þryccan*, av germ. **þrukkian*, intensivbildning till truga såsom t. ex. ty. *bücken* till buga osv.

tryffel, Linné 1747 (väl i sht Tuber cibarium), C. Warg 1755 = da. *trøffel*, från ty. *trüffel*; väl närmast från fra., jfr fra. *truffe*, vartill möjl. en avledn. **trufle*; sannol. med rätta härlett från lat. *tūber*, murkla, knöl, svulst, puckel (jfr tuberkel, urbesl. med tuva), snarast i så fall genom förmedling av ett vlat. *tuferem*, ackus., genom omkastning *trufer-*. Härtill också ital. *tartufo*, *tartufolo*, tryffel, potatis, enl. rätt vanligt antagande från lat. *terræ tūber* (el. närmast från en oskisk-umbrisk dialekt; jfr Brugmann Grundr.[2] 1: 369 med litter.); varifrån ty., da. *kartoffel* osv.

(se under potatis slutet). — Enl. andra utgår dock ty. *trüffel* direkt från ital. *tartufolo*.

trygg, fsv. *trygger*, trogen, trygg, tryggad = isl. *tryggr*, da. *tryg* (med *i*- o. *w*-omljud) = got. *triggws* (med *gg* sekundärt utvecklat som i snygg) = fsax. *triuwi*, fhty. *gitriuwi* (ty. *treu*, *getreu*), ags. (*ge*)*tricwe* (eng. *true*, trogen, sann, jfr truism), av germ. **trewwia*-, med samma avljudsstadium som i got. *triggwa*, överenskommelse, ags. *tréow*, trohetslöfte (eng. *truce*, vapenstillestånd, egentl. plur.), fsax. *treuwa*, trohet, fhty. *triuwa* (ty. *treue*), till tro; se d. o. — Trygg : tro ungef. = bygga : bo. — Härtill avledn. fsv. *trygþ*, trohet, tro, säkerhet, fred m. m. = isl. *tryggð*, en bildning på germ. *-iþō* liksom frejd, tyngd osv.; stundom i nsv. i poesi (trygd), t. ex. Österling. — Jfr Tryggve.

Tryggve, personn., upptaget från västnord., fno.-isl. *Tryggvi*, dels som kortnamn till *Sigtryggr* o. dels urspr. tillnamn = fsv. **Trygge* i gårdn., fda. *Trygge*, till trygg (stam *tryggv*-).

trymå, Postt. 1791 i annons; jfr 1752 i betyd. 'rum mellan fönster', från fra. *trumeau*; f. ö. dunkelt (enl. somliga av ett germ. grundord). Ordet synes ha inlånats i språket vid ungef. samma tid som chiffonjé, pendyl, salong, schäslong, sekretär m. fl. beteckningar från samma område. Om andra likartade lån från fra. se f. ö. under schäslong.

tryne, fsv. *trÿne* = isl. *trýne* n., da. *tryne* (en tr.), växelform till isl. *trjóna* f., da. dial. *tryna*; en speciellt nordisk bildning av germ. **treu-n*-, växl. med **treu-l*- i mhty. *triel* o. möjl. **treu-sk*- i no. *muletr(j)osk*, hästmule; stundom uppfattat som innehållande en variantform av ie. roten *der*, klyva m. m. (se tära, tjärn, torv, trasa). — Härtill det i dial. åtm. förr rätt allmänna *trynmjöl* (skämts.), snus = da. dial. *trynemel*. — Ty. har i betyd. 'tryne' i stället *rüssel* (se rota) o. *schnauze*, motsv. eng. *snout* (se snut); eng. dessutom bl. a. det romanska *trunk* (ytterst lat. *truncus*, trästam o. d.).

tryta, i ä. nsv. undantagsvis även svagt böjt (*trytte*, *trytt*), fsv. *þrÿta* (ipf. *þröt*), upphöra = isl. *þrjóta* ds., no. *trjota*, no.-da. *tryte*, ä. da. *tryde* (saknas i nda.), got. *usþriutan*, besvära, mlty. *drêten*, *vordrêten*, vara obehaglig, förtreta (se förtret), fhty. *irdriozan* ds. (jfr ty. *verdriessen*), ags. (*á*)*þréotan*, bli trött, av germ. **þreutan*, st. vb. Kausativum: germ. **þrautian* = fsv. *þröta*, trötta, vartill trött (egentl. part. pf.; se d. o.), isl. *þreyta*, använda all sin kraft på, driva på, kivas m. m., ags. *þrietan*, trötta; egentl.: komma sina egna el. ngn annans krafter att tryta (bildat som t. ex. det dock ej kausativa nöta till njuta); kanske dock delvis denom. av isl. *þraut* f., trångmål = ags. *þréat* (bildat till tryta som t. ex. isl. *braut* f., väg, till bryta osv.). Om inkoativet fsv. *throtna* osv. se trött. Till ieur. roten *trud* i lat. *trūdo*, tränger, stöter, fslav. *trudŭ* (**troudo*-), möda, osv. — Part. pf. av tryta ingår i andtruten (1753; se d. o.), sv. dial. *dagtruten*, berövad dagen, *taltruten*, svarslös.

1. **trå**, längta, tråna, särsk. i sammans. åtrå; som enkelt verb vanligt i dial., men i riksspr. oftast ersatt av tråna (se nedan), fsv. *þrā* = isl. *þrá*, da. dial. *traa*; till sbst. fsv. *þrā*, längtan, kval (i nsv. sammans. åtrå; jfr nedan) = isl. *þrá*, ä. da. *traa* (nu *attraa*), av germ. **þrawō*-, egentl. 'trängande, trångmål' (jfr till betyd. trängta till tränga), o. sålunda = ags. *þrawu*, *þréa*, trångmål, plåga; med samma avljudsstadium i germ. vb. **þraujan* = isl. *þreyja*, längta efter, vänta, hålla ut, no. *trøya*, tillbringa el. fördriva tiden, *trø*, vänta, *trø seg*, roa sig, nordsv. dial. *trö(j)* (jfr det besl. sv. dial. *tröka*, hålla ut, under tråkig); med avljudsformen ags. *þrówan*, lida (jfr eng. *throe*, lidande), fhty. *druoên*. Till samma ie. grundrot *tru*, trycka, som i truga, trycka. — Härtill inkoativet tråna, fsv. *þrāna*, ävensom trånad, fsv. *thrānadher* = no. *traanad*. — Sannol. är denna ordgrupp också ytterst besläktad med de västgerm. orden för 'hota': ty. *dräuen*, *drohen* osv., varom se närmare under truga (slutet). — Sbst. fsv. *þrā*, trånad (i åtrå), ingår i sv. dial. *trå*

vale, trå mej osv., använt som ett slags svordom = ä. sv. *trå digh* Messenius 1614, *trå wåle* Chronander 1647 osv., ännu Dalin 1853 (som 'pop.'): *trå mig*, av fsv. **þrā þær* osv., **þrā warþe*; jfr Rondeletius 1614: 'Tråne tu bådhe i södher och nörr, / I öster och wäster tu aldrigh triwes'; alltså gamla besvärjelseformler, där *trå*, såsom ofta i dylika fall (jfr pocker, skam), kommit att uppfattas som en beteckning för den onde. Med avs. på *vale* jfr sv. dial. *tvi vale* (även hos t. ex. Bellman), *twij warde* 1614, till varda, bliva. Jfr f. ö. förf. 1600-t:s sv. s. 51.

2. **trå**, adj. (nu blott dialektord), trägen, efterhängsen, enträgen, styvsint, ä. nsv. t. ex. L. Petri: 'the tråå affuundzbukar', Sahlstedt 1773, Weste 1807 (som 'pop.'), som adv.: träget, ivrigt, t. ex. Runius, Spegel (som östg.), Swedberg: 'tråtт och trägit', fsv. *enthrār*, envis, egensinnig = isl. *þrár* ds., no. *traa*, uthållig, tvär, styvsint, ä. da. *traa*, uthållig, ivrig (nordeng. *thraw*, styvsint, ovillig; från nord.); vartill fsv. *þrā*, trotsa, isl. *þrá* n., styvsinthet o. d., *þráinn*, egennamn, ä. da. *traa*, trots; av germ. stammen *þranh-*, växelform till *þrang-* i tvång; alltså ungef. samma grundbetyd. som i föreg.; jfr ags. *þróh*, hat, missunnsamhet, ävensom träta (väl av **þranhatian*) o. *enthrætter*, *enthrættin*, envis o. d. Förf. Ark. 11: 348. — I vissa av de nord. orden föreligger dessutom möjl. sammanfall med bildningar av den under trå 1 behandlade ungef. likabetydande germ. stammen **þraw-*.

tråckla, se trockla.

1. **tråd**, fsv. *thrādher* = isl. *þráðr*, da. *traad*, fsax. *thrād*, fhty. *drāt* (ty. *draht*), ags. *þræd* (eng. *thread*), av germ. **þræðu-*, bildat med ie. *tu*-suffix (liksom t. ex. tåt) till ie. roten *trē*, vrida, sno; även: genomborra; jfr grek. *trēma*, hål, *trētós*, genomborrad; se f. ö. dreja, drilla o. tarm. — I ty. användes numera *draht* blott om tjock tråd, metalltråd o. d.; annars *fadem* = famn; se närmare d. o. Lat. har *filum* = fslav. *žila*, åder (se fil 1, filé, defilera, profil); grek. *línon* betyder egentl. 'lintråd'. Ieur. beteckning saknas.

2. **tråd** i lätt på tråden, motsv. da. *løs paa traaden*, hör väl på ett el. annat sätt tillsammans med tråda, enl. Rietz till ett icke uppvisat maskulint *tråd*, fot; jfr fsv. *-troþ* n., trampande, upptrampad väg, sv. dial. *tråd*, steg, upptrampad väg, isl. *troð* ds., no. *trod*, det av foten, som man trampar med; jfr likbetyd. nsv. lätt på foten. Otänkbart är dock ej, att i stället tråd 1 här ingår, i vilket fall emellertid betyd.-utvecklingen är oklar (jfr t. ex. Falk Vanskabn. i det norske sprog s. 35). I ä. nsv. i stället stundom *lätt på tygeln* (om kvinnor), t. ex. Lucidor (Sv. Vitt.-samf. IV. 462).

tråda i tråda dansen o. d., nu blott högtidl. el. arkais., i vissa dial. fullt levande: *trå*, *trö* m. m., fsv. *troþa*, *trudha* (ipf. *troþ*, *trudde* m. m.), träda, trampa = isl. *troða* (ipf. *tråð*), got. *trudan*; i övriga germ. spr. ersatt av ett (sannol. yngre) **treðan* = sv. träda 1; av omstridd o. alltjämt dunkel härledning; se f. ö. tråd 2, träda 2 o. träde o. jfr Osthoff Parerga 1: 372. Om likbetydande ord på germ. *tr-* se trampa, trappa; jfr även under tren. Dessa former med *tr-*, av vilka somliga knappast äro i egentlig mening besläktade, ävensom parallellbildningar på germ. *þr-* (ie. *tr-*), t. ex. isl. *þramma*, gå tungt, mlty. *drampen*, trampa, litau. *trypiù* ds., m. fl., göra det sannolikt, att vid dessa ords daning onomatopoetiska faktorer spelat in. — Uttr. tråda dansen, särsk. i folkv. (förr även *tr. i dansen*), syftar på forna tiders gångdanser; jfr fsv. *gā i dans*, da. *gaa i dans*, *træde dans(en)*, sv. dial. *gå en dans* (i Smål., åtm. ännu på 1880-t.: *gå e polketta*, *en vals*). I fsv. även *dragha dans*, varvid kan erinras om att ordet dans hör till fhty. *dansôn*, draga.

tråg, fsv. *trogh*, *trugh* = isl. *trog*, da. *trug* n., mlty. *troch* m., fhty., ty. *trog*, ags. *trog*, *troh* (eng. *trough*), av germ. **truga-* = ie. **drukó-*, avledn. av ie. *dru-*, trä (= grek. *dry-*, sanskr. *dru-*), avljudsform till trä; alltså egentl.: träkärl, o. besl. med fir. *drochta*, träfat, tunna. Utan *k*-avledn. bl. a. i fsv. *trö*, målkärl av viss storlek, av germ. **trauja-*;

se trö. Jfr try. — Ty. *truhe* (fhty. *trûha*, *drûha*), kista, hör snarast till ags. *þrûh*, kista m. m., isl. *þró*, urhålkad stock el. sten, fsv. *-thrō*, kista m. m.

tråka (i sht dial.), arbeta långsamt, gå långsamt o. d., t. ex. H. Bielke 1593: 'tråkedt och lidith', Grubb 1680: 'de Heligas Footspåår tråka'; förr ofta: knoga, slita o. d., t. ex. Leopold: 'jag är arbetsam, och om jag ej flyger, tråkar jag' (i brev 1795, om sig själv; Saml. skr. 6 h. s. 282, Sv. vitt.-samf. II); rent dial. är betyd. 'klämma ihop' = no. *troka*, stampa på samma ställe, nisl. *þroka*, hålla ut; i avljudsförh. till nisl. *þrauka*, hålla ut, no. *trauka*, västsv. dial. *tröka*; rotbesl. med trycka; se f. ö. de besl. truga o. trå 1. — I förb. tråka ut kanske nybildning till tråkig. — Härtill: sbst. tråk 1685. — Tråkig, Stenborg 1781: 'Dö af hunger . .! det är för tråkigt' (här, att döma av de följande orden, i betyd. 'långsamt o. besvärligt'); 1794 (om studier), 1799 (om Åbo) = no. *trokug*, ihållig. Jfr Noreen Spr. o. st. 2: 123. Ordet upptages ej av Sahlstedt 1773, betecknas av Weste 1807 som vardagligt ('fam.') o. blir i litteraturen egentl. ej allmänt förrän ett stycke in på 1800-t. Tidigare: *tråksam*.

tråla el. **trawl** jämte vb. tråla, från eng. *trawl* sbst., släpnät, som vb: fiska med sådant; möjl. från ffra. *trauler*, gå hit o. dit (fra. *tróler*); kanske egentl. germ., ty. *trollen*, rulla, osv.

tråna, se trå.

trång, fsv. *þranger* = isl. *þrǫngr*, da. *trang* = mlty. *drange*, mhty. *gedrenge*, väl av germ. **þrangu-*. Hit hör fsv. sbst. *þrang* n. o. f., trångmål m. m. (kvar i nageltrång) = isl. *þrǫng* f., ty. *drang* (varav da. *trang*, brist, trängtan). Adj. **þrangu-* stämmer formellt med litau. *tranküs*, knagglig, som hör till *treñkti*, stöta, men betydelseskillnaden gör frändskapen osäker. Se närmare tränga. — Trångbodd, Berch 1747, för väntat *trångboende*; säkerl., med A. Lindqvist Ark. 25: 238, en bekväm analogibildning efter mönstret av ord ss. *djup-*, *korttänkt*, *lätt-trodd* osv. — Trångbröstad (om uppfattningar o. d.), Tegnér osv., överförd anv. av y. fsv. *thrangbrystadher*, om person som har svårt att andas; egentl.: med trångt bröst. I bildl. betyd. väl dock påverkat utifrån; jfr ty. *engherzig* (i egentl. bem.: *engbrüstig*), eng. *narrow-minded*. — Såsom abstr. till trångbröstad i överförd anv. nyttjas trångbröstenhet 1890- o. 1900-t. (bildat som godhjärten-, hårdnackenhet m. fl. till adj. på *-ad*, efter beskaffen-, beläsenhet osv.; se -het), stundom trångbrösthet Aft.-bl. 1899 ävensom trångbröstighet GHT 1896, den senare formen däremot allmän i ordets egentl. betyd. (o. 1645—1890).

1. **trä**, fsv. *trœ*, träd, trä = isl. *tré*, da. *træ*, got. *triu*, fsax. *trio*, ffris. *trē*, ags. *tréow* (eng. *tree*); saknas i hty.; av germ. **trewa-*, motsvar. (med växlande avljudsstadier) sanskr. *dāru-*, *dru*, trä, alban. *dru*, trä(d) (möjl. dock lån från slav.), grek. *dóry*, trä, spjut (till denna betyd. jfr under ask 1), *drȳs*, träd, ek (jfr dryad), fir. *daur* (av urkelt. **daru-*, ie. **dṛru-*), ek, fslav. *drŭva*, trä, litau. *dervà*, töre, osv.; av ie. **doru-*, **deru-*, **drū-* m. m.; f. ö. stambesl. med tjära, try, tråg, töre o. sannol. en del ieur. ord för 'stark, fast', t. ex. grek. *droón* Hesych. Se bl. a. Osthoff Etym. Parerga s. 98 f. o. jfr try, ävensom de sannol. besläktade tro, trygg ('fast som trä el. ek'); jfr även (dial.) trö. Trä (av germ. **trewa-*): grek. *dóry* = knä (av germ. **knewa-*): grek. *góny*. — Enl. somliga har ordet äldst betecknat eken o. först sedan fått betyd. 'träd' el. 'gran, fura' (jfr töre, tjära) samt tjänar f. ö. jämte betyd.-utvecklingen hos fura (jfr lat. *quercus*, ek) som stöd för den uppfattningen, att germanerna från ett ekområde invandrat till nejder, där furan var det förhärskande skogsträdet; av andra anses betyd.-växlingen bero på övergång från ek- till barrträdsvegetation. Otänkbart är väl dock ej, att betyd.-växlingen i stället, åtm. delvis, sammanhänger med att trädslagen växlat i olika trakter o. att en allmännare beteckning för 'träd' (som dock själv mycket väl kunnat utvecklas ur ett specialnamn) tillagts det slag, som å en viss ort varit förhär-

skande; jfr enahanda förhållande med sädesnamnen (se under korn o. vete). Jfr t. ex. Hoops Waldbäume s. 115 f., Hirt Indogerm. 1: 314 o. om liknande betyd.-växling hos trädnamn under bok 1. — I alla händelser föreligger här en urindoeuropeisk trädbeteckning; jfr t. ex. (de inom flera språkfamiljer uppvisade) al, alm, björk 1, hassel, sälg. — Träsnitt, Möller 1755, förr även *-schnitt* = da. *træsnit*, övers. av ty. *holzschnitt*, jfr eng. *wood-cut*.

2. **trä** i uttr. ett trä ostron, ett gammalt rymdmått för ostron o. hummer (för ostron 200 st., tidigare 16 kannor), av fsv. *træ* i betyd. 'av trä förfärdigat förvaringskärl, tunna'. I da. däremot *en tønde østers*, i ty. *austernkorb*. — Ostron säljas numera i fastager o. dussinvis; men räkningen i trä förekom ännu under 1900-t:s första årtionde. — Härtill spilträ, Växiö 1685—1887, förr brukat rymdmått för torra varor (48 kannor), bl. a. o. särsk. för saltad fisk; till en biform (*spila*) av spjäle (se d. o.). Sammans.: spilträstunna, 1739 osv.

[träackelse, sv. dial., lakrits, se under teriak.]

träck, fsv. *thrækker* = isl. *þrekkr*, ä. da. *træk*, mlty., ty. *dreck* (varav nda. *dræk*), av germ. **þrekka-*, av äldre **þrezna-* el. **þrekna-*, enl. Torp Spr.-hist. Stud. s. 178 f. besl. med grek. *tárganon*, oklart vin, o. *stergános*, dynga, Hesych. o. enl. Persson Indog. Wortf. s. 454 f. även med lat. *stercus*, dynga, träck, litau. *triszti*, gödsla, m. m.; i så fall ie. växelformer (*s*)*terg*, (*s*)*treg* o. (*s*)*terk*, (*s*)*trek*.

träcka, sv. dial., o. (enl. Thesleff) i lägre slang, draga, även (t. ex. Vätöm. Uppl.): gå framåt (om båtar), ä. nsv.: draga, tåga, t. ex. Tegel 1622 = da. *trække*, draga (i da. ofta i st. f. det inhemska *drage*), från mlty. *trecken*, st. o. sv. vb, draga, begiva sig = holl. *trekken*, ty. dial. *trecken*, ffris. *trekka*, av germ. **trakjan*, avljudsbildning till germ. **trekan*, st. vb = mholl. *treken*, draga, stöta, fhty. *trechan*; alltså ett speciellt kontinentalvgerm. ord; f. ö. av ovisst urspr.

träd, väl egentl. den ur fsv. *træ(e)t* (med best. slutartikel) utvecklade formen *trædh*, som förekommer ss. best. form i fsv. o. i Bib. 1541 (*trädh* = korset). Med formförändringen har betydelsespecialisering inträtt; Serenius 1741 skiljer på *trä*, lignum, o. *träd*, arbor; Spegel 1712 har best. f. *trädet*. Jfr t. ex. sv. dial. *stråd*, strå, m. fl. — Av frukten känner man trädet, efter Matt. 12: 33; jfr även 7: 20. — (Komma, tränga sig) mellan trädet och barken, jfr fsv. *ey är goth stinga hand mællom træ och barken*, motsv. i da., lty. (t. ex. Fritz Reuter), ty., eng. o. fra. — Se f. ö. trä o. jfr trädgård.

1. **träda**, gå, trampa, fsv. *trædha* (ipf. *trædde*) = no. *treda*, da. *træde*, från mlty. *treden*, av fsax. *tredan* = fhty. *tretan* (ty. *treten*), ags. *tredan* (eng. *tread*), av germ. st. vb. **treðan*, (sannol. sekundär) avljudsform till träda; se f. ö. d. o. — Kausativum: isl. *treðja*, låta träda, av germ. **traðjan*.

2. **träda**, sbst., i riksspr. föga br. o. väl då i sht i betyd. 'plöjd, men icke besådd åker', men även 'trädesåker', enl. Dalin 1853: trädesåkers körning, fsv. *trædha* i de båda förstn. betyd.; till träda 3 o. träde; se närmare dessa ord.

3. **träda**, köra en åker som legat i träde, i dial. även: plöja om hösten, fsv. *trædha*, plöja, i sht om hösten, motsv. no. *træda* o. *treda* med liknande betyd., om olika slags behandling av åkerjorden; se närmare träde.

4. **träda**, vb, om tråd, se tråd 1.

träde i ligga i träde, fsv. *trædhe*, träde, plöjning, trädesåker, plöjd men ej besådd åkerjord = no. *træd(e)* n., trädesåker, kringhägnat jordstycke, av germ. **trædhia-*, väl egentl.: mark som får beträdas el. trampas på, i vilket fall grundordet torde vara ett möjlighetsadj. av samma slag som isl. *frægr* (se frejd), *kvæmr*, *næmr* osv.; avljudsform till träda o. träda 1. Det inbördes förhållandet mellan träde o. träda 2 o. 3 kan uppfattas på flera sätt: som parallellbildningar el. som avledningar (ovisst i vilken ordning); de vanliga uppgifterna härom kunna vara riktiga, men äro i alla händelser osäkra. — Jfr det närbesl. isl. *trøð* f., (bl. a. till odling) inhägnat jordstycke = fsax. *trada*,

fhty. *trata*, upptrampad väg m. m., jfr sv. dial. *trad* m. ds.

trädgård, fsv. *trægarþer*, redan i lagarna, t. ex. Uppl.-l. = isl. *trégarðr* (nda. har i stället *have* = hage); jfr ty. *baumgarten* (= sv. familjen. Baumgarten). Om formen jfr Noreen V. spr. 2: 265 (med litter.). — I fsv. även *yrtagarþer*, ä. sv. *örtagård*, el. *kryddagardher*, ä. nsv. *kryddegård*, dock med något annan innebörd än fsv. *trægarþer*, som väl uteslutande betecknade fruktträdgården (jfr t. ex. VGL III, 123). Dessutom fsv. *lustagardher*, i gamla bibelövers. *lustgården* (paradiset); jfr 1700-t.: *lust-trägård*, om prydnadsträdgård, t. ex. Linné, Grau. Mera speciella beteckningar för 'fruktträdgård' voro fsv. *æpla-* el. *æplegardher* = isl. *epligarðr*, ä. da. *abildgard* (*abildhave*), o. ä. nsv. *nottagård*, nötträdgård, Bib. 1541 (jfr ty. *nussgarten*). För blomsterträdgård förekom i fsv. o. ä. nsv. (t. ex. O. Petri) *rosengardh(er)*, resp. *rosengård(h)*, efter mlty. *rosengarde*. Begreppet 'köksträdgård' återgavs förr med *kålgård*, fsv. *kālgardher*: kålen var tidigast så gott som den enda köksväxten; dessutom fanns en *humblagarþer* (= Humlegården i Sthlm). Om ty. *garten*, trädgård (fra. *jardin*, eng. *garden*), se gård. — Sin (något så när) moderna betydelse fick väl trädgård i Sverige först på 1600-t., då trädgårdar i denna mening blevo mera allmänna inom medelklassen: under 1500-t. förekommo de förnämligast vid slotten o. under medeltiden vid klostren. — Hit hör familjen. Trägårdh, en gammal dansk-skånsk släkt.

träffa, t. ex. 1697, vanligt först på 1700-t., tidigare även *dräffa* t. ex. P. Svart Kr. = da. *træffe*, i ä. da. även: kämpa, från ty. *treffen* = det inhemska dräpa (se d. o.). Alltså egentl.: beröra så att ett slag, en stöt osv. blir följden; sålunda urspr. med personligt subjekt; med samtliga sekundära anv. (utan motsv. hos det etymol. identiska dräpa) utvecklade på tysk botten: 'kulan, slaget träffade honom', 'träffa ngn' i betyd. 'stöta på, möta', 'träffa det riktiga', 'träffa anstalter', 'träffa på' osv. Jfr förträfflig. — Träff, om skott, motsv da. *træf*, *træffer*, efter ty. *treffer*, även: lott som vinner, jfr sv. lyckträff. — Träffning, strid (mindre än *fältslag* o. *batalj*), Verelius 1681, Peringskiöld 1697, Karl XII 1705 = da. *træfning*, efter ty. sbst. *treffen* ds. (varav ä. nsv. *träffan* t. ex. 1645); jfr fhty. *treffan* i betyd. 'strida', ävensom det besläktade drabbning (se drabba).

trägen, Var. rer. 1538 (importunus), Bib. 1541 (i betyd. 'enträgen o. d.'), L. Petri o. 1550 (ihållande) = no. *tregen*, förtretad, jfr ä. nsv. *trägt*, träget (t. ex. L. Petri, R. Foss 1621), besl. med isl. *tregr*, ovillig, orörlig, no. *treg*, även: fast, tät, av germ. **treȝa-*, växl. med **trāȝi(a)-* = fsax. *trâg*, trög, fhty. *trâgi* (ty. *träge*, varifrån da. *træg* o. ä. nsv. *träg*) ds., ags. *trâg*, dålig; jfr, med annan betydelseskiftning, sv. dial. *träga*, bedröva, ä. nsv. (t. ex. O. Petri), fsv. *trægha*, isl. *trega*, ags. *tregian* ds., till sv. dial. *träge*, längtan, fsv. *trægh*i (o. t. ex. Bib. 1541), sorg, ånger, isl. *tregi*, sorg, hinder, ä. da. *trege*, sorg, fsax. *trego*, ags. *trega* m., jämte got. *trigô* f., till fsax. st. vb. *tregan*, bedröva, pina. Sannol., med Persson Indog. Wortf. s. 46, att förbinda med litau. *drižti*, bliva matt el. slapp; om den tidigare framställda möjligheten av släktskap med sanskr. *drāgh-*, ansträngа sig, plåga, se Persson anf. arb. s. 47. I fråga om bildningssättet se under sticken. — Hit hör också enträgen, L. Petri 1555, med samma betyd. av *en-* som i envis, fsv. *enthrār* ds. (se trå 2 o. under vis 2 slutet), väl från sådana ord som enrådig (till en i betyd. 'ensam') o. d. el. fsv. *enhærdhe*, envishet, till ett adj. **enharþer*, som, att döma av isl. *einarðr*, egentl. betyder 'enkel'.

[trähackelse, sv. dial., lakrits, se under teriak.]

träjon, Aspidium filix mas (m. fl. ormbunksarter), Linné 1745 (från Smål.); möjl. en avledn. av trä (med hiatusfyllande inskott av *j* såsom t. ex. i lejon) o. egentl. syftande på den till medicinskt ändamål (mot mask) använda rotstocken.

träl, fsv. *þræl* = isl. *þræll*, da. *træl*. Ags. *þræl* (eng. *thrall*) o. väl även mlty.

drelle äro lån från nord. spr. Av omstridd o. dunkel härledning. Ofta sammanställt med fhty. *drigil*, tjänare, o. got. *þragjan*, ags. *þrægan*, löpa; i så fall med grammatisk växling, av germ. **þrahila-*; ie. rot *trek*; jfr till betyd.-utvecklingen grek. *trókhis*, löpare, tjänare (till *trékhō*, löper, till ie. parallellroten *dhregh* i fir. *droch*, hjul, osv.), grek. *érīthos*, tjänare, väl till sanskr. *rīti-*, löpande, o. lat. *rīvus*, bäck (se rinna), ävensom under tjäna o. de av Brugmann IF 19: 380 f. anförda analogierna, av vilka dock somliga äro osäkra. Annorlunda Falk-Torp s. 1293. Litteratur se f. ö. Boisacq under *τρέχω*, Falk-Torp s. 1568, Olsson Appell. sbst. ss. 25, 553. — Sv. dial. *träl*, no. *tral* i betyd. 'valk el. knöl i handen' är väl härtill en bildl. anv., med syftning på det hårda arbetet. — Icke så sällan i ortn. t. ex. Trälarp Smål., Trälebo Ögtl., Trällebo Smål. (äldre former se Lindroth Ymer 1916 s. 199); alltså: 'trältorpet' osv.

Trälleborg, fsv. *þrælaborgh*, med motsvarigheter i Danmark (täml. allmänt), Norge (*þrælaborg* vid Oslo, 1100-t.) o. i Ryssland (lty. *Dhrelleborch* 1268, nu ry. *Cholopj gorodok*, av *cholopŭ*, träl); överallt namn på gamla primitiva runda vallar el. befästningar; egentl.: trälarnas borg; möjl. enl. A. Bugge NoB 6: 93 f. en folketymologisk ombildning av det ryska namnet, som betytt 'slavernas borg', men vilket, då ordet slav, träl, var nästan likalydande med folkslagsnamnet (se f. ö. slav 1, 2), av de svenska väringarna uppfattats som innehållande detta förstnämnda ord. Från Ryssland (Novgorod) har i så fall namnet sedan vandrat till de tre skandinaviska rikena.

trän, järnvägståg, 1850-1870-t., enstaka även senare, se träng.

träna, C. G. Wrangel 1885, 1886 o. G. A. Nyblæus 1886, om hästar; i formen tränare redan 1882 (Tidskr. f. idr.); även tränera, 1835 (om häst), i betyd.: uppskjuta, förhala redan Karl X Gustaf 1657 osv. = da. *træne* o. *trænere*, ty. *trainieren*, efter eng. *train*, från fra. *traîner*, draga (se träng).

träng, milit., i modern. betyd. 1880-t., jfr 1647: 'mine hestar och annan trein', 1768: 'Belägrings Train', från fra. *train* (varav eng. *train*, varifrån da. *træn*), till fra. *trainer*, släpa, draga, av ett vulg.-lat. *traginare* (vilket man antagit vara besl. med lat. *trahere*, draga). Alltså egentl.: släp, följe. — Samma ord är den under 1840—1860-t. vanliga beteckningen *träng* för 'järnvägståg'; då även *tran* o. *ångvagnsträng* (se tåg 3). — Jfr träna.

tränga, fsv. *þrængia*, tränga, trycka, tvinga, nödga; motsv. isl. *þrøngva*, da. *trænge*, mlty., mhty. *drengen* (ty. *drängen*), av germ. **þrangian*, **þrangwian* (?); iterativum-intensivum el. möjl. urspr. kausativum till germ. st. v. **þrengan* > **þringan*, motsv. isl. *þryngva*, tränga, tränga sig, fsax. *thringan*, ty. *dringen* osv. samt med Vernersk växling got. *þreihan* (av **þrinhan*). I isl. *þrøngva*, *þryngva*, synes *ø* vara suffixalt; kanske från den urspr. *u*-stammen *þrǫngr*. Ie. rot *trenk*, knappast till litau. *treñkti*, stöta, osv. (se trång); möjl. med Bartholomæ ZfdW 4: 252 besl. med avest. *þraxtaṇam*, gen. plur., de sammanträngdas. Jfr trå 2, trängta o. träta. — Lagspråkets i oträngt mål har motsvarigheter i fsv.; jfr fsv. *oþrængder*, icke tvingande, icke nödgad.

trängta, fsv. *thrænkta*, motsv. ett germ. **þrangatjan*, till tränga, bildat som längta till fsv. *langa*, längta; alltså med samma betyd.-utveckling som i trå 1. En parallellbildning föreligger väl i träta (av **þranhatjan*).

tränjon, bären på Vaccinium oxycoccus, tranbär, Oxenst. brev. 1640, Palmcron 1642 o. hos botanisterna från 1600-t., i dial. även *tränjer*, *tranjuton* (*-er*). Väl en elliptisk bildning till tranbär (förr även *trän(e)bär*) i anslutning till gamla fruktnamn på *-on*; jfr hallon : *hallbär*, hjortron : *hjorterbär*, lingon : *lingbär*, mjölon : *mjölbär*, odon : *odbär*, olvon : *ulvbär*, sv. dial. *hönson* : *hönsbär*, *klason* : *klasbär*, *kråkon* : *kråkbär* (möjl. med omljudet efter *kräkling*, kråkbärsris), ä. nsv. *svalon*, blåbär, odon : *svalbär*. Med dunkelt *j*: ordets ålder talar emot, att detta, såsom gissats, kunde härröra från sv. dial. *bäljon*, dvs. bälgbär, om blåbär (till bälg, buk, alltså

att jämföra med likbetyd. *blåbukar*). Otänkbart är därför ej, att här föreligger en ombildning på *-on* av ett fsv. **trœnia*, plur. **trœnior* (dial. *tränjer*), alltså en avledning av trana, uppkommen parallellt till tranbär.

1. **träns** (snöre, galon), r., 1778 (neutr.) = da. *trense* (på dräkt, vid knapphål), från resp. holl. *trens* p. lty. *trense*, av span. *trenza*, fläta, åttatrådigt rep. Oklart är förhållandet till likabetyd. ital. *treccia* = fra. *tresse*, varav eng. *tress*, lock, o. ty. *tresse*, galon, varav da. *tresse*, ä. nsv. *tress* Serenius 1734. Båda höra sannol. ytterst till lat. ord för 'tre, tredje, tredubbel': *tertius* (fra. *tresse*; närmast till vb. *tresser*, fläta), resp. *trīnus*, bl. a. trefaldig (span. *trenza*; närmast till vb. *trenzar*). Jfr i så fall till betyd.-utvecklingen under dräll o. sammet. Se även följ.

2. **träns** (betsel), 1707?, Dalin 1740: *trents(en)*, Lind 1749: *et träns* = da. *trense*, från ty. *trense* = träns 1.

träsk, jfr Messenius: 'träsket Mälar', fsv. *þræsk*, insjö, träsk. Ordet saknas i sydsv. dial., men är allmänt i vissa sveadial., på Gotl., i Norrl., Finnl. o. Estl.; i Sveal. (med några undantag) liksom i riksspr. i betyd. 'moras', men f. ö. '(något större) insjö' (såsom t. ex. i *Luleträsk*, Ol. Magnus: *Lulatresck*); förekommer ej i Norge o. Danmark. Av ännu ej säkert fastställd härledning. Enl. Hultman Finsk tidskr. 1920 s. 449 av germ. **þranhiska-*, till sv. dial. *trå*, halvt upplöst is, isl. *þrána*, upplösas, ruttna, litau. *trèszti*, ruttna. I de finnl. ortn. *Träiska* o. *Treijsk(e)by* föreligger då samma ljudutveckling som i fsv. *heist* = häst av **hanhista-*; jfr samme förf. Finsk tidskr. 1921 (Finlandssvenskarnas härkomst s. 37 f., separ.). Man kan också utgå från ett germ. **þraiska-*; jfr i så fall till ljudutvecklingen under fläsk. Kanske emellertid (såsom f. ö. redan Karsten förmodat) ej av germ. ursprung. Även sjö o. tjärn sakna tilltalande förklaring. — Lidén har vid framställandet av sitt tolkningsförslag, Ark. 13: 45, ännu icke känt de fsv. formerna på *þ*.

träss el. **tress**, t. ex. *träss äss*, tärningskastet $^3/_1$, 1846: 'Tre (heter) Tress eller Drei', av ä. fra. *treis* (fra. *trois*).

träta, i ä. nsv. o. dial. även *trätta*, fsv. *þrætt(t)a*, envisas, envist motsäga, träta = isl. *þrætta*, da. *trætte*, väl av germ. **þranhatjan*, ett iterativum-intensivum till germ. **þranh-* i fsv. *þrā*, trotsa, osv. (se trå 2), grammatisk växelform till tränga; jfr parallellbildningen trängta. Förf. Ark. 11: 348. Man kunde dock också tänka sig ett germ. **þranhti-an*, avlett av ett vbalsbst. **þranhti-*, liksom t. ex. tvätta till **þwahtu-*, isl. *hætta*, risk, riskera, av **hanhti-*, m. fl., jfr under skätta. — Härtill sbst. träta, i ä. nsv. ofta *trätta*, fsv. *þrætt(t)a* = isl. *þrætt(t)a*, da. *trætte*. — Om växlingen *-tt-* ~ *-t* se Noreen V. spr. 4: 74. — Ingår säkerl. i vissa av de icke få ortn. på Trät-, Trätt(e)-, med syftning på omtvistade egor, ängar, fisken o. d., t. ex. Trätängen Vgtl. (så redan 1616), norrl. Trättforsen, -varpet, Trättgärde Jtl., jfr fsv. *Trætogærdhe* Klm. l. o. t. ex. 1649: 'de voro trätse om een åcker'; i vissa andra vattendragsnamn med samma stam, men möjl. annan innebörd; med motsvar. i Norge. Se förf. Sjön. 1: 652 (med litter.).

träv, dialektord, loft i lada el. fähus, Boh.-l. = isl. *þrefr* n., no. *trev*, ett västnord. ord; jfr isl. (poet.) *þrafni*, bjälke; väl avlägset besl. med lat. *trabs*, bjälke, osv. (se torp); f. ö. sammanställt med det dock dunkla grek. *tráphēx*, bjälke m. m. (jämte *trápēx*); högst osäkert. Med avs. på betyd.-utvecklingen kan jämföras under ränne.

trö, dalm., härjed., enl. Rietz (nu väl utdött), ett sädesmått: en sjättedels tunna, y. fsv. *trö* ds. (från Dalarna); sannol. = ags. *trig* n., tråg (eng. *tray*, tråg, fat, skål), av germ. **trauja-* (jfr hö av **hauja-*), till samma avljudsform (*drou*) av trä (germ. **treu-*) som ingår i grek. *droítē*, (bad)kärl av trä; jfr även sanskr. *drōṇtam*, tråg. En motsvar. *ja*-bildning av **treu-* föreligger i try; en annan avljudsform i *tråg* (germ. **tru-ga-*). Se Holthausen IF 17: 294, Lidén IF 18: 413.

[trö, sv. dial., hålla ut, se trå 1.]

trög, nordsv. dial. *traug*, *träug*, fsv.

trögher, trög, ovillig = no. *tröug*, ovillig, ä. da. *trøg* ds. Kan ej, åtm. direkt, förbindas med likabetyd. isl. *tregr* osv. ~ ty. *träge* (se trägen; jfr dock Persson Indog. Wortf. s. 47), utan bör närmast sammanhållas med isl. *trauðr*, ovillig, no. *traud*, da. dial. *trøden*, långsam. Enl. Noreen Sv. etym. s. 40 egentl. samma ord, där *ð* mellan ett sonantiskt o. konsonantiskt *u* övergått till *g* (jfr t. ex. no. *blaug*, *raug* jämte *blaud* = blöd o. *raud* = röd samt se under fyra); *-g* skulle alltså ha uppkommit i kasus av *trauðr* med *u* i ändelsen. Synnerligen ovisst är dock, om man bör sammanställa *g*-et i fsv. *trögher* (sv. *trög* osv.) med det, som i väst- o. nordskand. dial. uppträder i *traug*, *blaug*, *saug* (= isl. *sauðr*) osv. Sannolikt beror i stället detta på en speciellt dialektisk utveckling, o. *g*-et i fsv. *trögher*, ä. da. *trøg* bör förklaras antingen i enlighet med Noreens ljudlag el. också såsom uppkommet genom ombildning av ett **tröþer* = isl. *trauðr* i anslutning till det obesl., men likabetyd. isl. *tregr* osv. Isl. *trauða*, fattas, *trauðla*, knappt, göra det ej osannolikt, att *trauðr*, med Falk-Torp s. 1295, är urbesl. med ags. *trúcian*, fattas, slå fel, jfr även ir. *droch* (av ie. **druko-*), dålig, knapp.

[tröga, nordsv. dial., skarbåge under fötterna, se truga 2.]

tröja, fsv. *tröia* (*-o-*), kort åtsittande klädesplagg, i sht om vapenrock (över el. under brynjan el. pansaret) 1300-t. = isl. *treyja* i samma anv., da. *trøie*, från mlty. *tröye*, *troie* = mhty. *treie*, *troie*; väl egentl. från fra. (provenç. *troie*); enl. somliga möjl. från stadsnamnet *Troyes*. I betyd. 'kort vapenrock' användes förr även det likaledes ytterst från fra. komna jacka. — Tröjan började i Norden nyttjas som högtidsdräkt under Erik XIV o. Fredrik II, men man undvek den mindre förnämliga beteckningen *tröja*, som i stället alltjämt användes om ringare plagg med samma snitt, medan man på den finare tröjan i regel överflyttade den gamla benämning kjortel, som burits av det nu omoderna längre klädesplagget (jfr än i dag da. *kjole* om fracken). Tröjan höll sig till Ludvig XIV:s dagar, då de långa skörten tillkommo, vilka under 1700-t:s senare årtionden sneddades (frack).

tröska, ä. nsv. ofta *tryska* t. ex. Bib. 1541, Lind 1749, fsv. *tröska* 1474, äldre *þryskia*, *þriska* m. m. (ipf. *thrask* o. *thryskade*) = isl. *þryskva*, *þriskja*, da. *terske*; urspr. starkt vb, urnord. **þreskwan*, vars presens **þreskwiʀ* > **þriskwiʀ* medelst *w*-omljud givit upphov till den fsv. o. isl. *y*-vokalen (varav nsv. *-ö-*); med avs. på formerna i övrigt jfr Kock Uml. u. Br. s. 206 o. Noreen Aschw. gr. passim (se registret); jfr f. ö. fsv. *thruska*, ä. nsv., sv. dial. *truska* ds., väl efter part. pf. liksom mlty. *dorschen*; i sv. dial. dock delvis av *-y-*; motsv. (utan *-w-*) got. *þriskan*, mlty. *derschen* (*dorschen*), fhty. *drescan* (ty. *dreschen*), ags. *þerscan* (eng. *thresh*, *thrash*, även: prygla); egentl.: söndertrampa med fötterna; besl. med litau. *treszkù*, *treszkėti*, knacka; jfr även litau. *trė̃szkiu*, *trė̃kszti*, pressa. Ytterst med presentiskt *sk*-suffix (jfr läska) till roten i lat. *tero* (perf. *trīvi*), gnider, grek. *teírō* ds., jfr lat. *trituro* o. grek. *tríbō*, tröskar, lat. *trīticum*, vete (egentl.: trösksäd), osv. Bildningen av det germ. verbet är f. ö. i enskildheter omtvistad. Jfr tröskel. — Från germ. spr. sannol.: ital. *trescare*, stampa med fötterna, dansa, ffra. *trescher*, dansa. Enl. H. Petersson IF 24: 261 dock snarare att sammanställa med träda o. traska, varemot Meyer-Lübke WuS 1: 215 n. 3; jfr även Brüch Vulg.-lat. s. 167. — Härtill instrumentalbildningen germ. **þreskila-* = ags. *þerscel* osv., slaga, jfr skå. dial. *torskel*, klappträ; se slaga slutet o. plägel.

tröskel, Bib. 1541, Lex. Linc. 1640, Sahlstedt 1773 osv., Var. rer. 1538: *tröskil*, i ä. nsv. även *tryskoll* (L. Petri), *tröskull* (ännu hos Bellman), *tryskel*, Hof: *tröskål*, *tröskgål*, i sv. dial. bl. a. *tröskol*, *träskvald*, fsv. *thryskule*, *þriskulde*, *þreskulle* m. m. = isl. *þreskǫldr*, *þreskjǫldr* (med anslutning till *skjǫldr*, sköld), *þrepskjǫldr* (efter *þrep*, upphöjning, avsats), no. *treskald*, fda. *therskild*, da. *terskel*, mlty. *dreskelef* (lty. *drüssel*), fhty. *driscubli*, *driscufli* (ty.

dial. *drischaufel* m. m.), ags. *þerscold*, *þerscweald* m. m. (eng. *threshold*); ett i flera språk folketymologiskt ombildat ord av oviss germ. grundform (**þreskwaldu-*, *-waðlu-*, *-uðla-*?), antingen en sammansättning el. en bildning med instrumentalsuffixet *-ðl-* = ie. *-tl-* (varav i fhty. *-bl-*, *-fl*). Vanl. fört till stammen i tröska med grundbetyd. 'trampa'; jfr holl. *drempel* ds. till trampa. Möjl. ingår här den sekundära betyd. 'tröska', o. ordet bevarar i så fall minnet av en primitiv trösknings procedur (Meyer-Lübke WuS 1: 228). H. Peterssons sammanställning IF 24: 260 med ett ord motsv. ry. *treská* i betyd. 'trästycke m. m.' förklarar icke den senare leden i grundformen för tröskel. — I vissa dial. (t. ex. i Jtl.) i stället **dörrstock*.

tröst = fsv. f.: förtröstan, trygghet, hugnad, tröst, motsv. isl. *traust* n., förtröstan, ä. da. *trøst*, fsax., fhty. *trôst* m., tröst (ty. *trost*), av germ. **trausta-*; jfr avledn. got. *trausti* n., överenskommelse. Härtill även adj. tröst i t. ex. *var tröst* (högtidl. o. i poesi), fsv. *tröster*, trygg, frimodig, pålitlig = isl. *traustr*, pålitlig, ä. da. *trøst*, frimodig; — ävensom vb. trösta, i nysv. vanl. motsv. ty. *trösten*, stundom även: förtrösta på, lita på, t. ex. *trösta på sina krafter*, dial. o. i dialektfärgat språk också: våga, drista sig (hos Dalin 1853 som 'pop.'), fsv. *trösta* i samma betyd. = isl. *treysta*, da. *trøste* (*sig til*), förtro sig till, *trøste*, trösta, fsax. *trôstian*, trösta, fhty. *trôsten* (ty. *trösten*); av germ. **traustian*. Egentl.: göra trygg, ingiva förtröstan el. mod; jfr t. ex. gamla bibelövers., 1 Tessal. 3: 2: 'styrka och trösta eder i edra tro'; med den nuv. betyd.-skiftningen från uttr. som 'trösta ngn i hans sorg, bekymmer'. Till ie. *drou* i grek. *droón* (neutr.), fast (se f. ö. tro). Med avs. på avledn. *st* jfr det möjl. besl. npers. *durušt*, hård, av ie. **dru-sth-*. Jfr trust. — Betr. konjugationsväxlingen *tröste* (kvar i dial. o. långt in på 1700-t.) o. *tröstade* se under törsta. — Gotiskan har i betyd. 'trösta, uppmuntra' i stället det ej säkert tolkade *þrafstjan* o. i betyd. 'trösta, smeka, vänligt tilltala' *gaþlaihan*, motsv. fsax. *flêhon*, smeka, smickra, ty. *flehen*, ivrigt bedja, jfr isl. *flár* (av **flaiha-*), listig, falsk.

trött, i ä. nsv. även *trott* (t. ex. Lex. Linc. 1640: *trott*, *-heet* m. m. jämte *-ö-*, under *lässätüs* m. m., jfr fsv. *throtta* o. inkoat. *throtna*), fsv. *þrötter* = isl. *þreyttr*, da. *træt* (med egentl. jutländsk övergång av *ø* till *æ* som i *gemme*, gömma, o. *glemme*, glömma); egentl. part. till fsv. kausativet *þröta* (ipf. *þrötte*) osv., trötta, av **þrautian*, egentl.: göra att krafterna tryta, till tryta (se d. o.). Vb. trötta, fsv. *þrötta*, är avlett av trött (o. sålunda ej direkt identiskt med *þröta*), på samma sätt som fsv. *rædda*, skrämma, av rädd, part. till *rāþa*, skrämma; sammanhängande med en allmän tendens i språket att undanskjuta gamla mera primära ord till förmån för avledningar (jfr sv. frejdad, men fsv. *frægher* osv.), f. ö. bekant även från andra språk (t. ex. de romanska: fra. *chanter*, av *cantāre*, för lat. *canere*, sjunga, fra. *aider*, av **adjūtāre*, för lat. *adjuvāre*, hjälpa osv.). — Trött har undanträngt det gamla likbetyd. fsv. *mōþer*, även i Bib. 1541, besl. med västgerm. **mōþia-* i ty. *müde* osv. (se möda); ävensom ä. nsv. *mödd*, egentl. part. pf. till vb. möda. — Härtill inkoativet tröttna, fsv. *thröttna*, som undanträngt den äldre avljudsbildningen ä. nsv. (t. ex. Dalins Arg.) o. sv. dial. *trottna*, fsv. *throtna* = isl. *þrotna*; jfr blötna, men fsv., isl. *blotna*.

tsar, från ry. *tsaŕ*, uppkommet genom ordets bruk som titel (ungef. som kung av konung, bisp av biskop) av ä. ry. *tsésarĭ*, av fslav. *cěsaŕĭ*, kejsare, konung, lån från got. *kaisar*, av *Cæsar*, varom närmare under kejsare. — Fslav. *k'esaŕi* däremot från bibelgrek. *kaîsar*. — *Tsaŕ* upptogs som titel av storfursten Ivan IV; dock fr. o. m. Peter den store officiellt utbytt mot *imperator*, men kvarlevande i icke-officiell stil. — Ä. ry. *tsésarĭ* kvarlever i (det även i sv. förekommande) *tsesarévitsch'*, tronföljare, egentl.: kejsarson.

tschaká, se schaká.

tu, i i tu, tudela, tu man(na)-hand, tu tal, sv. dial. *tulle tre* (*try*), dvs. två eller tre, fsv. *tū*, neutr. till

tvē, två; se i tu, Tuhundra, tumis o. två. Om uttr. taga itu med se under taga. — Jfr ä. sv. *tuan*, tvåan (i spel), t. ex. Bellman.

tub, Block 1708: 'Fjärsyns-Glas eller Tuber', Bilberg 1708: 'tuber eller Kijkare', Polhem 1715: 'öretub' = ty. *tube*, ungt lån från lat. *tūba*, rör m. m. (= följ.), f. ö. dunkelt.

tuba, t. ex. Atterboms Minnen; även i bastuba 1849; konstruerad i Tyskl. 1835; från lat. *tuba*, trumpet, rör (= tub).

tubba, fsv. *tubba*, *tobba*, från mlty. **tubben*, *tobben*, locka, rycka, slita; en intensivbildning (med förlängd media), som förhåller sig till det delvis likabetyd. ty. *zupfen* = no. *tuppa* som rubba till ty. *rupfen* el. som sv. dial. *rugga* till rucka. Om orden, såsom stundom antages, äro besl. med topp 2, är ovisst.

tuberkel, Bergius 1782 = ty. *tuberkel*, jfr fra. *tubercule*, av lat. *tūberculum*, liten svulst, dimin. till *tūber*, svulst (se tryffel o. tuva).

tuff, hårdnad vulkanisk sand, aska o. d., T. Bergman 1774; jfr tuffsten Brunius; Schroderus 1639: *toopsten*; från ty. *tuff*, *tuffstein*, ä. ty. även *toff-*, av fhty. *tuf-*, *tubstein*, från lat. *tō(p)hus* (varav ital. *tufo*), f. ö. självt lånat till lat. från någon ej säkert fastställd källa. Andra likartade högtyska lån äro t. ex. flöts, kobolt, nickel, spat, vacka 1.

tufsa till, banna, 'sträcka upp', bringa (håret) m. m. i oordning, Lind 1749 (då ännu ett dialektord), Envallsson, i litter. egentl. först på 1800-t., förr även *tofsa till* t. ex. Weste, o. *töfsa till* t. ex. Lind, Hof, avlett av tofs resp. *tufs*, särsk. i betyd. 'oredig lock'. Formen *töfsa* beror på dialektisk utveckling av *ö* ur äldre *ŏ*, Kock Sv. ljudhist. 2: 125; knappast med Noreen V. spr. 3: 231 av äldre **tyfsa*. Jfr till betyd. under tuska till.

tugga, vb, fsv. *tugga*, *togga* (ipf. *-adhe*), snarast av urnord. **tuwwōn* (med inskott av *gg* såsom i hugga osv.), jfr mhty. *kûwen*, tugga (ty. *kauen*), Olson Ark. 29: 37 n. 1; alternativt annorlunda Kock Sv. ljudhist. 2: 382. Fsv. *togga* av *tugga* som *gnogga* av *gnugga*. Härjämte ett starkt verb: urnord. **tewwan* = isl. *tyggva*, *tyggja* (av **tiggwan*, med analogiskt *i*; ipf. *tǫgg*), no. *tyggja*, fsv. *tiugga* (av **tyggwa*, med brytning), da. *tygge* (jfr Kock Uml. u. Brech. s. 318). Hör på ett el. annat sätt samman med germ. **kewwan*, st. vb, tugga = ags. *céowan* (eng. *chew*), mholl. *couwen*, fhty. *chiuwan* (ty. *wiederkäuen*; om *kauen* se ovan); jfr fhty. *chewa*, käke; besl. med fslav. *živa*, *živati*, tugga, npers. *žāvad*, han tuggar, o. väl även armen. *kiv*, kåda, egentl.: som tuggas (jfr den motsv. betyd.-utvecklingen hos mastix; Lidén Armen. Stud. s. 68), samt lat. *gingīva*, tandkött (redupl.; jfr den vetensk. termen gingival), till ie. roten *gieu̯*. Snarast har germ. *k-* i nord. spr. blivit *t-* genom dissimilation efter *gg*-inskottets uppträdande (**tuggwōn* osv.). — Tugga o. fsv. *togga* utgå ej, såsom också antagits, från ett urnord. **tawwan*, såsom t. ex. hugga av **hawwan*. — Härtill sbst. tugga = no., nisl.

Tuhundra, härad i Uppl., fsv. *Tuhundare*, av *tu*, två, o. *hundare*, härad (se hundra); sammanslaget av två särskilda härader, jfr ett dombrev av 1371, där det talas om *twæggia hundara ting*.

tuja, 1753, 1798, 1884, av grek. *thyia*, egentl.: doftande växt, till *thýō*, bringar rökoffer, jfr *thyódēs*, lik offerrök, doftande; besl. med det urspr. likbetydande timjan (se d. o.). — I forntiden dock beteckning för helt andra växtarter än dem som nu kallas *t(h)uja*. Till en av dessa, *Th. occidentalis*, har också, med syftning på växtens ständiga grönska, överflyttats den gamla benämning *livsträd* (lat. *arbor vitæ*), som urspr. tillkom forntidens tuja, på grund av vedens varaktighet.

tujur, t. ex. Knorring 1841: 'en .. glad och »toujours» karl', 1843 kursiverat, numera mindre i bruk än bland den föreg. generationen; uppkommet ur sådana fra. uttryck som *toujours aimable*, alltid älskvärd osv.

tukt, goda seder såsom frukt av en god uppfostran, t. ex. i tukt och ära, hålla i tukt och Herrans förmaning, jfr gamla bibelövers.: 'En dägelig

qwinna utan tukt är lika som en so med ett gyldene spann (dvs. ring) på näsone' (Sal. Ordspr. 11: 22), nu ofta anslutet till den sekundära betyd. hos tukta nedan, även: disciplin o. d. (i t. ex. krigstukt); i ä. nsv. också *tokt*, fsv. *tukt*, *tokt*, *tykt*, ofta även: höviskhet, belevenhet, ridderlighet = isl. *tykt*, da. *tugt*, från mlty. *tucht*, tukt, uppfostran, dragande = fhty. *zucht*, även: avkomma (ty. *zucht*), ags. *tyht*, uppfostran m. m., jfr got. *ustaúhts*, fulländning, av germ. **tuhti-*, vbalsbst. på ie. *-ti* till germ. **teuhan*, draga (se töja, tåg 2 osv.) = lat. *ducti-* i *ductio*, förande. — Härtill vb. tukta, förr även 'uppfostra', t. ex. gamla bibelövers.: 'en wältuktad qwinna står icke till att betala' (Jes. Syr. 26: 18), fsv. *tukta*, *-o-*, uppfostra, hålla i tukt, kuva = isl. *tykta*, da. *tugte* (aga, i ä. da. också: uppfostra), från mlty. *tuchten*, även: avla = mhty. *züchten* (jfr ty. *züchtigen*), ags. *tyhtan* i samma el. likn. betyd. Med avs. på betyd. 'avla, avkomma' jfr t. ex. de besl. mhty. *ziugen* (ty. *zeugen*), avla, ags. *tieman*, vara havande, föröka sig (eng. *teem*), av germ. **tauǯmian*, lat. *ēdūcere*, bl. a.: framalstra; o. med avs. på betyd. 'uppfostra' de besl. lat. *ēdūcere* o. *ēdūcāre* samt ty. *erziehen* i samma betyd., egentl.: föra ut, upp, ävensom da. *opdrage*. — Jfr tukt. — Tukthus, 1624: *Barna- och Tuktohus*, 1631 (*tucht-*), 1649 (*tuchte-*) osv. = da. *tugthus*, efter lty. *tuchthûs*, ty. *zuchthaus*; äldst egentl.: arbetshus, uppfostringsanstalt, i Sverige tidigast för bl. a. hittebarn, tiggare o. d. — Tuktomästare, fsv. *tuktomœstare* (*tykto-*), i ä. nsv. o. fsv.: uppfostrare, färare = da. *tugtemester*, efter ä. mlty. **tuchte-* o. **tüchtemêster*, jfr mhty. *der zühte meister*. Tamm Sammans. ord s. 153. Alltså ej närmast från mlty. *tuchtmêster*.

tule, sv. dial., (lustig)kurre o. d., även i ä. nsv., t. ex. 1730: 'En underlig tule', jfr Spegel Gl. 1712 = no. *tūle*, lustigkurre, ung tjänare, ä. da.: karl, jfr no. *tul* m., våp, fjant, fris. *tûle*, skämt, holl. *tuil*, nyck o. d.; med omljudsformerna sv. dial. *tyla*, vara lustig, nojsa, även i ä. nsv. t. ex. 1638, 1756, jämte *tylare*, no. *tȳl(e)*, *-a*, våp o. d. En del motsvar. ord betyda 'träla, slita', t. ex. sv. o. no. dial. *tula* med no. sbst. *tul* m., jfr sv. dial. *tyla*, vara långsam, söla; kanske snarast än skilja från de föreg. Jfr ture.

tulkört, Cynanchum vincetoxicum, 1753, 1774; tidigare *tulk(e)gräs* Linné 1745 (en gång, av misstag, använt om Spiræa ulmaria), Aspelin 1749 m. fl. Namnet har införts av Linné, som under sin gotländska resa hörde det på gotska Fårön; enl. E. Fries o. Rietz efter det på Gotl. o. Öland förekommande fågelnamnet *tulk*, *tolk*, Totanus calidris; alltså i detta fall av samma slag som det synonyma *svalört*.

1. **tull**, i årtull, tullpinne osv., sv. dial. *tull*, topp på ett växande träd, topp på växande säd = isl. *þollr*, träd, stock, pinne, da. *tol(l)*, årtull, motsv. mlty. *dolle*, *dulle* (varav ty. *dolle*, *dulle*), ags. *þol(l)* (eng. *thole*, *thowl*), årtull; med avledn.: sv. dial. *tulle*, tallstrunt, *tylla*, halvalnslång grantelning. Härtill det finska lånordet *tulla*, *-o*, *-u*, årtull. Samma stam ingår i flera ortnamn, t. ex. Tullgarn, fsv. *Thullagarn* m. m. (se f. ö. Garn), Tullanäs, Tullsjö m. m., ävensom (enl. Palmér NoB 4: 70) i Tillberga Vstml., fsv. *Thyllybergha* (dvs. *Thylli-*), till en avledn. **þylle*, trävirke o. d. (kanske särsk. fur el. gran), alltså en bildning av samma slag som Tällberg, fsv. *Tælleberghe*, till **þælle*, tallund (se tall), Björkeberga, Bökeberga m. fl. Antingen till en ieur. stam **tulno-*, besl. med grek. *týlos*, träpinne, spik, svulst, *l*-avledn. till roten *tu*, svälla, i tumme osv. (se Boisacq s. 990), el., med Lidén Stud. s. 82, av ie. **tl̥-n-*.

2. **tull** (tullavgift o. d.), i vissa (åtm. västsv. o. skån.) dial. även *toll* (*töll*; av äldre *-o-*), fsv. *tolder*, *tol(l)*, ackus. även: *tull*, tull (ännu ej i landskapslagarna), dessutom: i allm. utskyld till staten = isl. *tollr* (i Norge redan på 1200-t.), fda. *toln*, *told-* (i Danm. från Knut Lavards tid), fsax. *toll*, *tolna*, fhty. *zol* (ty. *zoll*), ags. *toll*, *toln*, även: skatteutgift (eng. *toll*); med i germ. spr. växlande kön; från tidigt mlat. *tol(l)oneum*, genom regressiv assimilation el. möjl. anslutning till *tollere*, lyfta, från lat. *telōnium*, tullhus,

av grek. *telônion*, till *telônēs*, förpaktare av statsinkomster o. tullar, tullnär, publikan (se d. o.), till *télos* n., tull, avgift, utbetalningstermin, egentl.: ände, slut, mål (se telefon), o. *ōneîsthai*, köpa (urbesl. med lat. *vēnum*, köp). Fra. ombildningen *tonlieu* (ffra. *tonnelieu*) beror delvis på ett av *toloneum* genom metates uppkommet **tonoleum*. Andra lat. lånord från samma område äro t. ex. mynt o. ty. *zins*, ränta. Flera forskare (såsom Persson, Noreen, Detter) uppfatta däremot tull som inhemskt germ.; säkerl. med orätt, då deras härledningar ej förklara det i flera västgerm. spr. uppträdande *-n-*, o. i alla händelser det germanska tullväsendet införts från Rom. De nord. orden äro närmast komna från de germanska grannspråken. — Gotiskan har i stället *môta* (med motsvar. i ags. o. fhty.; se muta 1). De lat. beteckningarna äro *portorium* o. *vectīgal*. — Den gamla betyd. av 'utskyld till staten' av annat slag än (som nu) för varor, som föras in i, ut ur el. genom ett område, ingick i ordet *kvarntull*, om avgift till kronan för den spannmål som fördes till kvarnen att malas (upphävd 1634). Betyd. av 'avgift i allm.' kvarlever i tullkvarn, om den kvarn där personer få mala mot betalning till ägaren (i form av en del av det förmalda), t. ex. Berlins Naturl. 1865 (men ej i uppl. 1880), nu ovanligt i riksspr. utom i kameral. t. ex. Posttidn. 1914: 'Åhle skatte tullkvarn'; fordom också om statens tullkvarnar; jfr även tullmäld, om dylik malning. — Härtill vb. tulla, betala tull, i t. ex. *tulla för en vara*, numera mindre br., förr (o. enstaka ännu, t. ex. 1905) även: förtulla, fsv. *tulla* (*-o-*), betala tull el. ss. el. i tull = fno. *tolla*, da. *tolde*, mlty. *tollen*, *tolnen*, mhty., ty. *zollen*. I sv. även: taga en viss procent av säden som ersättning för malning (jfr ovan om tullkvarn osv.); nu väl blott i dial. Till denna senare anv. hör ordet i den överförda o. vanl. skämts. betyd. 'olovligen taga av ett förråd m. m.', J. Leche o. 1762 (?): 'efter torpare och månadsfolket ei hålla för synd, at tulla dem (dvs. ärterna) under såendet (osv.)', i vidsträcktare anv.: Mark. sömnl. n. 1821: 'andras fickor . . tulla' osv. — Tullnär, Hels. 1587: *tollenär*, 1628: *tolner*, 1632: *tolnär* m. m., i sv. dial. även *tullare* (t. ex. Skåne, även i t. ex. Per Hörbergs Lefw.-Beskr.), *tollare*, motsv. isl. *tollari*, da. *tolder*, mlty. *tolner*, fhty. *zollanâri* (ty. *zöllner*). Av de många okvädinsord, som förr brukades om tulltjänstemännen, kvarlever väl ännu tullsnok, o. 1730: *tull-snoker*, Bellman: 'tullsnok, öppna bommen' (vid Norrtull), 'Undan, birfilare, skoputsare, tullsnokar och matroser', E. Carlén, Blanche m. fl.; jfr under griphummer. — Det gamla ordet för 'tullhus' är *tullbod*, ännu t. ex. Dalin 1853 (med hänv. till *tullhus*), redan i NT 1526 (*told-*) o. i fsv. (*tolbodh*) = da. *toldbod*.

tulla, vb, se föreg.

[tullare, skå. dial., större strandpipare, se strandrulling under strand.]

Tullgarn, ortn., se under tull 1 o. Garn.

tulpan, Schroderus Com. 1640, i ä. sv. ofta *tulipan*, t. ex. Lucidor, även *tulpann* 1659 o. *tylipan* t. ex. 1685; av ä. ty. *tulipan*, av ital. *tulipano* (*tulipa*), av turk. *tulbend*, turban, efter blommornas form (se turban). — Hos Månsson Träg. 1643: *tulper*, jfr ty. *tulpe*.

tulta, vb, Lucidor 1668; jfr sbst. tulta, liten flicka, Spegel 1685; till sv. dial. *tult*, något hoprullat = no.: bylte; *t*-avledn. till *tull-* i sv. dial. *tulla*, *tylla*, något hoprullat, no. *tull*, ulltott, hårlock, bylte, *tulla*, virvla runt, veckla ihop, tumla om m. m., da. *tulle*, liten flicka; enl. Torp Etym. ordb. s. 815 av **þurla* = ty. *dorlen*, vrida sig runt (rotbesl. med *drehen*, vrida; se dreja); dock mycket ovisst. Snarast av imitativt urspr.; jfr de under rulta anförda bildningarna.

tulubb, även (åtm. förr) uttalat *tulupp*, Dagl. Alleh. 1808: *tul(l)up(p)*, Cederborgh 1810: *tulubb*, av ry. *tulupŭ*, fårskinnspäls. Från ryskan komma ytterst också sjubb o. sobel; jfr även körsnär.

tum (längdmått), y. fsv. *thum* n. = fda. *tom(b)*, egentl.: tumme, o. i t. ex.

no., da. o. (stundom) ty. betecknat med ordet för detta finger, av germ. **þuma-* (se f. ö. tumme). Jfr med samma dubbelbetyd. avledn. isl. *þumlungr* samt lat. *pollex* (fra. *pouce*) ävensom de från namn på kroppsdelar likaledes utgående aln, famn, fot o. f. ö. t. ex. fsv. *finger* (= ä. nsv., t. ex. 1750) el. lat. *digitus* o. grek. *dáktylos*, finger, i samma anv. — Tyskan har i stället i regel *zoll* = lty. *toll* (varifrån ä. nsv. *toll*, t. ex. i kungl. förordn. från 1740-t.: 'en tum eller toll'), se Tolken; engelskan *inch*, av ags. *ynce*, av lat. *uncia*, se uns.

tumis, slangspr., i uttr. på t., på tu man hand; med *m* från man o. samma ändelse som i bondis, bondånger, byxis, byxångest, dekis o. d.

tumla, Schroderus 1629, Stiernhielm, förr enstaka även *-y-* (t. ex. Schroderus 1639: 'tymblar öfwer enda', i den ty. texten: 'fället uber einen Hauffen') o. *-o-*; av Columbus anfört som ett talspråksord = da. *tumle*, från ty.: mlty. *tûmelen* = fhty. *tûmalôn* (ty. *taumeln*), med avljudsf. mhty., ty. *tummeln*, öfris. *tummelen*; jfr fhty. *tûmôn*, röra sig i ring, tumla, ävensom ags. *tumbian*, tumla, dansa (jfr eng. *tumble*, tumla), isl. *tumba*, falla omkull, sv. dial.: vältra sig. Förh. mellan de lty. o. hty. formerna synes vara oklart: i ty. hade man väntat sig *z-*. Utan tvivel beror formväxlingen på, att orden, som sakna tillfredsställande härledning, ha ett imitativt el. ljudmålande ursprung; jfr holl. *tuitelen*, tumla, som har en utpräglad karaktär av dylik bildning. På samma sätt återför Meyer-Lübke Etym. Wb., säkerl. med rätta, fra. *tomber*, falla, ital. *tombolare*, falla huvudstupa, till en ljudrot *tum(b)*; dessa ord pläga annars, utan tillräckliga skäl, anses lånade från den här behandlade germanska ordgruppen. — Jfr de på likartat sätt uppkomna ramla, rumla.

1. **tumlare**, liten bägare utan fot, Stiernhielm: 'diupe Tumblar'; 1708: *tumlare*, motsv. ty. *tummler*, eng. *tumbler* osv., jfr det mindre vanliga sv. *tumling* = da.; till vb. tumla; egentl.: som (lätt) tumlar el. faller omkull.

2. **tumlare**, Phocæna communis, marsvin, Linné 1745, motsv. = da. *tumler*, ty. *tummler*, *tümmler* osv., till vb. tumla; efter djurets rörelser i vattenytan. Ovisst i vilket språk ordet uppkommit. Hit även ä. nsv. *tymbling* ds. U. Hiärne.

3. **tumlare**, en duvras, se följ.

tumlett, en ras av tamduvan, jfr Dagl. Alleh. 1771: *Tumlett-Dufvor*, Sv. Nilsson 1858: *tummelett*; även tumlare el. tumlareduva, motsv. da. *tumler*, ty. *tümmler*, *tummeltaube*; efter den tumlande flykten.

tumma (på ngt till bekräftelse), vard., t. ex. Topelius 1864; jfr Lucidor: 'Gier sitt Paar Ohl mäd Tummen / At hwadh Jagh sagt / är sant'; till följ. Bruket att bekräfta ett avtal genom att på visst sätt beröra varandras tummar förekommer även i norra Tyskland; jfr ä. ty. *mit daumen und mund geloben*. Möjl. satte man härvid liksom tummen i pant: avhuggning av detta finger var f. ö. i äldre germansk tid ett icke sällan förekommande straff. Men lika väl kan uttr. härröra från den gamla föreställningen om tummen såsom egande vissa övernaturliga krafter el. i alla händelser såsom det finger, där livskraften el. åtm. handens kraft var koncentrerad. Med tillhjälp av tummen kunde man göra sig osynlig, o. man sökte bemäktiga sig tummen på den i galgen hängde för att tillägna sig hans krafter el. förmåga.

tumme = y. fsv. = fsv., isl. *þumi*, ä. da. *tomme* (nu blott som måttsbeteckning; annars *tommelfinger*) ~ ä. nsv. (stundom) o. vissa dial. *tūme* (*tūma*), fsax. *thûmo*, fhty. *dûmo* (ty. *daumen*), ags. *þúma* (eng. *thumb*), av germ. **þū̆man*, besl. med lat. *tumēre*, svälla, *tumulus*, hög (jfr tumult, tumör), sanskr. *túm-ra-*, fet, till ie. *tu*, svälla, varom f. ö. under tju, Tjörn, total, tull 1, tuva, tysk. Alltså egentl.: det starka el. tjocka fingret. Jfr tum o. domkraft, dyning (se tilläggen). Alltså *n*-stamsbildning i kroppsdelsnamn ss. knoge, käke, love, mage, mjälte, mule, nacke, njure, näve, skalle, strupe, tumme, dial. *hale*, svans, fsv. *hiærne*, *hiæsse*, isl. *barki*, luftstrupe, sv.

bringa, haka, lunga, tunga; hjärta, öga, öra. — Avledn.: sv. dial. *tumling*, ä. nsv. *tymling*, fsv. *þumlinger* = isl. *þumlungr*, även: tumme i handske ~ mlty. *dûmelink* i den senare betyd., ty. *däumling*; direkt bildade av tumme el. avledn. av det germ. dimin. *þûmala-*, *-ila-*, *-ula-* i fsv. *þumul-*, *þomalfinger* = isl. *þumal(s)fingr*, da. *tommelfinger*, nisl. *þumall* ~ ags. *þýmel* (eng. *thimble*, fingerborg); jfr till bildningen lat. *tumulus*, hög (se ovan). — Hålla tummen på ögat, t. ex. hos Gustaf II Adolf; efter tyskan; jfr eng. *to bring* (a person) *above the thumb*, *to turn over the thumb* i motsv. betyd.. — Tummeliten, t. ex. 1771 = da. *tommeliden*, motsv. mlty. *dûmelinc*, ty. *däumling*; jfr t. ex. grek. *dáktylos*, dvärg, egentl.: finger (se dadel), ävensom under det egentl. likbetydande pygmé. — Tummetott, barnnamn på tummen, motsv. da. *tommeltot*, besl. med tutte o. tutta 1 el. i alla händelser en likartad barnspråksbildning. I Dal. o. Jtl. även *tummelitupp*. — Härtill vb. tumma (se d. o.).

tumult, G. I:s reg. 1557, förr (åtm. under 15- o. 1600-t.) ofta *den*-kön = ty. osv., av lat. *tumultus* (besl. med *tumēre*, svälla; se följ. o. tumme).

tumör, från fra. *tumeur*, av lat. *tumor*, svulst, till *tumēre*, svälla (urbesl. med tumme).

Tuna, vanligt ortnamn i mellersta Sv., särsk. Mälardalen; ofta i sammans. t. ex. Sigtuna (se d. o.), Skultuna (fsv. *Skulp-*), Östuna; särsk. med gudanamn, såsom Frö(s)-, När- (fsv. *Nærdha-*, till Njord), Tors-, Ull(en)tuna; men även andra personnamn, såsom Tortuna Vstml. (fsv. *Thyre-*; se Tyra) el. Ärentuna Uppl. (fsv. *Erna-*, till personn. *Ærne*); stundom också med bebyggarnas el. bygdens namn, t. ex. fsv. *Færingatuna*, egentl.: färingarnas, nsv. Simtuna (fsv. *Simba-*, av **Simboa-*, dvs. Simboarnas), Sollentuna (av fsv. *Solandatuna*) osv. — Sannol. från äldre järnåldern. Vissa västsvenska namn på *-tun* synas tillhöra ett yngre skikt. — Av fsv. *tūn*, blott uppvisat i ortn., sv. dial. *tun*, gärdesgård, inhägnad (särsk. om mindre betesplats; i vissa dial. *tōn* med *ū* till *ō* framför *n*) = isl. *tún*, inhägnat jordstycke, gårdsplats, ä. da. *tun*, fsax. *tûn*, gärdsgård, trädgård, fhty. *zûn* ds. (ty. *zaun*, gärdsgård), ags. *tún*, stad o. d. (eng. *town*); motsv. *-dūnum* (i gallisk form: *dūnon*) i fornkelt. ortnamn (såsom *Augustodūnum*, nu *Autun*, *Lugdūnum*, nu *Lyon*, *Verodūnum*, nu *Verdun* osv.), fir. *dúne*, borg, stad; med grundbetyd. 'inhägnad'. Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr t. ex. grek. *(h)érkos*, bl. a.: gärdsgård, inhägnad o. gård, bondgård, ävensom under gård. Se f. ö. S. Lindqvist Fornv. 1918 s. 1 f., Brate s. tidskr. s. 207 f., Sahlgren i Rig 1920 s. 162 och under Tanum. I Eskilstuna är namnet Eskil senare tillagt; se Tunberg Språkv. sällsk. i Upps. förh. 1910—12 s. 97. Jfr även Romfartuna. — Från dial.-formen *tōn* utgår ortn. Tonbyn Dalsl., jfr även t. ex. Grimeton Hall. — Härtill en del familjenamn på Tun- o. Thun-, t. ex. norrl.-släkten Thunberg till *Tunsjö* i Ångerm.

tunder n., fnöske o. d., P. Erici 1582, fsv. *tunder* (*tönder*) Rimkr. 1 = fda. *tunder* (> da. *tønder*), isl. *tundr* n., mlty. *tunder*, fhty. *zuntar(a)* (ty. *zunter*), ags. *tynder*, *tyndre* f. (eng. *tinder*); av germ. **tundra-*, **tundrō-*, avljudsform till tända, alltså: antändningsmedel, en *r*-bildning av samma slag som t. ex. foder 2 till föda el. timmer till ie. *dem*, bygga. Från germ. spr.: fra. *tondre* (snarast normand.-skandin.).

tung, fsv. *þunger* = isl. *þungr*, da. *tung*; ett speciellt nord. ord, av germ. **þunga-* = ie. **tṇgho-*, besl. med fslav. *tęžĭkŭ*, tung, *tęgota*, börda, litau. *tingùs*, trög (J. Schmidt Krit. d. Son.-theorie s. 78). Annorlunda, men osannolikt, Noreen Urg. lautl. s. 26 (egentl.: massiv; avljudsform till germ. *þenh-* i got. *þeihan*, frodas, trivas, se gedigen o. dejlig, ävensom tillägg o. rättelser under dejlig). — I sv. dial. o. fsv. även 'havande, dräktig' liksom likbetyd. lat. *gravis*, *gravidus*. — Härtill sbst. tunga, börda o. d., fsv. *þunga* f. o. *þunge* m. = isl. *þungi* m.; bildat som sjuka resp. fsv. *vani* (vana), *vande* (vånda) osv. Jfr tyngd. — Bära dagens tunga

och hetta, efter Matt. 20: 12: 'oss, som hafwa burit dagsens tunga och hetan'.

1. **tunga** = fsv., isl., fsax. = da. *tunge*, got. *tuggō*, fsax. *tunga*, fhty. *zunga* (ty. *zunge*), ags. *tunge* (eng. *tongue*), av germ. **tungōn* f., liksom nästan alla kroppsdelsbeteckningar av indoeur. ursprung, motsv. ie. **dn̥ghuā* i flat. *dingua* (varav lat. *lingua* genom anslutning till *lingere*, slicka, jfr de nedan anförda fallen; annorlunda, men säkert felaktigt Schrijnen KZ 46: 378: *l-* av *dl-*); jfr fslav. *języků* (av ie. **n̥ĝhū-ko-*; alltså utan *d-*), litau. *lẽžùvis* (för **ìzùvis*, av **n̥ĝh-*; med bortfallet *d* o. senare anslutning till *lëziù*, slickar), ir. *ligur* o. armen. *lezu* (med motsv. ombildning el. kanske självständigt uppkomna), ävensom de mycket oklara sanskr. *jihvā*, *juhū*, avest. *hizvā*, *hizū*. Alltså tidigt utsatt för ombildningar av samma slag som flera andra indoeur. kroppsdelsnamn såsom orden för 'huvud', 'mjälte', 'öga'. — Med avs. på *n*-stamsbildningen i kroppsdelsnamn jfr t. ex. bringa, haka, lunga ävensom de under tumme uppräknade orden. — I fsv. o. isl. även utvecklat till betyd. 'språk', jfr lat. *lingua* ds. (> fra. *langue* osv., med avledn. *language*, av **linguāticum*). — Med avs. på betyd. 'landtunga' (möjl. redan i fsv.) jfr ty. *landzunge* o. lat. *lingua* (fra. *langue*) ävensom det obesl. grek. *glō̃ssa* i samma betyd. Jfr likn. överförda anv. av kroppsdelsbeteckningar under hals, huvud, kap, Kinna, Kvarken, mynning, näs, rygg, ås 2. — Som fisknamn se tunga 2. — I växtnamn, t. ex. hundtunga, Cynoglossum, o. oxtunga, Anchusa, efter bladens form. Latiniseringen Cynoglossum (egentl. grek.) betyder ävenledes 'hundtunga'. — Grekiskan har för 'tunga' en speciell beteckning, det nyssnämnda *glō̃ssa* (= glosa, se d. o.). — Att den indoeur. beteckningen för 'tunga' är fem. (liksom för 'fot' mask.), medan benämningarna på t. ex. 'hjärta', 'lever' (lat. *jecur* osv.), 'ben(kota)' (lat. *os* osv.) ha neutralt kön, beror säkerl. med Meillet därpå, att den förra var ett 'aktivt' organ o. därför personifierades, medan 'hjärta' osv. räknades till de passiva. — Tungomålstalande, i anslutning till Nya testam., Ap.-g. 2: 3, 4 o. 1 Kor. 14: 2 f. — Tungspene, i ä. sv. även *-spän(e)*, *-spänn(e)* (kvar i dial.), fsv. *tungospini* (*spyne*), jämte ä. sv. *tungspån*, till avljudsformen mlty. *spöne* av ä. *spone*; se f. ö. spene. Den allmänna nord. beteckningen var annars fsv. *drypil*, sv. dial. *dröpel*, no. *drypel*, da. *drøbel*, *drøvel*, dimin. till fsv. *dropi*, droppe, liksom lat. *ūvula* ds. till *ūva*, druva, el. ty. *zäpfchen* till *zapf(en)*, tapp; jfr likbetyd. grek. *bálanos*, egentl.: ollon.

2. **tunga**, fiskn., solea = no. *tunga*, holl. *tong*, ty. *zunge*, efter formen; jfr likbetyd. span. *lenguado*, till *lengua*, tunga. Ofta i sammans. sjötunga.

3. **tunga**, börda, se under tung.

tungel, sv. dial., ä. nsv. osv., måne, se under måne slutet.

tungus i betyd. 'tungsint o. enstörig, oföretagsam person, tråkmåns, döddansare' är en i det svenska studentspråket uppkommen skämtsam anv. av det likalydande folknamnet (Sibirien), i anslutning till tung. Ordet fanns i denna betyd. åtm. på 1860-t., att döma av *Tungusvisan* (med motiv från Uppsala) av J. G. Schultz i Värjhugg o. stålsting s. 85 f.: 'Nå, låt karln bli hemma, det är en tungus' osv. — Av fosforisterna använt som öknamn på sina motståndare (Polyfem 1810, Sv. lit.-tidn. 1813 osv.).

tunik, Dagl. Alleh. 1808: *tunique*, med avs. på kvinnodräkt, från fra. *tunique*; av lat. *tunica*, ett slags underklädning (under togan), hos männen ofta utan ärmar, tröja, liksom det på ett el. annat sätt därmed sammanhängande, likabetydande grek. *khitṓn* från semit. spr., jfr hebr. *ketōnet* ds. — Därjämte med andra betyd.-skiftningar den latinska formen, t. ex. L. Petri 1566 (om vissa slags katolska mässkläder), Atterbom osv., o. dessutom naturligtvis om antika förhållanden. — Tuniken som beståndsdel av kvinnodräkten i senare tid härrör från den antikiserande riktning på detta område, som efter franska revolutionen uppkom i Frankrike. I sv. var den vanlig åtm. redan 1807, antagl. tidigare.

tunn, fsv. *þunder* = isl. *þunnr*, da. *tynd*, motsv. fsax. *thunni*, fhty. *dunni* (ty. *dünn*), ags. *þynne* (eng. *thin*); av germ. **þunnu-*, **þunnia-* (**þunna-*), med samma slags deklinationsväxling som i t. ex. blid, blöd, fast, sen osv., av ä. **þunw-*, till ie. **tənu-*, fem. **tənuī-* i sanskr. *tanú-*, tunn, fin., grek. *tany-*, utspänd, lång, lat. *tenuis* (egentl. den gamla femininformen såsom i *mollis*, se mild, o. i *suāvis*, se söt), jfr fir. *tana*, fslav. *tĭnŭkŭ* ds. Besl. med tänja (se d. o.); se med avs. på betyd.-utvecklingen under späd. — Da. *tynd* o. fsv. *thynder* (sv. dial. *tönn*) bevara väl icke i sitt *y* ett minne av den gamla *u-* (*ia-*) stamsböjningen, utan *y* beror kanske här på ljudlagsenlig utveckling av *u* mellan *þ* o. *nn*, *nd*. — Jfr under tinning.

tunna = fsv., senisl. = ä. da. *tunde*, mlty. *tunne* (*-o-*), fhty. *tunna* (ty. *tonne*), ags. *tunne* (eng. *tun*, *ton*; se ton), motsv. mlat. *tunna* 800-t. = mir., ävensom fra. *tonne* (jfr tonnage). Oklart: enl. somliga egentl. keltiskt, till fir. *tonn* (av **tunnā*), skinn, i så fall egentl.: lädersäck. Dunkelt är även förhållandet till fsv. *þyn*, som kunde representera ett tidigare lån, men enl. v. Friesen Xen. Lid. s. 241 är inhemskt o. hör till tänja, alltså egentl.: 'utspänd (hud) säck' el. 'kärl hophållet av omspända band'. — Om *y* (*ö*) i y. fsv. *thynna*, sv. dial. *tönna*, fda. *tynne*, da. *tønde*, nisl. *þynna* osv. se Seip 2: 32, Smedberg P. Månsson s. 18 f. (med litter.) o. Wadstein Skr. utg. av Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 10 (möjl. från fris). — Tunna guld, numera obr. benämning på 100,000 dal. smt (= 16,666 rd. 32 sk.) 1547, jfr t. ex. Bellman: 'Jag har så der till bästa / Tre, fyra tunnor guld', Aftonbl. 1831, K. af Kullberg: 'Arftagarinnan till tjogtals tunnor guld'; efter ty. *tonne goldes*, 100,000 gulden el. reichstaler. Ännu på 1880-t. (o. bland allmogen h. o. d. t. o. m. ännu) beräknades bland en äldre generation samtalsvis förmögenheter stundom efter 'tunnor guld'. — Tunnbindare, ä. nsv. o. sv. dial. *tunnebindare*, med *-e-* i obetonad ställning av *-o-*, fsv. *tunnobindare*, såsom flera andra yrkesbeteckningar först uppvisat från Stadslagen = da. *tøndebinder*. I ä. nsv. även *bandare* t. ex. Spegel, *båndare* Lex. Linc. 1640 under *viator*. Om likbetyd. sv. dial. *böckare* se burk o. jfr Böttiger. — Jfr tunnel o. tunnor.

tunnel, 1831 o. 1838 om tunneln under Themsen; 1843; plur. förr *tunnelar* 1857, 1859 = da., ty., från eng. *tunnel*, av ffra. *tonnel*, tunna, gång välvd som en tunna (fra. *tonneau*), avledn. av fra. *tonne* (se tunna).

tunnor, i uttr. såsom för tunnor tusan, topp tunnor rasande, Warnmark 1688: 'mäd Tunnor tusende Eder', Dalin Arg.: 'om intet tunner tusend .. äro lösa', C. A. Ehrensvärd 1784 i brev: 'Det är attan sju tunnor tusande Dlar väl skrifvit' (om ett ode av J. G. Oxenstierna); knappast, såsom förmodats, ombildning av tunder, fnöske, utan innehållande plur. av tunna som måttsord, alltså av samma slag som skock i skock millioner o. d., jfr Atterbom Lycks. ö: 'O millioner / I skock och tunnor', Topelius: 'så red kungen för sju tunnor skock tusan'.

tupé, Sedol. Merc. 1731: *toup(p)é*, från fra. *toupet* ds., även: pannhår, pannlugg m. m., avledn. av ffra. *top*, från germ. språk; se topp. Ordet är numera sällsynt, helt naturligt f. ö., då 'tupéer' (dvs. på visst sätt uppkammade o. friserade pannluggar) ej längre förekomma, men brukas t. ex. ännu av C. R. Nyblom 1905 med syftning på Sophus Bugge. Man kunde förr även tala om att 'ha fått litet i tupén' o. d., dvs. blivit något onykter (t. ex. Wingård Minnen m. fl.).

tupp, t. ex. I. Erici o. 1645, Spegel 1685, jämte ä. nsv. *tåpp*, *topp*, 1642, 1670—80-t.; stundom även *toppe* såsom i vissa sv. dial.; av topp med biformen *tupp* i betyd. 'hårtofs o. d.' (se tupé); en speciellt svensk beteckning. Alltså efter tuppkammen; jfr isl. *Gulltoppr*, Heimdalls häst, egentl.: häst med guldgul pannlugg, ävensom *Gollinkambi*, om Asarnas tupp el. hane, egentl.: med gyllene kam, *Goll(in)faxi*, hästen med guldgul el. gyllene man. Till betyd.-utvecklingen se f. ö. bläs. — Biformen *topp* kvarlever i topp-rasande, ra-

sande som en tupp, o. möjl. i topprida. — Det gamla germ. ordet för 'tupp' är hane. Om sv. dial. *kock* osv. se under kyckling. F. ö. ega de indoeur. spr. en mängd beteckningar, av vilka de flesta liksom hane betyda 'sångaren' el. 'den som gal'; somliga däremot i stället angiva härstamningen ss. grek. (*h*)*o mēdos*, *persikós* (*órnis*), dvs. från Medien el. Persien, vartill möjl. även lat. *gallus*, den galliske?, såvida ej detta namn i stället (av **gal-no-s* el. **gal-so-s*, jfr ry. *gólosŭ*, röst) är rotbesl. med kalla o. sålunda betyder 'roparen'. — Det samgerm. ordet hane (med avljudsformen höna) visar, att hustuppen var känd redan av urgermanerna; på den vilda representanten av släktet Gallus, som sannol. en gång i mycket avlägsna tider levat i Europa, kan namnet icke syfta. — Om på gammal tuppkult syftande svenska ortnamn se under hane.

1. **tur,** resa, tripp o. d., J. Rosenhane 1639: 'giöra een liten tour' = da. *tur*, ty. *tour*, av fra. *tour*, av ffra. *torn* = ital. *torno* ds., av grek.-lat. *tornus* (uppvisat i betyd. 'svarvstol'), av grek. *tórnos*, tur, cirkelformig rörelse, svarvareverktyg, väl egentl. 'vridning' el. dyl. (besl. bl. a. med lat. *teres*, genit. *-etis*, lång o. rund m. m., samt avlägsnare med ty. *drehen*, vrida = sv. dreja). Jfr tur 2, 3, kontur, retur, tornera, turist, turné, törn. — Till den härmed sammanhängande, även i da., ty. o. fra. uppträdande betyd. 'ordning' o. d. (o. 1700: 'Nu kom touren att . .') hör avledn. tura om.

2. **tur,** lycka, i uttr. *spela med tur* 1815, en speciellt svensk betyd.-skiftning av föreg., utgående från den av 'gynnsam vändning': jfr 1774: 'för den fördelacktiga Tour jag står uti'.

3. **tur,** löshår, o. 1700 = da. (*haar*)*tur*, ty. *tour*, av fra. *tour*, samma ord som tur 1, 2; väl egentl. syftande på den runda formen.

turban, 1788 (jämte *turband*); förr *turbant* (*turband*) S. A. Forsius 1613 o. (alternativt) ännu Weste 1807; Rudbeck 1698: *tulbant* = da. *turban*, från ty. *turban*, förr även *turbant* = fra. *turban*, ital. *turbante*, av turk. *tulbend* (jfr Goethe: *tulbend*). Härtill också tulpan (se d. o.).

turbin, Busch 1843 = ty. *turbine*, från fra. =, till lat. *turbo* (genit. *-inis*), virvel, hjul (besl. med *turba*, skara, förvirring; jfr under det dock ej besl. torp).

ture, oftast i förb. en lustig t., Columbus o. 1678: 'En Skiämtsam Ture', Runius 1712 osv. På samma ture syftas väl även hos Ekeblad 1656: 'hälsa . . herr Ture och flere turar, som där turelura'. Väl sammanhängande med likbetyd. sv. dial. o. ä. nsv. *tule* (se d. o.), vilket i så fall på grund av sin större spridning måste betraktas som det primära. Ture har kanske uppkommit genom ljudsubstitution (*r* för s. k. tjockt *l*); möjl. genom folketymologisk anslutning till personn. Ture.

Ture, mansn., fsv. *Thūre*, *Thūrir* = fda. *Thūre*, kortformer till namnen på Tor- (jämte fsv. *Thūr*), med inom paradigmet uppkommen växling av *-u-* o. *-o-*. Jfr Tore.

Turinge, sn i Sdml., fsv. *Thorunge*, *Thuringe*, egentl. 'Turungarnas (by)', till ett släktnamn, som snarast bildats av det fsv. personn. *þōr* el. därmed sammansatta personnamn; se f. ö. förf. Ortn. på *-inge* s. 154 o. under -inge. Härtill växelformen Tyringe Skå.; jfr ortn. Burunge ~ Byringe.

turist, Sv. Tidn. 1852: 'Den bekanta turisten från Wien, fru Ida Pfeiffer' (1834 i numera obr. el. möjl. skämtsam anv.) = ty. *tourist* m. fl., från eng. *tourist*, en engelsk bildning av fra. *tour* (= tur 1), sedermera lånad till fra. under formen *touriste*; med den grek. avledn. *-ist* såsom de likaledes (jämförelsevis) unga (från olika spr. härstammande) absolutist, purist, romanist, socialist osv.

turk, t. ex. L. Petri o. G. I:s reg. 1550-t. = mty., mhty. *turk*(*e*) (ty. *türke*), ital. *turco* osv., av turk. *turk*. Jfr följ. o. tursk. — Härtill Turkiet = mhty. *Türkîe*, från fra. *Turquie*, ital. *Turchia*, med samma (egentl.) romanska ändelse som Lombardiet o. kofferdi, maskopi, staffli o. värdi. — Folkslagsnamnet Turkomaner (i Turkestan m. m.), även Turkmener, innehåller

egentl. suff. *-men*, till betyd. ungef. motsvar. sv. -het, alltså: turkiskhet.

turkos, Var. rer. 1538, Bib. 1541, från mlty. *turkós*, från fra. *turquoise*, motsvar. ital. *turchese*, varav ty. *türkis*; egentl.: den turkiska. Jfr tursk.

1. **turné**, rundresa o. d., G. M. Armfelt 1810 = ty. *tourné*, av fra. *tournée* ds., av particípet till *tourner*, vända, svänga omkring m. m., avledn. av ffra. *torn* (fra. *tour* = tur 1, 2, 3). Jfr följ. o. turnera.

2. **turné**, i kortspel, 1818 = ty. *tourné*, av fra. *tournée*, vändning, till *tourner*, vända, varav ty. *tournieren*, sv. turnera (etymol. = tornera).

turnyr, Dagl. Alleh. 1771: 'tournuren av sina . . infall'; om det under 1870-t. brukliga fruntimmersplagget t. ex. Freja 1873; av fra. *tournure* ds., egentl.: vändning, skick, till *tourner*, vända (se föreg.).

turs, mytol., jätte, upptaget från isl.; se tusse.

tursk i turska bönor, motsv. da. *turkiske bønner*, alltså egentl.: turkisk, jfr holl. *turksch*. På samma sätt uppträder en synkoperad form lybsk i t. ex. *lybsk skinka* vid sidan av *lybecksk*.

turturduva, förr även *turtel*- Linné 1740 (men 1748: *turtur*-), Möller 1755, fsv. *turturdūva* (även: *turtil*-, *tyrtil*-, *-o*-, *-ö*-) = da. *turteldue*, från ty.: mlty. *turtel*-, *torteldûve* = fhty. *turtuldûva* (ty. *turteltaube*), motsv. ags. *turtur*, *turtle* (eng. *turtle*, *turtledove*), isl. *turtari*; från lat. *turtur* (fra. *tourtre*), av ljudhärmande ursprung (jfr under duva); med *l*-formerna uppkomna genom dissimilation (jfr t. ex. under pilgrim). — I sht förr o. poetiskt även *turtur*, t. ex. Adlerbeth, Atterbom, Stagnelius.

tusan, svordom, förr även *tusand*, t. ex. Hallman, Envallsson, av fsv. *tūsan(d)*, tusen (se d. o.); med bevarat *a* på grund av accentförhållandena; uppkommen genom ellips av fullständigare uttr. såsom 'Åh, för attan tusan skockar' Bellman; i ä. tid växlande med *tusen*-, t. ex. 'hwadh siw twsende knefflar' o. 1599, 'ränn för atton tusend böfflar' Runius, 'för tusen' Bellman, osv. — Knappast däremot påverkat av lty. *dûs*, ty. *daus*, *tauz* i svordomar, motsv. eng. *deuce* (av omstritt urspr.). — Tusan också!, jfr lty. *den dübel ôk* (Onkel Bräsig), ty. *den teufel auch*.

1. **tusch**, mus. i betyd. 'fanfar o. d.', t. ex. Stockh. Dagbl. 1897: '(hofkapellet) utbragte en touche'; ej, såsom det stundom förekommande stavsättet kunde ge orsak att antaga, från fra., utan från ty. *tusch*, ett i litter. rätt sent uppträdande ord, egentl. sydtyskt dialektord (även *dusch*), till bayerska *tuschen*, dovt ljuda, slå, stöta; möjl. besl. med mhty. *dûz* (*s*-ljud), skall, buller. — Franskt ursprung har däremot tusch (*touche*) i betyd. anslag å tangentinstrument, t. ex. 1782, Vogler 1798 osv., jfr fra. *touche*, tangent, till *toucher*, vidröra, varom se följ.

2. **tusch**, kinesiskt t., ett svart färgstoff sammansatt av sot av olika slag med ett visst bindeämne m. m., 1737, från ty. *tusche*, där även i allmännare betyd., om färg som förekommer i stänger eller kakor o. rives med vatten, även *tuschfarbe*, till *tuschen*, måla med tusch, av fra. *toucher*, lägga på färg, egentl.: vidröra (se retuschera). Detta anses vanl. som självt lånat från germ. spr., näml. från ett vb **tukkōn*, motsv. ty. *zucken*, hastigt rycka, en intensivbildning till *ziehen* (se tåg 3), en härledning som dock icke är alldeles oanfäktbar. — Hit hör också tusch i betyd. 'framställningssätt, pänselföring' av likbetyd. fra. *touche*; även som (medic. o. spelt.) tuschera (touchera) = ty. *tuschieren*.

Tusculum, ofta i betyd.: ställe dit en statsman, lärd m. m. drager sig tillbaka undan världsbullret t. ex. Sv. lit.-tidn. 1818 (om orientalisten Agrell) osv.; efter Ciceros vid den gamla staden *Tusculum* i Latium belägna lantgård (villa) *Tusculānum*, efter vilken ett av hans filosofiska arbeten uppkallats (*Disputationes tusculanæ*). I den överflyttade anv. hade man sålunda närmast väntat sig formen på *-ānum*.

tusen(de), fsv. *þūsand(a)*, *þūsæn*, *þūsund* m. m., oböjl., motsv. da. *tusind(e)*, isl. *þúsund* f., got. *þûsundi*, fsax. *thûsind*, fhty. *thûsunt* (f. o. n.) (ty. *tausend*), ags. *þúsend* n. (eng. *thousand*), ävensom litau. *tūks-*

tantis, urspr. f., sedan m., fslav. *tysąšta* f. (nog ej lånade från germ.; jfr elva, tolv). Möjl. av ett adj. på ie. *-nt* med betyd. 'kraftig, stark', bildat av ie. *tūs-*, i avljudsförh. till sanskr. *távas* n., styrka (såsom t. ex. *mahánt*, stor), o. ett i nämnda bildningar sedermera bortfallet **kmtó-*, 100 (= *hund* i hundra), vilket sbst. emellertid kvarstode i det av samma *tūs* bildade sal.-frank. *þuschunde*, isl. *þúshund* (jfr isl., runsv. *þūshundraþ*), alltså: storhundra el. dyl. Enl. somliga bero emellertid formerna med *-hund* o. *-hundraþ* på senare ombildning. F. ö. rotbesl. med t. ex. tumme o. germ. **þeuðō-*, folk (se tyda). Se t. ex. Brugmann Grundr. II. 2: 48 (med litter.). Jfr tusan, tusengyllen, tusenskön(a). — Gemensam indoeur. beteckning för 'tusen' saknas. Sanskr. *sahásram*, grek. *kheílioi* o. lat. *mille* kunna, om också icke utan delvis stora svårigheter, etymologiskt förbindas under antagande av ett ie. sbst. **gheslo-*, f. **ghslī*, i sanskr. o. lat. föregångna av ett ord för 'en' (jfr mil). — Tusenfoting, Thorell 1865, förr *tusen(d)fot* Dalin 1853 o. *tusenfota* Wetterbergh 1847, förr även *tusenben* t. ex. Lindfors 1824, motsv. da. *tusindben*, efter ty. *tausendfuss*, *tausendfüsslerin*, övers. av lat. *millepeda* Plinius, grek. *khiliópous*. I sv. dial. i stället *attanbenling* Vgtl. — Jfr tusengren, -gyllen, -skön(a).

tusengren, sv. dial., Achillæa millefolium, röllika = ä. nsv. (t. ex. Tillandz 1683); jfr *millefolium* = tusenbladig. I dial. även *tusendygder* (med syftning på växtens användning som läkeört), o. i ä. nsv. bl. a. *tusenbladsört*, *näsegräs* o. *sårläkia*.

tusengyllen, växtsl. Erythræa, särsk. E. centaurium (Gentiana c.), arun, Månsson 1642: *tusend gylden* (där även kallat *S. Oluffs ört*); efter ty. *tausendgüldenkraut* (även *hundertgüldenkraut*); uppkommet genom felaktig övers. av lat. växtn. *centaurium* (fra. *centaurée* osv.), från grek. *kentaúrion*, som är en avledn. av *kéntauros*, centaur, men oriktigt härleddes från lat. *centum auri*, hundra gyllen. — Från senare leden av samma lat. växtnamn kommer även likbetyd. arun, Linné 1751 (från Everlövs sn i Skå.) osv. = da. *auryn* osv., mlty., fhty. *aurine*. — I ä. nsv. även *tusendygdefeberört* (motsv. sv. dial. *tusend-dygde-febersgräs*) o. *tusendygdört* (jfr under tusengren).

tusenskön(a), Bellis perennis (förr även om vissa andra blommor), Schroderus Com. 1640, Bellman m. fl.: *tusenskön*, efter ty. *tausendschön*; jfr da. *tusindfryd*. — Ett annat germ. namn på tusenskönan är eng. *daisy*, av ags. *dægeséage*, egentl.: dagsöga, väl = solen, som blomman liknar.

tuska till, tufsa till, banna, 'sträcka upp', Jolin 1845 = no. *tuska*, aga, tukta, isl.: stöta, puffa, ä. da. *tuske* ds.; besl. med ä. nsv. *tussa* 1660 o. da. dial. *tusse*, ruska i, bringa i oordning, mlty. *tosen*, *tûsen*, fhty. *zirzûzôn* (ty. *zerzausen*), riva i sär, meng. *tōtūsen*, riva i (eng. dial. *touse*), mhty. *zûse*, hårlockar, buske; kanske med Fröhde o. Osthoff även lat. *dūmus*, buske, småskog (flat. *dusm-*), ir. *doss* (av **dusto-*), buske; jfr tuss, o. med avs. på betyd.-skiftningarna tufsa till: tufs, tofs. — Ett helt annat ord är ä. sv. *tuska*, byta, ännu i finnl. (Lagus 1904), av lty. *tuschen* = ty. *tauschen*.

tusmörker, i sht i sydsv. dial., Dalin 1747: *tuss-mörkret* (om sextiden på aftonen), även i Arg.; f. ö. mycket sällsynt åtm. i äldre litteratur = da. *tusmørke* (ä. da. även *tys-*), no. *tussemyrkn*; av Rietz översatt med 'beckmörker', men i da. betydande 'skymning', den ursprungliga betyd.; snarast efter ett mlty. **tuschenlicht* (jfr holl. *tusschen*, emellan), motsv. mhty. *zwischenlicht*, egentl.: mellanljus (om *zwischen* se det besl. tvenne), alltså av samma slag som lty. *twelecht* = ty. *zwielicht*, jfr lat. *diluculum*, *dubia lux*; el., föga troligt, till germ. *tus-*, i sär (till ie. *du-*, två, i lat. *du-bius* osv. som germ. *twis-* i *zwischen* osv. till ie. *dui-*, två); i båda fallen med samma grundbetyd. Förf. Etymol. Bemerk. s. IV f.

tussa (ihop hundar o. d.), 1645 (se nedan), Swedberg 1709, Dalins Arg.: 'tussa hiorden sins emellan ihop'; imitativt till interj. *tuss* (t. ex. A. Jensen 1898) av samma slag som de likbetyd.

sv. dial. *hussa* till interj. *huss*, *pussa* till *puss* o. *hissa* (mlty. *hissen*) till *hiss* (jfr hetsa). Andra, icke antagliga förslag se Noreen V. spr. 3: 292. — Hit hör också ä. nsv. *optusa*, uppegga, 1645 (enl. Rääf Ydre h.).

tusse, dial., jätte m. m. = no. *tuss(e)*, vätte o. d., isl. *þurs*, *þors*, troll, nisl. även *þursi*, ä. da. *tusse*, även: dålig människa, fhty. *thur(i)s*, *dur(i)s*, ags. *þyrs*, av germ. **þur(i)sa-*, **þur(a)sa-*; jfr fin. lånordet *tursas*; besl. med isl. *þyrja*, störta larmande fram, till ie. (*s*)*tur-* i storm. Jfr tossa 1. — Rimtussar, rimtursar, mytol., från isl. *hrímþursar*, till *hrím*, frost (= rim 2); alltså: frost- el. köldjättar. — Ordet ingår möjl. i sv. dial. *torsa-*, *tossebett*, om det s. k. onda bettet, i så fall = no. *tussbit* (se onda bettet); men att döma bl. a. av den sv. biformen *torskbett* har det åtm. anslutit sig till de under tossa 2 omtalade orden för 'groda'.

tut, Spegel 1795 (mynning el. dyl.), Möller 1755 (på en vattenkanna), jfr dalm. *taut* (av *tūt*) = no. *tut*, da. *tud*, fris. *tût*, mun, snut; av germ. **tūta-*, i avljudsförh. till no. *-tot*, mun, mynning, *tota*, något som sticker ut, nisl. *toti* m., snut, *tota*, snabel, tryne, spets av handskfinger el. strumpfot, mlty. *tote*, kanna med pip, sydty. dial. *zutte*, *zott*, tut; se f. ö. tuta 1. Egentl. ett ljud- el. barnord av samma slag som t. ex. ty. *tüttel*, punkt, mlty. *tuttel* (da. *tøddel*, skån. *töttel*). Härtill även med i dylika bildningar vanlig konsonantförlängning sv. dial., no. *tutt*, spets, topp (se under det obesl. tott). Med avs. på betyd.-växlingen 'tut' ~ 'mun' jfr under trut. — Stammen har knappast urgamla anor o. bör nog därför ej, med H. Petersson Ar. u. armen. Stud. s. 100 (jfr även samma förf. Griech. u. lat. Wortstud. s. 25), sammanställas med armen. *tutn*, svans, stjärt (ie. **dud-ōn*), så mycket mindre som släktingar från andra språk f. ö. ej äro kända.

1. **tuta,** sbst., Broocman 1736, jfr sv. dial. *tyto* f., pip, spetsig ända = nisl. *túta*, något spetsigt utstående, mlty. *tūte*, horn, något spetsigt utstående (ty. *tüte*, *tute*, *düte*, strut); jfr tut o. under tuta 2 (slutet). Hit höra väl också fsv. *hörtūta*, sköka (formen dock osäker; se under tik), o. sv. sömntuta, jfr Gustav Vasa: *mölnaretut* (som okvädinsord), Prytz 1620: *Tin sompntuut* (dock med något oviss betydelsehistoria). Jfr tyssling.

2. **tuta,** vb, ä. nsv. även *tutta*, t. ex. 1688 = no. *tuta*, da. *tude* = (el. möjl. lånat från) mlty. *tûten*, blåsa på horn (holl. *tuiten*, klinga, susa), eng. *toot*, pipa (om fåglar); ljudord; i nord. spr. kanske delvis sammansmält med ett ord = ags. *þútan* (avljudsform till tjuta) o. i mlty. väl också associerat med mlty. *tûte*, ngt spetsigt utstående, horn (se tuta 1).

tuting, Nyblom 1864: 'en kunglig Svensk tuting', Sehlstedt osv., skämtsam ombildning av toddy, liksom pluring osv. Ordet kommer sålunda ej, såsom gissats, av *tu ting* (dvs. vatten o. konjak, rom osv.), ej heller, såsom Noreen förmodar V. spr. 3: 486, av eng. *toothing*, tandsprickning (jfr *toothful*, tår på tand), el. av eng. *tutenag*, kinesiskt nysilver, varvid skulle föreligga en betyd.-utveckling av samma slag som i *stångjärn*, ett slangnamn för brännvin.

tutt, i hela tutten, Oxenstierna 1772, Bellman: 'Strunt hela tutten', egentl. = tott, jfr Spegel 1685: 'all Tutten på sin Slenda'. Knappast, såsom Nordfelt m. fl. förmodat, efter fra. *tout*, allt, det hela.

1. **tutta,** liten flicka, o. tutte, liten gosse, jfr isl. *tuttr*, pyssling, ävensom nisl. *tútr* ds.; barnord liksom t. ex. grek. *tytthós*, liten, osv., el. sv. dial. *babbe*, liten gosse. Samma stam förekommer även i flera germ. ord för 'patt, bröstvårta, kvinnobröst, t. ex. sv. dial., fhty. *tutta*, fhty. *tutto* (jfr *til(l)-*, *tett-* i no. *tilta*, ty. *zitze*, armen. *tit*, fra. *tette* osv.). Dylika betyd.-överensstämmelser i barnord äro mycket vanliga, utan att man därför bör antaga ursprunglig släktskap o. ännu mindre, såsom skett, någon urrot med betyd. 'sticka fram, vara spetsig'; jfr under pappa, mamma o. förf. NTfF 3 R 12: 54, Olson Ark. 28: 308. Sv. dial., no. *tutt*, spets, är sålunda ej besl.; se tut, tutta 2 o. under det ej hithörande tott.

2. **tutta,** vb, Weste 1807: *tutla på*; ej, såsom Noreen förmodar, V. spr. 3: 276, av *tutt*, biform till *tott*, alltså: 'tända på medelst en tott av blår o. d.' o. = fsv. *tutta*, göra tottar; snarare besl. med sv. dial., no. *tutt*, spets, o. alltså med betyd. 'sticka', jfr sticka eld på o. d. (se tut o. under det ej besl. tott).

tuva, fsv. *thūva* = isl. *þúfa*, da. *tue* (med bortfall av *v* som i *drue*, druva, *due*, duva, *stue* av *stuve* osv.); jfr no. *tuv*, topp, knuta, ags. *þúf*, tofs, knippe, *geþúf*, med tätt löv; besl. med lat. *tūber*, puckel, svulst, mullvadshög m. m. (se tuberkel), till ie. roten *tū-bh*, med varianten *tū-m* i tumme, till *tu*, svälla o. d., varom under Tjörn, tysk. Jfr tryffel.

Tuve, mansn. = fsv., fda.; i fornspr. liksom ännu i dag vanligast i Skåne, numera i sht i familjen. Tu(f)veson. Kortnamnsform, som förhåller sig till det också väsentligen sydskand. *Tove* (= fno. *Tófi*) såsom de med dessa möjl. etymol. besläktade kortnamnen *Tubbe* till *Tobbe*, jfr även fsv. *Tuke* o. *Toke*. Mansn. *Tubbe* el. *Tobbe* uppträder bl. a. på en av stenarna å runstenshögen i Lund (*tuba*). — Runda. *tufi*, *tufa* kunde väl stundom med lika stort skäl utläsas *Tuve* (osv.) som (med Wimmer) *Tove*. — Mansn. *Tove* ingår i nsv. ortn. Tobo Ögtl., fsv. *Towabodha*, Tovaryd Smål. = fsv., Tovetorp Ögtl., fsv. *Touathorp*. *Tubbe* utgör första leden i Tubbetorp Vgtl., fsv. *Tubbathorp*.

1. **tvaga,** sbst., (gran)viska, Murenius 1640; jfr sv. dial. *tvaga*, sopa med viska, no.: tvätta i varmt vatten, *tvag* n., varmt vatten, nisl. *þvag*, urin (använt till lut), till vb. två med samma på grammatisk växling beroende *g* som i part. *tvagen*.

2. **tvaga,** vb, två, I. Erici o. 1645: 'twaga Heetan aff . . Såret', Spegel 1712: 'in hymno: twaga'; nu blott högtidl. o. i poesi, t. ex. 1909, 1915; en nybildning till två efter *tvagen*, *tvagning* (såsom t. ex. ty. *zwagen*; se två 1). De under tvaga 1 nämnda verben äro väl denominativer.

tve-, sv. dial. även *tvä-*, *tvi-*, fsv. *tve-* jämte *tvæ-*, *tvi-*, fgutn. *tvi-*, motsv. isl., da. *tve-*, isl. även *tvi-*, mlty. *twe-*, fhty. *zwi-*, ags. *twi-*, ävensom sanskr. *dvi-*, lat. *bi-* (av **dui*), litau. *dvi-*; jfr grek. *di-* av **di-* el. **dui-* ävensom t. ex. sanskr. *dvayá-*, tvåfaldig, grek. *doiós*, dubbel, av **duoi-*; besl. med två osv., jfr särskilt tveka, tvivel, tvist. — De nord. formernas förhållande till germ. **twi-* är delvis oklart o. på grund av den ovissa kvantiteten mångtydigt. Noreen Aschw. Gr. 83 3 a ansätter fsv. *tvē-*, *tvē-* o. isl. *tvé-* o. utgår för dessa former från germ. **twīh-* (= got. *tweih-* i *tweihnai*, två o. två; jfr tvenne); man vill dock endast i nödfall skilja dem från det västgerm. *twi-*. Om ordet se f. ö. utförligt G. Bergman Ark. 37: 160 f. — Tveba(c)k, sydsv. dial. o. gotl., ett slags surt o. mjukt rågbröd, även i ä. nsv., motsv. da. *tvebak*, skorpa, från lty. *twebak* = ty. *zwieback*; egentl.: två gånger bakat; jfr f. ö. biscui. — Tvedräkt, se -dräkt 3. — Tvestjärt, insekten Forficula auricularia, fsv. *twestiærter*, Läk.-B.: 'for madk j öronen som kallas twestiert' = no. *tvistert*, da. dial. *tvestjert*; jfr sv. dial. *tvestyrta*; syftande på den kluvna 'stjärten' (kitintången i bakkroppens spets), liksom också da. *øre(n)tvist* = sydsv. dial. *öröntvist* (till germ. **twis-*, i sär; se tvist), ä. da. *ørnetvinge*, da. dial. *øretvinde* (germ. **twizn-*; se tvinna). Ett stort antal beteckningar härröra från den allmänt spridda folktron, att tvestjärten gärna kryper in i öronen o. kniper sönder trumhinnan, ss. (utom de redan nämnda) sv. *öronmask*, ty. *ohrwurm*, *-käfer*, *-bohrer*, *-kneifer* [*-p-*], *öhrlein*, holl. *oorworm* m. m., ags. *éarwicga* (eng. *ear-wig*), fra. *perce-oreille* (till *percer*, genomborra; bildat som *pince-nez*), rumän. *urechiușă*, *urechiță* (dimin. av *ureche* = lat. *auricula*), ital. *verme auriculare*, ry. *uchovertka* (till *ucho*, öra). Med avs. på ursprunget till namnen med betyd. 'mask' (jfr språkprovet från fsv.) se under vurm. — Tve-, tvätola, -torad, -to(r)ling m. m., sv. dial., som tillhör båda könen, hermafrodit, motsvar. nisl. *tvítóli*, *-a*, no. *tvitola*, da. *tvetulle*, till fsv. *tōl* osv., verktyg, redskap (här: genitale), varom to 1 slutet. Sv. dial. *tvetussla*, *-tössla* ds., no. *tvitusla* (varav *-tutla*),

ä. da. *tvetosse* föras av Torp Etym. Ordb. till turs, tuss (jättarna ansågos stundom för tvekönade); men häremot talar bl. a. ä. nsv. *tvätose*, Spegel 1712 från Småland. ('som är både tose och töös'), *tvetosa*, Mörk Adalr. 1742—3. Sv. dial. *tveto(r)na* ds. erinrar starkt om ä. ty. *zwiedorn* (ty. *zwitter*, av fhty. *zwitar(a)n*), vars senare led är dunkel; jfr även ty. dial. *zwister* ds. o. sv. dial. *turre*, hermafrodit, gallhöna. — Härtill även ortn. Tväbäck Vgtl., beläget vid sammanflödet av två bäckar. SOÄ IX. 2: 54.

tveggehanda, fsv. *tvæggia handa*, egentl.: av två slag, av genit. plur. till hand i betyd. 'art, slag' o. två: fsv. *tvæggia* = isl. *tveggja*, av urnord. **twajjō* = got. *twaddjē*, fsax. *tweio*, fhty. *zweio* (ty. *zweier* med annat bildningssätt), ags. *twégr(a)*; i nord. spr. med s. k. *gg*-inskott som i bägge, tregge-(handa).

tveka, ä. nsv. även *tväka* o. *tvi(j)ka*, fsv. *tveka* (*-æ-*, *-i-*), tveka, tvivla (den senare betyd. även i ä. nsv.) = no. dial. *tvika*; *k*-avledn. av pref. *tvi-*, *tve-*, två-(se tve-). — Att utvecklingen av *tvika* till tveka blivit en annan än t. ex. *vika* till vecka, beror på att orden i rikssspr. inkommit från skilda dialektområden.

tvenne, fsv. *tvænne*, *tvinn-* (se även nedan), två slags, två för sig, två = isl. *tvennir* (två, plur. till *tvennr*, *tvinnr*, dubbel), da. *tvende*, former med o. utan *a*-omljud, av germ. stammen **twiz-n-* = ie. **duis-n-*, väl åtminstone delvis i lat. *bīni*, två i sänder, två; en *n*-utvidgning av ie. **duis*, två gånger = sanskr. *dvis*, lat. *bis*, mhty. *zwis*, jfr fhty. *zwisk(i)*, tvåfaldig m. m. (ty. *zwischen*, emellan; jfr tusmörker), ävensom första delen av det f. ö. formellt o. etymologiskt oklara o. flertydiga fsv. *twisvar*, *tysvar*, *tösvar*, två gånger, tvåfallt = isl. *tvisvar*, *tysvar*, motsv. fhty. *zwiro(r)* (ä. ty. *zwier*), jfr grek. *dis*, av **dis* el. **duis*; etymologiskt = germ. prefixet **twis-* i got. *twisstandan*, skiljas (jämte möjl. **tis-*, **tiz-* i fhty. *zir-*, *zer-*, ty. *zer-*); utvidgning av ie. *di-* (se tve-). Stammen i tvenne vill man ogärna skilja från ags. *getwinne*, dubbel, som också av somliga identifieras härmed; av formella skäl kanske dock snarast att härleda från germ. **twinja-*; jfr fsax. *twêne*, fhty. *zwêne*, två. En annan parallellbildning: got. *tweihnai*, båda, två o. två, av germ. **twīh-* = ie. **dueik-*, jfr med grammatisk växling fhty. *zwîg*, gren (ty. *zweig*), egentl.: tvådelad, kluven el. dyl., ävensom sanskr. *dviká-*, av två bestående (jfr under tjuga slutet). — De sällsynta fsv. skrivningarna *tvann-*, *tveni* ha, i motsats till vad stundom antagits, ingen etymologisk betydelse. — Jfr tvinna, tvilling.

tvestjärt, se tve- slutet.

Tveta, Tvet(en), fsv. *Tvēta* osv., motsv. fno. *-þveit* i ortnamn, no. *tveit*, röjning, da. *tvede*, näs, halvö (eng. *thwaite*, röjning, från nord.); egentl. samma ord som ä. nsv. *tvet*, huggspån m. m., sv. dial. *tvet* (*tveit*) m., inskärning el. uthuggning i träd, plur. *-ar*, trästumpar, trästockar, fällda träd, huggspån, no. *tveit* f., inskärning o. d., m.: huggspån, isl. *þveitr* m., inskärning; jfr sv. dial. *tveta*, no. *tveita*, hugga, klyva, ävensom ags. *þwitan* st. vb., skära, vartill fnord. **þveit-* såsom t. ex. **leið-*, resa o. d. (= led, väg) till lida, gå, osv.; jfr blodvite. Tveta har tolkats såsom betydande 'avsöndrade jordstycken'; dock torde åtminstone i vissa namn på Tvet- i stället betyd. 'röjning' ingå. — Formen på *-a* utgår från plur. liksom t. ex. Löta, Måla, Vånga, Åkra, Änga osv.

[tvetola, -torna, -tussla m. m., hermafrodit, se tve- slutet.]

tvi, Bib. 1541 = isl. *tvi*, da. *tvi*; jfr mlty. *tfi*, ry. *tfu*; ljudord liksom det likbetyd. isl. *svi*. Därjämte nsv. tvy, NT 1526 osv., fsv. *tvȳ* Rimkr. III; med samma vokal som i fy, varav dock ordet ej behöver vara påverkat. Om sv. dial. o. ä. nsv. *tvi vale* se under trå slutet. — Härtill avledn. sv. dial. *tvia*, spotta åt ngn, förakta = ä. nsv., t. ex. P. Svart, Gjörwell.

tvilling, fsv. *tvillinger*, *tvinlinger* = no. *tvinnling*, fda. *twinlingh*, da. *tvilling*, till isl. (osv.) *tvinnr*, dubbel (se tvenne); med assimilation av *-nl-* till *-ll-* såsom i t. ex. elva, mullög, äl-

ling. Parallellbildningar: ä. da. *tvinning*, ävensom fhty. *zwineling* (ty. *zwilling*) : *zwinal*; eng. *twinling* : ags. *getwinne* (se tvenne); mlty. *twelink* osv.: germ. **twe-* (se tve); isl., no. *tviburar*, isl. *-buror* (till bära, föda); fsax. *gitwiso*, ags. *getwisa* : germ. **twis-* (se tvenne); litau. *dvynù*, tvillingar; ry. *dvojni* ds. — Ett annat nord. ord för 'tvilling' är sv. o. no. *billing*, isl. *billingr* (se bild o. Billingen).

tvina, fsv. *thvīna* = no. *tvina*, ä. da. *tvine*, motsv. det möjl. st. vb. ags. *þwínan* ds. (vartill kausativet *þwænan*, göra mjuk); jfr, med urspr. *ī*, fsv. *thvænande*, matt, trög, *thvænadher*, tvinsot, vanmakt o. d.; till en germ. stam *þwīn-*, vars *n* är ett urspr. presenssuffix, med grundbetyd.: 'smälta, upplösa sig i en vätska', varifrån: 'förtäras av sjukdom, trånad'. Ieur. rot *tṷi*, som kan vara en utvidgning av svaga stadiet *tu* i *tāu* (se töa). Se Lidén IF 19: 348 f. Jfr tyna. — Parallellt med germ. **þwīnan* gå de likbetydande **dwīnan* i ags. *dwínan* (jfr eng. *dwindle*) osv., **kwīnan* i t. ex. mlty. o. ags. o. **swīnan* (se svinna).

tvinga, med den gamla betyd. 'trycka, klämma' ännu hos fru Lenngren (jfr Weste 1807), fsv. *þvinga* (ipf. *-aþe* o. *thwang*), trycka, förtrycka, tvinga = isl. *þvinga* (pres. *-ar*), da. *tvinge*, fsax. *thwingan*, fhty. *dwingan* (ty. *zwingen*), av germ. st. vb. **þwengan*, väl av ie. *tṷenk* i *tvanakti*, trycker samman, grek. *sáttō* (*-ss-*), stoppar full, utrustar m. m. (av **tṷnkiō*), litau. *tviñkti*, svälla upp, vartill antagl. också, med grammatisk växling, ags. *þýn*, trycka, fhty. *dûhen* osv., av germ. **þunhian* (Fick[4] 4: 64, 449, Zupitza Gutt. s. 141 osv.). Annorlunda Bartholomae Airan. Wb. sp. 798. — Med avs. på övergången till svag böjning jfr baka, stöta m. fl. — Jfr tvång, tväng.

tvinna = fsv., isl. (i isl.: fördubbla) = da. *tvinde*, tvinna, med nordisk assimilation av palatalt *r* (*R*) o. *n* = mlty. *twernen*, fhty. *zwirnôn*, *-ên* (ty. *zwirnen*); avledn. av ett sbst. motsv. mlty. *twern*, tvinnad tråd = mhty., ty. *zwirn*, av germ. **twizna-*, formellt identiskt med isl. *tvinnr*, dubbel, osv., varom under tvenne. Ags. *twín*, linne (eng. *twine*, snöre), holl. *twijn*, tråd (jämte *tweern*) anses vanl. vara identiskt med *zwirn* osv. o. förhålla sig till detta som fsax. *linôn*, lära sig, till ty. *lernen* osv.; jfr dock Weyhe PBB 30: 59. — Om det nära besl. da. dial. *øretvinde*, tvestjärt, se d. o. — Jfr följ.

tvist = fsv., da., från mlty. *twist* = ty. *zwist*; avledn. av germ. *twis-*, i sär o. d., varom under tvenne o. tvinna; alltså med urspr. betyd. av 'söndrig' o. etymologiskt identiskt med ags. *twist*, två gånger tvinnad tråd (eng. *twist*, ett slags grovt bomullstyg), ävensom med *-tvist* i da. *ørentvist*, tvetjärt (se d. o.).

tvivel, fsv. *tvīfl* n.?, tvehågsenhet, betänklighet, tvivel = da. *tvivl* (ä. da. o. no.-da. *tvil*), från mlty. *twîvel* m. = fhty. *zwival* (ty. *zweifel*), got. *tweifl* ackus., jfr fsax. *twifli*, tveksam; en blott kontinentalgermansk bildning; besl. med tve-, två; väl med Solmsen m. fl. snarast att närmast förbinda med de besl., men ej fullt identiska grek. *diplóos*, dubbel (se diplom), o. lat. *duplus* (se dubbel); alltså egentl. en sammansättning med en bildning till ie. roten *pel*, vika o. d. (jfr simpel ävensom de urbesl. enfaldig o. fåll). Dock enl. andra: (med en i germ. spr. ej ovanlig, delvis icke nöjaktigt utredd växling av labial o. guttural) av en ie. rot *dṷeikᵘ-*, vartill också fhty. *zwîfo*, tvivel, ävensom fsax. *tweho* m., tvivel, fhty. *zwîvo*, *zweho*, ags. *twéo*; i alla händelser till ie. *dṷi-*, tve-. Samma grundbetyd. har isl. *týja*, tvivel (ehuru grundformen kan ansättas på flera sätt), ävensom lat. *dubius*, tvivelaktig, grek. *doiḗ*, tvivel; fslav. *dŭvodušije* ds.; alla närmare el. fjärmare besläktade med två, jfr även tveka. — Ingen tvivel i *därom råder i. tv.* o. d. kan vara mask. som i mlty. (möjl. även i fsv.), men innehåller snarast neutr. plur. såsom i *ingen råd*, *ting*, *under*. — Tvivelsutan, t. ex. Gustaf II Adolf, efter ty. *zweifelsohne*. — Härtill vb. tvivla, fsv. *tvīfla* = da. *tvivle*, från mlty. *twîvelen*, av fsax. *twiflôn* = fhty. *zwif(a)lôn* (ty. *zweifeln*); däremot betyder *j*-avledn. got. *tweifljan*, fsax. *twifljan* 'bringa i tvivel'.

tvy, se tvi.

1. **två**, tvätta, fsv. *þvā*, dels stark böjn.: ipf. *þwō* (med analogiskt *w* för **þō*), *þwōgh* (med *gh* från plur., jfr *slog* : slå), part. pf. *þwaghin* (-æ-), o. dels svag: *thwadhe*, *-dd-*, men ej i part. pf.) = isl. *þvá* (ipf. *þó* o. analogiskt *þvó*), da. *to* (= skån. *to(a)*); av fda. *thvā* såsom räkneordet *to* av *tvā*), svagt böjt = got. *þwahan*, st. vb, fsax. *thwahan*, mlty. *twagen*, *dw-*, fhty. *dwahan*, *twahan* (sydty. *zwagen*, med *-g-* från ipf. o. part. pf.), ags. *þwéan*; jfr fpreuss. *twaxtan*, badkvast; f. ö. blott osäkra anknytningar. Jfr tvaga 1, 2, tvål, tvätt. — Två sina händer i betyd. 'fritaga sig från ansvar', efter Matt. 27: 24, där det omtalas, huru Pilatus 'tog vatten och tvådde sina händer för folket' för att symboliskt beteckna att han var 'oskyldig . . i denne rättfärdige mannens blod'. — Ett omljutt particip av vb. två ingår i ortn. Utvängstorp Vgtl., fsv. *Otwæghensthorp*, till personn. *Otwæghin*, egentl. tillnamn med betyd. 'den otvagne, icke tvättade'.

2. **två** (räkneord), med minnen av den gamla böjningen, dat. *tvēm*, t. ex. i Bib. 1541 o. Lag 1734, fsv. *tvā* = no. *tvo*, ä. da. *tvaa*, da. *to* (av *tvā* som vb. *to* av *thvā*); egentl. ackus. mask. (o. delvis kanske även nom. o. ackus. fem.) till fsv. *tvē(r)*, f. *tvā(r)*, n. *tū* (se tu) = isl. *tveir*, *tvær*, *tvau*, got. *twai*, *twôs*, *twa*, fsax. *twêne* (jfr under tvenne), *twô*, *twê*, fhty. *zwêne*, *zwô* o. *zwâ*, *zwei* (ty. *zwei* alltså egentl. neutr. liksom t. ex. sv. tu), ags. *twégen*, *twá*, *tú* o. *twá* (eng. *two*, *twain*), av en ie. stam **duo-* osv. i lat. *duo* (jfr duett; ffra. *dous*, fra. *deux*, jfr sinkadus, trojadus), grek. *dýō*, *dýo*, sanskr. *d(u)vā(u)*, f. o. n. *dvé*, fir. *da*, *dá*, *dáu*, f. *di*, *dí*, fslav. *d(ŭ)va*, *d(u)vě*, litau. *dù*, f. *dvì*, osv. Jfr tolv, tu, Tuhundra, tve-, tvegge, tveka, tvenne, tvilling, tvist, tvivel ävensom tjuga. — Tvåa i kortspel kallas hos Bellman *tua(n)*, se tre o. tu.

tvål, i ä. nsv. även neutr. t. ex. U. Hiärne, fsv. *thvāl* n. (o. m ?) ds. = isl. *þvál* n. ds. = got. *þwahl* n., bad, fhty. *dwahal* ds., mhty. *dwahel*, badkar, ags. *þwéal* n., m., tvätt, av germ. **þwah-la-*, urgammal *l*-avledn. till **þwahan* (= två) såsom i t. ex. avel el. med (väl i vissa fall sekundärt) konkret betyd. (såsom i det nord. ordet) dravel, skavel, sovel, vagel. — Därjämte fsax. *thwahila* f., handduk, tvättlapp, mlty. *dweile*, *dwêle* (varav da. *dveil*, *dvæl*, skurtrasa, svabb) = fhty. *dwahil(j)a* m. m. (ty. *zwehle*, *quehle*). Från germ. spr.: fra. *touaille*, handduk (eng. *towel*). — 'Tvål' betecknas i da. med *(toilet)sæbe*; se såpa.

tvång, fsv. *þvang* f. (jämte *þvange*, blott i rimslut) = fgutn. *þuang* n., no. *tvang* m., da. *tvang*, mlty. *dwank* (*-g-*) m., fhty. *gidwang* (ty. *zwang*), till tvinga. Härjämte, bildat av presensstadiet, fsv. *thving* f., betryck, tvång m. m., jfr fsax. *gethwing* n. osv. Jfr till bildningen skall: fsv. st. vb. *skælla*, skalv : skälva, språng : springa, varp : fsv. st. vb. *værpa*, varv : fsv. st. vb. *hværva*, vrak : vräka. Se även tvång.

[Tväbäck, ortn. Vgtl., se tve- slutet.]

tväng (dial.), skorem, fsv. *skōthvænger* = isl. *þvengr* ds., no. *tveng*, da. *skotvinge*, motsv. ags. *þwang* m., f. (eng. *thong*), *þweng* f.; jfr mlty. *dwenge*, doppsko m. m., ty. *zwinge* ds., även: skorem, klämma; av germ. **þwanʒi-*, parallellform till tvång, till tvinga.

tvär, fsv. *þvær* (o. *þvar*), tvär, motig, ovänlig = isl. *þverr*, da. *tvær* ds., got. *þwairhs*, vred (egentl.: vriden; jfr vresig), fsax. *thwerh*, tvärvänd, fhty. *dwer* (ty. *zwerch-* i *zwerchfell*, mellangärdet; *quer* av *tw-* liksom det besl. *quirl*, visp, av *twirl*); eng. *thwart* från fnord. *þwært*; av germ. **þwerha-* = ie. **tu̯erko-*, som förhåller sig till ie. **terk-* i lat. *torquēre*, vrida (se tårta), sanskr. *tarkú-*, spindel, jfr grek. *átraktos* ds. (egentl.: vävaren el. dyl.), som t. ex. **su̯e-* till **se-* i (orden för) sex el. som got. *swēs*, egen, till sig, el. som isl. *svefn*, sömn, till litau. *sãpnas* osv. Om en enklare bas *tu̯er* se törel 1. — Tvärs, fsv. *þværs* = no. *tvers*, da. *tværs*, mlty. *dwers* (som adj.), mhty. *twerhes*, ags. *þwéores* osv., adverbiell genit. av samma slag som flux, förgäves, invärtes, längs, strax. — Tvärt, fsv. *þvært*, tvärt,

rakt = isl. *þvert*; med avs. på den nsv. (vard.) betyd. 'genast' jfr den analoga betyd.-utvecklingen hos genast, strax. — Tvärvigg, Kling Spect. 1735, i boktitel 1761: 'Le Grondeur Eller Tvärviggen', förr ofta *-vigge*, jfr till betyd.-utveckl. no. *tverbløgg*, egentl.: tvärplugg, o. lty. *dweernägel*, egentl.: tvärspik.

tvätt, fsv. *þvætter*, tvagning, tvätt = da. *tvæt*, isl. *þváttr*, no. *tvaatt*; av germ. **þwah-tu-*, till **þwahan* = två; med samma växling av omljudda o. icke omljudda former som i de likartade bildningarna da. *blæst* ~ sv. blåst, fsv. *væxter* (= växt) o. *vaxter* osv., jfr även under svål. — Avledn.: tvätta, fsv. *thvætta* (pres. *-ar*) = isl. *þvætta* (pres. *-ir*), da. *tvætte*. — Tvätta en neger vit, ett gammalt o. redan i antiken uppträdande talesätt, t. ex. i grek. 'tvätta en etiopier ren'. Jfr bibeln, Jerem. 13: 23: 'Kan ock en Ethioper förwandla sina hud, eller en parde sina fläckar?'; hos Luther i stället *ein Mohr*; jfr fru Lenngren: 'Bjud icke til at Moren tvätta'. Se Hjelmqvist Bibelgeogr. namn s. 70. — Tvättäkta, i bildl. bem. från början i sht tidningsord, Göteb. Aftonbl. 1909 nr 283 s. 5: 'De riktigt tvättäkta salongsradikalerna af hrr P:s o. Å:s kynne', V. Norström 1910, NDA 1913, Steffen, F. Månsson m. fl.; i egentl. betyd. tidigare, t. ex. Tekn. tidskr. 1878; efter ty. *waschecht*.

1. **ty**, konjunkt., i ä. nsv. även *dy*, fsv. *þy*, ty, även o. ursprungligare: därför att, emedan (jämte *þy at*, *thy thæt*), dessutom o. äldst adv.: därför (ännu i ä. nsv.), dess (i förb. med kompar.), dock, motsv. fno. *þý*, isl.-fno. *því*, sällan *þí*, no. *di*, da. *ti*. Egentl. dat. sg. neutr. till det, kvar i sv. i ty fall, icke för ty, jfr dylik, dymedelst, ännu i gamla bibelövers. t. ex. 'hafwer han dock, af thy han led, lärt lydno'. Fsv. *þȳ* utgår enl. somliga från äldre **þīu* (> *þȳ* genom *u*-omljud) = instrumentalerna fsax. *thiu*, fhty. *diu* (jfr t. ex. Noreen Gesch.[3] s. 183; dock tveksamt). Enl. Kock Ark. 6: 21 har *þȳ* utvecklats ur **þvī* (= isl. *því*) i relativt oaccentuerad stavelse. Isl. *því* är i alla händelser en ombildning av *þí* i anslutning till *hvi* (= vi 2). Detta *þí* (= got. *þei*, att m. m.) innehåller (med Bechtel osv.) i sin tur en gammal ie. lokativ *tei* (se dit). En annan bildning är den got. instrument. *þē*. — Tyvärr, fsv. *thy wær*, till fsv. *þy* i betyd. 'dess, desto'. Förr även *tyvärre*, t. ex. Bellman: 'Han svarar ej tyvärre'; jfr fsv. *thy ær værra*.

2. **ty**, sv. dial., orka, förmå, sträcka sig, räcka till = no. *ty(a)*, hjälpa, förslå, nå, isl. *týja*, sv. (st.) vb, hjälpa (även *tója*, flertydiga biformer till *tjóa* ds., delvis st. vb; jfr nedan), da. dial. *tye*, orka, hålla ut. Isl. *tjóa* är etymologiskt = got. *tiuhan*, draga, ty. *ziehen* osv., alltså även med mlty. *tén*, varav ä. nsv. *te*, begiva sig, *te sig till*, sluta sig till; se närmare under kausativet töja. — Härjämte isl. *fulltýja* (Fáfn.-mál), hjälpa, motsvar. fhty. *follaziohan* (ty. *vollziehen*), mlty. *vultén*; egentl.: fullständigt draga, varav: utföra, hjälpa (jfr till betyd. ty. *vollstrecken*, utföra). Ur denna sammans. har möjl. *týja* lösgjorts. *Týja*: got. *tiuhan* = isl. *flýja*: fsax. *fliohan* (se fly 3). — Hit hör också isl. *fulltíng(r)*, hjälp, bistånd; väl av **fulltýjing* el. att betrakta som en elliptisk bildning. — I sv. o. no. dial. är detta ty stundom svårt att skilja från följ.

3. **ty (till)**, sluta sig till (om ordets förekomst i nsv. se nedan), fsv. *thȳ*, *thȳa*, äldre *thȳdha*, ty (till), lita (till), räkna på = isl. *þýða*, göra blid el. vänlig, *þýðast e-m* (*til e-s*), ty sig till, no.-da. *ty til*, ä. da. *ty(de)*, sluta sig till, hedra, ags. *(ge)tiedan* (även refl.), sluta sig till; med annan betyd.: got. *þiuþjan*, välsigna, mholl. *dieden*, hjälpa, gagna. Avledn. av isl. *þýðr*, vänlig, jfr fsv. *thȳdhin* ds. (sv. dial. *tyen*, tam, om djur, efterhängsen), motsv. ags. *geþiede*, god, jfr got. *þiuþ* n., det goda, ävensom sv. dial. *tydlig*, lustig, rolig, fsv. *thȳdheliker*, vänlig, osv. Sannol., med K. F. Johansson PBB 15: 238, besl. med lat. *tūtus*, trygg, säker, egentl. part. till *tuēri*, skydda, ge akt på (som säkerl. ej, såsom stundom antages, hör till roten *tu*, svälla, vara stark; se tumme osv.). Knappast talar däremot för denna tolkning (så-

som Walde anser s. 797) det av Wood hit också ställda fhty. *githiuti*, som ger akt el. förstår, som sbst.: uttydning, då väl detta ord hör samman med tyda, tolka osv., vilket ej med Wood får förbindas med ovan behandlade ordgrupp utan är en avledn. av isl. *þjóð*, folk osv. — Ordet, som ej upptages i äldre ordböcker (ännu ej ens hos Dalin 1853), uppträder i litteraturen såsom reflex. (*ty sig till*) hos Strandberg 1857; *ty till* däremot först i början av 1890-t. (SDS 1892, P. Rosenius osv.); o. har dels upptagits från dial. o. dels lånats från no., no.-da. (Ibsen, Bjørnsen) el. da. Jfr E. Ljunggren Festskr. t. Sdw. s. 355. — Om det obesl. ä. nsv. *te sig till*, ty sig till, se under töja; jfr även under ty 2 slutet.

tycka, fsv. *þykkia* (ipf. *þōtte*, sedan *thykte*) = isl. *þykkja* (ipf. *þótta*), da. *tyckes*, med nord. *-kk-* av germ. *-nk-* = got. *þugkjan* (ipf. *þûhta*), fsax. *thunkian*, fhty. *dunken* (ty. *dünken*), ags. *þyncan* (eng. *think*, även motsv. ags. *þencan*, tänka); opers. vb; av samma germ. stam **þunk-* som tycke (se d. o.) o. i avljudsförh. till tänka, tack, täck o. täckas. Jfr följ., tyckmycken o. tyken. — Den äldre imperf.-formen fsv. *þōtte* kvarlever i vissa dialekters *totte*; jämte *tötte* (fsv. *thötte*) med analogiskt *ö*. — Fsv. har i regel opers. konstr. *mik* (*mær*) *þykkir*. Sv. *tyckas*, fsv. *þykkias*, beror bl. a. på inflytande från *synas* o. från lat. *videtur*. — Tycka om, redan i fsv., men där i regel tillsammans med bestämning (*illa*, *ænkte* osv.). — Jfr A. Lindqvist Gramm. o. psyk. subj. s. 102 f.

tycke, fsv. *thykke* n. o. f., tycke, mening, behag, gunst m. m. = isl. *-þykki* (i t. ex. *misþykki* n.), no. *tykkje* n., da. *tykke*, till vb. *þykkia*, men möjl. ej bildat direkt till verbet utan kanske avlett av det ungefär likbetydande fsv. *þokke* = isl. *þokki* m., urnord. **þunkan-*. Andra bildningar av samma stam: fsv. *thykkia*, ds. som tycke = isl. *þykkja*; o. isl. *þótti* m., missnöje, av urnord. **þunhtan-*. Jfr tyckmycken o. tyken.

[tyckla, ösv. dial., ofta, se tjock (slutet).]

tyckmycken, Columbus Ordesk.: *tyckemycken* o. från nyare tid t. ex. Crusenstolpe St. o. förh. 1842: 'den tyckmyckne .. Reuterholm', jfr ä. nsv. sbst. *tyckemycke* Schroderus 1638 samt uttr. *låta sigh mykit tyckia*, göra sig stora inbillningar, 1558, 1582 osv. Jfr tyken o. mycken.

tyda, fsv. *þȳþa*, tyda, meddela, betyda m. m. = isl. *þýða* ds., da. *tyde*, tyda, ffris. *bithioda*, mlty. *dûden*, fhty. *diuten*, tyda, betyda m. m. (ty. *deuten*), ags. *geþiedan*, översätta, av germ. **þeuðian*, avledn. av germ. **þeuðō-*, folk (se Tjust, tysk) = got. *þiuda*, fsax. *thiod(a)* (bl. a. i landsn. *Detmold* av *Theotmalli*, här väl i betyd. 'huvud-, stor' liksom *þjóð-* i isl. *þjóðvegr*, alltså 'det stora tingsstället', o. personn. Didrik, se dyrk), fhty. *diota*, ags. *þéod*, isl. *þjóð* (no. dial. *tjo* n.), runsv. *-þiuþ* i *Svebiuþ* (se under svear), motsv. osk. *touto*, stat, gall. *Teuto-* i namn (t. ex. *Teutones*, teutoner, ett keltiserat germ. folknamn, jfr fda. *Thythesysæl* Jutl., nu *Thy*, med *Thisted*), fir. *túath*, folk, lett. *tauta*, litau. *Tauta*, bl. a. om Tyskland, m. m.; vartill got. *þiudans*, ags. *þéoden*, konung (bildat som fsv. *drōt(t)in* under drott, got. *kindins*, ståthållare, under Kind, lat. *dominus*, herre, under domino, osv.); till ie. roten *tu*, svälla, bli stor o. d., varom se under tumme, tusen. — Vb. tyda betyder alltså: göra folkligt el. begripligt för folket. — Annorlunda, men oriktigt Wood Mod. Phil. 5: 280 (se under ty till).

tyfon, häftig virvelvind = fra. *typhon*, eng. *typhoon*, från grek. *tȳphōn* ds. (jämte *-ōs*, *-ós*), till *tȳphō*, egentl.: kommer att ryka, i avljudsförh. till *tȳphos* (se tyfus) av samma ieur. rot *dhubh* som i döv (se f. ö. d. o.), utvidgning av *dhu* i ie. *dhūmo-* = lat. *fūmus*, rök (se under dun).

tyfus, Afzelius 1795, av grek. *tȳphos*, av Hippokrates använt om sjukdom förenad med omtöckning av medvetandet, egentl.: töcken, kvalm, dunst, rök; se närmare föreg. — Härtill: tyfoidfeber, egentl.: tyfusartad el. tyfusliknande till *eîdos*, utseende (se idyll).

tyg, don, verktyg o. numera i sht

om tyg till kläder, förr (som enkelt) med vidsträcktare anv., t. ex. *tackel och tyg* (A. Oxenstierna, Franzén m. fl.), om seldon osv. (jfr nedan), i ä. nsv. stundom även *t(h)y*, fsv. *tygh*, don, verktyg, i den specialiserade anv. om vävnader o. d. blott i sammans. *silkitygh*, motsvar. senisl. *týgi*, no. *ty*, ä. da. *tyg* (da. *tøi*), från mlty. *tûch* n., don, utrustning, klädesplagg = fhty. *giziug* (ty. *zeug*), ags. *geteoh* (*-g*), ämne, plur.: redskap, av germ. **teuɣa-*; enl. rätt vanlig uppfattning till germ. **teuhan*, draga (se töja), dock med dunkel betyd.-utveckling, f. ö. densamma som uppträder i de sannol. besl. mlty. *tugen*, framställa, förfärdiga (varav ä. nsv. *tyga*). o. mhty. *ziugen* ds. (ty. *zeugen*, avla), jfr även det väl likaledes besl., om också ej med detta till bildningen fullt identiska mhty. *zûgen*, *zeugen*, vittna; se betyg, intyg o. övertyga; jfr även ä. nsv. *tyg*, intyg, bevis. — Härtill bl. a. fartyg (se d. o.); linntyg, sl. av 1600-t., förr ofta: mansskjorta (jfr särk), linne, linnetyg = da. *lintøi*, efter ä. ty. *leinzeug* (nu *leinenzeug*), alltså här om redan färdigt klädesplagg; verktyg = da. *værktøj*, efter ty. *werkzeug*; el. militär., om artilleri, i ä. nsv. *fälttyg* med sammans. fälttygmästare, Gustaf II Adolf, motsvar. i da., efter ty. *feldzeugmeister*, o. i tyghus, Schroderus 1635, motsvar. i da., efter ty. *zeughaus*. — Även, utgående från betyd. 'ämne, art, slag', i betyd. 'uselhet o. d.', motsvar. i da. o. ty. (t. ex. *dummes zeug*, dumt prat, sliddersladder); i ä. sv. ofta 'pack' t. ex. Swedberg: *gement tyg*, Kolmodin Qv.-sp.: *skamlöst tyg*; numera sällan som enkelt (t. ex. Almquist), utan i regel i sammans. såsom otyg, Coyet 1704: 'Underofficerarne skola tillsee at bussarne hålla sig rena för beet och otygh' (dvs. ohyra), C. F. Dahlgren 1833 o. Knorring Torp. 1843 om troll o. d., f. ö. t. ex. Crusenstolpe 1841 ('glädjebetygelser och dylikt otyg'), Onkel Adam 1843 osv.; till *o-* 2; el. sammans. fans-, rackar-, sattyg. Även likbetyd. dial. *ty* (*töj*) = no. *ty* utgår från *tyg* o. ej, såsom antagits, från **þūþe* (jfr isl. *illþýði*). — I sv. numera ofta ersatt med -don el. -saker, där da. har *-tøi* o. ty. *zeug*, t. ex. ressaker, men Weste 1807: *restyg*, seldon jämte det förr vanliga seltyg, skrifdon (Dalin 1853 hänvisar från *skriftyg* till *skrifdon*), åkdon (O. v. Dalin *åktyg*). Ä. nsv. *reseltyg*, *resigtyg* betydde 'rytteri, ryttare', från mlty. *reisich tûch*, ty. *reisig zeug* (jfr ty. *reisige*[*r*], ryttare, varifrån ä. nsv. *resige*[*r*]). — Allt vad tygen hålla, t. ex. 1675, motsvar. i da., efter ty. *was das zeug hält*, med avs. på seltyg o. remmar el. väl också andra arbetsdon. — Jfr tilltyga.

tygel, Var. rer. 1538: *tygil*, P. Svart Kr.: *tyel*, 1599: *tylen* best. f. (jfr sv. dial. *tyl*), i ä. nsv. ofta i bildlig betyd.: 'lätt på tygeln' o. d.; jfr sv. dial. *horntyglar*, remmar om hornen på oxar, *tyglo* f., trådögla; skå. *töjel* (liksom *böjel* = *bygel*) = isl. *tygill*, band, rem, ä. da. *tygel* (da. *tøile*), tygel, mlty. *togel*, fhty. *zugil* (ty. *zügel*) ds., ags. *tygel*, dragband; av germ. **tuɣila-*, instrumentalbildning på svaga rotstadiet till germ. **teuhan*, draga (se tåg 2, töja o. töm), bildat som t. ex. degel, gördel, nyckel, törel el. lånordet flygel. Alltså, liksom töm, egentl.: dragrem el. dyl. Ordet är, fast tillfälligtvis ej uppvisat i fsv., (åtminstone i de flesta dial.) inhemskt, se Landtmansson Sv. lm. Bih. I. s. 16, Hesselman *i* o. *y* s. 108. — Eng. har numera en annan (samvästgerm.) beteckning för 'tygel', *bridle*, jfr ags. *brigdils* (se bridong) = fhty. *brîdel*, holl. *breidel*, till germ. **breɣðan*, röra, svinga (se brås); o. dessutom det egentl. romanska *rein*, av ffra. *reine* (fra. *rêne*), ital. *redina* osv., av lat. **retina*.

tyken, götaländskt dialektord, granntyckt, vresig, näsvis, motsv. no. *tykkjen*, retlig, vresig, till tycka; av samma bildningstyp som fiken o. sticken (se d. o.).

[tyker, sv. dial., se tök.]

[tykkla, ösv. dial., ofta, se tjock (slutet).]

Tyko, mansn., fsv. *Tyko* (latin. form), fsv., fda. *Tyke*, da. *Tyge*; jfr fsv., fda., fno. *Tuke*, ävensom fsv., fda., fno. *Töke*. Säkerl., åtm. delvis, kortnamnsformer på det vanliga namn- o. diminutivsuffixet *-k* (jfr likn. bildningar t. ex. förf.

Ortn. på *-inge* s. 226), ofta lagt till personnamnsstammen i stympat skick o. särsk. allmänt på frisiskt o. lågtyskt område, varför det icke är osannolikt, att namnen äro lånade därifrån: vnord. *Tōke* synes i alla händelser enl. Lind ha kommit från Danmark. — Ett annat, men osannolikt förslag se Noreen V. spr. 3: 90 n. 6. — I Sv. har namnet vunnit en viss spridning genom *Tyko Brahe*.

tykännas, ha svårt att känna igen, av *tyrkännas* (även: vara blyg), jfr sv. dial. *törkännas, torkännas vid* ds., fsv. *törkænna sik(tor-, t(h)ol-)*, jfr isl. *torkendr*, till prefixet *tor-*, fsv. även *tör-* (med *R*-omljud), som betecknar svårighet o. d. = isl., no. *tor-*, got. *tuz-* (i t. ex. got. *tuzwērjan*, tvivla, se under väring), fhty. *zur*, ags. *tor-* = sanskr. *duṣ-*, grek. *dys-* (jfr t. ex. sv. dyspepsi, svår matsmältning), ir. *do-*, *du-*, armen. *t-*. Om utvecklingen av det germ. prefixet *tuz-* i nord. spr. jfr Kock Ark. 15: 353.

tyla, sv. dial. o. ä. nsv., vara lustig, nojsa, se tule.

tyll, Dagl. Alleh. 1808 = da. *tyl*, ty. *tüll*, från fra. *tulle*, efter staden *Tulle*, där detta tyg först skall ha tillverkats. Jfr de på samma sätt uppkomna tygnamnen damask, kaliká, kambrik, kretonn, madapolam, muslin, nanking, sindal.

[tylla, sv. dial., grantelning, se tull 1.]

tympanon, t. ex. Heidenstam, se under timpan.

tyna, Schroderus Com. 1640: 'förgås (tynes bort)', Stiernhielm: *tynes* (*af*) o. *tyner*, Verelius 1681 som övers. av isl. *tyna* o. *tynast*; utgående från den refl. anv. i betyd. 'förgås, fördärvas' = sv. dial. *tyna*, plåga, slå, dräpa = isl. *týna*, fördärva, no. *tyna*, även: förlora, ä. da. *tyne*, ödelägga, mista, fsax. *gitiunean*, göra orätt mot, ags. *tienan*, plåga, av germ. **teunian*, avledn. av sv. dial. *tyn*, plåga m. m., isl. *tjón* n. (i fno. även f.), som länder till skada el. ödeläggelse, jfr fsax. *tiono* m., skada m. m., ags. *téona* m., *téone* f. ds. (eng. *teen*, förargelse, bekymmer), av trots flera förklaringsförsök dunkelt ursprung (litter. se Falk-Torp s. 1570). I svenskan till betyd. påverkat av tvina.

tyngd, fsv. *thyngd* = isl. *þyngd*, da. *tyngde* (med yngre *-e* liksom *bredde* osv.), av germ. **þungiþō*, till tung, liksom höjd till hög, längd till lång osv.

typ = ty. *type*, av fra. *type*, av grek. *týpos*, slag, sedan: det genom slag frambragta, t. ex. prägel på mynt, varefter betyd.: urbild, mönster, till *typtō*, slår. Jfr stereotyp.

Ty(r), gudan. = isl. *Týr*, fhty. **Ziu*, **Zio* o. ags. *Tiw* (i sammans.); antingen av urgerm. **Tīuz*, av **Tieuz* = ie. **dieus*, jfr sanskr. *dyāuṣ*, himmel (*Dyauṣpitā*, fader himmel), grek. *Zeús* (**diēus*), lat. *Ju(ppiter)*, av *Jū-* (**dieu*; egentl. vokativform); el. av urgerm. **Tīwaz*, av **Teiwaz* (i fi. lånordet *Runko-teivas*, gudanamn) = ie. **deiuos* i (de i alla händelser med föreg. nära besl.) lat. *dīvus*, gudomlig, o. *deus*, gud (egentl. växelformer från samma paradigm), litau. *dẽvas*, gud, o. isl. *tívar*, gudar; till en vida spridd rot med betyd. lysa, med olika rotstadier i lat. *diēs*, dag, grek. *dialos*, skimrande, sanskr. *dī-*, lysa osv.; se f. ö. sira o. Tidan. Grundformen germ. **Tīwaz* har vissa formella företräden; å andra sidan vill man blott ogärna skilja det germ. gudan. från de lat. o. grek. gudanamnen. Jfr f. ö. tisdag samt Tiveden, tibast ävensom senast M. Cahen Le Mot »Dieu» en Vieux-Scandinave, med rikhaltig litteraturförteckning (Cahen ansluter sig till de forskare, som utgå från germ. **Tīwaz*).

Tyra, kvinnon., i nsv. väl från da., av fda. *Thyri*, *Thyre*, runda. *þurui* (= runsv.) = fsv. *Thyre*, med *i*-omljudd stamvokal, motsv. det ytterst sällsynta isl. *þorvé*; av gudanamnet *Þōr* (se Tor) o. urnord. *wih-*, grammatisk växelform till *wiǯ-* i Hedvig, Ludvig; se f. ö. envig o. Ludvig. Alltså ej sammansatt med fsv. *vi*, helgedom, isl. *vé* (se Vi). — Möjl. ingående i fsv. ortn. *Thyretuna*, nu Tortuna Vstml.

tyrann, ä. nsv. även *ti-*, fsv. *tyran* (*ti-*) = ty. *tyrann* osv., ytterst av grek. *týrannos*, herre, härskare, sedan: tyrann, av omstritt ursprung. — Med avs. på

ä. nsv. o. fsv. biformen *tiran* jfr mhty., ä. ty. *tiranne*.

tyre, se töre.

Tyresö, ortn. Sdml., fsv. *Thyrisedhe*, sammans. av ed 1 o. snarast ett fsv. personn. *Thyrir* (el. möjl. ett vattendragsnamn med den i fsv. vanliga sjö- o. viknamnsändelsen *-ir*, jfr Mälaren av *Mælir* osv.).

[Tyringe, ortn. i V. Göinge hd Skå., se Turinge.]

Tyrolen har i sv. ett analogiskt tillagt *-en*; efter ty. *Tyról*, *Tiról*.

tysk, fsv. *thysker*, *þȳdisker* m. m. = isl. *þýðiskr* (jämte *þýðverskr*, se följ.), da. *tysk* = fsax. *thiudisc*, tysk (holl. *duitsch*, holländsk, varav eng. *Dutch* ds.), fhty. *diutisc* (ty. *deutsch*), avledn. av germ. **þeuðō-*, folk (se tyda o. Svitiod under Sverige); jfr de romanska lånorden fra. *tudesque*, forntysk, simpel, ital. *tedesco*, tysk, ävensom den av Wulfila skapade got. nybildningen *þiudiskō*, hedniskt (efter grek. *ethnikōs*), ags. *þéodisc*, hedning. Äldst om det tyska språket i motsats till lat. el. möjl. till det anglosax. språk, som talades av den engelske missionären Bonifacius o. hans män; sedan om folket. Jfr bl. a. Braune PBB 43: 435 f. med litteratur. — Substantiveringen *tyskar* för äldre (*de*) *thyske* o. d. synes härstamma från början av 1500-t.: 1507: *tysker* plur. (se Sdw.), jfr (o. 1600): *alle Tydsker*, hos Schück Inbj. 1915 s. 50. — Jfr följ. — I fra. i stället: *allemand* (se allmän). — Tyskbagar(e)bergen, å Ladugårdslandet (Östermalm) i Sthlm, nu försvunna, efter den tyskfödde bagaren Martin Kamecker (sl. av 1600-t.).

Tyskland, L. Petri: *Tyskland*, dessutom i ä. nsv. bl. a. *Tysland* P. Svart o. in på 1700-t., såsom i sv. dial. t. ex. Smål., fsv. *i thydisko lande*, *i þysko lande*, *aff tytzskaland*, *i tyskom landom* (P. Månsson), *þyzka land*, *þȳdiskland* = ä. da. *Tydskeland* = sen mhty. *Tiutschland* 1400-t., tidigare: *daz tiutsche lant* m. m. (ty. *Deutschland*). Jfr isl. *þýðverska*, *þýðversku land* m. m., till *þýðverskr*, tysk (jfr föreg.). — Resa till Tyskland, företaga en Tysklandsresa, om barnsäng o. förlossning, en numera mindre allmän eufemism (vanligare blott: *göra en resa*), allmänt åtm. fr. o. m. 1700-t.; jfr Små-saker 5: 114 (1756): 'Den ena är nyss kommen från Tyskland hit, Den andra ärnar sig snarliga dit'; Leopold 1782; 1794: 'resa til Tysland' (handl. fr. Växiö), Almquist 1845. Enl. en gammal förmodan äldst med syftning på officersfruarna, som under de tyska krigen besökte sina män; dock ganska ovisst.

tyssling, västsv. dial., lingon, Franckenius 1659, av **tytling*; liksom no. *tyting*, *tyta*, vartill no. *tytebær*, da. *tyttebær*, avledn. av tut el. möjl. närmast till det därav bildade no. *tyta*, liten knuta. — Tyssling av **tytling* liksom nässla av *nætla*, vassla (*-e*) av *vatle* osv.

tyst, fsv. *thyster* (senare: *töst*) = ä. da. *tyst*, *tøst*, da. *tyst* n., av germ. (snarast) **þus-ti-* el. **þus-tia-*, besl. med sanskr. *tūṣṇím*, stilla, tyst, *túṣyati*, lugna sig o. d., ir. *tó*, tyst (av **tauso-*), fpreuss. *tusnan*, stilla, även i slav. spr. Stamvokalens ursprungliga kvalitet (*þust-* el. *þūst-*) är oviss. No. dial. *tyst* hör snarast till det icke besl. *tvist* = isl. *tvistr*. Lidén IF 19: 338 f.

tyvärr, se ty 1.

1. **tå**, fsv. *tā* (plur. *tær*, såsom ännu i dial., y. fsv. *tār* = nsv. *tår*) = isl. *tá*, da. *taa*, mlty. *té*, fhty. *zêha* (ty. *zeh(e)*), ags. *tâhe*, *tá* (eng. *toe*), jfr nybildningen ffris. > mlty. *tâne* (om formen se Heinertz IF 30: 325); av germ. **taihwō-*, växlande med **taiǥwō-* i mlty. *têwe*. Ofta fört till ie. roten *dik*, visa, i vb. te osv.; jfr lat. *digitus*, finger, som kan komma av ett äldre uppvisat *dikitus* el. i annat fall hör till parallellroten *dig* (se tecken). I så fall bör emellertid ordet äldst ha använts om fingrarna. — I äldsta tider synes i beteckningen ingen skillnad ha gjorts mellan fingrar o. tår; jfr sanskr. *aṅguṣṭha-* o. litau. *pĩrzstas* i båda betyd., lat. *pollex*, tumme o. stortå; stundom kan väl dock den ena betydelsen vara sekundär.

2. **tå**, dial., jämte *tåg*, *tā* n. o. m., bygata, smal väg mellan gärdesgårdar, omhägnad väg, fägata, del av betesmarken som ligger intill byn o. d. (i denna

betyd. t. ex. 1542); av Sahlstedt, Weste o. Dalin 1853 upptaget (som landskapsord) under formen *tä*, fsv. *tā*, *tǣ* n., bygata (jfr Tåby), väg mellan gärdesgårdar, med sammans. *fortā*, öppen plats mellan husen el. tomterna o. gatan = fno. *tá*, fast tilltrampad plats framför huset (även i Poet. Eddan), no. *taag*, boskapsfålla, inhägnad för kreaturen el. teg på en äng m. m., ä. da. *forta*, fägata, da. dial. *forte* ds., da. *fortog*, *-tov*, trottoar, av urnord. **tanhu-* (**tanhwia-*), vartill finska lånordet *tanhu*, *tanhua*, omhägnad väg, öppet ställe i byn, boskapsfålla, stall. Substantiverad form av ett germ. adj. **tanhu-* (**tanhwia-*) i mlty. *tå*, seg, fhty. *zâhi* (ty. *zähe*), ags. *tóh* (eng. *tough*), bornholmska *tāwer* ds., no. *taag*, uthållig (om häst m. m.), outtröttlig; möjl. egentl.: sammanklämd (varav bl. a.: fast tilltrampad o. d.) o. rotbesl. med ags. *getingan*, trycka, klämma, osv. (se tång 2). Jfr Brate Ä. Vstml. ljudl. s. 4, Karsten Prim. nominalbildn. 2: 198 f. (med litteratur) o. se f. ö. to 2, spilta o. Tå-, Täby. Med avs. på betyd. se Tolg.

Täby, Täby, ortn., fsv. *Tābȳ*, *Tǣbȳ* (runsv. *Tabu*), till fsv. *tā*, *tǣ* i betyd. 'väg som låg utom tomtrösena o. omgav bytomterna'. Närmare förf. Ortn. på *-by* s. 28, 68, 97.

[**tåfsa,** ä. nsv., fjantig kvinna, se tossa 1 slutet.]

1. **tåg** r., växtsl. Juncus, t. ex. Weste 1807, (o. 1750: *togh*), sv. dial. sugrot, ranka, slingerväxt = isl. *tág* (plur. *tágar* o. *tægr*), sugrot, no. *taag*, fiber, liten sena, besl. med mhty. *zâch*, *zâhe* m., veke, samt tagel (se d. o.). Jfr tåga 1. — Avledn.: nisl. *tægja*, no. *tægja*, korg av tågor m. m., av urnord. **tāʒiōn*, bildat som en del andra beteckningar för korg, ryssja o. d., såsom ryssja, tena, fhty. *churba*, *meissa*, ags. *spyrte*, *wilige*, got. *snórjô*.

2. **tåg,** rep, fsv. *togh* = isl. *tog*, da. *tov* (*toug*), av germ. **tuʒa-* n.; i avljudsförh. till germ. **tauʒō-* = isl. *taug*, ags. *téag* (vartill *tiegan*, binda; ej direkt att jämställa med den under töja omnämnda kausativbildningen *getiegan*, draga), även i fgutn. *ertaug* (se örtug); till roten i got. *tiuhan* (osv.), draga, vartill kausativbildningen töja (se f. ö. d. o.). — Det likbetyd. ty. *tau* är alldeles obesläktat; se to. — Tågverk, övers. av ty. *tauwerk*, se närmare under verk.

3. **tåg,** marsch, o. 1550 (ofta *tugh*) = da. *tog*, från mlty. *toch*, resa, krigståg, av germ. **tuʒa-* n., biform till **tuʒi-* m. i mlty. *toge*, resa = fhty., ty. *zug*; vbalsbst. till germ. **tiuhan*, draga (se föreg.); med samma växling av neutral *a*-stam o. mask. *i*-stam som i bett, drev, grepp, sken, skott, skred, slag, snitt, steg, svek, såd m. fl. Jfr ledtåg, själ(a)tåg. — Sedermera även, i anslutning till ty.: bantåg; vid tiden för järnvägarnas införande i Sverige växlande med en del andra beteckningar, som röja att man ännu tvekade om ett lämpligt ord, t. ex. *träng*, *ångvagnsträng*, *jernträng* (*-train*, kal. Norden 1851), *jernvägsträng* (Posthumus 5: 244), el. *ångvagnskedja* (1842, 1845), el. det i dial., men även i de bildades spr. (skämts.) uppträdande *snoa* (= *snodden*), *fermsvepet*. Fr. Bremer Hem. i n. verld. 1: 146 (1853) tycks ännu sakna beteckning för 'bantåg', utan talar om att 'afresa med järnvägsvagnarna'. — Jfr tåga 2, 3, tåglig.

1. **tåga,** fiber o. d., I. Erici o. 1645 (om hamptågor), yngre avledn. av tåg 1, alltså av *-ā-*, såsom dialektformerna tydligt utvisa' (t. ex. hall.). Däremot bör ä. nsv. *tågor* (*-ur*) o. 1640 i betyd. 'vidjor' o. d. förbindas med tåga 2 (*-o-*). — Mycket ovisst är, om man hit också skall föra det likbetyd. da. *tave* (jfr Kristensen Ark. 15: 58), i så fall med vokalförkortning framför urspr. *g*. Snarare bör det väl sammanhållas med sydsv. dial. *tav(e)* o. no. *tave*, varom under *tafs* o. Falk-Torp under *tave*; jfr även Seip Låneordstud. 1: 100.

2. **tåga,** seghet, elasticitet, t. ex. Strand 1763: 'Ty än den tågan finns av gamla Göther qvar', 1807 (om järn), f. ö. (om personer) t. ex. Callerholm 1852, Wirsén 1881 o. i litter. särskilt i senare tid (P. Hallström, Karlfeldt m. fl.) motsv. ett fsv. **togi* m. = no. *toge* ds., av germ. **tuʒan-* till **tiuhan*, draga, bil-

dat av svaga rotstadiet av starkt verb o. med *-a* från oblika kasus såsom t. ex. frossa (fsv. **frosi*) till frysa el. sveda (fsv. *svidhi*) till svida. — Formellt samma bildning är no. *toge*, tråd som ännu låter töja sig under spinningen, el. germ. **-tuʒan* i ags. *heretoga* osv. (se hertig) el. sv. dial. *tåge*, dragstång (på släde osv.) = no. *toge*, jfr fem. sv. dial. *toga*, *tuga*, dragvidja = no. *toga*. — Se f. ö. tåg 2, 3, tygel, täglig, töja o. följ.

3. **tåga**, vb, marschera o. d., o. 1630: *togher af landet*, drager, 1635: *tuga*, om trupper, samma ord som ä. nsv. *tåga*, draga (trans.), H. Bjelke o. 1585 (om skepp som dragas i land), jfr dens.: '(fartygen) tughade sig undher Skånelandett'; förr (liksom stundom ännu, men i så fall mest skämts.) även om en person = sv. dial. *tåga*, draga, sträcka, töja, isl., no. *toga* ds., ä. da. *toge*, mlty. *togen*, fhty. *zogôn*, ags. *togian* i ungef. samma betyd., av germ. **tuʒōn*. I sv. (åtm. delvis) säkerl. från mlty. — Detta gamla samgerm. verb kan vara avlett av sbst. tåg 2 såsom t. ex. båda (**buðōn*) av bud, båd; men kan också tänkas självständigt uppkommet i förh. till detta sbst. o. förhålla sig till **tiuhan*, draga, såsom t. ex. borra (förr *bora*), lat. *forāre* : lat. *ferio*, fsax. *fundôn*, sträva : finna, fhty. *stungôn*, stoppa : stinga, fhty. *wonôn*, bo : ie. **uen-* i sbst. vän, osv. (där dock möjligheten av att en gång befintliga grundnomina gått förlorade ej får alldeles förbises).

täglig, i sht dial.: långsam, stilla, allvarsam, NT 1526, Var. rer. 1538, till tåg 3 o. tåga 2 i en ursprungligare verbal betyd. o. i avljudsförh. till töja.

tågna, t. ex. Verelius 1681 = isl. *togna*, inkoativ till germ. **teuhan*, draga, jfr isl. part. *togenn* (se töja, tåg 2, 3).

Tåkern, sjö i Ögtl., av sv. dial. *tåka*, fsv. *thoka* = isl. *þoka*, da. *taage*, dimma; besl. med dess fsv. namn *þughn*, en ålderdomlig bildning med samma betyd. Sjön är mycket dimmig. Jfr f. ö. töcken, Noreen Spr. o. st. 2: 124 o. förf. Sjön. 1: 663. — Ett ännu tidigare namn på sjön är Jut-, se d. o.

tåla, fsv., isl. *þola* = da. *taale*, got. *þulan*, fsax. *tholôn*, fhty. *dolên*, *-ôn*, ags. *þolian* (eng. *thole*), av germ. **þulēn* (*-ōn*); jfr även fsax. *tholian*, fhty. *doljan*; med avledn. **þulði-* = mlty., fhty. *dult* (ty. *geduld*), ags. *geþyld*, vartill vb. mlty., ty. *dulden*, ags. *geþyldian* osv.; till ie. roten *tel(a)*, lyfta, bära, tåla, varav bl. a. lat. *tollere* (av **tl̥n*; jfr under translator), lyfta upp m. m., *tolerāre*, fördraga (se tolerera), *lātus* (av **tlātos*), buren (se relatera), grek. *tlênai*, *talássai*, tåla, fördraga (se tantalisk), *tálanton*, våg, vikt, egentl.: som lyftes upp (se talang), *telamôn*, bärare, bärrem (= egenn. *Telamôn*), sanskr. *tulayati*, lyfter upp, väger; med avlägg även i kelt. o. armen.; sannol. urbesl. även med tall. — Härtill sbst. fsv. *þol* n., tålamod m. m. = isl. *þol*; kvar i sv. ge sig till tåls, motsv. da. *slaa sig til taals*. — Tålamod, fsv. *tholamōdh*, äldre *þolamōþ* = ä. da. *taalemod* (da. *taalmod*); jfr ags. *þol(e)mód* ds. även som isl. *þolinmóði* m.; till mod i betyd. 'sinne(lag)' o. d.

tåna, sv. dial., jämte tana, bindel, linda, ä. nsv. o. fsv. *tåna*. *taana*, av äldre *thāna* Sdw. Till.; jämte vb. tåna, tana, fsv. *tāna* = ä. da. *taane*, svepa, linda; dunkelt; knappast avljudsform till tänja.

1. **tång**, fucus = fsv., isl. *þang* (n.) = mlty. *dank*. Ty., eng. *tang*, fra. *tangue* från nord. Avledn.: isl. *þǫngull*, tångstjälk. Möjl. till germ. roten *þeng*, *þenh* i tät; alltså egentl.: tät massa. I så fall kanske till betyd.-utvecklingen att sammanhålla med det likbetydande sv. dial. *klödder*, Smål.-kusten (Sv. Dagbl. sönd.-uppl. 19. 2. 22 s. 4), som väl måste sammanhänga med sv. dial. *klodd*, klump, kladd. — Ett annat dialektord för 'tång' är *ötter*, t. ex. Vätöm. Uppl. — Lat. *fūcus* från grek. *phȳkos*, urspr. semitiskt.

2. **tång**, fsv., da. *tang* = isl. *tǫng*, mlty. *tange*, fhty. *zanga* (ty. *zange*), ags. *tang(e)* (eng. *tongs*, med plur. *s*), ett samgerm. ord (dock ej belagt i got.); av germ. **tangō* = ie. **dankā*; besl. med ags. *getingan* st. vb, trycka, klämma (intr.), vartill kausativet ags. *getengan*, fästa samman, foga = isl. *tengja*, binda

samman; till ie. roten *denk*, bita, knipa, i sanskr. *daṁçati*, biter; jfr fra. *mordache*, tång: lat. *mordax*, bitande. Tång: *denk* = såg (isl. *sǫg*) : *sek* (i lat. *secare*, skära). Hit hör även: mlty. *tanger*, fhty. *zangar*, bitande (om smak), skarp m. m., samt, av germ. **tanh-*, möjl. även tå 2. — Onasalerad ie. rot *dek* i grek. *dáknō*, biter, got. *tahjan*, sönderslita; se tånge, tagel, tagg. — F. ö. blott inom de olika språkfamiljerna spridda beteckningar, t. ex. lat. *forceps* (: *formus*, varm, o. *capere*, taga) liksom grek. *pyrágrē*, 'eldgriperska', *labis* (till *lambánō*, tager); vidare t. ex. *karkinos* (egentl.: kräfta, alltså en metafor av samma slag som de under kvarn anförda verktygsnamnen). Smidestänger äro ej funna från bronsåldern, men väl pincetter. Först under La Tèneperioden uppträda egentliga tänger (av järn).

3. **tång** = tånge nedan.

Tång- i ortn., i regel innehållande tånge i betyd. 'framskjutande del av terrängen, udde' (se nedan), t. ex. Tången (i sht i västra Sv.), Tånga (fsv. *Tanga*, *-om*); i sht i västra o. södra Sv., men även i Uppl.), Tångebyn Dalsl., Tångelanda Dalsl., Tånghult o. väl även Tång Blek. o. ej långt därifrån Klm. l., ävensom ett par namn på -berg. -åsen, motsv. no. *Taangen* (fno. *Tange*, oblik kasus *-a*); ett stort antal belägna vid höjder o. några på halvöar el. uddar; i vissa norrl. dial. betecknar plur. *tångar* fält, som utbreda sig utanför fjällen o. ofta förena dem med varandra; i t. ex. Bohusl. bl. a. 'uddformig åker- el. ängslapp'. — I Tång(e)stad Kuddby sn (fsv. *Tangestadhum*), Dagsberg o. Kimstad Ögtl. o. Kärrbo Vstml. (fsv. *Tangastœ*) vill man helst se ett personn. (i detta fall snarast tillnamn), då ju ortn. på *-stad* i allm. äro bildade av sådana; men då ett dylikt personnamn annars ej är uppvisat o. åtm. ett par ligga vid höjder, kunde det, liksom i fråga om t. ex. Ringstad (se -stad), tänkas, att namnen tillhöra den grupp av *stad*-namn, som innehålla naturbeteckningar o. d. — Om Tångby Asby sn Ögtl. se förf. Ortn. på *-by* s. 14.

tånge el. **tång**, å kniv, järn, Växiö rådstur. prot. 1733, Brauner 1752: svanstånge; udde o. d. (se Tång-), i dial. även: kvicke, handtag på åra m. m. = isl. *tange* ds., no. även: brodd, smal spets, da.: landtunga, i ä. da. även: knivtånge, bakersta krökningen på en lie, kilformat jordstycke; av germ. **tangan-*, jfr mlty. *tange* f., sandås mellan två vattendrag, öfris. *tange*, landtunga; meng. *tange*, dolk o. d., eng. dial. *tang*, knivspets m. m., från nord. spr.; besl. med tång 2 o. möjl. utvidgning av detta ord; jfr även tagg; däremot ej avljudsform till tunga. — Ordet upptages ej av Dalin 1853 el. i våra äldre ordböcker, är f. ö. sällsynt utom i facklitter. o. har alltjämt en dialektisk anstrykning.

tåp, t. ex. Almquist 1840 = no. *taap* n., jfr tåpa f., om kvinnor, 1788, no. *taape* m., da. *taabe*, adj. tåpig 1739, ä. nsv. *tåperi* o. 1585; med samma avljudsstadium som isl. *tæpr*, rädd att komma nära, sv. o. no. dial. *täpa*, lätt beröra, no. *tæpla*, treva på; i avljudsförh. till mlty. *tappen*, treva, sv. dial. *tappla* ds. (se tapp). Grundbetyd. är alltså: en som famlar el. trevar. Jfr Noreen Sv. etym. s. 72. En hypokoristisk form härtill är sv. dial. *tabb(e)*, tölp, dumbom; om ä. nsv. *tåfsa*, fjantig kvinna, se tossa 1 slutet. — Jfr tep.

tår r., fsv. *tär*, vanl. som neutr. plur., sedan även m. = isl. *tár* n. (i regel i plur.), da. *taar*, nu om dryck (förr även n.), jämte det yngre *taare*, droppe o. d. (jfr no. *taara*, sv. dial. *tåra* f.), av urnord. **tahr-* = ffris. *târ* m., fhty. *zah(h)ar* (ty. *zähre* f., urspr. pluralform, jfr fsv. o. isl. ovan), ags. *tæhher*, *téar* (eng. *tear*); med grammatisk växling: got. *tagr* n. (varav *tagrjan*, gråta), ags. *teagor*; av germ. **tahra-* (**taɣra-*, **tahru-*), motsv. ie. **dakru-* i flat. *dacru-ma* (lat. *lacrima* > fra. *larme*), grek. *dákry*, fbret. *dacr*, fir. *dér*; sannol. genom dissimilation av äldre **drakru-*, med motsv. i armen. o. med *-n-* för *-r-* i fhty. *trahan* m., tår (ty. *träne*, egentl. plur.) = fsax. *trahni* plur. (se tran). — Förhållande mellan ie. **dakru* o. likabetyd. **akru* i sanskr. *áçru*, litau. *aszarà*, är omstritt o. dunkelt. Möjl. är **akru* egentl. ombildat av **akro-* = lat. *acer*, skarp, bitter; an-

vänt bl. a. som attribut till **dakru*; se Walde s. 406 o. jfr under lever. Enl. Niedermann (se t. ex. IF Anz. 29: 34) vore emellertid den sanskr. formen äldst, vartill *dákṛy* osv. genom felaktig uppdelning av ieur. **tod akru*. — Den sv. o. da. betyd. 'liten del av en vätska' (redan i fsv.) t. ex. en tår kaffe motsvaras av ty. *träne* (vulgärt) o. det allitererande en tår på tand av da. *en taar over tørsten*. — Med avs. på genusändringen jfr lag 3. — Tårekruka, om i antika gravar funna skålar el. vaser; hos oss stundom framställda på gravvårdar, med syftning på att de sörjandes tårar kunde fylla ett dylikt kärl; motsv. fra. *lacrymatoire* (till lat. *lacrima*, tår). Emellertid fylldes antikens »tårekrukor» (grek. *lḗkythos*) med välluktande ämnen och tjänade således urspr. ett helt annat ändamål. — Tårpil, 1835, motsv. ty. *tränenweide*, eng. *weeping willow*, fra. *saule pleureur*; namnet med anledn. av de hängande grenarna.

tårta, Schroderus o. 1638: *torta*, Palmcron 1642: *tårter* plur., ä. nsv. även *tarta* 16- o. 1700-t. samt *tärta*, motsv. da. *tærte*, lty. *tarte*, eng. *tart*, från fra. *tarte*, jfr ital. *tartara*, mandeltårta; f. ö. dunkelt. Ty. *torte* däremot från ffra. *torte* (fra. *tourte*) el. ital. *torta*, likaledes, trots framställda förklaringsförsök, av okänt ursprung (kan av ljudhistoriska skäl ej, såsom stundom skett, återföras på lat. *torta*, fem. sg. till *tortus*, vriden, till *torquēre*, vrida, se tvär). — Formen med *-å-* anses vanl. tyda på att ordet inlånats i sv. före den fsv. övergången *ă* > *ā* (*å*); den kan dock bero på inverkan från ty. *torte*. Ä. nsv. *tärta*, da. *tærte* går möjl. tillbaka till ett mlty. **terte* med falsk ljudsubstitution; se Seip 2: 31. — Hallman i Tillfälle gör tjufven rimmar *torta* o. *borta*.

tåsa, tosa, götal. dial., trassla in, om garn o. d. = no. *tosa*, reda upp, om trassel o. d., söla, fuska i arbete, nisl.: söla, vartill sv. dial. *tås* n., no. *tos*, något upptrasslat, ludd o. d., av germ. *tus-* ~ *tūs* i fris. *tûsen*, riva i, ty. *zerzausen*, slita el. riva i sär, meng. *tō-tūsen*, riva el. rycka i (eng. dial. *touse*) osv., mhty. *zûsach*, busksnår o. d., väl besl. med flat. *dusmo in loco*, lat. *dūmus*, buskage, risiga snår. — Om likbetyd. nord. ord av variantrötter se under tassa, test o. tina 3.

tåt, i dial. även *tått*, fsv. *thātter*, sträng = isl. *þáttr*, även: veke, no. *taatt*, da. *tot* = mlty. *dâcht* m. n., veke, fhty. *tâht* (ty. *docht* m.), av germ. **þēhtu-*, besl. med sydty. dial. *dâhen*, veke, m. m.; av somliga fört till ie. *tek*, sno, spinna, i lat. *texere*, väva, fläta, osv. (se Walde); dock osäkert. Enl. Noreen (senast) V. spr. 3: 140 har ordet urspr. haft nasalerat *a*. Ordet är bildat med samma ie. avledn. *-tu-* som det till betyd. närstående tråd. — F. ö. ej, såsom stundom antagits, etymol. = tott.

[tåta, sv. dial., se tota.]

tåtel, Schroderus 1639 (o. in på 1700-t.) *tåtol*; Bromelius 1694: *tåtil*, Linné: *tåtel*; möjl., med Danell Nucköm. s. 131 n. 2, till tåt. Vissa dialektformer förbjuda antagandet av gammalt *o*. Oklart är förhållandet till Orsamålets *tossl*, som måste återgå på *ō* el. nasalerat *a*: med tåtel kan det identifieras endast under den sistnämnda betingelsen (jfr Noreen V. spr. 3: 140).

Täby, ortn., se Tåby.

täck, fsv. *þækker*, behaglig, täck, tacksam = isl. *þekkr*, behaglig, fda. *tæk*, ett blott nordiskt ord, av urnord. **þankia-*, avledn. av tack i en äldre betyd. 'välvilja, behag' (egentl. 'tänkande'; se tack). — Härtill otäck, fsv. *oþækker* = isl. *úþekkr*, no. *utekk* (ej i da.). — Avledn.: täckas, se d. o.

täcka, fsv. *þækkia* = isl. *þekja*, da. *tække* (biformen *dække* från ty.), mlty. fhty., ty. *decken*, ags. *þeccan* (eng. *thatch*), av germ. **þakjan*, en bildning, snarast av *eiō*-typen (här dock utan kausativ betyd., jfr t. ex. töja) till ieur. roten *(s)teg* i lat. *tego*, täcker (jfr tegel), grek. *stégō*, sanskr. *sthágati*, litau. *stẽgiu* osv.; jfr tak, som är en parallellbildning, icke grundord, till täcka samt täcke. — Jfr taffeltäckare under taffel.

täckas, fsv. *þækkias*, göras el. vara täckelig el. behaglig = isl. *þekkjast*, da. *tækkes*, refl. till isl. *þekkja*, göra behaglig, avledn. av täck, se d. o. Med opersonlig konstr. (*mig täckes*); den enda i

fsv. Personlig konstr. dock redan hos O. Petri o. i nsv. t. ex. Runeberg: 'Det är skam att tappra männer / Täckas tala om en sådan'. Jfr A. Lindqvist Gramm. o. psyk. subj. s. 135 f.

täcke, jfr fsv. *forthække* n., sadeltäcke, sannol. en nybildning till täcka under påverkan av mlty. *decke* f. = ty. (fhty. *decchi*), varav da. *dække*; jfr även fsv. *þæk(k)ia*, täcke, tak (: *þak*), samt fsv. *thækan*, *teken*, ä. nsv. (t. ex. bibeln) *täcken* n., täcke, matta (från lty. *deken*, av fsax. *thecina* osv.), varav (*sänge*)*täke* 1649, vilka former ävenledes kunna ha bidragit till ordets uppkomst. Jfr Tamm Spr. o. st. 2: 222 f. — Spela under täcke med, t. ex. Dalins Argus, motsv. i da., från ty, *mit jemand unter einer decke spielen*, med *decke* i betyd. 'sängtäcke', blandning av *mit j. unter einer decke stecken* el. *liegen*, egentl. om vapenbröder, som lågo i samma säng, o. *mit j. unterm hütlein spielen*, där *hütlein* står i betyd. av hatt, som brukades av taskspelare vid utförandet av deras konster.

Tägnaby, Tägneby, fsv. *þæghnaby*, socken o. gårdnamn från södra o. västra Sv., till genit. plur. av fsv. **þæghn* (jfr runsv. *þihn* = *þegn*, *þiaknaʀ* plur. = *þiagnaʀ* m. m.) = isl. *þegn*, fri man, konungsman, tjänare, fsax. *thegan*, gosse, tjänare, krigare, fhty. *degan* (ty. *degen*, tapper krigare), ags. *þegen*, tjänare, krigare, adelsman, man m. m., medlem av konungens personliga följe (eng. *thane*, hist., förr ungef.: länsbaron, jfr till betyd.-utvecklingen baron); nära besl. med grek. *téknon*, barn, till roten i *tiktō*, föder (aor. *étekon*); jfr under tjäna (slutet). Namnet hör sålunda till den grupp av sv. ortnamn på *-by*, som syftar på bosättning av personer tillhörande samma klass el. stånd, o. är särsk. att jämföra med Karleby, Rinkaby (se närmare d. o.) o. Svenneby. Jfr även Tegnér.

[täksla, sv. dial., ett slags yxa, se täxla.]

-täkt i in-, ler-, våldtäkt (alla tre redan i fsv.) samt grus-, lövtäkt, av germ. **-takiþō* till fsv. *taka* (= taga), en bland de rätt få inhemska bildningarna med **kt* (jfr dock t. ex. fläkta, lykta 2, rykt, ursäkt, -väkt, ändalykt); annars i regel från ty. el. lty. ord på *-cht* (vanl. av germ. *-ti*, där i inhemska nord. motsvarigheter stammens slutkonsonant försvunnit). — I vissa dial. även som enkelt ord i betyd. 'odlad inhägnad jordegendom'.

1. **tälja,** skära, fsv. *tælghia* = isl. *telgja*, da. *tælle*, av urnord. **talgian*, jfr isl. *talga*, skärande o. d.; i avljudsförh. till isl. *tjalga*, kvist = ags. *telga*, fhty. *zelga*, egentl.: det avskurna; till en ie. rot *delegh* i fir. *dluigim*, klyver; väl med Walde utvidgning av ie. *del* i t. ex. lat *dolāre*, tillhugga, mlty. *tol(l)e*, kvist (varifrån möjl. sv. dial. *tolle*, tapp, pinne o. d.). Jfr följ., Tolken o. under tjällra. — Isl. *tjalga* osv. föres på grund av fhty. *zuelga* av Solmsen PBB 27: 361 f. samman med de ie. orden för 'två'; men *zuelga* beror säkerl. på inflytande från *zweig*; jfr Walde s. 239 (med litter.).

2. **tälja,** räkna, nu blott högtidl., t. ex. 'hon täljde dagar, täljde nätter', 'tälja stjärnornas tal', jfr däremot Kellgren Byxorne: 'Tälj dessa hål', arkaist. stundom ipf. *talde*; med betyd. 'berätta' kvar i sammans. förtälja, fsv. *tælia* (ipf. *talde*), räkna, uppräkna, förtälja, tala = isl. *telja* ds., da. *tælle*, räkna (zählen), mlty. *tellen*, räkna (rechnen o. zählen), fhty. *zellen* ds. (ty. *zählen* jämte *erzählen*, berätta), ags. *tellan*, räkna (zählen o. rechnen), mena, berätta, säga (eng. *tell*), av germ. **taljan*; jfr tal 1, 2, tala; av osäkert urspr. Bl. a. de sannol. besl. got. *talzjan*, undervisa, förmana, *untals*, oläraktig, olydig, göra det högst osannolikt, att, såsom förmodas av Brondal Substrater og laan s. 151 f., germ. **taljan* utgår från vlat. **taliare* = fra. *tailler* i betyd. 'göra en inskärning' på det trästycke (ä. sv. *karvstock*, se karva), som i forna tider brukades vid räkenskapers förande. Men även om de got. orden ej äro besläktade, göra de över hela området spridda germ. **tala-*, **talō-*, **talōn* o. **taljan* avgjort intryck av att tillhöra en inhemsk ordgrupp. Grundbetyd. hos denna kunde dock i alla händelser vara

'göra en inskärning, räkna', om verkligen, med Rosenhagen ZfdA 57: 189 f., släktskap eger rum med tälja 1; jfr särsk. betyd.-utvecklingen hos lat. *putāre*, skära > räkna > anse (Kretschmer Glotta 10: 161 f.). — Täljare, matem., Luth 1584 = da. *tæller*, efter ty. *zähler* 1514; jfr eng. *teller, numerator*.

Tälje, fsv. *Tælghia(r)*; Södertälje omnämnes redan på 1000-talet hos Adam av Bremen; egentl.: skåra, klyfta, till stammen i tälja 1 o. besl. med fir. *dluge*, klyfta. Förf. Sjön. 1: 666. — Fsv. *Tælghia* har ljudlagsenligt blivit Tälje liksom *Vængia* övergått till Vänge. — Det oomljudda grundordet till detta namn föreligger i ortn. Talga (fsv. *Talghum*, egentl. dat. plur.) Sdml.

[Tälla, Tällberg, Tällby, Tällsätra, ortn., se tall.]

tält, 1682: *tälter*, pl. = da. *telt* (förr även: *en t.*), från mlty. *telt* n. = det inhemska tjäll; se d. o. Under 1600-t. förekommer dessutom stundom formen *tiält* (*tielt*), som synes vara en blandform av tält o. tjäll. — Got. har för 'tält' *hleiþra* (se lider).

tämja, fsv. *tæmia* = isl. *temja* (ipf. *tamda*), da. *tæmme*, got. *gatamjan*, mlty. *tem(m)en*, fhty. *zem(m)en* (ty. *zähmen*), ags. *temman, temian* = sanskr. *damáyati*, tämjer; kausativum till got. *gatiman*, fsax. *tëman* (mlty. *tem(m)en*, varav ä. nsv. *temma, täma*), fhty. *zëman* (ty. *ziemen*), av germ. **teman*, st. vb, passa (liksom sätta : sitta osv.), el. också bör det germ. verbet till sin bildning skiljas från det sanskritiska o. fattas som ett denominativ av tam. till vilket det annars vore en parallellbildning; alltså samma möjligheter som i fråga om vränga o. vänja. — En annan bildning är fhty. *zamôn*, kuva = lat. *domo* ds. (av **domā-iō̆*); jfr med andra avljudsstadier grek. *damáō*, kuvar, o. sanskr. *dámyati*, kuva(s). — Det gamla ljudlagsenliga ipf. *tamde* anges ännu hos Dalin 1853 som den enda formen. Analogibildningen *tämde* uppträder dock redan i fsv.; sedan genom ytterligare inverkan från inf. o. pres.: *tämjde*. — Se f. ö. tam, tämlig.

tämlig, fsv. *tæmelīker*, tillbörlig = ä. da. *temmelig* ds., tämligen stor, från mlty. *tem(m)elīk*, passande = mhty. *zimelīch* (ty. *ziemlich*); växl. med mlty. *tēmelīk, tâme-* (holl. *tamelijk*), till germ. **tæmi-* i mlty. *betâme*, passande, osv., jfr got. *gatēmiba*, adv. Till germ. vb. **teman*, passa (se tämja), o. bildat på *ē*-stadiet som *-näm* i angenäm, *-kväm* i bekväm, gäv, häv osv. — Tämligen, motsv. da. *temmelig*, från mlty. *temmelīken*. Jfr till betyd.-utvecklingen under föga.

1. **tämpel**, helgedom, kyrka, se tempel.

2. **tämpel**, i sht dial., spännträ över väv, vävspännare, t. ex. 1781 i bouppt. från Växiö, Pasch 1831, J. O. Andersson Väfn. 1880 = no. *tempel*, från lty.: östfris. *tempel* ds., från fra. *temple* ds., (varifrån även eng. *temple*), från lat. *templa* plur., ej uppvisat i denna betyd., men i den av 'över sparrarna spända takbjälkar', plur. till *templum* (= tempel, se d. o.), väl med grundbetyd. av 'något utspänt'. — Ett tidigare lån från fra. än eng. *temple* är ags. *timple*, tydl. i samma betyd., varom Lidén IF 19: 361 f. — En besläktad inhemsk ordgrupp föreligger i no. *temba*, fullproppa, isl. *þǫmb* (genit. *þambar*), utspänd, uppsvälld mage, buk, vartill, med F. Jónsson Tiln. s. 55 (Aaarb. 1907 s. 215), Einarr *þambarskelfir*, egentl.: vars buk skälver, den istermagade; alltså även här med grundbetyd. 'spänning'.

täms, gotl. dial., sikt = da. dial. *tems, tims*, från lty. *tēms* (mlty. *temes(e), tēmse*) = holl. *teems*, från fra. *tamis*, sikt, såll (fital. *tamigio*), av ett lat. (-kelt.) *tamīsum*. — Härtill skån. dial. *timsa*, sikta.

tända, fsv. *tænda* = isl. *tenda*, da. *tænde*, got. *tandjan*, ags. *ontendan*; kausativum till ett verb motsv. mhty. *zinden*, brinna, o. bildat som blända, sända, vända. Samma avljudsstadium uppträder i sv. dial. *ljustande*, ljusveke; se veke slutet. — Parallellbildning på svaga rotstadiet: germ. **tundian* = fhty. *zunden*, antända (ty. *zünden*). Jfr f. ö. isl., no. *tendra* ds. o. got. *tundnan*, antändas (bildat som vakna osv.). Se vidare tindra, tunder. — Tändsticka, Almqvist 1841: 'kemiska tänd-

stickor'; jfr Hof 1786: 'tändstikkår aw furuträd, tyri'; varifrån da. *tændstikke(r)*; jfr ty. *zündhölzer* plur. Förr ofta: *strygsticka* (nu sällan brukligt); jfr ty. *streichhölzchen*.

tänja, fsv. *þœnia*, tänja, spänna = isl. *þenja* (ej i da.), got. *uſþanjan*, fsax. *thenjan*, fhty. *dennen* (ty. *dehnen*), ags. *þennan*, av ie. **toneiō*, jfr sanskr. *tānáyati*, kausativ- el. intensivbildning till ie. roten *ten*, spänna, tänja, i lat. *tenēre*, hålla (jfr tenakel, tenor o. lawn-tennis), grek. *teinō* (av **teniō*), spänner, sanskr. *tanóti* ds., osv., samt med *d*-utvidgning: lat. *tendere*, spänna (jfr tendens, pretendent); se f. ö. dona, tanig, teln, tenakel, tentamen, tjör, ton 2 o. tunn.

tänka, fsv. *þœnkia* = da. *tænke*, inhemsk oassimilerad form med betyd. från lty. el. lånat (med försvenskad form) från mlty. *denken* = fhty., ty. = ags. *þencan* (eng. *think*), got. *þagkjan*, samma ord som det inhemskt nordiska fsv. *þœkkia*, tyckas, synas, känna, erfara, isl. *þekkja* (ipf. *þátta*, men även *þekða*), bliva varse, förstå m. m. = lat. *tongeo*, vet, känner (dialektord, jfr pränest. *tongitio*, begrepp, kunskap), besl. med oskiska *tanginom*, ack., mening; bildning av *eio*-typen till ett grundverb, som kan ha haft *e* el. *o* i stamstav. Till samma stam: tanke. Avljudsform: tycka. Grundbetyd. 'tänka, tycka' har ytterligare utvecklats åt två håll: i gynnsam el. välvillig riktning: tack (**þank*-), täck, täckas o. fsv. *þokke* m., el. motsatt, t. ex. isl. *þokki*, missnöje o. d., där dock även den andra betyd. uppträder.

tännlika, möbelspik, i dial. även *tänneka*, *tändrik* m. m., från ett mlty. **ténelken*, **téneken*, dimin. till mlty. *tén*, järnten (se ten), av samma slag som t. ex. fänika, läddika, nejlika, rölleka.

täppa, fsv. *tœppa* = isl., no. *teppa*, ä. da. *tœppe*, mlty. *teppen* (jämte *tappen*), mhty. (jämte *zapfen*), av germ. **tappian*, egentl.: 'förse med tapp'; bildat som t. ex. dämma till damm, spärra till sparre, stänga till stång. — Härtill sbst. täppa (åker- o. d.) = no. *teppa*; alltså egentl.: tillstängt, inhägnat jordstycke; jämte sammans. andtäppa, B. Olai 1578, jfr no. *andeteppa*, snuva.

[täppe, sv. dial., täcke, se tapet.]

tära, fsv. *tœra* = sen isl. *tœra*, da. *tære*, från mlty. *teren*, sv. vb, förtära, förbruka, av fsax. *farterian* = mhty. *verzern* (ty. *zehren*, *verzehren*), av germ. **tarjan*, bildning på ie. *-eiō* (av samma slag som kausativerna lägga osv., men med iterativisk-intensivisk funktion) till germ. st. vb. **teran* = got. *gataíran*, förstöra, slita sönder, fhty. *firzeran*, ags. *teran* (eng. *tear*); i avljudsförh. till inkoativet got. *aflaúrnan*, gå sönder; jfr även förtörna. Ieur. rot *der* i grek. *dérō*, flår, sanskr. *dṛnáti*, brister, fslav. *derą*, *drati*, klyva, slita sönder, osv.; jfr f. ö. tjärn, torv (slutet), trasa, trind 2, trod, tryne.

[Tärby, sn o. by i Vgtl., se tjära slutet.]

1. **tärna,** ungmö, flicka; nu nästan blott i poesi o. högre stil, jfr dock sammans. brudtärna; i ä. nsv. i annan anv. t. ex. *källartärna*, uppasserska, Rosenfeldt (*keller*-); i dial. (åtm. förr) även: tjänsteflicka o. fästmö, fsv. *thœrna* (ej i ä. fsv.), tärna, tjänarinna (i sht hos förnäma damer,' kammarfröken') = isl. *þerna* (ej i Eddan el. skaldespr.), tjänstekvinna; tydl., med vokalförkortning, lån från mlty. *dérne*, mö, flicka, el. ett yngre fsax. *thërna*, av fsax. *thiorna* = fhty. *diorna*, flicka, tjänarinna (ty. *dirne*, även: lösaktig kvinna), holl. *deern*, enl. det vanliga o. sannol. riktiga antagandet motsv. ett got. **þiwaírnō*, besl. med germ. **þewa*- tjänare, träl (got. *þius* osv.; se tjäna), med samma avledn. som i got. *widuwairna*, fader- o. moderlös (egentl. väl: son av en änka, till *widuwō* änka, varom under änka), samt enl. somliga i folkn. *Arverni*, *Basterni*, *-æ*. — Falk-Torp o. Torp Etym. Ordb. betrakta ordet som inhemskt, men den uppställda germ. grundformen **þewernōn* kan icke utveckla ett nord. *þerna*. — Grundbetyd. alltså: tjänarinna (med motsatt betyd.-utveckling i förh. till piga o. dräng). Om betyd. hos ty. *dirne* av 'lösaktig kvinna' närmast utgår från 'flicka', är betyd.-försämringen av

samma slag som hos fra. *fille* o. (stundom) sv. flicka. — Tillhör samma grupp av delvis rätt tidiga mlty. (el. y. fsax.) lån som herre, fru, jungfru, knekt.

2. **tärna,** fågelsläktet Sterna, Sigfridi 1619 = isl. *þerna*, da. *terne* (eng. *tern* från nord. spr.), av urnord. **þirnōn* > (med *a*-omljud) **þernōn*, innehållande en *n*-avledn. av en beteckning för tärnornas skrik, som av ornitologerna brukar återges med *tirr* el. *kirr*. Likartade bildningar äro de likbetyd. da. *kirre*, fin. *kirra* o. fin. *tirra* o. sv. dial. *tiärp* Vstml., jfr med avs. på konsonantväxlingen under titta o. kika. Av annat ursprung är ags. *stearn* (eng. *starn*). Se förf. Nord. tidskr. 1914, s. 546.

tärning, fsv. *tærning* = isl. *ten(n)ingr* (väl i anslutning till *tǫnn*, tand), da. *tærning*, från mlty. *terninc*, vanl. tolkat som avledn. av fra. *terne*, spel med tre tärningar, trea i tärningsspel (se tern); jfr dock den mlty. biformen *terlinc* (varav sv. dial. *tärling*), till *tere*, kula (av okänt ursprung), som emellertid kunde vara en folketymologisk ombildning. — Inhemska nord. ord för 'tärning' äro isl. *húnn* (även: masttopp, björnunge, egentl.: klump, urbesl. med sanskr. *çūnā-*, uppsvälld, till en ie. rot *ku*, svälla; jfr Hunneberg), o. *verpill*, till germ. **werpan*, kasta (= värpa), avljudsform till likbetyd. ty. *würfel*. Andra ieur. beteckningar äro lat. *ālea* o. det därmed enl. somliga besl. sanskr. *akšá-*. Enl. Herodotus påstodo sig lyderna ha uppfunnit tärningsspelet o. även bollspelen.

1. **tät,** adj., i dial. även *tätt* m. m., fsv. *thætter* = isl. *þéttr*, da. *tæt*, mlty. *dicht(e)*, mhty. *dichte* (ty. *dicht*), meng. *thiht* (eng. *tight*, med analogiskt *t*), av germ. **þenht(i)a-*, besl. med litau. *tankùs*, tät, armen. *t'anjr* ds., till ie. *tenk*, draga samman, i sanskr. *tanákti*, drager samman, kommer att stelna, ir. *co-técim*, löpna (om mjölk), *técht*, stelnad; enl. somliga också med got. *þeihan*, frodas, osv., av **þinhan* (se gedigen o. dejlig); se vidare tång 1. Jfr Zupitza Gutt. s. 139, Wh. Stokes Bezz. Beitr. 25: 258. — Härtill sannol. även isl. *þél*, löpnad mjölk, av germ. **þenh(i)la*; se fil- 3 o. jfr sv. tätmjölk, till sv. dial. *tätt* m., löpe, motsv. no. *tette* n. — Adv. tätt till tät som rätt till rät. — Med avs. på deklinationsväxlingen i nord. o. vgerm. spr. jfr under blöd, fast, möda, sen, svår, tunn, tät, vild, ödmjuk.

2. **tät,** sbst., se tête.

tätting, Schroderus o. 1638: *tetting*, ä. nsv. även *tä(c)kling* (*-e-*), Lex. Linc. 1640, I. Erici o. 1645 = sv. dial., dessutom ä. nsv. *tackling* I. Erici o. 1645, dalm. *tähting*, jfr isl. *titlingr*, no. *tiling*; tydl. delvis beroende på ombildning; snarast av ljudhärmande natur; i västnord. dock sannol. avledn. av el. anslutet till ord på ett imitativt *tit-*, *tīt*, som beteckna något smått (fågel, fisk m. m.). Oberoende härav är tita, om vissa mesar (efter lätet). — I ä. nsv. även *tätta*, t. ex. Schroderus Com. 1640.

täv, i sht norrl. dial., elak lukt, fsv. *þæver* (plur. *täfia*), smak = isl. *þefr*, smak, lukt, no. *tev*, andedräkt, (elak) lukt m. m., fda. *þæv*, smak, lukt, da. dial. *tøv* ds., likhet med, av germ. **þafja-* el. **þaðja-*; jämte y. fsv. *thæfia*, smaka = isl. *þefja* (ipf. *þafða*), vädra, lukta, med avljudsformen germ. **þefōn* (*þeð-*) = ags. *þefian*, pusta, y. fsv. *thæva*, smaka (dock svagt bestyrkt), isl. *þefa*, lukta. Enl. Falk-Torp (under *teft*) besl. med lat. *tepor* m., värme, sanskr. *tápas* n., hetta, fslav. *teplŭ*, varm, osv.; i så fall med grundbetyd. 'vara varm', varav 'pusta av värme', varav 'lukta' m. m.; alltså med en konkret grundbetyd. såsom i andra gamla beteckningar för sinnesförnimmelse; se under bitter, frysa, ryka, smak, smärta, stinka. — Härtill växtn. vitatäva, sv. dial., om kamomillblomster o. surkulla, båda starkt luktande.

täva, nu dialektord: hynda, Var. rer. 1538, y. fsv. *tæva* P. Månsson (*täffwa*) = da. *tæve*, från mlty. *teve*, även (med vanlig betyd.-övergång): sköka = ags. *tife*, av germ. **tibōn*. Avledn.: sv. dial. *täfsa*, liten hynda, bildat med dimin.-suffixet *s*, såsom möjl. även sv. dial. *tispa*, rävhona, sköka = da. *tispe*, hynda, är en äldre avledn. av den i täva ingående germ. stammen *tib-*, med samma

övergång av *ps* (*ƀs*) till *sp* som i gäspa, raspa, (trol.) rispa, ty. *wespe*, geting (se d. o.), osv. — Parallellbildning: germ. **tīk-* i tik.

tävla, Asteropherus: *täffla*, tvista, strida, jfr Spegel 1685: *täflas*, tävla = no. *tevla*, samma ord med utvidgad betydelse som ä. nsv. *täfla*, spela tärningsspel, t. ex. L. Petri = isl. *tefla*, mhty. *zabelen*, ags. *tæfl(i)an*, avledn. av fsv. *tafl* osv., brädspel o. d. = tavla; alltså urspr. om tävling i spel. Jfr med avs. på konjugationsväxlingen (från III till I) syssla o. ävlas samt de under törsta anförda verben.

täxla, sv. dial., ett slags yxa för urholkning av tråg o. d., Bouppt. fr. Växiö 1737: *täxel*, i dylik från Rasbo 1754: *täcksla*, i dial. även *tjäxla*, *tängsla* m. m. = isl. *þeksla*, tväryxa, no. *teksla*, tunnbindaryxa, ä. da. o. da. dial. *tængsel* = mlty. *dessele*, tväryxa, fhty. *dehsala* (ty. *dechsel*, *deichsel*), varifrån ä. sv. *däxel*, bandyxa (ännu åtm. på 1840—50-t.); jämte, utan *l*-avledn., sv. dial. *tjäxa*, fhty. *dehsa*; till roten i sanskr. *takṣati*, bygga, bearbeta, fslav. *tesati*, yxa el. hugga till, litau. *taszýti* osv., vartill också ry. *teslá*, yxa; se f. ö. tax. Formerna med *-ng-* i sv. o. da. dial. bero på yngre ombildning o. sålunda ej på den nasalerade växelform, som förf. av andra grunder antagit Ark. 7: 160 n. 3 (jfr tistel 1). — Härtill vb. täxla, urholka m. m., Rothoff 1762 = no. *teksla*, sydty. dial. *dechseln*.

tö, n., i gotl. även m. (*tåi*), fsv. *thö* m. = isl. *þeyr*, no. *tøyr*, da. *tö*, av urnord. **þauja-*, sannol. uppkommet i anslutning till vb. töa (**þaujan*); se d. o. Ordet kan emellertid vara urgammalt o. etymol. identiskt med det dock sent uppträdande holl. *dooi* ds. samt (frånsett könet) sanskr. *tóya-* n., vatten. — I ä. nsv., sv. dial. även *len* n., *lena* (se len); i andra dial. ersatt av *blida*, *blöta*.

töa, Bib. 1541: *töyar* (pres.) = isl. *þeyja*, da. *tø* = mlty. *douwen*, *dǒjen*, fhty. *douwen* (ty. *tauen*), av germ. **þaujan*, växl. med **þawōn* = ags. *þawian* (eng. *thaw*, vartill sbst. *thaw*). Jfr sammans. germ. **fra-þaujan* = mlty. *vordouwen* (varav da. *fordøie*), smälta (mat), ty. *verdauen*; se även under idissla. Germ. rot. *þaw*, vartill också isl. *þána*, töa upp (av **þawanōn* = ags. *þawenian*, fukta), ävensom isl. *þá* f., snö- o. isfri jord, no. *taa* (av **þawō-*, som i en allmännare betydelse kan vara grundordet för vb. töa). Ie. rot. **tāu* i sanskr. *tóya-*, vatten (se tö), besl. med *tā* i fslav. *taja*, smälter, utvidgat med *-k-* i grek. *tḗkō*, smälter (trans.), o. med *-b(h)-* i lat. *tābeo*, smälter bort, tvinar o. d., osv. Jfr tina 2 o. tvina samt under idissla. — I sv. dial. även *lena* (se len).

töcken, n., i poesi o. d. dock även med plur. *töcknar*, fsv. *thökn*, sannol. fem.. av germ. **þaukinō-* (el. **þaukina-*), i avljudsförh. till germ. **þukōn* = fsv. *thoka*, tjocka, dimma, sv. dial. *tåka*, *tuka*, isl. *þoka*, da. *taage*, mlty. *dake* (av **doke*); besl. med sjönamnet Tåkern (se d. o.). Till en ie. rot *tug*, som snarast är en utvidgning av den bekanta roten *tu*, svälla o. d., i tumme. Ordet kan ej föras tillsammans med tjock. — I ä. nsv. även *tökna* f., jfr gamla bibelövers., 5 Mos. 4: 11.

töja, nu blott: sträcka, tänja, ä. nsv.: draga, locka, tubba (t. ex. L. Petri, P. Svart), fsv. *töghia*, förhala, uppskjuta, locka = isl. *teygja*, draga, locka m. m., no.-da. *tøie*, sträcka, tänja, da. dial. *tøge* ds. (nda. har i stället *strække*), ags. *getiegan*, draga; av germ. **tauǯian*, bildat som kausativerna, men med iter.-intensivisk betyd. (liksom t. ex. nöta till njuta, el. med urspr. kausativ funktion flöja till flyga, sv. dial. *smöja* till smyga) till germ. st. vb. **teuhan*, draga = got. *tiuhan*, fsax. *tiohan* (mlty. *tên*, varav ä. nsv. *te*, begiva sig, *te sig till*, sluta sig till; jfr ty 2), fhty. *ziohan* (ty. *ziehen*), ags. *téon*, isl. part. *togenn* (jfr *tjóa* nedan); till ieur. roten *duk* i lat. *dūco*, leder, för, flat. *douco*. — Andra hithörande verbbildningar äro: isl., no. *toga*, draga, hala osv. (varom närmare under tåga 3); vidare intensivet mlty. *tucken*, hastigt draga, häftigt rycka till = ty. *zücken* o. *zucken* (jfr *bücken* o. bocka); ävensom, med avvikande betyd., isl. *tjóa*, hjälpa (med delvis stark böjning; = got. *tiuhan*), o.

likbetyd. *tója*, (*full*)*týja*, det senare med flertydig formutveckling = (sv. dial.) ty 2, jfr ags. *fulltéam*, *-tum*, hjälp (av **-tauȝma-*). — Avledn.: töjd t. ex. i giva töjd(en), t. ex. 1690, nybildning (efter mönstret av orden på *-iþō*) av samma slag som rymd, skygd, snedd. — Ie. roten *duk* möjl. en utvidgning av *du* i tjuder. — Se f. ö. tukt, tyg, tygel, tåg 2, 3, töm o. hertig.

tök, dialektord, i sht Sveal. o. Norrl., även *tyker* m. m., beredd (att sås), frodig, benägen till parning, ätlig, vacker, snygg, ä. nsv. *tök*(*er*), frisk, vacker, snygg, fsv. *töker*, antaglig, behaglig, användbar, giltig, förbruten = isl. *tókr*, som kan tagas, no. *tøk*, lämplig att taga, passande, mogen, rask att finna (spår) m. m., fda. *tøkær*; egentl.: som kan tagas (el. mottagas) el. taga; av germ. **tōkia-*, möjlighetsadj. till *taka* (= taga), även ingående i fattig; bildat som grundorden i angenäm o. bekväm el. som adj. för, gäv, häv.

tölp, början av 1600-t., stundom även tölper, ä. nsv. dessutom *tylp*, *tylpel*, *tylper* = ä. da. *tølpel*, da. *tølper*, från ä. ty. *tülpel*, ty. *tölpel*, jfr *dölp* ds. H. Sachs, av m(h)ty. *törpel* (*d-*), jämte *törpere* (varav *tölpel* väl genom dissimilation) = mlty. *dorper*, egentl.: byinvånare, avledn. av mlty. *torp*, *dorp* = hty. *dorf* (se torp); alltså etymol. ungef. = torpare; möjl. under påverkan av ä. ty. *tölpel*, träkloss (jfr ä. ty. *dorpel*, tröskel), jfr i så fall till betyd.-utvecklingen drummel. — På samma sätt är fra. *vilain*, bl. a. 'tölp' (= mlat. *villānus*), avlett av *villa*, lantgård (se villa). Se bl. a. J. Stosch ZfdW 2: 294. — *Tölperi* finns redan hos L. Petri 1573.

töm, på Gotl. även: grimma, fsv. *tömber* = isl. *taumr*, no. *taum*, da. *tømme*, flfrank. *tôm*, ffris. *tâm*, fhty. *zoum* (ty. *zaum*) ds.; jfr ags. *téam*, spann dragoxar (eng. *team*, spann), en speciellt germ. beteckning, av germ. **tauȝma-*, till **teuhan*, draga (jfr med avs. på bortfallet av *ȝ* under dröm, syn), med samma avljudsstadium som isl. *taug*, rep (se f. ö. tygel o. töja), el. också av germ. **tauma-* till roten i tjuder, varav väl den i **teuhan* är en utvidgning. I båda fallen, liksom det besl. tygel, alltså urspr.: medel att draga, dragrem, med samma betyd.-utveckling som i ry. *povód'ja* plur.: fslav. *vedą*, fördrager. Jfr härtill även Loewenthal Ark. 33: 125. Bildat som dröm, ström, söm m. fl. — Eng. har i stället *bridle*; se bridong o. tygel. Den i töm i vissa germ. spr. uppträdande betyd.-växlingen 'töm' ~ 'tygel' (t. ex. isl.) förekommer även i eng. *bridle* (se ovan), lat. *frēnum*, grek. *khalinós*, (*h*)*ēnía*. Av dessa ord representerar möjl. det sistnämnda en indoeur. beteckning för 'töm, tygel', om det nämligen, såsom synes sannolikt, utgår från ett urgrek. **ānsiā* av ie. **n̥̄s-* o. (med Saussure, Stokes o. H. Pedersen) hör samman med sanskr. *nāsyam*, rem dragen genom nosen, fir. *éssi* plur., tyglar.

tömma, se tom.

Tönnersjö, härad o. sn i Hall., fsv. *Thundrös*(*æ*), *Thundrus* (m. m.), av genit. sg. *þundar* till ett gammalt namn på Genevadsån, **þund* = isl. (myt.) *þund*, älvnamn i den poet. Eddan, fno. *þund* i gårdn. **þundarberg*, nu *Tønneberg* (O. Rygh NG 2: 195), säkerl. med Bugge Norr. Fkv. s. 79 en avljudsform till ags. *þindan*, st. vb, svälla; alltså egentl.: svall + *öse*, resp. *os*, älvmynning (se os 1 o. t. ex. Lödöse). Genevadsån (**þund*) flyter genom en liten sjö, vid vilken byn Tönnersjö är belägen: det här ifrågavarande oset uppkommer, där ån mynnar in i sjön. Etymologiskt identiskt är byn. Tönnersa Eldsberga sn, fsv. *Tundrusæ* m. m., där Genevadsån mynnar ut i Kattegatt: i by- o. häradsnamnet åsyftas sålunda icke samma os. Jfr Noreen Spr. stud. 3: 106 o. J. Kalén NoB 9: 136.

Tönnes, mansn., från lty., kortform till lat. *Antonius* (varav även Anton).

tör, töras, fsv. *þora*, *þura*, sedan även *þör*(*r*)*a*, pres. *þor*, *thör*, ipf. *þordhe*, refl.: *t*(*h*)*oras*, pres. *t*(*h*)*ors*, *törs*, våga, töras, drista, y. fsv. *thor* även i betyd. 'tör' (jfr sv. törhända) = isl. *þora*, töras, no. *tora*, fda. *thuræ*, *thoræ*, da. *turde* (analogisk infinitivform) ds., varjämte *turde* även betyder 'torde' o. 'tordes'. Ett uteslutande nordiskt ord av

ovisst ursprung. — De omljudda formerna bero på förblandning med fsv. *thörva*, pres. *thörf*, jämte *þorva* osv., behöva m. m., jfr fda. *thørv* (se tarv, tarva); o. kanske även (med Kock Sv. ljudhist. 2: 127) på analogi efter *bör* : *bordhe*, *spör* : *spordhe* osv. I nysvenskt riksspr. uppträda de *s*-lösa formerna nästan endast som modalt hjälpverb; i dial. (o. någon gång i litteraturen) även i den gamla betyd. 'våga'. Omvänt förekommer i ä. nsv. *törs* även i modal användning. — I nsv. stundom inf. *tordas*, t. ex. Hallström 1894, Heidenstam Bjälboarf., bildat efter ipf. *torde*; jfr da. infinitiven *turde* ovan. — Den gamla modala betydelsen av möjlighet kvarlever i nsv. törhända. Ipf. torde brukas för att uttrycka en förmodan. Om ordets utveckling från betyd. 'våga, töras' till modalt hjälpverb se f. ö. Björkstam Mod. hjälpv. i sv. s. 20 f.

töre, tyre, kådig furuved, i riksspr. även: torr ved, Rhezelius o. 1635, Linné osv.: *tyre*; Linné 1747: *töre*; i dial. även: *törre* = isl. *tyr(v)i*, no. *tyr(v)e*, *tøre*, av urnord. **tirwia-* av ä. **terwia-* n., en speciellt nordisk bildning av stammen **terw-* i tjära (se d. o.), besl. med trä; jfr det likabetydande litau. *dervà*. Med avs. på formen se Kock Uml. u. Brech. s. 230 o. i fråga om bildningen jfr kollekt. böke, eke, törne, virke osv. ävensom urnord. **ferwia-* (se Fyris) till urnord. **ferwōn*, ebb, strandbädd (se Fjäre) som **terwia-* (= töre) till **terwōn* (= tjära). Samma betyd. av 'töre' har i no. även *fyre*, egentl.: furuved, furuskog = sv. dial. *fyre* (se fur). — I ty. i stället *kienholz* : *kien* (se kimrök); hos Homerus Odyss. XVIII: *daídas* ack. plur. (till *daiō*, antänder).

1. **törel** (dial.), kärnstav, även *tyrel*, *tylle* m. m., fsv. *þyril*, motsv. nisl. *þyrill*, no. *tvorel*, *turull* m. m., ags. *þwirel*, fhty. *dwiril* (ty. *quirl*), av germ. **þwerila-*, bildat med instrumentalavledn. *-ila-* (jfr t. ex. degel, flygel, nyckel, tygel) till germ. **þweran*, vrida, röra om = ags. *þweran*, fhty. *dweran*, vartill även sv. dial. *tvaru* f., liten käpp att röra om med, isl. *þvari* m., käpp, rotbesl. med grek. *torýnē*, sked; till ie. roten *tuer* (osv.) (vartill med ie. *k*-utvidgning tvär). — Formerna med *-y-* (*-ö-*) bero väl på i viss ställning på nord. botten försiggången utveckling av *-wi-*; möjl. föreligger här dock en parallellbildning på svaga rotstadiet såsom t. ex. fsv. *lykil*, nyckel : *lūka*.

2. **törel,** växtsl. Euphorbia, Linné 1741, jfr Franckenius 1659 m. fl.: *tyresört*. Oklart. — Annars: *mjölk-*, *kärleks-*, *vårt-*, *vargmjölk* m. m.

törn, Rosenfeldt 1698: 'at Skeppet gåfwe en sådan törn på Anckaret', f. ö. sent (utanför facklitteraturen), t. ex. N. H. Lovén 1838: 'hvilken kroppsdel som först tagit törn' = da. *tørn*, genom sjömansspråket från eng. *turn*, av vb. *turn*, av ags. *turnian*, *turnan*, vrida, vända, o. väl även av det likabetydande o. därmed etymologiskt identiska fra. *torner* (fra. *tourner* = tornera o. turnera), av lat. *tornāre*, bl. a.: svarva, till lat. *tornus* osv. (se tur 1). — Härtill avledn. törna (mot), Spegel 1685 = da. *tørne mod*. Uttr. törna ihop med kunde däremot möjl. ha äldre anor; jfr t. ex. P. Svart: 'törnade medh them', dvs. törnade ihop med, stredo, skärmytslade (se under tornera); dock är väl överensstämmelsen mellan de båda i alla händelser nära besl. orden tillfällig. — Härtill även törna som sjöt., Rosenfeldt 1698 (*törna opp*), nu särsk. i uttr. törna in o. ut, stiga in i el. upp ur kojen, osv., jfr eng. *turn out* ds. Sv. dial. *törna*, låta (en häst) stanna, Gotl. = no. *tyrne*, ä. da. *tørne* kommer närmast från mlty. *tornen* ds., vilket ävenledes utgår från fra. *tourner*.

törne, fsv. *thörne* (av **þyrni*), törne, törnrosbuskar, av urnord. **þurnia-*, avledn. av *þorn*, tagg = torn 1; bildad som böke, eke osv. — En maskulin avledn. på *-ia* är isl. *þyrnir*, törnbuske = ä. da. *tjørne*, da. *tjørn*. — Härtill väl bl. a. det gamla stockholmska familjen. Törne, varav en gren adlades med namnet von Törne o. en annan Törnflycht.

törst, fsv. *thörster*, *þyrster* (*-o-*) = da. *tørst*, fsax. *thurst*, fhty., ty. *durst*, ags. *þurst*, *þyrst* (eng. *thirst*), av germ. **þursti-*, bildning på *-ti* till ie. roten *ters*, törsta,

vara torr (se f. ö. torr). Parallellbildning: isl. *þorsti* m. — Avledn.: vb. törsta, fsv. *thörsta, þyrsta* = isl. *þyrsta*, da. *tørste*, ty. *dursten* o. (i sht i överförd bem.) *dürsten*, eng. *thirst*; ej i got. (där i st. det besl. *þaúrsjan*); av germ. **þurstian*. I fsv. med den urspr. böjningen ipf. *-te* (ännu i slutet av 1600-t.), med övergång i nsv. (el. stundom redan i fsv.) till *-ade*, huvudsakl. på grund av det otydliga tempus märket *-te* i verb på *-t*, såsom i gästa, hitta, häfta, hämta, lätta, mälta, reta, rätta, skifta, skämta, spänta, störta, svärta, syfta 2, trösta, välta (även det äldre *välte*), vänta, ysta (i isl. III); jfr även t. ex. flöda, häda, härda, möda, mörda, skynda, skända, vörda o. under sålla. — Urspr. med opersonl konstr. (*mig törstar*), men vid sidan härav tidigt personlig. — F. ö. ett mindre vanligt ord (nu blott högtidl., poet. o. bildl.) o. undanträngt av *vara* el. *bliva törstig*.

tös, i ä. nsv. t. ex. *tössan* best. f. 1691, Lucidor: *bond-tösor* plur., 1747: *en tös*, men Linné, Hallman m. fl. neutr. (hos Linné dock även fem.), jfr ösv. dial. *tösa*, i sht om senfärdig flicka = da. *tøs*, isl., no. *taus*. Säkerl. liksom så många andra likbetyd. ord (t. ex. flicka, jänta) urspr. ett skämtsamt el. nedsättande bildligt uttr., en prägel som det ofta ännu bär i nsv., där det uteslutande begagnas i vard.-spr. Möjl. besl. med no. *tysja*, fjantig kvinna, kvinnlig vätte.

Tössbo, härad i Dalsl., fsv. (*Thyssi*), *þusbo-hæraþ, Thosboherith* osv., att sammanhålla med sockenn. Tösse i samma hd, fsv. *Thysse* osv.; till genit. plur. av fsv. *bōe*, innebyggare (se -bo 4); alltså: deras härad, som bo i Tösse; till första leden f. ö. dunkelt (en förmodan se SOÄ 17: 50). Med avs. på häradsnamnets bildning jfr t. ex. Hökebo, Sunnerbo, Valkebo, Vedbo 1, 2 o. under -bo 4; av annat slag är däremot Vadsbo.

töva, mycket vanligt i Bib. 1541, fsv. *töva* (ipf. *-adhe*; ej i ä. fsv.) = fda., da. *tøve*, förr o. i da. dial. även: hindra; väl från mlty. *tôven*, vänta, dröja, hindra = holl. *toeven*, fris. *toevje* m. m., av germ. **tōbian*, med avledn. fsv. *töfra*, förhala, uppehålla, no. *tøvra*, vänta, töva, samt no. *tøla*, töva (om av **tøvla*); avljudsformer till isl. *tefja* (ipf. *tafða*), uppehålla, hindra, möjl. avlägset besl. med stammen i tåp. — Av helt annat ursprung är sydsv., sv. dial. *tövla*, streta, knoga osv.; se tova. — Oförtövat, adv., i ä. nsv. även *-ad* P. Svart Kr., *-a* 1600-t., y. fsv. *oförtövat* o. 1500 = da. *ufortøvet*, ombildat (i anslutning till töva) av y. fsv. *ofortoget* m. m. o. 1500, av mlty. *unvortoget*, till *vortogen*, uppskjuta, fördröja, jfr *vortog* = ty. *verzug*, uppskov, vbalsbstr. till ty. *verziehen* osv., uppskjuta, draga ut på (se tåg 2, töja). I fsv. dessutom *ofortöfrat* o. 1500 = ä. da. *ufortövret, ufortögret*, från mlty. *unvortogert* till *togern* = ty. *zögern*. Dessutom adj. oförtövad, Spegel 1675, Kellgren osv.

U.

[Ubbarp, ortn. Smål., se torp.]

[Ubby o. Udby, ortn., av fsv. *Ulby*, den ytterst belägna byn, se ut slutet.]

udd, i ä. nsv. även: udde (t. ex. Var. rer. 1538 s. 40, P. Svart osv., 1567: *Ölandz vdd*), fsv. *udder, odder*, udd = isl. *oddr*, da. *od* = fsax., fhty. *ort* (ty. *ort*, ort, se d. o.), ags. *ord*, av germ. **uzða-*; sannol. besl. med alban. *ušt*, ax, o. med annan avledn. litau. *usnis*, tistel (jfr litteraturen hos Falk-Torp s. 1524), till en rot *us*, sticka, möjl. i avljudsförh. till *ues* i sanskr. *vas*, sticka, klyva (K. F. Johansson IF 3: 245), fslav. *vŭsĭ*, lus, litau. *vĕvesa* (H. Petersson KZ 46: 132). Annorlunda Falk-Torp s. 787 m. fl.: *us* i prep. ur o. roten *dhē*, sätta (i dåd osv.). Grek. *(h)ýssos*, spjutspets, är sannol. obesläktat. Jfr följ., udde o. Uddevalla.

udda, adj., förr även *udde*, fsv. *udda, odda* = isl. *oddi*, no. *odde* m., *odda* f., ä. da. o. da. dial. *odde*; lånat i meng. *odde*, enstaka, *odd*, olika, enstaka, besynnerlig, *odds*, olikhet, ojämn fördelning, skillnad, fördel m. m.; till udd, egentl.: framstickande, varav 'enstaka' o. d. — Låta udda vara jämt o. d., t. ex. 1813, motsv. da. *lade fem være lige*, i no.-da. även *syv* (Björnsson), ty. *fünf gerade sein lassen* (jfr Columbus: 'fem bör vara udda').

udde, Spegel 1712 = nisl. *oddi*, no. o. da. *odde*; avledning (med individualiserande funktion) till udd, såsom t. ex. borste till borst, stubbe till stubb. Förr i stället ofta *udd* i samma betyd. (se udd). Som ordet i litteraturen ofta uppträder i bestämd form, kan man icke bestämma åldern av formen med *-e*; sannol. dock samnordisk bildning.

Uddevalla, slutet av 1400-t.: *Oddewalla* m. m., dvs. vallarna (slätterna) vid udden. Jfr f. ö. Lindroth Bohusl. härads- o. sockenn. s. 102.

uddevallare, kaffe med brännvin (el. stundom konjak), A. E. Holmgren 1843; förr vanl.: *uddevalla*, t. ex. Bellman ('en duktig kallsup uddevalla'), 1803 (plur.: *Uddevallor*) Cederborgh, Blanche, Onkel Adam; stundom stavat med *U-*; från stadsnamnet Uddevalla; jfr t. ex. A. E. Holmgren (bohuslänning) 1843: 'Bohuslänningens älsklingsdryck är »Uddevallare» . . hvars namn hänvisar på dess första hemort'; En smedgesälls upplevelser och äventyr (av Aje), Malmö 1919 s. 69: 'I Göteborg . . kallas (denna dryck) . . för »uddevallare», i Stockholm heter den »kask» och här på skånska slätten, tror jag att de kalla den för »skobogök»'. Kanske ordlek med *udd*, jfr *ta sig en spets, spetsa på*. — Drycken är ännu mycket populär bland allmoge o. fiskare i Bohusl., men kallas där numera vanl. *kaffehalva*; benämningen *uddevallare* har förf. icke hört användas inom dessa samhällsklasser.

ufs m. o. n., (även *hofs*) urgammalt dialektord: takskägg (t. ex. Vgtl.), vartill *ufsadrup, -drop*, fsv. *ups, ops* i sammans. *upsadrup* (*o-*), takdropp = isl. *ups* f. (*upsi* m.), no. *ufs* m., takskägg = got. *ubizwa* f., öppen förhall, mlty. *ovese*, takskägg, takdropp, fhty. *obasa*, förhall, svalgång (ty. dial. *obsen*, vapenhus i kyrka), ags. *yfes, efes*, takskägg (eng. *eaves*), jfr ags. *yfesdrype*, takdropp (eng. *eaves-dropper*, lyssnare, egentl.: som står under takdroppet), av germ. **ubizwō-*, **ubazwō-* = ie. **upes-wā* (osv.), avledn. av en ie. *s*-stam **upos*, **upes*, vartill grek. *(h)ypsi*, högt, *(h)ýpsos*, höjd, urbesl. med upp (se d. o.).

ugge (*ogge*), västsv. dial. (västg. enl. Leander Holslj. o. hall. enl. Rietz), tagg av sönderbruten el. skämd tand, fsv. *ugge*, (tagg)fena = no. *ugge* ds., nisl. *uggi*; utvidgning av sv. dial., no. *ugg*, tagg, i no. även: fiskfena; säkerl. en sekundär avljudsbildning till no. *agge*, tagg (se närmare agg) av samma slag som no. *tigg* till tagg el. tipp till tapp o. topp; i samtliga fallen med hypokoristisk konsonantförlängning (ss. i kugg, nagg osv.).

uggla = fsv. = isl. *ugla*, da. *ugle*, av urnord. **uwwalōn*, avljudsform till germ. **ūwilōn* m. m. i mlty. *ûle*, fhty. *ûwila* (ty. *eule*), ags. *úla* (eng. *owl*); till en stam *ūw*, efter fågelns läte; liksom en hel del andra indoeur. beteckningar för 'uggla' o. 'uv' t. ex. uv, no. *hubro*, ty. *uhu*, fhty. *hûwo*, ävensom lat. *ulula*, el. ffra. *huette* (fra. *chat-huant, chouan* är egentl. keltiskt, jfr t. ex. kymr. *cuan*, som kan vara besl. med slav. *sova*, uggla; se Lidén Arch. f. slav. Phil. 28: 36), el. grek. *tytō* el., med *b-*: lat. *būbo*, uv, grek. *býās, bȳza* ds., armen. *bu, buēč*, uggla, osv. — Det är ugglor i mossen, t. ex. 1809, motsv. i da., ombildning av äldre *ulvar*, vargar, jfr ä. da. *der er ulve i mosen*. I sv. sannol. lån från da.

ugn, i dial. även *omm*, fsv. *ughn, oghn, ofn, omn* (även: *ung*, jfr nsv. *ungen* i lägre talspr.), motsv. isl. *ofn*, nisl. också *ónn*, no. *omn*, da. *ovn* (i ä. da. även *ogn*), got. *auhns*, mlty. *oven*, fhty. *ovan* (ty. *ofen*), ags. *ofen* (eng. *oven*). Med mycket omstridd o. i enskildheter alltjämt dunkel förhistoria. Numera ofta, men troligen med orätt, fattade som två olika ord: germ. **uχna-*, **uhna-* ~ **ufna-*. Sannol. i stället av en

gemensam ieur. grundform med ieur. *-kᵘh-* (jfr t. ex. isl. *ylgr*, varginna ~ ulv), besl. med sanskr. *ukhá-* (*-ā*), gryta, panna, lat. *aul(l)a*, *olla* (väl av **auxlā*; jfr *auxilla*). Omöjligt är väl ej heller att härmed förbinda även fpreuss. *wumpnis*, bakugn (jfr Oštir WuS 5: 217), som annars av somliga (J. Schmidt KZ 22: 192, Zupitza Gutt. s. 16) jämte de germ. formerna med *-f-* (*-v-*) anses representera en från formerna med ie. *kᵘh* skild grupp. Grek. *ipnós* är i enskildheter oklart, men kan naturligtvis ej skiljas från de föreg. — Den urspr. betyd. är: inrättning för matberedning, gryta (kvar i den ags. avledn. *ofnet*). Samma betyd.-utveckling föreligger även i t. ex. lat. *fornāx*, ugn, men fslav. *grŭnŭ*, kittel. Jfr även under stuga. — Grytor el. kittlar funnos redan i indoeur. tid (jfr även isl. *hverr*, kittel, sanskr. *carú*, ir. *core*), men tillverkades, av de neolitiska fynden att döma, för hand; ugnar att uppvärma bostäder med tillhöra ett senare skede. — Om sv. dial. *ugnsgima* se under girig.

ukas = ty., från ry. *ukásŭ*, befallning, lag, till *ukasatĭ*, befalla, förordna. Av C. F. Dahlgren Förlofn. 1832 kallas Ryssland skämts. *Ukasenland*.

ul, sv. dial., härsken, ankommen, skämd = ä. nsv. (enstaka), Lindestolpe 1718: 'uhlt och rutit kött', no. *ul* ds.; jämte sv. dial., no. *ulen* o. sv. dial., ä. nsv., no. *ulna*, härskna o. d. (vilket verb dock även kunde utgå från det besl. isl. *ul(d)na* till nisl. *úldinn*, da. dial. *ullen*, *olden*); jfr f. ö. med *m*-avledning: no. *ulma*, bliva ankommen, skämd, öfris. *ulmen*, ruttna m. m., da. dial. *olm*, murken, möglig, lty. *olm*, *ulm*, murkenhet i träd, mlty. *ulmich*, murken, ankommen, mhty. *ulmec*. Väl besl. med litau. *ėlmės*, *almens*, vätska från lik, sanskr. *āla-*, gift, osv., samt med ie. *g*-utvidgning de under ulk anförda orden; se Lidén Stud. s. 29 f. Mycket osäkert är däremot, om, såsom stundom förmodats, även lat. *ulcus* (genit. *-eris*) o. grek. *(h)élkos*, (i sht) ettrig svulst o. d., böra anses som rotbesläktade.

ulan = ty., från polska *ulan*, av tatariskt ursprung.

Ule (träsk), fsv. *Ula*, väl från lapskan.

ulk, egentl. väst- o. sydsvenskt ord, Cottus scorpius, rötsimpa; Lophus piscatorius (även: *havspadda*, *paddefisk*) m. fl. fiskar, Oedman Boh.-l.: *vlcker* = no., da. dial. *ulk*, Cottus, i da. också om Lophius; jfr ty. *ulker* Cottus; egentl.: padda, paddfisk (efter det stora gapet o. huvudet; jfr ovan) o. sammanhängande med lty. *ulk*, padda, no. *ulka* ds. (paralleller se under kvabba); av samma stam som no. *ulka*, slem, sv. dial. *ulken*, multnad, osv.; alltså efter den slemmiga huden; till ett germ. **ulk-*, fuktig = ie. **lgo-*; se närmare under lake samt förf. Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 92 (ävensom Lidén Stud. s. 29: sanskr. *rjīṣá-*, klibbig, glatt; dock osäkert); se f. ö. under ul.

1. **ull** = fsv., isl., no. = da. *uld*, got. *wulla*, mlty. *wulle*, fhty. *wolla* (ty. *wolle*), ags. *wull* (eng. *wool*), av germ. **wullō* = ie. **u̯lnā*, ett allmänt ie. ord, motsv. (delvis med något växlande grundformer) sanskr. *ūrṇā*, lat. *lāna* (: ull = *grānum*: korn osv.; jfr lanolin), fslav. *vlŭna*, litau. *vilna*, jfr mir. *oland*, kymr. *gwlan* (se flanell), ävensom väl grek. *lēnos* n. Snarast rotbesl. med lat. *vellus* n., fårskinn med ullen på, avriven ull, lat. *vellere*, slita; alltså egentl.: det avrivna, med syftning på det gamla tillvägagångssättet av att ej klippa utan avslita ullen (såsom ännu på Island o. Färöarna), jfr betyd.-analogier under får o. ragg; se även ulv. — Ordet brukas i många dial. endast om den ull som klippes om hösten; om vårull: *löe*, *lödja* osv. (se lödja). — Härtill bl. a. sammans. sv. dial. *ullfät(t)*, *-fät(t)e* m., ulltapp, fsv. *ullafætter*, ullpäls = da. *ulfæt*, mholl. *vacht* f., av germ. **fahti-*, besl. med grek. *pókos*, ull, *pékos*, päls, osv., se f. ö. får, faxe o. Olson Appell. sbst. s. 328. — Grek. har i stället *érion*, homer. *eïros* n. (jfr under sbst. vara).

2. **Ull,** gudan., i nsv. lån från isl. *Ullr* (genit. *Ullar*), motsv. fsv. **Ulder* (i ortnamn, se nedan) = got. *wulþus* m., härlighet (sannol. egentl.: glans), jfr urnord. *owlþuþewaʀ* (**wulþuþewaʀ*), besl. med ags. *wuldor* ds., got. **wulþr* (i *wulþris*), värde, *wulþags*, härlig, o.

sannol. också med sanskr. gudanamnet *Vṛtra*, av **u̯ltro-*, varom K. F. Johansson Die altind. göttin Dhiṣáṇā s. 137. — I många nord. ortnamn såsom Ulleråker Uppl., fsv. *Ullarakir*, Boh.-l. (se åker), Ullfors Uppl. nära Odensfors, Ull(e)vi, Ullavi (allmänt), jfr Vi, möjl. även sjön. Ullvättern (bredvid Frövättern; se dock E. Noreen NoB 8: 30 n. 4) osv.; jfr Ultuna. Icke sällan i närheten av orter, vilkas namn innehålla Njord el. Härn. I vissa ortn. på nsv. *Ulls-* ingår personn. Ulv (se d. o.).

Ulla, kvinnon., se under Ulrik.

ulma, glimma under askan, t. ex. i en övers. av J. Uhl 1903, Karlfeldt 1906, i litteraturspr. en danism (o. av Wirsén PT 1910 påtalad som en sådan), efter da. *ulme* ds. = (el. motsvar.) det inhemska sv. dial. *ulma*, mörkna, om himmel o. luft, *olma*, ånga, *ölma*, darra, om het luft, no. *ulma*, vara mörk (om luft), kännas varm m. m.; nära besl. med (sv. dial.) olm, folkilsken, Ölme, o. fjärmare med välla, välling; till germ. **wul-* ~ **wel-*, koka, sjuda; se närmare de anförda art.

Ulricehamn, 1741 efter drottning Ulrika Eleonora; tidigare: Bogesund (se Bohus).

Ulrik, mansn., från ty. *Ulrich*, av fhty. *Uolrîch*, *Uodalrîh*, motsv. ags. *Éðelríc*, till fhty. *uodal*, arvegods, osv. (= odal) o. rik. Vokalen *-i-* för väntat *-ek* i obetonad stavelse (jfr *Götrek*) beror här som i en mängd liknande fall (Fredrik, Henrik osv.) på yngre lån. — Ropa Ulrik, skämts. uttryck för 'kräkas', Dagl. Alleh. 1771, efter ty. *Sankt Ulrich anrufen*, i ty. dial. *dem Ueli rüefen*, till kortformen *Ueli*. Vanl. tolkat som syftande på den helige Ulrik av Augsburg († 973), som anropades i nöd o. faror o. även vid dryckeslag, i det han t. o. m. ansågs välsigna det drickande, som översteg måttlighetens gränser. Är dock icke snarare uttrycket ursprungl. en skämtsam ombildning av det ljud, som kräkningen framkallar; jfr sv. dial. *ulka*, kräkas? — Härtill kvinnon. Ulrika med kortformen Ulla.

ulspegel, upptågsmakare, skalk, t. ex. Strandberg 1857, f. ö.: *ugelspegel* P. Erici 1582, *uhrspeijel* J. Rudbeckius, *urspeglar* plur. 1618, *urspegel* J. G. Oxenstierna 1770 (= dalm. *urspegel*; dissimilation?), *ulfspegel* Sätherberg 1846, J. Jolin 1863, Topelius 1867, *ulspiegel* V. Rydberg; i vissa skå. dial. även *udspill*; motsv. da. *uglspil*, efter den först 1515 omnämnde skämtaren (enligt uppgift från 1300-t.:s förra hälft) *Till Ulenspiegel* (hty. *Eulenspiegel*), det senare (lågtyskt) tillnamn (bl. a. tolkat som sammansatt med *eulen*, rensa, o. *spiegel*, spegel, i bildl. anv. om 'podex', jfr sv. akterspegel), varefter namnet på en förr mycket populär o. vida spridd folkbok, som alltjämt utkommer i nya upplagor. Härifrån även fra. *espiègle*, skälmaktig, upptågsmakare, vartill *espièglerie*, skälmaktighet, skälmstreck; i eng. däremot översatt med *(h)owlglass*. — Ä. nsv. *ugel-*, da. *ugl-*, eng. *owl-* bero på, att man här sett ett ord för 'uggla' (ty. *eule* osv.).

ulster, Freja 1885, från eng. =, även *ulster coat*, efter *Ulster* på Irland.

ultimatum = ty., till lat. *ultimus*, sist; jfr ultra.

ultra, av lat. =, på andra sidan, längre bort, utöver, besl. med *ultimus* (se föreg.).

Ultuna, ortn. Uppl., fsv. *Ullatuna* (i dat. plur. *-tunum*), av genit. till gudanamnet Ull (se d. o.) o. Tuna (se d. o.); alltså med samma första led som namnet på det härad, Ulleråker, där Ultuna är beläget.

1. **ulv**, fsv. *ulver* = isl. *ulfr*, da. *ulv*, got. *wulfs*, fsax., ags. *wulf* (eng. *wolf*), fhty., ty. *wolf*, av germ. **wulfa-*, väl genom dissimilation av äldre **wulhwa-* = ie. **u̯lk*o-* i sanskr. *vṛ́ka-*, fslav. *vlŭkŭ*, litau. *vilkas*, med motsvar i alban. o. armen., jfr grek. *lýkos* (väl av **luku̯o-*) o. lat. (enl. somliga från sabinskan lånade) *lūpus* (se lupp). Härtill femininbildningen ie. **u̯lkᵘī-*: sanskr. *vṛkí*, litau. *vilkė*, isl. *ylgr* (jfr till bildningen mö, röj o. under orre), o. med dissimilation *io(n)*-stammen ags. *wylf*, fhty. *wulpa*, fsv. *ylva*, varginna. Enl. Zupitza, Falk-Torp o. Persson Indog. Wortf. s. 504 m. fl. uppträder dock här i stället en ie. växling **u̯lkᵘ-* o. **u̯lp-*, till vilken se-

nare form då bl. a. föras lat. *volpēs* (*vul-*), räv, *lupus*, varg, litau. *wilpiszȳs*, vildkatt, m. m.; dock knappast troligt. Säkerl. till en utvidgning av ie. roten *uel*, slita, i lat. *vellere* ds. (se konvulsion), got. *wilwan*, röva, (möjl.) runsv. **velve* (*ualua* ackus.), rövare (Sigtunadosan enl. v. Friesen Uppl. runst. s. 75); jfr ull. Alltså: djur som sönderslitet sitt rov, rovdjur. — Tydl. föreligger härett indoeur. djurnamn; jfr and 1, bäver, gås, lo, mus, so, trana, utter, älg (?), ävensom t. ex. ie. **ṛksos* (lat. *ursus* osv.) under björn. — Ordet har i sv., antagl. genom tabu, undanträngts av varg. Det är ytterst vanligt i äldre sv. ortnamn; de av varg bildade (Vargön o. d.) äro däremot jämförelsevis unga. — Iriskan har en beteckning 'vild hund'. — Tjuta med ulvarna, motsv. i da., ty., fra. osv. — Ulv i fårakläder, skenhelig, hycklande person, bildat efter Matt. 7: 15: 'Vakter eder för de falske Propheter, som komma till eder i fårakläder, men invärtes äro de glupande ulfvar'. Jfr isl. 'Sigurðr jarl var at vísu vargr undir sauð' (Flatöb.). — Se även olvon o. varulv.

2. **Ulv, Ulf,** mansn. = fsv. *Ulf* osv., motsv. ty. *Wolf* osv.; serb. *Vuk*; kortform till namn på *Ulf-*, *-ulv*; av föreg.; ytterst vanligt element i forngerm. (o. andra) språk, både som första o. andra led; jfr sv. Torulf (-ulv), ty. *Wolfgang* (Goethe), *Wolfram*, (även i sv.; se d. o. o. ramsvart) osv., grek. *Lykoũrgos* (Lycurgus), sanskr. *Vṛka-karman*, slav. *Vlũko-voj*; sannol. delvis med indoeur. anor. — Härifrån även de egentl. tyska familjen. Wolf, Wulf(f). — Hit hör bl. a. även det bekanta namnet på den gotiske bibelöversättaren *Ulfila* (*Wulfila*); om formen se Luft KZ 36: 257; motsv. t. ex. serb. *Vukel* till *Vuk*. — Rätt vanligt i sv. ortnamn t. ex. Ulfsboda Näs sn Uppl., Ullstorp Fivelstads sn Ögtl. Ulfsbo i Dal. innehåller däremot fsv. personn. *Ulvidh*; se även under Ulvåsa.

[Ulvestorp, ortn. Härene sn Vgtl., till fsv. personn. *Ölfvidh*, men Ulvestorp, Habo sn Vgtl., däremot till fsv. personn. *Ulvar*; se -torp.]

Ulvåsa, ortn. Ögtl., fsv. *Ulvāsa*, innehåller ej säkert ulv o. ås, utan kanske i stället, såsom också Lundgren-Brate förmodar (Sv. lm. X. 6: 289) genit. sg. av fsv. personn. *Ulfās*.

um- i vissa vb, från mlty. *um-*, av *unt-*, *und-* framför läppljud (stundom kanske med övergången förlagd till svenskan), sedermera analogiskt även i andra fall = und-; se d. o. — Detta prefix uppträder i umbära, fsv. *umbœra* (*unt-*), umbära, mista (även t. ex. i NT 1526), försaka, undgå = no. *umbera*, från mlty. *untberen* = fhty. *intberan* (ty. *entbehren*) = ags. *oðberan*, bära bort; möjl. egentl.: 'icke bära el. fördraga' el. 'fördraga att vara utan (en sak)' (jfr ombildningen undvara); — umgälla, fsv. *umgiælda* (*unt-*, *un-*) = no. *umgjelda*, da. *undgælde*, från mlty. *untgelden* (*ent-*), även: betala, av fsax. *antgeldan* = ty. *entgelten*; egentl.: betala för, till gälda.

umbära, se um-.

Ume, stadsn., egentl. namn på Umeälv (Uman); sannol. lapskt lån från svenskan, till stammen *um-* i isl. *ymr*, larm, osv. (K. B. Wiklund NoB 2: 108), med en i vattendragsnamn vanlig betyd. (se f. ö. Ymsen).

umgås, fsv. *umgās*, *-gangas*, redan i fsv. även i betyd.: umgås med planer på, till *umgā*, *-ganga*, *ganga um* = isl. *umganga*; egentl.: gå omkring, varav: vandra, vistas, vistas tillsammans (med), ävensom: hava att göra el. skaffa (med), sysselsätta sig (med). Se f. ö. umgänge.

umgälla, se um-.

umgänge, Arvidi 1651 med acc. *omgän'ge*, fsv. *umgænge*, även: samvaro, vandel = isl. *umgengi*, till fsv. *um* (se om) o. en avledn. av *ganger* (= gång). — Härjämte i ä. sv. (ännu t. ex. Sahlstedt 1773) o. i fsv. *om-*; med samma växling i vb. umgås, jfr ä. sv. *omgås* (t. ex. Sahlstedt) o. fsv. *um-*, *omganga*. — I samma betyd. av 'umgänge' i fsv. även *umganger* ä. nsv. *omgång*, ännu in på 1700-t. = da. *omgang*, ty. *umgang*.

und- i sammans. = no., da.; åtm. i regel från mlty. *unt-* (framför läppljud: *um-*; se um-), *ont-*, *ent-*, av fsax. *and-*, *ant-* = ty. *ent-* osv. (se närmare pref.

an- 2 i anlete osv.), alltså av germ. *and-*, med *u-*, *e-* osv. på grund av tonlöshet; avljudsform till *unþ-* (i got. *unþaþliuhan*, undfly) o. *und-* (se undan), som möjl. också ingår i ett el. annat av de svenska orden på und-. — Hit höra t. ex. undfå, fsv. *untfā* (*un*[*d*]-, *um*-), jfr da. *undfange*, bli havande (egentl.: upptaga i sig) m. m., i ä. da. även 'mottaga', efter mlty. *entvân*, *entfangen* = fhty. *intfâhan* (jfr ty. *empfangen*), ags. *onfón*; — undgå, fsv. *untgā* m. m. = da. *undgaa*, från mlty. *entgân* = ty. *entgehen*; — undkomma, fsv. *untkoma* m. m. = da. *undkomme*, från mlty. *entkomen* = ty. *entkommen*; — undseende, Ramel 1802, Palmblad o. Adlerbeth 1811 (ej i samtida ordböcker), till det mycket sällsynta ä. sv. *undse*, överse (med), t. ex. 1789, Adlerbeth, tidigare (enstaka) i andra betyd. = da. *undse*, från mlty. *untsên* (*ent-*), rädas för o. d., väl egentl.: undvika att se på, se bort från. Tycks vara ett av de ej få ord som o. 1790 inkommo från da.; jfr undvara; — undskylla sig, o. 1585 (aktivt), på 16- o. 1700-t. ofta *enskylla* (*än-*), ännu hos Sahlstedt 1773 (med *undskylla* som biform) o. Lindfors 1823 = da. *undskylde*, från mlty. *entschulden* = mhty. (jfr ty. *entschuldigen*), egentl.: fritaga sig från beskyllning el. skuld; — undsäga, i äldre lagspr., hota, allmänt i ä. nsv., fsv. *untsighia* ds., även o. egentl.: uppsäga fred o. vänskap, tro o. huldhet = da. *undsige*, från mlty. *entseggen* i den senare betyd. = mhty. *entsagen* ds. (i ty.: avsäga sig, avstå ifrån); — undsätta, fsv. *untsætia* m. m. = da. *undsætte*, från mlty. *untsetten*, befria = mhty. *entsetzen*, även: avsätta (= ty.), egentl.: försätta ur ett visst tillstånd; ty. *sich entsetzen*, bliva förskräckt, egentl.: låta bringa sig ur fattningen; — undvara, 1794 (ej i 1700-t.:s ordb.), närmast från da. *undvære*, ombildat av mlty. *untberen*, *umberen* (jfr Tamm Ty. prefix s. 36), varav sv. umbära (se d. o.). Jfr Journ. f. sv. litt. 1798: '*Umvara* i stället för *umbära* (i en övers. av 1798) lär icke vara Svenska'. — I vissa fall, t. ex. undfly, möjl. sammansmält med ett inhemskt *und-*; jfr got. *unþa-þliuhan*, i samma betyd.

[und, ä. nsv., fsv., sår, se under sår, o. om samma ord i svordomar under vaserra.]

undan = fsv., där även: ned från = isl., no., motsv. mlty. *unden*(*e*), fhty. *undenân* (sammans. med prepos. *an*; ty. *unten*); åtm. i betyd. 'ned från' bildat till *und-* i under med samma avledn. som innan, nordan osv. I betyd. 'bort från' har man sammanställt ordet med got., fsax. osv. *und*, intill o. d. (isl. *unz*, av *und* + *es*), avljudsform till *and-* i an- 2 (se d. o.); jfr got. *unþaþliuhan*, undfly, o. se under und-; enl. Hultman Häls.-l. s. 16 n. 2 i denna betyd. möjl. en bildning av detta *und* + *þan*, liksom ags. *sið-ðan*. Jfr Undersåker.

undarn, dialektord, även: *undar*, *undun*, mellanmåltid (mellan frukost o. middag el. middag o. kväll), merafton o. d., i Jtl. (*undun*): 'lille-middag' (kl. 12) = no. *undorn*, middagsmåltid (vid tretiden), da. dial. *unne*(*n*) (jfr *øttønder* under ökt), motsv. got. *undaúrni-mats*, frukost, fsax. *undarn*, niotiden om morgonen, ags. *undern* ds., fhty. *untorn*, *-arn*, middag (sydty. dial. *untern*, mellanmål; jfr fhty. *Untarnesberg*, egentl.: middagsberget); *n*-avledn. av germ. **undēr-*, emellan, i fsax. *undar*, ty. *unter* = ie. **n̥ter-* jämte **enter-* i sanskr. *antár*, lat. *inter*, ir. *etir*, komparativbildning på *-ter* (liksom t. ex. efter) till ie. **in* = germ. **in* (= sv. prepos. *i*); alltså, därest denna nu allmänt antagna härledning av ty. *unter* (osv.), emellan, är riktig, ett annat ord än sv. under 2; ingår bl. a. i översättningslånen underhandla, underhålla, underrätta, undervisa. — Sålunda tillgrundbetyd. att jämföra med middag, grek. *mesēmbria* osv.

Unden, sjö i Undenäs sn Vgtl., förr kallad *Wndede* 1346, samt i senare leden av Åsunden Ögtl. m. fl.; fsv. *Und-*, jfr fno. älvn. *Und*, fno. sjön. *Vermundr* m. fl.; Vernersk växelform till germ. **unþiō-* = isl. *unnr*, bölja, fhty. *undia*, ags. *ýð*. Namnet är identiskt med Unnen o. besl. med lat. *unda* (jfr undulera), sv. vatten, Vättern osv.; grund-

betyd. alltså: 'vattnet, sjön'; jfr Vättern, Lagan. En avljudsform föreligger antagl. i Vändel. — Samma *und*, sjö, ingår i fsv. *Holundsfarholt(h)*, nuv. Hultsfred Smål., av ett sjönamn **Holunder*, egentl. 'hålsjön', nu Hulingen (jfr förf. Sjön. 1: 232 o. under Romfartuna). — Till det vid Unden belägna *Undenäs* bildades familjen. *Undenius*, sedermera förkortat till Undén (upptaget även av andra släkter).

[Undén, familjen., se föreg.]

1. **under**, sbst. = fsv., där även: undran, förundran, beundran, varav sedan: föremål för undran, under = isl. *undr*, da. *under*, fsax., ags. *wundor* (eng. *wonder*), fhty. *wuntar* (ty. *wunder*), av germ. **wunðra-* n. Av omstritt urspr. Snarast, med Weigand m. fl., till ie. *uen*, tycka om, med samma avljudsstadium som önska; övriga släktingar se van 3, vän 1, 2, vänta. Sammanställningen med grek. *athréō*, betraktar, är formellt ej oantastlig; Loewenthals tolkningsförslag i Ark. 35: 239 en lös gissning. Jfr vidunder. — Ingen under innehåller den gamla neutr. plur. såsom i *ingen råd*, *ting*, möjl. också *tvivel*. — Avledn.: undra = fsv., isl. = da. *undre sig*, *undres*, *det undrer mig* = fsax. *wundroian*, fhty. *wuntarôn* (ty. *wundern*), ags. *wundrian* (eng. *wonder*), av germ. **wunðarōn*; liksom t. ex. ångra till ånger. Saknas i got. I fhty. o. fsax. äldst med personlig konstr., som också är regel i nsv. I fsv. däremot oftast *mik undrar*; motsv. konstr. i nsv. beror väl på tysk inverkan. Jfr A. Lindqvist Gramm. o. psyk. subj. s. 159 f. — Betyd. 'beundra(n)' hos *undra(n)* kvarlever ännu hos Kellgren (t. ex. 'druckna pojkars undran'), Lenngren m. fl. (i denna betyd. även *förundran*). — Betyd.-utvecklingen 'förundran' > 'nyfikenhet o. d.' (i *jag undrar om* o. d.) har sin motsvarighet i ty. *fürwitz* (*vorwitz*).

2. **under**, prepos. o. adv., fsv. *undir* = isl. *undir*, da. *under*, got., fsax. *undar*, fhty. *untar(i)* (ty. *unter*), ags., eng. *under*, av ie. **ndh-eri* = avest. *aδairi*; vartill ie. adj. **ndhero-* = sanskr. *ádhara-*, lat. *inferus* (med adv. o. prepos. *infrā*; med *-f-* för *-d-*, varom se Walde o. Sommer Handbuch s. 179); med svag form: fhty. *untaro* osv., se undre; urspr. komparativbildning (av samma slag som över) till ie. **ndh-* i sanskr. *ádhas*, nere = germ. **und-* (se undan). Jfr und-. — Ett helt annat ord är ty. *unter* osv. i betyd. 'mellan' = lat. *inter*; se undarn o. t. ex. underhandla, underhålla, underrätta, undervisa. — Jfr underdånig, -klass, -kunnig, -stundom, -stå sig, -såte, -sätsig ävensom Undersåker.

underdånig, fsv. *undirdānogher* = da. *underdanig*, från mlty. *underdânich* = ty. *untertänig*; avledn. av mlty. *underdân*, underordnad, undersåte (varifrån fsv. *undirdān*; jfr *undirdāne* ds. o. Bib. 1541: *underdånare*) = ty. *untertan*; egentl. part. pf. till mlty. vb. *underdôn*, underkasta; se dann, dan.

underhandla, 1547: *underhandler* (sbst.), Schroderus Com. 1640 (vb.) = da. *underhandle*, från ty. *unterhandeln*, egentl.: söka överenskommelse genom mellanhänder (*unterhändler*); alltså till det ej med under 2 identiska *unter*, emellan, som också ingår i underhålla (i betyd. 'roa, förströ'), underrätta, undervisa. Jfr till betyd.-utvecklingen medla till grundordet för mellan o. se undarn. — Ett annat likbetyd., likaledes lånat ord är dagtinga (se d. o.).

underhålla i betyd. 'förströ, samtala med', enstaka under 1700-t. (jfr nedan), efter ty. *unterhalten* ds., väl efter fra. *entretenir*; alltså till ty. *unter*, emellan (se undarn o. det ej identiska under 2). Ordet, som uppträder i ett tal från 1799, klandras av Journ. f. sv. litt. 1799; i ordb. först hos Dalin 1853, men anses i Vinterbladet s. å. 'låta underligt'. Ännu Samtiden 1874 finner orden *underhållande* o. *underhållning* löjliga o. omöjliga. Jfr Mjöberg Festskr. t. Sdw. s. 272.

underkasta, fsv. *undirkasta* = da. *underkaste*, efter mlty. *underwerpen*, ty. *unterwerfen*, möjl. efter lat. *subjicere*.

underklass, Almqvist 1845: 'fruntimmer af under-klass', Quiding Slutliqvid med Sveriges lag 1871: 'Jag vill .. skapa nya och bättre namn för de båda klas-

serna (dvs. samhällsklasserna) i uttrycken: öfverklassen och underklassen'; nu också i da. Även överklass är först belagt hos Almqvist 1845: 'fruntimmer i öfverklasserna' o. därnäst hos Quiding. Först med den sistnämnde kommo beteckningarna i bruk, egentl. dock ej förr än på 1880-talet.

underkunnig, 1696, 1703, Nordberg 1740 osv.; jämte det nu föråldrade vb. *underkunniga* (*-kundiga*, *-kunnoga*), i sht refl., göra (sig) underrättad osv., 1675 osv., ännu åtm. 1760-t., utan känd direkt motsvar. i ty.; jfr ty. (*sich*) *erkundigen*, till adj. *kundig* (se kund o. kunna); i sv. snarast ombildat i anslutning till underrätta osv.

underrätta, tidigast (som i ä. ty.) med två objekt, Gustaf II Adolf 1616, RARP 1630; förr (liksom i ty. osv.) även 'undervisa', t. ex. 1620: 'Lector Theologiæ underrättar ungdommen In locis Theologicis', Kyrkol. 1686, kvar i vissa dial. (t. ex. Bjursås Dal.) = da. *underrette*, översättningslån från ty.: mlty. *underrichten*, underrätta, undervisa, tillrättavisa, o. ty. *unterrichten*, av mhty. *underrihten*, även: under växelsamtal undervisa el. visa till rätta, vilket torde vara grundbetyd., till ty. *unter* i betyd. 'emellan', ett annat ord (= lat. *inter*) än *unter*, under; jfr undervisa o. f. ö. undarn, underhandla, underhålla.

underslev, Gustaf II Adolf, förr även *underschleiff* 1626, *onderschlöff* 1631, *underschlef* 1638; tidigare liksom i ä. ty. i sht om smyghandel (jfr ännu i författn. 1823: 'underslef eller smyghandel', motsv. da. *underslæb* (jfr nedan), efter ty. *unterschleif*, bedrägeri, försnillning o. d., med något dunkel vokalisation, egentl.: undandöljande el. dyl., till mhty. *sloufen*, komma att glida (av germ. **slaupian*; se särsk. sleif o. slopa), kausativum till fhty. *sliofan*, glida (ty. *schliefen*); jfr mhty. *undersliefen*, bedraga, *undersliufære*, bedragare. — Hit hör även ä. nsv. *underslef(f)*, härbärge, t. ex. 1634, jfr ä. ty. *unterschlauf* ds., mhty. *undersleif* o. *underslouf*, gömställe, ävensom ty. *schlupfwinkel* ds., till *schlüpfen* (*schlupfen*), glida, intens.-iterat. till det nämnda *schliefen*. Se även slup. — Att i ty. *unterschleif* anslutning egt rum till *schleifen* (av **slaipian*; se släpa) göres troligt av da. *underslæb* o. ä. nsv. *undanslep*, underslev, Schroderus 1626, jfr mlty. *slêpen*, släpa.

understundom, fsv. *undirstundom* (ej i lagspr.) = fda. *understundom*, ombildning, i anslutning till det inhemska stundom, av mlty. *understunden*, av dat. plur. till *stunt* = stund. — I ä. nsv. även *undertiden*, t. ex. L. Petri, Linné, Livin (1781) = da., efter mlty. *undertiden*.

understå sig (äldre belägg nedan) = da. *understaa sig*, från mlty. *sik understân* o. ty. *sich unterstehen*; liksom ty. *sich unterfangen*, *sich unterwinden* egentl.: företaga sig; så t. ex. Schroderus 1626: 'han .. understodh sigh at vinna stadhen Utica'; egentl.: ställa sig under ngt för att mottaga el. övertaga det, liksom ty. *sich unterfangen* egentl.: gripa under ngt; sedermera med bibetyd. att företaget är förenat med djärvhet, dumdristighet. I åtm. de äldre beläggen är det i vissa fall svårt att avgöra, om denna betyd. uppträder el. ej, t. ex. J. De la Gardie 1613: 'uthaff ohörsamheett understå mig .. att försvara', 1689: 'understår sigh .. sin arga intention enwijst .. sustinera'. — Fsv. *undirstanda* betyder 'förstå' o. d. (motsv. i ä. nsv., under 15- o. 1600-t.) = isl. = mlty. *understân*, ags. *understandan* (eng. *understand*); i isl. även: underkasta sig en sak; även här med utgångspunkt i en konkret betyd.; se under förstå.

Undersåker, sn i Jtl., fsv. *Undansakir* (*V-*) 1314, *Undis-* 1351, *Und(e)rs-* 1349, *Under-* 1493 osv.; sammansmältning av prepos. undan o. under, med falsk genitivändelse, o. åker: bildat som Ovanåker el. som Åtvid m. fl.; se Nordlander Sv. lm. XV. 2: 25.

undersåte, fsv. *undirsäti* = da. *undersaat*, från mlty. *undersâte* = ty. *untersass*, till sitta med samma avljudsstadium som i försåt, såte osv.; jfr fhty. *untarsizzan*, vara underdånig. — I något äldre tid brukades i stället ofta den utvidgade formen undersåtare, fsv. *undirsätare*; sedermera undanträngt bl. a. på grund av Rydqvists ogillande

av ordet o. dess bildning. Däremot sökte flera förf. under 1800-t. förgäves återuppliva *följeslage* i st. f. följeslagare (se slå 1).

undersätsig, Widekindi 1671: 'tiock och vndersätzigh' = da. *undersætsig* (även: *undersat*), efter ty. *untersetzt*, med något dunkel betyd.-utveckling; väl närmast: som har säker bas el. dyl., motsv. ä. nsv. *undersatt* t. ex. 1715, 1744, jfr satt. — H. Wrangel 1632 har den lågtyska (el. försvenskade) formen *undersättig*.

undersöka, 1682: *undersökian*, 1695: 'göra undersökian om prästernas inkomster', vanligt först på 1700-t., t. ex. hos Ehrenadler 1723 som övers. av fra. *examiner* o. *chercher* = da. *undersøge*, översättningslån från ty.: mlty. *undersôken* o. ty. *untersuchen*, av ä. *undersuohen* 1400-t., urspr. i konkretare betyd. (jfr undersöka en korg o. d.), väl egentl.: söka under el. i botten av.

undervisa, i en äldre betyd. 'meddela o. d.' t. ex. gamla bibelövers.: 'underwisa Konungenom uttydningen' (Dan. 5: 8), fsv. *undirvīsa*, visa, meddela, underrätta, handleda m. m. = da. *undervise*, från mlty. *underwisen* = mhty. *unterwisen*, bl. a. 'undervisa genom växelsamtal' (ty. *unterweisen*), väl den urspr. betyd., till mlty. *under* (ty. *unter*) i betyd. 'emellan' (se underrätta).

undfly o. övriga sammans. med *und-*, se und-.

undra, vb, se under 1.

undre, se under 2.

undulera, röra sig vågformigt, motsv. fra. *onduler*, till lat. **undulāre*, jfr *undulātus*, vågformig, till *undula*, liten våg el. bölja, dimin. till *unda*, våg, bölja (se f. ö. Unden, vatten).

ung, fsv. *unger* = isl. *ungr*, da. *ung*, got. *juggs*, fsax., fhty., ty. *jung* (jfr jungfru, jungman, junker, lärjunge), ags. *geong* (eng. *young*), av germ. **junga-*, av ä. **juwunga-* (växl. med **junha-* i got. kompar. *jûhiza*, fda. *ȳræ*, isl. *óri*, varom Kock Sv. ljudhist. 2: 152 f.) = ie. **i̯uu̯n-ko-* i lat. *juvencus*, yngling (*-a*, kviga), sanskr. *yuvacá-*, ung, yngling, stut ~ ir. *óac*, ung; *k*-avledn. av ie. **i̯uu̯en-* i lat. *juvenis*, ung, yngling, jungfru, sanskr. *yuván-*; litau. *jáunas*, ung, fslav. *junŭ*; jfr även lat. *juventa*, ungdom, got. *junda* (av ie. **i̯uu̯ntā*), fhty. *jugund* (ty. *jugend*), ags. *geoguð* (eng. *youth*) osv.; f. ö. utan säkra anknytningar. — Härtill substantiveringen unge = fsv., isl., da. = mhty., ty. *junge*, bildat som dumbe, järpe, like osv. — Jfr yngla. — Ungdom, fsv. *ungdomber* = da. *ungdom*, möjl. efter mlty. *junkdôm*; se f. ö. dom 2. I fsv. f. ö. *yngska*, motsvar. (med grammatisk växling) isl. *óska* (av **junhiskōn*). I no. *yngd* av **jungiþō*. En urgammal bildning (utan motsvar. i nord. spr.) föreligger i fsax. *juguð*, fhty. *jugund* (ty. *jugend*), ags. *géoguð* (eng. *youth*), i vgerm. spr. med sekundärt *g*, av germ. **juwunþi-*, jämte got. *junda* av germ. **juwunðō* = lat. *juventa*, av ie. **i̯uu̯n-tā*. — Ungdom i konkret betyd. av 'ung människa' har motsv. i da., ty., eng. (*a youth*), fslav. (*junota*, yngling); dessutom kollekt. t. ex. i da., ty., lat. — Ungersven = da. *ungersvend*; sammansmältning av fsv. *unger sven*, med bibehållen nominativändelse *-er*, liksom t. ex. ty. *jungeselle* av mhty. *junc geselle* osv.; se f. ö. under ungkarl. — Unghinke el. -hink, ungsocialist, åtm. 1890-t., urspr.: anhängare av *Hinke Bergegren*. — Ungkarl, se d. o.

-unga, -unge, avledn. i ortn., se under -inge.

ungefär, 1634: *ungefehr*, förr även *on-*; vanligt först mot slutet av 1600-t.; från ty. *ungefähr*, *ohngefähr*, hos Luther *on gefehr*, utan avsikt, tillfälligt, mhty. *ân gevœre*, utan ond avsikt, till mhty. *âne*, utan (ty. *ohne* = fsax. *âno*, isl. *án*, *ón*, osv. ~ got. *inu*(*h*) ~ grek. *ánev* osv.), o. *gevœre*, försåt, bedrägeri, biavsikt (se fara 2). — Den nuv. betyd. i ty. (o. sv.) utgår närmast från den av 'oavsiktigt'; alltså: om den lämnade uppgiften visar sig vara felaktig, har påståendet skett utan (ond) avsikt. Betyd.-växlingen inträdde först (på 1500-t.), då i ty. prefixet *un-* i svagtonig ställning blivit *on-* o. därigenom förblandades med det av *ohne*, utan, utvecklade *o*(*h*)*n-*. — Ungefärlig, Karl XII: 'dhe ungefärliga förslagh', då ännu mera en-

staka; 1799 (i övers. från ty.), klandrat i Journ. f. sv. litter. 1800; Leopold 1801, Weste 1807 (Möller 1807 har adv. *ungefärligen*, men ej adj. *ungefärlig*); efter ty. *ungefährlich*. Jfr Mjöberg Festskr. t. Sdw. s. 268.

ungkarl, Sylvius 1671: *-karlar* plur. jfr ä. *ungkar* Columbus 1670-t. (som möjl. också utgår från *-karl*), ombildning, i anslutning till karl, av fsv. *ungkar* (genit. plur. *-kara*), junker, ung herre, försvenskning av äldre *iunkar(e)*, *iunkhærra* (= junker, se d. o.). I ä. sv. ännu ofta i betyd. 'ung man'. Ordet har alltså genomlupit samma betyd.-utveckling som ty. *junggesell*; jfr det likbetyd. fra. *garçon*. I samma betyd.: no. *sveinkall* (av *-karl*), lty. *jungmann*. — En gammal västgerm. beteckning är ty. *hagestolz* = ags. *hægsteald*, *hagu-*, till *hag-* i hage, inhägnad o. d., o. got. *staldan*, ega (besl. med ställa o. gestalt), förr med skiftande betyd. (även: tjänare, krigare); egentl.: som bor utanför själva huvudgården, bl. a. om ofria o. om yngre bröder som förblevo i beroende av den äldste brodern, den egentlige arvtagaren (enl. gammalgermansk rätt), alltså i en ställning som icke alltid medgav stiftande av egen familj; sålunda med samma grundbetyd. som i det f. ö. etymologiskt alltjämt dunkla mlat. ord, vilket ligger till grund för eng. *bachelor*, ungkarl. Da. *pebersvend* (nu blott om äldre ungkarlar), o. 1700, betecknade tidigare kringresande krämare, i sht kryddhandlare, till *peber*, peppar; jfr J. Steenstrup Da. hist. tidsskr. 8 R II. 60 f. Övriga ord för 'ungkarl' betyda i regel egentl. 'ensam' o. d., t. ex. lat. *cælebs* (bl. a. i sv. celibat). Samindoeur. beteckning saknas. Att leva som ungkarl räknades i äldsta tider som en skam.

ungrare, 1598: *vngrer* plur.; 1635: *vngarer* plur.; o. 1640: *ungrar* plur., motsv. ty. *ungar* osv., sammanhängande med det i fornryska källor uppträdande folkn. *ugra* (varefter den vetensk. beteckningen finsk-ugriska språk), urspr. en turko-tatarisk folkstam, med vilken de forna ungrarna förväxlats; trol. ur ett turko-tatariskt stamnamn *on-ogur*, *un-ugur* (bysant. *onoguroi*, *unnuguroi*, lat. *hunuguri*, *[h]ungari*, varifrån fra. *Hongrie*, eng. *Hungary*). K. B. Wiklund i NF 30: 1069. — Jfr fsv. *ungers gyllene*, ungersk gyllen.

uniform, sbst., Dalins Arg. (om militäruniform) = ty., från fra. *uniforme*, av lat. adj. *ūniformis*, enkel, enformig, till *ūnus*, en, ende (= en 3), o. forma (= form). Jfr följ.

unik = fra. *unique*, av lat. *ūnicus*, ensam i sitt slag, till *ūnus*, en, ende; se föreg.

union = ty. osv., av lat. *ūnio* (genit. *-ōnis*), enhet, förening, till *ūnus*, en, ende; se uniform.

unison, väl från ital. *unisono*, av lat. *ūnisonus*, jfr fra. *à l'unisson*, enstämmigt, enhälligt, till lat. *ūnus*, en (se uniform), o. *sonus*, ljud (se sonant).

universitet, O. Petri Kr. = mlty. *universitēte*, ty. *universität* osv., av lat. *ūniversitas* (genit. *-tātis*), helhet, sammanfattning, i rättsspr. även: kollegium (underförstått: *magistrorum et scholarium*, dvs. av lärare o. lärjungar); i sin moderna betyd. från o. 1200 (tidigare: *studium generale*); till lat. *ūniversus*, hel, egentl.: riktad till en punkt (till *ūnus*, en, o. part. pf. pass. av *vertere*, vända, urbesl. med varda), vartill *universālis*, varav fra. *universel*, varifrån sv. universell, o. neutr. *universum*, varav sv. universum, världsalltet.

unken, 1727, jfr 1717: *unkot*. Enl. ett förslag av Noreen V. spr. 3: 292 en nasalerad form till ie. roten *ug'* i grek. *(h)ygrós*, lat. *ūvidus*, fuktig, med samma betyd.-utveckling som i ä. nsv. o. no. *dunken*, fuktig > unken, el. i sv. dial. o. no.-da. *muggen*, fuktig > möglig; i fråga om växlingen med former med o. utan nasal jfr sv. dial. *munken*: ty. *mucheln*, lukta mögel. Emellertid är ordet så sent o. enastående, att man snarast måste betrakta det som en ung bildning; sannol. egentl. = *dunken* med förlorat *d* på grund av inverkan från det likbetydande *uren* (se orna); på analogt sätt beror säkerl. *munken* på sammanblandning av *muggen*, *dunken* el. unken, ävensom ä. sv. *urken* Linné

(dock enstaka) på kontamination av *uren* o. *dunken* el. unken.

unna = fsv. (pres. *an*, yngre: *unner*, ipf. *unte*, sup. *unt*, *unnat*), förunna (se nedan), unna, tycka om = isl. *unna* (pres. *ann*) ds., da. *unde*, i ä. da. även 'älska', fsax., fhty., ags. *unnan*, fhty. även *gi-unnan* (ty. *gönnen*); med avljudsformen *an-* i got. *ansts*, gunst, nåd m. m., isl. *ást*, kärlek; se f. ö. gunst, gynna o. ynnest; dunkelt ursprung. — Den nu föråldrade betyd. 'förunna, medgiva' är allmän i gamla bibelövers. — Den äldre böjningen kvarlever i uttr. det är honom väl unt; ipf. *unde* ännu t. ex. A. J. Afzelius 1845 o. Strandberg (i båda fallen rim till *kunde*); hos Dalin 1853 upptagas båda böjningssätten.

Unnen, sjö i Unnaryds sn Smål., fsv. **Unde*, i sockenn. *Undarydh*; egentl.: sjön; se Unden.

[Unnerstad, ortn. Ögtl., till fsv. personn. Önd; se -stad.]

uns, Schroderus Os. 1635: 'hundrade Vntzer Guld' = da. *unse*, mhty., ty. *unze*, fra. *once* (eng. *ounce*) osv., av lat. *uncia*, $^1/_{12}$ av t. ex. ett skålpund, småsak, snarast av **oin(i)cia*, enhet, till ie. **oino-* = lat. *ūnus*, en (se uniform). Härav också ags. *ynce* (eng. *inch*), tum. — I sv. tidigare i sammans. *uns(e)guld*.

[Upmark, familjen., se Uppsala slutet.]

upp el. **opp**, fsv. *up*, *op*, i fsv. även prepos.: uppför = isl. *upp*, da. *op*, fsax. *up*, i mlty. även prepos., fhty. *úf*, adv. o. prepos. (ty. *auf*), ags. *upp*, *úp* (eng. *up*), med avljudsformen got. *iup*, av ie. **ūb*, **eub*, växl. med *up(o)* i grek. *(h)ypó*, under, osv. (varom se över); jfr med avs. på *-ū-* i fhty. *úf* osv., fslav. *vysokŭ*, hög, av ie. **ūpsoko-*. Se f. ö. öppen. — Säkerl. ej, med Bechtel, Zupitza m. fl., besl. med grek. *(h)ȳbos*, puckel. — Upp i dagen, se under dag. — Härtill: uppe = fsv. = isl. *uppi*, da. *oppe*, motsv. fsax. *uppa*, ags. *uppe*; jfr i fråga om bildningen inne, ute. — Se även ufs o. yppa.

uppbragt, vred, Fryxell 1830: 'de uppbragta bröderna', jfr Boëthius 1807: 'en mot upphofsmannen uppbragt känsla'; förr stundom *uppbragd*, t. ex. Tusen o. en natt 1836 = da. *opbragt*, efter ty. *aufgebracht*, egentl. part. pf. till *aufbringen*, göra vred, urspr.: komma att fara upp.

uppdaga, äldst (*-as*) i betyd. 'bli dager o. d.', Växiö 1680-t., Lybecker 1712, Serenius 1734 (i betyd. 'dagas'), v. Höpken 1745: 'lyckliga tider . . updagas', Rydén 1766: 'eviga och osynliga ting, hvilka nu skola updagas för honom', Bellman (*uppdagas*, klarna o. d.); Geijer: 'Forskningen . . sökte . . uppdaga naturen'; t. ex. Atterbom o. Rydqvist med konkret objekt: fornlämningar, metaller o. d., i betyd. 'upptäcka' = da. *opdage*, i ä. da. även: kungöra, från ett lty. **updagen* = öfris. *updagen*, komma el. bringa i dagen, holl. *opdagen*, visa sig. — Om ä. sv. *updagad*, sv. dial. *uppedagad*, om gastar o. spöken som överraskas av dagen, se dag.

uppehälle, se -hälle.

uppenbar, förr även acc. *uppenbár* (jfr Weste 1807), fsv. *uppin-*, *openbar* = isl. *opinberr*, da. *aabenbar*, från mlty. *openbár(e)* = mhty. *offenbære* (ty. *offenbár*), alltså av den mlty. motsvarigheten till öppen o. bar 3; egentl.: som uppför el. visar sig öppet; jfr till betyd. av bära t. ex. *bära sig åt* o. åtbörd, ävensom ty. *sonderbar*, säregen. I isl. folketymologiskt anslutet till *berr* = bar 2. — I vissa sv. dial. i stället det inhemska *upplig*. — Förr bl. a. även: allmän, offentlig, t. ex. gamla bibelövers.: 'upphänga (tavlorna) . . på ett uppenbart rum'.

uppfatta, förstå, väsentl. ett 1800-talsord (se nedan), övers. av ty. *auffassen* ds., förr o. egentl.: gripa o. upptaga, uppfånga; alltså med (ungef.) samma betyd.-övergång som begripa, fra. *comprendre* o. *saisir*; jfr även under förnimma. — I modern betyd. Hammarsköld 1818 (i filos. anv.); tidigare: avfatta, omfatta, uppgöra (en plan) o. d.; jfr även Thunberg 1791: *uppfatta hat och föragt*, dsv. fatta. Ordet synes tillhöra den grupp av lån, som inkom i sv. på 1790-t.

uppfinna, fsv. *upfinna* = da. *opfinde*; i ty. i stället *erfinden*. — Förr ej som nu till betyd. skilt från upptäcka; jfr

t. ex. Holm Nya Sv. 1702 s. 4: 'nyligen upfundne Länder' (å de närmast följ. sidorna dock i samma betyd. regelbundet *uptäcka*), Lagerbring 1788: 'rätta ådran .. upfanns den 25 Jul. .. 1678' (om Medevi brunn).

uppförsbacke, Törneros 1827, **-väg**, jämte **utförs-** i motsatt betyd. Almquist 1838; ännu ej hos Dalin 1853; av en i svenskan f. ö. ej förekommande sammansättningstyp med adverb + *s* i förra leden; ombildning av *uppförbacke* C. H. Anckarsvärd 1817 (enstaka även sedermera), *utförbacke* Serenius 1734 (*-backa*), Tavaststjerna. Kanske efter mönstret av utförsgåvor o. d. (till utföra el. utförsel).

upphov, fsv. *uphof* = fda.; till en avljudsbildning av fsv. *hœfia up*, lyfta upp, börja, börja tala ('upphäva sin röst') = isl. *hefja upp*, börja, mlty. *upheven* ds., upplyfta, jfr ty. *anheben*, börja; med samma betyd.-utveckling som i börja (egentl. lyfta upp) el. eng. *rise*, ursprung o. d., egentl.: upplyftande. — En hithörande, men ej identisk bildning är fsv. *uphaf* (norvagism), isl. *upphaf*, da. *ophav* ds. — En motsatt betyd.-utveckling föreligger i upphäva (i denna betyd. ännu ej i fsv.) = da. *ophœve*, efter ty. *aufheben* el. mlty. *upheven*. Fsv. *uphœfia sik* betydde 'resa sig upp, sätta sig till motvärn'.

upphäva, se föreg.

upphöra, t. ex. Prytz 1620: 'Ther medh måsten i vphööra' = da. *ophøre*, efter ty. *aufhören* el. mlty. *uphören*; egentl. om det avbrott i arbetet osv., som förorsakades då man hörde på el. lyssnade; jfr till betyd.-utvecklingen under ljud. På grund av denna urspr. betyd. har också ä. ty. konstruktionen *von etwas aufhören*; sedermera *mit* efter *mit etwas anfangen*.

uppkomling, (antagl.) först, med tvekan, prövat av Moberg 1815: 'un parvenu .. månne uppkomling?, Fryxell 1833 m. m., Dalin 1853 (betecknat som nytt ord), Beskow osv., väl efter ty. *emporkömmling*, ett modeord från o. med 1880-t., som övers. av fra. *parvenu* (se parveny). Jfr till bildningen sv. av- o. nykomling. — I sammans. även använt av Crusenstolpe 1847, vilken gärna upptog nyare ord o. själv skapade sådana (ex. hos förf. Festskr. t. Sdw. s. 260).

upplaga, sbst., Weise 1771: 'Edition (Uplagan)', Kellgren 1790, efter ty. *auflage* 1712, till upp o. lägga. — Tidigare: *upplag* Lenæus 1738, Röding 1755: 'alla uplag af Ol. Magn.', Lagerbring 1783: 'Venetianska uplaget' = da. *oplag*.

upplag·d, disponerad, Reuterdahl 1840: 'upplagd till arbete' = da. *oplagt*, efter ty. *aufgelegt* (vanligt o. 1700), sällan med motsv. vb *auflegen*, möjl. övers. av fra. *disposé*, till *disposer*, anordna, disponera (jfr sv. disponerad i samma betyd. som upplagd samt under disponent), motsv. ital. *disposto* ds. Alltså med grundbetyd.: lagd till rätta, beredd till el. dyl.

Uppland, fsv. *Upland*; snarast med v. Friesen Fatab. 1906 s. 17: innerlandet, det längre upp från sjön belägna landet (resp. bygderna); namnet givet med utgångspunkt från det uppländska kustområdet, snarast Mälareroden (se Roslagen); sedermera, antagl. genom sammanslagningen av de olika landsdelarna till en lagsaga, utsträckt till hela det nuv. Uppland. Denna senare användning har ännu icke överallt i landskapet slagit igenom i folkmedvetandet. Äldre sannol. oriktiga meningar om namnets innebörd se anf. avh. — Med avs. på betyd. hos upp- av 'längre in belägen' jfr sv. uppstad. — Ett fsv. *Upland* ingår också i sockenn. Medelplana, av fsv. *Mætheluplanda*, o. Västerplana, av fsv. *Væsteruplanda*, Vgtl.

upplopp, fsv. *uplop* = ä. da. *oplob* (da. *opløb* i anslutning till *löbe*), efter mlty. *uplôp* = ty. *auflauf*; till upp o. löpa. I ä. nsv. även *upstöt*, efter mlty. *upstôt*.

upplysning i den speciella betyd., som ingår i t. ex. upplysningstidevarvet, dvs. (ungef.): frihet från »fördomar», dvs. vad den »upplyste» enskilde ej förmådde fatta med sitt »sunda förstånd» (sens commun), jfr t. ex. Chydenius 1765: 'Vi kalla våra tider upplysta', I. Stenberg 1799: 'Uplysning är

tidehvarfvets allmänt beskrutna ord', ävensom Geijers polemiska skrift 1812 'Om falsk och sann upplysning'; uppkommet som övers. av ty. *aufklärung*, jfr Zinzendorf 1748: 'Wir leben bekanntlich in sehr aufgeklärten Zeiten', Wieland 1776: 'Man hat so lang und viel an der Aufklärung der unsrigen gearbeitet, dass Männer von Einsicht endlich auf den Gedanken gekommen sind, es sei der Sache zu viel gethan worden', Teutscher Merkur 1785: 'Das Wort Aufklärung fängt jetzt allmählich an, . . in üblen Ruf zu kommen'. Alltså vid denna tid i Sv. o. Tyskl. ett typiskt slagord. — Ordet upplysning finns redan i fsv. — Jfr O. Hoppe Festskr. t. Sdw. s. 197 f.

uppmarsch, H. Forssell 1888, publicistiskt modeord från ungef. 1890-t:s senare hälft ('socialdemokratiens, nykterhetsfolkets u.' o. d.), efter ty. *aufmarsch*.

upprepa, L. Petri 1555, ombildning av ä. nsv. *uppreppa*, 1541 osv. (vanligt ännu under förra hälften av 1600-t.), fsv. *upreppa*, riva upp, åter framdraga = ä. da. *opreppe*, från mlty. *upreppen*, till mlty. *reppen*, röra, varifrån även fsv. *rippa*, sätta i rörelse, lyfta, isl. *rippa* (*upp*), ånyo dryfta o. d.; motsv. ags. *hreppan*, röra vid, osv.; med flera tolkningsmöjligheter (jfr Torp Etym. Ordb. s. 514); att döma av de fornnord. formerna med *-i-* möjl. påverkat av en annan ordgrupp, färö. *rippa*, hastigt rycka, osv., som är besl. med vb. repa (av **ripa*). Till detta verb (i dess nysvenska form) har i alla händelser upprepa anslutit sig; folketymologiskt förbindes det väl även med sbst. rep.

uppriktig, i ä. nsv. även: ärlig, äkta, t. ex. 1546, tillförlitlig o. d., t. ex. P. Svart = da. *opriqtig*, från mlty. *uprichtich*, även: upprätt = ty. *aufrichtig*, avledn. av mlty. *uprecht*, *upricht* ds. = ty. *aufrecht*, upprätt, sv. upprätt; se f. ö. riktig.

uppror, Var. rer. 1538, O. Petri o. 1540 (*vprorer* plur.) = da. *oprør*, från mlty. *uprôr* (holl. *oproer*, eng. *uproar*) = ty. *aufruhr*, till upp o. mlty. *rôr(e)*, rörelse = fhty. *hruora*, besl. med vb. röra (se d. o.). — I ä. nsv. även *upstöt* (se under upplopp), *upsätning* (efter mlty. *upsettinge*).

upprymd, Serenius 1741: 'Uprymdt sinne', Lagerström 1744: 'när han intet var väl uprymd' = da. *oprømt*, från ty. *aufgeräumt* ds.; egentl. part. pf. till ty. *aufräumen*, röja upp, undan, skaffa ur vägen (urspr.: skaffa rum för, avledn. av rum), varefter ä. nsv. *upprymma*, t. ex. 1544: 'Uprymme Tivedhen', o. senare i den därur härledda betyd. '(genom bortskaffande av hinder) göra tillgänglig för', t. ex. Lehnberg 1805, 1809: 'Upprymma hjertat för ädla samfundspligter'. Upprymd betyder alltså egentl.: befriad från det som tynger el. besvärar. — Jfr Lindroth Adjektiv. af particip s. 38 f.

Uppsala, stadsn., omnämnt redan på 900-t. hos norska skalder (fno. *Uppsalir*) o. som stad 1164, då syftande på det nu s. k. Gamla Uppsala, egentl.: boningarna el. husen där uppe (se sal o. Sala), enl. Noreen Spr. st. 3: 90, i motsättning till en nu försvunnen gård *Sala* ute på slätten. Namnet överfördes efter ärkebiskopssätets flyttning 1273 till det nuv. Uppsala, förr *Aros* o. (i motsats till *Væstra Aros* = Västerås) *Östra Aros*, egentl.: åmynning; se os 1, Åhus m. m. Jfr gårdn. *Uppsala* Vgtl., no. *Opsal*. — Uppsaliensare, förr *upsaliens* t. ex. 1842 (best. f. *-en*), plur. *upsalienser*, t. ex. Atterbom 1819, H. Järta 1829, Brinkman, Almqvist, J. Nybom, Svedelius, med ändelsen närmast från ty. *Jenenser* osv., efter lat. *Atheniensis* osv. En speciellt lundensisk bildning är uppsalit, den enda använda i t. ex. Ahnfelts Studentminnen 1857—59. — Härtill familjen. Upmark (förr även *Upmarck*); taget av sönerna till rådmannen i Uppsala Erik Hansson († 1684).

uppsats, förr 'förteckning, promemoria' t. ex. 1677 o. ännu t. ex. Kellgren 1796 (under 1600-t. icke sällan neutr.); i den nu vanliga betyd. 'liten avhandling' i en på germanismer rik övers. från ty. 1799 (avvisat som tyskeri i Journ. f. sv. litter. 1800) o. ännu ej hos Weste 1807 = da. *opsats*, uppsats, till hälften översatt av ty. *aufsatz*, till upp o. sätta; jfr 'sätta upp en skri-

velse' o. ä. sv. *uppsätta* i betyd. 'författa' t. ex. Lagerbring 1788: 'hans förnämsta Werk äro upsatte under K. Carl XII:s Regering'. Formellt = uppsåt (från mlty.). — I ä. nsv. även *uppsatt* i betyd. 'promemoria' = ä. da. *opsæt*, *opsat*, från mlty. *upsat(e)*, förordning; jfr nda. *opsæt* i betyd. 'uppsats'. — I betyd. av 'servis, skrivbordssaker o. d.' t. ex. Dagl. Alleh. 1808 ('Skrifbord .. med uppsats'), samma tidn. 1824 ('Salsskänk med uppsats'); jfr sv. uppsättning i likartad anv. (t. ex. om porslin).

uppsikt, Gustaf II Adolf; förr även 'uppmärksamhet', stundom också i förb. ss. 'dyster uppsigt', dvs. uppsyn = da. *opsigt*, efter ty. *aufsicht* el. mlty. *upsiht*, vbalsbst. till ty. *aufsehen*, mlty. *upsén*, övervaka (se sikt 1 o. jfr insikt, åsikt).

uppskjuta i bildl. betyd.: till annan tid fördröja, fsv. *upskiuta* = ä. da. *opskyde*; se likartade uttr. under inställa o. uppskov o. till betyd.-utvecklingen även under suspendera.

uppskov, med slutet *o*-ljud från mlty. genit. *upschōves*, o. med *å*-ljud från nomin. (osv.) *upschof*; jfr ä. nsv. *uppskuv* (*vpskuff*) 1592, *uppskåv* Lucidor, *opskåf* Spegel osv. = ty. *aufschub*, till skjuva (se d. o. o. skov). Alltså egentl.: uppskjutande; jfr med samma bild likbetyd. sv. uppskjuta, da. *opsætte*, eng. *put off*, sv. inställa (från ty.), även som under suspendera, el., mera målande, sv. lägga på hyllan, da. *skyde paa den lange bænk*, ä. ty. *in die lange bank schieben* Chr. Weise m. fl., ty. *etwas an den nagel hängen* osv. Ett likartat bildligt uttryck är isl. *skjóta of øxl* (poet. Eddan, Grógaldr), egentl.: skjuta el. kasta över skuldran, dvs. icke bekymra sig om.

uppskörta i betyd.: 'låta betala oskäligt, pungslå', Dalin 1853; bildl. anv. av skörta upp, uppfästa kläderna, Bib. 1541: *vpskörta sigh* = ä. da. *opskjørte*, från mlty. *upschorten* = ty. *aufschürzen*, till upp o. mlty. *schorten*, förkorta, till fhty. *scurz* osv., kort (se det besl. skört o. skjorta). I ä. sv. förekommer ironiskt *väl uppskörtad* i betyd. 'illa däran', da. *ilde opskørtet* ds. (= *ilde faren*); no.-da. *opskørtet* betyder 'jäktad, altererad'.

uppsluppen, E. Carlén 1865: 'En viss uppsluppen ton'; överförd anv. av part. pf. till slippa upp, om söm, maska o. d.

uppspelt, Bremer 1835: *uppspelt*, Knorring 1843: *uppspelad*, Dalin 1853: *uppspelt*, till spela upp, liva upp, äldre: uppegga, sätta fart på, jfr Bremer 1837: 'Mina förhoppningar voro högt uppspelta', Crusenstolpe 1845: 'huru man .. spelade upp hans misstänksamhet'. Härav är väl no.-da. *opspilet*, uppspelt, en ombildning.

uppstad, stad som ej har stapelstadsrätt, fsv. *upstadher*, uppe i landet belägen stad, Stadslagen, till upp (i samma betyd. som i Uppland) o. stad.

uppstudsig, P. Svart Kr.: *vpstussig*, 1564: *upstödzigh* = ä. da. *opstudsig*, från mlty. *upstutzich*; till upp o. studsa; egentl.: som stöter el. slår emot. Jfr ä. nsv. *studsig*, uppstudsig, näsvis, även: som studsar, baxnar, tvehågsen = ty. *stutzig*.

uppsåt, fsv. *upsāt* = fda. *opsat*, från mlty. *upsat* (genit. med vokalförlängning *-sātes*, varifrån i fsv. *-ā-* = nsv. *-å-*), till mlty. *upsetten*, ha för avsikt, egentl.; uppsätta. Etymol. = uppsats (med högtysk senare led). Fsv. *opsætt* däremot från mlty. *upsēt*. — Nda. har i stället det besl. *forsæt*, ombildning av äldre da. *forsat*, av mlty. *vorsat* = ty. *vorsatz*, varifrån sv. föresats. — I sv. försåt ingår däremot en inhemsk avljudsform *-sāt*; se d. o. samt såt 2, såte.

uppträde, 1634 enstaka i obr. anv.; GT 1788: *alfwarsamma upträden*, vanligt fr. o. m. 1790 i olika betyd. (men ännu ej hos Sahlstedt 1773); efter mlty. *uptred(e)* o. ty. *auftritt*, varav da. *optrin* är en översättning.

upptäcka, G. I:s reg. 1557 i betyd. 'meddela', Schroderus Com. 1640: 'vptäckia (vppenbara, kungöra)' = ä. da. *optække*, avhölja, kungöra, efter ty. *aufdecken*, avhölja, avslöja; jfr ty. *entdecken*, efter fra. *découvrir*; egentl.: avtaga täcket el. höljet. Om dylika översättningslån se t. ex. under utställning. I

betyd. 'upptäcka länder, malmådror o.d.' användes i ä. nsv. i stället ofta uppfinna (se närmare d. o.). — Härtill den svenska nybildningen upptäckt, Sv. Merc. 1764, T. Bergman 1773, Sahlstedt 1773 o. omedelbart därefter allmän; ersätter det under 1740—1760-t. vanliga *upptäckning* (som nu nästan alldeles försvinner) o. det samtidiga o. tidigare *upptäckelse*. Da. har i stället *opdagelse*; ty. *entdeckung*.

Uppvidinge, härad i Smål., fsv. *Up-* el. *Opvidhinga hœradh*, genit. plur. av ett **Upvidhinger*, 'uppviding', bildat med härstamningsavledn. *-ing* (se -inge) av fsv. *viþer*, skog (= ved); alltså: deras (härad) som bo upp i skogen; jfr Norrvidinge.

uppvigla, 1639: 'opvigle almogen', 1656, Serenius 1741 = da. *opvigle*, efter ty. *aufwiegeln* 1500-t., av *auf* o. ett germ. **weǯilōn*, iterativ-intensivbildning till germ. **weǯan*, röra, i ty. *bewegen* (se väga); alltså egentl.: sätta i rörelse. Jfr ä. ty. *aufwegig*, *-wegisch*. — Av Sv. Hof 1753 stämplat som germanism för *uppreta*, *uppresa*. — Förr därjämte med *-(c)k-*, t. ex. 1599, 1622: *opvickla*, 1752: *upwiklade*; väl något slags folketymologisk ombildning el. också beroende på ljudsubstitution.

1. **ur** (klocka o. d.), t. ex. Columbus 1670-t., bouppteckn. 1679; Columbus best. f. sg.: *uhren* = da. *ur*, från ty.: mlty. *ûr(e)*, även: timme = ty. *uhr* ds., jfr senmhty. *ûr(e)*, timme, i denna betyd. kvar i ty. *um drei uhr* (i eng. i stället *watch*, om fickur, till vaka, vb, o. *clock*, om pendelur). Enl. den allmänna uppfattningen har den moderna betyd. direkt utvecklats från den av 'timme', varvid kan jämföras ry. *časy*, ur, plur. av *časŭ*, timme, el. wotjak. *tunnit*, ur, plur. till *tunti*, timme (lån från ty. *stunde*). Till lat. *hōra*, timme, tid (varav ffra. *ore*, fra. *heure*, eng. *hour*), av grek. (*h*)*ōra* ds. (urbesl. med år), jfr horoskop o. grek. (*h*)*ōrológion*, sol- el. vattenur (fra. *horloge* osv.). Dock skulle enl. Schoning NTfF 4 R 6: 117 f. betyd. 'ur' ha uppkommit i mholl. genom ellips från sammans. såsom *urklocke*, *urwerk* = sv. urverk, 1602 om kyrkur, 1631: *uhrwercke* om tornur, nu blott, utom skämts., om hjulverket i ett ur, men ännu Dalin 1853 även om större slagur, jfr gå som ett urverk. Det förkortade uttr. har dock i så fall knappast uppkommit i svenskan, utan tillhör det långivande språket. — I ä. nsv. nyttjas (om byggnads- o. rumsur, de senare ofta liggande) i stället tidigare benämningen *säjar-* el. *segerverk*, Var. rer. 1538: *seiyarewerk*, motsv. i da., från mlty. *seigerwerk*, även: *seiger* (kvar i ty. dial.), i hty. tidigt omtytt till *zeiger*, egentl.: visare (se te, vb), men egentl. = mhty. *seigære*, våg, till *seigen*, komma att sjunka (kausativum till germ. **sīǯan*, sjunka, se seg, signa 1): den s. k. oron i urverket liknade en våg. Däremot återgår ä. nsv. *säjare*, urvisare, t. ex. Bellman, på ty. *zeiger*; jfr med avs. på *s* från ty. *z* under sira. — Fickuren kallades förr *byxsäcksur*, Linné 1734: *böxesäcksur*, Hofcal. 1739, o. i dial. åtm. ännu på 1870-t.; jfr ty. *sackuhr*. De förvarades nämligen i byxsäcken el. byxfickan. Ännu tidigare buros de ofta vid en kedja i bältet. — Fickur kallas (el. kallades?) i vissa dial. *urklockor*. — Från tyskan lånade äro f. ö. en del andra hithörande beteckningar, t. ex. spindelur (se d. o.), ankare 1875 o. ankarur 1852, oro, ett slags regulator, efter ty. *unruh(e)*.

2. **ur**, i riksspr. nu blott i ur och skur (se nedan), ensamt ännu t. ex. B. E. Malmström (best. f. *uren*) o. kvar i dial., dels som mask. t. ex. Vätöm. Uppl., Gotl. o. dels som neutr. t. ex. Vgtl. o. Nke (enl. Rietz), jfr Geisler o. 1710: *bistra ur* plur., fsv. *ūr* n., yrväder, snöyra = isl. *úr* n., fint regn, no. *ūr* m., regnskyar, ä. da. *ur*, snöväder; av germ. **ūra-*; jfr no. *yr*, fint regn, sv. snöyra, isl. *úrigr*, våt; i avljudsförh. till germ. **aura-* = ags. *éar*, hav, isl. *aurigr*, våt (jfr Persson IF 35: 199); till en ie. rot *eu̯er* i sanskr. *vār(i)*, vatten, lat. *ūrīnāri*, dyka, litau. *júrės*, hav (Östersjön) osv.; se f. ö. ur- 3, var (i sår) o. urin. — I ur och skur, gammalt helrimmande uttr. av samma slag som bot för sot, råd och dåd, sju för tu, i valet och kvalet osv. — Sam-

mans. *urväder*, fsv. *ūrvædher*, ingår i tillnamnet (Niclis) *Urwædher* (o. 1400), efter vilken Urvädersgränd i Sthlm uppkallats. Jfr Ihre Gloss. suiog. under *yrwäder*: 'vulgo *urwäder* dicere solemus'. — Härtill vb. yra 2.

3. **ur-** i uroxe, även osammansatt, jfr ä. nsv. *urnöt* Var. rer. 1538, Bib. 1541, motsv. isl. *úrr* (genit. *úrar*), mlty. *ûrosse*, fhty. *ûro*, *ûrohso* (ty. *auerochs*), ags. *úr*; ävensom sv. dial. *ure*, ilsken tjur; av germ. **ūru-*; lånat i lat. *ūrus* (liksom t. ex. djurn. *alces*, älg, *biber*, *ganta*, gås, *taxo*, grävsvin, *visons*, bison). Enl. förf. Etymol. Bemerk. s. VIII egentl. 'hanndjur, betäckare, avlare', egentl. 'som fuktar, väter', till roten i ur 2, urin o. var 6; alltså med samma betyd.-utveckling o. grundbetyd. som i oxe o. i sanskr. *vṛṣan-*, tjur, jfr även orne, orre, vilka tre sistnämnda ord f. ö. innehålla en *s*-utvidgning av den i ur- ingående roten. — Annars, säkerl. med orätt, ofta härlett från ettgerm. **uzru-*, besl. med sanskr. *usrá-*, oxe, som vanl. identifierats med *usrá-*, rödaktig, el. också (K. F. Johansson IF 2: 60) förts till den ie. *u̯ĕ-s*, vatten, som jag i Ark. 7: 42 uppställt för några germ. ord (alltså i sistn. fall med samma betyd.-utveckling som i ur-).

4. **ur,** prepos., adv., o. som privativt prefix motsv. *o-* 2), fsv. *ūr* (*or*; *ör* med *ø*-omljud) = isl. *úr* (*ór*, *or*, *ør-* som privativt el. förstärkande prefix), no. *ur*, *or* (i da. blott som prefix i lånord), got. *us*, prepos., *uz-* (*ur-* frfr *r* t. ex. *ur-runs*), fsax. *ur-*, *or-*, fhty. *ur*, *ur-* (*ar-*, *ir-*, *er-*, ty. *ur-*, *er-*; se er-), ags. *or-*, *á-*. Möjl. en *s*-utvidgning, *us*, besl. med fslav. *u-*, bort, lat. *au-*, bort från, osv. Annorlunda dock Brugmann Grundr. II. 2: 203 (av ie. **ud-s* till *ud* i ut); osannolikt av formella grunder. Jfr urarta, urbota, urfjäll, ursinne, ursäkt, urtima, ordalier, orlov, orsak, vån (sv. dial. *urvånsen*), yrvaken, ärlig o. följ.

5. **ur-** som förstärkningsord el. för att beteckna ursprung o. d. = da. *ur-*, från ty. *ur-* = ur 4. — Urbild, Sahlstedt 1773, Lidner o. 1785 (hos L. vanligt), Kellgren Nya skap., ofta hos nyromantikerna; tidigast även i betyd. 'avbild', från ty. *urbild* (sl. av 1600-t.). Se J. V. Johansson Spr. o. st. 18: 88. — Urgammal, Stiernhielm 1663, Widekindi 1671 = da. *urgammel*, efter ty. *uralt* = ags. *oreald*. Jfr till detta ord o. dess stilvärde O. Östergren Stil. stud. i Törneros' spr. s. 85 f. — Urkund, Möller 1795, Silfverstolpe 1796 (ej i da.), från ty. *urkunde*, av fhty. *urkundi* f., vittnesbörd, egentl. vbalabstr. till *erkennen*, lära känna m. m. (se kunna, känna); jfr fhty. *urchundo* m., vittne (se d. o. slutet). I betyd. 'officiellt, rättsligt dokument' (i ty. från 1400-t.) nyttjades i de germ. spr. tidigare (o. delvis även senare) orden 'bok', 'brev' (jfr mästerbrev, skuldebrev) o. 'karta'. — Ursprung, 1593, från ty. *ursprung* (mhty. *ursprunc*), vbalsbst. till *erspringen*, springa ut ur, ha sitt ursprung från, motsvar. ä. nsv. *urspringa*, ha sitt ursprung. I ä. nsv. i stället ofta *ursprång* (*-o-*) t. ex. L. Petri o. ännu t. ex. O. v. Dalin; Lind 1749 har båda formerna. Lex. Linc. 1640 använder i stället *utsprung*. — Urtid, Atterbom 1806 = da., från ty. *urzeit* (Herder); osv.

urarta, 1788 (trans.), Stockh. Posten 1792 i modern. anv. o. f. ö. vanligt redan under 1790-t,; efter ty. *ausarten*, dvs. *aus der art schlagen*, till art; med utbyte av *aus* mot *ur*, jfr t. ex. dricka ur, men ty. *austrinken* osv. Bildat som (o. möjl. efter) lat. *degenerāre* (fra. *dégénerer*), av *de* o. stammen i *genus*, slag, kön. Da. har i stället *udarte*.

urban = ty., av lat. *urbānus*, belevad, fin o. artig, egentl.: med stadsseder, som hör till staden, till *urbs*, stad, såsom t. ex. likbetydande grek. *asteĭos* till *ásty*, stad. Likartade bildningar med motsatt betyd. se under tölp. — Härav även (med tillbakadragen accent) mansn. Urban = ty.

urbota, oböjl. adj. = fsv., egentl.: obotlig, av ur 4 o. bot.

Urd, en av nornorna, litterärt lån från isl.; se f. ö. under norna, varda o. öde, sbst.

urfjäll, fsv. *urfiælder*, jordstycke som icke ingår i den mellan byamännen

gjorda fördelningen av jorden, av ur 4 o. *fjælder*, jordstycke = lånordet fält (se d. o.).

urgammal, se ur- 5.

urgera = ty. *urgieren*, av lat. *urgēre*, tränga på, driva (rotbesl. med vräka).

Uriebrev, t. ex. Tegnér 1807, Wallin Dödens engel: 'Hvad vore lifvet? En olöst gåta! Ett obarmhertigt Uriebref, Som Gud i vrede för menskan skref' (näml. om odödligheten ej funnes); motsvar. i da., ty. osv.; efter krigsmannen Uria, Batsebas make, som av k. David undanröjdes genom ett förrädiskt brev (2 Sam.-b. 11: 14 osv.: 'Om morgonen skref David ett bref till Joab, och sände det med Uria. Och i brefvet skref han alltså: Skicka Uria i stridene, der hon aldra hårdast är').

urin = da., ty., av lat. *ūrīna*, egentl.: vatten, besl. med ur 2 o. där anförda ord. — Samma grundbetyd. även i det likbetyd. grek. *oũron* (av **vors-*; jfr stranguri), till en besläktad ieur. rot *vers* i grek. *(h)érsē*, dagg (se under orne, orre). Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr även ags. o. isl. *hland*, urin, no. *land* ds., besl. med litau. *klãnas*, pöl, vattensamling (se H. Petersson Zwei sprachl. Aufs. s. 59), el. armen. *goz*, urin (om av **go* i anslutning till likbetyd. *mēz*), besl. med fhty. *waso*, fuktig mark (se Vasa o. H. Petersson Ar. u. armen. Stud. s. 93), el. fslav. *mylo*, såpa, egentl.: urin, besl. med mudder, ävensom sv. *kasta sitt vatten*, fsv. *sla sit vatn* (*fran sik*). — Stundom utgår betyd. 'urin' närmast från 'lut', emedan i sht förr urin ofta brukades som sådan: isl. *þvætti* o. kymr. *troeth* i båda betyd.; jfr fslav. *mylo*, såpa, egentl.: urin, ovan. — Ett (åtm. förr) vida spritt dialektord för 'urin (från kreatur)' är *adel* m., *al* m. m. = no. *aale*, da. *ajle*, da. dial. *adel*, *al* ds., mlty. *adel(e)*, gödselvatten (ss. även i sv. dial.), ty. dial. *adel* (n. o. m.), ags. *adul*, *adela* m., smuts (jfr eng. *addled*, rutten); enl. somliga till ett ieur. *odh-*, växelform tlll *ondh-* i grek. *ónthos*, gödsel, dynga. — Det specifikt tyska *harn* betraktas vanl. som utgående från en *s*-lös växelform till roten i skarn (se d. o.); jfr isl. *horr*, slem från näsan, fhty. *horo*, smuts m. m., ags. *horh* osv. — Med avs. på den i det föreg. flera ggr exemplifierade betyd.-växlingen 'urin' ~ 'träck' kan även jämföras isl. *hland* i den förra o. det gamla finska lånordet *lanta* i den senare betyd.

urkund, se ur- 5.

urna, 1687: *urner* plur., Rudbeck Atl. 1689: *urna*, plur. *urnas* (ackus.) = da., ty. *urne*, från lat. *urna*, möjl. av **urcna*, besl. med lat. *urceus*, (vatten)kruka (varav got. *aúrkeis*), o. grek. *(h)ýrkē*, ett slags lerkärl; kanske ytterst av semitiskt ursprung. — Ordet upptages ej av Sahlstedt 1773, men väl av Weste 1807, o. synes knappast ha blivit vanligt i litteraturen förrän mot 1700-t:s slut o. början av 1800-t., då det användes t. ex. av Kellgren, Adlerbeth, Wallin, Tegnér. Ungefär vid samma tid blir ty. *urne* mera allmänt (förekommer t. ex. hos Gessner), men även i ty. uppträder det enstaka tidigare.

ursinne, ursinnig osv., Bib. 1541: *ursinnogh*, *ursinnogheet* (*v-*), i betyd. 'galen, vansinnig, förryckt' resp. 'galenskap' osv. (liksom ännu i dial.); den numera vanliga svagare betyd. 'häftigt vred' synes vara betydligt yngre; till ur 4 o. sinne; alltså egentl.: från sina sinnen el. vettet, liksom da. *afsindig* o. sv. avvita.

ursprung, se ur- 5.

Ursula, kvinnon., av lat. *Ursula*, dimin. till *ursus*, björn (motsv. sanskr. *ṛ́ksa-*, grek. *árktos*, vartill sv. adj. arktisk); närmast efter den heliga Ursula, enl. legenden en britannisk kungadotter.

ursäkt, fsv. *ursækt* (*or-*), även: oskuld; efter mönstret av bildningar på germ. *-iþō* avlett av fsv. *ursaker*, oskyldig = isl. *órsekr*; se f. ö. saker adj., sak, orsak. Betyd. 'ursäkt, urskuldande' ansluter sig till fsv. *ursækia sik*, urskulda sig, o. *ursaka*, fritaga från skuld, urskulda (det senare kvar i bibl. stil; även t. ex. hos Sturzen-Becker), jfr mlty. *orsaken*, som möjl. delvis påverkat. Jfr till bildningen f. ö. rykt, -täkt, -väkt, ändalykt. — Sehlstedt har accent. 'Om ursä'kt' (Saml. sånger 3: 158 [1867]), väl norrländska (liksom i samma dikt

'äfventy'r' o. 'kom' hem'); jfr uttalet *ursäk'ta* (Weste osv.).

urtid, se ur- 5.

urtima (ting, riksdag osv.), oböjl. adj., av Hof 1753 anfört som en god nybildning, 1765: 'urtima beskattning', Posten 1769: 'Urtima och förbudne Domstolar', Växiö 1784: 'Urtima Sochne Stämma'; stundom *-timma*, t. ex. 1784 o. Palmblad 1844; bildat av ur 4 o. fsv. *tīme*, tid (= timme), alltså såsom avvita o. urbota.

usch, interj., Fr. Bremer 1835, Almquist, Crusenstolpe osv., jfr ty. *husch* ds., som dock ej behöver ha inverkat.

usel, fsv. *ūsæl, ūsal*, osäll, arm, usel = fno. *úsæll*, fda. *usal*, av urnord. **unsāliʀ*, till det nekande *o* o. säll, alltså = osäll. Formväxlingen beror på olika accentuering. — Med annan förstavelse: sv. dial. *visäll*, usel, Dlr., ösv. dial. *väsal, -el*, stackare, ä. nsv. *väsäl*, fattig, usel, fsv. *vœsal*, isl. *vesall, vesœll*; jfr(?) got. *waja-* i *wajamêrjan*, håna, o. *vē-* i lat. *vēcors*, utan förstånd (till *cors*, hjärta, se kordial), *vēgrandis*, obetydlig (till *grandis*, stor) osv.; se f. ö. velig. — Härtill: usling, jfr fsv. *ȳslinger*, fda. *ūsling, ȳsling*, ävensom isl. *veslingr*, no., ä. da. *vesling*; jfr till bildningen hedning, ädling osv. Förr oftast (med sentimental färgning) i anslutning till grundbetyd.: olycklig, nödställd människa, t. ex. Nordenflycht: 'En usling klagar här sin nöd', Lidner: 'Hvar helst en usling fins, är han min vän, min bror'. Dock hos Lidner dessutom i nedsättande betyd.

[Ustersta, gårdn. Vstml., egentl.: österhusen, se under Västerås (slutet).]

usurpera = ty. *usurpieren*, av lat. *ūsūrpāre*, tillegna sig, egentl.: taga i bruk, avledn. av ett sbst. som bildats av *ūsus*, bruk, o. *rapio*, rövar, rycker till sig (jfr raffa).

ut, adv., fsv. *ūt* = isl. *út*, da. *ud*, got., fsax. *ût*, fhty. *ûz* (ty. *aus*), ags. *út* (eng. *out*), motsv. sanskr. *ud-*, fir. *ud-, od-*, sanskr. *úttara*, övre, senare = grek. *(h)ýsteros*, senare (av **ud-ter-*); jfr även Brugmann Grundr. II. 2: 902 samt under ur 4. I västgerm. spr. (ty. *aus* osv.) även genom senare utveckling prepos., som undanträngt motsvarigheterna till prepos. ur. — Från den ursprungliga riktningsbetyd. utgå en del förb., där det ej längre är fråga om ett visst föremål, som avlägsnas, t. ex. blåsa el. släcka ut ett ljus el. suga ut ett land. Skratta, skälla ut o. d. betyder väl urspr.: genom skrattande (osv.) utdriva. Till förb. såsom hälla ut, släcka ut o. d. knöt sig föreställningen om fullständighet, varifrån förb. ss. gråta ut, ä. nsv. *uttala*, tala till slut (t. ex. Bib. 1541 = Luthers *ausreden*. — Hit hör även året ut o. d., fsv. *ārit ūt* = isl. (*alt*) *árit út*; blott i yngre källor; alltså snarast efter mlty. *den krich ût* o. d. Jfr även det är ute med mig = ty. *es ist aus mit mir*. — En del av de nämnda verbförb. ha sin förebild i ty.; vissa ty. uttr. ersättas dock i sv. med ur osv., t. ex. *ausarten* ~ urarta (se d. o.). — Härtill gårdn. Utgård Jtl. o. Boh.-l., alltså på gammalt norskt område = no. *Utgaard*, till fno. *útgarðr* = det mytol. isl. *Útgarðr*, om Jotunheim, sv. dial. *utgård* (t. ex. Skå.), om utanför huvudgården belägen gård; egentl.: den ytterst belägna gården; ävensom det vanliga Utby (jämte Ud(d)by, Ubby), av fsv. *Utby*, den ytterst belägna byn (se förf. Ortn. på *-by* ss. 52 o. 42). — Jfr utan, ute, utom, yta, yttra, yttre osv. o. en del sammans. på *ut-* i det följ.

utan, fsv. *ūtan*, adv. o. prepos., med betyd. som nu uttryckas med 'utifrån', 'utanför', 'utantill', 'utom' (kvarlevande t. ex. i Bib. 1541 o. i reformationsspråket i allm., även under 1600-t.; konjunkt.: utan, utom (jfr Bib. 1541: 'tu skulle jw ingen annan Gudh kenna, vthan migh', även under 1600-t. = isl. *útan*, da. *uden*; got. *ûtana*, utifrån, utanför, fsax. *ûtan*, fhty. *ûzana* (ty. *aussen*), ags. *útan(e)*; jfr med pref. *bi-*: ags. *būton* (eng. *but*); avledn. av ut; jfr innan o. utom. — Tvivelsutan, se tvivel. — Utantill, se d. o.

utantill i kunna, läsa utantill o. d., egentl.: utanför (boken), liksom da. *udenad*, lty. *von bûten*; jfr isl. *kunna útan bókr* el. *bókar*. Denna specialiserade anv. av utantill har överflyglat den

äldre allmännare, så att uttr. som *förgylld innan- och utantill* (Dalin 1853) nu (utom delvis i Skåne) verka föråldrade el. på andra åtm. främmande (något ålderdomliga el. dialektiska) o. ersättas med *utanpå* el. *utvändigt*. Fsv. *utantil* betydde 'utanför, i det yttre, utvärtes, utomhus'; jfr gamla bibelövers., 1 Tess. 4: 12: 'I hafwen eder ärliga med dem som utantill äro' (nya övers.: 'stå utanför').

utbringa (en skål), motsv. i da., efter ty. *einen toast ausbringen*. Härefter *u. ett leve*, motsv. i da.

utbyte i betyd. 'avkastning, vinst', Zimmerman 1818 (som övers. av ty. *ausbeute*; klandrat i Sv. lit.-tidn. 1818), Berzelius 1820, Lindfors 1824 osv., i allmännare el. överförd anv. t. ex. 1865, Böttiger o. 1875. Ofta klandrat som danism el. germanism, t. ex. av Rydqvist Sv. spr. l. 5: 234. Snarast genom förmedling av da. *udbytte* översatt av ty. *ausbeute*, till *aus* o. *beuten* (se ut o. byta). Jfr E. Ljunggren Festskr. t. Sdw. s. 356.

utböling, Lind 1738 i betyd. 'gast, gengångare av ett mördat barn', 1800 i betyd. 'dålig, ohyfsad människa'; egentl. en dialektal form för det i ä. sv. mycket vanligare *utbörding* (jfr hin håle, stel osv.), av fsv. **utbyrþinger*, till börd, födelse, alltså (i riksspr.) egentl.: den utanför vår krets födde. I vissa sydsv. dial. finnes ett likbetydande ord *udböling* (osv.), som är bildat av bol.

ute, fsv. *ūte* = isl. *úti*, da. *ude*, motsv. got., fsax. *ûta*, fhty. *ûze*, väl i regel da. tiv- el. lokativformer till ut, bildat som inne osv.

utförsgåvor, o. 1740, Lind 1749; en till sin uppkomst flertydig sammansättning; möjl. till ett *utförsel*, utförande (jfr Ehrenheim 1912: »utförselförmåga» i samma betyd.), vilket säkerl. ligger till grund för ä. sv. *utförsöl*, traktering vid liks utförande ur huset; el. också direkt till vb. utföra, jfr det på liknande sätt bildade sv. inkörsport, ävensom under återvändsgränd samt Tamm Sammans. ord s. 156.

uthärda, se härda.

utkomst, jfr om senare ledon an-, inkomst.

utilist, t. ex. Lundström (Jörgen) 1888, om V. Lennstrands anhängare, utilism, Fr. Vetterlund 1890, till lat. *ūtilis*, nyttig, till *ūtor*, nyttjar, brukar (av ovisst urspr.), med de egentl. grek. avledn. *-ism*, *-ist*; alltså av samma slag som de likaledes nyklassiska bildningarna altruism, -ist, deism, -eist, protektionism, -ist osv. — Dessutom en del andra, delvis äldre bildningar av samma grundord, t. ex. utilitarism, -ist m. m.

utland(et), Palmblad 1843: *utländernas*, Brev fr. 1845: *utlanden*, A. E. Holmberg 1845: *utländerna*, av Dalin 1853 riktigt betecknat som 'nytt ord, bildat efter det tyska *Ausland*'; ogillat av Vinterbladet 1853 (men taget i försvar av Sv. Tidn.); i tyskan i modern betyd. påträffat först hos Klopstock 1768 ('Nie war gegen das Ausland / Ein anderes Land gerecht, wie du!'; jfr Walz ZfdW 13: 32), bildat till *ausländer* o. *ausländisch*, mhty. *ûzlendesch*. Motsvarigheter till utländsk o. utlänning finnas redan i fsv. — Fsv. *utland* betyder 'jord som utom tomten tillhör en gård' (ännu t. ex. O. v. Dalin) = ä. da. *udland*, mlty. *ûtland*, mhty. *ûzlant*.

utmärgla, t. ex. Serenius 1741, översättning av ty. *ausmergeln*, egentl.: taga märgeln ur jorden; med folketymologisk anslutning till märg liksom da. *udmarve*.

utom, adv. o. prep., fsv. *ūt om*, utomkring, utom, förbi. Ordet har i yngre tid i en del fall utträngt utan (se d. o.), bl. a. i sammans., t. ex. utomgårds, t. ex. Serenius 1741, men tidigare *utangårdhs*, fsv. *utangardhs*; utomlands (åtm. 1683), tidigare o. i fsv. *utanlands*. Jfr enahanda förh. med inom o. innan.

utopi, Almquist 1841 = ty. *utopie*, från fra. =, av nlat. *Utopia*, diktat namn på den ö, vilken av engelsmannen Thomas More (Morus) 1516 skildrades som ett idealland; egentl.: ingenstädes befintligt land, av grek. *ou*, icke, o. *tópos*, ställe (se topograf). — På 1840-50-t. blir det hithörande adj. utopisk ganska allmänt.

Tillägg och rättelser.

Alvastra. Se nu även en förmodan av R. Pipping Kommentar till Eriks-krön. s. 54, vilken med hänsyn till namnet på den bäck Ålebäck, som rinner förbi Alvastra, utgår från en växelform med långt *a* (**alh-*, tempel, se Ale o. Ål 6, el. *āl*, rem, se ål 5).

anskrämlig, 1840-t., motsvar. i no., se an- 2 o. skrämma.

avel. Om det närbesl. isl. *afl* m. (osv.), ässja, eldstad, se ässja slutet.

blyerts. Om ty. *erz* se f. ö. närmare under örtug.

braxen. Möjligheten att formen *brax(e)n* inlånats från ty. anser jag nu helst böra avvisas, då sannol. den urgerm. förb. *hsn* givit nordiskt *xn*; se H. Pipping Nord. spr. ljudl. s. 175. Sv. dial. *brasen* kan med Pipping s. 200 bero på sidoformer, där *h* stått framför *sm*. — Tillägg: braxenpanka, panka, icke fullt utvuxen braxen, även. björkna, 1750, till sv. dial. *panka*, halvvuxet svin, liten flicka (i den förra betyd. även *panke* m., Rothof 1762: nyss utskuren ung galt), jfr *panker*, liten gosse, *panking*, halvstor gris, liten tjock häst; alltså i allm. om unga el. mindre djur o. människor. Samma ord är möjl. *panka* i sv. dial. *väggpanka*, vägglus, o. det fsv. tilln. *Panka*. Synas vara speciellt svenska bildningar, kanske av imitativt el. hypokoristiskt urspr.

bud, båd m., sv. dial., jämte *buding*, *båding*, skjorta (utan ärmar), överdelen av ett lintyg, livstycke, del av kläderna som betäcker bröst o. mage, besl. med ags. *bodig*, kropp (eng. *body*), fhty. *botah*, bål, stam.

båt. I en nyss offentliggjord uppsats av J. Sverdrup MoM 1922 s. 49 f. hävdas emellertid ordets inhemskt nordiska upprinnelse. Enl. S. är fnord. *bātr* (varifrån ags. *bāt* skulle ha lånats) besl. med lat. *fodio*, gräver, litau. *badýti*, sticka, osv., till en ieur. rot *bhed* (~ *bhedh*?), sticka > urholka o. d.; alltså egentl.: urholkad trästam (jfr no). Isl. *beit* (blott poet.) uppfattas som en poetisk nybildning till *beita*, kryssa.

bärnsten, r. 1: står 1647, läs: 1640.

[dagvete, sv. dial., tupp, se vette.]

gnägga. Andra likbetydande ljudhärmande bildningar se under vigra.

gråbo. Nu utförligt behandlat av Hesselman Nysv. stud. 1922 s. 153 f., enl. vilken gråbo utvecklats ur växtn. *-buna*, egentl.: '(grov) örtstjälk' el. 'ihålig stjälk', 'grå stjälk' = no. *buna*, benpipa o. d.

[hallår, sv. dial., missväxtår, se under äring.]

ink, sv. dial., blodsvulst på hästar = isl. *økkr*, svulst (jfr *økkvenn*, svullen), av germ. **enkwa-*, i avljudsförh. till ieur. **ngʷ-* i lat. *inguen*, svulst å födslolem, ljumske m. m. = grek. *adēn*, körtel.

[Insulander, familjen., se ö slutet o. Neander.]

i jåns. Den nord. stammen *āð-* i isl. *áðan* o. *áðr* bör förbindas med ags. *ǣdre*, strax, i avljudsförh. till fsax. *adro*, hastigt, strax, fhty. *alar*, jfr lett. *ātrs*, rask, hastig; se Torp Etym. Ordb. under *Aader* (1). Däremot bör väl det där anförda grek. *otraléos*, hastig, föras samman med en annan ordgrupp.

Jean. Denna hänvisning flyttas efter art. jaspis.

kardborre. Konsonantförlängningen i ty. *klette* o. lty. *kladde* bör f. ö. säkerl. ses i samband med motsvar. företeelse hos lat. *lappa* med samma betyd. (jfr grek. *lápathon*); utan tvivel samtliga kortnamnsbildningar el. hypokorismer, möjl. från barnspr.: kardborrarna spela ju en viss roll vid barnens lekar.

Kinna, r. 7: läs: tunga, ås 2 osv.

kravell. En annan mening om upprinnelsen till isl. *karfi* har nu uttalats av J. Sverdrup MoM 1922 s. 52 (: inhemskt germanskt ord).

ler. Det allmänna germ. ordet är annars **þanhō* = got. *þáhô*, fhty. *dâha* (jfr ty. *ton*), ags. *þó*(*hæ*). Isl. *þá*, snölös mark (ej 'lermark'), som föres hit av Kluge o. Weigand, hör till töa.

-löv. Av ortnamn på *-löv* ha i anslutning till urspr. slaviska namn på *-ow* bildats familjen. Gislow, Herslow, Sallow, Winslow.

nipp. I ex. från 1758 uppträder plur. *nipper* (ej sing. *nipp*).

orsak, r. 4: läs: ty. *ursache.*

panka, se braxen ovan.

ränning, även i da.: *rending.* Jfr f. ö. vb. ränna i betyd. 'varpa' = no. *renna*, da. *rende.*

släkt. Ett allmänt spritt germ. ord för 'släkting' är annars got. *gadiliggs*, fsax. *gaduling*, fhty. *galuline*, ags. *gædeling* (besl. med gadda sig osv.).

spraka, r. 6: står: före, läs: efter.

steril, r. 1: läs: *sterīlis.*

stävja. Att det enstaka exemplet från 1790-t. (citat av El. Tegnér Armf. 2: 96 från J. A. Ehrenström) alldeles avskilts från de övriga ganska unga beläggen, berodde på en misstanke, att här i själva verket förelåg en övers. av El. Tegnér från franskt original, en misstanke, som gränsar till visshet, ehuru någon bevisning f. t. ej kan företes, då brevet i fråga befinner sig i finska statsarkivet. Det bör i alla händelser ej läggas till grund för bestämmande av ordets ålder i svenskan.

trö, r. 9: läs: *drōṇam.*

tule. Av Persson IF 35: 216 sammanställt med nisl. *þaul-*, *þul-*, som i en del sammans. beteckna 'seg uthållighet, sölighet o. d.', o. med t. ex. lett. stammen *tūl-*, (vara) långsam, sölig o. d.

Ulrik. — Ropa Ulrik. Jfr även Celsius 1710: 'Ulrik, Ulrik, hvar ä du, här ä jag? sa Bonden som spydde vijd Giestebudzbordet'; anfört av Hjelmqvist Förn. o. fam.-n. s. 307, som även behandlat uttrycket i fråga.

1. **viska.** Y. fsv. sbst. *viska* (1507, 1508, Finnl., Sdw. Tillägg) har ej medtagits, därför att det syntes osäkert, om ordet hörde hit. En viska brukades emellertid i äldre tider som tecken till att torgtiden var inne (jfr mlty. *wisch* i denna betyd. o. se H. Matthiessen Torv og hærstræde s. 10), o. om det än i BtFH knappast är fråga om en dylik, förefaller det dock sannolikt, att ordet här förekommer i en likartad officiell användning. Där stadgas nämligen böter för socknen, emedan den ej hade 'sin wisko fierdogh'.

LUND 1922, BERLINGSKA BOKTR.

utpanḳad, till pank (se d. o.).

utrota, Bib. 1541 i betyd. 'förgöra, utplåna, fördriva'; väl ej besl. med rot utan kanske snarast en efterbildning av mlty. *utroden* (= ty. *ausroden*, av germ. **ūtruþōn*) el. av ty. *ausrotten* (av germ. **ūtruþjan*), vilkas senare led är besl. med resp. direkt motsvarar sv. rö(d)ja. Åtminstone i Lex. Linc. 1640 visar dock ordet anknytning till rot genom översättningen 'vthrijffua rötterna'; jfr ä. ty. *auswurzeln*. Se närmare Lindroth Festskr. t. Sdw. s. 172 f.

utskott, i betyd. 'för visst syfte utsedda personer, kommission, kommitté o. d.' 1596 (betr. ett adelsmöte med hertig Karl), 1620 osv.; i betyd. 'utskum' t. ex. C. A. Ehrensvärd 1781: 'folket är ett utskått af alt ont' = da. *udskud*, utskum o. d., efter mlty. *ûtschot*, bl. a.: urval i god el. dålig bemärk., o. ty. *ausschuss*, även: kommitté o. d., till ut o. skjuta. I betyd. av något utskjutande (på hus, djur m. m.) väl att betrakta som inhemskt; jfr fsv. *utskut*, utskjutande.

utslag (på huden o. d.), väl efter likabetyd. mlty. *ûtslach* el. ty. *ausschlag*, liksom da. *udslæt* efter mlty. *ûtslacht*; jfr slå ut. — I (den ungefära) betyd. av 'yttring', ett modeuttryck från 1890-t., har ordet påverkats av no.-da. o. da. *udslag* samt ty. *ausschlag*; i den närliggande betyd. 'resultat' redan hos Dalin 1760. Jfr E. Ljunggren Festskr. t. Sdw. s. 357 f.

utsocknes, se socken.

utsot, gammalt ord för 'diarré', fsv. *ūtsōt* = isl. *útsótt*, fhty. *ûzsuht*, ags. *útsiht*, till ut o. sot 2.

utställa (en växel o. d.), efter ty. *ausstellen*; i da. i stället översatt med *udstede*.

utställning, från o. 1850 (se nedan) = da. *udstilling*, efter ty. *ausstellung*, liktom ry. *vystavka* osv. översättning av fra. *exposition* (se exposition). Med avs. på dylika översättningslån jfr t. ex. baktanke (under tanke), förströ (under vb. strö), inflytande (under influensa), medlidande (under sympati), samvete, upptäcka, ångbåt samt Förklar. under övers. — Ännu ej i ordb. från 1800-t.; i litter. t. ex. Ljungberg 1863; jfr Vinterbladet 1853: 'Af det nya kramet finnas få översättningar så platta och fula som denna'.

utter, fsv. *uter*, *oter* = isl. *otr*, da. *odder*, mlty. *otter*, fhty. *ottar* (ty. *otter*), ags. *ottor*, *oter* (eng. *otter*), av germ. **utra-* = ie. **udro-*, motsv. sanskr. *udrá*, vattendjur, utter, grek. (*h*)*ýdros* o. (*h*)*ýdra*, vattenorm (se hydra), *énydris*, utter (egentl.: som är i vattnet), litau. *údra* o. fslav. *vydra*, utter; avledn. av ie. **udr-*, vatten (se f. ö. vatten); liksom fir. *dobrán*, utter: *dobar*, vatten. — Lat. *lutra*, utter, har uppstått genom ombildning (i anslutning till *lutum*, pöl?). — Alltså ett djurnamn med urindoeur. anor; jfr t. ex. and 2, bäver, gås, lo, mus, so, trana, ulv o. ie. **ŗksos*, björn, under björn. — Växlingen av *u* o. *o* beror på former utan o. med s. k. *a*-omljud. Västsvenskt *otter* i Otterhällan i Göteborg, med *-o-* t. ex. 1690; 1644: *Utteräll*.

utvändig = da. *udvendig*, från mlty. *ûtwendich* = ty. *auswendig*; se invändig.

[Utvängstorp, ortn. i Vgtl., se under två 1 slutet.]

utvärtes, fsv. *utværtis* = da. *udvortes*, från mlty. *ûtwerdes* = ty. *auswärts*; egentl.: vänt utåt; se närmare invärtes. — I ä. nsv. även *utvartes*, jfr mlty. *ûtwart*.

uv, fsv. *ūver* = isl. *úfr*; efter lätet liksom uggla o. de under d. o. anförda bildningarna.

uvertyr, från fra. *ouverture*, egentl.: öppnande, till *ouvrir*, öppna (jfr *ouvert*, öppen), ytterst av lat. *aperīre*, öppna (jfr det stundom även i sv. använda fra. *apéritif*, egentl.: som öppnar aptiten), av **ap-ŭer-*, men ombildat efter det stambesläktade *couvrir*, tillsluta, av **co-operīre* (av **-op-ŭer*; se kuvert). — I musik. betyd. Stockh. Posten 1792; i andra anv. redan 1652 osv.

V.

vaba, se under vafalls.

[vabel, sv. dial., i brännvabel, manet, se vapla.]

vaccin, 1803 = da., fra. *vaccine*, nylatinsk avledn. av lat. *vacca*, ko: ympämnet hämtades urspr. från kor. Jfr följ.

vaccinera, övers. av Kerners Resa öfver Sundet 1811 (anteckn. fr. 1802) s. 81: 'min följeslagare (dvs. prof. Munck af Rosenschöld) . . (hade) ympat skyddskoppor på alla Svaneholms barn och lärt godsets Klockare att vaccinera', 'Grefvens (dvs. De la Gardie på Kulla-Gunnarstorp) ende Son är . . det första Svenska barn, som blef vaccineradt, hvilket skedde i Wien'; motsv. fra. *vacciner*, eng. *vaccinate* 1796 (då engelsmannen Jenner företog sin första vaccination). — Den citerade reseskildringen meddelar åtskilliga erfarenheter av kulturhistoriskt intresse rörande vaccinationens införande i Sverige, särsk. Skåne. — Vaccination, 1803, 1804 = ty., eng., fra.

Wachtmeister, familjen., från ty.; egentl., såsom så många tyska familjenamn, urspr. yrkesbeteckning, ty. *wachtmeister*, egentl.: vaktbefälhavare, förr i sammans. *general-w.*, generalmajor, *oberst-w.*, major, o. *w.*, fanjunkare, den senare benämningen ännu bibehållen vid kavalleriet; jfr ä. sv. *vaktmästare*, o. 1630 ersatt med *major*. Jfr den likartade upprinnelsen av t. ex. familjen. Kræmer, Piper, Portner, Schultz, Vogt osv.

1. **vacka,** t. ex. Pasch 1824, i sht i sammans. ss. gråvacka, numera utom i sammans. obruklig bergverksterm för vissa obestämbara bergarter; från ty. *wacke*, av mhty. *wacke*, stor sten (fhty. *waggo*), av trots framställda tolkningar okänt urspr. (att döma av bildningssättet hypokoristiskt). Med avs. på från högtyskan vid olika tider lånade bergverksord o. d. se t. ex. flöts, hytta, kobolt, kvarts, masugn, muta, nickel, schakt (egentl. lågtysk form), sovra, spat, spejs, stuff, svetsa, timpel, tuff. Somliga ha inkommit med vallonerna såsom gös 2.

2. **vacka, vacke,** dialektord, tråg, skäppa, matskrin, 1555: *bröd-uacke* Finnl., Schroderus 1637: *vacka*, Spegel m. fl., i litter. numera blott hos finnl. förf.; från finska *vakka*, ett finskt-ugriskt ord; se litter. hos Saxén Sv. lm. XI. 3: 236.

vacker, fsv. *vakker*. *vaker*, vakande, vaksam, vaken, rask, ivrig, i fsv. delvis inhemskt o. väl delvis lånat = isl. *vakr*, vaksam, rask, djärv, no. *vak*, vaken, skygg m. m., ä. da. *vakker*, vaksam o. d., i nda.: vacker, mlty. *wacker*, vaksam, rask, duktig, fhty. *wackar* (ty. *wacker*, duktig, tapper), ags. *wacor*, vaksam, av germ. **wakra-*, till ieur. roten *ueg* i vaka, bildat som bitter, vitter osv. Betyd. 'täck, vacker' synes utvecklad på nordisk botten; den uppträder i sv. redan under 1500-t:s senare hälft, t. ex. P. Brahe o. 1585; 'wackra händer' (om Gustaf Vasa), jfr Rudeen 1689: 'min, ehr, sin vackra', min sköna (osv.). F. ö. betyder ordet i ä. nsv. 'bra, duktig, utmärkt' t. ex. 1603, o. är i denna betyd. lån från ty. Till betyd. 'vacker' ~ 'skön' jfr språkprovet från O. v. Dalin under skön slutet. — Ingår i namnet på den germanske krigarhövdingen *Odovacar* (lat. *Odoacar* m. m.) = ags. *Éadwaker* osv. — I vissa dial. (t. ex. Smål., Hall.) *vack* = no. *vak*, där *-er* uppfattats som nominativmärke liksom i snäv. — *De vackra konsterna*, t. ex. Kellgren, förr i st. f. nsv. de sköna konsterna, efter fra. *les beaux arts*. — Vackra pengar, mycket p., redan t. ex. C. Bonde 1640: 'kosta (kronan) vackra peningar'.

vackla, 1636, Stiernhielm Herc. = da. *vakle*, från ty. *wackeln*, *l*-avledn. av mhty. *wacken* = vagga 1.

1. **vad,** på ben, Weste 1807, Berlin 1852; nybildning (kanske närmast från plur. *vader*, liksom *färg* åtm. delvis till *färger*) till tidigare *vada*, 16- o. 1700-t.

(stundom ännu o. 1850), med plur. nästan regelbundet *vador*; Sahlstedt o. några andra lexikografer ha däremot sg. *vade*; från ty. *wade*, av fhty. *wado* m. = fsax. *watho* ds, o. de inhemska isl. *vǫðvi*, muskel, köttrik del av kroppen, fsv. *vaþve* ds. Enl. Lidén KZ 41: 396 besl. med lat. *vatax*, som har krokiga el. sneda fötter, *vatius*, böjd inåt, krokig, till en ie. rot. *u̯a-*, vara krokig, vartill väl t. ex. lat. *vārus*, böjd utåt (Persson Wurzelerw. ss. 67, 174), jfr sanskr. *ūrú-*, lår, länd. I så fall samma betyd.-utveckl. som i lår, lägg, skänkel. Betyd.-skiftningen 'vad ~ muskel' förekommer i en del exempel hos Lidén IF 19: 366. — Ett annat nord. ord för 'vad' är sv. dial. *kalv*, fsv. *kalve*, isl. *kalfi*, no. *kalve*; se kalv.

2. **vad**, not, stort nät, fsv. *vaþ* f. = no. *vad*, da. *vod* n., mlty. *wade*, mhty. *wate*, *wade* f. (ty. *wate*), av germ. **waðō-*, jfr isl. *vaðr* m., metrev, o. det finska lånordet *wata*, nät; besl. med lett. *wad(u)s*, stort nät, fslav. *nevodŭ*, nät. Enl. Lidén Stud. s. 29 m. fl. till ie. roten *au̯edh* i litau. *áudmi*, väver, osv., till en enklare bas *ve* i sanskr. *váyati*, väver, flätar, grek. *étrion*, ränning, väv; jfr vase 1, våd, ydd. Uhlenbeck m. fl. föra ordet till germ. **weð-* i got. *gawidan*, binda, fhty. *wetan*. Enl. Kock Sv. ljudh. 1: 362 vore däremot vad egentl. identiskt med våd, o. dess *a* berodde på inverkan från mlty. — Med avs. på betyd.-växlingen 'fläta' o. 'väva' se under väva slutet.

3. **vad**, fsv. *vaþ* jämte *væþ* (dat. pl. *-ium*), vad, vädjande, vadepenningar, pant = isl. *veð*, pant m. m., da. *ved* (i *slaa til veds*, hålla vad), got. *wadi*, fsax. *weddi*, fhty. *wetti* (ty. *wette*), ags. *wedd*; i allm. 'pant, fördrag, vad'; av germ. **waðja-* n.; besl. med (knappast, såsom också antages, lånat från) lat. *vas* (genit. *vadis*), borgen, litau. *vadůˈti*, inlösa en pant, osv. o. enl. somliga även med det till härledningen mycket omtvistade grek. *á(ϝ)ethlon*, *āthlon*, kampris. Jfr gage. — I ä. nsv. *sätta i vad*, sätta på spel (jfr spel). — Om saknaden av omljud i fsv. (sv.) jfr Lindroth IF 35: 299 f. — Avledn.: vädja, se d. o.

4. **vad**, pronom., i sv. dial. även *hot*, fsv. *hvadh*, *hvat* = isl. *hvat*, no. *kvat*, *kot*, *hot* m. m., da. *hvad*, fsax. *hwat*, fhty. *(h)waz* (utt.: *-s*; ty. *was*), ags. *hwæt* (eng. *what*), got. *hva* (med bortfall av slutkons. i obeton. ställning) = ie. **kᵘod* i lat. *quod*, sanskr. *kad*; neutr. till ie. **kᵘo-* i sanskr., litau. *kas*, vem, lat. *quī* (av **kᵘoi*), grek. *po-*, fir. *co-*, got. *hvas*, ags. *hwá*, fsv. *h(v)a(r)* (se ho); jfr fhty. *(h)wër* (ty. *wer*). Se f. ö. vadan, vem, pron. o. adv. var, vi 2. — Jfr ie. **kᵘi-* i lat. *quis*, *quid*, vem, vad, grek. *tís*, *tí*; sanskr. *kim*, vad, fslav. *čĭ-to*, osv. — Fsv. *hvat* har i obeton. ställning givit *hvadh* (liksom t. ex. *þæt*, det, blivit *þædh*), varav nsv. vard. va? (liksom vard. de, dä). — Förr i delvis annan anv. än nu, t. ex. i fsv.: 'huru' i frågesatser o. utrop, t. ex. 'hwat west tu thæt'; i fsv.: 'varför?', även i ä. nsv., t. ex. gamla bibelövers.: 'Hvad kallen I mig Herra, Herra', 1687: 'hwad dröijer Iag?', Bellman Fredm. ep. nr 40: 'Hvad står du och trampar!'; i ä. nsv. o. allmänt t. ex. hos Gustavianerna i betyd. 'vad för (en), vilken, vilka', t. ex. i gamla bibelövers.: 'på hvad dag du deraf äter, skall du döden dö', Gustaf III: 'Hvad skön upptäckt', 'Hvad grundlig lärdom' osv. — I förb. med eller förr i betyd. 'vare sig—eller', fsv. *hvat-ælla* (*æller*), motsv. t. ex. Bureus, el. fsv. *hvat hælder — ælla*, motsv. t. ex. Brasck 1648: 'Hwadh eller han är högh eller lågh'.

5. **vad**, vadställe, fsv. *vaþ* = isl. *vað*, ä. da. o. da. dial. *vad*, mlty., fhty. *wat*, ags. *wæd*, av germ. **waða-* n., jfr lat. *vadum* ds.; till vb. vada, fsv. *vaþa* (ipf. *vodh* för ljudlagsenligt **ōdh* = isl. *óð*; jfr gamla bibelövers.: 'wad [imper.] öfwer floderna'), vada, gå, utbreda sig (om livlösa ting) = isl. *vaða*, da. *vade*, mlty. *waden*, fhty. *watan* (ty. *waten*), ags. *wadan* (eng. *wade*), av germ. **waðan*, st. vb, i avljudsförh. till lat. *vādere*, skrida, gå (se vademecum), jfr *vadāre*, vada (det senare denominativt av *vadum* n.). Jfr vass 1, Alvastra. — Avledn.: isl. *veðill*, *vaðill*, *vǫðull*, vadställe, grund (= no. *vaul*, *vodl*), vartill bl. a. ortn. fsv. *Vædhla*, nu Väla Vgtl., Nke, Sdml., Uppl. (egentl. plur. liksom t. ex. Floda, Stranda, Strömma, Vada o. m. a.),

Väle Ögtl., da. *Vejle* osv., el. fsv. *Vædhlabodha*, nu Värlebo Långemåla sn Klm. 1.; se f. ö. förf. Sjön. 1: 734 f.

1. ***vada**, sv. dial., fradga, skum, ä. västg. *hvaa*, finnl. *vado* m. m., jfr da. dial. *vae* n., motsv. got. *hwaþô* f., skum, jfr *hwaþjan*, skumma; väl besl. med sanskr. *kvâthati*, sjuder.

2. **vada**, vb, se vad 5.

vadan, fsv. *hvaþan* = isl. *hvaðan*, ä. da. *hveden* (med *e* från *heden*, hädan), av den germ. stammen *hwa-* i vad 4, var 2 osv. + suff. *-ð* i got. *hwaþ*, vart, o. *þad-ei*, dit som + suff. *-ana*, med betyd. av riktning från, i fsax., fhty. *hwanana*, varifrån (ty. *wannen*), ags. *hwanon* (eng. *whence*, med tillagt *-s* som i *thence*, *since* osv.); se f. ö. dädan. Annorlunda Falk-Torp s. 437.

vadd, 1755 (neutr.), Sahlstedt 1773 (neutr.), Weste 1807 (mask.), se f. ö. nedan; väl närmast från eng. *wad*, motsvar. da. *vat*, holl. *watten*, ty. *watte* 1715 osv., fra. *ouate*, ital. *ovata*, span. *huata* (vanl. dock *algodon*); tidigast uppvisat 1380 som mlat. *wadda*. Tydl. ett gammalt vandringsord, vars vägar dock delvis äro okända, liksom dess förhistoria är höljd i dunkel. Samtliga tidigare förklaringsförsök måste särsk. av formella skäl betraktas som oantagliga (t. ex. samhörighet med vadmal o. våd el. avledn. av lat. *ovis*, får, alltså ett **ovāta* resp. **ōvāta*). Senast har vadd osv. av Seybold ZfdW 10: 222 tolkats som ytterst härrörande från arab. *baṭn* (*bāṭin*), foder, jfr *baṭṭana*, fodra med pälsverk, bomull m. m., men härledningen är formellt något betänklig. Att ordet har österländskt ursprung, synes dock icke osannolikt. — En tidigare svensk hithörande beteckning är *water*, varmed Lind 1749 översätter ty. *watte*; hos Möller 1755 återges fra. *ouate* med *floret-silke*.

vademekum, en hjälpreda med allehanda råd o. upplysningar i form av en fickbok; f. ö. namn på en skrift av tysken Peter Lotichius († 1669) o. av Lessing: 'Ein *Vade Mecum* für den Herrn Sam. Gotth. Lange . .' 1754; nu även om ett slags preparat; av lat. *vade mecum*, gå med mig (se vad 5).

vadmal, fsv. *vaþmal* n., jämte yngre *vammal*, *vanmaal* (även hos t. ex. P. Svart), *valmal(l)* m. m. motsv. sv. dial. *vammal*, *valmar* (huvudformen hos t. ex. Weste 1807; genom dissimilation av *valmal*) = isl. *vaðmál*, da. *vadmel*, motsv. de väl från nord. spr. lånade mlty. *wâtmâl*, ty. *wadmal*; av fsv. *vāþ*, tygstycke (=våd), *māl*, mått (=mål), alltså egentl.: ett visst mått tyg, förr begagnat som betalningsmedel (jämte t. ex. linne, lärft). Isl. *vaðmál* liksom fsv. *vaþmal* förutsätta alltså ett äldre *vāðmāl*, med förkortning av *ā* framför två konsonanter (jfr t. ex. Arboga, blaggarn, fattig, sarga); nsv. *-mal* för *-mål* beror på vokalens förkortning i svagt betonad sammansättningsled. Formen *valmal* kan bero på ljudlagsenlig övergång; jfr E. Noreen NoB 1921 s. 53. — Åtm. i formen *vallmar* förr ofta mask. — Vadmal (o. fsv. *vāþ* = våd) var förr den allmänna nordiska beteckningen för inhemskt ylletyg, medan de utländska ylletygen kallades kläde. In i senare tid använt av allmogen, har vadmalsdräkten liksom blivit en symbol för denna o. bl. a. givit anledning till det under 1600-t. synnerligen vanliga *bonde grå* o. d. (gentemot t. ex. *knecken blåå*, *blårocken*; se förf. 1600-t:s sv. s. 227). Motsättningen mellan den vadmalsklädde bonden o. herremannen i dräkt av kläde avspeglas i dansvisans: 'Grårocken å och blårocken på, Bonddräng i fjor och nämndeman i år, Och nästa år så är jag herre'. I dylikt sammanhang ofta i sammans. vadmalströja, t. ex. Grubb 1678: 'Man finner och weth vnder Walmarströyan', Ad. prot. 1800: 'ifrån Purpurn till Walmars-Tröjan', Wallin 1807: 'Inunder vallmarströjan som kraschanen'.

Vadsbo, härad i Vgtl., fsv. *Vadhsbo*, jfr VGLI: 'Vaðsbo þæt ær helt bo', till bo 1, här som förvaltningsterm (motsv. *husaby*), varom Schück Upsala öd s. 20 f. (Inbj.-skr. 1914), efter namnet på kungsgården *Vaþ* (t. ex. VGL II), där konungens fogde bodde (nu *Vaholm*? i Vads sn i samma hd). Sålunda till sin uppkomst att skilja från häradsn. Albo, Bråbo, Hölebo, Sunnerbo, Val-

kebo, Vedbo 1, 2, som innehålla genit. plur. av fsv. *böe*, innebyggare, alltså: deras (härad) som bo i alskogen, vid Bråviken osv. (se -bo 4).

Vadstena, egentl. folketymologisk skrivning, fsv. *Vatsstenar* (*Vaz-*) 1200-t. Senare leden innehåller plur. av sten. Första leden har bl. a. förklarats såsom innehållande ett ord motsv. fno. *vǫzt* (genit. *vaztar*), fiskeplats ute i vattnet, bildat av stammen *vat-* i vatten o. ett urgammalt rotsubstantiv, motsv. det i sanskr. *gō-ṣṭha*, fähus, jfr isl. *naust*, båthus, till roten i stå (se Tjust o. jfr Noreen Spr. stud. 3: 95). Man har dock även tänkt på sammans. direkt med vatten el. någon form därav. I så fall kanske helst som benämning på Vättern, vilket självt är besläktat o. betyder 'vattnet, sjön'.

vafalls, även: vafalles (t. ex. Bremer 1834), vafalle, av vad befall(e)s? förr även: *vad befaller*? (t. ex. Bellman); jfr vaba, t. ex. Bellman: *Hvaba*, av vad behagar?, motsv. da. *hvaba*.

vaffla, se våffla.

[Vafþrúðnir, isl. jättenamn, se väva slutet.]

vag, Björnståhl 1778: 'vaga omdömen'; av fra. *vague*, obestämd, av lat. *vagus*, ostadig, kringirrande, jfr *vagāri*, ströva omkring, urbesl. med vackla; se f. ö. extravagant, vagabond.

vagabond, 1751; tidigare, 1664, o. icke sällan senare (t. ex. Atterbom, Palmblad) *vagabund*; av ty. *vagabund* resp. fra. *vagabond*, kringströvande, landsstrykare, av lat. adj. *vagābundus*, kringströvande, till *vagāri* (se föreg.) + avledn. *-bundus* (i *cunctābundus*, *moribundus* osv.), av ie. **bhuondos*, blivande (jfr *amā-bo*, jag skall älska), urbesl. med bo o. bygga. — Av part. pres. *vagans* (genit. *-tis*) kommer vagant, upptaget från det äldre spr., jfr t. ex. P. J. Gothus 1602: 'dieffuulens Vagant', Swedberg 1723: 'tiggiare och vaganter' = ty. *vagant*, förr särsk. om vandrande studiosi o. sångare.

vagel, hönsstång, i dial. även *vagle* o. med betyd. 'stång i allm., bjälke', motsv. fsv. *vaghle* (jfr nedan), isl. *vagl* n., bjälke mellan taksparrarna, no. *vagl* m. o. n., även: hönsstång, *vagle*, da. *vagle*, hönsstång. Enl. det vanliga o. möjl. riktiga anlagandet, med instrumentalt *l*-suffix (som i fil, skjul, tvål osv.), o. avljud till germ. **weǯan*, lyfta, bära (= väga), alltså egentl.: bärstång; jfr isl. *vǫg*, *vág*, stång att lyfta med, lat. *vectis* (till *vehere*). Emellertid av förf. Sjön. 1: 685 n. 1 fört till ie. roten *u̯ogʰ*, vara skarp el. spetsig, varom närmare under vigg; jfr till betyd.-utvecklingen grek. *kontós*, stång, stake: *kentéō*, sticker, osv. (se förf. Etym. Bem. s. V), ävensom sv. dial. *agel*, (vagns)stång, till roten *ak*, vara skarp el. spetsig (förf. Sjön. anf. s.), vartill enl. K. F. Johansson det likbetydande sanskr. *ákšu-*. — Samma ord är vagel, svulst i ögat. — Sv. vágel motsvarar närmast isl., no. *vagl*; den av Lyttkens-Wulff o. Kock Sv. akc. 1: 81 anförda växelformen *vàgel* (med acc. 2), av L.-W. betecknad som huvudform, kan, med Kock, ha fått sin betoning från biformen (dial.) *vagle*.

1. **vagga**, vb, intrans., om gång o. d. Verelius 1681 = no. = mhty. *wacken*, vackla, vartill vackla (eng. *wag*, röra, svänga, från nord.); intensivbildning till isl. *vaga*, röra kroppen fram och tillbaka, no.: stå el. ligga osäkert, fhty. *wagôn*, vackla m. m., ags. *wagian*, röra, svänga, i avljudsförh. till germ. **weǯan*, röra m. m. (se väga); om bildningen se förf. Ark. 7: 55 n. 4, Nord. vb med med.-gem. s. 25. Härtill sbst. vagga (se d. o.). Den transit. användningen (vagga barn o. d.) har utvecklats ur fsv. *vagga barne* (dat.) o. beror väl i sin tur på inverkan från sbst. Med avs. på bildningen jfr t. ex. (lånordet) dragga.

2. **vagga**, sbst. = fsv., isl. = da. *vugge* (till formen jfr Jessen NTfF 4 R 9: 122); deverbativum av föreg. el. möjl. intensivbildning till ett sbst. **vaga*, motsv. fsax. *waga*, vagga. Andra likbetyd. o. besl. bildningar: 1. ffris. *wigge*, 2. mlty. *wige*, fhty. *wiga* o. 3. mlty. *wége* (ty. *wiege*). Eng. *cradle*, av ags. *cradol*, besl. med fhty. *kratto*, korg (sydty. dial. *kratte*).

vagn, fsv. *vaghn* (*vangn*, *vang*, jfr

nsv. *vangen* i lägre talspr.) = isl. *vagn*, da. *vogn* (med *vo-* av *va-* som i *voks*, vax, *vokse*, växa, osv.), mlty. *wagen*, fhty. *wagan* (ty. *wagen*), ags. *wægn* (eng. *wain*), av germ. **waɣna-* = ie. **u̯oghno-*, i avljudsförh. till fir. *fén* av **u̯eghno-* o. sanskr. *váhana-*, till ieur. roten *u̯egh*, röra, sätta i rörelse. Besl. med isl. *vagar* f. plur., släde, *vǫgur* f. plur., bår, m. fl. Likbetydande bildningar av samma rot äro t. ex. lat. *vehiculum* (se vehikel), grek. *ókhos* n. (analogisk ombildning av äldre **ékhos* av **u̯egh-*), litau. *vežimas*. Se f. ö. väga o. vagong. — Vagnen har utan tvivel indoeuropeiska anor. Säkrare än av ovanstående motsvarigheter framgår det av t. ex. de gemensamma beteckningarna för 'vagnsaxel' (se axel 1), 'hjul' (se hjul o. ratt), 'nav' (se d. o.) m. fl.; jfr även ok o. under tistel 1. — I vissa götal. dial. även i betyd. 'spinnrock', vanl. i förb. *spånvagn* jämte *spånkärra* o. *spånstol* (se rock 2), nu möjl. utdöda. — Vagnslider, se lider. — Jfr Wägner.

Vagn- i sv. ortn., se följ.

Vagnhärad, sn i Sdml., fsv. *Vag(h)nhæradh*; att sammanhålla med gårdn. Vagn (= fsv.) Edsbro sn Uppl., fsv. *Vagnabœk*, nu Vagnabäck Hall., fno. gårdn. *Vagnella* (nu *Vognill*), väl egentl. ånamn (se Rygh NG 14: 189), o. väl även t. ex. Vagnö Blek., Vagnsunda Uppl. o. sjön. Vagnaren (Vangnern), vilkas fsv. former äro mig obekanta. Enl. J. V. Svensson NoB 5: 118 ingår i Vagnhärad möjl. egentl. ett å- el. önamn, varför kunde tala de ovan anförda namnen på *Vagn-* av detta slag. I så fall med den i å- o. önamn icke ovanliga avledn. *-n*, jfr fsv. ånamnen *Dumn*, *Gimn*, **Rotn* i Ronneby osv. el. önamnen fsv. *Alsnö*, nu Adelsö, *Ampnö*, *Arnö*, nsv. Eknö, fsv. *Laghnö*, nsv. Mjörn, fsv. *Sölnö*, nu Solna (se d. o.), Tjörn osv. Möjligt, men dock mycket osäkert är att, såsom S. förmodar, detta *Vagn-* i Vagnhärad i sin tur är avlett av ett urnord. fjärdnamn **Waɣaʀ*, enl. samma förf. kanske = det av Jordanes omnämnda o. f. ö. mycket omtvistade *Vagi fluvius*. I vissa av de nord. ortnamnen på *vagn-* ingår väl helt enkelt appell. vagn; däremot har man säkerl. att i somliga av ö- o. ånamnen se uråldriga bildningar av helt annat ursprung, varvid man särsk. kunde tänka på en avledn. av ie. *u̯ogh-* i isl. *veggr*, fsv. *vægge*, vigg, litau. *vagis*, kil, osv. (varom se förf. Sjön. 1: 685). Vagnstad i Ögtl., fsv. *Vangstadh*, innehåller däremot ett personnamn, sannol. fsv. **Vaghn* = isl.-fno. *Vagn*.

vagong, från fra. *vagon*, *wagon*, från eng. *wag(g)on*, från holl. *wagen*, etymol. = vagn.

Wahren, familjen., från stadsn. *Wahren* i Mecklenburg; ett av de många tyska, särsk. judiska, familjenamnen, som utan avledning bildats av stadsnamn o. d.; se under Warburg.

vaja, Envallsson, Weste 1807 = da. *vaie*, från holl. *waaien*, blåsa, fladdra = mlty. *weien*, blåsa, fhty. *wâjen* (ty. *wehen*) sv. vb; ags. *wáwan*, got. *waian* st. vb; motsv. sanskr. *váti*, blåser, grek. *áēmi*, fslav. *vějǫ* osv.; besl. med vind o. vinge; jfr även väder o. Oden samt under stjärt slutet. — I något äldre sv. även 'vagga (om båt)', Almquist 1838, E. Carlén 1842.

vak (i isen) = fsv. = isl. *vǫk* (genit. *vakar*, plur. *vakir*, med sekundärt *-ir*, jfr nsv. plur. *vakar*), no. *vok*, da. *vaage*, mlty. *wake* (varifrån ty. *wake*), holl. *wak* (n.); eng. *wake*, kölvatten, från nord. spr.; av germ. **wakō* el. enl. somliga **wakwō*. Vanl. ställt till ieur. roten *u̯eg* i isl. *vǫkr*, fuktig, lat. *ūvidus* (av **ugu̯-*), grek. *(h)ygrós* ds. (jfr sv. hygrometri osv.) osv., utvidgad med *-s* i oxe; se f. ö. väcka 2. Dock mycket osannolikt. På visst sätt att föredraga är sammanställningen hos t. ex. Franck-Wijk Et. Wb. med grek. *agé*, brytning, ställe där vågorna bryta sig, *ágnȳmi*, bryter, krossar (av *u̯ag-*), om vilken ordstam se litter. hos Boisacq; dock ej heller denna att betrakta som i någon mån säker. Grundbetyd. är i alla händelser trol. 'grop i vatten el. med vatten i'; jfr uttr. 'en djup vak i huvudet' (dial.). — Det eng. riksspr. saknar (kortfattat) uttr. för 'vak'. I ty. dial. finns ett *wu(h)ne* (= sen mhty. = mlty. *wone*), som bl. a. sammanställts med

avest. *unā*, hål i jorden (besl. med van-), f. ö. mycket ovisst; i lty. förekommer dessutom ett *lôm*.

1. **vaka,** vb, fsv. *vaka* (ipf. *-adhe*, plur. 1 gg *wacto*; dessutom starka former i pres. ind. sg., 2 p. sg. imper. o. part. pf.) = da. *vaage*, fsax. *wakôn*, fhty. *wachên*, *wachôn* (ty. *wachen*), ags. *wacian*, vaka (eng. *wake*), o. (?) *wacan* st. vb., komma till liv o. d. (säkert bestyrkt?, jfr *wœcnan* nedan), got. *wakan* st. vb. (uppvisat blott i pres.); av germ. **wakēn* (med senare konjugationsväxling **wakōn*) o. **wakan*. Ieur. rot. *ueg* i lat. *vegēre*, vara livlig, uppröra (se vegetabilier, vegetera, vigilera), sanskr. *vājas* n., kraft, osv.; se f. ö. vacker, vaka 2, 3, vakare, vakt, väkt o. ocker. — Vaken, fsv. *vakin*, även: vaksam = isl. *vakinn*, da. *vaagen*, part. pf. till det starka vb. **wakan*. Till samma st. vb väl även nsv. imper. *vak upp* (jfr fsv. imper. *vak*); i Bib. 1541 i stället *waka vp*. — Härtill inkoativet vakna = fsv., isl. = da. *vaagne*, got. *gawaknan* sv. vb, vakna, ags. *wœcnian* sv. vb, *wœcnan* st. vb (ipf. *wóc*), vakna, växa upp; ett gammalt *n*-presens (jfr lat. *cerno*, isl. *fregna* osv.), som (jämte vissa andra verb) på grund av sin betyd. kommit att tjäna som förebild för de nord. inkoativbildningarna på *-na* av typerna blekna, mogna osv. — Om kausativet väcka se d. o.

2. **vaka,** sbst., vakande = fsv., isl.; till föreg.

3. **vaka,** taltrast, i sht i nordsv. dial., i litter.-spr. väl blott poet., t. ex. Tegnér Frithiofs Lycka: 'Hur vakan sjunger genom lunden', Runeberg Till Franzén: 'Glömmer du . . vid sångerna af näktergalar / Huru Vakan slog?' Grafström, Nybom, Sehlstedt, Klockhoff, alltså flertalet norrländningar (el. finnar). Även i förb. nattvaka, t. ex. Poet. Kal. 1820, C. F. Dahlgren 1829; f. ö. i den äldre zool. litter. anfört som ett norrl. namn, som även skulle ha kunnat brukas om tallbiten (?); Broman nämner i Hels.-Boken 1733 'Nattvakan eller Näktergalen'. Till vaka 1: sjunger ännu sent om kvällen och redan mycket tidigt om morgonen. Möjl. stundom av skalderna på grund av förväxling kallad vaktel (se härom d. o.).

vakant = ty., från lat. *vacans* (genit. *-antis*), ledig, tom, part. pres. till vb. *vacāre*, vara tom, ledig, jfr adj. *vacuus*, tom. Om härledningen se, utom Walde[2], van Wijk IF 35: 268. — Härtill: vakans = ty. *vakanz*, av mlat. *vacantia*, avledn. av *vacans*.

vakare, boj, Fischerström 1780 = no. *vakar*, da. *vager*, från lty., holl. *waker* ds., jämte no. *vak* n., flytboj, till sv. vaka, flyta el. gunga på vågen (om fartyg) = da. *vage*, från lty., holl. *waken*, vara synlig över vattnet (om bojar, skär m. m.) = ty. *wachen* (jfr eng. *watch* ds.); egentl. = vaka 1. Sv. dial. *vaka*, hålla sig över vattnet, simma i vattenytan = no. synas vara inhemska.

vakna, se vaka 1 slutet.

vakt = fsv.: bevakning, vaktmanskap, uppmärksamhet, jämte da. *vagt* från mlty. *wacht(e)*, av fsax. *wahta* = fhty. *wahta* (ty. *wacht*), got. *wahtwô*, till vb. vaka; jfr i fråga om avledn. got. *ûhtwô* (se otta). Från vgerm. spr. över fra. (ffra. *waite*) kommer eng. *wait*, vakt, vartill vb. *wait*, vänta. — Som beteckning för 'vaktare, person som håller vakt' (även i da. o. ty.), snarast genom förmedling av den kollekt. betyd. 'vaktmanskap' (se t. ex. under börs o. fruntimmer), från uttr. såsom 'sätta ut vakt' o. d., jfr fra. (*un*) *garde*, väktare o. d., till abstr. *la garde*; alltså samma slags utveckling från abstr. till konkr. som i ty. *wache* (= av fhty. *wacha* = ags. *wacu* f.), motsv. (med *n*-stamsutvidgning) sv. sbst. vaka; ävensom i bud, vittne. — Avledn.: vakta vb = fsv., isl. = da. *vogte*, från mlty. *wachten* = mhty. *wachten*. — Om *vaktmästare* i äldre militär anv. se under Wachtmeister.

vaktel, I. Erici o. 1645: *wäckteler* plur., Schroderus 1640: *wachtel*, Lucidor, Linné osv.; jfr Lagerbring Sam. 1: 5 (1790): 'man har . . för kort sedan funnit Waktlar i Skåne, som man intet wet hafwa warit sedda tilförne' (i fsv. Cod. Ups. C 20 under *conturnix* [sic!] utan svensk övers.); jämte da. *vagtel* från mlty. *wachtele* = fhty. *wahtala* (ty.

wachtel), jfr ags. *wyhtel*; *l*-avledn. av vaktelslaget *wak* (jfr den lty. tolkningen *Wak di Wak*, Suolahti Vogeln. s. 261); annorlunda uppfattat i fhty. *quatlala*, *quahtila*, holl.-fris. *kwackel*; jfr de från germ. spr. härstammande ital. *quaglia*, ffra. *quaille* (fra. *caille*, eng. *quail*), närmast av ett **quacula*. På grund av den ags. formen *wyhtel* (ej *hw*-) kunde det synas betänkligt att förbinda den germ. stammen *waht*- med lat. *quocturnix*, *cōturnix*, vaktel, om ej i dylika namn ombildningar hörde till vanligheten (se t. ex. under rördrom). Snarast föreligga här dock av varandra oberoende ljudhärmande bildningar. — Vaktelslaget uppfattas annars vanl. såsom innehållande *i*-, *e*-ljud ('pickvervick' o. d.), jfr de ryska benämningarna *pérepel'*, *pelepelka* (jfr ty. dial. *perpelitze*). — En urgammal beteckning för 'vakteln' är sanskr. *vartaka*- = grek. *órtyx* (genit. *-ykos*, *-ygos*; med analogiskt *-g*-), vartill det från antiken bekanta önamnet *Ortygia* (*Ortygiē*), 'vaktelön'; f. ö. av omstritt ursprung; kanske också ljudhärmande. Till en onomotopoetisk rot hör sannol. även armen. *lor*, vaktel, väl besl. med grek. *láros*, mås; se Persson Indog. Wortf. s. 952, H. Petersson Griech. u. lat. wortstud. (1922) s. 11. — I skönlitteraturen har den av människoögon sällan sedda o. av uppsvenskar i regel icke ens någonsin hörda vakteln förväxlats med andra fåglar, t. ex. hos Nicander, som i 'Min sång, mitt lif, min död' talar om vaktelns sång 'i enslig skog', el. hos Törneros Bref s. 51: 'Vakteln slog i alarna vid ån' (från Södermanland) el. Strandberg Sista förhöret: 'Vaktlar lockade i hagen'; fågeln är väsentligen sydsvensk o. finnes blott på sädesfälten. Möjl., såsom förf. förmodat i Namn o. titlar s. 118, stundom förblandning med det dock mest i norra Sverige o. Finnl. använda *vaka* i betyd. 'taltrast'; jfr Rückert: 'Die Wachtel wacht die ganze Nacht'. Annars lär i sv. dial. *vaktel* brukas även om tallbiten, men han slår ej. — F. ö. i dial. kallad *lilla rapphönan* o. *åkerhöna*. Med *åkerhöns* återger också gamla bibelövers. Luthers *die Wachteln* (Psalt. 105: 40); o. det är ej osannolikt, att fsv. *akerhöns*, som Sdw. med tvekan översätter med 'rapphöns', haft samma betyd.

vakuum, av lat. *vacuum*, neutr. till *vacuus*, tom, se vakant.

1. **val**, antal av 80 stycken, fsv. *val* m. ds., egentl.: stång med ett visst antal vidhängda föremål = ä. da. *vol* (varifrån no. *voll*), *ol*, da. *ol* (om sv. dial. *våla*, antal av 10 fiskar, sydsv. dial. *våra*, se däremot våla 2); från nord. mlty. *wal* (ty. *wall*). Samma ord som sv. dial. *val*, rund käpp, fsv.: ungef. ds., isl. *vǫlr* (jfr vala), da. (*v*)*ol*, käpp, got. *walus* ds., ffris. *walu*- ds., ags. *walu* i den överförda betyd. 'märke efter käpprapp' (eng. *weal*, *wale* ds., *gunwale*, reling); av germ. **walu*-, besl. med sanskr. *valas*, ungef.: stång, bjälke, ry. *valŭ*, cylinder, säkerl. också lat. *vallus* (av **ual-no*-), påle, pallisad, vartill väl kollektivet *vallum*, pålverk (se vall 2); vidare: *vallis*, dal (med avs. på betyd.-utvecklingen se dal o. äng). Hit höra även isl. *valr*, rund, fsv. *sival* ds. (se syndaflod), litau. *ap-valùs* ds. Till ie. roten *u̯el*, vrida, välta, välva o. d., varom se t. ex. under valka, valla, vulst, välta (ävensom under ålandsrot). Jfr Persson Indog. Wortf. s. 538 (med litter.). Samma *val*- ingår i ags. *wyrtwala* = ty. *wurzel*, rot (se ört). — Betyd.-utvecklingen i val, 80 st., till *val*, käpp, är densamma som i snes, 20 st., till *snes*, pinne, gren. Den gamla betyd. 'käpp' ingår i t. ex. sv. dial. *handval*, skaftkäpp till slagan. — Jfr härtill även grundval o. betr. d. o., utom där anf. litter., också Persson Indog. Wortf. s. 545 n. 1.

2. **val**, väljande = fsv., ä. da., isl. n., motsv. fhty. *wala* f. (ty. *wahl*). Bildningssättet är oklart: antingen ett gammalt primärt abstr. till roten *u̯el* (i vilja) el. nybildning till det till samma rot hörande välja. — Da. *valg* är omdanat efter vb. *vælge*. — Vara i valet och kvalet, jfr ty. *wahl macht qual*; av samma slag som bot för sot, råd och dåd, ur och skur osv.

3. **val**, valfisk, fsv., da. *hval* = isl. *hvalr*, fhty. (*h*)*wal* (ty. *wal*, ung nybildning efter sammans., t. ex. *walfisch*),

ags. *hwæl* (eng. *whale*), av germ. **hwala-* (jfr fsv. plur. *hvalar*) o. **hwali-* (jfr isl. plur. *hvalir*), möjl. ytterst av en gammal *s*-stam, germ. **hwalaz*, **hwaliz*, jfr likbetyd. fhty. *(h)walira* ävensom ty. *wels*, Siluris glanis, mal; urspr. namn på den stora sötvattensfisk, som nu kallas mal, vilket från lty. lånade ord självt innehåller formen *hval-* (se närmare under mal 2) = fpreuss. *kalis*, mal (*o*-stam, jfr t. ex. *wilkis*, varg; enl. andra *es*-stam). Lidéns sammanställning i Upps.-stud. s. 91 med lat. *squalus* (dunkel betyd.; sannol. en hajart) har återtagits i Minnesskr. utg. av Fil. samf. i Gbg s. 91 n. 1 (jfr även Osthoff Etym. par. s. 325). Ej heller besl. med grek. *phállaina*, valfisk (= lat. *ballæna*, varav fra. *baleine*) trots bl. a. Osthoffs utförliga motivering anf. avh. s. 326 f. (: ie. **kʷhal-*). — Jfr med avs. på betyd.-övergången 'mal' > 'valfisk', att motsvarigheten till litau. *erzkėtras* (osv.), stör, i fornlitau. betyder 'valfisk': man saknade inhemskt ord för valfisken. — Från fin.-ugr. språk har fin. *kala*, fisk, mordv. *kal* osv. anförts såsom sannol. urbesl. o. jämte vissa andra överensstämmelser hänvisande på gemensamt ursprung med denna språkstam; jfr mjöd, vatten, vädur. — Valfisk, fsv. *hvalfiśker*, motsv. i isl., da., mlty. o. ty.; alltså en gammal beteckning. — Valross, Stobæus o. 1740: *wallross*, Linné: *val(l)-rus*, *-ross*, Sahlstedt: *-rus* (Spegel 1685: *walrusk* som norsk form; använder själv benämningen *hafoxe*) = da. *hvalros*, från holl. *walros*, varav även ty. *walross* o. eng. *walrus*; med omställning av de båda sammansättningslederna, jfr ags. *horshwæl*, ä. ty. *rosswal* (ffra. *rohal*); enl. Falk-Torp s. 436 uppkommet genom förblandning av två ord: isl. *hrosshvalr*, ett slags val (till *hross*, häst; se russ o. horsgök), o. *rosmhvalr*, valross, vilket hör till ett isl. **rosmi* = fhty. *rosamo*, rödbrun färg, rodnad (besl. med röd; se Bugge Ark. 1: 20 f.). Ett annat fnorskt, förr vanligt namn på valrossen var *rostungr* (av samma stam som rost o. sålunda besl. med *rosmhvalr*).

[val, sv. dial., rund käpp, se val 1.]

vala, sierska, litterärt lån från isl. *vala*, analogisk nominativ för *vǫlva* (liksom *svala* för **s(v)ǫlva*), av germ. **walwōn*, avledn. av *vǫlr*, stav, trollstav (se val 1); alltså: den med stav försedda, bildat såsom t. ex. fsv. *fordǣþa*, trollpacka, till *dādh* (av germ. **dǣði-*), gärning (se dåd). Ordet beror sålunda icke, såsom också antagits, på ombildning av lat. *sibylla*. — Härtill bl. a. isl. *Vǫluspá*, en eddadikt, egentl.: valans spådom.

valack, snöpt häst, 1627, Schroderus 1639; Spegel 1685: *wållach*, Weste 1807 har båda betoningarna = da. *vallak*, från mlty. *wallacke* = ty. *wallach* (med båda betoningarna; vanligast dock å första stavelsen, väl den enda i betyd. 'man från Valakiet'), egentl.: häst från Valakiet. Bruket att kastrera var särsk. allmänt i de slaviska länderna; jfr ä. ty. *reuss*, valack, egentl.: ryss, fra. *hongre* ds., egentl.: ungrare, o. redan Vegetius (o. 400): *equus hūniscus* ds., egentl.: hunnisk häst. — Folkslagsnamnet vala(c)k, o. 1600: *walecker* plur., 1619: *valacker* plur., fslav. *vlachŭ*, romansk man (jfr ä. nsv. *vlacher* 1635 i betyd. 'valacker'), f. ö. redan å runinskr. från Sjonhem Gotl. o. 1000: *han sviku blakumen i utfaru*, dvs. 'honom sveko valackerna på hans utfärd'; en slavisk beteckning för rumänerna, egentl. lån från germ.: germ. **walha-*, främling, kelt, varom under valnöt, välsk; valack alltså liktydigt med rumänier.

Valbo, härad i Dalsl., fsv. *Var(dh)bo* (*hærædh*), egentl.: Vardboarnas, dvs. deras härad som bo på *Varþyniar*, häradets namn vid slutet av 1200-t., till fsv. *varþer*, vakt el. här möjl.: vårdkase (= vård; jfr Varberg, Vartofta), o. *vin(i)*, betesmark, motsvar. fno.-isl. *vin*, betesmark o. d. (i sht i ortn.), got. *winja*, bete, foder (Joh. 10: 9), mlty. *winne*, åkerland?, fhty. *winnia* osv., av germ. **wenjō*; se f. under van 3, vän sbst., Väne o. Venngarn. Med avs. på formen *Varþyn-* jfr fno. *Bjǫrgyn* av *Bjǫrgvin*, nu *Bergen* Norge. SOÄ 18: 1. Alltså bildat som häradsn. Bråbo, Hölebo, Norrbo, Sunnerbo, Vedbo m. fl.

Valborg, kvinnon., förr även *-burg*, fsv. *Valborgh* = isl. *Valborg*, från mhty., fhty. *Walburg*, *Walpurgis*, helgon (700-t., bördig från England). Första leden är mångtydig: i en del tyska namn på *Wal-*, *Wal(a)h-* ingår fhty. *walah*, främling, egentl.: kelt; jfr Valfrid o. se f. ö. valnöt, välsk. I fhty. finns även ett kvinnonamn *Waltpurc*. — Härtill Valborgsmässa, 1. Maj, fsv. *Valborghamæssa* osv., den dag då helgonets reliker (år 871) fördes från Hildesheim (till Eichstädt); sammanfallande med en gammal hednisk vår- o. fruktbarhetsfest (med antändande av eldar m. m.). Ett minne härav äro väl de tre ax, med vilka Walpurgis framställes; dock annars tolkade på annat sätt (varom Kerler Die Patronate der Heiligen s. 27). Den egentliga Valborgsdagen är i den katolska kalendern d. 25 febr. (hennes dödsdag).

Valdemar, mansn. = fsv. (där ordet synes ha uttalats el. kunnat uttalas *Valdema'r*), fda.; dansk ombildning (väl i anslutning till fhty. *Waldomâr* = ty. *Waldemar*) av slav. *Vladimir*, fslav. *Vladiměrŭ*, bl. a. namn på en rysk storfurste, som var morfars far till den efter honom uppkallade danske konungen Valdemar den store; i Sverige antagl. först buret av dennes dotterdotterson konung Valdemar, Birger Jarls äldste son. Förra leden sammanhänger (möjl. genom lån) med våld, vålla; den senare är besl. med *-mar* i Ingemar. — Från den tyska biformen *Woldemar* utgår ytterst de sv. för- o. familjen. Wollmar, Wol(l)mer, samt med den lty. ändelsen *-s* (se t. ex. Lyttkens) familjen. Vol(l)mers.

Valdemarsvik, efter viken Vammarn, förfinat till Valdemarsviken, liksom sjönamnet Vammeln i Sdml. »förbättrats» till Valdemaren o. Djurgårdens äldre namn *Valmundsö* (O. Petri Kr.: *Valmarsöö*) ändrats till *Valdemarsön*.

[vale i sv. dial. *tvi vale* osv. av *varde*, se under två slutet.]

valen, fsv. *valin* = no. *valen*, da. även *vaalen*; jämte valhänt, t. ex. Columbus Ordesk., i litteraturen f. ö. t. ex. 1764 = no. *valhendt*, besl. med no. *vale*, djup sömn, sv. dial. *valbjörk*, Rhamnus catharticus (förr även kallad *sömntorn*, sömntörne), samt vallmo, till roten i mlty. *welen*, vissna, torka, jfr ags. *wealwian*, vissna, osv., ävensom sannol. till de under lake anförda orden för 'fuktig' (jfr t. ex. ty. *welk*, vissnad, men lett. *wa'lgs*, fuktig); se Torp Etym. Ordb. s. 842, Lidén Minnesskr. utg. av Filol. samf. i Gbg 1920 s. 94 (med litteratur). Annorlunda Tamm Nord. stud. s. 31 f.: till isl. *valr*, de fallne, osv., i Valhall, valkyrja, valplats, alltså med samma betyd.-skiftning av 'dvala' ~ 'död' som t. ex. dåna ~ dö. Ordet utgår sannol. ej, såsom Falk-Torp s. 1344 antaga, från en germ. stam *walh-*; i fhty. *irvuelheta* (*-ch-*), 'elanguit', är *-h-* endast en ortografisk variant för sydty. *ch* = ffrank. *-k-* i *welkên*; mhty. *welch* utgår likaledes från *-k-*; jfr Lidén anf. avh. s. 94 n. 3. — Den förr antagna släktskapen med dvala är av formella skäl otänkbar.

Valentin, förn. o. familjen. = ty., av mlat. *Valentinus*, avledn. av *Valens* = lat. *valens*, frisk, kraftig, part. pres. till *valēre*, vara frisk, gälla (se valet). — Härav ty. *Velten*, bl. a. i *S:t Veltens plage*, fallandesot, emedan nämnda helgon åkallades mot denna sjukdom, varefter svordomen *Potz Velten*, där ordet (liksom sjukdomsnamnet pocker) kommit att beteckna den onde, ä. nsv. *Potz fälten*, *bos(s)*, *botz*, *box f.* (allmänt), ävensom *gudz felten*.

valeriana, växtn., 1500-t., från mlat. *valeriana* (= ital., span., portug. = fra. *valériane*, eng. *valerian* osv.), okänt i klass. latin; av ovisst, dock sannol. romanskt urspr. Enl. somliga till ett lat. adj. *valeriānus* (el. motsvar. personnamn), till personn. *Valerius* (se följ.), el. till namnet på provinsen *Valeria* i Pannonien. — Härifrån säkerl. ytterst åtm. följande andra namnformer: baldrian (1572: *balderian*) = da., från mhty., ty. = (med inskott av *d* mellan *l* o. *r*), jfr lty. *balder-*, *bullerjaan*; — velamsrot (dial.), 1700-t.; Franckenius 1659: *welandzroot* (dessutom bl. a. *werningsört*) = nisl. *vélandsrót*, da. *velands-*

urt (jfr ty. växtn. *Wielandskraut*), väl i anslutning till sagans *Vǫlundr* (ty. *Wieland*; jfr under smed); o. antagl. även vände(l)rot, Franckenius 1638, 1659: *wenderoot*, Artedi 1729: *wändälrot* (i dial. även *vändgräs*) = no. *vendelrot*, jfr ty. *wendwurzel*; anses i vissa trakter kunna vända sig i jorden varje år, så att det, som ena året varit rot, nästa år skjuter upp som stjälk. Säkerl. felaktigt har man däremot sedan länge i valeriana sett en latiniserande ombildning av baldrian som förknippats med Balders namn, resp. av velamsrot osv., vilket härletts från *Veland* (*Vǫlundr*); en uppfattning som ännu företrädes av Falk-Torp s. 45 o. med någon tvekan av Schrader Reallex.[2] s. 78. — Dessa växter voro redan i antiken bekanta som märkliga läkeörter (*nardus*). I Norden går användningen av på vändelroten beredda droger tillbaka åtm. till 1100-t. Med Danmark synes växten förbindas av den heliga Hildegard (o. 1160) genom beteckningen *denemarcha*, vartill motsvarigheter finnas även på annat håll (jfr ZfdW 3: 284); dock har densamma möjl. en helt annan innebörd.

Valerius, Vallerius, Wallerius, familjen.; åtm. i vissa fall närmast från ortn. på *Vall-*; i anslutning till lat. *Valerius*, motsv. peligN. *Ualesis*, besl. med följ., jfr föreg.

[Wales, eng., se valnöt.]

valet, avsked, farväl, Schroderus 1637 (*valeet*), nu blott i dial., t. ex. *predika valet*, om avskedspredikan, men ännu hos Dalin 1853 (betecknat som vardagl.), jfr O. v. Dalins dikt *Valet-Skänck*, A. Nicander († 1781): 'en sup til sidsta valetet'; med den latinska formen: Prytz 1620: 'biudha kungen valete' = ty. *valét*, av lat. *valēte*, 2 p. pl. imper., faren väl!, till *valēre*, vara vid hälsa och krafter, gälla m. m. (jfr föreg., Valentin o. valuta; urbesl. med vålla).

Valfrid, mansn., från ty., av fhty. *Wala(h)frid* m. m.; jfr om första leden Valborg o. om den senare Gottfrid, Sigfrid. — Som kvinnon. har väl ordet kommit att användas i anslutning till andra liknande namn ss. Helfrid el. Ingrid, Sigrid osv.

valgar plur., gotl. dialektord (numera så gott som utdött), Säve Skogens sagor s. 10: 'sommartorra valgar och bäckar', dvs. rännilar el. dyl.; av speciellt etymologiskt intresse såsom sannol., med Lidén Minnesskr. utg. av Fil. samf. i Gbg 1920 s. 96 (Göteb. högskolas årsskr. 1920, XXVI), att sammanställa med lett. *wa'lks* m., regnbäck o. d., som adj:. fuktig = ags. *wealg*, nisl. *volgr*, ljum, egentl.: fuktigt varm (se f. ö. under lake).

Valhall, förr vanl. Valhalla t. ex. Tegnér (med accent. *Val'-* o. *Valhálla*; jfr ty. *Walhálla* o. om formen på *-a* under norna); litterärt lån från isl. *Valhǫll*, egentl.: de fallnes hall el. sal, till isl. *valr* m., de fallne = mhty. *wal* n., valplats, ags. *wæl*, de fallne; avljudsform till fsax. *wôl*, fördärv, fhty. *wuol*, även: nederlag, ags. *wól*, pest. F. ö. av mycket omstridd härledning: enl. Mikkola BB 21: 223 besl. med litau. *velỹs*, död, osv.; enl. Berneker IF 9: 360 med tjeck. *válka*, krig, osv.; enl. Uhlenbeck Aind. Wb. u. *valati* med lillry. *valjava*, med fallna betäckt slagfält, m. m. — Om de i Sverige förekommande bergsnamnen Valhall se Rietz s. 789, förf. Ark. 21: 139, 32: 337. Äro verkligen dessa uråldriga, varför ett o. annat kunde synas tala, kan senare leden knappast, såsom vanligen sker, föras till hall 2 (i betyd. 'boning, sal'), utan bör väl då förbindas med hall 1 i Halleberg osv., häll osv. Mot uppfattningen av Valhall som ett 'dödsberg' jfr emellertid Neckel Walhall (1913). Jfr f. ö. valkyria, valplats.

Valinge, ortn. Stigtomta o. Kila s:nar Sdml., fsv. *Valunge*, egentl.: Valungarnas (by), till ett fsv. **Valunger*, även i fsv. *Valungsstadha*, nu Valingstad Kuddby sn Ögtl.; jfr fhty. *Walung*; till personnamnsstammen *Val-* i t. ex. fsv. *Valgærdh* osv.; växl. med omljudsformen Välinge Skå. o. Vrml. (fsv. *Vælinge*). Härtill även Valsinge, by i Bankekinds hd Ögtl., jfr fty. *Walasingas*, ags. *Wælsingahám*; osv. Möjl. ha här två germ. namnstammar sammanfallit, **Wal-* o. **Walh-*. Se närmare o. utförligt förf. Ortn. på *-inge* s. 163 f., 164, 172.

valk, Ekeblad o. 1650: 'Derpå binder hon (flickan) en storan valk' (ovanpå håret), jfr *walk-* 1568 nedan = no., da., väl = mholl. *walc*, hår- el. ulltott, holl. dial. *walk*, jordklump, till följ. Jfr Valkebo. — Ordet användes alltså äldst om de hårvalkar under kvinnomössan, som blevo moderna under senare hälften av 1500-t. (se t. ex. porträtten av Maria Stuart). Redan L. Petri 1568 talar om *Walkhwffuor*.

valka = fsv., no. ds. = da. *valke* ds., isl. *valka*, driva från ställe till ställe, oroa, överlägga (*í huginum*), ags. *wealcan* st. vb, rulla (trans. o. intrans.), överlägga, *wealcian*, rulla (intrans.), mlty. *walken*, valka, knåda, fhty. *walchan* st. vb. ds. (ty. *walken*); besl. med sanskr. *valgati*, röra sig häftigt, *sam-v*, rulla; till ie. roten *u̯el* i välta osv.; jfr under valla. — Från germ. spr.: fra. *gaucher*, valka. — Hit hör en av de många folkliga beteckningarna för 'rakitis', 'engelska sjukan', sv. o. no. dial. *valk(en)*, till valka i betyd. 'knåda, trycka', alltså fullt analogt med likbetyd. älta 3; se d. o. o. Falk MoM 1921 s. 20. Se f. ö. under rakitis.

Valkebo, härad i Ögtl., fsv. *Valkabo h.* av äldre *Valköbo h.*, av **-bōa*, genit. plur. av *bōe*, innebyggare (se -bo 4), alltså 'Valköboarnas härad', jfr till bildningen t. ex. Bråbo Ögtl. (se -bo 4); motsv. Valkö Smål., kanske till sv. dial. *valk*, knöl (se valk), jfr att tingsstället i Valkebo år 1406 kallas *Skindynshagh*, dvs. 'den inhägnade platsen på el. vid skinndynan'. v. Friesen Rökst. s. 77. Sålunda ej, såsom vanl. antages, till ett personn. *Valke*.

[valk(en), sv. dial., engelska sjukan, se under valka.]

valknut, dubbelknut i form av ett S, 1634 enl. Vårt Land 1906, Linné 1745: 'inwecklade ormslengor lik som walknutar'; i dial. även *valknop* = no. *valknut*, ett slags knut på piska, ett slags bakad figur, ä. da. *valknude*, stark knut (även *valle-*, *valkeknude*); av okänt ursprung; jfr (?) ty. *waldknoten*, knut på en snara.

valkyria el. **-kyrja,** (uttalat 040(0) el. 03(0)2 el. 3~2(0)0), Peringskiöld 1697, Adlerbeth (i poesi; med förklaring), litterärt lån från isl. *valkyrja* ds. = ags. *wælcyrige*, kamphäxa; till isl. *valr*, de fallne (se Valhall), o. *kjósa*, välja, bestämma (= sv. tjusa o. besl. med kora); jfr isl. *kjósa val* ungef.: kämpa (egentl.: bestämma vilka som skola falla); möjl., då här är fråga om övernaturliga väsen, med den bibetyd. av förhäxning, som kvarlever i sv. tjusa. Urspr. ett slags marväsen, som plågade människorna; såsom ännu i lty. *walriderske*, vars första led är identiskt med *val-* i valkyrja. Se bl. a. Neckel Walhall s. 74 f.

1. **vall,** gräsbevuxen mark (i bl. a. gräs-, hård-, ängsvall), jämn mark (jfr kyrkvall), fsv. *valler*, *valder* (*a-* o. *u*-stamsböjn.), fält, mark, säter = isl. *vǫllr* (plur. *vellir*), da. *vold*, *voll*, samma ord som fsax., fhty., ty. *wald*, skog (jfr valthorn), ags., eng. *weald* ds., eng. *wold*, slätt o. d., av germ. **walþu-* (**walðu-*); av ovisst ursprung: av Solmsen KZ 42: 214 n. 4 (med litter.) ställt till fslav. *vlatĭ*, hår (av **u̯olti-*), fir. *folt* ds. (av **u̯olto-*), grek. *lásios*, trädbevuxen m. m. (av **u̯̥lti-*; se det dock sannol. ej besl. lund), osv.; enl. andra till sanskr. *vāṭa-* (av *-lt-*), *vāṭi-*, trädgård, park; f. ö. blott ännu osäkrare antaganden. Till betyd.-växlingen jfr under lund. Se även följ.

2. **vall** i gå, köra (i) vall (ett liknande uttr. hos P. Brahe 1581), jämte valla, driva boskap i vall, vakta betande boskap, t. e. 1658; till vall 1 i betyd. 'ängsvall' o. d.

3. **vall,** förskansning, skydd mot vatten, kust, strand (t. ex. *svenska vallens höjning*), fsv. *vall* = da. *vold*, i betyd. 'kust' *val*, från mlty. *wal* (genit. *walles*) el., i betyd. 'kust', från lty. el. holl. = fsax. *wal*, mur, klippvägg, mhty. *wal*, fästningsvall, ringmur (ty. *wall*), ags. *weall* (eng. *wall*, vägg); gammalt lån från lat. *vallum*, förskansning, pålverk, väl kollekt. till *vallus*, påle, antagl. rotbesl. med sv. dial. *val*, rund, käpp, isl. *vǫlr* osv. (se val 1).

4. **Vall-, Valla,** ortn., urspr. plur. (liksom Haga, Vånga, Åsa, Änga osv.), i regel till vall 1 i den i ä. sv. vanliga betyd. 'slät mark, fält', i sht om en

slätt avsedd el. använd för ett visst allmänt ändamål (ting, marknad, kult), alltså om ställen som varit medelpunkter i bygden; ofta i närheten av forna kultplatser; jfr t. ex. Valla, by på Frösön Jtl., där fordom lagting o. marknad höllos, Valla vid Linköping (märk det närbelägna Mjärdevi av fsv. *Niærdhavi*: Njord), Valla Gåsinge sn Sdml. (i närheten av Ullevi, Närlunda, 'Njords lund' o. Ljunga, jfr »Lionga þing» vid Linköping), Vall Torsåkers sn Gästr., förr tingsplats (nära Vi), Vallby Bro sn Uppl. (nära Ullevi), *Tingvalla*, gammalt namn på Karlstad, osv. Se Wessén Forntida gudsdyrkan i Ögtl. s. 5 (Meddel. fr. Ögtlds Fornm.-fören. 1921) med litteratur. — I flera fall utgår dock nsv. Vallby från ett fsv. *Vadhby*, liksom åtm. en gång nsv. Skälby från fsv. *Skædhby*. — Endast medelbart ingår vall 1 i ortn. Vallsås Mark Vgtl., av ä. nsv. *Vallsvinås* (fsv. **Valsvīna-ās*), sannol. med SOÄ IX. 2: 131 till ett *vallsvin*, dvs. svin som gå i vall på det slags allmänning, som i landskapslagarna kallas *svinavalder*.

1. **valla**, driva boskap i vall, se vall 2 slutet.

2. **valla** i uttr. gå och valla, vandra o. d., fsv. *valla*, vandra, gå omkring, från mlty. *wallen*, även: vallfärda = fhty. *wallôn* (ty. *wallen*, i sht vallfärda), ags. *weallian*, vandra, vallfärda; jfr isl. *vallari*, tiggare, landstrykare, från mlty. *waller*, *wallêre*, pilgrim (jfr sv. folkvisornas *vallareman* ds.); av omstritt ursprung. Kanske snarast till roten i välta o. där anf. ord (jfr isl. *valka*, gå o. driva; se valka), i så fall möjl. av **waln-* (jfr Falk-Torp s. 1345; säkerl. ej med Schrader av förgerm. *-ldl-*); enl. Sievers IF 4: 337 däremot av germ. **waðl-* till fhty. *wadalôn*, ströva omkring, el. enl. Brugmann IF 18: 436, likaledes av **waðl-*, till roten i vaja o. väder. Jfr villervalla. — Härtill vallfart, Swedberg 1692 (Dahlberg o. 1660 i betyd. 'vallfartsort') = da. *valfart*, från ty. *wallfahrt*, av mhty. *wallevart*. Försvenskat i det senare vallfärd, t. ex. Gjörwell 1798.

Valland, nu bl. poet.: Italien, från fsv. o. isl. =, ännu t. ex. i gamla bibelövers., såsom Ap.-g. o. Ebr.-brevet; se närmare valnöt o. välsk.

Wallenberg, familjen., åtm. i fråga om Stockholmssläkten (egentl. östgötsk) utvidgning av en äldre namnform *Wallberg* (1700-t.), av samma slag som t. ex. i Swedenborg av *Swedberg*; med *-en-* efter tyskt mönster, såsom också i t. ex. Waldenström, Wallengren.

Vallentuna, härad o. sn i Uppl., fsv. *Valendatuna*, *Valendahundære*. Vallentuna kyrka, där i forna tider även tingsstället var beläget, ligger vid norra ändan av Vallentunasjön, som en gång kanske burit namnet *Val-*, en i vattendragsnamn vanlig stam; i så fall snarast **Vala-ænda-tuna* o. av samma slag som Fryksände vid Fryken, Lorsända vid Loren, Ogändan vid Ogen o. sannol. Salnecke av *Salkandaeke*, eket vid sjön **Salke*; se närmare förf. Sjön. 1: 687 o. under Salnecke. Å andra sidan vill man gärna sammanhålla namnet med Sollentuna, namn på ett angränsande härad, för vilket en dylik förklaring ej osökt erbjuder sig (Sollentuna kyrka är dock belägen vid Norrviken). Eller skulle möjl. fsv. *Sollendatuna* vara en i anslutning till *Valendatuna* företagen ombildning av ett annat äldre namn?

[Vallerius, Wallerius, se Valerius.]

vallmo, Weste 1807: *Vallmo* pl. *Vallmoger*, i ä. sv. som sg. även *val(l)mog* t. ex. Leopold, Lidner, *valmoge* t. ex. Lind 1749; i dial. dessutom *val(l)moga*, *valmoger* plur., fsv. *valmoghe*, *-a* = no. *valmo(e)* (*-mue*), da. *valmue*, vars senare led, med i nord. spr. svårförklarlig stamvokal, innehåller ett allmänt spritt ord för vallmo: fsax. *máho*, fhty. *mâgo* (ty. *mohn*), grek. *mḗkōn*, *mákōn*, fslav. *makŭ*; fra. *mahon* från germ. spr., fpreuss. *moke* från polskan, litau. *magona* från ty.; antagl. ett gammalt ieur. lånord o. vandringsord, vars närmare historia är höljd i dunkel. Vallmon, som är en av de äldsta ieur. kulturväxterna (redan under stenåldern), härstammar från Medelhavsländerna. Vall- hör till valen, valhänt o. syftar på vallmons narko-

tiska egenskaper; jfr ty. *schlafmohn*. Vallmo närmast av *vallmog* med bortfall av *g*. Utförlig litteraturförteckning se t. ex. Berneker Etym. Wb. s. 10. — Lat. har en särskild beteckning, *papāver* (bildat som *cadāver*), av ej säkert fastställd härledning. Till olika vulg.-lat. former härav hör ags. *popæg* m. m. (eng. *poppy*), o. väl även fra. *pavot*. — En grekisk beteckning för vallmosaften finnes bevarad i opium.

vallon, se välsk.

[Vallsås, ortn. Vgtl., se Valla slutet.]

vallört, Symphytum officinale, Månsson 1642, i sv. dial. även *vällört*, jfr Franckenius 1659: *wal-ört* jämte *såårläkia* m. m., motsv. no. *vallgras*, mhty. *walwurz* (ty. *wallwurz*); jfr även sv. dial. *benvälla* ds., *benvällsrot*, mlty. *bênwell*, mhty. *beinwelle* (ty. *beinwell*); till välla (ihop): örten läker sår o. benbrott, varom uppgift finnes redan hos Plinius. Liknande betyd. har även latiniseringen *Symphytum*, egentl. grek.: till *syn*, samman, o. *phýō*, kommer att växa (besl. med bo, bygga). — Den mhty. biformen *waltwurz* beror på anslutning till *walt*, skog.

valmar, se vadmal.

Walmstedt, familjen., se under -stad (slutet).

valmtak, se under valv.

[Valmundsö, äldre namn på Djurgårdsön vid Sthlm, se under välla.]

valnöt, fsv. *valnöt* (*-not-, -nut*) = isl. *valhnot*, da. *valnød*, mlty. *walnut*, ty. *walnuss*, ags. *wealhnutu* (eng. *walnut*); i de nord. spr. lånat; egentl.: välsk nöt, dvs. nöt från de romanska länderna (fnord. *Valland*; se d. o.); jfr *välsk nöt* I. Erici o. 1645, isl. *vǫlsk hnot*, mhty. *welhisk nuz*. Germ. **walha-*, egentl.: främling, kelt, formellt motsvar. stammen i det keltiska folknamnet *Volcæ* (jfr *Wales* o. *Cornwall*, fra. *Gaule*, Gallien), ävensom fsv. *val*, plur. *-ar* (jfr fsv. *Iohan Vale*, en italienare, Giovanni Franco), isl. *valir* plur. (jfr möjl. det omtvistade personn. *Vali*; se Pipping SNF XII. 1: 51), fhty. *wal(a)h* osv., om utlänningar, kelter, romaner; jfr fsv. *utval*, utlänning, sv. dial. *strandväling*, lik som flutit upp vid havsstranden, *utväling*, utlänning (båda från Halland enl. Rietz s. 788). Härav även isl. *valr*, falk, motsvar. ags. *wealhhafoc*, egentl.: välsk (hök). Se f. ö. valack o. välsk. Liknande beteckningar i ryskan: 'grekisk' el. 'valackisk' nöt. — I lat. tidigare *jūglans* (**Jovis glans*), övers. av grek. *Diós bálanos*, egentl.: Zevs-ollon. — Enl. vanlig uppfattning är valnöt en övers. av lat. *nux gallica* (fra. *noix gauge*), varemot dock Meyer-Lübke Et. Wb. (som för de romanska orden i stället utgår från lat. **gallicus* i betyd. 'galläpleartad').

valp, sv. dial. även *välp*, fsv. *hvalper*, vanl. *hvœlper* = isl. *hvelpr*, da. *hvalp*, i dial. även *hvœlp*, fsax., ags. *hwelp* (eng. *whelp*), fhty., ty. *welf*, av germ. **hwelpa-*, väl, med Persson Bezz. Beitr. 19: 275 n. 6, rotbesl. med sv. dial. *väll*, starkt (gen)ljudande, ä. nsv. *hväll*, *vell*, isl. *hvellr* ds., ags. *hwelan*, genljuda, böla, ie. **kᵘel-*, vartill även litau. *kãlė*, hynda; liksom grek. *skýlax*, hundvalp, hör till växelroten *skᵘel*, *skul* (*skᵘol*), vartill också litau. *skãlyti*, ideligen skälla, litau. *skalikas*, oupphörligt skällande jakthund. — Annorlunda Much ZfdW 2: 286 f.: egentl. till ett ord för 'moderliv' < 'buk', 'välvning', till grek. *kólpos*, barm (för väntat **pólpos*); i så fall att till betyd.-utvecklingen jämföra med kalv. Jfr även Uhlenbeck PBB 26: 311 (: fslav. *kolębati*, komma att vackla, osv.). — I mlty. o. fhty. ofta neutr. (plur. *welfir*), vilket väl med Osthoff Etym. Parerga s. 315 beror på analogi. Beteckningar för avkomman av djur (o. människor) ha emellertid vanl. neutralt kön; jfr föl, kid, lamm ävensom under kalv. — Vokalen *-a-* i nord. spr. har sannol. utvecklats på nordisk botten (jfr Kock Sv. ljudhist. 1: 243). Enl. somliga dock gammalt avljud; föga troligt.

valplats, Brasck Pufendorf 1680, Ord. Post. 1687 = da. *valplads*, från ty. *walplatz*; till isl. *valr*, de fallne, osv. (se Valhall) o. plats. — Förr i stället *valstad*, t. ex. P. Brahe Kr., Tegel, efter mlty. *walstede* = mhty. *walstat* (ty. *wa(h)lstatt*).

1. **vals,** cylinder, 1730-t., förr stun-

dom *waltz* = da. *valse*, från ty. *walze* = mlty. *walte*, isl. *vǫlt*; till stammen i välta; alltså nära besl. med sv. (åker)vält, no. *velta* ds. Jfr följ.

2. **vals,** en dans, 1799, äldst plur. *valsar* (tidigare om utl. förh.) = da. *vals*, holl. *wals*, från fra. *valse*, i sin tur liksom eng. *waltz* från ty. *walzer* (1780-t. i Böhmen), till *walzen*, vrida sig, nära besl. med välta o. föreg.

Valter, Walter, personn., från ty. *Walter*, av fhty. *Walthari* = ags. *Wealdhere*, fnord. *Valdar(r)* (dansk sagokonung), av germ. **walð-*, styra, härska (se våld, vålla, Evald, Ragnvald osv.) o. sbst. här (jfr Gunnar osv.). — Samma namn som det romaniserade, ej ovanliga Wathier = fra. *Gautier* (det senare i sv. som familjenamn; jfr till ljudutvecklingen sv.[-fra.] familjen. Guille[t]mot till Vilhelm).

valthorn, Modée 1741, Lind 1749 = da. *valdhorn*, liksom så många andra jägaruttryck från ty.: *waldhorn*, till *wald*, skog (se vall 1). Tamms förmodan (Fon. kännet. s. 75), att ordet inkommit under den ivrige jägaren konung Fredrik I:s tid tycks sålunda, att döma av de ovan anförda beläggen, vara riktig.

valuta, 1705 (i kvittens) = ty., liksom så många andra bank- o. handelstermer från ital.: *valuta*, till lat. *valēre*, gälla, vara kraftig (jfr invalid, Valerius, valet, valör; urbesl. med vålla).

valv, fsv. *hvalf* = isl. *hvalf*, ä. da. *hvalv* (da. *hvælv*, med *-æ-* från vb. *hvælve*), ags. *hwealf*, av germ. **hwalfa-* = ie. **kuolpo-* i grek. *kólpos*, sköte, veck, bukt (för väntat **polpos*), till roten i välva (se d. o.). — Hit hör också ty. *walm*, snett lutande takgavel, av ä. *walben*; jfr den sv. byggnadstermen valmtak (tak med 4 fall), efter ty. *walmdach*. — Ett av de icke få germ. ord som uppvisats blott från nord. spr. o. ags.; jfr t. ex. till, var (i sår), vidja.

valvel, anat., klaff, ventil, av lat. *valvula* (bl. i plur. *valvulæ*, *-o-*, dubbelklaffar, fruktbaljor), dimin. till *valva*, dubbeldörr, dörrflygel, besl. med *volvere*, rulla (se t. ex. volt, volym, revolver).

valör, 1680: 'Regenternes valeur', 1687, 1702 o. 1718 om mynt, av fra. *valeur* = ital. *valore*, av lat. **valor*, till *valēre*, gälla, vara kraftig (se valuta). — Tidigare (om mynt): *valor*, P. Svart, Riddersk. prot. 1632, Riksr. prot. 1633 (: *valoren* best. f.).

[vam(b), sv. dial. o. ä. sv., se våmm.]

[Vammelby, Vammerviken, Vamlingbo, Vamsta, ortn., se våmm slutet.]

vampa, västsv. dial., yttertröja, mansrock, motsvar. no., ä. da., da. dial. *vampe* (i no. m.); ett lånord som enl. vanligt antagande på ett el. annat sätt sammanhänger med ty. *wams*, tröja, jacka, kyller (varifrån da. *vams*), av mhty. *wambe(i)s*, ett urspr. fornfranskt riddarord, som bl. a. anses härstamma från mgrek. *bámbax*, bomull; knappast däremot, såsom också antagits, avledn. av våmm. Då emellertid det ord, som motsvarar våmm, näml. ty. *wamme*, buk, även har biformen *wampe*, bör man kanske snarare tänka sig, att *vampa* sammanhänger med el. påverkats av denna form; alltså egentl.: tröja som betäcker magen.

vampyr, K. Stobæus 1732, Dalin Arg., förr även *vampir* = ty. *wampir*, fra. *vampire*, från serb. *vàmpir*, blodsugande nattlig gengångare av en död människa; enl. en i sydöstra Europa allmänt spridd folktro, att de döda törsta efter den lifskraft som ligger i blodet (jfr redan Homerus' Odyssé sång 11 om Odyssevs i underjorden). Jfr om likartade föreställningar under varulv.

1. **van-,** prefix med upphävande el. förringande betyd. av samma slag som ty. *miss-*, *un-*, *ver-*, fsv. *van-* = isl., da. = fsax. *wan-*, fhty. *wan(a)-* (ty. *wahnsinn*), ags. *wan-* (i t. ex. ags. **wanlogen* > eng. *wanton*, uppsluppen, övermodig, motsv. ty. *ungezogen*); av isl. adj. *vanr*, saknande = got. *wans* osv., vartill bl. a. fsv., isl. *vanta*, fattas = da. *vante*, även-som isl. *vana*, minska = ags. *wanian*, minska, avtaga (eng. *wane*) osv.; besl. med lat. *vānus*, tom, sanskr. *ūna-* (jfr under vak slutet), grek. *eõnis*, sak-

nande, m. fl. — Vanfräjd, fsv. *vanfrægdh* = isl. *vanfrægð*; se frejd. — Vanför = fsv. = *vanførr*, da. *vanfør*; se för, adj. — Vansinnig, fsv. *vansinnogher* ds. = ä. da. *vansindig* (i nda. i stället *afsindig*), från mlty. *wansinnich* = ty. *wahnsinnig* (först på 1400-t. o. anslutet till sbst. *wahn*, ogrundad mening, villa = vån). — Vantro, vidskepelse, fsv. *vantrō*, vantro, otro = isl. *vantrú*, otro, ä. da. *vantro*, vantro, misstro, i nda.: otro ('vantro' heter i nda. *overtro*) = mlty. *wantruwe*, misstanke, misstro. Jfr övertro. — Vanvett, i nsv. blott 'galenskap', men i ä. nsv. 'oförstånd o. d.' (jfr ännu hos Sahlstedt 1773 de avvikande övers. av *wansinnig* o. *wanwettig*), fsv. *vanvit*, oförstånd = isl. ds. Den nuv. betyd., liksom hos da. *vanvid*, möjl. från ty. *wahnwitz*; i alla händelser föreligger här en eufemistisk betyd.-förskjutning; jfr t. ex. enfaldig o. under salig (eng. *silly*). 'Vanvett, vansinne' betecknades i fsv. i regel med *ovit* (se ovett) o. *gælniska* (till galen). — Van- brukas förr mer än nu, jfr t. ex. ä. nsv. *vanbruk*, missbruk, *vanbörd*, missfoster m. m., *vanhopp*, misströstan, *vankredit*, misskredit, Gustaf II Adolf, *vanmod*, klenmodighet, *vanmått*, undermål, *vansigt*, synvilla, *vansnäll*, okunnig, *vantröst*, misströstan, *vanälska*, kärlekslöst behandla. — I åtm. vanartig, -mäktig förr (åtm. stundom) med huvudtonen på andra stav. (jfr Arvidi 1651).

2. **van**, mytol., vanl. i plur. *vaner*, fornnordiska gudomligheter av annat ursprung än asarna, från isl. *vanir* plur., av mycket omstritt ursprung, bl. a. fört till fsax. *wanum*, klar, glänsande (jfr Vänern), o. till eng. *wan*, mörk (i det senare fallet om vanerna som jord- el. fruktbarhetsgudomligheter); se senast Brate Vanerna (1914). — Härtill Vanadis, om gudinnan Freyja såsom tillhörande vanernas ätt; från isl. *Vanadis* (jfr Distingen).

3. **van**, fsv.: van, vanlig = isl. *vanr*, fda. *van* (da. numera *vant*, egentl. particip till *vænne* = vänja); i avljudsförh. till fhty. *giwon* (ty. *gewohnt*, med sekundärt *t*), ags. *gewun*, fsax. (med svag form) *giwuno*; till ie. roten *uen* i sanskr. *vánati*, bl. a.: tycker om, åtrår ~ fsv., isl. *una*, vara tillfreds osv.; se närmare våning, vän 1, 2, vänta, under 1 o. önska. Germ. **wana-*, **wuna-* alltså: som man finner behag i > förtrolig > van. Möjl. besl. med isl. *vin*, betesmark, osv., se Valbo o. Väne. — Härtill ä. nsv. adj. *vanse*, bildat som ledse(n), vilse osv.

vana, Sahlstedt 1773, oblik kasus till ä. nsv. *vane*, ännu Lind 1749 = sv. dial., av fsv., isl. *vani* m. = da. *vane*; abstr. till adj. van, bildat som t. ex. fsv. *þunge* = tunga 3, *vande* = vända osv. — Parallellbildning: germ. **wani-þan-* = isl. *vandi*, jfr mlty. *gewonte*; bildat som isl. *fjǫlði*, mängd (: *fjǫl-*, mycket).

[vand, vann[e], sv. dial., mullvad, se under d. o.]

vandal, om förstörelselysten person (särsk. gentemot minnesmärken, konstverk o. d.), efter den östgermanska folkstammen vandaler med syftning på dessas plundring av Rom 455, varvid stora konstvärden förstördes, germ.-lat. *Vandali*, *-ili*, *-uli* (kvar i Andalusien, span. *Andalucia*, förr *Vandalusia* m. m.), av mycket omstritt ursprung, se A. Erdmann Über die Heimat und den Namen der Angeln s. 78 f.; enl. förf. (hos K. F. Johansson Beitr. z. griech. Sprachk. s. 149 samt) Etym. Bemerk. s. IX nära samhörigt med Vändel (av germ. **Wandila-*), se d. o. — Om en likartad betyd.-utveckling av folkslagsnamn se under krabat o. slav; jfr även sodomit o. sybarit samt de under spansk anf. ex.

vandel, i betyd. 'näringsfång' t. ex. 1591, i förb. *handel och vandel* t. ex. 1621, y. fsv. *vandel* (*wannel* 1495), ersättning (även i t. ex. i G. I:s reg.) = da. *vandel*, liv, ävensom i förb. *handel og vandel*, från ty.: mlty. *wandel*, förändring, förbättring, ersättning m. m. = fhty. *wantal* (ty. *wandel*, förändring, brist, vandel; även i *handel und wandel*), av germ. **wandala-*, av samma stam *wand-* som vända, avljudsform till germ. **windan*, slingra, vrida = sv. vinda (se d. o.). Grundbetyd. alltså: vändning, ändring, varav bl. a. 'vand-

ring, trafik', varifrån dels 'levnadsvandel' o. dels 'handel' (det senare närmast från den i fhty. uppträdande betyd. 'byte'). Samma betydelseutveckling: 'vändning' > 'handelstrafik' i t. ex. litau. *werczių's*, vänder mig, handlar. — Avledn.: fhty. *wantalôn*, förändra, förvandla, mhty., ty. *wandeln*, även: gå = mlty. *wandelen*; från ty.: ä. nsv. *vandla*, förvandla, gottgöra, vandra, vartill även sv. förvandla, fsv. *forvandla* = da. *forvandle*, från mlty. *vorwandelen* = ty. *verwandeln*. Med avs. på betyd. 'gå' jfr det besl. eng. *went*, gick, till ä. eng. *wend*, gå = ags. *wendan* = vända. — Jfr vandra.

vandra = fsv. = da. *vandre*, från mlty. *wanderen* = mhty., ty. *wandern*, ags. *wandrian* (eng. *wander*); med samma betyd. som de besl. ty. *wandeln*, gå, eng. *went*, gick (till vända); se f. ö. föreg. — (Den) vandrande juden, motsv. eng. *the wandering Jew*, fra. *Juif errant* (till *errer*, vandra omkring, av vlat. **iterāre*, till *iter*, resa; ett annat ord än *errer*, misstaga sig); i da. däremot *den evige Jøde*, ty. *der ewige Jude*. Även som namn på en vanlig ampelväxt, Tradescantia fluminensis. — Ett likbetyd. från mlty. lånat ord är valla 2. Got. har i stället *skêwjan* (se nattskäva o. skjura).

[vangs, ösv. dial., plogbill, se under vigg 1.]

[Vangstad, ortn. Ögtl., se under Vagnhärad slutet.]

vanilj, Regnér 1780: *vanill*, om växten = ty. *vanille*, av fra. *vanille*, från span. *vainilla*, liten frukt, skida el. balja (sedermera i specialiserad betyd.), dimin. till *vaina*, skida, balja, av lat. *vāgīna* ds.; alltså syftande på växtens skidfrukt, varav vaniljen beredes. Med samma ursprung av *-ilj* som i flottilj, kadrilj, mantilj.

Vanja, kvinnon., från ryskan, där ordet är mansnamn, egentl. smekform till Ivan. På grund av slutändelsen *-a* har namnets kön missuppfattats, alldeles som Beda.

vank i t. ex. utan vank och lyte, fsv. *vanke*, fel, fläck, jämte *vank*, vacklande, sviktande, ovisshet = no. *vank*, lyte, från mlty. *wank*, vacklande, ändring, fel, tvivel = mhty., ty. (numera nästan blott i uttr. *ohne wank*, utan att vackla), vbalabstr. till vinka i en ursprungligare betyd. såsom t. ex. stank till stinka. Jfr följ., vankelmod o. skavank.

vanka, i ä. nsv. (15- o. 1600-t.) även: vackla, vara vankelmodig = fsv. (även: röra sig hit o. dit, fara), no. = da. *vanke*, motsv. el. snarast lånat från mlty. *wanken* ds. = fhty. *wankôn*, röra sig hit o. dit, vackla, svikta, vika undan (ty. *wanken*), isl. *vakka* (av *-nk-*); avledn. till vank i dess äldre betyd. 'vacklande, sviktande'. Jfr våk o. följ.

vankas, ä. nsv. *vanka* 1528, Sahlstedt 1773, y. fsv. 1516 (Sdw. Tillägg), i ä. nsv. även *vånka* = no. *vanka*, da. *vanke*. Enl. Tamm Ark. 2: 348 *k*-avledn. av fsv. *vān*, förhoppning (= vån); alltså egentl.: giva hopp om, ha utsikt till, med förkortning av *ā* framför två konsonanter (jfr sarga). Synes dock snarare vara lån från likbetydande mlty. *wanken* (jfr lty. *dar wanket de rode*, dvs. vankas stryk) = vanka 1; se Grimm Wb. sp. 1836.

vankelmod, Runius 1706, (ej i da.), från mlty. *wankelmôt* el. ty. *wankelmut*, vartill vankelmodig 1635; *-ö-* 1623, jfr *vankelmodighet* 1629 (*-ö-* 1628) = da., från motsv. ty. uttr.; till adj. mlty. *wankel*, ostadig (ä. nsv. *vankel* o. 1680) = fhty. *wankal*, ags. *wancol*, avledn. av sbst. vank i dess äldre betyd. 'vacklande'; o. mod i betyd. 'sinne(lag)'; se mod 1 o. högmod under hög 1. Jfr ä. nsv. *vankelaktig*, *-bar*, *-haftig*, *-sint*, vankelmodig.

[vann, sv. dial., spö, se vinda.]

vanna (sädes-), redskap (förr korg el. såll) varmed säd rensas, i ä. nsv. även: kar, så, 1638 osv. = fsv. Cod. Ups. C 20; från mlty. *wanne* = fhty. *wanna* (ty. *wanne* i båda betyd.). Snarast lån från lat. *vannus*, sädesvanna (av **vanŋo-* el. **vano-*), varav fra. *van* o. ags. *fann* (eng. *fan*, även: solfjäder), besl. med lat. *ventilāre*, bl. a. 'rensa säd, vanna', egentl.: utsätta för vinden, got. *windiskaúrô*, kastskovel, *diswinþjan*, söndersmula, kasta i sär, fhty. *winlôn*, rensa säd, *winla*, kastskovel, ags. *windwian*,

vanna o. d. (eng. *winnow*), isl. *vinza* ds. (av **wendison*), ävensom grek. (*h*)*ainō* (av **ganiō*), rensar säd, litau. *vėtyti* osv.; till nasalerade o. onasalerade former av roten i vind, vaja resp. väder; alltså: verktyg, varmed säd utsättes för vinden. Enl. somliga är dock fhty. *wanna* icke lånat från, utan urbesl. med lat. *vannus*, en uppfattning, som icke kan bestämt avvisas. — Härtill vb. vanna, I. Erici o. 1645 = mlty., ty. *wannen*. — Den gamla benämningen har överflyttats på den moderna sädesrensningsmaskin, som går under namnet fläktvanna. — Två andra dialektord för 'vanna' (el. ungef. motsv. redskap) äro *bläkta* t. ex. Vgtl., till vb. *bläkta*, fläkta, vifta, av germ. **blakatjan*, till isl. osv. *blaka* ds. (se f. ö. förf. Ark. 14: 7); o. det likaledes deverbativa sv. dial. *dryfta* (även hos Lind 1749 under *worfeln*) till vb. *dryfta*, likaledes ett verb på *-atjan* (varom under dryfta); jfr dial. *dröfletråg* ds. o. till bildningen f. ö. *skäkta* till skäkta 3. I fhty. finnes ett vb. *fowen* (**fawjan*) i betyd. 'rensa säd', vars förmodade samhörighet med grek. *ptýon*, kastskovel, är mycket oviss. Jfr även under syfta 2. Det kan f. ö. betr. äldre uttryck stundom falla sig svårt att bestämma, när rensning av sådan medelst kastskovel el. med skakning i korg el. såll (vanna) avses. I lat. betyder *vannus* 'vanna', men det besl. *ventilābrum* 'kastskovel'. Rensning av säd medelst kastskovlar omtalas redan i Homeri Iliad V: 'Såsom när agnarna flyga för vind på den signade logen, / allt under skovlarnas kast, när den ljusa gudinnan Demeter / skiljer vid häftigt blåsande vind ifrån agnarna säden'.

vansklig, fsv. *vanskliker*, skröplig, vanmäktig, skadlig = da. *vanskelig*, svår; liksom förvanska till en adj.-stam *vansk-*, till fsv. *vander* = isl. *vandr*, nogräknad, svår; se vända.

Vanstad, sn i Färs hd Skå., fsv. *Vatnstalha*, jfr Vattensta Uppl., fsv. *Vatnasta*, till vatten; till en ej synnerligen talrik grupp av ortnamn på -stad, som innehålla appellativer (ej personnamn); se -stad.

vant, sjöt., om vissa tåg; Rosenfeldt 1698 = da. *vant*, ty. *want*, från lty. el. holl. *want* (det senare från lty. att döma av *t*-et), till vinda, slingra, väva, fläta, alltså = mlty. (*ge*)*want*, klädning, mhty. *gewant* (ty. *gewand*) ds. o. mlty. *want*, ty. *wand*, vägg; egentl.: det vävda resp. flätade. Snarast, på grund av analogien eng. *shroud*, vant = *shroud*, sv. skrud, en överförd anv. av *want*, klädning, betäckning; men kunde också tänkas beteckna liksom mastens vägg. — Till ett verb för 'väva' o. d. hör även vevling (se d. o.).

vante, sv. dial. också *valte* (med *-tt-* av *-nt-*), med former på *-e* åtm. på 1600-t. (t. ex. Lex. Linc. 1640 under *chirotheca*, O. v. Dalin) = da. *vante*; utvidgning av fsv. *vanter*, *valter* = isl. *vǫttr*, no., dalm. *vott*, da. dial. *vat* m., jfr lty. *want* f. (ty. *wanten*, sjömanshandskar, från lty.), av germ. **wantu-*, varav det urgamla finska lånordet *vanttu*, *vantus*. Från germ. spr.: fra. *gant*, ital. *guanto* (mlat. *vantus*). Möjl., enl. vanligt antagande, av ieur. **ǵondhnú*, till vb. vinda (såsom t. ex. hatt av ie. **kadhnú-* o. kanske galt av **gholdnú*), alltså egentl.: det virade, om bindsle kring hand el. arm, vilken betyd. kvarlever i isl. *bandvettlingar* (av *-vantling-*), om band som i en saga en gosse virar om sina händer; jfr isl. *vindingr*, om de tygremsor, som man lindade kring undre delen av benet, ävensom no. *vevlung*, bindsle kring handleden, till väva (jfr Falk Awn. Kleiderk. s. 89). — Fordom synes en viss språklig o. även saklig beröring ha egt rum mellan ärmen o. vantarna. Ryssarna betecknade de urspr. utifrån kommande handskarna med ord som voro avledda av ordet för 'ärm' (*rukávü*), o. perserna brukade (enl. Xenophon) inför konungen sticka sina händer i de långa ärmarna på rocken, vars namn återges med *kándys* (*κάνδυς*). På grund härav förmodar Schrader Reallex. 2:dra uppl. s. 440, att detta ord, som i urgerm. givit ett **hwantus*, mlat. *vantus*, i nord. språk lånats från mlat. (liksom t. ex. isl. *møttull* av mlat. *mantulum*); uddljudande *hw-* hade i urnord. spr. annars kvarstått. Dock osäkert, om också motsvar. handske

o. säkerl. även isl. *glófi* ha främmande härkomst. — Vante med motsvar. betecknade i nord. spr. äldst (åtm. i regel) såsom ännu en handbeklädnad utan fingrar; jfr dock fsv. *fingervanler* (*-vante*?) o. nsv. fingervante. Mlat. *vantus* betyder däremot vanl. 'handske' (så t. ex. fra. *gant*). Om ett annat ord för vante, fra. *moufle* osv., se under muff 1. — Förhistoriska benämningar för 'vante' o. 'handske' saknas (i motsats till förh. med beteckningar för 'sko'). — Ordet brukas sedan länge i nedsättande betyd., t. ex. 1668: 'intet achta dhem mer än gambla wantar'; även om personer: *en riktig vante* = da. — Dessutom i åtsk. stående uttr. t. ex. lägga vantarna på, t. ex. E. Lundgren 1843, Blanche 1847 osv.; slå vantarna i bordet, ge upp staten, göra konkurs, t. ex. Dalin 1853, Topelius 1856, möjl. egentl. ett bleknat minne av någon symbolisk rättshandling (jfr t. ex. det forna bruket av handsken vid utmaningar); stå väl i vantarna hos någon (förr även *vara*), t. ex. Weste 1807, Crusenstolpe 1840, jfr S. Knorring 1838: 'stod mycket väl i Fröken Reginas vantar', ett bokstavsrimmande uttr. (*väl* o. *vantarna*); tappa vantarna, förlora koncepterna, redan t. ex. hos Chronander 1649. — Ingår även i uttr. 'det går så lätt som att lappa vantar', åtm. i dial. ofta med tillägget *i månsken*; o. förr dessutom i 'stiga upp som en sol och falla (ned) som en vante', t. ex. O. v. Dalin; nu i stället 'falla ned som en pannkaka, skinnpäls' o. möjl. andra liknande.

Vanås, slott i Skå., av fsv. (fda.) *Vatnās*, till vatten o. ås.

vapen, fsv. *vaapn*, *vapn* (*vampn*; *vaakn*, *vakn*), vapen, vapenmärke, vapensköld = isl. *vápn*, fno. även *vákn*, da. *vaaben*, got. *wêpn*, fsax. *wâpan*, fhty. *wâfan* (ty. *waffe* f., *wappen*, vapensköld o. d., från lty.), ags. *wâpan* (eng. *weapon*); alltså ett samgerm. ord; av germ. **wæpna-* n. Av trots framställda förmodanden alltjämt okänt ursprung. Ett mycket osäkert förklaringsförsök hos Noreen Sv. etym. s. 73: 'det klingande', till roten i isl. *ópa*, skrika (jfr under våp). Den gamla sammanställningen med grek. (*h*)*óplon*, vapen, redskap, är icke heller antaglig: det grek. ordet utgår säkerl. från ie. **sop-l-om* o. hör till (*h*)*épō* (av *-sepō*), är sysselsatt med ngt o. d. — Vokalen *-a-* i nsv. för väntat *-å-* (såsom i *våkenhus* nedan) beror på inflytande från mlty. — Övergången *pn* till *kn* i sv. dial. *våkenhus* (se nedan), fsv. *vāknu* (varifrån finska *vaakuna*), färö. *vákn*, nisl. (stundom) *vókn* är av samma slag som i göpen ~ gotl. *gaukn*; väl beroende på den efterföljande nasalen (jfr Zupitza Gutt. s. 19). — Urindoeuropeiskan synes ha saknat en sammanfattande benämning för 'vapen'. Om lat. *arma* se armé. Got. har, utom *wêpn*, även *sarwa* = fhty. *saro*. — Ett folk i vapen, efter ett yttrande av den österrikiske statsmannen von Kaunitz till kejsar Josef II; men ett mera allmänt brukat slagord först genom sedermera kejsar Vilhelm I, vilken som konung av Preussen i ett år 1860 hållet trontal yttrade, att det preussiska folket även i framtiden skulle »vara det preussiska folket i vapen». — Vapenhus, ä. sv. även *våkenhus*, ännu Weste 1807 (som dock föredrager formen *vapenhus*), sv. dial. *våken-*, *vaken-*, *vång-* m. m., fsv. *vapn(a)hus* (*vakn(a)-*) = no. *vaakenhus*, ä. da. *vaaben-* o. *vogenhus*, mlty. *wâpenhûs*, fhty. *wâfanhûs*, ags. *wǽpenhûs*, förhus i kyrka, egentl.: rum där vapnen avlades före inträdet i kyrkan. — Avledn.: väpna, fsv. *vǣpna* (*-kn-*) = isl. *vǽpna* (jämte *vápna*), mlty. *wêpenen* (jämte *wâpenen*) osv.; vartill väpnare, nu bl. som hist. term, fsv. *vǣpnare*, väpnad man, vapensven, väpnare el. knape (tillhörande adelns lägre klass under riddarna) = fda. *vǽpnære*, mlty. *wêpener* osv.

vapla, vappel, nordsv. dial., seg spottklump, jämte vb. *vapla*, spotta stora klumpar, besl. med ä. da. *væple*, slem, *vabbel*, *vaabel*, vattenblåsa, ffris. *wapul*, träsk, ags. *wapol*, blåsa, ävensom sv. dial. (*bränn*)*vabel*, manet, *vabblig*, kvabbig, äcklig, no. *vabba*, söla, slaska, lty. *wabbeln*, röra sig hit o. dit, mhty. *wabelen* ds.; med samma slags växling av

-p(p)- o. *-bb-* (av imitativ el. hypokoristisk natur) som hos de under kvabba anförda orden, där motsvar. betyd.-skiftningar uppträda, o. möjl. med ömsesidig påverkan av de båda ordgrupperna; se även under svabba. Delvis också sammansmält med germ. **wab-* i isl. *vafra*, röra sig hit o. dit, osv. (varom närmare under avljudsformen väva).

vapörer, väderspänningar, 'uppstigningar'; förr ofta om lynnesretlighet el. nedstämdhet (som man trodde förorsakade av dylika), en tid ett slags modesjukdom, jfr t. ex. Schröderheim 1791, om en Hennes Nåds 'migraine och vapeurer', fru Lenngren: 'Harm, vapeurer och cobeber' (dvs. *cubèbe*, peppar, som botemedel), Fr. Bremer 1831 osv.; från fra. *vapeur*, ånga, dunst, av lat. *vapor* ds. Nu mindre vanligt uttr.

1. **var,** pron., fsv. *hvar*, frågande, obest. o. relat., vilken, den som, var, var och en, varje, någon (genit. sg. m. o. n. *hvars*, se vars; dat. sg. m. *hvarjum*, n. *hvario*, osv., se varje), möjl., åtm. delvis, av *hvær* genom övergång av *-vær-* till *-var-* som i vara, varda = isl. *hverr*, da. *hver*, got. *hvarjis*, av germ. **hwarja-*; avledn. av adv. var (se d. o.); jfr litau. *kuřs*, vem, till adv. *kùr*. — I fsv. svårt att skilja från pron. *hvār* (se under varken). — Var dag har sin plåga, efter Matt. 6: 34: 'hwar dag hafwer sin egen plågo'. — Var fågel sjunger (osv.), se under sjunga. — Var och en, envar, fsv. *hvar ok en*, *hvar en* = isl. *hverr* (*ok*) *einn* osv. I fsv. o. ä. nsv. även ensamt *hvar* som självständigt. — Varannan, se d. o. — Vardag, fsv. *hvardagher* = isl. *hverdags-*, *hverr dagr*, da. *hverdag*, sv. dial. *hvärdag* = no. *kvan-*, *kvenndag*, från ackus. sg. *hvern* (*hvarn*). Jfr ty. *alltag*, *alltäglich*, till *alle tage*.

2. **var,** adv., fsv. *hvar*, adv. o. konj. (frågande, obest. o. relat.), varest, var helst, då, om = isl. *hvar*, no. *kvar*, *kor*, da. *hvor*, got. (ags.?) *hvar*; bildat med den i rumsadv. vanliga avledn. *-r* (jfr där, här) till pronominalstammen **hwa-* i vad (se d. o. 4), ho 1 osv. Fsax., fhty. *hwâr* (ty. *wo*), ags. *hwǽr* (eng. *where*) bero väl på sekundär förlängning el. möjl. avljud (germ. *-ǣ-*); alltså samma växling som i motsv. ord för där (se d. o., där dock endast den senare möjligheten antydes). Jfr f. ö. lat. *cūr*, *quor* varför (väl av **kʷōr*) = litau. *kùr*, var, vart, ävensom sanskr. *kar-hi*, när? — Anv. av *hvar* som villkorskonj. i betyd. 'om, därest' är vanlig ännu på 1600-t., t. ex. hos Gustaf II Adolf (förf. 1600-t:s sv. s. 210) o. kvarlever in på 1700-t.; jfr nsv. var om icke, förr även: *hvar och icke*. — Jfr varest, vart, adv.

3. **var,** adj., dels (numera blott dial. el. i dialektiskt färgat språk samt arkais.): varse (i förb. med *bliva*), i senare tid t. ex. Braun o. Säve Yngl.-saga, jfr gamla bibelövers. (Es. 23: 1): 'warda dess war' (motsv. i Bib. 1541) samt ordspr. 'bättre före var än efter snar; dels (numera väl blott i dial. o. i fackspr., i sht jägarspr.), om hundar, fåglar o. vilda djur: vaksam, som gör larm vid minsta buller, lättskrämd, skygg; fsv. *var*, varse, varsam = isl. *varr*, fda. *var* (nu blott i *bli var*), got. *wars*, försiktig, fsax. (*gi*)*war*, uppmärksam, försiktig, fhty. *giwar* (ty. *gewahr werden*), ags. *wær* (jfr eng. *wary*, försiktig), *gewær* (eng. *aware*, uppmärksam på); av germ. **wara-* = ie. **u̯oro-* i grek. *-oros*, väktare (jfr teori), till ie. roten *u̯er* i grek. (*h*)*oráō*, varsnar, ser, lat. *vēreri*, vörda, frukta, egentl.: (ängsligt) iakttaga, osv. — Härtill bl. a. avledn. sv. dial., fsv. *varsker*, uppmärksam o. d. — Se f. ö. vara 3, varfågel, varlig, varse, varsko, vålnad, vård, värd 1, 2 ävensom reverens.

4. **var,** överdrag, fsv. *-var* (i *bolster-* m. m.) = da. *vaar*, isl. *ver* (med s. k. *R*-omljud), av germ. **waza-*; jfr isl. *verja* ds., även: kappa; till germ. vb. **wazjan*, bekläda, omhölja = isl. *verja*, fhty., ags. *werian* (eng. *wear*) med växelformen got. *wasjan*, kausativum, motsvar. sanskr. *vāsaṷati*, bekläder, till ie. roten *u̯es*, varom under väst. — De västgerm. spr. ha i stället (vid sidan av de unga ty. *überzug*, eng. *cover* m. m.) ett mycket gammalt (grek.-)lat. lånord: ty. *zieche* (fhty. *ziahha*), holl. *tijk*, eng. *tick* (meng. *tēke*), från lat.(-grek.) *t(h)ēca* (varav även fra. *taie*, fir. *tiach*), av grek.

thēkē, behållare, kapsel m. m. (ingående i apo-, biblio-, hypotek; se närmare apotek). Ordet inlånades samtidigt med de till samma område hörande ty. *flaumfeder*, *kissen* o. *pfühl*. För denna ordgrupp ha de nord. spr. i stället inhemska ord: bolster, dyna, kudde, var.

5. **-var**, fisk, se pigg-, slätvar.

6. **var**, i sår = fsv. = isl., ögonslem, ä. da. *vaar* ds., da. *vor*, var, fhty. *warah* (ty. dial. *wark*), var, ags. *wearh*, bulnad, av germ. **warha-*; väl utvidgning av germ. roten *war* i ags. *wær* n., hav, sjö; i så fall med samma betyd.-utveckling som i sv. dial. *våg*, var, isl. *vágr* = våg 2; jfr Falk-Torp s. 1392. Om isl. *vari* m., vattenliknande vätska, o. det dock osäkra isl. *vári*, vätska, vatten (av **warhan-*?), se H. Pipping SNF XII. 1: 47 (med litteratur). Avljudsform: ur, sbst.; jfr urin. — Om en annan mindre sannolik möjlighet till förklaring se Mikkola IF 16: 98 (: lat. *varus*, finne). — Ett annat germ. ord för 'var' är etter (se d. o.) med denna betyd. i fsv. (jämte 'etter' o. 'gift') o. sv. dial. Eng. har det romanska *pus*, av lat. *pūs* (se ful).

1. **vara**, hjälpverb, fsv. *vara* av *væra* (som *varþa* av *værþa* m. fl.; dock ej fullt säkert), ipf. *var*, plur. *vāro* (= ä. nsv. *våro*) = fgutn., isl. *vera*, äldre *vesa*, da. *være*, got. *wisan*, vara, förbliva, fsax., ags., fhty. *wesan* (ty. ipf. *war*, part. *gewesen*), av germ. **wesan*, i vissa former *-z-*, varav *-ʀ-* > *-r-*, till ieur. roten *ues*, vistas, vara, i sanskr. *vásati*, kvarbliver, bor, m. m., varom f. ö. under vist samt vara 2, väsen. — Om det icke besl. pres. *är* se d. o. 1. — Vara bättre än sitt rykte, kanske ytterst från ett liknande svar av Figaro i Figaros bröllop (1784) av Beaumarchais. I Schillers Maria Stuart III. 4 (1800) säger Maria till drottning Elisabeth: 'Das Aergste weiss die Welt von mir, und ich / Kann sagen, ich bin besser, als mein Ruf'. — Vara i sjunde himmeln, motsvar. i da., ty., eng., fra. m. m., i anslutning till den gamla judiska föreställningen om de sju planethimlarna, även omnämnda i Koranen (så antages där ängeln Gabriel ha fört ned denna bok från den sjunde himlen). — Eng. o. fra. ha även 'tredje'; t. ex. fra. *être ravi au troisième ciel*, efter bibeln, 2 Kor. 2: 12 (Vulgata: *raptum .. usque ad tertium cœlum*). — Vare sig (~ eller), konjunkt., egentl. 3 p. sg. pres. konj. av vara. Förr i stället ofta *antingen* (~ *eller*), t. ex. Bib. 1541 o. in på 1800-t. — Varelse, se d. o.

2. **vara**, fortvara = fsv. = da. *vare*; från mlty. *waren*, av fsax. *warôn*, av germ. **wazōn*; i avljudsförh. till germ. **wezōn* = fsav. *werôn*, fhty. *werên* (ty. *währen*); till germ. **wesan* = vara 1. — Härtill: varaktig, fsv. *varaktogher*, från mlty. *waraftich*; se f. ö. -aktig.

3. **vara**, sbst., i taga sig till vara (= fsv. *taka sigh til vara*, även *taka vara*, jfr gamla bibelövers. *taga sig wara*), taga vara på (= fsv. *taka vara*), fsv. *vara* (bl. uppvisat i oblik kasus, särsk. i uttr. *taka vara*), vilket i t. ex. *halda vara* kan vara inhemskt, till ett fsv. **vari* m., akt, vård = isl. *vari*, försiktighet, men som i uttr. *taka vara* väl jämte da. *tage vare paa*, *tage sig i vare* bildats efter mlty. *ware namen*; motsv. fsax., fhty. *wara* f., uppmärksamhet, ags. *waru*, försiktighet, omsorg; samtliga bildningar till germ. adj. **wara-* (i var, vaksam, jfr varse). — Härtill germ. vb. **warōn* = fsv. *vara*, taga vara på, påminna (om), varna, sv. dial.: bl. a. varna, isl.: göra uppmärksam, varna, da. *vare sig*, taga sig i akt (*advare*, varna, m. m.), fsax. *warôn*, mlty. *waren* (i lånorden bevara, förvara), mhty. *warn*, akta på (ty. *wahren*), ags. *warian*, bevara; o. germ. **warēn* = isl. *vara* (ipf. *varða*), opers., ana, vänta. — Jfr varsel-, vargering o. under varnagel o. vårdtecken.

4. **vara** (handels-), förr stundom skrivet *hvara* (med oetymologiskt *h*) Holm Nya Sv. 1702 = fsv., isl. *vara* = da. *vare*, mlty. *ware*, mhty. *war* (ty. *ware*), ags. *waru* (eng. *ware*); jfr finska lånordet *wara*, förråd; av omtvistat ursprung. Ordet kan betyda 'värdesak' o. vara besl. med fhty. *wërd*, som sbst. bl. a. 'dyrbar vara' (= sv. adj. värd), o. sanskr. *vara-*, dyrbar(het);

cl. 'vad man har i sitt beskydd' (jfr isl. *varningr* o. *varnaðr* i samma betyd., till vara 3); cl., med tanke på den i äldre tider ytterst vanliga betyd. 'pälsvara', (med Wadstein ZfdPh 28: 529) höra till grek. *eîros*, ull, *arḗn*, får, lat. *vervēx*, gumse, osv., samtliga till en rot **uer-* (osv.). — Sammans.-formen varu- i varulager osv. beror på ordets urspr. korta rotstavelse (vokalbalans) ss. i Falu(n), furu-, gatu-, ladu-, stugu-, vattu- (äldre *watu-*) osv. vid sidan av gifto-, kyrko-, läro- osv.

5. **Vara,** ortn., av fsv. *vara*, (sandig) strand, sv. dial. *varan* best. f., strandbygden; jfr ags. *waroð*, *wearð*, strand, fhty. *werid*, *warid*, ö (ty. *werder*); väl till värja i betyd. 'omgiva'. Besl. äro t. ex. isl. *ver* n. (gen. pl. *verja*; antagl. germ. **wariþ*), fiskeställe vid kusten, o. isl. *vǫr* f., stenbrygga vid landningsplats (väl germ. **waruþ*; förf. Ark. 7: 31), av vars plur. *varar* det sv. ortnamnet även kan härledas. — Som senare led ingår ordet i t. ex. ä. nsv. *Grovara*, nu Grovare sn Vgtl., Hillevara Smål., fsv. *Sœvara*, nu Sävare Vgtl. (förf. Sjön. 1: 188), samt Bergkvara Smål., fsv. *Berkwara* (till *berk-*, björk; Palmér NoB 4: 66 f.). — I vissa fall, t. ex. Holms vara Hall., etymol. = (sv. dial.) ora (se d. o.).

varaktig, hist. term, vapenför (t. ex. om ynglingar som förklarades 'varaktige' o. blevo väpnare), förr även: *vär-* i Bib. 1541, y. fsv. *väraktogher* o. 1500, efter mlty. *werachtich*, *-aftich*, jfr ty. *wehrhaft*, till vb. värja, försvara.

varannan, varandra, fsv. *hvar . . annan* (*aþrom*, *aþra* osv.), den ene . . den andre, t. ex. 'callaþo hvar annan', egentl.: den ene kallade den andra, jfr t. ex. Bib. 1541: 'Ther hatar hwar annan', dvs.: där hatar var och en den andre, Girs o. 1630: 'hwar skulle wara med annan tilfridz', i genit. sg. hos samme förf.: 'Hwars annars Fiende', ännu t. ex. Kellgren (i föret. till Fredm. ep.) 1790: 'hvarsandras Vänner' (motsv. uttr. kvar i dial.); motsv. isl. *hverr . . annan* (om flera), *hvárr . . annan* (om två; jfr varken), i da. *hveranden* (i nda. *hverandre* o. *hinanden*, det förra enl. gramm. om flera; dock i litter. om vartannat). — Fsv. *hvar annar* betyder 'jeder zweite' (motsv. isl. *annar hverr*). — Jfr t. ex. ty. *einander*, eng. *one another*, *each other* (ags. *ælc . . óðer*, av **ā-lic*, där *ā* = prefixet *e-* 1), fra. *l'un . . l'autre*.

Varberg, stad i Hall., förr även *Vårdberg* (*Vord-*), fsv. (fda.) *Vardhbærg*, egentl. 'vaktberget', till fsv. *varþer*, bevakning m. m. (se vård); jfr Vartofta o. Valbo. Vokalen *-a-* i nsv. för väntat *å* beror på bortfall av *dh* i konsonantgrupp, på grund varav förlängning av vokalen (framför *-rdh* såsom i vård, hård osv.) uteblivit. — Alltså etymol. = fsv. *Vardh(z)bærgh*, nu Vårdsberg, sn o. gård i Ögtl., efter ett vid gården Vårdsberg beläget berg. Jfr ty. *Wartburg* (under vård). — Av stadsn. Varberg bildades på 1700-t. det ännu kvarlevande familjen. Varenius.

Warburg, familjen., från ty., egentl. ortnamn, alltså av samma slag som de ävenledes urspr. tyska familjen. Auerbach, Bamberg, Buchholz, Frankfurt, Wahren; jfr även under Mannheimer.

-vard i dag-, kvälls-, nattvard, se under det sistn. ordet o. värd, sbst. Ett av de gamla ord, som med förbleknad betyd. numera kvarleva blott i sammans., såsom t. ex. *-gum*, man, i brudgum, *ram-*, korp, i ramsvart, *svär-*, svärfader, i svärfader osv.

varda, fsv. *varþa* (väl med *-a-* av *-æ-* mellan *w* o. *r*, i svagtonig ställning, jfr kvarn, vara 1), *vœrþa*, bliva, komma att, måste, råka ut (för) m. m. = isl. *verða*, da. (arkais.) *vorde*, got. *wairþan*, fsax. *werthan*, fhty. *werdan* (ty. *werden*), ags. *weorðan*; till ie. roten *uert* i lat. *verto*, vänder, vrider (pass. *verti*, bliva; jfr pervers, revers), sanskr. *vártatē*, vänder sig m. m., med motsvar. o. släktingar i grek., kelt. o. slavo-balt. språk. Ordet betyder alltså egentl. 'vända'; med samma utveckling till 'bliva' som i eng. *turn*. Den äldre betyd. kvarlever i germ. adj. **werþ-*, **werð-*, vänd, riktad; se antvarda, invärtes, vart 1. Jfr isl. *Urðr*, en ödesgudinna, varom

under norna o. öde, sbst. — I nsv. blott i högtidlig stil i betyd. 'bliva' (utom vard. i ipf. *vart*). I betyd. 'skola' brukas redan vid mitten av 1600 skola betydligt oftare än varda. I den gamla fsv. anv. i betyd. 'vara nödsakad att, skola, måste' kvarlever ordet (åtm.) i norrl. dial., t. ex. 'vi varder nu sluta den här gången'. — En fortsättning av part. pf. *vurdhin* föreligger i vulen (sydsv. dial. *vuren*). Om sv. dial. *vale* i *tvi vale* osv., av *varde*, se under trå slutet.

varde, stenkummel, från fornspr., se under vård.

vardera, fsv. *hvär þēra* = isl. *hvárr þeirra*, av fsv. (osv.) *hvär*, var o. en (av två), varom se varken + genit. plur. av pron. *de*. — I dial. även *vanndera* till fsv. ackus. sg. *hvärn*.

[vare, sv. dial., bromslarv i huden, se verna.]

varelse, individ, väsen, fsv. *varilse* ds., även; vistande, vistelse, tillvaro, kvar i det bibliska *i honom leva vi, röras och hava varelse*; motsvar. da. *værelse*, nu: rum, egentl.: uppehållsort, vistelse; till vb. vara 1; bildat som skapelse osv. (se Ordbildning under *-else*). Jfr fsv. *vara*, varande, vistelse, -ort, väsende (= isl. *vera*); kvar i oblik form i sammans. bort-, från-, när-, sam-, tillvaro. Se även det besl. väsen.

[Varenius, familjen., se under Varberg.

varest, adv., i ä. nsv. även *hvarst*, fsv. *hvarest*, *hvarst* med analogiskt *-t* (möjl. av *at*, att, från *tho hvarest*, av **tho hvaris at* liksom *thōt*, om ock, ehuru, av *þō at*, Noreen Aschw. gr. § 335 anm. 2), av *hvaris*, till adv. var 2 + *is*, som väl är = relativadverbet runsv. *es* = isl. (egentl. genit. till det germ. demonstr.-pron. *is* = ty. *er*, han, osv.). Jfr därest.

varfågel, Lanius excubitor, Linné 1748; till adj. var, vaksam, o. fsv., sv. dial. *vara*, varna, så kallad på grund av hans vana att med ett egendomligt läte varsko, då någon rovfågel närmar sig; jfr no. *varsler*. Adj. *var* betyder i dial. dessutom ofta 'skygg', o. alldeles omöjligt vore väl ej att utgå från denna betyd.: fågeln visar sig nämligen mycket skygg särskilt under vintertiden.

varg, fsv. *vargher* = isl. *vargr*, no. *varg*, ulv; samma ord som fsv. *vargher* i *gorvargher*, boskapsdråpare, *kasna-* el. *kaxnavargher*, mordbrännare, isl. *vargr*, tjuv, rövare, fredlös man (jfr det försvenskade varg i veum, dvs. i templen, se vi), no. *varg*, vild person, got. *launavargs*, otacksam människa, fsax. *warag*, rövare, förbrytare, ags. *wearg*, förbrytare, fredlös, mlat. *vargus*, tjuv, fredlös, av germ. **warʒa-*, egentl.: dråpare, strypare, motsv. det urgamla finska lånordet *varas* (genit. *varkaan*), tjuv; jfr got. *gawargjan*, döma (för brott). Avljudsform till mhty. *erwergen* st. vb, strypa ~ fhty. *wurgen* ds. (ty. *würgen*), mlty. *worgen*, ags. *wyrgan* ds. (eng. *worry*, plåga); till ieur. roten *uergh*, vrida, snöra, i isl. *virgill*, *virgull*, snara ~ fsax. *wurgil* ds., sv. dial. *örja*, snöra till (se örja), no. *orga*, skidband, ävensom litau. *veržti*, snöra till, fslav. *vrъza*, *vrěsti*, binda m. m.; till en enklare bas *uer* i orm. — Som djurnamn uppträder ordet endast i nord. spr. o. är som sådant ett s. k. noaord, dvs. en eufemistisk beteckning, som ersatt ulv, vilket blivit tabu (jfr ty. 'Wenn man den wolf nennt, kommt er gerennt', ävensom den fordom i vissa trakter rådande rädslan för att under tiden mellan jul o. trettondedagen nämna vargen vid sitt rätta namn). Mot den stundom framställda uppfattningen, att mlat. *wargus* skulle utgå från grundbetyd. 'ulv' se senast Kluge Altd. sprachgut s. 15 (Heidelb. Akad. d. Wiss. Philos.-hist. Kl. 1915, 12 Abh.). Sedermera har i sin tur varg i bygderna övergått till en benämning, som man skydde att använda, o. i stället ofta utbytts mot t. ex. *gråben* (t. ex. Dahlstierna Kungaskald), *gråbening*, *grässe*, *gullfot*, 1774 osv., *kuse*, *tasse*, *tusse*, *ulåkk* (i Västbo Smål. på 1700-t.), *han som i skogen går*, motsv. (för ty. *wolf*) ty. *holzgängel*, *hölzing*. Om andra liknande noanamn se t. ex. under nalle, spindel 1, vessla. — Betr. isl. *vargr*, fredlös man, ha även andra uppfattningar om grundbetyd. 'gjort sig gällande'; se Kauffmann PBB

18: 175 f. Sammanställningen med fslav. *vragŭ*, fiende, ry. *vórog* osv. (t. ex. Mikkola WuS 2: 218) är ej fullt säker. — Ordet förekommer, i motsats till ulv, icke i verkligt gamla ortnamn, ej heller i personnamn (dock finnes i nsv. ett familjen. Warg, jfr även *Cajsa Warg*; urspr. soldatnamn?).

vargering, förr: (under 1700-t. uppsatt) reserv för de indelta trupperna, en organisation som särskilt vann stadga i Finnl., jfr Runeberg Fänrik Stål: 'Savolax vargering', av ä. nsv. *vargärning*, förvar, vad som förvaras för kommande behov, reserv, t. ex. 1547: 'vdhi godh tilsynn .. och vargerningh', av *var-* i taga vara på (se vara 3), o. gärning, motsv. ä. da. *varegierd*, förvar (nu: *varetægt* m. m.), till gärd (egentl.: görande). — Sedermera i sv. stundom skrivet *vard-*. — Alltså ej besl. med värja, försvara, såsom uppgives i vissa uppslagsböcker.

Warholm, familjen., efter Varegården Vgtl.

variera = ty. *variieren*, av fra. *varier*, förändra (sig), byta om, av lat. *variāre* ds., avledn. av *vārius*, mångfaldig, växlande, olika, brokig (av dunkelt urspr.). — Härtill bl. a. variant, av fra. *variante*, till part. pres. av *varier*. — Jfr varieté.

varieté, t. ex. Stockh. Dagbl. 1892: 'Sveasalens varieté', varietéteater› Heidenstam 1889, motsv. i ty., av fra. *variété*, förändring, växling, av lat. *varietas* (genit. *-tātis*) ds., till föreg. Jfr *Théâtre des Variétés* i Paris, för farser, operetter m. m., alltså med ett helt annat program än våra varietéer. — Ordet har under de senare åren utträngts av kabaret, från fra. *cabaret*, av okänt ursprung. — I annan betyd. varietet. — Jfr under tarachim o. tingeltangel.

varjag el. varäg, hist., skandinav i Ryssland, särsk. under vikingatiden, av fornry. *varęg*, av samnord. **wāring-* = isl. *væring*, ackus. av *væringr* (se närmare väring).

varje, egentl. från oblika kasus till pronom. var 1, fsv. *hvar*, t. ex. dat. sg. fem. *hvarie*, (y. fsv.) nom. plur. m. *hvarie* (självt en analogisk bildning), jfr f. ö. dat. sg. m. o. plur. *hvariom*, genit. sg. f., genit. plur. *hvaria*, osv. — Nu egentl. blott adjektivt utom i *litet, något av varje* samt i ålderdomlig stil; dock stundom (som germanism) t. ex. 'hvarje af tärningens sidor'; jfr Atterbom: 'hvarjes andel'. — Förr ofta distributivt, t. ex. 'hwarie två bönder' 1557, '1 tunna säd hvarje tredje år' 1792 (nu i stället *vart*); jfr 1617; 'aff hwarjo Tijo', av var tionde, åtm. det senare efter ty. — Varjom och enom, egentl. gammal dat. sg. m., fsv. *hvariom ok enom*. — Varjehanda, fsv. *hvaria handa*, genit. plur. (av hand), av vad slag .. än, vad helst .. än; i ä. nsv. även: vad som helst.

varken, fsv. *hvarkin*, varken, intetdera (med *-n* från den sällsynta mask. formen *hvarkin*), av äldre *hvarke*, av *hvartge* = isl. *hvártke*, motsv. no. *korkje*, da. *hverken*. Av fsv. *hvart*, neutr. till fsv. *hvār*, var o. en, varje (både om två o. flera, urspr. det förra), även: vilken (jfr vardera) + det förallmänligande *gi*, alltså av mask. fsv. *hvārghi*, senare *hvārghin* (*hværghin* = isl. *hvárgi*, fno. *hvárgin*), ingen av båda, egentl.: en el. någon av båda, medan 'ingen av båda' äldst hetat *ne .. hvárgi* (se det analoga ingen); *hvarke* alltså bildat som icke (av **et-gi*). Fsv. *hvār* är = isl. *hvárr* (av **hvaðr-* i synkop. kasus, jfr t. ex. under fyra), *hvaðarr* = got. *hwaþar*, vem av båda, fsax. *hwēðar*, fhty. *hwēdar* (ty. *weder*, varken, alltså med ungef. samma betyd.-utveckling som varken), ags. *hwæðer* (eng. *whether*, vilken av båda, huruvida) = sanskr. *katará-*, grek. *póteros*, jon. *kóteros*, litau. *katràs*, fslav. *kotorŭ*, bildat med komparativsuffixet *-ter-* (jfr annan, efter, öster osv.) till ie. pronom.-stammen **kᵘo-* i ho 1, vad 4 osv. — Härjämte fsv. *hvarte* (allmänt), ä. nsv. *hvarte(n)*, bildat som inte (jfr Noreen Aschw. gr. § 523 anm. 6); ävensom fsv. *hvazke*, *hvaske(n)*, ä. nsv. o. sv. dial. *hvaske(n)*, möjl. till *hvat* (se vad 4), o. fsv. *hvarsken* (sammansmältning av *hvarken* o. *hvasken*), varav sv. dial. *(h)vasken* delvis kan ha uppstått, varförutom de nordsv. dialekt-

formerna med *-rsk-* genom en speciell ljudutveckling utvecklats ur *hvarken*. — I stället för varken ~ eller brukades förr ofta *antingen* (~ *eller*), t. ex. Bib. 1541 o. ännu in på 1800 t. (t. ex. Thomander).

varkunna sig, hos Weste 1807: *varku'nna sig*, kvar åtm. i religiös stil, annars *vårkunna*, fsv. *vārkunna* (*sik*), ha medlidande med, förbarma sig o. d. = isl. *várkunna*, icke tillräkna el. förtänka o. d., önska, även: *várkynna*, no. *vaarkunna*, *-kynna*, ha medlidande med, trösta, locka, ä. da. *varkunne*; till sbst. fsv. *vārkun*, *vārkunna*, isl. *várkunn*, *várkynd* osv., av germ. **kunþ-*, till germ. *kun-* i kunna i betyd. 'tillräkna' el. 'märka, inse', med dunkelt första led, kanske snarast med Torp Etym. Ordb. s. 851 av *váar*, genit. sg. till *vá*, olycka (se våda). Jfr f. ö. miskund.

varlig, fsv. *varliker*, motsv. isl. *varligr*, da. *varlig*, till var 3 i betyd. 'varsam, försiktig'.

varm, fsv. *varmber* = isl. *varmr*, da. *varm*, ty., eng. *warm* osv., allm. germ. ord (dock ej i got.), av **warma-*. Detta har vanl. förts till ie. **ghᵘormo-* i lat. *formus*, varm, sanskr. *gharmá-*, glöd, hetta, jfr grek. *thermós*, varm (i termometer; av ie. **ghᵘermo-* el. snarare med Güntert IF 37: 46 ombildat efter *théros* nedan), till ie. roten *ghᵘer* i sanskr. *ghṛṇóti*, glöder, grek. *théros* n., sommarhetta, fslav. *gorĕti*, brinna. Möjl. dock i stället, efter Ficks m. fl:s föredöme, en parallell *m*-bildning till ie. roten *ger* i fslav. *vrĕti*, sjuda, koka (intrans.), *varili* (kausativum), koka, litau. *vérdu*, *virti*, koka, osv.; jfr sjön. Värmeln osv. (se Värmland). — Härtill avledn.: 1. värme, fsv. *vœrme* = isl. *vermi*, no. *verme* m., av germ. **warmian-*; däremot ä. sv. (t. ex. Bellman) o. sv. dial. *varme*, da. *varme* ombildade efter varm; i avljudsförh. till fhty. *wirma* (av germ. **wermiōn*); o. 2. värma vb, fsv. *vœrma* = isl., no. *verma*, av germ. **warmian*. — Få sina fiskar varma, se fisk. — En annan indoeur. ordstam för 'varm' föreligger i lat. *calidus* (se kalfaktor, chaufför), litau. *sziltas*; jfr även under lya.

varna = fsv.: tillse, giva akt, akta sig för, taga vara på, varsko, varna = isl.: avhålla sig från, vägra (ej i da.; där: *advare*) = mlty. *warnen*, varna, vägra, utrusta, fhty. *warnôn*, akta sig, varna, mhty. *warnen* även: förbereda, rusta, skydda (ty. *warnen*, varna), ags. *wearnian*, varna (eng. *warn*), refl.: avhålla sig; av germ. **warnōn*. Biform: germ. **warnian* = mlty., mhty. *wernen*, avhålla sig, avslå, ags. *wiernan*. Substantivbildning: germ. **warnō-* = fhty. *furiwarna*, förberedelse, mhty. *warne*, försiktighet, omsorg, varning, ags. *wearn*, vägran, motstånd. — De äldre betyd. i det fsv. vb. visa, att åtm. detta ord innehåller en bildning av germ. roten *war*, iakttaga, giva akt på, draga försorg om, i t. ex. adj. var, varse, motsv. grek. (*h*)*oráō*, varsnar, osv. Härur ha betyd. 'varna, förbereda, rusta, skydda' utvecklat sig. Osannolikt är ej, att även betyd. 'avhålla sig, vägra' utgått från samma grundbetyd.; men de stå dock närmare den i värja i betyd. 'avvärja o. d., varför möjl. här två olika ord sammansmält. Jfr garnera.

varnagel, fsv. *varnaghle*, varning o. d. = isl. *varnagli* i *slá e-m v-a*, varna, no. *varnagle* ds., även: hjulsprint, spik till olika ändamål; jfr mhty. *wernagel*, fäste el. hjalt på dolk el. kniv; till *war* i värja, försvara, alltså: spik som skyddar; sedan folketymologiskt anslutet till fsv., sv. dial., isl. (osv.) *vara*, varna (se vara 3). — I ä. nsv. även *vårdnagel*, *-nagla*, t. ex. L. o. O. Petri, genom folketymologisk anslutning till vård, liksom vårdtecken för fsv. *varlekn* (om vilket ord se under vård).

Varnum, socken i Vrml., fsv. *Varnæma* m. m., till -hem o. älvnamnet Varnan; alltså bildat med ett vattendragsnamn såsom de värml. socken- o. häradsn. Alster, Visnum o. Ölme härad. Om den i sv. å- o. sjönamn ingående stammen *Var-* se förf. Sjön. 1: 691 f.

1. **varp,** ränning i väv, Var. rer. 1538 = isl., no. = fsax. *warp*, fhty. *warf* (i ty. ombildat till *werft*), ags. *wearp* (eng. *warp*), egentl.: kast (om vävspolens inkastande), till germ. **wer-*

pan, kasta (= värpa), som varv till germ. **hwerfan*, skall till fsv. st. vb. *skælla*, skalv till skälva, språng till springa, tvång till tvinga, vrak till vräka osv.; jfr isl. *verpa* i betyd. 'varpa' o. t. ex. fhty. *werfêt weppi* (Vulgata *ordirēmini tēla*). se f. ö. följ. — Det västgerm. ordet för 'kast' är avljudsbildningen **wurpi-* = ty. *wurf* osv. — Härtill avledn. vb. varpa. — Andra indoeur. ord för 'varp', oftast med ringa spridning o. vanl. enspråkiga, äro t. ex. ty. *zettel* (till *zetten*, utbreda; se tad), *kette*, egentl.: kedja, lat. *stāmen* o. grek. *stḗmōn*, egentl.: upprättstående (varom under vävstol), sanskr. *tántra* (till ie. roten *ten*, spänna; se Lidén IF 19: 332); se f. ö. ränning.

2. **varp** (i notvarp osv.) = fsv., isl., no. ds., ä. da.: not; egentl.: kast = föreg. Jfr sv. dial., no., isl. *varpa*, (litet) nät, i isl. även: ställe där man drar not el. kastar ut nät (i denna betyd. även isl. *verpi* n., no. *verpe*).

3. **varp**, avfall, slagg, Linné 1745, jfr 1675: 'något varp eller gråberg', i dial. även: ris- el. stenhög där någon omkommit (vanl. vid väg); egentl.: det sammankastade = föreg.

4. **varp**, varptross, **varpankare**, mindre ankare, som fälles på lämpligt ställe, då man vill förflytta (varpa) ett fartyg, Rosenfeldt 1698: *Hwarp-Anckret* = da. *varp*, *varpetrosse*, *varpanker*, från lty. *warpanker* = holl. *werpanker*, till föreg. — Härtill vb. varpa = da. *varpe*, från mlty. *warpen* = holl. *werpen*; egentl.: kasta ankaret.

1. **vars**, genit. till var 1 o. även använt som genit. till vilken, vilket, vem, fsv. *hvars*, genit. till *hvar*, vilken o. varje (se f. ö. var 1) = fno. *hvars*, isl. *hvers*, got. *hwarjis* (ävensom till fsv. *hvār* = isl. *hvárr*, av **hwaþr-*; se varken). — Som relativpron. syftar vars vanl. på singulara korrelat; i fsv. naturl. både mask. o. neutr. (i nsv. av somliga onödigt inskränkt av *vilkens*). Till ett pluralt ord hänför sig vars redan hos Börk 1688: 'de hwars mull du ser', Linné 1745. — Bruket av *(h)vars* som relat.-pron. härrör från y. fsv.; i denna relativa anv. förekomma då även andra former av *hvar*, t. ex. dat. sg. n. *hvario* osv. — En ålderdomlig anv. av vars som interr. pron. kvarlever i uttr. vars andas barn, dvs. 'vilken andes barn', efter bibeln (Luk. 9: 55; motsv. uttr. är uteslutet i nya bibelöversv.). Däremot kvar i dial. o. i äldre litter. från 1800-t., t. ex. Wallin 1808: 'Hvars är den korade, den dristigt höjda hand . .?', Cederborgh 1810: 'Hvars är den här quarrén?', Tegnér: 'Hvars är den grafven?'. — Såsom obest. pron. ännu i uttr. i vars mans mun. — Av var och en förekommer (mera vard.) den gamla genitiven *vars och ens* vid sidan av *var och ens*.

vars i gudbevars, se d. o.

varse = fsv., till adj. var (se d. o.), jfr gramse, vilse osv. I vissa dial. (t. ex. Vätöm. Uppl.) i stället *vars* = no. (jfr ens, sams osv.). — Avledn.: varsna, sent i litter. o. då äldst vanl. i numera ovanliga el. obrukliga anv., Carlstedt 1832 i betyd. 'märka' (om 'feghet och oförmåga'), utan den numera ensamt förekommande perfektiva betyd. av 'få se'; Trana 1847: 'Jag förnimmer (känner) f. ex. smärtan, men varsnar (blifver var) det smärtande'; även: 'förnimma med hörseln' t. ex. Almquist 1834 m. fl. ggr; i betyd. 'varsebliva' t. ex. Runeberg (fl. ggr), Dalin 1853, Rydberg (som ersätter tidigare upplagors 'varsebliva' med 'varsna'); ännu ej hos Weste 1807. I litter. väl inkommet från dial. Där i samma betyd. även *varsa* o. *varska* (till adj. *varsker*, uppmärksam m. m.).

varsel = da., till fsv. (osv.) *vara*, bl. a. 'göra uppmärksam, varna' (se vara 3); intager (jämte det från da. lånade samfärdsel) i fråga om bildningssätt en särställning bland de nsv. orden på *-sel* såsom icke bildat av ett verb på (ursprungligt) *-ja*; se närmare under Ordbildning. — Ordet anbefalles av Columbus Ordesk. till upptagande i riksspr., men tycks ej där ha allmänt brukats förr än på 1800-t.: Weste 1807, Dalin 1853; dock egentl. allmänt i litteraturen först på 1890- o. 1900-talen, sannol. delvis genom dansk påverkan. Avledn.: varsla vb., Rydberg 1880, un-

der 1890-t. i sht i tidn., t. ex. Vårt Land 1893, GHT 1895, men även P. Hallström m. fl., allmänt dock först under 1900-t., då det rent av uppträder som modeord = no. *varsla*, da. *varsle*; i sv. säkerl. påverkat av da., om ej lånat därifrån.

varsko, t. ex. Serenius, ännu o. 1700 även *varskuga*, jfr G. I:s reg.: *varskuff-(n)ing* o. Bib. 1541: *waarsky*, varskodd, 1622: *varskugh* ds. = da. *varsko*, från mlty. *warschûwen*, av germ. adj. **wara-* (se var) o. mlty. *schû(w)en*, skrämma, undvika, lty. *schoen* (se skygg).

varsna, se under varse.

1. **vart** i ingen, någon vart, fsv. *nokon vart*, jfr fsv. *annan vart*, *gen-*, mitt emot, *ovan-*, ovantill, *norþan-*, åt norr m. fl. = isl. *-vart* i *gagnvart*, mitt emot; egentl. neutr. till ett adj. fsv. *-varþer* (jfr adv. *niþanvarþa*, nedtill) = isl. *-varðr* ~ isl. *-verðr* i isl. *ǫndverðr*, motvänd, osv.; se f. ö. antvarda, varda o. jfr Tamm Om änd. hos adv. s. 35 f. Sannol. dock åtm. påverkat av det till stammen etymol. identiska lty. *wart* neutr. (med *-t* av *-d* i slutljud), som ingår i de i sjömansspr. vanliga uttr. lov-, nord-, ostvart osv.; se f. ö. invärtes, vedervärdig. Jfr ä. nsv. *ingen wårt* (mlty. *wort* el. möjl. inhemsk form) o. *någon wärt* (t. ex. Asteropherus Tisbe; jfr in-, utvärtes).

2. **vart**, adv., fsv. *hvart*, vart, dit = isl. *hvart*, *hvert*, ä. da. *hvart*, *hvort* (i nda. i stället *hvorhen*); av adv. *hvar* (= var 2) + *at* (= prepos. åt); jfr till bildningen hit o. dit. — I isl. även uttryckt med adv. *hvar*, liksom stundom också i da. *hvor*.

Vartofta, härad i Vgtl., fsv. *Vardhtopta(r)*, till *varþer*, bevakning (se vård), o. *topt*, tomt (se d. o.), alltså: tomterna vid vakt- el. utsiktskullen, nu Varkullen. Med avs. på formen *Var-* jfr under det besl. Varberg.

varulv, enl. en från den gamla själatron utgående, vida utbredd o. i Sverige ännu icke utdöd föreställning: person, i sht man (ofta med sammanvuxna ögonbryn, i vissa andra länder: med tågor el. dyl. mellan tänderna), vars själ i sht om nätterna tager bostad i en varg o. som då far fram värre än vanliga vargar (jfr t. ex. Völsungarna Sigmund o. Sinfjǫtle el. Egil Skallagrimssons fader Ulfr, vanl. kallad Kveldulfr). I litter. från senare hälften av 1700-t., t. ex. Knöppel: 'gifta sig med en Hvarulf' = da., från mlty. *war-*, *werwulf*, fhty. *werwolf* o. 1000 (= ty.), ags. *wer(e)wulf* 1000-t. (eng. *werwolf*); från germ. spr.: ffra. *garoul* (fra. *loupgarou*, egentl. tautologiskt, till *loup*, varg); redan hos Gervasius av Tilbury (o. 1200) med rätta ställt till germ. **wer-*, man, i isl. *verr*, man, osv. (se under Värend o. värld), o. ulv; alltså: människa i varggestalt; såsom grek. *lykánthropos*, jfr lat. *versipellis* el. fslav. *vlŭkodlakŭ* (egentl.: vargpäls; jfr isl. *ulfheðnar*, ett slags bärsärkar, se bärsärk). I isl. i stället *vargr* el., sällsynt, *vargulfr*. — Samma gamla ord för 'man' ingår även i sv. dial. *värbror*, svåger, egentl.: äkta mannens bror (nu †?), se svåger slutet. — Av formella skäl kan ordet ej, med Kögel, föras samman med germ. **wasjan*, kläda (se var 4): formen *werwolf* (ej *were-*) uppträder i fhty. redan o. 1000, o. den ä. ty. skrivningen *wärwolf* visar f. ö. på en form med gammalt *e* (*ë*). — Tron på varulvar omtalas från det nordliga Europa redan hos Herodotus IV: 105: 'Det berättas .. av skyterna och av de hellener, som bo i Skytien, att var och en av nevrerna en gång om året förvandlas till varg och sedan efter några få dagar återtager sin förra gestalt'. Den förekommer f. ö. hos alla västindoeuropeiska folk, men tycks saknas hos inder o. iraner.

1. **varv**, omgång, skikt, fsv. *hvarf* ds., med motsvar. i övriga germ. spr. (utom got.) i skiftande betyd., till germ. **hwerfan* = värva (se d. o.); bildat som skall till **skellan*, skalv till **skelban* (el. *-f-*), språng till **sprengan*, tvång till **þwengan*, varp till **werpan*, vrak till **wrekan*; jfr även följ. o. värv. Jfr under solstånd.

2. **varv** (skepps-), t. ex. 1734; förr även *värf*, t. ex. 1740, 1746 o. ännu Adlerbeth; motsv. no. *verv*, från mlty. *warf*, *werf* ds., även (o. ursprungligare): uppkastad jordvall (o. d.) mot översvämningar, en genom dylik skyddad strand

= holl. *werf* ds. (varifrån ty. *werft*, som i sin tur lånats i da. *verft*), ags. *hwerf*, damm, osv.; till germ. **hwerfan*, **hwerban*, kasta; se föreg. o. värva.

varäg, se varjag.

vas, t. ex. Carlberg 1740: *vaser* plur. = da., ty. *vase*, från fra. *vase*, av lat. *vās* n., fat, kärl (av ovisst urspr.). — Härtill lat. dimin. *vascellum*, liten kruka o. d. (med dubbelt dimin.-suff. *k* o. *l*), varav bl. a. fra. *vaisseau*, fat, skepp (eng. *vessel*), med samma betyd.-övergång (metafor) som i grek. *kýmbē* med båda betyd., fsv. *kani*, ty. *kahn*, båt, nisl. *kani*, litet träkar (se kana), osv.

Vasa, bl. a. namn på Vasaättens gamla gods i Skeptuna sn Uppl.; även i Ögtl. o. Smål. = fsv.; enl. förf. Ark. 17: 76 f. av samma stam som fhty. *waso* m., fuktig mark (varav fra. *gazon*), *wasulun* dat. plur., 'pluviis', lett. *wasa*, fuktighet, jfr armen. *goz*, urin (om, med H. Petersson Ar. u. armen. Stud. s. 93, ombildning av **go* efter likbetyd. armen. *mēz*; jfr även samma förf. Griech. u. lat. Wortstud. s. 28); väl avljudsform till fsv. *ōs*, växtsaft (**wōs-*), varom os 5 slutet. Vasa i Uppl. ligger på den fordom vattendränkta terrängen mellan Hederviken o. Laggaån. — Om Vasaätten har sitt namn efter detta sitt stamgods är omstritt. Snarast dock efter vapnet, som åtminstone vid den tid, då ättenamnet *Vasa* började användas, hade utseendet av en vase. Se Es. Tegnér i Nord. tidskr. 1882 s. 33 med litter. samt om vapnets form o. innebörd senast H. Celander i GHT 1921 nr 17 B. Skulle emellertid icke den förändring i utseendet som vapnet undergick kunna bero på medveten anslutning till stamgodsets etymologiskt missuppfattade namn? — Släktnamnet *Vasa* skrefs förr ofta *Vase* (t. ex. C. G. Nordin Dagboksant. s. 10 [1788]).

vasall, länstagare = ty., från fra. *vassal* ds., av ffra. *vassal*, (stridbar) man, men i provenç. 'länstagare', av mlat. *vasallus*, av ett kelt. ord motsv. kymr. *gwasawl*, som tjänar; jämte mlat. *vassus*, vasall, av ett kelt. ord motsv. gall. *vassos*, tjänare, o. i egenn. t. ex. *Vassorix*, *Dagovassus* = kymr. *gwas*, ir. *foss*, tjänare. — Ett diminutivum härtill är väl fra. *valet*, betjänt o. d. — Med avs. på betyd.-utvecklingen kan jämföras det likaledes från ett keltiskt grundord härrörande ämbete (ävensom där anförda ord).

1. **vase**, (ris)knippa o. d., fsv. *vasi* = no., ä. da. *vase*, mlty. *wase*; snarast till en utvidgning av roten *u̯ē*, fläta o. d., i vad 2, våd osv. — Av förf. Ark. 7: 156 gissningsvis (o. sedermera Noreen Urg. lautl. s. 180) sammanställt med lat. *fascis*, i så fall av ie. **gᵘhas-* (till vase såsom t. ex. lat. *muscus* till mosse); föga troligt; jfr Zupitza Gutt. s. 33, vars egen förklaring av *fascis* dock är oriktig. Osäkra förmodanden även av H. Petersson IF 24: 262 (sammanställningen med ry. *věcha*, med en halmviska ombunden stång, har återtagits s. 278 n.). Mot Charpentiers (KZ 40: 471) anknytning till sanskr. *vedá* (i så fall av **u̯azdo-*), gräs- el. risknippe, se Persson Indog. Wortf. s. 510 n. 2. — Härtill dimin., sv. dial. *vask* (av ull, lin, säd). Jfr parallellen under följ.

2. **vase** (pojk-), t. ex. i Braun i Den Namnlöse 1849 s. 193: 'en liten blek vase'. Sammanställt med isl. *aur-vasi*, som åter blivit barn (av **abur-* = ty. *aber*), kymr. *gwas*, yngling, tjänare, ir. *foss* (Persson Indog. Wortf. s. 640 n. 3, med tvekan). Mycket osäkert. Sv. vase är sannol. ett jämförelsevis ungt ord = dial. *vase*, slarver, stackare (i smål. även *våse*); trol., såsom ofta i liknande fall, en överförd anv. av ett annat ord, kanske föreg. — Härtill dimin. vasker, o. 1850, pojkvasker; jfr parallellen under föreg.

3. **vase**, vard. för vasaorden 1772, efter Vasaätten (se Vasa).

vaselin, t. ex. 1890 = ty. = fra., eng. *vaseline*; nybildat ord efter ty. *wasser*, vatten, o. grek. *élaion*, olja, med den i dylika ord vanliga avledn. *-in* (egentl. = lat. *-īnus*); jfr lanolin, stearin osv. Trots sitt delvis tyska ursprung synes ordet (o. 1874) ha bildats i England.

vaserra, Hallman: *hvarsherra*, **vaserra tre**, motsv. ett fsv. *vars hærra træ*, dvs. 'vår Herres träd, kors', jfr fsv. 'thz vær-

doghasta korsins træ' o. *träd*, *trät*, om Kristi kors i gamla bibelöversättningar. (Ap. g. 10: 39, 13: 29); ett av de många medeltida bedyrandena vid Kristi kors; i t. ex. småländska även *vass pinåtre*, dvs. 'vår (Herres) pina och träd', Hallman: *hvarstre*. Uttalet med *-ē* är kanske att bedöma som *grēt* (*grät*) osv., varom Noreen V. spr. 4: 205 f. med litteratur.; möjligen dock eufemistisk anslutning till tre. — Härjämte vaserra de, t. ex. Hallman, av fsv. *vars hœrra dödh*, dvs. vår Herres död; jfr Hallman: *hvarsherra dundra dö*, *herra dö*, (t. ex.) småländska o. skånska. *vass pinåde*, dvs. 'vår (Herres) pina och död', (t. ex.) västgötska. *vella dö*, dvs. 'vilda död', ävensom dialektalt *biltra dö* (jfr Dalins Arg. *bitterdö* = da. *bitterdød*, ävensom Lidner Mess. 'korsets bittra död'), *biltringa dö*, *håla ko dö*, dvs. 'den hårda Guds död' (jfr O. Petri yttrande nedan), *pina-ras-(k)a-dö*, ä. nsv. *Gudz hunglade*, dvs. 'Guds änglars död', skånska. *hille dö*, dvs. 'de heligas el. helgonens död'. — Hit hör också sv. dial. *vass-fam-under*, dvs. 'vår (Herres) fem sår' (om ordet *und* se sår slutet), även *vass fammen*, *vass fammicken*, motsv. ä. da. *Gudz fem und* el. *helige fem*, eng. *zounds* av *God's wounds* o. fra. *les cinques plaies de Notre-Seigneur*. Jesu fem sår omnämnas t. ex. i en gammal svartkonstbok från Ö. Göinge (Sv. lm. 1906 s. 19); jfr mlat. *per vulnera* (*Christi*), dvs. 'vid (Kristi) sår', varav möjligen med Rietz s. 502 sydsv. dial. *piro-* el. *pirrevall*, ja, visserligen (även *piramän* t. ex. Hall.; jfr män). Vidare: ä. nsv. *Gudz blott digh* = **Guds blod at* (dvs. åt) *dig*, jfr ä. eng. *God's blood* o. de ä. nsv. eufemismerna *Gudz blom*, *Box blom*. — Om Eriks av Pommern kaplan Arend Clemitsson förtäljes i rimkrönikan, att han 'altidh swor um wars herra dödh och blodh', o. år 1539 förmanar Olaus Petri dem som 'sweria tusende gonger om wor herres harda och bittra dödh'. — Utvecklingen av fsv. *vārs* till *vass* (ej *vårs*) beror på att *a* förkortats i obetonad ställning.

vaska, L. Petri 1555 = isl. *vaska*, da. *vaske*, av urnord. **waskōn*, jfr germ. st. vb. **waskan* i fhty. o. ags. (ty. *waschen*, eng. *wash*); med presentiskt *sk*-suffix (av samma slag som i forska) till germ. *wat-* i vatten. — Från germ. spr.: fra. *gâcher* (ffra. *waschier*, *guaschier*), skölja, röra om, älta. — Härtill sbst. vask.

vasker (pojk-), se vase 2.

1. **vass**, växt (Phragmites) = fsv. *vas(s)* m., av germ. **wassa-* = ie. **uod-so-*. Av Lidén Stud. z. altind. u. vergl. Sprachgesch. s. 30 f. förklarat som en utvidgning av *s*-stammen i grek. *(h)ýdos* n., vatten, sanskr. *út-s-a-*, brunn. Ordet står emellertid veterligen alldeles isolerat o. har knappast urgamla anor. Kanske det därför i stället, såsom Lidén senare gissar (Stud. z. tochar. Sprachgesch. H. 1, s. 9 n.), liksom no. *vassa*, vada, hör samman med vb. vada; jfr samme förf.:s utredning av släktskapsförhållandena mellan bildningarna till slavo-balt. *bred-*, vada. — I vgerm. spr. i stället bl. a. 1. det där allmänt spridda germ. **hreuða-* = flfrank. *ried*, mlty. *rêt*, ty. *ried* (även: vävsked, varav sv. ritt; se vävsked), ags. *hréod* (eng. *reed*); ej i nord.; 2. ty. *schilf* = lty. *schelp*. — Sitta i vassen och skära pipor, ha gott tillfälle att sko sig utan risk o. besvär, med direkt motsvar. i ty. o. antagl. hämtat från detta spr. — I ortn. t. ex. Vännevass Sdml., fsv. *Vænavas*. *Vass-* i t. ex. Vassända utgår däremot från ä. *Vatns-ända*.

2. **vass**, adj., fsv. *hvas* = isl. *hvass*, da. *hvas*, fsax. *hwass*, fhty. *(h)was*, ags. *hwæss*, jfr got. **hvass-* i adv. *hvassaba*, av germ. **hwassa-* = ie. **kuod-to-*, participbildning (jfr under viss) till roten i sv. dial. *(h)vater*, rask, duktig (jfr under kavat), isl. *hvatr*, även: modig, fsax. *hwat*, ags. *hwæt* ds., fhty. *hwaz*, häftig, vass, av germ. **hwata-*, i avljudsförh. till **hwēt-* i isl. *hváta*, genomborra, o. **hwōt-* i hot, hota; ie. rot *kued* osv., besl. med sanskr. *cōdati*, driva på, vässa (Fick), möjligen även, med nasalering (Bugge NTfF 3: 264), grek. *kýndalos*, träplugg; till ie. *kud* (*koud* o. d.). — Avledn. vässa, fsv. *hvæssa* = isl. *hvessa*, da. *hvæsse*, ffris. *hwessia*, av germ. **hwassian*. Mera spritt är det likabetydande, av germ. adj. **hwata-* avledda sv. dial. o. ä. nsv. *(h)vältja*, fsv. *hvætia*, isl. *hvetja*, ä. da. *hvedie*, got. *gahwatjan*, ty. *wetzen* osv.; även: egga.

vasserra (tre), se vaserra.

vassla el. **vassle**, i dial. även *vatlle* (särsk. i n. Götal.), i sydsv. dial. *valle* (jfr nedan), fsv. *vasle*, *vatle* = no. *vatle*, da. *valle*, ett speciellt nordiskt ord, *l*-avledn. till (stammen i) vatten (jfr navle : nav) el. snarast, med Th. V. Jensen NTfF 4 R 6: 25, substantivering av ett adj. av samma slag som grek. *hydrēlós*, vattnig. Med en betydelsespecialisering motsv. den i t. ex. vårnm, värpa el. utbrutet ur sammans. ss. *ostvassla* el. dyl.; jfr fhty. *châsiwazzar* ds., egentl.: ostvatten. Se även Vättle. — Vassla är egentl. oblik kasus; jfr t. ex. anda o. ande, hjärna, hjässa. Vassla av *vatlle* liksom nässla av *nætla*, tyssling av **tytling* osv. Sv. dial. *valle* förhåller sig till vassla som sv. dial. *nälla* till nässla (se under liten). — I nhty. i stället *molke(n)*, besl. med mjölk. Eng. har bl. a. *whey*, av ags. *hwæg*. — Samma *l*-avledning föreligger i ä. nsv. *vatllas*, vattnas, i t. ex. 'Min mun han wattlas' = no. *vasla(st)*.

vast, ett gammalt gotl. dialektord, stängsel, häck, stengärdsgård o. d., fgutn. *varst*, jord, mark (egentl.: inhägnad?), väl egentl.: skydd o. d., till germ. **war-* i värja 1; bildat som vrist.

[vat, sv. dial., rask, se vass 2.]

Wathier, personn., se Valter.

Vatikanen, påvens palats o. regering, ytterst efter lat. *mons vāticānus*, vatikanska kullen (till *vātes*, siare, spåman, urbesl. med odon).

vatten, fsv. *vatn* = isl. *vatn*, da. *vand* (beroende på en speciellt dansk utveckling av *vatn* = skån. *vann*), egentl. en *n*-stam, germ. **watan-*, med *n* i nom. sing. från vissa synkoperade kasus (jfr t. ex. got. dat. plur. *watnam*), varefter ordet antagit *a*-stamsböjning (jfr namn), alltså motsv. got. *watô* n. o. (med avljud) sanskr. *udán-*, vatten. Härjämte i sht i västgerm. spr. *r*-stam: fsax. *watar*, fhty. *wazzar* (ty. *wasser*), ags. *wæter* (eng. *water*) samt fsv. sjön. *Vætur* (se Vättern); jfr utter o. vattra. Båda stammarna uppträda i grek. *(h)ýdōr*, genit. *(h)ýdatos* (av ie. **udn̥tos*). *N*-stammens *n* förekommer även i t. ex. litau. *vandů* (genit. *vandeñs*), vatten, av **u̯adn-*, o. lat. *unda*, våg, av **udnā*. Fslav. *voda*, vatten, utgår från ie. **u̯odā* el. **u̯odōr*. Om avljudsstadiet *-e-* se Vättern. Samtliga formerna gå väl ytterst tillbaka till gemensamt paradigm; jfr senast H. Petersson Heterokl. s. 13 f. Ieur. rot *u̯ed* ~ *ud*, antagl. av *eu̯ed* (se Jut-). Från fin.-ugr. spr. ha fin. *vesi*, vatten (av **veti*), mordv. *véd'* ds. osv. anförts bland exempel på ord, som synas tyda på ursläktskap med denna språkstam; jfr under mjöd, val 3, vädur, samt se Wiklund Le Monde Oriental 1: 56 f. Se f. ö., utom ovan nämnda art., Kinnevalds (härad), Vadstena, Vanstad, Vanås, vaska, vass sbst., vassle, vattu-, vinter, våt, väta, Vättle, vätska ävensom Unden, Unnen o. visky. — Få vatten på sin kvarn, motsv. i da., ty., ital. m. fl. — Gå över ån efter vatten, motsv. da. *gaa over bækken efter vand*, jfr lat. *medio flumine quærere aquam*. — Taga sig vatten över huvudet, motsv. i da. — Den i sv. dial. vanliga sammans.-leden *vass-* i *vassfall*, *-grōt*, *-verk*, *-välling* osv. utgår från fsv. *vats-* av *vatns* t. ex. *vats-*, *vatnsdrope* = isl. *vaz-*, med bortfall av *n* mellan två konsonanter. — Avledn. vattna = fsv., isl. = da. *vande*; jfr mlty. *wateren*, ags. *wæterian* ds. Med avs. på uttr. vattnas i munnen jfr fsv. *mwnnen är vathniskär efftther mathen* = sv. dial. *vattnisk*, ä. da. *vandisk*. — Om andra indoeur. ord för 'vatten' se ur 2 o. *å*, sbst. Betr. genusväxlingen hos dessa ord ('vatten' neutr. o. *å* fem.) se Meillet Ling. hist. s. 215 f.

vattra, t. ex. 1751 i part. pf. = da. *vatre*, efter ty. *wässern* el. eng. *water* av motsv. sbst., egentl.: förse med böljeliknande strimmor.

Wattrang, familjen., förr: *Wattrangius*, efter *Wattrång*, gård i Hälsingland.

vattu- i vattuskräck osv., fsv. *vatu-*. Vanl. tolkat som oblik kasus till ett **vata* f., egentl. (med växling av kön) = got. *watô* n., vatten; jfr (fsv.) älvnamnet **Vata*, sannol. urgammalt namn på Motala ström (se närmare förf. Sjön. 1: 750 o. under Vättern), ävensom VGL IV. 10: *i uatu-*. *Or uatu*, varom se förf. Sjön. 1: 695 o. Beckman NoB 1921

s. 19 f. Dock snarare, med Th. V. Jensen NTfF 4 R 6: 25, av den antekonsonantiska formen av den ursprungliga *n*-stammen, alltså *-u* av *-un* av *-n̥*; jfr sanskr. sammans. *uda-vāhá-* osv. — Vattuman(nen), en av zodiakens stjärnbilder, Luth o. 1580, motsv. isl. *vatnberi* (*vats-*), *vatnkarl*, ty. *wassermann* osv.; efter lat. *aquārius*, grek. (*h*)*ydrókhoos* (egentl.: vattengjutaren). I ä. nsv. även i betyd. 'dykare'. — Sammans.-formen *vattu-* var förr mycket vanligare än nu; jfr t. ex. ä. nsv. *vattubläder*, vattenblåsa, *vattububla*, vattenbubbla, *vattukonst*, vattenledning, *vattulös* (Bib. 1541), *vattunöd* (ibid.), Bellman: *vattuspel* o. *vattusprång* osv.

vau, Reseda luteola, färgen därav, Linné 1741 = da., från ty. *wau*, förr: *waude*, från ä. holl. *woude*, av mlty. *wolde* = meng. *wolde*, *welde* (eng. *weld*), möjl. med Wood avlägset besl. med likbetyd. lat. *lūtum* (av *ul-*) till en rot *uel*; jfr färgämnesbeteckningen luteolin. Från germ. spr.: fra. *gaude*, span. *gualda*; jfr motsvar. lån under färgväxtnamnet vejde.

vauxhall (nu blott hist.), ett slags förlustelseställe, ofta o. äldst som nomen proprium, Säfström 1753, i Göteborg invigd aug. 1773 (: Masthugget), i Sthlm på 1790-t. i Kungsträdgården (skildrad i fru Lenngrens *Vauxhallen*); på 1830-talet även om det nuv. Novilla; jfr Wingård 1847: 'Våra fordne Wauxhallbaler uti Kungsträdgårdens långa byggnad' = ä. da. *vauxhall* t. ex. om Tivoli, från eng. *Vauxhall* 1660—1859, av omstritt ursprung, enl. somliga efter godset *Falkes hall*, enl. andra efter en vintappare *Vaux*.

[vavla, sv. dial., fara hit o. dit i tal, se under väva slutet.]

vax = fsv., isl. = da. *vox*, mlty. *was*, fhty. *wahs* (ty. *wachs*), ags. *weax* (eng. *wax*), av germ. **wahsa-* n. Omstritt. Redan av Diefenbach, Schade o. senare, med utförlig motivering, av Osthoff Etym. par. s. 19 ställt till växa, alltså liksom 'utväxt, produkt, något som bildats', men den av O. anförda parallellen lat. *cēra*, vax (jfr sv. cerat): *crēsco*, växer, är rätt osäker. Lidén Stud. s. 28 utgår kanske mera tilltalande från ie. **u̯og-so-*, till en *s*-stam **u̯oges-*, till roten *u̯eg*, väva, jfr ir. *figim*, väva, sanskr. *vāgurá-*, nät, snara, ty. *wocken*, spinnrock, osv., o. erinrar om ty. *wabe*, honungskaka, till väva, en jämförelse, som dock från betydelsehistorisk synpunkt icke är oantastlig, då det i ena fallet är fråga om råämnet, men i det andra om produkten av binas verksamhet (grek. *kēríon*, honungskaka : *kērós*, vax, bevisar intet, då det förra är en avledning av det senare; jfr Osthoff anf. avh. s. 20). De slavo-balt. beteckningarna fslav. *voskŭ*, litau. *vāszkas*, lett. *wasks* anses av många för germ. lånord; dock ej fullt säkert. — Lat. *cēra* kan vara lånat från grek. *kērós*; båda i alla händelser (trots Osthoff; se ovan) besl. med litau. *korĩs*, honung. Härtill fra. *cierge*, vaxljus, av lat. *cereum*. — Samindoeur. beteckning för 'vax' saknas; om ett urgammalt ord, som visar hän på indoeuropeisk kännedom om binas produkter (om också ej om biavel), se under mjöd; jfr även bi 3. — Avledn.: fsv. *væxa*, vaxa = isl. *vexa*, ty. *wächsen*, med biformen *wichsen*, blanka, borsta, putsa, egentl.: överdraga med vax, vaxa (vartill *wichse*, blanksmörja m. m., smörj, stryk, *wichs*, om studenternas högtidsuniform). Sedermera ersatt av nybildningen vaxa liksom (i riksspr.) fsv. *lēna* av låna, *lēsa* av låsa, *læssa* av lassa, *sælda* av sålla osv. — Vaxljus, fsv. *vaxlius* = isl. *vaxljós*; betecknas i isl. även med *kerti* n. = da. *kærte*, stöpt ljus, jfr no. *kjerteljos*, från ett fsax. **kerti* (mlty. *kerte*), motsvar. fhty. *kerza*, *charza* f. (ty. *kerze*), *karz* m., veke, ljus, vanl. betraktat som lån från lat. *charta*, papyrus, i den ej uppvisade betyd. 'veke (se under veke).

Vaxala, socken i Uppl., se Vaxholm.

Vaxholm, stadsnamn, ä. nsv. *Vaxeholmen* (möjl. av *Vaxöholmen*, till *Vaxön*) 1551, av omtvistat ursprung. Enl. Sahlgren NoB 1: 66 av *Vaks-*, genit. till ett fsv. **vak* n., signaleld, vårdkas, vartill även Vaxala Uppl., genom anslutning till Uppsala av äldre *Vaxhalla*, fsv. *Vaxalla*, *Vaxald(a)*, med senare leden till fsv. **halder*, klippa, jfr got. *hallus*;

urspr. namn på Tingsberget vid Vaxala kyrka, ett fsv. **Valhal(der)*; om tidigare tydningar av Vaxala = 'vakthållningsberget' se anf. avh. Annorlunda om Vaxholm Wadstein NoB 5: 15 f.: till Jordanes *Vagi* fluvius, som syftat på Mälaren (*Vagus* = fsv. *vāgher*, vik m. m., se våg 2), alltså fsv. **Vāgsholm* resp. **Vaghsö*. — Om Vaxholmen i Härnösandstrakten se Hjeltström NoB 3: 34 f.

1. **ve**, interj. = fsv., da. = isl. *vei*, got. *wai*, fsax., fhty. *wê* (ty. *weh*), ags. *wá* (eng. *woe*), motsv. lat. *vae*, mir. *fé*, lett. *wai*. Jfr följ. o. vena. — Veklaga t. ex. Stiernhielm osv. o. (mera allmänt) sbst. veklagan 1587 osv., efter ty. *wehklagen*. Jfr got. *waifaírhvjan* = fhty. *wéverhen*, till got. *fairhvus*, värld, alltså egentl.: ropa ve över världen el. dyl.

2. **ve**, sbst., fsv. *vē*, *vǣ* n., verop, olycka, elände, förtvivlan = isl. *vé*, *vǽ*, da. *ve*, mlty., fhty. *wê* (ty. *weh*), ags. *wá* (eng. *woe*), substantiveringar av föreg. (jfr nedan), jämte den väl reduplicerade stammen **waiwa- -ō-* i fhty. *wêwo -a*, ags. *wáwa*, fin. lånordet *vaiva* (varom närmare under våda). Fsv. *vē* är sannol. lånat från mlty., delvis möjl. också uppkommet genom inhemsk substantivering av interj. *ve*; det fvnord. (svagt belagda) *vé*, *vé* har inkommit från mlty. (jfr den inhemska konj. *vei*). — Vemod, inkommet med nyromantiken: Atterbom Phosph. 1810, Stagnelius o. sedan vanligt; av Journ. f. sv. litter. 1800 upptaget bland germanismer o. även sedermera till en början ogillat = da., från ty. *wehmut* = mlty. *wêmôt*; se f. ö. mod 1. Ett adj. *vemod(e)lig* uppträder redan 1700 o. adv. *ve(e)modeligen* 1675.

veben, sv. dial., murgröna, Vgtl. enl. Rz, Linné 1751: *vedbände*, Convolvolus, Franckenius 1659: *wijdbende* om jordrevan, Glechoma, y. fsv. *vidhbœnde* n., murgröna, jordreva = fda. *vithbœndæ* ds., da. *vedbend(e)*; jfr no. *vibendel*, vildkaprifol, ags. *wudubinde* (eng. *woodbine*), åkervinda. Till *vid-* i vidja o. en avledn. av band (i ags. av binda); i det ags. ordet ingår snarast sbst. ved (eng. *wood*). Därjämte liknande växtnamn till vb. vinda, slingra sig, t. ex. no. *vi(d)vendel*, vildkaprifolium (i sv. *vri-* genom anslutning till vrida), fno. *viðvindill* ds. (i nisl.: murgröna), ags. *wiðowinde*, åkervinda, samt de sv. växtn. på -vinda med betyd. Convolvolus m. m.

Weber, familjen., från ty.; egentl. såsom så många från ty. inkomna familjenamn urspr. yrkesnamn med betyd. 'vävare'; jfr t. ex. Köhler, Kramer, Krüger, Meier, Portner, Scheffer, Wachtmeister.

veck, fsv. *vik*, vinkel, hörn = nisl., no. *vik*, böjning o. d., av germ. **wika-* n., till vika (i betyd. 'böja sig') som bett till bita, grepp till gripa osv. — Avledn.: vecka, bilda el. göra veck.

vecka, ä. nsv. o. dial. även *veka*, *vicka*, y. fsv. *veka*, *vicka* m. m., ä. *vika* = isl., no. *vika*, fda. *ukæ* (da. *uge*; med speciellt dansk ljudutveckling), fsax. *wika*, fhty. *wecha*, *wocha* (ty. *woche*), ags. *wice*, *wucu* (eng. *week*); från germ. spr. finska lånordet *viiko*; snarast ett inhemskt germ. ord, motsv. ett germ. **wikōn*, egentl.: växling, till germ. *wik-* i vika, sidoform till roten i lat. *vicēs* plur., växling; jfr got. *wikô*, ordningsföljd, fsv. *vika siō(s)*, sjömil = isl. *vika sjóvar*, mlty. *weke sês*, egentl.: växlande med årorna; jfr växel o. vikarie. — Med avs. på växlingen *veck-* o. *vēk-* jfr under hetta, vette. — Germanerna ha fått veckoindelningen från romarna (jfr även under veckodagarnas namn) o. därvid också rönt påverkan från deras astrologisk-religiösa uppfattning, enligt vilken de olika veckodagarna behärskades av i bestämd ordning växlande planetariska dagsgudar; härav namnet. Jfr Wessén Germ. N-deklination s. 171 f. — Ordet har sålunda svårligen med Kluge m. fl. lånats från lat. *vicēs*. Möjl. har det däremot från goterna spritt sig till de västgerm. folken o. sedermera till Norden. — I de germ. spr. saknas fullständigt motsvarigheter till de romanska beteckningarna av lat. *septimāna* (till *septimus*, sjunde): ital. *settimana*, fra. *semaine* o. de span. o. portug. lånorden *semana*, ävensom det likbetyd. grek. *(h)ebdomás* (ackus. *(h)ebdomáda*, varav span. o. fportug. *hebdomada*). — Härtill

bl. a. fruntimmersvecka(n), 19—26 juli, t. ex. Jolin 1881 (i språket dock tidigare), stundom även flickvecka(n), efter de dessa dagar i den svenska almanackan uppträdande kvinnonamnen (utom Jakob).

veckla, åtm. 1634: *wekla, inwekladhe* (bildl.), förr ofta *vickla*, t. ex. 1639: *wicklat ull* (partic.), Stiernhielm: *wicklat*, ungef.: (om)virad, O. v. Dalin, Bellman = da. *vikle*, från ty. *wickeln*, avledn. av *wickel*, lintott, rulle (av mhty. =, jfr fhty. *wichilin, wicchili*), alltså egentl.: ge något form av en tott o. d. Etymol. samhörigt med de under veke anförda orden.

ved, fsv. *vedher, viþer*, skog, träd, ved = isl. *viðr* ds., da. *ved*, ved, ags. *widu, wudu*, skog, träd, ved (eng. *wood*), fhty. *witu*, av germ. **wiðu-* = ie. **u̯idhu-* i fir. *fid*, skog, träd, ved; väl med Bugge PBB 21: 427 med grundbetyd. 'gräns' till roten i lat. *dīvido*, delar (= dividera), vartill även litau. *vidùs*, mitt, det inre; jfr i fråga om betyd.-utvecklingen under mark 1. — Med betyd. 'skog' vanligt i ortn. såsom Hålaveden (se hål) o. Tiveden, det smål. (men ej dalsl.) häradsnamnet Vedbo, fsv. *Vidhbo(a) hæradh*, dvs. 'skogsboarnas (se -bo 4), Veden (se d. o.), Vedum Vgtl. (fsv. *Vidhem, -e*, varav även Vedemö Ögtl.), Medevi, fsv. *Midhiavidh* (se d. o.), Norr- o. Uppvidinge (se d. o.), Väddö (se d. o.), Åtvid (se d. o.), Övedskloster (se d. o.). Med bevarat genitiv *-r* (fsv. *viþar*) i t. ex. Vederhult Smål., fsv. *Vidrulta*. I ortn. på *Vi-*, t. ex. Viby, ingår fsv. *viþer*, skog, el. vik el. fsv. *vi*, helig plats.

Veda el. **Vedaböckerna,** de äldsta delarna av den fornindiska litteraturen med huvudsakl. religiöst o. historiskt innehåll, sanskr. *vēdas* m., kunskap, vetande, helig skrift, av ie. **u̯oid-* = germ. **wait-* i sv. (jag) vet (se veta).

[veda, ä. nsv. = fsv. *vēþa* osv., ett inhemskt ord för 'jaga', se under jaga slutet o. vejda.]

1. **Vedbo,** härad i Smål., se ved.

2. **Vedbo,** härad i Dals., fsv. *Vebo, Væbo, Væboa hæradh*, äldst: *Vear*, egentl. plur. till ett ord motsv. isl. *vé*, helig plats (se Vi, Vä, Visby); alltså: deras härad som bo vid offerplatserna, jfr *Onsön* (fsv. *Odhensö*) o. *Ullerön* (fsv. *Ullerö*) i Dals-Eds sn. Sedermera genom missuppfattning *Vedbo*. SOÄ 19: 1.

[Vedemö, ortn. Ögtl., se ved slutet.]

Veden, härad i Vgl., fsv. *Viþundahæraþ* m. m., till ett **Viðund*, till fsv. *viþer*, skog (se ved), o. en avledn. med betyd. 'rik på'. SOÄ 11: 1.

veder- i den del sammans. = fsv. *vedher*, biform till prepos. o. adv. vid (se d. o.); i andra från de etymol. identiska tyska motsvarigheterna: — Vederbör, pres., fsv. *vidherbör* = fda. *vedherbør*, da. *vederbør*, är tillbörlig, bör ske el. förekomma o. d.; med annan prepos. fsv. *bör til* o. *tilbör*; vartill sv. tillbörlig o. vederbörlig. Inhemskt nord. bildningar. Det ymniga bruket av part. *vederbörande* förlöjligas av Dalin i Arg. II nr 48 (Sv. Vitt.-samf. s. 446). — Vederdeloman, fsv. *viþerdēloman*, till *viþerdēla*, tvist, till *dēla viþ*, tvista med (även *mæþ*), se delo. — Vederdöpare, religiös sekt under reformationstiden, som förkastade barndopet o. förnyade dophandlingen, efter ty. *wiedertäufer*, till *wieder*, åter (= veder- o. vid 1). I ä. sv. även *vederdop* = ty. *wiedertaufe*. — Vederfaras, fsv. *vidherfara(s)* = da. *vederfares*, efter mlty. *wedderfaren* = ty. *widerfahren*, egentl., såsom i fhty. *widarfaran*: gå el. fara emot. — Vederfås, fsv. *viþerfās*, tillfriskna, till *fās vidher* (se vb. få). — Vedergälla, fsv. *vidhergiælda* = ä. da. *vedergielde* (nda. i stället: *gengælde*), från mlty. *weddergelden*, egentl.: gälda el. betala som motprestation. — Vederhäftig, fsv. *vidherhæflogher* 1497 osv., som har ngt att våga el. förlora, som har ngt att ansvara med, betrodd o. d. = da. *vederheftig*, väl efter tysk förebild, egentl.: som duger som borgen, jfr ty. *haften*, bl. a: prestera (1400-t.), till fhty. *haft* osv., fastsittande, bunden (se häfta 1). — Vederlag, fsv. *viþerlagh* = da. *vederlag*, från mlty. *wedderlach*, egentl.: vad som lägges som ersättning. På 1500-t. även: gemenskap. — Vederlike, fsv. *viþerlike*, jfr *līker viþ*, lik med. — Vederlägga, i

betyd.: uppvisa oriktigheten av en annans åsikt, från ty. *widerlegen* (i da. i stället: *gendrive*, *modbevise*), egentl.: framlägga (bevis) emot; i äldre betyd. av 'ersätta' under 15- o. 1600-t. samt i fsv. *vidherlæggia* = da. *vederlægge*, efter mlty. *wedderleggen* (se vederlag). Alltså ett bildl. uttr. av samma slag som t. ex. gendriva (ett påstående). — Vedermöda, fsv. *vidhermödha* (ej i da.), från mlty. *weddermôde*, till *wedder*, emot, jfr sv. motighet o. d. — Vedernamn, fsv. *viþernamn* = ä. da. *vedernavn* (nu *øgenavn*, *tilnavn*); jfr isl. *viðrnefni* n., även som det likbetyd. *við(r)kenning*. Samma slags bildning är ä. sv. *vedertecken*, kännemärke, L. Petri, Bib. 1541 osv. — Vedersaka, förneka och försaka, avstå från, båda i NT 1526 o. Bib. 1541, en som det synes svensk bildning, se f. ö. försaka, som förr hade båda betyd. — Vedersakare, L., Petri, efter ty. *widersacher* (tidigare 1100-t.), ombildning av mhty. *widersache* = fhty. *widarsahho* (även: *geginsahho*), ags. *wiðersaca* ds., fsax. *wiðarsaco*, bov, till sak i betyd. '(rätts)tvist' o. germ. vb. **sakan*, tvista; se föreg. o. försaka. — Vederstygglig, fsv. *vidherstyggeliker* = da. *vederstyggelig*, till fsv. *vidherstyggias*, känna avsky för, jfr isl. *styggjast við e-u* ds.; se stygg. Förr även *vederstygg* L. Petri osv. — Vedervärdig, L. Petri i den nu obr. betyd. 'stridande emot', från mlty. *wedderwerdich* = ty. *widerwärtig* (varifrån ä. nsv. *vedervärtig* t. ex. Agneta Horn som normalform), till mlty. *wedderwert*, fhty. *widarwert*, *-wart*, motsatt, fientlig, till *wedder* osv., emot, o. fsax. *-werd*, *-ward*, fhty. *-wert*, got. *-wairþs*, egentl. vänd (åt), riktad; alltså urspr.: vänd emot; se f. ö. invärtes o. vart 1 ävensom varda. I ä. nsv. även sbst.: motståndare. — I ä. nsv. dessutom stundom *veder-*, där nsv. har *vid*, t. ex. *vederbränd* (i gamla bibelövers.), nsv. vidbränd (jfr dial. *ve-*).

[Vederhult, ortn. Smål., se ved slutet.]

Vederslöv, sn i Smål., fsv. *Wædhersleeff*, *Widherslöff* m. m., till fsv. personn. *Vædher*, **Vidher*; se f. ö. under -löv o. Väderstad.

vedett, ryttarevakt, skyllerkur å fästning, 1788: 'utposter och vedetter', av fra. *vedette*, av ital. *vedetta*, diminutivbildning till *vedere*, se (jfr belvedär), av lat. *vidēre* (se veta); alltså egentl.: utsiktspunkt.

Wedgwood-fabrikat, efter den utmärkte engelske keramikern Josiah Wedgwood († 1795).

[Vedum, ortn. Vgtl., se ved slutet.]

Vedyxa, gårdn., Danmarks sn Uppl., folketymologisk ombildning av fsv. *Vidhusa*, väl: trä- el. skogshusen (till ved; se likartade bildningar på *-hus* under det dock ej hithörande Västerås slutet). Samma fsv. namn från Västerhanninge sn Sdml. synes i nsv. motsvaras av Videsta.

Vega, stjärna i Lyrans stjärnbild, även i isl., från mlat. *Vega* (o. 1250), av arab. *al-wāki*, den fallande (örnen). I arab. mask., men har i sv. blivit femin. på grund av sin ändelse *-a* o. av samma anledning även kommit att användas som kvinnonamn.

[Vegeholm, slott i Skå., se under vek slutet.]

Vegesack, familjen., från ty.; efter ett tyskt ortnamn, som lär ha uppkommit av krognamnet *Fege-den-sack*, länsa penningpungen! jfr liknande imperativbildningar under krypin.

vegetabilier, 1675 (*vig-*), Linné = ty. *vegetabilien* osv., av lat. *vegetābilia*, neutr. plur. till *vegetābilis*, som växer, som upplivas, till *vegetāre*, uppliva, *vegetus*, upplivad, till *vegēre*, vara livlig (jfr vigilera, vigör; urbesl. med vaka). — Till *vegetāre*, uppliva, höra: *vegetātio* (genit. *-ōnis*), upplivande, i mlat. även: grönska, varav vegetation = ty.; o. vegetarian, Hammarsten 1875, efter eng. *vegetarian* (jfr *Vegetarian Society* i London, grundlagt 1847).

vehikel = ty., n. = fra. *véhicle* m., av lat. *vehiculum*, åkdon, fartyg, instrumentalbildning till *vehere*, åka (urbesl. med vagn). — Förr stundom neutr. (t. ex. Thomander) som i tyskan.

[Wehmeyer, familjen., urspr. *W. Meyer*, se Meier.]

Weibull, familjen., egentl. sönderjydskt o., såsom synnerl. många andra

danska släktnamn, urspr. gårdnamn (varom se under -stad o. -torp), i detta fall på *-böl(e)* (till bol); jfr, med annan utveckling, da. *Fausbøll*.

[Weichsel, tyskt flodnamn, se Viskan.]

[vejda, sv. dial., lägga hinder för, Vgtl., möjl. nu †, samma ord som ä. nsv. *veda*, fsv. *vēþa*, jaga, se jaga slutet o. vojvod.]

vejde, Isatis tinctoria, Franckenius 1639: *fergenwede*, Linné 1741: *weide* (ej hos Lind) = da. *veid*, *vaid*, från ty. *waid*, av fhty. *weit* = mlty. *wêt*, *wêde*, ags. *wád* (eng. *woad*), av germ. **waiða-*, varav även ffra. *gaide*, ital. *guado* o. ry. *vajda*. En germ. stam med *-zd-* förutsättes dessutom av mlat. *waisda* m. m. (varav fra. *guède*), ävensom av got. **wizdila*, Gundermann ZfdW 8: 114. På ett el. annat sätt sammanhänger väl med dessa ord det likbetyd. lat. *vitrum*, antagl. identiskt med det likaljudande ordet för 'glas' (jfr vitriol), vilken sekundära betyd. i så fall beror på glasets blåaktigt-gröna färg, som påminner om växtens; möjl. också besl. med grek. *isatis*. Formväxlingen måste åtminstone delvis förklaras genom antagande av lån; dock kan germ. **waiða-* ha utvecklats ur **waizda-* (se Falk-Torp s. 1343). — Vejde brukades enl. Cæsar av britannierna att måla kroppen med; kanske hade det samma användning hos vissa germanstammar, av vilka enl. Tacitus åtminstone harierna hade »tincta corpora». Före indigon var vejde ett vanligt färgämne. Frön därav förekomma i Osebergsskeppet.

Wejdenhielm, familjen., efter stamfadern *L. Weidman* († 1709); alltså tillhörande den vanliga typ av jämförelsevis yngre adelsnamn, där första leden av det äldre namnet bibehållits med tillägg av ett ord för 'hjälm', 'sköld' o. d.; med avs. på *-en-* jfr Swedenborg: Swedberg osv.

vejxel(trä osv.), Prunus Mahaleb o. i sht trät (skotten) därav, använt till cigarrmunstycken o. d., från ty. *weichsel*, Prunus cerasus, morell o. d., av fhty. *wihsela*, motsv. (med avljud) mlty. *wessel-*, *wisselbere*; jfr, väl med analogiskt *p*, lty. dial. *wispel(beren)* o. d. om olika slags körsbär; besl. med lat. *viscum*, mistel, av mistelbären berett lim, grek. *ixós* (av **ųiks-*), lim, fslav. *višn'a*, körsbär. Se H. Schröder IF 17: 317, 22: 194. Det tyska namnet har säkerl., med A. Götze Jahrb. f. d. klass. Altert. 39: 67 f., äldst tillkommit det inhemska fågelbärsträdet, Prunus avium, o. syftar på det fågellim, som därav beredes (liksom f. ö. på fallet är även med det besl. lat. *viscum*).

vek, fsv. *vēker*, som ger efter, böjlig, mjuk, vek = isl. *veikr*, vek, svag, da. *veg*, fsax. *wêk*, fhty. *weih* (ty. *weich*), ags. *wác* (eng. *weak*, med anslutning till ags. vb. *wǽcan*, försvaga); av germ. **waika-*, till vb. vika (se d. o.); egentl.: som viker undan; bildat som t. ex. blek till germ. **blīkan*, glänsa, seg till germ. **sīƺan*, sjunka, vred till vrida osv. — Härav: veka upp, fsv. *vēkia*, motsv. ty. *erweichen* osv.; ej att direkt jämställa med kausativet germ. **waikian*, böja (se under vika). — Inkoativum: vekna, påverkat av vek, fsv. *vikna* = isl., no. (jämte no. *veikna*); jfr blekna, fsv. *blikna*, till blek. — Den äldre betyd. 'som viker undan, böjer sig' kvarlever i uttr. veka livet, veka ryggen; ävensom i vissa ortnamn (se förf. Sjön. under *Veckeln*, *Vekmangen*), motsv. no. **Veik-*, varvid, av brist på äldre former, det stundom är svårt att avgöra, om ej i stället avljudsformen *vīk-* föreligger. Den senare ingår i det icke ovanliga gård- o. bynamnet Veka i sydv. Sv., belägna på landtungor el. vid åkrökar, samt i slottsn. Vegeholm Skå., vid den utefter sitt nedre lopp starkt buktande *Vegeån* (se v. Friesen NoB 1: 109 f.).

veka, (i sht nordsv.) dialektord, vara ostadig el. vankelmodig, vackla, i Ögtl. även: undandraga sig (liksom i isl.), ä. nsv. *hveka* ds., även: vicka, vanligt under 15- o. 1600-t., y. fsv. *hvēka* (Cod. Ups. C 20 s. 316: *krin(gh)om hweka*), ä. *hvika* = no. *kvika* ds., isl. *hvika*, undandraga sig, svikta m. m., nisl.: vackla, vara villrådig, da. dial. *hvege*, vackla, fara omkring; jämte adj. sv. dial. *(h)vekal*, som sviktar av o. an, Vbtn,

ä. nsv. *hvekel*, opålitlig, t. ex. L. Petri Kr., no. *kvikol*, isl. *hvikull*, ä. da. *hvegel*, vartill da. *vægelsindet*, vankelmodig — ä. nsv. *hvekelsinnad*, t. ex. 1544; av en parallellrot med germ. *hv-* till vika, vek osv.; med samma växling som i vippa 1, viska 1 o. visp 1, 2.

[Veka, ortn., se under vek slutet.]

[vekal, sv. dial., som sviktar av o. an, se veka.]

vekare(pil), sv. dial., Salix pentandra, även: *veke* n., *vekker*, jfr Linné 1747: '*Wekar* Salix', motsv. el. besl. med (bl. a.) y. fsv. *viker*, *vikor*, 'vimen', o. 1450, samt med *g* av *k*: hall. *vigra*, vidja, skån. *vīgor*, *vigra*, vidja av pil, ä. da. *viger* m. m., y. fsv. (från da.) *vigrä* ackus. plur. (o. 1500); ett götaländskt-danskt växtnamn (dock veterligen ej i Ögtl.), varifrån även eng. *wicker*, vide, vidja, vidjekorg; till vika o. vek med syftning på växtens böjliga o. mjuka kvistar. Se Rietz s. 806, Lidén NoB 1921 s. 4 f. (med litter. o. ytterligare en del former). Ej med Hesselman Sv. stud. tillägn. Cederschiöld s. 412 till roten *ui*, fläta, binda, i vide o. vial.

veke = fsv. = da. *væge*, från mlty. *wēke* = fhty. *wiohha* (ty. *wieche*), ags. *wéoca*, *-e*; av germ. **weukan-*, **weukōn-*; möjl. en reduplicerad form: **we-wk-an*. Jfr, med germ. *-kk-*, mlty. *wecke*, ags. *wecca* (eng. *wick*), veke, ty. dial. *wicke*, det kring sländan virade garnet. Dunkelt är *i* i ags. *wice*, veke; jfr f. ö. mhty. *wiht* ds., no. *vik*, garndocka. Väl till ie. *ueg*, väva, i sanskr. *vāgurā*, garn, nät m. m., mir. *figim*, väver, osv., vartill också mlty. *wocke(n)*, spinnrock, även om linet osv., som viras kring tenen (ty. *wocken*), jfr även no. *oke* m., sammanfiltad massa, t. ex. av tråd o. d., av germ. **wukan-* (annorlunda om *oke* dock Torp Et. Ordb. s. 473). Jfr Lidén Stud. s. 20 f., IF 19: 359 f. Se även veckla. — NT 1526, Matt. 12: 20, har i stället *lin*: 'linet som ryker skal han ey vthsläckia' (gamla bibelövers.: *wekan*, Luther: *tocht*). Andra, nu blott dial. beteckningar för 'veke' äro: *ljustand(e)*, ösv. dial., motsv. skå. *tån(d)e* o. da. *tande*, ljusbrand, ljusskarn, ä. da. *taande* (även *tandel*, *tændel*), besl. med tända, i vissa dial. (t. ex. Vätöm. Uppl.) *ljustånge* (ombildning av föreg.?) o. *ljustana* (till *tana*, fiber, tåga; besl. med tänja; se tanig). Ty. *docht*, veke, är etymol. = tåt, jfr isl. *þáttr*, även: veke. I fhty. dessutom *querdar* (se Kluge Et. Wb. under *Köder*) o. *charz(a)* (vartill ty. *kerze*, [vax]ljus; se vax), det senare möjl. med Kluge m. fl. lånat från lat. *charta*, papyrus (jfr t. ex. ital. dial. *papijo*, veke, av lat. *papȳrus*, varav även eng. *taper*, (vax)-ljus; med samma slags dissimilation som i t. ex. litau. *tāpalas* = lat *pōpulus*): med avs. på från romarna härrörande belysningstermer jfr utom det nämnda eng. *taper* got. *lukarn*, ljus (av lat. lucerna), o. under fackla. I somliga ty. dial. utgå beckningar för 'veke' från betyd. 'sävmärg' o. d. Då oljelampor o. vax- el. talgljus hos germanerna först blevo kända genom romarna, saknar man f. ö. anledning att för veken antaga samgermanska benämningar.

[veklagan, se ve 1.]

velamsrot, sv. dial., se valeriana.

velig, dialektord (i sht i Götal., stundom använt även av rikssprākstalande, bl. a. hos Fröding), fjantig, våpig, mycket svag o. obeslutsam, jfr sbst. *vel(a)*, svag o. villrådig person (även i ösv. dial., *väilu* m. m.), motsv. no. *veil*, bl. a.: svag, isl. *veill*, svag, eländig, av **ve-heill*, av den privativa förstavelsen *ve-* i t. ex. fsv. *væsal*, olycklig (se f. ö. usel), o. adj. hel (isl. *heill*). — Det ungef. likbetyd. no. *vēlen* har annat ursprung.

Velinge, by o. sn i Vgtl., fsv. *Vidhlunga*; egentl.: Vidlungarnas by, till ett **Vidhlunger*, avlett av den allmänna germ. personn.-stammen i fsv. *Vidhulf*, fda. *Vithger*, ags. *Wida*, fty. *Widhilo* osv.; jfr fda. ortn. *Withlingeruth*, nu *Villingerød*, o. *Videlingbech*, nu *Villingebæk*. Se närmare förf. Ortn. på *-inge* s. 166 o. under -inge.

velnas, välnas, dialektord, hoppas, vänta, ställa sig in hos, gärna söka karlar (om flickor), fsv. *velnas*, *vilnas*, hoppas = isl. *vilnast*, hoppas (även opers.), jfr isl. *vilna*, göra till ngns fördel (fsv. *ovilna*, hopplöshet, isl. *vilnaðr*, hopp), närmast till sbst. fsv., isl. *vili*, vilja, önskan, åtrå, sinnelag, alltså av samma

slag som t. ex. hugna o. isl. *þokknast*, täckas (: *þokki*, mening, välbehag), ett sekundärt o. relativt ungt bildningssätt; se f. ö. vilja 1, 2. — Av *vilnas* har i olika dial. utvecklats *velnas* o. *välnas*; jfr under väld o. välk.

velociped, Aftonbl. 1869, Hellberg Ur minnet 1870 s. 67 = da. *velocipede*, ty. *veloziped*, från fra. *vélocipède*, ungt ord, till lat. *vēlōx*, snabb, o. *pēs* (genit. *pedis*), fot (se pedal, fjät o. fot). — Väl den enda svenska beteckningen under 1870-t. o. mycket allmän under 1880-t., då emellertid också bicykel började användas, medan bruket av cykel blev vanligt först under 1890-t.:s senare hälft. Hos det yngre släktledet har cykel numera så gott som fullständigt undanträngt de tidigare benämningarna, av vilka dock velociped alltjämt hållit sig kvar (vid sidan av cykel) hos en del av den äldre generationen: bicykel synes däremot ha kommit nästan fullständigt ur bruk, åtm. i talspr. Jfr Balck 1883: 'Meningarna (äro) här i landet delade om fortskaffningsmedlet skall heta »bicycle»' eller »velociped»'. Förkortningen cykel förekommer i litter. åtm. 1891 (i 'Sport'); jfr fra. slangspr. *vélo*, ävensom bil. — På samma sätt har i da. *velocipede* undanträngts av *cykle*. — Härtill den skämts. bildningen velocipedant, Sönd.-nisse 1869 (Göteborg), använd även senare.

veläng, ett slags fint papper, urspr. pergament, 1799, från fra. *vélin*, avledn. av ä. fra. *veel* (fra. *veau*), kalv, av lat. *vitellus* ds.; alltså egentl.: kalvskinn.

vem, som nom. åtm. i slutet av 1500-t. = da. *hvem*; egentl. = fsv. dat. *hvēm*, isl. *hveim*, ags. *hwǣm*, *hwám*, (till fsv. *hva(r)*; se ho 1), väl motsv. fslav. *čěmi*, en instrumentalis på ie. *-mi*. En gammal instrumentalkasus (med annat bildningssätt) föreligger även i got. *hvamma*, *hvammē-h*. — Utvecklingen från dat. till nom. är av samma slag som i nsv. (vard.) *dom*.

[vemm, sv. dial., kvick, rask, se under Vimmerby.]

[Vemmenhög, ortn. Skå., se Vämmenhög.]

[vemod, se ve 2.]

1. **ven,** ett slags gräs, Agrostis, Spegel 1712 = no. *kvein*, ä. da. *hvene*; jfr meng. *whin*, säv; av germ. **hwainō-*; i övrigt dunkelt trots framställda tolkningsförsök. Jfr Vena.

2. **ven,** blodåder = ty. *vene*, av lat. *vēna* ds., om vars härledning se under åder (slutet).

Ven, önamn, se följ.

Vena, ortn. i Ögtl. o. Klm. l., fsv. *Hvēna*, kan väl ej, såsom jag förmodat Ark. 17: 77, utgå från ett samnord. **Hvœðn-* (= önamnet (H)ven) i vilket fall man väntat ett fsv. **Hvœna* el. **Hvœþna*. Snarast ingår här i stället det ovannämnda gräsnamnet ven el. också sv. dial. *(h)ven*, sidländ mark, vilka båda ord f. ö. av somliga, utan närmare motivering, sammanställts; det senare är väl i alla händelser att förbinda med lat. *caenum*, smuts, *cūnīre*, stercus facere (av *kuoi-*), se H. Petersson Zwei sprachl. Aufs. s. 60 o. i fråga om den lat. formutvecklingen Walde under *caenum*. — Även den gamla sammanställningen av önamnet (H)ven (fda. *Hvelhen*, isl. *Hveðn*) med grek. *pétra*, klippa (i så fall av **kᵘetrā*), torde av formella skäl vara oantaglig (jfr härtill senast Persson Indog. Wortf. s. 273 n.).

vena, sydsv. dial., gråta, fsv. *vēna* (*sik*), jämra sig = isl. *veina*, da. dial. *vene*, mlty. *wênen*, fhty. *weinôn* (ty. *weinen*), ags. *wánian*, ett allmänt germ. ord (dock ej i got.), av germ. **wainōn*. Ej, såsom antagits, avlett av interj. ve (1) utan till en ljudhärmande rot av samma slag som el. identisk med den i ty. *winseln*, kvida, jämra sig, dimin. till fhty. *win(i)sôn*; jfr även ty. *wimmern*. Got. har däremot *qainôn* (se kvida o. under vina). — Härtill fsv. *vēnogher*, jämmerfull (vartill avledn. *venga sik*, liksom nödga till fsv. *nöþogher* osv.; se Kock Sv. ljudhist. 2: 245) = got. *wainags*, eländig, olycklig, fhty. *wênag* (ty. *wenig*, med den sekundära betyd. 'liten, ringa', jfr till betyd. sv. *ynklig* o. *ynkligt liten*), av germ. **wainaz̨a-*, varifrån det urgamla finska lånordet *vaina(j)a*, avliden, död (Setälä m. fl.).

vend, plur. vender, folkslagsnamn,

motsv. fsv. *vind*, isl. *vindr* o. *vinder* plur., fhty. *winid* (ty. *wenden* plur.), ags. *winedas* plur., Tacitus: *veneti* plur., Plinius: *vendi*; av trots framställda tolkningsförslag okänd härledning (jfr förf. Etymol. Bemerk. s. IX). Från tidigt urgerm. **Weneð-* kommer det finska lånordet *Venät* (*Venää*, *Venäjä*) som beteckning för Ryssland. Om *Vendes* i den svenska konungatiteln se under göt 1.

Vendel, se Vändel.

veneration, ytterst av lat. *venerātio* (genit. *-ōnis*), dyrkan o. d., till *venerāri*, dyrka, avledn. av *venus* (genit. *veneris*), behag, kärlek (se vän 2); alltså egentl.: visa kärlek el. tillgivenhet. Jfr följ.

venerisk = ty. *venerisch*, en germaniserande bildning till lat. *venereus*, hörande till *Venus*, kärleksgudinna = *venus*, behag osv. (se föreg.).

Wennerberg, familjen., se Vänern.

Venngarn, gårdn., Uppl., fsv. *Vinagarn*, ett av de många ortnamnen på *-garn* (se Garn), med första leden sannol. till fsv. *vin*, ängs- el. betesmark (se Väne).

ventil, 1764 = ty., av mlat. *ventīle*, till lat. *ventus*, vind; se följ.

ventilera, lufta, vädra, dryfta, i betyd. '(noggrant) överväga' 1739, 'debattera' t. ex. fru Lenngren = ty. *ventilieren*, lufta, noggrant överväga, från fra. *ventiler*, lufta, vädra, uppskatta, värdera, av lat. *ventilāre*, egentl.: utsätta för vinden (jfr vanna), till *ventus*, vind.

Wenzel, personn., från ty. (där även om knekten i kortspel), från slav. spr., t. ex. ry. *Venceslav*, till ry. *vjenec*, krans, o. *slava*, ära (se slav 1). De slav. namnen på *-slav* motsvara till sin urspr. innebörd de f. ö. besläktade germ. namnen på **Hluþa-* osv. (se Ludvig), ävensom de på **Hrōþ-*, egentl.: berömmelse (se Robert, Rolf osv.).

vepa, sv. dial., tunt täcke, filt, även: *veipa*, segel, även i lägre slangspr. i betyd. 'rock', fsv. *vēpa*, tunt täcke, kappa = isl. *veipa*, ett slags huvudkläde, av urnord. **waipōn*; i isl. även *veipr*; jfr finska lånordet *vaippa*, tunt täcke, kappa, av germ. **waipa-* = isl. *veipr*, huvudduk, formellt = got. *waips*, krans; ävensom sv. dial. *vēpa*, svepa, no. *veipa* ds., mhty. *weifen*, svänga, osv., av en variant till roten i veva (se d. o.); jfr även svepa. — Om ett annat i det lägre slangspr. kvarlevande gammalt nord. ord se skör.

Vera, kvinnon., från ryskan; egentl.: tro (sbst.), fslav. *věra*, av samma indoer. stam *u̯ēr* som i lat. *vērus*, sann, o. de under allvar anförda orden; jfr även under vårdtecken. Alltså av samma slag som de ryska kvinnonamnen med betyd. 'hopp' (*na-dežda* = Runebergs *Nadeschda*) o. 'kärlek' (*ljubóv'*, besl. med ljuv).

[vera, sv. dial., sippa, se under det ej besl. ves.]

veranda, Gosselman 1833: *verandas* plur. (om utl. förh.), Oscar II 1868, om sv. förh. vanligt egentl. först på 1880-t. = ty., eng. = fra. *véranda*, från portug. *varanda*, span. *barand(r)a*; omstritt; enl. somliga egentl. ett indiskt ord.

verb, Moberg 1815, plur. *verber* dock tidigare; förr liksom ofta ännu i stället den lat. formen = ty. *verb* = fra. *verbe*, av lat. *verbum*, som gramm. term. hos Cicero, egentl.: ord, nära besl. el. etymol. identiskt med ord. Jfr verv.

verbena, en trädgårdsväxt, B. Olai 1578, av lat. *verbēna*, av ie. **u̯erbes-nā*, besl. med lat. *verbera* plur., spön, *verberāre*, slå med spön.

verda, från ty. *werda*?, vem där? — Nu uttalat *verdá*, men av Bellman *vérda*, det senare (*ve'r-*, *vär'-*) hos Weste 1807 o. Dalin 1853 ställt i första rummet.

verifikat(ion), jfr fra. *vérification*, till verifi(c)era, (medelst bifogade handlingar) bekräfta el. bestyrka, jfr fra. *vérifier*, nylat. bildningar till lat. *vērus*, sann (se Vera), o. *facere*, göra (se facit, factum).

veritabel, av fra. *véritable*, verklig, äkta, sann, lärd bildning till *vérité*, sanning, av lat. *vēritas* ds., till *vērus*, sann (se Vera).

verk, värk n., fsv. *værk*, verk, gärning, arbete, även konkret: byggnad, inrättning = isl. *verk*, da. *værk*, fsax. *werk*, fhty. *wer(a)h*, *werc* (ty. *werk*), ags. *weorc*, även: möda, smärta (eng. *work*), av germ. **werka-* = ie. **u̯ergo-* i grek. *érgon*, dial. även *vérgon*, verk,

arbete (jfr energi), i avljudsförh. till armen. *gorc*, arbete; besl. med avest. *vərəzyeiti*, verkar, fir. *fairged*, gjorde, osv., ävensom enl. somliga med lat.-kelt. personnamnet *Vergilius*; se f. ö. orka, virka, värk 2, yrka, yrke ävensom lånorden Schubert, organ, orgel o. orgie. Enl. Meringer IF 17: 153 f. skulle roten *uerg* urspr. ha använts om vävning, stickning o. d., jfr bl. a. ty. *werg* (av fhty. *werih*, *werc*), blånor, o. är möjl. identisk med den (med velart *g*) i lat. *vergo*, böjer sig; egentl.: vrida o. d., jfr Walde under *vergo* o. Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 176 f; dock osäkert, varom Marstrander IF 22: 333. — Om förh. till finska *verka*, fint ylletyg, se K. B. Wiklund IF 38: 69 (med litter.) o. senare Karsten Fragen aus dem Gebiete der germ.-finn. Berühr. s. 13. — I en mängd sammans. från ty. med grundbetyd. av material till bearbetning t. ex. grå-, pälsverk, tågverk (jämte det inhemska tågvirke), jfr (vard.) rökverk, materialier till rökning; el. resultatet av en verksamhet (numera ofta med förbleknad betyd.) t. ex. fack-, flät-, galler-, urverk, jfr ä. nsv. *ruteverk*, infattning i rutor (å handarbete), med fullständig förlust av grundbetyd. i lövverk; el. inrättning för olika slags arbete t. ex. berg-, gas-, salt-, sågverk, stundom väl inhemskt såsom i vattenverk, fsv. *vatnværk*. I svenskan dock ofta -bruk, där ty. har *-werk*, t. ex. glas-, järn-, tegelbruk (motsv. da. *-værk*); jfr även murbruk, men ty. *mauerwerk*. — Gå till verket, sätta i verket, vara i verket osv., vanl. med motsvar. i da., efter ty. *zu werke gehen*, *ins werk setzen*, *im werke sein*; jfr ä. nsv. *gå till verka*, t. ex. Gustaf I:s reg., O. v. Dalin. — Sätta kronan på verket, motsv. i da., jfr ty. *es setzt allem die krone auf*. — Verket prisar mästaren, efter Jesu Syr. 9: 24. — Verkmästare, i modern betyd. från ty. *werkmeister*; under 15- o. 1600-t. bl. a. 'hantverkare, arbetare' ävensom under 1600-t. om vid fortifikationen anställda 'konduktörer' (också *vallmästare* m. m.); fsv. *værkmæstare*, skråföreståndare, från mlty. *werkmêster*. — Verkstad, y. fsv. *værkstadher* = ä. da. *verksted*, efter mlty. *werkstede*. — Verktyg, se tyg. — Jfr följ.

verka, fsv. *værka*, göra, utöva, verka, bearbeta (jfr Mellins bibelövers. Es. 19: 9: 'de som werka häckladt lin', ävensom skå. dial. *värka* (*ihop*), spinna o. väva) = isl. *verka*, förfärdiga, mlty. *werken*, verka, åstadkomma, förfärdiga, väva, brodera, smida, knåda, fhty. *werkôn*, av germ. **werkōn*; avledn. av verk (såsom orda av ord osv.). I da. i stället *virke* = virka. Avljudsform: orka o. yrka.

vermiceller plur., Gosselman 1830 (om utl. förh.), Åkerman Kem. techn. 1832, ytterst av ital. *vermicelli*, egentl.: små maskar (på grund av mackaronernas form), dimin. till ital. *verme*, av lat. *vermis*, mask (urbesl. med orm; jfr vermut).

vermut, Bröl.-besv. ihugk. (uppräknat jämte anis, kanel, akvavit o. d.), om dryck t. ex. Levertin 1883 (om utl. förh.) = da., från ty. *wermut*, Artemisia absinthium, av fhty. *vermuota* (*wor-*) = mlty. *wermôde* (*wor-*), ags. *wer(e)mód* (eng. *wormwood*, ombildning); väl till germ. **werm-* som avljudsform till **wurm-*, mask (= sv. orm): örten användes bl. a. som medel mot mask. Jfr malört. — Ett slags vermutvin användes enl. den grekiske läkaren Anthimus bland germaner redan under 500-talet.

verna, sv. dial., bromslarv el. knuta i huden förorsakad av sådan; jfr fsv. *virnabora* (*-u-*), *-hul*, da. dial. *væ(r)ne*, eng. dial. *wornil*, no. *vere* m. o. sv. dial. *vare*, ävensom fhty. *werna*, *werra*, åderknuta, ty. dial. *wern*, liten böld i ögonlocket, *werr*, larv, mask (ty. *werre*, ett slags syrsa); f. ö. besl. med lat. *varus*, ansiktsfinne, litau. *víras*, finne i fläsk. Grundbetyd. är säkerl. 'liten upphöjning' el. dyl. (varur sekundärt: larv som orsakar sådan i huden), o. orden äro sålunda avlägset besl. även med vårta osv. Med orätt föres däremot lat. *varus* av Walde m. fl. samman med *vermis*, mask, som hör till den bekanta roten *uer*, slingra sig o. d. (se orm).

Verner, personn., från ty. *Werner*, av

fhty. *Wer(i)nheri*, till sbst. här; alltså med samma senare led som Walter ävensom Gunnar, Ragnar osv.

vernissage, jfr *vernissagedag* Söderhjelm 1900, av fra. =, till vb. *vernir*, fernissa, lackera, jfr sbst. *vernis*, fernissa (se d. o.).

vers = fsv. m., f.? o. n.: vers, verspar, strof, underavdelning av sång el. psalm i bibeln, liturgiskt använd kort text = isl., da., mlty. *vers* n., i fhty. m., n., ty. m., ags. *fers* n., fra. *vers* (varav eng. *verse*), av lat. *versus* m. (genit. *-ūs*), rad, vers, sång, vändning, det senare grundbetydelsen, till participstammen *vers-* i *vertere*, vända (urbesl. med varda; jfr följ., diverse, konversera, pervers, revers, verserad, version, vertikal). Med samma betyd.-utveckling som i strof o. no. *vend*, *vendsl*, versrad, till *venda*. — Ett inhemskt ord är isl. *vísa*, vers, strof, *vísuorð*, versrad (se visa 1).

versal, boktr., stor bokstav, majuskel, O. Petri o. 1525, förr även *versalie*, efter ty. *versalie*, till vers med syftning därpå att de nyttjas i versradernas början. — Även som adj. om bokstäver, t. ex. Wallenius 1682.

verserad, efter fra. *versé*, bevandrad (i ngt), till lat. *versāri*, egentl.: vända sig omkring, till part.-stammen *vers-* (se vers), alltså med ungef. samma betyd.-utveckling som i sv. bevandrad (efter ty. *bewandert*), egentl.: som vandrat (mycket) omkring, el. ty. *gewandt*, skicklig, egentl. particip till vända.

version = ty., från fra. =, av lat. *versio* (genit. *-ōnis*), egentl.: vändning; se vers.

vertikal = ty. = fra. *vertical*, av nlat. *verticālis*, till *vertex* (genit. *-icis*), hjässa (egentl.: hårvirvel; till *vertere*, vrida, vända); alltså: utgående från hjässan, dvs. som har sin riktning bestämd av en stående ställning.

verv, kändes främmande ännu på 1840-t.; kursiveras av Knorring 1843, å ett annat ställe hos samma förf.: 'ännu mera andakt (verve)'; saknas hos Dalin 1853 = ty., från fra. *verve*, hänförelse, 'schwung', förr även: tal, hänfört tal, vanl. härlett av lat. *verbum*, ord (se verb).

ves, vis f., sv. dial., sippa, i sammans. blå- o. vitves, Linné 1755: *blåves* (från Vrml.), jfr no. *vejs*, *vis(e)*, *vissel*, da. *hvidvisse*, ävensom bohusl. *visil*, Parnassia palustris. Möjl. besl. med ags. *wise* f., växt, planta = no. *vīsa*, skott, grodd, jfr no. *vīse* m., blomma på trä, isl. *vísir*, topp på växt, sv. o. da. dial. *vīse* ds.; väl rotbesl. med viska 1 (jfr till betyd. vippa i blomvippa). — Däremot ej att förbinda med sv. dial. *vera*, sippa, även: *virra*, Linné 1745: *blåveror*, sv. dial. *blå-*, *vitviring* jämte *-verv*, Linné 1741: *hvitverv*; jfr(?) ä. nsv. *vedreros* om Anemone hortensis. — I no. o. da. även med former på *-ved*, *-vej*.

vesa, sv. dial., dy, gyttja; även *vojsa* Blek., *vaiså* Gotl. = isl. *veisa*, pöl, sump, i no. även: gyttja, da. dial. *vejs*, gyttjebotten, ffris. ags. *wāse*, smuts, gyttja, av germ. **waisōn*, i avljudsförh. till fhty. *wisa*, äng (ty. *wiese*), o. *k*-avledn. lty. *wische* (av **wiskō*); f. ö. sammanställt med sanskr. *vēṣati*, flyter i sär, lat. *vīrus*, gift, kymr. *gwy*, vätska (av **u̯eiso-*), osv. (varom under vessla); stundom även med stammen i Veselången o. Viskan (se dock d. o.). Lett. *wīsle*, duggregn, kan höra till en bas *u̯eis-* el. *u̯eik-*.

Veselången, sjö i Vgtl. o. Hall., fsv. *Visulanger* (*i uisulangi* dat. VGL IV), av genit. sg. till fsv. **Visa*, ett äldre namn på Viskan, som flyter genom sjön = ä. sv. *Vesan* (enl. uppgift från orten) o. *langer*, lång, liksom Sävelången, fsv. *Sœvulanger* av fsv. ånamnet *Sœva*, Ämmelången av fsv. ånamnet **Ama* i *Amoqvœrn* osv.; alltså egentl. 'Viskans, Sävans (osv.) långsjö'. Till en germ. stam *wis-* som uppträder i en mängd andra namn på nordiska sjöar o. vattendrag, t. ex. Vismen, sjö i Vrml., av ie. roten *u̯is*, vara livlig, verksam, rörlig, i t. ex. sanskr. *viṣ-*, vara verksam, ivrig; alltså med samma grundbetyd. som kelt. flodn. *Isara* (= ty. *Iser*), trak. *Istros*: sanskr. *iṣirás*, verksam, hurtig, rörlig, el. sanskr. *jīri-*, ström o. d.: *jirá-*, rask, munter (enl. somliga är dock *Isara* snarast icke av indoeur. ursprung); se f. ö. Viskan, viska 1, visp samt förf. Sjön. 1: 701 f. (vissa där upptagna belägg av

denna rot äro rätt osäkra); jfr dock även under vesa. En formellt identisk flodnamnstam ingår också i fkelt. *Visurgis*, Weser, *Visera*, Werra, m. fl.; av somliga förda till en ie. rot *u̯is*, flyta; dock mycket osäkert.

[Vesene, ortn., se under Väne.]

vesir el. **visir**, turkisk minister = ty. *wesir*, fra. *vizir* osv., av arab. *wazīr*, i sin tur från pehlevi *vičīr*, domare.

vesper, aftonmessa, afton = ty. osv., av lat. *vesper*, *vespera*, afton = grek. *(h)ésperos*, *(h)espéra* ds. (jfr sv. Hesperien, hesperisk); väl besl. med väster (se d. o.) o. jfr f. ö. senast H. Petersson Heterokl. s. 231 f.

vessla (även uttal. *vässla*; med *-ä-* snarast från uppl. dial.), ä. nsv. *vessla* Lex. Linc. 1640, *vissla*, *väsel*, plur. *vislarna* Spegel 1685, fsv. *visla* = isl. *-visla*, ä. da. *vœsle*, da. *vœsel*, mlty. *wesele*, fhty. *wisala* (ty. *wiesel*), ags. *wes(u)le* (eng. *weasel*); jfr sydty. dial. *wies*. I ä. nsv. dessutom det från ty. lånade *visel* 1557; jfr möjl. även *vislarna* ovan. Av omstridd härledning. Kanske uppkallad efter sina stinkkörtlar, o. med denna förutsättning förd dels till lat. *vīsio*, *vissio*, bl. a. 'stank', o. dels till lat. *vīrus*, gift, stank (av **u̯īs-*), grek. *ïós*, gift (av **u̯is-*), sanskr. *viṣám* ds., osv. (se vesa), jfr även sanskr. *visrá-*, luktande, samt under bison. Grundbetyd. 'stank' såväl i lat. *vīrus* som *vissio* är emellertid sekundär, oavsett vilken mening man hyser om dessa ords etymologiska förhistoria. Som vesslan i flera länder betraktas som ett giftigt djur, kunde dock sammanställningen med *vīrus* osv. uppehållas under antagande av denna senare grundbetyd. för ordet. — I de romanska spr. har den närbesläktade illern regelbundet fått sitt namn efter sin lukt; jfr fra. *voisson* till det nyss nämnda lat. *vissio*, stank, fra. *putois* till lat. *pūtēre*, lukta illa (se futtig), span. *hediondo* av **foetibundus* till lat. *foetēre*, stinka, osv. Jfr senast (dock delvis annorlunda) Riegler WuS 4: 219 med litteratur o. referat av andra förslagsmeningar. Den där ej omnämnda äldre sammanställningen med grek. *aiélouros*, *ail-*, katt, katta (Schrader m. fl.), är av flera skäl föga sannolik. — Namnet på detta lilla fruktade o. av allahanda vidskepliga föreställningar omgivna djur (se t. ex. Feilberg under *væsel* 2 o. Sv. lm. Bih. I. 3: 43: 'vislan må ej hatas') har i en mängd språk blivit tabu o. ersättes med olika smeksamma beteckningar, t. ex. sv. dial. *lilla snälla*, *snabba* el. *jungfru*, da. *den kønne*, *bruden*, *guldbrud*, *kongedatter*, ty. *jüngferchen*, *mühmlein*, eng. *fairy*, *pretty lady*, fra. *belette* (till *bel*, vacker), ital. *donnola*, ngrek. *nymphíta* (jfr nymf), bulgar. *kadŭ'nka* (till *kadŭ'na*, turkinna), jfr zigen. *bori*, brud o. mård. Betecknande är att ben av vessla anträffats i en trolldosa från 1300—1100 f. Kr., Maglehøj Själland (Schnittger Fatab. 1912 s. 104). Dess skinn o. ben ha in i senare tid brukats som läkemedel för husdjur. Jfr under björn, ekorre, Jöns (Jösse), locke, nalle, orm, skata, spindel 1, sutare, varg, ål 1. — Ett gammalt namn på vesslan är även grundordet till hermelin, med motsvar. i litau.; se d. o. Speciellt nordiskt är däremot lekatt.

vestal = fra. *vestale* osv., av lat. *vestālis*; till *Vesta*, den husliga härdens gudinna, kanske snarast till ie. roten *u̯es*, vara, uppehålla sig, i sanskr. *vásati*, bor, osv. o. sv. vb. vara; se Vist. Den gamla sammanställningen med att.-grek. *(h)estía*, härd, är numera omstridd. Litteratur hos Walde², vartill kan läggas (Osthoff-)Fehrle KZ 45: 83 (: ie. *u̯edh*, gifta sig, hemföra en brud, föra; i så fall möjl. av grek. ursprung). — Ironiskt om glädjeflickor, t. ex. Bellman (om Ulla Winblad), A. M. Lenngren, efter fra. *vestale* i samma anv.

vestibul, Hvasser 1852, V. Rydberg 1856, 1859 (i senare uppl. i st. *förhall*, *-sal*, *-stuga*) = ty., av fra. *vestibule* (jfr dock nedan), av lat. *vestibulum*, förgård. Sannol. sammansatt med *stabulum*, boning, stall m. m. (se under stall). Första leden är mycket omstridd; se litteraturen hos Walde², vartill senare Persson Zfvergl. Sprachf. 48: 133 (: prefixet *ve-*, i sär, egentl.: från huset, *stabulum*, avskild plats) o. H. Jacobsohn (se Glotta 5: 337). — Åtm. förr stundom uttalat *vestibyl*, såsom ännu i finnl.

Hos vissa förf. t. ex. V. Rydberg (i Siste Ath.) kan ordet betraktas som en direkt överflyttning av det lat. ordet.

veta = y. fsv., av ä. *vita* (ipf. *visse*, kvar i dalm., sedan *viste* med analogiskt *t* ss. i ty.), se till, erfara, veta, känna = isl. ds. = da. *vide*, got., fsax., ags. *witan* (jfr eng. *to wit*, nämligen, av ags. gerund. *tó witanne*), fhty. *wizzan* (ty. *wissen*), ett preterito-presentiskt verb med urspr. perfektbetyd. av presens, germ. **wait* : got. *wait*, fsax. *wêt*, fhty. *weiz* (ty. *weiss*), ags. *wát* (ä. eng. *wot*), isl. *veit*, fsv., sv. *vet*, osv. = ie. **u̯oida* : sanskr. *vēda*, jag vet (se Veda), grek. *oida* (av **u̯oid-*) ds. (jfr historia), egentl.: jag har sett, motsv. lat. *vīdi* (av **u̯oid-ī*) i denna senare betyd., till grek. *eïdon*, såg (jfr idol, idyll), aor. inf. *ideïn* (jfr idé), fslav. *viděti*, se, lat. *vidēre*, se (jfr revidera, vidimera, vision), varav ital. *vedere* (se belvedär, vedett) o. fra. *voir* (jfr vy); med motsvar. även i kelt., balt. o. armen. spr.; se f. ö. vetta. Jfr till betyd.-utvecklingen av pres. *vet* under lära. — Kausativum: germ. **waitian* : fhty. *weizzen*, låta veta, isl. *veita*, utföra, hjälpa (egentl.: visa), fsv. *vēta*, låta erfara, giva, låta få, bevilja (jfr vålveta) = sanskr. *vēdáyati*, låter veta, tillkännagiver, meddelar. — Det numera blott vard. sup. *vist* förekommer redan i fsv. (jämte *vitit*, *vitat* = sv. *vetat*). — Veta hut, se hut. — Veta vad klockan har slagit, motsv. i ty. — Det vete fåglarna, kanske eufemism för fan el. möjl. för att undvika Guds namn; jfr ty. *das mag der kuckuck wissen* o. Aristophanes Fåglarne 520: 'Då svor ej heller en mänska vid Gud, men vid fåglarna svuro de alla' (*ὄμνυέ τ' οὐδεὶς ἀνθρώπων τότε θεόν, ἀλλ' ὄρνιθας ἅπαντες*); men å andra sidan även 600—601: 'man säger ju sålunda allmänt: »Nu känner ej någon min skatt, var han finnes, om icke måhända en fågel»' (.. *Οὐδεὶς οἶδεν τὸν θησαυρόν τὸν ἐμόν, πλὴν εἴ τις ἀρ' ὄρνις*). — Jfr f. ö. vett, vetta, vis, visa, viss, vite.

Veta, ortn. Ögtl. = fsv.; sannol. plur. till ett i fsv. ej uppvisat **vēt* = isl. *veit* f., avloppsdike, trång väg, no.: djup skåra i bjälke, jfr isl., no. *veita* ungef. ds., avljudsform till isl. *vita* = vetta. Jfr till bildningen Grava, Gryta, Tveta, Vreta osv. o. f. ö. led, väg, riktning: germ. **līþan*, gå, stång : germ. *steng* i stinga, vret : germ. **wrītan* osv.

vete, fsv. *hvēte* = isl. *hveiti*, da. *hvede* n., motsv. got. *hwaiteis*, fsax. *hwēti*, fhty. (*h*)*weiz*(*z*)*i* (*-ss-*), mhty. *weizze* (*-ss*) o. *weitze* (med växlingen av frikativa o. affrikata på grund av *j*-stamsböjningen; ty. *weizen*), ags. *hwǽte* (eng. *wheat*) m., av germ. **hwaitia-*, i avljudsförh. till **hwīta-* (= adj. vit), efter det vita mjölet; jfr sv. dial. *vīte*, vete = meng. *white*. Utomgerm. motsvarigheter saknas (litau. *kwėtỹs* är lån från germ.), men ordet är att döma av formen urgammalt. Ord för 'vit' ingå även i de kelt. o. alban. uttrycken för 'vete'. Någon samindoeuropeisk benämning för detta sädesslag har ej uppvisats. Fynd av vetekorn ha emellertid gjorts från den nordiska stenålderns tidigare skeden. — I vissa trakter av Tyskland o. England kallas vete även *korn* (resp. *corn*, egentl.: säd i allm. < sädeskorn), därför att det där är det viktigaste el. allmännaste sädesslaget; likartade fall se f. ö. under korn. — Jfr Vetlanda.

vetenskap, på 1600-t. (t. ex. Gustaf II Adolf) o. 1700-t. (t. ex. Dalins Arg.) även: kunskap, vetande, dessutom: vetskap (t. ex. Peringskiöld) = da. *videnskab*, från lty. *wetenskap* = ty. *wissenschaft*, till den substantiverade infin., mlty. *weten*(*t*) osv. — I betyd. 'vetenskap' i ä. nsv. också *vetskap*, t. ex. Arvidi, i betyd. 'vetande, kunskap' även *vetenhet*, från mlty. *wetenheit*.

veteran, Serenius 1734 = ty. = fra. *vétéran*, av lat. *veterānus*, gammal soldat, gammal, till *vetus* (genit. *-eris*), gammal (se vädur o. följ.).

veterinär, sbst., 1795; 1788: *veterinair-adjunct*, jfr I. Erici o. 1645: 'fää-doctores (veterinarii)' = ty. *veterinär*, fra. *vétérinaire* osv., av lat. *veterīnārius*, djur-, hästläkare (Colum.), som hör till djurläkarevetenskap (Colum.), som hör till boskapen, jfr adj. *veterīnus*, till *ve-*

tus (genit. *-eris*), gammal = grek. *étos*, år, alltså egentl. om ung boskap (född under året), varom se det besl. vädur. — Ordet kom knappast mera allmänt i bruk förrän efter Veterinärinrättningens grundläggning 1819. Det upptages ej hos Weste 1807, o. Conv.-lex. 1826 har ännu *veterinarius*; bland allmogen ännu i senaste tid i stället *djurläkare*, *fädoktor*. — I sv. dial., t. ex. västg., i stället stundom genom folketymologisk omtydning *jurist* (*djurist*).

veterlig, fsv. *viterliker*, känd, bekant = ä. da. *vitterlig*; till vitter (egentl.: som vet). Härav även fsv. *viterliker*, förståndig.

Vetlanda Smål., fsv. *Hvētelanda*, socken o. gammalt tingställe, till vete, såsom det vanliga Råglanda, fsv. *Roghlanda*, till råg. Däremot finnes, åtm. numera, intet *Bjugg-* el. *Kornlanda*, ej heller *Havrelanda* (men däremot *Havralycke*, *Havregärde* o. d.). — Namnet Vetlanda har sålunda icke, såsom i äldre litteratur stundom uppgivits, något att skaffa med ett f. ö. icke uppvisat *Vitala* (de gamla 'Viternas' huvudstad), som här förut skulle ha varit beläget. De »stenlagda gator», som man påträffat i Vetlanda samhälle, äro endast lämningar av förstörda fornminnen, varav hela nejden varit översållad (jfr C. E. Nordenskjöld Medd. från N. Smål. fornm.-fören. 3: 41, 1914).

veto = ty. n., av lat. *veto*, jag förbjuder (av ej säkert fastställd härledning).

vetskap, se -skap.

vett, sv. dial. o. ä. nsv. även *vēt*, fsv. *veet*, äldre *vit*, vetande, vetskap, förstånd, vett, sinne = isl., ungef. ds., da. *vid*, av urnord. **wita-*; jämte germ. **wiljan.*: got. *unwiti*, okunnighet, oförstånd, fsax. *giwitt*, fhty. *wizzi*, vetande, förstånd, ags. *(ge)witt*, förstånd, besinning (eng. *wit*, förstånd); en tredje bildning av stammen *wit-* se vits; till **witan* = veta. Jfr vitsord o. vettvilling. — Betyd. 'vetskap' kvarlever i uttr. med vett och vilja, fsv. *mædh vit ok vilia*, motsv. da. *med vidende og vilje*, ty. *mit wissen und willen*; bokstavsrimmande uttr. av samma slag som med hull och hår. — Med avs. på växl. vett o. dial. *vēt* jfr bett, grepp, skepp osv.

vetta, fsv. *vita* = isl., i de nord. fornspr. samma ord som *vita* (= veta) o. med samma böjning som detta, t. ex. fsv. *wiste til*, vette åt, Bib. 1541: *som weet ått öknenne*, dvs. 'vetter'; Girs 1627 har ipf. *vette*. Allra äldst förelåg dock i germ. spr. för 'vetta' en särskild bildning **witēn* = got. *witan* (ipf. *witaida*), se på ngt, iakttaga, bevaka m. m., ags. *bewitian*, betrakta m. m., fhty. *giwizzēn*, ge akt på, bevarad i isl. part. *vitaðr*, iakttagen, bestämd; egentl. 'se åt' o. = lat. *vidēre*, se, grek. *ideĩn* ds. (av *u̯id-*), fslav. *vidĕti* ds., osv.; med samma betyd.-utveckling: 'se åt' > 'vetta' som i t. ex. ty. *sehen nach*, eng. *look upon*, lat. *spectare ad*, *in*, grek. *blépein prós* m. fl. Samma avljudsstadium uppträder i ett kontinentalgerm. ord för 'lag (gesetz)': got. *witôþ*, ffrank. *witut*, fhty. *wizzôd*, väl egentl.: det som bör iakttagas; möjl. också i urnord. *witaðah(a)laiban*, Tune, som dock kan tolkas på andra sätt. Andra från 'se' utvecklade betydelser se vite, vittja. — Härtill avljudsformen isl. *veit*, avloppsdike m. m.; se Veta.

vette el. **vätte**, sjömärke, kummel, Spegel 1712 (:*wetar*), Oedman Bah. 1746 (: *Wetar*), Sahlstedt 1773 (: *wete*), Weste 1807 (: *wette*); lockfågel, jfr Fischerström 1779 (: *Vettare*); sv. dial. även: flöte på nät = isl. *viti*, tecken, vårdkas, jfr *veðrviti*, väderflöjel, no. *vite*, flöte på nät, vårdkase, da. *vede*, sjömärke (se f. ö. Landvetter), av urnord. **witan-* m., nomen agentis till vb. **witan* i betyd. 'visa, angiva' o. sålunda identiskt med t. ex. sv. dial. *dagvete*, tupp, egentl.: dagförkunnare; jfr även ags. *gewita* (osv.), vittne (se vittne); jfr f. ö. veta, vetta. — Med avs. på växlingen *-ett-* o. *-et-* jfr under hetta 1.

[Wetter, Wetterberg, Wetterlund, familjen., se Vättern.]

vettvilling, fsv. *vitvillinger* (o. *-inge*), till vett; kunde f. ö. fattas som avledn. av vb. villa, förvilla, o. sålunda en av de sällsynta fsv. deverbativa bildningar på *-ing*, som beteckna personer o. ha

passiv betyd. (jfr **inföding**); snarast dock direkt avlett av grundordet till **villa**: fsv. *vilder* (stam: *vill-*), vill, galen = sv. **vill**, liksom ösv. dial. *villing*, byting, fsv. *villinger*, vettvilling = no. *villing*.

vev, t. ex. Schroderus 1637, motsv. sv. dial. *vaiv* m., trävred, no. *veiv* f., svängel, isl. *veif* f., simfot på säl; i avljudsförh. till germ. **wīfan*, svinga (se följ.), vartill även vb. **veva** (**waiƀian*). Vev o. veva äro sålunda parallellbildningar, såsom t. ex. isl. *leið*, väg (sv. led) o. vb. *leiða* (sv. **leda**) till *líða*, gå, osv.

1. **veva**, veckla, linda, t. ex. 1603 (*veeffua oss uthu*, dvs. reda oss ur) = isl. *veifa*, svinga, kasta, got. *biwaibjan*, svepa omkring, fhty. *ziweibjan*, strö isär, mhty. *weifen*, svinga, ags. *wǽfan*, omvira; i avljudsförh. (möjl. bildning på *-eiō*) till mhty. *wifen*, svinga, slingra, isl. *vífa* i uttr. *koma vífandi* (dvs. tillfälligtvis), sv. dial. *vīva*, slänga, vifta, vartill avljudsbildningen **vev** (se d. o.). Germ. **waiƀōn*: fhty. *weibôn*, sväva hit o. dit, ags. *wáfian*, svänga. Till ie. *u̯ip* i sanskr. *vēpatē*, darrar, bävar, osv. (jfr en likartad betyd.-skiftning under **viska** 1 slutet). Se f. ö. **vev**, **veva** 2, **vifta** ävensom under **viv**. — En variantrot germ. *wip* föreligger i sv. dial. *vepa*, *veipa*, svepa (se **vepa**). En annan parallellrot med en mängd likbetyd. avlägg är germ- *weƀ* i **väva**.

2. **veva**, i uttr. i **samma veva**, i **den vevan**, t. ex. Columbus Ordesk., jfr Freese 1726: 'en farlig wefwa', sv. dial. *veva*, *veiva* (Jämtl.), ofta med bibetyd.: brådska, stök; till föreg.

vevling, sjöt.: (med halvstek fäst) tvärlina över vanten, 1637: *veffling* = da., från holl. *weveling*; till **vevla**, förse med vevlingar = mlty. *wevelen*, göra inslag i väv = no. *vevla*, vira omkring, osv., iterativbildning på *-l* till **väva** (se d. o.). Jfr **vant** : **vinda**.

whisky, se **visky**; **whist**, se **vist**.

1. **Vi**, **-vi**, i många fall = fsv. *Vī*, *-vī* (båda huvudsakl. i östra Sverige), i t. ex. **Vifolka** (se d. o.) el. *Frösvi*, nu **Frösvik** Ögtl. (till gudan. Frö), *Hærnavi*, nu **Hærnevi**, o. *Hiærnavi*, nu **Järnevi**, Ögtl. (enl. M. Olsen Hærnavi, O. Lundberg o. H. Sperber Härnevi till fsv. **Hærn*, motsv. isl. *Hǫrn* el., enl. Sperber, *Hørn*, binamn till Freja; jfr dock Lindroth NoB 3: 57 f.), nsv. **Locknevi** (se d. o.), fsv. *Nærdhœvi*, nu **Nalavi** Nke (se **Njord**), fsv. *Odhinsvi*, nu **Odensvi** Nke (se **Oden**), nsv. **Skedevi**, **Skövde** (se d. o.), fsv. *Thorsvi*, nu **Torsvi** Uppl. (se **Tor**), fsv. *Ullavi*, nu **Ullevid** (se **Ull**), fsv. *Vrindavi*, nu **Vrinnevid** Ögtl. (till isl. gudinnen. (*V*)*rindr*, genit. (*V*)*rindar*, Brate Ark. 29: 109 f., O. Lundberg NoB 1: 49 f.), fsv. *Viskœlf*, nu **Vissgärde** Uppl. (se **Skälf**); osv. — Av ett *vī* n., helig plats, offerplats, en i böjningen uppkommen växelform till isl. *vé* ds. (se **Vä**, **Väse**), motsv. fda. *vi* (i ortn.), fsax. *wîh* ds., ags. *wéoh*, *wig*, gudabild; substantivering av got. adj. *weihs*, helig, fsax., fhty. *wîh* (kvar i ty. *Weihnachten*, Jul, egentl.: de heliga nätterna, dygnen, jfr till betyd. under **natt**); jfr **virak**. Besl. med lat. *victima*, offerdjur, offer, egentl.: invigt el. hälgat djur, avledn. av ett **vicli-* el. **victu-*; se f. ö. **viga**. — Med genit. sg. av samma sbst. *vi* är **Visby** sammansatt. — I åtskilliga nsv. ortnamn på **-vi** ingår icke detta *vi*, utan i stället fsv. *viþer*, skog (se t. ex. **Medevi**). — Om andra germ. beteckningar för olika slags helgedomar o. d. se **Harg** o. **hov** 3. Jfr även fsax. *nimid*, helig lund: fir. *nemed*, gall. *nemēton*.

2. **vi** (ålderd.), varför, fsv. *hvī* = isl. *hví*, no. *kvi*, da. *hvi* (ålderd.), egentl. dat. sg. n. till *hvat* (= **vad**), av ie. **kᵘei*, lokativ till pron.-stammen *kᵘo*, *kᵘe* (se **ho** 1 o. **vad** 4), bildat som ie. **tei* i isl. *þí* (dat. sg. n. av *þat*, det; se **ty**) o. i **dit** o. som **kei* i **hit**. Jfr **vilken**.

3. **vi**, pronom., fsv. *vī(r)* = isl. *vér*, da. *vi*, got. *weis*, fsax. *wî*, fhty., ty. *wir*, ags. *wé* (eng. *we*), av germ. **wīz* (varav obetonat **wiz*), av **wei-z*, jfr sanskr. *vay-ám*. No. *vi* utgår från dualen isl. *vit*, *við* = fsv. *vit*, sv. dial. *vid* Dal., got., fsax., ags. *wit*, jfr litau. *vèdu*, fslav. *ve*. — Nordsv. dial. *me*, vi (= no.) har sitt *m* från 1 p. plur. av verbet ('kallom'), jfr fno. *mit*, *met*, vi två, o. *mér*, vi. — Till en annan indoeur. beteckning för

'vi', *nes*, *ųs*, hör det som oblik kasus till vi brukade oss. — Jfr pronom. vår. — Bruket av pluralis majestatis ('Vi Gustaf') härstammar närmast från det bysantinska kejsardömet o. spred sig under medeltiden över Europa; jfr från fsv.: 'biudhom vi konungh magnus'; då använt även av biskopar.

via, prepos. = ty., av lat. *viā*, på vägen över, ablat. till *via*, väg (jfr trivial, viadukt).

viadukt, 1836 (om eng. förh.), 1841, 1852 (om ty. förh.), från ty. el. eng. = nylat. bildning av *via*, väg, o. *ductus*, ledning (se via o. akvedukt, dusch).

vial (nu uttalat *viál*), Lathyrus, även: Vicia cracca, 1748: *wial*, *wi(j)alen*, samma ord som ä. sv. *viar*, Vicia cracca, Aspelin 1749, Linné 1749 osv., sv. dial. *viar(e)*, *vijär* m. m., med *l* (urspr. tjockt *l*) av *r* såsom dial. *besmal* av *besmar*, *fjälltul* av *fjälltur* osv.; sannol. i sin tur = fsv. *vīþir*, vide, pil (se vide), med *-are* av *-ir* såsom i sv. dial. *enare* av **ēnir* = isl. *einir*, enbuske, el. som i Mälaren av *Mælir* osv. Egentl., liksom vide: bindsleväxt, binda; hos Lathyrus o. Vicia med syftning på de vidje- el. bindslelikнande bladklängena; jfr, om Vicia, även sv. dial. *harvide* o. *harvia*, no. *vei*, *veigras* (= isl. *við*, vidja), el. *binda*, *bindegräs*, ävensom lat. *vicia* själv (till roten *ųi*, binda, varom se vicker). Rietz s. 804, Hesselman Sv. stud. s. 408 f.

vibrera = ty. *vibrieren*, rätt ungt lån från lat. *vibrāre*, sätta i dallrande rörelse (se vippa 1).

Viby, ortn., av växlande urspr.; se ved slutet. — Till ett av dessa Viby i Vifolka härad Ögtl. har familjen. Wistrand bildats.

[Vibyggerå, ortn. Ångerm., egentl.: Vibyggarnas område; se råd 1 o. -rå 7.]

vice, av lat. *vice*, ablativ till subst.-stammen *vic-*, växling (genit. *vicis* osv.); se f. ö. vecka, sbst., vika, vikarie, växel.

vichyvatten el. **vichy**, efter stadsn. *Vichy* i Frankrike; alltså efter ursprungsorten liksom emser(vatten), karlsbader(vatten), selters el. seltser m. fl.

vicka, vb, Serenius 1734, jfr Verelius 1681: *wickande*, adj., ävensom(?) 1547: 'sigh ther ifrå ingelunde ville vicke låthe' (i avskrift från 1500-t.; knappast hit); väl från ty.; jfr ty. dial. *wicken*, röra hit o. dit (med bibetyd. av hastighet el. kraft); en intensivbildning av samma slag som vippa o. guppa, uppkommen antingen genom förlängning av konsonanten el. av förgerm. **ųiɣn-* el. **ųikn-*, till ie. *ųig-* i t. ex. sanskr. *vijátē*, viker tillbaka för (se vika, vecka, vek, vik osv.), till ie. *ųik-* i lett. *wikstu*, böjer mig, blir smidig, litau. *veikùs*, snabb m. m., lat. *vincīre*, binda (se vicker); väl ytterst till ie. *ųi*, böja o. d., även: fläta, binda (se vial o. vide).

[Vickensta, ortn. i Ögtl., se viking o. -sta(d).]

vicker, (sällsynt) även: vicka, Var. rer. 1538: *wick* sg. (ännu t. ex. Lind 1749), Månsson 1628: *wicker* plur., även t. ex. Linné, därjämte: *wicken* 1628, Linné m. fl. som plur. el. sing., ävensom under 1700-t. *vickert* (väl genom anslutning till *ärt*) = da. *vikke*, vanl. plur.: *-er*, från ty.: mlty., ty. *wicke* (= fhty.); en bland de många beteckningar för odlade växter, som lånats från romarna: lat. *vicia*, besl. med lett. *wīkne*, ranka, *wīkstu*, blir smidig (se vicka), o. (enl. Holthausen IF 32: 336) även västfal. *wīəɣə*, vide, mlty., lty. *wichele* (av **wigele*?). — Den nu som sing. använda formen vicker är sålunda egentl. pluralis, kanske närmast från da. *vicker*. Om accentförh. se Tamm Granskn. s. 33 f. (med litter.).

1. **vid**, prepos. o. adv., vard. o. dial. även *ve(d)*, fsv. *viþ*, y. även *vedh*, jämte *viþer*, *vedher* (se sammans. på veder-), emot, vid, med = isl. *við(r)*, da. *ved*, fsax. *with(ar)*, fhty. *widar* (ty. *wider*, emot, *wieder*, åter), ags. *wið*, emot, med, längsefter (eng. *with*); med i vissa språk på grund av obetoning el. analogi bortfallet *-r-*, jfr det omvända förh. vid prep. med (fsv. *mæþ(er)*); av germ. **wiþra-*, emot, motsv. sanskr. *vitarám*, vidare, avest. *vitara-*, den senare, efter kommande, komparativbildning till ie. *ųi-*, två, i sär, i t. ex. lat. *vī-ginti*, 20 (egentl.: två tiotal), jfr under glada slutet. — Grundbetyd. 'mot' o. den i

fsv. även uppträdande 'med' ha i nsv. gått förlorade; jfr dock det vard. snäll vid ngn, särsk. kanske snäll vid djur, o. da. *god ved*. I nsv. ofta övers. av ty. *bei*, t. ex. vara vid gott mod (motsv. i da.), jfr ty. *bei gutem mute sein*, o. vara vid sina sinnen, da. *være ved sine fulde fem*, jfr ty. *bei sinnen sein*. — I fsv. även som konj.: vid det att, då; jfr gamla bibelövers.: 'wid din tjenarinna sof'. — Jfr vid 2, vidgå, vidrig, vidunder.

2. **vid**, adj., fsv. *vīþer* = isl. *viðr*, da. *vid*, fsax. *wīd*, fhty. *wīt* (ty. *weit*), ags. *wīd* (eng. *wide*), av germ. **wīða-*, väl med rätta fört till ie. *u̯i*, i sär o. d. (se vid 1); enl. en förmodan av Prellwitz KZ 48: 154 av **u̯i-itá-*, av det nämnda *u̯i* o. part. till *i*, gå (se ed 1), alltså: det som gått i sär el. dyl. Ordet stämmer f. ö. formellt med sanskr. *vītás*, rak, rätlinjig, men betydelserna låta sig icke osökt förena. — I ortn., t. ex. sjön. Vidöstern, stor sjö i Smål., se även Virserum. — Vitt och brett, motsv. i da., efter ty. *weit und breit*; jfr sådana uttr. som rätt och slätt, smått och gott osv. — I sv. dial. även med utvidgningen *viande*, t. ex. *på viande gavel*, av samma slag som *ellande röd* osv. — Vida, adv., fsv. *vīþa* = isl. *víða* (i da. i stället *vidt*), bildat som gärna, illa osv. Jfr såvida. — Vidd = fsv. = isl. *vídd*, da. *vidde*, mlty. *widde*, av germ. **wīðiþō*, till vid som bredd till bred. — Vidga vb, Lælius 1588 = isl. *víðga*, avledn. av ett ej uppvisat adj. fsv. **vīþugher* el. bildat i anslutning till på så sätt uppkomna verb, jfr glödga, helga, nödga, sarga, stadga (vilket senare dock kan ha omedelbart avletts av sbst.); med parallellbildningen isl. *víðka*, bildat som dyrka, jämka, ömka osv. — Vidlyftig, förr ofta *vidlöftig* t. ex. 1555 o. ännu Schlyter 1885 = da. *vid(t)løftig*, från mlty. *witluftich*, *-loft-* = ty. *weitläuftig*, till ett vbalsbst. till löpa, jfr ty. *weitläufig* o. holl. *widloopig*. — Vitt i så vitt, neutr. till vid, fsv. *svā vit sum* (blott i rumsbemärkelse: så vida omkring om, så långt som); alltså: så vitt (som) jag kan se, egentl.: så långt; ofta för så vitt; jfr såvida.

vidd, se vid 2.

vide n., Salix, i dial. även m., fsv. *vīdhe* m. el. n.? = isl. *víðir* m., no. *vīder* m. (jfr nsv. *törne* n., men isl. *þyrnir* m.), av urnord. **wīþia-*, jfr ä. da. *vietræ*, pil, mlty. *wide* f., fhty. *wīda* (ty. *weide*), ävensom ags. *wīðig* (eng. *withy*, pil, vidja); besl. med bl. a. grek. *itéa* (*eitéa*), pil, *ítys*, sköldrand m. m. (egentl.: av pil), lat. *vītis*, ranka, litau. *vytis* (av *vī-*), pilspö, *žil-vitis*, gråvide, fslav. *pavitŭ*, ranka, ävensom ir. *féith*, sena, sträng; liksom t. ex. vidja, vira (vb) o. vägg till den ie. roten *u̯i*, fläta, i lat. *viēre*, binda, fläta, sanskr. *vyáyati*, slingrar, vecklar in, *váyati*, väver, flätar, fslav. *viti*, vrida, fläta o. d. Ordets indoeuropeiska anor sammanhänga utan tvivel åtm. delvis med videts tidigt upptäckta användbarhet för flätningsarbeten. — Till utvecklingen av ord för 'vide' ur rötter med betyd. 'fläta' kan jämföras slav. **orkyto*, *-ā*, vide (serb. *ràkita* osv.), besl. med grek. *árkys* (genit. *-yos*), varom Lidén IF 18: 507 (om det där även omnämnda lett. *ērkulis*, spinnstav, slända, se dock samme förf. i den under rock 2 slutet citerade uppsatsen). — Namn på 'vide' äro el. åtm. tyckas stundom vara besl. med beteckningar för 'enbuske': bådas grenar o. rötter användes till flätverk; se Lidén anf. avh. — Jfr även under vicker o. vial.

[Videsta, ortn. Sdml., se Vedyxa slutet.]

vidga, se vid 2.

vidgå, erkänna, fsv. *viþerganga* = fda. *vethergangæ* (da. *vedgaa*), jfr fsv. *ganga viþer* ds., t. ex. *gik viþar sannind*; med samma utveckling från en konkretare grundbetyd. (här: gå till, sälla sig till el. dyl.) som i tillstå. Sammansättningen har i detta såsom i likartade fall uppstått därigenom, att prepos. i vissa fall kom att ställas framför verbformer, t. ex. infin., jfr VGL I: *Vill han uiþ gangæ*. Se f. ö. vid 1.

vidimera = ty. *vidimieren*, av fra. *vidimer*, ital. *vidimare*, till lat. *vīdimus*, vi ha sett, till *vidēre*, se (jfr revidera).

vidja, fsv. *viþia* = isl. *viðja*, no. *vidja*, da. *vidje*, ags. *wiððe* (eng. *withe*), av germ. **wiðjōn*, till isl. *við* f. (genit. *við-*

jar ds.), no. *vid* (*vei(d)*, se vial), av germ. **wiðjō-*, motsv. finska lånordet *vitja* (som väl representerar ett tidigare germ. **wiðjā-*); jfr mlty. *wede*, *wide*, snöre, snott rep, fhty. *wid* n., *widî* f., vidjeflätning m. m., ävensom got. *kunawida*, boja, fhty. *chunwid* ds., ags. *cynewiðde*, diadem; till ie. roten *u̯i*, fläta, varom under vide. Jfr även veben. — Med avs. på utvidgningen av *jō-* till *jōn*-stam jfr t. ex. hässja : fsv. *hæs* (av **hasjō*).

vidlyftig, se vid 2.

vidrig, i betyd.: som är emot, stridig, motsatt, t. ex. i vidrigt fall (t. ex. 1687), vidriga öden; 1639: 'något vidrigitt emoot eder', 1644: 'then vedrige deelen' (dvs. motparten); nu vanl. i den jämförelsevis unga betyd. 'vedervärdig, motbjudande'; förr även *vidrog*; från ty. *widrig*, jfr *widriges schicksal*, *widrige winde*, till *wider*, emot (se vid 1); i betyd. 'motbjudande' o. d. har tyskan *widerlich* (jfr även vedervärdig).

vidskepelse, Weste 1807 med acc. *vidske'pelse*, fsv. *vidskipilse*, till *skipilse*, ställning, förhållande, beskaffenhet m. m. (= skepelse), o. vid i pejorativ betyd., ungef. likbetyd. med van- i t. ex. vantro; jfr vidunder. I vissa dial. i betyd. 'spökeri, oförklarlig syn'.

[Vidtsköfle, ortn., se Vittsköfle.]

vidunder, förr även med *den*-kön, t. ex. U. Hiärne, fsv. *vidhunder* n., under, järtecken = no. *vedundr*, da. *vidunder*, under (sv. vidunder återges däremot med *uhyre*), till prep. vid o. sbst. under, egentl.: 'något som man undrar vid' el. möjl. med samma betyd. av vid som i vidskepelse. I nsv. o. da. med ett arkaiserande *-i-* för väntat *-e-*. Jfr det (ungef.) likbetydande isl. *undrsjón* (se syn) i den poet. Eddan, ävensom no. *vedersjø* m. (f.) (= isl. *viðrsjá*, varsamhet).

Wieselgren, familjen., närmast efter prästnamnet *Wiesel* (16- o. 1700-t.), efter Vislanda, socken i Smål., varav även familjen. Wi(e)slander m. fl.

Vifolka, härad i Ögtl. = fsv., egentl.: befolkningens kring *Vi*, dvs. helgedomen (se Vi), jfr Viby i samma härad; alltså en bildning av samma slag som Bråbo, dvs. Bråboarnas (vid Bråviken), Sunnerbo osv. Jfr ä. da. *Vendelfolk*, eng. *Norfolk* (ags. *Norðfolc*) o. *Suffolk* (ags. *Súðfolc*).

vifta, t. ex. Serenius, ä. (n)sv. annars *vefta*, ännu Sahlstedt 1773, fsv. *vepta* = no. *veifta*, ä. da. *vefte* (da. *vifte*); av germ. **waiƀatjan*, till vb. veva (se d. o.). Härav: da. *vifte*, solfjäder. Avljudsbildning: **wiƀatjan*: no. *vifta*, rensa korn. Den nsv. formen med *-i-* beror antingen på övergång av *ē* > *i* framför dubbelkonsonant (liksom i vb. sinka till sen) el. på strävan att giva ett mera rikssprå kligt utseende åt *e*-formen, som lätt kunnat uppfattas som dialektisk el. vulgär (jfr *fesk* ~ fisk osv.). Smål. dial. *vifta* i vissa trakter måste emellertid (enl. lic. G. Hedström) utgå från ett **wiƀatjan* till smål. *vīva* (osv.; se veva). — Parallellbildning: sv. dial. **vevla* (gotl. *vaivlä*), veva, svepa om. — Härav: vift, i uttr. vara på viften o. d.

vig, L. Petri 1555: 'lette, wige, subtilige', Prytz 1620: 'tu pleghar wara wigh / At ränna tijt man sänder tigh', Gustaf II Adolf: '(K. Erik XIV) war . . wijg och beqwem til alla ridderlige stycker', Schroderus 1639: 'på thet hans Kropp skulle blifwa wijgh', Columbus Ordesk. '(göra språket) wigt ok behändigt'; med betyd. 'bekväm, behändig' i sht i dial.; samma ord, med speciellt svensk betyd.-utveckling, som i fsv. *vīgher*, stridsför, vapenför = isl. *vígr*, no. *andvig* ds., ett möjlighetsadj., med betyd. 'som kan kämpa', till ags., fhty. *wigan*, kämpa ~ isl. *vega*, fsv. *vægha*, jämte got. *weihan*, fhty. *wîhan*, besl. med lat. *vincere*, segra (se Vincent, Viktor), gall. *-vix* i egennamn, fir. *fích*, kamp, fejd, litau. *apveĩkti*, betvinga, got. *waihjô*, kamp, isl. *veig*, kraft, fsv. *manvæt* (av **wehti-*) mandråp, osv. Se f. ö. envig, Hedvig, Ludvig, vägra.

viga, fsv. *vīghia* (jämte *vīgha*, *via*) = isl. *vígja*, da. *vie*, grammatiska växelformer till got. *weihan*, fsax. *wihian*, fhty. *wihen* (ty. *weihen*); med betyd. 'genom vigsel förena i äktenskap' blott i nord.; f. ö. 'helga, inviga'; till got. *weihs*, helig, osv.; se Vi 1. — Viga har analogiskt *g*; jfr de ljudlagsenliga sydsv.

dial. *via* o. da. *vie*; se motsvarande utveckling under tiga o. säga. — Härtill: vigsel, fsv. *vīghsl*, jämte fsv. *vīghsla* = isl. *vígsla*; jfr känsel o. känsla. Da. har i stället *vielse*.

1. **vigg, vigge,** kil, i dial. även *vägg(e)*, fsv. *vigge*, *vægge*, motsv. isl. *veggr*, no. *vegg*, ä. da. *vægge*, fsax. *weggi*, mlty. *wigge*, *wegge*, holl. *wig*, fhty. *wecki*, *weggi* (ty. *weck(e)*, ett slags bakverk; jfr under hetvägg), ags. *wecg* (eng. *wedge*), av germ. **wazja(n)-*, motsv. litau. *vãgis*, kil, plugg, lett. *wadſis*, besl. med ösv. dial. *vangs*, plogbill, isl. *vangsni*, fhty. *waganso*, fpress. *vagnis*, lat. *vōmis*, med *-er* från genit.: *vōmer* (av **u̯og̑hsm-*), grek. *ophnís* (av **u̯og̑hni-*) osv., till en ie. rot *u̯og̑h*, vara skarp el. vass; jfr under vagel o. se litter. hos Falk-Torp s. 1575 o. Boisacq. — Den svenska formen med *-i-* kan ha ljudlagsenligt utvecklat sig i sammans. framför *gg*, där detta i böjningen följdes av *i*; men beror möjl. väsentligen på lån från mlty.; jfr Kock Ark. 4: 174. — Se även följ.

2. **vigg,** Fuligula fuligula, t. ex. O. Rudbeck 1696 (anfört som ett slag av 'Thåfsänder'); till föreg., efter den långa huvudtofsen i hannens vårdräkt; jfr det likbetyd. da. *topand*.

3. **vigg,** vigilans, se under vigga.

vigga, vard., låna, t. ex. Nordensvan Figge 1885: 'vigga sin middagskrischa'; hypokoristisk kortform till vigilera av samma slag som t. ex. kille, priffe; jfr även kugga, vagga. Härtill vigg, vigilans, t. ex. Sönd.-nisse 1870 nr 2 s. 1 (bland en större samling upsaliensiska studentuttryck, av vilka de flesta ännu kvarleva). — I slangspr. i samma betyd. även *vippa*.

vigilera, låna, 'vigga', t. ex. Blanche 1840-t.: 'vigilera upp pengar'; egentl., såsom ty. *vigilieren*: 'vara vaksam, skarpt iakttaga', varav: bevaka ngns intressen, t. ex. 1688: 'vigilera för min wälfärd', M. Stenbock 1693: 'att min Engell wigilerar på allt sätt före (dvs. för) mig' (för att få en regementsplats); förr även i betyd. 'bevaka (testamente)', i egentlig betyd. 'övervaka (fånge o. d.)' redan 1633. Av lat. *vigilāre*, vaka (jfr revelj), till *vigil*, vaksam (av **u̯egil*), besl. med *vegēre*, vara livlig (se vegetabilier). Jfr följ.

vigra, sv. dial. (Hall., Wigforss s. 55), gnägga; jfr de likabetydande ty. *wiehern*, fhty. *wihôn*, *(h)weiôn*, eng. dial. *wicker*, fno. *hvia* ds., sv. dial. *hwija*, skrika gällt; (delvis väl av varandra oberoende) ljudhärmande bildningar av ett *(h)wi-* (~ *(h)wai-*), som även föreligger i vina (i dial. även: gnägga) o. eng. *whinny*, av samma slag som det likbetydande sv. dial. *vrina* (se vrensk), lat. *hinnīre* o. de under gnägga anförda orden.

vigvam, indianhydda, t. ex. Kalms Resa 1761, från eng. *wigwam* (*wekwam*), efter ett indianord, som hos olika stammar uppträder i olika former, bl. a. *wikiwam*, *mikiwam*, jfr *wēk*, hans hus (Massachusetts). — Sedan skämts. även om inhemska förf.

vigör, från fra. *vigueur*, livskraft, styrka, av lat. *vigor* (genit. *-ōris*), livlighet, till *vigēre*, vara verksam el. frisk, besl. med *vegēre*, vara livlig (se vigilera).

Wijk, familjen., efter ortn. Viken (Mellangård) på Hisingen; Wijkander, efter byn Alsvik, Blidö sn, Uppl., se f. ö. under Neander.

vik = fsv. = isl. *vík*, da. *vig*, mlty. *wīk*, ags. *wīc*, av germ. **wīkō*, egentl.: som böjer sig (undan), buktar sig, till vika. Jfr med avs. på betyd. bukt o. f. ö. vikarsäl, viking. — Ingår i en mängd nord. ortnamn; dock ej i t. ex. *Slesvig* (äldst *Sliaswic*), vilket liksom *Braunschweig* m. fl. hör till fsax. *wīc*, ort, köping, ags. *wīc*, fhty. *wīh(h)* (jfr ty. *weichbild*), vilket väl är lånat från lat. *vīcus* ds., stadskvarter (varom se under villa 2). Hit hör bl. a. sjön. Vixen Smål., egentl. 'Viksjön', såsom Flaxen 'Flaksjön', Ramsen 'Ramsjön', Visen 'Visjön' m. fl. — Flera av dessa ortn. ligga i sin tur till grund för en del familjenamn; se föreg.

vika, fsv. *vīka* = isl. *víkja*, *vikva*, da. *vige*, fsax. *wīkan*, fhty. *wīchan* (ty. *weichen*), ags. *wīcan* (utdött i eng.), st. vb. Kausativum: germ. **waikian* = isl. *veikja*, böja, fhty. *weichen*, komma att vika (ej omedelbart = fsv. *vēkia*, uppmjuka; se vek). Ieur. rot *u̯eig* i sanskr. *vijátē*, viker tillbaka för. Jfr veck,

vecka, vek, vekare(pil), vicka, vik, växel. — Växelformer med ġerm. *hwse* veka; jfr samma förh. under vippa 1, viska 1 o. visp 1, 2.

vikare, vikarsäl, se d. o.

vikarie, Schroderus 1635: *vicarier* (om prästerliga ämbetsmän; förr oftast *vicarius*), motsv. da., ty. *vikar* (mhty. *vîcar*[*i*], men även *vicârier*), av lat. *vicārius*, ställföreträdare, till *vicis* (genit.), *vicēs* (plur.), växling (se vice ävensom vecka o. växel). Den svenska formen har väl åtm. påverkats av ordinarie. — De motsv. ty. *vikar* o. eng. *vicar* ha bl. a. specialiserats till betyd. av (ungef.) 'hjälppräst'. I sv. brukas ordet (liksom ordinarie) äldst o. förr oftast om prästerliga o. akademiska förhållanden; jfr ännu *apostolisk vikarie*.

vikarsäl el. **vikare,** Cneiff 1757: *vikare*, *vikare-skäl*; avledn. av vik, med syftning därpå att vikarsälen under den tid havet ej ligger vanl. vistas i närheten av kusten, inne i vikarna.

viking, fornnordisk sjökrigare, Verelius 1681: *wikinge* (samme förf. 1664 den isl. formen), upptaget från fornspr.: isl. *víkingr* = ffris. *wiking* (*wî*(*t*)*sing*), ags. *wicing*, varom Björkman Scand. loanw. s. 258 (eng. *wiking* från nord.). I ags. redan i den mycket gamla dikten Widsiđ, alltså äldre än vikingatiden. Av omstridd o. trots alla tolkningsförsök ännu ej fastställd härledning. Från ordbildningslärans synpunkt mest tilltalande av dessa äro antagandena av avledn. resp. till vik, alltså: som lägger till i vikarna, el. något därav bildat ortn. (t. ex. *Vik*, nu *Viken*, kring Kristianiafjorden), i så fall: man från Vik(en). Osannolik är däremot av flera skäl sammanställningen med germ. **wiǯ*-, strida, i envig, vig osv., i vilket fall *vīk*- utginge från ett **wīǯn*-. Sammanställningarna med vik o. -vig omnämnes redan av Ihre Gloss. suiog. — Ett likalydande ord uppträder även som personnamn: fsv. *Viking* (ngn gg även i nsv.; härav fsv. *Viking(s)stadh*, nu Vickensta el. Vikingsta(d) Ögtl.) = fda. *Viking*, fno. *Víkingr* (ej på Isl.), ags. *Wicing* (från nord., Björkman Nord. Personenn. in Engl. s. 176), fhty. *Wiching*; jfr ags. *Wicingas* som namn på Heađobarderna. Här föreligger emellertid sannol. ett ursprungligt släktnamn på *-ing*, som möjl. är, men ej behöver vara etymol. identiskt med viking, utan snarare enl. kända lagar bildats till tvåledade namn såsom fsv. *Vikbiorn*, *Vikman* osv. Samma släktnamn (i genit. plur.) ingår i fsv. *Vīkingaker*, nu Vingåker Sdml. — Härtill också abstr. viking, t. ex. fara el. ligga i viking, Verelius 1664 (med *fara*); efter isl. *víking* f.

vikt, konkret (viktlod) o. abstr., förr även: våg, fsv. *vikt*, *vækt*, vikt, vägning, våg = fno. *vekt*, da. *vægt*, även: våg, från mlty. *wicht* f. (även *wechte* n.), vägande, vikt = ags. *wiht*, vikt (eng. *weight*), o. det inhemska isl. *vætt*, *vétt*, även: våg, fda. *væt* (jfr förh. mellan ty. *wicht* o. vätte); med avledn. mhty. *gewihte* n., vikt (ty. *gewicht*); av germ. **wehti*-, formellt = lat. *vectis*, hävstång, avledn. på ie. *-ti* till germ. **weǯan*, se väga o. våg 1. Med avs. på betyd.-växlingen 'vikt' o. 'våg' jfr grek. *tálanton* (se talang) o. litau. *swãrtis*, *swãras* med båda betyd. — Härtill: viktig, nu i regel blott: av betydenhet, angelägen o. d., förr även: som har god vikt, tung, kvar i bl. a. fullviktig o. i numera mindre brukl. uttr. ss. viktig råg, i ä. nsv. också: stadig, värdig (t. ex. Stiernhielms Herc.), fsv. *viktogher*, tung, fullviktig = da. *vigtig* i den förra betyd., *vægtig*, fullviktig, fullödig, mlty. *wichtig*, *wechtig*, tung, ty. *wichtig*, viktig, förr även: tung (i denna betyd. nu *gewichtig*). I fsv. från mlty.; i nsv. i sin nu allmänna betyd. från ty. — Göra sig viktig, efter ty. *sich wichtig tun* el. *machen*.

Viktor, mansn. = ty, osv., av lat. *victor*, segrare, till *vincere* (sup. *victum*), segra, urbesl. med envig, Hedvig, Ludvig o. adj. vig. Jfr Vincent. — Viktoria, kvinnon., motsv. i ty., eng. osv., av lat. *victōria*, seger.

viktualier, t. ex. 1556: *victualie*, livsmedel = ty. *victualien*, av lat. *victuālia* n. plur. till *victuālis*, hörande till livsuppehället, avledn. av *victus* (genit. *-ūs*) m., till *vivere*, leva (se vivre). — Ett

tidigare lån från samma lat. ord är mlty. *vit(l)alie* (*vet-*), livsmedel, varifrån fsv. *fetalia*, *-ie* m. m., vartill *fetalia* o. den nsv. hist. beteckningen fetaliebröder, ett slags sjörövare o. 1400, som torde ha fått sitt namn därav att de, då de först uppträdde i Östersjön, tillförde Stockholm livsmedel vid stadens belägring efter konung Albrekts tillfångatagande 1389.

vila, vb, fsv. *hvīla* (ipf. *-ld-*, *-lt-* o. *-adhe*) = isl. *hvíla* (ipf. *-ld-*), da. *hvile*; jfr got. *hweilôn*, dröja, uppehålla sig, holl. *verwijlen*, fhty. *wîlên* o. *wîlôn* (ty. *weilen*); avledn. av got. *hweila*, tid, stund, fsax. *hwil(a)*, fhty. *(h)wil(a)* (ty. *weile*), ags. *hwíl* (eng. *while*), av germ. **hwīlō* = ie. *kᵘeilā* till roten i lat. *tranquillus*, lugn (se trankil), *l*-utvidgning av ie. *kᵘi-* i lat. *quies*, vila, ro, fslav. *po-kojĭ* ds., vb. *po-čiti*. — Betr. betyd.-växlingen 'vila'∼'stund' se under stund. — Härtill sbst. vila, i dial. även: viloställe, fsv. *hvīla*, vila = isl. *hvíla*, säng, da. *hvile*, vila, av germ. **hwīlōn*; jämte isl. *hvíld*, vila, no. *kvild*, av germ. **hwīliþō*; o. adj. sv. dial. *vil*, utvilad, fsv., fda. *hvīl*.

vild, fsv. *vild-* = da. *vild*, från ty.: mlty. *wilde* el. ty. *wild* = got. *wilþeis*, otamd, vild, fsax., fhty. *wildi*, ags. *wilde* (eng. *wild*) ds., isl. *villr*, vilse o. d., fsv. *vilder* (stam *vill-*; se vill); av germ. **wilþia-* av **welþia-* = ie. **uelti̯o-* = kymr. *gwyllt*, vild, öde. Enl. andra besl. med ry. *viljatĭ*, springa hit o. dit, el., föga troligt, avljudsform till ty. *wald*, skog. Med avs. på deklinationsväxlingen (*ia-* o. *a*-stam) jfr t. ex. blid, blöd, fast, sen, svår, tunn, tät, öd- i ödmjuk. Ett minne av *ia*-stamsböjningen kvarlever i villebråd (se d. o.); se även under villrådig. Jfr vilt. — Vilt främmande = da. *vildfremmed*, efter ty. *wildfremd*, en förstärkande bildning av samma slag som *steinfremd* (jfr stenrik osv.); knappast däremot, såsom antages av t. ex. Falk-Torp, tavtologiskt, till *wild* i betyd. 'främmande'. — Vildbasare, 1753, till vb. basa i betyd. 'rusa'; möjl. ombildning av ett *vildbasse*, vildsvin (se basse), jfr da. *vildbasse*, vildsvin, men i no. 'vildbasare'. Jfr O. Högberg m. fl.: *vildbase*. Även vildbatting (se batting 2) o. i ä. nsv. stundom *vilting*. I ty. i samma betyd. *wildfang*, med gamla anor (redan o. 1500), jfr sv. dial. *villfång* n. t. ex. Ydre; i ty. förr även om jaktbyte, särsk. fångna vilda falkar, som voro svåra att tämja; väl den ursprungliga betyd. — Vilde, Rob. Crus. 1752: *min wilda* (som dativobjekt), 1773: *vildarne*, under 1700-t. ofta i stället *vill-* t. ex. Swedberg 1732: *willarna*, Kalm 1750 (samme förf. har även *vild-*), Bergklint 1792 m. fl., från (el. efter) ty. (*der*) *wilde*, substantivering av vild; jfr da. (en) *vild*. I politisk betyd. åtm. slutet av 1880-t. t. ex. Lunds Veckobl. 1887, Vårt Land 1894 (om C. Treffenberg), i båda fallen med citationstecken, även från ty. (o. 1850). — Vildsvin, fsv. *vilsvīn* = da. *vildsvin*, ty. *wildschwein*. I fsv. även *villesvīn* = isl. *villisvín*, vars första led motsvarar stammen i got. *wilþeis*. En urgammal ganska spridd beteckning företrädes av ty. *eber*, jfr lat. *aper* (möjl. med *a* efter *caper*, bock), ävensom (med *v-* av omstridd natur) fslav. *veprĭ*; se närmare Eberhard.

vilde, se vild.

Vilhelm, mansn., från ty. *Wilhelm*, av fhty. *Willahelm*, *Willi-* = ags. *Wilhelm*, motsv. isl.-fno. *Vilhjalmr*, *Viliam* m. m. o. fsv. *Vilielm*, som väl lånats från ags. resp. ty. Från germ. spr. kommer också ffra. *Villalme*, varav fra. *Guillaume* (= sv. familjen. Gilljam), eng. *William* (ffra. *Williaume*). Till sbst. vilja o. hjälm (jfr t. ex. Hjalmar). — Från ett diminutivum på *-ot* till detta namn, *Wilmot*, *Gilemot*, härrör sv. familjen. Guille(t)mot. Jfr även Wilkens.

1. **vilja**, vb, i talspr. o. dial. även (analogiskt) *villa*, fsv. *vilia* = isl. *vilja*, da. *ville*, got. *wiljan*, fsax. *willian*, ags. *willan* (eng. *I will*, jag vill), fhty. *ih willu*, jag vill; av germ. **wiljan*, av **weljan*; i avljudsförh. till **waljan* (formellt = välja) = fsax. *wellian*, fhty. *wellen* (ty. *wollen*); till ie. *u̯el*, vilja, välja, i sanskr. *vṛṇâti*, väljer, lat. *velle*, vilja, litau. *vẽlyju*, önskar, unnar, m. m.; se f. ö. väld, välja o. följ. Med *d*-ut-

vidgning i grek. *éldomai*, önskar, längtar, med *-p* i grek. *élpomai*, hoppas, lat. *voluptas*, vällust, lust (jfr motsv. betyd. i t. ex. isl. *vili*, sv. dial. *velnas*; se d. o.). — I ä. sv. även som hjälpverb för futurum, t. ex. Asteropherus: 'Klockan will nu snart 10 slå', motsvar. i fsv. o. ännu i da., ty. o. eng.; vid uppmaningar i 1 pers. plur., t. ex. Messenius: 'wele wij i Saalen gå', dvs. låt(om) oss gå in i salen, motsvar. i fsv., ty.; för att beteckna 'rådlöshet o. d.', t. ex. Messenius: 'Hwadh wele wij göra', osv. — Se f. ö. följ. o. velnas, Vilhelm, villfara, villig, villkor, väld, välja.

2. **vilja**, sbst. stundom vilje, ä. (n)sv. *vilje* t. ex. Sahlstedt 1773; Weste 1807 har vilja som huvudform, fsv. *vili* m., genit. *vilia*, y. fsv. även *vilia* f. = isl. *vili*, da. *vilje*, got. *wilja*, fsax., fhty. *willio* (ty. *wille*), ags. *willa* (eng. *will*); av germ. **wiljan-*; bildning på suff. *-jan* till roten i vilja. — Formerna vilja, vilje utgå från de oblika kasus av fsv. *vili* såsom sv. dial. *fittje* från motsv. former av fsv. *fiti*, fetma; delvis väl dock från verbet (jfr glädje). — Med vett och vilja, se under vett. — Motvilja, Lind 1749 (även: *-je*) med övers. 'der Widerwill', Sahlstedt 1773, Weste 1807 (med hänv. till *motsträfvighet*), Lidbeck 1812, i litter. dock knappast vanligt förr än med nyromantiken (Atterbom, Palmblad); övers. av ty. *widerwill(e)*, av samma slag som t. ex. baktanke (se tanke), självmord, upptäcka osv. (se Förklaringar o. förkortningar under övers.). Alltså ett annat ord än ä. sv. *motvilja*, *-e* i betyd. 'självsvåld, överdåd, elakt uppsåt o. d.', 1545 o. ännu t. ex. 1778: 'motvilja och olydighet' samt i den äldre giftermålsbalkens 'Öfvergifver och förlöper mannen af ondska och motvilja sin hustru' (i den nya giftermålsbalken förekommer ej ordet); efter ty. *mutwille*, ont uppsåt, barnsligt övermod, lättsinne, egentl. såsom i mlty. *môtwille*: fri vilja o. d.; till mod 1. I Journ. 1801 klandras, att ty. *muthwillen* översatts med *motvilja*.

[vilkare, vilkast, sv. dial., bättre, bäst, se välk.]

vilken, fsv. *hvilkin*, *hvīlikin*, motsv. isl. *hvílíkr*, da. *hvilken*, ä. da. även *hvilk*, got. *hwileiks*, fsax. *hwilik*, fhty. (*h*)*welih*, *wilih* (ty. *welch*(*er*)), ags. *hwilc* (eng. *which*), urspr. blott frågande pron., av germ. **hwī*, dat. sg. till vad (= vi 2), o. adj. lik; bildat som dylik, sicken; alltså egentl.: lik vad? — Växelformer: sv. dial. (i riksspr. vard. el. skämts.) hocken (t. ex. Karl XII i brev: 'åcka Regementer'), fsv. *hōl*(*i*)*kin*, till en annan kasusform *hō*, motsv. fsv. *þō-* i tocken; fsv. *hūl*(*i*)*kin*, till isl. *hú*, huru, ags. *hú*; o. got. *hwêleiks*, fhty. (*h*)*wielih*, till instrument. got. *hwê*. — Ändelsen *-en* i hvilken beror på ett speciellt fsv. tillägg av omtvistat urspr. Pluralformerna hvilka (osv.) höra till det ej uppvisade fsv. **hvīliker* = isl. *hvílíkr* osv. — Bruket av ordet som relativpronomen beror på inflytande från mlty. *welk* o. ty. *welcher*. I denna anv. (liksom betr. övriga frågande pron.) ännu främmande för got. o. de nord. fornspråkens äldre skeden. Samma utveckling från frågande till relat. företer det besl. grek. *tís* i nygrek., o. motsvarigheter finnas f. ö. i de flesta indoeur. språk.

Wilkens, Wilcke(n) m. fl., familjen., från lty.; bildade som urspr. förnamn (kortnamn) med diminutivavledn. *-ke* till förnamn på *Wil-*, särsk. Vilhelm; med avs. på den i lty. vanliga familjenamnsändelsen *-s* se Lyttkens.

vill i fara vill, sammans. husvill (fsv. *husavilder*), rådvill, veckvill, jfr t. ex. Bellman: *i villa hafvet*, fsv. *vilder* (stam *vill-*) = isl. *villr*, no. *vill*; etymol. identiskt med det från mlty. el. ty. lånade (el. åtm. påverkade) vild (se d. o.). — Villa, sbst., fsv. *villa*, förvillelse, galenskap = isl., no.; avledn. av adj. vill; delvis även påverkat av vb. villa; bildat som t. ex. nesa till isl. *neiss*, skymflig. Jfr mlty. *wilde*, kringströvande, mhty.: vildhet, vild framfart. — Villa, vb, fsv. *villa* (ipf. *ville*, av **wilþið-*, med *t* på grund av det i grundformen uppträdande tonlösa *þ* såsom i t. ex. ipf. *mälte* till mäla, av **maþlian*; i nsv. sedan *-ade*) = isl., no. = mhty. *wilden*, av germ. **wilþian*; bildat som härda till hård osv. Jfr mhty. *wilden*,

vara vild, av germ. **wilþēn*. I nsv. i stället vanl. förvilla, fsv. *forvilla*. — Jfr vettvilling, villande, villebråd, villervalla, villrådig, Villåttinge, vilse, vilt.

1. **villa**, sbst., villfarelse, o. vb, se vill.

2. **villa**, Dalin 1853, men mera allmänt först under 1800-t:s senare årtionden, t. ex. A. U. Bååth 1881: 'I skog och på vänliga villor' = ty., eng., fra., från lat. *villa*, lantgård, lanthus (fra. *ville*, stad), snarast av **vīcsla*, till *vīcus*, by o. d. = grek. *oikos*, hus, sanskr. *vēçá-* ds., av ieur. **u̯oik-*; jfr *s*-stammen ie. **u̯eik-s-* i got. *weihs* (genit. *weihsis*), by, vilket dock av somliga betraktas som lån från lat. *vīcus*; om ags. *wic*, ort, köping, osv. se under det ej besl. vik slutet. — Ett betydligt äldre o. märkligare spår har lat. *villa* i de germ. spr. lämnat efter sig i de f. ö. mycket omstridda talrika tyska ortn. på *-weil*, t. ex. *Rotweil*, o. *-weiler*, t. ex. *Brauweiler*, av lat. **vīllāre* (= fra. *-viller(s)*, span. o. ital. *-villar*) el. möjl. **vīllārium* (= fra. *villiers*); snarast enl. Behaghels synnerligen grundliga o. utförliga undersökning WuS 2: 42 f. minnen av romersk kolonisation: huvudmassan uppträder inom gränserna för det gamla romerska imperiet.

Villand, härad i Skåne, fda. *Vætland* m. m.; sannol., med Sahlgren NoB 8: 58, till det under Vättle omtalade fsv. **vætla*, vatten, sjö, el. till ett därav bildat namn på den i häradets centrum belägna stora Ivösjön (jfr Vättern).

villande (poet.), fsv. *villande*, *villen(d)e* = no. *villande*, da. *vildene* (poet.); till vill; möjl., med Falk-Torp s. 1377, till ackus. sg. m. *villan* (jfr Bib. 1541: *en willan skogh*) = da. *vilden* i t. ex. *vilden sky*, som uppfattats som ett oböjt adj.; jfr fsv. *j willendhe siön* med varianten *willan*.

villebråd, fsv. *villebrādh*, vildstek, villebråd = isl. *villibráð*, till vill i betyd. 'vild' (*villi-* innehållande den gamla *ia*-stammen: got. *wilþeis* osv.; jfr t. ex. ödemark; se vild o. villrådig) o. fsv. *brāþ* f., stek, jaktbyte = isl. *bráð*, kött, ä. da. *brad*, jaktbyte (nda. *mørbrad*, filé o. hare), motsv. mlty. *brât* f., kött el. hull (på människor), *brâde* f., stek, fhty. *brâto* m., kött m. m. (ty. *braten*, stek), ags. *brǽde*; besl. med adj. bråd, egentl.: het (se närmare d. o.). Hirt-Weigand vill dock, sannol. med orätt, etymol. skilja ty. *braten*, stek, från *braten*, steka, o. sv. bråd. — Sammansättningsformen *ville-* är i fsv. vanlig, t. ex. *villebiorn*, *-diur*, *-folk*, *-galt*, *-hors*, *-mark*, *-nöt*, *-svin* (i allm. med motsvar. i isl.); i nsv. utbytt mot den lånade formen *vild-*.

villervalla, Gustaf II Adolf, P. Brahe d. y., ä. nsv. även *villevalla*, t. ex. Gustaf II Adolf, Schroderus 1635, Lucidor, *villvallan* (obest. f.) Isogæus 1714 s. 271, m. m.; en reduplicerad bildning med avljud i senare leden till vill, vilse, o. villa, förvilla; sannol. med anslutning till valla i betyd. 'gå, irra', jfr Lucidor: 'Vij vill- ok valla här', 'then vill-vall-hvälvand siö'.

villfara, 1638: 'i deres petitis .. blifva vilfaradhe', (ej i da.), från ty. *willfahren*, göra (någon) till viljes, av sen mhty. *willenvâren*, tidigare: *eines willen vâren*, egentl.: taga hänsyn till ngns vilja, söka uppfylla ngns vilja, till fhty. *vârên*, trakta efter, besl. med *vâra*, försåt o. d. (etymol. = lånordet fara sbst.), i avljudsförh. till fara 1, alltså egentl.: fara efter, i regel med betyd.-skiftningen: på försåtligt sätt. — Alltså ett helt annat ord än fsv. *vil(le)fara*, fara vill el. vilse, i sv. villfarelse.

villfarelse, fsv. *vilfarilse*, till *vilfara*, fara vill el. vilse, blott till senare leden besl. (men ej identiskt) med villfara.

villig, t. ex. 1544 = da. *villig*, väl åtm. delvis från ty. *willig* (avlett av *wille*, vilja), o. möjl. även utgående från fsv. *vililiker*, såsom åtskillig, fsv. *atskillig*, från *atskililiker*. I fsv. dessutom *viliogher* ds. = ä. nsv. *viliog(h)* t. ex. Bib. 1541, 1600-t. — I vissa dial. (t. ex. Vätöm. Uppl.) betyder *villig* 'bra, lämplig'; jfr till betyd. under det besl. väld.

villkor, fsv. *vilkor*, fri vilja, självbestämmelse, godtycke (allmänt ännu mot slutet av 1500-t.), (fri) rätt att bestämma, frihet, bestämmelse, villkor, ställning (jfr nsv. leva i goda villkor) = da. *vil-*

kaar (i betyd. 'bedingung', förr även: fritt val, levnadsförhållanden), från mlty. *willekor(e)* ungef. ds. som i fsv. = mhty. *willekür* (ty. *willkür*, blott: fritt val, godtycke, icke i betyd. 'inskränkande bestämmelse, bedingung'); till sbst. vilja o. kora (välja).

villrådig, 1755: 'Den Willrådige Stockholms Cavailleren. Comedie'; utvidgat med *-ig* av ä. nsv. *villeråd(h)a*, t. ex. Jes. Syr., Lind 1749, *villråda* Nordberg 1740 (även som sbst. 1769), jfr *villrådd* Dalin 1750 o. ännu v. Döbeln 1811, *villorådd* 1753, fsv. *villerädha* = isl. *villiráða*, oböjligt adj. av samma slag som avvita, enstaka osv., till *ia*-stammen germ. **wilþia-* (även i t. ex. villebråd) = vill (med deklinationsväxling), vild, o. råd. Likbetyd. med rådvill = da. *raadvild*. Jfr med avs. på utvidgningen sv. framfusig till ä. sv. *framfus*, ihålig till ä. nsv. *ihå(h)l* (t. ex. Dahlstierna), självständig, ytterst till mhty. *selpstênde*, osv.

Villåttinge, härad i Sdml., fsv. *Vil(d)attunge(n)*, till adj. vill i betyd. 'vild, ouppodlad' o. åtting, här om del av ett visst landområde. Häradet är Nyköpings läns mest kuperade o. bergiga bygd, o. i dess norra del finnas vilda o. ödsliga skogsmarker. Alltså av ett helt annat bildningssätt än t. ex. häradsn. Norr- o. Uppvidinge, som innehålla genit. plur. av en beteckning för innebyggarna. — Samma åtting ingår även i gårdn. Åttinge Smål. o. Sdml.; jfr t. ex. Fämtinge Smål.

vilse, t. ex. Lælius 1588: 'droghe wilse', Schroderus 1635: 'foor wilse'; avledn. av adj. vill såsom t. ex. varse till adj. var osv. — Även som attribut vilsen, t. ex. Franzén, Tegnér ('den vilsna gästen') o. sedan rätt vanligt, i sht i poesi, särsk. under 1890—1900-t.; med analogiskt *-n* (efter trogen osv.) såsom t. ex. harmsen av *harmse*, ledsen av *ledse*.

vilt, 1675: 'mycket Wildt', Möller 1745: *villet* = da. *vild*, från ty. *wild* n., av mhty. *wilt*, fhty. *wild* (plur. *wildir*) = mlty. *wilt*, ags. *wildor*, *-er*, vilt djur; alltså etymol. ej substantivering av adj. vild, utan en *s*-stam, germ. **wilðaz*, **wilðiz*, möjl. efter mönstret av de många så bildade germ. djurnamnen såsom t. ex. **farhaz*, svin (jfr fargalt), **raihaz*, rådjur (= sv. rå), osv. — Dessutom särsk. förr (som best. form): *det vilda*; jfr även Asteropherus 1609: 'Af wilde (dvs. av viltet) skall tu beställa in'.

vimba, vimma, fisken Abramis vimba, 1556 (*-b-*) motsv. no. *vemba* (varom Torp Etym. ordb.), jfr finska *vimpa*, varifrån ordet väl är lånat till sv. o. no. (Saxén Sv. lm. XI. 3: 97). Kallas i dial. även *strävling*, *särta* o. *ådragare*.

1. **vimla,** myllra, Botin 1766: 'Landet vimlade af Danskar'; tidigare i annan betyd. (jfr slutet); från ty. *wimmeln*, av mhty. *wimelen* (sällsynt) = holl. *wemelen* ds., no. *vimla*, tumla (som synes vara inhemskt); med parallellbildningarna 1. sydty. dial. *wimmern*, 'krypa' i händerna (av kyla o. d.), sv. dial. *vimra*, vimla, no.: tumla; 2. sv. dial. *vimsä*, svinga, da. *vimse*, fara hit o. dit (jämte ä. da. *hvimse* = no. *kvimsa*, av annat ursprung); o. 3., på germ. *-itjan* (*-atjan*), fhty. *wimizzen* m. m., vimla, livligt röra sig; samtliga avledn. av ett verb motsv. fsax. *wemmian*, välla fram (mlty. *wemmen*, vimla, yra), mhty. *wimmen*, vimla, fhty. *wëmon*, brusa; till germ. *wem* (~ *wam* i no. *vama*, *vamra*, tumla). — Fhty. *wiumman* anses vanl. för en reduplikationsbildning, germ. **we-wimian* (el. *wi-w.*); jfr fhty. *wi-wint*, virvelvind; dock ganska ovisst (jfr Lidén Stud. z. altind. u. vergl. Sprachgesch. s. 27); enl. en, även ledes osäker, förmodan av Brugmann IF 13: 155 snarare anslutning till got. *iumjô*, mängd. Detta gotiska ord har man f. ö. sökt förbinda med vimla genom antagande av en tvåstavig rot *euem*. — Snarast föreligga här urspr. ljudmålande stammar, efter sorlet från en myllrande skara; jfr t. ex. sydty. dial. *wurln* ds. el. lat. *borrire*, *burrire*. — Förr även: 'irra omkring, tumla, famla', t. ex. Columbus: 'Wimla i kring', Kolmodin 1732: ungef. famla, Kellgren: 'min tanka hänryckt vimlar', Lidner Mess.: 'Dignar ej Du? Vid foten af Hämnarens thron, se, Han hvimlar' (stundom svårt att skilja från vimla 2). — Da. *vrimle* väl från lty., jfr holl. *wrie-*

melen ds.; synes ha sekundärt *r* (efter lty. *krimmeln* ds.). Samma verb även i ä. nsv., t. ex. Spegel; antagl. danism, såsom säkert hos Ling. Såsom da. *vrimle* till vimla förhåller sig sv. dial. *vrälla*, rinna, framvälla, kräla, trilla, till det likbetyd. fsv. *vælla* (se välla).

2. **vimla**, i det vimlar för ögonen, om yrsel- el. svindelkänslor, Stiernhielm Herc.: 'druckne mans hwimlande Hierna' (med i skriften inkommet *h*), America 1675: 'wimlande och yr', Hasselquist 1751: 'hufvudet begynte redan vimla', ansluter sig för uppfattningen till vimla 1, men kan ej skiljas från sv. dial. *vimla*, *vimbla*, yra, ä. da. *vimmel*, yrsel, jfr no. *vimla*, känna äckel, *vimra* ds., sv. dial. *vimra* i 'det vimrar för ögonen', *vimrig*, yr, som närmast höra till *i*-roten *wim* i no. *vima*, svindel, yrsel, nisl. *víma*, olustkänslor efter rus, parallellbildningar till svimma osv.; delvis väl också påverkade av föreg. o. möjl. även av vämjas osv. (jfr no. *vemla* = *vimla*). — Jfr vimmelkantig.

vimmelkantig, Sedol. Merc. 1730: *hvimmelkantig*, jfr ä. nsv. *hvimmelkanta*, adj., Swedberg, *vimmerkant(ig)*, *vimberkant i hufwudh* 1656, *svimmelkantig* m. m., jfr no. *vimull*, virrig person, till vimla 2 o. kant, kantig (med ej fullt klar betyd.-utveckling).

Vimmerby, stadsn., fsv. *Vimarby* (*Wijmarbij* 1331); av något ovisst urspr. Förefaller innehålla genit. sg. av ett gammalt älvnamn **Vim*, genit. **Vimar*; jfr t. ex. Loreby, fsv. *Lōroby*, till älvn. **Lōra*, Nättraby o. Ronneby (se dessa ord o. f. ö. förf. Ortn. på *-by* s. 44 f.). Detta älvnamn **Vim* kan (med en i dylika beteckningar vanlig betyd.) höra till smål. *vemm*, rask, kvick, fsv. **vimber*, antagl. besl. med vimla, o. bör möjl. ej skiljas från namnet å den omkr. en mil från Vimmerby belägna sjön Vimmern; jfr även Vimmersjön Vgtl. o. Vimleån i samma landskap, liksom också (?) det i Snorra-Edda uppträdande älvnamnet *Vimr* el. *Vimur* o. vissa i Norge uppträdande ortnamn (varom M. Olsen Ark. 22: 123 f.). Däremot kan Vimmerby icke vara sammansatt med fsv. personn. *Vimar*, ej heller med ett sjönamn på *-mar* (se mar-): i båda fallen hade man då väntat ett *Vimarsby*. Betr. sjön. Vimmern föreligger emellertid den dock svaga möjligheten att det är bildat av detta *mar*, sjö, o. det *vi*, helgedom, som ingår i namnet på den socken S. Vi, där sjön är belägen. Se förf. Sjön. 1: 715. Den i Nord. Fam.-bok under *Vimmerby* anförda medeltida formen *Vimarks by* har jag ej lyckats påträffa o. den finnes säkerl. ej heller: sannol. är den att betrakta som en uppkonstruerad etymologiserande namnform. — Till Vimmerby ha skapats flera familjenamn på Wimmer-, t. ex. Wimmercrantz, Wimmerstedt.

vimpel, Spegel 1685 = da., från lty., holl. *wimpel*, av mlty. =, även: slöja, huvudduk = fhty. *wimpal*, huvudduk, slöja, i mhty. också 'vimpel' (ty. *wimpel*), ags. *wimpel*, *winpel*, halsduk, kvinnomantel el. dyl. (eng. *wimple*, slöja), varifrån isl. *wimpill*, slöja. Från germ. spr.: ffra. *guimple* (fra. *guimpe*), huvudduk, nunneslöja. Omstritt. Enl. Kluge (senast PBB 43: 148) en sammansättning med lat. *pallium*, som att döma av det fir. lånordet *caille* också kunnat betyda 'slöja' (jfr päll); i första leden möjl. *wind-* till vb. vinda; jfr fhty. *windlahhan*, paludimentum, linteamen, fascia. Enl. andra till en germ. rot *wimp*, jfr mholl. *svimpen*, omhölja, nasalerad form till isl. *veipa*, huvudkläde för kvinnor (se under vepa), varvid dock folketymologisk anslutning till vinda o. päll kunnat ega rum. — Den fhty. formen är lågtysk el. frankisk. Ordet har kanske ytterst anglosax. ursprung.

vin (vinum) = fsv., da. = isl. *vín*, got. *wein* n., fsax. *wīn* m. o. n., fhty. m. (ty. *wein*), ags. *wīn* m. o. n. (eng. *wine*); liksom i allm. beteckningar från vinodlingens område (jfr must, plocka, tratt, ättika) tidigt lån från romarna: lat. *vīnum* n. (o. mlat. *vīnus* m.), varifrån, utom fra. *vin* osv., även fir. *fín*, medan fslav. *vino* förmedlats genom germ. spr.; motsv. (med olika avledningar) grek. *oĩnos* (av **ϝoino-*), armen. *gini*, alban. *vēnɛ* m. m. Förhållandet mellan lat. *vīnum* o. grek. *oĩnos* är omstritt; det förra kanske av **ϝoinom*. Även (lå-

nat?) i semit. spr.: arab. *wain* osv. Ordets förhistoria är f. ö. i enskildheter oklar. Enligt somliga inhemskt indoeuropeiskt, till roten *u̯i*, fläta, binda, i lat. *vītis*, vinranka, o. vide; alltså egentl. om rankan; möjl. med ursprung hos något indoeur. folk i Mindre Asien (armenierna?), varifrån vinodlingen anses härstamma. Av betydelse för denna fråga är möjl., att vinrankor ha hittats i de förhistoriska pålbyggnaderna i norra Italien o. att Vitis vinifera f. ö. spontant uppträder i södra Ryssland, i hela södra Europa o. i delar av Mellaneuropa. Emellertid förnekas ordets indoeuropeiska börd med bestämdhet av andra forskare, t. ex. Meillet MSL 15: 164. — En inhemsk allm.-germ. beteckning för 'fruktvin' är got. *leiþus* osv. (jfr sv. lidköp), å sina håll även använt i utvidgad betyd. (se f. ö. under talg). — **Vinbär**, Ribes rubrum o. nigrum, Bureus 1628; jfr y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 530: *röth winbär* som övers. av *rubus* = no. *vinbær*, ty. dial. *weinbeere* (även: krusbär), eng. *wine-berry* ds.; urspr. däremot: vindruva såsom i ä. nsv. *vinbär* (ännu på 1600-t.), fsv. *vīnbær* = isl. *vínber*, fsax., fhty. *wînbere*, ags. *winberige*, got. *weinabasi*. Ty. *Johannisbeere*, varav ä. nsv. *S. Johannes* el. *S. Johans bär*, efter S. Johannesdagen (midsommardagen), vid vilken tid bären (i Ty.) ansågos vara mogna. Da. *ribs*, sv. dial. *rips*, av mlat. *ribes*, från arab. De jämförelsevis unga, växlande o. delvis sekundärt uppkomna beteckningarna synas visa, att dess bär först ganska sent vunno beaktande o. började odlas. — **Vingård**, fsv. *vīngardher* osv. Uttr. Herrans vingård efter Es. 5: 7 ('Herrans Zebaoths wingård'), redan i fsv. *gudz v.*; arbetarna i vingården efter Matt. 20. — **Vinsten**, 1556, 1637 i urspr. betyd. = da., från ty. *weinstein*, egentl. om ett surt salt som avsätter sig i vinfaten; sedan i överflyttad anv. om en liknande avsättning på tänderna. — **Vinaigre**, vinäger, se under ättika. — *Vintappare* var en ä. nsv. beteckning för 'krögare' (jfr gamla bibelövers., Jes. Syr. 20: 15), ingående i det stockholmska Vintappargränd. — Jfr även vinjett.

vina, i ä. sv. ofta ipf. *hvinte* (ännu på 1800-t.), fsv. *hvīna*, st. vb., grymta, med vbalsbst. *hvīnan*, vinande, grymtande = isl. *hvína*, no. *kvīna*, da. *hvine*, i ä. da. också 'gnägga' (eng. *whine*, klaga, jämra sig); av ie. *kᵘin-*, jfr fir. *cáinim*, gråter; f. ö. rotbesl. med ty. *wiehern*, gnägga (se vigra). Parallellbildningar: got. *qainôn*, gråta, sörja, isl. *kveina*, jämra sig, klaga, osv. (se kvida o. kvintilera); o. isl. *veina*, jämra sig, osv. (se vena), fhty. *win(i)sôn* (vartill ty. dimin. *winseln*, gnälla o. d.). — Med avs. på övergången från svag till stark böjning jfr hinna, knyta, kvida, pipa, skryta, snyta, strida, tiga, ävensom rycka, sluka, stupa. — Härtill sbst. vin, fsv. *hvīn* = da. *hvin*; jfr isl. *hvinr* m.

vinbär, se vin.

Vincent, personn., (åtm. delvis) från eng. =, av lat. *Vincens* (genit. *-centis*), *Vincentius*, det senare helgonnamn (22 jan. i almanackan; där nu *Vincent*); egentl.: segrande, till *vincere*, segra (se vig o. Viktor).

1. **vind** (väderl.), fsv. *vinder* = isl. *vindr*, da. *vind*, got. *winds*, fsax., ags., eng. *wind*, fhty. *wint* (ty. *wind*), av germ. **winda-* = ie. **u̯entó-*, med vokalförkortning av **u̯ē(i)nto-* = lat. *ventus* (jfr ventilera), kymr. *gwynt*; utvidgning av part. pres. till ie. roten *(a)u̯ē(i)*, blåsa (jfr med avs. på bildningen t. ex. sann ävensom tand), vartill även likbetyd. sanskr. *vāju-*, *vāta-* (jfr Oden), litau. *vėjas*, grek. *aétēs* (egentl.: blåsaren, bildat som *poiētḗs* = poet); se f. ö. vaja, vanna, vinge ävensom väder. — Vind för våg, bokstavsrimmande uttr., t. ex. Dalins Arg., som även har *för vind och våg* (dessutom 1649 m. fl.); jfr fsv. *wær* (dvs. värjer) *for windh oc wagh*; motsvar. da. *for vind og vove*. Ett annat är i väder och vind = ty. *in wind und wetter*. — **Vindböjtel**, Porthan 1780 om person, J. Jolin 1844 om bakelse = da. *vindbøitel*, från ty. *windbeutel*, till ty. *beutel*, liten säck (av oklar upprinnelse); egentl.: av luft uppblåst liten säck, sedan: ett slags ihålig bakelse; ytlig, opålitlig person. Om bakelse förr även *vädermunk*. — **Vindflöjel**, se flöjel o. väderhane. —

Vindros, meteor., 1864, motsv. ty. *windrose*, fra. *rose des vents* m. fl.; efter den rosettlika formen. — Vindsked (dial.), se under sked. — Vindägg, ägg utan skal, t. ex. I. Erici o. 1645; da. *vindæg* även: obefruktat ägg; från ty. *windei* i båda betyd. = eng. *wind-egg*, egentl.: ägg som blott innehåller luft; jfr grek. (*h*)*ypēnémion ōón* (till *ánemos*, vind) Aristophanes Fågl. 694. — Vindöga, se d. o.

2. **vind** (i hus), fsv. *vinder*, egentl.: för vinden öppet rum; jfr loft o. fsv. *vædherrum*. — Härtill sammans. med *-s* t. ex. vindsrum, medan sådana till vind 1 bildats utan detta.

3. **vind** (vindspel), t. ex. 1687, fsv. *vinder* m. o. *vind* f., vindspel, vindhjul, vinda, till vb. vinda.

4. **vind**, adj., t. ex. 1675 = isl. *vindr*, da. *vind*, got. *in-winds*, vrång; till vinda. — Vindögd, Bib. 1541 = da. *vindøjet*. Den gamla nord. beteckningen kvarlever i sv. dial. *skjalg*; se under skela.

vinda, vb, nu ipf. *-ade*, i tidig ä. nsv. starkt böjt t. ex. Bib. 1541, jfr gamla bibelövers.: *wandt med oss watn* (2 Mos. 2: 19); i t. ex. dalm. även: kasta (med dat.; jfr isl. *vinda sverðum*, svinga svärd), fsv. *vinda*, vrida, svepa, vinda = isl. *vinda*, även: svänga, da. *vinde*, got. *windan* (i t. ex. *biwindan*, insvepa, jämte *biwaibjan*), fsax., ags. *windan* (eng. *wind*), fhty. *wintan* (ty. *winden*); allm. germ. st. vb, varav fra. *guinder*. Kausativum: vända (se d. o.). Enl. somliga en presensbildning på ieur. *-nt-* till ie. roten *u̯ei* i lat. *viēre*, binda, fläta, sanskr. *vyáyati*, sveper, höljer (se vide). Snarast dock till ie. roten *u̯endh* i sanskr. *vandhúra-*, vagnskorg, umbr. *-uendo*, 'vertito', armen. *gind* (väl av ie. **u̯endhā*), ring (se Lidén Armen. Stud. s. 5 f.); o. väl även sv. dial. *vann*, spö, stav, fsv. *vander* = isl. *vǫndr*, got. *wandus* ds. = ty. *wand*, vägg (jfr under vägg), jfr finska lånordet *vanne* (genit. *-nteen*), nasalerad form till ie. *u̯edh* i vad, not. Jfr vind 3, 4, vindeltrappa, vindling, vandel, vandra, vant, vante o. vånda, ävensom under vimpel. — Härtill *-vinda* i garnvinda, sv. dial., no. *vinda* ds. (i isl.: uppvirat garn) = da. *vinde*, mlty. *winde*, fhty. *winta*.

vindböjtel, se vind 1.

vindel, se vindling.

vindeltrappa, Möller 1755 under *caracol*, tidigare: *windetrappa* 1687, *wind-* S. Agrell 1710, från ty. *windeltreppe* jämte *wendeltreppe*, till vinda o. vända; jfr mlty. *windelstên*, vindeltrappa av sten (varav fsv. *vindelstēn*; ännu t. ex. Johan III 1580), motsvar. ty. *wendelstein* ds.

vindling, Sundevall 1864 (hos snäckor), Strindberg Fjerd. 1877: 'vindlingarne i trappan', samme förf. 1885: 'hjernans vindlingar', närmast till vindel (plur. *-lar*), böjning, vindling; jfr da. *vinding* o. ty. *windung*; till vinda.

***vindöga**, sv. dial. (*-auge*, *-öje*, *-ue* m. m.), fönster, ä. nsv. o. fsv. *vindögha* = isl., no. *vindauga*, da. *vindu*[*e*] (eng. *window* från nord.); egentl.: glugg varigenom vind el. luft intränger. Jfr till betyd.-utveckl. no. *anddor*, glugg i ladvägg, ffris., öfris. *andern*, fönster, till *and* = i ande osv., el. span. *ventana*, fönster, till lat. *ventus*, vind, el. sanskr. *vātājanam* till *vāta-*, vind. Med avs. på senare leden se paralleller under fönster. — Att dessa gamla uttryck undanträngdes av det ytterst från lat. härrörande fönster, sammanhänger med att de yngre glasfönstren bero på inflytande från den romerska kulturen.

Ving, sockenn. i Valle o. Ås hd Vgtl., fsv. *Vighn* (liksom talspr. *vang* av vagn osv.); sannol. i båda fallen egentl. namn på de inom socknarna belägna sjöar, som nu (bl. a.) kallas Vingsjön; bildade med samma avledn. *-n* som de av förf. Sjön. 2: 34 anförda vattendragsnamnen o. rotbesl. med fsv. sjönamnsstammen **Vigþ-* = fno. älvn. *Vigð* (av **wiɣið-*) o. fno. älvn. *Vigg* (av **wiɣjō*), om vilka senare se förf. Sjön. 1: 710 (med litter.). Om emellertid, såsom där antagits, namnen höra till ie. *u̯egh* i väga, är på grund av omljudet (efter kort rotstavelse) ovisst, men ingalunda oantagligt.

Vinga, klippö (med fyr) vid inloppet till Göteborg, i dial. *Winga* (med engelskt *w*-ljud; i regel av *hv-*), y. fsv. *Hwynggæ* 1496; väl, med Lindroth Skr. utg. av Instit. f. ortn.-forskn. vid Gbgs högsk. 2: 131 f., besl. med ä. da. *hvinge*, rasa, larma m. m., no. *kvingla* (av *hv-*), tumla

om m. m. (se vingla slutet); alltså: holmen där det virvlar, yr o. d.

vinge = fsv., även: flygel, sv. dial. också *väng(e)* = da. *vinge*, jfr isl. *vængr*, no. *veng* o. *vengja*, ett speciellt nordiskt ord (eng. *wing* är lån från nord. spr.), av germ. **wœinga(n)*-, till ie. roten *(a)u̯ë*, blåsa o. d., se f. ö. vaja o. vind. — Ty. *schwinge* hör till svinga; *fittich* är besl. med fjäder o. grek. *pterón*; lat. *āla* med axel 2. Om det likbetyd. ty. *flügel* se flygel.

vingla, L. P. Gothus 1623; syns dock ej ha betraktats som rikssprákligt förrän på 1700-t.: Sedol. Merc. 1731, O. v. Dalin osv., i ordb. först hos Sahlstedt 1773; i dial. även 'vara yr' = no.; i avljudsförh. till no. *vangla*, sv. dial. *vångla* ds. (liksom dingla o. dangla); säkerl. rotbesl. med vång (egentl.: böjning; jfr även våda) o. sålunda med samma betyd.-skiftningar som i avläggen av germ. *wenk-*, *wank-* i vinka, vinkel, vanka. Av samma verbrot *wing-* med *s*-avledn.: sv. dial. *vingsa sig*, vrida (sig) o. d. = no.: gå o. svänga sig. — En parallellbildning är no. *kvingla* (av **hvingla*), sväva hit o. dit; jfr Vinga, vinka o. fsv. *hvinka*.

Vingåker, ortn., se viking (slutet).

vinjett, Phosph. 1810 = ty. *vignette*, av fra. *vignette*, egentl.: vinranka, till *vigne* i denna betyd., av lat. *vīnea*, vinstock m. m., till *vīnum*, vin; jfr med avs. på bildningen med diminutivsuffixet *-ette* t. ex. lorgnett.

vinka, i ä. nsv. ofta: giva tecken (med ögonen), t. ex. Bib. 1541: *winkar medh öghonen*, Stiernhielm, jfr Balck 1599: *winkede åt sina andra Leeksystrar, at . .*, dvs. gav tecken el. blinkade; dessutom: *vinka med hufvudet* 1617, *med kroken* (om fiskare) o. 1645, *med kroppen* 1741 osv. = da. *vinke*, i ä. da. även: blinka, från ty.: mlty. *winken*, giva tecken, sluta ögonen = fhty.: böja sig åt sidan, svikta, nicka, vinka, ty.: vinka, ags. *wincian*, giva tecken, blinka (eng. *wink*); no. *vinka*, rycka åt sidan, svikta, är väl snarast inhemskt. Därjämte av germ. **wankian*: fsax. *wenkian*, vara otrogen, mlty. *wenken*, giva tecken, blinka, vinka, flfrank. *wenkian*, vika m. m. (varav ffra. *guenchir*, vika undan, varav eng. *wince*, slingra sig, vika tillbaka, rycka till). Till ie. roten *u̯eng* i t. ex. litau. *iszvéngti*, vika undan, *vingùs*, krökt, osv., med, som det synes, en grundbetyd. av 'vara böjd el. krökt, böja sig' o. d.; jfr f. ö. vinkel, vinsch, vank o. vanka; med växelformen *u̯enk* i vång. Jfr Fick[4] 1: 123, 547. — Betyd. 'vinka' har väl närmast utgått från den av 'giva tecken (med handen)' o. den äldre av 'blinka' från den av 'giva tecken (med ögonen)'. — Härtill: vink, i ä. nsv. även i betyd. 'blink, blick, t. ex. Spegel = da. *vink*, från ty. *wink*, i ä. ty. även 'ögonblick', av fhty. *winch*. I sv. *ge någon en vink* = ty. *einem einen wink geben* uppträder den äldre betyd. av 'tecken'. — En parallellbildning till vinka är fsv. *hvinka*, vackla, ä. nsv. t. ex. *hvinka undan* 1629; jfr fsv. *hvika* ds. ävensom vingla (slutet).

vinkel, fsv. *vinkil*, vinkel, vrå, krok = da. *vinkel*, nu blott i matem. betyd., förr även 'vrå', från mlty. *winkel* = fhty. *winkil* (ty. *winkel*), ags. *wincel*; till föreg. i dess ursprungliga betyd., alltså egentl.: böjning, med ungef. samma betyd.-utveckling som i vrå. — Got. har i stället *waihsta*, som kan vara avlägset besläktat. — Betyd. 'vrå', som numera mest uppträder i den bokstavsrimmande förb. vinklar och vrår, var förr mycket allmän även utan detta tillägg, t. ex. Hasselquist Resa 1757 (1749): 'Barnen kommo af alla vinklar'. — Vinkelpredikant, i övers. 1723, Dalins Arg., Lind 1749, efter ty. *winkelprediger*, egentl.: som predikar i vrårna; jfr, med samma slags nedsättande betyd., ty. *winkeladvokat*, *winkelehe*, *winkelschule* ävensom *winkelmesse*, hemlig messa, varefter ä. nsv. *vinkelmessa* o. (övers.) *vrålmessa*; i allm. om sådant som saknar officiell sanktion. Jfr Schroderus Osiander 1635: 'Så skal . . inga Winkelpredikor någorstädes tillåtas'. — Se även kråkvinkel, under kråka.

vinn i vinnlägga, lägga sig vinn om, fsv. *vinlæggia*, *læggia sik vin um*, till fsv. *vin* f., bemödande, omsorg = fda. *vin* (da. *vind*), no. *vinn*, till vinna

i betyd.: sträva, bemöda sig. Andra likbetyd. sbst. äro vinning = fsv. i *læggia sik vinning om* 1504 osv. (jfr följ.); ävensom ä. nsv. *vinnest* (se under vinst).

vinna = fsv.: utföra, genomgå, vara, räcka, sträva fram till, nå, tillkämpa sig, förvärva, vinna, övervinna, överbevisa, övertala m. m. = isl. *vinna* ungef. ds., da. *vinde*, got. *(ga)winnan*, lida, fsax., fhty. *giwinnan*, mlty. *winnen* (ty. *gewinnen*), ags. *gewinnan* (eng. *win*), i allm.: genom ansträngning vinna, sedan: vinna, förvärva, samgerm. st. vb, med *-nn-* väl av *-nu-* (jfr under brinna o. rinna), besl. med sanskr. *vanóti*, *vánati*, önskar, älskar, når, segrar, till en vida spridd ie. rot *uen*, vars grundbetyd. synes ha varit 'sträva (efter), åtrå el. dyl.', varav dels 'tycka om' o. dels, resultativt, '(genom strävande) erhålla'; se f. ö. van, våning, vän 1, 2, vänster, vänta, önska. Annorlunda om betyd.-utvecklingen Meringer IF 16: 179 f. — Härtill germ. **winnōn* : got. *winnô*, lidande m. m., fhty. *winna*, strid, mhty. *winne*, smärta (se till betyd.-utvecklingen under värk), isl. *vinna* arbete; ävensom sv. vinning, vinst = fsv., motsv. da. *vinding*, senisl. *vinningr* m., möjl. från mlty. *winninge* ds. = mhty. *winnunge*; jfr vinning, vinn, under vinn. Om vinst se d. o. Jfr även lättvindig. — Vb. vinna har i vissa syd- o. nordsv. dial. övergått till ett slags modalt hjälpverb med betyd. 'kunna'; jfr Stiernhielm Herc.: 'de qwarlefde stumpar / Winn inte mala sijn mäld'.

vinsch, Sydsv. Dagbl. 1870, från eng. *winch*, svängel, av ags. *wince*, besl. med lett. *wanga*, handtag, egentl.: böjt (trä), till samma ie. rot *ueng*, som vinka o. vinkel.

vinst, L. Petri 2 Post. 1555, P. Erici 1582 osv., med bortfallet *ge-* (i anslutning till vinna) efter ty. *gewinst*, t. ex. i Luthers bibelövers., varav även da. *gevinst*; till vinna; bildat som de likaledes från ty. (lty.) komna brunst, fångst, gunst, -komst (i inkomst), konst, svulst. — Ä. nsv. *vinnest*, vinst, t. ex. R. Foss 1621, o. vinning (i *läggia sigh vinnest om*) kan vara en inhemsk bildning el. ombildning av samma slag som fsv. *kunnist*, vid sidan av lånordet konst, el. *þiœnist* (se tjänst) el. sv. ynnest.

vinster f., sv. dial., fjärde magen hos nötkreatur, bladmagen, även *vänster*; stundom också: löpe = no. *vinster* ds., nisl. *vinstr*, tredje magen, löpmagen. Snarast en bildning på *-str-* till vinda, slingra (jfr med annat genus alster, bläster, fjälster osv.); knappast däremot besl. med ty. *wanst*, buk (jfr sanskr. *vaniṣṭhú-*, ändtarm, o. möjl. även lat. *venter*, buk).

vinter = fsv., da. = isl. *vetr* (**vintr-*; motsv. fsv. *vœt(t)er*, *vil(t)er* VGLI o. dalm. *vitter*), got. *wintrus*, fsax., fhty. *wintar*, ty., ags., eng. *winter*, av germ. **wintru-* = ie. **uendru-*; ett speciellt germanskt ord; sammanställt bl.a. med litau. *vandů*, vatten, lat. *unda*, bölja, osv. (jfr Unden o. se Lidén PBB 15: 522), i så fall egentl.: regntid, jfr sanskr. *varṣa-*, regn o. år; enl. andra besl. med gall. *vindo-*, vit (i *Vindobona* osv.) = ir. *find*, alltså 'den vita årstiden'. I båda fallen inginge här *r*-avledn. såsom i sommar o. vår (jfr t. ex. med ie. *-d* fhty. *lengiz*, vår, o. sanskr. *çarad*, höst, el. från andra områden ordparen got. *akran* o. sv. ollon, afton o. morgon). Emellertid måste båda härledningarna betraktas som ganska ovissa. — I forngerm. spr. betydde vinter även 'år', varav ett minne kvarlever i sv. dial. *vintrunge*, årsgammalt föl, jfr no. *vetrung*, årsgammalt föl, stut m. m., isl. *vetrungr*, årsgammalt djur, öfris. *winterswin*, svin från förra året, ty. dial. *einwinter*, ett årigt djur, eng. *twinter*, tvåårigt får (ags. *twiwintre*, tvåårig), osv., ävensom sv. dial. *gimmerlamm* : ie. *ghim-*, vinter (se nedan), slov. *lẽtnik*, *lẽtnjak*, ettårig kalv o. d., till fslav. *lẽto*, år, sommar, slov. *járuh*, årsgammalt husdjur; jfr under vädur. På likn. sätt hade natt i de forngerm. spr. även betyd. 'dygn'. — Det allmänna urindoeur. ordet för 'vinter' var **ghei̯(e)m-*, **ghim-* i lat. *hiems*, grek. *kheîma* (även: vinterstorm), sanskr. *himán-*, även i övriga indoeur. språkfamiljer, besl. med sv. dial. *gimmerlamm*

(egentl.: envintrigt lamm; se under horsgök o. vädur). — I vintras = y. fsv. 1508, jfr *i vintres* 1470, ombildning av *i vinters*; jfr i somras. Linné har *sistledne vintras* (jfr Almquist: *i förledne våras*, Ågren Best. slutart. s. 28); i t. ex. Runöm.: *vintras*. — Vintergatan, Spegel 1705, jfr sv. dial. *vinterbröte* m. m., isl. *vetrarbraut* (till *braut*, väg; se bort), no. *vetterbraut*, ty. *winterstrasse* m. m. I ä. nsv. även *mjölkvägen* Spegel, jfr da. *melkevejen*, isl. *mjǫlkhringr*, ty. *milchstrasse* osv., efter lat. *via lactea*, grek. *galaxías* (till *gála*, mjölk), varav eng. *galaxy*. Kallas t. ex. i sanskr. 'gudavägen' o. i litau. 'fågelvägen'; i ty. dial. även 'kovägen', 'härvägen'. Ortn. Vintergata (= fsv.) Ögtl. betyder naturligtvis 'vintervägen'; jfr ortn. Gata, Mogata. — Vintermånad, sedan gammalt i almanackan beteckning för november, dock icke folkligt namn, Hels. 1587, Alman. 1624, I. Erici o. 1645 osv. (ej i fsv.), från ty. *wintermonat*, november (o. december), i mhty. vacklande mellan oktober—januari, i fhty. (*wintarmânôt*) januari.

vinthund, 1708, Linné osv., 1755: *vindhund*; liksom da. *vindhund* från ty.: mlty. *winthund*, ty. *windhund*; förtydligande utvidgning av fhty., mhty. *wint* med samma betyd. Av mycket omstridd härledning. Säkerl. ej till vind (med syftning på snabbheten); ej heller avljudsform (**hwinda-*) till hund, el., såsom ofta antagits, omtydning av den kelt. hundbeteckningen *vertragus*. Lyckligast synes Suolahtis förmodan, Neuphil-Mitteil. 19: 16 f., att ordet återgår på det kelt. folknamnet *venetus* (el. möjl. *venedus*, vender): att uppkalla de olika hundraserna efter hemlandet var förr mycket vanligt, jfr *canis germanicus*, *francus* osv. o. särsk. (*canis*) *gallicus*, varav span.-portug. *galgo*, vinthund, el. det likaledes keltiska (*canis*) *segūsius* (till *segusiani*, av **Segusia* = *Susa*), varav fhty. *sūso*, *siuso*. — Den inhemska beteckningen är fsv. *miōhunder* = isl. *mjóhundr*, da. *mynde*; egentl.: smal hund; se Mjö- (i ortnamn).

[vintrunge, sv. dial., årsgammalt föl, se under vinter.]

vinäger, vinaigre, se under ättika.

viol, växtn., 1556; förr även *fiol*, t. ex. Lex. Linc. 1640 (se nedan); jfr y. fsv. P. Månsson: 'bla lith (dvs. färg) som wiola' = mhty., ty. *viole* osv., av lat. *viola*, dimin. på *-l* till ett sbst., som lånats från el. är besl. med grek. *ion* (av **u̯ion*) ds.; jfr jod o. lövkoja. — Ett äldre lån föreligger i mhty. *viel*, *viol*, vartill ty. dimin. *veilchen*. — Namnet, som snarast urspr. betecknade den importerade Viola odorata, har sedan överförts på inhemska vilda arter, såsom Viola canina. — Violett, 1563: *fiolett silcke*, *fiolidt samett*, 1637: *violet* osv., från fra. *violet* ds. (jfr nedan), till *violette*, viol, dimin.-avledn. av lat. *viola* = viol. Härtill ä. sv. *violett*, viol, t. ex. Rudéen. Formerna på *f-* av viol o. violett ha (liksom fiol) kommit över tyskan. De uppträda i något senare tid mest i vardagl. framställning (brev o. d.) el. i dial. källor, t. ex. M. Stenbock o. C. A. Ehrensvärd i brev el. i bouppt. från Uppl. 1698 o. Växiö 1804, även hos Onkel Adam 1853, som också i övrigt icke sällan begagnar dialektiskt påverkade former.

violin, Rosenfeldt 1688 m. fl.: *fio-*; 1758: *violin* = ty. *violine* osv., från ital. *violino*, avledn. av ital. *viola* = fra. *viole*; se f. ö. fiol.

vipa = fsv., no. = da. **vibe*; ett blott nordiskt ord. Vanl., på grund av fågelns fjädertofs på huvudet, sammanfört med mlty. *wip*, tofs, kvast, got. *waips*, krans, osv. (se vippa 1, 2); jfr namnen tofsvipa, sv. dial. *horn-* o. *loppvipa* ävensom fra. *vanneau*, till *van*, vanna (av lat. *vannus* ds.; jfr eng. *van*, *fan*, solfjäder). Emellertid är härledningen ingalunda säker, då de flesta övriga namnen på vipan härröra från hennes karakteristiska varnings- o. lockton, som plägar återges med *kivit*, *viit-vi-vi-viit* o. d., t. ex. ty. *kibitz*, ty. dial. *piwitsch*, eng. dial. *peewit*, fra. dial. *pivit*, ital. *fifa* osv. Ordet vipa har möjl. samma ljudhärmande ursprung.

vipen, dialektord (t. ex. Ögtl.): vidöppen, särsk. i uttr. *ligga vipen*, obetänksam, påflugen, av **vi-ipin*, av adj. vid o. fsv. *ipin*, biform till *ypin*, upp-

kommen i sammans. i relativt obetonad ställning = öppen; alltså = vidöppen, jfr Schroderus d. y.: *ligger vidyppen*, Bellman: *legat .. vidöppen*. Förf. Ark. 13: 243.

vipp i på vippen, Nordenflycht 1740-t., jfr *uppå en wipp* 1722, Hallman m. fl., jfr Dalin Arg. II nr 2 (SFSV s. 10): 'har han warit på wippen?'; inhemsk nybildning till vippa 1 (liksom knyck till knycka, släng till slänga osv.) el. möjl. från det till samma verb hörande lty. *wipp*, hastig sväng = fhty. *wipf*. Se även vips.

1. **vippa**, vb, Schroderus 1638: 'vippa oss öfver enda'; i betyd. 'gunga' t. ex. Spegel; i ä. nsv. även 'vira, linda', y. fsv. *vippa* trans. P. Månsson = no. *vippa*, da. *vippe*, mlty., meng. *wippen*, vippa, mhty. *wipfen*, hoppa; en intensivbildning av samma slag som guppa o. vicka; jfr avledn. sv. dial., no. *vip(p)la*, omslingra, ävensom avljudsbildningen no. *veipa*, svepa, inveckla, *veipla* ds. osv. (se under vepa); till ieur. roten *vib* i lat. *vibrāre*, sätta i dallrande rörelse, dallra (= vibrera), litau. *vỹburiu*, viftar, el. till ieur. växelroten *vip* i t. ex. sanskr. *vēpatē*, darrar, bävar (varom se veva 1). Se följ. o. föreg. — Växelform med germ. *hw-*: ä. da. *hvippe*, röra sig snabbt, piska = eng. *whip*; jfr likartad växling under veka, viska 1 o. visp 1, 2. — Vippstjärt, sädesärla, Linné = da. *vipstjært*, väl från mlty. *wippstert*, en bildning av samma slag som t. ex. ä. nsv. *hvekestjert* t. ex. Sigfridi 1619, till ä. nsv. *hveka*, bl. a.: vippa (se veka), mlty. *wagestert*, till *wagen*, vackla o. d., fra. *batte-queue* (jfr batalj o. kö) o. flera av de under ärla uppräknade namnen; ävensom ty. fågelnamnet *wendehals*, göktyta, motsv. fra. *torcol* (dvs. *torc-col*, till lat. *torquēre*, vrida, o. *col*, hals); om sammansättningstypen se f. ö. under våghals o. sittopp.

2. **vippa** sbst., 1635: *löff och vippor* = no. *vippa*, da. *vippe*; av verbstammen i vippa 1; f. ö. besl. med fhty *wipfil* (ty. *wipfel*), trädtopp, spets, ävensom med no. *vīpa*, styvt hår el. strå, borst, mlty. *wip*, kvast, tofs; alltså väl egentl.: något som vippar el. gungar. Sbst. vippa förhåller sig med avs. på betyd. till lat. *vibrāre* ungefär som sbst. viska till litau. *vizgù*, darrar. — I ä. nsv. förekommer dessutom ett väl från ty. lånat *vippa* i betyd. 'vippgalge', ävensom (redan på 1500-t.) 'spänninrättning för båge'. Dessutom en avledn. *vipsa* i betyd. 'vippa'.

vips, interj., Lind 1749 under *Schnapps* = da., från lty. *wips* el. det från lty. lånade ty. *wips*; möjl. egentl. genit. till vipp el. en *s*-bildning till detta ord el. till det besl. vb. vippa; av samma slag som ty. interj. *schnaps* till *schnapp-* (se snaps). Jfr ä. nsv. *hvisp* t. ex. Bark 1703, Kolmodin o. *visp* O. v. Dalin, till vispa under visp 2 el. en självständig ljudmålande bildning el. av vips, med omställning av *ps* till *sp*.

1. **vira** (spel), Lyckans talism. 1818, Conv.-bladet 3 saml. 2 Aug. 1823, Wallmark 1832, Wetterstedt Mutanders ungd.-händ. 1832; väl efter järnbruket Vira Uppl. (Sv. spelb. 1847, s. 141). — Det sistnämnda har i sin tur fått namn efter sjön Viren.

2. **vira**, vb, Bureus o. 1600 = no. *vīra* ds., mlty. *wiren*, förse med järntråd; till sv. dial. *vir*, metalltråd, nisl. *vírr*, ags. *wír* m. (eng. *wire*), mlty. *wire* f., jfr isl. *víravirki*, arbete av metalltråd, *r*-avledn. av ie. *u̯i*, sno, fläta, i vide, vidja, vägg m. fl., med avljudsformen *u̯ēi* i fhty. *wiara*, fint guld, guldsmycke; med *r*-avledning i lat. *viriæ*, ett slags armsmycke, egentl. keltiskt, fir. *fiar*, sned, o. väl även grek. *īris*, regnbåge m. m. (av **u̯īr-*), om vilket senare se Boisacq (med tillägg). Se f. ö. Viren o. girland.

virak, rökelse, slutet av 1500-t. (: *-ach*), 1637 (: *-ack*), i ä. nsv. även *virock* 1727, ävensom (med högtysk form) *virauch* 1637 o. (med försvenskad form) *virök* 1645, Lucidor = da. *virak* (varifrån väl den sv. formen på *-ack* närmast kommit), från ty.: mlty. *wirôk*, *wirek*, av fsax. *wihrôk* = fhty. *wihrouh* (ty. *weihrauch*), egentl.: invigd el. helgad rök; se Vi 1.

virdar, se under Värend.

Viren, sjön., **Virån**, egentl. 'krokig, slingrande o. d.', till ett germ. adj. **wīra-*

= fir. *fiar*, kymr. *gwyr*, till ie. *u̯i*, sno, se f. ö. vira 2 o. förf. Sjön. 1: 719. Alltså samma betyd. som i t. ex. Vrången.

Virestad, sn i Smål., fsv. *Vigherstadha*, till personn. *Vigher* (jfr *Vigher spa* Uppl.-l.); se f. ö. -sta(d).

virka (med virknål), i ä. nsv. i allmännare betyd., i sht väva, Bib. 1541 flera ggr, där Luther har *wirken* o. den nya övers. 'väva', 'spinna', jfr gamla övers., Sal. ordspr. 30: 28: 'Spinnelen wirkar med sina händer', i samma betyd. även t. ex. Schroderus 1635, Lex. Linc. 1640, Serenius, Lind, Geijer Vikingen: 'Då hörde jag Nornorna virka sin väf' o. f. ö. in på 1800-t.; förr även som i ty. om järn t. ex. Dalin 1747; från ty. *wirken*, förfärdiga (särsk. i hantverksspr., t. ex. hos bagare, smeder, saltkokare, men i sht om vävning, brodering o. d., redan i mhty.), verka (varav också da. *virke*, verka), av fhty. *wirchan*, förfärdiga, verka, arbeta = fsax. *wirkian*, ags. *wircan*, jfr fsv. (inhemskt) *virka* ÖGL: *uirkar man i skoghe*, antagl. dock en ombildning av *værka* (efter *virke*?), jfr varianten *værkar*; av germ. **werkian*, avledn. av verk el. i anslutning till detta ord ombildat av **wurkian* (= yrka); annars formellt överensstämmande med det i alla händelser besläktade grek. *érdō*, gör, förrättar (av ie. **u̯ergi̯ō*). Alltså egentl.: tillverka, förfärdiga (vissa slags vävnadsarbeten), med samma slags specialisering som t. ex. garva, egentl.: bereda; f. ö. vanlig inom yrkesspråk; se om dylika fall närmare under värpa. Denna specialisering blev hos virka betydligt starkare än hos ty. *wirken*. F. ö. etymol. = isl. *virkja*, värka (se d. o.); se f. ö. verk, orka, yrka. — Härtill ä. nsv. *virkestol*, vävstol, Kolmodin 1732, från ty. *wirkstuhl*. — 'Virka' heter på da. *hækle*, från ty. *häkeln*, till hake, väl besl. (men ej identiskt) med sv. häckla (lin); se d. o. En avljudsform till hake, ags. *hóc* (eng. *hook*), föreligger i det till detta sbst. bildade likbetydande eng. vb. *hook*. Jfr ital. *uncinare*, virka, till *uncino*, liten hake, osv.

virke = fsv.: verk, bygge, ställning, material, jfr *trævirke*, trävirke = isl. *virki*, verk, befästning, no.-da. *virke*, verksamhet, material, jfr da. *Danevirke*, fsax. *giwirki*, av germ. *(*ga*)*werkia*-, till verk; jfr avljudsformen yrke. Den allmännare betyd. av 'materialämne' kvarlever i dial., t. ex. *skovirke*, *bröd-virke*, jfr det skämtsamma sv. toddy-virke. — I ä. nsv. o. vissa dial. även *verke*, *värke*, ljudlagsenligt utvecklade av *virke* (jfr Hesselman *i* o. *y* s. 209, 213 f.); *värke* dock möjl. delvis även från fsv. *værke*, med *æ* på grund av anslutning till *værk*; jfr t. ex. virvel.

[*virna, sv. dial., vissna, se under vissen slutet.]

virrig, o. 1669, om ljud; från ty. *wirrig*, till adj. *wirr* ds., till vb. *wirren*, av fhty. *wërran*, inveckla, förvirra, vartill även fhty. *wërra*, förvirring, strid (varav fra. *guerre*, krig); vanl. härlett ur ett germ. **werz*- o. sammanställt med kompar. värre, se d. o. — Härtill även förvirra = da. *forvirre*, från ty. *verwirren*, av fhty. *firwërran*.

virrvarr, 1804, i en övers. från ty. = da. *virvar*, från ty. *wirrwar*(*r*), Lessing 1754, men vid denna tid ännu betraktat som ett lågtyskt dialektord; dock under formen *wirenwar* redan 1486 i betyd. 'ordstrid', reduplikationsbildning till stammen i föreg., av samma slag som klingklang, mischmasch, sliddersladder, tingeltangel, villervalla osv.

Virserum, sockenn., Klm. l., fsv. *Vīdhersrum*, *Vīdhisrum*, till -rum 3 o. ett fsv. sjönamn **Vīþir*, till adj. vid (nu Virserumssjön); jfr Tirserum, fsv. *Tīdhisrum*, till sjön. **Tīþir*. Förf. Sjön. 1: 704. Andra, osannolika möjligheter citeras av Lindroth Ortn. på -*rum* s. 84, som dock föredrager den här givna tolkningen.

virsingkål, savojkål, Lundström Trädg. 1852, även virsing 1873, från ty. *wirsing*, *wirsching*, med tysk avledn. av nordital. *verza*, av vulg.-lat. **virdia*, av lat. *viridia* n. plur., grönsaker o. d., till *viridis*, grön (jfr under skärtorsdag slutet). Det likbetyd. savojkål efter fra. *chou de Savoie* (jfr ty. dial. *sawau*), vilket liksom fra. *chou de Milan* även-ledes visar hän till norra Italien.

virtuos, 1739: 'En stor Virtuose i London', Post. Tid. 1758: 'Italienske Virtuoser' (i tillkännagivande om konsert) = ty. osv., från ital. *virtuoso* ds., egentl.: mycket duktig el. framstående, avledn. med suffixet *-oso* (= lat. *ōsus*), som betecknar 'rikt försedd med' el. dyl., till lat. *virtus* (genit. *-ūtis*), duktighet, dygd, manhaftighet, till *vir*, man (se Värend).

virvel, i ä. nsv. även *hverfvel*, *hvärfel*, med motsvar. i dial. (av *hvirvel*; jfr under virke), fsv. *hvirvil*, hårvirvel, yrsel(?) = isl. *hvirfill*, ring, hjässa, bergspets, da. *hvirvel*, mlty. *wervel*, fhty. *wirbil*, *wirvil*, virvelvind (ty. *wirbel*), av germ. **hwerbila-*, agentisk bildning till germ. **hwerban*, vända sig omkring, bildat som (instrumentalerna) degel, gördel, nyckel, svirvel osv.; se f. ö. värva o. varv 1, 2. Jfr till betyd.-utvecklingen lat. *vertex*, hjässa, topp, till *vertere*, vända. — Formellt identiskt är sv. dial. (*h*)*virvel*, liten dörrslå = da. *hvirvel*, no. *kvirvel*, mhty. *wirbel*. — Virvelvind = isl. *hvirfilvindr*, da. *hvirvelvind*, ty. *wirbelwind* osv.; eng. *whirlwind* från nord. — Härtill vb. virvla, Tiselius 1723: trans., åstadkomma virvlar i vattnet, Wallerius 1739: refl., T. Bergman 1773: intrans., Bellman: 'Trumslagarn hvirvlar', motsv. da. *hvirfle*, ty. *wirbeln*, mholl. *wervelen*, ävensom isl. *hvirfla* (*hvirla*) trans., utbreda (om hö), no. *kvirvla* (*kve-*) ds. o. sv. dial. **hvirla*, yra, vara vimmelkantig, vanka, fara vilse. Säkerl. ej utgående från ett gemensamt germ. grundverb utan vid olika tider uppkomna bildningar, väl i regel avledn. av virvel; kanske delvis också ett iterativum-intensivum på germ. *-ilōn*, *-alōn* till **hwerban* av samma slag som t. ex. dingla, famla, hymla, skramla osv. Eng. (= meng.) *whirl*, virvel, har nord. urspr. Eng. *whirl*, virvla, kan däremot på grund av betyd. knappast, såsom vanl. antagits (Skeat, Holthausen), utgå från det sällsynta isl. *hvirfla*, utbreda (hö), utan är säkerl. ett inhemskt deverbativum av det lånade substantivet.

1. **vis**, sbst., fsv. *vīs* f. (o. n.?), vis, sätt = isl. *vís* (i *þóru vís*), da. *vis*, motsv. fsax. *wîsa*, mlty. *wîs(e)*, fhty. *wîs(a)* (ty. *weise*), ags. *wís(e)* (eng. *wise*), av germ. **wīsa-* n., **wīsō(n)* f. = ie. **u̯īd-to-*, **u̯īd-tā-* (**ueid-*); till roten *u̯eid*, se, alltså väl egentl. 'utseende', varav 'beskaffenhet o. d.' Se följ. -vis o. visa 1. — Från germ. spr.: fra. *guise*, vis, sed, sätt (jfr t. ex. fra. *guimpe* ~ vimpel), vartill *déguiser*, förvända, vanställa, förkläda.

2. **vis**, adj.; fsv. *vīs*, kunnig, vis; bekant med = isl. *víss*, da. *vis*, got. *-weis*, kunnig, fsax., fhty. *wîs* (ty. *weis*[*e*]), ags. *wís* (eng. *wise*), av germ. **wīsa-* (varav finska lånordet *viisas*) = ie. **uīd-to-*, part. pf. pass. till roten *u̯eid*, se (i lat. *vidēre* osv., se veta), motsv. lat. *vīsus*, sedd; formellt nästan identiskt med vis; sbst.; el. möjl. av ie. **u̯eid-so-*, avledning av *s*-stammen i sanskr. *vēdas*, kännedom, liksom t. ex. ljus: sanskr. *rôcas* (jfr t. ex. v. der Osten-Sacken IF 34: 252). Biform (med kort rotvokal): viss. Urspr. likbetydande parallellbildning: vitter. Avledn.: vb. visa (se d. o.). — Den gamla betyd. 'som vet, kunnig, klok' har i de nyare spr. undanträngts av den specialiserade 'mycket kunnig o. erfaren'. Förb. fsv. *varþa vīs*, isl. *verða víss* (med genit. m. m.), få veta, erfara, kvarlever i norrl. dial. **varda vis*, bliva varse. — Hit hör sammans. envis, Schroderus Com. 1640; hos t. ex. Swedberg 1719 i betyd. 'ensam vis'; jfr de likbetyd. ä. nsv. *ensint*, ä. nsv. o. sv. dial. *enveten* 1647 osv. (till veta), ä. nsv. *envetig*, fsv. *enthrār*, *enthrœtter*, *enthrœttin* (se trå 2), **enharþer* i fsv. *enhœrdhe*, envishet (jfr bohusl. *enaln*, envis, med s. k. tjockt *l*, o. isl. *einarðr*, enkel). Om en- se enträgen under trägen. — Frågvis, Hels. 1587: 'Fråghewijs, Sciolus, nasutulus'; möjl. nybildning i anslutning till näsvis; i alla händelser naturligtvis ej, såsom förr antagits (av Wetterstedt), egentl. om person som önskar bli vis genom frågor. I da. i stället *frittesyg*, i ty. *fragesüchtig* m. m. — Rättvis, motsv. i fsv., isl. o. da. — Visdomständer, Egr. Lundgren 1841, motsv. i da., ty., eng. o. fra., efter likbetydande grek. *sōphronistēres*, till *sóphrōn*, vis (av stammen *soph-* i filosofi,

Sofia). — Ett allmänt germ. ord för 'vis' (dock ej i östnord.) är **frōða-* = isl. *fróðr*, no. *frod*, got. *fróþs*, fsax., ags. *fród*, fhty. *fruot*; jfr litau. *prõtas*, förstånd; i avljudsförh. till got. *fraþjan*, förstå; enl. somliga även till lat. *interpres* (genit. *-pretis*), tolk m. m., dock osäkert.

3. **vis,** avledn.-ändelse till adverb, jfr (det inhemska) ä. fsv. *aþruvīs*, annorlunda = isl. *oðruvís*, väl urgammal ackus. sg. (ie. *-ām* > nord. *-o*, *-u* i inljud) till fsv. *vīs* f., men f. ö. i regel beroende på efterbildning av lty. adverb på *-wis(e)* o. ty. på *-weise* (se vis 1); jfr t. ex. korsvis, redan i y. fsv., väl efter mlty. *krúze-wîse*, el. lyckligtvis, möjligtvis, naturligtvis efter ty. *begreiflicher-*, *möglicher-*, *natürlicherweise*, i sv. i dylika fall med neutralt *t* i anslutning till det numera neutrala vis. I nsv. dels till subst., vanl. betecknande kvantiteter, där uttr. på -vis ha distributiv betyd., t. ex. aln-, dussin-, massvis, stundom med *i*, t. ex. i tusenvis (snarast efter liknande uttr. på -tal); ganska ofta även till vbalabstr., där -vis har den mera egentliga betyd. 'i form av, medelst', t. ex. anfalls-, jämförelse-, styck(e)vis (förr även *styckes-*); o. dels till adj., t. ex. blindvis (jfr ty. *blinderweise*), ömsevis o., vanligast, till adj. på *-igt* el. *-ligt* (ex. se ovan); till verb däremot blott i strövis. Se närmare Tamm Om ändelser hos adverb s. 37 f.

1. **visa,** sbst., i t. ex. Bib. 1541: sång, lovsång ('Siunger Herranom een ny wijso' Psalt.), jfr *Salomos höga visa*, fsv. *vīsa*, visa, sång, kväde = isl. *vísa*, vers, strof, da. *vise*, visa, sång; etymol. identiskt med de under vis 1 anförda västgerm. orden (fsax. *wîsa* osv.), som, utom 'sätt', även betyda 'melodi' el. (såsom i ty.) 'sång, sångstycke', alltså egentl.: 'sätt att föredraga el. sjunga'; med samma betyd.-utveckling som i lat. *modus*, sätt, vis, rytm, melodi (jfr mått). — Bliva en visa (i staden o. d.), jfr Jerem. Klagov. 3: 14 (gamla övers.): 'Jag är worden till spott allo mino folke, och deras dagliga wisa', ävensom bl. a. Horatius: 'tota cantabitur urbe', Homeri Iliad VI: *'ὡς καὶ ὀπίσσω ἀνθρώποισι πελώμεθ' ἀοίδιμοι ἐσσομένοισιν'* = 'att framgent kommer en visa att sjungas om oss intill senaste släkten' (Helena om sig o. Paris). — Ord och inga visor kunde möjl. innehålla ett minne av ett gammalt bokstavsrimmande uttr. av samma slag som mhty. *wort unde wîse*, innehåll o. form, med direkta motsvar. i fsax. o. ags., el. fsax. *word endi wîsa*, ord o. handling. — Sjunga sin gamla visa, om ideliga upprepningar o. d., Grubb 1678 s. 309, motsvar. i ty. (*das alte lied, die alte leier*) osv., jfr lat. *cantilenam eandem canis* Cicero (Att.).

2. **visa,** vb = fsv. (ipf. *-aþe*, *-te*) = isl. *vísa* I, III, da. *vise*, fsax. *wîsian*, fhty. *wîsen* (ty. *weisen* med ourspr. stark böjning), ags. *wîsian*, av germ. **wīsian* o. **wīsōn*, avledn. av adj. vis, alltså egentl.: göra klok, underrätta. Jfr det nära besläktade, men möjl. på annat sätt bildade got. *gawîsôn*, se till ngn, besöka, fsax., fhty. *wîsôn* ds., motsv. men ej fullt identiskt med lat. *vīsere*, besöka. — Hit även vise, se d. o. — Visare, på ur, Schroderus 1639 osv. Förr även *säjare* t. ex. Florinus 1695, Bellman: 'Säjaren pekar tre qvart uppå fem' (som dock också har *visare*: 'Visaren visar, timman ilar'); från ty. *zeiger* (jfr med avs. på *s-* under sinka 3, sira, svicka) o. urspr. icke samhörigt med ä. nsv. *säjarverk*, tornur (varom under ur 1). I ä. nsv. även *vispinne* Spegel.

visavi, vis-à-vis, av fra. *vis-à-vis*, mittemot, egentl.: ansikte mot ansikte, av ä. fra. *vis*, ansikte (jfr fra. *visage* ds. o. se visir 1), av lat. *vīsum*, bild, egentl.: det sedda, till pf.-part.-stammen av *vidēre*, se (jfr vision, visit; urbesl. med veta).

Visby, stadsn. = fsv., till gen. sing. av *vī*, helig plats, varom under Vi 1.

vischan i bondvischan, i lägre slang: landsbygden, landsorten; väl från det svenska tattarspråkets *visj*, skog, sannol. zigenarspråkets *vejs* i samma betyd. Se Thesleff Stockholms förbrytarspr. s. 110 med litter.

vischyvatten, se vichyvatten.

visdomständerna, se vis 2.

vise, bidrottning = fsv. o. da. (m.)

= (väl lånat från) mlty. *wise* m. ds.; jfr da. *viser* o. mlty. *wiser*, ävensom, med annan avledn., mhty. *wisel* (ty. *weisel*) ds., ä. da. *viser*; egentl.: förare, ledare; motsvar. sv. dial. *vise*, den främste i en flygande vildgässflock, isl. *vísi* o. det väl yngre *vísir*, konung, furste, fhty. *wiso*, förare, ledare, ags. *wisa* ds.; nomen agentis till vb. visa. — Eng. har i stället *queen-bee*, motsvar. sv. bidrottning 1751, ty. *bienenkönigin*, fra. *reine des abeilles*, grek. *tôn melittôn basíleia*, jfr lat. *rex apum* Virg.

visent, se bison.

Visingsö, fsv. *Visings ö* VGL IV, till ett personnamn **Visinger*, möjl. motsv. fhty. *Wisung*. Däremot ingår här ej ett gammalt önamn på *-ing*, ehuru dylika annars ej äro ovanliga, t. ex. fsv. *Hising*, nu Hisingen, nsv. Gislingen m. fl. Dessa äro näml. femin. o. en sammansättning med *ö* hade sålunda måst ge ett fsv. **Visinga(r)ö*, jfr fno. *Dillingarey* o. *Dilling*.

vision = ty., av lat. *vīsio* (genit. *vīsiōnis*) f., syn m. m., till pf.-part. stammen av *vidēre*, se (jfr visavi).

1. **visir** (hjälm-) = ty. *visier*, från fra. *visière* el. ital. *visiera*, till ä. fra. *vis*, ansikte, varom se visavi.

2. **visir**, turkisk minister, se vesir.

visit, t. ex. 1640, av fra. *visite*, till *visiter*, besöka (= sv. visitera), av lat. *visitāre* (jfr rafistulera), av part.-stammen till *vidēre*, se (urbesl. med veta). Jfr till betyd.-utveckl. grek. *episkepsis*, besök: *sképtomai*, ser, betraktar (jfr skeptisk). — Fransysk visit, mycket kort besök, redan t. ex. hos Dalin Arg.: *Fransöska Visiter*. Av samma slag som o. sammanhängande med ty. *französichen abschied nehmen*, avlägsna sig utan att taga avsked, *sich französisch empfehlen* ds., jfr eng. *take French leave*, bege sig bort utan att betala, ävensom ty. *sich auf polnisch verabschieden* o. no.-da. *gjøre svenske af sig*. — Visitkort, Wikforss 1804, motsv. ty. *visitenkarte*; hos Bellman: *visitlapp*.

1. **viska** (halm-, skur- o. d.), t. ex. o. 1670, en ombildning efter verbet el. utvidgning av fsv. *visk* = isl., da. = mlty. *wisch*, fhty. *wisc* (ty. *wisch*); i regel mask., i isl. (o. möjl. fsv.) fem.; av germ. **wiska-*, **wiskō* (varifrån enl. somliga finska lånordet *vihko*, bunt); härav även enl. Liebermann det ags. **wisc*, vidja att fläta med, som förutsättes för ags. *fald weoxian* (av **wiscian*), fläta en fålla av vidjor, ävensom (enl. Braune ZfromPhil. 18: 529, Pogatscher Engl. Stud. 27: 274) den ffra. avledningen *guischet* (fra. *guichet*, eng. *wicket*), grind (egentl. av flätverk). Med Lidén IF 18: 495 sannol. en avljudsform till sanskr. *vēṣkás*, snara att fläta med; till en ie. rot *u̯is*, vinda, vrida, fläta, varav väl även utvidgningen *u̯isp* i visp, vispa. Om lat. *virga* också hör hit (i så fall av **uizgā*), såsom ofta antages, är ovisst; jfr Persson Indog. Wortf. s. 327 n. 1. Jfr även under vis. — Härtill vb. viska, avdamma el. avtorka med viska = fsv. = da. *viske*, mlty., mhty., ty. *wischen*, ags. *weoxian*. Mhty., ty. *wischen* betyder även 'hastigt röra sig bort' (jfr även ty. *entwischen*); möjl. sekundärt av den förra betyd.; kanske dock i denna anv. att ställa till litau. *vizgù*, darrar, osv., som kunde föras till samma rot, om man utgår från betyd. av slingrande rörelse el. dyl. (jfr Persson Indog. Wortf. s. 327 n. 2 samt under veva 1); men också kan tänkas ha ett av roten *u̯is*, vrida, fläta, oberoende ursprung (se under visp 2 o. Veselången, Viskan). Hit höra även sv. dial. *viska*, kasta, slänga, no.: ränna omkring, vartill fsv. *natviskia*, fladermus (se nattblacka under natt). Om likartade betyd.-växlingar se f. ö. under vippa 1 o. veva 1 o. jfr nedan eng. *whisk*, avtorka, röra sig hastigt. — En växelform med germ. *hw-* är ä. da. *hviske*, stryka med svansen, löpa, varav eng. *whisk*, röra sig hastigt, avtorka. Motsvarande växelformer på *w-* o. *hw-* förekomma även vid viska 1, visp 2, vippa 1.

2. **viska**, (av)damma, (av)torka, se föreg. slutet.

3. **viska**, tala tyst o. d., fsv. *hviska* = da. *hviske*, med *r*-avledn.: isl. *hvískra*, no. *kviskra*, ä. nsv. *hviskra*, o. med *l*-avledn. dalm. **hviskla*; av en ljudhärmande rot *hwis*, vartill även vissla, o.

mlty. *wispelen*, viska, fhty. *hwispalón* (ty. *wispeln*), ags. *hwisprian*, mumla (eng. *whisper*, viska); om bildningarna hava tillräckligt hög ålder, av ie. **kuis-*. Jfr väsa. — Likartade bildningar äro no. *tiska*, viska, o. ä. ty. *zispern* ds.; se tissla.

Viskan, flodnamn, 1600-t., best. form av *Viska*, väl av *Visk-ā*, till *å*; sammansatt med det äldre namnet fsv. *Visk* 13-, 1400-t.; *k*-avledn. (möjl. = fhty. *Wisicha*) av det vattendragsnamn *Vis-*, som omtalas under Veselången, el. närmast till det gamla namn på Viskan *Visa*, som ingår i sistnämnda sjönamn; sannol.: den livliga, rörliga (se viska 1 osv.). Samma vattendragsstam synes uppträda i sjön. Visken Skedevi sn Ögtl. Jfr förf. Sjön. 1: 722 f. Däremot synes det tyska flodnamnet *Weichsel* (lty. *Wissel*, ags. *Wisle*, Plinius: *Vistla*, Jordanes *Viscla* m. m.) utgå från ett ie. **ueik-slā* (se H. Petersson Heterokl. s. 246). — Annorlunda om Viskan Noreen Spr. stud. 3: 120, 115. — Jfr häradsnamnet Viske.

Viske, härad i Hall., fda. *Wiske hæret*, av älvnamnet Viskan; se d. o.

visky, Strandberg 1854, från eng. *whisk(e)y*, av fir. *uisce*, *usce*, vatten (av ie. **udskiā-*), besl. med vatten (se d. o.); jfr gäliska *uisge-beatha*, livsvatten (varifrån Bellman: *oskobad*, Almquist: *osquebad*), o. akvavit med etymol. samma betyd.

vismut, Kempe 1675: *wiszmucht*, Spegel 1685 = da., från ty. *wismut*, på 1400-t. i den latiniserade formen *bisemūtum*. Sannol. uppkallat efter den äldsta vismutgruvan *St. Georgen in der wiesen* (till *wiese*, äng) i Erzgebirge, med senare leden till muta 2, alltså: inmutning (se Kluge Etym. Wb.[9]). — Den i ä. ty. o. ty. dial. uppträdande formen *wiss-*, *wiesmat* (just å området för de äldsta vismutgruvorna) berodde i så fall på folketymologisk ombildning = ängsmatta (*wiesenmatte*), med syftning på vismutens brokiga färger.

Visnum, härad o. socken i Vrml., fsv. *Visne(e)m*, *Vissnim* m. m., bildat av -hem o. älvnamnet Visnan (fsv. **Visn* el. möjl. **Visa*), liksom fsv. sockenn. *Alstrem* (nu Alster) Vrml. till älvn. Alstran, fsv. sockenn. *Varnema* (nu Varnum) Vrml. till älvn. Varnan, jfr Ölme härad Vrml. till älvn. Ölman. Älvnamnet betyder sannol. 'den livliga, snabba'; se närmare förf. Sjön. 1: 702, 724 (av de å s. 702 anförda beläggen för ie. *uis* i denna betyd. kunna dock ett par tolkas på annat sätt). — Besl. är sjön. Vismen Visnums hd, som genomflytes av den å, som förr synes ha kallats **Visn* el. **Visa*, men av Fernow benämnes *Visman* (med anslutning till sjönamnet, om vars avledande *m* se förf. Sjön. 2: 33).

1. **visp**, litet knippe björkris o. d., t. ex. Bureus Suml. o. 1600 = no. (meng., eng. *wisp*, meng. även *wips*, litet knippe halm el. hö, möjl. från nord.); snarast besl. med viska 1 (se d. o.); knappast däremot med omställning av äldre *wips* (jfr under gäspa) till lty. *wīp* (ty. *wiepe*), halmsudd; jfr följ. o. Persson Indog. Wortf. s. 321 f. — Härav vb. vispa. Jfr no. *kvispa*, med samma växling av (urspr.) *hv* o. *v* som i veka, viska 1 o. visp 2.

2. **visp** el. **visper**, yr o. opålitlig person, O. v. Dalin: 'den lilla vispen', Lenngren 1781: 'den vispen' (möjl. dock med ursprungligt *hv*, se nedan). — Härjämte vb. vispa (omkring), fara hit o. dit, t. ex. P. Erici 1582 (i betyd. 'vifta med svansen'?), Agneta Horn o. 1657: 'Och kan ingen säja det, att jag har vispat hvarken efter den ena heller den andra' (normaliserat), Spegel 1685: *wispa kring* (om planeterna); besl. med lty. *wispeln* ds., holl. *wispeltuur*, ostadig, vispig, till en rot *uis*, varav väl även ty. *wischen*, röra sig bort (se viska 1). Ordet förhåller sig antagl. till visp 1 som det nämnda ty. *wischen* till viska 1 el. mlty. *quispel*, kvast, till lty. *kwispeln*, hastigt röra sig hit o. dit. — Härjämte med *hv*: ä. nsv. *hvispa*, flacka, fara hit o. dit, t. ex. Lucidor = no. *kvispa*, eng. *whisp*, vartill sbst. ä. nsv. *hvisp(er)*, t. ex. 1558 (plur. *hwisper*), U. Hiärne (jfr motsv. växelformer under veka, vippa 1 o. visp 1).

vispa (omkring o. d.), se visp 2.

viss, i sv. dial. även: förståndig, på-

litlig ('visser pojke'), fsv. *vis(s)*, viss, säker, pålitlig = no., nisl. *viss*, viss, säker (ej i isl., där det ersättes av *víss*), da. *vis* (utt.: 'viss'), got. *-wiss* (i *unwiss*, oviss), fsax. *wiss*, fhty. *giwis* (ty. *gewiss*), ags. *(ge)wiss*, av germ. **wissa-* = ie. **u̯id-to-*, part. pf. pass. till roten *u̯id*, se; jfr sanskr. *vitta-*, bekant, grek. *á(ϝ)istos*, osedd, obekant, fir. *ro fess*, scitum est; i avljudsförh. till **u̯eid-to-* (el. **u̯eid-so-*) = vis (se f. ö. d. o.). — Ett minne av isl. **víss* kvarlever i sbst. *vissa*, varom under visso. — En viss (herr N. N. o. d.) = da. *en vis*, ty. *ein gewisser*, motsvar. holl. *zeker* (säker), fra. *un certain*, eng. *a certain*, övers. av lat. *certus* i samma anv.; alltså med betyd.-förskjutning från 'viss, bestämd' till 'obestämd'. — Förvissa (*sig om*), fsv. *forvissa*, förvissa, bekräfta m. m. = da. *forvisse* (*sig om*), från mlty. *vorwissen* (jfr ty. *vergewissern*). Inhemskt är däremot sv. dial. *vissa*, försäkra, lova, förvissa (åtm. i vissa götal. dial.) = fsv.: tillförsäkra, avgöra, bevisa m. m., egentl.: göra viss.

vissen, i dial. även *vesen* m. m., fsv. *visin* = isl. *visinn*, da. *vissen*; besl. med mhty. *wesel*, svag, matt, no. *veisen*, halvvissen, slapp, m. fl. Härtill avledn. vissna, i ä. nsv. ofta *vīsna*, fsv., isl. *visna*, da. *visne*, fhty. *wesanên* (jfr ty. *verwesen*), ags. *wisnian* o. *weornian*, det senare av germ. **wiznōn* o. med, som det synes, en inhemsk motsvarighet i dalmålets **virna*, vissna (jfr Bugge hos Noreen Sv. lm. IV. 2: 212), o. ösv. dial. *vina* ds. Besl. med kymr. *gwyw*, vissnad, av **u̯is-u̯o-*. Väl f. ö. till samma grundrot som litau. *výstu*, vissnar, *výtinu*, kommer att vissna (båda till ie. **u̯īt-*), ävensom lat. *vīēsco*, vissnar (men däremot ej, såsom Walde antager s. 836, besl. med eng. *wither* o. ty. *verwittern*, som höra till väder; se vittra). Roten *u̯is* i vissen är väl identisk med den i de under vesa anförda orden för 'gyttja, pöl, fuktighet o. d.'; jfr att grundbetyd. hos ty. *welk* är 'fuktig' (jfr lake 2 o. ulk).

visserligen, med *r* i slutet av 1500-t., t. ex. Hels. 1587: *wisserligh*; f. ö. som regel på 1500-t. utan *r* (O. Petri, L. Petri) såsom stundom också på 1600-t.; åtm. delvis från mlty. *wisseliken*, jfr fsv. *visselika*, motsvar. isl. *vissuliga*; med sekundärt *r* såsom i sannerligen, efter mönstret av säkerligen, veterligen o. d.; se f. ö. viss o. vissa. I da. i stället *vistnok*, *riktignok*. — I förb. *visserligen — men* föreligger samma utveckling som i ty. *zwar* (mhty. *ze wâre*, för visso, till fhty. *wâr*, sann) o. got. *raihtis -iþ, þan* el. *aþþan* (till *raihts*).

[Vissgärde, ortn. Uppl., se Skälf o. Vi.]

vissla, fsv. *hvisla* = ä. da. *hvisle* ds., nda.: väsa, isl. *hvísla*, viska; jfr ags. *hwistlian* (eng. *whistle*), vissla, ävensom, utan *-l-*, isl. *hvissa*, da. *hvisse*, väsa; ljudhärmande liksom viska 2 o. möjl. rotbesl. med detta. — Vissla återges i nda. med *fløjte* (till flöjt).

vissna, se vissen.

visso, i uttr. med visso, till yttermera visso, motsv. fsv. *til ytermera visso*, oblik kasus till fsv. sbst. *vissa* f., visshet, sanning, bekräftelse, försäkran = sv. dial., no., isl., av urnord. **wissōn*, avledn. av adj. viss (liksom även fsv. vb. *vissa*, avgöra, bevisa m. m., egentl.: göra viss); jfr got. *-wissei* i *miþwissei*, medvetande, samvete, av *-īn*. — Uttr. för visso (förvisso), fsv. *for visso*, liksom för visst, fsv. *for vist* (= da. *forvist*, jfr isl. *fyrir víst*), innehåller däremot själva adj. viss, det förra uttr. i dat. sg. n., jfr isl. *at vísu* o. ags. *tó wisse*.

vist el. **whist,** ett kortspel, Tersmeden o. 1780 om utl. förh., Ristell 1787: 'ett parti whist'; från eng. *whist* ds., av interjekt. *whist*, tyst (en bildning av samma slag som t. ex. eng. *hist*): spelet är ett sådant som kräver tystnad. I eng. tidigare kallat *whisk* till *whisk*, sopa o. d. (se viska 1 slutet), med syftning på spelens upptagande från bordet.

Vist, ortn. Vgtl. o. Ögtl. (2 ggr), **Vista** härad Smål. (fsv. *Vist*) = no. *Vist* (*-e*, *-er*, åtm. 8 ggr), till fsv. *vist* f., vistande, uppehåll (i ett osäkert belägg från ÖGL, f. ö. blott i sammans.; jfr hemvist under hem) = isl. *vist*, fhty. *wist* ds., got. *wists*, väsen, natur, av germ. **westi-* = ie. **u̯es-ti-* i fir. *feiss*, kvarvarande, uppehåll, bildning på *-ti* till germ. **wesan*, vara (se vara 1), enl. somliga besl. med

lat. *Vesta*, den husliga härdens gudinna (se f. ö. vestal), väl i avljudsförh. till ie. **u̯as-tu-* i grek. *ásty* n., stad, sanskr. *vástu*, ställe ~ *vāstu*, boningsplats, hus. Med samma betyd.-övergång till 'boningsplats o. d.' som i fra. *maison*, hus, av lat. *mansio*, egentl.: vistande. På en urgammal övergång av germ. **westi-* till *ō*-stam tyder lapska lånordet *viste*, hus, boning, av **wistā*, alltså från en tid, då nom. sg. av de germ. *ō*-stammarna ännu slutade på *-ā* (Wiklund Le Monde Oriental 5: 236), såvida ej (med H. Pipping SNF XII. 1: 40 n.) **wistā* beror på sekundär *ō*-stamsböjning i ackus. sg. — Hit hör nog också Visteby Uppl., fsv. *Vistaby* (o. *-bo*), som förhåller sig till Vist, Vista som Saleby till Sal, Sala (se förf. Ortn. på *-by* s. 26, 97), medan väl däremot fsv. *Vistathorp*, nu Vistorp Vgtl., innehåller ett personn. **Viste* liksom fsv. *Væstathorp*, nu Västorp Vgtl., är sammansatt med personn. *Væste*. — Enl. M. Olsen Festskr. t. K. Rygh s. 115 f. ha de fno. *Vist(ir)* varit beteckningar för gamla boplatser från stenåldern (jfr under Värend). — Formellt samma ord är fsv. *vist* f., föda, kost = isl. *vist*, fsax., fhty., ags. *wist*, där väl dock ingår en (möjl. med *ues*, vistas, urspr. identisk) rot *ues*, äta, i got. *wizón*, frossa, sanskr. *vas-*, äta, osv., vartill visthus, fsv. *vistahus*. — Jfr följ.

vistas = fsv. jämte *vista sik*, till fsv. *vist*, vistande (se föreg.).

[Visteby, ortn. Uppl., se Vist.]

visthus, se Vist slutet.

[Vistorp, ortn. Vgtl., se under det dock sannol. ej dithörande Vist.]

[Wistrand, gammalt familjen., se under Viby.]

vit, fsv. *hvīter* = isl. *hvítr*, da. *hvid*, got. *hweits*, fsax. *hwīt*, fhty. *wīz* (ty. *weiss*), ags. *hwīt* (eng. *white*), av germ. **hwīta-*, att döma av ffris. *hwīlt*, snarast av äldre **hwīlta-*, av ie. **kuĭltno-* el. **kuĭdno-*, jfr å ena sidan sanskr. *çvētá-*, vit, *çvilná-* ds., fslav. *světŭ*, ljus, litau. *szvitėti*, glänsa, osv., o. å den andra litau. *szvidùs*, glänsande. Alltså bildat med det vanliga ieur. färgadj.-suffixet *-no* (jfr t. ex. brun el. lat. *cānus*, grå, vit, se hare, grek. *orphnós*, mörkbrun, se järpe, o. grek. *perknós*, brokig, se färna); o. med samma betyd.-växling 'vit'~'ljus, glänsande' som i blank o. grek. *levkós*. Jfr vete, vita, vitling, vitten. — Om andra indoeur. ord för 'vit' se Alt- (lat. *albus*), bål 3 (litau. *bāltas*) o. ljus (grek. *levkós*, egentl.: lysande). — Vita plåstret, om läkemedel som varken gagnar el. skadar, vanligare, i utvidgad anv., om person som det ej är besked med, svag osjälvständig människa, »mähä», jfr Tegnér 1834: 'Statens sår måste läkas inifrån, icke genom det hvita plåster, som dagens qvacksalfveri-vishet klenar däröfver'; motsv. ty. *er ist wie eine weisse salbe*, dvs. svag, osjälvständig o. d.; egentl. beteckning för ett slags huskur med gamla anor, sedan allmänt talesätt; jfr Heine: 'Weisse Salbe weder heilet noch verschlimmert irgend Schäden, / Weisse Salbe findest jetzo du in allen Bücherläden'; i vissa trakter av Tyskland även om en obehaglig person (väl även här egentl.: svag o. d.). Jfr R. M. Meyer 400 Schlagworte s. 79, D. Wbch 8: 1686. Om person i ty. i regel andra uttr., t. ex. 'er ist ein schwachmatiker'. — Vitgarva, egentl.: bereda vitt läder, 1832, enstaka även *(h)vitgara*, till vitgarvare, 1790: 'Söderberg, Er., Hvitgarfvare', efter mlty. *witger(w)er* = ty. *weissgerber* (mhty. *wīzgerwer*); jfr adj. *weissgar*, varefter sv. vitgar 1871 (se gar). Vitgarvningen har emellertid mycket äldre anor i Norden än beläggen angiva. Alun till en dylik procedur användes redan under bronsåldern. — Vitmena, se d. o. — Med avs. på sammans. vitkål, vitlök jfr fsv. *hvīter kāl*, *hvīter lōker* (jämte *hvitlōker*).

vita, sbst., Bureus o. 1600: *äggehvijta . . gohlan*; motsvar. no. *kvite* m., da. *hvide*; substantivering av vit. Jfr fsv. (*thæt*) *hwita aff æggit* (kvar till inemot slutet av 1600-t., jämte *äggehwit*[*t*] o. *-hwitar* plur.), isl. *hit hvíta eggs*, mlty. *dat witte van dem eie*, ty. *das weisse im ei*; ags. *hwīt* n., ävensom mlty. *eiges witt*, ty. *eiweiss* n., äggvita, sv. dial. *vitägg*. Motsvar. utveckling hos gula. Jfr Sahlgren Festskr. t. Tegnér s. 416 f. o. se f. ö. under ägg 1.

[vita, sv. dial., genom trolldom sätta på o. d., se vite.]

vital = fra., livskraftig o. d., av lat. *vītālis*, hörande till livet, avledn. av *vīta*, liv, till *vivere*, leva (se vivat); = skaldepseudonymen *Vitalis* (Erik Sjöberg), efter den dag (27 nov.), då han lemnade sina första dikter till tryckning (här även ordlek; jfr lat. *vita*, liv, o. *lis*, strid).

vite, böter, fsv. *vīte*, straff, böter = isl. *víti*, da. dial. *vide*, fsax. *wīti*, fhty. *wizzi*, ags. *wite*, av germ. **wītia-*, till **wītēn*, straffa o. d.: got. *fraweitan*, straffa, hämnas, fsax. *wītan*, förebrå, fhty. *farwizzan* (ty. *verweisen*), ags. *(æt)witan* (eng. *twit*) ds., isl. *víta* (ipf. *vítti*), fsv. *vīta* (ipf. *-tt-*, *-adhe*), anklaga, beskylla, bevisa, sv. dial. *vīta*, det senare i betyd. 'genom magiska medel sätta på el. skaffa fram', om bölder, revormar m. m. (se Hyltén-Cavallius Vär. o. vird.[2] 1: 327); se f. ö. förevita, tillvita. Samma ord ingår i helvete, men knappast i blodvite. Betyd. 'straffa' utgår väl från den av 'betrakta'; jfr t. ex. lat. *animadvertere*, varsebliva o. straffa, i alla händelser besl. med lat. *vidēre*, se; se vetta, veta o. vitsord.

vitling, Gadus merlangus, t. ex. Asteropherus 1609 = no. *kvitling*, da. *hvilling*, mlty. *witlink*, ty. *weissling*; avledn. av adj. vit, växl. med *-ing* i isl. *hvítingr*, no. *kviting*, mlty. *wītink*, eng. *whiting*; jfr till bildningen fisknamnen börting till bjärt, grönling, röding till röd, smärling, lty. *brētling*, skarpsill (varav no. *brisling*) till bred. Fiskar äro f. ö. ofta uppkallade efter färgen; se braxen, fjärsing, forell, färna, harr, id 1, lyra 3, löja, ruda. Grönling utgår däremot från ty. *gründling* (se smärling o. tilläggen). — Det analogt bildade eng. *whitling* betyder 'forell'.

vitmena, jfr fsv. *hvītmēnadher*, *-minadher*, till mlty. *minie*, mönja; se mönja. I ä. nsv. även *hvitmera* Schroderus Com. 1640.

vitriol, Serenius 1727 = da., i den moderna formen från ty. *vitriol* = fra. (eng.); annars gammalt i språket: fsv. *viktril*, kvarlevande ännu i början av 1800-t. ävensom i sv. dial. *viktrill*, jfr ä. nsv. *viktriol*, ännu hos Palmblad; motsv. ä. da. *viktril*, *viktriol*, ä. ty. *victril* (ännu 1768) osv., av mlat. *vitriolum*, till lat. *vitreus*, av glas, avledn. av *vitrum*, glas (> fra. *verre*; jfr under vejde); efter det glaslika utseendet. Formerna med *-kt-* (*-ct-*) bero väl på någon å tyskt område försiggången folketymologisk ombildning. — Den sv. dial.-formen *beterell* (o. d.) synes bero på anslutning till *better*, bitter.

vits, ordlek, i modern betyd. 1849 (ännu ej hos Dalin 1853) = da., från ty. *witz* m., vits, esprit, kvickhet o. d., förr: förstånd (t. ex. Luther), av fhty. *wizzi* f., vetande, förstånd m. m. = mlty. *witte*, av germ. **witjō* (med övergång till *ī*-deklinationen) = sanskr. *vidyā*, vetande. Växelform: germ. **witja-* n. = got. *unwiti*, oförstånd, fsax. *giwitt*, förstånd, vetande, fhty. *(gi)wizzi*, ags. *(ge)witt* (eng. *wit*), medan däremot sv. vett utgår från ett germ. **wita-*. — Vissa fosforisters användning av ordet (skrivet *witz*) står icke i direkt samband med dess nuvarande bruk i svenskan. Med avs. på betyd.-specialiseringen jfr t. ex. sv. kvickhet, da. *vittighed*.

vitsord, fsv. *vitsorþ*, bevisning, rättighet att bevisa o. d., jfr fsv. *vituorþ* o. fgutn. *vitorþ* ds.; av i enskildheter omstritt ursprung; svårligen att alldeles skilja från isl. *vitorð*, kunskap, alltså sannol. sammansatt med genit. av vit, kunskap (= vett), o. ord; dock till betyd. anslutet till det besl. fsv. *vīta*, bevisa, anklaga, väl egentl. = germ. **wītan*, straffa, förebrå, som ingår i förevita, tillvita o. vars stam uppträder i vite, böter (se f. ö. d. o.). Jfr (dock något annorlunda) Björkman Sv. lm. XI. 5: 41 n. 1.

vitt i så vitt, såvitt, se vid 2 o. jfr såvida.

vitten, i t. ex. inte en el. ett vitten, t. ex. Sahlstedt 1773: *hvitten* m., jfr 1644: 'en Carmelijt, Broor Paulus, var ey värd en hvijt', fsv. *hvit* f.?, ett slags silvermynt, i allm.: det minsta slaget av silvermynt = no. (dial.) *kvitt*, da. *hvid*, efter mlty. *ein witte*, till *witt*, vit, bl. a. om rent silver; jfr fra. *denier blanc* (mlat. *denarius albus*), mhty. *ein witte penninc*, ty. *weisspfennig*, isl. *hvítr peningr*, fsv. *hvīter pænninger* el. *hvītp.*,

ä. nsv. även *hviting*. — Det i nsv. numera icke sällan uppträdande neutrala könet beror på anslutning till uttr. såsom inte ett fnask, fnyk, grand, öre m. fl.

vitter, fsv. *viter* (*vittur* m. m.), vettig, kunnig, klok, vis m. m. = isl. *vitr*; motsv. grek. *idris* ds. (av **u̯id-ri-*); *r*-avledn. till *vita* = veta; jfr vetterlig, avvittra. Med avs. på ljudutvecklingen jfr t. ex. glittra (glitter). Den moderna sv. betyd., med särskild syftning på diktkonst o. d., härrör närmast från 1700-t:s senare hälft (särsk. gustavianerna). — Vitterlek, nu: vitterhet el. sysslande med sådan (se nedan), motsv. fsv. *viterlēker*, förstånd, klokhet = isl. *vitrleikr*. Denna senare betyd. kvarlever ännu o. 1750. Ordet kom sedermera, i anslutning till den förändrade betyd. av vitter o. till det enkla lek, att beteckna skaldskap o. d., särskilt i dess lättare o. ytligare former. Plur. *-lekar* t. ex. 1754, 1809. Se f. ö. lek o. -lek.

[vitter, sv. dial., andeväsen, se vätte o. vittra 2.]

vittja (nät o. d.), fsv. *vitia*, besöka, så ännu i slutet av 1600-t. o. i vissa sv. dial. = isl. *vitja* ds., no. *vitja*, besöka, efterse, av germ. **witjōn*; till ieur. roten *u̯id*, se, i lat. *vidēre* osv., se närmare vetta, veta o. visa 2 (lat. *vīsere*, besöka, osv.). — Den nuvarande betyd. har utlöst sig ur uttr. ss. vittja nät o. d., jfr Spegel 1685: *Katzor wittia*.

vittne, fsv. *vitne*, bevis, bevisning, vittnesbörd, intyg m. m., konkret: person som vittnar = isl. *vitni*, da. *vidne*, en speciellt nordisk bildning. Väl av urnord. **witania-*, avledn. av **witan-*, vittne, som vittnar, i mlty. *wete*, fhty. *giwizo*, ags. *gewita* osv., till **witan*, veta; alltså: den som vet något; i avljudsförh. till fir. *fiadu* ds. (av **u̯eidon-*), med samma avljudsstadium i got. *weitwōþs*, vittne, egentl. part. pf. till samma **witan*, dock i den även uppträdande betyd. 'se' (jfr lat. *vidēre*; se veta), motsv. grek. *eidós*, egentl.: som har sett (av ie. **u̯eid-u̯ōl-*); jfr grek. *idyïoi* plur., vittnen (av **uid-*), sanskr. *vettar-*, vittne, o. polska *s'viadek*, ävensom det likbetyd. sanskr. *sāksín*, egentl.: åskådare. — *N*-et i vittne härleder sig alltså från den till grund liggande *n*-stammen (Falk-Torp s. 1375), såsom t. ex. i isl. *birna*, björninna, till germ. **beran-* (= ty. *bär*); dock äro även andra bildningsmöjligheter tänkbara (förf. Ark. 7: 40). — Utvecklingen från betyd. 'vittnesbörd' till 'vittne' (person) har motsvarigheter i t. ex. eng. *witness*, egentl.: vittnesbörd, o. fra. *témoin* av lat. *testimōnium*, vittnesbörd; tydl. från uttr. såsom 'taga till vittne', dvs. till avläggande av vittnesbörd (jfr bud, budbärare, från *skicka bud* o. d., vakt, vaktare, från *sätta vakt* o. d.). Den abstrakta betyd. kvarlever i bära vittne om, fsv. *bœra vitne* = da. *bære vidne om*. — Ett annat nordiskt ord för 'vittne' är fsv. *vātter* (om person) = isl. *váttr*, av germ. **wah-tu-* = ie. **u̯ok-tu-* till lat. *vocāre*, kalla, osv. (se vokal), jfr fhty. *giwaht*, omnämnande m. m. (urbesl. med epos osv.); alltså egentl.: som berättar; med avledn. fsv. *vātte* = isl. *vátti*, vittnesmål, ed. — En *tu*-stam **mar-tu-* (av samma slag som i fsv. *vātter*) ligger till grund för grek. *mártys*, vittne, o. för *r*-avledn. grek. *mártyros*, egentl.: som erinrar sig (besl. med lat. *memor*, ihågkommande; se martyr). — Betyd. 'som vet el. känner' ingår även i fhty. *urchundo*, vittne (se urkund), o. det urbesl. sanskr. *jñātár-*, till *jñā*, veta. — Ty. *zeuge* betyder 'en som intygar' (se betyg, intyg, övertyga). — Om lat. *testis*, väl egentl.: den tredje, se testamente o. testikel. — Vittnesbörd, fsv. *vitnisbyrþ*, motsv. isl. *vitnisburðr*, till börd i dess grundbetyd. 'bärande'; jfr bära vittne ovan.

1. **vittra, förvittra**, t. ex. Adlerbeth: 'vittrar ej sönder i smulor', dock tidigare (redan t. ex. 1759) i teknisk (kemisk) anv. (om salter, kristaller; jfr 1785, om metaller: 'löpa an, ergas och rostas, det är att vittra'), jfr da. *forvitre*, efter ty. *verwittern*, som uppträder som bergverksterm på 1700-t., jfr meng. *widren*, vissna (eng. *wither*); avledn. (med *i*-omljud) av väder, ty. *wetter* osv., alltså egentl.: utsättas för väder o. vind; formellt identiskt med isl. *viðra* (ipf. *-að-*), vädra, känna lukten av = ty. *wittern* av germ. **weðrian* (i isl. med

senare övergång till I konj.). — Utan direkt samband med den nuvarande anv. står Spegels (1685): 'Dimban sig i många Stycken wittrar'.

2. **-vittra** i avvittra, se d. o.

3. **vittra,** dialektord, skogsrå, skogssnuva, Broman o. 1730, blott hos folkminnesforskare o. d. samt i sagostil o. poesi, till vätte (med den dial. biformen *vitter*), med från nom. sg. av fsv. *vættr* härstammande *r*.

Vittsövle, slott i Skå., 15- o. 1600-t.: *Wid-*, *Wed-*, *Widtsköfflœ* m. m., fda. *Withskyflœ* m. m. Sannol. till fda. (fsv.) *viþer*, skog (se ved, Tiveden); senare leden däremot knappast till fda. *skyflœ* (= skövla), alltså: ställe där skogen uthuggits, röjning el. dyl.: 'skövla' användes vid denna tid icke om skog, i alla händelser icke i modern betyd.: 'skogsskövling' är ett ungt begrepp. — I Smål. finnas ortn. Skövelåkra, Skövlemoen, men de äldre formerna äro mig obekanta.

viv, nu blott poet.: hustru, kvar i dial. i denna betyd. o. i den av 'dam' i kortspel, även om 'kung o. dam', varav kortspelsnamnet *mann(a)viv* (vanl. annars kallat *mariage*, från fra. =, egentl.: giftermål), fsv. *vīf*, kvinna, hustru = isl. *víf* o. da. *viv* (blott poet.), fsax. *wif*, fhty. *wîb* (ty. *weib*), ags. *wif* (eng. *wife*; även i sammans. *woman*, av ags. *wifman*, till *man* i betyd. 'människa'); ett speciellt nord- o. västgerm. ord; av germ. *wība-* n. Mycket oviss härledning. Har bl. a. tolkats som 'den överhöljda, beslöjade (bruden)', egentl. abstr. 'höljande', till germ. vb. **wīfan*, veckla (se vev, veva), varmed man jämfört den dock osäkra härledningen *nupta*, hustru: *nūbere*, hölja (*nupta* hör dock närmast till *nūbere*, gifta sig, vars identitet med *nūbere*, hölja, är oviss; jfr Walde). Av Kluge tidigare fört till sanskr. *vípras*, hänförd, upprörd, osv.; av Bezzenberger KZ 41: 282 härlett från ie. **u̯eik-pó-*, till ie. **u̯eik-*, hus (jfr ekonomi), o. stammen i senare leden av despot (jfr väbel); båda förslagen osannolika. Senast behandlat av Kluge PBB 41: 182 o. 43: 147, enl. vilken ordet urspr. hade en obscen betyd. med talrika paralleller i tyska o. i romanska spr., vartill kunde läggas isl. *sprund* n., kvinna = sv. sprund. Enl. senaste (9:de) uppl. av samme förf:s Etym. Wb. med större skäl: 'Ursprung dunkel'.

viva (blomma), se gullviva.

vivat, egentl.: må han leva, leve han, pres. konj. 3 p. sg. av lat. *vivere* (se vivre).

vivel, kornmask, t. ex. Retzius 1772, väl lånord = fsax., mlty. *wivel*, fhty. *wibil* (ty. *wiebel*), ags. *wifel* (eng. *weevil*), med skiftande betyd. av 'skalbagge', 'kornmask' m. m., av germ. **webila-*, nomen agentis på *-il* till ie. roten *u̯ebh*, röra sig hit o. dit, i litau. *vebždù*, *vebždėti*, vimla, röra sig om vartannat (vartill även den med vivel analoga bildningen *vābalas*, tordyvel), samt väl också i de under väppling o. väva (slutet) nämnda germ. orden. Jfr tordyvel samt med avs. på bildningen snigel o. spindel 1.

vivisektion = ty., ett 1800-talsord, till lat. *vivus*, levande (se följ.), o. *sectio*, skärande (= sektion; se f. ö. under sekt 2).

vivre, av fra. =, livsuppehälle, föda, plur.: livsmedel, av vb. *vivre*, leva, av lat. *vivere* ds. (urbesl. med kvick, kväk o. diet; jfr vivat, vivör o. vital). — Jfr det besl. fra. *viande*, numera: kött, men förr: livsmedel, föda i allm. (av lat. **vivenda*, till *vivere*).

vivör, av fra. *viveur*, som lever friskt om, till *vivre*, leva (se föreg.); jfr ty. *lebemann*.

Vixen, sjön., se under vik slutet.

voffia, se våffla.

voj, interj., från finska *voi*.

vojlock, ett slags sadeltäcke, från ry. *voilok*, filt.

vojvod m. m., äldre slavisk beteckning för stamhövding (t. ex. Montenegro), furste av en viss dynasti (Böhmen, *vévoda*), militär ståthållare o. d., till innebörden egentl. motsvar. germ. hertig o. med analog härledning, till fslav. *voi*, krig, *vojĭ*, krigare (urbesl. med sv. dial. *ve(j)da*, jaga, se under jaga slutet), o. stammen i *voditi*, föra, leda. — Efter slaviskt mönster kallades fursten av Valakiet också 'vojvod' (*vaivoda*).

vokal, Sigfridi 1619 (*-c-*) = ty. *vokal* = fra., eng. *vocal*, av likbetyd. lat. *vōcālis* (underförstått: *litera*, bokstav), t. ex. Cicero, avledn. av *vōx* (genit. *vōcis*), röst (se ekivok, provocera o. följ., ävensom det ej besl. vittne slutet). Alltså egentl.: som ljuder. — Förr ofta med latinsk form.

vokativ, Leopold 1801: *vokativen* best. f. (tidigare, åtm. i regel, med latinsk form, t. ex. 1730) = ty. osv., av lat. *vocātīvus* (underförstått: *casus*, kasus, fall), till *vocāre*, ropa, kalla (se föreg.). Alltså egentl.: som hör till el. användes vid tillrop. — Den i (ä.) ty. (bl. a. hos Fr. Reuter) uppträdande anv. av ordet i nedsättande betyd., om person, förekommer även i ä. nsv., hos Ekeblad 1653.

volang, t. ex. 1836, från fra. *volant*, egentl.: flygande, till *voler*, flyga, av lat. *volāre* ds. — Förr även om ett bollspel, t. ex. *slå* el. *kasta volang*, 1749 o. ännu långt in på 1800-t.

volapyk, t. ex. V. E. Öman 1889 i bildl. anv., från ty. *volapük* osv., bildat av prästmannen J. M. Schleyer som namn på det av honom uppfunna världsspråket.

Wolfram, personn., från ty. =, av fhty. *Wolfhraban*, till *wolf*, varg (= ulv), o. (*h*)*raban*, korp (se ramsvart). Jfr följ.

volfram, kem. o. mineral., Bromell 1730 (om mineralet), Linné 1734, 1748, 1768: 'Spuma lupi. Volfram', från ty. *wolfram*; i metallisk form först framställt av bröderna d'Elhujar; formellt = personn. *Wolfram*, dock ändas flera gamla mineralnamn på *-ram*; enl. gammal uppgift ytterst från ty. bergsmannatermen *wolfrig*, frätande (till *wolf*, varg), emedan man trodde, att volfram, som uppträder samman med tennmalm, vid tennsmältningen minskade tennmängden. Även kallat *scheelium*, efter Scheele, som år 1781 upptäckte mineralets oxid; förr även *tungsten*.

Wollmar (Wol(l)mer, Vol(l)mers m. m.), förn. resp. familjen., se Valdemar.

Wollrat (Vollrat), personn., från ty., av fhty. *Wolfrât* m. m., till *wolf*, varg, o. stammen i råda; med samma ord i omvänd ordning i fsv. *Rādhulf* osv. (se Ralf).

volm, höstack, G. I:s reg. 1560: *hvolmer* plur., dial. även (*h*)*välm*, motsv. no. *kvolm*, *kvalm*, *kvelm*; jfr fsv. *hvælma*, stacka (hö), meng. *whelmen*, täcka över (eng. *whelm*); avledn. på *-m* till välva, alltså av germ. **hwalb-ma-*, **hwelb-ma-*. — Nsv. *-o-* (*-å-*) för väntat *-a-* beror snarast på lån från dial., där *a* blivit *o* framför tjockt *l*; se särsk. Olson Ark. 28: 316 n. 1.

[Volmers osv., familjen., se Valdemar.]

volontär = ty., från fra. *volontaire*, av lat. *voluntārius*, frivillig, till *voluntas*, vilja.

1. **volt,** luftsprång = ty. *volte*, från fra. *volte*, liksom t. ex. saltomortal från ital.: *volta*, vändning, till lat. *volvere*, vältra, vrida (jfr revolver, revolt o. volym). En biform är den arkitekt. termen volut(a), spiral, snäcka, av ital. *voluta* (fra. *volute*).

2. **volt,** elektr. = ty., efter fysikern italienaren A. Volta († 1827).

volut(a), arkit., se volt 1.

volym, i betyd. 'omfång' Swedenborg 1719 (: *sin volum*) osv., om böcker o. d. allmänt först o. 1800, jfr dock o. 1740: 'Volumer .. av instructioner, bref m. m.', av fra. *volume*, av lat. *volūmen* n. (varav da., ty. *volumen*), del av ett verk, bok, skrift, rulle, krökning, till *volvere*, rulla, vältra (se revolt, revolver, valvel, volt 1); alltså (om böcker) egentl.: rulle, antikens form på böcker. I betyd. 'rymd som en kropp upptager' (som ej finnes i lat.) från fra.

vom, se vämm.

vomera, i läkarespr. (Linné o. 1750 osv.) o. eufemistiskt för 'kräkas' = da. *vomere*, av fra. *vomir*, lat. *vomere* (av **uem-*), urbesl. med vämjas.

votera, rösta, Riddersk. prot. 1629: 'votera om den 4. puncten' o. sedan vanligt = da. *votere*, ty. *votieren* 1700-t. osv., efter eng. *vote* (redan 1500-t., jfr fra. *voter*), till sbst. *vote* (redan 1400-t.; härifrån i denna betyd. fra. *vote*), röst, votum, av lat. *vōtum*, löfte, önskan, egentl. neutr. av perf. part. pass. *vōtus*

till *vovēre*, (högtidligt) lova (ie. rot *ueg^{u}h*, jfr sanskr. *vāghāt-*, som lovar el. beder). — Den inhemska franska motsvarigheten till lat. *vōtum* är *vœu* (eng. *vow*), löfte, vartill *vouer* (**votāre*). — Votera med slutna sedlar, Oelreich 1755 osv. — Skrida till votering, t. ex. Moberg 1815. — Den lat. betyd. '(högtidligen) lova o. d.' ingår däremot i votivtavla, efter ty. *votivtafel*, efter kyrkolat. *tabula vōtīva*, till lat. *vōtīvus*, helgad, lovad.

vovve, barnspråksbeteckning för hunden, i anslutning till sbst. på *-e* av det även förekommande vov-vo(v), i litter. åtm. på 1890-t. = da. *vov-vov*, motsvar. lty. o. hty. *wauwau* (dial. även *wôwô*), eng. *wow-wow*, jfr öfris. *wuffke* o. fra. *tou-tou*; till en efterhärmning av hundens skall *vov-vov*, i ty. *wau-wau*. — Jfr germ. **gaujan*, skälla (om hundar) = sv. dial. *gö*, vilket, såsom antages under skälla 2 slutet, kan höra till den allmänt spridda ieur. ljudroten *ghau*, men även tänkas vara direkt bildat av det *gau*, som i ty. dial. (vid sidan av *wau*) nyttjas för att härma hundens skällande.

Voxtorp, socken i Smål., fsv. *Vaxtorp*, *Ovaxthorp*, till fsv. personn. *Ovāgh*, en biform till *Ofēgh*; se f. ö. torp.

vrak = fsv.: vrak, förbjudet gods, oduglig sak, avskrap, även om människor = no. *rak*, fda. *vrak*, da. *vrag*, mlty. *wrak* (ty. *wrack*), ags. *wræc* (eng. *wrack*, blåstång, *wreck*, skeppsvrak), av germ. **wraka-*, i avljudsförh. till isl. *rek* n., till roten i vräka; bildat som bragd (: isl. *bregða*), kval (: germ. **kwelan*), skalv (: skälva), språng (: springa), varp (: värpa), varv (: fsv. *hvœrva* st. vb) osv. I betyd. 'skeppsvrak' möjl. från mlty. — Från germ. spr. kommer fra. *varec*, *varech*, vrakgods m. m.

vraka, förkasta o. d., i litter. vanligt först på 1800-t. (ej hos Weste 1807 el. Lindfors 1824), är ej en direkt fortsättning av fsv. (starka vb.) *vraka* (jfr t. ex. G. I:s reg. 1553: *vraka bort*) biform till vräka, utan liksom da. *vrage* lånat från mlty. *wraken*, ty. *bracken*, av germ. **wrakōn*. Samma rotstadium uppträder t. ex. i vrak ovan, i ags. *wracu* f., hämnd, elände m. m. (bildat till germ. **wrekan* som t. ex. isl. *dvǫl* f. till **dwelan*, *kvǫl* till **kwelan* osv.), o. i germ. **wrakjan-* = fsax. *wrekkio*, landsförvist, främling, fhty. *recko*, *wreckeo* (ty. *recke*, jättelik hjälte el. krigare, upptaget från fornspr., först hos Wieland, urspr.: kringströvande krigare, främling, under 1500-t. även 'jätte'; ej besl. med isl. *rekkr*, kämpe, man, av **rink-*, varom se Rinkaby), ags. *wrecca*, även: usling (eng. *wretch*, eländig människa, usling o. d.; med avs. på betyd.-utvecklingen jfr elände); från germ. spr. enl. somliga fra. *garçon*, gosse, i ffra.: trossknekt o. d. (vulg.-lat. *w(a)racionem*), dock högst osäkert; se även under vräka o. följ.

vrakgods, 1547 (*vrake-*), liksom da. *vraggods* efter mlty. *wrakgût*, till *wrack*, obrukbar, skadad, av germ. **wrakka-* av ä. **wrak- na-*, ett slags particip bildning till vräka (jfr till ljudutvecklingen t. ex. under lock 1, stack).

Vram, ortn. Skå., fsv. (fda.) *Vra(a)m*, egentl. dat. plur. till *vrā*, vrå, med förkortning av *ā* framför *m* (motsv. den av *ē* o. *ō* som i samma ställning förekommit i no. Skå.); jfr t. ex. fno. *í Room*, nu *Raa*, till motsvar. fno. ord (med ljudlagsenligt bortfall av *v* framför *r*). Alltså av samma slag som t. ex. Liom Vgtl., av fsv. dat. plur. till lid, sluttning, el. Berga, Dala, Kulla, Vreta osv. av plur. *-a(r)* el. de sv. ortnamn på *-e*, som utgå från pluraler på fsv. *-ir*. Jfr f. ö. det vanliga ortn. Vrå.

[vrang, sv. dial., spant, se under vrå.]

1. **vred** (dörr-, tarm-), såsom dialektformerna visa (Hesselman *i* o. *y* s. 52) av ett fsv. *vrīdh*, avljudsform till vrida (liksom bett till bita, grepp till gripa, skred till skrida, steg till stiga osv.).

2. **vred**, adj., fsv. *vrēþer* = isl. *reiðr*, da. *vred*, fsax. *wrêth*, även: bekymrad, mlty. *wrêt*, även: bitter, sur, ags. *wráð*, även: härsken (eng. *wroth*), samma ord som fhty. *reid(i)*, krusig; av germ. **wraiþa-*, **wraiða-*, till vrida (såsom t. ex. vek till vika), alltså egentl.: vriden, förvriden; med avs. på den bildl. betyd.

jfr vresig, ävensom t. ex. förryckt, tvär (jfr bl. a. got. *þwairhs*, vred, egentl.: vriden), vriden o. vrång. — Den ursprungliga konkreta betyd. ingår i sjön. Vren (av **Vreden*) = den fno. älvnamnsstammen *Reið-*; se förf. Sjön. 1: 727 f. o. jfr under vrång. — Med avs. på betyd. 'härsken' o. 'sur' erinras om sv. dial. *vreen* (av *vriden*), halvskämd, halvsur, ävensom om det besl. sv. dial. *vristna*, börja surna (se under vrist); holl. *wrang*, sur, bitter, kärv, till germ. **wringan*, vrida (se vrång), samt andra av Lidén Armen. Stud. s. 105 anförda analogier. — Härtill: vrede, fsv. *vrēþe* = isl. *reiði*, da. *vrede*, mlty. *wrêde*, jfr ags. *wrǽððo* (eng. *wrath*), av germ. **wraiþīn-* f., bildat som fsv. *glœþi* (se glädje) osv. Den stora vreden, efter 2 Kon. 3: 27: 'Då kom en stor vrede över Israel' (nya övers.: 'en svår hemsökelse') el. Joh. Uppenb. 6: 17: 'Ty den store hans vredes dag är kommen'. I sammans.: vredes-, ehuru vrede är fem.; genit. sg. *vrēdhis* dock redan i fsv. jämte sammans. *vredhisordh* osv. Vredesmod är en ombildning av fsv. *vredsmōdh* (ännu t. ex. L. Petri), till genit. sg. av adj. vred, alltså egentl.: en vred mans upprörda sinne. — Jfr vredgas. — Ett allmänt fornvästgerm. ord för 'vrede' är *torn* = ty. *zorn*; se förtörna.

[vreen, sv. dial., halvskämd, halvsur, se under vred 2.]

vredgas, fsv. *vredhgas*, refl.-form till fsv. *vredhga*, göra vred, avledn. av ett adj. **vrēdhugher*, vred, jfr isl. *reiðugligr*, el. möjl. analogibildning efter andra verb på *-ga* (jfr under vidga). — Härjämte fsv. *vrēþas*, vredgas = isl. *reiðast*. — Om form o. betyd. jfr under skämmas.

[vrek, sv. dial., egensinnig person, se vricka.]

vrensk, i dial. även *vrinsk* o. som sbst.: hingst, fsv. *vrensker* ('vrenska hesta') = no. (*v*)*rinsk*, brunstig, da. *vrinsk*, fsax. *wrênisc*, fhty. *reinisc*. Härtill vb. vrenskas, fsv. *vrenskas* = da. *vrinske*, mlty. *wrenschen*, *wrinschen*. — Utan avledn. *sk*: ags. *wrǽne*, brunstig (av germ. **wrainia-*), fsax. *wrênio*, hingst, fhty. *reinno*, isl. *reini*, fsv. *vrēn* ds. (med adj.-böjning ack. sg. *vrēnan* ÖGL). — Grundverb: sv. dial. *vrīna* st. vb, gnägga, grymta, vina, no. (*v*)*rīna*; jämte det svagt böjda sv. dial., fsv., no. *vrēna* (av **wrain-*). — Av somliga fört till ie. roten *ṷri*, vrida, alltså 'vränga läpparna' el. dyl., o. i så fall möjl. avlägset besl. med sanskr. *vrīḍyati*, blir förlägen, blyges, o. lat. *rīdēre*, skratta (av **ṷrizd-*). Säkerligen dock i stället av en ljudhärmande rot, parallellbildning till vina, som har betyd. 'gnägga' i sv. dial., o. av samma slag som de under gnägga o. vigra anförda orden, lat. *hinnīre* osv. — Fsax. *wrênio* osv. sammanblandas stundom med fsax. o. fhty. *wrennio*, hingst, av germ. **wranjan-* (jfr vulg.-lat. *warannio*, ital. *guaragno*), vilka Holthausen IF 35: 132 f. förbinder med grek. *rainō*, fuktar, bestänker, alltså egentl.: beskällare, avlare; jfr till betyd. under orre o. oxe.

vresig, om trä: krokig, kvistig, t. ex. 1668 (jfr nedan); om lynne o. humör: 1678 (*vresug*); i dial. även *vreslig*; till sv. dial. *vresa*, knagg i trä, som verb: vrida, kröka, jfr fhty. *reisan*, ags. *wrásen*, knut, knöl, germ. **wrais-*, möjl. av äldre **wraiðs-*, till vrida; el. av en parallellbildning till roten i detta verb. Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr vred o. tvär. — Kanske utgår dock, åtminstone i vissa fall, sv. *vres-* från äldre **vrīs-*; jfr (med långt *i*) L. Petri 1555: *wrijsogt*, om trä. — Hit höra: vresalm, vresbjörk.

vret, fsv. *vrēter* ds. = isl. *reitr*, fåra, avstucket begränsat område, no. (*v*)*reit* m., liten åker, vret, (*v*)*reit* f., fåra m. m., jfr urnord. *wraita* ack. sg. m., ristning (Reistad), av germ. **wraita-* (**wraitō-*); jfr ags. *wrǽt(t)* f., ingravering, m. fl.; till germ. **wrītan*: mlty. *wrîten*, rista, skriva, teckna, ags. *wrîtan* (eng. *write*), urnord. ipf. *wrait*, ristade (om runor); till en germ. rot *writ*, rista, parallellbildning till *rit* (se rita) o. *hrit*. Vret betyder alltså egentl.: inristad linje el. dyl., varav: avstucket område. Jfr med avs. på bildningen t. ex. teg samt fem. led, väg, riktning: germ. **liþan*, gå, stång: stinga, fsv. *vēt* i ortn. Veta: fsv. *vita*, vetta. — I modern poesi stundom den

felaktiga pluralformen *vreter*, t. ex. Ord o. bild 1917 s. 8. — Härtill ortn. Vreta = fsv., egentl. pluralform, liksom Berga, Löta, Tveta, Åkra osv. (se Ordbildning under *-a*). — Ett helt annat ord, som dock i vissa dial. sammanblandats med vret, är sv. dial. *vrätt* f., da. dial. *vræt*, åkerteg m. m., som, med Torp Etym. Ordb. s. 528, kan vara = no. *rett* f., flat rätlöpande landsträckning, o. besl. med mlty. *wrechte*, *wruchte*, gärde, inhägnad; jfr (?) sanskr. *vrajá-*, fålla; el. också kan tänkas höra till vräka i betyd. 'driva', vartill i alla händelser fsv. *skallavræt*, skallgång, sv. dial. *vrätt*, inringat område vid vargskall, isl. *rétt*, inhägnat ställe där boskapen drives in, av germ. **wrehti-*; jfr även G. Bergman Samnord. *ē* s. 87.

Vreta, ortn., se föreg.

vricka, ipf. *vrekte* Petreius 1615; *vrecka*, om båt, Linné 1747 = no. *(v)rikka*, da. *vrikke*, lty. *wricken*; besl. med lty. *wriggen*, vackla, jfr no. *vrigla*, vricka, intensiv- el. iterativbildningar till germ. **wriʒ-* i t. ex. ags. *wrígian*, sträva fram (eng. *wry*, vrida) = ie. roten *u̯rīk̂*, vrida, vartill bl. a. också mlty. *wrîch*, förvriden, förryckt (med samma betyd.-utveckling som i sv. vriden), ävensom kroppsdelsbeteckningarna fhty. *rîho*, knäskål, vad (ty. *reihen*, vrist), mholl. *wrîghe*, vrist (med samma betyd.-utveckling som i det närmare el. fjärmare besläktade vrist), samt vidare, av ie. **u̯roīk̂o-*, grek. *roikós*, krokig, litau. *ráiszas*, lam, meng. *wráh*, vriden, halsstarrig, smål. dial. *vrå*, ogin, knarrig, fsv. **vrār* i runsv. *Vrāe* (som dopnamn, egentl. tillnamn; likaledes från Smål.; se v. Friesen Medd. fr. N. Smål. fornm.-fören. 1922 s. 41 f.), jfr av samma avljudsform **u̯roīk̂-* isl. *rækn*, knut (av germ. **wraihsni-*) m. fl. ord (varom bl. a. Lidén Göteb. högsk. årsskr. 1899, 4: 5 f., 12 f.); med avs. på betyd.-utvecklingen av sv. dial. *vrå* se ovan. Vricka är dock ej, såsom Lidén antager, ett denominativum till ett germ. **wrikka-* (= mhty. *ric*, band osv. = grek. *riknós*, böjd), utan ett intensivum av samma slag som bocka, locka, rucka, vicka osv. — Parallellrot: ieur. *u̯rig* i got. *wraiqs*, krokig, vriden = sv. dial. *vrēk*, egensinnig person, som kunna direkt motsvara grek. *raibós*, krokig, vriden (av ie. **u̯raig̑u̯-* el. **u̯raig̑* + *u̯-*). En annan parallellrot se vrida. Jfr även under vrensk.

vrida, fsv. *vrīþa* = isl. *ríða*, da. *vride*, fhty. *rîdan*, ags. *wríðan* (eng. *writhe*); jfr fra. lånordet *rider*, skrynkla (se ridå); i avljudsförh. till adj. vred, ags. *wræð*, *wræd*, krans (eng. *wreath*), mlty. *wrêdel*, vridkäpp, av germ. **wraiþ-*, **wraið-*, ävensom isl. *riðill*, trästycke till nätbindning, no. *ridel* ds., no. *vriel*, vridkäpp, sv. dial. *vrēle* (av **wriðl-*), något hopvridet, isl. *riðull*, klunga, klase, östsv. *vridil*, knippe av hopvriden halm, m. m., av germ. **wrið-*; till en ie. rot *u̯rit*, vartill bl. a. förts litau. *ritù*, *risti*, rulla, välta (jfr Lidén Ein balt.-slav. Anlautsges. s. 4, Göteb. högsk. årsskr. 1899, IV). Jfr vred 1 o. under vrensk. — Härtill adj. vriden, förryckt, t. ex. Hagberg 1848, absolut; från utförligare uttryck, såsom o. 1750: 'vriden till förnuftet', P. J. Bergius i brev 1767: 'vriden till sina sinnen', jfr 1804: 'vridna hufvuden', Arnell 1829: 'min hjerna är vriden', ävensom t. ex. 1799: 'Det kan ju vrida på sned den klokaste hjerna'; med samma betyd.-utveckling som i förryckt, dvs. ryckt ur sitt normala tillstånd, ty. *verschroben*, el. (med mildare betyd.) disträ, ytterst: dragen i sär. Om i annan riktning gående bildl. anv. av besl. ord se under vred, vresig o. vrång. Ett part. pf. ligger också till grund för galen (se d. o.).

vriden i betyd. 'förryckt', se föreg. slutet.

[Vrigstad, ortn. Smål., se under -stad.]

[vringla, sv. dial., vrida, vimla, se under vrång.]

[Vrinnevid, ortn. Ögtl., se Vi.]

vrist = fsv. = isl. *rist* (plur. *ristr*), da. *vrist*, mlty. *wrist*, även: handled, mhty. *rist(e)* ds. (ty. *rist*), ags. *wrist*, *wyrst*, handlove (eng. *wrist*), snarast av germ. **wrih-sti-* (besl. med vricka; se d. o. o. de där anförda orden för 'vrist') el. av germ. **wrið-sti-*, till vrida; i båda fallen med samma grundbetyd. 'vad

som vrider handen el. foten', o. med samma avledn. *-st* som kroppsdelsnamnen bröst, ty. *faust*, knytnäve (se finger), ty. *wanst*, buk, osv. Härtill: fra. *guêtre*, damask (J. Vising). — En liknande bildning på *-st* ingår även i sv. sjön. Vristulven Vgtl. (*Vrest-*, *Brest-*) o. Åkervristen Klm. l., antingen till ett **vrist*, vridning, el. snarare ett likbetydande **vrēst* = no. (*v*)*reist*, isl. *reistr* (i *jarðar reistr*, om Midgårdsormen); se förf. Sjön. 1: 728 o. jfr sjön. Vren under vred. Härtill höra också sv. dial. *vristas*, sno sig, *vristna*, vrida sig, även: börja att surna (jfr under vred), ä. da. *vreste*, da. *vriste*, vrida, isl. *reista*, ags. *wræstan*, även: kämpa (eng. *wrest*). — Med avs. på betyd.-utvecklingen: 'vrist el. handlove' ~ 'vrida' jfr isl. *hreifi*, handlove, till litau. *kraipýti*, vrida, o. grek. *karpós* ds. till isl. *hverfa*, vrida sig (se värva o. varv 1).

vrå, fsv. *vrā* = isl. *rǫ́*, da. *vraa*, från vissa kasus av germ. **wranhō-*, med grammatisk växling i **wrangō-* = sv. dial. *vrang*, spant, isl. *rǫng*, no., fgutn. *rang*, jfr mlty. *wrange*, ags. *wrang*(*a*); till vrång i betyd. 'böjd, krokig'; se f. ö. d. o. — Jfr parallellbildningen *vå*, hörn, med samma betyd.-utveckling (se vång); ävensom span. *rincon* (*renc-*, *ranc-*), vrå, till den med vrå o. vrång besläktade germ. stammen (*w*)*rank-*, böjd, vriden (jfr ränker), o. isl. *krá*, no. *kraa*, vrå, av germ. **kranhō-*, besl. med kring, krångla osv. — Ordet vrå utgår från kasus, där ändelsevokalen var en annan än ō el. *u*; nominativen **wranhō*, varav y. urnord. **wranhu*, ger däremot ljudlagsenligt östnord. *rō*, möjl. = ro 1 (höft); jfr vån o. sv. dial. *ōn* ds. — I vissa dial. (med övergång av *vr-* till *br-*): *brå*, t. ex. Nke, Dalby Vrml.; jfr sv. dial. *brida* för *vrida* osv. — I götalandsmålen ofta plur. *vrär*, analogisk ombildning av samma slag som t. ex. *är* för *åar* (se under slån); i Ögtl. även formen *vräger* (jfr snöga, snöa, av *sn*(*i*)*ö*(*w*)*a* osv.). — Härtill ortn. Vrå o. Vram (se d. o.).

[vrå, sv. dial., ogin, knarrig, se vricka.]

1. **vråk** (orm-, bi- o. d.), Sv. Nilsson 1824, i sv. dial. även *råk* Smål., motsv. sv. dial. *våk*, fsv. *vāker* i *mūsavāker*, glada = isl. *vákr*, vråk, no. *-vaak*, da. (*mus*)*vaag*(*e*); i smål. dial. enl. G. Hedström även former på *-våp-*; med oförklarad växling av *vr-* o. *v-* (sannol. av dissimilatorisk art), av germ. **wrǣka-*, nom. agentis till vb. **wrekan*, förfölja (= vräka; se d. o.); jfr under vräk 2.

2. **vråk** (på is), o. 1657, Gyllenius 1663: *rååk* (: *bråk*, *wråk* :), Rosenhane 1681, Spegel 1712: *rååk* . . *wråk*; ösv. dial. *råk* av **vråk* el. = råk. Kunde möjl. uppfattas som en gammal växelform till råk, med *v* genom påverkan från vak. I vissa dial. betecknar emellertid *vråk* närmast is, som liksom vräkt upp sig som en hög våg el. sänkt sig i vinkel (jfr Dalin 1853), vilket tyder på anslutning till vräka el. möjl. en avljudsform till detta ord, samma som i vråk 1 o. i t. ex. fhty. *råhha*, vedergällning (ty. *rache*), jfr Noreen V. spr. 3: 140. Ofta användas dock de båda orden utan skillnad i betyd.

vråla, P. Svart, Schroderus Com. 1640 osv., regelbundet med *-å-* = no. (*v*)*raala*, stoja, skrika, prata, da. *vraale*, vråla = (el. lån från) lty. *wrālen*, gnägga, skrika, larma; jfr da. *vræle* ds., no. *vræla*, skrika, bl. a. om svin; ävensom (till *u*-serien) no. (*v*)*raula*, skråla, ösv. dial. *röul*(*a*), ä. da. *vrøle*; o. det fsv. **vrola*, som förutsättes el. kan förutsättas för vissa sv. dialekters uttal av ordet. Jfr, utan *v*, sydsv. dial. *röla* (av **rola*), böla, da. dial. o. ä. da. *raale*, böla, gråta; jfr sydty. dial. *råwlen*, *rau*(*w*)*len* m. m. Om förhållandet mellan de nord. formerna se olika, åtm. delvis osannolika förslagsmeningar t. ex. Kock Sv. ljudhist. 2: 112 o. Noreen V. Spr. 3: 140 n. 5, varom närmare Wigforss S. Hall. folkm. s. 274 n. 5 f. Formväxlingen i dessa ord beror på deras ljudhärmande karaktär; dessutom har möjl. sammanblandning egt rum med andra ordgrupper av likartad betyd.; jfr no. *vaala*, vråla, *væla*, bräka.

vrång, i sv. dial. bl. a. även: sönderbråkad (i kroppen), t. ex. Uppl., fsv. *vranger*, vriden, sned, förvänd, oriktig, otillbörlig, ond m. m. = isl. *rangr*, no.

rang, da. *vrang* = holl. *wrang*, sur, bitter (jfr till betyd. under vred 2); meng. adj. *wrang* (eng. *wrong*) jämte sen ags. *wrang*, orättvisa, väl från nord. spr.; av germ. **wranga-*, egentl.: vriden o. d., till germ. vb. **wringan* (av **wrengan*): mlty. *wringen*, vrida el. kröka (sig) m. m., fhty. *ringan*, även: möda sig, kämpa (ty. *ringen*), ags. *wringan*, vrida m. m. (eng. *wring*), vartill sv. dial. *vringla*, vricka, vimla, no. (*v*)*ringla*, krångla, da. dial. *vringle*, gå osäkert (jfr med avs. på bildningen rank, slank, sprant); med avljudsformen got. *wruggi*, slinga; av ie. *u̯rengh* (*-g*?) i litau. *reñgtis*, kröka el. böja sig med ansträngning, osv.; jämte *u̯reng* (se ränker); med de onasalerade biformerna *u̯ergh* (se varg) o. *u̯erg* i sanskr. *várjati*, vrider, vänder, lat. *vergo*, böjer mig, osv. Avlägset rotbesl. är vred (med ungefär analog betyd.-utveckling), ävensom orm (egentl.: den slingrande). Jfr vränga. — Den gamla betyd. 'böjd, krokig' ingår i en mängd vattendragsnamn såsom Vrången (sjöar), Vrångsälven; jfr till betyd. de vanliga sjö- o. ånamnen på *Krok-* (se Sjön. under *Krökingen*), ävensom under vred 2; se närmare förf. Sjön. 1: 728. — I fråga om ordets anv. för moraliska begrepp jfr ond, egentl.: krokig, fra. *tort* av lat. *tortus*, vriden (se tortyr), lat. *prāvus*, krokig, vrång, orätt.

vräka, trans. och intrans., fsv. *vræka* (ipf. *vrak*, nu *vräkte*; jämte *vraka*, ipf. *vrōk*, den senare formen kvar i dial. o. stundom i riksspr., jfr gräva o. grava o. se nedan), trans. o. intrans.: driva (bort), slunga, förebrå, hämnas = isl. *reka* (ipf. *rak*), ungef. ds., got. *wrikan*, förfölja, fsax. *wrekan*, hämnas, straffa, fhty. *rehhan* (ty. *rächen*, sv. vb), ags. *wrecan*, driva, hämnas m. m. (eng. *wreak*); av ieur. **u̯reg-*, besl. med sanskr. *parāvṛj-*, stöta bort, *vrájati*, skrider, litau. *vaĩgas*, elände, *vérgas*, slav, fslav. *vrĕšti*, kasta, *vragŭ*, fiende, m. m., ävensom lat. *urgēre*, tränga på (av ie. **u̯rg-*, se urgera-). — Kausativum el. iterativum-intensivum (på *-ei̯ō*): fsv. *vrækia* (delvis kanske = isl. *rækja*) = isl. *rekja*, följa, förfölja, got. *wrakjan*, förfölja, osv. Jfr, med ieur. *ē*, isl. *rækja*, förkasta, avsky, till *rækr*, förkastlig, el. också en kausativbildning = sanskr. (*pra-*)*vrājáyati*, låter vandra, fördriver (av samma slag som t. ex. isl. *svæfa*, växlande med *svefja*, se söva); med samma rotvokal som fsax. *wrâka*, hämnd, straff, fhty. *râhha* (ty. *rache*), jfr vrak 2. Fsv. *vrækia*, bl. a. förebrå, hämnas, är kanske delvis identiskt med detta verb. — Nsv. vräka domare, vittnen, jäva, utgår från betyd. 'driva bort, förkasta'; jfr VGL I: *konung.. vrækœ*. — Vräka sig, stoltsera, brösta sig, saknar direkta motsvar. i andra spr.; i da. i stället *bryste sig* m. m. — Om det hithörande germ. abstr. **wrehti-*, bl. a. i sv. dial. *vrätt*, inringat område vid vargskall, se under det ej besläktade vret slutet. — Det starka vb. fsv. *vraka*, *vrōk* är naturligtvis en annan bildning än det under vraka anförda germ. svaga vb. **wrakōn*. — Se f. ö. vrak o. vrak 2.

[vrälla, sv. dial., framvälla, kräla, se under vimla slutet.]

vränga, fsv. *vrængia* = no. *rengja*, da. *vrænge*; avledn. av vrång; kunde dock formellt sett även vara en parallellbildning till detta ord, kausativum på ie. *-ei̯ō* till germ. **wringan*, kröka sig o. d. (se vrång), alltså med samma möjligheter som i fråga om tämja o. vänja.

[vrätt, sv. dial., åkerteg m. m., se under det ej besl. vret slutet.]

vulen, sv. dial., beskaffad o. d., i sydsv. dial. *vuren*, av fsv. *vurdhin*, part. pf. till varda, bliva. Jfr t. ex. fjol o. fjor av *fiordh* osv. — I riksspr. i sammans. storvulen. — Till *vuren* hör sv. dial. *vurnad*, fason.

Wulf, Wulff, familjen., från ty.; se ulv, Ulv o. Wolfram, Wollrat.

vulgär = ty., av fra. *vulgaire*, av lat. *vulgāris*, vanlig, allmän, till *vulgus* n., folk (väl = sanskr. *várga-*, grupp, avdelning; men ej besl. med folk).

vulkan, Quensel 1733 osv., i ordb.: Weste 1807 (ännu ej hos Sahlstedt 1773); Bellman, Tegnér, Crusenstolpe m. fl.: *volkan*; från ty. *vulkan* resp. fra. *volcan*, efter lat. *Vulcānus*, *Volcānus*, eldgud, som hade sin smedja i berget Etna; i senlat. även: vulkan (f. ö. dunkel här-

ledning). — Dansa på en vulkan, ett bevingat uttryck, som ytterst går tillbaka till den stora franska revolutionen; jfr: *nous marchons sur un volcan* 1794, ZfdW 12: 86. I sin moderna form härrör det från det franska sändebudet i Neapel Salvandy, som på en av hertigen av Orléans (Ludvig Filip) för konungen av Neapel given bal 1830 påstår sig till den förre ha yttrat: 'Det är en äkta neapolitansk fest, E. K. H., vi dansa på en vulkan'; dagen därpå återgivet i tidningarna. Kort tid därefter utbröt Julirevolutionen.

vulst, från ty. *wulst*, framstående rundning, av fhty. *wulsta*, till fhty. *wellan*, rulla, vältra, av germ. **weln-* till ie. *uel* i t. ex. välta, valv osv.

[vuren, sydsv. dial., beskaffad, jämte sammans. *illavuren* o. avledn. *vurnad*, se vulen.]

vurm, överdriven lust för något, i (ungef.) modern betyd. Dalins' Arg. o. (något avlägsnare) redan 1678, i ursprungligare anv. t. ex. Lucidor: 'Wist haar i Hiernan hann Wurm, Maskar eller Maln' = da. *vurm* (även: *orm*), från ty. *wurm*, egentl.: mask, samma ord som orm; jfr i samma el. liknande användning de likbetydande fra. *ver*, ital. *verme* o. *cosso*, span. *gusano*, portug. *minhoca* (egentl.: daggmask). Maskar ansågos förr som upphov till allehanda störingar i hjärnan såsom f. ö. också i andra kroppsdelar o. -organer (t. ex. hjärta, lever, mage, tänder, öron). Om motsvar. bruk av namn på kryp o. insekter se under griller o. samlingar av beteckningar för dylika såsom orsakande sinnessjukdomar hos Riegler WuS 7: 129 f. Även öronsus o. d. ansågs orsakat av en viss mask (jfr portug. *ouçāo*, mask, mal, av lat. *auditio*[*nem*], hörsel; samme förf. WuS 3: 190); se även under tvestjärt. — Jfr ä. nsv. *vurmstucken*, vurmig, där den äldre betyd. framträder. — Dessutom om personer, som ha en vurm, t. ex. bokvurm, K. Gyllenborg 1721: 'Det öfvermåttan ledsamma umgänget af sprängländre Bokvurmar', efter ty. *bücherwurm*, jfr da. *bogorm* o. eng. *book-worm*.

vurst (ett slags vagn), Dagl. Allch. 1771: 'En Würst för 8 Personer', G. J. Ehrensvärd 1776: 'en promenade på vurstar'; förr även *vurstvagn*, t. ex. 1842; från ty. *wurst*(*wagen*), ett slags ammunitionsvagn med stoppade säten, bildl. anv. av *wurst*, korv (se metvurst). — Hit hör också vurst som skeppsbyggn.-term, om en tjock, avlång valk av tågvirke, Rajalin 1730 osv.

vy, av fra. *vue*, till pass.-participstammen av *voir*, se, av lat. *vidēre* (se t. ex. vidimera).

vyssa el. **vyssja,** O. v. Dalin: *vyssa*, Sahlstedt 1773: *vyssja*, motsv. da. *vysse*, ljudhärmande (jfr interj. *vyss!*) liksom likbetydande da. *visse*, ä. da. *hvisse*, no. *kvissa*, *kvisja*, el. sv. hyssa, hyssja, som förr även användes i betyd. 'vyssja', o. sv. dial., ä. sv. *sussa*, vyssja, mlty. *sussen*.

våd, tygstycke, tygbredd, fsv. *vāþ* f. i *brūþvāþir* plur., bruddräkt = isl. *váð*, vävnad, tyg, nät, i plur.: kläder, no. *vaad*, våd, not m. m., da. dial. *vaad*, not, fiskegarn, fsax. *wād*, klädnad, mlty. *wāt* (vartill *wātsak*, varav ä. nsv. *vätsäck*, kappsäck; se väska), fhty., mhty. *wāt*, klädnad (i nhty. utträngt av *gewand*: vb. vinda), ags. *wǽd* (eng. *weed*, dräkt o. d.), av germ. **wǣði-*, snarast till ieur. roten *euedh*, väva, fläta, binda, varom se under vad 2. Ingår (med vokalförkortning) i första leden av vadmal (se d. o.). Avledn. på *-ia*: ags. *gewǽde*, klädnad, fhty. *giwāti*. — Med avs. på betyd. 'väva' av 'fläta, binda' se närmare under väva (slutet).

våda, egentl. oblik kasus till ä. sv. o. sv. dial. *våde* m., fsv. *vāþe* m., skada, olycka, våda, fara m. m. = isl. *váði*, da. *vaade*, avledn. av isl. *vá*, skada, olycka, fara, no. *vaa*, även: fruktan, ängslan (jfr varkunna). För detta senare ords härledning finnas blott två möjligheter, men valet mellan dessa är av flera skäl svårt att träffa. Enl. v. Friesen Nord. språkh. 1: 9 f., Ark. 19: 338 utgår det (liksom även fsv. *vā*, smärta) från germ. **wanhō-*, egentl.: böjning, krökning, o. betecknar sålunda urspr. 'något skevt el. förvänt', alltså nära besl. med fsax. *wāh*, förvänd, ags. *wōh*, krokig, förvänd, osv., av **wanha-* (se f. ö. vång), o. med

ungef. samma betyd.-utveckling som i vända till germ. **windan*, slingra sig (= vb. vinda). Men det finska lånordet *vaiva*, möda, elände, visar hän på ett ä. germ. **waiwā-*, besl. med fhty. *wêwo* m., smärta, ags. *wáwa* (se ve 2), o. från detta synes åtminstone fsv. *vā* f., smärta, lidande, ej kunna skiljas. Enl. Kock Uml. u. Brech. s. 307 (med litteratur s. 310) äro dessa ord även identiska med isl. *vá*. Möjl. föreligga här dock två skilda ord: germ. **wanhō-* o. **waiwō-* (**waiwan-*); av Torp Etym. ordb. s. 849, som i fråga om isl. *vá* ansluter sig till v. Friesens härledning, omnämnes ej heller det fsv. *vā*. Emellertid visa det finska lånordets betydelser, därest dessa äro riktigt angivna ('labor molestus, molestia, ærumna, miseria'), att de olika skiftningarna lätt kunna förenas i en gemensam utgångspunkt. Avgörandet beror ytterst på den ståndpunkt man intager till de invecklade o. omstridda, men i enskildheter (särsk. på grund av de många utjämningsmöjligheterna inom paradigmet) antagl. olösbara frågorna om utvecklingen i nord. spr. av den germ. ljudförbindelsen *-aiw-*. — Förr oftare än nu använt i betyd. 'fara', Wallin 1808: 'i vådans stund' osv. — Eldsvåda, fsv. *eldsvādhe*, betyder naturl. tidigast 'eldfara, fara för brand', men betecknar nu i regel själva branden.

vådevill, från fra. *vaudeville*, lustspel med kupletter, tidigare: kuplett, visa o. d., folketymologisk ombildning i anslutning till *ville*, stad, av ffra. *vaudevire*, äldre *val de Vire*, egentl.: dalen (lat. *vallis*, se val 1) vid Vire; alltså urspr. om sånger från denna trakt. — I sv. äldst i den urspr. betyd. 'kuplett', t. ex. Göteb. Tidn. 1788: 'I afton upföres . . Tilfälle gör Tjufwen, Divertissement i 1 Act med Vaudeville'. 1809 kallas stycket 'Comedie Vaudeville'. I modern betyd. t. ex. 1839: 'Nej. Vaudeville i en akt av J. L. Heiberg'.

våffla, t. ex. Spegel 1712: *wåfla*, 1730: *socker-wåfflor*, Lind 1749 (jämte *-a-*); sv. dial. (jfr dock Lyttkens-Wulf 1889) o. ä. sv. även (i ä. nsv. i regel) *vaffla*, t. ex. 1642, O. v. Dalin, Ihre Gloss. 1769, Dalin 1853 (jämte *-å-*) = da. *vaffel*, från ty.: lty. *wafel*, varifrån ty. *waffel* o. eng. *waffle*, avledn. av ett ord motsv. ty. *wabe*, honungskaka (fhty. *wabo*, *-a*), till roten i väva; på grund av våfflans likhet med en honungskaka; jfr mhty. *wift*, tråd o. honungskaka (se väft). — Från germ. spr.: ffra. *vaufre* i båda betyd. (fra. *gaufre*, eng. *wafer*, våffla). — Växlingen *-å-* o. *-a-* i sv. kan tänkas bero på att ordet inlånats vid två olika tider (från mlty. **wāfele* o. lty. *wafel*); märk dock de jämförelsevis sena belåggen. Å andra sidan knappast från lty. *wåfel* resp. ty. *waffel*.

1. **våg**, till vägning, i sv. dial. även: vippstång för brunnsämbar o. (Jtl.) viss vikt (2 lispund, enl. Rz), fsv. *vāgh* f. (plur. *-ar* o. *-ir*), våg, viss vikt: skålpund = isl. *vág* (plur. *vágir* o. *vágr*), våg, hävstång, vikt (abstr.), fno. även: viss vikt (72 mk) såsom i no. dial. (*vaag*), fsax. *wâga*, vågskål (mlty. *wâge*, vikt), fhty. *wâga*, vikt, viktskål (ty. *wage*, vågskål), ags. *wǽg(e)*, våg, vikt (eng. *wey*, viss tung vikt); av germ. **wǣʒō-*, bildat till **weʒan*, lyfta, väga (se väga), som t. ex. sv. bår, av germ. **bǣrō-*, till **beran* (= bära); alltså till samma verb o. med samma avljudsstadium som våg 2. Avledn.: våga (se d. o.). I da. i stället *vægt*; se vikt. — Betyd.-utvecklingen 'våg(skål)' > 'viss vikt' är densamma som hos lat. *lībra*. — De äldre pluralformerna på *-ir* (*-er*) liksom isl. *vágr* bero på senare deklinationsväxling. Den äldre pluralen kvarlever i nsv. *vågar*. — Bruket av vågar uppstod vid uppkomsten av det nya betalningssättet med metall i form av stänger el. ringar, som före införandet av myntningen vägdes upp; de äldsta fynden gå också tillbaka till bronsåldern. Man har sålunda orsak att vänta sig mycket gamla beteckningar för våg (själva ordet våg är, såsom synes ovan, samgermanskt); dock ej från urindoeuropeisk tid. — Andra europeiska beteckningar för vågen äro t. ex. lat. *lībra* (se liter), *bilanx*, våg med två viktskålar (se balans), grek. *tálanton* (se talang); i isl. användes plur. av *skál* (= skål) om hela vågen; ytterligare några anföras under vikt. — Vågrät, T. Bergman 1773, vanligt först

på 1800-t., efter ty. *wag(e)recht*, egentl.: stående rät el. rak som vågen. I da. i stället *vandret*, till *vand*, vatten.

2. **våg**, bölja, fsv. *vāgh* = no. *vaag*, da. *vove* (poet.), knappast inhemskt utan väl lån från mlty. *wâge* f. (o. *wâch* m.), motsv. det inhemska fsv. *vāgher* m., vik, vätska, var, sv. dial. *våg* ds., isl. *vágr* ds., got. *wêgs*, rörelse, storm, i plur.: vågor, fsax. *wâg*, våg, flod, fhty.: våg, hav (ty. *woge* f.; med medelty. övergång av *ā* > *ō* ss. i t. ex. *odem* = *atem*), ags. *wǽg* m., våg; av germ. **wǣʒa-* till germ. **weʒan*, vara el. sätta i rörelse, identiskt med **weʒan*, lyfta, väga (se föreg. o. väga). Från germ. spr.: fra. *vague*. — I ä. nsv. plur. *vågar*, *-er* jämte *-or*. Nsv. *vågor* tillhör en i ä. nsv. talrikt företrädd typ med plur.-ändelsen *-or* för väntat *-ar*, av vilka dock blott en bråkdel segrat i det nsv. riksspr. Se Hesselman Sveam. s. 37 n. 4, Åkerblom Runii rim s. 102, förf. Ark. 35: 197. — Säkra inhemska nord. ord äro bölja o. isl. *alda* av urnord. **alðō(n)*, varav det gamla finska lånordet *aalto* (se Ålleberg). Ty. *welle*, (mindre) våg, av fhty. *wella*, är speciellt för hty.; besl. med litau. *vilnìs*, fslav. *vlŭna*; ävensom med *m*-bildningen sanskr. *ūrmíṣ*, våg, bölja, fhty. *walm*, ags. *wielm*, *wylm*, rotbesl. med välta o. möjl. även med välla. Lat. *unda* är besl. med sjön. Unden, Unnen o. vatten; grek. *kỹma* ungef. = 'som sväller' (liksom bölja), jfr under Hunneberg o. hunner, o. *klýdōn* är rotbesl. med lutter, egentl.: ren. — Om nord. vattendragsnamn, som innehålla våg 2, se förf. Sjön. 1: 732 f.; jfr sjön. *Ladoga*, enl. Thomsen av **Aldoga*, möjl. till finska *aalokas*, vågrik, egentl.: *aldogas*, till det nyss nämnda finska *aalto*.

våga, fsv. *vāgha* = sen isl. *vága*, da. *vove*, från mlty. *wâgen*, sätta på spel = mhty. *wâgen* (ty. *wagen*); avledn. av sbst. *wâge* (= våg 1) i den överförda betyd. 'oviss utgång' (egentl. om vågens utslag); alltså urspr.: lägga på vågen (jfr t. ex. Gustaf I: 'satt sitt lif och lefnad på vågskålen' [efter normal. text]), varav: överlemna ngt åt en oviss utgång', sätta på spel (med objekt, t. ex. *livet*), varav: med djärvhet företaga. — Om ett likbetydande inhemskt verb, fsv. *hǣtta*, isl. *hǽtta*, se under hänga. — Våga vinna, våga tappa, t. ex. Grubb 1678; jfr fsv. *hwa ey waghar han ey windhir*, motsv. i ty. osv., jfr lat. *audentes (fortes) fortuna adjuvat*. — Våghals, P. Svart Kr. i ber. från 1529 (tillnamn), Ter. Andria s. 13(73) o. 1550: *vog hals* = da. *vovehals*, från mlty. *wâgehals* = ty. *wagehals*, av imperat. till *wâgen* osv., våga, o. hals; se f. ö. under d. o. Med avs. på bildningen jfr t. ex. ty. *störenfried*, *taugenichts* ävensom t. ex. under förgätmigej, pincené, portmonnä, vippstjärt. — Vågstycke, Rydqvist 1827 = da. *vovestykke*, efter ty. *wag(e)stück*. Ordet blir under 1830- o. 40-t. ganska vanligt i litter., men betecknas hos Dalin 1853 som 'fam.'; ej hos Weste 1807. Betydligt äldre i spr. är vågspel, Lucidor 1670-t.: 'för dristigt Wåge-speel' = da. *vovespil*, efter ty. *wagespiel*, jfr likbetyd. eng. *game of hazard*.

Wåhlin, gammal svensk prästsläkt, efter stamsocknen Vårdnäs Ögtl., med *-l-* från s. k. tjockt *l* av *rð* såsom t. ex. Noleby av *Nordhby*, Tolarp av *Thordhathorp* osv.

våk, sv. dial. (väl blott i sydsv.), svag, veklig = isl. *vákr*, no. *vaak*, da. dial. *vaag*; av Falk-Torp s. 1360 o. Torp fört till en onasalerad variant till roten i vanka; i alla händelser ej direkt besläktat med vek, vare sig, såsom antagits, lånat från ags. *wác* (= vek) el. uppkommet i sammans. med detta adj., där *-ai-* i halvstark stavelse övergått till *-ā-* (såsom i t. ex. fsv. personn. *Ovāgh* = *Ofegh*).

[våk, sv. dial., (orm)vråk o. d., se vråk 1.]

[vål, sv. dial., vålnad, se d. o.]

[vål, sv. dial., bråte o. d., se Våla.]

Våla, ortn., fsv. *Vāla*, en pluralform av fsv. *Vālir* = fno. *Válir*, plur. av sv. dial. *vål(e)* m., bråte, hög av brända rötter o. stammar = no. *vaal* m. o. n., *vaale* m. F. ö. dunkelt. Enl. Torp Etym. Ordb. s. 850 ('mulig') av germ. **walh-* till grundroten i välta; mycket ovisst. För att emellertid här en stam **walh-* verkligen ingår, vilket ursprung den nu

må hava, talar starkt likbetyd. no. *vale* (Boh.-l.: *val*), vilket i så fall icke, såsom Torp antager s. 842, beror på avljud utan på den i ord på germ. *-lh* o. *-rh* i nord. spr. vanliga växlingen av kort o. lång vokal (se t. ex. *fura*, *snår* o. under Ål). I fråga om bildningen av Våla jfr Ruda (Råda), Tveta, Vreta osv. — Hit höra åtm. en del av de hos förf. Sjön. 1: 736 uppräknade ortnamnen på Vål-. — Härtill *-iōn*-avledn. no. *vœla* f., hop, hög, även i sv. o. no. dial. *i välä mä*, i hop el. i sällskap med.

1. **våla**, sv. dial., bry sig om, i ä. nsv. t. ex. hos Columbus, Lindschöld (*wåhlar*), Sahlstedt 1773 (: *wåla*, se vårda); med i dial. öppet *å-* el. *ö*-ljud; jfr Columbus: *wöhlar* (jämte *wåhlar*), av vörda, jfr Schroderus 1640: 'then som ingen tingh wördar'; med *l* (resp. 'tjockt' *l*) av *rd*(*h*) liksom i hin håle, myling, sköl, stel osv.; sedermera anslutet till vårda. Hesselman *i* o. *y* s. 210. Se f. ö. vörda o. ovälig.

2. **våla** (med tjockt *l*), **våra**, sv. dial., knippa av tio torkade fiskar, även: hank (*-e*), fsv. *vardha* ds. = no. *vorda*, knippa, klunga, ä. da. *varde*, *vorde* i betyd. 1 i sv. dial.; av urnord. **warðōn* (*-þ-*), väl egentl.: bunt el. dyl., till ie. roten *u̯er*, vrida (se orm), bildat såsom fsv. *arþa*, selpinne (: ie. *ar*, sammanfoga), varom under ål 5 slutet; el. möjl. till det av denna rot utvidgade ie. *u̯ert* i lat. *vertere*, vända, sanskr. *vartī*, veke osv. (se varda).

våld, i ä. nsv. även *vall*, fsv. *vald*, kraft, makt, rättighet, våld, välde = isl. *vald* ds., da. *vold*, våld, ags. *geweald* n., jfr fsax. *giwald* f., fhty. *giwalt* m., f. (ty. *gewalt* f.); jfr finska lånordet *valta*; till germ. **walðan* = vålla; ett o. annat i form- o. genusväxlingen kunde tyda på en gammal *s*-stam. — Den fsv. betyd. 'makt = rättighet' kvarlever i lagspråkets 'Ingen have våld den by riva . .'. — I sv. dial. betyder ordet även 'något utmärkt, övermåttan', jfr *vållakarl*, *vållspringa* osv., ävensom (i slangspr.) väldigt som förstärkningsord. — Våld går över rätt, efter bibeln, Habak. 1: 3; här i betyd. 'makt'. — Våldtäkt, fsv. *valdtækt* = da. *voldtægt*, till fsv. vb. *valdtaka*; av germ. **-takiþō*, bildat som grus-, in-, ler-, lövtäkt, rykt, ursäkt, ändalykt. Jfr likbetyd. fhty., mhty. *nôtnumft*, till *neman*, taga; o. ty. *notzucht*, till *ziehen*, draga; med *not* (*nôt*) i betyd. 'tvång'. — Jfr Evald, tillvälla, Walter, välde.

vålla, nu blott i betyd. 'förorsaka' o. d., ä. nsv. även *valla*, y. fsv. *volla*, ä. *valda* (ipf. *walt*, *wult*[*e*]), få makt med, råda över, förorsaka, vålla = isl. *valda* (ipf. *olla*, av **wolþō-*) ds., da. *volde*, förorsaka, got., fsax., fhty. *waldan* (ty. *walten*; jfr förvalta), ags. *wealdan*, ha makt över, styra (jfr eng. *wield*, styra, handhava, svinga, av ags. *weldan*, med omljuds-*e*, sv. vb), gammalt reduplic. verb, väl ett s. k. *t*-presens (jfr t. ex. fläta), ieur. **u̯al-tō* (el. möjl. *dh*-presens, ie. **u̯al-dhō*, jfr de balt. orden nedan) till roten i lat. *valēre*, vara stark, gälla (jfr invalid, valet, valuta, valör), fir. *flaith* f., herravälde (av **u̯lati-*), fslav. *vlatŭ*, jätte, lett. *wała*, makt, osv. Litau. *valdýti*, styra, fslav. *vladą*, härskar, anses av somliga härstamma från germ. spr.; jfr dock härtill v. d. Osten-Sacken IF 33: 264. — Den försvagade betyd. 'förorsaka, föranleda' är speciellt nordisk o. utvecklad ur grundbetyd. 'råda, ha makt över', varifrån även den förr icke sällsynta betyd., som representeras av t. ex. Asteropherus o. 1609: (Spörier henne till,) hwad henne wåller' el. Kellgren 1788: 'Säg mit barn, hvad kan dig vålla?', dvs. gå åt dig el. dyl. — Böjningen *våller*, *vållde* upptages alternativt ännu av Dalin 1853. Pres. *våller*, som under 15—1700-t. synes vara allenarådande, förekommer f. ö. t. ex. hos Snoilsky. Andra minnen av den äldre böjningen äro det i lägre talspr. förekommande ipf. *vållte* o. dial. ipf. *völt*. I supinum förr ofta *vållit*. Nsv. *vållade* är belagt från o. 1750. — Jfr våld, välde.

vålm, se volm.

vålnad, ett slags skyddsande el. fylgja, hamn, skenbild, i ä. nsv. även *vårdnad* (*-at*), t. ex. Swedberg Schibb., jfr Weste 1807: 'Vårdnad, är någon gång sagdt för Vålnad'; samma ord som fsv. *varþ-*

Tillägg och rättelser.

hertig. Formen på *-tig* (redan i fsv.) kan tänkas vara direkt lånad från mlty. *hertich.*

hålla, r. 1: står: fsv.; isl. *halda,* läs: fsv., isl. *halda.*

häxa. Tilläggas må, att ordet nyligen utförligt behandlats av Güntert i dennes arbete Kalypso (1919) s. 117 f., där han (delvis i anslutning till Kögel) förbinder det icke med hage osv. i betyd. 'skog' utan med det av denna substantivstam avledda germ. **hazjan* (ty. *hegen*) i en betyd. 'dölja' el. dyl. + **-tusjō(n)* (= no. *-tysja*; se ordb.), alltså 'Hege-Elbin, die verhüllende, verbergende Elbin' o. enl. G. fullt liktydigt med no. *huldatysja.* Fhty. *hagazuss(a)*: *hazzus* = ags. *haguþorn*: *hægþorn.* Emellertid är den antagna betyd. 'dölja' icke uppvisad, utan blott den av 'inhägna' o. d.; o. i alla händelser kan på grund av fhty. *haga-* (som han själv s. 119 med rätta betraktar som det äldsta) icke verbstammen ingå i första leden (vilket dock synes vara förf.:s uppfattning, om han också stundom t. ex. s. 120 i stället anför ett därmed sammanhängande **haz-*, demon, -isk): en dylik bildning hade givit ett *hegi-*, jfr *deni-*, *huli-*, *strewilachan* osv. Är åter meningen, att *haza-* vore nominalt, förstår jag icke, hur förf. tänker sig dettas uppkomst: *ja*-verbet *hegen* kan naturl. ej ligga till grund, o. det är ju dock där, den antagna betyd. 'dölja' måste ha utvecklat sig. I övrigt äro de anförda betyd.-parallellerna delvis mycket osäkra. No. *huldatysja* som anföres som särskilt slående, är en på norsk botten bildad sammans.: att *huld(er)* i sin tur etymologiskt hör till **helan,* dölja, blir ju en annan sak. *Huldatysja* betyder alltså ej 'die verhüllende Elbin', utan det betyder 'ett huldretroll', liksom *haugatysja* 'ett troll som bor i högarna'. En gammal bildning med betyd. 'die verhüllende Elbin' hade givit ett **hultysja* (av *huli-* till *hylja,* ss. isl. *bardagi* av *bari-* till *berja, spardagi* av *spuri-* till *spyrja* osv.) o. en ung sådan ett *hyljetysja* el. dyl. Ty. *Berchta* (s. 93) kan naturligtvis formellt sett tänkas höra till germ. **berzan,* dölja, o. till äventyrs också uppfattas som fem. till en ieur. bildning på *-to* med betyd. 'der Verhüller', men man hade ju dock i så fall snarast (men ej nödvändigt) väntat sig ett annat avljudsstadium (**bhṛkta, *bhrgh-t-*), och namnbildningen måste väl då i alla händelser föras tillbaka till indoeuropeisk tid. Det blott i tyskan uppvisade demonnamnet är i stället, såsom också allmänt antages (se ordb. under Lucia), helt enkelt en särspråklig substantivering av fhty. *berahl* = bjärt. — Vad slutligen no. *tysja* beträffar, vill jag visst ej förneka, att det kan sammanhänga med *-zussa*; biformen *tyfsa* kan bero på en i dylika namn vanlig ombildning. Men försiktigast vore nog av flera skäl att alldeles lämna det ur räkningen. Torp i Etymol. Ordb. nämner (i motsats till Falk-Torp) ej heller ett ord om något dylikt sammanhang. — I avvisandet av Francks sammanställning av *hagazussa* med grek. *kakkházo,* skrattar högt, instämmer jag däremot med Güntert.

syssla, r. 18: läs: *Sārema.*

Vättern. Om osannolikheten av sammanställningen fryg. *bedy* o. vatten se nu även E. Hermann KZ 50: 304.

Övriga tillägg må anstå till den slutgiltiga redaktionen av denna avdelning i det följande, sista häftet.

naþer, vård (i omvårdnad samt det mera sälls. vårdnad, nu väl i sht jurid.: *vårdnad om barn*), vikt, person som står någon nära, anhörig (ännu t. ex. Dalin 1853: 'jag önskar er och er kära v(årdnad) ett godt nytt år', om hustru) = ä. da. *vor(d)ned*, livegen, egentl.: livegenskap; med övergång av *-rð-* till *-l-* såsom i t. ex. våla, hin håle, sköl, stel osv. Bildat till vårda såsom bonad, skapnad, vävnad osv. Grundbetyd. är 'vård', varav 'skyddsande (ofta i djurgestalt)'. Under 1700-t. vanl. *vålne*, nybildning till ett *vålna* (med bortfallet *d(h)*) efter mönstret ande : anda osv.; hos Weste 1807 föredrages dock vålnad framför *vålne*. — I dial. i betyd. 'vålnad' ofta *vål*, *vård*, ä. nsv. *vål*, t. ex. Schroderus 1637, av fsv. *varþer* (se vård), jfr ä. nsv. *vårde*, t. ex. Lex. Linc. 1640 under *genius*, Verelius 1664. Härtill bl. a. sv. dial. *vålnöp* m. m., mörkblå fläckar under huden, som antagas el. antogos ha uppkommit genom nyp av 'vålnader'; jfr no. *vordklor*, om vissa slags skråmor i huden (se om dylika föreställningar under älva 2). — I norskan finns ett likbetydande, närbesläktat *vardyvle* n., med samma åldriga avledning som got. *dauþubli*, lik. — Ej i danskan.

[Vålsta, ortn. Sdml., se under Vårdinge.]

vålveta, sv. dial., t. ex. östg. (även *vår-*, i gotl. *vardvaita*), akta, vårda, försvara, fsv. *varþvēta* = isl. *varðveita*, till vård o. fsv. *vēta*, giva osv., av germ. **waitian*, varom närmare under det besläktade, men ej identiska veta slutet.

Våm(b), sockenn. i Vgtl. o. Skå., Våmbhus, Våmbsjön, ortn., se våmm.

våmm, magsäck hos nötkreatur där födan först nedsväljes, dial. även: buk (om människor) o. bildl. om vissa fiskredskap, t. ex. skötar; in i senare tid stundom skrivet *våmb*, fsv. *vamb* f., buk, mage = isl. *vǫmb*, no. *vomb*, da. *vom* = got. *wamba*, buk, moderliv, flfrank. *wamba* (holl. *wam*), mlty. *wamme*, fhty. *wamba* (*-p-*; ty. *wamme*, *wampe*), ags. *wamb* (eng. *womb*, moderliv), av germ. **wambō*; av trots många framställda förklaringsförsök dunkelt ursprung; oftast betraktat som urbesl. med fkymr. *gumbe-lauc*, livmoder. — Formen *wamb* i vissa sv. dial. o. ofta i ä. nsv. (ännu Dalin 1853 som växelform) beror på utebliven förlängning av *ă* till *ā* framför *mb* (jfr kam ~ dial. *kåmm* osv.). — Ingår i ortn. Våm, sn i Skå. (fsv., fda. *Voomb* m. m.), vartill Våmsjön; Våmb, sn i Vgtl. (fsv. *Vamb* m. m.); urspr. by- el. gårdnamn, syftande på ställenas belägenhet i en dalsänkning (jfr motsvar. förh. i Norge); samt i vattendragsnamnen Dalvåmmen, vik av Östersjön Ögtl., Våmbsjön Klm. l. m. fl. (se förf. Sjön. 1: 731), Våmån Dal., vartill sockenn. Våmhus av *Vambōs* (sockenkyrkan är belägen nära Våmåns utlopp i Orsasjön; till os 1; jfr Åhus), även ledes med syftning på formen; dessutom med *-a-*: Vammerviken Vgtl. (till fsv. genit. *vambar*) osv. Om kroppsdelsbeteckningar i terrängnamn se f. ö. under ås 2. — Till ett kortnamn med betyd. 'tjockis, isterbuken' el. dyl. hör Vamsta Jtl. (fsv. *Vambastaþa* genit. plur.), Uppl. (fsv. *Vambistada*) o. sannol. även det släktnamn **Væmblinger*, som ligger till grund för gårdn. Väm(b)linge Uppl. (fsv. *Vœmlingaby* m. m.) o. gotl. sockenn. Vamlingbo (fgutn. *Vamlingabo*), varom förf. Ortn. på *-inge* s. 173; jfr namnet på den östgotiske konungen *Wamba*. Om de sannolikt också hithörande Vammelby Ögtl. (fsv. *Vamblaby*) se förf. Ortn. på *-by* s. 50, 62.

vån, förhoppning, utsikt, i puristiskt syfte bl. a. hos V. Rydberg (jfr nedan), fsv. *vān* = isl. *ván*, no. *vōn*, ä. da. *vaan*, got. *wēns*, fsax., fhty. *wân* (ty. *wahn*, villfarelse, villa; från den i fhty. uppträdande betyd. 'osäker förmodan'), ags. *wén*, förväntan, mening, av germ. **wæni-* (i urnord. genom deklinationsväxling **wānō* > **wānu*, se nedan), till ie. roten *u̯en*, tycka om o. d.; se van 3; jfr f. ö. vän, adj., vänta o. under 1. — I sv. dial. även *ōn* från kasus med *u*, alltså urnord. **wānu* av **wānō* (jfr ovan); till vån liksom möjl. ro 1 till vrå; jfr även ond (~ fsv. *vānder*). Därjämte kompromissformen *von*. — Ordet, som

ännu lever med friskt liv i vissa dial., är numera så gott som okänt i riksspr., men borde upplivas. I dial. ofta i sammans. med betyd. 'tillgång på', egentl. 'utsikt till', t. ex. *fö(d)es-*, **havre-*, *korn-*, *mata-*, *råg-*. Jfr ä. nsv. *vån* 1563 om fiskredskap; möjl, egentl. ett noaord av ett slag, som ofta förekommer i fråga om fiske (se t. ex. lindare, sutare). — Om domarregeln *(H)var och en är sin väldes i vån* se under väld slutet. — Härtill sv. dial. *urvånsen*, hjälplös, utan hopp, (finnl.) *urvån(e)s* ds., jfr fsv. *urvæna* oböjl. adj., no. *orvona*; isl. *órvœnn*, got. *uswēns*, fhty. *urwâni*, ags. *orwéna*; se likn. bildningar under ur 4.

[vånd, sv. dial., mullvad, se under d. o.]

vånda, oblik kasus till fsv. *vande* m., svårighet, trångmål, vånda, fara, förtret m. m. = isl. *vandi*, da. *vaande*, till fsv. *vander* = isl. *vandr*, nogräknad, svår (varav även vånna), avljudsbildning till germ. **windan*, slingra sig (se vinda, vb), alltså egentl.: vriden o. d., jfr fsax. *wand*, föränderlig. Jfr till bildningen vana, fsv. *vani*, till van o. se f. ö. Ordbildning under *-a*. Härtill våndas (se d. o.).

våndas, fsv. *vandas*, vara i nöd o. d., motsv. da. *vaande sig*, jämra sig; avledn. av föreg., liksom andas av ande osv.

vång, numera i sht hos sydsv. förf., t. ex. ofta hos Bååth: 'Och det skymmer mer och mer kring vångar och kring ödslig bygd', i dial. huvudsakl. i Götal. o. vanl. i betyd. 'del av åkerjorden: gärde, skifte', i Skå. o. Hall. dessutom: bys el. hemmans inhägnade egor i motsats till utmarken, i Vgtl. o. Smål. enl. Rietz även: hage, vret (i dessa senare landskap dock numera okänt å vidsträckta områden); i äldre ordb. sällan upptaget annat än som dial. el. skånskt, fsv. *vanger*, område, gärde = isl. *vangr*, fält, äng, no. *vang*, ängsslätt, da. *vang*, liten äng, got. *waggs*, paradis, fsax., fhty. (i ortn.), ags. *wang*, fält, av germ. **wanga-*, egentl.: böjning (om betyd.-utvecklingen se närmare äng), besl. med sanskr. *vanka-*, krökning av en flod, *vankú-*, som går krokigt o. snett, osv.; nasalerad form till ie. *ŭak* i lat. *vacillō*, vacklar, o. möjl. även *convexus*, välvd (se konvex). — Med grammatisk växling: germ. **wanhō* = isl. *vá* f., vrå, vinkel (med samma betyd.-utveckling som i vinkel o. vrå), o. möjl. även isl. *vá*, skada, olycka (se under ond o. särsk. våda); liksom också germ. adj. **wanha-* = fsax. *wâh*, förvänd, ags. *wóh*, krokig, förvänd. — F. ö. vanligt i ortn., t. ex. Vång, Vånga (egentl. plur.; jfr t. ex. Tveta, Valla osv.) m. fl., vilkas spridning visa, att ordet varit i bruk över större delen av landet; jfr isl. *Folk-*, *Þrúðvangr*, Frejas o. Tors bostäder, ty. *Ellwangen* osv. — Hit höra också: isl. *vange*, ty. *wange*, kind, varom under tinning; vidare: ä. nsv.. sv. dial. *vånge* m., omväg, kringvandring, i dial. även: inhägnad plats vid skallgång (av Dalin 1853 upptaget som 'jäg.'), vartill ä. nsv. *vängja*, inringa, t. ex. Stiernhielm, sv. dial. *vänga* ds.; ävensom *ia*-avledn. Vänge, ortn. (se d. o.), o. *ian*-avledn. forngerm. folkn. *Vangiones* (lat.), slättborna (liksom *Mariones*, havsborna, jfr *Tervingi*, skogsboarna, under tjära, *Greutingi*. klipp- el. bergsboarna el. dyl.: gryt osv.). — Växelrot: ie. *ŭeng* i vanka, vinka, vinkel osv.

Vånga osv., ortn., se föreg.

[vånge, sv. dial., inhägnad plats vid skallgång m. m., se vång.]

vångla, vingla o. d., närmast dialektord, se under vingla.

våning, under 15- o. 1600-t. inpå 1700-t. vanl.: bostad, t. ex. NT 1526: 'j mins fadhers hws äro monga woningar' (kvar i gamla bibelövers.), jfr Serenius 1741, y. fsv. *vaning* 1444 = da. *vaaning* (i förb. *vaaningshus* = ä. nsv. *våningshus* t. ex. Serenius 1741), från ty.: mlty. *woninge*, *waninge*, uppehåll, bostad m. m. = fhty. *wonunga* (ty. *wohnung*) ds., ags. *wunung*; till fsax. *wonôn*, fhty. *wonôn*, *-ên*, förbliva, bo, vara van m. m. (ty. *wohnen*, bo), ags. *wunian* = fsv., isl. *una*, vara nöjd (med urnord. *w*-bortfall såsom i ull, ulv), jfr da. *ynde*, behag = isl. *yndi* osv., f. ö. rotbesl. med van 3, vän sbst; jfr in- el. innevånare under inne. Alltså bildat ungefär som boning till bo. — I den yngre svenska betyd. (om

'första, andra v.') har danskan i stället *etage*, (*förste*) *sal*.

vånna, ä. nsv. ofta *vånda*, ännu Bellman: 'Jag vånda att . .' o. Weste 1807, stundom även *vanda*, fsv. *vanda*, vårda, bry sig om = isl., no. *vanda*, vara granntyckt el. nogräknad; avledn. av fsv. adj. *vander*, isl. *vandr*, nogräknad, svår, varav även sbst. vånda (se d. o.).

våp, fsv. *vāp* n., i ä. nsv. även mask., t. ex. 1669, jfr sv. dial. *våper*, med samma genusväxling som hos sjåp o. tok; i ä. sv. även fem. *våpa* t. ex. Dalins Arg. Enl. Persson Indog. Wortf. s. 236 rotbesl. med litau. *vẽbanas*, lättsinnig; med annan stamkonsonant i litau. *vėplỹs*, *vẽpelis*, glop o. d. Däremot av Noreen Sv. etym. s. 73 ställt till sv. dial. *väpa*, sladdra (av urnord. **wāpian*), antagl. avljudsform till dalm. **öpa* (*yœpa*), ropa, gala (om göken), fsv. *öpa*, ropa = isl. *ópa*, ä. da. *øbœ* = fsax. *wôpian*, klaga, gråta, fhty. *wuoffan* ds., got. *wôpjan*, svaga verb, o. fsax. *wôpan* (ipf. *wiop*), klaga, ags. *wépan* (ipf. *wéop*; eng. *weep*, gråta), fhty. *wuofan* (ipf. *wiaf*), klaga; jfr lapska lånordet *vuoppat*, ropa, skrika; väl med Uhlenbeck PBB 22: 193 besl. med fslav. *vabiti*, kalla fram o. d.; tydl. till en ljudhärmande rot; jfr litau. *vapėti*, pladdra, med bland dylika slags verb vanlig ljudväxling. Eng. *whoop*, skrika, utgår däremot från fra. *houper*; jfr interjekt. *houp*! — Ordspråket 'Vår Herre är de dårars förmyndare' (redan hos Grubb 1678) har sin motsvarighet i ä. nsv. *Wår Herre gieer och wåpom Lycka* Grubb, jfr lat. *eventus stultorum magister* (Livius).

1. **vår**, poss. pronom., i dalm. även **ōr* (jfr nedan), fsv. *vār* = isl. *várr* (*ór-*), da. *vor* (i ä. da. o. i nda. talspr. *vores* med sekundärt *-es*). Man vill mycket ogärna skilja detta ord från de övriga germ.: got. *unsar*, fhty. *unsêr* (ty. *unser*) fsax. *ûsa-*, *-e*, ags. *ús(s)er*, *úre* (eng. *our*), till *uns-* i oss. Sannolikt har i äldre tid böjningen varit: (isl.) nom. sg. m. **unnarr* (av *unʀ-*, med grammatisk växling av *uns-*), dat. *órum*, plur. nom. *órer* (av **unʀ-reʀ*), där **unnarr* ersatts av **ōarr* el. **ūarr* (jfr *yð(v)arr* : *yðrum*), varav *várr*. Den tvåstaviga formen finnes i gotl. *ævar*, enl. Noreen av **ūar*. Se (Noreen o.) Friesen Nord. språkh. 1: 63 f. (med litter.). — I alla händelser säkerl. ej, såsom stundom antagits, till pron.-stammen *ue* (se vi 2); ej heller (med Brugmann Ber. d. sächs. G. d. W. 1908, s. 11 f.) av germ. **nēra-* (jfr ir. *nār*) med *v* för *n* efter pronom. vi. — Nom. *våran* (dial. o. vard.), i t. ex. 'våran prost', utgår från en analogiskt uppkommen ackus. sg. mask. (y. fsv. *vāran*), vartill, med *våran* uppfattat som ett adj. på *-an*, neutr. *vårat*; dial. *vånn*, vår, från den normala fsv. ackus. *vārn*. — Genit. sg. m. fsv. *vārs* kvarlever i vissa uttryck, varom under vaserra.

2. **vår** (årstid), fsv. *vār* f. = isl. *vár* n., no. *vaar* m. o. n., da. *vaar* c. (förr även n.), utan motsvar. i got. el. västgerm. spr., av germ. **wæzra-* = ie. **uēs-ro-*, varav lat. *vēr* n.; jfr grek. *éar* (av **uesar*), sanskr. *vasar*, tidigt, avest. *vañri-*, vår (av **vasri-*), armen. *garun* (av **vasr-*), litau. *vasarà*, sommar, samt med *n*-avledn. sanskr. *vasantá-*, vår, fslav. *vesna*, sommar, osv.; alltså en gammal indoeuropeisk beteckning; f. ö. ett av de icke så få nordiska ord som först i utomgerm. spr. ega närmare anknytning (se agn 2, får, vämjas, årder). Föres ofta till roten *aues*, lysa, jfr öster. — Det är kanske ej en tillfällighet, att ordet bildats med *r*-avledn. liksom sommar o. vinter. — Mytologisk innebörd har sammans. i västsv. dial. *vår-oxe*, om dallringen i luften, då jorden vår och sommar starkt uppvärmes av solen; jfr *våroxen dricker*, *går*, *ryker*, Rietz, Jungner Gudinnan Frigg o. Als härad s. 204; i Ydre hd Ögtl.: *solhjort*, *soloxe*; tydl. ett minne av en växtlighetsdemon, jfr föreställningarna om *bäckahästen*, *gloson*, *urkon*, *ärtak(a)tten* m. m. — Ett, som det förefaller, inhemskt ord för 'vår' ingår i fgutn. *lāþigs*, om våren, sv. dial. *lådi(n)g*, *lade*, *låe* m. m., vår, vårtid, från Norrl., Sveal. o. Vrml.; jfr Rz s. 387, Lindroth Spr. o. st. 12: 91. Enl. en ganska bestickande hypotes av Björkman Anglia Beibl. 29: 336 är dock ordet (möjl. på 1200-t.) lånat (antagl. i samband med pälshandeln)

från meng. uttr. ss. *our ladye in march, þe lady in lent*, 'Lady-day', Vårfrudagen. — Om en annan germ. beteckning för 'vår', ty. *lenz* osv., se under lång. Jfr f. ö. ty. *frühling*: *früh*, tidig (se frukost), o. fra. *printemps*, av lat. *prīmum tempus*, egentl.: den första tiden, som erinrar om sv. dial. *framtiden* Skåne i samma betyd. — Avledn.: vb. våras, motsv. isl. *vára(st)*, no. *vaarast*, medan *somra* (*-s*) o. *vintra* endast förekomma i dial. (dock förtjänta att upptagas i riksspr., såsom också stundom sker i poesi). Isl. o. no. ha även *hausta*, bliva höst, vars östnord. motsvar. hösta o. *høste* däremot betyda 'skörda' (i sv. dock med dial. anstrykning utom i inhösta).

[våra, sv. dial., knippa av tio torkade fiskar, hank, se våla 2.]

vård, fsv. *varþer*, akt, vakt, hägn, dessutom konkret: väktare, samma ord som sv. dial. *vård*, *vål*, skyddsande, vålnad (se d. o.) = isl. *vǫrðr*, väktare, ags. *weard* ds., herre (eng. *ward*; bl. a. även i lord, se lev), fhty., ty. *wart*, av germ. **warðu-* = ie. **uor-tu-* till roten i var 3 (varsam); se d. o. (möjl. avljudsform till **werþu-* = sbst. värd). Egentl. abstraktbildning på ie. *-tu* med samma övergång till konkret som i sanskr. *mántu-*, rådslag > rådgivare, el. som i bud, vittne osv. — Andra bildningar till samma rot: 1. germ. **warðō-*: mlty. *warde*, vakt, vakttorn, fhty. *warta* (ty. *warte*, jfr *Wartburg*), ags. *weard* (eng. *ward*). Avledn.: vårda (se d. o.). 2. germ. **warðan-*: isl. *varði* m. (även *-a* f.), trä- el. stenhög till märke (se varde), no. *varde* ds., da. *varde*, märke på fiskredskap; jfr sv. vård i minnesvård, vårdkas. 3. got. *wardja*, väktare = finska lånordet *vartia* ds. 4. got. *daúrawards*, mask. *a*-stam, o. *daúrawarda*, dörrvaktare. — Se f. ö. Valbo, Varberg, Vartofta, vålveta. — Vårdtecken, 1563, 1697, vanligt först under senare hälften av 1700-t., Sahlstedt 1773; hos P. Svart: *ward-*; folketymologisk ombildning av ä. nsv. *vårtecken* (*-tekn*), vanlig form, 1564—Bolin 1789, *vartecken*, 15—1700-t. (dock mindre allmänt), under 1800-t. särsk. hos V. Rydberg, fsv. *värtekn* (*-e*), el. *värtekn*?, tecken, kännemärke = da. *varetegn*, förebud, sjömärke (jfr nedan), från mlty. *wârzeichen* el. *wâr-*?, kännemärke = mhty. *wârzeichen* o. 1200, ty. *wahrzeichen*, åtm. numera anslutet till ty. *wahr*, sann (se allvar, Vera) liksom i da. till *vare*, taga i akt, jfr *advare*, varna (se vara 3), på vilken verbstam, *wâr-*, ordet möjl. ytterst går tillbaka. Enl. somliga (se Fischer Lehnw. s. 32) har även järtecken osv. lånats från mlty. *wartéken*, varvid dock *j*-et blir svårförklarligt. Med avs. på ombildningen vårdtecken jfr ä. nsv. *vårdnagel* av fsv. *varnaghle*. Ett annat ord är väl fsax. *wordtékan* = fhty. *wortzeichen*, egentl.: ordtecken, av vilket dock enl. somliga mlty. *wartéken* vore omdanat. — Vårdträd, träd på gårdstomten tänkt som hemvist för gårdens skyddsande (*vård*, se ovan o. jfr vålnad); även kallat *bo(s)trä*.

vårda, fsv. *varþa*, y. *wordha*, akta, bry sig om (se våla), vårda, ansvara för, vara av vikt (opers.; vanligt ännu under reformationstiden), angå (ännu på 1600-t.) = isl. *varða* ungef. ds., fsax. *wardôn*, hålla vakt, fhty. *wartên*, hålla utkik m. m. (ty. *warten*, även: vänta; jfr Markvard), ags. *weardian*, vakta, bevara (eng. *ward*), av germ. **warðōn* (*-ēn*), avledn. av **warðō-*, varom föreg. Jfr vägvårda under väg.

Vårdinge, sn i Sdml., fsv. *Vardhunge* m. m., egentl.: Vårdungarnas by, till ett fsv. **Vardhunger*, bildat av den personnamnsstam, som ingår i fhty. *Wardo* (*-t-*), ags. *Weardhere*, *Wearda* osv., jfr även **Vardh-* (**Vardh-gēr*? = fty. *Wartger*) i fsv. *Wardhistom*, nu Vålsta Nykyrka sn Sdml. Se förf. Ortn. på *-inge* s. 294 o. under -inge.

[Vårdsberg, sn i Ögtl., se under Varberg.]

vårdtecken, se vård slutet.

Vårfrudagen, fsv. *vārfrūdagher*, av *vār(r)a frū* (dvs. 'frus') *dagher*, högtidsdag firad till Jungfru Marias minne, även *varfrumæssa*, motsv. no. *vaarfrumessa*, isl. *maríumessa*. Med avs. på *Vår fru* om jungfru Maria jfr fra. *Nôtre Dame*. — Härav i sv. dial. *våfferdagen*, uppfattat som innehållande ordet

våffla, varefter bruket att d. 25 mars äta våfflor (liksom skärbönorna å skärtorsdag ha sin grund i liknande missförstånd). Därjämte, med tidig förkortning av *ā* på grund av ställning framför två konsonanter, sv. dial. *varfedan, vaffe(r)dan* (jfr Sv. Hof Dial. Vestr.: *vafferda*). — Liksom *Jungfru Maria* ingår *Vår fru* stundom i gamla växtnamn såsom sv. dial. *vårfrudagslök*, vårlök, *vårfrulin*, Antirrhinum, skalleblomma.

[Vårskäl, ortn. Vgtl., av fsv. *Varisskælf*, se Skälf.]

vårta, = y. fsv. P. Månsson s. 639 (*wårtor*), fsv. *varta* = isl. *varta*, da. *vorte*, fsax. *warta*, fhty. *warza* (ty. *warze*), ags. *wearte* (eng. *wort*); besl. med npers. *bālū* (av *u̯arda-*; enl. P. Horn), till en ie. rot *u̯erd*, höja sig o. d., växl. med *u̯ers* i lat. *verrūca* (av **versūca*), vårta, sanskr. *varṣman-*, höjd, ags. *wearr*, hård hud; vartill även de under verna anförda orden. Jfr Bugge Bezz. B. 3: 112 f., Walde s. 823 (med litter.) o. under värre. Med avs. på rotutvidgningen med ie. *d* jfr t. ex. under stjärt. — Vårta av *vārta* av *vărta* liksom årta av *ārta* av *ărta*. I vissa sv. dial. utan förlängning framför *rt*; jfr att *varta* i en del äldre ordb. är normalform (Serenius, Lind) el. växelform (Sahlstedt, Weste). — En gammal väsentl. västnordisk sammans. är vrml. *gervarta*, bröstvårta (Jösse hd, alltså gränslandskapet till Norge; ännu brukligt?) = fsv. *genvarta* (felskrivning), fno., no. *geirvarta*, till isl. *geirr* osv., spjut (se garfågel, gissel o. navare).

våt, fsv. *vāter* = isl. *vátr*, da. *vaad*, ffris. *wêt*, ags. *wǽt* (eng. *wet*), av germ. **wēta-* = ie. **u̯ēdo-*, avljudsform till vatten; ett nordiskt-fris.-anglosax. ord (jfr t. ex. bane, sämre, till, valv, vidja, vår, sbst.). Avledn.: väta, sbst. o. vb., vätska; se d. o. Ett sbst., fsv. *Vāte*, med betyd. 'vatten, sjön' ingår i fsv. *Vātahult*, nu Våthult Smål., egentl. 'hultet vid sjön *Vāte*', dvs. Smörhultssjön i samma socken (se förf. Sjön. 1: 696). Den allmänt forngerm. stammen för 'våt' är annars *nat-* (ty. *nass* osv.); se nata. — I vått och torrt, gammalt uttr., jfr fsv. *i vāto ok þorro*, dvs. i vatten o. på land (stående formel i köpehandlingar o. d.). I ty. *durch dick und dünn* = eng. *through thick and thin*.

[Våthult, ortn. Smål., se föreg.]

[våtsäck, ä. sv., kappsäck, se våd o. väska.]

Vä, socken i Gärds hd Skå., fda. *Vǣ*; även namn på en där förr belägen stad = isl. *vé*, helig plats, offerplats; en inom böjningen uppkommen växelform till fsv. *vī* (i ortn.; se Vi o. jfr Ale, Harg, Hov [under hov 3], Ål 6). — Ett fsv. ortnamn *Væ* även i Smål. Härtill Väse Vrml., av genit. sg. *vǣs*. — Formerna med *-æ-* höra i regel till Götaland, de med *-i-* till Svealand o. Ögtl. (v. Friesen Rökst. s. 51).

väbel, L. P. Gothus 1629: 'Webel eller Wachtmestare' (dvs. rättstjänare), jfr 1535: *vefflere* plur.; 1535: *feltweffuel*, 1626: *feldtweibel*, 1677: *fältwäbel eller chergiant* (dvs. sergeant), 1696: *feltväflare*; från ty. (*feld*)*webel*, biform till *weibel*, rättstjänare, av fhty. *weibil*: vanl. fört till fhty. *weibôn*, röra sig fram o. tillbaka, vackla m. m. (se veva 1). Annorlunda dock Bezzenberger KZ 41: 282: av ie. **u̯oi(k)-pó-*, jfr ved. *viç-páti-*, husbonde (se despot), med liknande härledning av viv; mycket osäkert.

1. **väcka** (upp o. d.), fsv. *væk(k)ia* = isl. *vekja*, da. *vække*, got. *uswakjan*, fsax. *wekkian*, fhty., ty. *wecken*, ags. *weccan*, kausativum till ags. *wæcnan*, ipf. *wók*, bl. a.: vakna (se vakna under vaka 1), jfr sanskr. *vājáyati*, eggar, sporrar. — Eng. har i stället *awake(n)* (även: vakna), av ags. *áwæcn(i)an*.

2. **väcka** i uttr. v. ond el. ont blod, fsv. *vækia*, hugga (om vak på is), sv. dial. *väcka*, hugga spånor av furu (till tjärberedning) = isl. *vekja* el. *vøkva* (*blóð*), no. *vekkja*, om blod o. vak i is; egentl.: bringa att flyta, alltså kausativum till ie. roten *u̯eg* i isl. *vǫkr*, fuktig (se vak). Betyd. 'hugga spånor' är sålunda sekundär; jfr nötväcka. — Om innebörden av uttr. väcka ond blod se under blod.

3. **väcka** (fågel), egentl.: som hugger; se föreg. o. nötväcka.

Väckelsång, socken i Smål., fsv. *Vekulsangh*. Senare leden *-ång* är besl. med det i norrl. ortn. uppträdande

-ånger, no. *-anger*, egentl.: bukt (se Ångermanland o. äng). Första leden kan innehålla genit. av ett gammalt namn **Vekul* på den nära kyrkan belägna stora Fiskestadssjön = Veckeln, sjö i Sdml., el. möjl. ett personn. **Vekul* (jfr fsv. *Vekulstadhum* Ögtl.). Nordväst om sjön är ett *Väcklinge ö* beläget. Se närmare förf. Sjön. 1: 696 f. o. Ortn. på *-inge* s. 171 (under **Væklinge*).

vädd, Scabiosa, Linné 1745; av okänt ursprung.

Väddö, ortn. i Uppl. (dial. *Vödde*), till ved i betyd. skog, med uppl.-dial. ljudutveckling.

väder, iä. nsv. (o. ännu i slutet av 1700-t.) ofta, där y. nsv. har *vind*, fsv. *væþer* n., vind, väder, luft, väder (i inälvorna), väderkorn, väderlek = isl. *veðr*, da. *vejr*, fsax. *wedar*, fhty. *wetar* (ty. *wetter*), ags. *weder* (eng. *weather*), av germ. **weðra-* i avljudsförh. till fslav. *větrŭ*, luft, vind, litau. *vėtra*, oväder, storm (båda av ie. **uētr-*); ytterst till ie. roten *u̯e*, blåsa, antingen med *r*-suffix till *u̯et* i ir. *-fethim*, blåser, el. direkt till roten *u̯e*, i så fall snarast med suff. *-tr-* el. möjl. *-dhr-* (motsv. fslav. *vedro*, klart väder); alltså väl egentl.: (upprörd) luft. Till roten *u̯e*, blåsa o. d., höra även vaja, vinge, vind 1 m. fl., jfr även vittra 1. — I ogjort väder, i t. ex. löpa el. springa el. vara ute i o. v., dvs. i otid o. d., motsv. i ä. da., jfr fsv. *thæth dughir ey at sighla i vgiorth wädhir*, säkerl. till *göra* i betyd. 'använda magiska medel, trolla o. d.' (jfr sv. förgöra), alltså egentl. om vind el. väder, som icke gjorts lämplig genom dylika medel; jfr uttr. *göra vind* el. t. ex. sägnen om Erik Väderhatt o. se Sdw. under *ogiorþer*. — Tala el. prata i vädret, jfr Bib. 1541: 'j talen i wädhret' (1 Cor. 14: 9; Luther: 'ihr werdet in den Wind reden'); jfr även fra. *parler en l'air* osv. I vissa dial. även *i vinn och vär*. — Väderbiten, Serenius 1734 = da. *vejrbidt*. Eng. *weather-beaten* hör däremot till *beat*, slå (varom under bautasten o. bösta). — Väderflöjel, motsv. da. *vejrfløj*, se flöjel. — Väderhane, nu nästan blott om en flyktig o. opålitlig person, P. Erici 1582, egentl.: tupp som visar vindens riktning = da. *vejrhane*, efter ty. *wetterhahn*, jfr eng. *weathercock* (även i bildl. betyd.); jfr även ä. nsv. *vädertupp* i bildlig betyd., Triewald, ävensom ä. nsv. *väderhöns*; med samma betyd.-utveckling som i väder-, vindflöjel. — Väderkorn, fsv. *vædherkorn* = no. *vedrkorn*; tänkt såsom ett korn i nosen el. näsan. — Väderkvarn, fsv. *vædherkværn*, motsv. da. *vejr-* o. *vindmølle*, ty. *windmühle* osv. Väderkvarnar omnämnas på germ. område åtminstone 833 (i en anglosax. urkund). — Väderlek, fsv. *vædherlēker* (god) vind, (gott) väder, väderlek = isl. *veðrleikr*, da. *vejrlig*; se närmare lek o. -lek. Det motsvar. mht. *weterleich* betyder 'blixt' o. har i ä. ty. folketymologiskt ombildats till *wetterleucht*, vartill ty. *wetterleuchten*, blixtra. — Väderstreck, Möller 1755, jfr Columbus Ordesk.: *wäderstråk*; egentl. om vart o. ett av de streck som tänkas avdela horisonten för en ort i vissa lika stora delar, särsk. om de fyra huvudväderstrecken. Till väder i betyd. 'luft', alltså till innebörden egentl. = luftstreck, klimat, ty. *luftstrich*. Betyd. 'luft' ingår även i ä. nsv. *väderrör*, luftrör, o. *väderådra* (t. ex. Var. rer. 1538), pulsåder, jfr ty. *luftader* (i anslutning till den äldre uppfattningen att pulsådrorna vore luftförande; jfr sv. artär 1728 osv., grek. *artēría*, som förr härleddes från *aēr*, luft). — Ett dialektiskt ord för 'väderlek' är vä(de)råtta, även (med speciell dial. ljudutveckling) -akt = isl. *veðrátta*, no. *vedraatta* (-[*h*]*aatt*, *-ætt*), även: väderstreck o. d.; möjl. till sv. dial. *hått* n., beskaffenhet = no. *haatt*, isl. *háttr* (av germ. **hahtu-*, jfr sanskr. *çakti-*, förmåga, se f. ö. de rotbesl. behaga, höger osv.); knappast däremot till ätt 1 (i isl. även *átt*), där även betyd. 'väderstreck' uppträder.

Väderstad, sn i Ögtl., fsv. *Wædherstadha sokn*, innehåller icke sbst. väder, utan ett personn. (jfr det dock svagt bestyrkta fsv. *Vædher*), som även uppträder i Värsta Uppl. o. Nke, fsv. *Vædherstom*; jfr under Vederslöv o. -stad samt se Lundgren-Brate Sv. lm. X. 6: 302.

vädja, appellera (till), egentl. o. i överförd anv., i ä. nsv. även: hålla el. slå vad (jfr nedan), fsv. *væþia* (ipf. *-aþe* o. *vadde*, jfr nedan) i båda betyd., även: sätta upp, våga ('wädia min hals' Rkr. II) = isl. *veðja* (ipf. *-að-*) ds., da. *vædde*, slå vad (i betyd. 'vädja' : *appellere* m. m.) = got. *gawadjôn*, förlova, mlty. *wedden*, mhty., ty. *wetten*, ags. *weddian*, i vgerm. spr. med skiftande betyd.: sluta föredrag, slå vad o. d., i ags. även: lova, gifta bort (eng. *wed*, gifta sig; jfr *wedlock*, äktenskap, av ags. *wedlác*, se förlova); avledn. av germ. **waðja-* (= vad 3). Betyd. 'förlova', 'gifta bort' beror på det forngermanska äktenskapets karaktär av ett köp. — Den germ. grundformen är **waðjōn*, bildat som de likaledes till *ja-* o. *jō*-stammar hörande härja, klövja, skönja, ägga; ipf. *vadde*, även i ä. nsv., är sekundärt. — Depon. *vädias* i betyd. 'slå vad' är i sv. dial. o. ä. nsv. ytterst vanligt, bl. a. i det stående uttr. *kom väds* (*väss*), t. ex. ännu Bellman: 'Kom väds du flaskan fatta' (Fredman ep. 49). — Sammansättningsformerna vädjo- o. vädje- ha en förebild i ä. nsv. *vädielopp*, y. fsv. *vædhiolop*, kapplöpning, bildat i anslutning till vädja (= mlty. *wedden*) efter mlty. *weddelôp* till *wedde* i betyd. 'insats som tävlingspris' (se vad 3); jfr Tamm Sammans. ord s. 153 f. — Vädjobana, Bib. 1541: 'the som löpa på wedhiobanan' (1 Cor. 9: 24) i betyd. 'kapplöpningsbana', brukas nu endast bildl. i högre stil: 'livets vädjobana' o. d.

vädur, Tiällman 1696: *vädúr* (så i Sydskåne som läsuttal), Bib. 1541: *vädrar* plur., i dial. även *vär(e)* (jfr till ljudutveckl. lur), fsv. *væþur* = isl. *veðr*, da. *væd(d)er*, got. *wiþrus* (lamm, i *sa ist wiþrus guþs* Joh. 1: 29), fsax. *wethar*, fhty. *widar* (ty. *widder*), ags. *weder* (eng. *wether*), alltså en samgerm. beteckning, av germ. **weþura-* (o. med sekundär *u*-stamsböjning **weþru-*), egentl.: ettåring, till ie. **uet-*, år, i grek. *étos*, år, lat. *vetus* (genit. *-eris*), gammal, väl egentl. sbst. med betyd. 'ålder av ett år' (jfr veteran, veterinär), osv., vartill även sanskr. *vatsá-*, kalv, nötkreatur, ett års gammalt djur, grek. (eol.) *étalon*, årsgammalt husdjur, osv.; se f. ö. under fjor (o. år). Alltså med samma betyd.-utveckling som hos sv. dial. *gimmer*, ung tacka (se under det obesl. gumse, o. horsgök slutet), el. de under vinter anförda djurnamnen, isl. *vetrungr* osv. — Från fin.-ugr. spr. ha fin. *vuosi*, år, ostjak. *ôt* osv. anförts såsom möjl. besl. med ie. *uet-* o. jämte ett större antal andra överensstämmelser visande hän på ursläktskap med denna språkstam; jfr under mjöd, val 3, vatten. — Ordet vädur förekommer i riksspr. i sht i högre stil; i dial. (vanl. under formen *vär*[*e*]) tillhör det huvudsakligen Götal. (o. Gotl.). I riksspr. uppträder annars bagge (vilket i dial., liksom fem. *bägga*, har särskilt gamla anor o. fast fot i Ögtl.) o., i sht i mell. o. norra Sv., gumse (liksom i vissa motsv. dial.); å somliga håll betecknar bagge osnöpt o. gumse snöpt vädur. För 'snöpt gumse' förekommer i riksspr. även lånordet hammel (se d. o.). — En för Dalsl., Vrml., Dal. o. Finnl. (även i Vgtl., Nke o. Norrl.) karakteristisk beteckning är *bäs(s)e*, bildat till *bä*, såsom norrl. *bäkre*, no. *bekre*, isl. *bekri*, vädur, hör till sv. dial. *bäkra*, no. *bekra*, bräka. — För 'snöpt vädur' brukas i ett stort antal götalandsdial. *bete* (*bede*) el. *gällbete* = da. dial. *bede*, till da. vb. *bede*, *bøde*, kastrera, efter lty. *böten* i samma betyd., egentl.: läka, till bot o. etymologiskt = vb. böta. Jfr lånordet hammel med samma grundbetyd.; ävensom ty. *schöps* ds. från slav. spr.: tjeck. *skopec* osv., till *skopiti*, kastrera. — I isl. finns dessutom *hrútr*, osnöpt vädur, egentl.: försedd med horn, o. avljudsbildning till hjort (av **herut-*); se d. o.; även som tilln. isl. *Hrútr* = fda. *Rūter* (t. ex. å Vordingborgsstenen). — För att beteckna 'osnöpt vädur' användes i många nynord. dial. sammans. med *runn-* (till ränna; jfr sv. dial. *rån(n)e*, fargalt, under det dock ej besläktade orne); t. ex. sv. dial. *runnbagge*, *-bäss*, *-väre*; jfr även sv. dial. *runte*, vädur. — Om eng. *ram* o. motsv. västgerm. ord för 'vädur' se ram 3 slutet. — Om sammans. väretorn, Rhamnus cathartica, se d. o. — Vädur, som beteckning för en stjärn-

bild o. ett av djurkretsens tecken, Luth. 1584, ytterst efter lat. *aries* osv. — Dessutom betyder ordet i sv., da. o. ty. 'murbräcka', 'ramm' o. förekommer i andra tekn. anv. alldeles som urspr. likbetyd. ramm; se närmare d. o. o. i fråga om djurnamn i liknande överförda betyd. även under bock, kran.

[väffse, *väfs*, *väss*, *väspe* m., sv. dial. (åtm. i Vgtl., Dalsl. o. Vrml.), bålgeting = da. *hveps*, ty. *wespe* osv., geting; se närmare under geting slutet.]

väft, se väv.

väg, fsv. *vægher* (genit. *-ar* o. *-s*) = isl. *vegr*, da. *vei*, got. *wigs*, fsax., fhty., ty., ags. *weg* (eng. *way*), av germ. **weʒa-*, till ie. roten *uegh*, fara, föra, i lat. *vehere* osv.; se f. ö. väga. — Däremot hör ej, såsom stundom antagits, lat. *via* tillsammans med *vehere*. — Gå till väga, möjl. till fsv. genit. sg. *vægha(r)*; jfr fsv. *koma til vægha*, gå för sig, åstadkomma, åvägabringa = isl. *koma til vegar* (jfr dock även mlty. *to wege*, ty. *zuwegebringen*). — Vara i vägen = da. *være i veien*, efter ty. *im wege sein*. — Ofta i ortnamn, t. ex. Väg Väsene Vgtl. (1540: *Wey*) o. Himmeta Vstml., av samma slag som Bröt (= fsv.): fsv. *bröt*, väg (se bort), o. Gata (= fsv.) Klm. l. o. Ögtl.; vidare Vägby, fsv. *Væghby* Vstml., vartill även Väppeby Uppl. (såsom t. ex. Bäppeby, fsv. *Bæppy*, av *Bækkiaby*, osv.; se förf. Ortn. på *-by* s. 26, 38, 43), Redväg (se d. o.), Växiö (se d. o.), ävensom t. ex. Genneved Vgtl., fsv. *Gænnavegh* ('den gena vägen', jfr Lampa Sv. lm. 1908 s. 30). — Vägbreda, Plantago, groblad, ett urgammalt växtnamn, i sht Skå. o. Hall., y. fsv. *væghbredha* Läkeb., från fda. *væghbreth*, da. *veibred*, snarast från mlty. *wegebrêde*, *-breide*, fsax. *wegbrêda* = fhty. *wegebreite* (ty. *wegebreit*, i sht Pl. major), ags. *wegbræde* (*-bráde*, eng. *waybread*), av germ. **weʒa-braiðiōn*, till väg o. bred, med syftning på de breda bladen o. växtens förekomst vid vägar o. dikesrenar. I s. Sv. även **vägbredeblad*, t. ex. Blek., y. fsv. *væghbredhobladh* = ä. da. *vejbredeblad*; av Linné Sk. r. s. 240 kallad *wäfweredsblad* Klörup Skå. I ty. även *wegerich* (fhty. *wegarîh*), till *rik-* i betyd. 'konung' (se rik). — Vägvårda, Cichorium intybus, Franckenius 1659, jfr Schroderus 1640: *wägwålsbloma*; efter ty. *wegwart* (sen fhty. *weg*[*e*]*wart*), till ty. *warten* osv., vakta = vårda, med syftning på att växten ofta växer vid vägar; enl. folktron i vissa trakter en förtrollad ungmö som väntar på sin käresta, jfr ty. *warten* även i denna betyd.

väga, fsv. *vægha* (ipf. *vōgh*, motsv. ä. nsv. o. dial. *vōg*, arkais. ännu hos Bååth; *vægde*), lyfta, väga, avväga m. m. = isl. *vega* (ipf. *vá*), ungef. ds., da. *veie*, väga, got. *gawigan*, röra, mlty. *wegen*, väga, fhty. *wegan*, röra (sig), väga (jfr ty. *wägen*, *erwägen*), ags. *wegan*, föra, väga, röra sig (eng. *weigh*, väga), av germ. st. vb. **weʒan*, till ie. roten *uegh* i lat. *vehere*, föra, grek. *okheîn*, bära, med.: fara, resa (avljudsform **uogh-*), sanskr. *váhati*, bl. a.: för, far, litau. *vežù*, *vèžti*, fara, fslav. *vezą*, *vesti*, fara. — Kausativum: got. *wagjan*, sätta i rörelse, fhty. *wegen* (ty. *bewegen* trans.) osv. — Väga ett hekto alltså etymol. = 'lyfta ett hekto'. — Bliva vägd på en våg och befunnen för lätt, efter bibeln, Dan. 5: 27 i en förklaring av ordet 'Tekel'. — Väga sina ord på guldvikt, efter bibeln, Jes. Syr. 21: 27, 28: 29. — Betr. betyd. i överväga, fsv. *övirvægha* (från mlty. *overweghen*), jfr da. *pønse*, fundera (från lty.), o. fra. *penser*, tänka, till *pens-* till lat. *pendere*, väga, el. lat. *librāre*, väga o. överväga, till *lībra*, våg. — Se f. ö. bevåg, oförvägen, uppvigla, vackla, vagga 1, 2, vagel, vagn, vikt, våg 1, 2, våga, väg, väja. — Av helt annat ursprung är fsv. *vægha*, strida, dräpa = isl. *vega*, i avljudsförh. till *vīg* i envig. — Med avs. på övergången till svag böjning jfr t. ex. vräka, väva, växa.

vägbreda, växtn., se väg.

vägg, fsv. *væg* f. o. *vægger* m. = isl. *veggr* m., da. *væg* (med nord. inskott av *gg* såsom i ägg, ovum) = got. *waddjus* f. ds., av germ. **wajju-*; jfr med annat bildningssätt fsax. *wêg* m., ags. *wág* ds., i ags. även: risflätning; egentl.: flätverk, till ieur. roten *u̯i*, fläta; se f. ö. vide, vidja, vira samt under vin. På samma

tillverkningssätt hänvisa en del andra beteckningar för 'vägg', t. ex. ty. *wand* (fhty. *want*) = got. *wandus*, spö, osv. (se under vinda, vb); ävensom isl. *hurð*, got. *haúrds*, dörr, fhty. *hurt* osv., flätverk, nära besl. med lat. *crātis*, flätverk, fålla m. m.; jfr ry. *o-plótŭ*, mur, till *plesti*, fläta, o. slov. *lěsa*, en av vidjor flätad vägg m. m. (om vilket Lidén Ein balt.-slav. anlautgesetz s. 26, jfr dock Berneker Et. Wb. s. 713). Byggnadsrester med av flätade spön bestående väggar har man funnit i Sverige från den yngre stenåldern o. från vikingatiden; jfr även isl. *vandahús* (till *vǫndr*, spö). Se bl. a. Meringer Etymol. zum geflochtenen Haus (i Festgabe für Heinzel) o. IF 17: 132 f. Om de äldsta germanernas obekantskap med stenbyggnader jfr under de ytterst från romarna komna orden kalk 3, källare, mur, tegel. — Prata uppåt väggarna, motsvar. da. *tale op ad vægge*. — Väggglus, fsv. *væggialūs* = isl. *veggjalús*, mholl. *weegluis*. Jfr sv. dial. *väggpanka* (se Tillägg under braxen), da. *væggetøj* (= *-tyg*); holl. *wandluis* = fhty. *wandlûs* (ty. dial. *wandlaus*), till *wand*, vägg (jfr ty. *wanze* under skäkta 1); tjeck. *stěnice* till *stěna*, vägg. Andra, ofta eufemistiska benämningar se under skäkta 1.

vägnar i uttr. (p)å någons vägnar, med sekundärt tillkommet *r*, t. ex. Schroderus 1635 (i betyd. 'beträffande'), Stiernhielm osv.; under 1500-t. o. i regel förra hälften av 1600-t. *väg(h)na* (enstaka även senare, t. ex. Swedberg, jfr gamla bibelövers.: *på trones wägna* 2 Cor. 1: 24), fsv. *a* (el. *af*, *i*) . . *væghna* = senisl. *á(af)* . . *vegna*, da. *vegne* i *paa ens vegne*, efter mlty. *van ênes wegene* = ffris. *fan* . . *wegena*; ombildat av mlty. *van* . . *wegen* = ty. (*von*) *wegen*, av dat. plur. till *weg* = väg. — En gammal plural genitivform till väg ingår däremot i fsv. *væghna*, t. ex. *aldra v.*, på alla sidor m. m., dial. *alla väjna* = isl. *allra vegna*, da. *allevegne*, mlty. *allerwegene*; jfr mlty. *allewege*, alltid, ags. *ealne weg* (eng. *always*). — Ett förr vanligt uttryck var även *vida vägnar*, långa vägar, t. ex. Swedberg 1690: 'spridd̈es wida wegna'; sedermera förstärkande t. ex. 1728: 'wida wägnar olikt', Geijer: 'Förtjensten deraf var vida vägnar mera hans'; ännu i finnl. framför superl. (o. kompar.), t. ex. Cygnæus 1848 (i båda dessa ställningar), Elmgren 1885, Sederholm 1893.

Wägner o. **Wagner**, familjen., åtm. i vissa fall från ty.; egentl. yrkesnamn (liksom Schuhmacher osv.) = mlty. *wegener*, vagnmakare, ty. *wagner* ds., tidigare även: forman, till vagn. Stundom nybildning till ortnamn i anslutning till övriga familjen. på *-ner*.

vägra, med *-ä-* 1562, Angermannus 1587, Schroderus 1635 osv., den vanligaste formen under åtm. 16- o. 1700-t., av äldre *vēghra* O. Petri, Handling 1706, Serenius 1741 (f. ö. sällsynt; jfr nedan), under 1500-t. enstaka *-i-*, *-ey-*, i ä. nsv. ofta reflex. framför infin. (jfr ty. *sich weigern*), fsv. *vēghra*, *forvæghra*, = da. *vægre*, ä. da. även *vegre* o. i da. dial. ofta *væjre*, från mlty. *wêgeren*, *weigeren* = fhty. *weigarôn* (ty. *weigern*), till mholl. *weiger*, *wêger*, motsträvig, halsstarrig, fhty. *weigar*, dumdristig, en avljudsbildning med suffixalt *r* (uteslutande i de kontinental-västgerm. spr.) till vig, envig, med grundbetyd.: kämpa; alltså egentl.: som kämpar (emot); jfr sydty. dial. *er hat sich gewihen*, han har vägrat, ävensom fsax. *weigan*, fhty. *weigen*, ags. *wǽgan*, plåga, litau. *ap-veĩkti*, betvinga, *r*-bildningen *vikrùs*, livlig, rask. — Formen med *-ä-* är dunkel. Den är för gammal för att, med Seip Lånordst. 2: 88, kunna förklaras såsom beroende på inflytande från danskt skriftspråk.

vägvårda, se väg.

väja = y. fsv., av ä. *vǣghia*, väja, vika undan för, skona, sv. dial. *väja* även: akta, ära = isl. *vægja*, ge efter, lämpa, skona, no. *vægja*, vika för, foga sig; möjl. direkt avlett av germ. **wǣʒia-* = isl. *vægr*, som (gärna) väjer undan, no. *-væg*, fhty. *wâgi*, som lutar mot, gynnsam, ett möjlighetsadjektiv till germ. **weʒan*, röra (sig) m. m. = väga, bildat som gäv, häv, isl. *kvæmr*, *næmr* osv., vartill isl. *vægð*, skonsamhet, eftergivenhet; el. också en parallellbildning

till detta adj., på ie. *-eiō*, med iterat.-intensiv. betyd. av samma slag som t. ex. isl. *nǽma*, taga, nå, o. formellt motsv. sanskr. kausativet *vāháyati* (till *váhati*, far), bildat med samma avljudsstadium som t. ex. isl. *kvǽfa* (se under kväva), *svǽfa* (se under söva) osv. — Ä. sv. *väja orden*, Lenngren o. ännu Wallin o. 1830, är en fortsättning av den gamla fsv. konstr. med dat. (sedan ackus.); dock redan i fsv. därjämte *for*. Dalin 1853 har även *väja stenar*, *pussar*. — Väja av *vēghia*, med förkortning av långt *ä* framför *j*, jfr t. ex. leja av *lēghia*, speja av *spēia*.

väkt i morgonväkt, nattväkt, L. Petri osv., Frese 1719: 'Månan i sin Wäkt', fsv. *vækt* i betyd. 'vakt, bevakning', till vb vaka (el. möjl. det dithörande fsv. adj. *vaker* = isl. *vakr*) liksom t. ex. -täkt i lövtäkt osv. till *taka* (= taga). Jfr vakt.

väktare, fsv. *væktare* jämte *vaktare* = da. *vægter*, efter mlty. *wachter* o. ty. *wächter*, till vakt. — Väktare på Sions (Zions) murar, ett bevingat uttr., efter Psalmb. 319 (Vid en biskops inställande i ämbetet), jfr bibeln Es. 52: 8: 'Dine waktare (osv.)' o. Jerem. klagov. 2: 8: 'Herren tänkte till att förderfwa dottrenes Zions murar'; liknande uttr. f. ö. hos Bellman, Rydberg, Rundgren m. fl.; motsvar. i ty. — En annan likartad förb. är väktare i Israel, t. ex. Hedborn, efter ty. (Luther: 'der Hüter Israel' Psalt. 121: 4, där vår gamla bibelövers. har 'den som Israel bewarar').

väl, fsv. *vœl* (*vel*, *val*) = isl. *vel* (fno. även *val*), da. *vel*, motsv. fsax., ags. *wel* (eng. *well*), fhty. *wela*, *wola* (ty. *wohl*); jfr fsax. *wala*, mlty. *wal(e)* samt got. *waila*, ävensom möjl. fslav. *vole*, *volje*, välan. Härledningen försvåras genom det got. ordet med dess mycket omstridda o. alltjämt oklara *-ai-*. Enl. Brugmann IF 15: 99 f., 16: 503, Grundr. II. 2: 717 är *waila* snarast instrum. fem. till ett ord, motsv. sanskr. *vélā*, tillfälle, med grundbetyd.: 'på passande sätt' el. också temporalt. Fhty. *wela* osv. utgår enl. B. från avljudsformen **wila*. Jfr dock härtill Meringer IF 16: 149, v. Helten ZfdW 13: 74, Trautmann Germ. lautges. s. 35, vilka mer el. mindre bestämt skilja *wela* (= väl) från det got. ordet, o. av vilka de två första (m. fl.) anse *wela* besl. med vilja, jfr sanskr. *vára-*, val, önskan, ack. adv. *váram*, efter önskan, som adj.: bäst. Även i det senare fallet kunde got. *waila* höra samman med väl, därest det förra med Braune m. fl. vore att läsa *waila* (med germ. *ē*). — För de olika germ. biformerna med *a* o. *ē* (jfr meng. *wēl*) finnas flera förklaringsmöjligheter. I vissa fall kunna de bero på särspråklig utveckling: meng. *wēl* är möjl. en senare förlängd form, o. nord. *val-* skulle kunna tänkas under vissa betoningsförhållanden utvecklat ur *wail-*, om nu verkligen någon dylik diftongisk form någonsin existerat. I alla händelser bör säkerl. ej (med Kock Sv. ljudhist. 1: 202) fsv., ä. nsv. *weel* anföras såsom stöd för en dylik bildning: den beror på särsvensk förlängning av *wel* (jfr även R. Pipping Erikskrön. ljudl. s. 14). Sannolikast är, att samtliga de germanska formerna höra tillsamman (germ. **wela*) o. att den skiftande vokalisationen sammanhänger med växling av stark- o. svagton. — Förr (redan i fsv.) även som förstärkningsord i betyd. 'mycket, synnerligen' el. 'ganska'; jfr gamla bibelövers.: 'dertill de yppersta qwinnor, wäl många' (Ap.-g. 17: 4, motsvar. i Bib. 1541; i nya: 'ganska'); i nsv. betyder däremot detta uttr. 'nästan allt för'. — Betyd. 'förmodligen, nog' finnes redan i fsv., utvecklad ur 'säkert, utan tvivel', med samma slags betyd.-försvagning som i ganska, rätt osv. — I sammans. urspr. tillsammans med particip, jfr fsv. *vælfrægdhadher*, välfrejdad, *vælklædder*, *vælluklande* osv., sedan även med verbalsbst. såsom redan i got. *wailadēds* = ty. *wohltat*, jfr fsv. *vælgærdh* o. *vælgærning*, ävensom lat. *beneficium*, grek. *evergesia*, o. slutligen också i förb. med andra sbst., t. ex. vällust. — Härtill substantiveringen väl n., jfr ty. *das wohl*; ävensom en avledn. på germ. *-iþō*: eng. *wealth*, rikedom = fhty. *welida* m. m. — Välboren, fsv. *vælborin*, av god börd, adlig, förnäm = isl. *velborinn* (jfr Atlamál: *vǫknoþo velborin*, om Gun-

narr o. Glaumvǫr), da. *velbaaren*, mlty. *wolgeboren*, ty. *wohlgeboren*. I titlar från mlty. o. ty. I sv. där äldst om högadeln (t. ex. riddare 1350; Svante o. Nils Sture); på 1600-t. inskränkt till den lägre adeln. Till den högre adeln brukades under 1600-t:s senare hälft i stället högvälboren. Till furstliga personer användes (redan i P. Brahes krön.) högboren såsom ännu i dag; mera undantagsvis till landets i övrigt högst uppsatta personer, t. ex. stundom till M. G. De la Gardie o. Ebba Brahe. I Svenska rang-ordningarne 1865 förklaras samtliga dylika epitet »bortlagda», alltså även t. ex. höglärde, högvördige, högädle. Jfr boren o. se närmare förf. Om namn o. titlar s. 89. På samma sätt förekom *väl-* i *vällärd* till icke promoverade medlemmar av det andliga ståndet; jfr fru Lenngren: 'husets vällärde adjunkt'; annars *höglärd* ('höglärde herr magister'); liksom också under 1700-t. *välärevördig* till lägre prästmän (se närmare under vördig). I regel med tyska förebilder. — Välfärd, se under fara, vb. — Välgörenhet, Post Tidn. 1791, Wallqvist 1797, Rosenstein 1819 (hos R. annars sbst. *välgörande* i samma betyd.), övers. av ty. *wohltätigkeit*, fra. *bienfaisance*; bildat som t. ex. nedlåtenhet, varom närmare under -het. Vid slutet av 1700-t. i stället enstaka *välgörighet*, i närmare anslutning till ty.; klandrat av kritiken. — Välkommen, fsv. *vælkomin* = isl. *velkominn*, da. *velkommen*, mlty. *wolkommen*, eng. *welcome* (det senare möjl. från nord. språk); egentl. ombildat efter ett med vilja sammansatt ord, mlty. *willekome(n)*, fhty. *willicumo* (ty. *willkommen*), ags. *wilcuma*, alltså: kommen efter någons önskan el. vilja. — Vällust, fsv. *vællust*, njutning, fröjd, särsk. om sinnlig njutning o. världslig fröjd = da. *vellyst*, från mlty., ty. *wollust*. Ännu hos t. ex. Lidner har ordet undantagsvis den hos upplysningstidens skalder allmännna betyd. av 'upphöjda och ömma själsrörelser'. Med avs. på den i nsv. (först under 1800-t.) specialiserade betyd. av 'könsnjutning' jfr den likartade betyd.-utvecklingen av otukt. — Välmåga, Gustaf I 1558 (i brev till h. Magnus): 'tijtt tilstand och välmåge', L. Petri osv., till fsv. *magha*, *mogha*, varav må 2. Jfr förmåga. — Välsigna, se d. o. — Välstånd, Phrygius 1615, Wallius 1620 (jfr 1561: *-stend*) = da. *velstand*, efter ty. *wohlstand* el. mlty. *wolstant*; jfr uttr. stå sig bra. — Hit hör också nord. o. mellansv. samt finnl. dial. *väles*, *välis*, hell!, lycklig du!, m. m., motsvar. ä. nsv. *wälis dig* o. *wäl ästu*; jfr Kock Sv. ljudhist. 1: 234 f.

***väla**, sv. dial., smål. *vele*, arbeta träget (enl. Bergman Samnord. *ē* s. 54), fsv. *vǣla um* (*vēla*) III, syssla (med), överlägga = isl. *véla um*, styra el. ställa med, reparera, no. *vøla*, da. dial. *vœle om*; möjl. med Bugge Ark. 2: 354 av germ. **wīhalian*, besl. med litau. *veikalóti*, besörja, en avledn. av *veīkalas*, sysselsättning, *veīkti*, göra, ha att beställa.

[väla, sv. dial., i uttr. *i välä mä*, i sällskap med, se Våla slutet.]

[Väla, Väle, ortn., se vad 5 slutet.]

väld, partiskhet, ä. nsv. *ve(e)ld*, *vild*, vilja, välvilja, 15—1600-t., Serenius 1741: *veld*, partiskhet, Sahlstedt 1773: *veld*, *väld* ds., fsv. *vild*, *-ä-*, vilja, välvilja, partisk välvilja m. m. = isl. *vild*, även: anseende; av germ. **wiliþō*, till adj. **wilja-*, jfr got. *gawiljis*, villig, endräktig, isl. *vil-* i *vilhallr*, partisk. Vokalväxlingen är av samma slag som i välk o. velnas, välnas (se d. o. o. Hesselman *i* o. *y* s. 213). — Hit hör även fsv. *vilder*, god, lätt, ä. nsv. *vild*, *veld*, partisk, 15- o. 1600-t. = isl. *vildr*, behaglig, god, egentl.: som är efter önskan (se under välk). — *Hvar och en är sin väldes i vån*, en av domarreglerna i den i något äldre lageditioner (t. ex. Uppström) anförda formen, Lag 1734: *Hwar och en är sin Weeldes i Wån* = E. Schroderus (Waldt) Rättegångs-Oordning (dvs. -ordning) 1619; dvs.: var och en är i förhoppning om (hoppas på), att man skall visa välvilja mot honom. Med genit. *weeldes* ombildat av äldre *vēldar*, *vildar* liksom *hennes* av *hœnnar*. Sedermera uppfattat såsom innehållande välde. I Sveriges rikes lag, utg. av Hj.

Westring 1921, återgivet med: *Var och en är sin välds vän.*

välde, fsv. *vælde* n. (ngn gg f.) = isl. *veldi*, da. *vælde*, mlty. *(ge)welde*, av germ. **walðia-*, avledn. av **walða-* (= våld); möjl. lösgjort ur sammans. såsom *ivirvælde*, övervälde, o. a., där dylika bildningar på *-ia* äro särsk. vanliga. — Om det ej hithörande *välde* i en av domarreglerna se föreg. — En likbetydande speciellt gotisk avledning av vb. **waldan* är *waldufni* n., bildat (ungef.) som *fraistubni* f., frestelse, *witubni* n., kunskap, m. fl., med *-fn-*, *-bn-* av *-mn-*, jfr t. ex. lat. *calumnia*, falsk beskyllning.

[väles, välis, sv. dial., hell!, lycklig du!, se väl slutet.]

[Välinge, ortn., se Valinge.]

välja, fsv. *vælia* = isl. *velja*, da. *vælge*, got. *waljan*, fhty. *wellen* (ty. *wählen*, varifrån på 1500-t. lty. *welen*); jfr fin. lånordet *valia*, *valita*; snarast icke avlett av val utan en bildning på ie. *-eiō* till ie. roten *uel* (i vilja) = sanskr. *varayati*, utväljer, fslav. *voliti*, vilja, föredraga; alltså i stället en parallellbildning till val (el. möjl. grundordet till detta sbst.) o. av samma slag som lägga, sätta osv., men med intensivisk betyd. F. ö. formellt = fsax. *wellian*, vilja, osv. (se vilja 1). — Analogibildningen ipf. *väljde* förekommer t. ex. hos Kellgren, av samma slag som det särsk. under 1700-t. vanliga *döljde* el. det i litter. mera sällsynta *vänjde*.

välk, sv. dial., duktig, god, ofta i kompar. o. superl., jfr t. ex. L. Petri: *welkare*, Serenius, Lind: *wälkare* = no. *velk*, tämligen stor, i sv. dial. även *välk-(j)en* ds., *välkog* ds., stor, fyllig; med den ursprungligare växelformen no. *vilk*, kraftig, frisk, duktig (i kroppsligt häns.), o. no., sv. dial. *vilkare*, *vilkast*, bättre, bäst; till stammen i vilja (jfr sv. dial. *villare*, *-ast*, bättre, bäst, no. *vildre*, *vilst* ds., till fsv. *vilder*, god, varom under våld); med *k* sannol. närmast från en verbal *k*-avledn. (jfr sv. dial. *vilka*, uppmuntra, no. *vilkast*, bliva friskare, som dock kan vara sekundärt i förh. till *vilk*). Jfr om vokalväxlingen Hesselman *i* o. *y* s. 213 f., 216.

[välkommen, se väl.]

[väll, sv. dial., starkt (gen)ljudande, se under valp.]

välla i förb. förvälla o. välla ihop (svetsa), fsv. *vælla*, bringa att koka el. smälta = isl. *vella* (ipf. *-lda*), da. *vælde*, svetsa, mlty. *wellen*, förvälla, svetsa, mhty., ty. *wellen*, svetsa; eng. *weld*, svetsa, väl från nord.; av germ. **wallian*, kausativum till germ. **wellan* st. vb = fsv. *vælla*, bubbla, koka (intrans.), kräla, kvar i nsv. välla fram, upp (nu svagt böjt), isl. *vella* (ipf. *vall*), da. *vælde* (liksom t. ex. svälta trans.: svälta intr., välta trans.: välta intr. osv.), i avljudsförh. till det reduplicerade germ. **wallan* = fsax. o. fhty. *wallan*, koka, sjuda, intr. (ty. *wallen*), ags. *weallan* (såsom det nord. st. vb. *velta* ~ västgerm. redupl. **waltan*, se välta), till germ. stammen **well-*, väl av **weln-*, i alla händelser besl. med fhty. *walo* adv., ljumt, västgerm. **walm-*, kokande, bränning, böljande m. m. (bildat som kvalm osv.) = fhty. *walm*, ags. *wylm*, *wælm* ~ got. *wulan*, koka, isl. *ylr* (av **wulju-*), värme, sv. dial. *olm*, folkilsken o. d. (se olm); i utomgerm. spr. alban. *val'ε*, koka (grek. *(h)aléa*, solvärme, som också förts hit, hör däremot samman med sval o. germ. **swelan*, brinna). En motsvarighet till vgerm. **walm-* ingår sannol. i det gamla namnet på Djurgårdsön vid Sthlm, fsv. *Valmundsö*, utvidgning av ett önamn på *-und*, **Valmund* (Brate NoB 2: 84); med syftning på böljegången utanför önss södra strand vid hårt väder. Jfr följ., ulma, vallört o. Ölme. — Om sv. dial. *vrälla*, framvälla, kräla, se under vimla slutet.

välling, fsv. *vællinger* m., även: gröt, soppa = fno. *vellingr* (Stjórn), no. *velling* (mest i öno.), da. *vælling*, motsvar. mlty. *wellinge* f., välling, soppa, även: uppkok o. d.; till välla, koka. Ett av de få äldre nord. ex. på maskulin *ing*-avledn. till verbalstammen (om yngre sådana se t. ex. strandrulling); o. på grund därav knappast (såsom tycks vara den allmänna uppfattningen) ett samnordiskt ord, utan möjl. en i något nordiskt spr. uppkommen nybildning, som sedermera lånats till de övriga, såvida det ej rent av (med förändrat kön) inkommit från mlty. Jfr f. ö. till

bildningen finnl. dial. *fräsing*, om ett slags välling, till fräsa. — Ett minne av vällingens betydelse i allmogens matordning ha vi i det åtm. i Götaland allmänna välling(s)klocka, som budar arbetsfolket till måltiderna, t. ex. 1797 osv. = da. dial. *vællingklokke*. Gaslanlander 1774 (Sv. lm. Bih. I. 3: 62[306]) uppräknar som frukosträtter ('davar' = dagvard) bl. a. 'ärte-välling, rofve-välling, skärvasla-välling, mjölk-välling' (här f. ö. i vissa fall snarast motsv. nsv. 'soppa'). Att 'äta strömingh och wällingh huar eneste dagh' anser 'drängen' Dromo (Rondeletius 1614) vara 'effter herragårdz lagh' (i motsättning mot vilken läckrare kost nämnas 'mölia' och 'flesket'); alltså samma rätter, som uppträda i den bekanta efterhärmningen av vällingklockans toner 'blå välling, sur strömming' (med varianten 'sur sill'). — Även i riksspr. förekommer icke så sällan sammans. bänkvälling, i sht i överflyttad bem., t. ex. Hagberg Shaksp. 1849: 'frasernas bänkvälling'; i egentl. betyd. t. ex. Linné, O. v. Dalin, ett (åtm. väsentl.) sydsvenskt dialektord, omblandning av el. välling som kokats på allehanda matavskräden. Enl. Rietz s. 829 slogos dessa i en därtill avsedd bänk för att nyttjas till svinmat. Då man emellertid brukade kasta brödkanter o. d. under (den väggfasta) bänken el. i dess utdragslådor ('bänkkistan'), syftar namnet snarast på den föda, som bereddes av sådant. En folklivsskildrare uppger däremot att dessa avskräden kastades i fördjupningar el. 'hoar', som funnos i bänkarna, men några dylika äro knappast kända. — Välling återges i ty. med *suppe* (*brei* betyder närmast 'gröt').

[Vällingsö, ortn., se öde 1.]

vällust, se väl.

[välnas, sv. dial., hoppas m. m., se velnas.]

välsigna, fsv. *vælsighna* = fda., da. *velsigne*; se signa 2. — Välsignad i uttr. ss. ditt välsignade kräk, välsignat bråk, egentl. en i sitt slag täml. enastående eufemism i st. f. förbannad o. d. (alltså med rakt motsatt betyd.); motsv. eng. *bless* i samma anv.; jfr vissa uttr. i bibeln: 1 Kon. 21: 10 (o. 3): 'Du hafwer välsignat Gud och Konungen' (Luther: *gesegnet*; i betyd. av 'förbannat'; nya övers.: 'Du har talat förgripligt' osv.) o. Job 1: 11: 'han (dvs. Job) skall wälsigna dig (dvs. Gud) i ansiktet' (= 2: 5; i betyd. 'förbanna'). — Guds välsignelse av, dvs. överflöd av, motsv. i da., jfr ty. *Gottes segen von*. — Vara i välsignat tillstånd, motsvar. i da., jfr t. ex. ty. *gesegneten leibes sein*, *in gesegneten umständen*, ett av de många eufemistiska uttr. för 'vara havande' (se omständighet). — Got. har för 'välsignelse' även en sammans. med väl, näml. *wailaqiss* (till *qidan*, säga).

välsk, ä. nsv. även *valsk*, fsv. *vælsl* n., jämte *valsker* = isl. *valskr*, da. *vælsk* o. *valsk* (i *valske bønner*), mlty. *welsch*, *walsch*, fhty. *walhisc*, *welhisc* (ty. *welsch*), ags. *wielisc* (eng. *welsh*); i skiftande betyd.: utländsk, romansk, keltisk; avledn. av germ. **walha-*, kelt m. m.; se f. ö. rotvälska o. valnöt. I nsv. att betrakta som lån, dels från mlty. o. (i historisk stil) från fornspr. En avledning av samma stam är fra. *wallon*, ty. *wallone*, en romansk folkstam i Belgien o. norra Frankrike, varifrån sv. vallon. Hit hör även familjen. de Wahl, egentl.: vallonen. — Ordet välsk uppträder bl. a. i förb. välska bönor t. ex. 1831, även bondbönor (Gadd 1775 osv.); jfr tursk (egentl.: turkisk) i turska bönor. I da. *hestebønner*, i ty. *saubohnen*, emedan de även användas till foder. Den välska bönan el. bondbönan är känd redan från neolitisk tid från Italien, Spanien o. Ungern.

vält, rund stock som rullas över åkern att jämna den, i norrl. dial.: plog, plogbill, y. fsv. *vælter*, Cod. Ups. C 20 s. 228: *harff ok wälther*, jfr no. *velt* m. abstr., till välta 1. — I skå. dial. *trumla*.

1. **välta,** härstammande från två fsv. verb: 1. fsv. *vælla*, st. vb, intrans., jfr nsv. (vard.) går o. välter = isl. *velta*, o. 2. kausativet härtill: fsv. *vælta* III, trans. = isl. *velta* (ipf. *velti*), da. *vælte*, got. *waltjan*, fhty. *welzen* (ty. *wälzen*). — I västgerm. spr. motsvaras det nord. st. vb. av det reduplicerade ags. *weal-*

tan, fhty. *walzan* (jfr likartad dubbelbildning under välla); se vals 1, 2. — Ic. rot. *uelð*, utvidgning av *uel(u)* i t. ex. got. *walwjan*, välta, ags. *wealwian* ds. (eng. *wallow*), no. *vala*, rulla, sanskr. *valatē*, vänder el. vrider sig, grek. *elýō*, kröker, slingrar, lat. *volvo*, rullar (jfr volt, volym, revolver, revolution osv.), m. m.; se f. ö. vält samt val 1, valka, valla o. under våg 2. — Ordet böjes i intrans. betyd. *välle*, *vält*; i trans. *vällade* o. (såsom äldst) *välte*. Med avs. på övergången av böjningen *-te* till *-ade* i verb med stamslutande *-t* se ex. under törsta.

2. **välta**, t. ex. i en välta, fsv. *vælta*, hoprullad hög m. m. = no. *velta*; till föreg.; liksom fsv. sbst. *væltra* ds. till följ. verb.

vältra, I. Erici o. 1645 (trans.), fsv. **væltra*, väl att förutsätta på grund av fsv. sbst. *væltra*, hopvältrad hög; *r*-avledn. av vb. välta. Parallellbildning: fsv., sv. dial., no. *valtra* trans. o. intrans., vältra (sig), varav sv. dial. *valtra*, bl. a. ställe, där en häst vältrat sig.

välva, fsv. *hvælva* (ipf. *-dhe*) = isl. *hvelfa*, no. *kvelva*, da. *hvælve*, fsax. *bihwelbian*, fhty. *welben* (ty. *wölben*), av germ. **hwalƀian*, kausativum till germ. st. vb. **hwelfan*, välva sig = sv. dial. *välva* st. vb, fsv. *hvælva*, isl. *hvelfa* (i part. *holfinn*), no. *kvelva*, mhty. ipf. *walb*: se f. ö. valv. — Härtill väl bl. a. got. *hwilftrjôm* dat. pl., likbår. — Jfr volm.

väländ(e), dialektord, matstrupe, även: *vajlunde*, *vänäld(e)* (genom metates) m. m. = no. *vēlende* n., nisl. *vélindi*; av dunkelt ursprung; med avs. på avledn. jfr hyende.

[Vämblinge, ortn., se våmm slutet.]

vämjas, i ä. nsv. ofta *vämja*, t. ex. ännu Möller 1755, fsv. *vœmia*, *vœmias* = no. *vemjast*, fda. *vœmiœ* (da. *vœmmes*), besl. med fsv. *vami* m., vämjelse, *vamul*, vämjelig, da. *vammel*, äcklig (vartill avledn. *vamle*, äckla), *vœmiol*, benägen för äckel, med avljudsformen (ie. *-ē-*) isl. *váma*, kväljning(ar), *vámr*, vämjelig person, *vœma*, känna äckel, no. *vaam* n., matthet, yrsel o. d., samt f. ö., till avljudsformen *uem*, lat. *vomere*, kräkas (se vomera), grek. *eméō*, sanskr. *vámati*, *-iti*, litau. *vemiù*, *vémti* m. m. Avljudsformen nord. *ā* (ie. *-ē-*) ingår även i isl. *vœmuligr*, väl = sv. dial. *väm(m)elig* o. möjl. da. *vœmmelig*; sv. vämjelig däremot i anslutning till vb. vämjas. — Om fsv. *vami* n. ligger till grund för verbet el., såsom också antages, omvänt bildats av detta, kan ej avgöras. På denominativt ursprung för verbet tyder i alla händelser den fsv. böjningen *-ar*, *-adhe* (såvida ej analogisk), alltså ett urgerm. **wamjōn*, jfr vb. färja, härja, klövja, lövja osv. Nsv. ipf. *väm(j)des* beror i så fall på anslutning till typen *tämja*. — Ordgruppen är en av de icke så få, som endast synes företrädd i nord. o. utomgerm. spr. (jfr t. ex. agn 2, får, vår 2, årder). I nsv. rikssp. började vämjas under 1700-t. delvis skjutas åt sidan av det från ty. lånade äckla. Eng. har i stället *loathe* (till adj. *loath* = sv. led) o. det romanska *nauseate* (ytterst till grek. *navtía*, sjösjuka, till *naῦs*, skepp).

Vämmenhög, härad i Skå., fsv. o. fda. *Vœmundahögh*, av genit. sg. till personn. *Vœmund* o. hög; alltså bildat som de under Ödeshög anförda ortn. med betyd. 'Anunds, Hanes, Haralds, Hilders, Odens, Rävs, Öders hög'. — Samma personn. *Vœmund* ingår även i ortn. Vämmenhult Vgtl., av ä. *Vemmundehult* 1542 (SOÄ 11: 32).

1. **vän**, fager, älsklig, i dial. även: kärlig, vänlig, fsv. *vœn*, fager = isl. *vœnn*, vacker, lovande, som man kan hysa förhoppning om, fda. *vœn*, vacker, fhty. *-wâni* (i t. ex. *zurwâni*, misstänksam); väl närmast till germ. **wœni-*, förhoppning = vån; men har annars utseendet av ett möjlighetsadjektiv av typen (isl.) *kvæmr*, *næmr* (se under gäv o. häv); i alla händelser till ieur. roten *uen*, tycka om (se van 3, Vänern o. följ.). — Det väna könet, förr t. ex. Sahlstedt 1773 i betyd. 'det täcka k.'. — I fsv. fanns ett *vœnlēker*, som sedermera fullständigt undanträngdes av det lånade skönhet, medan däremot det gamla *fæghrind* kvarlever i ombildningen fägring.

2. **vän**, sbst., amicus, egentl. en upp-

ländsk form (jfr Hesselman Spr. o. st. 6: 66), ä. nsv. *ven*, fsv. *vin* = isl. *vinr*, da. *ven*, fsax., fhty. *wini*, ags. *wine* (i ty. o. eng. nu ersatta av *freund* o. *friend*, se frände); nära besl. med lat. *venus* n. (genit. *veneris*), behag (se veneration, venerisk), sanskr. *vánas*, lust, o. möjl. utgående från samma *s*-stam, ie. **u̯enos*, **u̯enes* (se vänster) som dessa ord; jfr fir. *fine*, släktskap, familj, stam (av **u̯eniā*; jfr till betydelseskiftningen under frände o. hjon); till ieur. roten *u̯en*, tycka om; se föreg. o. van 3. — Samma avljudsstadium föreligger i isl. (osv.) *vin*, betesmark (av germ. **wenjō*), om detta verkligen är besläktat; se Valbo o. Väne. — Vänskap, fsv. *vinskaper*, allmänt nord. ord, uppträder förr även i plur. i betyd. 'vänner, vänkrets' t. ex. O. v. Dalin. — Vänsäll, fsv. *vinasæl*, älskad, omtyckt, motsv. isl. *vinsæll*, da. *vennesæl*, egentl.: lycklig genom (många) vänner (se säll). I nysvenskan infört el. återupplivat av göter o. nyromantiker, Afzelius 1813, Atterbom 1824, Ling 1833. — Jfr väninna.

[väna, sv. dial., tro, mena, se vänta.]

vända, fsv. *vænda* = isl. *venda*, da. *vende*, got. *wandjan*, fsax. *wendian*, ty. *wenden*, ags. *wendan* (eng. *went*, gick; se om betyd. under de besläktade vandel o. vandra, ävensom det under resa omnämnda got. *wraţôn*); kausativum till vinda i betyd. 'vrida' el. dyl.; alltså 'komma att vrida sig'; bildat som t. ex. blända till blind, sända till germ. **sinþan* av **senþan*, gå, resa, tända till germ. **tinþan*, brinna, osv. Jfr in-, nöd-, utvändig. — I fsv. o. ä. nsv. dessutom ofta dels i betyd. 'förvandla', t. ex. gamla bibelövers.: '(staven) wardt wänd uti en orm' o. dels 'översätta' t. ex. Swedberg 'Tå vardt bibelen på Svensko vend' (efter mlty. *wenden*, lat. *vertere* ds.). — Vända kappan el. kåpan efter vinden, efter ty.; se under kappa. Tidigare ex.: 1587: 'wenda sin kåpa effter hwart wädher som blåås'. Härtill i ä. nsv. vändkåpa A. Andreæ 1592 = da. *vendekaabe* (*Poul V.*), övers. av mlty. *wende(n)hoike*, *-heike* (*wendel-*), det senare från ä. fra. *heucque*, *hucque*, mlat. *huca*, om ett slags av båda könen använd kappa; jfr eng. *turn-coat*, ävensom lat. *versipellis*, egentl.: som byter om skinn.

Vändel, socken i Uppl., fsv. *Vændil* = isl. *Vendill*, fda. *Vendel*, nu *Vendsyssel*, den norr om Limfjorden på Jutland belägna halvön; väl (jämte möjl. också det germ. folknamnet *Vandaler*; jfr vandal) till en stam **wand-*, vatten, i avljudsförh. till Unden (se d. o.); besl. med vatten (se d. o.), el. kanske, åtm. närmast, till germ. roten *wan* i isl. *vás* n., väta, o. ags. *wós* ds., av **wan-s*; jfr under Vänern. Se förf. (hos K. F. Johansson Beitr. z. griech. Sprachk. ss. 118, 149 o.) Etym. Bemerk. s. IX. Vändel är beläget utefter Vändelån o. Vändelsjön. — Ingår i tillnamnet på Ynglingakonungen *Ottarr Vendilkráka*, som av flera forskare anses ligga begraven i Ottarshögen i Vändel; *-kráka* synes vara ett gammalt öknamn på Vändelborna; se litter. hos E. Linderholm NoB 1919 s. 36 f.

vändel- el. **vänderot,** valeriana, se d. o.

Väne, härad i Vgtl., fsv. *Viniæ hæraþ* m. m., till genit. plur. *vinia* av det blott i ortnamn uppvisade fsv. *vin*, betesmark, ängsmark = isl., fno. *vin* f., mest i ortn., t. ex. *Vinjar*, *Bjørgvin* (nu *Bergen*), got. *winja*, betesmark, foder, mlty. *winne*, fhty. *winnia*. Härtill även *vini* i en mängd ortnamn, särsk. i Skaraborgs l., t. ex. Gäsene, gåsbetet, Kälvene, kalvbetet, Vesene, ängsbetet (jfr ty. *wiese*, äng; se vesa o. äng slutet); se f. ö. Valbo o. Venngarn. Avljudsform: fhty. *wunnia*, betesmark, även: lust, glädje (ty. *wonne*), liksom ags. *wynn*, den urspr. betyd. Till ieur. roten *u̯en*, tycka om, i van 3, vän 1, 2 osv. Jfr SOÄ 12: 1 ävensom betr. formutvecklingen J. Sandström Spr. o. st. 9: 74.

Vänern, sjön., fsv. *Vænir*, oblik kasus: *Væni* (redan 1200-t.), av urnord. **Wānia-*, varav möjl. fin. ortn. *Vaania*. Av förf. (se K. F. Johansson Beitr. z. gr. Sprachk. s. 118, 149) m. fl. betraktat som avljudsform (ie. *u̯ēn*) till *u̯an* i bl. a. litau. *vandů*, vatten, Vändel, ags. *wós* = isl. *vás*, fuktighet, av germ. **wans-* (förf. Etym. Bemerk. s. IX), liksom ags. *gós* = isl. *gás*, gås, av **gans-* osv., o. enl. andra även sanskr. *vána-*, vatten; alltså

egentl.: 'vattnet, sjön' liksom Vättern, Unden osv., jfr Lagan o. (även till formen) under Ägir. Att denna ofantliga vattensamling av de kringboende skulle ha betecknats som 'sjön' el. 'vattnet' par préférence vore ju ock i sig själv mycket naturligt. Härledningen har också upptagits av Noreen Urg. lautl. s. 53 o. SOÄ 12: 157 m. fl. st., SO Värml. 7: 26. Ett ie. *ŭan-*, vatten, torde dock vara mera osäkert bestyrkt än i nämnda skrifter antagits: betyd. 'vatten' hos sanskr. *vána* är knappast fullt pålitlig o. om litau. *vandů* se under vatten; avljudsformen *ŭēn* har icke uppvisats å annat håll osv. (se förf. Ark. 25: 199). På grund härav har förf. Sjön. 1: 739 med uppgivande av sin äldre uppfattning härlett Vänern från det gamla adj. vän (av urnord. **wāni-*), möjl. i en ursprunglig betyd. av 'strålande, skön'; jfr fsax. *wānum* ds. o. f. ö. t. ex. sjön. Fagersjön, Blanken, Glan, Glimmingen, Skiren. Emellertid anser jag icke längre denna senare etymologi böra så avgjort föredragas framför den äldre som i senast citerade skrifter. — Om en tredje förklaringsmöjlighet se SO Värml. 7: 26 i anslutning till T. E. Karsten SNF II. 2: 39 (m. fl. st.) rörande finska *Vaania* (: vån, förhoppning; alltså: som inger hopp om fiskelycka); dock åtm. betr. Vänern föga sannolikt. — Ingår i en del familjenamn såsom Wennerberg, Wennerström, Vänerman, liksom t. ex. Siljeström efter Siljan. Wetterberg efter Vättern, Örtendahl efter sjön. Örten Vrml. osv. — Den gamla genit. uppträder i fsv. *Vœnisbœrgh*, nu Vänsberg Grava sn Vrml. (dock på ganska stort avstånd från sjön), o. fsv. *Vœnisö*, nu Vänsjö Otterstads sn Vgtl., nära Vänern.

[vänga, sv. dial., inringa, se vång.]

[Vängarn, se Venngarn.]

Vänge, ortn., t. ex. Uppl., Ögtl., fsv. *Vœngia* resp. *Vœnge*, avledn. av vång, ängsmark o. d. (vartill Vånga). Med avs. på utvecklingen *Vœngia* > Vänge jfr fsv. *Tælghia* > Tälje.

vänge n., gotl. dial., kudde, fgutn. *vengi* = isl. *vengi*, fhty. *ôrwengi* (till *ôr*, öra, jfr örngott), av germ. **wangia-*, liksom likbetyd. got. **waggareis* el. *-ari* avledn. av ett allmänt germ. ord för 'kind': isl. *vangi* o. no. *vange* m. osv. varom se närmare under tinning.

väninna = da. *veninde*, efter ty. *freundin*. Försök att införa detta ord gjordes redan på 1780-t.; enl. uppgift från 1820 'nyligen allmänt af bruket antaget'; jfr Almquist 1832: 'Väninna är på vägen att blifva ett gängse ord'; ännu av Dalin 1853 stämplat som 'ett nytt ord'. Jfr Mjöberg Festskr. t. Sdw. s. 265.

vänja, fsv. *vœnia* (ipf. *vande*) = isl. *venja*, da. *vænne*, fsax. *wennian*, fhty. *giwennan* (ty. *gewöhnen*), ags. *gewennan* (eng. *wean*, avvänja, om digivning; f. ö. ersatt av romanska ord); av germ. **wanjan*; snarast avledn. av van, men kan även tänkas vara ett kausativum (ie. **ŭoneiō*) till den ieur. verbrot *ŭen*, vartill van är ett slags participbildning; jfr sanskr. *saṃvānáyati*, gör benägen, vänjer. Här föreligga alltså samma möjligheter i fråga om bildningssättet som för tämja o. vränga. — Analogibildningen ipf. *wände* uppträder t. ex. hos Messenius, *vänjde(s)* hos H. Berger. Med avs. på den fsv. presensformen *vän* (för yngre analogiskt *vänj*) jfr t. ex. gamla bibelövers.: 'Den sig wän till att förtala, han bättrar sig icke i sina lifsdagar', 'att du icke wäns wid dårskap'.

[vänna, sydsv. dial., spö : *vann* ds. = sv. dial. *ränga*, stång : *rång* ds., *tylla*, grantelning : *tull*, topp, osv.; se f. ö. under vinda.]

[Vänsberg, ortn. Vrml., Vänsjö, ortn. Vgtl., se Vänern.]

vänster, med yngre *-er* (jfr höger), i vissa dial. även *vinster*, *vïster*, fsv. *vinstre* (*-e*), vänstra = isl. *vinstri*, *vïstri*, da. *venstre*, fsax., fhty. *winistar*, ags. *win(e)stre*; av *s*-stammen *ŭenes* (se vän 2) + komparativsuffixet *-tero* el. av det dubbla komparativsuffixet *-is* + *-tero*; alltså: den behagligare, gynsammare sidan; jfr lat. *sinister* : sanskr. *sánīyān*, nyttigare, grek. *aristerós* : *áristos*, bäst, *evônymos*, egentl.: lyckobådande, sanskr. *vâma-*: *vāmá-*, kär, god, avest. *vairyastāra-*, vänster: *vairya-*, önskvärd, osv. Enl. Schrader Sprachvergl. u. Urgesch. o. Sahlgren NoB 6: 14 f. föreligga här

eufemistiska benämningar för den sida, som ansågs som sämre o. olycksbådande o. som ofta betecknas i överensstämmelse härmed, t. ex. sv. dial. *k(j)eva*, *skjeva*, no. *keiva*, da. *kejte*, den skeva, ty. *link*, skev (jfr linka) el. matt (jfr lat. *languēre*, vara matt), eng. *left*, väl egentl. 'svag', got. *hleiduma*, egentl. 'sned', till ie. *kli*, slutta (se lid), fra. *gauche* till germ. **walki-*, matt (mhty. *welk*) osv. Dock ha här utan tvivel även andra faktorer spelat in (hos t. ex. romarna betraktades f. ö. förebuden, omina, från vänster sida som gynnsamma); så t. ex. inflytande från barnspråket, där beteckningar 'den rätta, vackra handen' om höger hand o. motsatta namn på den vänstra kunna härröra från mödrar o. sköterskor, som bemödat sig att inpränta skillnaden mellan höger o. vänster. Jfr även Schrader Reallex.[1] s. 663 (med litter.), Jespersen Nutidssprog hos börn og voxne s. 295, D. Fryklund Les changements de signification des expressions de *droite* et de *gauche*. — Ordet 'vänster' är allmänt germ., men ersättes i got. av *hleiduma* (se ovan) o. har i ty. o. eng. utbytts mot *link* o. *left* (alltså med allt annat än berömmande beteckningar). — Vänster som politisk term, i Sv. från 1800-talets senare hälft, efter ty. *die linke* o. ytterst fra. *gauche* (egentl.: det parti som i kammaren sitter till vänster om presidenten). — Ä. nsv. *vänstert*, åt vänster, av *vänster* + *åt*, liksom *södert* av *söder åt*; jfr *hitåt*, *ditåt*, de senare egentl. tavtologiska, då i *hit* o. *dit* urspr. ett motsvar. *-at* ingår liksom också i *vart*.

[vänster, sv. dial., fjärde magen hos nötkreatur, se vinster.]

vänta, i dalm. även med den gamla betyd. 'tro, inbilla sig', fsv. *vænta* (ipf. *vænte*), vänta, hoppas, tro, mena, ana = isl. *vænta*, *vætta*, da. *vente*; av germ. **wænatjan*, till sv. dial. *väna*, fsv. *wæna*, isl. *væna*, got. *wēnjan*, fsax. *wānian*, fhty. *wānen* (ty. *wähnen*), ags. *wénan* osv., i betyd. 'tro, mena, hoppas, inbilla sig', avledn. av vån. Den isl. i uppträdande assimilerade formen *vætta* torde icke, såsom jag Ark. 14: 179 snarast vill antaga, lägga hinder i vägen för grundformen **wænatjan*; jfr härtill Pipping SNF VI. 5: 52, Nord. spr. ljudl. (1922) s. 151. I alla händelser är en grundform **wæntian* allt annat än tilltalande från ordbildningslärans synpunkt. — Böjningen *vänter*, *vänte* var allmän ännu o. 1700 o. fortlevde långt in på 1700-t. Övergången till I konj. beror på det otydliga imperf.-märket i fsv. *vænte*; se de under törsta anförda orden. — Tyskan har i betyd. 'vänta' i stället *warten* (= vårda) o. det dunkla *harren*; eng. *wait* av ffra. *waiter* från germ. spr. = vakta.

[väpa, sv. dial., sladdra, se under våp.]

väpna, se vapen.

[Väppeby, ortn. Uppl., egentl.: vägby; se under väg.]

väppling, Trifolium, klöver (i dial. även om andra växter med tredelade blad), förr även om Anthyllis, Var. rer. 1538: *wepling*, fsv. *væplinger* (här återgivande lat. *violas*; felaktig övers.); avledn. av ett ord för 'vippa, blomhuvud' el. dyl., motsv. mlty. *wappen*, vippor, till öfris. *wappen*, röra hit o. dit, isl., sv. dial. *vappa*, gå o. vagga, intensivbildning till germ. **wab-* i fno.-isl. *vafla*, gå o. vagga, *vafra*, röra sig hit o. dit (jfr isl. *vafrlogi*, fladdrande låga), ä. da. *vavre*, vackla, ty. *wabern*, röra sig hit o. dit, meng. *waveren*, svaja o. d. (eng. *waver*) osv.; med intensiviskt *-bb-* i lty., ty. *wabbeln*, dingla o. d., osv.; se f. ö. under vivel o. de i slutet av det ej säkert hithörande väva anförda orden. — På samma sätt är sv. dial. *vippling* ds. bildat av vippa. — Jfr Olson Appell. sbst. s. 257 samt med avs. på avledn. t. ex. växtnamnen kräkling, kråkris, skivling, skivsvamp, mlty. *peperling*, en svampart, m. fl. el. äxing till ax. — Om en annan, dialektisk beteckning se under smäre.

[värbror, sv. dial., äkta mannens bror, svåger, se varulv o. svåger slutet.]

1. **värd**, adj., fsv. *værþer*, värd, värdig, värderad (om dessa betyd. jfr nedan) = isl. *verðr*, da. *værd*, got. *wairþs*, fsax. *werth*, fhty. *werd* (ty. *wert*), ags. *weorð* (eng. *worth*; från ags. väl även

kymr. *gwerth*), av germ. **werþa-*, varav det gamla finska lånordet *verta*, liksom även litau. *vertas* o. fslav. *-vrědŭ* komma från germ. spr. Härjämte germ. **werþia-* i ags. *wierðe*. F. ö. flertydigt. Möjl. med Brugmann IF 13: 88 n. 1 = germ. **werþa-*, **werða-*, vänd mot, i got. *-wairþs* osv. (se antvarda, invärtes, vart 1), o. i så fall att förbinda med fir. *frith-*, mot, o. lat. adv. *vorsus*; med samma betyd.-utveckling som i lat. *pretium*, värde, pris, till ett adj. **pretios*, till ie. prepos. **preti*, emot (= lett. *pret* ~ grek. *proti*, *prós*), om denna Prellwitz' o. Brugmanns tolkning är riktig (varför bl. a. kunde tala parallellen med grek. *anti pollõn esti*, han är likvärdig med många); alltså i båda fallen: gällande som motprestation el. dyl. Bartholomæ ZfdW 9: 18 förbinder värd med ungavest. *avarətā*, värdeföremål. Ävenledes har man, icke utan skäl, tänkt på ett *to*-particip till ie. *u̯er* i fhty. *werên*, betala, lämna säkerhet (ty. *gewähren*); jfr mhty. *wer(e)*, betalning, pris, ävensom under garanti, en ordstam som f. ö. saknar tillfredsställande härledning; se värd 2. Enl. Fick o. Kluge skulle ordet däremot höra samman med stammen i var 3 (vaksam), vara 3, bevara osv. (med vilka enl. somliga det nyss nämnda fhty. *werên* o. värd, sbst., äro besläktade). Jfr värde, värdes, värdigas. — Den gamla betyd. 'värdig' ingår i gamla bibelövers.: 'Hwilken som älskar fader och moder mer än mig, han är mig icke wärd' (i nya övers.: 'värdig', Matt. 10: 39); betyd. 'värderad, aktad' i det numera föga använda 'Min värde vän' o. det mera brukliga 'den värde talaren' o. d. — I sammans. står ordet ofta på gränsen till avledning, såsom t. ex. anammansvärd (1811, efter ty. *annehmenswert*), avsevärd 1871, avskyvärd (1712: 'De mest afsky värde laster', Weste 1807, men ej Sahlstedt 1773; ej i da.; jfr ty. *verabscheuenswürdig*, motsv. ä. sv. *afskyvärdig*), avundsvärd (Lidner 1791 1: 214, uppl. 1812, Lenngren o. 1795; jfr ty. (*be*)*neidenswert*), beaktansvärd (E. H. Tegnér 1870; efter ty. *beachtenswert*), behjärtansvärd (1855; efter ty. *herz(ig)enswert*), beklagansvärd (Kellgren 1792; efter ty. *beklagenswert*), bemärkansvärd (Reuterdahl 1852; efter ty. *bemerkenswert*), berömvärd (1626, i två ord; 1678), beundransvärd (1788: efter ty. *bewundernswert*), dyrkansvärd, efterföljansvärd (Reuterdahl 1843; jfr 1756: *efterföljningsvärd*; efter ty. *nachahmenswert*), fasansvärd (Möller m. fl. 1790, Leopold osv.), fruktansvärd (1675 osv.; tidigast skrivet i två ord), förvånansvärd (t. ex. 1886; efter ty. *erstaunenswert*), heder-, klander-, lov-, läs-, nämn-, prisvärd, rysansvärd (efter fasans- o. d.), se-, straffvärd, tillbedjansvärd, vördnadsvärd, älskvärd (Spegel 1685, vanligt först på 1790-t., Thorild osv., jfr da. *elskværdig*), älskansvärd (Lindschöld 1669: *älskans värd*, Österling 1708: *älskand värd*, Möller 1755 osv., synnerl. gärna använt under 1700-t:s senare årtionden, numera rätt sällsynt; förr även *-värdig*; efter ty. *liebenswürdig*), ömkansvärd (t. ex. Kellgren G. Vas.; förr även *ömkansvärdig*), önskvärd osv.; de många på *-ans* (utan motsvar. sbst. på *-an*) alltså analogibildningar efter *dyrkans-* o. d. samt ty. ord på *-ens-*.

2. **värd**, sbst., t. ex. L. Petri 1559: 'är altidh huar thens andras werdh' = da. *vert*, från mlty. *wert* (genit. *-des*), av fsax. *werd*, *wird*, värd, husbonde, gästvän, äkta man = got. *wairþus*, värd, gästvän, fhty., ty. *wirt*, värd, särsk. förr även: husbonde, familjeöverhuvud, äkta man (saknas i ags.), av germ. **werðu-*. Egentl. om husbonden i motsättning till 'gästerna' el. 'främlingarna', alltså av samma innebörd som indoeur. **ghostipotis*, dvs. 'gästherren' = lat. *hospes* (se hospital, despot o. nedan). F. ö. trots många framställda förslag utan ens närmelsevis säker härledning. Kanske snarast med Fick m. fl. sammanhängande med germ. **werþu-* el. **werðu-*, måltid, i nattvard osv. (se d. o.), som kan utgå från en rot *u̯er* i betyd. 'sörja för', i avljudsförh. till var 3, varse osv., vård (jfr också ovan under värd 1) o. sålunda även till det till betyd. närstående ags. *hláford* (**hlâfweard* =

lord; se även lev). Möjl. syftar i så fall ordet närmast på de plikter gentemot gästen, som ålågo värden icke blott i fråga om materiell undfägnad utan snarast med hänsyn till hans säkerhet o. okränkbarhet; jfr särsk. fhty. *werên*, lämna säkerhet för. F. ö., enl. Fick-Torp, i avljudsförh. till mhty. *ürte*, *urte*, värdshus, dryckeslag, sällskap (vartill jfr Kauffmann WuS 2: 22). — Betyd. 'värd' o. 'gästvän' finnas även förenade hos lat. *hospes* (jfr hospital); liksom betyd. 'värd, husbonde, äkta man' hos de fnord. motsvar. till 'husbonde' (jfr eng. *husband*), vilket jämte bonde väl är det inhemska nord. ord, som till betyd.-innehåll närmast ersätter det kontinentalgermanska värd. — **Värdinna**, fsv. *værdinna*, från mlty. *werdinne* = fhty. *wirtinna* (= ty. *wirtin*). — **Värdshus**, 1593 = da. *værtshus*, efter ty. *wirtshaus* (sen mhty. *wirtshûs*). I fsv. i stället *gæstahus* (allm. germ.; dock ej i got.), *hærbærge* (se härbärge) o. *taværne* (se tabernakel); samtliga kvarlevande in i ä. nsv. Under fsv. tid betecknade dock *gæstahus* särskilt ett i förb. med ett kloster stående härbärge för pilgrimer o. fattiga resande, hospitium (jfr holl. *gasthuis*, sjukhus, hospital), med motsvar. betyd.-utveckling hos hotell (= hospital); alltså ej om såsom affär bedriven värdshusrörelse, liksom också isl. *gestahus* brukades om hirdens 'gäster' el. om vid de stora bondgårdarna åt främlingar uppbyggt hus. F. ö. återgavs i de germ. spr. 'värdshus, härbärge' ofta med ord, som bildats av sal, t. ex. got. *saliþwa*, fhty. *salihûs* m. m. Eng. *inn*, värdshus, utgår från ags. *inn* n., rum, hus, jfr isl. *inni* n., bostad, härbärge m. m. o. är besl. med adv. in, inne. Hotell är i sv. om inhemska förh. väsentl. ett 1800-talsord (se d. o.). Samma betyd.-utveckling som i det germ. 'gästhus' o. i hotell föreligger i de slav. ord för 'värdshus', som representeras av polska *gospoda*, tjeck. *hospoda* osv., till fslav. *gospodi*, herre, motsvar. (trots svårigheten med *d*) lat. *hospes* (genit. *-pitis*; se hospital), vartill *hospitium*, till stammen i gäst. Värdshusrörelse (i mera modern mening) torde germanerna ha lärt av romarna, där sådan är känd åtm. från 2:dra årh. f. Kr. (*deversoria*). — I gamla bibelövers.:s *värdskap* (2 Mos. 22: 19: 'Den som hafwer värdskap med någon boskap, han skall döden dö') ingår den redan i fsv. uppträdande betyd. 'samlag, beblandelse', eufemistisk anv. av betyd. 'gemenskap, umgänge'.

värde, fsv. *-værþe* (analogiskt för *-virþe* = isl. *virðe* av **werþia-*), avledning av fsv. *værþ* n. = isl. *verð*, da. *værd*, fsax., fhty. *werd* n. (ty. *wert* m.), ags. *weorð* n. (eng. *worth*), jfr got. *wairþs* m., av germ. **werþa-*, substantivering av adj. värd. Jfr värde.

värdera, t. ex. 1543, från mlty. *werdêren*, med romansk ändelse till *werd*, värde (se föreg.); jfr till bildningen de likaledes av germ. ord avledda lovera, spendera. Da. *vurdere* är ombildat i anslutning till ä. da. *vurde* = vörda.

värdes, i pres. o. imper. sing.: har el. hav godheten (att), värdigas, nu blott högtidl. o. i religiös stil, t. ex. Psalmb. nr 331: 'Värdes du vårt bröst upplifva', jfr Psalmb. 1572: 'Gudh .. werdades så nådheligh / Oss thenna saligheet senda', förr även *värda sig*, y. fsv. *wærdhas*, avledn. av adj. värd, liksom värdigas av värdig.

värdi (med huvudton på *-i*), m.: värderingsman, o. n.: värderingspris, 1694 i betyd. 'värdering' = da. *værdi*, från mlty. *werdie*, till värd 1 med den romanska ändelsen *-ie* (lat. *-ia*); jfr kofferdi, maskopi, staffli.

värdigas, fsv. *værdoghas* = da. *værdiges*, från mlty. *sik werdigen*, till mlty. *werdich*, ty. *würdig*, eng. *worthy*, isl. *verðugr*, fsv. *værþogher* = värdig. Det mlty. verbet är möjl. bildat efter mönstret lat. *dignāri* : *dignus*. Jfr värdes.

värdshus, se under värd 2.

Värend, en av de forna huvudbygderna i Småland (jämte Njudung o. Finnveden (-heden)), fsv. *Verundia*, *Verendia* m. m. (latiniserade former), *Værand*, *Værænd* m. m. Av förf. Ark. 7: 20 m. fl. fört till runsv. *uer*, man, fsv. *vær(sbrodher*; se varulv), isl. *verr*, got. *wair*, fsax., fhty., ags. *wer* = lat. *vir*, ir. *fer* osv., ett allmänt ieur. ord med motsva-

righeter (delvis med avljud, t. ex. avest. *vīra-*) i de flesta övriga språkfamiljer; se f. ö. varulv, virtuos, värld o. under svåger slutet. Jfr det fingerade isl. namnet *Verland* (Hárb.-ljóð). Däremot enl. Lindroth Värend och virdar (NoB 6: 41 f.), kanske mindre sannolikt, till fsv. *væra*, vistande, isl. *vera*, vistelse, tillhåll, tillflyktsort (till vb. *vara*, 'esse'), här snarast i betyd. 'boplats' (jfr Vist). Enl. båda tolkningarna betecknade avledn. *-und*, *-and* 'rikedom på'; se Veden. — Samma stam ingår i folkn. *virdar*, fsv. *virdhar*, isl. *virðar*, av **wirið-* el. (enl. Lindroth) **wezið-* (bildat med germ. tillhörighetssuffixet *-ið-*), vartill fsv. adj. *virdsker*, värendsk.

väretorn, sv. dial. (Skå.), Rhamnus cathartica, vägtorn, valbjörk, 1773; Linné Sk. resa m. fl.: *wär(r)entorn*; till *väre*, vädur (el. åtm. folketymol. anslutet till d. o.), o. torn 1, tagg; möjl. med syftning på de i taggar utlöpande grenarna, kanske dock ytterst en folketymologisk ombildning av andra namn, jfr da. *vrietorn* m. fl. Jfr likbetyd. ags. *heorotbrémel*, eng. *hart's thorn* o. *buckthorn* (*buck* här i betyd. 'hjorthanne'), ty. *hirschdorn*, da. *hiortehorn*; efter lat. *spīna cervālis* (mlat. även *sp. cervīna*; ital. *spino cervino*, span. *espina de ciervo*), till *cervus*, hjort (var o. en av grenarnas smågrenar ha liksom det fullt utbildade hjorthornet tre taggar); jfr även ty. *kreuzdorn* o. fhty. *agaleia* ds. (till ie. *ak*, spetsig, se ag osv.) o. se R. Loewe Germ. pflanzenn. s. 51 (bildningen ags. *heorotberie*, bär av *heorotbrémel*, är säkerl., i motsats till Loewe, att bedöma som sv. fågelbär för fågelkörsbär o. a. av E. H. Tegnér Elliptiska ord anförda ellipser). — Sv. dial. *gaitäbarkätre* Gotl. syftar enl. Dybeck på den avdragna raggiga barken; jfr dock även likbetyd. ty. *geissapfel* (sv. *getapel*; har blad som liknar apelns) o. om växtnamn på *geiss-* osv. Loewe anf. avh. s. 133 f.

väring, hist., skandinav i Ryssland o. Grekland under vikingatiden o. närmast följande århundrade, nybildad sing. till isl. plur. *væringjar* (jfr varjag); snarast avledn. av isl. *vár*, i plur.: trohetslöfte, ed (= gudinnenamnet *Vár*); alltså: edsvuren person (som åtnjuter edfäst trygghet, el. också: som förbundit sig att lämna hjälp o. skydd), ungef.: gillebroder. Isl. *vár* f. motsvarar fslav. *věra*, tro (se Vera), o. är besl. med fsax., fhty. *wâr*, sann (ty. *wahr*), ags. *wær* ds., got. *tuzwêrjan*, tvivla (jfr tykännas), lat. *vērus*, sann, fir. *fīr* ds. (knappast till ie. *ues*, vara, se d. o. 1 o. Persson Indog. Wortf. s. 673 n. 1).

1. **värja,** vb, fsv. *væria*, försvara, avvärja = isl. *verja*, da. *værge*, got. *warjan*, fsax., ags., fhty. *werian* (ty. *wehren*), varifrån fra. *guérir*, bota; en bildning på ieur. *-eiō* (jfr sanskr. *vāraɣáti*, avvärjer) till roten *uer* i sanskr. *vṛnóti*, tillsluter, höljer (se f. ö. under kulör), grek. *érysthai*, *eryśasthai*, bevara, rädda, lat. *aperīre*, öppna, o. *operīre*, övertäcka (av **-verīre*), litau. *àt-veriu*, öppnar, fslav. *vrěti*, tillsluta, osv.; med grundbetyd. 'tillsluta', varav 'genom tillslutande skydda, bevara'. — Fsv. ipf. *varþe* kvarlever (åtm.) på 1600-t. o. i sv. dial. Redan i fsv. dessutom nybildningen *værþe* (även *væride*); hos Sahlstedt 1773 ännu blott *wärde*. — Fsv. *væria*, nedlägga, använda, motsvaras närmast av isl. *verja* i likn. betyd., där urspr.: omgiva, betäcka (*bléju* osv.), väsentl. = got. *gawasjan*, bekläda (se f. ö. var, överdrag, o. väst), men kanske också sammansmält med en bildning till den ovan nämnda roten *uer*, hölja o. d. — Värjemålsed, till fsv. *væriomāl*, (rättighet till) försvar inför rätta = fda. *væriemāl*, till mål 2; med *-o-* till *-e-* i obetonad ställning. — Jfr varaktig, varnagel, vast samt följ.

2. **värja,** visst slags vapen, fsv. *væria*, försvar, skydd, skyddsvapen, vapen (i allm.; så ock Bib. 1541) = isl. *verja*, försvar, skydd, da. *værge*, förmyndare, som neutr.: försvar, av urnord. **warjōn*, jfr finska lånordet *varjo*, skydd, skugga; av vb. värja såsom sbst. smörja av motsvar. verb. Jfr följ. samt värn o. lånorden gevär o. beväring. Betyd.-specialiseringen från 'försvarsvapen' är analog med den hos gevär. Hos värja försiggick den väl i slutet av 1600-t. Tidigare användes liksom i Danmark som specialbeteckning i stället vanl. det

från ty. lånade o. där ännu kvarlevande *degen* (*dägen*; P. Svart 1561—A. Oxenstierna o. 1634 o. ungef. vid denna tid försvunnet ur spr., men ånyo lånat som garvareterm i betyd. 'skärkniv'), sammanhängande med det dunkla fra. *dague* (jfr under det ej hithörande dagg 2). Om långa (hugg)värjor nyttjades det likaledes från ty. inkomna *rap(p)er*, *rappi(e)r* (ytterst av fra. *rapière*, varav även eng. *rapier*), varjämte ett slags värjor under 1500-t. även kallades *korde* el. *kordare* t. ex. O. Petri = sv. dial. *kåre*, stor kniv, Vrml., Dalsl. o. i betyd. 'svärd' förr även i Skå., no. *kaare*, värja, sabel, da. *kaarde*, det nu i da. ensamt brukade ordet för 'värja', från mlty. *korde*, egentl. ett allmänt slaviskt ord, som inkom under hussitkrigen, tjeck. *kord*, till de slav. spr. (väl genom turkisk el. finsk förmedling) från pers. *kārd*, kniv. På 1770-talet infördes *pallaschen*, en lång tung eneggad kavallerivärja = ty. *pallasch*, ffra. *palache*, från ry. *paláš*. — Värjan (i modernare mening) uppkom på 1500-t.

värjo, i uttr. i någons värjo (jfr domvärjo), motsv. fsv. *i sinne vœrio* osv., i sin besittning; oblik kasus av föreg. ord, såsom frånvaro, utsago osv. till *-vara*, *-saga*.

1. **värk,** arbete o. d., se verk.

2. **värk,** smärta o. d., fsv. *vœrker* = isl. *verkr* (genit. *verkjar*), da. *verk*, ags. *wœrc* (eng. dial. *wark*), av germ. **warki-*. Då ags. *weorc* även betyder 'smärta, värk', vidare isl. *virkja*, värka, förorsaka smärta, uppvisar samma avljudsstadium som verk (jfr även nedan under värka) o. slutligen betyd.-utvecklingen 'arbeta' > 'lida' också uppträder i vb. vinna (jfr nedan), finns knappast något skäl att betvivla riktigheten av den gamla sammanställningen med verk (i så fall avljud) o. föra ordet tillsamman med lat. *vergo*, böjer sig, egentl.: vrider; om den dock rätt svaga möjligheten av ett indirekt samband med denna rot se under verk. — En sekundär betyd. 'var i sår' uppträder i sv. dial. *värk* = no. *verk*; dock enl. somliga påverkat av ordgruppen var 6. — Plur. *barnvärkar* finns redan i fsv. — Härav vb. värka, fsv. *vœrkia* = isl. *verkja*, da. *verke*, ags. *wœrcan*, av germ. **warkian*. Isl. *virkja* ds. av **werkian*. Sv. dial. *värka* med allmänt stark böjning (*vark*, *vurkit*) innehåller, om böjningen är ursprunglig, samma rotstadium som isl. *virkja* o. verk. — Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr got. *winnō*, lidande, mhty. *winne*, smärta, till vinna, i betyd. 'arbeta, anstränga sig o. d.', ävensom t. ex. fra. *travailler*, arbeta, men även bl. a.: plåga (här dock den ursprungliga betyd.), lat. *fame*, *malis* (osv.) *laborāre*, egentl.: arbeta (se laborera), grek. *pónos*, möda, lidande, smärta; jfr dessutom t. ex. ags. *acan*, smärta, göra ont, som möjl. är = sv. åka, urspr.: driva o. d.; o. ags. *sūsl*, pina, som kanske är besl. med syssla.

värld, fsv. *vœrld*, *vœrild*, *-ald*, *-uld*, f. o. n., människoålder, värld(en), människorna = isl. *verǫld* ds., da. *verden* (egentl. best. f.), fsax. *werold*, fhty. *weralt* (ty. *welt*), ags. *weorold*, av urnord. **wera-alðō*, med deklinationsväxling av *-alði-*, till isl. *verr*, man, got. *wair* osv. (se varulv o. Värend) o. fsv. **ald*, tidsålder m. m., i *alda oþal*, gammal släktjord, o. Rökstensinskr. *aldum* dat. plur., släktled (800-t.) = isl. *ǫld*, tidsålder, mänsklighet, i plur.: människor, no. *old*, mängd, ä. da. *old*, tid, forntid, got. *alds*, tiderymd, livstid, fsax. *oldi* plur., människor, ags. *ield*, tiderymd, livstid, ålder m. m., plur. *ielde*, människor, av germ. **alði-* (urnord., med dekl.-växling, **alðō*), vbalabstr. på (ie.) *-ti* till germ. **alan*, föda (se f. ö. aldrig, alster, ålder, älska). Värld betyder alltså egentl. 'människoålder'; jfr till betyd. van Helten ZfdW 10: 193 ävensom lat. *sæculum* (se sekel). Liksom himmel o. helvete ett uteslutande germanskt ord. Betyd. 'världsallt, universum' är i de germ. spr. jämförelsevis ung (dock redan i y. fsv.) o. beror på inverkan från antiken, där denna betyd. redan hos de gamle grekiska filosoferna uppträder hos *kósmos*, egentl.: (världs)ordning (jfr kosmopolit), varav bl. a. även betyd. 'prydnad' (se kosmetik), vilken betyd. också finnes hos lat. *mundus*, värld (fra.

monde). I religiös anv. ofta i etisk betyd., om den 'syndiga världen' (i motsats till Gud); jfr *världens furste* (*denna werldenes förste* Joh. 14: 30), efter lat. *princeps mundi*, grek. *toũ kósmou toútou árkhōn*. — Uttr. ss. den lärda världen, fantasiens värld komma närmast från ty. — Halvvärld, motsv. i da. o. ty., efter fra. *demimonde*. — Stora världen, motsv. i da. o. ty., efter fra. *le grand monde*. — Till värld i betyd. 'jorden' hör världsdel, Wallerius Tank. om verld. 1776, efter ty. *welttheil* 1725; däremot Ehrenadler 1723: *fyra Wärldenes delar*. — Världsallt(et), 1799 i övers. från ty.: 'ideen om et Verldsalt', Atterbom Phosph. 1810; Journ. f. litt. 1812: *werldsalltet*, substantivering till -all, efter ty. *weltall* t. ex. Wieland osv., av ä. *weltenall*, jfr lat. *ūniversum* till adj. *ūniversus*. — Världsborgare, i betyd. 'kosmopolit' Stenhammar 1798 (om Kellgren), Geijer 1811, Ling 1820 osv.; i allmännare betyd. Hasselroth 1794 i övers. av Campe (om ett barns inträde i världen) osv.; efter ty. *weltbürger* (redan 1669, men modeord under senare hälften av 1700-t., bl. a. hos Wieland); övers. av grek. *kosmopolítēs* (se kosmopolit). — Världsman, i modern betyd. Grubbe 1831: 'verldsmannens förbindliga ton och belefvenhet' (ej hos Weste 1807; men däremot i samma betyd. *verldsmenniskja*); efter ty. *weltmann*, fra. *homme du monde*. Tidigare (o. delvis också något senare) i andra anv.: hos O. Petri 'lekman'; 1794 om Chesterfield o. av C. Th. Järta 1837 om Gustaf II Adolf ('den ädlaste verldsman'); f. ö. också brukat av Thorild i liknande betyd. — I ä. nsv. förekommer ett *världsling* (*-e-*), Swedberg, Rydelius, i betyd. 'världslig sinnad människa', bildat till världslig som brottsling till brottslig, ensling till enslig. — Ett gammalt germ. ord för 'världen' = 'den bebodda jorden' föreligger i det mytol. Midgård (isl. *Miðgarðr*, got. *midjungards* osv.); till mid-, i mitten befintlig. — I betyd. 'värld, mänsklighet' har got. i stället *manasēþs*, till stammen i man o. f. ö. liksom lat. *sæculum* utgående från ie. roten *sē(i)* i vb. så; o. vidare *fairhvus* = ags. *feorh*, liv, fhty. *ferah*, isl. *fjǫr*; med avledn. isl. *firar*, män (poet.), fsax. *mid firihun*, fhty. *mit firahim*, ags. *firas*.

[Värlebo, ortn., se vad 5 slutet.]

värma, vb, se varm.

Värmdö, ortn. Sthlms l., fsv. *Vermdö* 1314 osv. (även *Værundö*, utan etymol. betyd.); säkerl., med Lindroth Uppl. fornm.-för. tidskr. 34: 181 f., att sammanhålla med *Värmegärdet* (1535: *Vermegerde*) å Vindön, till ett gammalt namn på den starkt strömmande Vindöström, av samma stam *värm-* som i smål. Helgevärma, forsar vid Helgeåns utflöde ur Helgasjön, sv. dial. *värmsel*, källa som icke tillfryser, osv., varom närmare under Värmland. Alltså: ön vid el. med de strömmande sunden. I ordbildningshänseende flertydigt. — Ordet innehåller däremot ej, såsom också förmodats, fsv. personn. *Værmund*.

värme, sbst., se varm.

[värme i ögonvärme, sv. dial., ögonbryn, se under ögonbryn.]

Värmland, fsv. (latiniserat) *Vermelandia* o. 1200, *Værma-* 1268, *Værmo-* 1397, *Virmo-* 1413, *Vermillandia* 1357 m. m. Vissa av dessa former innehålla namnet på den stora sjön Värmeln i Jösse, Gillbergs o. Grums h:der, av äldre **Virmil* (i sockenn. fsv. *Virmilskogher*, *Vermil-*, nu Värmskog); jfr fhty. ånamnet *Wirmilaha* o. de hos Adam av Bremen uppträdande formerna *Vermilani* o. *Virmilani*, värmlänningar. I andra ingår däremot en gammal benämning på sjön Värmelns huvudutlopp **Værma*, nu Borgviksälven, vartill *Värmerud* (fsv. **Værmoruþ*) liksom *Frykerud* till ett älvnamn **Frika* (se förf. Sjön. under *Fryken*). Tydligen ha de sydvästifrån uppträngande nybyggarna först givit namn åt älven, med vilken de tidigast kommo i beröring. Älvnamnet **Værma* (av **Warmiōn*) är = no. älvnamnet *Verma* (jämte *Varma*); jfr fno. sjön. *Vermundr*, sv. Värmullen o. isl., no. *vermsl*, källa som ej fryser = sv. dial. *värmsel*; se f. ö. Värmdö. Ånamnet synes här som i flera andra fall i Sverige o. Norge stå i avljudsförhållande till namnet å den sjö, med vilken ån står i förbindelse (i

fsv. *Virmoland* föreligger en anslutning till sjönamnet); andra ex. se förf. Sjön. 2: 111 (jfr även under Vättern), till vilket detta bör läggas (av mig förut fattat på något annat sätt). Namnen höra till den ieur. roten *u̯er*, koka, sjuda, varom jfr under varm (vilket dock, om det utgår från ie. **gʰu̯ormo-*, snarast icke är besläktat). Se närmare Noreen Spr. stud. 2: 59 (delvis annorlunda) o. förf. Sjön. 1: 744 f. Jfr Gyllenius 1640: '*Wermelen*, aff huilken Siöö Wermelandh sitt nampn haffver'. — Värmlänning motsvarades i fsv. av det enklare *værme*, jfr fsv. adj. *værmsker*, värmländsk.

[värmsel, -sla, sv. dial., källa som ej fryser, se föreg. o. Värmdö.]

värn n., Lind 1749 ännu f. (Sahlstedt 1773 n.), jfr gamla bibelövers.: *en värn*, fsv. *værn* (*varn*) f., värn (abstr. o. konkr.), även: nekande = isl. *vǫrn*, da. *værn*, av germ. **warīni-*, vbalsbst. till värja 1 o. identiskt med mlty. *were*, fhty. *weri* (ty. *wehr* f.; som n. väl annan bildning). Med avs. på bildningen o. växlingen av omljudd o. oomljudd vokal jfr under nys; se även lösen 1. — Genusskiftet beror väl på att best. f. värnen uppfattats som n. plur. (liksom barnen) o. ordet anslutit sig till de många andra neutrala vbalsbst. — Den i fsv. o. fda. uppträdande betyd. 'befäst plats, fäste' ingår t. ex. i Södervärn, stadsdel i Malmö, utanför den förr befästa staden. Jfr Värnamo. — Avledn.: värna, fsv. *værna* = isl. *verna*, da. *værne*; icke att förblanda med det ej ens säkert besläktade germ. **warnian* i fsax. *wernian*, mlty., mhty. *wernen*, ags. *wiernan*, avhålla sig, vägra o. d. (jfr varna). — Värneplikt, Sydsv. Dagbl. 1870: 'behöfligheten af en allmän värnepligts införande' = da. *værnepligt*, övers. av ty. *wehrpflicht*, med första leden formellt motsvar. fsv. *værna-* i *værnaman* = isl. *varnarmaðr*, till genit. sg. på *-ar* (såsom t. ex. rättegång, ättehög). I sv. väl lån från da.

Värnamo, fsv. bl. a. *Varnamō* 1237; av värn (med en biform *varn* = isl. *vǫrn*) o. mo; syftande på en mo med skansar el. förhuggningar. Jfr nsv. Varnby Sdml., fsv. *Varna-* o. *Værnaby*, med ungefär samma betydelseinnehåll som fsv. *Borghby*; se förf. Ortn. på *-by* s. 26 o. jfr Södervärn i Malmö.

värpa (ägg), fsv. *værpa* (ipf. *varp*, med den starka böjningen kvar i vissa dial.) = isl., no. *verpa*, da. *værpe* ds.; egentl. 'kasta' o. alltså = isl., no. *verpa*, got. *wairpan*, fsax. *werpan*, fhty. *werfan* (ty. *werfen*), ags. *weorpan*. Av omstritt ursprung. Snarast med Persson (senast) Indog. Wortf. s. 499 till en ieur. rot *u̯erb*, vrida, böja, vartill bl. a. (enl. Persson s. avh. s. 498) lat. *verbera*, spön; jfr isl. *aldri orpinn*, böjd av ålder, *verpask*, skrympa ihop; till en enklare bas *u̯er*, vrida (varom under orm), vartill även utvidgningen *u̯rīp* (närmast av *u̯[e]rei* i vrida) i grek. *ríptō*, kastar (av **u̯rīp-iō̄*); jfr till betyd.-utvecklingen lat. *torquēre*, vrida, sätta i vridande rörelse, kasta (jfr tortyr), o. eng. *throw*, kasta (av ags. *þráwan*, kasta, vrida; se dreja), ävensom slunga: slinga, slingra. Dock enl. andra (jfr Hirt-Weigand) besl. med fslav. *vrŭgati*, kasta, till en gemensam ieur. rot på *-gu̯*; jfr till ljudutvecklingen under ulv. I alla händelser ej, med Noreen Urg. lautl. s. 121, direkt att förbinda med lat. *verberāri*, piska, slå, då denna betyd. är sekundär o. verbet avlett av det nämnda *verber-* i *verbera*, spön. — Ordets nuv. betyd.-inskränkning, densamma som i fra. *pondre*, värpa, av lat. *ponere*, lägga, beror därpå att de förkortade uttr. från fackkretsar (här närmast allmogen), där de utan vidare uppfattats, spritt sig till samhällslager, som saknat förutsättningar att förstå dem. Jfr f. ö. t. ex. ruva, egentl.: ligga på en liten hög, fra. *couver* ds., egentl.: ligga, ty. *brüten* ds., egentl.: värma, osv.; se ruva 2. Liknande betyd.-specialisering under garva, syssla, virka. — Härtill bl. a. isl. *verpill*, tärning ~ ty. *würfel* ds. (se under tärning slutet). — Jfr varp 1—4.

värre, värst, fsv. *værre*, *værster* = isl. *verri*, *verstr*, da. *værre*, *værst*, got. *wairsiza*, fsax. *wirsa*, *wirsista*, fhty. *wirsiro*, *wirsisto* (utdött i ty.), ags. *wiersa*, *wiersta* m. m. (eng. *worse*, *worst*); av germ. komparativbildningen *wersis-* till en germ. stam *wers-*, av omstritt ur-

sprung. Ofta sammanställt med den i fsax. (osv.) *werran*, förvirra (i så fall av **werz-*), se f. ö. virrig. Dock snarare utgående från grundbetyd. 'högre' i sanskr. *varšīyan*, högre, osv. (jfr under vårta), vartill bl. a. ir. *ferr*, bättre; alltså i båda fallen: vad som skjuter över målet; jfr till betyd. got. *ubils*, ond, om detta verkligen är en avledn. av germ. *ub-* i isl. *of*, över, osv. (se över); jfr Uhlenbeck PBB 30: 323, Torbiörnsson Språkv. sällsk. i Upps. förh. 1916—17 s. 14. — Härtill adv. värr, fsv. *vær* = isl. *verr*, got. *wairs* osv.; ävensom fsv. vb. *væsna* (av **værsna*), bli värre = isl. *ver(s)na*, no. *versna*, utbytt mot de yngre bildningarna fsv. *værras* = no. *verrast*, sv. förvärras = da. *forvæ̆rres* (jfr trans. fsv. *forvæ̆rra* osv.). — Om nord. *-e-* (*-ä-*) för väntat *i* i värre osv. jfr bl. a. Kock PBB 27: 169 f. — I i sht norrl. o. ösv. dial. även om den onde, t. ex. (*den*) *värsten*, *han värre*, motsv. ä. nsv. *hin värste*.

[Värsta, ortn. i Uppl. o. se under Väderstad.]

-värtes, se in-, utvärtes.

värv, 1558, 1559 i betyd. 'uppdrag', 'ärende' = da. *hverv*, från mlty. *werf*, jfr ty. *gewerbe*, näringsgren, till mlty. *werven*, syssla med, utföra o. d. = värva (se d. o.).

värva (soldater, anhängare o. d.), t. ex. A. Oxenstierna 1614 (om soldater), fsv. *værva* (st. o. svag böjn.: *varf*, *værfde*, *værvat*, *værft*), utföra, uträtta (även i ä. nsv., ännu t. ex. Swedberg), förvärva (även i ä. nsv., ännu t. ex. Kolmodin 1732), i ä. nsv. dessutom: fria, begära till äkta (med *om*, *till* o. *efter*) = da. *hverve*, värva, i dessa betyd. från mlty. o. ty.: mlty. *werven* st. vb o. ty. *werben* (bl. a. 'fria') = det inhemska st. vb fsv. *hvæ̆rwa* (ipf. *hvarf*), försvinna, isl. *hverfa*, vrida sig, röra sig, försvinna, no. *kverva*, även: virvla, gå i ring = got. *hwairban*, vandra omkring, fsax. *hwerban*, även: vända sig, vända åter, fhty. *(h)werfan*, *(h)werban*, vrida sig i ring, vända sig, vända åter, vara verksam (ty. *werben*, söka vinna, i sht om frieri o. truppvärvning, jfr ovan), ags. *hweorfan*, vrida sig, vandra, gå bort, försvinna, av germ. **hwerfan*, **hwerban*. Med kausativbildningen **hwarbian* = sv. dial. *(h)värva* (ipf. *-de*), vrida om, ringa (björn), fsv. *um hvæ̆rva*, isl. *hverfa* (*-ða*), vända, förvrida, uppgiva (dvs. göra att något försvinner), fsax. *hwerbian*, vända, fhty. *werben*, ags. *hwierfan* ds.; i vissa fall kanske dock avlett av sbst. **hwarfa-* (= varv). Ie. rot *kuerp*, vartill grek. *karpós*, handled (jfr till betyd.-utvecklingen vrist, besl. med vrida), o. möjl., med Zupitza Gutt. s. 57, även sanskr. *çúrpa-*, sädesvanna; se f. ö. Boisacq (med litter.). — Betyd. 'syssla med, uträtta' har utvecklat sig ur den av 'gå omkring'. Med avs. på betyd. 'värva (röster) o. d.' jfr lat. *ambīre* ds., egentl.: gå omkring (se ambition). — Värva (soldater) böjes enl. t. ex. Sahlstedt, Weste o. Dalin 1853 blott *-ade*, *-at*; dock har ännu t. ex. Franzén 1815 *värft*, en böjning som under 1700-t:s första hälft var rätt vanlig. Däremot böjes förvärva både *-ade* o. *-de* (så även Dalin 1850; SOL[6] 1889 föredrager *-de* framför *-ade*); omvärva har blott *-de*, *-t*. — Jfr varv 1, 2, virvel, värv.

väsa, i vissa norrl. dial. även: andas tungt, fsv. *hvæ̆sa* = isl. *hvæ̆sa*, da. *hvæse*, jfr ags. *hwæ̆san*, redupl. vb, av germ. **hwæ̆sian*, ie. **kuēs-*, i avljudsförh. till **kues-* i sanskr. *çvásiti*, frustar o. d., samt väl även lat. *queror* (*questus*), klagar; egentl. ljudhärmande liksom roten i vissla. En likartad ljudrot är *kuās* i hosta.

Väse, härad i Vrml., ä. nsv. *Wäsze* 1532 m. m., fsv. *Væshæraþ*, till genit. sg. *væ̆s* till *væ̆*, helgedom, tempel, se Vä o. Vi. Jfr G. Bergman Samnord. ē s. 27.

väsen, väsende, ä. nsv. *väsende*, *väsent*, vistelseort, verksamhet o. d., Bib. 1541, 1600-t. jfr gamla bibelövers., Es. 57: 6: 'Ditt wäsende är med de släta stenar i bäckenom'; *väsen* Spegel 1685: 'it farligt Wäsen håller' (om den skarpa luftens inverkan på kroppen); t. ex. Serenius 1741 (osv. under 1700-t.) *väsende* i betyd. '(levande) varelse, oväsen, sätt att föra sig o. d.'; Weste 1807 har både *väsende* o. *väsen*, i betyd. 'oväsen' med,

såsom det framgår av ex., företräde för den senare formen, vilken i samma betyd. är för Dalin 1853 den enda möjliga = da. *væsen* (ej i betyd. 'oväsen'); från mlty. *wesen(t)*, tillstånd, tillvaro, uppförande, vistelse m. m., o. ty. *wesen*, i nhty. även: levande väsen o. oväsen (= mhty.). Egentl. substantiverad infinitiv, *wesen*, av germ. **wesan* = vara 1; väsende osv. utgår från den mlty. växelformen *wesent*. I betyd. 'tillstånd, varelse' påverkat av mlat. *esse* (jfr fra. *être* o. se ässe), lat. *essentia* (se essens o. kvintessens), jfr grek. *ousía* ds. (till *oũsa*, fem. av *ón*, varande), även som eng. *being*, varelse, väsen (till *be*, vara). Inhemska bildningar äro fsv. *vara* f., vistelse, väsende, o. varelse. — Föra väsen, jfr ty. *sein wesen treiben*, jfr även oväsen o. till betyd. liv, leverne. — Göra mycket väsen av, motsv. i da., efter ty. *viel wesens von etwas machen*. — Jfr väsnas.

väsentlig, 1542, 1600-t.: verklig, egentlig; (t. ex.) Serenius 1741 osv. med modern betyd.: som utgör ett tings väsende, huvudsaklig = da. *væsentlig*, från mlty. *wesen(t)lich*, verklig o. d., o. ty. *wesentlich*, väsentlig (mhty. *wesen[t]lich*), påverkat av lat. *essentialis* (jfr eng. *essential* ds.); till föreg.; alltså: i överensstämmelse med någons väsen; med *t*-inskott som i egentlig, offentlig, ordentlig. — I sv. med huvudton på andra stav., ss. i egentlig, fientlig, månatlig (oftast), ordentlig; i da. o. ty. däremot med huvudtonvikten på första stavelsen.

[Väsentorp, ortn. Ögtl., se växa slutet.]

väska, P. Svart Kr.: *veskor* plur., Hels. 1587: *wäska*, i ä. nsv. stundom även: *vätska* = no. *væske*, senisl. *veski* n., från mlty. *weske*, lån från slav. spr., som i sin tur fått ordet från mlty. *wâtsak*, kappsäck = ä. nsv. *vådsäck*, till *wât*, klädnad (= våd; se även kappsäck). — Ordet har undanträngt det förr allmänna o. i dial. ännu kvarlevande *taska* (även: ficka); se d. o. Om det likbetyd. eng. *bag*, se under bagge.

väsnas, föra väsen, bråka, Envallsson 1781, Weste 1807, i sv. dial. o. hos finnl. förf. (t. ex. Collan 1864) även *väsna* ds., det senare också: vara beställsam, fjäska; avledn. av väsen (se d. o.); i sv. dial. i en något ursprungligare betyd.; jfr ty. *sein wesen treiben*.

[väspe osv., sv. dial., bålgeting, se väfse o. särsk. under geting slutet.]

vässa, se vass 2.

***vässel**, dalm., hårtäcke, resfilt = isl. *vesl* n., ett överplagg (= *slagningr*), ryttarkappa, till ie. *ues* i got. *wasti* f., klädnad, osv. o. i var, överdrag; se närmare d. o. och väst. Alltså ett av de icke få i sv. annars försvunna ord, som dalm. (stundom jämte gotl.) har gemensamt med isl. o. fno.; jfr t. ex. tad.

1. **väst** (ett klädesplagg), 1708 = da. *vest* ds., i no. dial. även 'jacka', jämte ty. *weste* 1706 från fra. *veste*, väst, jacka, av lat. *vestis*, kläder (vartill *vestīre*, kläda, jfr revetera, travestera), till ieur. *ues* i grek. *(h)énnymi* (av **ues-n-*), kläder mig, *ésthos*, klädnad, sanskr. *vásanam*, dräkt osv., samt i armen. o. alban. En urbesläktad germansk avljudsbildning är got. *wasti* f., klädnad, ags. *wæstling*; jfr även var, överdrag, o. vässel. — Alltså ett av de många språkliga vittnesbörden om Frankrikes inflytande på herrmodena; jfr paletå, pantalonger, redingote (ytterst engelskt), syrtut. — Alldeles obesläktat är naturl. det engelska ordet för 'väst': *waist-coat*, egentl.: livrock, till *waist*, liv, midja, egentl.: växt (meng. *wast*, till växa).

2. **väst**, väster, i sjömansspr., Palmcron 1640, liksom ost, syd (o. nord) lån från lty., ty. el. holl.; se f. ö. väster. Från samma spr. kommer även nord- o. sydväst, som förr uttrycktes med omkastade leder, liksom ännu i vissa norrl. o. finnl. dial.: fsv. *væstan nordhan*, nordväst om, *væstersudher*, i sydväst, norrl. dial. **västannorda*, **västernord*.

västan, fsv. *væstan* osv.; med bildning o. släktförh. fullt analoga med nordan osv. Jfr sbst. västern under väster.

väster, adv., fsv. *væster* (*væst*) = isl. *vestr*, da. *vest*, *vester-*, fsax. *westar*, fhty. *west(ar)* (ty. *west*, sbst.), ags., eng. *west* (från västgerm. spr. kommer fra. *ouest*);

av germ. **westra-* o. **westa-*, bildat som norr osv.; besl. med lat. *vesper*, afton, grek. *(h)ésperos*, *(h)espéra* ds., *(h)espérios*, västlig, m. fl. (se vesper). Dessa ord ville man gärna sammanhålla med litau. *vãkaras* (av **u̯eker-*), fslav. *večerŭ*, afton; i så fall snarast med Pott o. Brugmann till ie. **(a)u̯e*, ned, resp. **(a)u̯e-s*, jfr sanskr. *áva* o. *avás*, ned, grek. *av-*, lat. *au-* (i t. ex. *aufero*, bortför) osv.; alltså med syftning på den nedgående solen; jfr anm. under norr. Grundbetyd. vore alltså 'afton'; jfr ty. *abend* med samma dubbelbetyd.; analoga väderstrecksbeteckningar efter dagstider se söder o. öster. Växlingen av *-per* i lat. *vesper* o. *-ker* i litau. *vãkaras* blir i alla händelser dunkel, trots flera förklaringsförsök. Om *-per* i lat. *vesper* jfr en förmodan hos Holthausen IF 32: 336. — H. Petersson Heterokl. s. 231 f. är benägen att godtaga sambandet mellan väster o. lat. *vesper* samt den ovan anförda härledningen från ie. *au̯e-s*, ned, men skiljer orden etymologiskt från de slavo-balt. beteckningarna för 'afton'; se närmare anf. avh. — Den gamla förklaringen av väster o. *vesper*: ie. *(a)u̯es*, lysa, i öster torde icke kunna upprätthållas. — I fsv. med superl. *væstarser*, västligast = sv. dial. (t. ex. skå.) *västerst*, isl. *vestastr*. — Även som sbst.: fsv. *væster* n. = isl. *vestr* osv., vartill i sv. *från*, *i*, *mot v.* (jfr fsv. *i v.* osv.); adv. *väster* i betyd. 'i, åt el. mot v.' är däremot nu föråldrat. I nsv. även västern, påverkat av ty. *westen* m. (fhty. *westan* n.) = mlty. *westen*, som utgå från motsvarigheter till adv. västan (= fhty. *westana* osv.). — Härtill adj. västra, från oblika kasus av fsv. *væstre* = isl. *vestri* osv.

Västerbotten, y. fsv. *Væstra butn*; till fsv. *botn*, *butn* i betyd. 'vik'; se Bottenhavet, Bottniska viken o. Norrbotten.

västern, sbst., se under väster.

[Västerplana, ortn. Vgtl., se Uppland (slutet).]

Västerås, stadsn., fsv. *Væstra Arōs*, *Arus*, sammandraget *-ā(r)s*, av *ār*, genit. sg. till *ā*, å, o. *ōs*, mynning (se os), jfr de likabetyd. Åhus o. da. *Aarhus* (fda. *Arōs*). Med tillägget *Væstra* i motsättning till *Östra Arōs* (Uppsala). — Jfr familjen. Arhusiander (om senare leden se Anders o. Neander), Arosenius; under 1600-t. även *Arosiandrinus*. — Däremot utgår gårdn. Västerås i Bolmsö sn Smål. från fsv. *Væstrusa*, av **Væster-husa*, till väster o. hus, alltså = Västersum Kättilstads sn Smål., med samma grundform; jfr t. ex. fsv. *Östrusa* Vstml., nu Ustersta.

Wästfelt, adligt familjen., ombildat av *Westeman* (1600-t.).

västgoter, forngerm. folkn., ombildning (i anslutning till väderstrecksnamnet) av germ.(-lat.) *wisigothæ*, *vesegothæ*, äldre *visi*, *vesi*, enl. Streitberg IF 4: 300 f. till ieur. adj. **u̯esu-*, god = sanskr. *vásu-*, *Vásu-*, grek. *eṽ*, *Eṽ-*, kelt. *vesu-*, *visu-*, fhty. *Wisu-*, *Wisi-*, möjl. i avljudsförh. (ieur. **eus-*) till got. *iusiza*, bättre.

[Västorp, ortn. Vgtl., till fsv. personn. *Væste*; se -torp o. under vist.]

1. **väta**, sbst., fsv. *vǣta* = isl. *vǽta*, da. *væde*, av germ. **wǣtiōn*, avledn. av våt ss. t. ex. fylla av full, hälta av halt, svärta av svart, syra av sur, sälta av salt m. fl.; jfr ags. *wǽta* m.

2. **väta**, vb, fsv. *vǣta* = isl. *vǽta*, da. *væde*; ags. *wǽtan* (eng. *wet*), av germ. **wǣtian*; avledn. av våt, liksom t. ex. göda av god, härda av hård, möda av fsv. *mōþer*, trött, osv.

väte, Ekeberg Nomenkl. f. Chemien s. 12 (1795): 'Hydrogene, hvilket vi vågat i brist af annat at uttrycka med *Väte*'; bildat som syre. Da. har i stället *brint* (bildat av Ørsted) för *vandstof* (det senare i sht i no.-da.).

vätska, fsv. *vætska* = isl. *vǽtska*, da. *vædske*, en speciellt nordisk bildning av urnord. **wātiskōn*, till våt; bildat som grönska : grön, onska : ond. — I ä. nsv. o. (som deponens) sv. dial. även som verb: väta.

[vätta(ns) m. m. i förb. int(e), lite v. se följ.]

1. **vätte** el. **vätt**, tomte, underjordiskt väsen o. d., i ä. nsv. (t. ex. L. Petri) o. sv. dial. även *vätter* (*-e-*) m. plur., *vättrar*, ävensom (i nordsv. mål) *vit(t)er*, fsv. *væt(t)er* f., plur. *-ir*, vätte, t. ex. 'skalt thu ey thro vppa tompta gudha ælla

oppa wættir', varelse, väsen, särsk. om ond varelse (även *vætta* f.) = isl. *vættr* o. *vitr* f., no. *vett, vitt, vetter* f. (även *godvetra*), ä. da. *vætte*, got. *waihts* f., ting, fsax. *wiht* ds., mlty. *wicht*, väsen, holl. (n.), skälm, litet barn, fhty. *wiht* (m. o. n.), ting, person (ty. *wicht* m., jfr *bösewicht*, bov, o. *wichtelmännchen*, tomte), ags. *wiht* (f., n.), ting, vätte (eng. *wight, whit*); jfr fsv. *vætta* i förb. *litit, nokot*, något litet osv., *ække* (*ænkte, ikke, eigh*) *vætta* el. *vætte*, icke ett grand, alls intet, motsv. sv. dial. *int(e)* el. *lite vätt(a), vättana, vättans, vättandis* (huvudsakl. i norrl. o. finnl. mål), isl. *ekki* el. *nǫkkut vætta*, no. *ikkje* el. *lite vetta*, ä. da. *ei vætte*; y. fno. *vætt* n., ting, no. *vett* ds., isl. *vætr* n., väsen m. m., got. *ni-waiht(s)*, intet, ty. *nicht(s)*, eng. *not* osv. (varom närmare nit 2); av germ. **wehti-* resp. **wehta-*; jfr fslav. *věstĭ*. ting, sak (som dock möjl. lånats från germ. spr.). F. ö., trots framställda förmodanden, utan antaglig anknytning; se även vittra. — Till betyd.-utvecklingen 'ting, sak' > 'andeväsen' jfr t. ex. ffra. *males choses*, onda andar (till *chose*, sak); i båda fallen av eufemistiskt ursprung. — Om den västnord. övergången *é* till *æ* se Kock Ark. 14: 243 o. förf. Stud. tillegn. Es. Tegnér s. 241; om *i*-vokalen Kock Sv. ljudhist. 1: 135 f. (jfr även under stätta). — I vissa sv. dial. (t. ex. västg.) även om den sjukdom som man får, om man ser el. blir sedd av en vätt(e); jfr likartade fall under älva 2. — Vätteljus (*vätta-*), dial., ett slags försteningar (belemniter) = no. *vetteljos*, lyktgubbe, ä. da. *vættelys*, belemnit. — Vättasmed, dial., en insekt, Cerambyx, timmerman (i väggar). — Vättarna kallas i vissa dial. även *de underjordiske*.

2. **vätte**, lockfågel, se vette.

Vättern, sjö mellan Vgtl., Smål. o. Ögtl., ä. nsv. *Väter* (jfr dial. *Vä'tern*), *Vätter, Vättren*, fsv. *Vetur, Vætor*; av en urgammal beteckning för 'vatten', i avljudsförh. till vatten o. med avs. på bildningen att jämföra med eng. *water*, grek. *(h)ýdōr* osv.; alltså ieur. **uedōr*, jfr till rotvokalen *-e-* (det dock ganska osäkra) frygiska *bédy* (av **uedu-*). F. ö. som sjö- o. viknamn i Vstml. o. vid Göteborg samt i sammans. Alk-, Hål-, Öjevättern m. fl. Med avs. på betyd. jfr t. ex. sjön. Naten, Unden, Unnen, älvn. Lagan, *Dānuvius, Don, Donau* (: avest. *dānu*, flod, osset. *don*, vatten, flod), fbrit. *Dubris*, nu eng. *Dover*, o. gall. *Dubra*, nu ty. *Tauber* (: ir. *dobar*, vatten), samt förf. Sjön. under Näken o. Vättern. Se f. ö. Kock Ark. 2: 214, förf. Sjön. 1: 748 (med litter.) o. om de växlande uttalsformerna i nsv. Noreen V. spr. 4: 52 n. 1. — Ingår i en del familjenamn såsom Wetter(?), Wetterberg, Wetterlund, af Wetterstedt; jfr parallellerna under Siljan, Vänern o. Örten. — Sannol. syftar det i isl. Sǫgubrots framställning av Bråvallaslaget anförda ånamnet *Vatá* på Motala ström, som tydl. förr, i likhet med de flesta större svenska älvar, måste ha egt ett självständigt, på älvens egen beskaffenhet syftande namn; se förf. Sjön. 1: 750; jfr bl. a. även E. Hjärne NoB 1917 s. 53 f., J. Svensson De sydsv. folkn. hos Jordanes s. 16. Om dylik urgammal avljudsväxling mellan sjönamnet och beteckningen för den med sjön sammanhängande ån se förf. Sjön. 5: 111. — Jfr Vättle samt om besl. vattendragsnamn under vattu- o. våt.

[vättja, sv. dial., vässa, se vass 2.]

Vättle, härad i Vgtl., fsv. *Vætlu hæraþ*, till ett fsv. **vætla*, av germ. **watliōn* el. **wætliōn*; besl. med vatten, våt osv. Häradet är ovanligt rikt på sjöar o. älvar. En annan besläktad bildning på *-l* är vassle av fsv. *valle*. SoÄ 13: 1. Jfr Villand.

väv, fsv. *væver* = isl. *vefr* (genit. *vefjar*), da. *væv*, fsax. *webbi*, fhty. *weppi* (jfr ty. *gewebe* n.), ags. *webb* (eng. *web*), av germ. **waƀja-* m., i avljudsförh. till **(w)uƀja-* i fhty. *wuppi*, väv, sv. dial. *öv*, inslag (se öv); till väva. — En annan bildning är väft, inslag, Var. rer. 1538, Bib. 1541 (neutr.), i ä. nsv. även 'väv' t. ex. Schroderus 1626 = isl. *veptr* m., inslag i väv, no. *veft*, av germ. **weftla-* el. snarare **weftlu-* (jfr till bildningen likbetyd. sanskr. *ōtú-*), motsvar. med annan avledn. ags. *weft* f. (= eng.)

ds., mhty. *wift*, tråd, honungskaka (se våffla). Dessutom i samma betyd. en *l*-avledn.: mlty. *wevel*, fhty. *weval*, ags. *wefl*. I ä. nsv. (t. ex. Lex. Linc. 1640 under *trama*) o. vissa dial. i stället *islag* mlty. *inslach*, ty. *einschlag* (jfr nsv. inslag); jfr även skå. *islätt*, da. *islæt*, av germ. **slahti-*, slående (se under slakta o. slåtter). Det likbetyd. grek. *krókē*, till *krekō*, väver, har en nordisk släkting i isl. *hrǽll* (av germ. **hrahila-*), ett redskap att bringa vävtrådarna i sitt rätta läge, senare även: skyttel (varom senast Falk Altn. Kleiderk. s. 12 f.); lat. *trāma*, väft, inslag, är etymologiskt omtvistat. — Vävbom, motsv. da. *væverbom*, ty. *weberbaum*, till mlty. *bôm*, stång (se bom 1). Om en gammal inhemsk nordisk beteckning, sv. dial. *rev*, isl. *rifr* osv., se under rev 1. — Vävkam, motsv. da. *væverkam*, mlty. *wevekam*, ty. *weberkamm* osv., jfr i samma betyd. lat. *pecten*, kam, o. det besl. grek. *kteís* (rotbesl. med faxe, får o. ullfätt under ull); efter de i ramen infattade tunna stickorna ('tänder', ty. 'zähne'). I sv., utom vävsked (se följ.), stundom även *ritt*, efter ty. *riet* (*ried*), egentl.: rör (Arundo), vass (Phragmites); med syftning därpå att 'tänderna' ofta bestå av (spanskt) rör. — Vävsked, y. fsv. *vœvskēdh* Cod. Ups. 20 s. 421, motsv. i Var. rer. 1538 osv.; i ä. nsv. även *väfve-* t. ex. 1556 (: *vœffe-*), motsv. no., da. *vœverske*, isl. *skeið* ds. = sked med grundbetyd. 'kluvet trästycke'; jfr ags *scáðel* ds. (av **skaiþ-*); se sked. Förr svärdformigt; jfr Njálasagan: 'sverð var fyrir skeið' o. de likbetyd. lat. *spatha*, grek. *spáthē* (*spathíon*), egentl.: svärd (se spade). I ags. även *sléa* (?, *slahœ*, eng. *slay*), till slå: användes att slå fast väften. — Vävskyttel, se under skyttel. — Vävstol, t. ex. Salander 1727, motsv. da. *væverstol*, ty. *weberstuhl*, till stol i betyd. 'ställning' o. d. (se stol o. takstol); jfr isl. *vefstaðr*, grek. (*h*)*istós*, litau. *stãklės*, lett. *stāwi*, *-e*; samtliga till ie. *stha*, stå; syftande på den förr vanl. upprättstående vävstolen (med vertikalt utspänd varp), vid vilken man under vävningen stod el. gick, jfr sanskr. *sthavis*, vävare, o. Homerus Odyssé X: 'Någon där gick under klingande sång vid den resliga vävstoln' (*μέγαν ἱστὸν εποιχομένη*); se härtill under ränning o. jfr f. ö. lat. *stāmen* o. grek. *stḗmōn*, varp (se d. o.). Den upprättstående vävstolen användes f. ö. ännu vid gobelinvävnad. I isl. även *vefr* (o. möjl. fsv. *vœver*); i ä. nsv. också *virkestol* (se virka). Gemensam indoeur. beteckning saknas, men vävstolen har (i primitiva former) urgamla anor. De vävbitar, som tillvaratagits från stenålderns schweiziska pålbyggnader, ha väl dock tillverkats utan tillhjälp av sådan, efter metoder snarast analoga med dem, som ännu för några årtionden sedan användes hos amerikanska indianstammar. — Om andra vävtermer se lad, ränning, spole 1 o. varp.

väva, fsv. *vœva* (ipf. plur. *vāvo*; jfr ipf. *vōf* hos Linné o. Celsius 1774 samt i vissa dial. t. ex. i Vgtl. o. sup. *väfvit* t. ex. hos Runeberg) = isl. *vefa*, da. *vœve*, mlty. *weven*, fhty. *weban* (ty. *weben*), ags. *wefan* (eng. *weave*), st. vb, även: fläta, spinna, röra sig fram o. tillbaka (fhty.). Härtill kausativbildningen **waƀjan* = fsv. *vœfia*, isl. *vefja*, svepa, hölja, mlty. *weffen*, väva, fläta, knyta, ags. *webbian*, väva. Därjämte: germ. **waƀōn* = no. *vava*, veckla om. Ieur. rot *ŭebh* (osv.) i grek. (*h*)*yphainō*, väver, sanskr. *ūrṇa-vābhi-* m., spindel, egentl.: ullvävare; jfr isl. *kǫngurváfa*, spindel, motsv. sv. dial. *kang-*, *kångro* m. m. ds. (första leden möjl. till finska lånordet *kangas*, väv, i vilket fall *kangro* betyder 'vävvävare'), sannol. eufemistiska omskrivningar (se spindel 1). Till avljudsstadiet germ. **waƀ-* i fsv. *vœvia* osv. hör det från den poet. Eddan bekanta jättenamnet *Vafþrúðnir* (till *þrúðr*, styrka), alltså 'den som är stark i invecklade spörsmål o. gåtor' el. dyl. Till ie. *ŭebh*, väva, hör väl också det samindoeur. ordet för 'geting', da. *hveps*, ty. *wespe* osv.; se närmare under geting. Jfr f. ö. Weber, väv o. öv. — En parallellrot med en mängd likbetyd. avlägg se veva 1. — Till en annan (möjl. urspr. identisk) ie. rot *ŭebh*, röra

sig hit o. dit, höra däremot: mhty. *weben*, röra, svänga (ty. *weben*), av germ. **waƀjan*; ags. *wafian*, svinga (eng. *wave*), av germ. **waƀōn*, med *r*-avledn. isl. *vafra*, röra sig hit o. dit, no. *vavra*, ä. da. *vavre*, vackla m. m., motsv. i vgerm. spr., vartill isl. *vafrlogi*, fladdrande låga; sv. dial. *vavla*, fara hit o. dit i tal, no.: gå planlöst fram o. tillbaka, isl. *vafla*, vackla, jfr lty. *wabbeln*, dingla, osv. (sammansmält med en imitativ bildning, jfr no. *vavla*, lalla, osv. o. se under vapla); isl. *váfa*, dingla, av germ. **wæƀēn*; se virvel o. väppling. — Betyd.-växlingen 'fläta' o. 'väva' beror därpå, att vävningen äldst var ett slags flätning. Flätade tyger ha påträffats i de neolitiska pålbyggnaderna i Schweiz. Jfr våd, besl. med vad 2 o. med got. *gawidan*, binda, mhty. *weten*, fläta; även som ty. *gewand*, klädnad, till ie. *ŭendh*, fläta o. d., i t. ex. ty. *wand*, vägg, egentl.: flätverk (se under vägg); o. lat. *texere*, väva, fläta (jfr under tax). — De många språkliga överensstämmelserna göra det mycket sannolikt, att indoeuropéerna känt vävkonsten (i en primitiv form): det är föga troligt, att denna specialbetydelse självständigt utvecklat sig inom de olika språkfamiljerna från en allmännare grundbetydelse. — Med avs. på övergången till svag böjning jfr t. ex. vräka, väga, växa. — 'Väva' uttryckes i ä. nsv. ofta med virka (se d. o.).

växa, i åtsk. dial. med ipf. *vax*, fsv. *vœxa*, *vaxa* (ipf. blott *vœxte*, *vaxte*; part. pf. *vœxin*, *vaxen*, *vœxt*, men ännu ej *vuxen*; *voxen* är en danism) = isl. *vaxa*, *vexa* (ipf. *óx*, sällan *vexta*), da. *vokse* (*va-* > *vo-* liksom i *vogn*, *voks* osv.), got. *wahsjan*, fsax., fhty. *wahsan* (ty. *wachsen*), ags. *weaxan* (eng. *wax*), av germ. st. vb. **wahsian* o. **wahsan*; jfr sanskr. *vakṣáyati*, låter växa; av ieur. roten *aŭegs* i grek. *aéxō*, ökar, medium: växer, lat. *auxilium*, hjälp, egentl.: tillväxt, litau. *áuksztas*, hög, osv., jfr *s*-stammen i sanskr. *ójas* n., kraft, styrka, lat. *augus-tus*, upphöjd, hög; till ie. *au(e)g* i öka; se även växt, ocker o. ockla. — Växa bör snarast ej identifieras med got. *wahsjan*, utan har väl ombildats av *vaxa* i anslutning till fsv. pres. *vœx* (av urnord. **wahsiʀ*) osv. — Med avs. på övergången till svag böjning jfr till t. ex. vräka, väga, väva. — Till ett härav bildat fsv. personn. *Vœxande* hör fsv. ortn. *Vœxandathorp*, nu Väsenthorp Ögtl. (jfr fsv. personn. **Farande* i Farneby o. **Stighande*, varom under torp). — Härtill kausativet germ. **wōhsian*, varav nisl. *óxa*, låta växa (bildat som föra till fara osv.), vartill *(s)l*-avledn. isl. *óksl* n., utväxt, no. o. da. dial. *øksel* ds., i no. även: yngel o. d., vartill avledn. isl. *óxla*, föröka (pres. *-ir* o. *-ar*) = fsv. *öxla* (pres. *-ar*), ä. da. *øksle*. Med avs. på övergången av germ. *-hsl-* till nord. *-ksl-* jfr axel 2 o. täxla. — Vara någon vuxen, motsvar. i da., efter ty. *einem gewachsen sein*. — Om två andra germ. verb för 'växa' se under gro o. luden (got. *liudan* osv.).

växel, ä. nsv. *vexel-* 1545, *vexel*, växelbank, 1574, i betyd. 'pänningväxel' t. ex. 1636, 1690 = da. *vœxel*, från ty. *wechsel*, av fhty. *wehsal* = fsax., varav mlty. *wessele*, vartill fsv. lånorden *vœslare*, växlare (även i Bib. 1541), *vœsla*, växla (= ä. nsv. *vässla*, *vessla*, t. ex. Serenius 1741 som biform); bildning med avledn. *-sl* till roten i lat. *vicēs* plur., växling (se närmare sbst. vecka, vika, vice o. vikarie). Jfr isl. *víxl*, byte. — Härav vb. växla = da. *vœxle*, från ty. *wechseln* = fsax. *wehsalôn* osv. Jfr isl. *víxla*, växla, byta (av **wehslian*).

Växiö, stadsn., fsv. *Vœxio(r)*, av väg o. sjö, alltså: sjön vid vägarna, o. etymol. = sjön. Vägsjön. Formellt förhåller sig *Växiö* till *Vägsjön* som det jämtl. sjönamnet *Våxen* 1559 till Vågsjön. Förf. Sjön. 1: 267. Mot L. Larssons sammanställning i Ark. 27: 187 (jfr även Langenfelt NoB 8: 79) med fsv. *vœ*, *vī*, helgedom (i så fall av ett urnord. **wīha-saiwiʀ*, egentl.: sjön vid offerplatsen el. offerplatserna) resa sig betänkligheter av ljudhistorisk art; möjligheten av den antagna ljudutvecklingen kan dock icke bestämt förnekas. Om en annan dock osannolik förmodan se Pipping Finl. ortn. s. 121 f. — I sådana förb. som t. ex. *Växiö stift* föreligger historiskt sett fsv. genit. *Vœxioar*.

växt, fsv. *væxter* (o. *vaxter*), redan i fsv. även med konkret betyd. = isl. *vǫxtr*, da. *vækst*, got. *wahstus*, av germ. **wahstu-*; jämte germ. **wahsti-* i got. *-wahsts* f., fhty. *wahst*; till växa. Härtill *m*-avledn. ags. *wæstm*, fsax. *wastum* (jfr t. ex. ags. *bearhtm*, fsax. *brahtum*, larm, till fhty. *braht* ds.). Jfr även (direkt till *wahs-*): ags. *wæsma* m., fhty. *wahsmo*, växt. Nhty. har i betyd. 'växt (abstr.)' i stället den unga avljudsbildningen *wuchs* o. sammans. *wachstum*. — Med avs. på växlingen växt o. fsv. *vaxter* osv. jfr under blåst o. tvätt. — I stället för växt hade man väntat sig ett ljudlagsenligt **väst*, jfr isl. *mistr* av **mihst-* (se mist); tydl. har ordet påverkats av växa; jfr Pipping Nord. spr. ljudl. s. 176.

vörda, ä. nsv. ofta *vyrd(h)a*, fsv. *vördha*, *vyrdha* (ipf. *vörde*, *vyrdhe*), även: *værdha*, av ä. fsv. *virþa*, värdera, bry sig om, ha försyn för = no. *vyrda* (*vyra*, *vøre* m. m.), värdera, bry sig om, isl.-fno. *vyrða*, *virða*, ä. da. *virde* = ags. *gewyrðan*, mhty. *wirden*, av germ. **werþian*; jämte **werþōn* i got. *wairþôn*, värdera, fsax. *giwerthôn*, skatta, ags. *weorðian*, även: prisa; avledn. av adj. värd. Etymol. = våla 1. Med avs. på ljudutvecklingen *-ir-* > *-yr-* > *-ör-* jfr Börje av Birger samt under vört. Övergången från böjningen *vörde* till *vördade* är densamma som i t. ex. flöda, gärda, härda, möda, skynda, skända, sv. dial. *sälla*, sålla (fsv. *-adhe*, men isl. *-da*). — Vördig, förr (ännu åtm. vid slutet av 1600-t.) till präster av lägre rang, medan vid samma tid domprostar, prostar, kyrkoherdar o. gymnasielektorer buro epitetet *ärevördig* (*Ers ärevördighet*) o. biskopen *högvördig*. Under 1700-t. höjdes dessa titlar, så att under senare hälften lägre prästmän kallades *välärevördig*, kyrkoherdar o. prästvigda lektorer *högärevördig* (ännu Göteb. Aftonbl. 14. 2. 1911) o. domprostar *högvördig*. I muntligt tilltal förkortades (*hög*)*ärevördig* vanl. till *vördig*, så att det rätt o. slätt blev *vördig prosten* av *vördige pr.* med på grund av obetonig bortfallet *e* (såsom i *gunsti junker*, *nådi herrn* osv.). Under senare delen av medeltiden nöjde man sig däremot med 'vördig' (*vyrdogher*) t. o. m. i fråga om ärkebiskopen, dock även superl., t. ex. 'werdhoghiste fadher ok herre ärchebiskop jacob'. Ordet är ej avlett av vb. vörda utan av ett sbst. motsvar. fsv. *virþa* = isl. *-virða*, ä. da. *virde*, av germ. **werð-iōn*, el. av den *īn*-bildning, germ. **werð-īn*, som ligger till grund för mlty. *werde*, fhty. *wirdi*, vartill bl. a. fhty. *wirdig* (ty. *würdig*).

vört, G. I:s reg. 1539 (*wördt*), Bureus Suml. o. 1600, Schroderus o. 1638, I. Erici o. 1645 osv.; lån från lty. *wört* el. också av **vyrt* av **virt-* (såsom t. ex. vörda av fsv. *vyrdha* av *virþa*), motsv. no.-da. *vørter*, no. *vyrter* n., isl. *virtr* n., da. (*øl*)*urt* (med samma ljudutveckling som i *uge* = vecka), mlty. (*mêsch-*)*wert*(*e*) f., fhty. *wirz* (päronmust; ty. *würze*, vört), ags. *wyrt* f., vört (eng. *wort*); jfr finska lånordet *vierre*, *verre* (genit. *vertehen*) (Setälä FUF 13: 471 samt utförligt Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 172 ävensom s. förf. Fragen aus dem Gebiete der germ.-finn. Berührungen s. 126); av germ. *s*-stammen **wirtiz*, **wertiz*; avljudsform till **wurt-* i ört. Alltså ett samgermanskt ord, liksom även t. ex. malt o. öl äro gemensamma för de germanska språken.

X.

x, för att inom matem. beteckna en obekant storhet; infört av Cartesius 1637 (dessutom *y*, *z*). Även i det vanliga språket, i *herr X* osv. om en okänd person. — I ä. nsv. icke sällan *skrifva X för V*, bedraga någon (egentl. genom att förvandla *V* (dvs. 5) till X (dvs. 10)), t. ex. Asteropherus o. 1609, Chronander 1647: 'Fem kannor togh han, iag skref siu, / Så skall man skriffwa X för

V' (alltså här utläst *u*), Th. Hiärne 1668, Lindegren 1800: 'att du skrifvit ett förbannade X för U i räkningen', efter ty. *einem ein X für ein U machen*; jfr f. ö. sv. *sju för tu* osv. under sju.

xantippa, elak, grälsjuk hustru, motsv. i t. ex. ty., eng. fra. (i ty. genom folketymologi även *zanktippe*, efter *zank*, gräl), efter Sokrates maka *Xanthippē*, som, kanske med orätt, tillskrivits dessa egenskaper (femin. till *Xánthippos*, av grek. *xanthós*, blond, o. *(h)ippos*, häst, se Filip i Tillägg o. Joar).

xylograf, se benved.

Y.

yankee, om medborgare i Förenta Staterna; där redan på 1700-t. o. möjl. ytterst från studentspr. F. ö. mycket omstritt. Kanske snarast med Logeman o. senare Skeat (se Transact. of the phil. Soc. 1907—10 s. 353) av holl. *Jan Kees* (liksom *Chinee* av *Chinese*), kortformer till det förr ytterst vanliga namnet *John Cornelius*; jfr det i eng. stundom uppträdande *John Cheese*, om amerikanare. Dessutom bl. a. även tolkat som indiansk förvrängning av *english* el. som hörande till skotska *yanking*, verksam; osv.

ydd, götadial. o. t. ex. sdml. (där med plur. *ydd[r]er*), i vissa dock nu †, men kvar åtm. i västg. o. sdml., även *ödd* m. m., oxtöm, vartill fsv. avledn. *ydda* ds.; enl. H. Petersson IF 23: 387 av germ. **uðiðó* = ie. **udhetā*, besl. med fir. *fedan*, spann, kymr. *gwēdd*, ok, sanskr. *vádhram*, läderrem, till germ. **weðan*, binda, i got. *gawidan* osv.; se f. ö. vad 2 o. våd. Formelt sett kan ordet också utgå från ett germ. **(w)uzðiō*; men någon lämplig anknytning till en dylik grundform är icke känd.

***yde, hyde** (även *hie*) n., sv. dial., löst folk, Hall.: *ye*, av **hȳ(ð)e*, med *h*-förlust efter föreg. neutr. adj. el. pron.; i fsv. *ilhȳdhe*, av urnord. **-hīwiþia-*, med samma avledn. som i de under tilja slutet anförda bildningarna, till germ. stammen **hīwa-* i hjon osv.; se d. o. Förf. Nominalbildn. s. 36, Olson Ark. 31: 123.

Ydre, härad (numera) i Ögtl., fsv. *Ydhre* (med oetymologisk stavning även *Ydhrö*); ett att döma av bildningen urgammalt namn, av germ. **uðria-* el. **euðria-*. Enl. ett förslag av förf. Ark. 24: 83 en *ia*-avledn. av ett adj. motsv. lat. *ūber* (av **ūdhr-*), riklig, fruktbar (se f. ö. juver); i så fall till betyd. att jämföra med Irland. »Växtlighetens rikedom o. yppighet är i Ydre i ögonen fallande; åkerjorden, ehuru stenig, i det hela bördig, missväxtår sällsynta». Emellertid kan, med Bréal Mém. soc. lingu. 7: 190, adj. *ūber* vara sekundärt uppkommet ur sbst. *ūbertas* (till sbst. *ūber*), spene, i vilket fall det lat. adj. vore mindre direkt besläktat. Till samma rot som *ūber* o. juver föras bl. a. även ry. *údittí*, svälla, o. det volsk. flodnamnet *Ufens, Oufens*.

[Ygden, sjön. Smål., se följ.]

ygg, ugg, norrl. dial., faslig, hemsk, jfr isl. *yggja sér, yggjast*, vara rädd för. no. *yggjen*, rysande av köld, no. *uggall* ds., isl. *uggr*, fruktan, *uggligr* (varifrån eng. *ugly*, ful) osv., f. ö. av ovisst ursprung. — Hit höra sannol. sjön. Uggsjön Sätila sn Vgtl. o. möjl. Ygden Väckelsångs sn Smål. (båda enl. uppgift av ett mörkt o. dystert utseende), no. sjön. *Ygden* o. *Ögderen* (fno. *Ygðir*). de senare med samma avledn. som fsv. sjön. *Fyghþir* o. sv. Övden; se närmare förf. Sjön. 1: 753.

[yggla, sv. dial. o. lokalt riksspr., ögla, se d. o.]

yla, tjuta, gråta o. d., t. ex. Hels. 1587, Schroderus 1640, Verelius, Gosselman 1839, V. Rydberg, O. Högberg, f. ö. i litter. mera sporadiskt utom i finnl. o. under 1900-t., då ordet börjar oftare användas av förf., dock alltjämt väsentl. dialektiskt, dalm. *ojla*, ösv. dial. *öyl(a)* = isl. *ýla*, jfr no. *ūla*; ljudord av samma slag som lat. *ululāre*, grek. *(h)yláō*, litau.

ulūti osv. — Med en germ. grundform **iūlian* kunde emellertid yla förbindas med ags. *gýlan* ds. — Ett annat likbetyd. o. på samma sätt uppkommet ord är hyla (se d. o.).

ylle, Schroderus o. 1638, av adj. neutr. *yllet*, t. ex. o. 1600: 'yllett klädhe', uppfattat som neutr. best. f. till ett sbst. **ylle* (jfr linne till *linnet, linnen*); till adj. *yllen*, o. 1540, biform till fsv. *ullin*, av ull = da. *ulden* (vartill *uldent*, ylle), fhty. *wullin* (ty. *wollen*), ags. *wyllen*, *wullen* (eng. *woollen*) osv., av germ. **wullīna-*, bildat till ull med tillhörighetssuffixet *-īn* som t. ex. gyllene osv. — Med avs. på missuppfattningen av *yllet* som best. f. jfr t. ex. da. *tæppe*, täcke, av äldre *tæppet* o. liknande fall under gry (för *gryt*), marg, nys, sate, tallrik, öde 2.

[ylle,-ä, gotl., lake, se under lake 2 slutet.]

Ymer, jätten., litterärt lån från isl., egentl.: larmaren; se närmare under ömt.

ymnig, i ä. sv. dial. ofta *ömnig*, t. ex. ännu Kellgren o. (som biform) Dalin 1853, Weste 1807 även *ymnog*, fsv. *ymnogher, ömnogher*, även: tillräcklig. Enl. Noreen Ark. 1: 155 n. 1 ombildning av fsv. *ym(p)nin* ds., som han väl med rätta uppfattar såsom uppkommet ur de synkoperade kasus (nom. plur. m. **yfrnir*, dat. **yfrnum* osv.) av fsv. *yfrin*, i neutr. sing. bl. a.: ymnigt = isl. *yfrinn* (*ýrinn, órinn*), stor, mycken, en avledn. av isl. *yfir* osv. = över. — Härtill fsv. oböjl. adj. *ymno, -a* = fda. *ymnu*, vartill sbst. *ymne*, (ymnig) tillgång m. m. — Ordet kunde annars härledas ur ett germ. **uƀn-*, till det *uƀ-*, vartill över är en komparativbildning; men då det uteslutande uppträder i östnord. spr., bör den givna förklaringen avgjort föredragas.

ympa, fsv. *ympa, impa* = da. *ympe*, ä. da. även *impe*, från ags. *impian* (eng. *imp*) = fhty. *impfón* (ty. *impfen*) jämte *impitón* (ty. dial. *impten*), av lat. *imputāre*, göra en inskärning (fra. *enter*, ympa), av *in-*, i, o. *putāre*, beskära el. kvista träd m. m. (se amputera, deputation), varifrån även mlty. *poten*, ympa (om träd), varav da. *pode* ds. — Med avs. på *i* till *y* framför en labial (el. labialiserad) konsonant jfr t. ex. dynt av *dint* o. dyrk av *dirk*. — Från lat. kommer också det likbetyd. ty. *propfen*, ä. nsv. *proppa* osv.; se under det ej besl. propp slutet. — På samma sätt ha en stor del germ. fruktnamn lånats från romarna; se t. ex. under körsbär.

Ymsen, stor sjö i Vgtl., fsv. *Ymsi* VGL IV, jfr det vid sjön fordom belägna *Ymseborg* (fsv. *Ymsa borgh* Erikskrön.); till isl. *ymr*, larm, jättenamnet *Ymir* osv., larmaren, osv., av urnord. **umja-* el. **umju-*, sannol. besl. med Ume, egentl. älvnamn (se d. o. o. ömt); med en i vattendragsnamn vanlig betyd. Förf. Sjön. 1: 754.

[ymta, sv. dial., idissla, se under ömt.]

Yngen, sjön., Vrml., av äldre *Öing(en)*, jfr Yngshyttan av äldre *Öings hytta*; till *ö* (se d. o.). — Av helt annat ursprung är sjön. Yngen Sdml., fsv. **Ynge, *Inge*, jfr fsv. *Yngiaasa, Ingeasa*, namn på ett nära sjön beläget, nu försvunnet tingsställe. — Jfr förf. Sjön. 1: 757.

yngla, Balck 1603 = da. *yngle*, till unge, som t. ex. sv. dial. *kättla*, få ungar (om kattor), till katt. — Parallellbildningar: sv. dial. *ungla*; sv. dial., no., nisl. *unga* = ty. *jungen*; ä. nsv. (Schroderus 1639 m. fl.), no. *yngja*. — Härtill: yngel, Ling 1814, 1816, åtm. där en av denne förf.:s ej sällsynta danismer, Sv. lit.-tidn. 1820 (i samtliga fallen *sin y.*; jfr B. E. Malmström m. fl.: *en yngel*), B. Fries 1834, vanligt först på 1840-50-t. = da. *yngel*.

yngling, Schroderus Com. 1640 = da. = senisl. *ynglingr* (jfr nisl. *unglingur*), bildat efter det västgerm. ordet: fhty. *jungaling* (ty. *jüngling*), ags. *geongling* osv., avledn. av germ. **junga-* = ung. Got. har i stället *juggalauƀs* (till en ie. rot *leudh*, växa; se luden). — I ä. nsv. även *ungling*, genom ny anslutning till ung. I no. också *øring*, till fno. *óri*, yngre.

Yngve, mansn., upptaget från fornspr.: isl.-fno. *Yngvi*, nära besl. med Inge; väl med Noreen (senast) NoB 8: 1 f. kortform till ett äldre sällsynt *Yngvin* =

fhty. *Inguin*, jfr ags. *ingwine*, till *Ing-*, guda- o. herosnamn (se Inge), o. fnord. *vin* (= sbst. vän), alltså 'vän till el. dyrkare av Ing'. Jfr gudan. *Yngvifreyr*, *Ingunarfreyr* o. ags. *fréa ingvina*, ingvinernas herre (se Frö), ävensom det germ. folknamnet *Inguæones* (egentl. beteckning för en sammanslutning av folkstammar kring en gemensam kult) o. cheruskernamnet *Inguiomerus* (se Ingemar). — Härmed sammanhänger fnord. *Ynglingar*, en fornnorsk o. väl också uppsvensk konungaätt.

1. **ynka**, vb., ömka, se d. o. — Ynkrygg, Berzelius 1812, även *ömk-*, Stenhammar 1848, Hedberg 1857, en bildning av samma slag som latrygg o. de under bak, rygg, anförda nedsättande benämningarna, t. ex. dröba(c)k osv.

2. **ynka**, sydsvensk dialektform (Skå., Hall. o. Blek.), enda; stundom även i sydsvensk litteratur = ä. da. *ynke* (*ønke*), närmast av ä. *inka*, t. ex. Gustaf II Adolf, av fsv. *enka* = isl. *einka* (se närmare enkom), såsom t. ex. sinka av *senka* osv. Ljudutvecklingen *in* till *yn* är av samma slag som i de av Kock Ljudhist. 1: 67 anförda ex. från fsv. Däremot föreligger här säkerl. ej, såsom antagits (t. ex. av Hjelmqvist Ark. 24: 375 n. 4), en ombildning i anslutning till vb. ynka (osv.).

ynnest, fsv. *ynnest*, *ynnist* = da. *yndist*; jfr isl. *unnusta*; till unna i den äldre betyd. 'älska'; med något annan bildning: fhty. *unst* (se gunst); jfr med avs. på avledn. hyllest o. tjänst.

yppa, upptäcka, röja, t. ex. *y. en hemlighet*, yppas, uppkomma, framställa sig, om tillfälle, svårighet o. d.; numera knappast br. även aktivt: *yppa* (*tillfälle att*), låta uppkomma, ännu t. ex. Dalin 1853 (om äldre sv. betyd. se f. ö. nedan), fsv. *yppa* (ipf. *-adhe*, pres. *-ar* o. möjl. också *-ir*), framdraga, riva upp, *yppa sik*, utbreda sig, *yppas*, öppna sig, giva sig till känna, yppa sig m. m. = isl. *yppa* (pres. *-ir*), öppna, kungöra, upphöja, no. *yppa* (pres. *-er*, *-ar*), lyfta, yppa, bringa på bane m. m., ä. da. *yppe*, framdraga, riva upp, skjuta fram, da. t. ex. *yppe strid*, börja strid, mlty. *uppen*, kungöra, uppenbara, återupptaga (en fråga), ags. *yppan*, yppa m. m., av germ. **uppian* (med konjugationsbyte i fsv. o. nsv.), avledn. av upp, liksom främja till fram (med samma konjugationsövergång). — I nu föråldrade anv. i t. ex. gamla bibelövers. 'yppade sig för alla hans söner' (2 Krön. 11: 23), dvs.: utmärkte sig framför, el. folkvisans 'Inga lilla yppade en visa' (jfr Lind 1749), dvs.: uppstämde, el. Wallins G. III 1808: 'Yppa och hägna ett nyfödt Athén', dvs.: låta uppstå.

ypperlig, Sigfridi 1619, Peringskiöld 1697, Dalin 1750, Sahlstedt 1773 (Lind 1749 o. efter honom Möller 1755 ha *yppelig*); till ä. sv. *ypper*, framstående, Stiernhielm, Columbus, Serenius 1741, Sahlstedt 1773, Almquist 1835 o. 1840, Wennerberg (med citationstecken; i brev), Sehlstedt m. fl., även i sv. dial. o. ä. da., jämte kompar. ä. nsv. (t. ex. Bib. 1541) o. y. fsv. *yppare* (sv. dial., med sekundärt *-r-*, *ypprare*, upptaget av Almquist Ladug. 1840) = no. = ä. da. *yppere*, mlty. *upper*; o. superl. ypperst, fsv. *ypparster*, *ypp(e)rster* = no. *ypparst*, fda. *ypperst*, mlty. *upperst* osv.; till upp, med omljudet från en ej uppvisad komparativform **yp(p)re* (bildad som fsv. *ytre*, *yfre* osv.). Ä. sv. (osv.) *ypper* kunde tänkas vara en gammalt germ. **uppia-*, men har väl snarast nybildats till *yppare* osv.

yppig, A. Oxenstierna 1612: 'ställer sigh . . yppigtt ahn' (om fienden; väl 'övermodigt, fientligt' el. dyl.), Gustaf II Adolf 1614: 'yppige och lögnachtige Ord' (om ryssarna), Swedberg: 'ett wellustigt och yppigt lefwerne' (betyd. 'svällande' o. d. om kroppsformer synes vara betydligt senare inkommen från ty.) = da., från ty. *üppig* el. mlty. *uppich* (väl från ty.) = fhty. *uppic*, tom, haltlös (även *ubbig*), mhty. *üppec*, även: övermodig; möjl. två dock ytterst besl. ord, i betyd. 'yppig' väl närmast till got. *ubjô*, överflöd (se yva, yvig), o. i betyd. 'övermodig' hörande samman med fhty. *uppi*, ond, av germ. **uþja-* = finska lånordet *upia*, *upea*, övermodig, stolt, förträfflig (Lidén FUF 12: 86); vartill kanske, med K. F. Johansson m. fl., got. *ubils*, ond, dålig, fsax. *ubil*, fhty. *ubil*

(ty. *übel*), ags. *yfil* (eng. *evil*), av germ. **ubila-* = ie. **upelo-* = fir. *fel*, dålig; i båda fallen ytterst till *ub-* i över, alltså 'över det vanliga måttet'.

yr, L. Petri Kr, o. 1550 i betyd. 'ursinnig, galen' = no. *yr*, vild (om häst), brunstig, besl. med sydty. dial. *ûr*, vild, vred. Är enl. Torp Etym. Ordb. s. 878 snarast att sammanställa med no. *yra*, myllra, vimla, strömma genom kroppen (om plötsliga förnimmelser). Bör dock hellre fattas som en avljudsform, germ. **ūr-*, till sv. dial., fsv. *ör*, vild, yr = isl. *órr*, da. *ør*, ävensom isl. *órar* m. pl., sinnesförvirring, sv. dial. *ortas* (med *t*-avledn.), vara vild o. uppsluppen, av germ. **wōr-*, vartill även fhty. *wuorag*, berusad, ags. *wérig*, trött (eng. *weary*) osv.; av Persson Indog. Wortf. s. 548 f. tilltalande sammanställt med grek. *(h)ōrakiān*, vara el. bliva yr el. vanmäktig (Aristoph.), bildat som en del sjukdomsverb (*odontiān* osv.) till en adj.-stam *(h)ōrāk-*, yr, vanmäktig (bildat som *gaúrax*, stolt, osv.), av ie. **u̯ōr-*, vartill, med Fick[4], möjl. även grek. *óros*, *áōros*, sömn. — Härtill sbst. yra, yrsel (o. ä. sv. *yrsla*, t. ex. Spegel), jfr sv. dial. *öra*, *örsel*, fsv. *örsl*, isl. *órsl(a)*; ävensom vb. yra (ipf. *-ade*), jfr sv. dial. *öra*, no. *øra* intrans., isl. *óra*, göra yr, *órask*, bli yr. Jfr f. ö. under yster o. yrvaken.

1. **yra**, vara yr o. d., se föreg.

2. **yra**, vb, om snö o. d., fsv. *ȳra* (ipf. *-dhe*) ds., även trans.: komma att uppvirvla (om stoft o. d.) = no. *ȳra*, dugga, yra (om snö), jfr isl. *ýra*, låta falla i fina droppar, avledn. av ur 2 (i ur o. skur osv.). — Härtill sbst. snöyra, jfr sv. dial. *ȳr* n. ds., no. *ȳr*, fint regn; yrväder, se anm. under urväder (ur 2). — Möjl. har också delvis sammanfall egt rum med de under yr anförda orden.

yrka, nu vanl. med på: eftertryckligt fordra el. begära, i ä. nsv. ofta 'driva, pådriva', ävensom 'lägga sig vinn om, utöva, idka', ännu o. 1800 ofta trans.: *yrka hjälp, lagen, ett värf* osv., jfr t. ex. Psalmb. nr 321: 'Den samma lära yrka' ävensom nsv. *yrka motsatsen* (likn. uttr. vanliga hos gustavianerna), i sv. dial. *yrka* (*örka*) *jorden*, bruka, bearbeta, fsv. *yrkia* (ipf. *-te* o. *-ad(h)e*), arbeta, sköta, odla, utföra = isl. *yrkja* (ipf. *orta*), även: dikta (se under poet), no. *yrkja*, verka, laga i ordning, da. dial. *ørke*, dyrka (jorden), arbeta o. d., urnord. ipf. *wor(a)hto* Tune (1 p. sg.), y. urnord. *w[u]rta*, *wurte*, *orte* (3 p. sg.), got. *waúrkjan* (ipf. *waúrhta*), fhty. *wurken* (ty. *würken*; jfr under Schubert), ags. *wyrcan* (eng. *work*), av germ. **wurkian*, som är identiskt med det i alla händelser besläktade grek. *rézō*, gör, verkar, därest detta, såsom antages, ombildats (i anslutning till *u̯erg-* i *érgon* = verk) av **(w)rázō* (av **u̯rgi̯ō*); se f. ö. orka (med samma avljudsstadium), verk, virka o. följ. — Den nuv. betyd. i sv. utgår från den av 'driva på', i sin tur av 'arbeta (ivrigt)' o. d. — Böjningen *yrker*, *yrkte* kvarlever ännu under 1600-t.; nu blott *yrkar*, *-ade*. Fsv. o. ä. nsv. *yrkte* beror i sin ordning på ombildning av ett bindevokallöst ipf. = isl. *orta*, urnord. **wor(a)hto*.

yrke (om betyd. o. ålder se nedan) = no. *yrke*, virke, arbete, isl. *yrki*, arbete, ä. da. *yrke*, *ørke*, ett samnordiskt deverbativ till yrka i grundbetyd. 'arbeta', såsom byte till byta, skifte till skifta. Hos Stiernhielm i betyd. 'virke' (ännu hos motsvar. ord i Dal., Häls. o. Jtl., jfr norskan), Verelius 1672 i betyd. 'arbete', Linné, Sahlstedt 1773 (övers.: *Materia*); upptages ej i Spegel Gloss., Serenius, Lind (åtm. ej på de svenska avd.); egentl. allmänt först på 1780—90-t. t. ex. Höpken 1786: 'bokeliga yrken', Kellgren (hos denne förf. rätt vanligt) i betyd. 'sysselsättning o. d.', hos Weste 1807 översatt med 'tâche, métier, profession .. occupation' m. m. Den moderna mera utpräglade betyd. av 'näringsgren el. befattning (för livsuppehälle)' synes härstamma från ungef. denna tid (o. 1800); emellertid kan den inläggas även i tidigare ex., dock i så fall sannol. med orätt. F. ö. torde ordet vid sitt äldsta uppträdande i litter. vara ett lån från isl.; under slutet av 1700-t. förefaller det snarast som litterärt o. användes med förkärlek om vittra sysselsättningar. Däremot har nog Linné

fått ordet från sin dialekt; från Växiö 1704 förekommer ett språkprov: 'yrckie eller lust och hog', ungef. i samma betyd. som da. *evne*. — Betyd.-utvecklingen till 'ämne, virke' är densamma som i det besl. virke; jfr även ämne.

[*yrn, *yrna (*ynn*, *inna*), dalm., orrhöna, se orre.]

yrvaken, Weste 1807, Atterbom 1835, har åtm. anslutit sig till yr, men bör möjl. historiskt sammanhållas med no. *ørvakjen*, som icke har sovit på hela natten; jfr mhty. *urwache*, sömnlös; till det privativa (el. förstärkande) germ. **uz-*, **us-*, varom se ur 4 o. ur- 5. — Ett helt annat ord är da. *aarvaagen*, vaksam, egentl.: tidigt vaken, jfr isl. *árvakr*, till isl. *ár*, tidigt (se arla).

ysta = fsv. (ipf. *-te*), no. (ipf. *-ade*) = isl. *ystast* III, bli ost, ysta sig, jfr ä. da. part. *ystet*, som löpnat; av urnord. **(j)ustian*, till ost. Med avs. på övergången från böjn. *-te* till *-ade* se de under törsta uppräknade verben. — Härtill sv. dial. *yste* n., ystning (alltså deverbativt o. ej avlett av ost).

Ystad, fsv. (fda.) *Ystath* 1285 osv., även *Istad* o. *Öystathæ*; av omstridd o. dunkel härledning. Bl. a. förknippat med namnet på grannsocknen Öja (uttalat *ye*; se *ö*), varemot dock starka formella betänkligheter tala: att ur äldre *ö-* ett *y-* skulle ha utvecklats redan i slutet av 1200-t. förefaller ganska osannolikt; den senare uppvisade formen på *Öy-* är antagl. betydelselös i etymologiskt avs. Enl. ett förslag av Sahlgren Sv. lm. 1912 s. 69 ingår här i stället en motsvarighet till isl. *ýr*, idegran (stam *īwa-*), som även annars tycks uppträda i nordiska o. även svenska ortnamn (se idegran). Dock är sannol. den rätta förklaringen ännu icke funnen. Se f. ö. Lindroth Minnesskr. 1907—1917, utg. av Ystads fornm.-för. s. 23 f. Om senare leden se -stad.

yster, Linné 1739: *ystre* (om renar), Sahlstedt 1773, Växiö 1781, Kellgren, Adlerbeth, Geijer, i litter. vanligt först på 1800-t., jfr Verelius 1664: 'then ysta och bistra galten'; 1680-t.: 'O ysta Lesbides'. Snarast en nybildning på *-st* av yr, alltså urspr. **yrster* med i dial. i dylik ställning vanligt bortfall av *r* (el. assimilation av *rs* till *ss*). *Yster* förhåller sig till likbetyd. sv. dial. *yrsker* (*örsker*) som no. *villstr* ds. till sv. dial. *villsk*. Jfr även da. *vilter*, yster, vars *r* liksom i yster urspr. är nominativmärke, men sedan kommit att tillhöra stammen; jfr under nyter. Möjligt men mindre sannolikt är, att yster närmast bildats till neutr. *yrs(k)t* (med bortfall av *k* i konsonantgrupp), såsom sv. dial. *anter*, ivrig, till *ant*, skyndsamt, brått = isl. *annt* i uttr. *e-m er annt*, jfr no. *anta*, hasta, till *annast um*, syssla med (se ansa, and 2). Av betyd.-skäl kan yster ej gärna föras samman med isl. *yss*, larm, no. *ysja*, myllra fram, ä. da. *ysse*, fara fram. — Däremot säkerl. ej, med Noreen V. spr. 4: 105, av ett **öster* = isl. *óstr*, upphetsad (till *ósa*, upphetsa, sätta i häftig rörelse, kausativum till no. *asa*, st. vb, brusa, jäsa m. m., av germ. **jasan*, jfr jäsa o. os 1 slutet); med *y* av *ō* såsom i hyska osv. o. med förallmänligande av nominänd. *r* som i nyter. Till isl. *ósa* osv. skulle någon möjl. också vilja föra det av Rietz s. 854 från Smål. anförda *ösken*, vild, yr, förryckt, jfr no. *øs*, *øsen* i samma el. likn. betyd. Men säkerl. hör även detta *ösken* samman med *ör* (*yr*), med det ovan nämnda särsk. i Smål. vanliga bortfallet av *r* före *s* (el. assimilation av *rs* till *ss*), o. förhåller sig till *ö(r)sk(er)* som *ilsken* till *ilsk(er)* el. som sv. dial. *älsken* till isl. *elskr* (se älska). *Örsker* är f. ö. bildat av *ör* som sv. dial. *ilsk(er)* till *ill* eller *villsker* till *vill*.

yta, Schroderus Dict. o. 1638, översatt: rindh, cortex, den tidigast vanliga betyd., t. ex. 1708: 'Ytan och Barken', Spegel 1712: 'Yta kallas thet yttersta brädet, som sågas utaf stocken', Växiö 1724, Brauner 1756; matem.: Strömer 1744; av Hof 1753 förordat som en god övers. av lat. *superficies*; jfr 1750: 'Han ser allenast till ytan' = no.; till ut. — En annan avledn. av ut är sv. dial. *yta*, avyttra, Växiö 1733 (nu †?), fsv. *ȳta*, komma ut = isl. *ýta*, räcka fram, sätta ut (från land) m. m., da. *yde*, prestera, frambringa, ags. *ýtan*, driva ut, osv., av

germ. **ūtian*; jämte **ūtōn* i fhty. *ùzôn*, utesluta m. fl. — Adj. ytlig, 1790-t., Möller 1807 (men ej 1790), Weste 1807; enl. Ödmann 1812 ännu ej stadgat i sv.; liksom da. *overfladisk* övers. av ty. *oberflächlich* o. fra. *superficiel*.

ytter- i ytterkant, -rock, -sida, -sko osv., i allm. från 1800-t., särsk. senare hälften (Sahlstedt har ingen dylik sammans., Weste 1807 *ytterkant*, Dalin 1853 *-kant* o. *-sida*) = da. *yder-*, väl till kompar. yttre o. ej till mlty. *ûter-* (varom se ytterlig). Jfr till ljudutvecklingen Ytterby av *Ytraby*.

ytterbin(jord), jämte erbin- o. terbin(jord) beteckningar för jordarter som upptäckts vid Ytterby (fsv. *Ytraby*) Öl.; liksom koffein, salubrin osv. bildade med den lat. ändelsen *-īnum*. På samma sätt kallades en annan där mot slutet av 1700-t. funnen jordart för *ytterjord*, elliptiskt för *Ytterbyjord*. Jfr E. H. Tegnér Forh. paa det andet nord. fil.-møde s. 64.

ytterlig, så stor som möjligt, omättlig o. d., fsv. *ȳterliker*, synnerlig, stor = da. *yderlig*, väl från el. åtm. påverkat av mlty. *ûterlich*, ytterst, till det yttre m. m. = ty. *äusserlich* i den senare betyd. (mhty. *ûzerlich*, tidigast utan omljud, kroppslig m. m.), eng. *outerly* i egentlig o. *utterly* i bildlig betyd.; jfr isl. *útarliga*, i ytterkanten, ut mot havet el. dörren; se f. ö. yttre, vartill väl ordet anslutit sig i fråga om stamvokalen. — Ytterligheterna beröra varandra, efter fra. *les extrémes se touchent* 1791 (förr också: *se rencontrent*), tidigare även: *extrémités* Pascal m. fl.

yttermera, i t. ex. till yttermera visso, fsv. *ȳtermēra* (som adv. *-mēr*), jfr da. *ydermere*, blott som adv., vidare (som adj.: *yderligere*); se f. ö. yttre o. om komparativbildningen på *-mera* under sedermera.

yttra, t. ex. Phrygius 1615 i betyd. 'ådagalägga, ge uttryck åt', förr även 'avyttra' t. ex. 1590-t., Växiö 1660, 1745 (dial.?), i betyd. 'uttala' knappast vanligt förrän på 1700-t. = da. *ytre*, från mlty. *ûteren* ds., även: avyttra, utgiva m. m. = ty. *äussern*, eng. *utter*; avledn. av germ. kompar. **ūtar-*; se yttre. — Inhemskt är däremot sv. dial. *yttra av*, flå = no. *ȳtra*, fjärma, flytta bort o. d. — I sammans. redan i fsv.: *forytra*, avyttra, från mlty. *verûteren*.

yttre (i ä. nsv. stundom *yttare* t. ex. 1636), fsv. *ȳtre* = isl. *ýtri*, da. *ydre*, av germ. **ūtiz-*; jfr däremot mlty. *ûtere*, fhty. *ûzaro* (ty. *äussere* med analogiskt omljud), ags. *úter(r)a*, *útra* (eng. *outer*, *utter*), bildade av komparativformer med gammalt *r*. — Ytterst, fsv. *ȳtarster*, *ȳterster* (även *ūtarster*) = da. *yderst*; jfr fhty. *ûzarôsto* (ty. *äusserste* med analogiskt omljud). Andra bildningar: isl. *ýztr* o. ags. *út(e)mest* m. m. (eng. *outmost*, *utmost*). — Substantivering: yttre n. (*husets yttre* o. d.) t. ex. Runeberg, De Geer osv. = da. *ydre*, efter ty. *das äussere*. Tidigare (såsom ännu): *det yttre*.— Med avs. på utvecklingen *yttre*, *ytter* av *ȳtre*, *ȳter-* jfr t. ex. etter av *ēter*. — Jfr ytterlig, yttermera.

yva sig, yvas, purra upp fjädrarna (om fåglar), Spegel 1685 (*yfwas*), Linné 1747 (*yfde sig*), vara högmodig el. stolt, Schroderus 1635, 1639; i dial. *yva*, breda ut, jfr Svederus Jagt 1832: *yfva upp*, om fjäderbeklädnad = isl. *ýfa*, göra ovänlig, *ýfast*, vara ovänlig, no. *yva*, sprida ut fjädrarna, *yva seg*, resa borst, göra sig bred el. bister, *yvast*, koketтera; avledn. av nord. stammen *ūf-* i isl. *úfr*, ovänlig, stridig (vartill det sällsynta *úfr*, björn), no. *uv* n., vad som onyttigt skrymmer, *uven*, stritt utstående; avljudsform till got. *ufjô*, överflöd, osv. (se yppig), till isl. *of*, för mycket, som sbst. n.: (alltför) stor mängd, osv., av *uð-* i över osv. (se d. o.); se f. ö. yppig ävensom ymnig. — Härtill adj. yvig, o. 1715, Dalins Arg., förr även bildl., t. ex. O. v. Dalin: 'Blir yfvig til mods'. Jfr till betyd.-utvecklingen t. ex. uppblåst.

yverboren, egentl. en från O. Rudbeck Atl. härrörande försvenskning (jfr fsv. *yvir* = över) av *hyperboréer*, *hyperboreisk*, av lat. *hyperborei*, av grek. *(h)yperbóre(i)oi*, ett forntida sagofolk som ansågs bosatt i höga norden, till grek. *(h)ypér* (se över) o. *boréas*, nordanvind (se Bore); jfr Törnqvist 1689:

i Yffwerbornas länder'. Alltifrån Rudbecks tid vanligt i litter., O. v. Dalin, Adlerbeth osv., förr i sht hos förf. med 'götisk' anstrykning, nu även i vanlig prosa.

yxa, fsv. *yxa*, nybildning till *yxe* (jfr nedan), egentl. dat. o. ack. sg. till *yx* av äldre *öx* (liksom t. ex. dygn av *dögn*, rykt av *rökt*, yggla av ögla, ynka av ömka osv.) = isl. *øx*, *ex*, da. *økse*; de nord. formerna med *i-* o. *w-* (el. enl. somliga *u-*) omljud (jfr isl. *ørr* under ärr) = got. *aqizi*, fsax. *acus*, fhty. *achus*, *achis* (ty. *axt* med oorganiskt *t* liksom t. ex. i *hüfte*, se höft), ags. *æx* (eng. *axe*); av germ. **akwezī*, **akusī*, väl av ieur. **aguesī*, genit. **agusiās*, besl. med grek. *axínē*, yxa, lat. *ascia* (av **acsia* såsom t. ex. *víscum*, mistel: grek. *ixós*). Om formerna jfr vidare H. Petersson Heterokl. s. 113 o. med avs. på bildningen t. ex. got. *jukuzi*, ok. — Formen *yx* (ännu vard. o. dial.; vanlig t. ex. hos Bellman o. i litter. långt in på 1800-t.) beror sålunda lika litet som *år* (för åra) hos Bellman osv. på yngre förkortning av formerna med *-a*. — Den under 15- o. 1600-t. vanligaste formen *yxe* uppträder ännu hos Almquist o. i sv. (åtm. götal.) dial.; med plur. *yxar* allmän hos finnl. förf.; se närmare Lindblad A. Sahlstedt s. 82 f. — Goddag, yxskaft var ett allmänt uttr. redan o. 1800, eftersom det upptages hos Weste 1807; f. ö. utan direkta motsvar. i andra spr. — Kasta yxan i sjön, förr ofta med tillägget: *och gå landvägen* (Sahlstedt 1773: *löpa*), jfr t. ex. ty. *der axt den stiel nachwerfen*, *die flinte ins korn werfen*, eng. *to throw the helve* (dvs. skaftet) *after the axe* el. *the hatchet*, fra. *jeter le manche après la cognée*. — Om andra germ. beteckningar för 'yxa' se bila o. bill 1, hillebard (isl. *barða* osv.), täxla, ävensom hammare (egentl.: [av] sten), som till betyd.-innehållet ofta är svårt att skilja från yxa o. bila. Lat. *secūris* o. fslav. *sěkyra* höra till lat. *secāre*, skära, o. sax, såg. Intressanta vandringsord från detta område äro isl. *taparøx* (från slav. spr.), ags. *taperæx* (från nord. spr.), finska *tappara*, ry. *tapórŭ*, armen. *tapar* osv., ytterst från persiskan; o. grek. *pélekys* = sanskr. *paraçú* (redan i Rigveda), med motsvar. i osset. o. tokar. (varom Lidén Stud. z. tochar. Sprachgesch. 1: 17 f.), jfr babylon.-assyr. *pilaqqu*. De fullt identiska överensstämmelserna mellan beteckningar för 'yxa', 'bila' sträcka sig ej över en el. två språkfamiljer; men somliga vittna genom sin bildning om mycket hög ålder.

Yxkull, adligt familjen. (nu † i Sv.), efter slottet *Üxküll* i Livland.

[yxlägg, yxna, växtn., sv. dial., se yxne.]

yxne, Orchis, 1792 osv., Platanthera t. ex. 1826, förr *yxnegräs* Linné 1755 m. fl., av äldre **yxnagräs*, till den gamla fsv. genit. *yxna* av oxe; jfr t. ex. sv. dial. *yxna*, backsippa (av urnord. **uhsniōn* el. elliptiskt till ett sammansatt växtnamn), o. östg. *yxlägg*, gullviva, av fsv. **yxnalægger*, örngått av fsv. *örnagāt* osv., ävensom under Yxnerum.

Yxnerum, socken- o. gårdn. i Ögtl., Yxnarum, gårdn. i Blek., fsv. *Yxnarum* m. m., till *-rum* (se d. o.) o. genit. plur. *yxna*, av oxe, vilken form även ingår i Yxnesjön, Yxnetjärn, Yxnö Ögtl. (= fsv.), fno. älvn. *Yxn(a)*, o. de under Öx- anförda ortnamnen. Sjön. Yxningen Klm. l. är snarast sekundärt i förh. till sockenn. Yxnerum (Lindroth Ortn. på *-rum* s. 87 f.). Se f. ö. om hithörande namn förf. Sjön. 1: 759.

Z.

Zegols(s)on, familjen., till ett förnamn *Segol* (med urspr. tjockt *l*), dialektform till Sigurd, se d. o. under Sig.

zelot, ivrare, i sht i religiösa frågor = ty., av grek. *zēlōtḗs*, bekant bl. a. från NT, t. ex. Luk. 6: 15: 'Simon, som kallas Zelotes' (i nya övers.: ivraren), vilken tillhörde ett judiskt parti, som

på våldsamt sätt ville avskaffa romarväldet i Palestina; till grek. *zēlóein*, ivra, avledn. av *zēlos* (vartill det från fra. lånade jalusi; se d. o.).

zenit, Spegel 1685: 'Debir, Zenith, Nadir', Rosenfeldt 1693: 'Topp-punct eller zenith' = ty. *zenit(h)*, eng. *zenith* (meng. *senyth*), fra. *zénith* (ffra. *cenith*), span. *zenit*, om den punkt av himlen som är rakt över vårt huvud; förvanskning av arab. *samt* (uttalat *semt*), väg o. d., förkortning av *samt-ur-ras*, egentl.: vägen över huvudet. Alltså en av de icke få vetenskapliga (i sht astronomiska o. matematiska) termer, som vittna om det forna arabiska inflytandet på Västerlandets odling; t. ex. algebra, alkali, alkohol, siffra, Vega (stjärnnamn) osv., jfr även under teodolit.

Zethelius, familjen., antagl. efter ortn. *Säthälla* Säby sn Smål.

[Zethræus, familjen., se under säter (slutet).]

[Zetter- i familjen., se under säter slutet. Om Zetterstedt se även under -stad 2 slutet.]

[Ziegler, familjen., från ty., egentl.: tegelslagare; se under tegel.]

zierbengel, sprätt, nu †, men av en äldre generation stundom använt ännu på 1870- o. 80-t., från ty. =, till *zieren*, pryda, krusa, vara tillgjord (se sira), o. *bengel* (se bängel), i ty. tidigast brukat som förtyskning av fra. *l'incroyable*, tillgjord sprätt från franska direktoriets dagar. I Uppsala funnos på 1830-t. studentkotterier av sprättar, som kallades *nolckar* o. *zierbenglar*, enl. Posthumus Ur minnet o. dagb. 1: 48 efter resp. en *Nolcken* o. en *Zierbengel*. Det första är riktigt, men det senare väl blott en osäker förmodan.

zigenare, L. P. Gothus 1628: *ziguner*; f. ö. i äldre tid vanl. *zigeuner*, *zig(u)ener* (ännu 1851); samtliga i plur.; Weste 1807: *sigen* o. *-are*; *-are* dock vanligt först efter 1850; stundom också *sikeiner* t. ex. 1637 = da. *zigeuner*, från ty.: lty. *zigöner* m. m., ä. ty. *ziginer*, *zigeiner* m. m., ty. *zigeuner*, motsvar. ä. fra. *tsigane*, ital. *zingano*, *-aro*, magyar. *czigány*, ry. *tsïganŭ*, turk. *tchinghiane* osv.; av omstritt urspr.; möjl. sammanhängande med namnet på den indiska stammen *tschangar* (zigenarna härstamma från Indien). Jfr dock Wiener Arch. f. d. stud. d. neu. spr. 109: 280-304. — Den vanliga äldre sv. benämningen allt ifrån deras första besök i Sverige 1512 var liksom i Danmark o. Tyskland 'tatarer'; se tattare. Ett stort antal av de europeiska beteckningarna för zigenarna betyder egentl. 'egypter' (de uppgåvo sig nämligen ha kommit från Egypten); jfr eng. *gipsy* (jfr ä. eng. *gyptian*, egyptisk), ä. fra. *égyptien* (nu *bohémien*, egentl.: bömare; se bohem), span. *gitano* (förr *egipciano*); i Ungern bl. a. 'Faraos folk'. Den flock, som år 1505 uppenbarade sig i Danmark, anfördes av en hövding, som kallade sig Greve Antonius Gagino från Mindre Egypten. F. ö. kallas de med namn, som betyda 'kittelflickare' (Skottl.), 'musikanter', 'svartingar' (Persien) m. m. Själva benämner sig detta folk bl. a. *Rom* (romaner), *Sinte* (*Sinde*; jfr hindu) el. med en motsvarighet till sanskr. *mánu-*, människa (se man 2); ofta kalla de sig 'resande' o. d. — I Norden begagnades också för zigenarna ord med den allmännare betyd. av 'landsstrykare' ss. kältring (Danm. o. Skå.) o. fant (Norge, Vrml.), vilka därefter, liksom tattare, övergått på avkomlingarna till dem, som sedermera stannade kvar i landet, men alltjämt bevarade sin rastyp o. sitt zigenarlynne, medan zigenare nyttjas om de mera tillfälliga besökarna.

Zimmerman(n), familjen., från ty., till *zimmermann*, timmerman; av samma slag som t. ex. det likaledes från ty. komna familjen. Bergman, egentl.: bergsman. Jfr det från fra. härrörande familjen. Charpentier, till *charpentier*, timmerman = eng. *carpenter*, varav eng. familjen. *Carpenter*.

zink, S. A. Forsius 1643: 'Indianisk Zinck', (Kempe) 1675: *sinker* plur. = da. *zink*, eng. *zinc*, *zincum*, fra. *zink*, från ty. *zink* m. (o. n. efter ä. ty. latiniserade *zincum*), sl. av 1400-t. *zincken* m. (varifrån litau. *cinkas*); av ovisst ursprung. Enl. Weigand att sammanställa med fhty. *zinko*, vit fläck i ögat,

för vilka båda ord Much ZfdA 42: 163 utgår från ett germ. **tinka-*, vit; jfr bly, om av färgadj. **blīwa-*. Hirt-Weigand anser det däremot sannolikare, att ordet hör till ty. *zinke*, tinne, tagg (besl. med tinne), emedan zinken stundom i ugnen ansätter sig i dylika former. Bådadera mycket osäkert. — Med avs. på (uttalet) *s* av ty. *z* jfr sinka 3, sira o. svicka. — I ä. sv. stundom i stället *spiauter*, U. Hiärne 1687, Bromell 1730, Linné, Retzius 1795 m. fl. (även *spialt*, *spiat*), från ty. *spiauter*, holl. *spiauter*, lty. *spialter*, tenn, eng. *spelter*, tenn, zink, från ffra. **espeltre* (*espeautre*); se under tenn slutet. — Den metalliska zinken var för forntidens folk obekant: de kände blott zinkoxiden o. galmejan, grekernas *kadmeia*, *kadmia*, varav ytterst ty. *galmei*, sv. galmeja (se f. ö. d. o.).

zodiak, djurkrets (på himlen), Melanderhjelm 1795, tidigare den lat. formen *-us*, Luth 1584 (: *in z—o*), Spegel 1685, Bergklint 1794 = fra. *zodiaque* osv., jämte ty. *zodiakus* ytterst av grek. *zōdiakós* (*kýklos*), till *zṓon*, djur (se zoolog); efter de djurnamn, med vilka de tolv tecken benämnas, i vilka zodiakbältet indelas. Övers. djurkrets (efter ty. *tierkreis*), Lex. Linc. 1640 (*diure-*) osv. I isl. (jämte *zodiacus*) även *solmarkahringr*.

zon = ty. *zone*, av lat. *zōna*, från grek. *zṓnē*, gördel, jord- o. himmelsgördel, zon (väl av **zōsnā*, av **jōs-*, jfr zend *yāsta-*, omgjordad).

zoolog, Sv. Nilsson 1820: 'Med Zoolog förstår jag icke den, som endast i Naturalie-kabinetterne sysselsätter sig med Djuren, såsom med döda ting; utan den, som studerar denna del af den lefvande Naturen, såsom lefvande' = ty. *zoolog(e)*, bildat i anslutning till ty., fra. *zoologie*, till *zṓon*, djur (jfr zodiak; urbesl. med bio-, diet, hygien, kvick, mikrob, vivre; se närmare diet), o. en avledn. av *légein*, läsa (se t. ex. legend). — Zoologi däremot redan Linné 1740.

Zorn, familjen., från ty., väl egentl. (såsom ofta tyska familjenamn) binamn, av *zorn*, vrede (se förtörna); dock ovisst utan närmare undersökning.

zvyck, se svyck.

Å.

1. **å**, prepos., fsv. *ā* = isl. *á*, no. *aa*, med bortfall av *n*, av urnord. *an* (liksom *i* av *in*) = fsax., ty. *an*, eng. *on*, got. *ana*, grek. *aná*, upp, avest. *ana*, osv.; se närmare an- 1 ävensom på. — Även i sammans., växl. med det lånade o. etymol. identiska *an-*, såsom t. ex. åkalla, men anropa, ålägga o. anlägga, åsikt o. åsyn, men anse o. ansikte (se d. o.), åsätta o. ansätta, åtanke o. andakt, åtaga o. antaga, anamma, återkna o. anteckna; alltså i t. ex. åsikt o. antaga halva översättningar av ty. ord.

2. **å**, sbst., fsv. *ā* = isl. *á*, no., da. *aa* = got. *ahwa*, vatten, fhty. *aha*, älv o. d. (kvar i ty. ortn. på *-a*, t. ex. *Fulda*, o. sydty. på *-ach*, t. ex. *Biberach*, egentl.: bäverån), ags. *éa*, av germ. **ahwō* = lat. *aqua* (jfr akvedukt; bl. a. i ty. stadsn. *Aachen*, lat. dat. plur. *Aquis*, jfr fra. *Aix-la-Chapelle*; > fra. *eau*, varav sv. eau-de-cologne, egentl.: vatten från Köln), väl = ry. flodn. *Oká*, av ie. **akᵘā* el. **akuā*; se f. ö. *ö* o. Ägir. — I gård- o. vattendragsnamn mycket vanligare än älv. Ordet ingår i vissa av de sv. älvnamnen på *-an* (av *-ā* + *n*, där *ā* förkortats i obetonad ställning); i andra fall är *-an* best. f. sg. (liksom *-en* i sjönamn är motsvar. maskulina form). Som första led i ortnamn f. ö. även under formen *År-* (genit. sg.) t. ex. Årbol, o. *Ar-* t. ex. Arboga (se d. o.), Arby. — I sydsv. dial. även plur. *är*, analogisk ombildning (jfr under slån, vrå). — Om det i finska flodnamn uppträdande *-ava* se Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. s. 133. — Till en indoeur. parallellstam *ap-* (osv.) höra sanskr.

åpas plur., vattendrag, *åpavant-*, vattenrik, litau. *ùpė*, flod, o. sannol. även det väl kelt. *-apa*, som ingår i tyska bäck- o. flodn. såsom *Asc-affa* (*i Aschaffenburg*) osv., *-ef*, t. ex. ortn. *Honnef*, lty. *-ep*, t. ex. *Lennep*, enl. somliga också lat. *Apulia*, Apulien. Möjl. är dock kelt. *-apa* = lat. *aqua* osv. — Jfr f. ö. Arboga, Västerås, Åhus, Åland, Åloppe, Åminne, Åmot, Ärlinghundra.

[Åberg, gårdn. Jtl., se under Åtvid.]

åbett (n. enl. Rz.), väl blott i vissa norrl. dial. (Jtl.), lillfrukost = no. *aabit(e)* m. = mlty. *anbet*, litet mellanmål, mhty. *anbiz* (ä. ty. *anbiss*); jfr fsax. *an(t)bitan*, börja att äta, ags. *onbitan*; till *å* 1 o. svaga avljudsstadiet av bita (se bett o. bete 1). I nisl. ombildat till *árbiti*, tidig bit (se arla o. jfr frukost). Jfr ty. *imbiss* (fhty. *imbīz*, *inbīz* m. o. n.) till fhty. *enbizan* (dvs. *bīs-*).

åbrodd el. **abrodd**, Artemisia abrotanum, Lex. Linc. 1640: *åbrodd*; 1642 osv.: *abrodd*; i ä. nsv. även *abrot(t)* m. m.; fsv. *abrot*, *aabrut* m. m. = ä. da. *abrod*, *abrød*, fda. *abrud*, ävensom (möjl. i anslutning till ambra) sv. dial. (Skåne), da. dial. o. fda. *ambrut*; liksom ty. *aberraute* (jfr växtn. *raute*) ombildningar av lat. *abrotanum*, av grek. *abrótonon*. — Samma ursprung (närmast latinet) ha namnen på flera andra för sin vällukt m. m. odlade trädgårdsväxter, t. ex. isop, lavendel, mynta, salvia.

åbäke, något oformligt, även: tillgjord o. utspökad människa, t. ex. Modée o. 1740: 'täcket åbäke', Serenius 1741, i dial. dessutom: troll, spöke. Dessutom i ä. nsv. *obäke* t. ex. Lind 1749, som växelform ännu hos Dalin 1850, fsv. *obœke*, Gloss. Cod. Ups. C 20: 'Simolacrvm . . offgud oc obäkee', jfr *afbœke* samma källa = sv. dial. (även *ubäge* m. m.). Till av (i betyd.: över det vanliga måttet o. d., jfr avig), o. bak; delvis också till det förstärkande fsv. *o-* el. *of-*, för mycket (se för 3). Betr. bildningen jfr t. ex. lystmäte samt f. ö. E. Noreen Ärtem. ljudl. s. 42 n. 2 med litter. — Åbäklig, Sylvius 1682, Spegel 1685 (*-kelig*), Serenius 1741, jfr ä. nsv. *åbäkot* 1682, sv. dial. *abäkeli(g)*, *åbäkug*, nisl. *afbakaligr*, klumpig, no. *avbakleg*, *avbeklig*, avsides liggande. Därjämte ä. nsv. *obäk(e)lig*, t. ex. Sylvius o. 1670, U. Hiärne, C. Gyllenborg 1737, Dalin 1853, fsv. *obœkeliker* (*obekelikin*).

[*åckel (*ok(k)ul*), sv. dial. (dalm.), ankel, med assimilation av *-nk-* ss. i isl. *ǫkkla*; se f. ö. ankel.]

[åda, sv. dial., ejder, se d. o. Ingår sannol. i fsv. *Adhöö*, nu Ådö Sdml. Dock finns även ett ortn. Åda, fsv. *Adha*.]

åder el. **ådra**, fsv. *ādher* med *n*-stamsutvidgningen *āþra*, motsv. no. *aader*, da. *aare*, mlty. *āder*, sena, åder, plur.: inälvor, fhty. *ādara* (ty. *ader*), av germ. **æðrō-* f. jämte **æðri(-ō)* i isl. *æðr* (genit. *æðar*, med förlorat stam-*r*), ags. *ædre*; avledn. av ett ie. ord motsv. grek. *ēlor* n., hjärta, jfr *ētron*, buk; betyd. 'inälvor', (som möjl. är den äldsta) uppträder i mlty. o. mhty. *āder*, jfr fsax. *inn-ēthron*, fhty. *inn-ādiri*, ir. *inathar* ds., ävensom, med dunkelt *-dr-*, fslav. *jadra*, sköte. I fråga om betyd.-växlingen jfr lat. *vēna*, åder (fra. *veine* > eng. *vein*), sannol. med Bezzenberger av **ɡexnā* o. besl. med ved. *vakšáṇā* f. plur., buk (jfr ven 2). Grek. har ett speciellt ord, *phléps* (genit. *-bós*), ytterst till roten *bhel*, svälla (se bulle osv.). Överhuvud är den forntida terminologien för 'åder' o. d. vacklande; fsv. *āþra* kunde även betyda 'muskel, sena', liksom även mlty. *āder* har motsvar. betyd. Urspråket synes ha saknat fast beteckning. — Den ännu under 1700-t. vanliga pluralf. *ådrar* blir under 1800-t. allt sällsyntare. Sing. *åder*, som något tidigare kanske stått något tillbaka för *ådra*, synes på senare tider ha blivit den vanligare; o. är ensamhärskande i förb. slå åder. Betyd. 'källåder' uppträder redan i fsv. — Uttr. poetisk åder o. d., med motsvar. i ty., eng., fra. m. fl. spr., jfr lat. (Horatius) *nec studium sine divite vena*, *ingenî benigna vena* (en rik åder av snille); sammanhängande med den gamla föreställningen om ådrorna som säte för själslivet; om liknande föreställningar se f. ö. under -lunda. — Åderbrock, Weste 1807, Ehrengranat 1809 = da. *aarebrok*, efter ty. *aderbruch*;

se brock. — Åderlåta = da. *aarelade*, efter mlty. *åderlâten* = ty. (*zur*) *ader lassen*; jfr fsv. *lata adhro* el. blott *lata*, jämte *lata* (*sik*) *blodh* (motsv. i isl., no., ä. da., ty., eng.) o. *adhersla* jämte sbst. *adhroslagh*, åderlåtning. I uttr. åderlåta o. dess tyska förebilder är egentl. obj. *blod* underförstått; urspr.: låta rinna. I dial. även *ådra*. — Kungsådra, del av vattendrag, som skall lämnas öppen för allmänna ändamål (el. till bevarande av enskild rätt), fsv. *konungsādhra* 1442, *-ādher* 1473 (utan motsvar. i övriga fornspr.).

[Ådö, ortn. Sdml., se åda.]

Åhus, ortn. Skå., fda. *Āōs*, dvs. 'åmynning', alltså motsvar. *Ārōs* i *Væstra Arōs*, nu Västerås (se os 1), fno., no. *Aaros* o. da. *Aarhus*, av fda. *Ārōs*; i Åhus o. *Aarhus* med folketymologisk anslutning till hus, närmast beroende på att *-ōs* i trycksvag ställning utvecklade sig till *-us*; jfr Våmhus under våmm. Med avs. på växlingen i första leden av fsv. *ā* o. *ār* jfr t. ex. Åby o. Arby (Klm. l.), se *å* 2.

åka, fsv. *āka* (med uddljudsförlängning, ss. i åker el. *åv*, av), *aka* (ipf. *ōk*, såsom ännu t. ex. Columbus o. i dial., liksom t. ex. *skōp*) = isl. *aka*, da. *age*; i fornspr. även 'köra' såsom ännu i dial.; besl. med lat. *agere*, driva, föra (se agera), grek. *ágō* ds., sanskr. *ájati*, går, driver, med motsv. stam även i kelt. spr. o. armen. Jfr åker, ackja o. äcka. — Samma verb är möjl. ags. *acan*, smärta, göra ont (meng. ipf. *ook*; eng. *ache*); i så fall med ungef. samma betyd.-specialisering som i värka; jfr även sv. köra om vissa smärtor (t. ex. i tänderna) osv. — Jfr Åsaka under ås 2.

åkanna, dial., näckros, egentl.: frukten av näckros o. av näckblomster ('näckblad'), Franckenius 1638, 1659: *Åkanne*, Måns son 1642: *Åkande Blomma* = da. *aakande*; efter den kannlika frukten; jfr de likbetyd. sv. dial. *kanneblad*, ty. *seekanne*, eng. *lily-can*, *water-can*, *can-dock*, ävensom ags. *collon-cróh*, nymphaea, vars senare led av W. Lehmann ZfdW 9: 23 med rätta sammanställts med ty. *krug*, krus, kruka, osv. (se kruka o. krog).

[Åkarp, ortn., se Åke slutet.]

Åke, personn., fsv. *Āke* = fda. (nda. *Aage*); fno. *Áki* är antagl. lån från södra Skandinavien; väl = fhty. *Anihho*; med i nord. spr. bortfallet *n* framför *k* som i urnord. tid föregicks av vokal; kortnamn med diminutiv- el. smeknamnssuffixet *k* till sammansatta namn på *An-*, jfr t. ex. fsv. *Ansvar*, *Anund*, o. med avs. på avledn. t. ex. sv. dial. *Danke*, *Jonke*, isl. *Sveinke* osv. — Härtill ortn. Åkarp Smål., Skå., Åketorp flerst., av fsv. (fda.) *Ākaþorp*.

åker, i många götal. dial. o. på Gotl. även *aker* (*ager*), fsv. *åker* (*oker*), *āker*, *akker* av äldre fsv. *ăker* = isl. *akr*, no. *aaker*, da. *ager*, got. *akrs*, fsax., fhty. *ackar* (ty. *acker*), ags. *æcer* (eng. *acre*; vanl. dock *field* = fält), av germ. **akra-* = ie. **agro-* i lat. *ager*, åker, grek. *agrós*, åker, fält, sanskr. *ájra-*, fält, äng, o. d., armen. *art*, fält, åker (H. Pedersen). Alltså ett urgammalt indoeur. ord, vanl. o. säkerl. med rätta tolkat som en *r*-avledn. till roten *ag* i betyd. 'driva' (i lat. *agere* = åka), alltså: 'ställe dit boskapen drives, betesmark' (jfr ty. *trift* ds. till *treiben*, driva); bildat som t. ex. läger: roten *legh*, säter : roten *sed* osv.; el., mindre sannol., urspr. abstrakt: körande framför plogen. Dock, enl. Brugmann Grundr. II². 1: 354, till grek. (homer.) *ágrē*, gripande, fångst, alltså: mark som man tagit i besittning; föga sannolikt. — Det långa *a*, som förutsättes av de nsv. o. nno. formerna, har, liksom i åka, sekundärt uppkommit genom förlängning i uddljud (jfr orm, ost). — Ofta i ortnamn, icke sällan som beteckning för en helig åker, en kultplats, såsom Frigges-, Frös-, Odens-, Tors-, Ulleråker, möjl. också fsv. *Jun-*, *Jonaker*, nu Jönåker(s härad) Sdml. o. Enåker(s by o. sn) Uppl. (jfr v. Friesen Meddel. från N. Smål. Fornm.-för. 1915 s. 8 f. [med samma tolkning av första leden som för Jönköping; se d. o.], Jungner Gudinnan Frigg o. Als härad s. 350), motsvar. no. *Frøsaaker*, *Frøisaaker*, *Onsa(a)ker*, *Ullensaker*, *Ulsaaker* o. (i Bohusl.) *Ulleråker* (*Ullarakr*), fda. *þōrsaker* o. möjl. *Baldrsaker*; se bl. a. M. Olsen Hed. Kultm.

1: 87 f., 98 f., 207, Brate Fornv. 1918 s. 211 f., Wessén NoB 1921 s. 126 o. om *Friggeråker* Vgtl. (två ggr) särskilt o. utförligt Hugo Jungner Gudinnan Frigg o. Als härad s. 3 f. o. f. ö. passim (Uppsala 1922). I Mälsåker, fsv. *Mæli(r)saker*, ingår namnet på Mälaren (se d. o.). Lägenheterna Glaåker ha väl fått sitt namn från sjön Glaåkern o. ej tvärtom; i så fall ingår här icke sbst. åker (varom E. Noreen NoB 1922 s. 1). Se även Vingåker. — Avledn.: sv. dial. *ā(c)kra*, åker i linda, även: inhägnad liten äng (vartill gårdn. Äckre Vgtl.) = isl. *ekra*, odlat land, no. *ækra*, trädesåker, av germ. **akriōn*; ävensom fsv. *akarn*, ollon = sv. dial. osv. (se ollon). — Från ortn. på *Åker-* utgå en del sv. familjenamn, bl. a. Åkerhielm, vid adlandet ombildat av stamfadrens namn *Agricon(n)ius* (från Skäggesta i Åkers sn Sdml., till grek. *agrós*, åker, o. *kónnos*, skägg).

[Åkerhielm, adligt familjen., se föreg. slutet.]

åkermönja, Agrimonia, Franckenius 1659; övers. av ty. *ackermennig* (se mönja), även *odermennig* = mlty. *adermonie* (varav ä. nsv. *ådermönia*), ombildning av lat. *agrimōnia*, av *argemōnia*, efter grek. *argemónē*. I da. i stället *agermaane*, efter *maane*, måne; i fra. *aigremoine* (jfr *aigre*, sur, se vinäger, o. *moine*, munk).

åkomma, sbst., fsv. *ākoma* = isl. *ákoma*, till fsv. *koma ā* o. *ākoma*, komma till del, komma på.

1. **ål** (fisk), Var. rer. 1538, fsv. *āl* = isl. *áll*, da. *aal*, mlty., fhty. *âl* (ty. *aal*), ags. *æ̂l* (eng. *eel*), av germ. **ǣla-*. Av omstritt o. alltjämt ovisst ursprung. En samindoeur. beteckning för ålen avspeglas i de formellt delvis dunkla lat. *anguilla*, grek. *énkhelys*, litau. *ungurỹs* osv., där man med rätta funnit (f. ö. i enskildheter oklara) anknytningar till de ieur. orden för 'orm', lat. *anguis* (= mir. *-ung* i *escung*, egentl.: träskorm, sedan: ål), grek. *ékhis* osv. Något samband mellan denna ordgrupp o. det samgerm. ordet för ål, **ǣla-*, kan antagas endast under den mycket osannolika förutsättningen, att det germ. namnet, med Hirt IF 22: 67 f., står i avljudsförh. till *-el-* i grek. *énkhelys* (osv.), jfr även isl. fiskn. *ǫlunn* = ty. *alant* (Cyprinus cephalus); alltså en sammans. av samma slag som ty. *adler*, örn (se d. o.). F. ö. har ål bl. a., om ock med tvekan, sammanförts med ål 5. Litter. t. ex. hos Falk-Torp s. 1428, Olson Appell. sbst. s. 108. — Jfr följ. o. ålkussa. — Ålen räknas hos Homerus icke till fiskarna, o. i vissa trakter av norra Ryssland ätes den ej av allmogen, utan betraktas som ett slags orm, en uppfattning som även avspeglas i ovan anförda ord o. för övrigt gör den av H. Schröder ZfdA 42: 63 framställda härledningen av ie. **ēdlo-*, till äta, alltså: den ätbara (fisken), högst osannolik. Härmed sammanhänga möjl. delvis de många dial. sammans. med *-ål* i betyd. 'orm', särsk. 'huggorm', t. ex. sv. dial. *back-* (da. *bakke-*), *busk-* (= da.), *landål*, da. dial. *hede-*, *stubaal*, no. *lyngaal*, isl. *lautar áll* o. *lyngáll* (som kenningar i poesi), vilka dock i regel äro att betrakta som eufemistiska omskrivningar (noaord); se andra liknande ex. under orm o. jfr E. Noreen Stud. i fvnord. diktning s. 13 samt f. ö. under björn, ekorre, Jöns (jösse), lindare, locke, nalle, padda, skata, spindel 1, sutare, tossa 2, varg, vessla.

2. **ål**, spelt., stambet i lomber, vira m. m., Tersmeden o. 1780, Wallin; i sv. även om långa o. smala spelmarker, t. ex. 1847, den urspr. betyd. = da. *aal* i den förstnämnda betyd.; till föreg., efter spelmarkens form.

3. **ål** (på potatis o. säd), Brauner 1752: 'skiuter i ål', i dial. även *åle*, gotl. *āla* = isl. *áll*, *óll*, no. *aal*, av germ. **anhlu-*, nära motsv. sanskr. *ankurá-* m., brodd, telning. Grammatisk växelform: germ. **anga(n)-* i sv. dial. *ang*, om fina rottrådar, isl. *angi*, brodd, no. *ange*, tagg, fhty. *ango*, brodd, ags. *anga*; se f. ö. ål 5 o. angel 1.

4. **ål**, boktr., en stålspets, varmed stilen upptages, 1823 (övers. av Täubel), 1853 = da. *aal*, liksom de flesta boktryckartermer från el. efter ty.: ty. *ahle*, av fhty. *âla*, syl, pryl = mlty. *âl* ds., ags. *æ̂l*, av germ. **ǣlō*, i avljudsförh.

till isl. *alr*, syl, pryl, ags. *eal* (eng. *awl* har åtm. delvis ett annat ursprung); jfr ty. *alse*, *else*, av fhty. *alansa*; ytterst från germ. spr. kommer fra. *aléne*; besl. med likabetyd. sanskr. *ārā* (med äldre *-l-*); alltså en indoeur. beteckning för 'syl' o. d. (jfr f. ö. under syl). Att ty. *ahle* i sv. återgivits med *å* o. i da. med *aa* beror väl på att ordet i denna betyd. i ty. åtm. förr även skrevs *aal* (o. *ahl*). — Andra från ty. lånade el. översatta termer från detta område äro t. ex. spis (ty. *spiess*, egentl.: spjut), svibel el. bröd(stilar), bröllop (ty. *hochzeit*), lik (ty. *leiche*) osv.

5. **ål**, väsentl. dialektord: mörk strimma efter ryggen (mask.) t. ex. Billing Hippol. (om häst); motsvar. isl. *ál* (*ól*) f., rem, rep, *áll* m., strimma efter ryggen, lång fördjupning i älv, no. *aal* ds., da. *aal*, vidjestängsel, da. dial.: hösträng, av germ. **anhlō-*, **anhla-*, motsv. grek. *ankýlē*, rem, till *ánkylos*, böjd, krokig; alltså nära besl. med ål 3 o. angel 1. Dock enl. somliga i stället besl. med sanskr. *āli-* m. m., streck, linje. — Hit hör fgutn. *āla* i Hauggränsinskriftens *Gaiʀviþr legþi ormaluʀ*, dvs. G. ritade ormslingorna (o. 1000), ä. nsv. **åla*, rem på seldon (kanske dock egentl. *ål*), hos Broman 1718: *ålorne*; vidja, Rothof 1762: *ålor* (jfr isl. *ál*, rem, ovan), sv. dial. *åla* ds., såvida ordet ej utgår från (el. sammansmält med) fsv. *arþa*, selpinne el. dyl. = no. *arda* (*ora*, *ola*), som av Bugge m. fl. väl med rätta betraktas som en dentalbildning till roten i grek. *ararískō*, sammanfogar. — Jfr Ål 6 slutet.

6. **Ål**, ortn., särsk. i Uppl. o. Vstml., men även i Dal. o. Klm. l., fsv. *Āl* = no. *Aal*. Väl av olika urspr. Dels motsvar. vissa ortn. på Al- (se Ale o. jfr om fsv. *Als hæraþ* Vgtl. ävensom f. ö. om hithörande namn Jungner Gudinnan Frigg o. Als härad s. 251 f.) till got. *alhs* osv., tempel; med den vanliga växlingen av lång o. kort vokal framför *-lh* (o. *-rh*), varom se fur, snår, Våla; jfr litter. hos Noreen Xen. Lid. s. 12 samt H. Pipping SNF XII. 1: 45 f.; se även Jungner anf. avh. o. om Alvastra R. Pipping Kommentar till Erikskrön. s. 54. Dels till ål 5 i betyd. 'stripa, fördjupning i terrängen'. — Även i sammans. t. ex. Synneråal Vgtl., fsv. *Sundraal*, *Sunderal*, egentl.: södra Ål i motsats till ett nordligt Ål el. också södra delen av (ett område benämnt) Ål; snarast till **alh-*, tempel (se Sunnerbo o. Jungner anf. avh. t. ex. s. 251 f.).

7. **Ål-** i vissa av de många ortn. Ålsta(d), t. ex. i Uppl. (Boglösa), Sdml. (S:t Nicolai), Vstml. (Odensvi), fsv. *Alasta* (*-um*), innehåller fsv. personn. *Ale* = isl. *Áli*.

[åla, sv. dial., vidja, hank, se ål 5 slutet.]

Åland, fsv. *Āland*, till sbst. *ā* = nsv. *å* i den äldsta betyd. 'vatten' (= got. *ahwa*, lat. *aqua*). Samma germ. stam *ahw-* ingår väl ytterst i det finska namnet på Åland *Ahvenamma* (litter. se FUF 13: 354).

ålandsrot, Inula Helenium, därav beredd krydda, B. Olai 1578, även alant 1745, alantrot 1671, fsv., ä. da. *aland* = da., mlty., fhty., ty. *alant*, med *l* i germ. spr. tillagt *l*, jfr fra. *aunée* (av **alnata*), ital. *ella* (av **elna*), ävensom eng. *elecampane* (av *enula campana*), bl. a. genom metates av mlat. *enula*, av lat. *inula*, genom konsonantomkastning av grek. *(h)elénion*, till *(h)élos*, kärr o. d. (av **selos* = sanskr. *sára-*, sjö m. m.), el. av grek. *(h)eléné*, flätad korg (till roten *uel*, rulla, vrida; se välta), i senare fallet med syftning på blomställningen. Jfr SAOB under *alant*, J. Lindgren Läkemedelsnamn s. 1 o. Boisacq. — Härjämte förr även *Elinsrot*, t. ex. 1659 osv., jämte *helens-*, *helene-* m. m., fsv. *S. elenarot* (*elene-*; uppfattat som helgonnamn) = da. *Elinsrod*, ty. *Helenawurzel*, på grund av folketymologisk anslutning till kvinnon. *Helena* o. *Elin*.

åld- el. **ålt-** i t. ex. åldfader, 1794: 'Åldfadren Homerus', åldfru, 1660: *ållfrun* (jfr mlty. *ollvrouwe*, överhovmästarinna) osv. = da. *old-*, från mlty. *olt* (genit. *-des*), gammal = ty. *alt* osv.; se f. ö. äldre.

ålder, fsv. *ālder* av äldre *alder*, livstid, tid, tidsålder, ålder (jfr runsv. *mæþ*

aldr livir, dvs. så länge människor leva) = isl. *aldr*, da. *alder*, fsax. *aldar*, fhty. *altar* (ty. *alter*), ags. *ealdor*, ung. ds. (i eng. i stället det romanska *age*, av vlat. *ætāticum*, till lat. *ætas*), jfr got. *framaldrs*, framskriden i ålder; av germ. **alðra-*, bildat med ieur. suffixet *-tro-* till germ. **alan*, växa, nära, föda (varom under alster), som t. ex. galder till gala. Liksom hos parallellbildningen alster uppträder även konkret betyd., näml. i fsv. *alder*, avföda, o. *siængar-alder*, avkomma av ett äktenskap. En annan parallellbildning, på ieur. *-ti* (germ. **alði-*), ingår i värld; o. en tredje, av mera sällsynt slag, föreligger i got. *aldôma* m., ålder, jfr de neutrala lat. *certāmen* o. *forāmen* (såvida här ej snarare föreligger en sammans. med ett **dôma* = isl. **dômi*; jfr fhty. *altuam*; K. F. Johansson Nord. stud. s. 457). Se f. ö. utom d. o. och alster även aldrig, all, alt, Arild, åld-, åldras, älas, älska. — Om ä. sv. *forn-*, *medelålder* i betyd. 'forn-, medeltid' se tid. — Ålderdom, fsv. *alderdōmber*, även: (mogen) ålder = da. *alderdom*, efter mlty. *alderdôm* = ty. *altertum*; se dom 2. — Ålderman, se d. o. — Ålderstigen, 1544, jfr 1695: 'Som iagh nu emot 70 åhr till ålder stiger' = da. *alderstegen*, jfr ä. da. *stige til alders*.

[*ålder, sv. dial., al, jämte *alder* m. m., motsv. isl. *ǫlr*, med inskott av *d* mellan *l* o. *r*, se f. ö. al.]

ålderman, i sht hist.: vald föreståndare för ett gille el. skrå, även: bystämmans ordförande, fsv. *alderman* = fda. *aldærman*, da. *olderman*, senisl. *ǫldurmaðr*, från mlty. *olderman* = ags. *ealdormann* (eng. *alderman*), till mlty. *older* osv., äldre, kompar. till *old*, gammal (se åld- o. äldre ävensom föräldrar, ålder) = ffris. *alder*, fader el. moder, ags. *ealdor*, överhuvud, familjefader, senior. Jfr t. ex. ry. *stárosta*, bl. a.: byfogde, till fslav. *starŭ*, gammal (se stor).

åldras, fsv. *aldras* = no.-da. *aldres*; i fsv. även *ældras*; avledn. av ålder. Med samma betyd.: sydsv. dial. *ällas*, fsv. *ællas*, *ældas* = isl. *eldask*, no. *eldast*, da. *ældes*, till isl. *elda*, göra gammal = mlty. *elden*, vänta, dröja, fhty. *elten*, göra gammal, ags. *ieldan*, fördröja, av germ. **alðian*, avledn. av **alða-*, gammal, se äldre o. åld-.

ålkussa, Zoarces viviparus, tånglake, Linné 1746: *ålekuser*, 1838: *ålkussa*, i dial. även *ål(a)kusa* = no. *aalekusa*, till ål 1 o. sv. dial., no. *kusa*, pudendum muliebre; syftande på folktrons uppfattning om tånglaken som ålens hona; jfr de likabetyd. no.-da. *aalekone*, ty. *aalmutter* m. fl.

[ålla, sv. dial., fördjupning, djup fåra, se följ.]

Ålleberg, Vgtl., fsv. *Aldubiærgh*, motsv. *Ålleberget* Ydre. Snarast till sv. dial. *ålla*, fördjupning, djup fåra, t. ex. i berg, bl. a. från Ydre o. från trakten av Ålleberg, å sistn. ställe särskilt om försänkningar i Ålleberg, i sv. dial. även 'håligt o. urgröpt kärl, stor låda m. m.' = no. *olle*, stort träd; jfr finska lånordet *allas*, genit. *altaan*, ho, av germ. **alðaz*; väl = isl. *alda*, (stor) våg el. bölja, sannol. egentl. 'vågdal' = det urgamla fin. lånordet *aalto*, våg, bölja; besl. med ags. *ealdoð*, tråg, ävensom med lat. *alveus* bl. a.: tråg, flodbädd, dike, *alvus*, bukhåla m. m.; se f. ö. lodja, ollon. Lidén Bland. språkhist. bidr. I s. 3 f. (Göteb. högsk. årsskr. 1904); jfr Lampa Falköping förr o. nu s. 150. Enl. H. Jungner Fornvästgötar på vandring s. 16 (Vgtlds fornm.-fören. tidskr. 1920) samt nedannämnda avh. dock snarare: '(den heliga) ekens berg', jfr fsv. *alda*, fruktbärande träd (varom ävenledes under ollon) el., enl. ett senare förslag av samme förf. (Gudinnan Frigg särsk. s. 274 f.), i stället innehållande ett ord med betyd. 'den gamla (kvinnan, äringsgudinnan)', till ett fnord. *alda*, svag form till germ. **alðaz*, gammal (se äldre), jfr om motsvar. mytiska väsen t. ex. ty. *die alte* (*hure*), lty. *dat ôle wif* ävensom den västgötska folktron om Ållebergskäringen o. Ålla samt den värendska om Frigge som 'en gammal käring'. Enl. Jungner (s. 310 f.) skall berget redan i hednisk tid ha varit ett dödsberg, ett västgötskt Valhall; jfr t. ex. sagan om de där slumrande riddarna. Å andra sidan uppträda sägner om gamla

'käringar', som bo i berg, på olika håll (bl. a. i Skåne), o. det kan f. ö. anses betänkligt att skilja namnet från det ovan nämnda, ännu i dialekten kvarlevande *ålla*.

ållon, se ollon.

Åloppe, Ålöppe, ortn. Uppl., fsv. *Ālöpe*, till *ā*, å (sbst.), o. *löp* n., lopp (se d. o.); med samma slags *ia*-stamsutvidgning i sammans. som i Åminne till mun el. Nybble o. Tibble till bol, Lödöse till os 1, Säffle (av **Sæfælle*) till fall osv.

ålt-, se åld-.

1. **åm,** våtvarumått (60 kannor), i ä. nsv. neutr., ännu t. ex. Lind 1749 (men Sahlstedt 1773 m.), fsv. *ām* n. 1474, motsv. no. *ama*, da. *ame*, från mlty. *âm(e)* = mhty. *âme*, *ôme* (ty. *ohm*), eng. *awm*, från mlat. *ama*, (vin)fat, från grek. *ámē*, vattenspann (av ovisst ursprung).

2. **åm** (dialektord), Cladium mariscus, ag, av germ. **ahma-*, varav finska *ahma*, Equisetum, av ie. **ak-mo-*, till roten *ak*, vara vass, jfr det likabetyd. ag ävensom agg osv. Lidén Festskr. t. K. F. Johansson s. 110.

åma (dialektord), kålmask, larv, även *åmma* (i skå. dial. även *omma* med slutet *o*) = isl. **áma* i *ámumaðkr*, no. *aama*, da. dial. *omme*, ags. **óme* (i *óman* nedan), vartill även mlty., lty. *amel*, larv, bladlus, ags. *emel*, kålmask. Härtill skå. *åmblest*, om ett slags sårsjukdom hos barn, da. dial. *ommeblæst* ds., isl. *ámusótt*, rosen, jfr ags. *óman* plur. ds.; alltså sjukdomar som troddes vållade av dessa larver. F. ö. blott osäkra anknytningar. — I västg. även *umma* med oklar vokalisation; jfr Sandström Sv. lm. Bih. 6 s. 44. — Förhållandet till de i sv. dial. o. no. uppträdande likabetydande orden på *alm-* är dunkelt; väl av annat ursprung; jfr Reichbom-Kjennerud i MoM 1921 s. 121 (dock åtm. delvis icke riktigt). — Enl. Sudhoff i Hoops Reallex. 3: 534 vore däremot åma som sjukdomsnamn ursprungligare o. t. ex. *ámumaðkr* betecknade den larv el. mask som användes vid sjukdomsbehandlingen ('die uralte Regenwurmbehandlung'). Jfr f. ö. mhty. *touwurm*, rosen, egentl.: daggmask (i detta ords dialekt. betyd. av 'åma', alltså ej = metmask, Lumbricus), motsv. ä. da. o. da. dial. *dugorm*, eng. *dew-worm*.

Åmberg, se Omberg.

Åminne, ortn., fsv. *Āmynne* = *āmynne*, åmynning, motsv. fhty. *-gimundi* n., avledn. av mun, jfr mynning o. betr. utvecklingen av *y* till *i* i stavelse med biton o. *i* i följande stav. t. ex. tinning av fsv. *thynning*. Alltså av samma slag som de tyska ortn. *Münden*, *Travemünde*, dvs. Traves mynning, *Warnemünde*, dvs. Warnes mynning, osv.

[åmma, sv. dial., larv, kålmask, se åma.]

åmme, dial.: ånga, imma, ljum blåst, jämte vb. åmma, ånga, lukta, fläkta; möjl. i avljudsförh. till likbetyd. no. sbst. *ōm* o. vb. *ōma*. Dessa senare utgå dock enl. Torp Etym. ordb. möjl. från ett germ. **wōm-* till sanskr. *vāti*, blåser (se vaja, väder osv.), medan samme förf., utan tillräckliga skäl, vill förklara de svenska orden ur bitoniga former av isl. *eimr*, dimma, rök (se Emån). — Härtill Omberg o. Åmmelången, jämte sv. dial. *åmt*, fördärvad, om mat (varom under det ej besl. ämm).

Åmmelången, sjön., se Omberg.

Åmot, icke ovanligt ortn. i sht i v. o. s. Sv., fsv. *Āmōt* = no. *Aamot*, egentl.: åmöte, till sbst. *å* o. fsv. *mōt*, n., möte, sammanträffande (varav prepos. mot, se d. o.); alltså med ungef. samma innebörd som ty. *Coblenz* av lat. *confluentes*, sammanflytande (Rhen o. Mosel), ty. (egentl. slav.) *Rostock*, egentl.: flodens delning (i form av en gaffel). Jfr ortn. Stigamo (av *-mot*), stigmöte, o. ä. nsv. *åmöte*, 1646: 'vid confluentzer och åhmöte'.

Åmål, ä. nsv. *Åmoll*, y. fsv. *Amordh*, 1397, ä. fsv. *Ömordh* 1312, av *å* resp. *ö* i dess gamla betyd. 'trakt vid vatten', o. fsv. *morþ*, skog (blott i ortn.), med växelformen *marþ* (i Kolmården, se d. o.). Det *å*, som ingår i Åmål är sålunda besläktat (historiskt sett avlett av), men ej identiskt med sbst. *å* (germ. **ahwō-*). Det utgår i stället från nominativformen (motsv. got. **awi*) i det

paradigm, till vilket även *ō* hört (motsv. *auj-* i got. genit. *aujōs*); jfr samma förhållande mellan ä. da. *maar* o. mö. Sc f. ö. *ō* o. jfr SOÄ 17: 66 f. — Utvecklingen av *rdh* till *l* är densamma som i hin håle, stel osv.

ån, sv. dial., sträcka el. remsa av åker, hage o. d. som man tar för sig för att därå skörda, röja osv. (under fortskridande från den ena ändan till den andra), av ett fsv. **ān* = mhty. *jân* (ty. *jahn*), langob.-lat. *janus*, jordsträcka, jordrymd, av germ. **jæna-* = ie. **iē-no-* i sanskr. *yāna-*, bana, gång, fordon, till ie. roten *iē*, gå, i sanskr. *yāti*, går, far, litau. *jóti*, rida, osv., även som bl. a. lat. *jānua*, dörr, o. gudan. *Jānus* (se Januari), utvidgning av roten *i*, gå (se ed 1, id 2, o år). Schade Altd. Wb., Lidén Ark. 3: 243.

åndra, åndre, sv. dial., skoning under slädmedar, även *andra* = no. *andra*, ä. da. *andre*; jämte nordsv. dial. *andur*, *annar*, den kortare av ett par skidor, Bureus o. 1600: *andarn* best. f. = isl. *ǫndurr* (o. *andri*) m., no. *onder* f., även: skida (i allm.), jfr fsv. *andurstang*, sv. dial. *ånder-*, *anderstång*, av urnord. **andura-*, varav finska lånordet *antura*, sula, köl, lösmed. Säkerl., med Torp Etym. Ordb. s. 5, till *and-*, emot (se an- 2), f. ö. sannol. med avledn. *-ur* (*-ar*?), jfr t. ex. fjätter, hammare. Härtill sv. dial. *annring*, skoning under medar = no. *andring*. — Annorlunda (v. Friesen o.) K. F. Johansson IF 8: 181.

[**ång,** sv. dial., trång, se ånger.]

ånga, sbst., egentl. oblik kasus (jfr t. ex. imma o. Ordbildning under *-a*) till ä. nsv., sv. dial. *ånge*, fsv. *ange* = isl., no., da. dial. *ange*, till en utvidgning av roten *an* i ande, andas; kanske i så fall ie. **ongʷh-*, vartill även grek. *omphḗ*, vindfläkt. Lagercrantz KZ 35: 278. — Ångbåt, Stockh. Courier 1, 1820—21: 'Plan til en på actier grundad Transport-inrättning emellan Stockholm och Göteborg, medelst tvenne Ångbåtar'; o. ångare, Franzén 1841: 'ångarn far med rök och stoj och bråk / Af hjul'; översättningslån efter ty. *dampfboot*, *dampfer*, eng. *steam-boat*, *steamer*, fra. *bateau à vapeur*, varefter ry. *parochód* osv.; jfr liknande lån av kulturord under t. ex. utställning. Da. har i stället *dampskib* efter ty. *dampfschiff*. — Ångkvarn, efter ty. *dampfmühle*, eng. *steam-mill*, fra. *moulin à vapeur*. — Om *ångvagnsträng* o. *-kedja* som beteckningar för 'bantåg' på en tid, då man ännu famlade efter en lämplig benämning, se under tåg 3. Jfr ä. da. (t. ex. 1840) *dampvogn*, om järnvägsvagn. — Härtill vb. ånga = isl., no. *anga* (i da. *dampe*, se damm).

ånger, i ä. nsv. ofta även: sorg el. vrede, fsv. *anger* m. o. n., trångmål, ångest, ånger, förtrytelse = isl. *angr* m., förtret, bedrövelse, da. *anger*, ånger, i ä. da. även: sorg, bekymmer, betryck (eng. *anger* är lån från nord. spr.), ett speciellt nordiskt ord; liksom adj. sv. dial., ä. sv. *ånger*, ängslig, sorgsen (t. ex. Bellman, Lenngren), fsv. *anger*, av germ. **angra-* el. också av en germ. *s*-stam **angaz*, motsvar. lat. *angor* (genit. *-ōris*), ångest, beklämning, (strupens) sammantryckande, sanskr. *aṅhas* n., trångmål; till ieur. *angh*, (vara) trång, i sanskr. *aṅhu-*, trång = germ. **angwu-(-ia-)* i finska lånordet *ankea*, trång, got. *aggwus*, fsax., fhty. *engi* (ty. *enge*), ags. *enge*, isl. *øngr*, no. *ang*, sv. dial. *ång* ds. (se änga o. ängsla), med samma deklinationsövergång som i t. ex. söt, jfr även t. ex. fast, tunn; f. ö. besl. med lat. *ango*, snör samman, *angustus*, trång, fir. *cum-ang*, trångmål, nöd, fslav. *ǫzükŭ*, trång, litau. *ãnksztas* osv.; jfr ångest, ångse. Alltså egentl.: trångmål. Härtill avledn. ångra, se d. o. — Ordet har i betyd. 'ånger' undanträngt (dial.) ider osv., där betyd. 'ånger' är ursprunglig; jfr även ruelse. — Ångerköpt, egentl.: ångrande ett köp, såsom Bureus o. 1600, redan åtm. under 1700-t.:s första årtionden även i utvidgad anv., jfr ä. nsv. (dial.) *ångerk(i)öpsen* 1723 (Växiö; bildat som ledsen osv.), till ä. nsv. *ångerköp* 1623 osv., Lind 1749. Jfr ä. nsv. o. sv. dial. *ångerbytt*, y. fsv. *angerbytter*, som ångrar ett byte, ångerköpt.

Ångermanland, ä. nsv. även *Anger-* (norrl. dial.), fsv. *Angermanna land*, dvs. Ångermännens land, egentl.: deras som bo vid viken el. vikarna (Ullånger osv.),

till fsv. *-anger*, havsvik (i ortnamn, t. ex. Selånger, se sel) = fno. *-angr* ds. i no. *Hardanger*, *Stavanger*, egentl.: böjning, bukt, alltså med samma betyd.-utveckling som i bukt, vik; se närmare köping o. äng samt under Väckelsång. Jfr den liknande betyd. av Hälsingland.

ångest, i sht förr även *ångst*, t. ex. Serenius, Lind, Bellman, fsv. *angist* = da. *angst*, från mlty. *angest*, *angst* = fhty. *angust* (ty. *angst*); besl. med lat. *angustiæ* plur., trångmål (fra. *angoisse*, varav eng. *anguish*), fslav. *ǫzoz-tĭ* ds., *t*-utvidgning av en *s*-stam; se f. ö. ånger. — Byxångest (vulg.) har uppkommit ur uttr. såsom ä. nsv. *släppa hjärnan i sina byxor* 1647, bli utom sig av rädsla, jfr: 'han bär hiertat tämeligen lågt i böxorne' C. Gyllenborg 1737, 'hiertat låg i brook' Moræus o. 1685, 'I broken hoos tigh bäffuan boor' Messenius 1612, osv., ävensom nsv. (vulg.) *tappa byxorna* m. m., motsv. ty. 'das herz ist ihm in die hosen gefallen'. Härtill (i slangspr.): byxis. Förf. 1600-t:s svenska s. 66.

ångra, fsv. *angra* (med betyd. motsv. dem hos ånger) = isl., no. *angra*, vålla förtret el. sorg, isl. *angrast*, vara upprörd, missnöjd, da. *angre*, ångra; avledn. av ånger. I fsv. i regel med opers. konstruktion, *mik* (*mær*) *angrar*, såsom ännu icke sällan under 1800-t:s första årtionden o. stundom även hos yngre förf. t. ex. Strindberg. Den personliga uppträder dock redan i fsv., är vanlig i 1600-t:s komedier, som avspegla talspråket, o. i tal allmän på Sven Hofs tid (Skrifs. 1753). — Även refl. redan, fast sällsynt i fsv. — Se f. ö. A. Lindqvist Gramm. o. psyk. subj. s. 16, 89.

ångse, ångsen (dial.), ängslig, bedrövad, ä. nsv. *ångse* NT 1526 osv.; till ång- i ånger osv. såsom gramse till fsv. *gramber*, ledsen till adj. led, sorgsen till sorg osv.

Ånväga, ortn. Ögtl., fsv. *Andvæghi*, är av intresse därför, att det formellt stämmer med isl. *andvegi* n. (*ǫndugi* osv.), högsäte; jfr no. *andveg* m., bänk vid bakväggen; till *and-*, emot (se an- 2), o. väg. — Ånestad Ögtl. innehåller däremot mansn. *Anund* (fsv. *Anundstadha*) o. Ånsta Uppl. (fsv. *Anista*) ett annat dylikt, möjl. samma *Āne*, som ingår i Ånhult Västra hd Smål. (fsv. *Anahult*).

år, fsv. *ār*, även: årsväxt, äring = isl. *ár*, da. *aar*, med nord. bortfall av uddljudande *j* (liksom ung, ån osv.) = got. *jêr*, fsax., fhty. *jâr* (ty. *jahr*), ags. *geár* (eng. *year*; adv. *yore* av genit. plur. *geára*), av germ. **jæra-* n., besl. med fslav., ry. *jara*, vår (av **jēr-*, **jōr-* el. **jār-*?), avest. *yār* n., år, o. väl även (enl. numera allmänt antagande) grek. (*h*)*órā*, årstid m. m., (*h*)*ōros* m., år (av **iōr-*); jfr horoskop o. ur 1), möjl. också lat. *hornus*, årsgammal o. d. (i så fall väl av **hōiōrinus* till ett **hō iōrō*, i detta år, såsom fhty. *hiuru*, i år, av *hiu jâru* = ty. *heuer*, jfr Walde). Stundom fört till ieur. roten *ie̯*, gå (se ån). Snarast äldst beteckning för en viss årstid, väl i så fall våren (jfr fslav. ovan). Betyd. av 'viss årstid' o. av 'år' växla ofta i indoeur. o. andra spr.; t. ex. sanskr. *çarád*, höst, men i avesta 'år'; fslav. *lĕto*, sommar o. år; liknande i finsk-ugr. spr. Åren räknades tidigast efter årstider, i germ. efter vintrar (se vinter). En urgammal indoeur. beteckning för 'år' synes dock *u̯et* vara i grek. *étos* (*ϝέτος*), sanskr. *vatsá*, år, lat. *vetus*, gammal (äldst: år, ålder), fslav. o. litau. stam *vet-*, gammal (se vädur o. fjor); dock säkerl. att uppfatta som ett naturår (sammanfattning av årstiderna), ej som ett sol-år el. dyl. — I got. även *aþn* el. *ataþni*, möjl. (enl. Bugge m. fl.) > nord. *ān-* i *ānasótt*, ålderssjuka (jfr om formutvecklingen litter. under Skåne); f. ö. väl besl. med lat. *annus*, år (av **atnos* el. **atsnos*). — I år, sen y. fsv. *i ār* (*i jaar*, jfr Columbus: *i Jåhr*, med samma inskott av *j* vid vokalmöte som i i jåns). — Så års, fsv. *svā ārs*; ett slags partitiv genitiv av samma slag som så dags. — Åt åre, ä. nsv., t. ex. i den gamla Staffansvisan: 'Han kommer ej igen förrn åt åre', fsv. *at āre*, efter ett år, om ett år = isl. *at ári*, da. *ad aare*; möjl. ej till prepos. åt utan till en i obetonad

ställning uppkommen växelform till fnord. *apt*, efter (jfr åter). — År och dag, egentl. jur., fsv. *ār ok dagher* t. ex. Uppl.-l., motsv. i da., ty. (mhty.) o. eng.; i sv. även natt och år, fsv. *nat ok ār* (el. *nat* el. *dagher ok iamlangi*); uttr. beroende därpå, att den dag icke medräknades, då den händelse inträffat som utgjorde utgångspunkten för beräkningen. I de gamla tyska lagarna kom *jār und tach* att beteckna en frist icke av ett år + en dag, utan av ett år, sex veckor o. tre dagar, dvs., utom året, den förr vanliga fjortondagarsfristen tredubblad + de vanliga tilläggen av en dag (alltså tre dagar); härifrån i danska lagar o. även i den svenska Bjärkörätten. — År ut och år in, motsv. i da., ty. o. eng. — Århundrade, Isogæus o. 1700: 'i the förra årshundrad', Triewald 1728: *åhrahundrade*, Fernow 1779 m. fl.: *århundra* = da. *aarhundred*, efter ty. *jahrhundert* (1660-t.). — Årtionde, Atterbom 1807 (ej hos Weste 1807), jfr det sällsynta da. *aarti*, efter ty. *jahrzehnt* (Schiller osv.). — Årtusende, 1794: *årtusen* (i övers.) = Weste 1807; Atterbom 1807: *årtusenden*, efter ty. *jahrtausend* (1750-t.). — Jfr äras, äring.

[År- i vissa ortn. se under å 2.]

åra, fsv. *āra* = da. *aare*, utvidgning av ä. sv. *år* (se nedan), fsv. *ār*, isl., ags. *ár* (eng. *oar*), av germ. **airō-*, varav finska lånordet *airo*; jfr f. ö. lett. *airis*, *aire*, litau. *vaĩras*, *vaĩra* (med *v* som i *vénas*, en), enl. somliga lånade från germ. spr., dock ovisst. Enl. Lidén Stud. s. 65 egentl. 'stång' o. med *r*-avledn. bildat av ie. *oi-* i grek. *oiāx*, åra, handtag på åra, serb. (osv.) *oje* (av fslav. **ojo*, genit. **ojese*, av ie. **oies-*), sanskr. *īṣá*, tistelstång. Osäkert, men väl att föredraga framför den stundom uppträdande, i formellt avseende betänkliga härledningen från ie. *ere*, ro, i grek. *eretmós*, åra, lat. *rēmus*, sv. roder osv. — Åra till *år* som t. ex. ådra till åder. Formen *år* (ännu hos Dalin 1853 upptagen som den första formen), plur. *årar*, användes, om ock sällan, alltjämt vid slutet av 1800-t. o. förekommer ännu i många dial.; *årar* dessutom i finnl. jämte sing.-formen *åre* = ä. nsv. (den senare nybildning till plur. *årar*). Se härom närmare Lindblad A. Sahlstedt s. 84. — Ä. nsv. *ådre*, *ådrar* äro hypersvecismer, med falskt *d* efter mönstret *väret* = *vädret* osv. — Årtull, se tull 1.

årder n., träplog (utan vändskiva), i vissa dial. mask., stundom även *år*, *ål* (med s. k. tjockt *l*), jfr hos Linné Sk. resa den hypersvecistiska formen *ålder* (jämte *åder*), fsv. *arþer* n. (o. m.?) = isl. *arðr* m., no. *ard*, av urnord. **arþra-*, lånat i finska *aura* (dial. *atra* m. m.); ett gammalt, av de germ. spr. blott i de nordiska bevarat ord; jfr lat. *arātrum*, grek. *árotron*, med motsvar. i kelt., litau. o. armen. (se under agn 2, får, vår 2, vämjas). Bildat med instrumentalsuffixet *-tr-* (jfr foder 2) till ie. *ar-*, plöja, i lat. *arāre*, grek. *aróō*, got. *arjan*, fhty. *erran*, ags. *erian*, isl. *erja*, fsv. *æria* (ipf. *arþe*), sv. dial. *ärja* osv., vartill de även under art anf. orden. I fhty. finnas även starka verbformer: *ir-uoret*, 'arassetis', *gi-aran*, *ir-araniu*, 'exaratus, -a'; jfr också *ierun*, *ir-ieret*, 'inverterunt', 'arassetis'. — Åkerplöjning med årder (dock med järnbill) förekom i Sv. i vissa trakter (t. ex. på Öland) åtm. ännu på 1860-t. o. i avlägsna nejder långt senare; bl. a. till att uppluckra jorden brukas det stundom ännu. — I somliga bygder i stället *ärjekrok* (y. fsv. *äryokrok* P. Månsson s. 224), *krok*; jfr till betyd. got. *hóha*, plog (varom under plog). — Med avs. på ordets stora spridning o. höga ålder kan jämföras den beteckning för 'plogbillen', som representeras av de i huvudsak överensstämmande grek. *ophnis*, lat. *vōmis*, fpreuss. *wagnis*, fhty. *waganso* osv. (se vigg 1), o. som även ledes saknar motsvarigheter i den indo-iranska språkfamiljen.

[Åreberg, ortn. Vgtl., se örn slutet.]

Årn- i en del ortn. (särsk. Hall.), t. ex. Årnarp, Årnabö, innehåller mansn. Arne med tidig förlängning i uddljud; *Årnaberga däremot säkerl. fsv. *arna-* (till örn); Årnilt (till hult) det ena el. det andra, snarast dock ej personnamn; se f. ö. under örn slutet.

årta, nu om Anas querquedula (i vissa dial. även om krickan, Anas crecca), Lex. Linc.: 'årter eller ancker', Sahlstedt 1773: 'vide *ärta*', osv.; jfr t. ex. Sigfridi 1619: *arter* plur., vissa sv. dial. *art(a)* m. m. = isl. *arta* Sn. E. (betyd. oviss), nisl. *urt, örtr*, kricka; ett blott nordiskt ord, som möjl. utgår från samma ieur. stam *ard-* som lat. *ardea*, häger (Bezzenberger-Fick BB 6: 235), jfr grek. *erōdiós* (av *erōdios*) ds. o. serb. *róda*, stork. — Ordet ingår däremot icke, såsom förmodats, i fsv. ortn. *Artuscogher* VGL IV; se SOÄ 11: 143, 147, Noreen V. spr. 3: 150 n. 3. — Med avs. på ljudutvecklingen jfr under vårta o. se Wadstein Sv. lm. XIII 4: 10 f., bl. a. om den förr ganska vanliga biformen *ärta* (t. ex. Linné). — Även vissa andra beteckningar äro gemensamma för årtan o. krickan, t. ex. *lortand*, beroende på att de även av jägare ofta sammanblandas.

1. **ås,** takås, fsv. *ās*, bjälke = isl. *áss* ds., da. *aas*, av **ans-* (med samma utveckling som i gås, av *gās* av *gans*) = got. *ans*, mhty. *ans-* i *ansboum*, brobjälke, av germ. **ansa-*, varav finska lånordet *ansas* o. det ännu äldre *ansos*. Sannol. på ett el. annat sätt besl. med lat. *asser*, bjälke m. m.; enl. H. Petersson Heterokl. s. 19 från ett heteroklitiskt paradigm: nomin. **as-er* m. m., genit. **as-n-és* (> **ansnes*), med lat. *ass-* genom utjämning. F. ö. blott mycket osäkra förmodanden. Litteratur t. ex. Feist s. 38. Jfr as 1 o. följ.

2. **ås,** bergsrygg, fsv. *ās* = isl. *áss*, no. *aas*; snarast = föreg. Enl. somliga dock av äldre **ams-* = got. *ams*, skuldra, motsv. sanskr. *aṃsa-* ds., grek. *ômos* (väl av **omso-*), lat. *humerus* (av **omesos*); ett samindoeur. ord för 'skuldra' (se d. o.); i senare fallet alltså en bildl. anv. av samma slag som rygg i bergsrygg, ry. *gríva*, bergsrygg, skogsås, man : sanskr. *grīvā*, nacke, samt under hals, huvud, kap, Kinna, Kvarken, mynning, näs, tunga, vånm. — Ingår i en mängd ortn. t. ex. Aspelands härad, egentl.: Åsboarnas h. (se Tillägg), Borås (se d. o.), Frillesås, socken i Hall. (fsv. *Frillisās*, till ett personn., sannol. **Fridhlef* el. dyl.), Åsa (egentl. plur. liksom Berga, Kulla osv.), Åsaka, vanligt i Vgtl., fsv. *Āsaka*, till fsv. *aka* sbst. (till vb. åka), här sannol.: utförsbacke el. dyl. (SOÄ XII. 134), jfr även westfal. *ake* i ortn. (Lindroth ATfS 20: 16), egentl.: 'über den weg schiessende feldfläche', Åsbo (se d. o.), Åsbräcka, sn i Vgtl., fsv. *Asa-* (ej till kvinnon. *Asa*, trots biformer på *Asu-*), alltså: åsbrinken. Däremot ej i Västerås (se d. o.). — Ett annat gammalt, numera undanskymt ord för 'ås o. d.' kvarlever i sv. dial. *bor* (*-ō-*) Dal. o. delar av Norrl., även i ortn. ss. Born, Sundborn (best. f.); motsvar. fhty. *bor* f., höjd, jfr fhty. *in bor(e)*, i höjden (ty. *empor*), till samma avljudsstadium av vb. bära som ingår i börja. Se särsk. H. Geijer Sv. lm. Bih. 7 s. 115 f.

3. **ås,** gud, se as 1. Tilläggas kan, att ordet (som inhemskt) kvarlever i sydsv. dial. *åsen kör*, åskan går (jfr under åska), o. *åsaregn*, åskregn.

[Åsaka, ortn. Vgtl., se ås 2 slutet.]

Åsbo, N. o. S., härad i Skå., av *Āsbo(a) hæraþ*, dvs. åsboarnas h., liksom Aspelands h. av *Āsbo(a)land-*, alltså bildat som häradsn. Bråbo, Hölebo, Norrbo, Sunnerbo, Vedbo 1 o. 2 m. fl. Åsbo förhåller sig med avs. på ljudutvecklingen till Aspeland som Årby till Arby o. Arboga (se *å*, sbst.). — Åsebo Gärdserums sn Smål. kommer däremot av fsv. *Asabodha*.

[åsel- i åselbär osv., sv. dial. (Bjursås Dal. Sv. lm. Bih. 10, 1913, s. 186), oxel-, väl av **ahsl-*, varav (i denna dialekt) **āsl-*; jfr med avs. på *h*-bortfallet den f. ö. egendomliga no. formen *asald*; i avljudsförh. till **ōhsl-* i oxel; se f. ö. d. o.]

Åsele, socken i Vbtn, se sel.

åsikt, 1681 o. Kolmodin 1732 i betyd. 'åsyn', Litt. Tidn. 1796: 'pittoreska åsigter' (dvs. vyer), Geijer 1811: 'en mängd olika åsigter av händelserna' (ungefär: synpunkter på), Tegnér 1823: 'Med Brinkman öfverensstämde jag . . i många åsigter'; upptaget hos Dalin 1853, men ännu ej hos Weste 1807 o. Lindfors 1824. Övers. av ty. *ansicht*, vbalsbst. till *ansehen*, anse (se f. ö. ansikte o. sikt 1 o. jfr insikt, uppsikt). I åsikt är

ty. *an* utbytt mot det inhemska, etymol. motsv. *å*; det formellt nästan identiska ansikte har däremot i sin helhet lånats. — Konstruerades med *av* under förra hälften av 1800-t. o. ofta till o. 1880 (Nyblæus 1882); sedan stundom även med *över*; med *om* först under 1800-t.:s senare årtionden.

åska, sbst., ännu på 1600-t. *åsekia* o. d. o. hos Serenius 1741 *åskja* (Lind 1749 har *åska* o. *åskja*), sv. dial. *åseka*, fsv. *āsikkia*, av **ās-ækia* (jfr fsv. *asækyu*, oblik kasus, handskr. av VGL II), egentl.: åsens, dvs. gudens (Tors) åkning, till fsv. *ās-*, gud (se as 1), o. ett ord = isl. *ekja*, körsla, sv. dial. *äcka* (se d. o.), verbalabstr. till fnord. *aka* (= åka) o. möjl. etymologiskt identiskt med ackja (se d. o. o. Tillägg). Jfr fsv. *thorak*, ä. nsv. *thoråk*, sv. dial. *torakt* (H. Pipping SNF XII. 1: 103), även ledes till åka (se tordön), o. isl. *reið*, åska, egentl.: ritt, vagn, ags. *þunorrād*. Gotiskan har i stället *þeihwô*, besl. med fslav. *tača*, störtregn. Andra beteckningar se tordön. — Med avs. på bortfallet av den obetonade mellanvokalen jfr t. ex. lärft, Norge, Sverige, vilken. — Ordet åska är sannol. en eufemistisk omskrivning (ett s. k. noaord) av äldre uttryck (se Sahlgren NoB 6: 10), sedan i sin tur ersatt med t. ex. eufemismerna sv. dial. *goan*, den goda, *gobonn*, dvs. godbonden, *kornbonn*, dalm. *skaurman* (*skåjr-*), *skåjrgubbe* (till skur), alltså personbeteckningar; jfr f. ö. sv. dial. *Tor* el. *Torn går*, *åker*, *bullrar*, *åsen kör* (jfr ås 3). Sammans.-formen *åske-* (av *-o*) kvarlever (åtm. i poesi) inpå 1800-t., t. ex. Atterbom, o. i sv. dial. — 'Åskregn' kallas i vissa sydsv. dial. *gofarregn* o. *åsaregn*.

åsna, egentl. oblik kasus av fsv. *āsne* m. (jämte *āsna*, åsninna), jfr anda, hjärna, hjässa osv. = isl. *asni* m. (*asna* f.), da. *asen* (nu som skällsord), från ffra. *asne* (fra. *âne*) = span. *asno*, ital. *asino* osv., av lat. *asinus*, väl = grek. *ónos*, båda sannol. från något språk i Mindre Asien, jfr armen. *ēš* (ävensom turk. *ešek*), sammanställt med lat. *equus*, häst = isl. *jór* osv. (se Joar o. under häst), dock osäkert. — Dessutom uppträda i germ. spr. former med *-l*: got. *asilus*, fsax., fhty. *esil* (ty. *esel*), ags. *e(o)sol* (eng. *easel* med den bildliga betyd. 'staffli', jfr att ty. *esel* även betyder 'sågbock, trähäst'; överförda anv. av samma slag som i bock; om eng. *ass* se nedan); da. *æsel* kommer från ty. (jfr sydsv. dial. *äs[s]le*, din usling). Detta germ. **asilu-* (varifrån fslav. *osilŭ*, litau. *ãsilas* osv.) har möjl. fått sitt *-il* genom suffixbyte el. genom övergång av *-in* till *-il* i obetonad stavelse; enl. andra dock från lat. dimin. *asellus*. Från lat. kommer även ir. *assan*, varav ags. *assa* (eng. *ass*). — De ariska indoeuropéerna ha en annan beteckning: sanskr. *khara-* = avest. *χara-*; dessutom finnas särspråkliga benämningar. — Användningen av ordet för 'åsna' med nedsättande betyd. förekommer redan i lat. — Åsnan är ej inhemsk i Europa; o. man saknar sålunda anledning att vänta sig en samindoeur. beteckning. I alla händelser synes icke åsnan (lika litet som naturl. kamelen) i indoeur. tid ha använts i människans tjänst. — Liksom åsna kommer även mul- i mula, mulåsna ytterst från latinet. — Åsnebrygga, om 5:te propositionen i Euklides I, t. ex. C. R. Nyblom, motsvar. ty. *eselsbrücke*, fra. *pont des ânes* osv.; så kallad, emedan de på detta område mindre begåvade ej hunno över densamma. Även (efter mlat. *pons asini*) om upplagor av klassiska författare, som med allahanda förklaringar allt för mycket underlättade arbetet för tröga lärjungar; i denna anv. ännu P. Malm 1901. Kanske har detta ord i liknande betyd. tidigast brukats om en för mindre skarpsinniga studerande bekväm metod att finna medeltermen i slutledningar, vilken väl falskeligen tillskrevs den franske filosofen Buridan (1300-t.), vars namn även ingår i uttr. *Buridans åsna*, om ett förr i de vanliga disputationerna om viljans frihet ofta nyttjat exempel (åsnan mellan hötapparna). I anslutning till dessa anv., särsk. tidigare, rätt vanligt i sv. litter. i allmännare betyd., om genvägar för lättja o. håglöshet, t. ex. Törneros 1834: 'de åsnebryggor, på hvilka okunnigheten och håglösheten söka smyga sig ginaste vägen fram till ett visst mål', E. Fries

1843 osv. — Åsnespark i överflyttad bem., t. ex. Strindberg R. rum. 1880, efter Aesopi fabel om åsnan som sparkade det döende lejonet. — I ä. sv. förekom *åsneöra* i betyd. 'hundöra, veck i bok', O. v. Dalin, Möller 1755 under *corne* o. ännu Blanche 1864 (som även har *hundöra*), motsvar. da. *æselsøre*, ty. *eselsohr* i samma betyd. Däremot överensstämmer det ännu brukade hundöra, Serenius 1734 osv., med eng. *dog's ear*.

åstad, fsv. *āstadh*, av *af staþ* = isl. *af stað*, no. *afstad*, da. *afsted*, till av o. stad, ställe, alltså egentl.: från stället. — I sv. dial. stundom i stället *sta*, väl (med Tamm Sammans. ord s. 149) uppkommet ur uttr. *gå åstad*, med sammandragning av två *å*).

åstunda, fsv. *astunda*, se stunda.

Åsunden, sjön., se Unden.

åt, prepos. o. adv., fsv. *āt*, *at*, vid, hos, vid tidsbest.: om, på, vid, mot m. m., vid rumsbest.: mot, till, åt, dessutom bl. a.: med, genom = isl. *at* (fno. även *át*), no. *aat*, da. *ad*, got., fsax. *at*, fhty. *az*, ags. *æt* (eng. *at*) = lat. *ad*, till m. m., kelt. *ad*; etymol. = infinitivmärket att. — Den långa vok. i fsv. (varav nsv. *å*) har sekundärt uppkommit genom uddljudsförlängning såsom i nsv. *åv* (= av), åka osv. — Betyd. 'till' vid rumsbestämningar var allmän ännu åtm. på 1600-t., t. ex. Messenius: 'rymbde . . åth . . Norige', 'begifwa sigh åth Swerige', 'löpa . . åth Dantzigk' osv. o. kvarlever ännu i svordomar, t. ex. *dra åt skogen*, *åt fanders* samt i förb. med *till* t. ex. 'han for åt Stockholm(shållet) till', ävensom i vissa dial. 'resa åt stan' osv., jfr östg. 'gå på tuset', av (*å*)*t huset*, med senare tillagt på (se hus). Riktningsbetydelse i överförd anv. uppträder i skratta åt, jfr fsv. *leia at*, isl. *hlæja at*, eng. *laugh at*. Betyd. 'med avseende på' kvarlever nu blott i lagspr. brista åt eden. Det hithörande fsv. uttr. *ey ær stort at* ('det ligger ej mycken vikt vid') uppträder i olika varianter långt in på 1700-t., t. ex. O. v. Dalin: 'Hvad är det åt at fika'. Ett minne av uttr. *lata sik nöghia at* (jfr gamla bibelövers. Luc. 3: 14), låta sig nöja med, föreligger i vb. åtnöja sig, åtnöjas, o. av konstr. *spyria at* i åtspörja. Äldre anv. av prepos. åt avspeglas även i uttr. bära sig åt (se bära, åtbörd, åthävor), åtföljа, åtskilja. Det vardagliga o. dialektiska nsv. far, mor (osv.) åt ngn är en fortsättning av fsv. uttr. såsom t. ex. *fadher at Alexander*, jfr gamla bibelövers., 5 Mos. 22: 15: 'Så skola fader och moder åt qwinnone taga henne'; i vissa dial., t. ex. Dalbym. Vrml., som regelbunden omskrivning av genit. Nu föråldrade anv. av åt förekomma i vår gamla bibelövers., t. ex. 'han wardt kär åt (dvs. i) henne' (rätt vanlig i ä. nsv., t. ex. Asteropherus, Börk o. ännu Dalins Arg.) = isl. *kærr at*, ä. da. *kær ad*. Gamla sammans. med åt (germ. *at*) föreligga i dit, hit o. ty. *bis*, tills (av *bi* = bi- o. fhty. *az*). — Vad går åt dig?, jfr fsv. *hitin gaar them miok fast aat*, dvs. värmen ansätter dem mycket = nisl. *hvat gengr at þér*, da. *hvad gaar ad dig*: med urspr. samma betyd. av riktning som i ovan anf. uttryck. — Om åt i ä. nsv. *åt åre*, efter ett år, se år. — Jfr åtbörd, åtminstone, Åtvid.

[åt, sv. dial., ohyra, se åtel.]

åtanke, jfr under andakt.

åtbörd, Stiernhielm m. fl.: *åtburd*, arkaiserande, i ä. nsv. även *åtbärd*, t. ex. Lucidor; vbalsbst. till bära sig åt o. fsv. *atbœra sik* ds.; se under bära o. åt. I ä. nsv. också *gebärde(r)*, t. ex. Dalins Arg., liksom da. *gebærde* från ty. *gebärde* (fhty. *gibârida*) till ty. *gebaren*, uppföra sig. — Etymologiskt identiskt med nsv. åtbörd är fsv. *atbyrdh*, det som händer någon, vbalsbst. till *bœra at*, tillgå, hända; se under bära.

åtel, fsv. *ātel*, *ātol*, as, av urnord. **ātula-*, avledn. av ett ord motsvar. ä. nsv. *åt*, ätning, frätning, ohyra, sv. dial. *åt* n., om flugor, mygg, löss o. d., även som namn på sjukdomen kräftan, egentl.: ätande, gnagande = isl. *át*, ätande, mat, no. *aat* ungef. ds. som i sv. dial., fsax. *ât*, mat, fhty. *âz* (*s*-ljud), ags. *æt*; av ie. *ēd-*, avljudsform till äta. Jfr lånordet as 2 (väl av ie. **ēd-to-*). Bildat med samma avledn. *-ul* som angel 1, ankel, (hjul)axel, skakel,

stapel. — Där åteln är, dit församla sig ock örnarna, efter Matt. 24: 28, Luk. 17: 37. — Härtill även det likbetyd. fsv. *āzl* n. = da. *aadsel* (för ljudlagsenligt fsv. **ēzl* av **ātisla-* genom anslutning till *āt*), jfr sv. dial. *åtsel* m., ohyra, frat, o. isl. *ia*-avledn. *ézli*, föda; alltså med denominativ funktion hos avledn. *-sl* såsom t. ex. (med kollektiv betyd.) hos sv. dial. *kvinnsel* n. pl., kvinnfolk, *skärsel* n., sken på himlen (: adj. *skär*), *yngsle* n., unga kreatur, *yngsel* f., ungdomstid, samt f. ö. de av förf. Ark. 7: 162, 165 anförda bildningarna. — Om ett annat likbetydande germ. ord se luder.

åter, fsv. *aater*, *at(t)er*, tillbaka, åter, kvar = da. *atter*, samma ord som isl. *aptr* ds., got. *aftra*, fsax. *aftar*, mlty. *achter* (varav akter), fhty. *aftar* (ty. *after-*), ags. *æfter* (eng. *after-*), komparativbildning till ie. *op*, varom närmare under växelformen efter. — I åter föreligger snarast uddljudsförlängning av samma slag som i åt, åka osv. Om den mycket omtvistade o. delvis dunkla ljudutvecklingen se f. ö. Noreen V. spr. 3: 149 med n. 9 o. Sjöros SNF VIII. 3: 58 (med litteratur). — Jfr åt i ä. nsv. *åt åre*, efter ett år, väl av *apt* (se år).

återstod, Linné 1763 (om sjukdomssymptom), Sahlstedt 1773, Hisinger 1831 till stånda (ipf. *stod*), med senare leden formellt identisk med sbst. stod; i avljudsförh. till likbetyd. fsv. *āterstaþer* ds., 1500-t. vanl. som plur. *återstäd(h)er*, restantier. — Under 1800-t. dessutom stundom *kvarstod* t. ex. Wallin 1847, Dalin 1853 som synonym till *återstod*, men ej som uppslagsord.

återvändo i utan återvändo, oblik kasus till fsv. sbst. *ātervænda*, återvändande, jfr fsv. sbst. *fränvænda*, *umvænda* m. m., samt med avs. på ändelsen domvärjo, Falun, närvaro, utsago.

återvändsgränd, Lind 1749 under *Kehrwieder*, Dagl. Alleh. 1771: 'På St. Paulsgatan i hörnet af Återvänds-Gränden på högra handen'; nu vanligt i bildl. betyd. Snarast till vb. återvända (jfr under utförsgåvor), antagl. i anslutning till ä. ty. *kehrwieder*. Däremot ej, såsom Tamm Sammans. ord s. 156 med tvekan förmodar, (med analogiskt *s*) till fsv. sbst. *ātervœnda* (se föreg.).

åtgärd, fsv. *atgœrþ* = isl. *atgerð*, till isl. *gera at* osv.; se gärd.

åthävor, fsv. *athœva*, vanl. i plur., uppförande, beteende, åthävor, ombildning av fsv. *athœve* n. o. f. ds. = isl. *athéfi* n., till ett germ. vbaladj. **hœbia-* (= fsv. *hœver*, duktig, isl. *héfr*, brukbar; se häv), avljudsform till hava, med anslutning till fsv. *havas el. hava sik at*, bete sig; jfr uttr. bära sig åt (se åt).

åtminstone, P. Erici 1582, ä. nsv. även *-minstan*, *-minsta*, *-e*, *-o* (den senare in på 1700-t., t. ex. 1726); artikulerad form av fsv. *at minsto*, till prepos. *at* (se *åt*) o. minst, egentl. dat. sg. neutr., men uppfattat som dat. sg. fem. till ett sbst. på *-a*, av samma slag som i förstone, på sistone. — I sv. dial. i stället ofta *till* (*te*) *minstone* el. *minstingen(s)*. — Jfr med avs. på betyd.-utveckling o. även bildning t. ex. fra. *au moins* = span. *á lo ménos*, av lat. *ad* (= åt) + best. art. + kompar. *minus*, mindre.

åtrå, vb, av *å*, till, o. trå 1; se d. o.

[åtsel, sv. dial., ohyra, frat, se åtel.]

åtskillig, i ä. nsv. även: skiljaktig, olika, t. ex. ännu S. Ödmann: 'solvisare . . af åtskillig form', ä. nsv. också *åtskil(i)elig(h)*, fsv. *atskilliker*, *atskililiker*, som kan åtskiljas, skiljaktig, olik, särskild = da. *adskillig*; med samma betyd.-utveckling som i da. *forskellig*, ty. *verschieden*; till fsv. *atskilia*, åtskilja. Jfr med avs. på ljudutvecklingen t. ex. *åtti* av fsv. *āt(t)atighi*, åttondel av åttondedel osv.

åtta, fsv. *āt(t)a* = isl. *átta*, da. *otte*, got. *ahtau*, fsax., fhty. *ahto* (ty. *acht*), ags. *eahta* (eng. *eight*), motsv. lat. *octo*, grek. *oktṓ*, sanskr. *aṣṭáú*, fir. *ocht*, av ie. **octō(u)*, väl egentl. en dualform; med andra bildningssätt: litau. *asztúni*, fslav. *osmĭ*. Formen *åtta* (för i mellersta o. östra Sv. väntat *åta* = skå. dial.) beror möjl. såsom redan Brate förmodat i Ä. Vstml.-l.:s ljudl. s. 79, på anv. i trycksvag ställning; så ock *sjätte* (jfr även under tolv).

— Härtill: isl. *ætt*, tredjedel av runalfabetet (egentl.: 8 runor), av germ. **ah(t)-ti-*. Brate Sv. fornm. tidskr. 7: 55. — Åtta dagar i betyd. 'en vecka', motsv. i da., efter ty. *acht tage*; jfr fra. *quinze jours* i betyd. 'två veckor': aftonen före den första dagen medräknades. — Åttkant 1710, av ä. *åttekant* Schroderus 1635, liksom t. ex. metkrok av *metekrok*, jfr *ottekantig* 1588 o. ännu på 1700-t., ävensom *ottokant* 1651; därjämte, med ny anslutning till åtta: *åttakant(ig)* (*o-*) Kellgren Jord. skap., 1825, 1893. Däremot i nsv. alltid åttadubbel. — Åttonde, fsv. *āt(t)unde*, *āt(t)ande* = isl. *ǫ́ttunde*, *áttande*, da. *ottende*, ffris. *achtunda*, nybildningar efter nionde osv., *-a-* i *-ande* efter åtta; äldre: isl. *átte* = got. *ahtuda*, fsax., fhty. *ahtodo* (ty. *achte*), ags. *eahtoða* (eng. *eighth*), med oklar mellanvokal. Med andra bildningssätt: lat. *octāvus*, grek. *ógdoos*, sanskr. *aṣṭamá* osv. — Åttio, y, fsv. *ottothie* m. m., ombildning av äldre *āt(t)atighi* = isl. *áttatigir*; egentl.: åtta tiotal; se f. ö. det analoga femtio o. tio: i got. dock ej *ahtau tigjus* utan *ahtautēhund* (se under tio). Däremot visar aderton (med biformen attan) på en tidig förkortning av stamvokalen, som på grund därav ej övergått till *å* (se f. ö. aderton).

[Åttinge, ortn., se under Villåttinge.]

Åtvid, sn i Ögtl., fsv. *A(a)tvidha*, sammansmältning av prepos. *at* (= nsv. åt), vid, o. *viþer*, skog (se ved); alltså: vid skogen; alldeles som enl. Nordlander Sv. lm. XV. 2: 22 i t. ex. fsv. *Atbærgh*, nu Åberg Jtl.; jfr även Undersåker. Annorlunda, men sannolikt felaktigt, Lundgren Sv. lm. X. 6: 20 (till personn. *Atvidh*). — Härtill: Åtvidaberg (redan i y. fsv.).

å(v)ävla, **-igt** (*av-*, *o-*), västsv. dial., övermåttan, oerhört, -ävlig, adj., överdriven, jfr fsv. *ofæfli* (*o-*) n., övermakt, oövervinnlig svårighet = no. *ovevle*, till det förstärkande fnord. prefixet *of-*, jfr isl. *of* n., mängd (varom under över o. för 3), o. en *ja*-avledn. av sv. dial. *avel*, styrka, osv. (se avel, ävlas). En annan växelform är fno. *ofr-efli* n., överlägsen makt, övermåttan stor mängd, no. *ov(e)revle*, något som överstiger krafterna el. på grund av sin storlek är ohanterligt.

Ä.

äbb, 1787, motsv. da. *ebbe*, från holl. *eb*, *ebbe* el. mlty. *ebbe* (varifrån ty. *ebbe*) = ags. *ebba* (eng. *ebb*), jfr fsax. *ebbiunga*; av germ. **abjan-*, nästan identiskt med det inhemska ävja, av **abjōn*; besl. med avig o. egentl. betydande 'återgång, tillbakagång el. dyl.'; alltså ungef. samma grundbetyd. som i det gamla inhemskt nordiska ordet för 'äbb', *fjara*, *fjæra*, kvarlevande bl. a. i ortn. Fjäre (se d. o.). — Från germ. spr. (holl. el. ty.) kommer fra. *ebbe* (*èbe*). — F. ö. saknas gamla ieur. beteckningar för 'ebb' o. 'flod' (som blott uppträder vid Atlantens kuster), t. o. m. hos kelterna. Pytheas talar i sin reseskildring om *ámpōtis*, dvs. uppdrickandet.

äcka, sv. dial., i vissa sydsv. särsk. Skå.: körsla (jfr Cavallin Herdam. från 1686: 'echer och dagswerken'), i likn. betyd. 1636 från Ångerm., även i vissa ordb. t. ex. Möller 1790, Lindfors 1824; dessutom i bl. a. norrl. dial.; vagn- o. skidspår (i Norrl. *ättja* o. d.) = isl. *ekja*, körande, no. *ekkja*, hjul- o. skidspår m. m., av urnord. **akjōn* = **-ækia* i senare leden av åska o. möjl. även det från finskan (se tilläggen) lånade ackja, som i sin tur i urnord. el. tidigare inkommit från nord. (germ.) språk; till åka.

äckel, Möller 1755: *eckel*, från ty. *ekel* m., ett egentl. lågtyskt ord, *ēkel*, av germ. **aikl-*; av trots många tolkningsförsök okänt ursprung. Formellt identiskt, men knappast besl. är ags. *ácol*, bestört, upprörd. Jfr f. ö. Schröder PBB 29: 557 (: got. *aiwiski*, skam; bl. a.

formellt betänkligt), Zupitza Gutt. s. 161 (: lat. *aeger*, beklämd, sjuk; jfr härtill Walde), Lidén Stud. s. 70 (: isl. *eikinn*, rasande, sanskr. *ējati*, rör sig). — Vb. äckla, 1764, från ty. *ekeln*. — Adj. äcklig, Kellgren, Lenngren, jfr ty. *ekelicht*, ävensom da. *ækkel*. — Samtliga dessa ord stavas förr synnerl. ofta med *e*-, vilket synes tyda på ett motsv. uttal. — Om det gamla inhemska uttrycket se vämjas.

[Äckre, ortn. Vgtl., ofta skrivet *Eckerud*, se under åker slutet.]

ädel, fsv. *ædhel*, även *æþla* = da. *ædel*, från mlty. *ed(d)el*, förnäm, utmärkt, av fsax. *etheli*, *athali* = fhty. *edili* (ty. *edel*), ags. *æðele*, av germ. **aþalia*-, avledn. av **aþala*-, ädel, kanske snarast med Schrader Reallex.[1] s. 815 'nedärvd, från fäderna härstammande', till den barnspråksstam *at*, som ingår i got., lat., grek. *atta*, fader, fslav. *otiсĭ*, fader, osv. (däremot väl ej lat. *atavus*, förfader, jfr Walde); en grundbetyd., som passar också för avljudsformen odal; se f. ö. litter. under adel. — Ädla metaller, efter ty. *edle metalle*, motsvar. eng. *noble metals*. — Ädelsten, Hels. 1587, jfr L. Petri 1555: *ädlasteen*, in på 1700-t.; förr även *ädle-* = da. *ædelsten*, efter ty. *edelstein* (redan i mhty.) el. mlty. *edelstēn*. Däremot i fra. *pierre précieuse* (egentl.: dyrbar), eng. *precious stone*; jfr fsv. *margha dyra stena*. I fsv. i stället *gimsten* = isl. *gimsteinn*, från ags. *gimstán*, från lat. *gemma* (egentl.: öga el. knopp på träd o. d.). — Ädling, fsv. *ædhling* = da. *ædling*, efter mlty. *edeling* = ty. *ed(e)ling*, ags. *æðeling*, isl. *ǫðlingr* (i sht: furste).

Ädelfors, Smål., o. 1740 företagen omdöpning av Kleva gamla kopparhytta vid Gyafors, då där gjorda guldfyndigheter började bearbetas; först: 'Ädelfors guldverk', sedan: 'Ädelfors guldgruvor'. Till föreg.

ädelig, sv. dial., i t. ex. många ädeli(g)a gånger, slag, i sht i södra Sv. = no. *ædelig*, t. ex. *maange ædelege gaanger*, da. dial. i motsvar. uttr.; från lty. *eddelke*, från ty. *etlich*, någon (som helst), av fhty. *etalich*, möjl. besl. med got. *aiþþau*, eller, ty. *oder*, isl. *eða* osv. Av annat ursprung äro evelig o. idelig (se dessa art.).

äfsing, överbliven o. avklippt trådände av varpen i en väv, 1782; egentl. med dubbla diminutivsuffix: *s* + *ing* (liksom t. ex. fölsing, mansing, barnspr. *hansing*, hand, osv.), kanske närmast till ett dimin. **afse* el. dyl. (jfr ä. sv. o. dial. *fölse*, *manse*); till av; jfr no. *aving* ds.

[äfsing, sv. dial. o. i ä. sv., (dialektisk) växelform till äxing.]

äga, se ega.

1. **ägg** (fågel-), fsv. *æg* = isl., da. *egg*, med nord. *gg*-inskott (jfr t. ex. bägge) = fsax., fhty., ty. *ei*, ags. *æg* (eng. *egg* från nord.), jfr got. **addja* (= krimgot. *ada*), av germ. **aija*-, besl. med fslav. *aje*, *jaje* o. lat. *ōvum*, grek. *ᾠόν*, *ᾠion*, ehuru förh. till dessa ord är dunkelt (se litter. hos Walde[2] s. 550). Möjl. sammanhängande med lat. *avis*, fågel (sanskr. *viḥ* osv.). — Äggula o. äggvita, båda substantiveringar av *-gul* o. *-vit*; i fsv. alltid o. i ä. nsv. (till o. 1700) ofta (*thœt*, *det*) *gula af æggit* (*ägget*) osv. Därjämte i ä. nsv. *-gule* (plur. *-ar*) osv. För 'äggula' i fsv. i stället *æg(gia)blōma*, *blōme* el. (*thœt*) *rödha*, isl. *hit rauða*; för 'äggvita' i fsv. även *thœt klara*. Se f. ö. vita. Ty. *dotter*, äggula, är besl. med eng. *dot*, punkt. — Columbi (el. Columbus) ägg; enl. den italienske arkitekten Vasari i dennes konsthistoria (*Vite* osv. 1550) urspr. om hans landsman arkitekten Brunelleschi, som på en kongress i Florens 1420 rönte motstånd från fackmännens sida för sitt utkast till domkyrkans i nämda stad avslutande medelst en kupol o. på grund därav föreslog, att den arkitekt skulle få utföra kupolen, som kunde få ett ägg att stå på spetsen av en marmorskiva, osv.; sedermera överfört på Columbus. Den sedan av B. utförda utomordentligt djärva kupolbyggnaden liknar i själva verket till formen i hög grad ett ägg. — Ägget vill lära hönan värpa, t. ex. Grubb 1678, jfr Erasmus: *Ovum præ gallina sapit*; liknande uttr. även i andra spr. — Äggsjuk, orolig, villrådig, 1705: 'gått äggesjuk', jfr 'gå som en äggsjuk höna' o. d., Knorring 1843

= da. *ægygesyg* i samma anv., egentl. om hönor (osv.) som vilja värpa, även: som ha svårt att bli av med sina ägg, jfr I. Erici o. 1645: *Eggsiukan* i denna senare betyd. om gäss.

2. **ägg,** vass kant o. d., se egg.

Ägir, västnordisk havsgud el. havsdemon, vanligt i sht i äldre svensk diktning; litterärt lån från isl. *Ægir* = *ægir* (poet.), hav, av germ. **ægwiaz*; enl. gammal (K. Gíslason osv.) o. ännu allmän (dock ej alldeles obestridd) uppfattning avljudsform till got. *ahwa,* vatten, osv. = sv. *å* 2. Sannol. samma ord som sv. sjön. Äjen vid Äxtorp Smål., alltså fsv. **Æghir* o. **Æghisþorp* = no. fjordn. **Ægir,* nu *Ögsfjorden.* Sjön kallas nu enl. uppgift Äxen, ellips till *Äxtorp.* Samma avljudsstadium uppträder enl. Pogatscher Engl. Stud. 27: 223 f. i ags. *égor,* flod, tidvatten, hav; *éagor* beror då på anslutning till *éa,* vatten. Se förf. Sjön. 1: 775 f. o. jfr med avs. på avljudet Vänern (om detta namn hör till *ŭan,* vatten).

ägna, fsv. *æghna, eghna* = isl. *eigna,* da. *egne,* fhty. *eiginen* (ty. *eignen*), ags. *ágnian* (eng. *own*), jfr got. *ga-aiginôn,* av germ. **aiginōn,* avledn. av adj. egen; alltså egentl.: göra till egen el. eget. — Vokalen *a-* beror på mycket tidig förkortning av diftongen *æi* framför konsonantgrupp, av samma slag som i fsv. *hæm(p)ta* (nsv. hämta) = isl. *heimta* osv. I uttalet med *-e-* har anslutning egt rum till grundordet.

ägrett, 1692 (*e-*), av fra. *aigrette,* silverhäger, buske av hägerfjädrar, diamantprydnad av denna form, dimin. av *aigron, héron,* från germ. spr.: fhty. *heigero* osv. = häger.

[äksa, sv. dial., upphetsa, tukta, gräla, se under aga.]

äkta, adj., fsv. *ækta* (*echta*), av äkta börd, genom äktenskap förenad = da. *ægte,* från mlty. *echt(e)* (varav ty. *echt,* okänt i sydty. dial.) ds., av äldre **êft,* av **êhaft* = fhty. *êhaft,* laglig, ffris. *âft* ds.; sammans. av *-haft,* egentl. behäftad med (vartill mlty. *-haftich* = -aktig. se d. o. o. häfta), o. sbst. mlty. *ê, êwe,* (gudomlig) lag, äktenskap, av fsax. *êo,* lag = fhty. *êwa,* lag, äktenskap (ty. *ehe,* blott: äktenskap), ags. *é(w),* av germ. **aiwō-*; av omstritt ursprung. Snarast besl. med sanskr. *ēva-,* vana, gång, lopp, fir. *ái,* lag (till roten *i,* gå; se ed 1, id 2). Knappast däremot, såsom ofta antages, av germ. **aigwō-,* till lat. *aequus,* passande, billig, egentl.: jämn (se ekivok, ekvator); o. väl ej heller, såsom senast Hirt-Weigand, till det indoeur. ord för tid, **aiu-,* som behandlas under *e-* 1 o. evig. — Med avs. på den mlty. övergången *-ft-* till *-cht-* (sv. *-kt*) jfr t. ex. akter (~ efter), -aktig (~ haftig), häkta (~ häfta), inkräkta (~ bekräfta), lukt (~ luft), rykte (: rop), schakt (~ skaft), sukta 1 (~ fhty. *sûftôn*). — Urspr. blott 'laglig, legitim' (om äktenskapliga förh.) såsom *äkta barn, man, hustru* (alla redan i fsv.), sedan (efter ty.) ofta om motsatsen till 'skenbar', 'falsk', *äkta svensk, silver, vara.* I sv. dessutom för att förstärka en nedsättande betyd., ärke-, *en äkta bov* o. d. — Äkta hälft, t. ex. Franzén, efter ty. *ehehälfte*; jfr da. *ægtehalvdel.* Tyska förebilder ha också uttr. bättre hälft, t. ex. Tegnér 1813 osv., o. det enkla hälft, maka. Uttr. synas tidigast uppträda under senare hälften av 1700-t. (särsk. 1790-t.), t. ex. 1765: 'Hans svartsiuka hälft', Kellgren 1792: 'mit hjertas kära hälft', 1798: 'Hälsa din öma hälft'; sedan allmänt, t. ex. Atterbom Lycks. ö, Wennerberg 1847: 'Ett eget bo, en hälft så öm' osv. Med avs. på uttr. 'min bättre hälft' jfr Chronander 1649: 'then dygderijke jungfrwn, min vthwalde bäste deel'. — Taga till äkta, motsvar. i da., efter mlty. *tô (der) echte nemen*; jfr mlty. *echt(e)* n., äktenskap, äkta börd. — Äkta, vb = da. *egte,* från mlty. (*sik*) *echten,* gifta sig; jfr fsv. *ækta,* giva äkta barns rätt åt, legitimera, med motsv. betyd. i mhty. — Äktenskap, fsv. *ækte(n)-, ækteskap* = da. *egteskab,* från mlty. *echt(e)schap*; i sv. med sekundärt *n* (efter drycken-, köpen-, vetenskap o. d.); jfr -skap. — Sammans. sv. äktklassisk, -tysk osv. (av ungt datum) efter ty.

älas, sv. dial., gäckas, roa sig, leka barnsligt (se Rietz s. 8 under *alas*), i ä. nsv. t. ex. Bureus, Arvidi 1651, Spe-

gel 1685: 'han älas som en walp' (om hyenan i förh. till hundarna), ännu hos Weste 1807 (betecknat som 'mind[re] br.) o. Lindfors 1824; vartill fsv. *æle* n., gäckeri el. föremål för sådant. Väl till germ. **alan*, föda, nära, o. närmast utgående från betyd. 'leka el. rasa i brunst', jfr sv. dial. *ält*, brunst, *ältas*, vara brunstig, o. sålunda besl. med all, alster, ollon, älska osv. Den *j*-avledda formen hade dock bort giva **äljas* = jämtl. *aljäs* (cit. efter Rietz).

äldre, äldst, fsv. *ældre, ælzter* = isl. *ellri, elztr*, da. *ældre, ældst*, got. *alþiza, alþists*, mlty. *elder, eldest*, fhty. *eltiro, eltist* (ty. *älter, ältest*), ags. *ieldra, ieldest* (eng. *older, elder*; *oldest, eldest*; i olika anv.); kompar. o. superlat. till germ. adj. **alđa-* (**alþa-*), gammal = fsax. *ald*, fhty., ty. *alt*, ags. *eald* (eng. *old*); jfr germ. **alþia-* = got. *alþeis* (o. isl. *aldinn*, gammal); av ie. **alto-*, particip till germ. **alan*, växa, nära (parallellbildning till **alnó-* i all), identiskt med lat. *altus*, hög (se alt), jfr *adultus*, vuxen. Se även föräldrar, åld-, ålder, ålderman. Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr sanskr. *vṛddhá*, gammal, vuxen, till *vardh*, växa o. d. — I många dial. kompareras *gamlare, gamlast*.

älfenben, se elfenben. — I fsv. i stället *fil(s)bēn* = isl. *fílsbein*.

älg, fsv. *ælgher* = isl. *elgr*, no. *elg*, av germ. **alǯi-*; med grammatisk växling **alhi-* (varifrån lånats lat. *alcēs* Cæsar, Plinius m. fl. o. grek. *álkē*, älg, Pausanias), av ie. **olki-* = ry. *losĭ* (av fslav. **olsi-*); i avljudsförh. till germ. **elha-* = fhty. *elaho* (ty. *elch*, upptaget i nyare tid), ags. *eolh* (eng. *elk* enl. somliga från nord.; inhemskt med *h* > *k* enl. O. Ritter Anglia Beibl. 15: 301); besl. med sanskr. *ɾ́ɕya-*, antilopbock. Alltså en slavo-germansk bildning; se om dylika överensstämmelser under lake, lax, mal 2, val 3. Med *n*-avledn. (i stället för *-k*): litau. *élnis*, älg, fslav. *jelenĭ*, hjort, fpreuss. *alne*, hind, grek. *ellós* (**eln-*), hjortkalv, *élaphos* (**eln̥bho-*), hjort, med motsvar. i armen. o. kelt. spr. Från litau. kommer ty. *elend, elentier* (varav da. *elsdyr*) o. fra. *élan*. — F. ö. dunkelt; knappast med Osthoff Etym. par. s. 278 f. innehållande en beteckning *el-* för 'horn'; snarare med Much, Lidén m. fl. av ett färgadjektiv motsv. fhty. *elo*, grågul, brun, osv. (se al); jfr senast H. Petersson PBB 40: 109. — Ett annat nord. ord för 'älg' är sv. dial. *brind(e)*, jfr no. *bringe* (från sv.?); sammanställt med messap. *bréntion*, hjorthuvud, o. de till vokalisationen icke överensstämmande litau. *brẽdis*, hjort, fpreuss. *braydis* ds. — Älgen omtalas av Cæsar från de (syd)germanska skogarna o. har även påträffats i de schweiziska pålbyggnaderna.

äling, Phoxinus aphya, Rothof 1762, bildat av al (se det likbetyd. alkuva) som äsping till asp o. strömming till ström. Fisken uppehåller sig gärna mellan alarnas rötter. På samma sätt hör no. *or-* el. *aarbuk*, färna, Leuciscus latifrons, till no. *orr, aar(e)*, al; efter bukfärgen. — Ett helt annat ord är sv. dial. *äling*, litet barn, fiskyngel = no. *æling*, liten unge, yngel (även *ælning*); besl. med germ. **alan*, föda, nära (se alster, ålder osv.).

[ällas, sydsv. dial., åldras, se åldras.]

älling, sydsv. dial. (väl ej norr om Smål.), ankunge = da. *ælling*, assimilerat av äldre **æn(d)ling*, till and 1, såsom t. ex. sv. dial, *gässling* (fsv. *gæslinger* = da. *gæsling*, eng. *gosling*) till gås, sv. killing till kid, kyckling till germ. **keuka-*, sydsv. dial. *källing*, kattunge (= isl. *ketlingr*), eng. *duckling*, andunge, till *duck*, ty. *sperling*, sparv, till sparv, osv. Med avs. på assimilationen *nl* till *ll* jfr elva, mullög. tvilling.

Ällinge, herresäte o. by i Skå., fsv. *Ællinge* = fda. *Ællinge* Själl., egentl.: 'Ällingarnas by', till ett släktnamn **Ællinger*, växelform till **Allunger* i fsv. *Allungsbœk*, bildat av det fsv. kortnamnet *Alle*, som är lika med ags. *Alla* el. också utgår från ett germ. **Alþ-* i fhty. *Aldfrid, Aldolf*; se f. ö. förf. Ortn. på *-inge* s. 181 o. under -inge ovan.

Älmaren, sjön. Klm. l., av fsv. **Ælmir*, såsom framgår av fsv. *Elmisrum*, nu Älmarsrum, vid sjön belägen gård; till alm el. sv. dial. *älm* ds., såsom

Bärkaren (Björkaren) Ögtl., fsv. **Bærkir* (väl till björk), el. fno. sjön. **Aspir*, nu *Asperen* (som dock kan vara en yngre ombildning av det **Aspi*, som förutsättes för gårdn. *Aspestrand*, förr *Aspastrǫnd*). Se närmare förf. Sjön. 1: 780. — Om sv. dial. *älme* n. o. ortn. Älmhult, se alm.

[älme, sv. dial., se alm o. föreg.]

älmseld el. **elmseld,** ett elektriskt ljusfenomen, som uppträder på torn, mastspetsar o. d. och i form av en el. två lågor, Klingenstierna 1755: *S. Helmes Eldar*, Järnkont. ann. 1826: *Elmseld* osv., i äldre tid väl blott i facklitter., sedermera även i skönlitter. t. ex. Fröding 1896; jfr Isogæus o. 1700: *Sanct Herms, eller St Elmi lius* (anf. som spanska o. franska) = da. (*St.*) *elmsild*, ä. da. *St. ellenild*, efter ty. *St. Elmsfeuer*, även *Helenen-* o. *Hel(l)ensfeuer*, motsv. holl. *elmusvuur*, eng. *St. Elm(o)'s fire*, fra. *feu Saint-Elme*, ital. *fuoco di Sant' Elmo* o. *Ermo*, span. *fuego de sant' Elmo* el., nu ofta, *de san Telmo* (dessutom: *helena*). Företeelsen var känd redan i antiken, t. ex. Plinius Natur. hist. II. k. 37: när två lågor syntes, ansågs den som ett gynnsamt förebud o. uppkallades efter dioskurerna Kastor o. Pollux, men blott en betraktades som olycksbådande o. fick namn efter deras fördärvbringande syster Helena (vars bortrövande blev orsaken till Trojanska kriget). Möjl. innehåller sålunda ordet urspr. hennes namn (*Eln-* > *Elm-*), vartill det i alla händelser senare anslutits, medan andra (t. ex. Tamm Gr. s. 34) här se det till grund för detta personnamn liggande grek. (*h*)*eléně*, fackla (besl. med (*h*)*eílē*, solglans, -värme, av ie. **suel-*, o. sålunda väl även med sol). Slutligen har man i ordet också tänkt sig en på italiensk botten försiggången förvanskning av helgonnamnet *Erasmus*, biskop i Antiokia, vilken av en ängel befriades från sitt fängelse o. sedan av denne på ett skepp fördes till Campanien, varefter han dyrkades som sjöfolkets skyddshelgon. Av ett *Ermo* kunde *Elmo* ha uppstått genom falskt ljudutbyte (i vissa dial. uttalas *l* som *r*; E. H. Tegnér muntl.). — I ty. även *Eliasfeuer* (sv. Eliaseld), med syftning på elden som från himlen föll ned på Elias altare; vidare: *Hermes-*, *St. Klaras-*, *St. Nikolasfeuer*; i eng. dessutom: *corposant* (span. *corpo santo*), egentl.: helgonkropp.

Älmt- i sjönamn, se Alt-; egentl.: svansjön. Det på sekundär ljudutveckling beroende *m*-et uppträder, utom i det förut i diskussionen indragna ä. da. *elmte*, svan, även i est.-sv. *älmpt* ds. Nuckö o. est.-sv. *ölmpt* ds. (Sv. lm. II. 3: 153, Vendell Ordb.), av *älmpt* såsom t. ex. *ölg* av *älg*. Om finska ortnamn av urnord. **alþut-*, **alþit-*, svan, se Karsten NoB 1: 117 f.

älska, fsv. *ælska*, omhulda, omfatta, sluta sig till, älska = isl. *elska* ds., da. *elske*, 'lieben', ett speciellt nordiskt ord, avlett av isl. *elskr*, som hyser kärlek till (*al*), av **eliskr*, ackus. **alskan*, väl till germ. **alan*, föda osv. (se alster, älas); jfr da. *opelske*, uppfostra, ä. da. *elske paa dyr*, föda upp. Alltså egentl.: uppföda, o. sedermera överflyttat på känslans område, alldeles som det till betyd. motsatta hata, som urspr. betyder 'förfölja'. De i fsv. förekommande äldre betydelserna uppträda stundom åtm. på 1600-t. Då den nuvarande betyd. av älska tydl. utvecklats på nordisk botten, måste de nord. språken ha egt andra uttr. för denna betyd. Ett sådant är isl. *frjá* (dock ej uppvisat i fsv.) = got. *frijôn*, ags. *fréo(g)an* (se det etymol. identiska lånordet fria o. frände), varjämte möjl. redan i förlitterär tid något ord gått förlorat, som motsvarat antingen fhty. *liubên*, *liubôn* (ty. *lieben*) el. avljudsformen ags. *lufian* (eng. *love*), till ljuv, lov 1, 2 osv. (fsv. *liūva*, göra bevågen, locka o. d., är ett speciellt fsv. denominativum till adj. *liūver*). — Den Herren älskar, den agar han, efter Ebr. 12: 6 (*hvem* ..); jfr Sal. Ordspr. 3: 12 (*straffar*). — Älskansvärd, se värd 1 slutet. — Älskare o. älskarinna i förb. *vara ngns ä.* o. d., nu blott (urspr. eufemistiskt) om illegitima förbindelser, i denna anv. stundom redan under senare hälften av 1700-t., t. ex. Botin 1766; förr i betyd. 'älskade, trolovad o. d.', såsom

ännu in på 1800-t., t. ex. Atterbom Minnen, Kolmodin 1831 (som övers. av lat. *sponsus*), Almquist 1834: 'våra forna älskarinnors fläckfrihet'. Betyd.-växlingen synes ha försiggått vid mitten av 1800-t.; jfr Blanche 1865: 'hans älskarinna? Nej. Men jag älskar honom, tillade hon . . Ordet älskarinna är något misskrediteradt, även i Paris'. 'Älskare' i modern betyd. hette under 1800-t:s förra hälft ofta *amant*. Samma betyd.-förskjutning även hos da. *elsker* o. *elskerinde* samt fra. *amant*; jfr under mätress. Den äldre betyd. kan i viss mån anses bevarad i teaterspr. *förste älskare, första älskarinna*. — Älskling, Gjörwell i brev 1774 (O. Sylwan En Stockholmskrönika s. 95): 'Riks-rådinnan Fersen var den enda, som ej kunde finna sig i det uttrycket: *älskling*' (i betyd. 'amant'; använt av Sotberg i hans övers. av Voltaires Zayre 1774), Thorild 1778 o. 1782 (: *älsklinge*), Lidner o. 1785, Kellgren 1792, Adlerbeth (älskare), J. G. Oxenstierna (älskande, älskare), Geijer 1809: 'mitt hjärtas älskling' (om sin fästmö), Tegnér 1823: 'En vän och älskling af Gustaf III'; sannol. av Sotberg företagen nybildning (möjl. efter ty. *liebling*); till älskling såsom brottsling, ensling, odugling (vekling) till motsvar. adj. på *-lig*. — Älskog, fsv. *ælskogher, ælskoghe* = isl. *elsk(h)ugi*, da. *elskov*, till älska o. håg; alltså med bortfallet *h*. Jfr om dylika bildningar under håg. I fsv. även om t. ex. Guds el. moderlig kärlek; sedermera i regel blott om könskärlek ('erotik'), nu vanl. med skämtsam anstrykning. — Det gamla vbalabstr. *älskan* kvarlever nu blott i sammans. nitälskan (1619 osv.).

Ält- i ortn., se Alt-.

[ält, sv. dial., brunst, se älas.]

1. **älta,** röra om, knåda, även bildl.: idkeligen avhandla (ett visst ämne o. d.), fsv. *ælta* (ipf. *-te*), driva, jaga, röra om, knåda = isl. *elta* ungef. ds., no. *elta*, även: reta, egga, da. *ælte* (nordeng. *elt*, knåda, från nord.), av germ. **alatjan*, en intensiv-iterativbildning (av samma slag som längta osv.). Väl rotbesl. med grek. *eláō, elaúnō*, driver; däremot kanske ej, såsom också antagits, med lat. *alacer*, livlig, munter (se Walde[2]). No. *alka*, retas, da. dial. *alke*, röra långsamt i ngt, är, trots vissa överensstämmelser i betyd., knappast en parallellbildning till älta, såsom förf. med tvekan förmodat i Ark. 14: 4. — Jfr följ.

2. **älta,** gyttja o. d., egentl.: ältad massa, t. ex. Fröding: 'lastens älta' = no. *elta*, i isl.: jagande, förföljelse; till föreg. Jfr följ.

3. **älta,** sv. dial., namn på ett slags barnfrossa, även som gemensam benämning på allahanda andra barnsjukdomar, t. ex. rakitis ('engelska sjukan'), Schroderus o. 1638; till älta 1 o. föreg.: egentl.: något som trycker el. oroar, snarast med syftning på övernaturliga väsen som trycka el. plåga; folketymologiskt tolkat så, att barnet 'ältar' i betyd. 'ivrigt önskar sig ngt'. Jfr ältfrossa, 1803 osv. Se Falk MoM 1921 s. 21. — Ältgräs, Ranunculus flammula, Schroderus 1639: *älte-*; även: *ältöga, iktegräs* (till *ikt*, gikt), *värkört*; använt mot 'ältan' o. andra sjukdomar. — Andra folkliga beteckningar på 'engelska sjukan' o. d. äro ris(et), skärva (2), skäver, valk(en), det senare med samma betyd.-utveckling som älta.

[älter, sydsv. dial., tomma ax m. m., se ämter.]

älv, nu: plur. *-ar*, fsv. *ælf* (plur. *-er*), särsk. ofta i best. f., om Göta Älv = isl.-fno. *elfr*, no., da. *elv*; jfr ty. flodn. *Elbe* (= germ.-lat. *Albis*), ävensom mlty. *elve*, flodbädd; ett sålunda väsentl. nordgerm. ord, som i riksspr. (liksom åtm. i regel i fsv. o. åtm. äldre fno.) användes endast om större åar o. tycks saknas t. ex. i de ösv. dial.; av germ. **albī-*; väl femininbildning till ie. **albho-*, vit = lat. *albus* ds., grek. *alphós*, vitt utslag, jfr grek. flodn. *Alpheĩos* (se f. ö. album, alp, Alt-). Enl. somliga har det tyska flodnamnet helt enkelt överflyttats till nord. botten o. där fått appellativ betyd. — Pluralformen *äl(f)ver* är den enda hos Dalin 1853 o. även i litter. så gott som enarådande under förra hälften av 1800-t. — I ortnamn betydligt sällsyntare än *å*. Hit höra t. ex. Älvhem, Älvros (se Älvsborg), Älvvik. Ett flertal namn på Älv- ha

emellertid helt annat ursprung, särsk. personnamn, t. ex. Älvatorp S. Björke Vgtl. (1545: *Efflatorp*) till fsv. mansn. *Æfle* (SOÄ 6: 21), Älvsby Uppl. (fsv. *Elœvsby*) till fsv. mansn. *Elaf* (*Elef*), Älvshult Ambjörnarp Vgtl. (1448: *Äleshult*) till *äle*, alskog (SOÄ VII. 2: 11), Älvesta Strå Ögtl. (fsv. *Eluerstadha*) till fsv. mansn. **Ælvir* el. **Ælvar*, o. till liknande personn. även Älvesta Botkyrka Sdml. (fsv. *Ælwerstum*) o. Kumla Nke (fsv. *Elwastum*). Icke heller ingår sbst. älv i Älvlösa Uppl. (fsv. *Eluislöso*, oblik kasus). I Älverum Ögtl. (fsv. in *ælwœrume*) ser Lindroth Ortn. på *-rum* s. 88 genit. sg. av fsv. *ælf*, älva; mycket osäkert.

1. **älva**, räkneord, se elva.

2. **älva**, sbst., Bib. 1541: *elffuor* (Luther: der Kobold), kanske redan i fsv. *elffwer*, *elffwos* (latinisering?), se Sdw. Tillägg s. 1337, utvidgning av fsv. *ælf* (dock osäker form; se Sdw. o. jfr om ortn. Älverum under älv slutet), ä. nsv. *älf* (särsk. i plur. *-ar*, långt in på 1800-t.), av germ. **albī-*, femininbildning till alf 1 av samma slag som mö (isl. *mær*). Om härledningen se f. ö. alf 1. — Sing.-formen älva torde knappast uppträda förr än på 1800-t. (Nordfors 1805): i ordb. före Dalin upptages i regel endast pluralis. *Elfwa* hos Schroderus o. 1638 synes vara flertalsformen att döma av övers. 'Hexen' o. andra plurala ord. — Härtill i dial. (t. ex. Skåne) en maskulinform, best. f. *älven*, om näcken; jfr fsv. **ælver* m. (Sdw. Tillägg). — Hit höra f. ö. (de dial.) sammans. älvablåst, -bläst(er), nässelfeber, Sv. Hof: *ählwebhlästerr*, motsv. no. *ælvablæstr*, *alvblaaster* m. m. ds., jfr mlty. *alfpûste*, en ögonsjukdom (till pusta), ävensom isl. *alfabruni* (se bränad), en utslagssjukdom. Från föreställningarna om alfer o. älvor såsom orsakande sjukdomar utgå också sv. dial. *ellaskud* Skå. = da. dial. *elleskudt*, jfr no. *alvskot*, mlty. *alfschot*, ty. *albschuss*, ags. *ylfa gesceot*, eng. *elfshot*, om olika sjukdomar, bl. a. hastigt påkommen lamhet, ävensom mlty. *alfpil* om en ögonsjukdom; jfr sv. dial. *trollskott*, motsvar. i no. o. da. dial. Med avs. på den urgamla o. vida spridda tron att sjukdomar orsakades genom övernaturliga makter, särsk. deras skott o. pilar, jfr t. ex. Homeri Iliad I: 48—52, t. ex.: 'därefter han (dvs. Apollo) skickade af på danaerna själfva pilarna hvassa, och ständigt och tätt där flammade dödsbål' (om den pest med vilken Apollo hemsökte grekerna). Grek. *ēpialos* (osv.) betyder både 'feber' o. 'mara'; jfr de allmänna föreställningarna om marritt. Om älvorna såsom förorsakande vansinne o. d. jfr under elvabefängd. Utom om det där anförda da. *ellevild* kan erinras om ty. dial. *albschuss*, enfaldig person, ty. dial. *älbisch* ds., eng. dial. *elfin*, förryckt. Jfr f. ö. t. ex. no. *draug-* o. *dvergslag*, om vissa boskapssjukdomar, *tussebit*, elakartat sår el. böld (se tusse), sv. dial. *vålnöp* o. *-nopp*, om vissa lindriga blånader å personer med fin hud, egentl.: nyp av en vålnad (varom under vålnad), *vätt*, om sjukdom förorsakad av jättarna, m. fl. — Hit hör även älvkors, sydsv. dial. *ellakors*, ett (i Sv. fyrarmat) silverkors använt som värn mot sjukdomar, motsv. o. besl. med ty. *alpkreuz* (efter formen även *alp-*, *hexenfuss* m. m.), egentl. den femuddiga stjärna, pentagrammet, som sedan antikens dagar spelat en stor roll som magiskt skyddstecken; av judarna kallat *Salomos sigill* (se under Salomon). Alltså en amulett av samma slag som den av ordet *abrakadabra* bildade trekant, som brukades i liknande syfte.

[Älvesta, ortn., ej till älv utan innehållande personnamn, se under älv slutet.]

Älvkarleby, sn i Uppl., fsv. *Ælvakarlaby*, dvs. 'älvkarlarnas by' (vid Dalälven); tillhörande samma (framförallt i Uppl., men även i vissa angränsande landskap företrädda) typ av namnen på *-by* som t. ex. Morkarby, fsv. *Morkarlaby*, Mora sn Dal., Onskarby, äldre *Odenskareby*, o. Torkarby, fsv. *Thorkarlaby*, dvs. 'Odens- resp. Tormännens, -dyrkarnas by', Sjukarby o. Sjökarby, fsv. *Siokarlaby*, dvs. 'Sjökarlarnas by', de senare i Uppl. Förf. Ortn. på *-by* s. 82 f. — *Älvkarl* är också

beteckning för 'man från Älvdalen' (i Dalarna).

[Älvros, ortn., se under Älvsborg.]

[Älvs- i en del ortnamn, ej till älv utan innehållande personnamn, se under älv slutet.]

Älvsborg, äldre *Eluesborgh*, *Elfuisborgh* m. m., kan ej förklaras såsom direkt sammansatt med älv, utan förutsätter sannol. ett **Älvös(e)borg(h)*, dvs. borgen vid mynningen av älven (Göta älv), av älv o. det *öse*, mynning (avledn. av os 1), som också ingår i Lödöse, Orsa, Tönnersjö. Jfr särsk. Simrishamn, ävensom ortn. Älvros Härjed., av *Älvaros*, älvmynningen (se t. ex. Rotneros). Lindroth Skr. utg. av Instit. f. ortsnamns- o. dial.-forskning i Göteborg 2: 121 f.

ämabel, från fra. *aimable*, älskvärd, av lat. *amābilis*, till *amāre*, älska (säkerl. av samma barnspråksstam *am-* som i *amita*, faster, varom se tant; av samma slag som i amma).

ämbar n. (Bellmans *ämbarn* best. f. motsvarar väl fsv. *æmbare* m.), i dial. även: *ämmar* o. *änbar*, fsv. *æmbar* n. (o. *-e* m.), jämte *æmber* = no.-da. *ember*, *ambar* ds., no. (dial.) *ambar* (m.), da. *emmert* (med sekundärt *-t*), pumpämbar, från fsax. *êmbar* (*êmmar*), mlty. *ember*, *emmer*, *amber* = fhty. *ambar*, *amber* (jfr *ambri*), ags. *amber* m. m. Enl. den vanligaste o. väl riktiga uppfattningen gammalt lån från lat. *amphora*, av grek. *amphoreús*, (genom haplologi) av homer. *amphiphoreús*, kärl med två handtag, till *amphí*, från två sidor, omkring (se om), o. *phérō*, (jag) bär (se bära). Från germ. spr. kommer fslav. *ąborŭ*. St. Mladenow KZ 44: 370 f. anser dock de germ. o. slav. orden för inhemska (av **ambhi-bhoros*) o. urbesl. med det grek. ordet o. med sanskr. *ambhṛnás*, balja, kar (av ie. **ambhi-bhṛnós*). Emellertid är det högst osannolikt, att ett dylikt ord skulle ha indoeuropeiska anor; namn på kärl äro f. ö. i de germ. spr. ofta inlånade från lat., såsom bäcken, bägare, kittel o. snarast även kopp. — En annan, oantaglig förklaring, som för ämbar ävenledes hävdar inhemskt germ. ursprung, se Schröder Ablautstudien s. 15; jfr Hj. Falk IF Anz. 28: 71. — Fhty. *einbar* (ty. *eimer*) = fsax. *êmbar* bero på folketymologisk anslutning till räkneordet en, med syftning på kärl med en grepe (den nu i ty., no. o. sv. ensamt rådande betydelsen), liksom också fhty. *zubar*, kärl (ty. *zuber*, så) ombildades till *zwibar* (jfr tve-, två). — Med avs. på förh. mellan fsv. *æmbar* o. *æmber* jfr Kock Ark. 12: 87.

ämbete, fsv. *æmbete*, *æmbite* o. *æmbit*, ämbete, tjänst, arbete, tjänareskara, sakrament, hantverk, hantverksskrå = isl. *embætti*, no. *embætte* i samma el. likn. betyd., da. *embede*, got. *andbahti*, tjänst, fhty. *ambahti*, ags. *ambiht* osv.; etymologiskt = ty. *amt* (se f. ö. amt). Till got. *andbahts*, tjänare, fhty. *ambaht*, ags. *ambiht*, jfr isl. *ambótt* f., *-bátt*, tjänarinna, fsv. *ambat*, *-bot(a)* ds. Vanl. o. med rätta betraktat som ett mycket tidigt lån från kelt. (lat.) *ambactus*, tjänare, vasall (varom närmare under ambassad); i got. folketymologiskt ombildat. Föga troligt är däremot, att got. *andbahts* osv. skulle vara av inhemsk germ. börd (till part. *and-*, se an- 2, o. sanskr. *bhaktá-*, till *bhaj-*, dela, men även: tjäna, dyrka; jfr Uhlenbeck Got. etym. Wb. o. Brugmann IF 19: 390). — Från nord. spr. lånat i ry. *jabeda*, baktal, ränker; med egendomlig betyd.-förskjutning (närmast av **hovmannaintrig?*). — Ordet ämbete o. dess germ. motsvarigheter el. grundord beteckna sedan urminnes tider bl. a. en viss officiell ställning inom stat el. kyrka; jfr fsv. *biskops-*, *pava-*, *præstæmbete*, got. *andbahti* i t. ex. 2 Kor. 11: 8 (= grek. *diakonía*), ags. *ombihtas* i Beowulf om konungens tjänstemän av olika slag (hovmarskalk, vapenvaktare m. m.). Säkerl. föreligger här en reflex av ordens ursprung från det keltiska konungadömet med dess ämbetsmannaadel; o. orden tillhöra sålunda samma slags låneskikt som rik o. rike; jfr även under (det ytterst från kelt. komna) vasall. Ett annat viktigt lån från kelt. av kulturhistorisk betyd. är järn. — Ämbetsman, fsv. *æmbitisman*, tjänare, tjänsteman, ämbetsman, hantver-

kare = isl. *embættismaðr*, da. *embedsmand*; jfr ty. *amtmann* under amt. Betyd. 'hantverkare' (i sht: skräddare, skomakare, smeder), även i t. ex. ä. nsv. o. ä. da., kvarlever (el. kvarlevde till senaste tid) i sv. dial., t. ex. Smål.; jfr ä. nsv. *ämbetskarl* = sv. dial. (Ydre) *ämbetskar*. Om betyd. '(stats)ämbetsman' se under betjänt.

äm(m), sv. dial., fadd, om smak = da. *em* jämte *emmen*, motbjudande, äcklig, no. *eim*, fadd, om smak, kvalmig, vämjelig, jämte *emmen* m. m., som luktar illa; egentl. om varm luft, ånga o. d., till fsv. *ēmber*, imma, isl. *eimr*, dimma, rök, osv. (se Emån o. imma); alltså med samma betyd.-utveckling som i sv. dial. *åmt*, fördärvad, om mat, jfr *åmma*, utdunsta elak lukt, till *åm(m)a*, ånga, lukta (se åmme).

ämna, se ämne.

ämne, i lagen 1734 i betyd. 'förmåga' ('som dess stånd, vilkor och ämne kräfva') el. 'ändamål' ('till kolning eller andra ämnen'), fsv. *æmpne* (*æfne*), material, förmåga, tillfälle, anledning m. m. = isl. *efni* ds., da. *evne*, självkraft, förmåga, i ä. da. också material (i no.-da. däremot stavat *emne*); da. *emne*, föremål för andlig behandling, är väl däremot lån från sv.; en speciellt nordisk bildning (meng. *efne* är lån från nord. spr.) av urnord. **afnia-* (jfr till ljudutvecklingen hamn 3, väl av **haƀnō*). Härtill vb. ämna, fsv. *æm(p)na*, utföra, bereda o. sekundärt: ämna = isl. *efna*, utföra, da. *evne*, förmå (i betyd. 'ämna, ha för avsikt' däremot *agte*, *have til hensigt*, *tilkænke*), ags. *efnan*, *æfnan* ds., vartill avledn. sv. dial. *ämta*. Möjl. äro subst. o. verbet parallellbildningar av samma grundord: germ. **afna-* = ie. **opno-*, jfr sanskr. *apna-rāj-*, som eger gods; verbet kunde dock även tänkas vara avlett av sbst. ämne. Till ie. roten *op*, arbeta, i lat. *opus*, arbete osv. (se närmare de besl. avel o. avljudsformen öva), tidigt bl. a. specialiserad på jordbruksarbete; jfr Lidéns utredning Ark. 27: 270 av fsv. *byæ æmpni* Häls. L., mark som genom nyodling blir (el. nyligen blivit) en gård, o. fno. ortn. *Efni*, väl: nyodling, nybygge, ingående i det flera ggr upptr ädande jämtl. ortn. Landsom av fno. (fsv.) *Landsæmpne*, ävensom bl. a. i fsv. *Aghersæfne*, nu Åkersände N. Sandsjö sn Smål. Betyd.-utvecklingen till 'material' är densamma som i virke o. ä. nsv., sv. dial. *yrke*; jfr även under to 1. Hit för Torp Etym. ordb. under *emne* även isl. *afi*, man, got. *aba*, som då egentl. betydde 'arbetare'; i så fall en bildning av samma slag som fhty. *uobo*, åkerbrukare (se öva); snarast föreligger dock i germ. **aƀan-* en barnspråksbildning. — I betyd. 'ämna, tillämna' användes i fsv. i stället ofta *ætla* (kvar i sv. dial.), avledn. av den inhemska motsvarigheten till akt 1, uppmärksamhet (se d. o.); jfr *akta att göra ngt.* I ä. sv. tid uttrycktes 'ämna' dessutom med ärna, som i fsv. ännu icke utvecklat denna betyd, för att under de senare årtiondena alltmera vika tillbaka för ämna. Betyd.-utvecklingen i ämna o. ärna är f. ö. likartad: 'bereda' > 'ha i tankarna'; se under ärna. — Härtill ämnes(s)ven, auskultant, lärjunge, extraordinarie, gesäll, 1747 (vid vetenskapsakademien; en funktion som även Bellman beklädde, enl. uppgift i 'Min lefvernesbeskrifning'), 1763 (vid lantmäteristaten), 1805 (vid masmästeriet) 1816 (vid bergslagsstaten) osv., SFS 1894 (om lärling som 'undergår förhör till ämnessven'); under senare tid ej officiell beteckning utan vanl. använt, särsk. i något högtidlig stil, i förb. ss. t. ex. 'de lärda yrkenas ämnessvenner' (1890), 'konstens ämnessvenner' (V. Rydberg 1893), 'ämnessvenner af forskare och diktare' (Levertin 1898). Ordet har säkerl. införts av Vetenskapsakademien såsom en ersättning för det utländska 'auskultant' el. dyl. Detta synes framgå — utom av belägget ovan — därav att det sedermera närmast brukades av institutioner, som stodo denna nära, och att ännu Sahlstedt 1773 blott känner anv. 'In Academia Regia scientiarum auscultans'.

Ämten, sjön., se Alt-.

ämter, hämter, ett götaländskt dialektord, tomma ax o. små stråstycken efter tröskad säd, det som risslas genom

sållet av agnar o. d., i Skå. även *älter* o. i Hall. bl. a. *änter* (med *-mt-* till *-nt-* såsom *grynta* av *grymla*, *hänta* av *hämta* m. fl.) = da. *emter*, av äldre *hælmter* = sv. dial. (Klm. l.) o. da. dial.; till sv. dial. *hälma* o. *hjälm*, havrehylsa, t. ex. Hall., no. *hjelm* ds., besl. med fhty. *hel(a)wa*, agnar o. d.; snarast till germ. *hel-*, skydda, dölja, i hjälm osv.

Ämån, se Emån.

1. **än,** vid kompar. ('större än' o. d.), fsv. *æn* (*an*) = isl. *en(n)*, *an*, da. *end*. Av omstritt ursprung. Enl. somliga (se t. ex. Torp Etym. Ordb. s. 89) med bortfall av *þ* som i konj. att o. = ags. *þænne*, *þon(ne)* (eng. *than*), fhty. *dann* (ty. *denn*), samma ord som ty. *dann* (osv.), därpå: 'A är större än B', egentl.: 'A är större, så (kommer) B'; se det i så fall nära besl. då. Av andra (jfr Noreen Gesch. d. nord. spr.[3] s. 191) betraktat som en stelnad ackus. sg. m. till got. *is*, ty. *er*, han, osv. (till demonstr.-stammen *i-* i lat. *is* osv); om formerna med *-nn* jfr i så fall Noreen § 204. 9; *an* vore däremot även enl. N. snarare ett äldre *þan*. Ett bestämt avgörande är svårt att träffa. Jfr under änskönt (slutet).

2. **än,** ännu, fsv. *æn*, än en gång, åter, ytterligare, ännu m. m. = isl. *enn*, da. *end(nu)*; egentl.: fordom, jfr ags. *end* o. fhty. *enti*, förr, isl. *endr*, åter, ånyo (av **andiz*), av germ. **anþi* (**anði-*) = lat. *ante*, framför (se ante-), grek. *antí*, emot (sv. anti-); se f. ö. an- 2, ända, ändå, änne, ännu o. följ.

3. **än** i än mer o. d., fsv. *æn* (*mēr*) = isl. *enn* (*meir*) = föreg. Därjämte i isl. *in* (*meir*), egentl. en stelnad kasusform av ett demonstr.-pronomen (jfr än 1 slutet).

1. **ända,** sbst., egentl. oblik kasus till **ände** (jfr anda ~ ande osv.), fsv. *ænde* = isl. *endi(r)* m., da. *ende*, got. *andeis*, fsax. *endi*, fhty. *enti* (även neutr., ty. *ende* n.), ags. *ende* (eng. *end*), av germ. **andia-*, **andian-*, snarast avledn. av germ. **and-*, emot, i grek. *antí* osv. (se an- 2 o. än 2), alltså egentl.: 'det mitt för el. emot ngt varande'. Jfr den likartade bildningen änne ävensom ända 2, 3 o. äntligen. — I betyd. 'repstump' i *tågända* allmänt germ. uttr.: da. *tovende*, lty. *ên ende tou*, ty. *ein endchen tau*, eng. *rope-end*. — Med avs. på betyd. 'podex' jfr da. *ende*, mhty. *ende* (svans), ags. *endwærc*, smärtor i anus. — Till den ändan, arkaistiskt, till det ändamålet, i det syftet, fsv. *til thæn ænda*, till *ænde* i betyd. 'ändamål', motsv. ä. da. *til det ende*, i da. efter ty. *ende* n. i samma betyd., eng. *end*, jfr lat. *finis* (fra. *fin*) o. grek. *télos*, slut o. ändamål. — Ändan kröner verket, jfr mlty. *wen de ende gůt is*, / *So hat al dat werk prîs*, ital. *il fine corona l'opera*, efter lat. *opus coronat finis*; jfr även slut. — Över ända i t. ex. kasta över ä., motsvar. i da., jfr lty. *aver ende umkanten*. Det motsvar. fsv. *övir ænda* betydde däremot 'i upprätt ställning', liksom ä. da. o. mlty. *over ende*; jfr sv. dial. *ännavänna*, vända upp o. ned på = da. *endevende*. — Ändalykt, fsv. *ændalykt*, slut (i sht om livets sista tid), fullbordan = isl. *endalykt*, da. *endeligt*; till sv. dial., fsv. *lykt*, slut = isl., av germ. **lukiþō*, bildat till germ. **lukjan*, tillsluta, stänga (= lycka 3; jfr f. ö. lock 2, lucka osv.), såsom t. ex. -täkt i intäkt till fsv. *taka* (= taga) o. under -täkt anförda ord. I sv. (nu skämts.) även i betyd. 'bakdel, podex'. — Ändamål (förr även *ände-*), 1680-t., Swedberg 1709, Dalins Arg. = da. *endemaal*, övers. av ty. *endziel* (se till). Tidigast dock i betyd. 'slutmål, slut' (så ännu t. ex. 1723). I da. även *øiemed*, till sbst. *med*, mål, egentl.: mittpunkt (se mid-). — Ordet förekommer icke sällan i ortn. som beteckning för gårdar (osv.) vid ändan av sjöar, t. ex. Vassända (av *Vatnsænda*) Vgtl., Dalsl. o. -ändan Boh.-l.; andra ex. se under Salnecke. I ortn. Ändesta, Ännesta Vstml., Uppl. ingår ej ordet ända utan ett numera utdött personnamn.

2. **ända,** vb, fsv. *ænda* (ipf. *-aþe* o. *-de*) = isl. *enda* (ipf. *-að* o. *enda*), fsax. *endiôn*, *endôn*, fhty. *enteôn*, *entôn* (ty. *enden*), ags. *endian* (eng. *end*), av germ. **anðiōn*, bildat som härja, klövja, vädja, ägga.

3. **ända,** adv., i ända från, till, egentl. kasusform till fsv. *ænde* (=

ända 1). I (götal.) dial. 'alldeles' (*dä va änna så*), 'mycket' (*änna bra*), 'just' (*änna nu*), motsv. i no. dial.

[Ändesta, ortn. Vstml., se under det dock ej dithörande ända 1.]

ändra, t. ex. Lucidor, förr även *andra* t. ex. Å. Oxenstierna, Dahlstierna, jfr fsv. *forandra*, vanligt även i ä. nsv. (ännu alternativt hos Serenius 1741 o. i psalmb.; även i vissa dial., t. ex. smål.), motsv. da. *ændre*, *forandre*, från ty. *ändern* (mhty. *endern*, *andern*) o. mlty. *voranderen*; avledn. av ty. *ander* (osv.), annan (se d. o.). Jfr lat. *alterāre* ds.: *alter*, annan.

ändå, fsv. *æn þā*, då ännu, även då, ändock (som konj.: om ock, ehuru), *æn þō* (*at*), även om, motsv. isl. *ennda*, och dock, o. *enn þó*; av dels fsv. *æn* = än 2 (se d. o.) o. dels fsv. *æn*, och, men = isl. *en*(*n*) ds., besl. med likabetyd. fsax. *endi*, fhty. *enti*, *unti*, *-a* (ty. *und*, och), ags. *and*, *end* (eng. *and*); f. ö. med blott osäkra anknytningar + dels då (se d. o.) o. dels fsv. *þō*, isl. *þó*, dock (etymol. = dock, av germ. **þauh*), om vars utveckling till *-þa* (= -då) se Kock Sv. ljudh. 1: 292 f. (med litter.). — I ä. nsv. även 'till o. med', t. ex. Gustaf II Adolf.

äng, fsv. *æng* = isl., da. *eng*, av germ. **angiō-*, besl. med mlty. *anger*, fhty. *angar*, gräsmark = fsv. *-anger*, vik (se köping, Väckelsång o. Ångermanland), egentl.: böjning, krökning, till ie. roten *ank*, böja el. kröka sig, varav även grek. *ánkos* n., dal, *ankṓn* m., armbåge, osv.; övriga släktingar se under angel 1. Med avs. på betyd.-utvecklingen jfr vång: ie. *u̯enk*, böja el. kröka sig, lat. *campus*: grek. *kampḗ*, böjning, polska *łąka*, äng, litau. *lankà*, dal: litau. *leñkti*, böja (sig); se även under dal o. val 1 (besl. med lat. *vallis*, dal). — Ty. har i stället *wiese*, av fhty. *wisa*, i avljudsförh. till isl. *veisa*, pöl, sump (se vesa); jfr till betyd. ir. *cluain* (av ie. **klo*(*p*)*ni*): litau. *szlápti*, bliva fuktig. Om eng. *meadow* se det etymol. identiska mad. — Ängsskära, Serratula tinctoria, se skära 3.

änga, sv. dial., andtäppa, ä. nsv. *äng*(*i*)*a*, fsv. *ængia* = fda. *ængiæ*, av urnord. **ang*(*u*)*iōn*, till sv. dial. *ång*, trång, osv. (se ånger) som t. ex. lättja till lat, väta till våt osv. — Parallellbildningar av samma adj.: ä. nsv. *ånge*, fsv. *ange* ds., av urnord. **angan-*; fsv. *ænge* n. = fda. *ænge* ds., av urnord. **ang*(*u*)*ia-*; fsv. *ænger* n. ds., av urnord. **ang*(*u*)*iʀ*, *s*-stam; ävensom sv. dial. *änga*, trycka, fsv. *ængia* (se ängsla).

[änga, sv. dial., trycka, se föreg. o. ängsla.]

ängd, trakt, nu nästan blott poet. o. högtidl., Bib. 1541: *egnd*, Gustaf II Adolf: *engd*; efter lty. *jegen*, *jegenode* = mhty. *gegen*(*d*)*e*, *gegenôte* (ty. *gegend*), översättning av fra. *contrée* (eng. *country*, land), ital. *contrada*, trakt, egentl.: det som ligger mitt emot (se f. ö. genom o. kontra-). Påverkan från lty. föreligger även i da. *egn*, trakt, formellt = ä. da. *egn*, egendom, besittning, fsv. *ēghn*, isl. *eign*, av germ. **aiǥni-*, bildat till **aiǥan* (= ega) liksom t. ex. syn till se osv. — Under 1600-t. stundom med bibetyd. av 'slätt, öppen vid plats'; utan denna dock t. ex. hos Schroderus Com. 1640 (i den tyska texten: *Gegend*). Av Columbus betecknat som ett talspråksord, som borde upptagas i skriften. I vanligt tal har dock ordet säkerl. aldrig hört hemma. Det förekommer ej i NT 1526, som i stället har *landsända*, *land*, *landskap*. Möjl. är det en nybildning av bibelöversättarna.

ängel, fsv. *ængil* = isl. *engill*, da., fsax., ags. *engel*, fhty. *engil* (ty. *engel*), got. *aggilus*, från grek. *ángelos* (varifrån även lat. *angelus*, som möjl. är det närmast långivande språket); egentl.: budbärare (jfr sanskr. *ángira-*, om ett slags mytiskt väsen). Eng. *angel* har påverkats av ffra. *angele* (varav fra. *ange*). Till västgermanerna kom väl ordet från goterna; till Norden genom engelska o. tyska missionärer. Jfr evangelium. — Förr icke sällan (liksom orden 'helgon', 'de heliga'; se män) i svordomar, t. ex. ä. nsv. (dial.) *Gudz hunglade* Prytz 1622, av **Guds ängla död* (förf. 1600-t.:s sv. s. 54); jfr skån. *hille dö* under män o. likartade uttryck på *-de* (av *död*) under vaserra. — En ängel går genom rummet, om plötsligt inträdande tystnad i samtal o. d., motsvar. da. *der flyg-*

ver en engel gennem værelset, ty. *es geht* el. *fliegt ein engel durchs zimmer*; urspr. ej med syftning på de kristna änglarna, utan ombildning av grek. *Hermēs epeisēllthe* (Plut.): Hermes var gudarnas sändebud (= grek. *ángelos*). — Änglamat, i vissa delar av landet: en efterrätt bestående av skorp- el. andra kakbitar, sylt (lingon osv.) o. grädde, i somliga trakter (t. ex. Ögtl.) kallad *giftas*. Av helt annat slag är den 'englamat' som omtalas i reseminnen av Cederborgh (se uppl. 1882 s. 13): 'bestående af fårmjölk och sammankokade äpplen . . svåra mäktig'. Jfr sv. dial. *änglavälling*, rotsoppa med mjölk, potatis o. palsternackor.

Ängelholm, stadsn., förr även *Engelsholm* 1496 o. *Ængloholm* 1518; sannol. sammans. med ett personnamn; knappast till något nu förlorat ortn. (vattendragsnamn), som avletts av germ. **angw-*, trång, varom under ånger, jfr ty. *meerenge*, sund.

änger, mask i kött, fsv. *ænger* m., mask, småmask, besl. med fhty. *angar*, kornmask (jfr ty. *engerling*, mask, larv), ävensom med litau. *anksztiraĩ*, finnar, småmaskar, pol. *wągry* ungef. ds. o. möjl. även lat. *anguis*, orm (i så fall egentl.: mask, liksom sv. orm). Jfr Bezzenberger BB 2: 154, Walde[2] s. 43).

ängsla, ängslas, fsv. *ængsla*, *ængslas*, tryckas, besväras, ängslas, avledn. av ängsel (mindre vanl.), fsv. *ængsl* f. (jämte *ængsle* m., *ængsla* f.), trångmål, ångest, ängslan = fda. *ængsil*; med suffixet *-sl* till fsv. *ængia*, trycka, klämma, sv. dial. *änga* = isl. *øngva*, jfr ty. *beengen* osv., till sv. dial. *ång*, trång, osv. (se f. ö. ånger o. änga); bildat som styrsel till styra, vigsel till viga osv. — Deverb.: ängslan, fsv. *ængslan*. — Ängslig, av fsv. *ængslogher* o. *ængsliker* (*ængiz-*); jfr fsv. adj. *ængsol* (annorlunda Noreen V. spr. 4: 130). Ä. nsv. *ängstlig* (t. ex. Stiernhielm) däremot av ty. *ängstlich* el. (m)lty. *engestlik* (till ångest).

änka, fsv. *ænkia* (*enkæ*) = isl. *ekkja* (med *-kk-* av *-nk-*; jfr dricka, svacka osv.), no. *enkja*, *ekkja*, da. *enke*, av urnord. **ainakjōn*; ett speciellt nordiskt ord, avlett av fsv. *enka*, ende, enstaka = no. *einka*, ensamstående, ä. da. *enk(e)*, ensam, enstaka, jfr isl. *einka*, särskilt (se enkom); alltså 'den ensamma'. — Andra germ. beteckningar äro: sydsv. dial. *efterleverska*, änka, y. fsv. *æptirlevirska* el. *æptirleva*, fda. *efterleve*, ävensom ags. *láf*, änka, egentl.: den efterlämnade el. övergivna, till roten i leva, lämna, bliva osv. — Det gamla indoeuropeiska ordet för 'änka', som utdött i de nordiska språken, företrädes av got. *widuwō*, fsax. *widowa*, fhty. *wituwa* (ty. *witwe* o. *wittib*), ags. *widewe* (eng. *widow*), motsv. sanskr. *vidhávā*, lat. *vidua* (fra. *veuve*), fir. *fedb*, fslav. *vĭdova*, fpreuss. *widdewū*, vartill lat. *viduus*, berövad, snarast är en sekundär bildning (jfr under änkling). Härtill got. *widuwairna*, son av änka (jfr tärna 1). — Änkan Blom, i kägelspel, den yttersta käglan; anledningen till beteckningen obekant; möjl. rim på *bom*. Karl XV:s kägelklubb bar namnet 'Änkan Bloms bekanta'.

[änk(er), sv. dial., änkling, se d. o.]

änkling, fsv. *ænklinger*, ogift man = no. *enkling*, änkling (från sv.?); avledn. av y. fsv. *ænkil*, änkling = isl. *ekkill*, till fsv. *enka*, enstaka m. m. (se enkom); el. ock äro båda parallellbildningar till detta senare ord. Formellt identiskt med *ænkil* är adj. enkel, från mlty. *ênkel*, av germ. **ainikila-* (*-ak-*). I alla händelser ytterst till räkneordet o. adj. en. — Sv. dial. *änk(er)* o. da. dial. *enk*, änkling, äro sekundärt bildade till änka, liksom sv. änkeman o. da. *enkemand* (motsvar. ett fsv., fda. *ænkio-*), el. som ty. *witwer* (mhty. *witwære*), fhty. *wituwo*, eng. *widower*, fslav. *vĭdovĭci* till ty. *witwe* osv., vartill även ty. *witmann* (med fem. *witfrau*) o. ty. dial. *witling*; jfr om lat. adj. *viduus* under änka. Samindoeuropeisk beteckning för 'änkling' saknas, vilket naturligtvis sammanhänger med kvinnans underordnade ställning i äldsta tider. Jfr det fullt analoga förhållandet med orden för 'svärfar' under svär.

änne, panna, nu blott poet., men kvarlever i vissa dial., fsv. *ænne* = isl. *enni*, no. *enne* (ej i da.), av germ. **anþia-* n. (alltså med nordisk assimilation av *-nþ-*

till *-nn-* såsom i **finþan* till finna osv.), avledn. av germ. **anþ-*, emot, grammatisk växelform till **and-* i ända 1 (se d. o. o. särsk. an- 2, anlete); jfr t. ex. lat. *antiæ*, pannlockar. Alltså egentl.: det mot ngn riktade. F. ö. bildat såsom t. ex. fsv. *inne* n., hus, till fsv. adv. *in(ne)* osv. — Fhty. (Isid.) har den besläktade bildningen *andin.* — Ordet har undanträngts av panna 2. Om en annan germ. beteckning (ty. *stirn* osv.) se Oxenstierna. Det etymologiskt dunkla lat. *frons* ds. ingår i front. Grek. *métōpon*, till *metá* + *ṓps*, öga, betyder egentl. 'avståndet mellan ögonen'. — Samindoeur. ord för 'panna' saknas.

[Ännesta, ortn. Uppl., se under det dock ej dithörande ända 1.]

ännu, fsv. *ænnū* = isl. *enn nú*, da. *endnu*, till än 2 o. nu.

änsa, nordsv. dial., varsna, osv., se ansa. Till den där framställda härledningen (: and 2) bör läggas, att, med Falk-Torp s. 1412, säkerl. sammanblandning egt rum med stammen i ande; jfr isl. *annast*, vara angelägen om o. d. = ags. *óðian*, andas starkt, flåsa, av germ. **anþōn.*

änskönt, jfr Gustaf II Adolf 1615: 'Mente at dher the än skiönt giorde .. så', f. ö. äldst i förb. *om .. än sk(i)önt*, t. ex. Gustaf II Adolf, Schroderus 1635, Växiö 1652 (alltså med adverbiell funktion) = da. *endskønt, omendskønt*, jfr ä. nsv. *sk(i)önt*, änskönt, t. ex. Börk Dar. 1688 (talspråk; vanligt), o. *omsk(i)önt*, ehuru, t. ex. Spegel 1685, Isogæus 1714 (= da. *omskønt*); motsv. da. *skønt* (i ä. da. blott om tänkta fall, i modern betyd. hos Holberg); egentl. adv. till adj. skön, bildat efter ty. *schon* (i *obschon*), av fhty. *scôno*, adv. till *scôni* (ty. *schön*); se skön 2. Än- är = fsv. konjunkt. *æn*, om = isl. *en*; möjl. egentl. en stelnad ackusativform (m. sg.) av pronominalstammen *i-* el. *e-* i got. *is*, han (= ty. *er*) osv. (Noreen Gesch. s. 191), dock ovisst.

Änten, sjön., se Alt-.

[änter, sv. dial., agnar o. d., se ämter.]

äntligen, t. ex. 1593, förr även *än(d)tliga* o. *än(d)tlig* (ännu t. ex. Tegnér Fritiofs saga); under påverkan av fsv. *ændelika*, ä. nsv. *ändeligen* från ty. *endlich*, motsv. mlty. *endeliken*, da. *endelig*, isl.-fno. *endaliga* (*endi-*), fsv. *ændelika* (det senare åtm. påverkat av o. kanske lån från mlty.), ä. nsv. *ändeligen* osv., i sht 1500-t.; till ty. adj. *endlich*, slutlig, avgörande (varav sv. *äntlig* t. ex. 1564) = mlty. *endelik*, fsv. *ændeliker* (ä. nsv. *ändelig*) osv.; till ände.

äntra, 1660, Karl XII Bref osv. = da. *entre*, från mlty. *entern* el. holl. *enteren*, jfr eng. *enter* ds., från fra. *entrer*, inträda, av lat. *intrāre* ds. (se entré i tilläggen).

äpple, fsv. *æple* = isl. *epli*, da. *æble*, av germ. **ap(a)lja-* n., avledn. av ett ord motsv. den västgerm. beteckningen ty. *apfel*, eng. *apple* osv.; se närmare under apel. — I lat. i stället *mālum*, väl från grek. *mēlon* (se melon); i fra. i stället *pomme*, specialiserad anv. av lat. *pōmum*, trädfrukt. — Om ord för 'äpple' i betyd. 'potatis' se d. o. — Bita i det sura äpplet, se sur. — Äpplet faller ej långt från trädet, motsvar. i da., ty., jfr isl. *sjaldan fellr eplit langt frá eikinni*, ävensom t. ex. ital. *il frutto* (dvs. frukten) *non cade mai lontano dall' albero.* — Sodoms-äpple, se d. o. — Strids- (Geijer, Fryxell osv.) el. tvisteäpple (Askelöf 1829: *tvist-*, Fr. Bremer osv.), motsv. i da., jfr ty. *zankapfel*, eng. *apple of contention*, fra. *pomme de discorde*, lat. *discordiæ malum*, med syftning på det äpple som tvedräktens gudinna Eris vid Peleus o. Thetis bröllop inkastade med påskriften 'till den skönaste'. Även erisäpple. — Äppeltysk, Bellman Fredm. ep. n:o 33: 'Hvad säjer den där gullsmidda Äppeltysken med Markattan på axeln?', f. ö. t. ex. Blanche, Sturzen-Becker, Topelius, Levertin. Enl. J. G. Carlén Bellm.-uppl. 1: 118 n. 9 förr brukad folklig benämning i sht på pommerinkarna, som drevo stark handel på Sverige med äpplen o. annan frukt; nu nedsättande beteckning på tysk med bibetyd. av person med begränsade, småborgerliga vyer el. dyl. — F. ö. icke sällsynt i ortnamn (särsk. i Götal.), t. ex.

Äpplaholm Smål. (fsv. *Æplaholm*) o. Äpplerum Öl.; dock innehåller Äpplerum i Ögtl. (fsv. *Apaldarum*) plur. av det motsv. trädnamnet apel. Däremot är päron i sv. ortnamn åtm. ytterst sällsynt; det enda, där det kunde tänkas ingå, är väl Pärekulla Vgtl. (1547 *Perecholla*).

1. **är,** använt som presens till vb. vara, fsv. *ær* 3 pers. sg., fgutn. *ier* (gotl. *jär*), *ir*, runsv. *ir*, **es* (*is*), ofta *ær* även i fsv. i 2 pers. sg. för *æst* = isl. *er*, *es* 3 pers. sg., men även som 2 sg. (jämte *est*, *ert* 2 pers. sg.), da. *er*, motsv. got. *ist*, fty. *ist*, *is*, fhty., ty. *ist*, ags., eng. *is* = lat. *est*, grek. *esti*, sanskr. *ásti*, fir. *is*; till ie. roten *es*, vara, i lat. *esse* (se ässe o. f. ö. sann). Ordet är obesl. med vb. vara o. med ty. *bin*, är, lat. *fui*, har varit, osv. (se bo 2), vilka med avlägg av *es*, vara, förenats till ett böjningssystem. — 1 pers. sg. hade i äldsta fsv. formen *æm* = isl. *em*, got. *im*, ags. *eom* (eng. *am*), av ie. **esmi* (= grek. *eimì*, sanskr. *ásmi*), men denna undanträngdes tidigt av 3 pers. sg. *ær* på grund av denna senare forms större frekvens.

2. **är,** uppsyn, av fra. *air* ds., även: luft, av lat. ackus. *aërem*, till *aër*, av grek. *aêr*, luft (till ie. roten *u̯ē*, blåsa, i vind). Jfr aria, malaria.

ära, sbst., fsv. *ēra*, även: aktning, välvilja = sen isl. *éra*, da. *ære*, från mlty. *êre*, även: äktenskap, av fsax. *êra*, nåd, ära, gåva = fhty. *êra* (ty. *ehre*), ags. *ár*, ära, välgerning, skonsamhet, lycka, isl. *Eir*, läkekonstens gudinna, av germ. **aizō-*. En inhemsk utveckling av denna grundform hade givit **ēra*. Härtill vb. ära, fsv. *ēra*, da. *ære*, från mlty. *êren*, av fsax. *êrôn* = fhty. *êrôn*, *erên* (ty. *ehren*), ags. *árian*, i fhty. o. ags. även: begåva, isl. *eira*, skona; av germ. **aizōn*, **aizian*; med dentalutvidgning i got. *aistan*, ha försyn för, akta, o. grek. *aídomai*, blyges, har försyn för, av ie. **aizd-*, **aisd-*; däremot knappast, såsom också antagits, i lat. *aestumāre*, taxera, värdera, akta (varav fra. *estimer*, sv. estimera, nu blott vard., dial. *exmera*), som i stället snarast ytterst hör till *aes*, malm (se ärg o. Walde[2]). — Med avs. på mlty. *ē* > nord. *ē* jfr lära; sannol. beroende på öppet uttal av mlty. *ē* före *r* (se Seip 2: 86). — Betyd. 'begåva' uppträder i förära (jfr y. fsv. *forœring*) = da. *forære*, från mlty. *vorêren*, hedra, särsk. med gåvor, motsv. ty. *verehren*. I denna betyd. urspr. med prepos. med. I den äldre betyd. 'hedra' t. ex. Sir. bok 1561: 'Wijsheten . . förährar them som henne vnfå'. — Ordet hade förr en vidsträcktare användning än nu, då det ofta ersättes av heder, t. ex. i betyd. 'redlighet, hederskänsla, rättskänsla' o. d.; kvar i t. ex. en ärans man, en man av ära (jfr *hedersman*), bo långt från all ära och redlighet; jfr även i bedyranden t. ex. på heder och ära, på ära och tro (det senare vanligt redan i fsv.). — Ära den som ära bör, dvs. ära (heder) åt den som ära tillkommer; efter ty. *ehre, dem ehre gebührt*, efter Rom. br. 13: 7 (i gamla o. nya svenska bibelövers. i stället *heder*). Sedermera ofta genom missförstånd utbytts mot *äras bör*. — Äran är det vackraste trädet i skogen, från motsv. uttr. i da. (*æren* osv.); egentl. ordlek på ett gammalt ord för 'lönn', da. *ær* (el. *æretræ*), besl. med ty. *ahorn*, lat. *acer* osv. (se lönn). Jfr no. *jamnen er eit godt gras*, där *javne* betyder både '(växten) Lycopodium' o. 'rättframhet' o. d. — Den vid en mängd situationer (lyckönskningar, avsked osv.) använda hövlighetsfrasen ha (den) äran att . . är en översättning av ty. *die ehre haben*. — Ärbar, förr, t. ex. 1600: ärofull, hederlig, bl. a. som attribut till bondeståndet (t. ex. 1723, liksom i ä. sv. *ärlig*, *hederlig*, varom nedan); nu med starkt specialiserad betyd., om kvinnor: *en ärbar kvinna*, *ärbart uppförande* = da. *ærbar*, från ty. *ehrbar*, av mhty. *érbœre* = mlty. *êrbâr* (ärevördig o. d.); egentl.: som är förenligt med el. uppför sig enligt ärans el. hederns fordringar, se bar 3. — Äreboren (nu †) = fda. *ærebaaren*. Tidigast (liksom i ä. da.) antagl. om adelsmän; men har sannol. varit sällsynt. Under 1600-t.:s senare o. 1700-t.:s förra hälft ofta som hedersepitet till ämbetsmän, fil. magistrar o. förnämligare borgare; senare, in på 1800-t., även till mindre hantverkare

bland städernas borgare; dock alltid åtföljt av andra efter förhållandena avpassade attribut, t. ex. 'äreborne, lagfarne och höglärde' 1670 till en juris professor, 'äreborne, välvise och högaktade' till en borgmästare; Växiö 1785: 'Mästaren Borgaren och skomakaren Äreborne och konsterfarne C. F. Sw.' 1775 befordrades av collegium medicum apotekarna från 'äreborne och konsterfarne' till 'högachtade'. — Ärlig, i ä. nsv. (15- o. 1600-t.): ansedd, aktad, hedervärd; förnämlig, hederlig; ärbar m. m., t. ex. Bib. 1541, Sal. Ordspr. 16: 31: 'Grå håår äro en ährlig krona' (gamla bibelövers.: 'en hederskrona', nya: 'En ärekrona'), gamla bibelövers., 1 Tim. 3: 11: 'deras hustrur . . skola ock ärliga vara (dvs. ärbara)', fsv. *ærligh(er)* (*-liker*, *-līkin*), ärad, ansedd, berömd, ärevördig, ärofull, härlig, hedersam (jfr västg. *äraktig* i denna betyd.), ärbar m. m. = da. *ærlig*, ärlig, förr bl. a. även: ärbar, från ty.: mlty. *êrlich*, ty. *ehrlich* i ungef. samma betyd., i nhty.: ärlig, redlig. Förr i svenskan även som hederstitel, först (redan i fsv.) använt om riddare o. adelsmän (på 1600-t. allmänt ersatt av *välboren*), sedan om borgerliga personer, o. långt in på 1800-t. (t. ex. i adresser) om allmogemän, hantverkare (på landet) o. soldater, t. ex. 'Ärlige och förståndige dannemannen N. N.' o. d. Betyd.-utvecklingen i ärlig är analog med den i hederlig, urspr.: hedrad, aktad, o. lat. *honestus* (till *honor*, heder, ära). — Äregirig, fsv. *ærogirugher*, liksom da. *ærgerrig* från ty.: mlty. *êrengirich*, ty. *ehrgierig* (jämte *ehrgeizig*), till girig i betyd. 'begärlig'. — Ärevördig, se under vördig. Jfr y. fsv.: *ærværdogho* (för *-e*) *kere herre*, till Svante Sture. — Betr. växlingen äre- o. äro- i sammans., t. ex. ärelös (fsv. *æro-*) o. ärofull jfr under syssla. — I stället för ärelystnad användes under 1700-t. o. 1800-t.:s första hälft mycket ofta *ärelust*. — En gammal sammans. härtill är husära i betyd. 'hustru', Bib. 1541, Psalt. 68: 13, i gamla bibelövers.: 'husäran utskifter rofwet'; efter Luther s. st.: *hausehre*; sedermera icke sällan i litter., t. ex. Palmblad, Knorring, Hedenstierna (i nyare tid i regel med skämtsam anstrykning); förr (åtm. 1600- o. början av 1700-t.) i officiell stil (vid likpredikningar o. d.), t. ex. 1656: 'Gundborgh . . . , Wyrdiges och Wällärdes Her A. H. F. . . Fordom Kiärelskelige Huusähra och Hustro'. Egentl. beroende på felaktig övers. av ett hebr. *newát bájit* med betyd. 'husets beboerska', som förväxlats med ett *nawát bájit*. — Inhemskt nordiska uttr. för 'ära': heder (nu med något avvikande betyd.) o. isl. *vegr*, båda med grundbetyd. 'glans, klarhet', jfr t. ex. ags. *hádor*, klarhet (se närmare heder), o. fhty. *wâhi*, strålande, skön (ffra. *gai* > eng. *gay*, glad, med samma betyd.-utveckling som i glad). Se även under **söma*.

äras, sv. dial., trivas = isl. *æra* (ipf. *-rð-*), t. ex. opers. *ærir akr* (jfr *er vel ært*, det är gott år, god äring), no. *æra*, växa o. mogna, av germ. **jærian*, avledn. av år, jfr äring.

ärende, i poesi särsk. förr icke sällan *ärnde*, t. ex. Lenngren, Franzén, Nicander, så stundom även i talspr.; i ä. nsv. bl. a. även: tilldragelse, fsv. *ærende*, *ærande*, *er-* m. m., budskap, uppdrag, rättssak, göromål, tilldragelse, naturbehov, tarv (liksom i isl.; eufemistiskt, jfr tarv), sannol. även: träck (i ordspr. *Hunda æta annarz manz ærende vp*, Wadstein Sv. lm. XI. 6: 31) = isl. *erindi* (*ør-*), da. *ærende*, fsax. *árundi*, fhty. *árunti*, ags. *ærende* (eng. *errand*). Mycket omstritt på grund av de egendomliga vokalförhållandena, som endast genom djärva o. delvis felaktiga hypoteser kunnat återföras på ett något så när enhetligt ursprung. För att lösa svårigheterna har därför Guntermann ZfdPh 42: 397 f. för de tyska orden antagit och utförligt motiverat lån från ags. *ærende* (missionsord), varvid i fhty. o. fsax. insatts den vanliga motsvarigheten till ags. *æ*. Därmed står dock alltjämt den nord. formen (med gammalt *ă*) oförklarad: ordet förekommer redan i Skírnismál o. kan knappast vara lånat, i alla händelser ej under de omständigheter som kunna gälla för fhty. o. fsax. Från västgerm. synpunkt möta emellertid med G:s låneteori inga hinder

att upprätthålla den gamla tilltalande härledningen från got. *airus*, sändebud, osv. (se ärna); men för de nord. orden är denna oantaglig. Äldre litteratur se f. ö. utom anf. avh. Falk-Torp s. 1581, Olson Appell. sbst. s. 436.

ärenpris, växtsl. Veronica, urspr. o. i sht officinalis, B. Olai 1578, Berchelt 1589, förr även *ä(h)ra-*, *ä(h)re-* (*e-*) = da. *ærenpris*, från ty. *ehrenpreis* o. 1500, egentl.: hederspris, till ära o. pris; alltså egentl.: den blomma som förtjänar hederspris; jfr om samma växt ä. ty. *ehrenwert, heil aller welt, heil aller schaden*, lty. *sta up un gah weg* (dvs. 'statt upp och gack'); samtliga med syftning på växtens stora anseende som läkeört (mot pest m. m.). — Samma första led (med *-en* från den gamla genit. sg. av ty. *ehre*) ingår också, historiskt sett, i familjen. Ehrenborg, -svärd m. fl.

Ärentuna, sockenn. Uppl., se Tuna.

ärftlig, J. De la Gardie 1612: *ärfftligen*, adv., förr även *arft(e)lig*, t. ex. 1612, Girs m. fl. (jfr även nedan); enl. Tamm Avledn.-änd. hos sv. adj. s. 41 möjl. av ett mlty. adj. **ervetlik*, en växelform (med i obetonad stavelse bortfallet *n*) till ett **erventlik*, till sbst. *ervent*, arvinge, egentl. part. pres. (se f. ö. arv). I da. i stället *arvelig*, motsv. ä. nsv. *ärf(f)lig(en)*, t. ex. 1635.

ärg, Schroderus o. 1638: *ärgh*, förr även *ärga*, *erga*, t. ex. Lex. Linc. 1640 = no. *erj*, da. *ir(r)*, *er(r)*, synkoperad form till ett fsv. **ērugher* = isl. **eirugr*, avledn. av fsv. *ēr* m. o. n., koppar, brons = isl. *eir* n., ä. da. *eer*, got. *aiz*, fsax., fhty. *ēr* (vartill avledn. *ērin*, adj. = ty. *ehern*), ags. *ár*, *ǽr* (eng. *ore*), av germ. **aiz-* = lat. *aes* n., sanskr. *áyas*; alltså ett samindoeur. ord (jfr under koppar). Enl. somliga rotbesl. med järn (**īs-*) o. hörande till en rot *ai*, glänsa (med utvidgningen *ai-dh*, varom se id 1); åtm. det senare mycket ovisst. — Överensstämmelsen mellan suffixkonson. i den isolerade växelformen no. *eirk* m. o. n., ärg, o. lat. *aerugo*, rost, är, trots Falk-Torp, Kluge o. Much, säkerl. rent tillfällig. Ordet är i stället ett deverbativum till vb. *eirka*, göra ärgig, en *k*-avledn. av vb. *eira* el. sbst. *eir*. — Till lat. *aes* hör sannol. vb. *æstimāre*, värdera, varav sv. estimera, dial. *exmera* (se under ära).

äril, arkaiserande o. högtidl.: härd, ä. nsv. *ärel* t. ex. Arvidi 1651 (jfr rännil o. ä. sv. *rännel*), växelform till el. snarast analogisk ombildning av sv. dial. *ären* (t. ex. Hall.), fsv. *ærin*, även *aren* = isl. *arinn*, no.-da. *aare*, ä. da. *arn*, da. *arne* o. det gamla finska lånordet *arina*; urnord. (*þat*) *arina* (By), ack. sg. n., denna upphöjning, är dock osäkert; väl av germ. **azina-* (*-ena-*) o. möjl. även **azana-*, antagl. besl. med lat. *āra* (av **āza*), brännaltare, o. osk. *aasas* n. plur., 'aræ', till ieur. roten *as* i *arēre*, vara torr (av *az-*), sanskr. *āsa*, aska, osv. (se f. ö. aska o. ässja); jfr till betyd. litau. *pelēnė*, härd ~ *pelenaĩ*, aska, m. fl. liknande paralleller. — Ordet är i betyd. 'härd' speciellt nordiskt, men bör väl, såsom också skett, identifieras med fhty. *arin*, *erin*, altare, egentl.: fast, tillstampad eldstad (Meringer IF 17: 122), o. kanske också med det formellt överensstämmande fhty. ordet med betyd. 'golv' (ty. dial. *ern*, *ähren*), som dock av somliga betraktas som lån från lat. *arēna* (= sv. arena; Walde under *āra* efter Kluge, som dock i Et. Wb.[9] uppgivit denna åsikt). — Om möjligheten av ursläktskap mellan äril, ässja osv. o. lat. *ārea*, öppen plats (egentl.: torr, avbränd?), se areal. — Vissa betänkligheter mot den ovan förordade härledningen av äril från roten *as* vållar dock frånvaron i vissa former av *r*-omljud; enl. Kock Ark. 15: 357 verkar detta emellertid icke på *a*, då ett *a* uppträder i följande stavelse, vilket kunde tala för den ovan såsom möjlig uppställda växelgrundformen **azana-*. Om ljudutvecklingen jfr även Pipping Nord. spr. ljudl. s. 98 (med litt.-hänv.). — Ordet har i riksspr. undanträngts av det från ty. lånade härd, som f. ö. självt synes utgå från en likbetydande rot (andra betyd.-paralleller se under ässja). I många dial. har däremot härd ännu icke trängt in, o. i åtskilliga, där det uppträder, hänvisar dess utveckling på jämförelsevis ungt lån

från riksspr. Om ett annat ieur. ord med samma betyd. se under vestal.

äring, årsväxt, fsv. *æring*, avledn. av fsv. *ār* (= år). Jfr äras. — Härtill sv. dial. *oäring*, missväxt (jfr fsv., isl. *ōāran* n.); i t. ex. östg. även i betyd. 'liten o. vantreven varelse' om t. ex. kalvar, men även om människor. Ett annat gammalt nordiskt ord för 'missväxt(år)' är ä. nsv., sv. dial. (Boh.-l.) *hallår*, no. *hallaar*, ä. da. *hallaar*, jfr isl. *hallæri*, som, med Tamm Nord. stud. s. 34, snarast hör till germ. adj. *hall-*, torr = lty. *hall* i *hall weder*, torrt väder, jfr da. dial. *hallen(d)*, förtorkad, vissen, besl. med lett. *kalsnejs*, torr, mager; knappast däremot, såsom Torp antager s. 195, till no. o. sv. dial. *hall*, sluttande, osv. (varom under hälla 1). — En annan avledn. av år i betyd. 'äring, årsväxt' är dial. *årane* t. ex. Boh.-l.

ärja, plöja, se årder.

ärke- i ärkebiskop osv., fsv. *ærke-* i *ærkebiskoper* (*-bisper*) osv. = isl. *erki-*, da. *ærke-*, got. *ark-*, ags. *ærce-* (eng. *arch-*), fhty. *erzi-* (ty. *erz-*; med *-z-* beroende på mlat. uttal av *k* framför *i* som *ts*); i de nord. fornspr. från ags.; från lat. *archi-* (jfr ä. nsv. *archibiskop* t. ex. Sahlstedt), av grek. *arkhi-*, till *arkhós*, anförare (se monark, patriark), till *árkhein*, vara den förste, börja, härska. — Härtill även den nu obruk-, liga titeln *arkialer* (= ty. *arzt*, läkare)- varom under läka. — Ärke- begagnades äldst framför titlar för att be, teckna särskilt framstående rang; senare efter ty., även i nedsättande-förstärkande betyd.; dels o. tidigast framför sbst., såsom ärkebov, -narr, -skojare osv., förr även *ertsbov* osv. (t. ex. Gjörwell), efter ty. *erznarr* osv. (tidigast i sen mhty.); o. senare även framför adj., t. ex. ärkedum, efter ty. *erzdumm*, osv.; jfr även fra. *archifou*, ärkenarr.

ärla, Linné = no. *erla* (da.-no. *erle*), isl. *ertla*, ett speciellt nordskand. ord, av urnord. **artilōn*, som, formellt sett, kan vara ett dimin. till årta (liksom t. ex. isl. *hyndla* : *hundr*, *mýsla* : *mús* osv.), en från betyd.-synpunkt dock föga tillfredsställande tolkning. Med avs. på bortfallet av *t* mellan *r* o. *l* jfr sv. *kjolar* (*kjorlar*) av *kjortlar*. — I ä. nsv. även *kokerella*, sv. dial. *kukkerella*, till ett ljudord motsv. no. *kokra*, om vissa fågelläten, jfr no. *kukla*, sv. dial. *kokla* (se kyckling) o. kackla, om höns; *-ella* av *-erla*. — De flesta europeiska beteckningar för 'ärla' syfta annars på fågelns rörelser, särsk. på den vippande stjärten, t. ex. vippstjärt (se d. o.), sv. dial. *gatevippa*, *gatränna*re, da. *gaderender*, ty. *bachstelze* (besl. med stylta o. stulta), mlty. *kwickstert*, mlty. *wegestert* o. eng. *wagtail* (besl. med vagga), fra. *battequeue* (till *battre*, slå, o. *queue*, stjärt, se batalj o. kö), *hoche-queue* (jfr hotchpotch), ital. *squassacoda*, grek. *seisopygis*, *kíllouros*, de sju sistnämnda med betyd. 'vippstjärt', lat. *mōtacilla*, sannol. med samma betyd. (ehuru dunkelt i enskildheter), span. *andario* (till *andare*, gå, o. *rio*, bäck, alltså ungef. samma betyd. som ty. *bachstelze*), fhty. *hardilla* (väl besl. med ags. *hraðian*, skynda, isl. *hraðr*, rask, se grad 3, rad 2 o. jfr W. Lehmann KZ 42: 87), litau. *kẽlė* o. lett. *zẽlawa* (jfr grek. *kíllouros* ovan; lat. *cillo*, vippar, rör sig, är osäkert bestyrkt), sanskr. *sadā-narta*, som alltid hoppar, *kañjana*, som går styvt (jfr betyd. av *-stelze* i ty. *bachstelze*); liknande också i keltiska spr. Med avs. på bildningen av de namn, som ha imperativisk första led, se under våghals.

ärlig, se under ära.

Ärlinghundra, härad i Uppl., fsv. *Arlœnningia hundare*, dvs. Arlänningarnas h., väl till fsv. *ār*, genit. sing. av *ā*, å, jfr fsv. *Ārby*, nu Årby o. Arby, jämte det vanligare *Āby*, nu Åby. Jfr Närding-, Sämminghundra o. under hundra.

ärm, fsv. *ærm* = isl. *ermr*, no. *erm*, da. *ærme*, ett speciellt nordiskt ord av germ. **armiō*, bildat med tillhörighetssuffixet *-iō* av arm 1, liksom t. ex. *ō* till *å*, el. med *-ia* av andra kroppsdelsnamn t. ex. isl. *helsi*, halsband (av **halsia-*) till hals, *men*, halsband (av **manja-*) till *mǫn*, egentl.: hals (se man 1), fgutn., isl. *vengi*, huvudkudde (av **wangia-*), till isl. *vangi*, ty. *wange*, kind, osv. (se

vång o. tinning). — Tyskan har i stället dimin. *ärmel* (fhty. *armilo*) o. eng. *sleeve* (se under slejf). I ä. nsv. förekommer även ett *ärmstrumpa* i betyd. 'stickad strumpa å armen' (jfr Troels-Lund, III. udg. 4: 79), liksom i vissa dial. (åtm. förr) *armstrumpa* 'skjortärm'; jfr ä. da. *handstrømpe*; alltså till strumpa i en mindre specialiserad betyd. (jfr ty. *hosenstrumpf* under strumpa). — Skaka ur ärmen, utföra med stor lätthet, motsv. i da. o. ty.; möjl. urspr. syftande på taskspelarna el. kanske snarare på de fordom använda vida ärmarna, som även brukades som fickor.

Ärm- i ortn., såsom Ärmansbo Uppl., av fsv. *Ermundabodha*, o. Ärmestorp Ögtl., av fsv. *Ærmundathorp*, till genit. sg. av fsv. personn. *Ærmund*.

Ärn- i vissa ortn. utgår från fsv. personn. *Ærne* (*Ærner*), t. ex. Ärnesta Ö.-Selö sn Sdml., fsv. *Ernestom* (se -stad), Ärna Klosters sn Sdml., fsv. *Ærnœdhe*, ävensom (med annan utveckling) i Ärstavik Sdml., fsv. *Ærnastœwik*, o. Ärentuna Uppl. (se Tuna). Däremot är det osäkert, om, såsom antages i Sv. lm. X. 6: 310, samma personn. också uppträder i fsv. *Ernem*, nu Ärna G. Uppsala sn Uppl., då personnamn i fsv. ortn. på *-hem* icke äro säkert uppvisade.

ärna, P. Svart Kr.: 'hwilket ett gästebodh edher är ärnat'; C. Gyllenhielm o. 1640: 'ärnade sigh på den vägen åth Breslau'; fsv. *ærna*, utverka, förskaffa (jämte *ārna*), motsv. isl. *árna* ds., no. *aarna*, förvärva. Enl. vanligt antagande = got. *airinôn*, vara sändebud, utskickad; med germ. *-air-* till nord. *-ār-* (varav genom *i*-omljud *-ær-*) såsom t. ex. i arla; till got. *airus*, sändebud, fsax. *êru*, ags. *ár*, isl. *ǫrr*, *árr* (jfr det urgamla finska lånordet *airut*); med (i verbet) fsv. o. isl. *ā* för *æ* på grund av anslutning till grundordet. Ur betyd. 'vara sändebud' skulle då ha utvecklat sig dels den av 'utverka (egentl. som ombud)' o. dels den nysvenska av 'vara färdig att, stå i beredskap att' (jfr färdig : fara), 'ämna'. Se Noreen Ark. 6: 360. Det första torde vara riktigt (därest nu verkligen härledningen är den ovan givna). Men betyd. 'ämna' är säkerl. icke så gammal, att den direkt bör förbindas med betyd. i got. *airinôn*. Den utgår i stället snarast från betyd. 'förskaffa, bereda', alltså av samma slag som i ämna (se under ämne slutet). Övergången exemplifieras av ex. från P. Svart, där man kan inlägga båda betyd.: 'berett' o. 'tillämnat'. Anv. av ordet om resor o. färder är härtill en specialisering. — Annorlunda Torp Etym. Ordb. s. 13, som för det isl. o. no. verbet förmodar möjligheten av sammanhang med fhty. *arnôn*, förvärva, ags. *earnian*, även: förtjäna (eng. *earn*), o. sv. dial. *arnig*, flitig, rask (sv. ärna omnämnes ej), vilka enl. T. (o. vissa andra forskare före honom) snarast böra sammanhållas med grek. *árnymai*, förvärvar. Denna härledning av ärna omöjliggöres dock av det långa *a* i isl. (ett avljud ie. *ē* torde icke här böra förutsättas). Fhty. *arnôn*, 'förvärva' osv., hör f. ö. trol. samman med and 2. — I ä. nsv. o. ännu o. 1800 betydligt vanligare än nu (se t. ex. hos Weste 1807). Redan Dalin 1853 hänvisar emellertid från *ärna* till *ämna*, som numera är huvudordet. I riksspr. nu blott i (något högtidligare) skriftspr. utom där det beror på inverkan från dialekterna, varest ordets livskraft på många håll (åtm. i Götal.) är oförminskad, t. ex. 'han ärnade sig till Stockholm' o. d. I litter. från jämförelsevis senare tid använt av t. ex. El. Tegnér o. Snoilsky; i den ännu nyare tycks ordet vara sällsynt.

ärr, i ä. nsv. även *arr* t. ex. Spegel (jfr Bellman: *kopparrig*), i dial. också *är* (med yngre vokalförlängning ss. i *dör* för *dörr* osv.), fsv. *ær*, *ar* = isl. *err*, *ørr*, da. *ar(r)* n. (nordeng. dial. *arr* från nord.), motsvar. mlty. *are* f., ä. ty. *arbe* (nu i stället *narbe*, se narv 1), snarast av en germ. *s*-stam **arwiz*, **arwaz*, varav finska lånordet *arpi* (= familjen. Arpi), nära besl. med sanskr. *áruṣ* n., sår, alltså med ieur. suffixavljud *-ues*, *-us*. Växlingen *-ä-* o. *-a-* beror på former med el. utan *i*-omljud; isl. *ørr* har *i-* o. *w-* (el. enl. somliga

u-) omljud, jfr *øx* under yxa. Om grundformen o. ljudutvecklingen se f. ö. litter. hos Pipping Nord. spr. ljudl. s. 200, Pipping ibid. s. 171 samt om härledningen f. ö. Persson Indog. Wortf. s. 290, 774, 840. Med avs. på betyd.-växlingen 'ärr' o. 'sår' jfr grek. *oulḗ*, ärr, o. lat. *vulnus*, sår, el. grek. *ṓteilē*, som i poesin betyder 'sår' o. i prosan 'ärr' samt är besl. med lett. *wáls*, sår. — Engelskan har i stället de närmast romanska *cicatrice* (av det etymologiskt ganska oklara *cicātrix*) o. *scar*.

[Ärstavik, ortn., se Ärn-.]

ärt, fsv. *ært*, plur. *ærtir*, *-er* (jfr det nsv. uttalet *ä'rter*) = isl. *ertr* plur. (genit. *ertra*; med *r*-et uppfattat som hörande till stammen), no. o. da. *ert*; nordiskt lån (sannol. under vikingatiden, före vilken ärtodling synes ha varit okänd i Norden) från fsax. *erit* (mlty. *erwete*) = fhty. *ar(a)weiz*, *-wiz* (ty. *erbse*), av ett germ. **arawait-*, *-wit-* f., på ett el. annat sätt besl. med lat. *ervum*, en baljfrukt (vicker?), o. grek. *órobos* m., vicker el. lins (av **érobos*), grek. *erébinthos*, kikärt; sannol. ytterst (såsom lat. *pisum* o. *cicer* nedan) från ett icke-indoeur. spr. — Härtill utvidgningen ärta Odel Sincl.-visan o. 1740, plur. *-or* Linné; mera vanligt först under 1800-t:s senare hälft. — Det inom de germ. språken isolerade ags. *pise* (eng. *pea*, plur. *peas*, med *s* uppfattat som pluraländelse, o. kollekt. *pease*), från lat. *pisa*, plur. till *pisum* (jfr grek. *pisos*, *-on*), torde visa, att anglosaxarna gjort bekantskap med ärterna först efter invandringen till England; jfr även ags. *earfe* från lat. *ervum*. — Ett minne av en annan urgammal hithörande beteckning föreligger i sv. kikärt, Cicer arietinum, kaffeärt, o. 1580: *Kickeärther*, Schroderus 1640: *Kijkärten*, Franckenius 1659: *Kickerärt* osv., från ty. *kichererbse*, av fhty. *chichura* (m. m.), gammalt lån från lat. *cicer* (plur. *cicera*), jfr fpreuss. *keckers*, ärt, armen. *sisern* o. grek. *kriós*, kikärt; sannol. (liksom lat. *pisum* osv.) från ett icke-indoeur. språk i Österuropa. De flesta inom de indoeur. spr. uppträdande beteckningarna för 'ärt' äro sålunda lånade. — Pisum sativum är känd från neolitisk tid i de schweiziska pålbyggnaderna (jfr Schrader Reallex.[2] s. 257 med litter.).

1. **ärta**, sbst., se under ärt.

2. **ärta**, dialektord, uppreta, fsv. *ærta* = isl., no. *erta*, av germ. **artian*, formellt motsv. sanskr. *ardáyati*, såra, skaka, skingra (Persson Wurzelerw. s. 36) samt rotbesl. med grek. *eréthō*, *erethízō*, uppretar, uppäggar (Prellwitz o. Lidén Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—94 s. 80 n. 3), alltså utvidgningar med resp. *d* o. *dh* av ie. *er-*, röra m. m., i lat. *orior*, uppstiger, m. m. (se Orient(en). Härtill möjl. också (enl. Karsten Ark. 22: 183), såsom germ. lånord, finska *artti*, tvist, gräl o. d.

ärtskocka el. **-schocka**, t. ex. 1597 (enl. Strindberg), 1638: *ertskock*, Lex. Linc. 1640: *art-*, *arti-*, 1664: *ärteskocka*, Lind 1749: *erdskocka*; Linné 1751: *jordärtskåckor* = da. *artiskok*, (i sv. i anslutning till ärt) från ty. *artischo(c)ke*, ä. ty. även ombildat till *erd-*, från ital. *articiocco*, varav fra. *artichaut*, eng. *artichoke*, ombildning av ä. span. *alcarchofa*, från arab. *alkharšūf* (m. m.) (med artikeln *al*; jfr ital. *carciofo*); alltså ytterst av österländskt ursprung liksom spenat. Jfr liknande folketymologiska ombildningar under sparris. — Ärtskockan användes redan under antikens dagar som närings o. läkemedel, men bar då helt andra namn (grek. *kynára* > lat. *cinara* m. m.).

ärva, fsv. *ærva* (ipf. *-þe*, även *-adhe*, jfr t. ex. J. G. Oxenstierna Skörd.: *ärfvat*, men även *ärft*), i fsv. även: lämna i arv = isl. *erfa*, fhty., ty. *erben*, ags. *ierfan*, av germ. **arƀian*, avledn. av arv. Da. har i stället det efter arv ombildade *arve*. — En avledn. till ärva (knappast till arv) på germ. *-iþō* föreligger i fsv. *ærfþ* f., arvtäkt, arv (= isl. *erfð*), vars genitiv *ærfþa(r)* ingår i ärvdabalken, en avdelning av 1734 års lag. Bildat med samma suffix som t. ex. dygd, hävd, nämnd.

[ärvdabalken, se föreg.]

1. **äska**, fordra, begära, nu nästan blott i vissa stående el. officiella förb., t. ex. äska anslag, ljud; tidigare i allmännare anv., t. ex. Kellgren Nyårs-

bref 1781: 'Ty sådant pack ej äska kan, At förnämt folk skall trovärdt vara', jfr gamla bibelövers.: 'Ty det Konungen uppå äskar' (nya övers.: 'begär'), fsv. *æsk(i)a*, kräva, inbjuda = fda., da. *æske*, från mlty. *êschen, eischen*, av fsax. *êscôn* = fhty. *eiscôn* (ty. *heischen*, med *h* från *heissen*), ags. *áscian*, även: fråga (eng. *ask*); motsv. litau. *jëszkù'ti*, fslav. *iskati*, söka (av **eisk-*), vilka dock kunna tänkas vara lånade från germ. spr., sanskr. *icchâti*, söker, önskar (av **is-sk-*); möjl. också lat. *aeruscо*, beder (jfr dock Walde); med presensbildande *sk* (såsom i t. ex. forska) till sanskr. *éṣati*, söker, besl. med grek. (*h*)*ímeros* (av **ism-*), begär, livlig åstundan.

2. **äska,** sv. dial., liten låda, egentl. av askträ, behandlas under ask 2. — Identiskt härmed är enl. somliga det från nord. spr. lånade finska *ahkio* (jfr under ackja); i så fall egentl.: fordon av askträ; alltså att jämföra med det i historisk stil använda äsping, fsv. *æspinger*, ett slags mindre fartyg = da. *esping*, isl. *espingr*, mlty. *espink*, till namnet asp, el. eka till ek. Dock ovisst; jfr ackja o. Tillägg o. rättelser.

[äske, i sht sv. dial., askträ, askhult, se ask 1 o. Ödskölt.]

1. **äsping,** ung huggormshona, Linné 1740, avledn. av asp el. det därtill bildade *äspe*, egentl.: som trivs el. uppehåller sig i äspe; knappast efter färgen (som hos äspingen är rödbrun); alltså en bildning av samma slag o. med samma betyd.-innehåll som äling till al o. strömming till ström. — Kallas i vissa sydsv. dial. även *buse* (jfr buse) o. *bose*, även: djävul (= no. *bose*, klump, klumpig karl m. m.?).

2. **äsping,** hist., ett slags mindre fartyg, se under äska 2.

Äspö, socken i Skå., 1624: *Espöe*, ombildning av äldre *Äspe*, fda. *Espe* = koll. äspe, *ia*-avledn. av asp (se även äsping). Därjämte i fda. även kallat *Aspœ* = sv. ortn. Aspa, egentl. plur. *aspa(r)* till asp; bildat som ortn. Aska, Eka osv.

1. **äss,** O. Petri: 'äss och dwsz' (om tärningsspel), Lex. Linc. 1640: 'Esset på Tärningen'; Düben 1722, om kort, jfr sfv. *as*, sida på tärning med blott ett öga = isl. *ass*, från mlty. *as*?, *es* = ty. *as(s)*, eng. *ace*, från ffra. *ais* (fra. *as*), av lat. *as, assis*, bl. a.: ett slags kopparmynt = *assis*, bräde, skiva, alltså egentl.: fyrkantig metallplåt. Med avs. på tärningsspel förr med plur. *-or, -er*, i förb. med *ässorall* 1818, *ässer all* Dalin 1853, numera vanl. (best. f.): *ässen par* (*all*; Möller 1745: *essen all*); jfr alla 1 (i Tillägg o. rättelser).

2. **äss** som namn på bokstaven *s* har givit upphov till beteckningar bl. a. för ett slags *s*-format småbröd, i t. ex. Vgtl. ett järn av samma utseende, ävensom i ä. sv. för kopparpannan i en oljekvarn, jfr Linné Sk. resa s. 189: '*Ässet* war en kopparpanna, inmurad i en spis, hwarpå en spada af järn, så bred som handen, och krokig som et Romerskt S, wreds af et hjul'.

ässe, J. De la Gardie 1613: 'i sitt esse holla'; 1622: 'vthi sitt wälbestälte esse'; f. ö. från denna tid mycket vanligt = ä. da. (*i god*) *esse*, da. (*være i sit*) *es*, från mlty. *esse*, gott tillstånd (*in sîn esse*) = ty. (*in seinem*) *esse* (*sein*), av mlat. *esse*, tillstånd, beskaffenhet, väsen, av lat. *esse*, vara, använt som sbst. (se är 1); väl också i nuvarande anv. påverkat av det obesläktade fra. *être à son aise*, känna sig behaglig till mods (eng. *at ease*).

ässja, smideshärd, i sv. dial. även: eldmörja, fsv. *æsia*, ässja = no. *esja*, eld med glöder, ä. da. *esie*, ässja, da. *esse*, fhty. *essa*, härd, ässja (ty. *esse*), av germ. **asjōn*, varav även finska lånordet *ahjo*, snarast till ieur. roten *as*, brinna, vara het el. torr, i t. ex. sanskr. *âsa-*, aska; se f. ö. aska o. äril. Med avs. på betyd.-växlingen 'härd' ~ 'aska' inom samma ordgrupp jfr t. ex. litau. *pelenė*, härd, o. *pelenaĩ*, aska. Däremot är nog aska att etymologiskt skilja från grek. *eskhárē*, härd. Till betyd.-utvecklingen jfr f. ö. ry. *gornŭ* (*gornó*), ässja, härd (= lat. *fornus*, ugn), till ie. *gᵘher-*, vara het o. d. (se under varm); ävensom under härd 1. — Ett annat inhemskt nordiskt ord för 'ässja' är isl. *afl* m. Vǫluspá, även: eldstad i allm., no. *avl* (av Heinertz IF 35: 307 identifierat med

ffris. *evel*, 'altenteil'); nära besl. med avel o. ävlas; alltså egentl.: arbetsplats.

[ässla, sv. dial., ämna, av *ättla*, liksom nässla av fsv. *nætla* osv.; se f. ö. under akt 1 slutet.]

[ässle n., sydsv. dial., usling, se åsna slutet.]

Ässunga, socken i Vgtl., fsv. (*aff*) *Æssungi*, (*ii*) *Æssungum*, egentl.: Ässungarnas (by), till ett släktnamn **Æssunger* el. **Æssinger*, bildat av ett kortnamn (med hos dylika vanlig konsonantförlängning), snarast till den fsv. personnamnsstammen *Æs-* i *Æsbiorn*, *Æsger* osv., varom närmare förf. Ortn. på *-inge* s. 183 f.; jfr f. ö. under -inge.

äta, fsv. *æta* (i Dalalagen även brytningsformen *iæt-* o. fgutn. *ieta*; jfr dalm. *iätå*) = isl. *eta*, da. *æde* (om djur o. bibl.; annars *spise*), got. *itan*, fsax., ags. *etan* (eng. *eat*), fhty. *ezzan* (ty. *essen*), till ie. roten *ed* i sanskr. *ádmi*, grek. (futur.) *édomai*, lat. *edere*, fir. *estar*; med ie. *-ē-* i isl. ipf. *át* = fsv. *āt* (sv. *åt*); got. plur. *ētum*, (vi) åto (men sg. *at*), lat. *ēdimus*, (vi) ha ätit, litau. *ėdmi*, *ėdu*, äter (om djur), fslav. *jamĭ* (av **ēdmi*), samt i as 2 o. åtel. — Kausativum: germ. **atjan* = sv. dial. *ättja*, låta (boskap) beta, isl. *etja*, got. *fraatjan*, fhty. *ezzen* (= *-ts-*) (ty. *ätzen*), ags. *ettan*; se etsa. — Jfr f. ö. fräta, tand. — Härtill bl. a. sv. dial. *jäta*, krubba, fgutn. *iæta* = isl. *eta*, *jata*; jfr, med avljud, got. *uz-êta* m. (till prep. ur) o. fslav. *jaslŭ* (av **ēdslo-*).

Ätran, älvn., dial. *Ättran*, fsv. *Ēt(h)ra* m. m. 1177, att sammanhålla med no. älvn. *Eitra*, fhty. *Eiteraha* o. sannol. även sv. sjön. Ettern Ögtl.; till fsv. *æter*, *ēter*, etter; väl egentl.: den etterkalla; se närmare förf. Sjön. 1: 111 o. jfr fno. älvn. *Elda*, vilket förklaras som egentl. betydande 'svidande (kall) som eld' (No. Gaardn. 9: 192). Däremot enl. H. Petersson Vetenskaps-soc. i Lund Årsbok 1921 s. 47 visserligen av samma stam som etter, men innehållande grundbetyd. 'svällande' (jfr t. ex. grek. *oidáō*, sväller). För sig själv betraktad vore denna uppfattning rätt sannolik, då flera av de halländska älvnamnen bära en uråldrig prägel (jfr t. ex. *Niz* = Nissan, Viskan el. *þund* under Tönnersjö). Men stammen *eitr-* uppträder f. ö. i åtskilliga vattendragsnamn, som man ej vågar tillmäta en så hög ålder; o. att med nämnda förf. i dem (el. flera av dem) se uppkallelsenamn med det halländska *Ätran* som utgångspunkt låter sig svårligen göra. — Vokalen *ä* i Ätran beror på samma utveckling av samnord. *æi* som i *flest* ~ *flera*, *fläsk* av **flæisk*, *helg* ~ *helig*, *häst* osv.

1. **ätt** (släkt), numera nästan blott om adel o. d., men i allmännare användning kvarlevande i åtm. vissa norrl. dial.; i nsv. riksspr. att betrakta som åtm. delvis upplivat från fornspr. (upptages t. ex. ej i Lex. Linc. 1640, som i stället har *slecht*, *stemma*; men förekommer i gamla bibelövers.), fsv. *æt* f., ätt, släkt, stam = isl. *ætt*, *átt*, även: väderstreck, no. *ætt*, även: slag, art, da. *æt*, släkt, stam, ä. da. *ætt*, *aatt* även: natur, egendomlighet; omljudda o. oomljudda former av germ. **aihti-*, samma ord som got. *aihts*, egendom, fhty. *êht*, ags. *éht*; vbalsbst. på *-ti* till ega (bildat som t. ex. sot, sjukdom, av germ. **suhti-*); alltså egentl.: de som höra tillsamman, de anhöriga; besl. med fir. *icht*, stam. — Betyd. 'väderstreck' har utvecklats ur den av 'trakt'; jfr ty. *himmelsgegend* o. det likaledes av ega avledda da. *egn*, trakt, vars betyd. väl dock beror på inflytande från lty. *jegen* = ty. *gegend* (varom under ängd). — Ordet är ett speciellt nordiskt uttryck för ättbegreppet. Vida mera spritt är germ. **siþjō-* = got. *sibja*, fsax. *sibbia*, fhty. *sippia* (ty. *sippe*), ags. *sib*(*b*) osv., jfr isl. *sifjar* plur. o. *Sif*, namn på Tors maka, besl. med sanskr. *sabhā*, byförsamling m. m., sannol. till stammen *se-* i *sig*. En annan urgammal beteckning för ätten uppträder i ortn. Kind o. Kinda (se d. o.) = lat. *gens*, o. i avljudsförh. till de likbetydande särspråkliga fhty. *chnuot*, *chnuosal*, jfr närmast grek. *gnōtós*, släkting, broder, o. se även under kön. En slavisk motsvarighet är sydslav. *bratstvo*, egentl.: broderskap, förening av bröder. På keltiskt område uppträder fir. *cland* (= sv. lånordet klan), besl. med litau. *keltis* m. m.,

släkt, fslav. *čeljadĭ*, familj, husfolk, sanskr. *kúlam*, släkt, hjord, svärm, osv.

Den gamla fsv. genit. *ætta(r)* föreligger i ättefader, ättehög (fsv. *ættahögher*), ättelägg (fsv. *ættalægger*; se lägg) osv., jfr rättegång av *rættarganger*. Utan förändring upptaget i ättartavla m. fl. — Ättestupa, bildat av Verelius (1664 *ättstupan* best. f.) av den isl. textens *ætternis-stapa* (besl. med stapel osv.) i anslutning till det obesl. stup(a); f. ö. t. ex. Linné 1745 (*ätte-*), Sv. Hof 1757 (*ät-*); jfr Sahlstedt 1773: *ättestapul*. I nsv. dessutom stundom ättestup n.

2. **ätt,** vetensk. term.: tredjedel av runalfabetet, se åtta.

ättel, sv. dial., körtel, även *äjtel*, *ajtel* = isl. *eitill*, no. *eitel* ds., åtm. formellt = mhty. *eizel* (*s*-ljud), liten böld, en diminutivbildning till ett ord = mhty. *eiz* (*s*-ljud) m., böld, av ieur. *oid-* i grek. *oïdos* n., böld, osv.; med *st*-avledn. i isl., no. *eista* n., testikel (ie. **oid-st-*), o. med *r*-avledn. i etter; se f. ö. d. o.

ättika, fsv. *ætik(i)a*, motsv. isl. *edik*, da. *eddike*, *edik*; från mlty. *etik*, i da. kanske från mholl. *edec* = fhty. *ezzih* (ty. *essig*), med omställning av *t* o. *k* = got. *akeit*, fsax. *ecid*, ags. *eced*, schweiz. dial. *achiss*, *echiss*; liksom de flesta produkter av vinodlingen (jfr must, vin m. fl.) lån från romarna: lat. *acētum*, vinättika (> ital *aceto*), till *acēre*, vara sur, besl. med *acer*, skarp (urbesl. med ag, agn 1 osv.); alltså med samma betyd.-utveckling som i fra. *vinaigre* = eng. *vinegar*, av lat. *vinum acre*, grek. *óxos*, vinättika, till *oxýs*, skarp (jfr sv. oxid osv.). Med avs. på ljudutvecklingen lat. *-ē-* > germ. *-i-* jfr t. ex. lat. *monēta* > *munita* (se mynt).

[ättja, sv. dial., låta beta, se under äta o. etsa.]

[ättla, sv. dial., ämna, se under akt 1 slutet.]

äva, sv. dial., stund, tidpunkt, 'veva' = no. *æva*, lång tid; jfr norrl. dial. *eve* n., stund, tidpunkt, fsv. *ēve* n. plur., levnadsåldrar, tid(er), levnadslopp, isl. *ǽfi* f. ungef. ds., no. *æve* m., n., got. *aiws* f., tid, evighet, osv.; se närmare *e-* 1, evig, evinnerlig.

även, i ä. sv.: just, t. ex. L. Petri o. allmänt ännu o. mitten av 1700-t. (men enstaka senare t. ex. o. 1800: 'lika'); Lind 1749 översätter ty. *auch* med 'jämväl, också . . ock' o. sv. *äfwen* med ty. *eben*; Sahlstedt 1773 däremot har övers. 'etjam' (vilken betyd. dock tidigare uppträder, t. ex. 1723); från mlty. *even*, just, passande, jämn, lika, el. det motsv. ty. *eben*, etymol. = jämn (se d. o.). Härtill också oäven (se d. o.).

äventyr, i ä. nsv. även med *den*-kön, t. ex. Runius, fsv. *ævintyr* (*e-*, *-tur*) n. o. f.?, möjl. stundom även m., äventyr, märklig tilldragelse, riskabelt företag, lycklig utgång, risk, saga, berättelse = sen isl. *ǽfintýr*, tilldragelse, berättelse, da. *eventyr*, saga (jfr H. C. Andersens: *Eventyr og historier*), äventyr, från mlty. *eventûr(e)* f. o. n. (uttalat med *y*-ljud), lycklig el. olycklig händelse, fara = mhty. *âventiure* f., märklig händelse, berättelse därom (ty. *abenteuer* n. o. förr även f.); av fra. *aventure* = span. *aventura* (jfr *Bonaventura*), av mlat. *adventura*, till lat. *advenīre*, tilldraga sig, komma till (se advent). Alltså egentl.: tilldragelse. Fra. *aventure* blev i slutet av 1100-t. ett slags modeord i riddarromanerna, som betecknade någon oförmodad märklig tilldragelse, som hände riddaren på hans färder. — Sehlstedt accentuerar 'äventýr' (Saml. sånger 3: 158 [1867]; väl norrländska (jfr i samma dikt 'ursäk't' oeh 'kóm hèm'; ävensom fsv. *æventýr*, Cederschiöld Riml. s. 204, fra. *aventure* o. ä. sv. *äfventýra* Weste 1807). — Till äventyrs, måhända, fsv. *til ævintyr(s)* ds., till *æventyr* i betyd. 'händelse, tillfällighet, slump'. — Vid äventyr att, i lagspr. o. d., till fsv. *ævintyr* i betyd. 'risk, fara', allmän även i ä. nsv., jfr ännu hos Dalin 1853: 'Jag gör det på mitt ä(fventyr)' osv. — Äventyra i betyd. 'riskera' = ä. da. *eventyre*, från mlty. *eventûren*. I ä. nsv. bl. a. 'dikta el. berätta sagor'. — Äventyrare, fsv. *ævintyrare*, jfr mhty. *âventiurære* (ty. *abenteurer*).

ävja, gyttja o. d., L. Petri 1563, i sv. dial. även: sankare sträckning i en äng, vanl. utgående från en vik el. dyl., y. fsv. *æfia*, dy, gyttja, Sdw. Tillägg =

fno. *efja*, även: bukt, som från en älv skurit sig in i landet o. vars vatten utestängts från själva älvströmmen, no.-da. *evje*, da. dial. *eve*, av urnord. **aƀjōn*, i huvudsak samma ord som lånordet äbb. Jfr sv. dial. *ave*, grund o. trång vik = no.: bakström m. m., vartill avledn. sv. dial. *afse*, liten bäck (se ave Tillägg). Avledn. av ett ord med betyd. 'tillbaka o. d.', vare sig av el. ie. *op-* i grek. *ópisthe*, bakom; alltså samma möjligheter som i fråga om det i alla händelser väl besl. avig. Grundbetyd. har alltså varit: tillbakaströmmande vatten > träskmark, gyttja. Jfr f. ö. ida. — Härtill ortn. Ävje, av fsv. *Æfio*, alltså oblik kasus på *-o*, med försvagning till *-e* i svagtonig stavelse, liksom i Gylle av fsv. *Gyllo*, Lycke av fsv. *Lykkio* m. fl.

ävlas, deponens till sydsv. dial. *ävla*, ansa, sköta (t. ex. *jor[d]en*), anstränga sig, fsv. *æfla* (ipf. *æflde*, *-te*, *-adhe*), stärka, främja, åstadkomma, isl. *efla* ds., no.: förmå; avledn. av avel i betyd. 'kraft'; alltså: bruka sina krafter, anstränga sig; jfr fhty. avledn. *afalōn*, ivrigt syssla. — Med samma övergång från böjningen *-de* till *-ade* som i syssla, tävla el. de under törsta uppräknade verben. — Om en annan omljudsform till avel se å(v)ävla; jfr även under ässja slutet.

[äxa, sv. dial., upphetsa, tukta, gräla, se under aga.]

Äxen, sjön. Smål., se under Ägir.

äxing, kvickvete, 1826; Linné 1755: *essing* (från Medelp.); förr även: *axing*; i betyd. Cynosurus Linné 1745: *kambexing* = no. *exing*, till ax 1, såsom t. ex. växtn. sälting till salt.

Ö.

ö = fsv. = isl. *ey*, ö, låglänt sträckning vid vatten, no. *ø* i båda dessa betyd. (såsom även i Boh.-l.), mlty. *ô*, *ou(we)* m. m., ö, vattensjuk äng, fhty. *ouwe*, även: vatten, ström (ty. *aue*), ags. *ieg*, motsvar. ett got. **awi*, genit. **aujôs*, av germ. **aƷwī-* (stam: **aƷwiō*, varav **awiō*; jfr de finska o.-lapska ortnamnen nedan). Jfr till ljudutvecklingen mö o. med avs. på avledn. med tillhörighetssuffixet *iō* under ärm. Alltså egentl.: land vid vatten (jfr Övedskloster o. Skåne) el. omflutet av sådant; jfr med avs. på betyd.-specialiseringen holme, egentl.: upphöjning o. d. — Sammans.: fsv. *öland*, ö (= ortn. Öland) = isl. *eyland*, ags. *iegland* (eng. *island*, påverkat av det romanska *isle*, av lat. *insula*). Jfr även ags. *igoð* (eng. *eyot*), liten ö. — En gammal sammansättning med germ. **awi-* föreligger i Skandinavien o. Skåne (se d. o.). — Ordet *ö* ingår f. ö. i en mängd ortnamn, såsom det vanliga Ön o. Öna (best. f.), ofta i betyd. 'upphöjning över sank mark', Öja (egentl. plur., stundom med uttalet *Ya*, *Ye*), Öjaby (stundom uttalat *Yaby*) o. Öjeby, Öjebro (fsv. *Öia-*), Öjevalla (fsv. *Öiavælde*) el. sjönamn såsom Öjaren o. Yngen (Vrml., av **Öingen*) el. i de nuv. Vigelsjö (fsv. *Vighlisö*) o. Vänsjö (fsv. *Vænisö*; se Vänern); men däremot ej i t. ex. Vällingsö (se öde 1 slutet). I den urgerm. formen **aƷwiō* el. **ahwiō* synes det uppträda i finska ortn. *Ahvio* vid *Ahviskoski* fors (det senare till nomin. **aƷwī-*, **ahwī-*); egentl. om en av Kymmene älvs utloppsarmar: den av öar fullströdda delen av älven (Saxén SNF I. 3: 23). Från **awiō* utgår lapska *Mäkkår-au'io*, Magerö. — Härtill dimin. gotl. *åilä* (**öla*), liten holme, bildat som kringla, kvissla, strimla, ögla. — Tyskan, där *ouwe* osv. (= ö) bibehöll den vidsträcktare betyd., inlånade i stället i mhty. tid *insul(e)*, *insel(e)*, nu *insel* (redan i fhty. inkommet såsom *isila*) från lat. *insula* (av ovisst urspr.), varav även ital. *isola* (se isolera i tilläggen), ffra. *isle* (fra. *île*). I betyd. 'ö' förekommer dessutom i vissa trakter *werder* (se Vara 5). Det grek. ordet för 'ö' *nēsos* (möjl. rotbesl. med *nēkho*, sim-

mar, o. lat. *nāre*, simma) ingår t. ex. i *Peloponnesus*. — Lat. *insula* förekommer i familjen. Insulander, motsvar. sv. Öman (se Neander), vilket ej är = fsv. *öman*, öbo, utan av samma slag som många andra familjenamn på *-man* (t. ex. Ekman), alltså bildat till ortnamn på *ö* såsom väl också Öberg, Ölund m. fl. (jfr Öjlund, Öjmark m. fl. till namn på Öja-, Öje-?).

[Öckerö, ortn. Bohusl., se under öka 2.]

öd i Uppsala öd, fsv. *öþer*, egendom = isl. *auðr*, rikedom, osv. se under öde 2 o. namnen på Ed-.

öda, vb, se öde 1 slutet.

[ödd, sv. dial., oxtöm, se ydd.]

1. **öde,** adj., fsv. *öþe* = da. *øde*, fsax. *ôthi*, fhty. *ôdi* (ty. *öde*), motsvar. isl. *eyði-* (i *eyðifjall* osv.); got. **auþeis* el. **auþs*; av germ. **auþia-*. Isl. har *auðr* (urnord. **auþaʀ*, jfr lapska lånordet *auhvtas*), som kan vara grundordet till *ia*-adjektivet el. också beror på sekundär övergång till *a*-dekl. liksom i *móðr*, trött, till germ. **mōþia-* (ty. *müde* osv.); andra ex. se under blöd. Ordet hör till en rot *au*, i avljudsförh. till grek. *eṽ-ni-s*, berövad, möjl. till en bas **euə̄-*, **euə-* i lat. *vānus*, tom, *vāstus*, öde, germ. **wōstia-*, öde (ty. *wüst* osv.); se van-. — En substantivering av *ia*-adj. el. också en *ia*-avledn. av ett **auþa-* är fsv. sbst. *öþe* n., förött tillstånd, ä. nsv. *ödhe*, ödelagd plats, Bib. 1541 osv. = isl. *eyði*; jfr fhty. *ôdi* (ty. *öde*). Detta sbst. *öde*, ödemark o. d., ingår i t. ex. ortn. Vällingsö Uppl., fsv. *Vællingsödhe* (till ett personn. *Vællinger*); de andra snarare till adj. öde el. fsv. personn. **Ödhir* (jfr Ödeshög), i åtminstone ett fall även fsv. personn. **Ødagh* (se Ödestugu) o. i Ödeby Ögtl. (fsv. *Ödhinsbygh*[*d*]) fsv. personn. *Ödhin*. — Härtill vb. öda, fsv. *öþa* = isl. *eyða*, da. *øde*, ty. (*ver*)*öden*, vartill vbalsbst. fsv. *-ödhsla* (se ödsla, vb) o. fsv. *ödhn* f., ödemark = isl. *auðn*, bl. a.: obygd, osv. (varom närmare under öken), kvar i nsv. ortn. Önna, egentl. plur. liksom Ökna (: *öken*), Berga, Dala, Skoga osv., liksom väl Önne Högsäter o. Järbo Vgtl. innehåller dat. sg. av ett motsvar. neutralt sbst. (jfr SOÄ 18: 50 o. under Ödsmål).

2. **öde,** sbst., en speciellt svensk bildning, egentl. till neutr. av fsv. adj. *ödhin*, beskärd, bestämd (såsom öde); denna neutralform *ödhit* har uppfattats som best. form av ett neutralt sbst. (såsom i linne, ylle); se Schagerström Ark. 1: 33 f. Jfr fsv.: *är henne nokot got ödhit eller skapat* med Messenius 1612: *then olycka war them ödhe*, där ordet dock ännu ej har substantivisk karaktär. Neutralformen *ödet* kvarlever i sv. dial. *de är väl så ö(d)et*, dvs. av ödet bestämt. Fsv. adj. *ödhin*, ä. nsv. *öden* (ännu o. 1620), sv. dial. *öen* (även *ödd*) = isl. *auðinn*, no. *auden*, fsax. *ôdan*, ags. *éaden*, vartill avledn. fsv. *ödhna*, öde, lycka = isl. *auðna*; jfr fsv. *ödhnolagh*, öde (ännu t. ex. Lind: *ödnalag*). Av samma stam som fsv. *öþer* (*ödh*) m., egendom, rikedom, lycka (kvar i den historiska termen Uppsala öd) = isl. *auðr*, fsax. *ôd*, fhty. *-ôt*, ags. *éad*; jfr got. *audags*, salig, egentl.: lycklig (jfr till betyd. under salig), isl. *auðigr*, rik (finska lånordet *autuas*, lycklig, rik), ävensom namnen på Ed-. — Fsax. *ôd*, fhty. *ôt*, egendom, ingår i ty. *allod* o. mlat. *allodium*, till *al-*, hel, all, varifrån sv. allod, odaljord o. d., med adj. allodial. — Nybildningen öde har i sv. undanträngt den allm. nord. beteckningen ä. nsv. *skepne* t. ex. Verelius 1691, fsv. *skœpna* = isl. *skepna*, da. *skœbne* (jfr skepnad). I isl. även *rǫk* (se Ragnarök). Mera allmänna germ. ord för 'öde' äro annars 1. isl. *ørlǫg*, fhty. *urlag*, ags. *orlæg* (till ur 4 o. lag, lägga), jfr fsv. *skœpnolagh* o. det ovan nämnda *ödhnolagh*, ödets lag, öde; o. 2. fsax. *wurth*, fhty. *wurt*, ags. *wyrd*, isl. *urðr* (i betyd. 'död', se F. Jónsson Lex. poet.) = *Urðr*, en av nornorna (se norna); till varda, dock enl. somliga till roten *uert* i den speciella betyd. 'spinna'; jfr ty. *wirtel*, sländtrissa (som dock av somliga forskare anses vara ett romanskt lån), sanskr. *vartulā* ds. Dessutom ofta betecknat med ord för 'del', 'lott', såsom ännu i sv. o. särsk. i dial.; jfr grek. *moîra* (av **morị-*) : *méros*, del; el. med ord för

'anordna, skicka' t. ex. skickelse, ty. *schicksal*.

Ödeshög, sn i Ögtl., fsv. *Ödhishögh*, snarast ej till fsv. sbst. *ödhe* (se öde 1), utan till ett fsv. personn. **Ödher*, vartill även Öslöv Skå. (fsv. *Ölhesleeff*), växelform till fsv. personn. *Ödhe* = isl. *Auði*. Jfr fsv. *Anundahögh*, om Anundshögen å Badelundsåsen Vstml. (en i närheten befintlig runstensinskrift innehåller namnet Anund), fsv. *Hanögha* Ögtl. (nu Haninge), egentl.: Hanes hög (förf. NoB 4: 139), fsv. *Haraldzhögh* Ögtl., fsv. *Hildishögh* (nu Hilleshög Uppl. o. Skå.) till fsv. personn. **Hildir*, Vämmenhög (: fsv. personn. *Væmund*). Somliga med yngre biformer på *-sjö*, t. ex. Onsjö Väne Vgtl., fsv. *Odhenshögh*, till Oden, Rävsjö Ögtl., fsv. *Rœfshögh*.

Ödestugu, sn i Smål., innehåller ej adj. öde el. det därmed sammanhängande fsv. sbst., utan är sammansatt med fsv. personn. **Ødagh*, jfr fsv. *Ödaghsstowa* (*Ödaxtowo*); se Lundgren-Brate Sv. lm. X. 6: 314.

ödla, i vissa sv. dial. även *örla* o. **ögl(a)*, varom nedan, fsv. *ödhla*, *ydhla* = isl. *eðla*, *eyðla*, no. *ødla* (*öla*, *örl*, *eile* m. m.), ä. da. *öd(e)le*, da. *øgle*; med åtm. delvis dunkel vokalväxling o. oviss härledning. Enl. förf. Etym. Bemerk. s. X f. n. (o. sedermera bl. a. Torp Etym. Ordb. samt med tvekan Falk-Torp) utgå de olika formerna från germ. **aiðulōn*, **iðalōn*, **iðulōn* till ie. roten *idh*, *aidh*, brinna, glänsa (varom under id 1), närmast till ett färgadj. på *-al*, *-ul*, motsvar. (med annat avljudsstadium) ty. *eitel* = sv. idel (egentl.: glänsande), vartill ty. fisknamnet *aitel*, Leuciscus cephalus el. latifrons, färna (förf. Språkv. sällsk. i Ups. förh. 1891—1894 s. 98); i så fall egentl.: den rödbruna el. dyl.; jfr t. ex. grek. *pingalos* Hesych., ödla: sanskr. *piñgala*, brun. Denna härledning synes mig alltjämt sannolik, men snarast ha samtliga formerna utvecklats ur en gemensam stamform, o. i så fall utan tvivel **aiðulōn*, varav **øyðla* = ödla (någon berättigad anledning att förneka möjligheten av *u*-omljud av *ai* torde icke finnas; Noreens konstruktion, Aschw. gr. § 69 a. 2, **aiþwilōn* är obehövlig o. från ordbildningslärans synpunkt knappast antaglig). No. *eila* å ena sidan o. isl. *eðla* å den andra kunna med Kock Sv. ljudhist. 1: 200 förklaras ur **aiðilōn* under antagande av accentväxling (med ljudlagsenlig acc. 1: *eðla*, med analogisk acc. 2: no. *eila*). Fsv. *ydhla* har snarast utvecklats ur *ödhla*; jfr Kock anf. arb. 2: 33. — Ty. *eidechse* (fhty. *egidehsa*) = fsax. *ewithessa* är ej besläktat (bl. a. fört samman med grek. *óphis*, orm, av **ogʷhi*); f. ö. uppträdande med skiftande, på ombildning beroende yngre former. Med dessa bör ock sammanhållas ags. *áðexe* (eng. *ask*[*er*], vattenödla); dess *áð-* överensstämmer väl blott tillfälligtvis med *aið-* i ödla. — En sammansättning med *orm-* föreligger i ä. nsv. *ormärla* (= ä. nsv. o. sv. dial. *ormil(l)a* m. m.; alternativt ännu hos Dalin 1853), med samma övergång av *-ðl-* till *-rl-* som i dial. *örla* ovan (jfr no. *örl*); se särla o. Noreen Aschw. gr. § 257. 2 anm. 5. Norrl. o. ösv. dial. *ögl-* beror på en speciellt dialektisk ljudutveckling. — I övrigt ega de indoeur. språken en mängd sinsemellan obesläktade bildningar för 'ödla'. En del beteckna ödlan såsom 'den med fötter el. ben försedda' i motsättning till ormen; jfr sv. dial. *fyrfota* (allmänt), no. *fjorføtla*, da. *firben*, ty. dial. *viergebein* (jfr fra. dial. *catrepiš* o. senlat. *quadrupedia*); lat. *lacerta* (fra. *lézard*, eng. *lizard*, även i alligator [se d. o.], till lat. *lacertus*, överarm; dock ej alldeles säkert), grek. *kōlótēs* (: *kōlon*, ben, led; se kolon), sanskr. *pallī* (**padl-*, till fot, Lidén KZ 40: 260) osv.; en del andra äro etymologiskt dunkla. Även krokodil (grek. *krokódeilos*) var urspr. en grek.-jonisk beteckning för ödla. Gemensam indoeuropeisk beteckning saknas; samtliga namnen äro enspråkiga el. stanna inom språkfamiljen (lån o. ovissa etymologier frånräknade). — Möjl. kan den rika terminologien bero på eufemistiska hänsyn. En del såsom ty. *eidechse* o. sv. dial. *fyrfota* göra intryck av omskrivningar ('kenningar') av samma slag som t. ex. de under nalle o. spindel anförda.

ödmjuk, fsv. *öþmiūker*, anspråkslös,

vänlig, ringa, oansenlig = isl. *auðmjúkr*, da. *ydmyg* (även: mjuk, smidig; se nedan), till fsv. *öþ-*, lätt (se ökänd) = isl. *auð-*, fsax. *ôthi*, *ôdi*, fhty. *ôdi*, ags. *íeðe*, *éaðe*, av germ. **auþia-*, **auðia-*. Vanl. tolkat som en participbildning till ie. *au-* i sanskr. *ávati*, hjälper, är glad, *āvi-*, gynnsam, got. *awiliuþ*, lov, tacksägelse (däremot säkerl. ej, såsom också antagits, lat. *(h)avē*, var hälsad, vartill den sena bildningen *aveo*, befinner mig väl; se Walde[2]); jfr om bildningen under det obesläktade öde 1. Ordet betyder alltså egentl.: som lätt blir mjuk. I sin kristna betyd. väl påverkat av ags. *éaðmód*, *-méde*, ödmjuk, vänlig, fsax. *ôdhmôdi*, vilka brukades som övers. av Vulgatatextens *humilis*, grek. *tapeinós* (båda egentl.: låg, ringa). Got. har i stället *hauns* (se hån). — I tackar mjukast föreligger en ljudlagsenlig utveckling av *tackar ödmjukast*, varav närmast *tackaremjúkast* med senare synkope av den närmast den huvudbetonade stavelsen stående vokalen *e* (*ə*). — I da. *ydmyg* beror väl *y* på samma utveckling av *ö* till *y* i bitonig stav. framför konsonantgrupp såsom i brylling el. fsv. *dyddýlghia*, spöke (av *döþ-*); däremot enl. Falk-Torp Da.-no. lydh. s. 141 snarast på inverkan av det följande *y*.

Ödsköld, sn i Vedbo hd Dalsl., egentl.: gårdnamn, förr (t. ex. 1540) bl. a. *Eskiolth*, väl alltså ett *Äskehult*, dvs. askhultet, till *äske* (se ask 1 o. jfr Askersund) liksom Älmhult till *älme* (avledn. av alm). Jfr SOÄ 19: 206. I senare tid även skrivet *Ödsköld*.

ödsla, Almquist 1840, Lovén 1847, 1857, Strandberg 1865, 1869, i litter. vanligt egentl. först på 1890- o. 1900-t. = da. *ødsle*, bildat (som gödsla, städsla osv.) till ett fsv. sbst. **ödhsl* el. *ödhsla* (i *bolödhsla*), ännu t. ex. Dalin 1853: *ödsla* = no. *øydsla*, förslösande, som är en bildning på *-sl* till vb. öda (se under öde 1) av samma slag som t. ex. styrsel till styra el. känsla till känna.

ödslig, Verelius 1681: *ödesligit* n., Lind 1749: *ödslig*; 1789: *ödeslik*; ombildning i anslutning till genit. av sbst. ä. nsv. *öde* i betyd. 'förött tillstånd' (se öde 1) av äldre *ödelig*, *ödlig*, ödslig, tom, t. ex. L. Petri, Schroderus Liv., Kolmodin Qv.-sp., dyster, t. ex. U. Hiärne = isl. *eyðiligr*, ä. da. *ødelig*, till öde 1. — I äldre tid tycks ödslig betyda blott 'tom, obebygd' utan den bibetyd. av 'dyster, enslig', som nu vidlåder ordet.

Ödsmål, sn i Boh.-l., fno. *Auzmala* m. m., sannol. med Lindroth Boh.-l.:s härads- o. sockenn. s. 98 av ett **Auðns-mál*, 'ett avgränsat område som röjts upp på förut obrukad mark', till isl.-fno. *auðn* n., ouppodlad mark (se under öde 1), o. mål 1.

öga, fsv. *ögha* = isl. *auga*, da. *øie*, got. *augô*, fsax. *ôga*, fhty. *ouga* (ty. *auge*), ags. *éage* (eng. *eye*; jfr *daisy*, tusensköna, egentl.: dagsöga). Ordet måste, trots framställda invändningar, på ett el. annat sätt sammanhänga med den allmänt spridda ieur. stammen **okᵘ̯-* i lat. *oculus*, öga (varav fra. *oeil*), grek. *ósse* (av **okᵘ̯ie*), båda ögonen, *ómma* (av **okᵘ̯mn̥*), öga, *ophthalmós* (jfr oftalmologi o. optik), fslav. *oko*, litau. *akìs*, armen. *akn* osv., jfr grek. *óssomai*, ser, ags. *iewan*, visa (av **a(ʒ)wian*), fhty. *awi-zoraht*, ögonskenlig, osv.; andra släktingar se förtona. Sannol. har den härur utvecklade germ. stammen **aʒw-* ombildats till **auʒ-* i anslutning till **ausō* = öra; jfr förhållandet mellan huvud o. lat. *caput* o. se f. ö. under mjälte o. tunga. Att däremot med vissa forskare söka upprätthålla sambandet med lat. *oculus* osv. genom att här antaga en reduplicerad bildning (**oqəqā*) el. en germ. avledning **ahwgan* är säkerl. förfelat. Meillet tänker sig som en möjlighet, att den germ. ombildningen av **aʒwō* till **auʒō*, liksom den rika formväxlingen i övrigt, beror på eufemism (noanamn); jfr de allmänt spridda föreställningarna om 'det onda ögat'. — Sanskr. *ákṣi* n., öga, o. beotiska *óktallos* ds. höra närmast till ett ieur. *oks*. — Ordet har sålunda, liksom de flesta andra kroppsdelsbeteckningar urindoeuropeiskt ursprung. — Med avs. på det neutrala könet jfr hjärta, öra, isl. *lungu* n. plur. o. (sekundärt) isl. *nýra*, njure, o. *ǫkla* = sv. dial. *ankla*,

ankel. I vissa dial. (genom senare utveckling) även fem. liksom hjärta o. öra. — Till ord för 'öga' i förb. med ord för 'emot' ha bildats en del beteckningar för 'anlete': got. *andaugi* till *anda-*, emot (se an- 2), grek. *prósōpon*, sanskr. *pratīkam* (av **proti-əkᵘ̯-*); jfr det likartade anlete. — Om ord för 'öga' i betyd. 'fönster' se d. o. o. vindöga. — Falla el. springa i ögonen, motsv. i da., efter ty. *in die augen fallen, springen*; jfr fra. *sauter aux yeux*, lat. *cadere sub oculos*. — Göra stora ögon, 1799, klandrat i Journ. f. sv. litter. 1800, motsv. i da., efter ty. *grosse augen machen*, jfr fra. *ouvrir de grands yeux*. — Ha ett gott öga till någon, motsv. i da., bildat i motsats till *ha ont öga till någon* (jfr t. ex. eng. *to look upon one with an evil eye*); enl. den gamla o. över en stor del av jorden spridda föreställningen om 'den onda blickens' makt; jfr Matt. 6: 23: 'om ditt öga är ont'. — Mellan fyra ögon, jfr Gustaf II Adolf: *under fyra ögon*, jämte da. *under fire øine*, efter ty. *unter vier augen* (i ä. nsv. o. da. felaktigt översatt), jfr fra. *entre quatre yeux*, ital. *a quattr' occhi* osv. — Slå blå dunster i ögonen (osv.), se slå 1. — Vara en nagel i ögat, se nagel. — Öppna någons ögon, motsv. i da., ty., eng., fra.; jfr lat. *aperīre oculos*. — Ett från o. 1500 inpå 1600-t. vanligt uttr. var *under ögonen* i betyd. 'emot, till misshag el. skada', t. ex. Gustaf II Adolf: 'Domen war honom under ögonen'. — Ögonblick, fsv. *öghnablik* = da. *øieblik*, från mlty. *ôgenblick* = ty. *augenblick* (ä. mhty. *ougôn blick*, innehållande genit. plur.); egentl.: blinkning med ögonen (se blick); jfr eng. *in the twinkling of an eye* ävensom sv. *på blinken*, ögonblickligen. I fsv. även *öghnabragdh*; se bragd. — Ögonbryn, i ä. nsv. även *-brun*, fsv. *öghnabrūn*, *-brȳn*, ögonbryn, ögonlock = da. *øiebryn*, isl. *augabrún*, ty. *augenbrau(n)e* osv., se f. ö. bryn. Ett annat nära besl. germ. ord härför föreligger i germ. **brœwō* = fsv. *brā* (se baldersbrå), jfr ty. *augenbraue*, eng. *eyebrow*, ävensom fhty. *wintbrâwa*, ögonhår (ty. *wimper* ds., med sammans. *augenwimper*, varav da. *øienvipper* ds.) = mlty. *winbrâ(we)*, ögonbryn, även: ögonhår (med omstritt första led; enl. somliga till fir. *find*, *finn*, hår; enl. andra till vind, krokig); fsv. *ögnabrā* betyder utom 'ögonhår' även 'ögonlock'. I t. ex. Vätöm. Uppl. (Sv. lm. X. 1: 92) heter 'ögonbryn' *ögonvärme* (*-a*), till isl. *hvarmr*, ögonlock el. dess yttre kant, no. *augnekvarm* i den senare betyd., av R. Much PBB 17: 118 sammanställt med gall.-lat. *parma*, kort, rund sköld, av **kᵘ̯arm-*. Beteckningarna för ögonbryn, -hår o. -lock synas alltså lätt gå över i varandra. I lat. betyder *cilium* i sht 'ögonhår' (fra. *cil*), *supercilium* 'ögonbryn' (fra. *sourcil*); väl besl. med lat. *cēlāre*, dölja, hjälm, hölja osv. Grek. har för 'ögonbryn' det med fsv. *brā*, ty. *braue* osv. o. ögonbryn besl. *ophrȳs*, motsvar. sanskr. *bhrū-* osv. (varom senast J. Schrijnen KZ 50: 144), alltså en samindeouropeisk beteckning; grek. dessutom *blepharís* (genit. *-idos*), en avledning av *blépharon*, ögonlock. — Ögonlock, Var. rer. 1538: *ögnalok*, isl. *augnalok*, da. *øielaag*, till lock, liksom ty. *augenlid* = eng. *eyelid* till fhty. *hlit*, lock, osv. el. fslav. *věko*, lock, ögonlock. I ä. da. även *øgenhvalv*. Andra beteckningar se ovan under ögonbryn. — Ögonnäst, väst- o. sydsv. dialektord, ögonvrå, se under näst 2. — Ögonskenlig, alldeles uppenbar, 1544: *ögonskenlige*, 1560: *ögenskinligit* (i kanslispr.), efter ty. *augenscheinlich*, avledn. av *augenschein*, beskådande, varifrån ä. nsv. *ögna-*, *ögonsken*, till *schein*, av fhty. *scîn* (se under sken o. jfr skenhelig). I da. i stället *øiensynlig* efter mlty. *ôgensûnlik*; jfr isl. *augsýnn*, uppenbar. — Ögonsten, jfr O. Petri, Tessin 1756 m. fl. *ögna-* o. fsv. *ögh-*, *öghastēn* (om sammans.-formen *ögh-* se nedan; ännu t. ex. Bellman), motsv. isl. *augasteinn*, no. *aug(ne)stein*, da. *øiesten*. I sv. om ögonklotet el. om kristallinsen (t. ex. Berlins Naturl.), men även om pupillen (t. ex. O. Petri, Osbeck 1755, jfr Dalin 1853). I nutidsspråket förekommer dock ordet nästan blott i överflyttad bemärkelse, jfr 5 Moseb. 32: 10 (gamla övers.):

'bewarade honom såsom sin ögnasten' (Vulgata: *pupillam oculi sui*); med motsvar. i da., ty., eng., fra. (ävensom orden för 'öga' i lat. o. grek., t. ex. *ocule mi* Plautus). I de övriga germ. spr. i stället uttryckt med ord för 'äpple', ty. *augapfel* (i båda betyd.), eng. *eyeapple*, da. *øieæble* (jämte *øiesten*); jfr fra. *prunelle d'oeil*. — Ögontand, Serenius 1734: *ögne-* = da. *øientand*, ty. *augenzahn*, eng. *eyetooth*; jfr fra. *dent œillère* till *œil*, öga. — Ögontjänare, A. Andreæ Försp. till L. Petri Kyrkost., Angermannus 1587 (i båda fallen *ögna-*) = da. *øientjener*, mlty. *ôgendéner*, ty. *augendiener*, jfr ä. nsv. *ögnaskalk* t. ex. L. Petri, da. *øienskalk* till skalk, tjänare (se skalk 1), eng. *eye-servant*, övers. av grek. *ophthalmódoulos* (Constit. apost.), efter bibeln, Efes.-brev. 6: 6 i gamla bibelövers.: 'Icke tjenande allena för ögonen, såsom menniskom till wilja' (vulgata: *ad oculum servientes*) o. nya: 'icke med ögontjänst (grek. *ophthalmodouleía*), av begär att behaga människor'. — Ögontröst, Euphrasia officinalis, slutet av 1500-t.: *ögne-*, Månsson 1643: *ögentrost* = da. *øientrøst*, från mlty. *ôgentrôst* n., ty. *augentrost*; jfr eng. *eyebright*; på grund av växtens användning mot ögonåkommor. — Sammansättningsleden fsv., ä. nsv. *ögh-* o. isl. *aug-* motsvaras av ags. *éag-*, fhty. *oug-*, jfr t. ex. ty. *augapfel*, ögonsten, *augbraue* (jämte *augenbraue*), ögonbryn, o. got. *auga-* i *augadaúrô*, fönster, väl med *-a* från *a*-stammarna (se Ordbildning II). — Se f. ö. ögla, ögna.

ögla, Grundell o. 1695, diminutiv till öga (se d. o.), bildat som t. ex. kringla, kvissla. I da. i denna betyd. i stället *øje* (jämte *sløjfe*, *løkke*). — I sv. dial. o. stundom i litter. (t. ex. S. Knorring Ill. 1836, H. Molander Lyckor. 1896) även *yggla*; med samma utveckling som i dygn av *dōghn*, rykt av *rōkt*, ynka av ömka, yxa : fsv. *öx* osv., alltså framför palatal kons. — Da. *øgle* är ett helt annat ord = ödla.

ögna, nu (utom arkais.) nästan blott intrans.: flyktigt se el. skåda, t. ex. ögna i en bok, jfr Block 1708: 'ögna uti thessa Anmärkningar' (ännu icke med bibetyd. av flyktighet); förr (o. mera undantagsvis ännu) även trans.: se, skåda, Swedberg 1712: 'Ögnat och åskodat Gudz Son', Bellman: 'ögnas af en mild monark', 'ögnat sin mor' osv. (se f. ö. nedan), kvar i dial.; jfr V. Rydberg flerstädes trans. i betyd. 'betrakta', t. ex. Vapensm.: 'harpolekaren (satt) och ögnade . . ett bref' (jfr nedan), no. *øygna*, bliva varse, även: *augna*, da. *øine* ds.; jfr mhty. *ougenen*, visa, som dock knappast står i direkt historisk förb. med de nord. orden. En annan bildning är fsv. *öghia*, få ögonen på, nå med ögonen = no. *øygja*, ä. da. *øie* = got. *augjan*, visa, mlty. *ôgen*, fhty. *ougen*. Till stammen i öga; se även förtona. — Den trans. anv. hos Rydberg i betyd. 'betrakta' beror på medveten purism. I t. ex. Siste Ath. 1876 har ordet insatts i stället för tidigare upplagors *betraktade*. I betyd. 'varsebliva' är *ögna* en danism (el. i vissa fall möjl. sydsvensk provinsialism), t. ex. Strandberg flerst. (Hylén Spr. o. st. 13: 198), Geijerstam, Bååth, H. Larsson flerst. (utom de av Celander anf. st. Spr. o. st. 4: 86 även i Poes. logik). I denna senare anv. bör ordetundvikas såsom för flertalet svenska läsare vilseledande o. svårbegripligt.

[Öja-, Öje-, i ortn., se *ö*.]

ök n., så Sahlstedt 1773 osv., Lind 1749: m. o. n., Spegel, Dalin Arg. Dahlman Reddej. 1772: *ökar* plur., i dial., särsk. de ösv., ofta ännu mask., fsv. *öker* m. o. *ök* n. (urspr. som till en pluralt fattad kollektiv sing. med betyd. 'ett par dragare'), ök, dragare, även om riddjur, ett par dragare = isl. *eykr* (genit. *eykjar*), lastdjur, häst, dragoxe, no. *øyk*, häst el. sto, da. *øg* n., av germ. **jaukia-* = ie. **jougio-* i sanskr. *yōgya-* m., dragare; liksom lat. *jūmentum*, ök, lastdjur (fra. *jument*, sto, span. *jumento*, åsna) till ie. roten *jug*, spänna för, binda samman, i t. ex. lat. *jungere*, sanskr. *yunákti* osv.; se f. ö. ok (av germ. **juka-*) ävensom ökt. — Även som okvädinsord, redan t. ex. Rondeletius 1614: 'tijn förbannade öök', Bellman: 'fulla ök' = da. *øg*.

1. **öka**, motsv. dels fsv. *öka* (ipf.

-adhe, urspr. redupl., jfr *ökin*, egentl. part. perf. pass., befruktad, havande) o. dels *ökia* (ipf. *-te*) = isl. *auka* (ipf. *jók*), no. *auka* o. *øykja* (= fsv. *ökia*), da. *øge*, got. *aukan* (ipf. *aiauk*), fsax. *ôkian* (part. pf. *ôkan*), fhty. *ouchôn* (utdött i nhty.), ags. *éacian*, tilltaga, o. *íecan* (av **aukian*), föröka, part. *éacen*, även: havande (eng. *eke*); ävensom lat. *augēre*, öka, litau. *áugu*, *áugti*, växa, tilltaga, besl. med lat. *augustus*, upphöjd, hög (jfr augusti), sanskr. *ōjas*, kraft, styrka, *ugrá-*, stark, osv.; se närmare och, ocker, ockla, växa. — Med samma övergång från reduplicerande till svag böjning som i t. ex. blåsa, bo, stöta, så, ösa. — Germ. **aukian* (= fsv. *ökia* osv.) är en kausativbildning till **aukan*, jfr fälla o. hänga till de likaledes urspr. reduplicerande falla o. germ. **hangan*. — En hithörande, säkerl. åtm. delvis urgammal *a*-stam föreligger i gotl. *auk* m., ökning på utsådd säd, gröda, no.: ökning, växt, nsv. *ök*, skarv (det senare dock kanske en ung bildning), no. *mjølauk*, mjöldryga (jfr sv. mjölöka), motsvar. litau. *at-augas*, telning, lett. *augs*, växt, m. fl. (jfr Lidén SNF I. 1: 28 f.). — Öknamn = fsv., motsvar. isl. *aukanafn*, *auknefni*, da. *øgenavn*, meng. *ekename* (*nekename*, med *n-* från obest. art., eng. *nickname*); jfr det besläktade mlty. *ôkelname* (varav genom omtydning ty. *ekelname*); till verbstammen i öka resp. isl. sbst. *auki* m., ökning, fsv. *-öke*, ags. *éaca*. Äldst, såsom t. ex. i fsv. o. isl., 'tillnamn', men den moderna betyd. visar sig redan i fornspråken. I ä. nsv. i samma betyd. även *onamn* t. ex. P. Svart = fsv., till *o-* i pejorativ anv. — Hit hör också sv. dial. *sårke*, (sår)ruva, av fsv. *sār(a)-öke* (se sår).

2. **öka** (i sht dial.), ekstock, eka, se d. o. Av ett helt annat ursprung är *ö* i det även till trädn. ek hörande ortn. Öckerö Bohusl., fno. *Eikrøyar*.

öken, även uttalat *öcken*, y. fsv. *ökn*, väl (trots det av Noreen Aschw. gr. § 308. 2 anm. 3 med tvekan framställda alternativa förslaget) av ä. *öþkn* f. o. n. = ä. da. *øthken* (da. *ørken*; jfr med avs. på ljudutvecklingen Örkelljunga nedan ävensom burk o. fsv. *budhker* o. ä. sv. *mark* o. fsv. *maþker*, se mask); till germ. stammen *auþ-* i öde, adj. Bildningen bör väl jämföras med isl. *helkn*, *hølkn* n., ofruktbar o. stenig mark, av **hallukīna-* till hall 1. Ä. da. *øthk* är en subtraktionsbildning till *øthken* av samma slag som drott av *drotten* osv. Se f. ö. adj. öde. — Ordet ingår i det vanliga ortn. Ökna (av den fsv. plur., såsom Dala, Ruda, Skoga osv.), Öknebo (se d. o.) m. fl. o. uppträder med yngre sydskandin. *r* i ortn. Örkelljunga Skåne, 1510: *Örkliunge*, 1518: *Örknelyng*, av fsv. *Ödknaliung*; Örken, skog mellan Skå. o. Hall.; Örkene, sn i Ö. Göinge hd Skå., förr: *Konings Öthken*, dvs. den konungen av Danmark tillhörande obygden; möjl. också sjön. Örken Smål., förr även *Örknen* (kanske dock till ör; se närmare förf. Sjön. 1: 806); jfr *Kragereds örk*, dvs. skog, Hall. — En ungefär likbetydande nordisk bildning är fsv. *ödhn* f., ödemark, isl. *auðn* f. (o. n.), ödeläggelse, men även: obygd (jfr ortn. Önna, bildat som Ökna ovan) = fhty. *ôdin*, öde tillstånd, öken, av germ. **auþīni-*, egentl. verbalsbst. till vb. öda, om vilket se under adj. öde. — Jfr även ödemark, fsv. *öþemark* = isl. *eyðimǫrk*. — Ty. *wüste* representerar en allmän kontinentalgerm. ordgrupp med samma betyd.: fhty. *wuosti*, ävensom fsax. *wôstunnia*, fhty. *wuostinna* (ty. *wüstenei*), av ie. **ǫāst-* i lat. *vāstus*, öde. — I eng. i stället *wilderness* (till wild) o. det romanska *desert* = fra. *désert* (utan motsvar. i det klass. lat.; till stammen i serie). — Ett grek. ord för 'öken' o. d., *(h)érēmos* m. m., ingår i eremit.

[Ökna, ortn., se under öken.]

Öknebo, härad i Sdml., fsv. *Ökn(a)bo hundare*, till öken, ödemark, o. genit. plur. av fsv. *bōe*, innebyggare (se -bo 4), alltså: deras (härad) som bo i ödemarken; alltså till sin bildning att jämföra med häradsn. Al-, Brå-, Höle-, Sele- (till *Selaön*), Sunner-, Töss-, Val-, Ved- (1, 2) m. fl., men ej med Vadsbo.

ökt, dialektord, viss arbetstid, t. ex. kl. 8—12 f. m., så lång tid el. så mycket som plöjes el. köres utan att vila, arbets-

stund (mellan måltidstimmarna), mellanmål = isl. *eykt* f., no. *øykt* i likn. betyd., jfr da. dial. *ottonder*, mellanmål (av ökt o. undarn, se d. o.), av germ. **jaukiþō*, till stammen i ök el. ett därmed sammanhängande verb **jaukian* (= isl. **eykja*), egentl.: påselning el. förspänning, sedan om tiden el. arbetet mellan två dylika handlingar (så Lidén muntl. 1880-t., jfr Falk-Torp under *øgl*). Alltså av samma slag som t. ex. sanskr. *sam-gavá*, förmiddag, egentl.: tid då korna drivas samman, el. grek. *boulytón-de* (Odyss. IX, 58: 'men när det led mot den tid, då man oxarna löser från oket'), osv. Se f. ö. ok. — Ett annat, med tvekan framställt, icke antagligt förslag se Noreen Ark. 6: 314.

ökänd, t. ex. Sahlstedt 1773, fsv. *ödhkænder*, lätt känd el. igenkänd, på ett utmärkande sätt känd = isl. *auðkendr*, da. dial. *åkjendt*, av fsv. *ödh-*. lätt, osv., varom under ödmjuk.

öl = fsv. n., även: dryckeslag, gästabud (kvar i nsv., jfr nedan) = isl. *ǫl*, da. *öl*, fsax. *alo-fat*, ölfat, mholl. *ale*, mhty. *alschaf*, ölfat, ags. *ealu* (eng. *ale*), av germ. **aluþ*, jfr ags. genit. *ealoð*, isl. *ǫldr* (genit. *oldrs*), öl, dryckeslag, fsv. dat. plur. *öldum*, ävensom finska lånordet *olut*, öl, som är lånat från germ. el. balt. spr.; motsv. litau. *alùs*, fslav. *olŭ*, vilka stundom betraktas som germ. lånord, (jfr i så fall motsvar. förh. vid malt, medan omvänt humle lånats från slavo-balt. spr.). Alltså ett samgermanskt ord, liksom också t. ex. malt o. vört. Besl. med lat. *alūmen* (se alun), möjl., med förf. Ark. 7: 166, av **alusmen*, till ie. **alus*, även i isl. *ǫlsaðr*, mätt av öl, vid sidan av *ǫlvaðr*; jfr även K. F. Johansson Beitr. z. griech. Sprachk. s. 135. Ieur. **alut*, **alus* synas ha betecknat ett jäs- el. garvämne, varefter drycken uppkallats. — Betr. övergången av germ. nomin. **aluþ* till **alu* (med bortfall av *þ* i slutljud) se ett likartat fall under hjälte. — Förr ofta i sammans. med betyd. 'drinkare, fyllbult' såsom *ölholk*, *-hund* (motsv. i fsv. o. ä. da.), *-påse*, *-so*, *-svin*, *-säck*, *-tratt*; andra likbetydande, särsk. under 1600-t. ytterst vanliga bildningar uppräknas under fyllbult. — Sedan fsv. tid f. ö. vanligt i sammans. i betyd. 'gästabud', t. ex. barnsöl (= fsv. = sv. dial., da. *barsel*), gravöl (fsv. *gravaöl*), slåtteröl, taklagsöl, sv. dial. *brötöl* (vid linbråkning), *flyttöl*, *handtaks-* o. *jaköl* (vid trolovning), *kyrkegångsöl* (*körre-*, motsv. i ä. sv. o. i fsv. *kyrkiogangsöl*), *liköl*, *sporröl* (hästridning med välfägnad, då brudgummen hämtas till bröllopet, väl nu †), *välfariöl*, ösv. dial., bröllopsfest i brudens hem, *ystöl*, *är(v)esöl* (vid begravning, fsv. *ærvisöl*), fsv. *bruþlöpsöl*, *giftaröl* (i samband med brudens bortgivande o. bröllopet, jfr finnl. dial. *gåvöl*, trolovning) m. fl., jfr isl. *jóladrykkja* osv. (se jul slutet); samtliga syftande på gästabud av mera officiell natur, varvid drickandet urspr. hade religiös innebörd. — Lära el. visa någon, var David köpte ölet, lära ngn veta skäms, Celsius 1720 osv., även i dial., motsvar. i no.-da. o. da., efter lty. *wisen wor Bartel de mostert halt*, ty. *zeigen wo Bartel most holt* ds.; dessutom i no.-da. 'han ved hvor David kjøbte øllet', om en slug person, motsv. ty. 'er weiss, wo Bartel most holt' ds.; en förmodan om orsaken till att ty. *Bartel* i nord. spr. utbytts mot *David* se Falk Sprogets visne blomster s. 32; f. ö. av trots framställda tolkningar dunkel upprinnelse; se närmare Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 24. — Ölbärma, allmänt götal. dialektord, öldrägg, (under)jäst, i ä. nsv. hos I. Erici o. 1645 o. ännu Lindfors 1824; till sv. dial. *bärma*, 1637, 1640, Grubb 1665, f. ö. mest i syd- o. västsv. källor t. ex. Weste 1807, O. Hansson 1884 = da. *bærme* (förr även *barm*), no. *berm*, från mlty. *berm*, *barm* (varifrån ty. *bärme*) = ags. *beorm(a)*, av germ. **berma(n)-*, till ieur. *bher* i lat. *fermentum*, jäsningsämne, besl. med lat. *ferveo*, sjuder, mir. *berbaim*, kokar, osv., o. avlägset även med brygga 1. Betyd.-paralleller se under göra. Drägg, jäst o. götal.-dial. *gär(d)* = da. *gær* (ä. da. *gierd*), isl. *gerð* (se göra o. Tilläggen) äro däremot inhemskt nordiska ord. — Ölost, K. Stobæus 1725, Linné 1735 osv., Blanche 1864: 'ölost är nog bra, men inte gör den många menniskor glada'; synes försvinna på 1880- o. 90-t., då rätten redan

var åtm. sällsynt; utan direkta motsvar. i andra spr. — En liknande rätt beteckenas med ölsupa, Rudbeckius o. 1635 till vb. supa i den äldre betyd. 'äta soppa' ('supa kål, ärter' osv.), bildat som nattblacka, nötväcka, dalsänka, slängåka, åkertäppa osv.; åtm. förr även ölsoppa t. ex. Dalin 1853; jfr också I. Erici o. 1645: *öölsöpe*. I da. i stället *øllebrød* av *øl og brød*, liksom *smørebrød* av *smør og brød*; jfr sv. tomtebolycka av *tomt- och bolycka*. — Om ett annat germ. ord. 'öl' se bir. Greker o. romare sakna däremot (inhemska) beteckningar: möjl. ha sådana fallit i glömska, sedan de blivit bekanta med vinet. Lat. *cer(e)visia* Plinius m. fl. kommer från kelt. spr., som f. ö. ha flera inhemska beteckningar för 'öl'. Trak.-fryg. *brũton*, *broũtos* beteckna en av korn beredd dryck; urbesl. med brygga. Fslav. *pivo* betyder egentl. 'dryck', till ie. *pi*, dricka (jfr grek. *pínō* osv.), liksom t. ex. fra. *froment*, vete, o. sv. korn egentl. 'säd' i allmänhet. Om bekantskapen med ölet (el. någon motsvarande dryck) sträcker sig till indoeuropeisk tid, är ovisst; dock tyder ett o. annat därpå (jfr t. ex. det urgamla ordet drägg).

Öland = fsv., samma ord som fsv. *öland*, ö = isl. *eyland*, ags. *iegland* (eng. *island*) osv., varom se *ö*. — Ordet öländning finns redan i fsv. (*ölændinger*), varjämte där även uppträder ett *öning-(i)ar* plur., med oorganiskt *-n-* (för väntat *öing-*), snarast, med Olson Appell. subst. s. 33, utvidgning av ett **önir* = fno. *eynir*, om innevånarna på vissa öar i Tröndelagen.

Ölme, härad i Vrml., fsv. *Ylmahœrad* m. m., till ett fsv. älvnamn **Ylm-* = nuv. Ölman el. Ölmeälven, enl. Fernow även *Ulman*; säkerl. av en *m*-bildning till germ. **wulan*, sjuda, koka, o. sålunda besl. med de under olm, ulma o. välla anförda orden; med avs. på avledn. se förf. Sjön. 2: 33 o. i fråga om bildningen av älvnamn jfr under Varnum o. Visnum. En *m*-avledn. (fhty. *walm* osv.) till en avljudsform av samma rot ingår sannol. i fsv. *Valmundsö*, det gamla namnet på Djurgårdsön vid Sthlm; se under välla. — Alldeles obesläktat är ortn. Ölmestad Refteleds sn Smål., ombildat av fsv. *Ödnizstatha*, till ett personnamn på *Ödh-*.

[Ölmestad, ortn. Smål., se föreg. slutet.]

[ölmpt, est-sv. dial., svan, se Älmt- o. Alt-.]

[Ölstorp, ortn. Ögtl., till fsv. personn. *Ölf*, se -torp.]

öm, i ä. nsv. plur. *öma*, i ä. sv. o. nordsv. dial. även 'ömtålig', t. ex. fru Lenngren, gotl. *aumber*, ond, fsv. *ömber*, öm, ömtålig, svår, sorglig, arm, usel m. m. = isl. *aumr*, olycklig, eländig, da. *øm*, öm; en, som det synes, speciellt nordisk bildning av ovisst ursprung. Enl. Persson Wurzelerw. s. 230 n. 2 möjl. *m*-bildning till roten i adj. öde; snarare dock med samme förf. Indog. Wortf. s. 537 besl. med grek. *áethlos*, möda, kamp (av **auedh-*), som av Solmsen förbindes med sanskr. *vâyati*, tröttar ut sig. Annorlunda Noreen (senast Gesch. d. nord. spr.[3] s. 106): av urnord. **arƀumʀ*, en växelform till arm, adj., av germ. **arƀma-*; se med avs. på formutvecklingen under höst. Den ljudlag, på vilken denna sammanställning bygges, är dock fonetiskt osannolik o. stödes icke av något fullt antagligt exempel. — Grundbetyd. är i alla händelser 'arm, usel, olycklig' o. d. o. betyd. 'känslig för smärta, smärtsam' härur utvecklad; jfr sydty. dial. *mir ist arm*, jag har ont, känner smärta. Ur denna kan väl betyd. 'medlidsam o. d.', egentl.: 'känslig för andras smärta', förklaras; anses dock av somliga abstraherad ur isl. *aumhjartaðr* = sv. ömhjärtad o. vb. ömka. — Härtill avledn. sv. dial. *ömlig*, eländig, ömklig, fsv. *ömbliker*, även: ömmande, smärtsam = isl. *aumlegr*, no. *aumleg*. — *Ömhet* betyder i fsv. 'svaghet, skröplighet'.

ömka = fsv. = isl. *aumka*, no. *aunka*; avledn. av öm i den äldre betyd. 'arm, usel, olycklig' o. d., alltså egentl.: anse el. förklara ngn för olycklig, varav: beklaga (jfr förbarma sig: adj. arm el. lat. *miserēri*, förbarma sig: *miser*, eländig, usel); bildat som dyrka, jämka osv. — Etymologiskt identiskt är ynka

= fsv., med övergång av *m* till *n* före *k* (jfr no. *aunka* o. jänka av jämka) o. av *ö* till *y* såsom i de under ögla anförda fallen. Formen ömka beror på ny anslutning till grundordet. — En parallellbildning är ömma, ä. nsv. o. ännu Sahlstedt 1773 *öma*, fsv. *öma* (i t. ex. 'them öma'), känna medlidande med, förbarma sig över; i nsv. ömma för, motsv. da. *ømme sig ved*; jfr isl. *eyma* III. I nsv. även i betyd. 'vara känslig för smärta, vålla smärta, göra ont', t. ex. *landen ömmar* (i da. i stället *smerte* m. m.).

ömse, i nsv. blott som adj., t. ex. *på ömse sidor*, med *y* stundom ännu in på 1800-t. o. i dial., fsv. *ymse*, adj. o. adv., växlande, skiftande = no. *ymse*, egentl. plur. o. svag form av fsv. adj. *ȳmis*, omväxlande, än den ene o. än den andre = isl. *ýmiss*, no. *ymis*, jfr Rökst. *umisum* dat. plur.; en speciellt nordisk bildning (meng. *immess* från nord. spr.). Senare leden hör samman med miss- (jfr t. ex. got. *misso*, ömsesidigt); den förra är oklar: av formella skäl ej med Falk-Torp o. Torp Etym. Ordb. prepos. *i* (alltså *ī miss*, jfr lat. *invicem*); den fno. biformen *imiss* beror säkerl. på senare utveckling på grund av det följande *i* såsom i *hibili* för *hibyli* (av *-býli*) osv. — Härtill adv. ömsom, fsv. *ymsom*, egentl. dat. plur., bildat som enkom, genom osv. — Avledn.: vb. ömsa, fsv. *ymsa* = no. (i da. i stället *skifte*).

ömt, sv. dial., aning, nys, även *ymst*, motsv. no. *ymt* m. ds., isl. *ymtr*, tal, rykte, antydan; deverbativum till ösv. dial. *ömt(a)*, omtala, fsv. *ymta* (ipf. *-adhe*), mumla, glunka = isl., no. *ymta*, da. *ymte*, med parallellbildningen isl., no. *umla*, glunka, mumla, medan däremot ä. nsv., no. *ymla* (vartill deverbativet *ymmel*, *ömmel* n., mummel, viskning); ä. da. *ymle* är, att döma av omljudet, kanske bildat av ett sbst. = det i alla händelser hithörande fgutn. *ymil* (m?), viskning, rykte, som i så fall vore en, dock rätt enastående *il*-avledn. av verbalroten; möjl. därför självt ett deverbativum till *ymla* (vars *y* då inkommit från *ymr* osv.); med resp. *t*- o. *l*-suffix till *um-* i isl. *ume* m., rykte, *ymja*, giva ljud ifrån sig, no.: mumla, brumma, isl. *ymr* m., ljud, no., ä. da. *ym* ds., isl. jättenamnet *Ymir*, larmaren (jfr till betyd. isl. jätten. *Beli*, bölaren, *Hrungnir*: runga, grek. *Enkélados*, den rasande, *Polybótes*, bölaren, råmaren, litau. *Baũbis* ds.), till en ljudrot *um*, av samma slag som o. väl i avljudsförh. till isl., no. *emja*, skrika, skråla, av germ. **amjōn*; Se f. ö. Ume o. Ymsen. — Hit hör också sv. dial. o. no. *ymta*, *ömta*, idissla, med samma betyd.-övergång från ett ljudhärmande grundord som t. ex. ags. *ed-rocian*, idissla, besl. med sv. dial. *rockla*, grymta, no. *rukla*, rossla, sv. dial. *rokta*, grymta, el. sv. dial. *järmla*, idissla, till isl. *jarma*, bräka (se förf. Ark. 14: 176, 148 o. under rackelhane). — Av annat ursprung är isl. *ómta*, glunka, mumla, av germ. **wōmatjan* el. **wōmitjan*, till nisl. *ómr*, svagt ljud, no. o. sv. dial. *öm*, genljud m. m., ags. *wóm(a)*, ljud, stoj, vartill även nisl. *óma*, ljuda, genljuda (= no., sv. dial.).

öna, götal. dialektord, lamma, gotl. *åinå*, y. fsv. *öna* P. Månsson = holl. *oonen*, ags. *éanian* (eng. dial. *ean*; *yean* däremot av *ge-éanian*), av germ. **aunōn*, av äldre **aƶwnōn* (jfr syn av **seƶwni-*), av ieur. **agᵘhn-* el. **ogᵘhn-*, till ett ieur. ord för 'lamm': lat. *agnus* (jfr fra. *agneau*, med dimin.-suffix såsom ffra. *oeille*, får: lat. *ovis*) = grek. *amnós*, av ie. **agᵘno-*, fir. *uan* osv. av urkelt. **ogno-*; fslav. *jagnę*, ä. *agnę* (jfr H. Pedersen KZ 38: 315); med delvis dunkel formväxling. Kluge PBB 9: 194 osv. — Härtill *vara i ön*, *iön*, vara dräktig med lamm, bildat som dial. *ikalv* m. fl.; ävensom i norrl. dial. sbst. *önande* n., könsdelarna hos en tacka, bildat som t. ex. *bäran(d)e*, om kons könsdelar = fsv. *bærande*, da. *bærende*, till bära i betyd. 'föda'. — Ordet är sålunda ej, såsom annars kunde synas tänkbart, besläktat med den under får omnämnda samindoeur. beteckningen för 'får', **ovi-*, som i nord. spr. i allm. ersatts av får (jfr även under tacka) o. i västgerm. spr. av **skæpa-* (ty. *schaf*, eng. *sheep*): sanskr. *ávi-*, grek. *óis*, *oïs*, fir. *ói*, litau. *avis* osv., motsvar. fsax. *ewi*, honfår,

fhty. *ou(wi)* (ty. dial. *aue*), ags. *eowu* (eng. *ewe*), isl. *ær*, gotl. *e*, jfr no. *ærsaud*, da. *aalam* ds., got. *awistr*, fårfålla, osv.

[Önna, ortn. Smål. m. m., egentl. plur. till fsv. *ödhn* f., ödemark, liksom Ökna till öken; se d. o. o. under adj. öde; Önne, ortn. Vgtl., se adj. öde.]

önska, fsv. *önsk(i)a, öskia, yskia, unska* (ipf. *-adhe, ö[x]ste* m. m.), även: utbedja sig = isl. *óskja*, da. *ønske* = mlty. *wunschen*, fhty. *wunsken* (ty. *wünschen*), ags. *wýscan* (eng. *wish*), av germ. **wunskian*, avledn. av sbst. **wunska-* = mlty. *wunsch*, fhty. *wunsc* (ty. *wunsch*), ags. *wúsc* (eng. *wish* i anslutning till verbet) o. germ. **wunskō* = fsv. *ōsk*, isl. *ósk*; i avljudsförh. till sanskr. *vāñchā*, önskan (**uānskā*), *vāñchati*, önskar, inkoativum på *-sk-* till *vánati*, åtrår o. d., till ieur. *uen*, tycka om o. d.; se van 3, vän 1, 2, vänta o. under 1. — I fsv. även 'adoptera', varom närmare nedan. — Formen önska beror på inverkan från mlty.; på nordisk botten skall i samnordisk tid *n* omedelbart före *s* bortfalla (jfr gås: ty. *gans*). — Med avs. på betyd. 'önska, bedja' ~ 'tycka om' jfr t. ex. isl. *ásta*, bedja om, till *ást*, kärlek, el. det därmed besl. ags. *unnan*, unna, men även: önska, o. isl. *unna*, bl. a.: älska, tycka om. — Önskebarn, barn som man önskar sig; vanl. fattat som en son o. en dotter; så t. ex. S. Knorring, Topelius; jfr till sbst. *ōsk*, önskan (isl. *ósk*), fsv. *oskabarn* (*uska-, unska-*) i lagspr., barn som man anses ha önskat sig, men ej kunnat få, t. ex. *oskabarn tu: sun ok dotter, þry uskabarn: tve synir ok en dotter*, även i sammans. *uskabarnabot*, böter därför att en man tillfogats skada el. förlust, varigenom han förlorat hoppet om barn; isl. *óskbarn, -berni* däremot: adopterat barn, med motsvar. betyd. i fsv. vb. *önska* o. ags. *gewýscan*; jfr lat. *adoptāre* (= adoptera) till *optāre*, önska. I betyd. 'älsklingsbarn' el. dyl. hos Swedberg 1712: 'önskobarn och Gudz utkorade'.

[**öpa*, dalm. (*yœpa*), ropa, gala, se under våp.]

öppen, fsv. *öppin*, av äldre *ypin*, jämte *opin* (= t. ex. västg. dial. *åpen*), *upin* (= dalm. **uppen*) = isl. *opin*, da. *aaben*, fsax. *opan*, fhty. *offan* (ty. *offen*), ags., eng. *open*, av germ. **upina-* (*-ena-*), **upana-*, avledn. av ett **up*, besl. med upp, opp; alltså väl egentl.: vänd uppåt. Jfr uppenbar, vipen, öppenhjärtlig. — Avledn.: öppna, fsv. *öpna, ypna*, jämte *opna* = isl. *opna*, da. *aabne*, ty. *öffnen* osv.

öppenhjärtig, Dalins Arg., Serenius 1741 osv. = da. *aabenhjærtig*, övers. av ty. *offenherzig*; jfr eng. *open-hearted*. Stundom felaktigt öppenhjärtlig (genom förblandning med hjärtlig), av rätt gamla anor, t. ex. L. Geijer 1814, C. F. Bergstedt 1872, St. Dagbl. 1898, *-het* Rosenstein 1787. I sht på 1700-t. ofta i stället *öppenhjärtad*, o. 1700 osv., ännu t. ex. Tavaststjerna.

ör, stengrund el. sandbank, grus o. d., även: (i sht stenig) holme (det senare i vissa nordsv. o. ösv. dial.); jfr t. ex. dombok 1604: 'vptagitt (hemmanet) aff ör och söör' (Vendel Ur värml. domböcker s. 39); väsentl. dialektiskt, men förtjänt att upptagas i riksspr., mask. o. alltså = isl. *aurr* m., no. *aur*, ä. da. o. da. dial. *ør*, av germ. **aura-*, grus, sten; med avledn. **auriō-* = fsv. *fiskisör* f.?, isl. *eyrr* f., no. *øyr*, no.-da., ä. da. o. da. dial. *ør*, det senare bildat med samma tillhörighetssuffix *-iō* som ärm o. ö. Härtill sv. dial. **örel* (dalm.), sandrevel, som förhåller sig till ör som revel till rev. Speciellt nordiska bildningar (nordeng. dial. *air*, sandbank, är säkerl. lånat från västnord. *øyrr*). Avljudsformer: lty. *ûr*, järnhaltig sand ~ (med kort *u*) sv. dial. *örja*, dy, av **yria* (: isl. *aurr* = *syrja* : *saurr*, se sörja 1), i bl. a. ortn. Örlanda Vedens hd Vgtl. (1488 *Örielande*, SOÄ 11: 10), o. (med i ortn. vanl. pluralform, se Ordbildning under I *-a*) fno. *Yrjar*, nu *Örja* (jfr No. Gaardn. 17: 78), vilket senare ej är identiskt, men sannol. besl. med sv. Örja, socken i Skå., år 1285 skrivet *Örghe* o. trol. utgående från en synkoperad form av ett fda. adj. **örugher* till ör (jfr till bildningen Lärje : *lerig*, Maljen : **malugher*, sandig). Härledningen är f. ö. okänd: isl. *aurigr*, våt, osv. har

ett helt annat ursprung (se nedan o. ur 2 o. 3). Jfr öring. — Ör uppträder i en mängd ortnamn, t. ex. Ör, Öra (plur. liksom Berga, Sanda osv.), Örby, Örebro, Öregrund, Öresund, Örgryte (se Gryt 2), Öringe, Örtomta, sjön. Ören, Örsjön osv., o. som senare led t. ex. Kungsör, Skanör (se d. o.), jfr da. *Helsingør*; se även Orsa. I vissa fall är det svårt att avgöra, om här ingår en motsvarighet till isl. *eyrr* el. till *aurr*. Det förra ordet uppträder emellertid i Skanör = isl. *Skáneyrr*; Öresund av fsv. *Örasund* = isl. *Eyra(r)sund*; jfr isl. *Eyrr* som namn på en stad vid Öresund, där nu Köpenhamn är beläget. Örebro (fsv. *Örabro*) är däremot flertydigt, då det kan innehålla antingen genit. sg. till *ör* = isl. *eyrr* el. en plural genitivform, antingen till isl. *eyrr* el. *aurr*, jfr ortn. Öra ovan o. sv. dial. *örar*, grusiga åkerstycken. I t. ex. Öregrund (= fsv.) visar möjl. *-e-*, att likaledes en sammans. med **auriō* föreligger, jfr t. ex. fsv. *Hælliby*, nu Hälleby, till häll. Med avs. på vattendragsnamnen jfr fno. sjönamnet *Aurr* o. ånamnet *Aura* samt finska *Aurajoki*. Omöjligt är väl heller icke, att vissa vattendragsnamn innehålla det ord för 'väta, vatten', som utgör grundord för det nyss nämnda isl. *aurigr* (om vilket senare se ur 2 o. 3). Jfr f. ö. förf. Sjön. s. 802 f. (dock delvis annorlunda). — Däremot ingår icke detta ör i ortn. Örsta(d) (se -stad), möjl. ej heller i skå. Örtofta (1481 *Örtoffte*), vars äldsta kända former innehålla ett *Er-* och senare *Yr-*. — Till ortn. på Ör- ha bildats en del latiniserande familjen. på *Aur-* t. ex. Aurelius (östgötasläkten) till Örtomta Ögtl. — En latinisering av det hithörande Örbyhus (till *hus*, befäst gård, slott; se hus) är namnet på släkten Aurivillius, vars stamfader där föddes år 1603; av lat. *auris*, öra (alltså missuppfattning av första ledens betyd.), o. *villa*, by. Jfr det på liknande sätt uppkomna familjen. Cavallius (se d. o.), el. de nu utdöda *Celsius* (till lat. *celsus*, hög, från gården *Höjen*, *Högen* i Häls.), o. *Lanærus* (till lat. *lāna*, ull, o. *rūs*, landsbygd, efter byn *Ullstorp* Skå., alltså även här på grund av felaktig härledning av första sammansättningsleden). — Avledn.: sv. dial. *öra*, grusa (en väg), motsvar. da. dial. *øre* o. no. *øyra* o. *aura*, bilda bankar, grusa.

[ör, sv. dial., yr, se d. o.]

[öra, sv. dial., draga tillsammans noten, se örja.]

öra, fsv. *öra* = isl. *eyra* (med *R*-omljud), da. *øre*, got. *ausô*, fsax., fhty. *ôra* (ty. *ohr*), ags. *éare* (eng. *ear*), av germ. **auzan-*, **ausan-* n., motsv. ie. **ousn̥-* i grek. (homer.) *oúata* plur. (av **ousn̥t-*), nom. *oũs* jämte *õs*, besl. med lat. *auris* (av **auz-*; jfr auskultera), litau. *ausis*, fslav. *ucho*, ir. *au*, *ó*; även, med *k*-avledn., i armen.; alltså en samindoeur. stam (jfr öga); antagl. rotbesl. med lat. *audīre*, höra (se auditör). Sålunda, liksom de flesta kroppsdelsbeteckningar, av indoeur. ursprung. Med avs. på det neutrala könet se under öga; i vissa dial. (sekundärt) även fem. — Fra. *oreille* utgår från lat. *auricula*, dimin. till *auris*; jfr fra. *genou*, knä, av *genuculum*, till lat. *genu*, m. fl. — Samma *R*-omljud som i isl. måste förutsättas för fgutn. *oyra*, dalm. *ära* (Älvd.), norrl. *äir* (Burträsk); om det föreligger i riksspr., kan ej avgöras. — Små grytor ha också öron, motsv. hos Grubb 1678 o. i da. o. ty.; till öra i betyd. 'hank på kärl' (så i de germ. spr., fra. o. grek.; i ty. även med avledn. fhty. *ôri*, ty. *öhr* = mlty. *ôre*, av germ. **auzia-*; jfr hyska). — Gå in genom ena örat och ut genom det andra, motsv. i da., ty., eng. o. fra. — Ha en räv bakom örat, se räv. — Inte vara torr bakom örat el. öronen, se torr. — Inte (vilja) höra på det örat, motsv. i da., ty. eng., fra. — Predika för döva öron, motsv. i da., ty. m. fl., jfr lat. *surdis auribus alqd canere* Liv., *surdo narrare* Ter., grek. *kōphǫ̃ légein*. — Spetsa öronen, motsv. i da., ty., eng., jfr lat. *auribus erectis*, med spetsade öron. — Vara idel öra, motsv., da. *være lutter øre*, efter ty. *lauter ohr sein*, jfr eng. *to be all ears*, fra. *être tout oreilles*, ital. *esser tutto orecchi*. — Vara kär upp över öro-

nen, motsv. i da., ty., eng. — Vara i skuld över öronen, motsv. i da., ty., eng., fra. — Villigt öra, motsv. i da., efter ty. *geneigtes ohr*, jfr lat. *propiliæ aures*. — I ä. nsv. förekom uttr. sätta någon loppor i öronen, dvs. sätta myror osv., motsv. i ty., ä. eng., fra., ital. m. fl.; jfr loppa. — Sammans.-leden ör- i t. ex. örhänge beror el. kan bero på ty. *ohr-* el. lty. *ór-*, jfr ty. *ohrgehänge*, ävensom under örfil; i vissa fall dock inhemskt, jfr t. ex. örvärk (jämte öron-), fsv. *öravœrker* (jämte *örna-*). Öron- är väl dels inhemskt, dels från ty. *ohren-* el. lty. *óren-*. Om örn- av genit. plur. *örna-* se örngott. — I ä. nsv. stundom plur. *ör*or(*na*). — Om dial. beteckningar på *örna-*, *öron-* för tvestjärten se under tvestjärt. — Härtill bl. a. sv. dial. *örna*, viska. — Jfr även hyska. — Ett annat nord. ord för 'öra' är isl. *hlust*, egentl.: hörsel såsom ags. *hlyst*; se närmare lystra o. jfr sanskr. *çrōtra-* n., öra.

öre, neutr. hos Wallenius 1682, tidigare, såsom ännu i vissa dial., mask. (t. ex. Växiö 1792; där väl dial.); i ä. nsv. stundom plur. *öra* fsv. *öre* m., en åttondels mark som vikt- o. myntenhet, pänning(ar) m. m., även som rymdmåttsbestämning, runsv. *aura* Forsa ackus. plur. = isl. *eyrir* (plur. *aurar*), no. *øyre* (om en viss jordskatt), da. *øre*; från isl. *aurar* komma ags. *óra*, mlty. *óre*. Ofta uppfattat som lån från lat. *aureus*, guldmynt (avledn. av *aurum*, guld, av **auz-*, besl. med litau. *áuksas*, guld, osv., av ie. *aus-*, glänsa, varom se öster). Dock mycket ovisst; möjl. inhemskt germanskt. — Genusändringen beror dels på ordets böjning i sing. (som gammal mask. *ia*-stam: dat. ackus. *öre*), dels o. framförallt på att öre liksom flera andra värde- o. måttsbeteckningar ofta blev oböjt i plur. (1543: *XVI öre*); jfr daler osv. E. H. Tegnér Om genus i sv. s. 107 n. (3 SAH 6: 317). — Ordet erhöll i nord. spr., trots pänningeviktens sällsynthet o. myntfotens bristande stabilitet, även betyd. 'egendom' överhuvud (= fsv. *fæ* osv.); se lösöre under lös.

Örebro o. andra ortn. på Öre-, se ör.

örfil, 1623: *öhrfijler* plur., 1626: *ohr-*, förr o. ännu i dial. (t. ex. Boh.-l.) även *öre-*, ävensom *-fill* 1666, *-fillar* 1794, (ä.) skå. *örnfil*; ombildning (knappast dock med Noreen V. spr. 3: 234 med mellanformen **örfigel*, efter likbetydande ty. *dachtel* o. holl. *wafel*) av ett ord motsv. ä. nsv. *öhrfigen* Växiö 1674, da. *ørefigen*; från ty.: mlty. *órvíge* = sen mhty. (ty. *ohrfeige*), egentl.: öronfikon, alltså ett skämtsamt bildligt uttryck av samma slag som ä. nsv. *smällfikon*, sv. dial. *smällfiken* i samma betyd., el. ty. o. ty. dial. *dachtel*, örfil, egentl.: dadel, *maulschelle*, urspr. ett bakverk, *maulbirne* (päron), *kirsche* (körsbär), *pflaume* (plommon) (*kopfnuss* i samma betyd. hör möjl. däremot ytterst till germ. **hn*(*e*)*uð-*, slå, stöta, varom se nita, nudda, nåda), ä. nsv. *smörgås*, örfil (se smörgås), da. *vaffel*, örfil, egentl.: våffla, da. *huske-* o. *sandsekage*, örfil, sv. dial. *kinnfisk*, örfil, sv. munfisk; jfr fra. *marron*, slag med knuten näve, egentl.; kastanj (från uttr. ss. *donner des marrons*, giva kastanjer, dvs. bulor, alltså ej fullt jämförligt med de förra fallen); se f. ö. under fikon, fisk o. koka. Mera utfört uppträder det bildliga uttrycket i ä. nsv. *uppäta en örfil* t. ex. Brasck 1648, *fe*(*e*)*ta örfilar* t. ex. 1649; jfr ä. ty. *eine maulschelle* (dvs. munfisk) *auffressen* Chr. Weise m. fl. Otänkbart är dock ej, att ordets ursprungliga form föreligger i holl. *oorveg*, till feja. Jfr orre 2. — Härtill vb. örfila, Rudbeck 1702 osv. — I ä. nsv. även: *öredrag*; i vissa nsv. dial. *örtass*. — Ett gammalt nord. ord för 'örfil' är ä. nsv. *kin*(*d*)*häst*, fsv. *kindhœster* = isl. *kinnhestr*. En annan beteckning är *kindpust*, vartill det bl. a. i gamla bibelövers. vanliga *kindpusta*, örfila; i got. bibeln i stället *kaupatjan*, enl. Bugge från armen., enl. Kluge av ett *kaupat-* (= germ. **haufaþ-*, motsv. huvud), med förgerm. konsonantism lånat från ett icke germ. folk.

öring, fisken Salmo trutta, Bureus o. 1600 — Klinkowström 1911, ofta även laxöring, 1664 osv.; avlett direkt av ör, stengrund (jfr börting, röding, strömming) el. av de därav bildade fisknamnen *laxör* Bureus o. 1600, Oedman 1746 el. *-öre* (ännu t. ex. 1895;

kvar i t. ex. Boh.-l.; jfr plur. *laxs ören* Carl IX 1589 m. fl., även *-öron*; se nedan); el. elliptiskt till örlax, Rheen 1671, Linné 1734 osv.; el. (såsom väl vanl. antages) en ombildning av ett ord, motsvar. dalm. *örādh*, *orād*, fsv. *örith*, i ortn. *Örædhæ-*, *Öroda-* (jfr fsv. *Örædhælydh*, nu Örlid Vgtl., SOÄ 4: 59), isl. *aurriði*, no. *aurride* (*aur(i)e*, *ørje* m. m.), da. *ørred*; egentl.: som går el. far fram på ören, till ör o. (avljudsformer till) rida i en äldre allmännare betyd. Anledningen till namnet är den, att laxöringen liksom alla andra laxar under lektiden uppsöker sådana ställen, där strömmen är mindre stark o. bottnen består av grus o. småsten, dvs. 'ör', där han bildar en grop genom att borra ned nosen i densamma; jfr synonymerna *stenöring* o. ty. *steinforelle* o. se förf. Ark. 13: 236. Första leden motsvarar sålunda ej, såsom Noreen med tvekan antager Ark. 6: 312, fhty. *abur*, åter ('som går mot strömmen'). — De fsv. formerna hänvisa på ett urnord. *-ræið-*; om däremot isl. *-riði* (med Noreen V. spr. 3: 234) utgår från samma form (med utveckling av *-æi-* till *-ē-* till *-i-* svagtonig ställning), är ovisst: snarast dock ett av de många på svaga rotstadiet bildade nomina agentis av typen fsv. *runi*, fargalt, *fluti*, flotte, *sliþi*, släde, osv. — Formerna *laxör* o. *-öre* kunna ej vara direkt bildade av ör, utan utgå från fsv. *örridh-*, *örrædh-*. Jfr även Hall.-m. *öra*, av *öradh*? Pluralformen *-ören* är egentl. den singulara kollektiven i best. form **örridhen*, **örrædhen*. — Andra beteckningar äro börting o. ockla (se dessa ord), ävensom no. *kjøda*, orkn. *orvakød* (väl av **aurriða-kóða*), antagl. avledn. av nisl. *kóð*, fiskyngel.

1. **örja**, götal. dial.: strypa, draga tillsammans noten; i sveal. dial.: *öra* i den senare betyd.; den förra formen av ett fsv. **yrghia*, ipf. **yrghþe*, varav **ördhe*, vartill analogiskt infinitivformen *öra*; av germ. **wurʒian*, i avljudsförh. till t. ex. fhty. *wurgil*, snara, i avljudsförh. till litau. *veržti*, snöra till, osv.; se närmare det besl. varg. — Härtill ä. nsv. *örewa(a)k*, vak där noten dras upp ur isen, 1681, sv. dial. *örjevak*; sv. dial. *örjsnara* m. m. Jfr v. Friesen Fatab. 1914 s. 222.

2. **örja**, sv. dial., dy, av **yria*, vartill bl. a. västg. ortn. Örlanda Veden, förr bl. a. *Örielande*, fno. *Yrjar*, nu *Ørja*, varom närmare under det i avljudsförh. till dessa ord stående ör.

Örja, socken i Skå., se ör.

örk, sv. dial., åtm. Smål., Hall., kista, stor låda, av **ǫrk* med *ǫ* till *ö* före *r* (liksom i hör, lin, o. örn), alltså = isl. *ǫrk*, sv. ark 1; se närmare d. o.

[örk, sv. dial., skog, vildmark, i t. ex. *Kragereds örk*, se öken.]

örlig, krig, nu blott högtidl. o. ålderd., fsv. *örligh*, *-lygh*, *-lögh*, *-lighe*, *-leghe*, *-löghe* m. m., jämte **örlog**, nu blott i uttr. till örlogs o. i sammans. som ha avs. på flottan, däremot poet., t. ex. Tegnér Kronbr.: 'med blodig klädnad och örlog', fsv. *örlogh*, *örloghe*, även *or-*; motsv. isl. *ørlygi*, strid, o. da. *ørlog*, krigstjänst till sjöss (i uttr. *til ørlogs* o. i sammans.); väsentligen lånat från mlty. *orlich*, *-e-*, *-o-*, *orlege*, *-o-*, krig (holl. *oorlog*) = ffris. *orloch*, jfr fhty. *urliugi*, krig. Egentl., om det tillstånd som uppkommit, då man brutit de edliga övenskommelserna; av germ. **uz-* = ur 4 (er-) o. ett sbst. för 'ed, löfte', jfr got. *liuga*, äktenskap, *liugan*, gifta sig ~ ffris. *loga* ds. (**luʒ-*), fir. *luige*, ed (av ie. **lughi̯o-*). Jfr till bildn. det delvis likabetydande isl. *orlǫg* n. pl., öde, fsax. *orlag*, *urlagi*, även: krig, osv., av germ. **uz-laʒ-*, till roten i lägga; ävensom orlov. Möjl. har nsv. örlog delvis sitt ursprung i det nämnda nordiska *orlǫg*.

[Örkelljunga, Örken, Örkene, ortn., se öken.]

[Örlanda, ortn. Vgtl., se under ör o. örja 2.]

[Örlid, ortn. Vgtl., se under öring.]

örn, Lucidor: *ören*, fsv. *örn* (plur. *-ar*; jfr runsv. dat. sg. *ærni* Gripsholm o. 1050) = isl. *ǫrn* (plur. *ernir*, ackus. plur. *ǫrnu*), da. *ørn*, fsax., fhty. *arn*, ags. *earn*; i mlty. även *arent* (holl. *arend*), av germ. **arnu-* (jfr lapska lånordet *àrᵉt'nəs*, av **arnus*, Wiklund Le Monde Oriental 5: 249); med övergång till *u*-stam av en *n*-stam germ. **aran-* =

got. *ara*, fsax., fhty. *aro* (ty. *aar*, nu blott poetiskt o. i sammans. *fisch-*, *hühner-*, *mausaar*; i stället *adler*, av mhty. *adel-ar*, egentl.: ädelörn), isl. *ari*, no. *are* (även i nordsv. dial. enl. Rietz) = isl. personn. *Ari* = runsv.; jfr till formen parallellismen björn o. ty. bär, isl. *Bjari* osv., ävensom under ramsvart. Besl. med likbetyd. korn., bret. *er*, kymr. *eryr* (enl. H. Pedersen av ie. **er-iro-*), fslav. *orĭlŭ*, litau. *arẽlis*, *ãras* (*ẽ-*) m. m., ävensom med grek. *órnis* (genit. *-īthos*), fågel; alltså en samindoeuropeisk fågelnamnsstam; jfr likartade fall under trana. Med avs. på *ö* av *ǫ* före *r* jfr hör, Hör o. örk. — Särspråkliga benämningar på örnen äro lat. *aquila* (fra. *aigle* > eng. *eagle*), till *aquilus*, mörk; o. grek. *aietós*, det senare kanske, med Danielsson IF 14: 386, besl. med *aiólos*, rörlig o. d. (= namnet på vindguden, Eolus). — Örnen kallades i Värend även *spännaren*; väl ett noanamn. — Hithörande ortnamn har man att söka bland dem på Örn-, Örna-, särsk. icke få på *-berg-* o. *-kulla*, *-en*, t. ex. Örnaberga Skå., Örnakullen Skå., -kulla Skå., Hall., Örnekulla Vgtl., Örnhult, -hyltan, i regel säkerl. jämförelsevis unga; av de äldre finnas utan tvivel flera på *Ar(a)-* o. *Arna-*, där icke mansn. *Are* o. *Arne-* ingå (jfr Årn-). Såsom säkra ex. på fågelnamnet som första led böra betraktas: Arnås Kind 2 ggr Vgtl., Vadsbro Vgtl., Arnäs (varibland åtm. ett, i Torpa sn Smål., utgår från fsv. *Arnanœs*) o. Aranäs (= fsv.), dels ensamt o. dels som första sammans.-led, o. 10 ggr, Arnanäs Smål. 2 ggr, ävensom Arenberga Uppl. (fsv. *Arnaberghum*), Areberg Kulling Vgtl. (ä. nsv. *Ar[n]eberg*), Arneberga Ögtl. (fsv. *Arnabœrghom*), *Årnberga Hall. (se Årn-), Arendala Skå. (fda. *Arnadal* o. *Arindalæ*), Arendal v. Sv. 4 ggr. För vissa av dem förmodas stundom (t. ex. i SOÄ) personn. *Are* o. *Arne*, men att dessa f. ö. mycket, resp. rätt ovanliga namn skulle så särskilt ofta ingå just i ord på *-berg-*, *-dal-*, *-näs* o. *-ås* är icke antagligt, i sht om man jämför de ovan anförda namnen på *Örn(a)-*. Från dessa kan man knappast, trots nsv. *å*, skilja t. ex. Årnäs Forshem Vgtl. (fsv. bl. a. *Aranœs*) o. Åreberg Kyrkefalla Vgtl. (fsv. *Arœbyœrgh*); här föreligger väl samma tidiga dialektiska uddljudsförlängning som faktiskt i de hall. namnen på Årn-. Även i Norge uppträda motsvarande namn på *-berg*, *-dal* o. *-nes*; jfr ty. *Aarberg* osv. Däremot har man all anledning att söka personnamn i t. ex. Arnebo Dal. (fsv. *Arnabod[h]a*) m. fl. landskap o. i Arneby Vrml. Betr. Arnhult o. Årnilt Hall. (se Årn-) kan intet avgörande träffas, då i *hult*-namnen både person- o. djurnamn uppträda. Detsamma gäller i viss mån Araby i Dalsl. (= fsv.) o. Smål.: i det förra landskapet äro personnamn i *by*-namn vanliga, i det senare sällsynta (se förf. Ortn. på *-by* s. 16, 63). I fsv. *Arnaström* ingår däremot bevisligen personn. *Arne* (se Lundgren-Brate Sv. lm. X. 6: 15).

örngott, i dial. i regel *-gåt*, ä. sv. *örne-*, *örna-*, fsv. *örnagāt* n., örngott, huvudkudde; av omtvistat urspr. Senare leden innehåller sannol. en avljudsform *gāt* till isl. vb. *geta* (se gitta, förgäta), antingen med Noreen Sv. etym. s. 73, V. spr. 3: 134, 7: 193 n. 2 i betyd. 'få, uppfånga' (*örnagāt* alltså egentl.: det som mottager öronen) el. med Falk-Torp s. 337 närmast till isl. *getast at*, finna behag i (jfr särsk. isl. *mungát*, öl, till mun, varom dock annorlunda bl. a. H. Pipping SNF VI. 6: 6, ävensom isl. *gát*, läckerhet). Däremot enl. Kock Sv. lm. XV. 8: 28 f. egentl.: den infattning vari örat (o. kinden) sjunker ned, till sv. dial. *gåt* f. (m. o. n.), dörrpost, falsen i en dörr o. d. (*döra-*, *fönster-* m. m.) = isl. *gátt*, dörröppning, no. *gaatt*, fals, av germ. **ganhti-* (= got. *-gahts*), vbalabstr. till *gangan* (= gånga : isl. *gátt* = t. ex. stiga : isl. *stétt*, se stätta), alltså urspr.: gående, sedan med konkret betyd.; jfr sv. dial. *gåt* n., brunst, egentl.: löpande o. d. (av **ganht-*). Mot denna härledning talar emellertid det neutrala könet (även i alla dial.) o. i sin mån också betyd. — Med avs. på första leden jfr fhty. *órwengi*, kudde (se vänge).

Örnsköldsvik, stadsn., 1842 uppkallad efter landshövding Örnsköld.

[Örsta(d), ortn. Ögtl., Nke, till fsv. personn. *Örik*, se -stad.]

ört, fsv. *ört*, ä. *yrt* = isl., da. *urt*, ört = got. *waurts*, rot, fsax. *wurt*, ört, fhty. *wurz*, ört, i mhty. även: rot (i nhty. blott som senare led i växtnamn, t. ex. *nieswurz*), ags. *wyrt*, ört, rot (eng. *wort*, ört); av germ. **wurti-* (jfr dock nedan), svag avljudsform till rot (germ. **wrōt-*), se d. o. Härtill: ags. *wyrtwala* m. m., fhty. *wurzala* (ty. *wurzel*), sammansatt med ett ord för 'stav, käpp' (= val 1). — Annan avljudsform (ie. **urti-*): got. *aúrtigards*, trädgård, ags. *ortgeard* (eng. *orchard*) ds., got. *aúrtja*, trädgårdsmästare, m. m. (knappast, med Kluge, beroende på lån från lat. *hortus*). Naturligtvis kunna de nord. orden också tänkas ha utgått från denna form (alltså utan *w*-bortfall); jfr lapska lånordet *urtas*, rot (av **urtis*), Wiklund Le Monde Oriental 5: 248. — Örtagård, t. ex. Bib. 1541, fsv. *yrtagarþer* = fda. *urtegard*, jfr mlty. *wortegarde*; se under trädgård. — En avledn. av **wurti-* är ty. *würze*, krydda, osv.; jfr krydda: mlty. *krût*, ört, ty. *kraut*.

Örten, sjö i Vrml., av ett fsv. **Ölpter* = isl. **ǫlptr*, till *ǫlpt*, *alpt*, svan, alltså egentl.; svansjön, o. etymol. identiskt el. nära sammanhängande med de under Alt- anförda sjönamnen, se närmare förf. Sjön. 1: 809. — Härtill familjen. Örtendahl liksom Siljeström till Siljan, Wennerberg till Vänern, Wetterberg till Vättern m. fl.

[Örtendahl, familjen., se under Örten. Familjen. Örtenblad anses däremot bildat av ortn. Ör i Dalsl.]

[Örtofta, -tomta, ortn., se under ör slutet.]

örtug, nu blott i hist. framställning, i ä. nsv. (1500-t.) även *-tig*, fsv. *örtugh*, *-togh*, *-tögh* (*ar-*, *or-*, *yr-*), som myntenhet: ett tredjedels öre ($^1/_{24}$ mark), även: myntstycke av denna valör; dessutom: tredjedelen av ett öresland = fgutn. *ertaug*, fno. *ørtog*, *ærtug*, fda. *ørtugh*; liksom öre en speciellt nordisk myntbeteckning; sannol., med Lidén hos R. Larsson Söderm.-lagens språk 1: 49, av urnord. **arut-* (**arit-*), samma stam som i fsax. *arut*, fhty. *arizzi*, *aruz*, malm (ty. *erz*; se blyerts), av dunkelt ursprung: man har bl. a. tänkt på samband med lat. *raudus*, *rūdus*, malmstycke som mynt (jfr isl. *rauði*, myrmalm, under röd), jfr även sumer. *urud*, koppar; el. på lån från namnet på den för sina vapenfabriker bekanta etruriska staden *Arretium*. Senare leden är ej suffixet *-ug*, utan innehåller, att döma av fgutn. *ertaug* o. fsv. *örtögh*, ett *-au-*; sannol. *-tauɣ-* (till germ. **teuhan*, draga, jfr isl. *taug*, rep, o. se tåg 2 o. töja), varav i starktonig stavelse fsv. *-tögh* o. i svagtonig fsv. *-togh*, *-tugh*. Alltså snarast: urnord. **arut(i)-tauɣō*, tråd av malm, koppar el. dyl. Om ljudutvecklingen jfr f. ö. Kock Sv. ljudhist. 1: 422. — Ordet kan urspr. ej ha syftat på det först under konung Albrekt präglade myntet (tidigare betecknade det blott en viss myntenhet). Örtugar präglades senast under Johan III, men i kameralistisk anv. förekom ordet ännu o. 1650, o. nämnes av Sven Hof 1753 jämte *penning* o. *fyrk* som en svensk ersättning för germanismen *skärf*. — De i vissa uppslagsböcker meddelade uppgifterna, att förra leden innehåller isl. *eir*, koppar, o. den senare *tigr* (*tugr*), tiotal, äro båda av ljudhistoriska skäl lika oantagliga.

ösa = fsv. (ipf. *-te*) = isl. *ausa* (ipf. *jós* av **e-aus*), no. (ipf. *-te*), da. *øse*, mlty., mhty. *ôsen* sv. vb. (sydty. dial. *ôsen*); eng. dial. (*h*)*owze* från nord. spr.; besl. med grek. *ávō* (av **aus-*), öser. Det likbetyd. lat. *haurio* (perf. *hausi*) kan på grund av sitt fasta *h* o. sitt *ō* (för *ū*) i sammans. *dēhōrīre* ej utan vidare förbindas med ösa; se Thurneysen KZ 38: 158, vars egen (även av Walde[2] dock med någon tvekan gillade) härledning av *haurīre* (: sanskr. *ghásati*, förtär) emellertid av betydelseskäl är betänklig; jfr härtill Güntert IF 32: 386, som anser, att i lat. *haurīre* två ord sammansmält: ett **aurīre* (till ösa) o. ett **hōrīre*, förtära. — Sv. dial. *hösa* o. sydno. *hausa* få ej, som skett (Noreen Urg. lautl. s. 209), förbindas med det lat. ordet. De ha säkerl. ej heller (med

Falk-Torp s. 1423) lånats från holl. *hoozen* (vars *h* f. ö. synes bero på ombildning av ä. holl. *oozen*). — Med avs. på växling av reduplicerande o. svag böjning jfr t. ex. blanda, blåsa, bo, stöta, så, öka. — Härtill den gamla bildningen sv. dial. öst m., i sht norrl. o. finnl. mål, ställe på bottnen av en båt, där vattnet samlar sig o. varifrån man öser ut det, fsv. *öster* m. ds., pöl, ösning, möjl. av urnord. **aus-tu-* (bildat som blåst, vård m. fl.) el. med förlorat *r* = isl. (no.) *austr* m. (genit. *-rs*) i de båda förstn. betyd. (bildat som *gróðr*, grodd, *róðr*, rodd, osv.). Jfr fsv. *ostbytta*, öskar (av *aust-*, med urspr. accent. på senare leden, såvida ej här skrivfel för *öst-* föreligger; Kock Accentuierung s. 212). Isl. har i den senare betyd. ett *ausa* = no. = mlty. *ôse* (ty. *öse*). — Nhty. har i stället vb. *schöpfen* = *schöpfen*, skapa, av **skapjan* (se skopa). Även eng. saknar ordet: 'ösa' uttryckes där med *lade* (ags. *hladan*, se lada), *scoop* (till det under skopa slutet anförda sbst.) el. det romanska *bale*. — Ösregna, i litter. väl först efter 1850 (ej hos Dalin 1853), Fr. Bremer 1860 = da. *øsregne*, bildat som hällregna, slutet av 1700-t. (t. ex. Envallsson), Weste 1807, till hälla, el. störtregna, sent i litter. (sbst. störtregn dock redan hos Lidner; Dalin 1853 har substantivet, men ej verbet), till störta. — Jfr även ösgös.

Ösel, önamn, se syssla o. Tillägg.

ös-gös, dialektord, slösare, även: *hös-*, *ösengös*, jfr Grubb 1678: 'Ösegiös och härpesnärp giör en elak Redeswän'. Härtill ä. nsv. *ösgösa*, slösa, t. ex. U. Hiärne 1696. Till ösa (o. sv. dial. *hösa*) o. sv. dial. **gösa*, ödsla bort, slösa (ösv. dial. *gjöus*) = no. *gøysa* ds., samma ord som isl. *geysa*, sätta i stark rörelse (vartill ortnamnet *Geysir*, varm springkälla), no. *gøysa*, välla fram, av urnord. **gausian*, kausativbildning till isl. *gjósa* (ipf. *gaus*), strömma, osv. (se gös 1 o. gåsa i Tilläggen). Av samma slag som t. ex. dial. *hös om flös och härp om snärp* m. fl. (Rietz s. 245, 288); se om dylika bildningar förf. Minnesskr. utg. af Filol. Samf. i Gbg 1910 s. 13 f.

[ösken, sv. dial. (Smål.), vild, yr, förryckt, se under yster slutet.]

[Öslöv, ortn. Skå., se Ödeshög.]

[öst, sv. dial., ställe på bottnen av en båt, där vattnet samlar sig, se ösa slutet.]

östan = fsv. osv.; med bildning o. släktförh. fullt analoga med nordan (se d. o.). Jfr östern under öster.

Östen, mansn. = fsv., fda. *Østēn* = isl. *Eysteinn*, av ett i fnord. språk allmänt namnelement *Ey-* = fsv., fda. *Ø-* (t. ex. *Eyvindr*, *Eyvǫr*; av omstritt ursprung; jfr t. ex. H. Naumann i Acta germ. NR h. 1 s. 24) o. sten; jfr Gusten, Sixten o. med avs. på vokalförkortningen i senare leden Holger av *Holmgēr*.

öster, adv. = fsv. (öster, i el. åt, mot ö., österut) = isl. *austr*, da. *øst*, ä. da. även *øster-*, fsax. *ôstar*, mlty. *ôst* (ty. *ost*, sbst., jfr sv. ost 1), fhty. *ôstar*, ags. *éast* (eng. *east*); från germ. spr.: fra. *est*; av germ. **austra-* o. **austa-*, bildat som norr osv., till ieur. roten *aus*, *aues*, lysa (~ *us*) i lat. *aurōra* (av **ausōsā*; se Aurora), morgonrodnad, *auster*, sydvind, *austrālis*, södra (jfr världsdelsn. Australien), grek. (hom.) *ēōs* (av **ausōs*), morgonrodnad, *aúrion*, i morgon, sanskr. *uṣāḥ*, morgonljus (även namn på en morgongudinna), *usrá-*, rödaktig, östlig, litau. *auszrà*, morgonrodnad, *aũszta*, det dagas, fbulg. *za ustra*, i morgon (jfr de omdebatterade fbulg. *utro*, *jutro*, morgon, osv., varom senast Agrell Zur balto-slav. Lautgesch. s. 20); se även öre o. vår 2. Hit hör också ags. *éastre* n., *éastron* plur. (eng. *Easter*) = fhty. *ôstarun* plur. (ty. *Ostern*), påsk, urspr.: vårmånad, ävensom det anglosax. gudinnenamnet *Ēostræ* (se påsk). Grundbetyd. är alltså 'morgonrodnad'; jfr de likbetydande lat. *oriens*, egentl.: uppgående, om solen (se orient(en)), ital. *levante* ds. (jfr sv. Levanten), grek. *anatolaí* ds. (jfr landsn. Anatolien), litau. *rýtai* o. ty. *morgen*, morgon o. öster, osv., jfr f. ö. under norr. — Även som sbst.: fsv. *öster* n. = isl. *austr* osv., vartill sv. *från, i, mot ö.* (jfr fsv. *fra östir, i östreno* osv.); adv. *öster* i betyd. 'i, åt el. mot ö.' är däremot nu föråld-

rat. I nsv. även östern, motsv. da. *osten*, som påverkats av ty. *osten* m. (fhty. *ôstan* m., n.) = mlty. *ôsten(e)* n., utgående från motsvarigheter till adv. östan (= fhty. *ôstana* osv.). — Härtill adj. östra, från oblika kasus av fsv. *östre* = isl. *eystri*, vartill i fsv. superl. *östarster* = isl. *austarstr*, östligast. — Nord- o. sydöstra, nord- o. sydost (de senare = da., från lty., ty. el. holl.) uttrycktes förr med omkastade leder: fsv. *öster nordher* o. *öster sudher*, med motsvarighet i norrl. o. finnl. dial. — Till öster som väderstrecksbeteckning hör säkerl. folkn. östgoter, lat.-germ. *Austro-*, *Ostrogot(h)i*. För den även framställda möjligheten, att namnet egentl. skulle betyda 'glansgoter' o. närmast utgå från de med öster besläktade orden av denna betyd., finnas knappast tillräckliga skäl. — Ortn. Östersta Uppl., Ögtl. innehålla icke väderstrecksbeteckningen öster utan fsv. personn. *Öste*. — Av ortn. på Öst- o. Österäro en del familjen. bildade, t. ex. ett släktn. Östberg efter Östanfors i Dalarna o. ett annat likalydande efter Österby Uppl.

Österplana, ortn. Vgtl., av fsv. *Österuplanda* m. m., se Uppland.

[Östersta, ortn., till fsv. personn. *Öste*, se -stad o. föreg.]

östgoter, folkn., se öster (slutet).

östgöte, fsv. *östgöte*, redan i VGL I; i motsättning till fsv. *væstgöte* (i VGL osv.). I ä. fsv. kallades öst- o. västgötar med en sammanfattande beteckning *götar*, varjämte i VGL *allir götar* brukas om blott Västergötlands innebyggare; se f. ö. göt 1. Ordet är nära besl. med, men står ej, såsom förr antogs, i direkt historisk förbindelse med folkn. östgoter.

Östhammar, stadsn., se hammare.

[ötter, sv. dial., havstång, se Tillägg.]

öv n. o. m., götal. dialektord, inslag i väv, garn till sådant, Schroderus Com. 1640 = ä. da. *øv* Kalkar, väl = ett isl. **yf* el. **yfr* (genit. plur. **yfja*) = fhty. *wuppe* n., väv, av germ. **uƀja-*, jfr med samma rotstadium t. ex. grek. (*h*)*yphainō*, väver (med *w-* i fhty. genom analogi från väv o. d.), avljudsform till väva o. väv. Lidén IF 19: 338.

öva (ipf. nu *-ade*, i ä. nsv. även *-de*) = fsv. (ipf. *-adhe* o. *-dhe*), utöva, uppöva, göra, förehava, jämte da. *øve* från mlty. *ôven*, av fsax. *ôbjan* (fira) = fhty. *uoben* (ty. *üben*); jfr fhty. *uobo*, åkerbrukare; av germ. **ōbian*, till ie. *āp-* i sanskr. *ápas* n., arbete, verk, religiös handling, avljudsform till avel o. ämne. Jfr övlig.

Övedskloster, herresäte i Skå., t. ex. 1657, förr kloster, i Öveds sn Skå., fsv. (fda.) *Övidh* (*E-*), till fsv. *viþer*, skog; första leden är sannol. *ö* i den äldre betyd. 'land vid vatten', här syftande på Våmbsjön.

över, fsv. *övir*, *yvir* (*ovir*, *ivir*), motsv. isl. *yfir*, no. *yver*, da. *over*, *ovre* (förr även *yver*, *øver*), got. *ubar*, fsax. *oƀar*, fhty. *ubar* prepos., *ubiri* adv. (ty. *über*), ags. *ofer* (eng. *over*), av ie. **up-er(i)* = sanskr. *upári*, över, grek. (*h*)*ypér*, lat. *super* (med prefixet *s*), ir. *for*; urspr. komparativbildning (av samma slag som under) till ie. **upo* = sanskr. *úpa*, över, bort till, grek. (*h*)*ypó*, under, lat. *sub*, under (av *s*+*up*; jfr summa), got. *uf*, under, fhty. *oba*, över (ty. *ob*), isl. *of*, över, isl., fsv. *of-*, förstärkande partikel, sv. dial. *uv-*, gotl. *o-* (jfr för 3, åbäke, å(v)ävla). Betyd.-utvecklingen från 'under' till 'över' utgår sannol. från den av riktning el. rörelse nedifrån (se Brugmann Grundr. II. 2: 912). — Översikt, efter ty. *übersicht*, se sikt 2. — Över- i ortn. innehåller ofta kompar., t. ex. Överby. Däremot ingår detta ord icke i ortn. Överstad Askeby sn Ögtl., fsv. *Awerstadhum*, *Owerstada* m. m., som innehåller ett personnamn (väl ett *Aver* = Gotl. L.:s *Awair*; Lundgren Sv. lm. X. 6: 20). — Härtill kompar. övre, superl. överst, fsv. *öfre*, *yfre*, *yverster*, motsv. isl. *øfri*, *øfstr*, da. *øvre*, *øverst*, av germ. **uƀizan-*, **uƀist-*, kompar. o. superl. till isl. *of*, över, osv.; med annat suffix (gammalt *r*): fhty. *obaro*, *obarôst* (ty. *der obere*, *oberste*; jfr överste), ags. *ufer(r)a*, *yfemest*; jfr sanskr. *upara-*, den övre, lat. *superus* (av *s*+*up-*), superl. *summus* (av **supmo-*; jfr summa). — Jfr även ovan, upp, ymnig, yppig, yva sig, yverboren, övers o. nedan behandlade sammansättningar.

överdåd, vanligt fr. o. m. 1670—1680-talen = da. *overdaad(ighed)*, efter mlty. *overdât*, våldsdåd, övermod, lyx = mhty. *übertât*; till över o. dåd.

överflygla, Posttid. 1758, Loenbom 1765 m. fl. som militär term, bildl. åtm. 1814 = da. *overfløie*, holl. *overvleugelen*, efter ty. *überflügeln*, egentl. militärisk term i betyd. 'kringgå fiendens flygel (flyglar)'; jfr eng. *outflank* (till flank).

överflöd, Schroderus Com. 1640 (övers. av ty. *überfluss*); 1612 o. under de följ. årtiondena i sht i förb. *til(l) överflöd* (i numera obr. anv.); förr även fem. t. ex. O. v. Dalin = ä. da. *overflød* (da. *overflod*, jfr *overflødighed*), från mlty. *overvlôt* = mhty. *übervluot*, egentl.: flödande över bräddarna (se flod); väl i sin bildliga betyd. att betrakta som övers. av lat. *superfluitas* (till *super*, över, o. det med flod o. flyta besläktade *fluere*, flyta). — Ty. *überfluss* ds. innehåller däremot en avljudsform till flyta, som endast är avlägset besläktad med flod o. flöda. — I gotiskan i stället *ufarassus* (till *ufar*, över) o. *ufjô* (se yva, yvig, yppig).

övergiven som adj., förr: mycket dålig, tygellös, oförvägen, överdådig, G. I:s reg.: 'offuergiffne skalke', L. Petri: 'öffuergiffne dårar', ännu på 1840-t., t. ex. Almquist: 'den öfvergifnaste sälle' (med samma betyd. i ä. da.), med betyd. 'oförvägen, överdådig' kvar i sv. dial., t. ex. Sdml.; nu (i sydsv. talspr.): förtvivlad (motsv. uppsv. översig given); dessutom i nyare litter., efter da. o. da.-no. *overgiven*, i betyd.: yster, uppsluppen, våldsam, t. ex. V. Benedictsson 1885, H. Öberg, Siwertz, J. Landquist, o. tidigare, enstaka, hos Geijer: 'öfvergifven glädtighet' (en mindre lämplig danism; jfr Celander Spr. o. st. 8: 237 f.); i sv. dial.: förbluffad, rådlös (Vbtn), yster (Finnl.). Efter mlty. *overgeven*, hopplös, i hög grad dålig, egentl. partic. till *sik overgeven*, förtvivla, egentl.: giva sig över; jfr gamla bibelövers., 2 Cor. 4: 8 'wi gifwe oss icke öfwer' o. sv. översiggiven i betyd. 'förtviflad'.

övergrepp i modern anv., Samtiden 1873, Wisén 1881, efter da. *overgreb*.

överhalning, krängning (om fartyg), Tersmeden 1764, motsv. da. *overhaling*, till eng. *overhaul*, *overhale*, se över o. iståndsätta ett fartyg; att sammanhålla med sv. kölhala, medelst spel o. ginor kullvinda ett fartyg, ge det så stor krängning att hela ena sidan jämte kölen kommer över vattnet, för att kunna reparera o. d. = da. *kølhale*, från holl. *kielhalen*, varav eng. *keelhaul*, *keelhale*; även om ett bland sjömän brukligt straff; se f. ö. hala.

överhand i uttr. taga ö. o. d., jfr O. Petri 1524: 'haffva offuerhandena' (som sbst. i betyd. 'övermakt' redan i fsv.) = da. *overhaand*, efter ty.: mlty. *overhant*, även *de oberen hant hebben*, *krîgen* m. m. = ty. *die oberhand bekommen*, *nehmen*, *überhánd nehmen*; jfr eng. *upper hand*. Härtill ä. nsv. adj. *överhändig* i t. ex. gamla bibelövers. *warda honom öfwerhändige* (Dom.-b. 16: 5).

överhet, Bib. 1541: 'idher är Offuerheten giffuen aff Herranom', från ä. ty. *oberkeit* Luther el. lty. *overheit* (holl. *overheid*), till lty. adj. *obere*, övre; alltså ej direkt till över. — Växelform: da. *øvrighed*, från mlty. *overicheit* = ty. *obrigkeit*, till mlty. *overich*, som är över andra, även: övrig. — I riksspr. blott om konungen, K. M:t, i vissa götal. dial., åtm. förr, även om domare, fogde o. länsman.

överhus, parlam., efter ty. *oberhaus*, 1703, eng. *upper-house*.

överhuvud (el. över huvud), i det hela (taget), fsv. *ovir hovudh*, jfr G. I:s reg. 1554: 'giffve för rogh oc korn öffver huffudh sex öre för spannen', motsv. da. *overhoved(et)*, efter ty. *überhaupt*, i modern betyd. från 1700-t., egentl. en handelsterm, jfr mhty. *über houbet koufen*, köpa hela hjorden utan att räkna, till *houbet*, huvud, använt om enstaka boskapsdjur, liksom motsv. ord i germ. spr., bl. a. i fsv., också brukas i betyd. 'mänsklig individ', jfr *per capita*.

överklass, se underklass.

överlastad, drucken, t. ex. P. G. Ahnfelt 1857; liksom drucken, full från fullständigare uttr., 1659: 'öfwerlastat med dryck', Ihre 1779: 'af dryckenskap öfverlastad', jfr 1678: 'lastad af brännewin'.

överljutt, se under högljudd.

överlopps, i uttr. *til ovirlops* (*ivir-* osv.), som är över el. övrig, jfr *ovirlops*, överskjutande, till fsv. *ovirlop* (*ivir-*), överflöd, ä. nsv. *öfverlopp* (i flera betyd.), från mlty. *overlöp*; jfr över o. lopp. — Samma ord är även fsv. *ovirlop*, däck, ä. nsv. *öfverlopp* m. m., den till 1700-t. vanliga beteckningen för 'däck' (se d. o.).

överlägga i betyd. 'överväga, eftertänka, rådslå', fsv. *ovirlæggia* = da. *overlægge*, efter mlty. *overleggen*, avlägga räkenskap, överväga, även: lägga till last = ty. *überlegen* (i betyd. 'eftertänka' först sl. av 1600-t.). Av omstridd o. alltjämt rätt dunkel betyd.-utveckling. Enl. Falk-Torp närmast från betyd. 'sammanräkna' el. 'avsluta en räkning'; jfr i så fall vissa ex. hos Sdw. o. t. ex. ä. nsv. 'öffuerlagt sina vpbörd och sina vthgifft' G. I:s reg., 'offuerlegger bekostningen' Bib. 1541 (där Luther har *überschlägt*); möjl. med syftning antingen på de över varandra lagda räknestenarna (jfr kalkulera under kalkyl) el. på karvstockar som läggas på varandra för att jämföra skårorna. Dock föga troligt. Kanske snarast en absolut anv. av uttr. ss. (ä.) ty. *rechnung, rechenschaft legen* el. andra, där objekten bortfallit (som i värpa o. d.), jfr sv. *lägga råd*, isl. *leggja hug á* o. d.; 'över' (*over, über*) kan bero på anslutning till verb ss. 'övertänka', 'överväga' o. d.

övermage, y. fsv. *öffuermage* 1508 (jfr *öwormaghe* o. 1375), fsv. *ovirmaghi, -a, ovormaghi* (även *oghor-, ughur-*, med *gh*, dvs. *ȝ*, av *w* såsom i stuga av *stuwa*), fgutn. *oformagi*, person som ej nått myndig ålder, egentl.: oförmögen, av den nekande förstavelsen *ō* (se *o-*) o. fsv. *formagha*, förmå (se d. o.); med senare folketymologisk anslutning till över (o. mage?). Utvecklingen *ōfor-* till *ōvor-* beror därpå, att känslan av att ordet var en sammansättning med ett **formaghi* gick förlorad, varefter *f* blev *b* o. senare *v* (jämte *w* > *gh* i *ughur-*). Bugge TfF NR 3: 267 f.

övermåttan, t. ex. Stiernhielm, även över måttan, i ä. nsv. också *öfvermåttans* (o. 1585), *-måttons* m. m., ombildning av likbetyd. ä. nsv. *öfvermotte*, fsv. *ovir māto* (*mātto, mātta*), *ovirmāto* osv., motsv. da. *overmaade*, från mlty. *overmâte* ds., egentl.: över måttet; till över o. det från mlty. lånade sbst. måtta; med *-an* väl försvenskat av lty. *-en* såsom kasusändelse i svag böjning; jfr mlty. *âwermaten* ds. (med dial. *â* för *ō*). Tamm Änd. hos adverb s. 7.

övermänniska, t. ex. Rydberg 1892: '(Nietzsches) rysliga fantasifoster, öfvermänniskan med förbrytaredraget i det blonda ariska hufvudet'; i sv. närmast efter Nietzsches *übermensch*, som blev slagord i Tyskland; dock ett favoritord redan hos Herder; jfr Goethe Faust I. 1: 'Welch erbärmlich Grauen fasst Übermenschen dich!' (anden till Faust); tidigast i teol. litter. 1527. R. Meyer ZfdW 1: 3, Leitzmann ibid. s. 369; jfr även ibid. 2: 80. Den speciella innebörd ordet nu eger har emellertid präglats av Nietzsche.

överraska, Schroderus 1626: 'aff Dödhen öfwerraskat' = da. *overraske*, efter ty. *überraschen*, egentl.: överträffa i raskhet. Egentl. vanligt först mot 1700-t:s senare del; tidigare ofta i stället *förraska* (använt av Lind 1749 som övers. av *überraschen*); ännu Sahlstedt 1773 har *förraska* som huvudform.

överrumpla, J. De la Gardie 1612, Gustaf II Adolf osv. = da. *overrumple*, från ty. *überrumpeln*, egentl.: överfalla med larm, till *rumpeln*, larma, varom under rumla.

övers i till övers, jämförelsevis nytt uttr., efter da. *tilovers*, till ä. da. *over*, kvar, efter mlty. *over*. Jfr sv. bli över, återstå, o. överbliven = da. *overbleven*.

överse (med), se genom fingrarna (med), vara efterlåten (mot), jfr Bib. 1541 (Jesu Syr. 3: 15): 'se offuer medh . . (din fader) om han barnsligh warder', fsv. 'konungen öffuersaagh hans sak', mlty. (*mit*) *êneme oversên* = mhty. *übersehen*; egentl.: se över el. förbi, icke (vilja) se; jfr det likbetyd. se genom fingrarna med (under finger). Danskan har i stället *bære over med*, i ä. da. även *overbære med*, o. nhty. *nachsicht haben, nachsichtig sein* till det numera ej

vanliga *nachsehen*; med likartad betyd.-utveckling.

överslag, ungefärlig beräkning, t. ex. Stiernhielm (i ungef. nutida betyd.) = da. *overslag*, efter ty. *überschlag*, till *überschlagen*, göra ett överslag av = mlty. *overslân*, varifrån bl. a. ä. nsv. *öfverslå*, räkna o. d., jfr mlty. *slân* (*up*), anslå, beräkna. Enl. somliga föreligger här ett från räknetavlan hämtat uttr.; dock ovisst; jfr under det likartade överlägga. Däremot återgår möjl. anslå, genom överslag beräkna, uppskatta, 1600-t. (efter ty. *anschlagen*), på betyd. 'uppslå (en skrift), medelst anslag tillkännagiva'.

[Överstad, ortn. Ögtl., se under det ej besl. över.]

överste, förr även *överst*, t. ex. P. Brahes krön. (o. långt senare), fsv. *övarste* (*-e-*), krigsöverste, fältherre, förman = ä. da. *øverste*; såsom modern militär titel att betrakta som övers. av ty. *oberst* (varav da. *oberst*), äldre *obrist*; se f. ö. över. — Överst(e)löjtnant, t. ex. Gustaf II Adolf 1621: *öfwerste luetenanbt, lytenambt* m. m., efter ty. *oberstleutnant*, 1500-t.: *des obersten leutnant*, till löjtnant i dess äldre betyd. 'ställföreträdare'.

överstyr, se styre slutet.

översvinn(e)lig, Bib. 1541: 'thenna offuerswinneligha klarheten' (2 Kor. 3: 10), 'thñ offuerswinnerligha . . kundskap' (Fil. 3: 8), bildat efter Luthers *uberschwenglich*, ty. *überschwänglich* (jfr *unüberschwinglich*), till *überschwang*, översvinnlighet, till *schwängen*, *schwingen* o. *schwang* (se svinga, svänga o. svang); därjämte ä. ty. *überschwenklich* m. m. Ordet har skapats av bibelöversättarna (jfr ängd). I NT 1522 har Luther å motsv. st. *vbirmessigen* (varefter den svenska övers. 1526: *öffuermåtughe*) o. *vmb des vberschwangs willen* (jfr den svenska övers. 1526: 'then stora offuergång som är . .'). Formen med *-r-* från Fil. 3: 8 uppträder rätt ofta även sedermera, ännu t. ex. Thomander. — Härtill bildades ungef. samtidigt vb. *öfversvinna*, t. ex. L. Petri 1555: 'öffuerswinnande stoor kärleek', Ps. 1572: 'Skal nådhen öffuerswinna'. — Formen med *-svinn-* för väntat *-sving-* el. snarast *-sväng-* är påfallande. Skulle här möjl. föreligga en anknytning till försvinna (fsv. *forsvinna*)? — Ordet har f. ö. i senare tid ett par gånger lånats el. överflyttats till sv.; dels i formen *öfversvänglig*, Åström i LBÄ 1799 o. sedan brukat av vissa fosforister, Elgström 1809 (klandrat i Journ. f. litt. o. theat. 1809) o. särsk. Palmblad Polyfem 1810 osv. — Tiden 1848 (utgiven av Palmblad), o. dels ss. *öfversvinglig*, Ahnfelt Stud.-m. 1857, Sturzen-Becker, den förre även *öfversvinglig*.

översvämma, se simma.

översätta, om språk = da. *oversætte*, efter mlty. *oversetten* el. ty. *übersetzen*, som i sin tur återger lat. *transferre* (eng. *translate*, till supinstammen *lāt-*), En annan övers. av lat. *transferre* är ty. *übertragen*.

övertala, se tala slutet.

övertro, U. Hiärne o. 1716; vanligt först mot slutet av 1700-t.; hos Weste 1807, men ännu ej Sahlstedt 1773 = da. *overtro*, bildat som likbetyd. holl. *overgeloof* (jfr ty. *glaube*, tro); möjl. under påverkan av lat. *superstitio* (till *superstes*, genit. *-stitis*, vittne, här: vid en gudstjänsthandling). Knappast, såsom förmodats, egentl.: överleva av gammal tro; snarast till över i betyd. 'över el. utanför det normala', jfr bildningar såsom översinnlig, övertalig. — Ty. *aberglaube* (1400-t.) är bildat som *aberwitz*, nonsens o. d. (i mhty. även *abe-*, vansinne o. d.), ä. ty. *abername*, öknamn, m. fl.; alltså till betyd. egentl. motsv. sv. vantro (se även d. o.).

överträffa, Girs 1627 (*-dreff-*), J. Botvidi 1634 (*-dräff-*), Muræus 1648 = da. *overtræffe*, från ty. *übertreffen* (vanligt först hos Luther), av mhty. =; jfr förträfflig (förr, t. ex. 1635, även i uttr. som *förtreffligh skadha*), ytterst till ett vb = fhty. *furitreffan*, överträffa. Enl. vanlig uppfattning urspr. om skjutning o. d. ('träffa bättre än någon annan'?); väl i alla händelser om framstående krigareegenskaper o. d.; jfr dråplig o. se f. ö. träffa.

övertyga, Weste 1807 med acc. *öfvertýga*; i juridisk stil i den äldre betyd.

'överbevisa', fsv. *övirtygha*, styrka, bevisa, överbevisa = ä. da. *overtye* (da. *overtyde* genom anslutning till *tyde*); från mlty. *overtûgen*, överbevisa = ty. *überzeugen*; jfr fsv., ä. nsv. *tyg(h)a*, vittna, bevisa, från mlty. *tûgen* ds., se f. ö. betyg, intyg samt under det sannol. besl. tyg. — Samma betyd.-övergång i da. *overbevise*, nu: övertyga.

överväga, fsv. *ovirvægha* = da. *overveie*, efter mlty. *overwegen*; jfr ty. *erwägen*; till väga; möjl. efter lat. *delīberāre* (fra. *délibérer*) till *lībra*, våg (se liter); jfr till betyd.-utvecklingen under väga, ävensom eng. *ponder*, överväga, av lat. *ponderāre*, väga (se pund).

övlig, A. Oxenstierna 1624, jfr 1520: *öflighet*, möjl. i betyd. 'sedvana', efter ty. *üblich*, avledn. av mlty. *uop* (genit. *uobes*), bruk, sedvana, till *üben* = öva; alltså: bruklig o. d.

[övläte, övläta m. m., sv. dial., oblat, en fortsättning av det under oblat anförda fsv. *öflæte*.]

övrig, Gustaf II Adolf 1625: *i thet öfveriga*, för övrigt, jfr formen *öffverigx* (adv.); ej i da.; efter lty. *äwrig* el. ty. *übrig*, av mhty. *überec*, till *über* = över.

Öx-, Öxa-, Öxe-, Öxna-, Öxne- i ortn., ss. Öxnäs, Öxabäck, Öxeryd, Öxnered, Öxnevalla m. fl., i sht i Vgtl. (även Hall. o. Boh.-l.), innehålla fsv. genit. plur. (fsv. *yxna*, *öxna*, *öxa*) av oxe, stundom genom förmedling av sjönamn, jfr t. ex. Öxsjön vid Öxabäck, Öxesjön vid Öxeryd, Öxneredssjön vid Öxnered, vilka sjöar i gammal tid hetat el. kunnat heta *Yxne*. Öxnevalla betyder egentl.: vallar(na) el. betesmarker(na) för oxar. I andra trakter äro former på Yx-, Yxna-, Yxne- vanliga, med samma ursprung (se Yxnerum). De fsv. genitivformerna på *y-*, *ö-* äro analogiskt ombildade efter nom. plur. *yxn*. Det ljudlagsenliga *uxna* ingår i vissa av ortnamnen på *Ox-*. Se även förf. Sjön. I under Oxen, Yxern, Yxningen m. m.

Tillägg och rättelser[1].

abderitisk, 1799 enl. R. Berg.

Abel, mansn., från Gamla test. (Septuaginta *Abel*, hebr. *Hébel*).

abnorm 1839.

abrakadabra, se även under älvkors (art. älva slutet). Andra liknande från antiken härstammande magiska formler äro t. ex. *ablanathanalba*, *naborkakarborba*, *akteboregergē*, *akrammakhamarei*, alltså med rim o. likartad meter; jfr t. ex. Güntert Von der Spache der Götter und Geister s. 76.

ackja är ej lån från något lapskt *akio*, utan väl från fin. *ahkio*, vars *-hk-* kanske icke återgår på ett nord. *-k-*; se utförligt Wiklund Le monde oriental 5: 189 n. 2, ävensom under äcka o. äska 2.

[adel, al, sv. dial., urin (om kreatur), se under urin slutet.]

adonis, 1769, 1787 enl. R. Berg.

advent, jfr äventyr.

aftonkvist, Thomander 1824 enl. R. Berg.

Afzelius, familjen., efter skattebonden Afse Larsson på Afsegården Vgtl. (1600-t.).

ag, se även åm 2.

akrostikon, 1795, ytterst av grek. *akróstikhon*, av *ákros*, ytterst (rotbesl. med ag, agn 1 osv.), o. *stikhos*, versrad (rotbesl. med stiga).

alabaster, ytterst av grek. *alábastros*, väl egentl. ett icke-indoeuropeiskt ord.

Ale, se även Ål 6.

Alexander = fsv. osv., av grek. *Aléxandros*, till *aléxō*, fördriver, värjer, hjälper, o. *anḗr* (genit. *andrós*), man; jfr under Neander.

alka. Betr. tolkningen av det där nämnda (o. sannol. ej med alka besläktade) alika som dimin. till ett kvinnonamn kan jämföras eng. *magpie*, skata, till eng. *Magot* = fra. *Margot*, dels som kvinnonamn o. dels i betyd. 'skata', kortform till *Marguerite*; jfr Klas som namn på kajan o. andra ex. under Klas.

1. **alla,** i brädspel, 1795, efter ty. *alle*; till all.

2. **alla,** alfågel (omnämnt under d. o.), är under växlande former spritt över en stor del av Norden; se närmare SOB (med litter.): om det där anförda likbetyd. no. *havella* jfr dock även Torp Etym. Ordb.

allegori, 1635, ytterst av grek. *allēgoría*, till *állos*, annan (urbesl. med eljes), o. *agorcîn*, tala; alltså egentl.: som säges annorlunda än det skall uppfattas.

allmän, fsv. *almæn* = isl. *almennr*, da. *almen*, av germ. **ala-manni-* el. **ala-mannia-*; jfr utan dylik avledn. mlty., holl. *alman*, varje (vartill det forngerm. folkslagsnamnet alemanner, lat. *ala-man(n)i* m. m. (plur.), fra. *allemand*).

[1] En stor del här meddelade tillägg till arbetets tidigare partier avse att i någon mån avhjälpa den ojämnhet, som uppstått genom en så småningom försiggången utvidgning av ordbokens plan i fråga om upptagande av lån- och dialektord, sammansättningar, stående uttryck, namn, dateringar, hänvisningar m. m. F. ö. ha till tilläggen sparats en del anmärkningar av förklarande el. mera resonnerande natur, som icke ansetts böra belasta ordbokens utrymme.

— Fsv. *almen* (plur. *-mena*) beror väl på anslutning till *mēn-* i mlty. *mên(e)*, allmän (se menig, gemen); enl. somliga skulle dock formen *almen* vara den äldre o. *allmæn* en senare försiggången ombildning.

[allod, -ial, se öde 2.]

allvar, r. 9: står: ags. *wær*, läs: ags. *wǽr*.

al(l)var(e), trakt på Öl. o. Gotl., se alv nedan.

almanack(a). Ordet finns naturligtvis också i da. (*almanak*).

alpa(c)ka, 1847 (om alpackadjuret), 1852 (om tyg av alpackaull), ytterst av span. *alpaca*, väl till best. art. *al-* o. ett ord av peruanskt urspr.

Alsike, ortn. Uppl., fsv. *Alseke*, *-eki* (1305), till eke, till ek, med dunkel första led; jfr Filke Uppl. av fsv. *Fyleke*; knappast däremot av al o. **sīke* (= sv. dial. *seke*) till *sik*, sidlänt ställe (med etymol. *ī*; se under sickla o. nedan), med tidig övergång av *ī* till *e* (i svagare betonad sammans.-led). — Härtill Alsikeklöver, 1802 osv.

alv. Till detta ord hör naturl. bl. a. al(l)var(e), best. f. *-en* el. *-et*, trakt på Öl. o. Gotl. där alven ligger i dagen; öl., gotl. *alver* m. m.; Linné 1745.

Alvastra. Se nu även en förmodan av R. Pipping Kommentar till Erikskr. s. 54, som med hänsyn till namnet på den bäck, *Ålebäck*, som rinner förbi Alvastra, utgår från en växelform med långt *a* (**alh-*, tempel, se Ale o. Ål 6 el. *āl*, rem, se ål 5).

amatör, 1780, av fra. *amateur*, till, lat. *amāre*, älska (jfr Amanda).

ambulans, jfr även somnambul.

ammoniak, se salmiak.

2. **an-.** Se f. ö. andöva nedan o. Ånväga (fsv. *Andvæghi*).

Anders, se även familjen. på *-ander* under Neander.

[andur, annar, sv. dial., skida, se under ån dra.]

andöva, egentl. ett västsv. dialektord (bl. a. hos Hof), med årorna hindra en båt att driva = isl. *andófa*, no. *andøva*; jfr vbalabstr. isl. *andóf*, no. *andov*; till an- 2, emot (i anlete osv.); senare leden innehåller snarast isl. *hófa*, sikta, passa, no. *høva* (se höva o. hov 2).

anemi, 1841, av fra. *anémie*, av grek. *anaimía*, till det prinativa *an-* (i t. ex. analfabet) o. *(h)aĩma*, blod, alltså: blodlöshet.

angel 1, se även ål 3 o. 5.

ankamrat, nu föga br., väl blott i predikativ ställning, Blanche 1864 osv., försvenskning av fra. *en camarade*, på kamratvis. Folketymologiskt även *handkamrat*.

[ankarur, se under ur 1.]

anlete. Andra bildningsanalogier se under öga.

anlända, se lända.

Anna. Anmärkningen om personn. på *An-* (från barnspr.) gäller naturl. ej det strax förut nämnda urspr. hebreiska namnet *Anna* (hebr. *Channāh*, väl av det likalydande sbst. med betyd. 'nåd o. d.').

annan, se även ändra.

ans osv. Sammanblandning synes också ha egt rum med stammen i ande; se änsa.

anskrämlig, 1840-t., motsv. i no., se an- 2 o. skrämma.

anslå i betyd. 'värdera, genom överslag beräkna', se under överslag.

anstränga sig, se under sträng 1 slutet.

antagonist, 1770 (anatom. redan 1758), ytterst av grek. *antagōnistḗs*, motståndare, medtävlare, till *antagōnizesthai*, strid, till *antí*, emot (se ante-), o. *agṓn*, strid (till *ágō*, leder m. m.). — Härtill även antagonism, förra hälften av 1800-t., ytterst av *antagṓnisma*.

antasta, r. 9, står: *tangera*, läs: *tangere*.

[antracit, apatit, se Ordbildning I under *-it*.]

[apparans, apparition, se transparang.]

applåd, Liwijn 1803 enl. R. Berg.

apportera = ty. *apportieren*, av fra. *apporter*, av lat. *apportare*, av *ad-*, till, o. *portāre*, bära (se portör).

april. Om uttr. narra april o. dyl. se narra.

[Ar-, Ara-, Aren-, Arna-, Arne- i ortn. se under Årn- o. örn slutet.]

arg. Med avs. på isl. *ragr* se f. ö. under raggen. — Om förh. mellan isl.

arg o. *ragr* se nu senast E. Noreen Stud. i fvnord. diktning 2: 60 f., där med rätta antages eufemistiskt ursprung, liksom i de till samma sfär hörande isl. *ars* ~ *rass* (*arz* ~ *raz*), anus (jfr asa), *reðr* ~ *erðr*, penis (jfr räv), *serða*, om perversa könsförh. ~ part. *stroðinn*, ipf. *streði*; se även ordb. under röv.

Arhusiander, familjen., se Västerås.

1. **ark,** etymol. = (sv. dial.) örk (se d. o.).

arkeolog, 1785 enl. R. Berg.

arktisk, se under Ursula.

[Arna-, Arne- i ortn. se Årn- o. örn slutet.]

arrogant, 1815 enl. R. Berg.

arsenal, o. 1660, bildl.: 1771 = ty. osv., av fra. =, av ital. *arsenale*, till *arsenà*, *darsena* (fra. *darse*), av ett arabiskt ord med betyd. 'verkstad' (se närmare SAOB).

artär, se väder slutet.

arun, växtn., se tusengyllen (slutet).

as 1. Jfr även under osmundsjärn.

aseptin. Se Ordbildning I under *-in*.

Aspeland, härad i Klm. l., fsv. *Asbo land*, egentl.: *Asboa land*, dvs. åsboarnas land, till *ās* = ås (berg- o. d.); jfr häradsn. Åsbo Skå. o. under bo 4.

Assar, personn. (nu i sht i Skå., men förr allmänt), fsv. *Assar*, *Assur*, *Azur* m. m. (runsv. *Asur*, *Osur*, *Usur* m. m.) = fno.-isl. *Ǫzurr*, *Azor*, *Assar* m. m., fda. *Aszor* m. m.; inlånat i ags. o. där vanligt (Björkman Nord. personn. in Engl. s. 22); av urnord. **Antswaruʀ* (jfr runsv. *Antsuar* Uppl.), varav **Antswǫrʀ* > **Ats*[*w*]*uʀ* > *Assur*, genit. **Antswaraʀ*; jfr Kock Uml. u. Brech. s. 204. — Icke ovanligt i ortn. i västra o. södra Götaland, t. ex. Assarby(n), Assarebo Assartorp o. Assarp.

ateism, ateist, se teism, teist.

atenienn, Knorring 1843, av fra. *athénienne* ds., även: atensk vas o. d., fem. till *athénien*, atensk, till *Athènes*, Aten. Alltså urspr. om prydnadsföremål av antikt snitt, sedan om möbel avsedd för dylika.

attaché (vid beskickning), 1832, av fra. =, till *attacher*, fästa vid; alltså egentl.: fäst vid, tillhörande (beskickning, i sht om utl. förh. även: svit, stab).

[augit, se Ordbildning I under *-it*.]

Aurelius, familjen., se under ör slutet.

Aurivillius, familjen., se under Örbyhus.

ave o. **ava,** dial. (utom i Norrl.), grund o. trång vik, vattensamling, 1784 = no. *ave*, vattenpöl, bakström, det senare väl grundbetyd.; avledn. av av (jfr parallellbildningarna ävja o. äbb), liksom (dial.) ida 1 av *ið-*, åter. — Ava är egentl. oblik kasus till ave. — Ingår i sjön. Horn-, Storavan m. fl.

avel. Om det närbesl. isl. *afl* m., ässja, eldstad (osv.), se under ässja. — Till vb. avla hör bl. a. fsv. avledn. *afling*, förvärv, vartill genit. sg. *aflinga(r)* i *aflingagods*, varav jurid. avlingegods osv., varur har utlösts det oböjl. adj. avlinge (jfr den likartade uppkomsten av krono- o. skatte).

Avesta, ortn. Dal., fsv. *Aghastadh*, till fsv. personn. *Aghi*; se f. ö. -stad.

avi(s), r. 8: står: *vīdēre*, läs: *vidēre*.

avlingegods, se avel ovan.

avvita, r. 1: står: av till, läs: till av.

ax 1. Betyd.-paralleller se under stinga.

2. **axel,** skuldra. — Tillägg: Avljudsform: germ. **ōhs-* i isl. *óst* f., *óstr* m., hålan nedanför nyckelbenet, ags. *ócusta*, *óhsta*, *óxn*, armhåla (jfr eng. *oxter*), fhty. *uohsina*, *uohisa* (sydty. *üchse*).

3. **Axel,** mansn. Se närmare o. utförligt Grape De i fsv. inlånade personnamnen 1: 6 f.

babord, r. 3, står: *bacbord*, läs: *bæcbord*.

[bagne, sv. dial., grövre gren, se under stam 2.]

bak. — Om baktanke, efter ty. *hintergedanke*, se tanke.

baldrian, se valeriana.

bara, adv. blott, i sht i talspr., o. 1600, i betyd. 'helt o. hållet, riktigt' 1591, egentl. en böjd form av adj. bar (t. ex. *i bara skjortan* o. d., 1614 osv.), ansluten till adv. på *-a* ss. allena osv.; motsvar. no. *bara*, da. *bare*.

barnmorska. Jfr även sv. dial. *närkvinna* osv. under när.

baron. Jfr nu även Brøndal Da. Stud. 1921 s. 80.

basun. Jfr dock härtill Brøndal anf. upps. s. 80.

beck. Jfr harpojs.

begabba. Jfr även under gaffla.

begynna. Se även Th. Braune Zfdd. Unterr. 31: 17 f. o. litter. hos Walde under *recens*.

bekyttad, Almquist 1822 enl. R. Berg. [benvälla, sv. dial., Symphytum officinale, se vallört.]

Berzelius, familjen.; äldst: *Bergselius*; av den berömde vetenskapsmannens farfarsfar taget efter Bergsäter Ögtl.

berätta, förr även: inberätta, underrätta, undervisa, fsv. *berætta* (ipf. *berætte*), berätta, underrätta m. m. = da. *berette*, efter mlty. *berichten*, undervisa, visa till rätta = ty. *berichten*; till be- o. rät(t) (mlty. *recht*). Till betyd.-utvecklingen jfr under räkna, o. se f. ö. underrätta.

besynnerlig, se synnerlig.

[bete, sv. dial., gällgumse, se under vädur slutet.]

bevägen. Betyd.-utvecklingen från den av 'röra o. d.' i ty. *bewegen* är likartad med den i benägen, ty. *geneigt*, sv. *böjd för*.

bicykel. Om ordets ålder o. anv. i sv. (i förh. till cykel o. velociped) se velociped.

bila. Jfr även under piska.

biografi, Salvius 1745 enl. R. Berg; biografisk, 1765.

bir. Om ordet se senast H. Güntert Von der Sprache der Götter und Geister (1921) s. 150 f., som (i anslutning till Heyne) tänker sig möjligheten av lån från rom. spr. (vulg.-lat. *bivere*, dricka).

Birka, Sveriges äldsta kända handelsstad å det nuvarande *Björkö* i Mälaren (ännu 1415 *Byrkö*), motsvar. en fordom icke ovanlig benämning på viktiga handels- el. marknadsplatser, t. ex. vid Torne älv (*Birköö*, nu *Pirkkiö*), s. om Viborg Finnl. (*Berkö*, nu *Björkö*), vid mynningen av Dnjepr (nu *Berezanj*, till *berëza*, björk; säkerl. övers. av 'Björkö', A. Bugge NoB 6: 100 f.), vidare i det forna Halogaland i Norge (*Bjarkøy*) m. fl.; åtm. i vissa fall uppkallelsenamn. Snarast med Wadstein urspr. ej, såsom annars antagits, till björk (efter vilket dock namnen senare ombildats), utan = ä. da. *birk*, (särsk. en stads) rättsområde, rättskipning, nu: rättsdistrikt, vilket senare i alla händelser lånats från sydligare germ. spr., sannol. fris. (jfr ä. holl. *berek*, rättskipning), möjl. av pref. *be-* + *rek-* = ie. *reg-* i lat. *regere*, styra, osv. (se regera, rak, rät), jfr till bildning o. betyd. i viss mån ty. *gericht*, domstol. Se (utom bl. a. A. Bugge ovan) särsk. Wadstein NoB 2: 93 f., Friserna o. forntida handelsvägar i Norden s. 8 f. — Hit hör också fsv. *biærköarætt*, stadslag, jfr da. *birkeret*, ävensom den hist. beteckningen birkarlar (= fsv.), köpman med rätt till handel med lapparna (väl med J. Nordlander Hist. tidskr. 1906, s. 225 närmast till det ovan nämnda *Birkö* vid Torne älv). — Fgutn. sockenn. *Birka*, nu *Björke*, innehåller en *i*-omljudd form av björk.

bis(s)e, den förnämste ('bise på täppan'), 1658, Strindberg, tomte samt i uttr. 'bo för bisen', kurra gömma, se tomtebisse.

Bjäre, läs: härad i Skåne.

björn. Om andra eufemistiska beteckningar för 'björn' se nnder nalle. — s. 45, r. 6 nedifr. står: bram- o. brombär, läs: *bram-* o. *brombär*. — Björnhovda, ortn., se huvud nedan.

blad. Anv. av ordet om blad i bok, papper, beror ytterst på övers. av lat. *folium*, jfr t. ex. eng. *leaf* (= löv) el. litau. *laīszkas* m. fl. i båda betyd. Växtblad (t. ex. av palmen) brukas ännu i dag som skrivmaterial i t. ex. delar av Asien.

blessyr, 1660, av fra. *blessure* till *blesser*, såra (varav blessera 1637); f. ö. dunkelt.

blind. — Om skär o. klippor, nu mest i sammans., med motsvar. i samtliga germ. spr. o. lat. *cæcus* (*cæca freta*), grek. *typhlós*. — Blindtarm, se under tarm.

bloss. En motsvarighet till isl. *blys* föreligger i mlty., ty. *blüse*, fyr, bloss, varifrån sv. blysa, durklaterna, blysrum, förr även: större skeppslykta.

bly. I fsv. även *blī* = gotl. *bläi*.

blyerts. Om ty. *erz* se f. ö. närmare under örtug. Dial. *blyant*, blyertspenna, av da. =, ä. da. *bliant*, utgår väl från *bliant*, (förr) ett slags sidentyg, varom närmare SAOB.

blysa, durklaterna m. m. se under bloss ovan.

bläjde m., sv. dial, i sht i Götal., kil, vigg, även: *blä(d)e*, *bläj(e)*, *blägde*, y. fsv. *blæyda* P. Månsson, fsv. **blæghþe* m. = nisl. *blegði*, no. *bløyg*, *bleig* m. m., da. dial. *blejr*, av urnord. **blaggwiðan-*, av germ. **blaw(w)iðan-*, i avljudsförhållande till got. *bliggwan*, slå, mlty. *blûwen*, fhty. *bliuwan* (ty. *bläuen*), jfr eng. *blow*; bildat med samma avledn. *-ið-* som redskapsnamnen isl. *sigðr*, lie, *þust*, slaga, osv., varom närmare förf. Ark. 7: 167.

[bläkta, (sbst.) sv. dial., vanna, se d. o. slutet.]

blöja. Förf. Ark. 7: 46. — Ordet betydde i fsv., ä. nsv. o. isl. 'linneduk, linnekläde' o. 'lakan', såsom ännu i no. dial. o. (i fråga om betyd. 'lakan') i Sönderjylland. Den nuvarande specialiserade betyd. är gemensam med nda.

bodisko. Jfr även Hjelmqvist Förn. o. familjen. s. 343, med citat från 1884.

boka. Jfr även under pocka.

bondvischan, lägre slang, se vischan.

[Bonnorp, ortn. Ögtl., se torp.]

bor, sv. dial., ås o. d., ortn. Born, Sundborn, se under ås 2. Till vissa av dessa ortnamn höra väl somliga inhemska familjen. på *-born* (jfr Vikborn m. fl.), medan andra lånats från ty., ss. Ahlborn, Heilborn, efter ortn. på *-born*, brunn (se d. o.), alltså *Heilborn* egentl.: hälsobrunn.

[Borna, ortn., se Ordbildning I under *-na*.]

bort. Fsv. *bröt*, väg, kvarlever i det gamla ortn. Bröt (= fsv.) Hägerstads sn Ögtl.; jfr Gata Klm. l., Ögtl., Väg Vgtl. o. Vstml. (även: *Gatan*, *Vägen* m. m.).

borup. En i Malmö år 1748 född häradshövding *Borup*, död i Uppsala 1805, omtalas hos Sjöström Sk. nat. s. 330; se SAOB under *borup*.

botanik, något tidigare hos Swedberg 1716.

boxas. Här ha, såsom någon enstaka gång i de första häftena, blott ordboksbelägg anförts. Litteraturexempel: som deponens redan Linné 1750.

bracka. Den efter A. Engström citerade versen bör dateras till slutet av 1700-t.

brasa, sbst. Om *braasa* hos Arvidi 1651 är sbst. el. verb, kan ej avgöras.

braxen. Möjligheten att formen *brax-(e)n* inlånats från ty. anser jag nu helst böra avvisas, då sannol. den urgerm. förb. *hsn* givit nordiskt *æn*; se H. Pipping Nord. spr. ljudl. s. 175. Sv. dial. *brasen* kan med Pipping s. 200 bero på sidoformer, där *h* stått framför *sm*. — Tillägg: braxenpanka, *panka*, icke fullt utvuxen braxen, även: björkna, 1750, till sv. dial. *panka*, halvvuxet svin, liten flicka (i den förra betyd. även *panke* m., Rothof 1762: nyss utskuren ung galt), jfr *panker*, liten gosse, *panking*, halvstor gris, liten tjock häst. Alltså i allm. om unga el. mindre djur o. människor. Samma ord är möjl. *panka* i sv. dial. *väggpanka*, vägglus, o. det fsv. tilln. *Panka*. Synes vara speciellt svenska bildningar, kanske av imitativt el. hypokoristiskt urspr.

bredvid, fsv. (*ā*) *brēþ vīþ*, till adj. bred; möjl. en *t*-lös substantiverad neutralform (jfr djup); se Noreen Ark. 6: 360 f. Jfr sv. dial. *breme*, till *med*, vid.

Bremer, familjen., från ty.; egentl.: från Bremen.

bresilja, jfr även y. fsv. *brecilio trä* P. Månsson s. 555.

bringa, sbst., finns antagl. belagt redan i fsv., nämligen i tillnamnet *bringa*; förf. Xen. Lid. s. 100, Sdw. Tillägg.

bris. Tidigare: Röding 1794.

brittsommar. Litter.-belägg: Fr. Bremer 1856.

[brottsling, se skyddsling.]

[brud, sv. dial., lintott, se under tott.]

[Brynstorp, ortn., Ögtl., se torp.]

brådbrasket. Jfr även sv. dial. *i braske*, i hast, *braske*, nyligen o. d.

brådska, r. 1, läs: *bräzka*.

Bräcke, ortn., fsv. *Brækka*, genit. *-o* = fsv. *brækka*, isl. *brekka*, till brink; se d. o.

brädd. Som belägg för formen *bradd* hade, utom sv. dial., kunnat anföras Var. rer. 1538 o. no.

[Bröt, ortn. Ögtl., se bort ovan.]

bud, bå(d) m. jämte buding, båding, sv. dial., skjorta (utan ärmar), överdelen av ett lintyg, livstycke, del av kläderna som betäcker bröst o. mage, besl. med ags. *bodig*, kropp (eng. *body*), fhty. *botah*, bål, stam.

bunke i olika betyd. se nu även Hesselman Nysv. stud. 1922 s. 180, 186 m. m.

[but, sv. dial., klump, se buss 2, butta, butter.]

buxbom. Redan i y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 64: *boxbo(o)m*.

byxångest, byxis, se under ångest samt med avs. på *-is* Ordbildning I.

båld. Om andra hithörande ortn. se Bäll- nedan.

båt. I en nyss offentliggjord uppsats av J. Sverdrup MoM 1922 s. 49 f. hävdas emellertid ordets inhemskt nordiska upprinnelse. Enl. S. är fnord. *bātr* (varifrån ags. *bát* skulle ha lånats) besl. med lat. *fodio*, gräver, litau. *badýti*, sticka, osv., till en ieur. rot *bhed* (~ *bhedh*?), sticka > urholka o. d.; alltså egentl.: urholkad trästam (jfr no). Isl. *beit* (blott poet.) uppfattas som en poetisk nybildning till *beita*, kryssa.

[bäkre, bäs(s)e, sv. dial., gumse, bagge, se vädur slutet.]

bälg. Jfr det gamla finska lånordet *palje*.

Bäll- i vissa ortn., såsom Bällefors, sn i Vgtl. (fsv. *Bællafors*), Bällforsen Hall., Bällö, sn i Smål. (fsv. =), med sjön. Bällen av fsv. **Bællir* såsom framgår av gårdn. *Bällesnäs* (fsv. *Bellesnæs*), av *i*-omljudda former av nord. stammen *ball-* (germ. **balþ-*) i adj. båld (se d. o.), snarast i betyd. 'stor, ansenlig'. Jfr med avs. på betyd. av Bällefors ortn. Majenfors (: fsv. *mæghin*, kraft, styrka) under makt. Se f. ö. förf. Sjön. 1: 79 f.

bänkvälling, se under välling.

[Bäppeby, ortn., se under väg.]

bära. — Bära hundhuvudet, t. ex. 1632, tidigare: 'hänga hundhuvudet på ngn'; jfr det forna okvädinsordet *hundhuvud* (efter 2 Sam. 3: 8), ty. *ich soll immer der dickköpfige hund sein* osv.; möjl. från detta senare utvecklat till: 'vara den som får gå med (det stora) hundhuvudet'; alltså tillhörande den stora gruppen av bildl. uttr., där hunden framställes som en föraktad varelse. Se närmare Å. W:son Munthe Stud. tillegn. Es. Tegnér s. 56.

bärma, allmänt götal. dialektord, öldrägg, jäst, se ölbärma.

bärnsten, r. 1: står: 1647, läs: 1640.

[böckare, sv. dial., tunnbindare, se under burk o. tunnbindare.]

[bör, sv. dial., medvind, se under med 2.]

börd. Om sammans. *bördsadel* (efter ty. *geburtsadel*), men *bördeman* (fsv. *byrþaman*) se Ordbildning II.

celibat, se under ungkarl.

chargera. Jfr superkarg.

[Charpentier, familjen., se under Zimmerma(n).]

chiffer, står: roll, läs: noll.

cykel, se anm. under bicykel ovan.

dabba sig, Blanche 1864 enl. R. Berg.

[dagvete, sv. dial., tupp, se vette.]

dalk, väsentl. dial. o. bergv., (seg) klimp el. klump, om person: stackare o. d., som bergv. (även med formen *dalkar*[*e*]): stelnad slaggklump (t. ex. 1826, 1864) = no. *dalk* ds.; jfr mhty. *talke*, klippig massa, sydty. dial. *dalk*, halvbakat bröd, om person: slarver, tölp, m. m., eng. *dauk*, seg lera; väl besl. med sv. (vard. i vissa trakter) o. sv. dial., no. *dalt*, klimp. — Samma ord är dalk, i sht dial., hårdnad el. valk i handen el. på foten, valk, med betyd. efter valk o. likbetyd. sv. dial. *balk* (jfr Lex. Linc. 1640: 'Balk . . Callus').

dalt, klimp, se dalk.

damejeanne, ett slags stor bukig flaska med kort hals, 1808, av fra. *damejeanne* = eng. *demijohn*, ital. *damigiana*, span. *damajuana* osv., av mycket omstritt ursprung; knappast arabiskt, ej heller från provenç. *demejano*, halvmått, utan snarast av *dame Jeanne*, 'fru Johanna', ett urspr. skämtsamt jämförelsenamn med syftning på den bukiga formen, av samma slag som t. ex. jumfru el. sv. (skämts.) *Johanna*, *Rebecka* m. m. om nattkärlet.

Danderyd, ortn., se under det dock (urspr.) ej besläktade Ryd.

dank n., sv. dial. (åtm. i sht i Götal.), även *dakk* (med *kk* av *nk*), motsvar. isl. *dǫkk* f., no. *dokk*, o. nära besl. med fsv. *dæk* VGL I, sänka i marken (av **dankwi*-?); avljudsformer till sv. dial. *dunken*, fuktig (se dunken nedan); f. ö. även sammanställt med lett. *danga*, dypöl o. d. Om de av Pipping SNF VIII. 1: 22 f. behandlade fsv. *diokn* VGL II o. no. *jokk* (av *djokk?*) även höra hit, är mycket ovisst.

Danmark. Om namnet se nu även Brøndal Da. Stud. 1920, s. 17 f., enl. vilken folknamnet är primärt i förhållande till landsnamnet o. betyder 'bågskyttar', till ett skytiskt lånord *dan*, båge = sanskr. *dhanu*-, det senare en djärv o. osannolik förmodan.

dann, se även underdånig.

dejlig. Den här antagna släktskapen med tät är osäker, med tung knappast riktig; se närmare tung o. tät o. om germ. stammen *þiz*- tillägget under gedigen.

demokrat. I litter. tidigare: o. 1750. — Uppgiften att ordet i fra. uppkom under den stora revolutionen innebär, att det då först kom i allmännare bruk; i själva verket är det ett par århundraden äldre.

demon. Uppgiften: 'Nybom: *démon*' avser naturl. ej det äldsta citatet: ordet uppträder i sv. på 1790-t.

den. — Tillägg: I uttr. den och den, eufemistiskt för hin (se d. o.), fan osv., redan L. Petri 1557: 'Jagh . . giffuer honom then och then', jfr lty. *de un de*, ty. *der und der*. — Plur. de i betyd. 'folk, man', t. ex. NT 1526: The skola öffuerantwarda idher in på rådhwsen', med motsvar. i da., ty. o. särsk. eng. (*they*); äldst tillsammans med lokativt adverb, t. ex. fsv. 'bidhie dij om i alle stædher, ath . .' — Deras majestäter o. d., sl. av 1500-t., jfr motsv. anv. av possessiva pron. i da., ty., eng., fra. osv., ytterst av romansk upprinnelse; från början syftande på förut nämnda personer el. närmare förklarade av en tillagd bestämning; se f. ö. ers nåd under nåd. — Jfr f. ö. till ovanstående E. H. Tegnér Ark. 5: 327 m. m., s. förf. Sv. Akad. handl. fr. 1886 6: 327 f. o. (utom art. *den* i SAOB) i allm. om detta pron. E. Olsons monografi Studier över pronomenet *den* i nysv.

detektiv. I denna art. påstås icke, såsom Noreen uppger V. spr. 4: 158, att ordet kommer från eng. *detective*, men väl av detta ord, vilket är riktigt, då ordet (i ifrågav. betyd.) uppkommit i detta spr. Särsk. i de första häftena ansåg jag mig för lånorden ej alltid ha utrymme att anföra mellanlederna (jfr nedan), o. det förkortade uttryckssättet har f. ö. sin motsvarighet i flera andra etymologiska ordböcker.

diger. Svårare att igenkänna i sådana ortn. som t. ex. Deranäs, fsv. *Dighranæs*, Smål.

[dignitär, se Ordbildning I under *-är*.]

[diorit, se Ordbildning I under *-it*.]

disträ, jfr förströdd under strö 1.

dodra (slutet), se även repe o. svingel (slutet).

dok. Enl. en nyl. utkommen uppsats av Wadstein (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 8) snarast lån från ffris.

2. **dom.** Jfr även duma nedan.

domherre. Jfr till betyd. fra. *perroquet*, papegoja, egentl.: liten kyrkoherde (se papegoja slutet).

[dorvel, dial., örfil o. d., se under torv.]

[dragoman, se under tolk.]

dragon. Kanske i stället till ä. eng. *dragoon*, ett slags karbin el. musköt; motsv. ord i ä. ty. o. ä. fra. även om ett slags kanoner; egentl.: eldsprutande drake. Jfr Murray o. (alternativt) redan hos Skeat Et. dict. 1901.

drapa. Enl. F. Jónsson Oldno. o. oldisl. litt. hist. 1: 413, med f. ö. formellt samma härledning, snarast i fråga om grundbetyd. anslutande sig till det nära besl. dråp; alltså: kväde över den dräpte el. fallne.

driva (snö-). En annan, urgammal nord. beteckning med säkerl. likartad grundbetyd. se fan(n) nedan.

drott. Jfr även det urgamla finska lånordet *ruhtina*(*s*).

druva, jfr även tropp.

dråse. Till germ. **dreusan*, falla, hör bl. a. fsv. strömnamnet *Drys* Vgtl.

dubb, 1661: *dob*.

duenna, från spa., se dam 1 o. donna.

dugg. Verbet dugga finns tidigare belagt än sbst.: Arvidi 1651.

duk. Enl. Wadstein (se dok ovan) snarast från ffris.

duma, ryskt ord: rådsförsamling, stadsfullmäktige, riksrepresentation, tanke, omsorg m. m., från germ. spr. = dom 2.

dunk, kagge o. d., 1645 = da., från mlty. *tunneke*, dimin. till tunna (jfr alika, binnikemask, fänika, Gödecke, hilka, nejlika, röllika m. fl.).

Dunkehallar vid Jönköping sammanställes av Lind NoB 2: 178 gissningsvis med det under dunkel omtalade fnord. adj. *dunkr*, mörk. Ordet kan dock ej skiljas från det fsv. namnet å den nuv. Dunkehallaån *Dunka* (1391: 'Dwnka qvarn', SRP nr 2594; i texten antagl. *Dunko*), men detta bör med hänsyn till de ganska starka fallen förbindas antingen med stammen i dunka, som snarast är en utvidgning av *dun-* i dåna, el. ännu hellre betraktas som bildat med avledn. *-k* av denna senare stam, liksom t. ex. sv. Viskan, de no. älvnamnen *Bronka*, *Folka*, *Grunka*, *Ilka*, *Tronka*, *Vikka* samt en del svenska sjönamn (se förf. Sjön. 2: 31); jfr de no. älvnamnen på *Dyn-* (O. Rygh No. Elven. s. 34) el. de sv. å- o. forsnamnen *Brusan*, *Susan*, fsv. **Rotn* i Rotneros, *Rytla* i *Rytlofors* (se Rotneros i Ordb. o. i tilläggen), fsv. *Ryniandi*, larmaren, m. fl. (förf. Sjön. 3: 72 f.). — Namnet betyder alltså 'berghällarna vid ån Dunka'. — Den gamla traditionen om rövaren *Dunke*, som skulle givit sitt namn åt Dunkehallar, är såsom de flesta dylika ortnamnsetymologier att lämna ur räkningen.

dunken, ä. nsv. o. sv. dial., Var. rer. 1538, unken o. d.; jfr sv. dial. *dungen*, fuktig, osv. (se under dy) o. f. ö. under dank ovan o. unken.

dunst, jfr även timjan.

dusa, 1640 i betyd. 'larma' el. dyl.

duva 3. Det är ovisst, om familjen. Taube innehåller ty. *taube*, duva; se Taube.

dvärg. Den gamla sammanställningen (av Bradke m. fl.) med grek. *sérphos*, insekt (i så fall ie. **dhuergᵘhos*), hävdas emellertid senast av Güntert Kalypso s. 235, särsk. med hänsyn till den urgamla o. vida spridda föreställningen om olika insekter som själaväsen, häxor, tomtar o. d. (*sérīphos* vore då med G. en analogibildning).

dyka. Ett enstaka ex. redan 1714.

dyning, Sahlstedt 1773, Kellgren: 'hafvets dyning' osv. = no. *dyning*, da. *dønning*, från lty. el. fris., jfr lty. *düning*, *dining*, ffris. *dining*, holl. *deining*, väl till lty. (sik) *dünen*, svälla, spänna ut sig, mlty. *dûne*, svällande, ags. *þunian*, höja sig, resp. fris. *dînen*, *thînen*, svälla; av vilka *u*-formerna synas höra till ie. roten *tu*, svälla, varom se tumme. — Hos Alströmer 1776 i betyd. 'dyner'.

dyrgrip, se gripa.

dålig, jfr även det rotbesl. teater. [dåm, sv. dial., dov, se följ.]

3. **dån,** sv. dial. (åtm. i sht i delar av Götal.), ä. nsv., dunkel, matt, dov, y. fsv. *daan* P. Månsson; jfr ä. sv., sv. dial. *dånögd*, med matta ögon; till de under dån 1 (växtn., åkerblindnässla), dåna 2 o. dö anförda bildningarna. Jfr f. ö. sv. dial. *dåm*, dov, no. *daam*, dunkel, som dock möjl. i stället med Torp Etym. Ordb. s. 59 böra föras samman med no. *daama*, lukta osv., med grundbetyd. av 'dunst' o. d. o. rotbesl. med dum, damm, dimma osv.

dåna förekommer redan i Bib. 1541.

dåsig. Jfr även Noreen Sv. etymol. s. 14. Kanske kunde man våga den förmodan, att den i till betyd. närstående ord uppträdande växlingen av (nord.) *ā* o. *u* (*o*) sammanhänger med ordens imitativa karaktär. I ett rätt stort antal i ordboken behandlade likartade fall är det just i ord med dylik prägel, som en i ett el. annat avs. oregelbunden växling förekommer (dels sekundärt avljud o. dels självständiga bildningar); se t. ex. under rangla. [dätta, sv. dial., falla, se datt.]

döbattanger, jfr fra. *porte à deux battants*, dvs. dörr med två halvdör-

rar, till *deux*, två, o. *batlre*, slå (se batalj).

2. **död.** Om *de* (av död) i vaserra de osv., bleknade minnen av förr vanliga bedyranden o. svordomar vid Kristi död, se under vaserra. — Döden i grytan, efter 2 Kon.-b. 4: 40: 'och (då) de åto av moset, ropade de och sade: O Guds man! döden i grytone; ty de kunde icke ätat' (gamla bibelövers.; nya: 'Döden är i grytan'). — Dödsbo, se stärbhus. — Om sammans. *döddagar* (fsv. *dödha-* till *dödhe* m.), dödsblek, dödfull se Ordbildning II.

Döderhult, sn i Klm. l., fsv. *Dudhraholt* m. m., till hult o. ett vattendragsnamn, som ännu kvarlever i *Dö(d)ern*, beteckning för en utvidgning av Döderhultsån. Se K. F. Johansson NoB 2: 205 f.

dödolger, sv. dial., trög el. overksam människa, med fem. *dödölja*, jfr no. *dolg*, lätting. Överensstämmelsen med fsv. **döþdylghia* (*dyddylghia*), spöke (fem. till ett ord = isl. *dolgr*, fiende) kan vara rent tillfällig o. *dödolger* osv. fattas som bildat liksom *döbakad*, *dö(d)dansare* osv. till *dul-* i de under dolsk o. dölja anförda orden (enl. Torp Etym. Ordb. s. 65 hör dock no. *dolg* till *dolg*, klump o. d., jfr i så fall till betyd. under dolk ovan el. sv. klump, knöl osv. om personer). Eller också föreligger här det gamla ordet för 'spöke' o. d., med senare betyd.-växling. Jfr härtill även (delvis annorlunda) Lindroth SNF III. 6: 1 f. (*Dulgadråp*).

1. **e-.** Se också ä va.

[e, gotl., honfår, tacka, se under det ej besl. öna slutet.]

eau-de-cologne, se *å* 2.

1. **ed,** näs. Ingår i en mängd ortn., utom Ed, Eda (egentl. pluralform) o. de på Ed(e)-, bl. a. även Elma Sdml., fsv. *Edhmadha* m. m. (till mad, äng), senare delen av Jösse härad (se d. o.) o. Medje Ärila Sdm., fsv. *Mydelhe* (*Midhedhe*), till mid-, i mitten belägen.

eda, bakvatten, se ida 1.

ek. — Avledn. eke ingår i t. ex. ortn. Filke Uppl. (fsv. *Fyleke*) o. sannol. även i Alsike, fsv. *Alseke*, se ovan.

elastisk, Linné 1732 = ty. *elastisch*, fra. *élastique* osv., av nlat. *elasticus* 1651, till grek. *eláein*, driva.

elinsrot, se ålandsrot.

eller, r. 17: läs: got. *aiþþau*.

ellips, geom., Palmquist 1752, språkv. 1801, motsv. ty. *ellipse* osv., av grek. *élleipsis*, kvar- el. utelämnande, till *elleípein*, kvarlämna (till *en-*, i, o. *leípein*, lämna, se leva, lämna osv.); egentl.: i vilket ngt fattas, i geom. anv. från Apollonios av Perga (3:dje årh. f. Kr.), med syftning på ellipsen betraktad som en konisk sektion, vars lutning mot basen är mindre än konsidans (jfr bl. a. Cantor Gesch. d. Mathem.[2] 1: 159 (1894)).

[Elma, ortn. Sdml., fsv. *Edhmadha* m. m., se ed 1 ovan.]

emballage (o. flera andra ord på *-age*) se Ordbildning I under *-age*.

embargo, beslag, kvarstad, 1779, av span. =, vbalsbst. till *embargar*, spärra, hindra, av vlat. **im-barricāre*, till lat. *in-* o. mlat. *barra*, stång (se bar 1, barr 1 o. barrikad).

[eminent, se under mun.]

Emån. Jfr även äm(m).

3. **en,** räkneord osv. — Tillägg: I sammans. oftast en-; jfr enfaldig, enhällig, enhörning samt enträgen under trägen o. envis under vis 2. De med ett- t. ex. ettårig uppträda i regel först på 1800-t., jfr t. ex. da. *etsteds*, men da. *enstrøgen* ~ sv. *ettstruken*, *enøre* ~ sv. *ettöring*. Ens- i yngre tid, t. ex. *ensartad* 1855 osv., efter da. *ensartet* osv.; i äldre tid däremot bl. a. till betyd. 'ende, ensam'. F. ö. ena- i enahanda av fsv. *ena handa*; i enahärskande, -rådande, -stående väl från 1880—90-t. el. möjl. något tidigare, väsentligen efter da. Jfr härtill E. Terner Räkneordet *en* s. 23 f.

2. **en.** Inhemsk upprinnelse för anv. av *en* i uttr. 'en femtio kronor' hävdas däremot nu av E. Terner Räkneordet *en* s. 89.

endossent, se under trassera.

[ensling, se skyddsling.]

entré, av fra. *entrée*, inträdesavgift m. m., till vb. *entrer*, inträda, av lat. *intrāre*, av *in-*, i, o. **trāre*, till *trans*, över (se trans-).

entreprenör, se impressario.

envis, se vis 2.

Enåker, ortn. Uppl., se under åker.

er-. Om den resultativa betyd. hos vissa med *er-* sammansatta verb se under ertappa o. 'Förklaringar o. förkortningar' under resultativ; jfr även under ge-.

eremit. Tillägg: fsv. *ærmite* ((*h*)*ermete*, *härmete* m. m.).

erfara o. d., se 'Förklaringar o. förkortningar' under resultativ.

[erkul, dalm., slända, se under rock 2.]

eskort, 1625 (abstr.) = ty. *eskorte*, av fra. *escorte*, från ital. *scorta* till ital. *scorgere*, ledsaga (av lat. *excorrigere*; jfr korrigera). — r. 5 står: Senare, läs: Förra.

esplanad, se plan.

estimera, se under det sannol. ej besl. ära.

etta, sbst., först omkr. 1800; tidigare *en*, *ett*; *den ene*, *det ena*; *ena* (Lind 1749); jfr no. *eittj* f., besl. f. *eitt'ja*, *eitte* m.; se f. ö. E. Terner Räkneordet *en* s. 72 f.

etter, r. 5: läs: *oĭdos*; r. 6: läs: *jadŭ*. — Övriga nord. släktingar (isl. *eitill* o. *eista* osv.) se under (sv. dial.) ättel.

[etterkoppa, sydsv. dial., se under spindel 1.]

fabrik, r. 3, läs: *fabrica*. — Framför 'med växelformen *dhab* i tapper' bör insättas: troligen.

fadermördare. Ett motsvar. likbetydande uttr. är eng. *lady-killer*, egentl.: kvinnomördare.

1. **fal,** r. 5: läs: *pōleō*, säljer. — Antagandet att ty. *feil* osv. »väl» förutsätter ett ie. **pēil* bör helst utgå. Jfr Lidén Stud. zur tochar. Sprachgesch. H. 1, s. 20 (med litter.).

Falkenberg, stadsn., fsv. *Falkinbærgh* m. m. 1298. Den efter andra forskare lämnade uppgiften, att Falkenberg fått sitt namn efter det fordom på Falkberget belägna slottet är, såsom Sahlgren framhåller i NoB 8: 166, säkerl. åtm. delvis oriktig, då det år 1434 uppbrända slottet låg rätt långt från Falkberget. Detta senare namn har (enl. Sahlgren anf. st.) av tyska el. holländska falkenerare, som där förr bevisligen idkat falkfångst, ombildats till *Falkenberg* efter mönstret av likalydande tyska o. holländska ortnamn. Minst lika sannolikt synes emellertid, att förtyskningen av namnet äldst tillkommit slottet.

fan(n) f., norrl. dial., snödriva = isl. *fǫnn*, no. *fann*, alltså ett blott nord- o. västskand. ord, av germ. **faznō*; säkerl. med rätta ställt till ie. *pas-* i fslav. *pachati*, ventilare, osv.; jfr *pus-* i litau. *pusnis*, sammanblåst snöhop, snödriva, fslav. *puchati*, blåsa, osv. — Avledn.: norrl. dial. *fänna* (*fenne*) ds.

fant. Jfr y. fsv. *forlöpare ok fanther* som övers. av lat. *preco*, Cod. Ups. C 20 s. 476.

[fantom, se under fantasi o. fenomen.]

2. **fara,** jfr även ungefär o. villfara.

farm, 1806 i ett kungligt brev.

farnöte, i förb. i flock och farnöte, se nöt 2.

1. **fatt,** beskaffad. Jfr nu även G. Bergman Samnord. *ē* s. 88.

fatta. Med avs. på betyd.-utveckl. till 'begripa' se under begripa o. uppfatta.

fattas, se även tafatt 2. Betr. härledningen se nu även G. Bergman Samnord. *ē* s. 88, enl. vilken vissa moderna dialektformer förbjuda att antaga avledning av fsv. neutr. *fat* (= isl. *fátt*); ordet har t. ex. i Ångerm. o. Dal. varit kortstavigt.

fattig. Se även tök (dial.).

Faurås, ortn.; se nu J. Kalén NoB 9: 132 f.: sannol. 'mynningen av ån **Fardh*'. Den vanliga fsv. formen är *Farthusa-* (*-æ*). — R. 5 står: Senare, läs: Förra.

Fegen. Om förh. mellan fsv. *Fyghdhir* o. Fegen se även SOÄ VII. 2: 278.

[ferment, lat. *fermentum*, se ölbärma under öl.]

fideikommissarie, se kommission.

fidibus, 1820—30-t.

Filip, mansn., ytterst av grek. *Philippos*, egentl.: hästvän, till stammen *philos*, vän (se filolog), o. (*h*)*ippos*, häst (se under häst slutet); jfr Xantippa.

filister. Jfr även Hjelmqvist Bibelgeogr. namn s. 71.

finger, r. 8, står: jfr hand = grek. *kont-* i *-konta*, tio; läs: jfr hand, kanske = grek. *kont-* (osv.). — Se genom fingrarna med; ett motsv. uttr. redan hos L. Petri Oec.

fink. Med avs. på det ljudhärmande ursprunget jfr det likbetydande obesläktade lat. *fringilla*.

fiol. I litter. åtm. o. 1620.

firma, 1790-t.

fjolla, fjollig. Jfr även ä. da. *fol*, ond, elak (se Brøndal Da. Stud. 1921 s. 81 med litter.). — S. 139 sp. 2 r. 2 står: fjollig, läs: fjoskig.

fjäsa, i förb. med *omkring* L. P. Gothus 1631 (*fiesa*).

Fleming, adligt familjen., fsv. *Flæming*, väl egentl.: flamländare; jfr de likartade under Schotte uppräknade familjenamnen. Samma bildning uppträder i isl. *flémingr*, (egentl.: flamländskt) svärd.

2. **flicka,** vb, G. I:s reg. 1544 (i sammans.).

flint, hjässa, panna, t. ex. 1662, är sannol. i stället, med Östergren Spr. o. st. 13: 147, blott en överförd anv. av *flint*, biform till flinta.

flintskallig har ombildats av äldre *flinskallot* i anslutning till *flint* ovan. Östergren anf. st.

flisa. Biformen *flis* redan i y. fsv. (1495), Sdw. Tillägg.

-flod. Se även överflöd. — Flodhäst, efter ty. *flusspferd*, efter grek. *(h)ippopótamos*, med omvänd ordning av lederna, ombildning av *(h)íppos potámios*.

3. **flor,** m. (o. n.), sv. dial., gången mellan båsen i ladugården m. m. = no. *flor*, isl. *flórr*, golv i fähus, mlty. *vlôr*, stenlagt golv, mhty. *vluor*, mark, åkerfält (ty. *flur* m., golv, förstuga, gång, f.: äng), ags. *flór* m., f., golv (eng. *floor*), av germ. **flōra-* = ie. **plāro-* i ir. *lár* m., golv, *r*-avledn. till ie. roten *plā*, vara flat, i *n*-avledn. lat. *plānus*, flat, jämn (se närmare plan), o. f. ö. besl. med flaga, flo.

flygel. Se även överflygla.

2. **fock.** r. 1: står: u., läs: r.

foliant, r. 2: står: band, läs: blad.

folio. S. 151 r. 21 står: **folie,** läs: **folio.**

fordom. Den här förordade härledningen härrör ytterst från Saussure Mélanges Renier. — Ett äldre norskt *fond* (= **fornd*) anföres nu av A. Kock Ark. 38: 311 som stöd för den av honom framställda härledningen av *fordom*. Då emellertid icke så få nybildningar efter mönstret av orden på *-iþō* förekomma både i väst- o. önord. spr., saknar man ej anledning att betrakta även ä. no. **fornd* som en sådan. — Fordomtima. Står: Sthlms Posten; läs: Posten.

form. Den första art. med detta stickord har i ett senare korr. ersatts med en betydligt utvidgad redaktion; men har av förbiseende fått kvarstå.

frack. Uppgiften '1780-t.' syftar på Tersmedens memoarer. Dessa avse visserligen i detta fall händelser från 1735 o. 1740, men dessa o. många andra av dagbokens årtal äro olämpliga el. oanvändbara för datering (se arbetets förord o. jfr gask nedan), varför i denna ordbok i stället ofta begagnas 'o. 1780' el. '1780-t.' (tiden för memoarernas slutredigering).

[fragment, egentl.: brottstycke, se fraktion, fraktur.]

fransäs (dans), egentl.: fransk (dans), (se fransk); jfr sv. angläs (egentl.: engelsk) o. polska.

fredag. Enl. Wadstein (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 11) snarast från ffris.

[Frillesås, socken i Hall., se under ås 2. Till personnamn på Frill- höra även Frillesbo, Frillestad m. fl.]

[frå, norrl. dialektord, morgonfrisk, även i ä. nsv. = det under fröjd anförda *-frā* i *ārfrā*, morgonkry.]

frågvis, se vis 2.

frälsa. Det oböjliga adj. frälse har dock ej direkt utgått från sbst. frälse, utan har utlösts ur med detta sammansatta sbst. såsom *frälsehemman* o. d., analogt med adj. *skatte* o. *avlinge*.

fröjd. Jfr även frå ovan.

funt i dopfunt. Enl. Wadstein (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 11) snarast från ffris.

[Furingstad, ortn. Ögtl., se -stad.]

furnera. Jfr numera även Brøndal ovan anf. upps. s. 82.

furste. — Furstendöme, jfr t. ex. Peringskiöld: *förstен-*, med *-en-* efter ty. *fürstentum*, mlty. *vorstendôm*. I Bib. 1541: *förstadöme*.

[fäl, sv. dial., förskräcklig, hemsk, se under skräck slutet.]

[fälttygmästare, se tyg.]

[fätt m. m., sv. dial., ulltapp, se under får o. ull.]

föda. — Födgeni, Fr. Bremer osv., hör väl till verbet föda. — Födkrok, vanligt redan på 1600-t.; *föde-*, 1619, 1665, 1676, 1688 osv.; *födo-*, 1701; Dalins Arg. (uppl. 1754: *näringsmedel*) m. fl.; *föd-* 1706 osv.; möjl. egentl. till verbet föda, i vilket fall *födo-* beror på ombildning; jfr i så fall t. ex. *skilje-* o. *skiljo-*, *vädje-* o. *vädjo-*.

följeslagare, se under slå 1 o. undersåte.

3. **för, före.** — Tillägg: För detta i st. f. före d., efter ty. *vor diesem*. Jfr uttr. *högmod går för fall* i st. f. *före* efter ty. *hochmut kommt vor dem falle*.

förmoda, se anmoda o. mod 1.

församling i betyd. 'socken' se d. o.

försiktig, se sikt 1.

förströ, förströdd, se strö 1.

förstulen, se stjäla slutet.

försvinna, se svinna.

förträfflig. Om betyd.-utvecklingen se f. ö. överträffa.

förvandla, se vandel.

galeja. Jfr Brøndal anf. upps. s. 82.

galghumor, se humor.

3. **gall-**, r. 2: står: ty., läs: lty.

galla. Om lat. *fel*, galla, se även Lidén Stud. zur tochar. Sprachgesch. H. 1, s. 27.

gallimatias. Då tydligtvis bl. a. av en tidningsartikel att döma, en o. annan här väntat sig omnämnandet av den gamla förklaringen, att ordet skulle bero på en felsägning av en medeltida advokat, som i ivern råkade säga *galli Mathias* (tuppens M.) för *gallus Mathiæ* (M:s tupp), må för säkerhets skull nämnas, att, såsom andra ordformer visa, här föreligger en av de hundratals anekdoter, som fabricerats för att förklara ett obegripligt språkligt uttryck.

gamäng. I ordbokslitteraturen uppträder *gamin* i franskan redan 1801 (Revue de phil. 29—30: 236).

gask. Vb. gaska (*gasqua*) användes av Tersmeden Mem. 2: 49 om spelet kadrilj (ett slags lomber), alltså åtm. 1780-t. o. kanske tidigare, då här händelser skildras från 1735 (jfr dock under frack ovan).

gata. Härtill ortn. Gata (= fsv.), se även vintergata o. jfr Bröt under bort ovan o. Väg under väg. — Om vid gata brukade prepositioner ((*p*)*å* o. *i*) se under på slutet.

gedigen. Om det hithörande got. *þeihan*, fhty. *gedihan* utgår från ett germ. **þinhan*, är naturligtvis böjningen efter *i*-serien sekundär o. stammen *þiz-* beror på nybildning (efter övergången *þinh-* till *þīh-*); med den gamla nasalen däremot i fsv. *gilhungan* osv., förträfflig, egentl.: vuxen. Möjl. kan dock gedigen vara ett gammalt particip till ett *i*-verb; jfr Falk-Torp s. 304.

[Genneved, ortn. Vgtl., se under väg.]

genom. Jfr även ängd.

genre, av fra. =, slag, sätt, smak, av lat. *gener-* i *genus* (se general). Genremålning, egentl.: som framställer olika slag (av händelser el. tillstånd inom skilda länder, tider eller klasser).

german. Betr. Birts tolkning av germannamnet se nu den i Glotta 11: 128 anförda litteraturen.

get. Ty. *ziege* är knappast »dunkelt» till sin härledning; det innehåller ett gammalt lockord för 'get', varom under tacka 1 o. kid.

2. **gift.** Tillägg: C. Bonde 1651.

2. **giga,** Rosenfeldt 1698.

gille. En kanske mer tilltalande uppfattning av ordets betyd.-utveckling framställes i det nyligen utkomna arbetet av M. Cahen Études sur le vocabulaire religieux du Vieux-scandinave s. 61: egentl. kollekt.: sammanfattning av gillebidragen, jfr mlty. *gilde* i betyd. 'gilleförmögenhet'.

Gilljam, familjen., se Vilhelm.

[Gistad, ortn., se -stad.]

gnägga. Andra likbetydande ljudhärmande bildningar se under vigra.

gosse. Den nu av Brøndal i Da.

Stud. 1921 s. 82 (dock med tvekan) framställda gissningen, att ordet ytterst ginge tillbaka till likbetyd. fra. *gosse* är av flera skäl oantaglig.

grabb. Samma ord som sv. dial. *gräbba* är väl y. fsv. *grebba* Cod. Ups. C 20 s. 3 ('mulier complexibus apta').

gramse. Jfr även pogrom.

grann. Jfr även ordagrann nedan under ord.

gro. Andra släktingar se *grön, ljung, nedan.

gråbo. Nu utförligt behandlat av Hesselman Nysv. stud. 1922 s. 153 f., enl. vilken gråbo utvecklats ur växtn. *-buna*, egentl.: '(grov) örtstjälk' el. 'ihålig stjälk' = nord. *buna*, benpipa o. d.

grädde. Se även römme.

***grön,** ett allmänt spritt dialektord för 'ljung', t. ex. vrml., häls. *grön*, dalm. *grån* (*-o-*), gotl., ösv. *graun*, med avledn. *gröne* n. t. ex. östg.; säkerl. en *n*-bildning till en avljudsform av vb. gro; jfr t. ex. glo (ags. *glówan* osv.) ~ isl. *glǫggr*, klok, osv. (av *glau̯-*).

grönling, fiskn., egentl.: som håller sig vid bottnen (ty. *gründling*), se under smärling slutet.

gulasch. I ungerskan är enl. uppgift av K. B. Wiklund formen *gulyás* (alltså utan *hús*, kött) numera den enda brukliga.

gummi. Redan i y. fsv. *gumi* P. Månsson s. 552.

gåsa, sv. dial., blåsa, ånga, ryka, utdunsta = nisl., no. *gosa*, *gusa* ds., vartill sv. dial. *gåsa*, rök, dimma, ånga; samma ord som sv. dial. *gåsa sej*, rysa, jfr no. *gose* m., rysning; besl. med fhty. *gusu* n. plur., framvällande vattenmassa, ävensom med meng. *guschen* (eng. *gush*), spruta fram; avljudsformer till isl. *gjósa* st. vb, välla fram = da. *gyse*, rysa, osv. Se f. ö. under gös 1 o. ös-gös.

[gåt, sv. dial., dörrpost, se under örngott.]

[Gåvestadstorp, ortn. Smål., se torp.]

[gär, götadial., jäst, av *gärd* = gotl. = ä. da. *gierd* (da. *gær*), isl. *gerð*, i sv. dial. även *göre*, *göranne*, se under göra.]

Gästrikland. Senare leden i fsv. *Gestereke* föres av O. Lundberg i Turistför. årsskr. 1915 s. 90 till *rek* i Rekarna.

göra. Motsvarigheter i sv. dial. o. da. till isl. *gerð*, jäsning, se ovan under gär.

hackspett. Om formväxlingen se under spett 2.

hal. — Tillägg: Härtill halka, sbst. = fsv. (motsv. i nisl., no. o. da. dial.). o. vb. halka (1637, 1667, Verelius 1681), se närmare Ordbildning I under *-ka* mom. 1.

[hallår, sv. dial., missväxtår, se under äring.]

halv, rad 2 står: **halla-*, läs: **halba-*.

[hamma, sv. dial. (v. Sv.), ordna, hyfsa, laga, se följ.]

1. **hamn,** skepnad. — En avledn. av motsv. fsv. *hamber* är västsv. dial. *hamma*, ordna, hyfsa, laga = no. *hama*; egentl.: ge ngt sin (rätta) form el. gestalt.

hamster. Läs: fslav. *choměstorŭ*. — En icke osannolik förklaring av fslav. *choměstorŭ* har nu lämnats av Agrell Zur balto-slav. Lautgesch. s. 8: genom dissimilation av **chormě-storŭ* (ex. på dylika dissimilationer anf. st.) till en lokativform av **chormo-*, hus, i vissa dial. även: spiskammare o. d. (= fbulg. *chramŭ*) + litau. *staras*, hamster, möjl. med H. Petersson till grek. *steréō*, berövar, alltså egentl.: hustjuv el. dyl. I alla händelser synes ordet från slav. språk ha lånats till germ.

hane, r. 2: står: *hani*, läs: *hani*; r. 4: står: da., läs: ds.

harg. Andra ortnamn. där ordet i betyd. 'helgedom o. d.' ingår som senare led, äro fsv. *Skæthargh* m. m., nu Skederid, sn i Uppl., o. fsv. *Skædhærghe* (*Skægherhgi*, *Skedherghe*, till avledn. **hærghe*), nu Skerike, sn i Vstml. Om förra leden se Skövde.

harkrank. I y. fsv. finns ordet även i Cod. Ups. C 20 s. 157: *harkranke*.

Hazelius, familjen., latinisering till gårdn. *Hassela* i Hälsingland.

heder. Med avs. på betyd.-utvecklingen 'klarhet' > 'heder, ära' jfr isl. *vegr*, ära, besl. med fhty. *wâhi*, strålande, skön; se f. ö. ära.

hejduk. Bättre: *hajduk*, *hajdu*.

hel. Se även velig.

[Helgevärma, ortnamn Smål., se Värmdö.]

heliotrop, se under solvända.

2. **-hem,** jfr även Lindome, Marma, Okome.

Henschen, familjen., se trashank under trasa.

[hermenevtik, se under tolk.]

Herta, kvinnon., se Njord.

hertig. Formen på *-tig* (redan i fsv.) kan tänkas vara direkt lånat från mlty. *hertich.*

[Hilleshög, ortn. Uppl. o. Skå., se Ödeshög.]

hin. Ett större antal eufemistiska omskrivningar av djävulens namn finnas samlade hos Güntert Von der Sprache der Götter und Geister s. 12 f.

hjon. Se även under **yde.*

[hjälm, hjälma, sv. dial., havrehylsa, hämter, tomma ax m. m., se ämter.]

hokuspokus. Det kunde ha anmärkts, att i dylika magiska formler rimmet spelar en stor roll; jfr exemplen under abrakadabra ovan el. den sv. barnramsan *arje marje grase* (av *ave Maria gratia*), besvärjelseformlerna i Eddan, t. ex. Grímn. *tópi ok ópi, á þik Hrimnir hari, á þik hotvetna stari* osv. Se senast E. Noreen Stud. fvnord. i diktning s. 5 f. (med litter.).

[Hornborga, ortn. Vgtl., se Ordbildning under I *-a* 1.]

hosta, r. 1 å sp. 2: står: *kˣas,* läs: *kˣās.*

3. **hov,** sista raden, står: berg, läs: borg. — Motsvar. ty. *hof,* gård, ingår i en del från ty. komna familjenamn el. efterbildningar av sådana, t. ex. Althoff (egentl.: Gamlegården), Klockhoff, Möllenhoff (egentl.: Kvarngården) m. fl.

huldra. Jfr härom senast Güntert Kalypso s. 89 f. G. vill även föra *frau Holle* samman med germ. **helan,* dölja, o. med huldra osv., o. antager för det tyska namnet blott senare anslutning till huld.

huller om buller. Likartade o. likbetydande bildningar finnas även i ickeindoeur. spr., t. ex. finska *mullin mallin, huiskin haiskin, hujan hajan.*

hult. Jfr även Vämmenhult (under Vämmenhög) o. Ödskölt. — Motsvar. ty. *holz* i från ty. komna familjenamn ss. Breitholtz samt efterbildningar ss. Björkholtz.

[Hultsfred, ortn., se Romfartuna o. Unden.]

hund. — Hundkäx finnes redan hos P. Månsson: *hundakœxe.* — Hundöra, om veck i bok, se under åsna slutet.

Hunden, stjärnbild, ä. sv. hundedagarna, rötmånaden, osv., se rötmånad o. Sirius.

hus. En annan beteckning för 'avträde' är i ä. nsv. *tarfhus* (se tarv). — Om sammans. husära se under ära slutet.

huvud, r. 4—5, står: fsax. *hôbid,* läs: fsax. *hôƀid.* — Ordet ingår i ett par ortn. på *-hovda,* näml. Björnhovda Öl. (fsv. *Biornhofde by*) o. Lenhovda Smål. (fsv. *Lin[d]hofdha*), i båda fallen säkerl. egentl. genit. sg. av personn. (urspr. tillnamn), jfr runsv. *Biarnhuƒþi.* Se Hornborga o. f. ö. Lundgren Ark. 3: 232 f.

[hyde, sv. dial., löst pack, se **yde.*]

[hygrometri, se vak.]

[hyla, sv. dial., tjuta, se under tjuta (slutet).]

Hylander, familjen., se Neander.

hyra. — Hyresgäst synes vara ett ungt ord i spr.; mera enstaka i en tidning från 1821, men ännu ej hos Dalin 1850, som i stället har *hyresman,* det under 1700- o. förra hälften av 1800-t. allmänna ordet (Serenius osv.).

[Hyssna, ortn. Vgtl., ä. nsv. *Hisne* m. m., se Ordbildning I under *-na* 2.]

håg. Om det här omnämnda räddhåga se närmare d. o. (urspr. ej sammansatt med håg).

[hått, norrl. dial., beskaffenhet, se under väderåtta (art. väder).]

hälft. Om äkta (o. bättre) hälft se under äkta.

[Hällestorp, ortn. Vgtl., se torp.]

härfågel, redan i y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 408: *här fogil* (= *ondha lykko fogil*) som övers. av *parafus.*

Härjedalen. Se dock även Nordlanlander Ark. 23: 286, med en modifikation av Modins härledning.

häxa. Tilläggas må, att ordet nyligen utförligt behandlats av Güntert i dennes arbete Kalypso (1919) s. 117 f., där han (delvis i anslutning till Kögel) förbinder det icke med hage osv. i betyd. 'skog' utan med det av denna substantivstam avledda germ. **haʒjan* (ty. *hegen*) i en betyd. 'dölja' el. dyl. + **-tusjō(n)* (= no. *-tysja*; se ordb.), alltså 'Hege-Elbin, die verhüllende, verbergende Elbin' o. enl. G. fullt liktydigt med no. *huldatysja*. Fhty. *hagazuss(a)*: *hazzus* = ags. *haguþorn* : *hægþorn*. Emellertid är den antagna betyd. 'dölja' icke uppvisad, utan blott den av 'inhägna' o. d.; o. i alla händelser kan på grund av fhty. *haga-* (som han själv s. 119 med rätta betraktar som det äldsta) icke verbstammen ingå i första leden (vilket dock synes vara förf:s uppfattning, om han också stundom t. ex. s. 120 i stället anför ett därmed sammanhängande **haʒ-*, demon, -isk): en dylik bildning hade givit ett *hegi-*, jfr *deni-*, *huli-*, *strewilachan* osv. Är åter meningen, att *haʒa-* vore nominalt, förstår jag icke, hur förf. tänker sig dettas uppkomst; *ja*-verbet *hegen* kan naturl. ej ligga till grund, o. det är ju dock där, den antagna betyd. 'dölja' måste ha utvecklat sig. I övrigt äro de anförda betyd.-parallellerna delvis mycket osäkra. No. *huldatysja* som anföres som särskilt slående, är en på norsk botten bildad sammans.: att *huld(er)* i sin tur etymologiskt hör till **helan*, dölja, blir ju en annan sak. *Huldatysja* betyder alltså ej 'die verhüllende Elbin', utan det betyder 'ett huldretroll', liksom *haugatysja* 'ett troll som bor i högarna'. En gammal bildning med betyd. 'die verhüllende Elbin' hade givit ett **hultysja* (av *huli-* till *hylja*, ss. isl. *bardagi* av *bari-* till *berja*, *spurdagi* av *spuri-* till *spyrja* osv.) o. en ung sådan ett *hyljetysja* el. dyl. Ty. *Berchta* (s. 93) kan naturligtvis formellt sett tänkas höra till germ. **berʒan*, dölja, o. till äventyrs också uppfattas som fem. till en ieur. bildning på *-to* med betyd. 'der Verhüller', men man hade ju dock i så fall snarast (men ej nödvändigt) väntat sig ett annat avljudsstadium (**bhṛklā*, **bhṛgh-t-*), och namnbildningen måste väl då i alla händelser föras tillbaka till indoeuropeisk tid. Det blott i tyskan uppvisade demonnamnet är i stället, såsom också allmänt antages (se ordb. under Lucia), helt enkelt en särspråklig substantivering av fhty. *beraht* = bjärt. — Vad slutligen no. *tysja* beträffar, vill jag visst ej förneka, att det kan sammanhänga med *-zussa*; biformen *tyfsa* kan bero på en i dylika namn vanlig ombildning. Men försiktigast vore nog av flera skäl att alldeles lämna det ur räkningen. Torp i Etymol. Ordb. nämner (i motsats till Falk-Torp) ej heller ett ord om något dylikt sammanhang, — I avvisandet av Francks sammanställning av *hagazussa* med grek. *kakkházō*, skrattar högt, instämmer jag däremot med Güntert.

1. **hög.** En del andra gamla ortnamn, bildade av personnamn o. hög i betyd. 'gravhög', se under Ödeshög.

höger. Rad 3 nedifrån bör skiljas från det föreg. medelst ett —.

högmod. Om uttr. högmod går för fall se för 3 ovan.

hökare. Jfr även sv. dial. *torruka*, månglerska, under torg.

[Hössna, ortn. Vgtl., fsv. *Hös(t)na*, se Ordbildning I under *-na* 2.]

hötter, ötter, sv. dial., havstång, Weste 1807: *höter*, gotl. *hauter*, från finska *hautera*. Saxén Sv. lm XI. 3: 123.

id (fisknamn), i sammans. redan P. Brahe 1585.

i jåns. Den nord. stammen *āð-* i isl. *áðan* o. *áðr* bör förbindas med ags. *ǽdre*, strax, i avljudsförh. till fsax. *adro*, hastigt, strax, fhty. *atar*, jfr lett. *ātrs*, rask, hastig; se Torp Etym. Ordb. under *Aader* (1). Däremot bör väl det där anförda grek. *otraléos*, hastig, föras samman med en annan ordgrupp.

-inge. Se även förf. NoB 4: 133 o. där meddelad förteckning å tidigare tillägg av förf.

ink, sv. dial., blodsvulst på hästar = isl. *økkr*, svulst (jfr *økkvenn*, svullen), av germ. **enkwa-*; i avljudsförh. till ieur. **ŋgᵘ-* i lat. *inguen*, svulst å födslolem, ljumske m. m. = grek. *adén*, körtel.

innanmäte, r. 2: läs: C. Warg 1755.

inställa, se ställa.

[Insulander, familjen., se *ö* slutet o. Neander.]

[interpretera, se under tolk.]

intrigera, se även under trick 1.

irer, Irland, jfr mir. *Hériu* (latiniserat *Hibernia*), väl besl. med grek. *Pieria, pīar,* fett osv., urbesl. med fet; alltså med syftning på landets rika växtlighet el. bördighet.

isolera = ty. *isolieren,* från fra. *isoler,* från ital. *isolare,* till *isola,* ö, av lat. *insula* (varom under *ö*); alltså egentl.: kvarlämna eller sätta på en ö. Jfr Lessing: *insuliert* för *isoliert.*

jalusi, jfr zelot.

Jean. Denna hänvisning flyttas efter art. jaspis.

jockej. Tillägg: Franzén o. 1795: *Jokey* (Skaldest. 2: 225).

jordegumma, sista raden, läs: Setälä.

Julita, socken i Sdml., fsv. *Iulita,* efter det romerska helgonet *Julitta*; se närmare Arv. Lindhagen Fatab. 1918 s. 118 f.

jury, från eng. = av ffra. *jurei,* av lat. **jurāta,* egentl. part. pf. pass. till *jurāre,* svärja, binda med ed, till *jūs* (genit. *jūris*), se f. ö. jurist.

jämn. Om uttr. jämt och samt se under samma.

jänta, r. 5: jfr även parallellen sv. dial. *kutte,* gosse, o. *kytta,* flicka.

järtecken. Se dock även under vårdtecken.

Jönåker, härad i Sdml., se under åker.

kabaret, se under varieté.

kackalorum. Denna art. är en äldre, i korr. av förbiseende kvarstående redaktion av art. kakalorum. De där lämnade uppgifterna äro dock i all sin knapphet riktiga.

kajuta, redan i y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 483: 'Pretoriolum .. litit raadhus ok kayuta'.

kaka. Om uttr. kaka söker maka se ett annat tolkningsförslag hos Wadstein Sv. lm. XI. 6: 7.

kakalorum. En annan tolkning se nu G. Langenfelt Bokstugan 5: 201.

kalabalik, r. 1, står: t. ex. 1614, läs: 1714.

kallun. Redan i y. fsv. finnas formerna *kaldun* o. *koldun.*

kalv (på ben), sv. dial., se under (djurnamnet) kalv o. vad 1.

kanik o. **kanin** byta plats.

kant, r. 3: står fra. *cant,* läs: ffra. *cant.*

2. **kapp.** rad 10: läs: sopp.

kappa. — Vända kappan efter vinden, se även (med tidigare ex.) under vända.

karavanserai, se seralj.

kardborre. Konsonantförlängningen i ty. *klette* o. lty. *kladde* bör f. ö. säkerl. ses i samband med motsvar. företeelse hos lat. *lappa* med samma betyd. (jfr grek. *lápathon*); utan tvivel samtliga kortnamnsbildningar el. hypokorismer, möjl. från barnspr.: kardborrarna spela ju en viss roll vid barnens lekar.

karm. I betyd. 'ram' redan i y. fsv., P. Månsson s. 547.

karva, karvstock. Jfr y. fsv. *skurukæpper* under skåra 1.

kasino, r. 6, står: uppift, läs: uppgift.

kassa. — Tillägg: Härtill *kassett,* se Ordbildning I under -ett.

kastrull. Ett inskott av *t* finns, utom i holl., även i vissa lågtyska o. franska dial.

katolik, katolsk, ytterst av kyrkolat. *catholicus,* av grek. *katholikós,* allmän, jfr grek. *kathólou* i allmänhet, till *katá,* genom m. m., o. *(h)ólos,* hel, odelad (av ie. **soluo-* = lat. *salvus,* se salva 1).

katsa, r. 2: läs: fin. *katitsa.*

kikärt, se under ärt.

1. **kind.** Om det allmännast spridda germ. ordet för 'kind' (*wang-*) se under tinning o. vång.

Kinna, r. 7: läs: tunga, ås 2 osv.

kisse. En snarlik gammal beteckteckning för 'katt' är isl., no. *kause* med femin. *køysa.*

kjortel. Enl. Wadstein (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 9) sannol. från ffris.

klan, ätt o. d., se under ätt 1 slutet.

Klas, r. 3 ned.: läs: Hagelbergs.

klocka, r. 13: läs: ry. *kolokolŭ.*

1. **klå** r. 6. Vid *streyja* är * uteglömt el. bortfallet.

knapp. Enl. Wadstein (Skr. utg. av

K. Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 9) åtm. delvis från ffris. *knap*, nordfris. *knaap*, knapp, med *ā* av *au*; jfr mhty. *knouf*. Detta *knāp* (fsv. *knaper*) har sedermera på nordisk botten kunnat ge *knapp* (i svagare betonad sammansättningsled).

knattra. Jfr även no. *knatra*, braka, o. se knätt nedan.

knätt n., dial. o. (åtm. i Ögtl. att betrakta som lokalt riksspr.), kort o. svagt ljud, ofta i förb. knätt och (eller) kny såsom flera ggr hos Fröding, jfr norrl. dial. *knätt* m., knäpp, sv. dial. *knälta* (ipf. *knätte* o. *knatt*), knäppa, prassla, isl. *knetta* (pres. *-ir*), no. *knetta* (med svag böjning) ds., av ljudhärmande ursprung liksom sv. dial. *gnetta*, slå sönder i småbitar, no.: lossna el. brista med ett svagt ljud, el. som knattra o. no. *knatra*, braka, osv.; med samma växling av *kn-* o. *gn-* som i andra ljudhärmande bildningar t. ex. gny o. sv. dial., no. *kny*, knota, el. gnägga o. no. *kneggja*.

[kock, sv. dial., tupp, se under kyckling.]

koka 1, jfr även terrakotta.

kola av, r. 2: läs: finska *kuolla*.

kolifej, rad 3: läs: Geete.

kolorit, jfr under kulör.

kompromiss, r. 4, läs: *comprōmittere*.

konkarong. Se nu även Hjelmqvist Saml. skr. av A. M. Lenngren, Anm. s. 366 (Sv. Vitt.-samf. VI).

Konrad, r. 5, läs: **kōnia-*.

korv. — Uttr. måttliga korvar ä bäst förekommer även i dial., t. ex. Sdml., o. Sparres svar på fänrik Resenhoevts anhållan bör väl snarast betraktas som en skämtsam användning av detta kanske gamla ordstäv.

2. **-kost,** jfr även okostig.

krafsa, även i y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 534.

kravell. En annan mening om upprinnelsen till isl. *karfi* bar nu uttalats av J. Sverdrup MoM 1922 s. 52 (: inhemskt germanskt ord).

krik, sv. dial., vrå, hörn, vret, liten sjövik m. m., motsvar. isl. *krikr* o. *kriki*, böjning, bukt (varifrån väl meng. *crike*). no. *krīk* o. *krīg*, da. *krig*, holl. *kreek* (varifrån möjl. eng. *creek*; enl. andra från nord. spr.); från germ. spr. kommer fra. *crique*, liten bukt; till en växelrot till den i krake 1 o. krok. — Det i sjövet. arb., sjöromaner o. d. stundom uppträdande *krik*, trång vik, är väl lånat från eng. *creek*; jfr t. ex. Sparre Sjökad. 1850: 'köra in linieskeppen uti trånga krikar', Tidskr. i sjöv. 1891 m. fl. Lånat är också (*salt*)*krika*, saltdamm senare hälften av 1700-t.

kropp. Kroppås redan i y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 199: *kroppas tak*.

krusbär. Andra germ. beteckningar se under stickelbär.

kräkla i *gröta kräkla* redan i y. fsv. Cod. Ups. C 20 s. 447.

krämla sammanhänger möjl. med no. *krembel*, litet tjockt föremål, väl egentl.: något sammanträngt el. dyl., till germ. *kremb-*, växelform till *kremp-* i krympa.

[kuckerella, sv. dial., ärla, se d. o.]

Kuddby, under **kuta.** Den gamla, med 'möjl.' betecknade sammanställningen med sv. dial. *kut*, säl, är naturligtvis av flera skäl högst oviss. Om namnet se f. ö. förf. Ortn. på *-by* s. 17, 42, 97, 98.

kullerbytta. En intressant samling av o. redogörelse för från ty. dial. hämtade, i regel imitativa beteckningar lämnas av Jos. Müller i Zeitschr. f. deutsche Mundarten 1916 s. 371.

kulör. — Härtill adj. kulört, 1750: *couleurte kläder*; jfr *co(u)leurd* 1717, 1732, 1758, 1774 o. *colör* 1637 = da. *kulort*, jfr lty. *klöörd*, holl. *gekleurd* (part. till *kleuren*, kolorera). I enskildheter dunkelt; i sv. möjl. från da.; *t*-formen kanske från neutr. Om det lty. el. holl. ordet ligger till grund, har ny anslutning till kulör egt rum.

kungsfågel, Regulus, Linné 1740 (hos Schroderus Com. 1639 däremot om gärdsmygen), Var. rer. 1538: *konnings foghel* (regulus o. trochilus); även *fågelkung* Nilsson Fauna, motsv. da. *kongefugl*, *fuglekonge*, *stjernekonge*, ty. *sommerkönig* osv., jfr lat. *regulus* o. grek. *basileús*; med syftning på den kronlika form, som de gulglänsande huvudfjädrarna erhålla, då de resas i vädret. Liknande namn tillkomma även gärdsmy-

gen, t. ex. (utom *kungsfågel* ovan) skå. *baskakung* (egentl.: riskung), da. *gærdekonge*, ty. *zaunkönig*, fhty. *kuningilin* osv. Gärdsmygen avses också hos P. Månsson: 'Fogla konwngen mykith sywnger'. Se närmare förf. Spr. o. st. 15: 144 f.

kungsådra, se åder slutet.

kvinna. — Kvinnsperson, P. Svart Kr. 1561 (*quins* p.), f. ö. *kvinnes-* t. ex. 1619, 1636, 1710 (vanlig form under 1600-t.), *kvinnos-* t. ex. 1635, 1661 (stundom *kvinnors-* t. ex. 1633: 'ingen Qwinnors Person', 1671), med analogiskt *-s* till sammans.-formen *kvinno-*, varav ä. nsv. *kvinneperson* 1559, Foss 1621. Formen *quins* 1561 kan bero på anslutning till fsv. adj. *kvinzliker* (en analogibildning efter *manzliker*) el. utgå från *kvindis* till fsv. *kvinde*, kvinnfolk, vilken senare form möjl. också delvis bevarats i nsv. *kvinns-*, som väl dock väsentligen utvecklats ur *kvinnes-* av *kvinnos-* alldeles som *sages-* i *sagesman* av *sagus-* (av äldre *sagu-*). Ordet hade tidigare, åtm. på 15- o. 1600-t. o. sannol. även på 1700-t., en ädlare klang än nu.

kväva. — Härtill även kväve, 1795 osv.; jfr syre, väte.

kyckling. Eng. *chicken* utgår från ags. *cíecen*.

kål. Enl. Wadstein (Skr. utg. av Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 13) snarast, åtm. delvis, från fris. **kāl* (av **kaul*).

[kåre, sv. dial., stor kniv = da. *kaarde*, värja, osv., se närmare under värja 2 slutet.]

[Kåvö, ortn. Nke, se under kåda.]

[Källestorp, ortn. Smål., se torp.]

känna. Om uttr. känna sina pappenheimare se pappenheimare.

kärra. Enl. Wadstein (Skr. utg. av Hum. Vet. samf. i Upps. XXI. 3: 12) kanske snarast från ffris.; jfr mholl. *kerre* (jämte *carre*).

kök. Tillägg: köksa, t. ex. Almquist 1839: *köxa*, Dalin 1850; säkerl. ellips av kökspiga (liksom *husa* till *huspiga*) o. sålunda ej, såsom också förmodats, lånat från lty. *köksche* (mlty. *kokesche*), femininbildning till mlty. *kok*, kock. I ä. nsv. i samma betyd. stundom *kökerska*. — Tillägg: Kökslatin, Holmberg Fra.-sv. ordb. 1795, Dalin 1850, Topelius 1864 = da. *køkkenlatin*, efter efter ty. *küchenlatein* (tidigast belagt från reformationstiden); väl egentl.: sådant dåligt latin som talades i klosterköken; jfr *kloster-* o. *mönchslatein* i samma betyd., el., enl. en annan förmodan, efter apoteket (jfr ty. *die lateinische küche* i denna betyd.: recepten avfattas på latin). — Hos Crusenstolpe Mor. 1841 i stället *köksfranska*.

kölhala, se under överhalning.

Lagerlunda, herresäte i Ögtl., ombildning av ä. nsv. o. fsv. *Ledinge-* o. *Ladhungalunda*, egentl.: 'Ladungarnas (lund)', genit. plur. av ett släktnamn avlett av ett personnamn på *Ladh-*, jfr fda. *Lathi*; se under -inge o. Lundgren Sv. lm. X. 6: 163 n. 2.

lamm. Om ett annat urgammalt ord för 'lamm' (lat. *agnus* osv.) se under öna.

land. Om sammans.-lederna lands-, land- o. lant- se Ordbildning II o. Noreen V. spr. 7: 452 f.

[Landsom, ortnamn Jtl., se under ämne.]

lat. — Ligga på latbänken o. d., 1748: 'slår sig på Latbäncken', jfr ty. *auf einem faulbett liegen*. — Latmask om personer, egentl. överflyttad anv. av samma ord i uttr. som t. ex. 1796: 'Man pryglar bara latmasken ur puckeln på den' el. *taga latmasken ur någon*, Blanche osv.; skämtsam anslutning till den under vurm omtalade uppfattningen om maskar såsom upphov till allehanda sjukdomar o. d.

laxöring, se öring.

ledstjärna, se polstjärna.

leja, r. 2: läs: lega 2.

lekatt. Se, bl. a. om dialektformerna, senast G. Bergman Samnord. ē s. 65.

[Lenhovda, ortn., se huvud nedan.]

ler. Det allmänna germ. ordet är annars **þanhō* = got. *þáhô*, fhty. *dâha* (jfr ty. *ton*), ags. *þóh(æ)*. Isl. *þá*, snölös mark (ej 'lermark'), som föres hit av Kluge o. Weigand, hör till töa. — I några ortnamn på Ler- t. ex. Lerboga Ögtl. o. Lervik Bälinge Sdml. ingår icke i ler utan ett *lidh-* (fsv. *Lidhbugha* o. *Lidhvik*).

[li(d)köp, sv. dial., köpskål, se under talg.]

ligga. Om ligga i betyd. 'ruva på ägg' se under ruva 2.

likna, r. 10: står: *likna*, läs: *líkna*.

Limhamn. Linné använde dock, utom *Kalkhamn*, även namnformen *Limnhamn* (t. ex. Sk. r. s. 195, 196, 197).

Linköping. Wesséns i art. citerade uppsats (vid häftets tryckning endast i manuskript) se NoB 1921 s. 27 f. Förf. hävdar här med framgång den äldre härledningen av namnet. Ljudutvecklingen har tydl. varit *liong-* > *lyng-* > *ling-*.

lintyg, se tyg.

lipa, redan i Cod. Ups. C 20 s. 526 (*lipan ok mwn gapan*).

ljung. Om ett annat, allmänt dial.-ord för 'ljung' se ovan under *grön.

locke, spindel. Om ordets egenskap av noanamn se under spindel 1.

[Losman, familjen. Åtm. den så benämnda svenska släkten synes ej ha fått sitt namn efter lty. *lôtsman*, lots, utan från *Loshult* Smål.]

losta o. övriga former beteckna i äldre tid även Lolium temulentum.

love i handlove. Det hade kunnat påpekas, att i riksspr. ordet nu i regel betecknar handleden. Den gamla betyd. 'insida av handen' kvarlever i dial. o. i dialektiskt färgat språk. — Om andra särsk. germanska ord för 'handled' se under vrist.

Lucia. Om ty. *Berchta* se även under häxa ovan.

luftstreck, se under väderstreck.

2. **lycka,** inhägnad. Från det motsvar. fsv. *Lykkia* o. oblik kasus *Lykkio* utgå en mängd gård- o. bynamn Lycka resp. Lycke. Med avs. på Lycke av *Lykkio* jfr t. ex. ortn. Gylle av fsv. *Gyllo*, Röttle av fsv. *Rytlo*, Avje av fsv. *Ævio*.

lätt, r. 7: står: *lnghro-*, läs: *lnghuro-*.

Lödöse, r. 9: står: SOA, läs: SOÄ.

lös. Jfr f. ö. medvetslös nedan, skadeslös under skada samt age-, sedeslös under Ordbildning II.

lösen, r. 6, läs: *lausīni-*.

-löv. Se även under Vederslöv. — Av ortnamn på -löv ha i anslutning till de urspr. slaviska namnen på *-ow* bildats familjen. Gislow, Herslow, Sallow, Winslow.

mad. I ortn. bl. a. i Elma (se ed 1 ovan).

Majenfors, ortn. Smål., se under makt.

2. **manna.** Sammans.: mannagräs, Glyceria fluitans, Linné 1751 osv. (även *-grö* m. m.) = da., från ty. *mannagras*, jfr *-schwingel* (förr även *manna*), av vars frön mannagryn bereddes; jfr Linné Sk. resa s. 348: 'Manna-gryn samlades här (i Skillinge sn) årligen och bruktes til mat'; sedermera överflyttat på de numera av vete tillverkade mannagrynen. — Hit hör också mannit.

mar- (hav o. d.). Mera svårigenkänligt i t. ex. ortn. Skärmarö Uppl., av fsv. *Skœria-mara*.

matros. Om fra. *matelot* se emellertid nu Nyrop WuS 7: 81 f., där den uppfattningen utförligt motiveras, att ordet ej utgår från fnord. spr. utan från ett mholl. *matenoot*. Ffra. *matenot* är ej uppvisat.

[Medje, ortn. Sdml., fsv. *Midhedhe*; se ed 1 ovan.]

medlidande, se under sympati.

medvetslös, sannol. infört av nyromantikerna, Elgström 1810, Geijer 1811, Palmblad 1813, Atterbom, Hammarsköld (*medvetslöshet*), filosoferna Biberg. Grubbe osv.; ett slags elliptisk bildning till medvetande (jfr f. ö. *avrättsplats, inkörsport, återvändsgränd* osv. under Ordbildning II), möjl. med stöd av *samvetslös* o. d. Jfr Tamm Sammans. ord s. 118. — Ett annat av nyromantikerna infört ord är vemod.

migrän. Tillägg: Jfr kranium.

mindre. Sammans. minderårig (= da. *minderaarig*), mindretal, efter ty. *minderjährig, minderzahl*.

1. **mod.** Jfr även ä. nsv. *motvilja*, ont uppsåt, självsvåld, under vilja 2.

monopol = ty. osv., av lat. *monopolium*, grek. *monopólion*, till grek. *mónos*, ensam, ende (se monark), o. *pōleĩn*, sälja, osv. (varom se fal 1); alltså: ensamförsäljning.

motvilja. Om detta ord (efter ty. *widerwille*) o. om ä. sv. *motvilja*, ont

uppsåt, självsvåld o. d. (efter ty. *mutwille*; ännu i gamla giftermålsbalken) se under vilja 2.

musseron, svampsläktet Tricholoma, av fra. *mousseron*, skivsvamp i allm., i sht musseron el. hovsvamp = ital. *mussiro* (ej, såsom stundom antages, till fra. *mousse*, mossa).

myllra. Om sv. dial. o. ä. nsv. *myrla*, myllra, är avlett av myra, föreligger en god parallell i fra. *fourmiller*, myllra, vimla = portug. *formigueiar*, av vlat. **formīculāre*, till *formīca*, myra.

namn, r. 12, läs: **īmen-*.

nappatag, se tag under taga.

nav. Jämte sitt gamla feminina kön har ordet i nsv. även neutralt (så t. ex. redan Spegel; det enda angivna hos Sahlstedt 1773, Weste 1807, Dalin 1853; väl det vanligaste i y. nsv.).

nektar. Güntert Kalypso s. 162 förmodar nu ett *ne*, icke + en avljudsform till *ktéres*, lik, döda (plur.), Hesych. Högst osäkert.

nipp. I ex. från 1758 uppträder plur. *nipper* (ej sing. *nipp*).

Nissan, älvn., fsv. *Niz* VGL IV (isl. *Nizá*); med *s*-avledn. (jfr nedan) till fno. *Nið*, Nidälven vid Trondhjem (fno. *Niðaróss*, dvs. Nids mynning, se os 1), fhty. flodn. *Nida*; sannol. med syftning på färgen, besl. med got. *nidwa* f., rost, avledn. av ett av de många färgadj. på -ie. *-uo* (jfr t. ex. blå), o. (resp. el.) lat. *nitēre*, glänsa; i så fall av samma slag som t. ex. sjön. Glan, den glänsande, Ljusen, Skiren osv. Med avs. på *s*-avledn. i vattendragsnamn se förf. Sjön. 2: 35. Om got. *nidwa* o. lat. *nitēre* verkl. med Lidén Stud. s. 59 äro besl. med sanskr. *nī-la-*, mörkfärgad, kunde man i det säkerl. urgamla fsv. *Niz* se en *tes*-stam av samma slag som sanskr. *srótas-*, ström. Se f. ö. förf. Sjön. 1: 182.

njure, r. 25: läs: *rēnes*.

nordväst, -ost, se väst 2 o. öster.

[Nottebäck, sn i Smål., se nöt 1 nedan.]

nys, r. 7: läs: **niuhsīni-*.

1. **nöt** (hassel-). — Härtill bl. a. ortn. Nottebäck, sn o. by i Smål., av fsv. *Nota-*, *Nutabæk*, till genit. plur. *nota*, *nuta*; med syftning på hasselvegetation. Jfr t. ex. no. *Natvik*, *Nataas*, NG 11: 407, 13: 161.

oblat. Fsv. *öflæle* kvarlever i sv. dial. *övläte* (*-a*).

[Odensjö, sn i Smål., egentl. ett *rydn*amn: fsv. *Odhinsredh*.]

oförtövad, -at, se under töva.

ollon (s. 546) r. 6 nedifr. står: **alðana-*, läs: **alðana-*.

[om, sv. dial., genljud, se under det ej besl. ömt slutet.]

område. I ordb. något tidigare: Möller 1790.

[Onsjö, ortn. Vgtl., av fsv. *Odhenshögh*, se under sjö nedan o. Ödeshög.]

ord. — Ordagrann, St. Post. 1792, Weste 1807, förr även *ordgrann*, t. ex. Hammarsköld 1811, Valerius 1848; till genit. plur. *orda* o. grann i betyd. 'noggrann'. Jfr Serenius 1734: *ordgrann* som en av övers. på eng. *pettish*, alltså: kinkig, egentl.: 'som märker ord' el. dyl.

orm, r. 13, står: grek. *eutḗ*, läs: *eulḗ*.

ornament, r. 7: läs: *ornātus*.

[oro, i urverk, se under ur 1.]

orsak, r. 4: läs: ty. *ursache*.

osmundsjärn. Se nu härom utförligt v. Friesen Osmundsjärnet i språklig belysning (1922; separat), enl. vilken *Osmund-* är formellt identiskt med fsv. *Asmunder*, men i nuv. form lån från mlty., som i sin tur fått ordet från Sverige. F. ö. snarast från ett ortnamn, där personn. Asmund ingår.

ost, r. 5 n., står: avljudsförlängning, läs: anljudsförlängning.

otyg, se tyg.

oxel. Se även åsel- (sv. dial.).

[oäring, sv. dial., liten o. vantreven varelse, se under äring.]

padda. Redan i ags. (*padde* m. m.); se nu Schlutter Anglia 46: 221.

pajrock, sv. dial., även: *paje-*, överrock, kapprock, Växiö 1696: *pajeråck*, under Karl XI:s o. Karl XII:s tid vanligt som beteckning för ett slags uniformsplagg av grått vadmal el. buldan: från lty. *peyrock*, vars första led är ett vida spritt ord för livrock o. skjorta: fsax. *pēda*, fhty. *pfeit*, *pheit* (sydty. dial. *pfait*), ags. *pād*, got. *paida* (vartill *gapaidôn*, bekläda), motsvar. ett förgerm.

**baitā* = grek. (trak.) *baítē*, herderock av getskinn, med *k*-avledn. i alban. *petkε*; sannol. ett urgammalt vandringsord, möjl. ej av indoeuropeisk upprinnelse. — Från germ. spr. inlånat i finska *paita*, skjorta, lintyg, varifrån i sin tur mellansv. o. i sht ösv. (finnl.) dial. *pajt(a)*, *pajto* ds., jfr västm. 'gå i bara pajten' (enl. Rz). Hit hör väl också på ett el. annat sätt fsv. *padha*, ett klädesplagg, kappa?, sydsv. dial. *pade* m. m., skinnpäls, tröja fodrad med fårskinn; lånat från mlty. (där ordet dock ej är uppvisat).

pajt(a), sv. dial., skjorta, se pajrock slutet.

pallasch, se under värja 2 slutet.

panka, se braxen ovan.

plåster. Om uttr. vita plåstret se under vit.

preferens, r. 2 nedifr.: läs: fabbe, kille o. pulla 2.

pung. Ett säkert inhemskt ord för 'pung' är däremot fsv. *siūþer* = isl. *sjóðr*, ags. *séod*, till sy.

Pär. Betr. Pär och Pål jfr även finska *Pekat ja Paavòt.*

randas. Något tidigare: Bellman Fredm. Test. nr 198: 'När morgon randas' (Carléns uppl. 3: 403).

1. **rim.** — Rim och reson, efter fra. *sans rime et raison*; synes i litter. uppträda först vid början av 1800-t.: Hammarsköld 1819: 'hvarken Rim eller Raison' (om en skönlitterär produkt'); Atterbom: 'utan all rim och raison', Biberg o. 1823: 'emot all rim och raison', Fahlcrantz 1825: 'med rim och med reson'; jfr Franzén 1829: 'Är det rim och skäl?'. — Rimlig = da. *rimelig*, väl från ä. ty. *reimlich*, egentl.: vad som rimmar, jfr ty. *ungereimt*, orimlig. I sv. redan 1618, dock i nu obruklig anv.: 'någhon skön och rijmligh Lijknelse', däremot 1650 ungef. i betyd. 'lämplig(t)'.

rod, se även slagruta.

[rote, norrl. dial., underlag av bräder o. d. för takved till vattentak å hus, till isl. *hrót*, got. *hrôt* osv., tak, varom under röste.]

Rotneros. Samma avljudsform till ryta som i **Rotn* ingår i fsv. *Rytlofors*, nu Röttleån Vista hd Smål., till ett osammansatt ånamn **Rytla*, vartill gårdn. Röttle (fsv. *in Rytlo*); o. möjl. även i ett ånamn **Ryt* (genit. *Rytiar*) i fsv. *Rytiarās* (*Ryttieraas*), nu Rytterås Longs sn Vgtl. Förf. Sjön. 3: 67.

Roxen, sjön., se råk nedan.

rulett, r. 3: läs: *rouelle.*

2. **runga.** Se f. ö. rång.

ryd. Om en grupp hithörande smål. o. östg. (Ydre) ortnamn på *-reda*, *-(e)rda*, t. ex. *Höreda*, *Hörda*, *Repperda*, se nu Lindroth Meddel. från Norra Smål. fornm.-för. 1922 s. 52 f. — Till *ryd*-namnen hör också Odensjö, sn i Smål., av *Odhinsredh.*

ryka. Till betyd.-växlingen 'rök, ryka' ~ 'lukt(a)' jfr även kyrkslav. *vŭs-kurŭ*, rök, ånga, o. lillry. *kur*, lukt.

rykte, fsv. *rykte*, *-ö-* = da. *rygte*, från mlty. *ruchte*, *-o-*, rop, rykte; ty. *gerücht* från mlty. *geruchte* = mhty. *geruofte*, *gerüefte*, fhty. *geruafti*, rop, skrik; avledn. av fhty. *hruoft* av germ. **hrōfti-* till ropa. Jfr till betyd. ty. *ruf*, rop o. rykte.

[Rytterås, ortn. Vgtl., se under Rotneros ovan.]

1. **råk**, rämna i is. — Synes ingå i sjön. Roxen Ögtl., som är särsk. känd för sina höjd- o. sänkråkar. Roxen förhåller sig kanske till Råcksjön Vstml. o. Rocksjön Ångerm. (1568: *Råkesiö*) = Flaxen : Flaksjön, Växiö: Vägsjön. Se utförligt förf. Sjön. 1: 484.

1. **råka**, r. 10, står: ie. **krog-*, läs: ie. **krōg-*.

ränning, även i da.: *rending*. Jfr f. ö. vb. ränna i betyd. 'varpa' = no. *renna*, da. *rende.*

ränta 2. I brev till prof. A. Kock erinrar dr F. Ohrt om fin. *rentu*, flik, trasa, slarv, vilket, om det får betraktas som ett lån från sv. (varom jag icke vågar döma), talar för den av K. framställda härledningen.

räpp, s. 677 rad 6: läs: *Vedboräppen.*

röd. Om isl. *rauði*, myrmalm, o. dess ursprung se dock nu även Karsten Fragen aus dem Gebiete der germ.-finn. Berührungen s. 9 (Övers. av Finska Vet.-Soc. Förh. Bd. LXIV 1921—1922. Avd. B. N:o 3).

Rönningen. Om grundformen se även E. Noreen Ärtem. ljudl. s. 120.

röste. Till got. *hrôt*, tak, osv. jfr även det ovan nämnda sv. dial. *rote*.

[Röttle, Röttleån, ortn., se Rotneros ovan.]

sal. Ofta i ortn. (jfr Sala, Uppsala). Odensala Uppl. utgår dock från fsv. *Odhins(h)argh*; se under Oden o. Harg.

Salnecke, r. 12: står: gårdn., läs: ortn.

scherry. Ännu 1853 upptages av Dalin *Xeresvin* som den svenska benämningen, med tillägg: 'Kallas i England Sherry'.

[sik, sv. dial., f., sidlänt ställe, där vattnet sipprar fram o. d., med biformen *seke* n., motsvar. no. *sīk* f., fuktig o. frodig äng, da. dial. *sig* o. no. *sīk* n., långsamt rinnande bäck, *sīke* n. ds., vattenådra, isl. *sík* o. *síki* n. ds., osv., se närmare under sickla.]

sippa uppträder redan i fsv. i ssgen *blāsippa*.

sjö (s. 722). Utom Rävsjö av *Rœfshögh* finnas flera andra nsv. ortn. på *-sjö*, som utgå från former med annan senare led t. ex. Odensjö sn Smål. av *Odhinsredh* (dvs. 'ryd') o. Onsjö Vassända-Naglum Vgtl. av *Odhenshögh*.

Skandinavien, Skåne. Om lat.-germ. *Scadinavia* se nu utförligt J. V. Svensson NoB 9: 64 f., enl. vilken (i anslutning till en förmodan av Much) namnets första led är en gammal beteckning för Östersjön.

-skap. Hänvisningen till prästerskap utgår.

[Skederid, sn i Uppl., o. Skerike, sn i Vstml., se harg ovan.]

skilja. — Skiljobrev, Bib. 1541, övers. av ty. *scheidebrief* el. mlty. *schêdebrêf*, till ty. *scheiden*, skilja (el. *scheide*, skillnad).

skräddare. Enl. Wadstein (Skr. utg. av K. Hum.-Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 9), från ffris. *skredere*, 'beschneider', med *ē* genom *i*-omljud av *ā* (av äldre *au*).

skvattram. Ä. nsv. *skvaltran* kvarlever i vissa dial. (t. ex. Vätöm., Uppl.).

skäkta, slakta under iakttagande av vissa föreskrifter (hos judarna), från ty. *schächten*, av hebr. *schāchát* ds.

skämming, läs: **skämning.**

skär. Härtill bl. a. ortn. Skärmarö Uppl., av fsv. *Skœria-mara* (till mar-, hav o. d.).

Skövde o. **Sked(e)vi.** Se nu även Wessén Meddel. från Österg. Fornm.-för. 1922 (mig ännu blott tillgängligt i separat), enl. vilken (i anslutning till M. Arnesen 1874) samtliga namnen höra till isl. *skeið*, bana för kapplöpning o. ritt (se skede); kappridningen stod i samband med den hedniska offerkulten (jfr Staffansskede under Stefan). Åtskilligt talar för riktigheten av denna mening.

[slotter, sv. dial., snöslask, se Slöta nedan.]

1. **slå.** Se dessutom köpslå under köpa, rådslå under råd o. överslag.

släde, r. 5: 'st. vb.' utgår o. lägges i stället till **slīðan* r. 7.

släkt. Ett allmänt spritt germ. ord för 'släkting' är annars got. *gadiliggs*, fsax. *gaduling*, fhty. *gatulinc*, ags. *gædeling* (besl. med gadda sig osv.).

Slöta, ortn. Vgtl., egentl. plur. till ett germ. **slauta-* = mlty. *slôt*, dygrop m. m., jfr ags. **sliete* (eng. *sleet*, snöslask), besl. med sv. dial. *slotter*, snöslask, osv. Jfr med avs. på bildningen t. ex. Gryta, Kärra, Öra osv. o. se Jungner Gudinnan Frigg s. 241.

smutta. I Göteborg förekommer *smätta* som infin. till det här omnämnda ipf. *smatt*.

Solna, r. 7, läs: *Laghnö*.

sorg. Om sorgfällig se -fällig.

spektakel, r. 9, läs: till *specere*.

spets. — Spetsglans. Formen på *-glas* finns redan i fsv. (*spisaglas*).

[spiauter, ä. sv., zink, se d. o. slutet.]

[spilträ, ä. sv., ett rymdmått, se trä 2.]

1. **spis.** Boktryckartermen spis, om uppstickande s. k. utslutning i korr. o. tryck, är ej en överförd anv. spis = spisel, utan lån från likabetyd. ty. *spiess*, egentl.: spjut, jfr eng. *pick* i båda betyd.; alltså med samma hemland som de flesta andra facktermer från samma yrke, vare sig de äro direkt lånade ss. t. ex. svibel och de många av lat. el. grek. stammar bildade el. översättningar ss. t. ex. draga av, lägga av, brödstilar, bröllop,

lik, skepp, ål (ty. *ahle*) osv. I övers. (1823) av Täubels handbok 2: 53 användes däremot *spets* för ty. *spiess*.

spraka, r. 6: står: före, läs: efter.

späd. Jfr dock A. Kock Sv. ljudhist. 4: 382, enl. vilken den i fsv. två ggr uppvisade skrivningen *spædho* (ej *-u*) visar, att rotstavelsen var el. kunde vara lång, varigenom den framställda härledningen blir mera oviss.

-stad. Se även Avesta (i Tillägg) o. Väderstad.

steril, r. 1: läs: *sterĭlis*.

strumpa. Jfr även under ärm (om ä. nsv. *ärmstrumpa*).

Strängnäs. Se härtill även J. Palmér Bidr. t. Södermanl. äldre kulturhist. XVII s. 57 f.

stump, r. 18: står: stumpa: läs: stympa.

stävja. Att det enstaka exemplet från 1790-t. (citat av El. Tegnér Armf. 2: 96 från J. A. Ehrenström) alldeles avskilts från de övriga ganska unga beläggen, berodde på en misstanke att här i själva verket förelåg en övers. av El. Tegnér från franskt original, en misstanke, som gränsar till visshet, ehuru någon bevisning f. t. ej kan företes, då brevet i fråga befinner sig i finska statsarkivet. Det bör i alla händelser ej läggas till grund för bestämmandet av ordets ålder i svenskan.

stöna, r. 8: står: ä. nsv. *stöna*, läs: ä. nsv. *stäna*.

sultan. Den mhty. formen *soldân* återfinnes i fsv. *soldan*, som alltså icke står i direkt historiskt samband med nsv. sultan.

[Sundborn, ortn., se under ås 2 slutet.]

sy. Sbst. *sydd*, sömnad, är nog ej en så tillfällig bildning som i art. förmodas. Det upptages som dialektord från Vätöm. Uppl. av Schagerström Sv. lm. X. 1.

sydväst, -ost, -östra, se väst 2 o. öster.

synd. — Syndabock. Motsvarigheter till den gammaltestamentliga föreställningen om syndabocken förekomma även å andra håll. Jfr t. ex. Frobenii meddelande om kabylerna, vilkas barn vid en av årets skördefester under iaktagande av vissa ceremonier lägga de olyckor, som skola drabba dem, på en grå get med vita pannfläckar (Volksmärchen der Kabylen 1: 42).

syssla, r. 18 (om Ösel): läs: *Särema*.

säck. Enl. Wadstein (Skr. utg. av K. Hum. Vet.-samf. i Upps. XXI. 3: 10) möjl. från fris. (jfr nfris. dial. *sæk*).

sö(d), sv. dial., får, tacka. Tillägg: Urspr. var dock ordet uteslutande *i*-stam. Se f. ö. Wessén Språkvet. sällsk. i Upps. förh. 1916—1918 s. 59 f.

södern, sbst., bildat som västern, östern, varom under väster o. öster.

1. **tacka,** honfår. Om ytterligare ett likabetyd., allm. germ. ord se under öna slutet.

Tagel. Den mig meddelade uppgiften, att gårdarna (osv.) *Tagel* äro belägna vid långsmala vattendrag, stämmer med terrängförhållandena vid en av dessa o. något så när med dem vid en annan av detta namn.

tak. Om ett annat germ. ord för 'tak', no. *rót*, got. *hrôt* osv., se under röste.

testikel. Om ytterligare en nordisk beteckning, isl. o. no. *eista*, se under (sv. dial.) ättel.

Thomæus, gammal prästsläkt, efter stamfaderns förnamn *Thomas*. Om den yngre formen Thomé se under Miltopé.

tiga, rad 3: står: *thighet*, läs: *thighat*.

tippa, sv. dial., höna. För att icke blott *tippa* utan även det i art. nämnda *tuppa* bildats av lockord, talar finska *tupu tupu* (jämte *tipu tipu*).

tjör, sv. dial., hård ved. I jämtl. även *tjanar* m. m. (med tilljämning), motsvar. ett västnord. *þinarr* (~ *þinurr*); jfr H. Geijer Sv. Lm. B. 18 s. 25. Även i västra Dalarna finnes ett område, där *n* kvarstår i detta ord; se Sjödahl Gammal kort stav. i Västerdalm. s. 52 (påpekat för mig av doc. Geijer). Enl. uppgift i brev från G. är formen *tjur* den ojämförligt vanligaste (så i större delen av Norrl. o. Dal.; finnes dessutom i Uppl., Ögtl. m. m.). I norra Sv. är ordet i denna form t. o. m. att betrakta som rikssprákligt.

Tolg, ortn. Smål. Det här framställda

förslaget till härledning måste väl förkastas på grund av de äldsta namnformerna. SRP har visserligen *i Tolghe* från 1380 (o. *Tolgh* från 1385) — så ock Styffe m. fl. —; men i SD I. 597 från 1282 skrives *in tholghe*, vilken *th-* form uppträder även annorstädes. Emellertid förekommer ju å andra sidan *th* för *t* sporadiskt rätt tidigt i fsv., t. o. m. i VGL I.

tomtebisse, r. 6: läs nisl. *bisi*.

tordyvel, r. 4: står: *-ȳfill*, läs *-ȳfill*.

2. **torn.** Folkn. *Tyrsēnoi* hör knappast hit; jfr Kretschmer Einl. 1: 177.

torp. Jfr även under Voxtorp.

trana. Antagandet av onomatopoetiskt urspr. för *tr-* stödes därav, att tranans läte i vissa trakter återges med *tri tro*.

trö, r. 9: läs: *drōṇam*.

tule. Av Persson IF 35: 216 sammanställt med nisl. *þaul-*, *þul-*, som i en del sammans. beteckna 'seg uthållighet, sölighet o. d.', o. med t. ex. lettiska stammen *tūl-*, (vara) långsam, sölig o. d.

tunna. Jfr även dunk ovan.

1. **tång.** Om det här nämnda dial. *ötter* ds. se hötter ovan.

[ugg, sv. dial., faslig, hemsk, se ygg.]

ukas, läs: *ukázŭ . . ukazatī*. Ordstammen är f. ö. nyligen behandlad av Agrell Zwei Beitr. z. slav. Lautgesch. s. 26.

Ulrik. — Ropa Ulrik. Jfr även Celsius 1710: 'Ulrik, Ulrik, hvar ä du, här ä jag? sa Bonden som spydde vijd Giestebudzbordet'; anfört av Hjelmqvist Förn. o. fam.-n. s. 307, som även behandlat uttrycket i fråga.

1. Vi, -vi. Jfr även fsv. *Quadhovi*, nu Kåvö, under kåda. Om Götevi (Göteve) Ögtl., Vgtl. o. Nke (jämte det till betyd. identiska Götala Ögtl.) se senast Wessén Meddel. fr. Österg. fornm.-för. 1922 (s. 33; separat).

vigvam, r 7: står: förf., läs: förh.

vindspel, se vind 3 o. spel 2.

3. **vis.** Ty. *begreiflicherweise* (r. 10) utbytes lämpligen mot *glücklicherweise* o. styck(e)vis (r. 21) flyttas upp till exemplen å rad 16.

1. **viska.** Y. fsv. sbst. *viska* (1507, 1508, Finnl., Sdw. Tillägg) har ej medtagits, därför att det syntes osäkert, om ordet hörde hit (Sdw. anför ej heller någon övers.). En viska brukades emellertid i äldre tider (jämte fanor, sköldar och klockringning) som tecken till att torghandeln ännu blott var de bofasta borgarna förbehållen: vid borttagandet av detta tecken blev den fri även för månglarna el. hökarna; jfr mlty. *wisch* i denna betyd. o. se H. Matthiessen Torv og Hærstræde s. 10. Ett minne härav ha vi för övrigt sannolikt, såsom också förmodas av B. Schnittger Sv. Dagbl. (B) 15 okt. 1922 (söndagsbil.) s. 4, i de stockholmska hökarbutikernas skyltkvastar. I den yngre fsv. källan BtFH förekommer ordet tydl., om också ej i samma, dock i en officiell användning av ett el. annat slag. Där stadgas näml. böter för socknen, emedan den ej hade 'sin wisko fierdogh'.

vraka. Den här anförda etymologien av fra. *garçon* härrör från Kluge, som nu utförligt motiverat densamma i Mod. Langu. Notes 1922 s. 385 f.

Vättern. Om det osannolika i sammanställningen fryg. *bedy* o. vatten se nu även E. Hermann KZ 50: 304.

Åreskutan. Se skuta, där hänvisningen utgår.

älva. — Älvalek, nu poet. vanl. om älvornas dans, syftar (el. syftade) i dial. på älvornas el. älvens (strömkarlens) melodier o. sång, till lek i denna betyd.; jfr mhty. *albleich*, ävensom no. *huldreslaat*, isl. *ljúflingsmál*.

öl, sp. 2, r. 1 osv.: jfr härtill den under gille (i Tillägg) citerade avhandlingen av M. Cahen.

Ösel, se tillägg under syssla.

I förordet s. 9 r. 24 står: synonymerna, läs: homonymerna.

Slutligen må nämnas, att ordningen mellan artiklar stundom avsiktligt omkastats, där så utan olägenhet kunnat ske: så bilda monark o. de samhöriga orden på *mono-* en grupp, varefter monke följer; transitiv (som tillkommit på ett senare stadium och inskjutits först i korr.) placerades efter transito av orsak, som framgår av artiklarnas stilisering. På samma sätt ha t. ex. icke de mycket nära samhöriga art. *Bjäre* o. *Bjärred* el. *blöd* o. *blöt* åtskilts av resp. *Bjärke* o. *blöja*.

Förkortningar och förklaringar.

I.

Språkvetenskapliga arbeten och tidskrifter.

Aarb. = Aaarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, Kjøbenhavn.

AfslavPh = Archiv für slavische Philologie.

Agrell Balto-slav. lautstud. = Baltoslavische Lautstudien von Sigurd Agrell, Lund 1919 (Lunds univ. årsskr. N. F. Avd. 1. Bd 15. Nr 2.).

— Zur balto-slav. Lautgesch. = Zur baltoslavischen Lautgeschichte, Lund 1921 (Lunds univ. årsskr. N. F. Avd. 1. Bd 17. Nr 5.).

Arch. f. d. St. d. n. Spr. = Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen.

Ark. = Arkiv för nordisk filologi.

BB = Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen hrsg. von A. Bezzenberger.

G. Bergman Samnord. ē = Utvecklingen av samnordiskt ē i svenska språket . . av Gösta Bergman, Uppsala 1921.

Berneker Et. Wb. = Slavisches etymologisches Wörterbuch von Erik Berneker.

Björkman Scand. Loanw. = Scandinavian loan-words in middle english by Erik Björkman, Upsala 1900.

Björkstam Mod. Hjälp. = Harald Björkstam, De modala hjälpverben i svenskan I, Lund 1919.

Brüch Vulg.-lat. (även med utförligare förkortning) = Der Einfluss der germanischen Sprachen auf das Vulgärlatein von Josef Brüch, Heidelberg 1913 (i Sammlung romanischer Elementar- und Handbücher herausgegeben von W. Meyer-Lübke, V. R., 1).

Brugmann Grundr. = Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen von Karl Brugmann.

Boisacq = Dictionnaire étymologique de la langue grecque par Émile Boisacq.

Cederschiöld Vbalabstr. = Studier över verbalabstrakterna i nutida svenska av Gustaf Cederschiöld, Göteborg 1908.

Cod. Ups. C 20 = Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20 utg. av Erik Neuman (i Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-sällskapet).

Columbus Ordbok = En svensk ordeskötsel av Samuel Columbus, o. 1690.

Dalin 1850, 1853 = Ordbok över svenska språket af A. F. Dalin. I. II.

Danell Nucköm. = Nuckömålet I. Inledning och ljudlära av Gideon Danell, Stockholm 1905 (i Svenska landsmål).

Ekwall Suffixet ja = Suffixet ja i senare leden af sammansatta substantiv inom de germanska språken af Eilert Ekwall (Upps. univ. årsskr. 1904).

— Shaksp. voc. = Shakspere's vocabulary, its etymological elements I (Upps. univ. årsskr. 1903). .

E. Noreen, se under N.

Erdmann Heim. u. nam. der Angeln (även med fullständigare titel) = Über die Heimat und den Namen der Angeln von A. Erdmann, Upps. 1890—91 (i Skrifter utgifna af Human. Vetensk.-samf. i Upsala I. 1).

Erdmann Kleid und Filz = Die Grundbedeutung und Etymologie der Wörter Kleid und Filz im Germanischen, Upsala 1891 (ibid. I. 3).

Falk Awn. Kleiderk. = Altwestnordische Kleiderkunde von Hjalmar Falk, Kristiania 1919.

— An. Waffenk. = Altnordische Waffenkunde, Kristiania 1914.

Falk-Torp = Norwegisch-dänisches etymologisches wörterbuch von H. S. Falk und Alf Torp.

Fatab. = Fataburen, Kulturhistorisk tidskrift.

Feilberg = Bidrag till en ordbog over jyske almuesmål af H. F. Feilberg, Khvn 1904 (osv.).

Feist = Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache von Sigmund Feist. Zweite neubearbeitete Auflage. Halle 1920.

Fick = Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen von August Fick (osv).

Fornv. = Fornvännen. Meddelanden från k. Vitterhets historie och antikvitets akademien.

Franck Et. wb. = Etymologisch Woordenboek der nederlandsche taal door Johannes Franck.

v. Friesen Mediagem. = Om de germanska mediageminatorna af Otto von Friesen, Upsala 1897 (Upsala univ. årsskr. 1897).

— Nord. språkh. (el. språkhist.) 1 = Till den nordiska språkhistorien, Bidrag, Upsala 1901 (i Skrifter utgifna af K. Human. Vetenskaps-Samf. i Uppsala. VII. 2).

— Nord. språkh. 2 = Till den nordiska språkhistorien, Bidrag II, Uppsala 1906 (i Skrifter utgifna af K. Human. Vetenskaps-Samf. i Uppsala. IX. 6).

— Rökst. = Rökstenen. Stockholm 1920.

Från fil. fören. i Lund = Från filologiska föreningen i Lund. Språkliga uppsatser 1—4, Lund 1897—1915.

FUF = Finnisch-ugrische Forschungen, förf., se Hellquist.

Germ. = Germania. Vierteljahrsschrift für deutsche Alterthumskunde.

Grip Skutt.-m.ljudl. = Skuttungemålets ljudlära, Akademisk avhandling av Elias Grip (Svenska landsm. XVIII. 6).

Hellquist Etymol. Bemerk. = Etymologische Bemerkungen von Elof Hellquist. Gefle 1893 (Lärov.-progr. Gefle).

— Namn o. titlar = Om namn och titlar, slagord och svordomar, Lund 1918.

— Nominalbildn. = Bidrag till läran om den nordiska nominalbildningen. Lund 1890 = Arkiv för nord. filologi 7: 1—62, 142—174; vanl. dock citerat Ark.

— Ortn. på *-by* = De svenska ortnamnen på *-by* (Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles handlingar. Fjärde följden. XX: 2).

— Ortn. på *-inge* = Om de svenska ortnamnen på *-inge*, *-unge* och *-unga*. Gbg 1904 (i Göteborgs högskolas årsskrift 1905).

— 1600-t.:s sv. = Studier i 1600-talets svenska. Upps. 1902 (i Skrifter utg. af K. Human. Vet.-Samf. i Upps. VII. 6).

— Sjön. = Studier öfver de svenska sjönamnen = De svenska landsmålen Band XX, Stockholm 1903—06.

Hels. 1587 = Elaus Petri Helsingius: Synonymorum libellus, Sthlm 1587.

Hesselman *i* o. *y* = De korta vokalerna i och y i svenskan (i Uppsala universitets årsskrift 1909).

Hirt Indogerm. = Die Indogermanen von Herman Hirt, I, II, Strassburg 1905—1907.

Hirt-Weigand = Deutsches Wörterbuch von Fr. K. Weigand. Nach des Verfassers Tode vollständig neu bearbeitet von Karl von Bahder, Herman Hirt, Karl Kant.

Hjelmqvist Förn. o. familjen. = Förnamn och familjenamn med sekundär användning i nysvenskan af Theodor Hjelmqvist, Lund 1903.

— Bibelgeogr. namn = Bibelgeografiska namn med sekundär användning i nysvenskan, Lund 1904.

— Imperat. substantivbildn. = Imperativiska substantiviska nybildningar i nysvenskan, Lund 1913.

Hoops Reallex. = Reallexikon der germanischen Altertumskunde, herausgegeben von Johannes Hoops.

H. Pedersen Kelt. Gramm., se P.

H. Petersson, se P.

Hultman Häls.-L. = O. F. Hultman. Hälsingelagen. Helsingfors 1908.

Hyltén-Cavallius Vär. o. vird. = Wärend och Wirdarne. Ett försök i Svensk Ethnologi af Gunnar Hyltén-Cavallius I. II. Stockholm 1863—68. — Stundom citeras andra upplagan, I. Stockholm 1921, utgiven av C. W. v. Sydow.

IF = Indogermanische Forschungen, herausgegeben von Karl Brugmann und Wilhelm Streitberg.

Ihre Gloss. suiog. = Glossarium Suiogothicum. Auctore Johanne Ihre. Upsaliæ Typis Edmannianis Anno MDCCLXIX.

Kalkar = Ordbog til det ældre danske sprog af Otto Kalkar.

Karsten Germ.-finn. Lehnw.-stud. = Germanisch-finnische Lehnwortstudien von T. E. Karsten, Helsingfors 1915 (Acta societatis scientiarum fennicæ Tom. XLV N:o 2).

Kluge = Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache von Friedrich Kluge.

— Urgerm. = Urgermanisch . . von Friedrich Kluge, Dritte . . Auflage, Strassburg 1913 (i Grundriss der germanischen Philologie von Herman Paul).

Kock [1] Alt- u. neuschw. acc. = Die alt- und neuschwedische accentuierung von Axel Kock, Lund 1901.

— Sv. ljudhist. = Svensk ljudhistoria. Lund 1906 osv.

— Uml. u. Brech. = Umlaut und Brechung im Altschwedischen, Lund 1911—1916.

Kretschmer Einl. = Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache von Paul Kretschmer, Göttingen 1896.

KZ = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung begründet von A. Kuhn.

Kärre Nom. ag. = Nomina agentis in old English by Karl Kärre, Uppsala 1915.

Lex. Linc. 1640 = Dictionarium latino-sveco-germanicum, Operâ et Studio Jonæ Petri Gothi, E. Lincopensis . . Lincopiæ M. DC. XL.

Lidén Armen. Stud. = Armenische Studien von Evald Lidén, Göteborg 1906.

— Bland. språkh. bidr. = Blandade språkhistoriska bidrag I (i Göteborgs högskolas årsskrift 1904 I).

— Stud. = Studien zur altindischen und vergleichenden Sprachgeschichte, Ups. 1897 (Skrifter utg. av K. Human. Vet.-Samf. i Upsala. VI: 1).

Lind No.-isl. dopn. = Norsk-isländska dopnamn . . från medeltiden . . av E. H. Lind, Upps. 1905—1915.

— No.-isl. personbin. = Norsk-isländska personbinamn från medeltiden . . av E. H. Lind, Upps. 1920—1921.

Lind 1749 = Orda-bok på tyska och swänska, så ock på swänska och tyska af Olof Lind.

Lindblad Sahlstedt = Abraham Sahlstedt och den svenska substantivböjningen, av Gösta Lindblad, Lund 1919.

Lindfors 1815, 1824 = Swenskt och Latinskt Lexicon . . af And. Otto Lindfors I, II, Lund 1815, 1824.

Lindqvist Gramm. o. psykol. subj. = Förskjutningar i förhållandet mellan grammatiskt och psykologiskt subjekt i svenskan av Axel Lindqvist, Lund 1912.

Lindroth Adjektiv. af part. = Om adjektivering av particip . . af Hjalmar Lindroth, Lund 1906.

— Ortn. på -rum = De nordiska ortnamnen på -rum (i Göteborgs Kungl. Vetenskaps- o. Vitterhetssamhälles Handlingar. Fjärde följden. XVIII: 1).

Loewe Germ. Pflanzennamen = Germ. Pflanzennamen von Richard Loewe, Heidelberg 1913 (i Germanische Bibliothek, herausgeg. von W. Streitberg, II. Abt., B. VI).

Lundberg 2:dra avljudskl. = Studier över 2:dra avljudsklassen i nysv. av Justus Lundberg, Lund 1921.

[1] Utan utsatt förnamn betecknar detta namn f. ö. Axel Kock (icke E. A. Kock).

Lundell Sv. ordl., SO = Svensk ordlista av J. A. Lundell, Stockholm 1893.

Lundgren Spr. int. = Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige af Magnus Fredrik Lundgren, Göteborg 1878.

— Spår af hedn. tro = Spår af hednisk tro och kult i fornsvenska personnamn, Upsala 1878.

Lundgren-Brate Personn. = Sv. lm. X. 6 (se Sv. lm. nedan).

Lyttkens Sv. växtn. = Svenska växtnamn af Aug. Lyttkens, I—III, Stockholm 1904—1915.

Marstrander Bidr. t. det norske sprogs hist. i Irl. = Bidrag til det norske sprogs historie i Irland av Carl J. S. Marstrander, Kristiania 1915.

Meillet Lingu. histor. = Linguistique historique et linguistique générale par A. Meillet, Paris 1921.

R. M. Meyer Vierh. Schlagw. = Richard M. Meyer Vierhundert Schlagworte, Leipzig 1901.

Meyer-Lübke = Romanisches-etymologisches Wörterbuch von W. Meyer-Lübke, Heidelberg 1911—1920.

Mod. lang. notes = Modern language notes. Baltimore.

MoM = Maal og minne. Norske studier.

MSL = Mémoires de la société de linguistique de Paris.

Murray = A new english dictionary, edited by James Murray.

Möller 1755 = En Ny Frantzösk och Swensk samt Swensk och Frantzösk Lexicon, Stockholm och Upsala 1755.

Neuphil. mitteil. = Neuphilogische mitteilungen herausgegeben vom Neuphilologischen Verein in Helsingfors.

NoB = Namn och Bygd, Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning.

No. Gaardn. = Norske Gaardnavne af O. Rygh, Kristiania 1897.

Nord. stud. = Nordiska studier tillegnade Adolf Noreen, Uppsala 1904.

Noreen [1] Aschw. gr. = Altschwedische Grammatik von Adolf Noreen, Halle 1904.

Norcen Gesch. = Geschichte der nordischen Sprachen (i Grundriss der germanischen Philologie von Herman Paul).

— Spr. stud. = Spridda studier, populära uppsatser 1—3.

— Sv. etym. = Svenska etymologier, Upsala 1897 (i Skrifter utg. af K. Hum. Vetenskapssamf. i Upsala V. 3).

— V. spr. = Vårt språk, Nysvensk grammatik, Lund 1903 osv.

E. Noreen Ärtem. ljudl. = Ärtemarksmålets ljudlära av Erik Noreen, Stockholm 1915.

NTfF = Nordisk Tidskrift for Filologi.

Nysv. stud. = Nysvenska studier (forts. av tidskr. Språk o. Stil).

Olson Appell. subst. = De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan av Emil Olson, Lund 1916.

Osthoff Etym. par. = Etymologische Parerga von Hermann Osthoff, Leipzig 1901.

Palmér Starkton. vok. = Studier över de starktoniga vokalerna i 1500-talets svenska av Johan Palmér, Lund 1917.

PBB = Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur hrsg. von H. Paul u. W. Braune (E. Sievers).

H. Pedersen Kelt. Gramm. = Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen von Holger Pedersen, 1—2, Göttingen 1909—1913.

Persson Wurz., Wurzelerw. = Studien zur Lehre von der Wurzelerweiterung und Wurzelvariation af Per Persson, Upsala 1891.

— Indog. Wortf. = Beiträge zur indogermanischen Wortforschung von P. Persson, 1—2, Uppsala 1912.

H. Petersson Ar. u. armen. Stud. = Arische und armenische Studien von Herbert Petersson, Lund 1920 (Lunds universitets årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 16. Nr 3).

— Heterokl. = Über die Heteroklisie der indogermanischen Sprachen, Lund 1921.

— Griech. u. lat. Wortstud. = Grie-

[1] Utan utsatt förnamn betecknar detta namn f. ö. Adolf Noreen (icke E. Noreen).

chische und lateinische Wortstudien, Lund 1922.

Pipping[1] Nord. spr. ljudl. = Inledning till studiet av de nordiska språkens ljudlära av Hugo Pipping, Helsingfors 1922.

Rietz = Svenskt dialekt-lexikon af Johan Ernst Rietz, Malmö 1867.

Rydqvist SSL = Svenska språkets lagar . . af Johan Er. Rydqvist, 1—6, Stockholm 1850—1883.

Sahlstedt 1773 = Svensk Ordbok, af Abraham Sahlstedt.

SAOB = Ordbok öfver svenska språket, utgifven af Svenska Akademien, Lund 1898 osv.

SAOF = Ordförteckning över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien, Stockholm 1916.

SAOL = Ordlista öfver svenska språket, utgifven af Svenska Akademien (7 upplagor).

Schlyter (Ordb.) = Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar af D. C. J. Schlyter, Lund 1877.

Schmidt Pluralb. = Schmidt, Johannes, Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra, 1889.

— Sonantentheorie = Kritik der sonantentheorie, 1895.

— Voc. = Zur geschichte des indogermanischen vocalismus, 1—2, Weimar 1871—1875.

Schrader Reallex. = Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde von O. Schrader, Strassburg 1901.

— Reallex.[2] = Zweite Auflage, Strassburg 1917 (osv.).

— Sprachvergl. u. Urgesch. = Sprachvergleichung und Urgeschichte . . von O. Schrader. Dritte . . Auflage, Jena 1907.

Schroderus 1639 el. Com. 1639 (1640) = Johannis Amos Comenii Vpläste Gyllene Tungomåls Dör: eller Alle Språks och Wettskapers Örtegårdh . . Aff M. Erico Schrodero Ubsal. — E. Schroderus dog 1639, men arbetet trycktes 1640 (varför ibland i stället detta år anförts).

Schroderus 1637 el. Lex. 1637 (el. o. 1638) = Lexicon latino-scondicum Sthlm 1637.

— [Schroderus 1622, 1635 m. m. syftar däremot på arbeten av E. Schroderus Nycopiensis.]

Schröder Streckf. = Streckformen von Heinrich Schröder, Heidelberg 1906 (Germanische Bibliothek, Zweite Abteilung, B. I. 1.).

Sdw. = Ordbok öfver svenska medeltids-språket af K. F. Söderwall.

Seip = Didrik Arup Seip Låneordsstudier I, II, Kristiania 1915, 1919.

Serenius 1741 = Dictionarium suethico-anglo-latinum (af) Jacobus Serenius.

SNF = Studier i nordisk filologi utg. genom H. Pipping.

SOÄ = Ortnamnen i Älvsborgs län . . av Kungl. Ortnamnskommittén.

Spegel 1712 el. Spegel Gl. 1712 = Glossarium-Sveo-Gothicum eller Swensk-ordabook af Haq. Spegel, Lund 1712.

Spr.-hist. Stud. = Sproglig-historiske Studier tilegnede Professor C. R. Unger, Kristiania 1896.

Spr. o. st. = Språk och stil, Tidskrift för nysvensk språkforskning.

Suolahti Vogeln. = Die deutschen Vogelnamen von Hugo Suolahti, Strassburg 1909.

Swedberg Schibb. = Schibboleth. Swenska språkets rycht och richtighet af Jesper Swedberg, Skara 1716.

Sv. lm. = Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif. Tidskrift utgifven . . genom J. A. Lundell.

Sv. stud. = Svenska studier tillägnade G. Cederschiöld 1914. Lund 1914.

Tamm Avledn.-änd. hos sbst. = Om avledningsändelser hos svenska substantiv av Fredrik Tamm, Upsala 1897 (i Skrifter utgifna af K. Human. Vet.-Samf. i Upsala V. 4).

— Avledn.-änd. hos adj, = Om avledningsändelser hos svenska adjektiv, Upsala 1899 (ibid. VI. 8).

— Änd. hos adv. = Om ändelser hos adverb, Upsala 1899 (ibid. VI. 9).

[1] Utan utsatt förnamn betecknar detta namn f. ö. Hugo Pipping (ej Rolf Pipping).

Tamm Sammans. ord = Sammansatta ord i nutida svenskan, Uppsala 1900 (ibid. VII. 1).
— Gr. = Granskning av svenska ord, Uppsala 1901 (ibid. VII. 4).
— Fonet. kännet. = Fonetiska kännetecken på lånord i nysvenska rikspråket, Upsala 1887 (i Upsala Universitets Årsskrift 1887. Filosofi, Språkvetenskap och Historiska vetenskaper. I).
Tegnér Genus i sv. = Om genus i svenskan af Esaias Tegnér (Sv. Akad. handl. ifrån år 1886, sjette delen).
Thesleff = Stockholms förbrytarspråk och lägre slang 1910—12 af Arthur Thesleff, Stockholm 1912.
Torp el. Torp Etym. Ordb. = Nynorsk etymologisk ordbok av Alf Torp, Kristiania 1919.
Transact. of the phil. soc. = Transactions of the philological society. London.
Uhlenbeck Aind. wb. = Etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache von C. C. Uhlenbeck, Amsterdam 1898/1899.
Upps.-stud. = Uppsalastudier tillegnade Sophus Bugge, Uppsala 1892.
Walde = Lateinisches etymologisches Wörterbuch von Alois Walde.
Var. rer. 1538 = Variarum rerum vocabula . . Stockholm 1538 . . utgivna av Aksel Andersson, Uppsala 1890.
Wessén Germ. *N*-dekl. = Zur Geschichte der germanischen *N*-deklination von Elias Wessén, Uppsala 1914.
Weste 1807 = Svenskt och fransyskt lexikon. I. II. (af E. W. Weste), Stockholm 1807.
VGL = Västgötalagen.
Widegren 1788 = Svenskt och Engelskt Lexicon . . af Gustaf Widegren, Stockholm 1788.
Wigforss S. Hall. folkm. = Södra Hallands folkmål, ljudlära av Ernst Wigforss, Stockholm 1913—18 (i Svenska landsmål B. 13).
WuS = Wörter und Sachen, Kulturhist. Zeitschrift.
Xen. Lid. = Xenia Lideniana, Festskrift tillägnad professor Evald Lidén. Stockholm 1912.
ZfcPh = Zeitschrift für celtische Philologie.
ZfdA = Zeitschrift für deutsches Alterthum.
ZfdPh = Zeitschrift für deutsche Philologie.
ZfddUnterr. = Zeitschrift für den deutschen Unterricht.
ZfdW = Zeitschrift für deutsche Wortforschung.
Zfrom.Ph = Zeitschrift für romanische Philologie.
Zfvergl. Sprachf., stundom använt som beteckning för (de senare årgångarna av) KZ.
Zupitza Gutt. = Die germanischen Gutturale von Ernst Zupitza, Berlin 1896 (i Schriften zur germanischen Philologie, herausgegeben von Max Roediger, H. 8).

Vissa förkortningar å blott ett ringa antal gånger citerade språkvetenskapliga arbeten ha här icke förklarats, då de utan tvivel lätt förstås av de fackmän, för vilka de äro närmast avsedda.

Beteckningarna på den litteratur, från vilken språkprov hämtats, överensstämma oftast med de av Svenska Akademiens Ordbok använda, men äro icke sällan utförligare. En förteckning av denna mycket omfattande litteratur skulle ha blivit allt för skrymmande för att här ha lämpligen kunnat meddelas.

II.

ags. = angelsaxiska el. fornengelska (700—1100).

alban. = albanesiska.

analogibildning = sådan förändring av ett ord, att detta bringas till likhet med ett i betydelse el. satsfunktion närstående ord, t. ex. genit. sg. *bruds* för äldre *brūþa(r)* efter *mans*, *barns* o. d., *bjöd* för *böd* efter *bjuda*, *bjuder*, *låsa* för *läsa* efter *lås*, *svulten* för *sulten* (i sin tur av äldre *swull-*, se nedan under ljudlagsenlig) efter *svälta* osv.

anv. = användning..

armen. = armeniska.

av t. ex. av eng. *detective*, dvs. ytterst av d. o. (utan att därvid avgöres,

om ordet inkommit direkt el. genom förmedling av annat spr.); annars: från[1].

avest. = avestiska (fornöstpersiska), stundom mindre lämpligt kallad fornbaktriska o. vilseledande även zend.

avledn. = avledning (se suffix).

---

avljud = en från det indoeuropeiska urspråket härstammande vokalväxling (inom en grupp besläktade ord), som kan sammanfattas i vissa bestämda serier, klarast utpräglade i de s. k. starka verben. Ex.:

ie.	*bheid-*	*bhoid-*	*bhid-*	
urgerm.	*bīt-*	*bait-*	*bit-*	
(sv.	*bīta*	*bēt*	sbst. *bett*)	
ie.	*bheudh-*	*bhoudh-*	*bhudh-*	
urgerm.	*beuð-*	*bauð-*	*buð-*	
(sv.	*bjuda* ä.nsv.	*böd* ä.nsv.	*budit*, sbst. *bud*)	
ie.	*bhendh-*	*bhondh-*	*bhndh-*	
urgerm.	*bind-*[2]	*band-*	*bund-*	
(sv.	*binda*	*band*	*bundit*,	
	bindel		*bunt*)	
»	*dimma* (av *dhembh-*)	*damm*	*dum*	

ie.	*bher-*	*bhor-*	*bhēr-*	*bhr-*
urgerm.	*ber-*	*bar-*	*bēr-*	*bur-*
(sv.	*bära*	*bar* fsv. nsv. sbst.	*bāro*	*burit*) *bår*

Avljudsstadiet 2 har i ordboken stundom betecknats som det »starka», 3 som det »svaga».

Andra exempel på olika slags avljud äro:

ie.	*ped-*	(lat. *pēs*, gen. *pedis*)
germ.	*fet-*	(sv. *fjät*, med brytning)
ie.	*pod-*	(grek. *pódes* plur.)
ie.	*pōd-*	
germ.	*fōt-*	(sv. *fot*).
ie.	*per-*	(lat. *expertus*[3]
germ.	*fer-*	(sv. *fjärd*)
ie.	*pēr-*	
germ.	*fær-*	(mlty. *våre*[4])
ie.	*por-*	(lat. *portus* hamn)
germ.	*far-*	(sv. *fara* vb)
ie.	*pṛ-*	
germ.	*fur-*	(ty. *furt*, vadställe).

---

besl. med = besläktat med, dvs. utgående från samma »rot» som ett annat ord el. stående i avljudsförhållande till detta (se rot o. avljud).

Boh.-l. = Bohuslän.

brytning = uppkomsten av en parasitisk vokal i samma stav. på grund av inflytandet från en i följande stav. stående vokal, t. ex. urnord. **stelan* > **steᵃlan* > fsv. *stiala* (varav *stiæla*, *stjäla*); *erðō* (jfr ty. *erde*) > *eᵒrðu* > fsv. *iorþ*. Andra slag av brytning t. ex. urnord. **singwan* > fsv. *siunga*; urgerm. **arma-* > ags. *earm*; urgerm. **erðō* > ags. *eorðe*, jord.

da. = danska.

Dal. = Dalarna.

Dalsl. = Dalsland.

denominativ = avledn. el. bildning av ett nomen (sbst. el. adj.), t. ex. *hysa* av *hus*, *göda* av *god*, *härda* av *hård*.

deverbativ = avledn. el. bildning av ett verb, t. ex. *skrik* av *skrika*, *skvaller* av *skvallra*, *kält* av *kälta*, *skymt* av *skymta*, *vältra* av *välta*, *yrke* av *yrka*.

ds. = detsamma, samma betydelse.

efter, i t. ex. *inställa* (under ställa), efter ty. *einstellen*, blott om översättningslån (se Ordbildn. s. LXIX); om andra lån; 'från' el. 'av'.

ellips = vissa slag av ordstympning, t. ex. *bil*, *dricks* (av *drickspengar*), *köksa* (av *kökspiga*), *rek*, *skjuls* (av *skjulshäst* o. d.), *tax* (av *taxhund*), *trettonaften* (för *tretton(de)dagsaften*), *Greta* (av *Margareta*), *Max* (av *Maximilian*); att skilja från t. ex. *jäkt* av *jäkta*, *släp* av *släpa* o. d., där det nya ordet inträder i en annan ordklass än grundordet; se Ordbildning s. LXIV.

eol. = eoliska (en grekisk dialekt).

eufemism = förmildrande, förskönande el. försvagande uttryck el. om-

---

[1] I arbetets första häften har dock denna skillnad icke alltid strängt iakttagits. Stundom ha också de båda prepos. fått växla för välljudets skull.

[2] Ie. *e* har framför nasal + kons. övergått till *i*; jfr lat. *ventus*, sv. *vind*.

[3] Jfr sv. *erfaren*.

[4] Varav sv. sbst. *fara*.

skrivning; bl. a. ofta i svordomar (se t. ex. djävul, helvete); jfr från olika områden, där eufemismer äro vanliga, under kretin, narras, omständighet, permission, skäkta 1, spisa. En särskild grupp av dessa eufemismer bilda noaorden, dvs. sådana beteckningar som ersätta äldre uttryck, på grund av olika vidskepliga o. mytiska föreställningar om faran att nämna vissa personer, djur eller föremål med deras rätta namn; se t. ex. björn, bäver, ekorre, Jöns, lindare, nalle, orm, padda, skata, spindel 1, stork, sutare, tjära, tossa 2, troll, varg, vessla, ål 1, åska samt om räven under skog slutet; alltså ord som trätt i stället för sådana som belagts med el. blivit tabu. Se litter. om namnets makt hos Feilberg under *navn*. o. jfr t. ex. Wessels dikt Posthuset.

fda. = forndanska (o. 800—1500).

ffra. = fornfranska (till o. 1540).

ffris. = fornfrisiska (till omkr. 1500).

fgutn. = forngutniska (det gotländska fornspråket, till o. 1500).

fhty. = fornhögtyska (600—1100); intager en särställning inom de germ. spr. genom sitt konsonantsystem (den s. k. andra ljudskridningen): *p*, *t* i början av ord > *pf*, *ts*, t. ex. *pund* — *pfund*, *tid* — *zeit*, mid- och slutljudande *k*, *p*, *t* > *ch*, *f*, *s*, t. ex. *tak* — *dach*, *apa* — *affe*, *gata* — *gasse*.

fin. = finska (ej den svenska dialekten i Finnland utan ett, såvitt man vet, med svenskan obesläktat språk).

fir. = forniriska (här vanl. som den enda representanten för de keltiska spr.).

fnor. = fornnorska (om former, som ej äro kända från isl.; se isl.).

fpreuss. = fornpreussiska (ett baltiskt språk, närmast besl. med litauiska o. lettiska).

fra. = franska.

fris. = frisiska (ett västgerm. språk, nära besl. med anglosaxiska o. lågtyska).

fsax. = fornsaxiska el. fornlågtyska (800—1200).

fslav. = fornslaviska.

fsv. = fornsvenska (o. 825—1520); jfr runsv., ä. fsv. y. fsv.

germ. = urgerm., se nedan.

got. = gotiska, språket i Wulfilas bibel (300-t.). Märk t. ex.: ie. *ē* = got. *ē* (i övr. germ. spr. oftast *ā*); ie. *e* i de flesta ställn. > got. *i* (lat. *edere* — got. *itan*), i övr. germ. spr. *e*, *ä*; tonande *s* bevarat (tecknat *z*), i övr. germ. spr. > *r*.

gotl. (i de tidigare häftena i anslutning till SAOF stavat gottl.) = gotländska.

grammatisk växling = på accentförhållanden beroende urgermansk växling av tonlösa o. tonande spiranter: *f* — *þ*, *h* — *g*, *þ* — *ð*, *s* — *z* (dvs. tonande *s*), t. ex. germ. vb. **fanhan* (= få) ~ sv. *fången*, ty. *hase* ~ sv. *hare* (av *-z-*) osv., enl. betingelser som i sina huvuddrag utretts av dansken Karl Verner, efter vilken här också använts beteckningen Vernersk växling. Se även urgerm.

grek. = (forn)grekiska.

hypersvecism = falsk analogibildning uppkommen under strävan att åstadkomma vårdad, 'fin' svenska. T. ex. plur. *spånor* för äldre *spåner* (efter *flickor* o. d. med den vard. o. dial. biformen *flicker*), ä. nsv. *ådrar* för *årar*, åror (efter *vädret* o. d. med den vard. o. dial. biformen *väret*), dial. *blåd* för *blå* (efter *röd* med biformen *rö* osv.).

hypokoristisk bildning: 'vardagsord', 'familjeord', t. ex. *Adde*, *priffe*, se närmare förklaring under Ordbildning s. LXVII. — Beteckningen *kortnamn*, *kortform* är olämplig, då den hypokoristiska bildningen stundom är längre än grundordet, t. ex. *Pelle* till *Pär*.

ie., ieur. = urindoeuropeiska, det för den indoeuropeiska språkstammen i huvudsak gemensamma urspråket (uppkonstruerat). Sedermera kluvet i bl. a. ariska (t. ex. sanskr., pers.), armeniska, albanesiska, grekiska, italiska, keltiska, germanska o. slavo-baltiska språk (språkfamiljer). — Såvitt man anser sig veta, ej besl. med t. ex. semitiska, men möjl. med finskugriska språk.

imitativ bildning, se Ordbildning s. LXVII.

inkoativum: som betecknar inträdande handling el. tillstånd, t. ex. blekna, digna, mogna, vakna, dvs. bliva blek osv.; se Ordbildning I under *-na*.

ir. = iriska.

isl. = fornisländska o. fornnorska, alltså fornvästnordiska (till o. 1540); hävdvunnen, men oegentlig beteckning.

iterativum: som betecknar en upprepad handling, t. ex. *nöta* (av **nautian*) till *njuta* i betyd. 'bruka', alltså egentl.: ideligen bruka, el. en del verb på germ. *-atjan* (sv. *längta* o. d.) el. fra. *tirailler*, egentl.: ideligen skjuta (se tiraljör).

kausativum: som betecknar frambringandet av det tillstånd, som uttryckes genom grundordet, t. ex. *beta* till *bita*, alltså: låta bita, *lägga* till *ligga* osv. (se f. ö. under Ordbildning I *-a* mom. 3 b *γ*); denna senare typ vanl. bildad med grundverbets imperfektvokal, alltså ie. **sodeiō*, jag sätter, till *sed-*, sitta. Samma beteckning kan naturligtvis även användas om denominativa verb ss. *göda*, göra god, *härda*, göra hård, *vänja* till *van* osv. — Termen kausativbildning användes här ibland för att uttrycka, att verbet bildats som ett kausativum (på ie. *-eiō*), utan att uppvisa den för kausativerna karakteristiska betydelsen; vanl. då i stället (åtm. ursprungligen) en iterativ el. intensiv sådan, t. ex. *nöta*, egentl.: ideligen bruka, till *njuta* i betyd. 'bruka, begagna'.

kontamination = sammansmältning el. sammanblandning av två el. flera ord, t. ex. *tjata* av *kälta*, *käxa* osv. + *gnata* o. d.

korn. = korniska (det nu utdöda keltiska språket i Cornwallis).

kortnamn, se under hypokoristisk.

kymr. = kymriska (det ännu levande keltiska språket i Wales).

lat. = latin.

lett. = lettiska (baltiskt språk, närmast besl. med litauiska och fornpreussiska).

litau. = litauiska (se lett.).

ljudlagsenlig = utvecklad efter kända s. k. ljudlagar, dvs. (regler för) inom ett visst språk (dialekt) (åtm. praktiskt sett) undantagslösa förändringar av ljud (el. rättare av dessas minnesbilder), som uppträda under samma betingelser (accent o. d.). Ex. se under avljud, fhty. o. urgerm. (om den s. k. första ljudskridningen) samt f. ö. (bl. a.):

fsv. *ā* > *å*, t. ex. *bāter* > *båt*, *rāþa* > *råda*; el. *gārdher* (av *gārþer*) > *gård*, *hārdher* (av *hārþer*) > *hård*, *lānger* (av *lănger*) > *lång*, *stāng* (av *stăng*) > *stång*.

fsv. *ăng* > *āng*, *ărþ* > *ārð*, se ovan. Framför en mängd andra ljudförbindelser kvarstår det fsv. korta *ă* el. förlänges först sedan fsv. *ā* övergått till *å* (på grund varav det i nsv. uppträder som *ā* o. ej som *å*, t. ex. *bärn* av *bărn*).

fsv. *-tl-* > nsv. *-s(s)l-* i starktonig ställning, t. ex. *nætla* > *nässla*, *vatle* > *vassle* (*-a*); men > *-ðl-* > *-ll-* i svagtonig ställning t. ex. *litle* > *liðle* > *lille*, i starktonig däremot *lissle*, se liten; de förra formerna ha sedermera segrat. I sydskand. dial., där *t* även i starktonig ställning blivit *ð*, har man sålunda *nälla* o. *valle*.

fsv. *þ* > *t* i uddljud (början av en stavelse) i starktonig ställning, t. ex. *þing* > *ting*; men *þā* > *ðā* > *då*, *þæn* > *ðæn* > *den*.

urnord. *j* försvinner i uddljud, t ex. **jāra-* (jfr ty. *jahr*) > *år*, **juka-* (jfr ty. *joch*) > *ok*, **junga-* (jfr ty. *jung* o. lånordet *jungfru*) > *ung*.

urnord. *w* försvinner i uddljud framför *o-* o. *u*-vokaler, t. ex. **Wōðena-* (jfr ty. *Wotan* hos R. Wagner) > *Oden*, **wullō* (jfr ty. *wolle*) > *ull*.

ljudsymbolisk, se under Ordbildning s. LXVII.

lty. = lågtyska el. plattyska (fr. o. 1500).

meng. = medelengelska (1100—1500).

mgrek. = medelgrekiska.

mhty. = medelhögtyska (från 1100 till Luther).

mlty. = medellågtyska (1200—1500); har lämnat vårt språk en oerhörd mängd lånord.

Nke = Närike.

no. = norska, här i betyd. av de norska dialekterna (ej av det norsk-danska rikss pråket; se no.-da.).

noaord, se under eufemism.

no.-da. = norsk-danska, dvs. det

urspr. från danskan härstammande norska riksspråket.

nsv. = nysvenska (från o. 1520).

omljud = vokalförändring i riktning mot ett angränsande ljud, i sht verkat av *i* (*j*), *u* (*w*), *a*; t. ex. urnord. **gastiʀ* > fsv. *gæster*, sv. *gäst*; urnord. **waljan* > sv. *välja*;

urnord. **ballu-* > sv. *boll*; **haggwan* > fsv. *hogga* (*hugga*).

urgerm. **setian* > ty. *sitzen*, sv. *sitta*.

urgerm. **sliðan-* > urnord. **sleðan-*, sv. *släde*.

urgerm. **hurna-* > sv. *horn*.

osk. = oskiska (nära besl. med lat.).

pejorativ: försämrande (om betyd.), t. ex. *j* i en del ord; se t. ex. fjantig, pjåk.

perfektiv, se resultativ.

pleonastisk bildning: i ordb. om sådana (vanl. vardagl.) ord som *bofink* i betyd. 'bov', *gröngöling*, person som är 'grön' i sitt uppträdande, *näbbgädda*, näbbig person, *skalmeja*, skalle, *spelorre*, passionerad spelare, el. *bodisko*, bodbetjänt, *pigesch*, piga; alltså: ord som från någon bekant sammansättning el. annan i språket befintlig bildning med likalydande första komponent lånat senare delen. Se förf. Spr. o. st. 16: 64 o. Å. W:son Munthe 17: 26.

pol. = polska.

prakr. = prakrit (egentl.: det naturliga, vulgära), medelindiska.

prefix = förstavelse (ex. under privativ nedan o. Ordbildn. s. XLVIII).

privativ = berövande, med upphävande betyd., t. ex. *o-* i *obarmhärtig* (se *o-* 2 o. usel).

r. = realkön, den-kön.

resultativ (om verb): som betecknar uppnåendet av ett visst resultat; i germ. spr. ofta uttryckt med förstavelsen *ga-* (se ge-), t. ex. got. *gahausjan*, förnimma, till *hausjan*, höra, el. i ty. med *er-* (se er-), t. ex. ty. *erfahren* (varav sv. erfara), tidigare: uppnå, till *fahren*, fara, *ergreifen*, få tag i, till *greifen*, gripa (se ertappa); jfr även det halvt tyska vb. *ernå* till *nå* osv. I sv. ofta motsv. *få* med infin. (*få höra* osv.).

rimord: ord som överensstämma med varandra utom i fråga om begynnelsekonsonanten (el. -konsonanterna) o. som på ett el. annat sätt sammanhänga (t. ex. på grund av påverkan), men snarast icke äro i egentlig mening »besläktade» (t. ex. *gnaga*, *knaga*, *naga*).

rot: den enklaste form el. det grundelement, vartill ett ord el. en ordgrupp kan återföras; strängt taget en blott abstraktion ur en besläktad ordgrupp; t. ex. ie. *spi*, vara spetsig (se bl. a. spett 1). Det är mycket ovisst, om dessa 'rötter' någonsin egt en självständig tillvaro. — Rotutvidgning, t. ex. germ. *skel-k* i *skalk* (ost-) o. *skel-p* i *skalp*, *skölp* till roten *skel*, klyva, i *skilja*; el. germ. *sner-k* i no. *snerka*, skrumpna, o. *sner-p* i sv. dial. *snärpa* till roten *sner* i *snara*; se Ordbildn. s. I. — De s. k. *e*-rötterna ha här anförts i den avljudsform, som brukat betecknas som 'mellanstadiet', t. ex. ie. *bher* i bära; de s. k. *i*- o. *u*-rötterna i 'svaga' avljudsstadiet, t. ex. ie. *bhid* i bita, *bhudh* i bjuda.

runsv. = runsvenska (o. 825—1225).

ry. = ryska.

s. = södra.

sanskr. = sanskrit.

Sdml. = Södermanland.

span. = spanska.

stam = den del av ordet, som återstår, sedan böjningsändelsen borttagits, t. ex. *håll-* i *hålla*. Stammen kan alltså innehålla en rot + avledningsändelse, t. ex. *halk-* i *halka*, där *k* är avledn.

suffix, se avd. Ordbildning[1].

Sv. = Sverige.

sv. = svenska; i förb. med 'böjn.' o. d. däremot: svag.

tabu, se under eufemism.

tjeck. = tjeckiska (slaviskt språk i Böhmen).

ty. = nyhögtyska (från Luthers tid).

urgerm., germ. = urgermanska, det för germanerna gemensamma urspråket (väsentligen känt blott genom språkve-

[1] På grund av omfånget blev det nödvändigt att låta denna avdelning bilda ett fristående kapitel; men denna anordning vidtogs först sedan några hänvisningar till 'Förklar. o. förkortn. under suffix' kommit att inflyta i texten.

tenskaplig konstruktion); till ett par århundraden e. Kr. Ett bland de viktigaste kännetecknen är den s. k. första (konsonantiska) ljudskridningen, t. ex. ie. *bh*, *dh*, *gh* > germ. spirantiska *b*-, *d*-, *g*-ljud (*þ*, *ð*, *ȝ*), ss. *bher-* (lat. *fero*) > *ber-* (*bära*); ie. *b*, *d*, *g* > germ. *p*, *t*, *k*, t. ex. lat. *duo* — sv. *två*; ie. *p*, *t*, *k* > germ. *f*, *þ* (i eng. *thing*), *h* (ty. *ach*-ljud), t. ex. lat. *pecu* — sv. *fä*, lat. *cornu* — sv. *horn*; i vissa ställningar däremot > *þ*, *ð* (i eng. *this*), *ȝ* (samma ljud som i da. *dag*), t. ex. lat. *pater* — germ. *faðer* (ty. *vater*), men lat. *frāter* — germ. *brōþer* (ty. *bruder*); lat. *decem* 10 — sv. *tjugu*, men got. *taihun* 10, sv. *tio*, med bortfall av *h*. — ie. *o* > germ. *a*, t. ex. **ghostis* (lat. *hostis*) > **gastiz*, got. *gasts* (sv. *gäst*); ie. *ā* > germ. *ō*, t. ex. lat. *māter* — germ. *moðer* (sv. *moder*).

Urgermanskan delades i tre språkgrupper: den nordiska, östgermanska (t. ex. gotiskan) o. västgermanska (t. ex. hög- o. lågtyska, holländska, frisiska, engelska).

urnord. = urnordiska, det för de nordiska språken gemensamma urspråket (o. 250—825 e. Kr.), delvis bevarat i äldre runinskrifter: sedermera skilt i: östnord. spr. (fsv., fda. o. fgutn.) o. västnord. spr. (isl., fno.).

Vissa kännetecken på urnord. anföras under ljudlagsenlig.

vb = verb, vb. = verbet.

Vernersk växling, se grammatisk växling.

Vgtl. = Västergötland.

vlat. = vulgärlatin, det latinska folkspråk, ur vilket de romanska språken framvuxit.

Vrml. = Värmland.

Vstml. = Västmanland.

y. = yngre.

y. fsv. = yngre fornsvenska (o. 1375—1520). Beteckningen '1500-t.' utmärker senare tid än 1520.

ä. = äldre.

ä. fsv. = äldre fornsvenska (o. 1225—1375), landskapslagarnas tid.

ä. nsv. = äldre nysvenska, om tiden 1520—1730.

ä. sv. = äldre svenska, om tiden fr. o. 1730—o. 1850.

öfris. = östfrisiska.

Ögtl. = Östergötland.

ösv. = östsvenska (särsk. om finnländska dialekter).

övers. = översättningslån, dvs. ord där ett främmande ord helt el. delvis återgivits medelst språkets egna tillgångar, t. ex. *utställning* efter ty. *ausstellung* efter fra. *exposition*; se närmare Ordbildn. s. LXIX. I ordb. i regel uttryckt med 'efter'.

Vokallängd (t. ex. *ī*) utmärkes i isl. o. ags. med ´ (*i*), i fsax., fhty. o. got. med ¯ (*i*).

þ = *th* i eng. *thing*. (I ä. fsv. betecknas dock även ljudet *ð* [se nedan] med *þ*, t. ex. *rāþa*, råda).

ð = *th* i eng. *this* el. *d* i da. *fløde*. I y. fsv. (oegentligt) betecknat med *dh*.

z i (ur)germ. grundformer betecknar ej *ts* utan tonande *s*.

R i urnord. grundformer betecknar ett slags palatalt (dvs. åt *i*-hållet gående) *r*-ljud.

Betr. övriga ljudtecken måste hänvisas till den språkvetenskapliga litteraturen, t. ex. Brugmann Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen.

*: uppkonstruerad form.

>: övergår el. utvecklat till.

<: utvecklat ur. De på ömse sidor. av dessa tecken anförda formerna äro historiskt identiska.

~: växlande med, vanl.: i avljudsförhållande till.

I. = I. svaga konjug. isl. ipf. *kallaða*
II. = II. » » isl. *valða*.
III. = III. » » isl. *dómða*.
IV. = IV. » » isl. *dugða*, part. n. *dugat*.

Innehåll.

	Sid.
Förord	[1—11].
Ordbildning	I—LXX.
Innehåll (till föreg.)	LXXI—LXXIII.
Ordbok	1—1248.
Tillägg och rättelser	1249—1272.
Förkortningar och förklaringar	1273—1283.

Author Hellquist, Elof
Title Svensk etymologisk Ordbok.
206062
LaSwed.
H477 6s
DATE.

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
Under Pat. "Ref. Index File"
Made by LIBRARY BUREAU